अभिधानराजेन्द्रः

ABHIDHANARAJENDRAH:

PRAKRIT MAGADHI SANSKRIT

Vijayarajendra Suri

VOL. 2

B.R. Publishing Corp. Delhi

Cataloging in Publication Data—DK

Vijayarājendra Sūri.

Abhidhānarājendrah.

7 v.

Reprint.

1. Prakrit languages—Lexicography. 2. Prakrit languages—Dictionaries—Sanskrit. 3. Prakrit languages—Etymology. 4. Prakrit languages—Grammar. 5. Prakrit literature. 6. Jainism—India. 7. Jaina saints--Biography. I. Title.

First Published 1910–1925
Reprinted in India 1985

Published in India by .

B. R. Publishing Corporation
461, Vivekanand Nagar,
Delhi-110052. (India)

Distributed by .

D. K. Publishers' Distributors
1, Ansari Road, Daryaganj,
New Delhi-110002. (India)
Phone : 27-8368

Printed at :

Goyal Offset Printer
Delhi-1100035 (India)

वृन्दारककल्पवादिवृन्दवन्दितचरणकमल—सर्वतन्त्रस्वतन्त्र—कलिकालसर्वज्ञ—जङ्गमयुगप्रधान—श्रीसौधर्मवृहत्तपागच्छीय—जैन—श्वेताम्बराचार्य—श्रीमद्भट्टारक—श्री श्री १००८ श्री
श्री—विजयराजेन्द्रसूरिविरचितः

अभिधानराजेन्द्रः।

तस्याकारादिशब्दसङ्कलने द्वितीयो भागः।

स च

श्री सर्वज्ञप्ररूपितगणधरनिर्वर्तिताद्यश्रीनोपलभ्यमानाशेष-सूत्र-तद्वृत्ति—भाष्य—निर्युक्ति-चूर्ण्यादिनिहितसकलदार्शनिकसिद्धान्तेतिहास-शिल्प-वेदान्त-न्याय—वैशेषिक-मीमांसादिप्रदर्शितपदार्थयुक्तायुक्तत्वनिर्णायकः।

श्रीमुनिदीपविजय—श्रीयतीन्द्रविजयाभ्यां संशोधितः।

समस्तजैनश्वेताम्बरसङ्घेन महता परिश्रमेण प्राकाश्यं नीतः।

* * * श्री जैनप्रभाकर प्रिंटिंग प्रेस रतलाम. * * *

श्रीवीरसंवत् २४३६ — श्रीराजेन्द्र संवत ४

श्रीविक्रमाब्द १९६७ — खिस्ताब्द १९१०

श्रीबृहत्सौधर्म्मतपागच्छीय-कलिकाल-सर्वज्ञ-श्रीमद्भट्टारक

श्रीश्री १००८ श्री विजय राजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराज

जन्म संवत् १८८३ ※※※ स्वर्गवास संवत् १९६३

प्रस्तावना

इह हि खलु भारतवर्षे संस्कृतभाषायामनेकशोऽकारादिवर्णानुक्रमेण सङ्कलिताः कोशाः समुपलभ्यन्ते देशान्तरेषु च तत्तद्देशभाषया, परन्त्वद्यापि प्राचीनसमये मातृभाषात्वेन राष्ट्रभाषात्वेन च सकलभारतभूमिलब्धास्पदायां केवलिभाषायां कोऽपि कोषः संकलितोऽस्ति। किमत्राप्रस्तुतया प्राकृतभाषाप्रशंसया स्वरूपमेवात्मस्तुतिं विधास्यति। इयमेव उत्सर्पिण्यवसर्पिणीकाले समजनि, समादृता च सर्वज्ञैर्गणधरैश्चेयमेव। कतिचिद्वर्षेषु सुप्तिङ्कृत्सु च भेदमापन्नेयमेव संस्कृतभाषात्वेन परिणता। किं बहुना सर्वज्ञकथिता मर्मग्राहिणः पदार्थाः जैनदर्शनमूलसूत्राणि चास्यामेव भाषायामित्यस्या वर्णानुक्रमणिकया सङ्कलनमत्यावश्यकमिति वाढं सानुनयं सकलसंघेन संप्रार्थितः परमकारुणिकः सर्वतन्त्रस्वतन्त्रः श्रीभट्टारकश्रीश्री १००८श्रीविजयराजेन्द्रसूरिरभिधानेषु श्रेष्ठतममिममभिधानराजेन्द्रनामकं कोषं निरमास्त। श्रेष्ठतमत्वमस्यावलोकनत एवोह्यमलमत्र काकदन्तपरीक्षया।

किञ्च-अस्यां भारतभूमौ पञ्चमारके मनुष्येषु मनःपर्यायकेवलयोः परिपूर्णश्रुतावधिज्ञानयोश्च विच्छेदेन अपूर्णज्ञानयुक्तं सकलसङ्घमवलोक्येमं कोशं संग्रहतया ग्रथितवान् यथा-सूर्यावृत्त्यादीनां वर्णनम् 'आउट्ट' शब्दे श्रोत्रादीन्द्रियविषयकं वृत्तम् 'इंदिय' शब्दे ऋतुविषयकम् 'उउ' शब्दे एवं यथायथं वर्णितमनुपदमेव स्पष्टतया दर्शयिष्यामः। अयं कोशः संस्कृतभाषासु बह्वादराणां द्रव्याभावेनासंग्रहितान्यकोशानां कामधुगेवोपकारं करोतीति नात्रार्थवादः। जैनरहस्यजिज्ञासूनां कृते स्थूलघटरूपज्ञाने चक्षुरिव विस्मृतपदार्थमार्गणे साक्षात्पदार्थप्रापकमिवेतस्ततो विकीर्णपदार्थानामेकत्रोपलम्भकमिमं संगृहीतमवलोक्य सर्वेऽपि सन्तः सन्तोषमेष्यन्तीति वाढं निश्चिनुमः।

भो भो विदेशीया जैनदर्शनजिज्ञासवो बौद्धेभ्यो भेदममन्यमाना विलोकयन्तु जैनदर्शनरहस्यम्, अवगच्छन्तु बौद्धदर्शनतस्तारतम्यम्, सर्वदर्शनमुकुटायमानमिमं जैनदर्शनमवलोक्य सूक्ष्मेक्षिकया विदांकुर्वन्तु जीवाजीवादितत्त्वम्, प्राप्नुवन्तु परमोत्साहं सर्वविषयकसमुदायस्तत्तच्छब्दे एवोपलभ्यते इति नात्र भवतां श्रमलेशसंभवः।

अपि च प्रचलिताद्यश्चीनभाषा (हिन्दी) शब्दपरावृत्तिजिज्ञासवोऽपि कस्माच्छब्दात्परावृत्त्य संस्कृते शब्दः प्रचलितः आधुनिककालापेक्षया संस्कृता (हिन्दी)दत्र वा इत्येतदप्येतद्ग्रन्थानुभवनेन सुखेनैव बोधिष्यन्तीति निर्विवादम्। अत एव अभिधानराजेन्द्र इति यौगिकं नाम यथाहि राजा निष्पक्षपातं शत्रुमित्रोदासीनेषु नियमान्नियुङ्क्ते एवमयमपि पदार्थविज्ञानरूपनियमं जैन-बौद्ध-सांख्य-योगादिदर्शनश्रद्धालुषु पदार्थसंशोधकेषु संस्कृतप्राकृतभाषारसिकेषु च सममेव प्रवर्त्तयतीति।

विषयसूचना-

पक्षपातो न मे वीरे न द्वेषः कपिलादिषु।
युक्तिमद्वचनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ १ ॥

इत्यनुसन्धानेन विशेषतो दर्शनीया शब्दास्तत्रस्था विषयाश्च लेशमात्रतो विज्ञप्यन्ते, यथा-'आउ' शब्दे आयुषो भेदान्निरूप्य तस्यातिप्रियत्वं प्रतिपादितमत एव तत्पुष्टिकारणानि प्रतिपादितानि, न खलु गतमायुः पुनरावर्त्तत इति च स्वल्पतः सूचितम्। आयुषोऽनित्यत्वं निरूप्य वर्षशतस्याप्यल्पत्वमेवेति वाढं विभावितम्। निरूपितानि च तत्रैव सोदाहरणानि सर्वसिद्धान्ताविरुद्धानि सप्तायुःक्षयकारणानि अपि च सोपक्रमनिरुपक्रमादिना भेदं निरूप्य आयुषोऽल्पत्वकारणं दीर्घायुष्कारणं शुभदीर्घायुरशुभदीर्घायुष्कादिना भेदास्तेषां कारणानि च दर्शितानि। आयुष्कर्मणो जीवितहेतुत्वं जीवानामिहभवपरभविकायुस्तत्र नैरयिकादीनां परभविकायुर्बन्धश्च प्रतिपादितः। प्रत्याख्यानादिना निवर्त्तितायुष्कत्वं सप्रमाणं निरूप्य अनन्तरोपपन्नकनैरयिकादीनामायुर्बन्धश्चेति निपुणं विभावितम्। अप्रकजीवानामेकान्तबालैकान्तपण्डितबालपण्डितानां क्रियावाद्यादीनामायुर्वर्णयित्वा नैरयिकादिष्वापद्यमानानां भविकजीवानां सायुष्कत्वमायुष्करणसंवेदनादि न्यरूपि।

एवमाउकाय शब्दे-अप्कायिकानां भेदं निरूपयन् तेषां शरीरादि न्यरूपयत्। जवति चाप्कायिकस्य जीवितमिति सयुक्तिकं निरूपितमत एव सचित्ताचित्तमिश्रविवेकश्च कृतः। तीव्रोदकस्याचित्तत्वमप्कायशस्त्राणि प्रतिपाद्य सचित्ताप्कायपरिभोगविचारः प्रायुङ्क्त। तत्राप्कायपरिभोगकारणानि अप्कायसमारम्भव्यावृत्तस्यैव मुनित्वं शाक्यादिमुनयो नियमतोऽप्कायिकांस्तदाश्रितजीवांश्च विहिंसन्तीति युक्त्या प्रतिपाद्य अप्कायस्पर्शनिषेधं शीतोदकस्पर्शनिषेधं च कृतवान्।

एवमाउट्टिशब्दे सूर्यस्य कति कस्यामृतावावृत्तयो केन च नक्षत्रेण युक्ताः प्रथमादयो भवन्तीति पुनः पुनर्भावयन् सुबोधमेव निरूपितम्। अथ कस्मात्स्थानादेकेन्द्रिया आएन्जाश्च जीवाः समागच्छन्तीति पृथ्वीकायिकानां पुनरपि गत्यागती भवतो जीवानां गत्यागतिपरिज्ञानेऽनेकशो मिथ्यादृष्टीनां सिद्धान्ता निपुणं निरूपिताः।

अथ आगमशब्दे स्वशैल्या भेदप्रतिपादनपूर्वकमागमस्य परतः प्रामाण्यं तत्र च प्रामाणिकपुरुषप्रणीतत्वेन प्रामाण्यं प्रतिपाद्य दृढतरयुक्तिभिरपौरुषेयत्वं निराकृतम्। स्वीकृतं च संभवद्रूपस्यैवागमस्य मूलागमैकदेशभूतस्य आगमान्तरस्य च प्रामाण्यं न तु वेदस्यैव। प्रमाणान्तराविषय एव पदार्थो नागमेन बोध्यते किं तु प्रमाणान्तरविषयेऽपि इति निरूप्य कणादमते शब्दप्रामाण्यस्यानुमानान्तर्भावमभिधाय सर्वमतसंवादिशब्दप्रामाण्यं प्रत्यपादि। शब्दस्य बाह्यार्थे प्रामाण्यम् अपोहः शब्दार्थ इति बौद्धमतं च निरूप्य अर्थस्वरूपं वाच्यवाचकभावं शब्दस्य वाचकताविचारं चाकार्षीत्। स्फोटः शब्दः इति वैयाकरणमतं स्फोटयित्वा स्वमते शब्दस्य वाचकत्वं शब्दस्य नित्यत्वविचारः शब्दार्थयोः संबन्धश्च हेतुवादाहेतुवादभेदादागमस्य द्वैविध्यमागमस्य च सर्वव्यवहारनियामकत्वं च प्रतिपादितम्। धर्ममार्गे मोक्षमार्गे चागमस्यैव प्रामाण्यम् जिनागमस्यैव सत्यत्वम्, इत्यादयो मर्मग्राहिण आगमविषयिणो बहवो विषयाः समुपलभ्यन्ते। एवम् " आणा " शब्दे परलोके आज्ञाया एव प्रामाण्यम् आज्ञाप्रवर्तमानोऽप्यप्रवर्तमान एव तीर्थकराज्ञाऽन्यथाकरणे दोषाः प्रायश्चित्तं चेत्यादिकानपरांश्च तद्विषयकान् विषयान् वर्णयित्वा आज्ञाव्यवहारो निरूपितः। एवं आयरियशब्दे व्युत्पत्त्यादिप्रदर्शनपुरस्सरमाचार्यपदभेदमभिधाय कलाचार्यादिनाऽऽचार्यस्य त्रैविध्यं तेषां विनयकरणं च प्रदर्शितम्। निरूपितं चेहलोकोपकारिपरलोकोपकारिणोराचार्ययोः स्वरूपं तद्धेयोपादेयत्वं च। प्रव्राजनाचार्योपस्थापनाचार्याभ्यां द्वैविध्यं, लक्षणं चाचार्यस्य, आचार्यस्य गुणाः यद्विरहितो गुरुर्न भवतीति भ्रष्टाचारत्वं पराहितकारित्वं दुर्गुणमाचार्यस्य निरूप्य प्रमादिनमाचार्यं शिष्यो बोधयेत्। आचार्यस्य विनयः गुरुविनये वैद्यदृष्टान्तं च प्रदर्श्य केन कर्मविपाकेन गच्छाधिपतिर्भवतीति वर्णितम्। आचार्यस्यातिशया निर्ग्रन्थिनामप्याचार्य इति यथायथं निरूपितम्। आचार्ये कालगते अवधाविते वा आचार्यान्तरस्थापनं तत्र " सुत्तत्थे णिम्माओ " इत्यादिना लक्षणं च प्रतिपादितम्। आचार्यस्य परीक्षां गुरोराचार्यपदे स्थापनाविधिं च तत्र स्थविराः प्रष्टव्याः इति प्रतिपाद्य सपरिच्छदस्यैवाचार्यत्वमिति निरूपितम्। एवम् आणुपुव्वीशब्दे आनुपूर्वीविषयकनिरूपणम्। एवं स्वस्वविषयकसकलविषयपूर्णाः चतुरस्रतो रमणीयाः विपक्षपक्षनिरूपणपूर्वकं युक्तियुतस्वपक्षस्थापननिरूपणगर्भाः पूर्वोक्ता अपरे चेमे शब्दास्तेऽवश्यं विलोकनीयास्तानेवाह। " आता, आधाकम्म, आभिणिबोहिय, आरम्भ, आराधक, आलोयणा, आसातना, आहार, इंद, इंदभूई, इंदिय, इत्थिलिंगसिद्ध, इर्या, ईसर, उज्ज, उग्गम, उग्गह, उदय, उद्देस, उद्देसिय, उप्पत्तिया, उप्पाय, उरब्भ, उवओग, उवट्ठवणा, उववाय, उवसंपया, उवसम्म, उवहाण, उवहि, उवासगपडिमा, उसभ, उसुयार" एते शब्दा अस्मिन् ग्रन्थे विशेषतो दर्शनीयाः रमणीयविषयपरिपूर्णाश्चेति सूचनिकया निरूपिताः॥

(ग्रन्थनिर्दिष्टप्रकरणानां सङ्केतः)

१	अङ्ग०	अङ्गचूलिका-
२	अनु०	अनुयोगद्वार-
३	अने०	अनेकान्तजयपताका-
४	अन्त०	अन्तगडदशा-
५	अष्ट०	अष्टकयशोविजयकृत-
६	आचा०	आचाराङ्गसूत्र-
७	आ० चू०	आवश्यकचूर्णी-
८	आ० म० प्र०	आवश्यकमलयगिरिप्रथमखण्ड-
९	आ० म० द्वि०	आवश्यकमलयद्वितीयखण्ड-
१०	आतु०	आतुरप्रत्याख्यान-
११	आ० क०	आवश्यककथा-
१२	आव०	आवश्यकबृहद्वृत्ति-
१३	औ०	औपपातिकसूत्रवृत्ति-
१४	उत्त०	उत्तराध्ययनसूत्र-
१५	उपा०	उपासकदशाङ्ग-
१६	उत्त० नि०	उत्तराध्ययननिर्युक्ति-
१७	एका०	एकाक्षरीकोश-
१८	ओघ०	ओघनिर्युक्ति-
१९	कर्म०	कर्मग्रन्थ-
२०	क० प्र०	कर्मप्रकृति-

२१ कल्प० कल्पसुबोधिका–
२२ ग० गच्छाचारपयन्ना–
२३ गा० गायत्रीव्याख्या–
२४ चं०प्र० चन्द्रप्रज्ञप्ति–
२५ जं० जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति–
२६ ज्ञा० ज्ञाताधर्मकथा–
२७ जीत० जीतकल्प–
२८ जी० जीवाभिगम–
२९ जीवा० जीवानुशासन–
३० जैन० जैन इतिहास–
३१ ज्यो० ज्योतिष्करण्ड–
३२ ढुं० प्राकृत (ढुण्ढी) टीका–
३३ तं० तन्दुलवयाली–
३४ तित्थु० तित्थुगाली–
३५ दशा० दशाश्रुतस्कन्ध–
३६ दर्श० दर्शनशुद्धि–
३७ दश० दशवैकालिकाध्ययन–
३८ द०प० दशपयन्ना–
३९ द्रव्या० द्रव्यानुयोगतर्कणा–
४० द्वा० द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका (वत्तीसवत्तीसी)–
४१ द्वी० द्वीपसागरप्रज्ञप्ति–
४२ दे०ना० देशीनाममाला–
४३ धर्म० धर्मसंग्रह–
४४ ध० र० धर्मरत्नप्रकरण–
४५ नयो० नयोपदेश–
४६ नं० नन्दीसूत्रवृत्ति–
४७ नि० निरयावलि–
४८ नि० चू० निशीथचूर्णि–
४९ पं० चू० पञ्चकल्पचूर्णि–
५० पं० भा० पञ्चकल्पभाष्य–
५१ पञ्चा० पञ्चाशकसटीक–
५२ पं० व० पञ्चवस्तुकटीका–
५३ पं० सं० पञ्चसंग्रह–
५४ पं० सू० पञ्चसूत्रमूल–
५५ प्रव० प्रवचनसारोद्धार–
५६ प्रति० प्रतिमाशतक–
५७ प्रश्न० प्रश्नव्याकरण–
५८ प्रज्ञा० प्रज्ञापनासूत्र–
५९ पिं० पिण्डनिर्युक्तिवृत्ति–
६० पिं०मू० पिण्डनिर्युक्तिमूल–
६१ पा० पाक्षिकसूत्रसटीक–
६२ प्रा० प्राकृतव्याकरण–
६३ प्रा० ना० प्राकृतनाममाला–
६४ भ० भगवतीसूत्र–
६५ महा० महानिशीथसूत्र–
६६ मण्ड० मण्डलप्रकरण–
६७ यो० वि० योगविन्दु–
६८ रत्ना० रत्नावतारिकावृत्ति–
६९ ल० ललितविस्तरावृत्ति–
७० लघु० लघुप्रवचनसार–
७१ व्य० अ० व्यवहारअक्षरार्थ–
७२ वाच० वाचस्पतिकोश–
७३ व्य० प्र० व्यवहारसूत्रवृत्तिप्रथमखण्ड–
७४ व्य० द्वि० व्यवहारसूत्रवृत्तिद्वितीयखण्ड–
७५ ती० विविधतीर्थकल्प–
७६ वृ० वृहत्कल्पवृत्ति–
७७ विशे० विशेषावश्यकवृत्ति–
७८ विपा० विपाकसूत्र–
७९ श्रा० श्रावकधर्मप्रज्ञप्ति–
८० षो० षोडशप्रकरणसटीक–
८१ स० समवायाङ्गसूत्र–
८२ संथा० संस्तारकपयन्ना–
८३ संस० नि० संसक्तनिर्युक्तिमूल–
८४ संघा० सङ्घाचारभाष्य–
८५ सत्त० सत्तरिसयठाणावृत्ति–
८६ सम्म० सम्मतितर्क–
८७ स्था० स्थानाङ्गसूत्र–
८८ स्या० स्याद्वादमञ्जरी–
८९ सू० प्र० सूर्यप्रज्ञप्तिः सटीक–
९० सूत्र० सूत्रकृताङ्गसूत्र–
९१ सेन० सेनप्रश्नसंस्कृत–
९२ हा० हारिभद्राष्टक–
९३ ही० हीरप्रश्नसंस्कृत–

अ० अध्ययन–
अधि० अधिकार–
अध्या० अध्याय–
अष्ट० अष्टक०–
द्वा० द्वार०–
पाहु० पाहुडा–
श्रु० श्रुतस्कन्ध–
वक्ष० वक्षस्कार–

ठा०	ठाणा-	उल्ला०	उल्लास-
उ०	उद्देश-	प्र०	प्रश्न-
प्रति०	प्रतिपत्ति-	सं०	संवरद्वार-
विव०	विवरण-	अध०	अधर्मद्वार-
पद-	पद-	पुं०	पुंल्लिङ्ग-
परि०	परिच्छेद-	स्त्री०	स्त्रीलिङ्ग-
सम०	समवाय-	न०	नपुंसकलिङ्ग-
		त्रि०	त्रिलिङ्ग-

संकेतसूचना--

सर्वत्र हि सङ्केतज्ञानमन्तरेण न कश्चिदपि सङ्केतितपरिज्ञाने प्रभवतीति सङ्केतसूचनं क्रियते यत्रास्मिन् ग्रन्थे टीकारहिता गाथा उदाहरणपठितानि प्राकृतवाक्यानि संस्कृतश्लोका वा तत्राद्यान्तयोरेव " " चिह्नम्। मूलटीकयोः स्थूलसूक्ष्माक्षरैरेव भेदः प्रदर्शितः क्वचिदनुपयुक्ता टीका न संगृहीता किं तु मूलमात्रमेव स्थूलाक्षरैः प्रकाशितम् । सप्तम्यन्तत्वेन प्रदर्शितस्यार्थस्याधोभागे एत, चिह्नं दत्तम्, यत्रैकस्यानूद्यस्य प्राकृतशब्दस्य द्वित्राः संस्कृतेऽनुवादकशब्दास्तत्र द्वितीयोऽनुवादष्टीकासमपङ्क्तिष्वेव निहितः। अनूद्याः प्राकृतशब्दा अनुवादकाश्च संस्कृतशब्दाः इति गौणमुख्यत्तावोऽपि प्रदर्शित एव । अनूद्यानुवादकयोर्मध्ये एत-चिह्नमस्ति । येभ्यो ग्रन्थेभ्यः पाठः संगृहीतस्तत्र नामैकदेशे नामग्रहणमिति न्यायमनुश्रित्य ग्रन्थस्य पुंल्लिङ्गादीनां च पूर्णं नामधेयमनुक्त्वा एकं द्वे वा अक्षराणि प्रदर्शितानि एवमध्ययनशतकोद्देशादिखण्डेषु च एक एव वर्णः प्रदर्शितस्तत्र च शून्याकाररूपमेत० चिह्नमपि निहितमस्ति ।

विशेषसूचना—

एतत्पुस्तकसंशोधनेऽस्मत्सतीर्थ्ययोर्मुनिश्रीदीपविजय-यतीन्द्रविजययोर्महान् श्रम इति नात्र दूये किन्त्वमुद्रितपुस्तकानामतिजीर्णत्वेन प्रतिपुस्तकमेकैकप्रत्युपलब्ध्या च क्वचिद्गाथादौ टीकावलम्बनैकशरणेन प्रकरणविषयाविरोधेन च बहुतरं पर्यालोच्य निहितपदैः पूरितगाथासु कदाचिदेव क्वचिदेव पाठभेदः स्यात्स स्वयमेव सद्भिः संस्करणीयः । किञ्च यदि क्वचिद्यन्त्रदोषेण वर्णानां घर्षणेन च अनुत्थितेषु षकारादिषु दृष्टिदोषादिना वा अशुद्धिः स्यात्सा विद्वद्भिः शोधनीया इत्यादि सर्वे विज्ञपयन्ति ।

श्री श्री १०८ श्री उपाध्याय-मुनिप्रवर मोहनविजयाः ।

श्रीवर्द्धमानो जयति ।

अभिधानराजेन्द्रः ।
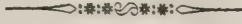
सिरिवद्धमाणवाणिं पणमिअ भत्तीइ अक्खरक्कमसो ।
सद्दे तेसु य सव्वं पवयणवत्तव्वयं वोच्छं ॥ १ ॥

आकार.

आ–आ–अव्य० आप् क्विप् पृषो० पलोपः वाक्ये, (पूर्वमित्थं वोऽमंस्था इदानीन्त्वेवं मन्यसे इत्येवं वाक्यस्यान्यथात्वद्योतने) स्मृतौ, (आ एवं मन्यसे इत्येवं विस्मृतस्य स्मृतौ) अङित्तो निपातत्वात्प्रगृह्यसंज्ञा ङित्तस्तु न " निपात एकाजनाङ् " इति सूत्रात् । अत एवोक्तम् । मर्यादायामभिविधौ, क्रियायोगेषदर्थयोः । य आकारः स ङित् प्रोक्तो, वाक्यस्मरणयोरङित् । वाच० ॥ अभिविधौ, (व्याप्तौ) आ० म० प्र० । विशे० । आ० । मर्यादायाम्, (सीम्नि) प्रज्ञा० ३६ पद० । (अत्राङिल्लक्षण एव तात्पर्यम् ङिदंशे मर्यादायामित्यादयस्तूदाहरणमात्रमत एवान्यत्रापि ङित्प्रयुज्यते) तथाच समन्तादित्यर्थे, उत्त० आ० म० । प्रव० । भ० । आ० । अवागर्थे (अधोभूमौ) प्रज्ञा० २ पद० । वि० वाक्यालंकारे, । ईषदर्थे, । (सच भाषाशैल्या वाक्यालंकाराय प्रयुज्यते) "आ इति भाषायाम " ज्ञा० २ अ० । अमर्षे, आभिमुख्ये, राय० । अनुकम्पायाम्, समुच्चये, अङ्गीकारे, कोपे, पीडायाम् । एका० । आः किमेतदित्येवं विस्मये, स्था० । ५ ठा० । एका० संतोषे, सुखतनौ, चिरे, लघुवस्तुनि, परितापे, विधौ, सलिले, क्षये, । एका० स्वयंभुवि, पुं० । एका० । आचार्ये च । स च नामैकदेशे नाममात्रग्रहणादोमितिपदे आशब्दः आचार्यं बोधयतीति । गा० ॥

आअ– (आमअ) –आगत–त्रि० आयाते, उपस्थिते, प्राप्ते च । आगमने, न० वाच० । " व्याकरणप्राकारागते कगोः " ८ । १ । ६८ । इति प्राकृतव्याकरणसूत्रेण वैकल्पिको गकारस्य सस्वरस्य लुक् । प्रा० व्या० ॥

आ (अंस-) अरिस–आदर्श–पुं० दर्पणे, वाच० । "शीर्षतप्तवज्रे वा " । २१ । २ । १० । इति सूत्रेणान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व इकारो वैकल्पिक इति । प्रा० व्या० ॥

आअड्ड–व्यापृ–वि० आ० पृ—व्यापारे, तुदा० आत्म० अनिट् "व्याप्तेराअड्डः " । ८ । ४ । ८१ । इतिप्राकृतसूत्रेण वैकल्पिक आअड्ड इत्यादेशः । आअड्डेइ वावारइ– व्याप्रियत इत्यर्थः । प्रा० व्या० ॥

आअरिअ–आचार्य–पुं० गुरौ, वाच० " स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु यात् " । ३० । १ । ८० । इति प्राकृतसूत्रेण यकारात्पूर्व इकारः । प्रा० व्या० ॥

आइ–आदि–पुं० आदीयते गृह्यते इति आ० दा० कि–प्रथमे, प्रव० । स च यस्मात्परमस्ति न पूर्वं स इति । अनु० । मूलकारणे, प्रज्ञा० ११ पद० । मूलमादिरित्यनर्थान्तरमिति । आ० चू० २ अ० । प्रथमोत्पत्तौ, सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । प्राथम्ये, उत्त० १ अ० । प्रधाने, आचा० २ श्रु० । उत्सेधाख्ये नाभेरधस्तने देहभागे, स्था० ६ ठा० । भेदे, (प्रकारे) णि० चू० । सामीप्ये, व्यवस्थायाम्, अवयवे च । आह च । " सामीप्ये च व्यवस्थायां, प्रकारेऽवयवे तथा । चतुर्ष्वर्थेषु मेधावी, ह्यादिशब्दन्तु लक्षयेदिति" प्रश्न० १ द्वा० । अस्य चतुर्विधो निक्षेपः नामस्थापनाद्रव्यभावभेदात् । तद्यथा–

णामादी ठवणादी, दव्वादी चेव होंति भावादी ।
दव्वादी पुण दव्वस्स, जो सब्भावो सएट्ठाणे ॥

(णामादीत्यादि) आदेर्नामादिकश्चतुर्धा निक्षेपः । नामस्थापने सुगमत्वादनादृत्य द्रव्यादिं दर्शयति । द्रव्यादिः पुनर्द्रव्यस्य परमाण्वादेर्यः स्वभावः परिणतिविशेषः स्वके स्थाने स्वकीये पर्याये प्रथममादौ भवति स द्रव्यादिर्द्रव्यस्य दध्यादेर्य आद्यः परिणतिविशेषः क्षीरस्य विनाशकालसमकालीन एवमन्यस्यापि परमाण्वादेर्द्रव्यस्य यो यः परिणतिविशेषः प्रथममुत्पद्यते स सर्वोऽपि द्रव्यादिरेवमेव भवति । ननु च कथं क्षीरविनाशसमये एव दध्युत्पादः । तथा हि । उत्पादविनाशौ भावाभावरूपौ वस्तुधर्मौ वर्तेते । न च धर्मो धर्मिणमन्तरेण भवितुमर्हत्यत एकस्मिन्नेव क्षणे तद्धर्मिणोर्दधिक्षीरयोः सत्तामाप्नोत्येतच्च दृष्टेष्टबाधितमिति । नैष दोषः । यस्य हि वादिनः क्षणमात्रं वस्तु तस्यायं दोषो, यस्य तु पूर्वोत्तरक्षणानुगतमन्वयि द्रव्यमस्ति अस्यायं दोष एव न भवति । तथाहि तत्परिणामि द्रव्यमेकस्मिन्नेव क्षणे एकेन स्वभावेनोत्पद्यते परेण विनश्यत्यनन्तधर्मत्वाद्वस्तुन इति । यत्किंचिदेतत् । तदेवं द्रव्यस्य विवक्षितपरिणामेन परिणमतो य आद्यः समयः स द्रव्यादिरिति स्थितं द्रव्यस्य प्राधान्येन विवक्षितत्वादिति ।

सांप्रतं भावादिमधिकृत्याह ।

आगम णोआगमओ, भावादी तं बुहा उवदिसंती ।
णोआगमओ भावो, पंचविहो होइ णायव्वो ॥
आगमओ पुण आदी, गणिपिडगं होइ बारसंगं तु ।
गच्छामि लोगोपदपाद–अक्खराइ चउत्थादी ॥

(आगम इत्यादि) भावोऽन्तः करणस्य परिणतिविशेषस्तं बुधास्तीर्थकरगणधरादयो व्यपदिशन्ति प्रतिपादयन्ति । तद्यथा । आगमतो नोआगमतश्च । तत्र नोआगमतः प्रधानपुरुषार्थतया चिन्त्यमानत्वात्पञ्चविधः पञ्चप्रकारो भवति । तद्यथा-प्राणातिपातविरमणादीनामाद्यः प्रतिपत्तिसमय इति । तथा (आगमओ

इत्यादि) आगममाश्रित्य पुनरादिरेवं द्रष्टव्यः । तद्यथा । यद्-तद्गणिन आचार्यस्य पिटकं सर्वस्वमाधारो वा तद् द्वादशाङ्गं भवति । तुशब्दादन्यदप्युपाङ्गादिकं द्रष्टव्यम् । तस्य प्रवचनस्यादिभूतो ग्रन्थस्तस्याप्याद्यः श्लोकस्तस्याप्याद्यं पदं तस्यापि प्रथममक्षरमेवंविधो बहुप्रकारो भावादिर्द्रष्टव्य इति । तत्र सर्वस्यापि प्रवचनत्वसामायिकमादिस्तस्यापि करोमीति पदं तस्यापि ककारः । द्वादशानां त्वङ्गानामाचाराङ्गमादिस्तस्यापि शास्त्रपरिज्ञाध्ययनमस्यापि च जीवोद्देशकस्तस्यापि सुयंति पदं तस्यापि सुकार इति पदमादिरिति । अस्य च प्रकृताङ्गस्य समयाध्ययनमादिस्तस्यापि उद्देशकश्लोकपादपदवर्णादिर्द्रष्टव्य इति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

आजि–स्त्री० अजन्त्यस्यामिति, अज्–इण्–संग्रामे, संया०समरभूमौ मर्य्यादायाम्, वा ङीप् क्षणे, मार्गे, पुं० भावे इण् आक्षेपे च । वाच० ।

आति–पुं०-अत् इण् शरारिपक्षिणि, सततगन्तरि, त्रि० वाच०॥

आइ (दिं)–अंतियमरण–आत्यन्तिकमरण–न० अत्यन्तं भवमात्यन्तिकं तच्च तन्मरणं चेति क०–धा० । भ० १२ श० ६ उ० । मरणविशेषे, तच्च "एमेव आइअंतियमरणं नवि मरइ ताणि पुणो" आर्षत्वादित्थं निर्देशः । एवमेवावीचिमरणवदात्यन्तिकमरणमपि द्रव्यादिभेदतः पञ्चविधं विशेषःपुनरयम् (नवि मरइ ताणि पुणोत्ति) अपिशब्दस्यैवकारार्थत्वान्नैव तानि द्रव्यादीनि पुनर्म्रियन्ते। अयमर्थः यानि नारकाद्यायुष्कतया कर्मदलिकान्यनुभूय म्रियन्ते. मृताश्च न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यन्तीत्येवं यन्मरणं तद्द्रव्यापेक्षयाऽत्यन्तभाविस्वादात्यन्तिकमिति । एवं क्षेत्रादिष्वापि वाच्यम् । प्रव० । उत्त० । सम० । तद्भेदा यथा–

आदिंतियमरणे णं पुच्छा गोयमा ! पंचविहे पसत्ते । तंजहा दव्वादिंतियमरणे खेत्तादिंतियमरणे जाव भावादिंतियमरणे । दव्वादिंतियमरणे णं भंते ! कइविह पसत्ते ? गोयमा ! चउव्विहे प० तं० णेरइयदव्वादिंतियमरणे जाव देवदव्वाइंतियमरणे । से केणट्ठे णं भंते ! एवं बुच्चइ-णेरइयदव्वाइंतियमरणे णेर० २ गोयमा ! जेणं णेरइया णेरइयदव्वे वट्टमाणा जाइं दव्वाइं सपयं मरंति ते णं णेरइया ताइं दव्वाइं अणागये काले णो पुणोवि मरिस्संति से तेणट्ठेणं जाव मरणे । एवं तिरिक्खमणुस्सदेव० । एवं खेत्तादिंतियमरणे वि एवं जाव भावादिंतियमरणे वि । भ० १३ श० ७ उ० ।

आइल्ल–आदिम–त्रि० आद्ये, अनु० १ द्वा० ।

आइं–आइं–अव्य० वाक्यालङ्कारे, प्रश्न० । आइंति निपात इति । भ० १५ श० १ उ० ।

आइकडिल्ल–आदिकडिल्ल–न० आद्यगहने, तच्चादिकाडिल्लमुद्गमोत्पादनैषणारूपं ज्ञानादिरूपम् । बृ० १ उ० । नि० चू० ॥

आइकपंकयु–आदिकमण्डलु–स्त्री०आदिनाथस्य कमण्डलौ, सा च गङ्गायमुनयोर्वेणीसङ्गमे स्थापितेति तत्तीर्थजातमिति,ती०।

आइकम्म–आदिकर्म्मन्–न० क० स० क्रियाकूटात्मकस्य कर्मणोऽवयवभूते प्रथमे कर्म्मणि, प्रथममारभ्यमाणक्रियायाम्, प्रथमजे कर्म्ममात्रे च । बहु० तया कर्म्मयुक्ते, त्रि० । वाच० ।

आइकारण–आदिकारण–न० । आद्यं कारणम् । परमेश्वरे, तदधीनत्वात् इतरकारणानाम् स हि प्रथमं स्वोपाधिभूताविद्यया सृज्यमानजीवादृष्टवशादिदमित्थं कर्त्तव्यमिति ईक्षणपूर्व्वकं स्रष्टव्यपदार्थाकारेण विवर्त्तमानः सूक्ष्मभूतानि प्रथममुत्पाद्य ततः स्थूलभूतानि भौतिकानि च ससर्जेत्यागमासिद्धम् इति वेदान्तिनः । सांख्यमते । प्रधाने, प्रधानं हि मूलकारणं तस्यैव महदाद्याकारेण परिणमनात्तथात्वम् । नैयायिकादिमते कारणशब्दस्य निमित्तार्थत्वे ईश्वरस्यैव तथात्वम् । समवायिकारणार्थत्वे परमाणूनां मूलकारणत्वमिति भेदः इति तेन तन्मते ईश्वरे, परमाणुषु च । वाच०॥

आइक्ख–आङ्ख्या–अदा. पर. सद्. सामान्येन कथने, आइक्खइ, समान्येन भाषत इत्यर्थः । औप० ।

आख्येय–त्रि० कथनीये, स्था० ४ ठा० ।

आइक्खग (य) आख्यायक–पुं० शुभाशुभमाख्याय जीविका कुर्वत्याजीविकविशेषे, जं० २ वक्ष० ।

आइक्खण–आख्यान–न० सामान्यतः कथने, संहिताकर्षणपूर्वककथने च । औप० " संहियकट्टणमादिक्खणं तु " इह संहिताया अस्खलितपदोच्चारणरूपाया यदाकर्षणं तदाख्यानमुच्यते तच्चेदं व्रतसमितिकषायाणां धारणरक्षणविनिग्रहाः सम्यक् दण्डेभ्यश्चोपरमो धर्मः पञ्चेन्द्रियदमश्चैवं भिक्षां गते गृहस्थानां धर्मकथनार्थं संहिताकर्षणं करोति । बृ० ३ उ० ।

आइक्खमाण–आचक्षाण–त्रि० कथयति, सूत्र० १ श्रु० १४ अ०।

आइक्खिय–आख्यायिक–न० पार्श्वश्रुतविशेषे, सा च मातङ्गविद्या यदुपदेशाद्तीतादि कथयतीति । स्था० ९ ठा० ।

आइक्खित्तए–आख्यातुम्–अव्य० कथयितुमित्यर्थे, बृ० ३ उ०।

आइगर–आदिकर–त्रि० आदि करोति अर्हत्वादावपि टः स्त्रियां ङीप्, प्रथमकारके, प्राक्सत्ताकर्त्तरि, वाच० । 'ते सव्वे पावादुया आदिगरा धम्माणं" इति । सूत्र० २ श्रु०२ अ० । आदौ प्रथमतः श्रुतधर्माचारादि ग्रन्थात्मकं कर्म करोति तदर्थप्रणायकत्वेन प्रणयतीत्येवं शीलः । भ०१ श० १ उ० । आदिश्रुतधर्मस्य प्रथमा प्रवृत्तिस्तत्करणशीलः । राज० । स्वस्वतीर्थापेक्षया धर्मस्येति । जी० ३ प्रति० । तत्करणहेतुर्वा । ध० २ अधि० । श्रुतधर्मस्य प्रथमप्रवृत्तिकारके तीर्थकरे च । आव० ५ अ० । सम० । "नमोत्थुणं अरिहंताणं भगवंताणं आदिगराणं तित्थगराणं " इति । राज० । इहादौ करणशीला आदिकरा अनादावपि भवे तदा तदा तत्तत्कर्म पवादिसम्बन्धयोग्यतया विश्वस्यात्मादिगामिनो जन्मादिप्रपञ्चापत्तेः । प्रस्तुतयोग्यताभावेऽपि प्रक्रान्तसम्बन्धाविरोधादिति परिभावनीयमेतत् । न च तत्तत्कर्मवादेरेव तत्स्वभावतयाऽऽत्मनस्तदा सम्बन्धसिद्धिः । द्विष्ठत्वेन अस्योभयोस्तथास्वभावापेक्षितत्वात् । अन्यथा कल्पनाविरोधान्न्यायानुपपत्तेर्नहि कर्म पवादिस्तथा कल्पनायामप्यलोकाकाशेन सम्बन्धस्वभावस्यायोगात् । अतत्स्वभावे वा लोकाकाशे विरुध्यते कर्म पवादेस्तत्स्वभावता कल्पनेति न्यायानुपपत्तिः । तत्स्वभावताङ्गीकरणे चास्मदभ्युपगतापत्तिः । न चैवं स्वभावमात्रवादसिद्धिस्तदन्यापेक्षित्वेन सामग्र्याः फलहेतुत्वात् । स्वभावस्य च तदन्तर्गतत्वेनेष्टत्वात् । निर्लोठितमेतदन्यत्रेत्यादिकरत्वसिद्धिः । ल० । यद्यप्येषा द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासीन्न कदाचिन्न भवति न कदाचिन्न भविष्यति अभूच्च भवति च भविष्यति चेति वचनान्नित्या द्वादशाङ्गी तथाप्यर्थापेक्षया नित्यत्वं शब्दापेक्षया तु स्वस्वतीर्थे श्रुतधर्मादिकरत्वमविरुद्धमिति । धर्म० २ अधि० ।

आइगुण–आदिगुण–पुं० । आदौ गुणः ७ त० सहभाविनि गुणे, आव० ४ अ० (सिद्धानामादिगुणा एकत्रिंशत्ते च सिद्धादिगुण शब्दे वक्ष्यन्ते)

आइग्घ–आघ्रा–आङ्, घ्रा–भ्वा० पर० अनिट् गन्धोपादाने, तृप्तौ च । वाच० " आघ्रेराइग्घः ८ । ४ । १३ । " इति प्राकृतसूत्रेणाजिघ्रतेर्वैकल्पिक आइग्घादेशः । आइग्घइ–आग्घाअइ जिघ्रतीत्यर्थः । प्रा० व्या० ॥

आइग्घण–आघ्राण–त्रि० आङ् घ्रा–क्त–गृहीतगन्धे पुष्पादौ, नासिकया यस्य गन्धज्ञानं जातं तस्मिन्, तृप्ते, भावे क्तः गन्धग्रहणे, तृप्तौ च न० । वाच० ॥

आइच्च–आदित्य–पुं० । कृष्णराज्यवकाशान्तरस्थलोकान्तिकसंज्ञकार्चिर्मालिविमानस्थे लोकान्तिकदेवविशेषे, भ० ६ श० ५ उ० । ग्रैवेयकविमानविशेषे, तन्निवासिनि वैमानिकदेवविशेषे च । प्रव० । समयावलिकादीनामादौ भवे, बहुलवचनात् त्यप्रत्ययः । सूर्य० २० पाहु० । सूर्ये, आव० ४ अ० ।

सूर्यस्यादित्यसंज्ञा यथा ॥

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सूरे आइच्चे सूरे गोयमा ! सूरादियाणं समयाइ वा आवलियाइ वा जाव उस्सप्पिणीइ वा अवसप्पिणीइ वा से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव आइच्चे।

अथादित्यशब्दस्यान्वर्थाभिधानायाह (सेकेणमित्यादि) तथा हि–सूर्योदयमवधिं कृत्वा अहोरात्रारम्भकः समयो गण्यते आवलिकामुहूर्त्तादयश्च (सेतेणमित्यादि) अथ तेनार्थेन सूर आदित्य इत्युच्यते इति । भ० १२ श० ६ उ० । सूर० । चन्द्र० । आदित्यस्यास्तित्वं सूत्रकृताङ्गे " णाइच्चो उएइ ण अत्थमेइ" सर्वशून्यवादिनो ह्यक्रियावादिनः सर्वाध्यक्षमादित्योद्गमनादिकामेव क्रियां तावन्निरुन्धन्तीति दर्शयति । आदित्यो हि सर्वजनप्रतीतो जगत्प्रदीपकल्पो दिवसादिकालविभागकारी स एव तावन्न विद्यते कुतस्तस्योद्गमनमस्तगमनं वा । यच्च जाज्वल्यमान तेजोमण्डलं दृश्यते तद् भ्रान्तमतीनां द्विचन्द्रादिप्रतिभासं मृगतृष्णिकाकल्पं वर्त्तते । अथैतन्मतस्य निराकरणम् । तथाहि–आगोपालाङ्गनादिप्रतीतः समस्तान्धकारक्षयकारी कमलाकरोद्घाटनपटीयानादित्योद्गमः प्रत्यहं भवन्नुपलक्ष्यते । तत्क्रिया च देशाद्देशान्तरावाप्त्याऽन्यत्र देवदत्तादौ प्रतीताऽनुमीयत इति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । सर्वाधिष्ठिते गगने दिवानिशं बम्भ्रम्यमाणे लोकप्रकाशकरे तेजोमण्डले, । अग्नौ प्रस्ता हुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः इति । मनुना अग्निहुतद्रव्याणां हविराज्यादीनां परमाणुमात्रतयाऽवस्थितानां दग्धशेषाणां सूर्यरश्मिकर्षणेन सूर्यलोकप्राप्त्या वृष्टिहेतुत्वमुक्तम् तच्च मण्डलार्थपरत्व एव सम्भवति । वाच० । अर्कवृक्षे, पुं० आदित्यस्यापत्यम् ण्यः यलोपः । आदित्यापत्ये, पुं० स्त्री० वाच० । आदित्यस्यायमादित्यः पत्युत्तरपदण्यमादित्यदितेरिति ण्यापवादस्त्यक् व्यञ्जनाद्यन्तमस्य सरूपे वा इति पाक्षिक एकस्य यकारस्य लोपः । आदित्यचारनिष्पन्नत्वादुपचारतो मासोऽप्यादित्यः । आदित्यसम्बन्धिनि भचारनिष्पन्ने मासादौ स चैकस्य दक्षिणायनस्योत्तरायणस्य वा त्र्यशीत्यधिकदिनशतप्रमाणस्य षड्भागमानः यदादित्याचारनिष्पन्नत्वादुपचारतो मासोऽप्यादित्यः । व्य० प्र० १ उ० ।

आइच्चगय–आदित्यगत–त्रि० । सूर्याक्रान्ते नक्षत्रादौ, " आइच्चगए अनिव्वाणी" रविगते नक्षत्रे शुभप्रयोजने प्रारब्धमाणेऽसुखमिति वृत्तिः । वृ० १ उ० ।

आइच्चजस–आदित्ययशस्–पुं० ऋषभदेववंशजे भरतात्मजे नृपभेदे, आ० चू० २ अ० । स च पुण्डरीकशिखरे सिद्ध इति । ती० । आदित्ययशःप्रभृतयो भगवन्नाभेयवंशजाः त्रिखण्डभरतार्द्धमनुपाल्य पर्यन्ते पारमेश्वरीं दीक्षामतिगृह्य तत्प्रभावतः सकलकर्मक्षयं कृत्वा सिद्धिमगमन्निति । नं० ॥

आइच्चपीढ–आदित्यपीठ–न० । गजपुरस्थे श्रेयांसेन कारिते आदितीर्थकरस्य रत्नमये पादपीठे, तद्वक्तव्यता यथा–सेज्जंसो वि जत्थ ठितो भयवं पडिलाभितो ताणि पयाणि पायाहि मा अक्कमीसामित्ति भत्तिए तत्थ रयणमयं पीढं करेइत्ति सन्भं च पूएइ पव्वदिवसे विसेसेण पूइऊण भुंजइ लोगो पुच्छइ किमेयं सेज्जंसो भणइ आइतित्थयरमंडलं ततो लोगेण वि जत्थ जत्थ भयवं ठितो तत्थ तत्थ पीढं कयं कालेण य आइच्चपीढं जायं ॥ गयाक्षरगमनिका क्रियाध्याहारतः कार्या । यथा गजपुरं नगरमासीत् तत्र श्रेयांसः सोमयशसो राज्ञः पुत्रः तेनेक्षुरसदानं भगवते कृतम् । तत्रार्द्धत्रयोदशहिरण्यकोटी वसुधारा निपतिता । पीठमिति यत्र भगवता पारितं तत्र तत्पादयोर्मा कश्चिदाक्रमणं कार्षीदिति श्रेयांसेन भक्त्या रत्नमयं पीठं कारितं गुरुपूजेति तदर्चनं कृतवानिति । आ० म० प्र० ।

आइच्चभत्ता आदित्यभक्ता–स्त्री० आदित्ये भक्ता । अर्कवल्लभायाम् ओषधौ, वाच० ॥

आइच्चमास–आदित्यमास–पुं० आदित्यस्यायमादित्यः आदित्यचारनिष्पन्नत्वादुपचारतो वाऽऽदित्यः स चासौ मासश्च कर्म० आदित्यचारनिष्पन्ने मासभेदे, स चैकस्य दक्षिणायनस्योत्तरायणस्य वा त्र्यशीत्यधिकशतदिनप्रमाणस्य षड्भागप्रमाण इति । व्य० प्र० १ उ० ।

आइच्चे णं मासे एकतीसं राइंदियाणं किंचि विसेसूणाइं राइंदियग्गेणं पाणत्ताइं ।

आदित्यमासो येन कालेनादित्यो राशिं भुङ्क्ते (किंचिविसेसूणा इति) अहोरात्रार्द्धेन न्यूनानीति । सम० ३१ स० । "आइच्चो खलु मासो तीसं अद्धं च" टी० आदित्यसंवत्सरसम्बन्धी खलु मासो भवति त्रिंशद्रात्रिंदिवानि एकस्य च रात्रिंदिवसस्यार्द्धम् । तथाहि–सूर्यसंवत्सरस्य परिमाणं त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि रात्रिंदिवानि द्वादशभिश्च मासैः संवत्सरस्ततस्त्रयाणां शतानां षट्षष्ट्यधिकानां द्वादशभिर्भागे हृते यथोक्तं मासपरिमाणं भवति । ज्यो० २० पाहु० ।

आइच्चवन्न–आदित्यवर्ण–त्रि० । भास्वरे, षो० ॥

आइच्चसंवच्छर–आदित्यसंवत्सर–पुं० प्रमाणसंवत्सरविशेषे, स च यावता कालेन षडपि प्रावृडादय ऋतव आपूर्णा आवृत्ता भवन्ति तावत्कालविशेष आदित्यसंवत्सरः । उक्तं च " छप्पि उऊ परियट्टा, एसो संवच्छरो उ आइच्चो" तत्र यद्यपि लोके षष्ट्यहोरात्रप्रमाणः प्रावृडादिक ऋतुः प्रसिद्धः तथापि परमार्थतः स एकषष्ट्यहोरात्रप्रमाणो वेदितव्यः तथैवोत्तरकालमव्यभिचारदर्शनात् अत एवास्मिन् संवत्सरे त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि रात्रिंदिवानां भवन्ति । तथा चान्यत्रापि पञ्चस्वपि संवत्सरेषु यथोक्तमेव रात्रिंदिवानां परिमाणमुक्तम् । "तिन्नि अहोरत्तसया छावट्ठी भक्खरो हवइ" ॥ तत्र सूर्यसंवत्सरस्य परिमाणं त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि रात्रिंदिवानां द्वादशभिश्च मासैः संवत्सरस्तत्र त्रयाणां शतानां षट्षष्ट्यधिकानां द्वादशभिर्भागो ह्रियते । लब्धाः त्रिंशत् शेषास्तिष्ठन्ति षट् । ते अर्द्धीक्रियन्ते जाता द्वादश । ततो लब्धमेक

दिवसस्यार्द्धमेतावत् परिमाणं सूर्यमासः । चंद० १० पाहु० । ज्यो० । तत्र त्र्यशीत्यधिकशततमोऽहोरात्रः प्रथमस्य षण्मासस्य पर्यवसानम् । षट्षष्ठ्यधिकत्रिंशत्तमोऽहोरात्रो द्वितीयस्य षण्मासस्य पर्यवसानम् । एष एवम्प्रमाण आदित्यसंवत्सर इति । चंद० १ पाहु० । (एतस्य वक्तव्यता अहोरत्तशब्दे संवच्छर शब्दे च) अयमेव लक्षणप्रधानतया लक्षणसंवत्सरान्तर्गतोऽपि ।

तल्लक्षणं सूर्यप्रज्ञप्तौ यथा ।

पुढविदगाणं च रसं, पुप्फफलाणं च देइ आइच्चो ।

अप्पेण वि वासेण वि, सम्मं निप्फज्जए सस्सं ॥

पृथिव्या उदकस्य तथा पुष्पाणां फलानां च रसमादित्यसंवत्सरो ददाति तथा अल्पेनापि स्तोकेनापि वर्षेण वृष्ट्या शस्यं निष्पद्यते अन्तर्भूतण्यर्थत्वात् शस्यं निष्पादयति । किमुक्तं भवति । यस्मिन् संवत्सरे पृथिवी तथाविधोदकसंपर्कादतीव सरसा भवति । उदकमपि परिणामसुन्दररसोपेतं परिणमते । पुष्पाणां च मधूकादिसंबन्धिनां फलानां च चूतफलादीनां रसः प्रचुरः संभवति । स्तोकेनापि वर्षेण धान्यं सर्वत्र सम्यक् निष्पद्यते तमादित्यसंवत्सरं पूर्वर्षयः उपदिशन्ति । सूर०१ पाहु० । स्था० ।

आइच्चसूणु–आदित्यसूनु–पुं० । ६ त० १ सूर्यपुत्रे, २ सुग्रीवे, ३ कर्णे, ४ यमे, ५ शनैश्चरे च । वाच० ॥

आइजिण–आदिजिन–पुं० । ऋषभदेवे, हेम० । वाच० । प्रवचनाय "नमिऊण तमाइजिणं, जस्स स सोहए जहामझो । कप्पाकप्पवियारं, पच्चक्खाणे भणिस्सामि" । ल०प्र० ॥

आइ (दे) ज्ज–आदेय–त्रि० आ० दा० यत् । ग्राह्ये, उपादेये, जं० । औप० ।

आइ (दे) ज्जमाण–आदीयमान–त्रि० अङ्गीक्रियमाणे, आचा. १ श्रु० ५ अ० ३ उ० ।

आइ (दे) ज्जवक्क–आदेयवाक्य–त्रि० ग्राह्यवाक्ये, "से सुरूसुत्ते ववहाणवक्केधम्मं चजे विन्दति तत्थ तत्थ "आदेज्जवक्के" इति । एतद्गुणसम्पन्नश्चादेयवाक्यो भवतीति । सूत्र०१ श्रु०४ अ० ।

आइ (दे) ज्जवयण–आदेयवचन–त्रि० सकलजनग्राह्यवाक्ये, दशा०१ अ० ।

आइ (दे) ज्जवयणया–आदेयवचनता–स्त्री० सकलजनग्राह्यवाक्यतायां ग्राह्यवचनतारूपे वचनसम्पद्भेदे, उत्त.१ अ० । स्था० ।

आइञ्छ–कृष–तुदा० आ० प० स्वा. पर. च अनिट्–आकर्षणे, विलेखने च । वाच० । "कृषेः कड्डसाअड्डाञ्चाणच्छायञ्छाइञ्छाः" इति वा कृषेराइञ्छादेशः आइञ्छइ, पक्षे करिसइ कृषते कर्षति घोषे । प्रा० व्या० ।

कृष–पुं० भावे. घञ् आकर्षणे, विलेखने च । वाच० ।

आइञ्छग–कृषक–त्रि० । कृष्, एवुल् १ कर्षके २ फाले, न–मेदिध्वृषे पुं० हेम० । वाच० ।

कर्षक–त्रि० १ लेखके २ आकर्षके ३ क्षेत्रकर्षणकारके च । वाच० ।

आइट्ठ–आतिष्ठ–न० । अति. स्था. क. पत्वम् अतिष्ठस्तस्य भावः अ । अतिक्रम्य स्थितौ, उत्कर्षे, वाच०

आदिष्ट–न० । आ. दिश भावे. १ आज्ञायाम, २ उपदेशे च । कर्मणि क्तः । ३ उपदिष्टे, ४ व्याकरणप्रसिद्धे स्थानिजाते वर्णे च । त्रि० । यथा इकः स्थाने यण् आदिश्यते इति इको यणादिष्ट इत्युच्यते । ५ आज्ञप्ते ६ उच्छिष्टे, ७ अनुशिष्टे, त्रि० । वाच० । चोदिते, त्रि० । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० आदेशो, भ० श० १०उ० । विशेषरूपेण निर्दिष्टे, त्रि० यथाऽयं देवदत्तोऽयं यज्ञदत्त इति । वृह० ४ उ० । आविष्टे, अधिष्ठिते, त्रि० स्था० ५ ठा० ।

आइट्ठि–आदिष्टि–स्त्री० । धारणायाम, स्था० ७ ठा० ।

आइड्ढि–आत्मर्द्धि–स्त्री० आत्मन ऋद्धिः ६ त० स्वकीयशक्तौ, आत्मलब्धौ च । भ० १० श० ३ उ० ।

आइड्ढिय–आत्मर्द्धिक–पुं० आत्मन एव ऋद्धिर्यस्य ६ व. स्वकीयशक्तिसम्पन्ने, स्वकीयलब्धिसम्पन्ने च । " आइड्ढीएण भंते ! देवे जाव चत्तारि पंच देवावासंतराइं वीइक्कते तेण परं परिड्ढीए " " हंता गोयमा । आइड्ढीए णं तं चेव जाव एव असुरकुमारेवि, णवरं असुरकुमारा वासंतराइं सेसं तं चेव, एवं एएणं कमेण जाव थणियकुमारेवि, एवं वाणमंतरजोइसिए वेमाणिए जाव परंपरिड्ढिए " भ० १० श० ३ उ० (अधिकमिड्ढि शब्दे)

आइणाह–आदिनाथ–पुं० ऋषभदेवे, आ० म० प्र० ॥

आइणिग्गंथ–आदिनिर्ग्रन्थ–पुं० प्रथमनिर्ग्रन्थे पुलाके " हिट्ठाण विभव्वी पावपणिगणिठ्ठयाइं । अधरउकारजोगिजंणिसेवइ आइणियं वुव्वसो पुलोत्ति " आदिनिर्ग्रन्थः पुलाक इति । प्रति० ॥

आइण्ण–आकीर्ण–त्रि० । व्याप्ते (युक्ते) राज० । आकीर्णे, समाकुले, वृ० १ उ० । संकीर्णे, औप० संकुले, आचा० । "आइण्णओमाणविवज्जणाय" । आकीर्णावमानवर्जना च विहारचर्या प्रशस्तेति वृत्तिः । दश. २चूलि० आकीर्यते व्याप्यते विनयादिगुणैरिति । जात्ये अश्वविशेषे च । स च जवविनयादिगुणैर्युक्त इति स्था०४ठा० । "आइण्णवरतुरयसुसंपउत्ते" भ०७श०७उ० । जात्यवरतुरगे, जी० । "कसंव दट्ठमाइण्णे पावगं परिवज्जए " उत्त० १ अ० । पुरुषविशेषे च । स च विनयादिगुणोपेत इति । स्था० ४ ठा० जवादिगुणयुक्ते अश्वे, ज्ञा०१७अ० । विकिर्णे च । वाच० ।

आचीर्ण–त्रि० आचर्य्यते इति । कल्पनीये, नि० चू० । आसेविते, दर्श० " आइण्णं णाम जं साहूहिं आयरियं विणा वि ओनादिकारणेहिं गेण्हइ इति" नि० चू० । आचीर्णनिक्षेपो यथा आचीर्णमासेवितं तच्च नामादि षोढा तद्व्यतिरिक्तं द्रव्याचीर्णं सिंहादेस्तृणादिपरिहारेण पिशितभक्षणम् क्षेत्राचीर्णं वाल्हीकेषु सक्तवः कोंकणेषु पेयाः । कालाचीर्णं त्विदम् "सरसीचंदणपंको, अग्घइ सरसा य गंधकासादी । पाडलिसिरीसमल्लिय, पियाइं काले निदाहम्मि" भावाचीर्णं तु ज्ञानादिपञ्चकं तत्प्रतिपादकश्चाचारग्रन्थः । आइण्णं जं पुण अणुण्णायं । आचा०१ श्रु०१ अ० १उ० । अनुज्ञाते नि० चू० । (आचीर्णलक्षणादि जीतयव्ववहार शब्दे)

आइण्णजणमणुस्स–आकीर्णजनमनुष्य–त्रि० । मनुष्यजनेनाकीर्णः संकीर्ण इति मनुष्यजनाकीर्णेति वाच्ये राजदन्तादिदर्शनात्परनिपातः । मनुष्यजनसंकुले, ज्ञा० १ अ० ॥

आइण्णट्ठाण–आकीर्णस्थान–न० हिरण्यादिवस्तुव्याप्ते स्थाने, " आयण्णादीणि वज्जेय ठाणे " भिक्षार्थं प्रविष्टः साधुः हिरण्याद्याकीर्णं स्थानं परिवर्जयेदिति । यत्र हिरण्यादि विक्षिप्तमास्ते तदाकीर्णस्थानं तच्च साधुना वर्जनीयम् । ओघ० ॥

आइण्णणायज्झयण–आकीर्णज्ञाताध्ययन–न० ज्ञाताङ्गस्य सप्तदशेऽध्ययने, आ० सू० ४ अ० । आव० । सम० ॥

आइण्णमणाइण्णकप्प–आचीर्णानाचीर्णकल्प–पुं० आसेवितेऽनासेविते आचारे, तद्वर्णनं यथा–

आइण्णमणाइण्णे, कप्पं तु गुरूवदेसेणं ।

आहारवत्थके करण, फासणे भत्तकालउवगरणे ।

आइएणे आइएणं, तव्विवरीए अणाइएणं ।
आहारच उक्कं खलु, असणादियं तु होति णायव्वं ।
करणं आयरणं तु, तस्स तु जं जत्थ आइएणं ।
पिसितं सिंधूविसए, वांति पुण उत्तरावहाइएणं ।
तंबोलंदमिलेसुं, पमादी खेत्तमाइएणं ।
काले दुब्भिक्खादिसु, व लंबमादी तु सव्वमाइएणं ।
उवगरणे आइएणं, वोच्छामि अतो समासेणं ।
सिंधू आयन्नियाइं, काला कप्पा सुरट्ठविसयम्मि ।
दुग्गुल्लादिपुंडवद्धण, महरट्ठेसु च जल्लपूरा ।
एवं जत्याइएणं, तहियं तु कप्पतीति आयरिउं ।
इतरत्थ कारणम्मि, फासुगगहणं च परिभोगो ।
आइएणं चउवग्गो, ण य पीलाकारओ पवयणस्स ।
ण य मइलणापवयणे, आइएणं आयरे कप्पं ।
आहारउवहिसेज्जा य, सहाचउवग्गहो होति ।
पवयणपीलुवघातो, पिसिया ताइ मज्जया इत्ति ।
चादेइ का मइलणा, भएणति परिसहियाण जं सव्वे
सा होति मइलणा तु, जो पुण सुपरिट्ठिओ चरणे ।
तणहो तु सलाहेती, धणति गुणेहिं एसु जुत्तोत्ति ।
सुट्ठुकरे तप्पहितं, जो पुण करणे अजुत्तो उ ।
तं दट्ठुं संदेहो, उप्पज्जति किणु एस सच्छंदो ।
आऊणं उवएसो, परिसओ देसिओ समए ।
अह जिणकप्पियाण वि, आइएणं किंचि अत्थि अह णत्थि ।
भएणत्ति णत्थि किं पुण, आयरियजिणकप्पिताइसं ।
आहार उवहिदेहे, णिरविक्खो णवरि णिज्जरापेही ।
संघयणविरियजुत्तो, आयएणं आयरति कप्पं ।
पं० भा० । पं० चू० ॥

आइएणहय–आकीर्णहय–पुं० । आकीर्णो गुणैर्व्याप्तः स चासौ हयश्च आकीर्णहयः क. स. । जात्येऽश्वविशेषे, स च जवविनयादिगुणोपेत इति । आइएणहय व्व निरुवलेवे । यथा जात्याश्वो मूत्रपुरीषाद्यनुपलिप्तगात्र इति । जी० ३ प्रति० ।

आइतित्थयर–आदितीर्थकर–पुं० । ऋषभदेवस्वामिनि, “भगवओ उसहसामिस्स आइतित्थयरस्स इति” । नं० ॥

आइत्त–आदीप्त–त्रि० ईषद्दीप्ते, ज्ञा० १ अ० ।

आइत्ता–आदाता–त्रि० । ग्रहीतरि, स्था० ७ ठा० ॥

आइत्तूण–आदाय–अव्य० गृहीत्वेत्यर्थे, आचा० ४ अ० १ उ० ।

आइद्ध–आविद्ध–त्रि० आ० व्यध् क्त–प्रेरिते, दर्श० । ताडिते, विद्धे, छिद्रिते, क्षिप्ते च । वाच० ।

आदिग्ध–त्रि० व्याप्ते, ज्ञा० १ अ० ।

आइदाण–आदान–न० ग्रहणे, प्रश्न० ॥

आइधम्मिय–आदिध (धा) र्मिक–पुं० एतत्संज्ञया प्रसिद्धे अपुनर्बन्धकापरपर्य्याये प्रथमारब्धस्थूलधर्माचारे, धर्मसंग्रहे गृहस्थधर्मानुक्त्वैतल्लक्षणादि प्रतिपादितम् । अथ पूर्वोक्तगुणवत एव संज्ञाविशेषविधिं तदवस्थाविशेषविधिं चाह ।

स आदिधार्मिकश्चित्र–स्तत्तत्तन्त्रानुसारतः ।
इह तु स्वागमापेक्षं, लक्षणं परिगृह्यते ॥

स पूर्वोक्तगुणैरुत्तरोत्तरगुणवृद्धियोग्यतावान् आदिधार्मिकः प्रथममेवारब्धं स्थूलधर्माचारत्वेनादिधार्मिकसंज्ञया प्रसिद्धः स च तानि तानि तन्त्राणि शास्त्राणि तदनुसारतश्चित्रो विचित्राचारो भवति भिन्नाचारस्थितानामप्यन्तःशुद्धिमतामपुनर्बन्धकत्वाऽविरोधात् । अपुनर्बन्धकस्य हि ना(श)स्वस्वरूपत्वात् तत्तत्तन्त्रोक्ताऽपि मोक्षार्था क्रिया घटते । तदुक्तं योगविन्दौ “अपुनर्बन्धकस्यैव. सम्यग्नीत्योपपद्यते । तत्तन्त्रोक्तमखिलमवस्थाभेदसंश्रयादिति” । इह तु प्रक्रमे स्वागमापेक्षं स्वागमानुसारिलक्षणं व्यञ्जकं प्रक्रमादादिधार्मिकस्य परिगृह्यते आश्रीयते । यो ह्यन्यैः शिष्टबोधिसत्वनिवृत्तप्रकृत्याधिकारादिशब्दैरभिधीयते स एवास्माभिरादिधार्मिकापुनर्बन्धकादिशब्दैरिति भावः । लक्षणमित्यत्रैकवचनं जात्यपेक्षं तल्लक्षणसंपादनविधिश्चायमुक्तो ललितविस्तरायां “ परिहर्त्तव्योऽकल्याणमित्रयोगः । सेवितव्यानि कल्याणमित्राणि न लङ्घनीयोचितस्थितिः । अपेक्षितव्यो लोकमार्गः । माननीया गुरुसंहतिः भवितव्यमेतत्तन्त्रेण प्रवर्तितव्यं दानादौ । कर्त्तव्योदारपूजा भगवताम् । निरूपणीयः साधुविशेषः । श्रोतव्यं विधिना धर्मशास्त्रं भावनीयम् महायत्नेन प्रवर्तितव्यम् विधानतः । अवलम्बनीयं धैर्यम । पर्यालोचनीया आयातिः । अवलोकनीयो मृत्युः । भवितव्यं परलोकप्रधानेन । सेवितव्यो गुरुजनः । कर्त्तव्यं योगपट्टदर्शनम् । स्थापनीयं तद्रूपादि । चेतसि निरूपयितव्या धारणा । परिहर्तव्यो विक्षेपमार्गः । यतितव्यं योगसिद्धौ । कारयितव्या भगवत्प्रतिमाः । लेखनीयं भुवनेश्वरवचनम् । कर्तव्यो मङ्गलजापः । प्रतिपत्तव्यं चतुःशरणम् । गर्हितव्यानि दुष्कृतानि । अनुमोदनीयं कुशलम् । पूजनीया मन्त्रदेवताः । श्रोतव्यानि सच्चेष्टितानि । भावनीयमौदार्यम् । वर्त्तितव्यमुत्तमज्ञानेन । एवंभूतस्य येह प्रवृत्तिः सा सर्वैव साध्वी ” । मार्गानुसारी ह्ययं नियमादपुनर्बन्धकादिः तदस्यैवंभूतगुणसम्पद्भावात् । अत आदित आरभ्यास्य प्रवृत्तिः सत्प्रवृत्तिरेव नैगमानुसारेण चित्रापि प्रस्थकप्रवृत्तिकल्पा । तदेवं तदधिकृत्याहुः । कुम्भारादिप्रवृत्तिरपि रूपनिर्माणप्रवृत्तिरेव तद्वदादिधार्मिकस्य धर्म्मे कार्त्स्न्येन तद्गामिनी न तद्बाधिनीति हार्दाः । तत्त्वाविरोधकं हृदयमस्य ततः समन्तभद्रता तन्मूलत्वात्सकलचेष्टितस्य । एवमतोऽपि विनिर्गतं तत्तद्दर्शनानुसारतः सर्वमिह योज्यं सुसमाहितप्रबोधदर्शनादि । न ह्येवं प्रवर्त्तमानो नेष्टसाधक इति भग्नोऽप्येतद्यन्त्रलिङ्गोऽपुनर्बन्धक इति तं प्रत्युपदेशसाफल्यम् । नानिवृत्ताधिकारायां प्रकृतावेवंभूत इति कापिलाः । नानवाप्तभवविपाक इति च सौगताः । अपुनर्बन्धकास्त्वेवंभूता इति जैना इति ॥

अथोक्तस्वरूपस्यादिधार्मिकस्य सद्धर्मदेशनायोग्यत्वं दर्शयति

स धर्मदेशनायोग्यो, मध्यस्थत्वाज्जिनैर्मतः ।
योगदृष्ट्युदयात्सार्धं, यद्गुणस्थानमादिमम् ॥ १८ ॥

स पूर्वोक्तगुणसंपत्त्या प्रसिद्ध आदिधार्मिकः धर्मदेशनायोग्यः लोकोत्तरधर्मप्रज्ञापनार्हः जिनैरर्हद्भिर्मतः उपदिष्टः । कालतश्चायं चरमावर्तवर्त्तीत्येवेत्यनुक्तमपि ज्ञेयम । यत उक्तमुपदेशपदे । “घणमिच्छत्तो कालो, एत्थ अकालो उ होइ णायव्वो । कालो उ अपुणबंधग, पभिई धीरेहिं णिहिट्ठो ॥१॥ णिच्छयओ पुण एसो, विन्नेओ गंठिभेदे अकालम्मि । एयम्मि विहिएसया पालणा आरोग्गमेयाओ ”२ एतद्वृत्तिर्यथा घनं मिथ्यात्वं यत्र स तथा कालोऽचरमावर्त्तलक्षणोऽत्र वचनौषधप्रयोगेऽकालस्त्वनवसर एव भवति । विज्ञेयश्चरमावर्त्तलक्षणस्तु तथा भव्यत्वपरिपाकतो बीजाधानबीजोद्भेदबीजपोषणादिषु स्यादपि काल इत्यत एवाह कालस्त्ववसरः पुनरपुनर्बन्धकप्रभृतिस्तत्रादिशब्दान्मार्गाभिमुखमार्गपतितौ गृह्येते । तत्र मार्गश्चेतसोऽवक्रगमनं भुजंगनलिकायामतुल्यो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रवणः स्वरसवाही क्षयोपशम-

विशेषो हेतुस्वरूपफलशुद्ध्यभिमुख इत्यर्थः । तत्र पतितो भव्यविशेषो मार्गपतित इत्युच्यते तदादिभावापन्नश्च मार्गाभिमुख इति । एतौ चरमयथाप्रवृत्तकरणभागभाजावेव ज्ञेयौ । अपुनर्बन्धकोऽपुनर्बन्धककालः प्रकृतिर्यस्य स तथा धीरैर्निर्दिष्टो व्यवहारत इति । निश्चयतस्तु कालो ग्रन्थिभेदकाल एव यस्मिन् कालेऽपूर्वकरणनिवृत्तिकरणाभ्यां ग्रन्थिर्भिन्नो भवति तस्मिन्नेवेत्यर्थः । यतोऽस्मिन् विधिनाऽवस्थोचितकृत्यकरणलक्षणेन सदा सर्वकालं या पालना वचनौषधस्य तया कृत्वाऽऽरोग्यं संसारव्याधिरोधलक्षणमतस्माद्वचनौषधप्रयोगाद्भवति अपुनर्बन्धकप्रकृतिषु वचनप्रयोगः क्रियमाणोऽपि न तथा सूक्ष्मबोधविधायकोऽनाभोगबहुलत्वात्तत्कालस्य । भिन्नग्रन्थ्यादयस्तु व्यावृत्तमोहत्वेनातिनिपुणबुद्धितया तेषु तेषु कृत्येषु वर्त्तमानास्तत्कर्मव्याधिसमुच्छेदका जायन्त इति ॥ ननु "गलमच्छभव विमोअग, विसन्नभोईण जारिसो एसो । मोहासुहो वि असुहो, तप्फलओ एवमेसोत्ति " श्रीहरिभद्रवचनानुसारेण विपर्यासयुक्तत्वान्मिथ्यादृशां शुभपरिणामोऽपि फलतोऽशुभ एवेति कथमादिधार्मिकस्य देशनायोग्यत्वमित्याशङ्कायामाह (मध्यस्थत्वादिति) रागद्वेषरहितत्वात् । पूर्वोक्तगुणयोगादेव माध्यस्थ्योपसंपत्तेरित्यर्थः । मध्यस्थस्यैव चागमेषु धर्मार्हत्वप्रतिपादनात् । यतः " रत्तो १ दुट्ठो २ मूढो, ३ पुव्विं वुग्गाहिओ ४ अचत्तारि । एए धम्माणरिहा, धम्मारहो उ मज्झत्थोत्ति " श्रीहरिभद्रवचनं तु कदाग्रहग्रस्ताभिग्रहिकमाश्रित्येति न विरोधः । इदमत्र हृदयम् । यः खलु मिथ्यादृशामपि केषांचित्स्वपक्षनिबद्धो दृढानुबन्धानामपि प्रबलमोहत्वे सत्यपि कारणान्तरादुपजायमानो रागद्वेषमन्दतालक्षण उपशमो भूयानपि दृश्यते स पापानुबन्धिपुण्यहेतुत्वात्पर्यन्तदारुण एव तत्फलसुखव्यामूढानां तेषां पुण्याभासकर्मोपरमे नरकादिपातावश्यंभावादित्यस्य प्रवृत्तिरेवायम् । यश्च गुणवत्पुरुषप्रज्ञापनार्हत्वेन जिज्ञासादिगुणयोगान्मोहापकर्षप्रयुक्तरागद्वेषशक्तिप्रतिघातलक्षण उपशमः स तु सत्प्रवृत्तिहेतुरसद्ग्रहनिवृत्तेः सदर्थपक्षपातसारत्वादिति । नन्वेवमपि स्वागमानुसारिण आदिधार्मिकस्योपपन्नं माध्यस्थ्यं परं तस्य विचित्राचारत्वेन भिन्नाचारस्थितानां तेषां स्वस्वमतनिष्ठानां कथं तदुपपद्यते तदभावे च कथं देशनायोग्यत्वमित्यत्राह (योग इत्यादि) यद्यस्मादेतोस्तस्येति शेषः । योगदृष्टयुदयात् योगदृष्टिप्रादुर्भावात् । आदिमं गुणस्थानं सार्थमन्वर्थं भवति । अयं भावः । मिथ्यादृष्टयोऽपि परमार्थगवेषणपराः सन्तः पक्षपातं परित्यज्याद्वेषादिगुणस्थाः खेदादिदोषपरिहाराद्यदा संवेगतारतम्यमाप्नुवन्ति तदा मार्गाभिमुख्यात्तयामिक्षुरसकक्कगुडकल्पा मित्रा तारा बला दीप्रा चेति चतस्रो योगदृष्टय उल्लसन्ति भगवत्पतञ्जलिभदन्तभास्करादीनां तदभ्युपगमात् ॥ मिथ्यादृष्टीनामपि माध्यस्थ्यादिगुणमूलकमैत्र्यादिदृष्टियोगेन तस्य गुणस्थानकत्वसिद्धेस्तया प्रवृत्तेरनाभिग्रहिकस्य संभवादनाभिग्रहिकत्वमेव तस्य देशनायोग्यत्वे शोभननिबन्धनमित्यापन्नम् । इत्थं चानाभोगतोऽपि मार्गगमनमेव पक्ष्यन्धन्यायेनत्यध्यात्मचिन्तका इति ललितविस्तरावचनानुसारेण यथनाभोगवान् मिथ्यादृष्टिरपि मिथ्यात्वं मन्दतोद्भूतमाध्यस्थ्यस्य जिज्ञासादिगुणयोगान्मार्गमेवानुसरति तर्हि तद्विशेषगुणयोगादनाभिग्रहिके तु सुतरां धर्मदेशनायोग्यत्वमिति भावः । ध० १ अधि० ।

आइबंभ-आदिब्रह्मन्-न० सकलजगदुत्पत्तिकारणे ब्रह्मणि, कल्प० ।

आइबंभज्झाणि-आदिब्रह्मध्वनि-स्त्री० । आदिब्रह्मणः शब्दे, 'आदिब्रह्मध्वनिः किं या धीग्वेदध्वनिर्बभौ " कल्प० ॥

आइम-आदिम-त्रि० आदौ भवः आदि डिमच्-आदिभवे, वाच० । पश्चादाद्यन्ताग्रादिम इति सूत्रेण इमप्रत्यये टिलोपः । प्रथमे, आव० ५ अ० । प्रव० । कर्म० ॥

आइमगणहर-आदिमगणधर-पुं० प्रथमगणधरे, प्रव० ।

आइमज्झंतकल्लाण-आदिमध्यान्तकल्याण-त्रि० आदिमध्यावसानेषु सुन्दरे, धर्मप्रशंसामुपक्रम्योक्तम " सर्वागमपरिशुद्धं, यदादिमध्यान्तकल्याणमिति । षो० ३ विव० ॥

आइमुहुत्त-आदिमुहूर्त्त-न० प्रथमे मुहूर्त्ते, तत्प्रमाणं यथा ।

अब्भिंतरओ आइमुहुत्ते छण्णउइअंगुलच्छाए पण्णत्ते ।

अभ्यन्तरादभ्यन्तरमण्डलमाश्रित्येत्यर्थः आदिमुहूर्त्तः षण्णवत्यङ्गुलच्छायः प्रज्ञप्तः । अयमत्र भावार्थः सर्वाभ्यन्तरमण्डले यत्र दिने सूर्यश्चरति तस्य दिनस्य प्रथमो मुहूर्त्तो द्वादशाङ्गुलमानं शङ्कुमाश्रित्य षण्णवत्यङ्गुलच्छायो भवति । तथा हि तद्दिनमष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणं भवतीति मुहूर्त्तोऽष्टादशभागो दिनस्य भवति ततश्च छायागणितप्रक्रियया छेदनाष्टादशलक्षणेन द्वादशाङ्गुलः शङ्कुर्गुण्यत इति ततो द्वे शते षोडशोत्तरे भवतः (२१६) तयोरर्द्धीकृतयोरष्टोत्तरं शतं भवति (१०८) ततश्च शङ्कुप्रमाणे द्वादशापनीते षण्णवति (९६) रङ्गुलानि लभ्यन्ते इति । सम० ॥

आइमूल-आदिमूल-न० प्रधानकारणे भावमूलभेदे, यथा-मोक्षस्यादिमूलं विनयः संसारस्य विषय इति तत्र मोक्षस्यादिमूलं ज्ञानदर्शनचारित्रतपः । औपचारिकरूपः पञ्चधा विनयस्तन्मूलत्वान्मोक्षावाप्तेस्तथाचाह । " विणयाणाणं णाणाउ, दंशणं दंशणाहि चरणंति । चरणाहिंतो मोक्खो, मोक्खे सुक्खं अणाबाहं " विनयफलं शुश्रूषा, शुश्रूषायाः फलं श्रुतज्ञानम् ज्ञानस्य फलं विरतिः विरतेः फलं चाश्रवनिरोधः, संवरफलं तपोबलम, अथ तपसो निर्जराफलं दृष्टं, तस्मात् क्रियानिवृत्तिः, क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम्, योगनिरोधात् भवसंततिक्षयः, संततिक्षयान्मोक्षस्तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः इत्यादि । संसारस्य त्वादिमूलं विषयकषाया इति । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ॥

आइमोक्ख-आदिमोक्ष-पुं० आदिः संसारस्तस्मान्मोक्षः आदिमोक्षः । संसारविमुक्तौ, धर्मकारणानां शरीरं तावदादिभूतं तस्य मोक्षः तद्विमुक्तिर्यावज्जीवमित्यर्थः । शरीरपरित्यागे च " वियरेणजाविज्जय आदिमोक्खं " यावज्जीवमिति वृत्तिः । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । आदौ प्रथमं मोक्षोऽस्येति । मोक्षोद्यते साधौ, आदि प्रधानं मोक्षोऽस्येति । मोक्षैकताने साधौ च "इत्थिओ जे ण सेवंति आइमोक्खा हि ते जणा इति " ये महासत्वाः कटुविपाकोऽयं स्त्रीप्रसङ्ग इत्येवमवधारणतया स्त्रियः सुगतिमार्गार्गलाः संसारवीथीभूताः सर्वाविनयराजधान्यः कपटजालशताकुला महामोहनशक्तयो न सेवन्ते न तत्प्रसङ्गमभिलषन्ति त एवंभूता जना इतरजनातीताः साधव आदौ प्रथमं मोक्षोऽशेषद्वन्द्वोपरमरूपो येषां ते आदिमोक्षाः । हुरवधारणे आदिमोक्षा एव तेऽवगन्तव्याः । इदमुक्तं भवति । सर्वाविनयास्पदभूतः स्त्रीप्रसङ्गो यैः परित्यक्तस्त एवादिमोक्षाः प्रधानभूतमोक्षस्य पुरुषार्थोद्यता आदिशब्दस्य प्रधानवाचित्वात् । सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

आइय-आचित-त्रि० आ० चि० क्त० १ आप्रोते (व्याप्ते) ज्ञा० ८ अ० । २ गुम्फिते, ग्रथिते, "तुलापललशतं तासां विंशत्याभार आचित" इत्युक्तेर्भारात्मके ३ द्विसहस्रपलमाने, आचितं दशभाराः स्यात् शाकटो भार आचित इत्युक्ते ४ दशभारमाने, न-५ शाकटभारे, पुं-परिमाणवाचकत्वात्तन्मितेऽपि । ६ संगृहीते, ७ क्षिप्ते च ।

आइयण-आदान-न-ग्रहणे, प्रश्न० ३ द्वा० । वाच० ।

आइयत्तिय–आदियात्रिक–पुं० आदौ यात्राऽस्येति सार्थवाहादीनामारक्षके, तस्याष्टौ भेदा यथा "पुराणसावगसम्मद्दिट्ठि, अहाजद्दाणसड्ढे य। अणभिग्गहिए मिच्छे, अभिग्गहे अन्नतित्थी य"। वृ० १ उ०। (एतस्याशीतिलक्षकारस्सार्थवाहवत्तं च सत्थवाह-शब्दे द्रष्टव्याः)

आइ (दि) यावण–आदापन–न० ग्रहणे, "आदियावेंति" आदापयन्ति, ग्राहयन्ति॥ सूत्र० २ श्रु० १ अ०।

आइराय–आदिराज–पुं०। ऋषभदेवे, स्था० ६ ठा०।

आइरि–आजिरि–त्रि० अङ्गणसन्निकृष्टदेशादौ, वाच०।

आइल्ल–आविल्ल–त्रि०आ-विल भेदने, क. अस्वच्छे, कालुष्ययुक्ते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ०। अस्वच्छस्य हि जलादेः सम्यग्दृष्टिप्रसारभेदनात्तथात्वम्, भेदके, त्रि० वाच०।

आइल्लकन्द–आविल्लकन्द–पुं०। आविलो भूमेराभेदकः कन्दो मूलमस्य,। मालाकन्दे, क्षुपभेदे, तस्य मालाकारकन्दतया भूमेः सम्यग्भेदनात्तथात्वम्। वाच०।

आइल्ल–आदिम–त्रि०। आद्ये, श्रा०।

आइल्लचन्द–आदिमचन्द्र–पुं०। उत्तरोत्तरद्वीपसमुद्रचन्द्रापेक्षया पूर्वपूर्वद्वीपसमुद्रचन्द्रे, तस्य तथात्वं सूर्यप्रज्ञप्तौ यथा "धातइसंडप्पभिति उद्दिट्ठा, तिगुणिता भवे चंदा। आदिल्लचंदसहिता, अणंतराणंतरे खेत्ते" सू० प्र० १९ पाहु०।

आइल्लसूर–आदिमसूर्य–पुं०। उत्तरोत्तरद्वीपसमुद्रसूर्यापेक्षया पूर्वपूर्वद्वीपसमुद्रसूर्ये, तस्य तथात्वमत्रैव आइल्लचंद शब्दे सू० प्र० १९ पाहु०।

आई (त्ती) (दी) ण–आजिन–न० मूषकादिचर्मनिष्पन्ने वस्त्रे, आचा० २ श्रु० २ अ० ६ उ०। द्वीपविशेषे, समुद्रविशेषे च। पुं–जी० ३ प्रति०।

आदीन– न० आसमन्ताद्दीनम्। अत्यन्तदीनतायाम्, सूत्र० १ श्रु० ५ अ०।

आईणग–आजिनक–न० चर्म्ममये वस्त्रविशेषे, रा०। तच्च स्वभावादतिकोमलं भवतीति ज्ञा० १ अ०। परिकर्मितकर्मणि, कर्म्म०। ज्ञा०। आ०म० प्र०। नि०। जी०। "आईणगरुयवूरणवणीयतूलफासे" इति भ० ११ श० ११ उ०। "अजिणं चम्मं तम्मि जे कीरंति ते आईणाणित्ति" नि० चू०।

आईणभद्द–आजिनभद्र–पुं० आजिने द्वीपे, आजिनभद्राजिनमहाभद्रौ। आजिनद्वीपस्ये देवे, जी० ३ प्रति०।

आई (दी) णभोइ (न्)–आदीनभोजिन्–पुं० पतितपिण्डोपजीविनि,

आदीणभोई वि करेति पावं, मंताउ एगंतसमाहिमाहु।

आदीनभोज्यपि पापं करोतीति। उक्तं च। "पिंडोलकव्व दुःसीले णरगाओ ण मुच्चइ" स कदाचिद्भोजनमाहारमलभमानोऽल्पत्वादार्तरौद्रध्यानोपगतोऽप्यधः सप्तम्यामप्युत्पद्येत। तद्यथा–असाविव राजगृहनगरोत्सवनिर्गतजनसमूहो वैभारगिरिशिलापातनोद्यतः स दैवात्स्वयं पतितपिण्डोपजीवीति तदेवमादीनभोज्यपि पिण्डोलकादिवज्जनः पापं कर्म करोतीत्येवं मत्वा अवधार्य एकान्तेनात्यन्तेन च यो भावरूपो ज्ञानादिसमाधिस्तमाहुः संसारोत्तरणाय तीर्थकरगणधरादयः। सूत्र०१श्रु०१० अ०।

आईणमहाभद्द–आजिनमहाभद्र–पुं० आजिनद्वीपस्ये देवे, जी० ३ प्रति०।

आईणमहावर–आजिनमहावर–पुं० आजिनसमुद्रस्ये देवे, आजिनवरसमुद्रस्थे देवे च। जी० ३ प्रति०।

आईणवर–आजिनवर–पुं० द्वीपविशेषे, समुद्रविशेषे च। आजिनसमुद्रस्ये देवे, आजिनवरसमुद्रस्थे देवे च। जी०३प्रति०

आईणवरभद्द–आजिनवरभद्र–पुं० आजिनवरद्वीपस्ये देवे, जी० ३ प्रति०

आईणवरमहाभद्द–आजिनवरमहाभद्र–पुं० आजिनवरद्वीपस्ये देवे, जी० ३ प्रति०।

आईणवरोभास–आजिनवरावभास–पुं० द्वीपविशेषे, समुद्रविशेषे च। जी० ३ प्रति०।

आईणवरोभासभद्द–आजिनवरावभासभद्र–पुं० आजिनवरावभासद्वीपस्ये देवे, जी० ३ प्रति०।

आईणवरोभासमहाभद्द–आजिनवरावभासमहाभद्र–पुं० आजिनवरावभासद्वीपस्ये देवे, जी० ३ प्रति०।

आईणवरोभासमहावर–आजिनवरावभासमहावर–पुं० आजिनवरावभाससमुद्रस्ये देवे, जी० ३ प्रति०।

आईणवरोभासवर–आजिनवरावभासवर–पुं० आजिनवरावभाससमुद्रस्थे देवे, जी० ३ प्रति०।

आई (दी) णवित्ति–आदीनवृत्ति–पुं० आ समन्ताद्दीना करुणास्पदा वृत्तिरनुष्ठानं यस्य कृपणवनीपकादेरित्यर्थः। अत्यन्तदीनवृत्तिके कृपणवनीपकादौ, "आदीणवित्ती वि करेति पावं मंता उ एगंतसमाहिमाहु" (आदीणवित्तीत्यादि) आदीनवृत्तिरपि पापं कर्म करोतीत्येवं मत्वा एकान्तेन भावसमाधिमाहुः संसारोत्तरणाय तीर्थकरगणधरादय इति वृत्तिः। सूत्र० १ श्रु० १० अ०।

आई (दी) णिय–आदीनिक–पुं० आ समन्ताद्दीनमादीनं तद्विद्यते यस्मिन्सः। अत्यन्तदीनसत्वाश्रये, "आदीणियं दुक्कडियं पुरत्या" आदीनिकं दुष्कृतिकं पुरस्तात्पूर्वजन्मनि यन्नरकगमनयोग्यं चरितं कृतं तत्प्रतिपादयिष्य इति। सूत्र०१श्रु०५अ०।

आईरण–आजीरण–त्रि० आजिः संग्रामस्तमीरयति प्रेरयति क्षिपति जयतीति यावत्। राज्यावस्थायां संग्रामजेतरि, संथा०।

आईल–आचील–पुं० उदुगाले, ताम्बूलसंबन्धिनमुदुगालमाचीलं तत्र मुञ्चति चीलस्य जिनमन्दिरे परित्यागे तीर्थकृदाशातना भवतीति। प्रव०।

आईवण–आदीपन–न० आ० दीप् णि ल्युट् १ तण्डुलादिचूर्णमिश्रितजलेन गृहादौ चित्राकारलेपनभेदे, २ उद्दीपने च। वाच०॥

आईवमाण–आदीप्यत्–त्रि० प्रकाशमाने, महा०।

आईविय–आदीपित–त्रि० आ. दीप्. णिच्. क्त १ दत्तादीपने, गृहाङ्गनादौ, २ उद्दीपिते च। वाच०।

आउ–अप्–स्त्री० बहुव० आप्० क्विप्० ह्रस्वः वाच० "गोणादय" इति प्राकृतसूत्रेण निपातितः। प्रा० व्या०। द्रवलक्षणे महाभूतविशेषे, आप्व्ययोगादापस्ताश्च रूपरसस्पर्शसंख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वगुरुत्वस्वाभाविकद्रवत्वस्नेहवेगवत्यस्तासु च रूपं शुक्लमेव रसो मधुर एव स्पर्शः शीत एवेति वैशेषिकाः। रसतन्मात्रादापो रसरूपस्पर्शवत्य इति श्लेष्मासृगादिवल्लक्षणा आप इति च सांख्याः (एतन्निराकरणं महाभूतशब्दे) "अपां स्थानं रसनं रसनेन्द्रियमिति" सूत्र० १ श्रु० १अ०।

तासां जीवत्वं स्थानाङ्गे दर्शितम् । यथा–सात्मकमम्भो भौमं भूमिखनने स्वाभाविकसंभवाद्दर्दुरवत् । अथवा सात्मकमन्तरीक्षोदकं स्वभावतो व्योमसंभूतस्य पातात् मत्स्यवत् । आह च " भूमिक्खय साभाविय, संभववो दद्दुरोव्व जलमुत्तं " । सात्मकत्वेनेति "अहवा मच्छोव्व सहावो, वोमसंभूयपायाओ त्ति" स्था० १ ठा० " आऊ वि जीवा " इति आपश्च द्रवलक्षणा जीवास्तदाश्रिताश्च प्राणाः संपातिमाः शलभादयस्ते च संपतन्ति सूत्र० १ श्रु० १ अ० (अत्र यद्वक्तव्यं तदप्कायशब्दे द्रष्टव्यम्) जलनामके देवविशेषे, तदधिष्ठातृके पूर्वाषाढानक्षत्रे च । आपो जलनामा देवस्तेन पूर्वाषाढातोयमिति प्रसिद्धः । जं० ७ वक्ष० । पुव्वासाढा आउ देवताए इति । सू० १० पाहु० । ननु स्वस्वामिभावसम्बन्धप्रतिपादकभावमन्तरेण कथं देवतानाम्ना नक्षत्रनाम सम्पद्यते ? उच्यते अधिष्ठातरि अधिष्ठेयस्योपचाराद् भवतीति । जं० । ७ वक्ष० ।

आतु–पुं० अत् उण् भेलके, उडुपे, वाच० ॥

आकु (गु) पुं० अक् अग् उण् अभिलाषायाम्, आ० क० ।

आयुस्–न० प्रतिसमयं भोग्यत्वेनायातीत्यायुः । नि० चू० ।

स्वकीयावसरे एति चायाति चेत्यायुः । स्था० ४ ठा० । उत्त० ॥ एति गच्छत्यनेन गत्यन्तरमित्यायुः यद्वा एति आगच्छति प्रतिबन्धकतां स्वकृतकर्मावाप्तनरकादिदुर्गतेर्निष्क्रमितुमनसोऽपि जन्तोरित्यायुः । उभयत्राप्यौणादिको उस् प्रत्ययः । यद्वा आयाति भवाद्भवान्तरं संक्रमतां जन्तूनां निश्चयेनोदयमागच्छतीति पृषोदरादित्वादायुःशब्दसिद्धिः । यद्यपि च सर्वं कर्मोदयमायाति तथाप्यस्यायुषो विशेषो यतः शेषं कर्मबद्धं सत्किंचित्तस्मिन्नेव भवे उदयमायाति किंचित्तु प्रदेशोदयमुक्तं जन्मान्तरेऽपि स्वविपाकेन उदयमायात्येव इत्युभयथाऽपि व्यभिचारः आयुषि त्वयं नास्ति बद्धस्य तस्मिन्नेव भवे वेदनात् जन्मान्तसंक्रान्तौ तु स्वविपाकेनाऽवश्यं वेदनादिति विशिष्टस्यैवोदयागमनस्य विवक्षितत्वात्तस्य चायुष्येव सद्भावात्तस्यैवैतन्नाम । अथवा आयान्त्युपभोगाय तस्मिन्नुदिते सति तद्भवप्रायोग्याणि सर्वाण्यपि शेषकर्माणीत्यायुः ॥ कर्म० ॥ प्रव० । अथवा आ समन्तादेति गच्छति भवाद्भवान्तरसंक्रान्तौ जन्तूनां विपाकोदयमित्यायुः । पं० सं० ॥ दशा० ॥ जीवितविपाकवेद्ये भवोपग्राहिणि कर्मविशेषे, जं० ४ वक्ष० । उत्त० । विशे० । एतद्रूपं च "दुक्खं न देइ आउं, नविय सुहं देइ चउसु वि गईसु । दुक्खसुहाणाधारं, धरेइ देहट्ठियं जीवं ति" स्था० २ ठा० । आयुर्निर्वास्थिहेतवः कर्मपुद्गला इति ॥ आचा० ॥ २ अ० १ उ० ॥ जीविते, स्था० ८ ठा० । तच्च चिरकालं शरीरसम्बन्ध इति । तं० ।

१ तच्चायुर्नामादिभेदतो दशधा तद्यथा ।

नामं, ठवणा, दविए, ओहे, भव, तब्भवे, य भोगे, य ।
संजम, जस, कित्ती, जीवियं च तं भन्नई दसहा ॥१॥

तत्र नामस्थापने क्षुण्णे (दविएत्ति) द्रव्यमेव सचेतनादिभेदं जीवितव्यहेतुत्वाज्जीवितं द्रव्यजीवितम् । ओघजीवितं नारकादिविशेषितायुर्द्रव्यमात्रं सामान्यजीवितं भवति नारकादिभवविशिष्टं जीवितं भवजीवितं नारकजीवितमित्यादि (तब्भवेयत्ति) तस्यैव पूर्वभवस्य समानजातीयतया सम्बन्धिजीवितं तद्भवजीवितम् यथा मनुष्यस्य सतो मानुषत्वेनोत्पन्नस्येति । भोगजीवितश्चक्रवर्त्यादीनाम्, संयमजीवितम् साधूनां, यशोजीवित कीर्त्तिजीवितञ्च यथा महावीरस्येति, जीवितश्चायुरेवेति ॥ २

(२) आयुश्च सर्वेषामतिप्रियं तथैवोक्तम् ।
" तृणायापि न मन्यन्ते, पुत्रदारार्थसम्पदः ।
जीवितार्थं नरास्तेन तेषामायुरतिप्रियमिति " स्था० १ ठा० ।

सव्वे पाणा पियाउया सुहसाया दुक्खपडिकूला अप्पियवहा पियजीविणो जीविउकामा सव्वेसिं जीवियं पियं ॥

प्राणशब्देनात्राभेदोपचारात्तद्वन्त एव गृह्यन्ते सर्वे प्राणिनो जन्तवः प्रियायुषः प्रियमायुर्येषान्ते पियायुषः । ननु च सिद्धैर्व्यभिचारो न हि ते प्रियायुषस्तदभावात् नैष दोषो यतो मुख्यजीवादिशब्दव्युदासेन प्राणशब्दस्योपचरितस्य ग्रहणं संसारिप्राण्युपलक्षणार्थमिति । यत्किञ्चिदेतत् । (जीविउकामा इति) यत एव प्रियजीविनोऽत एव दीर्घकालं जीवितुकामाः दीर्घकालमायुष्काभिलाषिणो दुःखाभिभूता अप्यन्त्यां दशामापन्ना जीवितमेवाभिलपन्ति उक्तञ्च " रमइ विहवीविसेस, ठिइमेत्तमेव विज्झरो महइ । मग्गइ सरीरमहणो, रोगी जीए ठिइकयत्थो " तदेवं सर्वोऽपि प्राणी सुखजीविताभिलाषी (कस्य कियदायुरिति जिज्ञासायां ठिइ शब्दो वीक्षणीयः) प्राणिनां जीवितमत्यर्थं दयितमित्यतो भूयो भूयस्तदेवापदिश्यत इत्यत आह (सव्वेसिमित्यादि) सर्वेषामविगानेन जीवितमसंयमजीवितं प्रियं दयितम् ।

जीवियं पुढोपियं इहमेगेसिं माणवाणं खेत्तवत्थुममायमाणाणं आरत्तं विरत्तं मणिकुंडलं सह हिरण्णेण इत्थियाउ परिगिज्झ तत्थेव रत्ताणं एत्थ तवो वा दमो वा णियमो वा दिस्सइ संपुण्णं बाले जीविउकामे लालप्पमाणे मूढे विप्परिया समुवेति ॥

जीवितं वा पृथगिति प्रत्येकं प्रतिप्राणि प्रियं दयितं वल्लभमिहेत्यस्मिन् संसारे एकेषामविद्योपहतचेतसां मानवानामित्युपलक्षणार्थत्वात् प्राणिनां तथाहि दीर्घजीवनार्थं तास्ता रसायनादिकाः सत्त्वोपघातकारिणीः क्रियाः कुर्वते ।

(३) आयुषः पुष्टिश्च यथा भवति तथा निशीथचूर्ण्याम् ।

सिद्धमधुरेहि आओ, भवति देहिंदिया मेहा ।
अत्थति जत्थ णत्थाति, सद्धातिसु वीहगादीया॥२५८॥

चोदक आह कथमायुषः पुष्टिः ? आचार्य आह । यथा देवकुरोरुत्तरासु क्षेत्रस्य स्निग्धगुणत्वादायुषो दीर्घत्वं सुषमसुषमायां च कालस्य स्निग्धत्वाद् दीर्घत्वमायुषस्तथा इहापि स्निग्धमधुराहारत्वात् पुष्टिरायुषो भवति सा च न पुद्गलवृद्धेः किंतु युक्तग्रासग्रहणात् क्रमेण भोगेनेत्यर्थः । नि० चू० ॥

गतं चायुर्न पुनरावर्त्तते । उक्तं च ।
" भवकोटीभिरसुलभं, मानुष्यं प्राप्य कः प्रमादो मे ।
न च गतमायुर्भूयः, प्रत्येत्यपि देवराजस्य " ॥ १ ॥

नो नैव संसारे सुलभं सुप्रापं संयमप्रधानं जीवितं यदि वा जीवितमायुस्त्रुटितं सत् तदेव संधातुं न शक्यत इति वृत्तार्थः ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० ॥

(४) अल्पमनित्यं चायुः सर्वेषाम् । तत्रानित्यत्वं यथा ।

दुमपत्तए पंडुरए, जह निवडइ राइगणाण अच्चए ।
एवं मणुआण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ॥

भगवान् श्रीमहावीरदेवो गौतमस्वामिनमुद्दिश्य अन्यानपि भव्यजीवानुपदिशति । हे गौतम ! एवमनेन दृष्टान्तेन मनुजानां मनुष्याणां जीवितं जानीहि त्वं समयं समयमात्रमपि मा प्रमादीः प्रमादं मा कुर्याः । अत्र समयमात्रग्रहणमत्यन्तप्रमादनिवारणार्थम् । तत्र दृष्टान्तमाह । यथा रात्रि गणानामत्यये गमने रात्रीणां गणा रात्रिगणाः कालपरिणामाः रात्रिदिवससमूहास्तेषामत्यये अतिक्रमे पाण्डुरकं द्रुमपत्रं पक्वं वृन्तात् शिथिलप्रायं पर्णं निपतति तथैव दिनानामत्यये आयुर्लक्षणे वृन्ते शिथिले जाते सति जीवितं शरीरं पतति । जीवो जातो यस्मिन् तत् जीवितं शरीरमित्यर्थः । जीवितस्य कालस्य विनाशाभावात् जीवितशब्देन शरीरमुच्यते । यदाह निर्युक्तिकारः "परयात्तिय लावन्नं, चलंत संधि मुअंतविंटग्गं । पत्तं घसणं पत्तं, काले पत्त भणइ गाहं" ।१। " जह तुब्भे तह अम्हे, तुब्भे वि अहोहिआ जहा अम्हे । अप्पाहेइ परंतं, पंडुअपत्तं किसलयाणं " ।२। " नवि अत्थि नवि अहोही, उल्लावो किसलयपण्डुपत्ताणं । उवमा खलु एस कया, भवियजणविबोहणट्ठाए " । ३। यथा हि किशलयानि पाण्डुपत्रेण अनुशिष्यन्ते तथा अन्योऽपि यौवनगर्वितोऽनुशासनीयः ।

अथायुषोऽनित्यत्वमाह ।

कुसग्गे जह ओसविंदुए, थोवं चिट्ठइ लंबमाणए ।
एवं मणुयाण जीवियं, समयं गोयम ! मा पमायए ।२।

हे गौतम ! समयमात्रमपि मा प्रमादीः । तत्र हेतुमाह । यथा-कुशस्याग्रे अवश्यायबिन्दुर्लम्बमानः सन् स्तोकं स्तोककालं तिष्ठति वातादिना प्रेर्यमाणः सन् पतति तथा मनुष्याणां जीवितमायुरस्थिरं ज्ञेयम् । एवं आयुषोऽनित्यत्वं ज्ञात्वा धर्मे प्रमादो न विधेय इत्यर्थः । उत्त० १ अ० । "आयुषि बहूपसर्गे, वाताहतसलिलबुद्बुदानितरे । उच्छ्वस्य निश्वसिति यः, सुप्तो वा विबुध्यते तच्चित्रम्" । पं० सू० । अल्पत्वमाचाराङ्गे दर्शितं यथा ।

अप्पं च खलु आउयं इह मेगेसिं माणवाणं ।

अल्पं स्तोकं चशब्दोऽधिकवचनः । खलुरवधारणे आयुरिति भवस्थितिहेतवः कर्म्मपुद्गलाः । इहेति संसारे मनुष्यभवे चैकेषां केषांचिदेव मानवानां मनुजानामिति पदार्थौ, वाक्यार्थस्त्विहास्मिन् संसारे केषांचिन्मनुजानां क्षुल्लकभवोपलक्षितान्तर्मुहूर्त्तमात्रमल्पं स्तोकमायुर्भवति । च शब्दादुत्तरोत्तरसमयादिवृद्ध्या पल्योपमत्रयावसानेऽप्यायुषि तत्र खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्संयमजीवितमल्पमेवेति । तथा ह्यन्तर्मुहूर्तादारभ्य देशोनपूर्वकोटिं यावत्संयमायुष्कं तच्चाल्पमेवेति । अथवा त्रिपल्योपमस्थितिकमप्यायुरल्पमेव यतस्तदप्यन्तर्मुहूर्त्तमपहाय सर्वमपवर्त्तते । उक्तञ्च ॥

अद्धा जोगुक्कोस्से, बंधित्ता भोगभूमिए सुलहुं ।
सव्वप्पजीवियं व-ज्जइ तु उवट्टिया दोण्हं ॥

अस्यायमर्थः । उत्कृष्टे योगे बन्धाध्यवसायस्थाने आयुषो यो बन्धकालोऽद्धा उत्कृष्ट एव तं बध्वा क्व भोगभूमिकेषु देवकुर्वादिषु तस्य क्षिप्रमेव स चाल्पमायुर्वर्ज्जयित्वा द्वयोस्तिर्यम्मनुष्ययोरपवृत्तिका ऽपवर्त्तनं भवत्येतच्चापर्यासैकान्तर्मुहूर्त्तान्तर्द्रष्टव्यं तत ऊर्ध्वमनपवर्त्तनमेवेति । उक्तञ्च " खतोऽन्यत इतस्ततोऽभिमुखधावमानापदा-महो निपुणता नृणां क्षणमपीह यज्जीवितम् । मुखे फलमतिक्षुधा सरसमल्पमायोजितं, कियच्चिरमचर्वितं दशनसंकटास्ये स्थितम्" उच्छ्वासावधयः प्राणाः, स चोच्छ्वासः समीरणात् । समीरणं च चलनात्, क्षणमप्यायुरद्भुतमित्यादि येऽपि दीर्घायुष्कस्थितिका उपक्रमणकारणाभावे आयुस्थितिमनुभवन्ति तेऽपि मरणादप्यधिकां जराभिभूतविग्रहां जघन्यतरामवस्थामनुभवन्तीति । आचा० २ अ १ उ० ॥

वर्षशतायुष्कस्याप्यायुषोऽल्पत्वमेव तद्यथा ।

आउसो से जहा नामए केइ पुरिसे ण्हाए कयबलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सिरसि ण्हाए कंठे मालकडे आविद्धमणिसुवन्ने अहय सुमहग्घवत्थपरिहिए चंदणोकिन्नगायसरीरे सरससुरहिगंधगोसीसचंदणाणुलित्तगत्ते सुइमालावन्नगविलेवणे कप्पियहारद्धहारतिसरयकाडिसुत्तयसुकयसोहे पिणद्धगेविज्जअंगुलिज्जगललियंगयललियकयाभरणे नाणामणिकणगरयणकणगतुडियथंभियभूए अहियरूवसस्सिरीए कुंडलुज्जोवियाणिणेमउडादित्तसिरए हारुत्थयसुकयरइयवत्थे पालंबपलंबमाणसुकयपडउत्तरिज्जे मुद्दियापिंगलंगुलिए नाणामणिकणगरयणविमलमहरिहानिउणो वि य मिसमिसंतविरइयसुसिलिट्ठविसिट्ठलट्ठआविद्धवीरवलए किं बहुणा कप्परुक्खो विव अलंकियविभूसिए सुइपयए भवित्ता अम्मापियरो अभिवादइज्जा । तए णं तं पुरिसं अम्मापियरो एवं वइज्जा जीवपुत्ता ! वाससयंति तं पियाइं तस्स नो बहुयं भवइ । कम्हा वाससयं जीवंतो वीसं जुगाइं जीवइ १ वीसं जुगाइं जीवंतो दो अयणसयाइं जीवइ २ दो अयणसयाइं जीवंतो छ उऊसयाइं जीवइ ३ छ उऊसयाइं जीवंतो वारसमाससयाइं जीवइ ४ वारसमाससयाइं जीवंतो चउवीसं पक्खसयाइं जीवइ ५ चउवीसं पक्खसयाइं जीवंतो छत्तीसं राइंदिअसहस्साइं जीवति छत्तीसं राइंदियसहस्साइं जीवंतो दसअसीयाइं मुहुत्तसयसहस्साइं जीवइ ६ दस असीयाइं मुहुत्तसयसहस्साइं जीवंतो चत्तारि ऊसासकोडिसएसत्तयकोडिओ अडयालीसं च सयसहस्साइं चत्तालीसं च सहस्साइं जीवइ ७ ॥

तस्य वर्षशतायुःपुरुषस्य यदि तदायुर्वर्षशतप्रमाणं भवति तदा तस्य पुरुषस्य न बहुकं वर्षशताधिकं भवति । कस्मात्

यस्माद्वर्षशतं जीवन् विंशतियुगानि जीवत्येव निरुपक्रमायुष्कत्वात् ॥ १॥ विंशतियुगानि जीवन् पुरुषो द्वे अयनशते जीवति ॥ २ ॥ द्वे अयनशते जीवन् जीवः षमृतुशतानि जीवति ॥ ३॥ षमृतुशतानि जीवन् जन्तुः द्वादश मासशतानि जीवति ॥ ४ ॥ द्वादश मासशतानि जीवन् प्राणी चतुर्विंशतिपक्षशतानि २४०० जीवति ॥ ५ ॥ चतुर्विंशतिपक्षशतानि जीवन् षट्त्रिंशदहोरात्रसहस्राणि ३६००० जीवति सत्त्वः ॥ ६ ॥ षट्त्रिंशदहोरात्रसहस्राणि जीवन् असुमान् दश मुहूर्त्तलक्षाणि अशीतिमुहूर्त्तसहस्राणि १०८०००० जीवति ॥ ७ ॥ दशलक्षमुहूर्त्तानि अशीतिमुहूर्त्तसहस्राणि जीवन् देहधारी चत्वारि उच्छ्वासकोटिशतानि सप्तकोटिः अष्टचत्वारिंशच्छतसहस्राणि चत्वारिंशत्सहस्राणि च ४०७४८४०००० जीवति देहभृत् ॥८॥ तं०॥

(५) आयुश्च सप्तधा भिद्यते तद्यथा।

अज्झवसाणनिमित्ते, आहारे वेयणापराघाए।
फासे आणापाणू, सत्तविहं भिज्जए आउं॥

अतिहर्षविषादाभ्यामधिकमवसानं चिन्तनमध्यवसानं तस्माद्भिद्यते उपक्रम्यते आयुरतिशयेन हृदयनिरोधात् । अथवा रागस्नेहभयभेदादध्यवसानं त्रिधा तस्मादायुर्भिद्यते ॥ निमित्तं दण्डकशादिकं वक्ष्यति तत्र च सत्यायुर्भिद्यते । तथा आहारे समधिकेऽभ्यवहृते वेदनायां चातिशयवत्यां शिरोऽक्षिकुक्ष्यादिप्रभवायां पराघाते च गर्त्तपातादिसमुत्थे तथा स्पर्शे भुजंगादिसंबन्धिनि तथा प्राणापानयोश्च निरोधे सत्यायुर्भिद्यते । इत्येवं सप्तविधं सप्तभिः प्रकारैः प्राणिनामायुर्भिद्यते । विशे० ।

एतेषां क्रमेणोदाहरणानि ।

तत्र रागाद्यध्यवसानेन क्षीयते आयुः ।

एकस्य कस्यचिद् गावो, ह्रियन्ते स्म मलिम्लुचैः ।
वालनाथ गवां जग्मुः, पत्तयस्तस्करानतु ॥ १ ॥
वलिता वालयित्वा गा- स्तत्रैकस्तरुणः पुमान् ।
गृहीताङ्ग इवानङ्ग- स्तृषितो ग्राममभ्यगात् ॥ २ ॥
तत्रैका ग्रामतरुणी, तमपीप्यत्पयः परम् ।
शिरो धूनयतोऽप्यस्य, निवृत्यै न न्यवर्त्तत ॥ ३ ॥
स उत्थाय युवा यासी-त्सा तु तद्रूपमोहिता ।
अनुरागमहाधूर्त्त-क्षिप्तचूर्णेव तद्वशा ॥ ४ ॥
निर्ध्यायन्ती तमेवास्थात्, तन्मयत्वमिवेयुषी ।
अदृश्यत्वं गते तस्मि-स्तस्याः प्राणास्तमन्वगुः ॥ ५ ॥

स्नेहाध्यवसानेनाप्यायुः क्षीयते

एकस्य वणिजो सूनुः, प्रेयसी प्रौढयौवना ।
द्वयोरपि तयोः स्नेहः, कोऽपिवाचामगोचरः ॥ १ ॥
स वाणिज्याय गत्वाऽथ, प्रत्यावृत्तः समेष्यति ।
एकाहेन निजावासं, यावत्तावत्परस्परम् । २ ।
वयस्याश्चिन्तयामासुः, स्नेहः सत्योऽनयोर्नवा ।
पूर्वमेकस्ततो गत्वा, तस्य कान्तामवोचत ॥ ३ ॥
मृतस्तव पतिर्भद्रे, श्रुत्वा वज्राहतेव सा ।
सत्यं सत्यमिदमिति, पृष्ट्वा वारत्रयं मृता ॥ ४ ॥
तत्स्वरूपं च वणिजे, कथितं सोऽपि तत्क्षणात् ।
एकोऽपि प्राप पञ्चत्व-मेवं प्रेम्णायुषः क्षयः ॥ ५ ॥

भयाध्यवसानेनाऽप्यायुः क्षीयते यथा

नगरी द्वारवत्यासी-त्सर्वा स्वर्णमयालया ।
अन्तःसमुद्रमीर्वाग्नि-र्भेजे यत्प्रतिबिम्बताम् ॥ १ ॥
जेतुं पौराङ्गनास्यन्द्रन्, यत्र स्वर्प्रातपांश्यनः ।
स चन्द्रसेनश्चण्डोऽस्थात्, शालशीर्षावलीमिषात् ॥ २ ॥
वासुदेवोऽभवत्तत्र, वसुदेवनृपाङ्गजः ।
देवकीकुक्षिकासार-कलहंसः क्षितीश्वरः ॥ ३ ॥
द्विषःपौरुषवन्तोऽपि, यद्वैरवलाः कृताः ।
सृष्टिव्यत्यासकरणा-ज्जिह्मे स्रष्टापि तैः स्फुटम् ॥ ४ ॥
सूनुं स्तनंधयं धाप-यन्तीं स्त्रीं वीक्ष्य काञ्चन ।
अधृतिं देवकी चक्रे, पृष्टारिष्टारिणा क्षणात् ॥ ५ ॥
अधृतिं किं विधत्सेऽम्ब ! तयोक्तं जात जातु मे ।
तनूजेन न वक्त्राब्ज-पयः केनाप्यपीयत ॥ ६ ॥
वासुदेवोऽवदन्मात, र्मा कार्षीस्त्वमिहाधृतिम् ।
कारयिष्यामि ते पुत्र-प्राप्तिमाराध्य देवताम् ॥ ७ ॥
देवताऽऽराधिताऽवादी-द्दिव्यः सूनुर्भविष्यति ।
अभूच्च तनुजूस्तस्या, नान्यथा देवतावचः ॥ ८ ॥
गजसुकुमाल इति, नाम चक्रे कृतोत्सवम् ।
सुतां सोमिलविप्रस्य, स युवा पर्यणाय्यत ॥ ९ ॥
सोऽन्येद्युः स्वामिनो नेमेः, श्रुत्वा धर्ममभूद् व्रती ।
विजह्रे स्वामिना सार्द्धं, सेर्ष्यस्तस्मिन्नभूद् द्विजः ॥ १० ॥
क्रमेण प्रभुभिः साकं, द्वारिकां पुनरागमत् ।
प्रभुं पृष्ट्वा पितृवने, कायोत्सर्गेण संस्थितः ॥ ११ ॥
तथास्थं तत्र दृष्ट्वा तं, रुष्टो दुष्टो द्विजस्ततः ।
निवेश्य कण्टकं मूर्ध्नि, चिताङ्गारैरपूरयत् ॥ १२ ॥
तत्कष्टं सहमानस्यो-त्पन्नं केवलमुज्ज्वलम् ।
अन्तकृत्केवलित्वेन तदैव प्राप निर्वृतिम् ॥ १३ ॥
विष्णुः प्रातः प्रभुं नत्वा, साधूंश्चापृच्छदच्छधीः ।
क मे बन्धुः प्रभुः स्माह, निश्यस्थात्प्रतिमां बहिः ॥ १४ ॥
वासुदेवो गतस्तत्र, परासुमवलोक्य तम् ।
कुपितः प्रभुमप्राक्षी-त्केनामारि प्रभुर्जगौ ॥ १५ ॥
विशन्तं त्वां पुरीं दृष्ट्वा, यस्य शीर्षं स्फुटिष्यति ।
कुटुम्बं प्रेष्य विप्रोऽपि, स्वयं यावन्निरेति सः ॥ १६ ॥
तावद् दृष्टो विशन् विष्णु-स्ततोऽतिभयसंभ्रमात् ।
ययौ पतितवत्कुम्भ-स्तन्मुण्डं शतखण्डताम् ॥ १७ ॥
आ० क० । आ० म० द्वि० ॥ (विस्तरतो गजसुकुमारकथा-गजसुकुमाल शब्दे)

निमित्तादप्यायुः क्षीयते तच्चानेकधा ।

दंडकससत्थरज्जू, अग्गीउदगपडणं विसं वाला ।
सीउन्हं अरइभयं, खुहा पिवासा य वाही अ ॥ १ ॥
मुत्तपुरीसनिरोहे, जिन्नाजिन्ने अ भोअणे बहुसो ।
घंसण घोलण पीलण, आउस्स उवक्कमा एए ॥ २ ॥

दण्डकसशस्त्ररज्जवः अग्न्युदकयोः पतनं विषं व्यालाः सर्पाः शीतोष्णम् अरतिभयं क्षुत्पिपासा व्याधिश्च मूत्रपुरीषनिरोधः जीर्णाजीर्णे च भोजने बहुशः घर्षणं चन्दनस्येव घोलनं अङ्गुष्ठाङ्गुलिभ्यां यूकाया इव पीडनमिक्ष्वादेरिव आयुष उपक्रमरूपत्वादुपक्रमा एते । कारणे कार्योपचाराद् यथा तण्डुलान्वर्षति पर्जन्यः यथाऽऽत्रायुर्घृतम् (आ०क०) कथं दण्डादय उपक्रमहेतव इति चेत् उच्यते । दण्डेन गाढमभिघाते कशाया शस्त्रखड्गादिना रज्ज्वा गलादौ बन्धेऽग्निना परिदाहे उदके सर्वस्रोतसामन्तः पूरणे विषे भक्षिते व्यालाः सर्पास्तैर्दशने शीतोष्णेन च संस्पर्शनेऽरत्या भयेन चान्तर्मनसि पीडासमुत्पत्तौ क्षुधया अन्नक्षेण पिपासया हृदयगलतालुशोषणे मूत्रपुरीषनिरोधे शरीरक्षोभतः जीर्णाजीर्णं नाम अर्द्धजीर्णं तस्मिन् सति अनेकशो भोजने रसापचयात् घर्षणे चन्दनस्येव घोलनमङ्गुष्ठकाङ्गुलिगृहीतचा-

ल्यमानयकाया इव तस्मिन् पीकनमिद्द्वादेस्तस्मिन्नपि सति भिद्यते आयुरित्येते सर्वेऽप्युपक्रमहेतवः (आ०म०द्वि०) नन्वध्यवसानादीन्यपि निमित्तान्येवायुषोऽपक्रमस्य तत्कोऽत्र भेदः ? सत्यं किं त्वितरेतरविचित्रोपाधिभेदेन भेदाद्विस्तरप्रियविनयानुग्रहार्थत्वाद्वा न दोष इति ॥ विशे० ॥

आहारादिभिरप्यायुर्भिद्यते ।

वहुरेको दिने कृत्वा, वारानष्टादशाशनम् ।
शूलेन म्रियते स्माशु, मृतश्चान्यः क्षुधा पुनः ॥ १ ॥
दृग्वेदनादिभिर्जाता, भूयांसोऽपि गतायुषः ।
विद्युदाद्युपघाताच्च, श्रूयन्ते बहवो मृताः ॥ २ ॥
स्पर्शोऽप्यायुःक्षयाय स्या-द्यथा त्वग्विषभोगिनः ।
स्त्रीरत्नस्यैव संस्पर्शो, यदि वा चक्रवर्त्तिनः ॥ १ ॥
ब्रह्मदत्ते मृतिं प्राप्ते, द्वादशे चक्रवर्तिनि ।
स्त्रीरत्नं तत्सुतोऽवादी-द्भोगान् भुङ्क्ष्व मया सह ॥ २ ॥
तयोक्तं न मम स्पर्शः, सह्यस्ते चक्रिणं विना ।
तं प्रत्याययितुं वाजी, मुखाद्यावत् कटिं तया ॥ ३ ॥
स्पृष्टः करेण तत्कालं, नष्टद्रेतःक्षयान्मृतः ।
तथा ऽप्यप्रत्यये तस्य, कृत्वा लोहमयं नरम् ॥ ४ ॥
परिरेभे सरन्ते च, दैवादाशु व्यलीयत ।
ततोऽभूत्प्रत्ययस्तस्य, दृष्टं को वा न मन्यते ॥ ५ ॥
प्राणापानानुरोधेऽपि, मृत्युर्भवति देहिनाम् ।
यज्ञादौ मार्यमाणानां, छागानामिव याज्ञिकैः ॥ ६ ॥
आ० क० ॥ ' आह ' ॥

जति आउयबंधो उवक्कमिज्जति । तेण कयविप्पणासो अकयब्भागमो य होइ कहं जेण वाससयं आउयं बद्धं सो तं सव्व आउबंधं न भुंजति जहा तेण कयविप्पणासो तस्स य तत्थ मारिज्जए जं उवरमउरति तेणं अकयब्भागमो भवति । एस यदि दोसो भवति तो णत्थि मोक्खो मोक्खगया वि परंतु । उच्यते । नामस्स कथमुपालंभः एक्को वि दोसो न भवति । कहं जेण तं सव्वं वेदेति । कहं पलालवट्टिदिट्ठंतसाहणा जहा पलालवट्टी हत्थसयदीहा अंते पदीविया चिरेण डज्झति वेदिया तक्खणा चेव रुज्झति एसो से उवणतो अहवा अग्निकव्याधिनिदर्शनात् फलपाचननिदर्शनाच्चेति (आ० चू० १ अ०) यथा वर्षशतोपभोगाय कल्पितं धान्यं भस्मकव्याधिपीडितस्याल्पेनापि कालेन भुञ्जानस्य न कृतनाशो नाप्यकृताभ्यागमस्तद्वदत्रापीति । तथा चाह भाष्यकारः "कम्मो वक्का मिज्जइ, अपत्तकालम्मि जइ ततो पत्ता । अकयागयमकनासा, मोक्खाणासासया दोसा ॥ नय दीहकालियस्स वि, नासो तस्साणुभूइतो खिप्पं । बहुकालाहारस्स, बहुयमग्गियरोगिणो भोगा ॥ सव्वं व पदेसतया, भुज्जइ कम्ममणुभावतो भइयं । तेणावसाणुभवे, कक्कयनासादयो तस्स । किंचिदकाले विफलं, पाविज्जइ पव्वए य कालेण । तं कह कम्म पविज्जइ, कालेण य पव्वए अन्नं । अह वा दीहा रज्जू, रुज्झइ कालेण पुंजिया खिप्पं । विततो परुओ सुस्सइ, पिंडीभूतीउ कालेण" मित्यादि । ततो यथोक्तदोषोपपत्तिरिति । आ०म०द्वि० । आयुश्च सोपक्रमायुषामेव भिद्यते न निरुपक्रमायुषाम्-आ० चू० । आव० ॥

आयुर्हि द्विविधम् । सोपक्रमायुषां सोपक्रमम् । निरुपक्रमायुषां निरुपक्रमम् । यदा ह्यसुमान् स्वायुषस्त्रिभागत्रिभागे वा जघन्यत एकेन द्वाभ्यां चोत्कृष्टतः सप्तभिरष्टभिर्वा त्र्यैरन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणेन कालेनात्मप्रदेशरचनानाडिकान्तर्वर्त्तिनः आयुष्ककर्मवर्गणापुद्गलान् प्रयत्नविशेषेण विधत्ते तदा निरुपक्रमायुर्भवनीत्यन्यदा तु सोपक्रमायुष्क इति ॥ आचा०१ श्रु० २अ० १उ०॥

विशेषावश्यकेऽप्युपक्रमकालं प्रकृत्योक्तम् ।

जं जीवियसंवट्टण-मज्झवसाणाइ हेउसंजणियं ।
सोपक्कमाउयाणं, स जीविओवक्कमाए कालो ॥

स जीवतोपक्रमणकालः यथाऽऽयुष्कोपक्रमकालोऽभिधीयत इत्यर्थः । तत्किमित्याह । यज्जीवितस्य यद्वा वद्धस्य दीर्घकालवेद्यस्यायुष्कस्य संवर्त्तनं स्वल्पस्थितिकत्वापादनं केषां सोपक्रमायुषां जीवानां निरुपक्रमायुषां निकाचितावस्थस्यैकबद्धत्वादपवर्त्तनायोगात् । किं नु निर्हेतुकमेव जीवितसंवर्त्तनम् ? नेत्याह अध्यवसाननिमित्तादिहेतुसंजनितम् । अत्रायमभिप्रायो यश्चिरेण मरणकालोऽभविष्यदसौ आयुष्कर्मस्थित्यपवर्त्तनद्वारेणोपचारतः किलोपक्रम्यार्वागानीत इत्यसौ यथाऽऽयुष्कोपक्रमकाल उच्यते ॥ विशे० ॥

सोपक्रमायुषो निरुपक्रमायुषश्च भगवत्यां दर्शिताः यथा ।

जीवाणं भंते ! किं सोवक्कमाउया णिरुवक्कमाउया ? गोयमा ! जीवा सोवक्कमाउया वि णिरुवक्कमाउया वि । णेरइयाणं पुच्छा, गोयमा ! णेरइया णो सोवक्कमाउया णिरुवक्कमाउया वि । एवं जाव थणियकुमारा पुढवीकाइया जहा जीवा । एवं जाव मणुस्सा वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा णेरइया ।

जिवाणमित्यादि (सोवक्कमाउयत्ति) उपक्रमणमुपक्रमोऽप्राप्तकालस्यायुषो निर्जरणं तेन सह यत्तत्सोपक्रमं तदेवंविधमायुर्येषां ते तथा । तद्विपरीतास्तु निरुपक्रमायुषः । इह गाथे-"देवा नेरइया वि य, असंखवासाउया य तिरिमणुया । उत्तमपुरिसा य तण, चरमसरीरा य निरुवक्कमा ॥ १ ॥ सेसा संसारत्था, हवेज्ज सोवक्कमा य इयरे य । सोवक्कमनिरुवक्कम-भेओ भणिओ समासेणं" ॥ भ० २० श० १० उ० ॥

नेरइया देवा असंखेज्जवासाउगा तिरिया मणुया य उत्तमपुरिसा चरिमसरीरत्ति सेसा भविया देवा णारया । असंखेज्जवासाउया य छम्माससेसाउया आउगाणि बंधंति । परभविआयुआणि सेसा तिभागे सेसाउया जे निरुवक्कमा जे ते सोवक्कमा मत्ते सिय तिभागसेसाउया परभविआयुयं पकरेंति । सिय तिभागतिभागावसेसाउया सियतिभाग ३ सेसाउया पकरेंति । कोऽनयोः प्रतिविशेषः । इमाणं संनिवायो तिव्वो इमाए सोसिढिलो सोवक्कमस्स उववन्नमेत्तस्स आरद्धं जत्थ दव्वति तत्थ उवट्टिज्जति । निरुवक्कमेणं अवस्सं तं ठाणं पावियव्वं तिभागो वीप्सार्थः । अणेगे तिभागा होंति याव तिएहिं आयुयं विभागं देंति जो एगम्मि भाए वट्टति तत्थ अभायतो जे जीविअसंखेज्जपविट्ठे सव्वनिरुद्धो स आउतो स सव्वमहंतीए आउयबंधगद्धाए तीसणं आउएबंधगद्धाए चरिमकालसमयम्मि वट्टमाणे जह वियं सो अपज्जत्तगनिव्वत्तिं निव्वत्तेति । एयस्स भागस्स हेट्ठा ण तरति आउयं । बंधिउं तेण य सव्वजीवाणं आउबंधो । अणाभोगाभिनिव्वित्तिउं तेण सो अंतोमुहुत्तिओ आवलियाए वि । आ० चू० १ अ०

(७) आयुषोऽल्पायुर्दीर्घायुरशुभदीर्घायुः शुभदीर्घायुरित्यादिका बहवो भेदास्तेषां कारणानि स्थानाङ्गे दर्शितानि । तत्राल्पायुष्कारणानि यथा—

तिहिं ठाणेहिं जीवा अप्पाउअत्ताए कम्मं पगरेंति तं जहा पाणे अइवाइत्ता भवइ मुसंवइत्ता भवइ तहारूवं समणं वा माहणं वा अफासुएणं अणेसणिज्जेणं असणपाण

खाइमसाइमेणं पडिलाभित्ता भवइ इच्चेएहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा अप्पाउअत्ताए कम्मं पगरेंति ॥

(अप्पाउयत्ताएत्ति) अल्पायुष्कतायै अल्पजीवितव्यनिबन्धनमित्यर्थः (भ०) अथवा अल्पमायुर्जीवितं यस्यासावल्पायुष्कस्तद्भावस्तत्ता तया कर्म्मायुर्लक्षणं प्रकुर्वन्ति बध्नन्तीत्यर्थः । तथा प्राणिनोऽतिपातयितेति प्राणिनां विनाशनशील इत्यर्थः । एवम्भूतो यो भवति एवं मृषावादवक्ता यश्च भवति तथारूपो दानोचित इत्यर्थः प्रतिलम्भयिता लाभवन्तं करोतीत्येवं शीलो यश्च भवति (स्था०) (पडिलाभित्तत्ति) प्रतिलभ्य लाभवन्तं कृत्वा तेऽल्पायुष्कतया कर्म कुर्वन्तीति प्रक्रमः (इच्चेएहिं ति) इत्येतैः प्राणातिपातादिभिरुक्तप्रकारैस्त्रिभिः स्थानैर्जीवा अल्पायुष्कतया कर्म प्रकुर्वन्तीति निगमनमिति। इह च प्राणातिपातयित्रादिपुरुषनिर्देशेऽपि प्राणातिपातादीनामेवाल्पायुर्बन्धानिबन्धनत्वेन तत्कारणत्वमुक्तं द्रष्टव्यमिति । इदं चास्य सूत्रस्य भावनाऽध्यवसायविशेषेण एतत्त्रयं यथोक्तफलं भवतीति (स्था०) अथवेहापेक्षिकी अल्पायुष्कता ग्राह्या । यतः किल जिनागमाभिसंस्कृतमतयो मुनयः प्रथमवयसं भोगिनं कञ्चन मृतं दृष्ट्वा वक्तारो भवन्ति । नूनमनेन भवान्तरे किञ्चिदशुभं प्राणिघातादि चासेवितमकल्प्यं वा मुनिभ्यो दत्तं येनायं भोग्यप्यल्पायुः संवृत्त इति (भ०) अथ वा यो हि जीवो जिनादिगुणपक्षपातितया तत्पूजाद्यर्थं पृथिव्याद्यारम्भेण न्यासापहारादिना च प्राणातिपातादिषु वर्तते तस्य सरागसंयमनिरवद्यदाननिमित्तायुष्कापेक्षयेयमल्पायुष्टा समवसेयेति । अथ नैतदेवं निर्विशेषणत्वात् सूत्रस्याल्पायुष्कस्य क्षुल्लकभवग्रहणरूपस्यापि प्राणातिपातादिहेतुतो युज्यमानत्वादतः कथमभिधीयते सविशेषणप्राणातिपातादिवर्त्ती जीव आपेक्षिकी चाल्पायुष्कतेति ? उच्यते अविशेषणत्वेऽपि सूत्रस्य प्राणातिपातादेर्विशेषणमवश्यं वाच्यं यत इतस्तृतीयसूत्रे प्राणातिपातादित एवाशुभदीर्घायुष्टां वक्ष्यति । न हि समानहेतोः कार्यवैषम्यं युज्यते सर्वत्रानाश्वासप्रसङ्गात् । तथा " समणोवासयस्स णं भंते ! तहारूवं समणं वा माहणं वा अफासुएणं अणेसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेमाणस्स किं कज्जइ ? गोयमा ! बहुतरिया से निज्जरा कज्जइ अप्पतराए से पावे कम्मे कज्जइ " इति भगवतीवचनश्रवणादवसीयते । नैवेयं क्षुल्लकभवग्रहणरूपाऽल्पायुष्टा न हि स्वल्पपापबहुनिर्जरानिबन्धनस्यानुष्ठानस्य क्षुल्लकभवग्रहणनिमित्तता सम्भाव्यते जिनपूजाद्यनुष्ठानस्यापि तथा प्रसङ्गात् । अथवाऽप्रासुकदानस्य भवतूक्ताल्पायुष्टा प्राणातिपातमृषावादयोस्तु क्षुल्लकभवग्रहणमेव फलमिति नैतदेवमेकयोगप्रवृत्तत्वादतिविरुद्धत्वाच्चेति । अथ मिथ्यादृष्टिश्रमणब्राह्मणानां यदप्रासुकदानं ततो निरुपचरितैवाल्पायुष्टा युज्यते इतराभ्यां तु को विचार इति ? नैवमप्रासुकेनेति तत्र विशेषणस्यानर्थकत्वात् । प्रासुकदानस्याप्यल्पायुष्टाफलत्वाविरोधाद्युक्तश्च भगवत्यां " समणोवासयस्सणं भंते ! तहारूवं असंजय अविरय अप्पडिहय अप्पच्चक्खाय पावकम्मं फासुएण वा अफासुएण वा एसणिज्जेण वा अणेसणिज्जेण वा असणं ४ पडिलाभेमाणस्स किं कज्जइ गोयमा ! एगंते से पावे कम्मे कज्जइ नो से काइ निज्जरा कज्जइत्ति " यच्च पापकर्म्मण एव कारणं तदल्पायुष्टाया अपि कारणमिति । नन्वेवं प्राणातिपातमृषावादावप्रासुकदानं च कर्त्तव्यमापन्नमिति ? उच्यते आपद्यतां नाम भूमिकापेक्षया को दोषः (स्था०) यतो यतिधर्माशक्तस्य गृहस्थस्य द्रव्यस्तवद्वारेण प्राणातिपातादिकमुक्तमेव प्रवचने (भ०) "अधिकारिवशाच्छास्त्रे, धर्मसाधनसंस्थितिः । व्याधिप्रतिक्रिया तुल्या, विज्ञेया गुणदोषयोः " । तथा च गृहिणं प्रति जिनभवनकारणफलमुक्तम् । "एतदिह भावयज्ञः, सद्गृहिणो जन्मफलमिदं परमम् । अभ्युदयाविच्छित्त्या, नियमादपवर्गबीजमिति" । । १ । तथा "भन्नइ जिणपूयाए, कायवहो जइ वि होइ उ कहिं वि । तह वि तहिं परिसुद्धी, गिहीण कूवाहरणजोगा" ॥ १ ॥ "असदारंभपवत्ता, जं च गिही तेण तेसि विन्नेया । तन्निव्वित्ति फलच्चिय, एसा परिभावणीयमिदं" ॥ २ ॥ दानाधिकारे तु श्रूयते ते हि द्विविधाः श्रमणोपासकाः संविग्नभाविता लुब्धकदृष्टान्तभाविताश्चेति । यथोक्तम् । "संविग्गभावियाणं लोद्धयदिट्ठंतभावियाणं च । मुत्तूण खेत्तकाले, भावं च कहिंति सुद्धत्थमिति " ॥ १ ॥ तत्र लुब्धकदृष्टान्तभावितः यथा कथञ्चिद्ददाति संविग्नभावितास्त्वौचित्येनेति । तच्चेदं "संथरणम्मि असुद्धं दोण्ह वि गिण्हंतदेतयाण हियं । आउरदिट्ठंतेणं, तं चेय हियं असंथरणेत्ति,, ।१। तथा "नायगयाणं कप्पणिज्जाणं अन्नपाणाईणं दव्वाणं देसकालसद्धासक्कारजम्मजुयमित्यादि।" क्वचित्पाणे अइवाइत्ता मुसंवइत्ता इत्येवं भवति शब्दवर्ज्या वाचना । तत्रापि स एवार्थः क्त्वाप्रत्ययान्तता व्याख्येया प्राणानतिपात्य मृषोक्त्वा श्रमणं प्रतिलभ्य अल्पायुष्टया कर्म बध्नन्तीति प्रक्रमः शेषं तथैव । (स्था०) अथ चेहाप्रासुकदानमल्पायुष्कतायां मुख्यं कारणमितरे तु सहकारिकारणानि इति व्याख्येयं प्राणातिपातनमृषावादनयोर्दानविशेषणत्वात् तथाहि (भ०) प्राणानतिपात्याधाकर्मादिकरणतो मृषोक्त्वा यथा भोः साधो ! स्वार्थसिद्धमिदम्भक्तादि कल्पनीयमकल्पनीयं वा न शङ्का कार्येत्यादि प्रतिलभ्य तथा कर्म कुर्वन्तीति प्रक्रमः । इह च द्वयस्य विशेषणत्वेनैकस्य विशेष्यत्वेन त्रिस्थानकत्वमवगन्तव्यम् । गम्भीरार्थश्चेदं सूत्रमतोऽन्यथाऽपि भावनीयमिति ॥ स्था०३ ठा० । भ० ५ श० ६ उ० ।

दीर्घायुष्कारणानि यथा ।

तिहिं ठाणेहिं जीवा दीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति तं जहा णो पाणे अइवाइत्ता भवइ णो मुसंवइत्ता भवइ तहा रूवं समणं वा माहणं वा फासुएसणिज्जेण असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेत्ता भवइ इच्चेएहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा दीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति ॥

अल्पायुष्कताकारणान्युक्तान्यधुनैतद्विपर्ययस्यैतान्येव विपर्यस्ततया कारणान्याह । तिहि इत्यादि प्राग्वदवसेयं नवरं (दीहाउअत्ताएत्ति) शुभदीर्घायुष्टायै शुभदीर्घायुष्टया वेति प्रतिपत्तव्यम् । (स्था०) (कहन्नमित्यादि) भवति हि जीवदयादिमतो दीर्घमायुर्यतोऽत्रापि तथैव भवन्ति दीर्घायुषं दृष्ट्वा वक्तारो जीवदयादि पूर्वं कृतमनेन तेनायं दीर्घायुः संवृत्तस्तथा सिद्धमेव वधादिविरतेर्दीर्घमायुः (भ०) प्राणातिपातविरत्यादीनां दीर्घायुषः शुभस्यैव निमित्तत्वात् । उक्तञ्च । "महव्वय अणुव्वएहिं, बालतवा कामनिज्जराए य । देवाउयं निबंधइ, सम्मदिट्ठी य जो जीवो " १ तथा "पयईए तणुकसाओ, दाणरओ सीलसंयमविहूणो । मज्झिमगुणेहिं जुत्तो, मणुयाउयं बंधए जीवो " २ देवमनुष्यायुषी च शुभे इति । तथा भगवत्यां दानमुद्दिश्योक्तम् "समणोवासयस्स णं भंते ! तहारूवं समणं वा माहणं वा फासुएसणिज्जेणं असण ४ पडिलाभेमाणस्स किं कज्जइ गोयमा ! एगंते से निज्जरा कज्जइ णो से केइ पावे कम्मे कज्जइ त्ति" यच्च निर्जराकारणं तत् शुभदीर्घायुष्कारणतया न विरुद्धं महाव्रतवदिति । स्था० ३ ठा० ॥

अशुभदीर्घायुष्कारणानि यथा ।

तिहिं ठाणेहिं जीवा असुभदीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति ?

तं जहा पाणे अइवाइत्ता भवइ मुसंवइत्ता भवइ तहारूवं समणं वा माहणं वा हीलेत्ता निंदेत्ता खिंसेत्ता गरिहित्ता अवमाणित्ता अन्नयरेणं अमणुन्नेणं अपीइकारएणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिलाभेत्ता भवइ । इच्चेएहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा असुभदीहाउअत्ताए कम्मं पगरेति।

अनन्तरमायुषो दीर्घताकारणान्युक्तानि तच्च शुभाशुभमिति तत्रादौ तावदशुभायुर्दीर्घताकारणान्याह । तिहिं इत्यादि प्राग्वद् नवरम् । अशुभदीर्घायुष्टायै इति नारकायुष्कायेति भावः । तथाहि अशुभं च तत् पापप्रकृतिरूपत्वात् दीर्घञ्च तस्य जघन्यतोऽपि दशवर्षसहस्रस्थितिकत्वादुत्कृष्टतस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमरूपत्वात् अशुभदीर्घं तदेवं भूतमायुर्जीवितं यस्मात्कर्मणस्तदशुभदीर्घायुस्तद्भावस्तत्ता तस्यै तया वंति प्राणान् प्राणिन इत्यर्थोऽतिपातयिता भवति मृषावादी च वक्ता भवति तया श्रमणब्राह्मणादीनां हीलनादि कृत्वा प्रतिलम्भयिता भवतीत्यक्षरघटना । अन्यतरेण बहूनां मध्ये एकतरेण कचित्त्वन्यतरेणेति न दृश्यते अमनोज्ञेन स्वरूपतोऽशोभनेन कदन्नादिना अत एवाप्रीतिकारकेण भक्तिमतस्त्वमनोज्ञमपि मनोज्ञमेव तत्फलत्वादार्यचन्दनाया इव । आर्यचन्दनया हि कुल्माषाः सूर्पकोणकृता भगवते महावीराय पञ्चदिनोनषाण्मासिकक्षपणपारणके दत्तास्तदैव च तस्या लोहनिगडानि हेममयनूपुरौ सम्पन्नौ केशाः पूर्ववदेव जाताः पञ्चवर्णविविधरत्नराशिभिर्गृहं भृतं सेन्द्रदेवदानवनरनायकैरभिनन्दिता कालेनावाप्तचारित्रा च सिद्धिसौधशिखरमुपगतेति। इह च सूत्रे अशनादिप्रासुकाप्रासुकत्वादिना न विशेषितं हीलनादिकर्तुः प्रासुकादिविशेषणस्य फलविशेषं प्रत्यकारणत्वान्मत्सरजनितहीलनादिविशेषणानामेव प्रधानतया तत्कारणत्वादिति (स्था०) वाचनान्तरे तु "अफासुएणं अणेसणिज्जेणंति" दृश्यते तत्र च प्रासुकदानमपि हीलनादिविशेषितमशुभदीर्घायुष्कारणमप्रासुकदानन्तु विशेषित इत्युपदर्शयता अफासुएणेत्याद्युक्तमिति प्राणातिपातमृषावादनयोर्दानविशेषणपक्षव्याख्यानमपि घटत एव अवज्ञादानेऽपि प्राणातिपातादेर्दृश्यमानत्वादिति। भवति च प्राणातिपातादेरशुभदीर्घायुस्तेषां नरकगतिहेतुत्वाद् यदाह । " मिच्छद्दिट्ठिमहारंभ-परिग्गहो तिव्वलोभनिस्सीलो । नरयाउयं निबंधइ, पावमई रोद्दपरिणामो" ॥१॥ नरकगतौ च विवक्षया दीर्घमेवायुः । भ० ५ श० ६ उ० ॥ स्था० ३ ठा०

शुभदीर्घायुष्कारणानि यथा–

तिहिं ठाणेहिं जीवा सुभदीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति तं जहा णो पाणे अइवाइत्ता भवइ णो मुसंवइत्ता भवइ तहारूवं समणं वा माहणं वा वंदित्ता नमंसित्ता सक्कारेत्ता सम्माणेत्ता कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासेत्ता मणुन्नेणं पीइकारएणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेत्ता भवइ इच्चेएहिं तिहिं ठाणेहिं जीवा सुहदीहाउअत्ताए कम्मं पगरेंति ।

उक्तविपर्ययेणाधुनेतरदाह । तिहिं ठाणेहिं इत्यादि पूर्ववत् इहापि प्रासुकाप्रासुकतया दानं न विशेषितं पूर्वसूत्रविपर्ययत्वादस्य पूर्वसूत्रस्य वा विशेषणतया प्रवृत्तत्वादिति । न च प्रासुकाप्रासुकदानयोः फलं प्रति न विशेषोऽस्ति पूर्वसूत्रयोस्तस्य प्रतिपादितत्वात् तस्मादिह प्रासुकैषणीयस्य कल्पप्राप्तावितरस्य चेदं फलमवसेयम्" (स्था०) वाचनान्तरे तु फासुएणमित्यादि दृश्यत एवेति (भ०) अथवा भावप्रकर्षविशेषादनेषणीयस्यापीदं फलं न विरुध्यते अचिन्त्यत्वाच्चित्तपरिणतेः सा हि बाह्यस्यानुगुणतयैव न फलानि साधयति भरतादीनामिवेति । इह च प्रथममल्पायुः सूत्रं द्वितीयं तद्विपक्षस्तृतीयमशुभदीर्घायुः सूत्रं चतुर्थं तद्विपक्ष इति न पुनरुक्ततेति । स्था० ३ ठा० ॥

अत्राऽपरं सूत्रम् ।

समणोवासएणं भंते ! तहारूवं समणं वा फासुएसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेमाणे किं लब्भइ ? गोयमा ! समणोवासएणं तहारूवं समणं वा जाव पडिलाभेमाणे तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा समाहिं उप्पाएइ, समाहिकारएणं तामेव समाहिं पडिलब्भइ । समणोवासएणं भंते ! तहारूवं समणं वा जाव पडिलाभेमाणे किं चयइ गोयमा ! जीवियं चयइ, दुच्चयं चयइ, दुक्करं करेइ, दुल्लहं लहइ, बोहिं बुज्झइ, तओ पच्छा सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ॥

(किंचयइत्ति) किं ददातीत्यर्थः (जीवियं चयइत्ति) जीवितमिव । ददात्यन्नादि द्रव्यं यज्जीवितस्येव त्यागं करोतीत्यर्थः । जीवितस्येवान्नादिद्रव्यस्य दुस्त्यजत्वादेतदेवाह (दुच्चयं चयइत्ति) दुस्त्यजमेतत्त्यागस्य दुष्करत्वादेतदेवाह ॥ दुष्करं करोतीति । अथवा किं त्यजति किं विरहयति । उच्यते, जीवितमिव जीवितं कर्मणो दीर्घां स्थितिं (दुच्चयंति) दुष्टं कर्मद्रव्यसंचयम् (दुक्करंति) दुष्करमपूर्वकरणतो ग्रन्थिभेदं ततश्च (दुल्लभं लभइत्ति) अनिवृत्तिकरणं लभते । ततश्च (बोहिं बुज्झइत्ति) बोधिं सम्यग्दर्शनं बुध्यतेऽनुभवति । इह च श्रमणोपासकः साधूपासनामात्रकारी ग्राह्यस्तदपेक्षयैवास्य सूत्रार्थस्य घटमानत्वात् (तओपच्छात्ति) तदनन्तरं सिध्यतीति प्राग्वत् । अन्यत्राप्युक्तं दानविशेषस्य बोधिगुणत्वं यदाह " अणुकंपकामणिज्जरबालतवेदाणविणएत्यादि । तद्यथा । केई तेणेव भवे-ण णिव्वुया सव्वकम्मओ मुक्का । केई तइय भवेणं, सिज्झस्संती जिणसगासेत्ति " । भ० ७ श० १ उ० (आयुष्कवक्तव्यता–आउयशब्दे)

मध्यमायुर्बलदेवादीनां यथा–" तओ मज्झिममाउयं पालयंति तंजहा अरहंता चक्कवट्टी बलदेववासुदेवा " (मज्झिमेत्ति) मध्यमायुः पालयन्ति वृद्धत्वाभावात् ॥

(८) आयुष्कर्मणो जीवितहेतुत्वं यथा । यावदायुष्कर्म विजृम्भते तावद्दोषैरलिप्तीकृतोऽपि जीवत्यायुष्कर्मक्षये च दोषाणामविकृतावपि म्रियत इति ॥ नं० ॥ " सुरनरतिरिनरयाऊहडिसरिसं " इति एतच्चायुर्हडिसदृशं भवति । तत्र हडिः खोडकस्तेन सदृशं तत्तुल्यं यथा हि राजादिना हडौ क्षिप्तः कश्चिच्चौरादिस्ततो निर्गमनमनोरथं कुर्वाणोऽपि विवक्षितं कालं यावत्तया ध्रियते तथा नारकादिस्ततो निष्क्रमितुमना अपि तदायुषा ध्रियते इति हडिसदृशमायुः ॥ कर्म० ॥ आयाति स्वकीयावसरे इत्यायुः गतेर्निस्सरितुमिच्छन्नपि जीवो निर्गन्तुं न शक्नोति यस्मिन्सति निगडबद्ध इव तिष्ठतीत्यायुषः स्वभाव इति । उत्त० ३२ अ० ॥

(९) द्विविधमायुर्यथा ।

दुविहे आउए पन्नत्ते तंजहा अद्धाउए चेव भवाउए चेव । दोण्हं अद्धाउए पन्नत्ते तंजहा मणुस्साणं चेव पंचेंदियतिरिक्खजोणियाणं चेव । दोण्हं भवाउए पन्नत्ते तंजहा देवाणं चेव नेरइयाणं चेव । स्था० २ ठा० ॥

जीवानामिह भविकायुः परभविकायुर्यथा

नेरइयाणं भंते ! कइभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरेंति ? गोयमा ! नियमा छम्मासावसेसाउया परभविआउयं पकरेंति । एवं असुरकुमारा वि जाव थणियकुमारा वि ! पुढवीकाइयाणं भंते ! कइयाभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरेंति ? गोयमा ! पुढवीकाइया दुविहा पन्नत्ता तंजहा— सोवक्कमाउया य निरुवक्कमाउया य । तत्थ णं जे ते निरुवक्कमाउया ते नियमा तिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरेंति । तत्थ णं जे ते सोवक्कमाउया ते सिय तिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरेंति सिय तिभागतिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरेंति सिय तिभागतिभागतिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरेंति । आउतेउवाउवणस्सइकाइयाणं बेइंदियतेइंदियचउरिंदियाण वि एवं चेव । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! कइभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरेंति ? गोयमा ! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता तंजहा संखेज्जवासाउयाय, असंखेज्जवासाउयाय तत्थ णं जे ते असंखेज्जवासाउया ते नियमा छम्मासावसेसाउया परभवियाउयं पकरेंति । तत्थ णं जे ते संखिज्जवासाउया ते दुविहा पण्णत्ता सोवक्कमाउया य निरुवक्कमाउया य । तत्थ णं जे ते निरुवक्कमाउया ते नियमा तिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरेंति । तत्थ णं जे ते सोवक्कमाउया ते णं सिय तिभागावसेसा परभवियाउयं पकरेंति सिय तिभागतिभागे परभवियाउयं पकरेंति सिय तिभागतिभागतिभागावसेसाउया परभवियाउयं पकरेंति । एवं मणुस्सा वि वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया ॥

तत्र कियति पूर्वभवायुषि शेषे पारभविकमायुर्बध्नन्तीति संशयानः पृच्छति । नेरइयाणं भंते ! कइभागावसेसाउया परभवियाउयं बंधंति इत्यादि । पाठसिद्धं तदेवं यद्भागावशेषेऽनुभूयमानभवायुषि पारभविकमायुर्बध्नन्ति तत्प्रतिपादितम् । प्रज्ञा० ६ पद० । भ० ॥

नैरयिकादीनां परभविकायुर्बन्धो यथा ।

णेरइया छम्मासावसेसाउया परभवियाउयं पगरेंति । एवमसुरकुमारावि जाव थणियकुमारा । असंखेज्जवासाउया सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिया णियमं छम्मासावसेसाउया परभवियाउयं पगरेंति । असंखेज्जवासाउया सन्निमणुस्सा णियमं जाव पगरेंति । वाणमंतरजोइसिया वेमाणिया जहा णेरइया ॥

(छम्मासावसेसाउयत्ति) षण्मासा अवशेषा अवशिष्टा यस्य तत्तथा तदायुर्येषां ते षण्मासावशेषायुष्काः । परभवो विद्यते यस्मिंस्तत्पारभविकं तच्च तदायुश्चेति परभविकायुः प्रकुर्वन्ति बध्नन्ति । असंख्येयानि वर्षाण्यायुर्येषां ते तथा ते च ते संज्ञिनश्च समनस्काः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेत्यसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । इह च संज्ञिग्रहणमसंख्येयवर्षायुष्काः संज्ञिन एव भवन्तीति नियमदर्शनार्थं न त्वसंख्येयवर्षायुषामसंज्ञिनां व्यवच्छेदार्थं तेषामसंभवादिति । इह च गाथे "निरइसुरअसंखाऊ, तिरिमणुआ सेसए उ छम्मासे । इगविगला निरुवक्कम--तिरिमणुया आउयतिभागे ॥ १ ॥ अवसेसा सोवक्कम, तिभागनवभागसत्तवीसइमे । बंधंति परभवाओ, नियय-भवे सव्वजीवाओत्ति " ॥ २ ॥ इदमेवान्यैरित्थमुक्तमिह तिर्यग्मनुष्या आत्मीयायुषस्तृतीयत्रिभागे परभवायुषो बन्धयोग्या भवन्ति, देवनारकाः पुनः षण्मासे शेषे । तत्र तिर्यग्मनुष्यैर्यदि तृतीयत्रिभागे आयुर्न बद्धं ततः पुनस्तृतीयत्रिभागस्य तृतीयत्रिभागे शेषे बध्नन्ति । एवं तावत्संक्षिपन्त्यायुर्यावत्सर्वजघन्य आयुर्बन्धकाल उत्तरकालश्च शेषस्तिष्ठति । इह तिर्यग्मनुष्या आयुर्बध्नन्त्ययं वा संक्षेपकाल उच्यते । तथा देवनैरयिकैरपि यदि षण्मासे शेषे आयुर्न बद्धं तत आत्मीयस्यायुषः षण्मासशेषं तावत्संक्षिपन्ति यावत्सर्वजघन्य आयुर्बन्धकाल उत्तरकालश्चावशेषोऽवतिष्ठते इह परभवायुर्देवनैरयिका बध्नन्तीत्ययमसंक्षेपकालः स्था० ६ ठा० ॥

(परभविकायुष्प्रकारो भगवत्याः पञ्चविंशतितमे शतके अष्टमोद्देशके निरूपितः स च उववाय शब्दे निरूपयिष्यते)

(१०) प्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानतदुभयनिर्वर्त्तितायुष्कत्वं जीवानाम् यथा ।

जीवाणं भंते ! किं पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया अपच्चक्खाणणिव्वत्तियाउया पच्चक्खाणापच्चक्खाणणिव्वत्तियाउया ! गोयमा ! जीवा य वेमाणिया य पच्चक्खाणणिव्वत्तियाउया तिष्णि वि अवसेसा अपच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया । गाहा— " पच्चक्खाणं जाणइ, कुव्वंति तेणेव आउनिव्वत्ती । सपएसुद्देसम्मि य, एमेए दंडगा चउरो"

जीवपदे जीवाः प्रत्याख्यानादित्रयनिबद्धायुष्का वाच्या, वैमानिकपदे च वैमानिका अप्येवं प्रत्याख्यानादित्रयवतां तेषूत्पादात् (अवसेसत्ति) नारकादयोऽप्रत्याख्याननिर्वृत्तायुषो यतस्तेषु तत्त्वेनाविरता एवोत्पद्यन्त इति उक्तार्थसंग्रहगाथा " पच्चक्खाण मित्यादि " प्रत्याख्यानमिति एतदर्थ एको दण्डक एवमन्ये त्रयः ॥ भ० ६ श० ४ उ० ॥

(११) जीवानामाभोगानाभोगनिर्वर्त्तितायुष्कत्वं यथा ।

जीवाणं भंते ! किं आभोगनिव्वत्तियाउया अणाभोगनिव्वत्तियाउया ? गोयमा ! नो आभोगनिव्वत्तियाउया अणाभोगनिव्वत्तियाउया एवं नेरइया वि, एवं जाव वेमाणिया । भ० ७ श० ६ उ० ॥

तच्चतुर्विधं स्थानाङ्गे दर्शितं यथा ।

चउव्विहे आउए पण्णत्ते तंजहा णेरइयाउए जाव देवाउए ॥

तत्र येन निरयभवे प्राणी ध्रियते तन्निरयायुरेवमन्यान्यपि । स्था० ४ ठा० । अस्यैता एवोत्तरप्रकृतयः " नेरइय तिरिक्खाओ, मणुस्साओ तहेव य । देवाओ य चउत्थं तु, आउकम्मं चउव्विहं १२ ॥ उत्त० ३३ अ० । प्रव० ॥

(१२) अनन्तरोपपन्नकादीनां नैरयिकादीनामायुस्तद्बन्धश्च

णेरइयाणं भंते ! किं अणंतरोववण्णगा परंपरोववण्णगा अणंतरपरंपरअणुववण्णगा गोयमा ! णेरइयाणं अणं-

तरोववएणगा वि परंपरोववएणगा वि अणंतरपरंपरअणु-ववएणगावि । से केणट्ठेणं नंते ! एवं वुच्चइ जाव अणंतर-परंपरअणुववएणगावि । गोयमा ! जेणं णेरइया पढमस-मओववएणगा तेणं णेरइया अणंतरोववएणगा जेणं णेर-इया अपढमसमओववएणगा तेणं णेरइया परंपरोववएणगा जेणं णेरइया विग्गहगइसमावएणगा तेणं णेरइया अणंतर-परंपरअणुववएणगा । से तेणट्ठेणं जाव अणुववएणगा वि. एवं णिरंतरं जाव वेमाणिया । अणंतरोववएणगाणं नंते ! णेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्खमणुस्सदेवाउयं पकरेंति ? गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति जाव णो देवाउयं पकरेंति परंपरोववएणगाणं नंते ! णेरइया किं णेरइयाउयं पकरेंति जाव देवाउयं पकरेंति ? गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति । तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति, मणुस्साउयं पकरेंति णो देवा-उयं पकरेंति । अणंतरपरंपरअणुववएणगाणं नंते ! णेर-इया किं णेरइयाउयं पुच्छा गोयमा ! णो णेरइयाउयं पक-रेंति जाव णो देवाउयं पकरेंति, एवं जाव वेमाणियाणं । णवरं पंचिंदियतिरिक्खजोणियामणुस्साण य परंपरोवव-एणगा चत्तारि वि आउयं बंधंति सेसं तं चेव ॥

(नेरइयाणमित्यादि) (अणंतरोववरणत्ति) न विद्यतेऽन्तरं समयादिव्यवधानमुपपन्नेऽनुपपाते येषां ते अनन्तरोपपन्नकाः (परंपरोववरणगत्ति) परम्परा द्वित्रादिसमयता उपपन्ने उपपाते येषां ते परंपरोपपन्नकाः । (अणंतरपरंपरअणुववरणगत्ति) अन-न्तरमव्यवधानं परंपरं च द्वित्रादिसमयरूपमविद्यमानमनुपपन्नमु-त्पादो येषां ते तथा । एते च विग्रहगतिकाः विग्रहगतौ द्विविध-स्याप्युत्पादस्याविद्यमानत्वादिति । अथानन्तरोपपन्नादीनाश्रित्या-युर्बन्धमभिधातुमाह (अणंतरेत्यादि) इह चानन्तरोपपन्नाना-मनन्तरपरम्परानुपपन्नानां च चतुर्विधस्याप्यायुषः प्रतिषेधोऽस्ये-तव्यः । तस्यामवस्थायां तथाविधाध्यवसायस्थानाजावेन सर्व-जीवानामायुषो बन्धाजावात् स्वायुषस्त्रिभागादौ च शेषे बन्ध-सद्भावात्परम्परोपपन्नकास्तु स्वायुषः षरामासे शेषे मतान्तरेणो-त्कर्षतः षरामासे जघन्यतश्चान्तर्मुहूर्ते शेषे भवप्रत्ययात्तिर्यङ्-मनुष्यायुषी एव कुर्वन्ति नेतरे इति (एवं जाव वेमाणियत्ति) अनेनालापकत्रययुक्तश्चतुर्विंशतिदएरुकोऽध्येतव्य इति सूचि-तम् । यश्चात्र विशेषस्तं दर्शयितुमाह नवरं पंचिंदियेत्यादि ॥

अथानन्तरनिर्गतत्वादिना अपरं दएडकमाह ॥

णेरइयाणं नंते ! किं अणंतरणिग्गया परंपरणिग्गया अणंतरपरंपरअणिग्गया गोयमा ! णेरइया अणंतरणिग्गया वि जाव अणंतरपरंपरअणिग्गया वि । से केणट्ठेणं नंते ! जाव अणिग्गयावि ? गोयमा ! जे णं णेरइया पढमस-मयणिग्गया ते णं णेरइया अणंतरणिग्गया । जे णं णेरइया अपढमसमयणिग्गया ते णं णेरइया परंपरणिग्गया । जे णं णेरइया विग्गहगइसमावएणगा ते णं णेरइया अणंतरपरंपर अणिग्गया । से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव अणिग्गया वि एवं जाव वेमाणिया ॥

तत्र निश्चितं स्थानान्तरप्राप्त्या गतं गमनं निर्गतमनन्तरं सम-यादिना निर्व्यवधानं निर्गतं येषां तेऽनन्तरनिर्गतास्ते च येषां नरकादुद्वृत्तानां स्थानान्तरप्राप्तानां प्रथमसमयो वर्त्तते । तथा परम्परेण समयपरम्परया निर्गतं येषां ते तथा ते च येषां नर-कादुद्वृत्तानामुत्पत्तिस्थानप्राप्तानां द्व्यादयः समयाः । अनन्तर परम्परानिर्गतास्तु ये नरकादुद्वृत्ताः सन्तो विग्रहगतौ वर्त्तन्ते, न तावदुत्पादक्षेत्रमासादयन्ति तेषामनन्तरभावेन परम्परजावेन चोत्पादक्षेत्रप्राप्तत्वेन निश्चयेनानिर्गतत्वादिति ।

अथानन्तरनिर्गतादीनाश्रित्यायुर्बन्धमभिधातुमाह ।

अणंतरणिग्गयाणं नंते ! णेरइया किं णेरइयाउयं पकरेंति जाव देवाउयं पकरेंति ? गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति जाव देवाउयं पकरेंति? गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति जाव णो देवाउयं पकरेंति । परंपरणिग्गयाणं नंते ! णेर-इया किं णेरइयाउयं पि पकरेंति जाव देवाउयं पि पकरेंति। अणंतरपरंपरअणिग्गयाणं नंते ! णेरइयपुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति जाव णो देवाउयं पकरेंति । निर-वसेसं जाव वेमाणिया ॥

इह च परम्परानिर्गता नारकाः सर्वाएयायूंषि बध्नन्ति । यतस्ते मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च एव च जवन्ति । ते च सर्वायुर्बन्धका एवेति । एवं सर्वेऽपि परम्परनिर्गता वैक्रियजन्मान औदारिकज-न्मानोऽप्युद्वृत्ताः । केचिन्मनुष्याःपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो भवन्त्यतस्ते-ऽपि सर्वायुर्बन्धका एवेति ॥

अनन्तरखेदोपपन्नकपरम्परखेदोपपन्नकानन्तरपरम्परखेदोपपन्न-कानां नैरयिकादीनामायुर्यथा ।

णेरइयाणं नंते ! किं अणंतरखेदोववएणगा परंपरखेदो-ववएणगा अणंतरपरम्परखेदाणुववएणगा ? गोयमा ! णेर-इया एवं एएणं अनिलावेणं ते चेव चत्तारि दंडगा नाणि-यव्वा ॥

(ते चेवत्ति) त एव पूर्वोक्ता उत्पन्नदएरुकादयः खेदशब्दवि-शेषिताश्चत्वारो दएरुका नणितव्यास्तत्र च प्रथमः खेदोपपन्न-दएरुको द्वितीयस्तदायुष्कदएरुकस्तृतीयः खेदनिर्गतदएरुकश्च-तुर्थस्तु तदायुष्कदएरुक इति ॥ न० १४ श० १ उ० ॥

(१३) असञ्ज्ञिजीवानामायुर्यथा

कइविहे णं नंते ! असणिणयाउए पएणत्ते गोयमा ! चउ-व्विहे असएिणयाउए पएणत्ते तंजहा णेरइयअसएिणयाउए तिरिक्खजोणियअसएिणयाउए मणुस्सअसएिणयाउए देव-असएिणआउए । असएणी णं नंते ! जीवे किं णेरइयाउयं पकरेइ तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ मणुस्सदेवाउयं पकरेइ ? गोयमा ! णेरइयाउयं पकरेइ तिरिक्खमणुस्सदेवाउयं पक-रेइ । णेरइयाउयं पकरेमाणे जहएणेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइनागं पकरेइ, तिरिक्ख-जोणियाउयं पकरेमाणे जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइनागं पकरेइ, मणुस्साउए वि एवं चेव । देवाउए जहा णेरइयाउए । एयस्स णं नंते ! णेर-इयअसएिणआउयस्स तिरिक्खजोणियअसएिणआउयस्स-

मणुस्सअसण्णिआउयस्स देवअसण्णिआउयस्स कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिएवा ? गोयमा ! सव्वत्थोवे देवअसण्णियाउए, मणुस्सअसण्णियाउए संखेज्जगुणे, तिरियअसण्णियाउए असंखेज्जगुणे, णेरइयअसण्णिआउए असंखेज्जगुणे ॥

कइविहेणमित्यादि व्यक्तनवरं (असण्णिआउयत्ति) असञ्ज्ञी सन् यत्परभवप्रायोग्यमायुर्बध्नाति तदसंज्ञ्यायुः । (नेरइयअसण्णिआउयत्ति) नैरयिकप्रायोग्यमसंज्ञ्यायुर्नैरयिकासंज्ञ्यायुरेवमन्यान्यपि, एतच्चासंज्ञ्यायुः सम्बन्धमात्रेणापि भवति । यथा-भिक्षोः पात्रमतस्तत्कृतत्वलक्षणसम्बन्धविशेषनिरूपणायाह । (असण्णीत्याद) व्यक्तनवरं (पकरेइत्ति) बध्नाति (दसवाससहस्साइंति) रत्नप्रभाप्रथमप्रतरमाश्रित्य (उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागंति) रत्नप्रभाचतुर्थप्रतरे मध्यमस्थितिकं नारकमाश्रित्येति, कथं यतः प्रथमप्रस्तटे दशवर्षाणां सहस्राणि जघन्या स्थितिरुत्कृष्टा नवतिसहस्राणि । द्वितीये तु दशलक्षाणि जघन्या । इतरा तु नवतिलक्षाणि । एषैव तृतीये जघन्या इतरा पूर्वकोटी । एषैव चतुर्थे जघन्या इतरा तु सागरोपमस्य दशभागे । एवञ्चात्र पल्योपमासंख्येयभागे मध्यमा स्थितिर्भवति । तिर्यक्सूत्रे यदुक्तं "पलिओवमस्स असंखेज्जइभागंति" तन्मिथुनकतिरश्चोऽधिकृत्येति (मणुस्साउए वि एवं चेवत्ति) जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त उत्कर्षतः पल्योपमासंख्येयभाग इत्यर्थस्तत्र चासंख्येयभागो मिथुनकनरानाश्रित्य (देवा जहा नेरइयत्ति) देवाइति असञ्ज्ञिविषयं देवायुरुपचारतया वाच्यम् (जहा णेरइयात्ति) यथा असञ्ज्ञिविषयं नारकायुस्तच्च प्रतीतमेव, नवरं भवनपतिव्यन्तरानाश्रित्य तदवसेयमिति ॥ भ० १ श० २ उ० । स्था० ।

(१४) एकान्तबालैकान्तपण्डितबालपण्डितानामायुर्यथा

एगंतबालेणं भंते ! मणुस्से किं नेरइयाउयं पकरेइ तिरिआउयं पकरेइ मणुयाउयं पकरेइ देवाउयं पकरेइ । नेरइयाउयं किच्चा नेरइएसु उववज्जइ । तिरियाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ । मणुयाउयं किच्चा मणुएसु उववज्जइ । देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ ? गोयमा ! एगंतबालेणं मणुया नेरइयाउयं पि पकरेइ तिरि० मणु० देवाउयं पि पकरेइ । नेरइयाउयं पि किच्चा नेरइएसु उववज्जइ । तिरि० मणु० देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ । एगंतपंडिएणं भंते ! मणुस्से किं नेरइयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ ? गोयमा ! एगंतपंडिए णं मणुस्से आउयं सिय पकरेइ सिय णो पकरेइ । जइ पकरेइ णो णेरइयाउयं पकरेइ, णो तिरियाउयं पकरेइ, णो मणुयाउयं पकरेइ देवाउयं पकरेइ णो णेरइयाउयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ णो तिरि० णो मणु० देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ । से केणट्ठेणं जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! एगंतपंडियस्स णं मणुस्सस्स केवलमेव दो गईओ पण्णायंति तंजहा—अंतकिरिया चेव, कप्पोववत्तिया चेव, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ॥ बालपंडिए णं भंते ! मणुस्से किं नेरइयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ । से केणट्ठेणं जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! बालपंडिए णं मणूसे तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म देसं उवरमइ देसं णो उवरमइ, देसं पच्चक्खाइ, देसं णो पच्चक्खाइ से तेणं देसोवरमइ, देसपच्चक्खाणेणं णो णेरइयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ । से तेणं जाव देवेसु उववज्जइ ॥

(एगंतबालेत्यादि) एकान्तबालो मिथ्यादृष्टिरविरतो वा, एकान्तग्रहणेन मिश्रतां व्यवच्छिनत्ति । यच्चैकान्तबालत्वे समानेऽपि नानाविधायुर्बन्धनं तन्महारम्भाद्युन्मार्गदेशनादितनुकषायत्वाद्यकामनिर्ज्जरादितद्धेतुविशेषवशादिति, अत एव बालत्वे समानेऽप्यविरतसम्यग्दृष्टिर्मनुष्यो देवायुरेव प्रकरोति न शेषाणि, एकान्तबालप्रतिपक्षत्वादेकान्तपण्डितसूत्रं तत्र च (एगंतपंडिएणंति) एकान्तपण्डितः साधुः (मणुस्सेत्ति) विशेषणं स्वरूपज्ञानार्थमेव, अमनुष्यस्यैकान्तपण्डितत्वायोगात्तद्योगश्च सर्वविरतेरन्यस्याभावादिति । (एगंतपंडिएणं मणुस्से आउयं सिय पकरेइ सिय नो पकरेइत्ति) । सम्यक्त्वसप्तके क्षपिते न बध्नात्यायुः साधुः, अर्वाक् पुनर्बध्नातीत्यत उच्यते, स्यात्प्रकरोतीत्यादि केवलमेव (दो गईओ पण्णायंतित्ति) केवलशब्दः सकलार्थस्तेन साकल्येनैव द्वे गती प्रज्ञायेते अवबुध्येते केवलिना तयोरेव सत्त्वादिति (कप्पोववत्तियत्ति) कल्पेष्वनुत्तरविमानान्तदेवलोकेषूपपत्तिरुत्पत्तिर्या सैव कल्पोपपत्तिका इह च कल्पशब्दः सामान्येनैव वैमानिकदेवावासाभिधायक इति । एकान्तपण्डितो द्वितीयस्थानवर्त्तित्वाद्बालपण्डितस्य बालपण्डितसूत्रम् । तत्र च (बालपंडिएणंति) श्रावकः (देसं उवरमइत्ति) विभक्तिविपरिणामात् देशादुपरमते विरतो भवति, ततो देशं स्थूलप्राणातिपातादिकं प्रत्याख्याति, वर्जनीयतया प्रतिजानीते । भ० १ श० ८ उ० ।

(१५) क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्यथा—

किरियावादीणं भंते ! जीवा किं णेरइयाउयं पकरेंति, तिरिक्खजोणियाउयं मणुस्साउयं देवाउयं पकरेंति ? गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति, णो तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति मणुस्साउयं पकरेंति, देवाउयं पि पकरेंति । जइ देवाउयं पकरेंति, किं भवणवासिदेवाउयं पकरेंति, जाव वेमाणियदेवाउयं पकरेंति ? गोयमा ! भवणवासिदेवाउयं पकरेंति, णो वाणमंतरदेवाउयं पकरेंति, णो जोइसियदेवाउयं पकरेंति, वेमाणियदेवाउयं पकरेंति । अकिरियावादी णं भंते ! जीवा किं णेरइयाउयं पपकरेंति, तिरिक्खपुच्छा गोयमा ! णेरइयाउयं पि पकरेंति, जाव देवाउयं पि पकरेंति । एवं अण्णाणियवादी वि वेणइयवादी वि ॥

(किरियेत्यादि) (मनुस्साउयं पि पकरेंति देवाउयं पि पकरेंतित्ति) तत्र ये देवा नारका वा क्रियावादिनस्ते मनुष्यायुः प्रकुर्वन्ति, ये तु मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो वा ते देवायुरिति ॥

(१५) सलेश्यादीनां जीवानां क्रियावाद्यादीनामायुर्यथा।

सलेस्साणं भंते ! जीवा किं णेरइयाउयं पकरेंति पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं एवं जहेव जीवा तहेव सलेस्सा

वि चउहिं वि समोसरणेहिं जाणियव्वा । कण्हलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियावादी किं णेरइयाउयं पकरेंति पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति णो तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति मणुस्साउयं पकरेंति णो देवाउयं पकरेंति अकिरियाअण्णाणियवेणइयवादी य चत्तारि वि आउयं पकरेंति । एवं णीललेस्सा वि । काउलेस्सा वि । तेउलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियावादी किं णेरइयाउयं पकरेंति पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति, णो तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति, मणुस्साउयं पि पकरेंति, देवाउयं पि पकरेंति जइ देवाउयं पकरेंति तहेव तेउलेस्साणं भंते ! जीवा अकिरियावादी किं णेरइयाउयं पुच्छा गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति तिरिक्खजोणियाउयं पि पकरेंति, मणुस्साउयं पि पकरेंति देवाउयं पि पकरेंति । एवं अण्णाणियवादी वि जहा तेउलेस्सा । एवं पम्हलेस्सा वि । सुक्कलेस्सा वि णेयव्वा । अलेस्सा णं भंते । जीवा किरियावादी किं णेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति णो तिरिक्ख० णो मणुस्स० णो देवाउयं पकरेंति ॥

कण्हलेस्साणं भंते ! जीवा इत्यादौ मणुस्साउयं पकरेंतित्ति, यदुक्तं तन्नारकासुरकुमारादीनाश्रित्यावसेयम् । यतो ये सम्यग्दृष्टयो मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चश्च ते मनुष्यायुर्न बध्नन्त्येव वैमानिकायुर्बन्धकत्वात्तेषामिति (अलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियावाई इत्यादि) अलेश्याः सिद्धा अयोगिनश्च ते चतुर्विधमप्यायुर्न बध्नन्तीति ॥

(१६) कृष्णपाक्षिकादीनां क्रियावाद्यादीनां जीवानामायुर्यथा-

कण्हपक्खिया णं भंते ! जीवा अकिरियावादी किं णेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! णेरइयाउयं पि पकरेंति । एवं चउव्विहं पि । एवं अण्णाणियवादी वि, वेणइयवादी वि सुक्कपक्खिया जहा सलेस्सा ॥

सम्यग्दृष्ट्यादिक्रियावाद्यादीनां जीवानामायुर्यथा-

सम्मद्दिट्ठी णं भंते ! जीवा किरियावादी किं णेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति णो तिरिक्खजोणियाउयं मणुस्साउयं पि पकरेंति, देवाउयं पि पकरेंति मिच्छादिट्ठी जहा कण्हपक्खिया सम्मामिच्छादिट्ठी णं भंते ! अण्णाणियवादी किं णेरइया जहा अलेस्सा । एवं वेणइयवादी वि ॥

सम्यग्मिथ्यादृष्टिपदे (जहा अलेस्सत्ति) समस्तायूंषि न बध्नन्तीत्यर्थः । नारकदण्डके । किरियावाईणमित्यादौ यन्नैरयिकायुर्देवायुश्च न कुर्वन्ति क्रियावादिनारकास्तन्नारकभवानुभावादेव । यच्च तिर्यगायुर्न प्रकुर्वन्ति तत्क्रियावादानुभावादित्यवसेयम् । अक्रियावादादिसमवसरणत्रयं तु नारकाणां सर्वपदेषु तिर्यग्मनुष्यायुषी एव भवतः । सम्यग्मिथ्यात्वे पुनर्विशेषोऽस्तीति तद्दर्शनायाह नवरं (सम्मेत्यादि) सम्यग्मिथ्यादृष्टिनारकाणां द्वे पश्चान्तिमे समवसरणे अंतस्तेषां चायुर्बन्धो नास्त्येव गुणस्थानकस्वभावादतस्ते तयोर्न किञ्चिदपि आयुः प्रकुर्वन्तीति ।

(१७) ज्ञानिनामज्ञानिनां विभङ्गज्ञानिनाञ्च क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्यथा ॥

णाणी आभिणिबोहियणाणी सुयणाणी ओहिणाणी य जहा सम्मद्दिट्ठी । मणपज्जवणाणी णं भंते ! पुच्छा गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति णो तिरिक्खजोणिया० णो मणुस्स०देवाउयं पकरेंति । किं भवणवासी पुच्छा गोयमा ! णो भवणवासी देवाउयं पकरेंति णो वाणमंतर० णो जोइसियवेमाणियदेवाउयं पकरेंति । केवलणाणी जहा अलेस्सा । अण्णाणी जाव विभंगणाणी जहा कण्हपक्खिया ॥

सञ्ज्ञिकादीनां क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्यथा ।

सण्णासु चउसु वि जाव सलेस्सा णो सण्णोवउत्ता जहा मणपज्जवणाणी ॥

सवेदकावेदकसकषाय्यकषायिसयोग्ययोगिसाकारोपयुक्तानाकारोपयुक्तानां क्रियावाद्यादिजीवानामायुर्यथा ।

सवेदगा जाव णपुंसगवेदगा जहा सलेस्सा । अवेदगा जहा अलेस्सा । सकसाई जाव लोभकसाई जहा सलेस्सा अकसाई जहा अलेस्सा । सजोगी जाव कायजोगी जहा सलेस्सा । अजोगी जहा अलेस्सा सागारोवउत्ता य अणागारोवउत्ता य जहा सलेस्सा ॥

क्रियावाद्यादिनैरयिकादीनामायुर्यथा ।

किरियावादी णं भंते ! णेरइया किं णेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं, णो तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ । मणुस्साउयं पकरेइ णो देवाउयं पकरेइ । अकिरियावादी णं भंते ! णेरइया पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं तिरिक्खजोणियाउयं पि पकरेइ, मणुस्साउयं पि पकरेइ, णो देवाउयं पि पकरेइ एवं अण्णाणियवादी वि । वेणइयवादी वि । सलेस्सा णं भंते ! णेरइया किरियावादी किं णेरइयाउयं, एवं सव्वे वि णेरइया, जे किरियावादी ते मणुस्साउयं पकरेंति । जे अकिरियावादी अण्णाणियवादी वेणइयवादी वि ते सव्वट्ठाणेसु वि णो णेरइयाउयं पकरेंति । तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति, मणुस्साउयं पि पकरेंति णो देवाउयं पि पकरेंति, णवरं सम्मामिच्छत्ते उवरिल्लेहिं दोहिं समोसरणेहिं किंचि वि पकरेंति, जहेव जीवपदे । एवं जाव थणियकुमारा जहेव णेरइया । अकिरियावादी णं भंते ! पुढवीकाइया पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेइ, तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ, मणुस्साउयं पकरेइ, णो देवाउयं पकरेइ एवं अण्णाणियवादी वि । सलेस्साणं भंते ! एवं जं जं पदं अत्थि पुढवीकाइया णं तहिं तहिं मज्झिमेसु दोसु समोसरणेसु एवं चेव दुविहं आउयं पकरेंति, णवरं तेउलेस्साए किं पि पकरेंति । एवं आउकाइयाए वि एवं वणस्सइकाइयाए वि तेउकाइया वाउकाइया सव्वट्ठाणेसु मज्झिमेसु दोसु समोसरणेसु णो णेरइयाउयं पकरेइ तिरिक्ख-

जोणियाउयं पकरेइ, णो मणुस्साउयं पकरेइ, णो देवाउयं पकरेइ, बेइंदिय, तेइंदिय, चउरिंदियाणं जहा पुढवीकाइया णं णवरं सम्मत्ते णाणेसु ण एकं पि आउयं पकरेंति । किरियावादी णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया किं णेरइयाउयं पकरेंति, पुच्छा, गोयमा ! जहा मणपज्जवणाणी अकिरियावादी अण्णाणियवादी वेणइयवादी चउव्विहं पि पकरेंति । जहा ओहिया तहा सलेस्सा वि । कण्हलेस्सा णं भंते ! किरियावादी पंचिंदियतिरिक्खजोणिया किं णेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेंति, णो तिरिक्खजोणियाउयं पकरेंति णो मणुस्साउयं पकरेंति, णो देवाउयं पकरेंति । अकिरियावादी अण्णाणियवादी वेणइयवादी चउव्विहं पि पकरेंति । जहा कण्हलेस्सा । एवं णीललेस्सा वि । काउलेस्सा वि । तेउलेस्सा । जहा सलेस्सा, णवरं अकिरियावादी अण्णाणियवादी वेणइयवादी णो णेरइयाउयं पकरेंति । तिरिक्खजोणियाउयं पि पकरेंति, मणुस्साउयं पि पकरेंति, देवाउयं पि पकरेंति । एवं पम्हलेस्सा वि । एवं सुक्कलेस्सा वि जाणियव्वा । कण्हपक्खिया समोसरणेहिं चउव्विहं पि आउयं पकरेंति । सुक्कपक्खिया जहा सलेस्सा । सम्मद्दिट्ठि जहा मणपज्जवणाणी तहेव वेमाणियाउयं पकरेंति । मिच्छद्दिट्ठि जहा कण्हपक्खिया । सम्मामिच्छादिट्ठीणं एकं पि आउयं पकरेंति जहेव णेरइया णाणी जाव ओहिणाणी जहा सम्मद्दिट्ठी अण्णाणी जाव विभंगणाणी जहा कण्हपक्खिया । सेसा जाव अणागारोवउत्ता, सव्वे जहा सलेस्सा तहा चेव जाणियव्वा । जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं वत्तव्वया भणिया एवं मणुस्साण वि भाणियव्वा, णवरं मणपज्जवणाणी णो सण्णोवउत्ता य जहा सम्मद्दिट्ठी तिरिक्खजोणिया तहेव भाणियव्वा । अलेस्से केवलणाणी अवेदकअकसाई अजोगी य एए एकं पि आउयं ण पकरेंति जहा ओहिया जीवा । सेसं तं चेव । वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा ।

पुढविकाइयेत्यादौ (दुविहं आउयत्ति) मनुष्यायुस्तिर्यगायुश्चेति (तेओलेस्साए न किं पि पकरेंतित्ति) अपर्याप्तकावस्थायामेव, पृथिवीकायिकानां तद्भावात्तद्विगम एव चायुषो बन्धादिति (सम्मत्तनाणेसु न एकं पि आउयं पकरेंतित्ति) द्वीन्द्रियादीनां सम्यक्त्वज्ञानकालात्यय एवायुर्बन्धो भवत्यल्पत्वात्तत्कालस्येति नैकमप्यायुर्बध्नन्ति तयोस्त इति । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकदण्डके । कण्हलेस्साणमित्यादि यदा पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः सम्यग्दृष्टयः कृष्णलेश्यात्रयपरिणता भवन्ति तदायुरेकमपि न बध्नन्ति सम्यग्दृशां वैमानिकायुर्बन्धकत्वेन तेजोलेश्यादित्रय एव बन्धनादिति (तेओलेस्सा जहा सलेसत्ति) अनेन च क्रियावादिनो वैमानिकायुरेव इतरे तु त्रयश्चतुर्विधमप्यायुः प्रकुर्वन्तीति प्राप्तं सलेश्यानामेवंविधस्वरूपतयोक्तत्वादिह तु यदनभिमतं तन्निषेधनायाह नवरं अकिरियावाईत्यादि ॥ शेषं तु प्रतीतार्थत्वान्न व्याख्यातमिति ॥

(१८) अनन्तरोपपन्नकादिक्रियावाद्यादीनामायुर्यथा ।

किरियावादी णं भंते ! अणंतरोववण्णगा णेरइया किं णेरइयाउयं पकरेंति पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं णो तिरि० णो मणु० णो देवाउयं पकरेंति । एवं अकिरियावादी वि । अण्णाणियवादी वि, वेणइयवादी वि । सलेस्सा णं भंते ! किरियावादी अणंतरोववण्णगा णेरइया किं णेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइयाउयं जाव णो देवाउयं पकरेंति । एवं जाव वेमाणिया । एवं सव्वट्ठाणेसु अणंतरोववण्णगा णेरइया ण किंचि वि आउयं पकरेंति, जाव अणागारोवउत्तेत्ति । एवं जाव वेमाणिया णवरं जं जस्स अत्थि तं तस्स भाणियव्वं । भ० ३० श० १ उ० ॥

(१९)भविकजीवानां नैरयिकादिषूपपद्यमानानां सायुष्कत्वं यथा

जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! किं साउए संकमइ निराउए संकमइ ? गोयमा ! साउए संकमइ नो निराउए संकमइ । से णं भंते ! आउए कहिं कडे कहिं समाइण्णे ? गोयमा ! पुरिमे भवे कडे, पुरिमे भवे समाइण्णे, एवं जाव वेमाणियाणं दंडओ । से णूणं भंते ! जे जं भविए जोणिं उववज्जित्तए से तमाउयं पकरेइ, तंजहा–नेरइयाउयं वा जाव देवाउयं वा ? हंता गोयमा ! जे जं भविए जोणिं उववज्जित्तए से तमाउयं पकरेइ । तंजहा–नेरइयाउयं वा तिरियमणुयदेवाउयं वा । नेरइयाउयं पकरेमाणे सत्तविहं पकरेइ तंजहा–रयणप्पभापुढवी नेरइयाउयं वा जाव अहे सत्तमा पुढवी नेरइयाउयं वा तिरिक्खजोणियाउयं पकरेमाणे पंचविहं पकरेइ । तंजहा एगिंदियतिरिक्खजोणियाउयं वा भेदो सव्वो भाणियव्वो मणुस्साउयं दुविहं पकरेइ देवाउयं चउव्विहं पकरेइ ॥

जीवेणमित्यादि (सेणंभंतेत्ति) अथ तद्भदन्त ! (कहिंकडेत्ति) क भवे बद्धम् । (समाइण्णेत्ति) समाचरितं तद्धेतुसमाचरणात् (जेजंभविएजोणिंउववज्जित्तएत्ति) विभक्तिविपरिणामाद्यो यस्यां योनावुत्पत्तुं योग्य इत्यर्थः (मणुस्साउयं दुविहंति) संमूर्च्छिमगर्भव्युत्क्रान्तिकभेदाद् द्विधा (देवाउयं चउव्विहंति) भवनपत्यादिभेदात् । भ० ५ श० ३ उ० ॥

(२०)भविकजीवानां नैरयिकादिषूपपद्यमानानामायुष्कणरप्रतिसंवेदनादि यथा–

रायगिहे जाव एवं वयासी–जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! किं इह गए नेरइयाउयं पकरेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ ? गोयमा ! इह गए नेरइयाउयं पकरेइ नो उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ, नो उववन्ने नेरइयाउयं पकरेइ । एवं असुरकुमारेसु वि, एवं जाव वेमाणिएसु । जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से भंते ! किं इह गए नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववन्ने नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ ? गोयमा ! नो इह गए

नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, उववन्ने वि नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ, एवं जाव वेमाणिएसु । ज० ७ श० ६ उ० ॥

(२१) अनन्तरमुद्वर्त्योपपद्यमानानां नैरयिकादीनामायुष्प्रतिसंवेदनादि यथा ।

णेरइयाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! कयरं आउयं पडिसंवेदेइ ? गोयमा ! णेरइयाउयं पडिसंवेदेइ । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाउए से पुरओ कडे चिट्ठइ । एवं मणुस्से वि । णवरं मणुस्साउए से पुरओ कडे चिट्ठइ । असुरकुमारा णं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए पुच्छा, गोयमा ? असुरकुमाराउयं पडिसंवेदेइ, पुढवीकाइयाउए से पुरओ कडे चिट्ठइ । एवं जो जहिं भविओ उववज्जित्तए तस्स तं पुरओ कडे चिट्ठति, तत्थ ठिओ तं पडिसंवेदेइ जाव वेमाणिया, णवरं पुढवीकाइओ पुढवीकाइएसु उववज्जति, पुढवीकाइयाउयं पडिसंवेदेइ अण्णे य से पुढवीकाइयाउए पुरओ कडे चिट्ठइ, एवं जाव मणुस्सो सट्ठाणे उववातेयव्वो परट्ठाणे तहेव ॥

प्राग् नारकादिवक्तव्यतोक्ता ते चायुष्कं प्रति संवेदनावन्त इति तेषां तन्निरूपयन्नाह नेरइएणमित्यादि ॥ भ० ॥ १८ श० ५ उ० । (आयुषो गुणस्थानेषु बन्धोदयसत्तास्थानानां परस्परसंबन्धेन आयुषो भङ्गाः पञ्चसंग्रहे दर्शितास्ते कम्म शब्दे द्रष्टव्याः) ॥

आहोस्वित्–अव्य० आहो च स्विच्च द्वं०विकल्पे, २ प्रश्ने च" आहोस्वित् शाश्वतं स्थानं तेषां तत्र द्विजोत्तमः " द्विपदमित्येके । "किं देवाणं वयणं गज्झं आउ जिणवराणं" उत्त० नि० । आउ त्ति आर्षत्वादाहोस्विदिति वृत्तिः ॥ उत्त० १ अ० ।

आउंचण–आकुञ्चन–न० संकोचात्मके क्रियाभेदे, जङ्घादेः सङ्कोचने, ध० २ अ० । गात्रसंकोचने, आव० ४ अ० । पंचा० । तच्च ऋजुद्रव्यस्य कुटिलत्वकारणं च कर्माकुञ्चनं यथा ऋजुनोऽङ्गुल्यादिद्रव्यस्य येऽग्रावयवास्तेषामाकाशादिभिः स्वसंयोगिभिर्विभागे सति मूलप्रदेशैश्च संयोगे सति येन कर्मणाङ्गुल्यादिरवयवी कुटिलः संपद्यते तदाकुञ्चनम् । सम्म० ॥

आउंचणपट्टग–आकुंचनपट्टक–न० पर्यस्तिकापट्टे, तच्च निर्ग्रन्थीनां धारयितुं न कल्पते ।

(सूत्रम्) नो कप्पइ निग्गंथीणं आकुंचणपट्टगं धारित्तए वा परिहरित्तए वा कप्पइ निग्गंथाणं आकुंचणपट्टगं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ।

एवं यावद्दारुदण्डकसूत्रम् । अथामीषां सूत्राणां सम्बन्धमाह ।

बंभवयपालणट्ठा, तहेव पट्टाययाउ समणीणं ।

विइयपदेण जईणं, पीढगफलए विवज्जित्ता ॥

यथा ब्रह्मव्रतपालनार्थमेवाऽऽदीनि न कल्पन्ते तथा ब्रह्मचर्यरक्षणार्थमेव श्रमणीनां पट्टादयोऽपि वा संदाणकान्ता न कल्पन्ते द्वितीयपदे तु यतीनां कल्पन्ते परं पीठफलकानि वर्जयित्वा तानि साधूनामपवादमन्तरेणापि कल्पन्त एवेत्यर्थः । अत एतेषां सूत्राणामारम्भः । अनेन संबन्धेनायातानाममीषां प्रथमसूत्रस्य व्याख्या ।

नो कल्पते निर्ग्रन्थीनामाकुञ्चनपट्टं पर्यस्तिकापट्टं धारयितुं वा परिहर्तुं वा कल्पते निर्ग्रन्थानामाकुञ्चनपट्टं धारयितुं वा परिहर्तुं वेति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यं ।

गव्वो अवाउडत्तं, अणुवधिपलिमन्थुपरिवाओ ।

पट्टमतोलियदोसा, गिलाणियाए उ जयणाए ॥

पर्यस्तिकापट्टं परिदधानामार्यिकां दृष्ट्वा लोको ब्रूयात् अहो अस्याः कियान् गर्वो यदेवं महिला भवन्ती पर्यस्तिकां करोति अपावृता वा पर्यस्तिकां वा कुर्वाणा भवेत् । (अणुवहित्ति) य उपकारे वर्तते स उपधिरुच्यते । स च तासामुपकारं नायातीति कृत्वा अनुपधिरुभयकालं प्रत्युपेक्ष्यमाणे च तस्मिन् सूत्रार्थपरिमन्थः । शास्तुश्च तीर्थकृतः परिवादो यथा नूनमसर्वज्ञोऽसौ येनैतः स पर्यस्तिकापट्टो न प्रतिषिद्धः । द्वितीयपदे यः संयती स्थविरो ग्लानतया यतनया अल्पसागारिकपर्यस्तिकापट्टः परिधातव्यः उपरि चान्यत्प्रावरणीयं कारणे च गृह्यमाणे योऽज्ञात्रिको आज्ञारहितः स गृहीतव्यो आलसदशेषु विरदोषः एवं निर्ग्रन्थानामप्यकारणे पर्यस्तिकां कुर्वाणानां चतुर्लघु गुर्वादयश्च त एव दोषाः ।

कारणे पुनरयं विधिः ।

थेरे व गिलाणे वा, मुत्तकाउमुवरिं तु पाउरणं ।

वक्खाणए व चेट्ठो पुव्व–कतमसारिए वाए ॥

सूत्रपौरुषीमुपलक्षणत्वादर्थपौरुषीं च कर्तुं शिष्याणां दातुमित्यर्थः । स्थविरो ग्लानो वाचनाचार्यः पर्यस्तिकां कृत्वा परिप्रावृणुयात् । उत्तरार्द्धं पश्चाद् व्याख्यास्यते । स च पर्यस्तिकापट्टः कीदृश इत्याह ।

फल्लो अचित्तो अह आविओ वा,

चउरंगुलो वित्थडओ असंधिमो ।

विस्सामहेउं तु सरीरगस्स,

दोसा अवट्टंभगया य एवं ॥

फलाज्जातः फालः सौत्रिक इत्यर्थः । अचित्रोऽकर्बुरः । अथ सौत्रिको न प्राप्यते तत आविको वा स च चतुरङ्गुलविस्तृतः । स्थूलोऽसंधिमश्चापान्तराले संधिरहितः एवंविधः पर्यस्तिकापट्टः शरीरस्य विश्रामहेतोर्गृह्यते ये वादष्टम्भगताः "अंगरक्खुद्देहिय" इत्यादिका दोषाः तथैवमाकुञ्चनपट्टे परिधीयमाने न भवन्ति ॥ वृ० १ उ० ॥

आउंच–(ट) ण–आकुञ्चना–स्त्री० आकुञ्चनं गात्रसंकोचनं तदेवाकुञ्चना । सङ्कोचे, । ध० ३ अधि० ।

आउंटण–आकुंचन–न० आर्षेऽन्यदपि दृश्यत इति प्राकृतव्याकरणाच्चस्य टः । संकोचने, आव० ४ अ० । " आउंटणं गात्रसंखेवो" इति । आ० चू० ६ अ० । आवर्जने च । पञ्चा० ७ विव० ।

आउंटणपसारण–आकुञ्चनप्रसारण–न० आकुञ्चनं जङ्घादेः-संकोचनं प्रसारणं च तस्यैव जङ्घादेः सङ्कुचितस्य ऋजुकरणं आकुञ्चनप्रसारणं च । जङ्घादिसङ्कोचनाकुञ्चितजङ्घाद्यृजुकरणयोस्तदात्मके, एकासनप्रत्याख्यानस्याकारविशेषे च । " अण्णत्थ आउंटणपसारणेणं " आकुञ्चने प्रसारणे चासहिष्णुतया क्रियमाणे यत्किञ्चिदासनं चलति ततोऽन्यत्र प्रत्याख्यानं तस्मिन् हि क्रियमाणे न प्रत्याख्यानभङ्ग इति । प्रव० ४ द्वा० । ध० । " हत्थं वा पायं वा सीसं वा पसारे आउंटेज्ज वा पसारेज्ज वा ण भज्जेति इति० " । आ० चू० ६ अ०

आकुण्टनादिप्रस्तावादिदमाह ।

देवे णं भंते ! महिड्ढिए जाव महेसक्खे लोगंते ठिच्चा पभूअलोगंसि हत्थं वा जाव ऊरूं वा आउयं वेत्तए वा पसारेत्तए वा ? णो इणट्ठे समट्ठे सेकेणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ देवे णं महिड्ढिए जाव महेसक्खे लोगंते ठिच्चा णो पभूअलोगंसि हत्थं वा जाव पसारेत्तए वा ? गोयमा ! जीवाणं आहारोवचिया पोग्गला बोंदिचिया पोग्गला कडेवरचिया पोग्गला पोग्गला चेव पप्पजीवाण य अजीवाण य गइपरियाये अहिज्जइ, आलोएणं णेवत्थि जीवा णेवत्थि पोग्गला से तेणट्ठेणं जाव पसारेत्तए वा सेवं भंते भंतेत्ति ॥

देवेणमित्यादि (जीवा णं आहारोवचिया पोग्गलत्ति) जीवानां जीवानुगता इत्यर्थः ॥ आहारोपचिता आहाररूपतयोपचिताः । (बोंदिचिया पोग्गलत्ति) अव्यक्तावयवशरीररूपतया चिताः (कडेवरचिया पोग्गलत्ति) शरीररूपतया चिताः उपलक्षणत्वाच्चास्योच्छ्वासचिताः पुद्गला इत्याद्यपि द्रष्टव्यम् अनेन चेदमुक्तं जीवानुगामिस्वभावाः पुद्गला भवन्ति ततश्च यत्रैव क्षेत्रे जीवास्तत्रैव पुद्गलानां गतिः स्यात्तया (पोग्गला चेव पप्पत्ति) पुद्गलांश्च प्राप्याश्रित्य जीवानां च (अजीवाणयत्ति) पुद्गलानां च गतिपर्यायो गतिधर्म्मः (अहिज्ज इति) आख्यायते । इदमुक्तं भवति । यत्र क्षेत्रे पुद्गलास्तत्रैव जीवानां पुद्गलानां च गतिर्भवति, एवं चालोके नैव सन्ति जीवा नैव च सन्ति पुद्गला इति तत्र जीवपुद्गलानां गतिर्नास्ति तदभावाच्चालोके देवो हस्ताद्याकुण्ठयितुं प्रसारयितुं वा न प्रभुरिति । भ० । १६ श० ८ उ० ।

आउकम्म–आयुष्कर्म्मन्–न० एति याति चेत्यायुस्तन्निबन्धनं कर्मायुष्कर्म कर्मविशेषे, उत्त० १ अ० (तद्वक्तव्यता आउ शब्दे)

आउकम्मे दुविहे पन्नत्ते तंजहा अद्धाउए चेव भवाउए चेव

इदानीं पञ्चविधमायुष्कर्म व्याचिख्यासुराह ।

सुरनरतिरिनरयाऊ, हडिसरिसं नामकम्मचित्तिसमं ।
बायालतिनवइविहं, तिसुत्तरसयं च सत्तट्ठी ॥

आयुः शब्दः प्रत्येकं योज्यते ततश्च सुष्ठु राजन्त इति सुराः ॥ यद्वा सुर ऐश्वर्यदीप्त्योः सुरन्ति विशिष्टमैश्वर्यमनुभवन्ति दिव्याभरणकान्त्या सहजशरीरकान्त्या च दीप्यन्त इतिसुराः । यदि वा सुष्ठु रान्ति ददति प्रणतानामीप्सितमर्थं लवणाधिपसुस्थित इव लवणजलधौ मार्गं जनार्दनस्येति सुरा देवास्तेषामायुः सुरायुर्येन तेष्वचस्थितिर्भवति । नृणन्ति निश्चिन्वन्ति वस्तुतत्त्वमिति नराः मनुष्यास्तेषामायुर्नरायुस्तद्भवावस्थितिहेतुः । २ । (तिरित्ति) प्राकृतत्वात्तिरोऽञ्चन्ति गच्छन्तीति तिर्यञ्चः व्युत्पत्तिनिमित्तं चैतत् । प्रवृत्तिनिमित्तं तु तिर्यग्गतिनाम एते चैकेन्द्रियादयस्तेषामायुस्तिर्यगायुर्येनैतेषु स्थीयते । नरान् उपलक्षणत्वात् तिरश्चोऽपि प्रभूतपापकारिणः कायन्तीवेति नरकाः तत्रोत्पन्ना जन्तवोऽपि नरकाः । नरका वा विद्यन्ते येषां ते भ्रमादिभ्य इत्यप्रत्यये नरकास्तेषामायुर्नरकायुर्येन ते तेषु ध्रियन्ते । एतच्चायुर्हडिसदृशं भवति । तत्र हडिः खोडकस्तेन सदृशं तत्तुल्यम् । यथाहि राजादिना हडौ क्षिप्तः कश्चिच्चौरादिस्ततो निर्गमनमनोरथं कुर्वाणोऽपि विवक्षितकालं यावत्तया ध्रियते तथा नारकादिस्ततो निष्क्रमितुमना अपि तदायुषा ध्रियते इति हडिसदृशमायुः । व्याख्यातं चतुर्विधं पञ्चमायुःकर्म । कर्म० १ क० ॥

आउकरण–आयुष्करण–न० आयुषः करणमिति जीवितविपाकवेद्यस्यायुष्कर्मविशेषस्य निर्वर्तने, "आउयकरणं तु असंखयं" इति "तम्हाओ अप्पमादो चरित्तम्मि" इति च । उत्त० नि० । "असंखयं तत्तुरियत्ति"। तत्पुनरायुष्करणमसंस्कृतं नोत्तरकरणेन त्रुटितमपि पटवत् संधातुं शक्यम् । यतः "फट्टा तुट्टा च इह, परुमादी संठवेंति नर्यानउणा । सा का वि नत्थि नीती, संधिज्जइ जीवियं जीए" एवं च स्वरूपतो हेतुतो विषयतश्च व्याख्येति । स्वरूपतो हेतुतश्चोत्तरकरणेन न कथमित्यादिना ग्रन्थेन व्याख्यातम् । अनेन त्वायुष्करणस्यासंस्कृतत्वोपदर्शनेन विषयतः (तम्हाओत्ति) यस्मादसंस्कृतमायुष्कर्म तस्मादप्रमाद एव प्रमादाभाव एव चरित्र इति चरित्रविषयः कर्तव्य इति गाथार्थः । उत्त० ४ अ० ॥

आउकाइय–अप्कायिक–पुं० आपो द्रवास्ता एव कायः शरीरं यस्येति । अप्काय एवाप्कायिकः स्वार्थे इकप्रत्ययः । एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद० ॥

आउकाय–अप्काय–पुं० आपः कायो यस्येति । एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवभेदे, षट्कायभेदे च जीवा०नि, प्रज्ञा० १ पद०।सम०॥

(१) अप्कायिकानां द्वैविध्यम् ।
(२) अप्कायिकस्य शरीरादिवर्णनम् ।
(३) सचित्ताचित्तमिश्रविवेकः ।
(४) तीव्रोदकस्याचित्तत्वम् ।
(५) अप्कायशस्त्रनिरूपणम् ।
(६) सचित्ताप्कायपरिभोगविचारः ।
(७) अप्कायपरिभोगकारणानि ।
(८) अप्कायसमारम्भव्यावृत्तस्यैव मुनित्वम् ।
(९) शाक्यादिमुनयो नियमतः अप्कायिकांस्तदाश्रितजीवांश्च विहिंसन्ति ।
(१०) अप्कायविहंसननिषेधः ।
(११) अप्कायस्पर्शनिषेधः ।
(१२) शीतोदकादिपरिसेवननिषेधः ।

(१) ते च द्विविधा

से किं तं आउका (का) इया ? आउकाइया दुविहा पन्नत्ता । तंजहा–सुहुमआउकाइया य बादर आउकाइया य । से किं तं सुहुमआउकाइया ? सुहुमआउकाइया दुविहा, पन्नत्ता, तंजहा–पज्जत्तसुहुमआउकाइया य अपज्जत्तसुहुम आउकाइया य । सेत्तं सुहुमआउकाइया से किं तं बादरआउकाइया ? बादरआउकाइया अणेगविहा पण्णत्ता तंजहा–ओसा हिमए महिया करए हरतणुए सुद्धोदए सीतोदए उसिणोदए खारोदये खट्टोदए अंबिलोदए लवणोदए वारुणोदए खीरोदए खोदोदए रसोदए जेयावण्णे तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पण्णत्ता । तंजहा–पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य । तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं असंपत्ता । तत्थ णं जे ते पज्जत्ता एतेसि णं वण्णादेसे णं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं सहस्सग्गसो विहाणाइंसंखेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं पज्जत्तगणिस्साए अपज्जत्तगा वकमंति । जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा । सेत्तं बादरआउकाइया सेत्तं आउकाइया । प्रज्ञा० १ पद० ॥

आउस्स वि दाराइं, ताइं जायं हवंति पुढवीए।
नाणत्तीउ विहाणे, परिमाणुवभोगसत्थे य ॥
दुविहा य आउजीवा, सुहुमा तह बायरा य लोयम्मि।
सुहुमा य सव्वलोए, पंचेव य बायरविहाणा ॥ ७ ॥
सुद्धोदए य ओसा-हिमे य महिया य हरतणू चेव।
बायरआउविहाणा, पंचविहा वंणिया एए ॥ ८ ॥
जे बायरपज्जत्ता, पयरस्स असंखभागमेत्ता ते।
सेसा तिन्नि वि रासी, वीसुं लोगा असंखेज्जा ॥ ९ ॥

ननु च प्रज्ञापनायां बादराप्कायभेदा बहवः परिपठितास्तद्यथा, करकशीतोष्णक्षारक्षत्रकट्वम्ललवणवरुणकालोदपुष्करक्षीरघृतेक्षुरसादयः। कथं पुनस्तेषामत्र संग्रहः? उच्यते। करकस्तावत्काठिन्याद्धिमान्तःपाती शेषास्तु स्पर्शरसस्थानवर्णमात्रभिन्नत्वान्न शुद्धोदकमतिवर्तन्ते। यद्येवं प्रज्ञापनायां किमर्थोऽपरभेदानां पाठः? उच्यते स्त्रीबालमन्दबुद्ध्यादिप्रतिपत्त्यर्थमिति। इहापि कस्मान्न तदर्थं पाठः? उच्यते प्रज्ञापनाध्ययनमुपात्तत्वादार्षे तत्र युक्तः सकलभेदोपन्यासः स्त्र्याद्यनुग्रहाय निर्युक्तयस्तु सूत्रार्थं पिण्डीकुर्वन्त्यः प्रवर्तन्त इत्यदोषः। एते बादराप्कायाः समासतो द्वेधा पर्याप्तका अपर्याप्तकाश्च। तत्रापर्याप्तका वर्णादीनाम्, संप्राप्तपर्याप्तकास्तु वर्णगन्धरसस्पर्शादेशैः सहस्राग्रशो भिद्यन्ते ततश्च संख्येयानि योनिप्रमुखानि शतसहस्राणि भवन्ति भेदानामित्यवगन्तव्यम्। संवृतयोनयश्चैते सा च सचित्ताचित्तमिश्रभेदात् त्रिधा। पुनश्च शीतोष्णोभयभेदात् त्रिधैव। एवं गण्यमानाः योनीनां सप्त लक्षा भवन्ति। प्ररूपणानन्तरं परिमाणद्वारमाह (जे बायरेत्यादि) ये बादराप्कायपर्याप्तकास्ते संवृतलोकप्रतरासंख्येयभागप्रदेशराशिपरिमाणाः। शेषास्तु त्रयोऽपि विष्वक्पृथगसंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिपरिमाणा इति। विशेषश्चायं बादरपृथिवीकायपर्याप्तकेभ्यो बादराप्कायपर्याप्तका असंख्येयगुणाः सूक्ष्मपृथिवीकायापर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्माप्कायापर्याप्तका विशेषाधिकाः सूक्ष्मपृथिवीकायपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्माप्कायपर्याप्तका विशेषाधिकाः। आचा० नि० १ अ० ३ उ० ॥

भौमान्तरिक्षभेदाद् द्विविधत्वम्। तत्रान्तरिक्षमपि द्विविधम्। "मिहिया वास पुण अंतलिक्खाओ" मिहिकारूपोऽप्कायो वर्षारूपोऽप्कायश्चेति। ओघ० ॥

(२) अप्कायिकस्य शरीरादि यथा ॥

तेसि णं भंते! जीवाणं कति सरीरया पण्णत्ता गोयमा? तओ सरीरया पण्णत्ता तंजहा ओरालिते तेयत्ते कम्मत्ते जहेव सुहुमपुढविकाइयाणं। नवरं थिवुगसंठिया पण्णत्ता सेसं तं चेव जाव दुगतिया दुआगतिया परित्ता असंखेज्जा पण्णत्ता। सेत्तं सुहुमआउकाइया। से किं तं बायरआउकाइया? बायरआउकाइया अणेगविहा पण्णत्ता तंजहा उसा हिमे जाव जे यावन्ने तहप्पगारा। ते समासओ दुविहा पण्णत्ता तंजहा पज्जत्ता य अपज्जत्ता य तं चेव सव्वं। नवरं थिवुगसंठिया चत्तारि लेसाओ आहारो नियमा छद्दिसिं उववाओ तिरिक्खजोणियमणुस्सदेवेहिं ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्तवाससहस्साइं। सेसं तं चेव। जहा बायरपुढविकाइयाणं जाव दुगतिया तिआगतिया परित्ता असंखेज्जा पन्नत्ता समणाउसो। सेत्तं बायरआउकाइया सेत्तं आउकाइया ॥

ते समासत इत्यादि प्राग्वद् नवरं संख्येयानि योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणीत्यत्रापि सप्त वेदितव्यानि "तेसि णं भंते! जीवाणं कइ सरीरगा इत्यादि" द्वारकलापचिन्तायामपि बादरपृथिवीकायिकगमोऽनुगन्तव्यो नवरं संस्थानद्वारे शरीरकाणि स्तिबुकसंस्थानसंस्थितानि वक्तव्यानि। स्थितिद्वारे जघन्यतः स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः सप्तवर्षसहस्राणि शेषं तथैव। जी० १ प्रति० ॥

अप्कायिकस्य जीवत्वं यथा

जह हत्थियस्स सरीरं, कललावत्थस्स अहुणोववन्नस्स।
होइ उदगंडस्स य, तओवमा आउजीवाणं ॥

पर आक्षिपति नाप्कायो जीवस्तल्लक्षणायोगात् प्रश्रवणादिवदित्यस्य हेतोरसिद्धतोद्भावनार्थं दृष्टान्तद्वारेण लक्षणमाह (जहेत्यादि) यथा हस्तिनः शरीरं कललावस्थायामधुनोत्पन्नस्य द्रवश्चेतनश्च दृष्टमेवमप्कायोऽपीति। यथा वा उदकप्रधानमण्डकमुदकाण्डकम्। अधुनोत्पन्नमित्येतन्मध्यावस्थितं रसमात्रमसंजातावयवमनभिव्यक्तचञ्च्वादिप्रविभागश्चेतनावद् दृष्टम्। एषा एवोपमाऽजीवानामपीति। हस्तिशरीरकललग्रहणञ्च महाकायत्वात्तद्बहु भवतीत्यतः सुखेन प्रतिपाद्यते। अधुनोपपन्नग्रहणं सप्ताहपरिग्रहार्थं यतः सप्ताहमेव कललं भवति परतस्त्वर्बुदादि। अण्डकेऽप्युदकग्रहणमेवमेव। प्रयोगश्चायम्। सचेतना आपः शस्त्रानुपहतत्वे सति द्रवत्वात् हस्तिशरीरोपादानभूतकललवत् विशेषणोपादानात्प्रश्रवणादिव्युदासः। तथा सात्मकं तोयमनुपहतत्वादण्डकमध्यस्थितकललवदिति। तथा आपो जीवशरीराणि छेद्यत्वाद् भेद्यत्वादुत्क्षेप्यत्वाद्भोग्यत्वाद्घ्रेयत्वाद् ज्ञेयत्वाद्रसनीयत्वात् स्पर्शनीयत्वात् दृश्यत्वात् द्रव्यत्वादेवं सर्वेऽपि शरीरधर्माः हेतुत्वेनोपन्यसनीयाः गमनवर्जभूतधर्माः स्वरूपवत्त्वाकारवत्त्वादयः। सर्वत्रायं दृष्टान्तः सास्नाविषाणादिसंघातवदिति। ननु च रूपवत्त्वाकारवत्त्वादयो भूतधर्माः परमाणुष्वपि दृष्टा इत्यनैकान्तिकता, नैतदेवं यदत्र छेद्यत्वादिहेतुत्वेनोपन्यस्तं तत्सर्वमिन्द्रियव्यवहारानुपाति न तथा परमाणवोऽतःप्रकरणादतीन्द्रियपरमाणुव्यवच्छेदः। यदि वा नैवासौ विपक्षः सर्वस्य पुद्गलद्रव्यस्य द्रव्यशरीराभ्युपगमात्। जीवसहितासहितत्वं तु विशेषः। उक्तञ्च- "तणवो णऽभातिविगार-मुत्तजाइत्तउणिलं ताउ। सत्थासत्थहयाओ, निज्जीवसजीवरूवाओ" एवं शरीरत्वे सिद्धे सति प्रमाणम्। सचेतना हिमादयः क्वचित् अप्कायत्वादितरोदकवत् इति। तथा सचेतना आपः क्वचित् खात भूमिस्वभाविकसम्भवत्वाद्दर्दुरवत्। अथवा सचेतना अन्तरिक्षोद्भवा आपः स्वाभाविकव्योमसंभूतसंपातित्वान्मत्स्यवत् अत एते एवंविधलक्षणभाक्त्वाज्जीवा भवन्त्यप्कायाः। आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ॥

तथा च विशेषावश्यके

भूमिक्खयसाभाविय-संभवओ दद्दुरोव्व जलमुत्तं।
अहवा मच्छोव्वसभाव- वोमसंभूयपायाओ ॥

भौमं जलं सचित्तं भूमिखाते स्वाभाविकसम्भवात् दर्दुरवदिति प्रयोगः। यथा दर्दुरस्य भूमिखनने स्वाभाविकः संभवो जायते, तथा जलस्यापि भूमिखाते स्वाभाविकसंभव इति। अथवा सात्मकमन्तरिक्षोदकं स्वभावतो व्योमसंभूतस्य पातान्मत्स्यवत्, यथा मत्स्यस्य स्वभावेन व्योम्नि संभूतस्य पातो दृश्यते तथान्तरिक्षजलस्यापीति सिद्धं जीवत्वं जलस्य। धर्म० ३ अधि०। सूत्र०। चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता आऊ अन्नत्थ-

सत्थ परिणएणं, दश० ४ अ० । "कललंमरसादीया जह जीवा तहेव आउ जीवा वि" अप्कायिका जीवा अनुपहतत्वे सति द्रवत्वात् कललाण्डरसादिवदिति, । व्य० द्वि० १० उ० । " उदय जीवा वियाहिया " इति । उदकरूपा जीवा इति । आचा० ॥

उदकाश्रिताश्च जीवाः सन्ति तथाचाह-

संति पाणा उदगणिस्सिया जीवा अणेगे

संतिपाणाइत्यादि पूर्ववत् कियन्तः पुनस्त इति दर्शयति- " जीवा अणेगा " पुनर्जीवोपादानमुदकाश्रितप्रभूतजीवभेदज्ञापनार्थं तनश्चेदमुक्तं भवत्येकैकस्मिन् जीवभेदे उदकाश्रिता अनेकेऽसंख्ययाः प्राणिनो भवन्ति यद्येवमुदकमेव जीवास्ततोऽवश्यं तत्परिभोगे सति प्राणातिपातभाजः साधव इत्यत्रोच्यते नैव तदेवं यतो वयं त्रिविधमप्कायमाचक्ष्महे । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ०॥

(३) सचित्ताचित्तमिश्रविवेको यथा ।

आउक्काओ तिविहो, सच्चित्तो मीसओ य अच्चित्तो ।
सच्चित्तो पुण दुविहो, निच्छय ववहारओ चेव ॥

अप्कायस्त्रिविधस्तद्यथा।सचित्तो मिश्रोऽचित्तश्च । तत्र सचित्तो द्विधा निश्चयतो व्यवहारतश्च । एतदेव सचित्तस्य निश्चयव्यवहाराभ्यां द्वैविध्यमुपदर्शयति ॥

घणउदही घणवलया, करगसमुद्दद्दहाण बहुमज्झे ।
अह निच्छयसचित्तो ववहारनयस्स अवडाई ॥

घनोदधयो नरकपृथ्वीनामाधारभूताः कठिनतोयाः समुद्राः घनवलयास्तासामेव नरकपृथिवीनां पार्श्ववर्तिवृत्ताकारतोया ये च करका घनोपलास्तया समुद्रह्रदानां लवणादिसमुद्रपद्मादिह्रदानां बहुमध्यभागेऽप्कायाः (अहत्ति) एष सर्वोऽपि अप्कायो निश्चयसचित्त एकान्तसचित्तः । शेषस्तु अवटादिरवटवापीतडागादिस्थः । इह अवटादिस्थोऽवटादिशब्देन उक्तस्तात्स्थ्येन तद्व्यपदेशप्रवृत्तेर्यथा मञ्चाः क्रोशन्तीत्यादौ । तत्रावटकूपस्तदादिगतोऽप्कायो व्यवहारनयमतसचित्तः । उक्तः सचित्तोऽप्कायः ।

सम्प्रति मिश्रमाह-

उसिणोदगमणुवत्ते, दंडे वासे य पडियमत्तम्मि ।
मोत्तूणादेसतिगं, चाउल उदगं बहुपसन्नं ।

अनुद्वृत्ते दण्डे अत्र च जातावेकवचनं ततोऽयमर्थः । अनुद्वृत्तेषु त्रिषु दण्डेषु उत्कालेषु यदुष्णादकं तन्मिश्रमिति प्रस्तावादवगम्यते । तथा हि । प्रथमे दण्डे जायमाने कश्चित्परिणमति कश्चिन्नेति मिश्रः । द्वितीये प्रभूतः परिणमति स्तोकोऽवतिष्ठते । तृतीये तु सर्वोऽप्यचित्तो भवति । ततोऽनुद्वृत्तेषु त्रिषु दण्डेषु उष्णोदकं मिश्रमेव सम्भवति । तथा वर्षे वृष्टे पतितमात्रं यज्जलं ग्रामनगरादिषु प्रभूततिर्यग्मनुष्यप्रचारसंभविषु भूमौ वर्तते तद्यावन्नाद्याप्यचित्तीभवति तावन्मिश्रमवगन्तव्यम् । ग्रामनगरादिभ्योऽपि बहिस्तात्तादि स्तोकमेवजलं निपतति तदानीं तदपि पतितमात्रं मिश्रमवसेयम् । पृथिवीकायसम्पर्कतस्तस्य परिणममानत्वात्प्रादृत्प्रभृत्तं जलं मेघो वर्षति तदाऽपि प्रथमतो निपतत् पृथिवीकायसंपर्कतः परिणममानं मिश्रं शेषं तु पश्चान्निपतत्सचित्तमिति तथा मुक्त्वा परिहृत्य आदेशत्रिकं मतत्रिकं तदुक्ता मिश्रता न ग्राह्येति भावार्थः । चाउलोदकं तण्डुलोदकं अबहुप्रसन्नं नातिस्वस्थीभूतं मिश्रमिति गाथार्थः । अबहुप्रसन्नमित्यत्राकारलोप आर्षत्वात् ।

आदेशत्रिकमेव दर्शयति-

भंडगपासगलग्गा, उत्तेडावरपु या य नरसमत्ति ।
जा नावमीसगं तन्दुला य उज्झंति जावन्ने ॥

तन्दुलोदके तन्दुलप्रक्षालनभाण्डादन्यस्मिन् भाण्डे प्रक्षिप्यमाणे ये त्रुटित्वा भाण्डकस्य पार्श्वेषु उत्तेडा बिन्दवो लग्नास्ते यावन्न शाम्यन्ति विध्वंसमुपगच्छन्ति तावत्तत्तन्दुलोदकं मिश्रमित्येके । अपरे पुनराहुस्तन्दुलोदके तन्दुलप्रक्षालनभाण्डकादपरस्मिन् भाण्डके प्रक्षिप्यमाणे ये तन्दुलोदकस्योपरि समुद्भूता बुद्बुदास्ते यावदद्यापि न शाम्यन्ति न विनाशमियूति तावत्तत्तन्दुलोदकं मिश्रमिति । अन्ये पुनरेवमाहुस्तन्दुलप्रक्षालनानन्तरं तन्दुला राद्धुमारब्धास्ततस्ते यावन्न राध्यन्ति यावन्नाद्यापि सिध्यन्तीति भावस्तावत्तत्तन्दुलोदकं मिश्रमिति ।

एषां त्रयाणामप्यादेशानां दूषणान्याह ॥

एए उ अणाएसा, तिण्णि वि कालनियमस्सासंभवओ ।
रुक्खेयरभंडगपवण-संभवासंभवाईहिं ॥

एते त्रयोऽप्यनादेशा एव तु शब्द एवकारार्थो भिन्नक्रमश्च । कुतोऽनादेशा इत्याह । कालनियमस्यासंभवात् । न खलु बिन्दुपगमे बुद्बुदापगमे तन्दुलपाकनिष्पत्तौ वा सदा सर्वत्र प्रतिनियत एव कालो येन प्रतिनियतकालसंभविनो मिश्रत्वादूर्ध्वमाचित्तत्वस्याऽप्यभिधीयमानस्य न व्यभिचारसंभवः । कथं प्रतिनियतकालो न घटते इति कालनियमासंभवमाह (रुक्खेयरेत्यादि) रूक्षेतरभाण्डपवनसंभवासंभवादिभिः । अत्रादिशब्दाच्चिरकालसन्निलभिन्नत्वादिपरिग्रहः । इयमत्र भावना । इह यदा पाकतः प्रथममानीतं चिरानीतं वा स्नेहजलादिना न भिन्नं भाण्डं तद्रूक्षमुच्यते । स्नेहादिना तु भिन्नं स्निग्धं तत्र रूक्षे भाण्डे तन्दुलोदके प्रक्षिप्यमाणे ये बिन्दवः पार्श्वेषु लग्नास्ते भाण्डस्य रूक्षतया झटित्येव शोषमुपयान्ति । स्निग्धे तु भाण्डे भाण्डस्य स्निग्धतया चिरकालम् । ततः प्रथमादेशवादिनां मते रूक्षे भाण्डे बिन्दूनामपगमे परमार्थतो मिश्रस्याप्यचित्तत्वसंभावनया ग्रहणप्रसङ्गः । स्निग्धे तु भाण्डे परमार्थतोऽचित्तस्यापि बिन्दूनामपगमे मिश्रत्वेन संभावनया न ग्रहणमिति । तथा बुद्बुदा अपि प्रचुरखरपवनसंपर्कतो झटिति विनाशमुपगच्छन्ति । प्रचुरखरपवनसंपर्काभावे तु चिरमप्यवतिष्ठन्ते । ततो द्वितीयादेशवादिनामपि मते यदा खरप्रचुरपवनसंपर्कतो झटिति विनाशमीयुर्बुद्बुदास्तदा परमार्थतो मिश्रस्यापि तन्दुलोदकस्याचित्तत्वेन संभावनया ग्रहणप्रसङ्गः । यदा तु खरप्रचुरपवनसंपर्काभावे चिरकालमप्यवतिष्ठन्ते बुद्बुदास्तदा परमार्थतोऽचित्तभूतस्यापि तन्दुलोदकस्य बुद्बुददर्शनतो मिश्रत्वशङ्कायां न ग्रहणमिति । येऽपि तृतीयादेशवादिनस्तेऽपि न परमार्थं पर्यालोचितवन्तः तन्दुलानां चिरकालपानीयभिन्नाभिन्नत्वेन पाकस्यानियतकालत्वात्तथाहि ये चिरकालसलिलभिन्नास्तन्दुला न च नवीना इन्धनादिसामग्री च परिपूर्णा ते सत्वरमेव निष्पद्यन्ते । शेषास्तु मन्दम् । ततस्तेषामपि मतेन कदाचिन्मिश्रस्याप्यचित्तत्वसंभावनया ग्रहणप्रसङ्गः । कदाचित्पुनरचित्तीभूतस्यापि मिश्रत्वशङ्कासंभवादग्रहणमिति त्रयोऽप्यनादेशाः ।

संप्रति यः प्रवचनविरोधी आदेशः प्रागुपदिष्टस्तं विभावयिषुराह ।

जाव न बहुप्पसन्नं, ता मीसं एस इत्थ आएसो ।
होइ पमाणमचित्तं, बहुप्पसन्नं तु नायव्वं ॥ २३ ॥

यावत्तन्दुलोदकं न बहुप्रसन्नं नातिस्वच्छीभूतं तावन्मिश्रमवगन्तव्यम् । एषोऽत्र मिश्रविचारप्रक्रमे भवत्यादेशः प्रमाणं न शेषः। यत्तु बहुप्रसन्नमतिस्वच्छीभूतं तदचित्तं ज्ञातव्यं ततोऽचित्तत्वेन तस्य ग्रहणे न कश्चिद्दोषः । उक्तो मिश्रोऽप्कायः ।

अधुना तमेवाचित्तमाह ।

सीउण्हखारखेत्ते, अग्गीलोणू स अंबिले नेहे ।
वुक्कंतजोणिएणं, पओयणं तेणिमं होइ ॥ २४ ॥

इयं गाथा प्रागिव व्याख्येया । नवरं पृथिवीकायस्थाने अप्कायाभिलापः कर्त्तव्यः । इह या स्वकायपरकायशस्त्रयोजना द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षया वा अचित्तत्वभावना साऽपि प्रागिव यथा योगमप्कायेऽपि भावनीया । तथा यदा दधितैलादिसक्तेषु घटेषु क्षिप्तस्य शुद्धजलादेरुपरिदध्याद्यवयवसत्कातरी जायते तदा सा यदि परिस्थूरा तर्हि एकया पौरुष्या तत्परिणमति । मध्यमभावा चेत्तर्हि द्वाभ्यां पौरुषीभ्यां, स्तोका चेत्तर्हि तिसृभिः पौरुषीभिरिति । इह तावद् व्युत्क्रान्त योनिकेनाप्कायेनेदं प्रयोजनमित्युक्तमतस्तदेव दर्शयति ।

परिसेय पाण हत्थाइ--धोवणं चीरधोवणं चेव ।
आयमणभाणधुवणय--माइओ पउयणं बहुहा ॥२५॥

परिषेको दुष्टव्रणादेरुत्थितस्योपरि सेचनम् । पानं तृडपनोदाय जलस्याभ्यवहरणम् । हस्तादिधावनं करचरणप्रभृतिशरीरावयवानां कारणमुद्दिश्य प्रक्षालनम् । चीवरधावनं वस्त्रप्रक्षालनम् । अस्य भिन्नविभक्तिनिर्देशो न सदैव साधुनोपधिप्रक्षालनं कर्तव्यमिति प्रदर्शनार्थः । आचमनं पुरीषोत्सर्गानन्तरं शौचकरणम् (भाणधोवणंति) पात्रकादिभाजनप्रक्षालनम् । एवमादिकमादिशब्दात् ग्लानकार्यादिपरिग्रहः । अचित्तेनाप्कायेन प्रयोजनं बहुधा बहुप्रकारं द्रष्टव्यम् । पिण्ड० । ओघ० । धर्म० ॥

(४) तीव्रोदकस्याचित्तत्वं यथा ।

तिव्वोदगस्स गहणं, केइ भायणेसु असुइपडिसेहो ।
गिहिभायणेसु गहणं, ठिअवासे मीसगं छारो ॥१॥

तीव्रोदकं हि धूमधूमीकृतदिनकरकरसंपर्कसोष्मतीव्रसंपर्कादचित्तमतस्तद्ग्रहणे न काचिद्विराधना केचिदाहुः स्वभाजनेषु तद्ग्राह्यम् । अत्राचार्यः प्राह–अशुचित्वात्स्वपात्रेषु ग्रहणप्रतिषेधस्ततो गृहिभाजने कुण्डिकादौ ग्राह्यम् । वर्षति मेघे च तन्मिश्रं ततः स्थिते वर्षेऽन्तर्मुहूर्त्तादूर्ध्वं ग्राह्यम् । जलं हि केवलं प्रासुकीभूतमपि प्रहरत्रयादूर्ध्वं भूयः सचित्तं स्यादतस्तन्मध्ये क्षारः क्षेप्यः एव स्वच्छतापि स्यादिति । पिण्डनिर्युक्तिवृत्तौ तन्दुलधावनोदकानि प्रथमद्वितीयतृतीयानि अचिरकृतानि मिश्राणि चिरं तिष्ठन्ति अचित्तानि चतुर्थादिधावनानि तु चिरं स्थितान्यपि सचित्तानि प्रासुकजलादिकालमानमेवमुक्तम् । प्रवचनसारोद्धारादौ " उसिणोदगंतिदंडु-क्कलिअं फासुअजलं जई कप्पं । नवरि गिलाणाइकए, पहरतिगोवरि वि धरिअव्वं " ॥ १ ॥
" जायइ सचित्तया से, गिम्हासु पहरपंचगस्सुवरिं । चउपहरुवरिं सिसिरे, वासासु जलं तिपहरुवरिं " ॥ २ ॥ ध० २ अ० ॥
तत्र योऽचित्तोऽप्कायस्तेनोपयोगविधिः साधूनां नेतरेण्यां कथं पुनरसौ भवत्यचित्तः किं स्वभावादाहोस्विच्छस्त्रसम्बन्धात् उभयथापीति । तत्र यः स्वभावादेवाचित्तीभवति न बाह्यशस्त्रसम्बन्धात्तमचित्तं जानाना अपि केवलमनःपर्यायावधिश्रुतज्ञानिनो न परिभुञ्जते अनवस्थाप्रसङ्गभीरुतया । यतोऽनुश्रूयते । भगवता किल श्रीवर्द्धमानस्वामिना विमलसलिलसमुल्लसत्तरङ्गः शैवलपटलत्रसादिरहितो महाह्रदो व्यपगताशेषजलजन्तुकोऽचित्तवारिपूर्णः स्वशिष्याणां तृड्बाधितानामपि पानाय नानुज्ञः । तथाऽचित्ततिलशकटस्थण्डिलपरिभोगानुज्ञाऽनवस्थादोषसंरक्षणाय भगवता न कृतेति श्रुतज्ञानप्रामाण्यज्ञापनार्थञ्च । तथा हि—सामान्यश्रुतज्ञानी बाह्येन्धनसम्पर्कादुपितस्वरूपमेवाचित्तमिति व्यवहरति, जलं न पुनर्निरिन्धनमेवेति । अतो यद्वाह्यशस्त्रसम्पर्कात्परिणामान्तरापन्नं वर्णादिभिस्तदाचित्तं साधुपरिभोगाय कल्पते । आचा० ।

(५) किम्पुनस्तच्छस्त्रमित्यत आह ।

उस्सिंचणगालणधो–यणे य उवकरणकोसभंडे य ।
बायर आउकाए, एवं तु समासओ सत्थं ॥ १३ ॥
किंची सकायसत्थं, किंची परकायतदुभयं किंची ।
एयं तु दव्वसत्थं, भावे य असंजमो सत्थं ॥ १४ ॥

(उस्सिंचणेत्यादि) शस्त्रं द्रव्यभावभेदात् द्विधा । द्रव्यशस्त्रमपि समासविभागभेदात् द्विधैव । तत्र समासतो द्रव्यशस्त्रमिदमूर्ध्वसेचनम् उत्सेचनं कूपादेः कोशादिनोत्क्षेपणमित्यर्थः । गालनं घनमसृणवस्त्रवर्त्तितेन । धावनं वस्त्राद्युपकरणचर्मकोशघटादिभण्डकविषयम् । एवमादिकं बादराप्काये । एतत्पूर्वोक्तं समासतः सामान्येन शस्त्रम् । तु शब्दो विभागापेक्षया विशेषणार्थः । विभागतस्त्विदम् (किंचीत्यादि) किञ्चित् स्वकायशस्त्रं नादेयं तडागस्य । किञ्चित्परकायशस्त्रं मृत्तिकास्नेहक्षारादि । किञ्चिदुभयं उदकमिश्रा मृत्तिकोदकस्येति ॥

सत्थं चेत्थं अणुवीइपासा पुढो सत्थं पवेइयं ।

शस्यन्ते हिंस्यन्ते प्राणिन इति शस्त्रं तच्चोत्सेचनगालनोपकरणधावनादिस्वकायादि च वर्णाद्यापत्तयो वा पूर्वावस्थाविलक्षणाः शस्त्रम् । तथा ह्यग्निपुद्गलानुगतत्वादीषत्पिङ्गलं जलं भवत्युष्णं गन्धतोऽपि धूमगन्धि रसतो विरसं, स्पर्शत उष्णम् । तच्चोत्कृतत्रिदण्डमेवंविधावस्थं यदि ततः कल्पते नान्यथा । तथा कचवरगोकरीषस्तत्रोषादीन्धनसम्बन्धात् स्तोकं स्तोकं प्रक्षिपतीत्यादिचतुर्भङ्गिकाभावना कार्या । एवमेतत्त्रिविधं शस्त्रञ्चशब्दोऽवधारणार्थः । अन्यतमशस्त्रसम्पर्कविध्वस्तमेव ग्राह्यं नान्यथेति । (एत्थेति) एतस्मिन्नप्काये प्रस्तुते अनुविचिन्त्य विचार्य इदमस्य शस्त्रमित्येवं ग्राह्यम् । पश्येत्यनेन शिष्यस्य चोदनेति तदेव नानाविधं शस्त्रमप्कायस्यास्तीति प्रतिपादितमेतदेव दर्शयति । (पुढोसत्थं पवेदितं) पृथग्विभिन्नमुत्सेचनादिकं शस्त्रं प्रवेदितमाख्यातं भगवता । पाठान्तरं वा (पुढोपासं पवेदितं) एवं पृथग्विभिन्नं लक्षणेन शस्त्रेण परिणामितमुदकग्रहणं मया संप्रवेदितमाख्यातं भगवता पाशो बन्धनं शस्त्रपरिणामितोदकग्रहणमबन्धनमाख्यातमिति यावदेव तावत्साधूनां सचित्तमिश्राप्कायपरित्यागेनाचित्तपयसा परिभोगः प्रतिपादितः ॥ आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

(६) सचित्ताप्कायपरिभोगविचारो यथा—

इच्छिज्जइ जत्थ सया, बीय पएणावि फासुयं उदयं ।
आगमविहिणा निउणं, गोयम ! गच्छं तयं भणियं ।९७।

इष्यते वाञ्छ्यते यत्र गणे सदा नित्यम् उत्सर्गपदापेक्षया द्वितीयपदमपवादपदं तेनापि किं पुनरुत्सर्गपदेनेत्यपि शब्दार्थः । प्रगता असवः प्राणा यस्मात्तत्प्रासुकं किमुदकं जलं तच्च उत्कालत्रयात्क्वथनादिप्रकारेण प्रासुकीस्यात् न तु तप्तमात्रम् । यत उक्तं दशवैकालिके ॥

" गिहिणो वेयावडियं, जायआजीववत्तिया ।
तत्ता निवुडभोइत्तं, आउरस्सरणाणि य ॥ १ ॥

तप्तानिर्वृतभोजित्वं तप्तं च तदनिर्वृतं चात्रिदण्डोद्वृत्तं च उदकमिति । विशेषणान्यथानुपपत्त्या गम्यते ॥ तद्भोजित्वमिति असचित्तोदकभोजित्वमित्यर्थः आगमविधिना सिद्धान्तोक्तप्रकारेण यथा स्यात्तथा हे गौतम ! स गच्छो भणितः ॥ गच्छा० ॥

सचित्तस्य तु विन्दुमात्रस्यापि परिभोगो न कल्पते ।

जत्थ य बाहिरपाणिअ, विंदुम्मि गिम्हमाईसु ।
तिण्हाभोसियपाणा, मरणे वि मुणी न गिण्हंति ॥१७॥

हे गौतम ! यत्र २ गच्छे बाह्यपानीयविन्दुमात्रमपि सचित्तजललेशमात्रमपि ग्रीष्मादिषु कालेषु तृष्णया द्वितीयपरीषहेण शोषिता ग्लानिं प्रापिताः प्राणा इन्द्रियादयो येषां ते तृष्णाशोषितप्राणाः मरणान्तेऽपि मुनयः साधवो न गृह्णन्ति क्षुल्लकवत् । तथाहि—उज्जेणी नयरी । तत्थ धणमित्तो नाम वाणियओ । तस्स पुत्तो धणसम्मो नाम । सो धणमित्तो पुत्तेण सह पव्वइओ । अन्नया य ते साहू विहरंता मज्झण्हसमए एलगच्छपुरपहं पडिया । सो वि खुड्डओ तिसाए अभिभूओ सणिं २ एइ सो वि से खंतओ सिणेहाणुरागेण पच्छाओ एइ । साहुणो वि पुरओ वच्चंति । अंतरा य नई समावडिया खंतएण भणियं । एहि पुत्ता ! पियसु पाणियं निज्झरेसु आवइं पच्छा आलोइज्जासि से न इच्छति खंतो नईं उत्तिन्नो चिंतइ । अओ सरामि मणागं जाव स खुड्डगो पाणियं पियइ । मा ममासंकाए न पाही । एगंते पडिच्छइ जाव खुड्डो पत्तो नईं दढव्वयाए सत्ता सारयाए ण पीयं । अन्ने भणंति । भवाहिओ हं न पिवामि पाणियं पच्छा गुरुसले पायच्छितं पडिवज्जिस्सामित्ति उक्खित्तो जलंजली । अह से चिंता जाया । कहमण्हहलए जावे पियामि जं "एक्कम्मि उदगबिंदुम्मि, जे जीवा जिणवरेहिं पन्नत्ता ते पारेवयामित्ता, जंबूदीवे न माएज्जा ॥१॥ " जत्थ जलं तत्थ वणं, जत्थ वणं तत्थ निच्छओ तेऊ । वाऊ सहसमागओ, तसा य पच्चक्खया चेव " ॥ २ ॥ " ता हंतूण परपाणेय अप्पाणं जो करेइ सप्पाणं । अप्पाणं दिवसाणं कएण नासेइ अप्पाणं " ॥ ३ ॥ एवं भो खंतए अइसंविग्गेण न पीयं उत्तिन्नो नईं आसाए छिन्नाए नमोक्कारं झायं सुहपरिणामो कालगओ देवेसु उववन्नो ओहिपउत्तो जाव खुड्डगसरीरं पासइ तेहिमणुपविट्ठो खंतमणुगच्छइ खंतो वि एइत्ति पच्छिओ पच्छा देवेण अणुकंपाए साहूण गोकुलाणि विउव्वियाणि । साहू वि तासु वइगासु तक्काईणि गिण्हंति वइयापरंपरएण जणवयं पत्ता । पडिक्कमाए वइयाए देवेण विंटिया पम्हट्ठा साविया जाणावणनिमित्तं एगो य साहू निवत्तो तय वत्थं पेच्छइ वितियं नत्थि वइया आगंतूण समाहियं तेण पुच्छा नायं तेहिं सा दिव्वंति इत्थंतरे देवेण साहू वंदिया खंतो न वंदियाओ तेहिं पुच्छिओ । किमेयं न वंदसि । तओ सव्वं परिकहेइ नियरं भणइ य । अहं एएण परिचत्तो वयलोवेण दोग्गइजायणं कओ आसितुमेमयं पियाहिं जंपंतेण जइ तं पाणियं तो संसारं भमंतो देवो पडिगच्छोत्ति, हे गौतम ! स गच्छो ज्ञेय इति शेषः । गच्छा० २ अधि० ॥

(७) अप्कायपरिभोगकारणानि यथा.

हाणे पियणे तह धो-यणे य भत्तकरणे य सेए य ।
आउस्स उ परिभोगो, गमणागमणे य जीवाणं ॥११॥

एतत्परिभोगाभिलाषिणो जीवा एतानि कारणान्युद्दिश्याप्कायवधे प्रवर्त्तन्त इति दर्शयति ॥

एएहिं कारणेहिं, हिंसंति आउकाइए जीवे ।
सायं गवेसमाणा, परस्स दुक्खं उदीरिंति ॥ १२ ॥

एभिः स्नानावगाहनादिकैः कारणैरुपस्थितैर्विषयविषमोहितात्मानो निष्करुणा अप्कायिकान् जीवान् हिंसन्ति व्यापादयन्ति किमर्थमित्याह—सातं सुखं तदात्मनोऽन्वेषयन्तः प्रार्थयन्तः हिताहितविचारशून्यमनसः कतिपयदिवसस्थायिरम्ययौवनदर्पाध्मातचेतसः सन्तः सातैकहिताभिलाषिणस्तथा विवेकिजनसंसर्गविकलाः परस्य अजादेर्जन्तुगणस्य दुःखमसातलक्षणं च उदीरयन्त्यसातवेदनीयमुत्पादयन्तीत्यर्थः ॥

(७) अप्कायसमारम्भव्यावृत्तस्यैव मुनित्वं यथा ।

सेवेमि जहा अणगारे उज्जुकडे नियागपडिवण्णे अमायं कुव्वमाणे विणाहिए जाए सद्धाए निक्खंतो तमेव अणुपालिज्जा वियहित्तु विसोत्तियं (पाठान्तरे) पुव्वसंजोयं पणया वीरा महावीहिं लोगं च आणाए अभिसमेच्चा अकुतोभयं सेवेमि, णेव सयं लोगं अब्भाइक्खिज्जा, णेव अत्ताणं अब्भाइक्खिज्जा जे लोयं अब्भाइक्खइ से अत्ताणं अब्भाइक्खइ जे अत्ताणं अब्भाइक्खइ से लोयं अब्भाइक्खइ, लज्जमाणा पुढोपास अणगारामोत्ति एके पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं उदयकम्मसमारंभेणं उदयसत्थं समारभमाणे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ तत्थ खलु भगवता परिण्णा पवेदिता इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाईमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव उदयसत्थं समारंभति अण्णेहिं वा उदयसत्थं समारंभावेति अण्णे उदयसत्थं समारंभंते समणुजाणति । तं से अहियाए तं से अबोहीए, से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाए सोच्चा भगवओ अणगाराणं अंतिए इहमेगेसिं णायं भवति । एस खलु गंथे एस खलु मोहे एस खलु मारे एस खलु णरए इत्थ सत्थं गढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं उदयकम्मसमारंभेणं उदयसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ।

स यथा पृथिवीकायसमारम्भव्यावृत्त्युत्तरकालं सम्पूर्णोऽनगारव्यपदेशभाग् भवति तदहं ब्रवीमि । अपिः समुच्चये स यथा चानगारो न भवति तथा च ब्रवीमि (अणगारामोत्तिएगेपवयमाणेत्यादि) नाति न विद्यते अगारं गृहमेषामित्यनगारा इह च यत्यादिशब्दव्युदासेनानगारशब्दोपादानेनैतदाचष्टे । गृहपरित्यागः प्रधानं मुनित्वकारणं तदाश्रयत्वात्सावद्यानुष्ठानस्य । निरवद्यानुष्ठायी च मुनिरिति दर्शयति । (उज्जुकडेत्ति) ऋजुरकुटिलः संयमो दुष्प्रणिहितमनोवाक्कायनिरोधः सर्वसत्वसंरक्षणप्रवृत्तत्वाद्द्वयैकरूपः सर्वत्राकुटिलगतिरिति यावत् । यदि वा मोक्षस्थानगमनं श्रेणिप्रतिपत्तिः सर्वसंचारसंयमात् । कारणे कार्योपचारं कृत्वा संयम एव सप्तदशप्रकार ऋजुस्तं करोतीति ऋजुकृत् ऋजुकारीत्यर्थः । अनेन चेदमुक्तं भवत्यशेषसंयमानुष्ठायी सम्पूर्णानगार एवंविधश्चेदृग्भवतीति दर्शयति (नियागपडिवन्नेत्ति) यजनं यागः नियतो निश्चितोऽनिश्चितो वा यागो नियागो मोक्षमार्गः सङ्गताध्वर्यत्वाद्धेतोः सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रात्मतया गतं सङ्गतमिति । तं नियागं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकं मोक्षमार्गप्रतिपन्नो नियागप्रतिपन्नः । पाठान्तरं वा निकायप्रतिपन्नो निर्गतः काय औदारिकादिर्यस्माद्यस्मिन्वा सति स निकायो मोक्षः तं प्रतिपन्नो निकायप्रतिपन्नस्तत्कारणस्य सम्यग्दर्शनादेः स्वशक्त्यनुष्ठानात्स्वशक्त्यनुष्ठानं वा मायाविनो भवतीति दर्शयति (अमायं कुव्वमाणत्ति) माया सर्वत्र स्ववीर्यनिगूहनम् । न माया अमाया तां कुर्वाणोऽनिगूहितबलवीर्यः संयमानुष्ठाने पराक्रममाणोऽनगारो व्याख्यात इत्यनेन तज्जातीयोपादानादशेषकषायापगमोऽपि द्रष्टव्य इति । उक्तंच । "सोही य उज्जुपभूयस्स धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइत्ति" तदेवमसावुच्छ्रितसकलमायावल्लीवितानः किं कुर्यादित्याह— (जाए सद्धाए इत्यादि) यथा

श्रद्धया प्रवर्द्धमानानुष्ठानकरणरूपया निष्क्रान्तः प्रव्रज्यां गृहीतवाँस्तामेव श्रद्धामश्रान्तो यावज्जीवमनुपालयेद्रक्षेदित्यर्थः। प्रव्रज्याकाले च प्रायशः प्रवृद्धपरिणाम एव प्रव्रजति पश्चात्तु संयमश्रेणीं प्रपन्नो वर्द्धमानपरिणामो वा हीयमानपरिणामोऽवस्थितपरिणामो वेति। तत्र वृद्धिकालो हानिकालो वा समयाद्युत्कर्षेणान्तर्मौहूर्तिकः नातःपरं संक्लेशविशुद्धी द्वे अपि भवतः। उक्तं च-"नान्तर्मुहूर्तकाल-मतिवृत्य शक्यं हि जगति संक्लेष्टुम्। नापि विशोद्धुं शक्यं, प्रत्यक्षो ह्यात्मनः सोऽर्थः॥१॥ उपयोगद्वयपरिवृ-त्तिःसा निर्हेतुकस्वभावत्वात्। आत्मप्रत्यक्षो हि स्व-भावो व्यर्थात्रहेतूक्तिः॥ २ ॥ अवस्थितिकालश्च द्वयोर्वृद्धिहानिलक्षणयोर्यवमध्यवज्रमध्ययोरष्टौ समयास्तत ऊर्ध्वमवश्यं पातात्। अयं च वृद्धिहान्यवस्थितरूपपरिणामः केवलिनां निश्चयेन गम्यो न छद्मस्थानामिति। यद्यपि च प्रव्रज्याभिगमोत्तरकालं श्रुतसागरमवगाहमानः संवेगवैराग्यभावनाभावितान्तरात्मा कश्चित् प्रवर्द्धमानमेव परिणामं भजते। तथा चोक्तम्। "जह २ सुयमवगाहइ, अइसयरसपसरसंजुयमउव्वं। तह २ पल्हाइ मुणी, नवनवसंवेगसंघाते., तथापि स्तोक एव तादृक् बहवश्च परिपतन्त्यतोऽभिधीयते तामेवानुपालयेदिति। कथं पुनः कृत्वा श्रद्धामनुपालयेदित्यत आह(विजहेत्यादि) विहाय परित्यज्य विस्रोतसिकां शङ्काम्। सा च द्विधा-सर्वशङ्का देशशङ्का च। तत्र सर्वशङ्का किमस्त्यार्हतो मार्गो न वेति। देशशङ्का तु किं विद्यन्तेऽप्कायादयो जीवा विशेष्यप्रवचनेऽभिहितत्वात् स्पष्टचेतनात्मलिङ्गाभावान्न विद्यन्ते इति चेत्येवमादिकामारेकां विहाय संपूर्णाननगारगुणान् पालयेत्। यदि वा विस्रोतांसि द्रव्यभावभेदाद् द्विधा। तत्र द्रव्यविस्रोतांसि नद्यादिस्रोतसां प्रतीपगमनानि भावविस्रोतांसि तु मोक्षं प्रति सम्यग्दर्शनादिस्रोतसा प्रस्थितानां विरूपाणि प्रतिकूलानि गमनानि भावविस्रोतांसि तानि विहाय संपूर्णानगारगुणभाग्भवति श्रद्धावाननुपालयेदिति। पाठान्तरं वा ("विजहित्ता पुव्वसंयोगं) पूर्वसंयोगः मातापित्रादिरस्य चोपलक्षणार्थत्वात्पश्चात्संयोगोऽपि श्वशुरादिकृतो ग्राह्यस्तं विहाय परित्यक्त्वा श्रद्धामनुपालयेदिति मीदम्। तत्र यस्यायमुपदेशो दीयते। यथा विहाय विस्रोतांसि तदनु श्रद्धानुपालनं कार्यं स एवाभिधीयते न केवलं भवानेवापूर्वमिदमनुष्ठानमेवंविधं करिष्यति किं त्वन्यैरपि महासत्त्वैः कृतपूर्वमिति दर्शयितुमाह ("पणया वीरा महावीहिं") प्रणता प्रह्वा वीराः परिषहोपसर्गकषायसेनाविजयात् वीथिः पन्थाः महांश्चासौ वीथिश्च महावीथिः सम्यग्दर्शनादिरूपो मोक्षमार्गो जिनेन्द्रचन्द्रादिभिः सत्पुरुषैः प्रहतस्तं प्रति प्रह्वा वीर्यवन्तः संयमानुष्ठानं कुर्वन्ति। ततश्चोत्तमपुरुषप्रहतोऽयं मार्ग इति प्रदर्श्य तज्जनितमार्गविश्रम्भो विनेयः संयमानुष्ठाने सुखेनैव प्रवर्तयिष्यते। उपदेशान्तरमाह (लोगं चेत्यादि) अथ वा यद्यपि भवतो मतिर्न क्रमतेऽप्कायजीवविषयेऽसंस्कृतत्वात्तथापि भगवदाज्ञेयमिति श्रद्धातव्यमित्याह- (लोगं च आणाए अभिसमेच्चा अकुओ भयं इति) अत्राधिकृतत्वादप्कायलोको लोकशब्देनाभिधीयते। तमप्कायलोकं चशब्दादन्यांश्च पदार्थानाज्ञया मौनीन्द्रवचनेनाभिमुख्येन सम्यग् ज्ञात्वा यथा अप्कायादयो जीवा इत्येवमवगम्य न विद्यते कुतश्चिद्धेतोः केनापि प्रकारेण जन्तूनां भयं यस्मात्सोऽयमकुतोभयः संयमस्तमनुपालयेदिति सम्बन्धः। यद्वाऽकुतोभयोऽप्कायलोको यतोऽसौ न कुतश्चिद् भयमिच्छति मरणभीरुत्वात् तमाज्ञयाऽभिसमेत्यानुपालयेत् रक्षेदित्यर्थः। अप्कायलोकमाज्ञयाऽभिसमेत्य यत्कर्तव्यं तदाह- (सेवेमीत्यादि) सोऽहं ब्रवीमि सेशब्दस्य युष्मदर्थत्वाद् वा ब्रवीमि। न स्वयमात्मना लोकोऽप्कायलोकोऽभ्याख्यातव्यः। अभ्याख्यानं नामासदभियोगः। यथा चौरं चौरमित्याह। इह तु जीवा न भवन्त्यापः केवलमुपकरणमात्रं घृततैलादिवत्। एषोऽसदभियोगः हस्त्यादीनामपि जीवानामुपकरणत्वात् स्याद्वारेका। नन्वेतदेवाभ्याख्यानं यदजीवानां जीवत्वापादनं नैतदस्ति प्रसाधितमपां प्राक् सचेतनत्वम्। यथा ह्यस्य शरीरस्याहंप्रत्ययादिभिर्हेतुभिरधिष्ठातात्मा व्यतिरिक्तः प्राक् प्रसाधित एवमप्कायोऽप्यव्यक्तचेतनया सचेतन इति प्राक् प्रसाधितः। न च प्रसाधितस्याभ्याख्यानं न्याय्यम्। अथापि स्यादात्मनोऽपि शरीराधिष्ठातुरभ्याख्यानं कर्त्तव्यं न च तत्क्रियमाणं घटामियर्तीति दर्शयति (नेव अत्ताणं अब्भाइक्खेज्जा) नात्मानं शरीराधिष्ठातारमहंप्रत्ययसिद्धं ज्ञानाभिन्नगुणं प्रत्यक्षं प्रत्याचक्षीत अपन्हुवीत ननु चैतदेव कथमवसीयते शरीराधिष्ठातात्मास्तीत्युच्यते। विस्मरणशीलो देवानांप्रिय उक्तमपि भाणयति। तथा ह्याहृतमिदं शरीरं केनचिदभिसंधिमता कफरुधिराङ्गोपाङ्गादिपरिणतेरन्नादिवत्तथोत्सृष्टमपि केनचिदभिसम्बन्धिमदेव आहृतत्वादन्नमलवदिति। तथा न ज्ञानोपलब्धिपूर्वकपरिस्पन्दो भ्रान्तिरूपः परिस्पन्दत्वात्त्वदीयवचनपरिस्पन्दवत्। तथा विद्यमानाधिष्ठातृव्यापारभाञ्जीन्द्रियाणीतिकरणत्वाद्दात्रादिवत्। एवं कुतर्कमार्गानुसारिहेतुमालोच्छेदः स्याद्वादपरशुना कार्यः अत एवंविधोपपत्तिसमधिगतमात्मानं शुभाशुभफलभाजं न प्रत्याचक्षीत। एवं च सति यो ह्यज्ञः कुतर्कमितरोपहतज्ञानचक्षुरप्कायलोकमभ्याख्याति प्रत्याचष्टे स सर्वप्रमाणसिद्धमात्मानमभ्याख्याति। यश्चात्मानमभ्याख्याति नास्म्यहं स सामर्थ्यादप्कायमभ्याख्याति। यतो ह्यात्मनि पाण्याद्यवयवोपेतशरीराधिष्ठायिनि प्रस्पष्टलिङ्गेऽभ्याख्याते सत्यव्यक्तचेतनालिङ्गोऽप्कायलोकस्तेन सुतरामभ्याख्यातः। एवमनेकदोषोपपत्तिं विदित्वा नायमप्कायलोकोऽभ्याख्यातव्यः इत्यालोच्य साधवो नाप्कायविषयमारम्भं कुर्वन्तीति। शाक्यादयस्त्वन्यथोपस्थिता इति दर्शयितुमाह (लज्जमाणेत्यादि) लज्जमानाः स्वकीयं प्रव्रज्याभासं कुर्वाणाः यदि वा सावद्यानुष्ठानेन लज्जमानाः लज्जां कुर्वाणाः पृथग्विभक्ताः शाक्योलूककणभुक्कपिलादिशिष्याः। पश्यति शिष्यचोदना अविवक्षितकर्मका अपि अकर्मका भवन्ति। यथा पश्य मृगो धावति द्वितीयार्थे वा प्रथमा तु व्यत्ययेन द्रष्टव्या। ततश्चायमर्थः। शाक्यादीन् गृहीतप्रव्रज्यानपि सावद्यानुष्ठानरतान् पृथग्विभिन्नान् पश्य किंस्तैरसदाचरितं येनैवं प्रदर्श्य इति दर्शयति। अनगारा वयमित्येके शाक्यादयः प्रवदन्तो यदिदं तदेतत्काका दर्शयति। विरूपरूपैरुत्सेचनाग्निविध्युपनादिशस्त्रैः स्वकायपरकायभेदभिन्नैरुदककर्म समारभन्ते। उदककर्म्म समारम्भेण च उदके शस्त्रं उदकमेव वा शस्त्रं समारभन्ते। तच्च समारभमाणोऽनेकरूपान्वनस्पतिद्वीन्द्रियादीन्विविधं हिनस्ति। तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता यथाऽस्यैव जीवितव्यस्य परिवन्दनमाननपूजनार्थं जातिमरणमोचनार्थं दुःखप्रतिघातहेतुं यत् करोति तद्दर्शयति। स स्वयमेवोदकशस्त्रं समारभते, अन्यैश्चोदकशस्त्रं समारम्भयति, अन्यांश्चोदकशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीते। तच्चोदकसमारम्भणं तस्याहिताय भवति। तथा तदबोधिलाभाय भवति। स एतत्सम्बुध्यमान आदानीयं सम्यग्दर्शनादि सम्यगुत्थायाभ्युपगम्य श्रुत्वा भगवतोऽनगाराणां चान्तिके इहैकेषां साधूनां ज्ञातं भवति तद्दर्शयति। एषोऽप्कायसमारम्भो ग्रन्थः। एष खलु मोहः एष खलु मारः, एष खलु नरक इत्येवमर्थं गृद्धो लोको यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैः उदककर्मसमारम्भेणोदकशस्त्रं समारभमाणोऽन्यानेनेकरूपान् प्राणिनो विविधं हिनस्तीत्येतत्प्राग्वद् व्याख्येयम्॥

उदकशस्त्रं च समारभमाणोऽन्यानप्यनेकरूपान् जन्तून् विविधं हिनस्तीति तत्कथमेतच्छक्यमभ्युपगन्तुमित्यत आह

सेबेमि संति पाणा उदयनिस्सिया जीवा अणेगे इह च खलु भो अणगाराणं उदयजीवा वियाहिया सत्थं चेत्थं अणुवीइ पासा पुढो सत्थं पवेइयं ॥

सेशब्द आत्मनिर्देशे सोऽहमेवमुपलब्धानिकाप्कायतत्त्ववृत्तान्तो ब्रवीमि (उदगणिस्सियाइति) सन्ति विद्यन्ते प्राणिन उदकनिश्रिताः पूतरकमत्स्यादयो यानुदकारम्भप्रवृत्तो हन्यादिति। अथवा परः सम्बन्धः प्रागुक्तमुदकशस्त्रं समारभमाणोऽन्यानप्यनेकरूपान् जन्तून् विविधं हिनस्तीति तत्कथमेतच्छक्यमभ्युपगन्तुमित्यत आह संतिपाणा इत्यादिपूर्ववत् कियन्तः पुनस्त इति दर्शयति। (जीवा अणेगा इति) पुनर्जीवोपादानमुदकाश्रितप्रभूतजीवभेदज्ञापनार्थम्। ततश्चेदमुक्तं भवत्येकैकस्मिन् जीवभेदे उदकाश्रिता अनेकेऽसंख्येयाः प्राणिनो भवन्ति एवं वा विषयारम्भभाजः पुरुषास्ते तन्निश्रितप्रभूतसत्त्वव्यापत्तिकारिणो द्रष्टव्याः। शाक्यादयस्तूदकाश्रितानेव द्वीन्द्रियादीन् जीवानिच्छन्ति नोदकमित्येतदेव दर्शयति खलु शब्दोऽवधारणे इहैव ज्ञातपुत्रीयप्रवचने द्वादशाङ्गगणिपिटके ऽनगाराणां साधूनामुदकजीवाश्चशब्दात्तदाश्रिताश्च पूतरकच्छेदनकलोड्डणकभ्रमरकमत्स्यादयो जीवा व्याख्याताः अवधारणफलं च नान्येषामुदकरूपा जीवाः प्रतिपादिताः ॥

(ये पुनः शाक्यादयोऽप्कायोपभोगप्रवृत्तास्ते नियमत एवाप्कायं विहिंसन्ति तदाश्रितांश्चान्यानिति। तत्र न केवलं प्राणातिपातापत्तिरेव तेषां किमन्यदित्यत आह।

अदुवा विभूसाए पुढोसत्थेहिं विउट्टंति। एत्थ वि तेसिं णो णिकरणाए एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेए आरंभा परिण्णाया भवंति। एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति। तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं उदयसत्थं समारंभेज्जा, णेवण्णेहिं उदयसत्थं समारंभावेज्जा, उदयसत्थं समारंभंतं वि अण्णे ण समणुजाणेज्जा जस्सेते उदयसत्थसमारंभा परिण्णाया भवंति। से हु मुणी परिण्णातकम्मेत्ति बेमि ॥

अथवेति पक्षान्तरोपन्यासद्वारेणाभ्युच्चयोपदर्शनार्थः अशस्त्रोपहताप्कायोपभोगकारिणां न केवलं प्राणातिपातोऽपि त्वदत्तादानमपि तत्तथाम्। यतो येरप्कायजन्तुभिर्यानि शरीराणि निर्वर्त्तितानि तैरदत्तानि, ते तान्युपभुञ्जन्ते यथा कश्चित् पुमान् सचित्तशाक्यभिक्षुकशरीरकात् खण्डमुत्कृत्य गृह्णीयाददत्तं हि तस्य तत्परपरिगृहीतत्वात्। परकीयगवाद्यादानवत्। एवं तानि शरीराण्यजीवगृहीतानि गृह्णतोऽदत्तादानमवश्यम्भावि। स्वाम्यनुज्ञातं सत्त्वास्त्ययमिति। ततश्च नादत्तादानं स्वामिनाऽनुज्ञातत्वात् परानुज्ञातपश्वादिघातवत्। न चैतदपि साध्ववस्थामवोपन्यस्तं, यतः पशुरपि शरीरप्रदानविमुख एव भिन्नार्यमर्यादैरुच्चैरारटन्विशस्यते ततश्च कथमिव नादत्तादानं स्यात्। न चान्यदीयमन्यान्यः स्वामी दृष्टः परमार्थचिन्तायाम्। नन्वेवमशेषलोकप्रसिद्धगोदानादिव्यवहारस्त्रुट्यति त्रुट्यतु नामैवंविधापायसम्बन्धः नहि देयम् यद्धि दुःखितं स्वयं न भवति दासीबलीवर्दादिवत्। न चान्येषां दुःखोत्पत्तेः कारणं हलखड्गादिवत्। एतद्व्यतिरिक्तं दातृपरिगृहीत्रोरेकान्तत एवोपकारकं देयं प्रतिजानते जिनेन्द्रमतावलम्बिनः। उक्तञ्च–"यत् स्वयं न दुःखितं स्यान्न च परदुःखनिमित्तभूतमपि। केवलमुपग्रहकरं, धर्मकृते तद्भवेद्देय" मिति। तस्मादवस्थितमेतत्तेषां तददत्तादानमपीति। सांप्रतमेतद्दोषद्वयं स्वसिद्धान्ताभ्युपगमद्वारेण परः परिजिहीर्षुराह "कप्पइ णो कप्पइ णो पाउं अदुवा विभूसाए" अशस्त्रोपहतोदकारम्भिणो हि चोदिताः सन्त एवमाहुर्यथा नैतत्स्वमनीषिकातः समारम्भयामो वयं किंत्वागमे निर्जीवत्वेनानिषिद्धत्वात् कल्पते युज्यते नोऽस्माकं पातुमभ्यवहर्तुमिति वीप्सया च नानाविधप्रयोजनविषयोपभोग इहानुज्ञातो भवति। तथा ह्याजीविकभस्मस्नाय्यादयो वदन्ति। पातुमस्माकं कल्पते न स्नातुं वारिणा, शाक्यपरिव्राजकादयस्तु स्नानपानावगाहनादि सर्वं कल्पते इति प्रभाषन्ते, एतदेव स्वनामग्राहं दर्शयति। अथवोदकं विभूषार्थमनुज्ञातं न समये। विभूषा करचरणपायूपस्थमुखप्रक्षालनादिका वस्त्रभण्डकादिप्रक्षालनात्मिका वा एवं स्नानादिशौचानुष्ठायिनां नास्ति कश्चिद्दोष इति। एवं ते परिफल्गुवचसः परिव्राजकादयो निजराद्धान्तोपन्यासेन मुग्धमतीन्विमोह्य किं कुर्वन्तीत्याह "पुढोसत्थेहिं विउट्टंति" पृथग् विभिन्नलक्षणैर्नानारूपैरुत्सेचनादिशस्त्रैस्तेऽनगारायमाणाः (विउट्टंतित्ति) अप्कायजीवान् जीवनाद् व्यावर्त्तयन्ति व्यपरोपयन्तीत्यर्थः। यदि वा पृथग् विभिन्नैः शस्त्रैरप्कायिकान् विविधं कुट्टन्ति, छिन्दन्तीत्यर्थः कुट्टधातोः छेदनार्थत्वात् अधुनैषामागमानुसारिणामागमासारत्वप्रतिपादनायाह-(एत्थ वि तेसिं नो निकरणाए) एतस्मिन्नपि प्रस्तुते स्वागमानुसारेणाभ्युपगमे सति (कप्पइ णो कप्पइ णो पाउं अदुवा विभूसाएत्ति) एवंरूपस्तेषामयमागमो यद्बलादप्कायपरिभोगे ते प्रवृत्ताः स स्याद्वादयुक्तिभिरभ्याहतः सन् (नोनिकरणाएत्ति) नो निश्चयं कर्तुं समर्थो भवति न केवलं तेषां युक्तयो न निश्चयायालमपि त्वागमोऽपीत्यपिशब्दः। कथं पुनस्तेषामागमो निश्चयाय नालमित्यत्रोच्यते। त एवं प्रष्टव्याः कोऽयमागमो यदादेशः कल्पते भवतामप्कायारम्भस्तमाहुः प्रतिविशिष्टानुपूर्वीविन्यस्तवर्णपदवाक्यसंघात आप्तप्रणीत आगमः नित्योऽकर्तृको वा। ततश्चैवमभ्युपगते यो येन प्रतिपन्न आप्तः स निराकर्त्तव्यः। अनाप्तोऽसावप्कायजीवापरिज्ञानात्तद्वधानुज्ञानाद्वा भवानिव। जीवत्वं चापां प्राक् प्रसाधितमेव। ततस्तत्प्रणीतागमोऽपि सद्धर्मचोदनायामप्रमाणमनाप्तप्रणीतत्वाद्रथ्यापुरुषवाक्यवत्। अथ नित्योऽकर्तृकः समयोऽभ्युपगम्यते ततो नित्यत्वं दुष्प्रतिपादम्। यतः शाक्यानेव कुम्भवदभ्युपगतः समयः सकर्तृको वर्णपदवाक्यात्मकत्वात् विधिप्रतिषेधात्मकत्वात् उभयसम्मतसकर्तृकग्रन्थसन्दर्भवदिति। अभ्युपगम्य वा ब्रूमः अप्रमाणमसौ नित्यत्वादाकाशवत् यच्च प्रमाणं तदनित्यं दृष्टं प्रत्यक्षादिवदिति। तथा विभूषासूत्रावयवेऽ पृष्टा न प्रत्युत्तरदाने क्षमाः। यतियोग्यं स्नानं न भवति कामाङ्गत्वात् मण्डनवत्। कामाङ्गता च सर्वजनप्रसिद्धा। तथाचोक्तं "स्नानं मददर्पकरं कामाङ्गं प्रथमं स्मृतम्। तस्मात्कामं परित्यज्य नैव स्नान्ति दमे रताः। शौचार्थोऽपि न पुष्कलो वारिणा बाह्यमलापनयनमात्रत्वात् ह्यन्तर्व्यवस्थितकर्ममलक्षालनसमर्थं वारि न दृष्टं तस्माच्छरीरवाङ्मनसामकुशलप्रवृत्तिनिरोधभावशौचमेव कर्मक्षयायालम्। तच्च वारिसाध्यं न भवति कुतोऽन्वयव्यतिरेकसमधिगम्यत्वात्सर्वभावानाम्। न हि मत्स्यादयः तत्र स्थिता मत्स्यत्वादि कर्मक्षयभाजः केनाप्यभ्युपगम्यन्ते, विना च वारिणा महर्षयो विचित्रतपोभिः कर्म क्षपयन्तीत्यतः स्थितमेतत्तत्समयो नो निश्चयाय प्रभवतीति। तदेवं निःसम्पन्नमपां जीवत्वं प्रतिपाद्य तत्प्रवृत्तिनिवृत्तिविकल्पफलप्रदर्शनद्वारेणोपसंजिहीर्षुः सकलमुद्देशार्थमाह। एत्थ सत्थमित्यादि यावत् (सेहुमुणी परिण्णाय कम्मेत्ति बेमि) एतस्मि-

प्काये शस्त्रं द्रव्यभावरूपं समारभमाणस्यैते समारम्भा बन्धकारणत्वेनापरिज्ञाता भवन्ति । अत्रैवाप्काये शस्त्रमसमारभमाणस्येत्येते आरम्भा ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाता भवन्ति । प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहृता भवन्ति । तामेव प्रत्याख्यानपरिज्ञां विशेषतो ज्ञपरिज्ञापूर्विकां दर्शयति । तदुदकारम्भणं बन्धायेत्येवं परिज्ञाय मेधावी मर्यादाव्यवस्थितो नैव स्वयमुदकशस्त्रं समारभेत नैवान्यैरुदकशस्त्रं समारम्भयेत । नैवान्यानुदकशस्त्रं समारभमाणाननुजानीयात् । यस्यैते उदकशस्त्रसमारम्भा द्विधा परिज्ञाता भवन्ति स एव मुनिः परिज्ञातकर्मा भवति । आचा०१ श्रु० १ अ० ३ उ०॥

(१०) अप्कायविहिंसननिषेधो यथा ॥

आउकायं विहिंसंति, मणसा वयसा कायसा ।
तिविहेण करणजोएण, संजया सुसमाहिया ॥ ३० ॥
आउकायं विहिंसंतो, हिंसई ओ तयस्सिए ।
तसे अ विविहपाणे, चक्खुसे य अचक्खुसे ॥ ३१ ॥
तम्हा एयं वियाणित्ता, दोसं दुग्गइवड्ढणं ।
आउकायसमारम्भं, जाव जीवाइ वज्जए ॥ ३२ ॥ दश० ६ अ० ।

(११) अप्कायस्पर्शादिनिषेधो यथा ॥

से भिक्खू वा से भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा से उदगं वा ओसं वा हिमं वा महियं वा करगं वा हरितणुगं वा सुद्धोदगं वा उदउल्लं वा कायं उदउल्लं वा वत्थं ससणिद्धं वा कायं ससणिद्धं वा वत्थं न आमुसेज्जा न संफुसेज्जा न विलेज्जा न पविलेज्जा न अक्खोडेज्जा न पक्खोडेज्जा न आयाविज्जा न पयाविज्जा अन्नं न आमुसावेज्जा न संफुसावेज्जा न विलावेज्जा न पविलावेज्जा न अक्खोडावेज्जा न पक्खोडावेज्जा न आयावेज्जा न पयावेज्जा अन्नं आमुसंतं वा संफुसंतं वा आविलंतं वा पविलंतं वा अक्खोडंतं वा पक्खोडंतं वा आयावंतं वा पयावंतं वा न समणुजाणेज्जा जाव जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि । तस्स भंते ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥

सेभिक्खू वा इत्यादि जावजागरमाणे वत्ति, पूर्ववदेव (से उदगं चेत्यादि) तद्यथा उदकं वा अवश्यायं वा हिमं वा महिकां वा करकं वा हरतनुं वा शुद्धोदकं वा । (उदकादिपदानां व्याख्या तत्तच्छब्दे) तथा उदकार्द्रं वा कायं उदकार्द्रं वा वस्त्रं उदकार्द्रता चेह गलद्बिन्दुतुषारानन्तरोदितोदकसम्मिश्रिता । तथा सस्निग्धं वा कायं सस्निग्धं वस्त्रम् अत्र स्नेहनं स्निग्धमिति भावे निष्ठा प्रत्ययः स्निग्धेन सह वर्त्तते इति सस्निग्धं सस्निग्धता चेह बिन्दुरहितानन्तरोदितोदकभेदसम्मिश्रिता । दश० ४ अ० ॥

(१२) शीतोदकादिपरिसेवणनिषेधो यथा ॥

सीओदकं न सेविज्जा, सिलावुट्ठं हिमाणि य ।
उसिणोदगं तत्तफासुयं, पडिगाहिज्ज संजए ॥ ६ ॥

शीतोदकं पृथिव्युद्भवसचित्तोदकं न सेवेत । तथा शिलावृष्टं हिमानि च न सेवेत । तत्र शिलाग्रहणेन करकाः परिगृह्यन्ते । वृष्टं वर्षणं, हिमं प्रतीतं, प्राय उत्तरापथे भवति । यद्येवं कथमयं वर्त्ततेत्याह-उष्णोदकं क्वथितोदकं तप्तप्राशुकं तप्तं सत्प्राशुकं त्रिदण्डोद्वृत्तं नोष्णोदकमात्रं प्रतिगृह्णीयाद्वृत्त्यर्थं संयतः साधुः । एतच्च सौवीराद्युपलक्षणमिति सूत्रार्थः । तथा ॥

उदउल्लं अप्पणो कायं, नेव पुंछे न संलिहे ।
समुप्पेह तहाभूयं, नो णं संघट्टए मुणी ॥ ७ ॥

नदीमुत्तीर्णो भिक्षां प्रविष्टो वा वृष्टिहतः उदकार्द्रमुदकबिन्दुचितमात्मनः कायं शरीरं स्निग्धं वा नैव पुञ्छयेत वस्त्रतृणादिभिर्न संलिखेत पाणिना, अपि तु संप्रेक्ष्य निरीक्ष्य तथाभूतमुदकार्द्रादिरूपं नैनं कायं संघट्टयेत मुनिर्मनागपि न स्पृशेदिति सूत्रार्थः । दश० ८ अ० (उदकतीरे निवासादिनिषेध उदगतीरशब्दे) (अप्कायस्य बहुवक्तव्यता पानकशब्देऽपि) (अप्कायस्य दर्पिका कल्पिका च पडिसेवणाशब्दे) (वस्त्रधावनेऽप्कायप्रतिसेवनाया वक्तव्यता धोवणशब्दे) (उदकसन्तरणेऽप्कायप्रतिसेवनाया वक्तव्यता उदगसंथरणशब्दे)

आउक्कायविहिंसग–अप्कायविहिंसक– त्रि० सचित्तजलविराधके, ॥ ग० १ अधि० ॥

आउकाल–आयुष्काल–पुं० मृत्युकाले, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ०॥

आउक्खय–आयुःक्षय– पुं० आयुष्कर्मपुद्गलनिर्जरणे, स्था० ८ ठा० ॥ आयुर्दलिकनिर्जरणे, नि० । कर्मद्रव्यनिर्जरणे, विपा० ॥ कर्मणो दलिकनिर्जरे, औ० । भ० । (आयुःक्षयनिमित्तान्यध्यवसायादीनि आउ शब्दे)

क्षीणमायुर्जिनेन्द्रैरपि न वर्द्धयितुं शक्यम्, तथा चाह–
शक्रेण स्वामी विज्ञप्तो, यत् क्षणमायुर्वर्द्धयत येन भवत्सु जीवत्सु भवज्जन्मनक्षत्रं संक्रान्तो भस्मराशिग्रहो भवच्छासनं पीडयितुं न शक्नोति ततोऽवश्यं प्रभुणोक्तम् न खलु शक्र ! कदाचिदपीदं भूतपूर्वं यत् क्षीणमायुर्जिनेन्द्रैरपि वर्द्धयितुं शक्यते इति । कल्प० ॥

आयुषःक्षये चावश्यं जीवितनाशः तथा च सूत्रकृताङ्गे–

तालं जह बंधणच्चुए, एवं आउक्खयम्मि तुट्टती ।

यथा तालफलं बन्धनात् वृन्तात् च्युतमत्राणमवश्यं पतति एवमसावपि स्वायुषःक्षये त्रुट्यति जीवितात् च्यवत इति सूत्र० २ अ० ।

डहरा बुड्ढा य पासह, गब्भत्था वि चियंति माणवा ।
सेणे जह वट्टयं हरे, एवमाउक्खयम्मि तुट्टती ॥

डहरा, बाला एव केचन जीवितं त्यजन्ति । तथा वृद्धाश्च गर्भस्था अप्येतत्पश्यत यूयं के ते मानवा मनुष्यास्तेषामेवोपदेशदानार्हत्वात् मानवग्रहणम् । बह्वपायत्वादायुषः सर्वास्वप्यवस्थासु प्राणी प्राणांस्त्यजतीत्युक्तं भवति । तथाहि–त्रिपल्योपमायुष्कस्यापि पर्याप्त्यनन्तरमन्तर्मुहूर्तेनैव कस्यचिन्मृत्युरुपतिष्ठतीति । अपिच–गर्भस्थं जायमानमित्यादि । अत्रैव दृष्टान्तमाह । यथा श्येनः पक्षिविशेषो वर्त्तकं तित्तिरजातीयं हरेत् व्यापादयेदेवं प्राणिनः प्राणान् मृत्युरुपहरेत् उपक्रमकारणमायुष्कमुपक्रमेत । तदभावे वा आयुष्यक्षये त्रुट्यति व्यवच्छिद्यते जीवानां जीवितमिति शेषः ॥ २ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० ॥

आयुषः क्षयमजानन्त आरम्भे प्रवर्त्तन्ते ॥

आउक्खयं चेव अबुज्झमाणे, ममाति से साहसकारि मंदे ।
अहो य राओ परितप्पमाणे, अट्टेसु मूढे अजरामरेव्व ॥

आयुषो जीवनलक्षणस्य क्षय आयुष्कक्षयस्तमारम्भप्रवृत्तश्छिन्दद्भिन्दन्मत्स्यवदुदकक्षये सत्यनवबुध्यमानोऽस्तीव मम इति ममत्ववानिदं मे अहमस्य स्वामीत्येवं स मन्दोऽज्ञः साहसं कर्तुं शी-

लमस्येति साहसकारीति तद्यथा । कश्चिद्वणिङ् महाक्लेशेन महार्घाणि रत्नानि समासाद्योज्जयिन्या बहिरावासितः । स च राजचौरदायादभयाद्रात्रौ रत्नान्येवमेवं च प्रवेशयिष्यामीत्येवं पर्यालोचनाकुलो रजनीक्षयं न ज्ञातवान् अहन्येव रत्नानि प्रवेशयन् राजपुरुषै रत्नेभ्यश्च्यावित इति । एवमन्योऽपि किंकर्तव्यताकुलः स्वायुषः क्षयमबुध्यमानः परिग्रहेष्वारम्भेषु च प्रवर्तमानः साहसकारी स्यादिति । तथा कामभोगतृषितोऽहि रात्रौ च परि समन्तात् द्रव्यार्थी परितप्यमानोऽम्मणवणिग्वदार्तध्यायी कायेनापि क्लिश्यते । तथा चोक्तम्-अजरामरवद्बालः क्लिश्यते धनकाम्यया । शाश्वतं जीवितं चैव, मन्यमानो धनानि च ॥ १ ॥ तदेवमार्तध्यानोपहतः "कइया वच्चइ सत्थो, किं भंडं कत्थ कित्तिया भूमी" त्यादि । तथा-उक्खणइ खणइ णिहणइ, रत्तिं न सुयइ दिया वि य ससंको" इत्यादि । चित्तसंक्लेशात्सुष्ठु मूढो अजरामरवदात्मानं मन्यमानोऽपगतशुभाध्यवसायोऽहर्निशमारम्भे प्रवर्तत इति । सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

अहर्निशमायुषः क्षयमवबुध्य धर्मे यतितव्यम्

पिच्छह आउस्स खयं, अहोनिसं झिज्जमाणस्स १८

राइंदिएण तीसं तु, मुहुत्ता नवसयाइ मासेणं ।
हायंति पमत्ताणं, नयणं अबुहा वियाणंति ॥ १९ ॥
तिन्नि सहस्से सगले, छच्च सए उडुवरो हरइ आउं ।
हेमंते गिम्हासु य, वासासु य होइ नायव्वं ॥ २० ॥
वाससयं परमाउं, इत्तो पन्नास हरइ निद्दाए ।
इत्तो विसइ हायइ, बालत्ते वुड्ढभावे य ॥ २१ ॥
सीउण्हपंथगमणे, खुहापिवासाभयं च सोगे य ।
नाणाविहा य रोगा, हवंति तीसाइ पच्छद्धे ॥ २२ ॥
एवं पंचासीई, नट्ठा पण्णरसमेव जीवंति ।
जे हुंति वाससइया, न य सुलहा वाससयजीवी ॥ २३ ॥
एवं निस्सारे मा-णुसत्तणे जीविए अहिवडंते ।
न करेह चरणधम्मं, पच्छा पच्छाणुतप्पिह हा हा ॥ २४ ॥

(पिच्छहत्ति-) भो भव्याः ! यूयं पश्यत ज्ञानचक्षुषा विलोकयत आयुषः क्षयमहोरात्रं क्षीयमाणस्य समये २ आवीचीमरणेन त्रुट्यमानस्येति १८ (राइंति) अहोरात्रेण त्रिंशन्मुहूर्त्ता भवन्ति मासेन नव शतानि मुहूर्त्तानि तानि प्रमत्तानां मद्यादिप्रमादयुक्तानां सुभूमब्रह्मदत्तादीनामिव हीयन्ते न चाबुधा मूर्खा विजानन्तीति ॥ १९ ॥ (तिन्नित्ति) त्रीणि सहस्राणि षट्शताधिकानि सकलानि संपूर्णानि मुहूर्त्तानि हेमन्ते शीतकाले भवन्ति।एतत्प्रमाणमायुर्जीवानां हेमन्ते उडुवरः सूर्यो हरति एवं ग्रीष्मे वर्षासु च ज्ञातव्यं भवति ॥२०॥(वासत्ति,) सांप्रतं जीवानां परमायुरुत्कृष्टजीवितवर्षशतं प्रवाहेण ज्ञातव्यम् । इतो वर्षशतात् निद्रया पञ्चाशद्वर्षाणि हरति गमयति जीवः इतः शेषपञ्चाशद्वर्षतः विंशतिवर्षाणि हीयन्ते यान्ति प्रमादिनाम् कथं बालत्वे दशकं वृद्धत्वे दशकं चेति ॥ २१ ॥ (सिउत्ति) शीतोष्णपथगमनानि तथा क्षुधा पिपासा भयं च शोकश्च नानाविधा रोगाश्च भवन्ति । त्रिंशतः पश्चार्द्धं त्रिंशत्पश्चार्द्धं पञ्चदशवर्षरूपं तस्मिन् को भावः शेषत्रिंशतः पञ्चदश वर्षाणि जीवानां शीतोष्णपथगमनादिभिर्मुधा यान्तीति ॥ २२ ॥ एवं पूर्वोक्तप्रकारेण पञ्चाशीतिवर्षाणि नष्टानि, धर्मं विना विकथानिद्राद्यस्यवतां मुधा गतानि कथं ? निद्रया पञ्चाशद्वर्षाणि (५०) बालत्वे दश (१०) वृद्धभावे दश (१०) शीतादिभिः पञ्चदश (१५) एवं सर्वाणि पञ्चाशीति वर्षाणि (८५) इति ये जीवा वर्षशतिकाः वर्षशतप्रमाणा भवन्ति ते जीवा पञ्चदश वर्षाणि जीवन्ति अन्यानि मृतप्रायत्वात् । न च वर्षशतजीविनो जीवाः प्राप्यन्ते । किन्तु ताः सुखेनानायासेन लभ्यन्ते इति सुलभाः सर्वथा सुखिन इत्यर्थः । उक्तं च-"आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितं रात्रौ तदर्द्धं गतं, तस्यार्द्धस्थ परस्य चार्द्धमपरं बालत्ववृद्धत्वयोः । शेषं व्याधिवियोगदुःखसहितं सेवादिभिर्नीयते,जीवे वारितरङ्गचञ्चलतरे सौख्यं कुतः प्राणिनाम् ॥ २३ ॥ एवमुक्तप्रकारेण निस्सारे असारे मानुषत्वे मनुजत्वे तथा जीविते आयुषि रत्नकोटिकोटिभिरपि अप्राप्ये अधिपतति समये २ क्षयं गच्छति सतीत्यर्थः न कुरुत यूयं चरणधर्मं ज्ञानदर्शनपूर्वकं देशसर्वचारित्रं हा इति महत् खेदे ॥ पश्चादायुः क्षयानन्तरं आयुःक्षयचरमक्षणे वा पश्चात्तापं कायवाङ्मनोभिर्महाखेदं करिष्यथ नरकस्थशशिराजवदिति ॥२४॥ तं०॥ "समस्तसत्वसंघानां क्षयत्यायुरनुक्षणम् । आममल्लकवारीव, किं तथापि प्रमाद्यसि ॥१॥ पंचा० १ विव० ॥ मरणे, प्रश्न० १ द्वा० ॥ उत्त० ॥

आउक्खेम--आयुःक्षेम-न० आयुषः क्षेममिति-आयुषः सम्यक् पालने, जीविते च ॥

जं किंचि वुक्कमं जाणे, आउक्खेमस्स मप्पणो ।
तस्सेव अंतरद्धाए, खिप्पं सिक्खेज्ज पंडिए ॥

एतदुक्तं भवति आत्मायुषो यत्क्षेमं प्रतिपालनोपायं जानीत तं क्षिप्रमेव शिक्षेत् व्यापारयेत । यद्वा आत्मनः आयुः क्षेमस्य जीवितस्येति । आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।

आउजीव--अब्जीव-पुं०-आप एव जीवः । स्थावरजीवविशेषे, अवाश्रितो वा जीवः । उदकाश्रिते जीवे च । सूत्र०१श्रु० ११अ०।

तद्भेदा यथा—

दुविहा आउजीवाओ, सुहुमा बायरा तहा ।
पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेए दुहा पुणो ॥ ८४ ॥
बायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पकित्तिया ।
सुद्धोदए य उस्से य, हरितणु महिया हिमे ॥ ८५ ॥
एगविहमनाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया ।
सुहुमा सव्वलोयम्मि, लोगदेसे य बायरा ॥ ८६ ॥

तिसृणां गाथानामर्थः अब्जीवास्तु द्विविधा । सूक्ष्मास्तथा बादरा अपि । पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च द्विविधा पुनर्वर्त्तन्ते इति शेषः ॥ ८४ ॥ अथ पुनर्बादरा ये पर्याप्ता अब्जीवास्ते पञ्चधा प्रकीर्त्तिताः । तत्र सूक्ष्मा अप्कायजीवा एकविधा अनानात्वात्तीर्थकरैर्व्याख्याताः । तत्र सूक्ष्मा अप्कायजीवाः सर्वस्मिन् चतुर्दशरज्ज्वात्मके लोके वर्त्तन्ते बादरा अप्कायजीवा लोकस्यैकदेशे वर्त्तन्ते ॥ ८७ ॥

संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य ।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥ ८८ ॥

सन्ततिं प्रवाहमार्गमाश्रित्य अप्कायजीवा अनादिकाः पुनरपर्यवसिता अपि स्थितिं भवस्थितिं कायस्थितिं चाश्रित्य सादिकास्तथा सपर्यवसिताः अवसानसहिता अपि वर्त्तन्ते ॥ ८८ ॥

सत्तेव सहस्साइं, वासाणुक्कोसिया भवे ।
आउठिई आऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नियं ॥ ८९ ॥

अपामप्कायजीवानां सप्तैव सहस्राणि वर्षाण्युत्कृष्टा आयुषः स्थितिर्भवेत् जघन्यतः अन्तर्मुहूर्त्तं भवेत् ॥ ८९ ॥

असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।
कायठिई आऊणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ ९० ॥

अपामप्कायिजीवानां तं स्वकायमर्थात् अप्कायममुञ्चतामुत्कृष्टा कायस्थितिः असंख्यकालं भवति जघन्या कायस्थितिरन्तर्मुहूर्त्तं भवति ॥ ९० ॥

अणंतकालमुक्कोसं, अंतो मुहुत्तं जहन्नयं ।
विजढम्मि सए काए, आउजीवाण अंतरं ॥ ९१ ॥

अब्जीवानां स्वकीये काये त्यक्ते सति अपरस्मिन् काये उत्पद्य पुनः स्वकीये काये उत्पत्तिः स्यात्तदा उत्कृष्टमन्तरमनन्तकालं भवति । जघन्यकमन्तरमन्तर्मुहूर्त्तं भवति । वनस्पतिकाये जीवो ऽनन्तकालं तिष्ठति तदा अनन्तकालमन्तरं भवति इति भावः ॥९२॥

एएसिं वन्नओ चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाणादेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्ससो ॥ ९२ ॥

एतेषामाप्कायजीवानां वर्णतो गन्धतः रसतः स्पर्शतः संस्थानादेशतश्चापि संस्थाननामतश्चापि सहस्रशो बहवो भेदा भवन्ति ॥ ९२ ॥ उत्त० ३६अ०॥ अब्जीवानाञ्च प्रत्येकशरीरित्वा । "पुढो सत्ता आउजीवा" प्रत्येकशरीरत्वात्पृथक् प्रत्येकं सत्वाः प्रत्येकशरीरिणोऽवगन्तव्या इति । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

आउज्ज–आतोद्य–न०आ०समन्तात् तुद्यते।आ०तुद०एयत्।वीणादिवाद्ये, आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । स्था० । अनु० । आव० । जीवा० । तच्च द्विविधम्–ततविततं अपि द्विविध–घनशुषिरभेदात् इति। स्था० । बृहत्कल्पे तु चतुर्विधम् ततविततघनशुषिरभेदात्।बृ० १ उ० । स्थानाङ्गटीकायामपि चतुः स्थानके पुनरिदमेव भणिष्यते। ततं वीणादिकं ज्ञेयं, विततं पटहादिकम् । घनं तु कांस्यतालादि वंशादिशुषिरम्मतमिति ॥ १ ॥ विवक्षाप्राधान्याच्च न विरोधो मन्तव्य इति॥स्था०२ ठा० ।आचा०॥

राजप्रश्नीयेऽस्यैकोनपञ्चाशद्भेदाः प्रदर्शितास्तद्यथा ।

तएणं से सूरियाभे देवे अट्ठसयं संखाणं विउव्वति । अट्ठसयं संगाणं विउव्वइ। अट्ठसयं संखियाणं विउव्वइ । अट्ठसयं खरमुहीणं विउव्वइ । अट्ठसयं पेयाणं विउव्वइ । अट्ठसयं पिरिपिरियाणं विउव्वति । एवमाहियाणं एगोणवणं आउज्ज विहाणाइं विउव्वति ।

आदिशब्देन तट्टीकायाम् । पणव ६ पटह ७ भम्भा ८ होरम्भा ९ भेरी १० झल्लरी ११ दुन्दुभी १२ मुरुज १३ मृदङ्ग १४ नन्दीमृदङ्ग १५ आलिङ्ग १६ कुस्तुम्ब १७ गोमुखी १८ मर्द्दल १९ विपञ्ची २० वल्लकी २१ भ्रमरी २२ भ्रामरी २३ परिवादिनी २४ बर्चसा २५ सुघोषा २६ नन्दीघोषा २७ महती २८ कच्छपी २९ चित्रवीणा ३० आमोद ३१ झञ्झा ३२ नकुल ३३ तूणा ३४ तुम्बवीणा ३५ मुकुन्द ३६ हुडुक ३७ विचिकी ३८ करटी ३९ डिण्डिम ४० किणित ४१ कडम्बा ४२ दर्दरक ४३ दर्दरिका ४४ कुस्तुम्बर ४५ कलशिका ४६ तल ४७ ताल ४८ कांस्यताल ४९ रिंगिसिका ५० मङ्गरिका ५१ शुशुमारिका ५२ वंश ५३ वाली ५४ वेणु ५५ परिली ५६ बद्धकाः ५७ प्रदर्शिताः । अव्याख्यातास्तु भेदाः लोकतः प्रतीतव्याः एवमादीनि बहून्यातोद्यानि विकुर्वन्ति । सर्वसंख्यया तु मूलभेदापेक्षया ऽऽतोद्यभेदा एकोनपञ्चाशत् । शेषास्तु भेदास्तेष्वेवान्तर्भवन्ति यथा वंशातोद्यविधाने वालीवेणुपिरिलीबद्धका इति ॥ राज० ॥

आवज्ज–पुं० आवर्जनमावर्जः । अभिमुखीकरणे, आवर्ज्यतेऽभिमुखीक्रियते मोक्षोऽनेनेति–शुभमनोवाक्कायव्यापारविशेषे च । उक्तञ्च–" आवज्जणमुवओगो वावारो वा " इति आवर्ज्यतेऽभिमुखीक्रियत, इति घञ् । अभिमुखी कर्त्तव्ये, त्रि० । प्रज्ञा० ३६ पद ॥

आवर्ज्य–त्रि० । आवर्ज्यत इति ण्यत् अभिमुखीकर्त्तव्ये, ॥ आ० म० द्वि० ॥

आउज्जण–आवर्जन–न० अभिमुखीकरणे, शुभमनोवाक्कायव्यापारे च । प्रज्ञा० ३६ पद । विशे० ॥

आउज्जसद्द–आतोद्यशब्द–पुं० नोभाषाशब्दविशेषे, स्था० २ ठा० ॥ स च वेणुवीणामृदङ्गादीनां यो शब्द इति । जीवा० ३ प्रति० ॥ तद्भेदादि यथा ।

आउज्जसद्दे दुविहे पण्णत्ते तंजहा–तते चेव वितते चेव। तते दुविहे पण्णत्ते–तंजहा-घणे चेव सुसिरे चेव । एवं वितते वि ।

ततविततादिकमातोद्यभेद आउज्जशब्दे प्रदर्शितः तज्जनितः शब्दस्ततो विततो घनः शुषिरश्च व्यपदिश्यते इति । अस्य चतुर्विधत्वम् चतुर्विधातोद्यजनितत्वात् । स्था०२ ठा०।(आतोद्यस्य चतुर्विधत्वम् आउज्ज शब्दे)

आउज्जिय–आयोगिक– पुं० उपयोगवति ज्ञानिनि, । भ० । २ श० ५ उ० ।

आवर्जित–त्रि० आ० वृज् णिच् क्त० अभिमुखीकृते, तथा च लोके वक्तार आवर्जितो ऽयं मया सम्मुखीकृत इत्यर्थ इति । प्रज्ञा० ३६ पद । पं० सं० ॥ दत्त,त्यक्ते, निम्नीकृते च ॥ वाच० ।

आउज्जियकरण–आवर्जितकरण– न० आवर्जितस्य करणमिति केवलिसमुद्घातात्पूर्वं क्रियमाणे शुभयोगव्यापारणे, तथा भव्यत्वेनावर्जितस्य मोक्षगमनं प्रत्यभिमुखीकृतस्य शुभयोगव्यापारणमिति ॥ प्रज्ञा० ३६ पद । पं० सं० (अत्रत्या वक्तव्यता आउज्जीकरण शब्दे)

आउज्जिया–आयोजिका–स्त्री०भावे युज् व्यापारणे,आ०म०द्वि० ।

आउज्जियाकरण–आयोजिकाकरण– न० आङ् मर्यादया केवलिदृष्टया योजनं शुभानां योगानां व्यापारणम्–भावे युज् तस्य करणमिति । केवलिसमुद्घातात्पूर्वं क्रियमाणे शुभव्यापारात्मके क्रियाविशेषे, ॥ प्रज्ञा० ३६ पद । आ० म० द्वि० । पं० सं० ।

आउज्जीकरण–आवर्ज्जीकरण– न० आवर्जनमावर्जः तस्य करणमिति विवक्षायां च्विप्रत्ययः । केवलिसमुद्घातात्पूर्वं क्रियमाणं आत्मानं प्रति मोक्षस्याभिमुखीकरणेनात्मनो मोक्षं प्रत्युपयोजनकरणे, आवर्ज्यतेऽभिमुखीक्रियते मोक्षोऽनेनेति आवर्जस्तस्य करणमिति विवक्षायां च्विप्रत्ययः । केवलिसमुद्घातात्पूर्वं क्रियमाणे शुभमनोवाक्कायव्यापारविशेषकरणे, प्रज्ञा० ३६ पद । आवर्ज्यते इत्यावर्जः घञ्-तस्य करणमिति च्विः । केवलिसमुद्घातात्पूर्वं क्रियमाणे मोक्षं प्रत्यभिमुखीकर्त्तव्यस्य करणं, तथान्तर्मौहूर्त्तिक उदयावलिकायां कर्म्मपुद्गलप्रक्षेपव्यापाररूप उदीरणाविशेष इति ॥ आ० म० द्वि० । औप० । स्था० । कर्म्म० ।

तथाच प्रज्ञापनायाम् ।

कइसमइए णं भंते ! आउज्जीकरणे पण्णत्ते गोयमा !
असंखिज्जसमइए अंतोमुहुत्तिए आउज्जीकरणे पण्णत्ते ॥

आवर्जीकरणञ्च सर्वोऽपि केवली केवलिसमुद्घातं गच्छन् प्रथमत उपगच्छति । तथा च केवलिसमुद्घातप्रक्रियां विभाणिषुः समुद्घातशब्दव्याख्यानपुरस्सरमाह भाष्यकारः । "तत्थाउ य संसाहि य, कम्मसमुग्घायणं समुग्घाओ। तं गंतुमणा पुव्वं, आ

उज्जीकरणमभ्येइ " प्रज्ञा० ३६ पद । पं० सं० ॥

आवज्जणमुवओगो, वावारो वा तदत्थमाईए ।
अंतोमुहुत्तं मेत्तं, काउ कुरुए समुग्घायं ॥

तत्रायुःशेषाणामधिकस्थितिकानां वेदनीयादिकर्म्मणां समुद्घातं समुद्घातः तं च गन्तुमनाः प्रारिप्सुः पूर्वमावर्ज्जीकरणमभ्येति विदधाति । कर्मभूतं तदित्युच्यते तदर्थं समुद्घातकरणार्थमादौ केवलिना उपयोगा मया अधुनेदं कर्त्तव्यमित्येवंरूप उदयावलिकायां कर्म्मप्रक्षेपरूपो व्यापारो वा आवर्जनमुच्यते तस्यैवं भूतस्य करणमावर्ज्जीकरण तदन्तर्मुहूर्त्तमात्रं कालं कृत्वा ततः समुद्घातं कुरुत इति ॥ विशे० ॥

आउज्जोवण—अबयोजन—न०--अप्कायपन्त्रयोजने,

आउज्जोवण वणिए, अगणि कुरुंबीकुकम्मकुसरीए ।
तेणे मालागारे, उब्भामगपंथि गजंते ॥ २ ॥

तेषां हि सशङ्कं व्रजतामेते दोषाः (आउज्जोवणत्ति) अप्काययन्त्राणि योज्यन्ते वहनाय सज्जीक्रियन्ते इति ॥ ओघ० ॥ असंजए हिंसरू वसंताणं आउज्जोवणवणियादिदोसा भवंतीति । नि०-चू० २ उ० ॥

आउट्ट—आउट्ट—पुं०-- करणे, अयमेतादृश एव सैद्धान्तिको धातुरिति ॥ कल्प० ॥ आउट्टन्ति णाम करेति । नि०चू० ३ उ० ॥

आकुट्ट—पु०--आकुट्टनमाकुट्टः आ० कुट्ट० घञ्-छेदने, हिंसायां च। सा चात्र प्राण्यवयवानां छेदनभेदनादिरूपो व्यापार इति॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० ॥

आतुट्ठ—त्रि०—सन्तुष्टे, नि०चू० १ उ० ॥

आवृत्त—त्रि०--आ--समन्तात् वृत्त इति । समन्ताद् व्यवस्थिते, आचा० १ श्रु०७अ०४उ० । परावृत्ते, प्रतिनिवृत्ते, च । वाच० ॥

पाणातिवायप्पभितिसु, संकप्पकएसु चरणविगमम्मि ।
आउट्टे परिहारा,पुण वयउवणं तु मूलंति ॥

आवृत्ते आवृत्तपरिणामे साधावीति । पंचा० १६ विव० ॥ समन्तात् हिंसायां प्रवृत्ते, आउट्टामो प्रवर्तामहे हिंसायाम्, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । पुनः पुनरभ्यासे, आवर्त्यमाने च । वाच० ॥

आउट्टंत—आउट्टत्—त्रि० । कुर्वति, कल्प० । नि० चू० ॥

आउट्टण—आउट्टन--न० । करणे,कल्प० ॥ नि० चू० ॥

आकुट्टन—न० । हिंसायाम्, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । आ० म०। द्वि० ।

आवर्त्तन—न०--अभिलाषायाम, आचा० २ श्रु०७ अ० १ उ० ॥ आराधनायाम, कहणाउट्टण आगमपुच्छणं दीवणा य कज्जस्स, व्य० म० । आवर्तनमाकम्पनं राज्ञो भक्तिभजनामिति वृत्तिः व्य० प्र० ८ उ० ॥ नि० चू० । आवर्जने, व्य० द्वि० १० उ० आभिमुखीभूय वर्त्तने, नं० । निवर्त्तने, सूत्र० १ श्रु० १० अ० । आवर्तनं पूर्वभावतो निवृत्त्यान्यभावप्रतिपत्त्याभिमुखो वर्तते येन बोधपरिणामेन स आवर्तः पु० तथावर्त्तनं. ॥ ईहातो निवृत्यापायभावप्रतिपत्त्यभिमुखीभूय वर्त्तनस्य हेतौ, बोधपरिणामे च । नं०

आउट्टणया—आवर्त्तनता--स्त्री० आवर्त्ततेऽभिमुखीभूय वर्त्तते येन स तथा तद्भावस्तत्ता । आभिनिबोधिकज्ञानावशेषस्यापायस्य नामधेयविशेषे, सा ईहातो निवृत्यापायभावप्रतिपत्त्याभिमुखीभूय वर्त्तन हेतुभूता बोधपरिणामेतीति ॥ नं० ॥

आउट्टणा—आवृत्तना—स्त्री० आराधनायाम, नि० चू० २ उ० ॥

आकम्पने, व्य० । आवर्जने, "आउट्टऊण अत्तीकरेइ" आवर्त्यावर्ज्यात्मीकरोतीति तदर्थः ॥ व्य० द्वि० १० उ० ॥

आउट्टावण—आवर्त्तन—न० अभिमुखीकरणे, आचा० २ श्रु० ॥

आउट्टि—आउट्टि--स्त्री० करणे, "आउट्टत्ति णाम करोति" आउट्टि धातुः करणार्थे सैद्धान्तिकः । कल्प० । नि० चू० ॥

आकुट्टि—स्त्री० हिंसायाम्, सा च प्राणिनां छेदनभेदनव्यापार इति । आचा० १ श्रु० १ अ० ॥ इदं करोमीत्येवं बुध्वोपेत्य करणे, जीत० ॥ सम० ॥ ध० ॥ प्रव० ॥ पं० व० । आव० ॥ आउट्टिया नामआभोगे जानान इत्यर्थः । बृ० ३ उ० ॥ (आकुट्ट्यां धर्मरुचेरुदाहरणम्- आता शब्दे)

आवृत्ति—स्त्री० आ० वृत्० क्तिन्० समन्तात्प्रवर्त्तने, । आचा०२श्रु. अभिलाषायाम, । आचा० २ श्रु० । आराधनायाम, राज्ञो भक्तीभजनम् । व्य० प्र० १ उ० । नि० चू० । आवर्जने, । व्य० द्वि० १० उ० । अभिमुखीभूय वर्तने, । नं ॥ निवर्त्तने, सूत्र० १ श्रु १ अ० । पुनः पुनरभ्यासे, भूय एकजातीयक्रियाकरणे, आवृत्तिः सर्वशास्त्राणां बोधादपि गरीयसी । प्रत्यावृत्तौ, पुनरागतौ, वाच० । सूर्यस्य चन्द्रस्य च भूयो भूयो दक्षिणोत्तरगमने च । तद्वक्तव्यता सूर्यप्रज्ञप्ति-चन्द्रप्रज्ञप्ति ज्योतिष्करण्डके चद्वादशे प्राभृते । यथा आवृत्तयो द्विधा । तद्यथा-एका सूर्यस्यावृत्तयोऽपराश्चन्द्रमसस्तत्र युगे सूर्यस्यावृत्तयो दश भवन्ति चतुस्त्रिंशच्छतमावृत्तीनां चन्द्रमसः । सूर्य० १२ पाहु० । चन्द्र० । तत्र सूर्यस्य दशावृत्तयो यथा—

तत्थ खलु इमातो पंच वासिकीओ पंच हेमन्तीओ आउट्टीओ पण्णत्ताओ ॥

(तत्थ खलु इत्यादि) तत्र युगे खलु इमा वक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्च वार्षिक्यः पञ्च हैमन्त्यः शीतकालभाविन्यः सर्वसंख्यया दश आवृत्तयः सूर्यस्य प्रज्ञप्ताः । चन्द्र० १२ पाहु० । एतस्योपपत्तिं वक्तुकाम आह—

एत्तो आउट्टीओ, वोच्छं जह कमेण सूरस्स ।
चंदस्स य लहुकरणं, जह दिट्ठं पुव्वसूरीहिं ॥

इतोऽयनविभागप्रतिपादनानन्तरं सूर्यस्य चन्द्रस्य च आवृत्तीर्भूयो भूयो दक्षिणोत्तरगमनरूपा यथाक्रमेण परिपाट्या वक्ष्यामि तासां चावृत्तीनां प्रतिनियतप्रथमदिवसपरिज्ञानाय यथादृष्टं सर्वदर्शिभिः सर्वज्ञैस्तथाकरणं लघूपायं वक्ष्ये ॥

प्रतिज्ञातमर्थं निर्वाहयितुकामः प्रथमत आवृत्तीः प्रतिपादयति

सूरस्स य अयणसमा, आउट्टीओ जुगम्मि दस होंति ।
चंदस्स य आउट्टी, सयं च चोत्तीसयं चेव ॥

सूर्यस्यादित्यस्य युगे च चान्द्रं चन्द्राभिवर्धितं संवत्सरपञ्चकपरिमाणे आवृत्त्ते यथोदितस्वरूपा अयनसमा भवन्ति । अयनप्रथमप्रवृत्ते वा वृत्तिशब्दवाच्यत्वात् । ताश्च कति संख्या इत्याह दश । तथा चन्द्रस्यावृत्तीनां शतं चतुस्त्रिंशदधिकम अयनानां हि प्रथमाः प्रवृत्तय आवृत्तिशब्दवाच्याश्चन्द्रस्य वा अयनान्येतावन्ति तत आवृत्तयोऽप्येतावत्य एव (ज्यो० १२ पाहु०) अथ कथमवसीयते सूर्यस्यावृत्तयो युगे दश भवन्ति चन्द्रमसश्चावृत्तीनां चतुस्त्रिंशच्छतमिति उच्यते । उक्तं नाम—आवृत्तयो भूयो२ दक्षिणोत्तरगमनरूपाः ततः सूर्यस्य चन्द्रमसो वा यावन्त्ययनानि तावन्त्य आवृत्तयः सूर्यस्य चायनानि दश एतच्चावसीयते त्रैराशिकबलात् । तथाहि—यदि त्र्यशीत्यधिकेन शतेन दिवसानामेकमयनं भवति ततोऽष्टादशभिः शतैः त्रिंशदधिकैः कति अयनानि लभ्यन्ते राशित्रयस्थापना । (१८३)(१) (१८३०) अत्रा-

न्येन राशिना मध्यमस्य राशेर्गुणनम् एकस्य च गुणने तदेव भवतीति जातान्यष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि (१८३०) तेषामाद्येन राशिना त्र्यशीत्यधिकेन शतेन भागहरणं लब्धा दश। आगतं युगमध्ये सूर्यस्य दश अयनानि भवन्तीत्यावृत्तयोऽपि दश। तथा यदि त्रयोदशभिर्दिवसैश्चतुश्चत्वारिंशता च सप्तषष्टिभागैरेकं चन्द्रस्यायनं भवति ततोऽष्टादशभिर्दिवसशतैस्त्रिंशदधिकैः कति चन्द्रायनानि भवन्ति राशित्रयस्थापना (१३) (४४) (१८३०)। तत्राद्ये राशौ सवर्णनाकरणार्थं त्रयोदशाऽपि सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते। गुणयित्वा चोपरितनाः चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) यानि चाष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि तान्यपि सवर्णनाकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते जातानि द्वादश लक्षाणि द्वे सहस्रे षट् शतानि दशोत्तराणि (१२०२६१०) तत्रैवंरूपेणान्त्येन राशिना मध्यमस्य राशेरेकैकरूपस्य गुणनमेककस्य च गुणने तदेव भवतीत्येतावानेव राशिर्जातस्तस्य नवभिः शतैः पञ्चदशोत्तरैर्भागो ह्रियते लब्धं चतुस्त्रिंशच्छतं (१३४) एतावन्ति चन्द्रायनानि युगमध्ये भवन्तीत्येतावत्यश्चन्द्रमस आवृत्तयः।

सांप्रतिका सूर्यस्यावृत्तिः कस्यां तिथौ भवतीति चिन्तायां यत्पूर्वाचार्यैरुपदर्शितं करणन्तदुपदर्श्यते।

> आउट्टीहिं एगूणियाहिं, गुणियं सयं तु तेसीयं।
> जेण गुणियं तं तिगुणं, रूवाहियं पक्खिव तत्थ ॥ १ ॥
> पन्नरसभाइयम्मि उ, जं लद्धं तं तेसु होइ पव्वेसु।
> जे अंसा ते दिवसा, आउट्टी एत्थ बोधव्वा ॥ २ ॥

अनयोर्व्याख्या। आवृत्तिभिरेकोनिकाभिर्गुणितं शतं त्र्यशीत्यधिकम्। किमुक्तं भवति या आवृत्तिर्विशिष्टतिथियुक्ता ज्ञातुमिष्टा तत्संख्या एकोनिका क्रियते। ततस्तया त्र्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते गुणयित्वा च येनाङ्केन गुणितं त्र्यशीत्यधिकं शतं तदङ्कस्थानं त्रिगुणं कृत्वा रूपाधिकं स तत्र पूर्वराशौ प्रक्षिप्यते ततः पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते हृते च भागे यल्लब्धं तत्तेषु तावत्संख्याकेषु पर्वस्वतिक्रान्तेषु सा विवक्षिता आवृत्तिर्भवति ये त्वंशाः पश्चादुद्धरितास्ते दिवसाः। तत्र तेषु दिवसेषु मध्ये चरमदिवसे आवृत्तिर्भवतीति भावः। इहावृत्तीनामेवं क्रमो युगे प्रथमा आवृत्तिः श्रावणे मासे, द्वितीया माघे मासे, तृतीया भूयः श्रावणे मासे, चतुर्थी माघमासे, पुनरपि पञ्चमी श्रावणे, षष्ठी माघमासे, भूयः सप्तमी श्रावणे,ऽष्टमी माघमासे, नवमी श्रावणमासे, दशमी माघमासे इति। तत्र प्रथमा किल आवृत्तिः कस्यां तिथौ भवतीति यदि जिज्ञासा तदा प्रथमावृत्तिस्थाने एकको ध्रियते सरूपोनः क्रियते ... न किमपि पश्चाद्रूपं प्राप्यते ततः पाश्चात्ययुगभाविनी या दशमी आवृत्तिस्तत्संख्या दशकरूपा ध्रियते तया त्र्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते जातान्यष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि (१८३०) दशकेन किल गुणितं त्र्यशीत्यधिकं शतमिति। ते दशभिर्गुण्यन्ते जातास्त्रिंशत्। सा रूपाधिका विधेया जाता एकत्रिंशत्। सा पूर्वराशौ प्रक्षिप्यते जातान्यष्टादशशतान्येकषष्ट्यधिकानि (१८६१) तेषां पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते लब्धं चतुर्विंशतिशतं शेषं तिष्ठति एकं रूपमागतम्। चतुर्विंशत्यधिकपर्वशतात्मके पाश्चात्ये युगे अतिक्रान्ते अभिनवे युगे प्रवर्त्तमाने प्रथमावृत्तिः प्रथमायां तिथौ प्रतिपदि भवतीति। तथा कस्यां तिथौ द्वितीया माघमासभाविनी आवृत्तिर्भवतीति यदि जिज्ञासा ततो द्विको ध्रियते सरूपोनः कृत इति जातः एककस्तेन त्र्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते एकेन च गुणितं तदेव भवति जातं त्र्यशीत्यधिकमेव शतम् एकेन गुणितं किल त्र्यशीत्यधिकं शतमिति। एकं त्रिगुणीक्रियते जातास्त्रिकः सरूपाधिकः क्रियते जाताश्चत्वारस्ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातं सप्ताशीत्यधिकं शतं (१८७) तस्याः पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते लब्धा द्वादशसु पर्वस्वतिक्रान्तेषु माघमासे बहुलपक्षे सप्तम्यां तिथौ द्वितीया माघमासे माघमासभाविनीनां तु मध्ये प्रथमा आवृत्तिरिति। तथा तृतीया आवृत्तिः कस्यां तिथौ भवतीति जिज्ञासायां त्रिको ध्रियते सरूपोनः क्रियते इति जातो द्विकस्तेन त्र्यशीत्यधिकं शतं गुण्यते जातानि त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि (३६६) द्विकेन किल गुणितं त्र्यशीत्यधिकशतमिति। द्विकस्त्रिगुणीक्रियते जाताः षट् ते रूपाधिकाः क्रियन्ते जाताः सप्त, ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातानि त्रीणि शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि (३७३) तेषां पञ्चदशभिर्भागो ह्रियते लब्धाश्चतुर्विंशतिः(२४) शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोदशांशाः आगतं युगे तृतीयावृत्तिः श्रावणमासभाविनीनां तु मध्ये द्वितीया चतुर्विंशतिपर्वात्मके प्रथमे संवत्सरेऽतिक्रान्ते श्रावणमासे बहुलपक्षे त्रयोदश्यां तिथौ भवतीत्येवमन्यास्वप्यावृत्तिषु करणवशाद्विवक्षितास्तिथयः आनेतव्यास्ताश्चेमा युगे चतुर्थी माघमासभाविनीनां तु मध्ये द्वितीया शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां पञ्चमी। श्रावणमासभाविनीनां तु मध्ये तृतीया, श्रावणमासे शुक्लपक्षे दशम्यां षष्ठी, माघमासभाविनीनां तु मध्ये तृतीया माघमासे बहुलपक्षे प्रतिपदि सप्तमी। श्रावणमासभाविनीनां तु मध्ये चतुर्थी, श्रावणमासे बहुलपक्षे सप्तम्यामष्टमी। माघमासभाविनीनां तु मध्ये चतुर्थी, माघमासे बहुलपक्षे त्रयोदश्यां नवमी। श्रावणमासभाविनीनां तु मध्ये पञ्चमी, श्रावणमासे शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां दशमी। माघमासभाविनीनां तु मध्ये पञ्चमी, माघमासे शुक्लपक्षे दशम्यामेकादशी तथा चैता एव पञ्चानां श्रावणमासभाविनीनां पञ्चमीनां तु माघमासभाविनीनां तु तिथयोऽन्यत्राऽप्युक्ताः। "पढमा बहुलपडिवए, विइया बहुलस्स तेरसी दिवसे। सुद्धस्स य दसमीए, बहुलस्स य सत्तमीए उ ॥१॥ सुद्धस्स चउत्थीए, पवत्तए पंचमी उ आउट्टी। एया आउट्टीओ, सव्वाओ सावणे मासे ॥२॥ बहुलस्स सत्तमीए, पढमा सुद्धस्स तो चउत्थीए। बहुलस्स य पाडिवए, बहुलस्स य तेरसी दिवसे ॥ ३ ॥ सुद्धस्स य दसमीए, पवत्तए पंचमी उ आउट्टी। एया आउट्टीओ, सव्वाओ माहमासम्मि ॥४॥" चन्द्र० १२ पाहु०। सूर्य०। इह सूर्यस्य दशावृत्तयो भवन्ति। एतच्चानन्तरमेव भावितं तत्र पञ्चावृत्तयः श्रावणे मासे, पञ्च माघमासे। तत्र याः श्रवणमासे भवन्ति तासां मध्ये प्रथमा बहुलपक्षप्रतिपदि, द्वितीया बहुलस्य बहुलपक्षस्य सम्बन्धिनि त्रयोदशीरूपे दिवसे, तृतीया शुक्लस्य शुक्लपक्षस्य दशम्यां, चतुर्थी बहुलपक्षस्य सप्तम्यां, शुक्लस्य शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्यां प्रवर्त्तते पञ्चमी आवृत्तिः। एताः सर्वा अपि आवृत्तयः श्रावणे मासे वेदितव्याः ॥ माघमासे प्रथमा आवृत्तिर्बहुलस्य कृष्णपक्षस्य सप्तम्यां भवति, द्वितीया शुक्लस्य शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्यां, तृतीया बहुलपक्षप्रतिपदि चतुर्थी बहुलपक्षस्य त्रयोदशीदिवसे, पञ्चमी शुक्लपक्षस्य दशम्यां प्रवर्त्तते। एताः सर्वा अप्यावृत्तयो माघमासे भवन्ति। ज्यो० १२ पाहु०। एतासु सूर्यावृत्तिषु चन्द्रनक्षत्रयोगपरिज्ञानार्थं करणमभिधित्सुस्तद्विषयं ध्रुवराशिमाह ॥

> पंचसया पडिपुण्णा, तिसुत्तरा नियमसो मुहुत्ताणं।
> छत्तसवेसट्ठिभागा, छच्चेव य चुण्णिया भागा ॥

पञ्चशतानि त्रिसप्तानि त्रिसप्तत्यधिकानि परिपूर्णानि मुहूर्त्तानां भवन्ति षट्त्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः। षट् चैव चूर्णिका भागाः एकस्य द्वाषष्टिभागस्य सत्काः षट्सप्तषष्टिभागाः। एतावान् विवक्षितकरणे ध्रुवराशिः! कथमस्योत्पत्तिरिति चेदुच्यते। इह यदि

दशभिः सूर्यायनैः सप्तषष्टिश्चन्द्रनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते तत एकेन सूर्यायनेन किं लभामहे राशित्रयस्थापना (१०) (६७) (१) अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेः सप्तषष्टिलक्षणेन गुणिता एकेन च गुणितं तदेव लब्धं भवतीति जाता सप्तषष्टिः (६७) तस्य दशभिर्भागहारे लब्धाः षट् पर्यायाः एकस्य च पर्यायस्य सप्तदशभागास्तद्गतमुहूर्त्तपरिमाणमधिकृत्य गाथायामुपन्यस्तम् । कथमेतदवसीयते यथैतावांस्तत्र मुहूर्त्त इति चेदुच्यते–त्रैराशिककर्म्मचिन्ताबलात्तथा हि–यदि दशभिर्भागैः सप्तविंशतिदिनानि एकस्य च दिनस्य एकविंशतिसप्तषष्टिभागा लभ्यन्ते तदा सप्तभिर्भागैः किं लभामहे राशित्रयस्थापना (१०) (२७) (२१) (७) अत्रान्त्येन राशिना सप्तकलक्षणेन मध्यस्य राशेर्मध्ये सप्तविंशतिदिनानि गुण्यन्ते जातं नवाशीत्याधिकं शतं (१८९) तस्याद्येन राशिना दशकलक्षणेन भागे हृते लब्धा अष्टादश (१८) दिवसास्ते च मुहूर्त्तानयनाय त्रिंशता गुण्यन्ते जातानि पञ्चशतानि चत्वारिंशदधिकानि मुहूर्त्तानां (५४०) शेषा उपरि तिष्ठन्ति । नव ते मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते जाते द्विशते सप्तत्यधिके (२७०) ततो दशभिर्भागे हृते लब्धाः सप्तविंशतिमुहूर्त्ताः ते पूर्वस्मिन् मुहूर्त्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातानि पञ्चशतानि सप्तषष्ट्यधिकानि (५६७) येऽपि च एकविंशतिः सप्तषष्टिभागा दिनस्य तेऽपि मुहूर्त्तभागकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते जातानि षट्शतानि त्रिंशदधिकानि (६३०) तानि सप्तभिर्गुण्यन्ते जातानि दशोत्तराणि चतुश्चत्वारिंशच्छतानि (४४१०) तेषां दशभिर्भागे हृते लब्धानि चत्वारि शतानि एकचत्वारिंशदधिकानि (४४१) तेषां सप्तषष्ट्या भागे हृते लब्धाः षट् मुहूर्त्ताः ते पूर्वमुहूर्त्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातानि मुहूर्त्तानां पञ्च शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि (५७३) शेषाश्चोद्धरिता एकोनचत्वारिंशत् सा द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते जातानि चतुर्विंशतिशतानि अष्टादशाधिकानि (२४१८) तेषां सप्तषष्ट्या भागे हृते लब्धाः षट्त्रिंशत् द्वाषष्टिभागाः शेषास्तिष्ठन्ति षट् चेति । ते च एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्काः सप्तषष्टिभागा ये ते चातिश्लक्ष्णरूपा भागा इति चूर्णिका भागा इति व्यपदिश्यन्ते तदेवमुक्तो ध्रुवराशिः ॥ चन्द्र० १२ पाहु० । सूर्य० ॥ ज्यो० ॥

सम्प्रति करणमाह ॥

आउट्टीहिं एगूणियाहिं, गुणिओ हविज्ज धुवरासी ।
एयं मुहुत्तगणियं, एत्तो वोच्छामि सोहणगं ॥ २ ॥
अभिइस्स नव मुहुत्ता, विसट्ठिभागा उ होंति चउवीसं ।
छावट्ठी य समभागा, भागा सत्तट्ठिछेयकया ॥ ३ ॥
उगुणट्ठं पोट्ठवया, तिसु चेव नवोत्तरेसु रोहिणिया ।
तिसु नवनउएसु भवे, पुणव्वसू उत्तराफग्गू ॥ ४ ॥
पंचेव अउणपन्ना, सयाइँ एगुणत्तराइँ छच्चेव ।
सोज्झाहि विसाहासु, मूले सत्तेव चोयाला ॥ ५ ॥
अट्ठसयमगुणवीसा, सोहणगं उत्तराणसाढाणं ।
चउवीसं खलु भागा, छावट्ठी चुण्णिया भागा ॥ ६ ॥
एयाइँ सोहइत्ता, जं सेसं तं हवेज्ज नक्खत्तं ।
चंदेण समाउत्तं, आउट्टीए उ बोधव्वं ॥ ७ ॥

(आउट्टीहिं इत्यादि) यस्यामावृत्तौ नक्षत्रयोगो ज्ञातुमिष्यते तया आवृत्त्या एकोनिकया एकरूपहीनया गुणितोऽनन्तरोक्तस्वरूपो ध्रुवराशिर्भवेत् यावान् एतन्मुहूर्त्तपरिमाणमत ऊर्ध्वं वक्ष्यामि शोधनकम् । तत्र प्रथमतोऽभिजितो नक्षत्रस्य शोधनकमाह (अभिइस्सेत्यादि) अभिजितोऽभिजिन्नक्षत्रस्य शोधनकं नव मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्काः सप्तषष्टिच्छेदकृताः समग्राः परिपूर्णाः षट्षष्टिभागाः । कथमेतस्योत्पत्तिरिति चेदुच्यते-इहाभिजितोऽहोरात्रसत्काः एकविंशतिसप्तषष्टिभागाश्चन्द्रमसो योगाः । तत्राहोरात्रस्त्रिंशन्मुहूर्त्त इति मुहूर्त्तभागकरणार्थमेकविंशतिः त्रिंशता गुण्यते जातानि षट्शतानि त्रिंशदधिकानि (६३०) तेषां सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते लब्धा नव मुहूर्त्ताः शेषास्तिष्ठन्ति सप्तविंशतिः । ते द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या गुण्यन्ते जातानि षोडशशतानि चतुःसप्तत्यधिकानि (१६७४) तेषां सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते लब्धाश्चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिभागाः शेषास्तिष्ठन्ति षट्षष्टिः । ते च एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्काः सप्तषष्टिभागाः । सम्प्रति शेषनक्षत्राणां शोधनकानि उच्यन्ते उगुणट्ठमित्यादिगाथात्रयम् एकोनषष्टिमेकोनषष्ट्यधिकं शतं प्रोष्ठपदा उत्तरभाद्रपदा किमुक्तं भवत्येकोनषष्ट्यधिकेन शतेनाभिजिदादीन्युत्तरभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि शुध्यन्ति । तथाहि-नव मुहूर्त्ता अभिजितस्त्रिंशच्छ्रवणस्य, त्रिंशद्धनिष्ठायाः, पञ्चदश शतभिषजः, त्रिंशत्पूर्वभाद्रपदायाः, पञ्चचत्वारिंशदुत्तरभाद्रपदाया इति शुध्यन्ति । एकोनषष्ट्यधिकेन शतेनोत्तरभाद्रपदान्तानि नक्षत्राणि त्र्यादिषु नवोत्तरेषु शतेषु रोहिणिकान्तानि शुध्यन्ति । तथाह्येकोनषष्ट्याधिकेन शतेनोत्तरभाद्रपदापर्यन्तानि शुध्यन्ति । ततस्त्रिंशन्मुहूर्त्ते रेवती, त्रिंशता अश्विनी, पञ्चदशभिर्भरणी त्रिंशता कृत्तिका, पञ्चचत्वारिंशता रोहिणिकेति तथा त्रिषु नवनवत्यधिकेषु शतेषु पुनर्वस्वन्तानि शुध्यन्ति । तत्र त्रिभिः शतैर्नवोत्तरै रोहिणिकाः शुध्यन्ति ततस्त्रिंशता मुहूर्त्तैः मृगशिरः, पञ्चदशभिरार्द्रा, पञ्चचत्वारिंशता पुनर्वसू इति । तथा पञ्चशतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि उत्तरफाल्गुनीपर्यन्तानि । किमुक्तं भवति पञ्चभिः शतैरेकोनपञ्चाशदधिकैरुत्तरफाल्गुन्यन्तानि नक्षत्राणि शुध्यन्ति । तथाहि त्रिभिः शतैर्नवत्यधिकैः पुनर्वस्वन्तानि शुध्यन्ति । ततस्त्रिंशता मुहूर्त्तैः पुष्यः, पञ्चदशभिरश्लेषा, त्रिंशता मघा, त्रिंशता पूर्वफाल्गुनी, पञ्चचत्वारिंशता उत्तरफाल्गुनीति, षट्शतानि एकोनसप्तत्यधिकानि विशाखानां विशाखापर्यन्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि । तथा उत्तरफाल्गुन्यन्तानां पञ्चशतान्येकोनपञ्चाशदधिकानि शोध्यानि । ततः त्रिंशन्मुहूर्त्ता हस्तस्य, त्रिंशच्चित्रायाः, पञ्चदश स्वातेः, पञ्चचत्वारिंशद्विशाखाया, इति । तथा मूले मूलनक्षत्रशोध्यानि सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि (७४४) तत्र षट् शतानि एकोनसप्तत्यधिकानि (६६९) विशाखान्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि ततः त्रिंशन्मुहूर्त्ताः अनुराधायाः पञ्चदश ज्येष्ठायाः त्रिंशत् मूलस्येति, तथा अष्टौ शतानि समाहृतानि अष्टशतमेकोनविंशत्यधिकम् । किमुक्तं भवत्यष्टौ शतान्येकोनविंशत्यधिकानि उत्तराषाढानामुत्तराषाढान्तानां नक्षत्राणां शोधनकम् । तथाहि मूलान्तानां नक्षत्राणां शोध्यानि सप्तशतानि चतुश्चत्वारिंशदधिकानि (७४४) तत्र त्रिंशन्मुहूर्त्ताः पूर्वाषाढानक्षत्रस्य पञ्चचत्वारिंशदुत्तराषाढानामिति । तथा सर्वेषामपि चामीषां शोधनकानामुपरि अभिजितः संबन्धिनः चतुर्विंशतिर्द्वाषष्टिभागाः शोध्याः एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्काः षट्षष्टिश्चूर्णिका भागाः (एयाइं इत्यादि) एतानि अनन्तरोदितानि शोधनकानि यथासंभवं शोधयित्वा यत् शेषमुद्धरति तत्र, यथायोगमपान्तरालवर्त्तिषु नक्षत्रेषु शोधितेषु यन्नक्षत्रं न शुध्यति तन्नक्षत्रं

चन्द्रेण समायुक्तं विवक्षितायामावृत्तौ वेदितव्यम्। तत्र प्रथमायामावृत्तौ प्रथमतः प्रवर्त्तमानायां केन नक्षत्रेण युक्तश्चन्द्र इति यदि जिज्ञासा तत्प्रथमावृत्तिस्थाने एकको ध्रियते सरूपानः क्रियत इति न किमपि पश्चात् रूपमवतिष्ठते । ततः पाश्चात्ययुगभाविनीनामावृत्तीनां मध्ये या दशमी आवृत्तिस्तत्संख्या दशकरूपा ध्रियते तया प्राचीनः समस्तोऽपि ध्रुवराशिः पञ्चशतानि त्रिसप्तत्यधिकानि (५७३) मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशत् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्सप्तषष्टिभागाः (३६-६२) इत्येवं प्रमाणो गुण्यते । तत्र मुहूर्त्तराशौ दशभिर्गुणिते जातानि सप्तपञ्चाशत् शतानि त्रिंशदधिकानि (५७३०) येऽपि च षट्त्रिंशद्द्वाषष्टिभागास्तेऽपि दशभिर्गुणिते जातानि त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि (३६०) एतेषां द्वाषष्ट्या भागे हृते लब्धाः पञ्च मुहूर्त्तास्ते पूर्वराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातः पूर्वराशिः, सप्तपञ्चाशत् शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि (५७३५) शेषास्तिष्ठन्ति द्वाषष्टिभागाः पञ्चाशत् (५०) येऽपि च षट् चूर्णिकाभागास्तेऽपि दशभिर्गुणिता जाता षष्टिः तत एतस्मात् शोधनकानि शोध्यन्ते । तत्रोत्तराषाढान्तानां नक्षत्राणां शोधनकमष्टौ शतान्येकोनविंशत्यधिकानि (८१९) एतानि किल यथोदितराशेः सप्तकृत्वः शुद्धिमाप्नुवन्तीति सप्तभिर्गुण्यन्ते जातानि सप्तपञ्चाशच्छतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि (५७३३) तानि पञ्चाशच्छतेभ्यः पञ्चत्रिंशदधिकेभ्यः पात्यन्ते स्थितौ पश्चात् द्वौ मुहूर्त्तौ द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या गुण्येते जातं चतुर्विंशतिशतं द्वाषष्टिभागानाम् (१२४) ततः प्राक्तने पञ्चाशल्लक्षणे द्वाषष्टिभागे राशौ प्रक्षिप्यते जातं चतुःसप्तत्यधिकं शतम् (१७४) द्वाषष्टिभागानां तथापि अभिजितः संबन्धिनश्चतुर्विंशद्द्वाद्वषष्टिभागाः शोध्यास्ते सप्तभिर्गुण्यन्ते जातमष्टषष्ट्यधिकं शतम् (१६८) तत् चतुःसप्तत्यधिकात् शतात् शोध्यते स्थिताः शेषाः षड्द्वाषष्टिभागाः । ते च चूर्णिकाभागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते गुणयित्वा च ये प्राक्तनाः ते तत्र प्रक्षिप्यन्ते जातानि चत्वारि शतानि द्वाषष्ट्यधिकानि (४६२) ततो ये अभिजितः संबन्धिनः षट् षष्टिचूर्णिकाभागाः शोध्यास्ते सप्तभिर्गुण्यन्ते जातानि चत्वारि शतानि द्वाषष्ट्यधिकानि (४६२) तान्यनन्तरोदितराशेः शोध्यन्ते स्थितं पश्चात् शून्यम्। तत आगतं साकल्येनोत्तराषाढानक्षत्रे चन्द्रेण भुक्ते सति तदनन्तरस्याभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये युगे प्रथमा आवृत्तिः प्रवर्त्तते॥ चन्द्र० १२ पाहु०। सूर्य०। ज्यो०।

अथ श्रावणमासभाविनीनामावृत्तीनां चन्द्रनक्षत्रस्य संग्रहणीं गाथामाह ।

पढमा होइ अभिइआ, सट्ठाणाहि य तहा विसाहाहि ।
रेवतीए उ चउत्थी, पुव्वाहि फग्गुणीहि तहा ॥

श्रावणमासभाविनीनामनन्तरोदितस्वरूपाणां पञ्चानामावृत्तीनां मध्ये प्रथमा आवृत्तिरभिजिता नक्षत्रेण युता भवति, द्वितीया (सट्ठाणाहिं ति) मृगसिरसा, तृतीया विशाखाभिः, चतुर्थी रेवत्या, पञ्चमी पूर्वफाल्गुनीभिः, ॥ ज्यो० १२ पाहु० ॥

सम्प्रति वार्षिकीणामेवावृत्तीनां नक्षत्रयोगं प्रश्नरीत्या प्रतिपादयति ।

ता एएसि णं पंचण्हं संवच्छराणं पढमं वासिक्किं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोगं जोएत्ति ता अभिजिस्स पढमसमए तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोगं जोएत्ति ता पूसेणं पुस्सस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेतालीसं च बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेतालीसं चुण्णिया भागा सेसा ॥

(एएसि णमित्यादि) एतेषामनन्तरोदितानां पञ्चानां चन्द्रादीनां संवत्सराणां मध्ये प्रथमां वार्षिकीं वर्षाकालसंबन्धिनीं श्रावणमासभाविनीमित्यर्थः । आवृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतः सन् प्रवर्त्तयति एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह (ता अभिजिस्स इत्यादि) अभिजिता नक्षत्रेण युनक्ति । एतदेव विशेषत आचष्टे अभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये युनक्ति तदेवं चन्द्रनक्षत्रमवबुध्य सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नमाह (तं समयं च णमित्यादि) तस्मिंश्च समये णमिति वाक्यालङ्कारे सूर्यः केन नक्षत्रेण युनक्ति केन नक्षत्रेण सह सूर्यो योगमुपागतः सन् तां प्रथमामावृत्तिं प्रवर्त्तयतीति । भगवानाह (ता पूसेणमित्यादि) ता इति पूर्ववत् पुष्येण युक्तस्तां प्रथमामावृत्तिं युनक्ति एतदेव सविशेषमाचष्टे तदानीं पुष्यस्य एकोनविंशतिमुहूर्त्तास्त्रिचत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा मुहूर्त्तस्य एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा तस्य सत्कास्त्रयस्त्रिंशत् चूर्णिकाभागाः शेषाः । कथमेतदवसीयत इति उच्यते-त्रैराशिकबलात् तथाहि—यदि दशभिरयनैः पञ्चसूर्यकृतान्नक्षत्रपर्यायान् लभामहे तत एकेनायनेन किं लभामहे राशित्रयस्थापना । १० । ५ । १ । अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यमस्य राशेः पञ्चकरूपस्य गुणने जाताः पञ्चैव तेषां दशभिर्भागो ह्रियते लब्धमर्धं पर्यायस्य तत्र नक्षत्रपर्यायः सप्तषष्टिभागरूपोऽष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि (१८३०) तथाहि-षट् नक्षत्राणि शतभिषक्प्रभृतीनि अर्द्धक्षेत्राणि ततस्तेषां प्रत्येकं सार्द्धत्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागास्ते सार्द्धास्त्रयस्त्रिंशत् षड्भिर्गुण्यन्ते जाते द्वे शते एकोत्तरे (२१०) षट् नक्षत्राण्युत्तरभाद्रपदादीनि द्व्यर्द्धक्षेत्राणि ततस्तेषां प्रत्येकमेकं शतं सप्तषष्टिभागानामेकस्य च सप्तषष्टिभागस्यार्द्धं एतत् षड्भिर्गुण्यते जातानि षट्शतानि त्र्युत्तराणि (६०३) शेषाणि पञ्चदश नक्षत्राणि समक्षेत्राणि प्रत्येकं सप्तषष्टिभागाः ततः पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते जातं पञ्चोत्तरं सहस्रं (१००५) एकविंशतिश्चाभिजितः सप्तषष्टिभागाः सर्वसंख्यायाः सप्तषष्टिभागानामष्टादशशतानि त्रिंशदधिकानि (१८३०) एष परिपूर्णः सप्तषष्टिभागात्मको नक्षत्रपर्यायः एतस्यार्द्धं नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) तेभ्य एकविंशतिरभिजितः संबन्धिनी शुद्धा शेषाणि तिष्ठन्त्यष्टौ शतानि चतुर्नवत्यधिकानि (८९४) तेषां सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते लब्धास्त्रयोदश (१३) शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिस्त्रयोदशभिश्च पुनर्वस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि ये च शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः सप्तषष्टिभागाः ते मुहूर्त्तकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते जातानि षट् शतानि नवत्यधिकानि (६९०) तेषां सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते लब्धा दश मुहूर्त्ताः (१०) शेषास्तिष्ठन्ति विंशतिः सा द्वाषष्टिभागकरणार्थं द्वाषष्ट्या गुण्यते जातानि द्वादशशतानि चत्वारिंशदधिकानि (१२४०) तेषां सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते लब्धा अष्टादश द्वाषष्टिभागाः शेषास्तिष्ठन्ति चतुस्त्रिंशत् द्वाषष्टिभागस्य सप्तषष्टिभागास्ततः आगतं पुष्यस्य दशसु मुहूर्त्तेष्वेकस्य च मुहूर्त्तस्याष्टादशसु द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुस्त्रिंशत्सप्तषष्टिभागेषु गतेषु एकोनविंशतौ च मुहूर्त्तेष्वेकस्य च मुहूर्त्तस्य त्रिचत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागेषु

प्रथमा श्रावणमासभाविन्यावृत्तिः प्रवर्त्तते ॥

श्रावणमासभाविद्वितीयावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह–

ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं दोच्चं वासिकिं आउट्टिं चंदे केणं॰ पुच्छा ता संठाणाहिं संठाणाणं सो चेव अभिलावो एक्कारस मुहुत्ता ऊतालीं तेवढ्ढं चेव पुसित्ता तं समं तं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएंति पुच्छा ता पूसेणं पूसस्स णं तं चेव जं पढमाए ॥

ता एएसिणमित्यादि । ता इति पूर्ववत् एषामनन्तरोदितानां पञ्चानां संवत्सराणां मध्ये द्वितीयां वार्षिकीं श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं चन्द्रः केन नक्षत्रेण युनक्ति केन नक्षत्रेण युक्तः सन् चन्द्रो द्वितीयामावृत्तिं प्रारम्भयति एवं प्रश्ने कृते सति भगवानाह (ता संठाणाहिं इत्यादि) ता इति पूर्ववत् संस्थानानि संस्थानाशब्देन मृगशिरोनक्षत्रमभिधीयते । तथा च प्रवचने प्रसिद्धेः ततो मृगशिरसा नक्षत्रेण युक्तश्चन्द्रमा द्वितीयां श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति तदानीं च मृगशिरोनक्षत्रस्य एकादश मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य एकोनचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्सप्तषष्टिभागाः शेषास्तथा हि–इह या श्रावणमासभाविन्यावृत्तिः सा प्राक् दर्शितक्रमापेक्षया तृतीया ततस्तत्स्थाने त्रिको ध्रियते सरूपोनः क्रियते इति जातो द्विकस्तेन प्राक्तनो ध्रुवराशिः पञ्च शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि (५७३) मुहूर्त्तानाम् । एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशत् (३६) द्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्सप्तषष्टि (६-६७) भागाः इत्येवंप्रमाणो गुण्यते जातानि एकादश शतानि षट्चत्वारिंशदधिकानि [११४६] द्वासप्ततिरेकस्य मुहूर्त्तस्य सत्का द्वाषष्टिभागाः [७२] एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य [६२] द्वादश [१२] सप्तषष्टिभागाः [६७] तत एतेभ्यो मुहूर्त्तानामष्टभिः शतैरेकोनविंशत्यधिकैरेकस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरेकः परिपूर्णो नक्षत्रपर्यायः शुद्धः । स्थितानि पश्चात् मुहूर्त्तानां त्रीणि शतानि सप्तविंशत्यधिकानि [३२७] एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तचत्वारिंशद् [४७] द्वाषष्टिभागा एकस्य द्वाषष्टिभागस्य त्रयोदश सप्तषष्टिभागाः [१३] तत एतेभ्यस्त्रिभिर्मुहूर्त्तशतैर्नवोत्तरैरेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागै [६२] रेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागै [६७] रभिजिदादीनि रोहणीकापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि तेषु चैव नवोत्तरेषु " रोहिणीया इत्यादि " प्रागुक्तवचनात् । ततः स्थिताः पश्चादष्टादश मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाविंशतिद्वाषष्टिभागा एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्दश सप्तषष्टिभागाः [१८] [२२] [१४] एतावता च मृगशिरो न शुद्ध्यति तत आगतं मृगशिरोनक्षत्रमेकादशमुहूर्त्तेष्वेकस्य च मुहूर्त्तस्य एकोनचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य [६२] त्रिपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागेषु [६७] शेषेषु द्वितीयां श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति [तं समयं च णमित्यादि] तस्मिंश्च समये सूर्यः केन नक्षत्रेण सह योगमुपागतस्तां द्वितीयां वार्षिकीमावृत्तिं युनक्ति भगवानाह [ता पूसेणमित्यादि] ता इति पूर्ववत् पुष्येण युक्तः "तं चेव" इति वचनसामर्थ्यादिदं द्रष्टव्यम् । " पुस्सस्स एगूणवीसं मुहुत्ता तेयालीसं च बावट्ठीभागा मुहुत्तस्स बावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेत्तीसं चुण्णिया भागा सेसाइंति " इह सूर्यस्य दशभिरयनैः पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते द्वाभ्यां चायनाभ्यामेकं तत्रोत्तरायणं कुर्वन् सर्वदैवाभिजिता नक्षत्रेण सह योगमुपागच्छति दक्षिणायनं कुर्वन् पुष्येण तस्य च पुष्यस्य एकोनविंशतौ मुहूर्त्तेष्वेकस्य च मुहूर्त्तस्य द्विचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयस्त्रिंशत् सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु तथा चोक्तम् " अब्भितराहिं निंतो, आइच्चो पुस्सजोगमुवगयस्स । सव्वा आउट्टीओ, करेइ सो सावणे मासं " [चन्द्र॰ १२पाहु॰ । सूर्य॰] श्रावणे मासे सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलानतिक्रामन् सूर्यः सर्वा अप्यावृत्तीः करोति पुष्येण सह योगमुपागम्य नान्यथा तत्रापि पुष्यस्य त्रयोविंशति षष्टिभागान् भुक्त्वा [ते किल जं रिउआवइ एव पच्चवइ चंदेण भागसत्तट्ठी तं पण] ततस्त्रयोविंशतिसप्तषष्टिभागास्ते किल भागे " राइंदियस्स सूरेण तावइए " इति वचनप्रामाण्यात् सूर्यमधिकृत्य रात्रिंदिवस्य पञ्च भागा द्रष्टव्याः ततस्त्रयोविंशतिः पञ्चभिर्भागा ह्रियन्ते लब्धाश्चत्वारो दिवसास्त्रयश्च पञ्च भागा रात्रिंदिवस्य तत्रैकैकस्मिन् पञ्चभागे षट्मुहूर्ता लभ्यन्ते अहोरात्रो हि त्रिंशन्मुहूर्त्तप्रमाणस्तस्य पञ्चमो भागः षण्मुहूर्त्तप्रमाणो भवतीति त्रिभिश्च पञ्चभागैरष्टादश मुहूर्ताः त्रयाणां षण्णामष्टादशप्रमाणत्वात् तत आगतं चतुर्षु दिवसेषु अष्टादशमुहूर्तेषु पुष्यनक्षत्रस्य भुक्तेषु सर्वाभ्यन्तरितमण्डलाद्बहिः सूर्यो निष्क्रामति तदेवाह–" अट्ठारस य मुहुत्ते, चत्तारि य केवले अहोरत्ते । पुस्सस्स विसयमइगतो, बहिया, अभिनिक्खमइ सूरो " अष्टादशमुहूर्तान् चतुरश्च केवलान् परिपूर्णान् अहोरात्रान् पुष्यनक्षत्रस्य विषयमतिगतः प्राप्तः सन् सूर्यः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्निष्क्रामति ॥ ज्यो॰ १२ पाहु॰ ॥

सम्प्रति श्रावणमासभावितृतीयावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह ।

ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं तच्चं वासिकिं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएति ता विसाहाहिं विसाहाणं तेणं चेव अभिलावेणं तेरस मुहुत्ता चउप्पन्नं बावट्ठिभागा मुहुत्तस्स चत्तालीसं च चुण्णिया भागा सेसा तं समत्तं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं ता पूसेणं पूसस्स णं तं चेव ॥

[ता एएसिणमित्यादि] सुगमं भगवानाह [ता विसाहाहिं इत्यादि] ता इति पूर्ववत् विशाखाभिः विशाखानक्षत्रेण युक्तः सन् चन्द्रमास्तृतीयां श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति तृतीयावृत्तिप्रवर्त्तनसमये विशाखानां विशाखानक्षत्रस्य त्रयोदश मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुःपञ्चाशत्सप्तषष्टिभागा एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा तस्य सत्काश्चत्वारिंशच्चूर्णिकाभागाः शेषाः । तथा हि–तृतीया श्रावणमासभाविन्यावृत्तिः पूर्वप्रदर्शितक्रमापेक्षया पञ्चमी ततस्तत्स्थाने पञ्चको ध्रियते सरूपोनः कार्य इति जातश्चतुष्कः तेन प्राक्तनो ध्रुवराशिः गुण्यते जातानि द्वाविंशतिशतानि द्विनवत्यधिकानि मुहूर्त्तानां चतुश्चत्वारिंशच्छतं मुहूर्त्तगतानां द्वाषष्टिभागानामेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुर्विंशतिसप्तषष्टिभागाः तत एतेभ्य षोडशभिर्मुहूर्त्तशतैरष्टात्रिंशदधिकैरष्टाचत्वारिंशता च द्वाषष्टिभागैर्मुहूर्तस्य द्वाषष्टिभागगतानां च सप्तषष्टिभागानां द्वात्रिंशेन शतेन द्वौ पूर्णौ नक्षत्रपर्यायौ शुद्धौ स्थितानि पश्चात् षट् शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां चतुर्नवतिरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागाः तत एतेभ्यः पञ्चभिः शतैरेकोनपञ्चाशदधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरभिजिदादीन्युत्तरफाल्गुनीपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धाणि स्थितम् पश्चात् पञ्चोत्तरं मुहूर्त्तशतं मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानामेकोनसप्ततिरेकस्य

च द्वाषष्टिभागस्य सप्तविंशतिः सप्तषष्टिभागाः । तत्र द्वाषष्ट्या द्वाषष्टिभागैरेको मुहूर्त्तो लब्धः स्थिताः पश्चात् सप्तद्वाषष्टिभागाः लब्धश्च मुहूर्त्तो मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यते जातं षडुत्तरं मुहूर्त्तशतं ततः पञ्चसप्तत्या मुहूर्त्तैः हस्तादीनि स्वातिपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि स्थिताः शेषाः एकत्रिंशन्मुहूर्त्ताः आगतं विशाखानक्षत्रस्य त्रयोदशसु मुहूर्त्तेष्वेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुःपञ्चाशद् द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारिंशद्भागेषु शेषेषु चन्द्रस्तृतीयां श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति । सम्प्रति सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं चाह ' तंसमयं च णमित्यादि ' सुगमम् । चन्द्र० १२ पाहु० । सूर्य० ॥

सम्प्रति श्रावणमासभाविचतुर्थावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह–

ता एएसिणं पंचएहं संवच्छराणं चउत्थिं वासिक्किं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएति ता रेवतीहिं रेवतीणं पणवीसं मुहुत्ता दुवत्तीसं वावट्ठिमुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छ दुवीसं चुण्णिया भागा सेसा तं समत्तं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएति ता पूसेणं पूसस्स णं तं चेव ॥

(ता एएसिणमित्यादि) सुगमं भगवानाह (ता रेवईहिं इत्यादि) रेवत्या युक्तश्चन्द्रः चतुर्थीं श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्तयति तदानीं च रेवतीनक्षत्रस्य पञ्चविंशतिमुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशद् द्वाषष्टिभागा एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्काः षड्विंशतिचूर्णिकाभागाः शेषास्तथाहि–प्रागुपदर्शितक्रमापेक्षया चतुर्थी श्रावणमासभाविन्यावृत्तिः सप्तमी सप्तको ध्रियते सरूपोनः कार्य इति जातः षट्कः तेन प्राक्तनो ध्रुवराशिः गुण्यते, जातानि चतुस्त्रिंशच्छतानि अष्टात्रिंशदधिकानि (३४३८) मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां द्विशते षोडशोत्तरे (२१६) एकस्य च द्वाषष्टि ६२) भागस्य षट्त्रिंश (३६) त्सप्तषष्टिभागाः (६७) तत एतेभ्यो द्वात्रिंशता शतैः षट्सप्तत्यधिकैर्मुहूर्त्तानां च द्वाषष्टिभागानां षण्णवत्या द्वाषष्टिभागसत्कानां च सप्तषष्टिभागानां द्वाभ्यां शताभ्यां चतुःषष्टिसहिताभ्यां चत्वारो नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः पश्चादेकं द्वाषष्ट्यधिकं मुहूर्त्तशतं (१६२) मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां षोडशोत्तरं शतम् (११६) एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः तत्र एकोनषष्ट्यधिकेन मुहूर्त्तशतेन (१५९) एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशतिद्वाषष्टिभागै (२४–६२) रेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागै (६६–६७) रभिजिदादीन्युत्तरभद्रपदापर्यन्तानि नक्षत्राणि भूयः शुद्धानि । स्थिता पश्चात् त्रयोदशमुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानामेकनवतिरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकचत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः द्वाषष्ट्या च द्वाषष्टिभागैरेको मुहूर्त्तो लब्धः स मुहूर्त्तराशौ प्रक्षिप्यते एकस्य मुहूर्त्तस्य एकोनचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागाः तत आगतं रेवतीनक्षत्रं पञ्चविंशतौ मुहूर्त्तेष्वेकस्य च मुहूर्त्तस्य द्वाविंशतिद्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षड्विंशतौ सप्तषष्टिभागेषु चतुर्थीं श्राव[ण]भाविनीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति (तंसमयंचणमित्यादि) सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च प्राग्वद्भावनीयम् ।

साम्प्रतं श्रावणमासभाविपञ्चमावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह

ता एएसिणं पंचएहं संवच्छराणं पंचमीं वासिक्किं आउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएत्ति ता पुव्वाहिं फग्गुणीहिं पुव्वाणं फग्गुणीणं वारस मुहुत्ता सत्तालीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता तेरस चुण्णिया भागा सेसा तं समयं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं ता पूसेणं पूसस्स णं एगूणवीसा तेताला तेतीसं चेव चुण्णिता

(ता एएसिणमित्यादि) सुगमं भगवानाह (ता पुव्वाहि फग्गुणीहिं इत्यादि) ता इति पूर्ववत् पूर्वाभ्यां फाल्गुनीभ्यां युक्तश्चन्द्रः पञ्चमीं श्रावणमासभाविनीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति । तदानीं च तस्य पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य द्वादश मुहूर्त्ताः एकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागा एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्त्वा तस्य सत्कास्त्रयोदश चूर्णिकाभागाः शेषाः । तथा हि–पञ्चमी श्रावणमासभाविन्यावृत्तिः प्राक्प्रदर्शितक्रमापेक्षया नवमी ततः तत्स्थाने नवको ध्रियते सरूपोनः कार्य इति , जाता अष्टौ । तैः प्रागुक्तो ध्रुवराशिः गुण्यते जातानि पञ्चचत्वारिंशच्छतानि चतुरशीत्यधिकानि मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां द्वे शते अष्टाशीत्यधिके एकस्य च द्वाषष्टिभागस्याष्टाचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः तत एतेभ्यश्चत्वारिंशन्मुहूर्त्तशतैः पञ्चनवत्यधिकैर्मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां विंशत्यधिकेन शतेन एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य सत्कानां सप्तषष्टिभागानां त्रिंशदधिकैस्त्रिभिः शतैः पञ्चनक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः स्थितानि पश्चान्मुहूर्त्तानां चत्वारि शतानि एकोननवत्यधिकानि मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां शतं त्रिषष्ट्यधिकम् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रिपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः तत एतेभ्यो भूयः त्रिभिः शतैर्नवत्यधिकैर्मुहूर्त्तानामेकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरभिजिदादीनि पुनर्वसुपर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि । स्थिता पश्चान्मुहूर्त्तानां नवतिः । मुहूर्त्तगतानां द्वाषष्टिभागानामष्टात्रिंशदधिकं शतम् एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुःपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः तत्र चतुर्विंशत्यधिकेन द्वाषष्टिभागशतेन द्वौ मुहूर्त्तौ लब्धौ, पश्चात् स्थिता द्वाषष्टिभागाश्चतुर्दश लब्धौ च मुहूर्त्तौ मुहूर्त्तराशौ प्रक्षिप्येते जाता मुहूर्त्तानां द्वानवतिः तत्र पञ्चसप्तत्या मुहूर्त्तैः पुष्यादीनि मघापर्यन्तानि त्रीणि नक्षत्राणि शुद्धानि । स्थिताः पश्चात् सप्तदश मुहूर्त्ताः न चैतावता पूर्वफाल्गुनी शुध्यति तत आगतं पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य द्वादशमुहूर्त्तेष्वेकस्य च मुहूर्त्तस्य सप्तचत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागेषु एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य त्रयोदशसु सप्तषष्टिभागेषु पञ्चमी श्रावणमासभाविनी आवृत्तिः प्रवर्त्तते । सूर्यनक्षत्रविषयं प्रश्नसूत्रं निर्वचनसूत्रं च प्राग्वद्भावनीयम् ॥ चन्द्र० १२ पाहु० ॥ सूर्य० ॥ (तदेवं चन्द्रनक्षत्रयोगविषये सूर्यनक्षत्रयोगविषये च पञ्चापि वार्षिकीरावृत्तीः प्रतिपाद्य संप्रति हैमन्तीः प्रतिपिपादयिषुरादौ चन्द्रनक्षत्रविषयकसंग्रहणीं गाथामाह ॥

हत्थेण होइ पढमा, सयभिसयाहि य ततो य पुस्सेण ।
मूलेण कत्तियाहि य, आउट्टीओ य हेमंतो ॥

हेमन्ते माघमासे प्रथमा आवृत्तिर्भवति हस्तेन हस्तनक्षत्रेण युता द्वितीया शतभिषजा तृतीया पुष्येण चतुर्थी मूलेन पञ्चमी कृत्तिकाभिः ॥ ज्यो० १२ पाहु० (विस्तरतो हेमन्तविषयिण्यः प्रथमादिचतस्र आवृत्तयो हेमंतशब्दे प्रतिपादयिष्यन्ते)

इह तावद् माघमासभाविपञ्चम्यावृत्तिविषयं प्रश्नसूत्रमाह ।

ता एएसिणं पंचएहं संवच्छराणं पंचमं हेमंतिआउट्टिं चंदे केणं णक्खत्तेणं जोएति ता कत्तियाहिं कत्तियाणं अट्ठारस मुहुत्ते छत्तीसं च वावट्ठिभागा मुहुत्तस्स वावट्ठिभागं च सत्तट्ठिहा छेत्ता छ चुण्णिया भागा सेसा तं समत्तं च णं सूरे केणं णक्खत्तेणं जोएति ता उत्तराहिं

आसाढाहिं उत्तराणं आसाढाणं चरिमसमए ॥

(ता एएसिणमित्यादि) सुगमं भगवानाह-ता कत्तियाहिं इत्यादि । ता इति पूर्ववत् कृत्तिकानियुक्तश्चन्द्रः पञ्चमीं हैमन्तीमावृत्तिं प्रवर्त्तयति तदानीं च कृत्तिकानक्षत्रस्याष्टादश मुहूर्त्ता एकस्य च मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशतिद्वाषष्टिभागा एकं च द्वाषष्टिभागं सप्तषष्टिधा छित्वा तस्य सत्काः षट् चूर्णिका भागाः शेषास्तथा हि-पञ्चमी माघमासभाविन्यावृत्तिः प्रागुपदर्शितक्रमापेक्षया दशमी ततस्तस्याः स्थाने दशको ध्रियते सरूपोनः कार्य इति जातो नवकः तेन प्राक्तनो ध्रुवराशिः गुण्यते जातान्येकपञ्चाशच्छतानि सप्तपञ्चाशदधिकानि मुहूर्त्तानां मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि एकस्य च द्वाषष्टिभागस्य चतुःपञ्चाशत् सप्तषष्टिभागाः तत एतेभ्य एकोनपञ्चाशन्मुहूर्त्तशतैः चतुर्दशाधिकैः मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां चतुःपञ्चचत्वारिंशदधिकेन शतेन द्वाषष्टिभागगतानां च सप्तषष्टिभागानां त्रिभिः शतैः षण्णवत्यधिकैः षट् नक्षत्रपर्यायाः शुद्धाः स्थिते पश्चान्मुहूर्त्तानां द्वे शते त्रिचत्वारिंशदधिके मुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां शतमेकोनपञ्चाशदधिकमेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षष्टिः सप्तषष्टिभागा; तत एकोनषष्ट्यधिकेन मुहूर्त्तशतेन एकस्य च मुहूर्त्तस्य चतुर्विंशत्या द्वाषष्टिभागैरेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्षष्ट्या सप्तषष्टिभागैरभिजिदादीन्युत्तरभद्रपदापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि । पश्चान्मुहूर्त्तानां चतुरशीतिमुहूर्त्तगतानां च द्वाषष्टिभागानां शतमेकोनपञ्चाशदधिकमेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य एकषष्टिः सप्तषष्टिभागाः ततो द्वाषष्टिभागानां चतुर्विंशत्यधिकेन शतेन द्वौ मुहूर्त्तौ लब्धौ पश्चात् स्थिताः पञ्चाशद् द्वाषष्टिभागाः लब्धौ च मुहूर्त्तौ मुहूर्त्तराशौ प्रक्षिप्येते जाता षडशीतिर्मुहूर्त्तानां ततः पञ्चसप्तत्या मुहूर्त्तानां रेवत्यश्विनीभरण्यः शुद्धाः स्थिताः पश्चादेकादश मुहूर्त्ताः शेषं तथैव तत आगतं कृत्तिकानक्षत्रस्याष्टादशसु मुहूर्त्तेष्वेकस्य मुहूर्त्तस्य षट्त्रिंशति द्वाषष्टिभागेष्वेकस्य च द्वाषष्टिभागस्य षट्सु सप्तषष्टिभागेषु शेषेषु पञ्चमी हैमन्ती आवृत्तिः प्रवर्त्तते । सूर्यनक्षत्रयोगविषये प्रश्ननिर्वचनसूत्रे सुगमे तदेवमुक्ता दशापि नक्षत्रयोगमधिकृत्य सूर्यस्यावृत्तयः । सम्प्रति चन्द्रस्य वक्तव्याः । तत्र यस्मिन्नेव नक्षत्रे प्रवर्त्तमानः सूर्यो दक्षिणामुत्तरां वा आवृत्तिं करोति तस्मिन्नेव नक्षत्रे प्रवर्त्तमानश्चन्द्रोऽपि दक्षिणामुत्तरां वा आवृत्तिं कुरुते ततो या उत्तराभिमुख्य आवृत्तयो युगे चन्द्रस्य दृष्टास्ताः सर्वा अपि नियतमभिजिता नक्षत्रेण सह योगे द्रष्टव्याः याश्च दक्षिणाभिमुखाः ताः पुष्येण चन्द्रयोगे उक्तं च-" चंदस्स वि नायव्वा, आउट्टीओ जुगम्मि जा दिट्ठा। अभिईए पुस्सेण य. निययं नक्खत्तमासेणं" अत्र नक्खत्तमासेणंति । नक्षत्रार्द्धमासेन शेषं सुगमम् । तत्राभिजित्युत्तराभिमुखा आवृत्तयो भाव्यन्ते यदि चतुस्त्रिंशदधिकेनायनशतेन चन्द्रस्य सप्तषष्टिनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततः प्रथमे अयने किं लभ्यते राशित्रयस्थापना । १३४ । ६७ । १ । अत्रान्त्येन राशिना एकैकलक्षणेन मध्यमस्य राशेः सप्तषष्टिरूपस्य गुणनं जाता सप्तषष्टिरेव एकेन गुणने तदेव भवतीति वचनात् । तस्याश्च सप्तषष्टिश्चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन भागे हृते लब्धमर्द्धमेकं पर्यायस्य तस्मिंश्चार्द्धे नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि सप्तषष्टिभागानां भवन्ति तत्र त्रयोविंशतौ सप्तषष्टिभागेषु पुष्यस्य नक्षत्रस्य भुक्तेषु दक्षिणायनं चन्द्रः कृतवान् ततः शेषाश्चतुश्चत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागा अनन्तरोदितराशेः शोध्यन्ते स्थितानि शेषाणि अष्टौ शतान्येकसप्तत्यधिकानि (८७१) तेषां सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते इह कानिचित् नक्षत्राण्यर्द्धक्षेत्राणि तानि सार्द्धत्रयस्त्रिंशत्सप्तषष्टिभागप्रमाणानि कानिचित् समक्षेत्राणि तानि परिपूर्णसप्तषष्टिभागप्रमाणानि कानिचित् द्व्यर्द्धक्षेत्राणि तान्यर्द्धक्षेत्राधिकशतसंख्यसप्तषष्टिभागप्रमाणानि गात्रं त्वधिकृत्य सप्तषष्ट्या शुद्ध्यति ततः सप्तषष्ट्या भागहरणं लब्धास्त्रयोदश राशिश्चोपरितनो निर्लेपतः शुद्धस्तैश्च त्रयोदशभिरश्लेषादीनि उत्तराषाढापर्यन्तानि शुद्धानि तत आगतमभिजितो नक्षत्रस्य प्रथमसमये चन्द्र उत्तरायणं करोति एवं सर्वाण्यपि चन्द्रस्योत्तरायणानि वेदितव्यानि उक्तं च-" पन्नरसेसु मुहुत्ते, जोइत्ता उत्तरासाढा उ । एकं च अहोरत्तं, पविसइ अब्भितरे चंदो " अधुना पुष्ये दक्षिणा आवृत्तयो भाव्यन्ते यदि चतुस्त्रिंशदधिकेनायनशतेन सप्तषष्टिश्चन्द्रस्य पर्याया लभ्यन्ते तत एकेनायनेन किं लभामहे । राशित्रयस्थापना १३४।६७।१ अत्रान्त्येन राशिना एकैकलक्षणेन मध्यराशिः सप्तषष्टिरूपस्य गुणनं जाता सप्तषष्टिरेव तस्याश्चतुस्त्रिंशेन शतेन भागहरणं लब्धमेकमर्द्धं पर्यायस्य भागरूपाणि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि ९१५ ततः एकविंशतिरभिजितः संबन्धिनः सप्तषष्टिभागाः शोध्यन्ते स्थितानि पश्चादष्टौ शतानि चतुर्नवत्यधिकानि ८९४ तेषां सप्तसप्तष्ट्या भागो ह्रियते लब्धास्त्रयोदश तैश्च त्रयोदशभिः पुनर्वस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः एते च किल सप्तषष्टिभागा अहोरात्रस्य ततो मुहूर्तभागकरणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते जातानि षट् शतानि नवत्यधिकानि ६९०। तेषां सप्तषष्ट्या भागे हृते लब्धा दश मुहूर्त्ताः शेषास्तिष्ठन्ति विंशतिः सप्तषष्टिभागास्तत इदमागतं पुनर्वसुनक्षत्रे सर्वात्मना भुक्ते पुष्यस्य च दशसु मुहूर्त्तेष्वेकस्य च मुहूर्त्तस्य विंशतौ सप्तषष्टिभागेषु भुक्तेषु सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाद्बहिर्निष्क्रामति चन्द्रः । एवं सर्वाण्यपि दक्षिणायनानि भावनीयानि उक्तं च-" दस य मुहुत्ते सगले, मुहुत्तभागे य वीसई चेव । पुस्सविसयमइगओ, बहिया अभिनिक्खमइ चंदो " (चंद० १३ पाहु०) साम्प्रतं येन नक्षत्रेण युक्तश्चन्द्रमा अभ्यन्तरं प्रविशन् बहिर्वा निष्क्रामन् आवृत्तीः करोति तत्प्रतिपादनार्थमाह ॥

चंदस्स वि नायव्वा, आउट्टीओ जुगम्मि जा दिट्ठा ।
अभिईए पुस्सेण य, नियय नक्खत्तसमासेणं ॥

यस्मिन्नेव नक्षत्रे वर्त्तमानश्चन्द्रोऽपि ततो नक्षत्रेण नक्षत्रार्द्धमासतया उत्तराभिमुखा आवृत्तयो युगे दृष्टास्ता नियतमभिजिता नक्षत्रेण युगे द्रष्टव्या याश्च युगे दृष्टा दक्षिणाभिमुखा आवृत्तयस्ताः पुष्येण योगे तत्राभिजित्युत्तरावृत्तयो भाव्यन्ते । यदि चतुस्त्रिंशदधिकेनायनं तेन चन्द्रस्य सप्तषष्टिनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततः प्रथमे अयने किं लभ्यते । राशित्रयस्थापना । १३४। ६७।१ अत्रान्त्येन राशिना एकैकलक्षणेन मध्यमहरणं लब्धमर्द्धमेकमर्द्धं पर्यायस्य तच्च सप्तषष्टिभागरूपाणि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) तत एकविंशतिरभिजितः संबन्धिनःसप्तषष्टिभागाः शोध्यन्ते स्थितानि पश्चादष्टौ शतानि चतुर्नवत्यधिकानि (८९४) तेषां सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते लब्धास्त्रयोदश तैश्च त्रयोदशभिः पुनर्वस्वन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोविंशतिः एते च किल सप्तषष्टिभागा अहोरात्रस्य ततो मुहूर्त्तभागकरणार्थं ते त्रिंशता गुण्यन्ते जातानि षट् शतानि नवत्यधिकानि । ६९० तेषां सप्तषष्ट्या भागे हृते लब्धा दश मुहूर्त्ताः शेषास्तिष्ठन्ति विंशतिरागतं पुनर्वसुनक्षत्रे सर्वात्मना भुक्ते पुष्यस्य दशमुहूर्त्तेषु विंशतौ च मुहूर्त्तस्य सप्तषष्टिभागेषु भुक्तेषु सर्वाभ्यन्तरान्मण्ड-

लाद्वहिर्निष्कामति चंद्रः तथाचाह–"दस य मुहुत्ते सगले मुहुत्त-भागे य वीसई चेव । पुस्स विसयमभिगओ वहियां अंभिनि-क्खमईचंदो,, ॥ चंद्र० ॥

चंद्रो दश सकलान् परिपूर्णान् मुहूर्त्तान् मुहूर्त्तभागांश्च सप्तषष्टिरूपान् विंशतिपुष्यविषयमभिगतः सन् सर्वाभ्यंतरान्मंडलाद्वहिर्निष्कामति चंद्रः ॥ ज्यो० ॥ सूर्य० ॥

आउट्टि (न्)–आकुट्टिन्–त्रि०–यो हि जानन्नवगच्छन् प्राणिनो हिनस्ति स आकुट्टी-कुट्ट छेदने-आकुट्टनमाकुट्टः स विद्यते यस्येति।छेदनभेदनादिव्यापारवति,सूत्र.।जाणं कायेण णाउट्टी, सूत्र० । ज्ञानपूर्वकव्यापारवति, ॥ अनापद्यप्यकार्य्यकारके च "आउट्टियाए पाणाइवायं करेमाणे सवले"दशा० सूत्र०॥ (आउट्टीति)यो जानन् करोत्यापद्रहितो वा करोतीति वृत्तिः । दशा० ॥

आवर्तिन्–त्रि० आ+वृत्-णिनि, पुनः पुनर्वर्त्तनशीले, वाच०॥

आउट्टिऊण–आवर्त्य–अ० आवर्ज्येत्यर्थे, व्य० ॥

आउट्टिज्जमाण–आकोट्यमान–त्रि० संकोच्यमाने, सूत्र० ॥

आउट्टिणी–आवर्तिनी–स्त्री० आवर्त्तः मेषशृङ्गाकारवेष्टनमस्त्यस्याः इति ङीप् अजशृङ्गीवृत्ते,राजनि० ॥वाच०॥

आउट्टित्तए–आउट्टितुम्–अव्य० कारयितुमित्यर्थे,एतादृश एवायं धातुस्सैद्धांतिकः करणार्थ इति ॥ कल्प० ॥

आउट्टिम–आकोट्टिम–न० उत्कीर्णे, "आकोट्टिमं जधारूवं ओहेट्ठावि उवरि वि मुहं काऊण आउट्टिज्जति,, दशा० ॥

आउट्टिय–आउट्टित–त्रि० कृते,कल्प० ॥

आकुट्टित–त्रि०छिन्ने, सूत्र० ॥ ज्ञानपूर्वककृते, ॥ दशा० ॥

आउट्टिया–आउट्टिका–स्त्री० करणे, ॥ कल्प० ॥

आकुट्टिका-स्त्री० छेदनभेदनादिव्यापारे, ॥ सूत्र० ॥ ज्ञानपूर्वकव्यापारे, ॥ दशा० ॥ जीत० ॥ सम० ॥ प्रव० ॥ आभोगे, नि० चू० ॥

आवृत्तिका–स्त्री० समन्तात्प्रवर्त्तने, अभिलाषायां च, । आचा० आराधनायाम्, व्य० ॥ नि० चू० ॥

आवर्जने ॥ व्य० ॥ अभिमुखीभूय वर्तने, ॥ नं० ॥ निवर्तने, ॥ सूत्र० ॥

आउट्टीकम्म–आकुट्टीकर्म्मन्–न० आकुट्या कृतं कर्म्म आगमोक्तकारणमंतरेणोपेत्य प्राण्युपमर्द्दनेन विहिते कर्म्मणि, ॥ (जं आउट्टीकम्मं तं परिण्णाय विवेगमेंति) । आचा० ।

आकुट्टीकृतकर्म्मणि तु यद्विधेयं तदाह–(जं आउट्टी इत्यादि) यत्तु पुनः कर्म्माकुट्या कृतमागमोक्तकारणमंतरेणोपेत्य प्राण्युपमर्द्दनेन विहितं तत्परिज्ञाय ज्ञपरिज्ञया विवेकमेति विविच्यतेऽनेनेति विवेकः प्रायश्चित्तं दशविधं तस्यान्यतरभेदमुपैति तद्विवेकं वा भावाख्यमुपैति तत्करोति येन कर्म्मणोऽभावो भवति ॥ टी० आचा० ॥

आउड–आवृत्–स्त्री० आ+वृत्–सम्प० क्विप् । १ आवर्त्तने २ भ्रमणे ३ पुनः पुनश्चालने, ४पुनःपुनरेकजातीयक्रियाकरणे, आधारे क्विप् ५ परिपाट्याम्, अनुक्रमे ६ इति कर्त्तव्यताप्रकारे ७ संस्कारे च ८तूष्णीम्भावे च कर्तरि क्विप् ९ आवर्तमाने, त्रि० । वाच० ।

आवृत–त्रि० आ+वृ क्त १ कृतावरणे, अप्रकाशावृते, आच्छादिते, ॥ स्था० ॥ २ संकीर्णवर्णभेदे, पुं० स्त्री० स्त्रियां जातित्वात् ङीप् ॥ वाच० ॥

आउडावेइत्ता–आखोट्य–अ० प्रवेशयित्वेत्यर्थे, ॥ वि० ॥

आउडिज्जमाण–आजोड्यमान–त्रि० सम्बध्यमाने, जुड बन्धने इति वचनात् ॥ भ० ॥ (आकुट्यमान–त्रि०)परस्परेणाभिहन्यमाने, । भ० । "छउमत्थेणं भंते ! मणूसे आउडिज्जमाणाइं सद्दाइं सुणेइ" ॥ भ० । सूत्र० ॥ आउडिज्जमाणा इति ॥ जुड-बंधने इति वचनात् आजोड्यमानेभ्यः सम्बध्यमानेभ्यो मुखहस्तदंडादिना सह शंखपटहझल्लर्यादिभ्यो वाद्यविशेषेभ्य आकुट्यमानेभ्यो वा,एभ्य एव ये जाताः शब्दास्त आजोड्यमाना एव आकुट्यमाना एव वा उच्यन्ते, अतस्तानाजोड्यमानानाकुट्यमानान्वा, शब्दान् शृणोति । इह च प्राकृतत्वेन शब्दशब्दस्य नपुंसकनिर्देशः, अथवा,(आउडिज्जमाणा इति) आकुट्यमानानि परस्परेणाभिहन्यमानानि ॥ टी० भ० ॥

आउडिय–आकुट्टित–त्रि० अंकिते; ॥ अनु० ॥

आउडेमाण–आकुट्टयत्–त्रि० ताडयति; ॥ भ० ॥

आउड्ड–मस्ज–धा०स्नाने,–तुदा०पर०अक० अनिट्–"मस्जेराउड्ड णिउड्ड बुड्ड थुट्ट खुप्प"इति सूत्रेण मस्जेराउड्ड इत्यादेशः आउड्डइ–मज्जइ–मज्जतीत्यर्थः ॥ प्रा० व्या० ॥

आउत्त–आगुप्त–त्रि० संरक्षिते, स्था० । संयते, पुं० संयतसम्बन्धिनि गमनादौ च । त्रि० ॥ भ०. ॥ "आउत्तं गमणं' भ० सू०॥ आगुप्तस्य संयतस्य सम्बन्धि यत्तदागुप्तमेवेति वृत्तिः॥ भ० ॥

आयुक्त–न० आ युज् क्त उपयोगे, ॥ भ० ॥ "आउत्तं वत्थपडिग्गहकंवलपायपुंछणं गेण्हमाणस्स,, ॥ भ० सू०॥ उपयोगपूर्वकमित्यर्थ इति वृत्तिः ॥ भ० ॥ उपयोगवति, संस्ता० ॥ उपयुक्ते, ॥ स्था० ॥ ध० ॥ सूत्र० ॥

तथाच प्रशस्तकायविनयभेदानुद्दिश्योक्तम्

"आउत्तं गमणं आउत्तं ठाणं आउत्तं णिसीयणं आउत्तं तुयट्टणं आउत्तं उल्लंघणं आउत्तं पल्लंघणं आउत्तं सव्विंदियजोगजुंजणया० ॥ भ०सू० ॥ स्था०सू० ॥

आयुक्तं गमनं आयुक्तस्योपयुक्तस्य संलीनयोगस्य यदिति वृत्तिः॥ स्था० ॥ समन्तादुपयुक्ते, ॥ आ०म० ॥ प्रयत्नपरे, ओ० ॥ शिक्षिते च, त्रि० ॥ "असिकंटकविसमादिसु गच्छंतो सिक्खिओ विजत्तेणं । चुक्केइ एमेव मुणी छलिज्जती अप्पमत्तोवि,, सिक्खिओवि आउत्तो विलंछिज्जतीति । नि०चू० संयमार्थिनि च "संजमट्ठाएत्ति वा आउत्तेति वा अविधिपरिहारित्ति वा एगट्ठा इति" आ०चू० ॥ आ युज् कर्म्मणि क्त ॥ सम्यग्व्यापारिते, भावे क्त । सम्यग्नियोजने, न० आयुक्तमनेन इष्टा० इनिः आयुक्ती सम्यग्नियोजनकर्त्तरि, त्रि० स्त्रियां ङीप् ॥ वाच० ॥

आउदव्व–आयुर्द्रव्य–न० आयुःसाधनं द्रव्यम् शा० त० ॥ औषधे, रत्नमालायाम् । आयुःसाधने घृते, च । आयुर्वै घृतमित्युक्तेः घृतस्यायुर्जनकत्वात्तथात्वम् ॥ वाच० ॥

आउपरिणाम–आयुष्परिणाम–पुं० आयुषः कर्मप्रकृतिविशेषस्य परिणामः स्वभाव इति–आयुषः स्वभावे, ॥ स्था० ॥ तस्य भेदाः स्थानाङ्गे यथा–

विहे आउपरिणामे प० तंजहा गइपरिणामे, गइबन्धणपरिणामे, ठिइपरिणामे, ठिइबन्धणपरिणामे, उड्ढगौरवपरिणामे, अहेगौरवपरिणामे, तिरियंगौरवपरिणामे, दीहंगौरवपरिणामे, हरस्संगौरवपरिणामे, ।। स्था० मू०।।

(परिणामेत्यादि)–आयुषः कर्मप्रकृतिविशेषस्य परिणामः स्वभावः शक्तिर्द्धर्म्म इत्यायुःपरिणामः । तत्र गति र्देवादिका तां नियतां येन स्वभावेनायुर्जीवं प्रापयति स आयुषां गतिपरिणामस्तथा येनायुःस्वभावेन प्रतिनियतगतिकर्मबन्धो भवति । यथा नारकायुः स्वभावेन मनुष्यतिर्यग्गतिनामकर्म बध्नाति तदेव नारकगतिनामकर्मेति स गतिबंधनपरिणामस्तथा आयुषो याऽन्तर्मुहूर्त्तादि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमान्ता स्थितिर्भवति स स्थितिपरिणामस्तथा येन पूर्वभवायुःपरिणामेन परभवायुषो नियतां स्थितिम्बध्नाति स स्थितिबंधनपरिणामः । यथा–तिर्यगायुः परिणामेन देवायुष उत्कृष्टतोऽप्यष्टादशसागरोपमाणीति । तथा येन आयुःस्वभावेन जीवस्योर्ध्वादिशि गमनशक्तिलक्षणपरिणामो भवति स ऊर्ध्वगौरवपरिणामः। इह गौरवशब्दो गमनपर्याय एवमितरौ द्वाविति । तथा यत आयुःस्वभावात् जीवस्य दीर्घं दीर्घगमनतया लोकान्तात् लोकांतं यावद्गमनशक्तिर्भवति स दीर्घगौरवपरिणामःएवं च यस्मात् ह्रस्वं गमनं स ह्रस्वगौरवपरिणामः सर्वत्र प्राकृतत्वादनुस्वार इत्यन्यथाऽप्यूह्यमेतदिति ॥ टी० स्था० ॥

आउबहुल–अब्बहुल–त्रि० । प्रचुरजलोपेते, ॥ सम० ॥ "नो चेवणं आउबहुले भविस्सइ" बह्वप्कार्यमित्यर्थः ॥ भ० ॥

आउबहुलकंड–अब्बहुलकाण्ड–न० । प्रचुरजलोपेते रत्नप्रभायास्तृतीये काण्डे, तत्प्रमाणादि–

आउबहुलेकंडे असीइजोयणसहस्साइं वाहल्लेणं प०।।सम० ।।

रत्नप्रभाया अशीत्युत्तरयोजनलक्षबाहल्यायास्त्रीणि कांडानि भवन्ति । तत्र प्रथमं रत्नकांडं षोडशविधरत्नमयं षोडशसहस्रबाहल्यम् । द्वितीयं पंककांडं चतुरशीतिसहस्रमानम् । तृतीयमब्बहुलकांडमशीतिर्योजनसहस्राणीति ॥ टी० सम०॥

आउब्भेय–आयुर्भेद–पुं० आयुषो जीवितस्य भेद उपक्रमः आयुर्भेदः । स्था० । आयुष उपघाते, ॥ आ०चू० ॥ आ० म० ॥ (तन्निमित्तान्यायुःशब्दे) स च सप्तविधनिमित्तत्वात्सप्तविधः सत्त विहे आउभेदे प० तंजहा "अज्झवसाणनिमित्ते आहारे वेयणा पराघाए । फासे आणा पाणू सत्तविधं भिज्जए आऊ" ।। स्था० मू० ।।

अध्यवसानं रागस्नेहभयात्मकोऽध्यवसायो निमित्तं दंडकशाशस्त्रादीति समाहार द्वंद्वस्तत्र सति आयुर्भिद्यत इति संबंधः तथा आहारे भोजनेऽधिके सति तथा वेदना नयनादिपीडा पराघातो गर्त्तपातादिसमुत्थः।इहापि समाहारद्वंद्व एव तत्र सति तथा स्पर्शे तथाविधभुजङ्गादिसंबंधिनि सति तथा (आणापाणुत्ति) उच्छ्वासनिःश्वासौ निरुद्धावाश्रित्येति एवं च सप्तविधं यथा भवति तथा भिद्यते आयुरिति । अथवा अध्यवसानमायुःउपक्रमकारणमिति शेषः । एवं निमित्तमित्यादि यावदाणापाणुत्ति व्याख्येयं प्रथमैकवचनान्तत्वाद ध्यवसानादिपदानामेवं सप्तविधत्त्वादायुर्भेदहेतूनां सप्तविधं यथा भवति तथा भिद्यते आयुरिति ॥ टी० स्था० ॥

आउय–आयुष्क–न० । जीविते, ॥ उत्त०॥ संस्ता०॥आ० म० ॥ भवस्थितिहेतौ, कर्म्मपुद्गले च ॥ आचा० ॥ स्था० ॥ आयुषा कायति कै-क आयुषा प्रकाशमाने प्रशस्तायुष्के, ॥ वाच० ॥

आवुक-पु०अवति रक्षति अव् धा० उण् संज्ञायां कन् नाट्योक्तौ जनके, ॥ वाच० ॥ स्था० ॥

आउयपरिहाणि–आयुष्कपरिहानि–स्त्री० । प्रतिक्षणायुष्कक्षये, पंचा० ॥

आउयबंध–आयुष्कबन्ध–पु० । आयुषो बन्ध इति ॥ स्था० ॥ आयुषो निषेके, स च प्रतिसमयम्बहुहीनहीनतरस्य दलिकस्यानुभवनार्थं रचनेति ॥ सम० ॥

(तद्भेदा भगवत्यां यथा) कइविहेणं भंते ! आउयबंधे पण्णत्ते ? गोयमा ! छव्विहे आउयबंधे पण्णत्ते, तंजहा–जाइनामनिहत्ताउए, गइनामनिहत्ताउए, ठिइनामहित्ताउए, ओगाहणानामनिहत्ताउए, पएसनामनिहत्ताउए, अणुभागनामनिहत्ताउए, दंडओ जाव ।। भ० ६ ।। श० ।। ८ उद्दे० ।। प्रज्ञा० ।। स्था० ।। सम० ।।

टी० (जाइनामनिहत्ताउयत्ति)जातिरेकेन्द्रियजात्यादिः पञ्चधा सैव नाम इति नामकर्मणा उत्तरप्रकृतिविशेषो जीवपरिणामो वा तेन सह निधत्तं निषिक्तं ॥ टी०भ० ॥ अनुभवनार्थं बहल्पाल्पतरक्रमेण व्यवस्थापितं यदायुस्तज्जातिनामनिधत्तायुः । निषेकस्त्व कर्मपुद्गलानां प्रतिसमयमनुभवनार्थं रचनेति. ॥ भ० ॥ ६ । ८ । उक्तं च–"मोत्तूण सगमवाहं पढमाए ठिईए बहुतरं दव्वं । सेसे वि सेसहीणं जावुक्कोस्संति सव्वासिं"ति ॥ स्था०॥ (गइनामनिहत्ताउएत्ति.) गतिर्नारकगत्यादिभेदाच्चतुर्धा तल्लक्षणं नाम कर्म्म तेन सह निधत्तं निषिक्तमायुर्गतिनामनिधत्तायुः ॥ सम० ॥ (ठिइनामनिधत्ताउएत्ति) स्थितिरिति यत्स्थातव्यं क्वचिद्विवक्षितभवे जीवेनायुः कर्म्मणा वा सैव नाम परिणामो धर्म्मः स्थितिनामस्तेन विशिष्टं निधत्तं यदायुर्दलिकरूपं तत्स्थितिनामनिधत्तायुः । अथवेह सूत्रे जातिनामगतिनामावगाहनानामग्रहणाज्जातिगत्यवगाहनानां प्रकृतिमात्रमुक्तं स्थितिप्रदेशानुभागनामग्रहणात्तु तासामेव स्थित्यादय उक्तास्ते च जात्यादिनामसम्बन्धित्वान्नामकर्म्मरूपा एवेति, नामशब्दः सर्वत्र कर्म्मार्थो घटत इति, स्थितिरूपं नामकर्म्मस्थितिनामस्तेन निधत्तं यदायुस्तत्स्थितिनामनिधत्तायुरिति । यत् यस्मिन् भवे उदयमागमनमवतिष्ठते तद्गतिजातिशरीरपञ्चकादिव्यतिरिक्तं स्थितिनामावसेयमितिभावः । गत्यादीनां वर्जनं तेषां स्वपदैः (गइनामनिहत्ताउए) इत्यादिभिरुपात्तत्वात्, ॥ प्रज्ञा० ॥ (ओगाहणानामनिधत्ताउएत्ति) । अवगाहते यस्यां जीवः सा अवगाहना शरीरमौदारिकादि तस्या नाम औदारिकादिशरीरनामकर्मेत्यवगाहना नाम अवगाहनारूपो वा, नामः परिणामोऽवगाहनानामस्तेन सह यन्निधत्तमायुस्तदवगाहनानामनिधत्तायुः (पएसनामनिहत्ताउएत्ति) प्रदेशानामायुःकर्म्मद्रव्याणां नामस्तथाविधा परिणतिः प्रदेशनामः प्रदेशरूपं वा, नामकर्मविशेष इत्यर्थः, प्रदेशनामः ॥ भ० ॥ प्रदेशाः कर्मपरमाणवस्ते च प्रदेशाः सक्रमतोऽप्यनुभूयमानाः परिगृह्यन्ते, तत्प्रधानं नाम प्रदेशनाम किमुक्तं भवति–यत् यस्मिन् भवे प्रदेशतोऽनुभूयते तत्प्रदेशनामेति

अनेन विपाकोदयमप्राप्तमपि नामपरिगृहीतम् ॥ प्रज्ञा० ॥ प्रदेशानाम्प्रमितपरिणामानामायुः कर्मदलिकानां नामः परिणामोदयः तथात्मप्रदेशेषु सम्बन्धनं स प्रदेशनामो जातिगत्यवगाहना कर्म्मणांवा यत्प्रदेशरूपं नाम कर्म्म तत्प्रदेशनाम ॥ सम० ॥ तेन सह यन्निधत्तमायुस्तत्प्रदेशनामनिधत्तायुरिति॥ (अणुभागनामनिधत्ताउयत्ति) । अनुभाग आयुर्द्रव्याणामेव विपाकः॥भ०॥ तीव्रादिभेदो रसः ॥ सम० ॥ तल्लक्षण एव नाम परिणामोऽनुभागनामोऽनुभागरूपं वा नामकर्म्मानुभागनाम ॥भ०॥ स चेह प्रकर्षप्राप्तः परिगृह्यते। तत्प्रधानं नाम अनुभावनाम यत् यस्मिन् भवे तीव्रविपाकं नामकर्मानुभूयते यथा नारकायुषि अशुभवर्णगन्धरसस्पर्शोपघातानादेयदुःस्वरायशोकीर्त्यादिनामानि तदनुभावनाम ॥ प्रज्ञा० ॥ अथवा गत्यादीनां नामकर्म्मणामनुभागबन्धरूपो भेदोऽनुभागनाम ॥ सम० ॥ तेन सह निधत्तं यदायुस्तदनुभागनामनिधत्तायुरिति । अथ किमर्थं जात्यादिनामकर्म्मभिरायुर्निशिष्यते ? उच्यते- आयुष्कस्य प्राधान्योपदर्शनार्थं यस्मान्नारकाद्यायुरुदये सति जात्यादिनामकर्म्मणामुदयो भवति (भ०) नान्यथेति भवत्यायुषः प्रधानता ॥ प्रज्ञा० ॥

नारकादिभवोपग्राहकं चायुरेव । यस्मादुक्तमिहैव ।

"नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ नो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइत्ति" ॥

एतदुक्तम्भवति नारकायुः प्रथमसमयसंवेदन एव नारक उच्यते तत्सहचारिणाश्च पञ्चेन्द्रियजात्यादिनामकर्म्मणामप्युदय इति । इह चायुर्बन्धस्य षड्विधत्वे उपक्षिप्ते यदायुषः षड्विधत्वमुक्तं तदायुषोबन्धाव्यतिरेकाद्बन्धस्यैव चायुर्व्यपदेशविषयत्वादिति । दंडओत्ति नेरइयाणं भंते ! कइविहे आउयबंधे पन्नत्ते इत्यादि । वैमानिकान्तश्चतुर्विंशतिदण्डको वाच्योऽत एवाह--जाव वेमाणियाणंति ॥ भ० ॥ प्रज्ञा० ॥ सम० ॥ स्था० ॥

अथ कर्मविशेषाधिकारात्तद्विशेषितानां जीवादिपदानां द्वादश दण्डकानाह–जीवा णं भंते ! किं जाइनामानिहत्ता जाव अणुभागनामनिहत्ता ? गोयमा ! जाइनामनिहत्तावि जाव अणुभागनामनिहत्तावि दंडओ जाव वेमाणियाणं जीवाणं भंते ! किं जाइनामानिहत्ताउया जाव अणुभागनामनिहत्ताउया? गोयमा ! जाइनामनिहत्ताउयावि जाव अणुभागनामानिहत्ताउयावि दंडओ जाव वेमाणियाणं एवं एए दुवालस दंडगो भाणियव्वा। जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिहत्ता ? जाइनामानिहत्तउया २ जाइनामनिउत्ता ३ जाइनामनिउत्ताउया ४ जाइगोयनिहत्ता ५ जाइगोयनिहत्ताउया ६ जाइगोयनिउत्ता ७ जाइगोयनिउत्ताउया ८ जाइनामगोयनिहत्ता ९ जाइनामगोयनिहत्ताउया १० जाइनामगोयनिउत्ता ११ जाइनामगोयनिउत्ताउया १२ जाव अणुभागनामगोयनिउत्ताउया ? गोयमा ! जाइनामगोयनिउत्ताउयावि जाव अणुभागनामगोयनिउत्ताउयावि दंडओ जाव वेमाणियाणं ॥भ० ॥ श० ॥ ६ ॥ उ० ॥ ८॥ (जाइनामनिहत्तत्ति) जातिनाम निधत्तं निषिक्तं विशिष्टबन्धं वा कृतं यैस्ते जातिनामनिधत्ताः। एवं गतिनामनिधत्ताः । यावत्करणात् ठिइनामनिहत्ता, ओगाहणानाम निहत्ता, पएसनामनिहत्ता, अनुभागनाम निहत्ता, इति दृश्यम् । व्याख्या तथैव नवरं जात्यादिनाम्ना या स्थितिर्ये च प्रदेशा यश्चानुभागस्तत्स्थित्यादिनाम अवगाहनानाम शरीरनामेति । अयमेको दंडको वैमानिकान्तः तथा (जाइनामनिहत्ताउयत्ति)। जातिनाम्ना सह निधत्तमायुर्यैस्ते जातिनामनिधत्तायुष एवमन्यान्यपि पदानि अयमन्यो दण्डकः २ एवमेते (दुवालसदंडगत्ति) अमुना प्रकारेण द्वादश दण्डका भवन्ति,तत्र द्वावाद्यौ दर्शितावपि संख्यापूरणार्थं पुनर्दर्शयति जातिनामनिधत्ता इत्यादिरेकः, जाइनामनिहत्ताउया इत्यादिर्द्वितीयः, जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिउत्ता इत्यादिस्तृतीयः, तत्र जातिनामनियुक्तं नितरां युक्तं सम्बद्धं निकाचितं वेदने वा नियुक्तं यैस्ते जातिनामनियुक्ता एवमन्यान्यपि,५ जाइनामनिउत्ताउया इत्यादिश्चतुर्थः । तत्र जातिनाम्ना सह नियुक्तं निकाचितं वेदयितुमारब्धं वायुर्यैस्ते । तथा एवमन्यान्यपि ५ जाइगोयनिहत्ता इत्यादिः पञ्चमः । तत्र जातेरेकेन्द्रियादिकाया यदुचितं गोत्रं नीचैर्गोत्रादि तज्जातिगोत्रं तन्निधत्तं यैस्ते जातिगोत्रनिधत्तायुष एवमन्यान्यपि ५ जाइगोयनिउत्ताउया इत्यादिरष्टमः, तत्र जातिनामगोत्रं च निधत्तं यैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५ (जाइगोयनिहत्ताउया) इत्यादि दशमः। तत्र जातिनाम्ना गोत्रेण च सह निधत्तमायुर्यैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५ ॥ जाइनामगोयनिउत्ता इत्यादिरेकादशः । तत्र जातिनामगोत्रञ्च नियुक्तं यैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५ जीवा णं भंते ! किं जाइनामगोयनिउत्ताउया इत्यादिर्द्वादशः। तत्र जातिनाम्ना गोत्रेण च सह नियुक्तमायुर्यैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५ इह च जात्यादिनामगोत्रयोरायुषश्च भवोपग्रहे प्राधान्यख्यापनार्थं यथायोगं जीवा विशेषिता वाचनान्तरे चाद्या एवाष्टौ दण्डका दृश्यंत इति, ॥ टी० ॥ भ० ॥

अथ जात्यादिनामविशिष्टमायुः कियद्भिराकर्षैर्बध्नातीति जिज्ञासुर्जीवादिदण्डकक्रमेण पृच्छति ॥ प्रज्ञा० ॥

जीवा णं भंते ! जातिनामनिहत्ताउयं कतिहिं आगरिसेहिं पकरंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं अट्ठहिं नेरइयाणं भंते ! जातिनामनिहत्ताउयं कतिहिं आगरिसेहिं पकरंति ? गोयमा ! ॥ प्रज्ञा० ॥ सिय १ सिय २ । ३ । ४ । ५ । ६ । ७ । सियअट्ठहिं नो चेव णं नवहिं ॥सम०॥ जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं अट्ठहिं ॥प्रज्ञा०।स०॥ एवं जाव वेमाणिया। एवं गतिनामनिहत्ताउए वि । ठितीनामनिहत्ताउए वि । ओगाहणानामनिहत्ताउएवि । पदेसनामनिहत्ताउए वि । अणुभावनामनिहत्ताउए वि । एतेसि णं भंते ! जीवाणं जातिनामनिहत्ताउयं जहन्नेणं एक्को वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं अट्ठहिं आगरिसेहिं पकरेमाणा णं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा वहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा जीवा जातिनामनिहत्ताउयं अट्ठहिं आगरिसेहिं पकरेमाणा, सत्तहिं आगरिसेहिं पकरेमाणा संखेज्जगुणा, एहिं आगरिसेहिं पकरेमाणा संखेज्जगुणा, एवं पंचहिं संखेज्जगुणा, तिहिं संखेज्जगुणा, चउहिं संखेज्जगुणा, दोहिं संखेज्ज-

गुणा, एगेणं आगरिसेणं पकरेमाणा संखेज्जगुणा । एवं एतेणं अभिलावेणं जाव अगुभावनिहत्ताउयं । एवं एते छप्पि अप्पा बहुदण्डगा जीवादिया भाणियव्वा ॥ प्रज्ञा० ॥ सम० ॥

(आगरिसेहिं पगरंतीत्यादि) आकर्षो नाम तथाविधेन प्रयत्नेन कर्मपुद्गलोपादानं यथा गौः पानीयं पिबन्ती भयेन पुनः पुनराघोटयति एवं जीवोऽपि यदा तीव्रेणायुर्बन्धाध्यवसायेन जातिनामनिधत्तायुरन्यद्वा बध्नाति तदा एकेन ॥ प्रज्ञा० ॥ मन्देनद्वाभ्यामाकर्षाभ्याम्मन्दतरेण त्रिभिर्मन्दतमेन चतुर्भिः पञ्चभिः षड्भिः सप्तभिरष्टाभिर्वा न पुनर्नवभिरेवं शेषाण्यपि(आउगाणित्ति)गतिनामनिधत्तायुरादीनि वाच्यानि यावद्वैमानिका इति अयञ्चैकाद्याकर्षनियमो जात्यादीनां कर्मणामायुर्बन्धकाल एव ॥ सम० ॥ आयुषा सह बध्यमानानामवसातव्यो न शेषकालं कासांचित्प्रकृतीनां ध्रुवबंधनीत्वात्परासां परावर्त्तमानत्वात् । प्रभूतकालमपि बंधसम्भवेनाकर्षानियमात् ॥ प्रज्ञा० ॥ आयुर्बन्ध परिसमाप्तेरुत्तरकालमपि बन्धोऽस्त्येवैषां ध्रुवबन्धिनीनाञ्च ज्ञानावरणादिप्रकृतीनाम्प्रतिसमयमेव बन्धनिवृत्तिर्भवत्येतास्तु परावृत्याबध्यन्त इति ॥ टी० सम० ॥

सम्प्रति चतुर्विधस्यायुषो बन्धकारणान्याह—

"बंधइ नरयाउ महारंभ परिग्गहरओ रुद्दो,, कर्म्म० "तिरियाउ गूढहियओ सढो ससल्लो तहा मणुस्साउ । पयइ तणुकसाओ दाणरुई मज्झिमगुणो अ,, १ "अविरयमाइसुराउ बालतवो कामनिज्जरो जयइ । सरलो अगारविल्लो सुहनामं अन्नहा असुहं,, ॥ २ ॥ कर्म्म० ॥

(बंधइ नरयाउ इत्यादि) बध्नात्यर्जयति नरकायुर्नारकायुष्कं जीवः किंविशिष्ट इत्याह–महारंभपरिग्रहरतो महारंभरतो महापरिग्रहरतश्चेत्यर्थः । रौद्रो रौद्रपरिणामो गिरिभेदसमानः कषायरौद्रध्यानारूपितचेतोवृत्तिरित्यर्थः । उपलक्षणत्वात्पंचेंद्रियवधादिपरिग्रहः । यत्त्यागादि । "पंचेन्द्रियप्राणिवधो बहारंभपरिग्रहाःनिरनुग्रहता मांसभोजनं स्थिरवैरता॥१॥रौद्रध्यान मिथ्यात्वानंतानुबंधिकषायता। कृष्णनीलकापोताश्च लेश्या अनृतभाषणम् ॥ २ ॥ परद्रव्यापहरणं मुहुर्मैथुनसेवनम् अवशेंद्रियता चेति नरकायुष आश्रवाः, ॥ ३ ॥ उक्ता नरकायुषो बंधहेतवः ॥ कर्म० ॥

तिर्यगायुर्बध्नाति जीवः किं विशिष्ट इत्याह—गूढहृदय उदायिनृपमारकादिवत्तथात्माभिप्रायं सर्वथैव निग्रहति यथा नापरः कश्चिद्वेत्ति शठो वचसा मधुरः, परिणामे तु दारुणः, सशल्यो भ्रमादिवशाच्चीर्णानेकव्रतनियमातिचारस्फुरदंतःशल्यो नालोचिताप्रतिक्रांतस्तथा शब्दादुन्मार्गदेशनादिपरिग्रहः। उक्तं च-

उन्मार्गदेशनामार्गप्रणाशो गूढचित्तता । आर्तध्यानं सशल्यत्वं मायारंभपरिग्रहः ॥ १ ॥ शीलव्रते सातिचारो नीलकापोतलेश्यता। अप्रत्याख्यान कषायास्तिर्यगायुष आश्रवाः॥२॥उक्तास्तिर्यगायुर्बंधहेतवः ॥

अथ मनुष्यायुषस्तानाह–(मणुस्साउमित्यादि) मनुष्यायुर्जीवो बध्नाति किं विशिष्ट इत्याह–प्रकृत्या स्वभावेनैव तनुकषायो रेणुराजिसमानकषायो दानरुचिर्यत्र तत्र वा दानशीलः मध्यमास्तदुचिताः केचिद् गुणाः क्षमामार्दवार्जवादयो यस्य स मध्यमगुणः अधमगुणस्य हि नरकायुःसंभवादुत्तमगुणस्य तु सिद्धेःसुरलोकायुषो वा संभवादिति भावः।चशब्दादल्पपरिग्रहारंभादिपरिग्रहः । आह च–

अल्पौ परिग्रहारंभौ सहजौ मार्दवार्जवौ । कापोतपीतलेश्यत्वं धर्म्मध्यानानुरागिता ॥ १ ॥ प्रत्याख्यानकषायत्वं परिणामश्च मध्यमः । संविभागविधायित्वं देवतागुरुपूजनम् ॥ २ ॥ पूर्वालापप्रियालापौ सुखप्रज्ञापनीयता । लोकयात्रासु माध्यस्थ्यं मानुषायुष आश्रवाः ॥ ३ ॥ उक्ता मनुष्यायुषो बंध हेतवः ॥ कर्म० ॥

सम्प्रति देवायुषस्तानाह–अविरतो विरतः सम्यग् दृष्टिः सुरायुर्देवायुष्कं जयति बध्नाति आदिशब्दाद्देशविरतसरागसंयतपरिग्रहः वीतरागसंयतस्त्वतिविशुद्धत्वादायुर्न बध्नाति। घोलनापरिणाम एव तस्य बध्यमानत्वात् । बालं तपो यस्य स बालतपा अनधिगतपरमार्थस्वभावो दुःखगर्भमोहगर्भवैराग्योऽज्ञानपूर्वकनिर्वर्तिततपःप्रभृतिकष्टविशेषो मिथ्यादृष्टिः सोऽप्यात्मगुणानुरूपं किंचिदसुरादिकायुर्बध्नाति यदाह भगवान् भाष्यकारः—

बालतवे पडिवद्धा उक्कडरोसा तवेण गारविया । वेरेण य पडिवद्धा मरिउं असुरेसु उववाओ ॥

अकामस्यानिच्छतो निर्जरा कर्मविघटनलक्षणा यस्यासावकामनिर्जरः । इदमुक्तं भवति । "अकामतण्हाए अकामछुहाए अकामबंभचेरवासेणं अकामसीयायवदंसमसगअण्हाणगसेयजल्लमलपंकपरिग्गहेणं दीहरोगचारगतिनिरोहबंधणयाए गिरितरुसिहणनिवडणयाए जलजणपवणअणसणाईहिं,, उदकराजिसमानकषायस्तदुचितशुभपरिणामः किंचिद्व्यंतरादिकायुर्बध्नाति । उपलक्षणत्वात्कल्याणमित्रसंपर्कमानसः धर्मश्रवणशील इत्यादिपरिग्रहः । यदाहुः–

सरागसंयमो देशसंयमोऽकामनिर्जरा । कल्याणमित्रसंपर्को धर्मश्रवणशीलता ॥ १ ॥ पात्रे दानं तपः श्रद्धा रत्नत्रयविराधना । मृत्युकाले परिणामो लेश्ययोः पद्मपीतयोः ॥ २ ॥ बालं तपोऽग्नितोयादि साधनोल्लंघनानि च । अव्यक्तसामायिकता देवस्यायुष आश्रवाः ॥ ३ ॥ उक्ता देवायुषो बंधहेतवः ॥ कर्म० ॥

तथा देवनैरयिकैरपि यदि षण्मासे शेषे आयुर्न बद्धं तत आत्मीयस्यायुषः षण्मासशेषं तावत्संक्षिपंति यावत्सर्व्वजघन्य आयुर्बंध उत्तरकालश्चावशेषोऽवतिष्ठते इह परभवायुर्देवनैरयिका बध्नंतीत्ययमसंक्षेपकाल इति श्रीस्थानांगषष्ठाध्ययनवृत्त्युपांते प्रोक्तमस्तीति "परं बंधंति देवनारयअसंखतिरिनरछमाससेसाउ"इत्यादिवचसां कथं संवाद इति प्रश्नेऽत्रोत्तरम् बंधंति देवनारयेत्यादिवचनं प्रायिकं तेन केषांचिद्देवनारकाणां शेषेऽन्तर्मुहूर्तेप्यायुर्बंधो भवतीति मतांतरमवसीयते इति न कोपि विसंवाद इति प्रोक्तंश्येनप्रश्ने ॥ ३९ ॥

आयुषो बन्धकाः प्रज्ञापनायां दर्शिताः कर्मशब्दे) (आयुर्बन्धकानां कर्म्मप्रकृतिबन्धः कर्म्मप्रकृतिशब्दे) ॥ प्रज्ञा० ॥

(आयुर्बन्धस्थितिरायुर्बन्धकानां कर्म्मवेदना आयुर्वेदकानां कर्मप्रकृतिबन्धश्च कर्मशब्दे) ॥ प्रज्ञा० ॥

आउयसंवट्टय–आयुष्कसंवर्त्तक–पु० संवर्त्तनमपवर्त्तनं सर्वत्तः स एष संवर्त्तक उपक्रम इत्यर्थः । आयुषः संवर्त्तक आयुः

संवर्त्तक इति। आयुष उपक्रमे० स्था०॥ "दोएहं आउयसंवट्टए प० तं० मणुस्साणं चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं चेव,, ॥ स्था० ॥

आउयसंवेदण–आयुःसंवेदन–न० आयुःकर्मोदयविपाकानुभवने ॥ भ० ॥

आउयसदव्वया–आयुस्सद्रव्यता–स्त्री० आयुः प्रदेशकर्म तस्य द्रव्यैस्सहमानताऽऽयुस्सद्रव्यता ॥ जीवस्यायुष्कर्मद्रव्यसहचारितायाम्,। "आउयसदव्वयभवे ओघो,, । आयुस्सद्रव्यता ओघजीवितं सामान्यजीवितमिदं च सकलसंसारिणामविशेषेण सर्वदाभावीति ॥ आ० म० ॥

आउयाय–अप्काय–पु० एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवविशेषे, ॥ प्रज्ञा० ॥ भ० ॥ (एतस्य वक्तव्यताप्कायिकशब्दे)

आउर–आतुर–त्रि० ईषदर्थे, आ० अत्० उरच्॥ वाच० ॥ ग्लाने, (रोगिणि) ॥ स्था० ॥ वृ० ॥ विविधदुःखोपद्रुते, (रोगादिपीडिते) ॥ वृ० ॥ उत्त० ॥ बुभुक्षादिभिः पीडिते ॥ ज्ञा० ॥ अस्वस्थमनसि, "तत्थ तत्थ पुढो पास आतुरा परितावंति,, ॥ आचा० ॥

(तत्थतत्थेत्यादि) तत्र तत्र तेषु २ कारणेषूत्पन्नेषु वक्ष्यमाणेषु शरीरचर्मशोणितादिषु च पृथग्विभिन्नेषु प्रयोजनेषु पश्येति शिष्यचोदना किं तत्पश्येति दर्शयति–मांसभक्षणादिगृद्धा आतुराः अस्वस्थमनसः परि समंतात्तापयंति पीडयंति ॥ टी० आचा० ॥ किंकर्त्तव्यतामूढे, "पासिय आतुरिए पाणे अप्पमत्तो परिव्वए,, आचा०सू० ॥ (पासिय इत्यादि) स हि भावजागरस्तैर्भावः जागरस्वापजनितैः शारीरमानसैर्दुःखैरातुरान् किंकर्त्तव्यतामूढान् दुःखसागरावगाढान् प्राणान् भेदोपचारात् प्राणिनो दृष्ट्वा ज्ञात्वा अप्रमत्तः परिव्रजेदुद्युक्तः सन् संयमानुष्ठानं विदध्यात् ॥ टी० आचा० ॥ आकुलतनौ,॥ उत्त० ॥ क्वचिदपि स्वास्थ्यमलभमाने सत्याकुले,॥जी०॥उत्सुके, ॥ वृ० ॥ व्याकुले, ॥ ज्ञा० ॥ " आउरं लोयमायाए,, ॥ आचा० सू० ॥ (आउरं इत्यादि) लोकं मातापितृपुत्रकलत्रादिकं तमातुरं स्नेहानुषङ्गतया वियोगात्कार्यावसादेन वा यदि वा जंतुलोकं कामरोगातुरमादाय ज्ञानेन परिगृहीत्वा परिच्छिद्य॥ आचा० टी०॥ क्लिष्टे, "केषाञ्चिद्विषयज्वराकुलमहो" केषाञ्चिज्जीवानां चित्तं मनः विषया इन्द्रियाभिलाषा एव ज्वरस्तेनातुरं क्लिष्टं मनोऽस्तीति ।अष्ट०। दुःस्थे, ॥ भ० ॥ प्रथमद्वितीयपरीषहाभ्यां जिते, (क्षुत्पिपासापीडिते) चिकित्साक्रियाव्यपेते, मरणचिह्नान्युपलभ्याकुले, च ॥ नं० । व्य० । पा० ॥ "आउराण य अप्पेगइयाणं मच्छमंसाइं उवदिसइ,, ॥ विपा० सू० ॥ टी० (आउराणंति) चिकित्साग्रामविषयभूतानामिति वृत्तिः ॥ विपा० ॥ (एतस्य बहु वक्तव्यता ग्लानशब्दे) आतुरत्वे, च (क्षुत्पिपासाव्याधिभिरभिभूतत्वे) "संकिए सहसागारे उभयाउरे आवतीसु य"भावप्रधानश्चायं निर्देशस्ततोऽयमर्थः ॥ व्य० ॥ संभमभयाउरावइ (आउरत्ति) भावप्रधानत्वान्निर्देशस्यातुरपीडितत्वं क्षुत्पिपासाद्यैरिति ॥ जीत० ॥ लुप्तभावप्रत्ययत्वाद्वा ॥ स्था० ॥ कार्य्याक्षमे, वाच० ॥ अशक्नुवति, ॥ व्य० ॥

आउरचिन्न–आतुरचीर्ण–त्रि० आतुरश्चिकित्साया अविषयभूतो रोगी तस्य मर्त्तुकामस्य पथ्यापथ्याविवेकेन दीयमाने मनोज्ञाहारे (उरस्रशब्दे भावयिष्यते) ॥

आउरपच्चक्खाण–आतुरप्रत्याख्यान–न० आतुरः क्रियातीतो ग्लानस्तस्य प्रत्याख्यानमातुरप्रत्याख्यानम् । चिकित्सकक्रियाव्यपेतस्य ग्लानस्य प्रत्याख्याने, आतुरश्चिकित्स्यक्रियाव्यपेतस्तस्य प्रत्याख्यानं यत्राध्ययने विधिपूर्वकमुपवर्ण्यते तदातुरप्रत्याख्यानम्। उत्कालिकश्रुतविशेषे च ।विधिश्चातुरप्रत्याख्यानदानविषये चूर्णिकृतैवमुपदर्शितः "गिलाणं किरियातीयं नाउं गीयत्था पच्चक्खावेंति दिणे दिणे दव्वहासं करेत्ता अंते य सव्वदव्वदायणाए भत्तवेरग्गं जाणि (णे) त्ता भत्त वि (नि) त्तिराहस्स भवचरिमपच्चक्खाणंकारवेंति" नं०। पा०

आउरपडिसेवणा–आतुरप्रतिसेवना–स्त्री० प्रतिसेवनाविशेषे, "दप्पपमायणाभोगे आउरे आवईसु य" ॥ स्था० सू० ॥ आतुरे ग्लाने सति तत्प्रतिजागरणार्थमिति भावोऽथवा आत्मन एवातुरत्वे सति लुप्तभावप्रत्ययत्वादयमर्थः क्षुत्पिपासाव्याधिभिरभिभूतः सन् याङ्करोति । उक्तंच"पढमबीहदुहवाहिओ वजसेव आउराएसत्ति" ॥ टी० ॥ स्था० ॥

आउरभेसज्जीय–आतुरभैषज्यीय–न० अवितर्कितसम्भवितुल्ये याहच्छिकन्याये, (यथाऽऽतुरभवनम्भैषज्योपकारश्चाबुद्धिपूर्विकैव नातुरस्य बुद्धिरस्ति मह्यम्भैषज्यमुपकरिष्यति नापि भैषज्यस्यैतादृशी बुद्धिरस्ति आतुरायोपकरिष्यामीति अथ तत्तथैव भवत्येवं सर्वं जातिजरामरणादिकं लोके याहच्छिकमिति यदृच्छावादिनः) ॥ आचा० ॥

आउरसरण–आतुरस्मरण–न० दोषातुरस्याश्रयदाने, दश०

आतुरस्मरण–न० क्षुधाद्यातुराणां पूर्वोपभुक्तस्मरणे, "तत्ता निव्वुडभोइत्तं आउरस्सरणाणि य" दश० ॥ तथातुरस्मरणानि च क्षुधाद्यातुराणां पूर्वोपभुक्तस्मरणानि च अनाचरितानि आतुरशरणानि वा दोषातुराश्रयदानानीति। रोगादिपीडितस्य हा तात हा मातरित्यादिरूपे स्मरणे च (आउरे सरणं तिगिच्छि यं च तं परिण्णाय परिव्वए स भिक्खू (आउरे सरणंति)सुव्यत्ययादातुरस्य रोगादिपीडितस्य शरणं स्मरणं हा तात हा मातरित्यादिरूपं चिकित्सितं चात्मनो रोगप्रतीकाररूपं तदिति यदनंतरमुक्तं(परिन्नायत्ति)ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याख्याय परिव्रजेत्सर्वप्रकारं संयमाध्वनि व्यापाद्यः स भिक्षुरिति ॥ उत्त० ॥

आउल–आकुल–त्रि० व्याप्ते, औप० ॥ ज्ञा० ॥ "कलुसाउलं चित्तं" कलुषयंति आत्मानमिति कलुषाः कषायास्तैराकुलं व्याप्तं यत्तथोच्यते इति ॥आव०॥ जनाकीर्णे,॥वृ०॥ प्रचुरे,भ० क्षुब्धे, "जत्थत्थमिए अणाउले" भिक्षुर्यत्रैवास्तमुपैति सविता तत्रैव कायोत्सर्गादिना तिष्ठतीति । यत्रास्तमितस्तथानाकुलः समुद्रवन्नक्रादिभिः परीषहोपसर्गैरक्षुभ्यन् इति ॥ सूत्र० ॥ अभिभूते, "तह तिव्वकोहलोहाउलस्स" तीव्रावुत्कटौ च तौ क्रोधलोभौ च ताभ्यामाकुलोऽभिभूतस्तस्येति।आव०। व्याकुले"(विह्वले) आ० म० । व्यग्रे, आव० ॥ व्याप्ते,॥ सूत्र० ॥ संकीर्णे च "किमिजालाउलसंसत्ते" कृमिजालैराकुलैर्व्याकुलैराकुलं वा संकीर्णं यथा भवतीत्येवं संसक्तं यत्तथा इति । ज्ञा० ।"अट्ठारसवं जणाउलं" ॥ चंद्र० ॥राजगृहांगणजनाकुलवदाकुलः भावस्कंधविशेषे च ॥ अनु० ॥

आउलतर–आकुलतर–त्रि० अतिशयेनाकुले, तथा च षष्ठपृथिवीनरकापेक्षया सप्तमपृथिवीनरकाणांवर्णनमुपक्रम्योक्तम भगवत्याम् । "णो आउलतरा चेव,, ॥ भ० सू० ॥

(आउलतराचेवन्ति) अतिकर्कव्यतया ये आकुला नारकलो-कास्तेषामतिशयेन योगादाकुलतरा ॥ टी० भ० ॥

आउलमण–आकुलमनस्–त्रि० आकुलं व्यग्रं मनोऽन्तःकरणं यस्य स तथा । व्यग्रान्तःकरणं, "तप्पडियाराउलमणस्स" तत्प्रतीकारे वेदनाप्रतीकारे चिकित्सायामाकुलं व्यग्र-मनो यस्य स तथेति ॥ आव० ॥

आउलमाउला–आकुलाकुला–स्त्री० निद्राप्रमादाभिभूतस्य मूल-गुणानामुत्तरगुणानां वा या नानाविधोपरोधक्रिया तदात्मिका-याम्, अथवा आकुलं नानाविधरूपं विवाहसंगमादिषु दृष्ट-माचरितं वा पुनरपि आकुलास्तादृशा बहवो दृष्टा व्यापारा स्तदात्मिकायां स्वप्नांतिकक्रियायाम्, तथा चावश्यकं सु-प्तस्य दैवसिकमतिचारमधिकृत्योक्तम् ।

"आउलमाउलाए सोयणवत्तियाए,, इत्थीविप्परियासि-ए दिट्ठिविप्परियासियाए मणविप्परियासियाए पाणभोयण विप्परियासियाए जो मे देवसिओ अइयारो कओ तस्स मि-च्छामि दुक्कडं,, ॥ आव० मू० ॥

(आउलमाउलाएत्ति) आकुलाकुलया स्त्र्यादिपरिभोगवि-वाहयुद्धादिसंस्पर्शननानाप्रकारया स्वप्नप्रत्ययया स्वप्ननि-मित्तया विराधनया योऽतिचारः ॥ टी० आव० ॥

"आउलमाउलत्ताए सोवणंतिए निंदप्पमादाभिभूतस्स मूलगुणाण उत्तरगुणाण वा उवरोधकिरिया जा णाणाविधा सोवणंतिया सा आउलमाउला ऽहवा आउलं णाणाविहरूवं विवाहसंगमादिसु दिट्ठं आयरितं वा पुणो वि आउला तारि-सा वहवो वारादिट्ठा एसा आउलमाउला । केई पुण आउल-माउलाए सोयणवत्तियाए एतं आलावगं एत्थ पढंति तत्थ जा-तो सेसा उ आउलमाउलाओ सोमणंतियाओ दिट्ठाओ नि-दापमादाभिभूतेण तस्स मिच्छामि दुक्कडंति ॥ आ०चू० ॥

आउलवाय—आकुलवाद–पुं०परस्परसंकीर्णवादे, आकुलवादे इति सदसत्वयोः परस्परसंकीर्णवादे, इति ॥ अने० ॥

आउलि–आतुलि–स्त्री०पीतपुष्पके, (तडउडा) नामके वनस्पतिजातिविशेषे, "तडउडाकुसुमेइ वा,, (तडउडा आउलीति) आ०म० ॥ एतत्काष्ठनिष्पादिते दंते दोषा भवन्ति तथा च सेनप्रश्ने–आउलिमत्कदंतकाष्ठे केचिद्बहु दोषं वदंति तत्सत्यमसत्यं वा तथा बहरीबव्बूलदंतकाष्ठेष्वाउलिदंतका-ष्ठे जीवाः किमल्पा बहवस्तुल्या वेति प्रज्ञापनायां प्रथमपादे गुच्छाधिकारे आउलिसत्कमूलकंदस्कंधत्वक्शाखाप्रवालेषु प्रत्येकमसंख्येयजीवात्मकता प्रोक्तास्ति तदनुसारेण वदरी-वव्बूलयोरपि पट्स्वपि स्थानेष्वसंख्याता जीवाः संभाव्यंते ननु न्यूनाधिकजीवाः ॥४१ ॥ इति ॥

आकुलि०–पु० आ० कुल० इन० व्याकुलत्वे ॥ वाच० ॥

आउलिय–आकुलित–त्रि० आकुल–क्त । व्याकुलीभूते, आकुली-कृत्यर्थे णिच कर्म्मणि क्त आकुलीकृते, "मार्गाचलव्यतिकरा-कुलितेव सिन्धुः,, कुमा० ॥ वाच० ॥

आउलीकरण–आकुलीकरण–न० प्रचुरीकरणे,–भ०

जीवानां संसाराकुलीकरणकारणम् लघुत्वकारणप्रतिपा-द्योक्तं भगवत्याम् । कह णं भंते ! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छं-ति ? गोयमा ! पाणाइवाए वेरमणेणं जाव मिच्छादंसणसल्ल-वेरमणेणं एवं खलु गोयमा ! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छंति एवं संसारआउलीकरेंति ॥ भ० श० १ उ० ९ ॥

(एवं आउली करेंतित्ति) इहैवं शब्दः पूर्वोक्ताभिलापसंसूच-नार्थः, स चैवं कह णं भंते ! जीवा संसारं आउलीकरेंति ? गोयमा ! पाणाइवाएणमित्यादि ॥ एवं उत्तरत्रापि, (तत्र आउलीकरेंतित्ति) प्रचुरीकुर्वन्ति कर्मभिरित्यर्थः ॥टी०भ०॥

आउलीभूय–आकुलीभूत–त्रि० आकुल च्वि भूते क्त० । स्वयं तथाभूते, वाच० ॥ आ० म० ॥

आउवज्जिय–आयुर्वर्जित–त्रि० आयुष्कर्मविरहिते, ॥ पंचा० ॥

आउविज्जा–आयुर्विद्या–स्त्री० वैद्यके, पापश्रुतविशेषे, आव० ॥

आउविवागदसा–आयुर्विपाकदशा–स्त्री० प्रतिसमयभोगत्वेना-यातीत्यायुः, विपचनं विपाकः आयुषोऽपरिहाणिरित्यर्थः।अ-नुभागेन युक्तो विभागो दशा इत्युच्यते आयुर्विपाकस्य द-शाऽऽयुर्विपाकदशा । आयुर्विपाकविभागे, "जं जम्मि काले आउयं उक्कोसं दसधा विभत्तं दस आउविभागदसा भवं-ति" ततो य दसाओ दसवरिसपमाणातो वरिससयाउसो भवन्ति, ॥ (दसाभेदादिकं दशाशब्दे) नि० चू० ॥

आउव्वेय–आयुर्वेद–पु० आयुर्जीवितं तद्विदन्ति रक्षितुमनु-भवन्ति चोपक्रमरक्षणेन विदन्ति वा लभन्ते यथाकालं तेन तस्मात्तस्मिन्वेत्यायुर्वेदः । चिकित्साशास्त्रे, ॥ स्था० ॥ वैद्यक-शास्त्रे, ॥ विपा० ॥

तच्चाष्टविधम्–"अट्ठविहे आउव्वेए पण्णत्ते तं जहा कुमारभि-च्चे कायतिगिच्छा सालाइ · सल्लहत्ता जंगोली भूयविज्जा खारतंते रसायणे" ॥ स्था० मू० ॥

(कुमारभिच्चेति) कुमाराणां बालकानां भृतौ पोषणे साधुः कुमारभृत्यं तद्धि तंत्रं कुमारभरणक्षीरदोषसंशोधनार्थं दुष्टस्तन्य-निमित्तानां व्याधीनामुपशमनार्थं चेति ॥ १ ॥ कायस्य ज्वरादि-रोगग्रस्तस्य चिकित्साप्रतिपादकं तंत्रं कायचिकित्सातंत्रं तद्धि मध्यांगसमाश्रितानां ज्वरातीसाररक्तशोषोन्मादप्रमेहकुष्ठादी-नां शमनार्थमिति ॥ २ ॥ शलाकायाः कर्म शालाक्यं तत्प्रतिपाद-कं तंत्रं शालाक्यं तद्धि ऊर्ध्वमनुगतानां रोगाणां श्रवणवदननय-नघ्राणादिसमाश्रितानामुपशमनार्थमिति ॥ ३ ॥ शल्यस्य हत्या हननमुद्धारः शल्यहत्या तत्प्रतिपादकं तंत्रमपि शल्यहत्येत्युच्य-ते तद्धि तृणकाष्ठपाषाणपांसुलोहलोष्ठास्थिनखप्रायोगान्तर्गत-शल्योद्धरणार्थमिति ॥ ४ ॥ (जागौलीति) विषविघाततंत्रमगद-तंत्रमित्यर्थः । तद्धि सर्पकीटलूतादष्टविषविनाशार्थं विविध-विषसंप्रयोगोपशमनार्थं चेति ॥ ५ ॥ भूतादीनां निग्रहार्थं विद्या-तंत्रं भूतविद्या सा हि देवासुरगन्धर्व्वयक्षराक्षसपितृपिशाचना-गग्रहाद्युपसृष्टचेतसां शान्तिकर्मबलिकरणादिग्रहोपशमना-र्थमिति ॥ ६ ॥ क्षारतंत्रमिति क्षरणं क्षारः शुक्रस्य तद्विषयं तं-त्रं यत् तत्तथा इदं हि सुश्रुतादिषु वाजीकरणतंत्रमुच्यते ॥ टी० स्था० ॥ तथा च विपाकश्रुते धन्वंतरिवर्णने, "अट्ठंगा उ वेदपाढए तंजहा–कोमारभिच्चं १ सालागे २ सल्लगहत्ते ३ कायतिगिच्छा ४ जंगोले ५ भूयवेज्जे ६ रसायणं ७ वाजीकरणे ८ इति । विपा० ॥ अवाजिना वाजीकरणं रेतोवृद्ध्या अश्व स्येव

करणमित्यनयोः शब्दार्थः सम एवेति तत्तंत्रं हि अल्पक्षीणविशुष्करेतसामाप्यायनप्रसादोपजनननिमित्तं प्रहर्षजननार्थमिति ॥ ७॥ रसोऽमृतरसस्तस्यायनं प्राप्ती रसायनं तद्धिधाय स्थापनमायुर्मेधाकरणं रोगापहरणसमर्थं च तत्प्रतिपादकं शास्त्रं रसायनतंत्रमिति ॥ टी० स्था० ॥

आउस (स्स)–आक्रोश–पुं० मृतोऽसि त्वमित्यादिभिरसभ्यवचनरूपैः शापैरभिशापे, "अप्पेगइए आउसिहिंति,, आक्रोशान्दास्यतीति वृत्तिः ॥ भ०॥ "तएणं भंते! अहं पुरिसं आउसेज्जा,, उपा० सू० ॥ (आउसेज्जवत्ति) आक्रोशयामि वा मृतोऽसि त्वमित्यादिभिः शापैरभिशपामीति वृत्तिः ॥ टी० उपा० ॥ दण्डमुष्टयादिभिर्हननव्यापारे च। तथा च सूत्रकृताङ्गे, परतीर्थिकानुद्दिश्योक्तम्–

"रोगदोसाभिभूयप्पा, मिच्छत्तेण अभिद्दुता ॥ आउस्स सरणं जंति टंकणा इव पव्वयं,, ॥ सूत्र० मू० ॥

(रायद्दोस्सा इत्यादि) रागश्च प्रीतिलक्षणो द्वेषश्च तद्विपरीतलक्षणस्ताभ्यामभिभूत आत्मा येषां परतीर्थिकानां ते तथा मिथ्यात्वेन विपर्यस्तावबोधेनातत्वाध्यवसायरूपेणाभिद्रुता व्याप्ताः सद्युक्तिभिर्वादं कर्त्तुमसमर्थाः क्रोधानुगा आक्रोशानसभ्यवचनरूपांस्तथा दंडमुष्टयादिभिश्च हननव्यापारं यांत्याश्रयंते।अस्मिन्नेवार्थे प्रतिपाद्य दृष्टांतमाह-यथा टंकणा म्लेच्छविशेषा दुर्जया यदा परेण बलिना स्वानीकादिनाभिद्रूयंते तदा ते नानाविधैरप्यायुधैर्योद्धुमसमर्थाः संतः पर्वतं शरणमाश्रयंत्येवं तेऽपि कुतीर्थिका वादपराजिताः क्रोधाद्युपहतदृष्टय आक्रोशादिकं शरणमाश्रयंते। न च ते इदमाकलप्य प्रत्याक्रोष्टव्याः तद्यथा-"अक्कोसहणणमारणधम्मब्भंसाण वालसुलभाणं। लाभं मन्नइ धीरो जहुत्तराणं अभावंमि,, ॥ टी० सूत्र० ॥

आउसंत–आजुषमाण–त्रि० प्राकृतत्वेन तिङ्व्यत्ययः प्रीतिप्रवणमनसि, ॥ सम० ॥ "सुयं मे आउसं तेणं,, श्रवणविधिमर्यादया गुरूनासेवमानेनेति ॥ स्था० ॥ उत्त० ॥ दशा० ॥

आयुष्मत्–त्रि० आयुरस्यास्तीति० ॥ दशा० ॥ दश० ॥ जीवति, (प्राणधारणधर्मवति) ॥ स्था० ॥ चिरजीविनि, ॥ उत्त० ॥ आयुर्जीवितं तत्संयमप्रधानतया प्रशस्तप्रभूतं वा विद्यते यस्यासावायुष्मान् ॥ स्था० ॥ चिरप्रशस्तजीविते, ॥ भ० ॥ चिरायुः (दीर्घायुः) ॥ आचा० ॥ लक्षणगुणवति च शिष्यादौ, ॥ स्था० ॥ सकलगुणाधारभूतत्वेनायुश्च प्रधानो गुणः सति तस्मिन्नव्यवच्छित्तिभावात् ॥ दशा० ॥ दश० ॥ एतच्च शिष्यामंत्रणे पुत्रादेरामंत्रणे च प्रयुज्यते ॥ उत्त० ॥ दश० ॥ दशा० "अयमाउसो,, ॥ आयुष्मान्निति पुत्रादेरामंत्रणम् ॥भ०॥ दशा० ॥ परार्थप्रवृत्यादिना प्रशस्तमायुर्द्धारयति न तु मुक्तिमवाप्यापि तीर्थनिकारादिदर्शनात्पुनरिहायातेनाभिमानादिभावतोऽप्रशस्तमिति तीर्थकरे,पु० उत्त०॥ दशा० स्था० ॥ यथोच्यते कैश्चित्–ज्ञानिनो धर्म्मतीर्थस्य कर्त्तारः परमं पदम्। गत्वा गच्छंति भूयोपि भवन्तीर्थनिकारतः ॥१॥ एवं ह्यनुमूलितरागादिदोषत्वात्तद्वचसोऽप्रमाण्यमेव स्यान्निःशेषोन्मूलने हि रागादीनां कुतः पुनरिहागमनसम्भवः॥ स्था०॥ "सुयं मे आउसं तेणं भगवया एवमक्खायं,, ॥ आचा० ॥ सम० ॥ दश० ॥ दशा० ॥ विष्कुम्भावधिके तृतीये योगे, पुं० विष्कुम्भः प्रीतिरायुष्मान् इति ॥ ज्यो० ॥ वाच० ॥

आउसुह–आयुःशुभ–न० तीर्थङ्करादिसर्म्वान्धनि शुभे आयुष्कर्मणि, ॥ दश० ॥

आउसोय–अप्शौच–न०अद्भिः शौचमप्शौचम्–प्रक्षालनात्मके २ शौचभेदे, "जलशौचं तु पञ्चमम्" इति ॥ स्था० ॥

आउस्सिय–आवश्यक–न० अवश्यं भावः मनोज्ञा० वुञ् अवश्यंभावे, ॥ प्रज्ञा० ॥ आ० म० ॥

आउस्सियकरण–आवश्यककरण–न० आवश्यकेनावश्यंभावेन करणमावश्यककरणम् केवलिसमुद्घातात्पूर्वं केवलिनामवश्यकर्त्तव्ये व्यापारविशेषे, तथाहि–समुद्घातकेऽपि कुर्वंति केचिच्च न कुर्वन्ति इदश्चावश्यककरणं सर्वेऽपि केवलिनः कुर्वन्तीति (एतस्य वक्तव्यताऽऽवर्जीकरणशब्दे) ॥प्रज्ञा०॥ आ० म० ॥ वाच० ॥

आउह–आयुध–न० आयुध्यतेऽनेन ॥राय० ॥ जी० । आयुध् करणे घञर्थे कः ॥वाच०॥ अक्षेप्येऽस्त्रे च ॥औप०।ज्ञा०॥ प्रहरणे, विशे० ॥ "गहियाउहप्पहरणाणंति,, गृहीतान्यायुधानि खड्गादीनि प्रहरणाय यैस्ते तथा तेषाम्। अथवा-आयुधान्यक्षेप्याणि प्रहरणानि तु क्षेप्याणीति विशेषः ॥ औप० ॥ ज्ञा० ॥ शस्त्रमात्रे, । तस्य भेदाः समासतस्त्रिधा प्रहरणहस्तमुक्तयन्त्रमुक्तभेदात् । तत्र हस्तस्थितैर्यैः प्रह्रियते तानि प्रहरणानि यथा खड्गादीनि,हस्तमुक्तानि चक्रादीनि,यन्त्रमुक्तानि शरादीनि, तेषां सर्वेषां युद्धसाधनत्वादायुधत्वम् ॥ वाच० ॥

आउहघर–आयुधगृह–न० प्रहरणशालायाम्, ॥ जं० ॥

आउहघरशाला-आयुधगृहशाला–स्त्री० प्रहरणगृहशालायाम्, जं० ॥

आउहघरिय–आयुधगृहिक–पु० आयुधाध्यक्षे, । "तएणसे आउहघरिए,, ॥ जं० सू०॥ ततश्चक्ररत्नोत्पत्तेरनन्तरं स आयुधगृहिको यो नरस्तेन राज्ञाऽऽयुधाध्यक्षः कृतोऽस्तीति गम्यम् ॥ इति ॥ जं० टी० ॥

अउहधम्मिणी–आयुधधर्मिणी–स्त्री०आयुधस्येव धर्मोऽस्त्यस्या इति ङीप् । जयन्तीवृक्षे, सा हि रोगनाशने आयुधसमा० ॥ वाच० ॥

आउहागार–आयुधागार–न० ६ त० प्रहरणशालायाम्, ॥ औप० ॥ ज्ञा० ॥ (प्रहरणकोशे) ॥ स्था० ॥ तच्च राज्ञां प्रहरणस्थापनार्थं गृहम् ॥ वाच० ॥

आउहि(न्)–आयुधिन्–त्रि० आयुधं प्रहरणमस्त्यस्य इति। शस्त्रधारके, ॥ वाच० ॥ विशे० ॥

आऊसिय–आयूपित–त्रि० आ यूप् क्त ॥ वाच० ॥ प्रविष्टे, "आयूसिय वयणगंडदेसं" ॥ज्ञा० ॥ (आऊसियत्ति आयूसियत्ति वा) प्रविष्टौ वदने गंडदेशौ कपोलभागौ यस्य तत्तथेति वृत्तिः संकुटिते. ॥ ज्ञा० ॥ "आऊसिय अक्खचम्मओट्ठगंडदेसं" ॥ ज्ञा० सू० ॥ (आऊसियत्ति) संकोटितं यदक्षचर्म्म जलापकर्षणकोशस्तद्वत् (उड्डत्ति) अपकृष्टावपकर्षवंतौ संकुटितौ गंडदेशौ यस्य स तथा तं ॥ टी० ज्ञा० ॥ आभूषित–त्रि० संकुटिते। "आऊसिय अक्खचम्मओट्ठगंडदेसं" ॥ ज्ञा० सू० ॥ अन्येत्त्वाहुः । आभूषितानि संकुटितानि अक्षाणींद्रियाणि चर्म्म ओष्टौ च गंडदेशौ च यस्य स तथा तं॥ टी० ॥ "रक्खाभूमणहेउं भक्खणहेउं च मट्टियागहणं। दीहा दिवसदमाए

जतणापरणायव्वं, ॥ १७० ॥ गाहा ॥ दीहादिणा खइपमंतेणा-भिमंतिऊण कडगबंधेण रक्खाकज्जति मट्टियं वा सुहे घोट्टं-डंकोम्राऊासिज्जाति आलिप्पति वा ॥ नि०चू० ॥

आए(दे) ज्ज–आदेय–त्रि० आ० दा० यत् आकाङ्क्षणीये, ॥ जं ॥ उपादेये, ॥ जी० ॥ ग्राह्ये, ॥ सूत्र० ॥ "आएज्जलढ-हसुविभत्तज्जायसोयसोभत्तरुइलरोमराई" ॥ आदेया द-र्शनपथप्राप्ता सती उपादेया सुभगेतिवृत्तिः ॥ जी० ॥ आदेया दर्शनपथमनुपगता सती पुनः पुनराकाङ्क्षणीयेति ॥ जं० ॥

आए (दे) ज्जवक्क–आदेयवाक्य-पुं०ग्राह्यवाक्ये, "से सुद्धसुत्ते उवहाणवं च धम्मं च जे विंदति तत्थ२आदेज्जवक्केकुसले वि यत्ते स अरिहइ भासिउं तं समाहिं,, सूत्र०मू० ॥ स सम्यग्-दर्शनस्यालूपको यथावस्थितागमस्य प्रणेताऽविचिन्त्य भाष-कः शुद्धमवदातं यथावस्थितवस्तुप्ररूपणातोऽध्ययनतश्च सूत्रं प्रवचनं यस्यासौ शुद्धसूत्रः । तथोपधानं तपश्चरणं यद्यस्य सूत्रस्याभिहितमागमे तद्विद्यते यस्यासावुपधानवान् तथा धर्मं श्रुतचारित्राख्यं यः सम्यक् वेत्ति विंदते वा सम्य-क्लभते तत्र तत्रेति य आज्ञाग्राह्योऽर्थः स आज्ञयैव प्रतिपत्त-व्यो हेतुतस्तु सम्यग्घेतुना । यदि वा स्वसमयसिद्धोऽर्थः स्वसमये व्यवस्थापनीयः परसिद्धश्च परस्मिन्नथवोत्सर्गाप-वादयोर्व्यवस्थितोऽर्थस्ताभ्यामेव यथास्वं प्रतिपादयितव्य एत द्गुणसंपन्नश्चादेयवाक्यो ग्राह्यवाक्यो भवति ॥ टी० ॥

आए (दे) ज्जणाम–आदेयनाम–न० नामकर्मभेदे ॥ प्रव० ॥ तद्य–"आएज्जा सव्वलोयगिज्झवओ,, आदेयादादेयनामोद येन सर्वलोकेन समस्तजनेन ग्राह्यमादेयं वचो वचनं यस्य स तथेति. ॥ कर्म० ॥ यथा यदुदयवशात् यच्चेष्टते भाषते वा तत्सर्वं लोकः प्रमाणीकरोति दर्शनसमनंतरमेव च जनोऽ भ्युत्थानादि समाचरति तदादेयनाम॥पं०सं०॥आ० ॥ कर्म०॥

आए (दे)ज्जवयण–आदेयवचन–त्रि०ग्राह्यवचने ॥ दशा० ॥ उत्त० ॥

आए (दे) ज्जवयणया–आदेयवचनता–स्त्री०सकलजन-ग्राह्यवाक्यतारूपे, वचनसम्पद्भेदे,दशा० ॥ स्था० ॥

आए (दे) स–आदेश–पुं.आ.दिश्.भावे घञ्.उपदेशे, आज्ञा-याम्, ॥ वाच० ॥ आदिश्यते आज्ञाप्यते संभ्रमेण परिजनो यस्मिन्नागते तदातिथेयाय तदाशनदानादिव्यापारे, स आ देशः ॥ सूत्र० ॥ आचा० ॥ उत्त० ॥ आदिशतीत्यादेशः आवासकरे, ॥व्य०॥अभ्यर्हिते,॥ उत्त०॥ नायकादौ प्राघूर्णके, ॥ उत्त० ॥ आए सो पाहुणग इति ॥ आगत आदेशङ्करो-तीत्यादेशः ॥ नि० चू० ॥ ध० ॥ आचा० ॥ आ० म० ॥ "सागारियस्स आएसे,, सागारिकपिंडस्य प्रतिपादकं यत् आदिमं सूत्रं तस्य संबंधःअनेनसंबंधेनायातस्यास्य व्याख्या सागारिको नाम शय्यातरस्तस्यादेश आयासकर आदेशो यदि वा आदेशित आदेशः अथवा आदेशत इति शब्दसंस्कार-स्तस्य व्युत्पत्तिमग्रे वक्ष्यामः । स च नायको मित्रं प्रभुः परतीर्थिको वा द्रष्टव्यः ॥ व्य० ॥

(आदेशमनापृच्छ्य त्रिरात्रात्परं यतः प्रायश्चित्तं संवासव-क्तव्यता यथा) "जे भिक्खू वहियावासियं आएसं परं तिरा-याउ अवकालेत्ता संवसंवइ संवसावंतं वा साइज्जइ ।१४। आगतो आदेसं करोतीति । आएसः प्राघूर्णकमित्यर्थः सो य अराणगच्छवासी वहियावासी भराणति । तमागतं परतो तिरायातो परतो तियहदिणाणंति अविफालियविप्फलणा णाम वियडणा किं णिमित्तं आगता अणवज्जंतो वा भदंत! कतो आगया कहिं वा बच्चह एवं अविफालेंतस्स चउत्थदि-णे चउगुरुं भवति आणादिणो य दोसा ।

गाहा ॥ सू० ॥ वहिवासगच्छवासी आदेसं आगयं तु जो संतं । तिण्ह दिवसाण परतो ण पुच्छती संवसाणादी,, । १५७ ।

गतार्था गता आरतो अविफालेंतस्स दोसा गाहा–

पढमदिण विचिय ततिए लहुगुरुलहुगा य सुत्त तेण परं।सं-विग्गमणुणितरे वहोंतदपुट्ठे इमे दोसा,, । १५८ ।

पढमदिणे अविफालेंतस्स मासलहुं वितियदिणे मासगुरुं त-तियदिणे चउलहुं तेण परंति चउत्थदिणे सुत्तणिवातो चउगु-रुमित्यर्थः ।संविग्गो उज्जमंतो मणुण्णासंभोतितो पासत्थदि-णो वा एए जइ आपुच्छिते संवासेति तो ता इमे दोसा भवंति ।

गाहा उवचरगअहिमरेवाछेवतितो तेण मेहुणट्ठी वा रायादव-कारी वा पउत्ताउत्ता व तेणो वा,, । १५९ ।

कत्ताइ सो तेण वेसगाहणेणं उचरो भंडित्तो गच्छति अवि-मरोवदि गच्छति छवति असविग्गे हितो भणति संपक्ख परिक्खातेणितुमागतोतेणगो वा गच्छति मेहुणं सेवेतु मागतो मेहुणट्ठी वा गच्छति रएणो वा अवकारं काउमागतो रएणो वा अवकारकारणाए गच्छति वा विकप्पो आयरियस्स वा उदाइ-मारकवत् । भावे तेणो सिद्धं तावहरणट्ठताए केणति पउत्तो आगतो अप्पणा वा गोविंदवाचकवत् । एवमादिदोसा भवं-ति अपुट्ठे पुच्छितो वा इमं भणे–

गाहा–"उवसंपयावण्हे कज्जे कारणिय अट्ठजाते वा । ढहि-ताउ गच्छवासिस्सादीवणा एवमादीहिं,, ॥ " कज्जे भत्त-परिण्णा गिलाणरायाय धम्मकहिंवादी । छम्मासा उक्कोसा तेसिं तु वइक्कमे गुरुगा,, । १६१ ।

तुब्भं चेव उवसंपज्जणियव्वा आगतो अवराहा लोयणं वा दायणं वा दाहामित्ति आगत्तो कुलगणसंघकज्जेण वा असि-वादीहिं वा कारणेहिं आगतो अट्ठजायणिमित्तेण वा आगतो हं सो वहिया गच्छवासी विप्फालितो एवमादीकारणे दीवि-ज्जा आयरिओ चिविप्फालितो एवमाइकारणे सुहं जाणति कारणे तिराह दिणाणं परतो न विप्फाले आलोयणं वा न पडिच्छे कुलगणसंघकज्जेण आयरिओ वा वडो न विप्फा लेति भत्तपरिभत्तो अणसणो य चिट्ठो त्तत्थ वा वाउलो गि-लाणकज्जेण वा वडो दिणं वा सव्वं रण्णो धम्ममाइक्खति परवादिण बासद्धिं वादं करेति एवमादिकारणेहिं तिराहदिणा णं परतो अविफालंतो विशुद्धो उक्कोसेण जाव छम्मासा छम्मासातिक्कमपढमदिणे अविफालंतस्स च गुरुगा ॥

गाहा–अणेण पडिच्छावे तस्स सति संतं पडिच्छते रत्तिं उत्तरवीमंसासु खिण्णोवणिसिं पि ण पडिच्छो । १६२ ।

तिरातिक्कमे भरणेण विआलोयणपडिच्छावेति अणस्स वा आलोयणा रहियस्सासति सयमेव गतो पडिच्छति अह एवो वि परवातुत्तरवीमंसाए वा वडो दिवा वादकारणेण खिणोवीमंसंतो एतो वि ण पडिच्छन्ति एवं छम्मासा यत्ता

छम्मासं ते वि भरणे पडिच्छावेति एसेव भावेत्यर्थः।

गाहा–दोहिं तिहिं वा दिणेहिं जतिच्छितितो न होति पच्छित्तं। तेण परमगुणणत्रणा कुलाइँ रणणो व दीवेंति॥१६३॥

छरहं मासाणं परतो दोहिं तिहिं कज्जं ण समप्पेति तो कुलगणसंघस्स रणणो वा णिवेदेति जेहिं वा वडो भविस्सामि तेण णागमिस्सं कारणेण विप्फालेज्जा।

गाहा। वितियपदमणप्पज्झे अंतगणादागयं ण विप्फाले। अप्पज्झं च गिलाणं अच्छितुकामं च वच्चंत॥१६४॥

अणवज्झो ण विफालेति ण विफालिज्जति वा अवज्झो गिलाणेण पुच्छिति गिलाण वा वडो वासो वा आदेसो गिलाणो ण पुच्छिज्जति गिलाण वा वडो वा आएसो न पुच्छिज्जति अहवा तेण अपुच्छिएण चेव कहियं जहा तुब्भ सगासे अच्छिउकामो आगतो अहवा अपुच्छिएण चेव कहियं इहाहं वसितुं इमिणा कारणेण गच्छामि चेव एवं अविफालंतो सुद्धो।

सूत्रम्। जे भिक्खू साहिगरणं अविउसवियं पाहुणडं अकडपायच्छित्तं परं तिरायाउ विप्फालियं आविप्फालियं संभुंजइ संभुंजंतं वा साइज्जइ॥१५॥

जति णिद्देसे भिक्खू पुव्वावणितो सह अधिकरणे कषायभावशुभभावाधिकरणसहितेत्यर्थः। विविधं विविधेहिं वा पगारेहिं उसवियं उवसामियं किं तं पाहुडं कलहमित्यर्थः। ण विओसवियं अविओसवियं पाहुडंतंमि पाहुडकरणे जं पच्छित्तं भंडं जेण सो कडपच्छित्तो अ,मा, नो, ना, प्रतिषेधे। तत्कृतं प्रायश्चित्तमकृतप्रायश्चित्तं जो तं संभुजणसंभोएण संभुंजति। एगमंडलीए संभुंजत्ति वुत्तं भवति। अहवा दाणग्गहेणं संभोएणं भुंजति तस्स चउगुरुगा आणादिणो य दोसा॥ नि०चू०॥ आज्ञापने,॥ वृ०॥ स्था०॥ आज्ञायाम्, ॥ ज्ञा०॥ आदेशिते, आदिश्यते सत्कारपुरस्सरमाकार्य्यत इत्यादेश इति व्युत्पत्तेः॥ व्य०॥ आदेशनमादेशः उपचारे, (व्यवहारे)॥ स्था०॥ विशे०॥ आ० म०॥ उपचारेऽर्थे (आदेशवक्तव्यताऽऽदेशसर्वशब्दे) उद्गमदोषविशेषस्यौद्देशिकस्य तृतीये भेदे च। स च निर्ग्रन्थशाक्यतापसगैरिकाजीविकानां श्रमणानां कृते चादेशाख्यमिति। आदिश्यते आज्यते इत्यादेशः (कर्म्मकरादिके) यः कस्यांचित् क्रियायां नियोज्यते कर्म्मकरादिरिति। आचा०॥ प्रकारे,॥ नि०चू०॥

गहिया गहियंति आदेसे,,

गृहीतागृहीतविषये आदेशप्रकारश्चतुर्भंग्यात्मक इति॥ व्य०॥ दव्वओ १ खेत्तओ २ कालओ ३ भावओ ४ दव्वओ णं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं सव्वदव्वाइं जाणइ पासइ। खेत्तओणं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं सव्वखेत्तं जाणइ पासइ, एवं कालओ भावओ वि। भ०श०८। उ०२॥ आदेशः प्रकारः सामान्यविशेषरूपस्तत्रादेशेनोघतो द्रव्यमात्रतया नतु तद्गतसर्वविशेषापेक्षयेति भावः। अथवा देशेन श्रुतपरिकर्म्मिततया सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानात्यवायधारणापेक्षयाऽवबुध्यते ज्ञानस्यावायधारणारूपत्वात्॥ टी० भ०॥ आदेशः प्रकारः स च द्विधा सामान्यरूपो विशेषरूपश्चेति॥ नं०॥ (तथा च विशेषावैश्यके) कोऽयमादेश इत्याह—

"आयसोत्ति पगारो ओहादेसेण सव्वदव्वाइं। धम्मात्थिआइयाइं जाणइ न उ सव्वभेदेणं"॥विशे०॥

इहादेशो नाम ज्ञातवस्तुप्रकारः स च द्विविधः सामान्यप्रकारो विशेषप्रकारश्च तत्रोद्देशेन सामान्यप्रकारेण द्रव्यं जातिसामान्येनेत्यर्थः। सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानात्यसंख्येयप्रदेशात्मको लोकव्यापकोऽमूर्त्तः प्राणिनां पुद्गलानां च गत्युपष्टंभहेतुर्द्धर्म्मास्तिकाय इत्यादिरूपेण कियत्पर्यायविशिष्टानि षडपि द्रव्याणि सामान्येन मतिज्ञानी जानातीत्यर्थः॥विशे०॥ "अन्नो वि य आएसो" अन्योवाऽऽदेशः प्रकार इति॥ वृ०। व्य०॥ आदिश्यत इत्यादेश आचार्य्यपरम्पराश्रुत्याऽऽयातो वृद्धवादोऽयमैतिह्यमाचक्षते स आदेशः वृद्धवादायाते दृष्टान्ते,॥ आचा०॥ आदिश्यत इत्यादेशः निर्देशे,॥ नि०चू०॥ आदिश्यत इत्यादेशः। व्यापारनियोजने,॥ आचा०॥ प्रतिपादने, "धुयमादिसंति" धूतम्मोच्चमादिशंति प्रतिपादयन्ति॥ सूत्र०॥ प्रतिवचने,॥ विशे०॥ मते, "मोत्तूणादेसतिगं,, मुक्ता परिहृत्यादेशत्रिकं मतत्रिकमिति॥पिं०॥ विकल्पे, "आदेसा इमे होंति" आदेशा विकल्पा इति॥ नि० चू०॥ आङिति मर्य्यादया विशेषरूपानतिक्रमात्मिकयाऽऽदिश्यते कथ्यत इत्यादेशः। विशेषे,।

आएसे चेव णाएसे। आदिट्ठो आएसंमि बहुविहे सरिसणाणचरणगते। सामित्तपव्वयाइंमि चेव किंचित्तओ वोच्छं॥ उदइय उवसमिए खइए य तहा खयोवसमिए य। परिणामसण्णिवाए य छव्विहो होंत णाएसो॥ आएसो पुण दुविहो अप्पियववहारणप्पितो चेव। एक्केको पुण तिविहो अप्पाणपरे तदुभए य॥ उत्त०नि०॥

आङिति मर्यादया विशेषरूपानतिक्रमात्मिकयादिश्यते कथ्यत इति आदेशो विशेषस्तस्मिन् तदन्यस्त्वनादेशः सामान्यं पूर्वत्र चैवशब्दयोः समुच्चयावधारणार्थयोर्भिन्नक्रमत्वात्तस्मिंश्चैव तत्र क्षेत्रविषयोऽनादेशो यथा जंबूद्वीपजोऽयमादेशे तु यथा भारतोऽयं कालविषयोऽनादेशो यथा दौष्यमिकोऽयमादेशे तु वासंतिकोऽयं भावविषयोऽनादेशो भाववानयमादेशे त्वौदयिकादिभाववानिति सामान्यावगमपूर्वकत्वाद्विशेषावगमस्यैवमुदाह्रियते। निर्युक्तौ तु विपर्ययाभिधानं जंबूद्वीप इति। सामान्यमपि लोकापेक्षया विशेषो भरतमिति विशेषोऽपि मगधाद्यपेक्षया सामान्यमित्यादिरूपेण सर्वत्र सामान्यविशेषयोरनियतत्वख्यापनार्थम्॥उत्त०॥ नि० आदेशोऽभिहितरूपः पुनःशब्दो विशेषणे द्विविधो भेदः कथमित्याह–"अप्पिअववहाराणप्पिओ चेवत्ति" व्यवहारशब्दोऽत्र डमरुकमणिन्यायेनोभयत्र संबद्ध्यते ततश्चार्पितो व्यवहारो यस्मिन्सोयमर्पितव्यवहारः मयूरव्यंसकादित्वात्समासः अनर्पितव्यवहारस्तु तद्विपरीतस्तत्रार्पितो नामक्षायिकादिभावैः स्वाधारे भाववति क्षातीयमित्यादिरूपेण ज्ञानमस्तीत्यादिरूपेण वा वचनव्यापारेण वक्त्रा स्थापितोऽनर्पितस्तु वस्तुतः साधरत्वेपि निराधारप्ररूपणार्थं विवक्षितो यथा सर्वभावप्रधानः क्षायिको भावोऽनयोरपि भेदानाह–एक्केक इति अर्पितव्यवहारोऽनर्पितव्यवहारश्च पुनस्त्रिविधः कथमित्याह–(अप्पाणत्ति) आकर्षत्वादात्मनि परस्मिन् तयोरात्मपरयोरुभयं तदुभयं तस्मिंश्च विषयसप्तम्यश्चैतास्ततो विषयत्रैविध्येनानयोस्त्रैविध्यम्॥ उत्त०॥

(आदेशानादेशयोर्बहु वक्तव्यता संयोगशब्दे) व्यपदेशे, । "एओवमा आएसो वाएसंते विरूवंमि" ।। एतदुपमानो वायावपि आदेशो व्यपदेश इति । आचा० सू० । "केसिंचिय आएसो दंसण णाणेहि वट्टए तित्थं"

केषांचिद् दुर्विदग्धबुद्धीनां ज्ञानलवाध्मातचेतसां कदाग्रहग्रस्तमनसां आदेशो व्यपदेशः गूरणोति यावत् दर्शनज्ञानाभ्यां वर्त्तत इति ॥ दर्श० ॥ श्रुतपरिकर्मिततायाम्, ॥ भ० ॥ श्रुतपरिकर्मणायाम्, ॥ भ० ॥ सूत्रे च "आदेसो ण उववज्जतीति अणवद्ढो होंति" नवतिआदेशः सूत्रादित्यर्थ इति ॥ नि०चू० ॥

तत्थ दव्वओ णं आभिणिवोहियनाणी आएसेण सव्वदव्वाइं जाणाइ न पासइत्ति ।। नं०मू० ।।

अथवा आदेश इति न सूत्रादेशस्तस्मात्सूत्रादेशात्सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति नतु साक्षात्सर्वाणि पश्यति ॥नं०टी०॥ तथा च विशेषावश्यके-"आएसोत्ति व सुत्तं सुवउलद्धे सुतस्स मइनाणं । पसरइ तब्भावणया विसुत्ताणुसारेणं" ॥ अथवा आदेशः सूत्रमुच्यते तेन सूत्रादेशेन सूत्रोपलब्धेष्वर्थेषु तस्य मतिज्ञानिनः सर्वद्रव्यादिविषयं मतिज्ञानं प्रसरति ॥ विशे० ॥ अङ्गोपाङ्गादिसूत्रेष्वबद्धा ये भावाः पदार्था ज्ञानिभिः प्रकाशिताश्च ते कस्य तीर्थकरस्य समये कियन्त आदेशा उच्यन्ते ॥ आ०म० ॥

एवं बद्धमबद्धं आएसाणं हवंति पंच सया । जह एगा मरुदेवा अच्चंतं थावरा सिद्धा ।।

(एवमनंतरोक्तप्रकारं सर्वं लोकोत्तरं श्रुतं । लौकिकं त्वारण्यकादि द्रष्टव्यम् । अबद्धं पुनरादेशानां भवंति पंच शतानि, किंभूतानीत्यत आह-यथैका तस्मिन् समये अद्वितीया मरुदेवी ऋषभजननी अत्यंतस्थावरा अनादिवनस्पतिरारोरुह्य सिद्धा निष्ठितार्था संजाता । उपलक्षणमेतत् । अन्येषामपि स्वयंभूजलधिमत्स्यपद्मपत्राणां वलयव्यतिरिक्तसकलसंस्थानसंभवादीनामिति लौकिकमप्यनिबद्धं वेदितव्यम् अङ्गिकप्रत्यङ्गिकादिग्रंथानिबद्धत्वात् । अत्र वृद्धसंप्रदायः । अरिहए पवयाण पंच आदेससयाणि अणिबद्धाणि । तत्तो मरुदेवा नंदिअंगे उवंगे वा पाढो अत्थि जहा अच्चंतथावरा होऊण सिद्धा इति । विइयं सयंभुरमणसमुद्दे मत्थणां पउमपत्ताण य सव्वसंठाणाणि संति वलयसंठाणं मोत्तुं तइयं वि राहुसाइरेगजायणसयसहस्सविउव्वणं । चउत्थं करडउकुरडा दोसहिए रुवज्जाया कुणालायरीए निद्धमणमूले वसही । वरिसयाले देवयाए डकं पणं । न वरिसइ नगरपरिसरे अणत्थसव्वत्थ वरिसइ लोगो अद्दओ नेमित्तियं पुच्छइ । केण वि कहियं एएसिं गुणेण न वरसइ । तत्तो नागरगेहिं निच्छुभणं करेउ माढत्ते ते पुच्छंति । कीस निच्छुंभहा । लोगो भणइ जाव तुब्भे एत्थ नगरे ताव न वरिसइ । तो गच्छह । करडेन रुसिएण भणियं । वरिस देव कुणालाए । उक्कुरडेण भणियं । दस दिवसाणि चेव । पुणरवि करडेण भणियं । तुट्ठिमेत्ताहिं धाराहिं । उकुरडेणं भणियं । जहा रत्तिं तहा दिवा । एवं वोत्तूण अवकंता कुणाला वि पन्नरसदिवसं अणुबंधवरिसणेणं सजणनयोजलेणं उकंता । ततो ते तइए वरिसे साकेए नगरे दोवि कालं काऊण अहेसत्तमीए पुढवीए कालेरगे बावीससागरोवमट्ठिइया नेरइया संवुत्ता कुलाणा नगरी विणासकाला तो तेरसमे वरिसे वीरस्स केवलुप्पत्तीए यं । अणिबद्धं एवमादियं चादेससयाणि अबद्धाणि एवं लोइयं करणं वत्तीसं अडियातो सोलसकरणाणि लोगपवाए पंच ट्ठाणाणि तं जहा-आलाढं पंचालीढं वइसाहं मंडलं समयादं । तत्थ आलीढं नामदाहिणं पायं अग्गत्तो हुत्तं । काऊण वामपायं पच्छतो हुत्तं उसारेइ । अंतरा दोएहइं वि पासाणं पंचसत्ता वइसायं पएहातो अब्भितरहुत्तीओ समासढीए करे । अग्गिमतला बाहिरहुत्ता मंडलं न गम दोवि पदाहि ण वा महुत्ताओ सारित्ता ऊरूणा अप्फोडेइ । जहा अंतरा चत्तारि पया समपायं नाम दोवि पादे समं निरंतरं ठवेइ एयाणि पंचट्ठाणाणि लोयप्पवादेन सयणकरणछट्ठाणमित्यलम्बिस्तरेण ॥ आ० म० ॥

(सूत्रस्यादेशत्वे वहुवक्तव्यताऽऽभिनिबोधिक ज्ञानशब्दे) नं० ॥ विशे० ॥

एष्य—त्रि० आगमिष्यति, "आएसा वि भवंति सुव्वया,, आगमिष्यांश्च भविष्यंतीति ॥ सूत्र० ॥

आवेश—पुं० आविशतीत्यावेशः यस्मिन् स्थाने प्रविष्टे सागारिकस्यायासो जन्यते स आवेशः । ज्ञातिके, स्वजने, सुहृदि, प्रभौ, परतीर्थिके च । तथा च व्यवहारकल्पे भाष्यकृदादेशशब्दव्याख्यानमाह—

आयासकरो आएसितो उ आवेसणं च आविसइ । सो नायगो सुही वा पभू व परातित्थितो वा वि। आयासकर आदेशः

आदिशतीत्यादेश इति व्युत्पत्तेः । आदेशितो वा आदेशः । आदेशात्सत्कारपुरस्सरमाकार्यत इत्यादेशव्युत्पत्तेः अथवा आवेश इति संस्कारसूत्रव्युत्पत्तिमाह—आवेशनं वा शब्दः शब्दसंस्कारापेक्षया विकल्पने, आविशतीत्यावेशः आवेशनं नाम यस्मिन् स्थाने प्रविष्टेन सागारिकस्यायासो जन्यते स आदेश आवेशो वा नाम ज्ञातिकः स्वजनः सुहृद्वा मित्रं प्रभुर्वा नायकः परतीर्थिको वापि ॥ व्य० ॥ आ+विश-घञ्-१ अहङ्कारभेदे, २ संरम्भे, ३ अभिनिवेशे, ४ आसङ्गे ५ अनुप्रवेशे, यथा भूतावेशः ६ ग्रहभये, ७ भूताद्यावेशरोगे च ॥ वाच० ॥

आएसकारिन्—आदेशकारिन्—पुं० आज्ञाकारिणि, कौटुम्बिकादौ, "कोडुंवियपुरिसे सद्दावेंति,, कौटुंविकपुरुषानादेशकारिण इति ॥ ज्ञा० ॥

आएसग (य) आदेशक—त्रि० आदिशति आ+दिश् धा०+ण्वुल् १ आदेशकारके, २ आज्ञाकारके, ॥ वाच० ॥ आदिश्यते यस्मिन्नागते संभ्रमेण परिजनस्तदासनदानादिव्यापारे स आदेशकः । प्राघूर्णके, ॥ सूत्र० ॥

आएसग्ग—आदेशाग्र—न० आदिश्यत इत्यादेशः व्यापारनियोजनम् । अग्रशब्दोऽत्र परिमाणवाची तत्र च यत्र परिमितानामादेशो दीयते तदादेशाग्रम् ॥ आचा० ॥ आदिश्यते इत्यादेशो निर्देश इत्यर्थः आदेशेनाग्रं आदेशाग्रम इति नि० चू० ॥ परिमितानामादेशो, तद्यथा-त्रिभिः पुरुषैः कर्म्म कारयंति तान्वा भोजयन्तीति ॥ आचा० ॥

आदेसग्गं पंचंगुलादि जं पच्छिमं तु आदिसति । पुरिसाण वजोयंते भोयणकम्मादिकज्जेसु ।। ५३ ।। गाहा ।

आदिश्यते इति आदेशो निर्देश इत्यर्थः । तेण आदेसेण अग्गं

आदेशगं तत्थुदाहरणं पंचंगुलादि पंचण्हं अंगुलीदव्वाण कम्मट्ठिताण जदि पच्छिमं आदिस्सति तं आदेसग्गं भवति आदेसकारणं इमं भोयणकाले जहा सत्तट्ठाणे बहुआण कम्मट्ठिताण इमं बहुयं भोजयसुत्ति (आदिसति) एवं कम्मादिकज्जेसु वि नेयं गयं आदेसग्गं ॥ नि० चू० ॥

आवेशन–न० आ० विश आधारे ल्युट् ॥ वाच० ॥ लोहकारादिशालायाम् ॥ आचा० ॥ तानि चायस्कारकुंभकारादिस्थानानि येषु लोका आविशंतीति ॥ औ० ॥ शिल्पशालायाम्-तत्र हि मनोऽभिनिवेशेन च कार्य्यकरणात्तस्यास्तथात्वम् ॥ भूतावेशादिरोगे, कोपादौ, ॥ वाच० ॥

आएसपर–आदेशपर–त्रि० आदिश्यते आज्ञाप्यते इत्यादेशः यः कस्यांचित्क्रियायां नियोज्यते कर्म्मकरादिः स चासौ परश्चादेशपरः कस्यांचित्क्रियायां नियुक्ते कर्म्मकरादौ, ॥ आचा० ॥

भोअणपिंसणमादीसु एगखेत्ताट्ठियं तु जं पच्छा । आदिसइ भुंजऊणसु व आएसपरो हवइ तत्थ ॥ वृ० ॥

एतद्भोजनं प्रतीतं पेषणं व्यापारणं तदादिषु कारणेषु यं कंचनपुरुषमेकस्मिन् क्षेत्रे स्थितमपि पश्चात्पर्यंते आदिशति यथा मुंक्ष्व भोजनं विधेहि कुरु वा कृष्यादिकर्म्म एष आदेशपरो भवति आदेश आज्ञपनं तदाश्रित्य परः पाश्चात्य आदेशपर इतिव्युत्पत्तेः ॥ वृ० ॥

आएसभत्त–आदेशभक्त–न० आएसो पाहुणगो आगतो तस्स भत्तं आदेशभक्तम् । प्राघूर्णकभक्ते; (एतद्वक्तव्यता भक्तशब्दे) ॥ नि०चू० ॥

आएससव्वय–आदेशसर्व–पु० आदेशनमादेश उपचारो व्यवहारः स च बहुतरे प्रधाने वादिश्यते देशेऽपि यथा विवक्षितं घृतमभिसमीक्ष्य बहुतरे भुक्ते स्तोके च शेषे उपचारः क्रियते सर्वं घृतं भुक्तं प्रधानेऽप्युपचारः क्रियते यथा ग्रामप्रधानेषु गतेषु पुरुषेषु सर्वो ग्रामो गत इति व्यपदिश्यत इति आदेशतः सर्वमादेशसर्वमुपचारसर्वमित्यर्थः ॥ स्था० ॥ उपचारेण सर्वस्मिन्, ॥ स्था० ॥ आ०म० ॥ आदेशसर्वस्य स्वरूपं यथा ।

आएसो उवयारो सो बहुतरए पहाणतरपव्वदेसे वि जहा सव्वे भत्तं गउगामो ॥

आदेश उपचारः स च बहुतरे प्रधानतरे वादेशेऽपि सर्वतया प्रवर्त्तते तद्यथा परिगृहीतं भक्तमध्याद्बहुतरे भुक्ते सत्यादिश्यते सर्वमनेन भुक्तमिति प्रधानेतरेषु च कतिपयपुरुषेषु सेषेष्ववतिष्ठमानेष्वित्थमादिश्यते लोके।यथा गतः सर्वो ग्राम इति ॥ विशे० ॥

आएसिन्–आदेशिन्–त्रि० । आदिशति आ–दिश् णिनि । आदेशकारके, ॥ वाच० ॥ अभिलाषिणि, " वएणादेसी णारभे कंचणं,, वर्णः साधुकारस्तदादेशी वर्णाभिलाषी सन्नारभते कञ्चनेति ॥ आचा० ॥

आएसिय–आदेशिक–त्रि० । उपदेष्टरि, । (सूत्रकृताङ्गे सम्यग्ज्ञानवतामुपदेष्टॄणां गुणानाविर्भावयन्नाह)—

लोयं विजाणंति ह केवलेणं पुन्नेण णाणेण समाहिजुत्ता ॥ धम्मं समत्तं च कहंति जे उ तारंति अप्पाण परं च तिन्ना॥ सूत्र० मू० ॥

लोकं चतुर्दशरज्वात्मकं केवलालोकं न केवलिनो विविधमनेकप्रकारं जानन्ति विदन्तीहास्मिन् जगति प्रकर्षेण जानाति प्रज्ञः पुण्यहेतुत्वात् । पुण्यं तेन तथाभूतेन ज्ञानेन समाधिना च युक्ताः समस्तं धर्म्मं श्रुतचारित्ररूपं ये तु परहितैषिणः कथयन्ति प्रतिपादयन्ति ते महापुरुषास्ततः संसारसागरं तीर्णाः परांश्च तारयन्ति सदुपदेशदानत इति केवलिनो लोकं जानन्तीत्युक्ते यत्पुनर्ज्ञानेनेत्युक्तं तद्बौद्धमतोच्छेदेन ज्ञानाधार आत्मा अस्तीति प्रतिपादनार्थमिति । एतदुक्तम्भवति यथादेशिकः सम्यग्मार्गज्ञ आत्मानं परञ्च तदुपदेशवर्तिनं महाकान्ताराद्विवक्षितदेशप्रापणेन निस्तारयत्येवं केवलिनोऽप्यात्मानं परञ्च संसारकान्तारान्निस्तारयन्तीति ॥ टी०सूत्र० ॥ आदेशितां वा आदेशः आदेशात्सत्कारपुरस्सरमाकार्यत इत्यादेश इति व्युत्पत्तेः । आदेशे, (नायकादौ प्राघूर्णके) ॥ व्य० ॥

आओग–आयोग–पुं०आ युज घञ् । गन्धमाल्योपहारे, व्यापारे, रोधे, सम्यक् सम्बन्धे, च ॥ वाच० ॥ द्विगुणादिलाभे, ॥ स्था० ॥ द्विगुणादिवृद्ध्यार्थप्रदाने च ॥ भ० ॥ परिकरे, "भीमसंगामि आओगं,, भीमः सांग्रामिक आयोगः परिकरो यस्येति ॥ ज्ञा० ॥

आओगपओग–आयोगप्रयोग–पुं० । आयोगस्यार्थलाभस्य प्रयोगा उपायाः ॥ औप० ॥ आयोगेन द्विगुणादिलाभेन द्रव्यस्य प्रयोगोऽधमर्णानां दानमिति ॥स्था०॥ द्रव्योपार्जनोपायविशेषे, ॥ स्था० ॥ द्विगुणादिवृद्ध्यार्थप्रदाने, सा कालान्तरे। प्रयोगे च ॥ भ० ॥

आओगपओगसंपउत्त–आयोगप्रयोगसम्प्रयुक्त–त्रि० । आवाहनविसर्जनकुशले, राज० ॥ आयोगो द्विगुणादिवृद्ध्यार्थप्रदानं प्रयोगश्च कलान्तरितौ सम्प्रयुक्तौ व्यापारितौ यैस्ते तथेति ॥ भ० ॥

आयोगप्रयोगा द्रव्योपार्जनोपायविशेषाःसम्प्रयुक्ताः प्रवर्त्तिता येन स तथेति,स्था०आयोगस्यार्थलाभस्य प्रयोगा उपायाः संप्रयुक्ता व्यापारिता येन तेषु वा सम्प्रयुक्तो व्यावृक्तो यः स तथेति- ॥ ज्ञा० ॥ औप० ॥ प्रवर्त्तितद्रव्योपार्जनोपायविशेषे, स्था० ॥ द्रव्योपार्जनोपायविशेषेषु प्रवृत्ते च ॥ ज्ञा० ॥ आयोगेन द्विगुणादिलाभेन द्रव्यस्य प्रयोगोऽधमर्णानां दानम् तत्र संप्रयुक्तानि व्यापृतानि तेन वा संप्रयुक्तानि संगतानीति ॥ स्था० ॥ द्विगुणादिलाभेन द्रव्यप्रयोगेषु व्यापृते, द्विगुणादिलाभार्थम् द्रव्यप्रयोगेण संगते च ॥ स्था० ॥

आओगव आयोगव–पु० स्त्री० अयोगव एव स्वार्थे अण् वैश्यकन्यायां शूद्रेणोत्पादिते जातिभेदे, "शूद्रादायोगवः क्षत्ता चाण्डालश्चाधमो नृणाम्, ॥ वाच०, ॥

आओय–आयोद्–पु० आयोदस्यापत्यम् वा अण् । धौम्ये मुनौ ॥ वाच० ॥

आंबुरिग्गाम–आंबुरिग्राम–पुं० अशीतितीर्थजिनान्तर्गतश्रीमतिदेवजिनाधिष्ठिते ग्रामविशेषे, आंबुरिग्रामे श्रीमतिदेव इति ॥ ती० ॥

आकंखा–आकाङ्क्षा–स्त्री० आ+काङ्क्ष अङ् । अभिलाषे, १ न्यायमते, २वाक्यार्थज्ञानहेतौ, यत्पदं विना यत्पदस्यानन्वयस्तत्पदे तत्पदवक्तृरूपे संबन्धे ३ पदान्तरव्यतिरेकेणान्वयाभावे च ॥वाच०॥वाञ्छायाम् ॥षो० ॥ (अभिलाषायाम्)

॥आचा०॥ "तत्तत्वं यद्दृष्ट्वा निवर्त्तते दर्शनाकाङ्क्षा"दर्शनाकाङ्क्षा दर्शनवाञ्छेति ॥ षो० ॥

आकंदमाण–आक्रंदत्–त्रि० आक्रंदशब्दं कुर्वति, ॥ वि० ॥

आकंप–आकम्प–पु० आवर्जने, ॥ स्था०॥ व्य० ध०॥ आराधने, ॥ व्य० ॥ आ+ईषदर्थे कपि–घञ् । ईषत्कम्पे ॥ वाच० ॥

आकंपइत्ता–आकम्प्य–अ० आराध्येत्यर्थ, ॥व्य०॥ आवर्ज्येत्यर्थे, ॥ ध० ॥ स्था० ॥ आकंप्पा लोचनो हि आलोचकस्य दशसु दोषेषु प्रथमो दोष आलोचनाशब्दे ॥ ध० ॥ स्था० ॥

आकंपइत्तु–आकम्प्य–अ० आवर्ज्येत्यर्थे, ॥ स्था० ॥

आकंपण–आकम्पन–न० आराधने, आवर्जने,च ॥ व्य० ॥ ध० ॥ आकम्पते, आ+कपि–युच् । ईषत्कम्पनशीले, त्रि० भावे ल्युट् । ईषत्कम्पे, न० । आ+कपि–णिच्–ल्यु० । ईषच्चालके, त्रि० तत एव भावे ल्युट् । ईषच्चालने, न० ॥ वाच० ॥

आकड्ड–आकर्ष–पु० अभिमुखमाकर्षणे, ॥ प्रश्न० ॥ नि० चू० ॥

आकड्डण–आकर्षण–न० अभिमुखं कर्षणमाकर्षणम् । अभिमुखकर्षणे ॥ प्रश्न० ॥"आकड्ढणमाकसणं अप्पणोत्तेण आगड्ढणमागसणं" इति ॥ नि०चू० ॥

आकड्ढविकड्ढ–आकर्षविकर्ष–पुं० द्वि० अभिमुखकर्षणविपरीतकर्षणयोः, "आकड्ढविकड्ढ" आकृष अभिमुखं कर्षणं कुरु विकृष विपरीतं कर्षणं कुरु इति ॥ प्रश्न० ॥

आकड्ढविकड्डिया–आकर्षविकर्षिका–स्त्री० अभिमुखमाकृष्टस्य विपरीतकर्षणे, ॥ प्रश्न०॥"आकड्ढविकड्ढिं करेमाणे" इति ॥ भ० ॥ नि०चू० ॥

आकण्णन–आकर्णन–न० श्रवणे, ॥ आचा० ॥ ध०र० ॥ (एतद्वक्तव्यता श्रवणशब्दे–) आ+कर्णि–ल्युट् । श्रवणे, मुदा तदाकर्णनतत्पराभूत् ॥ नैष० ॥ वाच० ॥

आकण्णिय–आकर्णित–त्रि० श्रुते, ॥ आचा० ॥

आकत्त–आकृत्य–न० न कतः स्वच्छताकारी अकतस्तस्य भावः ष्यञ् अस्वच्छत्वकारित्वे, ॥ वाच० ॥

आकप्प–आकल्प–पु० आ+कृप–णिच् घञ् । १ वेशरचनायाम्, २ भूषणे च ॥ वाच० ॥

आकम्हिय–आकस्मिक–त्रि० अकस्मादित्यव्ययं कारणाभावे, कारणं विना भवः विनया० ष्ठक् टिलोपः । अकस्माद्भवे, स्त्रियां ङीप् ॥वाच०॥ अकस्मादेव यद्भवति तदाकस्मिकम् ॥ विशे० ॥ निर्युक्तिके, ॥ आचा० ॥ अहेतुके, ॥ विशे० ॥

"वज्झनिमित्ताभावा जं भवमाकम्हियं तंति" ॥

यत्तु वाह्यनिमित्ताभावादकस्मादेव भवति तदाकस्मिकमिति ॥ विशे० (एतद्वक्तव्यता स्वभावशब्दे)।

आकलण–आकलन–न० । १ आ+कल. ल्युट् । आकाङ्क्षायाम्, २ ग्रहणे, ३ संग्रहे, ४ गणने, ५ अनुसन्धाने, च ॥ वाच० ॥

आकलिय–आकलित–त्रि० आ+कल क । अनुसृते, ग्रथिते, च ॥ वाच० ॥

आकस–आकष–पु० । आकष्यते यत्र कष–अच–स्वर्णादिकषणसाधने, (कोष्टि) प्रस्तरभेदे, आकषे नियुक्तः सन् आकषकः तत्र नियुक्तं–त्रि० तेन चरति ठक् आकषिकः । तेन चारिणि, स्त्रियां ङीप् ॥ वाच० ॥

आकि(ग)ई आकृति–आ. कृञ्. क्तिन्. "इत्कृपादौ" प्रा० ११ इति सूत्रेणेत्वम् प्राकृतत्वात्तकारलोपः ॥ प्रा०व्या० ॥ आक्रियते व्यज्यते जातिरनया करणे क्तिन् । जातिव्यञ्जके ऽवयवसंस्थानभेदे, "आकृतिग्रहणा जातिः" महाभा० ॥ जात्याकृतिव्यक्तयस्तु पदार्थाः।गौ०सू०॥ वाच० आकारे,आ.म.।श्रा०। संस्थाने,न०।'आगारत्ति वा आगत्तिवासंठ्ठाणंति वा एगट्ठा'आचू आकृतिशब्देन प्राण्यवयवानां पाण्यादीनां तदवयवानां चांगुल्यादीनां संयोगोऽभिधीयते तथा च सूत्रम् । आकृतिर्जातिलिंगाख्येति। अस्य भाष्यं यया जातिर्जातिलिंगानि चाख्यायंते तामाकृतिं विद्यात्सर्वसत्त्वावयवानां तदवयवानां च नियतो व्यूहोव्यूहशब्देन संयोगविशेष उच्यते नियतग्रहणेन कृत्रिमसंयोगनिरासः । तत्र जातिलिंगानि प्राण्यवयवाः शीर्षपाण्यादयस्तैर्हि गोत्वादिलक्षणा जातिर्लिंग्यते आकृत्या तु कदाचित्साक्षाज्जातिर्व्यङ्ग्यते ॥ सम्म० ॥ यदा शिरःपाण्यादीनां लिङ्गानां प्रख्यायिका भवत्याकृतिः जातिशब्देनाभिन्नाभिधानप्रत्ययप्रसवनिमित्तं समान्याख्यं वस्तूच्यते । यथा च सूत्रं समानप्रत्ययप्रभावात्मिका जातिरिति समानप्रत्ययोत्पत्तिकारणं जातिरित्यर्थः ॥ सम्म० ॥ (अस्याः शब्दार्थत्वविचार आगमशब्दे) सम्म० ॥ रूपे, यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसंतीति ॥ आचा० ॥

आकिइमंत–आकृतिमत्–त्रि० प्रशस्तस्वरूपोपेते, "जो वि अगीतो वि आगईमंतो'अगीतार्थोऽपि आकृतिमान् रूपेण मकरवज्रतुल्यः स गणधरपदे निवेश्यत इति. ॥ व्य० ॥

आकिंचणिय–आकिंचन्य–न० अकिञ्चनस्य भावः ष्यञ् दरिद्रतायाम् ॥ वाच० ॥ नास्य किञ्चन द्रव्यमस्तीत्यकिञ्चनस्तस्य भाव आकिञ्चन्यम् ॥ प्रव० ॥ षो० ॥ ध० ॥ कनकादिरहिततायाम् ॥ पंचा० ॥ अकिंचणीयं नत्थि जस्स किंचण सो अकिंचणो तस्स भावो आकिंचणियं कंमनिज्जरट्ठं सदेहादेसु विणस्समेण भवितव्वं ॥ आ० चू० ॥

आकिंचणियव्वय–आकिञ्चन्यव्रत–न० पञ्चमे महाव्रते, ॥ ध० ॥ श्लोकः ॥ परिग्रहस्य सर्वस्य सर्वथा परिवर्जनम् । आकिंचन्यं व्रतं प्रोक्तमर्हद्भिर्हितकांक्षिभिः ॥४४॥ सर्वस्य सचित्ताचित्तादिविषयस्य द्रव्यक्षेत्रकालभावस्य वा परिग्रहस्य मूर्च्छाभावस्य सर्वथा त्रिविधे परिवर्जनं त्यागःतत् आकिंचन्यव्रतं न विद्यते किंचन द्रव्यं यस्यासावकिंचनस्तस्य भाव आकिंचन्यं तच्च तं चेति समासः अपरिग्रहव्रतमित्यर्थः । प्रोक्तं प्रज्ञप्तं कैरर्हद्भिर्जिनैः किंविशिष्टैस्तैर्हितकांक्षिभिर्हितेच्छुभिरिति शब्दार्थः ॥ ध० ॥

आकिट्ठ–अकृष्ट–त्रि० आ×कृष––क्त । कृताकर्षणे, । वाच० ॥

आकिट्ठि––आकृष्टि––स्त्री० आ+कृष–क्तिन् आकर्षणे, वाच०

आकीलवास–आक्रीडावास–पुं० गौतमद्वीपस्थसुस्थितलवणाधिपतेरत्यर्थक्रीडावासे भौमेयविहारे, (तद्वक्तव्यता गौतमद्वीपशब्दे) ॥ जी० ॥

आकुट्ठ–आकुष्ट–त्रि० आ+कुश–क्त १ कृताक्रोशे, यं प्रति आक्रोशः कृतस्तस्मिन् । २ शब्दिते ३ निन्दिते च भावे क्त । ४ परुषभाषणे, न० "मार्ज्जारमूषिकास्पर्शे आकुष्टे क्रोधसम्भवे"।कात्या०। आकुष्टे, परुषभाषणे, ॥ वाच० ॥ वाग्भिराकुष्ट इति ॥ आचा० ॥ श्लोकः ॥ आकुष्टेन मतिमता तत्वा-

र्थविचारणे मतिः कार्या ॥ यदि सत्यं कः कोपः स्यादनृतं किंनु कोपेन ॥ १ ॥ सूत्र० ॥

आकूइ–आकूति–स्त्री० आ+कू–भावे क्तिन् । अभिप्राये, ॥वाच०॥

आकूय–आकूत–न० आ.कू.भावे.क्त.आशये,अभिप्राये, ॥ वाच०॥ अभिप्रेते वस्तुनि, भावे च ॥ विशे० ॥

आकूणिय–आकूणित–त्रि०आ+कूण–क्त०।ईषत्संकुचिते,।वाच०।

अकेवलिय–आकेवलिक–पुं० न केवलमकेवलं तत्र भवा आकेवलिकाः । सद्वन्द्वे, (सप्रतिपक्षे) असम्पूर्णे च ॥ आचा० ॥

आकोसल–आकौशल–न० आकुशलस्य भावः अण् । द्विपद्-वृद्धिः पूर्वस्य वा । अपाटवे, ॥ वाच० ॥

आकोसायंत–आकोशायमान–त्रि० । आकोशायते इत्याकोशायमानम् । विकचीभवति कमलादौ, "आकोसायंतपउमगंभीर-वियडा" आकोशायते इत्याकोशायमानं विकचीभवदित्यर्थः । पद्मं तद्वद्गंभीरा विकटा च नाभिर्येषां ते इति ॥ जी० ॥

आख–आख–पु०आखनत्यनेन आ+खन–ड खनित्रे, अत्र स्वार्थे कन् गौरादिपाठाद् ङीष् आखकी । क्षुद्रखनित्रे, स्त्री० ॥ वाच० ॥

आखंडल–आखण्डल–पु० आखण्डयति भेदयति पर्व्वतान् आ खडि–डलच् डस्य नेत्वम् । इन्द्रे, ॥ वाच० ॥ प्रा०को० ॥

आखोड–आखोट–पु० आखः खनित्रमिव उटानि पर्णान्यस्य । (अखरोट) इतिख्याते शैलपीलौ, ॥ वाच० ॥

आग–आगस्–न० इण्*आग अपराधे, उणा० इण्–असुन् आगादेशः । अपराधे, पापे, दण्डे, च ॥ वाच० ॥

आगइ–आगति–स्त्री० आगमनमागतिः नारकत्वादेरेव प्रज्ञापक-प्रत्यासन्नस्थाने,प्रतिनिवृत्तौ (आगमने) स्था०।कल्प०॥ "गइं च जो जाणइ णागइं च" यश्च जीवानामागमतिमागमनं कुतः समागता नारकास्तिर्य्यञ्चो मनुष्या देवा इति॥सूत्र०॥ "एगस्स जंतो गतिरागती य" आगतिरागमनं भवान्तरादुपजायते कर्मसहायस्यैवेति. ॥ सूत्र० ॥ उत्पत्तौ ॥ स्था० ॥ "एगा आगती" आगनमागतिर्नारकत्वादेरेव प्रतिनिवृत्तिस्तदेकत्वं गतेरिवेति ॥ स्था० ॥ नैरयिकाणां दण्डकक्रमेण गत्यागती स्थानाङ्गे यथा–

नेरइया दु गइया दु यागइया पन्नत्ता तंजहा–नेरइए नेरइएसु उववज्जमाणे मणुस्सेहिंतो वा पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वा उववज्जेज्जा । से चेव णं से नेरइयत्तं विप्पजहमाणे मणुस्सत्ताए वा पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्जा । एवमसुरकुमाराणं वि णवरं से चेव णं से असुरकुमारत्तं विप्पजहमाणे मणुस्सत्ताए वा तिरिक्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्जा । एवं सव्वदेवा पुढविकाइया दु गइया दु यागइया पन्नत्ता तंजहा–पुढविकाइए पुढविकाइएसु उववज्जमाणे पुढविकाइएहिंतो वा णो पुढविकाइएहिंतो उववज्जेज्जा । से चेव णं से पुढविकाइयत्तं विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए वा णो पुढविकाइयत्ताए वा गच्छेज्जा एवं जाव मणुस्सा।स्था०।

(नेरइएत्यादि) दण्डकः कण्ठ्यो नवरं नैरयिका नारका द्वयोर्मनुष्यगतितिर्यग्गतिलक्षणयोर्गत्योरधिकरणभूतयोर्गतिर्येषां ते तथा द्वाभ्यामेताभ्यामेवावधिभूताभ्यामागतिरागमनं येषां ते तथा उदितनारकायुर्नारक एव व्यपदिश्यते अत उच्यते । (नेरइएनेरइएसुत्ति) नारकेषु मध्ये इत्यर्थः । इह चोद्देशक्रमव्यत्ययात् प्रथमवाक्येनागतिरुक्ता । (से चेव णं सेत्ति ।) यो मानुषत्वादितो नरकं गतः स एवासौ नारको नान्यो ऽनेनैकांतानित्यत्वं निरस्तमिति । (विप्पजहमाणेत्ति) विप्रजहन् परित्यजन् इह च भूतभावतया नारकव्यपदेशः अनेन वाक्येन गतिरुक्ता इत्थञ्च व्याख्यातं तेजस्कायिकाद्या गतयस्तिर्यङ्मनुष्यापेक्षया एकगतयस्तिर्यगपेक्षयेति वाक्यमुपजीव्येति । (एवं असुरकुमाराविति) नारकवद्वक्तव्या इत्यर्थः । नवरं केवलमयं विशेषः।तिर्यक्षु न पंचेन्द्रियेष्वेवोत्पद्यंते । पृथिव्यादिष्वपि तदुत्पत्तेरित्यतः सामान्यत आह (से चेव णं से इत्यादि । जाव तिरिक्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्जत्ति) एवं (सव्वदेवत्ति) असुरवद् द्वादशापि दण्डकपदानि वाच्यानि तेषामप्येकेंद्रियेषूत्पत्तेरिति । (नो पुढविकाएहिंतोत्ति) अनेन पृथ्वीकायिकनिषेधद्वारेणाप्कायिकादयः सर्वे गृहीता द्विस्थानकानुरोधादिति तेभ्यो वा नारकवर्जेभ्यः समुत्पद्येत । (नोपुढविकाइयत्ताएत्ति) । देवनारकवर्जाप्कायादितया गच्छेदिति (एवं जाव मणुस्सेत्ति) । यथा पृथ्वीकायिका (दुगइया) इत्यादिभिरभिलापैरुक्ताः । एवमेभिरेवाप्कायादयो मनुष्यावसानाः पृथ्वीकायिकशब्दस्थाने ऽप्कायादिव्यपदेशं कुर्वद्भिरभिधातव्या इति । व्यन्तरादयस्तु पूर्वमतिदिष्टा एवेति ॥टी०स्था०॥ उपपातशब्दे आगतिः कुत उत्पद्यत इत्यादि वक्ष्ये । एकेन्द्रियादीनां गत्यागती यथा–

एगिंदिया पंचगइया पंचागइया पं० तं० एगिंदिए एगिंदिएसु उववज्जमाणे एगेंदिएहिंतो वा जाव पंचेंदिएहिंतो वा उववज्जेज्जा । से चेव णं से एगेंदिए एगेंदियत्तं विप्पजहमाणे एगेंदियत्ताए वा जाव पंचेंदियत्ताए वा गच्छेज्जा । बेइंदिया पंचगइया पंचागइया एवं चेव । एवं जाव पंचेंदिया पंच गइया पंचागइया पण्णत्ता तंजहा पंचेंदिया जाव गच्छेज्जा ।।स्था०।।

पृथ्वीकायिकादीनां गत्यागती यथा—

पुढविकाइया छ गइया छ आगइया पन्नत्ता तंजहा पुढविकाइए पुढविकाइएसु पुढविकाइएहिंतो वा जाव तसकाइएहिंतो वा गच्छेज्जा सो चेव णं से पुढविकाइए पुढविकाइयत्तं विप्पजहमाणे पुढविकाइयत्ताए वा जाव तसकाइयत्ताए वा गच्छेज्जा ।। स्था० ।।

अण्डजादीनां गत्यागती प्रतिपादनाय सूत्रं यथा—

अंडगा सत्त गइया सत्तागइया पण्णत्ता तंजहा–अंडगे अंडगेसु उववज्जमाणे अंडएहिंतो वा पोयएहिं वा जाव उब्भिएहिंतो वा उववज्जेज्जा । से चेव णं से अंडए अंडगत्तं विप्पजहमाणे अंडयत्ताए वा पोययत्ताए वा जाव उब्भियत्ताए वा गच्छेज्जा । पोयया सत्त गइया सत्तागइया एवं चेव सत्तण्हवि गइरागई भाणिव्वा जाव उब्भियत्ति ।। स्था० ।।

(अंडयेत्यादि) सप्त सूत्रकम् तत्र सूतानां सप्तगतयोऽण्डजा-

दियोनिलक्षणा येषां ते सप्त गतयः सप्तभ्य एवांडजादियोनिभ्यः आगतिरुत्पत्तिर्येषां ते सप्तागतयः ॥ (एवं चेवत्ति।) यथाण्डजानां सप्तविधे गत्यागती भणिते तथा पोतजादिभिः सह सप्तानामप्यंडजादिजीवभेदानां गतिरागतिश्च भणितव्या। (जाव उब्भियत्ति-)। सप्तमसूत्रं यावदिति शेषं सुगमम् ॥ टी० स्था० ॥

अंडया अट्ठगइया अट्ठागइया पं० तंजहा अंडए अंडएसु उववज्जमाणे अंडएहिंतो वा पोयएहिंतो वा जाव उववाइएहिंतो वा उववज्जिज्जा से चेव णमडए अंडगत्तं विप्पजहमाणे अंडगत्ताए वा पोयगत्ताए वा जाव उववाइयत्ताए वा गच्छेज्जा । एवं पोययावि । जराउयावि । सेसाणं गइरागई नत्थि ॥ स्था० ॥

(अट्ठविहेत्यादि) सूत्रचतुष्टयं सुगमं नवरमौपपातिकादेव नारकाः (सत्ताणंति) अंडजपोतजजरायुजवर्ज्जितानां रसजादीनां गतिरागतिश्च नास्तीत्यष्टप्रकारेति शेषः। यतो रसजादयो नौपपातिकेषु सर्वेषूत्पद्यंते पंचेन्द्रियाणामेव तत्रोत्पत्तेः।नाप्यौपपातिका रसजादिषु सर्वेष्वप्युपपद्यन्ते पंचेंद्रियैकेंद्रियेष्वेव तेषामुपपत्तेरिति अंडजपोतजजरायुजसूत्राणि त्रीण्येव भवन्तीति ॥ टी० स्था० ॥

पृथ्वीकायिकादीनाम्पुनरपि गत्यागती यथा—

पुढविकाइया नव गइया नव आगइया पं० तंजहा—पुढविकाइए पुढविकाइएसु उववज्जमाणे पुढविकाइएहिंतो जाव पंचिंदिएहिंतो वा उववज्जेज्जा से चेव णं से पुढविकाइए पुढविकाइयत्तं विप्पजहयमाणे पुढविकाइयत्ताए जाव पंचिंदियत्ताए वा एवं आउकाइया वि जाव पंचिंदियत्ति ॥स्था०॥

(गत्यागतिपरिज्ञानेन कर्मक्षयमाहाचाराङ्गे—

आगतिं गतिं परिण्णाए दोहिवि अंतेहिं अदिस्समाणेहिं से ण च्छिज्जति ण भिज्जति ण डज्झति ण हणणति कंचणं सव्वलोए अवरेण पुव्वं ण समरंति एगे किमस्स तीतं किं वा गमिस्सं भासंति एगे इह माणवाओ जमस्सतीतं तं वा गमिस्सं णाइयमट्ठं ण य आगमिस्सं अट्ठं णिच्छंति तहागताओ विधूतकप्पे एयाणुपस्सी णिज्झोसइत्ता का अरती के आणंदे एत्थंपि अग्गहे चरे ॥ आचा० मू० ॥

आगमनमागतिः सा च तिर्यग्मनुष्ययोश्चतुर्द्धा चतुर्विधनरकादिगमनसद्भावाद्देवनारकयोर्द्विधातिर्यङ्मानुष्यगतिभ्यामेवागमनसद्भावादेवं गतिरपि मनुष्येषु तु पञ्चधा तत्र मोक्षगतिसद्भावादतस्तामागतिं गतिं वा परिज्ञाय संसारचक्रवालेऽरघट्टघटीयंत्रन्यायं वेत्त्य मनुष्यत्वे मोक्षगतिसद्भावमाकलय्य हेतुत्वादन्तौ रागद्वेषौ ताभ्यां द्वाभ्यामन्ताभ्यामदृश्यमानाभ्यामनपदिश्यमानाभ्यां च क्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रियामाह—(सेइत्यादि)से—आगतिगतिपरिज्ञाता रागद्वेषाभ्यामनपदिश्यमानो न छिद्यते असयादिना, न भिद्यते कुंतादिना न दह्यते पावकादिना न हन्यते नरकगत्यानुपूर्व्यादिना भूयसोऽथवा रागद्वेषाभावात्सिध्यत्येव तदवस्थस्य चैतानि छेदनादीनि विशेषणानि (कंचणमिति) विभक्तिविपरिणामात् कंनचित्सर्वस्मिन्नपि लोके न छिद्यते नापि भिद्यते रागद्वेषोपशमादिति। तदेवमागतिगतिपरिज्ञानाद्रागद्वेषपरित्यागस्तदभावाच्च छेदनादिसंसारदुःखाभावोऽपरे च सांप्रतेक्षिणः कुतो वयमागताः क यास्यामः किं वा तत्र न संपत्स्यते, नैवं भावयंत्यतः संसारभ्रमणपात्रतामनुभवन्तीति दर्शयितुमाह-(अवरेण) इत्यादि रूपकम् ॥ अपरेण पश्चात्कालभाविना सह पूर्वमतिक्रान्तं न स्मरन्त्यन्ये मोहाज्ञानावृतबुद्धयो यथा किमस्य जन्तोर्नरकादिभवोद्भूतं बालकुमारादिवयोपचितं वा दुःखाद्यतीतं किं वागामिष्यत्यागामिनि काले किमस्य सुखाभिलाषिणो दुःखद्विषो भावीति। यदि पुनरतीतागामिपर्यालोचनं स्यान्न तर्हि संसारे रतिः स्यादित्युक्तं च "केण ममेत्थुप्पत्ती कहं इओ तह पुणो वि गंतव्वं। जोएत्ति यं पि चिंतेइ एत्थ सो को न निव्विएणो" एके पुनर्महामिथ्याज्ञानिनो भाषंते इहास्मिन्संसारे मनुष्यलोके वा नानवा मनुष्या यथा मदस्य जंतोरतीतं स्त्रीपुंनपुंसकसुभगदुर्भगश्वगोमायुब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्रादिभेदावेशात्पुनरप्यन्यजन्मानुभूतां तदेवागामीति। यदि वा न विद्यते परः प्रधानोऽस्मादित्यपरः संयमस्तेन वासितचित्ताः सन्तः पूर्वं पूर्वानुभूतं विषयसुखोपभोगादि न स्मरन्ति न तदनुस्मृतिं कुर्वते। एके रागद्वेषविप्रमुक्ताः तथा नागतादिव्याङ्गनाभोगमपि नो कांक्षन्ति किं वास्य जन्तोरतीतं सुखदुःखादि किं वागामीत्येतदपि न स्मरन्ति यदि वा कियान् कालोऽतिक्रान्तः कियानेष्यति लोकोत्तरास्तु भाषन्ते। एके रागद्वेषरहिताः केवलिनश्चतुर्दशपूर्वविदो वा यदस्य जंतोरनादिनिधनत्वात्कालशरीरसुखाद्यतीतमागामिन्यपि तदेवेति ॥

अपरे तु पठन्ति। "अवरेण पुव्वं कहं से तीतं आगमिस्सं न समरंति एगे भासंति एगे इह माणवाओ जह से अईयं तह आगमिस्सं"। अपरेण जन्मादिना सार्द्धं पूर्वमतिक्रान्तं जन्मादि न स्मरन्ति कथं वा केन प्रकारेणातीतं सुखदुःखादि कथं वेष्यामित्येतदपि न स्मरन्ति। एके भाषन्ते किमत्र श्रेयम् यथैकस्य रागद्वेषमोहसमुत्थैः कर्मभिर्बध्यमानस्य जन्तोस्तद्विपाकांश्चानुभवतः संसारस्य यदतिक्रांतमागाम्यपि तत्प्रकारमेवेति। यदि वा प्रमादविषयकषायादिना कर्माण्युपदिष्टानिष्टविषयाननुभवतः सर्वज्ञवाक्सुधास्वादासंविदो यथा संसारोऽतिक्रान्तस्तथाऽऽगाम्यपि यास्यति। ये तु पुनः संसारार्णवतीरभाजस्ते पूर्वोत्तरवेदिन इत्येतद्दर्शयितुमाह— (नाईयमित्यादि) तथैवापुनरावृत्यागतं गमनं येषां ते तथा गताः सिद्धा यदि वा यथैव ज्ञेयं तथैव गतं ज्ञानं येषां ते तथागताः सर्वज्ञास्तेऽमुनातीतमर्थमनागतरूपतयैव नियच्छंत्यवधारयंति नाप्यनागतमतिक्रान्तरूपतयैव विचित्रत्वात्परिणतेः। पुनरर्थग्रहणं पर्यायरूपार्थाय द्रव्यार्थतया त्वेकत्वमेवेति। यदि वा नातीतमर्थं विषयभोगादिकं नाप्यनागतं दिव्यांगनासंगादिकं स्मरंत्यभिलषन्ति वा के तथागता द्वेषाभावात्पुनरावृत्तिरहिताः तुशब्दो विशेषमाहयथा मोहोदयादेके पूर्वमागामि चाभिलषन्ति सर्वज्ञास्तु नैवमिति तन्मार्गानुयाय्यप्येवंभूत एवेति दर्शयितुमाह-(विहूयकप्प इत्यादि)। विविधमनेकधा धूतमपनीतमष्टप्रकारं कर्म्म येन स विधूतः । कोऽसौ कल्प आचारः। विधूतःकल्पो यस्य साधोः स विधूतकल्पः । एतदनुदर्शी भवति अतीतानागतसुखाभिलाषी न भवतीति यावत् ।एतद

नुदर्शी च किं गुणो भवतीत्याह–(निज्झोस इत्यादि) पूर्वोपचितकर्म्मणां निज्झोपयिता क्षपकः क्षपयिष्यति वा तृजंतमेतल्लुडन्तं वा कर्म्मक्षपणायोद्यतस्य च धर्म्मध्यायिनः शुक्लध्यायिनो वा महायोगीश्वरस्य निरस्तसंसारसुखदुःखविकल्पाभासस्य यत्स्यात्तद्दर्शयति (का अरई के आणंदे) इष्टाप्राप्तिविनाशोत्थो मानसो विकारो रतिरभिलषितार्थावाप्तावानंदः योगिचित्तस्य तु धर्म्मशुक्लध्यानावेशावष्टब्धं ध्येयांतरावकाशस्यारत्यानंदयोरुपादानकारणा भावादनुत्थानमेवेत्यतोऽपदिश्यते । केयमरतिर्नाम को वानंद इति नास्त्येवेतरजनक्षुण्णोयं विकल्प इति।एवं तर्ह्यरतिरसंयमे संयमे चानंद इत्येतदन्यत्रानुमतमनेनाभिप्रायेण विधेयमित्येतदनिच्छतोप्यापन्नमिति चेन्नाभिप्रायापरिज्ञानाद्यतोऽत्रारतिरतिविकल्पाध्यवसायो निषिषित्सितो न प्रसंगायते (अप्परतिरती)तदाह–एत्थं पीत्यादि । अत्राप्यरतावानंदे वोपसर्ज्जनप्राये न विद्यते ग्रहो गार्द्ध्यं तात्पर्यं यस्य सो ग्रहः स एवंभूतश्चरेदवतिष्ठेतेदमुक्तं भवति । शुक्लध्यानादरतौ रत्यानंदौ कुतश्चिन्निमित्तादायातौ तदाग्रहग्रहरहितस्तावप्यनुचरेदिति ॥ ॥ टी० आचा० ॥ परस्परं द्वयोर्द्वयोः पदयोर्यत्र विशेषणविशेष्यतया प्रत्यावृत्त्या प्रातिकूल्येन गमनमागतिः लक्षणविशेषे यथा देवो जीव इत्यत्र देवत्वमनूद्यजीवत्वं पृच्छयत इतीह प्रत्यावृत्त्या देवपदाज्जीवपदे आगतिरिति । अस्या भेदादिकं गत्यागतिलक्षणशब्दे । विशे० ॥ आ०म० ॥

आगइगइविण्णाण—आगतिगतिविज्ञान—न० शुभाशुभपूर्वजन्मानागतजन्मनां निर्णये, आगत्यागमनेनास्खलितेतरादियुक्तेन गतिविज्ञानमागामिभवविज्ञानमागतिविज्ञानम् । स्खलितास्खलितागमनेनागामिभवविज्ञाने च । "आगइ गइ विण्णाणं इमस्स तह पुप्फपाएण" आगतिगतिविज्ञानं शुभाशुभपूर्वजन्मानागतजन्मनां निर्णयनं कार्यं अथवागत्यागमनेनास्खलितेतरादियुक्तेन गतिविज्ञानमागामिभवज्ञानमागतिविज्ञानमिह व्याख्याने समासितमपि गातिविज्ञानमित्येतत्पदं प्राकृतत्वेनोत्तरत्र संबंधनीयमिति ॥पंचा०॥

आगंतगार—आगंतागार—पुं० न० आगंतुकानां कार्पटिकादीनामावासार्थे गृहे,"आगंतगारे आरामगारे समणे उ भीते ण उ वेंति वासं"आगंतुकानां कार्पटिकादीनामगारमागंतागारमिति वृत्तिः ॥ सूत्र० ॥

आगंता—आगन्तृ—त्रि० । आ समंताद्गंता आगंता ॥ सूत्र० ॥ आगमनशीले, ॥ स्था० ॥ "आगंतारो महब्भयं" महाभयं पौनःपुन्येन संसारपर्य्यटनतया नारकादिस्वभावं दुःखमागंतार आगमनशीला भवन्तीति ॥ सूत्र० ॥

आगंतार—आगंतागार—पुं० न० ग्रामबाह्यावासे (आगंतारो जत्थ) आगत्य विहरंतीति आगंतारो जत्थ आगारा आगंतुं विहरंति तं आगंतागारं गामपरिसट्ठाणंति वुत्तंभवति आगंतुगाण वा कयं अगारं आगंतागारं बाहियावासोत्ति॥नि०चू०॥ आगमे हि कतमागारं आगंतं जत्थ चिट्ठति आगाए परिगमणं पच्चाओ सो वरगादी तु णेगविधो ॥३॥ आगमा रुक्खातेहिं कतं अगारं आगंतुं जत्थ चिट्ठंति अगारा तं आगंतागारं परिसमंतागारणं गिहभावगतेत्यर्थः । पज्जायोपवज्जा सो य चरगपरिव्वायसक्कआजीवागमादिणेगविधा ॥ नि० चू० ॥

आगंतार—पु० । न० । यत्र ग्रामादेर्बहिरागत्यागत्य पथिकादयस्तिष्ठंति तान्यागंतागाराणि पत्तनाद्बहिर्गृहे, ॥ आचा० ॥ प्रसंगायाता आगत्य वा यत्र तिष्ठंति तदागंतारं तत्पुनर्ग्रामान्तर्नगराद्बहिः स्थानम् ॥ आचा० ॥ औ० ॥ (तत्र अन्ययूथिकगृहस्थेभ्योऽशनादिदाननिषेधः अन्ययूथिकशब्दे)

आगंतारट्ठिय—आगंतुकागारस्थित—त्रि० । आगंतुकागारोषिते प्राघूर्णकादौ, आगंतारट्ठियाणं कज्जे आदेसमाइणा केइ वसिउं बिस्समिउं वा छड्डिउं गया अणाभोगा, ॥ वृ० ॥ इह यत्रागारिण आगत्यागत्य तिष्ठंति । तदागंतुकागारं तत्र कार्ये कारणविशेषतः स्थितानां प्रकृतस्तत्र अवतरति कथमित्याह—आदेशप्राघूर्णकस्तथा केचित्पथिका आगंतुकागारे रजन्यां वा समुपगता यावद्भोजनार्थं विश्रामं कृतवंतः तत उषित्वा विश्रम्य वा किंचित् द्रव्यजातमनाभोगात्परित्यज्य गता इति. ॥ तत्र कर्तव्यता वसतिशब्दे ॥ वृ० ॥

आगंतु—आगंतु—पु० आ+ग–तुन् ॥ १ ॥ अनियतस्थायिनि अतिथौ ॥ २ ॥ हठादुपस्थिते च ॥ ३ ॥ आगमनशीले त्रि० स्वार्थे कन् । आगन्तुकोऽप्यत्र ॥ वाच० ॥

आगंतु (ग) य—आगंतुक—त्रि० । अन्यत आगते ॥ वृ० ॥ कार्पटिकादौ ॥ सूत्र० ॥ (तथा सूत्रकृताङ्गे उपसर्गमधिकृत्य.) "आगंतुगो य पीलाकरो य जो सो उवसग्गो" अपरस्माद्दिव्यादेरागच्छतीत्यागंतुको योऽसावुपसर्गो भवति स च देहस्य संयमस्य वा पीडाकारीति. ॥ सूत्र० ॥ आवश्यकेऽपि व्रणभेदमधिकृत्य (आगंतुको य नायव्वो) आगन्तुकः कण्टकादिप्रभव इति ॥ आव० ॥

आगच्छमाण—आगच्छत्—त्रि० । प्रतिनिवर्तिनि, ॥ भ० ॥

आगम—आगम—पु० । आ गम्–घञ्–आगतौ, प्राप्तौ, ॥ वाच० ॥ दश० ॥ उत्पत्तौ. सामाद्युपाये च आगम्यते स्वत्वमनेन । स्वत्वप्रापके, क्रयप्रतिग्रहादौ, ॥ वाच० ॥ ज्ञाने, (आगमेत्ता आणवेज्जा) ज्ञात्वाऽऽज्ञापयेदिति ॥ आचा० ॥ "लाघवं आगममाणा" लाघवं आगमयन्नवबुध्यमान इति ॥ आचा० ॥ (तथाच व्यवहारकल्पे) (नायं आगमियं य पेट्टं जस्स सो परायातो सो पारोक्खो वुच्चइ तस्स पएसा इमे हुंति" ज्ञानमागमितमित्येकार्थमितश्च ज्ञानमागम इत्येकार्थमेवं च ज्ञानमागम इत्येकार्थमापतितं । तत्र यस्य स आगमोऽपराधीनः स प्रत्यक्ष उच्यते सचावध्यादिरूपः । यस्य तु परायत्तः स परोक्ष उच्यते स च चतुर्दशपूर्वादि समुत्थस्तस्य परोक्षस्यागमस्य प्रदेशाः प्रतिभागा भेदा इत्यर्थः ॥ व्य० ॥ तेचागमव्यवहारशब्दे॥व्य०॥ आप्तवचनादाविर्भूतमर्थे संवेदनमागम उपचारादाप्तवचनंचेति ॥ स्या० ॥ इति आप्तः प्रतिपादयिष्यमाणस्वरूपः तद्वचनाज्जातमर्थज्ञानमागमः आगम्यंते मर्यादयावबुध्यंतेऽर्थाः अनेनेत्यागमः ॥ रत्ना० ॥ (शब्दार्थपरिज्ञाने) नयो० ॥ आ अभिविधिना सकलश्रुतिविषयव्याप्तिरूपेण मर्य्यादया वा यथावस्थितप्ररूपणारूपया गम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते अर्था येन स आगमः पुन्नाम्नीति करणे घञ् प्रत्ययः ॥ आ० म० ॥ (आणज्जंति अत्था जेण सो आगमोत्ति) आचू० ॥ केवलमनःपर्य्यायावधिज्ञाने, ॥ स्था० ॥पंचा०॥आ०म०॥नं०॥व्य०॥ध०॥ टी०॥आसमंताद्गम्यते वस्तुतत्वमनेनेत्यागमः । श्रुतज्ञाने,आ० म० ॥ आ०चू० ॥ सर्वज्ञप्रणीतोपदेशे, आचा० ॥ व्य० ॥ प्रतिविशिष्टवर्णानुपूर्वीविन्यस्तवर्णपदवाक्यसंघातात्मके आ-

प्रणीते ॥ आचा० ॥ गणधरादिविरचिते. द्वादशाङ्गादिरूपे, सिद्धान्ते, ॥ आ० म० ॥ ध० र० ॥ पंचा० ॥ सूत्र० ॥ दर्श० ॥ प्रश्न०॥ इहापारसंसारान्तर्गतेनाऽसुमताऽवाप्याऽतिदुर्लभं मनुजत्वं सुकुलोत्पत्तिसमग्रेंद्रियसामग्र्याद्युपेतेनाऽर्हद्दर्शनमशेषकर्मोच्छित्तये यतितव्यम् ॥ कर्मोच्छेदश्च सम्यग्विवेकसव्यपेक्षोऽसावप्याप्तोपदेशमंतरेण न भवति आप्तश्चात्यंतिकाद्दोषक्षयात्स चार्हान्नेवातस्तत्प्रणीतागमपरिज्ञाने यत्नो विधेयः आगमश्च द्वादशांगादिरूपः सोऽप्यार्यरक्षितमिश्रैरैदंयुगीनपुरुषानुग्रहबुद्ध्या चरणकरणद्रव्यधर्मकथागणितानुयोगभेदाच्चतुर्धा अवस्थापितः ॥ सूत्र० ॥ आप्तवचनादाविर्भूतमर्थसम्वेदनमागमः । उपचारादाप्तवचने । ननु यद्यर्थसंवेदनमागमः तर्हि कथमाप्तवचनात्मकोऽसौ सिद्धांतविदां सिद्ध इत्याशंक्याहुः । उपचारादाप्तवचनं चेति । प्रतिपाद्य ज्ञानस्य ह्याप्तवचनं कारणमिति कारणे कार्योपचारात्तदप्यागम इत्युच्यते ॥ रत्ना० ॥ स्या० ॥ अनु० ॥ दर्श० ॥ दश० ॥ आ०चू० ॥ वचने, यो० विं० ॥ सूत्रे आगमश्च वन्दनकसूत्रादिकमिति । आव० ॥ श्रुतिस्मृत्यादिके,उत्त०। आ मर्य्यादाभिविधिभ्याम् परिच्छिद्यन्ते अर्था अनेनेत्यागमः चतुर्दशकदशकनवमपूर्वे च ॥ पंचा०॥ शेषं श्रुतमाचारप्रकल्पादिकं श्रुतं नवादिपूर्वाणां श्रुतत्वेऽप्यतीन्द्रियार्थज्ञानहेतुत्वेन सातिशयत्वादागमव्यपदेशः केवलवदिति ॥स्था०॥ तथा च व्यवहारकल्पे. आगमव्यवहारिणमधिकृत्योक्तम्. "केवलमणो हि चोदइस दस नव पुव्वी उ नायव्वो,, ॥ व्य० ॥ (चतुर्दशक दशक नवमपूर्वस्यागमत्वं तदितरस्य श्रुतत्वं जीतकल्पे यथा.) श्रुतव्यवहाराश्चाचारांगादीनामष्टपूर्वांतानामेव'यदुक्तं आयारप्पकप्पाई । सेसं सव्वं सुयं विणिद्दिट्ठमिति" अत्राह कश्चित् किमष्टपूर्वांतमेव श्रुतं नवमपूर्वादीनां न श्रुतत्वं उच्यते आगम्यंते परिच्छिद्यंते अर्तींद्रियाः पदार्था येन स आगम इति व्युत्पत्तेः नवमपूर्वादीनां श्रुतत्वाविशेषे केवलज्ञानादिवदतींद्रियार्थेषु विशिष्टज्ञानहेतुत्वेन सातिशयत्वादागमत्वेनैव व्यपदेशः शेषश्रुतस्य तु नातींद्रियार्थेषु तथाविधोऽवबोधस्ततोऽस्मिन्श्रुतव्यवहारः ॥ जीत० ॥ व्य० ॥ आगम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते अर्थाअनेनेत्यागमः प्रमाणभेदे. स च. आप्तवचनसम्पाद्यो विप्रकृष्टार्थप्रत्ययः उक्तश्च-दृष्टेष्टाव्याहताद्वाक्यात्परमार्थाभिधायिनः ॥ तत्वग्राहितयोत्पन्नं मानं शाब्दं प्रकीर्त्तितं ॥ १ ॥ आप्तोपज्ञमनुल्लंघ्यमदृष्टेष्टविरोधकं तत्वोपदेशकृत्सार्थं शास्त्रं कापथघट्टनमिति ॥ २ ॥ स्था० ॥

इतः परमागमभेदादयउच्यन्ते ते च इमे ।

(१) आगमभेदाः । लौकिको, लोकोत्तरश्च,
(२) आगमस्य परतःप्रामाण्यम्
(३) आगमस्य । पौरुषेयत्वम्
(४) आगमश्चाप्तप्रणीत एव प्रमाणम्
(५) सम्भवद्रूपस्यैवागमस्य प्रामाण्यं न वेदस्यैव ।
(६) मूलागमप्रामाण्यं नेतरागमप्रामाण्यम्
(७) प्रमाणान्तराविषयएवागमः विषयः ।
(८) आगमप्रमाणस्यानुमानप्रमाणेन्तर्भावः ।
(९) आगमप्रामाण्यं संवादित्वम् ।
(१०) शब्दस्य वाह्यार्थप्रामाण्यम् ।
(११) अपोहः शब्दार्थ इति वौद्धाः ।
(१२) अर्थः किंस्वरूपः ।
(१३) वाच्यवाचकभावः ।
(१४) वाचकरूपस्य शब्दस्य विचारः ।
(१५) स्फोटः शब्दः ।
(१६) जैनानां वाचकः शब्दः ।
(१७) शब्दनित्यत्वविचारः ।
(१८) शब्दार्थयोः सम्बन्धः ।
(१९) शब्दार्थयोर्वाच्यवाचकभावसम्बन्धः ।
(२०) हेतुवादाहेतुवादभेदादागमद्वैविध्यम् ।
(२१) आगमस्य सर्वव्यवहारनियामकत्वम् ।
(२२) धर्ममार्गे मोक्षमार्गे चागमस्यैव प्रामाण्यम् ।
(२३) जिनागमस्यैव सत्यत्वम् ।
(२४) जिनागमजासत्कारः ।
(२५) आगमशब्दस्य अर्थान्तराणि, इति ॥

तथाहि—आगमनिक्षेपः श्रुतवत्स च श्रुतशब्दे शास्त्रशब्दे च द्रष्टव्यः ॥ अनु० ॥ अष्ट० ॥ एतस्य भेदास्तद्यथा॥

से किं तं आगमे ? आगमे दुविहे पण्णत्ते तंजहा—लोइए अलोउत्तरिए अ से किं तं लोइएलोइए?जण्णं इमं अण्णणिएहिं मिच्छादिट्ठीएहिं सच्छंदवुद्धिमइविगप्पियं । तंजहा भारहं एमायणं जाव चत्तारि वेआ सांगोवंगा से तं लोइए। सेकिंतं-लोउत्तरिए ? लोउत्तरिए जण्णं इमं अरिहंतेहिं भगवंतेहिं उप्पण्णणाणदंसणधरेहिंतो य पच्चुप्पण्णमणागयजाणएहिं तिलुक्कचहिअमहि अपूइएहिं सव्वण्णूहिं सव्वदरसीहिं पंणी अदुवालसंगं गणिपिडिगं तंजहा आयारो जाव दिट्ठिवाओ ॥ अनु० ॥

(से किं तं आगमे इत्यादि) गुरुपारंपर्येणागच्छतीत्यागमः आसमन्ताद्गम्यन्ते ज्ञायन्ते जीवादयः पदार्था अनेनेति वा आगमः अयं च द्विधा प्रज्ञप्तस्तद्यथा ॥ अनु० ॥ भ० ॥ ज्ञा०॥

अहवा आगमे तिविहे पण्णत्ते तं जहा सुत्तागमे अत्थागमे तदुभयागमे ॥ अनु० ॥

(अहवाआगमेतिविहेइत्यादि) तत्र सूत्रमेव सूत्रागमस्तदभिधेयश्चार्थ एवार्थागमः सूत्रार्थोभयरूपस्तु तदुभयागमः ॥ टी०अनु० ॥

अहवा आगमे तिविहे पण्णत्ते तंजहा अत्थागमे १ अणंतरागमे २। परंपरागमे ३ तित्थगराणं अत्थस्स अत्तागमे गणहराणं सुत्तस्स अत्तागमे अत्थस्स अणंतरागमे, गणहरसीसाणं सुत्तस्स अणंतरागमे अत्थस्स परंपरागमे तेण परं सुत्तस्स वि अत्थस्स वि णो अत्तागमे णो अंतरागमे परंपरागमे ॥ अनु० ॥

अथवा अनेन प्रकारेणागमस्त्रिविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा (आत्मागमइत्यादि) तत्र गुरूपदेशमंतरेणात्मन एव आगम आत्मागमो यथा तीर्थकराणामर्थस्यात्मागमः स्वयमेव केवलोपलब्धो गणधराणां तु सूत्रस्यात्मागमः स्वयमेवग्रथितत्वादर्थस्यानंतरागमोऽनंतरमेव तीर्थकरादागतत्वादुक्तं च 'अत्थं भासइ अरहा सुत्तं गुत्थंति गणहरा निउणमित्त्यादि' । गणधरशिष्याणां जंबूस्वामिप्रभृतीनां सूत्रस्यानंतरागमोऽ

व्यवधानेन गणधरादेव श्रुतेरर्थस्य परंपरागमः गणध-
रेणैव व्यवधानात् । तत ऊर्ध्वप्रभवादीनां सूत्रस्यार्थस्य च
नात्मागमो नानंतरागमस्तल्लक्षणायोगादपि तु परंपरागम
एव । अनेन आगमस्य तीर्थकरादिप्रभवत्वभणनेनैकान्ता-
पौरुषेयत्वं निवारयति । पौरुषताल्वादिव्यापारमंतरेण नभ-
सीव विशिष्टशब्दानुपलब्धेस्ताल्वादिभिरभिव्यज्यत एव
शब्दो न तु क्रियते इति चेन्न यद्येवं तर्हि सर्ववचसामपौ-
रुषेयत्वप्रसंगस्तेषां भाषापुद्गलनिष्पन्नत्वाद् भाषापुद्गलानां
च लोके सर्वदैवावस्थानतो पूर्वक्रियमाणता अयोगेन ताल्वा-
दिरभिव्यक्तिमात्रस्यैव निर्वर्त्तनात् । न च वक्तव्यं वचनस्य
पौद्गलिकत्वमसिद्धं महाध्वनिपटलपूरितश्रवणबाधिर्यकुड्य-
स्खलनाद्यन्यथानुपपत्तेस्तस्मान्नैकान्तेनापौरुषेयमागमवच-
स्ताल्वादिव्यापाराभिव्यंग्यत्वाद्देवदत्तादिवाक्यवदित्याद्यत्र
बहुवक्तव्यं तत्तु नोच्यते स्थानांतरनिर्णीतत्वादिति । सेत्तं
लोगुत्तरिए इत्यादि निगमनत्रयम् ॥ अनु० टी० ॥ भ० ॥
अंग० ॥ नि०चू० ॥ सूत्र० ॥ आवश्यकचूर्णौ तु–

आगमो दुविहो लोइतो लोउत्तरिओ य । लोइतो चोद्दस-
विज्जाट्ठाणाणि ॥

अंगानि चतुरो वेदा मीमांसा न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रं पुरा-
णं च विद्याश्चैताश्चतुर्दश ॥ १ ॥

तत्रांगानि षट् तद्यथा–शिक्षा,कल्पो,व्याकरणं, छंदो, निरुक्तं,
ज्योतिषं,चेति ।"लोउत्तरो दुवालस अंगा चोद्दस पुव्वाणि ते
य" ॥ आ०चू० ॥ आ०म० ॥ श्रुतशब्दे प्रकारान्तरेण निक्षेपः

(२) आगमस्य च स्वतः प्रामाण्यम् सम्मतितर्के दर्शितम्
यथा–

सिद्धं सिद्धट्ठाणं ठाणमणोवमसुहं उवगयाणं। कुसमयविसा-
सणं जिणाणं भवजिणाणं । १ ।

अस्याश्च समुदायार्थ एतत्पातनिकयैव प्रकाशितोऽवयवार्थ-
स्तु प्रकाश्यते । शास्यंते जीवादयः पदार्था यथावस्थित-
त्वेनानेनेति शासनं द्वादशांगं ततश्च सिद्धं प्रतिष्ठितं नि-
श्चितं प्रामाण्यमिति यावत् । स्वमहिम्नैव नाऽतः प्रकरणा-
त्प्रतिष्ठाप्यम् ॥ सम्म० ॥

शब्दसमुत्थस्य त्वभिधेयविषयज्ञानस्य यदि प्रामाण्यमभ्यु-
पगम्यते तदाऽपौरुषेयत्वस्यासंभवाद्गुणवत्पुरुषप्रणीतस्त-
दुत्पादकः शब्दोऽभ्युपगंतव्योऽथ तत्प्रणीतत्वं नाभ्युपगम्य-
ते तदा तत्समुत्पन्नज्ञानस्य प्रामाण्यमपि न स्यादित्यभिप्राय-
वानाचार्यः प्राह–जिनानां रागद्वेषमोहलक्षणान् शत्रून् जित-
वंत इति जिनास्तेषां शासनं तदभ्युपगंतव्यमिति प्रसंगसा-
धनम् । तत्रात्रेदं प्रेर्यं यदि शासनं जिनप्रणीतत्वेन सिद्धं
निश्चितं प्रमाण्यमभ्युपगमनीयमन्यथा प्रमाण्यस्याप्यनभ्यु
पगमनीयत्वादिति प्रसंगसाधनमत्र प्रतिपाद्यत्वेनाभिप्रेतं
तत्किमिति बौद्धयुक्त्याहतेन त्वया स्वतः प्रामाण्यनिरा-
सोऽभिहितो यतः सर्वसमयसमूहात्मकत्वमेवाचार्येण प्रति-
पादयितुमभिप्रेतं यद्वक्ष्यत्यस्यैवं प्रकरणस्य परिसमाप्तौ
(भद्दमित्थदंसणसमूहमइयस्स अमयसारस्स जिणवयण-
स्स भवओ संविग्गमुहाहिगम्मस्सेत्यादि) अयमेवार्थो
बौद्धयुक्त्युपन्यासेन समर्थितोऽपि प्रक्षेपेणान्यमतनिरासेऽ
यमेवाभिप्रायो द्रष्टव्यः सर्वनयानां परस्परसापेक्षाणां सम्यग्
मतत्वेन विपरीतानां विपर्ययत्वेनाचार्यस्येष्टत्वादत एवोक्त-
मनेनैव द्वात्रिंशिकायाम्।उदधाविव सर्वसिन्धवः समुदीरणा
स्त्वयि नाथ!दृष्टयः । न च तासु भवान् प्रदृश्यते प्रविभक्तासु
सरित्स्विवोदधिः ॥ १ ॥ सम्म० ॥

(३) आगमस्यापौरुषेयत्वं स्याद्वादमञ्जर्याम् । स हि पौरुषे-
यो वा स्यादपौरुषेयो वा । पौरुषेयश्चेत्सर्वज्ञकृतस्तदितरकृ-
तो वा । आद्यपक्षे युष्मन्मतव्याहतिस्तथा च भवत्सिद्धान्तः ।
अतीन्द्रियाणामर्थानां सक्षाद्द्रष्टा न विद्यते । नित्येभ्यो वेद-
वाक्येभ्यो यथार्थत्वविनिश्चयः ॥ द्वितीयपक्षे तु तत्र दोष-
वत्कर्तृकत्वेनाऽनाश्वासप्रसंगः । अपौरुषेयश्चेन्न सम्भव-
त्येव स्वरूपनिराकरणात् तुरङ्गशृङ्गवत् । तथाह्युक्तिर्वचन-
मुच्यते इति चेति पुरुषक्रियानुगतं रूपमस्य एतत्क्रिया-
भावे कथम्भवितुमर्हति । नचैतत्केवलं क्वचिद्ध्वनदुपलभ्य-
ते उपलब्धावप्यदृश्यवक्त्राशङ्कासम्भवात् । तस्माद्यद्वचनं
तत्पौरुषेयमेव वर्णात्मकत्वात् कुमारसम्भवादिवचनवत् ।
वचनात्मकश्च वेदस्तथाचाहुः–ताल्वादिजन्मा न तु वर्ण-
वर्गो वर्णात्मको वेद इति स्फुटञ्च । पुंसश्च ताल्वादि ततः
कथं स्यादपौरुषेयोऽयमिति प्रतीतिरिति । श्रुतेरपौरुषेयत्वमु-
ररीकृत्यापि तावद्भवद्भिरपि तदर्थव्याख्यानं पौरुषेयमेवा-
ङ्गीक्रियते । अन्यथा अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकाम इत्यस्य
स्वमांसं भक्षयेदिति किं नार्थो नियामकाभावात्ततोऽवरं
सूत्रमपि पौरुषेयमभ्युपगतम् । अस्तु वा अपौरुषेयस्तथापि
तस्य न प्रामाण्यं आप्तपुरुषाधीना हि वाचां प्रमाण-
तेति ॥ स्या० ॥

तथा च नन्द्यध्ययने–

"जयइ सुयाणं पभवो" इति ॥नं०॥ श्रुतानां स्वदर्शनपरदर्श-
नानुगतसकलशास्त्राणां प्रभवन्ति सर्वाणि शास्त्राणि अस्मा-
दिति प्रभवः । प्रथममुत्पत्तिकारणं तदुपदिष्टमर्थमुपजीव्य
सर्वेषां शास्त्राणां प्रवर्त्तनात्परदर्शनशास्त्रेष्वपि हि यः क-
श्चित्समीचीनोऽर्थः संसारासारतास्वर्गापवर्गादिहेतुः प्राण्य-
हिंसादिरूपः स भगवत्प्रणीतशास्त्रे भव एव समुद्धृतो वेदि-
तव्यो न खल्वतीन्द्रियार्थपरिज्ञानमन्तरेणातीन्द्रियः प्रमाणा-
बाधितोऽर्थः पुरुषमात्रेणोपदेष्टुं शक्यते अविषयत्वात् । नचा-
तीन्द्रियार्थपरिज्ञानं परतीर्थिकानामस्तीत्येतदग्रे वक्ष्यामः ।
ततस्ते भगवत्प्रणीतशास्त्रेभ्यो मौलं समीचीनमर्थलेशमुपादा-
य पश्चादभिनिवेशवशतः स्वमत्यनुसारेण तास्ताः स्वप्रक्रि-
याः प्रपञ्चितवन्तः । उक्तंच स्तुतिकारेण–सुनिश्चितं नः
परतन्त्रयुक्तिषु स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तिसम्पदः । तवैव
ताः पूर्वमहार्णवोत्थिताः जगत्प्रमाणं जिनवाक्यविप्लुषः ॥१॥
शाकटायनोऽपि यापनीययतिग्रामणीः स्वोपज्ञशब्दानुशास-
नवृत्त्यावादौ भगवतः स्तुतिमेवमाह—

"श्रीवीरममृतं ज्योतिर्नत्वादौ सर्व्ववेदसां" अत्र च न्यास-
कृतो व्याख्या सर्व्ववेदसां सर्व्वज्ञानानां स्वपरदर्शनसंबं-
धिसकलशास्त्रानुगतपरिज्ञानानामादिं प्रभवं प्रथममुत्पत्ति-
कारणमिति । अत एव चेह श्रुतानामित्यत्र बहुवचनमन्य-
थैकवचनमेव प्रयुज्यते प्रायः श्रुतशब्दस्य केवलद्वादशांग-
मात्रवाचिनः सर्वत्रापि सिद्धान्ते एकवचनान्ततया प्रयोग-
दर्शनात् । सर्व्वश्रुतकारणत्वेन च भगवतः स्तुतिप्रतिपादने
इदमप्यावेदितं द्रष्टव्यम् । सर्वाण्यपि श्रुतानि पौरुषेयाण्येव
न किमप्यपौरुषेयमस्ति असंभवात्।तथाहि शास्त्रं वचनात्म-
कं । वचनं च ताल्वोष्ठपुटपरिस्पंदादिरूपपुरुषव्यापारान्वय-

व्यतिरेकानुविधायि ततस्तदभावे कथं भवति। न खलु पुरुषव्यापारमंतरेण वचनमाकाशे ध्वनदुपलभ्यते। अपि च तदपौरुषेयं वचनमकारणत्वान्नित्यमभ्युपगम्यते सदकारणवन्नित्यमिति वचनप्रामाण्यात्। ततश्चात्र विकल्पयुगलमवतीर्यते। तदपौरुषेयं वचः किमुपलभ्यस्वभावमनुपलभ्यस्वभावं वा। तत्र यद्यनुपलभ्यस्वभावं तर्हि तस्य नित्यत्वेनाभ्युपगमात्कदाचिदपि स्वभावादप्रच्युते सर्व्वदैवोपलंभाभावप्रसंगः। अथोपलभ्यस्वभावं तर्हि सर्वदानुपरमेणोपलभ्येत अन्यथा तत्स्वभावताहानिप्रसंगात्। अथोपलभ्यस्वभावमपि सहकारिप्रत्ययमपेक्ष्योपलंभमुपजनयति तेन न सर्वदोपलंभप्रसंगः। तदयुक्तमेकांतनित्यस्य सहकार्य्यपेक्षया अयोगात् ततो विशेषप्रतिलंभलक्षणा हि तस्य तत्रापेक्षा। यदाह-धर्म्मकीर्तिरपेक्षाविशेषप्रातिलंभलक्षणत्वादिति। न च नित्यस्य विशेषप्रतिलंभोऽस्ति अनित्यत्वापत्तेः। तथाहि-स विशेषप्रतिलंभः तस्यात्मभूतस्ततो विशेषे जायमाने स एव पदार्थस्तेन रूपेण जातो भवति प्राक्तनं च विशिष्टावस्थालक्षणं रूपं विनष्टमित्यनित्यत्वापत्तिः। अथोच्येत स विशेषप्रतिलंभो न तस्यात्मभूतः किं तु व्यतिरिक्तः तत्कथमनित्यत्वापत्तिः यद्येवं तर्हि कथं स तस्य सहकारी न हि तेन सहकारिणा तस्य वचनस्य किमप्युपक्रियते भिन्नविशेषकरणात्। अथ भिन्नोऽपि विशेषतस्तस्य संबंधी तेन तत्संबंधिविशेषकरणात् तस्याप्युपकारी द्रष्टव्य इति सहकारी व्यपदिश्यते। ननु विशेषेणापि सह तस्य वचनस्य कः संबंधो न तावत्तादात्म्यं भिन्नत्वेनाभ्युपगमात् नापि तदुत्पत्तिर्विकल्पद्वयानतिक्रमात्। तथाहि किं वचनेन विशेषो जन्यते उत विशेषेण वचनं? तत्र न तावदाद्यः पक्षो विशेषस्य सहकारिणोऽभावात्। नापि द्वितीयो वचनस्य नित्यतया कर्त्तुमशक्यत्वात्। अथ माभूद्द्विवचनविशेषयोर्जन्यजनकभाव आधाराधेयभावो भविष्यति तदप्यसमीचीनमाधाराधेयभावस्यापि परस्परोपकार्योपकारकभावापेक्षत्वात्। तथाहि-बदरं पतनधर्म्मकं सत्कुण्डेन स्वानंतरदेशस्थायितया परिणामि जन्यते ततस्तयोराधाराधेयभाव उपपद्यते वचनेन तु विशेषो जन्यते तस्यान्यतो भावात्ततः कथमनयोराधाराधेयभावः। अथ तेन विशेषेण वचनस्योपकारः कश्चित् क्रियते ततः स तस्य संबंधी न तु स उपकारस्ततो भिन्नो वेत्यादि तदेवावर्तते इत्यनवस्था। अपि च [illegible] प्रमाणाद्वचनस्यापौरुषेयत्वाभ्युपगमः कर्त्तुरस्मरणादिति चेन्न तस्यासिद्धत्वात्तथाहि-स्मरंति—

जिनप्रणीतागमतत्ववेदिनो वेदस्य कर्तॄन् पिप्पलादप्रभृतीन् सकर्तृस्मरणवादस्तेषां मिथ्यारूप इति चेत् क इदानीमेवं सति पौरुषेयः सर्व्वस्याप्यपौरुषेयत्वप्रसक्तेः। तथाहि-कालिदासादयोऽपि कुमारसंभवादिष्वात्मानमन्यं वा प्रणेतारमुपदिशंत एवं प्रतिक्षेप्तुं शक्यंते मिथ्यात्वमात्मानमन्यं वा कुमारसंभवादिषु प्रणेतारमुपदिशंतीति। ततः कुमारसंभवादयोऽपि ग्रंथाः सर्व्वेऽप्यपौरुषेया भवेयुः। तथाच-कः प्रतिविशेषो वेदे येन स एव प्रमाणतयाभ्युपगम्यते न शेषागमाः। अपि च यौष्माकीणैरपि पूर्वमहर्षिभिः सकर्तृकत्वं वेदस्याभ्युपगतमेव। तथाच-तद्ग्रंथः। ऋग्गिरोऽजयश्चकुः सामानि सामगिरावितिा अथ तत्र करोतिः स्मरणे वर्त्तते न निष्पादने दृष्टश्च करोतिरर्थांतरेऽपि। यथा संस्कारे तथा च लोके वक्तारः पृष्ठं मे कुरु पादौ मे कुर्विति। अत्र हि संस्कारे एव करोतिर्वर्तते नापूर्वनिर्वर्त्तनं संभवत्यशक्यक्रियत्वात् ततोऽन्यथानुपपत्त्यासंस्कारे एव करोतिर्वर्त्तते। वेदविषये तु नान्यथानुपपन्नत्वं किमपि निबंधनमस्ति। ततः कथं तत्र स्मरणे वर्तयितुं शक्यते। स्यादेतद्यदि वेदविषये करोतिः स्मरणे न वर्त्तेत तर्हि वेदस्याप्रमाण्यं न स्यादथ च प्रामाण्यमभ्युपगम्यते तच्चापौरुषेयत्वादेवान्यथा सर्वागमानामपि प्रामाण्यप्रसक्तेः। ततोऽत्रापि करोतिः प्रामाण्यान्यथानुपपत्त्या स्मरणे वर्त्तत इति। तदेतदसत् इतरेतराश्रयदोषप्रसंगात्। तथाहि-प्रामाण्ये सिद्धे सति तदन्यथानुपपत्या करोतेः स्मरणे वर्त्तनं, करोतेः स्मरणे वृत्तौ चापौरुषेयत्वसिद्धितः प्रामाण्यमित्येकासिद्धावन्यतरासिद्धिः। अनैकांतिकं च कर्त्तुरस्मरणं वटे वटे वै श्रमण इत्यादिशब्दानां पौरुषेयाणामपि कर्त्तुः स्मृतेः यत्नवान् तत्कर्त्तारमुपलभत एवेति चेत् नावश्यं तदुपलंभे संभवोऽनियमाभावात्। किं वा पौरुषेयत्वेनाभ्युपगतस्य वेदस्य कर्त्ता नैवास्ति कश्चित् पौरुषेयत्वेनाभ्युपगतस्य वटे वटे वै श्रमण इत्यादिरस्तीति न प्रमाणात् कुतश्चिद्विनिश्चयः किं तु परोपदेशात् स च भवतो न प्रमाणं परस्य रागादिपरीतत्वेन यथावस्तुतत्वापरिज्ञानात्। ततः कर्त्रभावसंदेह इति संदिग्धासिद्धोऽप्ययं हेतुः। एतेन यदन्यदपि साधनमवादीत् वेदवादी वेदाध्ययनं सर्वगुर्व्वध्ययनपूर्वकं वेदाध्ययनत्वादधुनातनवेदाध्ययनवदिति। तदपि निरस्तमवसेयम्॥

एवमपौरुषेयत्वसाधने सर्व्वस्याप्यपौरुषेयत्वप्रसक्तेः। तथाहि—कुमारसंभवाध्ययनं सर्व्वं गुर्व्वध्ययनपूर्वकं कुमारसंभवाध्ययनत्वात् इदानींतनकुमारसंभवाध्ययनवदिति कुमारसंभवादीनामध्ययनादिताऽसिद्धेरपौरुषेयत्वं दुर्निवारम्। न च तेषामपौरुषेयत्वं स्वयं करणपूर्वकत्वेनापि तदध्ययनस्य भावादेव वेदाध्ययनमपि किंचित् स्वयं करणपूर्वकमपि भविष्यतीति वेदाध्ययनत्वादिति व्यभिचारिहेतुः स्यादेतान्नवेदाध्ययनमपि किंचित् स्वयं करणपूर्वकं न भवति-वेदानां स्वयं कर्त्तुमशक्तेः। तथा चात्र प्रयोगः। पूर्वेषां वेदरचनायामशक्तिः पुरुषत्वादिदानींतनपुरुषवदिति तदप्ययुक्तमत्रापि हेतोर्व्यभिचारात्। तथाहि-भारतादिष्विदानींतनपुरुषाणामशक्तावपि कस्यचित्पुरुषस्य व्यासादेः शक्तिः श्रूयते, एवं वेदविषयेऽपि संप्रति पुरुषाणां कर्तुमशक्तावपि कस्यचित्प्राक्तनस्य पुरुषविशेषस्य शक्तिर्भविष्यतीति। अपि च-यथाग्निसामान्यस्य ज्वालाप्रभवत्वमरणिनिर्मथनप्रभवत्वं च परस्परमबाध्यबाधकत्वान्न विरुध्यति को ह्यत्र विरोध्योऽग्निः स्यात् कदाचिदरणिनिर्मथनपूर्वकः कदाचित् ज्वालांतरपूर्वकश्च। ततो यथाद्योऽपि पथिककृतोऽग्निर्ज्वालांतरपूवको नारणिनिर्मथनपूर्वकः पथिकाग्नित्वादाद्यानंतराग्निवदित्ययं हेतुर्व्यभिचारी विपक्षे वृत्तिसंभवात्। तथा वेदाध्ययनम्। अपि च पक्षे वृत्तिसंभवाद्व्यभिचार्येव तथाहि-वेदाध्ययने स्वयं करणपूर्वकत्वमध्ययनांतरपूर्वकत्वं च परस्परमबाध्यबाधकत्वादविरुद्धं ततश्च वेदाध्ययनमपि स्यात्किंचित् स्वयं करणपूर्वकमपीति, यदा त्वेवं विशिष्यते यस्तु तथाविधः स्वयं कृत्वाध्येतुमसमर्थः तस्य वेदा-

ध्ययनमध्ययनांतरपूर्वकमिति तदा न कश्चिद्दोषः यथा या-
दृशोग्निर्ज्वालाप्रभवो दृष्टः तादृशःसर्वोपि ज्वालाप्रभव इति।
अस्तु वा सर्ववेदाऽध्ययनमध्ययनांतरपूर्वकं तथाप्येवमना-
दिता सिद्धेद्वेदस्य नापौरुषेयत्वम्। अथात एवानादिताभावा-
दपौरुषेयत्वसिद्धिरिष्यते तर्हि डिंभकपांशुक्रीडादेरपि पुरुष-
व्यवहारस्यापौरुषेयतापत्तिस्तस्यापि पूर्वपूर्वदर्शनप्रवृत्ते
नानादित्वात् ॥

अपि च स्युरपौरुषेया वेदा यदि पुरुषाणामादिःस्याद्वेदाध्ययनं
चानादि तदप्याद्यपुरुषस्याध्ययनमध्ययनांतरपूर्वकं न सि-
द्ध्यति अध्यापयितुरभावात् । न च पुरुषस्य ताल्वादिक-
रणग्रामव्यापारभावात् स्वयं शब्दा ध्वनंति ततो वेदस्य
प्रथमोऽध्येता कर्त्तेव वेदितव्यः । अपि च यद्वस्तु यद्धेतुकम-
न्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रसिद्धं तज्जातीयमन्यदप्यदृष्टहेतुकं ततो
हेतोर्भवतीति संप्रतीयते यथेन्धनादेको वह्निर्दृष्टस्ततस्तत्स-
माने तत्समानहेतुकः भावोऽपरोप्यदृष्टहेतुकश्च संप्रतीयते
लौकिकेन च शब्देन समानधर्मः सर्वोपि वैदिकः शब्द-
राशिः । ततो लौकिकवद्वैदिकोपि शब्दराशिः पौरुषेयः
सम्प्रतीयताम्। स्यादेतद्वैदिकेषु यद्यपि न पुरुषो हेतुस्तथापि
पौरुषेयाभिमतशब्दा समाना विशिष्टपदवाक्यरचना
भविष्यति ततः कथं तत्समानधर्म्मतामवलोक्य पुरुष-
हेतुकता तेषामनुमीयते तदेतद्बालजल्पितं पदवाक्यरचना
हि यदि हेतुमंतरेणापीष्यते तत आकस्मिकी सा भवेत्ततश्चा-
काशादावपि सा सर्वत्र संभवेत्। अहेतुकस्य देशादिनियमा-
योगात्। न च सा सर्वत्रापि संभवति तस्मात् पुरुष एव
तस्या हेतुरित्यवश्यं प्रतिपत्तव्यं अन्यच्च पुरुषस्य रागादिपरी-
तत्वेन यथावस्तुपरिज्ञानाभावात् प्रणीतवाक्यमयथार्थमपि
संभाव्यत इति ॥ संशयहेतुः पुरुषोऽपक्षीर्णः स च संशयो-
ऽपौरुषेयत्वाभ्युपगमेपि वेदवाक्यानां तदवस्थ एव, तथाहि-
स्वयं तावत्पुरुषो वेदस्यार्थं नावबुध्यते रागादिपरीतत्वात्
नाप्यन्यतः पुरुषांतरात्तस्यापि रागादिपरीतत्वेन यथातत्व-
मपरिज्ञानादथ जैमिनिश्चिरतरकालभावी पटुप्रज्ञः सम्यग्वे-
दार्थस्य परिज्ञातासीत् ततः परिज्ञानमभूदिति न हि सर्वेऽपि
पुरुषाः समाना प्रज्ञामेधादिगुणैरिति वक्तुं शक्यं संप्रत्यपि
प्रतिपुरुषं प्रज्ञादेस्तारतम्यस्य दर्शनात्। न तु स जैमिनिः
पुरुषो वेदस्यार्थं यथावस्थितमवगच्छति स्मेति कुतो निश्च-
यः प्रमाणेन संवादादिति चेत् नन्वतींद्रियेष्वर्थेषु न प्रमाण-
स्यावतारो यथाग्निहोत्रवचनस्य स्वर्गसाधनत्वे येहवश्चा-
तींद्रियार्था वेदे व्यावर्ण्यते तत्कथं तत्र संवादः अथ येष्वर्थे-
ष्वस्मादृशां प्रमाणासंभवः तद्विषये प्रमाणासंवाददर्शनाद-
तींद्रियाणामप्यर्थानां स सम्यक् परिज्ञाताभ्युपगम्यते तद-
युक्तं रागादिकलुषिततया तस्यातींद्रियार्थपरिज्ञानासंभ-
वादन्यथा सर्वेषामतींद्रियार्थदर्शित्वप्रसक्तिः ततस्तत्कृतातीं-
द्रियार्थव्याख्या मिथ्यैव ॥

अपिच-आगमोऽर्थतः परिज्ञातः सन् प्रेक्षावतामुपयोगविष-
यो भवति नापरिज्ञातार्थं शब्दगडुमात्रं ततोऽर्थः प्रधानं स
चेत्पुरुषप्रणीतः किं शब्दमात्रस्यापौरुषेयत्वपरिकल्पनेन नि-
रर्थकत्वात्तदन्यतोपि वेदार्थस्य सम्यगवगमः।नापि वेदः स्व-
कीयमर्थमुपदेशमंतरेण स्वयमेव साक्षादुपदर्शयति। ततो
वेदस्येष्टार्थप्रतिपत्त्युपयोगाभावादग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्ग-
काम इत्यत्र श्रुतौ यथा वेदप्रामाणिकैरयमर्थः कल्प्यते घृ-
ताद्याहुतिं प्रक्षिपेत् स्वर्गकाम इति तथाऽयमप्यर्थः तैः किं
न कल्प्यते खादेत् स्वमांसं स्वर्गकामः इति नियामकाभावा-
त्। उक्तंच—

स्वयं रागादिमान्नार्थं वेत्ति वेदस्य नान्यतः। न वेदयति वे-
दोऽपि वेदार्थस्य कुतो गतिः।१। ततोग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्ग-
काम इति श्रुतौ। खादेत्स्वमांसमित्येष नार्थ इत्यत्र का प्रमा
।२। अथ य एव शाब्दो व्यवहारो लोके प्रसिद्धः स एव
वेदवाक्यार्थनिश्चयनिबंधनं च लोकेग्निहोत्रशब्दस्य स्वमां-
सं वाच्यम्। नापि जुहुयादित्यस्य भक्षणं तत्कथमयमर्थः
परिकल्प्यते तदयुक्तं नानार्था हि लोके शब्दा रूढा यथा
गोशब्दः।

अपि च सर्वे शब्दाः प्रायः सर्वार्थानां वाचका देशादिभेद-
तो द्रुतविलंबितादिभेदेन तथा प्रतीतिदर्शनात्तथाहि द्रवि-
डस्यार्यदेशमुपागतस्य मारिशब्दात् झगिति वर्षविषया
प्रतीतिरुपजायते विलंबिता चोपसर्गविषया। यद्वा आर्यदे-
शोत्पन्नस्य द्रविडदेशमधिगतशीघ्रमुपसर्गविषया प्रतीति-
र्विलंबिता च वर्षविषया एवमनया दिशा सर्वेषामपि शब्दा-
नां सर्वार्थवाचकत्वं परिभावनीयम्।

न च वाच्यमेवं सति घटशब्दमात्रश्रवणादखिलार्थप्रतीति-
प्रसंगो यथा क्षयोपशममेव बोधप्रवृत्तेः क्षयोपशमश्च संके-
ताद्यपेक्ष इति तदभावे न भवति ततोऽग्निहोत्रादिशब्दस्य
स्वमांसादिवाचकत्वेऽप्यवरोध इति लौकिकशाब्दव्यवहा-
रानुसरणेऽपि न वैदिकवाच्यानामभिलषितनियतार्थप्रतिप-
त्तिः। किं च लोकप्रसिद्धेनैव शाब्दव्यवहारेण वयं वेदवा-
क्यानां प्रतिनियतमर्थं निश्चेतुमुद्युक्ताः लौकिकश्च शाब्दव्यवहा-
रोऽनेकधा परिप्लवमानो दृष्टः संकेतवशतः प्रायः सर्वेषामपि
शब्दानां सर्वार्थप्रतिपादनशक्तिसंभवात् । ततो लौकिकेनैव
शाब्देन व्यवहारेणास्माकमाशंकोत्पादकोऽत्रार्थःस्यात् किं
घृताद्याहुतिं प्रक्षिपेत् स्वर्गकाम इति उताहो स्वमांसं खादेदिति
तत्कथं तत एव निश्चयः कर्त्तुं बुध्यते। न हि योऽत्र संशय-
हेतुः स तत्र निश्चयमुत्पादयितुं शक्त इति। अपि च नैकां-
तेन वेदे लौकिकशब्दस्य व्यवहारानुसरणं स्वर्गोर्वश्यादि-
शब्दानामरूढार्थानामपि तत्र व्याख्यानाद्यथा स्वर्गः सुखवि-
शेषः। उर्वशीत्वरणिरिति। तथा शब्दांतरेष्वप्यरूढार्थकल्पना
किं न संभविता उक्तं च-स्वर्गोर्वश्यादिशब्दश्च दृष्टो रूढार्थ-
वाचकः।शब्दांतरेषु तादृक्तु तादृश्येवास्तु कल्पना। स्यादेतत्
अग्निहोत्रादेर्वाक्यस्य स्वमांसभक्षणप्रसङ्गो न युक्तो वेदे नै-
वान्यत्र तस्यान्यथा व्याख्यानात्तदयुक्तम्। तत्राऽपि वाक्या-
र्थस्य निर्णयाभावाद्यथोक्तं प्राक्। न हि अप्रसिद्धार्थस्य
वाक्यस्याऽप्रसिद्धार्थमेव वाक्यान्तरं नियतार्थप्रसाधना-
यालं तुल्यदोषत्वात्। अथेत्थमाचक्षीथाः यत्रार्थे न काचि-
त्प्रमाणबाधा सोऽर्थो ग्राह्यो न चाग्निहोत्रादिवाक्यस्य घृता-
द्याहुतिप्रक्षेपरूपेऽर्थे प्रमाणबाधामुत्पश्यामः। तत्कथं तमर्थन्न
गृह्णीमः । तदेतत्स्वमांसभक्षणलक्षणेऽप्यर्थे समानं न हि
तत्रापि कांचित् प्रमाणबाधामीक्षामहे।

अपि च—यदि प्रमाबलात्प्रवृत्तिमीहसे तर्हि पौरुषेयमेव व-
चस्त्वयोपादेयं तस्य लोकप्रतीत्यनुसारतया संप्रदायतोऽ
धिगतार्थतया च प्रायो युक्तिविषयत्वान्नापौरुषेयम्। विपरी-
ततया तत्र युक्तेरसंभवात् । तथा हि—काऽत्र युक्तिर्यया
स्वमांसभक्षणात्स्वर्गप्राप्तिर्बाध्यते न घृताद्याहुतिप्रक्षेपादिति.

•घृताद्याहुतिप्रक्षेपादीनां स्वर्गप्रापणादिशक्तेरतीन्द्रियत्वेन प्रत्यक्षाद्यगोचरत्वात्संप्रदायस्य चार्थनैयत्यकारिणोऽसंभवादेतच्चानन्तरमेव वक्ष्यामः ।
अथागमार्थाश्रया युक्तिः स्वमांसभक्षणतः स्वर्गप्राप्तेर्बाधिका भविष्यति तदयुक्तम् आगमार्थस्याद्याप्यनिश्चयात् । अनिश्चितार्थस्य बाधकत्वायोगात् । अथ सम्प्रदायादर्थनिश्चयो भविष्यति तथा हि—प्रथमतो वेदेन जैमिनये स्वार्थ उपदर्शितः पश्चात्तेनास्मभ्यमुपदिष्ट इति । तदप्यसत् वेदस्य हि यदि स्वार्थोपदर्शनशक्तिस्ततोऽस्मभ्यमपि स्वार्थं किं नोपदर्शयति तस्माज्जैमिनयेऽपि न तेन स्वार्थो दर्शितः । किन्तु सवेदमुखेनात्मानमेवार्थनियमस्त्रष्टारमुपदर्शितवान् यथा कश्चित्केनचित्पृष्टः को मार्गः पाटलिपुत्रस्य स प्राह एष स्थाणुर्दृश्यमानो वक्त्ययं मार्गः पाटलिपुत्रस्य तत्र न स्थाणोर्वचनशक्तिः केवलं स्थाणुमुखेन स एवात्मानं मार्गोपदेष्टारं कथयति । एवं वेदस्यापि न स्वर्थोपदर्शनशक्तिस्ततस्तन्मुखेन जैमिनिरात्मानमेवार्थनियमद्रष्टारं दर्शयति तत्र लौकिकशब्दव्यवहारानुसरणान्नापि युक्तेनापि संप्रदायाद्वेदस्यार्थनिश्चयो नापि तस्याऽपौरुषेयत्वसाधकं किमपि प्रमाणमित्यसंभाव्यपौरुषेयम् । उक्तं च–वान्ध्येय खरविषाणतुल्यमपौरुषेयमिति । ननु यदि वांध्येयखरविषाणतुल्यम पौरुषेयं भवेत्तर्हि न वेदवचोपौरुषेयतया शिष्टाः प्रतिगृह्णीयुः ॥
अथ च—सर्वेष्वपि देशेषु शिष्टाः प्रतिगृह्णन्तो दृश्यन्ते तस्मान्नासंभाव्यपौरुषेयं तदत्र पृच्छामः के शिष्टाः । ननु किमत्र प्रष्टव्यं ये ब्राह्मणीयोनिसंभविनो वेदोक्तविधिसंस्कृताः वेदप्रणीताचारपरिपालनैकनिपुणचेतसस्ते शिष्टास्तदेतदयुक्तं विचाराक्षमत्वात् । तथा हि—किमिदं नाम ब्राह्मणत्वं यद्योनिसंभवाच्छिष्टत्वं भवेत् ब्रह्मणोऽपत्यत्वमिति चेत्तथा ब्रह्मणोऽपत्यं ब्राह्मण इति व्यपदिशन्ति पूर्वर्षयः नैवं सति चण्डालस्यापि ब्राह्मणत्वप्रशक्त्याऽपि ब्रह्मतनोः समुत्पन्नत्वात् । उक्तं च—ब्रह्मणोऽपत्यतासात्राद्ब्राह्मण्ये ऽतिसज्यते, न कश्चिदब्रह्मतनोरुत्पन्नः क्वचिदिष्यते ॥ यदप्युक्तम् । वेदोक्तविधिसंस्कृता वेदप्रणीताचारपरिपालनैकनिपुणचेतस इति । तदप्ययुक्तम् । इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात् । तथा हि—वेदस्य प्रामाण्ये सिद्धे सति तदुक्तविधिसंस्कृतास्तदर्थसमाचरणाच्छिष्टा भवेयुः शिष्टत्वे च तेषां सिद्धे सति तत्परिग्रहाद्वेदप्रामाण्यमित्येकाभावेऽन्यतरस्याऽप्यभावः ॥
आह च–शिष्टैः परिगृहीतत्वाद्वेदेऽन्योऽन्यसमाश्रयः । वेदार्थाचरणाच्छिष्टास्तदाचाराच्च स प्रमा ॥ १ ॥ स्यादेतद्भवतोऽपि तत्वतोऽपौरुषेयवचनमिष्टमेव । तथाहि–सर्वोऽपि सर्वज्ञो वचनपूर्वको भवतीत्येवेष्यते । " तप्पुव्विया अरिहया" इति वचनप्रामाण्यात् । ततोऽनादित्वात्सिद्धं वचनस्यापौरुषेयत्वमिति तदयुक्तमनादितायामप्यपौरुषेयत्वायोगात् । तथाहि—सर्वज्ञपरम्पराप्येषाऽनादिरिष्यते ततः पूर्वः पूर्वः सर्वज्ञः प्राक्तनसर्वज्ञप्रणीतवचनपूर्वकोऽभवन्न विरुध्यते । किं वचनं द्विधा शब्दरूपमर्थरूपं च । तत्र शब्दरूपवचनापेक्षया नायमस्माकं सङ्गरो यदुत सर्वोऽपि सर्वज्ञो वचनपूर्वक इति मरुदेव्यादीनां तदन्तरेणाऽपि सर्वज्ञत्वश्रुतेः किं त्वर्थरूपापेक्षया ततः कथं शब्दाऽपौरुषेयत्वाभ्युपगमप्रसङ्गः । नन्वर्थपरिज्ञानमपि शब्दमन्तरेण नोपपद्यते तत्कथं न शब्दरूपापेक्षयाऽपि सङ्गरः तदसच्छब्दमन्तरेणापि विशिष्टक्षयोपशमादिभावतोऽर्थपरिज्ञानस्य सम्भवात् तथा हि—दृश्यते तथाविधक्षयोपशमभावतो मार्गानुसारिबुद्धेर्वचनमन्तरेणापि तदर्थप्रतिपत्तिरिति कृतं प्रसङ्गेनान०। रत्नावतारिकायामपि । ये तु श्रोत्रियाः श्रुतेः पौरुषेयत्वेऽपौरुषीं स्फोटयांचक्रुस्ते कीदृशीं श्रुतिममूमास्थाय किं वर्णारूपामानुपूर्वीरूपां वा ? यदि प्राचिकीं तदस्पस्पष्टमुपरिष्टादकारादिः पौद्गलिको वर्ण इत्यभिधास्यमानत्वात्तस्याः । अथोदीचीनां तर्हि तत्र तत्प्रतीतौ प्रत्यक्षमनुमानमर्थापत्तिरागमो वा प्रमाणं प्रणिगद्येत । न प्रत्यक्षमस्य तादात्विकभावस्वभावावभासमात्रचरित्रपवित्रत्वात्संबद्धं वर्तमानं च गृह्यते चक्षुरादिनेति वचनात् । ये च श्रुतिर्मया प्रागभ्यधायि सैवेदानीमपीति प्रत्यभिज्ञाप्रत्यक्षमक्षुण्णं लक्ष्यत एवास्याः सदात्वमद्योतयदिति चेन्नन्वसौ समुदयमात्रमिदं कलेवरमित्यादिलोकायतागमेष्वप्येकरसैवास्तीति तेऽपि तथा स्युस्तथा च तत्पठितानुष्ठाननिष्ठापटिष्ठतां विप्राणामपि प्राप्नोत्यन्यथा प्रत्यवायसंभवात् । अथात्रेयमभिधानान्तरानुपलंभेन बाध्यते किं न श्रुतावपि अभिव्यक्त्यभावसंभवी तदानीमनुपलम्भः श्रुतौ नाभावनिबन्धन इति चेत्किं न नास्तिकसिद्धान्तेऽप्येवमिति सकलं समानम् ।

किं च-अनुभवानुचरणचतुरं प्रत्यभिज्ञानमनुभवश्चप्रायेण प्रत्यभिज्ञानाद्धर्विकीं जातिस्मृत्यादिमतःकस्यापि कतिपयभवविषयां च प्रभावयितुं प्रभुरिति कथमनादौ काले केनापि नेयं श्रुतिःसूत्रितेतिप्रकटयितुं पटीयसीयत्स्यात्तन्न तत्रप्रत्यक्षं क्षमते नाप्यनुमानं तद्धि कर्त्रस्मरणवेदाध्ययनवाच्यत्वंकालत्वं वा तत्रैतेषु सर्वेष्वपि प्रत्यक्षानुमानागमबाधितत्वं तावत्पक्षदोषः । तत्र प्रत्यक्षबाधस्तावत्तथाविधमठपीठिकाप्रतिष्ठशठवठराध्वर्यूद्गातृहोतृप्रायप्राचुरखंडिकेषु यजुःसामर्च उच्चैस्तरां युगपत्पूत्कुर्वत्सु कोलाहलमभी कुर्वन्तीति । प्रत्यक्षं प्रादुरस्ति तेन चापौरुषेयत्वपक्षो बाध्यते । अभिव्यक्तिसद्भावादेव चेयं प्रतीतिरिति चेत्तर्हि हंसपक्षादिहस्तकेष्वपि किं नेयं तथेति तेऽपि नित्याः स्युः वर्णायिष्यमाणवर्णव्यक्तिव्यपाकरणं चेहाप्यनुसंधानीयम् । श्रुतिः पौरुषेयी वर्णाद्यात्मकत्वात्कुमारसंभवादिवदित्यनुमानबाधः । पुरुषो हि परिभाव्याभिधेयभावस्वभावं तदनुगुणां ग्रन्थवीथीं ग्रथ्नाति तदभावे कौतस्कुतीयं संभवेद्यदि हि शंखसमुद्रमेघादिभ्यो ऽपौरुषेयेभ्योऽपि कदाचित्तदात्मकं वाक्यमुपलभ्येत तदात्रापि संभाव्येत । न चैवम् । अथ वर्णाद्यात्मकत्वमात्रं हेतुचिकीर्षितं चेत्तदानीमप्रयोजनकं वल्मीकस्य कुलालपूर्वकत्वे साध्ये मृद्विकारत्ववदथ लौकिकश्लोकादि विलक्षणं तत्तर्हि विरुद्धं साधनशून्यं च कुमारसंभवादिनिदर्शनं तत्रैव साध्ये विशिष्टमृद्विकारत्ववत्कुटदृष्टान्तवच्चेति चेन्नैतच्चतुरस्रं यतस्तन्मात्रमेवहेतुर्न चाप्रयोजकं विशिष्टवर्णाद्यात्मकत्वस्यैव क्वाप्यसंभवाद् दुःश्रवणदुर्भणत्वादिस्तु श्रुतिर्विशेषस्य । "नाष्ट्रास्त्वष्टारिराष्ट्रेण भ्राष्ट्रेणादंष्ट्रिणो जनाः । धार्तराष्ट्रः सुराष्ट्रेण महाराष्ट्रे तु नोष्ट्रिणः„ ॥ १ ॥ इत्यादौ लौकिक श्लोके सविशेषस्य सद्भावादभ्यर्थिष्महि च । "यत्कौमार कुमासंभवभवाद्वाक्यान्न किंचिद्भवे द्वैशिष्ट्यं श्रुतिषु स्थितं तत इमाः स्युः कर्तृशून्याः कथमिति,, प्रजापतिर्वेदमेक

मासीन्नाहरासीन्न रात्रिरासीत्स तपोऽतप्यत तस्मात्तप-
स्तपनाच्चत्वारो वेदा अजायन्तेति स्वकर्तृप्रतिपादकागमबाधः
ननु नायमागमः प्रमाणं भूतार्थाभिधायकत्वात्कार्ये एव ह्य-
र्थे वाचां प्रामाण्यमन्वयव्यतिरेकाभ्यां लोके कार्यान्वितेषु
पदार्थेषु पदानां शक्त्यवगमादिति चेत्तदश्लीलं कुशलोद-
र्कसंपर्ककर्कशः साधूपास्यप्रसङ्ग इत्यादेर्भूतार्थस्यापि शब्द-
स्य लोके प्रयोगोपलम्भात्। अथात्रापि कार्यार्थतैव तस्मादत्र
प्रवर्त्तितव्यमित्यवगमादिति चेत्स तर्ह्यवगम औपदेशिक आप-
देशिकार्थकृतो वा भवेत्। न तावदाद्यस्तथाविधोपदेशाश्रव-
णात्। द्वितीयस्तु स्यान्न पुनस्तत्रोपदेशस्य प्रामाण्यमस्य
स्वार्थप्रथामात्रचरितार्थत्वाद्यतः प्रतिपादकत्वेनैव प्रमाणानां
प्रामाण्यादन्यथा प्रवृत्ताविव तत्साध्यार्थेऽपि प्रामाण्यप्रसङ्गा-
त् प्रत्यक्षस्येव विवक्षितार्थवत्तत्साध्यार्थक्रियापि प्रमेया भ-
वेत्तस्मात्पुरुषेच्छाप्रतिबद्धवृत्तिप्रवृत्तिरस्तु मा वाभूत्प्रमाणेन
पदार्थपरिच्छेदश्चेच्चकारास्तावतैव प्रेक्षावतोऽपेक्षाबुद्धेः प-
र्यवसानात्पुण्यं प्रामाण्यमस्यावसेयं यद्वाऽस्तु तस्मादत्र प्र-
वर्त्तितव्यमित्यवगमात्कुशलोदर्केत्यादिवाक्यानां प्रामाण्यं किं
तु तद्वदेव वेदकर्तृप्रतिपादकागमस्यापि प्रामाण्यं प्राप्तं-
क्षीदेवेति सिद्ध आगमबाधोऽपि ।

यत्तु कर्त्रस्मरणं साधनं तद्विशेषणं सविशेषणं
वा वर्ण्येत प्राक्तनं तावत्पुराणकूपप्रासादारामवि-
हारादिभिर्व्यभिचारि तेषां कर्त्रस्मरणेऽपि पौरुषेयत्वात्। द्वि-
तीयन्तु संप्रदायाव्यवच्छेदे सति कर्तृस्मरणादिति व्यधिक-
रणासिद्धः कर्तृस्मरणस्य श्रुतेरन्यत्राश्रये पुंसि वर्तमानात् ।
अथापौरुषेयी श्रुतिः संप्रादायाव्यवच्छेदे सत्यस्मर्यमाणकर्तृ-
कत्वादाकाशवदित्यनुमानरचनायामनवकाशाव्यधिकरणा-
सिद्धिर्मैवमेवमपि विशेषणे संदिग्धासिद्धतापत्तेः । तथा
ह्यादिमतामपि प्रासादादीनां संप्रदायो व्यवच्छिद्यमानो वि-
लोक्यते ऽनादेयस्तु श्रुतेरव्यवच्छेदी संप्रदायोऽद्यापि विद्यत
इति मृतकमुष्टिबन्धमन्वकार्षीत्तथा च–कथं न संदिग्धासि-
द्धं विशेषणं विशेष्यमप्युभयासिद्धं वादिप्रतिवादिभ्यां तत्र
कर्तुः स्मरणात् । न तु श्रोत्रियाः श्रुतौ कर्तारं स्मरन्तीति
मृषोद्यं श्रोत्रियापसदाः खल्वमी इति चेन्न तु यूपमाम्नाय-
माम्नासिष्टतावत्ततो यो वै वेदांश्च प्रहिणोतीति प्रजापतिः
सोमं राजानमन्वसृजत्ततस्त्रयो वेदा अन्वसृजन्तेति च स्व-
यमेव स्वस्य कर्तारं स्मारयन्तीं श्रुतिं विश्रुतामिव गणयन्तो
यूयमेव श्रोत्रियापसदाः किन्न स्यात्किं च क एव माध्यंदि-
नितित्तिरिप्रभृतिमुनिनामाङ्किताः काश्चन शाखास्तत्कृतत्वा-
देव मन्वादिस्मृत्यादिवदुत्सन्नानां तासां कल्पादौ तैर्दृष्ट-
त्वात् प्रकाशितत्वाद्वा तन्नामचिन्हेऽनादौ कालेऽनन्तमुनि-
नामाङ्कितत्वं तासां स्यात्। जैनाश्च कालासुरमेतत्कर्तारम्
स्मरन्ति कर्तृविशेषविप्रतिपत्तेरप्रमाणमेवैतत्स्मरणमिति चे-
न्नैवम्। यतो यत्रैव विप्रतिपत्तिस्तदेवाप्रमाणमस्तु न पुनः
कर्तृमात्रस्मरणमपि। वेदस्याध्ययनं सर्वं गुर्वध्ययनपूर्वकम्
वेदाध्ययनवाच्यत्वादधुनाऽध्ययनं यथा ॥ अतीता-
नागतौ कालौ वेदकार विवर्जितौ। कालत्वात्तद्यथाकालो
वर्तमानः समीक्ष्यते ॥ इति कारिकोक्तेः वेदाध्ययनवाच्य-
त्वकालत्वेऽपि हेतुः कुरङ्गशृंगभंगुरं कुरंगाक्षीणां चेत इति
वाक्याध्ययनं गुर्वध्यनपूर्वकमेतद्वाक्याध्ययनवाच्यत्वाद-
धुनातनाध्ययनवदतीतानागतौ कालौ प्रक्रांतवाक्यकर्तृव-
र्जितौ कालत्वाद्वर्तमानकालवदिति वेदप्रयोजकत्वादनाकर्ण-
नीयौ सकर्णानाम् अथार्थापत्तेरपौरुषेयत्वनिर्णयो वेदस्य तथा
हि–संवादविसंवाददर्शनादर्शनाभ्यां तावदेष निःशेषपुरुषैः
प्रामाण्येन निरणायि तन्निर्णयश्चास्यपौरुषेयत्वे दुरापोयतःशब्दे
दोषोद्भवस्तावद्वक्त्रधीन इति स्थितिः। तदभावः क्वचित्ता-
वद् गुणवद्वक्तृकत्वतः ॥ १ ॥ तद्गुणैरपकृष्टानां शब्दे सं-
क्रान्त्यसंभवात्। वेदे तु गुणवान् वक्ता निर्णेतुं नैव शक्यते
॥ २ ॥ ततश्च दोषाभावोऽपि निर्णेतुं शक्यतां कथम्। वक्त्र
भावे तु सुज्ञानो दोषाभावो विभाव्यते ॥ ३ ॥ यस्माद्वक्तुर-
भावेन न स्युर्दोषा निराश्रयाः। ततः प्रामाण्यनिर्णयान्यथा-
ऽनुपपत्तेरपौरुषेयोऽयमिति । अस्तु तावदत्र कृपणपंशुपरं-
पराप्रामाण्यपरोपणप्रगुणप्रत्तुरोपदेशापवित्रवादप्रमाणमेवैष
इत्यनुत्तरोत्तरप्रकारः प्रामाण्यनिर्णयोऽव्यस्य न सा-
ध्यसिद्धिर्विरुद्धत्वाद् गुणवद्वकृतायामेव वाक्येषु प्रामाण्य-
निर्णयोपपत्तेः पुरुषो हि यथा रागादिमान्मृषावादी तथा
सत्यशौचादिमानवितथवचनः समुपलब्धः श्रुतौ तु तदु-
भयाभावेनैरर्थक्यमेव भवेत्। कथं वक्तुर्गुणित्वनिश्चयश्छ-
न्दसीति चेत्कथं पितृपितामहप्रपितामहादेरप्यसौ तस्मा-
द्येन तद्वस्तन्यस्तात्तरश्रेणेः पारंपर्योपदेशस्य चानुसारेण
आह्लदेयनिधानादौ निःशंकः प्रवर्तथाः क्वचित्संवादाच्चेदत
एवान्यत्रापि प्रतीहि कारीर्यादौ संवाददर्शनात्। कदाचित्-
क्वचित्संवादस्तु सामग्रीवैगुण्यात्त्वयाऽपि प्रतीयत एवं प्र-
तीतास्तमन्त्रोपदिष्टमंत्रवत्। प्रतिपादितश्च प्राक् रागद्वेषा-
ज्ञानशून्यपुरुषविशेषनिर्णयः किं चास्य व्याख्यानं तावत्पौ-
रुषेयमेवापौरुषेयत्वे भावनां नियोगादिविरुद्धव्याख्याने भे-
दाभावप्रसङ्गात्तथा च को नामात्र विश्रंभो भवेत्। कथं
चैतद्ध्वनीनामर्थनिर्णीतिर्लौकिकध्वन्यनुसारेणेति चेत्किं
न पौरुषेयत्वनिर्णीतिरपि तत्रोभयस्यापि विभावनादन्यथा
त्वर्द्धजरतीयम्। न च लौकिकार्थानुसारेण मदीयोऽर्थः
स्थापनीय इति श्रुतिरेव स्वयं वक्ति। न च जैमिन्यादावपि
तथा कथयति प्रत्यय इत्यपौरुषेयवचसामर्थोऽप्यन्य एव
कोऽपि संभाव्येत पौरुषेयीणामपि म्लेच्छार्यवाचामैकार्थ्यं
नास्ति किं पुनरपौरुषेयवाचां ततः परमकृपापीयूषप्लाविता-
न्तःकरणः कोऽपि पुमान् निर्दोषः प्रसिद्धार्थैः ध्वनिभिः
स्वाध्यायं विधाय व्याख्यातीदानींतनग्रन्थकारवदिति
युक्तं पश्यामः । अवोचाम च छन्दः स्वीकुरुते प्रमाणमथ
चेत्तद्वाच्यनिश्चायकं कंचिद्विश्वविदं न जल्पसि ततो
ज्ञातोऽस्य मूल्यक्रयीति ॥

आगमोऽपि नापौरुषेयत्वमाख्याति । पौरुषेयत्वाविष्कारिण
एवास्योक्तवत्सद्भावात्। अपि चेयमानुपूर्वी पिपीलिकादीना-
मिव देशकृतांकुरपत्रकहलकांडादीनामिव कालकृता चा-
वर्णानां वेदे न संभवति तेषां नित्यव्यापकत्वात्। क्रमेणाऽ-
भिव्यक्तेः सा संभवतीति चेत्तर्हि कथमियमपौरुषेयी भवेद-
भिव्यक्तिः पौरुषेयत्वादिति सिद्धा पौरुषेयी श्रुतिः ॥
॥ रत्ना० ॥

(४ आगमस्य चाप्तप्रणीतस्यैव प्रामाण्यं ननु विरुद्धार्थस्य
तथा च स्याद्वादमंजर्य्याम्) आगमानां च येषां पूर्वापर-
विरुद्धार्थत्वं तेषामप्रामाण्यमेव यस्त्वाप्तप्रणीत आगमः
स प्रमाणमेव कषाच्छेदतापलक्षणोपाधित्रयविशुद्धत्वात्।
कषादीनां च स्वरूपं पुरस्ताद्वक्ष्यामः। न च वाच्यमाप्तः

क्षीणसर्वदोषस्तथाविधं चाप्तत्वं कस्यापि नास्तीति यतो रागादयः कस्यचिदत्यंतं क्षियन्ते अस्मदादिषु छेदप्रकर्षापकर्षोपलंभात् सूर्याद्यावारकजलदपटलवत् । तथा चाहुः-"देशतो नाशिनो भावा दृष्टा निखिलनश्वराः । मेघपंक्त्यादयो यद्वदेवं रागादयो मता" इति यस्य च निरवयवतयैते विलीनाः स एवाप्तो भगवान् सर्वज्ञः ॥

अथानादित्वाद्रागादीनां कथं प्रक्षय इति चेन्न उपायतस्तद्भावात् । अनादेरपि सुवर्णमलस्य क्षारमृत्पुटपाकादिना विलयोपलंभात् । तद्वदेवानादीनामपि रागादिदोषाणां प्रतिपक्षभूतस्तत्राभ्यासेन विलयोपपत्तेः । क्षीणदोषस्य च केवलज्ञानाव्यभिचारात् सर्वज्ञत्वम् । तत्सिद्धिस्तु ज्ञानतारतम्यं क्वचिद्विश्रान्तं तारतम्यत्वात् आकाशपरिमाणतारतम्यवत् । तथा सूक्ष्मान्तरितदूरार्थाः कस्यचित्प्रत्यक्षानुमेयत्वात् क्षितिधरकंधराधिकरणधूमध्वजवत् । एवं चन्द्रसूर्योपरागादिसूचकज्योतिर्ज्ञानाविसंवादार्थानुपपत्तिप्रभृतयोऽपि हेतवो वाच्यास्तदेवमाप्तेन सर्वविदा प्रणीत आगमः प्रमाणमेव तदप्रामाण्यं हि प्रणायकदोषनिबन्धनं रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् । यस्य तु नैते दोषास्तस्यानृतकारणं किं स्यादिति ॥ स्या० ॥

न चागमानां परस्परविरुद्धार्थतया सर्वेषामप्यप्रामाण्यमभ्युपेयं सर्वज्ञमूलस्यावश्यं प्रमाणत्वेनाभ्युपगमार्हत्वादन्यथा सम्यक् प्रमाणाप्रमाणविभागापरिणतेः प्रेक्षावत्ताक्षितिप्रसंगात् । अथ कथमेतत्प्रत्येयं यथायमागमः सर्वज्ञमूल इति ? उच्यते-यदुक्तोऽर्थः प्रत्यक्षेणानुमानेन वा न व्याघातेनापि पूर्वापरव्याहतः सोऽवसीयते । सर्वज्ञप्रणीतोऽन्यस्य तथारूपत्वासंभवात् । ततस्तस्मादात्सिद्धम् तत्सर्वं सुसिद्धं उक्तं च—"दिट्ठेणं इट्ठेण य जंमि विरोहो न जुज्जइ कहिं वि । सो आगमतत्तो जं नाणं तं सम्मनाणंति ॥ आ०म० ॥

(जैनागमस्य च सर्वज्ञप्रणीतत्वं नंद्यध्ययने यथा) सव्वन्नू विहाणम्मि विनिद्दिट्ठेहावाहिया उ वयणाओ । सव्वण्णू होइ जिणो सेसा सव्वे असव्वन्नू ॥ १ ॥ एतेन यदुक्तं भवतु वा वर्द्धमानस्वामी सर्वज्ञस्तथाऽपि तस्य सक्तोऽयमाचारादिक उपदेश इति कथं प्रतीयते इति तदपि दूरापास्तम् । अन्यस्येत्थंभूतदृष्टेष्टावाधितवचनप्रवृत्तेरसंभवात् । यदप्युक्तं भवत्वेषोऽपि निश्चयो यथाऽयमाचारादिक उपदेशो वर्द्धमानस्वामिन इति तथाऽपि तस्योपदेशस्यायमर्थो नान्य इति न शक्यं प्रत्येतुमित्यादि तदप्ययुक्तं भगवान् हि वीतरागस्ततो न विप्रतारयति विप्रतारणहेतुरागादिदोषगणासंभवात् । तथा सर्वज्ञस्तेन विपरीतं सम्यग्वार्थमवबुध्यमानं शिष्यं जानाति ततो यदि विपरीतमर्थमवबुध्यते श्रोता तर्हि निवारयेत् । न च निवारयति न विप्रतारयति करोति च देशनां कृतकृत्योऽपि तीर्थकरनामकर्मोदयात् ततो ज्ञायते एष एवास्योपदेशस्यार्थ इति । उक्तं च—

"नाए वि तदुपएसे एसे वत्थो मओत्ति से एवं । नच्चइ पवत्तमाणं जं न निवारइ तहा चेव ॥१॥ अन्नहयपवत्तं तं निवारेइ न य तओ पवत्तइ । जह्मा सवीयरागो कहणिपुणकारणं कम्मं ॥ २ ॥

एवं च भगवद्विवक्षायाः परोक्षत्वेन सम्यगुपदेशस्यार्थनिश्चये जाते । यदुक्तम्—गौतमादिरपि छद्मस्थ इत्यादि तदप्यसारमवसेयं छद्मस्थस्याप्युक्तप्रकारेण भगवदुपदेशार्थनिश्चयोपपत्तेः । तथा चित्रार्था अपि शब्दाः भगवतैव समर्थितास्ते च प्रकरणाद्यनुरोधेन तत्तदर्थप्रतिपादकाः प्रतिपादितास्ततो न कश्चिद्दोषः तत्तत्प्रकरणाद्यनुरोधेन तत्तदर्थनिश्चयोपपत्तेः । भगवतापि च तथा तदर्थावगमे प्रतिषेधाकारणादिति एवं च तदानीं गौतमादिना सम्यगुपदेशार्थावगतावाचार्यपरंपरात इदानीमपि तदर्थावगमो भवति । न चाचार्यपरम्परा न प्रमाणाम् अविपरीतार्थव्याख्यातृत्वेन तस्याः प्रामाण्यस्यापाकर्तुमशक्यत्वात् । अपिच भवद्दर्शनमपि किमागममूलमनागममूलं वा यद्यागममूलं तर्हि कथमाचार्यपरंपरा न प्रमाणमाचार्यपरंपरामंतरेणागमार्थस्यावबोद्धुमशक्यत्वात् । अथानागममूलं तर्हि न प्रमाणमुन्मत्तकविरचितदर्शनवत् ॥ नं० ॥

(५)संभवद्रूपस्यैव च वचनस्य प्रामाण्यं न त्वसंभवद्रूपस्येति प्रतिमाशतके यथा ॥

एयं पि ण जुत्तिखमं ण वयणमित्ताणहोइ एवमियं । संसारमोअगाणवि धम्मो दोसप्पसंगाओ ॥ २३ ॥

एतदपि न युक्तिक्षमं यदुक्तं परेण कुत इत्याह—न वचनमात्रादनुपपत्तिकाद्भवत्येवमेतत्सर्वं कुत इत्याह—संसारमोचकानामपि वचनाद्धिंसाकारिणां धर्मस्य दुःखिनो हन्तव्या इत्यस्यादोषप्रसङ्गाददुष्टतापत्तेरित्यर्थः ॥ २३ ॥

सिय तं ण सम्मवयणं इयरं सम्मवयणंति किं माणं । अह लोयचियणेयं तहा अ पावा विगाणाओ ॥ २४ ॥

स्यात्तत्संसारमोचकवचनं न सम्यग्वचनमित्याशंक्याह-इतरद्वैदिकं सम्यग् वचनमिति किं मानमथ लोक एवमानमित्याशंक्याह—नैतत्तथालोकस्य प्रमाणतया पाठात् । अन्यथा प्रमाणस्य षट् संख्याविरोधात् । तथा विगानाच्च । नहि वेदं वचनं प्रमाणमित्येकवाक्यमनालोकतामिति ॥ २४॥

"अह पाठोभिमओ चिय विगाणमवि एत्थ थोवगाणं तु । एत्थं पि णम्ममाणं सव्वेसिं तदंसणाओ उ" ॥ २५ ॥

अथ पाठोऽभिमत एव लोकस्य प्रमाणमध्ये पण्णामुपलक्षणत्वात् विगानमप्यत्र वचनाप्रामाण्ये स्तोकानामेव लोकानामित्येतदाशंक्याह-अत्रापि कल्पनायां न प्रमाणं सर्वेषां लोकानामदर्शनादल्पबहुत्वान्निश्चयाभावादित्यर्थः । २५ ।

"किं तेसिं दंसणेणं अल्पवहुत्तं जहित्थ तह चेव । समवत्थ समवसेयं णेवं वभिचारभावाओ" ॥ २६ ॥

किं तेषां सर्वेषां लोकानां दर्शनेन अल्पवहुत्वं यथेत्थं मध्यदेशादौ वेदवचनप्रामाण्यं प्रति तथैव सर्वत्र क्षेत्रान्तरेष्वपि समवसेयं लोकत्वादिति हेतुभ्य इत्यत्राह—नैवं व्यभिचार भावात्कारणात् ॥ २६ ॥ एतदेवाह—

"अप्पाहारे वहुगा दीसंति दिया तहा ण सुद्धत्ति । ण य तदंसणओ चिय सव्वत्थ एयं हवइ एवं,, ॥ २७ ॥

अल्पाहारा वहवो दृश्यन्ते द्विजा ब्राह्मणास्तथा न शूद्रा इति ब्राह्मणवहुत्वं दृश्यते । न च तद्दर्शनादेवाहरे वहुद्विजदर्शनादेव सर्वत्र भिल्लपल्ल्यादावप्येतद्भवत्येव द्विजवहुत्वमिति गाथार्थः ॥ २७ ॥ उपपत्यन्तरमाह—

ण य वहुआण वि इत्थं अविगाणं सोहणं ति णियमोयं ।

नयणं थेवाणं पि हु मूढे परभावजोएण,, ॥ २८ ॥

न च वहूनामप्यत्र लोके विगानमेकवाक्यतारूपं शोभनमिति नियमवचनस्तोकानामपि न शोभनं मूढेतरभावयोगेन मूढानां वहूनामपि न शोभनममूढस्य त्वेकस्यैवेति भावः ॥ २८ ॥

ण य रागाइविरहिओ को वि मायाविसेसकारित्ति ।
जं सव्वे च्चियपुरिसा रागाइजुआ उ परपक्खे ॥ २९ ॥

न च रागादिरहितः कोऽपि माता प्रमाता विशेषकारी विशेषकृत् यतः सर्वेऽपि पुरुषा रागादियुताः परपक्षे परनये मीमांसकस्य सर्वज्ञानभ्युपगंतृत्वात् । दोषान्तरमाह-

एवं वयणमित्ता धम्मदोसाइमित्थगाणं पि । घाणं ताणं दियवरतुरओ नणु चंडिगाईणं ॥ ३० ॥

एवं च प्रमाणविशेषापरिकादीनां देवताविशेषाणाम् ।

ण य तेसिं पियवयणं एत्थ णिमित्तं निजं न सच्चे उ । तह घायंति सया असुअत्तं चोअणावक्का ॥ ३१ ॥

न च तेषामपि म्लेच्छानां न वचनमत्र निमित्तमिह द्विजघाते किंतु वचनमेवं कुत इत्याह यत्र सर्वत एव म्लेच्छास्ते द्विजवरान् घातयंति अश्रुतं तच्चोदनावाक्यं द्विजवरघातविधिरयं चैते तथा ॥ ३२ ॥

अह तं ण तत्थ रूढं एयं विणद्धतुल्लमेवेयं । अह तं थोवमणुयइयं इमं पि एयारिसं तेसिं ॥ ३२ ॥

अथ तन्म्लेच्छप्रवर्त्तकवचनं नात्र रूढं लोके इत्याशंक्याह-तदपि वैदिकं न तत्र भिल्लमते रूढमिति तुल्यमल्पतरारूढत्वमथ तन्म्लेच्छप्रवर्त्तकं वचनं तेषां काममनुचितमसंस्कृतमित्याशंक्याह तदपि वैदिकं न तत्तु इदमप्येतादृशं तेषां म्लेच्छप्रवर्त्तकमेववचनं वेदेऽस्ति न द्विजप्रवर्त्तकं श्रवणमात्रस्यानंतत्वात् अश्रवणस्योच्छिन्नशाखत्वेनोपपत्तेरिति तैरपि वक्तुं शक्यत्वादिति ॥ ३३ ॥ अन्यापि कल्पना ब्राह्मणपरिग्राहित्वरूपा भिल्लपरिगृहीतत्वादि तुल्यत्वेन दुष्टेत्याह ।

अह तं ण चेइ अखलुततंपि एमेव इत्थविणमाणं । अह तत्था सवणमिदं हविज्ज उच्छिसीहित्ता ॥ ३४ ॥

ण य तव्विवज्जणाओ चियदुभयता वोच्छतुल्लभणिईओ ।
आणा विकप्पणाइ साहम्मविहम्मओ दुट्ठ ॥ ३५ ॥

यस्मादेवम् ।

तम्हाण वयणमित्तं सव्वत्थ विसेसओ वूहजणेण । एत्थ पवित्तिणिमित्तं एवं दट्ठव्वयं होइ ॥ ३६ ॥

तस्मान्न वचनमात्रमुपपत्तिशून्यं सर्वत्राविशेषतः कारणात् बुधजनेन विद्वज्जनेनात्र लोके प्रवृत्तिनिमित्तमेवं द्रष्टव्यम् ॥ ३६ ॥

किं पुण विसिट्ठगं चिय जं दिट्ठिट्ठाहिं णो खलु विरुद्धं । तह संभवं सरूवं वियारिउं सुद्धवुद्धीए ॥ ३७ ॥

किं पुनर्विशिष्टमेव वचनं प्रवृत्तिनिमित्तमिह द्रष्टव्यं किंभूतं यत् दृष्टेष्टाभ्यां न खलु विरुद्धं तृतीयसंस्थानसंक्रान्तमित्यर्थः । तथा संभवत्स्वरूपं यन्न पुनरत्यंतासंभवि विचार्य शुद्धबुद्ध्या मध्यस्थतयेति गाथार्थः ॥ प्रति० ।

जिनागमस्यैव च सम्भवद्रूपत्वन्तादितरस्य चासम्भवद्रूपत्वम्प्रतिमाशतके यथा ।

तह संभवंतरूवं सव्वसव्वन्नूवयणओ एयं । तं णिच्छियं हि आगमपउत्तगुरुसंपदाएहिं ॥ ६६ ॥

तथा संभवद्रूपं सर्वं सर्वज्ञवचनत एतत् तन्निश्चितं हि आगमप्रयुक्तगुरुसंप्रदायेभ्यः ॥ ६६ ॥

वेयवयणं तु णेवं अपोरुसेयं तु तंमजेण । इणमंवंतविरुद्धं वयणं वा पोरिसेयं च ॥ ६७ ॥

वेदवचनं तु नैवं संभवत्स्वरूपं अपौरुषेयमेव तन्मतं इदमत्यंतविरुद्धं वर्त्तते यदुत वचनं वा पौरुषेयं चेति गाथार्थः ॥ ६७ ॥ एतद्भावनामाह ॥

जंबू चइत्ति वयणं पुरिसाभावे उ णेवमयंति । तातस्सेवा भावो णियमेण अपोरुसेयत्ते ॥ ६८ ॥ तव्वावारविरहियं ण कत्थइ सुव्वइ इह वयणं । सवणे वि य णासंका अदिस्स कत्तुब्भवा होइ ॥ ६९ ॥

तद्व्यापारविरहितं न च कचित् श्रूयते इह लोके श्रवणेऽपि च नाशंका दृश्यकर्त्तृद्भवायेति प्रमाणाभावादिति गाथार्थः ६९

"अदिस्सकत्तिगणो अण्णं सुव्वइ कहं णु आसंका । सुव्वइ पिसायवयणं कयाइ एयत्तु ण सदेव" ॥ ७० ॥

अदृश्यकर्तृकमेवान्यत् श्रूयते कथं चाशंकेति विपक्षाद्दृष्टेरित्यर्थः । अत्राह श्रूयते पिशाचवचनं कथं न लौकिकमेतत्तु वैदिकमपौरुषेयं न सदैव श्रूयते यथाभ्युपगमदूषणमाह-

"वण्णादपोरुसेयं लोइअवयणाणवीह सव्वेसिं । वेयंमि को विसेसो जेण तहिए स सग्गहो" ॥ ७१ ॥

वर्णाद्यपौरुषेयं लौकिकवचनानामपीह सर्वेषां वर्णत्वादिवाचकत्वादेः पुरुषैरकरणात् वेदे को विशेषो येन तत्रैषोऽसद्ग्राहोऽपौरुषेयत्वासंग्रह इति ॥ ७१ ॥

ण य णिच्छयओ विहू तओ जुज्जइ पायं कहं विसण्णाया ।
जं तस्सत्थ पगासण विसण्ह अइंदियासत्ति ॥ ७२ ॥

न च निश्चयोऽपि ततो वेदवाक्यात् युज्यते प्रायः कचिदवस्तुनि सन्न्यायात् यद् यस्मात्तस्य वेदवचनस्यार्थप्रकाशनविषये प्रक्रमेऽतींद्रिया शक्तिरिति गाथार्थः ॥ ७२ ॥

णो पुरिसमित्तगम्मा तदतिसओ वि ण वहुमओ तुह्मं । लोइयवयणेहिंतो दिट्ठं च कहं चि वेहम्मं ॥ ७३ ॥

न पुरुषमात्रगम्या एषा तदतिशयोऽपि न बहुमतो युष्माकं अतींद्रियशीलो लौकिकवचनेभ्यः सकाशाद्दृष्टं च कथंचिद्वैधर्म्यं वेदवचनानामिति गाथार्थः ॥ ७३ ॥

ताणीह पोरुसेयापोरुसेयाणि वेयवयणाणि । सग्गुव्वसिपमुहाणं दिट्ठो तह अत्थभेउत्ति ॥ ७४ ॥

तानीह पौरुषेयाणि लौकिकानि अपौरुषेयाणि वेदवचनानीति वैधर्म्यं स्वर्गोर्वशीप्रमुखानां शब्दानां दृष्टस्तथार्थभेदोऽपि एवं च य एव लौकिकास्त एव वैदिकाः स एवैषामर्थ इति यत् किंचिदेतत् ॥ ७४ ॥

"ण य तं सहावउच्चिय सत्थप्पगासणपरंपईवोव । समयविभेयाजोगा मिच्छत्तपगासजोगा य" ७५ ॥

न च तद्वेदवचनं स्वभावत एव स्वार्थप्रकाशनपरं प्रदीपवत् कुत इत्याह समयविभेदायोगात् संकेतभेदाभावात् मिथ्यात्वप्रकाशयोगाच्च क्वचिदेतदापत्तेरिति भावः ॥ ७५॥

तदाह—

इंदीवरंमि दीवो पगासई रत्तयं असंतं पि। चंदो वि पीयवत्थं धवलंति न णिच्छओ तत्तो ॥ ७६ ॥

इंदीवरे दीपः प्रकाशयति रक्ततामसतीमपि चंद्रोऽपि पीतवस्त्रं धवलमिति प्रकाशयति न निश्चयस्ततो वेदवचनाद्यभिचारिण इति गाथार्थः ॥ ७६ ॥

"एवं णो कहियागमपओगगुरुसंपयायभावो वि । जुज्जइ सुहोइअं खलु ता एणं छिन्नमूलत्ता ॥ ७७ ॥"

एवं न कथितागमप्रयोगगुरुसंप्रदायभावोऽपि प्रवृत्यंगभूतो युज्यते यत इह खलु वेदवचने न्यायच्छिन्नमूलत्वात्तथाविधवचनासंभवादिति गाथार्थः ॥ ७७ ॥

ण कयाइ कस्सइ इह णिच्छायमो कहं वि वत्थुमि। जाउत्त केइ एत्रं जं सो तत्तं स वामोहो ॥ ७८ ॥

न कदाचिदतो वेदवचनात् कस्यचिदिह निश्चय एव कचिद्वस्तुनि जात इति कथयति सति यदसौ वैदिकस्तत्वं स व्यामोहः स्वतोऽप्यज्ञात्वा कथनात् ॥ ७८ ॥

तत्तो अ आगमो जो विणेयसत्ताणसो वि एमेव । तस्स पउपेत्र अणिवारणगं च वामोहो ॥ ७९ ॥

ततश्च वैदिकादर्थादागमो यो व्याख्यातः विनेयसत्वानां संबंधी सोऽप्येवमेव व्यामोह एव तस्यागमार्थस्य प्रयोगोऽप्येवमेव व्यामोह एव अनिवारणं च नियमेन व्यामोह एवेति गाथार्थः ॥ ७९ ॥

णेयं परंपराए माणं एत्थ गुरुसंपयाओ वि । रूवविसेसठ्ठवणे जह सव्वंधाण सव्वेसिं ॥ ८० ॥

नैवं परंपरायां मानं अत्र व्यतिकरे गुरुसंप्रदायोऽपि निदर्शनमाह–सितेतरादिरूपविशेषस्थाने यथा जात्यंधानां सर्वेषामनादिमताम् ॥ ८० ॥ पराभिप्रायमाह—

भवतो वि य सव्वन्नू सव्वो आगम पुरस्सरो जेणं । तासो अपोरुसेओ इअरो वाणागमो जोओ ॥ ८१ ॥

भवतोऽपि च सर्वज्ञः सर्व आगमपुरस्सरं येन कारणेन स्वर्गकेवलार्थिना तपोध्यानादिकर्तव्यमित्यागमः अतः प्रवृत्तेरिति तदसावपौरुषेयः इतरः अनादिमत् सर्वज्ञोऽनागमादेव कस्यचित्तमंतरेणापि भावादितिगाथार्थः ॥ ८१ ॥

णो भयमवि जमणाई वीयंकुरजीवकम्मजोगसमं। अह वत्थतो उ एवं ण वयणओ वत्तहीणं तं ॥ ८२ ॥

अत्रोत्तरं न तदेवमुभयमप्यागमः सर्वज्ञश्च यद्यस्मादनादिबीजांकुरकर्मयोगसमं न ह्येवेदं पूर्वमिदं नेति व्यवस्था ततश्च यथोक्तदोषाभावः अथवा अर्थत एव बीजांकुरादिन्यासः सर्व एव कथंचिदागममासाद्य सर्वज्ञो जातः तदर्थतश्च तत्साधक इति वचनतो न वचनमेवाश्रित्य मरुदेव्यादीनामेकांतरेणापि भावात् । तद्वचनात्कथनं तन्वनाद्यपि वक्तारमंतरेण वचनप्रवृत्तेरयोगात् । तदर्थप्रतिपत्तिस्तु क्षयोपशमोदरविरुद्धा तथा दर्शनादेतत्सूक्ष्मधिया भावनीयम् ॥ ८२ ॥

वेयवयणंमि सव्वं णाएण संभवंतरूवं जं। ताइ परवयणसिद्धं वत्थु कहं सिज्झइ तत्तो ॥ ८३ ॥

वेदवचने सर्वमागमादिन्यायेनासंभवद्रूपं यद्यस्मात् तत्तस्मादितरवचनात्सिद्धं सद्भूतवचनसिद्धं वस्तु हिंसयैवादि कथं सिध्यति ततो वेदवचनादिति गाथार्थः ॥ ८३ ॥ प्रति० ॥ पं० व० ॥

(आगमस्य च स्वरूपप्रतिपादकस्यापि प्रामाण्यम्) नच स्वरूपप्रतिपादकानामप्रामाण्यम् प्रमाजनकत्वस्य सद्भावात् । तथाहि–प्रमाजनकत्वेन प्रमाणस्य प्रामाण्यं न प्रवृत्तिनिवृत्तिजनकत्वेन तच्चेहास्त्येव प्रवृत्तिनिवृत्ती तु पुरुषस्य सुखदुःखसाधनत्वाध्यवसाये समर्थस्यार्थित्वाद्भवत इति । अथ विधावंगत्वादमीषां प्रामाण्यं न स्वरूपार्थत्वादिति चेत्तदसत्स्वार्थप्रतिपादकत्वेन विध्यंगत्वात्तथाहि–श्रुतेः स्वार्थप्रतिपादकत्वेन प्रवर्त्तकत्वं निंदायास्तु निवर्त्तकत्वमिति । अन्यथा हि तदर्थपरिज्ञाने विहितप्रतिषिद्धेष्वविशेषेण प्रवृत्तिर्निवृत्तिर्वा स्यात्तथाविधिवाक्यस्यापि स्वार्थप्रतिपादनद्वारेणैव पुरुषप्रेरकत्वं दृष्टमेवं स्वरूपपरेष्वपि वाक्येषु स्याद्वाक्यस्वरूपतारया अविशेषहेतोश्चाभावादिति तथाहि स्वरूपार्थानामप्रामाण्ये मेध्या आपोऽभ्राः पवित्रं मेध्यमशुचीत्येवंरूपापरिज्ञाने विध्यंगतायामप्याविशेषेण प्रवृत्तिनिवृत्तिप्रसंगः न चैतदस्ति मेध्येष्वेव प्रवर्त्तते अमेध्येषु च निवर्त्तते इत्युपलंभात्तदेव स्वरूपार्थेभ्यो वाक्येभ्योऽर्थस्वरूपावबोधे सति इष्टे प्रवृत्तिदर्शनादनिष्टे च निवृत्तेरिति ज्ञायते स्वरूपार्थानां प्रमाजनकत्वेन प्रवृत्तौ निवृत्तौ वा विधिसहकारित्वमिति अपरिज्ञानानुप्रसंगः । अथ स्वरूपार्थानां प्रामाण्ये ग्रावाणः प्लवंत इत्येवमादीनामपि यथार्थता स्यान्न मुख्ये बाधकोपपत्तेर्यत्र हि मुख्ये बाधकं प्रमाणमस्ति तत्रोपचारकल्पना तदभावे तु प्रमाणमेव न चेश्वरसद्भावप्रतिपादनेषु किंचिदस्ति बाधकमिति स्वरूपे प्रामाण्यमभ्युपगंतव्यम् ॥ ॥ सम्म० ॥

(मूलागमैकदेशभूतस्य चागमान्तरस्यापि प्रामाण्यम्) "ऐदंपर्यं शुध्यति यत्रासावागमः सुपरिशुद्धः । तदभावे तद्देशः कश्चित्स्यादन्यथा ग्रहणात्" ॥ षो० ॥ मू० ॥

ऐदंपर्यं तात्पर्यं पूर्वोक्तं शुध्यति स्फुटीभवति यत्रागमे असावागमः सुपरिशुद्धः प्रमाणभूतस्तदभावे ऐदंपर्यं शुध्यभावे तद्देशः परिशुद्धागमैकदेशः कश्चिदन्य आगमः स्यान्नतु मूलागम एव अन्यथा ग्रहणात् मूलागमैकदेशस्य समता विषयस्यान्यथा प्रतिपत्तेर्यतः समतामवलंबमानास्तेपि तथेच्छंति ॥ टी० षो०

मूलागमव्यतिरिक्ते तदेकदेशभूत आगमेऽन्यथा परिगृहीते द्वेषो विधेयो न वेति प्रतिपादनायाह। "तत्रापि च न द्वेषः कार्यो विषयस्तु यत्नतो मृग्यः । तस्यापि न सद्वचनं सर्वं यत्प्रवचनादन्यत्" ॥ षो० ॥ मू० ॥

तत्रापि च तदेकदेशभूत आगमान्तरे न द्वेषः कार्यो न द्वेषो विधेयो विषयस्त्वभिधेयरूपो यत्नेन मृग्योऽन्वेषणीयो यद्येवं सर्वमेव तद्वचनं किं न प्रमाणीक्रियत इत्याह तस्याप्यागमांतरस्य न सन्न शोभनं वचनं सर्वमखिलं यत्प्रवचनान्मूलागमादन्यत् यत्तु तदनुपाति तत्सदेवेति ॥ षो० टी० ॥ कस्मात्पुनस्तत्राद्वेषः क्रियत इत्याह ॥

अद्वेषो जिज्ञासा शुश्रूषा श्रवणबोधमीमांसाः। परिशुद्धा प्रतिपत्तिः प्रवृत्तिरष्टांगिकी तत्त्वे ॥ १४ ॥ षो० मू० ॥

अद्वेषोऽप्रीतिपरिहारस्तत्वविषयस्तत्पूर्विका ज्ञातुमिच्छा जिज्ञासा तत्वविषया ज्ञानेच्छा तत्वजिज्ञासापूर्विका बोधांभःश्रोतसः शिराकल्पा श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा तत्वविषयैव तत्वशुश्रूषानिबंधनं श्रवणमाकर्णनं तत्वविषयमेव बोधोऽवगमः परिच्छेदो विवक्षितार्थस्य श्रवणनिबंधनस्तत्वविषय एव मीमांसा सद्विचाररूपा बोधानंतरभाविनी तत्वविषयैव । श्रवणं च बोधश्च मीमांसा च श्रवणबोधमीमांसाः । परिशुद्धा सर्वतो भावविशुद्धा प्रतिपत्तिर्मीमांसोत्तरकालभाविनी निश्चयाकारा परिच्छित्तिरिदमिदमेवेति तत्वविषयैव प्रवर्त्तनं प्रवृत्तिरनुष्ठानरूपा परिशुद्धा प्रतिपत्त्यनंतरभाविनी तत्वविषयैव प्रवृत्तिशब्दो द्विरावर्त्यते तेनायमर्थो भवति तत्त्वप्रवृत्तिरष्टभिरंगैर्निर्वृत्ताष्टांगिकी एभिरद्वेषादिभिरष्टभिरंगैस्तत्त्वप्रवृत्तिः संपद्यते नागमान्तरे मूलागमैकदेशभूते न द्वेषः कार्य इति ॥ १४ ॥॥ टी० षो० ॥

(७ प्रमाणान्तरसविषय एव पदार्थो नागमेन बोध्यते किन्तु प्रमाणान्तरविषयोऽपि) न ह्यागमसिद्धाः पदार्था इति प्रत्यक्षस्यापि प्रतिक्षेपो युक्तः यदपि प्रत्यक्षानुमानाविषये चार्थे आगमप्रामाण्यवादिभिस्तस्य प्रामाण्यमभ्युपगम्यते तदुक्तमाम्नायस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानामिति । तदप्ययुक्तं । यतो यथाप्रत्यक्षप्रतीतेप्यर्थे विप्रतिपत्तिविषयानुमानमपि प्रवृत्तिमासादयतीति प्रतिपादितं । तथा प्रत्यक्षानुमानप्रतिपन्नेऽप्यात्मलक्षणेऽर्थे तस्य वा प्रतिनियतकर्मफलसंबंधलक्षणे किमित्यागमस्य प्रवृत्तिर्नाभ्युपगमस्य विषयः । नचागमस्य तत्राप्रामाण्यमिति वक्तुं युक्तं सर्वज्ञप्रणीतत्वेन तत्प्रामाण्यस्य व्यवस्थापितत्वात् ॥ सम्म० ॥
आगमप्रमाणश्च प्रमाणान्तरे नान्तर्भवति तथा चात्र शङ्कितम् विशेषावश्यके आगमोऽप्यनुमानान्न भिद्यते परमार्थतस्तस्याप्यनुमानत्वात्तथाहि—शाब्दप्रमाणमागम उच्यते शब्दश्च द्विविधो दृष्टार्थविषयोऽदृष्टार्थविषयश्च। तत्र दृष्टार्थ विषया शब्दाद्या प्रतीतिः सा वस्तुतोऽनुमानसमुत्थैव यतः क्वचित्प्रथमं पृथुबुध्नोदरोर्ध्वकुंडलोष्ठायतवृत्तग्रीवादिमति घटपदार्थे घटशब्दं प्रयुज्यमानं दृष्ट्वा तदुत्तरकालं क्वापि घटमानयेत्यादिशब्दं श्रुत्वा पृथुबुध्नोदरादिमदर्थ एव घट उच्यते तथाभूत एव पदार्थे घटशब्दप्रयोगप्रवृत्तेर्यथा पूर्वकुंभकारापणादौ घटशब्दश्चायमिदानीमपि श्रूयते तस्मात्तथाभूतस्यैव पृथुबुध्नोदरादिमतः पदार्थस्य मया आनयनादिक्रिया कर्त्तव्येत्यनुमानं विधाय प्रमाता घटानयनादिक्रियां करोतीत्येवं दृष्टार्थविषयं शाब्दं प्रमाणं वस्तुतो नानुमानाद्भिद्यते ॥ विशे० ॥

(८) काणादाश्च शब्दोऽनुमानं व्याप्तिग्रहणबलेनार्थप्रतिपादकत्वाद्धूमवदिति । तत्र हेतोरामुखे कूटाकूटकार्षापणनिरूपणप्रवणप्रत्यक्षेण व्यभिचारस्तथाभूतस्यापि तत्प्रत्यक्षस्यानुमानरूपतापायात्। आः कथं प्रत्यक्षं नाम भूत्वा व्याप्तिग्रहणपुरस्सरं पदार्थं परिच्छिद्यादुन्मीलितं हि चेल्लोचनं जातमेव परीक्षकाणां कूटाकूटविवेकेन प्रत्यक्षमिति क्व व्याप्तिग्रहणावसर इति चेत्तदेषान्यत्रापि प्रतीहि ॥ तथाहि—
समुच्चारितश्चेद् ध्वनिर्ज्जातमेव जस्नय शब्दार्थसंवेदनमिति क्व व्याप्तिग्रहणावकाश इति। एवं तर्हि नालिकेरद्वीपवासिनोऽपि पनसशब्दात्तदर्थसंवित्तिः स्यादिति चेत्किं नापरीक्षकस्यापि कार्षापणे कूटाकूटविवेकेन प्रत्यक्षोत्पत्तिः । अथ यावानेतादृशविशेषसमाकलितकलेवरः कार्षापणस्तावानशेषः कूटोऽकूटोवाऽनिष्टं कनीयस्त्वयेत्युपदेशसहायकापेक्षं चक्षुरादि तद्विविके कौशलं कलयति नचापरीक्षकस्यार्थः प्राक्मा वर्त्तिष्टेति चेत्तर्हि शब्दोऽपि यावानेव सशब्दस्तावानेव सोर्थवाचक इति संवित्तिसहायस्तत्प्रतिपादने पटीयान्न च नालिकेरद्वीपवासिनः प्रागियं प्रादुरासीदिति कथं तत्प्रतीतिः स्यात् । अथैतादृशसंवेदनं व्याप्तिसंवेदनरूपमेव तदपेक्षायां च शब्दार्थज्ञानमनुमानमेव भवेदिति चेत्कूटाकूटकार्षापणविवेकप्रत्यक्षमपि किं न तथा तत्रापि तथाविधोपदेशस्य व्याप्त्युल्लेखस्वरूपत्वात् । अथ व्याप्तेः प्राक् प्रवृत्तावपि तदानीमभ्यासदशापन्नत्वेनानपेक्षणात्प्रत्यक्षमेवैतत्तदपेक्षायां तु भवत्येवैतदनुमानं कूटोऽयं कार्षापणस्तथाविधविशेषसमन्वितत्वात्प्राक्प्रेक्षितकार्षापणवदिति चेदेतदेव समस्तमन्यत्रापि तुल्यं विदांकरोतु भवान्न खल्वभ्यासदशायां कोपि व्याप्तिं शब्देऽप्यपेक्षते सहसैव तज्ज्ञानोत्पत्तेरनभ्यासे तु को नाम नानुमानतां मन्यते यथा कस्यचिद्विस्मृतसंकेतस्य कालांतरे पनसशब्दश्रवणे यः पनसशब्दः स आमूलफले ग्रहिविटपिविशेषवाचको यथा यज्ञदत्तोक्तः प्राक्तनस्तथा चायमपि देवदत्तोक्त इति । एवं च पक्षैकदेशे सिध्यसाध्यताशब्दोऽनुमानमित्यत्र सकलवाचकानां पक्षीकृतानामेकदेशस्यानुमानरूपतया स्वीकृतत्वात्।यत्त्वागमरूपतयास्वीकृतः शब्दस्तत्राभ्यासदशापन्नत्वेन व्याप्तिग्रहणापेक्षैव नास्त्यन्यथा कूटाकूटकार्षापणप्रत्यक्षेण व्यभिचारापत्तेस्तथा च हेतोरसिद्धिः । एवं च विवादास्पदं शब्दो नानुमानं तद्विभिन्नसामग्रीकत्वात्कूटाकूटकार्षापणविवेकप्रत्यक्षवदिति सिद्धम् ॥

किं च वाचामनुमानमानतामातन्वानोऽसौ कथं पक्षधर्मतादिकमादर्शयेत् चैत्रः ककुदादिमदर्थविवक्षावान् गोशब्दोच्चारणकर्तृत्वादहमिवेतीत्थमिति चेन्नन्वत्वतो विवक्षामात्रस्यैव प्रतीतिः स्यात्तथा च कथमर्थे प्रवृत्तिर्भवेत् विवक्षातोऽर्थसिद्धिरिति चेन्मैवमस्य तद्व्यभिचारादनाप्तानामन्यथापि तदुपलब्धेः अथ यथाप्तोक्ताच्छब्दात्तथाप्तविवक्षातोऽक्षुण्णैवार्थसिद्धिर्भविष्यतीति चेत्सत्यं किं प्रतीतिपराहतैवेयं परम्परा शब्दश्रुतौ सत्यां प्रतीत्यन्तराव्यवहितस्यैवार्थस्य संवेदनाद्यथा लोचनव्यापारे सति रूपस्य अपि चाप्रतीतिक्येतादृक्कल्पना महापातकं क्रियतां नाम यदि नान्या गतिः स्यादस्ति चेयं शब्दस्य स्वाभाविकवाच्यवाचकभावसंबंधद्वारेणार्थप्रत्यायकत्वोपपत्तेः एतच्च स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामित्यादिसूत्रे निर्णायिष्यते ॥ उदाहरंति समस्त्यत्र प्रदेशे रत्ननिधानं संति रत्नसानुप्रभृतय इति वक्ष्यमाण लौकिकजनकादिलोकोत्तरतीर्थकराद्यपेक्षया क्रमेणोदाहरणोभयी ॥ रत्ना० ॥

अत्राह मीमांसकः शब्दज्ञानादसन्निकृष्टेर्थे शुद्धिः शाब्द मिति वचनात् "शब्दादुदेति यद् ज्ञानमप्रत्यक्षेऽपि वस्तुनि । शाब्दं तदिति मन्यंते प्रमाणांतरवादिन" इति लक्षणलक्षितस्य प्रमाणांतरस्य सद्भावात् कथं द्वे एव प्रमाणे । न चास्य प्रत्यक्षप्रमाणता सविकल्पकत्वात् नाप्यनुमानता त्रिरूपलिंगाप्रभव-

त्वात् अनुमानगोचराविषयत्वाच्च । तदुक्तं "तस्माद-
स्यानुमानत्वं शाब्दे प्रत्यक्षवद्भवेत् । त्रैरूप्यरहितत्वेन ता-
दृग्विषयवर्जनात्"। तथाहि न शब्दस्य पक्षधर्मित्वं धर्मिणो-
ऽयोगात् । नचार्थस्य धर्मित्वं तेन तस्य संबंधासिद्धेः । नचा-
प्रतीतेऽर्थे तद्धर्मतया शब्दस्य प्रतीतिः संभविनी प्रतीते चार्थे
न तद्धर्मताप्रतिपत्तिः शब्दस्योपयोगिनी तामन्तरेणाप्यर्थस्य
प्रागेव प्रतीतेरन्यथा तस्य तद्धर्मतया प्रतीत्ययोगात् भवतु
वार्थो धर्मी तथापि किं तत्र साध्यमिति वक्तव्यं सामान्य-
मितिचेन्न तस्य धर्मिपरिच्छेदकाल एव सिद्धत्वात् ।

तदपरिच्छेदे धर्मिपरिच्छेदायोगाद् न गृहीते विशेषणावि-
शेष्ये बुद्धिरिति न्यायात् । न च सामान्यं धर्मि अर्थविशे-
षस्तत्र साध्यधर्म उक्तदोषानतिक्रमात् । विशेषस्य चान-
न्वयादथ शब्दो धर्मी अर्थवानिति साध्यो धर्मः शब्द एव
च हेतुः न प्रतिज्ञार्थैकदेशत्वप्राप्तेरथ शब्दत्वं हेतुरिति न
प्रतिज्ञार्थैकदेशत्वं दोषः न शब्दत्वस्यागमत्वात् गोशब्दत्व-
स्य निषेत्स्यमानत्वेनासिद्धत्वात् । अत एवानुमानतुल्यविषय-
तापि न शाब्दे संभवति । तदुक्तं "सामान्यविषयत्वं हि
यदस्य स्थापयिष्यते । धर्मी धर्मविशिष्टश्च लिंगीत्येतच्च
साधितं" न तावदनुमानं हि यावत्तद्विषयं न तत् । अथ शब्दो-
ऽर्थवत्वेन पक्षः कस्मान्न कल्प्यते ।प्रतिज्ञार्थैकदेशो हि हेतुस्त-
त्र प्रसज्यते। पक्षे धूमविशेषे हि सामान्यंहेतुरिष्यते। शब्दत्वं
गमकं नात्र गोशब्दत्वं निषेत्स्यते। विशेष्यतो व्यक्तिरेव हेतो-
श्चैका प्रसज्यत" इति शब्दस्य चार्थेन संबंधाभावतो यथा
न पक्षधर्मत्वं तथान्वयोऽपि प्रमेयेण व्यापाराभावतोऽ-
संगत एव "तदुक्तं अन्वयो न च प्रमेयेण निरूप्यते ।
व्यापारेण हि सर्वेषामन्वेतृत्वं प्रतीयते । यत्रधूमोऽस्ति तत्रा-
ग्नेरास्तित्वेनान्वयः स्फुटः । नत्वेवं यत्र शब्दोऽस्ति तत्रार्थो-
ऽस्तीति निश्चयः। न तावत् यत्र देशोस्ति न तत्कालेऽवगम्य-
ते । भिवेन्नित्यविभुत्वाच्चेत् सर्वार्थेष्वपि तत्समम । तत्र
सर्वत्र दृष्टत्वाद्व्यतिरेकस्य चागतेः" । सर्वशब्दैरशेषार्थ-
प्रतिपत्तिः प्रसज्यते" । अन्वयाभावे व्यतिरेकस्याप्यभावः
उक्तं च "अन्वयेन विना तस्माद्व्यतिरेकः कथं भवेदिति"
तदेषमनुमानलक्षणाभावात् शाब्दं प्रमाणांतरमेव ॥ सम्म०
अत्र प्रतिविधीयते यत्तावच्छब्दस्य त्रैरूप्यरहितत्वेन तादृग् वि-
षयाभावाच्चानुमानानंतर्भावप्रतिपादनमभ्यधायि तदयुक्तमेव न
ह्यप्रमाणस्यानुमानानन्तर्भावो युक्तः पुनः शब्दोद्भवस्य ज्ञान-
स्याप्रामाण्यं शब्दस्यार्थप्रतिबंधाभावात् । न हि शब्दोऽ-
र्थस्य स्वभावोऽत्यंतभेदान्नापि कार्यं तेन विनाऽपि भावात् ।
न च तादात्म्यतदुत्पत्तिव्यतिरिक्तः संबंधो गमकत्वनिबंधन-
मस्ति न च स इति प्रतीतिबलाद्वास्तवप्रतिपत्तिशक्तियुक्तानां
प्रदीपानामिवार्थप्रकाशकत्वं संभवति न च व्यवस्थितैवा-
र्थप्रतिपादनयोग्यता संकेतेन शब्दस्याभिव्यज्यत इति
वक्तव्यं पुरुषेच्छावशादन्यत्रार्थे शब्दस्य समयान्तप्रवृत्तिप्र-
सक्तेः । दृश्यते च पुरुषेच्छावशादन्यत्रापि विषये शब्दा-
नां प्रवृत्तिः न च पुरुषेच्छावृत्तिः समयो वस्तुप्रतिबद्धः तद-
भावेऽपि तस्य प्रवृत्तेः । न च संकेतभेरेण शब्दवस्तुप्रत्या-
यकत्वं संकेताभावप्रसक्तेः । आप्तप्रणीतशब्दानां पुनरर्थ-
व्यभिचारेऽप्याप्तप्रणीतत्वानिश्चयादेवाप्रामाण्यं न पुनराप्त-
स्यैवासंभवात् । न च बाधकप्रमाणाभावात् ततो बाह्ये
विषये शब्दानां प्रतिबंधाभावतः प्रामाण्यमेव संभवति
प्रत्यक्षधर्मत्वाद्यसंभवबाधकप्रमाणाभावात् । ततो बाह्यविष-
ये शब्दानां प्रतिबंधाभावतः प्रामाण्यमेव न संभवति पक्षध-
र्मताद्यनुमानत्वाभावप्रतिपादनं युक्तमेवेति स्थितम् । यत्र
चाभिप्रायसूचने प्रामाण्यमस्य तत्रानुमानलक्षणयुक्तस्यैव
नान्यादृग्भूतस्यैव प्रमाणांतरत्वम् ॥ सम्म० ॥

(६ सम्मतितर्के आगममधिकृत्योक्तम्) तस्य च जीवाजीवा-
दिलक्षणे दृष्टिविषये वस्तुतत्वे सर्वदा विसंवादाददृष्टविषये
ऽप्येकवाक्यतया प्रवर्तमानस्य च प्रामाण्यं प्रतिपत्तव्यम् ।
न च वक्त्रधीनत्वात् तस्याप्रामाण्यं वक्त्रधीनत्वप्रमाण्य-
त्वयोर्विरोधाभावाद्वक्त्रधीनस्यापि प्रत्यक्षप्रामाण्योपलब्धेः ।
न चाक्षजत्वाद्वस्तुप्रतिबद्धेन तत्प्रामाण्यं तच्छब्दस्य विप-
र्ययादिति वक्तव्यं शब्दस्यात एव प्रमाणांतरत्वोपपत्तेरन्य-
थानुमानादविशेषप्रसंगात् । तथाहि-गुणवद्वक्त्रप्रयुक्तश-
ब्दप्रभवादेव शाब्दमनुमानज्ञानाद्विशिष्यते अन्यथा बाह्यार्थ-
प्रतिबंधस्यात्रापि सद्भावान्नानुमानादस्य विशेषः स्यात् ।
यदा च परोक्षेऽपि विषयेऽस्य प्रामाण्यमुक्तन्यायात् तद् गुण-
वद्वक्त्रप्रयुक्तत्वेनास्य प्रामाण्यमतश्च गुणवद्वक्त्रप्रयुक्तत्व-
मितीतरेतराश्रयदोषोऽपि नात्रावकाशं लभते ॥

यथोक्तं संवादादस्य प्रामाण्यनिश्चये कुतोऽयमस्यात्र संवा-
द इत्यपेक्षायामाप्तप्रणीतत्वादित्यवगमो न पुनः प्रथममेव
तत्प्रतीतत्वनिश्चयादस्यार्थप्रतिपादकत्वं प्रतिबंधनिश्चयादनु-
मानस्य विषयतापि दृष्टविषयाविसंवादिवाक्यैकवाक्यतां
विरहय्य दृष्टार्थवाक्यैकदेशस्यान्यतः कुतश्चित्प्राक् संवादि-
त्वनिबंधनस्य प्रामाण्यस्य निश्चयोऽन्यावस्थायाश्चाप्तप्रणी-
तत्वनिश्चयात् प्रवृत्तिरदृष्टार्थवाक्यान्न वार्यत इति कुत
इतरेतराश्रयावकाश एकांतवादिवाक्यात्तु दृष्टार्थेऽपि वि-
संवादिन : सर्वथा प्रवृत्तिरेव निश्चितविसंवादांगुल्यग्रहस्ति-
यूथशतप्रतिपादकवाक्यादिवन्न ह्येकांतवादिवचनानां वाच्यं
संभवतीत्युक्तं यतः सामान्यं वा तद्वाच्यं भवेद्विशेषो वा ।
उभयमनुभयं वेति विकल्पाः न तावत्सामान्यं तस्येतरव्यावृ-
त्तप्रतिनियतैकस्वरूपत्वायोगात् । शब्दवाच्यत्वे घटाद्यान-
यनाय प्रेरितः सर्वत्र प्रवर्त्तेत न वा क्वचिद् भेदनिबंधनत्वा-
त् प्रवर्तत्ते सामान्यस्यार्थक्रियाकारितया च बंधनत्वायोगात्।
अथापि स्याद्यदायं प्रतिपत्तौ वाक्यमश्रुतपूर्वं शृणोति तदा
पदानां संकेतकालानुभूतानामर्थं सामान्यलक्षणमेव प्रतिपद्य-
ते या तु वाक्यार्थप्रतिपत्तिः सापेक्षासन्निधानाभ्यां विशे-
षणविशेष्यभावात्पदार्थप्रतिपत्तिनिबंधना न पुनस्ततो वाक्या-
त् तथाविधस्य तस्य स्वार्थेन सह संबंधाप्रतिपत्तेः वाक्यमेव
प्रवृत्तिनिवृत्तिव्यवहारक्षमं न पदं तस्यानर्थक्रियाकारिसा-
मान्यप्रतिपादकत्वेनाप्रवृत्तिमत्वादत एव न विवक्षाप्रतिभा-
सनमप्यर्थप्रतिपादयंतः शब्दानुमानतामासादयंति अगृही-
तप्रतिबंधादपि वाक्यविशेषात् यथोक्तन्यायतो वाक्यार्थप्रति-
पत्तेरनेनैवाभिप्रायेण सौगता वाक्यगतां विना त्वदृशपदमेवा-
नुमानं अंतर्भावितवंतः । उक्तं च मीमांसकैः-

वाक्यार्थे तु पदार्थेभ्यः संबंधानुगमादृते । बुद्धिरुत्पद्यते
तस्माद्भिन्ना साप्यक्षबुद्धिवत् ॥ १ ॥ वाक्येष्वदृष्टेष्वपिसार्थ-
केषु पदार्थचिन्मात्रतया प्रतीतिम् । दृष्ट्वानुमानव्यतिरेक-
भीताः । क्लिष्टाः पदाभेदविचारणायामिति ॥ २ ॥
मसदेतदेवं कल्पनायां पदार्थानामपि वाक्यार्थप्रतिपत्तिहेतु-

त्वासंभवात् तथा हि घटः पटः कुंभ इत्यादिपदेभ्यो यथाऽन्योन्याननुषक्तस्वतंत्रसामान्यात्मकार्थप्रतिपत्तिस्तथा संबद्धपदसमूहश्रवणादपि किं न तथाभूतसामन्यप्रतिपत्तिर्भवेन्न हि ततः सामान्यमात्राधिगमे तत्परित्यागतो विशिष्टार्थप्रतिपत्तौ निमित्तमस्ति न चापेक्षासन्निधानात्तत्प्रवृत्तौ निमित्तं पदार्थस्य पदार्थांतरं प्रत्युत्पत्तौ प्रतिपत्तौ वाऽपेक्षादेरयोगात् तस्य सामान्यात्मकत्वेनोत्पत्तेरसंभवात् स्वपदेभ्यः परप्रतिपत्तेस्तत्रापि पदार्थांतरापेक्षाद्यनुपपत्तेरर्थशक्तित एव ततो विशेषप्रतिपत्तिरितिचेत् तर्हि पदार्थानामेकार्थसंभवाप्रतिपत्तिर्यस्यापि ततस्तत्प्रतिपत्तिर्भवेत् । न च सामान्यत्यागे किंचिन्निबंधनं बाधकाभावात् सत्यर्थित्वे उभयत्र प्रतिपत्तिप्रवृत्ती स्यातां न च वाक्यार्थप्रत्यय एव बाधकस्तेनास्य विरोधाभावात् सामान्यविशेषयोः साहचर्यात् सामान्यप्रत्ययस्य च विशेषप्रतिपत्तिप्रतिनिमित्तत्वाभ्युपगमान्निमित्तस्य च निमित्तेनाऽबोध्यत्वादन्यथा तस्य तन्निमित्तत्वायोगादथ प्रागप्येवमयं व्युत्पादितः यत्र च नैत्र भवति–तथाहि यः कश्चित् एकद्रव्यार्थनिवेशः पदसमूहः स संकेतसमयात्पदार्थानामेकद्रव्यसंभवस्तत्र पदार्थसामान्यत्यागाद्विशेषः प्रतिपत्तव्यो यथा नीलोत्पलादौ नन्वेवं सर्ववाक्यान्यस्य व्युत्पादितान्येव भवंति तथाहि–यः कश्चित् संभवादेकद्रव्यार्थनिवेशः पदसमूहः स संकेतसमयावगतसामान्यात्मकावयवार्थपरित्यागतस्तेषामेव विशेषणविशेष्यभावेन विशिष्टोऽर्थगोचरप्रतिपत्तव्यो यथा नीलोत्पलं पश्येत्यादिपदसंघातः तथा चायमपूर्ववाक्यात्मकः पदसमुदाय इति संकेतमनुस्मृत्य यदा ततस्तथाभूतमर्थं प्रत्येति तदा कथं न विशिष्टार्थवाचकं वाक्यमनेनैव क्रमेण शब्दविदा समयव्यवहार उपलभ्यते । यथा धात्वादिः क्रियादिवचनः कर्त्रादिवचनश्च लडादिरिति । समयपूर्वकं प्रकृतिप्रत्ययौ प्रत्ययार्थं सह ब्रूत इति व्युत्पादितोऽनर्थक्रियाकारित्वेन सामान्यमात्रस्य विशेषनिरपेक्षस्य प्रतिपादयितुमनिष्टः तत्परित्यागेन व्यवहारकाले विशेषमवगच्छति व्यवहारी । न च प्रकृतिप्रत्ययार्थावेवात्र पदार्थं प्रतिपादयतो न पदमिति मंतव्यम् ॥

अशाब्दे चापि वाक्यार्थे न पदार्थेषु शब्दतो वाक्यार्थस्यैव नैतेषां निमित्तांतरसंभव इत्यस्य विरोधप्रसक्तेः । न च वाक्यस्य वाक्यार्थसंकेतकरणेऽनुमानात् शाब्दस्यापि विशेषप्रतिपत्तिविशेषस्य प्राक् प्रतिपादितत्वात् । केवलस्य च पदस्य प्रयोगानर्हत्वाद्वाक्यस्य तु प्रयोगार्हस्य सामान्यानभिधायकत्वात् कथं सामान्ये शब्दार्थः स्यात् यत्तु पूर्वपदाऽनुरंजितं पदमेव वाक्यं पदार्थ एव पदार्थांतरविशेषितो वाक्यार्थोऽभ्युपगतस्तथाहि दंडी छत्रीत्यादिव्यपदेशो यथा पुरुष एव समासादयति नान्यस्तद्व्यतिरिक्तः तथाऽपाक्षीत् पचतीत्याद्यतीतकालाद्यवच्छिन्नः क्रियाविशिष्टश्च देवदत्त एव प्रतीयतेऽपाक्षीदित्यादिशब्दानां देवदत्तशब्देन सामानाधिकरण्यात् नेतु तद्व्यतिरिक्तोऽर्थः । अथ यत्र कालाद्यवच्छिन्नपुरुष एव प्रतीयते तदाग्निहोत्रं जुहुयात् ग्रामं गच्छ स्वाध्यायः कर्त्तव्य इति लिङ्लोट्कृत्ययोगेषु कस्यार्थस्य प्रतीतिरत्रापि कर्मणि नियुक्तः क्रियाविशिष्टोऽध्येषणादिविशिष्टश्च देवदत्त एव प्रतीयते केवलं वर्त्तमानादिकालो न विशेषणत्वेनात्रावतिष्ठते ॥

अथ यदि नात्रार्थातिरेकावगतिर्भावसंपादने कथं पुरुषः प्रवर्त्तते यथा हि देवदत्तः पचतीति वाक्यान्न प्रवर्त्तते तथा जुहुयादित्यस्मादपि नैव प्रवर्त्तते प्रवृत्तिनिमित्तस्यानवबोधात् । असदेतत् जुहुयादित्यादिवाक्यजनितविज्ञानस्यैव प्रवर्त्तकत्वात् प्रवृत्तेस्तद्भावभावित्वेनोपलंभादेतद्वाक्यसमुत्थं ज्ञानं पुरुषं स्वर्गादिसाधने नियोजयदुपलभ्यते न पचतीत्याद्यादिवाक्यसमुत्थं तथाहि विध्यादिवाक्यजनितं ज्ञानंतदनन्तरमिच्छा तदनंतरं प्रयत्नःतदनंतरं च पुरुषस्य स्वर्गादिफलार्थःपरिस्पंदस्ततोऽपि फलपर्यंता स्वर्गफलावाप्तिरित्यभिधानात् । तेऽपि युक्तकारणा एकांतपक्षे विशेष्ययोरत्यंतभेदेऽभेदे वा विशेषणानुरागस्य पदपदार्थेषु संभवाद्वाक्यार्थकल्पनादेरनुपपत्तित एवापाक्षीद्देवदत्त इत्यादौ न कालक्रियाविशिष्टपुरुषप्रतिपत्तिः क्रियादेः पुरुषाद्भेदे संबंधासिद्धितो व्यवच्छेदकत्वानुपपत्तेरभेदेऽप्येकस्य तात्विकविशेषणविशेष्यरूपतासंगतेरन्यथातिप्रसंगात् । कल्पनारचितस्य तद्रूपत्वस्य सर्वत्राविशेषात् विशिष्टप्रत्ययोत्पत्तेश्चान्यनिमित्तत्वाद्विरोधादिदोषस्य च तत्र प्रागेव प्रतिविहितत्वादेतेन लिङादियुक्तवाक्यजनितविज्ञानस्य प्रवर्त्तकत्वमेकांतवादिप्रकल्पितं प्रतिक्षिप्तं तद्भावभावित्वस्यान्यथासिद्धत्वप्रतिपादनात् ॥ सम्म० ॥

(१०) (शब्दस्य बाह्यार्थे प्रामाण्यं सम्मतितर्के शास्त्रप्रयोजनमधिकृत्योक्तम्) यदि प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं प्रयोजनप्रतिपादनायादिवाक्यमुपादीयते तदा ते प्रेक्षापूर्वकारित्वादेवाप्रमाणके नैव प्रवृत्तिं विदधति। नच प्रयोजनप्रतिपादकमादिवाक्यं तत्प्रभवं च ज्ञानं प्रमाणमनक्षजत्वेनाध्यक्षत्वायोगान्नाप्यनुमानं स्वभावकार्यलिंगसमुत्थं तद्भावत्वेन तत्कारणत्वेन वा तत्प्रतिपाद्यप्रयोजनस्य प्रमाणतोऽप्रतिपत्तिः तदुत्थापकस्य लिंगस्य तत्कार्यत्वानवगमादन्यस्य च स्वसाध्यप्रतिबंधादप्रतिबद्धस्य च स्वसाध्यव्यभिचारेणागमकत्वात्तत्वेचातिप्रसंगात् तत्प्रतिबद्धत्वेऽप्यनिश्चितप्रतिबंधस्यातिप्रसंगत एवागमकत्वात् ॥

न च वाक्यमिदं प्रवर्त्तमानं स्वमहिम्नैव स्वार्थमप्रत्याययतीति शब्दप्रमाणरूपत्वात्स्वाभिधेयप्रयोजनप्रतिपादने प्रमाणं शब्दस्य बाह्यार्थे प्रतिबंधासंभवेनाप्रामाण्याद्विवक्षायां प्रामाण्येऽपि तस्या बाह्यार्थाविनाभावित्वायोगान्नापि ये यमर्थं विवक्षंति ते तथैव तं प्रतिपादयंत्यन्यविवक्षायामप्यन्यशब्दोच्चारणदर्शनाद्विवक्षायां तु बाह्यार्थप्रतिबद्धत्वानुपपत्तेरेकांततस्तत्र शब्दादपि प्रमाणादादिवाक्यरूपात्प्रयोजनविशेषोपायप्रतिपत्तिस्तदप्रतिपत्तौ च तेषां ततः प्रवृत्तौ प्रेक्षावत्पूर्वकारितान्यावृत्तिप्रसंगात्प्रयोजनविशेषोपायसंशयोत्पादकत्वेन प्रत्यंगत्वादादिवाक्यस्य सार्थकत्वं तथाह्यर्थसंशयादपि प्रवृत्तिरुपलभ्यते यथा कृषीवलादीनां कृष्याद्याधनाधिगतशस्यावाप्तिफलतामथ बीजादिविवेकेनावधृतबीजादिभावतया निश्चितोपायास्तदुपाये शस्यावाप्त्यनिश्चयेऽपि तत्र तेषां प्रवृत्तिर्युक्ता न पुनः शास्त्रश्रवणादावुपेयप्रयोजनविशेषानिश्चयवत्तदुपायाभिमतादिवाक्यस्यप्रत्याद्यापायनिश्चयस्याप्यसंभवादयुक्तमेतद्यतो यथा शस्यसंपत्त्यादौ फले कृषीवलादेः संदेहः तथा तदुपायाभिमतबीजादावप्यानिर्व्वर्त्तितकार्यस्य कारणस्य तथाभावनिश्चयायोगात्तत्र यत्कृष्यादिकं संशय्यमानोपायभावं प्रवृत्तिकारणं तथा शास्त्रमप्यादिवाक्यादनिश्चितोपायभाव किं न प्रतिपत्तिकारणमभ्युपगम्यत इति चेद्–

सदेतत्।आदिवाक्योपन्यासः शास्त्रप्रयोजनविषयसंशयप्रयो-
जनविषयसंशयोत्पादनार्थं संशयोऽपि च निश्चयविरुद्धो-
ऽनुत्पत्तौ च निश्चये तत्राप्रतिबद्धप्रवृत्तिहेतुतया प्रादुर्भावः
केन वार्येत आदिवाक्योपन्यासमंतरेणाप्यथाश्रुतप्रयोजन-
वाक्यानां प्रयोजनसामान्ये तत्सत्त्वे नराणां संशयो जायते।
किमिदं चिकित्साशास्त्रवत्सप्रयोजनमुत काकदंतपरीक्षा
वन्निष्प्रयोजनं ततश्च संशयादनुपन्यस्ते प्रयोजनवाक्ये
प्रयोजनसामान्यार्थिनः प्रवर्त्ततां प्रयोजनविशेषे तु कथम-
श्रुतप्रयोजनवाक्यानां संशयोत्पत्तिः प्रायेण च प्रयोजनवि-
शेषविषयस्यैव संशयस्य प्रवृत्तिकारणत्वात् । तदुत्पादना-
यादिवाक्यमुपादेयं अतश्च प्रयोजनसामान्यविशेषेषु संश-
याना: किमिदं सप्रयोजनमुत निष्प्रयोजनं सप्रयोजनत्वेऽपि
किमभिलषितेनैव प्रयोजनेन तद्वदिति ।पक्षपरामर्शं कुर्वा-
णाः प्रवर्त्तंते असदेतत् । कुत्रचिच्छास्त्रादनुभूतप्रयोजन-
विशेषं श्रोतारं प्रति प्रयोजनवाक्यस्यानुपयोगात् । स हि
किंचिच्छास्त्रमुपलभ्य प्रागनुभूतप्रयोजनविशेषेण शास्त्रेणा-
स्य वाक्यात्मकत्वेन साधर्म्यमवधार्येदमपि निष्प्रयोजन-
मुतानभिमतप्रयोजनवद्भुताभीष्टप्रयोजनवद्वा इत्याशंकमानः
प्रयोजनवाक्यमंतरेणापि प्रवर्त्तत एवाननुभूतप्रयोजनविशे-
षस्तु प्रयोजनवाक्यादपि नैव प्रवर्त्तते । तं प्रति तस्यापि
तदुत्पादकत्त्वायोगान्नहि प्रागननुभूतशास्त्रप्रयोजनप्रतिपाद-
कम् वाक्यमेतदर्थमित्यपि प्रतिपत्तुं समर्थोऽपरयत्नमंतरेण
नाप्यनुभूतविस्मृतप्रयोजनविशेषः प्रयोजनवाक्यात्संस्मृ-
त्य तद्विशेषं संशयो नः प्रवर्त्तते । तद्रहितशास्त्रादपि तद्वि-
शेषे स्मृतिसंभवान्नियमेन तु नो ताभ्यामपि तदनुस्मरणं
भवति तथापि प्रयोजनवाक्यस्य ततः स्मृतिहेतुत उपन्या-
सेऽन्यस्यापि तद्धेतोः किं नोपन्यासः सामान्यविशेषयोश्च
दर्शनादर्शनाभ्यां विशेषस्मरणसहकारिभ्यां संशयो न च
प्रयोजनवाक्यं प्रयोजनविशेषस्य भावाभावयोः सामान्यमथ
विवक्षापरतंत्रत्वात्स्वार्थं तथाभावापारेऽपि प्रयोगसंभवात्सा-
मान्यमेव वाक्यशास्त्रमपि तर्हि शास्त्रांतरसादृश्यात्प्रयोज-
नानिर्वृत्त्युपायत्वानुपायत्वयोःसामान्यमन्यतरनिश्चयनिमित्ता-
भावात्ततः संशयानः प्रवर्त्ततां किमकिंचित्करप्रयोजनवा-
क्येन नच सामान्यविशेषस्य च दर्शनादर्शनाभ्यामेव यथो-
क्ताभ्यां संशयः किं तु साधकबाधकप्रमाणावृत्तावपि सा च
प्रयोजनवाक्योपन्यासयोरपि संभवत्येव मा भूत्संशयोत्पादने
वाक्यस्य शास्त्रश्रवणादिप्रवृत्तौ सामर्थ्यं किं तु प्रकरणारंभ-
प्रतिषेधाय नारब्धव्यमिदं प्रकरणमप्रयोजनत्वात् काकदंत-
परीक्षावदिति व्यापकानुपलब्धेरसिद्धतोद्भावनायतदुपन्यास
इति चेत् एतदप्यसद्यतः शास्त्रप्रयोजनं वाक्येनाप्रदर्शयता
तदसिद्धिरुद्भावयितुमशक्या वाक्याद्यस्य प्रमाणतया
प्रयोजनविशेषसद्भावप्रकाशनसामर्थ्याभावात् । न च सप्र-
योजनत्वेतरयोः परस्परपरिहारस्थितयोः कुतश्चित्प्रमाणादे-
काभावप्रतिपत्तावितराभावप्रतिपत्तिरतिप्रसंगात् येन वा-
क्यमात्रस्योपक्षेपेण हेतोरसिद्धिः स्यात् । नापि कुतश्चित्प्र-
योजनविशेषमुपलभ्यमानेन स्वयमुपलब्धप्रयोजनविशेषोप-
लंभोपायमप्रदर्श्यवाक्यार्थोसिद्धतोद्भावना वाक्यस्याप्रमाणस्य
हेतुप्रतिपक्षभूतार्थोपस्थानाशक्तस्योपन्यासमात्रेणासिद्धेर-
योगात् । नाप्यनिबंधनाय प्रतिपत्तिरतिप्रसंगात् । अथ यद्यर्थं
प्रमाणत्वाद्विपरीतार्थोपस्थापनमुखेनासिद्धतामिदं नोद्भा-
वयति । तथापि शास्त्रस्य निष्प्रयोजनता संदिग्धतः संदिग्ध-
निष्प्रयोजनत्वस्य शास्त्रस्य प्रयोजनाभावं निश्चितं प्रेक्षाव-
दारंभप्रतिषेधहेतुं प्रयुंजानोऽनेन वाक्येन प्रतिक्षेप्तुमिष्टः
न पुनः प्रयोजनविषयनिश्चय एवोत्पादयितुमिष्टः तर्हि प्रति-
पक्षोपक्षेपेणैव साधनधर्म्माणामसिद्धिरपि तु स्वग्राहिज्ञानवि-
कलतया संदिग्धधर्म्मिसंबंधत्वमप्यसिद्धत्त्वमेव तस्मात्संदि-
ग्धसिद्धतोद्भावनाय वाक्यप्रयोग इति तदप्यनुपपन्नं । यथाहि
सप्रयोजनत्वे संदेहोत्पादने वाक्यस्यानुपयोगित्वं शास्त्रमात्रा-
दपि भावात् । तथा निष्प्रयोजनत्वेऽप्येवं ह्यनेन वाक्येन हेतो-
रसिद्धतोद्भाविता भवति यदि तत्सत्वासंदेहनिबंधनानि
कानि कारणान्यपि तदेवं प्रकाशितानि भवंति न च वि-
पर्यस्तपुरुषसंदेहोत्पादने तद्वाक्यं प्रभवति अदर्शनात् ॥
नच प्रस्तुतशास्त्रस्य प्रयोजनं शास्त्रांतरेण कथंचित्सा-
म्यात्साधकप्रमाणाप्रवृत्तितश्चान्यानि संदेहकारणानि भवंति
वाक्यमप्येतावन्मात्रप्रकाशनपरं हेतोः संदिग्धासिद्धतामुद्भा-
वये तच्च तथाप्रकाशनमनुपन्यस्तेऽपि वाक्ये शास्त्रमात्रादपि
दर्शनात् प्रमाणद्वयावृत्तेश्च भवतीति कस्तस्योपयोगः । अनु-
पन्यस्ते कथं तदिति चेत् उपन्यस्तेऽपि कथं नहि तदुपन्या-
साऽनुपन्यासत्वस्थयोः संदिग्धत्त्वात्प्रस्तुत्कथंचन विशेषं
पश्यामः। असिद्धतोद्भावनमनेन न्यायेन रुचामवासं गतमिति
चेन्नैतत् नह्यनेन प्रकारेणासिद्धतोद्भावनमेव प्रतिक्षिप्यते किं-
तु प्रमाणरहिताद्वाङ्मात्रादसिद्धता नोद्भावयितुं शक्येति प्रद-
र्श्यते । तत्र प्रयोजनवाक्यं हेतुसिद्धतोद्भावनार्थमपि युक्तं ।
नच परोपन्यस्ते साधने प्रयोजनवाक्येनासिद्धतामुद्भाव्य
कथमसिद्धिः साधनस्येति प्रत्यवस्थानवंतं शास्त्रपरिसमाप्तेः
प्रयोजनमवगमयन् शास्त्रं श्रावयति । ततः समधिगते प्रयो-
जने तदुपन्यस्तस्य साधनसिद्धिरिति वक्तुं शक्यं शास्त्रश्र-
वणतः प्रयोजनावगमे शास्त्रस्यादौ तद्वाक्योपन्यासस्य वैय-
र्थ्यप्रसक्तेः । अत एव शास्त्रार्थप्रतिज्ञाप्रतिपादनपरः आदि-
वाक्योपन्यास इत्याद्यपि प्रतिक्षिप्तम् अप्रमाणं तदादिवाक्या-
त्तदसिद्धेः । तथा संबंद्धाभिधेयप्रत्यायनपराण्यपि वाक्या-
नि शास्त्रादौ वाङ्मात्रेण निश्चयायोगान्निष्प्रयोजनानि प्र-
तिक्षिप्तान्येवोक्तन्यायस्य समानत्वात् ।

तदयुक्तं समयेत्याद्यभिधेयप्रयोजनप्रतिपादकं गाथासूत्रमत्र
प्रतिविधीयते। यदुक्तं न प्रत्यक्षमनुमानं वा शब्दस्तत्र सिद्ध-
साध्यताप्रत्यक्षानुमानलक्षणयोगात्तत्र यच्च नापि शब्दः प्रमा-
णं बहिरर्थे तस्य प्रतिबंधवैकल्येन विवक्षायामप्रतिबंधेऽपि
यथाविवक्षामर्थासंभवात् तदप्यसारं बाह्यार्थेन शब्दप्रति-
बंधस्य प्रसाधयिष्यमाणत्वात्तत्रैव च प्रतिपत्तिप्रवृत्त्यादिव्य-
वहारस्योपलभ्यमानत्वाद्बाह्यार्थ एव शब्दस्य प्रामाण्यमभ्यु-
पगंतव्यम् । प्रत्यक्षवच्च चार्थव्यभिचारित्वप्रामाण्यनिश्चयवतां
ततः प्रवर्त्तमानानां प्रेक्षापूर्वकारिता क्षतिर्न वा नाप्तप्रणीतसरि-
त्तटपर्यस्तगुहशक्यपटुवाक्यविशिष्टतानवगमान्नातः प्रवृत्तिः
प्रत्यक्षाभासात्प्रत्यक्षस्येवानाप्तप्रणीतवाक्यादस्य विशिष्ट-
तावसेया यस्य तु न तद्विशिष्टतावसेया नासावतः प्रवर्त्तते
अनवधृतहेत्वाभासविवेकाद्धेतोरिवानुमेयार्थक्रियार्थी न चा-
प्तानां परहितप्रतिबद्धप्रयासानां प्रमाणभूतत्वात्स्ववाङ्मात्रेण
प्रवर्त्तयितुं प्रभवता प्रयोजनवाक्योपन्यासवैयर्थ्यं सुनिश्चिता-
प्तप्रणीतवाक्यादपि प्रतिनिधनप्रयोजनार्थिनां तदुपायानि-
श्चये तत्र प्रवृत्त्ययोगान्नच प्रयोजनविशेषप्रतिपादकवाक्यम-

न्तरेणाप्तप्रणीतशास्त्रस्यापि तद्विशेषप्रतिपादकत्वनिश्चयो येन त एव तदर्थिनां तत्र प्रवृत्तिः स्यात्तदनभिमतप्रयोजनप्रतिपादकानामपि तेषां संभवादतो यत्र खल्वाप्तैरिदं कर्त्तव्यमिति पुरुषाः प्रतीताः तदाप्तभावान्नियुज्यंते तत्रावरिततत्प्रेरणा तथाभावविषयविचारास्तदभिहितं वाक्यमेव बहु मन्यमाना अनादृतप्रयोजनपरिपृश्नाः प्रवर्त्तंते विनिश्चिततदाप्तभावानां प्रत्यवस्थानासंभवादिति निरस्तम् ॥

आप्तप्रवर्त्तितप्रतिनियतप्रयोजनार्थिजनप्रेरणावाक्यस्यैव प्रयोजनवाक्यत्वनिश्चयादन्यथाभिमतफलार्थिजनप्रेरकवाक्यस्याप्तप्रयुक्तत्वमेवानिश्चितं स्यादनभिमतार्थप्रेरकस्यावगताप्तवाक्यत्वे चातिप्रसंगो न चाप्तवाक्यादपि प्रतिनियतप्रयोजनार्थिनस्तदवगमे तत्र प्रवर्त्तितमुत्सहंतेऽतिप्रसंगादेवेति सुप्रसिद्धं । अर्थसंशयोत्पादकत्वेन चास्य प्रवर्त्तकत्वप्रतिक्षेपे सिद्धसाधनं व्यापकानुपलब्धस्वसिद्धतोद्भावनमादिवाक्यनिश्चितबाह्यार्थप्रामाण्याद्युक्तमेव यथा चात्र तस्याप्रामाण्यं तथा प्रतिपादयिष्यामोऽत एवाप्ताभिहितत्वासिद्धेरविसंवादकत्वायोगादप्रमाणत्वाभावनिश्चयनिमित्ताभावादप्रवर्त्तकत्वं प्रयोजनवाक्यस्य प्रेक्षापूर्वकारिणः प्रतीतिर्यदुच्यते तदपि प्रतिव्यूढं द्रष्टव्यम् ॥ सम्म० ॥

(११) ननु च समयपरमार्थविस्तरत इत्यमेनागमस्याकल्पितो बाह्योऽर्थः प्रतिपाद्यत्वेन शब्दार्थयोश्च वास्तवः संबंधो निर्दिष्टः द्वितयमप्येतदयुक्तं प्रमाणबाधितत्वादिति बौद्धाः। तथाहि- शब्दानां न परमार्थतः किंचिद्वाच्यं वस्तुस्वरूपमस्ति । सर्व एव हि शाब्दप्रत्ययो भ्रांतो भिन्नेष्वेव भेदाकाराध्यवसायेन प्रवृत्तेः यत्र तु पारंपर्येण वस्तुप्रतिबंधस्तत्रार्थसंवादो भ्रांतत्वेऽपि तत्र यत्तदारोपितं विकल्पबुद्ध्यार्थे भिन्नं रूपं तदन्यव्यावृत्तपदार्थानुभवबलायातत्वात्स्वयं चान्यव्यावृत्ततया प्रतिभासनाद्भाने स्वान्यव्यावृत्त्यार्थेन सहैक्येनाध्यवसितत्वात् अन्यापोढपदार्थाधिगतिफलत्वाच्चापोह इत्युच्यते। अतोऽपोहः शब्दार्थ इति प्रसिद्धं । अत्र विधिवादिनः प्रेरयंति यदि भवतां द्रव्यगुणकर्मसामान्यादिलक्षणानि विशेषणानि शब्दप्रवृत्तिनिमित्तानि परमार्थतो न संति कथं लोके दंडीत्याद्यभिधानप्रत्ययाः प्रवृत्तास्तद्द्रव्याद्युपाधिनिमित्तास्तथा हि-दंडी विषाणीत्यादिवाध्वना लोके द्रव्योपाधिकौ प्रसिद्धौ शुक्लः कृष्ण इति गुणोपाधिकौ चलति भ्रमतीति कर्म्मनिमित्तौ अस्ति विद्यत इति सत्तानिमित्तकौ गौरश्व इति सामान्यविशेषोपाधी इह तंतुषु पट इति समवायनिमित्तः ॥

तत्रैषां द्रव्यादीनामभावे दंडीत्यादिप्रत्ययशब्दौ निर्विषयौ स्यातां न चानिमित्तावेतौ युक्तौ सर्वत्र सर्वदा तयोरविशेषेण वृत्तिप्रसंगात् । नचाविभागेन तयोः प्रवृत्तिरास्ति तस्मात्संति द्रव्यादयः पारमार्थिकाः प्रस्तुतप्रत्ययशब्दविषयाः प्रमाणयंति चात्रापेक्षापरंपरासंकीर्णप्रवृत्तयस्ते सनिमित्ता यथा श्रोत्रादिप्रत्ययाःअसंकीर्णप्रवृत्तयश्च दंडीत्यादिशब्दप्रत्यया इति स्वभावहेतुः अनिमित्तत्वे सर्वत्राविशेषेण प्रवृत्तिप्रसंगो बाधकं प्रमाणं । अत्र यदि पारमार्थिकबाह्यविषयभूतेन निमित्तेन सन्निमित्तेन सन्नित्यत्वमिष्यते तदा सिद्धिसाध्यता तथा ह्यस्माभिरपीष्यते एवैषामंतर्जल्पवासनाप्रबोधो निमित्तं नतु विषयभूतं भ्रांतत्वेन सर्वस्य शाब्दप्रत्ययस्य निर्विषयत्वात् तदुक्तं । "येन येन हि नाम्ना चोपायो धर्म्मोऽभिलप्यते। न स संविद्यते तत्र धर्म्माणां सा हि धर्मतेति" नच शाब्दप्रत्ययस्य भ्रांतत्वाविषयत्वयोः किं प्रमाणमिति वक्तव्यं भिन्ने एव भेदाध्यवसायेन प्रवर्त्तमानस्य प्रत्ययस्य भ्रांतत्वात्तथाहि यत्तस्मिंस्तदिति प्रत्ययः स भ्रांतो यथा मरीचिकायां जलप्रत्ययः तथा चायं भिन्नेष्वर्थेष्वभेदाद्ध्यवसायी शाब्दः प्रत्यय इति स्वभावहेतुः न च सामान्यं वस्तुभूतं ग्राह्यमस्ति येनासिद्धतास्य हेतुः स्यात् । तस्य निषिद्धत्वात् भवतु वा सामान्यं तथापि तस्य भेदेऽन्योऽर्थांतरत्वेष्वभेदाध्यवसायो भ्रांतिरेव न ह्यन्येनान्ये समानाःधीयमानं विकल्पनिर्मित्तत्वेनास्वलक्षमेवेति न स्वलक्षणत्वस्य समयः तस्मादव्यपदेश्यं स्वलक्षणमिति सिद्धमितश्च स्वलक्षणव्यपदेश्यं शब्दबुद्धौ तस्याः प्रतिभासनाद्यथाहि उष्णाद्यर्थविषयेंद्रियबुद्धिः स्फुटप्रतिभासानुभूयते नचोष्णादिशब्दप्रभा नह्युपहतनयनादयो मातुलिंगादिशब्दश्रवणात्तद्रूपाद्यनुभाविनो भवंति यथानुपहतनयनादयः अक्षबुद्ध्यानुभवंतः । यथोक्तं "अन्यथैवाग्निसंबाधाद्दाहं दग्धोऽभिमन्यते । अन्यथा दाहशब्देन दाहार्थः संप्रतीयते" न च यो यत्र न प्रतिभाति स तद्विषयोऽभ्युपगंतुं युक्तोऽतिप्रसंगात् । प्रयोगो यो यत् कृतप्रत्यये न प्रतिभासते न स तस्यार्थो यथा रूपशब्दजनिते प्रत्यये रसो न प्रतिभासते प्रतिभासते च शाब्दप्रत्यये स्वलक्षणमिति व्यापकानुपलब्धिः । अत्र चाति प्रसंगो बाधकं प्रमाणं तथाहि-शाब्दस्य तद्विषयं ज्ञानं यदाकारशून्यं तत्तद्विषयं युक्तमतिप्रसंगात् । न चैकस्य वस्तुनो रूपद्वयमस्ति स्पष्टमस्पष्टं येनास्पष्टं वस्तुगतमेव रूपं शब्दैरभिधीयते एकस्य द्वित्वविरोधात् । भिन्नसमयस्थायिनां च परस्परविरुद्धस्वभावप्रतिपादनात् न शब्दगोचरः स्वलक्षणम् ॥ सम्म० ॥

(१२)शब्दार्थविचारो विशेषावश्यके यथा।अत्थो किं हुज्जई घिणाणं वत्थुभेओवा । जाई दव्वं किरिया गुणोहवा संसउतवा जुत्तो "अयमेवित्ति न वा यं न वत्थुधम्मो जओ जुत्तो सव्वं चिय सव्वमयं सपरप्पजायजउनिपयं" सव्वमसव्वमयं पिय विचित्तरूवं विवक्खा उ। सामाणविसेसमओ तेण पयत्थो विवक्खया जुत्तो वत्थुस्स विस्सरूवो पक्खाया वेक्खया सव्वो" ॥ विशे० ॥

अर्थः श्रुतिः शब्दो भवेत् यथा भेरिपटहढक्कादीनां शब्दस्य शब्द एवार्थः अथवा यद्घटादिशब्दे समुच्चारिते तदभिधेयार्थविषयं विज्ञानभानं दृश्यते तत्तेषामर्थः किं वा घटशब्दे समुत्कीर्त्तिते पृथुबुध्नोदराद्याकारवान् घटलक्षणोऽर्थोऽनेनोक्तो नतु पटादिरित्येवं यो वस्तुभेदः प्रतीयते स एषामर्थः यदि वा किं जातिरमीषामर्थो यथा गोशब्दे समुच्चारिते गोजातिरवसीयते यदि वा किं द्रव्यमेषामर्थो यथा दंडीत्यादिषु दंडादिमद् द्रव्यं किं धावतीत्यादीनामिव धावनादिक्रिया अमीषामर्थः । अथवा किं शुक्लादीनामिव शुक्लादिगुण एतेषामर्थ इति । अयं च संशयस्तवायुक्तो यस्मादयमेष नैव वाऽयमित्येवं कस्यापि वस्तुनो धर्म्मोऽवधारयितुं न युक्तः शब्दोऽपि वस्तुविशेष एव तत एवंभूतस्यैवार्थस्यायमभिधायको नैव वा इत्थंभूतस्यार्थस्यायं प्रतिपादक इत्येषमेत द्धर्म्मस्याप्यवधारणमयुक्तमेव कुत इत्याह(सव्वंचियेत्यादि) यस्मात्सर्वमपि वाच्यबाधकादिकं वस्तु नियतं निश्चितं स्वपरपर्यायैः सर्वात्मकमेव सामान्यविवक्षयेत्यर्थः । तथा सर्वमप्येतदस्ति विचित्ररूपं सर्वतो व्यावृत्तं कयेत्याह

विवक्षया केवलस्वपर्यायापेक्षयेत्यर्थः विशेषविषयेति तात्पर्यार्थः तस्मात्सर्वेषामपि पदानां विवक्षावशतः सामान्यमयो विशेषमयश्च पदार्थो युक्तः न पुनरेकांतेनेत्थंभूत एवेति कुत इत्याह (वत्थुस्सेत्यादि) यस्मात्सर्वोऽपि वाच्यस्य वाचकस्य वा वस्तुनः स्वभावः पर्यायापेक्षया विश्वरूपो नानाविधो वर्त्तते ततश्च सामान्यविवक्षायां घटशब्दः सर्वात्मकत्वात्सर्वेषामपि द्रव्यगुणक्रियाद्यर्थानां वाचकः विशेषविवक्षायां तु प्रतिनियतरूपत्वात् य एवास्येह पृथुबुध्नोदराद्याकारवानर्थो वाच्यतया रूढस्तस्यैव वाचकः एवमन्योऽपि शब्दो विशेषविवक्षया यो यत्र देशादौ यस्यार्थस्य वाचकतया रूढः स तस्य वाचको द्रष्टव्यः सामान्यविवक्षया तु सर्वः सर्ववाचकः सर्वं सर्वस्य वाच्यमित्यनया दिशा सकलं स्वधिया भावनीयमिति ॥ विशे० ॥

(१३) तथा च स्याद्वादमञ्जर्याम् अथ स्वाभिमतसामान्यविशेषोभयात्मकवाच्यवाचकभावसमर्थनपुरस्सरं तीर्थांतरीयप्रकल्पित तदेकांतगोचरवाच्यवाचकभावनिरासद्वारेण तेषां प्रतिभा वैभवाभावमाह "अनेकमेकात्मकमेव वाच्यं द्वयात्मकं वाचकमप्यवश्यं अतोऽन्यथा वाचकवाच्यक्लृप्तावतावकानां प्रतिभाप्रमादः १४ व्याख्या वाच्यमभिधेयं चेतनमचेतनं च वस्तु एवकारस्याप्यर्थत्वात् सामान्यरूपतया एकात्मकमपि व्यक्तिभेदेनानेकं अनेकरूपं अथवा अनेकरूपमपि एकात्मकं अन्योन्यसंवलितत्वादित्थमपि व्याख्याने न दोषः । तथा वाचकमभिधायकं शब्दरूपं तदप्यवश्यं निश्चितं द्वयात्मकं सामान्यविशेषोभयात्मकत्वादेकानेकात्मकमित्यर्थः उभयत्र वाच्यलिंगत्वेऽप्यव्यक्तत्वान्नपुंसकत्वं अवश्यमिति पदं वाच्यवाचकयोरुभयोरप्यनेकात्मकत्वं निश्चिन्वत्तदेकांतव्यवच्छिनत्तिअत उपदर्शितप्रकारादन्यथासामान्यविशेषैकांतरूपेण प्रकारेण वाचकवाच्यक्लृप्तौ वाच्यवाचकभावकल्पनायां अतावकानामत्वदीयानामान्ययूथ्यानां प्रतिभाप्रमादः प्रज्ञास्खलितमित्यक्षरार्थः अत्र चाल्पस्वरत्वेन वाच्यपदस्य प्राग्निपाते प्राप्तेऽपि यदादौ वाचकग्रहणं तत्प्रायोऽर्थप्रतिपादनस्य शब्दाधीनत्वेन वाचकस्याऽभ्यर्हितत्वज्ञापनार्थं । तथा च शाब्दिकाः "न सोऽस्ति प्रत्ययो लोके यः शब्दानुगमादृते । अनुविद्धमिव ज्ञानं सर्वं शब्देन भासत इति" भावार्थस्त्वेवं एके तीर्थिकाः सामान्यरूपमेव वाच्यतया शब्दार्थमभ्युपगच्छंति ते च द्रव्यास्तिकनयानुपातिनो मीमांसकभेदा अद्वैतवादिनः सांख्याश्च केचिच्च विशेषरूपमेव वाच्यं निब्रुवंति ते च पर्यायास्तिकनयानुसारिणः सौगताः अपरे च परस्परनिरपेक्षपदार्थपृथग्भूतसामान्यविशेषयुक्तं वस्तु वाच्यत्वेन निश्चिन्वते ते च नैगमनयानुरोधिनः काणादा आक्षपादाश्च ॥ स्या० ॥

एवं वाचकमपि शब्दाख्यं द्वयात्मकं सामान्यविशेषात्मकं सर्वशब्दव्यक्तिष्वनुयायिशब्दत्वमेकं शंखशार्ङ्गतीव्रमंदोदात्तानुदात्तस्वरितादिविशेषभेदादनेकं । शब्दस्य हि सामान्यविशेषात्मकत्वं पौद्गलिकत्वाद्व्यक्तमेव तथाहि । पौद्गलिकः शब्द इंद्रियार्थत्वाद्रूपादिवत् यच्चास्य पौद्गलिकत्वनिषेधाय स्पर्शशून्याश्रयत्वादतिनिविडप्रदेशे प्रवेशनिर्गमयोरप्रतिघातात्पूर्वं पश्चाच्चावयवानुपलब्धेः सूक्ष्ममूर्त्तद्रव्यांतराप्रेरकत्वाद्गगनगुणत्वाच्चेति पंच हेतवो योगैरुपन्यस्तास्ते हेत्वाभासास्तथाहि—

शब्दपर्यायस्याश्रयो भाषावर्गणा न पुनराकाशं तत्र च स्पर्शो निर्णीयत एव । यथा शब्दाश्रयः स्पर्शवाननुवातप्रतिवातयोर्विप्रकृष्टनिकटशरीरिणोपलभ्यमानानुपलभ्यमानेंद्रियार्थत्वात्तथाविधगंधाधारद्रव्यपरमाणुवत् इत्यसिद्धः प्रथमः । द्वितीयस्तु गंधद्रव्येण व्यभिचारादनैकांतिकःवर्त्तमानजात्यकस्तूरिकादिगंधद्रव्यं हि पिहितद्वारापवरकस्यांतर्विशति बहिश्च निर्याति नचापौद्गलिकं अथ तत्र सूक्ष्मरंध्रसंभवान्नातिनिविडत्वमतस्तत्र तत्प्रवेशनिष्कासौ कथमन्यथोद्घाटितद्वारावस्थायामिव न तदेकार्णवत्वं सर्वथा नीरंध्रे तु प्रदेशे न तयोः संभव इति चेत्तर्हि शब्देप्येतत्समानमित्यसिद्धो हेतुः । तृतीयस्तु तडिल्लतोल्कादिभिरनैकांतिकः । चतुर्थोऽपि तथैव गंधद्रव्यविशेषसूक्ष्मरजोधूमादिभिर्व्यभिचारान्नहि गंधद्रव्यादिकमपि नासायां निविशमानं तद्विवरद्वारदेशोद्भिन्नश्मश्रुप्रेरकं दृश्यते ।

पंचमः पुनरसिद्धः तथाहि न गगनगुणः शब्दोऽस्मदादिप्रत्यक्षत्वाद्रूपादिवदिति सिद्धः पौद्गलिकत्वात्सामान्यविशेषात्मकः शब्द इति। नच वाच्यं आत्मन्यपौद्गलिकेऽपि कथं सामान्यविशेषात्मकत्वं निर्विवादमनुभूयत इति यतः संसार्यात्मनः प्रतिप्रदेशमनंतानंतकर्मपरमाणुभिः सह वह्नितापितघनकुट्टितनिर्विभागपिंडीभूतसूचीकलापवल्लोलीभावमापन्नस्य कथंचित्पौद्गलिकत्वाभ्यनुज्ञानादिति । यद्यपि स्याद्वादवादिनां पौद्गलिकमपौद्गलिकं च सर्वं वस्तु सामान्यविशेषात्मकं तथाप्यपौद्गलिकेषु धर्माधर्माकाशकालेषु तदात्मकत्वमर्वाग्दृशां न तथा प्रतीतिविषयमायाति पौद्गलिकेषु पुनस्तत्साध्यमानं तेषां सुश्रद्धानमित्यप्रस्तुतमपि शब्दस्य पौद्गलिकत्वं समान्यविशेषात्मकत्वं साधनायोपन्यस्तमिति ।

अत्रापि नित्यशब्दवादिसंमतः शब्दैकत्वैकांतोऽनित्यशब्दवाद्यभिमतः शब्दानेकत्वैकांतश्च प्राग्दर्शितादिशा प्रतिक्षेप्यः अथवा वाच्यस्य घटादेरर्थस्य सामान्यविशेषात्मकत्वे तद्वाचकस्य ध्वनेरपि तत्त्वं शब्दार्थयोः कथंचित्तादात्म्याभ्युपगमात्।यथाहुर्भद्रबाहुपादाः"अभिहाणं अभिहेओ होइ भिन्नं अभिन्नं च खुर अग्गिमोयगुच्चारणंमि जम्हा उ वयणसवणाणं" "न विच्छेओ न विदाहो न पूरणं तेण भिन्नं तु।जम्हायमोयगुच्चारणंमि तत्थेव पच्चओ होइ"नयन्नत्थ तेण अभिन्नं तदत्थओ)एतेन "विकल्पयोनयः शब्दा विकल्पाः शब्दयोनयः कार्यकारणता तेषां नार्थं शब्दाः स्पृशंत्यपि" इति प्रत्युक्तं अर्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया इति वचनात् शब्दस्य ह्येतदेव तत्वं यदभिधेयं याथात्म्येनासौ प्रतिपादयति स च तत्तथा प्रतिपादयन् वाच्यस्वरूपपरिणामपरिणत एव वक्तुं शक्तो नान्यथातिप्रसंगात् । घटाभिधानकाले पटाद्यभिधानस्यापि प्राप्तेरिति अथवा संम्यंतरेण सकलं काव्यमिदं व्याख्यायते । वाच्यं वस्तु घटादिकमेकात्मकमेवैकस्वरूपमपि सदनेकमनेकस्वरूपं। अयमर्थः प्रमाता तावत् प्रमेयस्वरूपं लक्षणेन निश्चिनोति तच्च सजातीयविजातीयव्यवच्छेदादात्मलाभं लभते यथा घटस्य सजातीया मृन्मयपदार्था विजातीयाश्च पटादयस्तेषां व्यवच्छेदस्तल्लक्षणं पृथुबुध्नोदराद्याकारः कंबुग्रीवो जलधारणाहरणादिसमर्थः पदार्थविशेषो घट इत्युच्यते तेषां चसजातीयविजातीयानां स्वरूपं तत्र बुद्ध्यारोप्य व्यवच्छिद्यते अन्यथा प्रतिनियततत्स्वरूपपरिच्छेदानुपपत्तेः सर्वभावानां हि भावाऽभावात्मकं स्वरूपं एकांतभावात्मकत्वे वस्तुनो वैरूप्यं

स्यादेकांताऽभावात्मकत्वे च निःस्वभावता स्यात् तस्मात्स्वरूपेण सत्त्वात्पररूपेण चाऽसत्त्वाद्भावाभावात्मकं वस्तु यदाह- "सर्वमस्ति स्वरूपेण पररूपेण नास्ति च। अन्यथा सर्वसत्त्वं स्यात् स्वरूपस्याप्यसंभवः" ॥ १ ॥ ततश्चैकस्मिन् घटे सर्वेषां घटव्यतिरिक्तपदार्थानामभावरूपेण वृत्तेरनेकात्मकत्वं घटस्य सूपपादकं एवं चैकस्मिन्नर्थे ज्ञाते सर्वेषामर्थानां ज्ञानं सर्वपदार्थपरिच्छेदमंतरेण तन्निषेधात्मन एकस्य वस्तुनो विविक्ततया परिच्छेदासंभवात् आगमोऽप्येवमेव। व्यवस्थितः "जे एगं जाणइ से सव्वं जाणइ जे सव्वं जाणइ से एगं जाणइ"तथा"एको भावः सर्वथा येन दृष्टः सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः। सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टा एको-भावः सर्वथा तेन दृष्टः" ॥१॥ ये तु सौगताः परासत्वं नाङ्गीकुर्वते तेषां घटादेः सर्वात्मकत्वप्रसंगः तथाहि—यथा घटस्य स्वरूपादिना सत्त्वं तथा पररूपादिनापि स्यात्तथा च सति स्वरूपादिसत्त्ववत्पररूपादिसत्त्वप्रसक्तेः कथं न सर्वात्मकत्वं भवेत् परासत्त्वेन तु प्रतिनियतोऽसौ सिद्ध्यति ॥

अथ न नाम नास्ति परासत्त्वं किं तु स्वसत्त्वमेव तदितिचेदहो वैदग्धी न खलु यदेव सत्त्वं तदेवासत्त्वं भवितुमर्हति विधिप्रतिषेधरूपतया विरुद्धधर्माध्यासेनानयोरैक्यायोगात्। अथ युष्मत्पक्षेऽप्येवं विरोधस्तदवस्थ एवेति चेदहो वाचाटता देवानांप्रियस्य न हि वयं येनैव प्रकारेण सत्त्वं तेनैवासत्त्वं येनैवासत्त्वं तेनैव सत्त्वमभ्युपेमः किंतु स्वरूपद्रव्यक्षेत्रकालभावैः सत्त्वं पररूपद्रव्यक्षेत्रकालभावैस्त्वसत्त्वं तदा क्व विरोधावकाशः यौगास्तु प्रगल्भंते सर्वथा पृथग्भूतपरस्पराभावाभ्युपगममात्रेणैव पदार्थप्रतिनियमसिद्धेः किं तेषामसत्त्वात्मकत्वकल्पनयेति तदसत् यदाहि पटाद्यभावरूपो घटो न भवति तदा घटः पटादिरेव स्यात् यथा च घटाभावाद्भिन्नत्वाद् घटस्य घटरूपता तथा पटादेरपि स्याद् घटाभावाद्भिन्नत्वादेवेत्यलं विस्तरेण ॥

एवं वाचकमपि शब्दरूपं द्वयात्मकं एकात्मकमपि सदनेकमित्यर्थः । यथोक्तन्यायेन शब्दस्यापि भावात्मकत्वात् अथवा एकविषयस्यापि वाचकस्याऽनेकविषयत्वोपपत्तेः यथा किल घटशब्दः संकेतवशात्पृथुबुध्नोदराद्याकारवति पदार्थे प्रवर्त्तते वाचकतया तथा देशकालाद्यपेक्षया तद्वशादेव पदार्थांतरेष्वपि तथा च वर्त्तमानः केन वार्यते भवंति हि वक्तारो योगिनः शरीरं प्रति घट इति संकेतानां पुरुषेच्छाधीनतयाऽनियतत्वात्। यथा चौरशब्दोऽन्यत्र तस्करे रूढोऽपि दाक्षिणात्यानामोदने प्रसिद्धो यथा च कुमारशब्दः पूर्वदेशे आश्विनमासे रूढः एवं कर्कटीशब्दादयोऽपि तत्तद्देशापेक्षया योन्यादिवाचका ज्ञेयाः कालापेक्षया पुनर्यथा जैनानां प्रायश्चित्तविधौ धृतिश्रद्धासंहननादिमति प्राचीनकाले षड्गुरुशब्देन शतमशीत्यधिकमुपवासानामुच्यते स्म। सांप्रतकाले तु तद्विपरीते तेनैव षड्गुरुशब्देनोपवासशतत्रयमेव संकेत्यते जीतकल्पव्यवहारानुसारात् ॥

शास्त्रापेक्षया तु यथा पुराणेषु द्वादशीशब्देनैकादशी त्रिपुरार्णवे च अलिशब्देन मदिराभिषक्तंत्रे च मैथुनशब्देन मधुसर्पिषोर्ग्रहणमित्यादि। न चैवं संकेतस्यैवार्थ प्रत्यायने प्राधान्यं स्वाभाविकसामर्थ्यसाचिव्यादेव तत्र तस्य प्रवृत्तेः सर्वशब्दानां सर्वार्थप्रत्यायनशक्तियुक्तत्वा-

द्यत्र च देशकालादौ यदर्थप्रतिपादनशक्तिसहकारिसंकेतस्तत्र तमर्थं प्रतिपादयति। तथा च निर्जितदुर्जयपरप्रवादाः श्रीदेवसूरिपादाः स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामर्थबोधनिबंधनं शब्दः। अत्र शक्तिपदार्थसमर्थनं ग्रंथांतरादवसेयं अतोऽन्यथेत्यादि उत्तरार्द्धं पूर्ववत् प्रतिभाप्रमादस्तु तेषां सदसदेकांते वाच्यस्य प्रतिनियतार्थविषयत्वे च वाचकस्योक्तयुक्त्या दोषसद्भावाद्व्यहारानुपपत्तेः। तदयं समुदायार्थः सामान्यविशेषात्मकस्य च वस्तुनः सामान्यविशेषात्मको भावाभावात्मकश्च ध्वनिर्वाचक इत्यन्यथा प्रकारांतरैः पुनर्वाच्यवाचकभावव्यवस्थामातिष्ठमानानामन्धवादिनां प्रतिभैव प्रमाद्यति न तु तद्भणितयो युक्तिस्पर्शमात्रमपि सहंते। कानि तानि वाच्यवाचकभावप्रकारांतराणि परवादिनामिति चेदेते ब्रूमः। अपोह एव शब्दर्थ इत्येके "अपोहशब्दलिंगाभ्यां न वस्तुविधिनोच्यते" इति वचनात्। अपरे च सामान्यमात्रमेव शब्दानां गोचरस्तस्य क्वचित् प्रतिपन्नस्यैकरूपतया सर्वत्र संकेतविषयतोपपत्तेर्न पुनर्विशेषास्तेषामानंत्यतः कार्त्स्न्येनोपलब्धुमशक्यतया तद्विषयतानुपपत्तेः विधिवादिनस्तु विधिरेव वाक्यार्थोऽप्रवृत्तप्रवर्त्तनस्वभावत्वात्तस्येत्याचक्षते विधिरपि तत्तद्वादिविप्रतिपत्त्याऽनेकप्रकारस्तथाहि—वाक्यरूपः शब्द एव प्रवर्त्तकत्वाद्विधिरित्येके तद्व्यापारो भावनापर्यायो विधिरित्यन्ये नियोग इत्यपरे प्रैषादय इत्येके तिरस्कृततदुपाधिप्रवर्त्तनामात्रमित्यन्ये एवं फलतदभिलाषकर्मादयोऽपि वाच्याः एतेषां निराकरणं सपूर्वोत्तरपक्षं न्यायकुमुदचन्द्रादवसेयमिति काव्यार्थः ॥ स्या० ॥

(१४) (शब्दस्य वाचकताविचारः सम्मतितर्के यथा) अत्र वैयाकरणाःप्राहुः यस्मादुच्चरितात् ककुदादिमदर्थप्रतिपत्तिः स शब्दः नन्वत्र किं गकारौकारविसर्जनीयाः ककुदादिमदर्थप्रतिपादकत्वेन शब्दव्यपदेशं लभंते। आहोस्वित्तद्व्यतिरिक्तः पदस्फोटादिस्तत्र न तावद्वर्णा अर्थप्रत्यायका यतस्ते किं समुदिता अर्थप्रतिपादका उत व्यस्ता-यदि व्यस्तास्तदैकेनैव वर्णेन गवाद्यर्थप्रतिपत्तिरुत्पादितेति द्वितीयादिवर्णोच्चारणमनर्थकं भवेत्। अथ समुदिता अर्थप्रत्यायकास्तदपि न संगतं। क्रमोत्पन्नानामनंतरविशिष्टत्वेन समुदायासंभवान्न च युगपदुत्पन्नानां समुदायप्रकल्पना। एकपुरुषापेक्षया युगपदुत्पत्त्यसंभवात्। प्रतिनियतस्थानकरणप्रयत्नप्रभवत्वात्तेषां न च भिन्नपुरुषप्रयुक्तगकारौकारविसर्जनीयानां समुदायार्थप्रतिपादकत्वं दृष्टं प्रतिनियतक्रमवर्णप्रतिपत्त्युत्तरकालभावित्वेन शाब्धाः प्रतिपत्तेः संवेदनात् न चान्तो वर्णः पूर्ववर्णानुगृहीतो वर्णानां क्रमोत्पादे सत्यर्थप्रत्यायकः। पूर्ववर्णानामंत्यवर्णं प्रत्यनुग्राहकत्वायोगात्। यतो नांत्यवर्णं प्रति जनकत्वं पूर्ववर्णानां तदुपकारित्वं वर्णाद्वर्णोत्पत्तेरभावात्। प्रतिनियतस्थानकारणादि संपाद्यत्वाद्वर्णानां। वर्णाभावेऽपि च वर्णोत्पत्तिदर्शनान्न वर्णजन्यत्वं। अथार्थज्ञानोत्पत्तौ सहकारित्वं पूर्ववर्णानामंत्यवर्णप्रत्युपकारत्वं। एतदप्ययुक्तमविद्यमानानां सहकारित्वानुपपत्तेः अत एव प्राक्तन वर्णवित्तीनामपि सहकारित्वमयुक्तं न च पूर्ववर्णसंवेदनप्रभवसंस्काराः तत्सहायतां प्रतिपद्यंते। यतः संस्काराः स्वोत्पादकविषयस्मृतिहेतुहेतवो नार्था-

तरज्ञानमुत्पादयितुं समर्थाः । नहि पटज्ञानप्रभवः संस्कारः अपस्मृतिं विदधत् दृष्टः ॥

न च तत्संस्कारप्रभवाः स्मृतयः सहायतां प्रतिपद्यंते । युगपद्विकल्पानुपपत्तेः नहि स्मृतीनां युगपदुत्पत्तिः अयुगपदुत्पन्नानां वाऽवस्थितिरस्ति । न च समस्तसंस्कारप्रभवैका स्मृतिस्तत्सहकारिणी परस्परविरुद्धानेकपदार्थानुभवप्रभूतसंस्काराणामप्येकस्मृतिजनकत्वाप्रसक्तेः । न ह्यनेक वर्णसंस्कारजन्यत्वं स्मृतेरसंभवतीति कुतोऽस्या अंत्यवर्णसहकारित्वं । न चान्यविषया स्मृतिरन्यत्र प्रतिपत्तिं जनयति स्वशिरश्छेदक्रियाजनकत्वप्रसक्तेः । नचान्यवर्णनिरपेक्ष एव गौरित्यत्रांत्यो वर्णः ककुदादिमदर्थप्रत्यायकः पूर्ववर्णोच्चारणवैयर्थ्यप्रसक्तेः । घटशब्दांतव्यवस्थितस्यापि तत्प्रत्यायकत्वप्रसक्तेश्च तस्मान्न वर्णाः समस्ता व्यस्ता वा अर्थाभिधायकाः संभवंति । अस्ति च गवादिशब्देभ्यः ककुदादिमदर्थप्रतिपत्तिरिति तदन्यथानुपपत्त्या वर्णव्यतिरिक्तोऽर्थप्रतिपत्तिहेतुः स्फोटाख्यः शब्दो ज्ञायते श्रोत्रविज्ञाने च वर्णव्यतिरिक्तः स्फोटात्मा निरवयवोऽक्रमः स्फुटमवभातीति तस्याध्यक्षतोऽपि सिद्धिः तथाहि श्रवणव्यापारानन्तरभाविन्यनित्यार्थावभासा संविदुत्पद्यते न चासौ वर्णविषया वर्णानां परस्परव्यावृत्तरूपत्वादेकावभासजनकत्वविरोधात् तदजनकस्यातिप्रसंगतस्तद्विषयत्वादुपपत्तेः । न चेयं सामान्यविषया वर्णत्वव्यतिरेकेणापरसामान्यस्य गकारौकारविसर्जनीयेष्वसंभवाद्वर्णत्वस्य च प्रतिनियतार्थप्रत्यायकत्वायोगात् । न चेयं भ्रांताऽ बाध्यमानत्वान्नचाबाध्यमानप्रत्ययगोचरस्यापि स्फोटाख्यस्य वस्तुतोऽसत्वम् । अवयविद्रव्यस्याप्यप्रसक्तेः । एवमप्यवयव्यभ्युपगमे स्फोटाभ्युपगमोऽवश्यंभावी तत्तुल्ययोगक्षेमत्वात् । स च वर्णेभ्यो व्यतिरिक्तो नित्यः अनित्यत्वे संकेतकालानुभूतस्य तदैव ध्वस्तत्वात् कालांतरे देशांतरे च गोशब्दश्रवणात् ककुदादिमदर्थप्रतिपत्तिर्न स्यादसंकेतिताच्छब्दादर्थप्रतिपत्तेरसंभवात् । संभवे वा द्वीपांतरादागतस्य गोशब्दाद्र-वार्थप्रतिपत्तिर्भवेत् । संकेतकरणवैयर्थ्यं च प्रसज्येत तस्मान्नित्यः स्फोटाख्यः शब्दो व्यापकश्च सर्वत्रैकरूपतया प्रतिपत्तेः ॥

असदेतदिति वैशेषिकास्ते ह्याहुः—एकदा प्रादुर्भूता वर्णाः स्वार्थप्रतिपादका न भवंतीत्यत्राविप्रतिपत्तिरेव क्रमप्रादुर्भूतानां न समुदाय इत्यत्राप्यविप्रतिपत्तिरेवार्थप्रतिपत्तिस्तूपलभ्यमानात् पूर्ववर्णध्वंसविशिष्टादंत्यवर्णान्न चाभावस्य सहकारित्वं विरुद्धं वृत्तफलसंयोगाभावस्यैवाप्रतिपत्तिगुरुत्वफलप्रपातक्रियाजनने दृष्टं चोत्तरसंयोगं विदधत् प्राक्तनसंयोगाभावविशिष्टं कर्म, परमाण्वग्निसंयोगश्च परमाणौ तद्गतपूर्वरूपप्रध्वंसविशिष्टो रक्ततामुत्पादयन्, यद्वोपलभ्यमानोऽत्यो वर्णः पूर्ववर्णविज्ञानाभावविशिष्टः पदरूपतामासादयत् पदार्थे प्रतिपत्तिं जनयति । प्राक्तनवर्णसंवित्प्रभवसंस्कारसव्यपेक्षो वा । न च संस्कारस्य विषयान्तरे कथंचिद् ज्ञानजनकत्वमिति प्रेर्य्यम् । तद्भावभावितत्तयार्थप्रतिपत्तेरुपलब्धेः । पूर्ववर्णविज्ञानप्रभवसंस्कारश्चांत्यवर्णसहायतां पूर्वसंस्कारप्रभवतया प्रणालिकया विशिष्टः समुत्पन्नः सन् प्रतिपाद्यते । तथाहि प्रथमवर्णे तावद्विज्ञानं तेन च संस्कारो जन्यते ततो द्वितीयवर्णविज्ञानं तेन पूर्ववर्णविज्ञानाहितसंस्कारसहितेन विशिष्टसंस्कारो जन्यते । ततस्तृतीयवर्णे ज्ञानं तेन पूर्वसंस्कारविशिष्टेनापरो विशिष्टतरः संस्कारो निर्वर्त्यत इति यावदंत्यसंस्कारोऽर्थप्रतिपत्तिजनकांत्यवर्णसहायः । तथाभूतसंस्कारप्रभवस्मृतिसव्यपेक्षो वांत्यो वर्णः पदरूपः पदार्थप्रतिपत्तिहेतुः । अथवा शब्दार्थोपलब्धिनिमित्तादृष्टनियमादविनष्टा एव पूर्ववर्णसंवित्प्रभवाः संस्कारा अंत्यसंस्कारं विदधति इतरस्मात्पूर्ववर्णेषु स्मृतिरुपजाता अंत्यवर्णेनोपलभ्यमानेन सहार्थप्रतिपत्तिमुत्पादयति वाक्यार्थप्रतिपत्तौ वाक्यस्याप्ययमेव न्यायोऽगीकर्त्तव्यो वर्णाद्वर्णोत्पत्त्यभावप्रतिपादनं च सिद्धसाधनमेव तदेव यथोक्तं सहकारिकारणसव्यपेक्षादंत्याद्वर्णादर्थप्रतिपत्तिरन्वयव्यतिरेकाभ्यामुपजायमानत्वेन निश्चीयमाना स्फोटपरिकल्पनां निरस्यति । तदभावेऽप्यर्थप्रतिपत्तेरुक्तप्रकारेण संभवेऽन्यथानुपपत्तेः प्रक्षयात् । न हि दृष्टादेवकारणात् कार्योत्पत्तावदृष्टतदंतरकल्पना युक्तिसंगतातिप्रसंगात्

(१५) किं च यद्युपलभ्यमाना वर्णा व्यस्ताः समस्ता नार्थप्रतिपत्तिजननसमर्थाः स्फोटास्तित्वव्यक्तावपि न समर्था भवेयुः तथाहि—न समस्तास्ते स्फोटमभिव्यंजयंति सामस्त्यासंभवात्तत्रापि प्रत्येकं वर्णांतरवैफल्यप्रसंगादेकेनैव वर्णांतरस्फोटाभिव्यक्तेर्जननत्वात् न च पूर्ववर्णैः स्फोटस्य संस्कारेऽत्यो वर्णस्तस्याभिव्यंजक इति च वर्णांतरवैफल्यसंगादेकेनैव स्फोटाभिव्यक्तेर्जननत्वात् पूर्ववर्णैः स्फोटस्य संस्कारे वैयर्थ्यं अभिव्यक्तिव्यतिरिक्तसंस्कारस्वरूपानवधारणात्तथा हि—न तावत्तत्र तैर्वेगाख्यसंस्कारो निर्वर्त्यते तत्र मूर्त्तेष्वेव भावादत्रापि वासनारूपोऽचेतनत्वात् स्फोटस्य तु चैतन्याभ्युपगमे वा स्वशास्त्रविरोधः नापि स्थितिस्थापकस्तस्यापि मूर्त्तद्रव्यवृत्तित्वात् स्फोटस्य वा मूर्त्तत्वाभ्युपगमात् किं चासौ संस्कारः स्फोटरूपस्तद्धर्मो वा न तावदाद्यः कल्पः स्फोटस्य वर्णोत्पाद्यत्वप्रसक्तेनापि द्वितीयव्यतिरिक्ताव्यतिरिक्तविकल्पानुपपत्तेस्तथाह्यसौ धर्मः स्फोटाद् व्यतिरिक्तोऽव्यतिरिक्तो वा यद्यव्यतिरिक्तस्तदा तत्करणे स्फोट एव कृतो भवेदिति तस्यानित्यत्वप्रसक्तेः स्वाभ्युपगमविरोधः । अथव्यतिरिक्तस्तदा तत्संबंधानुपपत्तिस्तदनुपकारकत्वात् । तस्योपकाराभ्युपगमे व्यतिरिक्ताव्यतिरिक्तविकल्पस्तत्रापि पूर्वोक्त एव दोषोऽनवस्थाकारी ।

न च व्यतिरिक्तधर्मसद्भावे स्फोटस्यानभिव्यक्तस्वरूपव्यवस्थितस्य पूर्ववदर्थप्रतिपत्तिहेतुत्वं तत्स्वरूपत्यागे चाऽनित्यत्वप्रसक्तिःअथ न व्यतिरिक्तसंस्काररूपव्यवस्थितस्य कृतसंस्कारकृतमुपकारमपेक्ष्य पूर्वरूपपरित्यागादसावर्थप्रतिपत्तिं जनयति किंतु संस्कारसहायोऽविचलितरूप एवैककार्यकारित्वस्यैव सहकारित्वाभ्युपगमात् । नन्वेवं वर्णानामप्यन्यकृतोपकारनिरपेक्षाणामेककार्यनिर्वर्त्तनलक्षणसहकारित्ववरसहकारिसहितानामर्थप्रतिपत्तिजनने किमपरस्फोटकल्पतयाऽप्रमाणिकया कार्यं किं च पूर्ववर्णैः संस्कारः स्फोटस्य क्रियमाणः किमेकदेशैः क्रियते सर्वात्मना वा यद्येकदेशैस्तदा तेऽर्थांतरभूता अनर्थांतरभूता वा यद्यर्थांतरभूतास्तदा तेषां तदनुपकारे संबंधासिद्धिरुपकारे व्यतिरिक्ताव्यतिरिक्तविकल्पोक्तदोषानुषंगः ।

न च समवायादनुपकारेऽपि तेषां तत्संबंधिता तस्याभ्युप-

गमात् परैरभ्युपगमे च स्वकृतांतविरोधोऽर्थांतरभूतत्वे चैकदेशानां तेभ्य एवार्थप्रतिपत्तेः न स्फोटस्यार्थप्रत्यायकतापि चैकदेशानामर्थप्रतिपत्तिहेतुत्वाभ्युपगमे च वरं वर्णानामेव तदभ्युपगतं एवं लोकप्रतीतिरनुसृता भवेत्। अथाव्यतिरिक्तास्तदेकदेशास्तदास्फोटस्यैकेनैव संस्कृतत्वादपरवर्णोच्चारणवैयर्थ्यं। न च पूर्ववर्णसंवित्प्रभवसंस्कारसहितस्तत्स्मृति सहितोऽत्यवर्णः स्फोटसंस्कार एवंभूतस्यास्यार्थप्रतिपत्तिजननेऽपि शक्तिप्रतिघाताभावात्स्फोटपरिकल्पना निरवसरैव। अपि वा स्फोटसंस्कारः स्फोटविषयसंवेदनोत्पादनमुतावरणापनयनकृदेकत्रैकदेशावरणापगमे सर्वदेशावस्थितैः सर्वदा व्यापिनित्यरूपतयोपलभ्यते । तस्य नित्यत्वव्यापित्वाभ्यामपगतावरणस्य सर्वत्र सर्वदोपलभ्यस्वभावत्वादनुपलभ्यस्वभावत्वे वा न केनचित्कदाचित् कुत्रचिदुपलभ्येतार्थैकदेशावरणापगमः क्रियते । नत्वेवमावृतावृतत्वेन सावयवत्वमस्यानुसज्येताऽथ निर्विभागत्वादेकत्रानावृतः सर्वत्रावृतोऽभ्युपगम्यते । तदा तदवस्थाशेषदेशावस्थितैरुपलब्धिप्रसक्तिर्यथा च—निरवयवत्वादेकत्रानावृतः सर्वत्रानावृतस्तथा तत एवैकत्राप्यावृतः सर्वत्रावृत इति मनागपि नोपलभ्यते। किं चैकदेशाः स्फोटादर्थांतरमनर्थांतरं वार्थांतरत्वेऽपि शब्दस्वभावा अशब्दात्मका वा यद्यशब्दात्मका नार्थप्रतिपत्तिहेतवोऽथ शब्दस्वभावास्तत्राऽपि यदि गोशब्दस्वभावास्तदा चास्ति गोशब्दानेकत्वप्रसक्तिरथागोशब्दस्वरूपा न तर्हि यथार्थप्रत्यायका भवेयुरथाव्यतिरिक्तास्तदा स्फोट एव संस्कृत इति ॥

नच देशावस्थितैर्व्यापिनस्तस्य प्रतिप्रसक्तिरिति पूर्वोक्तमेव दूषणं । किं चैकदेशावरणापाये स्फोटस्य खंडशः प्रतिपत्तिः प्रसज्येताथ स्फोटविषयसंविदुत्पादस्तत्संस्कारः सोऽपि न युक्तो वर्णानामर्थप्रतिपत्तिजनन इव स्फोटप्रतिपत्तिजननेऽपि सामर्थ्याभावादपास्यमानत्वाद्यदि च स्फोटोनुपलभ्यस्वभावः सर्वदोपलभ्येतानुपलभ्यस्वभावत्वे आवरणापगमेऽपि तत्स्वभावानतिक्रमान्मनागपि नोपलभ्येत इत्यर्थाप्रतिपत्तितः शब्दव्यवहारविलोपोऽनेनैव न्यायेन वायूनामपि तद्व्यंजकत्वमयुक्तं वायूनां च व्यंजकत्वपरिकल्पने वर्णविकल्पप्रसक्तिः। स्फोटाभिव्यक्तावर्थातिपादने वा तेषामनुपयोगात् स्थिते च स्फोटस्य वर्णोच्चारणात् प्राक्सद्भावे वर्णानां वायूनां व्यंजकत्वं परिकल्पेत न च तत् सद्भावः कुतश्चित्प्रमाणादवगत इति न तत्परिकल्पना ज्यायसी यदपि प्रत्यभिज्ञाज्ञानं स्फोटस्य नित्यत्वप्रसाधकं वर्णोच्चारणात् प्रागप्यस्तित्वमवबोधयतीत्यभ्युपगतं तदपि प्रत्यभिज्ञाज्ञानस्य सादृश्यनिबंधनत्वेनात्र विषये प्रतिपादितत्वादसंगतमेकगोव्यक्तौ संकेतात् गोशब्दात् गोव्यक्त्यंतरे अन्यत्रान्यदा नित्यत्वमंतरेणापि प्रतिपत्तिर्यथा संभवति तथा प्रतिपादितं प्रतिपादयिष्यते च नातोऽपि स्फोटस्य प्राग्व्यंजकात् सत्वसिद्धिरिति ॥ "नादेनाहितबीजायमंत्येन ध्वनिना सह । आवृत्तपरिपाकायां बुद्धौ शब्दोऽवभासत" ॥ १ ॥ इति भर्तृहरिवचो निरस्तं द्रष्टव्यं । यदपि विभिन्नतंतुषु वर्णेष्वभिन्नाकारं श्रोत्रान्वयव्यतिरेकानुविधाय्यध्यक्षं स्फोटसद्भावमवबोधयतीत्युक्तं । तदप्यसारं घटादिशब्देषु परस्परव्यावृत्तानेकवर्णव्यतिरिक्तस्य स्फोटात्मनोऽर्थप्रत्यायकस्यैकस्याध्यक्षप्रतिपत्तिविषयत्वेनाप्रतिभासनात्नार्थाभिन्नावभासमात्रादभिन्नार्थव्यवस्थान्यथा दूरादविरलानेकतरुष्वेकतरुबुद्धेरेकत्वव्यवस्थाप्रसक्तेर्नैवाविरलानेकता तरुष्वेकत्वबुद्धेर्बाध्यमानत्वात् नैकत्वव्यवस्थापकत्वं । स्फोटप्रतिभासबुद्धेरपि बाध्यत्वस्य दर्शितत्वात् ॥

न चैकत्वावभासः स्फोटसद्भावमन्तरेणानुपपन्नः । वर्णत्वांत्यवर्णविषयत्वेनाप्येकत्वावभासस्योपपद्यमानत्वान्निरवयवस्याक्रमस्य नित्यत्वादिधर्मापेतस्य । स्फोटस्यैकावभासज्ञाने ज्ञानानुभवादन्यथावभासस्य चान्यथाभूतार्थस्य व्यवस्थापकत्वाद्व्यवस्थापनेतिप्रसंगादवयविद्रव्यं त्ववयवजन्यत्वेन तत्वे वाध्यक्षप्रत्यये प्रतिभासत इति न तन्न्यायः स्फोटे उत्पादयितुं शक्यः। तत्र स्फोटात्मा शब्दो वर्णाभ्यां व्यतिरिक्तोऽसावभ्युपगम्यते। तदा वर्णनानात्वे तन्नानात्वं तन्नानात्वाप्रसक्तिस्तदेकत्वं वा वर्णानामर्थैकत्वप्रसक्तिः अथ गकाराद्यानुपूर्वीविशिष्टोऽत्यो वर्णो विशिष्टानुपूर्विका वा गकारौकारविसर्ज्जनीयाः शब्दाः तथा च मीमांसकाः प्राहुः "यांवंतो यादृशा ये च यदर्थप्रतिपादकाः । वर्णाःप्रज्ञातसामार्थ्यास्ते तथैवाववोधकाः" ॥ १ ॥ इति एतदपि न सम्यग्यत आनुपूर्वी यद्यनर्थांतरभूतास्तदा वर्णा एव नानुपूर्वी । ते च व्यस्ताः समस्ता वा अर्थप्रत्यावेदितमथार्थांतरभूतास्तंदा वक्तव्यं। सा नित्याऽनित्या वा न तावदनित्या स्वसिद्धांतविरोधात् । वैदिकानुपूर्व्या नित्यत्वेनाभ्युपगमाद्युक्ता न हि क्रमं कश्चित् स्वातंत्रेण प्रपद्यत इत्याद्यभिधानान्नापि नित्यास्फोटपक्षोदितसमस्तदोषप्रसक्तेः नच वैदिकवर्णाद्यानुपूर्वी नित्या लौकिकतदानुपूर्व्यविशेषात् तथा हि वैदिकवर्णाद्यानुपूर्वी नित्या तदानुपूर्वीशब्दवाच्यत्वात् । लौकिकवर्णाद्यानुपूर्वीवत् ।

न च लौकिकानुपूर्व्या विलक्षणेयं वैलक्षण्यासिद्धेः।तथाहि किमपौरुषेयत्वमस्या वैलक्षण्यमाहोस्विद्विचित्ररूपता न तावदाद्यः पक्षोऽपौरुषेयत्वस्य निरस्तत्वात् । नापि वैचित्र्यं तस्यानित्यत्वेनाविरोधात्तत्सद्भावेऽपि नित्यत्वाप्रसाधकत्वाल्लौकिकवाक्येष्वपि वैचित्र्यस्योपलब्धेश्च । नच वर्णानां नित्यव्यापिनामानुपूर्वी संभवति । देशकालकृतक्रमानुपपत्तेर्नचातिव्यक्तानुपूर्वी तेषां संभविनी।अभिव्यक्तेः प्राग्निरस्तत्वात् पूर्ववर्णसंवित्प्रभवसंस्कारस्मरणादेरनुपलभ्यमानस्य तदा सहकारित्वकल्पनायां प्रमाणाभावात् ॥

नचार्थप्रतिपत्तेरन्यथानुपपत्तिस्तत्कल्पनायां प्रमाणं तत्प्रतिपत्तेरन्यथासिद्धत्वात् । न चानुपूर्वीसंभवेऽपि परपक्षे वर्णा अर्थप्रतीतिहेतुतया संभवंति। तेषां तत्प्रतिपत्तिजननस्वभावत्वे सर्वदा प्रतिपत्तिप्रसक्तेस्तज्जननस्वभावस्य सर्वदा भावात् । अतज्जननस्वभावत्वेन सर्वदा कदाचिदप्यर्थप्रतिपत्तिं जनयेयुरनपगतातज्जननस्वभावत्वाच्च च सहकारिसन्निधानेऽपि तेषामतज्जननस्वभावता व्यपगच्छत्यनित्यताप्रसक्तिदोषापत्तेः। नित्याश्च परैस्ते अभ्युपगता इत्यभ्युपगमविरोधश्च ॥

नच नित्यसंबंधवादिनस्तदपेक्षा वर्णा अर्थप्रत्यायकाः संभवंति । नित्यस्यानुपकारत्वेनापेक्षणीयत्वायोगाच्च नित्यः संबंधः शब्दार्थयोः प्रमाणेनावसीयते । प्रत्यक्षेण तस्याननुभवात्तदभावेनानुमानेनापि तस्याः तत्पूर्वकत्वाभ्युपगमाच्च च शब्दार्थयोः स्वाभाविकसंबंधमंतरेण गोशब्दश्रवणानंतरं ककुदादिमदर्थप्रतिपत्तिर्नभवेदस्ति च सेति

शब्दस्य वाचिका शक्तिरवगम्यत इति वाच्यं । अनवगतसंबंधस्यापि ततस्तदर्थप्रतिपत्तिप्रसक्तेः ॥
न च संकेताभिव्यक्तः स्वाभाविकः संबंधोऽर्थप्रतिपत्तिं जनयतीति नायं दोषः । संकेतादेवार्थप्रतिपत्तेः स्वाभाविकसंबंधपरिकल्पनावैयर्थ्यप्रसक्तेः । तथाहि–संकेताद्व्युत्पाद्या अनेन शब्देनेत्थंभूतमर्थं व्यवहारिणः प्रतिपादयंतीत्यवगत्य व्यवहारकाले पुनस्तथाभूतशब्दाश्रवणात् । संकेतस्मरणे तत्सदृशं तं चार्थं प्रतिपद्यंते न पुनः स्वाभाविकं संबंधमवगत्य पुनस्तत्स्मरणे अनवगच्छंति ।

न च वाच्यवाचकसंबंधकरणे स्वाभाविकसंबंधमंतरेणानवस्था प्रसक्तिः वृद्धव्यवहारात् प्रभूतशब्दानां वाच्यवाचकस्वरूपावधारणात् । तथा ह्येको व्युत्पन्नव्यवहारः तथा भूताय गामभ्याज शुक्लां देवदत्त दंडेनेति यदा व्यपदिशति द्वितीयस्तु तद्व्यपदेशानंतरं तथैव विदधाति । तदा अव्युत्पन्नसंकेतः शिशुस्तं तथा कुर्वाणमुपलभ्यैवमवधारयत्यनेन गोशब्दाद्गवार्थः प्रतिपन्नोऽभ्याजादिशब्दादभ्याजिक्रियादिकोऽन्यथा कथमपरनिमित्ताभावेऽपि गोपिंडानयनादिकं वाक्यश्रवणानंतरं विदध्यादेवमपोद्धारकल्पनयाऽव्युत्पन्नानां संकेतग्रहणसंभवान्नानवस्थादोषः ।
न च प्रथमसंकेतविधायिनः स्वाभाविकसंबंधव्यतिरेकेण वाच्यवाचकयोः कुतो वाच्यवाचकरूपावगतिरिति वक्तव्यं । अनादित्वादस्य व्यवहारस्यापरापरसंकेतविधायिपूर्वकत्वेन निर्दोषत्वात् ।

न च वाच्यवाचकसंबंधस्य पुरुषकृतत्वे शब्दवदर्थस्यापि वाचकत्वमर्थवच्छब्दस्यापि वाच्यत्वं प्रसक्तमिति वक्तव्यम् योग्यतानतिक्रमेण संकेतकरणात् न च स्वभाविकसंबंधव्यतिरिक्तनियतयोग्यताया अभावः । कृतकत्वेऽपि प्रतिनियतयोग्यतावतां भावानामुपलब्धेः । तथाहि–यत्र लोहत्वकच्छेदिका शक्तिस्तत्रैव क्रियमाणा दृष्टा न जलादौ यत्रैव तंतुत्वमस्ति तत्रैव निष्पाद्यते पटोत्पादनशक्तिर्न तु वीरणादौ तत्र तंतुत्वमभावादेवं च यद्यथोपलभ्यते तत्तथैवाभ्युपगंतव्यम् । दृष्टानुमितानां नियोगप्रतिषेधानुपपत्तेस्ततो यत्रैव वर्णत्वादिकं निमित्तं तत्रैव वाचिका शक्तिः संकेतेनोत्पाद्यते यत्र तु तन्नियतं निमित्तं नास्ति तत्र न वाचिका शक्तिरिति न नित्यत्वाद्वाच्यवाचकसंबंधपरिकल्पनया प्रयोजनम् । एकांतनित्यत्वस्य ज्ञानजनकत्वे सर्वदा ज्ञानोत्पत्तिस्तदजनस्वभावत्वेन कदाचिद्विज्ञानोत्पत्तिरिति प्राक् प्रतिपादितं समयबलेन तु शब्दादर्थप्रतिपत्तौ यथासंकेतं विशिष्टसामग्रीतः कार्योत्पत्तौ न कश्चिद्दोषः । अत एवानुमानात् प्रमाणांतरं शाब्दं । अनुमानं हि पक्षधर्मत्वान्वयव्यतिरेकवल्लिंगबलादुदयमासादयति । शाब्दं तु संकेतसव्यपेक्षशब्दोपलंभात् प्रत्यक्षानुमानागोचरेऽर्थे प्रवर्त्तते । स्वसाध्यव्यभिचारित्वमप्यनुमानस्य त्रिरूपलिङ्गोद्भूतत्वेनैव निश्चीयते। शाब्दस्य त्वाप्तोक्तत्वनिश्चये सति शब्दस्योत्तरकालमिति । किं च शब्दो यत्रार्थे प्रतिपादकत्वेन पुरुषेण प्रयुज्यते तं तमर्थं यथासंकेतं प्रतिपादयति । नत्वेवं धूमादिकं लिंगं पुरुषेच्छावशेन जलादिकं प्रतिपादयतीत्यनुमानात् प्रमाणांतरं सिद्धः शब्दः ।
न च शब्दादर्थप्रतिपत्तौ शब्दस्य त्रैरूप्यमस्ति ।यतो न तस्य पक्षधर्मता यत्रार्थास्तत्र धर्मिणि शब्दस्यावृत्तेर्गोपिंडाधारेण प्रदेशेन शब्दस्याश्रयाश्रयिभावस्य जन्यजनकभावनिबंधनस्याभावादतो गोपिंडवानयं देशो गोशब्दवत्त्वादिति नाभिधातुं शक्यं न पिंडे गोशब्दो वर्त्तते । आधाराधेयवृत्त्या जन्यजनकभावेन वा गोपिंडाभावेऽपि गोशब्दस्य दर्शनान्नच गम्यगमकभावेन चात्रासौ वर्त्तते पक्षधर्मत्वाभावे तस्यैवानुपपत्तेर्वाच्यवाचकभावेन वृत्तावनुमानात् प्रमाणांतरत्वं तेन गोपिंडो गोत्ववान् गोशब्दवत्त्वादयमपि प्रयोगोऽनुपपन्न एव नापि गोत्वं गोपिंडविशेषणे वर्त्तते । तत्सामान्येनाश्रयाश्रयिभावस्य जन्यजनकभावस्य वाऽस्याभावादतो गोत्वं गोपिंडवत् गोशब्दवत्त्वादित्यपि वक्तुमशक्यं विशेषे च साध्येऽनन्वयश्चात्र पक्षे दोषो नच गोशब्दत्वादिप्रयोगो युक्तः तथा प्रतीत्यभावान्नहि गौर्गच्छतीत्युक्ते गमनक्रियाविशिष्टगवार्थप्रतीतिमंतरेण गोपिंडं न तद्वान् शब्दो लोकेनावगम्यते ॥

न च गोशब्दो गवार्थवाचकत्वेन गोशब्दत्वादिनुमीयते किंतु गवार्थप्रतिपत्तिरन्यथानुपपत्त्या गवार्थवाचकत्वं तस्य गम्यते । प्रतिनियतपदार्थनिवेशिनां तु देवदत्तादिशब्दानां नापि पक्षधर्मता दृष्टांतदार्ष्टांतिकभेदे चानुमानप्रवृत्तेर्नच शाब्दं स्वभावत्वाच्च तस्य नापि कार्यलिंगजमनुमानं शब्दस्यार्थस्वभावत्वासिद्धेराकारभेदात् प्रतिनियतकरणग्राह्यत्वाद्वाचकस्वभावत्वाच्च तस्य नापि कार्यलिंगजमर्थाभावेऽपीच्छातः शब्दस्योत्पत्तेर्नच बाह्यार्थविषयत्वेन शब्दस्यानुमानता सौगतैरभ्युपगम्यते अपि सविवक्षाविषयत्वेनेति वक्तव्यं । यतो यथा न तदर्थे विवक्षा तथा शब्दप्रामाण्यप्रतिपादनेऽभिहितं न पुनरुच्यते । न च मीमांसकाभिप्राये वर्णानां वाचकत्वमभिव्यक्तानभिव्यक्तपक्षद्वयेऽपि दोषादनभिव्यक्तानां ज्ञानजनकत्वे सर्वपुरुषान् प्रति सर्वे सर्वदा ज्ञानजनकाः स्युः केनचित् प्रत्यासत्तिविप्रकर्षाभावादभिव्यक्तानां ज्ञानजनकत्वे एकवर्णावरणापाये सर्वेषां समानदेशत्वेनाभिव्यक्तत्वाद्युगपत् सर्वस्तुतिप्रसक्तिरित्युक्तं प्रागिंद्रियसंस्कारपक्षेऽपि पूर्वप्रतिपादितमेव दूषणमनुसर्त्तव्यम् ॥

किं च यद्यनवगतसंबंधा वर्णा अर्थप्रत्यायकास्तदा नारिकेरद्वीपवासिनोऽप्युपलभ्यमाना अर्थावगतिं विदध्युरथावगतसंबंधास्तथा सति पदस्य स्मारकत्वमेव स्यान्नच वाचकत्वं तथा चानधिगतार्थाधिगमहेतुत्वाभावान्न प्रमाणता भवेत्तदुक्तं । "पदं त्वत्यधिकाभावात् स्मारकान्न विशिष्यते । अथाधिक्यं भवेत्किंचित् स पदस्य न गोचरः ॥ १ ॥ इति तत्र मीमांसकमतेनापि वर्णानां शब्दत्वं कथं तर्हि वर्णाः शब्दरूपतां प्रतिपद्यंते उक्तमत्र परिमितसंख्यानां पुद्गलद्रव्योपादानपरित्यागेनैव परिणतानामश्रावणस्वभावपरित्यागव्याप्तश्रवणस्वभावानां विशिष्टानुक्रमयुक्तानां वर्णानां वाचकत्वात् शब्दत्वमन्यथोक्तदोषानतिवृत्तेः वैशेषिकपरिकल्पितपदादिप्रक्रियात्वनुभवबाधितत्वादयुक्ता ।
न च निरन्वयविनाशिनां विज्ञानहेतुता संभवतीत्यसकृत्प्रतिपादितम् । षट्क्षणावस्थायित्वलक्षणमप्यनित्यत्वं तत्परिकल्पितं निरन्वयविनाशपक्षे अर्थक्रियानिवर्त्तनानुपयोगि तेषां नच षट्क्षणावस्थानमपि संभवति प्रथमक्षणसत्ताया अनुप्रवेशो तत्क्षणसत्ताया अप्युत्तरक्षणसत्तानुप्रवेशपरि-

कल्पनायां क्षणिकत्वमेव । ननु प्रवेशेऽपि परस्परविविक्तत्वात् । क्षणस्थितीनां तदेव क्षणिकत्वमिति कुतः षट्क्षणावस्थानमेकस्याऽक्षणिकत्वे चार्थक्रियाविरोधः प्रतिपादित एवेति। न पदादिपरिकल्पना वैशेषिकपक्षे युक्तियुक्तेति स्थितं ननु भवत्पक्षेऽपि क्रमस्य वर्णेभ्यो व्यतिरेकेण वर्णविशेषणत्वमव्यतिरेके वर्णा एव केवलास्ते च न व्यस्तसमस्ता अर्थप्रतिपादका इति पूर्वमेव प्रतिपादितमिति न शब्दः कश्चिदर्थप्रत्यायकोऽसदेतत् वर्णव्यतिरिक्तस्य क्रमस्य प्रतिपत्तेः। तथाहि- न वर्णेभ्योऽर्थांतरमेव क्रमः वर्णानुविद्धत्वस्य प्रतीतेः नापि वर्णा एव क्रमस्तद्विशिष्टतया तेषां प्रतिपत्तेः । नच तद्विशेषणत्वेन प्रतीयमानस्य क्रमस्यापह्नवो युक्तिसंगतो वर्णेष्वपि तत्प्रसक्तेः ।

नच भ्रांतिरूपा प्रतिपत्तिरियं वर्णानां तद्विशिष्टतया बाधिताध्यक्षगोचरतया प्रसाधितत्वादर्थप्रतिपत्तिकारणतोऽनुमितत्वाच्च न चाभावः कस्यचिद्भावाध्यवसायितया विशेषणं नाऽप्यर्थप्रतिपत्तिहेतुर्नच क्रमोऽप्यहेतुस्तथाव्यक्तवर्णेभ्योऽर्थप्रतीतेः । ततो भिन्नाभिन्नानुपूर्वीविशिष्टा वर्णा विशिष्टपरिणतिमंतः शब्दः स च पदवाक्यादिरूपतया व्यवस्थितः न च विशिष्टानुक्रमवंति तथाभूतपरिणतिमापन्नानि पदान्येव वाक्यमभ्युपगंतव्यं तद्व्यतिरिक्तस्य तस्य पदानुपपद्यमानत्वात् ॥ सम्म० ॥

(१६) रत्नावतारिकायां शब्दस्य नित्यत्वानित्यत्वविचारः शब्दार्थतत्सम्बन्धविचारश्च यथा) अकारादिः पौद्गलिको वर्ण इति पुद्गलैर्भाषावर्गणापरमाणुभिरारब्धः पौद्गलिकः। अत्र याज्ञिकाः प्रज्ञापयंति । वर्णस्यानित्यत्वमेव तावद्दुरुपपादं कुतस्तरां पुद्गलारब्धत्वमस्य स्यात्तथाहि स एवायं गकार इति प्रत्यभिज्ञा शब्दो नित्यः श्रावणत्वाच्छब्दत्ववदित्यनुमानं शब्दो नित्यःपरार्थं तदुच्चारणार्थानुपपत्तेरित्यर्थापत्तिश्चेति प्रमाणानि दिनकरकरनिकरनिरन्तरप्रसरपरामर्शोपजातजृम्भारंभांभोजानीव मनःप्रसादमस्य नित्यत्वमेव द्योतयंति । तदवद्यं यतः । प्रत्यभिज्ञानं तावत्कथंचिदनित्यत्वेनैवाविनाभावमाभेजानमेकांतैकरूपतायां ध्वनेः स एवायमित्याकारोभयगोचरत्वविरोधात् । कथमात्मनि तद्रूपेऽपि स एवाहमिति प्रत्यभिज्ञेति चेत्तदंशस्य तस्यापि कथंचिदनित्यस्यैव स्वीकारात् प्रत्यभिज्ञा सचायं प्रत्यक्षानुमानाभ्यां बाध्यमानत्वात्प्रदीपप्रत्यभिज्ञावत् । प्रत्यक्षं हि तावदुत्पेदे विपेदे च वागियमिति प्रवर्त्तते ॥

नच प्रत्यभिज्ञानेनैवेदं प्रत्यक्षं बाधिष्यत इत्यभिधानीयमस्या नान्यथा सिद्धत्वात् । अभिव्यक्तिभावाभावाभ्यामेवेयं प्रतीतिरितिचेत्कुटकटकटाहकटाक्षादावपि किं नेयं तथा कुंभकारमुद्गरादिकारणकलापव्यापारोपलंभात्तदुत्पत्ति विपत्ति स्वीकृतौ तालुवातादिहेतुव्यापारप्रेक्षणादत्रेऽप्यपि तत्स्वीकारोस्तु तालुवातादेरभिव्यक्तव्यनभिव्यक्तिमात्रहेतुत्वे कुलालादेरपि तदस्तु नचाभिव्यक्तिभावाभावाभ्यां तथा प्रतीतिरुपापादि। दिनकरमरीचिराजिव्यज्यमाने घनतरतिमिरनिकरकीर्यमाणे च कुंभादावुदपादि चायमिति प्रतीत्यनुत्पत्तेः। तिमिरावरणवेलायामपि स्पर्शेन प्रत्यक्षेणास्योपलंभान्न तथेयमिति चेद्यदा तर्हि नोपलंभस्तदा किं वक्ष्यसि। अथ क्वापि तिमिरादेस्तत्सत्वावधारणात्सर्वत्रानभिव्यक्तिदशायां तत्सत्त्वं निश्चीयेत इति चेत्तत्किमावृतावस्थायां शब्दस्य सत्वनिर्णायकं न किंचित्प्रमाणमस्ति अोमिति चेत्तर्हि साधकप्रमाणाभावादसत्वमस्तु अस्त्येव प्रत्यभिज्ञादिकं तदिति चेन्नास्य प्रत्यक्षबोधितत्वेनोन्मङ्क्तुमशक्तेः। उन्मज्जनेऽपि व्यक्तिभावाभावयोः कुंभादाविवात्राप्युदयव्ययाध्यवसायो न स्यादस्ति चायं तस्मादनन्यथासिद्धप्रत्यक्षप्रतिबद्ध एवेति निश्चीयते । अनित्यः शब्दस्तीव्रमन्दतादिधर्म्मोपेतत्वात्सुखदुःखादिवदित्यनुमानबाधः। व्यंजकाश्रितास्तीव्रतादयस्तत्राभांतीति चेत् किं तत्र व्यंजकं। काष्ठावायुविशेषा ध्वनय इति चेत्कथं तर्हि तद्धर्म्माणां तेषां श्रावणप्रत्यक्षे प्रतिभासः स्यात् । ध्वनीनामश्रावणत्वेन तद्धर्म्माणामप्यश्रावणत्वात् । न खलु मृदुसमीरलहरीतरंग्यमाणनिष्कंपपयोभाजनादौ प्रतिबिंबितमुखादिगतत्वेन तरलत्वमिव माधुर्यमप्यचाक्षुषं चक्षुःप्रत्यक्षेण प्रेद्यते॥ श्रोत्रग्राह्य एव कश्चिदर्थः शब्दस्य व्यंजकस्तीव्रत्वादिधर्म्मवानऽनित्यश्चेष्यत इतिचेन्न तस्येव शब्दत्वात् श्रोत्रग्राह्यत्वं हि शब्दलक्षणं तल्लक्षणयुक्तस्य च तस्य ततोऽर्थांतरत्वमयुक्तं ॥

किं च-कस्य किं कुर्वतोऽमी व्यंजका ध्वनयो भवेयुः शब्दस्य श्रोत्रस्योभयस्य वा । संस्कारमिति चेत् कोऽयं संस्कारोऽत्र रूपांतरोत्पत्तिरावरणविपत्तिर्वा । आद्यश्चेत् कथं न शब्दश्रोत्रयोरनित्यत्वं स्यात्स्वभावान्यत्वरूपत्वात्तस्य। अथ रूपं धर्म्मो धर्म्मधर्म्मिणोश्च भेदात्तदुत्पत्तावपि न भावस्वभावान्यत्वमिति चेन्नतु धर्म्मांतरोत्पादेऽपि भावस्वभावोऽजनयद्रूपस्वरूपस्ताद्दगेव चेत्तदा पटादिनेव श्रोत्रेण घटादेरिव ध्वनेर्नोपलंभः संभवेत् तत्संबन्धिनस्तस्य करणाददोष इति चेत्स तावत्संबंधो न संयोगस्तस्याद्रव्यत्वात् । समवायस्तु कथंचिदविष्वग्भावान्नान्यो भवितुमर्हतीति तदात्मकधर्म्मोत्पत्तौ धर्म्मिणोऽपि कथंचिदुत्पत्तिरनिवार्या आवरणागमः संस्कारः क्षेमकार इति चेत्स तर्हि शब्दस्यैव संभाव्यते । ततश्चैकत्रावरणविगमे समग्रवर्णाकर्णनं स्यात् । प्रतिवर्णं पृथगावरणमिति यस्यैवावरणविरमणं तस्यैवोपलब्धिरिति चेत्तन्नावितथमपृथग्देशवर्त्तमानैकेंद्रियग्राह्याणां प्रतिनियतावरणावार्यत्वविरोधात् यत् खलु प्रतिनियतावरणावार्यं तत्पृथग्देशे वर्त्तमानमनेकेंद्रियग्राह्यं च दृष्टं यथा घटपटौ यथा वा रूपरसाविति अपृथग्देशवर्त्तमानैकेन्द्रियगाह्यत्वादेव च नास्य प्रतिनियतव्यंजकव्यंग्यत्वमपि अस्तु चैतत्तथाप्ययमभिव्यज्यमानः सामस्त्येन प्रदेशतो वा व्यज्येत । नाद्यः पक्षः क्षेमंकरः सकलशरीरिणां युगपत्तदुपलंभापत्तेः । द्वितीयविकल्पे तु कथं सकर्णस्यापि संपूर्णवर्णाकर्णनं भवेन्न खलु निखिलावृतांगराजांगनामपटुपवनापनीयमानवसनांचलत्वेन चलनांगुलिकोटिप्रकटनायां विकस्वरशिरीषकुसुमसुकुमारसमग्रविग्रहयष्टिनिष्टंकनं विशिष्टेक्षणानामर्पाद्यते। प्रदेशाभिव्यक्तौ चास्य देशत्वं प्रसज्येत ततो व्यंजकस्य कस्यचिच्छब्दे संभवाभावात्तद्गता एव तीव्रतादय इति नासिद्धो हेतुः यदपि श्रावणत्वादित्यनुमानं तदपि"कान्तकीर्त्तिप्रथाकामः कामयेत स्वमातरं। ब्रह्महत्यां च कुर्वीत स्वर्गकामः सुरां पिबेत्" इत्याद्यानुपूर्व्या सव्यभिचारं नित्यैवे-

यमितिचेत्तर्हि प्रेरणावत्प्रामाण्यप्रसंगस्तदर्थानुष्ठानाश्रद्धाने
च प्रत्यवायापत्तिः उदात्तस्वरिततीव्रमंदसुस्वरविस्वरत्वादि-
धर्म्मैश्च व्यभिचारस्तेषां नित्यत्वे सदाप्येकाकारप्रत्ययप्रस-
क्तेः नित्यत्वेऽप्यमीषामभिव्यक्तिः कादाचित्कीतिचेत्तदचारु
परस्परविरुद्धानामेकत्र समावेशासंभवात्। प्रभाकरेण श-
ब्दत्वास्वीकारादुभयविकल्पश्च तं प्रत्यत्र दृष्टान्तः।

अथ भट्ट एवेत्थमनुमानयति। प्राभाकरास्तु देशकालभिन्ना
गोशब्दव्यक्तिबुद्धय एकगोशब्दगोचरा गौरित्युत्पद्यमान-
त्वादाद्योच्चारितगोशब्दव्यक्तिबुद्धिवदिति वदंतीति चेत्त-
दप्यनवद्यातमत्र प्रतिबंधाभावात्तडित्संतुनित्यत्वसिद्धावप्येवं-
विधानुमानस्य कर्तुं शक्यत्वात्। याप्यर्थापत्तिः प्रत्यपादि
तत्रायमर्थोऽनित्यत्वे यो गृहीतसंबंधः शब्दः स तदैव ध्वंसे
इति व्यवहारकालेऽन्य एवागृहीतसंबंधः कथमुच्चार्येत।
उच्चार्यते च तस्मान्नित्य एवेति तदयुक्तमनेन न्यायेनार्थस्या-
पि नित्यतैकतापत्तेरन्यथा बाहुलेये गृहीतसंबंधोऽपि गोश-
ब्दः शावलेयादिष्वगृहीतसंबंधः कथं प्रतिपत्तिं कुर्यात्।
सामान्यस्यैव शब्दार्थत्वाददोष इति चेन्न लंबकंबलः ककु-
द्मान् वृत्तशृंगश्चायं गौरिति सामानाधिकरण्याभावप्रसक्ते-
स्ततः सामान्यं विशेषात्मैव शब्दार्थः। स च नैकांतेनान्वे-
तीति न नित्यैकरूपोऽभ्युपेयः स्यात्। कथं च धूमव्यक्तिः
पर्वते पावकं गमयेत्। धूमत्वसामान्यमेव गमकमितिचेद्वा-
चकमपि सामान्यमेवास्तु अथ शब्दत्वं गोशब्दत्वं क्रमाभि-
व्यज्यमानगोत्वादिकं वा तद्भवेत् आद्यपक्षे प्रतिनियतार्थ
प्रतिपत्तिर्न स्यात्सर्वत्र शब्दत्वस्याविशेषात्। गोशब्दत्वं
तु नास्त्येव गोशब्दव्यक्तेरेकस्याः कस्याश्चित्तदाधारभूताया
असंभवात्क्रमेण व्यज्यमानं हि वर्णद्वयमेवैतत् क्रमाभिव्य-
ज्यमानेत्यादिपक्षेऽप्यसंभवी गोत्वादिसामान्यस्याविद्यमान-
त्वात्। सर्वत्र गकारादेरेकत्वात्। अत्रोच्यते। अस्तु तार्तीयी-
कः कल्पो नच गकारादेरैक्यं गर्गभर्गस्वर्गमार्गादिषु भूयां-
सोऽमी गकारा इति तद्भेदोपलंभात्। व्यंजकभेदादयमिति
चेदकाराद्यशेषवर्णेष्वप्येषो ऽस्त्वित्येक एव वर्णः स्यात्
अथ यथा अयमपि गकारोऽयमपि गकार इत्येकाकारा
प्रतीतिस्तथा नाकाराद्यशेषवर्णेषु अपीति चेन्नैवं अयमपि व-
र्णोऽयमपि वर्ण इत्येकप्रत्यवमर्शोत्पत्तेः सामान्यनिमित्तक
एवायमितिचेत्तर्हि गकारादावपि तथास्तु अथाकारेकारादौ
विशेषोऽनुभूयते नतु गर्गादिगकारेषु तेषां तुल्यस्थानास्य प्रय-
त्नादिति चेदत्र तर्हि सहर्षं ह्रेषंते हरिहम्मीरहरय इत्यादि-
हकारात्कंठ्याद्ब्रह्मजिह्मादिहकारस्यउरस्यो वह्निजिह्मादौ
वर्गपंचमसंयुत इति वचनादुरस्यत्वेन स्थानभेदप्रतीतेस्त-
तो भिन्नोऽयं वर्णो भवेत्।

नच गकारे नास्ति विशेषावभासस्तीव्रोऽयं मन्दोयं गकार इति
तीव्रतादिविशेषस्फुरणात्। व्यंजकगतास्तीव्रतादयस्तत्र स्फु-
रंतीति चेत् कृतोत्तरमेतत्। अकारेकारादावप्यनुभूयमानः स
विशेषस्तद्गत एवास्तु तथा चैक एव वर्णः किन्न भवेत्
मा भूद्वा विशेषावभासो गकारेषु भेदावभासस्तु विद्यत एव
बहवोऽमी गकारा इति प्रतीतेः। भवति च विशेषावभासं
विनापि भेदस्फूर्त्तिः सर्षपराशौ गुरुलाघवादिविशेषावभासं
विनापि तद्भेदप्रतिभासवदिति सिद्धो गकारभेदस्तथाच त-
द्वादिवर्णवर्त्तिसामान्यानामेव वाचकत्वमस्तु तत्वतस्तु-
गोशब्दत्वमेव सदृशपरिणामात्मकं वाचकं क्रमाभि-
व्यज्यमानं वर्णद्वयमेवैतन्नैका गोशब्दव्यक्तिरिति च न वा-
च्यं नित्यत्वाप्रसिद्धावद्याप्यस्योत्तरस्य कूर्परकोटिसंघट्ट-
कितगुडायमानत्वात्तस्मात्क्रमोत्पदिष्णुतत्सद्गकारादिपर्या-
योपहितभाषाद्रव्यात्मको गोशब्द एव सदृशपरिणामात्म-
वाचकोऽस्तु तथा च क्षीणार्थापत्तिः॥

अस्तु नित्यो ध्वनिः किंतु नायं पौद्गलिकः संगच्छत इ-
ति यौगाः संगिरमाणाः सप्रणयप्रणयिनीनामेव गौरवार्हाः
यतः कोऽत्र हेतुः स्पर्शशून्याश्रयत्वमिति निविडप्रदेशे प्रवेश-
निर्गमयोरप्रतिघातः पूर्वं पश्चाच्चावयवानुपलब्धिः सूक्ष्ममूर्त्तद्र-
व्यांतराप्रेरकत्वं गगनगुणत्वं वा। नाद्यः पक्षो यतः शब्दपर्या-
यस्याश्रये भाषावर्गणारूपे स्पर्शाभावोन तावदनुपलब्धिमा-
त्रात्प्रसिध्यति तस्य सव्यभिचारत्वात् योग्योपलब्धिस्त्व-
सिद्धा। तत्र स्पर्शस्यानुभूतत्वेनोपलब्धिलक्षणप्राप्त-
त्वाभावादुपलभ्यमानगंधाधारद्रव्यवत्। अथ घनसा-
रगंधसारादौ गंधस्य स्पर्शाव्यभिचारनिश्चयादत्रापि तन्निर्ण-
येऽप्यपनुलंभादनुद्भूतत्वं युक्तं नेतरत्र तन्निर्णायकाभावादि-
ति चेन्माभूत्तावत्तन्निर्णायकं किंचित्किंतु पुद्गलानामुद्भूता-
नुद्भूतस्पर्शानामुपलब्धेः शब्देऽपि पौद्गलिकत्वेन परैः प्र-
णिगद्यमाने बाधकाभावे च सति संदेह एव स्यान्नत्वभावं
निश्चयस्तथाच संदिग्धासिद्धो हेतुः। नच नास्ति तन्निर्णायकं
तथा शब्दाश्रयः स्पर्शवाननुवातप्रतिवातयोर्विप्रकृष्टनिकट-
शरीरिणोपलभ्यमानानुपलभ्यमानेंद्रियार्थत्वात्तथाविधगंधा-
धारद्रव्यवदिति द्वितीयकल्पेऽपि गंधद्रव्येण व्यभिचारः।
वर्त्तमानजात्यकस्तूरिकाकर्पूरकश्मीरजादिगंधद्रव्यं हि पि-
हितकपाटसंपुटापवरकस्यांतर्विशति बहिश्च निस्सरति न-
चापौद्गलिकं। अथ तत्र सूक्ष्मरंध्रसंभवेनातिनिविडत्वा-
भावात्तत्प्रवेशनिष्काशावत एव तदल्पीयस्ता नत्वपावृत-
द्वारदशायामिव तदेकार्णवत्वं सर्वथा नीरंध्रे तु प्रदेशे नैतौ
संभवत इति चेदेवं तर्हि शब्देऽपि सर्वस्य तुल्ययोगक्षेमत्वा-
दसिद्धताहेतुरस्तु पूर्वं पश्चाच्चावयवानुपलब्धिः सौदामिनी-
दामोल्कादिभिरनैकांतिकी। सूक्ष्ममूर्त्तद्रव्यान्तराप्रेरकत्वमपि
गंधद्रव्यविशेषसूक्ष्मरजोधूमादिभिर्व्यभिचारि न हि गंध-
द्रव्यादिकमपि न निविशमानं तद्विवरद्वारयादेशोद्भिन्न-
स्मश्रुप्रेरकं प्रेक्ष्यते गगनगुणत्वं त्वसिद्धं तथाहि। न गगन-
गुणः शब्दोऽस्मदादिप्रत्यक्षत्वाद्रूपादिवदिति पौद्गलिकत्व-
सिद्धिः पुनरस्य शब्दः पौद्गलिक इंद्रियार्थत्वाद्रूपादि-
वदेवेति॥

अथ संकेतमात्रेणैव शब्दोऽर्थं प्रतिपादयति नतु स्वाभाविक-
संबंधवशादिति गदतो नैयायिकान् समयादपि नायं वस्तु
वदतीति वदतः सौगतांश्च पराकुर्वंति। स्वाभाविकसामर्थ्य-
समयाभ्यामर्थबोधनिबंधनं शब्द इति स्वाभाविकं सहजं
सामर्थ्यं च शब्दस्यार्थप्रतिपादनशक्तियोग्यतानाम्नी सम-
यश्च संकेतस्ताभ्यामर्थप्रतिपत्तिकारणं शब्द इति। तत्र
नैयायिकान्प्रत्येवं विधेयानुवाद्यभावो योऽयमर्थबोधनिबंधनं
शब्दोऽभ्युपगतोऽस्ति स स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यां
द्वाभ्यामपि न पुनः समयादेव केवलात्समयो हि पुरुषायत्त-
वृत्तिर्न च पुरुषेच्छया वस्तु नियमो युज्यतेऽन्यथा तदिच्छाया
अव्याहतप्रसरत्वादर्थोपि वाचकः शब्दोऽपि वाच्यः स्यात्।
अथ गत्वौत्वादिसामान्यसंबंधो यस्य भवति स वाचक-
त्वयोग्य इतरस्तु वाच्यत्वे यथा द्रव्यत्वाविशेषेऽप्य-

ग्नित्वादिसामान्यविशेषवत् एव दाहजनकत्वं न जलत्वादिसामान्यविशेषवत् इति चेत्तदयुक्तमतींद्रियशक्तिं विनाऽग्नित्वादेरपि कार्यकारणभावनियामकत्वानुपपत्तेः । अग्नित्वं हि दाहवद्विजातीयकारणजन्यकार्येष्वपि तुल्यरूपं नहि दाहं प्रत्येवाऽग्नेरग्नित्वं यथा पुत्रापेक्षं पितुः पितृत्वं । ततश्चाग्निर्दाहवत्पिपासापनोदमपि विदध्यादिति नातींद्रियां शक्तिमंतरेणाग्नित्वादीनां कार्यकारणभावव्यवस्थाहेतुत्वं तद्वदेव च गत्त्वौत्वादिसामान्यानामपि न वाच्यवाचकभावनियमहेतुत्वमिति नियामिका शक्तिः स्वीकर्त्तव्यैव ॥ अथ किमनेनातींद्रियशक्तिकल्पनाक्लेशेन करतलानलसंयोगादिसहकारिकारणनिकरपरिकरितं कृपीटयोनिस्वरूपं हि स्फोटघटनपाटवं प्रकटयिष्यति किमवशिष्टं यदनया करिष्यते तथा च जयंतः । "स्वरूपादुद्भवत्कार्यं सहकार्युपबृंहितात् । नहि कल्पयितुं शक्तं शक्तिमन्यामतींद्रियाम्॥१॥ यत्तूक्तमग्निर्दाहवत्पिपासापनोदमपि विदध्यादिति तन्न हि वयमद्य कंचिदभिनवं भावानां कार्यकारणभावमुत्थापयितुं शक्नुमः किंतु यथा प्रवृत्तमनुसरंतो व्यवहरामः । नह्यस्मदिच्छया आपः शीतं शमयंति कृशानुर्वा पिपासां किंतुतत्र दाहादावन्वयव्यतिरेकाभ्यां वा वृद्धव्यवहाराद्वा ज्वलनादेरेव कारणत्वमवगच्छाम इति तदेव तदर्थिन उपादद्महे न जलादि तदेतदतथ्यं।यतो यथाभूतादेव विभावसोर्दाहोत्पत्तिः प्रतीयते तथाभूतादेव मणिमंत्रयंत्रतंत्रौषधादिसन्निधाने सति न प्रतीयते । यदि हि दृष्टमेव रूपं स्फुटं स्फोटं घटयेत्तदा तदानींतनस्य समस्तस्य सद्भावात्तदनुत्पादो न स्यादस्ति चासौ ततो दृष्टरूपस्य व्यभिचारं प्रपंचयन्नतींद्रियायाः शक्तेः सत्त्वं समर्थयति । तथा च "स्वरूपात्क्वाप्यनुद्यत्तत्सहकार्युपबृंहितात् । किं न कल्पयितुं शक्तं शक्तिमन्यामतींद्रियां,,॥ १ ॥यत्तूक्तं "दाहादावन्वयव्यतिरेकाभ्यां वृद्धव्यवहाराद्वा ज्वलनादेरेव कारणत्वमवगच्छाम इति तदुक्तिमात्रमेव यत एव हि दाहदहनयोः कार्यकारणभावनियमः प्रसिद्धिपद्धतिप्रतिबद्ध एव तत एव प्रसंगः प्रवर्त्यते यदि कृशानुः स्वरूपमात्रादेव दाहमुत्पादयेत्तर्हि तदविशेषादुदन्यापनोदमपि विदध्यादिति॥

अथ न मणिमंत्रादिप्रतिबंधकनैकट्ये सति स्फोटानुत्पत्तिरदृष्टं रूपमाक्षिपति यथा ह्यन्वयव्यतिरेकाभ्यामवधृतसामर्थ्यो दहनो दाहहेतुस्तथा प्रतिबंधकाभावोऽपि स च प्रतिबंधकयोगे विनिवृत्त इति सामग्रीवैगुण्यादेव दाहस्यानुत्पत्तिर्नतु शक्तिवैकल्यादिति चेत्तदयुक्तं यतः प्रतिबंधकाभावो भावादेकांतव्यतिरिक्तः कथं किंचित्कार्यं कुर्यात् कूर्मरोमराजीवत् । ननु नित्यानां कर्मणामकरणात्प्रागभावस्वभावात्प्रत्यवाय उत्पद्यतेऽन्यथा नित्याकरणे प्रायश्चित्तानुष्ठानं न स्याद्वैयर्थ्यात्तन्न तथ्यं नित्याकरणस्वभावात्क्रियान्तरकरणादेव प्रत्यवायोत्पत्तेरभ्युपगमात् त्वन्मतस्य तद्धेतुत्वासिद्धेः यदप्युच्यते "सुखदुःखसमुत्पत्तिरभावे शत्रुमित्रयोः॥ कंटकाभावमालक्ष्य पादः पथि निर्वीयते" ॥ १ ॥ तत्राऽप्यमित्रमित्रकंटकाभावज्ञानानामेव सुखदुःखादिनिधानकार्यकारित्वं नत्वभावानां तज्ज्ञानमप्यमित्रमित्रकंटकविविक्तप्रतियोगिवस्त्वंतरसंपादितमेव नतु त्वदभिमताभावकृतं अथ भाववदभावोऽपि भावजननसमर्थोऽस्तु को दोषो न हि निःशेषसामर्थ्यरहितत्वमभावलक्षणमपि तु नास्तीति ज्ञानगम्यत्वं सत्प्रत्ययगम्यो हि भाव उच्यतेऽसत्प्रत्ययगम्यस्त्वभाव इति चेत्तदयुक्तं त्वदभ्युपगताभावस्य भावात्सर्वथा पार्थक्येन स्थितस्य भावोत्पादकत्वविरोधात् तथाहि । विवादास्पदीभूतोऽभावोत्पादको न भवति भावादेकांतव्यतिरिक्तत्वाद्यदेवं तदेवं यथा तुरंगशृंगं तथा चायं तस्मात्तथा प्रागभावप्रध्वंसाभावपरस्पराभावस्वभावो ह्यभावो वस्तुनो व्यतिरिक्तमूर्तिर्भावोत्पादकः परैरिष्टः। सोऽत्र विवादपदशब्दितः अन्यथा जैनस्य भावाविष्वग्भूताभावैर्भावोत्पादकत्वेनांगीकृतैर्बाधा स्यात् । यौगस्य चात्यंताभावेन भावानुत्पादकेन सिद्धसाध्यता भवेत् नन्वयं धर्मित्वेनोपात्तोऽभावो भवद्भिः प्रतिपन्नो न वा यदि प्रतिपन्नः किं प्रत्यक्षादनुमानाद्विकल्पाद्वा उपमानादेरत्रान्वितत्वात् यदि प्रत्यक्षात्तदा कथमभावस्य भावोत्पादनाप्रवादस्सूपपादःस्यात्प्रत्यक्षस्यैवोत्पादितत्वात् अथानुमानात्तत्प्रतिपत्तौ तत्राप्यभावधर्मिणः प्रतीतिरनुमानांतरादेवेत्यत्राऽनवस्थादौःस्थ्यस्थेमाविकल्पादपि तत्प्रतीतिः प्रमाणमूलातन्मात्रादेव वा न प्रथमात्प्रमाणप्रवृत्तेस्तत्र तिरस्कृतत्वात् विकल्पमात्रात्तु तत्प्रतिपत्तिरसत्कल्पा ततः कस्यापि प्रतिपत्तेरनुपपत्तेः । अन्यथा प्रामाणिकानां प्रमाणपर्येषेण मरणीयं स्यात्तथा चाश्रयासिद्धो हेतुः अथाप्रतिपन्नस्तर्हि कथं धर्मितयोपादायि । उपात्ते चास्मिन्न हेतुराश्रयासिद्ध एव अत्रोच्यते विकल्पमात्रादेव तत्प्रतिपत्तिं ब्रूमहे नचाश्रयासिद्धिरवस्तुनि विकल्पात्प्रसिद्धेरवश्याश्रयणीयत्वादन्यथा वंध्यास्तनंधयादिशब्दानुच्चारणप्रसंगात् ॥

नच नोच्चार्यत एवायं मयेति वाच्यं वांध्येयोऽस्ति नास्ति वेति । पर्यनुयोगे पृथ्वीपतिपरिषद्यवश्यं विधिनिषेधान्यतराभिधायिवचनस्यावकाशात् । तूष्णीं पुष्णतोऽस्याप्रतिपित्सितं किंचिदुच्चारयतो वा पिशाचकित्वप्रसंगात् तथा विधवचनोच्चारणे च कथमेतदिति प्रमाणगवेषणेनुमानमुच्चार्यमाणमाश्रयासिद्धिग्रस्तं समस्तं निष्प्रमाणकं च वचनमात्रं प्रेक्षावता प्रश्नकृताऽनपेक्षितमेव न चोभयाभावोऽभिधातुं शक्यो विधिनिषेधयोर्भावाभावस्वभावत्वादेकनिषेधेनापरविधानात् । विधिप्रतिषेधो हि निषेधः निषेधप्रतिषेधश्च विधिः ॥ अस्तु चोभयप्रतिषेधप्रतिज्ञाहेतोस्तु तत्रोपादीयमानस्य नाश्रयासिद्धिपरिहारः । तदुक्तं ॥ "धर्मस्य कस्यचिद वस्तुनि मानसिद्धावाधाविधिव्यवहृतिः किमिहास्तिनो वा अस्यैव चेत्कथमियंति न दूषणानि नास्त्येव चेत् स्ववचन प्रतिरोधसिद्धिः । अवस्तुनि वाधाविधिव्यवहारो नास्तीत्येतदनेनैव स्ववचनेन प्रतिरुध्यते नास्तीति प्रतिषेधस्यस्वयं कृतत्वादित्यंत्यपादस्यार्थः ॥

तुरंगशृंगदृष्टांतोऽपि विकल्पादेव प्रसिद्धः स्वीकर्त्तव्यस्तत्र च वस्त्वेकांतव्यतिरेके सति भावानुत्पादकत्वमपि प्रतीतमिति नास्य साध्यसाधनोभयवैकल्यं । ननु जैनैर्भावादभिन्नस्याभावस्याभ्युपगमाद्वाद्यसिद्धो हेतुरिति चेत्तदसत्पराभ्युपगताभावस्य धर्म्मीकृतत्वात्तस्य च भावादेकांतेन पृथग्भूततया जैनैरपि स्वीकारात् न खल्ववस्तु वस्तुभूताद्भावादभिन्नमिति मन्यंते जैनाः । ततो नाभावो भावोत्पादकस्तवास्तीति सिद्धं ॥ किंच ॥ यदाप्रतिबंधकाभावो विभावस्तत्स्वरूपादेकांतभिन्नोऽभ्युपागामि । तदा

विभावसुः प्रतिबंधकस्वभावस्स्वीकृतः स्यात्प्रतिबंधका-
भावाद्व्यावर्त्तमानत्वान्मणिमन्त्रादिप्रतिबंधकस्वरूपवत्तथा
च कथं कदाचिद्दाहादिकार्योत्पादो भवेद्विभावसोरेव प्र-
तिबंधकत्वात् ॥ अथ कथं विभावसुः प्रतिबंधकः स्यात्तत्र
प्रतिबंधकप्रागभावस्य विद्यमानत्वात्तदनवदातमेतावता हि
तत्र वर्त्तमानः प्रतिबंधकप्रागभाव एव प्रतिबंधकस्वभा-
वो मा भूद्विभावसुः स्वरूपं तु तदभावाद्व्यावर्त्तमानं प्रतिबं-
धकतां कथं न कलयेत् यथाहि प्रतिबंधकः स्वभावा-
द्व्यावर्त्तमानः प्रतिबंधकतां दधाति तथा तत्तनूनपादपि
प्रतिबंधकाभावाद्व्यावर्त्तमानमूर्तिः कथं न प्रतिबंधरूपतां
प्रतिपद्येत स्याद्वादिनां तु भावाभावोभयात्मकं वस्त्विति
प्रतिबंधकाभावात्मनः कृष्णवर्त्मनो न प्रतिबंधकरूपता किं
च प्रतिबंधकाभावस्य कारणत्वे प्रतिबंधकस्य कस्यचि-
न्निकटत्वेपि प्रतिबंधकाभावांतराणामनेकेषां भावात्कथं न
कार्योत्पादः नहि कुंभकारकारणः कुंभः कुंभकारस्यैक-
स्याभावेऽपि कुंभकारांतरव्यापारान्न भवति नचैक एव
कश्चित्प्रतिबंधकाभावः कारणं यदभावात्तदानीं न कार्यं
जायते तद्वदेव तन्मतेन सर्वेषामवधृतसामर्थ्यत्वात् ।

अथ सर्वे प्रतिबंधकाभावाः समुदिता एव कारणं न पु-
नरेकैकशः कुंभकारवत्तर्हि कदाचिदपि दाहादिकार्योत्प-
त्तिर्न स्यात्तेषां सर्वेषां कदाचिदभावाद्यतो भुवने मणि-
मंत्रतंत्रादिप्रतिबंधकानां भूयसां संभवात् । अथ ये प्रतिबं-
धकास्तं तनूनपातं प्रतिबद्धुं प्रसिद्धसामर्थ्यास्तेषामेवाभावाः
सर्वे कारणं ननु सर्वेषां सर्वशब्दस्य प्रकारकार्त्स्न्ये वर्त्त-
मानस्य स्वीकारादिति चेन्ननु प्रसिद्धसामर्थ्या इति ।
सामर्थ्यं शब्दस्यातींद्रिया शक्तिः स्वरूपं वा प्रतिबंध-
कानां वाच्यं स्यात् । प्राच्यपक्षकक्षीकारे क्षीणक्षणेना-
वयोः कंठशोषोऽतींद्रियशक्तिस्वीकारात् । द्वितीयपक्षे तु त
एव तं प्रति प्रतिबंधका नापरे इति कौतस्कुती नीतिः स्वरूप-
स्योभयेषामपि भावात् । न खलुमणिमंत्रादेः कंचिदेव जातवे-
दसमाश्रित्य तत्स्वरूपं न पुनर्जातवेदोत्तरमिति तथा न प्रति
बंधकस्यात्यंताभावस्तत्कारणतया वक्तुं युक्तस्तस्यासत्वा-
दन्यथा जगति प्रतिबंधककथां प्रत्यस्तमयप्रसंगात् ॥

अपरे पुनः प्रतिबंधकाभावा एकैकशः सहकारितां दधी-
रन् द्वित्रा वा प्रथमपक्षे प्रागभावः प्रध्वंसाभावः परस्प-
राभावो यः कश्चिद्वा सहकारी स्यात् न प्रथमः । प्रति-
बंधकप्रध्वंसेऽपि पावकस्य स्फोटकार्योपलंभात् । न द्विती-
यः प्रतिबंधकप्रागभावेऽपि दहनस्य दाहोत्पादकत्वात् न
तृतीयः प्रतिबंधकसंबंधबंधोऽपि धनंजयस्य स्फोटघटनप्र-
संगात्तस्य तदानीमपि भावात् न चतुर्थः प्ररूपयिष्य-
माणानियतहेतुकत्वदोषानुषंगात् । द्वित्रप्रतिबंधकाभाव-
भेदे तु किं प्रागभावप्रध्वंसाभावौ प्रागभावपरस्पराभावौ
प्रध्वंसाभावपरस्पराभावौ त्रयोऽपि वा हेतवो भवे-
युः । नाद्यः पक्ष उत्तेजकनैकट्ये तावंतरेणापि पाव-
कस्य स्फोटकार्यार्जनदर्शनात् न द्वितीयतृतीयतुरीयाः ।
प्रतिबंधकपरस्पराभावस्य प्राक्तदकारणत्वेन वर्णितत्वाद्भे-
दत्रयस्यापि चास्य परस्पराभावसंवलितत्वात् । अथ
प्रागभावप्रध्वंसाभावोत्तंभकमणिमंत्रतंत्रादयो यथायोगं
कारणमिति चेत्तदस्फुटं स्फोटादिकार्यस्यैवमनियतहेतुकत्व-
प्रसंगादनियतहेतुकं वाहेतुकमेव तथाह्यन्वयव्यतिरेकाव-

धार्यः कार्यकारणभावो भावानां धूमधूमध्वजयोरिव प्र-
स्तुते तुल्यादि । यद्वे कस्मादुत्पद्यमानमीक्षामासे तदन्यदा
यद्यन्यतोऽपि स्यात्तर्हि तत्कारणकमेव तन्न भवेदिति
कथं नाहेतुकं स्यात् ॥

अथ गोमयात् वृश्चिकाच्च वृश्चिकोत्पादः प्रेक्ष्यते न च तत्रा-
नियतहेतुकत्वं स्वीकृतं त्वयापीति चेत्तदपि त्रपापात्रं सर्वत्र
हि शालूकगोमयादौ वृश्चिकडिंभारंभशक्तिरेकास्तीति यानि
तच्छक्तियुक्तानि तानि तत्कार्योत्पादकानीति नायं नः
कलंकः संक्रामति भवतां पुनरत्राप्ययं प्रादुर्भवन् दुष्प्रति-
षेधो येषां वृश्चिकगोमयसाधारणमेकं किंचिन्नास्तीति नच
प्रागभावप्रध्वंसाभावोत्तंभकादीनामप्येकं किंचित्तुल्यं रूपं
वर्त्तत इति नानियतहेतुकत्वेन दुर्विधदैवेनेवामी मुच्यंते ।
एतेन भावस्वभावोऽप्यभाव एवास्तु हेतुर्नत्वतींद्रियशक्ति-
स्वीकारःसुन्दर इत्यप्युच्यमानमपास्तम् उक्ताभावविकल्पा-
नामत्राप्यविशेषात् । अथ शक्तिपक्षप्रतिपक्षदीक्षिता आद्य-
पादा एवं साक्षेपमावक्ष्यते न तु भवत्पक्षे प्रतिबंधकोऽकिं-
चित्करः किंचित्करो वा भवेत् । अकिंचित्करप्रकारेऽति
प्रसंगः शृंगभृंगभृंगारादेरप्यकिंचित्करस्य प्रतिबंधकत्वप्र-
संगात् । किंचित्करस्तु किंचिदुपचिन्वन्नपचिन्वन्वा स्यात्
प्राचि पक्षे किं दाहकशक्तिप्रतिकूलां शक्तिं जनयेत्तस्या
एव धर्म्मांतरं वा न प्रथमं प्रमाणाभावात् दाहाभाव-
स्तु प्रतिबंधकसान्निधिमात्रेणैव चरितार्थ इति न तामुप-
पादयितुमीश्वरः । धर्म्मांतरजनने तदभावे सत्येव दाहो-
त्पाद इत्यभावस्य कारणत्वस्वीकारस्तदवस्थ एवोक्ताशेषप्रागभा-
वादिविकल्पानवकाशश्च ॥

अपचयपक्षे तु प्रतिबंधकस्तां शक्तिं विकुट्टयेत्तद्धर्म्मं वा प्र-
थमप्रकारे कुतस्त्यं कृपीटयोनेः पुनः स्फोटघटनपाटवं तदा-
नीमन्यैव शक्तिः संजातेति चेन्ननु सा संजायमाना किमुत्तं-
भकात्प्रतिबंधकाभावाद्देशकालादिकारकचक्राददतींद्रियादर्था-
तराद्वा जायते । आद्यभिदायामुत्तंभकाभावेऽपि प्रतिबंधका-
भावमात्रात्कौतस्कुतं कार्यार्जनं जातवेदसः ।

द्वितीये भेदे तत एव स्फोटोत्पत्तिसिद्धेः शक्तिकल्पनावैय-
र्थ्यं तृतीये देशकालादिकारकचक्रस्य प्रतिबंधकालेऽपि स-
द्भावेन शक्यं तत्प्रादुर्भावप्रसंगः । चतुर्थेंद्रियार्थांतरनिमित्त-
कल्पने तत एव स्फोटः स्फुटं भविष्यति किमनया कार्यं त-
न्न शक्तिनाशः श्रेयसः । तद्वदेव तद्धर्म्मनाशपक्षोऽपि प्रति-
क्षेपणीयः । अत्राभिदध्महे एतेषु शक्तिनाशपक्ष एव कक्षी-
क्रियत इत्यपरविकल्पशिल्पकल्पनाजल्पाकता कंठशोषायैव
च संबभूव यत्तूक्तं कुतः पुनरसावुत्पद्येतेति तत्र शक्त्यंतर-
सहकृता कृपीटयोनेरेवेति ब्रूमः । ननु प्रतिबंधकदशायां सा
शक्तिरस्ति न वा नास्ति चेत्कुतः पुनरुत्पद्येत शक्त्यंतरसंह-
कृतादग्नेरेवेति चेत्तर्हि साऽपि शक्त्यंतरसध्रीचस्तस्मादेवोन्म-
ज्जेदित्यनवस्था अथास्ते तदानीमपि स्फोटोत्पादिकां शक्तिं
संपादयेत्ततोऽपि स्फोटः स्फुटःस्यादेवेति । अत्रोच्यते प्रतिबंध-
कावस्थायामप्यस्त्येव शक्त्यंतरं घटयति च स्फोटघटनलंपटां
शक्तिं तदापि यस्तु तदा स्फोटानुत्पादः स प्रतिबंधकेनोत्पन्नो-
त्पन्नायास्तस्याः प्रध्वंसात् । प्रतिबंधकापगमे तु स्फोटः
स्फुटीभवत्येवेत्यतींद्रियशक्तिसिद्धिः । अत्राशंकान्तरपरि-
हारप्रकारमौक्तिकक्कणप्रचयावचायःस्याद्वादरत्नाकरात्तार्किकैः
कर्त्तव्यः । एवं च स्वाभाविकशक्तिमान् शब्दोऽर्थं बोध-

यतीति सिद्धं अथ तदंगीकारे तत एवार्थः सिद्धः संकेतकल्पनाऽनर्थिकैव स्याद्दिति चेन्मैवमस्य सहकारितया स्वीकारादंकुरोत्पत्तौ पयःपृथिव्यादिवत् । अथ स्वाभाविकसंबंधाभ्युपगमे देशभेदेन शब्दानामर्थभेदो न भवेद्भवति चायं चौरशब्दस्य दाक्षिणात्यैरोदने प्रयोगादिति चेत्तदंशस्य सर्वशब्दानां सर्वार्थप्रत्यायनाशक्तियुक्तत्वात् यत्र च देशे यदर्थप्रतिपादनशक्तिसहकारी संकेतः स तमर्थं तत्र प्रतिपादयतीति सर्वमवदातं ॥ सौगतास्तु प्रत्येवंविधयानुवाद्यभावो योऽयं शब्दो वर्णात्मावयोः प्रसिद्धः स स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यां कृत्वा अर्थबोधनिबंधनमेवेति ॥

अथ स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यां शब्दस्यार्थे सामान्यरूपे विशेषलक्षणे तदुभयस्वभावे वा वाचकत्वं व्याक्रियेत न प्रथमे सामान्यस्यार्थक्रियाकारित्वाभावेन नभोऽभोजसन्निभत्वात् । न द्वैतीयीके विशेषस्य स्वलक्षणलक्षणस्य वैकल्पिकविज्ञानागोचरत्वेन संकेतास्पदत्वाऽसंभवात् । तत्संभवेऽपि विशेषस्य व्यवहारकालाननुयायित्वेन संकेतनैरर्थक्यात्तार्त्तीयीके तु स्वतंत्रयोस्तादात्म्यापन्नयोर्वा सामान्यविशेषयोस्तद्गोचरता संगीर्येत नाद्यः पक्षः प्राचिकविकल्पोपदर्शितदोषानुषङ्गात् । न द्वितीयः सामान्यविशेषयोर्विरुद्धधर्माध्यासितत्वेन तादात्म्यायोगादिति नार्थो वाच्यो वाचामपि तु परमार्थतः सर्वतो व्यावृत्तस्वरूपेषु स्वलक्षणेष्वेकार्थकारित्वेनैककारणत्वेन चोपजायमानैकप्रत्यवमर्शरूपविकल्पस्याकारो बाह्यत्वेनाभिमन्यमानो बुद्धिप्रतिबिंबव्यपदेशभागपोहः शब्दश्रुतौ सत्यां तादृशोल्लिखशेखरस्येव वदनस्योत्पादात् । अपोहत्वं चास्य स्वाकारविपरीताकारोन्मूलकत्वेनावसेयं । अपोह्यते स्वाकाराद्विपरीत आकारोऽनेनेत्यपोह इति व्युत्पत्तेः । तत्वतस्तु न किंचिद्वाच्यं वाचकं वा विद्यते शब्दार्थतया कथ्यते बुद्धिप्रतिबिम्बात्मन्यपोहे कार्यकारणभावस्यैव वाच्यवाचकतया व्यवस्थापितत्वात् ।

"अथ श्रीमदनेकांतसमुद्रघोषपिपासितः । अपोहमापिबामि प्रागवीक्षंतां भिक्षवः क्षणं"॥१॥ इह तावद्विकल्पानां तथाप्रतीतिपरिहृतविरुद्धधर्माध्यासकथंचित्तादात्म्यापन्नसामान्यविशेषस्वरूपवस्तुलक्षणाक्षणदीक्षितत्वं प्राक्प्राकस्य ततस्तत्वतः शब्दानामपि तत्प्रसिद्धमेव यतोऽजल्पि युष्मदीयैः स एव शब्दानां विषयो यो विकल्पानामिति कथमपोहः शब्दार्थः स्यात् । अस्तु वा तथाप्यनुमानवर्तिक न शब्दः प्रमाणमुच्यते। अपोहगोचरत्वेपि परंपरया पदार्थे प्रतिबंधात्प्रमाणमनुमानमिति चेत्तत एव शब्दोऽपि प्रमाणमस्तु अतीतानागतांयरसरोजादिष्वसत्स्वपि शब्दोपलंभान्नात्रार्थप्रतिबंध इति चेत्तर्ह्यभूद्वृष्टिर्गिरिनदीवेगोपलंभाद्भावी भरण्युदयोरेवेत्युदयान्नास्ति रासभशृंगं समग्रप्रमाणैरनुपलंभादित्यादेरर्थाभावेऽपि प्रवृत्तेरनुमानेऽपि नार्थप्रतिबंधः स्यात् । यदि वचोवाच्योऽपोहोऽपि पारंपर्येण पदार्थप्रतिष्ठः स्यात्तदानीमलाबूनि मज्जंतीत्यादिविप्रतारकत्ववाक्यापोहोऽपि तथा भवेदिति चेदनुमेयापोहेऽपि तुल्यमेतत्प्रमेयत्वादिहेत्वनुमेयापोहेऽपि पदार्थप्रतिष्ठताप्रसक्तेः । प्रमेयत्वं हेतुरेव न भवति त्रिपक्षासत्वतल्लक्षणाभावादिति कुतस्त्या तदपोहस्य तन्निष्ठतेति चेत्तर्हि विप्रतारकवाक्यमप्यागम एव न भवत्याप्तोक्तत्वतल्लक्षणाभावादित्यादि समस्तं समानं यस्तु नाप्तोक्तत्वं वचसि विवेचयितुं शक्यमिति शाक्यो वक्ति स पर्यनुयोज्यः किमाप्तस्यैव कस्याप्यभावादेवमभिधीयते भावेऽप्यस्य निश्चयाभान्निश्चयेऽपि मौनव्रतिकत्वाद्वक्तृत्वेऽप्यनाप्तवचनात्तद्वचसो विवेकावधारणाभावाद्वा । सर्वमप्येतच्चार्वाकादिवाचां प्रपंचान्मातापितृपुत्रभ्रातृगुरुसुगतादिवचसां विशेषमातिष्ठमानैरप्रकटनीयमेव ।

नच नास्ति विशेषस्वीकारस्तत्पतितानुष्ठानघटनायामेव प्रवृत्तेर्निर्निबंधनत्वापत्तेः । अथानुमानिक्येवाप्तशब्दादर्थप्रतीतिः कथं । "पादपार्थविवक्षावान् पुरुषोऽयं प्रतीयते । वृक्षशब्दप्रयोक्तृत्वात्पूर्वावस्थास्वहं यथा" । १ । इति विवक्षामनुमाय सत्या विवक्षेयमाप्तविवक्षात्वान्मद्विवक्षावदिति वस्तुनो निर्णयाद्दिति चेत्तदचतुरस्रमभूदृशव्यवस्थाया अनंतरोक्तवैशेषिकपक्षप्रतिक्षेपेण कृतनिर्वचनत्वात् । किंच शाखादिमति पदार्थे वृक्षशब्दसंकेते सत्येतद्विवक्षानुमानमातन्येतान्यथा वा ? ते तावदन्यथा केनचित्कक्षे वृक्षशब्दं संकेत्य तदुच्चारणादुन्मत्तसुप्तशुकसारिकादिना गोत्रस्खलनवता वान्यथापि तत्प्रतिपादनाच्च हेतोर्व्यभिचारापत्तेः। संकेतपक्षे तु यद्येष तपस्वी शब्दस्तद्वशाद्वस्त्वेव वदेत्तदा किंनाम क्षुण्णं स्यान्न खल्वेवोऽर्थाद्विभेति । विशेषलाभश्चैवं सति यदेवंविधानुभूयमानपारंपर्यपरित्याग इति यदकथि परमार्थतः सर्वतो व्यावृत्तस्वरूपेषु स्वलक्षणेष्वेकार्थकारित्वेनेत्यादि तदपथ्यं यतोऽर्थस्य वाहदोहादेरेकत्वमद्विरूपत्वं समानत्वं वा विवक्षितं न तावदाद्यः षंडमुंडादौ कुंडकांडभांडादिवाहादेरर्थस्य भिन्नस्यैव संदर्शनात् ।

द्वितीयपक्षेऽपि सदृशपरिणामास्पदत्वमन्यव्यावृत्त्यधिष्ठितत्वं वा समानत्वं स्यात् न प्राच्यः प्रकारः सदृशपरिणामस्य सौगतैरस्वीकृतत्वात् । न द्वितीयः अन्यव्यावृत्तेरतात्विकत्वेन वांध्येयस्येव स्वलक्षणेऽधिष्ठानासंभवात् । किं चान्यतः सामान्येन विजातीयाद्वा व्यावृत्तिरन्यव्यावृत्तिर्भवेत् प्रथमपक्षे न किंचिदसमानं स्यात्सर्वस्यापि सर्वतो व्यावृत्तत्वात् द्वितीये तु विजातीयत्वं वाजिकुंजरादिकार्याणां वाहादिसजातीयत्वे सिद्धे सति स्यात्तच्चान्यव्यावृत्तिरूपमन्येषां विजातीयत्वे सिद्धे सतीति स्पष्टं परस्पराश्रयत्वमिति एवं चकारेणैक्यं प्रत्यवमर्शैक्यं च विकल्प्य दूषणीयं । अपि च यदि बुद्धिप्रतिबिंबात्मा शब्दार्थः स्यात्तदा कथमतो बहिरर्थे प्रवृत्तिः स्यात् । स्वप्रतिभासेऽनर्थेऽर्थाध्यवसायाच्चेत् । ननु कोऽयमर्थाध्यवसायो नाम अर्थसमारोप इति चेत् तर्हि सोयमर्थानर्थयोरग्निमाणवकयोरिव तद्विकल्पविषयभावे सत्येव समुत्पत्तुमर्हति नच समारोपविकल्पस्य स्वलक्षणं कदाचन गोचरतामंचति ॥

यदि वानर्थेऽर्थसमारोपः स्यात्तदा वाहदोहार्थक्रियार्थिनः सुतरां प्रवृत्तिर्न स्यात् नहि दाहपाकाद्यर्थी समारोपितपाचकत्वे माणवके कदाचित्प्रवर्त्तते रजतरूपतावभासमानशुक्तिकायामिव रजतार्थिनोऽर्थक्रियार्थिनो विकल्पात्तत्र प्रवृत्तिरितिचेत् । भ्रांतिरूपस्तर्ह्ययं समारोपस्तथा च कथं ततः प्रवृत्तोऽर्थक्रियार्थी कृतार्थः स्यात् । यथा शुक्तिकायां प्रवृत्तो रजतार्थक्रियार्थीति । यदपि प्रोक्तं कार्यकारणभावस्यैव वाच्यवाचकतया व्यवस्थापितत्वादिति । तदप्ययुक्तं । यतो यदि कार्यकारणभाव एव वा-

च्यवाचकभावः स्यात्तदा श्रोत्रज्ञाने प्रतिभासमानः शब्दः स्वप्रतिभासस्य भवत्येव कारणमिति तस्याप्यसौ वाचकः स्यात् ॥

यथा च विकल्पशब्दः कारणमेव परंपरया स्वलक्षणमप्यतस्तदपि वाचकं भवेदिति प्रतिनियतवाच्यवाचकभावव्यवस्थानं प्रलयपद्धतिमनुधावेत्ततः शब्दः सामान्यविशेषात्मकार्थावबोधनिबंधनमेवेति स्थितं स्वाभाविकसामर्थ्यसमयाभ्यामर्थबोधनिबंधनं शब्द इत्युक्तम् अथ किमस्य शब्दस्य स्वाभाविकं रूपं किंच परापेक्षमिति विवेचयंति । अर्थ प्रकाशकत्वमस्य स्वाभाविकं प्रदीपवद्यथार्थत्वायथार्थत्वे पुनः पुरुषगुणदोषावनुसरत इति अर्थप्रकाशकत्वमर्थावबोधसामर्थ्यमस्य शब्दस्य स्वाभाविकं परानपेक्षं प्रदीपवत् यथा प्रदीपः प्रकाशमानः शुभमशुभं वा यथा सन्निहितभावमवभासयति तथा शब्दोपि वक्त्रा प्रयुज्यमानः श्रुतिवर्त्तनीमवतीर्णः सत्येऽनृते वा समन्वितेऽसमन्विते वा सफले निष्फले वा सिद्धे साध्ये वा वस्तुनि प्रतिपत्तिमुत्पादयतीति तावदेवास्य स्वाभाविकरूपं । अयं पुनः प्रदीपाच्छब्दस्य विशेषो यदसौ संकेतव्युत्पत्तिमपेक्षमाणः पदार्थे प्रतीतिमुपजनयति प्रदीपस्तुतन्निरपेक्षः यथार्थत्वायथार्थत्वे सत्यार्थत्वासत्यार्थत्वे पुनः प्रतिपादकनराणांशुद्धत्वाशुद्धत्वे अनुसरता पुरुषगुणदोषापेक्षे इत्यर्थः । तथाहि सम्यग्दर्शिनि शुचौ पुरुषे वक्तरि यथार्था शाब्दी प्रतीतिरन्यथा तु मिथ्यार्थेति स्वाभाविके तु याथार्थ्ये मिथ्यार्थत्वे चास्याः स्वीक्रियमाणे विप्रतारकेतरपुरुषप्रयुक्तवाक्येषु व्यभिचाराव्यभिचारनियमो न भवेत् । पुरुषस्य च करुणादयो गुणा द्वेषादयो दोषाः प्रतीता एव । तत्र च यदि पुरुषगुणानां प्रामाण्यहेतुत्वं नाभिमन्यते जैमिनीयैस्तर्हि दोषाणामप्यप्रामाण्यनिमित्तता मा भूत् । दोषप्रशमनचरितार्था एव पुरुषगुणाः ॥ प्रामाण्यहेतवस्तु न भवंतीत्यत्र चाकाशयानमेव शरणं श्रोत्रियाणामिति ॥ रत्ना० ॥

(१८) (शब्दार्थयोर्वाच्यवाचक एव सम्बन्धः) बाह्यो घटादिरर्थः शब्दस्य कथं निमित्तं संबंधाभावात्तदयुक्तं शब्दार्थयोर्वाच्यवाचकसंबंधस्य विद्यमानत्वाद्यथार्थस्य शब्दो वाचकस्तर्ह्यग्रहीतसंकेतस्यापि म्लेच्छादेरसावर्थं प्रतिपादयेदिति चेन्नैव कर्म्मक्षयोपशमसव्यपेक्षस्यैव तस्य तत्प्रतिपादकत्वात् क्षयोपशमस्य च संकेतादिसापेक्षत्वान्न प्रदीपः प्रकाशक इत्येतावन्मात्रेणैवांधादीनामप्यर्थं प्रकाशयति । ननु यदि क्षयोपशमापेक्षः शब्दोऽर्थं प्रकाशयति तर्हि संकेतकरणेऽपि तदप्रकाशनप्रसंगो न चैतदस्ति गृहीतसंकेतानामविमानेनार्थप्रतिपत्तिदर्शनात्तत्किमंतर्गडुकल्पक्षयोपशमकल्पनेन । तदयुक्तं । तथाहि केषांचिज्जडमतीनां शास्त्रव्याख्यानादौ विषमपदवाक्येषु विशिष्टक्षयोपशमाभावात्संकेतोऽपि कर्तुं न शक्यते अन्ये तु तत्करणेऽपि नार्थं प्रतिपद्यंते तदपि केषांचिदपूर्वम्लेच्छभाषादिश्रवणे क्षतसंकेतानामपि झटित्येव कथमप्यर्थप्रतिपत्तिर्दृश्यते तत्रापि क्षयोपशमस्यैवातिपटुत्वं हेतुः तस्मात्कर्मक्षयोपशमादिसामग्रीसव्यपेक्षः शब्दो वाचकः अर्थस्तु वाच्य इति शब्दार्थयोर्वाच्यवाचकभावलक्षणः संबंध इति । विशे० ॥

(सम्मतितर्कस्याद्वादरत्नावतारिकादिग्रन्थेभ्यो विशेषोऽवगन्तव्यः) ।

(१९) शब्दस्य पौद्गलिकत्वमाकाशगुणत्वमिति शब्दशब्दे) आ. म. । नं. ॥ अने. ॥ (आगमस्य हेतुवादाहेतुवादभेदेन वैचित्र्यं सम्मतितर्के यथा ॥

दुविहो धम्मावाओ हेउवाओ अहेउवाओ य । तत्थ उ अहेउवाओ भवियाभवियादओ वाओ ॥

वस्तुधर्म्माणामस्तित्वादीनामा समंताद्वाद स्तद्विरीतस्त्वसौ हेत्वहेतुवादभेदेन द्वैविध्यं प्रतिपद्यते प्रमाणांतरानवगतवस्तुप्रतिपादक आगमो हेतुवादस्तद्विपरीतस्त्वहेतुवादः हिनोति गमयत्यर्थमिति हेतुस्तत्परिच्छिन्नेऽर्थोऽपि हेतुस्तं वदति य आगमः स हेतुवादो यस्तु वस्तुस्वरूपप्रतिपादकत्वेऽपि तद्विपरीतोऽसावहेतुवादः दृष्टिवादात् प्रायेणान्यस्तत्र त्वहेतुवादः भव्याभव्यस्वरूपप्रतिपादक आगमस्तद्विभागप्रतिपादने अध्यक्षादेः प्रमाणांतरस्याप्रवृत्तेर्नह्ययं भव्योऽयं त्वभव्य इत्यत्रागमेन प्रमाणांतरप्रवृत्तिसंभवः अस्मदाद्यपेक्षया, ननु तद्विभागप्रतिपादकं वचो यथार्थमर्हद्वचनत्वादनेकांतात्मकवस्तुप्रतिपादकवचोवदित्यनुमानात् । तद्विभागप्रतिपत्तौ कथं न तस्यानुमानविषयता नैवमप्यागमादेव तद्विभागप्रतिपत्तेस्तद्व्यतिरेकेण प्रमाणांतरस्य तत्प्रतिपत्तिनिबंधनस्याभावात् अर्हदागमस्य च प्राधान्यार्थसंवादनिबंधनतत्प्रणीतत्वनिश्चयेऽनुमानतोऽतींद्रियार्थविषये प्रामाण्यं निश्चीयत इत्यभ्युपगम्यत एवागमनिरपेक्षस्य तु प्रमाणांतरस्यास्मदादेस्तत्र प्रवृत्तिर्न विद्यत इत्येतावता अहेतुवादत्वमेतद्विषयागमस्योच्यत इति वचनव्यापारं केवलमपेक्षतेऽयं क्रमः । यदा तु ज्ञानदर्शनचारित्रत्रितये तथा तदनुष्ठानप्रवणस्तद्विकलश्च पुरुषः प्रतीयते तदानुमानगम्योऽपि तद्विभागो भवति यथा भव्योऽभव्यो वाऽयं पुरुषः सम्यग्ज्ञानादिपरिपूर्णत्वाभ्यां लोकप्रसिद्धभव्याभव्यपुरुषवत् ॥ अहेतुवादागमावगते धर्मिणि भव्याभव्यस्वरूपे तद्विपरीतनिर्णयफलो हेतुवादः प्रवृत्तो योऽयमागमे भव्यादिरभिहितः स तथैव यथोक्तहेतुसद्भावादित्याह—

नवि सम्म दंसणणाणचरित्तपडिवत्तिसंपन्नो । णियमा दुक्खं कडोत्ति लक्खणं हेउवाउस्स ॥

भव्योऽयं सम्यग्दर्शनचारित्रप्रतिपत्तिसंपूर्णत्वायुक्तपुरुषवत् तत्परिपूर्णत्वादेव नियमात्संसारदुःखांतं करिष्यति कर्मव्याधेरात्यंतिकविनाशमनुभविष्यति तन्निबंधनमिथ्यात्वादिप्रतिपक्षाभ्याससात्मीभावात् व्याधिनिदानप्रतिकूलाचरणप्रवृत्तस्तथाविधातुरवत् यः पुनर्न तत्प्रतिपक्षाभ्याससात्म्यवान्नासौ दुःखांतकृद् भविष्यति तन्निदानानुष्ठानप्रवृत्तस्तथाविधातुरवत् इति हेतुवादस्य लक्षणं हेतुवादप्रायो दृष्टिवादस्तस्य द्रव्यानुयोगत्वात् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग इत्यादेरनुमानादिगम्यस्यार्थस्य तत्र प्रतिपादनात् । यथात्रानुमानादिगम्यता तथा गंधहस्तिप्रभृतिभिर्विक्रांतमिति नेह प्रदर्श्यते ग्रंथविस्तरभव्याज्जीवाजीवाश्रवसंवरनिर्जरामोक्षास्तत्वमित्युभयवादागमप्रतिपाद्यान् भावांस्तथैवासंकीर्णरूपान् प्रतिपादयन् सैद्धान्तिकः पुरुष इतरस्तु तद्विराधक इत्याह—

जो हेउवायपक्खम्मि हेउओ आगमे य आगमिओ

सो समयपण्णवओ सिद्धंतविराहओ अन्नो ।

ये हेतुवादागमविषयमर्थंहेतुवादागमेन तद्विपरीतागमविषयं चार्थमागममात्रेण दर्शयति वक्ता स स्वसिद्धांतस्य द्वादशांगस्य प्रतिपादनकुशलः अन्यथा प्रतिपाद्यँश्च तदर्थश्च प्रतिपादयितुमशक्यत्वात् तत्प्रतिपादके वचसि अनवस्थादिदोषमुत्पादयन् सिद्धांतविराधको भवति सर्वज्ञप्रणीतागमस्य निःसारतादर्शनात् तत्प्रत्यनीको भवतीति यावत् तथाहि पृथिव्यादेर्मनुष्यपर्यंतस्य षड्विधजीवनिकायस्य जीवत्वमागमेनानुमानादिना च प्रमाणेन सिद्धं तथैव प्रतिपादयन् स्वसमयप्रज्ञापकोऽन्यथा तद्विराधको यतः प्रव्यक्तचेतने त्रसनिकाये चैतन्यलक्षणं जीवत्वं स्वसंवेदनाध्यक्षतः स्वात्मनि प्रतीयते परत्र त्वपरेणानुमानतो वनस्पतिपर्यंतेषु पृथिव्यादिषु स्थावरेषु त्वनुमानं ततश्चैतन्यप्रतिपत्तिस्तथाहि वनस्पतयश्चेतना वृक्षायुर्वेदाभिहितप्रतिनियतकालायुष्कविशिष्टौषधयोगसंपादात्तवृद्धिहानिक्षतभग्नसंरोहणप्रतिनियतवृद्धिषड्भावविकारोत्पादानसावस्थानियतविशिष्टशरीरस्निग्धत्वरुक्षत्वविशिष्टदौहदसुकुमारवृद्धावस्थाप्रतिनियतविशिष्टरसवीर्यविपाकप्रतिनियतप्रदेशाहारग्रहणादिमत्वान्यथानुपपत्तेर्विशिष्टस्त्रीशरीरवदित्याद्यनुमानं भाष्यकृत्प्रभृतिभिर्विस्तरतः प्रतिपादितं तच्चैतन्यप्रसाधकमित्यनुमानतस्तेषां चैतन्यमात्रं सिद्ध्यति साधारणप्रत्येकशरीरत्वादिकस्तु भेदः

गूढशिरसंधिपव्वं समभंगमहीरुहं च छिन्नरुहं । साहारणं सरीरं तव्विवरीयं च पत्तेयं ॥

इत्याद्यागमप्रतिपाद्य एव जीवलक्षणव्यतिरिक्तलक्षणास्त्वजीवा धर्माधर्माकाशपुद्गलभेदेन पंचविधास्तत्रपुद्गलास्तिकायव्यतिरिक्तानां ततो मूर्तिमद्द्रव्यसंबंधमंतरेणात्मद्रव्यवदमूर्त्तत्वादनुमानप्रत्ययावसेयता तथाहि गतिस्थित्यवगाहलक्षणं पुद्गलास्तिकायादिकार्यं विशिष्टकारणप्रभवं विशिष्टकार्यत्वात् शाल्यंकुरादिकार्यवद्यश्चासौ कार्यविशेषः स धर्माधर्माकाशलक्षणो यथासंख्यमवसेयः कालस्तु विशिष्टपरापरप्रत्ययादिलिंगानुमेयः पुद्गलास्तिकायस्तु प्रत्यक्षानुमानलक्षणप्रमाणद्वयगम्यो यस्तेषां धर्मादीनां संख्येयप्रदेशात्मकत्वादिको विशेषस्तत्प्रदेशानां च सूक्ष्मतरत्वादिको विभागः "सकालो य होइ सुहुमो" इत्याद्यागमप्रतिपाद्यानागमनिरपेक्षयुक्त्यवसेय एवमाश्रवादिष्वपि तत्त्वेषु युक्त्या गम्येषु युक्तिगम्यं तु केवलागमत एव प्रदर्श्यते स्वसमयप्रज्ञापक इतरस्तु तद्विराधक इति प्रज्ञापकलक्षणमवगंतव्यम् ॥ सम्म० ॥

(२०) आगमस्य च सर्वव्यवहारनियामकत्वम् तथा च योगबिन्दौ—

"आगमात्सर्व एवायं व्यवहारःस्थितो यतः । तत्रापि हाठिको यस्तु हंताज्ञानां स शेखरः" ॥ १ ॥

आगमाद्गुरुवचनप्रत्ययरूपात्सर्व एव निखिलोऽप्ययं योगमार्गोपयोगी व्यवहारो हेयोपादेययोर्हानोपादानरूपः स्थितः प्रतिष्ठितो यतो यस्मादतींद्रियफलत्वात्तस्यातींद्रियफलेषु चानुष्ठानेषु शास्त्रस्यैव प्रतीतिहेतुत्वात् ततस्तत्राप्यागमाधीने व्यवहारे किं पुनरितररूपे इत्यपि शब्दार्थः । हाठिकः स्वविकल्पप्रवृत्त्यागमनिरपेक्षत्वेन बलात्कारचारी यस्तु यः पुनर्योगी हंतेति सन्निहितसभ्यामंत्रणमज्ञानामबुद्धिमतां स शेखरः शिरोमणिर्वर्त्ततेऽनुपायप्रवृत्तत्वात्तस्य । किं च तत्कारस्यात्मनियमात्तद्द्वेषी चेति यो जडः आगमार्थे तमुल्लंघ्य तत एव प्रवर्त्तते तत्कारी तत्करणशीलः स्याद्भवेत्स नियमादवश्यंभावेन तद्द्वेषी च स्वयमेव क्रियमाणवस्तुद्वेषवांश्चेत्येतत्तद्रूपः संपद्यते यः कश्चिज्जडो मंद आगमार्थे आगमविहिते चैत्यवन्दनादौ विधातुमिष्टे तमागममुल्लंघ्यातिक्रम्य तत एवागमादेव प्रवर्त्तते आगमनिरूपितविधिनिरपेक्षितया आगमार्थमनुतिष्ठत्यपि न तद्भक्तः किंतु तद्द्विष एव द्वेषमंतरेण तदुल्लंघनाभावादिति भावः ॥ यो० विं० ॥

(अतीन्द्रियार्थप्रत्यायकस्त्वागम एव)

"आगमश्चोपपत्तिश्च संपूर्णं दृष्टिलक्षणं ॥ अतींद्रियाणामर्थानां सद्भावप्रतिपत्तये ॥ १ ॥ आगमो ह्याप्तवचनमाप्तं दोषक्षयाद्विदुः वीतरागोऽनृतं वाक्यं न ब्रूयाद्धेत्वसंभवात्" ॥ २ ॥ दश० । अनु० ॥

(तथाच द्वात्रिंशिकायाम्)

"शास्त्रस्यैवावकाशो च कुतर्काग्रहतस्ततः ॥ शीलवान् योगवानत्र श्रद्धावाँस्तत्वविद्भवेत् ॥ १३ ॥ तत्वतः शास्त्रभेदश्च न शास्तृणामभेदतः मोहस्तदधिमुक्तीनां तद्भेदाश्रयणं ततः" ॥ १४ ॥ द्वा० ॥

अत्रातींद्रियार्थसिद्धौ शास्त्रस्यैवावकाशस्तस्यातींद्रियार्थसाधनसमर्थत्वाच्छुष्कतर्कस्यातथात्वात्तदुक्तं "गोचरस्त्वागमस्यैव ततस्तदुपलब्धितः । चंद्रसूर्योपरागादिसंवाद्यागमदर्शनात् ॥ १ ॥ ततस्तस्मात् कुतर्काग्रहतोऽत्र शास्त्रे श्रद्धावान् शीलवान् परद्रोहविरतिः योगवान् सदा तत्परः तत्वविद्धर्मायतींद्रियार्थदर्शी भवेत् ॥ १३ ॥ ननु शास्त्राणामपि भिन्नत्वात्कथं शास्त्रश्रद्धापि स्यादित्यत आह तत्वत इति तत्वतो धर्मवादापेक्षतात्पर्यग्रहच्छास्त्रभेदश्च नास्ति- शास्तृणां धर्मप्रणेतृणामभेदतस्तत्तन्नयापेक्षदेशनाभेदेनैव स्थूलबुद्धीनां तद्भेदाभिमानादत एवाह ततस्तस्मात्तदधिमुक्तीनां शास्तृश्रद्धावतां तद्भेदाश्रयणं शास्तृभेदांगीकारणं मोहोऽज्ञानं निर्दोषत्वेन सर्वेषामैकरूप्यात् तदुक्तं "न तत्वतो भिन्नमताः सर्वज्ञा बहवो यतः । मोहस्तदधिमुक्तीनां तद्भेदाश्रयणं ततः ॥ १४ ॥ द्वा० टी० ॥

अस्थानं रूपमंधस्य यथा सन्निश्चयं प्रति । तथैवातींद्रियं वस्तु छद्मस्थस्यापि तत्वतः" ॥ २५ ॥ हस्तस्पर्शसमं शास्त्रं तत एव कथंचन । अत्र तन्निश्चयोऽपि स्यात्तथाचंद्रोपरागवत् ॥ २६ ॥ द्वा० ॥

अस्थानमिति अस्थानमविषयो रूपं नीलकृष्णादिलक्षणमंधस्य लोचनव्यापारविकलस्य यथा सन्निश्चयं विशदावलोकनं प्रत्याश्रित्य तथैवोक्तन्यायेनैवातींद्रियं वस्त्वात्मादिविशेषरूपं छद्मस्थस्यार्वाग्दृशः परमार्थेष्वपि तत्वतः परमार्थनीत्या ॥ २५ ॥ हस्तेति हस्तस्पर्शसमं तद्वस्तूपलब्धिहेतुहस्तस्पर्शसदृशं शास्त्रमतींद्रियार्थगोचरं तत एव शास्त्रादेव कथंचन

केनापि प्रकारेणात्र छद्मस्थे प्रमातरि तन्निश्चयोऽप्यतींद्रियवस्तुनिर्णयोऽपि स्यात्तथा वर्द्धमानत्वादिविशेषेण चंद्रोपरागवच्चंद्रराहुस्पर्शवत् यथा शास्त्रात् सर्वविशेषानिश्चयेऽपि चंद्रोपरागः केनापि विशेषेण निश्चीयत एव तथान्यदप्यतींद्रियं वस्तु ततश्छद्मस्थेन निश्चीयत इति भावः ॥ ॥ २६ ॥ द्वा० टी० ॥

(आगमस्य परलोकादिसाधकत्वम् यथा) आगमप्रमाणबलाद्धि सकलमपि परलोकादिपरस्वरूपं यथावदनुगम्यंते नान्यतस्तेन यदुच्यते प्रज्ञाकरगुप्तेन "दीर्घकालसुखादृष्टाविच्छा तत्र कथं भवेदिति" तदपास्तमवसेयं आगतौ दीर्घकालसुखस्य दर्शनात् । न चागमस्य न प्रामाण्यं तदप्रामाण्ये सकलपरलोकानुष्ठानप्रवृत्त्यनुपपत्तेः उपायांतराभावात् ।नं०।

शास्त्रमासन्नभव्यस्य मानमामुष्मिके विधौ । सेव्यं यद्विचिकित्सायां समाधिप्रतिकूलता ॥ ३० ॥ द्वा० ॥

शास्त्रमिति आसन्नभव्यस्यादूरवर्त्तिमोक्षलाभस्य प्राणिन आमुष्मिके विधौ पारलौकिके कर्मणि शास्त्रं मानं धर्माधर्मयोरतींद्रियत्वेन तदुपायत्वबोधने प्रमाणांतरासामर्थ्यादतः सेव्यं सर्वत्र प्रवृत्तौ पुरस्करणीयं नतु क्वचिदप्यंशेनादरणीयं यद् यस्माद्विचिकित्साया युक्त्या समुपपन्नेऽपि मतिव्यामोहोत्पन्नचित्तविप्लुतिरूपायाः समाधेश्चित्तस्वास्थ्यरूपस्य ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकस्य वा प्रतिकूलता विरोधितास्ति अर्थो हि त्रिविधः सुखाधिगमो दुरधिगमोऽनधिगमश्चेति श्रोतारं प्रतिभिद्यते आद्यो यथा चक्षुष्मतश्चित्रकर्मनिपुणस्य रूपसिद्धिर्द्वितीयस्यैवानिपुणस्य तृतीयस्त्वंधस्येति तत्र प्रथमचरमयोर्नास्त्येव विचिकित्सा निश्चयादसिद्धेश्च द्वितीये तु देशकालस्वभावविप्रकृष्टे धर्माधर्मादौ भवंती सा महानर्थकारिणी ॥ यदागमः "वितिगिंछसमावन्नेणं अप्पाणेणं णो लहति समाहिं" अतश्चित्तशुद्ध्यर्थं शास्त्रमेवादरणीयमिति भावः यत उक्तं । "मलिनस्य यथात्यंतं जलं वस्त्रस्य शोधनं । अंतःकरणरत्नस्य तथा शास्त्रं विदुर्बुधाः ॥ २० ॥ टी० ॥

(२१) धर्ममार्गे चागमस्यैव प्रामाण्यम्–कुशीलानामागमाप्रमाण्यम्)

जम्हा न धम्ममग्गे मोत्तूणं आगमं इह पमाणं। विज्जइ छउमत्थेणं तम्हा एत्थेव जइअव्वं ॥ ७ ॥

व्या० । यस्मान्न धर्ममार्गे परलोकगामिनि मुक्त्वा आगममेकं परमार्थत इह प्रमाणं प्रत्याख्यादि विद्यते छद्मस्थानां प्राणिनां तस्मादत्रैवागमे कुग्रहान्विहाय यतितव्यं । जिज्ञासाश्रवणानुष्ठाने यत्नः कार्यो नागीतार्थजनाचरणपरेण भवितव्यमिति गाथार्थः ।

प्रत्यपायप्रदर्शनद्वारेणैतदेवाह—

सुअवज्झायरणया पमाणयंता तहाविहं लोअं । भुअणगुरुणोवरागा पमाणयं नावगच्छंति ॥ ८ ॥

व्या० । श्रुतबाह्याचरणरताः आगमबाह्यानुष्ठानसक्ताः प्रमाणयंतः संतः कर्नाचिच्चोदनायां क्रियमाणायां तथाविधं लोकं श्रुतबाह्यमेवागीतादिकं किमित्याह भुवनगुरोर्भगवतस्तीर्थकरस्य वराकास्तेऽप्रमाणतामर्थापत्तिसिद्धा नावगच्छंति । तथाहि यदि ते सूत्रबाह्यस्य कर्त्तारः प्रमाणं भगवाँस्तर्हि तद्विरुद्धसूत्रार्थवक्ता अप्रमाणमिति महामिथ्यात्वं बलादापद्यत इति गाथार्थः ।

अत एव प्रक्रमाद्धर्म्मानधिकारिणमाह—

सुत्तेण चोइओ जो अप्पं उद्दिसिअं तण्णपडिवज्जे । सोतत्तायत्तभो न होइ धम्मंमि अहिगारी ॥ ९ ॥

व्या० ॥ सूत्रेण चोदित इदमित्थमुक्तमेवं यः सत्वः अन्यं प्राणिनं मुदियात्मतुल्यमुदाहरणतया तन्न प्रतिपद्यते। सौत्रमुक्तं स एवंभूतस्तत्त्ववादबाह्यः परलोकमंगीकृत्य परमार्थवादबाह्येन भवति । धर्म्मे सकलपुरुषार्थहेतावधिकारी सम्यग्विवेकाभावादिति गाथार्थः ॥ ९ ॥

अत्रैव प्रक्रमे किमित्याह–

अतीअबहुसायणाणं तक्किरिआदरिसणा कह पमाणं । वोच्छिज्जंती अइमा सुद्धा इह दीसई चेव ॥ १० ॥

व्या० ॥ अतीता बहुश्रुतज्ञानमतीताअप्याचार्या बहुश्रुता एव तैः कस्मादिदं वंदनकायोत्सर्गादि नानुष्ठितमित्येवंभूतं किमित्याह—तत्क्रियादर्शनादतीतबहुश्रुतसंबंधिक्रियादर्शनात्कारणात्कथं प्रमाणं नैव प्रमाणं न ज्ञायते । ते कथं वंदनादिक्रियां कृतवंत इति । नचेदानीं तेन साधुमात्रगतक्रियानुसारतः तत्तथा तदवगम इत्याह । व्यवच्छिद्यमाना चेयं क्रिया शुद्धा आगमानुसारिणी इह लोके सांप्रतमपि दृश्यत एव कालदोषादिति गाथार्थः ॥ १० ॥

उपसंहरन्नाह—

आगमपरतंतेहिं तम्हा णिच्छंति सिद्धिकंखीहिं । सव्वगुट्ठाणं खलु कायव्वं अप्पमत्तेहिं ॥ ११ ॥

व्या० । यस्मादेवमागमपरतंत्रैः सिद्धांतापत्तेः तस्मान्नित्यं हि सर्वकालमपि सिद्धिकांक्षिभिर्भव्यसत्त्वैः सर्वमनुष्ठानं खलु वंदनादि कर्त्तव्यमप्रमत्तैः प्रमादरहितैरिति गाथार्थः ॥ ११ ॥ पं. व. ॥

मोक्षमार्गे चागमस्यैव प्रामाण्यम्—

" जम्हा न मोक्खमग्गे मोत्तूणं आगम इह पमाणं । विज्जइ छउमत्थाणं तम्हा तत्थेव जइयव्वं ॥

यस्मान्न नैव मोक्षमार्गे मोक्षे साध्ये मोक्षागमशास्त्रे परित्यज्येत्यर्थ इहेति धर्मविचारे प्रमाणमालंबनमित्यर्थः । विद्यते छद्मस्थानामतिशयवतां हि कथं चेत्सेवातिशयवशात्प्रवर्त्तमानानामपि निर्जरालाभ एवावसीयते तद्रहितैः पुनः सर्वथा शास्त्रमेव प्रमाणीकर्त्तव्यं । तस्मात्तत्रैव यतितव्यमुद्यमः कार्य इति गाथार्थः ॥ दर्श० ॥

धर्म्माधर्मव्यवस्थायां शास्त्रमेवनियामकम् । तदुक्तासेवनाद्धर्मस्त्वधर्मस्तद्विपर्ययात् ॥ १ ॥ पो० ॥

(आगमावलंबनस्यैवैहिकामुष्मिकफलसिद्धिहेतुत्वम्.) धर्मार्थिना धर्ममार्गे प्रवर्त्तमानेन आगमावलंबनेनैव प्रवर्त्तितव्यं तस्यैवैकस्यैहिकामुष्मिकफलसिद्धिहेतुतयोपादेयत्वात् अन्यस्य पुरुषमात्रस्यावलंबने तदुच्छेदः स्यादित्येतद्दर्शयन्निदमाह ॥

किं वा देइ वराओ मणुओ सुट्ठुवित्तणी विभत्तो वि । आणाअइक्कमं पुण तयं पि अणंतदुहहेऊ ॥ १ ॥

व्या० ॥ किं वा न किंचिद्ददाति प्रयच्छति वराकोऽत्यंतशक्तिरहितो मनुजो नरः सुष्ठ्वपि अतिशये भवतीतरधान्यादिसंपदुपेतः भक्तोऽपि भक्तपानवस्त्रपात्रादिदानमर्थ एव स्यान्न पुनः सुगतेः आज्ञातिक्रमणं भगवदाज्ञोल्लंघनं पुनः परापेक्षयापि तनुकमपि स्वल्पमपि आस्तां तावद्बह्वीत्यपि शब्दार्थः अनंतदुःखहेतुरनंतसंसारनिबंधनमित्यर्थः" अयपेक्षया सर्वविदाज्ञोल्लंघनं क्रियते स हि हारादिदानमात्र एव समर्थः न पुनः कुगतिरक्षाक्षमः अतः किं तदपेक्षया भगवदाज्ञोल्लंघनेनानंतसंसारनिवर्त्तनेनेति गाथार्थः ॥ दर्श० ॥

(युक्त्युपपन्नस्यैव सदागमत्वम् तथा च पञ्चाशके) नागममात्रमेवार्थप्रतिपत्तिहेतुर्भवतीति दर्शयन्नाह ॥

जुत्तीए अविरुद्धो सदागमा सावि तय विरुद्धात्ति । इय अण्णोण्णाणुगयं उभयं पडिवत्तिहेउत्ति ॥ ४५ ॥

व्या० ॥ युक्त्या उपपत्त्याऽविरुद्धो बाधितः सदागमः सत्सिद्धांतो भवति । सापि युक्तिरपि तदविरुद्धा सिद्धांताविरुद्धा स्यात्तदन्या त्वयुक्तिरेव इति वाक्यार्थसमाप्तौ इति । एवमन्योऽन्यानुगतं परस्परानुयायि उभयं युक्तिसदागमरूपं द्वयं प्रतिपत्तिहेतुरर्थप्रतीतिकारणमिति शब्दः समाप्ताविति गाथार्थः ॥ पंचा० ॥

(षोडशप्रकरणेऽपि)

वचनाराधनया खलु धर्म्मस्तद्बाधया त्वधर्म्म इति । इदमत्र धर्म्मगुह्यं सर्वस्वं चैतदेवास्य ॥ षो० ॥

वचनेत्यादि वचनाराधनया आगमाराधनयैव खलुशब्द एवकारार्थः । धर्म्मश्रुतचारित्ररूपः संपद्यते तद्बाधयानुवचनबाधया तु धर्म्ममहाकष्टकारिणोऽपि इति इदमत्र विधिप्रतिषेधरूपं वचनमागमाख्यं धर्म्मगुह्यं धर्म्मरहस्यं सर्वस्वं चैतदेवमस्य धर्मस्य एतद्धवचनमेव सर्वस्वं सर्वसारो वर्त्तते ॥ षो० टी० ॥

एकेति एकापि जिनेशगीः अर्हद्वाणी अर्हन्मुखान्निर्गच्छमाना अद्वितीया यथाभाषितं तथा श्रूयमाणा तथा अनाद्या आदिरहिता एकेन तीर्थकृता यदुपदिष्टं तदनेकेषां पूर्वतरतीर्थकृतामपि तथैव निरूप्यमाणत्वात् आदिरहिता पुनः कीदृशी समस्ततत्त्वमवितर्कैः विचारैर्विस्तरं बहुभेदतां प्राप्य बहुप्रकारैर्बहुधा विस्तृतं दिग्वाससां मतमपि जिनमतं धृत्वा एतादृशनयानां अनेकाकारतां प्रवर्त्तयति अतस्तन्मतेऽपि यद्विमृश्यमानं सत्यं जायते तदेवांगीकुरु यच्चासत्यं तत्सर्वमपि त्यज स्वयं आत्मना हे स्वीयहिताभिलाषिन् निजहितकांक्षिन् शब्दांतरत्वेन तन्मतमपि न द्वेषविषयीकर्त्तव्यं सर्वमपि अर्थैकत्वविवक्षयासमंजसमेवेति ॥ द्रव्या० टी० ॥

(२२) अंगचूलिकायामपि)

सेवं भंते सेवं भंते ! तमेव सच्चं णिसंकं जं जिणेहिं पवेइयं ॥ १ ॥ हंता जंबू ! तमेव सच्चं निस्संकं । जं जिणेहिं पवेइयं । कहं आगासमंडलाओ निवडिआइ वभासह । अम्मापिऊणं संजो असंताणे भवति । किं अन्नहा वि भवति हि पवेइयं हंता जंबू ! तमेव सच्चं निस्संकं जं जिणेहिं पवेइयं ॥ अंग० ॥

(भगवत्यामपि)

से णूणं भंते ! तमेव सच्चं नीसंकं जं जिणेहिं पवेइयं । हंता गोयमा ! तमेव सच्चं नीसंकं एवं जाव पुरिसक्कार परक्कमेइ वा ॥ भ० ॥

(जिनागमस्य सिद्धत्वम् दशवैकालिके यथा)

जिणवयणं सिद्धं चेव भन्नई कत्थई उदाहरणं । आसज्ज उ सोयारं हेऊ वि कहिं विभन्नेज्जा ॥ ४९ ॥

जिनाः प्राग्निरूपितस्वरूपाः तेषां वचनं जिनवचनं तदाज्ञया सिद्धमेव सत्यमेव प्रतिष्ठितमेव अविचार्यमेवेत्यर्थः । कुतः जिनानां रागादिरहितत्वाद्रागादिमतश्च सत्यवचनासंभवादुक्तंच—

"रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतं । यस्य तु नैते दोषास्तस्यानृतकारणं किं स्यादित्यादि" दश० ॥

(परप्रवादानां मत्सरित्वम् जिनागमस्यामत्सरित्वम् तथा च स्याद्वादमञ्जर्याम्.) अधुना परदर्शनानां परस्परविरुद्धार्थसमर्थकतया मत्सरित्वं प्रकाशयन् सर्वज्ञोपज्ञसिद्धांतस्यान्योन्यानुगतसर्वनयमयतया मात्सर्याभावमाविर्भावयति ॥

"अन्योन्यपक्षप्रतिपक्षभावात् यथा परे मत्सरिणः प्रवादाः नयानशेषानविशेषमिच्छन्न पक्षपाती समयस्तथा ते" ।३०।

व्याख्या० ॥ प्रकर्षेणोद्यते प्रतिपाद्यते स्वाभ्युपगतोऽर्थो यैरिति प्रवादाः यथा येन प्रकारेण परे भगवच्छासनादन्ये प्रवादाः परदर्शनानि मत्सरिणः अतिशायिनि मत्वर्थीयविधानात्सातिशयाः सहमत्सरशालिनः क्रोधकषायकलुषितांतःकरुणाः संतः पक्षपातिनः इतरपक्षतिरस्कारेण स्वकक्षीकृतपक्षव्यवस्थापनप्रवणा वर्त्तते कस्माद्धेतोर्मत्सरिण इत्याह-अन्योन्यपक्षप्रतिपक्षभावात् । पक्ष्यते व्यक्तीक्रियते साध्यधर्मवैशिष्ट्येन हेत्वादिभिरिति पक्षःकक्षीकृतधर्मप्रतिष्ठापनाय साधनोपन्यासस्तस्य प्रतिकूलः पक्षः प्रतिपक्षः पक्षस्य प्रतिपक्षो विरोधी, पक्षप्रतिपक्षस्तस्य भावः पक्षप्रतिपक्षभावः अन्योन्यं परस्परं यः पक्षप्रतिपक्षभावः । पक्षप्रतिपक्षत्वं अन्योन्यपक्षप्रतिपक्षभावस्तस्मात् तथाहि य एव मीमांसकानां नित्यः शब्दः इति पक्षः स एव सौगतानां प्रतिपक्षस्तन्मते शब्दस्यानित्यत्वात् य एव सौगतानां अनित्यः शब्द इति पक्षः स एव मीमांसकानां प्रतिपक्ष एवं सर्वयोगेषु योज्यं । तथा तेन प्रकारेण ते तव सम्यगेति गच्छति शब्दोऽर्थमनेनेति पुन्नाम्नि घे। समयः संकेतो यद्वा सम्यगवैपरीत्येनाय्यंते ज्ञायंते जीवाजीवादयोऽर्था अनेन समयः सिद्धांतोऽथवा सम्यगयंते गच्छंति जीवादयः पदार्थाः स्वस्मिन् रूपे प्रतिष्ठां प्राप्नुवंति अस्मिन्निति समय आगमः न पक्षपाती नैकपक्षानुरागी पक्षपातित्वस्य कारणं मत्सरित्वं परप्रवादेपूक्तं त्वत्समयस्य च मत्सरित्वाभावाच्च पक्षपातित्वं पक्षपातित्वं हि मत्सरित्वेन व्याप्तं व्यापकं च निवर्त्तमानं व्याप्यमपि निवर्त्तयतीति मत्सरित्वे निवर्त्तमाने पक्षपातित्वमपि निवर्त्तत इति भावः । तव समय इति वाच्यवाचकभावलक्षणे संबंधे षष्ठी सूत्रापेक्षया गणधरकर्तृत्वेऽपि समयस्यार्थापेक्षया भगवत्कर्तृकत्वाद्वाच्यवाचकभावो न वि-

रुध्यते। "अत्थं भासइ अरहा सुत्तं गत्थंति गणहरा निउणं" इति वचनात् अथवा उत्पादव्ययध्रौव्यप्रपंचः समयस्तस्य च भगवता साक्षान्मातृकापदरूपतयाभिधानात्। तथा चार्षे "उप्पन्ने वा विगमे वा धुवेति वा"इत्यदोषः। मत्सरित्वाभावमेव विशेषणद्वारेण समर्थयति "नयानशेषानविशेषमिच्छन्" इति अशेषान् समस्तान्नयान् नैगमादीन् अविशेषं निर्विशेषं यथा भवत्येवमिच्छन्नाकांक्षन् सर्वनयात्मकत्वादनेकांतवादस्य यथा विशकलितानां मुक्तामणीनामेकसूत्रानुस्यूतानां हारव्यपदेश एवं पृथगभिसंधीनां अभिप्रायाणां नयानां स्याद्वादलक्षणैकसूत्रप्रोतानां श्रुताख्यप्रमाणव्यपदेश इति।

ननु प्रत्येकं नयानां विरुद्धत्वे कथं समुदितानां निर्विरोधिता? उच्यते यथाहि समीचीनं मध्यस्थं न्यायनिर्णेतारमासाद्य परस्परं विवदमाना विवादाद्विरमंति एवं नया अन्योन्यं वैरायमाणा अपि सार्वज्ञं शासनमुपेत्य स्याच्छब्दप्रयोगोपशमितविप्रतिपत्तयः संतः परस्परमत्यंतसुहृद्भूयावतिष्ठंते एवं च सर्वनयात्मकत्वे भगवत्समयस्य सर्वदर्शनमयत्वमविरुद्धमेव नयरूपत्वाद्दर्शनानां। नच वाच्यं तर्हि भगवत्समयस्तेषु कथं नोपलभ्यत इति समुद्रस्य सर्वसरिन्मयत्वेऽपि विभक्तासु तास्वनुपलंभात्तथा च वक्तृवचनयोरैक्यमध्यवसाय श्रीसिद्धसेनदिवाकरपादाः। "उदधाविव सर्वसिंधवः समुदीर्णास्त्वयि नाथ ! दृष्टयः। नच तासु भवान् प्रदृश्यते प्रविभक्तासु सरित्स्विवोदधिः"। अन्ये त्वेवमाचक्षते यथान्योन्यपक्षप्रतिपक्षभावात्परे प्रवादा मत्सरिणस्तथा तव समयः सर्वनयान्मध्यस्थतयांगीकुर्वाणो न मत्सरी। यतः कथंभूतः पक्षपाती पक्षमेकपक्षाभिनिवेशं पातयति तिरस्करोतीति पक्षपाती रागस्य जेता संनष्टत्वादिति अत्र च व्याख्याने न मत्सरीति विधेयपदं पूर्वस्मिन्पक्षपातीति विशेषः। अत्र च क्लिष्टाक्लिष्टव्याख्यानविवेको विवेकिभिः स्वयं कार्य इति काव्यार्थः॥ स्या०॥

(२३) (जिनागमप्रशंसा धर्मसंग्रहे यथा) जिनागमो हि कुशास्त्रजनितसंस्कारविषसमुच्छेदनमंत्रायमाणो धर्माधर्मकृत्याकृत्यभक्ष्याभक्ष्यपेयापेयगम्यागम्यसारासारादिविवेचनाहेतुः संतमसे दीप इव समुद्रे द्वीपमिव मेरौ कल्पतरुरिव संसारे दुरापः जिनादयोऽप्येतत्प्रामाण्यादेव निश्चीयंते यदूचुः स्तुतिषु श्रीहेमसूरयः॥

यदीयसम्यक्त्वबलात्प्रतीमो भवादृशानां परमाप्तभावं। कुवासनापाशविनाशनाय नमोऽस्तु तस्मै जिनशासनाय ॥ १ ॥

जिनागमबहुमानिनां च देवगुरुधर्मादयोऽपि बहुमता भवंति। किंच केवलज्ञानादपि जिनागम एव प्रामाण्येनातिरिच्यते यदाहुः॥

ओहेसु उवउत्तो सुअनाणी जइ हु गिण्हइ असुद्धं। तं केवली वि भुंजइ अपमाणसुअं भवे इहरा ॥ १ ॥

एकमपि च जिनागमवचनं भ विनां भ वनाशहेतुः यदाहुः। एकमपि च जिनवचनाद्यस्मान्निर्वाहकं पदं भवति श्रूयंते चानंताः सामायिकमात्रपदसिद्धाः यद्यपि च मिथ्यादृष्टिभ्य आतुरेभ्य इव पथ्यान्नं न रोचते जिनवचनं तथापि नान्यत्स्वर्गापवर्गमार्गप्रकाशनसमर्थमिति सम्यग्दृष्टिभिस्तदादरेण श्रद्धातव्यं यतः कल्याणभागिन एव जिनवचनं भावतो भावयंति इतरेषां तु कर्णशूलकारितेनामृतमपि विषायते यदि चेदं जिनवचनं नाभविष्यत्तदा धर्माधर्मव्यवस्थाशून्यं भवांधकारे भुवनमपतिष्यत् यथाच "हरीतकीं भक्षयेद्विरेककाम" इति वचनाद्धरीतकीभक्षणप्रभवविरेकलक्षणेन प्रत्ययेन सकलस्याप्यायुर्वेदस्य प्रामाण्यमवसीयते तथाष्टांगनिमित्तकेवलिकाचंद्रार्कग्रहचारधातुवादरससरसायनादिभिरप्याप्तोपदिष्टैर्दृष्टार्थवाक्यानां प्रामाण्यनिश्चयेनाऽदृष्टार्थानामपि वाक्यानां प्रामाण्यं मंदधीभिर्निश्चेतव्यं जिनवचनं दुःषमाकालवशादुच्छिन्नप्रायमिति मत्वा भगवद्भिर्नागार्जुनस्कंदिलाचार्यप्रभृतिभिः पुस्तकेषु न्यस्तं ततो जिनवचनबहुमानिना तल्लेखनीयं वस्त्रादिभिरभ्यर्चनीयं च यदाह॥

न ते नरा दुर्गतिमाप्नुवन्ति न मूकतां नैव जडस्वभावम्।नचांधतां बुद्धिविहीनतां च ये लेखयंतीह जिनस्य वाक्यम्॥१॥

जिनागमपाठकानां भक्तितः सन्माननं च यदाह।

पठति पाठयते पठतामसौ वसनभोजनपुस्तकवस्तुभिः। प्रतिदिनं कुरुते य उपग्रहं स इह सर्वविदेव भवेन्नरः ॥ १ ॥

लिखितानां च पुस्तकानां संविग्नगीतार्थेभ्यो बहुमानपूर्वकं व्याख्यापनं व्याख्यापनार्थं दानं व्याख्यायमानानां च प्रतिदिनं पूजापूर्वकं श्रवणं चेति॥ ध०॥

(२४) आगम्यते परिच्छिद्यतेऽर्थोऽनेनेत्यागमः केवलमनःपर्यायावधिपूर्वचतुर्दशकदशकनवकरूपे व्यवहारभेदे, ॥ स्था०॥ व्यवहारता चास्य व्यवहारहेतुत्वादिति. ॥ पंचा. तन्निबन्धनत्वात् ज्ञानविशेषोऽपि व्यवहार इति ॥ स्था.। विस्तरत एतस्य वक्तव्यताऽऽगमव्यवहारशब्दे० प्राप्तौ ॥ ॥ दश०॥ (लाभे) स्था०॥ आतोत्ति आगमोत्ति य लाभोत्ति य होंति एगट्ठा,, उत्त० नि०॥

(आय इति) आगम इति च लाभ इति च भवन्त्येकार्थिका इति० उत्त० (कुणइ वयं धणहेओ धणस्स धणिणो उ आगमं णाउं) यथा धनिको वाणिज्यं कुर्वन्नागमं लाभं ज्ञात्वा धनहेतोर्द्रव्योपार्जनार्थं शुल्ककर्मकरवृत्तिभाटकादिप्रदानेन धनस्य व्ययं करोतीति॥बृह०॥ आगम्यते प्राप्यतेऽनेन करणे घञ्।सामाद्युपाये,"आगमैः सदृशारम्भ आरम्भसदृशोदयः। रघुः। आगम्यते स्वत्वमनेन स्वत्वप्रापके क्रयप्रतिग्रहादौ, पुरुषद्वासप्ततिकलान्तर्गते कलाभेदे, ॥ कल्प०॥ आगच्छति प्रकृतिप्रत्ययावनुपहत्य उत्पद्यते कर्त्तरि संज्ञायां घः। व्याकरणोक्ते प्रकृतिप्रत्यायाद्युपघातके अट् इट् इत्यादौ शब्दे, "आगमादेशयोर्मध्ये बलीयानागमो विधिः,,व्याकरणान्तरपरिभाषा. यदागमास्तद्गुणीभूतास्तद्ग्रहणेन गृह्यन्ते आगमशास्त्रमनित्यम् इति च. परिभा० आगमा आद्युदात्ताः आगमा अविद्यामानवद्भवन्तीति. च. का. वा. ॥ वाच०॥

(आगमनिष्पन्नं नामाधिकृत्यानुयोगद्वारे)

से किं तं आगमेणं २ पद्मानि पयांसि कुंडानि. सेत्तं आगमेणं,, अनु०॥

आगच्छतीत्यागमोऽन्वागमादिस्तेन निष्पन्नं नाम यथा पद्मानीत्यादि धुदस्वरादीसुरित्यनेनात्र त्वागमस्य विधानादुपलक्षणमात्रं चेदं संस्कार उपस्कार इत्यादेरपि सुडाद्यागमनिष्पन्नत्वादिति॥ अनु०॥ टी०॥

आगमकुसल-आगमकुशल-त्रि० आगमनिपुणे, ॥ आतु० ॥ "आगमकुसला सदाररया,, आगमः श्रुतिस्मृत्यादिरूपस्तस्मिन् कुशलावागमकुशलाविति ॥ उत्त० ॥

आगमण-आगमन-न० आ+गम् भावे ल्युट् । १ किञ्चिद्देशावधिकविभाजनक्रियायामागतौ, ॥ वाच० ॥ गमनं स्वस्थानादन्यत्र यानमागमनञ्च तद्व्यत्यय इति० ध० ॥ अन्यतः स्थानात् प्रज्ञापकसम्मुखं यदागम्यते तदागमनमिति ॥ वृ० ॥ व्य० उत्पत्तौ, ॥ वाच० ॥ ज्ञाने, "आगमेत्ता आणवेज्जा" आगम्य ज्ञात्वेति ॥ आचा० ॥ प्राप्तौ, वाच० ॥

आगमणगहियविणिच्छय-आगमनगृहीतविनिश्चय-त्रि. आगमने गृहीतः कृतो विनिश्चयो निर्णयो येन स तथा । आगमनाय कृतनिश्चये, ॥ भ० ॥

आगमणगिह—आगमनगृह—न० पथिकादीनामागमनेनोपेतं तदर्थं वा गृहमागमनगृहम् ॥ वृ० ॥ सभाप्रपादौ ॥ स्था० ॥ "आगमणगिहंसि वा" ॥ स्था० ॥ आगमनगृहमागंतुकागारं यत्र कार्पटिकादय आगत्य वसंतीति ॥ पंचा० ॥ (तथा च वृहत्कल्पे आगमनगृहं व्याचष्टे) "आगंतुगारत्थजणो जहिं तु संठाइ जंवागमणंमि तेसिं । तं आगमो किं तु विदूवयंति सभापवादे कुलमाइयं वत्ति" ॥ १ ॥ स्था० ॥

आगंतुका पथिका अगारस्थजना यत्रागत्य संतिष्ठंते यच्च तेषां पथिकादीनां आगमने वर्त्तते तदागमौक आगमनगृहं विद्वांसः श्रुतधरा वदंति तच्च सभा वा प्रणवादो वा कुलादिकं वा मंतव्यं (अत्र च निवासे दोषा वसहिशब्दे) ॥ वृ० ॥

आगमणपह—आगमनपथ-पुं० आगमनमार्गे "आगमणपहंसिजेणं पहेण पक्खियादिसु आगच्छंति तंमि पहे इति ॥ नि० चू० ॥ (निर्ग्रन्थीनामागमनपथे दण्डादिस्थापने दोषा उवहिशब्दे) ॥ नि० चू० ॥

आगमणागमणपविभत्ति—आगमनागमनप्रविभक्ति-न०नाट्यविधिविशेषे ॥ राज० ॥ "आगमणागमणपविभत्तिं णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेति" ॥ राज० ॥ चन्द्रागमनप्रविभक्तियुक्तमागमनप्रविभक्तिनाम सप्तमं नाट्यविधिमुपदर्शयन्तीति ॥ राज० ॥

आगमणीइ—आगमनीति-स्त्री० आगमन्याये, ॥ पंचा० ॥ "एसा पवयणणीई" एषाऽनन्तरोक्ता प्रवचननीतिरागमन्यायो वर्त्तत इति ॥ पंचा० ॥ सिद्धांतभणिताचारे,"मग्गो आगमणीई" आगमनीतिः सिद्धांतभणिताचारः तस्य च मार्गत्वं मार्गशब्दे ॥ ध० र० ॥ ध० ॥

आगमतंत—आगमतंत्र-त्रि० आगमपरतन्त्रे, आगमानुसारिणि, "आगमतंत्रः सततं तद्वद्भक्त्यादिलिंगसंसिद्धः । चेष्टायां तत्स्मृतिमान् शस्तः खल्वाशयविशिष्टः ॥ १३ ॥ षो० ॥

आगमतंत्र आगमपरमतंत्रः आगमानुसारी सततमनवरतं स आगमो विद्यते येषां ते तद्वन्तस्तेषु भक्त्यादीनि भक्तिबहुमानविनयपूजनादीनि यानि लिंगानि तैः संसिद्धो निश्चितस्तद्वद्भक्त्यादिलिंगसंसिद्धः चेष्टायां व्यापारकरणे तत्स्मृतिमानागमस्मृतियुक्तः शस्तः खलु प्रशस्तो भवत्याशयविशेषः परिणामभेदः १३ ॥ षो० ॥

आगमतत्त—आगमतत्व-न० आगमपरमार्थे षो०।

वालः पश्यति लिंगं मध्यमबुद्धिर्विचारयति वृत्तं । आगमतत्वं तु बुधः परीक्षते सर्वयत्नेन ॥ २ ॥ बालो ह्यसदारंभो मध्यमबुद्धिस्तु मध्यमाचारः । ज्ञेय इह तत्वमार्गे बुधस्तु मार्गानुसारी यः ॥ ३ ॥ षो० ॥

वालो विशिष्टविवेकविकलो लिंगवेषमाकारं बाह्यं पश्यति प्रधान्येन धर्मार्थिनोऽपि तस्य तत्रैव भूयसा रुचिप्रवृत्तेः मध्यमबुद्धिस्तु मध्यमविवेकसंपन्नो विचारयति मीमांसते वृत्तं वक्ष्यमाणस्वरूपं प्राधान्येन समाश्रयति तत्रैवाभिलाषत्वात् आगमतत्वं त्वागमपरमार्थमिदंपर्यवरूपं बुधो विशिष्टविवेकसंपन्नः परीक्षते समीचीनमवलोकयति सर्वयत्नेन सर्वादरेण धर्म्माधर्म्मव्यवस्थाया आगमनिबंधनत्वात् यत उक्तं धर्म्माधर्म्मव्यवस्थायां शास्त्रमेव नियामकं। तदुक्तासेवनाद्धर्म्मस्त्वधर्म्मस्ताद्विपर्यात् ॥ १ ॥

इदानीं पूर्वोक्तानामेव वालादीनामेव लक्षणमाह (बालोहीत्यादि) वालो हि पूर्वोक्तः असन्नसुंदरमारंभोऽस्येत्यसदारंभोऽविद्यमानं वा यदागमे व्यवच्छिन्नं तदारंभत इत्यसदारंभः न सदा सर्वदा स्वस्तिकालाद्यपेक्ष आरंभोऽस्येति वा मध्यमबुद्धिस्तु पूर्वोक्तो मध्यमाचार आगमैदंपर्यविकलत्वात् प्रावचनिककार्याप्रवृत्तेः । ज्ञेय इह प्रक्रमे तत्वमार्गे प्रवचनोक्ततिनिमित्ते बुधस्तूक्तलक्षण एव मार्गानुसारी ज्ञानादित्रयानुसारी स्वपरयोस्तद्वृद्धिहेतुत्वेन यः स विज्ञेय इति ३ ॥ षो०

आगमदिट्ठि—आगमदृष्टि-स्त्री० आगम आप्तवचनं स एव दृष्टिर्हिताहितपदार्थप्रकाशकत्वादागमदृष्टिः । आप्तवचनात्मिकायां दृष्टौ, ॥ दर्श० ॥

आगमदिट्ठिदिट्ठसुन्नायमग्ग—आगमदृष्टिदृष्टसुज्ञातमार्ग-पु० आगम आप्तवचनं स एव दृष्टिर्हिताहितप्रकाशकत्वात् आगमदृष्टिस्तया दृष्टमवलोकितमागमदृष्टिदृष्टं तेन शोभनप्रकारेण ज्ञातो मार्गो ज्ञानादिको यैस्त आगमदृष्टिदृष्टसुज्ञातमार्गाः। आगमदृष्ट्या सम्यगवलोकितदर्शनादिके, ॥ दर्श० ॥

आगमपरतंत—आगमपरतन्त्र-त्रि० सिद्धांतपरतन्त्रे,॥ पं०व० ॥

एत्थ वि मूलं णेअं एगंतेणेव भव्वसत्तेहिं । सिद्धाय भावओ खलु आगमपरतंतया, णवरं ॥ ६ ॥

व्या०अत्राप्याराधनापक्षे मूलं कारणं ज्ञेयमेकांतेनैव भव्यसत्वैर्भव्यप्राणिभिः किमित्यत्राह । श्रद्धादिभावतः खलु श्रद्धादिभावादेव कारणादागमपरतंत्रता सिद्धांतपारतंत्र्यं नवरं नान्यन्मूलमिति गाथार्थः ॥ पं०व० ॥

आगमपह—आगमपथ-पुं० लाभमार्गे, ॥ स्था० ॥

आगमवलिय-आगमबलिक-पुं० आगमज्ञानविशेषवति केवल्यादिके, "आगमवलिया समणा णिग्गंथा" आगमवलिका उक्तज्ञानविशेषवलवन्तः श्रमणा निर्ग्रन्थाः केवलिप्रभृतय इति ॥ भ० ॥

आगमवुड्ढ-आगमवृद्ध-त्रि० आगमेन तज्ज्ञानेन वृद्धः । शास्त्रालोचनाजनितपरिणतज्ञाने, ॥ वाच० ॥

आगममलारहियय-आगममलारहृदय-पुं० आगमार्थप्रतिपत्त्यसमर्थहृदये (आगमार्थकुण्ठितबुद्धौ)

समयपरमत्थवित्थरविहाडजणपज्जुवासणसयण्हो । आगममलारहियओ जह होति तमत्थमन्नेसु ॥ सम्म० ॥

अत्र चागममलारहृदय इत्यनुवादेन समयपरमार्थविहार-

जनपर्युपासनसकर्णो यथा भवातितमर्थमुन्नेष्य इति विधिपरा पदघटना कर्त्तव्या । पदार्थस्तु मलामिवारा प्राजनकविभागो यस्यासौ मलारो गौगली आगमे तद्वत्कुंठं हृदयं यस्य तदर्थप्रतिपत्त्यसामर्थ्यादसौ तथा मंदधीः सम्यगीयंते परिच्छिद्यंतेऽनेनार्था इति समय आगमस्तस्य परमः कल्पितश्चासावर्थः समयपरमार्थस्तस्य विस्तरो रचनाविशेषः शब्दार्थयोश्च भेदेऽपि पारमार्थिकसंबंधप्रतिपादनाया भेदविवक्षया प्रथने वात्रशब्द इति यत्नकृतस्तस्य विहाट इति दीप्यमानार्थान् बुद्धौ प्रकाशमानानर्थान् दीपयति प्रकाशयति विहाटश्चासौ जनश्चतुर्दशपूर्वविदादिलोकः । तस्य पर्युपासनं कारणे कार्योपचारात् सेवाजनिततदव्याख्यानं । तत्र सह कर्णाभ्यां वर्त्तत इति सकर्णः तद्व्याख्यातार्थावधारणसमर्थः । यथेति येन प्रकारेण भवति तं तथाभूतमर्थमुन्नेष्ये लेशतः प्रतिपादयिष्ये । यथाभूतेनार्थेन प्रतिपादितेनातिकुंठधीरपि श्रोतृजनो विशिष्टागमव्याख्यातृप्रतिपादितार्थावधारणपटुः संपद्यते । तमर्थमनेन प्रतिपादयिष्यामीति यावत् ॥ सम्म० ॥

आगममाण–आगमयत्–त्रि० आपादयति, "लाघवियं आगममाणे" लाघविकमात्मानमात्मानमागमयन्नापादयन्निति वृत्तिः ॥ आचा० ॥ अवगमयति, (अवबुध्यमाने) "लाघवं आगममाणा,, लाघवं आगमयन्नवगमयन्नवबुध्यमान इति ॥ ॥ आचा० ॥

आगमलोयणीइ–आगमलोकनीति–स्त्री० जिनप्रवचनन्यायलौकिकन्याययोः। "जिणबिंबपइट्ठाए विहिमागमलोयणीतीए" जिनबिंबप्रतिष्ठायाः प्रतीताया विधिं विधानमागमलोकनीत्या जिनप्रवचनन्यायेन लौकिकन्यायेन चेत्यर्थः। लोकग्रहणेन चेदं दर्शयति लोकनीतिरपि कचिज्जिनमतविरुद्धाश्रयणीयाऽत एव प्रासादादिलक्षणं तदुक्तमप्याश्रीयत इति गाथार्थः ॥ पंचा० ॥ टी० ॥

आगमवयण–आगमवचन–न० आर्षवचने, षो० ॥

सर्वज्ञवचनमागमवचनं यत् परिणते ततः स्वस्मिन् ।
नासुलभमिदं सर्वं ह्युभयमलपरिक्षयात् पुंसाम् ?? षो०

सर्वज्ञवचनमागमवचनं यद्यस्मात् परिणते ततस्तस्मिन्नागमवचने नासुलभमिदं न दुर्लभमिदं किंतु सुलभमेव भवति सर्वं हि पूर्वोक्तमुभयमलपरिक्षयात् क्रियामलभावमलपरिक्षयात् पुंसां पुरुषाणां ॥ षो० टी० ॥

आगमवयणपरिणइ–आगमवचनपरिणति–स्त्री० आगमवचनस्य विषयविभागेन चेतसि व्यवस्थितौ, ॥ षो० ॥ तस्याः प्राशस्त्यं षोडशप्रकरणे यथा– "आगमवचनपरिणतिर्भवरोगसदौषधं । यदनपायं तदिह परः स द्धेष्टा तस्य हेतुः कारणमिति कृत्वा ॥ ६ ॥

किमित्यागमवचनपरिणामः प्रशस्यत इत्याह आगमेत्यादि॥ आगमवचनपरिणतिर्यथावत् तत्प्रकाशरूपा भवरोगसदौषधं भवरोगस्य संसारामयस्य सदौषधं तदुच्छेदकारित्वेन यद्यस्मात् अनपायमपायरहितं निर्दोषं वर्त्तते तदिह परसंबोधस्तच्च भवरोगसदौषधमागमवचनपरिणत्याख्यं परः प्रधानः सद्बोधः सम्यग्ज्ञानं वर्त्तते सदनुष्ठानस्य सुन्दरानुष्ठानस्य हेतुः कारणमिति कृत्वा ६ ॥टी०॥

आगमववहार–आगमव्यवहर–पुं० आ मर्य्यादाभिविधिभ्यां गम्यंते परिच्छिद्यंतेऽर्था येनासावागमः केवलमनःपर्यायावधिचतुर्दशदशनवपूर्वलक्षणे व्यवहारभेदे, व्यवहारता चास्य व्यवहारहेतुत्वादिति ॥ पंचा० ॥ स्था० ॥ ध० ॥ (एतेषां च यथाऽऽगमत्वं तथाऽऽगमशब्दे) तद्भेदा व्यवहारकल्पे यथा—

आगमतो ववहारो सुणह जहा धीर पुरिसपन्नत्तो । पच्चक्खो य परोक्खो सोवि य दुविहो मुणेयव्वो ॥ १ ॥

तत्रागमतो व्यवहारो यथा धीरपुरुषैःप्रज्ञप्तस्तथा श्रृणुत स आगमतो व्यवहारो द्विविधो ज्ञातव्यस्तद्यथा प्रत्यक्षः परोक्षश्च ॥ व्य० ॥

पच्चक्खो वि य दुविहो इंदियजो चेव नो य इंदियजो ।
इंदियपच्चक्खो वि य पंचसु विसएसु नेयव्वो ॥ १ ॥

प्रत्यक्षोऽपि द्विविधस्तद्यथा इंद्रियजो नो इंद्रियजश्च तत्र इंद्रियजःप्रत्यक्षः पंचसु रूपादिषु विषयेषु ज्ञातव्यः ॥

नो इंदियपच्चक्खो ववहारो सो समासतो तिविहो । ओहिमणपज्जवयकेवलनाणे य पच्चक्खो ॥ १ ॥

यस्तु नो इंद्रियजः प्रत्यक्षो व्यवहारः स समासतस्त्रिविधस्तद्यथा अवधिप्रत्यक्षं मनःपर्यवप्रत्यक्षं केवलज्ञानप्रत्यक्षं तत्रावधिप्रत्यक्षमाह ॥

ओहीगुणपच्चइए जं वट्टंती सुयंगवीधीए । ओहिविसयनाणत्थे जणेसु ववहारसोहिकरे ॥ १ ॥

अवधिर्द्धिधा भवप्रत्ययजो गुणप्रत्ययजश्च । तत्र संयतानां गुणप्रत्ययजस्तत आह । अवधौ गुणप्रत्यये ये वर्त्तते श्रुतांगविदो धीरास्तान् अवधिविषयज्ञानस्थान् जानीत व्यवहारशोधिकरान् शुद्धव्यवहारकारिणः ॥

उज्जुमती विउलमती जे वट्टंती सुयंगवी धीरा । मणपज्जवणाणत्थे जणेसु ववहारसोहिकरे ॥ १ ॥

य ऋजुमतौ विपुलमतौ वा मनःपर्यवज्ञाने श्रुतांगविदो धीरा वर्त्तन्ते तान् जानीत व्यवहारशोधिकरान् शुद्धव्यवहार कारिणः ॥

आदिगरा धम्माणं चरित्तवरनाणदंसणसमग्गा । सव्वत्तगनाणेणं ववहारं ववहरंति जिणा ॥ १ ॥

ये धर्म्मयोः श्रुतधर्म्मस्य चारित्रधर्म्मस्य चादिकरास्तत्प्रथमतया प्रवर्त्तनशीलाश्चारित्रवरज्ञानदर्शनसमग्रास्ते जिनाः सर्वत्रज्ञानेन व्यवहारं व्यवहरंति उक्तःप्रत्यक्षः॥व्य०॥ संप्रति परोक्षमाह ।

पच्चक्खागमसरिसो होति परोक्खोवि आगमो जस्स । चंदमुही विव सो विहु आगमो ववहारं व होइ ॥ १ ॥

यद्यपि पूर्वादिकं श्रुतं तथापि यस्यागमश्चतुर्दशपूर्वादिकः परोक्षोऽपि प्रत्यक्षागमसदृशः। प्रत्यक्षावध्यादितुल्यरूपो भवति सोऽप्यागमव्यवहारवान् वक्तव्यो भवति । यथा चंद्रसदृशमुखी कन्या चंद्रमुखीति एतदुक्तं भवति। यद्यपि पूर्वाणि श्रुतं नागमतुल्यानि तैर्व्यवहरन् आगमव्यवहारवानुच्यते इति ।

संप्रत्यागमस्य व्याख्यानमाह ॥

नायं आगमयं य पगडं जस्स सो परायाता। सो पारोक्खो वु-च्चइ तस्स पएसा इमे हुंति ॥ १ ॥

ज्ञातमागमितमित्येकार्थमेवं च ज्ञानमागम इत्येकार्थमापतितं। तत्र यस्य स आगमोऽपराधीनः स प्रत्यक्ष उच्यते स चावध्यादिरूपो यस्य तु परायत्तः स परोक्ष उच्यते। स च चतुर्दशपूर्वादिसमुत्थस्तस्यपरोक्षस्यागमस्य प्रदेशाः प्रवि-भागा भेदा इत्यर्थः। इमे वक्ष्यमाणा भवंति तानेवाह ॥

परोक्खं ववहारं आगमतो सुयधरा हरंति। चोद्दसदसपुव्वधरा नवपुव्वियगंधहत्थी य ॥ १ ॥

ये श्रुतधराश्चतुर्दशपूर्वधरा दशपूर्वधरा नवपूर्विणो वा गं-धहस्तिनो गंधहस्तिसमानाः ते आगमतः परोक्षं व्यवहारं व्यवहरंति ॥ व्य० ॥

अत्राक्षेपव्यवहारोभिधित्सुराह ॥

"किह आगमववहारी जम्हा जीवादयो पयत्था उ। उवल-द्धा तेहिं ते सव्वेहिं नयविगप्पेहिं ॥

कथं केन प्रकारेण साक्षात् श्रुतेन व्यवहरंतः आगमव्यवहा-रिणः प्रोच्यंते सूरिराह। यस्मात् जीवादयः पदार्थास्तैः चतुर्दशपूर्वधरादिभिः सर्वनयविकल्पैर्नैगमादिनयभेदैरुप-लब्धाः एतदेव सविशेषमाह—

जह केवली वि जाणइ दव्वं खेत्तं च कालभावं वा। तह चउ-लक्खणमेव सुयनाणी सेव जाणाति ॥

यथा केवली केवलज्ञानेन सर्वद्रव्यं सर्वक्षेत्रं सर्वकालं सर्व-भावं च सर्वात्मना स्वपरपर्यायभेदभिन्नं जानाति। एवं श्रुतज्ञान्यपि चतुर्लक्षणं द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपं श्रुतबलेन जानाति तत एतेप्यागमव्यवहारिण उच्यंते तदेवं प्रस्तु-तं प्रायश्चित्तशुद्ध्यधिकारमधिकृत्य योजयति ॥

पणगं मासविवड्ढी मासगहाणी य पणगहाणी य। एगाराह-पंचाहं पंचाहे चेव एगाहं ॥ रागदोसविवड्ढिहाणिं वा न उवेंति पच्चक्खी। चोद्दसपुव्वादी वि हु तह ना उवेंति हीणहियं ॥

यथा प्रत्यक्षिणः प्रत्यक्षागमज्ञानिनस्तुल्येऽप्यपराधे पंचक-योग्ये एकस्य पंचकं ददति अपरस्य रागद्वेषविवृद्धिमुपल-भ्य मासेन मासाभ्यां मासैर्वा वृद्धिं प्रयच्छंति उपलक्षण-मेतत् मूलमनवस्थाप्यं पारांचितं वा यच्छंति तथा तुल्येऽ-पि पारांचितयोग्येऽपराधे एकस्य पारांचितमपरस्यानव-स्थाप्यं मूलं छेदं मासेन मासाभ्यां मासैर्वा हान्या तपो वा चशब्दात्पंचकं यावदंते नमस्कारसहितं हा दुष्टु कारितं हा दुष्टु अनुमोदितमित्येवं वैराग्यभावनातो रागद्वेषहानिं भूय-सीमतिभूयसीमतिभूयस्तरामुपलभ्य प्रयच्छंति तथा कस्य-चित् मासिकप्रतिसेवनायामल्पां रागद्वेषहानिमुपलभ्य पंचकहान्या मासिकं ददति पंचविंशतिदिनानि ददतीत्य-र्थः। तथा एकाहं नाम अनुक्तार्थं प्रतिसेविते पंचाहं ददति-पंचाहे वा प्रतिसेविते एकाहमुपलक्षणत्वाद्दशाचाम्लमेका-सनकं पूर्वार्द्धं निर्विकृतं पौरुषीं नमस्कारसहितं वा प्रयच्छं-

ति। एवं चतुर्दशपूर्वादयोऽपि हु निश्चितं रागद्वेषहानिवृद्धी उपलभ्य हीनमधिकं वा प्रायश्चित्तं ददति। अत्र परस्य प्रश्नमुदीरयति ॥

चोयग पुच्छा पच्चक्ख नाणिणो थोवे कह बहुं देंति। दि-ट्ठंतो वाणियए जिणभेदे सपुव्विए धमयं ॥

चोदकस्यात्र पृच्छा प्रत्यक्षज्ञानिनो जिनादयः स्तोके अपराधे कथं बहु प्रयच्छन्ति। प्रायश्चित्तमुपलक्षणमेतद्-भूयसि चापराधे स्तोकमत्र सूरिराह दृष्टांतोऽत्र वणिजो द्रष्टव्यः तथा भूयः परस्य पृच्छा जिनादयः केवलज्ञाना-दिबलेन परस्य भावं जानते चतुर्दशपूर्विणस्तु कथं येन स्तोकेऽपि बहु बह्वपि स्तोकं ददति। सूरिराहात्र धम-कोदृष्टांतः। तत्र प्रथमतो वणिग्दृष्टांतं भावयति ॥

जं जह मोल्लं रयणं तं जाणइ रयणवाणितो निउणो। थोवं तु महल्लस्स वि कासइ अप्पस्स वि बहुं तु ॥

यथा निपुणो रत्नवणिक् यत् रत्नं यथामूल्यं तत्तथा सम्य-क् जानाति ज्ञात्वा च कस्यचित् महतोऽपि रत्नस्य स्तोकं मूल्यं ददाति कस्यचिदल्पस्याद्भुतगुणोपेतस्य बहु इमामेव तद्दृष्टांतभावनां प्रकारांतरेणाह ॥

अहवा कायमणिस्स उ सुमहल्लस्स वि उ कागणी मोल्लं। वइरस्स उ अप्पस्स वि मोल्लं होती सयसहस्सं ॥

अथवेति प्रकारांतरे रत्नपरीक्षको वणिक् काचमणेः सुमहतो-ऽपि मूल्यं एकां काकिनीं करोति वज्रस्य तु रत्नस्याल्पस्या-पि मूल्यं तेन क्रियमाणं शतसहस्रं भवति। अत्रोपनयमाह—

इय मासाण बहूण वि रागद्दोसप्पया थोवं तु। रागद्दोसव्व-या पणगे वि उ तो बहु देंति ॥

इति अमुना दृष्टांतप्रकारेण बहूनामपि मासानां योग्ये अप-राधे वैराग्यभावनाबलतो रागद्वेषाल्पतया स्तोकं प्रायश्चित्तं ददति सिंहव्यापादकस्येव रागद्वेषोपचयात् पंचकेऽप्यपरा-धे बहु प्रायश्चित्तं ददति।अधुना (जिनचोद्दसपुव्विए धमए) इत्यस्य व्याख्यानमाह ॥

पच्चक्खी पच्चक्खं पासइ पडिसेवगस्स सो भावं। किह जा-णइ पारोक्खी यमिणं तत्थ धमएणं ॥

प्रत्यक्षी जिनादिः प्रत्यक्षं प्रतिसेवकस्य भावं जानाति परो-क्षी चतुर्दशपूर्वादिः कथं जानाति। येनास्यापि तथैव व्य-वहरति सूरिराह तत्र तस्मिन्विषयो ज्ञातमुदाहरणमिदं वक्ष्य-माणं धर्मकेन शंखध्मात्र। तदेव दर्शयति ॥

नालीधमएण जिणा उवसंहारं करेंति पारोक्खं। जह सो कालं जाणइ सुएण सोहिं तहा सोउ ॥

जिनास्तीर्थकृतः परोक्षे आगमे उपसंहारं नालीधमनकेन कुर्वंति इयमत्र भावना। नाडिकायां गलंत्यामुदकगलनपरि-माणतो जानाति एकेत्युदके गलितयामो दिवसस्य रात्रेर्वा-गत इति ततोऽन्यस्य परिज्ञानाय शंखं धमति तत्र यथा-सोऽन्यो जनः शंखस्य शब्देन श्रुतेन कालं यामलक्षणं जाना-ति तथा परोक्षागमज्ञानिनोऽपि शोधिमालोचनां श्रुत्वा तस्य यथावस्थितं भावं जानंति ज्ञात्वा च तदनुसारेण प्रायश्चित्तं ददति ॥ व्य० ॥

आगमतो ववहारं परसोच्चा संकियंमि उ चरित्ते। आलोइयंमि आराहणा अणालोइए भयणा ॥

आगमतः प्रत्यक्षज्ञानी वा परे परस्मिन् व्यवहारं करोति। परस्यालोचनां श्रुत्वा नान्यथा तत्र यदि कलुषितचारित्रतया न सम्यगालोचयति किंत्वालोचनामर्यादामतिक्रम्य वर्त्तते तदा शंकितमिति वा भिन्नमिति वा कलुषितमिति वा एकार्थं चारित्रे सति न सम्यगनेनालोचितमिति ज्ञात्वा तं ब्रूते अन्यत्र गत्वा शोधिं कुरु यदि पुनः सम्यगालोचयति तदा ददाति प्रायश्चित्तं।अथ यदि प्रत्यक्षागमज्ञानिनो वा सर्वभावविषयपरिज्ञानं ततः कस्मात्तस्य पुरत आलोच्यते । किंतु तस्य समीपमुपगम्य वक्तव्यमपराधं मे भवंतो जानंतस्तस्य शोधिं प्रयच्छत तत आह (आलोईत्यादि) आलोचिते बहुगुणसंभववतः सम्यगाराधना भवति अनालोचिते आराधनाया भजना विकल्पना कदाचिन्नेति एतच्चाग्रे भावयिष्यते।व्य०ः (तत्रागमतो ववहारं परसोच्चेति व्याख्यानयति)

आगमे ववहारी छव्विहो वि आलोयणं निसामेत्ता । देतितो पच्छित्तं पडिवज्जइ सुमारिओ जइ य ॥ १ ॥

आगमव्यवहारी षड्विधोऽपि परस्यालोचनां निशम्य ततः प्रायश्चित्तं ददाति यदि च कमप्यपराधं विस्मृतं स्मारितः सन् सम्यक् प्रतिपद्यते तदा स्मारयति च। अन्यथा तस्यालोचनामेव न ददाति।सांप्रतमुत्तरार्द्धं व्याख्यानयति।

आलोइयं पडिक्कतस्स होइ आराहणा अनियमेणं । अणलोइयंमि भयणा किह पुण भयणा हवइ तस्स ॥ १ ॥

एवमपराधजातमालोचितं ततस्तस्मात्प्रतिक्रांतस्य पुनः कारणतया प्रतिनिवृत्तस्यानियमेन पर्यंते सम्यगाराधना भवति अनालोचिते पुनर्भजना ॥ आह कथं पुनरनालोचिते तस्याराधनाविषये भाजना भवति अत्राह ॥

कालं कुवेज्ज सयं अमुहो वा हुज्ज अहव आयरियो। अप्पत्ते वा आराहणा तह वि भयणेवं ॥ १ ॥

कोऽपि आलोचनां ग्रहीष्यामीत्यालोचनापरिणामपरिणत आलोचनाग्रहणाय संप्रस्थित आलोचनार्हसमीपं स च तमप्राप्त एवापांतराले स्वयं कालं कुर्वते यदि वा प्राप्तोऽपि रोगवशादसुखो जातोऽथवा तस्याप्राप्तवत एव स आलोचनार्ह आचार्यः कालतो यदि वा प्राप्तवतोऽप्यमुखो जातः ततः स एवमालोचनापरिणतः आलोचनायाः असंभवेऽपि कालं कुर्वन्नाराधको यदि पुन र्न सम्यगालोचनापरिणामपरिणतस्तदा सोऽनाराधकः स च तथाकालगतो दीर्घसंसारी भवति। एवमाराधनालोचना हि प्राप्ते वा भाजनया भवति ॥ व्य० ॥

संप्रत्यागमव्यवहारिणामपि पुरत आलोचनायां गुणानुपदर्शयति ॥

अवगहं वियाणंति तम्स सोहिं च जदवि । तहावि आलोयणावुत्ता आलोयंत बहुगुणा ॥ १ ॥

यद्यप्यागमव्यवहारिणस्तथाप्यालोचकस्यापराधं विजानंति शोधिं च तथापि तेषामपि पुरत आलोचना दातव्या उक्ता तीर्थकरगणधरैर्यत आलोचयति बहवो गुणास्तथा चालोचनाचार्येण स आलोचकः प्रोत्साह्यते यथावत्स!त्वं धन्यस्त्वं सभाग्यः । यदेवं मानं निहत्यात्महितार्थतया स्वरहस्यानि प्रकटयसि महादुष्करमेतत् एवं स प्रोत्साहितः सन् प्रवर्द्धमानपरिणामशल्यो भूत्वा यथावस्थितमालोचयति । शोधिं च सम्यक् प्रतिपद्यते ततः पर्यंते आराधनास्तोककालेन च मोक्षगमनमिति ॥ व्य० ॥

अथ कथमागमिनो व्यवहारं प्रयुंजते तत आह ।

दव्वेहि पज्जवेहि य कमखेत्ते कालभावपरिसुद्धं।आलोयणं सुणेत्ता तो ववहारं पउंजंति ।

द्रव्यैः सचित्तादिभिः पर्यायैस्तेषामेव सचित्तादिद्रव्याणामेव स्थानविशेषैः परिणामविशेषैस्तथा क्रमतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च परिशुद्धामालोचनां श्रुत्वा ततस्तदनंतरं व्यवहारं शोधिव्यवहारं प्रयुंजते नान्यथा तत्र यदि सचित्तं वित्वा सचित्तमेवालोचयति तदा द्रव्यशुद्धा सा आलोचना यदा तु सचित्तं प्रतिसेव्याचित्तमालोचयति तदा द्रव्याशुद्धा। तथा यामवस्थामुपगतं सचित्तं प्रतिसेव्य तामेवावस्थां यदालोचयति तदा सा आलोचना पर्यायशुद्धा यदा त्वन्यामवस्थामुपगतं प्रतिसेव्यान्यामवस्थामालोचयति तदापर्यायाशुद्धा। तथा यदा प्रतिसेवनानुलोममालोचयति तदा सा क्रमशुद्धा उत्क्रमेणालोचयतः क्रमाशुद्धा । तथा यत्र जनपदे अध्वनि वा प्रतिसेवितं तत्तथैवालोचयतः क्षेत्रशुद्धा आलोचना जनपदे प्रतिसेवितमध्वनि कथयतः क्षेत्राशुद्धा । तथायत्तनानाभोगादिना सेवितं तं भावं कथयतो भावशुद्धा उपेत्यप्रतिसेव्यानां भोगादिना कथयतो भावाशुद्धा।संप्रति भावमेवोपदर्शयति।

सहसा अन्नाणेण व भीएणव पेल्लिएण परेण वा । वसणेण पमादेण मूढेण व रागदोसेहिं ।

तेन प्रतिसेवकेन सहसाज्ञानेन वा परेण वा प्रेरितेन वा व्यसनेन वा द्यूतादिना प्रमादेन वा मूढेन वा रागद्वेषाभ्यां वा प्रतिसेव्य यदि तथैवालोच्यते प्रायश्चित्ताय मे ददाति नान्यथेति वाक्यशेषः । संप्रति सहसेत्यस्य व्याख्यानमाह ।

पुव्वं अपासिऊण उच्छित्ते पायंमि जं पुणो पोसे। न य तरइ नियत्तेऊं पायं सहसाकरणमेयं ।

पूर्वमग्रतने प्रदेशे कुलिंगिनमदृष्ट्वोत्क्षिप्ते उत्पाटिते पादे यत्पुनः पश्यति कुलिंगिनं समापतितं न पादं निवर्त्तयितुं शक्नोति । तत एवं यस्तस्य व्यापादनमेतत्सहसाकरणं । सांप्रतमज्ञानमाह ।

अन्नयरपमाएणं असंपउत्तस्स नो चउत्तस्स। इरियाइसुभूयत्थे अवट्टतो एयमण्णाणं ।

पंचानां प्रमादानामन्यतरेणापि प्रमादेनासंप्रयुक्तस्याक्रोडीकृतःस्यात् एवं ईर्यादिषु समितिषु भूतार्थेन तत्वतो वर्त्तमानस्य यद्व्रतनमेतदज्ञानं अधुना (भीएण वा पेल्लिएण व परेण) इत्यस्य व्याख्यानमाह ।

भीतो पलायमाणो अभियोगभएण वावि जं कुज्जा। पडितो अपडितो वा पल्लिज्जउ पल्लिओ पाणे ।

अभियोगभयेन भीतः पलायमानो यः कुर्यात्प्राणव्यपरोपणादि तत् भीतेनेति द्रष्टव्यं तथा परेण प्रेरितःसन्पतितोऽपतितो वा प्राणान् द्वींद्रियान्वा प्रेरयेत। संप्रतिव्यसनादिपदानि व्याचष्टे।

जूयादि होइ वसणं पंचविहो खलु भावपमादो उ। मिच्छत्तभावणा उ मोहो तह रागदोसा य।

द्यूतादि भवति व्यसनं प्रमादी खलु मद्यादिभेदाद्भवति पंचविधः मिथ्यात्वभावना मोह रागद्वेषाः सुप्रतीताः।

एएसिं ठाणाणं अन्नयरे कारणे समुप्पन्ने। तो आगमवीमंसं करेंति अत्ता तदुभयेण।

एतेषामनंतरोदितानां सहसा प्रभृतीनां स्थानानामन्यतरस्मिन्कारणे समुत्पन्ने सति आलोचनायां प्रदत्तायामागमविमर्शमात्मा उभयेन सूत्रार्थलक्षणेन कुर्वंति यथाऽयं सहोऽयमसहः अयमेतावता शोत्स्यति अयं नेति। अथवा किमनेन सम्यगालोचितं किं वा नेति।सांप्रतमागमविमर्शमेव व्याख्यानयति

जइ आगमो य आलोयणा य दोण्णि वि समं तु निवयंति।एसा खलु वीमंसा जो व सहो जेण वा सुज्झे।

यद्यागमश्चालोचना एते द्वे अपि समकं परस्परमविसंवादितया निपतिते। यथैव तस्यालोचना तथैव तस्यागमः। तथैवेतरस्यालोचना यथैवागमिन आगमः। एष खलु आगमविमर्श उच्यते अस्मिन् सति शोधिं ददति नान्यथा यदि धा यः सहोऽसहो वा येन वा यः शुद्ध्यति एतत् परिभावनमागमविमर्शः। संप्रत्याप्तशब्दव्याख्यामाह।

नाणमादीणि अन्नाणि जेण अंतो उ सो भवे। रागदोसप्पहीणो वा जे व इट्ठा व सोधिए।

ज्ञानादीनि ज्ञानदर्शनचारित्राणि येनाप्तानि स भवत्याप्तः।ज्ञानादिभिराप्यते स्म आप्त इति व्युत्पत्तेः यो वा रागद्वेषप्रहीणः स आप्तः यदि वा ये इष्टाः शोधौ शोधिविषय आप्ताः। संप्रत्युभयशब्दव्याख्यानार्थमाह।

सुत्तं अत्थो उभयं आलोयण आगमो वयति उभयं। जं तदुभयंति वुत्तं तत्थ इमा होति परिभासा।

सूत्रमर्थ इत्युभयं तेनागमविमर्शं कुर्वंति किमयं सह इत्यादि अथवा आलोचनमागमविमर्शं विदधति। यथा किं यथावस्थितास्यालोचना किं वा नेति। तत्र यत्तदुभयमित्युक्तं तत्र इयं वक्ष्यमाणा परिभाषा भवति तामेवाह॥

पडिसेवणाइयारे जइ नाउट्टइ जहक्कमं सव्वे। न हु देंती पच्छित्तं आगमववहारिणो तस्स॥ १॥

यदि प्रतिसेवनातिचारान् यथाक्रमं सर्वान् यदि नाकुट्टयति नालोचयति तदा तस्यागमव्यवहारिणः प्रायश्चित्तं न ददति। यदि पुनः प्रतिसेवनातिचारान् यथाक्रमं सर्वान् आकुट्टयति आलोचयति तदा तस्यागमव्यवहारिणः प्रायश्चित्तं ददति॥

कहेसु सव्वं जो वुत्तो जाणमाणो वि गूहति। न तस्स दिंति पच्छित्तं बिंति अन्नत्थ सोहय॥

यान् सर्वानालोचयन् कथय सर्वं मा निगूहयेति यत उक्तः सन् जानानोऽपि गूहयति तस्य प्रायश्चित्तमागमव्यवहारिणो न ददति किंतु ब्रुवते अन्यस्य समीपे गत्वा शोधय शोधिं गृहाण॥

न संभरति जो दोसे सब्भावा न य मायया। पच्चक्खा साहए ते उ माइणो उ न साहए॥

यो दोषान् सद्भावतो न स्मरति न मायया तस्य प्रत्यक्षी प्रत्यक्षागमज्ञानी कथयति॥

जइ आगमतो आलोयणा य दोवि विसमं निवइयाइं। न हु होंती पच्छित्तं आगमववहारिणो तस्स॥ १॥

यद्यागम आलोचना च एते द्वे अपि विषमं निपतिते यथा तेनालोचितं तथागमज्ञानी तस्यातीचारं न प्रेक्षते किंत्वन्यादृशमूनमधिकं वा इत्यर्थः। तदा तस्यागमव्यवहारिणः प्रायश्चित्तं न ददति॥

जइ आगमो य आलोयणा य दोन्नि वि समं निवइयाइं। देंति ततो पच्छित्तं आगमववहारिणो तस्स॥ १॥

यद्यागम आलोचना च एते द्वे अपि समं निपतिते यथापराधमालोचनामागमज्ञानी पश्यतीत्यर्थः। ततस्तस्यागमव्यवहारिणः प्रायश्चित्तं ददति॥ व्य०॥

तथा च व्यवहारकल्पे आलोचनार्हस्याष्टादश स्थानानि षट्त्रिंशत्स्थानान्युक्त्वा प्रतिपादितम्॥

छत्तीसे याणि ठाणाणि भणियाणणुपुव्वसो। जो कुसलो एहिं ववहारामो समक्खातो॥

एतान्यनंतरोदितानि स्थानानि षट्त्रिंशत् आनुपूर्व्या क्रमशः क्रमेण भणितानि यस्तेषु कुशलः स व्यवहारी आगमव्यवहारी समाख्यातः पुनरपि यादृशा आगमव्यवहारिणस्तादृशानाह। (अट्ठहिं अट्ठारसहिं दसहि य ठाणेहि जे अप्परोक्खे। आलोयणदोसेहिं छहियं ठाणेहिं जे अपरोक्खा। पंचहिं नियंठेहिं पंचहि य चरित्तमंतेहिं अट्ठसु) आचारवस्तुप्रभृतिषु स्थानेषु अष्टादशसु व्रतषट्कप्रमुखेषु दश च प्रायश्चित्तस्थानेषु ये अपरोक्षाः प्रत्यक्षज्ञानिनः तथा दशसु आलोचनादोषेषु वा ये अपरोक्षविज्ञानिनः तथा दशस्वालोचनागुणेषु षट्सु च स्थानेषु अनंतरभाविषु ये अपरोक्षाः साक्षाज्ज्ञानिनस्तथा पंचसु निर्ग्रंथेषु पुलाकादिषु पंचसु चारित्रवत्सु ये प्रत्यक्षज्ञानिनस्ते आगमव्यवहारिणः॥ व्य०॥ आगमव्यवहारिणश्च यावदार्यरक्षितमेवाभूवन् तथाच व्यवहारकल्पे॥

तत्तो जाव अज्जरक्खियये आगमववहारिणो वियाणत्ता। न भविस्सति दोसोत्ति तो वायंती उ छेदसुयं॥

यावदार्यरक्षितास्तावदागमव्यवहारिणोऽभूवन् ते चागमव्यवहारबलेन विज्ञाय यथा एतस्याश्छेदश्रुतवाचनायां। दोषो न भविष्यतीति संयतीमपि छेदश्रुतं वाचयंति स्म॥

आरेणागमरहिया मा विद्दाहिंति तो न वाएंति। तेण कहं कुव्वंतु सोहिं अयाणमाणी तो॥

आर्यरक्षितादारत आगमरहितास्ततस्ते मा छेदश्रुताध्ययनतः संयत्यो विद्रास्यंति विनक्ष्यंतीति हेतोश्छेदश्रुतानि संयतीर्न वाचयंतीति अत्राह तेन छेदश्रुताध्ययनाभावेन कथं ताः संयत्योऽजानानाः शोधिं कुर्वंतु अत्राचार्य आह।

तो जाव अज्जरक्खिय सट्टाणे सगासई सुवइणीतो। असतीए विवक्खंमि वियमेव य होंति समणा वि॥

यतः पूर्वमागमव्यवहारिणः स्युश्छेदश्रुतं च संयत्यो धीयेरन् ततो यावदार्यरक्षितास्तावद्व्रतिन्यः स्वस्थाने सपक्षे संयतीनां प्रकाशने प्रकाशनामकार्षुः स्वपक्षाभावेऽपि पक्षेऽप्यालोचितवत्यः श्रमणय एवमेव श्रमणा अपि भवंति ज्ञातव्याः । किमुक्तं भवति श्रमणा अपि सपक्षे आलोचितवंतस्तदलाभे विपक्षेऽपि श्रमणीनां पार्श्वे इत्यर्थः । दोषाभावात् आगमव्यवहारिभिर्हि दोषाभावमवबुध्य छेदश्रुतवाचना संयतीनां दत्ता नान्यथेति । आर्यरक्षितादारतः पुनः श्रमणानामेव समीपे आलोचयंति श्रमणयोऽपि श्रमणानामागमव्यवहारव्च्छेदात् ॥ व्य० ॥

आगमववहारि (न्) आगमव्यवहारिन्–पुं० प्रत्यक्षज्ञानिनि, आगमतोछव्विहो उ ववहारी । केवलिमणोहि चोदस दस नंव पुव्वी उ नायव्वो ॥

तत्रागमतो व्यवहारी षड्विधस्तद्यथा केवली केवलज्ञानी (मणोहित्ति) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् मनः पर्यायज्ञानी अवधिज्ञानी (चोद्दसदसनवपुव्वीति) पूर्विशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते चतुर्दशपूर्वी दशपूर्वी नमपूर्वी च ज्ञातव्याः एते चागमव्यवहारिणः प्रत्यक्षज्ञानिन उच्यन्ते चतुर्दशादि पूर्ववलसमुत्थस्यापि ज्ञानस्य प्रत्यक्षतुल्यत्वादिति ॥ व्य० ।जी० ॥

आगमविहि–आगमविधि–पुं०आगमो गणधरादिविराचितशास्त्रपद्धतिस्तस्य विधिः । आगमन्याये, "जावज्जीवं आगमविहिणा चरित्तपालणं पढमो,, ॥ दर्श० ॥ तत्र यावज्जीवं यावत्प्राणधारणं नतु परपरिकल्पितन्यायेनेत्यर्थः । आगमो गणधरादिविरचितशास्त्रपद्धतिस्तस्य विधिस्तेन आगमन्यायेनेत्यर्थः । वयोरिक्तिकरणं चारित्रं तस्य पालनं यत्तत्सकलसमितिगुप्तिप्रत्युपेक्षणाद्यनुष्ठानकरणं तत्किमित्याह । प्रथम आयस्तस्य मुख्यवृत्त्यैव समस्तसमीहितप्रापकत्वेन प्रधानत्वात् ॥ दर्श० ॥

आगमवीमंस–आगमविमर्श–पुं० आगमपरिभावने, (एतस्य विस्तरतो वक्तव्यताऽऽगमववहारशब्दे) ॥ व्य० ॥

आगमसंपण्ण–आगमसम्पन्न–पुं० विशिष्टश्रुतधरे, ॥ दश०॥

आगमसज्जोग–आगमसद्योग–पुं० आगमनमागमः सम्यक्परिच्छेदस्तेन सद्योगः सद्व्यापार आगमसहितो वा यः सद्योगः सत्क्रिया । सम्यक्परिच्छेदात्मके सद्व्यापरे, आगमसहितायां सत्क्रियायाञ्च । "रागादयो मलाः खल्वागमसद्योगतो विगम एषां । तदयं क्रियत एव हि पुष्टिः शुद्धिश्च चित्तस्य" ॥ षो० ॥

इह मलाः प्रक्रमाश्चित्तस्यैव संबंधिनः परिगृह्यंते ते च रागादयो रागद्वेषमोहा जातिसंग्रहीता व्यक्तिभेदेन तु भूयांसः खलुशब्दावधारणाद्रागादय एव नान्ये आगमनमागमः सम्यक्परिच्छेदस्तेन सद्योगः सद्व्यापार आगमसहितो वा यः सद्योगः सत्क्रियारूपः ततः सकाशाद्विगम एषां रागादीनां मलापगमः संजायते तत् तस्मादयं आगमः सद्योगः क्रिया वर्त्तते सर्वापि शास्त्रोक्ता विधिप्रतिषेधात्मिका अत एव ह्यागमसद्योगात् क्रियारूपात् पुष्टिर्वक्ष्यमाणस्वरूपा शुद्धिश्चित्तस्य संभवति ॥ ३ ॥ टी० षो० ॥

आगमसत्थ—आगमशास्त्र–न० आ अभिविधिना सकलश्रुतिविषयव्याप्तिरूपेण मर्य्यादया वा यथावस्थितप्ररूपणारूपया गम्यन्ते परिच्छिद्यन्तेऽर्था येन स आगमः ॥ नं० ॥ शिष्यते शिक्ष्यते बोध्यतेऽनेनेति शास्त्रम् आगमरूपं शास्त्रं आगमशास्त्रम्. श्रुतज्ञाने, । विशे० । (तथा च विशेषावश्यके भाष्यम्)

"सासिज्जइ जेण तयं सत्थं तं वा विसेसियं नाणं । आगमए व य सत्थं आगमसत्थं तु सुयनाणं,, ॥ विशे० ॥

"आगमसत्थग्गहणं जं बुद्धिगुणेहिं अट्ठेहिं विदिट्ठं । विंति सुयनाणलंभं तं पुव्वविसारदा धीरा,, ॥ नं० ॥

आ अभिविधिना सकलश्रुतिविषयव्याप्तिरूपेण मर्यादया वा यथावस्थितप्ररूपणारूपया गम्यंते परिच्छिद्यंते अर्थाःयेन स आगमः स चैवंव्युत्पत्त्या अवधिकेवलादिलक्षणोऽपि भवति ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं विशेषणांतरमाह–शास्त्रेति शिष्यतेऽनेनेति शास्त्रं आगमः शास्त्रं आगमशास्त्रं आगमग्रहणेन षष्टितंत्रादिकुशास्त्रव्यवच्छेदः तेषां यथावस्थितार्थे प्रकाशनाभावतो नागमत्वात् । आगमशास्त्रस्य ग्रहणमागमशास्त्रग्रहणं यद्बुद्धिगुणैर्वक्ष्यमाणैः कारणभूतैरष्टभिर्दृष्टं तदेव ग्रहणं श्रुतज्ञानस्य लाभं ब्रुवते पूर्वेषु विशारदाः विपश्चिता धीरा व्रतपालने स्थिराः किमुक्तं भवति यदेव जिनप्रणीतप्रवचनार्थपरिज्ञानं तदेव परमार्थतः श्रुतज्ञानं न शेषमिति ॥ नं० टी० ॥ विशे० ॥ आ० म० ॥ आ० चू० ॥

आगमसिद्ध—आगमसिद्ध–पुं०आगमो द्वादशाङ्गप्रवचनम् तत्रासाधारणार्थावगमात् सिद्ध आगमसिद्धः । सिद्धभेदे, । ध० । तथाचावश्यके–"आगमसिद्धो सव्वंगपारगओ गोयमोव्व गुणरासी" आगमसिद्धः सर्वाङ्गपारगो द्वादशाङ्गवित् अयं च महातिशयवानेव यत उक्तं "संखाता तेवि भवे साहइ, इत्यादि इयं च गौतम ! अवगुणराशिरवगंतव्यः अत्र भूयांसः सातिशयवेष्टिता उदाहरणं ॥ आ० म० ॥

भावार्थः कथानकादवसेयस्तच्चेदम् "तत्थागमसिद्धो किरसयंभुरमणे वि मगादीया । जं चिट्ठंति स भयवं उवउत्तो जाणइ" ॥ आ० म० ॥

आगमसुद्ध—आगमशुद्ध –त्रि० आगम आप्तवचनं तेन शुद्धस्तदुक्तार्थानुवादेन निर्दोष आगमशुद्धः । आगमानुवादेन निर्दोषे, पञ्चाशके स्तवविधिमधिकृत्य "थवविहिमागमसुद्धं सपरेसिमणुग्गहट्ठाए" ॥ पंचा० सू० ॥ आगमः स्तवपरिज्ञानादिकमाप्तवचनं तेन शुद्धस्तदुक्तानुवादेन निर्दोष आगमशुद्धस्तं किमर्थमित्याह–स्वपरयोरात्मतदन्ययोरनुग्रह उपकारस्तल्लक्षणो योऽर्थः पदार्थः प्रयोजनं वा सोऽनुग्रहार्थस्तस्मै अनुग्रहार्थाय तत्र स्वानुग्रहः प्रावचनिकार्थानुवादे निर्मलबोधभावात् परोपकारद्वारा वोनकर्मक्षयाश्चेश्च परानुग्रहस्तु परेषां निर्मलबोधः तत्पूर्वकक्रियासंपादनात्परंपरया निर्वाणसंपादनाच्चेति गाथार्थः ॥ पंचा० ॥

आगमाभास—आगमाभास–पुं० अनाप्तवचनसमुत्थे ज्ञाने, अनाप्तवचनप्रत्यक्षं ज्ञानमागमाभासमिति । अभिधेयं वस्तु यथावस्थितं यो जानीते यथाज्ञानं चाभिधत्ते स आप्त उक्तस्तद्विपरीतोऽनाप्तस्तद्वचनसमुत्थं ज्ञानमागमाभासं ज्ञेयं । अत्रोदाहरंति यथा मेकलकन्यकायाः कूले तालहितालयोर्मूले सुलभाः पिंडखर्जूराः संति त्वरितं गच्छत २ शावका इति समाक्रांतो ह्यनाप्तपुरुषक्रीडापरवशः सन्नात्मनो विनोदार्थं कि-

चावस्थान्तरमलभमानः शावकैरपि समं क्रीडाभिलाषेणेदं वाक्यमुच्चारयति ॥ रत्ना० ॥

आगमावाइ(न्)—आगमापायिन्-त्रि० आगमश्च अपायश्च तौ विद्येते अस्य इति स्त्रियां ङीप्। उत्पत्तिविनाशशीले ॥वाच०॥

आग (गा) मि (न्)—आग (गा) मिन्-त्रि० आ-गम-भविष्यति णिनि। गम्यादीनामुपसंख्यानमित्युक्तेः वा ह्रस्वः भविष्यदागमने, ॥ वाच० ॥

आगमिय—आगमिक—त्रि० आगमादागतः ठञ्। आगमप्राप्ते, ॥ वाच०॥आगमगम्ये च "आगमिअमागमेणं जुत्तीगम्मं तु जुत्तीए" आगमिकं वस्त्वागमेन यथा स्वर्गेऽप्सरस उत्तराः कुरव इति ॥ पं० व० ॥

आगमित—त्रि० अधीते ॥ वाच० ॥ गृहीते, "उववारोत्ति वा अहीतंति वा आगमियंति वा गृहीतंति वा पगट्ठा" इति ॥ नि० चू० ॥ ज्ञाते, ॥ वाच० ॥ "नायं आगमियं य पगट्ठं" ज्ञातमागमितमित्येकार्थमिति ॥ व्य० ॥पठिते, प्रेरणे, णिच् क्त यापिते, प्रापिते च ॥ वाच० ॥

आगमिस्स (त्)—आगमिष्यत्—त्रि० आगामिनि, "जे य आगमिस्सा अरहंता भगवंतो" ये चागामिन इति ॥ आचा० ॥ आगामिनि काले, " किंमस्सतीतं किंवाऽऽगमिस्सं" किंवाऽऽगमिष्यत्यागामिनि काले सुखाभिलाषिणो दुःखद्विषो भावीति ॥ आचा० ॥ "सिज्झिस्सइ आगमिस्सेणं" आगमिष्यति काले सेत्स्यति ॥ स्था० ॥ "सो आगमिस्साए जिणो भविस्सइ""आगमिस्साए"आयत्यामागामिनि काले इति ॥ आव० ॥ "आगमिस्सा वि सुव्वया" आगामिनि चानन्ते काले तथाभूताः सत्संयमानुष्ठायिनो भविष्यन्तीति ॥ सूत्र० ॥ "आगमिस्सं च पावगं" आगामिनि काले यत्कारिष्यते तत्सर्वमिति ॥ सूत्र० ॥ "हवइ पुणो आगमिस्साणं" (आगमिस्साणंति) एष्यत्काले इत्यर्थः प्राकृतत्वादत्रापि विभक्तिव्यत्यय इति ॥ आतु० ॥ "आगमिस्सेण होक्खइ" आगामिष्यता कालेन हेतुना भविष्यतीत्यर्थ इति ॥ स्था० ॥ उत्तरकालभाविनि च "पडिकमे आगमिस्साणं" आगमिष्याणामुत्तरकालभाविनामिति ॥ आतु० ॥

आगमेत्ता-(म्म)-आगत्य (म्य)—अव्य० आ-गम- ल्यप् वामो लोपे तुक्। आगमनं कृत्वेत्यर्थे ॥ वाच० ॥ ज्ञात्वेत्यर्थे, "आगमेत्ता आणविज्जा" ज्ञात्वाऽऽज्ञापयेदिति ॥ आचा० ॥ "आगम्मुक्कुडुओ संतो" आगत्योत्कुटुकः त्यक्तासन इति ॥ उत्त० ॥

आगमेयव्व—आगमयितव्य—त्रि० आगमनं आगमनपरिज्ञानं तद्गोचरत्वमानयितव्ये ॥ बृ० ॥

आगमेसि (त्)—आगमिष्यत् त्रि० आगामिनि, ॥ स्था० ॥ कल्प० ॥ आगमिष्यति काले, ॥ प्रश्न० ॥

आगमेसिभद्द—आगमिष्यद्भद्र-न० आगमिष्यति काले भद्रं कल्याणं यत्तदागमिष्यद्भद्रम् । आगमिष्यत्कालभाविनि कल्याणे, प्रश्न० ॥ आगमिष्यद्भद्रं यस्येति। आगमिष्यत्कालभाविकल्याणवति, "समणस्स णं भगवओ महावीरस्स अट्ठसयाणुत्तरोववाइयाणं गइकल्लाणाणं जाव आगमेसिभद्दाणं उक्कोसिया अणुत्तरोववाइसंपया होत्था"॥ स्था० ॥ आगमिष्यत् भद्रं निर्वाणलक्षणं येषां ते तथेति वृत्तिः। स्था० ॥ आगामिभवे सेत्स्यमानत्वादिति ॥ कल्प० ॥ आगमिष्यद्भद्रकर्म्मकारणान्याह स्थानाङ्गे यथा ॥

दसहिं ठाणेहिं जीवा आगमेसिभद्दत्ताए कम्मं पगरेंति तं० अनिदाणयाए दिट्ठिसंपन्नयाए जोगवाहियाए खंतिखमणयाए जीइंदियाए अमाइल्लयाए अपासत्थयाए सुसामण्णयाए पवयणवच्छल्लयाए पवयणउज्जावणयाए ॥ ॥ स्था० ॥

आगमिष्यदागामिभवान्तरभावि भद्रं कल्याणं सुदेवत्वलक्षणमनन्तरं सुमानुषत्वप्राप्त्या मोक्षप्राप्तिलक्षणं च येषां ते आगमिष्यद्भद्रास्तेषाम्भाव आगमिष्यद्भद्रता तस्यै आगमिष्यद्भद्रतायै तदर्थमित्यर्थः आगमिष्यद्भद्रतया वा कर्म शुभप्रकृतिरूपं प्रकुर्वन्ति बध्नन्ति तद्यथा निदायते लूयते ज्ञानाद्याराधना लता आनन्दरसोपेत मोक्षफला येन परशुनेव देवेन्द्रादिगुणर्द्धिप्रार्थनाध्यवसानेन तन्निदानमविद्यमानं तद्यस्य सोऽनिदानस्तद्भावस्तत्ता तया हेतुभूतया निरुत्सुकतयेत्यर्थः ॥१॥ दृष्टिसम्पन्नतया सम्यग्दृष्टितया ॥ २ ॥ योगवाहितया श्रुतोपधानकारितया योगेन वा समाधिना सर्वत्रानुत्सुकत्वलक्षणेन वहतीत्येवंशीलो योगवाही तद्भावस्तत्ता तया ॥ ३ ॥ क्षान्त्या क्षमत इति क्षान्तिक्षमणः क्षांतिग्रहणमसमर्थताव्यवच्छेदार्थं यतोऽसमर्थोऽपि क्षमत इति क्षान्तिक्षमणस्य भावस्तत्ता तया ॥ ४ ॥ जितेन्द्रियतया करणनिग्रहेण ॥ ५ ॥ अमाइल्लयाएत्ति ॥ माइल्लो मायावांस्तत्प्रतिषेधेनामायावांस्तद्भावस्तत्ता तया ॥ ६ ॥ तथा पार्श्वे बहिर्ज्ञानादीनान्देशतः सर्वतो वा तिष्ठतीति पार्श्वस्थः ॥ पार्श्वस्थस्य भावः पार्श्वस्थता तया ७ तथा शोभनः पार्श्वस्थादिदोषवर्जिततया मूलोत्तरगुणसम्पन्नतया च स चासौ श्रमणश्च साधुश्रमणस्तद्भावस्तत्ता तया ८ तथा प्रकृष्टं प्रशस्तं प्रगतं वा वचनमागमः प्रवचनं द्वादशांगं तदाधारो वा संघस्तस्य वत्सलता हितकारिता प्रत्यनीकत्वादिनिरासेनेति प्रवचनवत्सलता तया ९ तथा प्रवचनस्यद्वादशाङ्गस्योद्भावनं प्रभावनं प्रावचनिकत्वधर्मकथावादादिलब्धिभिर्वर्णवादजननं प्रवचनोद्भावनं तदेव प्रवचनोद्भावनता तयेति ॥ टी० ॥

आगय—आगत-त्रि० आ० गम्०क्त आयाते,। विशे०।भ०।वाच०। जाते, ॥ ज्ञा० ॥ उत्पन्ने, ॥ सूत्र० ॥

आगयमिवागयं तं तत्तो जत्तो समुब्भवो जस्स । सपरंपरओपजओ तमागयमिउ तदुवयारो जत्तो त्ति ॥

यतो यस्माद्रूपकादेर्घटादेर्वा सकाशाद्यस्य भोजनादेः रूपादिविज्ञानस्य वा समुद्भव उत्पत्तिः (तंति) तद्भोजनादिकं रूपादिज्ञानं वा वस्तु (तत्तोत्ति) ततो रूपकादेर्घटादेर्वा सकाशादागतमिवागतमुच्यते हिमवतः समागतगंगाप्रवाहस्येव तस्य तद्धेतुकत्वादित्यर्थः ॥ विशे० ॥

आगतशब्दश्चेहोत्पत्तिवचनाबोधवचनो मंतव्यः इदमत्र हृदयं यस्य वस्तुनो यस्माद्वस्तुनः सकाशात्समुद्भवस्तद्वस्तुन आगतमिवावगतं व्यपदिश्यते यथा कार्षापणरूपकादिभ्यः समुद्भूतं धान्यभोजनादि घटादेः समुद्भूतं रूपादिज्ञानं वा ततः समागतमित्युच्यते ॥ विशे० ॥

उपस्थिते, ॥ वाच० ॥ "आगयसमए" आसन्नीभूतोऽवसरो यस्य स इत्यर्थः ॥ ज्ञा० ॥ ज्ञाते, ॥ आचा० ॥ प्राप्ते, ॥ वाच० ॥ "सिरी अतुलमागया" श्रीर्लक्ष्मीरतुलाऽसाधारणाऽऽगता प्राप्तेति ॥ सम० ॥ भावे क्त० आगमने, न० ॥ ॥ वाच० ॥

आगयगंध—आगतगन्ध–त्रि०जातसुरभिगंधे, ॥ ज्ञा० ॥

आगयपण्ण—आगतप्रज्ञ–त्रि०आगतोत्पन्ना प्रज्ञा यस्यासावागतप्रज्ञः संजातकर्त्तव्याकर्त्तव्यविवेके, "समितीसु गुत्तीसु य आगयपण्णे" ॥ सूत्र० ॥

आगयपण्णाण—आगतप्रज्ञान–त्रि० आगतं स्वीकृतं प्रज्ञानं सदसद्विवेको यस्य स तथा। स्वीकृतसदसद्विवेके, "सया आगयपण्णाणे"।आचा०। "आगयपण्णाणाणं किसा वाहा भवंति" आचा० ॥ आगतं प्रज्ञानं पदार्थाविर्भावकं येषां ते तथा तेषामागतप्रज्ञानानां तपसा परिषहातिसहनेन च कृशा बाहवो भुजा भवंति यदि वा सत्यपि महोपसर्गपरिषहादावागतप्रज्ञानत्वाद्वाधाः पीडाः कृशा भवन्तीति. ॥ आचा० ॥

आगयपण्हया–आगतप्रश्नवा–स्त्री० आयातप्रश्रवायाम्, "तएणं सा देवाणंदा माहणी आगयपण्हया,, आयातप्रश्नवा पुत्रस्नेहादागतस्तनमुखस्तन्येत्यर्थः ॥ भ० ॥ अन्त० ॥

आगयभम–आगतभ्रम–त्रि० उत्पन्नभ्रमणे, ॥ कल्प० ॥

आगयसमय–आगतसमय–त्रि० आसन्नीभूतोऽवसरो यस्य सः । आसन्नीभूतावसरे, ॥ ज्ञा० ॥

आगर–आकर–पुं० आकुर्वन्त्यस्मिन्नित्याकरः॥उत्त०॥ आगत्य तस्मिन् कुर्वन्तीत्याकरः॥आचा०॥ खनौ, " धाउमणिसिलप्पवालरयणागरे य साहिंति,, धातुमणिशिलाप्रवालरत्नानामाकराः खनयस्तान् साधयतीति " गुणआगरं,, गुणानां ज्ञानदर्शनचारित्राणामाकरं खनिमिति. ॥ उत्त० वृ० ॥ प्रश्न० ॥ निधाने,"गुणसयागरो संघो,, "गुणशतानामनेकेषां गुणानामाकरो निधानम् गुणशताकरः संघ इति ॥ व्य० ॥ वृ०॥ मर्य्यादयाऽभिविधिनाऽऽक्रियंते वज्रादीनि तेष्विति ॥ ओघ०। हिरण्याकरादौ, ॥व्य०॥जी०॥ प्रज्ञा०॥ आ जा०। राज०॥ स च हिरण्याद्युत्पत्तिभूमिरिति ॥ ज्ञा० ॥ हिरण्याद्युत्पत्तिस्थानमिति ॥ ज्ञा०॥ ओघ० ॥ उत्त० ॥ ताम्रादेरुत्पत्तिस्थानमिति ॥ ॥ आचा० ॥ लौहाद्युत्पत्तिभूमिरिति ॥स्था०॥ लौहाद्युत्पत्तिस्थानंति ॥अनु०।प्रश्न०।भ०। लौहादिधातुजन्मभूमिरिति।ग०॥ लवणाद्युत्पत्तिभूमिरिति ।ज्ञा०। औप० ॥ लवणाद्युत्पत्तिस्थानमिति ॥ प्रश्न० ॥ यत्र सन्निवेशे लवणाद्युत्पद्यत इति ॥ स्था० ॥ रूप्यसुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानमिति ॥ नं० ॥ भ० ॥ आकीर्य्यन्ते धातवोऽत्र कृ० अप रत्नाद्युत्पत्तिस्थाने, ॥ ॥ वाच० ॥ "अयमाइ आगरा खलु" ॥ बृह० ॥ "अयो लोहं तदादय आकरा उच्यंते" यत्र पाषाणं धातुधमनादिना लोहमुत्पाद्यते स अयआकरः आदिशब्दात्ताम्ररूप्याद्याकरपरिग्रह इति ॥ बृह० ॥ "वइरे कणगे य रययलोहे य चत्तारि आगरा खलु,, ॥ ओघ० ॥ वज्राणि रत्नानि तेषामाकरः खनिर्वज्राकरः "चिंतालोहागारिपत्ती"त्यत्र सिंहावलोकितन्यायेनाकरग्रहणं संबध्यते एतेन कारणे होइ हुंत्तीत्यस्माद्भवति क्रिया सर्व्वत्र मीलनीयेति कनकं सुवर्णं तस्याकरो भवति तस्माद्वितीयः रजतं रूपं तद्विषयश्च तृतीयः आकरो भवति च शब्दः समुच्चये अनेकभेदभिन्नरूपप्राकारं समुच्चिनोति (लोहे तत्ति)लोहमयस्तस्मिन् लोहे लोहविषयश्चतुर्थ आकरो भवति चशब्दो मृदुकठिनमध्यलोहसमुच्चायकः। चत्वार इति संख्या आक्रियंत एतेष्वित्याकरास्तथा च मर्यादया अभिविधिना यानि क्रियंते वज्रादीनि तेष्विति खलुशब्दो विशेषणे ॥ ओघ० ॥

(एतेषां प्राधान्याप्राधान्यविवेकः चरणकरणाणुओगशब्दे) ॥ ओघ० ॥

आकरशब्दस्य चतुर्धा निक्षेप आचाराङ्गे।नामादिस्तत्र व्यतिरिक्तो रजतादिर्भावाकरोऽयमेव ज्ञानादिस्तत्प्रतिपादकश्चायमेव ग्रन्थो निर्जरादिरत्नानामत्र लाभात् उत्पत्तिभूमौ, "कमलागरनलिणीसंडवोहए" कमलानामाकरा उत्पत्तिभूमयो ह्रदादिजलाशयविशेषास्तेषु यानि नलिनीखण्डानि तेषां बोधको यः स तथेति ॥ अनु० ॥

"आयागरेइ वा तंवागरेइ वा तउआगरेइ वा सीसागरेइ वा रुप्पागरेइ वा सुवण्णागरेइ वा" ॥ स्था० ॥

अयआकरो लोहाकरो यत्र लोहं ध्मायत इति वृत्तिः ॥ स्था० ॥ टी० ॥

"तत्थ णं वहवे हिरण्णागरा य सुवण्णागरा य रयणागरा य वइरागरा य" ॥ ज्ञा० ॥

टी०—हिरण्याकराँश्च सुवर्णाकराँश्च रत्नाकराँश्च वैराकराँश्च तत्तदुत्पत्तिभूमीरित्यर्थ इति ॥

स्थानमात्रे च ॥

"तत्थ न कप्पइ वासो गुणागरा जत्थ न किं पंच इमे । आयरियउवज्झए पवत्तिथेरे य गीयत्थे" ॥

वणिज इव राजाद्यभावेऽसाधोरपि तत्र गच्छे वासो न कल्पते यत्र इमे वक्ष्यमाणानामाकराः स्थानानि गुणाकराः पंच न संति के ते इत्याह। आचार्यः उपाध्यायः प्रवृत्तिः स्थविरो गीतार्थश्च ॥ व्य० ॥

आकुर्वन्ति संभूय कुर्वन्ति व्यवहारमत्र आ+कृ–घः ।१। समूहे, २ श्रेष्ठे च ॥ वाच० ॥

अरघट्टादिसमीपस्थे प्रदेशे, । अरघट्टादिसमीपे । प्रभूता यत्र तुषा भवंति स आकर उच्यत इति ॥ बृह० ॥ को पुण आगरो भण्णति। जत्थ घरट्टादिसमीवे सुवहं जवभुसुट्टं सो आगरो भण्णति॥ नि० चू०॥भिल्लपल्ल्यादौ, यत्रालावूनि भवंति। "आगरपल्लीमाई" आकरो नाम भिल्लपल्ली भिल्लकोटं वा तत्र प्रायोऽलावूनि प्राप्यंत इति ॥ वृ० ॥

आगर—पु० आगीर्य्यते उद्गमितुमारभ्यते चंद्रमा अत्र आ+गृ आधारे अप्। अमावास्यायाम्, । वाच० ॥

आगरणिवेस—आकरनिवेश—पु० आकरस्थाने, "आगरनिवेसेसुत्ति" ॥ प्रज्ञा० ॥

आगरणी—आकरणी—स्त्री० लोहकारांवरीषायाम्, ।स्था०

आगरपल्ली—आकरपल्ली—स्त्री० स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानस्थिते वृक्षवंशादिगहनाश्रिते प्रान्तजनस्थाने, "निगमे आगरपल्ली य" आकरः स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानं तस्मिन् आकरे पल्ली वृक्षवंशादिगहनाश्रिता प्रान्तजनस्थानं।तस्याम् पल्ल्याम्, ॥ उ०॥

आगरमुत्ति—आकरमुक्ति—स्त्री०चिक्कणिकायाम्,–सा च नो कर्म्मद्रव्यलोभ इति ॥ आव० ॥ आ० म० द्वि० ॥ "अएणे

भणंति णो कम्मे आकरमोत्ती एवमादि आकरमोत्ति चिक्कणिकेति ॥ आ० चू० ॥ (एतद्वक्तव्यता लोभशब्दे०) ॥

आगरि(न्)—आकरिन्—त्रि०आकर उत्पत्तिस्थानं प्राशस्त्येनास्त्यस्येति इनि स्त्रियां ङीप् । "प्रशस्ताकरजाते, । दधतमाकरिभिः करिभिः क्षतैः ॥ किरा० ॥ वाच० ॥ आकरवति ॥ प्रश्न० ॥

आगरिय—आकरिक—त्रि०आकरे नियुक्तः ठञ् । स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानेषु राज्ञा नियुक्ते,। तत्र हि नियुक्तस्य लोभाधिक्येनापायसम्भवात् तत्राधिकारस्य मनुना उपपातकमध्ये परिगणना कृता । सर्व्वाकरेष्वधिकार इति, ॥ वाच ॥

आगरिस—आकर्ष—पुं० आकर्षणमाकर्षः आ—कृष् घञ्"र्शर्षतप्तवज्रे वा" इति प्राकृतसूत्रेणेकारः ॥ प्रा०॥ उपादाने,। आकर्षो नाम कर्मपुद्गलोपादानमिति ॥ सम० ॥ आकर्षो नाम तथाविधेन प्रयत्नेन कर्मपुद्गलोपादानमिति ॥ प्रज्ञा० ॥ आयुष्कर्माकर्षो आउबंधशब्दे ग्रहणे, आ० म० ॥ विशे० ॥ प्रथमतया ग्रहणे मुक्तस्य ग्रहणे च ॥ आ० म० द्वि० ॥ विशे० ॥ ग्रहणमोचनयोः, आकर्षणमाकर्षः । ग्रहणमोचनमित्यर्थ इति ॥ आ० चू० ॥ स च द्विविध एकभविको नानाभविकश्चेति ॥ प्रव० ॥ आ० चू० ॥ विशे० ॥ ॥ अनु० ॥ आ० म० प्र० ॥ (सामायिकस्याकर्षाः सामायियशब्दे) । प्राप्तौ, । पुलागस्स णं भंते ! रागभवग्गहणिया केवइया आगरिसा पण्णत्ता । आकर्षणमाकर्षश्चारित्रस्य प्राप्तिरिति ॥ भ० ॥ (पुलाकादीनामाकर्षा निग्गंथशब्दे)

आगरिसग—आकर्षक—पुं० आकर्षति सन्निकृष्टस्थं लौहं आ-कृष्—ण्वुल् । (चुम्बक) इतिख्याते अयस्कान्ते, ॥ आकर्षेण कर्त्तरि त्रि० आकर्षे नियुक्तः आकर्षादि० कन् । आकर्षनियुक्ते, "आकषः निकषोपल इति रेफरहितः पाठो युक्तः" सि०कौ० ॥ वाच० ॥ आ० म० प्र० ॥

आगरिसण—आकर्षण—त्रि० आ+कृष् ल्युट् अन्यत्र स्थितस्य वस्तुनः बलेन अन्यत्र नयने, "योषिदाकर्षणे चैत्रविनियोगः प्रकीर्त्तितः" । आकृष्यतेऽनेन करणे ल्युट्। आकर्षणसाधने तन्त्रोक्ते षट्कर्म्मान्तर्गते विधानभेदे च ॥ वाच० ॥ आकृष्यत इति आकर्षणाम द्रविणे आकृष्यत इति । आगसणं तं च दविणं इति । नि० चू० । प्रेरणे, "आकट्टणमाकसणं अप्पणोत्तेण । आगट्टणमागसणं उदगगतेन प्रेरणमिति" ॥ नि०चू० ॥

आगलण—आकलन—न० अध्यवसाये, "धणुबलं वा आगलंति" (आगलेंतित्ति) आकलयंति जेप्याम इत्यध्यवस्यन्तीति ॥भ०॥

आगलिय—आगलित—त्रि० निवारिते, ॥ ज्ञा० ॥

आगल्ल—आगल्ल—त्रि०ग्लाने, "तेण एस आगल्ले" तेनायमागल्लो ग्लानः संजात इति ॥ वृह० ॥

आगाढ—आगाढ—त्रि० अत्यन्तदुर्भेदे, "आगाढपण्हेसु य संथवेसु" आगाढप्रश्नेषु चाऽत्यंतदुर्भेदप्रश्नेषु परिचयेषु सत्स्विति ॥ व्य० ॥ कर्कशे, "आगाढे अहिगरणे" आगाढे कर्कशेऽधिकरणे उत्पन्ने इति ॥ वृह० ॥ कारणे, "अद्धाणविवित्ताणं आगाढं से सिणागाढं । अद्धाणे विवित्ताणं आगाढं कारणं सेसं "अद्धाणं तंमि उवगरणाभावे" आगाढं ण भण्णइ" "आगाढेहिं वा कारणेहिं बोलेंति ॥ नि० चू० ॥

"आगाढकारणेहिं" आगाढैः कुलादिभिः कारणैरिति ॥ वृह० ॥ आगाढं प्रत्यनीकस्तेनादिरूपं यत्कारणमिति ॥ वृ०॥ अशिवादिके कारणे, ।

असिवे ओमोदरिए रायदुट्ठे भए अ आगाढे । गेलन्नउत्तिमट्ठे णाणे तह दंसणचरित्ते ।

आगाढशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते आगाढे अशिवे अवमौदर्ये राज्यद्विष्टे बोधिकस्तेनादिभये च यथा आगाढं नाम शैक्षसागारिकादिमन्यतमकारणं तदा ग्लान उत्तमार्थप्रतिपन्नो वा क्वचिद्देशांतरे श्रुतः अपांतराले च तत्र छिन्नः पंथा अतस्तत्परिचरणार्थं गंतव्यं उत्तमार्थं वा प्रतिपित्सुः संविग्नगीतार्थसमीपच्छिन्नेनापि पथा गच्छति । ज्ञानमाचारादिदर्शनं दर्शनविशुद्धिकारकाणि शास्त्राणि । तदर्थमध्वानं गच्छेत् चारित्रार्थं नाम यत्र देशे स्त्रीदोषा वा भवंति तं परित्यज्य देशांतरं गंतव्यम् ।

एएहिं कारणेहिं आगाढेहिं तु गम्ममाणेहिं । उवगरणपुव्वं गहिऊण पडिलेहिएण गंतव्वं ।

एतैरशिवादिभिः कारणैरागाढैरेव गम्यमानैः प्राप्यमाणैः उपकरणमध्वप्रायोग्यं गृहीत्वा पूर्वं गमनात् प्राक् प्रत्युपेक्षितः सम्यक्शुद्धाशुद्धतया निरूपितो यः स सार्थस्तेन सह गंतव्यं ॥ वृ० ॥

(तथा च वृहत्कल्पे ग्लानवैयावृत्यमधिकृत्योक्तम्) आगाढे कारणजाते सति वैयावृत्त्यं कुर्यादपि परित्यजेद्वा ग्लानं किं पुनस्तत्कारणजातमित्युच्यते ।

असिवे ओमोयरिए रायदुट्ठे भए व गेलन्ने । एएहिं कारणेहिं अहवा वि कुले गणे संघे ।

अशिवे अवमौदर्ये राजद्विष्टे भये वा शरीरस्तेन समुत्थे (गेलन्नेति) सर्वो वा गच्छो ग्लानीभूतः कस्य कः प्रतिचरणं करोतु एतैः कारणैरिति ॥ वृ० ॥

"आणुवसमंते निग्गमो लिंगविवेगेण होइ आगाढे । देसंतरसंकमणं भिक्खुगमादी कुलिंगेणं" ।

अनुपशमयति उपशमनमकुर्वति राज्ञि निर्गमो भवति । कथमित्याह । लिंगविवेकेन लिंगपरित्यागेन गृहस्थलिंगेनेत्यर्थः । अथ तथापि न मुंचति गाढकोपावेशात् तह आगाढे अत्यंतप्रकोपतो गाढममोक्षणे भिक्षुकादिलिंगेन देशांतरसंक्रमणं कर्त्तव्यं । अशिवादौ वा कारणे समुपस्थिते देशांतरगमनं किल कर्त्तव्यं ॥ व्य० ॥

पंचकल्पभाष्येऽपि ।

असिवे ओमोदरिए रायदुट्ठे पवादिदुट्ठे वा । आगाढे अण्णलिंगं कालक्खेवो व गमणं च ॥ असिवे जदि जतिपंता लिंगविवेगेण तक्खणं गच्छे । सव्वथं वा वि असिवे कालक्खेवो विवेगेणं ॥ ओमे चेवं कुज्जा पवादिदुट्ठेण बुद्धिलोयाणं । तत्थंवि य अन्नलिंगे गिहिलिंगे वा विभासेज्जा । एयं चिय आगाढं ॥ पं० कं० भा० ॥ पं० क० चू० ॥

"आगाढे अन्नलिंगं कालक्खेवो य होंति गमणं वा"

आगाढं राजद्विष्टे इति ॥ व्य० ॥
(निशीथचूर्णावाहारमधिकृत्यागाढस्य भेदा यथा) किं पुण आगाढं अणागाढं वा तत्थिमं आगाढं समासतो चउव्विहं ॥ गाहा—

अद्धाणे ओमे वा गेलण्णपरिण्णदुल्लभे दव्वे । आगाढं नायव्वं मुत्तुं ण होंति णागाढा ॥ १९० ॥

इमं खेत्तागाढं अद्धाणपडिवएणगाढं सव्वं जाहं असंथरणं तं गाढं । इमं कालागाढं ओमकाले जं असंथरणं तं गाढं इमे गिलाणपरिन्ना दो वि भावागाढं गिलाणस्स तद्दिवसं पायोग्गं जति न लब्भंति तो गिलाणो गाढं परिएणस्स असमाधाएे उप्पएणे दिया रातो वा परिएणागाढं गिलाणस्स तद्दिवसं पायोग्गं इह राती अहिगारो । इमं दव्वागाढदुल्लभदव्वेति सतपागसहस्सपागं धयं तेल्लं तेण साहुणो कज्जं तंमि अलभंते दुल्लभदव्वागाढं । एवंविधं आगाढं नायव्वं पडिपक्खे अणागाढं ॥ नि० चू० ॥
(विस्तरेणागाढस्य भेदा यथा.)

दव्वे खेत्ते काले भावे पुरिसे तिगच्छे असहाए । एतेहिं कारणेहिं सत्तविहं होइ आगाढं ॥ पं० क० भा० ॥ नि० चू० ॥

दव्वे ताव वेज्जो पुच्छियव्वो । जाव इयाणि दव्वाणि उवइस्सइ ताव इयाणिं न पडिसेविज्जंति जहा एयं अम्हे न कप्पइ जाहे उवइट्ठाणि ताहे ओमंथइ परिहाणीए भण्णइ ॥ पं० क० चू० ॥

एगादीयावड्ढी एगुत्तरिया य होंति दव्वाणं । ओमत्थगपरिहाणी दव्वागाढं वियाणाहिं ॥ जंयेति पुणो वेज्जो सच्चित्तं दुल्लभं च दव्वं वा । अप्पडिहण्णंतो अच्छति उद्दिसिउं जाव सो ठाति ॥ जाहे उद्दिट्ठाणी ताहे ओमत्थहाणिए भण्णति । अम्हे करेमो जोग्गं अलंभे एयस्स किं कुणिमो ॥ एवं तु हावयंता खेत्तं कालं च भावमासज्ज । ता जूहंती जाव उ लंभे जिसिं तु दव्वाणं ॥ अह पुण भणेज्ज एवं अवस्समेत्तेहि कज्जदव्वेहिं । एतं दव्वागाढं ताहिं जए पणगहाणीए । पं० क० भा० ॥

एगाइयवड्ढीए अम्हे करेसु जोगं मग्गसुं तं चेव जाव कलमसालीखेत्तकालगाहा तहेव य जहिं लाभो तहिं ठायंति अहवा भणेज्जा अवस्सिमाणि दव्वाणि जाणि दव्वाणि दुल्लहाणि परित्ताणह स तेल्लमाईणि वा ताहे तं दव्वागाढं पणपरिहाणीए जयंति जाव चउगुरुएण विगेएहंति ॥ पं० क० चू० ॥
खेत्तागाढं स्मियाणिं गाहा–

खेत्तागाढं इणमो असती खेत्ताण मासजोग्गाणं । असिवं वा अद्धन्थ णदी व य वा होज्ज सद्धा तु ॥ आयरियादि अहारग अहवा अन्नत्थ सावता होज्ज । अंतर जहिं च गम्मति वाला तहेण खुत्तियं वा ॥ एतेहिं कारणेहिं खेत्तागाढंमि ए पुरिसे य । तो अत्थंति असढभावा एगखेत्ते वि जयणाए ॥ पं० क० भा० ॥

खेत्तस्स वा अलंभे असइ मासयाउग्गाणं खेत्ताणं एगत्थ अत्थेति असिवं वा अन्नत्थ नई वा तीरंति पूतूण अकाग्गं वा आयरियाणं अन्नत्थ सावया वा तत्थ अंतरा वा दिग्घा जाइया वा अन्नंमि देसे अंतरा वा ताहे एगत्थ अत्थंति अहवाखेत्तागाढं ॥ पं० क० चू० ॥

कालस्स वावि असती वासावासे दियारणा णत्थि । एतेहिं कारणेहिं कालागाढं वियाणाहि ॥ वासाजोगं खेत्तं पडिलेहें तं तु कालेण । बहुसो वच्चंताण य अंतरवासं तु णिवडितुं पवत्तं ॥ डहरं वंतरखेत्तं ताहे तं चेव पुव्वखत्त तु । गंतू वसती वासं समतीते वीतिदसरातं ॥ पं० क० भा० ॥

कालओ कालेण बहुसो वासावासपाउग्गं खेत्तं वच्चंताणं अंतरावासं पडियं तं च अंतराखेत्तं । संनिसद्धगं ताह तं चेव पुव्वपडिलेहियं खेत्तं । जं तिउल्लंता वि अइत्थिरा वा वासावासे जइ वासइ मग्गिसिरे दस राया तिरिएण होंति उक्कोसेण ओमोयरियाए वा जा जइणा आहाराइसु एयं कालागाढं ॥ पं० क० चू० ॥
(इयाणिं भावागाढं)

अतिउक्कडं च दुक्खं अप्पा वा वेदणाभये आसुं । एतेहिं कारणेहिं भावागाढं वियाणाहि ॥ अब्भुक्कडमूलादी अहिडक्काइ तु वेदणा अप्पा । तत्थगितावणादी दाहवच्छेदोवगाढादी ॥ पं० क० भा० ॥

अइउक्कडं च अइउक्कडंति विसूइयाइ अहिदट्ठविस अप्पा वा वेयणा हियसूलाइ तत्थ अग्गी कंदाइं वा परित्ताणं ताइ दायव्वं एयं भावागाढं ॥ पं० क० चू० ॥

जंमि विणट्ठे गच्छस्स विणासो तह य णाणचरणाणं । एतेहिं कारणेहिं पुरिसागाढं वियाणाहि ॥ तस्स तु सुद्धालंभे जावज्जीवं पि होत सुद्धेणं । कायव्वं तू णियमा पुरिसागाढं भवे एतं ॥ जेण कुलं आयत्तं तं पुरिसं आदरेण रक्खाहि । ण हु तुंबंमि विणट्ठे अरया साहारगा होंति ॥ पं० क० भा० ॥

पुरिसागाढे जंमि विणट्ठे गच्छस्स विणासो नाणदरिसणचरित्ताइणं विणासो न हु तुंबंमि विणट्ठे गाहा ताहे तस्स असुद्धेणावि कीरइ जाव जीवइ एयं पुरिसागाढं ॥ पं० क० चू० ॥

संजोगदिट्ठपाढी फासुगउवदेसणासु जो कुसलो । एतारिसस्स असती णायव्वं तिगिच्छमागाढं ॥ मज्जणतूलिविभासा अरणे पाउरणए य पाणेय ॥ केवडियाण पहाणे अन्नभत्तो गिलाणो तु ॥ पं० क० भा० ॥

संयोगदिट्ठपाढीवेज्जस्स वा संयोगदिट्ठपाढिस्स असइ गीयत्थसंविग्गस्स । ताहे गियत्थवेज्जस्स जा पाकुडिया कीरइ पहाणभोयणचोयणाइ तं सद्दहइ एयंति तिगिच्छागाढं पं० क० चू० ॥

उज्जव सहाणरहितो अव्वत्ता वावि अहव असमत्था ।

एय सहायागाढं तम्हाणु मुणी ण विहरेज्जा ॥ पं० क० भा० ॥

होज्जवसहायसहाया वासे नत्थि अवत्तव्वया सुत्तेण वा दोसा य हिंडमाणस्स वा एगाणियस्स ताहे एगत्थ अत्थइ एग अत्थंतो अपायच्छित्तो जाव सहाए न लभइ पाउग्गे एयं सहायागाढं ॥ पं० क० चू० ॥

आशुघातिनि अहिदंशनादिके कारणे च । "अहिढक्कविसविसूइ य सज्जक्खयमूलमागाढं,, अहिना सर्प्पेण दष्टः कश्चित्साधुः विषं वा केनचिद्भक्तादिमिश्रं दत्तं विसूचिका वा कस्यापि जाता सद्यः क्षयकारि वा कस्यापि शूलमुत्पन्नं एवमादिमाशुघाति सर्वमप्यागाढं एतद्विपरीतं तु चिरघाति कुष्ठादिरोगात्मकमनागाढं । वृ० ॥ नि०चू० ॥ग० ॥

अवश्यकर्त्तव्ये कार्य्ये, "अणगाढे आगाढं करंति अगाढि अणगाढं,, आगाढमवश्यकर्त्तव्यं ग्लानप्रतिजागरणादिकं न आगाढं अनागाढं तस्मिन् अनागाढे कार्यं इति शेषः। आगाढमवश्यकर्त्तव्यमिति कृत्वा कुर्वंतीत्यर्थः। तथा आगाढे अवश्य कर्त्तव्ये कार्ये । अनागाढं कार्यं येन कृतेन विनापि सरति तत्कार्यं कुर्व्वतीत्यर्थः। अथवा अनागाढयोगानुष्ठाने वर्त्तमाने आगाढयोगानुष्ठानं कुर्वंति तथा आगाढयोगानुष्ठाने अनागाढयोगानुष्ठानं कुर्वंति । स्वच्छंदाः ॥ ग० ॥

औत्पत्तिके कार्य्ये च । आगाढं तु किंचिदौत्पत्तिकं कार्य्यमिति ॥ वृ० ॥ "आगाढमुसावाई,, आगाढे कुलकार्य्ये संघकार्य्ये वेति ॥ व्य० ॥ "करणे य विवच्चा संकरेइ आगाढणागाढा,, ॥ वृ० ॥ आगाढे ग्लानादिकार्य्ये अनागाढं त्रिः कृत्वा परिभ्रमणादि लक्षणं अनागाढे वाऽऽगाढं सद्यः प्रतिसेवनात्मकं करोतीति ॥ वृह० ॥ आगाढे राजद्विष्टादिके कार्य्ये इति ॥ वृह० ॥ अभिगृहीतमिथ्यादर्शने,-पुं० आगाढोऽभिगृहीतमिथ्यादर्शन इति ॥ वृह० ॥

आगाढजोग—आगाढयोग—पुं० योगभेदे, "आगाढमणागाढे दुविहे जोगे समासतो होंति,, ॥ नि०चू० ॥ जोगो दुविहो आगाढो य अणागाढो य । आगाढं तु राजंमि जोगे जतणा सो आगाढो यथा भगवतीत्यादि ॥ नि०चू० ॥ वृह० ॥

आगाढपण्ण—आगाढप्रज्ञ—न० शास्त्रे, "आगाढपण्णेसु य भावियप्पा" आगाढप्रज्ञानि शास्त्राणि तेषु भावितात्मा तात्पर्य्यग्राहितया तत्रातीव निष्पन्नमतिरिति ॥ व्य० ॥

आगाढपण्ह—आगाढप्रश्न—पु० अत्यंतदुर्भेदप्रश्ने, "आगाढपण्हेसु य संथवेसु" आगाढप्रश्नेषु वाऽत्यंतदुर्भेदप्रश्नेषु परिचयेषु सत्स्विति ॥ व्य० ॥

आगाढपरियावण—आगाढपरितापन—न० बहुतमपीडोत्पादनात्मके परितापे, । "आगाढपरियावणद्वणे" बहुतमपीडोत्पादनं चागाढमिति ॥ जीत० ॥

आगाढमुसावाइ (न्)—आगाढमृषावादिन्—त्रि० आगाढे कुलकार्य्ये संघकार्य्ये वा अनाभाव्यस्य वा ज्ञानतया रागद्वेषाभ्यां वा भणनात् मृषावदतीत्येवंशील आगाढमृषावादी। कार्य्ये सति मृषावादिनि, । "आगाढमुसावादी वितियतइए उ लोवेति वए उ" आगाढं मृषावादी द्वितीयमृषावादादत्तादानविरतिरूपे व्रते लोपयतीति ॥ १ व्य० ॥

आगाढवयण—आगाढवचन—न० अत्यर्थं गाढमागाढम् "गाढुत्तगूहणकरं गाहेउं व तेण आगाढं" गाढं उक्तं गाढुत्तं तं केरिसं गूहणकरं अन्यस्याख्यातुं न शक्यते अथवा शरीरस्योष्मा येनोक्तेन जायते तमागाढमित्युक्तलक्षणे वचने, । ॥ नि०चू० ॥ "जे भिक्खू भदंतं आगाढं वयइ वदंतं वा साइज्जइ" । (आगाढवचनपरुषवचनागाढपरुषवचननिषेधो निशीथचूर्णौ दशमे उद्देशके यथा)—

मा भुंज रायपिंडंति चोदितो तत्थ मुच्छितो गिद्धो ।
खुज्जाती मा वच्चह आगाढं च उप्पती दशमो ॥ १ ॥

गुरुणावेतितो मुच्छियो गिद्धो एकार्थवचने अहवा तं भुंजतो संजमासंजमे ण जाणइ मूर्च्छितवत् मूर्च्छितो अभिलाषमात्रगृद्धः अहवा खुज्जादिया ण मालयं वचेति चोदितो आगाढवयणं भणेज्ज । एस उप्पत्ती आगाढवयणस्स दसमुद्देसगस्स एस संबंधो । जे इति णिद्देसे भिक्खू पुव्ववण्णिओ भदि कल्याणे सुखे च दीप्तिस्तुतिसौख्येषु वा मोहात्मस्य सिलोकः भदंतो आचार्या अत्यर्थं गाढं वद् व्यक्तायां वाचि अएणं वा वदंति अणुमोदति णिज्जुत्ती । गाहा—

आगाढं पि य दुविधं होइ असूआए तह य सूयाए ।
एएसिं पत्तेयं दोण्हं पि पद्भवणं वोच्छं ॥ २ ॥

आगाढं द्विविधं असूताये सूताए वा आगाढफरुसोभयसुत्ताण त्तिण्ह वि इमं सइं वा । गाहा—

गाढुत्तगूहणकरं गाहे उम्हतेण आगाढं ।
णेहरहितं तु फरुसं उभए संजोयणा णवरं ॥ ३ ॥

गाढं उक्तं गाढुत्तं तं केरिसं गूहणकरं अन्यस्याख्यातुं न शक्यते अहवा शरीरस्योष्मा येनोक्तेन जायते तमागाढं नेहरहियं णिप्पिवासं फरुसं भणंति ॥ गाढफरुसं उभयं ततियसुत्ते जोगो दोण्ह वि सूयासूयवण्णाणं इमेहिं दारेहिं सरूवं जाणियव्वं । गाहा—

जातिकुलरूवभासा धणबलपरियागजससत्तवेलाभे ।
सत्तत्ययुधिधारणउग्गहसीले समायारी ॥ ४ ॥
अम्हे मो जातिहीणा जातीमंतेहि को विरोहेण ।
एस असूया सूया तु णवरं परवत्थुणिद्देसो ॥ ५ ॥

लोकप्रसिद्धं उल्लिङ्गितवचनं तव अत्र तादृशं न गृहीतव्यं । इह तु परं दोषेण सूचयति । स्पष्टमेव दोषं भाषतीत्यर्थः । परवत्थुणिद्देसो णामं भइं तं चेव भणंति, तुमं जातिहीणोत्ति । गाहा—

अम्हे मो कुलहीणा को कुलपुत्तेहि सह विरोहेण ।
एस असूया सूया तु णवरं परवत्थुणिद्देसो ॥ ६ ॥
अम्हे मो रूवहीणा सरूवदेहेसु को विरोहेण ।
एस असूया सूया तु णवरं परवत्थुणिद्देसो ॥ ७ ॥
अम्हे मो अकत्तमुहा अलं विवाएण णेकत्तमुहेहिं ।
एस असूया सूया तु णवरं परवत्थुणिद्देसो ॥ ८ ॥

वाग्मीकृतमुखभासाए द्वितीयव्याख्यानं । गाहा—

खरफरुसणिट्ठुरं णे वक्कं तुज्झंपि महुरगंभीरं ।
एस असूया सूया तु णवरं परवत्थुणिद्देसो ॥ ९ ॥

सरोसवणियमिश्रकंतं खरं प्रणयने हाणि तरहं फरुसं अगा-गादियं अणुवयारं णिट्ठुरं । मो इत्यात्मनिर्देशे अक्खरेहिं मितं अत्थमभिधाणेहिं मधुरं सरेण गंभीरं । गाहा–

अम्हे मो धणहीणा आसि अगारंमि इड्डिमं तुज्झे ।
एस असूया सूया तु णवरं परवत्थुणिद्देसो ॥ १० ॥
एमेव सेसएसु वि जोएयव्वा असूयसूयाओ ।
आत्तगता तु असूया सूया पुण पागडं भणिया ॥११॥

अप्पणो दोसं भासति ण परस्स एसा असूया । ण अप्पणो परस्स फुडमेव दोसं भासति एसा सूया । सूयतीव सूया । औरसवलयुक्तो वलवान् । परिओ प्रव्रज्याकालः । सक्तो वा सक्तःप्रथमे वयसि वर्त्तमानः त्रिदशवत् वयोवर्जो वा जंमि वए ठितो तस्स तदा गुणवासंति उप्पत्तियादिबुद्धि-जुत्तो बुद्धिमं धारणा दढस्मृतिः बहुबहुविधक्षिप्रानि श्रिताः संदिग्धं ध्रुवाणा उग्गहं करेंति अक्कोहादिणा सालंवं चक्क-वालसामायारीपजुत्तो कुसलो वा एते अत्था सव्वे सूया-सूयाहिं भाणियव्वा । गाहा–

एक्केक्का सा दुविधा संतमसंता य अत्ताणि परे य ।
पच्चक्खपरोक्खावि य असंतपच्चक्खदोसयरा ॥ १२ ॥

अत्मगता असूया । परगता सूया । असूया संतासंता य । सू-या वि संतासंता य । जहत्थेअट्ठियं संतं अभूतार्थं अनृतं असंतं परस्स जं पभासति पच्चक्खं महंतदोसतरं भवति अहवा इमेहिं अप्पाणं परं वा पसंसति णिंदति वा । गाहा—

गणि वायते बहुस्सुते मेहावायरियधंमकहिवादी ॥
अप्पवासाए सूले तणुए दीहे य महडे य ॥ १३ ॥
अम्हे खमणाण गणी को गणत्तसवे वि सह विरोहेण ।
एस असूया सूया तु अगणिं वगणिं पूयागणिं च ॥१४॥
अगणिं तु हासमादीहिं ००००००० ।
एवं सेस पएसुवि सप्पडिपक्खं तु नेयव्वं ॥ १५ ॥

सेसा पादा बहुसुत्तादीया निवित्तं बहुयं च सुयं बहुस्सुतो तिविधो मेहावी गहणधारणमेधावी य आयरियो गच्छा-हिवती तत्थेवं भासति अम्हे के आयरियत्तस्स जे सामाया-रिं पि ण याणामो अहवा भणति तुमं को आयरियत्तस्स जो सामायारिं पि ण याणसि चतुव्विहाए अक्खेवणियमा-दियाए धम्मकहाए लद्धीए जुत्तो ससमयपरसमए सुगता-गमो उप्पणपइतो वादी बहु अल्पकषायं क्रियासु दत्तः स्थूरः तनुर्दर्लःशमापूरदेहाको तणुदेहे हीणे सह विरोधो घट्टमो णिच्चं उवरिं मडहसरीरेहिं को विरोहेण णिंदं च करेंति थुती य परमप्पणो कहतरं णाउं परवयणपयोग-वसा पुव्वुत्तरमप्पणो देति एते सामन्नतरं आगाढं जो वदेति तस्सिमा सोही गाहा–

छेदादी आरोवण नेयव्वा जाव मासियं लहुगं ।
आयरिए वसभंमि य भिक्खुंमि य खुड्डुए चेव ॥ १६ ॥
आयारया आयरियं आगाढं वयति याव इच्छेयं ।
वसभे छग्गुरु भिक्खुमि छल्लहु खुड्डए गुरुगा ॥ १७ ॥

"आयरिओ आयरियं आगाढं वदति छिंदो आयरिओ वस-भं वा आयरिओ भिक्खुर्वा आयरिओ खुत्तं वा । गाहा ॥

वसभे छग्गुरुगाई छल्लहुगा भिक्खुखुड्डे गुरुगाई ।
अंता पुण सिं चउलहु मासगुरु मासलहुओ य ॥ १८ ॥

वसभो आयरियं आगाढं वदति वा खुत्तो वसभं वा खुत्तो खुत्तं अहवा अन्यथा प्रायश्चित्तक्रमः । गाहा—

पंच ण्हायरियारइ छेया एक्केक्कहासणा अहवा ।
राइंदियवीसंतं चउण्ह चत्तारि वि विसिद्धा ॥ १९ ॥

आयरियवसभभिक्खुथेरो खुत्तो यच्छेदादीवीसए रातिंदि-याइं अंतेणं चेव वारणियप्पउगेणं वारेयव्वं जत्थ जत्थ चउगुरुगं तत्थ तत्थ सुत्तणिवाओ दट्ठव्वो अहवा पुव्वुत्ताण चउण्हं चउगुरुगं तव कालविसेसिय अहवा सव्वेसिं अविसिट्ठं च उ । गाहा–

जं चेव परट्ठाणे आसायंताण पावए ओमंतं ।
तं चेव य ओमो वि य आसाइंतो वि राइणियं ॥२०॥

परट्ठाणं परप्रधानं ज्येष्ठमित्यर्थः । जं सो ओमं आसादंतो पावति ओमे वि तं चेव जेट्ठं आसादेंतो पावति ॥ गाहा ॥

एएसामन्नयरं आगाढं जो वदे भयंतारं ।
सो आणाअणवत्थं मिच्छत्तविराधणं पावे ॥ २१ ॥

असंखेडादयो दोसा पक्खापक्खगहणे य गच्छभेदाकारणे भणेज्जा वि ॥ नि० चू० ॥

ण णिच्छयमावसिया छहं बल्ली फला वि संबद्धा ।
इति हरिसगमणचोदणआगाढं चोदितो भणति ॥ १ ॥

कारणे वासावासे भायं णाणं कसेणं कतेणं वसित्ता पासति । तं वीओ जायपुत्तं भंडाओ ताहे सो हरिसितो भणति । ण णित्थयामो वसिता मम वादिसु अतीव बल्ली-ओ पसारिता ण केवलं पसरिता तो पभूता फला वि संब-द्धा न केवलं संबद्धा प्रायशो निष्पन्ना । अभिस्समो पादे तं एवं भणंतं कोवि साधू पडिचोएज्जा । मा अज्ज ! एवं भणाहि ण वट्टति । ततो सो पडिचोदणाए रुट्ठो फरुसं वदेज्ज । तत्प्रतिषेधार्थमिदं सूत्रमारभ्यते ॥

जे भिक्खू भिक्खूणं आगाढं वदइ वदंतं वा साइज्जइ ॥१॥
जे भिक्खू भिक्खूणं फरुसं वदइ वदंतं वा साइज्जइ ॥ २ ॥
जे भिक्खूणं ण आगाढं फरुसं वदइ वदंतं वा साइज्जइ ॥ नि० चू० ॥

"आगाढफरुसमीसगदसमुद्देसंमि वण्णियं पुव्वं । तं चेव-वज्जवत्थो पावति आणमादीणि,, ॥ नि० चू० ॥

जे भिक्खू अण्णउत्थियं वा गारत्थियं वा आगाढं वदइ व-दतं वा साइज्जइ वा ॥ ९ ॥ आगाढ इत्यादि जे भिक्खू अ-ण्णउत्थियं वा गारत्थियं वा फरुसं वदइ वदंतं वा साइ-ज्जइ ॥ १० ॥ जे भिक्खू अण्णउत्थियं वा गारत्थियं वा आगाढं फरुसं वदइ वदंतं वा साइज्जइ ॥ नि० चू० ॥

आगाढफरुसमीसगदसमुद्देसंमि वण्णितं पुव्वं ।
गिहिअण्णतित्थिए हि व ते चेव य होति तेरसमे ॥ २५ ॥

जहा दस मुद्देसे भदंतं प्रति आगाढफरुसमीसगसुत्ता भणि ता तहा इहं गिहत्थ अण्णउत्थियं प्रति वक्तव्या इमेहिं जा-

तिमच्चिएहिं गिहत्थि अण्णतित्थियं वा ऊणतरं परिभवंतो आगाढं फरुसं वा भणति ॥ नि० चू० ॥

आगाढसुय—आगाढश्रुत-न० श्रुतभेदे, "आगाढसुयं भगवतीमाइ अणागाढं आयारमातित्ति" ॥ नि० चू० ॥ "आगाढे एवमत्थे वि" आगाढे तूत्तराध्ययनभगवत्यादिके श्रुते इति ॥ ॥ जीत० ॥

आगाढागाढकारण-आगाढागाढकारण-न० तथाविधे प्रयोजने "णएणत्थ आगाढागाढेहिं" अन्यत्र तथाविधप्रयोजनादिति ॥ आचा० ॥

भिक्खू य बहुस्सुयबद्धागमे बहु आगाढागढेसु कारणेसु माई मुसावाईत्ति ॥ व्य० सू० ॥

कुलप्राप्तं गणप्राप्तं यत् सचित्तादिकं व्यवहारेणाच्छेतव्यं कार्य्यं वा आगाढागाढं कारणं तेषु आगाढागाढेष्विति॥व्य० सू० ॥ आगाढागाढकारणादीनि पदानि व्यचिख्यासुराह व्यवहारभाष्यकृत् ।

कुलगणसंघप्पत्तं सचित्तादी तु कारणागाढं ॥ व्य० ॥

सचित्तनिमित्तोऽचित्तनिमित्तो वा यो व्यवहारः कुले क्षिप्तो यथेदं सचित्तादिकं विवादास्पदीभूतं कुलेन छेत्तव्यमिति तत्कुलप्राप्तमेवं गणप्राप्तं संघप्राप्तं भावनीयं यत्र यत्सचित्तादिकं विवादास्पदीभूतं व्यवहारेण छेद्यतया कुलप्राप्तं वा तत्कारणागाढं कारणं ॥ व्य० ॥

आगामि (न्)—आगामिन्-त्रि० आगन्तुके, भविष्यत्कालवृत्तौ च ॥ वाच० ॥ लब्धव्ये ॥ स्था० ॥

आगामिपह—आगामिपथ—पुं० आगामिनो लब्धव्यस्य वस्तुनः पन्था आगामिपथः । लब्धव्यवस्तुमार्गे ॥ स्था० ॥

आगामिय—आकामिक—त्रि० अनभिलषणीये, ।

अग्रामिक-त्रि० ग्रामरहिते "अत्थे गइया णिग्गंथा य णिग्गंथीओ य एगमहं आगामियं छिन्नावायं दीहमद्धमविमणुप्पविट्ठा ॥ स्था० ॥

आगार—आकार-पुं० आ-कृ-घञ् । आकृतौ, आ०म० प्र० ॥ कल्प० ॥ ज्ञा० ॥ स्था० ॥ भ० ॥ राज० ॥ संस्थाने, । औप "सिंगारागारचारुवेसाए" शृङ्गारो मण्डनभूषणाटोपस्तत्प्रधान आकार आकृतिर्यस्याः सा तथा । तथा चारु वेशो नेपथ्यो यस्याः सा तथा ततः कर्मधारय इति ॥ राज० ॥ औप० ॥ सन्निवेशविशेषे शृंगारः शृंगाररसपोषकः आकारः सन्निवेशविशेषो यस्येति ॥ चंद्र० ॥

"आगारविगारं तह पयासंति" आकारं मुखनयनस्तनाद्याकृतिः विकारं च मुखनयनादिविकृतिः यद्वा आकारस्य स्वाभाविकाकृतेर्विकारो विकृतिस्तं तथा प्रकाशयंति ॥ ग० ॥

"आगारो णाम आगारोत्ति वा आगतित्ति वा संठाणंति वा एगट्ठा इति" ॥ आ० चू० ॥

स्वरूपे, ॥ ध० ॥ कइवागेयस्स आगारा, आकारा आकृतयः स्वरूपाणीत्यर्थ इति ॥ स्था० ॥ रूपमाकारश्चस्तुर्विषय इति ॥ स्था० ॥ प्रतिवस्तुनियते ग्रहणपरिणामे च । "आगारेउ विसेसो, इति वचनादिति ॥ जी० ॥ सह आकारेण वर्त्तत इति साकारं विशेषग्रहणप्रवणमिति ॥ दर्श० ॥ (सर्वस्य च वस्तुन आकारवत्वं विशेषावश्यके यथा)

आगारो व्विय मइसद्दवत्थुकिरिया फलाभिहाणाइं ।
आगारमयं सव्वं जमणागारं तयं नत्थि ॥

आकार एव आकारमात्ररूपाण्येव कानीत्याह मतीत्यादि मतिश्च शब्दश्चेत्यादि द्वंद्वः तत्र मतिस्तावत्क्षेपाकारग्रहणपरिणतत्वादाकारवती तदनाकारवत्वे तु नीलस्येदं संवेदनं न पीतादेरिति नैयत्यं न स्यान्नियामकाभावान्नीलाद्याकारो हि नियामको यदा स नेष्यते तदा नीलग्राहिणीयं मति र्न पीतादिग्राहिणीति कथं व्यवस्थाप्येत विशेषाभावात्तस्मादाकारवत्येव मतिरभ्युपगंतव्या । शब्दोऽपि पौद्गलिकत्वादाकारवानेव । घटादिकं तु वस्त्वाकारवत्वेन प्रत्यक्षसिद्धमेव । क्रियाप्युत्क्षेपणावक्षेपणादिका क्रियावतोऽनन्यत्वादाकारवत्येव । फलमपि कुंभकारादिक्रियासाध्यं घटादिकं मृत्पिंडादिवस्तुपर्यायरूपत्वादाकारवदेव अभिधानमपि शब्दः स च पौद्गलिकत्वादाकारवानित्युक्तमेव तस्माद्यदस्ति तत्सर्वमाकारमयमेव यत्त्वनाकारं तन्नास्त्येव वंध्यापुत्रादिरूपत्वात्तस्येति गाथार्थः ॥

अथ प्रयोगद्वारेणाऽनाकारं वस्तु निराचिकीर्षुराह ।

न पराणुमयं वत्थुं आगाराभावओ खपुप्फं च ।
उवलंभववहारा भावाओ नाणागारं च ॥

परस्याकारवद्वस्तुनिषेधकस्यानुमतमभिप्रेतं सामर्थ्यादनाकारवद्वस्तु तन्नास्त्याकाराभावात्खपुष्पवत् । अपरमपि हेतुद्वयमाह-उवलंभेत्यादिना णागारमिति नास्त्यनाकारं वस्तु सर्वथैवानुपलभ्यमानत्वात्तेनाणीयसोऽपि व्यवहारस्याभावाच्चेति पर्यंतवर्त्ती चकारोऽत्र योजनीयः खपुष्पवदिति दृष्टांतो हेतुद्वयेऽपि स एवेति गाथार्थः ॥ विशे० ॥

आक्रियते आकल्प्यतेऽभिप्रेतं मनोविकल्पितं वस्त्वनेनेत्याकारः आ०कृ० करणे घञ्० बाह्यचेष्टायाम् ॥ विशे० ॥ आ० म० द्वि० ॥ आकारः स्थूलधीसंवेद्यः प्रस्थानादिभावाभिव्यंजको दिगवलोकनादिः आह च-

"अवलोयणं दिसाणं वियंभणं साडयस्स संठवणं ।
आसणसिढिलीकरणं पट्ठियलिंगाइं एयाइं ॥ उत्त० ॥

यदुक्तं अवलोकनं दिशानां विजृम्भणं शाटकस्य सम्वरणं । आसनशिथिलीकरणं प्रस्थितलिङ्गानि चैतानि, ॥ १ ॥ उ० द्व० ॥

"आगारेहिं सरेहिंय, आकाराङ्शरीरगता भावविशेषा इति ॥ ॥ १ ॥ व्य० ॥ विस्तरोऽस्यागारलक्खणशब्दे । भावे घञ् हृद्गतभावावेदने, । इङ्गिते च । वाच० ॥

आक्रियंत इत्याकारा आगृह्यंत इति भावना । सर्वथा कायोत्सर्गापवादे, । आव ॥१०॥ ल० ॥ कायोत्सर्गाकारानभिधायोक्तम् । एवमादिएहिं आगारेहिं अभग्गो अविराहिओ होज्ज मे काउस्सग्गोत्ति० ल० । आव०॥ ते च काउस्सग्गशब्दे ॥ आ मर्य्यादया मर्य्यादाख्यापनार्थम् आक्रियन्ते विधीयन्ते प्रत्याख्यानभङ्गपरिहारार्थमित्याकाराः । प्रत्याख्यानापवादहेतावनाभोगादिके, ॥ स्था० ॥ प्रव ॥ पंचा० ॥ आव० ॥ कस्य प्रत्याख्यानस्य कत्याकारा इति पच्चक्खाणशब्दे । पं०व० ॥ पंचा० ध० ॥॥ आव० ॥ प्रव० ॥

प्रश्न० । राज० । आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए ॥ भ० ॥ ज्ञा० द्रव्यतो गेहात् भावतः संसाराभिनंदिनां देहिनामा

वासभूताद् विवेकगेहाद्वा निष्क्रम्येति गम्यत इति ॥ स्था० ॥ "आगमेहि कतमागारं,, आगमा रुक्खातेहिं कतं आगारंति ॥ नि० चू० ॥

अगा वृक्षास्तैः कृतत्वादा समंतात् राजते इति आगारं गृहं क्वचिदिति डप्रत्ययः, तदस्यास्तीति अभ्रादिभ्य इति मत्वार्थीयोऽकारप्रत्ययः ॥ आगारो गृही ॥ आ० म०द्वि० ॥ गहस्थे, ॥ विशे० ॥

आगारगुत्ति—आकारगुप्ति—स्त्री० गुप् क्तिन् आकारस्य हृद्गतभावस्य गुप्तिर्गोपनम् । रत्यादिजनितसुखप्रसादस्य भयजनितविषादादेश्च अन्यहेतुकत्वप्रख्यापनेन वास्तविकत्वापह्नवे गोपने, ॥ वाच० ॥

आगारगोवणा—आकारगोपना—स्त्री० स्त्रीणां द्वासप्ततिकलान्तर्गते कलाभेदे, ॥ कल्प० ॥

आगारगोहिया—आकारगोधिका—स्त्री० ७ त० गृहगोधिकायाम् ॥ वाच० ॥

आगारचरित्तधम्म—आगारचरित्रधर्म्म—पुं० अगारं गृहं तद्योगादागारा गृहिणस्तेषां यश्चारित्रधर्म्मः सम्यक्त्वमूलाणुव्रतादिपालनरूपः स तथा । चारित्रधर्म्मभेदे, ॥ स्था० ॥

आगारण—आकारण—न० आ+कृ-णिच् ल्युट् १ आह्वाने युच् स्त्रीत्वात् टाप् । आकारणाप्यत्र ॥ वाच० ॥

आगारभाव—आकारभाव—पुं० आकारस्याकृतेर्भावाः पर्य्यायाः॥भ०॥ आकृतिलक्षणपर्य्याये,। भ०। आकारभावः स्वरूपविशेष इति ॥ जी० ॥

आगारभावपडोयार—आकारभावप्रत्यवतार—पुं० आकारस्याकृतेर्भावाः पर्य्यायाः अथवाऽऽकाराश्च भावाश्चाकारभावास्तेषामप्रत्यवतारोऽवपरणमाविर्भाव आकारभावप्रत्यवतारः। आकारभावस्याकृतिलक्षणपर्य्यायस्य प्रत्यवतारोऽवतरणमाकारभावप्रत्यवतारः । भ० । आकृतिलक्षणपर्य्यायस्याविर्भावे,। "किमागारभावपडोयारा णं भंते! दीवसमुद्दा पण्णत्ता" ॥ जी० ॥

आकारभावः स्वरूपविशेषः कस्याकारभावस्य प्रत्यवतारो येषां ते किमाकारभावप्रत्यवतारा बहुलग्रहणाद्वैयधिकरण्येऽपि समासः । णमिति पूर्ववत् द्वीपसमुद्राः किंस्वरूपं द्वीपसमुद्राणामिति भावोऽनेन स्वरूपविशेषविषयः प्रश्नः कृतः । ॥ जी० टी० ॥

आगारलक्खण—आकारलक्षण—न० आक्रियतेऽभिप्रेतं ज्ञायतेऽनेनेत्याकारो बाह्यचेष्टारूपः स एवान्तरोक्तगमकत्वाल्लक्षणमाकारलक्षणम् । लक्षणविशेषे, आन्तरोक्तगमकता चाकारस्य सुप्रसिद्धा ॥ आ० म० द्वि० ॥ आकारलक्षणं व्याचिख्यासुराह–"वाहिरचिट्ठागारो लक्खिज्जइ तेण माणसाकूतं आहारादिच्छाहत्थवयणनेत्ताइसण्णाहिं" आक्रियते आकल्प्यते ज्ञायतेऽभिप्रेतं मनोविकल्पितं वस्त्वनेनेत्याकारो बाह्यचेष्टारूपः तेन च मानसमाकूतमभिप्रेतं वस्तु लक्ष्यत इति लक्षणमसावुच्यते । तथाहि राजादीनामाहारादीच्छाहस्तवदननेत्रादिसंज्ञाभिलक्षणत एव विचक्षणैरुक्तं च "आकारैरिंगितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च। नेत्रवक्त्रविकारैश्च लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः" ॥ १ ॥ इति ॥ विशे० ॥

तच्चानेकविधमावश्यकचूर्णौ दर्शितं यथा)"आगारलक्खणं अणेगविहं गंतुमागारे देंति भोत्तुमागारं देंति सोतुमागारं देति एवं वक्तुं द्रष्टुमित्यादि कहं गंतुं० । "अवलोयणादिसाएणं वियंभणं साडगस्स सट्ठवणा । आसणसिढिलीकरणपाडित्तलिंगाणि चत्तारि, भोत्तुं मिच्छातिभोयणविधि वद्दणं पस्सदते य से वहुसो दिट्ठी य भमति । तत्थेव पडति छायस्स लिंगाणि । तएणं वा विक्रियत । ततो हुत्तं वा पुलोएति । सोतुं जहा उदीरते य णिद्दाति तस्स वि य सद्दयकागयतस्स दुहियस्स उ मिलाइवमसत्थवीयरागस्स गाथा । "द्रष्टुं जह अगारेहिं सुणे मोणी ण वत्तेहिं । चक्खुरागेहिं जणमणुरत्तविरत्तं पहट्ठचित्तं च पदुट्ठं । आकारैरिंगितैर्भावैः क्रियाभिर्भाषितेन च। नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः"॥ अत्थीणि चेव जाणंति रुट्ठस्स खरा दिट्ठीओ । उप्पलधवलापसन्नचित्तस्स दुहियस्स उ गिलायंति गंतुमणुस्ससुया होति ॥ आ०चू० ॥

आगारविगार—आकारविकार—पुं० आकृतेर्विकृतौ, "गइविब्भमाइएहिं आगारविगारतहपयासंति" । स्वच्छंदः श्रमणो गतिभ्रमादिः । अगारविगारात्ति । अत्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात् । तत आकारं मुखनयनस्तनाद्याकृतिः विकारं च मुखनयनादिविकृतिः ! यद्वा आकारस्य स्वाभाविकाकृतेर्विकारो विकृतिस्तं तथा प्रकाशयंति ॥ ग० ॥

आगारसुद्धि–आकारशुद्धि–स्त्री० आकारशुद्धिस्तु राजाभियोगादिप्रत्याख्यानापवादमुत्कलीकरणात्मिकेति । शुद्धिभेदे, ॥ ध० ॥

आगारिय—आकारिक–त्रि०आकारे कुशलः ठञ् आकारिकः तत्र नियुक्ते, ॥ वाच० ॥

आकारित–त्रि० उत्सारिते, "आरिओ आगारि आस्सारिओ वा एगट्ठंति,, ॥ आव० ॥

आगारिक–न० अगा वृक्षास्तैः कृतमागारं गृहं तदस्यास्तीति मतुब्लोपादागारो गृहस्थस्तस्येदमागारिकम् ॥ विशे० ॥ अगा वृक्षास्तैः कृतत्वादा समन्तात् राजते इति आगारं गृहं क्वचिदिति डप्रत्ययः । तदस्यास्तीति अभ्रादिभ्य इति मत्वर्थीयोऽकारप्रत्ययः आगारो गृही तस्मिन् भवमागारिकमध्यात्मादिभ्य इति कण् प्रत्ययः ॥ आ० म० द्वि० ॥ चारित्रसामायिकभेदे,। "दुविहं चेव चरित्तं आगारमणगारियं चेव,, आ०म०द्वि० ॥ विशे० ॥

आगारेऊण—आकार्य्य–अव्य० रे क यास्यसीदानीमित्येवमाहूयेत्यर्थे, "आगारेऊण परं राणिव्व जइ तो करिज्ज उस्सग्गं" (आगारेऊणत्ति) आकार्य्य रे क यास्यसीदानीमेवं परं अन्यं कंचन राणिव्व इव संग्राम इव यदि स कुर्य्यात्कायोत्सर्गमिति ॥ आव० ॥

आगाल—आगाल—पुं० आगालनमागालः समप्रदेशावस्थाने,। सोऽपि चतुर्द्धा व्यतिरिक्त उदकादेर्निम्नप्रदेशावस्थानम् भावागालो ज्ञानादिक एकस्यात्मनि रागादिरहितेऽवस्थानमिति कृत्वा ॥ आचा० ॥

उदीरणाविशेषे च । प्रथमस्थितौ च । वर्त्तमान उदीरणाप्रयोगेण यत्पुनर्द्वितीयस्थितेः सकाशादुदीरणाप्रयोगेणैव दलिकं समाकृष्योदये प्रक्षिपति सा उदीरणापि पूर्वसूरिभि-

विशेषप्रतिपत्त्यर्थमागाल इत्युच्यते। कर्म्म० । अधिकमुवसमसेणिशब्दे ।

आगास—आकाश—पुं० न० आकाशंते दीप्यंते स्वधर्मोपेता आत्मादयो यत्र ।। दश० ॥ आ समन्तात् सर्वाण्यपि द्रव्याणि काशंते दीप्यंते अत्र व्यवस्थितानीति ॥ जी० ॥ आ मर्य्यादयाऽभिविधिना वा सर्वेऽर्थाः काशंते प्रकाशन्ते स्वस्वभावं लभन्ते यत्र तदाकाशम् ॥ भ० ॥ आङिति मर्य्यादया स्वस्वभावापरित्यागरूपया काशन्ते स्वरूपेण प्रतिभासन्तेऽस्मिन् व्यवस्थिताः पदार्था इत्याकाशम् । यदा त्वभिविधावाङ् तदा आङिति सर्वभावाभिव्याप्त्या काशते इत्याकाशम् ॥ प्रज्ञा० ॥ उत्त० ॥ सर्वभावावकाशनादाकाशम् । आ मर्य्यादया तत्संयोगेऽपि स्वकीय २ रूपेऽवस्थानतः सर्वथा तत्स्वरूपत्वाप्रातिलक्षणया काशंते स्वभावलाभेनावस्थितिकरणेन च दीप्यंते पदार्थसार्था यत्र तदाकाशमिति । अथवा अभिविधिना सर्वात्मना तत्संयोगानुभवलक्षणेन काशंते दीप्यंते पदार्था यत्र तदाकाशमिति ॥ अनु० ॥

सर्वद्रव्यस्वभावानाकाशयत्यादीपयाति तेषां स्वभावलाभेऽवस्थानदानादित्याकशम् । आङ् मर्य्यादाभिविधिवाची तत्र मर्य्यादायामाकाशे भवन्तोऽपि भावाः स्वात्मन्येवासते नाकाशतां यान्तीत्येवं तेषामात्मसात्करणादभिविधौ तु सर्वभावव्यापनादाकाशमिति ॥ स्था० ॥ आ समन्तात् काशतेऽवगाहदानतया प्रतिभासत इत्याकाशम् ॥ कर्म० ॥ लोकालोकव्याप्यनंतप्रदेशात्मकामूर्तद्रव्यविशेषे, ॥ अनु० ॥ आकाशसत्ताऽनुयोगद्वारे यथाऽऽकाशं तु जीवादिपदार्थानामाधारान्यथानुपपत्तेरस्तीति श्रद्धेयं । न च धर्म्माधर्म्मास्तिकायावेव तदाधारौ भविष्यत इति वक्तव्यं । तयोस्तद्गतिस्थितिसाधकत्वेनोक्तत्वान्न चान्यसाध्यं कार्यमन्यः प्रसाधयत्यतिप्रसंगादिति ॥ अनु० ॥

(एतस्य लक्षणं यथा) "जीवानां पुद्गलानां च धर्माधर्मास्तिकाययोः । वादराणां घटादीनामाकाशमवकाशदम्" ॥ इति ॥ आव० ॥

जीवानां पुद्गलानां धर्माधर्मास्तिकाययोर्बादरघटादीनां चोपग्रहवदवकाशदमिति ॥ दर्श० ॥ (तथा च द्रव्यानुयोगतर्कणायाम्) अथाकाशद्रव्यस्य लक्षणमाविष्करोति ।

यो दत्ते सर्वद्रव्याणां साधारणावगाहनं ।
लोकालोकप्रकारेण द्रव्याकाशः स उच्यते ।। द्रव्या०मू० ।।

य आकाशास्तिकायः सर्वद्रव्याणां साधारणावगाहनं सामान्यावकाशं दत्ते स द्रव्याकाशो लोकालोकप्रकारेण उच्यते इति । यतः सर्वद्रव्याणां यः सर्वदा साधारणावकाशदाता स अनुगत एक आकाशास्तिकायः कथितः सर्वाधार इति॥ यथा पक्षिणां गगनमिवेति व्यवहरन् प्रदेशभेदेन भवेत् तद्देशीयानुगत आकाश एव पर्यवसन्नः स्यात् तथा च तत्तद्देशोर्ध्वभागावस्थितमूर्त्ताभावादिना तद्व्यवहारोपपत्तिरिति वर्द्धमानायुक्तं नानवद्यं । तस्याभावादिनिष्ठत्वेनानुभूयमानद्रव्याधारांशापलापप्रसंगात्तावद् गतिसंधानेऽपि लोकवादरेणाकाशे प्रतिषेधतयोक्तव्यवहाराच्च ॥ टी० द्रव्या० ॥

(तथा चोत्तराध्ययने) "भायणं सव्वदव्वाणं नहं ओगाहलक्खणं" ॥ उत्त० ळ० ॥ यत्पुनः सर्वद्रव्याणां जीवादीनां भाजनं आधाररूपं नभः आकाशं उच्यते तच्च नभः अवगाहलक्षणं अवगाढुं प्रवृत्तानां जीवानां पुद्गलानां आलंबो भवति इति । अवगाहः अवकाशः स एव लक्षणं यस्य तत् अवगाहलक्षणं नभ उच्यते ॥ उत्त० ळ० ॥

(आकाशस्य नित्यत्वं द्रव्यत्वञ्च सम्मतितर्के यथा) आकाशाख्यैकं नित्यद्रव्यप्रसिद्धये शब्दांगत्वाल्लिंगत्वेन प्रतिपादयंति । तथा च परेषां प्रयोगो ये विनाशित्वोत्पत्तिमत्वादिधर्माध्यासितास्ते क्वचिदाश्रिता यथा घटादयस्तथाकाशशब्दास्तस्मादेभिराश्रितैः क्वचिद् भवितव्यं यश्चैषामाश्रयः स पारिशेष्यादाकाशस्तथाहि ।नायं शब्दः पृथिव्यादीनां वायुपर्यंतानां गुणोऽध्यक्षवाह्यत्वे सत्यकारणगुणपूर्वकत्वाद्ये तु पृथिव्यादीनां चतुर्णां गुणास्ते बाह्येंद्रियाऽध्यक्षत्वे सत्यकारणगुणपूर्वका न भवंति ।

यथा रूपादयो न च तथा शब्द एवं यावद्द्रव्यभावित्वादाश्रयाद्धेदैरन्यत्रोपलब्धेश्चेत्यादयो हेतवो द्रष्टव्याः । स्पर्शवतां यथोक्तव्यपरीता गुणा उपलब्धाः प्रत्यक्षत्वे सतीति च विशेषणं परमाणुगतः पाकजैरनैकांतिकत्वं मा भूदित्युपात्तं न चात्मगुणोऽहंकारःविभक्तग्रहणाद्बाह्येंद्रियाकाशस्य लिंगमाकाशं । चशब्दलिंगविशेषाद्विशेषलिंगाभावादेकं । विभु च सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वात् गुणवत्वादसमवायित्वे सत्यनाश्रितत्वात् । द्रव्यमकृतकत्वान्नित्यम् ॥ सम्म० ॥

(आकाशस्य सावयवत्वम्) न च सावयवत्वमसिद्धं प्रदेशव्यवहारस्य कोशे दर्शनात् । न चाकाशस्य प्रदेशा इति व्यवहारो मिथ्या मिथ्यात्वनिमित्ताभावात् । न च संयोगस्याव्याप्यवृत्तिनिमित्तः सावयवत्वाध्यारोपो मिथ्यात्वकारणं निरवयवे अव्याप्यवृत्तिसंयोगाधारत्वस्याध्यारोपनिमित्तस्यैवानुपपत्तेः । यदि च सावयवं नभो न भवेत् तदा श्रोत्राकाशसमवेतस्येव शब्दस्य ब्रह्मभाषितस्याप्युपलंभोऽस्मदादिभिर्भवेत् निरवयवैकाकाशश्रोत्रसमवेतत्वात्। अथ धर्माधर्माभिसंस्कृतकर्णशष्कुल्यवरुद्धाकाशदेश एव श्रोत्रं तत् न च ब्रह्मभाषितस्यासमवायान्नास्मदादिभिः श्रवणं । नचैवं सैव सावयवत्वप्रशक्तिः श्रोत्राकाशप्रदेशात् ब्रह्मशब्दाधाराकाशदेशस्यान्यत्वात् । यदि च सावयवमाकाशं न भवेत् शब्दस्य नित्यत्वं सर्वगतत्वं च स्यादाकाशैकगुणत्वात्तन्महत्ववत् । अथ क्षणिकैकदेशवृत्तिविशेषगुणत्वस्य शब्दे प्रमाणतः प्रतिसिद्धेर्नायं दोषः । नन्वेवमेकदेशवृत्तिविशेषगुणत्वाभ्युपगमे कथं न शब्दाधारस्याकाशस्य सावयवत्वप्रसिद्धिः न हि निरवयवत्वे तस्यैकदेश एव शब्दो वर्त्तते न सर्व नेति व्यपदेशः संगच्छते । न च संयोगस्याव्याप्यवृत्तित्वनिबंधनोऽयं । यत आकाशं व्याप्य संयोगा न वर्त्तत इति तदेकदेशे वर्त्तत इत्यभ्युपगमप्रसक्तिः । व्याप्यवृत्तित्वं हि सामान्यान्यवृत्तित्वं । तत्प्रतिषेधश्च पर्युदासपक्षे एकदेशवृत्तित्वमेव । प्रसज्यपक्षे तु वृत्तिप्रतिषेध एव । नचासौ युक्तः संयोगस्य गुणत्वेन द्रव्याश्रितत्वात् । तदभावे च तदभावात् । न च निरवयवत्वेन आकाशस्य संतानवृत्त्या आगमस्य शब्दस्य श्रोत्रेणाप्युपलब्धिः संभवति अन्योन्याकाशदेशोत्पत्तिद्वारेण तस्य श्रोत्रसमवेतत्वानुपपत्तेः । जलतरंगन्यायेनापरापराकाशदेशादावपरापरशब्दोत्पत्तिप्रकल्पनायां कथं नाकाशस्य सावयवत्वं । किं चाकाशं शब्दोत्पत्तौ समवायिकारणमभ्युपगम्यते यच्च स-

मवायिकारणं तत्सावयवं यथा तंत्वादिसमवायिकारणं । परेण शब्दोत्पत्तावाकाशमभ्युपगतं । न च परमाण्वात्मादिना व्यभिचारः तस्यापि सावयवत्वात् । अन्यथा द्व्यणुकबुद्ध्यादेस्तत्कार्यस्य सावयवत्वं न स्यान्न च बुद्ध्यादेः सावयवत्वमसिद्धं आत्मनः सावयवत्वेन बुद्ध्यादेः कथंचित्तादात्म्यासिद्धेन सावयवत्वोपपत्तेः ॥

न च यत एव प्रमाणादणवः सिद्धास्तेषां निरवयवत्वमपि तत एव सिद्धमिति तद्ग्राहकप्रमाणबाधितत्वात् । सावयवत्वानुमानस्याप्रामाण्यं प्रमाणतः परमाणूनामसिद्धावाश्रयासिद्धितः सावयवत्वानुमानस्याप्रवृत्तिरिति वाच्यं यतः सावयवकार्यस्य सावयवकारणपूर्वकत्वे साध्ये न पूर्वोक्तदोषावकाशः । न च कार्यकारणयोरात्यंतिको भेदः समवनिषेधे हिमवद्विंध्ययोरिव भेदे विशिष्टकार्यकारणरूपतानुपपत्तेः ततो द्व्यणुकादेः परमाणुकार्यस्य सावयवत्वात् तदात्मभूताः परमाणवः कथं न सावयवा इति न परमाणवादिभिर्व्यभिचारः ।

अपि च सावयवमाकाशं तद्विनान्यथोपपत्तेः तथाकाशस्य विनाशित्वं सिद्धं । तथा ह्यनित्यमाकाशं तद्विशेषगुणाभिमतशब्दविनाशान्यथानुपपत्तेः । यतो न तावदाश्रयविनाशोऽभ्युपगतस्तन्नित्यत्वाभ्युपगमविरोधात् न विरोधिगुणप्रादुर्भावात् । तन्महत्वादेरेकार्थसमवायित्वेन रूपरसयोरिव विरोधितासिद्धेर्विरोधित्वाश्रयणसमयेऽपि तद्भावप्रसङ्गः तदापि तन्महत्वस्य सद्भावात् । नापि संयोगादिविरोधिगुणास्तस्य तत्कारणत्वात् । नापि संस्कारस्तस्य गुणत्वेन शब्देऽसंभवात्संभवे वा शब्दस्य द्रव्यत्वप्रसक्तिराकाशस्य द्रव्यत्वेन तत्संभवेऽपि तस्याभावे आकाशस्याप्यभावप्रसक्तिस्तस्य तदव्यतिरेकात् व्यतिरेके वा तस्येति संबंधायोगात् । नापि शब्दोपलब्धिः प्रापकधर्माद्यभावात् तद्भावस्तस्य विभिन्नाश्रयस्यानेन विनाशयितुमशक्यत्वात् । शक्यत्वे वा तदाधारस्यापि विनाशप्रसंगस्तस्य तदव्यतिरेकात् । ततोंबरविशेषगुणत्वे शब्दस्य तद्विनाशान्यथानुपपत्त्या तस्यापि विनाशितत्वं ततोऽपि सावयवत्वं । न च बुद्ध्यादिभिर्व्यभिचार उक्तोत्तरत्वात् ।

किंचाश्रितविनाशे आश्रयत्वस्यापि विनाश आश्रितत्वनिबंधनत्वात् तस्य धर्मस्य च धर्मिणः कथंचिदव्यतिरेकात् । आकाशस्य विनाशित्वात्सावयवत्वं घटादेरिवोपपन्नं । किं च सावयवमाकाशं हिमवद्विंध्यावरुद्धविभिन्नदेशत्वात् तदवयवपृष्ठदेशभूभागादन्यथानयोरिवैकदेशाकाशस्थितिप्रसक्तिः न चैतद् दृष्टमितिसर्ववस्तूत्पादविनाशस्थित्यात्मकत्वात्कथंचित्सावयवं सिद्धम ॥ सम्म० ॥

सर्वद्रव्यस्वभावानाकाशयत्यादीपयति तेषां स्वभावलाभे अवस्थानदानादित्याकाशमाङ् मर्यादाभिविधिवाची । तत्र मर्यादायामाकाशे भवंतोऽपि भावाः स्वात्मन्येवासते नाकाशतां यान्तीत्येवं तेषामात्मस्वादकरणादभिविधौ तु सर्वभावव्यापनादाकाशमिति ॥ स्था० ॥

(आकाशस्य निरालम्बनत्वम्) "आगासं चेव निरालंबे" आकाशमिव निरालम्बो यथाऽऽकाशमनालम्बनं तथा साधुर्न किंचिदालम्बत इति ॥ प्रश्न० ॥

(आकाशं द्विविधम्)

दुविहे आगासे पं० तं० लोगागासे चेव अलोगागासे चेव ॥ स्था० ॥ तत्र लोको यत्राकाशदेशे धर्म्मास्तिकायादिद्रव्याणां वृत्तिरस्ति स एवाकाशं लोकाकाशमिति ॥ टी० स्था० ॥

(तथा च द्रव्यानुयोगतर्कणायाम् एनमेवार्थं मीमांसयन्नाह) धर्माधिसंयुतो लोकोऽलोकस्तेषां वियोगतो । निरवधिः स्वयं तस्यावधित्वं तु निरर्थकं ९ ॥ द्रव्या० ॥

धर्मास्तिकायादिसंयुक्त आकाशो लोकस्तदितरस्त्वलोकः स च पुनर्निरवधिरपारोऽलोकः तस्यालोकस्य वयमात्मनाऽवधित्वमंतर्गडु इति कश्चिदाहात्र यथा लोकस्य पार्श्वे अलोकस्यापि परोऽस्ति तथैवाग्रेऽपि द्वितीयतटे पारो भविष्यतीति ब्रुवाणमुत्तरयंति । लोकस्तु भावरूपोऽस्ति तस्यावधित्वं घटते, परं तु अग्रे अलोकस्य केवलं अभावात्मकस्यावधित्वं कथं कल्पते शशशृंगवत् । यथा असद्विद्यमानं शशशृंगं न कुत्रापि निरीक्ष्यमाणं विद्यमानवदाभाति तथैवैतस्याप्यलोकस्याविद्यमानस्यावधित्वं न घटामाटीकते । अथ भावरूपात्मवस्त्वमङ्गीक्रियते तदा तु षडतिरिक्तमन्यद् द्रव्यं नास्तीति व्यवहारात् । आकाशदेशस्वरूपस्य तु तदंततत्वं कथय तावद्व्याघातो जायते । तस्मादलोकाकाशस्तु अनंत एव मंतव्य इति । आकाशो यथा सांतः शंसितो धर्माधर्मानुभावात् तस्य भावस्तदभावः अलोकाकाशोऽपि सातौ धर्माधर्मानुभावी भवन् अतिरिक्तद्रव्यत्वमापत्स्यते तस्माद्यथोक्तमेव न्याय्यं यावता आकाशे तद्धर्माधर्मौ व्याप्य स्थितौ तावता तत्परिमाणशालिना आकाशेनापि भवितव्यं तयोरभावात्तस्याप्यभावः सुपरिशीलनीयः इति ९ ॥ टी० द्रव्या० ॥

(लोकालोकाकाशौ विस्तरेण भगवत्यां यथा)

कइविहे णं भंते ? आगासे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे आगासे प० तं०—लोयागासे य अलोयागासे य ॥ भ० ॥

कतिविहे णं भंते ! इत्यादीनि । तत्र लोकालोकाकाशयोर्लक्षणमिदं—"धर्मादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रं । तैर्द्रव्यैः सह लोकस्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यमिति" ॥ १ ॥ टी० भ० ॥

लोयागासे णं भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा ? गोयमा ! जीवा वि जीवदेसा वि जीवपदेसा वि, अजीवा वि अजीवदेसा वि अजीवपदेसा वि । जे जीवा ते नियमा एगिंदिया बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचिंदिया अणिंदिया, जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा जाव अणिंदियपदेसा । जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता, तं जहा—रूवी य अरूवी य, जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता, तं जहा—खंधा खंधदेसा खंधपदेसा परमाणुपोग्गला । जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता, तंजहा—धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पदेसा । अधम्मत्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे अधम्मत्थिकायस्स पदेसा । अद्धासमए ॥ भ०मू० ॥

लोगागासेणमित्यादि, षट् प्रश्नास्तत्र लोकाकाशेऽधिकरणे

जीवति सम्पूर्णानि जीवद्रव्याणि (जीवदेसत्ति)जीवस्यैव बु-
द्धिपरिकल्पिता द्व्यादयो विभागाः ।(जीवप्पएसत्ति) त-
स्यैव बुद्धिकृता एव प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा निर्विभागा भागा
इत्यर्थः । (अजीवत्ति) धर्म्मास्तिकायादयः ननु लोकाका-
शे जीवा अजीवाश्चेत्युक्ते तद्देशप्रदेशास्तत्रोक्ता एव भवन्ति,
जीवाद्यव्यतिरिक्तत्वाद्देशादीनां, ततो जीवाजीवग्रहणे किं
देशादिग्रहणेनेति ? नैवं निरवयवा जीवादय इति मतव्यव-
च्छेदार्थत्वादस्येति । अत्रोत्तरं (गोयमा ! जीवावीत्यादि ।)
अनेन चाद्यप्रश्नत्रयस्य निर्वचनमुक्तं ।अथांत्यस्य प्रश्नत्रयस्य
निर्वचनमाह । (जे अजीवेत्यादि रूवीयत्ति) मूर्त्ताः पुद्गला
इत्यर्थः । (अरूवीयत्ति) अमूर्त्ता धर्म्मास्तिकायादय इत्यर्थः
(खंधात्ति) परमाणुप्रचयात्मकाः स्कंधाः स्कंधदेशा द्व्या-
दयो विभागाः स्कंधप्रदेशास्तस्यैव निरंशा अंशाः परमाणु-
पुद्गलाः स्कंधभावमनापन्नाः परमाणव इति, ततो लोकाका-
शे रूपिद्रव्यापेक्षया अजीवा वि अजीवदेसावि अजीवप्पए-
सावि, इत्येतदर्थतः स्यादणूनां स्कंधानाश्चाजीवग्रहणेन ग्र-
हणात् । (जे अरूवी ते पंचविहेत्यादि) अन्यत्राप्यरूपिणो
दशविधा उक्तास्तद्यथा आकाशास्तिकायस्तद्देशस्तत्प्रदेश-
श्चेत्येवं धर्म्माधर्म्मास्तिकायौ समयश्चेति दश इह तु सभेद-
स्याकाशस्याधारत्वेन विवक्षितत्वात्तदाधेयाः सप्त वक्तव्या
भवन्ति, न च तेऽत्र विवक्षिता वक्ष्यमाणकारणा, ये तु विव-
क्षितास्तानाह-पञ्चेति, कथमित्याह । (धम्मत्थिकायेत्यादि)
इह जीवानां पुद्गलानां च बहुत्वादेकस्यापि जीवस्य पुद्गल-
स्य वा, स्थानसङ्कोचादि तथाविधपरिणामवशाद् बहवो जी-
वाः पुद्गलाश्च तथा तद्देशास्तत्प्रदेशाश्च सम्भवन्तीति कृत्वा
जीवाश्च जीवदेशाश्च जीवप्रदेशाश्च, तथा रूपिद्रव्यापेक्षया
अजीवाश्चाजीवदेशाश्चाजीवप्रदेशाश्चेति सङ्गतमेकत्राप्या-
श्रये भेदवतो वस्तुत्रयस्य सद्भावात् । धर्म्मास्तिकायादौ तु
द्वितयमेव युक्तं, यतो यदा सम्पूर्णं वस्तु विवक्ष्यते तदा ध-
र्म्मास्तिकायादीत्युच्यते, तदंशविवक्षायान्तु तत्प्रदेशा इति
तेषामवस्थितरूपत्वात् । तद्देशकल्पना त्वयुक्ता तेषामवस्थित-
तरूपत्वादिति ।

यद्यपि चानवस्थितरूपत्वं जीवादिदेशानामप्यस्ति तथा-
पि तेषामेकत्राश्रये भेदेन सम्भवः प्ररूपणाकारणमिह तु
तन्नास्ति, धर्म्मास्तिकायादेरेकत्वादसङ्कोचादिधर्मकत्वाच्चे-
ति । अत एव धर्म्मास्तिकायादिदेशानिषेधायाह । "नो धम्म-
त्थिकायस्स देसे" ॥तथा॥ "नो अधम्मत्थिकायस्स देसेत्ति"
चूर्णिकारोऽप्याह (अरूविणो दव्वा समुदयसद्देणं भणं-
ति । निसेसा पएसेहिं वा नीसेसा भणेज्जा नो देसेण त-
स्स अणवट्ठियपमाणत्तणओ तेण न देसेण निद्देसो । जो
पुण देससद्दो एएसु कओ सो सविसयगयववहारत्थं
परदव्वफुसणादिगयववहारत्थं चेति ॥ तत्र स्वविषये ध-
र्म्मास्तिकायादिविषयो यो देशस्य व्यवहारो यथा-धर्मा-
स्तिकायः स्वदेशेनोर्ध्वलोकाकाशं व्याप्नोतीत्यादि तद-
र्थं, तथा परद्रव्येण ऊर्ध्वलोकाकाशादिना यः स्वस्य स्प-
र्शनादिगतो व्यवहारो यथा उर्ध्वलोकाकाशेन धर्मास्तिका-
यस्य देशः स्पृश्यते इत्यादि तदर्थमिति (अद्धासमएत्ति)
अद्धा कालस्तल्लक्षणः समयः क्षणोऽद्धासमयः स चैक ए-
व वर्त्तमानक्षणलक्षणः, अतीतानागतयोरसत्त्वादिति, कृतं
लोकाकाशगतप्रश्नषट्कस्य निर्वचनम् ॥ टी. भ.श.२ उ.१०॥

अलोयाकासे णं भंते ! किं जीवा ? पुच्छा तह चेव, गो-
यमा ! नो जीवा जाव नो अजीवप्पदेसा । एगे अजीव-
दव्वदेसे अगुरुयलहुए अणंतेहिं अगरुयलहुयगुणेहिं संजु-
त्ते सव्वागासे अणंतभागूणे॥ भ०मू० ॥

अथालोकाकाशं प्रति प्रश्नयन्नाह-(पुच्छा तह चेवत्ति)
यथा लोकाकाशप्रश्ने तथाहि-(अलोकाकासे णं भंते ! किं
जीवा जीवदेसा जीवप्पएसा अजीवा अजीवदेसा अजीवप्प-
एसत्ति) निर्वचनं त्वेषां षण्णामपि निषेधस्तथा
(एगे अजीवदव्वदेसेत्ति) अलोकाकाशस्य देशत्वं लो-
कालोकरूपाकाशद्रव्यस्य भागरूपत्वात् (अगरुअलहुय-
त्ति) गुरुलघुत्वाव्यपदेशत्यात् (अणंतेहिं अगुरुयलहुय-
गुणेहिं) अनन्तैः स्वपर्यायपरपर्यायरूपैर्गुणैरगुरुलघुस्वभा-
वैरित्यर्थः । (सव्वागासे अणंतभागूणेत्ति) लोकाकाश-
स्यालोकाकाशापेक्षयाऽनन्तभागरूपत्वादिति ॥ भ० टी०
॥ श० २ उ० १० ॥ एकैकस्याकाशप्रदेशस्यागुरुलघुपर्याया
अनन्ता इति अगुरु लहुशब्दे । वृ० ।

आकाशस्य पर्य्याया नभोव्योमान्तरिक्षाकाशादय इति ॥
विशे० ॥ आकाशं नभस्तारापथो व्योमांवरमित्यादीति ॥
अनु० ॥ स्था० ॥ अस्य बहवः पर्य्याया आगासत्थिकायश-
ब्देऽपि । भ० ।

अवगाहदानलक्षणे सर्वद्रव्याधारभूते महाभूतविशेषे च।सूत्र.।
शब्दतन्मात्रादाकाशं सुषिरलक्षणमिति ॥ सूत्र० ॥ शब्दत-
न्मात्रादाकाशं गंधरसरूपस्पर्शवर्जितमुत्पद्यत इति च सां-
ख्याः ॥ सूत्र० ॥

आकाशमिति पारिभाषिकी संज्ञा एकत्वात्तस्य । तच्च सं-
ख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागशब्दाख्यैः षड्भिर्गुणैर्गु-
णवत् शब्दलिङ्गश्चेति वैशेषिकाः सूत्र० ॥ (शब्दस्या-
काशगुणत्वनिराकरणमागमशब्दे) (आकाशस्य वर्ण-
गंधादि अत्थिकायशब्दे) अनावृते स्थाने च आकाशमना-
वृतं स्थानमिति ॥ प्रश्न० ॥ छिद्रे, ॥ गणितादिप्रसिद्धे सूत्राङ्के-
च ॥ वाच० ॥

आगासग—आकाशग–त्रि० आकाशगामिनि,॥ वाच० ॥ स्व-
नामख्याते भूतविशेषे ॥ प्रज्ञा० ॥

आगासगमा—आकाशगमा–स्त्री० गमनं गमः आकाशेन गमो
यस्या साऽऽकाशगमा। विद्याविशेषे, ॥ आ० म० द्वि ॥ (त-
था चार्य्यवज्रस्वामिकथायाम्) पदानुसारिणा तेन स्वा-
मिना प्रस्मृता सती ॥ महापरिज्ञाध्ययनाद्विद्योद्दध्रे नभो-
गमा ॥ आ० क० ॥ तेण भगवया पयाणुसारित्तणओ प-
हुट्ठा महापरिन्नतो अज्झयणा तो आगासगामिणी विज्जा
उद्धरिया तीए गमणलद्धिसंपन्नो भयवंति ॥ आ० म० द्वि ॥
उक्तमर्थं सम्यगाथायाह–

जेणुद्धरिया विज्जा आगासगमा महापरिण्णातो ।
वंदामि अज्जवइरं अपच्छिमो जो सुयधराणं ॥

येनोद्धृता विद्या आगासगमा गमनं गमः आकाशेन गमो य-
स्यां साकाशगमा महापरिज्ञातो महापरिज्ञानामकादध्यय-
नात्तमार्यवज्रमाराात् सर्वहेयधर्म्मेभ्यो जातः प्राप्तः सर्वो-
पादेयगुणैरित्यर्थः स चासौ वज्रश्चेति आर्यवज्रस्तं वंदे
अपश्चिमो यः श्रुतधराणां दशपूर्वविदां सांप्रतमन्येभ्योऽपि-

कृतयावन्निषेधख्यापनाय प्रदाननिराचिकीर्षस्तदनुवादतस्तत्रेदमाह-

भणइ य आहिंडिज्जा जंबुद्दीवं इमाइविज्जाए ।
गंतूण माणुसनगं विज्जाए एसामविसओ ॥

भणति च वर्त्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राग्वत् । आहिंडिन । पाठांतरं वा अभणिंसु य हिंडिज्जा इति बभाण, हिंडेत पर्यटेत जंबूद्वीपमनया विद्यया तथा गत्वा च मानुपनगं मानुषोत्तरपर्वतं तिष्ठेयमिति वाक्यशेषः । विद्याया एप योगो वरः ॥

भणइ य धारेयव्वा न हु दायव्वा इमा मए विज्जा ।
अप्पड्ढिया उ मणुया होहिंति अतो परं अन्ने ॥

भणति चेति पूर्ववत्। धारयितव्या प्रवचनोपकाराय न पुनर्दातव्या इयं मया विद्या । हुशब्दः पुनःशब्दार्थः । किमित्यत आह । अल्पर्द्धय एव तुशब्द एवकारार्थः भविष्यंत्येतत्परमन्ये भविष्यत्कालभाविनः । आ० म० द्वि० ।

आगासगय-आकाशक-त्रि० प्रकाशके, ॥ सम० ॥

आकाशगत-त्रि० व्योमवर्त्तिनि,॥ सम०॥ औप० ॥ "आगासगएणं चक्केणं आगासगएणं छत्तेणं" आकाशवर्त्तिना चक्रेणेति औप० । समवायाङ्गे वृद्धातिशेषानधिकृत्येत्याह-

आगासगयं चक्कं आगासगयं छत्तं आगासगयं ओसे य चामराओ ॥ सम०

आकाशके चक्रं षष्ठं तथा आगासगतं व्योमवर्ति आकाशकं वा प्रकाशमित्यर्थः । चक्रं धर्मचक्रमिति षष्ठः ॥ ६ ॥ आकाशके छत्रमिति सप्तमः । एवमाकाशगं छत्रं छत्त्रत्रयमित्यर्थः ॥ ७ ॥ आकाशके प्रकाशे श्वेतवरचामरे प्रकीर्णके इत्यष्टमः ॥ टी० सम० ॥ अत्यर्थन्तुङ्गे, च ।

आगासगओ कुडभीसहस्सपरिमंडियाभिरामो ।
इंदज्झओ पुरओ गच्छइ ॥ सम० ॥

(आगासगओत्ति) आकाशगतोऽत्यर्थन्तुङ्गमित्यर्थः इति वृत्तिः ॥ सम० ॥

आगासगामि (न्)-आकाशगामिन्-त्रि० आकाशगे पक्ष्यादौ, । "आगासगामिणो पाणापाणे किलेसंति"॥ आचा० मू० अपरे त्वाकाशगामिनः पक्षिण इत्येवं सर्वेऽपि प्राणाः प्राणिनोऽपरान् प्राणिन आहारार्थं मत्सरादिना वा क्लेशयंत्युपतापयंतीति ॥ आचा० ॥

सम्प्राप्ताकाशगमनलब्धिषु, चतुर्विधदेवनिकायविद्याधरवायुपु च "आगासगामी य पुढोसिया जे" ॥ सूत्र० ॥ ये केचनाकाशगामिनः संप्राप्तगमनलब्धयश्चतुर्विधदेवनिकायविद्याधरपक्षिवायव इति ॥ सूत्र० ॥

आगासजाण—आकाशयान-न० आकाशे यायतेऽनेन या--करणे ल्युट् ७ त० आकाशगमनसाधने विमाने, । वाच० ।

आगासतल—आकाशतल-न० कटाद्यच्छन्नकुट्टिमे । वाच० ।

आगासत्थिकाय-आकाशास्तिकाय-पुं० अस्तयश्चेह प्रदेशास्तेषां कायः संघातः "गणकायनिकाए खंधे वग्गे तहेव रासी य" इति वचनात् अस्तिकायः प्रदेशसंघात इत्यर्थः । प्रश्ना० ॥ सम० ॥ कर्म० ॥ उत्त० ॥ आकाशश्च तदस्तिकायश्चेत्याकाशास्तिकायः । प्रश्ना० । जी० लोकालोकव्याप्यनंतप्रदेशात्मकामूर्त्तद्रव्यविशेषे, ।अनु० । "आगासे तस्स देसे य तप्पएसे य आहिए" आकाशमाकाशास्तिकायः जीवपुद्गलयोरवकाशदाय्याकाशमिति सप्तमो भेदोऽरूप्यजीवस्येति ॥ उत्त० ॥

(आकाशास्तिकायस्य पर्याया भगवत्याम्) यथा—

आगासत्थिकायस्स णं पुच्छा, गोयमा ! आणेगा अभिवयणा पं०, तंजहा—आगासेइ वा आगासत्थिकाएति वा गगणत्ति वा नभेइ वा समेति वा विसमेति वा खहेति वा विहेति वा वीमूत्ति वा विवरेति वा अंबरेति वा अंवरसेति वा छिड्डेति वा झुसिरेति वा मग्गेति वा विमुहेसि वा अट्टेति वा वियट्टेति वा आधरेति वा वोमेति वा भायणेति वा अंतरिक्खेति वा सामेति वा उवासंतरेति वा आगमेति वा फलिहेति वा अणंतेति वा जेयावण्णे तहप्पगारा सव्वे ते आगासत्थिकायस्स अभिवयणा पं० ॥ मू० भ० ॥ २० श० २ उत्त० ॥

(आगासेत्ति) आ मर्यादयाऽभिविधिना वा; सर्वेऽर्थाः काशन्ते प्रकाशन्ते स्वस्वभावं लभन्ते यत्र तदाकाशं । (गगणंत्ति) अतिशयगमनविषयत्वाद्गगनं निरुक्तिवशात् ॥ (नभोत्ति) ॥ न भाति न दीप्यत इति नभः (समेत्ति) निम्नोन्नतत्वाभावात्समं । (विसमेत्ति) दुर्गमत्वाद्विषमं (खहेत्ति) खनने भुवो हाने च त्यागे यद्भवति तत्खहमिति निरुक्तिवशात् (विहेत्ति) विशेषेण हीयते त्यज्यते तदिति विहायः, अथवा विधीयते क्रियते कार्यजातमस्मिन्निति विघं (वीइत्ति) वेचनाद्विविक्तस्वभावत्वाद्वीचिः (विवरेत्ति) विगतवरणतया विवरं (अंबरेत्ति) अंबेव मातेव जननसाधर्म्यादम्बा जलं तस्य राणाद्दानादम्बरं निरुक्तितोऽम्बरं । (अंबरसेत्ति) अम्बा पूर्वोक्तयुक्त्या जलं तद्रूपो रसो यस्मान्निरुक्तितोऽम्बरसं । (छिड्डेत्ति) छिद्रच्छेदनस्यास्तित्वाच्छिद्रं । (झुसिरेत्ति) शुषेः शोषस्य दानाच्छुषिरं ॥ (मग्गेत्ति) पथिरूपत्वान्मार्गः (विमुहेत्ति) मुखस्यादेरभावाद्विमुखं । (अद्देत्ति) अद्यते गम्यते अट्यते वा अतिक्रम्यतेऽनेनेति अर्दः अट्टो वा (वियद्देत्ति) स एव विशिष्टो व्यर्द्दो व्यदो वा ॥ (आहारेत्ति) आधारणादाधारः (वोमेत्ति) विशेषेणावनात् व्योम । (भायणेत्ति) भाजनाद्विश्वस्याश्रयणाद्भाजनं ॥ (अंतलिक्खेत्ति) अन्तर्मध्ये ईक्षा दर्शनं यस्य तदन्तरीक्षं । (सामेति) श्यामवर्णत्वाच्छ्यामं । (उवासंतरेत्ति) अवकाशरूपमन्तरं न विशेषादिरूपमित्यवकाशान्तरम् । (अगमेत्ति) गमनक्रियारहितत्वेनागमं (फलिहेत्ति) स्फटिकमिव स्वच्छत्वात्स्फटिकम् । (अणंतेत्ति) अन्तवर्जितत्वात् । टी० ॥ भ० श० ॥ २० ॥ उ० । २ ॥

वर्णगन्धादिकमत्थिकाय शब्दे ।

आकाशास्तिकायस्य जीवाजीवद्रव्याधारत्वं भगवत्यां यथा—

अगासत्थिकाएणं भंते ! जीवाणं अजीवाणं य किं पवत्तइ ? गोयमा ! आगासत्थिकाएणं जीवदव्वाण य अजीवदव्वाण य भायणभूए एगेण वि से पुण्णे सयं पि माएज्जा

कोड़िसएण वि पुणे कोड़िसहस्सं पि माएज्जा, अवगाहणालक्खणेणं आगासत्थिकाए ॥ भ० १२ श०। ४ उ० ॥

आगासत्थिकाएणमित्यादि ॥ जीवद्रव्याणां चाजीवद्रव्याणां च भाजनभूतोऽनेन चेदमुक्तं भवति-एतस्मिन्सति जीवानामवगाहः प्रवर्तते एतस्यैव प्रश्नितत्वादिति, भाजनभावमेवास्य दर्शयन्नाह-(एगेण वीत्यादि) एकेन परमाणवादिना । (सेत्ति) असौ आकाशास्तिकायप्रदेश इति गम्यते, पूर्णो भृतस्तथा द्वाभ्यामपि ताभ्यामसौ पूर्णः कथमेतदुच्यते-परिणामभेदात्, यथा अपवरकाकाशमेकप्रदीपप्रभापटलेनापि पूर्यते, द्वितीयमपि तत्तत्र माति यावच्छतपि तेषां तत्र माति तथौषधिविशेषापादितपरिणामादेकत्र पारदकर्षे सुवर्णकर्षशतं प्रविशति, पारदकर्षीभूतं च सदौषधिसामर्थ्यात्पुनः पारदस्य कर्षः सुवर्णस्य च कर्षशतं भवति विचित्रत्वात्पुद्गलपरिणामस्येति ॥ (अवगाहणालक्खणेणंति) ॥ इहावगाहनाश्रयभावो जीवतयेत्यर्थः ॥ भ० टी० १२ श०। उ० ४।

आगासत्थिकायदेस—आकाशास्तिकायदेश–पुं० आकाशास्तिकायस्य बुद्धिकल्पिते द्व्यादिप्रदेशात्मके विभागे, । प्रज्ञा० ॥ जी०। अस्यारूप्यजीवत्वम्॥ "आगासे तस्स देसे य तप्पएसे य आहिए,, आकाशस्य देशः कतमो विभागः आकाशास्तिकायदेश इत्यष्टमो भेदोऽरूप्यजीवस्येति ॥ उत्त० ॥

आगासत्थिकायप्पएस—आकाशास्तिकायप्रदेश–पुं० । आकाशास्तिकायस्य निर्विभागे भागे, । प्रज्ञा०। जी०॥ अस्यारूप्यजीवत्वम् । "आगासे तस्स देसे य तप्पएसे य आहिए" तस्याकाशास्तिकायस्य निरंशो देशस्तत्प्रदेश आकाशास्तिकायप्रदेश इति नवमो भेदोऽरूप्यजीवस्येति । उत्त० ।

आगासथिग्गल—आकाशथिग्गल—न० शरत्कालिके मेघविनिर्मुक्ते आकाशखण्डे, । जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ कृष्णमणिवर्णनमधिकृत्य । "आगासथिग्गलेइ वा,, आकाशथिग्गलं शरदि मेघविनिर्मुक्तमाकाशखण्डं तद्धि कृष्णमतीव प्रतिभातीति । तदुपादानम्। जं० । जी० ॥ आ० म० प्र० ॥

(तच्च केन स्पृष्टमित्याह-प्रज्ञापनायाम्)

आगासथिग्गले णं भंते ! किण्णा फुडे कइहिं वा काएहिं फुडे। किं धम्मत्थिकाएणं फुडे धम्मत्थिकायस्स देसेणं फुडे धम्मत्थिकायस्स पदेसेहिं फुडे एवं अधम्मत्थिकाएणं। आगासत्थिकाएणं एएणं भेदेणं । जाव किं पुढविकाएणं फुडे जाव तसकाएणं फुडे अद्धा समएणं फुडे ? हंता गोयमा ! धम्मत्थिकाएणं फुडे नो धम्मत्थिकायस्स देसेहिं फुडे धम्मत्थिकायस्स पदेसेहिं फुडे । एवं अधम्मत्थिकाएण वि नो आगासत्थिकाएणं फुडे आगासत्थिकायस्स देसेणं फुडे आगासत्थिकायस्स पदेसेहिं फुडे जाव वणस्सइकाएणं फुडे एवं तसकाइएणं सिय फुडे । सिय नो फुडे अद्धा समएणं देसेणं फुडे प्रज्ञा० १५ पद ॥

(आगासथिग्गलेणं भन्ते इत्यादि) आकाशथिग्गलं लोकः स हि महतो वहिराकाशस्य विततपटस्य थिग्गलमिव प्रतिभाति, भदन्त केन स्पृष्टो व्याप्त एतत् सामान्येन स्पृष्टमेतदेव विशेषतःप्रश्नयति कतिभिः कियत्संख्याकैः कायैः स्पृष्टः वाशब्दः पक्षान्तरद्योतनार्थः ककारान्तरं च सामान्याद्विशेषतः तान् कायान् ! प्रत्येकं पृच्छन्ति (किं धम्मत्थिकाएणं फुडे इत्यादि) सुगमं भगवानाह-हे गोतम ! धर्मास्तिकायेन स्पृष्टः धर्मास्तिकायस्य सर्वात्मना तत्रावगाढत्वात्, अत एव नोधर्मास्तिकायस्य देशेन स्पृष्टो यो हि येन सर्वात्मना व्याप्तो नासौ तस्यैव देशेन व्याप्तो भवति- विरोधात्, प्रदेशैस्तु व्याप्तः। सर्वेषामपि धर्मास्तिप्रदेशानां तत्रावगाढत्वात्, एवमधर्मास्तिकायविषयेऽपि, निर्वचनं वाच्यम् । तथा नो आकाशास्तिकायेन । सकलेन द्रव्येण स्पृष्टः आकाशास्तिकायप्रदेशमात्रत्वाल्लोकस्य किन्तु देशेन व्याप्तः। प्रदेशैश्च पृथिव्यादयोऽपि सूक्ष्माः सकललोकापन्ना वर्त्तन्ते ततस्तैरपि सर्वात्मना व्याप्तः (तसकाइएणं सिय फुडे इति) यदा केवली समुद्घातगतः सन् चतुर्थे समये वर्त्तते तदा तेन स्वप्रदेशैः सकललोकपूरणात् त्रसकायेन स्पृष्टः केवलिनस्त्रसकायत्वात्, शेषकालं तु न स्पृष्टः सर्वत्र त्रसकायनामभावात् ॥ प्रज्ञा० टी० पद १५ ॥

आगासपइट्ठिय—आकाशप्रतिष्ठित–त्रि० आकाशं व्योम तत्र प्रतिष्ठितो व्यवस्थित आकाशप्रतिष्ठितः । आकाशव्यवस्थिते, । "आगासपइट्ठिए वाए" ॥ स्था० ॥ भ० ॥ "तप्पइट्ठिओ लोगो"तत्प्रतिष्ठितो लोकस्तदित्यनेनाकाशपरामर्शस्तस्मिन्नाकाशे प्रतिष्ठितस्तत्प्रतिष्ठितः प्रकर्षेण स्थितवानित्यर्थ इति ॥ दश० ॥

आगासपंचम—आकाशपंचम–पुं० आकाशं सुषिरलक्षणम्। तत्पंचमं येषां तानि। पृथिव्यादिके पञ्चमहाभूते,।सूत्र०।"पुढवी आउ तेऊ वाउ आगासपंचमा" इति ॥ सूत्र० ॥

आगासपय—आकाशपद–न० । सिद्धश्रेणिकपरिकर्मश्रुतभेदे, ॥ सम० ॥

आगासप्पएस—आकाशप्रदेश–पुं० आकाशस्य निर्विभागे भागे, । प्रज्ञा० ॥ षोडशाकाशप्रदेशा इति ॥ सूत्र० ॥

आगासफलिह (फालिय)—आकाशस्फटिक—पुं० आकाशमिव यदत्यंतमच्छं स्फटिकमाकाशस्फटिकम् । सम०। अतिस्वच्छे स्फटिकविशेषे, । "आगासफलिहा मएणं सपायपीढेणं सीहासणेणं, । आकाशस्फटिकमतिस्वच्छं स्फटिकविशेषस्तन्मयेनोपलक्ष्यत इति गम्यम् ॥ भ० ॥ जं० ॥ राज० ॥ आकाशे भवः स्फटिक इव वर्षोपले कर्कारूये संहतजलखण्डे तदुत्पादविलयौ श्रीपतिराह ॥ उद्धूतैः पांसुभिर्भूमेः प्रचण्डपवनोच्चयात्। मेघमण्डलमानीतैर्मालिन्यपरिवर्जितैः॥ मिश्रणाज्जलविन्दूनां पिण्डभावो भवेदिह। दृषद्भिपतन्त्यंते द्रवन्ते च पुनः क्षितौ ॥ वाच० ॥

आगास (फलिह) फालियसरिसप्पह—आकाशस्फटिकसदृशप्रभ—त्रि० आकाशस्फटिकयोराकाशरूपस्फटिकस्य वा सदृशी प्रभा येषां तानि तथा । आकाशस्फटिकतुल्ये,।औप०॥

आगास (फलिहा) फालियामय–आकाशस्फटिकमय–त्रि० अतिस्वच्छस्फटिकविशेषमये ॥ भ० ॥ "आगासफालियामयं सपायपीढं सीहासणं" आकाशमिव यदत्यंतमच्छं स्फटिकं तन्मयं सिंहासनं सहपादपीठमिति ॥ सम० ॥ राज० ॥ आ-

काशतुल्यं स्वच्छतया यत् स्फटिकं तन्मयेन सपादपीठेन सिंहासनेनेति ॥ औप० ॥

आगासभासिय—आकाशभाषित-न० आकाशे भाषितम् । अलक्ष्यशरीराणां कथने, ॥ वाच० ॥

आगासमंडल—आकाशमण्डल-न० आकाशो मण्डलमिव नभोमण्डले, आकाशस्य निरवयवत्वेन अनवच्छिन्नत्वेन च वेष्टनाकारमण्डलाभावेऽपि भूगोलवृत्तोपाधिकृतं तदीयं मण्डलमिव भवति यो हि नभो भागो भूगोलेनानावृतःसन् दृष्टिप्रचारपथवर्त्यालोकवान् तस्यैव भूगोलोपाधिना गोलाकारत्वं कल्प्यते एतेनापि प्रमाणेन भूमेर्गोलाकारत्वानुमानम् । यदि भूमिर्गोलाकारा न स्यात् कथं तदाऽनन्तानवच्छिन्नस्याकाशस्य गोलाकारत्वमुपलक्ष्येत कस्य चिदुपाधेरेव चास्य भावात् तस्य गोलाकारत्वमुपलक्ष्यते इति कल्प्यम् अन्यस्य च परिधेरदर्शनात् परिशेषात् भूमेरेव तथात्वसिद्धिरिति । तस्यागोलोकारता तद्वशाच्चाकाशस्य तथात्वकल्पनमिति। "आकाशमण्डलमध्यमध्यास्ते" । काद० । नभोमण्डलादयोऽप्यत्र नैतन्नभोमण्डलमम्बुराशिः ॥ सा० द० ॥ वाच० ॥

आगासमग्ग—आकाशमार्ग-पुं० द्रव्यमार्गभेदे, ॥ सूत्र० ॥ आकाशमार्गो विद्याधरादीनामिति ॥ सूत्र० ॥

आगासवयण—आकाशवचन-न० आकाशे वचनम् । यात्राप्रदेशेऽपि तदीयवाक्यं प्रविष्टपात्रेण श्रुत्वा आकाशवाक्यत्वेन कलिते नाटकाङ्गे १ वाक्यभेदे, "नेपथ्योक्तम् श्रुतं तत्र आकाशवचनं तथा । समाश्रित्यापि कर्त्तव्यमामुखं नाटकादिषु" । सा० द० । अलक्षितशरीरतया देवादिभिरुच्चार्यमाणे २ वाक्ये च ॥ वाच० ॥

आगासातिवाइ (न्)—आकाशातिपातिन्-पुं० आकाशं व्योमातिपततीति । आकाशगामिविद्याप्रभावात् पादलेपादिप्रभावाद्वाऽऽकाशमतिक्रामति आकाशाद्वा हिरण्यवृष्ट्यादिकमिष्टमनिष्टं वातिशयेन पातयतीत्येवंशीले च ॥ औप० । आशादिवादिन्-पुं० अमूर्त्तानामपि पदार्थानां साधनसमर्थवादिनि, "अप्पेगइयाविउलमइविउविवणिड्ढिपत्ताचारणा विज्जाहरा आगासातिवाइणो" ॥ औप० । (आगासातिवाइत्ति) आकाशं व्योमातिपतंत्यतिक्रामंति । आकाशगामिविद्याप्रभावात् पादलेपादिप्रभावाद्वा आकाशाद्वा हिरण्यवृष्ट्यादिकमिष्टमनिष्टं वातिशयेन पातयंतीत्येवंशीला आकाशातिपातिन आकाशादिवादिनो वा अमूर्त्तानामपि पदार्थानां साधनसमर्थवादिन इति भावः । औप० ॥

आगासिउं—आक्रष्टुम्-अव्य० । हठात्समाकृष्यात्मनः समीपमानेतुमित्यर्थे, ॥ विशे० ॥

आगासिय—आकर्षित-त्रि० आकृष्टे, उत्पाटिते, ॥ औप० ॥

आकाशित—त्रि० आकाशमम्बरमितः प्राप्तः । आकाशं गते, "आगासियाहिं से अचामराहिं,, आकाशमम्बरमिताभ्यां प्राप्ताभ्यां आकर्षिताभ्यां वा आकृष्टाभ्यामुत्पाटिताभ्यामित्यर्थ इति ॥ औप० ॥

आगासे—आकाशे-अव्य० । आ+काश-के, । द्वारस्थाभाषणं यत् स्यादशरीरनिवेदनम् । परोक्षान्तरितं वाक्यं तदाकाशे निगद्यते ॥ भरतोक्ते नाटकाङ्गे वाक्यभेदे, ॥ वाच० ॥

आगिइत्तिग—आकृतित्रिक-न० आकृतयः संस्थानानि षट् संहननानि षट् आतयः पञ्चैवेतं सप्तदशाके आकृत्युपलक्षिते त्रिके, ॥ कर्म० ॥

आगु—आकु—आगु-पुं० । अक अग कुटिलायां गतौ, उण् अभिलाषायाम्, । "सक्कोवं सट्ठवणाइक्खु अगू तेण हुंति इक्खागा" अक अग कुटिलायां गतौ अनेकार्थत्वाद्धातूनाम् अक धातोरौणादिके उणप्रत्यये आगुशब्दोऽभिलाषार्थः ततःस्वामी इन्द्रोः आकुनाभिलाषेण करं प्रासारयत् शक्र आर्प्पयत् तेन कारणेन भवंति इक्ष्वाकुवंशभवा ऐक्ष्वाका इति ॥ आ० क० ॥

आग्घाण—आघ्राण-त्रि० आ० घ्रा० क० १ ग्रहीतगन्धे पुष्पादौ, नासिकया यस्य गन्धज्ञानं जातं तस्मिन् २ तृप्ते च भावे क्त ३ गन्धग्रहणे, ध० तृप्तौ च न० वाच० । आग्घा इति- ॥ प्र० व्या० ॥

आग्घाय—आघ्रात-त्रि० आ-घ्रा-क्त । वा तस्य नत्वाभावः १ । गृहीतगन्धे पुष्पादौ, २ तृप्ते, ३ अस्पष्टे च ॥ वाच० ॥

आघं—आख्यातवत्-त्रि० कथयितरि, "भाघं मईमं अणुवीय धम्मं" ॥ सूत्र० ॥ (आघंति) आख्यातवानिति ॥ सूत्र० ॥

आघंअज्झयण—आख्यातवदध्यन—न० सूत्रकृताङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धस्य समाध्यध्ययनापरनामधेये दशमेऽध्ययने, तथा च सूत्रकृताङ्गनिर्युक्तिकृदाह "आयाणपदेणाघं गोणं णामं पुणं समाहित्ति" ॥ सूत्र० ॥ आदीयते गृह्यते प्रथममादौ यत्तदादानमादानं च तत्पदं च सुबन्तं तिङन्तं वा तदादानपदं तेनाघंति नामास्याध्ययनस्य यस्मादध्ययनादाविदं सूत्रं । (आघं मईममणुवीइधम्मामित्यादि) यथोत्तराध्ययनेषु चतुर्थमध्ययनं प्रमादाप्रमादाभिधायकमप्यादानपदेनासंखयमित्युच्यते गुणनिष्पन्नं पुनरस्याध्ययनस्य नाम समाधिरिति ॥ सूत्र० ॥

आघंसण—आघर्षण—भावे ल्युट् । मर्द्दने, ॥ वाच० ॥ ईषत् घर्षणे, "आघसेज्ज वा" ईषत्पुनः पुनर्वा घर्षयेदिति ॥ आचा० ॥ "जे भिक्खू अप्पणो दंते आघंसेज्ज वा पघंसेज्ज वा आघसंतं वा पघसंतं वा साइज्जइ । एक्कदिणं आघंसणं दिणे २ पघंसणंति" ॥ नि० चू० ॥

आघट्ग—आघट्टक—पुं० आघट्टयति रोगान् ण्वुल् । रक्तापामार्गे, ॥ राजनि० । चालके, त्रि० ॥ वाच० ॥

आघवत्ता—आख्यातृ-त्रि० आख्यायके, (प्रज्ञापके) ॥ स्था० ॥

आघवण—आख्यान-न० सामान्यविशेषाभ्यां कथने, "आघविज्जंति" । प्राकृतशैल्याऽऽख्यायंते सामान्यविशेषाभ्यां कथ्यंत इत्यर्थ इति ॥ सम० ॥ आव० ॥ आख्यापने, । सामान्यविशेषरूपेण कथने,-"दुवासलसगं गणिपिडगं आघवेइ" सामान्यविशेषरूपत आख्यापयतीति ॥ स्था० ॥

आग्रहण—न० आदाने, ॥ अनु० ॥

आग्राहण—न० आदापने, ॥ भ० ॥

अर्थापन—न० प्रतिपादनतः पूजाप्रापणे, । "केवलिपण्णत्तं धम्मं आघवेज्ज वा" आग्राहयेच्छिष्यानर्थापयेद्वा प्रतिपादनतः पूजांप्रापयेदिति) ॥ भ० ॥

आघवणा—आख्यापना—स्त्री० आख्याने, "बहुहिं आघवणाहिंय" (आघवणाहियत्ति) आख्यानैरिति । उपा० । तत्र सामान्यतः

प्रतिपादनम्—"आघवणाहि य" आख्यापनाभिश्च सामान्यतः प्रतिपादनैरिति । ज्ञा० । निर० । भ० ।

आघवित्तए—आख्यातुम्—अ० भणितुमित्यर्थे । अंत० । भ० ।

आघविय—आख्यात—त्रि० आ० ख्या० कर्मणि क्त० कथिते, ॥ वाच० ॥ "भगवया महावीरेणं आघविए" (आघविएत्ति) आर्षत्वादाख्यात इति । उत्त० ।

आगृहीत—त्रि० आदत्ते, "आवस्स एत्ति पयं आघवियं पन्नवियं परूवियं" ॥ ग० ॥

आघवियंति प्राकृतशैल्या छांदसत्वाच्च गुरोः सकाशादागृहीतम् । अनु० ।

आग्राहित—त्रि० आदापिते, ॥ भ० ॥

अर्थापित—त्रि० प्रतिपादनेन पूजां प्रापिते, "केवलिपरणत्तं धम्मं आघवेज्ज वा" आग्राहयेच्छिष्यानर्थापयेद्वा प्रतिपादनतः पूजां प्रापयेदिति ॥ भ० ॥

आघवेमाण—आख्यात्—त्रि० कथयति, । आव० ।

आघसंत—आघर्षण—त्रि० ईषद्घर्षणं कुर्वति, । नि०चू० ।

आघसावण—आघर्षण—न० ईषद्घर्षणे, [जे भिक्खू णिग्गंथे णिग्गंथस्स दंते अणउ० गारत्थी० आघसावेज्ज वा पघसावेज्ज- वा आघसंतं वा पघसंतं वा साइज्जइ] नि०चू० ॥

आघाण—आख्यान—न० कथने,—"आघाइणाणी" ज्ञानी आख्यात्याचष्टे ॥ आचा० ॥

आघाय—आख्यात—त्रि० आ ख्या० कर्मणि क्त० कथिते, ॥ ॥ वाच० ॥ " आघायंतु सोच्चा" आख्यातमेवैतत् कुशीलविपाकादिकं श्रुत्वा निशम्येति ॥आचा०॥ भावे क्त० आशये च न० "आघायं पुण एगेसिं" । सूत्र० ।

नियतिवादिनां पुनरेकेषामेतदाख्यातं अत्र चाविवक्षितकर्मका अपि अकर्मका भवंतीति ख्यातेर्धातोर्भावे निष्ठाप्रत्ययस्तद्योगे कर्त्तरि षष्ठी ततश्चायमर्थस्तैर्नियतवादिभिः पुनरिदमाख्यातं तेषामयमाशय इत्यर्थ इति । सूत्र० ।

आघात—पुं०आ+हन्—घञ् । १ वधे, २ आहनने, ३ ताडने च आधारे घञ् । ४ वधस्थाने, ॥ वाच० ॥

आहन्यंते अपनयंति विनाश्यंते प्राणिनां दशप्रकारा अपि प्राणा यस्मिन् स आघातः । मरणे । सूत्र० ॥

आघायकिच्च—आघातकृत्य—न० अग्निसंस्कारजलांजलिप्रदानपितृपिण्डादिके मरणकृत्ये, "आघायकिच्चमाहेउं नाइओ विसएसिणो । अन्ने हरंति तं वित्तं" सूत्र० । आहन्यंतेऽपनयंति विनाश्यंते प्राणिनां दशप्रकारा अपि प्राणा यस्मिन् स आघातो मरणं तस्मै तत्र वा कृतमग्निसंस्कारजलांजलिप्रदानपितृपिण्डादिकमाघातं कृत्यं तदाधातुमादाय कृत्वा पश्चात् ज्ञातयः स्वजनाः पुत्रकलत्रभ्रातृव्यादयः । किम्भूता विषयानन्वेष्टुं शीलं येषान्तेऽन्येऽपि विषयैषिणः सन्तस्तस्य दुःखार्जितं वित्तं द्रव्यजातमपहरंति स्वीकुर्वन्ति ॥ सूत्र० ॥

आ (घ) घायण—आघातन—न० वधस्थाने, ॥ वाच० ॥ "तत्थ णं महं एगं आघायणं पासंति" आघयणंति वधस्थानमिति ॥ ज्ञा० ॥ "आघायणपडिदुवारसंपाविया" आघातनस्य वध्यभूमिमण्डलस्य प्रतिद्वारं संप्रापिता इति ॥ प्रश्न० ॥

"आघयणंति जत्थ वा महासंगाममयावहूए" ॥ आव० । आ० चू० ॥ भावे ल्युट् । हनने ॥ वाच० ॥

आघुम्मिय—आघुलिय—आघोलिय—आपहल्लिय—आघूर्णित—त्रि० आ—घूर्ण० क्त० "घूर्णेर्घुलघोलघुम्मपहल्लाः" इति प्रा० सूत्रेणैते चत्वार आदेशाः ॥ प्रा० ॥ चलिते, भ्रान्ते च । वाच० । घुलइ, घोलइ, घुम्मइ पहल्लइ, इति ॥ प्रा० व्या० ॥

आचंदसूरिय—आचन्द्रसूर्य्य—न० यावच्चन्द्रसूर्य्यौ तावदित्यर्थे,—"आचंदसूरियं तह होउ इमा सुप्पतिट्ठति" आचंद्रसूर्य्यं चन्द्रसूर्य्यौ यावत्तावद् भवतु अस्तु इयमधिकृता सुप्रतिष्ठा शोभनावस्थानमिति ॥ पंचा० ॥

आचक्खु—आचक्षुस्—त्रि० आ×चक्ष्—वा० उसि । आख्यानकर्त्तरि, ॥ वाच० ॥

आचेलक—अचेलक्य—त्रि० न विद्यते चेलं वस्त्रं यस्य सः-

अचेलकस्तस्य भाव आचेलक्यम्—विगतवस्त्रत्वे, ॥ कल्प० ॥ तदात्मके कल्पभेदे च । आचेलक्यधर्म्मोपेतत्वादाचेलक्यः । चारित्रलक्षणे धर्म्मे च पुं०—"आचेलक्को धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्सं" ॥ पंचा० ॥ भेदादिबहुवक्तव्यताऽचेलशब्दे ॥ कल्प० ॥ वृ० ॥ जी० ॥ पं० चू० ॥ पं० भा० ॥ पंचा० ॥

आचोक्ख—आचोक्ष—पुं० अष्टमे पिशाचनिकाये ॥ प्रज्ञा०॥

आज (य)ग—आजक—न० अजानां समूहः वुञ् छाग समूहे, । वाच० ।

आजम्म—आजन्मन्—अव्य० यावज्जीवमित्यर्थे, । "वसिज्ज तत्थ आजम्मं गोयमा ! संजए मुणी" आजन्म जीवितकालमभिव्याप्य यावज्जीवमित्यर्थः । ग० ।

आज (य) म्मसुरहिपत्त—आजन्मसुरभिपत्र—पुं० आजन्म सुरभिपत्रमस्य । मरुवकवृक्षे । राजनि० ॥ वाच० ॥

आज (य) वंजवीभाव—आजवंजवीभाव—पु० पुनः पुनर्गमनागमने, "आरंभसत्ता पकरंति संगं" संगाच्च पुनरपि संसार आजवं जवीभावरूपः इति ॥ आचा० ॥ "एस मरणा पमुच्चई" मरणादायुःक्षयलक्षणान्मुच्यते आयुषो बन्धनाभावात् यदि वा आजवं जवीभावादावीचिमरणाद्वा सर्व एव संसारो मरणं तस्मात्प्रमुच्यते इति ॥ आचा० ॥

आजा (या) इ—आजाति—स्त्री० आ० जन् क्तिन् आजननमाजातिः ॥ स्था० ॥ आजायन्ते तस्यामित्याजातिः।आचा०। आजनने जन्मनि, । "ताडयित्वा तृणेनापि संवादान्मतिपूर्वकम् ॥ एकविंशतिमाजातीः पापयोनिषु जायते" ॥ "साक्ष्येऽनृतं वदन् पाशैर्बध्यते वारुणैर्भृशं । विवशः शतमा जातीस्तस्मात साक्ष्ये वदेहृतम्" ॥ इति च मनुः ॥ वाच० ॥

आजननमाजातिः सम्मूर्छनगर्भोपपाततो जन्मेति ॥ स्था० ॥ आजातिस्ततश्च्युतस्य मनुष्यजन्मेति ॥ स्था० ॥ आजायन्ते तस्यामित्याजातिः अपि चतुर्द्धा व्यतिरिक्ता मनुष्यादिजातिः भावाजातिस्तु ज्ञानाद्याचारप्रसूतिरयमेव ग्रन्थ इति ॥ ॥ आचा० ॥

आयाति—स्त्री० आगतौ, आजातिर्जन्म आयातिरागतिरिति ॥ स्था० ॥ आयातिर्गर्भान्निष्क्रम इति ॥ स्था० ॥

आजीव—आजीव—पुं० आजीवनमाजीवः । भावे घञ् जीविका-

याम् ॥ प्रव० ॥ आजीवनार्थमालम्बने, ॥ वाच० ॥ आ समन्ताज्जीवन्त्यनेनेत्याजीवः । अर्थनिचये, ॥ सूत्र० ॥ आजीविकायाम्, ॥ व्य० ॥ आत्मवर्त्तनोपाये, ॥ सूत्र० ॥ वाच० ॥ "आजीवमेयन्तु अवुज्झमाणो पुणो २ विप्परियासु वेंति" ॥ ॥ सूत्र० ॥ आजीमाजीविकामात्मवर्त्तनोपायं कुर्वाणः पुनः पुनः संसारकान्तारे विपर्य्यासं जन्मजरामरणरोगशोकोपद्रवमुपैति गच्छति तदुत्तरणायाभ्युद्यतो वा तत्रैव निमज्जतीत्ययं विपर्य्यास इति ॥ सूत्र० ॥

आजीवनं जातिकुलगणकर्मशिल्पानां गृहस्थसमानाभिधानत उपजीवनमाजीवः । उत्पादनादोषविशेषे, ॥ पंचा० ॥ जात्यादिकथनादुपजीवनमाजीव इति ॥ ग० ॥

आजीवस्य भेदादिकमाजीवपिण्डदोषस्य स्वरूपादिकञ्च यथा पिण्डनिर्युक्तौ ॥

जाईकुलगणकम्मे सिप्पे आजीवणा उ पंचविहा ।
सूयाए असूयाए व अप्पाणं कहेहि एक्केके ॥

आजीवना पंचविधा तद्यथा- जातिमाजीवनीं करोतीत्यर्थः । एवं कुलविषया गणविषया कर्मविषया शिल्पविषया च। सा चाजीवना एकैकस्मिन् भेदे द्विधा तद्यथा-सूचया आत्मानं कथयति । असूचया च । तत्र सूचा वचनभंगिविशेषेण कथनं। असूचा स्फुटवचनेन ॥ पिण्ड० ॥ तत्र जात्यादीनां लक्षणमाह ॥

जाई कुले विभासा गणो उ मल्लाइ कम्म किसिमाई ।
तूणादि सिप्प णावज्जगं च कम्मे य आवज्जं ॥

जातिकुले विभाषा विविधं भाषणं कार्य्यं तच्चैवं जातिर्ब्राह्मणादिका कुलमुग्रादि । अथवा मातृसमुत्था जातिः। पितृसमुत्थं कुलं। गणो, मल्लादि वृंदं,। कर्म, कृष्यादि, शिल्पं तूणादि तूणनसीवनप्रभृति । अथवा अनावर्जकमप्रीत्युत्पादकं कर्म। इतरत्तु आवर्जकं प्रीत्युत्पादकं शिल्पं। अन्ये त्वाहुरनाचार्य्योपदिष्टं कर्म । आचार्य्योपदिष्टं तु शिल्पमिति ॥ पिण्ड० ॥ तत्र यथा साधुः सूचया स्वजातिप्रकटनाज्जातिमुपजीवति तथा दर्शयति ॥

होमायवितहकरणेन जाइ जह सोत्तियस्स पुत्तोत्ति ।
वसिओ वसे गुरुकुले आयरियगुणे व सूएइ ॥

साधुर्भिक्षार्थमटन् ब्राह्मणगृहे प्रविष्टः सन् तस्य पुत्रं होमादिक्रियाः कुर्वाणं दृष्ट्वा तदभिमुखं प्रति स्वजातिप्रकटनाय जल्पति । होमादिक्रियाणामवितथकरणेन एष तव पुत्रो ज्ञायते यथा श्रोत्रियस्य पुत्र इति । यदि वा उषित एष सम्यग् गुरुकुले इति ज्ञायते ॥ अथवा सूचयत्येष तव पुत्र आत्मन आचार्य्यगुणान् ततो नियमादेष महानाचार्य्यो भविष्यति। तत एवमुक्ते स ब्राह्मणो वदति साधो ! त्वमवश्यं ब्राह्मणो येनेत्थं होमादीनामवितथत्वं जानासि साधुश्च मौनेनाऽत्र तिष्ठते एवञ्च सूचया स्वजातिप्रकटकं अत्र चानेके दोषाः तथाहि यदि स ब्राह्मणो भद्रकस्तर्हि तज्जातिपक्षपातात्प्रभूतमाहारादिकं दापयति । तदपि च जात्युपजीवननिमित्तमिति भगवता प्रतिषिद्धमथ प्रांतस्तर्हि भ्रष्टोऽयं पापात्मा ब्रह्मण्यं परित्यक्तमिति विचिन्त्य स्वगृहनिष्काशनादि करोति असूचया तु जात्या जीवनं पृष्टोऽपृष्टो वा आहाराद्यर्थं स्वजातिं प्रकटयति यथाहं ब्राह्मण इति । तत्राप्यनन्तरोक्ता एव दोषाः एवं क्षत्रियादि जातिं प्रविष्टोऽपि एवं कुलादिष्वपि भावनीयम् ॥ पिंड० ॥ प्रव० ॥

एतदेव किंचिद्व्यक्तीकुर्वन्नाह—

सम्ममसम्मा किरिया णेण कुणाहिया च विवरीया ।
समिहा मंताहुयट्ठाण जागकाले य घोसाई ॥

साधुर्भिक्षार्थमटन् कचित् ब्राह्मणगृहे प्रविष्टः सन् तस्य पुत्रं होमादिक्रियाः कुर्वाणं दृष्ट्वा पितरं स्वजातिप्रकटनाय जल्पति अनेन तव पुत्रेण सम्यक् असम्यग्वा होमादिका क्रिया कृता । तत्रासम्यक् त्रिधा तद्यथा न्यूना अधिका विपरीतावा । सम्यक् समिदादीन् घोषादींश्च यथावस्थितानाश्रित्य तत्र समिध इध्मखंडानि, मंत्राः प्रणवप्रभृत्तिका अक्षरपद्धतयः। आहुतिरग्नौ घृतादेः प्रक्षेपः । स्थानमुत्कुटादि यागोऽश्वमेधादिः । कालः प्रभातादिः । घोषा उदात्तादय आदिशब्दात् ह्रस्वदीर्घादिधर्मपरिग्रहः । एवं चोक्ते स साधुं ब्राह्मणं जानाति । तथा च सति भद्रे प्रांते पूर्ववत् दोषा वक्तव्याः । उक्तं जातेरुपजीवनम् ॥ पिंड० ॥

अथ कुलाद्युपजीवनमाह—

उग्गाइकुलेसु वि एवमेव गणिमण्डलप्पवेसाइ ।
देउलदरिसणभासाउवणयणे दंडमाईया ॥

एवमेव जात्यादिवत्कुलादिष्वपि उग्रादिषूपजीवनमवगंतव्यम् । यथा कोऽपि साधुरुग्रकुले भिक्षार्थं प्रविष्टस्तत्र च तत्पुत्रं पदातीन् यथावदारक्षककर्मनियुंजानं दृष्ट्वा तत्पितरमाह-योऽयं ते तव पुत्रोऽप्रवेदितोऽपि यथायोगं पदातीनां नियोजनेनोग्रकुले सम्भूत इति । ततः स जानात्येषोऽपि साधुरुग्रकुलसमुत्पन्न इति, इदं तु सूचया स्वकुलप्रकाशनं । यदा तु स्फुटं वा चैष स्वकुलमावेदयति यथाहमुग्रकुलो भोगकुल इत्यादि । तदा असूचया प्रकटनं तेषां भद्रप्रांतत्वे पूर्वोक्तानुसारेण दोषा वक्तव्याः तथा गणविषये मंडलप्रवेशादि इहांकखलके प्रविष्टस्यैकस्य मल्लस्य यल्लभ्यं भूखंडं तन्मंडलं तत्र वर्तमानस्य प्रतिद्वंद्विनो मल्लस्य विबोधाय यः प्रवेशस्तदादिशब्दात् ग्रीवाग्रहादिपरिग्रहः । तथा देवकुलदर्शनं युद्धप्रदेशे चामुण्डाप्रतिमाप्रणामनं। भाषोपनयनं प्रतिमल्लाह्वानाय तथा तथा वचनढौकनं दंडादिका धरणिपात उभांकयुद्धप्रभृयः । एतान् गुणान् गृहे प्रविष्टः सन् तत्पुत्रस्य प्रशंसति । तथा च सति तेन ज्ञायते यथैषोऽपि साधुर्मल्ल इत्यादि प्राग्वत् ॥ पिंड० ॥

कर्म शिल्पयोराजीवनमाह—

कत्तरि पओयणावेक्खवत्थुबहुवित्थरेसु एमेव ।
कम्मेसु य सिप्पेसु य सम्ममसम्मेसु सूएइ ॥

कर्मसु शिल्पेषु च एवमेव कुलादाविवोपजीवनं वक्तव्यम् कथमित्याह-कर्त्तरि कर्म्मणां शिल्पानां च विधायके उपलक्षणमेतद्विधायके च वणिजादौ। सप्तमी चात्र षष्ठ्यर्थे ततोऽयमर्थः । कर्तुः कारापकस्य च प्रयोजनापेक्षेषु भूमिविलेखनादिप्रयोजननिमित्तं ध्रियमाणेषु हलादिषु वस्त्रसूत्रे चात्र विभक्तिलोप आर्षत्वात् । बहुविस्तारेषु प्रभूतेषु नानाविधेषु च सम्यक् असम्यगिति वा प्रोच्यमानेषु शोभनानि अशोभनानीति वा कथ्यमानेषु यदात्मनि कर्माणि शिल्पे वा कौशलज्ञापनं तत्तयोरुपजीवनं इयमत्र भावना । भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् साधुः

कृष्यादेः कर्तुः कारापकस्य वा तत्प्रयोजनापेक्षीणि यानि नानारूपाणि हलादीनि बहूनि वस्तूनि तानि दृष्ट्वा आत्मनः कर्माणि शिल्पे वा कौशलज्ञापनाय शोभनान्यशोभनानीति वा यत् वक्ति तत्कर्मशिल्पयोराजीवनं। अनेन च प्रकारेण कौशलज्ञापनं सूचा । स्फुटवचनकौशलकथनमसूचा ॥ पिंड० ॥ नि०चू० ॥

आजीविकपिंडग्रहणे दोषा यथा-

जे भिक्खू अजीवियं पिंडं भुंजइ भुजंतं वा साइज्जइ ६२ जातिमातिभावं उवजीवतित्ति आजीवणपिंडो गाहा--जे-भिक्खू जीवपिंडं गेण्हेज्ज सयं तु अहवा सातिज्जे सो आणा अणवत्थं मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १४८ ॥ स्वयं गेण्हति अण्णं वा गेण्हावेति अणुजाणाति वा तस्स आणादिया य दोषा चउलहुं च पच्छित्तं ॥ नि०चू० ॥

आजीवति, कर्त्तरि अच् । आजीवनकारिणि, कर्माजीवनृपाजीव इत्यादौ तु आजीव अण् उप० स० इति भेदः ॥ ॥ वाच० ॥ कुशीलभेदे, ॥ प्रव० । व्य०॥ आजीवनमुपजीवनं जातिकुलगणशिल्पादिना करातीति ॥ दर्श० ॥ स च पंचविधः—

पंचविहे आजीवे प० तंजहा जाइआजीवे कुलाजीवे कम्माजीवे सिप्पाजीवे लिंगाजीवे ॥ स्था० मू० ॥

(व्यवहारकल्पेऽस्य सप्तभेदाः) यथा—

जातीकुले गणे या कम्मे सिप्पे तवे सुए चेव ।
सत्तविहं आजीवं उवजीवइ जो कुसीलो उ ॥

जातिर्मातृकी कुलं पैतृकं, गणो मल्लगणादि, कर्म्म अनाचार्यकमाचार्योपदेशजं शिल्पं । तपःश्रुते प्रतीते एवं सप्तविधमाजीवं य उपजीवति जीवनार्थमाश्रयते तद्यथा जातिं कुलं चात्मीयं लोकेभ्यः कथयति । येन जातिपूज्यतया वा भक्तपानादिकं प्रभूतं लभेयमिति । अनयैव बुध्या मल्लगणादिभ्यो गणेभ्यो गणविद्याकुशलत्वं कर्म्मशल्यकुशलेभ्यः कर्म्मशल्यकौशलं कथयति । तपसः उपजीवना तपः कृत्वा क्षपकोऽहमिति जनेभ्यः कथयति विश्रुतोऽयमिति ॥ व्य०प्र० ॥

श्रमणभेदे च । ये गोशालकमतमनुसरंति भण्यंते ते तु आजीवका इति। एते ऽपि लोके श्रमणा इति व्यपदिश्यंत इति ॥ प्रव० ॥

आजीवग–आजीवक–पुं० आ०जीव्-कर्त्तरि ण्वुल्।आजीवनकर्त्तरि, ॥ वाच० ॥ श्रमणभेदे, । प्रव० । आचा० ।

आजीवग–पुं०।आ समन्ताज्जीवंत्यनेनेत्याजीवोऽर्थनिचयस्तं गच्छत्याश्रयत्यासावाजीवगः। अर्थमदे, । "आजीवगं चेव चउत्थमाहु से पंडिए उत्तमपोग्गले से" ॥ सूत्र० ॥ आ समंताज्जीवंत्यनेनेत्याजीवोऽर्थनिचयस्तं गच्छत्याश्रयत्य सावाजीगोऽर्थमदस्तं च चतुर्थनामयेश्वशब्दाच्छेषानपि मदाश्चामयेस्तन्नामनाश्चासौ पंडितस्तत्त्ववेत्ता भवतीति ॥ सूत्र० ॥

आजीवण—आजीवन—न० आजीवत्यनेन करणे ल्युट्। वृत्त्युपाये, । भावे ल्युट् । वृत्त्यर्थमुपायग्रहणे, ॥ वाच० ॥ जात्याद्याजीवनेनोत्पादिते आहारशय्यादिके, । आजीवनं यदाहारशय्यादिकं जात्याद्याजीवनेनोत्पादितमिति ॥ व्य० ॥

आजीवणा—आजीवना—स्त्री० । परोपजीवने, ॥ दर्श० ॥

आजीवणापिंड—आजीवनापिंड—पुं० । उत्पादनादोषविशेषस्पृष्टे, जातिकुलगणकर्मशिल्पैरात्मनो गृहस्थस्य च तुल्यरूपताख्यापनेन लब्धजीवनापिंडे, ॥ जीत० ॥

आजीवणाभय—आजीवनाभय—न० । आजीवना परोपजीवनं सैव भयं आजीवनाभयं । भयभेदे, । यथा राजामात्यादिपदाति आजीवनाभयात्संग्रामादौ मरणमध्यवस्यतीति ॥ दर्श० ॥

आजीवदिट्टंत—आजीवदृष्टान्त—पुं० । आ सकलजगदभिव्याप्य जीवानां यो दृष्टान्तः परिच्छेदः स आजीवदृष्टान्तः। सकलजीवनिदर्शने, ॥ आह च । मूलटीकाकारः । आजीवदृष्टान्तेन सकलजीवनिदर्शनेनेति ॥ जी० ॥

(आजीवदृष्टान्तेन तिर्य्यग्योनिकानां जातिकुलकोटिविचारस्तिरियजोणियशब्दे)

आजीवपिंड—आजीवपिण्ड—पुं० । जातिकुलगणकर्मशिल्पादिप्रधानेभ्य आत्मनस्तद्गुणत्वारोपणं भिक्षार्थमाजीवपिण्ड इत्युक्तलक्षणे उत्पादनादोषभेदे, ॥ ध० ॥ आचा० ॥ ॥ पंचा० ॥

"जआइनाजीवे"—जात्यादिना जातिकुलगणकर्मशिल्पादिकमाजीवेदुपजीवति यस्तस्य तत्कथनमुपजीवनञ्चोत्पादनादोष इति ॥ पंचा० ॥ (अस्य वक्तव्यताऽऽजीवशब्दे) नि०चू० ॥

आजीववित्तिया—आजीववृत्तिता—स्त्री० । जातिकुलगणकर्मशिल्पानामाजीवनमाजीवस्तेन वृत्तिस्तद्भाव आजीववृत्तिता। जात्याद्याजीवनेनात्मपालनायाम् "जाइआजीववित्तिया" इयं चानाचरितेति।दश०।

आजीवि(न्)—आजीविन्—पुं० । गोशालकशिष्ये, उपा० ॥

आजीविय—आजीविक—पुं० । नाग्न्यधारिणि पाखण्डविशेषे, अविवेकिलोकतो लब्धिपूजाख्यात्यादिभिस्तपश्चरणादीन्याजीवति ॥ भ० ॥ श्रमणभेदे, ॥ आचा० ॥ स्था० ॥ ते च गोशालकशिष्याः ॥ स्था० ॥ उपा० ॥ गोशालकप्रवर्त्तिता आजीविकाः पाखण्डिन इति॥ नं० ॥ "आजीवियाणं" पाखण्डिविशेषाणां नाग्न्यधारिणां, गोसालकशिष्याणामित्यन्ये ॥ आजीवंति वा॥ ये अविवेकिलोकतो लब्धिपूजाख्यात्यादिभिस्तपश्चरणादीनि ते आजिविकास्तित्वेनाजीविका अतस्तेषां तथा ॥ भ० ॥

तेषामुपपत्तिगतिस्थितयो यथा—

से जे इमे गामागर जाव सन्निवेसेसु आजीवका भवंति । तं जहा—दुघरंतरिया । तिघरंतरिया सत्तघरंतरिया उप्पलबेंटिया घरसमुदाणिया विज्जुअंतरिया उट्टिया समणा । तेणं एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणे बहूइं वासाइं परियायं पाउणित्ता कालमासे कालं किच्चा उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववत्तारो भवंति । तेहिं तेसिं गती बावीसं सागरोवमाइं ठिती अणाराहका सेसं तं चे व ॥ १७ ॥ औप०मू० ॥

आजीविका गोशालकमतानुवर्त्तिनः (दुघरंतरियत्ति) एकत्र गृहे भिक्षां गृहीत्वा येऽभिग्रहविशेषाद् गृहद्वयमतिक्रम्य पुनर्भिक्षां गृह्णंति न निरन्तरमेकान्तरं वा ते द्विगृहान्तरिकाः द्वे गृहे अन्तरं भिक्षाग्रहणे येषामस्ति ते द्विगृहान्तरिकाः इति निर्वचनम् । एवं त्रिगृहान्तरिकाः सप्तगृहान्तरिकाश्च (उप्पलवेंट्टियत्ति) उत्पलवृन्तानि नियमाविशेषात् गृह्यतया भैक्षत्वेन येषां सन्ति ते उत्पलवृन्तिकाः (घरसमुदाणियत्ति) गृहसमुदायं प्रतिगृहं भिक्षाया येषां ग्राह्यतयाऽस्ति ते गृहसमुदानिकाः (विज्जुयंतरियत्ति) विद्युति सत्यां अन्तरं भिक्षाग्रहणस्य येषामस्ति ते विद्युदन्तरिका विद्युत्सम्पाते भिक्षां नाटन्तीति भावार्थः (उट्टियासमणत्ति) उष्ट्रिका महान्मृण्मयो भाजनविशेषस्तत्र प्रविष्टा ये श्राम्यन्ति तपस्यन्तीत्युष्ट्रिकाश्रमणाः । एषां च पदानामुत्प्रेक्षया व्याख्या कृतेति ॥ औप० टी० ॥

कुशीलभेदे, च ॥ आव० ॥ (तस्य भेदाद्याजीवशब्दे) । सामायिककृतः श्रावकस्य कोऽपि भाण्डमपहरेत्तत्कस्येति आजीविकपृच्छा सामाइयकयशब्दे,)

आजीवियभय—आजीविकाभय—न० निर्द्धनः कथं दुर्भिक्षादावात्मानं धारयिष्यामीत्येवंरूपे भयभेदे, ॥ आव० ॥ "आजीवियभयगत्था मूढाणो साहुणो णेया" ॥ पंचा० ॥ आजीवनमाजीविका निर्वाहस्तद्भावनया यद् भयं भीतिस्तदाजीविकाभयं तेन ग्रस्ता अभिभूता ये तथा गृहस्थैर्विज्ञातनिर्गुणत्वावनादिविरहिता वा कथं निर्वक्ष्याम इत्यभिप्रायवन्त इत्यर्थः । मूढाः परलोकसाधनवैमुख्येनेहलोकप्रतिबद्धत्वात्ते नैव साधवो ज्ञेया ज्ञातव्या इति गाथार्थः ॥ पंचा० ॥

आजीवियसमय—आजीविकसमय—पुं० गोशालकसिद्धान्ते, आजीवियसमयस्स णं अयमट्ठे पण्णत्ते अक्खीणपडिभोइणो सव्वसत्ता से हंता छेत्ता भेत्ता लुंपित्ता विलुंपित्ता उद्दवइत्ता आहारमाहारेति ॥ भ० सू० श० ८ उ० ५ ॥

आजीविकसमयस्य गोशालकसिद्धान्तस्य (अयमट्ठेति) इदमभिधेयं (अक्खीणपरिभोइणो सव्वसत्तत्ति) अक्षीणमक्षीणायुष्कमप्रासुकं परिभुज्यत इत्येवंशीला अक्षीणपरिभोगिनो ऽथवेन्प्रत्ययस्य स्वार्थिकत्वादक्षीणपरिभोगा अनपगताहारभोगशक्तय इत्यर्थः । सर्वसत्वा असंयतसर्वप्राणिनो यद्येवं ततः किमित्याह (से हंतेत्यादिसेत्ति) ततः । (हंतत्ति) हत्वा लगुडादिनाऽभ्यवहार्यं प्राणिजातं छित्वा ऽसिपुत्रिकादिना द्विधा कृत्वा भित्वा शूलादिना भिन्नं कृत्वा लुप्त्वा पक्ष्मादिलोपनेन विलुप्य त्वचो विलोपनेमाऽपद्राव्य विनाश्याहारमाहारयन्ति ॥ भ० ॥ टी० ॥

आजीवियसुत्त—आजीविकसूत्र—न० गोशालकप्रवर्त्तितपाखण्डसूत्रे, । "आजीवियसुत्तपरिवाडीए" गोशालकप्रवर्त्तितपाखण्डसूत्रपरिपाट्येति (एतद्वक्तव्यता सुत्तशब्देपि) ॥ सम० ॥

आजीविया—आजीविका—स्त्री० । आजीवयति आ-जीव-णिच्-ण्वुल् । जीविकायाम्, वृत्तौ, जीवनार्थे व्यापारे, ॥ वाच. ॥ आजीवनमाजीविका निर्वाहे, ॥ पंचा० ॥ आजीविका च सप्तभिरुपायैः स्याद्वाणिज्येन १ विद्यया २ कृष्या ३ शिल्पेन ४ पाशुपाल्येन ५ सेवया ६ भिक्षया ७ च तत्र वाणिज्येन वणिजां १ विद्यया वैद्यादीनां २ कृष्या कौटुंबिकादीनां ३ पाशुपाल्येन गोपालादीनां ४ शिल्पेन चित्रकारादीनां ५ सेवया सेवकानां ६ भिक्षया भिक्षाचराणां ७ ॥ध०॥

आजीवियादोस—आजीविकादोष—पुं० । चतुर्थे उत्पादनादोषे, यदा गृहस्थस्य ज्ञातिं कुलं ज्ञात्वा ऽऽत्मीयमपि साधुस्तमेव ज्ञातिं तदेव कुलं स्वकीयं प्रकाश्याहारं गृह्णाति तदाऽऽजीविकादोषश्चतुर्थ इति ॥ उत्त० ॥

आजीवियोपासग—आजीविकोपासक—पुं० । आजीविका गोशालकशिष्यास्तेषामुपासक आजीवोपासकः ॥ उपा० ॥ गोशालकशिष्यश्रावके, ॥ भ० ॥ ते च भगवत्याम्—आजीविकसमयमधिकृत्य दर्शिता यथा ॥

तत्थ खलु इमे दुवालस आजीवियोवासगा भवंति, तंजहा ताले १ तालपलंबे २ उव्विहे ३ संविहे ४ अवविहे ५ उदए ६ नामुदए ७ नमुदए ८ अणुवालए ९ संखवालए १० अयंपले ११ कायरिए १२ इच्चेए दुवालस आजीवियोवासगा अरहंतदेवयागा अम्मापिउसुस्सूसगा पंचफलपडिकंता तं० उउंवरेहिं बडेहिं बोरेहिं सतरेहिं पिलक्खूहिं पलंडुलहसुणकंदमूलविवज्जगा अणिल्लंछिएहिं अणकभिण्णेहिं गोणेहिं तसपाणविवज्जिएहिं वित्तेहिं वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति । एए वि ताव एवं इच्छंति किमंग पुण जे इमे समणोवासगा भवंति तेसिं णो कप्पंति इमाइं पण्णरसकम्मादाणाइं सयं करेत्तए वा कारवेत्तए वा करंतं वा अण्णं समणुजाणेत्तए तं०—इंगालकम्मे वणकम्मे साडीकम्मे भाडीकम्मे फोडीकम्मे दंतवाणिज्जे लक्खवाणिज्जे केसवाणिज्जे रसवाणिज्जे विसवाणिज्जे जंतपीलणकम्मे निल्लंछणकम्मे दवग्गिदावणया सरदहतलावपरिसोसणया असईपोसणया इच्चेए समणोवासगा सुक्का सुक्काभिजाइया भविया भवित्ता कालमासे कालं किच्चा अण्णयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति । कइविहा णं भंते ! देवलोगा प० ? गोयमा ! चउव्विहा देवलोगा प०, तंजहा—भवणवासी जाव वेमाणिया देवा सेवं भंते भंतेत्ति । भ० ॥ ८ ॥ श० ५ उ० ॥

(अरहंत देवयागत्ति) गोशालकस्य तत्कल्पनमाऽर्हत्वात् (पंचफलपडिकंतत्ति) फलपंचकान्निवृत्ता उदुम्बरादीनि च पंच पदानि पंचमी बहुवचनान्तानि प्रतिक्रान्तशब्दानुस्मरणादिति । (अनिल्लंछिएहिंति) अवर्धितकैः ॥ (अणकभिन्नेहिंति) अनस्तितैः (एए वि ताव एवं इच्छंतित्ति) एतेऽपि तावद्विशिष्टयोग्यताविकला इत्यर्थः ॥ एवं इच्छंति ॥ अमुना प्रकारेण वांछन्ति धर्ममिति गम्यं (किमंग पुण इत्यादि) किं पुनर्य इमे श्रमणोपासका भवंति ते नेच्छंती-

ति गम्यम इच्छंत्येवेति विशिष्टतरदेवगुरुप्रवचनसमाश्रितत्वात्तेषां ॥ तत्थत्ति ॥ तत्र एवं स्थिते असंयतसत्त्ववर्गे हननादिदोषपरायण इत्यर्थः । आजीविकसमये वाधिकरणभूते द्वादशेति विशेषानुष्ठानवत्वात्परिगणिता आनन्दादिश्रमणोपासकवदन्यथा बहवस्ते ॥ (तालेत्ति) तालाभिधान एक एवं तालप्रलंबादयोऽपि॥ टी० ॥ भ० ॥

आजुत्त—आयुक्त—त्रि० । अप्रमत्ते, "अबत्थं जुत्तो आजुत्तो वा" अप्रमत्त इत्यर्थ इति ॥ नि०चू० ॥

आडंबर—आडंबर—पुं० । आड+वि-क्षेपे, अरन् १ हर्षे, २ दर्पे, ३ तूर्य्यस्वने, ४ आरम्भे, ५ संरम्भे, ६ अक्षिलोम्नि, घनगर्जिते, ७ आयोजने च, मत्वर्थे इनि । आडम्बरिन् । तद्युक्ते, । त्रि० ॥ वाच० ॥ पटहे, "आडम्बरो धेवइयं" स्था० ॥ अनु० ॥ यक्ते, "पाणाडंबरे अरुद्दे पाणत्ति मायगा तेसिं आडम्बरो जक्खो हरिमिक्को वि भणंतीति ॥ आव० ॥ आ०चू० ॥ यक्षायतने, ॥ व्य० ॥

आडविय—आटविक—त्रि० । अटव्यां चरति भवो वा ठक् । अरण्यचारिणि, ॥ वाच० ॥

आडहण—आदहन—न० । आ-दह भावे ल्युट् । आ समन्तादहने, "शूलं वियासं मुहे आडहंति,, मुखे विकाशं कृत्वा स्थूलं वृहत्तप्तायोगोलादिकं प्रक्षिपंत आ समन्तादहंतीति ॥ सूत्र०॥ दाहे, २ हिंसायां, ३ कुत्सने च । आदह्यतेऽत्र आधारे ल्युट् ४ श्मशाने, ॥ वाच० ॥

आडिं—आडि—आ—अड्-इण । १ शरारिपक्षिणि २ मत्स्यभेदे च । जातित्वेन स्त्रियां वा ङीप् ॥ वाच० ॥

आडि—पुं० । अड् उद्यमे इण । स्वनामख्याते मत्स्यभेदे । शरारिविहगे च ।पुं० स्त्री० स्त्रीत्वे वा ङीप् स्वार्थे कन् आडिकाऽप्यत्र ॥ वाच० ॥

आडोव—आटोप—पुं० आ तुप् घञ्—पृषो० टत्वम । दर्पे, संरम्भे, ॥ वाच० ॥ आडम्बरे च ॥ उपा० ॥ स्फारतायाम, ॥ ज्ञा० ॥ वातजन्ये उदरशब्दभेदे, ॥ वाच० ॥

आढई—आढकी—स्त्री० आढौकते अच पृषो गौ० ङीप् गुच्छात्मके वनस्पतिभेदे, ॥ प्रज्ञा० ॥ "आढकी तुवरी रूक्षा मधुरा शीतला लघुः । ग्राहिणी वातजननी वर्ण्या पित्तकफास्रजित्" ॥ भावप्र० ॥ फले,अस्य पुंस्त्वमपि "आढकांश्च मसूरांश्च कोद्रवान् लवणं त्यजेत् ॥ काशी० स्त० वैश्वदेवे, वर्जने, ॥ वाच० ॥

आढग(य)—आढक—पुं० आढौकते आ-ढौक्-घञ्-पृ.।चतुष्प्रस्थात्मके धान्यप्रमाणविशेषे, ॥ अनु० ॥ "चउपत्थमाढयं" ॥ औप० ज्यो० ॥ आ० म० ॥ ज्ञा० ॥ उत्त० ॥ चतुर्भिः प्रस्थैराढक इति ॥ तं० ॥ " आढकं तंडुलाणं सिद्धंति"॥ आ० चू० ॥ आ० म० ॥ "अष्टमुष्टि भवेत् कुंचिः कुञ्चयोऽष्टौ तु पुष्कलम । पुष्कलानि च चत्वारि आढकः परिकीर्तितः" इति ॥ वाच० ॥

आढत्त—(आरद्ध)—आरब्ध—त्रि० आ रभ क० मलिनोभय शुक्तिछुमारब्धपदातेर्मइलावहासिप्पिछिकाढत्तपाइकं" इति प्राकृतसूत्रेणाढत्त इत्यादेशो वा पक्षे आरद्ध इति । प्रा० । कृतारम्भणे, भावे क्त० आरम्भे, न० । वाच० । अवरुद्धे, सा दाउं आढत्ता" सा संथारं दातुं प्रवृत्ता परावर्तयितुं व्याख्यातुं च प्रवृत्तेत्यर्थ इति ॥ व्य० ॥

आढप्प—आरभ्य—"आरभेराढप्पः" इति सूत्रेणाङ्पूर्वस्य रभेः कर्मभावे आढप्प इत्यादेशो वा यक्लुक् च आढप्पइ । पक्षे आढवीअइ ॥ प्रा० ॥

आढव—आरंभ—पुं० । आ-रभ० भावे घञ् "आङो रभे रम्भढवौ" इति प्राकृतसूत्रेण रभे रम्भढव इत्यादेशो वा ॥ प्रा० ॥ आरंभणे, ॥ वाच० ॥ आरम्भइ आढवइ आरभइ ॥ प्रा० ॥

आढाइत्ता—आदृत्य—अव्य० । आ० दृ० ल्यप् । सम्मान्येत्यर्थे, ॥ वाच० ॥ "एयमट्ठं णो आढाइ" नाद्रियते तत्रार्थेऽनादरवान् भवतीति ॥ भ० ॥ स्था० ॥

आढायमाण—आद्रियमाण—त्रि० । आदरक्रियाविषयीक्रियमाणे, ॥ जी० ॥ "परं आढायमाणे" परमत्यर्थमाद्रियमाण इति अत्यर्थमादरवान् भवतीति ॥ आचा० ॥

आढिच—आदृत्य—त्रि० । आ० दृ० कर्मणि क्यप् । आदरणीये आदर्त्तव्ये, ॥ वाच० ॥

आढिय—आदृत—त्रि० आ० दृ० कर्त्तरि क्त "आदृतेर्ढिः" इति प्राकृतसूत्रेण ढिरादेशः ॥ प्रा० ॥ सादरे, कृतादरे, कर्मणि क्त । यस्यादरः कृतस्तस्मिन्, ॥ वाच० ॥ आदरक्रियाविषयीकृते, ॥ जी० ॥ सम्मानिते, पूजिते च ॥ वाच० ॥ आदरे, न० ॥ आव० ॥

आण—आण(न)—पुं० । उच्छ्वासक्रियायाम, ॥ प्रज्ञा० ॥ स च प्रज्ञापनायान्नैरयिकादिदण्डकक्रमेण दर्शितो यथा—

णेरइया णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ? गोयमा ! सततं संतयामेव आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ॥ प्रज्ञा० ॥

(नेरइया णं भंते ! इत्यादि) नैरयिका णामिति वाक्यालंकारे (भदन्त? केवइकालस्स इति) प्राकृतशैलया पंचम्यर्थे तृतीयार्थे षष्ठी, ततोऽयमर्थः कियतः कालात् कियता कालेन आणमंति ॥ आनंति ॥ "अन प्राणने इति धातुपाठात्" मकारो लाक्षणिक एवमन्यत्रापि यथायोगं परिभावनीयं (पाणमंति) प्राणंति वाशब्दौ समुच्चयार्थौ एतदेव पदद्वयं क्रमेणार्थतः स्पष्टयति (ऊससंति वा नीससंति वा) यदेवोक्तं-आनंति तदेवोक्तमुच्छ्वासन्ति तथा यदेवोक्तं प्राणंति तदेवोक्तं निःश्वसन्ति अथवा आनमंति प्राणमंति णम् प्रह्वत्वे शब्दे इत्यस्य द्रष्टव्यं धातूनामनेकार्थतया श्वसनार्थत्वस्याप्यविरोधः । अपरे व्याचक्षते । आनंति प्राणंतीत्यनेनान्तः स्फुरन्ति उच्छ्वासनिःश्वासक्रिया परिगृह्यते उच्छ्वसन्ति निःश्वसंतीत्यनेन तु बाह्याः एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह—गौतम ! सततमविरहितं अतिदुःखिता हि नैरयिका दुःखितानां च निरन्तरमुच्छ्वास

निःश्वासौ तथा लोके दर्शनात् । तच्च सततं प्रायो वृत्त्याऽपि स्यादत आह (संतयामेव) सततमेव अनवरतमेव नैकोऽपि समयस्तद्विरहकालो दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, आनमंतीत्यादेः पुनरुच्चारणं शिष्यवचने आदरोपदर्शनार्थं गुरुभिराद्रियमाणवचना हि शिष्याः संतोषवन्तो भवन्ति। तथा च सति पौनःपुन्येन प्रश्नश्रवणार्थं निर्णयादिषु घटन्ते, लोके चादेयवचना भवन्ति एवं प्रभूतभव्योपकारस्तीर्थाभिवृद्धिश्च ॥ टी० प्रज्ञा० ॥ भ० ॥

असुरकुमारा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तण्हं थोवाणं, उक्कोसेणं सातिरेगस्स पक्खस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा। नागकुमारा णं भंते ! केववइकालस्स आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तण्हं थोवाणं, उक्कोसेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स । एवं जाव थणियकुमारा णं । प्रज्ञा० सू० ।

असुरकुमारसूत्रे (उक्कोसेणं सातिरेगस्स पक्खस्स इति । इह देवेषु यस्य यावंति सागरोपमाणि स्थितिस्तस्य तावत्पक्षप्रमाण उच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहकालः । असुरकुमाराणां चोत्कृष्टा स्थितिरेकं सातिरेकं सागरोपमं "चमरबलिसारमहियमिति. वचनात्,, ततःसातिरेगस्स पक्खस्सेत्युक्तं सातिरेकात्पक्षादूर्ध्वमुच्छ्वसंतीत्यर्थः। प्रज्ञा० टी० (सत्तराहं थोवाणंति) सप्तानां स्तोकानामुपरीति गम्यते स्तोकलक्षणं चैवमाचक्षते"हट्ठस्स अणवगल्लस्स निरुवकिट्ठस्स जंतुणो । एगे ऊसासणीसासे एस पाणुत्ति वुच्चइ" ॥१॥ सत्त पाणूणि से थोवे सत्त थोवाणि वालवे । लवाणं सत्तहत्तरिए एस मुहुत्ते वियाहिएत्ति ॥ २ ॥ इदं जघन्यमुच्छ्वासादि तज्जघन्यस्थितिकानाश्रित्यावगन्तव्यमुत्कृष्टं चोत्कृष्टस्थितिकानाश्रित्येति ॥ भ०टी० ॥

(मुहुत्तपुहुत्तस्सत्ति) मुहूर्त्तं उक्तलक्षण एव पृथक्त्वन्तु द्विप्रभृतिरानवभ्यः संख्याविशेषः समयो प्रसिद्धः ॥ भ०टी० ॥

पुढवीकाइया णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! वेमायाए आणमंति वा जाव नीससंति वा एवं जाव मणुस्सा । वाणमंतरा जहा नागकुमारा ॥ प्रज्ञा०सू० ॥

पृथिवीकायिकसूत्रं (वेमायाए इति) विषमामात्रा तया। किमुक्तं भवति । अनियतविरहकालमात्रप्रमाणास्तेषामुच्छ्वासनिःश्वासक्रिया ॥ प्रज्ञा० टी०।भ० ॥

जोइसिया णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्कोसेण वि मुहुत्तपुहुत्तस्स जाव नीससंति वा ॥ प्रज्ञा० ॥

(जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्सेत्यादि०)पृथक्त्वं द्विप्रभृतिरानवभ्यस्तत्र यज्जघन्यं मुहूर्त्तपृथक्त्वन्तद्विंत्रा मुहूर्त्ताः, यच्चोत्कृष्टं तदष्टौ नव वेति, ॥ टी० ॥ भ० ॥

वेमाणिया णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्कोसेणं तेत्तीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । सोहम्मदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्कोसेणं दोण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । ईसाणगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सातिरेगस्स मुहुत्तपुहुत्तस्स उक्कोसेणं सातिरेगाणं दोण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा सणंकुमारदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं दोण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । माहिंदगदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं दोण्हं पक्खाणं सातिरेगाणं, उक्कोसेणं सातिरेगाणं सत्तण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । बंभलोयदेवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तण्हं पक्खाणं, उक्कोसेणं दसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । लंतगदेवा णं भंते ! कवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं दसण्हं पक्खाणं, उक्कोसेणं चउदसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । महासुक्कदेवा णं भंते ! केवइलास्स आणमंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं चोदसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तरसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । सहस्सारगदेवा णं भंते ? केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तरसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं अट्ठारसण्हं पक्खाणं जाव नीससंति वा । आणयदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठारसण्हं पक्खाणं उक्कोसेणं एगूणवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । पाणयदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं एगूणवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं वीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । आरणदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं वीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं एक्कवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । अच्चुयदेवा णं केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्कवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं बावीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । हेट्ठिमहेट्ठिमगेविज्जदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं बावीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं तेवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा हेट्ठिममज्झिमगेविज्जदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं तेवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं चउव्वीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । हेट्ठिमउवरिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ? केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं चउव्वीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं पणवीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । मज्झिमहेट्ठिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते! केवइ-

कालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं पणवीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं छव्वीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा मज्झिममज्झिमगे विज्जगा णं देवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं छव्वीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं सत्तावीसाए पक्खाणं जाव नीससंवा मज्झिमउवरिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ? केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं सत्तावीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं अट्ठावीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । उवरिमहेट्ठिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठावीसं पक्खाणं उक्कोसेणं एगूणतीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा उवरिममज्झिमगेविज्जगा णं देवा णं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं एगूणतीसाए पक्खाणं उक्कोसेणं तीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा उवरिमउवरिमगेविज्जगा णं भंते ? देवा णं केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं तीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं एक्कतीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । विजयवेजयंतजयंतअपराजितविमाणेसु णं भंते ! देवा णं केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्कतीसाए पक्खाणं, उक्कोसेणं तेत्तीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा सव्वट्ठसिद्धदेवा णं भंते ! केवइकालस्स जाव नीससंति वा ? गोयमा ! अजहन्नमणुक्कोसेणं तेत्तीसाए पक्खाणं जाव नीससंति वा । प्रज्ञा० ॥

तथा देवेषु यो यथा महायुः स तथा सुखी सुखितानां च यथोत्तरं महान् उच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहकालो दुःखरूपत्वादुच्छ्वासनिःश्वासक्रियायास्ततो यथा यथाऽऽयुषः सागरोपमवृद्धिस्तथा तथोच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहप्रमाणस्यापि पक्षवृद्धिः ॥ टी० प्रज्ञा० ॥

(सागरादिविमानेषु देवतयोपपन्नानामानप्राणादिर्वैमाणिय शब्दे) ॥ सम० ॥

द्वीन्द्रियादीनामानप्राणाद्यस्तित्वं भगवत्याम् यथा-

जे इमे भंते ! वेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचेंदिया । जीवा एएसि णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा निस्सासं वा जाणामो पासामो जे इमे पुढविकाइया जाव वणप्फइकाइया एगिंदिया जीवा एएसि णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा निस्सासं वा ण जाणामो ण पासामो, एएसि णं भंते ! जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्ससंति वा ? हंता गोयमा ! एएवि णं जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्ससंति वा ॥ भ० २ श० १ उ० ॥

(जे इमे इत्यादि) यद्यप्येकेन्द्रियाणामागमादिप्रमाणाज्जीवत्वं प्रतीयते तथापि तदुच्छ्वासादीनां साक्षादनुपलम्भाज्जीवच्छरीरस्यं च निरुच्छ्वासादेरपि कदाचिद्दर्शनात् पृथिव्यादिषूच्छ्वासादि विषया शंका स्यादिति तन्निरासाय तेषामुच्छ्वासादिकमस्तीत्येतस्यागमप्रमाणसिद्धस्य प्रदर्शनपरमिदं सूत्रमवगन्तव्यमिति ॥ भ० ॥ टी० ॥

उच्छ्वासाद्यधिकाराज्जीवादिषु पंचविंशतौ पदेषूच्छ्वासादिद्रव्याणां स्वरूपनिर्णयाय प्रश्नयन्नाह-

किण्णं भंते ! एते जीवा आण० पाण० उस्स० निस्स० गोयमा ! दव्वओ णं अणंतपएसियाइं दव्वाइं, खित्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं कालओ अण्णयरट्ठिइयाइं भावओ वण्णमंताइं गंधमंताइं रसमंताइं फासमंताइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्ससंति वा । जाइं भावओ वण्णमंताइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्ससंति वा ताइं किं एगवण्णाइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्सासंति वा आहारगमो नेयव्वो जाव पंचदिसं ॥ भ० २ । १॥

(किण्णं भंते ! जीवेत्यादि) किमित्यस्य सामान्यनिर्देशत्वात्कानि किंविधानि द्रव्याणीत्यर्थः (आहारगमो नेयव्वोत्ति) प्रज्ञापनाया • अष्टाविंशतितमाहारपदोक्तसूत्रपद्धतिरिहाध्येयेत्यर्थः सा चेयं-"दुवण्णाइं तिवण्णाइं जाव पंचवण्णाइं पि जाइं वण्णओ कालाइं ताइं किं एगगुणकालाइं जाव अणंतगुणकालाइं पि,, इत्यादिरिति ॥ टी०-भ०॥

किण्णं भंते ! णेरइया आणमंति वा पाणमंति वा उस्संति वा निस्ससंति वा तं चेव जाव नियमा छद्दिसिं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा, जीवे एगिंदिया वाघाया निव्वाघाया भाणियव्वा, सेसा नियमा छद्दिसिं । भ. २ श. उ. १

(जीवेगिंदिपत्यादि) जीवा एकेन्द्रियाश्च (वाघाय निव्वाघायत्ति) मतुब्लोपाद् व्याघातनिर्व्याघातवन्तो भणितव्या इह चैवं पाठेऽपि निर्व्याघातशब्दः पूर्वं द्रष्टव्यस्तदभिलापस्य सूत्रे तथैव दृश्यमानत्वात् । तत्र जीवा निर्व्याघातसव्याघाताः सूत्र एव दर्शिता, एकेन्द्रियास्त्वेवं-(पुढविकाइया णं भंते ! कइदिसिं आणमंति ? गोयमा ! निव्वाघाए णं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सियेत्यादि एव मप्कायादिष्वपि तत्र निर्व्याघातेन षड्दिशं षड्दिशो यत्रानमनादौ तत्तथा । व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशं, स्याच्चतुर्दिशं, स्यात्पंचदिशं, आनमंति यतस्तेषां लोकान्तवृत्तावलोकेन आदिदिक्षूच्छ्वासादिपुद्गलानां व्याघातः सम्भवतीति । (सेसा नियमा छद्दिसिंति) शेषा नारकादित्रसाः षड्दिशमानमंति तेषां हि त्रसनाड्यन्तर्भूतत्वात् षड्दिशमुच्छ्वासादिपुद्गलग्रहोऽस्त्येवेति । टी०भ० ॥

अथैकेन्द्रियाणामुच्छ्वासादिभावादुच्छ्वासादेश्च वायुरूपत्वात् किं वायुकायिकानामप्युच्छ्वासादिना वायुनैव भवितव्यमुतान्येन केनापि पृथिव्यादीनामिव तद्विलक्षणेनेत्याशंकायां प्रश्नयन्नाह ।। भ० ॥

वाउयाए णं भंते ! वाउयाए चेव आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ? हंता गोयमा ! वाउयाए णं जाव नीससंति वा ॥ भ० २ श० १ उ० ॥

(वाउयाए णमित्यादि) अथोच्छ्वासस्यापि वायुत्वादन्येनोच्छ्वासवायुना भाव्यं । तस्याप्यन्येनैवमनवस्था, नैवमचेतनत्वात्तस्य, किञ्च योऽयमुच्छ्वासवायुः स वायुत्वेऽपि न वायुसम्भव्यौदारिकवैक्रियशरीररूपः तदीयपुद्गलानामानप्राणसंज्ञितानामौदारिकवैक्रियशरीरपुद्गलेभ्योऽनन्तगुणप्रदेशत्वेन सूक्ष्मतया एतच्छरीराव्यपदेशत्वात् तथा च प्रत्युच्छ्वासादीनामभाव इति नानवस्था ॥ टी० भ० ॥ संख्येयावलिकाप्रमाणे एकोच्छ्वासात्मके कालविशेषे च । संख्येया आवलिका आणत्ति आण एक उच्छ्वास इत्यर्थ इति ॥ अनु०॥जी०॥कर्म० ॥ ज्ञा० ॥ स्था० ॥ सूर० ॥ भ० ॥

पुढविकाइया णं भंते ! पुढविकाइयं चेव आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ? हंता गोयमा ! पुढवीकाइया पुढवीकाइयं चेव आणमंति वा जाव नीससंति वा । पुढवीकाइया णं भंते ! आउकाइयं आणमंति वा जाव नीससंति वा ! हंता गोयमा ? पुढवीकाइया णं आउकाइये आणमंति वा जाव नीससंति वा एवं तेउकाइम वाउकाइयं एवं वणस्सइकाइयं आउकाइया णं भन्ते ! पुढविकाइयं आणमंति वा पाणमंति वा एवं चेव, आउकाइयं चेव आणमंति वा एवं चेव एवं तेऊवाऊवणस्सइकाइयं। तेऊकाइया णं भन्ते ! पुढवीकाइयं आणमंति वा जाव वणस्सइकाइया णं भन्ते ! वणस्सइकाइयं चेव आणमंति वा तहेव ॥भ० ॥ श० ९ । उ० ३४ ।

(पुढविकाइया णं भंते इत्यादि) इह पूज्यव्याख्या । यथा वनस्पतिरन्यस्योपर्यन्यः स्थितस्तत्तेजोग्रहणं करोति एवं पृथिवीकायिकादयोऽप्यन्योन्यसम्बद्धत्वात्तत्तद्रूपं प्राणापानादि कुर्वन्तीति, तत्रैकः पृथिवीकायिकोऽन्यं स्वसम्बद्धं पृथिवीकायिकमनिति तद्रूपमुच्छ्वासं करोति यथोदरस्थितकर्पूरः पुरुषः कर्पूरस्वभावमुच्छ्वासं करोति एवमप्कायादिकावित्येवं पृथिवीकायिकसूत्राणि पञ्च एवमेवाप्कायादयः प्रत्येकं पञ्च सूत्राणि लभन्त इति पञ्चविंशतिसूत्राण्येतानि ॥ टी० भ० ॥

पुढवीकाए णं भंते ! पुढवीकाइयं चेव आणममाणे वा पाणममाणे वा ऊससमाणे वा नीससमाणे वा कइकिरिए ? गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । पुढवीकाइए णं भन्ते ! आउकाइयं आणममाणे वा एवं चेव, एवं जाव वणस्सइकाइए, एवं आउकाइए णवि सव्वे भाणियव्वा, एवं तेऊकाइए णवि, एवं वाऊकाइए णवि एवं वणस्सइकाइए णवि जाववणस्सइकाइए णं भंते वणस्सइकाइयं चेव आणममाणे वा पुच्छा गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए वाउकाइए णं भन्ते ! रुक्खस्स मूलं पञ्चालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कइकिरिए ? गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । एवं कंदं एवं जाव वीयं पवालेमाणे वा पुच्छा ? गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय पंचकिरिए, सेवं भन्ते २ त्ति ॥ भ० ९ श० ॥ ३४ उ० ॥

क्रियासूत्राण्यपि पंचविंशतिस्तत्र (सिय किरिएत्ति) यदा पृथिवीकायिकादिः पृथिवीकायिकादिरूपमुच्छ्वासं कुर्वन्नपि न तस्य पीडामुत्पादयति स्वभावविशेषात्तदासौ कायिक्यादित्रिक्रियः स्यात् । यदा तु तस्य पीडामुत्पादयति तदा पारितापनिकक्रियाभावाच्चतुष्क्रियः, प्राणातिपातिसद्भावे तु पंचक्रिय इति । क्रियाधिकारादेवाह (वाउकाइए ण मित्यादि) इह च वायुना वृक्षमूलस्य प्रचलनं प्रपातनं वा तदा सम्भवति यदा नदीभित्त्यादिषु पृथिव्याऽनावृतं तत्स्यादिति, अथ कथं प्रपातने त्रिक्रियात्वं परितापादेः सम्भवादुच्यते-अचेतनमूलापेक्षयेति ॥ टी० ॥ भ० ॥ श०९उ० ३४ ॥

आणंत–आनन्त्य–न अनन्त एव स्वार्थे ष्य ॥ अनन्ते, असीमे, अनन्तस्य भावः ष्यञ् । सीमाशून्यत्वे, नाशराहित्ये । ॥ वाच० ॥

आणंतरिय--आनन्तर्य्य–न० अनन्तरमेव चतुर्व० स्वार्थे ष्यञ् अव्यवहिते, अनन्तरस्य भावे ष्यञ् । अव्यवधाने ॥ वाच० ॥ अनुक्रमे, "आणंतरियं णाम आणंतरियंति वा अणुपरिवाडित्ति वा अणुक्कमेत्ति वा एगट्ठा,, ॥ आ० चू० ॥

आणंद--आनन्द--पुं०आ-नन्द-घञ्० चित्ताह्लादे,॥ औप० ॥ सुखे,॥ स्था० ॥ सुखविशेषे, ॥ पं०सू० ॥ हर्षे, ॥ दश० ॥ अभिलषितार्थावाप्तिजन्ये मानसे विकारे, "का अरती के अणंदे,, इष्टाप्राप्तिविनाशोत्थो मानसो विकारो रतिरभिलषितार्थावाप्तावानन्द इति ॥ आचा० ॥ दुःखाभावे, ब्रह्मणि, अर्शआदित्वादच् । अनन्दवति, त्रि० । वाच० । अहोरात्रभवे त्रिंशन्मुहूर्त्तान्तर्गते स्वनामख्याते षोडशे मुहूर्त्ते, ॥ ज्यो० ॥ कल्प० ॥ जं० ॥ चं० ॥ (समवायाङ्गे तु गणनया एकादशो मुहूर्त्त आनन्द इति) ॥ सम० ॥ स्वनामख्याते षष्ठे वलदेवे (तद्वक्तव्यता वलदेवशब्दे) सम० ॥ आव० ॥ तीर्थ० ॥ स्वनामख्याते शीतलजिनस्य प्रथमशिष्ये च । सम० । भगवत ऋषभदेवस्य शतपुत्रान्तर्गते स्वनामख्याते पुत्रे,। कल्प० स्वनामख्याते भगवतो महावीरस्यान्तेवासिनि, ॥ ॥ स्था० ॥ "समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी आणंदे णामं थेरे,, (तद्वक्तव्यता गोशालकशब्दे) ॥ भ० ॥

धरणस्य नागेन्द्रस्य नागराजस्य स्वनामख्याते रथानीकाधिपतौ, ॥ स्था० ॥ गंधमादनवक्षस्कारपर्वतस्थे स्वनामख्याते देवे, ॥ जं० ॥ पुष्करवरद्वीपार्द्धस्थितमानुषोत्तरपर्वतस्थे स्वनामख्याते सुवर्णकुमारे, ॥ द्वीप०॥ स्वनामख्याते पितृसेनकृष्णाङ्गजे, तद्वक्तव्यता प्रतिबद्धे निरयावलिकोपाङ्गे द्वितीयवर्गस्य कल्पावतंसिकाभिधस्य नवमेऽध्ययने च ॥ निर० ॥ तद्वक्तव्यता यथा पितृसेन कृष्णाङ्गजो नवमः वर्षद्वयं व्रतपर्य्यायपरिपालनं कृत्वा प्राणतदेवलोके दशमे उत्पद्य एकोनविंशतिसागरोपमायुरनुपाल्य ततश्च्युतो विदेहे सेत्स्यतीति नवममध्ययनम् ॥ निर० ॥ वाणिजग्रामस्थे स्वनामख्याते श्रावके, ॥ उपा० ॥ नि० ॥ संथा० ॥ आ० म० द्वि० ॥ भ० ॥

आनन्दाभिधानोपासकवक्तव्यता प्रतिबद्धमध्ययनमानन्दः ॥ उपा० ॥ आनन्दो वाणिजग्रामाभिधाननगरवासी महर्द्धिको गृहपतिर्महावीरेण बोधित एकादशोपासकप्रतिमां कृत्वोत्पन्नावधिज्ञानो मासिक्या संलेखनया सौधर्ममगमदिति वक्तव्यता प्रतिबद्धे उपासकदशायाः प्रथमेऽध्ययने च ॥स्था० ॥ (तद्वक्तव्यतोपासकदशायां यथा– पढमस्स णं भन्ते ! जाव संपत्ते णं के अट्ठे पण्णत्ते? एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणियग्गामे णामं णयरे होत्था । वण्णओ तस्स णं वाणियग्गामस्स णयरस्स वहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए दूयपलासे चेइए । तत्थ णं वाणियग्गाम जियसत्तू राया वण्णओ । तत्थ णं वाणियग्गामे आणंदे णामं गाहावई परिवसइ अड्ढे जाव अरिभूए तस्स णं आणंदस्स गाहावइस्स चत्तारि हिरण्णकोडीओ णिहाणपत्ताओ चत्तारि हिरण्णकोडीओ वुड्ढिपत्ताओ चत्तारि हिरण्णकोडीओ पवित्थरपत्ताओ चत्तारिव्वया दश गोसाहस्सीणं वएणं होत्था, से आणंदे गाहावई वहूणं ईसर जाव सत्थवाहाणं वहूसु कज्जेसु य कारणेसु य–मंतेसु य कुटुंवेसु य गुज्झेसु य रहस्सेसु य निच्छएसु य ववहारेसु य आपुच्छिणिज्जे । पडिपुच्छिणिज्जे सयस्स वि य णं कुटुंवस्स मेढिभूए आहारे आलंवणे चक्खुमेढिभूये सव्वकज्जवड्ढावए आवि होत्था । तस्स णं आणंदस्स सिवाणंदा णामं भारिया होत्था अहीण जाव सुरूवा । आणंदस्स गाहावइस्स इट्ठा आणंदेणं गाहावइणा सद्धिं अणुरत्ता अविरत्ता इट्ठा सद्द जाव पंचविहे माणुस्सए कामभोए पच्चणुब्भवमाणी विहरइ तस्स णं वाणियग्गामस्स वहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए तत्थ णं कोल्लागए णामं सन्निवेसे होत्था । रिद्धित्थिमिए पासादीए तत्थणं कोल्लाए सन्निवेसे आणंदस्स गाहावइस्स बहवे मित्तिणाइ णियगसयणसंबंधि परिजणे परिवसइ । अड्ढे जाव अपरिभूए । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जाव समोसरिए परिसानिग्गया कोणिए राया जहा जियसत्तू राया णिग्गच्छति २ त्ता जाव पज्जुवासइ तए णं से आणंदे गाहावई । इमी से कहाए लद्धट्ठे समाणे । एवं खलु समणे भगवं जाव विहरइ । तं महाफलं गच्छामि णं जाव पज्जुवासामि । एवं संपेहेइ ण्हाये सुद्धप्पावेसाइं । अप्पमहग्घाभरणा । साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ २त्ता स कोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं माणुस्सवग्गुरापरिक्खित्ते पायविहारचारेणं, वाणियग्गामं णयरं मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ २ त्ता जे णामे व दूवपलासे चेइए जेणे व समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छति २ त्ता तिक्खुत्तो वंदइ णमंसइ । जाव पज्जुवासइ, तए णं समणे भगवं महावीरे आणंदस्स गाहावइस्स तीसे य महइ धम्मकहाए परिसा पडिगया राया वि य गओ तए णं से आणंदे गाहावई समणस्स भगवओ अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठ जाव एवं वयासी । सद्दहामि णं भंते ! णिग्गंथं पवयणं एवमेयं भंते ! तहमेयं भंते ! अवितह मेयं भंते ! इच्छियमेयं भंते ! पडिच्छिय मेयं भंते ! जाव सेहेयं । तुब्भे वयहत्तिकट्टु जहा णं देवाणुप्पिया णं अंतिए बहवेराइसरतलवरमाडंवियकोडंवियसेट्ठिसत्थवाहप्पभइया । आगारओ अणगारियं पव्वइया जाव पव्वइत्ता । णो खलु तहा अहं संचाएमि । मुंडे जाय पव्वइत्तए अहण्णं देवाणुप्पिया णं अंतिए पंचाणुव्वयं सत्तसिक्खाव्वयं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जिस्सामि । जहासुहं मा पडिबंधं करेह । तए णं से आणंदे गाहावइसमणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए तप्पढमयाए थूलगं पाणाइवायं पच्चक्खामि । जावजीवाए । दुविहं तिविहेणं ण करेमि ण कारवेमि मणसा वयसा कायसा ॥ १ ॥ तयाणंतरं च णं थूलगं मुसावायं पच्चक्खामि जावज्जीवाए दुविहं तिविहे णं ण करेमि ण कारवेमि मणसा वयसा कायसा ॥ २ ॥ तदाणंतरं च णं थूलगं अदिण्णादाणं पच्चक्खामि दुविहं तिविहेणं ण करेमि ण कारवेमि मणसा वयसा कायसा ॥ ३ ॥ तदाणंतरं च णं सदारसंतोसिए परिमाणं करेइ णण्णत्थे काए सिवाणंदाए भारियाए अवसेसं सव्वं मेहुणविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं इच्छापरिमाणं करेइ हिरण्णसुवण्णविहिपरिमाणं करेइ णण्णत्थ चउहिं हिरण्णकोडीहिं णिहाणपत्ताहिं चउहिं वुड्ढि चउहिं वित्थरमाणपत्ताहिं अवसेसं सव्वं हिरण्णसुवण्णविहिं पच्चक्खामि तयाणंतरं च णं चउप्पयविहिंपरिमाण करेइ । णण्णत्थ चउहिं वएहिं दसगोसाहस्सिएणं वएणं अवसेसं सव्वं चउतुप्पयविहिं पच्चक्खामि तयाणंतरं च णं खेत्तवत्थुपरिमाणं करेइ णण्णत्थ पंचहिं हलसएहिं णियत्तणसइएहिं हलेणं अवसेसं सव्वं खेत्तवत्थुं पच्चक्खामि तयाणंतरं च णं सगडविहिपरिमाणं करेइ । णण्णत्थ पंचहिं सगडसएहिं दिसाजत्तिएहिं पंचहिं सगडीसएहिं संवहणिएहिं अवसेसं सव्वं सगडविहिं पच्चक्खामि तयाणंतरं च णं वाहणविहिपरिमाणं करेइ । णण्णत्थ चउहिं वाहणेहिं दिसाजत्तिएहिं चउहिं वाहणेहिं संवाहणिएहिं अवसेसं सव्वं वाहणविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं उवभोगपरिभोगविहिं पच्चक्खामि तयाणंतरं च णं ण्हाणमाणे उल्लणियाविहिपरिमाणं करेइ । णण्णत्थ एगेणं गंधकासाइए अवसेसं सव्वं उल्लणियाविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं दंतवणविहिं पच्चक्खामि । णण्णत्थ एगेणं अल्ललट्ठीमहुएणं अवसेसं दंतवणविहिं पच्चक्खामि तयाणंतरं च णं फलविहिपरिमाणं करेइ णण्णत्थ एगेणं खीरामलएणं अवसेसं सव्वं फलविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं अब्भिगणविहिपरिमाणं करेइ णण्णत्थ सयपागसहस्सपागेहिं तेल्लेहिं अवसेसं अब्भिगणविहिं पच्चक्खामि तयाणंतरं च णं उवट्टणविहिपरिमाणं करेइ णण्णत्थ एगेणं सुरभिणा गंधद्धूएणं अवसेसं उवट्टणविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं मज्जणविहिपरिमाणं करेइ णण्णत्थ अट्ठहिं उट्टिएहिं उदगस्स घडएहिं अवसेसं मज्जणविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं वत्थविहिपरिमाणं करेइ । णण्णत्थ एगेणं खोमयजुयलेणं अवसेसं वत्थविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं विलेवणविहिपरिमाणं करेइ । णण्णत्थ अगरुकुंकुमचंदणमाइएहिं अवसेसं विलेवणविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं पुप्फविहिपरिमाणं करेइ । णण्णत्थ एगेणं सुद्धपउमेणं मालतिकुसुमदामेणेण वा अवसेसं पुप्फविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं आभरणविहिपरिमाणं करेइ । णण्णत्थ मट्ठकणेज्जएहिं णाममुद्दिएहिं अवसेसं आभरणविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं धूवणविहिपरिमाणं करेइ । णण्णत्थ अगरुतुरुक्कधूवमाइएहिं अवसेसं धूवणविहिं पच्चक्खामि तयाणंतरं च णं भोयणविहिपरिमाणं करेमाणे पेज्जविहिपरिमाणं करेइ

णण्णत्थ एगाए कट्ठपेज्जाए अवसेसं पेज्जविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं भक्खणविहिपरिमाणं करेइ। णण्णत्थ एगेहिं घयपुन्नेहिं खंडखज्जएहिं वा अवसेसं भक्खणविहिं पच्चक्खामि। तयाणंतरं च णं ओयणविहिपरिमाणं करेइ। णण्णत्थ कलमसालिओदणेण अवसेसं ओदणविहिं पच्चक्खामि। तयाणंतरं च णं सूवविहिपरिमाणं करेइ णण्णत्थ कलायसूवेण वा मुग्गमाससूवेण वा अवसेसं सूवविहिं पच्चक्खामि। तयाणंतरं च णं घयविहिपरिमाणं करेइ। णण्णत्थ सारएणं गोघयमंडेणं अवसेसं घयविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं सागविहिपरिमाणं करेइ । णण्णत्थ साएणं वासोतत्थियमंडुक्कियसाएणं वा अवसेसं सागविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं माहुरयविहिपरिमाणं करेइ । णण्णत्थ एगेणं पालंगामाहुरएणं अवसेसं माहुरयविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं जेमणविहिपरिमाणं करेइ । णण्णत्थ सेहंवदालियवेहिं अवसेसं जेमणविहिं पच्चक्खामि । तयाणंतरं च णं पाणियविहिपरिमाणं करेइ । णण्णत्थ एगेणं अंतलिक्खोदएणं अवसेसं पाणियविहिं पच्चक्खामि तयाणंतरं च णं सुहवासविहिपरिमाणं करेइ । णण्णत्थ पंचसोगंधिएणं तंबोलेणं अवसेसं सुहवासविहिं पच्चक्खामि। तयाणंतरं च णं चउव्विहं अणत्थदंडं पच्चक्खामि । तं जहा- अवज्झाणाचारियं पमायाचरियं हिंसप्पयाणं पावकम्मोवएसे। इह खलु आणंदाइ समणे भगवं महावीरे आणंदं समणोवासगं एवं वयासी। एवं खलु आणंदाइ समणोवासएणं अभिगयजीवाजीवेणं उवलद्धपुण्णपावेहिं आसवसंवरनिज्जराकिरियाअहिगरणबंधमुक्खकुसलेणं असहिज्जदेवासुरनागसुवन्नजक्खरक्खसाकिंनरकिंपुरुसगरुलगंधव्वमहोरगाइएहिं देवगणेहिं निग्गंथाओ पावयणाओ अणतिक्कमणिज्जेणं समत्तस्स पंच अइयारा पेयाला जाणियव्वां॥ न समारियव्वा। तंजहा संका, कंखा, वितिगिच्छा, परपासंडपसंसा, परपासंडसंथवो । तदाणंतरं च णं थूलयस्स पाणाइवायवेरमणस्स समणोवासएणं पंच अइयारा पेयाला जाणियव्वा । न समायरियव्वा । तंजहा- वह, वंध, च्छविच्छेए, अइभारे, भत्तपाणवोच्छेए, । तयाणंतरं च णं थूलगमुसावायवेरमणस्स पंचविहे पणत्ते । तंजहा—कण्णालियं, गोमालियं, भोमालियं, णासावहारो, कूडसक्खे संधिकरणे, । थूलगमुसावायस्स पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा । तंजहा सहसा भक्खाणे, रहसा भक्खाणे, सदारमंतभेए, मोसोवएसेए, कूडलेहकरणे, य । तयाणंतरं च णं थूलगअदिण्णादाणस्स पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा । तंजहा तेनाहडे, तक्करप्पउगे, विरुद्धरज्जाइक्कमे, कूडतुल्लकूडमाणे, तप्पडिरूवगववहारे, । तयाणंतरं च णं सदारसंतोसिए पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरिव्वा । तं० इत्तरियपरिग्गहियागमणे, अपरिग्गहियागमणे, अणंगकीडा, परवीवाहकरणे, कामभोएसु तिव्वाभिलासे, । तयाणंतरं च णं इच्छापरिमाणस्स समणोवासएणं पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा । तं० धणधन्नपमाणाइक्कमे, खेत्तवत्थुप्पमाणाइक्कमे, हिरण्णसुवण्णपरिमाणा इक्कमे दुपयचउप्पयरिमाणाइक्कमे कुवियपरिमाणाइक्कमे तयाणंतरं च णं दिसिविदिसि पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा तं० उड्ढादिसि परिमाणाइक्कमे अहोदिसिपरिमाणाइक्कमे, चउदिसि परिमाणाइक्कमे खेत्तवुड्ढिस्स अंतरड्ढा। तयाणंतरं च णं उवभोगपरिभोगे दुविहे पण्णत्ते तं० भोयणतो कम्मतो य। तत्थ णं भोयणतो समणोवासएणं पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा ॥ तं० सच्चित्ताहारे सच्चित्तपडिबद्धाहारे अप्पओलितो सहिभक्खणया । दुप्पोलितो सहिभक्खणया तुच्छो सहिभक्खणया । कम्मतो णं समणोवासएणं पन्नरस कम्मादाणाइं जाणियव्वाइं न समायरियव्वाइं ॥ तं० ॥ इंगालकम्मे १ वणकम्मे २ साडियकम्मे ३ भाडियकम्मे ४ कोडीयकम्मे ५ दंतवाणिज्जे ६ केशवाणिज्जे ७ रसवाणिज्जे ८ लक्खवाणिज्जे ९ विशवाणिज्जे १० जंतपीलणकम्मे ११ निल्लंच्छणकम्मे १२ दवग्गिदावणया १३ सरदहतलावसोसणया १४ असइजणपोसया १५ तयाणंतरं च णं अणत्थ दंडे चउव्विहे पणत्ते तं०—अवज्झाणायरिए, पमायायरिए हिंसप्पयाणे पावकम्मोवएसे तस्स णं अणट्ठा दंडवेरमणस्स समणोवासगस्स पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा तं०—ह्राणवट्टणवन्नगविलेवणे सद्दरूवरसगंधे वत्थासणआभरणे पडिक्कमणे देवस्सियं सव्वं ॥ १ ॥ कंदप्पे १ कुक्कुइए २ मोहरिए ३ असंजुत्ताहिकरणे ४ उवभोगपरिभोगातिरित्ते ५ तयाणंतरं च णं सामाइयस्स पंच अइयारा समणोवासएणं जाणियव्वा न समायरियव्वा। तंजहा मणदुप्पडिहाणे १ कायदुप्पडिहाणे २ वइदुप्पडिहाणे ३ सामाइयस्स सति अकरणया ४ सामाइयस्स अणवट्ठियस्स करणया ५ तयाणंतरं च णं देसावगासियस्स समणोवासएण पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा तजहा आणवणपओगे ॥ १ ॥ पेसवणपओगे २ सद्दाणुवाए ३ रूवाणुवाए ४ वहियापोग्गलपक्खवे ५ तयाणंतरं च णं पोसहोववासस्स समणोवासएणं । पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा ॥ तंजहा अप्पडिलेहियदुप्पडिलेहियसिज्जासंथारे १ अप्पमज्जियदुप्पमज्जियसिज्जासंथारे २ अप्पडिलेहियदुप्पडिलेहियउच्चारपासवणभूमी ३ अप्पमज्जियदुप्पमज्जियउच्चारपासवणभूमी ४ पोसहोववासस्स सम्मं अणणुपालणया । तयाणंतर च णं अहासंविभागस्स पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा। तंजहा सच्चित्तनिक्खेवणया १ सच्चितप्पेहणया २ कालाइक्कमदाणे ३ परववदेशे ४ मच्छरया । तयाणंतरं च णं अपच्छिममारणंतियसंलेहणाज्झूसणाराहणाए । पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा ॥ तंजहा इह लोगासंसप्पओगे॥१ परलोगासंसप्पओगे २ जीवियासंसप्पओगे ३ मरणासंसप्पओगे ४ कामभोगासंसप्पओगे ५ तए णं से आणंदे गाहावई समणस्स भगवतो अंतिए पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालविहं सावगधम्मं पडिवज्जइ २त्ता । समणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ २त्ता एवं वयासी। णो खलु भंते ! कप्पइ । अज्जप्पभिइ अण्णउत्थिया वा अण्णउत्थियदेवयाणि वा अण्णउत्थियपरिग्गहियाणि वा अरिहंतचेइयाइं वंदित्तए वा णमंसित्तए वा पुव्विं अणालत्तेणं आलवित्तए वा संलवित्तए वा तेसिं असणं वा ४ दाउं वा अणुप्पयाउं वा णण्णत्थ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं बलाभिओगेणं देवयाभिओगेणं गुरुनिग्गहएणं

वित्तिकंतारेणं कप्पइ मे समणे निग्गंथे फासुएणं एस णिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थपडिग्गहकंबलपायपुंछणेणं पीढफलगसेज्जासंथारएणं ओसहभेसज्जेण य पडिलाभेमाणस्स विहरत्तए त्तिकट्टु । इमं एयाणुरूवं अभिग्गहं अभिगिह्लइ२त्ता पसिणाइ पुच्छइ २ त्ता अट्ठाइ आइयइ समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो वंदइ२त्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ दूइपलासाओ चेइयाओ पडिणिक्खमइ२त्ता जेणेव वाणियगामे णयरे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छिइ२त्ता सिवाणंदं भारियं एवं वयासी,। एवं खलु देवाणुप्पिए ! समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं णिसंमे सेविए मे धम्मे इच्छिए पडिच्छिए अभिरुइए तं गच्छ णं तुमं देवाणुप्पिया समणं भगवं महावीरं वंदाहि जाव पज्जुवासाहि समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पंचाणुव्वत्तियं सत्तसिक्खावत्तियं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जाहि । तए णं सा सिवाणंदा भारिया आणंदेणं समणोवासएणं एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठा कोडुंवियपुरिसे सद्दावेइ२त्ता एवं वयासी खिप्पमेव लहु करणं जाव पज्जुवासति । तए णं समणे भगवं महावीरे सिवाणंदाए भारियाए । तीसे य महइधम्मकहा तए णं सा सिवाणंदा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सुच्चा हट्ठा जाव गिहिधम्मं पडिवज्जइ २ त्ता तामेव धम्मियं जाणपवरं दुरूहइ २ त्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया । भंतेत्ति भयवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ २ त्ता । एवं वयासी भंते ! आणंदे समणोवासए देवाणुप्पिया णं अंतिये मुंडे जाव पवत्तए णो इणट्ठे गो० तए णं से आणंदे णं समणोवासए णं वहूणं वासाइं समणोवासगपरियायं पाउणी २ त्ता । जाव सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववज्जिहित्ति । तत्थ णं अत्थेगइया णं देवा णं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता । तत्थ णं आणंदस्स णं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता । तत्ते णं समणे भगवं महावीरे अण्णया कयाइं वहिया जाव विहरंति । तत्तेणं से आणंदे समणोवासए जाए अभिगयजीवाजीवे जाव पाडलाभेमाणे विहरइ । तए णं सा सिवाणंदा भारिया समणोवासिया जाया जाव पडिलाभेमाणी विहरइ । तए णं तस्स आणंदस्स समणोवासगस्स उच्चावएहिं सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं अप्पाणं भावेमाणस्स चोद्दससंवच्छराइं वीइक्कंताइं पण्णरससंवच्छरस्स अंतरा वट्टमाणस्स अण्णया कयाइं पुव्वरत्ता० । धम्मजागरियं जागरमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए समुप्पन्ने । एवं खलु अहं वाणियग्गामे नयरे वहूणं ईसरजावसयसावियकुडुंबजावआधारे । तं० एतेणं वक्खेणं अहं णो संचरामि समणस्स भगवतो महावीरस्स अंतिए धम्मपण्णत्ति उपसंपज्जित्ताणं विहरित्तए । तं० से यं खलु ममं कल्लं जाव जलंते विपुलं असणं ४ । जहापूरणो जाव जेट्ठपुत्तं कुडुंबे ठवित्ता तं मित्तजेट्ठपुत्तं च आपुच्छित्ता कोल्लाए संनिवेसे णायकुलंसि । पोसहसालं पडिलेहित्ता समणस्स भगवओ अंतिए धम्मपण्णत्तिं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए । एवं संपे० कल्लं विउलं तहेव जिमितभुत्तं तं मित्तविउलेणं पुप्फसक्कारेइ संमाणेइ २ त्ता तस्सेव मित्तपुरओ जेट्ठपुत्तं सद्दावेइ २ त्ता । एवं वयासी एवं खलु पुत्ता ! अहं वाणियग्गामे बहूणि ईसर जहा चिंतेइ जाव विहरित्तए । तं सेयं खलु मम इयाणिं तुमं सयस्स कुडुंबस्स आलंवणधट्ठा वित्ता जाव विहरइ । तए णं जेट्ठपुत्ते आणंदस्स समणो० । तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ । तए णं से आणंदे समणोवासए तस्सेव मित्तपुरओ जेट्ठपुत्तं कुडुंबे ठवेइ २ त्ता । एवं वयासी । माणं देवा तुब्भे अज्जप्पभिइं केइ ममं बहुसु कज्जेसु आपुच्छत्तं वा पडिपुच्छत्तं वा ममं अट्ठाए असणं वा । ४ । उवक्खडं वा उदकरेउ वा जेट्ठपुत्तमित्तणाइं आपुच्छइ २ त्ता सयाओ गिहाओ पडिणिक्खमइ २ त्ता वाणियग्गामे णयरे मंज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ २ त्ता जेणेव कोल्लाए सन्निवेसे जेणेव नायकुले जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ २ त्ता पोसहसालं पमज्जइ २ त्ता उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ २ त्ता दब्भसंथारं संथरइ २ त्ता दब्भसंथारयं दूरूहइ पोसहसालाते पोसहिते दब्भसंथारोवगये समणस्स भगवओ अंतियं धम्मपण्णत्ति उवसंपज्जित्ताणं विहरइ । तए णं से आणंदे स० पढमं उवासगपडिमं उ० विहरइ । पढमं उवा० अहासुत्तं ४ सम्मं काएणं फासेइ । जाव आराहेइ । तए णं से आणंदे स० । दोच्चं उव० एवं तच्च० चउत्थं० पंचमं छट्ठं सत्तमं आट्ठमं नवमं दशमं एक्कारसमं जाव आराहेइ । तए णं से आणंदे समणोवासए इमेणं एयारूवेणं उरालेणं विउलेणं पयत्तेणं पगाहित्तेणं तवोकम्मेहिं सुक्के जाव किसे धमणिसंतत्ते जाए । तए णं तस्स आणंदस्स अण्णया कयाइं पुव्वरत्ता धम्मजागरियं जागरमाणे अयं अज्झत्थिए एवं खलु अहं इमेणं जाव धमणिसंतए जाए अंत्थि तामे उट्ठाणे कम्मवलवीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे । सद्धाधिई संवेगे । तं जाव तामे अत्थि उट्ठाणे सद्धाधिई संवेगे जाव मे धम्मारिए धम्मोवएसए समणे जिणे सावत्थी विहरइ ताव ता णे सेयं कल्लं जाव जलंते अपच्छिममारणांतियं संलेहणाज्झूसणाज्झूसितस्स भत्तपाणपडियाइक्खित्तस्स कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तए । एवं संपे० २ कल्लं पाउ अपच्छिमं जाव कालं अणव० विहरइ । तए णं तस्स आणंदस्स सम० अण्णया कयाइं सुभेणं अज्झवसाणेणं सुभेणं परिणामेणं लेसाहिं सुज्झमाणीहिं णाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ओहिनाणे समुप्पन्ने पुरच्छिमेणं लवणसमुद्दे पंचजोयणसइयं खेत्तं जाणइ पासइ । एवं दक्खिणेणं पच्छिमेणं उत्तरेणं जाव चुल्लहिमवंतवासधरपव्वतं जाणइ पासइ । उड्ढं जाव सोहम्मं कप्पं जाणइ पासइ अहे जाव इमी से रयणप्पभाए पुढवीए लोलुयं अच्चुत्तणरत्तं चउरासीइवाससहस्सट्ठितियं जाणइ पासइ तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे समोसरिए परिसा निग्गया जाव पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूइणामं अणगारे गोयमगोत्तेणं समुस्सेहे समचतुरंससंठाणसंठिए वज्जरिसहनारायसंघयणे कणगपुलगनिघसपम्हगोरे उग्गतवे दित्ततवे तत्ततवे महातवे उराले घोरतवस्सी घोरवंभचेरवासी उच्छूढसरीरे संखित्तविउलतउलेसे जियकोहे जियमाणे जियमाए जियलोभे जाइसंपण्णे कुलसंपण्णे वलसंपण्णे रूव संप-

णणे जाव तेयंसी । छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ तए णं से भगवं गोयमे छट्ठक्खमणपारणगंसि पढमाए पोरिसीए सज्झायं करेइ बीआए पोरसीए झाणं झियाइ। तईयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसंभंताए मुहपत्तियं पडिलेहेइ। भायणवत्थाइं पडिलेहेइ । भायणं पमज्जइ भायणाइं उग्गाहेइ जेणेव समणे ३ तेणेव उवागच्छइ २ त्ता समणे वंदइ नमंसइ एवं वयासी। इच्छामि णं भंते ! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए छट्ठक्खमणपारणगंसि वाणियग्गामे णयरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए अहासुहं देवाणुप्पिया ? मा पडिबंधं करेहि। तए णं भगवं गोयमे समणेणं ३ अब्भणुण्णाए समाणे समणं ३ अंतियाओ दुइपलासचेइयाओ पडिनिक्खमइ २ त्ता अतुरियमचवलमसंभंते जुगंतरपरिलोयणाए दिट्ठीए पुरओ इरियासोहमाणे जेणेव वाणियग्गामे णयरे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता वाणियग्गामे णगरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडइ । तए णं से भगवं गोयमे वाणियग्गामे नगरे जाव भिक्खायरिय जाव अडमाणे अहापज्जत्तं भत्तपाणं संमं पडि २ वाणि० पडिनिग्गच्छइ २ त्ता कोल्लायस्स सन्निवेसस्स अदूरसामंतेणं वीतीवयमाणे बहुजणसद्दं णिसामेइ बहुजणो अण्णमण्णस्स एवमाइक्खइ । एवं खलु देवाणु० समणस्स भगवओ अंतेवासी आणंदे णामं स० पोसहसालाए अपच्छिममा० जाव अणवकंखं विहरइ तए णं तस्स गोयमस्स बहुजणस्स अंतिए एतं सोच्चा णिसम्म अयं इमयारूवे अब्भत्थिए समुप्पन्ने तं गच्छामि णं आणंदं समणोवासयं पासामि। एवं संपेहेइ २ त्ता जेणेव कोल्लाए संनिवेसे जेणेव आणंदे समणोवासए जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ। तए णं से आणंदे समणोवासए भगवं गोयमं एज्जमाणं पासइ पासेत्ता हट्ठ जाव हियए भगवं गोयमं वंदति णमंसति एवं वयासी। एवं खलु भंते ! अहं इमेणं उरालेणं जाव धमणिसं तते णो संचाएमि देवाणुप्पियस्स अंतियं पाउब्भवित्ताणं तिक्खुत्तो मुद्धाणेणं पाए अभिवंदित्तए । तुम्मे णं भंते ! इत्थकारेणं अभिओएणं इतो चेव एवं जएणं देवा तिक्खुत्तो मुद्धाणेणं पाएसु वंदामि णमंसामि । तए णं से भगवं गोयमे जेणेव आणंदे समणोवासए तेणेव उवागच्छइ २ त्ता भगवतो तिक्खुत्तो मुद्धाणेण पाएसु वंदति णमंसति एवं वयासी। अत्थि णं भंते ! गिहिमज्झावसंतस्स ओहिणाणेणं समुपज्जइ । हंता अत्थि जइ णं भंते ! गिहिणो जाव समुप्पज्जइ । एवं खलु भंते ! मम वि गिहिणो गिहिमज्झावसंतस्स ओहिनाणे समुप्पण्णे पुरिच्छिमेणं लवणसमुद्दे पंच जोयणसयाइं जाव लोलुयं अच्चुयं णरयं जाणामि पासामि । तए णं से भगवं गोयमे आणंदं समणोवासयं एवं वयासी । अत्थि णं आणंदा गिहि जाव समुप्पज्जइ णो चेव णं एव महालए तएणं तुम्मं आणंदा तस्स ठाणस्स आलोएहि जाव तवोकम्मं पडिवज्जाहि । तए णं से आणंदे भगवं गोयमं एवं वयासी । अत्थि णं भंते! जिणवयणे सत्ताणं तच्चाणं तहियाणं सम्मुयाणं आलोइज्जइ जाव पडिवज्जिज्जइ णो इणट्ठे समट्ठे । जइ णं भंते ! जिणवयणे सत्ताण जाव भावाणं णो आलोएज्जइ जाव तवो णो पडिवज्जिज्जइ। तए णं भंते ! तुम्मे चेव एयस्स ठाणस्स आलोएह जाव पडिवज्जह । तए णं से भगवं गो० आणंदे णं समणोवासए णं एवं वुत्ते ससंकिए कंखिए वितिगिच्छसमावण्णे आणंदस्स अंतियाओ पडिनिक्खमइ २ त्ता जेणेव दूइपलासे चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता समणस्स ३ अदूरसामंते गमणागमणाए पडिक्कमइ । एस णं सणे आलोएइ भत्तपाणे पडिदंसे समणं भगवं वंदइ नमंसइ २। एवं खलु भंते ! अहं तुम्मेहिं अब्भणुण्णाए तं चेव सव्वं कहेइ जाव तए णं पडिदंसेइ । अहं संकिते ३ आणंदस० अंतिए पडि २ जेणेव इहं तेणेव हव्वमागए तए णं भंते ! किं आणंदे णं समाणोवासए णं तस्स ठाणस्स आलोएह तच्च जाव पडि २ । उदाहु मए गोयमाइसमणे भगवं गोयमा एवं वयासी। गोयमा ! तुमं चेव णं तस्स ठाणस्स आलोएहि जाव पडिवज्जेइ आणंदं समणोवासयं एयमट्ठं खामेहि । तए णं से भगवं गोयमे समणस्स ३ तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ २ त्ता तस्स ठाणस्स आलोएइ । जाव पडिक्कमेइ । आणंदं समणोवासयं एयमट्ठं खामेइ २ त्ता समणे ३ बहिया अण्णया० जणवयं विहरइ । तं से आणंदे स० बहुहिं सीलव्वएहिं जाव अप्पाणं भावेइ २ त्ता वीसं वासाइं समणोवासयं परियायं पाउणित्ता एकारस्स य उवासपडिमाओ सम्मं काएणं फासित्ता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेदेत्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडिंसयस्स महाविमाणस्स उत्तरपुरच्छिमेणं अरुणेहिं विमाणेहिं देवत्ताए उववण्णे। तत्थ णं अत्थेगइया णं देवा णं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता तत्थ णं आणंदस्स वि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता । आणंदे णं भंते ! देवत्ता तो लोगाओ आउक्खएणं ३ । अणंतरं चुओ चुइत्ता कहिं गच्छहिंति कहिं उवज्झिहिंति । गोयमा महाविदेहे वासे सिज्झिहिंति, णिक्खेवो । सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं पढमं अज्झयणं सम्मत्तं ॥ उपा० ॥ आ० चू० आ० म० द्वि० ॥

भाविन्यामुत्सर्पिण्यामरकद्विके व्यतिक्रान्ते तृतीयारके आनन्दजीवः पेढालस्तीर्थकृद्भविष्यति ती० भा । विन्या उत्सर्पिण्यास्तृतीयारके, पेढालमष्टमकं आनन्दजीवं नमस्यामिति, ॥ प्रव० ॥ अनुत्तरोपपातिकदशायाः सप्तमेऽध्ययने च । एतच्च वाच्यन्तरापेक्षया ननूपलभ्यमानवाचनापेक्षयेति ॥ स्था० ॥

आणंदअंसुपाय-आनन्दाश्रुपात-पुं० हर्षाश्रुमोक्षणे, "आणंद अंसुपायं कासीसिज्जं भवा तहिं थेरा,, आनन्दाश्रुपातमहो । आराधितमनेनेति हर्षाश्रुविमोक्षणम ॥ दश० ॥

आणंदकूड-आनन्दकूट-न० आनन्दनाम्नो देवस्य कूटमानन्दकूटम । गंधमादनवक्षस्कारपर्वतस्थे कूटभेदे, ॥ जं० ॥

आणंदचंदण-आनंदचंदन-न० स्वरूपानुभवानंदचंदने, "वेष्टनं भयसर्पाणां न तदानन्दचन्दने" ॥ अष्ट० ॥

आणंदजीव-आनन्दजीव-पुं० आनन्दस्यात्मनि, भाविन्या उत्सर्पिण्यास्तृतीयारके, पेढालमष्टकं आनन्दजीवं नमस्यामीति ॥ प्रव० ॥

आणंदज्झयण-आनन्दाध्ययन-न० आनन्दवक्तव्यताप्रतिबद्धे

उपासकदशायाः प्रथमेऽध्ययने, ॥ उपा० ॥ स्था० ॥ अनुत्तरोपपातिकदशायाः सप्तमेऽध्ययने, ॥ स्था० ॥ निरयावलिकोपाङ्गद्वितीयवर्गस्य कल्पावतंसिकाभिधस्य नवमेऽध्ययने च ॥ निर० ॥ (एतेषांवक्तव्यताऽऽणन्दशब्दे)

आणंदण–आनन्दन–न० आनन्दयत्यनेन आ–नंद्–णिच्–करणे ल्युट् । यातायातकाले, मित्रादेः आरोग्यस्वागतादिप्रश्ने, तत्कालिकालिङ्गने च । भावे ल्युट् । सुखजनने, ॥ वाच० ॥ भगवत ऋषभदेवस्य शतपुत्रान्तर्गते स्वनामख्याते पुत्रे, कल्प० ॥ वक्षस्कारपर्वतस्थे स्वनामख्याते देवे च ॥ स्था०।

आणंदणंदण–आनन्दनन्दन–न० आनंद आत्मानन्दस्तदेव नन्दनमानन्दनन्दनम् । आनन्दात्मके नन्दनवने, । निर्भयः शाक्रवद्योगी नन्दत्यानन्दनन्दने ॥ अष्ट० ॥

आणंदणकूड–आनन्दनकूट–न० गन्धमादनवक्षस्कारपर्वतस्थे स्वनामख्याते कूटभेदे, ॥ स्था० ॥

आणंदपुर–आनन्दपुर–न. स्वनामख्याते नगरे, "आणंदपुरं नगरं जितारी राया,, । नि०चू० ॥ "आणंदपुरे मरुओ ,, आ०म०द्वि ॥ बृ० ॥ "वीरात्रिनन्दाङ्कशरद्यचीकरत्त्वच्चैत्यपूते ध्रुवसेनभूपतिः । यस्मिन्महैः संसदि कल्पवाचनामाद्यां तदानंदपुरं न कः स्तुते" ॥ कल्प० ॥

आणंदमेरु–आनंदमेरु–पुं० राजमल्लाभ्युदय, नाम महाकाव्यकृतः पद्मसुन्दरस्य परमगुरोः पद्ममेरोर्गुरौ, ॥ जै० इ० ॥

आणंदय–आणंदज–त्रि० आनन्दात् जायते जन–ड–५–त० ॥ आनन्दाज्जाते, ॥ वाच० ॥

आणंदरक्खिय–आनन्दरक्षित–पुं० स्वनामख्याते स्थविरे, "तत्थ णं आणंदरक्खिए नामं थेरे,, ॥ भ० ॥

आणंदविमलसूरि–आनन्दविमलसूरि–पुं० स्वनामख्याते सूरिविशेषे, आनन्दनन्दद्विमलाभिधानैरिहोद्धृता सूरिभिरुग्रचर्य्येति ॥ प्रति० ॥ स च हेमविमलसूरेः शिष्यः तथा च गच्छाचारे । इतश्च "श्रीहेमविमलसूरिर्दूरीकृतकल्मषः स सूरिगुणं। ज्ञात्वा योग्यं तूर्णं धर्म्मस्याभ्युदयसंसिद्धैः ॥ ४४ ॥ सौभाग्यपूर्णसंवेगतरंगनीरनिधिं । आनन्दविमलसूरिं स्वपट्टे स्थापयामास ॥ ४५ ॥ युग्मं ॥ धन्या नागरसंकाशास्तपोभिर्दुस्तपैर्भृशम्।स्थूलभद्रोपमा यस्य ब्रह्मचर्यगुणैरपि॥४६॥ श्रीमदानंदविमलप्रभवः शासनाद् गुरोः । शश्वत् शुद्धां क्रियां कर्तुमकुर्व निश्चलं मनः,, ॥ ४७ ॥ ग० ॥

आणंदवीर–आनन्दवीर–पुं०श्राद्धप्रतिक्रमं भाष्यकृतः रत्नशेखरसूरेर्गुरोरुदयवीरगणिनः परमगुरौ, ॥ जै०इ० ॥

आणंदसूरि–आनन्दसूरि–पुं० नागेन्द्रगच्छीये सिद्धराजेन राज्ञा व्याघ्रशिशुकेति नाम्ना प्रख्यापिते वृद्धगच्छीये स्वनामके आचार्ये च ॥ जै०इ० ॥

आणंदहियय्भाव—आनन्दहृदयभाव—पुं० आनन्दलक्षणे भावे "आणंदहिययभावनंदणकरा" आनन्दलक्षणो यो भावस्तस्य नंदकरा वृद्धिकरा ये ते तथेति ॥ प्रश्न० ॥

आणंदा—आनन्दा—स्त्री० आनन्दयति सेवनात् आ+नदि णिच् अच् । विजयायाम्, (सिद्धि) राजनि० ॥ वाच० ॥ पौरस्त्यायां स्वनामख्यातायां दिक्कुमार्य्याम्, ॥ आ० म० प्र०।जी०। जं० । स्था० । तीर्थ०। आ० चू० ॥ आ० क० ॥ लवणद्वीपस्थपौरस्त्यां जनकपर्वतस्थायां स्वनामख्यातायां नन्दापुष्करिण्याम्, ॥ स्था० ॥

आणंदिय—आनन्दित—त्रि० आ-नंदि क्त० हर्षयुक्ते, ।वाच०॥ प्रमोदम्प्राप्ते, ।जं। सुखिनि, । आ–नदि–णिच्–क्त यस्यानन्दो जनितस्तस्मिन् अभिनन्दिते, त्रि० । वाच० । स्फीतीभूते। टुनदि समृद्धावितिवचनात् । आ० म० प्र० । जी० । राज० । ईषन्मुखसौम्यतादिभावैस्समृद्धिमुपगते, "हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिए.. ॥ औप० ॥

आणंदी—आनंदी—स्त्री० आनन्दयति,आ+नदि–णिच्–अच् गौरा० ङीप् (आकनपाता) वृक्षभेदे, शब्दे च ॥ वाच० ॥

आणग—आणक—त्रि० अणक एव स्वार्थे अण् । अधमे, कुत्सिते, मुकुटः । "आणकं सुरतं नाम दम्पत्योः पार्श्वसंस्थयोः" इयुक्तलक्षणे सुरतभेदे, ॥ न० ॥ वाच० ॥

आनक—पुं० आनयति सोत्साहान् करोति अन–णिच् ण्वुल् । १ पटहे, २ मृदङ्गे, ३ सशब्दमेघे च । ४ उत्साहके त्रि० कर्णादि० चतुरर्थ्यां फिञ् । आनकायनिः । तत्सन्निकृष्टदेशादौ, त्रि० ॥ दुन्दुभौ वाच० ॥

आणग्गहण—आणग्रहण—न० प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादाने- "समयं आणग्गहणं,, समकं च प्राणापानग्रहणं प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादानमिति ॥ प्रज्ञा० ॥

आणट्ठाकिइ—आज्ञार्थाकृति—त्रि० आज्ञाऽऽगमोऽर्थशब्दस्य हेतुवचनस्यापि दर्शनार्थो हेतुरस्याः सा तथाविधाऽऽकृतिरर्थान्मुनिवेषात्मिका यत्र तदाज्ञार्थाकृति । मुनिवेषाकृतिमति,आणट्ठाकिइ पव्वए,, आज्ञार्थाकृति यथा भवत्येवं प्राव्राजीदिति ॥ उत्त० ॥

आणण—आनन—न० अनित्यनेन आ+अन-करणे ल्युट् ॥मुखे, मुखेन हि जलपानादिना प्राणादेः स्थितिरतस्तस्य तथात्वम् "क्षितीश्वरः नृपस्य कान्तं पिबतः सुताननम्" इति च रघुः ॥ वाच० ॥

"कुंडलउज्जोइयाणणे" कुण्डलाभ्यामुद्योतितं आननं मुखं यस्य सतथेति । जं० ॥ तं० । राज० । प्रा० को० ॥

आणणकोडुंबिय—आननकौटुंबिक—त्रि० "मुखस्य सहायके, आणणकोडुंबिएणं" आननस्य मुखस्य कौटुम्बिकेनेव यथा राजा कौटुम्बिकैः सेवकैः शोभते एवं श्रीदेव्याः आननं तेन शोभासमुदयेनेति ॥ कल्प० ॥

आणत्त—आज्ञप्त—त्रि० आ०ज्ञा-णिच्० पुक्० क्त० ह्रस्वः आदिष्टे, कृतादेशे, ॥ वाच०॥ प्रश्न०॥ नि० चू० ॥ आव० ॥

आनर्त–पुं० आनृत्यन्त्यत्र–आधारे घञ् । नृत्यशालायाम्, युद्धे च । तत्र हि वीरैर्हर्षात् नृत्यमिव क्रियते इति तस्य तथात्वम् । सूर्य्यवंश्ये राजभेदे, शर्य्यातेर्मिथुनं त्वासीदानर्त्तो नामविश्रुतः । हरिवं १० अ० । तत्कृते देशभेदे ।वाच० । तद्देशवासिजनेषु, तद्राजेषु च । चन्द्रवंश्ये राजभेदे, पुं० आनृत्यतीति कर्त्तरि अच् । जलेन तस्य तरङ्गरूपेण नृत्यस्येव करणात्तथात्वम् । नर्तके, त्रि० भावे घञ् १० नर्तने, ॥ वाच० ॥

अन्यत्व–न० परस्परं भिन्नत्वे, ॥ प्रज्ञा० ॥

आणत्तपुर–आनर्त्तपुर–न० आनर्तदेशस्य प्रधानम्पुरम् । द्वारवत्याम्पुर्य्याम्, ॥ वाच० ॥

आणत्ति–आज्ञप्ति–स्त्री० आ० ज्ञा० णिच्० पुक्० क ह्रस्वः । आज्ञायाम्, ॥ वाच० ॥ आदेशे, "आणत्तियं पच्चप्पिणह,, आज्ञप्तिमादेशम्प्रत्यर्पयतेति । ज्ञा० ॥ प्रज्ञा० ॥

आणत्तिकिंकर–आज्ञप्तिकिङ्कर-पुं० यथादेशकारिणि,-"आणत्तिकिंकरेहिं,, आज्ञप्तिकिंकरैर्यथादेशकारिकिंकुर्वाणैरिति ॥ ॥ प्रश्न० ॥

आणत्तिया–आज्ञप्तिका–स्त्री० आज्ञायाम्, "आणत्तिअं पच्चप्पिणह,, आज्ञप्तिकामाज्ञां प्रत्यर्प्य सम्पाद्य मम निवेदयेत्यर्थ इति ॥ औप० ॥ "एतमाणत्तिअं खिप्पमेव पच्चप्पिणइ" एतामाज्ञप्तिकां क्षिप्रं प्रत्यर्पयतीति ॥ जं० ॥

आणद्ध–आनद्ध–न० आ+नह–क्त । १ चर्म्मणा बद्धमुखे पटमुरजादौ वाद्यभेदे, । २ ग्रथिते, ३ व्याप्ते, ४ बद्धे केशभूषादिके च त्रि० । वाच० ।

आणप्प–आज्ञाप्य–त्रि० आज्ञापनीये, । "आणप्पा हवंति दासा वा,, स्त्रीणाम्पुरुषाः स्ववशीकृता दासा इव क्रयक्रीता इवाज्ञाप्या आज्ञापनीया भवंतीति ॥ सूत्र० ॥

आणम (व) णी–आज्ञापनी–स्त्री० असत्यामृषाभाषाभेदे, आज्ञापनीकार्य्येषु परस्य प्रवर्त्तनं यथेदं कुर्विति, ॥भ०॥ ध० प्रज्ञा० ॥

आणय–अनत–त्रि० आ+नम–क्त १ कृतप्रणामे, २ अधोमुखे, ३ विनयेन नते च ॥ वाच० ॥

विमानविशेषे, ॥ अनु० ॥ सकलविमानप्रधानावतंसकविमानविशेषोपलक्षित आनतः । कल्पभेदे, ऊर्ध्वदेवलोकभेदे, ॥ ॥ अनु० ॥ स च वैमानिकदेवलोक इति ॥ प्रव० ॥ विशे० ॥ सम० ॥ आनते भवा आनताः । कल्पोपगवैमानिकदेवभेदे, ॥ उत्त० ॥

आनय–पुं० आ+नी–भावे अच् । देशात् देशान्तरनयने, । आनीयते वेदाद्यध्ययनायात्र आधारे अच् । उपनयनसंस्कारे, ॥ हेम० ॥ भावे ल्युट् । आनयनमप्युभयत्र । न० । वाच० ॥

आणयण–आनयन–न० विवक्षितक्षेत्राद्बहिःस्थितस्य सचेतनादिद्रव्यस्य विवक्षितक्षेत्रे प्रापणे, ॥ प्रव० ॥ ध० ॥ पंचा० ॥ आनीयतेऽनेनेत्यानयनम्-आनयनसाधने, त्रि० ॥ उत्त० ॥

आण (व) यणप्पओग–आनयनप्रयोग–पुं० आनयने विवक्षितक्षेत्राद्बहिर्वर्त्तमानस्य सचेतनादिद्रव्यस्य विवक्षितक्षेत्रप्रापणे प्रयोगः आनयनप्रयोगः । देशावकाशिकदिग्व्रतस्यातिचारभेदे, स च स्वयं गमने व्रतभंगभयादन्यस्य संदेशकादिना व्यापारणमिति । पंचा० ॥ उपा० ॥ ध० ॥ प्रव० ॥

आणव–आणव–न० अणोर्भावः पृथ्वादि०वा अण् । अणुत्वे, ॥ वाच० ॥

आनव–त्रि० अनिति अन–उण् मानुः प्राणी तस्येदम् अण् । प्राणिसम्बन्धिनि बलादौ, स्त्रियां ङीप् ॥ वाच० ॥

आणवण–आज्ञापन–न० आदेशे, । स्था० । प्रतिबोधने, "आगमेत्ता आणवेज्जा,, आगम्य ज्ञात्वा तं गृहपतिमाज्ञापयेत्प्रतिबोधयेदिति ॥ आचा० ॥ प्रवर्त्तने, "आणवयंति भिन्नकहाहिं,, आज्ञापयंति प्रवर्त्तयन्ति स्ववशं ज्ञात्वा कर्मकरवदाज्ञां कारयंतीति । सूत्र० । प्रा० । व्या० ॥

आनायन–न० प्रापणे, ॥ स्था० ॥

आणवणिया–आज्ञापनकी–आनायनी–स्त्री० आज्ञापनस्यादेशनस्येयमाज्ञापनमेवेत्याज्ञापनी सैवाज्ञापनिका तज्जः कर्मबन्ध आदेशनमेवेति आनायनं वा । आनायनीक्रियाभेदे, । स्था. "आणवणिया किरिया दुविहा । जीवआणवणिया अजीवआणवणिया य । जीवाणवणी जीवं आज्ञापयति परेण अजीवं च आणवेइ, ॥ आव० ॥ जीवमाज्ञापयत आनायतो वा परेण जीवाज्ञापनी जीवानयनी वा एवमेवाजीवविषया अजीवाज्ञापनी अजीवानायनीवेति । स्था० ॥ आ० चू० ।

आणस–आनस–त्रि० आनसः शकटस्य पितुर्वा इदम् अण् । शकटसम्बन्धिनि, पितृसम्बन्धिनि च ॥ वाच० ॥

आण–आज्ञा–स्त्री० आ० ज्ञा० अङ्० अनुष्ठाने, । विशे० । ०आदेशे, आदेशश्च निकृष्टस्य भृत्यादेः कृत्यादौ प्रवृत्त्यर्थो व्यापारभेदः ॥ वाच० ॥ ज्ञा० ॥ पंचा० ॥ "आणाउववायवयणनिद्देसे चिट्ठंति" आज्ञा कर्त्तव्यमेवेदमित्याद्यादेशः । उपपातः सेवा । वचनमभियोगपूर्वकमादेशः, निर्देशः प्रश्निते कार्ये नियतार्थमुत्तरम् ॥ भ० ॥ विधिविषयक आदेश आज्ञेति ॥ स्था० ॥ आज्ञायोगेषु प्रवर्त्तनालक्षणेति ॥ स्था० ॥ "आणा वलाभियोगो निग्गंथाणं न कप्पए" आज्ञापनमाज्ञा भवतेदमित्येवंरूपा तथा विवक्षितं कार्य्यमाज्ञापि यस्याप्यकुर्वतो वलात्कारेण नियोजनं वलाभियोगः एतौ द्वावपि निर्ग्रन्थानां न कल्पते कर्त्तुमिति ॥ आ० म० द्वि० ॥ (अपवादतस्त्वाज्ञावलाभियोगावपि दुर्विनीते प्रयोक्तव्याविती'च्छाकारशब्दे)उपदेशे, ॥ आचा० ॥ "एसा आणा निग्गंथिया" एषाऽऽज्ञाऽयमुपदेशो निर्ग्रंथो भगवांस्तस्येति ॥ सूत्र० आज्ञाप्यत इत्याज्ञा । हितप्राप्तिपरिहाररूपलयोपदेशे-आचा० ॥ ॥ कल्प० ॥ पंचा० ॥ तीर्थकरगणधरोपदेशे, ॥ दश० ॥ तीर्थकरोपदेशप्रणीते सदाचारे, ॥ आचा० ॥ निर्देशे, "उपवातो णिद्देसो आणाविणओ अ होंति एगट्ठा" ॥ व्य० ॥ वचने, ॥ पंचा० ॥ आसामस्त्येनानन्तधर्मविशिष्टतया ज्ञायंतेऽवबुध्यंते जीवादयः पदार्था यया साऽऽज्ञा ॥ स्था० ॥ आ समन्तात् ज्ञाप्यंते वोध्यंते सुकृतकर्माणोऽनयेत्याज्ञा ॥ आगमे, (प्रवचने) ॥ दर्श० ॥ आङिति स्वस्वभावावस्थानात्मिकया मर्य्यादयाऽभिव्याप्त्या वा ज्ञायंतेऽर्था अनयेत्याज्ञा ॥ उत्त० ॥ ॥ स्था० ॥ भगवदभिहितागमे, ॥ उत्त० ॥ आप्तप्रवचने. ॥ स्था० ॥ "आणाए अभिसमेच्चा" आज्ञया तीर्थकरप्रणीतागमेनेति ॥ आचा० ॥ आज्ञया मौनींद्रप्रवचनेनेति ॥ आचा० ॥ "आणाए मामगं धम्मं" आज्ञायते ऽनयेत्याज्ञा तया मामकं धर्मं सम्यगनुपालय तीर्थकर एवमाहेति ॥ आचा० ॥ आज्ञाप्यते जन्तुगणो हितप्रवृत्तौ यया साऽऽज्ञा । द्वादशाङ्गे, । नं० ॥ मोक्षार्थमाज्ञाप्यन्ते प्राणिनोऽनयेत्याज्ञा ॥ श्रुते, ॥ अनु० ॥ विशे० ॥ सर्वज्ञवचने, ॥ स्था० ॥ उत्त० ॥ बोधौ, (सम्यक्त्वे) "आणाए लंभो णत्थि" आज्ञायास्तीर्थकरोपदेशस्य लाभो नास्ति यदि वाऽऽज्ञा बोधिः सम्यक्त्वमिति ॥ आचा० सूत्रार्थे, "आगमउवएसाणा" आगमः सूत्रमेतदनुसारेण कथनमुपदेश आज्ञात्वर्थ इति ॥ आव० ॥ निर्युक्त्यादिके सूत्रव्याख्याने च ॥ स्था० ॥

(१) आज्ञानिक्षेपः ।
(२) आज्ञामनुचिन्तयेत् ।
(३) सदाऽऽज्ञाराधकः स्यात् ।
(४) परलोके आज्ञाया एव प्रामाण्यम् ।
(५) आज्ञया प्रवर्त्तमानोऽप्यप्रवर्त्तमानः ।
(६) अपुनर्बन्धकादिभ्यो एव देवैषाऽऽज्ञा ।
(७) तीर्थकराऽऽज्ञाऽन्यथाकरणे दोषाः ।
(८) आज्ञाराधनविराधने ।
(९) आज्ञाराधकत्वे वज्राचार्यः ।
(१०) आज्ञाभङ्गे प्रायश्चित्तम् ।
(११) आज्ञारहितस्य चारित्रमपि न भवति ।
(१२) आज्ञाव्यवहारः ।

(१) (आज्ञाया निक्षेपो बृहत्कल्पे यथा)

कडकरणं दव्वे सासणं तु दव्वेव दव्वओ आणा ।
दव्वनिमित्तं भुवयं दुन्नि वि भावे इमं चेव ॥

नोआगमतो द्रव्यशासनं व्यतिरिक्तं कृतकरणं मुद्रा इत्यर्थः। आज्ञापि द्रव्यतो नोआगमतो व्यतिरिक्ता सैव मुद्रा । अथवा द्रव्यनिमित्तं द्रव्योत्पादननिमित्तं यत् उभयं शासनमाज्ञा तद्-द्रव्यशासनं सा द्रव्याज्ञा द्वे अपि शासनाज्ञे भवत इद-मेवाध्ययनं किमुक्तं भवति । नोआगमतो भावशासनं भावाज्ञा च इदमेव कल्पाख्यमध्ययनं तथाहि—य एत-स्याज्ञां न करोति सोऽनेकानि मरणादीनि प्राप्नोति ॥ वृ० ॥ ॥ दर्श० ॥

(२) सुनिउणमणाइनिहणं भूअहिअं भूअभावणमणग्घं ।
अमिअं अजिअमहत्थं महाणुभावं महाविसयं ॥ आव० ॥

सुष्ठ्वतीव निपुणा कुशला सुनिपुणा तमाज्ञामितियोगः। नै-पुण्यं पुनः सूक्ष्मद्रव्याद्युपदर्शकत्वात्तथा तामित्यादि प्रति-पादिकत्वाच्च । उक्तं च-"सुयनाणंमि न पुन्नं केवले तयणं-तरं । अप्पणो सेसगाणं च जम्हा तं परिभावनमित्यादि" इत्थं सुनिपुणं ध्यायेत् । तथा अनाद्यनिधनां अनुत्पन्नशा-श्वतामित्यर्थः । अनाद्यनिधनत्वं च द्रव्याद्यपेक्षयेत्युक्तं च-"द्र-व्यार्थादेशादित्येषा द्वादशांगी न कदाचिन्नासीदित्यादि" तथाभूतहितामिति इह भूतशब्देन प्राणिन उच्यंते तेषां हितां पथ्यामिति भावः । हितत्वं पुनस्तदनुपरोधिनीत्वात् तथा हितकारिणीत्वाच्च । उक्तं च-"सव्वे जीवा न हंतव्वेत्यादि" एतत्प्रभावाच्च भूयांसः सिद्धा इति तथा भूतभावनामित्यत्र भूतं सत्यं भाव्यतेऽनयेति भूतस्य वा भावना अनेकांतपरि-च्छेदात्मिकेत्यर्थभूतानां वा सत्वानां भावना भूतभावना वासनेत्यनर्थांतरं । उक्तं च—"कूरा वि सहावेणं रागाइव-साणुगा वि होऊण । भावियजिणवयणमणा तेलोक्कसुहा-वहा होंति" श्रूयंते च बहव एव चिलातिपुत्रादय एवंवि-धा इति । तथा अनर्घ्यामिति सर्वोत्तमत्वादविद्यमानमूल्या-मिति भावः ॥ उक्तं च-"सव्वे वि य सिद्धांता सदव्वरयणा सदा स ते लोका । जिणवयणस्स भगवओ न मुल्लमिति तं अणग्घेयं"तथा स्तुतिकारेणाप्युक्तं।"कल्पद्रुमः कल्पितमात्र-दायी चिंतामणिश्चिंतितमेव धत्ते । जिनेंद्रधर्मातिशयं विचिं-त्य द्वयेऽपि लोके लघुतामवैतीत्यादि" अथवा ऋणामित्यत्र ऋणं कर्म तद्धनमिति उक्तं च-"जं अन्नाणी कम्मं खवेइ बहुयाहिं वासकोडीहिं। तं नाणी तिहिं गुत्तो खवेइ उस्सासमे-त्तेणमित्यादि" "तथा अमितामित्यपरिमितां । उक्तं च— "सव्वा नदी णं जा होज्जा बालुया सव्व उदहिं जं उदयं । एत्तो वि अणंतगुणो अत्थो एकस्स सुत्तस्स"॥अमृतां वामृ-तां पथ्यां च तथा चोक्तं-"जिणवयणमोयगस्स उ रत्तिं च दिया य खज्जमाणस्स । तित्तिं बुहो न गच्छइ हेउसहस्सोव-गूढस्स"।णरणरगतिरियसुरगणसंसारियसव्वदुक्खरोगाणं जिणवयणमेगमोसहमपवग्गसुहक्खयफलं सजीवां वा" अमृ-तां वा उपपत्तिक्षमत्वेन सार्थिकामितिभावः । न तु यथा"तेषां कटतटभ्रष्टैर्गजानां मदबिंदुभिः । प्रावर्त्तत नदी घोरा हस्त्य-श्वरथवाहिनी त्यादिवन्मृतामिति । तथाऽजितामिति शे-षप्रवचनाज्ञाभिरपराजितामित्यर्थः । उक्तं च—

"जीवादिवत्थुहिं पुण कोसल्लगुणेण सरिसेण।सेसवयणेहिं अ जियं जिणिंदवयणं महातिसयं"तथा महत्थामिति महान्प्रधा-नोऽर्थो यस्याः सा तथाविधा तां तत्र पूर्वापराविरोधि त्वादनु-योगद्वारात्मकत्वान्नयगर्भत्वाच्च प्रधाना तां (महत्यर्थवां) अत्र महा-न्तः सम्यग्दृष्टयो भव्या एवोच्यंते। तत्र महत्सु स्थिता महत्स्था तां प्रधानसत्त्वस्थितामित्यर्थः।महास्था वेत्य त्र महापूज्योच्यते तस्यां स्थिता महत्स्था तां । तथा चोक्तं"सव्वसुरासुरमाणस-जोइसवंतरसुपूतियं नाणं । जेणेह गणधाराणं सुभंति चुण्णे सुरिंदा वि"तथा महानुभावामिति । तत्र महान्प्रधानः प्रभूतो वानुभावः सामर्थ्यादिलक्षणो यस्याः सा तथा तां प्रधानत्वं चास्याश्चतुर्दशपूर्वविदः सर्वलब्धिसंपन्नत्वात् । प्रभूतत्वं च प्रभूतकार्यकरणात् उक्तं च-"पभूणं चोद्दसपुव्वीघडाओ घ-डसहस्सं करित्तए" इत्यादि एवमिह लोके परत्र तु जघन्य-तोऽपि वैमानिकोपपातः । उक्तं च "उववाओ लंतगंमी चोद्द-सपुव्वस्स होइ उ जहन्नो । उक्कोसो सव्वट्ठे सिद्धिगमो वा अकम्मस्स" । तथा महाविषयामिति महाविषयत्वं तु सकल-द्रव्यादिविषयत्वादुक्तं च—दव्वओ सुयनाणी उवउत्तो सव्वदव्वाइं जाणती,त्यादिकृतं विस्तरेणेतिगाथार्थः ॥ ४६॥ टी० आव० ॥

"झाइज्जा निरवज्जं जिणाण आणं जगप्पईवाणं । अनिउ-णजणदुन्नेअं नयभंगपमाणगमगहणं" ॥४७॥ आव० ॥

ध्यायेच्चिंतयेदिति सर्वपदक्रियानिरवद्यामित्यवद्यं पापमुच्य-ते निर्गतमवद्यं यस्याः सा तथा तां अनृतादिद्वात्रिंशद्दोषाव द्यरहितत्वात् । क्रियाविशेषणं वा कथं ध्यायेत् निरवद्यं इह लोकाद्या संसारहितमित्यर्थः । उक्तंच-नो इह लोग-ट्ठयाए नो परलोगट्ठयाए परिभवतो अहं नाणित्यादिकां निरवद्यां ध्यायेज्जिनानां प्राग्निरूपितशब्दार्थानामाज्ञां वच-नलक्षणां । तथाहि कुशलकर्मोरययाज्ञाप्यंते तया प्राणिन इ-त्याज्ञा तां किंविशिष्टानां जिनानां केवलालोकेनाशेषसंश-यतिमिरनाशनाज्जगत्प्रदीपानामिति आज्ञैव विशेष्यते अ-निपुणजनदुर्ज्ञेया । न निपुणः अनिपुणोऽकुशल इत्यर्थः । ज-नो लोकस्तेन दुर्ज्ञेयामिति समासः । दुर्ज्ञेयामिति दुरवग-मां । तथा नयभंगप्रमाणगमगहनामित्यत्र नयाश्च भंगाश्च प्रमाणानि चागमाश्चेति विग्रहस्तैर्गहनां गह्वरां । तत्र नै-गमादयो नयास्ते चानेकभेदास्तथा भंगाः क्रमस्थानभे-दभिन्नास्तत्र क्रमभंगा यथा एकजीवः एक एवाजीव इ-त्यादिस्थापना स्थानभंगास्तु यथा प्रियधर्मा नामैको

नोदढधर्मेत्यादि । तथा प्रमीयते ज्ञेयमेभिरिति प्रमाणानि द्रव्यादीनि यथानुयोगद्वारेषु गमाश्चतुर्विंशतिदंडकादयः कारणवशतो वा किंचिद्भिसहशाः सूत्रमार्गो यथा षट्जीवनिकायादाविति कृतं विस्तरणेति गाथार्थः ॥४७॥ टी० आव०। ननु या एवं विशेषणविशिष्टा सा वोढुमपि न शक्यते मन्दधीभिरास्तां तावद्व्यातुं ततश्च यदि किंचिन्नावबुध्यते तत्र का वार्त्ता इत्यत आह-

तत्थ य मइदुव्वलेण नव्विहायरिअविहरओ आवि। नोअगहणनेत्तणेण य नाणावरणोदएणं च ॥ ४८ ॥

तत्र तस्यामाज्ञायां चशब्दः प्रस्तुतप्रकरणानुकर्षणार्थः । किं जडतया चलत्वेन वा मतिदौर्बल्येन बुद्धिसम्यगर्थानवधारणेनेत्यर्थः । तथा तद्विधाचार्यविरहतो वाऽपि तत्तद्विधः सम्यगविपरीततत्वप्रतिपादनकुशलः आचार्यते असावित्याचार्यः । सूत्रार्थावगमार्थं मुमुक्षुभिरासेव्यत इत्यर्थः । तद्विधश्चासावाचार्यश्च २ तद्विरहतस्तदभावतश्च चशब्दो बोधे द्वितीयकारणसमुच्चयार्थः । अपिशब्दः क्वचिदुभयवस्तूपपत्तिसंभावनार्थः । तथा ज्ञेयगहनत्वेन च तत्र ज्ञायत इति ज्ञेयं धर्मास्तिकायादि तद्गहनत्वेन चशब्दोऽबोध एव तृतीयकारणे समुच्चयार्थः । तथा ज्ञानावरणोदयेन च तत्र ज्ञानावरणं प्रसिद्धं तदुदयेन तत्काले तद्विपाकेन च चशब्दश्चतुर्थकारणसमुच्चयार्थः । अत्राह ननु ज्ञानावरणोदयादेव मतिदौर्बल्यवेत्ता तद्विधाचार्यविरहो ज्ञेयगहनाप्रतिपत्तिश्च । ततश्च तदभिधानेन युक्तममीषामभिधानमिति। न तत्कार्यस्यैव संक्षेपविस्तरत उपाधिभेदेनाभिधानादिति गाथार्थः ॥ ४८ टी० आव० ॥

हेऊदाहरणासंभवे असइ सुट्ठु जं न बुज्झिज्जा। सव्वन्नु मयमवितहं तहावि तं चिंतए मइमं ॥ ४९ ॥ आव० ॥ मू० ॥

तत्र हिनोतीति गमयति जिज्ञासितधर्मविशिष्टानर्थानिति हेतुः कारको व्यंजकश्च । उदाहरणं कल्पितं भेदं हेतुश्चोदाहरणं च हेतूदाहरणे तयोरसंभवः कंचन पदार्थं प्रति हेतूदाहरणासंभवः। तस्मिंश्च शब्दः पंचमषष्ठकारणसमुच्चयार्थः। सति विद्यमाने किं यद्वस्तुजातं न सुष्ठु बुध्येत नातीवावगच्छेत सर्वज्ञमतमवितथं तथापि तच्चिंतयेन्मतिमानिति । तत्र सर्वज्ञास्तीर्थकरास्तेषां मतं सर्वज्ञमतं वचनं किं वितथं अनृतं न वितथमवितथं सत्यमित्यर्थः । तथापि तद्बोधकारणे सत्यनवगच्छन्नपि तन्मतं वस्तु वा चिंतयेत्पर्यालोचयेन्मतिमान्बुद्धिमानिति गाथार्थः ॥ टी० ॥ आव० ॥

किमित्येतदेवमित्याह—

अणुवकयपराणुग्गह परायणा जम जिणा जगप्पवरा । जियरागदोसमोहा य नन्नहा वाइणो ते णं ॥ ५० ॥ आव० ॥

अनुपकृते परैरवर्जिते सति परानुग्रहपरायणाः धर्मोपदेशादिना परानुग्रहोद्युक्ता इति समासः । यद्यस्मात्कारणात्के जिनाः प्राग्निरूपितशब्दार्थाः । ते एव विशेष्यंते जगत्प्रवराः चराचरश्रेष्ठा इत्यर्थः । एवंविधा अपि कदाचिद्रागादिभावाद्वितथवादिनो भवंत्यत आह । जिता निरस्ता रागद्वेषमोहा यैस्ते तथाविधाः तत्राभिष्वंगलक्षणो रागः अप्रीतिलक्षणो द्वेषः अज्ञानलक्षणश्च मोहः चशब्दः एतद्भावगुणसमुच्चयार्थः । नान्यथावादिनस्तेनेति तेन कारणेन तेनान्यथावादिन इति । उक्तं च—

"रागाद्वा द्वेषाद्वा मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतं । यस्यतु नैते दोषास्तस्याऽनृतकारणं किं स्यादिति" गाथार्थः ॥५०॥ ॥ टी० आव० ॥ दर्श० ॥ आज्ञाग्राहकेण च सदैव भवितव्यम् । तथा च पंचसूत्रे "सयाणागाहगे सिया सयाणा भावगे सिया । सयाणापरितंते सिया । आणा हि मोहविसपरमंतो जलं रोसाइ जलणस्स । कम्मवाहितिगिच्छा सत्थं कप्पपायवो सव्वफलस्स" ॥ पं० सू० ॥

सदाज्ञाग्राहकः स्यात् अध्ययनश्रवणाभ्यां आज्ञा आगम उच्यते । सदाज्ञाभावकः स्यात् अनुप्रेक्षाद्वारेण सदाज्ञापरतंत्रः स्यादनुष्ठानं प्रति किमेवमित्याह—आज्ञा हि मोहविषपरममंत्रं तदपनयनेन जलं द्वेषादिज्वलनस्य तद्विध्यापनेन कर्मव्याधिचिकित्साशास्त्रं तत्क्षयकारणत्वेन कल्पपादपः सर्वफलस्य तदवंध्यसाधकत्वेन ॥ पं० ॥ सू०॥

(आज्ञाग्राह्यार्थस्याज्ञयैव व्याख्यानमिति वक्खाणशब्दे) ॥ स्था० ॥ आव० ॥ धर्म० ॥

(यत्राज्ञानं स्खलति स एव गच्छः । तथा च महानिशीथे) "जत्थ य उसभादीणं तित्थयराणं सुरिंदमहियाणं । कम्मट्ठविप्पमुक्काणं आणं न खलिज्जइ स गच्छो" इति ॥ महा० ॥

(मोक्षार्थिनाऽऽज्ञयैव सर्वत्र यतितव्यम् तथाच पंचाशके)

मोक्खत्थिणा तओ इह आणा एव सव्वजत्तेण । सव्वत्थ वि जइयव्वं सम्मंतिकयं पसंगेण ॥ ५१ ॥

व्याख्या मोक्षार्थिना सिद्धकामेन (तउत्ति) यतः स्वमतिप्रवृत्तिर्भवफला ततो हेतोः इह प्रक्रमे आज्ञयैवाप्तोपदेशेनैव सर्वयत्नेन सर्वादरेण सर्वत्रापि समस्तेऽपि परलोकसाधनविधौ आस्तामेकत्र यतितव्यं चेष्टितव्यं सम्यग्भाव श्रुद्धया इति शब्दः परिसमाप्तौ कृतमलं प्रसंगेन प्रसंगापन्नभणितेनेति गाथार्थः ॥ पंचा० ॥

(आज्ञास्थितानामेव साधुत्वम् । तथा च पंचाशके तीर्थकराज्ञास्थितानेव स्वरूपत आह)—

ते पुण समिया गुत्ता पियदढधम्मा जिइंदियकसाया । गंभीरा धीमंता पण्णवणिज्जामहासत्ता ॥ ४ ॥

व्याख्या तीर्थकराज्ञास्थिताः साधवः पुनरिति वि शेषणार्थः । समिताः समितिपंचकेन गुप्ता गुप्तित्रयेण प्रियःप्रीतिस्थानं दृढश्च स्थिरो विपत्स्वप्यविमोचनाद्धर्मः श्रुतचारित्राऽऽत्मको येषां ते प्रियदृढधर्माः। जितेंद्रियकषायाः न्यक्कृतकरणकोपादिभावाः गंभीरा अलक्ष्यमाणहर्षदैन्यादिभावाः । गांभीर्यलक्षणं चेदं "यस्य प्रभावादाकाराः क्रोधहर्षभयादिषु । भावेषु नोपलभ्यंते तद् गांभीर्यमुदाहृतमिति" ॥

धीमंतो बुद्धिमंतः प्रज्ञापनीया सुखावबोध्या महासत्वा अवैक्लव्याध्यवसायवंतः । आपत्स्ववैक्लव्यकरमध्यवसानकरं सत्वमित्युक्तेरिति गाथार्थः ॥ "उस्सग्गववायाणं वियाणगा सेवगा जहासत्ति ॥ भावविसुद्धिसमेता आणारुतिणो य सम्मंति" ॥ ४१ ॥ व्याख्या उत्सर्गापवादयोः सामान्योक्तविशेषोक्तविध्योर्विज्ञायका विज्ञास्तथा सेवका अनुष्ठानरतास्तयोरेव यथाशक्तिशक्त्यनिगूहनेन भावविशु-

द्धिसमेताः परिणामविशुद्धितान्विता आज्ञारुचयः आगमबहुमानिनश्चशब्दः समुच्चये सम्यगविपरीततया न पुनः स्वाग्रहानुसारेण इतिशब्दः समाप्ताविति गाथार्थः ॥पंचा०॥

(आज्ञासारमेव सम्यगनुष्ठानं साधुधर्म्मस्तथा च पंचाशके "धम्मो पुण एसस्सिह संमाणुट्ठाणपालणारूवो । विहिपडिसेहजुयंतं आणासारं मुणेयव्वं ९ व्या० एष तावत्साधुरुक्तो धर्म्मः पुनर्दुर्गतिगमनधारणस्वभावः एतस्य साधोरिह साधुधर्मविचारे सम्यक् समीचीनं यदनुष्ठानं प्रत्युपेक्षादिक्रिया तस्य या अनुपालना सेवा सम्यग् वा यानुष्ठानपालना सैव रूपं स्वभावो यस्यासौ सम्यगनुष्ठानपालनारूपः सम्यगनुष्ठानमेव किमुच्यते । इत्याह-विधिप्रतिषेधयुक्तं धानादिहिंसादिष्वासेवा परिहारान्वितं तत्सम्यगनुष्ठानं आज्ञासारमाप्तवचनप्रधानं (मुणेयव्वंति) ज्ञेयमिति गाथार्थः।पंचा०।

अथ कस्मादाज्ञासारमेव सम्यगनुष्ठानं साधुधर्म्म इत्युक्तमित्याशंक्याह ।

अण्णो रुइणो चरणं आणाए च्चिय इमंति वयणाओ ।
एत्तो णाभोगम्मि वि पण्णवणिज्जो इमो होइ ॥१२॥

व्याख्या आज्ञारुचेराप्तोपदेशाभिलाषयुक्तस्य न त्वन्यस्य चरणं चारित्रं भवतीति गम्यं कुत एवं सिद्धमित्याह (आणाए च्चियत्ति) आज्ञयैवाप्तोपदेशेनैव नान्यथा इदं चरणं भवतीति वचनात् । आगमवाक्यात्तथाहि "आणाए च्चिय चरणं तब्भंगे जाण किं न भग्गंति । आणं च अइक्कंतो कस्स एसा कुणइ सेसं" । अथाज्ञारुचेरप्यनाभोगाचरणविघातो भविष्यतीत्याशंक्याह (एत्तोत्ति) इतोऽस्मादाज्ञारुचित्वात्प्रज्ञापनीयो भवतीति योगः अनाभोगेऽपि अनाभोगजनिते सदसत्प्रवृत्तावपीत्यर्थः । अनाभोगस्तस्य प्रायो न संभवतीति ख्यापनार्थोऽपिशब्दः । प्रज्ञापनीयः सुखसंबोध्योऽयमाज्ञारुचिर्भवति स्यात्ततश्चाज्ञारुचित्वात्प्रज्ञापनीयत्वं नास्य चरणं भवतीत्याज्ञासारं तदुक्तमिति गाथार्थः ॥ ॥ पंचा० ॥

(४) परलोके चाज्ञाया एव प्रामाण्यम् तथा च पंचवस्तुके

आणाइत्थपमाणं विण्णेआ सव्वहाउ परलोए ॥
आराहणाए तीए धम्मो वज्झं तु ण निमित्तं ॥८४॥

व्याख्या आज्ञात्र प्रमाणं विज्ञेया सर्वथैव परलोके न त्वन्यत्किंचिदाराधनेन तस्याधर्मः आज्ञाबाह्यं पुनर्निमित्तमिति गाथार्थः ॥ ॥ पं० ॥ व० ॥

धर्मम्मूलं चाज्ञैव "आणाभंगा उ च्चिय धम्मो आणाए पडिबद्धो" दर्श०॥ आज्ञोल्लंघनेऽपि कथं धर्म्माभाव इत्याह" तित्थगराणामूलं नियमा धम्मस्सतीए वा पाए । किं धम्मो किमहम्मो मूढा नेयंति यारिंति" तीर्थकराज्ञैव सर्वविदुपदेश एव मूलं प्रथमारोहणरूपं नियमो निश्चयो न धर्मस्य । महामहीसहस्याविकलसकलसुखफलसंसाधकस्य तस्य तीर्थकरस्याज्ञाया विघाते विनाशे किं धर्म्मः शुभस्वभावः सुखसंदोहसंपादको वा किमथवा धर्म्मः पुण्याभावस्वभावः सदा देहिसंदोहदुःखदानदुर्ललितः ।मूढा मिथ्यात्वमहामोहमोहितांतःकरणा हिताहितविवेकविकला नेदं विचारयंति नेदं पर्यालोचयंति यदुत सर्वविदुपदेशोल्लंघनेन स्वबुध्या सुंदरमप्यनुष्ठानं विधीयमानं किं कर्माभावाय कर्मबंधाय भविष्यतीति गाथार्थः । तर्हि तत्त्वपर्यालोचनेऽपि किं वृत्तमित्याह"

अराहणाए तीए पुण्णं पावं विराहणाए उ ।
एयं धम्मरहस्सं विण्णेयं बुद्धिमंतेहिं ॥

आराधनया तस्या आज्ञायाः सर्वविदुपदेशस्य पुण्यं शुभं । सर्वज्ञाज्ञापक्षपातजनितशुभभावकुशलानुष्ठायिनो हि शुभभावादेवाशुभानुबंधिपुण्यबंधो भवत्येव पापमशुभवेद्यं विराधनया सर्वविदाज्ञोल्लंघनेन तुशब्दः पुनरर्थस्ततोऽयमर्थः स यद्यपि स्वाग्रहवशाद् गतानुगतप्रवाहदर्शनाद्बोधकुशलबुध्या धर्मादन्येषु प्रवर्तते तथापि जिनागमोक्तमार्गोल्लंघनेजनितं पापमेव भवति यतो "धर्मार्थी खलु शुद्धबुद्धिविभवः सर्वत्र कृत्येषु वा। प्राणित्राणविधावपीह सततं जैनेषु पूजादिषु ॥ स्वाभिप्रायवशो गतानुगतिकप्रायप्रवाही सदा । दत्ते धर्म्मधियापि पापमतुलं तीर्थाधिपाज्ञां विना"॥अन्यैरप्युक्तं । "जिणाणाए कुणं ताणं नूणं निव्वाणसाहणं ।सुदरंपि सुबुद्धीए सव्वं भवनिबंधणं" । एतद्धर्म्मरहस्यं धर्म्मसर्वस्वं विज्ञेयमवबोद्धव्यं बुद्धिमद्भिर्हिताहितविवेकाविकलैरिति गाथार्थः ॥ दर्श० ॥

(५) (आज्ञयाऽप्रवर्त्तमानस्याप्रवर्त्तमानत्वम् सर्वज्ञवचन एवाज्ञायाः सर्वहितकारकत्वं च यथा)

आणा परतंतो सो सा पुण सव्वण्णुवयउ चेव ।
एगंतहिया वेज्जगणा तेणं सव्वजीवाणं ॥ १६ ॥

व्याख्या आज्ञापरतंत्रः आप्तवचनाधीनः स प्रस्तुतसाधुः सा पुनराज्ञा पुनः सर्वज्ञवचनत्वादेव आप्तप्रणीतत्वादेव इह भावप्रत्ययो लुप्तो द्रष्टव्यः । एकांतहिता सर्वथोपकारिणी वैद्यकज्ञातेनायुर्वेदोदाहरणेन सर्वजीवानां विवक्षया समस्तांगिनां यथा हि वैद्यशास्त्रं नैकस्य कस्यचिदेवातुरस्य स्वस्थस्य वा वैद्यस्य तत्पुत्रस्य तदन्यस्य चोपकारकमेवमाज्ञापि न केषांचिदेवोपकारिणीति गाथार्थः ॥ पंचा० ॥ ॥ पं० व० ॥

(६) (आज्ञा वा पुनर्बन्धकातिरिक्तेभ्यो न प्रदेया तथा च पंचसूत्रे) एसा आणा इह भगवओ समंतभद्दातिकोडिपरिसुद्धीए।अपुणबंधगाइगम्मा एअप्पिअत्तं खलु इत्थ लिंगंओचित्तपवित्तिविन्नेयं संवेगसाहगं निअमा न एसा अण्णेसिं देया लिंगयिवज्जयाओ तप्परिण्णातयणुगाहट्ठयाए अमछुंभोदगनासनाएणं एसा करुणात्ति वुच्चइ एगंतपरिसुद्धा अविराहणाफला तिलोगनाहा बहुमाणेणं निस्सेअससमाहिगत्ति ॥ पं० सू० ॥

एषा आज्ञेह भगवत उभयगर्भा अथवा सर्वैव पंचसूत्रोक्ता किंविशिष्टेत्याह समंतभद्रा सर्वतो निर्दोषा कथमित्याह त्रिकोटिपरिशुद्ध्या कषच्छेदतापपरिशुद्ध्या इयं च भागवती सदाज्ञा सर्वैव अपुनर्बंधकादिगम्या अपुनर्बंधकादयो ये सत्वाः उत्कृष्टकर्मस्थितिं तथा अपुनर्बंधकत्वेन ये क्षपयंति ते खलु अपुनर्बंधकाः । आदिशब्दात् मार्गाभिमुखमार्गपतितादयः परिगृह्यंते दृढप्रतिज्ञालोचकादिलिंगाः एतद्गम्येयं न संसाराभिनंदिगम्या तेषां यतो विषयप्रतिभासमात्रं ज्ञानमुक्तेति न तद्वेषत्वादिवेदकमित्युक्तं च "न यथावस्थितं शास्त्रं खलु को वेत्ति जातुचित् । ध्यामतादपि बिंबास्तु निर्मलः स्यात्स्वहेतुतः" । अपुनर्बंधकत्वादि-

लिंगमाह—एतत्प्रियत्वं अत्र लिंगं आज्ञाप्रियत्वमपुनर्बंधकादिलिंगं प्रियत्वमुपलक्षणं श्रवणाभ्यासादेः एतदप्यौचित्यप्रवृत्तिविज्ञेयं तदाराधनेन बहुमानात् औचित्यबाधया तु प्रवृत्तौ न तत्प्रियत्वं मोह एवासाविति एतत्प्रियत्वमेव विशेष्यते संवेगसाधकं नियमात् यस्य भागवती सदाज्ञा प्रिया तस्य नियमतः संवेग इति यत एवमतो नैषा अन्येभ्यो देया सैषा भागवती सदाज्ञा अन्येभ्योऽपुनर्बंधकादिव्यतिरिक्तेभ्यः संसाराभिनंदिभ्यो देया कथं ते ज्ञायंत इत्याह लिंगविपर्ययात्तत्परिज्ञाप्रक्रमादपुनर्बंधकादिलिंगविपर्ययात् । संज्ञा न द्वेषादिलक्षणा-तत्परिज्ञा संसाराभिनंदिपरिज्ञा । उक्तंच—

"क्षुद्रो लोभरतिर्दीनो मत्सरी भयवान् शठः ॥ अज्ञो भवाभिनंदी स्यान्निष्फलारंभसंगतः" ॥ किमिति न तेभ्यो देयेत्याह तदनुग्रहार्थं संसाराभिनंदिसत्वानुग्रहार्थं । उक्तंच—"अप्रशांतमनःशश्वत्सद्भावप्रतिपादनं॥ दोषायाभिनवोदीर्णे-शमनीयमिवाज्वरे" ॥ इहैव निदर्शनमाह आमकुंभोदकन्यासज्ञातेन । उक्तंच—

आमे घडे निहित्तं जहा जलं तं घडं विणासेइ ।
इयसिद्धंतरहस्सं अप्पाहारं विणासेइ ॥

एषा करुणोच्यते अयोगेभ्यः सदाज्ञाप्रदानरूपा किंविशिष्टेत्याह एकांतपरिशुद्धा सदा पापपरिहारेण अत एवेयमाविराधनाफला सम्यगालोचनेन न पुनर्ग्लानापथ्यप्रदानेन निबंधनकरुणावत्तदाभासेति इयं चैवंभूता त्रिलोकनाथा बहुमानेन हेतुना निश्रेयाःसमाधिकेति किमुक्तं भवति नानागमिकस्यैवं भवति किं तु परिणतागमिकस्य अस्य च भगवत्येवं बहुमानः एवं चेयं मोक्षसाधिकैव सानुबंधसुप्रवृत्तिभावेन ॥ पं० सू० ॥ आज्ञायां च प्रमादो न विधेयः ।

लद्धूण माणुसत्तं संजमसारं च दुल्लभं जीवा ।
आणाईपमाएणं दुग्गइभयवड्ढणा होंति ॥

लब्ध्वा प्राप्य मानुषत्वं तथा संयम एव सारः प्रधानं मोक्षांगं तं च दुर्लभं महावारिधिनिमग्नानर्घ्यरत्नमिव दुष्प्रापं लब्ध्वा ये जीवा भागवत्या आज्ञाया विधिप्रतिषेधरूपाया प्रमादेन कालं गमयंति । ते दुर्गतिभयावर्धना भवंति। आत्मनो देवादिदुर्गतिपरिभ्रमणजनितं भयं वर्द्धयंतीति भावः ॥ वृ० ॥

(७) (तीर्थकराज्ञाया अन्यथाकरणे दोषो यथा)

तित्थगराणं आणा सम्मं विहिणा उ होइ कायव्वा ।
तस्सण्णहा उ करणे मोहादतिसंकिलेसोत्ति ॥ ६ ॥
बंधो य संकिलेसो तत्तो ण सो वेति तिव्वतरगाओ ।
ईसि मलिणं ण वत्थं सुज्झइ नीलीरसादीहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या तीर्थकराणां जिनानामाज्ञोपदेशः सम्यगभावतः विधिना तु वक्ष्यमाणविधानेनैव भवति स्यात् कर्त्तव्या विधिविपर्ययदोषमाह तस्या जिनाज्ञाया अन्यथा तु करणे अविधिविधाने पुनः कुत इत्याह मोहादज्ञानात् किमित्याह अतिसंक्लेशं आत्यंतिकं चित्तमालिन्यं भवति ॥पंचा० ॥

(८) जिनाज्ञारहितस्य सुन्दरस्यापि स्वबुद्धिकल्पितस्य भवकारणत्वम यत उक्तं "जिणाणाए कुणंताणं नूणं निव्वाणकारणं । सुन्दरं पि सबुद्धीए सव्वं भवनिबंधणं ॥ दर्श० ॥

आज्ञाराधनविराधनयोर्दोषगुणौ यथा ।

जह चेव उ मोक्खफला आणा आराहिआ जिणिंदाणं ।
संसारदुक्खफलया तह चेव विराहिया होइ ॥१९॥

व्याख्या यथैवं तु मोक्षफला भवतीति योगः । आज्ञा आराधिता अखंडिता सती जिनेंद्राणां संबंधिनीति संसारदुःखफलदा तथैव च विरोधिता खंडिता भवतीति गाथार्थः ॥ पं० व० ॥

(आज्ञाराधकानाराधकौ तयोर्दोषदोषौ वासार्हमवासार्हगच्छमधिकृत्योक्तम महानिशीथे)

से भयवं ? किमेस वासेज्जा ? गोयमा ! अत्थेगे जेणं वासेज्जा अत्थेगे जिणं नो वासेज्जा । से भयवं ? केणं अट्ठेणं एवं वुच्चइ ? । जहा णं गोयमा ! अत्थेगे जेणं वासेज्जा अत्थेगे जेणं नो वासेज्जा गोयमा ! अत्थेगे जेणं आणापडिए । अत्थेगे जेणं आणाविराहगे । जेणं अणाठिए । सेणं सम्मदंसणनाणचरित्ताराहगे जेणं सम्मदंसणनाणचरित्ताराहगे सेणं गोयमा ! अच्चंतविउसुपवरकडुउज्जए। मोक्खमग्गे जे य उणं आणाविराहगे से णं अणंताणुबंधी कोहेमणं अणंताणुबंधी माणे से णं अणंताणुवंधी कइयावसेणं अणंताणुवंधी लोभे । जेणं अणंताणुवंधी कोहाइकसायचउक्के सेणं घणरागदोसमोहमिच्छत्तपुंजे जेणं घणरागदोसमोहमिच्छत्तपुंजे सेणं अणुत्तरघोरसंसारसमुद्दे । जेणं अणुत्तरघोरसंसारसमुद्दे सेणं पुणो २ जंमे पुणो २ जरा पुणो २ मच्चू । जेणं पुणो २ जम्मजरामरणे सेणं पुणो २ बहुभवंतरपरावत्ते । सेणं पुणो २चुलसीइजोणिलक्खमाहिंडणं। जेणं पुणो २ चुलसीइलक्खजोणिमाहिंडणं सेणं पुणो पुणो सुदूसहे घोरतिमिसंधयारे रुहिरविलिव्विले वसवसपूयवंतपित्तसिंभचिक्खिल्लदुग्गंधा सुइविलीणजंघालकेयाकिट्ठिसक्खरनपडिपुन्ने ।अणिट्ठउव्वियणिज्जअइघोरचंडमहरोद्ददुक्खदारुणगब्भपरंपरापवेसो। जेणं पुणो २दारुणो गब्भपरम्परापवेसेणं दुब्भसेणं कसेणं रोगाणं केसेयं सेयं सेणं सोगसंतावुव्वेगे सेणं अण्णे त्रुत्ती जेणं अण्णे त्रुत्ती सेणं जहट्ठिमणोरहाणं असंपत्ती । सेणं नोवपंचप्पयारअणंतरायकंमोदए जत्थ णं पंचोपयारअंतराकंमोदए तत्थ णं सव्वदुक्खाणं । अग्गणीभूए पढमे ताव दरिद्दे जेणं दारिद्दे जेणं दरिद्देणं अयसभक्खाणं अकित्तीकलंकरासीणं मेलावगामे । जेणं भयसभक्खाणं अकित्तीकलंकरासीणं मेलावगामे सेणं सयलजणलज्जणिज्जनिंदणिज्जे गरहणिज्जे । खिंसणिज्जे दुगुंछणिज्जे सव्वपरिभूए जीविए जेणं सव्वपरिभूए जीवियासेणं सम्मदंसणनाणचारित्ताइगुणेहिं सुदूरयरेणं विप्पमुक्के चेव मणुयजंमे । अन्नहा वा सव्वपरिभूए चेव णं भवेज्जा ॥ जेणं सम्मदंसणनाणचारित्ताइगुणेहिं सुदूरयरेणं विप्पमुक्के चेव णिभवो सेणं अणिरुद्धा सवचारित्ते चेव जेणं अणिरुद्धा सव्वचारित्ते । चेव सेणं बहलणत्तणं पावकम्मायणे

जेणेव इह लघूलपावगं कम्मागमे सेणं बंधी सेणं वंदी सेणं गुत्ती सेणं चारगे सेणं सव्वमकल्लाणममंगलजाले । दुव्विमोक्खे कम्मक्खडवणबद्धपुट्ठनिग्गइयकंमगंठी जेणं कक्खडवणबद्धं पुट्ठनिग्गइयकंमगंठी सेणं एगेंदियत्ताए बेइंदियत्ताए तेइंदियत्ताए चउरिंदियत्ताए पंचिंदियत्ताए नारयतिरिच्छकुमाणुसेसुं अणेगविहं सारीरमाणसं दुक्खमणुभावमाणं वेइयव्वे । एए णं अट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ । जहा अत्थेगे जेणं वासेज्जा से भयवं किमित्थ तेणं उच्छाइए केइ गच्छे भवेज्जा गोयमा ! जेणं से आणाविराहगे गच्छे भवेज्जा सेणं निच्छयओ चेव मिच्छत्तेणं उच्छाइगच्छे भवेज्जा से भयवं ? कयराओ णं सा आणाजीविए गच्छे आराहगे भवेज्जा ? गो० ! संखाइएहिं ठाणंतरेहिं गच्छे से णं आणापन्नवीए ठिए गच्छे आराहगे भवेज्जा । से भयवं ? किं तेसिं संखातीताणं गच्छमेरा आणंतराणं । अत्थि केई अन्नयरे थाणंतरे णं जेणं उस्सग्गेणं वा अववाएणं वा कहं वि पमायदोसेणं असई अइक्कमेज्जा अइक्कंतेण वा आराहगो भवेज्जा ? । गोयमा ! णिच्छयओ नत्थि । से भयवं ? केणं अट्ठेणं एवं वुच्चइ जहाणं निच्छयओ नत्थि । गो० ! तित्थयरेणं ताव तित्थय रे तित्थं पुण चाउवन्ने समणसंघे से णं गच्छे सुपइट्ठिए गच्छेसु पुणं सम्मदंसणनाणचरित्तपइट्ठिए ते य सम्मदंसणनाणचारित्ते परमपुज्जेणं परपुज्जयरे । परमसरन्नाणं सरन्ने परमसच्चाणं सच्चयरे ताइं च जत्थ णं गच्छे अन्नयरे ठाणे केई विराहिज्जति सेणं गच्छे सम्मग्गपणासए उम्मग्गदेसए जेणं गच्छे सम्मग्गणासगे उम्मग्गदेसए सेणं निच्छओ चेव अणाराहगे एएणं अट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ । जहाणं संखादीयाणं गच्छमेरा ठाणंतराणं जेणं गच्छे एगण्णयरट्ठाणं अइक्कमेज्जा सेणं एगंतेणं चेव अणाराहगे ॥ महा० ॥

(आज्ञाराधनविराधनयोः फलं सुयणाणशब्दे) नं० ॥

(भगवदाज्ञाराधनकृतसेवादोषं भगवदाज्ञाखंडनकृतमेव दोषं च इत्याहाकम्मशब्दे व्याख्यास्यते) ॥ पिं० ॥

एगंते मिच्छत्तं जिणाण आणा य होइ णेगंता ।
एगं पि असद्दहाउ मिच्छद्दिट्ठी जमालिव्व ॥ २ ॥ तीर्थ० ॥

(सावद्याचार्य्यकथां सावज्जायरियशब्दे)

तित्थयरसमो सूरी दुज्जयकम्मट्ठमल्लपडिमल्ले । आणं अइक्कमंते ते कापुरिसेन सप्पुरिसे ॥ भट्ठायारो सूरी भट्ठायाराणुविक्खओ सूरी । उम्मग्गट्ठियो सूरी तिण्णि वि मग्गं पणासंति ॥

उम्मग्गठिए सूरिंमि निच्छयं भव्वसत्तसंघाए । जम्हा तं मग्गमणुस्सरंति तम्हा ण तं जुत्तं ॥ एक्कं पि जो दुहत्तं सत्तं पडिबोहिउं ठवे मग्गे । ससुरासुरंमि वि जगे तेण हं घोसियं आणाघोसं ॥ भूए अत्थि भविस्संति केइ जगवंदणीयकमजुयले । जेसिं परहियकरणे कवद्धलक्खाण वोलिही कालं ॥ भूए अणागए कालेणं के इई होहिंति गोयमा ! सूरी । णामग्गहणेण वि जेसिं होज्ज नियमेण पच्छित्तं ॥ एयं गच्छववत्थं दुप्पसहाणंतरं तु जो खंडे । तं गोयमा ! जाण गणिं निच्छयओ अणंतसंसारी ॥ जं सयलजीवजगमंगलेक्ककल्लाणपरमकल्लाणं । सिद्धिपए वा वोच्छिन्ने पच्छित्तं होइ तं गणिणो ॥ तम्हा गणिणसमसत्तुमित्तपक्खेण परहियरएणं । कल्लाणकंखुणा अप्पणो वि य आणा ण लंघेया ॥ एवं मेरा ण लंघयव्वत्ति ॥ एयं गच्छववत्तं लंघित्तूण गारवेहिं पडिबद्धे । संखाईए गणिणो अज्ज वि बोहिं न पावंति ॥ ण लभेहिंति य अन्ने अणंतमुहुत्तो वि परिभमं तित्थं । चउगइभवसंसारो चेट्ठिज्ज चिरसुदुक्खत्ते ॥ महा० ।

(जिनस्याचार्य्यादेश्चाज्ञाया अतिक्रमे आराधकानाराधकत्वं दृष्टान्तश्च महानिशीथे यथा) से भयवं जइणं गणिणो अच्चंतविसुद्धपरिणामस्स वि कइ दुस्सीले सच्छंदत्ताए जइ गारवत्ताएइ वा जायाइमयत्ताए वा आणं अइक्कमेज्जा सेणं किमाराहगे भवेज्जा ? गोयमा ! जेणं गुरुसमसत्तुमित्तपक्खो गुरुणेसु ठिए सयं सुत्ताणुसारेणं चेव विसुद्धासए विहरेज्जा तस्साणमइक्कंतेहिं णवणउएहिं चउहिं सएहिं साहूणं जहा तहा चेव अणाराहगे भवेज्जा । से भयवं ! कयरे णं ते पंच सएक्कविवज्जिए साहूणं जेहिं च णं तारिसगणोववेयस्स महाणुभागस्स गुरुणो आणं अइक्कमिय णाराहियं गोयमा ! णं इमाए चेव उसभं चउव्वीसगाए अतीताए तेवीसइमाए चउवीसगाए जाव णं परिनिव्वुडे चउवीसं इमे अरहा ताव णं अइक्कंतेणं केवइणं कालेणं गुणनिप्फन्ने कम्मसेलमुसुरणे महायसे महासत्ते महाणुभागे सुग्गहियनामधिज्जे वइरे णाम गच्छाहिवई भूए तस्स णं पंच सयं गच्छं निग्गंथाइं विणा निग्गंथीहिं समं दो सहस्से अहेसि ता गोयमा ! ताओ निग्गंथीओ अच्चंतपरलोगभीरुयाओ सुविसुद्धनिम्मलंतकरणाओ खंताओ दंताओ मुत्ताओ जिइंदियाओ अच्चंतभणिरीओ नियसरीरस्सा वि य छक्कायवच्छलाओ जहोवइट्ठअच्चंतघोरवीरतवचरणसोसियसरीराओ जहा णं तित्थयरेणं पन्नवियं तहा चेव अदीणमणसाओ मायामयमहंकारममकारइतिहासखेडकंदप्पणादवायविप्पमुक्काओ तस्सायरियस्स सगासामन्नमणुचरंति । ते य साहुणा सव्वे वि गोयमा ! न तारिसे मणागं अहन्नया गोयमा ! ते साहुणो तं आयरियं भणंति जहा णं जइ भणियं च तुमं आणावेहित्ताणं अम्हेहिं तित्थयत्तं करिया चंदप्पहसामियं वंदिया धम्मचक्कं गंतूण मा गच्छामो ताहे गोयमा ! अदीणमणसा अणुत्तालगंभीरमहुराए भारतीए भणियं तेणायरिएणं जहा इच्छायारेणं न कप्पइ तित्थयत्तं गंतुं सुविहियाणं ता जाव णं वोलेइ जत्तं ताव णं अहं तुम्हे चंदप्पहं वंदावेहामि अन्नं च जत्ताए गएहिं असंजमे पडिज्जइ एएणं कारणेणं तित्थयत्ता पडिसेहिज्जइ । तओ तेहिं भणियं । जहा भयवं ! केरिसो णं तित्थयत्ताए गच्छमाणाणं असंजमो भवइ सो पुण इच्छा-

यरेणं विइज्जधारपरिसंडलावेज्जा बहुजणेणं वा उलगो भणिहिसि ताहे गोयमा ! तेणं तेणं आयरिएणं जहा णं मम वइक्कमिय निच्छयओ एए गच्छिहिंति तेणं तुमए समयं च उत्तरेहिं चयंति अह अन्नया सुवहुं मणासा संधीरेउ णं चेव भणियं तेणं आयरिएणं जहा णं तुब्भे किंचि वि सुत्तत्थं वियाणह णाणियाणं तारिस तित्थयत्ताए गच्छमाणाणं असंजमं भवइ । तारिसं सयमेव वा विजाणेइ किंचि एत्थ बहुविलंविएणं अन्नं च चिंदियं तुम्हेहिं पि संसारसहावजीवाइ पयत्थं तत्थं वा अहणं या बहु उवाएहिं णं विणिवारितस्स वि तस्सायरियस्स मन्नए चेव । तं साहुणो णं कुट्ठेणं कयं तेणं परिए तित्थयत्ताए तेसिं च गच्छमाणाणं कत्थइ णेसणं कत्थइ हरियकायसंघट्टणं कत्थइ बीयक्कमणं कत्थइ पिविलियादीणं तसाणं संघट्टएणं परितावणोद्दवणाइं संभवं कत्थइ वि इट्ठपडिक्कमणं कत्थइ ण कीरिए चेव वाउक्का नियं सज्झायं कत्थइ ण संपडिलेहेज्जा मत्तभंडोवगरणस्स विहीए उभयकालं पेहपक्खेज्जा ण पडिलेहणपडणं किं वहुणा गोयमा ! कित्तियं भणिहियं । अट्ठारसण्हं सीलंगसहस्साणं सत्तरस्स वि सहस्साणं संजमस्स दुवालसविहस्स ण मब्भितर वाहिरस्स तवस्स जाव णं खंताइ अहिंसालक्खणस्सेवय दसविहसहस्साणगारधम्मस्स जत्थेक्केक्कपयं चेव सुबहुएणं पि कालेणं थिरपडिविएणं दुवालसंगमहासुयक्खंधेणं बहुभंगसयं संघत्तणाए दुक्खनिरइयारं परिवालिऊणं । जे एयं च सव्वं जहा भणियं निरइयारमणुट्ठयंति एवं संसारिऊण चिंतियं तेण गच्छाहिवइणा जहा णं मे विप्परुक्खेणं ते दुट्ठसीसे मज्झं अणाभोगमविणएणं सुबहुं असंजमं काहेंति । तं च सव्वमपच्छंतियं होही।जओ णं हं तेसिं गुरु ताहं तेसिं पट्ठिए गंतूणं पाडिजागरामि जहा लमित्थ-एए पायच्छित्तेणं णो संबज्जेज्ज त्ति वियप्पिऊणं गओ सो आयरिओ तेसिं पट्ठीए जाव ण दिट्ठे तेणं असमंजसेणं गच्छमाणं ताहे गोयमा ! सुमहुरमंजुलालावेणं भणियं तेणं गच्छाहिवइणा जह भो भो उत्तमकुलनिम्मलवंससमिद्धसणा ! अणुगयसुग्गइमहासत्ता!साहूउपडिवन्नाणं पंचमहव्वयाहिया! तं णूणं महाभागाणं साहूणं साहूणीणं सत्तावीसं सहस्साइं थंडिलाणं सव्वदंसीहिं पन्नत्ताइं ते य सुउवउत्तेहिं विसोहिज्जंति ण उ णं अणोवउत्तेहिं ता किमेयं सुन्नासुन्नीए अणोवउत्तेहिं,गम्मइ इच्छायारेणं उवओगं देहिअत्थंइणमो सुत्तत्थं । किं तुम्हाणं विसमरिओ भवेज्जा जं सारं सव्वपरमतत्ताणं जहा एगो वेदिये पाणी एगं सयमेव । हत्थेण वा पाएण वा अन्नयरेण वा सलागाइअहिगरणभूओ चरणाजाएणं जेणं केइं संघट्टावेज्जा पासघाट्टियं वा अपरं समणुजाणेज्जा से णं तक्कम्मजया उदिण्णं भवेज्जा तया जहा उच्छुखंडाइं जं ते तहा निपिडिज्जमाणे छम्मासेणं खवेज्जा एवं गाढं दुवालसेहिं संवच्छरेहिं तं कम्मं वेदेज्जा एवं अगाढपरियावणे वाससहस्सं गाढपरियावणे दसवाससहस्सं एवं आगाढकिलावणे वासलक्खं गाढकिलावणे दसवासलक्खाइं उद्दवणे वासकोडी एवं तेइंदियाइसुं पि णेयं ता एवं च वियाणमाणो मा तुम्हे मुज्झहत्ति । एवं च गोयमा सुत्ताणुसारेणं सारयं तस्साव तस्सायरियस्स ते महापावकम्मे गमगमहल्लफलेणं हल्लोहलीभूएणं तं आयरियाणं । असेसपावकम्मट्ठदुक्खविमोयगे णो बहुमन्नंति ताहे गोयमा ! मुणियं तेणायरिएणं जहा निच्छयओ उम्मग्गपट्ठिए सव्वपगारेहिं चेव इमे पावमई दुट्ठसीसे ता किमट्ठमहमिमेसिं पट्ठीए लल्लीवागरणं करेमाणो णुगच्छमाणो य सुक्खाए गयजलाए णदीए उवुज्झए गच्छइ स तुवारेहिं । अहयं तु ता वायहियमेवाणुचिट्ठेमो किमज्ज पक्खएणं सुगूहं तेणावि पुत्तपब्भरेणं घेयमवि किं वि परित्ताणं भवेज्जा अदरक्कमेणं चेव आगजुत्त-तवसंजमाणुट्ठाणेणं भवोयही तरेयव्वो एस उण तित्थयराएसो जहा–

"अप्पहियं कायव्वं जइ सक्कायहियं च पयरेज्जा ।
अत्तहियपरहियाणं अत्तट्ठियं चेव कायव्वं" अन्नं च "जइ एते तवसंजमकिरियं अणुपालियं होंति । तओ एएसिं ववसेयं होइ जेहिहि ण करेहिंति"। तओ एएसिं चेव दुग्गइगमणमणुत्तारं हविज्जा । नवरं तहा वि मम गच्छो समप्पिओ गच्छाहिवई । अह यं भणामि । अन्नं च जे तित्थयरेहिं भगवंतेहिं छत्तीसं आयरियगुणे समाइट्ठे । तेसिं तु अहयं एक्कमवि णाइक्कमामि जइ वि पाणोवरमं भवेज्जा जं वागमे इहपरलोगविरुद्धं तं णायरामि ण कारयामि न कज्जमाणं समणुजाणामि । तमेरिसगुणजुतस्सावि जइ भणियं ण करेंति ताहमिमेसिं वेसग्गहणं उद्दालेमि एवं समए पन्नत्ती जहा जे केई साहु साहुणी वा वायामित्ते णो वि असंजममणुचिट्ठेज्जा। सेणं सारेज्जा सेणं सारिज्जंते वा वारिज्जंते वा चोइज्जंते वा पडिचोडिज्जंते।जएणं तं वयणमवमन्निय अलसाइमाणे वाअभिनिविट्ठेइ वा तहत्ति पडिवज्ज इत्थं पउंजित्ताणं तत्थ आणापडिक्कमेज्जा सेणं तस्स वेसग्गहणं उद्दालेज्जा। एवं तु आगमुत्तणाएणं गोयमा ! जाव तेणायरिए एगस्स सेहस्स वेसग्गहणं उद्दालियं ताव णं अवसेसे विदिसो दिसिं पणट्ठे ताहे गोयमा ! सो आयरिओ । सणियं २ तेसिं पट्ठिए जाउमारद्धो णो णं तुरियं तुरियं से भयवं किमट्ठे तुरियं २ णो पयाइ गोयमा ! खाराए भूमीए जा महुरं संकमेज्जा महुराए खारं किण्हाए पीयं पीयाओ किण्हं जलाउ थलं थलाओ जलं संकमेज्जा । तेणं विहीए पाए पमज्जिसंकामियव्वं । णो पमज्जेज्जा तओ दुवालससंवच्छरियपच्छित्तं भवेज्जा एएणमट्ठेणं । गोयमा ! सो आयरिओ ण तुरियं २ गच्छं अहमयासुयाउत्तविहीए थंडिलजलसंकमणं करेमाणस्स णं गोयमा ! तस्सायरियस्स आगओ बहुवासरखुहापरिगयसरीरे वियडदाढविकरालयं तं भासुरेपलयकालमिथथोररूवो केसरी । भणियं च तेण महाणुभागेणं गच्छाहिवइणा जहा जेयं दुग्गं गच्छेज्जा इमस्स णावरं दुग्गं गच्छमाणेणं असंजमं ताव सरीरवोच्छेयं ण असंजमपवत्तणं त्ति चिंतिऊण विहीए उवाट्ठियस्स सहस्सा जमुद्दालियं वेसगहणं तं दाऊण ठिओ णिप्पडिकम्मपायपोवगमणाणं से एण सोवि सोहा तहेव महभया अच्चंतविसुद्धंतकरणो पंचमंगलायरे सुहज्झवसायत्ताए दुविय गोयमवाईए तेण सीहेणं अंतगडे केवली जाए । अट्ठप्पयारमलकलंकविप्पमुक्के सिद्धे य ते पुण गोयमा ! एकूणे पंचसए साहूणं तक्कम्मदोसेणं जं दुक्खमणुभवमाणे चिट्ठंति जं वाणुभूयं जं वाणुभविहिंति अणंतसंसारसागरं परिभमंते तं कालं केवलिणं अणंतेणं भणिउं समत्थो । एते गोयमा ! एगूणे पंचसए साहूणं जहिं च णं तारिसगुणोववेयस्स णं महाणुभागस्स गुरुणो आणं अइक्कमिय णो आराहियं अणंत-

संसारियं जाएसे भयवं किं तित्थयरसंतियं आणं णाइक्कमेज्जा-उयाहुआयरियंसंतियं गोयमा ! चउव्विहा आयारिया भवंति तंजहा-नामायरिया ठवणायरिया दव्वायरिया भावायरिया तत्थ णं जे ते भावायरिया ते तित्थंयरसमा चेव दट्ठव्वा तेसिं संतियाणं णाइक्कमेज्जा । महा० ॥

(आज्ञाभङ्गे दंडो निशीथचूर्णौ यथा)

तित्थकरआणा य एसा अगुप्पालियव्वात्ति जहा रण्णो अप्पणो रज्जे जं माणं प्रतिष्ठापितं जा ततो माणतो अतिरेगभूयाणं वा करेति सो अवराही डंडिज्जत्ति एवं जो तित्थकराणं आणं कोवेत्ति सो दीहसंसारी ॥ नि०चू० ॥

आज्ञाभङ्गे च दण्डश्चतुर्गुरुकम्प्रायश्चित्तम् ॥ वृ० ॥ "तंमि यआणाभंगे चउगुरुयं पच्छित्तंति" नि० चू० ॥

१० (तथाच बृहत्कल्पे प्रलम्बग्रहणमधिकृत्य) भगवता प्रतिषिद्धं यत्प्रलंबं न कल्पते तद्ग्रहणं कुर्वता भगवतामाज्ञाभंगः कृतो भवति तस्मिंश्चाज्ञाभंगे चतुर्गुरुकाः। अत्र परः प्राह

अवराहे लहुगतरो आणाभंगंमि गुरुतरो किह णु ।
आणाए च्चिय चरणं तब्भंगे किं न भंगं तु ॥

अपराधे चारित्रातिचारे लघुतरो दंडो भवद्भिः पूर्वं भणितः तथाहि अचित्ते प्रलंबे मासलघु इह पुनराज्ञाभंगे चतुर्गुरुकमिति गुरुतरो दंडः कथं कस्मात् तुरिति वितर्को अपि च अपराधे जीवोपघातो दृश्यते तेन तत्र गुरुतरो दंडो युक्तियुक्तः आज्ञायां पुनर्नास्ति जीवोपघात इति लघुतर एवात्र भणितुमुचित इति आचार्यः आह । आज्ञायामेव भगवत्यां चरणं चारित्रं व्यवस्थितं अतस्तद्भंगे तस्या आज्ञाया भंगे किं तन्मूले उत्तरगुणादिकं वस्तु न भग्नं अपि तु सर्वमपि भग्नमिति अनाज्ञायां गुरुतरो दंड उच्यते अस्यैवाचार्यस्य प्रसाधनार्थं दृष्टांतमाह ॥

सोऊण य घोसणयं अपरिहरंता विणासं जह पत्ता ।
एवं अपरिहरंता हियसव्वस्साउ संसारे ॥

राज्ञा कारितां घोषणां श्रुत्वा घोषणयां च निवारितमर्थमपरिहरंतो यथा द्रव्यापहारलक्षणं विनाशं प्राप्ता एवं तीर्थकरनिषिद्धं प्रलंबग्रहणमपरिहरंतो हृतसर्वस्वा अपहृतसंयमरूपसर्वसाराः संसारे दुःखमवाप्नुवंति एषा भद्रबाहुस्वामिविरचिता गाथा ॥

अथास्या एवं भाष्यकारो व्याख्यानं करोति ॥

छप्पुरिसा मज्झपुरे जो आसादेज्जा ते आजातो तं दंडेमि अकखंडे सुणे तु पुरओ जणवयाय आगामिय परिहरंता निद्दोसा सेसगा न निद्दोसा । जिण आणागमचारी अ दोस इयरे भवे दंडो कुह केइ नरवई सो बहिं पुरिसेहिं अन्नतरे कज्जे तेसितो इमेणत्थेण घोसणं करेइ इमे छप्पुरिसा । मज्झपुरिअप्पणो इच्छाए विहरमाणा महाजणेणं अदिट्ठपुव्वा अणुवलद्धविभवने वत्था अच्छंति जो ते छिवइ वा पीडइ वा मारेइ वा तस्स उग्गं दंडं करेमि एअ घोसणत्थं सोऊण ते पउरजणवयायदंडं भीता ते पुरिसे पयत्तेण वन्नरूवाईहिं विधेहिं आगमिऊण पीडापरिहारकयबुद्धी तेसिं छण्णं पुरिसाणं पीडं परिहरंति ते निद्दोसा।जे पुण अणायारमंता न परिहरंति ओसव्वस्सावहारदंडेण दंडिया एस दिट्ठंतो अयमत्थो वणओ रायत्थाणीया तित्थयरा पुरत्थाणीओ लोगो छप्परिसत्थाणीया छक्काया घोसणत्थाणीया छक्कायरूवणपरूवणपरा छज्जीवणियादओ आगमा विवणाइत्थाणी या संघट्टणादी पउरजणवयत्थाणीया साहू दंडत्थाणीओ संसारो तत्थ जे पयत्थेण छण्हं कायाणं सरूवं रक्खणे वायं च.आगमेऊण जहुत्तविहीए पीडं परिहरंति ते कम्मबंधदंडेणं न दंडिज्जंति इयरे पुण संसारे पुणो २ सारीरमाणसेहिं दुक्खसयसहस्सेहिं दंडिज्जंतित्ति ॥

अथाक्षरगमनिका। षट्पुरुषा मम पुरे वर्त्तते यस्तानजानन्नपि आशातयेत तमहं दंडयाम्यकांडे अकाले शृण्वंतु एतत्पौराः पुरवासिनो जनपदाश्च ग्रामवासिनो लोका इति राज्ञा कारितां घोसणां श्रुत्वा तान् पुरूषानागम्योपलक्ष्य परिहरंतः संतो र्निदोषाः शेषाः पुनर्ये पीडां न परिहरंति ते न र्निदोषा इति दंडिताः । एवमत्रापि जिनाज्ञया यः षट्कायानामागमः परिज्ञानं तत्पूर्वकचारिणः संयमाध्वगामिनः संतोऽदोषाः इतरेषां भवे संसारे शारीरमानसिकदुःखलक्षणो दंडः । गतमाज्ञाद्वारं ॥ वृ० ॥ नि० चू० ॥

(अपराधपदमधिकृत्यापि बृहत्कल्पे उक्तम्)

अपराधपदे वर्त्तमानस्तीर्थकृतामाज्ञाभङ्गं करोति तत्र चतुर्गुरुरिति ॥ वृ० ॥

अत्र नोदकः प्राह ।

अवराहे लहु गयरो किं लहु आणाए गुरुतरो दंडो ।
आणाए चिय चरणं तब्भंगे किं न भग्गं तु ॥

जघन्यके अपरिगृहीते वा तिष्ठति प्राजापत्यपरिगृहीतं जघन्यमसंनिहितमदृष्टं प्रतिसेवते उभयत्रापि चतुर्लघु एवं स्थानतः प्रतिसेवनेन यश्चापराधे लघुकतरो दंड उक्त आज्ञाभंगे चतुर्गुरुकामित्यतः किमिति परिप्रश्ने तुरिति वितर्के हुरिति गुर्वामंत्रणे किमेवं भगवदाज्ञायां भग्नायां गुरुतरो दंडो दीयते । सूरिराह । आज्ञयैव चरणं व्यवस्थितं तस्य भंगे कृते सति किं न भग्नं चरणस्य सर्वमपि भग्नमेवेति भावः । अपि च लौकिका अप्याज्ञाभंगे गुरुतरं दंडंप्रवर्त्तयंति तथा चात्र पूर्वोद्दिष्टं मौर्यदृष्टांतमाह ।

भग्गमदाणमडंते आणवट्ठाणवं अंबच्छेत्तु वंसवती ।
गविसाणपत्तचारिसीए पुरिसवइबालडहणं च ॥

पाडलिपुत्ते नयरे चंदगुत्तो राया सो य मोरपोसणपुत्तोत्ति जे खत्तिया अभिजाणंति ते तस्स आणं परिभवंति । चाणक्कस्स चिंता जाया आणाहीणे केरिसो राया तम्हा जम्हा एयस्स आणाभिक्खा भवइ तहा करेमित्ति तस्स य चाणक्कस्स कप्पडियत्ते भिक्खं अडंतस्स एगंमि गामे भंत्तं न लद्धं तत्थ य गामे वहुअं वायं सा य अत्थि तेउं तस्स गामस्स पडिनिविट्ठेणं आणाहवणानिमित्तं इमेरिसा लोहो पेसओ अत्तोनि छित्वा वंशानां वृत्तिः शीघ्रं कार्यते ताहिं आगामे अगेहिं दुल्लिहियंति काउं वंसे छेत्तुं अंबाण वई कया गवेसावियं चाणक्केणक्कयं तओ तत्थागंत्तूण उवालद्धा से गामयगा एते वंसगा रोहगादिसु उवउज्जंति की सभे छिन्नात्ति दंसियं लेहवीरियं अन्नं संदिट्ठं अन्नं चेव करेहात्ति तओ पुरिसेहिं अधोसिरेहिं वयं काउं सो गामो सव्वो दड्ढो । अथ गाथाक्षरगमनिका । चाणक्यस्य भिक्षामटतः क्वापि ग्रामे भक्तस्यादानंभिक्षा न लब्धेत्यर्थः। तत आज्ञास्थापनानिमित्तमयं लेखः प्रे-

रितःअंतत्वे तु वंसवइत्ति ग्रामान् छित्वा वंशानां वृत्तिः कर्त्तव्या ततो गवेषणे कृते ग्रामेण च पथि दर्शिते अन्यदादिष्टं मया अन्यदेव च भवद्भिः कृतमित्युपालभ्य तैः पुरुषैः वृत्तिं कारयित्वा सबालवृद्धस्य ग्रामस्य दहनं कृतं एष दृष्टांतः। अर्थोपनयस्त्वेवं "एगमरणं तु नाए आणाइ आरुत्त अणंताइं।अवराहरक्खणट्ठा ते णाणाउत्तरे बलिया" लोके आज्ञाया अतिचारे अतिक्रमे एवमेव मरणमवाप्यते लोकोत्तरे पुनराज्ञाया अतिचारे अनंतानि जन्ममरणानि प्राप्यंते तेन कारणेन अपराधरक्षणार्थं लोकोत्तरे आज्ञा बलीयसी ॥ वृ०॥ आज्ञाभङ्गे सति दण्डे दृष्टान्तोऽसज्झायशब्देऽपि ॥व्य०॥ नि० चू०॥

(आज्ञाभङ्गस्य दुःखकारणत्वं महानिशीथे यथा)

"ता जत्थदुक्खविक्खिण्णं एगंतसुहपावणं। स आणा नो खंडेज्जा आणाभंगकओ सुहो" ॥ महा० ॥

(११) (आज्ञारहितस्य चारित्रमपि न भवति)

दुप्पसहंतं चरणं जं भणियं भगवया इहं खेत्ते ।
अणा हुत्ताण मिणं न होइ अहुणोत्ति वा मोहो ॥

व्या०—दुप्पसहन्तमिति तत्र दुःखेन प्रकर्षप्राप्तवशत्वतया सह्यते दुःप्रसहः तद्गुणयोगादाचार्यो दुःप्रसहः यथा दंडयोगाद्दंडः पुरुष इति स एवांते पर्यंते यस्य तत्तथा चरणं चारित्रं भणितं प्रतिपादितं भगवता श्रीमन्महावीरेण इहास्मिन् क्षेत्रे भरताभिधाने यद्यस्मात्कारणात्तस्मात्कारणादाज्ञायुक्तानामपि न केवलमाज्ञाबाह्यानामिदं प्रस्तुतं चारित्रं न भवति न जायतेऽधुनेति सांप्रतं तत्साध्यातिशयदर्शनाच्च इति तेषामसद्ग्राहगृहीतचेतसां व्यामोहो मूढतेति यावत् मूढता च तेषामागमवचनान्यथाकरणादिति गाथार्थः ॥ दर्श० ॥

(तीर्थकराज्ञानिन्दकस्य निन्दा स्याद्वादमञ्जर्य्याम् यथा)

प्रतिक्षणोत्पादविनाशयोगिं स्थिरैकमध्यक्षमापीक्षमाणः ।
जिन त्वदाज्ञामवमन्यते यः स वातकी नाथ पिशाचकी वा ॥

व्या०--प्रतिक्षणं प्रतिसमयं उत्पादेनोत्तराकारस्वीकाररूपेण विनाशेन च पूर्वाकारपरिहाणलक्षणेन युज्यते इत्येवं शीलं प्रतिक्षणोत्पादविनाशयोगि किं तत् स्थिरैकं कर्मतापन्नं स्थिरमुत्पादविनाशयोरनुयायित्वात् त्रिकालवर्त्ति यदेकं द्रव्यं स्थिरैकं एकशब्दोऽत्र साधारणवाची उत्पादे विनाशे च तत्साधारणमन्वयिद्रव्यत्वात् । यथा चैत्रमैत्रयोरेका जननी साधारणेत्यर्थः इत्थमेव हि तयोरेकाधिकरणतापर्यायाणां कथंचिदनेकत्वेऽपि तस्य कथंचिदेकत्वात् एवं त्रयात्मकं वस्तु अध्यक्षमपीक्षमाणः प्रत्यक्षमवलोकयन्नपि हेजिन ? रागादिजेतः त्वदाज्ञा आ सामस्त्येनानंतधर्माविशिष्टतया ज्ञायंते च बुद्धयंते जीवादयः पदार्था यया सा आज्ञा आगमः शासनं तवाज्ञा त्वदाज्ञा तां त्वदाज्ञां भवत्प्रणीतस्याद्वादमुद्रां यः कश्चिदविवेकी अवमन्यतेऽवजानाति जात्यपेक्षमेकवचनमवज्ञया वा स पुरुषपशुःवातकी पिशाचकी वा वातो रोगविशेषोऽस्यास्तीति वातकी च वातकी वातुल इत्यर्थः एवं पिशाचकी च पिशाचकी भूताविष्ट इत्यर्थः अत्र वाशब्दःसमुच्चयार्थ उपमानार्थो वा स पुरुषोपसदो वातकिपिशाचकीभ्यामधिरोहति तुलामित्यर्थः वातातीसारपिशाचात्कश्चांत इत्यनेन मत्वर्थीयः कश्चांतः एवं पिशाचकीत्यपि यथा किल वातेन पिशाचेन वाक्रांतवपुर्वस्तुतत्वं साक्षात्कुर्वन्नपि तदावेशवशादन्यथा प्रतिपद्यते एवमयमपि एकांतवादापस्मारपरवश इति ॥ स्या० ॥

(तीर्थकराज्ञारहितधर्मस्य फलाफलत्वविचार आणाखण्डनशब्दे) ही० ॥

(जिनाज्ञास्थित्यवधिश्च महानिशीथे यथा) से भयवं !केवइयं कालं जाव एस आणा पवेइया गो० ? जाव णं महायसे महासत्ते महाणुभागे सिरिप्पभे अणगारे से भयवं ! केवणं काले णं से सिरिप्पभे अणगारे भवेज्जा। गो० ? होही दुरंतपंतलक्खणे अदव्वे रोद्दे चंडे उग्गे पयंडदंडे निम्मिरे निक्किवे निग्घिणे नित्तिसे कूरयरपावमई अणारिए मिच्छद्दिट्ठी कक्की नाम रायाणे सेणं पावे पाहुडियं भमाडिउ कामे सिरिसमणसंघं कयत्थेज्जा जाव णं कयत्थे ताव णं गो० ? जे केइ तत्थ सलिद्धो महाणुभागो अवलियसत्ते तवोवहाण अणगारे। तेसिं च पाडिहेरियं कुज्जा सोहम्मे कुलिसपाणी एरावणगामी सुरवरिंदे एवं च गो० ? देविंदवंदिए दिट्ठपव्वएणं सिरिसमणसंघेज्जा णिट्ठिज्जा कुणए पासंडधम्मे जाव णं गोयमा ! एगे अविइज्जे । अहिंसालक्खणं खंतादिदसविहधम्मे । एगे अरहादेवाहिदेवे एगे जिणालये एगे वंदे पूए दक्खे सक्कारे संमाणे महाजसे महासत्ते महाणुभागे दढसीलयनियमधारए तवोवहाणे साहु तत्थ णं चंदमिव सोमलेसे सूरिए इव तवतेयरासी पुढवी इव परिसहोवसग्गासंहे मेरुमंदरधरे इव निप्पकंपे विए अहिंसालक्खणखंतादिदसविहे धम्मे । सेणं सुसमणगणपरिवुडे । निरब्भगयणामलकोमुइजोगजुत्ते इव गहरिक्खपरिवारिए गहवई वंदे अहिययरं विराहेज्जा गोयमा ! सेणं सिरिप्पभे । अणगारे भोगो एवंतियं कालं जाव एसा आणा पवेइया से भयवं उड्ढं मुच्छा गो० तओ परेणं उड्ढं हायमाणे कालसमए तत्थ णं जे केई छक्कायसमारंभविवज्जए । सेणं धन्ने पुन्ने वंदे पूए न संसणिज्जे । जीवियं सुजीवियं तेसिं ॥महा०

आज्ञायते आदिश्यत इत्याज्ञा । व्यवहारभेदे, ॥ स्था० ॥ भ० ॥ व्य० ॥ पंचा० ॥

देशांतरस्थितयोर्द्वयोर्गीतार्थयोर्गूढपदैरालोचनानि जातिचारनिवेदनमाज्ञाव्यवहारः एतदुक्तं भवति यदा द्वावप्याचार्यौ वासेवितसूत्रार्थतयाऽतिगीतार्थौ क्षीणजंघाबलौ विहारक्रमानुरोधतो दूरतरदेशांतरव्यवस्थितावत एव परस्परसमीपं गंतुमसमर्थावभूतां तदाऽन्यतरप्रायश्चित्ते समापत्ते सति तथाविधयोग्यगीतार्थशिष्याभावे मतिधारणाकुशलमगीतार्थमपि शिष्यं समयभाषया गूढार्थान्यतिचारासेवनपदानि कथयित्वा प्रेषयति तेन च गत्वा गूढपदेषु कथितेषु स आचार्यो द्रव्यक्षेत्रकालभावसंहननधृतिबलादिकं परिभाव्य स्वयं च तत्रागमनं करोति शिष्यं वा तथाविधयोग्यं गीतार्थं प्रज्ञाप्य प्रेषयति । तदभावे तस्यैव प्रेषितस्य गूढार्थामतिचारशुद्धिं कथयतीति ॥ प्रव० ॥ प्र० व्य० ॥

(तथाच व्यवहारकल्पे)

पढमस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जं तु ।
पढमे छक्के अब्भितरं उ पढमं भवे ठाणं ॥

अत्र प्रथमं कार्यं दर्प्पः । तत्र प्रथमं पदं दर्शननिमित्तं प्रथमषट्कं व्रतषट्कं तत्राभ्यंतरमंतर्गतं प्रथमं स्थानं प्राणातिपा

पढमस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जंतु ।
पढमे छक्के अब्भिंतरं तु वियं भवे ठाणं ॥

अत्र द्वितीयं स्थानं मृषावादः एवमदत्तादानादिष्वपि भावनीयं ॥

पढमस्स य कज्जस्स य पढमेण पएण सेवियं जं तु ।
विइए छक्के अब्भिंतरं तु पढमं भवे ठाणं ॥

अत्र द्वितीयं पट्कं कायषट्कमित्यादि । एवं तेन कथितेन आचार्यो द्रव्यक्षेत्रकालभावसंहननधृतिबलादिकं परिभाव्य स्वयं वा गमनं करोति शिष्यं वा तथाविधं योग्यं गीतीर्थं प्रज्ञाप्य प्रेषयति । तदभावे तस्यैव प्रेषितस्य गूढार्थमतिचारविशुद्धिं कथयति ॥ व्य० प्र० ॥

"आणाए ववहारं सुण वच्छ जहक्कमं वुच्छं" । एष श्रुतव्यहारो यथोपदेशं यथाक्रमं कथितः अत ऊर्ध्वमाज्ञाया व्यवहारं यथाक्रमं यथा वक्ष्ये तं च वक्ष्यमाणं वत्स ! शृणु

समणस्स उत्तमट्ठे सल्लुद्धरणकरणे अभिमुहस्स ।
दूरत्था जत्थ भवे छत्तीसं गुणा उ आयरिया ॥

श्रमणस्य उत्तमार्थे भक्त इत्याख्याते व्यवसितस्य यत्किमपि सत्यमनुधृतमस्ति तदुद्धरणकरणे "अभिमुहस्स । दूरत्था जत्थ भावे छत्तीसगुणत्ति" यत्र प्रायश्चित्तव्यवहारे षट्त्रिंशद्गुणा आचार्या दूरस्था भवेयुस्तत्राज्ञया व्यवहारः कथमित्याह—

अपरक्कमो सिज्जाउ गंतु जे कारणं च उप्पन्नं ।
अट्ठारसमन्नयरे वसुणगतो इच्छिमो आणं ॥

स आलोचयितुकामश्चिंतयति । सांप्रतमहमपराक्रमो जातोऽस्मि ततस्तेषां समीपे गंतुं न शक्नोमि । कारणं च मम तत्पार्श्वगमननिमित्तं समुत्पन्नं । ततोऽष्टादशानां व्रतषट्कादीनां अन्यतरस्मिन्नतीचारे व्यसनगतः पतितस्तस्मादिच्छाम्याज्ञामाज्ञाव्यवहारमिति एतदेव सविशेषं भावयति ॥

अपरक्कमो तवस्सी गंतुं जो सोहिकारगसमीवं ।
आगंतुं न वाएइसो सोहिकरो वि देसाउ ॥

स आलोचयितुकामस्तपस्वी शोधिकारकसमीपे गंतुं अपराक्रमो यस्य शोधिः कर्त्तव्या सोऽपि देशादालोचयितुं समीपमागंतुं न शक्नोति ।

अह पट्ठवेइ सीसं देसं देसंतरं गमणनट्ठचेट्ठागे ।
इच्छामज्जो काउं सोहिं तुब्भं सगासम्मि ॥

अथानंतरमालोचयितुकामे देशान्तरगमननष्टचेष्टके आलोचनमाचार्यस्य समीपे शिष्यं आर्य ! युष्माकं सकाशे शोधिं कर्तुमिच्छामीत्येतत्कथयित्वा प्रेषयति ।

सोवि अपरक्कमतीसं सो पासइ धारणाकुसलं ।
एयस्स दाणि पुरओ करेहि सोहिं जहावत्तं ॥

सोऽपि आलोचनाचार्योऽपराक्रमगतिर्न विद्यते पराक्रमागतौ यस्येति विग्रहः । शिष्यं धारणाकुशलं प्रेषयति । यस्त्वालोचयितुकामेन प्रेषितस्तस्य संदेशं कथयति त्वमिदानीमेतस्य पुरतो यथावृत्तं शोधिं कुरु ।

परक्कमो अ सीसं आणा परिणामगं परिच्छेज्जा ।
परिक्खेय वीयकाए सुत्ते वा मोहणाधारी ।

स आलोचनाचार्योऽपराक्रमः शिष्यमाज्ञापरिणामकं परीक्षेत किमेष आज्ञापरिणामकः किं वा नेति? आज्ञापरीणामको नाम यत् आज्ञाप्यते तत्कारणं न पृच्छति किमर्थमेतदिति किंत्वाज्ञां एव कर्त्तव्यतया श्रद्दधाति । यदत्र कारणं तत्पूज्या एव जानन्ति एवं यः परिणामयति स आज्ञापरिणामकस्तत्परीक्षा च वृक्षे बीजका ये च वक्ष्यमाणरीत्या कर्त्तव्या । आज्ञापरिणामित्वं परीक्ष्य पुनरिदं परीक्षणीयं यथा किमेषोऽवग्रहणे समर्थो धारणासमर्थश्च किं वा नेति ! तत्राध्ययनादिपरीक्षया सूत्रे च शब्दादर्थे वा मोहनं मोहरहितं समस्तंमासमंताद्धारयतीत्येवं शीलो मोहधारी तं परीक्षेत ।

तत्र वृक्षेणाज्ञापरिणामित्वपरीक्षामाह ।

दट्ठुमहं ते भक्खो गणिओ रुक्खो विलज्जउं डेव ।
अपरिणयं वेंति तिहिं न वट्टइ रुक्खे वि आरोढुं ॥
किं वा मारेयव्वो अहियेतो वेह रुक्खओडेप ।
अति परिणामो भणति इय हेऊ अम्ह वेसिच्छा ॥

दृष्ट्वा महतो महीरुहान् गणिक आचार्यो ब्रूते अस्मिन्नुच्चैस्तेन तालप्रमाणे वृक्षे विलग्य तत आत्मानं क्षिप्रप्रपातं कुर्वित्यर्थः एवमुक्ते तत्रापरिणामको ब्रूते न वर्त्तते वृक्षे विलगितुं साधोः सचित्तत्वाद्वृक्षस्य प्रपातं च कुर्वन् आत्मविराधना भवति । सा च भगवता निषिद्धा किंत्वमुनोपायेन मारयितव्योऽभिप्रेतो ब्रूथ वृक्षादात्मानं डेपेति । अतिपरिणामकः पुनरिदं भणति इत्येवं भवतु करोमि प्रपातमिति भावोऽस्माकमप्येषा इच्छा वर्त्तते ॥

चेइ गुरू अह तंतू अपरिच्छियत्थे पभाससे एवं ।
किं च मए तं भणितो आरुहरुक्खे सचित्ते ॥

अथानंतरं तमतिपरिणामकं शिष्यं ब्रूते । अपरीक्षिते अपराभाविते मद्वचनस्यार्थे त्वमेवमुक्तप्रकारेण प्रभाषसे यथा करोमि प्रपातमस्माकमप्येषेच्छा वर्त्तते । अपरिणामकमधिकृत्य ब्रूते तं त्वं मया किमेवं भणितो यथा सचित्ते वृक्षे आरोहाय नोद्यतेन वर्त्तते साधोः वृक्षे विलगितुमिति किं त्वेतन्मयोक्तं तदेवाह ।

तवनियमनाणरुक्खं आरुहिउं भवमहण्णवापण्णं ।
संसारगराकूलं डेवेहंती मए भणितो ॥

तपोनियमज्ञानमहार्णवापन्नं भवसमुद्रमध्यप्राप्तमारुह्य संसारगर्त्ताकूलं पडिउल्लंघ्येति मया भणितः ॥

जो पुण परिणामो खलु आरुहभणितो वि सो वि चिंतेइ ।
नेच्छंति पावमेते जीवाणं थावरादीणंपि ॥
किं पुण पंचेंदीणं तं भणियव्वेत्थ कारणेणं तु ।
आरुहणववसियं तू वारेइ गुरुववत्थंतो ॥

यः पुनः खलु परिणाम आज्ञापरिणामः स आरोहति भणितश्चिंतयति । नेच्छंति पापमेते मदीया गुरवो जीवानां स्थावराणामपि किं पुनः पंचेंद्रियाणां तस्मादत्र कारणेन भवितव्यमेवं विचिंत्य आरोहणे व्यवसितः । तमारोहणव्यवसितं गुरुरवष्टभ्य बाहौ वा वारयति । यदेवमुक्तं वृक्षे परीक्षणमधुना जीवेष तदाह ॥

एवं णाहय वीयाई भणितो पडिसेहे अपरिणामो ।
अइपरिणामो पोट्टल बधूणं आगतो तहियं ॥

एवममुना प्रकारेण बीजानि आनयत ततोऽपरिणामः प्रतिषेधति न कल्पते बीजानि गृहीतुमिति यस्त्वतिपरिणामकः स बीजानां पोट्टलं बध्वा तत्र गुरुसमीपे समागतः ॥

ते वि भणिया गुरूणं भणिया नेह अक्खलवियाइं ।
न विरोहसमत्थाइं सचित्ताइं व भणियाइं ॥

तौ वद्धौ परिणामकौ गुरुणा भणितौ मया भणितमानय अम्लिकाबीजानि कांजिकिनीबीजानि यदि वा सचित्तानि च ध्वस्तयोनिभयानि यानि विरोहसमर्थानि तान्यानयेति भणितानि ॥

तत्थवि परिणामो तू भणती आणेसि केरिसायं तु ।
कतियमित्ताइं वा विरोहमविरोहजोग्गाइं ॥

तत्रापि यः परिणामकः स भणति कीदृशानि बीजान्यानयामि विरोहयोग्यान्यविरोहयोग्यानि वा कियन्मात्राणि वा ॥

सोवि गुरूहिं भणितो न ताव कज्जं पुणो भणीहामि ।
हसितो व मए तासिं वीमं सव्वत्थ भणितोसि ॥

सोऽप्याज्ञापरिणामको गुरुभिर्भणितो न तावदिदानीं कार्यं यदा तु कार्यं भविष्यति तदा पुनर्भणिष्यामः अथ वा हसितोऽसि मया तावदिदानीं न पुनर्बीजैः प्रयोजनं यदि वा विमर्शार्थं तव धिमर्शपरीक्षणार्थत्वमेवं भणितोऽसि । संप्रति मोहिताधारिपरीक्षामाह ।

पयमक्खरमुद्देसं संधीसु तत्थ तदुभयं चेव ।
अक्खरवंजणसुद्धं जहा भणितमो परिकहेइ ॥

पदमक्षरमुद्देशं संधिमधिकारविशेषं सूत्रमर्थं तदुभयं च अक्षरव्यंजनशुद्धं पूर्वमवग्राहयति किमेष ग्रहणधारणायोग्यः किं वा नेति अवग्राह्य ततो ब्रूते उच्चारय प्रेक्षे किमपि गृहीतं न च किं त्वगृहीतमपि किं स्मृतं किं वा नेति तत्र यदि यथा भणितं तथा सर्वं परिकथयति तदा ज्ञातव्य एष ग्रहणधारणे कुशल इति ॥

एवं पेच्छिऊणं जोग्गं नाऊणं पेसवे तं तु ।
वच्चाहि तस्सगासं सेहिं सोऊण आगच्छ ॥

एवंपरीक्षयायोग्यं ज्ञात्वा तं प्रेषयेत् संदिशति च व्रज तस्य साधोरालोचयितुकामस्य शोधिमालोचनां श्रुत्वा पुनरागच्छ ॥

अह सो गतो उ तेहिय तस्ससगासंमि सो करेमोहि ।
दुगतिचउविसुद्धंति वेहे काले विगटभावो ॥

अथ प्रेषणानंतरं यत्रालोचयितुकामो विद्यते। तत्र गतस्तस्यागतस्य समीपे आलोचयितुकामः प्रशस्तेषु द्रव्यादिशोधिमालोचनां करोति । कथमित्याह द्विकदर्शनातिचारं चारित्राचारमालोचयतीत्यर्थः । दर्शनग्रहणं ज्ञानग्रहणमपीति ज्ञानातिचारं चेत्यपि द्रष्टव्यं । चारित्रातिचारालोचनेऽपि च द्विभेदा मूलगुणातिचारविषया यावता करोति । पुनस्त्रिका माहारोपधिशय्यां भेदत एकैकां त्रिप्रकारां चतुर्विशुद्धां प्रश स्तद्रव्यक्षेत्रकालभावोपेतांस्त्रिविधे काले अतीते प्रत्युत्पन्ने यान्यचित्तमनागते च यत्सेविष्ये इत्यध्यवसितविकटभावः प्रकटभावोऽप्रतिकुंचन इत्यर्थः ॥ व्य० द्वि० ॥

(आज्ञाव्यवहारस्याराधको यथा)

दव्वे भावे आणा खलु सुयं जिणवराणं
सम्मं ववहारमाणो उ तीये आराहणा होंति ॥

आज्ञा द्विविधा द्रव्ये भावे च तत्र द्रव्याज्ञा राजादीनामाज्ञा भावाज्ञा खलु श्रुतं जिनवराणां। तत्र सम्यक् पंचविधान्यतमेन व्यवहारेण प्रागुक्तनीत्या व्यवहारेण तस्या आज्ञाया आराधको भवति ॥ व्य० द्वि० ॥

आणाअविराहग—आज्ञाऽविराधक—पुं० आज्ञाया आराधके, ॥ पं० सू० ॥

आणाआराहण—आज्ञाराधन—न० आप्तोपदेशानुपालने,।"आणा आराहणाओ रागो वि" आज्ञाराधनादाप्तोपदेशानुपालनान्निर्निदानतामेव हि जिना मन्यन्ते इति ॥ पंचा० ॥

आणाआराहणजोग—आज्ञाराधनयोग—पुं० आप्तोपदेशानुपालनसम्बन्धे, ॥ पंचा० ॥

आणाइत्त—आज्ञावत्—त्रि० आप्तोपदेशवर्तिनि, ॥ पंचा० ॥

आणाईसर—आज्ञेश्वर—पुं० आज्ञया आज्ञाया वा ईश्वर आज्ञेश्वरः ॥ जी० ॥ आ० म० प्र० ॥ आज्ञाप्रधाने ईश्वरे, ॥ जं० ॥ औप० ॥

आणाईसरसेणावच्च—आज्ञेश्वरसेनापत्य—न० आज्ञाया ईश्वर आज्ञेश्वरः ॥ जी० ॥ आ० म० प्र० ॥ आज्ञाया ईश्वर आज्ञेश्वरः सेनायाः पतिः सेनापतिः आज्ञेश्वरश्चासौ सेनापतिश्च आज्ञेश्वरसेनापतिस्तस्य कर्माज्ञेश्वरसेनापत्यम् ॥जी०॥ आज्ञाप्रधानो यः सेनापतिः सैन्यनायकः तस्य भावः कर्म वा आज्ञेश्वरसेनापत्यम् ॥ औप० ॥ स्वसैन्यं प्रत्यद्भुते आज्ञाप्राधान्ये, ॥ जी० ॥ "आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणो पालेमाणे" ॥ ज्ञा० ॥ विपा० ॥ सम० ॥ प्रज्ञा० ॥

आणाकंखिन्—आज्ञाकांक्षिन्—पुं० आज्ञामाकांक्षितुं शीलमस्येत्याज्ञाकांक्षी । सर्वज्ञोपदेशानुष्ठायिनि, ॥ आचा० ॥ "इह आणाकंखी पंडिए" इहास्मिन् मौनीन्द्रे प्रवचने व्यवस्थितः सन् आज्ञां तीर्थकृतोपदेशमाकांक्षितुं शीलमस्येत्याज्ञाकांक्षी आगमानुसारप्रवृत्तिकः कश्चैवंभूतः पंडितः सदसद्विवेकज्ञ इति ॥ आचा० ॥

आणाकरण—आज्ञाकरण—न० आगमज्ञवचनासेवने, ॥ पंचा० ॥ सौत्रविधिसम्पादने,—

ताए अमित्ति काले आणाकरणे अमूढलक्खेहिं ।
सत्तीए जइयव्वं एत्थ विही हंदि एसो अ ॥

यस्मादेवं तस्मादेतस्मिन्नपि काले दुःखमारूपे आज्ञाकरणे सौत्रविधिसम्पादने अमूढलक्षैः सद्भिः शक्त्या यतितव्यमुपसम्पदादौ अत्र विधिरेष व्याख्यानकरणे हंदीत्युपप्रदर्शने एष च वक्ष्यमाणलक्षण इति ॥ पं० व० ॥

आणाका (गा) रि (न्) आज्ञाकारिन्—पुं० आप्तोपदेशवर्त्तिनि, ॥ पंचा० ॥ "आप्तोपदेशविधायिनि, तथा च पंचाशके । एयस्स फलं भणियं इय आणाकारिणो उ सड्ढस्स" ॥ पंचा० ॥ एतस्स समस्तजिनभवनविधानस्य फलं प्रयोजनं भणितमुक्तमिति एवमुक्तरीत्या आज्ञाकारिणस्तु

श्रमोपदेशविधायिन एव श्राद्धस्य श्रद्धावतः श्रावकस्ये-त्यर्थ इति ॥ पंचा० ॥

आणाखंडण—आज्ञाखण्डन—न० आज्ञाभङ्गे, "आणा नो खंडे ज्जा आणाभंगे कओ सुहो,, ॥ महा० ॥ (आज्ञाखण्डनक-रधर्मस्य विचारे पण्डितश्रीकल्याणकुशलगणिकृतप्रश्ना यथा)

आणाखंडणकरी य सव्वं पि निरत्थयं तस्स ।
आणारहिओ धम्मो पलालपूलुव्व पडिहाइ ॥

"कलं नगर सोलसिमित्यादि" वचनालंबनेन सांख्यादिद-र्शनांतरेषु यद्बालतपः कष्टानुष्ठानं समाचरंति तत्सर्वं स-र्वथा निष्फलमेव न कापि कर्मनिर्जरा भवति । केषांचि-त्संमतं केषांचित्तु तेषामपि तारतम्येन स्वल्पमपि फलं स्वीकार्यं न तु निष्फलता । अत्रागमः-

जं अन्नाणी कम्मं खवेइ बहुयाइं वासकोडीहिं ।
तं नाणी तिहिं गुत्तो खवेइ ऊसासमित्तेण ॥ १ ॥

"कलं नगर सोलसिपलालपूलुव्व, इत्यादावपीदमेव तात्प-र्यं "अविरयमाइसुराउं बालतवोकामनिर्ज्जरो जय इत्ति सराग-संजमेणं बालतवेणंति चरगपरिव्वायबंभलोगोजा । इत्य-पि अत एव बालतपस्विनामपि कोडिन्नदिन्नसेवालिनाम्नां स्वीयस्वीयतपोऽनुसारेणैव सोपानप्राप्तिः सर्वथा विफल-तायां तु सर्वेषामप्राप्तिः प्रसज्यते कथं च कर्मलाघवमंतरे-ण मिथ्यात्वेन एव ग्रंथिदेशं यावदागच्छंति न वा काम-निर्जरामात्रमेव तत्र हेतुः कारणांतराणामपि विवाधप्रज्ञप्ति-वृत्तावुक्तत्वात्तथाहि-"अणुकंपकामनिज्जरा बालतवे दाण-विणयविसंगे। संजोगविप्पओगे वसणूसवइड्डिसक्कारे"।१। इ-इयते वै तदर्थसंवादः साक्षादेवं महानिशीथे नागिलाधि कारे तद्यथा-"अकामनिज्जरा एवि किंचि कम्मक्खयं भवइ । किं पुण जं बालतवेणं एवंसति निरत्थयं तस्स ॥ इत्यादी-नां का गतिरिति चेत्सत्यं सर्वाणि चैतानि उत्सर्गसूत्राणि ततोऽत्र उत्सर्गादपवादो बलीयानयमेव न्यायोऽनुसर्त्तव्यस्त-तः सिद्धं तेषामपि तारतम्येन किंचित् २ फलमिति स-मादधते ३ तथा केचित् महानिशीथगतं "जेया वि निन्ह-गाणं अनुकूलं भासिज्जा" इत्यादि प्रसिद्धालापकमुपष्टभ्य वक्तारो भवंति । तथाहि ये पक्षांतरीयविहितं पतज्जिनप्रा-सादादिपरित्राणमाचार्योपाध्यायादीनामापन्निवारणं साधु-मुद्दिश्य दानसत्कारादिकं चानुमन्यंते तेषां महत्पातकं जायते सम्यक्त्वमपि प्रतिहन्यते तेन मतांतरायत्तं तं यु-गप्रधानाचार्यभक्त्यादिकमपि सर्वथा नानुमोदनीयमेवेति केचित्तु तानपि प्रतिवदंति। यथा-नयसाधनश्रेष्ठिसंगमादी-नां मिथ्यात्वभाजामपि दानं बहुषु ग्रंथेषु परंपरया चानु-मोद्यमानं दृश्यते एषां सर्वतीर्थतत्सातिशयसाधुपारणानु-पंचदिव्यावसरे अहो दानमहो दानमित्युद्घोषोऽपि यद-नुमोदनीयं न तत्कार्यते कथं दृश्यते च । भवदादयः सर्वे-ऽपि मार्गं प्रतिपन्नाः । कारयंतो यथा देहि भोः किंचिदस्म-भ्यं तव भूयात् । लाभो भावीति यदि च प्रदत्ते तदा संतु-ष्टिरपि जायते इति स्वयमनुभूयमानस्यार्थस्य विलोपः कर्तुं सतां नोचित इत्याशयतयैव सूत्रकारेणाभ्यधायि । "महवा सव्वं चिय विअरायेत्यादि,, अत्र सम्यग्दृष्टिपर्यंता-नां पूर्वमुक्तत्वान्मिथ्यात्विनामपि किंचित्करणीयमनुमोदनी-यमित्यापतितं तच्च विचार्यमाणं जिनजिनबिंबजिनालयाचार्यो-पाध्यायसाधुश्राद्धादीनां वास्तवाराध्यानामशनपानप्रदाना-दि भक्तिवर्णनसंज्वलनापत्परित्राणादिकं दृश्यते चानु-मोदितं साक्षादप्याचारांगादौ साधुना साग्निशकटीपुर-स्करणे मम न कल्पते भवता।पुनः पुण्यप्राग्भारार्जनमकरीत्या-दि कथं च जिनशासनप्रभावनाकारिणो म्लेच्छा अप्य-नुमोद्यंत इत्याद्यनाग्रहबुद्ध्या पर्यालोचनीयमिति ४ ॥ ही० ॥ तथा तृतीये चतुर्थप्रश्नप्रतिवचनं तु द्वादशजल्पपट्टकादवसे यं किंच "सव्वं पि निरत्थयं तस्सेत्यादि" वचनस्यापेक्षिक-त्वान्नैकांतवादः । अपेक्षा च मोक्षफलाभावलक्षणेति भावः। अन्यच्च महानिशीथप्रसिद्धालापकमुपष्टभ्य एकांतेन परपा-क्षिकप्रशंसानिषेधः। सोऽपि न संगच्छते यतस्तस्मिन्नेवाला-पके "अविमुहमुद्धपरिसामज्झगए सलाहेज्जा" इतिवचनेना-भिमुखमुग्धपरिषद्विशेषमध्य एव तत् श्लाघाया निषेधः प्र-तिपादितोऽस्ति न तु सामान्यपर्षदिति किंचात्र ऊहः प्रत्यू-हादिबहुवक्तव्यमस्ति तत्तु साक्षान्मिलने एव समीचीनतामं-चतीति ३ ॥ ही० ॥

आणागाहग—आज्ञाग्राहक—पुं० आगमग्राहके, "सयाणांगा-हगे सिया" सदाज्ञाग्राहकः स्यादध्ययनश्रवणाभ्याम्-इति ॥ पं०सू० ॥

आणागिज्झ—आज्ञाग्राह्य—त्रि० आगमविनिश्चेये, "आणागि-ज्झो अत्थो आणाए चेव सो कहेयव्वो" आज्ञा आगमस्तद्-ग्राह्यस्तद्विनिश्चेयोऽर्थोऽनागतातिक्रान्तप्रत्याख्यानादिराज्ञयैवा गमेनैवासौ कथयितव्य इति । यद्वा सामान्येनैवाज्ञाग्राह्योऽर्थः सौधर्मादिराज्ञयैवासौ कथयितव्यो न दृष्टान्तेन तस्य तत्र वस्तुतोऽसम्भवादित्यादिबहुवक्तव्यता वक्खाणशब्दे॥आव० ॥ पं० व० ॥ नि० चू० ॥

आणाजुत्त—आज्ञायुक्त—त्रि० आगमोपेते, चारित्रमुद्दिश्य द-र्शनशुद्धौ "आणाजुत्ताणमिणं न होइ अहुणोत्ति वा मोहो" आज्ञायुक्तानामपि न केवलमाज्ञाबाह्यानामिदं प्रस्तुतं चारि-त्रं न भवति न जायते इति ॥ दर्श० ॥

आणाजोग—(य) आज्ञायोग—पुं० आज्ञा नियोगः शासनं यथा राजाज्ञा राजशासनम् तस्यां योग उत्साहः तया वाऽऽ ज्ञया योगः सम्बन्धः । दत्ताया अविफलीकरणे, ॥षो० ॥ आ-प्तवचनसम्बन्धे च ॥ पंचा० ॥ सूत्रव्यापारे, "पावं विसाइ-तुल्लं आणाजोगो अ मंतसमो" सर्वमपि पापं विषादितुल्यं विपाकदारुणत्वादाज्ञायोगश्च सूत्रव्यापारश्चात्र मंत्रसमस्त-द्दोषापनयनादिति ॥ पं० व० ॥

आणाणिद्देस—आज्ञानिर्देश—पुं० भगवदभिहितागमस्योत्स-र्गापवादाभ्यामिदमित्थं विधेयमिदमित्थं चेत्येवमात्मके प्र-तिपादने, ॥ उत्त० ॥

आणाणिद्देसयर—आज्ञानिर्देशकर—त्रि० भगवदभिहितागमप्र-तिपादनकरणशीले, भगवदभिहितागमानुलोमानुष्ठायिनि च ॥ उत्त० ॥

आज्ञानिर्देशतर—त्रि० गुरुवचनस्येदमित्थमेवं करोमीति निश्चयाभिधानेन भवाम्भोधेस्तरणशीले, ॥ उत्त० ॥ तथा चोत्तराध्ययने विनीतशिष्यमधिकृत्य "आणाणिद्दे-

सकरे" आज्ञेति स्वस्वभावावस्थानात्मिकया मर्यादयाभिव्याप्त्या वा ज्ञायतेऽर्थो अनयेत्याज्ञा भवदर्भिहितागमरूपा तस्यानिर्देश उत्सर्गापवादाभ्यां प्रतिपादनं आज्ञानिर्देश इदमित्थं विधेयमिदमित्थं वेत्येवमात्मकं तत्करणशीलस्तदनुलोमानुष्ठानो वा आज्ञानिर्देशकरः । यद्वाज्ञा सौम्ये इदं कुरु इदं च माकार्षीरिति गुरुवचनमेव तस्या निर्देश इदमित्थमेव करोमीति निश्चयाभिधानं तत्करोति भवांभोधिमित्याज्ञानिर्देशकर इति ॥ उत्त० ॥

आज्ञानिर्देशकर । पुं० । आज्ञाविराधके, । उत्तराध्ययनेऽविनीतशिष्यमधिकृत्य "आणानिद्देसकरे" स शिष्योऽविनीत इत्युच्यते य आज्ञायास्तीर्थकरवाक्यस्य गुरोर्वाक्यस्य चानिर्देशकरः अप्रमाणकर्त्ता आज्ञाविराधक इति ॥ उत्त० ॥

आणाणिप्फादय—आज्ञानिष्पादक—पुं० आज्ञासाधके, ॥ पं० सू० ॥

आणाणुग—आज्ञानुग—त्रि० । आज्ञामनुगच्छति, ॥ अनु० ॥ गम—ड ६ त० । आदेशानुसारेण गन्तरि दासादौ, क्त आज्ञानुगतोऽप्यत्र त्रि० ॥ वाच० ॥

आज्ञानुसारिणि, ॥ दर्श० ॥ आगमानुसारिणि, "सुहभावा तव्विगमो सो वि य आणाणुगो निओगेण" शुभभावात्प्रशस्ताध्यवसायात्तद्विगमोऽशुभकर्मविगमो भवति (सोवियत्ति) स पुनः शुभभावः आज्ञानुगः आगमानुसारी भवति नियोगेन नियमेन अनाज्ञानुगम्य शुभ एवेति भावः ॥ पंचा० ॥

आणाणुगामि—(न्) आज्ञानुगामिन्—त्रि० आज्ञामनुगच्छति, ॥ अनु० ॥ गम—णिनि ६ त० स० आज्ञानुगते, स्त्रियां ङीप् ॥ वाच० ॥

आणापडिच्छय—आज्ञाप्रतीच्छक—पुं० आज्ञाप्रतीच्छाकारके, ॥ पं० सू० ॥

आणापत्त—आज्ञापत्र—न० आज्ञाज्ञापकं पत्रम् शाक० त० । आदेशज्ञापके पत्रे, (हुकुमनामा) ॥ वाच० ॥

आणापरतंत—आज्ञापरतन्त्र—पुं० आप्तवचनाधीने, (आज्ञापरतन्त्रा प्रवृत्तिरप्रवृत्तिश्चेति आणा शब्दे) ॥ पंचा० ॥

आणापरिणामग—आज्ञापरिणामक—पुं० यदाज्ञाप्यते तत्करोति तत्कारणम्न पृच्छति किमर्थमेतदिति किंत्वाज्ञयैव कर्त्तव्यतया श्रद्दधातीत्येवंलक्षणे परिणामकभेदे, ॥ व्य० द्वि० ॥ (एतस्य लक्षणादि बहुवक्तव्यता परिणामकशब्दे) ॥ व्य० ॥ (एतस्य परीक्षाप्रकार आज्ञाव्यवहारनिरूपणावसरे आणाशब्दे द्रष्टव्यः) ॥ व्य० ॥

आणापवित्ति—आज्ञाप्रवृत्ति—स्त्री० आप्तोपदेशपरतन्त्रप्रवर्त्तने, आज्ञाप्रवृत्तिकश्च शुद्ध एव । तथाच धिम्बविधिमाधिकृत्य पंचाशके ।

आणापवित्तिउचिय सुद्धो एसो ण अण्णहा णियमा ।
तित्थगरे बहुमाणो तदभावाओ य णायव्वो ॥ १२ ॥

व्या०—आज्ञा प्रवृत्तित एवाप्तोपदेशपरतंत्रप्रवर्त्तनादेव शुद्धो विशुद्धः एष परिणामो बिंबविधायको वा ज्ञेय इति योगः । न नैवान्यथा अनन्यथा आज्ञाया अपारतंत्र्याऽप्रवृत्तेरित्यर्थो नियमादवश्यतया शुद्धो ज्ञेयो भवतीति प्रकृतं एष । अथ कुत एतदपि इयमित्यादितीर्थकरे जिने बहुमानात्पक्षपाता- दाज्ञाप्रवृत्तिकः शुद्धः तदभावात्तीर्थकरे बहुमानाभावादनाज्ञाप्रवृत्तिकस्त्वशुद्धश्चशब्दः समुच्चयार्थो ज्ञातव्यो ज्ञेय इति संबंधितमेवेति गाथार्थः ॥ पंचा० ॥

आणापवित्तिय—आज्ञाप्रवृत्तिक—पुं०— आप्तोपदेशपरतन्त्र प्रवृत्तिमति, ॥ पंचा० ॥

आणापहाण—आज्ञाप्रधान—पुं०—आगमपरतन्त्रे, ॥ ध० ॥

आणापाण—आनप्राण—पुं० कालविशेषे, ॥ जी० ॥ अनु० ॥ स्था० । ज्ञा० ॥ कर्म० ॥

(सूर्यप्रज्ञप्तावानप्राणकालपरिमाणं यथा) असंख्येया आवलिका एक आनप्राणद्विकं द्विपंचाशदधिकत्रिचत्वारिंशच्छतसंख्यावलिकाप्रमाण एक आनप्राण इति वृद्धसंप्रदायस्तथा चोक्तं "एगो आणापाणु तेयालीसं सयालीसं सया उ वाचना आवलियपमाणेणं अणंतनाणीहिं निद्दिट्ठो" ॥ सूर० ॥

आणापाणपज्जत्ति—आनप्राणपर्याप्ति—स्त्री० पर्याप्तिभेदे, मया पुनरुच्छ्वासप्रायोग्यवर्गणादलिकमादायोच्छ्वासरूपतया परिणमय्यालम्ब्य च मुंचति सा प्राणापानपर्याप्तिरिति ॥ ॥ प्रव० ॥

आणापाणवग्गणा—आनप्राणवर्गणा—स्त्री० उच्छ्वासनिश्वासयोग्यायाम् पुद्गलवर्गणायाम्, (वक्तव्यता वग्गणा शब्दे) ॥ कर्म० ॥

आणावज्झ—आज्ञाबाह्य—त्रि० । आप्तोपदेशशून्ये, आज्ञाबाह्यायाश्च स्वमतिप्रवृत्तेर्भवनिर्वन्धनत्वम् पंचाशके यथा ।

समितिपवित्ती सव्वा आणावज्झत्ति भवफला चेव ।
तित्थगरुद्देसेण वि ण तत्तओ सा तदुद्देसा, ॥ १३ ॥

टी०—स्वमतिप्रवृत्तिः आत्मबुद्धिपूर्विकाचेष्टा सर्वा समस्ता द्रव्यस्तवभावस्तवविषया आज्ञाबाह्या आप्तोपदेशशून्या इति हेतोर्भवफलैव संसारनिबंधनमेव आज्ञाया एव भवोत्तारहेतुषु प्रमाणत्वादिति । ननु या तीर्थकरानुद्देशवती सा भवफला युक्ता नत्वितरा जैनपक्षपातस्य महाफलत्वादित्याशंक्याह—तीर्थकरोद्देशेनापि जिनालंबनेऽप्यास्तां ततोऽन्यत्र स्वमतिप्रवृत्तिर्भवफलैवेति प्रकृतं कुत एवं यतो न तत्वतो न परमार्थेन सा तीर्थकरोद्देशवती स्वमतिप्रवृत्तिः स्वस्मिं तीर्थकर उद्देशः प्रणिधानं यस्यां सा तदुद्देशा य एव ह्याज्ञायां प्रवर्त्तते स एव हि जिनमुद्दिश्य प्रवर्त्तत इत्यभिधेयत्वेनापर इति गाथार्थः ॥ पंचा० ॥

आप्तवचनवहिष्कृते च । "आणावज्झत्तणओ न होइ मोक्खंगाया णवरं" आज्ञाबाह्यत्वादाप्तवचनवहिष्कृतत्वाद्यदाज्ञाबाह्यं तन्मोक्षांगं न भवतीति ॥ पंचा० ॥

आणावलाभिओग—आज्ञावलाभियोग—पुं० । आज्ञापनमाज्ञा भवतेदं कार्य्यमेव तदकुर्वतो वलात्कारणं वलाभियोगस्ततश्चाज्ञया सह वलाभियोग आज्ञावलाभियोगः आज्ञावलयोरभियोगो व्यापारणमिति समासः । आज्ञावलयोर्व्यापारणे, "आणावलाभियोगो णिग्गंथाणं ण कप्पते काउं" । आज्ञावलाभियोगो निर्ग्रंथानां साधूनां न कल्पते न युज्यते कर्त्तुं विधातुं परपीडोत्पादकत्वादात्मनश्चाभियोगिककर्मबन्धहेतुत्वात्तस्येत्यादि (बहुवक्तव्यता इच्छाकारशब्दे) पंचा० ॥

आणाभंग—आज्ञाभंग—पुं० आज्ञाया आदेशस्य भंगः स्वविषये-

षु प्रसाराभावः, आदेशस्याकरणेन आदिष्टविषयेषु प्रचाराभावे, ॥ वाच० ॥ आप्तोपदेशाननुपालने, ॥ पंचा० ॥ सर्वविदागमोल्लंघने च ॥ दर्श० ॥ (एतद्वक्तव्यता आणा शब्दे)

आणाभावग-आज्ञाभावक-पुं० आज्ञाया भावयितरि, "सयाणाभावगे सिया" सदाज्ञाभावकः स्यादनुप्रेक्षाद्वारेणेति ॥ ॥ पं०सू० ॥

आणामिय-आनामित-त्रि० ईषन्नामिते, ॥ उपा० ॥ तं० ॥ ॥ प्रश्न० ॥ जी० ॥

" आणामियचावरुइलकिण्हचिउरराइसुसंठियसंगयआययसुजायभूमया,, आनामितचापरुचिरकृष्णचिकुरराजिसुसंस्थितसंगतायतसुजातभ्रूकाः आनामितमीषन्नामितं यच्चापं धनुस्तद्वद्रुचिरे शोभने कृष्णचिकुरराजिसुसंस्थिते कुत्रापि कृष्णाभ्रराजिसंस्थिते संगते आयते दीर्घे सुजाते सुनिष्पन्ने भ्रुवौ येषान्ते तथा ॥ तं० ॥ प्रश्न० ॥

"आणामियचावरुइलतणुकसिणनिद्धभूमया" आनामितचापरुचिरतनुकृष्णस्निग्धभ्रूकाः आनामितमीषन्नामितमारोपितमिति भावः यच्चापं धनुस्तद्वत् रुचिरे संस्थानविशेषभावतो रमणीये तनू तनुश्लक्ष्णपरिमितबालपंक्त्यात्मकत्वात् कृष्णे परमकालिमोपेते स्निग्धे स्निग्धच्छाये भ्रुवौ येषान्ते आनामितचापरुचिरतनुकृष्णस्निग्धभ्रूकाः ॥ जी० ॥

(उपासकदशायां हस्तिवर्णकमधिकृत्य) "आणामियचावललितसंवेल्लितं अग्गसोंडं,, ॥ उपा० ॥ आनामितमीषन्नामितं यच्चापं धनुस्तद्वद्ललिता च विलासवती संवेल्लिता च वेल्लंती संकोचिता वा अग्रशुण्डा शुण्डाग्रं यस्य तत्तथेति ॥ उपा० ॥

आणामेत्त-आज्ञामात्र-न० आप्तवचनमात्रे, "आणामेत्तंमि सव्वहाउत्तो" आज्ञामात्रे, आप्तवचन एव सर्वथा सर्वप्रकारैर्युक्त उद्यत इति ॥ पंचा० ॥

आणारुइ-आज्ञारुचि-स्त्री० आज्ञासूत्रव्याख्यानं निर्युक्त्यादि तत्र तया वा रुचिः श्रद्धानम् साज्ञारुचिः ॥ स्था० ॥ भ० ॥ निर्युक्त्यादेस्तत्वश्रद्धाने, । ग० । औप० ॥ "आणारुई तित्थगराणं आणं पसंसन्ति" ॥ आ० चू० ॥ (आज्ञारुचेर्धर्मध्यानलक्षणत्वं धम्मज्झाणशब्दे) रागद्वेषरहितस्य पुंस आज्ञयैव धर्मानुष्ठानगता रुचिराज्ञारुचिः । तृतीये सम्यग्दर्शनभेदे, ॥ ध० ॥ आज्ञा सर्वज्ञवचनात्मिका तया रुचिर्यस्य सः ॥ स्था० ॥ उत्त० ॥ आप्तोपदेशाभिलाषयुक्ते, ॥ पंचा० ॥ "आणारुइणोचरणं" आज्ञारुचेराप्तोपदेशाभिलाषयुक्तस्य चरणं चारित्र मिति ॥ पंचा० ॥ आगमबहुमानिनि च ॥

"आणारुइणो य सम्मंति" आज्ञारुचय आगमबहुमानिन इति ॥ पंचा० ॥ तदात्मके तृतीये सरागसम्यग्दर्शिनि च ॥ स्था० ॥उत्त०॥ यो हि प्रतनुरागद्वेषमिथ्याज्ञानतयाचार्य्यादीनामाज्ञैव कुग्रहाभावाज्जीवादितथेति रोचयते माषतुषादिवत्स आज्ञारुचिरिति ॥ स्था० ॥

(तल्लक्षणमुत्तराध्ययने यथा)

रागो दोसो मोहो अन्नाणं जस्स अवगयं होइ ।
आणाए रोयंतो सो खलु आणारुई नाम ॥ २० ॥

स खलु निश्चयेन आज्ञारुचिर्नाम इति प्रसिद्धो भवति स इति को यस्य रागः स्नेहो द्वेषोऽप्रीतिर्मोहः शेषमोहनीयप्रकृतयोऽज्ञानं मिथ्यात्वरूपं एतत्सर्वं नष्टं भवति यस्य देशतोऽपगतं गम्यते न सर्वतोऽपगतशब्दस्य प्रत्येकं संबंधः यस्य रागो द्वेषोऽपगतः यस्य द्वेषोऽपि देशतोऽपगतः यस्य मोहोऽपि देशतोऽपगतः यस्य अज्ञानं देशतोऽपगतं एतेषां अपगमात् आज्ञया आचार्याद्युपदेशेन रोचमानजीवादितत्वं तथैवेति प्रतिपद्यमानो यो भवति स आज्ञारुचिरित्यर्थः। अत्र माषतुषदृष्टान्तो मा रूसमा तूस इति स्थाने माषतुष इति दृष्टांतोऽस्ति ॥ २० ॥ टी० उत्त० ॥ प्रव० ॥ स्था० ॥ आज्ञा सर्वज्ञवचनात्मिका तस्यां रुचिरभिलाषो यस्य स आज्ञारुचिः सरागसम्यग्दर्शनार्यभेदे, जिनाज्ञैवमेतत्वं न शेषं युक्तिजातमिति योऽभिमन्यते स आज्ञारुचिरिति ॥ प्रज्ञा० ॥

(आज्ञारुचिमाह प्रज्ञापनायाम्)

जो हेउमयाणंतो आणाए रोयए पवयणं तु ।
एमेव णण्णहत्तिय एसो आणारुई नाम ॥ प्रज्ञा० ॥

यो हेतुविवक्षितार्थगमकमजानानः प्रवचनमाज्ञयैव तुशब्द एव कारार्थः । केवलारोचते कथमित्याह एवमेतत्। प्रवचनोक्तमर्थजातं नान्यथेति एष आज्ञारुचिर्नाम ॥ टी० प्रज्ञा० ॥

आणाल—आलान—न० आ लीयतेऽत्र आ ली-ल्युट् "आलाने नलोः" इति प्रा० व्या० सूत्रेण लनोर्व्यत्ययः ॥ प्रा० ॥ १ गजबन्धनस्तम्भे, करणे ल्युट् २ तद्बन्धनरज्ज्वाम्, भावे ल्युट् ३ बन्धनमात्रे च ॥ वाच० ॥

आणालक्खंभ—आलानस्तंभ—पुं० गजबन्धनस्तंभे, ॥ प्रा० व्या० ॥ वाच० ॥

आणावं—आज्ञावत्—त्रि० आप्तोपदेशवर्त्तिनि, ॥ ध० ॥

आणावग-आज्ञापक-त्रि० आज्ञापयति आदिशति आ+ज्ञा-णिच् ण्वुल् । आज्ञाकारके स्वामिप्रभृतौ, ॥ वाच० ॥

आणावट्टि(न्)-आज्ञावर्त्तिन्-त्रि० भगवत्प्रणीतवचनानुसारिणि, ॥ आचा० ॥

आणाववहार-आज्ञाव्यवहार-पुं० व्यवहारभेदे, तद्वक्तव्यताऽऽणाशब्दे ॥ ध० ॥ व्य० प्र० ॥ प्रव० ॥ पंचा० ॥

आणावह-आज्ञावह-पुं० आज्ञां वहति, वह—अच् आदेशवाहके आज्ञानुकूले दासादौ, ॥ वाच० ॥

आणाविजय-आज्ञाविच (ज) य-पुं० आ अभिविधिना ज्ञायंतेऽर्था यया सा आज्ञा प्रवचनं सा विचीयते निर्णीयते पर्य्यालोच्यते वा यस्मिंस्तदाज्ञाविचयं धर्म्मध्यानमिति प्राकृतत्वेन विजयमिति ॥ स्था० ॥ आज्ञा जिनप्रवचनं तस्या विचयो निर्णयो यत्र तदाज्ञाविचयम् प्राकृतत्वादाणाविजयमिति ॥ औप० ॥ग०॥ आज्ञा वा विजीयते अधिगमद्वारेण परिचितीक्रियते यस्मिन्नित्याज्ञाविजयम् ॥ स्था० ॥ आज्ञागुणानुचिन्तनात्मके धर्मध्यानभेदे, ॥औप० ॥ग०॥भ०॥ ग्द च आज्ञाया अनन्तत्वपूर्वापराविरोधित्वादिस्वरूपे चमत्कारपूर्वकचित्तविश्राम आज्ञाविचय इति ॥ अष्ट० ॥ अतीन्द्रियत्वाद्धेतूदाहरणादिसद्भावेऽपि बुध्यतिशयशक्तिविकलैः परलोकबन्धमोक्षधर्माधर्मादिभावेष्वत्यन्तदुःखावबोधेष्वाप्तप्रणयनात्संदिग्धविषयं तद्वचनं तथैवेत्याज्ञाविचय इति ॥ सम्म० ॥

धर्म्यमपि ज्ञानदर्शनचारित्रवैराग्यभावनाभिः कृताभ्यासस्य नयादिभिरतिगहनं न बुध्यते तुच्छमतिना परं सर्वज्ञमतं सत्यमेवेति चिन्तनमाज्ञाविचय इति ॥ ध० ॥

(एतत्स्वरूपमावश्यकचूर्णौ यथा) "तत्थ आणाविजये। आणं विधेएति । जधा पंचत्थिकाए छज्जीवनिकाए अट्ठ पवयणमाता अण्णे य सुत्तनिबद्धे य पेच्छकहं आणाए परियाणिज्जंति । एवं चिंतेति । भासति य । तधा पुरिसादिकारणं पडुच्च किंचा मज्झेसु हेतुविसया तातेसु विवच्छउ । मुसव्वएणादिट्ठेसु एवमेतंति चिंतंतो भासंतो य आणं विधेयेति" ॥ आ० चू० ॥

आणाविराहणा—आज्ञाविराधना–स्त्री० आप्तोपदेशाननुपालने, ॥ पंचा० ॥

आणाविराहणाणुग—आज्ञाविराधनानुग–त्रि० आप्तोपदेशाननुपालनानुसारिणि, तथा च पंचाशकेऽशुभाध्यवसानमधिकृत्य "आणाविराहणाणुगमे य पिय होंति दट्ठव्वं" ॥ पंचा० ॥ इदं पुनरशुभाध्यवसानमाज्ञाविराधनामाप्तोपदेशाननुपालनामनुगच्छत्यनुसरतीत्याज्ञाविराधनानुगं भवतिस्याद्द्रष्टव्यं ज्ञेयमिति ॥ पंचा० ॥

आणाविवरीय—आज्ञाविपरीत–त्रि० आप्तवचनविपर्ययस्ते, "आणाविवरीयमेव य किंचि" आज्ञाविपरीतमेवाप्तवचनविपर्ययस्तमपीति ॥ पंचा० ॥

आणावेतव्व—आज्ञापयितव्य–त्रि० आदेशनीये, ॥ आचा० ॥

आणासार—आज्ञासार–त्रि० आप्तवचनप्रधाने, "आणासारं मुणेयव्वं" आज्ञासारमाप्तवचनप्रधानमिति ॥ पंचा० ॥

आणासिद्ध—आज्ञासिद्ध–त्रि० आप्तवचनसिद्धे, पुराणं मानवोधर्मः सांगो वेदश्चिकित्सितम् ॥ आज्ञासिद्धानि चत्वारि न हंतव्यानि हेतुभिः । इति परतीर्थिकाः ॥ सूत्र० ॥

आणाह—आनाह–पु० आ* नह–घञ् १ बन्धे, २ दैर्घ्ये, आनह्यते अपसरणप्रतिरोधेन बध्यते विण्मूत्रादि अनेन आ*नह करणे घञ् । ३ विण्मूत्ररोधसाधने वैद्यकोक्ते रोगभेदे, ॥ ॥ वाच० ॥

आणिज्जंत—आनीयमान–त्रि० प्राप्यमाणे, "णिज्जंता णिज्जंतो आणिज्जंतोत्ति" गृहपतिः गृहादानीयमानो वा ॥ वृ० ॥

आणि (णी) य—आनीत—त्रि० आ–नी—कर्मणि क्त"पानीयादिष्वत्" इति प्राकृतसूत्रेणेत्वम् ॥ प्रा० ॥ देशादेशान्तरं नीते, ॥ वाच० ॥ आहृते, ॥ प्रव० ॥

आणिसंस—आनृशंस्य–न० अनृशंसस्य भावः कर्म वा ष्यञ् १ अनिष्ठुरतायाम्, अनुकम्पायां च स्वार्थे ष्यञ् कारुण्ययुक्ते, ॥ वाच० ॥

आणील—आनील–पुं० ईषदर्थे आङ्! प्रा० स० । ईषन्नीलवर्णे, सामस्त्येन नीलवर्णे च "आणीलं च वत्थं रयावेहि" वस्त्रमम्बरं परिधानार्थं गुलिकादिना रंजय आनीलमीषन्नीलं सामस्त्येन वा नीलं भवतीति ॥ सूत्र० ॥ तद्वति, त्रि० । नीलघोटके, पु० ॥ हेम० ॥ तज्जातिस्त्रियां, स्त्री ङीप ॥ वाच० ॥

आणीवेय—आणीवेय–पुं० स्त्री० अणिरस्त्यस्य वा दीर्घः अणीव आरंभदस्तस्यापत्यम् शुभ्रा० ढक । अणीवर्धेरपत्ये, ॥ वाच० ॥

आणु—आनु—त्रि० अन् उण् प्राणिनि, ॥ वाच० ॥

आणुकंपिय–आनुकम्पिक–त्रि० अनुकम्पया चरतीत्यानुकम्पिकः ॥ भ० ॥ कृपावति, ॥ भ० ॥ प्रति० ॥

आणुगइय—आनुगतिक—त्रि० अनुगतमनुगमनं भावे क्त तेन निर्वृत्तः अक्षद्यूता० ठक् । अनुगमेन निर्वृत्ते सन्तोषादौ, ॥ वाच० ॥

आणुगामिय–आनुगामिक—त्रि० गच्छन्तं पुरुषमासमन्तादनुगच्छत्येवंशील आनुगामिअनुगाम्येवानुगामिकं स्वार्थे कप्रत्ययः । अथवा अनुगमः प्रयोजनं यस्य तदानुगामिकम् अनुशातिकादिपाठादुभयपदवृद्धिः॥आ०म० प्र०॥नं०॥स्था०॥ अनुगन्तरि, (अनुगमनशीले) ॥ ध० ॥ "आणुगामियं ति बेमि" आनुगामिकं तदार्जितपुण्यानुगमनादिति ॥ आचा० ॥ सहगन्तरि, "से एगईओ आणुगामियभावं पडिसंधाय" आनुगामुकभावं प्रतिसंधाय सहगन्तृभावेनानुकूल्यमप्रतिपद्येति ॥ सूत्र० ॥ अवधिज्ञानविशेषे, देशांतरगतमपि ज्ञानिनमनुगच्छति लोचनवत्तदवधिज्ञानमानुगामीति भावः ॥ कर्म० ॥

"आणुगामिओ णुगच्छइ गच्छंतं" । नं० ॥ स्था० ॥

(आनुगामिकानानुगामिकमिश्रावधिज्ञानस्वरूपं यथा)

अणुगामिओ य ओहि नेरइयाणं तहेव देवाणं ।
अणुगामि अणाणुगामी सो य मणुस्सतेरिच्छे ॥

अनुगमनशील आनुगामुकः यः समुत्पन्नोऽवधिः स स्वामिनं देशांतरमभिव्रजंतमनुगच्छति लोचनवदसौ आनुगामुक इत्यर्थः । ईदृश एवावधिर्भवति केषामित्याह–नारकाणां तथा देवानां चेति तथा आनुगामुक उक्तस्वरूपः अनानुगामुकस्त्ववस्थितशृंखलानि यंत्रितप्रदीपवद्विपरीतः यस्य तूत्पन्नस्यावधेर्देशो व्रजति स्वामिना सहान्यत्र देशस्तु प्रदेशांतरचलितपुरुषस्योपहतैकलोचनवदन्यत्र न व्रजति असौ मिश्र उच्यते एष त्रिविधोऽप्यवधिर्मनुष्येषु तिर्यक्षु च भवतीति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ विशे० ॥ तत्रेहांतगतो न ग्राह्यो देवनारकाणामभ्यन्तरावधित्वात् किन्तु मध्यगतः सोऽप्यभव्याख्यानविशिष्टो, देवनारकाणां स्वावधिद्योतितक्षेत्रमध्यवर्त्तित्वात् तुशब्द एवकारार्थः । सचावधारणे । आनुगामिक एव यथोक्तरूपो नान्य इति केषामित्याह–नरान् कायंति स्वयोग्यानाह्वयंतीति नरकाः तेषु भवा नारकास्तेषां तथा दीव्यंति यथेच्छं क्रीडन्तीति देवाः तेषां मनुष्याश्च तिर्यक्च मनुष्यतिर्यक् तस्मिन्मनुष्यतिरश्चि। जातावेकवचनं ततोऽयमर्थः मनुष्येषु तिर्यक्षु आनुगामिक उक्त शब्दार्थः अनानुगामिकः अवस्थितः शृंखलादिनियंत्रितप्रदीप इव यो गच्छंतं पुरुषं नानुगच्छति आह च भाष्यकृत् । "अणुगामिकोणुगच्छइ गच्छंतं लोयणं जहा पुरिसं । इयरो उ णाणुगच्छइ धियप्पदीवोव्वगच्छंतं" । यस्य तूत्पन्नस्यावधेर्देशो व्रजति स्वामिना सहापरश्च देशः प्रदेशांतरचलितपुरुषस्योपहतैकलोचनवदन्यत्र न व्रजति स मिश्र उच्यते । उक्तं च-"उभयसहावो मीसो देसो जस्साणुजाइनो अन्नो । कस्सइ गयस्स कत्थइ एगं उवहम्मइ जहच्छि" । एष च भवति गाथासंक्षेपार्थः । देवनारकाणां सर्वात्मदेशजाभ्यंतरावधिरूपमध्यगत आनुगामिकाऽवधिः तिर्यङ्मनुष्याणां सर्वप्रभेद आनुगा-

मिकोऽनानुगामिको मिश्रश्चेति । आ० म० प्र० ॥
एतस्य भेदा नन्द्यध्ययने यथा ।

से किं तं आणुगामियं ओहिनाणं ? आणुगामियं ओहिनाणं दुविहं पएणत्तं तंजहा अंतगयं मज्झगयं च ॥

(से किं तमित्यादि) अथ किं तदानुगामिकमवधिज्ञानम् । आनुगामिकमवधिज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं तद्यथा–अन्तगतं च मध्यगतं च । नं० ॥

अंतगयस्स मज्झगयस्स को पइविसेसो पुरओ अंतगएणं ओहिनाणेणं पुरओ चेव संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा जोयणाइं जाणइ पासइ मग्गओ अंतगएणं ओहिनाणेणं मग्गओ चेव संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा जोयणाइं जाणइ पासइ पासओ अंतगएणं ओहिनाणेणं पासओ चेव संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा जोयणाइं जाणइ पासइ मज्झगएणं ओहिनाणेणं सव्वओ समंता संखिज्जाणि वा असंखिज्जाणि वा जोयणाइं जाणइ पासइ ॥

अन्तगतस्य मध्यगतस्य च परस्परं कः प्रतिविशेषः प्रतिनियतो विशेषः सूरिराह । पुरतोऽन्तगतमित्यादि पुरतोऽन्तगतेनावधिज्ञानेन पुरत एवाग्रत एव संख्येयानि एकादीनि शीर्षप्रहेलिकापर्यन्तान्यसंख्येयानि वा योजनानि एतावत्सु योजनेष्ववगाढं द्रव्यमित्यर्थः । जानाति पश्यति ज्ञानं विशेषग्रहणात्मकं, दर्शनं सामान्यग्रहणात्मकम् । तदेवं पुरतोऽन्तगतस्य शेषावधिज्ञानेभ्यो भेदः । एवं शेषाणामपि परस्परं भावनीयः । " नवरं सव्वओ समंता " इति सर्वतः सर्वासु दिग्विदिक्षु समन्तात्सर्वैरेवात्मप्रदेशैः सर्वैर्वा विशुद्धस्पर्द्धकैः । उक्तं च चूर्णौ । " सव्वउत्ति सव्वासु दिसि विदिसासु समंता इति सव्वायप्पएसेसु सव्वेसु वा विसुद्धफड्डगेसु इति " । अत्र सव्वायप्पएसेसु इत्यादौ तृतीयार्थे सप्तमी भवति च तृतीयार्थे सप्तमी यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे व्यत्ययोऽप्यासामित्यत्र सूत्रे तृतीयार्थे सप्तमी यथा " तिसु तेसु अलंकिया पुहवी " इति । अथवा समंता इत्यत्र अवधिज्ञानी परामृश्यते समन्ता इति ज्ञाताशेषं तथैव (नं०) साध्यमसाध्यमभ्यादिकमनुगच्छति साध्याभावेन भवति यो धूमादिहेतुः सोऽनुगामी ततो जातमानुगामिकम् अनुमानं तद्रूपो व्यवसायोऽपि आनुगामिक एव । अनुमाने, तदात्मके व्यवसायविशेषे च । स्था० ४ ठा० ॥

आणुगामियत्ता-आनुगामिकता-स्त्री० परम्पराशुभानुबन्धे, "आणुगामियत्ताए भविस्सइ " आनुगामिकत्वाय शुभानुबन्धायेत्यर्थ इति ॥ भ० १ श० ३३ उ० ॥ "आणुगामियत्ताए अब्भुट्ठेत्ता भवति " आनुगामिकतायै परम्पराशुभानुबन्धायेति । दशा० ५ अ० । स्था० ॥ भवपरम्परासु, सानुबन्धसुखे च "आणुगामियत्ताए भविस्सइ " आनुगामिकत्वाय भवपरम्परासु सानुबन्धसुखाय भविष्यतीति ॥ दशा० १० अ० । निर० ॥

आणुधम्मिय-आनुधार्मिक-त्रि० अन्यैरपि तद्धार्मिकैस्समाचीर्णे, तथाचाचाराङ्गे भगवतो महावीरस्य विहारसमये इन्द्रप्रक्षिप्तवस्त्रधारणमधिकृत्य "एवं खु आणुधम्मियं तस्स" एतद्वस्त्रावधारणं तस्य भगवतोऽनु पश्चाद्धार्मिकमनुधार्मिकमेवेत्यपरैरपि तीर्थकृद्भिः समाचीर्णमित्यर्थ इति ॥ आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ॥

आणुपुव्व-आनुपूर्व्य-न० । पूर्वस्य पश्चादनुपूर्वं तस्य भाव इत्यर्थे गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि चेति ष्यञ् ॥ उत्त० १ अ० ॥ अनु० ॥ क्रमे, औप० ॥ परिपाट्याम्, ज्ञा० १ अ० ॥ विशिष्टरचनायाम्, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ॥

आणुपुव्वट्ठिय-आनुपूर्व्यस्थित-त्रि० । विशिष्टरचनया स्थिते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ॥

आणुपुव्व (व्वि) सुजाय—आनुपूर्व्य (र्वी) सुजात—त्रि० । परिपाट्या सुष्ठुजाते, । तथा च वृत्तवर्णनमुपक्रम्य " आणुपुव्वसुजायरुइलवट्टभावपरिणया " आनुपूर्व्येण मूलादिपरिपाट्या सुष्ठु जाता रुचिरा वृत्तभावं च परिणता ये ते तथेति ॥ ज्ञा० १ अ० ॥ आनुपूर्व्या मूलादिपरिपाट्या जन्मदोषरहितं यथा भवति एवं जात आनुपूर्वीसुजात इति ॥ राज० ॥ जं० ॥ तथा च हृदवर्णनमुपक्रम्य " आणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीयजले " आनुपूर्व्येण परिपाट्या सुष्ठु जाता वप्रास्तटा यत्र स तथा गम्भीरमगाधं शीतलं जलं यत्र स तथा ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः ॥ ज्ञा० ४ अ० ॥ "आणुपुव्वसुसंहयंगुलीए" आनुपूर्व्येण क्रमेण वर्द्धमाना हीयमाना वा इति गम्यम् सुसंहता अविरला अङ्गुल्यः पादाग्रावयवा यस्य स तथेति ॥ औप० ॥

आणुपुव्विग-आनुपूर्वीग-त्रि० आनुपूर्वी क्रमस्तं गच्छतीत्यानुपूर्वीगः क्रमवति, ॥ आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० । आणुपुव्विगमा एसो पव्वज्जासुत्तअत्थकरणं च " आचा० १ श्रु० ८ अ० ॥

आणुपुव्विगंठिय-आनुपूर्वीग्रन्थित—त्रि० परिपाट्या गुम्फिते, अन्ययूथिकानधिकृत्य " आणुपुव्विगंठिया " आनुपूर्व्या परिपाट्या ग्रन्थिता गुम्फिता आगुम्फितग्रन्थीनामादौ विधानादन्तोद्घितानां च क्रमेणान्त एव करणादिति ॥ भ० ५ श० ३ उ० ।

आणुपुव्विणाम-आनुपूर्वीनामन्—न० वृषभनासिकान्यस्तरज्जुसंस्थानीयाः कर्मसंहत्या विशिष्टं स्थानं प्राप्यतेऽसौ यया चोर्द्धोत्तमाङ्गाधश्चरणादिरूपो नियमतः शरीरविशेषो भवति सा आनुपूर्वीति । कर्म० । कूर्परलाङ्गलगोमूत्रिकाकाररूपेण यथाक्रमं द्वित्रिचतुः समय प्रमाणेन विग्रहेण भवान्तरोत्पत्तिस्थानं गच्छतो जीवस्यानुश्रेणिनियता गमनपरिपाटी आनुपूर्वी तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि कारणे कार्योपचारादानुपूर्वी पंचा० ७ विव. कूर्परलाङ्गलगोमूत्रिकाकाररूपेण यथाक्रमं द्वित्रिचतुःसमयप्रमाणेन विग्रहेण भवान्तरोत्पत्तिस्थानं गच्छतो जीवस्यानुश्रेणिगमनमानुपूर्वी तन्निबन्धनं नामानुपूर्वीनाम । कर्म० । नामकर्मभेदे, यदुदयादन्तराले गतो जीवो याति तदानुपूर्वी नामेति ॥ सम० ॥ तच्चतुर्विधम् नारकानुपूर्वीनाम १ तिर्यगानुपूर्वीनाम २ मनुष्यानुपूर्वीनाम ३ देवानुपूर्वीनामेति ४ कर्म० ॥ " आणुपुव्वी चउभेया " आनुपूर्वी चतुर्द्धा नारकतिर्यग्मनुष्यदेवानुपूर्वीभेदादिति ॥ प्रव० २१६ द्वा० । कर्म० । चतुर्द्धा गतिरिवानुपूर्वी प्रागुक्तरूपा भवति कोऽर्थो गत्यभिधानव्यपदेश्यमानुपूर्वीनाम ततो निरयानुपूर्वीतिर्यगानुपूर्वीमनुष्यानुपूर्वीदेवानुपूर्वीभेदत आनुपूर्वी नाम चतुर्द्धेति तात्पर्यम् । तत्र नरकगत्या नाम प्रकृत्या सहचरितानुपूर्वी नरकगत्यानुपूर्वी तत्समकालं चास्या वेद्यमानत्वात्सहचरितत्वम् । एवं तिर्यग्मनुष्यदेवानुपूर्व्योऽपि वाच्याः । कर्म० । ननु आनुपूर्व्या उदयो नरकादिषु किमृजुगत्या गच्छत आहोस्विद्वक्रगत्येत्याशङ्क्याह (पुव्वीउदओ वक्के) पूर्व्या आनुपूर्व्या वृषभस्य नासिकारज्जुकल्पाया उदयो विपाको

वक्र एव भवति । अयमर्थः नरके द्विसमयादिवक्रेण गच्छतो जीवस्य नरकानुपूर्व्या उदयः, तिर्यक्षु द्विसमयादिवक्रेण जीवस्य गच्छतस्तिर्यगानुपूर्व्या उदयः, मनुष्येषु द्विसमयादिवक्रेण गच्छतो जीवस्य मनुष्यानुपूर्व्या उदयः, देवेषु द्विसमयादिवक्रेण गच्छतो जीवस्य देवानुपूर्व्या उदयः । उक्तं च बृहत्कर्मविपाके- " नरयाउयस्स उदए, नरए वक्केण गच्छमाणस्स । नरयाणुपुव्विश्राए, तहिं उदओ अन्नहिं नत्थि । १ । एवं तिरिमणुदेवे, तेसु वि वक्केण गच्छमाणस्स । तासिमणुपुव्वियाणं, तहिं उदओ अन्नहिं नत्थि ॥ २ ॥ कर्म० ॥

आणुपुव्विविहारि-(न) आनुपूर्वीविहारिन्-पुं० प्रव्रज्यादिक्रमेण विहारिणि, आचाराङ्गेऽष्टमाध्ययनस्याष्टमोद्देशार्थाधिकारमधिकृत्य ।

आणुपुव्विविहारीणं, भत्तपरिण्णायंगिनीमरणं ।

पायवगमणं च तहा,अहियारो होइ अट्ठमए। आचा०नि०।

अष्टमके त्वयमर्थाधिकारस्तद्यथा आनुपूर्वीविहारिणां प्रतिपालितदीर्घसंयमानां शास्त्रार्थग्रहणप्रतिपादनोत्तरकालमवसीदत्संयमाध्ययवाध्यापनक्रियाणां निष्पादितशिष्याणामुत्सर्गेता द्वादशसंवत्सरसंलेखनाक्रमसंलिखितदेहानां भक्तपरिज्ञेङ्गितमरणं पादपोपगमनं वा यथा भवति तथोच्यत इति ॥ आचा०१ श्रु०७ अ० १ उ० ।

तत्रैवानुपूर्वीविहारिणां मरणमधिकृत्य ।

आणुपुव्वेण विमोहाई, जाई धीरा समासज्ज ।

आनुपूर्वीक्रमस्तद्यथा प्रव्रज्याशिक्षासूत्रार्थग्रहणपरिनिष्ठितस्यैककालिकविहारित्वमित्यादि यदि वा आनुपूर्वो संलेखनाक्रमश्चत्वारि विकृष्टानीत्यादि तया आनुपूर्व्या यान्यभिहितानीति आचा०१ श्रु०८अ०७उ०"आणुपुव्वियसंखाए कम्मणाओत्ति उट्टत्ति" । आनुपूर्व्या प्रव्रज्यादिक्रमेण संयममनुपाल्य मम जीवतः कश्चिद्गुणो नास्तीत्यतः शरीरमोक्षावसरः प्राप्तस्तथा कस्मै मरणाय समर्थोऽहमित्येवं संख्याय ज्ञात्वा कर्माष्टभेदं तस्मात् त्रुटिष्यतीति त्रुट्यति वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वेत्यनेन भविष्यत्कालस्य वर्तमानतेति । आचा० १ श्रु०८ अ०।

आणुपुव्वी-आनुपूर्वी-स्त्री० पूर्वस्य पश्चादनुपूर्वं तस्य भाव इत्यर्थे गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि चेति ष्यञ् तस्य च षित्करणसामर्थ्यात् स्त्रीत्वे षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीष्यानुपूर्वी । क्रमे, परिपाट्याम, उत्त० १ अ० । आचा० ॥ राज० ॥ विशे०॥ पं० सं० ॥ जं० ॥ आनुपूर्वी अनुक्रमः अनुपरिपाटीति पर्यायाः क्र्यादिवस्तुसंघा इत्यर्थ इति ॥ अनु० ॥ " आणुपुव्वं पाणेहिं संजए " आनुपूर्व्या श्रमणधर्मप्रतिपत्त्यादिलक्षणया प्राणिषु यथाशक्त्या सम्यक् यतः संयत इति ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ॥ " आणुपुव्वियसंखाए " आनुपूर्व्या प्रव्रज्यादिक्रमेणेति ॥ आचा०१ श्रु०८ अ०८ उ०॥ विशिष्टरचनायाम,॥सूत्र० २ श्रु० १ अ० । तदात्मके शास्त्रीयोपक्रमभेदे, प्रकारान्तरेण शास्त्रनावोपक्रमभेदे च । अनु० ।

(१) आनुपूर्व्याः सामान्यतो भेदाः ।
(२) आनुपूर्व्याः द्रव्यादिना भेदाः ।
(३) नैगमव्यवहारसम्मताया द्रव्यादिपूर्व्या निरूपणम ।
(४) प्रसङ्गप्राप्तस्यानुगमस्य निरूपणम ।
(५) संग्रहनयमतेन आनुपूर्व्या निरूपणम ।
(६) प्रागुद्दिष्टाया औपनिधिक्या द्रव्यानुपूर्व्या निरूपणम ।
(७) प्रागुद्दिष्टक्षेत्रानुपूर्व्या निरूपणम ।
(८) क्रमप्राप्तकालानुपूर्व्या निरूपणम ।
(९) उत्कीर्त्तनानुपूर्व्या निरूपणम ।
(१०) गणनानुपूर्व्या निरूपणम ।
(११) प्रागुद्दिष्टसंस्थानानुपूर्व्या निरूपणम ।
(१२) भावानुपूर्व्या निरूपणम ।

(१) आनुपूर्वीस्वरूपनिरूपणगर्भं भेदमाह ॥

से किं तं आणुपुव्वी आणुपुव्वी दसविहा पण्णत्ता तं-जहा नामाणुपुव्वी १ ठवणाणुपुव्वी २ दव्वाणुपुव्वी ३ खेत्ताणुपुव्वी ४ कालाणुपुव्वी ५ उक्कित्तणाणुपुव्वी ६ गणणाणुपुव्वी७ संठाणाणुपुव्वी८ सामाआरियाणुपुव्वी ९ भावाणुपुव्वी १० नामठवणाओ गयाओ ॥

(से किं तमित्यादि) अथ किं तदानुपूर्वी वस्त्विति प्रश्नः । अत्र निर्वचनम (आणुपुव्वी दसविहेत्यादि) इह हि पूर्वं प्रथममादिरिति पर्यायाः पूर्वस्य अनु पश्चादनुपूर्वं तस्य भाव इति यत्प्रत्यये स्त्रियामीकारे चानुपूर्वी अनुक्रमो अनुपरिपाटीति पर्यायाः अदिवस्तुसंहा इत्यर्थः । इयमानुपूर्वी गणनानुपूर्वी संस्थानानुपूर्वी सामाचार्यानुपूर्वी भावानुपूर्वीति । अत्र नामस्थापनानुपूर्वी सूत्रं नामस्थापनावश्यकसूत्रव्याख्यानुसारेण व्याख्येया ॥

(२) द्रव्यादिना आनुपूर्वीभेदमाह ॥

से किं तं दव्वाणुपुव्वी दव्वाणुपुव्वी दुविहा पण्णत्ता ? तं जहा-आगमतो अ नो आगमतो अ । से किं तं आगमाओ दव्वाणुपुव्वी जस्स णं आणुपुव्वित्ति पदं सिक्खितं ठितं जितं मितं परिजितं जाव नो अणुपेहाए कम्हा अणुवओगो दव्वम्मि तिकट्टु णेगमस्स णं एगो अणुवउत्तो आगमतो एगा दव्वाणुपुव्वी जाव कम्हा जति जाणए अणुवउत्ते न भवति सेत्तं आगमओ दव्वाणुपुव्वी । से किं तं नो आगमतो दव्वाणुपुव्वी नो आगमतो दव्वाणुपुव्वी तिविहा पण्णत्ता ? तंजहा-जाणगसरीरदव्वाणुपुव्वी भवियसरीरदव्वाणुपुव्वी जाणगसरीरभविअसरीरव्वतिरित्ता दव्वाणुपुव्वी । से किं तं जाणगसरीरदव्वाणुपुव्वी जाणगसरीरदव्वाणुपुव्वी पदत्थाहिगारजाणयस्स जं सरीरयं ववगतचुतचावितं चत्तदेहं सेसं जहा दव्वावस्सए तहा भाणिअव्वं जाव सेत्तं जाणगसरीरदव्वाणुपुव्वी । से किं तं भविअसरीरदव्वाणुपुव्वी भविअसरीरदव्वाणुपुव्वी जे जीवे जोणीजम्मणनिक्खंते सेसं जहा दव्वावस्सए जाव सेत्तं भविअसरीरदव्वाणुपुव्वी । से किं तं जाणयसरीरभविअसरीरव्वतिरित्ता दव्वाणुपुव्वी जाणयसरीरभविअसरीरवतिरित्ता दव्वाणुपुव्वी दुविहा पण्णत्ता ? तं जहा उवणिहिआ य अणोवणिहिआ य । तत्थ णं जा सा उवणिहिआ सा ठप्पा ॥

अत्र नामस्थापनानुपूर्वीसूत्रे नामस्थापनावश्यकसूत्रव्याख्या-

नुसारेण व्याख्येये । द्रव्यानुपूर्वीसूत्रमपि द्रव्यावश्यकवदेव भावनीयं यावत्, " जाणगसरीरभवियसरीरवइरित्ता दव्वाणुपुव्वी दुविहेत्यादि " अत्र निधानं निधिर्निक्षेपो न्यासो विरचना प्रस्तारः स्थापनेति पर्यायास्तथा च लौकिके निधेहीदं निहितमिदमित्यत्र निपूर्वस्य धाञो निक्षेपोऽर्थः प्रतीत एव । उप सामीप्येन निधिरुपनिधिः एकस्मिन्विवक्षितेऽर्थः पूर्वं व्यवस्थितेऽपि ते तत्समीप एवापरापरस्य वक्ष्यमाणपूर्वानुपूर्व्यादिक्रमेण यन्निक्षेपणं स उपनिधिरित्यर्थः । उपनिधिः प्रयोजनं यस्या आनुपूर्व्याः सा औपनिधिकीति प्रयोजनार्थे इकण् प्रत्ययः । सामायिकाध्ययनादिवस्तूनां वक्ष्यमाणपूर्वानुपूर्व्यादिविस्तारप्रयोजनानुपूर्वी औपनिधिकीत्युच्यते इति तात्पर्यम । अनौपनिधिकी तु वक्ष्यमाणपूर्वानुपूर्व्यादिक्रमेण विरचनं प्रयोजनं यस्या इत्यनौपनिधिकी यस्यां वक्ष्यमाणपूर्वानुपूर्व्यादिक्रमेण विरचना न क्रियते सा त्र्यादि परमाणुनिष्पन्नस्कन्धविषया आनुपूर्वीति अनौपनिधिकीत्युच्यते इति भावः । आह नन्वानुपूर्वी परिपाटिरुच्यते भवतां च त्र्यणुकादिकोऽनन्ताणुकावसान एकैकस्कन्धो नौपनिधिक्यानुपूर्वीत्वेनाभिप्रेतो न च स्कन्धगतत्र्यादिपरमाणूनां नियता काचित्परिपाटिरस्ति विशिष्टैकपरिणामपरिणतत्वात्तेषां तत्कथमिहानुपूर्वीत्वं, सत्यं किंतु त्र्यादिपरमाणूनामादिमध्यावसानभावेन नियतपरिपाट्या व्यवस्थापनयोग्यताऽस्तीति योग्यतामाश्रित्यात्राप्यानुपूर्वीत्वं न विरुध्यते (तत्थ णमित्यादि) तत्र या सा चौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी सा स्थाप्या सा न्यासिकी तिष्ठतु तावदल्पतरवक्तव्यत्वेन तस्या उपरि वक्ष्यमाणत्वादिति भावः । अनौपनिधिकी तु पश्चान्निर्दिष्टाऽपि बहुतरवक्तव्यत्वेन प्रथमं व्याख्यायते । बहुतरवक्तव्यत्वं हि वस्तुनि प्रथममुच्यमानेऽल्पतरवक्तव्यवस्तुगतः कश्चिदर्थस्तन्मध्येऽप्युक्त एव लभ्यते इति गुणाधिक्यं पर्यालोच्य सूत्रकारोऽनौपनिधिक्याः स्वरूपं विवरीषुराह ॥

तत्थ णं जा सा अणोवनिहिआ सा दुविहा पन्नत्ता तं जहा नेगमववहाराणं संगहस्स य ॥

(तत्थ णमित्यादि) तत्र याऽसावनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी सा नयवक्तव्यताश्रयणात् द्रव्यास्तिकनयमतेन द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा-नैगमव्यवहारयोः संग्रहस्य च नैगमव्यवहारसंमता संग्रहसंमता चेत्यर्थः । अयमत्र भावार्थः । इहाद्यतः सप्त नया भवन्ति नैगमादयः उक्तं च-नैगमसंग्रहव्यवहारऋजुसूत्रशब्दसमभिरूढा एवंभूता नया एते च द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकलक्षणनयद्वयेऽन्तर्भाव्यन्ते द्रव्यमेव परमार्थतोऽस्मिन् पर्याया इत्यभ्युपगमपरः द्रव्यास्तिकः पर्याया एव वस्तुतः सन्ति न द्रव्यमित्यभ्युपगमपरः पर्यायास्तिकस्तत्राद्यास्त्रयो द्रव्यास्तिकाः शेषास्तु पर्यायास्तिकाः । पुनर्द्रव्यास्तिकोऽपि सामान्यतो द्विविधो विशुद्धोऽविशुद्धश्च । तत्र नैगमव्यवहाररूपो विशुद्धः संग्रहरूपस्त्वविशुद्धः कथं यतो नैगमव्यवहारावनन्तपरमाणू अनन्तद्व्यणुकाद्यनेकव्यक्त्यात्मकं कृष्णाद्यनेकगुणाधारं त्रिकालविषयं वा विशुद्धं द्रव्यमिच्छतः संग्रहश्च परमाण्वादिकं परमाण्वादिसाम्यादिकं तिरोभूतगुणकलापमविद्यमानपूर्वापरविभागं नित्यं सामान्यमेव द्रव्यमिच्छत्येतच्च किलानेकताद्यभ्युपगमकलङ्कनाकलङ्कितत्वादशुद्धं ततः शुद्धद्रव्याभ्युपगमपरत्वादयमेव शुद्धः । अत्र च द्रव्यानुपूर्वी विचारयितुं प्रक्रान्ता अतः शुद्धाशुद्धस्वरूपद्रव्यास्तिकमतेनैवासौ दर्शयिष्यते न पर्यायास्तिकमतेन पर्यायविचारस्यानुपक्रान्तत्वादित्यलं विस्तरेण ।

(३) अथ नैगमव्यवहारसम्मतामिमां दर्शयितुमाह—

से किं तं नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ दव्वाणुपुव्वी २ पंचविहा पन्नत्ता ! तं जहा-अट्ठपयपरूवणया १ भंगसमुक्कित्तणया २ भंगोवदंसणया ३ समोआरे ४ अणुगमे ५

अत्र निर्वचनम । [नैगमववहाराणं अणोवणिहिया दव्वाणुपुव्वी पंचविहेत्यादि] अर्थपदप्ररूपणतादिभिः पञ्चभिः प्रकारैर्विचार्यमाणत्वात्पञ्चविधा पञ्चप्रकारा प्रज्ञप्ता तद्यथा-अर्थपदप्ररूपणता भङ्गसमुत्कीर्त्तनता भङ्गोपदर्शनता समवतारोऽनुगमः । एभिः पञ्चभिः प्रकारैर्नैगमव्यवहारनयमते न अनौपनिधिक्या द्रव्यानुपूर्व्याः स्वरूपं निरूप्यत इतीह तात्पर्यमित्यर्थः । त्र्यणुकस्कन्धादिस्तद्युक्तं तद्विषयं वा पदमानुपूर्व्यादिकं तस्य प्ररूपणं कथनं तद्भावोऽर्थपदप्ररूपणता इयमानुपूर्व्यादिका संज्ञा पञ्चधा तदभिधेयस्त्र्यणुकादिरर्थः । संज्ञीत्येवं संज्ञासंज्ञिसंबन्धकथनमात्रं प्रथमं कर्तव्यमिति भावार्थः । तेषामेवानुपूर्व्यादिपदानां समुदितानां वक्ष्यमाणन्यायेन संभविनो विकल्पा भङ्गा उच्यन्ते विभज्यन्ते विकल्प्यन्ते इति कृत्वा तेषां समुत्कीर्त्तनं समुच्चारणं भङ्गसमुत्कीर्त्तनं तद्भावो भङ्गसमुत्कीर्त्तनता आनुपूर्व्यादिपदनिष्पन्नानां प्रत्येकभङ्गानां द्व्यादिसंयोगभङ्गानां च समुच्चारणमित्यर्थस्तेषामेव सूत्रमात्रतया अनन्तरसमुत्कीर्त्तितभङ्गानां प्रत्येकं स्वाभिधेयेन त्र्यणुकाद्यर्थेन सहोपदर्शनं भङ्गोपदर्शनं तद्भावो भङ्गोपदर्शनता भङ्गसमुत्कीर्त्तने भङ्गविषयं सूत्रमेव केवलमुच्चारणीयं भङ्गोपदर्शने तु तदेव स्वविषयभूतेनार्थेन सहोच्चारयितव्यमिति विशेषः तथा तेषामेवानुपूर्व्यादिद्रव्याणां सत्पदप्ररूपणादिभिरनुयोगद्वारैरनुगमनं विचारणमनुगमः ॥

तत्राद्यभेदं विवरीषुराह ।

से किं तं नेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणया नेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणया तिपएसिआए आणुपुव्वी चउप्पएसिए आणुपुव्वी जाव दसपएसिए आणुपुव्वी संखेज्जपएसिए आणुपुव्वी असंखिज्जपएसिए आणुपुव्वी अणंतपएसिए आणुपुव्वी परमाणुपोग्गले अणाणुपुव्वी दुपएसिए अवत्तव्वए तिपएसिए आणुपुव्वी उ जाव अणंतपएसिआओ आणुपुव्वीओ परमाणुपोग्गला अणाणुपुव्वीओ दुपएसिओ अवत्तव्वयाइ सेत्तं अट्ठपयपरूवणया

अथ केयं नैगमव्यवहारयोः सम्मता अर्थपदप्ररूपणतेत्यत्रोत्तरमाह-"नेगमववहराणमित्यादि" त्रयः प्रदेशाः परमाणुत्रयलक्षणा यत्र स्कन्धे त्र्यणुकानुपूर्वीत्युच्यते एवं यावदनन्ता अणवो यत्र ते अनन्ताणुकाः सोऽप्यानुपुर्वीत्युच्यते । [परमाणुपोग्गलेत्ति] एकः परमाणुः परमाण्वन्तरासक्तोऽनानुपूर्वीत्यभिधीयते । द्वौ प्रदेशौ यत्र स द्विप्रदेशिकः स्कन्धो वक्तव्यः इत्याख्यायते बहवस्त्रिप्रदेशिकादयः स्कन्धाः आनुपूर्व्यो बहवश्चैकाकिपरमाणवोऽनानुपूर्व्यो बहूनि च त्र्यणुकस्कन्धद्रव्याण्यवक्तव्यकानि । आनुपूर्व्यां प्रक्रान्तायामनानुपूर्व्यवक्तव्यकयोः प्ररूपणमसंगतमिति

चेन्न तत्प्रतिपक्षत्वात्त्रयाणामपि प्ररूपणीयत्वात् प्रतिपक्षपरिज्ञाने च प्रस्तुते वस्तुनः सुखावसेयत्वादिति भावार्थः। इहानुपूर्वी अनुपरिपाटिरिति पूर्वमुक्तं सा च यत्रैवादिमध्यान्तलक्षणसंपूर्णा गणनानुक्रमोऽस्ति तत्रैवोपपद्यते नान्यत्र एतच्च त्रिप्रदेशिकादिस्कन्धेष्वेव । तथा हि यस्मात्परमस्ति न पूर्वं स आदिः यस्मात् पूर्वमस्ति न परं सोऽन्तस्तयोश्चान्तरं मध्यमुच्यते अयं च संपूर्णा गणनानुक्रमस्त्रिप्रदेशादिस्कन्ध एव न परमाणुः तस्यैकद्रव्यत्वेनादिमध्यान्तव्यवहाराभावात् एवायमनानुपूर्वीत्वेनोक्तः। नापि द्व्यणुकः स्कन्धः तत्रापि मध्याभावेन संपूर्णगणनानुक्रमाभावादत्राह–ननु पूर्वस्यानु पश्चादनुपूर्वं तस्य भाव आनुपूर्वीति पूर्वं व्याख्यातम् एतच्च द्व्यणुकस्कन्धेऽपि घटत एव परमाणुद्वयस्यापि परस्परापेक्षया पूर्वपश्चाद्भावस्य विद्यमानत्वात्ततः संपूर्णगणनानुक्रमाभावेऽपि कस्मादयमप्यानुपूर्वी न भवति नैतदेवं यतो यथा मेर्वादिके क्वचित्पदार्थमध्यावधिभूतस्य कस्यचिद्भावस्य मध्ये व्यवस्थापितोऽप्रसिद्धस्तथा यदात्रापि स्यात्तदा स्यादप्येवं न चैवमत्रास्ति मध्येऽवधिभूतस्य कस्यचिदभावतोऽसांकर्येण पूर्वपश्चाद्भावस्यासिद्धत्वाद्यद्येवं परमाणुवत् द्व्यणुकस्कन्धोऽप्यनानुपूर्वीत्वेन कस्मान्नोच्यते सत्यं किंतु परस्परापेक्षया पूर्वपश्चाद्भावमात्रस्य सद्भावादेवमप्यभिधातुमशक्योऽसौ तस्मादानुपूर्व्यनानुपूर्वीप्रकाराभ्यां वक्तुमशक्यत्वादवक्तव्यकमेव द्व्यणुकस्कन्धस्तस्माद्व्यवस्थितमिदम् । मध्यान्तभावेऽवधिभूतमध्यवर्त्तिनमपेक्ष्यासांकर्येण मुख्यस्य पूर्वपश्चाद्भावस्य सद्भावात् त्रिप्रदेशादिस्कन्ध एवानुपूर्वीपरमाणुस्तूक्तयुक्त्या नानुपूर्वी द्व्यणुकोऽवक्तव्यकः इत्येवं रूपा अर्थपदप्ररूपणा कृता भवति । यद्येवं त्रिप्रदेशिक आनुपूर्वी इत्यादि बहुवचननिर्देशः किमर्थः ? एकत्वमात्रेणैव संज्ञासंज्ञिसंबन्धकस्य तस्यासिद्धत्वात्सत्यं किंत्वानुपूर्व्यादिद्रव्याणां प्रतिभेदमनन्तव्यक्तेः ख्यापनार्थो नैगमव्यवहारयोरित्थंभूताभ्युपगमप्रदर्शनार्थश्च बहुत्वनिर्देश इत्यदोषः । अत्राह–नन्वनानुपूर्वीद्रव्यमेकेन परमाणुना निष्पद्यते अवक्तव्यद्रव्यं परमाणुद्वयेन आनुपूर्वीद्रव्यं तु जघन्यतोऽपि परमाणुत्रयेण इत्थं द्रव्यवृद्ध्या पूर्वानुपूर्वीक्रममाश्रित्य प्रथममनानुपूर्वी ततो वक्तव्यकम् ततश्चानुपूर्वीत्येवं निर्देशो युज्यते पश्चानुपूर्वीक्रमाश्रयणे तु व्यत्ययेन युक्तस्तत्कथं क्रमद्वयमुल्लङ्घ्यान्यथा निर्देशः कृतः सत्यमेतत्किंत्वनानुपूर्व्यपि व्याख्याङ्गमिति स्थापनार्थः । यदि वा त्र्यणुकचतुरणुकादीन्यानुपूर्वीद्रव्याण्यनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्यं तेभ्योऽनानुपूर्वी द्रव्याण्यल्पानि तेभ्योऽप्यवक्तव्यकद्रव्याण्यल्पतराणीत्यत्रैव वक्ष्यते ततश्चेत्थं द्रव्यहान्याऽऽनुपूर्व्यनुपूर्वीक्रमनिर्देश एवमित्यलं विस्तरेण सेत्तमित्यादि निगमनम् ॥

एआए णं नेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणयाए किं पओअणं ? एआए णं नेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणयाए नेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणया कज्जइ ॥

(एताएणमित्यादि) एतदर्थपदप्ररूपणतया संज्ञासंज्ञिव्यवहारो निरूपितस्तस्मिंश्च सत्येव भङ्गकाः समुत्कीर्त्तयितुं शक्यन्ते नान्यथा संज्ञामन्तरेण निर्विषयाणां भङ्गानां प्ररूपयितुमशक्यत्वात्तस्मादुक्तमुक्तमेतदर्थपदप्ररूपणतया भङ्गसमुत्कीर्त्तना क्रियत इति ॥

तामेव भङ्गसमुत्कीर्त्तनां निरूपयितुमाह ॥

से किं तं नेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणया ? अत्थि आणुपुव्वी १ अत्थि अणाणुपुव्वी २ अत्थि अवत्तव्वए ३ अत्थि आणुपुव्वीओ १ अत्थि अणाणुपुव्वीओ २ अत्थि अव्वत्तव्वयाइं ६ इकसंयोगी ६ भंगा । अहवा अत्थि आणुपुव्वी अणाणुपुव्वी अ १ अहवा अत्थि आणुपुव्वी अ अणाणुपुव्वीओ अ २ अहवा अत्थि आणुपुव्वीओ अ अणाणुपुव्वी अ ३ अहवा अत्थि आणुपुव्वीओ अ अणाणुपुव्वीओ अ ४ अहवा अत्थि आणुपुव्वी अ अव्वत्तव्वए अ ५ अहवा अत्थि आणुपुव्वी अ अवत्तव्वयाइं च ६ अहवा अत्थि आणुपुव्वीओ अ अव्वत्तव्वए अ ७ अहवा अत्थि आणुपुव्वीओ अ अवत्तव्वयाइं च ८ अहवा अत्थि अणाणुपुव्वी अवत्तए अ ९ अहवा अत्थि अणाणुपुव्वी अ अवत्तव्वयाइं च १० अहवा अत्थि अणाणुपुव्वीओ अवत्तव्वए अ ११ अहवा अत्थि अणाणुपुव्वीओ अ अवत्तव्वयाइं च ॥ १२ ॥ द्विकसंयोगी भङ्गा अहवा अत्थि अणाणुपुव्वी अ आणुपुव्वी अ अवत्तव्वए अ १ अहवा अत्थि आणुपुव्वी अ अणाणुपुव्वी अ अवत्तव्वयाइं च २ अहवा अत्थि आणुपुव्वीओ अ अणाणुपुव्वीओ अ अवत्तव्वए अ ३ अहवा अत्थि आणुपुव्वीओ अणाणुपुव्वीओ अवत्तव्वयाइं च ४ अहवा अत्थि आणुपुव्वीओ अ अणाणुपुव्वी अ अवत्तव्वए अ ५ अहवा अत्थि आणुपुव्वीओ अ अणाणुपुव्वी अ अवत्तव्वयाइं च ६ अहवा अत्थि आणुपुव्वीओ अ अणाणुपुव्वी-अ अवत्तव्वए अ ७ अहवा अत्थि आणुपुव्वीओ अ अणाणुपुव्वी अ अवत्तव्वयाइं च ८ त्रिकसंयोगीभंगा अट्ठभंगा एए सव्वे छव्वीसं भंगा सेत्तं नेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणयाए ॥

प्रश्नोत्तरानुपूर्व्यादिपदत्रयेणैकवचनान्तेन त्रयो भङ्गा भवन्ति बहुवचनान्तेनापि तेन त्रय एव भङ्गा एवमेते संयोगतः प्रत्येकं भङ्गाः षट् भवन्ति संयोगपक्षे तु पदत्रयस्यास्य त्रयो द्विकसंयोगा एकैकस्मिंस्तु द्विकसंयोगे एकवचनबहुवचनाभ्यां चतुर्भङ्गी सद्भावतः त्रिष्वपि द्विकसंयोगेषु द्वादशभङ्गाः संपद्यन्ते त्रिकसंयोगस्त्वत्रैक एव तत्र च इति एकवचनान्तास्त्रयः एते बहुवचनान्तास्त्रयः एकवचनबहुवचनाभ्यामष्टौ भङ्गाः सर्वेऽप्यमी षड्विंशतिरत्र स्थापना चेयम् ।

आनुपूर्वी १ अवक्तव्यक १ योगे चतुर्भङ्गी इति द्वितीयद्रव्यानुपूर्वी १ अवक्तव्यक १ योगे चतुर्भङ्गी सा आनुपूर्वी १ इति प्रथमद्वितीयानुपूर्वी ३ आनुपूर्वी १ अवक्तव्यक ३ चतुर्भङ्गी आनुपूर्वी अनानुपूर्वी नानुपूर्वी अवक्तव्यक ३ इति त्रिकयोग इति अनानुपूर्वी १ त्रिकयोगाः अनानुपूर्वी ३ आनुपूर्वी ३ अवक्तव्यक १ भवन्ति । आनुपूर्वी १ अनानुपूर्वी ३ नानुपूर्वी अवक्तव्यक १ अवक्तव्य १ अष्टभङ्गा अवक्तव्य ४ आनुपूर्वी ३ अवक्तव्यक ३ व्युत्क्रमेण आनुपूर्वी ३ आनुपूर्वी ३ नानुपूर्वी ३ अवक्तव्यक ३ सर्वेऽपि षड्विंशतिरेवैते चोत्तरं प्रयच्छता अनेन सूत्रेऽपि लिखिताः सन्तीति भावनीयाः । अथ किमर्थं भङ्गकसमुत्कीर्त्तनं क्रियत इति चेदुच्यते इहानुपूर्वी

द्विभिस्त्रिभिःपदैरेकवचनबहुवचनांतैः प्रत्येकचिंतया संयोगचिंतया च षड्विंशतिभंगाः जायंते तेषु च मध्येयेन केन चिद्भंगेन वक्ता द्रव्यं वक्तु मिच्छति तेन प्रतिपादयितुः सर्वानपि प्रतिपादनप्रकारानेनकरूपत्वान्नैगमव्यवहारनयाविच्छन्न इति प्रदर्शनार्थं भंगकसमुत्कीर्त्तनमिति सेत्तमित्यादि निगमनं उक्ता भंगसमुत्कीर्त्तनता ॥ टी० ॥ अनु० ॥

अवक्तव्यक १	आनुपूर्वी १	अनानुपूर्वी १
अवक्तव्यक ३	आनुपूर्वी १	अनानुपूर्वी १
अवक्तव्यक १	आनुपूर्वी १	अनानुपूर्वी ३
अवक्तव्यक ३	आनुपूर्वी १	अनानुपूर्वी ३
अवक्तव्यक १	आनुपूर्वी ३	अनानुपूर्वी १
अवक्तव्यक ३	आनुपूर्वी ३	अनानुपुर्वी १
अवक्तव्यक १	आनुपूर्वी ३	अनानुपूर्वी ३
अवक्तव्यक ३	आनुपूर्वी ३	अनानुपूर्वी ३

अथ भंगोपदर्शनतां प्रतिपिपादयिषुराह ।

एआएणं नेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणयाए किं पओअणं एआएणं नेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणयाए नेगमववहाराणं भंगोवदंसणया कीरइ ॥ अनु० मू० ॥

एतापणमित्यादि। एतया भंगसमुत्कीर्त्तनया किं प्रयोजनमित्यत्रोत्तरमाह। एतापणमित्यादि। एतया भंगसमुत्कीर्त्तनया भंगोपदर्शनता क्रियते इदमुक्तं भवति भंगसमुत्कीर्त्तनतया भंगकसूत्रमुक्तं भंगोपदर्शनतायां तस्यैव वाच्यं त्र्यणुकस्कंधादिकं कथयिष्यते ततश्चात्र समुत्कीर्त्तिते एव कथयितुं शक्यते वाचकमंतरेण वाच्यस्य कथयितुमशक्यत्वादतो युक्तं भंगकसमुत्कीर्त्तनतायां भंगोपदर्शनताप्रयोजनमत्राह-ननु भंगोपदर्शनतया वाच्यस्य त्र्यणुकस्कंधादेः कथनकाले आनुपूर्व्यादिसूत्रं पुनरप्युत्कीर्त्तयिष्यति तत् किं भंगसमुत्कीर्त्तनया प्रयोजनमिति । सत्यं किंतु भंगसमुत्कीर्तनतासिद्धस्यैव सूत्रस्य भंगोपदर्शनतायां वाच्यवाचकभावसुखप्रतिपत्त्यर्थं प्रसंगतः पुनरपि समुत्कीर्त्तनं करिष्यते न मुख्यतयेत्यदोषः। यथाहि संहिता च पदं चैवेत्यादि व्याख्याक्रमसूत्रं संहिताकाले समुच्चारितमपि पदार्थकथनकाले पुनरप्यर्थकथनार्थमुच्चार्यते तद्वदत्रापीति भावः ॥ टी० अनु० ॥

अथ केयं पुनर्भंगोपदर्शनतेति प्रश्नपूर्वकन्तामेव निरूपयितुमाह ॥

से किं तं नेगमववहाराणं भंगोवदंसणया ? तिपएसिए आणुपुव्वी १ परमाणुपोग्गले अणाणुपुव्वी १ दुपएसिए अवत्तव्वए ३ अहवा तिपएसियानुपुव्वीओ परमाणुपोग्गला अणाणुपुव्वीओ दुपएसिया अव्वत्तव्वयाइं ३ अहवा तिपएसिया परमाणुपोग्गले अ आणुपुव्वी अ अणाणुपुव्वी अ १ चउभंगो अहवा दुपएसिय तिपएसिए अ आणुपुव्वी अ अव्वत्तव्वए य २ चउभंगो अहवा दुपएसिआ य परमाणुपोग्गले अ अवत्तव्वए- य आणुपुव्वी अ ३ अहवा तिपएसिआ य परमाणुपोग्गला य आणुपुव्वीओ अ अणाणुपुव्वीओ अ ४ अहवा तिपएसिए अ दुपएसिए अ आणुपुव्वी अ अवत्तव्वए अ ५ अहवा तिपएसिए अ दुपएसिआ य आणुपुव्वी अ अवत्तव्वयाइं च ६ अहवा तिपएसिआ य आणुपुव्वी अ अवत्तव्वयाइं च ७ अहवा तिपएसिआय दुपएसिए अ आणुपुव्वीओ अ अवत्तव्वए अ अहवा तिपएसिआ य दुपएसिए अ आणु० अवत्तव्वए अ अहवा तिपएसिआ य दुपएसिआ य आणु० अवत्तव्वयाइं च ८ अहवा परमाणुपोग्गले अ दुपएसिए अणाणु० अवत्तव्वए अ ९ अहवा परमाणुपोग्गले अ दुपएसिआ य अणाणु० अवत्तव्वयाइं च १० अहवा परमाणुपोग्गला य दुपएसिए अ अणाणु० अवत्तव्वए अ ११ अहवा परमाणुपोग्गला य दुपएसिआ य अणाणु० अवत्तव्वयाइं च १२ अहवा तिपएसिए अ परमाणुपोग्गले अ दुपएसिए अ आणुपुव्वी अ अणाणु० अवत्तव्वए अ १ अहवा तिपएसिए अ परमाणुपोग्गले य दुपएसिआ य आणुपुव्वी अ अणाणुपुव्वा अ अवत्तव्वयाइं च २ अहवा तिपएसिए अ परमाणुपुग्गले अ दुपएसिआ य आणुपुव्वी अ अणाणुपुव्वीओ अ अवत्तव्वए अ ३ अहवा तिपएसिए अ परमाणुपोग्गला य दुपएसिए अ आणुपुव्वी अ अणाणुपुव्वीओ अ अवत्तव्वए अ ४ अहवा तिपएसिए अ परमाणुपोग्गला य दुपएसिआ य आणुपुव्वी अ अणाणुपुव्वीओ अ अवत्तव्वए अ ५ अहवा तिपएसिआ य परमाणुपोग्गले अ दुपएसिए अ आणुपुव्वीओ अ अणाणुपुव्वीओ अ अवत्तव्वयाइं च ६ अहवा तिपएसिआ य परमाणुपोग्गले अ दुपएसिआ य आणुपुव्वीओ अ अणाणुपुव्वी अवत्तव्वआ ७ अहवा तिपएसिआ य परमाणुपोग्गले अ दुपएसिआ य आणुपुव्वीओ अ अणाणुपुव्वीओ अवत्तव्वयाइं च ८ सेत्तं नेगमववहाराणं भंगोवदंसणया ॥ अनु० मू० ॥

से किं तमित्यादि तिपएसिए आणुपुव्वित्ति त्रिप्रदेशिकोऽर्थः आनुपूर्वीत्युच्यते ? त्रिप्रदेशिकस्कंधलक्षणेनार्थेनानुपूर्वीति भंगको निष्पद्यत इत्यर्थः । एवं परमाणुपुद्गललक्षणोऽर्थोनानुपूर्वीत्युच्यते द्विप्रदेशिकस्कंधलक्षणोऽर्थोऽव्यक्तमुच्यते एवं बहवस्त्रिप्रदेशिका आनुपूर्व्यः बहवःपरमाणुपुद्गला अनानुपूर्व्यःबहवो द्विप्रदेशिकस्कंधा अयुक्तव्यकानीति षण्णांप्रत्येकभगानामर्थकथनम। एवं द्विकसंयोगेऽपि त्रिप्रदेशिकस्कंधः परमाणुपुद्गलश्चानुपूर्व्यनानुपूर्व्यिवेनोच्यते यदा त्रिप्रदेशिकस्कंधः परमाणुपुद्गलश्च प्रतिपादयितुमभीष्टो भवति। तदा अत्थि आणुपुव्वी अणाणुपुव्वी इत्येवं भंगोनिष्पद्यत इत्यर्थः एवमर्थकथनपुरस्सराः शेषभंगा अपि भावनीयाः। अत्राह। नन्वर्थोऽप्यानुपूर्व्यादिपदानां त्र्यणुकस्कंधादिकोर्थः पदप्ररूपणतालक्षणे प्रथमद्वारे कथितएव तत्किमनेन- सत्यं किंतु तत्र पदार्थमात्रमुक्तमत्रतु तेषामेवानुपूर्व्यादिपदानां भंगकरचनासमाविष्टायामर्थः कथ्यत इत्यदोषः

नयमतवैचित्र्यप्रदर्शनार्थं वा पुनरित्थमर्थोपदर्शनमित्यलं विस्तरेण। सेत्तमित्यादि निगमनमुक्ता भङ्गोपदर्शनता॥टी०॥ अनु० ॥ अथ समवतारं विभणिषुराह—

से किं तं समोआरे ? नेगमववहाराणं आणुपुव्वीदव्वाइं कहिं समोअरंति किं आणुपुव्विदव्वेहिं समोअरंति अणाणुपुव्विदव्वेहिं समोअरंति अवत्तव्वयदव्वेहिं समोअरंति आणुपुव्वीदव्वेहिं समोअरंति नो अणाणुपुव्वीदव्वेहिं समोअरंति नो अवत्तव्वयदव्वेहिं समोअरंति नेगमववहाराणं अणाणुपुव्विदव्वाइं कहिं समोअरंति किं आणुपुव्विदव्वेहिं समोअरंति अणाणुपुव्विदव्वेहिं समोअरंति अवत्तव्वयदव्वेहिं समोअरंति नो आणुपुव्विदव्वेहिं समोअरंति अणाणुपुव्विदव्वेहिं समोअरंति नो अवत्तव्वयदव्वेहिं समोअरंति । नेगमववहाराणं अवत्तव्वयदव्वाइं कहिं समोअरंति किं आणुपुव्विदव्वेहिं समोअरंति अणाणुपुव्विदव्वेहिं समोअरंति अवत्तव्वयदव्वेहिं समोअरंति नो आणुपुव्विदव्वेहिं समोअरंति नो अणाणुपुव्विदव्वेहिं समोअरंति अवत्तव्वयदव्वेहिं समोअरंति सेत्तं समोआरे ।। अनु० ।।

अथ कोयं समवतार इति प्रश्ने सत्याहसमोआरेत्तिअयंसमवतार उच्यत इतिशेषः । कःसमवतार इत्याह नेगमववहाराणं आणुपुव्वी दव्वाइं कहिं । समोयरंतीत्यादि प्रश्नः सानैगमव्यवहाराणां आनुपुर्वी इत्यादि आणुपूर्वीद्रव्यानुपूर्वी द्रव्यलक्षणायां स्वजातावेव वर्त्तते न स्वजात्यतिक्रमेणेत्यर्थः इदमुक्तं भवति । सम्यगविरोधेनावतरणं वर्त्तनं समवतारो ऽविरोधवृत्तिता प्रोच्यते सा च स्वजातिवृत्तमिव स्यात् परजातिवृत्तेर्विरुद्धत्वात्ततो नानादेशादिवृत्तीनपि सर्वानुपूर्वीद्रव्येष्वेव वर्त्तत इति स्थितम् एवमनानुपूर्व्यादीनामपि स्वस्थानावतारो भावनीयः । सेत्तमित्यादि निगमनमुक्तः समवतारः ॥ टी० अनु० ॥

(४) अथानुगमं विभणिषुरुपक्रम्यते

से किं तं अणुगमे ? नवविहे पण्णत्ते तं जहा संतपयपरूवणया १ दव्वपमाणं च २ खित्त ३ फुसणा य ४ कालो य ५ अंतरं ६ भाग ७ भाव ८ अप्पाबहुं चेव ९ ।। अनु० ।।

अत्रोत्तरम्। अणुगमे नवविहे इत्यादि तत्र सूत्रार्थस्यानुकूलमनुरूपं वा गमनं व्याख्यानमनुगमः । अथवा सूत्रपठनादनुपश्चाद्गमनं व्याख्यानमनुगमः । यदि वा अनुसूत्रमर्थोगम्यते ज्ञायते अनेनेत्यनुगमो व्याख्यानमेवेत्याद्यन्यदपि वस्त्वपि विरोधेन स्वधिया वाच्यमिति स च नवविधो नवप्रकारो भवति । तदेव नवविधत्वं दर्शयति तद्यथेत्युपदर्शनार्थः । संतपयगाहा सदर्थविषयं पदं सत्पदं तस्य प्ररूपणं प्रज्ञापनं सत्पदप्ररूपणं तस्य भावः सत्पदप्ररूपणता सा प्रथमं कर्त्तव्या । इदमुक्तं भवति । इह स्तम्भकुंभादीनि पदानि सदर्थविषयाणि खरशृंगव्योमकुसुमादीनि त्वसदर्थविषयाणि दृश्यन्ते तत्रानुपूर्व्यादि पदानि किंस्तंभादिपदानीव सदर्थविषयाण्याहु उत खरविषाणादिपदवत् असदर्थगोचराणि एतत्प्रथमं पर्यालोचयितव्यं तथा आनुपूर्व्यादिपदाभिधेयद्रव्याणां प्रमाणं संख्यास्वरूपं प्ररूपणीयम् च समुच्चये एवमन्यत्रापि तेषामेव क्षेत्रं तदाधारस्वरूपं प्ररूपणीयं कियति क्षेत्रे तानि भवंतीति चिंतनीयमित्यर्थः । तथा स्पर्शना च वक्तव्या कियत्क्षेत्रं तानि स्पृशंतीति चिंतनीयमित्यर्थः । कालश्च तत्स्थितिलक्षण उच्यते तथा अंतरं विवक्षितस्वभावपरित्यागे सति पुनस्तद्भावाप्राप्तिविरहलक्षणं प्ररूपणीयं तथा आनुपूर्वीद्रव्याणि शेषद्रव्याणां कतिभागेवर्त्तते इत्यादिलक्षणो भागः प्ररूपणीयः तथा आनुपूर्व्यादिद्रव्याणि कस्मिन् भावे वर्त्तते इत्येवंरूपो भावः । प्ररूपणीयस्तथा अल्पबहुत्वं चानुपूर्व्यादिद्रव्याणां द्रव्यार्थप्रदेशार्थ उभयार्थताश्रयणेन परस्परं स्तोकबहुत्वचिंतालक्षणं प्ररूपणीयं एवकारोऽवधारणे एतावत्प्रकार एवानुगम इति गाथासमासार्थः ॥ टी० अनु० ॥

विस्तरार्थन्तु ग्रन्थकारः स्वयमेव विभणिषुराद्यावयवमधिकृत्याह ॥

नेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं किं अत्थि णत्थि णियमा अत्थि नेगमववहाराणं अणाणुपुव्वीदव्वाइं किं अत्थि णत्थि नियमा अत्थि नेगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाइं किं अत्थि णत्थि नियमा अत्थि ।। अनु० ।।

नैगमव्यवहारयोरानुपूर्वीशब्दाभिधेयानि द्रव्याणि त्र्यणुकस्कंधादीनि किं संति इति प्रश्नोत्तरं नियमा अत्थि इति। एतदुक्तं भवति । नेदं खरशृंगादिवदानुपूर्वीपदमसदर्थगोचरमतो नियमात्संति तदभिधेयानि द्रव्याणि तानि च त्र्यणुकस्कंधादीनि पूर्वं दर्शितान्येव एवमनानुपूर्व्यवक्तव्यकपक्षे द्वावपि वाच्यौ कृता सत्पदप्ररूपणा ॥ टी० ॥ अनु०॥

अथ द्रव्यप्रमाणमभिधित्सुराह–

नेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं किं संखिज्जाइं असंखिज्जाइं अणंताइं नो संखिज्जाइं नो असंखिज्जाइं अणंताइं एवं अणाणुपुव्विदव्वाइं अवत्तव्वगदव्वाइं च अणंताइं भाणिअव्वाइं ।। अनु० ।।

अयमत्र भावार्थः इहानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्याणि प्रत्येकमनन्तान्येकैकस्मिन्नप्याकाशप्रदेशे प्राप्यंते किं पुनः सर्वलोकतः संख्येयासंख्येयप्रकारद्वयनिषेधेन त्रिष्वपि स्थानेष्वानेतव्यं । न च वक्तव्यं कथमसंख्येये लोके अनंतानि द्रव्याणि तिष्ठंति अचिंत्यत्वात् पुद्गलपरिणामस्य शक्तिर्दृश्यते चैकगृहांतर्वर्त्याकाशप्रदेशेष्वेकप्रदीपप्रभापरमाणुव्याप्तेष्वप्यनेकापरदीपप्रभापरमाणूनां तत्रैवावस्थानं न च दृष्टेऽप्यर्थेऽनुपपत्तिरित्यलं प्रपंचेन ॥ अनु० ॥

इदानीं क्षेत्रद्वारमुच्यते–

नेगमववहाराणं आणुपुव्वीदव्वाइं लोअस्स किं संखिज्जइभागे होज्जा असंखिज्जइभागे होज्जा संखेज्जेसु भागेसु होज्जा असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा सव्वलोए होज्जा एगं दव्वं पडुच्च संखेज्जइ भागे वा होज्जा असंखिज्जइ भागे वा होज्जा संखेज्जेसु भागेसु वा होज्जा असंखिज्जेसु भागेसु वा होज्जा सव्वलोए होज्जा णाणादव्वाइं पडुच्च निअमा सव्वलोए होज्जा नेगमववहाराणं अणाणुपुव्विदव्वाइं लो-

अस्स किं संखिज्जइभागे होज्जा जाव सव्वलोए होज्जा एगं दव्वं पडुच्च नो संखेज्जइभागे होज्जा असंखिज्जइभागे होज्जा नो संखेज्जेसु भागेसु होज्जा नो असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा नो सव्वलोए होज्जा णाणादव्वाइं पडुच्च निअमा सव्वलोए होज्जा एवं अवत्तव्वगदव्वाइं भाणिअव्वाइं ॥ अनु० मू० ॥

आनुपूर्वीद्रव्याणि किं लोकस्यैकस्मिन् संख्याततमे भागे होज्जेत्ति। आर्षत्वाद्भवंति अवगाहंत इति यावत् । यदि वा एकस्मिन्नसंख्याततमे भागे भवंति बहुषु संख्येयेषु भागेषु भवन्ति कश्चिद्बहुष्वसंखेयेषु भागेषु भवंत्यथ सर्वलोके भवन्तीति पंच प्रश्नस्थानान्यत्र निर्वचनसूत्रस्येयं भावना । इहानुपूर्वीद्रव्याणि त्र्यणुकस्कन्धादीन्यनन्ताणुस्कंधपर्यवसनान्युक्तानि तत्र च सामान्यत एकद्रव्यमाश्रित्य तथाविधपरिणामवैचित्र्यात् किंचिल्लोकस्यैकस्मिन् संख्याततमे भागे भवत्येकं तत्संख्यातभागमवगाह्य तिष्ठतीत्यर्थः अन्यत्तु तदसंख्येयभागमवगाहते अपरस्तु बहूंस्तद संख्येयभागानवगाह्य वर्त्तते अन्यच्च तदसंख्येयभागानवगाह्य तिष्ठतीति "सव्वलोए वा होज्जत्ति" इहानंतानंतपरमाणुप्रचयनिष्पन्नं प्रज्ञापनादिप्रसिद्धचित्तमहास्कंधलक्षणमानुपूर्वीद्रव्यं समयमेकं सकललोकावगाहि प्रतिपत्तव्यमिति कथं पुनरयमचित्तमहास्कंधः सकललोकावगाही स्यादुच्यते समुद्घातवर्त्तिकेवलिवत् । तथाहि लोकमध्यव्यवस्थितोऽसौ प्रथमसमये तिर्यगसंख्यातयोजनविस्तारं वा उर्ध्वमधस्तु चतुर्दशरज्ज्वायतं विश्रसापरिणामेन वृत्तं दंडं करोति द्वितीये कपाटम् तृतीये मन्थानं चतुर्थे लोकव्याप्तिं प्रतिपद्यते। पंचमे अन्तराणि संहरति षष्ठे मंथानं सप्तमे कपाटमष्टमे तु दंडं संहृत्य पंडशोभिघात इत्येके अन्ये त्वन्यत्रापि व्याचक्षते तत्तु विशेषावश्यकादवसेयमिति वा शब्दः समुच्चये एवं यथासंभवमन्यत्रापि । नाणा दव्वाइं पडुच्चेत्यादिनानाद्रव्याण्यानुपूर्वीपरिणाम इत्येवं प्रतीत्य प्रकृत्य वा अधिकृत्येत्यर्थः । नियमान्नियमेन सर्वलोके भवंति नसंख्येयादिभागेषु यतः सर्वलोकाकाशस्य स प्रदेशोऽपि नास्ति यत्र सूक्ष्मपरिणामवंत्यनंतान्यानुपूर्वीद्रव्याणि न भवंतीति अनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्येषु त्वेकं द्रव्यमाश्रित्य लोकस्यासंख्येयभाग एव वृत्तिर्न संख्येयभागादिषु यतोऽनानुपूर्वीतावत्परमाणुरुच्यते स चैकाकाशप्रदेशावगाढ एवस्यादिति यथोक्तभागवृत्तितैवेति नानाद्रव्यभावनापूर्ववदित्युक्तं क्षेत्रद्वारम ॥ टी० अनु० ॥

साम्प्रतं स्पर्शनाद्वारमुच्यते–

नेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं लोगस्स किं संखेज्जइभागं फुसंति असंखेज्जइभागं फुसंति संखेज्जे भागे फुसंति असंखेज्जे भागे फुसंति सव्वलोअं फुसंति एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स संखेज्जइभागं वा फुसंति जाव सव्वलोगं वा फुसंति णाणादव्वाइं पडुच्च निअमा सव्वलोगं फुसंति णेगमववहाराणं अणाणुपुव्विदव्वाइं लोअस्स किं संखेज्जइभागं फुसंति जाव सव्वलोगं फुसंति एगं दव्वं पडुच्च नो संखिज्जइभागं फुसंति असंखिज्जइभागं फुसंति नो संखिज्जे भागे फुसंति नो असंखेज्जे भागे फुसंति नो सव्वलोअं फुसंति नाणादव्वाइं पडुच्च निअमा सव्वलोअं फुसंति एवं अवत्तव्वगदव्वाइं भाणिअव्वाइं ॥ अनु० मू० ॥

भावना तु क्षेत्रद्वारवत्कर्त्तव्या नवरं क्षेत्रस्पर्शनयोरयं विशेषः क्षेत्रमवगाहाक्रांतप्रदेशमात्रं स्पर्शना तु प्रदेशास्तद्बहिरपि भवति तथा च परमाणुद्रव्यमाश्रित्य तावदवगाहनास्पर्शनयोरन्यत्रोक्तो भेदः । (एगपएसोगाढं सत्तपएसा य से फुसणत्ति) अस्यार्थः परमाणुद्रव्यमवगाढं तावदेकस्मिन्नेवाकाशप्रदेशे स्पर्शना तु एतस्य सप्तप्रदेशा भवंति षड्दिग्व्यवस्थितान् प्रदेशान् यत्र सोवगाहस्तं च स्पृशतीत्यर्थः एवमन्यत्रापि क्षेत्रस्पर्शनयोर्भेदो भावनीयः । अत्र सुगताः प्रेरयंति यदि परमाणोः षड्दिग्स्पर्शना तूपगम्यते तदैकत्वमस्य हीयते तथा हि । प्रष्टव्यमत्र किं येनैव स्वरूपेणासौ पूर्वाद्यन्यतरादिशा सम्बद्धं तेनैवान्यदिग्भिरुत स्वरूपान्तरेण यदि तेनैव तदाऽयं पूर्वादिक्संबंधोऽयं चापरदिक्संबंध इत्यादिविभागेन अस्यानेकस्वरूपत्वाद्विभागाभावे च षड्दिक्संबंधवचनमुपरिप्लवत् एव अथाऽपरो विकल्पः कल्प्यते तर्हि षट्स्वरूपापत्त्या एकत्वं विशीर्य्यते । उक्तं च–दिग्भागभेदोस्याऽस्ति तस्यैकत्वे युज्यत इति। अत्र प्रतिविधीयते इह परमाणुद्रव्यमादिमध्यान्त्यादिविभागरहितं निरंशमेकस्वरूपमिष्यतेऽतः सांशवस्तु भावित्वात्परोक्तं विकल्पद्वयं निरास्पदमेव अथाभ्युपगम्यमानापि परमाणोःसांशतानंतरोक्तविकल्पबलेनापद्यते न तु भवतीति तर्हि प्रष्टव्या कश्चिद्विज्ञानसंतानवीक्षितः कश्चिद्विज्ञानलक्षणक्षणः स्वजनकपूर्वलक्षणस्य कार्यं स्वजन्योत्तरलक्षणस्य कारणमित्यत्र सौगतानां तावद्विप्रतिपत्तिस्तत्रेहापि विचार्यते किमसौ येन स्वरूपेण पूर्वक्षणस्य कार्यं तेनैवोत्तरक्षणस्य कारणमुत स्वरूपान्तरेण यद्याद्यः पक्षस्तर्हि यथा पूर्वापेक्षयासौ कार्यं तथोत्तरापेक्षया कारणं तथा पूर्वापेक्षयापि स्यादथवा उत्तरापेक्षया कारणं तथा पूर्वापेक्षयापि स्यादेकस्वरूपत्वात्तस्येति । अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि तस्य सांशित्वप्रसंगोत्राऽपि दुर्वारः स्यादथ निरंश एवासौ ज्ञानक्षणोऽकार्य्याकारणरूपः तत्तद्वस्तुव्यावृत्तत्वात् । तथा २ व्यपदिश्यते ऽतस्तस्यानेकस्वरूपत्वमस्ति तत्परमाणोरपि भेदमुत्तरमतिदुर्लभं स्यात् यतो द्रव्यतया निरंश एव परमाणुस्तथाविध अचिंत्यपरिणामत्वादिकषट्केन सह नैरंतर्येणावस्थितत्वात्तस्य स्पर्शकमुच्यते न पुनस्तत्रांशो काचित् स्पर्शना समस्तीत्यत्र बहुवक्तव्यं तत्तु नोच्यते स्थानांतरेषु चर्चितत्वादित्यलं विस्तरेणोक्तं स्पर्शनाद्वारम ॥ टी० अनु० ॥

इदानीं कालद्वारं विभणिषुराह ।

णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं कालओ केवच्चिरं होइ एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं णाणादव्वाइं पडुच्च णिअमा सव्वद्धिं अणाणुपुव्विदव्वाइं अवत्तव्वगदव्वाइं च एवं चेव भाणिअव्वाइं ॥ अनु० ॥

नैगमव्यवहारयोरानुपूर्वीद्रव्याणि कालतः कालमाश्रित्य कियच्चिरं नियतं कालं भवंत्यानुपूर्वीत्वपर्यायेणावतिष्ठंते अत्रोत्तरं एगदव्वमित्यादि। इयमत्र भावना।परमाणुद्वयोरन्तरैकपरमाणुमीलने एवं किंचिदानुपूर्वीद्रव्यं समुत्पन्नं। ततः समयादूर्ध्व

पुनरप्यंकाद्यणौ वियुक्तेऽपगतस्तद्भाव इत्येकमानुपूर्वीद्रव्यमधिकृत्य जघन्यतः समयोऽवस्थितिकालं यदा तु तदेवासंख्यातं कालं तद्भावेन स्थित्वाऽनंतरोक्तरूपेण वियुज्यते तदा उत्कृष्टतोऽसंख्येयोऽवस्थितिकालः प्राप्यते अनन्तं कालं पुनर्न वितिष्ठते उत्कृष्टाया अपि पुद्गलसंयोगस्थितेरसंख्येयकालत्वादिति। नानाद्रव्याणि वहूनि पुनरानुपूर्वीद्रव्याण्यधिकृत्य सर्वाद्धास्थितिर्भवति नास्ति स कश्चित्कालो यत्रानुपूर्वीद्रव्यविरहितोऽयं लोकः स्यादिति भावः । अनानुपूर्वीअवक्तव्यकद्रव्येष्वपि जघन्यादिभेदभिन्न एतावानेवावस्थितिकालस्तथाहि कश्चित्परमाणुरेकं समयमेकाकी भूत्वा ततः परमाण्वादीनि अन्येन सह संयुज्यंत इत्थमेकमनानुपूर्वीद्रव्यमधिकृत्य जघन्यतः समयोऽवस्थितिकालः यदा तु स एवासंख्यातं कालं तद्भावेन स्थित्वा अन्येन परमाण्वादिना सह संयुज्यते तत उत्कृष्टतोऽसंख्येयोऽवस्थिकालः संप्राप्यते नानाद्रव्यपक्षस्तु पूर्ववदेव भावनीयः । अवक्तव्यकद्रव्यमपि परमाणुद्वयलक्षणं यदा समयमेकं स्थित्वा ततो वियुज्यते तदवस्थमेव वान्येन परमाण्वादिना संयुज्यते तदा तस्यावक्तव्यकद्रव्यतया जघन्यतः समयोऽवस्थानं लभ्यते यदा तु तदेवासंख्यातं कालं तद्भावेन स्थित्वा विघटते तदवस्थमेव चान्येन परमाण्वादिना संयुज्यते तदोत्कृष्टः अवक्तव्यकद्रव्यतया असंख्यातं कालमवस्थानं प्राप्यते नानाद्रव्यपक्षस्तु तथैव भावनीय उक्तं कालद्वारम् ॥ टी० अनु० ॥

अथान्तरद्वारम्प्रतिपिपादयिषुराह—

णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाणं अंतरं कालओ केवच्चिरं होइ एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं नाणादव्वाइं पडुच्च णत्थि अंतरं णेगमववहाराणं अणाणुपुव्वीदव्वाणं अन्तरं कालओ केवच्चिरं होइ एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं नाणादव्वाइं पडुच्च णत्थि अन्तरं णेगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाणं अन्तरं कालओ केवच्चिरं होइ एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं अणंतकालं नाणादव्वाइं पडुच्च णत्थि अन्तरं ॥अनु० मू० ॥

नैगमव्यवहारयोरानुपूर्वीद्रव्याणामंतरं कालतः कियच्चिरं भवतीति प्रश्नः अन्तरं व्यवधानं तच्च क्षेत्रतोऽपि भवति अथवा भूतलसूर्ययोरष्टौ योजनशतान्यंतरमित्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थमुक्तं कालतः कालमाश्रित्य तदयमत्रार्थः । आनुपूर्वीद्रव्यं विश्रसापरिणामात्प्रयोगपरिणामाद्वा खण्डशो वियुज्य परित्यक्तानुपूर्वीभावं संजातं एकस्मात् समयादूर्द्धं विश्रसादि परिणामात्पुनस्ते परमाणुभिस्तथैव तन्निष्पन्नमित्येवं जघन्यतः सर्वस्तोकतया एकंद्रव्यमाश्रित्यानुपूर्वीत्वपरित्यागः पुनः कालयोरंतरं समयः प्राप्यते उत्कृष्टतः सर्ववहुतया । पुनरंतरमनंतं कालं भवति तथाहि तदेव विवक्षितं किमप्यानुपूर्वीद्रव्यं तथैव भिन्नं भिन्नत्वाच्च ते परमाणवोऽन्येषु परमाणुद्व्यणुकत्र्यणुकादिषु अनन्ताणुकस्कंधपर्यंतेषु अन्तरस्थानेषूत्कृष्टांतराधिकाराद्सकृत्प्रतिस्थानमुत्कृष्टां स्थितिमनुभवंतः । पर्यटंति कृत्वा चेत्थं पर्यटनं कालस्थानं तत्वाद्विश्रसादिपरिणामतो यदा तैरेव परमाणुभिस्तदेव विवक्षितमानुपूर्वीद्रव्यं निष्पद्यते ततोऽनंत उत्कृष्टांतरकालः प्राप्यते । नानाद्रव्याण्यधिकृत्य पुनर्नास्त्यंतरं । नहि स कश्चित्कालोऽस्ति यत्र सर्वाण्यप्यानुपूर्वीद्रव्याणि युगपदानुपूर्वीभावं परित्यजन्ति । अनंतानंतरैरानुपूर्वीद्रव्यैः सर्वदैव लोकस्याशून्यत्वादितिभावः । अनानुपूर्वीद्रव्यांतरकालचिंतायां "एगं दव्वंपडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयंति" इह यदा किंचिदनानुपूर्वीद्रव्यं परमाणुलक्षणमन्येन परमाणुद्व्यणुकत्र्यणुकादिना केनचित् द्रव्येण सह संयुज्य समयानुपूर्वी वियुज्य पुनरपि तथा स्वरूपमेव भवति तदा समयग्रहणो जघन्यांतरकालः प्राप्यते "उक्कोसेणं असंखेज्जं कालंति" तदेवानानुपूर्वीद्रव्यं यदा अन्येन परमाणुद्व्यणुकत्र्यणुकादिना केनचिद्द्रव्येण सह संयुज्यते तत् संयुक्तं वा संख्येयं कालं स्थित्वा वियुज्य पुनस्तथा स्वरूपमेव भवति तदा संख्यात उत्कृष्टांतर कालो लभ्यते । अत्राह—ननु अनानुपूर्वीद्रव्यं यदा अनंतानंतपरमाणुप्रचितस्कन्धेन सह संयुज्यते तत्संयुक्तं चासंख्येयं कालमवतिष्ठते ततोऽसौ स्कंधाद्भिद्यते भिन्नं च तस्माल्लघुस्कन्धो भवति तेनापि सह संयुक्तमसंख्यातंकालमवतिष्ठते पुनस्तस्मिन्नपि भिद्यमाने च तस्माल्लघुतमः स्कंधो भवति तेनापि संयुक्तमसंखेयं कालमवतिष्ठत इत्येवं तत्र भिद्यमाने क्रमेण कदाचिदनंता अपि स्कन्धाः संभाव्यंते तत्र च प्रतिस्कन्धं संयुक्तमनानुपूर्वीद्रव्यं यदा यथोक्तस्थितिमनुभूय तत एकाक्येव भवति तदा तस्य यथोक्तानंतस्कन्धस्थित्यपेक्षया अनंतोऽपि कालोऽन्तरे प्राप्यते किमित्यसंख्येय एवोक्तोऽत्रोच्यते स्यादेवं यदि संयुक्तोऽणुरेतावंतं कालं तिष्ठेदेतच्च नास्ति पुद्गलसंयोगस्थितेरुत्कृष्टतोऽप्यसंख्येयकालत्वादित्युक्तमेव अथवा यस्मिन् स्कंधे संयुज्यते असौ परमाणुः स च स्कंधे असंख्येयकालाद्भिद्यते तर्ह्येतावतैव चरितार्थः पुद्गलसंयोगासंख्येयकालनियमोविवक्षितपरमाणुद्रव्याणां तु वियोगो माभूदपीति नैतदेवं यस्या अन्येन संयोगो जातस्तस्यासंख्येयकालाद्वियोगश्चित्यते यदि च परमाण्वाश्रयः स्कंधो वियुज्यते तर्हि परमाणोः किमायातं तस्यान्यसंयोगस्य तदवस्थत्वात्तस्मादणुत्वेनासौ संयुक्तोऽसंख्येयकालत्वेनैव वियोजनीय इति यथोक्त एवांतरकालो नत्वनंत इति । कथं पुनरणुत्वेनैव तस्य वियोगश्चिंतनीय इति चेत् सूत्रप्रामाण्यात् प्रस्तुतसूत्रे व्याख्याप्रज्ञप्त्यादिषु परमाणोः पुनः परमाणुभवने संख्येयरूपस्य चांतरकालस्योक्तत्वादित्यलं विस्तरेण । नाणादव्वाइं पडुच्चेत्यादि । पूर्ववद्भावनीयम् । अवक्तव्यकद्रव्याणामंतरचिंतायां एगं दव्वं पडुच्चेत्यादि । तत्र भावना इह कश्चिद्द्विप्रदेशिकस्कन्धोऽपि अघटितस्वतन्त्रं परमाणुद्वयं जातं समये चैकं तथा स्थित्वा पुनस्ताभ्यामेव परमाणुभ्यां द्विप्रदेशिकस्कंन्धो निष्पन्नोथ विघटित एव द्विप्रदेशिकस्कंधोऽन्येन परमाण्वादिना संयुज्य समयादूर्ध्वं पुनस्तथैव वियुक्त इत्यवक्तव्यकस्य पुनरप्यवक्तव्यभवने उभयोरपि समयोऽतरं लभ्यते "उक्कोसेणं अणंतं कालं" इति कथमत्रोच्यते अवक्तव्यद्रव्यं किमपि विघटितं विशकलितं परमाणुद्वयं जातं तच्चानन्तैः परमाणुभिरनंतैस्त्र्यणुकस्कंधैर्यावदनन्तैरनंताणुकस्कंधैःसह क्रमेण संयोगमासाद्य उत्कृष्टांतराधिकारादत्र प्रतिस्थानमसकृदुत्कृष्टां संयोगस्थितिमनुभूय कालस्यानन्तत्वात्तदा

पुनरपि तथैव द्व्यणुकस्कन्धतया संयुज्यते अवक्तव्यकैकद्रव्यस्य पुनस्तथा भवने अनन्तोऽन्तरकालः प्राप्यते नानाद्रव्यपक्षभावनालोके सर्वदैव तद्भावात् पूर्ववद्वक्तव्यमुक्तमंतरद्वारम् ॥ अनु० टी० ॥

साम्प्रतं भागद्वारं निर्दिदिक्षुराह—

णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं सेसदव्वाणं कति भागे होज्जा किं संखिज्जइ भागे होज्जा असंखिज्जइ भागे होज्जा संखेज्जेसु भागेसु होज्जा असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा नो संखिज्जइ भागे होज्जा नो असंखिज्जइ भागे होज्जा नो संखेज्जेसु भागेसु होज्जा असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा। णेगमववहाराणं अणाणुपुव्विदव्वाइं सेसदव्वाणं कति भागे होज्जा किं संखिज्जइ भागे होज्जा असंखिज्जइ भागे होज्जा संखेज्जेसु भागेसु होज्जा असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा नो संखेज्जइ भागे होज्जा असंखिज्जइ भागे होज्जा नो संखेज्जेसु भागेसु होज्जा असंखेज्जेसु भागे होज्जा एवं अवत्तव्वगदव्वाणि वि भाणिअव्वाणि ॥ अनु० ॥

नैगमव्यवहारयोस्त्र्यणुकस्कन्धादीन्यनंताणुकस्कंधपर्यंतानि सर्वाण्यप्यानुपूर्वीद्रव्याणि शेषद्रव्याणां समस्तानानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्यलक्षणानां कति भागे होज्जत्ति कति भागे भवंतीत्यर्थः किं संख्याततमभागे भवंति यथा सत्कल्पनया शतस्य विंशतिमिता किं संख्याततमे भागे भवंति यथा शतस्यैव दश संख्यातेषु भागेषु भवंति यथा शतस्यैव चत्वारिंशत्षष्टिर्वा किं असंख्यातेषु भागेषु भवंति यथा शतस्यैवाशीतिरिति प्रश्नः। अत्र नो संखेज्जइभागे होज्जा इत्यादि। "नियमा संअखेज्जेसु भागेसु होज्जत्ति" इह तृतीयार्थे सप्तमी। ततश्चानुपूर्वीद्रव्याणि शेषेभ्योऽनानुपूर्वीवक्तव्यकद्रव्येभ्योऽसंख्येयैर्भागैरधिकानि संभवंतीति वाक्यशेषो द्रष्टव्यस्ततश्चायमर्थः प्रतिपत्तव्यः। आनुपूर्वीद्रव्याणि शेषद्रव्येभ्योऽसंख्येयगुणानि शेषद्रव्याणि तु तदसंख्येयभागे वर्त्तते न पुनः शतस्याशीतिरिवानुपूर्वीद्रव्याणि शेषेभ्यः स्तोकानीति कस्मादेवं व्याख्यायते स्तोकान्यपि तानि भवंत्विति चेत्तदेवमघटमानकत्वात्तथा ह्यनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्ये एकाकिनः परमाणुपुद्गला द्व्यणुकाश्च स्कंधा इत्येतावंत्येव द्रव्याणि लभ्यंते शेषाणि तु त्र्यणुकस्कंधादीन्यनन्ताणुकस्कंधपर्यंतानि द्रव्याणि समस्तान्यनानुपूर्वीद्रव्याण्येव तानि च पूर्वेभ्योऽसंख्येयगुणानि यदुक्तं एएसिणं भंते! परमाणुपोग्गलाणं संखिज्जपएसियाणं असंखेज्जपएसियाणं अणंतपएसियाणं य खंधाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा गोयमा! सव्वत्थो वा अणंतपएसिया खंधा परमाणुपोग्गला अणंतगुणा संखिज्जपएसिया खंधा संखिज्जगुणा असंखेज्जपएसिया खंधा असंखेज्जगुणा "तदत्र तत्रैव पुद्गलजातेः सर्वस्यापि सकाशादसंख्यातप्रदेशिकाः स्कंधा असंख्यातगुणा उक्तास्ते चानुपूर्वीमंतर्भवंति। तदपेक्षया आनुपूर्वीद्रव्याणि शेषात्समस्तादपिद्रव्यादसंख्यातगुणानि किं पुनरनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्यमात्रात्ततो यथोक्तमेव व्याख्यानं कर्त्तव्यमित्यलं विस्तरेण। अणाणुपुव्विदव्वाइमित्यादि। इहानुपूर्वीद्रव्याण्यवक्तव्यकद्रव्याणि च शेषद्रव्याणां संख्यातम एव भागे भवंति न शेषभागेषु तथाऽनंतरोक्तन्यायादेव भावनीयमित्युक्तं भागद्वारम् ॥ टी० अनु० ॥

साम्प्रतं भावद्वारमाह—

णेगमववहाराणं आणुपुव्वीदव्वाइं कतरंमि भावे होत्था किं उदइए भावे होज्जा उवसमिए भावे होज्जा खइए भावे होज्जा खओवसमिए भावे होज्जा पारिणामिए भावे होज्जा संनिवाइए भावे होज्जा णिअमा सादिपारिणामिए भावे होज्जा अणाणुपुव्विदव्वाणि अवत्तव्वगदव्वाणि अ एवं चेव भाणिअव्वाणि ॥ अनु० ॥

नैगमव्यवहाराणामित्यादि प्रश्नोऽत्र चौदायिकादिभावानां शब्दार्थो भावार्थश्च विस्तरेणोपरिष्टात् स्वस्थान एव वक्ष्यते अत्र निर्वचनसूत्रे नियमा साईपरिणामिए भावे होज्जत्ति परिणमनं द्रव्यस्य तेन तेन रूपेण वर्त्तनं भवनं परिणामः स एव पारिणामिकस्तत्र भवस्तेन वा निर्वृत्त इति पारिणामिकः स च द्विविधः सादिरनादिश्च तत्र धर्म्मास्तिकायाद्यरूपी द्रव्याणामनादिपरिणामोऽनादिकालात्तद्द्रव्यत्वेन तेषां परिणतत्वादपिद्रव्याणां तु सादिपरिणामोऽभ्रेन्द्रधनुरादीनां तथा परिणतेरनादित्वाभावादेवं च स्थिते नियमादवश्यतया आनुपूर्वीद्रव्याणि सादिपारिणामिक एव भावे भवंत्यानुपूर्वीत्वपरिणतेरनादित्वासंभवाद्विशिष्टैकपरिणामेन पुद्गलानामसंख्येयकालमेवावस्थानादिति भावः। अनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्येष्वपीत्थमेव भावना कार्या इत्युक्तं भावद्वारम ॥ टी० ॥ अनु० ॥

इदानीमल्पबहुत्वद्वारं विभणिषुराह—

एएसिं णेगमववहाराणं अणाणुपुव्विदव्वाणं अवत्तव्वगदव्वाणं य दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कतरे कतरेहिंतो अप्पा वा बहुआ वा तुल्ला वा विसेसाहिआ वा सवत्थोवाइं णेगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाइं दव्वट्ठयाए अणाणुपुव्विदव्वाइं दव्वट्ठयाए विसेसाहिआइं आणुपुव्विदव्वाइं दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणाइं पएसट्ठयाए सव्वत्थोवाइं णेगमववहाराणं आणाणुपुव्विदव्वाइं अपएसट्ठयाए अवत्तव्वगदव्वाइं पएसट्ठयाए विसेसाहिआइं आणुपुव्विदव्वाइं पएसट्ठयाए अणंतगुणाइं दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवाइं णेगमवहारणं अत्तव्वगदव्वाइं दव्वट्ठया अणाणुपुव्विदव्वाइं दव्वट्ठयाए अपएसट्ठयाए विसेसाहिआइं अवत्तव्वगदव्वाइं पएसट्ठयाए विसेसाहिआइं आणुपुव्विदव्वाइं दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणाइं ताइं चेव पएसट्ठयाए अनंतगुणाइं सेत्तं अणुगमे सेत्तं णेगमववहाराणं अणोवणिहिआ दव्वाणुपुव्वी ॥ अनु० ॥

द्रव्यमेवार्थो द्रव्यार्थस्तस्य भावो द्रव्यार्थता तया द्रव्यत्वेन इत्यर्थः। प्रकृष्टो निरंशो देशः प्रदेशः स चासावर्थश्च प्रदेशार्थस्तस्य भावः प्रदेशार्थता तया परमाणुत्वेनेति भावः। द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया यथोक्तोभयरूपतयेति भावः। तदयमर्थः एतेषां आनुपूर्व्यादिद्रव्याणां मध्ये (कयरे कयरेहिंतोत्ति) कतराणि कान्याश्रित्य द्रव्यापेक्षया प्रदेशापेक्षया

बाल्यानि विशेषहीनत्वादिना बहून्यपि संख्येयगुणत्वादिना तुल्यानि समसंख्यात्वेन विशेषाधिकानि किंचिदाधिक्येनेति वाशब्दाः पक्षांतरवृत्तिद्योतका इति पृष्टे वाचःक्रमवर्त्तित्वाद् द्रव्यार्थतापेक्षया तावदुत्तरमुच्यते तत्र । (सव्वत्थोवाइं नेगमववहारेणं अवत्तव्वगदव्वाइं दव्वट्ठयाएत्ति) नैगमव्यवहारयोः द्रव्यार्थतामपेक्ष्य तावदवक्तव्यकद्रव्याणि सर्वेभ्योऽन्येभ्यः स्तोकानि सर्वस्तोकानि अनानुपूर्वीद्रव्याणि तु द्रव्यार्थतामेवापेक्ष्य विशेषाधिकानि कथं वस्तुस्थितिस्वभावात् उक्तं च । (एएसिणं भंते परमाणुपोग्गलाणं दुपएसियाणं खंधाणं कयरे कयरेहिंतो बहुया वा गोयमा ! दुपएसिएहिंतो खंधेहिंतो परमाणुपोग्गला बहुगत्ति) तेभ्य आनुपूर्वीद्रव्याणि द्रव्यार्थतयैवासंख्येयगुणानि अतोऽनानुपूर्वीद्रव्येष्वेववक्तव्यकद्रव्येषु च परमाणुलक्षणं द्व्यणुकस्कंधलक्षणं चैकैकमेव स्थानं लभ्यते आनुपूर्वीद्रव्येषु त्र्यणुकस्कन्धादीन्येकोत्तरवृद्ध्यानंताणुकस्कन्धपर्यन्तान्यनंतानि स्थानानि प्राप्यंते । तत्स्थानबहुत्वादानुपूर्वीद्रव्याणि पूर्वेभ्योऽसंख्यातगुणानि । ननु यदि तेषु स्थानान्यनंतानि तर्ह्यनंतगुणानि पूर्वेभ्यस्तानि कस्मान्न भवंतीति चेन्नेयं यतोऽनन्ताणुकस्कंधाः केवलानानुपूर्वीद्रव्येभ्योऽप्यनंतभागवर्तित्वात् स्वभावादेव स्तोका इति न किंचित्तैरिह वर्द्धते ततो वस्तुवृत्त्या किलासंख्यातान्येव तेषु स्थानानि प्राप्यंते तदपेक्षया त्वसंख्यातगुणान्येव तच्च पूर्वं भागद्वारे लिखितप्रज्ञापनासूत्रात्सर्वं भावनीयमित्यलं विस्तरेण। उक्तं द्रव्यार्थतया अल्पबहुत्वमिदानी प्रदेशार्थतया तदेवाह (पएसट्ठयाए नेगमववहाराणमित्यादि) नैगमव्यवहारयोः प्रदेशार्थतया अल्पबहुत्वे चिंत्यमाने अनानुपूर्वीद्रव्याणि सर्वेभ्यः स्तोकानि कुत इत्याह (अपएसट्ठयाएत्ति) प्रदेशलक्षणस्यार्थस्य तेष्वभावमित्यर्थः यदि हि तेषु प्रदेशाः स्युस्तदा द्रव्यार्थतायामिव प्रदेशार्थतायामप्यवक्तव्यकापेक्षयाधिकत्वं स्यान्नच तदस्ति परमाणुरप्रदेश इति वचनादतः सर्वस्तोकान्येतानि । ननु यदि प्रदेशार्थता तु नास्ति तर्हि तया विचारोऽपि तेषां न युक्त इति चेन्नैतदेवं तेषु प्रकृष्टः सर्वसूक्ष्मः पुद्गलास्तिकायस्या देशो निरंशो भागः प्रदेश इत्युक्तोऽतः प्रतिपरमाणुप्रदेशार्थताभ्युपगम्यत एव आत्मव्यतिरिक्तप्रदेशान्तरापेक्षयात्वप्रदेशार्थतेत्यदोषः अवक्तव्यकद्रव्याणि प्रदेशार्थतयाऽनानुपूर्वीद्रव्येभ्यो विशेषाधिकानि यतः किलाशत्कल्पनया अवक्तव्यकद्रव्याणां षष्टिः अनानुपूर्वीद्रव्याणां तु शतं ततो द्रव्यार्थविचारे एतानीतरापेक्षया विशेषाधिकान्युक्तान्यत्र तु प्रदेशार्थताविचारे नानुपूर्वीद्रव्याणां निष्प्रदेशत्वात्तदेव शतमवस्थितं अवक्तव्यद्रव्याणां त्विह प्रत्येकं द्विप्रदेशत्वाद्द्विगुणितानां विंशत्युत्तरं प्रदेशशतं जायंत इति तेषामितरेभ्यः प्रदेशार्थतया विशेषाधिकत्वं भावनीयं आनुपूर्वीद्रव्याणि प्रदेशार्थतया अवक्तव्यकद्रव्येभ्योऽनन्तगुणानि भवन्ति । कथं ? यतो द्रव्यार्थतयापि तावदेतानि पूर्वेभ्योऽसंख्यातगुणान्युक्तानि यदा तु सख्यातप्रदेशिकस्कंधानामसंख्यातप्रदेशिकस्कंधानामनन्ताणुकस्कंधानां च सम्बन्धिनः सर्वेऽपि प्रदेशा विवक्ष्यंते तदा महानसौ राशिर्भवतीति प्रदेशार्थतायामपूर्वेभ्योऽनंतगुणत्वं भावनीयं। उक्तं प्रदेशार्थतयाप्यल्पबहुत्वमिदानीमुभयार्थतामाश्रित्य तदाह (दव्वट्ठपएसट्ठयाए) इत्यादि इहोभयार्थताधिकारेऽपि यदेवाल्पं तदेवादौ दर्श्यते अवक्तव्यकद्रव्याणि च सर्वाण्यल्पानि इति प्रथममेवोक्तं (सव्वत्थोवाइं नेगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाइं दव्वट्ठयाएत्ति) अपरं चोभयार्थताधिकारेपि "अणाणुपुव्विदव्वाइं दव्वट्ठयाए" इत्यादि यदुक्तं (अपएसट्ठयाएत्ति) तदात्मव्यतिरिक्तप्रदेशान्तराभावतोऽनानुपूर्वीद्रव्याणामप्रदेशिकत्वादिति मन्तव्यम् । ततश्चेदमुक्तं भवति द्रव्यार्थतया अप्रदेशार्थतया च विशिष्टान्यनानुपुर्वीद्रव्याण्यवक्तव्यकद्रव्येभ्यो विशेषाधिकानि शेषभावना तु प्रत्येकाचिंतावत्सर्वा कार्या । आह-यद्येवं प्रत्येकाचिंतायामेव प्रस्तुतोऽर्थसिद्धेः किमनयोभयार्थताचिंतयेति नैवं यत आनुपूर्वीद्रव्येभ्यस्तत्प्रदेशाः कियताप्याधिका इति प्रत्येकचिंतायां न निश्चितं अत्र तु "ताइं चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणाइं" द्रव्यत्वेन तन्निर्णीतमेव गतार्थप्रतिपादनार्थत्वात्प्रत्येकावस्थातो भिन्ने चोभयावस्थावस्तूनामिति दर्शनार्थत्वाच्च युक्तमेवोभयार्थताचिंतनमित्यदोषस्तदेवमुक्तो नवविधोऽप्यनुगम इति सेत्तं अणुगमेत्ति । तद्भणने च समर्थिता नैगमव्यवहारयोरनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी इति निगमयति (सेत्तं नेगमेत्यादि) व्याख्याता नैगमव्यवहारनयमतेन अनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी ॥ टी० अनु० ॥

(५) साम्प्रतं संग्रहनयमतेन तामेव व्याचिख्यासुराह ।

से किं तं संगहस्स अणोवणिहिआ दव्वाणुपुव्वी से किं तं संगहस्स अणोवणिहिआ दव्वाणुव्वी २ पंचविहा पणत्ता तं जहा--अट्ठपयपरूवणया १ भंगसमुक्कित्तणया २ भंगोवदंसणया ३ समोआरे ४ अणुगमे ५ ॥ अनु० मू० ॥

सामान्यमात्रसंग्रहणशीलः संग्रहो नयः अथ तस्य संग्रहनयस्य किं तद्वस्त्वनौपनिधिकीद्रव्यानुपूर्वीति प्रश्ने आह ननु नैगमसंग्रहववहारेत्यादि सूत्रक्रमप्रामाण्यान्नैगमानंतरं संग्रहस्योपन्यासो युक्तस्तत्किमिति व्यवहारमपि निर्दिश्यते ततोऽयमुच्यत इति सत्यं किं तु नैगमव्यवहारयोरत्र तुल्यमतत्वाल्लाघवार्थं युगपत्तन्निर्देशं कृत्वा पश्चात्संग्रहो निर्दिष्ट इत्यदोषोत्र निर्वचनमाह-(संगहस्स अणोवणिहिया दव्वाणुपुव्वी पंचविहा पणत्तत्ति) संग्रहनयमतेनाप्यनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी प्राक्प्ररूपितशब्दार्था पंचाभिरर्थपदप्ररूपणतादिप्रकारैर्विचार्यमाणत्वात्पंचप्रकारा प्रज्ञप्ता तदेव दर्शयति तं जहेत्यादि ॥ टी० अनु० ॥

से किं तं संगहस्स अट्ठपयपरूवणया २ तिपएसिए आणुपुव्वी चउप्पएसिए आणुपुव्वी जाव दसपएसिए आणुपुव्वी संखिज्जपएसिए आणुपुव्वी असंखिज्जपएसिए आणुपुव्वी असंतपएसिए आणुपु० परमाणुपुग्गले अणाणुपु० दुपएसिए अवत्तव्वए सेत्तं संगहस्स अट्ठपयपरूवणया ॥ अनु० मू० ॥

अत्र व्याख्या पूर्ववदेव यावत्तिपएसिए आणुपुव्वी इत्यादि इह पूर्वमेकस्त्रिप्रदेशिक आनुपूर्वी अनेकत्रिप्रदेशिक आनुपूर्वी इत्याद्युक्तम् । अत्र तु संग्रहस्य सामान्यवादित्वात्सर्वेऽपि त्रिप्रदेशिका एकैवानुपूर्वी इमां चात्र युक्तिमयमभिधत्ते त्रिप्रदेशिकाः स्कंधास्त्रिप्रदेशिकत्वसामान्याद्व्यतिरेकिणोऽव्यतिरेकिणो वा यद्याद्यः पक्षस्तर्हि त्रिप्रदेशिका एव

न भवंति तत्सामान्यव्यतिरिक्तत्वाद्विप्रदेशिकवदिति । अथ चरमः पक्षस्तर्हि सामान्यमेव तदव्यतिरेकात्तत्स्वरूपवत्सामान्यं चैकस्वरूपमेवेति सर्वेऽपि त्रिप्रदेशिका एकैवानुपूर्वी एवं चतुःप्रदेशिकत्वसामान्याव्यतिरेकात्सर्वेऽपि चतुःप्रदेशिका एकैवानुपूर्वी एवं यावदनन्तप्रदेशिकत्वसामान्याव्यतिरेकात्सर्वेऽप्यनंतप्रदेशिका एकैवानुपूर्वीत्वविशुद्धसंग्रहनयमतं विशुद्धसंग्रहनयमतेन सर्वेषां त्रिप्रदेशिकादीनामनंताणुकपर्यंतानां स्कंधानामानुपुर्वीत्वसामान्याव्यतिरेकाद्व्यतिरेकैवानुपूर्वीत्वाभावप्रसंगात्सर्वाप्येकैवानुपूर्वीति। एवमनानुपूर्वीत्वसामान्याव्यतिरेकात्सर्वेपि परमाणुपुद्गला एकैवानानुपूर्वी तथा अवक्तव्यक सामान्यव्यतिरेकात्सर्वेऽपि द्विप्रदेशिकस्कंधा एकमेवावक्तव्यकमिति सामान्यादित्वेन सर्वत्र वहुवचनाभावः । सेत्तमित्यादि निगमनं ॥टी० अनु०॥

भंगसमुत्कीर्त्तनतां निर्दिदिक्षुराह एया एय णमित्यादि—

एआए णं संगहस्स अट्ठपयपरूवणयाए किं पओअणं एआएणं संगहस्स अट्ठपयपरूवणयाए संगहस्स भंगसमुक्कित्तणया कज्जइ से किं तं संगहस्स भंगसमुक्कित्तणया २ अत्थि आणुपुव्वी अत्थि अणाणुपुव्वी अत्थि अवत्तव्वए अहवा अत्थि आणुपुव्वी अणाणुपुव्वी १ अहवा अत्थि आणुपुव्वी अवत्तव्वआ २ अहवा अत्थि अणाणुपुव्वी अवत्तव्वआ ३ अहवा अत्थि आणुपुव्वी अणाणुपुव्वी अवत्तव्वआ एवं सत्तभंगा संत्तं संगहस्स भंगसमुक्कित्तणयाए ॥ अनु० मू०॥

अत्रापि व्याख्या कृतैव द्रष्टव्या यावत् अत्थि अणाणुपुव्वीत्यादि । इहैकवचनांतास्त्रय एव प्रत्येकभंगाः समान्यवादित्वेन व्यक्तिबहुत्वाभावतो बहुवचनाभावादानुपूर्वीपदत्रयस्य च त्रयोऽधिकयोगा भवंत्येकैकस्मिंश्च द्विकयोगे एकवचनांत एक एव भंगस्त्रिकयोगेऽपि एक एवैकवचनांत इति सर्वेपि सप्तभंगाः संपद्यंते शेषास्त्वेकोनविंशतिर्बहुवचनसंभवत्वान्न भवंत्यत्र स्थापना आनुपूर्वी १ । अनानुपूर्वी १ अवक्तव्यक १ इति त्रयं प्रत्येकं भंगा आनुपूर्वी १ अनानुपूर्वी १ इति प्रथमो द्विकयोगः आनुपूर्वी १ अवक्तव्यक १ इति द्वितीयो द्विकयोगः। अनानुपूर्वी अवक्तव्यक इति तृतीयो द्विकयोगः । आनुपूर्वी १ । अनानुपूर्वी १ । अवक्तव्यक १ इति त्रिकयोग एवमेते सप्त भंगाः सेत्तमित्यादि निगमनम् ॥ ॥ टी० ॥ अनु० ॥

भंगोपदर्शनतांविभणिषुराह—

एआएणं संगहस्स भङ्गसमुक्कित्तणयाए किं पओअणं एआएणं संगहस्स भंगसमुक्कित्तणयाए संगहस्स भंगोवदंसणया कज्जवि। से किं तं संगहस्स भंगोवदंसणया २ तिपएसिए आणुपुव्वी परमाणुपोग्गले अणाणुपुव्वी दुपएसिए अवत्तव्वए अहवा तिपएसिए अ परमाणुपोग्गले य आणुपुव्वी य अहवा तिपएसिए य दुपएसिए अ आणुपुव्वी य अवतव्वए य अहवा परमाणुपोग्गले अ दुपएसिए य अणाणुपुव्वी य अवतव्वए य अहवा तिपएसिए अ परमाणुपोग्गले अ दुपएसिए य आणु० अणाणु० अवतव्वए य सेत्तं संगहस्स भंगोवदंसणया ॥ अनु० मू० ॥

एयाएणमित्यादि । अत्रापि सप्त भङ्गास्त एवार्थकथनपुरस्सरा भावनीयाः भावार्थस्तु सर्वः पूर्ववत्सेत्तमित्यादि निगमनम् ॥ टी० अनु० ॥

अथ समवताराभिधित्सया प्राह—

से किं तं समोआरे २ संगहस्स आणुपुव्विदव्वाइं कहिं समोयरंति किं आणुपुव्विदव्वेहिं समोयरंति अणाणुपुव्विदव्वेहिं समोयरंति अवत्तव्वगदव्वेहिं समोयरंति तिण्णि वि सट्ठाणे समोयरंति सेत्तं समोयारे ॥ अनु० मू० ॥

से किं तं समोयारेत्यादि । इदं च द्वारं पूर्ववन्निखिलं भावनीयम् ॥ टी० अनु० ॥

अथानुगमनं व्याचिख्यासुराह—

से किं तं अणुगमे २ अट्ठविहे पण्णते तं जहा संतपयपरूवणया १ दव्वपमाणं च २ खित्त ३ फुसणा य ४ कालो य ५ अंतरं ६ भाग ७ भावे ८ अप्पावहुं णत्थि ॥ अनु० मू० ॥

से किं तं अणुगमेत्ति । अत्रोत्तरं अणुगमे अट्ठविहे पन्नत्तेति पूर्वं नवविध उक्तोऽत्र त्वष्टविध एवाल्पबहुत्वद्वाराभावात्तदेवाष्टविधत्वं दर्शयति तद्यथेत्युपदर्शनार्थः संतपयगाहा इयं पूर्वं व्याख्यातैव नवरं अप्पावहुं नत्थि संग्रहस्य सामान्यवादित्वात्सामान्यस्य च सर्वत्रैकत्वादल्पबहुत्वविचारोऽत्र न संभवतीत्यर्थः ॥ टी० ॥ अनु० ॥

तत्र सत्पदप्ररूपणताभिधानार्थमाह—

संगहस्स आणुपुव्विदव्वाइं किं अत्थि नत्थि नियमा अत्थि एवं दोण्णि वि ॥ अनु० मू० ॥

संगहस्सेत्यादि ननु संग्रहविचारे प्रक्रांते आनुपूर्वीद्रव्याणि संतीत्युनुपपन्नं आनुपूर्वीसामान्यस्य विकल्पितेनास्तित्वाभ्युपगमात्सत्यं मुख्यरूपतया सामान्यमेवास्ति गुणभूतं तु व्यवहारमात्रनिबंधनं द्रव्यबाहुल्यमप्यसौ वदतीत्यदोषः शेषभावना पूर्ववदिति ॥ टी० ॥ अनु० ॥

संगहस्स आणुपुव्विदव्वाइं किं संखेज्जाइं असंखेज्जाइं अणंताइं २ नो संखिज्जाइं नो असंखिज्जाइं नो अणंताइं निअमा एगो रासी एवं दोण्णिवि ॥अनु० मू० ॥

द्रव्यप्रमाणद्वारे यदुक्तं नियमा (एगो रासित्ति) अत्राह ननु यदि संख्यातस्वरूपाण्येतानि न भवंति तर्ह्येको राशिरित्यपि नोपपद्यते द्रव्यबाहुल्ये सति तस्योपपद्यमानत्वाद्व्रीह्यादिराशिषु तथैव दर्शनात्सत्यं किंत्वेको राशिरितिवदितः कोऽभिप्रायो बहूनामपि तेषां अनुपूर्वी च सामान्यत्वे एकीकृतत्वादेकत्वमेव किं चावशिष्टैकपरिणामपरिणते स्कन्धे तदारंभा वावयवानां बाहुल्येऽप्येकयैव मुख्याः तद्वदत्रानुपूर्वीद्रव्यबाहुल्येऽपि तत्सामान्यस्यैकरूपत्वादेकत्वमेव मुख्यमसौ नयः प्रतिपद्यते तद्दर्शनैव तेषामानुपूर्वीत्वसिद्धेरन्यथा तदभावप्रसंगात्तस्मान्मुख्यस्यैकत्वस्य अनेन कक्षीकृतत्वात्संख्येयरूपादिनिषेधो गुणभूतानि तु द्रव्याण्याश्रित्य राशिभावोऽपि न विरुध्यते एवमन्यत्रापि भावनीयमित्यलं प्रपंचेन ॥ टी० अनु० ॥

संगहस्स आणुपुव्विदव्वाइं लोगस्स किं संखेज्जइभागे होज्जा असंखेज्जइभागे होज्जा संखेज्जेसु भागेसु होज्जा असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा सव्वलोए होज्जा नो संखिज्जइभागे होज्जा नो असंखेज्जइभागे होज्जा नो संखेज्जेसु भागेसु होज्जा णो असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा णिअमा सव्वेलोए होज्जा एवं दोण्णि वि संगहस्स आणुपुव्विदव्वाइं लोगस्स किं संखेज्जइभागं फुसंति असंखेज्जइभागं फुसंति संखेज्जे भागे फुसंति असंखेज्जे भागे फुसंति सव्वलोअं फुसंति नो संखेज्जइभागं फुसंति नो असंखेज्जइभागं फुसंति नो संखेज्जे भागे फुसंति नो असंखेज्ज भागे फुसंति णिअमा सव्वलोगं फुसंति एवं दोण्णि वि ॥ अनु० मू० ॥

क्षेत्रद्वारे। नियमा सव्वलोए होज्जत्ति।आनुपूर्वीसामान्यस्यैकरूपत्वादेकत्वमेव मुख्यमसौ नयः प्रतिपद्यते तद्वशेनैव तेषामानुपूर्वीद्वारारयेव इतरद्वयेऽप्यभ्यूह्यमिति स्पर्शनद्वारमप्येवमेव चिंतनीयमिति ॥ टी० अनु० ॥

संगहस्स आणुपुव्विदव्वाइं कालओ केवच्चिरं होइ णिअमा सव्वद्धा एवं दोण्णिवि संगहस्स आणुपुव्विदव्वाणं अंतरं कालओ केवच्चिरं होइ नत्थि अंतरं एवं अणा० अवत्तव्वगदव्वाणवि ॥ अनु० मू० ॥

कालद्वारेऽपि तत्सामान्यस्य सर्वदा अव्यवच्छिन्नत्वात् त्रयाणामपि सर्वाद्धावस्थानं भावनीयमिति अत एवांतरद्वारे नाऽस्त्यंतरमित्युक्तं तद्भावव्यवच्छेदस्य कदाचिदप्यभावादिति ॥ टी० अनु० ॥

संगहस्स आणुपुव्विदव्वाइं सेसदव्वाणं कति भागे होज्जा किं संखेज्जइ भागे होज्जा जाव नो असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा णियमा तिभागे होज्जा एवं दोण्णिवि ॥ अनु० मू० ॥

भागद्वारे नियमा। तिभागे होज्जत्ति। त्रयाणां राशीनामेको राशिस्त्रिभाग एव वर्त्तत इति भावः । यत्तु राशिगतद्रव्याणां पूर्वोक्तमल्पबहुत्वं तदत्र न गरयते द्रव्याणां प्रस्तुतनयमतं व्यवहारसंवृत्तिमात्रेणैव सत्त्वादिति ॥ टी० अनु० ॥

संगहस्स आणुपुव्विदव्वाइं कतरंमि भावे होज्जा णिअमा साइपारिणामिए भावे होज्जा एवं दोण्णि वि ॥ ॥ अनु० मू० ॥

भावद्वारे (सादिपरिणामिए भावे होज्जत्ति) यथा आनुपूर्व्यादिद्रव्याणामितद्भाववर्त्तित्वं पूर्वभावितं तथात्रापि भावनीयं नेयं यथा सामान्याद्व्यतिरिक्तत्वादिति ॥ ॥ टी० अनु० ॥

संगहस्स अप्पाबहुं नत्थि सेत्तं अणुगमे सेत्तं संगहस्स अणोवणिहिया दव्वाणुपुव्वी सेत्तं आणोवणिहिया दव्वाणुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

अल्पबहुत्वद्वारासंभवस्तु उक्तमेवेति समर्थितोऽनुगमस्तत्समर्थने च समर्थिना संग्रहनयमतेनानौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी तत्समर्थने च व्याख्यातं सर्वथार्पायमतः (सेत्तमित्यादि) निगमनत्रयं गता अनौपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी ॥ टी० अनु० ॥

(६) साम्प्रतं प्रागुद्दिष्टामेवौपनिधिकीं द्रव्यानुपूर्वीं व्याचिख्यासुराह—

से किं तं उवनिहिया दव्वाणुपुव्वी २ तिविहा पण्णत्ता तं जहा पुव्वाणुपुव्वी पच्छाणुपुव्वी अणाणुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

से किंतमित्यादि। अथ प्राग्निरूपितशब्दार्थमात्रा औपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वीति प्रश्नोऽत्र निर्वचनं औपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी त्रिविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा पूर्वानुपूर्वीत्यादि उपनिधिर्निक्षेपोऽविरचनं प्रयोजनमस्य इत्यौपनिधिकी द्रव्यविषया आनुपूर्वीपरिपाटिर्द्रव्यानुपूर्वी सा त्रिप्रकारा तत्र विवक्षितधर्मास्तिकायादिद्रव्यविशेषस्तत्समुदाये यः पूर्वः प्रथमः तस्मादानुपूर्वी अनुक्रमः परिपाटिर्निक्षिप्यते विरच्यते यस्यां सा पूर्वानुपूर्वी तत्रैव यः पाश्चात्यचरमस्तस्मादारभ्य व्यत्ययेनैवानुपूर्वीपरिपाटिर्विरच्यते यस्यां सा निरुक्तविधिना पश्चादानुपूर्वी न आनुपूर्वी अनानुपूर्वी । यथोक्तप्रकारद्वयातिरिक्तस्वरूपेत्यर्थः ॥ टी० अनु० ॥

तत्राद्यभेदं तावन्निरूपयितुं प्रश्नमाह ।

से किं तं पुव्वाणुपुव्वी २ धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए आगासत्थिकाए जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए अद्धा समए सेत्तं पुव्वाणुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

अत्र च जीवपुद्गलानां गत्यन्यथानुपपत्तेर्धर्मास्तिकायस्य तेषामेव स्थित्यन्यथानुपपत्तेरधर्मास्तिकायस्य सत्त्वं प्रतिपत्तव्यं न च वक्तव्यं तद्गतस्थिती च भविष्यतो धर्माधर्मास्तिकाये च न भविष्यत इति प्रतिबंधाभावादनैकांतिकतेति तावदंतरेणापि तद्वशाने अलोकेऽपि तत्प्रसंगाद्यदित्वलोकेऽपि तद्गतिस्थिती स्यातां तदा लोकस्यानंतत्वाल्लोकान्निर्गत्य जीवपुद्गलानां तत्र प्रवेशादेकद्वित्र्यादिजीवपुद्गलयुक्तः सर्वथा तच्छून्यो वा कदाचिल्लोकः स्यान्नचैतदृष्टमिष्टं चेत्याद्यन्यदपि दूषणजालम् अस्ति नोच्यते ग्रंथविस्तरभयादिति। आकाशं तु जीवादिपदार्थानामाधारान्यथानुपपत्तेरस्तीति श्रद्धेयं न च धर्माधर्मास्तिकायावेव तदाधारौ भविष्यत इति वक्तव्यं तयोस्तद्गतिस्थितिसाधकत्वेनोक्तत्वात् न चान्यसाध्यं कार्यमन्यः प्रसाधयत्यतिप्रसंगाद् घटादिज्ञानगुणस्य प्रतिप्राणिस्वसंवेदनसिद्धत्वात्क्वचिदस्यास्तित्वमवगंतव्यं न च गुणिनमन्तरेण गुणसत्ता युक्तातिप्रसंगान्न च देह एवास्य गुणी युज्यते यतो ज्ञानममूर्त्तं चिद्रूपं सदेंद्रियगोचरातीतत्वादिधर्मोपेतमतस्तस्यानुरूप एव कश्चिद्गुणी समन्वेषणीयः स च जीव एव न तु देहो विपरीतत्वाद्यदि पुनरननुरूपोऽपि गुणानां गुणी कल्पते तर्ह्यनवस्थारूपादिगुणानामप्याकाशादेर्गुणित्वकल्पनाप्रसंगादिति। पुद्गलास्तिकायस्य तु घटादिकार्यान्यथानुपपत्तेः प्रत्यक्षत्वाच्च सत्त्वं प्रति तामेवेति कालोऽप्यस्ति वकुलाशोकचंपकादिषु पुष्पफलप्रदानस्यानियमेनादर्शनाद्यस्तु तत्र नियामकः स काल इति स्वभावादेव तु तद्भवने नित्यं सत्त्वमसत्त्वं चेत्यादि दूषणप्रसंगोऽत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रंथदुर्गमताभयादिति । आह धर्मास्तिकायस्य प्राथम्यं अधर्मास्तिकायादीनां तु तदनंतरं क्रमेणेत्थं निर्देशः कुतः सिद्धो येनात्र स पूर्वानुपूर्वीरूपः स्यादित्यत्रोच्यते आगमे-

इत्थमेव पठितत्वात्तत्रापि कथमित्थमेव पाठ इति चेदुच्यते धर्म्मास्तिकाय इत्यत्र यदाद्यं धर्म्मेति पदं तस्य मांगलिकत्वाद्धर्मास्तिकायस्य प्रथममुपन्यासस्ततस्तत्प्रतिपक्षत्वाद्धर्मास्तिकायस्य ततस्तदाधारत्वादाकाशास्तिकायस्य ततः स्वाभाविकामूर्तत्वसाम्याज्जीवास्तिकायस्य ततस्तदुपयोगित्वात्पुद्गलास्तिकायस्य ततो जीवाजीवपर्यायत्वात्तदनन्तरमद्धासमयस्योपन्यास इति पूर्वानुपूर्वीसिद्धिरिति ॥ टी० अनु० ॥

अथ पश्चानुपूर्वीं निरूपयितुमाह—

से किं तं पच्छाणुपुव्वी २ अद्धा समए पोग्गलत्थिकाए जीव-धम्मत्थिकाए सेत्तं पच्छाणुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

पश्चानुपूर्वीत्यादि पाश्चात्यादारभ्य प्रतिलोमं व्यत्ययेन वा ऽऽनुपूर्वी परिपाटिः क्रियते यस्यां सा पश्चानुपूर्वी अत्रोदाहरणमुत्क्रमेणेदमप्याह—अद्धासमयेत्यादि गतार्थमेव ॥ टी० अनु० ॥

अथानानुपूर्वीं पूर्वं निरूपयति—

से किं तं अणाणुपुव्वी २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए छगच्छगयाए सेढीए अन्नमन्नब्भासो दूरूवूणो सेत्तं अणाणुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

से किंतमित्यादि । अत्र निर्वचनं अणाणुपुव्वी एताए चेवेत्यादि । न विद्यते आनुपूर्वी यथोक्तपरिपाटिद्वयरूपा यस्यां सा अनानुपूर्वी विवक्षितपदानामनंतरोक्तक्रमद्वयमुल्लंघ्य परस्परासदृशैः सांतवद्भिर्भंगकैर्यस्यां विरचना क्रियते सानानुपूर्वीत्यर्थः । का पुनरियमित्याह—अन्नमण्णब्भासोत्ति । अन्योन्यं परस्परमभ्यासो गुणनमन्योन्याभ्यासः (दूरूवोणोत्ति) द्विरूपन्यूनाद्यंतरूपरहितोऽनानुपूर्वीति संटंकः । कस्यां विषये योऽसावभ्यास इत्याह–श्रेण्यां पंक्तौ कस्यां पुनः श्रेण्यामित्याह-(एता एवेत्ति) अस्यामेवानंतराधिकृतधर्म्मास्तिकायादिसंबंधिन्यां कथंभूतायामित्याह—एक आदिर्यस्यां सा एकादिका एकैक उत्तरः प्रवर्द्धमानो यस्यां । पुनः कथंभूतायामित्याह–(छगच्छगताएत्ति) षण्णां गच्छः समुदायः षड्गच्छस्तत्र संगता प्राप्ता षड्गच्छगता तस्यां धर्म्मास्तिकायादिवस्तुषड्विषयामित्यर्थः । आदौ व्यवस्थापितैककायपर्यंते न्यस्तषट्काया धर्मास्तिकायादिवस्तुषट्कविषयायाः पंक्तेर्या परस्परगुणनानां भंगकसंख्या भवति सा आद्यंतभंगद्वयरहिता अनानुपूर्वीति भावार्थस्तत्रोर्ध्वाधः किलैकैकादयः षट्पर्यंता अंकाः स्थापितास्तत्र चैकैकेन द्विके गुणिते जातौ द्वावेव ताभ्यां त्रिको गुणितो जाताः षट् तैरपि चतुष्का गुणिता जाताश्चतुर्विंशतिः पंचकस्य तु तद्गुणने जातं विंशतिशतं षट्कस्य तद्गुणने जातं विंशत्यधिकं सप्तशतं । स्थापना ६-५-४-३-२-१ आगतं ७२० अत्राद्यो भंगः पूर्वानुपूर्वी अंत्यश्च पश्चानुपूर्वीति तदपगमे शेषाण्यष्टादशोत्तराणि सप्तभंगकशतान्यनानुपूर्वीति मंतव्यानि अत्र च भंगकस्वरूपानयनार्थं करणगाथा—

"पुव्वाणुपुव्विहिट्ठा समयाभेएण कुरु जहा जेट्ठं । उवरिमतुल्लं पुरओ निसेज्ज पुव्वक्कमो सेससत्ति"॥ व्याख्या–इह विवक्षितपदानां क्रमे स्थापना पूर्व्वानुपूर्व्वीत्युच्यते तस्मात (हेट्ठत्ति) अधस्तात् द्वितीयादिभंगकान् जिज्ञासुः (कुरुत्ति) स्थापय एकादीनि पदानीति शेषः कथमित्याह ज्येष्ठस्यानतिक्रमेण यथाज्येष्ठं यो यस्यादौ स तस्य ज्येष्ठः । यथा द्विकस्यैको ज्येष्ठः त्रिकस्य त्वेककोऽनुज्येष्ठश्चतुष्कादीनां तु स एव ज्येष्ठानुज्येष्ठ एवं त्रिकस्य द्विको ज्येष्ठः स एव चतुष्कस्यानुज्येष्ठः पंचकादीनां तु स एव ज्येष्ठानुज्येष्ठ इत्यादि एवं च सति उपरितनांकस्य अधस्ताज्ज्येष्ठो निक्षिप्यते तत्रालभ्यमानो अनुज्येष्ठस्तत्राप्युपलभ्यमानज्येष्ठानुज्येष्ठ इति यथाज्येष्ठं निक्षेपं कुर्यात् कथमित्याह समयो भेदेनेति समयः संकेतः प्रस्तुतभंगकरचनव्यवस्था तस्य अभेदोऽनतिक्रम्य तस्य च भेदस्तदा भवति यदा तस्मिन्नेव भंगके निक्षिप्तांकसदृशोऽपरांकः पतति ततो यथोक्तं समयभेदं वर्ज्जयन्नेव ज्येष्ठाद्यंकनिक्षेपं कुर्यात् उक्तं च"जहियमि उ निक्खित्ते पुनरवि सो चेव होइ काइव्वो। सो होइ सपयभेओ वज्जेयव्वो पयत्तेणं १" निक्षिप्तस्य चैकस्य यथासंभवं (पुरउत्ति) अग्रतः उपरितनांके तुल्यं सदृशं यथा भवत्येवं तस्योपरितनांकसदृशानि वांकान्निक्षिपेदित्यर्थः । (पुव्वक्कमो सेसेत्ति) स्थापितशेषानंकान्निक्षिप्तांकस्य यथासंभवं पृष्ठतः पूर्वक्रमेण स्थापयेदित्यर्थः यः संख्यया लघुरेककादिः प्रथमं स्थाप्यते वस्तुतया महान् द्विकादिः स पश्चादिति पूर्वक्रमः पूर्व्वानुपूर्व्वलक्षणे प्रथमभंगके इत्थमेव दृष्टत्वादिति भावः । भावार्थस्तु दिङ्मात्रदर्शनार्थः सुखाधिगमाय च त्रीणि पदान्याश्रित्य तावत् पश्यति तेषां च परस्पराभ्यासे षड् भंगका भवंति ते चैवमानीयंते पूर्वानुपूर्वीलक्षणस्तावत्प्रथमो भंगस्तद्यथा १-२-३ अस्याश्च पूर्वानुपूर्वी अधस्ताद्भङ्गकरचने क्रियमाणे एकैकस्य तावज्ज्येष्ठ एव नास्ति द्विकस्यानुविद्यते एकस्तदधोनिक्षिप्यते तस्य चाग्रतस्त्रिको दीयते 'उवरिमतुल्लमित्यादि' वचनात्। पृष्ठतस्तु स्थापितशेषो द्विको दीयते ततोऽयम द्वितीयो भंगः२-१-३अत्र च द्विकस्य विद्यते एकको ज्येष्ठः परं नासौ तदधस्तान्निक्षिप्यतेऽग्रतः सदृशांकपातेन समयभंगप्रसंगादेकैकस्य तु ज्येष्ठ एव नास्ति त्रिकस्य तु विद्यते द्विको ज्येष्ठः स तदधस्तान्निक्षिप्यते अत्र चाग्रभागस्य तावत्संभव एव पृष्ठतस्त्वस्थापितशेषावेकैकत्रिकौ क्रमेण स्थाप्यते "पुव्वक्कमो सेसेत्ति" वचनात्ततस्तृतीयोऽयं भंगः १-३-२ अत्राप्येकस्य जेष्ठ एव नास्ति त्रिकस्य तु ज्येष्ठो ऽस्ति द्विको न च क्षिप्यते यः सदृशांकपातेन समयभेदोपात्तस्ततोऽस्यैवानुज्येष्ठ एककः स्थाप्यते अग्रतस्तु द्विक "उवरिमतुल्लमित्यादिवचनात् । पृष्ठतस्तु स्थापितशेषस्त्रिको दीयते इति चतुर्थो भंगः ३-१-२ एवमनया दिशा पंचमषष्ठावप्यभ्यूह्यौ सर्वेषां चामीषामियं स्थापना १-२-३ अत्राप्याद्यभंगस्य पूर्वानुपूर्वीत्वादंत्यस्य च पश्चानुपूर्वीत्वान्मध्यमा एव चत्वारो नानुपूर्वीत्वेन मंतव्याः एवमनया दिशा चतुरादिपदसंभाविनोऽपि भंगाः१-२-३भावनीयाः भूयांसश्चोत्तराध्ययनटीकादिनिर्दिष्टाः प्रस्तुतभंगानयनोपायाः संति नचोच्यंत इति विस्तरभयात्तदर्थिना तु तत एवावधारणीयाः १-३-२ तदिदमत्र तात्पर्यं पूर्वानुपूर्व्यां तावद्धर्म्मास्तिकायस्य प्रथमत्वमेव तदनुक्रमेणाधर्म्मास्तिकायादीनां द्वितीयादित्वं पश्चानुपूर्व्यां त्वद्धासमयस्य प्रथमत्वं ३-१-२ पुद्गलास्तिकायादीनां तु प्रतिलोमतया द्वितीयादित्वं अनानुपूर्व्यां त्वनियमेन कश्चिद्भंगके कस्यचित्प्रथमादित्वमलं विस्तरेण (सेत्तमित्यादि) २-३-१ निगमनं तदेवमत्र पक्षे धर्म्मास्तिकायादीनि षडपि द्रव्याणि पूर्वानुपूर्व्यादित्वेनोदाहृतानि ॥ टी० अनु० ॥

साम्प्रतं त्वेकमेव पुद्गलास्तिकायमुदाहर्तुमाह—

अहवा उवनिहिआ दव्वाणुपुव्वी तिविहा प०तं० पुव्वानुपुव्वी पच्छानुपुव्वी अणाणुपुव्वी । से किं तं पुव्वानुपुव्वी ? परमाणुपोग्गले दुपएसिए तिपएसिए जाव दसपएसिए संखिज्जपएसिए असंखिज्जपएसिए अणंतपएसिए सेत्तं पुव्वानुपुव्वी । से किं तं पच्छानुपुव्वी २ अणंतपएसिए असंखिज्जपएसिए संखिज्जपएसिए जाव दसपएसिए जाव तिपएसिए दुपएसिए परमाणुपोग्गले सेत्तं पच्छानुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

अहवेत्यादि ३-२-१ अत्र चौपनिधिक्या द्रव्यानुपूर्व्या ज्ञातमपि त्रैविध्यं यत्पुनरुपन्यस्तं तत्प्रकारान्तरभणनप्रस्तावादेवेति मंतव्यं ॥ टी० अनु० ॥

से किं तं अणाणुपुव्वी ? एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए अणंतगच्छगयाए सेढीए अन्नमन्नब्भासो दुरूवूणो सेत्तं अणाणुपुव्वी सेत्तं उवणिहिआ दव्वाणुपुव्वी सेत्तं जाणव्यतिरित्ता दव्वाणुपुव्वी सेत्तं नोंआगमतो दव्वाणुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

अणंतगच्छगताएत्ति । अत्रैकोत्तरवृद्धिमत्स्कंधानामनंतत्वादनन्तानां गच्छः समुदायोऽनन्तगच्छस्तं गता अनन्तगच्छगना तस्यां अत एव भङ्गा अत्रानन्ता अवसेया इति शेषः भावना च सर्वा पूर्वोक्तानुसारतः स्वयमप्यवसेयेति आह ननु यथैकः पुद्गलास्तिकायो निर्द्धार्य्यः पुनरपि पूर्वानुपूर्व्यादित्वेनोदाहृत एवं शेषा अपि प्रत्येकं किमिति नोदाहियन्ते अत्रोच्यते द्रव्याणां क्रमः परिपाट्यादिलक्षणः पूर्वानुपूर्व्यादिविचार इह प्रक्रान्तः स च द्रव्यबाहुल्ये सति सम्भवति धर्म्माधर्म्माकाशास्तिकायेषु च पुद्गलास्तिकायवन्नास्ति प्रत्येकं द्रव्यबाहुल्यमेकैकद्रव्यत्वात्तेषां जीवास्तिकाये त्वनन्तजीवद्रव्यात्मकत्वादस्ति द्रव्यबाहुल्यं केवलं परमाणुद्विप्रदेशिकादिद्रव्याणामिव जीवद्रव्याणां पूर्वानुपूर्व्यादित्वनिबन्धनः प्रथमपाश्चात्यादिभावो नास्ति प्रत्येकमसंख्येयप्रदेशत्वेन सर्वेषां तुल्यप्रदेशत्वात्परमाणुद्विप्रदेशिकादिद्रव्याणां तु विषमप्रदेशिकत्वादिति अद्धासमयस्यैकत्वादेव तदसम्भव इत्यलमतिवर्णितेन तदेवं समर्थिता औपनिधिकी द्रव्यानुपूर्वी तत्समर्थने च समार्थिता प्रागुद्दिष्टा द्विःप्रकारापि द्रव्यानुपूर्वी ततः सेत्तमित्यादि निगमनमिति द्रव्यानुपूर्वी समाप्ता ॥ ॥ टी० अनु० ॥

(७) अथ प्रागुद्दिष्टामेव क्षेत्रानुपूर्वी व्याचिख्यासुराह—

से किं तं खेत्ताणुपुव्वी २ दुविहा पण्णत्ता तं जहा उवणिहिआ य अणोवणिहिआ य तत्थ णं जा सा उवणिहिआ सा ठप्पा ॥ अनु० मू० ॥

से किं तं खेत्ताणुपुव्वित्ति । इह क्षेत्रविषयानुपूर्वी क्षेत्रानुपूर्वी का पुनरियमित्यत्र निर्वचनं क्षेत्रानुपूर्वी द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा औपनिधिकी अनौपनिधिकी च ॥ टी० अनु० ॥

तत्थ णं जा अणोवणिहिया सा दुविहा पण्णता तं जहा—णेगमववहाराणं संगहस्स य ॥ अनु० मू० ॥

सा नयवक्तव्यताश्रवणाद् द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा नैगमव्यवहारयोः संग्रहस्य च सम्मतेति शेषः ॥ टी० ॥ अनु० ॥

तत्रैव नैगमव्यवहारसम्मतां तावद्दर्शयितुमाह—

से किं तं णेगमववहाराणं अणोवानिहिआ खेत्ताणुपुव्वी २ पंचविहा पण्णत्ता अट्ठपयपरूवणया भंगसमुक्कित्तणया भंगोवदंसणया समोआरे अणुगमे । से किं तं णेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणया २ तिपएसोगाढे आनुपुव्वी जाव दसपएसोगाढे आनुपुव्वी संखिज्जपएसोगाढे आनुपुव्वी असंखिज्जपएसोगाढे आनुपुव्वी एगपएसोगाढे अणानुपुव्वी दुपएसोगाढे अवत्तव्वए तिपएसोगाढा आनुपुव्वीओ जाव दसपएसोगाढा आनुपुव्वीओ संखिज्जपएसोगाढा आनुपुव्वीओ एगपएसोगाढा अणानुपुव्वीओ दुपएसोगाढा अवत्तव्वगाई सेत्तं णेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणया एआणं णेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणयाए किं पओअणं णेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणया कज्जइ । से किं तं णेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणया २ अत्थि आनुपुव्वी अत्थि अणानुपुव्वी अत्थि अवत्तव्वए एवं दव्वानुपुव्विगमेणं खेत्तानुपुव्वीए वि ते चेव च्छव्वीसं भंगा भाणिअव्वा जाव सेत्तं णेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणया एआणं णेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणया किं पओअणं एआए णं णेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणया णेगमववहाराणं भंगोवदंसणया कज्जइ । से किं तं णेगमववहाराणं भंगोवदंसणया २ तिपएसोगाढे आनुपुव्वी एगपएसोगाढे आणानुपुव्वी दुपएसोगाढे अवत्तव्वए तिपएसोगाढा आणुपुव्वीओ एगपएसोगाढा आणानुपुव्वीओ दुपएसोगाढा अवत्तव्वगाई अहवा तिपएसोगाढे अ एगपएसोगाढे अ आणुपुव्वी अ आणाणुपुव्वी अ एवं तहा चेव दव्वाणुपुव्विगमेणं छव्वीसं भंगा भाणिअव्वा जाव सेत्तं णेगमववहाराणं भंगोवदंसणया । से किं तं समोआरे २ णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं कहिं समोतरंति किं आणुपुव्विदव्वेहिं समोतरंति आणाणुपुव्विदव्वेहिं समोतरंति अवत्तव्वगदव्वेहिं समोतरंति आणुपुव्विदव्वेहिं समोतरंति सेत्तं समोतारे । से किं तं अनुगमे २ नवविहे पण्णत्ते तं जहा संतपयपरूवणया जाव अप्पा बहुं चेव १ णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं किं अत्थि नत्थि णिअमा अत्थि एवं तिण्णि वि ॥ अनु० मू० ॥

से किं तमित्यादि । इह व्याख्या यथा द्रव्यानुपूर्वी तथैव कर्त्तव्या विशेषं तु वक्ष्यामस्तत्र (तिपएसोगाढे आणुपुव्वित्ति) त्रिषु नभःप्रदेशेष्ववगाढः स्थितः त्रिप्रदेशावगाढस्त्र्यणुकादिकोऽनन्ताणुकपर्यन्तो द्रव्यस्कन्ध एवानुपूर्वी । ननु यदि द्रव्यस्कन्ध एवानुपूर्वी कथं तर्हि तस्य क्षेत्रानुपूर्वीत्वं सत्यं किन्तु क्षेत्रप्रदेशत्रयावगाहपर्यायविशिष्टोऽसौ द्र-

व्यस्कन्धो गृहीतो नाविशिष्टस्ततोऽत्र क्षेत्रानुपूर्व्याधिकारात् क्षेत्रावगाहपर्यायस्य प्राधान्यात्सोऽपि क्षेत्रानुपूर्वीति न-दोषः प्रदेशत्रयलक्षणस्य क्षेत्रस्यैवात्र मुख्यक्षेत्रानुपूर्वीत्वं तदधिकारादेव किन्तु तदवगाढं द्रव्यमपि तत्पर्यायस्य प्राधान्येन विवक्षितत्वात् क्षेत्रानुपूर्वीत्वेन न विरुध्यत इति भावः । यद्येवं तर्हि मुख्यं क्षेत्रं परित्यज्य किमिति तदवगाढद्रव्यस्यानुपूर्व्यादिभावश्चिन्त्यते उच्यते (सन्तपयपरूवणयेत्यादि । वक्ष्यमाणबहुतरविचारविषयत्वेन द्रव्यस्य शिष्यमतिव्युत्पादनार्थत्वात् क्षेत्रस्य तु नित्यत्वेन सदावस्थितमात्रत्वादचलत्वाच्च प्रायो वक्ष्यमाणविचारस्य सुप्रतीतत्वेन तथाविधशिष्यमतिव्युत्पत्तिविषयत्वादेवमन्यदपि कारणमभ्यूह्यमित्यलं विस्तरेण । एवं चतुःप्रदेशावगाढादिष्वपि भावना कार्या संख्यातप्रदेशावगाढादिष्वपि भावना कार्या यावदसङ्ख्यातप्रदेशावगाढादिष्वपि भावना कार्या यावदसंख्यातप्रदेशावगाढोऽसंख्याताणुकोऽनन्ताणुको वा द्रव्यस्कन्धो मंतव्यो यतः पुद्गलद्रव्याणामवगाहमित्थं जगद्गुरवः प्रतिपादयन्ति परमाणुरेकस्यैकस्मिन्नेव प्रदेशेऽवगाहते द्विप्रदेशिकादयोऽसंख्यातप्रदेशिकांतास्तु स्कन्धाः प्रत्येकं जघन्यत एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाहन्ते उत्कृष्टतस्तु यावत्स्कन्धे यावन्तः परमाणवो भवन्ति स तावत् तस्यैव नभःप्रदेशेष्ववगाहते अनन्ताणुकस्कन्धस्तु जघन्यतस्तथैव उत्कृष्टतस्त्वसंख्येयेष्ववगाहते नानन्तेषु लोकाकाशस्यैवासंख्येयप्रदेशत्वात् । लोकाकाशे च द्रव्यस्यावगाहादित्यलं प्रसङ्गेन । प्रकृतमुच्यते तत्रानुपूर्वीप्रतिपक्षत्वादनानुपूर्व्यादिस्वरूपमाह-(एगपएसोगाढे अणाणुपुव्वित्ति) एकस्मिन्नभःप्रदेशेऽवगाढः स्थित एकप्रदेशाऽवगाढः परमाणुसंघातस्कंधसङ्घातश्च क्षेत्रतोऽनानुपूर्वीति मन्तव्यः (दुप्पएसावगाढे अवत्तव्वएति) प्रदेशद्वयेऽवगाढो द्विप्रदेशिकादिस्कन्धः क्षेत्रतोऽवक्तव्यकं शेषो बहुवचननिर्देशादिको ग्रंथो यथाधस्ताद्द्रव्यानुपूर्व्यां व्याख्यातस्तथेहापि तदुक्तानुसारतो व्याख्येयः ॥ टी० अनु० ॥

नेगमववहाराणं आनुपुव्विदव्वाइं किं संखिज्जाइं असंखिज्जाइं अणंताइं नो संखिज्जाइं असंखिज्जाइं दोण्णि वि नेगमववहाराणं आनुपुव्विदव्वाइं अणंताइं नो संखिज्जाइं असंखिज्जाइं नो अणंताइं एवं तिण्णि वि ॥ अनु० सू० ॥

द्रव्यप्रमाणद्वारे "णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं किं संखेज्जाइं" इत्यादिप्रश्नः अत्रोत्तरं नो संखेज्जाइमित्यादि त्र्यादिप्रदेशात्रिभागावगाढानि द्रव्याणि क्षेत्रत आनुपूर्वीत्वेन निर्दिष्टानि त्र्यादिप्रदेशविभागाश्च सङ्ख्यातप्रदेशात्मके लोकेऽसङ्ख्याता भवन्ति अतो द्रव्यतया बहूनामपि क्षेत्रावगाहमपेक्ष्य तुल्यप्रदेशावगाढानामेकत्वात् क्षेत्रानुपूर्व्यासङ्ख्यातान्येवानुपूर्वीद्रव्याणि भवन्तीति भावः । एकमेकप्रदेशावगाढं बह्वपि द्रव्यं क्षेत्रत एकैवाऽनानुपूर्वीत्युक्तं । लोके च प्रदेशा असंख्याता भवन्त्यतस्तुल्यसङ्ख्यत्वादनानुपूर्वीद्रव्याण्यप्यसङ्ख्येयानीति एवं प्रदेशद्वयेऽवगाढं बह्वपि द्रव्यं क्षेत्रत एकमेवावक्तव्यकमुक्तं द्विप्रदेशात्मकाश्च विभागा लोकेऽसङ्ख्याता भवन्त्यतस्तान्यप्यसंख्येयानीति ॥ टी० अनु० ॥

नेगमववहाराणं आनुपुव्विदव्वाइं लोगस्स किं संखिज्जइभागे होज्जा असंखिज्जइभागे होज्जा जाव सव्वलोए होज्जा एगं दव्वं पडुच्च संखिज्जइभागे वा होज्जा असंखिज्जइभागे वा होज्जा संखेज्जेसु असंखेज्जेसु भागेसु वा होज्जा देसूणालोए वा होज्जा नाणादव्वाइं पडुच्च निअमा सव्वलोए होज्जा नेगमववहाराणं अणाणुपुव्विदव्वाइं पुच्छा एगं दव्वं पडुच्च नो संखिज्जइभागे होज्जा असंखिज्जइभागे होज्जा नो संखेज्जेसु नो असंखेज्जेसु नो सव्वलोगे होज्जा नाणादव्वाइं पडुच्च निअमा सव्वलोए होज्जा एवं अवत्तगदव्वाणि वि भाणिअव्वाणि ॥ अनु० मू० ॥

क्षेत्रद्वारे निर्वचनसूत्रे (एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स संखेज्जइभागे वा होज्जेत्यादि) इह स्कन्धद्रव्याणां विचित्ररूपत्वात् कश्चित् स्कन्धो लोकस्य संख्येयं भागमवगाह्य तिष्ठत्यन्यस्त्वसंख्येयं अन्यस्तु संख्येयांस्तद्भागानवगाह्य वर्त्तते अन्यस्त्वसंख्येयान् इत्यतस्तत्स्कन्धद्रव्यापेक्षया सङ्ख्येयादिभागवर्त्तित्वं भावनीयं विशिष्टक्षेत्रावगाहो २००० पलक्षितानां स्कन्धद्रव्याणामेव क्षेत्रानुपुर्वीत्वेनोक्तत्वादिति भावः (देसूणो वा लोए होज्जात्ति) देशो नो वा लोके आनुपूर्वीद्रव्यं भवेदित्यत्राह--नन्वचित्तमहास्कन्धस्य सर्वलोकव्यापकत्वं पूर्वमुक्तं तस्य च समस्तलोकप्रवर्त्त्यसंख्येयप्रदेशलक्षणायां क्षेत्रानुपूर्व्यामवगाढत्वात्परिपूर्णस्यापि क्षेत्रानुपूर्वीत्वं न किंचिद्विरुध्यते तदपेक्षं क्षेत्रतोप्यानुपूर्वीद्रव्यं सर्वलोकव्यापि प्राप्यते किमिति देशोनलोकव्यापिता प्रोच्यते सत्यं किन्तु लोकोऽयमानुपूर्व्यानानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्यः सर्वदेवा शून्यो द्रष्टव्य इति समयस्थितिः । यदि चात्रानुपूर्व्याः सर्वलोकव्यापिता निर्दिश्येत तदाऽनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्याणां निरवकाशतया भावप्रतीतत्वेन ततो महास्कंधपूरितेऽपि लोके जघन्यतोप्येकः प्रदेशोऽनानुपूर्वीविषयत्वेन प्रदेशद्वयं चाऽवक्तव्यकविषयत्वेन विवक्ष्यते आनुपूर्वीद्रव्यस्य तत्र सत्वेप्यप्राधान्यविवक्षणादनानुपूर्व्यवक्तव्यकयोः प्राधान्यविवक्षणादिति भावः ततोऽनेन प्रदेशत्रयलक्षणेन देशेन हीनोत्रलोकः प्रतिपादित इत्यदोषः । उक्तं च पूर्वमुनिभिः । महक्खंधा पुण्णेवि वत्तव्वगणाणुपुव्विदव्वाइं । जद्देसोगाढाइं तद्देसेणं स लोगूणो,, ॥ ननु यद्येवं तर्हि द्रव्यानुपूर्व्यामपि सर्वलोकव्यापित्वमानुपूर्वीद्रव्यस्य यदुक्तं तदसङ्गतं प्राप्नोत्यनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्याणामनवकाशत्वेन तत्राप्यभावप्रतीतिप्रसंगात् सर्वकालं तेषामप्यवस्थिति प्रतिपादनान्नैतदेवं यतो द्रव्यानुपूर्व्यां द्रव्याणामेवानुपूर्व्यादिभाव उक्तो न क्षेत्रस्य तस्य तत्रानधिकृतत्वाद् द्रव्याणां चानुपूर्व्यादीनां परस्परभिन्नानामप्येकत्रापि क्षेत्रेऽवस्थानं न किंचिद्विरुध्यते । एकापवरकांतर्गतानेकप्रदीपप्रभावस्थानदृष्टान्तादिसिद्धत्वादतो न तत्र कस्याप्यनवकाशोऽत्र तु द्रव्याणामौपचारिक एवानुपूर्व्यादिभावो मुख्यस्तु क्षेत्रस्यैव क्षेत्रानुपूर्व्याधिकारात्ततो यदि लोकप्रदेशाः सामस्त्येनैवानुपूर्व्या क्रोडीकृताः स्युस्तदा किमन्यदनानुपूर्व्यवक्तव्यकतया प्रतिपद्यते यास्त्विहैवाकाशप्रदेशेष्वानुपूर्व्यास्तेष्वेवेतरयोरपि सद्भावः कथयिष्यते स द्रव्यावगाहभेदेन क्षेत्रभेदस्य विवक्षणादिति । तस्मादनानुपूर्व्यवक्तव्यकविषयप्रदेशत्रयलक्षणेन देशेन

लोकस्योन्नता विवक्षितेति । अथवा आनुपूर्वीद्रव्यस्य स्वावयवरूपदेशाः कल्प्यंते यथा पुरुषस्यांगुल्यादयस्ततश्च विवक्षिते कस्मिंश्चिद्देशे देशितः स उद्भवो विवक्ष्यते तथा पुरुषस्यैवांगुलोद्देशे देशस्यैव तत्र प्राधान्येन विवक्षितत्वादिति भावः । न च वक्तव्यं देशिनो देशोनः कश्चिद्भिन्नो दृश्यते एकान्ताभेदे देशमात्रस्य चाभावप्रसंगात् ततश्च समस्तलोकक्षेत्रावगाहपर्यायस्य प्राधान्याश्रयणादत्राचित्तमहास्कंधस्यानुपूर्वीत्वेऽपि देशोन एव लोकः स्वकीयैकस्मिन्देशे न तस्याभावविवक्षणात्तस्मिंश्चानुपूर्व्यव्याप्तदेशे इतरयोरवकाशः सिद्धो भवतीति भावः । न च देशदेशिभावः कल्पनामात्रं सम्मत्यादिन्यायान्निर्दिष्टयुक्तिसिद्धत्वादित्यलं प्रसंगेन । (नाणा दव्वाइमित्यादि) त्र्यादिप्रदेशावगाढद्रव्यभेदतो अत्रानुपूर्वीणां नानात्वं तैश्च त्र्यादिप्रदेशावगाढे द्रव्यभेदे सर्वोऽपि लोको व्याप्त इति भावः । अत्रानानुपूर्वीचिन्तायामेकद्रव्यं प्रतीत्य लोकस्यासंख्येयभागवर्त्तित्वमेव एकप्रदेशावगाढस्यैवानानुपूर्वीत्वेन प्रतिपादनादेकप्रदेशस्य च लोकासंख्येयभागवर्त्तित्वादिति । (नाणादव्वाइ पडुच्च नियमा सव्वलोए होज्जत्ति) एकैकप्रदेशावगाढैरपि द्रव्यभेदैः समस्तलोकव्याप्तेरिति एवं (अव्वत्तव्वगदव्वाणिवित्ति) अवक्तव्यकद्रव्यमप्येकं लोकासंख्येयभाग एव वर्त्तते द्विप्रदेशावगाढा वा वक्तव्यकत्वेनाभिधानात् प्रदेशद्वयस्य वा लोकासंख्येयभागवर्त्तित्वादिति तथा प्रत्येकं द्विप्रदेशावगाढैरपि द्रव्यभेदैः समस्तलोकव्याप्तेन नानाद्रव्याणामत्रापि सर्वलोकव्यापित्वमवसेयमिति । अत्राह नन्वानुपूर्व्यादिद्रव्याणि त्रीण्यपि सर्वलोकव्यापीनीत्युक्तानि ततश्च येष्वेवाकाशप्रदेशेष्वानुपूर्वी तेष्वेवेतरयोरपि सद्भावः प्रतिपादितो भवति कथंचित्परस्परविरुद्धं भिन्नविषयं व्यपदेशत्रयमेकस्यात्रोच्यते इह त्र्यादिदेशावगाढात् द्रव्याद्भिन्नमेतावदेकप्रदेशावगाढं ताभ्यां च भिन्नं द्विप्रदेशावगाढं ततश्चाधेयस्यावगाहकद्रव्यस्य भेदादाधारस्याप्यवगाहस्य भेदः स्यादेव तथा च व्यपदेशाभेदो युक्त एव अनन्तधर्माध्यासिते च वस्तुनि तत्तत्सहकारिसन्निधानातद्धर्माभिव्यक्तेर्दृश्यत एव समकालव्यपदेशे भेदो यथा खड्गकुन्तकवचादियुक्ते देवदत्ते खड्गी कुन्ती कवचीत्यादिरिति । इह क्वचिद्वचनान्तरे (अणाणुपुव्विदव्वाइं अव्वत्तव्वगदव्वाणि य जहेव हिट्ठात्ति) देशवद् दृश्यते तत्र हेठ्ठत्ति यथाऽधस्तात् द्रव्यानुपूर्व्यामनयोः क्षेत्रमुक्तं तथात्रापि ज्ञातव्यमित्यर्थस्तच्च व्याख्यातमेवत्येवमन्यत्रापि यथासंभवं वचनान्तरमवगन्तव्यमिति । गतं क्षेत्रद्वारं ॥ टी० अनु० ॥

णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं लोगस्स किं संखेज्जइभागं फुसइ असंखिज्जतिभागं फुसंति संखिज्जे भागे फुसंति जाव सव्वलोगं फुसंति एगं दव्वं पडुच्च संखिज्जइभागं वा फुसइ संखिज्जइ भागे असंखिज्जइ भागे संखेज्जे भागे वा असंखेज्जे भागे देसूणं वा लोगं फुसइ नाणादव्वाइं पडुच्च णिअमा सव्वलोगं फुसंति अणाणुपुव्वीदव्वाइं अवत्तव्वगदव्वाइं च जहाखेत्तं नवरं फुसणा भाणिअव्वा ॥ अनु० मू० ॥

स्पर्शनाद्वारमपि चेत्थमेव निखिलं भावनीयं नवरमत्र कस्यांचिद्वाचनायामभिप्रायेणानुपूर्व्यामेकद्रव्यस्य संख्येयभागादारभ्य यावद्देशोनलोकस्पर्शना भवतीति ज्ञायते अन्यस्यास्त्वभिप्रायेण असंख्येयभागादारभ्य यावत्सम्पूर्णलोकस्पर्शनास्यादित्यवसीयते एतच्च द्वयमपि युध्यत एव यतो यदि मुख्यतया क्षेत्रप्रदेशानामानुपूर्वीत्वमंगीक्रियते तदा अनानुपूर्व्यवक्तव्यकयोर्निरवकाशताप्रसंगात्पूर्ववद्देशोनलोकस्य वाच्योऽप्यानुपूर्वीरूपे क्षेत्रे अवगाढत्वादचित्तमहास्कन्धस्यैवानुपूर्वीत्वम् तर्हि द्रव्यानुपूर्व्यामिवात्रापि संपूर्णता लोकस्यावाच्येति नचात्रानुपूर्व्यासकलस्यापि लोकस्य स्पृष्टत्वादितरयोरवकाशाभाव इति वक्तव्यम् । एकैकप्रदेशरूपे द्विद्विप्रदेशरूपे च क्षेत्रेऽवगाढानां प्रत्येकमसंख्येयानां द्रव्यभेदानां सद्भावतस्तयोरपि प्रत्येकमसंख्येयभेदे यो लोके सद्भावाद् द्रव्यावगाहभेदेन च क्षेत्रभेदस्येह विवक्षितत्वादिति भावः वृद्धबहुश्रुतश्चायमपि पक्षोलक्ष्यते तत्त्वं तु केवलिनो विदन्ति क्षेत्रस्पर्शनयोस्तु विशेषः प्राग्निदर्शित एवेति । गतं स्पर्शनाद्वारम् ॥ टी० अनु० ॥

णेगमववहाराणं आणुपुव्वीदव्वाइं कालओ केवचिरं होइ एवं तिण्णि वि एगं दव्वं पडुच्च जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं नाणादव्वाइं पडुच्च निअमा सव्वद्धा ॥ अनु० मू० ॥

अथ कालद्वारं तत्रावगाहपर्यायस्य प्राधान्यविवक्षाया त्र्यादिप्रदेशावगाढद्रव्याणामेवानुपूर्व्यादिभावः पूर्वमुक्तोऽतस्तेषामेवावगाहस्थितिकालं चिंतयन्नाह-एगं दव्वं पडुच्चेत्यादि । अत्र भावना इह प्रदेशावगाढस्य वा एकप्रदेशावगाढस्य वा द्रव्यस्य परिणामवैचित्र्यात्प्रदेशत्रयाद्यवगाहभवने आनुपूर्वीव्यपदेशः संजातः समयं चैकं तद्भावमनुभूय पुनस्तथैव द्विप्रदेशावगाढमेकप्रदेशावगाढं वा तद् द्रव्यं संजातमित्यानुपूर्व्या समयो जघन्याऽवगाहस्थितिः यदा तु तदेव द्रव्यमसंख्येयं कालं तद्भावमनुभूय पुनस्तथैव द्विप्रदेशावगाढमेकप्रदेशावगाढं वा जायते तदा उत्कृष्टतया असंख्येयोऽवगाहस्थितिकालः सिध्यति अनन्तस्तु न भवति विवक्षितैकद्रव्यस्यैकावगाहनोत्कृष्टताप्यसंख्यातकालमेवास्थानादिति नानाद्रव्याणि तु सर्वाद्धा सर्वकालमेवावस्थानादिति सर्वकालमेव भवन्ति त्र्यादिप्रदेशावगाढद्रव्यभेदानां सदैवाऽस्थानादिति एवं यदा समयमेकं किंचिद् द्रव्यमेकस्मिन् प्रदेशावगाढे स्थित्वा ततो द्व्यादिप्रदेशावगाढं भवति तदा नानुपूर्व्याः समयो जघन्यावगाहस्थितिः यदा तु तदेवासंख्यातं कालं तद्रूपेण स्थित्वा ततो द्व्यादिप्रदेशावगाढं भवति तदोत्कृष्टतोऽसंख्येयावगाहस्थितिकालः नानाद्रव्याणि तु सर्वकालमेकैकप्रदेशावगाढद्रव्यभेदानां सर्वदाभावात् स्थितिः । अवक्तव्यकस्य तु द्विप्रदेशावगाढस्य समयादूर्ध्वमेकस्मिंस्त्र्यादिषु वा प्रदेशेष्ववगाहप्रतिपत्तौ जघन्यासमयोऽवगाहस्थितिः असंख्येयकालादूर्ध्वं द्विप्रदेशावगाहं परित्यजत उत्कृष्टतोऽसंख्येयोऽवगाहस्थितिकालः सिध्यति नानाद्रव्याणि तु सर्वकालं द्विप्रदेशावगाढद्रव्यभेदानां सदैव भावादित्येवं समानवक्तव्यत्वादातिदिशति एवं दोण्ण वित्ति ॥ टी० अनु० ॥

इदानीमन्तरद्वारम्—

णेगमववहाराणं आणुपुव्वीदव्वाणं अंतरं कालओ केवचिरं होइ तिण्हं पि एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं नाणादव्वाइं पडुच्च नत्थि अंतरं ॥ ॥ अनु० मू० ॥

जहएणेणं एगं समयोत्ति । अत्र भावना इह यदा त्र्यादिप्रदेशावगाढं किमप्यानुपूर्वीद्रव्यं समयमेकं तस्माद्विवक्षितक्षेत्रादन्यत्रावगाहं प्रतिपद्य पुनरपि केवलमन्यद् द्रव्यसंयुक्तं वा तेष्वेव विवक्षितत्र्याद्याकाशप्रदेशेष्ववगाहते । तदैकानुपूर्वीद्रव्यस्य समये ज्ञघन्यान्तरकालः प्राप्यते ॥

(उक्कोसेणं असंखेज्जं कालंति) तदेव यदाऽन्येषु क्षेत्रप्रदेशश्च संख्येयं कालं परिभ्रम्य केवलमन्यद्रव्यसंयुक्तं समागत्य पुनरपि तेष्वेव विवक्षितत्र्याद्याकाशप्रदेशेष्ववगाहते तदोत्कृष्टतोऽसंख्येयोत्तरकालः प्राप्यते न पुनर्द्रव्यानुपूर्व्यामिवानन्तो यतो द्रव्यानुपूर्व्यां विवक्षितादन्ये द्रव्यविशेषा अनन्ता प्राप्यंते तैश्च सह क्रमेण संयोगे उक्तोऽनन्तः कालः । अत्र तु विवक्षितावगाहक्षेत्रादन्यत्क्षेत्रमसंख्येयमेव प्रतिस्थानं चावगाहनामाश्रित्य संयोगस्थितिरत्राप्यसंख्येयकालैव । ततश्चासंख्येये क्षेत्रे कालपरिभ्रमता द्रव्येण पुनरपि केवलेनान्यसंयुक्तेन वाऽसंख्येयकालान्तेष्वेव नभःप्रदेशेष्वागत्यावगाहनीयं न च वक्तव्यमसंख्येयेऽपि क्षेत्रे पुनः पुनः तत्रैव परिभ्रमणे कस्मादनन्तोऽपि कालो नोक्यत इति यत इहासंख्येयक्षेत्रे असंख्येयकालमेवान्यत्र तेन पर्यटितव्यम् तत ऊर्ध्वं पुनस्तस्मिन्नेव विवक्षितक्षेत्रे नियमादवगाहनीयं वस्तुस्थितिस्वभावादिति तावदेकीयं व्याख्यानमादर्शितं अन्ये तु व्याचक्षते यस्मात् त्र्यादिप्रदेशलक्षणाद्विवक्षितक्षेत्रात्तदानुपूर्वीद्रव्यमन्यत्र गतं तस्य क्षेत्रस्य स्वभावादेवासंख्येयकालादूर्ध्वं तेनैवानुपूर्वीद्रव्येण वर्णगन्धरसस्पर्शसंख्यादिधर्मैः सर्वथा तुल्येनान्येन वा तथाविधेन संयोगे सति नियमात्तथाभूताधारतोपपत्तेरसंख्येय एवांतरकाल इति तत्त्वं तु केवलिनो विदंति गम्भीरत्वात् सूत्रप्रवृत्तेरिति (नाणादव्वाईत्यादि) त्र्यादिप्रदेशावगाढानुपूर्वीद्रव्याणि युगपत्सर्वाण्यपि तद्भावं विहाय पुनस्तत्रैव जायन्त इति कदाचिदपि संभवत्यसंख्येयानां तेषां सर्वदैवोक्तत्वादिति भावः । अनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्येष्वप्यसाविकानेकद्रव्याश्रया अन्तरकालवक्तव्यता केवलमनानुपूर्वीद्रव्यस्यैकप्रदेशावगाढस्यावक्तव्यकद्रव्यस्य तु द्विप्रदेशावगाढस्य पुनस्तथाभवने उत्तरकालश्चिन्तनीयः शेषा तु व्याख्याद्वयभावना सर्वापि तथैवेति। उक्तमन्तरद्वारम् ॥ टी० अनु० ॥

साम्प्रतं भागद्वारमुच्यते

णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं सेसदव्वाणं कति भागे होज्जा तिण्णि वि जहा दव्वाणुपुव्वीए ॥ अनु० मू० ॥

तत्र च यथा द्रव्यानुपूर्व्यां तथा चाप्यानुपूर्वीद्रव्याणि अनानुपूर्व्यवक्तव्यकलक्षणेभ्यः शेषद्रव्येभ्योऽसंख्येयैर्भागैरधिकानि शेषद्रव्याणि तु तेषामसंख्येयभागे वर्त्तन्त इति । अत्राह- ननु त्र्यादिप्रदेशावगाढानि द्रव्याण्यानुपूर्व्यानि एकैकप्रदेशावगाढान्यनानुपूर्व्यानि द्व्यादिप्रदेशावगाढान्यवक्तव्यकानीति प्राक् प्रतिज्ञातं एतानि चानुपूर्व्यादीनि सर्वस्मिन्नपि लोके सन्त्यतो युक्त्या विचार्यमाणान्यानुपूर्वीद्रव्याण्येव स्तोकानि ज्ञायंते तथाह्यसत्कल्पनया किल लोके त्रिंशत्प्रदेशास्तत्र चानानुपूर्वीद्रव्याणि त्रिंशदेव अवक्तव्यकानि तु पंचदश आनुपूर्वीद्रव्याणि तु यदि सर्वस्तोकतया त्रिप्रदेशनिष्पन्नानि गण्यंते तथापि दशैव भवन्तीति शेषेभ्यःस्तोकान्येव प्राप्नुवंति कथमसंख्येयगुणानि स्युरिति ? अत्रोच्यते- एकस्मिन्नानुपूर्वीद्रव्ये ये नभःप्रदेशाः उपयुज्यन्ते ते यद्यन्यस्मिन्नपि नो युज्यंते तदा स्यादेवं च नास्ति यत एकस्मिन्नपि प्रदेशत्रयनिष्पन्ने आनुपूर्वीद्रव्ये यत्र ये प्रदेशास्त एवान्यारूपतयावगाढेनाधेया द्रव्येणाक्रान्ताः सन्तः प्रत्येकमनेकेषु त्रिकसंयोगेषु गण्यंते प्रतिसंयोगमाधेयद्रव्यस्य भेदात्तद्भेदे चाधारभेदादिति भावः । एवमन्यान्यपि चतुःप्रदेशावगाढाद्याधेयानाध्यासितत्वात्त एवानेकेषु चतुष्कसंयोगेष्वनेकेषु पंचकसंयोगेषु यावदनेकेष्वसंख्येयकसंयोगेषु प्रत्येकमुपयुज्यन्ते एवं चतुरादिप्रदेशनिष्पन्नेष्वप्यानुपूर्वीद्रव्येषु ये चतुरादयः प्रदेशास्तेषामप्यन्यान्यसंयोगिता भावनीया । तस्मादसंख्येयप्रदेशात्मकेष्ववस्थित्या व्यवहिते लोके यावन्तस्त्रिकसंयोगादयोऽसंख्येयकसंयोगपर्यंताः संयोगा जायन्ते तावन्त्यानुपूर्वीद्रव्याणि भवन्ति प्रतिसंयोगमाधेयद्रव्यस्य भेदेनावस्थितिसद्भावादाधेयभेदे चाधारभेदान्नभःप्रदेशा येनैव स्वरूपेणैकस्मिन्नाधेय उपयुज्यंते तेनैव स्वरूपेणाधेयान्तरेऽपि आधेयैकताप्रसंगादेकस्मिन्नाधारस्वरूपे तदवगाहाभ्युपगमाद्य एतत्स्वरूपवत्तस्मात् त्र्यादिसंयोगानां लोके बहुत्वादानुपूर्वीणां बहुत्वं भावनीयम् । अवक्तव्यकानि तु स्तोकानि द्विकसंयोगानां तत्रस्तोकत्वादनानुपूर्व्यापि स्तोक एव लोकाप्रदेशसंख्यामात्रत्वादत्र सुखप्रतिपत्त्यर्थं लोके किल पंचाकाशप्रदेशाः कल्प्यन्ते तद्यथा अत्रानानुपूर्व्यस्तावत्पंचैव प्रतीताः अवक्तव्यकानि त्वष्टौ द्विकसंयोगानामिहाष्टानामेव संभवादानुपूर्व्यास्तु षोडश भवन्ति दशानां त्रिकयोगानां पंचानां चतुष्कयोगानामेकस्य तु पंचकयोगस्येह लाभाद्दश त्रिकयोगाः कथमिह लभ्यंत इति चेदुच्यते षड्भाववत् मध्यव्यवस्थापितेन सह लभ्यन्ते चत्वारस्तु त्रिकयोगादिव्यवस्थापितैश्चतुर्भिरेव केवलैरिति चतुष्कयोगास्तु चत्वारो मध्यव्यवस्थितेन सह लभ्यन्ते एकस्तु तन्निरपेक्षैर्दिग्व्यवस्थितैरेवेति सर्वे पंचपंचकयोगस्तु प्रतीत एवेति तदेवं प्रदेशपंचकप्रस्तारेऽप्यानुपूर्वीणां बाहुल्यं दृश्यते अत एतदनुसारेण सद्भावतोऽसंख्येयप्रदेशात्मके लोकेऽत्रानुपूर्वीद्रव्याणां शेषेभ्योऽसंख्यातगुणत्वं भावनीयमित्यलं विस्तरेण। उक्तं भागद्वारम् ॥ टी० अनु०

साम्प्रतं भावद्वारमाह-

णेगमववहाराणं आणुपुव्वीदव्वाइं कतरंमि भावे होज्जा तिण्णि वि णिअमा सादिपारिणामिए भावे होज्जा ॥ ॥ अनु० मू० ॥

तत्र च द्रव्याणां त्र्यादिप्रदेशावगाहपरिणामस्य एकप्रदेशावगाहपरिणामस्य द्विप्रदेशावगाहपरिणामस्य च सादिपारिणामिकत्वात् त्रयाणामपि सादिपारिणामिकभाववर्त्तित्वं भावनीयमिति ॥ टी० अनु० ॥

एएसिणं णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाणं अणाणुपुव्वि-

दव्वाणं अवत्तगदव्वाण य दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए कतरे २ हिंतो अप्पा वा तुल्ला वा विसेसाहिआ वा जहा दव्वानुपुव्वीए तहा भाणिअव्वं नवरं अणंतगं णत्थि सेत्तं अनुगमो सेत्तं णेगमववहाराणं अणोवणिहिआ खेत्ताणुपुव्वी ॥ ॥ अनु० मू० ॥

अल्पबहुत्वद्वारे इह द्रव्यगणनं द्रव्यार्थता प्रदेशगणनं प्रदेशार्थता उभयगणनं तूभयार्थता तत्रानुपूर्व्यां विशिष्टद्रव्यावगाहोपलक्षिता त्र्यादिनभःप्रदेशसमुदायास्तावद् द्रव्याणि ।समुदायारंभकास्तु प्रदेशाः अनानुपूर्व्यां त्वेकैकप्रदेशावगाहिद्रव्योपलक्षिताः सकलनभःप्रदेशाः प्रत्येकं द्रव्याणि प्रदेशास्तु न संभवति एकैकप्रदेशद्रव्ये प्रदेशान्तरयोगादवक्तव्यकेषु तु यावन्तो लोके द्विकयोगा भवन्ति तावन्तस्ते प्रत्येकं द्रव्याणि तदारंभकास्तु प्रदेशा इति । शेषा त्वत्र व्याख्या द्रव्यानुपूर्वीवत्कर्त्तव्येति (नवरं सव्वत्थो वा नेगमववहाराणं अव्वत्तव्वगदव्वाइमित्यादि) अत्राह ननु यदा पूर्वोक्तयुक्त्या एकैको नभःप्रदेशोऽनेकेषु द्विसंयोगेषूपयुज्यते तदा अनानुपूर्वीद्रव्येभ्यो वक्तव्यकद्रव्याणामेव बाहुल्यमवगम्यते यतः पूर्वोक्तायामपि पंचप्रदेशनभःकल्पनायामवक्तव्यकद्रव्याणामेवाष्टसंख्योपेतानां पंचसंख्येभ्योऽनानुपूर्वीद्रव्येभ्यो बाहुल्यं दृष्टं तत्कथमत्र व्यत्ययः प्रतिपाद्यते। सत्यमस्त्वेतत् केवलं लोकमध्ये लोकपर्यंतवर्त्ति निष्कुटगतास्तु ये कंटकाकृतयो विश्रेण्या निर्गता एकाकिनः प्रदेशास्ते विश्रेणिव्यवस्थितत्वादवक्तव्यकत्वायोग्या इत्यनानुपूर्वीसंख्यायामेवान्तर्भवन्त्यतो लोकमध्यगतां निष्कुटगतां च प्रस्तुतद्रव्यसंख्यां मीलयित्वा यदा केवली चिन्तयति तदा वक्तव्यकद्रव्याण्येव स्तोकान्यनानुपूर्वीद्रव्याणि तु तेभ्यो विशेषाधिकतां प्रतिपद्यन्ते अत्र निष्कुटस्थापना अत्र विश्रेणिलक्षितौ द्वौ अवक्तव्यकायोग्यौ दृष्टव्यावित्येवंभूताश्च किलामी सर्वलोकपर्यन्तेषु बहवः सन्त्यनानुपूर्वीणां बाहुल्यमित्यलं विस्तरेण । आनुपूर्वीद्रव्याणां तु तेभ्योऽसंख्यातगुणत्वं भावितमेव शेषं द्रव्यानुपूर्व्यनुसारेण भावनीयं नवरमुभयार्थताविचारे आनुपूर्वीद्रव्याणि स्वद्रव्येभ्यः प्रदेशार्थतयाऽसंख्येयगुणानि कथमेकैकस्य त्र्यादिभिरसंख्येयांतैर्नभःप्रदेशैरारभ्यत्वान्नभःप्रदेशानां च समुदितानामप्यसंख्येयत्वादिति सेत्तमित्यादि निगमनद्वय उक्ता नैगमव्यवहारनयमतेन अनौपानिधिकी क्षेत्रानुपूर्वी ॥ टी० अनु० ॥

अथ तामेव संग्रहमतेन विभणिषुराह—

से किं तं संगहस्स अणोवणिहिआ खेत्ताणुपुव्वी पंचविहा पण्णत्ता तं जहा—अट्ठपयपरूवणया भंगसमुक्कित्तणया भंगोवदंसणया समोतारे अणुगमे । से किं तं संगहस्स अट्ठपयपरूवणया २ तिपएसोगाढे आणुपुव्वी चतुप्पएसोगाढे आणुपुव्वी जाव दसपएसोगाढे आणुपुव्वीए संखिज्जपएसोगाढे अणुपुव्वी असंखिज्जपएसोगाढे आणुपुव्वी एगपएसोगाढे अणाणुपुव्वी दुपएसोगाढे अवत्तव्वए सेत्तं संगहस्स अट्ठपयपरूवणया एआएणं संगहस्स अट्ठपयपरूवणयाए किं पओअणं संगहस्स अट्ठपयपरूवणयाए संगहस्स भंगसमुक्कित्तणया कज्जइ से किं तं संगहस्स भंगसमुक्कित्तणया २ अत्थि आनुपूव्वी अत्थि अणानुपुव्वी अत्थि अवत्तव्वए अहवा अत्थि आनुपुव्वी अ अणाणुपुव्वी अ एवं जहा दव्वानुपुव्वीए संगहस्स तहा भाणिअव्वं जाव सेत्तं संगहस्स भंगसमुक्कित्तणया एआएणं संगहस्स भंगसमुक्कित्तणयाए किं पओअणं एआए णं संगहस्स भंगसमुक्कित्तणयाए संगहस्स भंगोवदंसणया कज्जइ । से किं तं संगहस्स भंगोवदंसणया २ तिपएसोगाढे आनुपुव्वी एगपएसोगाढे अणानुपुव्वी दुपएसोगाढे अवत्तव्वए अहवा तिपएसोगाढे अ एगपएसोगाढे अ आनुपुव्वी अ अणानुपुव्वी अ एवं जहा दव्वानुपुव्वीए संगहस्स तहा खेत्तानुपुव्वीए वि भाणिअव्वं जाव सेत्तं संगहस्स भंगोवदंसणया । से किं तं समोआरे २ संगहस्स आनुपुव्विदव्वाइं कहिं समोतरंति किं आनुपुव्विदव्वेहिं समोतरंति अणानुपुव्विदव्वेहिं अवत्तव्वगदव्वेहिं तिण्णि वि अट्ठाणे समोतरंति सेत्तं समोआरे । से किं तं अनुगमे २ अट्ठविहे पण्णत्ते तं जहा—संतपयपरूवणया जाव अप्पा बहु नत्थि २ संगहस्स आनुपुव्विदव्वाइं किं अत्थि नत्थि निअमा अत्थि एवं तिण्णि वि सेसगदाराइं संगहस्स तहा खेत्तानुपुव्वीए वि भाणिअव्वाइं जाव सेत्तं अनुगमे सेत्तं संगहस्स अणोवणिहिआ खेत्तानुपुव्वी सेत्तं अणोवनिहिआ खेत्तानुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

से किंतमित्यादि । इह संग्रहाभिमतेन द्रव्यानुपूर्व्यानुसारेण निखिलं भावनीयं । नवरं क्षेत्रप्राधान्यादयः । तिपएसोगाढा आणुपुव्वी जाव असंखेज्जपएसोगाढा आणुपुव्वी एगपएसोगाढा अणाणुपुव्वी । दुपएसोगाढा अवत्तव्वए इत्यादि वक्तव्यं शेषं तथैवेति । उक्ता अनौपनिधिकी क्षेत्रानुपूर्वी ॥ टी० अनु० ॥

अथौपनिधिकीं तां निर्दिक्षुराह—

से किं तं उवनिहिआ खेत्तानुपुव्वी २ तिविहा पण्णत्ता तं जहा—पुव्वाणुपुव्वी पच्छानुपुव्वी अणानुपुव्वी । से किं तं पुव्वाणुपुव्वी २ अहोलोए तिरिअलोए उड्ढलोए सेत्तं पुव्वानुपुव्वी। से किं तं पच्छानुपुव्वी २ उड्ढलोए तिरिअलोए अहोलोए सेत्तं पच्छानुपुव्वी । से किं तं अणानुपुव्वी २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए तिगिच्छगयाए सेढीए अन्नमन्नब्भासो दुरूवूणो । सेत्तं अणाणुपुव्वी अहोलोअखेत्तानुपुव्वी तिविहा पण्णत्ता तं जहा पुव्वानुपुव्वी पच्छानुपुव्वी अणानुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

से किं तं उवणिहियेत्यादि । अत्र व्याख्या पूर्ववत्कर्त्तव्या नवरं तत्र द्रव्यानुपूर्व्यधिकाराद्धर्म्मास्तिकायादिषु द्रव्याणि पूर्वानुपूर्व्यादित्वेनोदाहृतान्यत्र तु क्षेत्रानुपूर्व्यधिकारादधोलोकादिक्षेत्रविशेषा इति अत्र च जघन्यपरिणामवद् द्रव्ययोगतो जघन्यतया गुणस्थानकेषु मिथ्यादृष्टेरिवाधोलोकस्योपन्यासः । तदुपरि मध्यमद्रव्ययत्वान्मध्यमतया तिर्य-

ग्लोकस्य तदुपरिष्टादुत्कृष्टद्रव्यवत्त्वादूर्ध्वलोकस्योपन्यास इति पूर्वानुपूर्वीत्वसिद्धिः पश्चानुपूर्वी तु व्यत्ययेन प्रतीतैव- अनानुपूर्व्यां पदत्रयस्य षड् भंगा भवन्ति ते च पूर्वदर्शिता एव शेषभावना त्विह प्राग्वदेवेति अत्र च क्वचिद्वाचनांतरे एकप्रदेशावगाढादीनामसंख्यातप्रदेशावगाढान्तानां प्रथमं पूर्वानुपूर्व्यादिभाव उक्तो दृश्यते सोऽपि क्षेत्रानुपूर्व्यधिकारादविरुद्ध एव सुगमत्वाच्चोक्तानुसारेण भावनीय इति ॥ टी० अनु० ॥

साम्प्रतं वस्त्वन्तरविषयत्वानुपूर्व्यादिभावं दिदर्शयिषुरधोलोकादीनां च भेदज्ञाने शिष्यव्युत्पत्तिं पश्यन्नाह-

अहोलोअखेत्तानुपुव्वी तिविहा पण्णत्ता तं जहा-पुव्वानुपुव्वी पच्छानुपुव्वी अणानुपुव्वी । से किं तं पुव्वानुपुव्वी २ रयणप्पभा सक्करप्पभा वालुअप्पभा पंकप्पभा धूमप्पभा तमप्पभा तमतमप्पभा सेत्तं पुव्वानुपुव्वी । से किं तं पच्छानुपुव्वी २ तमतमा जाव रयणप्पभा सेत्तं पच्छानुपुव्वी । से किं तं अणानुपुव्वी २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए सेत्थगच्छगयाए सेढीए अण्णमण्णब्भासो सेत्तं अणानुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

अहोलोए खेत्ताणुपुव्वी तिविहेत्यादि । अधोलोकक्षेत्रविषया आनुपूर्वी २ औपनिधिकीति प्रक्रमाल्लभ्यते सा त्रिविधा प्रज्ञप्ता तद्यथेत्यादि शेषं पूर्ववद्भावनीयम् । यावद्रत्नप्रभेत्यादि । अत्र प्रज्ञापकप्रत्यासन्नं रत्नप्रभाया आदावुपन्यासः कृतस्ततः परमधिकारविस्तरादित्वात् क्रमेण शर्कराप्रभादीनामिति पूर्वानुपूर्वीत्वं व्यत्ययेन पश्चानुपूर्वीत्वं अमीषां च सप्तानां पदानां परस्पराभ्यासे पंचसहस्राणि चत्वारिंशदधिकानि भंगानां भवन्ति तानि चाद्यन्तभङ्गकथनरहितान्यनानुपूर्व्यां द्रष्टव्यानि शेषभावना पूर्ववदिति ॥ टी० अनु० ॥

तिरिअलोअखेत्ताणुपुव्वी तिविहा पण्णत्ता तं जहा-पुव्वाणुपुव्वी पच्छाणुपुव्वी अणाणुपुव्वी । से किं तं पुव्वाणुपुव्वी २ जंबूद्दीवे लवणे धायइकालो अ पुक्खरे वरुणे । खीरघयखोअनंदीअरुणवरे कुंडले रुअगे ॥ १ ॥ आभरणवत्थगंधे उप्पलतिलए अ पुढविनिहिरयणे । वासहरदहनईओ विजया वक्खारकप्पिंदा ॥२॥ कुरुमंदरआवासाकूडा नक्खत्तचंदसूरा य । देवे नागे जक्खे भूए अ सयंभूरमणे अ ॥३॥ सेत्तं पुव्वाणुपुव्वी । से किं तं पच्छाणुपुव्वी २ सयंभूरमणे अ जाव जंबूद्दीवे सेत्तं पच्छाणुपुव्वी । से किं तं अणाणुपुव्वी २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए असंखेज्जगच्छगयाए सेढीए अन्नमण्णब्भासो दुरूवूणो सेत्तं अणाणुपुव्वी ॥ ॥ अनु० मू० ॥

तिर्यग्लोकक्षेत्रानुपूर्व्यां जंबूद्दीवे इत्यादि गाथाव्याख्या-द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां स्थानदातृत्वाहाराद्युपष्टंभहेतुत्वलक्षणाभ्यां प्राणिनः पान्तीति द्वीपा जम्बाबासभूतविशेषक्षेत्रविशेषाः सह मुद्रया मर्यादया वर्त्तन्त इति समुद्राः प्रचुरजलोपलक्षिताः क्षेत्रविशेषा एव एते च तिर्यग्लोके प्रत्येकमसंख्येया भवन्ति तत्र समस्तद्वीपसमुद्राभ्यन्तरभूतत्वेनादौ तावज्जंबूवृक्षेणोपलक्षितो द्वीपो जंबूद्वीपस्ततस्तं परिक्षिप्य स्थितो लवणरसास्वादनीरपूरितः समुद्रो लवणसमुद्रः एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वादेवं पुरस्तादपि यथासम्भवं द्रष्टव्यं (धायइकालोयत्ति) ततो लवणसमुद्रं परिक्षिप्य स्थितो धातकीवृक्षखण्डोपलक्षितो द्वीपो धातकीखण्डस्तत्परितोऽपि शुद्धोदकरसास्वादः कालोदधिसमुद्रस्तं च परिक्षिप्य स्थितः पुष्करैःपद्मवरैरुपलक्षितो द्वीपः पुष्करवरद्वीपः । तत्परितोऽपि शुद्धोदकरसास्वाद एव पुष्करोदः अनयोश्च द्वयोरप्येकेनैव पदेनात्र संग्रहो द्रष्टव्यः(पुक्खरेत्ति)एवमुत्तरत्रापि । ततो (वरुणेत्ति) वरुणावरो द्वीपस्ततो वारुणीरसास्वादो वारुणोदः समुद्रः (खीरत्ति) क्षीरवरो द्वीपः क्षीररसास्वादः क्षीरोदः समुद्रः (घयत्ति) घृतवरो द्वीपः घृतरसास्वादो घृतोदः समुद्रः (खोयत्ति) इक्षुरसास्वाद एवेक्षुरसः समुद्रः इत ऊर्ध्वं सर्वेऽपि द्वीपसमुद्राः । सदृशनामानो मन्तव्याः अपरं च स्वयंभूरमणवर्जाः सर्वेपीक्षुरसास्वादास्तत्र द्वीपनामान्यमूनि तद्यथा नन्दी समृद्धिस्तस्या ईश्वरो द्वीपो नन्दीश्वरः एवं अरुणवरः अरुणावासः कुण्डलवरः शङ्खवरः रुचकवर इत्येवं षड् द्वीपनामानि चूर्णौ लिखितानि दृश्यन्ते सूत्रे तु नन्दीवरुणवरे कुण्डलरुयग इत्येतस्मिन् गाथाद्वये च तान्युपलभ्यन्ते अतश्चूर्णिलिखितानुसारेण रुचकस्त्रयोदशः सूत्रलिखितानुसारतस्तु स एवैकादशो भवति तत्त्वं तु केवलिनो विदन्तीति गाथार्थः । इदानीमनन्तरोक्तद्वीपसमुद्राणामवस्थितिस्वरूपप्रतिपादनार्थं शेषाणां तु नामाभिधानार्थमाह "जंबूदीवाओ खलु निरंतरा सेसया असंखइणा भुयगवरकुसवरा वि य कोंचवरा भरणमाईयत्ति,, व्याख्या एते पूर्वोक्ताः सर्वेऽपि जंबूद्वीपादारभ्य निरंतरा नैरन्तर्येण व्यवस्थिता न पुनरमीषामन्तरपरो द्वीपः कश्चनापि समस्तीतिभावः । ये तु शेषा भुजगवरादय इत ऊर्ध्वं वक्ष्यन्ते ते प्रत्येकमसंख्याततमा द्रष्टव्यास्तथा हि (भुयगवरेत्ति) पूर्वोक्ता द्रुचकवराद् द्वीपादसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् गत्वा भुजगवरो नाम द्वीपः समस्ति (कुशवरत्ति)ततोऽप्यसंख्येयांस्तान् गत्वा कुशवरनामा द्वीपः समास्ति । अपिचेति समुच्चये (कोंचवरत्ति) ततोऽप्यसंख्येयांस्तानतिक्रम्य क्रौंचवरो नाम द्वीपः समस्ति (आभरणमाइयत्ति)एवमसंख्येयान् द्वीपसमुद्रानुल्लंघ्याभरणादयश्चाभरणादिनामसदृशद्वीपा वक्तव्याःसमुद्रास्तु तत्सदृशनामान एव भवन्तीत्युक्तमेवेति गाथार्थः । इयं च गाथा कस्याञ्चिद्वाचनायां न दृश्यत एव केवलं क्वापि वाचनाविशेषे दृश्यते टीकाचूर्ण्योस्तु तद्व्याख्यानमुपलभ्यत इत्यस्माभिरपि व्याख्यातेति तान्येवाभरणादीनाह । "अ.भरणवत्थेत्यादि" गाथाद्वयं असंख्येयनाम संख्येयानां द्वीपानामन्ते आभरणवस्त्रगन्धोत्पलतिलकादिपर्यायसदृशनामा एकैकोऽपि द्वीपस्तावद्वक्तव्यो यावदन्ते स्वयंभूरमणो द्वीपः शुद्धोदकरसः स्वयंभूरमण एव समुद्र इति गाथाद्वयभावार्थः । ननु यद्येवं तर्ह्यसंख्येयान् द्वीपानतिक्रम्य ये वर्त्तन्ते तेषामेव द्वीपानामेतानि नामान्याख्यातानि ये त्वंतरालेषु द्वीपास्ते किंनामका इति वक्तव्यम् सत्यं लोके पदार्थानां शंखध्वजकलशश्रीवत्सादीनि यावन्ति शुभनामानि तैः सर्वैरप्युपल-

त्रितास्ते द्वीपाः प्राप्यन्त इति स्वयमेव दृष्टव्यं । यत उक्तं "दीवसमुद्दाणं भंते ! केवइया नामाधिज्जेहिं पण्णत्तेत्ति" गोयमा जावइया लोए सुभा नामा सुभा रूवा सुभा गंधा सुभा रसा सुभा फासा एवइयाणं दीवसमुद्दा नामधिज्जेहिं पण्णत्ता" संख्या तु सर्वेषामसंख्येयस्वरूपा उद्धारसागराणां अड्ढाईज्जाण जत्तिया समया दुगुणपवित्थरदीवोदहिरज्जु एवइया इति गाथा प्रतिपादिता द्रष्टव्या । तदेवमत्र क्रमोपन्यासे पूर्वानुपूर्वीव्यत्ययेन पश्चानुपूर्वी अनानुपूर्वीत्वेममीषामसंख्येयानां पदानां परस्पराभ्यासे येऽसंख्येया भंगा भवन्ति भङ्गकद्वयेन तत्स्वरूपा द्रष्टव्येइति ॥ टी० अनु० ॥

उड्ढलोअखेत्ताणुपुव्वी तिविहा पण्णत्ता तं जहा–पुव्वाणुपुव्वी पच्छाणुपुव्वी अणाणुपुव्वी से किं तं पुव्वाणुपुव्वी २ सोहम्मे ईसाणे सणंकुमारे माहिंदे बंभलोए लंतए महासुक्के सहस्सारे आणए पाणए आरणे अच्चुते गेवेज्जविमाणे अणुत्तरविमाणे इसिपब्भारा सेत्तं पुव्वानुपुव्वी । से किं तं पच्छाणुपुव्वी २ इसिप्पब्भारा जाव सोहम्मे सेत्तं पच्छाणु० से किं तं अणाणु० २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए पण्णरसगच्छगयाए सेढीए अण्णमण्णब्भासो दुरूवूणो सेत्तं अणाणुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

ऊर्ध्वलोकक्षेत्रानुपूर्व्यां सोहम्मेत्यादि । सकलविमानप्रधानसौधर्म्मावतंसकाभिधानविमानविशेषोपलक्षितत्वात्सौधर्म्म एवं सकलैर्विमानप्रधानेशानावतंसकविमानविशेषोपलक्षित ईशानः, एवं तद्विमानावतंसकप्राधान्येन तत्तन्नामवाच्यं यावत्सकलविमानप्रधानाच्युतावतंसकाभिधानविमानविशेषोपलक्षितोऽच्युतः लोकपुरुषस्य ग्रीवाविभागे भवानि विमानानि ग्रैवेयकानि नैषांमन्यान्युत्तरतराणि विमानानि सन्तीत्यनुत्तरविमानानि ईषद्भाराक्रान्तपुरुषावनता अन्तेष्वितीषत्प्राग्भारेति । अत्र प्रज्ञापकप्रत्यासन्ने आदौ सौधर्म्मस्योपन्यासस्ततो व्यवहितादिरूपत्वात् क्रमेणेशानादीनामिति पूर्वानुपूर्वीत्वं शेषा भावना तु पूर्वोक्तानुसारतः कर्त्तव्येति क्षेत्रानुपूर्वी समाप्ता ॥अनु० टी०॥

अहवा उवनिहिआ खेत्ताणु० तिविहा पण्णत्ता तंजहा पुव्वाणु० पच्छाणु० । अणाणु० से किं तं पुव्वाणु० २ एगपएसोगाढे दुपएसोगाढे दसपएसोगाढे संखिज्जपएसोगाढे जाव असंखिज्जपएसोगाढे सेत्तं पुव्वाणु० । से किं तं पच्छाणु० २ असंखिज्जपएसोगाढे संखिज्जपएसोगाढे जाव एगपएसोगाढे सेत्तं पच्छाणु० । से किं तं अणाणु० २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए असंखिज्जगच्छगयाए सेढीए अण्णमण्णब्भासो दुरूवूणो सेत्तं अणाणुपुव्वी सेत्तं उवनिहिआ खेत्ताणु० सेत्तं खेत्ताणु० ॥ अनु० मू० ॥

(८) साम्प्रतं प्रागुद्दिष्टामेव क्रमप्राप्तां कालानुपूर्वीं व्याचिख्यासुराह–

से किं तं कालाणु० दुविहा पण्णत्ता तं जहा-उवनिहिआ य अणोवणिहिआ य । तत्थ णं जा सा उवनिहिआ सा ठप्पा । तत्थ णं जा सा अणोवणिहिआ सा दुविहा पण्णत्ता तं जहा-णेगमववहाराणं संगहस्स य । से किं तं नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ कालाणु० २ पंचविहा पण्णत्ता तं जहा–अट्ठपयपरूवणया भंगसमुक्कित्तणया भंगोवदंसणया समोआर अणुगमे । से किं तं णेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणया २ तिसमयट्ठिइए आणु० जाव दससमयट्ठिइए आणु० संखिज्जसमयट्ठिइए आणु० असंखिज्जसयट्ठिइए आणु० एगसमयट्ठिइए अणाणु० दुसमयट्ठिइए अवत्तव्वए तिसमयट्ठिइया आणुपुव्वीओ एगसमयट्ठिइआओ अणाणु० उदुसमयट्ठिइआ अवत्तव्वगाइं सेत्तं नेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणया । एआए णं णेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणयाए किं पओयणं एयाए णं णेगमववहाराणं अट्ठपयपरूवणया नेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणया कज्जइ । से किं तं णेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणया २ अत्थि आणु० अत्थि अणाणु० अत्थि अवत्तव्वए एवं दव्वाणु० गमेणं कालाणुपुव्वीए वि ते चेव छव्वीसं भंगा भाणिअव्वा जाव सेत्तं णेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणया एआएणं णेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणयाए किं पओअणं एआएणं णेगमववहाराणं भंगसमुक्कित्तणया णेगमववहाराणं भंगोवदंसणया कज्जइ । से किं तं णेगमववहाराणं भंगोवदंसणया २ तिसमयट्ठिइए आणु० एगसमयट्ठिइए अणाणु० दुसमयट्ठिइए अवत्तव्वए तिसमयट्ठिइआ आणु० अ अणाणु० अ एवं तहा चेव दव्वा० गमेणं छव्वीसं भंगा एगसमयट्ठिइआए अणाणु० उ दुसमयट्ठिइआ अवत्तव्वगाई अहवा तिसमयट्ठिइए अ एगसमयट्ठिइए अ आणु० अणाणु० अ एवं तहा चेव दव्वाणु० गमेणं छव्वीसं भंगा भाणिअव्वा जाव सेत्तं नेगमववहाराणं भंगोवदंसणया । से किं तं समोतारे २ णेगमववहाराणं आणु० दव्वाइं कहिं समोतरंति किं आणु० दव्वेहिं समोतरंति अणाणु० दव्वेहिं एवं तिण्णि वि सट्ठाणे समोतरंति इति भाणिअव्वं सेत्तं समोतारे ॥ अनु० मू० ॥

से किं तं कालानुपुव्वीत्यादि । अत्रान्तरगमनिका यथा द्रव्यानुपूर्व्यां तथा कर्त्तव्या यावत् समयट्ठिइए आणुपुव्वीत्यादि त्रयः समयाः स्थितिर्यस्य परमाणुद्व्यणुकत्र्यणुकाद्यनन्ताणुस्कंधपर्यन्तस्य द्रव्यविशेषस्य स त्रिसमयस्थितिद्रव्यविशेष आनुपूर्वीति । आह ननु यदि द्रव्यविशेष एवात्राप्यानुपूर्वी कथं तर्हि तस्य कालानुपूर्वीत्वं नैतदेवमभिप्रायापरिज्ञानाद्यतः समयत्रयलक्षणकालपर्यायविशिष्टमेव द्रव्यं गृहीतं ततश्च पर्यायपर्यायिणोः कथंचिदभेदात्कालपर्यायस्य चेह प्राधान्येन विवक्षितत्वाद् द्रव्यस्यापि विशिष्टकस्य कालानुपूर्वीत्वं न दुष्यति मुख्यं समयत्रयस्यैवात्रानुपूर्वीत्वं किन्तु तद्विशिष्टद्रव्यस्यापि तदभेदोपचारात्तदुच्यत इति भावः । एवं चतुःसमयस्थित्यादिष्वपि वाच्यं यावद्दशसमया स्थितिर्यस्य परमाणवादिद्रव्यसंघातस्य स तथा । संख्येयाः समयाः स्थितिर्यस्य परमाणवादेः स तथा । असंख्येयाः समयाः

स्थितिर्यस्य परमाणवादेः स तथा अनन्तास्तु समया द्रव्यस्य स्थितिरेव न भवति स्वभावादित्युक्तमेवेति शेषा बहुवचननिर्देशादिभावना पूर्ववदेव एकसमयस्थितिकं परमाणवाद्यनन्ताणुस्कंधपर्यन्तं द्रव्यमनानुपूर्वीद्विसमयस्थितिकं तु तदेवावक्तव्यकमेवेति शेषं पूर्वोक्तानुसारेण सर्वं भावनीयम् ॥ टी० अनु० ॥

नेगमववहाराणं आणु० दव्वाइं किं संखेज्जाइं असंखेज्जाइं अणंताइं ॥ अनु० मू० ॥

द्रव्यप्रमाणद्वारे नो संखेज्जाइं असंखेज्जाइं नो अणंताइं इति । अस्य भावना–इह त्र्यादिसमयस्थितिकानि परमाणवादिद्रव्याणि लोके यद्यपि प्रत्येकमनंतानि प्राप्यंते तथापि समयत्रयलक्षणायाः स्थितेरेकस्वरूपात् कालस्यैवेह प्राधान्येन द्रव्यबहुत्वस्य गुणीभूतत्वात् त्रिसमयस्थितिकैरनंतैरप्येकमेवानुपूर्वीद्रव्यं एवं चतुःसमयलक्षणायाः स्थितेरेकत्वादनंतैरपि चतुःसमयस्थितिकद्रव्यैरेकमेवानुपूर्वीद्रव्यं एवं समयवृद्ध्या तावन्नेयं यावदसंख्येयसमयलक्षणायाः स्थितेरेकत्वादनन्तैरप्यसंख्येयसमयस्थितिकैर्द्रव्यैरेकमेवानुपूर्वीद्रव्यमित्येवमसंख्येयान्येवात्रानुपूर्वीद्रव्याणि भवन्ति एवमनानुपूर्व्यवक्तव्यकद्रव्याण्यपि प्रत्येकमसंख्येयानि वाच्यानि अत्राह—नन्वेकसमयस्थितिकद्रव्यस्यानानुपूर्वीत्वं द्विसमयस्थितिकस्य त्ववक्तव्यकत्वमुक्तम् तत्र यद्यप्येकद्विसमयस्थितिपरमाणवादिद्रव्याणि लोके प्रत्येकानि लभ्यंते तथाप्यनन्तरोक्तत्वादुक्तं युक्तचैव समयलक्षणाया द्विसमयलक्षणायाश्च स्थितेरेकैकरूपत्वाद् द्रव्यबाहुल्यस्य गुणीभूतत्वादेकमेवानानुपूर्वीद्रव्यमेकमेव चावक्तव्यकद्रव्यं वक्तुं युज्यते । ननु प्रत्येकमसंख्येयत्वं अथ द्रव्यभेदेन भेदोऽङ्गीक्रियते तर्हि प्रत्येकमानन्त्यप्रसक्तिः एकसमयस्थितीनां द्विसमयस्थितीनां द्रव्याणां प्रत्येकमनन्तानां लोके सद्भावादिति सत्यमेतत्किन्त्वेकसमयस्थितिकमपि यदवगाहते न वर्त्तते तदिह भिन्नं विवक्ष्यते एवं द्विसमयस्थितिकमप्यवगाहभेदेन भिन्नं चिन्त्यते लोके वा असंख्येया अवगाहभेदाः सन्ति । प्रत्यवगाहं चैकद्विसमयस्थितिकानेकद्रव्यसम्भवादनानुपूर्व्यवक्तव्यद्रव्याणामाधारक्षेत्रभेदात् प्रत्येकमसंख्येयत्वं न विहन्यत इत्यलयादिशातिगहनमिदं सूक्ष्मधिया पर्यालोचनीयमिति ॥ टी० अनु० ॥

नेगमववहाराणं आणुपुव्वी दव्वाइं लोगस्स किं संखिज्जइभागे होज्जा असंखिज्जइभागे होज्जा संखेज्जेसु भागेसु वा होज्जा असंखेज्जेसु भागेसु वा होज्जा देसूणे वा लोए होज्जा नाणादव्वाइं पडुच्च नियमा सव्वलोए होज्जा एवं अणाणुपुव्वीदव्वं आएसंतरेण वा सव्वपुव्वासु होज्जा एवं अवत्तव्वगदव्वाणि वि भाणिअव्वाणि जहा खेत्ताणुपुव्वीए फुसणा कालाणुपुव्वीए वि तहा चेव भाणिअव्वा ॥ अनु० मू० ॥

क्षेत्रद्वारे "एगं दव्वं पडुच्च लोगस्स संखेज्जइभागे होज्जा जाव देसूणे वा लोगे होज्जत्ति,, । इह त्र्यादिसमयस्थितिकद्रव्यस्य तत्तदवगाढसंभवतः संख्येयादिभागवर्त्तित्वं भावनीयं यदा त्र्यादिसमयस्थितिकः सूक्ष्मपरिणामः स्कंधो देशोनलोकेऽवगाहते तदैकस्यानुपूर्वीद्रव्यस्य देशोनलोकवर्त्तित्वं भावनीयं अन्ये तु देसूणो वा लोगे होज्जत्ति पाठं मन्यंते तत्राप्ययमेवार्थः । प्रदेशस्यापि विवक्षया देशत्वादिति संपूर्णोऽपि लोके कस्मादिदं न प्राप्यत इति चेदुच्यते सर्वलोकव्यापी अचित्तमहास्कंध एव प्राप्यते स च तद्व्यापितया एकमेव समयमवतिष्ठते तत ऊर्ध्वमुपसंहारस्योक्तत्वात् नचैकसमयस्थितिकमानुपूर्वीद्रव्यं भवितुमर्हति त्र्यादिसमयस्थितिकत्वेन तस्योक्तत्वात्तस्मात् त्र्यादिस्थितिकमन्यद् द्रव्यं नियमादेकेनाऽपि प्रदेशेनोभयस्मिन्नेव लोकेऽवगाहत इति प्रतिपत्तव्यं । अत्राह नन्वचित्तमहास्कंधोऽप्येकसमयस्थितिको न भवति दण्डाद्यवस्थासमयगणनेनास्याप्यष्टसमयस्थितिकत्वादेवं च सति तस्याप्यानुपूर्वीत्वात् संपूर्णलोकव्यापित्वं युज्यतेऽत्र वक्तुमिति नैतदेवमवस्थाभेदेन वस्तुभेदाद्यविवक्षितत्वाद्भिन्नाश्च परस्परं दण्डकपाठाद्यवस्थाः स्कन्धभेदेन वस्तुनोऽपि भेदादन्यदेव दंडकपाठाद्यवस्थाद्रव्येभ्यः सकललोकव्याप्यचित्तमहास्कंधद्रव्यं तच्चैकसमयस्थितिकमिति न तस्यानुपूर्वीत्वमेतच्चानन्तरमेव पुनर्वक्ष्यत इत्यलं प्रसङ्गेन । अथवा यथा क्षेत्रानुपूर्व्यां तथाऽत्रापि सर्वलोकव्यापिनोऽप्यचित्तमहास्कंधस्य विवक्षामात्रमाश्रित्य एकस्मिन्नभःप्रदेशत्वप्रधान्याद्देशोनलोकवर्त्तित्वं वाच्यं एकसमयस्थितिकस्यानानुपूर्वीद्रव्यस्य द्विसमयस्थितिकावक्तव्यकस्य च तत्र प्रदेशे प्राधान्याश्रयणादिति भावः । एवमन्यदपि आगमाविरोधतो वक्तव्यमिति । (नाणादव्वाइं पडुच्च नियमा सव्वलोए होज्जत्ति) त्र्यादिसमयस्थितिकद्रव्याणां सर्वलोकेऽपि भावादिति भावनीयं अनानुपूर्वीद्रव्यचिन्तायां यथा क्षेत्रानुपूर्व्यां तथा अत्राप्येकद्रव्यं लोकस्यासंख्येयभाग एव वर्त्तते कथमिदमुच्यते यत्कालत एकसमयस्थितिकं ततः क्षेत्रतोऽप्येकप्रदेशावगाढमेवेहानानुपूर्वीत्वेन विवक्ष्यते तच्च लोकासंख्येयभाग एव भवति (आएसंतरेण वा सव्वपुच्छासु होज्जत्ति) अस्य भावना इहाचित्तमहास्कंधस्य दण्डाद्यवस्थाः परस्परं भिन्नाः आकारादिभेदाद् द्वित्रिचतुःप्रदेशकस्कंधवर्त्तिनश्च ता. एकैकसमयवृत्तित्वात् पृथगनानुपूर्वीद्रव्याणि तेषु च मध्ये किमपि कियत्यपि क्षेत्रे वर्त्तत इत्यनया विवक्षया किलैकमनानुपूर्वीद्रव्यं मतान्तरेण संख्येयभागादिकासु पंचस्वपि पृच्छासु लभ्यते एतच्च सूत्रेषु प्रायो न दृश्यते टीकाचूर्ण्योस्त्वेवं व्याख्यातमुपलभ्यत इति नानाद्रव्याणि तु सर्वस्मिन्नपि लोके भवन्त्येकसमयस्थिकद्रव्याणां सर्वत्र भावादिति । अवक्तव्यकद्रव्यचिंतायां क्षेत्रानुपूर्व्यामिवैकद्रव्यं लोकस्यासंख्येयभाग एवं वर्त्तते कथमित्युच्यते यत्कालतो द्विसमयस्थितिकं तत् क्षेत्रतो द्विप्रदेशावगाढमेवेहावक्तव्यकत्वेन गृह्यते । तच्च लोकासंख्येयभाग एव स्यादथवा द्विसमयस्थितिकं द्रव्यं स्वभावादेव लोकस्यासंख्येयभाग एवावगाहते न परतः आदेशान्तरेण वा (महक्खंधवज्जमन्नदव्वेसु आयल्ल चउपुच्छासु होज्जत्ति) अस्य हृदयं मतान्तरेण किल द्विसमयस्थितिकमपि द्रव्यं किंचिल्लोकस्य संख्येयभागेऽवगाहते किंचित्त्वसंख्येये अन्यत्तु संख्येयेषु तद्भागेऽप्यवगाहते परं त्वसंख्येयेष्विति महास्कंधं व-

र्जयित्वा शेषद्रव्याण्याश्रित्य यथोक्तस्वरूपास्वाधासु चतसृषु पृच्छास्वेकमवक्तव्यकद्रव्यं लभ्यते महास्कंधस्य त्वष्टसमयस्थितित्वेनोक्तत्वान्न द्विसमयस्थितिकत्वसंभव इति तद्वर्जनम् अत एव सर्वलोकव्याप्तिलक्षणायाःपंचमपृच्छाया अत्रासंभवो महास्कंधस्यैव सर्वलोकव्यापकत्वात्तस्य चावक्तव्यकत्वायोगादिति । एतदपि सूत्रं वाचनांतरे क्वचिदेव दृश्यते नानाद्रव्याणि तु सर्वलोके भवन्ति द्विसमयस्थितीनां सर्वत्र भावादिति गतं क्षेत्रद्वारं स्पर्शनाद्वारमप्येवमेव भावनीयम् ॥ टी० अनु० ॥

णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाइं कालओ केवचिरं होइ एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं तिण्णि समयाओ उक्कोसेणं असंखेज्जकालं नाणादव्वाइं पडुच्च सा निअमा सव्वदा णेगमववहाराणं अणाणुपुव्विदव्वाइं कालओ केवचिरं होइ एगं दव्वं पडुच्च अजहन्नमणुक्कोसेणेगं समयं नाणादव्वाइं पडुच्च निअमा सव्वदा णेगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाइं कालओ केवचिरं होति एगं दव्वं पडुच्च अजहण्णमणुक्कोसेणं दो समया नाणादव्वाइं पडुच्च निअमा सव्वदा ॥ अनु० मू० ॥

कालद्वारे (एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं तिण्णि समयत्ति) जघन्यतोऽपि त्रिसमयस्थितिकस्यैवानुपूर्वीत्वेनोक्तत्वादिति भावः (उक्कोसेणं असंखेयं कालंति) असंख्येयकालात्परत एकेन परिणामेन द्रव्यावस्थानस्यैवाभावादिति द्वदयं नानाद्रव्याणि तु सर्वकालं भवन्ति, प्रतिदेशान्तरेऽपि सर्वदा लोकस्याशून्यत्वादिति अनानुपूर्व्यवक्तव्यकचिन्तायां (अजहन्नमणुक्कोसेणंति) जघन्योत्कृष्टचिन्तामुत्सृज्येत्यर्थः । न न्वेकसमयस्थितिकस्यैवानानुपूर्वीत्वे द्विसमयस्थितिकस्यैव चावक्तव्यकत्वेऽभ्युपगम्यमाने जघन्योत्कृष्टचिन्ता सम्भवतीति भावः । नानाद्रव्याणि तूभयत्रापि सर्वकालं भवन्ति प्रतिप्रदेशं तैरपि सर्वदा लोकस्याशून्यत्वादिति ॥ ॥ अनु० टी० ॥

णेगमववहाराणं आणुपुव्विदव्वाणमंतरं कालओ केवचिरं होइ एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं दो समया नाणादव्वाइं पडुच्च नत्थि अंतरं णेगमववहाराणं अणाणुपुव्विदव्वाणमंतरं कालओ केवचिरं होइ एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं दो समया उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं णाणादव्वाइं पडुच्च णत्थि अंतरं नेगमववहाराणं अवत्तव्वगदव्वाणु० पुच्छा एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एगं समअं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं णाणादव्वाइं पडुच्च नत्थि अंतरं ॥ अनु० मू० ॥

अन्तरद्वारे (एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं एकं समयं ति) अत्र भावना इह त्र्यादिसमयस्थितिकं विवक्षितं किञ्चिदेकमानुपूर्वीद्रव्यं तं परिणामं परित्यज्य यदा परिणामान्तरेण समयमेकं स्थित्वा पुनस्तेनैव परिणामेन त्र्यादिसमयस्थितिकं जायते तदा जघन्यतया समयोऽन्तरे लभ्यते (उक्कोसेणं दो समयत्ति) तदेव यदा परिणामान्तरेण द्वौ समयौ स्थित्वा पुनस्तमेव त्र्यादिसमयस्थितियुक्तम् प्राक्तनपरिणाममासादयति तदा द्वौ समयावुत्कृष्टतोऽन्तरे भवतः यदि पुनः परिणामान्तरेण क्षेत्रादिभेदतः समयद्वयात् परतोऽपि तिष्ठेत्तदा तत्राप्यानुपूर्वीत्वमनुभवेत्ततोऽन्तरमेव न स्यादिति भावः नानाद्रव्याणां तु नास्त्यन्तरं सर्वदा लोकस्य तदशून्यत्वादिति अनानुपूर्वीचिन्तायां (एगं दव्वं पडुच्च जहण्णेणं दो समय त्ति) एकसमयस्थितिकं द्रव्यं यदा परिणामांतरेणाप्येकमेव समयं तिष्ठेत्तदा अन्तरमेव न स्यात्तत्राप्यनानुपूर्वीत्वादथ समयद्वयात्परतस्तिष्ठेत्तदा जघन्यत्वं न स्यादिति भावः (उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं ति) तदेव यदा परिणामान्तरेणासंख्येयकालमनुभूय पुनरेकसमयस्थितिकं परिणाममनुभवति तदोत्कृष्टतोऽसंख्येयोत्तरकालः प्राप्यते । आह-ननु अन्यान्यद्रव्यक्षेत्रसम्बधे तस्यानन्तोऽपि कालान्तरे लभ्यते किमित्यसंख्येय एवोक्तः सत्यं । किन्तु कालानुपूर्वीप्रक्रमात्कालस्यैवेह प्राधान्यं कर्त्तव्यम् । यदि त्वन्यान्यद्रव्यक्षेत्रसम्बन्धतोऽन्तरकालबाहुल्यं क्रियते तदा तद्द्वारेणैवान्तरकालस्य बहुत्वकरणात्तयोर्द्वयोरेव प्राधान्यमाश्रित्य स्यान्न कालस्य तस्मादेकस्मिन्नेव परिणामान्तरे यावत् कश्चिदुत्कृष्टकालो लभ्यते स एवान्तरे चिन्त्यते सचासंख्येय एव ततः परमेकेन परिणामेन वस्तुनोऽवस्थानस्यैव निषिद्धत्वादित्येवं भगवतः सूत्रस्य विवक्षावैचित्र्यात्सर्वं पूर्वमुत्तरत्र चागमविरोधेन भावनीयमिति । नानाद्रव्याणां तु नास्त्यन्तरं प्रतिदेशं लोके सर्वदा तल्लाभादिति अवक्तव्यकद्रव्यचिन्तायां (जहण्णेणं एगं समयं ति) द्विसमयस्थितिकं किञ्चिदवक्तव्यकद्रव्यं परिणामांतरेण समयमेकं स्थित्वा यदा पूर्वानुभूतमेव द्विसमयस्थितिकपरिणाममासादयति तदा समयो जघन्यान्तरकालः (उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं ति) तदेव यदा परिणामान्तरेणासंख्येयं कालं स्थित्वा पुनस्तमेव पूर्वानुभूतं परिणाममासादयति तदाऽसंख्यात उत्कृष्टान्तरकालो भवति आक्षेपपरिहारावत्राप्यनानुपूर्वीवत् द्रष्टव्याविति । नानाद्रव्यांतरं तु नास्ति सर्वदा लोके तद्भावादिति । उक्तमन्तरद्वारम् ॥ टी० अनु० ॥

भागभावअप्पा बहु चेव जहा खेत्ताणुपुव्वीए तहा भाणिअव्वाइं जाव सेत्तं अणुगमे सेत्तं नेगमववहाराणं अणोवनिहिआ कालाणुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

भागद्वारे तु यथा द्रव्यक्षेत्रानुपूर्व्यास्तथैवानुपूर्वीद्रव्याणि शेषद्रव्येभ्योऽसंख्येयैर्भागैरधिकानि व्याख्येयानि शेषद्रव्याणि त्वानुपूर्वीद्रव्याणामसंख्येयभाग एव वर्त्तन्ते इति भावना त्वित्थं कर्त्तव्या इहानानुपूर्व्यामेकसमयस्थितिलक्षणमेकमेव स्थानं लभ्यते अवक्तव्यकेष्वपि द्विसमयस्थितिलक्षणमेव लभ्यते आनुपूर्व्यां तु त्रिसमयचतुःसमयपञ्चसमयस्थित्यादीन्येकोत्तरवृद्ध्याऽसंख्येयसमयस्थित्यन्तान्यसंख्येयानि स्थानानि लभ्यन्ते इत्यानुपूर्वीद्रव्याणामसंख्येयगुणत्वमितरयोस्तु तदा संख्येयभागवर्त्तित्वमिति। भावद्वारे सादिपारिणामिकभाववर्त्तित्वं त्रयाणामपि पूर्ववद्भावनीयं । अल्पबहुत्वद्वारे सर्वस्तोकान्यवक्तव्यकद्रव्याणि द्विसमयस्थितिकद्रव्याणां स्वभावत एव स्तोकत्वात् अनानुपूर्वीद्रव्याणि तु तेभ्यो विशेषाधिकानि एकसमयस्थितिकद्रव्याणां निसर्गत एव पूर्वेभ्यो विशेषाधिकत्वादानुपूर्वीद्रव्याणां तु पूर्वे

र्योऽसंख्यातगुणत्वं भागद्वारे भावितमेव शेषं तु क्षेत्रानुपूर्व्युक्तानुसारतः सर्वत्रवाच्यमित्यत एव केषुचिद्भावनान्तरेषु भागादिद्वारत्रयं क्षेत्रानुपूर्व्यतिदेशेनैव निर्दिष्टं दृश्यते नतु विशेषतो लिखितमिति सेत्तमित्यादि निगमनं उक्तम नैगमव्यवहारनयमतेनानौपनिधिकी कालानुपूर्वी ॥टी० अनु०॥

अथ संग्रहनयमतेन तामेव व्याचिख्यासुराह—

से किं तं संगहस्स अणोवनिहिआ कालानुपुव्वी २ पंचविहा पण्णता तं जहा-अट्ठपयपरूवणया भंगसमुक्तित्तणया भंगोवदंसणया समोतारे अणुगमे । से किं तं संगहस्स अट्ठपयपरूवणया २ एआइं पंच वि दाराइं जहा खेत्ताणुपुव्वी संगहस्स तहा कालाणु० ए वि भाणिअव्वाइं णवरं ठिइअभिलावो जाव सेत्तं । अणुगमे सेत्तं संगहस्स अणोवनिहिआ कालाणु० सेत्तं अणोवनिहिआ कालाणु० ॥ अनु० मू० ॥

से किंतमित्यादि।यथा क्षेत्रानुपूर्व्यामियं संग्रहमतेन प्राग्निर्दिष्टा तथाऽत्रापि वाच्या (नवरं तिसमयठिइया आनुपुव्वी जाव असंखेज्जसमयठिइया आणुपुव्वीत्यादि) अभिलापः कार्यः शेषन्तु तथैवेति उक्ता संग्रहमतेनाप्यनौपनिधिकी कालानुपूर्वी ॥ टी० अनु० ॥

इदानीं प्रागुद्दिष्टामेवौपानिधिकीं तां निर्दिदिक्षुराह—

से किं तं उवनिहिआ कालाणुपुव्वी २ तिविहा पण्णत्ता तं जहा–पुव्वाणु० पच्छाणु० अणाणु० ॥ अनु० मू० ॥

से किं तं पुव्वानुपुव्वी एगसमयट्ठिइए दुसमयट्ठिइए तिसमयट्ठिइए जाव दससमयट्ठिइए संखिज्जसमयट्ठिइए असंखिज्जसमयट्ठिइए सेत्तं पुव्वानुपुव्वी । से किं तं पच्छानुपुव्वी २ असंखिज्जसमयट्ठिइए जाव एगसमयट्ठिइए सेत्तं पच्छानुपुव्वी । से किं तं अणानुपुव्वी २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए असंखिज्जगच्छगयाए सेढीए अण्णमण्णब्भासो दुरूवूणो सेत्तं अणानुपुव्वी ॥ अनु०मू० ॥

से किंतमित्यादि । एकः समयः स्थितिर्यस्य द्रव्यविषयस्य स तथा एवं यावदसंख्येयाः समयाः स्थितिर्यस्य स तथेति पूर्वानुपूर्वी शेषभावना त्वत्र पूर्वोक्तानुसारेणसुकरैव ॥ टी० अनु० ॥

अथ कालविचारस्य प्रस्तुतत्वात्समयादेश्च कालत्वेन प्रसिद्धत्वादनुषङ्गतो विनेयानां समयादिकालपरिज्ञानदर्शनाच्च तद्विषयत्वेनैव प्रकारान्तरेण नामाह ॥ अनु० ॥

अहवा उवनिहिआ कालानुपुव्वी तिविहा पण्णत्ता तं जहा–पुव्वानुपुव्वी पच्छानुपुव्वी अणानुपुव्वी । अनु०मू० । सेत्तं उवनिहिआ कालानुपुव्वी सेत्तं कालानुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

अहवेत्यादि तत्र समयो वक्ष्यमाणस्वरूपः सर्व्वसूक्ष्मकालांशः स च सर्वप्रमाणानां प्रभवत्वात्प्रथमं निर्दिष्टः १ तैरसंख्येयैर्निष्पन्ना आवलिका २ संख्येया आवलिकाः (आणत्ति आणः) एक उच्छ्वास इत्यर्थः ३ ता एव संख्येया निश्वासः अयं च सूत्रेऽनुक्तोऽपि द्रष्टव्यः स्थानांतरप्रसिद्धत्वादिति ४ द्वयोरपि कालः ५ (पाणुत्ति) एकः प्राणुरित्यर्थः सप्तभिः प्राणुभिः स्तोकः । ६ । सप्तभिः स्तोकैर्लवः । ७ । सप्तलवानां मुहूर्त्तः । ८ । त्रिंशन्मुहूर्त्तैरहोरात्रं । ९ । तैः पंचदशभिः पक्षः । १० । ताभ्यां द्वाभ्यां मासः । ११ । मासद्वयेन ऋतुः । १२ । ऋतुत्रयमानमयनं । १३ । अयनद्वयेन संवत्सरः । १४ । पंचभिस्तैर्युगं । १५ । विंशत्या युगैर्वर्षशतं । १६ । तैर्दशभिर्वर्षसहस्रं । १७ । तेषां शतेन वर्षशतसहस्रं लक्षमित्यर्थः चतुरशीत्या च लक्षैः पूर्वांगं भवति । १९ । तदपि चतुरशीतिलक्षैर्गुणितं पूर्वं भवति । २० । तच्च सप्ततिकोटिलक्षाणि षट्पंचाशच्च कोटिसहस्राणि वर्षाणाम् उक्तं च, “ पुव्वस्स उ परिमाणं सयरि खलु हुंति कोटिलक्खा उ । छप्पण्णं च सहस्सा बोधव्वा वासकोडीणं” स्थापना ७०५६०००००००००० इदमपि चतुरशीत्या लक्षैर्गुणितं त्रुटितांगं भवति २१ एतदपि चतुरशीत्या लक्षैर्गुणितं त्रुटितं भवति २२ तदपि चतुरशीत्या लक्षैर्गुणितमटटांगं २३ एतदपि तेनैव गुणकारेण गुणितमटटांगं २४ एवं सर्वत्र पूर्वः पूर्वो राशिश्चतुरशीतिलक्षस्वरूपेण गुणकारेण गुणित उत्तरोत्तरराशिरूपतां प्रतिपद्यत इति प्रतिपत्तव्यं ततश्च अववांगं २५ अववं २६ हूहूकांगं २७ हूहूकं २८ उत्पलांगं २९ उत्पलं ३० पद्मांगं ३१ पद्मं ३२ नलिनांगं ३३ नलिनं ३४ अर्थनिपूरांगं ३५ अर्थनिपूरं ३६ अयुतांगं ३७ अयुतं ३८ नयुतांगं ३९ नयुतं ४० प्रयुतांगं ४१ प्रयुतं ४२ चूलिकांगं ४३ चूलिका ४४ शीर्षप्रहेलिकांगं ४५ एवमेते राशयश्चतुरशीतिलक्षस्वरूपेण गुणकारेण यथोत्तरं वृद्धाश्च द्रष्टव्यास्तावद्यावदिदमेव शीर्षप्रहेलिकांगं चतुरशीत्या लक्षैर्गुणितं शीर्षप्रहेलिका भवति ४६ । अस्याः स्वरूपमंकतोऽपि दर्श्यते ७५८२६३२५३०७३०१०२४११५७९७३५६९५७५६९६४०६२१८९६६८४८०८०१८३२९६ अग्रे चत्वारिंशदधिकं शतं १४० तदेवं शीर्षप्रहेलिकायां सर्वाण्यमूनि चतुर्णवत्यधिकशतसंख्यान्यंकस्थानानि भवंति अनेनैवैतावता कालमानेन केषांचिद्रत्नप्रभानारकाणां भवनपतिव्यंतरसुराणां सुषमदुःषमारकसंभविनां नरतिरश्चां च यथासंभवमायुर्मीयते एतस्माच्च परतोऽपि संख्येयकालोऽस्ति किंत्वनतिशयिनां असंव्यवहार्यत्वात्सर्षपाद्युपमयात्रैव वक्ष्यमाणत्वाच्च नेहोक्तः किं तर्ह्युपमामात्रप्रतिपादितानि पल्योपमादीन्येव तत्र पल्योपमसागरोपमेऽत्रैव वक्ष्यमाणस्वरूपे दशसागरोपमकोटाकोटिमाना त्ववसर्पिणी तावन्मानैवोत्सर्पिणी अनन्ता उत्सर्पिण्यः पुद्गलपरावर्त्ताः अनन्तास्ते अतीताद्धा तावन्मानैवानागताद्धा अतीतानागतवर्त्तमानकालस्वरूपाः सर्वाद्धेत्येषा पूर्वानुपूर्वी शेषभावना तु पूर्वोक्तानुसारतःसुकरैव यावत्कालानुपूर्वी समाप्ता ॥ टी० अनु० ॥

(९) सांप्रतं प्रागुद्दिष्टामेवोत्कीर्त्तनानुपूर्वीं विभणिषुराह–

से किं तं उक्कितणाणुपुव्वी २ तिविहो पण्णत्ता तं जहा–पुव्वानुपुव्वी पच्छानुपुव्वी अणानुपुव्वी । से किं तं पुव्वानुपुव्वी २ उसभे अजिए संभवे अभिणंदणे सुमती पउमप्पहे सुपासे चंदप्पहे सुविहो सीतले सेज्जंसे वासुपुज्जे विमले अणंते धम्मे संति कुंथु अरमल्लि मुणिसुव्वते नमी अरिट्ठनेमि पासे वद्धमाणे सेत्तं पुव्वानुपुव्वी । से किं तं पच्छानुपु

व्वी २ वद्धमाणे जाव उसभे सेतं पच्छाणुपुव्वी । २ से किं तं अणाणुपुव्वी २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए च उवीसगच्छगयाए सेढीए अण्णमण्णब्भासो दुरूवूणो सेत्तं अणाणुपुव्वी सेत्तं उक्कित्तणाणुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

से किं तमित्यादि । उत्कीर्त्तनं संशब्दनमभिधानमुच्चारणम तस्यानुपूर्वी अनुपरिपाटिः सा पूर्वानुपूर्व्यादिभेदेन त्रिविधा ! तत्र ऋषभः प्रथममुत्पन्नत्वात्पूर्वमुत्कीर्त्यते अनन्तरक्रमेण अजितादय इति पूर्वानुपूर्वी शेषभावना पूर्ववदत्राह—ननु-औपनिधिक्या द्रव्यानुपूर्व्या अस्याश्च को भेद उच्यते । तत्र द्रव्यानां विन्यासमात्रमेव पूर्व्यादिभावेन चिंतितमत्र तु तेषामेव तथैवोत्कीर्त्तनं क्रियत इत्येतावन्मात्रेण भेद इति भवत्वेवं किंत्वावश्यकस्य प्रस्तुतत्वादुत्कीर्तनमपि सामायिकाद्यध्ययनानामेव युक्तं किमित्यप्रक्रांतानां ऋषभादीनां तद्विहितमिति सत्यं किंतु सर्वव्यापकं प्रस्तुतशास्त्रमित्यादावेवोक्तं तद्दर्शनार्थमृषभादिसूत्रान्तरोपादानं भगवतां च तीर्थप्रणीतत्वात्तत्स्मरणस्य समस्तश्रेयःफलकल्पपादपत्वायुक्तं तन्नामोत्कीर्तनं तद्विषयत्वेनैवोक्तमुपलक्षणत्वादन्यत्रापि द्रष्टव्यमिति शेषभावितार्थं यावत्सेत्तमित्यादि निगमनम् ॥ अनु० टी० ॥

इदानीं पूर्वोद्दिष्टामेव गणनानुपूर्वीमाह—

से किं तं गणणाणुपुव्वी २ तिविहा पण्णत्ता तं जहा-पुव्वाणुपुव्वी पच्छाणुपुव्वी अणाणुपुव्वी १ एगो दससतं सहस्सं दससहस्साइं सतसहस्सं सतसहस्साइं कोडी दसकोडिओ कोडिसयं दसकोडिसयाइं सेत्तं पुव्वाणुपुव्वी से किं तं पच्छाणुपुव्वी २ दसकोडिसहस्साइं जाव एक्को-सेत्तं पच्छाणुपुव्वी । से किं तं अणाणुपुव्वी २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए दसकोडिसतगच्छगयाए सेढीए अन्नमन्नभासो दुरूवूणो सेत्तं अणानुपुव्वी सेत्तं गणनानुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

से किं तमित्यादि गणनं परिसंख्यानं एकद्वित्रीणि चत्वारि इत्यादि तस्य आनुपूर्वी परिपाटिर्गणनानुपूर्वी । अत्रोपलक्षणमात्रमुदाहर्तुमाह एगेत्यादि सुगमं । उपलक्षणमात्रं चेदमतोऽन्येपि संभविनः संख्याप्रकारा अत्र द्रष्टव्याः । उत्कीर्तनानुपूर्वी नाममात्रोत्कीर्तनमेव कृतं अत्र त्वेकादिसंख्याभिधानमिति भेदः सेत्तमित्यादि निगमनं।टी०अनु०।

अथ प्रागुद्दिष्टामेव संस्थानानुपूर्वीमाह—

से किं तं संठाणानुपुव्वी २ तिविहा पण्णत्ता तं जहा पुव्वाणुपुव्वी पच्छाणुपुव्वी अणाणुपुव्वी । से किं तं पुव्वाणुपुव्वी २ समचोरंसे निग्गोहमंडले सादी खुज्जे वामणे हुंडे सेत्तं पुव्वाणुपुव्वी। से किं तं पच्छाणुपुव्वी २ हुंडे जाव समचउरंसे सेत्तं पच्छाणुपुव्वी । से किं तं अणाणुपुव्वी २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए छगच्छगयाए सेढीए अन्नमन्नभासो दुरूवूणो सेत्तं अणाणुपुव्वी सेत्तं संठाणाणुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

(११)से किं तमित्यादि।आकृतिविशेषाः संस्थानानि तानि च जीवाजीवसंबंधित्वेन द्विधा भवंति तत्रेह जीवसंबंधिनी तत्रापि पंचेंद्रियसंबंधिनी वक्तुमिष्टत्तैतदाह(समचउरंसेत्यादि)तत्र समाः शास्त्रोक्तलक्षणाविसंवादिन्यश्चतुर्दिग्वर्तिन्यः अवयवरूपाश्चतस्रोऽस्रयो यत्र तत्समासांतप्रत्यये समचतुरस्रं संस्थानं तुल्यारोहे परिणाहः संपूर्णलक्षणोऽपि सांगोपांगावयवः स्वांगुलाष्टाधिकशतोच्छ्रयः सर्वसंस्थानप्रधानः पंचेंद्रियजीवशरीराकारविशेष इत्यर्थः । १ । नाभेरुपरि न्यग्रोधवन्मंडलं आद्यसंस्थानलक्षणयुक्तत्वेन विशिष्टाकारं न्यग्रोधमंडलं न्यग्रोधो वटवृक्षः यथा चायमुपरिवृत्ताकारतादिगुणोपेतत्वेन विशिष्टाकारो भवत्यधस्तु न तथा एवमेतदपीति भावः २ सह आदिना नाभेरधस्तनकायलक्षणेन वर्त्तते इति सादिनस्तु सर्वमपि संस्थानं आदिना सहैव वर्त्तते ततो निरर्थकं सादित्वविशेषणं सत्यं किं त्वत एव विशेषणवैकल्पप्रसंगादाद्यसंस्थानलक्षणयुक्त आदिरिह गृह्यते ततस्तथाभूतेन आदिना सह यद्वर्त्तते नाभेस्तूपरितनकाये आद्यसंस्थानलक्षणविकलं तत्सादीति तात्पर्यं ३ यत्र पाणिपादशिरोग्रीवं समग्रलक्षणपरिपूर्णं शेषं तु हृदयोदरपृष्ठलक्षणं कोष्ठलक्षणहीनं तत् कुब्जं ४ यत्र तु हृदयोदरपृष्ठं सर्वलक्षणोपेतं शेषं तु हीनलक्षणं तद्वामनं कुब्जविपरीतमित्यर्थः । यत्र सर्वेप्यवयवाः प्रायो लक्षणविसंवादिन एव भवंति तत्संस्थानं हुंडमिति ६ अत्र च सर्वप्राधान्यत्वात्समचतुरस्रस्य च प्रथमत्वं शेषाणां तु यथाक्रमं हीनत्वाद्द्वितीयादित्वमिति पूर्वानुपूर्वीत्वं शेषभावना पूर्ववदिति आह यदीत्थं संस्थानानुपूर्वी प्रोच्यते तर्हि संहननवर्णरसस्पर्शानुपूर्व्योऽपि वक्तव्याः स्युस्तथा च संस्थानुपूर्वीणामत्रैव विशीर्यते ततो निष्फल एव प्रागुपन्यस्तो दशविधत्वसंख्यानियम इति सत्यं किन्तु सर्वासामपि तासां वक्तुमशक्यत्वादुपलक्षणमात्रमेवायं सङ्ख्यानियम एतदनुसारेणाऽन्यान्या अप्येता अनुसर्त्तव्या इति तावल्लक्षयामः सुधिया त्वन्यथापि वाच्यं गम्भीरत्वात् परममुनिप्रणीतसूत्रविवक्षाया एवमुत्तरत्रापि वाच्यमित्यलं विस्तरेण ॥ अनु० ॥

(७) सामाचार्य्यापूर्वीविवक्षुराह—

से किं तं सामायारी आणुपुव्वी २तिविहा पण्णत्ता तं जहा पुव्वाणुपुव्वी पच्छाणुपुव्वी अणाणुपुव्वी। से किं तं पुव्वाणुपुव्वी २ इच्छा मिच्छा तहक्कारो आवस्सिआ य निसीहिआ आपुच्छणा य पडिपुच्छा छंदणा य निमंतणा उवसंपया य काले सामायारी भवे दसविहा सेत्ते पुव्वाणुपुव्वी, से किं तं पच्छाणुपुव्वी २ उवसंपया जाव इच्छागारो सेत्तं पच्छाणुपुव्वी । से किं तं अणाणुपुव्वी २ एआए चेव एगाइआए एगुत्तरिआए दसगच्छगयाए सेढीए अन्नमन्नभासो दुरूवूणो सेत्तं अणाणुपुव्वी सेत्तं सामायारी आणुपुव्वी ॥ अनु० मू० ॥

(सामाचारीव्याख्यानं तु स्वस्थान एव करिष्यते) इह धर्म्मस्यापरोपतापमूलत्वादिच्छाकारस्याज्ञा बलाभियोगे

लक्षणपरोपतापवर्त्तकत्वात्प्राधान्यात्प्रथममुपन्यासः अपरोपतापकेनापि कथंचित् स्खलने मिथ्यादुष्कृतं दातव्यमिति तदनन्तरं मिथ्याकारस्य एतौ च गुरुवचनप्रतिपत्तावेव ज्ञातुं शक्यौ गुरुवचनं तथाकारकरणेनैव सम्यक् प्रतिपन्नं भवतीति तदनन्तरं तथाकारस्य प्रतिपन्नगुरुवचनेन चोपाश्रयाद्बहिर्निर्गच्छता गुरुपृच्छापूर्वकं निर्गतव्यमिति । तथाकारानन्तरं तत्पृच्छारूपा आवश्यकबहिर्निर्गतेन च नैषेधिकीपूर्वकं पुनः प्रवेष्टव्यमिति तदन्तरं नैषेधिक्या उपाश्रयप्रविष्टेन च गुरुमापृच्छ्य सकलमनुष्ठेयमिति तदनन्तरमापृच्छनायाः आपृष्टे च निषिद्धेन पुनः प्रष्टव्यमिति तदनन्तरं प्रतिपृच्छनायाः प्रतिप्रश्ने चानुज्ञातेनाशनाद्यानीयं तत्परिभोगाय साधव उत्साहनीया इति तदनन्तरं छन्दनायाः एषा च गृहीत एवाशनादौ स्यादगृहीते तु निमन्त्रणैवेति तदनन्तरं निमंत्रणायाः इयं च सर्वाऽपि निमन्त्रणापर्यंता सामाचारी गुरूपसंपदमन्तरेण न ज्ञायते इति तदनन्तरमुपसम्पद उपन्यास इति पूर्वानुपूर्वीत्वसिद्धिरिति शेषं पूर्ववदिति ॥ ॥ अनु० टी० ॥

(१२) अथ भावानुपूर्वीमाह—

से किं तं भावाणुपुव्वी २ तिविहा पण्णता तं जहा पुव्वाणुपुव्वी पच्छाणुपुव्वी अणाणुपुव्वी । से किं तं पुव्वाणुपुव्वी २ उदइए उवसमिए खइए खओवसमिए पारिणामिए सन्निवाइए सेत्तं पुव्वाणुपुव्वी । से किं तं पच्छाणुपुव्वी २ संनिवाइए जाव उदइए सेत्तं पच्छाणुपुव्वी । से किं तं अणाणुपुव्वी २ एआए चेव एगाइआए एगुतरिआए छगच्छगयाए सेढीए अन्नमन्नब्भासो दुरूवूणो सेत्तं अणाणुपुव्वी सेत्तं भावाणुपुव्वी सेत्तं आणुपुव्वी आणुपुव्वित्ति पदं समत्तं अनु० मू० ॥

से किं तमित्यादि इह तेन रूपेण भवनानि भावाः वस्तुपरिणामविशेषाः औदयिकादयः अथवा तेन २ रूपेण भवन्तीति भावास्त एव, यद्वा भवन्ति तैस्तेभ्यस्तेषु वा सत्सु प्राणिनस्तेन २ रूपेणेति भावा, यथोक्ता एव तेषामानुपूर्वी परिपाटिर्भावानुपूर्वी औदयिकादीनां तु स्वरूपं पुरस्तात्प्रत्यक्षेण वक्ष्यते अत्र च नारकादिगतिरौदयिका भावा इति वक्ष्यते तस्यां च सत्यां शेषा भावाः सर्वेऽपि यथासम्भवं प्रादुर्भवन्तीति शेषभावाधारत्वेन प्रधानत्वादौदयिकस्य प्रथममुपन्यासस्ततश्च शेषभावपञ्चकस्य मध्ये औपशमिकः स्तोकविषयत्वात् स्तोकतया प्रतिपादयिष्यत इति तदनन्तरमौपशमिकस्य ततो बहुविषयत्वात् क्षायिकस्य ततो बहुतरविषयत्वात् क्षायोपशमिकस्य ततो बहुतरविषयत्वात्पारिणामिकस्य ततोऽप्येषामेव भावानां द्विकादिसंयोगसमुत्थत्वात्सान्निपातिकस्योपन्यास इति पूर्वानुपूर्वीक्रमसिद्धिरिति। शेषं पूर्वोक्तानुसारेण भावनीयं तदेवमुक्ताः प्रागुद्दिष्टा दशाप्यानुपूर्वीभेदाः तद्भणने चोपक्रमप्रथमभेदलक्षणा आनुपूर्वी समाप्ता ॥ अनु० टी० ॥

आणुमाणिय—आनुमानिक–त्रि० अनुमानादागतः ठक् स्त्रियां ङीप्। अनुमानप्राप्ते, १ युक्तिसिद्धे २ व्याप्तिविशिष्टलिङ्गज्ञानादवगते अनुमिते पदार्थे। यथा धूमदर्शनात् वह्निरनुमीयते स च वह्निः स्वव्याप्यविशिष्टधूमज्ञानेनावगत इति तस्य तथात्वम् । अनुमानमात्रेणावगम्ये वेदे वाचकशब्दशून्ये सांख्यमतसिद्धे ३ प्रधाने ॥न०॥

आणुमासिय—आनुमाष्य–त्रि० अनुमाषं भवः परिमुखा० ञ्य० माषस्य पश्चाद्भवादौ, वाच० ॥

आणुलोम्म-आनुलोम्य-न०–अनुलोमस्य भावः कर्म वा ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् अनुक्रमे, वाच० ॥

आणुवंस–आनुवंश्य–त्रि०–अनुवंशं भवः परिमुखा० ञ्य० वंशवृत्तस्य पश्चाद्भवादौ वाच० ॥ ७३० ॥

आणेज्ज—आनेय–त्रि आ+नी–कर्मणि यत्। देशाद्देशान्तरमानेतव्ये १ घटादौ, वैश्यकुलात् विप्रतो भ्राष्ट्राद्वा आनेतुं योग्ये दक्षिणाऽग्नौ पुं० । आनेयो घटादिर्वैश्यकुलादेरानीतो दक्षिणाग्निश्च सि० कौ० वाच० ॥

आणोह—आज्ञौघ–पुं० सम्यग्दर्शनविकले आज्ञामात्रे, आणोहे णाणंता मुक्का गेवेज्ज गेसु उ सरीरा ॥ आज्ञाया आप्तोपदेशस्यौघः सामान्यमाज्ञौघः सम्यग्दर्शनविकलमाज्ञामात्रमित्यर्थः । तेन सताऽपीति गम्यमनन्तानि अनन्तसंख्यानि मुक्तानि त्यक्तानीति ॥ पंचा० ॥

आतं (यं) क—आतंक—पुं० तकि कृच्छ्रजीवने आतंकनमातंकः आ—तकि-घञ्–कृच्छ्रजीवने, (दुःखे) आचा० नरकादिदुःखे च । आचा० ॥ तच्च द्विविधं। शारीरं मानसं च तत्राद्यं कटुकक्षारशस्त्रगण्डलूतादिसमुत्थं । मानसं प्रियविप्रयोगाप्रियसंप्रयोगेप्सितालाभदारिद्र्यदौर्मनस्यादिकृतम् ॥ आचा० ॥ यदिवाऽऽतंको द्वेधा द्रव्यभावभेदात् स चातंकदर्शिशब्दे। रोगे,॥ स्था० ॥ उत्त० ॥ को०। अनु० ॥ आङिति सर्वात्मप्रदेशाऽभिव्याप्त्या तंकयंति कृच्छ्रजीवितमात्मानं कुर्वन्तीत्यातंकाः सद्योघातिनि रोगविशेषे, ॥ उत्त० ॥ "आयङ्को जरमाइ" आतंको ज्वरादिः सद्योघाती रोगः ॥ पं० व० ॥ उत्त० ॥ आसुघाई० आतंकः,, ॥ आव० ॥ स्था० ॥ पं० सू० ॥ आ० चू० ॥ जी० ॥ उत्त० ॥ ॥ प्रव० ॥ राज० ॥ आ० म० प्र० ॥ दश० ॥ " आतंका विविहा फुसंति" आतंका रोगपरीषहाः स्पृशंतीति ॥ उत्त०॥ आतंकः कृच्छ्रजीवितकारी ज्वरादिक इति ॥ भ० ॥ "उयाहुते आतंका फुसंति" आतंका आशुजीवितापहारिणः शूलादयो व्याधिविशेषाः स्पृशान्त्यभिभवंति पीडयंतीति ॥ आचा० ॥ उत्त० ॥ भ० ॥ ज्ञा० ॥ सूत्र० ॥ स्था० ॥ "दीहकालियणं रोगातंकेण" आतंकः कृच्छ्रजीवितकारी सद्योघाती शूलादिरिति ॥ स्था० ॥ ज्ञा० ॥ प्रश्न० ॥ आतङ्कः सद्योघातिनः शूलादिका रोगा इति ॥ संथा० ॥ भ०॥ "आयंके से वहाय होइ" आतङ्कः सद्योघाती विशूचिकादिको रोगस्तस्य गृहिणो धर्मबन्धुरहितस्य वधाय विनाशाय भवतीति ॥ दश० ॥

ते चोत्तराध्ययने दर्शिता यथा—

अरइ गंडं विसूइया आयंका विविहा फुसंति ते विवडई विद्धंसइ ते सरीरयं समयं गोयम मा पमायए ॥ उत्त० मू० ॥

हे गौतम ! ते तव विविधाः नानाप्रकारा आतङ्का रोगाः शरीरं स्पृशंति ते केचन आतङ्का अरतिश्चतुरशीतिविधिवातोद्भूतचित्तोद्वेगो वातप्रकोप इत्यर्थः । गण्डं रुधिरप्रकोपोद्भूतस्फोटकः । विशूचिका अजीर्णोद्भूतवमना-

ध्मानविरेचादि सद्योमृत्युकृत् रुक् इत्यादयो रोगा आत-
ङ्का देहं पीडयन्ति तैः रोगैः पीडिते शरीरे सति ध-
र्माराधनं दुष्करन्ते शरीरं रोगातिभूतं सत् विपतति-
विशेषेण वलापचयात् नश्यति पुनः शरीरं ते तव वि-
ध्वंसते जीवमुक्तं सत् विशेषेण अधः पतति अत्र सर्वत्र
यद्यपि ते तव इत्युक्तं गौतमे च केशपाण्डुरत्वादि इ-
न्द्रियाणां हानिश्च न संभवति तथापि तन्निश्रया अपर-
शिष्यादिवर्गप्रतिबोधार्थं उक्तं दोषाय न भवति तथा च
प्रमादो न विधेयः ॥ उत्त० ॥ टी० ॥ रोगा अकालमहा-
व्याधय आतङ्कास्त एव सद्योघातिन इति ॥ औप० ॥
आतङ्करोगयोर्विशेषो निशीथचूर्णौ यथा—स्यात् केरिसो
रोगो केरसो वा आतङ्कस्तत उच्यते ॥ गाहा ॥

गंडी कोढं खइयादीरोगा कासादीतो तु आतंको ।
दीहरुया वा रोगा आतङ्को आसुघाती य ॥१९५॥

गण्डमस्यास्तीति गंडी गंडमालादि । आदिसद्दातो सि-
ली एतासु णियं गिलाणिमादी रोगो कासो आदिस-
द्दातो सासो मूलं स अतिरक्तपमादी आतंको अहवा
सव्वो जो दीहकालितो सो रोगो जो पुण आसुघाती
वि सिग्घं मारेति सो आतंको ॥ नि० चू० ॥ आतंको ज्व-
रादिस्तद्योगादातंकिनोऽप्यातंका । आतंकिनि, ॥ पिंड० ॥ सं-
तापे; सन्देहे, मुरजशब्दे, भये च ॥ वाच० ॥

आतं (यं) कदंसि (न्)—आतंकदर्शिन्—पुं०तकि कृच्छ्र-
जीवने आतङ्कनमातङ्कः कृच्छ्रजीवनं दुःखं तच्च द्विवि-
धम् शारीरं मानसं च । तत्राद्यं कटुकक्षारशस्त्रगण्डलू-
तादिसमुत्थं। मानसं प्रियसंप्रयोगेप्सितालाभदारिद्र्यदौर्म-
नस्यादिकृतं । एतदुभयमातंकं पश्यति तच्छीलश्चेत्या-
तङ्कदर्शी । अवश्यमेतदुभयमपि दुःखमप्यापततीत्येवं ज्ञा-
तार, । (तथा चाचाराङ्गे वायुकायसमारम्भमधिकृत्य)

आयंकदंसी अहियंतिणच्चा,, ॥ आचा० ॥

अवश्यमेतदुभयमपि दुःखमापतति मय्यनिवृत्तवायुकायस-
मारंभे ततश्च तद्वायुकायसमारंभणमातङ्कहेतुभूतमहितमि-
ति ज्ञात्वैतस्मान्निवर्तते प्रभुर्भवतीति यदि वातङ्को द्वेधा
द्रव्यभावभेदात्तत्र द्रव्यातंके इदमुदाहरणं जंबूदीवे दीवे
भारहे वासंमि अत्थि सुपसिद्ध बहुणयरगुणसमिद्धं रा-
यगिहं णाम णयरंति तत्थासिगरुयदरियारिमद्दणो भुय-
णनिग्गयपयावो अभिगयजीवाजीवो रायाणाभेणजियस-
त्तू अणवरयसंवेगभाविओ धम्मघोसयामूले सो अन्नया-
कयाई पमाइणं पासए सेहं चोइज्जं तमभिक्खं अवरा-
हंतं पुणो विकुणमाणं तस्स हि पट्टं राया सेसाणए र-
क्खणट्ठाए आयरियाणुण्णाए आणावइ सोउणिय य पुरि-
सेहिं तिव्वुक्कडदव्वेहिं संधिय पुव्वं ताहिं खारं पक्खित्तो ज-
त्थ णरो णवरं दोगोहमेत्तकालेण णिज्जस्सयं ससोणियं अ-
ट्ठि य सेसत्तण मुवेइ दो ताहे पुव्वकए पुरिसे आणावाए
नहिं एया एगं गिहत्थवेसं वीयं पासंडिणेवत्थं पुव्वं
वि य सिक्खवियते पुरिसे पुच्छए तओ राया को वव-
हारं एसि भणंति आणं अइक्कमइ पासंडिओ जहुत्तेण
वट्टइ अत्तणो य आयारे पक्खिवह खारमज्झे खित्ता
गोदोहमेत्तस्स दट्ठूण ट्ठिव संसे ते पुरिसे अलियरोस-
रत्ततच्छो सेहं अलोयंतो रायाता भणइ आयरियं तुम्ह
वि कोवि पमादी सासेमि य तं पि णत्थि भणइ गुरू जइ
होहि तो साहे तुम्हे वि य तस्स जाणिहिह सेहो गए
णिवंमि भणइ ते साहुणो उण पुण तिहा हं पमायसीलो-
तुम्हं सरणागओ धणियं जइ पुण होज्ज पमाओ पुणो
ममं सब्भावरहियस्स तुम्हं गुणेहिं सुविहियतो सावगर-
क्खसामुच्चो आयंकभओ विग्गो ताहे सो णिच्चओ जुओ
जाओ कोवियमतीए समए रएणा सरिसाविओ पच्छा
दव्वायंकादंसी अत्ताणं सव्वहा णिपत्तेइ अहियारंभा उ
सया जह सीसे धम्मघोसस्स । भावातंकादर्शी तु नर-
कतिर्यग्मनुष्यामरभवेषु प्रियविप्रयोगादिशारीरमानसातंक-
भीत्या न प्रवर्तते वायुसमारंभे । अपि त्वहितमेतद्वायुसमारं-
भणमिति मत्वा परिहरति ॥ आचा० ॥

आयंकदंसी न करेइ पावं ॥ आचा० ॥

आतंको नरकादिदुःखं तद्द्रष्टुं शीलमस्येत्यातंकदर्शी
स पापं पापानुबन्धि कर्म न करोति उपलक्षणार्थत्वान्न का-
रयति नानुमन्यत इति ॥ आचा० ॥ टी० ॥

आतं (यं) कविवच्चास—आतंकविपर्यास—पुं० आगाढे अ-
नागाढकरणे, । आयंकविवच्चासो नाम आगाढे अहिद्दट्ठाइ
अणागाढं करेइत्ति ॥ पं० चू० ॥

आतं (यं) कसंपओगसंपउत्त—आतंकसंप्रयोगसंप्रयुक्त—त्रि०
आतंको रोगस्तस्य सम्प्रयोगः संबन्धस्तेन संप्रयुक्तः
संबन्धो यः स तथा आतंकसंबन्धे, आतंकसंपओग-
संपउत्ते तस्स विप्पओगसतिसमण्णागए यावि भवइ
(अयं चार्तध्यानस्य तृतीयो भेदस्तद्वक्तयताऽऽर्त्तध्यान-
शब्दे) ॥ स्था० ॥ ग० ॥ औप० ॥

आतं (यं) कि (न्) आतंकिन्—पुं० रोगिणि,॥ स्था० ॥

आतं (यं) चणिया—आतंचनिका—स्त्री० कुंभकारभाजने,
"आयंचणिओदएणं गताइं परिसिंचमाणे विहरइ आयंचणि-
ओदएणंति—इह टीका व्याख्या । आतंचनिकोदकं कुंभ-
कारस्य भाजने स्थितं तेमनाय मृन्मिश्रं जलं । तेनेति
॥ भ० ॥

आतं (यं) तकर—आत्मान्तकर—पुं० आत्मनोऽन्तमवसानं
भवस्य करोतीत्यात्मान्तकरः । प्रत्येकबुद्धादिके, ॥ स्था० ॥
आत्मनोऽन्तं मरणं करोतीत्यात्मान्तकर। आत्मवधके ॥ स्था.॥
आयंतकरे णाममेगे णो परंतकरे ॥ स्था० ॥

आतं (यं) तम—आत्मतम—पुं० आत्मानं तमयति खेदय-
तीत्यात्मतमः। आचार्यादिके आत्मखेदयितरि, आत्मैव तमो-
ऽज्ञानं क्रोधो वा यस्य स आत्मतमाः । अज्ञानात्मनि, क्रो-
धात्मनि च ॥ स्था० टी० ॥ आयंतमे नाममेगे णो
परंतमे ॥ स्था० ॥ मू० ॥

आतं (यं) दम—आत्मदम—पुं० आत्मानं दमयति शम-
वन्तं करोति शिक्षयति, वेत्यात्मदमः। आचार्य्ये, अश्वद-
मकादौ च ॥ "आयंदमे णाममेगे णो परंदमे" ॥ स्था० ॥

आतं (यं) व—आताम्र—त्रि० ईषद्रक्ते, ॥जं ॥ औप०॥"आ-
यंवतलिणसुइरुइल निद्धनक्खा । आताम्रा ईषद्रक्तास्तलि-
नाः प्रतलाः शुचयः पवित्रा रुचिरा दीप्ताः स्निग्धा अ-

रुहा नखाः कररुहा येषान्ते आताम्रतलिनशुचिरु-रचिरस्निग्धनखाः ॥ जी० ॥

आतं (यं) बज्झयण—आताम्राध्ययन—न० सूर्य्यस्याग्रमहिष्या आताम्राया वक्तव्यताप्रसिद्धे ज्ञाताधर्मकथाया द्वितीयश्रुतस्कंधसप्तमवर्गस्य द्वितीयेऽध्ययने, ॥ ज्ञा०॥

आतं (यं) भरि—आत्मम्भरि—त्रि० आत्मानं विभर्त्ति भृ० खि-मुम्-च उप० स० स्वोदरमात्रपूरके,।देवतातिथ्यानादरेणात्मपोषकत्वात्तस्य तथात्वम् "आत्मम्भरिस्त्वं पिशितैर्नराणाम्—भट्टिः ॥ वाच० ॥ आत्मानं विभर्ति पुष्णातीति आत्मम्भरिः। स्वार्थकारके,॥ स्था० ॥ "आयंभरे णाममेगे णो परंभरे" ॥ स्था० ॥ टी० ॥ आत्मम्भरिः प्राकृतत्वादायंभरे इति ॥ स्था० ॥

आत (य) कम्म-(न्)-आत्मकर्मन्—त्रि० ६ त०। आत्मनः स्वस्य कर्त्तव्ये कार्य्ये, आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः रघुः ॥ वाच० ॥ ज्ञानावरणादिके आत्मकृतकर्मणि ॥ भ० ॥ किं आयकम्मणा उववज्जंति परकम्मणा उववज्जंतीति ॥ भ० ॥

आत (य) गवेसय—आत्मगवेषक—त्रि० आत्मानं कर्म्ममलापहारेण शुद्धं गवेषयतीत्यात्मगवेषकः ॥ उत्त०॥ आत्मानं कर्म्मविगमाच्छुद्धस्वरूपं गवेषयति कथमयमित्थंभूतो भवेदित्यन्वेषयते यः स आत्मगवेषकः । कर्म्मविगमाच्छुद्धस्वरूपस्यात्मनोऽन्वेषके, ॥ उत्त० ॥ "सहिए आयगवेसए स भिक्खू" ॥उत्त०॥

आत (य) गय—आत्मगत—त्रि० आत्मनि गतमात्मगतम्। आत्मगे, सूत्र० ॥

संलोकणिज्जमणगारं आयगयं निमंतणे णाहंसु ॥

॥ सूत्र० ॥

संलोकनीयं संदर्शनीयमाकृतिमन्तं कंचनानगारं साधुमात्मनि गतमात्मगतमात्मज्ञमित्यर्थ इति ॥ टी० सूत्र० ॥

आत (य) गुत्त—आत्मगुप्त—त्रि० आत्मा शरीरं आत्मशब्दस्य शरीरवचनस्यापि दर्शनात् उक्तं हि "धर्मधृत्यग्निधीन्द्वर्कस्त्वक् तत्त्वसूर्य्यदेहेषु।शीलानिलमनोयत्नकवीर्येष्वात्मनः स्मृतिरिति ॥ तेन गुप्त आत्मगुप्तो यतस्ततः करचरणादिविक्षेपकृत् इतस्ततः करचरणादिविक्षेपके यद्वा गुप्तो रक्षितोऽसंयमस्थानेभ्य आत्मा येन स तथा ॥ उत्त० ॥ असंयमस्थानेभ्यो रक्षितात्मनि,मनोवाक्कायैरात्मा गुप्तो यस्य स आत्मगुप्तः मनोवाक्कायगुप्ते, ॥ सूत्र० ॥ इन्द्रियेण इन्द्रियात्मना गुप्त आत्मगुप्तः ॥ आचा० ॥ आत्मना मनोवाक्कायरूपेण गुप्त आत्मगुप्तः॥मनोवाक्कायात्मना गुप्ते, "आयगुत्ते सयावीरे" ॥ सूत्र० ॥ आयगुत्ते सयादंते, ॥ सूत्र० ॥

(आत्मगुप्तस्य फलमाह सूत्रकृताङ्गे)

कडं च कज्जमाणं च आगमिस्सं च पावगं।

सव्वं तं णाणुजाणंति आयगुत्ता जिइंदिया ॥ सूत्र० ॥

साधूद्देशेन यदपरैरनार्यकल्पैः कृतमनुष्ठितं पापकं कर्म तथा वर्त्तमाने च काले क्रियमाणं तथा ऽऽगामिनि च काले यत्करिष्यते तत्सर्वं मनोवाक्कायकर्मभिर्नानुजानन्ति नानुमोदन्ति तदुपभोगपरिहारेणेति भावः। यद्यप्यात्मार्थं पापकं कर्म परैः कृतं क्रियते करिष्यते च तद्यथा शत्रोः शिरश्छिन्नं छिद्यते छेत्स्यते वा तथा चौरो हतो हन्यते हनिष्यते वा इत्यादिकं परानुष्ठानं नाऽनुजानंति न च बहु मन्यंते। तथाहि । यदि परः कश्चिदशुद्धेनाहारेणोपनिमंत्रयेत्तमपि नानुमन्यंत इति । क एवंभूता भवंतीति दर्शयति । आत्माऽकुशलमनोवाक्कायनिरोधेन गुप्तो येषां ते तथा जितानि वशीकृतानि इंद्रियाणि श्रोत्रादीनि यैस्ते तथा एवंभूताः पापकर्म नाऽनुजानंतीति स्थितं ॥ सूत्र० टी० ॥

गुप्तात्मन्—त्रि०—गुप्तोऽसंयमस्थानेभ्यो रक्षित आत्मा येन स गुप्तात्मा प्राकृतत्वाद्विपर्य्ययः असंयमस्थानेभ्यो रक्षितात्मनि,॥उत्त०॥ आत्मना गुप्तः स्वशक्त्यैव रक्षिते लताभेदे स्त्री० तस्याः स्पर्शने हि अतिकण्डूयनं दुःखं भवति तद्भयाच्चान्यैर्न सा स्पृश्यत इति तस्या आत्मगुप्तत्वम्॥ वाच० ॥

आत (य) च्चाइ (न्)—आत्मत्यागिन्—त्रि०—आत्मानं देहं त्यजति—त्यज्—घिनुण्—आत्मघातिनि, ॥ ॥ वाच० ॥

आत (य) छट्ठवाइ (न्)—आत्मषष्ठवादिन्—पुं०—आत्मा षष्ठो येषान्तान्यात्मषष्ठानि भूतानि विद्यन्त इत्येवं वादिनि सांख्यादौ, सांप्रतमात्मषष्ठवादिमतं पूर्वपक्षयितुमाह—सूत्रकृताङ्गे—

संति पंचमहाभूया इह मेगेसि आहिया ॥

आयच्छट्ठो पुणो आहु आया लोगे य सासए ॥ सूत्र मू० ॥

संति विद्यंते पंचमहाभूतानि पृथिव्यादीनि इहास्मिन् संसारे एकेषां वेदवादिनां सांख्यानां शैवाधिकारिणां च एतदाख्यातमाख्यातानि च भूतानि ते च वादिन एवमाहुरेवमाख्यातवंतः। यथा। आत्मषष्ठानि आत्मा षष्ठो येषां तानि आत्मषष्ठानि भूतानि विद्यंत इति । एतानि चात्मषष्ठानि भूतानि यथान्येषां वादिनामनित्यानि तथा नामीषामिति दर्शयति। आत्मा लोकश्च पृथिव्यादिरूपः शाश्वतोऽविनाशी । तत्रात्मनः सर्वव्यापित्वादमूर्तत्वाच्चाकाशस्येव शाश्वतत्वं पृथिव्यादीनां च तद्रूपाप्रच्युतेरविनश्वरत्वमिति ॥ सूत्र० टी० ॥स्कं०-१ अ०-१॥

शाश्वतत्वमेव भूयः प्रतिपादयितुमाह—

दुहओ ण विणस्संति नो य उप्पज्जए असं।

सव्वे वि सव्वहा भावा नियतो भावमागया ॥ सूत्र०॥

ते आत्मषष्ठाः पृथिव्यादयः पदार्था उभयत इति निर्हेतुकसहेतुकविनाशद्वयेन न विनश्यंति । यथा बौद्धानां स्वत एव निर्हेतुको विनाशः। तथा च तेऊचुः। "जातिरेव हि भावानां विनाशे हेतुरिष्यते ॥ यो जातश्च न च ध्वस्तो नश्येत्पश्चात्स केन च ॥ १ ॥ यथा च वैशेषिकाणां लकुटादिकारणसान्निध्ये विनाशः सहेतुकस्तेनोभयरूपेणापि विनाशेन लोकात्मनोर्न विनाश इति तात्पर्यार्थः। यदि वा (दुहउत्ति) द्विरूपादात्मनः स्वभावाच्चेतनाचेतनरूपान्न विनश्यतीति । तथाहि । पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशानि स्वरूपापरित्यागतया नित्यानि । न कदाचिदनीदृशं जगदिति कृत्वा आत्मापि नित्य एव कृतकत्वादिभ्यो हेतुभ्यः। तथा चोक्तं। "नैनं छि-

दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ॥ न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतः" ॥ १ ॥ अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमविकार्यो-ऽयमुच्यते ॥ नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥५॥ एवं च कृत्वा नासदुत्पद्यते सर्वस्य सर्वत्र सद्भावादसति च कारकव्यापाराभावात् सत्कार्यवादः । यदि वा असदुत्पद्येत खरविषाणादेरप्युत्पत्तिः स्यादिति । तथा चोक्तं "असदकरणादुपादानग्रहणात्सर्वसंभवाभावात् । शक्तस्य शक्यकरणात्कारणभावाच्च सत्कार्यं" । एवं च कृत्वा मृत्पिण्डेऽपि घटोऽस्ति तदर्थिनां मृत्पिण्डोपादानात् । यदि वाऽसदुत्पद्येत ततो यतः कुतश्चिदेवस्यादावश्यमेतदर्थिना मृत्पिंडोपादानमेव क्रियते इत्यतः सदेव कारणे कार्यमुत्पद्यत इति । एवं च कृत्वासर्वेऽपि भावाः पृथिव्यादय आत्मषष्ठा नियतिभावं नित्यत्वमागता नाभावरूपतामभूत्वा च भावरूपतां प्रतिपद्यन्ते आविर्भावतिरोभावमात्रत्वादुत्पत्ति विनाशयोरिति तथाचाभिहितं । "नासतो जायते भावो नाभावो जायते सत" इत्यादि । तस्योत्तरं निर्युक्तिकृदाह । "को वेए इत्यादि प्राकन्येव गाथा" सर्वपदार्थनित्यत्वाभ्युपगमे कर्तृत्वपरिणामो न स्यात्ततश्चात्मनोऽकर्तृत्वे कर्मबंधाभावस्तदभावाच्च को वेदयति न कश्चित्सुखदुःखादिकमनुभवतीत्यर्थः एवं च सति कृतनाशः स्यात् । तथा असतश्चोत्पादाभावे येयं मया आत्मनः पूर्वभावपरित्यागे-नापरभावोत्पत्तिलक्षणा पंचधा गतिरुच्यते सा नस्यात् ततश्च मोक्षगतेरभावाद्दीक्षादिक्रियानुष्ठानमनर्थकमापद्यते । तथाऽप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावत्वेन त्वात्मनोदेवमनुष्यगत्यागती तथा विस्मृतेरभावात् जातिस्मरणादिकं वा न प्राप्नोति । यथोक्तं सदैवोत्पद्यते तदप्यसत् । यतो यदि सर्वथा सदेव कथमुत्पादः । उत्पादश्चेत्तर्हि सर्वदा सदिति । तथाचोक्तं । "कर्मगुणव्यपदेशाः प्रागुत्पत्तेर्न संति यत्तस्मात् ।कार्यमसद्विज्ञेयं क्रियाप्रवृत्तेश्च कर्तृणां"तस्मात्सर्वपदार्थानां कथंचिन्नित्यत्वं सदसत्कार्यवादश्चेत्यवधार्यं । तथाचाभिहितं । "सर्वव्यक्तिषु नियतं क्षणे क्षणेऽन्यत्वमथ च न विशेषः । सत्यश्चित्यपचित्योराकृतिजातिव्यवस्थानादिति" । तथा । "नान्वयः स हि भेदत्वान्न भेदोऽन्वयवृत्तितः ॥ मृद्भेदद्वयसंसर्गवृत्तिजात्यंतरं घटः" ॥ १ ॥ ॥ सूत्र० टी० ॥ स्कं० १ । अ० १

आत (य) जम्म (न्)—आत्मजन्मन्—पुं०—आत्मनो जन्म यस्य । अपत्ये, ॥ वाच० ॥

आत (य) जस (स्)—आत्मयशस्—न०—आत्मसंविधिनि यशसि, यशोहेतुभूते संयमे, "च जीवा किं आयजसेणं उववज्जंति, ॥ भ० ॥

(आयजसेणं ति) आत्मनः संबंधि यशो यशो हेतुत्वाद्यशः संयम आत्मयशस्तेन (आयजसं उवजीवंति त्ति,) आत्मयश आत्मसंयममुपजीवन्त्याश्रयन्ति विदधतीत्यर्थः ॥ ॥ भ० टी० ॥

आतजाइ (न्)—आत्मयाजिन्—पुं० आत्मानं ब्रह्मरूपेण कर्मकरणादिकं भावयन् यो न यजते । यज्-णिनि । "ब्रह्मार्पणं ब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम्" इत्युक्तरूपभावनया ज्योतिष्टोमादिकर्म कर्तरि आरुरुक्षोर्ब्रह्मनिष्ठे, कर्म्मयोगिनि, सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥ समं पश्यन्नात्मयाजी स्वाराज्यमधिगच्छतीति" मनूक्तेरात्मतया सर्वभूतदर्शिनि च ॥ वाच० ॥

आत (य) जोगि (न्)—आत्मयोगिन्—पुं० आत्मनो योगः कुशलमनःप्रवृत्तिरूप आत्मयोगः स यस्यास्ति । सदा धर्मध्यानावस्थिते ॥ सूत्र० ॥

आत (य) जोणि—आत्मयोनि—पुं० आत्मा योनिर्निरस्य । चतुर्मुखे ब्रह्मणि, शिवे, मनोभवे, प्रहर्त्तुमभ्युद्यतमात्मयोनिम्—कुमा० विष्णौ च आत्मयोनिः स्वयंजातः विष्णुस० आत्मैव योनिरुपादानकारणम् नान्यदिति, भाष्योक्तेःविष्णोः स्त्रीत्वमपि ॥ वाच० ॥

आत (य) ज्झाण—आत्मध्यान—आत्मनो ध्यानम् योगविशेषः । आत्मसाक्षात्कारसाधने मानसवृत्तिभेदे ॥ वाच० ॥

आत (य) ह (अप्पणट्ठ)—आत्मार्थ—पुं० आत्माहिते, ॥ आचा० ॥ आत्मनोऽर्थ आत्मार्थः । ज्ञानदर्शनचारित्रेषु आत्मनो हितम्प्रयोजनमात्मार्थः । चरित्रानुष्ठाने ॥ आचा० ॥

आयतट्ठ—आयतार्थ—पुं०—आयतोऽपर्य्यवसानान्मोक्ष एव स चासावर्थश्चायतार्थः ।मोक्षात्मके प्रयोजने, आयतो मोक्षोर्थः प्रयोजनं यस्य सः । मोक्षप्रयोजनके दर्शनादिके, ॥ आचा० ॥ आत्मनिमित्ते,—अप्पणट्ठा परट्ठा वा आत्मार्थमात्मनिमित्तमिति ॥ दश० ॥

(आत्मार्थश्चावश्यमुपासनीयस्तथा चाचाराङ्गे) अप्पं च खलु आउयं इह मेगेसिं माणवाणं तं जहा सो य परिणाणेहिं परिहायमाणेहिं चक्खुपरिणाणेहिं परिहायमाणेहिं घाणपरिणाणेहिं परिहायमाणेहिं रसणपरिणाणेहिं परिहायमाणेहिं फासपरिणाणेहिं परिहायमाणेहिं अभिकंतं च खलु वयं सपेहाए तम्रो से एगदा मूढभावं जणयंति जेहिं वासद्धिं संवसति ते वि णं एगदा णियगा पुव्वं परिवयंति सो वि ते णियए पच्छा परिव्वएज्जा णालं ते तव ताणाए वासरणाए वा तुमं पि तेसिं णालं-ताणाए वासरणाए वा से ण हासाए ण किड्डाए ण रत्तीए वा विभूसाए इच्चेवं समुट्ठिए अहो विहाराए अतरं च खलु इमं एसेहाए धीरे मुहुत्तमवि णो एगे पमायए वयो अच्चेति जोव्वणं च जीविए इह जे पमत्ता से हंता छेत्ता भेत्ता लुंपित्ता उद्दवित्ता उत्तासइत्ता अकडं करिस्सामित्ति मण्णमाणो जेहिं वासद्धिं संवसति ते वाणं एगया णियगा पुव्विं पोसंति सो वि ते णियगे पच्छा पोसेज्जा णालं ते तव ताणाए वा सरणाए वा तु ॥ आचा०अल्पंस्तोकश्चशब्दोऽधिकवचनः ॥ खल्ववधारणे आयुरिति भवस्थितिहेतवः कर्म्मपुद्गला इहेति संसारे मनुष्यभवे चैकेषां केषांचिदेव मानवानां मनुजानामिति पदार्थो वाक्यार्थस्त्विहास्मिन् संसारे केषांचिन्मनुजानां क्षुल्लकभवोपलक्षितांतर्मुहूर्तमात्रमल्पं स्तोकमायुर्भवति चशब्दादुत्तरोत्तरसमयादिवृद्ध्या पल्योपमत्रयावसानेऽप्यायुषि तत्र खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्संयमजीवितमल्पमेवेति ॥ आचा० टी० ॥

येऽपि दीर्घायुष्कस्थितिका उपक्रमणकारणाभावे आयुःस्थितिमनुभवन्ति तेऽपि मरणादप्यधिकां जराभिभूतप्रायां जघन्यतरामवस्थामनुभवंतीति तद्यथेत्यादिना दर्शयति सो अपरिणाणेहिं इत्यादि । ततो से एगदा मूढभावं जणयं-

तीति । यावत् शृणोति भाषापरिणतान् पुद्गलानिति श्रोत्रं तच्च कदंबपुष्पाकारं द्रव्यतो भावतो भाषाद्रव्यग्रहणलब्ध्युपयोगस्वभावमिति तेन श्रोत्रेण परि समंताद् घटपटशब्दादिविषयाणि ज्ञानानि परिज्ञानानि तैः श्रोत्रपरिविज्ञानैर्जराप्रभावात्परिहीयमानैः सद्भिस्ततोऽसौ प्राणी एकदा वृद्धावस्थायां रोगोदयावसरे वा मूढभावं मूढतां कर्त्तव्याकर्त्तव्यज्ञतामिन्द्रियपाटवाभावादात्मनो जनयन्ति हिताहितप्राप्तिपरिहारविवेकशून्यतामापद्यत इत्यर्थः । जनयंतीति विवेकवचनावसरे तिङां तिङो भवन्तीति बहुवचनमकारि अथवा तानि वा श्रोत्रविज्ञानानि परिहीयमाणान्यात्मनः सदसद्विवेकशून्यतामापादयंतीति श्रोत्रादिविज्ञानानां च तृतीया प्रथमार्थे सुब्व्यत्ययेन द्रष्टव्येति एवं चक्षुरादिविज्ञानेष्वपि योज्यम् । अत्र च करणत्वादिन्द्रियाणामेवं सर्वत्र द्रष्टव्यं श्रोत्रेणात्मनोऽपि ज्ञानानि चक्षुषात्मनो विज्ञानानीति ॥ आचा० ॥

अत्र च सोयपरिण्णाणेहिं परिहायमाणेहीत्यादि । य उत्पत्तिं प्रति व्यत्ययेनेन्द्रियाणामुपन्यासः स एवमर्थो द्रष्टव्यः इह संज्ञिनः पंचेन्द्रियस्य उपदेशदानेनाधिकृतत्वादुपदेशश्च श्रोत्रेन्द्रियविषय इति कृत्वा तत्पर्याप्तौ च सर्वेन्द्रियपर्याप्तिः सूचिता भवति श्रोत्रादिविज्ञानानि च वयोऽतिक्रमे परिहीयंते तदेवाह अभिक्कंतमित्याद्यथवा श्रोत्रादिविज्ञानैरपचिता करणभूतैः सद्भिः (अभिक्कंतं च खलु वयंसपेहाए) तत्र प्राणिनां कालकृता शरीरावस्थायौवनादिर्वयः तज्जराभिमृत्युं दाक्रांतमिह चत्वारि वयांसि कुमारयौवनमध्यमवृद्धत्वान्युक्तं च—

"प्रथमे वयसि नाधीतं द्वितीये नार्जितं धनम् । तृतीये न तपस्तप्तं चतुर्थे किं करिष्यति" तत्राद्यवयोद्वयातिक्रमे जराभिमुखमभिक्रांतं वयो भवति अन्यथा वा त्रीणि वयांसि कौमारयौवनस्थविरत्वभेदादुक्तं च—

"पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
पुत्राश्च स्थाविरे भावे न स्त्री स्वातंत्र्यमर्हति ॥

अन्यथा वा त्रीणि वयांसि बालमध्यमत्ववृद्धत्वभेदादुक्तं च-

"आषोडशाद्भवेद् बालो यावत् क्षीरान्नवर्तकः ।
मध्यमः सप्तति यावत्परतो वृद्ध उच्यते ॥

एतेषु वयस्तु सर्वेष्वपि चयोपचयवत्यवस्था तामभिक्रान्तोऽभिक्रांतवया इत्युच्यते । चः समुच्चये । न केवलं श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनविज्ञानैर्व्यस्तसमस्तैर्देशतः सर्वतो वा परिहीयमानैर्वा मौढ्यमापद्यते वयश्चातिक्रांतं प्रेक्ष्य पर्यालोच्य स इति प्राणी खलुरिति विशेषणेविशेषेणेत्यर्थः मौढ्यमापद्यत इत्याह च (ततो स इत्यादि) तत इति तस्मादिन्द्रियविज्ञानापचयाद्वयोऽतिक्रमणाद्वा स इति प्राणी एकदेति वृद्धावस्थयां मूढभावो मूढत्वं किंकर्तव्यताभावमात्मनो जनयत्यथवा स तस्यासुभृतः श्रोत्रादिविज्ञानानि परिहीयमाणानि मूढत्वभावं जनयन्तीति स एव वार्द्धक्ये मूढस्वभावः सन् प्रायेण लोकावगीतो भवतीत्याह जेहिं वेत्यादि । वा शब्दः पक्षांतरद्योतकः । आस्तां तावदपरो लोको यैः पुत्रकलत्रादिभिः सार्द्धं सह संवसंति त एव भार्यापुत्रादयो णमिति वाक्यालंकारे । एकदेति वृद्धावस्थायां निजका आत्मीया ये तेन समर्थावस्थायां पूर्वमेव पोषितास्ते तं परिवदन्ति परि समंताद्वदन्ति यथायं न म्रियते नापि मंचकं ददाति यदि वा परिवदंति परिभवन्तीत्युक्तं भवत्यथ वा किमनेन वृद्धेनेत्येवं परिवदंति न केवलमेषां तस्यात्मापि तस्यामवस्थायामवगीतो भवतीत्याह च "वलिसंततमस्थिशेषितं शिथिलस्नायुधृतं कलेवरं ॥ स्वयमेव पुमान् जुगुप्सते किमु कांताकमनीयविग्रहा" ॥ गोपालबालांगनादीनां च दृष्टांतद्वारेणोपन्यस्तोऽर्थे बुद्धिमधितिष्ठतीत्यतस्तदाविर्भावनाय कथानकं । कौशांब्यां नगर्यामर्थवान् बहुपुत्रो धनो नाम सार्थवाहस्तेन चैकाकिना नानाविधैरुपायैः स्वापतेयमुपार्जितं । तच्चाशेषदुःखितबन्धुजनस्वजनमित्रकलत्रपुत्रादिभोग्यतां निन्ये ततोऽसौ कालपरिपाकवशाद्वृद्धभावमुपगतः सन् पुत्रेषु सम्यक्पालनोपचितकलाकुशलेषु समस्तकार्यचिन्ताभारं निचिक्षेप । तेऽपि वयमनेनेदृशीमवस्थां नीताः सर्वजनाग्रेसरा विहिता इति कृतोपकाराः सन्तः कुलपुत्रतामवलंबमानाः क्वचित् कार्यव्यासंगात् स्वभार्याभिस्तमकल्पं वृद्धं प्रत्यजागरंस्ता अभ्युद्वर्तनस्नानभोजनादिना यथाकालमक्षुण्णविहितवत्यस्ततो गच्छत्सु दिवसेषु वर्द्धमानेषु पुत्रभांडेषु प्रौढीभवत्सु भर्तृषु जरद्वृद्धे च विवशाकरणपरिचारे सर्वाङ्गकंपिनि गलदशेषश्रोतसि सति शनैः शनैरुचितमुपचारं शिथिलतां निन्युरसावपि मदप्रतिजागरणतया चिंताभिमानेन विश्रसया च सुतरां दुःखसागरावगाढः सन् पुत्रेभ्यः स्नुषाक्षुण्णान्याऽऽचचक्षे ताश्च स्वभर्तृभिश्चेखिद्यमानाः सुतरामुपचारं परिहृतवत्यः सर्वाश्च पर्यालोच्यैकवाक्यतया स्वभर्तृनभिहितवत्यः क्रियमाणेऽप्ययं प्रतिजागरणे वृद्धभावाद्विपरीतबुद्धितयाऽपह्नुते यदि भवतामप्यस्माकमुपर्यविस्रम्भस्ततोऽन्येन विश्वसनीयेन निरूपयत तेऽपि तथैव चक्रुस्तास्तु तस्मिन्नवसरे सर्वाणि कार्याणि यथावसरं विहितवत्योऽसावपि पुत्रैः पृष्टः पूर्वविरक्तचेतास्तथैव ता अपवदति नैता मम किञ्चित्सम्यक् कुर्वंति तैस्तु प्रत्ययैकवचनादवगततत्त्वैर्यथायमुपचर्यमाणोऽपि वार्द्धक्याद् रुष्यते ततस्तैरप्यवधीरितोऽन्येषामपि यथाऽवसरे तद्भण्डनस्वभावतामाचचक्षिरे ततोऽसौ पुत्रैरवधीरितः स्नुषाभिः परिभूतः परिजनेनावगीतो वाङ्मात्रेणापि केनचिदप्यननुवर्त्यमानः सुखिते दुःखितकष्टतरामायुःशेषामवस्थामनुभवतीत्येवमन्योऽपि जराभिभूतविग्रहस्तृणाकुब्जीकरणेऽप्यसमर्थः सन् कार्यैकनिष्ठलोकात्परिभवमाप्नोतीत्याह "गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता दन्ताश्च नाशं गता दृष्टिर्भ्रंश्यति रूपमेव ह्रसते वक्त्रं च लालायते ॥ वाक्यं नैव करोति बांधवजनः पत्नी न शुश्रूषते धिक्कष्टं जरयाऽभिभूतपुरुषं पुत्रैरवज्ञायते" इत्यादि तदेवं जराभिभूतं निजाः परिवदंत्यसावपि परिभूयमानस्तद्व्यतिरिक्तचेतास्तदपवदेज्जनायाऽऽचष्टे आह च (सोवा) इत्यादि वा शब्दः पूर्वापेक्षया पक्षांतरं दर्शयति ते वा निजास्तं परिवदंति स वा जराजर्ज्जरितदेहस्तान्निजान् नैकदोषोद्घट्टनतया परिवदेन्निंदेदथ वा खिद्यमानार्थतया तानसाववगीयति परिभवतीत्यर्थः । येऽपि पूर्वकृतधर्मवशात्त वृद्धं न परिवदंति तेऽपि तदुःखाऽपनयनसमर्था न भवन्त्याह च नालमित्यादि । नालं न समर्थास्ते पुत्रकलत्रादयस्तवेति । प्रत्यक्ष भावमुपगतं वृद्धमाह त्राणाय शरणाय [illegible]

तत्रापत्तरणमुच्यते यथा महाश्रोतोभिरुह्यमानः सुकर्णधाराऽधिष्ठित प्लवमासाद्यापदस्तरतीति। शरणं पुनर्यदवष्टंभान्निर्भयैः स्थीयते तदुच्यते तत्पुनर्दुर्गपर्वतः पुरुषो वेति । एतदुक्तं भवति । जराभिभूतस्य न कश्चित् त्राणाय शरणाय वेत्युक्तश्च जन्मजरामरणभयैरभिद्रुते व्याधिवेदनाग्रस्ते जिनवरवचनादन्यत्र नास्ति शरणं क्वचिल्लोके इत्यादि स तु तस्यामवस्थायां किंभूतो भवतीत्याह । "से ण हस्सा" इत्यादि स जराजीर्णविग्रहो न हास्याय भवति तस्यैव हसनीयत्वान्न परान् हसितुं योग्यो भवतीत्यर्थः।स च समक्षं परोक्षं वा एवमभिधीयते जनैः किं किलास्य हसितेनहास्यास्पदस्येति। न च क्रीडायै न च लंघनवलनास्फोटनक्रीडानां योग्योऽसौ भवति नापि रत्यै भवति रतिरिह विषयगता गृह्यते सा पुनर्ललनावगूहनादिका तथा भूतोऽप्यवजुघुक्षुः स्त्रीभिरभिधीयते न लज्जते भवान्न पश्यति आत्मान नावलोकयति शिरःपलितभस्मावगुण्ठितं मां दुहितृभूतामेवं गूहितुमिच्छसीत्यादिवचसामास्पदत्वान्न रत्यै भवति न विभूषायै यतो विभूषितोऽपि प्रततचर्म्मावलोकः स नैव शोभते उक्तञ्च "न विभूषणमस्य युज्यते न च हास्यं कुत एव विभ्रमः। अथ तेषु च वर्तते जनो ध्रुवमायाति परां विडंवनां" "जं जं करेइ तं तं न सोहए जोव्वणे अतिक्कंते। पुरिसस्स महिलियाए एक्कं धम्मं पमुत्तूणं" गतमप्रशस्तमूलस्थानं । सांप्रतं प्रशस्तमुच्यते (इच्चेवमित्यादि) अथ वा यत एवं ते सुहृदो नालं त्राणाय शरणाय वाऽतः किं विदध्यादित्याह इच्चेयमित्यादि इति रूपप्रदर्शने अप्रशस्तमूलगुणस्थाने वर्तमानो जराभिभूतो न हास्याय न क्रीडायै न रत्यै न विभूषायै प्रत्येकं च शुभाशुभकर्म्मफलप्राणिनामित्येवं मत्वा समुत्थितः सम्यगुत्थितः शस्त्रपरिज्ञोक्तं मूलगुणस्थानमधितिष्ठन् अहो इत्याश्चर्ये विहरणं विहार आश्चर्यभूतो विहारोऽहोविहारो यथोक्तसंयमानुष्ठानं तस्मै अहोविहारायोत्थितः सन् क्षणमपि नो प्रमादयेदित्युत्तरेण संटंकः । किं वांतरं वेत्यादि अंतरमित्यवसरस्तच्चार्ये क्षेत्रे सुकुलोत्पत्तिबोधिलाभसर्वविरत्यादिकं चः समुच्चये खलुरवधारणे इममित्यनेनेदमाह विनेयस्तपःसंयमादावसीदन् प्रत्यक्षभावापन्नमार्यक्षेत्रादिकमंतरमवसरमुपदर्श्याभिधीयते तवायमेवंभूतोऽवसरो नादौ संसारे पुनरतीव सुदुर्लभ एवेत्यतस्तमवसरं संप्रेक्ष्य पर्यालोच्य धीरः सन् मुहूर्तमप्येकं नो प्रमादवशगो भूयादिति संप्रेक्ष्येत्यत्र स्वरे लोपश्छांदसत्वादित्यन्यदप्यलाक्षणिकमेवंजातीयमस्मादेव हेतोरवगंतव्यमिति । आंतर्मौहूर्त्तिकत्वाच्च छाद्मस्थिकोपयोगस्य मुहूर्त्तमित्युक्तमन्यथा समयमप्येकं न प्रमादयेदिति वाच्यं तदुक्तं– "संप्राप्य मानुषत्वं संसारासारतां च विज्ञाय। हे जीव ! किं प्रमादान्न चेष्टसे शांतये सततं" ॥ ननु पुनरिदमतिदुर्लभमगाधसंसारजलधिविभ्रष्टं मानुष्यं खद्योतकतडिल्लताविलसितप्रतिमामित्यादि । किमर्थञ्च नो प्रमादयेदित्याह–वयोऽत्येति वयः कुमारादि अत्येति अतीव एति याति अत्येत्यन्यच्च "जोव्वणं वात्ति" आत्मन्यनुवर्त्तते यौवनं वात्येत्यतिक्रामति वयोग्रहणेनैव यौवनस्यावगतत्वात्तदुपादानं प्राधान्यख्यापनार्थं धर्मार्थकामानां तन्निबंधनत्वात् सर्ववयसां यौवनं सार्धीयस्तदपि त्वरितं यातीत्युक्तं च "नईवेगसमं चंचलं च जीवियं जोव्वणञ्च कुसुमसमं सोक्खं च जं अणिच्चंति णिविसुरमाणभोज्जाइं" तदेवं मत्वा अहो विहारायोत्थानं श्रेय इति ये पुनः संसाराभिष्वङ्गिणोऽसंयमजीवितमेव बहु मन्यन्ते ते किंभूता भवन्तीत्याह । जीविए इत्यादि । ये तु वयोऽतिक्रमणं नावगच्छन्ति ते इहेत्यस्मिन्नसंयमजीविते प्रमत्ता अभ्युपपन्ना विषयकषायेषु प्रमाद्यन्ति प्रमत्ताश्चाहर्निशं परितप्यमानाः कालाकालसमुत्थायिनः सन्तः सत्त्वोपघातकारिणीः क्रियाः समारभंत इत्याह च । से हंता इत्यादि । स इत्यप्रशस्तगुणमूलस्थानवान्विषयाभिलाषी प्रमत्तः सन् स्थावरजंगमानामसुमतां हंता भवतीत्यत्र च बहुवचनप्रक्रमेऽपि जात्यपेक्षयैकवचनेन निर्देश इति तथा छेत्ता कर्णनासिकादीनां भेत्ता नयनशिरोदशनादीनां लुंपयिता ग्रंथिच्छेदनादिभिर्विलुंपयिता ग्रामघातादिभिरपद्रावयिता प्राणव्यपरोपको विषशस्त्रादिभिरपद्रावयिता वा उत्त्रासको लोष्टप्रक्षेपादिभिः स किमर्थं हननादिकाः क्रियाः करोतीत्याह अकडं इत्यादि । अकृतमिति यदन्येन नानुष्ठितं तदहं करिष्यामीत्येवं मन्यमानोऽर्थोपार्जनाय हननादि क्रियासु प्रवर्त्तते स एवं क्रूरकर्म्मातिशयकारी समुद्रलंघनादिकाः क्रियाः कुर्वन्नप्यलाभोदयादपगतसर्वस्वः किंभूतो भवतीत्याह जेहिं वेत्यादि । वा शब्दो भिन्नक्रमः पक्षांतरद्योतको यैर्मातापितृस्वजनादिभिः सार्द्धं संवसत्यसौ त एव णमिति वाक्यालंकारे एकदेत्यर्थः नाशाद्यापदि शैशवे वा निजा आत्मीया बांधवाः सुहृदो वा पुव्विं पूर्वमेव तं सर्वोपायक्षीणं पोषयंति स चाप्राप्तेष्टमनोरथलाभः संस्तान्निजान् पश्चात्पोषयेदर्थदानादिना सम्मानयेदिति ते च पोषकाः पोष्या वा तवापद्गतस्य न त्राणाय भवंतीत्याह नालं इत्यादि । ते निजा मातापित्रादयस्तवेत्युपदेशविषयान्न उच्यते त्राणयापद्रक्षणार्थं शरणाय निर्भयस्थित्यर्थं नालं न समर्थास्त्वमपि तेषां त्राणं शरणं कर्त्तुं नालमिति तदेवंभावः स्वजनो न त्राणाय भवतीत्येतत्प्रतिपादितं ॥ आचा० टी० ॥ अर्थोऽपि महता क्लेशेनोपात्तो रक्षितश्च न त्राणाय भवतीत्येतत्प्रतिपिपादयिषुराह

उवादितसेसं तेण वा संणिहिसंणिचओ किज्जइ इहमेगेसिं असंजयाणं भोयणाए तओ से एगया रोगसमुप्पाया समुप्पज्जंति जेहिं वा सद्धिं संवसति ते वा णं एगया णियगा तं पुव्विं परिहरंति सो वा से णियए पच्छा परिहरेज्जा णालं ते तव ताणाए सरणाए वा तुमं पि तेसिं णालं ताणाए वा सरणाए वा जाणित्तु दुक्खं पत्तेयं सायं ॥ आचा० ॥

उवादितेति अद् भक्षणे इत्येतस्मादुपपूर्वान्निष्ठाप्रत्ययस्तत्र बहुलं छंदसीतिडागमः उपादितमुपभुक्तं तस्य शेषमुपभुक्तशेषं तेन वा वाशब्दादनुपभुक्तशेषेण वा सन्निधानं सन्निधिस्तस्य सन्निचयस्सन्निधिसन्निचयः अथ वा सम्यग्निधीयते स्थाप्यत उपभोगाय योऽर्थः स संनिधिस्तत्सन्निचयः प्राचुर्यमुपभोग्यद्रव्यनिचय इत्यर्थः स इहास्मिन् संसारे एकेषामसंयतानां संयताभासानां च केषांचिद्भोजनायोपभोगार्थं क्रियते विधीयत इत्यसावपि यदर्थमनुष्ठितोऽतरायोदयाच्चत्संपत्तये न प्रभवतीत्याह तउ सेत्यादि

ततो द्रव्य संनिधिसंनिचयादुत्तरकालमुपभोगावसरे (से) तस्य बुभुक्षोरेकदेति द्रव्यक्षेत्रकालभावनिमित्ताविर्भावितवेदनीयकर्म्मोदयात् रोगसमुत्पादाज्ज्वरादिप्रादुर्भावाःसमुत्पद्यंत इत्याविर्भवंति स च तैः कुष्ठराजयक्ष्मादिभिरभिभूतः सन् भग्ननासिको गलत्पाणिपादोऽविच्छेदप्रवृत्तश्वासावाकुलः किंभूतो भवतीत्याह जेहीत्यादि यैर्म्मातापित्रादिभिर्निजैः सार्द्धं संवसति त एव निजा एकदा रोगोत्पत्तिकाले पूर्वमेव तं परिहरंति स वा तान्निजान् पश्चात्परिभवोत्थापितविवेकः परिहरेत्त्यजेत्तन्निरपेक्षः सेदुकवत्स्यादित्यर्थः । ते च स्वजनादयो रोगोत्पत्तिकाले परिहरंतो वा न त्राणाय भवंतीति दर्शयति नालं इत्यादि पूर्ववद् रोगाभिभूतान्तःकरणेन वाऽपगतत्राणे न च किमालम्ब्य सम्यक्करणेन रोगवेदना सोढव्या इति आह जाणित्तु इत्यादि ज्ञात्वा प्रत्येकं प्राणिनां दुःखं तद्विपरीतं शातं वा दीनमानसेन ज्वरादिवेदनोत्पत्तिकाले स्वकृतकर्म्मफलमवश्यमनुभवनीयमिति मत्वा वैक्लव्यं कार्यमित्युक्तं च । सहकडेवर । चेदपि चिंतयत् स्ववशता हि पुनस्तव दुर्लभा बहुतरं च सहिष्यसि कर्म्म हे परवश ! नच तत्र गुणोऽस्ति ते यावच्च श्रोत्रादिविज्ञानैरपरिहीयमानैर्ज्जराजीर्णं न निजाः परिवदंति ॥ आचा० टी० ॥ यावच्चानुकम्पया न पोषयंति रोगाभिभूतं न परिहरन्ति तावदात्मार्थोऽनुष्ठेय इत्येतद्दर्शयति–

अणभिक्कंतं च खलु वयं संपेहाए खणं जाणाहिं पंडिए जाव सोत्तपरिण्णाणेहिं अपरिहायमाणेहिं णेत्तपरिण्णाणेहिं अपरिहायमाणेहिं घाणपरिण्णाणेहिं अपरिहायमाणेहिं रसपरिण्णाणेहिं अपरिहायमाणेहिं फासपरिण्णाणेहिं अपरिहायमाणेहिं इच्चेतेहिं विरूवरूवेहिं परिण्णाणेहिं अपरिहायमाणेहिं आयट्ठं समणुवासेज्जा सित्ति बेमि ॥ आचा० मू० ॥

अणभिक्कंतश्च इत्यादि । च शब्द आधिक्ये खलु शब्दः पुनःशब्दार्थे पूर्वमभिक्रांतं वयः समीक्ष्य मूढभावं व्रजतीति प्रतिपादितमभिक्रांतश्च पुनर्वयः संप्रेक्ष्य आयट्ठं समणुवासेज्ज इत्युत्तरेण संबंधः । आत्मार्थमात्महितं समनुवासयेत् कुर्यादित्यर्थः किमनतिक्रांतवयसैवात्महितमनुष्ठेयमुतान्येनापीत्यपरेणापि लब्धावसरेणात्महितमनुष्ठेयमित्येतद्दर्शयति "खणं जाणाहि पंडिए" क्षणोऽवसरो धर्म्मानुष्ठानस्य स चार्यक्षेत्रसुकुलोत्पत्त्यादिकः परिवादपोषणपरिहारदोषदुष्टानां जराबालभावरोगाणामभावे सति तं क्षणं जानीह्यवगच्छ पंडितात्मज अथ वाऽवसीदन् शिष्यः प्रोत्साह्यते हे अनतिक्रांत यौवनपरिवादादिदोषत्रयास्पृष्टपंडित ! द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदभिन्नं क्षणमवसरमेवंभूतं जानीह्यवबुध्यस्व ॥ आचा० टी० ॥

एवंभूतमवसरमवाप्यात्मार्थं समनुवासयेदित्युत्तरेण सम्बन्धः किञ्च (जाव इत्यादि) यावदस्य विशरारोः कायापसदस्य श्रोत्रविज्ञानानि जरसा रोगेण वा अपरिहीनानि भवत्येवं नेत्रघ्राणरसनस्पर्शविज्ञानानि न विषयग्रहणस्वभावतया मौढ्यं प्रतिपद्यंत इत्येतैर्विरूपरूपैःपरिज्ञानिरूपतया नानारूपैः प्रज्ञानैः प्रकृष्टैर्ज्ञानैरपरिक्षीयमाणैः सद्भिः किं कुर्यादित्याह आयट्ठं इत्यादि आत्मनोऽर्थं आत्मार्थः स च ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकोऽन्यस्त्वनर्थ एवाथ वात्मने हितं प्रयोजनमात्मार्थस्तच्च चारित्रानुष्ठानमथ वा अनंतोऽपर्यवसानान् मोक्ष एव स चासावर्थश्चायतार्थोऽतस्तं यदि वा यतो मोक्षोऽर्थःप्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा समनुवासयेदिति वस निवास इत्यस्माद्धेतुमणिणजताल्लिङ्(सं) सम्यग्यथोक्तानुष्ठानेन अनु पश्चादनभिक्रांतं वयः संप्रेक्ष्य क्षणमवसरं प्रतिपद्य श्रोत्रादिविज्ञानानां वा प्रहीणतामधिगम्य तत आत्मार्थं समनुवासयेदात्मनि विदध्यात् अथ वार्थवशाद्विभक्तिपुरुषविपरिणाम इति कृत्वा तेन चात्मार्थेन ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकेनात्मानमनुवासयेद्भावयेद्रंजयेत् आयतार्थं वा मोक्षाख्यं सम्यक् पुनरागमानता त्विति यथोक्तानुष्ठानात्पश्चादात्मना समनुवासयेदिति परिसमाप्तौ ब्रवीमीति सुधर्मस्वामी जंबूस्वामिनमिदमाह यद्भगवता वर्द्धमानस्वामिनार्थतोऽभ्यधायि तदेवाहं सूत्रात्मना वच्मीति ॥ ॥ आचा० टी० ॥

आत [य] ट्ठि [न्]—आत्मार्थिन्—पुं० आत्मनोर्थः आत्मार्थः स विद्यते यस्य स तथा । आत्मवति, "एवं से भिक्खू आयट्ठी,–॥सूत्र०॥ यो ह्यन्यमपायेभ्यो रक्षति स आत्मार्थ्यात्मवानित्युच्यत इति ॥ सूत्र० ॥

आत [य] णाण–आत्मज्ञान–न० आत्मनो ज्ञानम् । यथार्थरूपेणात्मनो ज्ञाने, तज्ज्ञाने, ॥ वाच० ॥

आत [य] निट्ठ—आत्मनिष्ठ—त्रि० आत्मनि आत्मज्ञाने निष्ठा यस्य—आत्मज्ञानमात्रान्वेषिणि ब्रह्मनिष्ठे मुमुक्षौ, ॥ वाच० ॥

आत [य] निप्फेडय—आत्मनिस्फोटक–पुं० आत्मानं सम्यग्दर्शनादिकेनानुष्ठानेन संसारचारकान्निस्सारके,–॥सूत्र०॥ "आयनिप्फेडए आयाणमेवं पडिसाहरेज्जा" ॥ सूत्र० टी० ॥ आत्मानं सम्यग्दर्शनादिकेनानुष्ठानेन संसारचारकान्निस्सारसतीति ॥ सूत्र० ॥

आत [य] णीण—आत्मनीन—त्रि० आत्मने हितम् ख० । १ आत्महिते, २ पुत्रे, ३ श्याले, नाटकप्रसिद्धे विदूषके च । पुं० अजये. ४ प्राणधारके, वलिनि, त्रि० ॥ वाच० ॥

आत(य)ण्ण–आत्मज्ञ–पुं० आत्मज्ञानिनि,

अत्ताण जो जाणति जो य लोगं" ॥ सूत्र० मू० ॥

यो ह्यात्मानं परलोकयायिनं शरीराद्व्यतिरिक्तं सुखदुःखाधारं जानाति यश्चात्महितेषु प्रवर्त्तते स आत्मज्ञो भवति । येन चात्मा यथावस्थितस्वरूपोऽहंप्रत्ययग्राह्योऽभिज्ञातो भवति नैवायं सर्वोपि लोकः प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपो विदितो भवति स एव चात्मज्ञोऽस्तीत्यादिक्रियावादं भाषितुमर्हतीति ॥ सूत्र० टी० ॥

आत [य] तंत—आत्मतन्त्र—त्रि० आत्मायते, ॥ स्था०॥

आत [य] तंतकर —आत्मतन्त्रकर—पुं० आत्मतन्त्रः सन् कार्याणि करोतीत्यात्मतन्त्रः आत्मायत्ते जिनादौ, आत्मतन्त्रं आत्मायत्तं धनं गच्छादि करोतीत्यात्मतन्त्रकरः । आत्मायत्तस्य धनस्य गच्छादिकस्य कारके च ॥ स्था० ॥

आत [य] तत्त—आत्मतत्त्व—न० आत्मनस्तत्त्वम् । आत्मनो यथार्थस्वरूपे, चैतन्यरूपे मतभेदे कर्तृत्वादिरूपे. आत्मैवतत्त्वम्परमपदार्थे आत्मरूपे परमपदार्थे च, ॥ वाच० ॥ ज्ञानदर्शनचारित्रात्मके तत्त्वे च । परमार्थदृशां ज्ञानदर्शन-

चारित्रात्मकमात्मतत्त्वं विहायान्यत्सर्वं शरीराद्यपि पराक्य-मेवेति ॥ आचा० ॥

आत [य] तत्तप्पगास—आत्मतत्त्वप्रकाश—पुं० आत्मधर्मप्राग्भावे,—"गुरुत्वं स्वस्य नोदेति शिक्षा स्वात्म्येव यावता । आत्मतत्त्वप्रकाशो न तावत्सेव्यो गुरूत्तमः ॥ ॥ अष्ट० ॥ वाच० ॥

आत [य] तरग—आत्मतरक—पुं० आत्मानं केवलं तारयतीत्यात्मतरः स्वार्थिककप्रत्ययविधानात् आत्मतरकः। प्रायश्चित्तार्हे पुरुषविशेषे,-ये पुनस्तपोवलिष्ठा वैयावृत्त्यलब्धिहीनास्ते तप एव यथोक्तरूपं कुर्वन्ति न वैयावृत्त्यमाचार्यादीनामित्यात्मानं केवलं तारयन्तीत्यात्मतराः स्वार्थिककप्रत्ययविधानात् आत्मतरका इति ॥ व्य० ॥

आत [य] तुला—आत्मतुला—स्त्री० आत्मौपम्ये, ॥ सूत्र० ॥ आत्मतुल्यतायाम्,॥ सूत्र० ॥

कम्हा णं तुब्भे पाणिं पडिसाहरह पाणिनो डहिज्जा दड्ढे किं भविस्सइ दुक्खं ति मन्नमाणा पाडिसाहरह एस तुला एस प्पमाणे एस समोसरणे ॥ सूत्र० ॥

अवश्यमग्निदाहभयान्न कश्चिदग्न्यभिमुखं पाणिं ददातीत्येतत्परोऽयं दृष्टांतः । पाणिना दग्धेनापि किं भवतां भविष्यतीति दुःखमिति चेद्यद्येवं भवंतो दाहापादितदुःखभीरवः सुखलिप्सवस्तदेवं सति सर्वेऽपि जंतवः संसारोदरविवरवर्तिन एवंभूता एवेत्येवमात्मतुलयाऽऽत्मौपम्येन यथा मम नाभिमतं दुःखमित्येवं सर्वजंतूनामित्यवगम्याहिंसैव प्राधान्येनाश्रयणीया तदेतत्प्रमाणं एषा युक्तिः । आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ सूत्र० ॥

एवं सहिते हियासए आयतुलं पाणेहिं संजए ॥ सूत्र० ॥

एवमनंतरोक्तरीत्या परिवर्त्तमानः सह हितेन वर्तत इति सहितो ज्ञानादियुक्तो वा संयतः प्रव्रजितोऽपरप्राणिभिः सुखार्थिभिरात्मतुलामात्मतुल्यतां दुःखाप्रियत्वसुखप्रियत्वरूपामधिकं पश्येत् आत्मतुल्यान् सर्वानपि प्राणिनः पालयेदिति ॥ सूत्र० ॥ "आयतुले पयासु" प्रजायंत इति प्रजाः पृथिव्यादयो जंतवस्तास्वात्मतुल्य आत्मवत्सर्वप्राणिनः पश्यतीत्यर्थः एवंभूत एव साधुर्भवतीति तथा चोक्तं—

जह मम ण पियं दुःखं जाणिय एमव सव्वजीवाणं ॥
न हणइ ण हणावेइ समं मणइ तेण सो समणो ॥ सूत्र० ॥

डहरे य पाणे वुड्ढे य पाणे ते आतओ पासइ सव्वलोए" ये केचन डहरंत्ति लघवः कुंथ्वादयः सूक्ष्मा वा ते सर्वेऽपि प्राणाः प्राणिनो ये च वृद्धा बादरशरीरिणस्तान्सर्वानप्यात्मतुल्यान् आत्मवत्पश्यति सर्वास्मिन्नपि लोके यावत्प्रमाणा मम तावदेव कुंथोरपि यथा वा मम दुःखमनभिमतमेवं सर्वलोकस्यापि सर्वेषामपि प्राणिनां दुःखमुत्पद्यते दुःखादुद्विजंते ॥ सूत्र० ॥

आत (य) त—आत्मत्व—न० आत्मनो भावे, आत्मधर्मे वाच०॥

अह पास तेहिं कुलेहिं आयताए जाया ॥ सूत्र० मू० ॥

अथेति वाक्योपन्यासार्थे पश्य त्वं तेपूच्चावचेषु कुलेष्वात्मत्वाय आत्मीयकर्मानुभवनाय जाता इति ॥ आचा० ॥

अशेषकर्मकलंकरहितत्वे मोक्षाभावे, संयमभावे च

आरंभं तिरियं कट्टु आतत्ताए परिव्वए ॥ सूत्र० ॥

आरंभं सावद्यानुष्ठानरूपं तिर्यक्कृत्वा ऽपहस्तयित्वाऽऽत्मनो भाव आत्मत्वमशेषकर्मकलंकरहितत्वं तस्मै आत्मत्वाय॥ यदि वा आत्मा मोक्षः संयमो वा तद्भावस्तस्मै तदर्थं परि समंताद् व्रजेत् संयमानुष्ठानक्रियायां दत्तावधानो भवेदित्यर्थः ॥ सूत्र० ॥

आत (य) दंड—आत्मदंड—पुं० आत्मानं दण्डयतीत्यात्मदण्डः । आत्मन उपघातके, वीयाइ अस्संजय आयदण्डे ॥ सूत्र० ॥ असंयतो गृहस्थः प्रव्रजितो वा तत्कर्मकारी गृहस्थ एव स च हरितच्छेदं विधायात्मानं दण्डयतीत्यात्मदण्डः स हि परमार्थतः परोपघातेनात्मानमेवोपहन्तीति ॥ सूत्र० ॥ एतेण काएण य आयदण्डे, ॥ सूत्र० ॥ टी०॥ यथैभिः कार्यैः समारभ्यमाणैः पीड्यमानैरात्मा दण्ड्यते तत्समारम्भादात्मदण्डो भवतीत्यर्थः ॥ सूत्र० ॥ णिस्सिय आयदण्डा, आत्मैव दण्डो दण्डयतीति दण्डो येषां ते भवंत्यात्मदण्डा असदाचारप्रवृत्ताः ॥ सूत्र० ॥

आत [य] दण्डसमायार—आत्मदण्डसमाचार—त्रि० आत्मा दण्ड्यते हितात् भ्रश्यते येन स आत्मदण्डः समाचारोऽनुष्ठानं येषामनार्य्याणान्ते। आत्महितानुष्ठातरि ॥ सूत्र० ॥ आयदण्डसमायारे ॥ सूत्र० ॥

आत [य] दरिस—आत्मदर्श—पुं० आत्मा देहः दृश्यतेऽस्मिन् आधारे घञ् । १ दर्पणे, आदर्शे, हेम० । घञ् ६ त० आत्मनो दर्शने, आत्मसाक्षात्कारे, ॥ वाच० ॥

आत (य) द्रोहि [न्] आत्मद्रोहिन्—त्रि० आत्मने द्रुह्यति—द्रुह-णिनि । आत्मघातिनि, ॥ वाच० ॥

आत [य] पएस—आत्मप्रदेश—पुं० जीवांशे, ॥ पंचा० ॥

आत [य] परिणइ—आत्मपरिणति—स्त्री० आत्मनो जीवस्य परिणतिरात्मपरिणतिः जीवस्यानुष्ठानविशेषसम्पादके परिणामविशेषे,। "विषयप्रतिभासं चात्मपरिणतिमत्तथा-तत्त्वसंवेदनं चैव ज्ञानमाहुर्महर्षयः ॥ १ ॥ हीर० ॥ आत्मनो जीवस्य परणतिरनुष्ठानविशेषसंपाद्यः परिणामविशेषः सैव ज्ञेयतया यस्मिन्नस्ति ज्ञानेन पुनस्तद्रूपप्रवृत्तिनिवृत्ती अपि तदात्मपरिणतिमत् ॥ हीर० ॥

विषयप्रतिभासाख्यं आत्मपरिणतिमत्तथा ।
तत्त्वसंवेदनं चैव त्रिधा ज्ञानं प्रकीर्तितम् ॥ द्वा० मू० ॥

तथात्मनः स्वस्य परिणामोऽर्थानर्थप्रतिभासात्मा विद्यते यत्र तदात्मनो जीवस्य परिणामोऽनुष्ठानविशेषसंपाद्यो विद्यते यत्रेति नये सम्यक्त्वलाभप्रयोज्यवस्तुविषयतावत्त्वमर्थो लभ्यते ॥ द्वा० टी०॥

आत [य]पसंसा—आत्मप्रसंसा—स्त्री० आत्मस्तुतौ,॥अष्ट०॥

आत्मप्रशंसा च न कार्या तथा चाष्टके—

गुणैर्यदि न पूर्णोऽसि कृतमात्मप्रशंसया ।
गुणैरेवाऽसि पूर्णश्चेत्कृतमात्मप्रशंसया ॥ १ ॥
श्रेयोद्रुमस्य मूलानि सोत्कर्षात्मवाहतः ।
पुण्यानि प्रकटीकुर्वन्फलं किं समवाप्स्यासि ॥ २ ॥

आलम्बिता हिताय स्युः परैःस्वगुणरश्मयः ।
अहो स्वयं गृहीतास्तु पातयन्ति भवोदधौ ॥ ३ ॥
उच्चत्वदृष्टिदोषोत्थं स्वोत्कर्षज्वरशान्तिकम् ॥
पूर्वपुरुषसिंहेभ्यो भृशं नीचत्वभावनम् ॥ ४ ॥
शरीररूपलावण्यग्रामारामधनादि च ॥
उत्कर्षःपरपर्यायैश्चिदानन्दघनस्य कः ॥ ५ ॥
शुद्धाः प्रत्यात्मसाम्येन पर्याया परिभाविताः ॥
अशुद्धाश्चाऽपकृष्टत्वान्नोत्कर्षाय महामुने ॥ ६ ॥
क्षोभं गच्छन्समुद्रोऽपि स्वोत्कर्षपवनेरितः ॥
गुणौघान् बुद्बुदीकृत्य विनाशयसि किं मुधा ॥ ७ ॥
निरपेक्षाऽनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तयः ॥
योगिनो गलितोत्कर्षापकर्षानल्पकल्पना ॥ ८ ॥
॥ आत्मप्रशंसनाष्टकम् ॥
(तथाच सूत्रकृताङ्गे)
अहाहु से आयरियाण सयं से जो लावएज्जा असणस्स हेऊ ॥ सूत्र० ॥
अथासावाचार्यगुणानां वा शतांशे वर्तत इति यो ह्यन्नस्य हेतुं भोजननिमित्तमपरवस्त्रादिनिमित्तं वा आत्मगुणान् परेणालापयेद्भाणयेत् असावप्यार्यगुणानां सहस्रांशे वर्त्तते । किमंग पुनर्यः स्वत एवाऽऽत्मप्रशंसां विदधातीति ॥ सूत्र० ॥

आत [य] प्पओग–आत्मप्रयोग–पुं० आत्मव्यापारे,आयप्पओगेणं उववज्जंति णो परप्पओगेणं उववज्जंति ॥ भ० ॥

आत [य] प्पओगणिव्वत्तिय—आत्मप्रयोगनिर्वर्तित—त्रि० आत्मनः प्रयोगेण मनःप्रभृतिव्यापारेण निर्वर्त्तितं निष्पादितं यस्तत्तथा । आत्मनो मनःप्रभृतिव्यापारेण निष्पादिते, ॥ भ० ॥

आत [य] प्पभ–आत्मप्रभ–त्रि० आत्मना स्वयमितरनैरपेक्ष्येण प्रभा यस्य । स्वयंप्रकाशमाने, ॥ वाच० ॥

आत [य] प्पमाण—आत्मप्रमाण—त्रि० सार्द्धहस्तत्रयप्रमाणे, ॥ प्रव० ॥

आत [य] प्पवाय—आत्मप्रवाद—न० आत्मानं जीवमनेकधा नयमतभेदेन यत्प्रवदति तदात्मप्रवादम् ॥ नं० ॥ यत्रात्मा जीवोऽनेकनयैः प्रोच्यते तदात्मप्रवादमिति ॥ सम० ॥ आत्माऽनेकधा यत्र नयदर्शनैर्वर्ण्यते तदात्मप्रवादम्। पूर्वगतश्रुतविशेषे, ॥ सम० ॥ तस्य पदप्रमाणं षड्विंशतिपदकोट्य इति ॥ नं० ॥ सम० ॥
आयप्पवायपुव्वस्स णं सोलसवत्थू पण्णत्ता ॥ नं० ॥
आत्मप्रवादपूर्वस्य सप्तमस्य ॥ सम० ॥ "आयप्पवायपुव्वं अहिज्जमाणस्स तीसगुत्तस्स । नयमयमयाणमाणस्स दिट्ठिमोहो समुप्पन्नो" आत्मप्रवादनामकं पूर्वमधीयानस्येति ॥ विशे० ॥
आयप्पवायपुव्वा निज्जूढा होइ धम्मपन्नत्ती
इह आत्मप्रवादपूर्वं यत्रात्मनः संसारिमुक्ताद्यनेकभेदभिन्नस्य प्रवदनमिति तस्मान्निर्यूढाभवति धर्मप्रज्ञप्तिः षड्जीवनिकेत्यर्थः ॥ दश० ॥

आत [य] प्पियसंबंधणसंयोग—आत्मार्पितसम्बन्धनसंयोग—पुं०—संयोगभेदे, (तद्वक्तव्यतासंयोगशब्दे) ॥ ॥ उत्त० ॥

आतव—आतप—पुं० आ समन्तात्तपति संतापयति जगदित्यातपः । उत्त० आ–तप० घ० उद्योते, ॥ कर्म०॥ स चोद्योतो यद्यपि लोके भेदेन प्रसिद्धो यथा सूर्य्यगत आतपः चन्द्रगतः प्रकाश इति तथाप्यातपशब्दः चन्द्रप्रभायामपि वर्त्तते यदुक्तम् "चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना तथा चन्द्रातपः स्मृत" इति॥सू०प्र०॥चं०॥आतवाइ वा आतप इति वा।आतप आदित्यस्येति ॥स्था०॥घर्मे, उत्त०उष्णो न परितापना।व्य०॥ आतप्यते पीड्यते शरीरमनेनेत्यातपः । तृणपाषाणादौ,"आयवस्स निवाएणं अउला हवइ वेयणा" ॥उत्त०॥ निविड़किरणे, रौद्रे च" ३ प्रकाशे, ॥वाच० ॥ स्वनामख्याते अहोरात्रभवे चतुर्विंशतितमे मुहूर्ते च ॥ सम० ॥

आतवणाम(न्)–आतपनामन्–न० नामकर्मभेदे, यदुदयादातपवान् भवति।पृथिवीकाये, आदित्यमण्डलादिवत् ॥श्र०॥यदुदयाज्जन्तुशरीराणि स्वरूपेणानुष्णान्यपि उष्णप्रकाशलक्षणमातपं कुर्वन्ति तदातपनाम तद्विपाकश्च भानुमण्डलगतभूकायिकेष्वेव न वह्नौ प्रवचनप्रतिषेधात् तत्रोष्णत्वमुष्णस्पर्शनामोदयात् उत्कटलोहितवर्णनामोदयाच्च प्रकाशकत्वमिति ॥ पं० सं० ॥ यदुदयवशाज्जन्तुशरीराणि भानुमण्डलगतपृथ्वीकायिकरूपाणि स्वरूपेणानुष्णान्यपि उष्णप्रकाशलक्षणमातपं कुर्वन्ति तदातपनामोदयश्च वह्निशरीरे न भवति सूत्रे प्रतिषेधात् । तत्रोष्णत्वमुष्णस्पर्शनामोदयात् उत्कटलोहितवर्णनामोदयाच्च प्रकाशकत्वमिति ॥ कर्म० ॥
रविबिंबे उज्जुयंगं तावजुयं आयवाउ न उ जलणे ।
जमुसिणकासस्स तहिं लोहियवण्णस्स उदउ त्ति ४४
आतपादातपनामोदयाज्जीवानामंगं शरीरं तापयुतं स्वयमनुष्णमप्युष्णप्रकाशयुक्तं भवति आतपस्य पुनरुदयो रविबिंबे एव । तु शब्द एवकारार्थः । भानुमण्डलादिपार्थिवशरीरेष्वेव न पुनर्ज्वलने हुतभुजि । अत्र युक्तिमाह–यद्यस्मात्कारणात् तत्र ज्वलने ज्वलनजन्तुशरीरे तेजस्कायशरीरे इत्यर्थः उष्णस्पर्शस्योदयस्तथा लोहितवर्णस्योदय इति । तेजस्कायशरीराण्येवोष्णस्पर्शोदयेनोष्णानि लोहितवर्णनामोदयात्तु प्रकाशयुक्तानि भवंति न त्वातपोदयादिति भावः । तदुदयाज्जन्तुशरीराण्यात्मनानुष्णान्यप्युष्णप्रकाशरूपमातपं कुर्वन्ति तदातपनमित्यर्थः ॥ कर्म० ॥

आतवणिवाय–आतपनिपात–पुं० आतपस्य घर्मस्य नितरां पातो निपातः । घर्मस्य नितराम्पाते, ॥ उत्त० ॥
आयवस्स निवाएणं आउला हवइ वेयणा, ॥उत्त०॥
आतपस्य निपातेन घर्मस्य संयोगेन अतुला वेदना भवति तापशीतवर्षावातादिपीडास्माभिः सोढुं न शक्यते अथ वा आतप्यते पीड्यते शरीरमनेनेत्यातपः तृणपाषाणादिरप्युच्यते तस्य संगेनास्मच्छरीरे महती वेदना भवति ॥ ॥ उत्त० ॥ ङ० ॥

आत [य] वतत्त–आतपतप्त–त्रि० घर्मतप्ते, "आतवतत्ते वहे अहवे" नि०चू० । "आयवतत्तं अप्पोदगं अवहं घेप्पंति असइ आयवतत्तं वहं घिप्पतीति" ॥ नि०चू० ॥

आत [य] वल–आत्मवल–न० आत्मनो वलं शक्त्युपचय आत्मवलम् । आत्मनः शक्त्युपचये, ॥ आचा० ॥

आत [य] वव (त्) आतपवत्–त्रि० आतपोऽस्त्यत्र मतुप् मस्य वः । आतपयुक्ते, "शृङ्गाणि यस्यातपवन्ति सिद्धाः ॥वाच०॥ अहोरात्रभवे स्वनामख्याते चतुर्विंशे मुहूर्ते, ॥ जं० ॥कल्प०॥

आत (य) वाल–आत्मपाल–त्रि० आत्मानमेव पालयतीत्यात्मपालः। आत्मनः पालके, ज्ञा० ॥

आतवालोय–आतपालोक–पुं० हुतवहतापदर्शने, "आतवालोयमहंततुंवइ य पुरणाकण्णो,, ॥ ज्ञा० ॥

आतवीय–आतपीय–त्रि० आतपस्य सन्निकृष्टदेशादि उत्करा०छ० आतपसन्निकृष्टदेशादौ, ॥ वाच० ॥

आत (य) वोध–आत्मवोध–पुं० आत्मज्ञाने, "आत्मबोधो नवः पाशो देहगेहधनादिकम् ॥ यः क्षिप्तोऽप्यात्मना तेषु स्वस्य बंधाय जायते" ॥ ६ ॥ भो भव्या वः युष्माकं आत्मबोध आत्मज्ञानं न पाशः न वंधहेतुः तेषु देहगृहधनादिषु यः आत्मना क्षिप्तः स पाशः रागपरिणामः स्वस्य आत्मनः एव बंधाय जायते इत्यनेन देहगृहादिषु यः रक्तः स सर्वः भवपाशैर्बध्नाति स्वस्य वंधहेतुः इत्यनेन परभवा रागादयः आत्मनो वंधवृद्धिहेतवः ॥ अष्ट० ॥

आत (य) भाव–आत्मभाव–पुं० अनादिभवाभ्यस्ते मिथ्यात्वादिके,–विषयगृध्नुतायाम्, "विणइज्जओ सव्वह आयभावं" सूत्र० । आत्मभावोऽनादिभवाभ्यस्तो मिथ्यात्वादिकस्तमपनयेत् यदिवाऽऽत्मभावो विषयगृध्नुताऽतस्तमपनयेदिति–" ॥ सूत्र० ॥ स्वाभिप्राये च ॥ भ० ॥

आत (य) भाववंकणया–आत्मभाववंकनता–स्त्री० आत्मभावस्याऽप्रसस्तस्य वंकनता वक्रीकरणं प्रशस्ततत्त्वोपदर्शनतात्मभाववंकनता। मायाप्रत्ययिकक्रियाभेदे, वंकनानाअबहुत्वविवक्षायाम्भावप्रत्ययो न विरुद्धः सा च क्रियाव्यापारत्वात्० ॥ स्था० ॥ अप्पणो चियं भावं गूहति नियडिमंतो उज्जगभावं दरिसेइ संजमादिसिढिलोवाकरणफलाजोडोवंदरिसेइ' ॥ आव० ॥

आत (या) भाववत्तव्वया–आत्मभाववक्तव्यता–स्त्री० आत्मभाव एव स्वाभिप्राय एव न वस्तुतत्त्वं वक्तव्यो वाच्योऽभिमानाद् येषान्ते आत्मभाववक्तव्यास्तेषां भाव आत्मभाववक्तव्यता। अहंमानितायाम्, ॥भ०॥ "सव्वेणं एस अट्ठे नो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए" ॥ भ० ॥ नैवात्मभाववक्तव्यतयाऽयमर्थः न वयमहंमानितयैव ब्रूमोऽपि तु परमार्थ एवायमेवंविध इति भावना ॥ भ० ॥

आत (य) भू–आत्मभू–पुं० आत्मनो मनसो देहाद्वा भवति–भू–क्विप्–६-त-मनोभवे, कामे, देहभवे पुत्रे, कन्यायाम्, ॥ वाच० ॥ "नार्य्याः कुत्राऽपि कस्याश्चिद्दारकौ द्वौ बभूवतुः। सपत्नीतनुभूरेको द्वितीयश्चात्मभूर्द्वयोः ॥ आ० क० ॥ बुद्धौ च । स्त्री० आत्मनैव भवति भू–क्विप् शिवे, विष्णौ, च ॥ वाच० ॥

आत (य) रक्ख–आत्मरक्ष–त्रि० अङ्गरक्षके, ॥ औप०॥ आत्मानं रागद्वेषादेरकृत्योद्भवकूपाद्वा रक्षन्तीत्यात्मरक्षाः । रागद्वेषादेरकृत्याच्चात्मनोरक्षके, (ते च स्थानाङ्गे दर्शितास्तद्यथा)

तओ आयरक्खा पन्नत्ता तं० धम्मियाए पडिचोयणाए पडिचोएत्ता भवइ तुसिणीए वा सिया उट्ठित्तु वा आयाए-गंतमवक्कमेज्जा ॥ स्था० ठा० ३ उ० ३ ॥

धम्मियाए पडिचोयणाए त्ति ॥ आत्मना एवं धार्म्मिकोपदेशेन नेदं भवादृशां विधातुमुचितमित्यादिना प्रेरयिता उपदेष्टा भवतीति अनुकूलेतरोपसर्गकारिणस्ततोऽसावुपसर्गकरणान्निवर्तते ततोऽकृत्या सेवा न भवतीत्यत आत्मा रक्षितो भवतीति १ तूष्णीको वा वाचंयम उपेक्षक इत्यर्थः स्यादिति प्रेरणाया अविषये उपेक्षणासामर्थ्ये च ततः स्थानादुत्थाय ॥ (आयत्ति) ॥ आत्मना एकांतं विजनं अंतं भूमिभागमवक्रामेत् गच्छेत् ॥ टी० ठा० ३ उ० ३ ॥

विमानाधिपतेः सूर्याभस्यदेवस्यात्मानं रक्षयन्तीत्यात्मरक्षाः कर्मणोऽणित्यण् प्रत्ययः ॥राज०॥ देवविशेषे, (तथा च राजप्रश्नीये) सूर्य्याभस्य वर्णकमधिकृत्य "सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीणं" ॥ राज० ॥

षोडशभिरात्मरक्षदेवसहस्रैरिति विमानाधिपतेः सूर्याभस्य देवस्यात्मानं रक्षयन्तीत्यात्मरक्षाः कर्मणोऽणित्यण् प्रत्ययः । ते च शिरस्त्राणकल्पा यथा हि शिरस्त्राणं शिरस्याविद्धप्राणरक्षकं भवति तथा तेऽप्यात्मरक्षका गृहीतधनुर्दण्डादिप्रहरणाः समन्ततः सप्तानीकाधिपतेरग्रतश्चावस्थायिनो विमानाधिपतेः सूर्याभस्य देवस्य प्राणरक्षकाः।देवानामपायाभावात् तेषां तथाग्रहणपुरस्सरमवस्थानं निरर्थकमिति चेतराणां स्थितिमात्रपरिपालनहेतुत्वात् प्रीतिप्रकर्षहेतुत्वाच्च तथा हि–ते समन्ततः सर्वासु दिक्षु गृहीतप्रहरणा ऊर्ध्वस्थिता अवतिष्ठमानाः स्वनायकशरीररक्षणपरायणाः स्वनायकैकनिपतणदृष्टयः परेषामसहमानानां क्षोभमुत्पादयन्ति जनयन्ति स्वनायकस्य परां प्रीतिमिति ॥ राज० ॥
(तथा च भगवत्याम्)

चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररण्णो कइ आयरक्खदेवसहस्सीओ ? गोयमा ! चत्तारि चउसट्ठीओ आयरक्ख देवसाहस्सीओ पण्णत्ताओ एए णं आयरक्खवण्णओ । एवं सव्वेसिं इंदाणं जस्स जत्तिया आयरक्खा ते भाणियव्वा ॥ भ० ॥ मू० ३ श० ६ उ० ॥

आत्मरक्षदेवानां वर्णको वाच्यः स चायं(सन्नद्धबद्धवम्मियकवया उप्पीलियसरासणपट्टिया पिणद्धगेवेज्जा वद्ध आविद्धविमलवरचिंधपट्टा गहियाउहपहरणातिणयाइं तिसंधियाइं वइरामयकोडीणि धणूइं अभिगिज्झपयओ परमाइयकंडकलावा नीलपाणिणो पीयपाणिणो रत्तपाणिणो एवं चारुचावचम्मदंडखग्गपासपाणिणो नीलपीयरत्त चारुचावचम्मदंडखग्गपासवरधरा आयरक्खा रक्खोवगया गुत्तागुत्तपालिया जुत्ताजुत्तपालिया पत्तेयं २ समयओ विणयओ किंकरभूया इव चिट्ठंति त्ति, अस्यायमर्थः संनद्धा सन्नहनिकया कृतसन्नाहाः बद्धाः कशाबन्धनतः वर्म्मितश्च वर्म्मीकृतः शरीरारोपणतः कवचः कंकटो येस्ते तथा ततः

सन्नद्धशब्देन कर्मधारयः। तथा उत्पीडिता प्रत्यञ्चाऽरोपणेन शरासनपट्टिका धनुर्यष्टिर्यैस्ते तथा अथ वा उत्पीडिता वाहौ वद्धा शरासनपट्टिका धनुर्यष्टिर्यैस्ते तथा । पिनद्धं परिहितं ग्रैवेयकं ग्रीवाभरणं यैस्ते तथा तथा बद्धो-ग्रन्थिदानेन आविद्धश्च शिरस्यारोपणेन विमलो वरश्च चिन्हपट्टो योधतासूचको नेत्रादिवस्त्ररूपः सौवर्णो वा पट्टो यैस्ते तथा। तथा गृहीतान्यायुधानि प्रहरणाय यैस्ते तथा, अथ वा गृहीतान्यायुधानि क्षेप्यास्त्राणि प्रहरणानि च यैस्ते तथा। तथा त्रिनतानि मध्यपार्श्वद्वयलक्षणस्थानत्रयेऽवनतानि त्रिसन्धितानि त्रिषु स्थानेषु कृतसन्धिकानि नैकांगिकानीत्यर्थः । वज्रमयकोटीनि धनूंष्यभिगृह्य वदतः पदे मुष्टिस्थाने तिष्ठन्तीति सम्बन्धः। परिमात्रिकः सर्वतो मात्रावान् काण्डकलापो येषां ते तथा। नीलपाणय इत्यादिषु नीलादिवर्णपुङ्खत्वान्नीलादयो वर्णभेदाः सम्भाव्यन्ते। चारुचापपाणय इत्यत्र च चापं धनुरेवानारोपितज्यमतो न पुनरुक्तता, चर्मपाणय इत्यत्र चर्मशब्देन स्फुरक उच्यते , दण्डादयः प्रतीता उक्तमेवार्थं संग्रहणेनाह (नीलपीएत्यादि) अथ वा नीलादीन् सर्वानेव युगपत्केचिद्धारयन्ति देवशक्तेरिति दर्शयन्नाह (नीलपीएत्यादि) तचात्मरक्षा न संज्ञामात्रेणैवेत्याह-आत्मरक्षाःस्वाम्यात्मरक्षा इत्यर्थःते एव विशेष्यन्ते रक्षोपगता रक्षामुपगताःसततं प्रयुक्तरक्षा इत्यर्थः । एतदेव कथमित्याह—गुप्ताः अभेदवृत्तयस्तथा गुप्तपालीकास्तदन्यतो व्यावृत्तिमनोवृत्तिकमण्डलीका, युक्ताः परस्परसम्बद्धाः, युक्तपालीकाः निरन्तरमण्डलीकाः, प्रत्येकमेकैकशः समयतः पदातिसमाचारेण विनयतो विनयेन किंकरभूता इव प्रेष्यत्वं प्राप्ता इवेति,अयं च पुस्तकान्तरे साक्षाद् दृश्यत एवेति ॥ (एवं सव्वेसिमिंदाणं ति) एवमिति, चरमवत्सर्वेषामिन्द्राणामात्मरक्षा वाच्यास्ते चार्थत एव सर्वेषामिन्द्राणां सामानिकचतुर्गुणा आत्मरक्षास्तत्र चतुःषष्टिसहस्राणि चमरस्येन्द्रसामानिकानां वलेस्तु षष्टि,ः शेषभवनपतीन्द्राणां प्रत्येकं षट् षट् सहस्राणि, शक्रस्य चतुरशीतिः, सनत्कुमारस्य द्विसप्तति,ः माहेन्द्रस्य सप्ततिः, ब्रह्मणः षष्टिः, लान्तकस्य पञ्चाशत्, शुक्रस्य चत्वारिंशत्, सहस्रारस्य त्रिंशत्, प्राणतस्य विंशतिः, अच्युतस्य दशसहस्राणि समानिकानामिति यदाह-

"चउसट्ठी सट्ठी खलु छच्च सहस्सा उ असुरवज्जाणं ।
समाणिया उ एए चउग्गुणा आयरक्खाउ" ॥ १ ॥
"चउरासीइ असीई बावत्तरि सत्तरी य सट्ठी य
पएणा चत्तालीसा तीसा वीसा दससहस्सत्ति" ॥ २॥

भ० ॥टी०॥ ३ श० ६ उ० ॥

आत (य) रक्खा—आत्मरक्षा—स्त्री० आत्मन एव रक्षा यस्याः इन्द्रवारूणीवृक्षे, ६ त० आत्मनो रक्षा शास्त्रोक्ते विघ्नकर्तृभ्य आत्मनो रक्षणे च ॥ वाच० ॥

आत (य) रक्खि (न्) आत्मरक्षिन्—-त्रि० आत्मानं रक्षत्यपायेभ्यः कुगतिगमनादिभ्य इत्येवंशील आत्मरक्षी । कुगतिगमनादिभ्य आत्मनो रक्षणशीले, ॥ उत्त० अप्पाणरक्खी चरमप्पमत्तो, ॥ उत्त० ६ ॥

आत (य) रक्खिय—आत्मरक्षित—त्रि०आत्माऽपायेभ्यो दुर्गतिगमनादिभ्यो रक्षितो येन स तथा। दुर्गतिगमनहेतुनिबन्धनात्सावद्यानुष्ठानान्निवृत्ते, ॥ सूत्र० ॥ आयपरक्कमे आयरक्खिए ॥ सूत्र० ॥ दुर्गतिगमनहेतुनिबन्धनस्य सावद्यानुष्ठानस्य निवृत्तत्वादिति ॥ सूत्र० ॥ "अरइं पिट्ठओ किच्चा विरए आयरक्खिए" '। उत्त० ॥ आत्मरक्षितो दुर्गतिहेतोरपध्यानादेरनेनेत्यात्मरक्षितः । आहिताग्न्यादिषु दर्शनात् क्तान्तस्य परनिपातः ॥ उत्त० ॥

आत (य) वं—आत्मवत्—त्रि० आत्मा ज्ञानादिकोऽस्यास्तीत्यात्मवान्। ज्ञानादिमति, ॥ आचा० ॥

आत्मा चित्तं वश्यतयाऽस्त्यस्य मतुप् मस्य वः स्त्रियां ङीप् । १ वश्यचित्ते, २ निर्विकारचित्ते च आत्मा प्रकाश्यतया विद्यतेऽस्य आत्मप्रशाशके, शास्त्रे आत्मना तुल्यक्रियावति, ४ आत्मतुल्यक्रियायाम, अव्य० ॥ वाच० ॥

आत (य) वस—आत्मवश—-त्रि० आत्मनो वश आयत्तता यत्र। आत्माधीने, "यद्यदात्मवशं तु स्यात्तत्तत्सेवेत यत्नतः। सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् ॥ मनु० वाच०॥

सव्वत्थेसु विमुत्ता साहू सव्वत्थ होइ अप्पवसो

सर्वार्थेषु विमुक्तः सर्वपदार्थेषु ममतारहितः साधुर्मोक्षसाधकः सर्वत्रात्मवशो भवति न कुत्रापि परवश इति ॥ग० ॥

आत (य) वस्स—-आत्मवश्य—-त्रि० आत्मनो वश्यो, यस्य। वशीभूतमनस्के, आत्मनो वश्ये च ॥ वाच० ॥

आत (य) वायपत्त—आत्मवादप्राप्त—त्रि० आत्मन उपयोगलक्षणस्य जीवस्यासंख्येयप्रदेशात्मकस्य संकोचविकाशभाजः स्वकृतफलभुजः प्रत्येकसाधारणतया व्यवस्थितस्य द्रव्यपर्य्यायतया नित्यानित्याद्यनन्तधर्मात्मकस्य वा वाद आत्मवादस्तं प्राप्त आत्मवादप्राप्तः। सम्यग् यथावस्थितात्मस्वतत्त्ववेदिनि, सूत्र० ॥ "आयवायपत्ते विऊ" ॥ सूत्र० ॥

आत (य) वि [द्] आत्मविद्—त्रि०आत्मानं श्वभ्रादिपतनरक्षणद्वारेण वेत्तीत्यात्मवित्। आत्मनो रक्षके, ॥ आचा० ॥ आत्मानं यथार्थरूपेण वेत्ति—विद्—क्विप्—६ त० आत्मस्वरूपज्ञे, आत्मानं स्वपक्षं वेत्ति क्विप् । २ । स्वपक्षज्ञातरि, ॥ वाच० ॥

आत (य) विज्जा—आत्मविद्या—स्त्री० आत्मनो विद्या आत्मनो यथास्वरूपावेदकविद्यायाम तद्विद्यासाधने शास्त्रे च ॥ वाच० ॥

आत(य) वीरिय—आत्मवीर्य्य—न० वीर्यभेदे,"आयविरियं दुविहं विओगायवीरियं च अविओगायवीरियं च । विओगायवीरियं जहा संसारावत्थस्स जीवस्स मणमादिजोगा वियोगजा भवंति अविओगायवीरियं पुण उवओगो असंखेज्जा पएस त्तणं" ॥ नि० चू० ॥

आत (य) विसोहि—आत्मविशुद्धि—स्त्री० उत्कालिकश्रुतविशेषे, आत्मनो जीवस्यालोचना प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिप्रभृतिप्रकारेण विशुद्धिः कर्मविगमनलक्षणा प्रतिपाद्यते यस्यां ग्रंथपद्धतौ सा आत्मविशुद्धिरिति ॥ नं० ॥ आत्मनो जीवस्यालोचनादिप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिप्रकारेण विशुद्धिः कर्म

विगमनलक्षणा प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनमात्मविशुद्धिरिति ॥ पा० ॥

आत (य) वेयावच्चकर—आत्मवैयावृत्त्यकर—त्रि० अलसे, विसम्भोगिके च "आयवेयावच्चकरे नाममेगे णो परवेयावच्चकरे" ॥ स्था० ॥ आत्मवेयावृत्त्यकरोऽलसो विसम्भोगिको वेति ॥ स्था० ॥

आतसंचेयणिज्ज—आत्मसंचेतनीय—पुं० आत्मना संचेत्यंते-क्रियंत इत्यात्मसंचेतनीयाः ॥ स्था० ॥ उपसर्गभेदे (अस्य भेदोहरणादि वहुवक्तव्यता उवसग्गशब्दे) ॥ स्था० ॥

आत (य) संजम—आत्मसंयम—पुं० आत्मनः शरीरस्य संयमः । संवृतांगोपांगेन्द्रियत्वे, ॥ पा० ॥ आत्मनो मनसः संयमः । चित्तसंयमने, ॥ वाच० ॥

आत (य) संयमपर—आत्मसंयमपर—त्रि० आत्मनः शरीरस्य संयमः संवृताङ्गोपाङ्गेन्द्रियत्वम् तत्परं तत्प्रधानम् संवृतांगोपाङ्गेन्द्रियत्वप्रधाने, षो० ।

आत (य) संयमोवाय—आत्मसंयमोपाय—पुं० संयमनं संयम आत्मनः संयम आत्मसंयमस्तदुपायः । आत्मसंयमनोपाये, उक्तं च "तस्यात्मा संयतो यो हि सदाचारे रतस्सदा । स एव धृतिमान् धर्मस्तस्यैव च जिनो हित इति ॥ दश० ॥

आत (य) संवेयण—आत्मसंवेदन—न० द्रव्योपसर्गभेदे, तथा च सूत्रकृताङ्गे उपसर्गमधिकृत्य

दव्वे चउव्विहो देवमणुयतिरियायसंवेतो' ॥ सूत्र० ॥

आत्मसंवेदना अपि चतुर्विधा तद्यथा घट्टनातो लेशनातोऽगुलाद्यवयवसंश्लेषरूपाया स्तंभनातः प्रपाताच्चेति ॥ सूत्र०॥

आत (य) संवेयणिज्ज—आत्मसंवेदनीय—पुं० आत्मना क्रियंत इत्यात्मसंवेदनीयाः । द्रव्योपसर्गभेदे, एतस्य भेदादिबहुवक्तव्यता उवसग्गशब्दे ॥ आ० चू० ॥

आत (य) सक्खि (न्) आत्मसाक्षिन्—त्रि० आत्मनः बुद्धिवृत्तः साक्षी प्रकाशकः वेदान्तादिमतसिद्धे बुद्धिवृत्तिप्रकाशके चैतन्ये, ॥ वाच० ॥ आत्मा स्वजीवः स्वस्वसंचितप्रत्यक्षविरतिपरिणामपरिणतः साक्षी यत्र तदात्मसाक्षिकम् । स्वजीवसाक्षिके, ॥ पा० ॥

आत (य) अप्पसत्तम—आत्मसप्तम—त्रि० आत्मना सप्तमः-सप्तानां पूरण आत्मा वा सप्तमो यस्यासावात्मसप्तमः सप्तानां पूरण आत्मा यस्य तस्मिन् ॥ स्था० ॥ "मल्लीणं अरहा अप्पसत्तमे मुंडे भवित्ता" ॥ स्था०॥

आत (य) सत्ति—आत्मशक्ति—स्त्री०—६त० आत्मानुरूपसामर्थ्ये, ॥ वाच० ॥

आत (य) समप्पण—आत्मसमर्पण—न० आत्मनिवेदने, गुरवे चात्मनिवेदनम्महते फलाय (तथा च पञ्चाशके)

अह तिपयाहिण पुव्वं सम्मं सुद्धेण चित्तरयणेण।

गुरुणो णु वेयणं सव्वेहेव दढ मप्पणा एत्थ ॥ २९ ॥

व्याख्या—यथोक्तविधानादनंतरं तिसृणां प्रदक्षिणानां समाहारस्त्रिप्रदक्षिणं तत्पूर्वं प्रथमं यत्र तत्तथा क्रियाविशेषणमिदं गुरुं त्रिःप्रदक्षिणीकृत्येत्यर्थः । सम्यक्शुद्धेन तत्त्वतो निर्मलेन न कल्पनयेत्यर्थः चित्तं मनस्तदेव रत्नमाणिक्यं प्रकाशस्वभावसाधर्म्यात्चित्तरत्नं तेन गुरोर्द्धर्माचार्यस्य निवेदनीयं भवदीयोऽहं किंकरो यूयं मे भवोदधिनिमग्नस्य नाथा इत्येवं समर्पणं सर्वैरेव समस्तैरपि प्रकारैर्द्विपदचतुष्पदधनाद्यर्पणलक्षणैर्मनःप्रभृतिभिर्वा न तु कथंचिन्निवेदमं इढमत्यर्थमव्यभिचरिततया कस्य निवेदनमित्याह आत्मनः स्वस्यात्र दीक्षायां वृत्तायां सत्यामिति गाथार्थः ॥ २९ अथ तदात्मनिवेदनं गुरुः प्रतिपद्यते न वा यदि न प्रतिपद्यते तदा न युक्तं निष्फलत्वात्तस्येत्याशंकां परिहरन्नाह ॥

एसा खलु गुरुभत्ती उक्कोसो एस दाणधम्मो उ ।

भावविसुद्धीए दढं इहरा वि य वीयमेयस्स ॥ ३० ॥

व्याख्या—यदेतत् गुरूणां सर्वथात्मनिवेदनमनंतरोक्तमेषा इयं खलु वाक्यालंकारेऽथवाऽवधारणे तेन एषैव न त्वन्यापि यदाह "का भक्तिस्तस्य येनात्मा सर्वथा न नियुज्यते। अभक्तेः कार्यमेवाहुरंशो नाप्यनियोजनं" गुरुभक्तिर्धर्माचार्यबहुमानो गुरुभक्तिश्च सता विधेया दुःखप्रतीकारत्वात् गुरोस्तस्याश्च महार्थसाधकत्वादुक्तं वानंतरोक्तार्थद्वयसंवादि (तिण्हं दुप्पडियारं समणा उ सो तं जहा अम्मायियरस्स गुरुस्स भट्टिस्स) तथा "गुरुभक्तेः श्रुतज्ञानं भवेत्कल्पतरूपमम् "लोकद्वितयभाविन्यस्ततः स्युः सर्वसंपदः" तथा उत्कृष्यत इत्युत्कर्ष उत्कृष्ट (एसत्ति) इहोत्तरस्यैवकारार्थस्य तु शब्दस्य संबंधादेष एवायमेव गुरोरात्मनिवेदनरूपो नान्योऽस्त्वंतरदाने हि तदेवैकं दत्तं स्यादात्मदाने तु सर्वमपीत्यात्मदानधर्मस्यैवोत्कृष्टता दानधर्मो वितरणरूपं कुशलानुष्ठानं विधेयश्चासौ महार्थसाधकत्वाद्यदाह "दानात्कीर्तिः सुधाशुभ्रा दानात्सौभाग्यमुत्तमं । दानात्कामार्थमोक्षाः स्युर्दानधर्मो वरस्ततः "किं यथाकथंचिदप्यात्मनिवेदनमुत्कृष्टदानधर्मो भवति नेत्याह भावविशुद्ध्या परिणामनिष्कलंकतया इढमत्यंतं परिणामकलंकं च कीर्त्याद्यपेक्षयेति तर्हि भावशुद्ध्यभावे किं स्यादित्याह (इहरा वियति) इतरथाऽन्यथा भावविशुद्धिव्यतिरेकेणेत्यर्थः अपि चेति पुनः शब्दार्थो बीजमिव बीजं हेतुर्भवतीति द्रव्यतोऽपि सदनुष्ठानस्य प्रायोभावानुष्ठानकारणत्वादेतस्योत्कृष्टदानधर्मस्यात्मनिवेदनमिति प्रकृतमिति गाथार्थः ॥ ३० ॥ कथमिदं भावविशुद्ध्याभावपूर्वकमात्मनिवेदनमुत्कृष्टदानधर्मबीजं भवतीत्याह

जं उत्तमचरियमिणं सोउं पि अणुत्तमाण पारेत्ति ।

ताए य सगासाओ उक्कोसो होइ एयस्स ३१॥

व्याख्या यद्यस्मात्कारणादुत्तमचरितं सत्पुरुषचेष्टितमिदमनंतरदर्शितमात्मनिवेदनं श्रोतुमप्याकर्णयितुमप्यास्तामनुष्ठातुमनुत्तमा असत्पुरुषा न पारयंति न शक्नुवंति तथाविधवीर्यविरहितत्वात्तेषां तत्तस्मात् कारणात्तत्सकाशादेतस्माद्भावविशुद्धिविरहविहितोत्तमपुरुषचरितरूपात्मनिवेदनादवधेः तु शब्द एवकारार्थः तत्प्रयोगं च दर्शयिष्यामः प्रकर्ष उत्कर्षो भवत्येव जायत एव एतस्यानंतरगाथोक्तदानधर्मस्य । इदमुक्तं भवति यद्यप्यात्मनिवेदनरूपो दानधर्मो विशुद्धभावाभावे विधीयमानो ऽनुत्कृष्टो भवति तथाप्युत्तमचरितरूपत्वात्तस्योत्कृष्टतानिमित्तभूताया भावविशुद्धेर्जनकत्वादुत्कृष्टदानधर्मबीजं भवतीत्यतः साधूक्तं (इहरा वि य

वीयमेयस्सत्ति" अतो गुरुणा अप्रतिपन्नत्वेऽपि न निष्फलतात्मनिवेदनस्येति गाथार्थः ॥ ३१ ॥

अथ यदि तदात्मनिवेदनं गुरुः प्रतिपद्यते तदाधिकरणदोषो गुरोः स्यादित्याशंकापरिहरन्नाह—

गुरुणो वि णाहिगरणं ममत्तरहियस्स एत्थ वत्थुम्मि ।
तब्भावसुद्धिहेउं आणाए पयत्तमाणस्स ॥ ३२ ॥

गुरोरपि न केवलं दीक्षितस्यात्मनिवेदने निष्फलत्वलक्षणो दोषोऽभिहितयुक्तेर्न भवति धर्माचार्यस्यापि न नैवाधिक्रियते दुर्गतावनेनात्मेत्यधिकरणं दीक्षितेनात्मनिवेदिते परिग्रहारंभानुमतिरूपो दोषो भवतीति गम्यते किंभूतस्येत्याह–ममत्वरहितस्य निःसंगस्य क्वेत्याह अत्र एतस्मिन्ननंतरोक्ते वस्तुनि पदार्थे दीक्षितसत्त्वतदीयापत्यवित्तादिरूपे पुनः किंभूतस्येत्याह प्रवर्त्तमानस्य व्याप्रियमाणस्य कया आज्ञया आप्तोपदेशेन किमर्थं तद्भावशुद्धिहेतुं दीक्षितसत्त्वपरिणामविशोधनहेतोरेवं हि प्रवृत्तौ तस्य भावशुद्धिरुपजायत इत्येवं चेहानुमानप्रयोगो यदुत दीक्षितात्मनिवेदनं गुरोरधिकरणं न भवति ममत्वरहितत्वाच्छरीरादिवदिति दृष्टांतोऽभ्यूह्यः । न च ममत्वरहितत्वमसिद्धं तदुपकाराज्ञया प्रवृत्तत्वाच्चारित्रोपकाराय भोजनादाविवेति गाथार्थः ॥ पंचा० ॥

आत [य] समया—आत्मसमता–स्त्री० आत्मौपम्ये, सर्वत्रात्मौपम्यं समाचरेदित्याह—"आततो वहिया पास तम्हा ण हंता ण विज्जायए" ॥ आचा० ॥ यथा ह्यात्मनः सुखमिष्टमितरत्त्वन्यथा तथा बहिरप्यात्मनो व्यतिरिक्तानामपि जन्तूनां सुखप्रियत्वमसुखप्रियत्वं च पश्यावधारय तदेवमात्मसमतां सर्वप्राणिनामवधार्य किं कर्त्तव्यमित्याह–तम्हा इत्यादि । यस्मात्सर्वेऽपि जंतवो दुःखद्विषः सुखलिप्सवस्तस्मात्तेषां न हंता न व्यापादकः स्यात् नाप्यपरैस्तान् जंतून् विविधैर्नानाप्रकारैरुपायैर्घातयेदिति ॥ आचा० ॥

आत [य] समुब्भव—आत्मसमुद्भव—पुं० आत्मा देहो मनः परमात्मा वा समुद्भवोऽस्य १ पुत्रे, २ मनोभवे कामे, च पुं० ३ मनोजन्ये सुखादौ, त्रि० ४ कन्यायां, ५ बुद्धौ, च स्त्री० ६ परमात्मसम्भूते आकाशादौ, त्रि० ७ चतुर्मुखे, ८ शिवे, ९ विष्णौ, १० परमात्मनि च पुं० ॥ वाच० ॥

आत [य] समोयार—आत्मसमवतार— पुं० ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यसमवतारभेदे,

सव्वदव्वा वि णं आयसमोआरेणं आयभावे समोअरंति ॥ ॥ अनु० मू० ॥

ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यसमवतारस्त्रिविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा आत्मसमवतार इत्यादि । तत्र सर्वद्रव्याण्यप्यात्मसमवतारेण चिंत्यमानान्यात्मभावे स्वकीयस्वरूपे समवतरंति वर्तंते तदव्यतिरिक्तत्वात्तेषां ॥ अनु० टी० ॥

(अत्र वहुवक्तव्यता समवतारशब्दे)

आत [य] सरीरखेत्तोगाढ—आत्मशरीरक्षेत्रावगाढ—त्रि० स्वशरीरक्षेत्रव्यवस्थिते, "आयशरीरखेत्तोगाढे पोग्गले अतमायाए आहारन्ति,, स्वशरीरक्षेत्रे व्यवस्थितानित्यर्थः ॥ भ० ॥

आत [य] साय–आत्मसात–न० आत्मसुखे,

भूताइं जे हिंसति आयसाते ॥ सूत्र० मू० ॥

अभूवन् भवंति भविष्यन्तीति भूतानि प्राणिनस्तान्यात्मसुखार्थं हिनस्ति व्यापादयतीति ॥ सूत्र० टी० ॥

आत [य] सायाणुगामि [न्]–आत्मसातानुगामिन्–पुं० स्वसुखलिप्सौ,

हंता छेत्ता पगब्भित्ता आयसायाणुगामिणो ॥ सूत्र० मू० ॥

आत्मसातानुगामिनः स्वसुखलिप्सव इति ॥ सूत्र० ॥

आत [य] सिद्ध–आत्मसिद्ध–त्रि० आत्मना सिद्धः १ स्वयंसिद्धे, २ अयत्ननिष्पन्ने, ॥ वाच० ॥

आत [य] सुह–आत्मसुख–न० शरीरसुखे,

आयसुहं पडुच्च ॥ सूत्र० मू० ॥

आत्मसुखमप्रतीत्य स्वस्य शरीरसुखकृते इति ॥ सूत्र० ॥

जे छिंदंति आयसुहं पडुच्च ॥ सूत्र० मू० ॥

जीवसुखे,

अर्हत्क्रमाम्भोजयुगोपयोगि चेतः कुरुष्वात्मसुखं लभस्व ॥ द्रव्या मू० ॥

आत्मनो जीवस्य सुखं निराबाधानुभवं लभस्व प्राप्नुहि नयज्ञानात् जीवादीन् परीक्ष्य कर्मभ्य आत्मानं वियोज्यानन्तसुखभाक् भवेत्यर्थः । द्रव्या० ॥ आत्मैव सुखमस्य । आत्मलाभमात्रेण सुखिनि, त्रि० आत्मैव सुखं सच्चिदानन्दरूपत्वात् । आत्मरूपे परमानन्दे, न० ॥ वाच० ॥

आत [य] सोहि–आत्मशुद्धि–स्त्री० आत्मनो देहस्य मनसो वा शुद्धिः । देहशुद्धौ, चित्तशुद्धौ, च ॥ वाच० ॥ कर्मक्षयोपशमक्षये च "आयपज़ोगमायसोहीए" ॥ आचा० ॥ आत्मशुध्या कर्मक्षयोपशमक्षयलक्षणयाऽऽयतयोगं सुप्रणिहितमनोवाकायात्मकं विधायेति ॥ आचा० ॥

आत [य] हित–आत्महित–त्रि० स्वहिते, "आयहियाए सण्णिसेज्जाओ,, ॥ सूत्र० ॥ आत्महिताय स्वहितं मन्यमाना इति ॥ सूत्र० ॥ शरीराय हिते, "आयट्ठीणं आयहिताणं" ॥ ॥ दश० ॥ आत्महितानां हितमिव हितं आत्महितं च शरीरे आत्मनि च भवति । तत्र शरीरे हिताहितं पथ्यापथ्याहारादिकं । आत्मनि तु हिंसादिप्रवृत्तिनिवृत्ती । अथवाऽऽत्मनो हितानि त्रीणि त्रिषष्ठानि पाखण्डिकशतानि तदपनयनं तदस्ति येषान्ते आत्महिता इति ॥ दश० ॥ अहिताचाराश्च चौरादयोऽयं त्वात्महित ऐहिकामुष्मिकापायभीरुत्वादिति ॥ सूत्र० ॥ "आयहिए अणियाण संवुडे" ॥ सूत्र० ॥

आयहेउ—आत्महेतु—पुं०—आत्मनिमित्ते, "आयहेओ परिओभये" आत्महेतोरात्मनिमित्तमिति ॥दश० ॥ "केइ पुरिसे आयहेउं वा णाइहेउं वा" ॥ सूत्र० ॥ आत्मनिमित्तमात्मार्थमिति ॥ सूत्र० ॥

आता (अप्पा)—स्त्री० आत्मन्—पुं० अत–मनिण् । स्वरूपे, ॥ वाच० ॥ "भस्मात्मनोः पो वा" इति प्राकृतसूत्रेण भस्मात्मनोः संयुक्तस्य पो वा अप्पा–अप्पाणे—पक्षे अत्ता ॥ प्रा० व्या० ॥ "पुंस्यन आणो राजवच्च" इति प्राकृतसूत्रेण पुल्लिङ्गे वर्त्तमानस्यात्वं तस्य स्थाने आण इत्यादेशो वा भवति पक्षे यथा दर्शनं राजवत्कार्यं भवति आणादेशे चातः सेर्डोरि-

त्यादयः प्रवर्त्तते ॥ पक्षे तु राज्ञः जश्शस्ङसिङसां णोणो णाइणममामा इति प्रवर्तते ॥ अप्पाणो । अप्पाणा । अप्पाणं । अप्पाणे । अप्पाणेण । अप्पाणेहिं । अप्पाणाओ । अप्पाणासुन्तो अप्पाणस्स । अप्पाणाण । अप्पाणम्मि । अप्पाणेसु । अप्पाण कअं । पक्षे राजवत् । अप्पा । अप्पो । हे अप्पा । हे अप्प । अप्पाणो चिट्ठंति अप्पाणो पेच्छ अप्पाणा अप्पेहिं । अप्पाणो । अप्पाओ । अप्पाउ अप्पाहि । अप्पाहिन्तो । अप्पा । अप्पासुन्तो अप्पाणो धणं अप्पाणं । अप्पे । अप्पेसु ॥ प्रा० व्या० ॥ "आत्मनष्टो णिअणइआ" इति प्राकृतसूत्रेणात्मनः परस्याष्टायाः स्थाने णिआणइआ इत्यादेशौ वा भवतः । अप्पणिआ पाउसे उवगअम्मि अप्पणिआ अविपड्डिखाणिआ अप्पणइआ । पक्षे-अप्पाणेण । यत्ने, ॥ वाच० ॥ स्वस्मिन् आयाए एगंतमंतं अवक्कमंति (आयाएत्ति) आत्मना स्वयमित्यर्थ इति ॥ भ० ॥

दोहिं ठाणेहिं आयासरीरं फुसित्ताणं णिज्जाति देशेण वि आयासरीरं फुसित्ताणं णिज्जाति सव्वेण वि आयासरीरं फुसित्ताणं णिज्जाति एवं फुरित्ता एवं फुडित्ता एवं संसवट्टित्ता निव्वट्टित्ता ॥ स्था० ॥ मू० ॥

द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां (देसेण वित्ति) देशेनापि कतिपयप्रदेशलक्षणेन केषांचित्प्रदेशा वा मिलिकागत्योत्पादस्थानं गच्छता जीवेन शरीराद्बहिः क्षिप्तत्वात् आत्मा जीवः शरीरं देहं स्पृष्ट्वा श्लिष्ट्वा निर्याति शरीरान्मरणकालेपि निस्सरतीति (सव्वेण वित्ति) सर्वेण सर्वात्मना सर्वैर्जीवप्रदेशैः कन्दुकगत्योत्पादस्थानं गच्छता शरीराद्बहिःप्रदेशानामक्षिप्तत्वादिति अथवा देशेनापि देशतोऽपि अपि शब्दः सर्वेणापीत्यपेक्षः । आत्मा शरीरं कोर्थः शरीरं देशं पादादिकं स्पृष्ट्वा अवयवान्तरेभ्यः प्रदेशसंहारान्निर्याति स च संसारी सर्वेणापि सर्वतयाप्यपि निर्देशेनापीत्यपेक्षःसर्वमपि शरीरं स्पृष्ट्वा निर्यातीति भावः स च सिद्धो वक्ष्यति च "पायणिज्जाण निरएसु उववज्जंतीत्यादि" यावत् (सव्वंगनिज्जाणासिद्धसु त्ति । आत्मना शरीरस्य स्पर्शने सति स्फुरणं भवतीत्यत उच्यते ॥ एवमित्यादि एवमिति दोहिं ठाणेहिं इत्याद्यभिलापसंसूचनार्थः तत्र देशेनापि कियद्भिरप्यात्मप्रदेशैरिलिकागतिकाले (सव्वेण वित्ति) सर्वैरपि गेन्दुकगतिकाले शरीरं ॥ फुरित्ताणं ति स्फोरयित्वा संस्पन्दनङ्कृत्वा निर्याति अथवा शरीरकं देशतः शरीरदेशमित्यर्थः स्फोरयित्वा पादादिनिर्याणकाले सर्वतः शरीरं स्फोरयित्वा सर्वाङ्गनिर्याणावसर इति स्फुरणाच्च सात्मकत्वं स्फुटं भवतीत्याह एवमित्यादि एवमिति तेष्वेव देशेनात्मदेशेन शरीरकं फुडित्ताणं ति सचेतनतया स्फुरणलिङ्गतः स्फुटं कृत्वा इलिका गतौ सर्वेण सर्वात्मना स्फुटं कृत्वा गेंदुकगताविति अथवा शरीरैकदेशतः सात्मकतया स्फुटं कृत्वा पादादिना निर्याणकाले सर्वतः सर्वाङ्गनिर्याणप्रस्ताव इति अथवा स्फुटित्वा स्फोटयित्वा विशीर्णं कृत्वा तत्र देशतोऽक्ष्यादिविघातेन सर्वतः सर्वविशरणेन देवदीपादिजीववदिति शरीरकं सात्मकतया स्फुटीकुर्वंस्तत्संवर्त्तनमपि कश्चित्करोतीत्याह एवमित्यादि" एवमिति तथैव (संवदृइत्ताणं ति) संवर्त्य संकोच्य शरीरकं देशेनेलिकागतौ शरीरस्थितप्रदेशैः सर्वेण सर्वात्मना गेन्दुकगतौ सर्वात्मप्रदेशानां शरीरस्थितत्वान्निर्यातीति अथवा शरीरकं शरीरिणमुपचाराद्दण्डयोगाद्दण्डपुरुषवत् तत्र देशतः संवर्तनं संसारिणो म्रियमाणस्य पादादिगतजीवप्रदेशसंहारात्सर्वतस्तु निर्वाणं गंतुरिति । अथवा शरीरकं देशतः संवर्त्य हस्तादिसङ्कोचनेन सर्वतः सर्वशरीरसङ्कोचनेन पिपीलिकादिवदिति आत्मनश्च संवर्त्तनं कुर्वन् शरीरस्य निवर्तनं करोतीत्याह एवं (निवट्टइत्ताणं ति) तथैव निवर्त्य जीवप्रदेशेभ्यः शरीरकं पृथक् कृत्वेत्यर्थः तत्र देशेनेलिकागतौ सर्वेण गेंदुकगतावथवा प्रदेशतः शरीरकं निवर्त्यात्मनः पादादिनिर्याणवत् सर्वतः सर्वाङ्गनिर्याणवानिति अथवा पञ्चविधशरीरसमुदयापेक्षया देशतः शरीरमौदारिकादिनिवर्त्य तैजसकार्म्मणेत्वादायैव तथा सर्वेण सर्वशरीरसमुदायं निवर्त्य निर्याति सिद्ध्यतीत्यर्थः अनन्तरं सर्वनिर्याणमुक्तं तच्च परम्परया धर्मश्रवणलाभादिषु ते च यथा स्युस्तथा दर्शयन्नाह (दोहीत्यादि) कण्ठ्यन्नवरं (खएणचेवत्ति) ज्ञानावरणीयस्य दर्शनमोहनीयस्य च कर्मण उदयप्राप्तस्य क्षयेण निर्जरणेन अनुदितस्य चोपशमेन विपाकाननुभवेन क्षायोपशमेनेत्युक्तं भवति यावत्करणात् केवलं बोहिबुज्झेज्जा मुंडेभवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वएज्जा केवलं बंभचेरवासमावसेज्जा केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा केवलमाभिणिवोहियनाणमुप्पाडेज्जा" इत्यादि दृश्यं यावन्मनःपर्यवज्ञानमुत्पादयेदिति केवलज्ञानं तु क्षयादेव भवतीति तन्नोक्तमिह च यद्यपि बोध्यादयः सम्यक्चारित्ररूपत्वात्केवलेन क्षयेणोपशमेन च भवंति तथाप्येते-क्षयोपशमेनापि भवंति श्रवणाभिनिबोधिकादीनि तु क्षयोपशमेन भवन्तीति सर्वसाधारणः क्षयोपशम उक्तः । स्था० अ० २॥ देहे, उक्तं हि "धर्म्मधृत्यग्निधीन्द्वर्कत्वक्तत्त्वसूर्य्यदेहेषु । शीलानिलमनोयत्नकवीर्येष्यात्मनः स्मृतिरिति ॥ उत्त० ॥

तथा चाचाराङ्गसूत्रम् ।

जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं लोगस्स कम्मसमारम्भा कज्जंति तं जहा अप्पणो से पुत्ताणं इत्यादि ॥ आचा० ॥

अप्पणो इत्यादि तद्यथेत्युपप्रदर्शनार्थं । नोक्तमात्रमेवान्यदप्येवंजातीयकं मित्रादिकं द्रष्टव्यं (से) तस्यारम्भारिप्सोर्य आत्मा शरीरं तस्मै अर्थं तदर्थं कर्म्मारम्भाः पाकादयः क्रियंते ॥ आचा० ॥ मनसि, बुद्धिस्थे निजे स्वभावे, बुद्धौ च ॥ वाच० देहावच्छिन्ने चैतन्ये च । अन्तःकरणे, ॥ वाच० ॥ ज्ञाने, प्रकाशस्वरूपे बुद्धावात्मनि, बुद्धिर्हि मन आदिकरणानि प्राप्नोतीत्यात्मा तेषां प्रत्यभिज्ञानम् ॥ वाच० ॥ अर्के, वह्नौ, वायौ, ॥ वाच० ॥ अततीत्यात्मा ॥ विशे० ॥ अतति सततं गच्छत्यपरापरान् स्वपरपर्य्यायानित्यात्मा अथवा अत धातोर्गमनार्थत्वेन ज्ञानार्थत्वाददति सततमवगच्छत्युपयोगलक्षणत्वादित्यात्मा ॥ भ० ॥ अतति सततमवगच्छति अत सातत्यगमन इति वचनात् अत् धातोर्गत्यर्थत्वाद् गत्यर्थानां च ज्ञानार्थत्वादनवरतं जानातीति निपातनादात्मा जीव उपयोगलक्षणत्वादस्य सिद्धसंसार्यवस्थाद्वयेऽप्युपयोगभावेन सततावबोधभावात् सततावबोधाभावे चाजीवत्वप्रसङ्गात् अजीवस्य च पुनर्जीवत्वाभावात् भावे चाकाशादीनामपि तथात्वप्रसङ्गात् एवं च जीवानादित्वाभ्युपगमाभावप्रसङ्ग इति । अथवा अतति सततं गच्छति स्वकीयान् ज्ञानादिपर्य्यायानित्यात्मा नन्वेवमाकाशादीनामप्यात्मशब्दव्यपदेशप्रसङ्गस्तेषामपि स्वपर्य्यायेषु सततगमनादन्यथा अपरिणामित्वेनावस्तुत्वप्रसङ्गादिति

नैवम् व्युत्पत्तिनिमित्तत्वादस्य उपयोगस्यैव च प्रवृत्तिनिमित्तत्वाज्जीव एवात्मा नाकाशादिरिति यद्वा संसार्यपेक्षया नानागतिषु सततगमनान्मुक्तापेक्षया च भूततद्भावत्वादात्मा जीवः ॥ स्था० ॥ अतति सातत्येन गच्छति तांस्तान् ज्ञानदर्शनसुखादिपर्यायानित्याद्यात्मादिशब्दव्युत्पत्तिनिमित्तसंभवात् उक्तश्च "एवं जीवो जीवो संसारी पाणधारणाणुभवो। सिद्धो पुणरज्जीवो जीवणपरिणामरहिओत्ति" ॥ आ० म० ॥ को ह्यात्मा भगवानाह योऽहमित्यभिमन्यते स कीदृक् सूक्ष्मोऽसौ किं तत्सूक्ष्मं यन्नगृह्णीमः न तु शब्दगंधानिलाः किं तु ते इंद्रियग्राह्याः तेन ग्रहणमात्मा न तु ग्राहयिता हि सः आ० चू० ॥

(१) भेदा आत्मनः त्रिविध आत्मा।
(२) निक्षेप आत्मनः।
(३) भेदाः अष्टविध आत्मा।
(४) भेदाः सूक्ष्मा वादराश्च।
(५) लक्षणम् आत्मनः।
(६) परिभोगोपभोगकषायद्वाराणि।
(७) इन्द्रियाण्यात्मनः।
(८) चित्तादीनि आत्मनः।
(९) अस्तित्वमात्मनः।
(१०) अभ्याख्यानमात्मनः।
(११) अस्तित्वमिन्द्रभूतिं प्रति।
(१२) अभौतिकत्वमात्मनः।
(१३) कस्या दिश आगतोऽहम्।
(१४) अन्यत्वममूर्त्तत्वमनित्यत्वं च।
(१५) कर्तृत्वमात्मनः।
(१६) विभुत्वमात्मनः!
(१७) परिमाणम् आत्मनः।
(१८) एकत्वमात्मनः।
(१९) क्रियावत्वमात्मनः।
(२०) ज्ञानमात्मनो भिन्नमभिन्नं च।
(२१) द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा जानाति।
(२२) स्फुटगाथाः।
(२३) क्षणिकत्वमात्मनः।
(२४) रत्नप्रभादिभावानामात्मत्वम्।
(२५) श्लोकाः अप्पाणई वेयरणीति।

(१) स च त्रि विधः-

बाह्यात्मा चांतरात्मा च परमात्मेति च त्रयः। ॥ द्वा० ॥
कायाधिष्ठायकध्येयाः प्रसिद्धा योगवाङ्मये ॥

बाह्यात्मा चेति कायः स्वात्मधिया प्रतीयमानोऽहं स्थूलोऽहं कृश इत्याद्युल्लेखेनाधिष्ठायकः कायचेष्टाजनकप्रयत्नवान् ध्येयश्च ध्यानभाव्य एते त्रयो बाह्यात्मा चांतरात्मा च परमात्मा चेति योगवाङ्मये योगशास्त्रे प्रसिद्धाः ॥ द्वा० ॥ ॥ टी० ॥ तत्र यस्य मनोवचनादिषु आत्मत्वभासदेह एवात्मा एवं सर्वपौद्गलिकप्रवर्त्तनेषु आत्मनिष्ठेषु आत्मत्वबुद्धिः स बाह्यात्मा १ मिथ्यादृष्टिः एष पुनः स कर्मावस्थायामपि आत्मनि ज्ञानाद्युपयोगलक्षणे शुद्धचैतन्यलक्षणे महानंदस्वरूपे निर्विकारामृताबाधरूपे समस्तपरभावमुक्ते आत्म बुद्धिः अंतरात्मा सम्यग्दृष्टिगुणस्थानकतः क्षीणमोहं यावत् अंतरात्मा उच्यते यः केवलज्ञानदर्शनोपयुक्तः शुद्धसिद्धः स परमात्मा संयोगी अयोगी केवली सिद्धश्च स परमात्मा उच्यते ॥ अष्ट० ॥ अस्य वक्तव्यता दशवैकालिके ॥

(२) अधुना जीवपदमाह-

जीवस्स उ निक्खेवो परूवणा लक्खणं च अत्थित्तं ॥
अन्नासुत्तं निचकारगो देहवावित्तं ॥ २२७ ॥
गुणिउड्ढगइतेयानिम्मयसाफल्लता य परिमाणे।
जीवस्स तिविहिकालंमि परिक्खा होइ कायव्वा ॥२२८ ॥

(दो दारगाहाओ) व्याख्या जीवस्य निक्षेपो नामादिः प्ररूपणा द्विभेधाश्च भवंति जीवा इत्यादिरूपा लक्षणं चानादि अस्तित्वं सत्त्वं शुद्धपदवाच्यत्वादिना। अन्यत्वं देहात्। अमूर्तत्वं स्वतः। नित्यत्वं विकारानुपलंभेन। कर्तृत्वं स्वकर्मफलभोगात्। देहव्यापित्वं तत्रैव तल्लिंगोपलब्ध्या। गुणित्वं योगादिना। ऊर्ध्वगतित्वमगुरुलघुभावेन। अनिर्मायता विकाररहितत्वेन। सफलता च कर्मणः। परिमाणं लोकाकाशमात्र इत्यादि। एवं जीवस्य त्रिविधकाल इति त्रिकालविषया परीक्षा भवति कर्त्तव्या इति। द्वारगाथाद्वयसमासार्थः। व्यासार्थस्तु भाष्यादवसेयः ॥

तथा च निक्षेपमाह-

नामं ठवणा जीवो दव्वजीवो अ भावजीवो य।
ओहभवग्गहणंमि य तब्भवजीवे य भावंमि ॥२२९ ॥दश०॥

व्या० नामस्थापनाजीव इति। जीवशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते। नामजीवः स्थापनाजीव इति। तथा द्रव्यजीवश्च भावजीवश्च वक्ष्यमाणलक्षणः। तत्रौघेत्योघजीवः। भवग्रहणे वेति भवजीवतद्भवजीवश्च तद्भव एवोत्पन्नः भावे भावजीव इति गाथासमासार्थः ॥

व्यासार्थं त्वाह-

नामं ठवणागयाओ दव्वे गुणपज्जवेहि रहिओ त्ति।
तिविहो य होइ भावे ओहे भवतब्भवे चेव ॥ २३० ॥

व्या० ॥ नामस्थापने गते सुवर्णेत्यादीतिभावः। द्रव्य इति द्रव्यजीवो गुणपर्यायाभ्यां चैतन्यमनुष्यत्वादिलक्षणाभ्यां रहितः। बुद्धिपरिकल्पितो न त्वसावित्थंविधः संभवतीति। त्रिविधश्च भवति भाव इति।

भावजीवत्रैविध्यमाह-ओघजीवो भवजीवस्तद्भवजीवश्चेति। प्रागगाथोक्तमप्येतदित्थं विधभाष्यकारशैलीप्रामाण्यतोऽदुष्टमेवेति तु अन्ये पठंति "भावे उ तिहा भणिओ तं पुण संखेवओ वोच्छं" भाव इति भावजीवः। त्रिधेति त्रिप्रकारो भणितो निर्युक्तिकारेण ओघजीवादिस्तमपि च भावार्थमधिकृत्य संक्षेपतो वक्ष्य इति गाथार्थः

तत्रौघजीवमाह

संते आउपकम्मे धरई तस्सेव जीवई उदए।
तस्सेव निज्जराए मओत्ति सिद्धो नयमएणं ॥ २३१ ॥

व्या० ॥ सति विद्यमाने आयुष्ककर्मणि सामान्यरूपे ध्रियते सामान्येनैव तिष्ठति भवांदधौ कथमित्थमवस्थानमात्राज्जीवत्वमस्येत्याशंक्या त्रैवान्वर्थयोजनामाह। तस्यैवो

घायुष्ककर्मणो जीवत्युदये । उदये सति जीवत्यासंसारं प्राणान् धारयत्यतो जीवनाज्जीव इति। तस्यैवौघायुष्ककर्मणो निर्जरया क्षयेण मृत इति सर्वथा जीवनाभावात्। स च सिद्धो मृतो नान्यः विग्रहगतावपि तथा जीवनसद्भावात्। नयमतेनेति सर्वनयमतेनैव मृत इति गाथार्थः । जीवत्यनेनेति जीवः ओघेन सामान्येन जीवः ओघजीवितविशिष्टो जीवः मध्यपदोत्तरपदलोपादित्थं भवति उक्त ओघजीवितविशिष्ट ओघजीवः ॥

सांप्रतं भवजीवं तद्भवजीवं चाह ॥

जेण य धरइ भवगओ, जीवो जेण य भवाउ संकमइ ।
जाणाहि तं भवाउ चउव्विहं तब्भवे दुविहं ॥ २३२ ॥
निक्खेओ त्ति गयं । अ० ४ ॥

व्या० ॥ येन च नारकाद्यायुष्केणाध्रियते तिष्ठति । भगवतो नारकादिभवस्थितो जीवस्तथा येन च मनुष्याद्यायुष्केण भवान्नारकादिलक्षणात् संक्रामति याति। मनुष्यादिभवांतरमिति सामर्थ्याद्गम्यते । जानीहि विद्धि । तदित्थंभूतं भवायुर्भवजीवितं चतुर्विधं नारकतिर्यङ्मनुष्यामरभेदेन तथा तद्भवे तद्भवविषयमायुरिति वर्तते । तच्च द्विविधं तिर्यक्त्वतद्भवायुर्मनुष्यत्वतद्भवायुश्च । यस्मात्तावेव मृतौ संतौ भूयस्तस्मिन्नेव भव उत्पद्येते नान्ये । तद्भवजीवितं च तस्मान्मृतस्य तस्मिन्नेवोत्पन्नस्य यत्तदुच्यते इति । अत्रापि च भावजीवाधिकारात्तद्भवजीवितविशिष्टश्च जीव एव ग्राह्यः । जीवितं तु तद्विशेषणत्वादुक्तमिति गाथार्थः । उक्तो निक्षेपः ॥ दश० ॥ अ० ४ ॥

(३) आत्मनोऽष्टविधानिक्षेपो भगवत्याम् सूत्रम्—

कइविहा णं भंते ! आता पण्णत्ता ? गोयमा ! अट्ठविहा आता पण्णत्ता,तंजहा दवियाता कसायाता जोगायाता उवओयाता णाणाता दंसणाया चरित्ताया वीरियाता ॥ भ० ॥ श० १२ उ० १०

(आयत्ति) अतति सततं गच्छति अपरापरान् स्वपरपर्यायानित्यात्मा अथवा अत् धातोर्गमनार्थत्वेन ज्ञानार्थत्वादतति सततमवगच्छत्युपयोगलक्षणत्वादित्यात्मा, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे स्त्रीलिङ्गनिर्देशः। तस्य चोपयोगलक्षणत्वात्सामान्येनैकविधत्वेऽप्युपाधिभेदादष्टधात्वं, तत्र (दवियायत्ति) ॥ द्रव्यं त्रिकालानुगाम्युपसर्जनीकृतकषायादिपर्यायं तद्रूप आत्मा द्रव्यात्मा, सर्वेषां जीवानां (कसायायत्ति) क्रोधादिकषायविशिष्ट आत्मा कषायात्मा, अक्षीणानुपशान्तकषायाणां (जोगाय त्ति) योगा मनःप्रभृतिव्यापारास्तत्प्रधान आत्मा योगात्मा, योगवतामेव (उवओगाय त्ति) उपयोगः साकारानाकारभेदस्तत्प्रधान आत्मा उपयोगात्मा, सिद्धसंसारिस्वरूपः सर्वजीवानां । अथवा विवक्षितवस्तूपयोगापेक्षयोपयोगात्मा(णाणाय त्ति)ज्ञानविशेषत उपसर्जनीकृतदर्शनादिरात्मा ज्ञानात्मा सम्यग्दृष्टेः एवं दर्शनात्मादयोऽपि नवरं दर्शनात्मा सर्वजीवानां, चारित्रात्मा विरतानां वीर्यमुत्थानादि तदात्मा सर्वसंसारिणामिति । उक्तंच--जीवानां द्रव्यात्मा ज्ञेयः सर्वकषायिणां कषायात्मा। योगः संयोगिनां पुनरुपयोगः सर्वजीवानाम॥१॥ ज्ञानं सम्यग्दृष्टेर्दर्शनमथ भवति सर्वजीवानां । चारित्रं विरतानां तु सर्वसंसारिणां वीर्यमिति ॥ भ० टी० श० १२ उ० १० ॥

एवमष्टधात्मानं प्ररूप्याऽथ यस्यात्मभेदस्य यदन्यदात्मभेदान्तरं युज्यते यच्च न युज्यते तस्य तद्दर्शयितुमाह—

जस्स णं भन्ते ! दवियाता तस्स णं कसायाता, जस्स कसायाता तस्स दवियाता ? गोयमा ! जस्स दवियाता तस्स कसायाता सिय अत्थि सिय णत्थि, जस्स पुण कसायाता तस्स दवियाता णियमं अत्थि ॥ भ०श०१२उ० १० ॥

जस्सणमित्यादि । इहाष्टौ पदानि स्थाप्यन्ते तत्र प्रथमपदं शेषैः सप्तभिः सह चिन्त्यते-तत्र यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा द्रव्यात्मत्वं जीवत्वमित्यर्थः तस्य कषायात्मा स्यादस्ति कदाचिदस्ति सकषायावस्थायां स्यान्नास्ति कदाचिन्नास्ति क्षीणोपशान्तकषायावस्थायां, यस्य पुनः कषायात्माऽस्ति तस्य द्रव्यात्मत्वं जीवत्वं नियमादस्ति जीवत्वं विना कषायाणामभावादिति, ॥ भ० टी० श० १२ उ० १० ॥

जस्स णं भंते ! दवियाता तस्स जोगाता एवं जहा दवियाता कसायाता भणिया तहा दवियाता जोगायाया वि भाणियव्वा ॥ भ० मू० १० श० १२ उ०

तथा यस्य द्रव्यात्मा तस्य योगात्मास्ति योगवतामिव नास्ति चायोगिसिद्धानामिव, तथा यस्य योगात्मा तस्य द्रव्यात्मा नियमादस्ति जीवत्वं विना योगानामभावादेतदेव पूर्वसूत्रोपमानेन दर्शयन्नाह—एवं जहा दवियायेत्यादि ॥ भ० टी० श० १२ उ० १० ॥

जस्स णं भंते ! दवियाता तस्स उवओगाता एवं सव्वत्थ पुच्छा भाणियव्वा, गोयमा ! जस्स दवियाता तस्स उवओगाया णियमं अत्थि, जस्स वि उवओगाता तस्स वि दवियाता णियमं अत्थि जस्स दवियाता तस्स णाणाता भयणाए, जस्स पुण णाणाता तस्स दवियाता णियमं अत्थि । जस्स दवियाता तस्स दंसणाता णियमं अत्थि, जस्स वि दंसणाता तस्स दवियाता णियमं अत्थि जस्स दवियाता तस्स चरित्ताया भयणाए, जस्स पुण चरित्ताता तस्स दवियाता णियमं अत्थि । एवं वीरियाताए वि समं ॥ भ० मू० श० १२ उ० १० ॥

तथा यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा तस्य नियमादुपयोगात्मा यस्याप्युपयोगात्मा तस्य नियमाद् द्रव्यात्मा एतयोः परस्परेण अविनाभूतत्व यथा सिद्धस्य, तदन्यस्य च द्रव्यात्मास्त्युपयोगात्मा चोपयोगलक्षणत्वाज्जीवानामेतदेवाह (जस्स दवियायेत्यादि) तथा (जस्स दवियाता तस्स णाणाया भयणाए, जस्स पुण णाणाया तस्स दवियाया नियमं अत्थि त्ति) यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यथा सम्यग्दृष्टीनां, स्यान्नास्ति यथा मिथ्यादृष्टीनांमित्येवं भजना, यस्य तु ज्ञानात्मा तस्य द्रव्यात्मा नियमादस्ति यथा सिद्धस्येति, ॥ तथा ॥ (जस्स दवियाया तस्स दंसणाया नियमं अत्थि त्ति) ॥ यथा सिद्धस्य केवलदर्शनं ॥ (जस्स वि दंसणाया तस्स दवियाया नियमं

अत्थित्ति ॥ यथा चक्षुर्दर्शनादि दर्शनवतां जीवत्वमिति, तथा जस्स दवियाया तस्स चरित्ताया भयणाए त्ति॥ यतः सिद्धस्याविरतस्य वा द्रव्यात्मत्वे सत्यपि चरित्रात्मा नास्ति विरतानां चास्तीति भजनेति (जस्स पुण चरित्ताया तस्स दवियाया नियमं अत्थि त्ति) चारित्रिणां जीवत्वाव्यभिचारित्वादिति ॥ एवं (वीरियायाए वि समं ति) यथा द्रव्यात्मनश्चारित्रात्मना सह भजनोक्ता, नियमश्च एवं वीर्यात्मनापि सहेति तथाहि—यस्य द्रव्यात्मा तस्य वीर्यात्मा नास्ति यथा सकरणवीर्यापेक्षया सिद्धस्य, तदन्यस्य त्वस्तीति भजना, वीर्यात्मनस्तु द्रव्यात्मास्त्येव यथा संसारिणामिति ॥ ७ ॥ भ० टी० श० १२ उ० १०॥

अथ कषायात्मनः सहान्यानि पदानि चिन्त्यन्ते—

जस्स णं भंते ! कसायाता तस्स जोगाया पुच्छा गोयमा ! जस्स कसायाता तस्स जोगाता णियमं अत्थि, जस्स पुण जोगाया तस्स कसायाता सिय अत्थि सिय णत्थि । एवं उवओगाए वि समं कसायाता णेयव्वा । कसायाता णाणाता य परोप्परं दोवि भइयव्वाओ, जहा कसायाया य उवओगाया य तहा कसायाया दंसणाता य कसायाता चरित्ताता य दोवि परोप्परं भइयव्वाओ, जहा कसायाता जोगाता तहा कसायाता य भाणियव्वाओ ॥ भ० मू० श० १२ उ० १० ॥

(जस्स णमित्यादि) यस्य कषायात्मा तस्य योगात्माऽस्त्येव न हि सकषायोऽयोगी भवति यस्य तु योगात्मा तस्य कषायात्मा स्याद्वा न वा । सयोगानां सकषायाणामकषायाणां च भावादिति । एवं (उवओगायाए वीत्यादि) अयमर्थः यस्य कषायात्मा तस्योपयोगात्मावश्यं भवत्युपयोगरहितस्य कषायाणामभावात् यस्य पुनरुपयोगात्मा तस्य कषायात्मा भजनया उपयोगात्मतायां सत्यामपि कषायिणामेव कषायात्मा भवति । निष्कषायाणां तु नासाविति भजनेति, तथा (कसायाया य णाणाया य परोप्परं दोवि भइयव्वाओ त्ति) कथं यस्य कषायात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, यतः कषायिणः सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानात्मास्ति मिथ्यादृष्टेस्तु तस्य नास्त्यसाविति भजना । तथा यस्य ज्ञानात्मास्ति तस्य कषायात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, ज्ञानिनां कषायभावात् तदभावाच्चेति भजनेति ॥ जहा कसायाया उवओगाया तहा कसायाया य दंसणाया य त्ति अतिदेशः, तस्माच्चेदं लब्धं (जस्स कसायाया तस्स दंसणाया नियमं अत्थि) दर्शनरहितस्य घटादेः कषायात्मनोऽभावात् (जस्स पुण दंसणाया तस्स कसायाया सिय अत्थि सिय नत्थि) दर्शनवतां कषायसद्भावात्तदभावाच्चेति, दृष्टान्तार्थस्तु प्राक् प्रसिद्ध एवेति (कसायाया य चरित्ताया य दोवि परोप्परं भइयव्वाओत्ति) भजना चैवं यस्य कषायात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, कथं कषायिणां चारित्रस्य सद्भावात्, प्रमत्तयतीनामिव तदभावाच्चासंयतानामिवेति, तथा यस्य चारित्रात्मा तस्य कषायात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, कथं सामायिकादिचारित्रिणां कषायाणां भावाद्यथाख्यातचारित्रिणां च तदभावादिति ॥ जहा (कसायाया य जोगाया य तहा कसायाया य वीरियाया य भाणियव्वाओ त्ति)दृष्टान्तः प्राक् प्रसिद्धो दार्ष्टान्तिकस्त्वेवं यस्य कषायात्मा तस्य वीर्यात्मा नियमादस्ति, न हि कषायवान् वीर्यविकलोऽस्ति, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्य कषायात्मा भजनया, यतो वीर्यवान् सकषायोपि स्याद्यथाऽसंयतः अकषायोऽपि स्याद्यथाऽकेवलीति अथ योगात्माग्रेतनपदैः पञ्चभिः सह चिन्तनीयस्तत्र च लाघवार्थमतिदिशन्नाह (एवं जहा कसायाया वत्तव्वया) भणिया तहा जोगायाए वि उवरिमाहिं समं भाणियव्वात्ति० ॥ सा चैवं यस्य योगात्मा तस्योपयोगात्मा नियमाद्यथा सयोगानां, यस्य पुनरुपयोगात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति यथा सयोगानां स्यान्नास्ति यथा योगिनां सिद्धानां चेति । तथा यस्य योगात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति सम्यग्दृष्टीनामिव, स्यान्नास्ति मिथ्यादृष्टीनामिव, यस्य ज्ञानात्मा तस्यापि योगात्मा स्यादस्ति, योगिनामिव, स्यान्नास्ति अयोगिनामिवेति २ तथा यस्य योगात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्येवेति योगिनामिव, यस्य च दर्शनात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति योगवतामिव स्यान्नास्त्ययोगिनामिव ३ तथा यस्य योगात्मा तस्य चरित्रात्मा स्यादस्ति विरतानामिव, स्यान्नास्त्यविरतानामिव, यस्यापि चारित्रात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति सयोगचारित्रवतामिव, स्यान्नास्त्ययोगिनामिवेति, वाचनान्तरे पुनरिदमेवं दृश्यते (जस्स चरित्ताया तस्स जोगाया नियमं ति) तत्र च चारित्रस्य प्रत्युपेक्षणादिव्यापाररूपस्य विवक्षितत्वात्तस्य च योगाविनाभावित्वाद्यस्य चारित्रात्मा तस्य योगात्मा नियमादित्युच्यत इति४ तथा यस्य योगात्मा तस्य वीर्यात्मास्त्येव योगसद्भावे वीर्यस्यावश्यंभावात्, यस्य तु वीर्यात्मा तस्य योगात्मा भजनया यतो वीर्यविशेषवान् सयोग्यपि स्यात् यथा सयोगिकेवल्यादिरयोग्यपि स्याद्यथाऽयोगिकेवलीति ॥ भ० टी० श० १२ उ० १० ॥

अथोपयोगात्मना सहान्यानि चत्वारि चिन्त्यन्ते । तत्रातिदेशमाह—

जहा दवियाताए वत्तव्वया भणिया तहा उवओगाताए वि उवरिल्लाहिं समं भाणियव्वा भ० मू० श० १२ उ० १० ॥

एवं च भावना कार्या यस्योपयोगात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यथा सम्यग्दृशां, स्यान्नास्ति, यथा मिथ्यादृशां, यस्य च ज्ञानात्मा तस्यावश्यमुपयोगात्मा सिद्धानामिवेति १ तथा यस्योपयोगात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्येव, यस्यापि दर्शनात्मा तस्योपयोगात्मास्त्येव यथा सिद्धादीनामिति २ तथा यस्योपयोगात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, यथा संयतानामसंयतानां च, यस्य तु चारित्रात्मा तस्योपयोगात्मास्त्येव यथा संयतानां, तथा यस्योपयोगात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति संसारिणामिव स्यान्नास्ति सिद्धानामिव, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्योपयोगात्मास्त्येव संसारिणामिवेति ४ ॥ भ० श० ११ उ० १० ॥

अथ ज्ञानात्मना सहान्यानि त्रीणि चिन्त्यन्ते—

जस्स णाणाया तस्स दंसणाया णियमं अत्थि, जस्स पुण

दंसणाया तस्स णाणाया भयणाए । जस्स णाणाया तस्स चरित्ताया सिय अत्थि सिय णत्थि, जस्स पुण चरित्ताया तस्स णाणाया णियमं अत्थि णाणाता वीरियाता दो वि परोप्परं भयणाए ॥ भ० मू० श० १२ उ० १० ॥

तत्र यस्य ज्ञानात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्येव सम्यग्दृशामिव, यस्य च दर्शनात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यथा सम्यग्दृशां, स्यान्नास्ति यथा मिथ्यादृशामत एवोक्तं भयणाएत्ति, १। तथा । जस्स नाणाया तस्स चरित्ताया सिय अत्थि त्ति । संयतानामिव। सिय नत्थि त्ति असंयतानामिव जस्स पुण चरित्ताया तस्स नाणाया नियमं अत्थि त्ति । ज्ञानं विना चारित्रस्याभावादिति २ तथा । नाणायेत्यादि । अस्यार्थो यस्य ज्ञानात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति केवल्यादीनामिव, स्यान्नास्ति सिद्धानामिव, यस्यापि वीर्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति सम्यग्दृष्टेरिव, स्यान्नास्ति मिथ्यादृश इवेति ३॥

अथ दर्शनात्मना सह द्वे चिन्त्येते—

जस्स दंसणाया तस्स उवरिमाओ दो वि भएणाए जस्स पुण ताओ तस्स दंसणाया णियमं अत्थि । जस्स चरित्ताया तस्स वीरियाता णियमं अत्थि, जस्स पुण वीरियाता तस्स चरित्ताया सिय अत्थि सिय णत्थि। भ० मू० श० १२ उ० १०॥

भावना चास्य—यस्य दर्शनात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति संयतानामिव, स्यान्नास्त्यसंयतानामिव यस्य च चारित्रात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्येव साधूनामिवेति, तथा यस्य दर्शनात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति संसारिणामिव, स्यान्नास्ति सिद्धानामिव, यस्य च वीर्यात्मा तस्य दर्शनात्मास्त्येव संसारिणामिवेति २ ॥ अथान्तिमपदयोर्योजना यस्स चरित्तेत्यादि--

यस्य चारित्रात्मा तस्य वीर्यात्मास्त्येव वीर्यं विना चारित्रस्याभावात्, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्य चारित्रात्मा स्याद्स्ति साधूनामिव, स्यान्नास्ति असंयतानामिवेति ॥ भ० टी० ॥ श० १२ उ० १० ॥

अधुनैषामेवात्मनामल्पबहुत्वमुच्यते ॥

एयासि णं भंते ! दवियाताणं कसायाताणं जाव वीरियायाणं कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा चरित्ताया णाणायाओ अणंतगुणाओ, कसायायाओ अणंतगुणाओ जोगायाओ विसेसाहियाओ, वीरियाताओ विसेसाहियाओ ॥ भ० मू० श० १२ उ० १० ॥

तत्र च सव्वत्थो वाओ चरित्तायाओत्ति ॥ चारित्रिणां संख्यातत्वात् ॥ नाणायाओ अणंतगुणाओ त्ति ॥ सिद्धादीनां सम्यग्दृशां चारित्रिभ्योऽनन्तगुणत्वात् ॥ कसायायाओ अणंतगुणाओ त्ति, । सिद्धेभ्यः कषायोदयवतामनन्तगुणत्वात् जोगायाओ विसेसाहियाओ त्ति ॥ अपगतकषायोदयैर्योगवद्भिरधिका इत्यर्थः ॥ वीरियायाओ विसेसाहियाओ त्ति ॥ अयोगिभिरधिका इत्यर्थः, अयोगिनां वीर्यवत्त्वादिति ॥ उवओगदवियदंसणायाओ तिण्णि वि तुल्लाओ विसेसाहियाओ त्ति॥ परस्परापेक्षया तुल्याः सर्वेषां सामान्यजीवरूपत्वात् वीर्यात्मभ्यः सकाशादुपयोगद्रव्यदर्शनात्मानो विशेषाधिकाः, यतो वीर्यात्मानः सिद्धाश्च मीलिता उपयोगाद्यात्मानो भवन्ति ते च वीर्यात्मभ्यः सिद्धराशिनाऽधिका भवन्तीति । भवन्ति चात्र गाथाः । "कोडीसहसपुहुत्तं जईणातो थोवियाउ चरणाया । नाणायाणंतगुणा पडुच्च सिद्धे य सिद्धाओ ॥ १ ॥ होंति कसायायाओ णंतगुणा जेण ते सरागाणं । जोगायाभणियाओ अजोगिवज्जाण तो अहिया ॥ २ ॥ जं सेलेसिगयाण वि लद्धी विरियं तओ समहियाओ । उवओगदवियदंसणसव्वजियाणं तवो अहिया"॥३॥ इति ॥ टी० ॥ भ० श० १२ उ० १० ॥

(४) भेदाः सूक्ष्माः बादराश्च यथा दशवैकालिके--

दुविहा य हुंति जीवा, सुहुमा तह वायरा य लोगंमि ।
सुहुमा य सव्वलोए दो चेव य वायरविहाणे ॥ २३३ ॥

व्या०। द्विविधाश्च द्विप्रकाराश्च च शब्दान्नवविधाश्च पृथिव्यादिद्वीन्द्रियादिभेदेन भवंति जीवाः । द्वैविध्यमाह सूक्ष्मास्तथा बादराश्च । तत्र सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः बादरनामकर्मोदयाच्च बादरा इति लोके इति लोकग्रहणमलोके जीवभवनव्यवच्छेदार्थं तत्र सूक्ष्माश्च सर्वलोक इति च शब्दस्यावधारणार्थत्वात् सूक्ष्मा एव सर्वलोकेषु न बादराः । कचित्तेषामसंभवात् द्वे एव च पर्याप्तकाऽपर्याप्तकलक्षणे बादरविधाने बादरविधौ चशब्दात्सूक्ष्मविधाने च। तेषामपि पर्याप्तकापर्याप्तकरूपत्वादिति गाथार्थः ॥

एतदेवस्पष्टयन्नाह—

सुहुमा य सव्वलोए, परियावन्ना भवंति नायव्वा ॥
दो चेव वायराणं पज्जतियरे अ नायव्वा ॥ २३४ ॥

व्या०॥ सूक्ष्मा एव पृथिव्यादयः सर्वलोके चतुर्दशरज्ज्वात्मके पर्यायापन्ना भवन्ति ज्ञातव्याः पर्यायापन्ना इति तमेव सूक्ष्मपर्यायमापन्ना भावसूक्ष्मा न तु भूतभाविनो द्रव्यसूक्ष्मा इति भावः । तथा द्वौ भेदौ बादराणां पृथिव्यादीनां च शब्दात्सूक्ष्माणां च पर्याप्तकेतरौ ज्ञातव्यौ पर्याप्तकापर्याप्तकाविति गाथार्थः ॥ उक्ता प्ररूपणा ॥ दश० अ० ४॥

(५) तथा चाह-भाष्यकारः ॥

लक्खणमियाणि दारं चिंधं हेऊ य कारणं लिंगं ।
लक्खणमिइ जीवस्स उ आयाणाई इमं तं च ॥ ३३५ ॥

व्या० ॥ लक्षणमिदानीं द्वारमवसरप्राप्तं अस्य च प्रतिपक्षांगतया प्रधानत्वात्सामान्यतस्तावत्तत्स्वरूपमेवाह चिह्नं हेतुश्च कारणं लिंगं लक्षणमिति । तत्र चिह्नमुपलक्षणं यथा पताका देवकुलस्य हेतुर्निमित्तलक्षणं यथा कुंभकारनैपुण्यं घटसौन्दर्यस्य । कारणमुपादानलक्षणं यथा मृन्मसृणत्वं घटवलीयस्त्वस्य । लिंगं कार्यलक्षणं यथा धूमोऽग्नेः । पर्यायशब्दा वा एत इति । लक्षणमित्येतल्लक्षणं लक्ष्यतेऽनेन परोक्षं वस्त्विति कृत्वा जीवस्य पुनरादानादिलक्षणं अनेकप्रकारं इदं तच्च वक्ष्यमाणमिति गाथार्थः ॥

आयाणे परिभोगे, जोगुवओगे कसायलेसा य ।
आणापाणू इंदियबंधोदयनिज्जरा चेव ॥ २३६ ॥
चित्तं चेयणसन्ना विन्नाणं धारणा य बुद्धी य ।
ईहामई वियक्का, जीवस्स उ लक्खणा एए ॥ २३७ ॥

एतत्प्रतिद्वारगाथाद्वयमस्य व्याख्या आदानं परिभोगस्तथा योगोपयोगौ कषाया लेश्याश्च तथोदानापानौ इंद्रि-

याणि बंधोदयनिर्ज्जराश्चैव। तथा चित्तं चेतना संज्ञा विज्ञानं धारणा च बुद्धिश्च तथा ईहा मतिवितर्काः जीवस्य तु लक्षणान्येतानि। तु शब्दस्यावधारणत्वात् जीवस्यैव नाजीवस्येति प्रतिद्वारगाथाद्वयसमासार्थः। व्यासार्थस्तु।

भाष्यादवसेयस्तच्चेदं—

लक्खिज्जाइति नज्जइ, पच्चक्खयरो व जेण जो अत्थो ।

तं तस्स लक्खणं खलु धूमरेहाइव्व अग्गिस्स ॥ २३८ ॥

व्या० लक्ष्यत इति ज्ञायते कोऽसावित्याह । प्रत्यक्षोऽक्षिगोचरापन्न इतरो वा परोक्षः। येनोष्णत्वादिना योऽर्थोऽग्न्यादिस्तस्य लक्षणं खल्विति तदेव स्पष्टयति धूमौष्ण्यादिवदग्नेरिति। स ह्यौष्ण्येन प्रत्यक्षो लक्ष्यते परोक्षो धूमेनेति गाथार्थः।

तत्रादानादीनां दृष्टान्तानाह।

अयगारकूरपरसू अग्गिसुवन्नेय खीरनरवासी।

आहारो दिट्ठंता, आयाणाईण जहसंखं ॥ २३९ ॥

व्या० ॥ अयस्कारः कूरस्तथा परशु रग्निः सुवर्णं च क्षीरनरवाश्यः तथा आहारो दृष्टांता आदानादीनां प्रक्रांतानां यथासंख्यं प्रतिज्ञाघुलुंघनेन चैतदभिधानं। परोक्षार्थप्रतिपत्ति प्रति प्रायः प्रधानाङ्गता स्यापनार्थमिति गाथार्थः॥

सांप्रतं प्रयोगानाह—

देहिंदियाइरित्तो, आया खलु गज्झगाहगयओगो ।

संडासा अयपिंडो, अयकाराइव्व विन्नेओ ॥ २४० ॥

व्या० देहेंद्रियातिरिक्त आत्मा। खलु शब्दो विशेषणार्थः। कथंचिन्न सर्वथा अतिरिक्त एव तदसंवेदनादिप्रसंगादित्यनेन प्रतिज्ञार्थमाह। प्रतिज्ञा पुनरर्थेन्द्रियाण्यादेयदानानि विद्यमानादातृकाणि कुत इत्याह । ग्राह्यग्राहकप्रयोगात्। ग्राह्या रूपादयः। ग्राहकाणींद्रियाणि तेषां प्रयोगः स्वफलसाधनव्यापारस्तस्माच्च ह्यमीषां कर्मकरणभावः कर्त्तारमंतरेण स्वकार्यसाधनप्रयोगः संभवत्यनेनापि हेत्वर्थमाह। हेतुश्चादेयादानरूपत्वादिति। दृष्टांतमाह—संदंशादादानात् अयस्पिण्डादादेयात् अयस्कारादिवल्लोहकारवद्विज्ञेयः अतिरिक्तो विद्यमान आदानेत्यनेनापि दृष्टांतार्थमाह। दृष्टांतस्तु संदंशकायस्पिण्डवत्। यस्तु तदनतिरिक्तः न ततो ग्राह्यग्राहकप्रयोगः। यथा देहादिभ्य एवेति व्यतिरेकार्थः। व्यतिरेकस्तु यानि विद्यमानादातृकाणि न भवंति तान्यादानादेयरूपाण्यपि न भवंति। यथा मृतकद्रव्येंद्रियादीनीति गाथार्थः उक्तमादानद्वारम्॥ दश०॥

(६) अधुना परिभोगद्वारमाह—

देहो सभोत्तिओ खलु भोज्जत्ता ओयणाइथालं व ।

अन्नप्पउत्तिगा खलु जोगा परसुव्व करणत्ता ॥ २४१ ॥

व्या० ॥ देहःसभोक्तृकः खल्विति प्रतिज्ञा भोग्यत्वादिति हेतुः । ओदनादिस्थालवत् स्थालस्थितौदनवदिति दृष्टांतः। भोग्यत्वं च देहस्य जीवेन तथानिवसतोपभुज्यमानत्वादित्युक्तं परिभोगद्वारमः॥ दश० अ० ४॥

साम्प्रतमुपयोगद्वारमाह—

उवओगा नाभावो अग्गि व्व सलक्खणापरिच्चागा ।

सकसायाणाभावो पज्जयगमणा सुवन्नं व ॥२४२॥

व्या० उपयोगात्साकारानाकारभेदभिन्नान्नाभावो जीव इति गम्यते कुत इत्याह स्वलक्षणापरित्यागादुपयोगलक्षणासाधारणात्मीयलक्षणापरित्यागात् अग्निवद्यथाऽग्निरौष्ण्यादिस्वलक्षणापरित्यागान्नाभावस्तथा जीवोऽपीति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु सन्नात्मा स्वलक्षणापरित्यागादग्निवदित्युक्तमुपयोगद्वारम्। अधुना कषायद्वारमाह। सकषायत्वादचेतनविलक्षणात्मीयलक्षणक्रोधादिपरिणामोपेतत्वादित्यर्थः । नाभावो जीवः। कुत इत्याह । पर्यायगमनात् क्रोधमानादिपर्यायप्राप्तेः। सुवर्णवत् कटकादिपर्यायगमनोपेतसुवर्णवदिति प्रयोगार्थः। प्रयोगस्तुसन्नात्मा पर्यायगमनात्सुवर्णवदिति गाथार्थः । उक्तं कषायद्वारम्, इदानीं लेश्याद्वारमाह लेसाओ णाभावो परिणमणसभावओ य खीरं व। उस्सासा णाभावो समसब्भावा खउ व्व नरो ॥ २४३ ॥ व्या० लेश्यातो लेश्यासद्भावेन नाभावो जीवः किं तु भाव इति कुत इत्याह परिणमनस्वभावत्वात्कृष्णादिद्रव्यसाचिव्येन जम्बूखादकादिदृष्टान्तसिद्धतथाविधपरिणामधर्म्मत्वात् क्षीरवदिति प्रयोगार्थः प्रयोगस्तु सन्नात्मा परिणामित्वात् क्षीरवदिति गतं लेश्याद्वारं प्राणापानद्वारमाह । उच्छ्वासा दित्यचेतनधर्म्मविलक्षणप्राणापानसद्भावान्नाभावो जीवः किन्तु भाव एव इति श्रमसद्भावेन परिस्पंदोपेतपुरुषवदिति प्रयोगार्थः। प्रयोगः। पुनरत्र व्यतिरेकी द्रष्टव्यः। सात्मकं जीवच्छरीरं प्राणादिमत्वात् यत्तु सात्मकं न भवति तत्प्राणादिमदपि न भवति यथाऽऽकाशमिति गाथार्थः। उक्तं प्राणापानद्वारम्। दश०।

(७) अधुनेन्द्रियद्वारमुच्यते॥

अक्खाणे याणि परत्थिगाणि वासाइ वेहकरणत्ता ।

गहवेयगानिज्जरओ कम्मस्सन्नो जहाहारो ॥ २४४ ॥

व्या०-अक्षाणींद्रियाणि एतानीति लोकप्रसिद्धानि देहाश्रयाणि परार्थानि आत्मप्रयोजनानि वास्यादिवदिह करणत्वादिह लोके वास्यादिवदिति प्रयोगार्थः । आदानान्येवेंद्रियाणि तत्किमर्थं। भेदोपन्यासः उच्यते । निर्वृत्त्युपकरणद्वारेण द्वैविध्यख्यापनार्थं ततश्च तत्रोपकरणस्य ग्रहणमिह तु निर्वृत्तेरिति। प्रयोगस्तु परार्थाश्चक्षुरादयः संघातत्वाच्छयनासनादिवत् न चायं विशेषविरुद्धः । कर्म संबंधस्यात्मनः संघातरूपत्वाभ्युपगमात् उक्तमिंद्रियद्वारम्॥ दश०॥ इदानीं बंधादिद्वाराण्याह॥ ग्रहणवेदकानिर्ज्जरकः। कर्मणोऽन्यो यथाहार इति तत्र ग्रहणं कर्म्मणो बंधः वेदनमुदयः निर्ज्जरा क्षयः यथाहार इत्याहारविषयाणि ग्रहणादीनि न कर्त्रादिव्यतिरिक्तेन तथा कर्मणोऽपीति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु विद्यमानभोक्तृकमिदं कर्म ग्रहणवेदननिर्जरणसद्भावादाहारवदिति गाथार्थः। उक्तानि बंधादिद्वाराणि। व्याख्याता च प्रथमा प्रतिद्वारगाथा॥ दश० अ० ४॥

सांप्रतं द्वितीयामधिकृत्य चित्तादिस्वरूपव्याचिख्यासयाह—

चित्तं तिकालविसयं, चेयणपच्चक्खसन्नमणुसरणं ।

विण्णाणणेगभेयं, कालमसंखेयरं धरणा ॥ २४५ ॥

व्या० ॥ चित्तं त्रिकालविषयं ओघतोऽतीतानागतवर्त्तमानग्राहिचेतनं चेतना सा प्रत्यक्षवर्त्तमानार्थग्राहिणी । संज्ञानं संज्ञा सा अनु स्मरणं इदं तदिति ज्ञानं। विविधं ज्ञानं विज्ञानमनेकभेदमनेकप्रकारं अनेकधर्मिणि वस्तुनि तथा तथाध्यवसाय इत्यर्थः। कालमसंख्येयेतरं असंख्येयं संख्येयं

वा धारणा अविच्युतिस्मृतिवासनारूपा तत्र वासनारूपा संख्येयवर्षायुषामसंख्येयं संख्येयवर्षायुषां च संख्येयमिति गाथार्थः ॥

अत्थस्स ऊहबुद्धी ईहा चेट्ठत्थअवगमो उ मई ।
संभावणत्थतक्का गुणपच्चक्खाघडोव्व त्थि ॥ २४६ ॥

व्या० ॥ अर्थस्येहा बुद्धिः संज्ञिनः परनिरपेक्षार्थपरिच्छेद इति भावः। ईहा चेष्टा किमयं स्थाणुः किं वा पुरुष इति सद्‌र्थपर्यालोचनरूपा। अर्थावगमस्त्वर्थपरिच्छेदस्तु शिरःकण्डूयनादिधर्मोपपत्तेः पुरुष एवायमित्येवंरूपा मतिः (संभावणत्थतक्कत्ति) प्राकृतशैल्या अर्थसंभावना । एवमेव चायमर्थ उपपद्यत इत्यादिरूपा तर्का इत्थं द्वाराणि व्याख्याय सर्वे एते चित्तादयो गुणा वर्त्तंत इति जीवाख्यगुणप्रतिपादकेन प्रयोगार्थेनोपसंहरन्नाह ॥

गुणप्रत्यक्षत्वाद्धेतोः घटवदस्तिजीव इति गम्यते। एष गाथार्थः एतदेव स्फुटयति ।

जम्हा चित्ताईया, जीवस्स गुणा हवंति पच्चक्खा ।
गुणपच्चक्खत्तणओ घडुव्व जीवो अओ अत्थि ॥ २४७ ॥

व्या० ॥ यस्माच्चित्तादयोऽनंतरोक्ता जीवस्य गुणा जीवस्य शरीरादिगुणविधर्म्मत्वात् । एते च भवंति प्रत्यक्षाः स्वसंवेदनत्वात् यतश्चैवं गुणप्रत्यक्षत्वाद्धेतोर्घटवज्जीवः । अतोऽस्तीति प्रयोगार्थः । प्रयोगस्तु सन्नात्मा गुणप्रत्यक्षत्वात् घटवन्नायं घटवदात्मनोऽचेतनत्वापादनेन विरुद्धः विरुद्धोऽसति बाधने इति वचनात् एतच्च प्रत्यक्षेणैव बाधनमिति गाथार्थः । व्याख्यातं मूलद्वारगाथाद्वयेन लक्षणद्वारम ॥ दश० अ० ४ ॥

(९) अस्तित्वद्वारमिदानीं तथा चाह भाष्यकारः ।

अत्थित्ति दारमहुणा जीवस्सइ अत्थि विज्जए नियमा ।
लोआययमयघायत्थमुच्चए तत्थिमो हेऊ ॥ २४८ ॥

व्या० अस्तीति द्वारमधुना सांप्रतमवसरप्राप्तं। तत्रैतदुच्यते । जीवः सन् पृथिव्यादिविकारदेहमात्ररूपः सन्निति सिद्धिसाध्यता । न तु ततोऽन्योस्तीत्याशङ्कापनोदायाह । अस्त्यन्यश्चैतन्यरूपस्तदपि मातृचैतन्योपादानं भविष्यति परलोकयायी तु न विद्यत इति मोहापोहायाह विद्यते नियमान्नियमेन तथाचाह लोकायतमघातार्थं नास्तिकाभिप्रायनिराकरणार्थमुच्यते एतत्तस्य चानंतरोदित एवाभिप्राय इति सफलानि विशेषणानि तत्र लोकायतमताविघाते कर्त्तव्ये अयं वक्ष्यमाणो हेतुः अन्यथानुपपत्तिरूपो युक्तिमार्ग इति गाथार्थः ।

जो चिंतेइ सरीरे नत्थि अहं स इव होइ जीवोत्ति ।
नहु जीवम्मि असंते संयसे उप्पायओ अन्नो ॥ २४९ ॥

व्या० यश्चिंतया न शरीरे अत्र लोकप्रतीतेनास्त्यहं स एव चिंतयिता भवति जीव इति कथमेतदेवमित्याह । न यस्माज्जीवे असति मृतदेहादौ संशयोत्पादकोऽन्यः प्राणादिश्चैतन्यरूपत्वात्संशयस्येति गाथार्थः ।

एतदेव भावयति—

जीवस्स एस धम्मो, जा ईहा अत्थि नत्थि वा जीवो ।
खाणुमणुस्सणुगया, जह ईहा देवदत्तस्स ॥२५०॥

व्या०जीवस्यैष स्वभाव एष धर्मः या ईहा सदर्थपर्यालोचनात्मिका किं विशिष्टेत्याह । अस्ति नास्ति वा जीव इति । लोकप्रसिद्धं निदर्शनमाह। स्थाणुमनुष्यानुगता किमयं स्थाणुः किं वा पुरुष इत्येवंरूपा । यथेहा देवदत्तस्य जीवतो धर्म्म इति गाथार्थः ॥

प्रकारांतरेणैतदेवाह—

सिद्धं जीवस्स अत्थित्तं सद्दादेवाणुमीयए ।
नासओ भुवि भावस्स सद्दो हवइ केवलो ॥ २५१ ॥

व्या० ॥ सिद्धं प्रतिष्ठितं जीवस्योपयोगलक्षणस्यास्तित्वं कुत इत्याह । शब्दादेव जीव इत्यस्मादनुमीयते कथमेतदेवमित्याह नासत इति। न असतः अविद्यमानस्य भुवि पृथिव्यां भावस्य पदार्थस्य शब्दो भवति वाचक इति खरविषाणादिशब्दैर्व्यभिचारमाशंक्याह । केवलः शुद्धोऽन्यपदासंसृष्टः। खरादिपदसंसृष्टाश्च विषाणादिशब्दा इति गाथार्थः एतद्विवरणायैवाह भाष्यकारः ।

अत्थित्ति निव्विगप्पो, जीवो नियमाउ सद्दओ सिद्धी ।
कम्हा सुद्धपयत्ताघडखरसिंगाणुमाणाओ ॥ २५२ ॥

व्या० ॥ अस्तीति निर्विकल्पो जीवः निर्विकल्प इति निःसंदिग्धः नियमात् नियमेनैव प्रतिपत्रपेक्षया शब्दतः सिद्धिः वाचकाद्वाच्यप्रतीतेः । एतदेव प्रश्नद्वारेणाह । कस्मात्कुत एतदेवमित्याह । शुद्धपदत्वात्केवलपदत्वाज्जीवशब्दस्य घटखरशृंगानुमानादनुमानशब्दो दृष्टांतवचनः घटखरशृंगदृष्टांतादिति प्रयोगार्थः प्रयोगस्तु । मुख्येनार्थेनार्थवान् जीवशब्दः शुद्धपदत्वात् घटशब्दवत् यस्तु मुख्येनार्थेनार्थवान्न भवति स शुद्धपदमपि न भवति । यथा खरशृंगशब्द इति गाथार्थः ॥

पराभिप्रायमाशंक्य परिहरन्नाह,, ॥

चोयगसुद्धपयत्ता सिद्धी जइ एव सुण्णसिद्धि अम्हं पि ।
तं न भवइ संते णं जं सुन्नं सुन्नगेहं च ॥ २५३ ॥

व्या० ॥ शुद्धपदत्वात्सिद्धिर्यदिजीवस्य एवं तर्हि शून्यसिद्धिरस्माकमपि शून्यनष्टशब्दस्यापिशुद्धपदत्वादित्यभिप्रायः । अत्रोत्तरमाह तन्न भवति यदुक्तं परेण । कुत इत्याह । सता विद्यमानेन पदार्थेन यद्यस्मात् शून्यं शून्यमुच्यते । किं वदित्याह शून्यगृहमिव तथा हि । देवदत्तेन रहितं शून्यगृहमुच्यते। निवृत्तो घतो नष्ट इति न त्वनयोर्जीवशब्दस्य जीववदवाशिष्टं वाच्यमस्तीति गाथार्थः ॥

प्रकारांतरेणास्तित्वपक्षमेव समर्थयन्नाह—

मिच्छाभवेउ सव्वत्था जे केई पारलोइया ।
कत्ताचेवोपभोत्ताय जइ जीवो न विज्जइ ॥ २५४ ॥

व्या०। मिथ्याभवेयुरनृताः स्युः सर्वेऽर्था ये केचन पारलौकिकादानादयः । यदि किमित्याह। कर्त्ता चैव कर्म्मणोपभोक्ता च तत्फलस्य यदि जीवो न विद्यते परलोकयायीति गाथार्थः।

एतदेवाव्युत्पन्नशिष्यानुग्रहार्थं स्पष्टतरमाह ॥

पाणिदया तव नियमा वम्हं दिक्खा य इंदियनिरोहो ।
सव्वं निरत्थमेयं जइ जीवो न विज्जई ॥ २५५ ॥

व्या० ॥ प्राणिदया तपोनियमाः करुणोपवासहिंसाविरत्यादिरूपाः तथा ब्रह्म ब्रह्मचर्यं दीक्षा च योगलक्षणा

इंद्रियनिरोधः प्रव्रज्याप्रतिपत्तिरूपः सर्वं निरर्थकं निष्फलमेतत् यदि जीवो न विद्यते परलोकयायीति गाथार्थः ॥ किंच शिष्टाचरितो मार्गः शिष्टैरनुगंतव्य इति ॥

तन्मार्गख्यापनायाह–

लोइया वेइया चेव तहा सामाइया विऊ ।

निच्चो जीवो पि गे देहो इइ सव्वे ववत्थिया ॥ २५६ ॥

व्या० लोके भवो लोके वा विदिता इति लौकिका इतिहासादिकर्त्तारः । एवं वैदिकाश्चैव त्रैविद्यवृद्धास्तथा सामायिकास्त्रिपिटकादिसमयवृत्तयो विद्वांसः पंडिताः नित्यो जीवो नानित्यः । एवं पृथग् देहाच्छरीरादित्येवं सर्वे व्यवस्थिता नान्यथेति गाथार्थः ॥

एतदेव व्याचष्टे–

लोगे अच्छेज्ज भेज्जो वेए सपुरीसदद्धगसियालो ।

समए ज्जहमासिगओ तिविहो दिव्वाइ संसारो ॥ २५७ ॥

व्या० ॥ लोके अच्छेद्योऽभेद्य आत्मा पठ्यते यथोक्तं गीतासु ॥ अच्छेद्योऽयमभेद्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ॥ नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोयं सनातनः ॥ इत्यादि तथा वेदे सपुरीषो दग्धः शृगालः पठ्यत इति ॥ यथोक्तं ॥ शृगालो वै एष जायते यः सपुरीषो दह्यते अथापुरीषो दह्यते आत्तोधुका अस्य प्रजाः प्रादुर्भवंतीत्यादि ॥ तथा समये "अहमासीद्विज इति पठ्यते" तथा च बुद्धवचनं ॥ अहमासं भिक्षवो हस्ती पड्दंतः शंखसंनिभः ॥ शुकः पंजरवासी च शकुंतो जीवजीवकः ॥ इत्यादि तथा त्रिविधो दिव्यादि संसारः कैश्चिदिष्यते । देवमानुषतिर्यग्भेदेन । आदिशब्दाच्चतुर्विधः कैश्चिन्नारकाधिक्येनेति गाथार्थः ॥

अत्रैव प्रकारांतरेण तदस्तित्वमाह–

अत्थि सरीरविहाया पइनियया गारयाइ भावओ ।

कुंभस्स जह कुलालो, सो मुत्तो कम्मजोगाओ ॥ २५८ ॥

॥ व्या० ॥ अस्ति शरीरस्यौदारिकादेर्विधाता विधातेति कर्त्ता । कुत इत्याह–प्रतिनियताकारादिसद्भावात् आदिमत्प्रतिनियताकारत्वादित्यर्थः । दृष्टांतमाह कुंभस्य यथा कुलालो विधाता कुलालवदेवमसावपि मूर्त्तः प्राप्नोतीति विरुद्धमाशंक्य परिहरन्नाह ॥ असावात्मा यः शरीरविधाता असौ मूर्त्तः कर्मयोगादिति मूर्तकर्मसंबंधादिति गाथार्थः ।

अत्रैव शिष्यव्युत्पत्तये अन्यथा तद्ग्रहविधिमाह ॥

फरिसेण जहा वाऊ, गिज्झई कायसंसिओ ।

नाणाईहिं तहा जीवो, गिज्झई कायसंसिओ २५९ ॥

॥ व्या० ॥ स्पर्शेन शीतादिना यथा वायुर्गृह्यते कायसंसृतो देहसंगतः अदृश्योऽपि तथा ज्ञानादिभिर्ज्ञानदर्शनेच्छादिभिर्जीवो गृह्यते कायसंसृतो देहसंगत इति गाथार्थः । असकृदनुमानादस्तित्वमुक्तं जीवस्यानुमानं च प्रत्यक्षपूर्वकं न चैनं केचन पश्यंतीति ततश्चाशोभनमेतदित्याशंक्याह ।

अणिंदियगुणं जीवं दुन्नेयं मंसचक्खुणा ।

सिद्धा पासंति सव्वन्नू नाणसिद्धा य साहुणो ॥ २६० ॥

॥ व्या० ॥ अतींद्रियगुणं अविद्यमानरूपादींद्रियग्राह्यगुणं जीवममूर्त्तत्वादेव धर्मकं दुर्ज्ञेयं दुर्लक्ष्यं मांसचक्षुषा छद्मस्थेन पश्यंति सिद्धाः सर्वज्ञाः अंजनसिद्धादिव्यवच्छेदार्थं सर्वज्ञग्रहणं ततश्च ऋषभादय इत्यर्थः ज्ञानसिद्धाश्च साधवो भवस्थकेवलिन इति गाथार्थः ।

सांप्रतमागमादस्तित्वमाह—

अत्तवयणं उ सत्थं दिट्ठा य ततो अइंदियाणं पि ।

सिद्धी गहणाईणं, तहेव जीवस्स विन्नेया ॥ २६१ ॥

व्या० ॥ आप्तवचनं तु शास्त्रं आप्तो रागादिरहितः तु शब्दोऽवधारणे आप्तवचनमेव अनेन अपौरुषेयव्यवच्छेदमाह तस्यासंभवादिति । दृष्टा च तत इत्युपलब्धा च तत आप्तवचनशास्त्रात् अतींद्रियाणामपि इंद्रियगोचरातिक्रांतानामपि सिद्धिर्ग्रहणादीनामिति उपलब्धिश्चंद्रोपरागादीनामित्यर्थः तथैव जीवस्य विज्ञेयेति । अतींद्रियस्याप्याप्तवचनप्रामाण्यादिति गाथार्थः । मूलद्वारगाथायां व्याख्यातमस्तित्वद्वारम ॥ दश० अ० ४ ॥

(१०) आत्मनोऽस्तित्वे आचाराङ्गसूत्रम्—

णेव सयं लोगं अब्भाइक्खेज्जा णेव अत्ताणं अब्भाइक्खेज्जा ।

जे लोयं अब्भाइक्खइ से अत्ताणं अब्भाइक्खइ जे अत्ताणं अब्भाइक्खइ से लोयं अब्भाइक्खइ ॥ आचा० ॥

नैवात्मानं शरीराधिष्ठातारं ज्ञानगुणं प्रत्यात्मसंवेद्यं प्रत्याचक्षीत तस्य शरीराधिष्ठातृत्वेनाहमिदं शरीरं केनचिदभिसंधिमता तथात्यक्तमिदं शरीरं केनचिदभिसन्धिमतैवेत्येवमादिभिर्हेतुभिः प्रसाधितत्वान्न च साधितसाधनं पिष्टपेषणवत् विद्वज्जनमनांसि रंजयति ॥ आचा० टी० ॥

(स्थानाङ्गटीकायामपि) आत्मा न विद्यते तस्य प्रत्यक्षादिभिरनुपलभ्यमानत्वात् । तथाहि विद्यमानकर्तृकमिदं शरीरम्भोगत्वादोदनादिवद्व्योमकुसुमं विपक्षः स च कर्त्ता जीव इति न त्वोदनकर्तृवन्मूर्त आत्मा सिद्ध्यतीति साध्यविरुद्धो हेतुरिति नैवं संसारिणो मूर्त्तत्वेनाप्यभ्युपगमात् आह च "जो कत्ता सो जीवो सज्झविरुद्धोत्ति ते मई होज्जा । मोत्ताइ य संगाओ, तत्तो संसारिणो दोसो त्ति" ॥ १ ॥ न चायमेकान्तो यदुत लिङ्ग्यविनाभूतलिङ्गोपलम्भव्यतिरेकेणानुमानस्यैकान्ततोऽप्रवृत्तिरिति हसितादिलिङ्गविशेषस्य ग्रहाख्यलिंग्यविनाभावग्रहणमन्तरेणापि गमकत्वदर्शनात् । न च देह एव ग्रहो येनाऽन्यदेहे दर्शनमविनाभावग्रहणनियामकं भवतीति । उक्तञ्च "सो नेगंतो जम्हा लिंगेहिं समं अदिट्ठपुव्वो वि । गहलिंगदरिसणाओ, गहाणुमेओ सरीरमिति ॥ १ ॥ आगमगम्यत्वं त्वात्मन एगे आया अत एव वचनान्न चास्यागमान्तरैर्विसंवादः सम्भावनीयः । सुनिश्चिताप्तप्रणीतत्वादस्येति । बहुवक्तव्यमत्र तत्तु स्थानांतरादवसेयमिति किंचात्माभावे जातिस्मरणादयस्तथा प्रेतीभूतपितृपितामहादिकृतानुग्रहोपघातौ च न प्राप्नुयुरिति ॥ स्था० अ० १ ॥

(११) तथा च विशेषावश्यके इन्द्रभूतिमुद्दिश्य भगवता महावीरेणोक्तम्—

जीवे तुह संदेहो पच्चक्खं जं न घिप्पइ घडोव्व ।

अच्चत्ता पच्चक्खं च नत्थि लोए खपुप्फं च ॥

आयुष्मन्निन्द्रभूते तवैष संदेहः । किमयमात्मा अस्ति नास्ति वा उभयहेतुसद्भावात्तत्र नास्तित्वहेतवोऽमी नास्त्यात्मा प्रत्यक्षेणात्यंतमगृह्यमाणत्वादिह यदत्यंताप्रत्यक्षं तल्लोके नास्त्येव यथा खपुष्पं यत्त्वस्ति तत्प्रत्यक्षेण गृह्यत एव यथा घट इत्यसौ व्यतिरेकदृष्टांतः अणवोऽपि अप्रत्यक्षाः किं तु घटादिकार्यतया परिणतास्ते प्रत्यक्षत्वमुपयांति पुनरेवमा-

त्मा कदाचिदपि भावप्रत्यक्षमुपगच्छत्यतोऽत्रात्यंतविशेषणमिति ॥

एवं च मन्यसे त्वं किमित्याह–

न य सो णुमाणगम्मो जम्हा पच्चक्खपुव्वयं तंमि ।

पुव्वोबलद्धसंबंधसरणउलिंगलिंगीणं ॥

न चासावात्मानुमानं प्रत्यक्षपूर्वकं वर्त्तते कुत इत्याह ॥ पुव्वोबलद्धेत्यादि लिंग्यते गम्यतेऽतीन्द्रियार्थोऽनेनेति लिंगं अथ वा लीनं तिरोहितमर्थं गमयतीति लिंगं धूमकृतकत्वादिकं तदस्यास्तीति लिंगी वह्न्यनित्यत्वादिस्तयोर्लिंगलिंगिनोर्यः पूर्व महानसादौ प्रत्यक्षादिना उपलब्धकार्यकारणभावादिकः संबंधस्तस्य यत् स्मरणं तस्मादिति । इदमुक्तं भवति । पूर्वं महानसादावग्निधूमयोर्लिंगिलिंगयोरन्वयव्यतिरेकवंतमविनाभावमध्यक्षतो गृहीत्वा तत उत्तरकालं क्वचित्कांतारपर्वतनितंबादौ गगनालंबिनीं धूमलेखामवलोक्य प्राग्गृहीतं संबंधमनुस्मरति ॥ तद्यथा । यत्र २ धूमस्तत्र २ प्रागहं वह्निमद्राक्षं यथा महानसादौ धूमश्चात्र दृश्यते तस्माद्वह्निनापीह भवितव्यमित्येवं लिंगग्रहणसंबंधस्मरणाभ्यां तत्र प्रमाता हुतभुजमवगच्छति न चैवमात्मना लिंगिना सार्द्धं कस्यापि लिंगस्य प्रत्यक्षेण संबंधः सिद्धोऽस्ति यतः तत्संबंधमनुस्मरतः पुनस्तल्लिंगदर्शनाज्जीवसंप्रत्ययः स्याद्यदि पुनर्जीवलिंगयोः प्रत्यक्षतः संबंधसिद्धिः स्यात्तदा जीवस्यापि प्रत्यक्षत्वाप्राप्त्यानुमानवैयर्थ्यं स्यात्तत एव तत्सिद्धेरिति ॥

एतदेवाह–

न य जीवलिंगसंबंधदरिसणमभूजउ पुणो सरउं ।

तल्लिंगदरिसणाउ जीवे संपच्चओ होज्जा ॥

न च वक्तव्यं सामान्यतो दृष्टादनुमानादादित्यादिगतिवज्जीवः सिध्यति यथा गतिमानादित्यो देशांतरप्राप्तो देवदत्तवदिति यथाहं । तद्देवदत्ते दृष्टांतधर्मिणि सामान्येन देशांतरप्राप्तिगतिपूर्विका प्रत्यक्षेणैव निश्चिता सूर्योपि तां तथैव प्रमाता साधयतीति युक्तं न चैवमत्र क्वचिदपि दृष्टांते जीवसत्त्वेनाविनाभूतः कोपि हेतुरध्यक्षेणोपलक्ष्यते इत्यतो न सामान्यतो दृष्टादप्यनुमानात्तद्गतिरिति ।

न चागमगम्योऽपि जीव इति दर्शयति ।

नागमगम्मो वि तओ भिज्जइ जं नागमोणुमाणाउ ।

नइ कीसइ पच्चक्खो जीवो जस्सागमो वयणं ॥

न चागमगम्योऽपि तत्कोऽसौ जीवो यद्यस्मादागमोऽप्यनुमानान्न भिद्यते परमार्थतस्तु तस्याप्यनुमानत्वात्तथाहि ॥ शाब्दप्रमाणमागम उच्यते शब्दश्च द्विविधो दृष्टार्थविषयोऽदृष्टार्थविषयश्च । तत्र दृष्टार्थविषया शब्दाद्या प्रतीतिः सा वस्तुतोऽनुमानसमुत्थैव यतः क्वचित् प्रथमं पृथुबुध्नोदरोर्ध्वकुंडलोष्ठायतवृत्तग्रीवादिमति घटपदार्थे घटशब्दं प्रयुज्यमानं दृष्ट्वा तदुत्तरकालं क्वापि घटमानयेत्यादिशब्दं श्रुत्वा पृथुबुध्नोदरादिमदर्थ एव घट उच्यते । तथाभूत एव पदार्थे घटशब्दप्रयोगप्रवृत्तेः यथा पूर्वं कुंभकारापणादौ घटशब्दश्चायामिदानीमपि श्रूयते तस्मात्तथाभूतस्यैव पृथुबुध्नोदरादिमतः पदार्थस्य मया आनयनादिक्रियाकर्त्तव्येत्यनुमानं विधाय प्रमाता घटानयनादिक्रियां करोतीत्येवं दृष्टार्थविषयं शाब्दं प्रमाणं वस्तुतो नानुमानाद्भिद्यते न चैवमसावात्मशब्दः शरीरादतेऽन्यत्र प्रयुज्यमानः क्वचिदुपलब्धो यत्र खल्वात्मशब्दश्रवणादात्मेति प्रत्ययो भवेदिति । यदपि स्वर्गनरकाद्यदृष्टार्थविषयं शाब्दं प्रमाणं तदपि तत्त्वतोनुमानं नातिवर्तते । तथाहि । प्रमाणं स्वर्गनरकाद्यदृष्टार्थविषयं वचनं अविसंवादिवचनाप्तप्रणीतत्वाच्चंद्रार्कोपरागादिवचनवदित्येवमनुमानादेव तत्र प्रमाणता । न चैवंभूतमाप्तं कमपि पश्यामो यस्यात्मप्रत्यक्ष इति तद्वचनमागम इति प्रतिपद्येमहीति शेषः ॥ किं च ॥ "जंवागमा विरुद्धा परोप्परमउज्जुत्तो । सव्वप्पमाणाविसयाइ उज्जीवोत्ति तो बुद्धी" ॥ यतश्च तीर्थकानां संबंधिनः सर्वेऽप्यागमाः परस्परविरोधिनः खल्वतोऽपि संशय एवात्मनो युक्तो न तु निश्चयस्तथाहि केचिदागमा आत्मनो नास्तित्वमेव प्रतिपादयंति यदाहुर्नास्तिकाः ॥ "एतावानेव लोकोऽयं यावानिन्द्रियगोचरः । भद्रे वृकपदं पश्य यद्वदंति बहुश्रुता" इत्यादि भट्टोऽप्याह विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्य संज्ञास्ति । सुगतस्त्वाह ॥ "न रूपं भिक्षवः पुद्गल इत्यादि" ॥ आत्मास्तित्ववचनान्यागमेषु श्रूयंते यथा च वेदः । न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्त्यशरीरं वा वसंतं प्रियाप्रिये न स्पृशत इति" तथा "अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकाम" इत्यादि॥कापिलागमे तु प्रतिपाद्यते ॥ अस्ति पुरुषः अकर्ता निर्गुणो भोक्ता चिद्रूप इत्यादि तस्मादागमानां परस्परविरुद्धत्वान्नागमप्रमाणादप्यात्मसत्त्वसिद्धिः ॥ इदं च वैशेषिकमतेन प्रत्यक्षानुमानागमलक्षणं प्रमाणत्रयमुपन्यस्तं एतच्च स्वयं द्रष्टव्यं । उपमाप्रमाणगम्योऽपि जीवो न भवति तत्र हि यथा गौस्तथा गवय इत्यादावेव सादृश्यमसन्निकृष्टेऽर्थे बुद्धिमुत्पादयति न चेहाऽन्यः कश्चित् त्रिभुवनेप्यात्मसदृशः पदार्थोऽस्ति यद्दर्शनादात्मानमवगच्छामः कालाकाशदिगादयो जीवतुल्या विद्यंते इति चेन्न तेषामपि विवादास्पदीभूतत्वेन तदवच्छिन्नत्वात् ॥ अर्थापत्तिसाध्योऽपि जीवो न भवति न हि दृष्टः श्रुतो वा कोऽप्यर्थ आत्मानमंतरेण नोपपद्यते यद्बलात्तं साधयामस्तस्मात्सर्वप्रमाणविषयातीतो जीव इति तव बुद्धिः भावोपलंभप्रमाणपंचकविषयातीतत्वात् प्रतिषेधसाधकाभावात् षष्ठप्रमाणविषय एव जीव इत्यर्थः॥इति पूर्वपक्षः ॥ अथैतत्प्रतिविधानमाह–

गोयम ! पच्चक्खो च्चिय जीवो जं संसयाइविन्नाणं ।

पच्चक्खं च न सज्झं जह सुह दुक्खं सदेहम्मि ॥

गोतम ! भवतोऽपि प्रत्यक्ष एवायं जीवः किमन्येन प्रमाणांतरोपन्यासेन कोऽयं जीवो मम प्रत्यक्ष इति चेदुच्यते । यदेतत्तवैव संशयादिविज्ञानं स्वसंवेदनासिद्धं हृदि स्फुरति स एव जीवः संशयादिज्ञानस्यैव तदनन्यत्वेन जीवत्वाच्चप्रत्यक्षं तत्प्रमाणांतरेण साध्यं यथा स्वशरीर एवात्मसंवेदनासिद्धाः सुखदुःखादयः प्रत्यक्षसिद्धमपि सग्रामनगरं विश्वशून्यवादिनं प्रति साध्यत एवेति चेन्नैवं निरालंबनाः सर्वे प्रत्ययाः प्रत्ययत्वात्स्वप्नप्रत्ययवदित्यादेस्तदुद्भावितबाधकप्रमाणस्यैव तत्र निराकरणादत्र त्वात्मग्राहकः प्रत्यक्षे बाधकप्रमाणाभावादिति । इतश्चायं प्रत्यक्षो जीवः कुत इत्याह "कयवं करेमि काहं, वाह मह पच्चयाय मा ऊय ॥ अप्पा सप्पच्चक्खो तिकालकज्जोवएसाउ ॥ वा इत्यथवा कृतवानहं करोम्यहं करिष्याम्यहं उक्तवानहं ब्रवीम्यहं वक्ष्याम्यहं

ज्ञातवानहं जानेऽहं ज्ञास्याम्यहमित्यादिप्रकारेण योऽयं त्रैकालिकः कार्यव्यपदेशस्तद्विषयप्रयुज्यमानतया तत्समुत्थोऽयमहंप्रत्यय एतस्मादपि प्रत्यक्ष एवायमात्मेति प्रपद्यस्व अयं ह्यहं प्रत्ययो नानुमानिकोऽलिंगिकत्वान्नाप्यागमादिप्रमाणसंभवस्तदनभिज्ञानानां बालगोपालादीनामप्यंतर्मुखतया आत्मग्राहकत्वेन स्वसंविदितस्य तस्योत्पादाद् घटादौ वानुत्पादादिति ॥ अपि च ॥ "कह पडिवन्नमहंति य किमत्थि नत्थि त्ति संसओ कहणु । सइसंसयंमि कस्साहं पच्चओज्जुज्जते निम्मूलो" ॥ हंत कथमसति जीवेऽहमिति प्रतिपन्नं त्वया विषयाभावे विषयिणोऽनुष्ठानप्रसङ्गाद्देह एवास्याप्रत्यऽयस्य विषय इति चेन्न जीवविप्रयुक्तेऽपि देहे तदुत्पत्तिप्रसंगात्सति च जीवविषये अस्मिन्नहंप्रत्यये किमहमस्मि नास्मीति भवतः संशयः कथं केन प्रकारेणोपजायते अहं प्रत्ययग्राह्यस्य जीवस्य सद्भावादस्म्यहमिति निश्चय एव युज्यते इति भावः सति च अस्मिन्नात्मास्तित्वसंशये कस्यायमहंप्रत्ययो युज्यते निर्मूलत्वेन तदनुष्ठानप्रसंगादिति ॥

जीवाभावे संशयविज्ञानमपि न युज्यत एवेति तद्दर्शयन्नाह—

जइ नत्थि संसयच्चिय किमत्थित्ति संसओ कस्स ।
संशयएव सरूवे गोयम किमसंसयं होज्जा ॥

व्या० ॥ यदि संशयी जीव एवादौ नास्ति तर्ह्यस्ति नास्तीति संशयः कस्य भवतु । संशयो हि विज्ञानास्यो गुण एव न चगुणिनमंतरेण गुणाः संभवति । देहोऽत्र गुणीति चेन्न देहस्य मूर्त्तत्वाच्च ज्ञानस्य चामूर्त्तत्वाद्बोधरूपत्वाच्च न चाननुरूपाणां गुणगुणिभावो युज्यते आकाशरूपादीनामपि तद्भावापत्त्यातिप्रसङ्गप्राप्तेः संसइ एवेत्यादि वा इत्यथवा संशयिते स्वरूपे गौतम ! किमसंशयशेषं भवेदिदमुक्तं भवति ॥ किमस्मिन्नास्त्यहमित्येवं यः स्वरूपेऽपि संशेते आत्मनिश्चयोऽपि यस्य नास्तीत्यर्थः । तस्य शेषं कर्म बंधमोक्षादिकं घटपटादिकं च किमसंशयमसंदिग्धं स्यान्न किंचित्सर्वं संशय एव तस्य स्यादित्यर्थः । आत्मास्तित्वनिश्चयमूलो हि शेषवस्तुविषय इति भावः । अहंप्रत्ययग्राह्यं च प्रत्यक्षमात्मानं निह्नुवानस्याश्रावणः शब्द इत्यादिवत्प्रत्यक्षविरुद्धो नाम पक्षाभासस्तथा वक्ष्यमाणात्मास्तित्वानुमानसद्भावान्नित्यः शब्द इत्यादिवदनुमानविरुद्धोऽपि तथा अहमस्मि संशयीति प्रागभ्युपगम्योत्तरत्र नास्तीति प्रतिजानानस्य सांख्यस्य अनित्यः कर्त्ता अचेतनः आत्मेत्यादिवदभ्युपगमविरोधः बालगोपालांगनादिप्रसिद्धं चात्मानं निराकुर्वतोऽचन्द्रः शशीत्यादिवल्लोकविरोधः अहं माहं चेति गदतो माता मे बंध्येत्यादिवत्स्ववचनव्याहतिः एवं च प्रत्यक्षादिबाधितेऽस्मिन् पक्षे अपक्षधर्मतया हेतुरप्यसिद्धः हिमवत्पलपरिणामादौ पिशाचादौ च प्रमाणपंचकाभावस्य च वृत्तेरनैकांतोऽपि वक्ष्यमाणानुमानप्रमाणसिद्धे चात्मनि विपक्षवृत्तेर्विरुद्धश्चेति ।

प्रकारांतरेणाप्यात्मनः प्रत्यक्षसिद्धतामाह—

गुणपच्चक्खत्तणओ गुणी वि जीवो घडोव्व पच्चक्खो ।
घडओ विघेप्पइ गुणी गुणमित्तग्गहणउजह्मा ॥

व्या० प्रत्यक्ष एव गुणी जीवः स्मृतिजिज्ञासाचिकीर्षाजिगमिषाशंशीत्यादिज्ञानविशेषात्तद्गुणानां स्वसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वादिह यस्य गुणाः प्रत्यक्षाः स प्रत्यक्षो दृष्टो यथा घटः प्रत्यक्षगुणश्च जीवस्तस्मात्प्रत्यक्षः यस्मात् घटोऽपि गुणी रूपादिगुणप्रत्यक्षत्वादेव प्रत्यक्षस्तद्वद्विज्ञानादिगुणप्रत्यक्षत्वादात्मापीत्याह । अनैकांतिकोऽयं यस्मादाकाशगुणः शब्दः प्रत्यक्षोऽस्ति न पुनराकाशमिति तदयुक्तं । यतो नाकाशगुणःशब्दः किं तु पुद्गलगुणः ऐन्द्रियकत्वाद्रूपादिवदिति । गुणानां प्रत्यक्षत्वे गुणिनस्तद्रूपतायाः किमायातमिति चेदुच्यते—

अन्नोण्णो व गुणी होज्ज गुणेहिं जइ नाम सो णन्नो ।
ननु गुणमेत्त गुहणे घेप्पइ जीवो गुणी सक्खं ॥
अह अन्नातो एवं गुणीनो न घडा वउ विपच्चक्खो ।
गुणमेत्तग्गहणाउ ज्जीवंमि कउ वियारोयं ॥

व्या० ननु भवता गुणेभ्यो गुणी किमर्थांतरभूतोऽभ्युपगम्यतेऽनर्थांतरभूतो वा यदि नाम सोऽनन्यस्तेभ्योऽनर्थांतरभूतस्तर्हि ज्ञानादिगुणग्रहणमात्रादेव गुणी जीवः प्रत्यक्षेण गृह्यत इति सिद्धमेव प्रयोगो यो यस्मादनर्थांतरं स तद्ग्रहणेन गृह्यते यथा वाससि रागो गुणेभ्योऽनर्थांतरं च गुणी तस्माद्गुणग्राहकप्रत्यक्षेण सोऽपि गृह्यत एवेति । अथ गुणेभ्योऽन्योऽर्थांतरभूत एव गुणिनः प्रत्यक्षास्तदर्थांतरभूतस्य रूपादिगुणमात्रस्यैव ग्रहणादिह यद्यस्मातदर्थांतरभूतं तद्ग्रहणेऽपि नेतरस्य ग्रहणं यथा घटे गृहीते पटस्य अर्थांतरभूताश्च गुणिनो गुणा इष्यंते अतो गुणग्रहणेऽपि न गुणिग्रहणमतो घटादीनामपि समानोऽग्रहणादोषः । कोऽयं नाम भवतः केवले जीवे विचारो नास्तित्वविवक्षायां नोच्यते ॥ पच्चक्खं जं न दीसइ घडोवित्यादि अथ द्रव्यविरहिताः केऽपि न सत्येव गुणाः इत्यतस्तद्ग्रहणद्वारेण गृह्यंत एव घटादयो न त्वेतदात्मनापि समानमेव किं च गुणिनो गुणानामर्थांतरत्वे अभ्युपगम्यमाने गुणीभावमात्रद्वारे प्रत्यक्षस्तथापि ज्ञानादिगुणेभ्यः पृथगात्मा गुणित्वादभ्युपगमेनापि सिद्धयत्येवेति ॥

अत्र पराभिप्रायमाशंकमानः प्राह—

अहमन्नसि अत्थि गुणी न य देहत्थंतरं तत्तु किं तु ।
देहे नाणाइगुणा सोच्चिय नाणं गुणी जुत्तो ॥

व्या०अथ मन्यसे अस्त्येव ज्ञानादिगुणानां गुणिनैव तं प्रत्याचक्ष्महे एतन्नाभ्युपगच्छामो यद्देहादर्थांतरं न कोऽसौ इति किन्तु-देह एव ज्ञानादयो गुणाः समुपलभ्यंते अतः स एव तेषां गुणी युक्तो यथा रूपादीनां घटः । प्रयोगे देहगुणा एव ज्ञानादयस्तत्रैवोपलभ्यमानत्वाद्गौरकृशस्थूलतादिवत् ॥

अत्रोत्तरमाह—

नाणादओ न देहस्स मुत्तिमत्ताइवं घटस्सेवा ।
तम्हा ना णाइगुणा जस्स सदेहादिओ जीवो ॥

प्रयोगो देहस्य संबंधिनो ज्ञानादिगुणा न भवंत्येव तस्य मूर्त्तिमत्वाच्चाक्षुषत्वाद्वा घटवन्न च द्रव्यरहितो गुणाः समस्ति ततो यो ज्ञानादिगुणानामनुरूपो अमूर्त्तोऽचाक्षुषश्च गुणी स देहातिरिक्तो जीवो ज्ञातव्यः । आह ज्ञानादयो न देहस्येति

प्रत्यक्षबाधितमिदं देह एव ज्ञानादिगुणानां प्रत्यक्षेणैव ग्रहणात्तदयुक्तं अनुमानबाधितत्वादस्य प्रत्यक्षस्य ॥ तथा हि॥ इंद्रियातिरिक्तो विज्ञाता तदुपरमेऽपि तदुपलब्धार्थानुस्मरणाद्यो हि यदुपरमेऽपि यदुपलब्धमर्थमनुस्मरति स तस्माद्र्थांतरदृष्टो यथा पंचवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्त्ता देवदत्त इत्यादि वायुभूतिप्रश्ने ॥

वक्ष्याम इति उपसंजिहीर्षुराह–

इह मुद्देसेणायं पच्चक्खो सव्वहामहं जीवो ।

अविहयनाणत्तणओ तुह विन्नाणं च पडिवज्जा ॥

इत्येवमुक्तप्रकारेण स्वशरीरे तवापि देशतः प्रत्यक्षोऽयमात्मा छद्मस्थत्वेन भवतः सर्वस्यापि वस्तुनो देशविषयत्वात् घटवत्तथाहि सर्वमपि स्वपर्यायतोऽनंतपर्यायवस्तुछद्मस्थश्च प्रत्यक्षेण साक्षात् तद्देशमेव गृह्णाति प्रत्यक्षेण च प्रदीपादिप्रकाशेनैव देशतः प्रकाशिता अपि घटादयो व्यवहारतः प्रत्यक्षा उच्यंते एव सर्वात्मना च केवली प्रत्यक्षमेव वस्तु प्रकाशयत्यतो ममाप्रतिहिताऽनंतज्ञानत्वेन सर्वात्मनापि प्रत्यक्षोऽयं जीवो यथाऽतीन्द्रियमपि त्वत्संशयविज्ञानमिति प्रतिपद्यस्वेति ।

परशरीरे तर्हि कथमित्याह—

एवं विय परदेहेणुमाणओ गिण्ह जीवमत्थित्ति ।

अणुवित्तिनिव्वित्तिओ विण्णाणमयं सरूवेव्व ॥

यथा स्वदेहे एवं परदेहेऽपि गृहाण जीवमनुमानतः कथमित्याह अस्ति विद्यते इति कथंभूतं जीवमित्याह॥ विज्ञानमयं विज्ञानात्मकं अनुमानमेव सूचयन्नाह । अणुवित्तिनिवित्तीउ सरूवे वत्ति । इदमुक्तं भवति । परशरीरेऽप्यस्ति जीवः । इष्टानिष्टयोः प्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनाद्यथा स्वरूपे स्वात्मनि इह यत्रेष्टानिष्टयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती दृश्येते तत्सात्मकं दृष्टं यथा स्वशरीरं यथा च प्रवृत्तिनिवृत्ती दृश्येते परशरीरे इतस्तदपि सात्मकं आत्माभावे चेष्टानिष्टप्रवृत्तिनिवृत्ती न भवतो यथा घटद्रव्यानुमानात्परशरीरेऽपि जीवसिद्धिस्तत्र ।

अपरमतमाशंक्योत्तरमाह कंचन लिंगेहिं समं मन्नसि लिंगी पुरा जओगहिओ । संगं ससेण व सम्मं न लिंगजुत्तोणुमेए सो । सोणंगंतो जम्हा लिंगेहिं समं न दिट्ठपुव्वो वि । गहलिंगं दरिसणाउ गहोणु मेओ सरीरम्मि । यच्च न य जीवविंगं संबंधदरिसणमभूदित्यादि ॥ पूर्वोक्तपूर्वपक्षानुसारेण मन्यसे त्वं किमित्याह । नतो न लिंगतो लिंगादनुमेयोऽसौ जीवो यतः किमित्याह यतो न खलु लिंगैः कैश्चिदपि समं लिंगी जीवः क्वापि केनापि पुरा पूर्वं गृहीतः किंवदित्याह शृङ्गमिव शशकेन समं ततो लिंगलिंगिनोः पूर्वसंबंधग्रहणाच्च लिंगाज्जीवोऽनुमीयत इति यन्मन्यसे त्वं तत्र प्रतिविधीयते ऽसौ अनेकांतः यस्माल्लिंगैः समं अदृष्टपूर्वोऽपि ग्रहो देवयोनिविशेषतः शरीरे हसनगानरोदनकरचरणभ्रूविक्षेपादिकृत ग्रहलिंगदर्शनादनुमीयत इति बालानामपि प्रतीतिमेवेति ॥

अनुमानांतरमप्यात्मसाधकमाह–

देहस्सत्थिविहाया पयनियथागारउ घडस्सेव ।

अक्खाणं च करणओ दंडाईणं कुलालोव्व ॥

देहस्यास्ति विधाता कर्त्तेति प्रतिज्ञा आदिमत्प्रतिनियताकारत्वाद् घटवद्यत्पुनरकर्तृकं तदादिमत्प्रतिनियताकारमपि न भवति यथा भ्रूविकारः यश्च देहस्य कर्त्ता स जीवः प्रतिनियताकारत्वं मेर्वादीनामप्यस्ति न च तेषां कश्चिद्विधाता इति तैरनैकांतिको हेतुः स्यादतोऽनुक्तमप्यादिमत्त्वविशेषणं द्रष्टव्यमिति। तथा अक्षाणामिंद्रियाणामस्त्यधिष्ठाता इत्यध्याहारः करणत्वाद्यथा चक्रचीवरमृत्सूत्रदंडादीनां कुलालः यच्च निरधिष्ठातृकं तत्करणमपि न भवति यथा आकाशं यश्चेंद्रियाणामधिष्ठाता स जीव इति ॥

तथा—

अत्थिंदियविसयाणं आयाणादेव भावओ वस्सं ।

कम्मार इवादाया लोए संडासलोहाणं ॥

इह यत्रादानादेयभावस्तत्रावश्यमदाता समस्ति यथा लोके संदंशकलोहानां कर्म्मारोऽयस्कारः विद्यते चेंद्रियविषयाणामादानादेयभावोऽतस्तेषामप्यस्त्यादाता स च जीवः यत्र त्वादाता नास्ति तत्रादानादेयभावोऽपि न विद्यत यथा आकाश इति ॥

तथा ॥

भोत्ता देहाईणं, भोज्जणओ नरोव्व भत्तस्स ।

संधाया यत्तणओत्तात्थियअत्थी घरस्सेव ॥

इह देहादीनां भोक्ता समस्ति भोग्यत्वाद्यथा शाल्यादिभक्तवस्त्रादीनां नरः यस्य च भोक्ता नास्ति तद्भोग्यमपि न भवति यथा खरविषाणं भोग्यं च शरीरादिकं ततो विद्यमानभोक्तृकमिति तथा अर्थी स्वामी ततश्च देहानां विद्यते स्वामी संघातरूपत्वादादिशब्देन मूर्तिमत्त्वादिन्द्रियत्वाच्चाक्षुषत्वादयोऽप्यनेकांतिकतापरिहारार्थं संभवाद्विहितविशेषणाहेतवो योजनीयाः ॥ यथा गृहादीनां सूत्रधारादय इति दृष्टांतः यतः पुनरस्वामिकं तत्संघातादिरूपमपि न भवति यथा गगनकुसुमं संघातादिरूपं च देहादिकं तस्माद्विद्यमानस्वामिकमिति । आह न तु (देहस्सत्थि विहाया) इत्यादिना शरीरादीनां कर्त्रादय एव सिध्यंति । न तु प्रस्तुतो जीवः ॥

इत्याशंक्योत्तरमाक्षेपपरिहारौ चाह-

जो कत्ताइ स जीवो मज्झ विरुद्धोति ते मई होज्जा ।

मुत्ताइपसंगाओ ततो संसारिणो दोसो ॥

यश्चायमनंतरदेहेन्द्रियादीनां कर्त्ता अधिष्ठाता आदाता भोक्ता अर्थी वोक्तः स सर्वोऽपि जीव एव अन्यस्येश्वरादेर्युक्त्यक्षमत्वेन कर्तृत्वाद्यसंभवादिति ॥ अथ साध्यविरुद्धसाधकत्वाद्विरुद्धा एते हेतव इति तव मतिर्भवेत्तथा हि घटादीनां कर्त्रादिरूपाः कुलालादयो मूर्तिमंतः संघातरूपा अनित्यादिस्वभावाश्च दृष्टा इत्यतो जीवोऽप्येवंविध एव सिध्यत्येतद्विपरीतश्च किलास्माकं साधयितुमिष्ट इत्येवं साध्यविरुद्धसाधकत्वं हेतूनामिति तदेतदयुक्तत्वान्न यतःखलु संसारिणो जीवस्य साधयितुमिष्टस्यादोषोऽयं स ह्यष्टकर्म्मपुद्गलसंघातोपगूढत्वात् सशरीरत्वाच्च कथंचिन्मूर्त्तत्वादिधर्मयुक्त एवेति भावः ।

अपरमप्यात्मसाधकमनुमानमाह-

अत्थि च्चिय ते जीवो, संसयउ सोम थाणुपुरिसोव्व ।
जं संदिद्धं गोयम ! तं तत्थान्नत्थवत्थु धुवं ॥

हे सौम्य ! गौतम अस्त्येव तव जीवः संशयतः संशयसद्भावाद्योऽत्र संशयस्तत्रास्ति यथा स्थाणुपुरुषौ संशयश्च तव जीवे तस्मादस्त्येवायं तथाहि स्थाणुपुरुषयोरूर्ध्वत्वारोहपरिणाहाद्युभयसाधारणधर्मप्रत्यक्षतायां चलनशिरःकंडूयनवयोनिलयनवल्ल्यारोहणाद्युभयगतविशेषधर्माप्रत्यक्षतायां चोभयगतैतद्धर्मानुस्मरणे च सत्येकतरविशेषनिश्चयचिकीर्षोः किमिदमिति विमर्शरूपः संशयः प्रादुरस्ति एवंभूते च स्थाणुपुरुषादिगतसंशये तत्स्थाणुपुरुषादिकं वस्त्वस्त्येव ॥ अवस्तुनि संशयायोगात् एवमात्मशरीरयोरपि प्रागुपलब्धसामान्यविशेषधर्मस्य प्रमातुस्तयोः सामान्यधर्मप्रत्यक्षतायां विशेषधर्माप्रत्यक्षत्वेऽपि च तद्विषयानुस्मृतौ सत्यामेकतरविशेषोपलिप्सोः किमयमात्मा किं वा शरीरमात्रमिदमिति विमर्शरूपः संशयो जायते अयं चात्मशरीरयोः सत्त्व एवोपपद्यते नैकतरस्याप्यभावेऽतोऽस्ति जीवः। अथैवं ब्रूषे अरण्यादिषु स्थाणुपुरुषसंशये तत्र विवक्षितप्रदेशे अनयोरेकतर एव भवति न पुनरुभयमपि तत्कथमुच्यते विद्यमान एव वस्तुनि संशयो भवतीति। तदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानात् न हि वयमेवं ब्रूमस्तत्रैव प्रदेशे तदुभयमप्यस्तीति किं तु यद्गतसंदेहः तद्वस्तु तत्रान्यत्र वा प्रदेशे ध्रुवमस्त्येव अन्यथा षष्ठभूतविषयोऽपि संशयः स्यादेतदेवाह। जं संदिद्धमित्यादि तस्मात् संशयविषयत्वादस्त्येव जीव इति स्थितं ।

अथ पूर्वपक्षमाशंक्य परिहरन्नाह-

एवं नामाविसाणं खरस्स पत्तं न तं खरं चेव ।
अन्नत्थ तदत्थि च्चिय एवं विवरीयगाहे वि॥

हंत यदि यत्र संशयस्तेनावश्यमेव भवितव्यं । एवं ततः खरविषाणमप्यस्तीति प्राप्तं तत्रापि कस्यचित्संशयसद्भावादुच्यते ॥ न त्वभिहितमत्र यदुत तत्रान्यत्र वा विद्यमान एव वस्तुनि संशयो भवति नाविद्यमाने खरस्य विषाणं खरविषाणं नास्तीत्यत्र च कोऽर्थ इत्याह ॥ (न तं खरे चेवत्ति) खर एव तद्विषाणं नास्ति अन्यत्र गवादावस्त्येवेति न कश्चिद् व्यभिचारः। एवं (विवरीयगाहेव्वत्ति) इदमुक्तं भवति यदा विपर्यस्तः कश्चित्स्थाणौ पुरुष एवायमित्यादिविपरीतग्रहं करोति तदाप्ययमेव ज्ञेयो वाच्यः सोऽपि विपरीतग्रहो विपरीते पुरुषादिके वस्तुनि सत्त्वे एवोपपद्यते नाविद्यमान इत्यर्थः । एवं भवदभिप्रायेण योऽस्मादृशां शरीरे आत्मास्तित्वाभिमानो नायमात्मनः सर्वथा नास्तित्वे युज्यते इति ॥

इतोऽप्यस्ति जीवः कुत इत्याह

अत्थि अजीवविवरे का पडिसेहाउ घडस्सेव ।
नत्थि घडोत्ति व जीवत्थित्तपरो नत्थि सद्दोयं ॥

अत्र प्रयोगः प्रतिपक्षवानयमजीवोऽत्र व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदप्रतिषेधाद्यत्र व्युत्पत्तिमतः शुद्धपदस्य प्रतिषेधो दृश्यते स प्रतिपक्षवान् दृष्टो यथा घटोऽघटप्रतिपक्षवान् अत्र ह्यघटप्रयोगोऽशुद्धस्य व्युत्पत्तिमतश्च पदस्य प्रतिषेधो यथा-खरविषाणं, अडित्थ इत्यादि । अखरविषाणस्य लक्षणस्याऽशुद्धस्य सामायिकपदस्य प्रतिषेध इत्यतोऽत्र खरस्य विषाणं खरविषाणमित्यादिव्युत्पत्तिमत्त्वे सत्यपि खरविषाणलक्षणे विपक्षो नास्ति अडित्थ इत्यत्र तु व्युत्पत्तिरहितस्य डित्थस्य डित्थपदस्य प्रतिषेध इति समासरहितत्वेन शुद्धत्वे सत्यपि नावश्यमवस्थितो डित्थलक्षणः कोऽपि पदार्थो जीववद्विपक्षभूतोऽस्तीति । नत्थि घडोत्ति वेत्यादि पश्चार्धं नास्त्यात्मेति च योऽयमात्मनिषेधध्वनिः स जीवास्तित्वे नांतरीयक एव यथा नास्त्यत्र घट इति शब्दोऽन्यत्र घटास्तित्वाविनाभाव्येव प्रयोगो यस्य निषेधः क्रियमाणो दृश्यते तत् क्वचिदस्त्येव यथा घटादिकं निषिध्यते च भवता नास्ति जीव इति वचनात् जीवस्तस्मादस्त्येव यच्च सर्वथा नास्ति तस्य निषेधो न दृश्यत एव यथा खरविषाणकल्पानां पंचभूतातिरिक्तभूतानां निषिध्यते च त्वया जीवस्तस्मान्निषेध एवायं तत्सत्त्वसाधक इति, अनैकांतिकोऽयं हेतुरसतोऽपि खरविषाणादेर्निषेधदर्शनादित्याशंक्याह-

असओ नत्थि निसेहो संजोगाइपडिसेहओ सिद्धं ।
संजोगाइचउक्कं पि सिद्धमत्थंतरे नियमं ॥

असतोऽविद्यमानस्य नास्ति न संभवत्येव निषेध इति सिद्धं कुत इत्याह॥ संयोगादिप्रतिषेधादादिशब्दात् समवायसामान्यविशेषपरिग्रहः एतदुक्तं भवति इह यत्किंचित्क्वचित् देवदत्तादिकं निषिध्यते तस्यान्यत्र सत एव विवक्षितस्थाने कस्मिंश्चित्संप्रयोगसमवायसामान्यविशेषलक्षणचतुष्टयमेव निषिध्यते न तु सर्वथैव देवदत्तादेरभावः प्रतिपाद्यते । तत्र नास्ति गृहे देवदत्त इत्यादिषु गृहदेवदत्तादीनां सतामेव संयोगमात्रं निषिध्यते । न तु तेषां सर्वथैवास्तित्वमपाक्रियते तथा नास्ति खरविषाणमित्यादिषु खरविषाणादीनां सतामेव समवायमात्रं निराक्रियते तथा नास्त्यन्यश्चन्द्रमा इत्यादिषु विद्यमानस्यैव चन्द्रमसोऽन्यचन्द्रनिषेधाच्चन्द्रसामान्यमात्रं निषिध्यते न तु सर्वथा चन्द्राभावः प्रतिपाद्यते । तथा न संति घटप्रमाणा मुक्ता इत्यादिषु घटप्रमाणतामात्ररूपो विशेषो मुक्तानां निषिध्यते न तु मुक्ताभावः ख्याप्यत इति एवं च सति नास्त्यात्मेत्यत्र विद्यमानस्यैवात्मनो यत्र क्वचनयेन केनचित्सहसंयोगमात्रमेव त्वया निषेद्धव्यम् यथा नास्त्यात्मा वपुषीत्यादि न तु सर्वथात्मनः सत्त्वमिति। अत्राह कश्चित् ननु यदि यन्निषिध्यते तदस्ति तर्हि मत्त्रिलोकेश्वरताप्यस्ति युष्मदादिभिर्निषिध्यमानत्वात्तथा चतुर्णां समवायादिप्रतिषेधानां पंचमोऽपि प्रतिषेधप्रकारोस्ति त्वयैव निषिध्यमानत्वात् तदयुक्तं त्रिलोक्यैश्वरताविशेषमात्रं भवतो निषिध्यते यथा घटप्रमाणत्वं मुक्तानां न तु सर्वथैश्वरता स्वशिष्यादीश्वरतायास्तवापिविद्यमानत्वात्तथा प्रतिषेधस्यापि पंचसंख्याविशिष्टत्वमपाक्रियते. न तु सर्वथा प्रतिषेधस्याभावश्चतुःसंख्याविशिष्टस्य तस्य सद्भावात्। ननु सर्वमप्यसंबद्धमिदं तथा मत्त्रिलोकेश्वरत्वं तावदसदेव निषिध्यते प्रतिषेधस्यापि पंचसंख्याविशिष्टत्वमविद्यमानमेव निवार्यते तथा संयोगसमवायसान्यविशेषाणामपि

गृहदेवदत्तखरविषाणादिष्वसतामेव प्रतिषेध इत्यतो यन्निषिध्यते तदस्त्येवेत्येतत्कथं न प्लवत इत्यासंक्याह (संयोगाइचउक्कं पीत्यादि) इदमुक्तं भवति देवदत्तादीनां संयोगादयो गृहादिष्वेवाऽसंतो निषिध्यंते । अर्थांतरे तु तेषां ते विद्यंत एव तथाहि गृहेणैव सह देवदत्तस्य संयोगो न विद्यते अर्थांतरेण तु क्षेत्रहट्टग्रामादिना सह तस्यासौ समस्त्येव गृहस्यापि देवदत्तेन सह संयोगो नास्ति खट्वादिना तु सह तस्यासौ विद्यत एव एवं विषाणस्यापि खर एव समवायो नास्ति गवादावस्त्येव सामान्यमपि द्वितीयचंद्राभावाच्चंद्र एव नास्त्यर्थांतरे तु घटगवादावस्त्येव घटप्रमाणत्वमपि मुक्तासु नास्त्यर्थांतरे तु कूष्माण्डादावस्त्येव त्रिलोकेश्वरता भवत एव नास्ति तीर्थकरादावस्त्येव पंचसंख्याविशिष्टत्वमपि प्रतिषेधो नास्त्यर्थान्तरे त्वनुत्तरविद्यमानादावस्त्येवेत्यनर्या विवक्षया ब्रूमो यन्निषिध्यते तत्सामान्येनास्त्येव न त्वेवं प्रतिजानीमहे यद्यत्र निषिध्यते तत्तत्रैवास्तीति येन व्यभिचारः स्याद्वयमपि शरीरे जीवं निषेधयामो नान्यत्रेति चेत् साधूक्तं । अस्मत्समीहितस्य सिद्धत्वात् जीवसिद्ध्यर्थमेव हि यतामहे वयं स चेत्सिद्धस्तर्हि तत्सिद्ध्यन्यथानुपपत्तेरेव तदाश्रयः सेत्स्यति किं तया चिंतया । न च शरीरमंतरेण जीवस्याश्रयांतरमुपपद्यते तत्रैव तदवस्थानलिंगोपलब्धेर्न च वक्तव्यं शरीरमेव जीवो जीवति मृतो मूर्च्छित इत्यादि व्यवस्थानुपपत्तेरित्यादेरभिधास्यमानत्वादिति ॥

जीवसिद्धाववोपपत्त्यंतरमाह—

जीवोत्ति सत्थयमिणं सुद्धत्तणओ घडाभिहाणं च ।
जेणत्थेण सहत्थं सो जीवो अहमई होज्ज ॥
अत्थे देहो च्चिय तत्तो पज्जाय वयणभेयाउ ।
नाणा य गुणो य जओ भणिओ जीवो न देहो त्ति॥

जीव इत्येतद्वचनं सार्थकमिति प्रतिज्ञा व्युत्पत्तिमत्त्वे सति शुद्धपदत्वात् यद् व्युत्पत्तिमत्त्वे शुद्धपदं तदर्थवद् दृष्टं यथा घटादिकं तथा च जीवपदं तस्मात्सार्थकं यत्तु सार्थकं न भवति तद् व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदं च न भवति यथा डित्थादिकं खरविषाणादिकं च न च तथा जीवपदं तस्मात्सार्थकं यद्व्युत्पत्तिमन्न भवति तच्छुद्धपदमपि सन्न सार्थकं यथा डित्थादिपदमिति हेतोरनैकांतिकतापरिहारार्थं व्युत्पत्तिमत्त्वविशेषणं द्रष्टव्यं । यदपि शुद्धपदं न भवति किं तु सामासिकं व्युत्पत्तिमत्त्वे सत्यपि सार्थकं न भवति यथा खरविषाणादिकमिति शुद्धत्वविशेषणं । अथ मन्यसे देह एवास्य जीवपदस्यार्थो न पुनरर्थांतरं उक्तं च देह एवायमनुप्रयुज्यमानो दृष्टो यथैष जीवो यथैनं न हिनस्ति इत्यतो देहपदस्यार्थो युक्त इति तदेतन्न कुत इत्याह देहजीवयोः पर्यायवचनभेदाद्यत्र हि पर्यायवचनभेदस्तत्रान्यत्वं दृष्टं यथा घटाकाशयोस्तत्र घटकुटकुंभकलशादयो घटस्य पर्याया नभोव्योमांतरिक्षाकाशादयस्तु आकाशपर्यायाः प्रस्तुते च जीवो जंतुरसुमान्प्राणी सत्त्वो भूत इत्यादयो जीवपर्यायाः शरीरं वपुः कायो देहः कलेवरमित्यादयस्तु शरीरपर्यायाः पर्यायवचनभेदेऽपि च वस्त्वेकत्वे सर्वैकत्वप्रसंगोत्र बाधकं यत्पुनरिदमुक्तं देह एवायमनुप्रयुज्यमानो दृष्ट इत्यादि तच्छरीरसहचरणावस्थानादितः शरीरे जीवोपचारः क्रियते । किं चेत्थमपि श्रूयत एव गतः स जीवो दह्यतामिदं शरीरमिति किं च नाणा इत्यादि यस्माच्च ज्ञानादिगुणयुतो जंतुर्जडश्च देहस्तत्कथं देह एव जीवः प्रागिहैव चोक्तं न ज्ञानादिगुणो देहो मूर्तिमत्वाद् घटवत्तथा देहेंद्रियातिरिक्त आत्मा तदुपरमेपि तदुपलब्धार्थानामनुस्मरणाद्वातायनपुरुषवदिति तदद्याप्यप्रतिबुध्यमाने इंद्रभूतौ भगवानाह—

जीवोत्थिवओ सच्चं मव्वयणाओ वसेसवयणं च ।
सव्वसु वयणओ वा अणुवइसव्ववयणं व ॥

जीवोऽस्तीत्येतद्वचः सत्यं मद्वचनत्वाद्भवत्संशयविषयाद्यवशेषवचनवत् यच्च सत्यं न भवति तन्मदीयवचनमपि न भवति यथा कूटसाक्षिवचनं । अथ वा सत्यं जीवोऽस्तीतिवचनं सर्वज्ञवचनत्वाद्भवदनुमतसर्वज्ञवचनवदिति ॥ यदि वा—

भयरागदोसमोहा भाउ सच्चमणइवाइं च ।
सव्वं वियमेवयणं जाणयमन्नत्थवयणं च ॥

सर्वमपि मद्वचनं सत्यमनतिपाति च बोद्धव्यं भयरागद्वेषाज्ञानरहितत्वादिह यद्भयादिरहितस्य वचनं तत्सत्यं दृष्टं यथा मार्गज्ञस्य भयरहितस्य प्रष्टरि रागद्वेषरहितस्य मार्गोपदेशे वचनं तथा च मद्वचस्तस्मात्सत्यमनतिपाति चेति ॥

अत्र गौतममतमाशंक्य भगवानुत्तरमाह—

कह सव्वणुत्ति मई जेणाहं संसयच्छेदं ।
पुच्छसु व जं न जाणसि जेण व ते पच्चओ होज्जा ॥

कथं नाम त्वं सर्वज्ञ इति मतिरेवं त्वं मन्यसे तथा भयरागद्वेषमोहाभावश्चासिद्ध इति मन्यसे तदयुक्तं ॥ येनाहं सर्वसंशयच्छेदी यश्च सर्वसंशयच्छेत्ता स सर्वज्ञ एव दृष्टान्ताभावेनान्वयासिद्धेरनैकांतिकोयं हेतुरिति चेत्तन्न सर्वसंशयच्छेतृत्वानुपपत्तिरेवेह वैपर्ययबाधकं प्रमाणं किमिहान्वयान्वेषणेन यदि वा पृच्छ मां यत्त्रैलोक्यांतर्गतं वस्तु त्वं न जानासि येन सर्वज्ञत्वप्रत्ययस्तव जायते भयाद्यभावोपि तल्लिंगादर्शनान्मयि सिद्ध एवेति स्वयमेव द्रष्टव्यं कदाचिदपि लिंगादर्शने लिंगिनोऽस्तित्वशंकायामतिप्रसंग इति॥

अथोपसंहरन्नाह—

एवमुवओगलिंगं गोयम सव्वप्पमाणसंसिद्धं ।
संसारोपरथा वरतसाइभेयं मुणे जीवं ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण जीवमात्मानं गौतम मुण प्रतिपद्यस्वेति संबंधः । कथंभूतमुपयोग एव लिंगं यस्य स तथा सर्वैः प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणैः संसिद्धं प्रतिष्ठितं तथा संसारीतरस्थावरत्रसादिभेदं संसारिणश्चेतरे सिद्धाः आदि शब्दाच्च सूक्ष्मबादरपर्याप्तापर्याप्तादिभेदपरिग्रह इति॥विशे०॥

अथ विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्य संज्ञास्तीत्यादिवेदवाक्यार्थमनुभावयतस्त्यजतोऽपि मम संशयोतिविरोधिताहित इव पृष्ठं न मुंचति तत्किं करोमीति ॥

चेत्तदयुक्तं कुत इत्याह ॥

गोयम ! वेयपमाणं इमाण अत्थं च तं न याणासि ।
जं विन्नाण घणो च्चिय भूएहिंतो समुत्थाया ॥

मन्नसि मज्जं गेसु विय मयभावो भूयसमुदओ भूओ ।
विण्णाणमेत्तमा या भूएणुविणस्सइ समुब्भूओ ॥
अत्थि न या पेच्च सण्णं जं पुव्वभ वेभिहाणममुगोत्ति ।
जं भणियं न भवाउ भवंतरं जाइ जीवो त्ति ॥

गौतमेत्यामंत्रणं वेदपदानां श्रुतिवाक्यानाममीषां विज्ञानघन एवैतेभ्यः इत्यादीनां चेतसि वर्तनानामर्थं यथास्थितं त्वं न जानासि नावबुध्यसे किमित्यत आह ॥ यद्यस्मात्त्वमात्माभिप्रायेणैवंभूतमिहार्थं मन्यसे विकल्पयसीति संबंधः कथंभूतमित्याह (विण्णाणघणो च्चियत्ति) पृथिव्यादिभूतानां विज्ञानलवसमुदायो विज्ञानघनः पृथिव्यादिविज्ञानांशानां पिंड इत्यर्थः अवधारणं त्वात्मवादिपरिकल्पितस्य भूतसमुदायातिरिक्तस्य ज्ञानदर्शनादिगुणाश्रयस्यात्मनो निरासार्थं । भूतेभ्यः पृथिव्यादिभ्यः समुदितेभ्यो न तु व्यस्तेभ्यो ज्ञानस्य तत्समुदायपरिणामांगीकारादिति भावः ॥ मद्यांगेषु मद्यकारणेषु धातक्यादिषु मदभाव इव कथंभूतो विज्ञानघन इत्याह (भूयसमुदयभूओविण्णाणमेत्तमायत्ति) भूतसमुदायादुद्भूतस्तदैव जातो न तु परभावात्कश्चिदाघातो विज्ञानमात्ररूप आत्मेत्यर्थः । समुत्थायोत्पद्य ततस्तान्येव पृथिव्यादिभूतानि विनाशमश्नुवानान्यत्र लक्षीकृत्य भूयः पुनरपि स विज्ञानघनो विज्ञानमात्ररूप आत्मा विनश्यति न त्वात्मवादिनामिवान्यभवं याति अत एव न प्रेत्य भवे परभवे संज्ञास्ति यत्पूर्वभवे नारकादिजन्मन्यभिधानमासीत्तत्परभवे नास्ति यदुतामुको नारको देवो वा भूत्वा इदानीं मनुष्यः संवृत्त इत्यादि नारकादेः प्रागेव सर्वनाशं नष्टत्वादिति भावः किमिह वाक्ये तात्पर्यवृत्त्या प्रोक्तं भवतीत्याह जं भणियमित्यादि सर्वथात्मनः समुत्पद्य विनष्टत्वान्न भवाद्भवांतरं कोऽपि यातीत्युक्तं भवति ॥

यद्येवंभूतमस्य वेदवाक्यस्यार्थमहमवगच्छामि तत्र किमित्याह

गोयम पयत्थमे व मन्नंतो नत्थि मन्नसे ।
वक्कंतरे सुय पुणो भणिओ जीवो जमत्थित्ति ॥
अग्गिहवणाइकिरिया फलं च तो संसयं कुणसि जीवे ।
मा कुरु न पयत्थोयं इमं पयत्थं निसामेहिं ॥

गौतमास्य वाक्यस्य दर्शितरूपमेव पदार्थं मन्यमानस्त्वं नास्तीत्येवं मन्यसे यस्माच्च पुनर्नह वै स शरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्त्यशरीरं वा वशंतं प्रियाप्रिये न स्पृशत इत्यादिषु वेदवाक्यांतरेष्वस्तीत्येवं जीवो भणितः प्रतिपादितस्तथाग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम, इत्यादि वचनादग्निहवनादिक्रियायाः फलं च परभविकं श्रूयते न चेदं भवांतरयायिनमात्मानमनन्तरेणोपपद्यतेऽतः किं जीवोस्ति नास्ति वेत्येवं संशयं जीवे करोषि त्वं तदमुं मा कृथाः यस्माद्विज्ञानघन एवेत्यादिवाक्यस्य नायमर्थो यं भवानध्यवस्यति किं त्वमुं वक्ष्यमाणं पदार्थमिह निशामयाकर्णयेति ॥
तमेव दर्शयति ॥

विण्णाणाओ णण्णो विण्णाणघणत्ति सव्वसो वा वि ।
स भवइ भूएहिंतो घडविण्णाणाइभावेण ॥
ताइं चिय भूयाइं सोणुविणस्सइ विणस्समाणाइ ।
अत्थंतरोवओगे कमसो विण्णायभोएणं ॥

इह विज्ञानघनो जीव उच्यते विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं ज्ञानदर्शनोपयोग इत्यर्थः तेन विज्ञानेन सहानन्यभूतत्वादेकवत्तया घनत्वं निविडत्वमापन्नो विज्ञानघनो जीव उच्यते । (सव्वसे वा वित्ति) सर्वतः प्रतिप्रदेशमनंतानंतविज्ञानपर्यायसंघातघटितत्वाद्विज्ञानघनो जीवः एवकारेण तु विज्ञानघन एवासौ न तु नैयायिकादीनामिव स्वरूपेण निर्विज्ञानत्वाज्जडोऽसौ बुद्धिस्तु तत्र समवेतैवेति नियम्यते स भवन् युज्यत इति क्रिया केभ्य इत्याह (भूएहिंतोत्ति) भूतानीह घटपटादिज्ञेयवस्तुरूपाण्यभिप्रेतानि तेभ्यो ज्ञेयभावेन परिणतेभ्यः केन भवतीत्याह घटः पटोयमित्यादिविज्ञानभावेन घटादिज्ञानपर्यायेण ततः किमित्याशंक्य तान्येवानुविनश्यतीत्यस्यार्थमाह (ताइं चिएत्यादि)तान्येव ज्ञानालंबनभूतानि घटादिभूतानि क्रमशः कालक्रमेण व्यवधानस्थगनान्यमनस्कत्वाद्यनर्थांतरोपयोगे सति विज्ञेयभावेन ज्ञानविषयभावेन विज्ञानमाप्नुवानान्यनु पश्चात्तद्बोधपर्यायेण स विज्ञानघनो विनश्यतीति संबंधः । ज्ञानपर्यायेण घटादिभ्यो ज्ञेयभूतेभ्यो जीवः समुत्थाय कालक्रमाद् व्यवधानादिनार्थांतरोपयोगे सति ज्ञेयभावेन तान्येव विनाशमाप्नुवानान्यनुविनश्यतीति तात्पर्यार्थः किमित्थं सर्वथाऽयमात्मा विनश्यति नेत्याह ॥ "पुव्वावरविण्णाणो वगओ विगयसंभवसहाओ विण्णाणसन्तईएविणाणघणोयमविनासी" एक एवायमात्मा त्रिस्वभावः कथमित्युच्यते अर्थांतरोपयोगकाले पूर्वविज्ञानोपयोगेन तावदयं विगमस्वभावो विनश्वररूपः अपरविज्ञानोपयोगतस्तु संभवस्वभाव उत्पादरूपः अनादिकालप्रवृत्तसामान्यविज्ञानमात्रसंतत्या पुनरयं विज्ञानघनो जीवो विनष्ट एवावतिष्ठते एवमन्यदपि सर्ववस्तूत्पादव्ययध्रौव्यस्वभावमेवावगंतव्यं न पुनः किमपि सर्वथोत्पद्यते विनश्यति चेति ॥

न प्रेत्य संज्ञास्तीत्येतद्व्याचिख्यासुराह—

न च पेच्च नाणसन्ना वतिट्ठए संपओवओगाओ ।
विण्णाणघणाभिक्खो जीवो यं वेयपयभिहिओ ॥

न च प्रत्येति न चान्यवस्तूपयोगकाले प्राक्तनज्ञानसंज्ञास्ति कुतः सांप्रतवस्तुविषयोपयोगादिदमुक्तं भवति यथा घटोपयोगनिवृत्तौ पटोपयोग उत्पद्यते तदा घटोपयोगसंज्ञा नास्ति तदुपयोगस्य निवृत्तत्वात् किं तु पटोपयोगसंज्ञैवास्ति तदुपयोगस्यैव तदानीमुत्पन्नत्वात् तस्माद्विज्ञानघनाख्यो वेदपदेष्वभिहितोयं जीवस्ततो गौतम ! प्रतिपद्यस्वैनमिति ।

पुनरपीह प्रेर्यमाशंक्य परिहरन्नाह—

एवं पि भूयधम्मो नाणं तब्भावभावउबुद्धी ।
तत्तो तदभावम्मि वि अन्नाणं वेयसमयम्मि ॥
अत्थमिए आइच्चे चंदे संतासु अग्गिवायासु ।
किं जोइरयं पुरिसो अप्पज्जो इत्ति निद्दिट्ठो ॥

बुद्धीति स्याद् बुद्धिः प्रेकरस्य एवमपि(सभवइभूयेहिंतो)इत्यादिना युष्मद्व्याख्यानप्रकारेपीत्यर्थः । पृथिव्यादिभूतधर्म एव ज्ञानम्भूतस्वभावात्मकमेव ज्ञानमेवेति भावः कुत इत्याह॥ तब्भावभावउत्ति एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यतीति वचनाद्भूतसद्भावे ज्ञानस्य भावात्तदभावे चाभावादित्यर्थः । यस्य च भावे एव यद्भवत्यभावे न भवति तत्तस्यैव धर्म्मो यथा चन्द्रमसश्चंद्रिका तथा च ज्ञानमनुविदधाति भूतान्वयव्यतिरेकौ तस्माद्भूतधर्म्म एव तदयुक्तं विशिष्टमेव हि नीलपीतादिभूतग्राहकं ज्ञानं तदन्वयव्यतिरेकावनुविदधाति न तु सामान्यज्ञानमात्रं यस्माद्भूताभावेपि वेदयुक्ते समये सिद्धांते सामान्यज्ञानं भणितमेवेति शेषः । केन वाक्येनेत्याह ॥ अत्थमिए इत्यादि अस्तमिते आदित्ये याज्ञवल्क्यश्चन्द्रमस्यस्तमिते शांतेऽग्नौ शांतायां वाचि किं ज्योतिरेवायं पुरुषः आत्मज्योतिः सम्राडिति होवाच ज्योतिरिति ज्ञानमाह आदित्यास्तमयादौ किं ज्योतिरित्याह अयं पुरुष इति पुरुष आत्मेत्यर्थः अयं च कथंभूत इत्याह (अप्पज्जोइत्ति) आत्मैव ज्योतिरस्य सोऽयमात्मज्योतिः ज्ञानात्मक इति हृदयं निर्दिष्टो वेदविद्भिः कथितस्तो न ज्ञानं भूतधर्म्म इत्यर्थः ॥

इतश्च न ज्ञानं भूतधर्म्मः कुत इत्याह–

तद्भावे भावाउ भावे वा भाववं न तद्धम्मो ।

जह घडभावा भावेविवज्जयाउ पडो भिन्नो ॥

न भूतधर्म्मो ज्ञानं मुक्तावस्थायां भूताभावेपि भावान्मृतशरीरादौ तद्भावेपि वा भावाद्यथा घटस्य धर्म्मः पटो न भवति किं तु तस्माद्भिन्न एव कुत इत्याह घटभावाभावे विपर्ययाच्च घटभावेप्यभावात्तदभावेपि च भावादित्यर्थः विशे० ॥ आ० म० ॥ आव० ॥ कल्प० ॥

(१२) अभौतिकत्वं सूत्रकृतांगे–यथा

एए पंच महब्भूया, तब्भो एगोत्ति आहिया ।

अह तेसिं विणासेणं, विणासो होइ देहिणो ॥ सूत्र० ॥

एतान्यनंतरोक्तानि पृथिव्यादीनि पंचमहाभूतानि यानि तेभ्यः कायाकारपरिणतेभ्यः एकः कश्चिद्रूपोभूतातिरिक्त आत्मा भवति न भूतेभ्यो व्यतिरिक्तोऽपरः कश्चित्परः परिकल्पितः परलोकानुयायी सुखदुःखभोक्ता जीवाख्यः पदार्थोऽस्तीत्येवमाख्यातवन्तस्ते । तथाहि । एवं प्रमाणयंति । न पृथिव्यादिव्यतिरिक्त आत्मास्ति तद्ग्राहकप्रमाणाभावात् ॥ प्रमाणं चात्र प्रत्यक्षमेव नानुमानादिकं । तत्रेंद्रियेण साक्षादर्थस्य संबंधाभावाद्व्यभिचारसंभवः । सति च व्यभिचारसंभवे सदृशे च बाधासंभवे तल्लक्षणमेव दूषितं स्यादिति सर्वत्रानाश्वासः । तथाचोक्तं । "हस्तस्पर्शादिवांधेन, विषमे पथि धावता ॥ अनुमानप्रधानेन, विनिपातो न दुर्लभः" ॥ १ ॥ अनुमानं चात्रोपलक्षणमागमादीनामपि । साक्षादर्थसंबंधाभावाद्धस्तस्पर्शेनैव प्रवृत्तिरिति । तस्मात्प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणं तेन च भूतव्यतिरिक्तस्यात्मनो न ग्रहणं । यत्तु चैतन्यं तेपूपलभ्यते तद्भूतेष्वेव कायाकारपरिणतेष्वभिव्यज्यते मद्यांगेषु समुदितेषु मदशक्तिवदिति । तथा न भूतव्यतिरिक्तं चैतन्यं तत्कार्यत्वाद् घटादिवदिति । तदेवं भूतव्यतिरिक्तस्यात्मनोऽभावाद्भूतानामेव चैतन्याभिव्यक्तिर्जलस्य बुद्बुदादिव्यक्तिवदिति । केषांचिल्लौकायतिकानामाकाशस्यापि भूतत्वेनाभ्युपगमाद्भूतपंचकोपन्यासो न दोषायेति । ननु च यदि भूतव्यतिरिक्तोऽपरः कश्चिदात्माख्यः पदार्थो न विद्यते कथं तर्हि मृत इति व्यपदेश इत्याशंक्याह । अथैषां कायाकारपरिणतौ चैतन्याभिव्यक्तौ सत्यां तदूर्ध्वं तेषामन्यतमस्य विनाशेऽपगमे वायोस्तेजसश्चोभयोर्वा देहिनो देवदत्ताख्यस्य विनाशोऽपगमो भवति । ततश्च मृत इति व्यपदेशः प्रवर्तते न पुनर्जीवापगम इति भूताव्यतिरिक्तचैतन्यवादिपूर्वपक्ष इति ।

अत्र प्रतिसमाधानार्थं निर्युक्तिकृदाह–

पंचण्हं संजोए अण्णगुणाणं च चेयणाइ गुणो ।

पंचिंदियठाणाणं, ण अण्णमुणियं मुणइ अण्णो ॥ ३२ ॥

(पंचण्हं संजोए इत्यादि) पंचानां पृथिव्यादीनां भूतानां संयोगे कायाकारपरिणामे चैतन्यादिकः । आदिशब्दात् भाषाचंक्रमणादिकश्च गुणो न भवतीति प्रतिज्ञा अन्यादयस्त्वत्र हेतुत्वेनोपात्ताः । दृष्टांतस्त्वभ्यूह्यः । सुलभत्वात्तस्य नोपादानं । तत्रेदं चार्वाकः प्रष्टव्यः । यदेतद्भूतानां संयोगे चैतन्यमभिव्यज्यते तत्किं तेषां संयोगेऽपि स्वातंत्र्य एवाऽहोस्वित् परस्परापेक्षया पारतंत्र्ये इति । किंचातः ॥

न तावत्स्वातन्त्र्ये यत आह (अन्नगुणाणं चेति) चैतन्यादन्ये गुणा येषां तान्यन्यगुणानितथाह्याधारकाठिन्यगुणा पृथिवी द्रव्यगुणा आपःपक्तृगुणा तेजः चलनगुणो वायुःअवगाहदानगुणमाकाशमिति । यदि वा प्रागभिहिता गंधादयः पृथिव्यादीनामेकैकपरिहान्याऽन्ये गुणाश्चैतन्यादिति । तदेवं पृथिव्यादीन्यन्यगुणानि । चशब्दो द्वितीयविकल्पवक्तव्यतासूचनार्थः । चैतन्यगुणे साध्ये पृथिव्यादीनामन्यगुणानां सतां चैतन्यगुणस्य पृथिव्यादीनामेकैकस्याप्यभावान्न तत्समुदायाच्चैतन्याख्यो गुणः सिद्ध्यतीति । प्रयोगस्तत्र भूतसमुदायः स्वातंत्र्ये सति धर्मित्वेनोपादीयते । न तस्यचैतन्याख्यो गुणोऽस्तीति साध्यो धर्मः पृथिव्यादीनामन्यगुणत्वात् । योयोऽन्यगुणानां समुदायस्तत्र तत्राऽपूर्वगुणोत्पत्तिर्न भवतीति यथा सिकतासमुदाये स्निग्धगुणस्य तैलस्य नोत्पत्तिरिति घटपटसमुदाये वा न स्तम्भाद्याविर्भाव इति । दृश्यते च कार्ये चैतन्यं तदात्मगुणो भविष्यतीति न भूतानामिति । अस्मिन्नेव साध्ये हेत्वंतरमाह (पंचिंदियठाणाणं ति) पंच च तानि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राख्यानींद्रियाणि तेषां स्थानान्यवकाशास्तेषां चैतन्यगुणाभावान्न भूतसमुदाये चैतन्यं । इदमत्र हृदयं लौकायतिकानां हि अपरस्य द्रष्टुरनभ्युपगमादिंद्रियाण्येव द्रष्टृणि । एतेषां च यानि स्थानान्युपादानकारणानि तेषामचिद्रूपत्वान्न भूतसमुदाये चैतन्यमिति । इंद्रियाणां चामूनि स्थानानि । तद्यथा । श्रोत्रेंद्रियस्याकाशं सुषिरात्मकत्वात् । घ्राणेंद्रियस्य पृथिवी तदात्मकत्वात् चक्षुरिंद्रियस्य तेजस्तद्रूपत्वात् । एवं रसनेंद्रियस्यापः स्पर्शनेंद्रियस्य वायुरिति । प्रयोगश्चात्र नेंद्रियाण्युपलब्धिमंति तेषामचेतनगुणारब्धत्वात् । यद्यदचेतनगुणारब्धं तत्तदचेतनं । यथा घटपटादीनि । एवमपि च भूतसमुदाये चैतन्याभाव एव साधितो भवति पुनर्हेत्वंतरमाह । (ण अण्णमुणियं मुणइ अण्णोत्ति) इहेन्द्रियाणि प्रत्येकं भूतात्मकानि तान्येवापरस्य द्रष्टुरभावाद् द्रष्टृणि तेषां च

प्रत्येकं स्वविषयग्रहणादन्यविषये चाप्रवृत्तेर्नान्यदिंद्रियज्ञातमन्यदिंद्रियं जानातीत्यतो मया पंचापि विषया ज्ञाता इत्येवमात्मकः संकलनाप्रत्ययो न प्राप्नोत्यनुभूयते चायं तस्मादेकेनैव द्रष्टा भवितव्यम् । तस्यैव च चैतन्यं न भूतसमुदायस्येति । प्रयोगः पुनरेवं भूतसमुदाये चैतन्यं तदारब्धेंद्रियाणां प्रत्येकविषयग्राहित्वे सति संकलनाप्रत्ययाभावात् । यदि पुनरन्यगृहीतमप्यन्यो गृह्णीयादेवदत्तगृहीतं यज्ञदत्तेनापि गृह्येत नचैतद्दृष्टमिष्टं चेति । ननु च स्वातंत्र्यपक्षेऽयं दोषः । यदा पुनः परस्परसापेक्षाणां संयोगपारतंत्र्याभ्युपगमेन भूतानामेव समुदितानां चैतन्याख्यो धर्मः संयोगवशादाविर्भवति । यथा किण्वोदकादिषु मद्यांगेषु समुदितेषु प्रत्येकमविद्यमानापि मदशक्तिरिति तदा कुतोऽस्य दोषस्यावकाश इति । अत्रोत्तरं । गाथायां चशब्दाक्षिप्तमभिधीयते । यत्तावदुक्तं । यथा भूतेभ्यः परस्परसव्यपेक्षसंयोगभाग्भ्यश्चैतन्यमुत्पद्यते । तत्र विकल्पयामः । किमसौ संयोगः संयोगिभ्यो भिन्नोऽभिन्नो वा भिन्नश्चेत्षष्ठभूतप्रसंगो नचान्यत्पंचभूतव्यतिरिक्तसंयोगाख्यभूतग्राहकं भवतां प्रमाणमस्ति प्रत्यक्षस्यैवैकस्याभ्युपगमात्तेन च तस्याग्रहणात् प्रमाणांतराभ्युपगमे च तेनैव जीवस्यापि ग्रहणमस्तु तथाऽभिन्नो भूतेभ्यो भूतानामेव संयोगस्तत्राप्येतच्चिंतनीयं । किं भूतानि प्रत्येकं चेतनावंत्यचेतनावंति वा यदि चेतनावंति तदा एकेन्द्रियसिद्धिस्तदा समुदायस्य पंचप्रकारचैतन्यापत्तिः । अथाचेतनानि तत्रोक्तो दोषो न हि यद्यत्र प्रत्येकमविद्यमानं तत्समुदाये भवदुपलभ्यते सिकतासु तैलवदित्यादिना यदप्यत्र पूर्वोक्तं तथा मद्यांगेष्वविद्यमानाऽपि प्रत्येकं मदशक्तिः समुदाये प्रादुर्भवतीति । तदप्ययुक्तं यतस्तत्र किण्वादिषु या च यावती शक्तिरुपलभ्यते । तथाहि । किण्वे बुभुक्षापनयनसामर्थ्यं भ्रमिजननसामर्थ्यं चोदकस्य तृडपनयनसामर्थ्यमित्यादिनेति भूतानां प्रत्येकं चैतन्याऽनभ्युपगमे दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोरसाम्यं । किं च भूते चैतन्याभ्युपगमे मरणाभावो मृतकायेऽपि पृथिव्यादीनां भूतनां सद्भावात् । नैतदस्ति । तत्र मृतकाये वायोस्तेजसो वाऽभावान्मरणसद्भाव इत्यशिक्षितस्योल्लापः । तथाहि । मृतकाये शोफोपलब्धेर्न वायोरभावः कायस्य च पक्तिस्वभावस्य दर्शनान्नाग्नेरिति अथ सूक्ष्मः कश्चिद्वायुविशेषोऽग्निर्वा ततोऽपगच्छति मतिरित्येवं च जीव एव नामांतरेणाभ्युपगतो भवति यत् किंचिदेतत् । तथा न भूतसमुदायमात्रेण चैतन्याविर्भावः । पृथिव्यादिष्वेकत्र व्यवस्थापिते चैतन्यानुपलब्धेः । अथ कायाकारपरिणतौ सत्यां तदाभिव्यक्तिरिष्यते । तदपि न यतो लेप्यमयप्रतिमायां समस्तभूतसद्भावेऽपि जडत्वमेवोपलभ्यते । तदेवमन्वयव्यतिरेकाभ्यामालोच्यमानो नायं चैतन्याख्यो गुणो भूतानां भवितुमर्हति । समुपलभ्यते चायं शरीरेषु । तस्मात् परिशेषात् जीवस्यैवायमिति स्वदर्शनपक्षपातं विहायांगीक्रियतामिति । यच्चोक्तं प्राग् न पृथिव्यादिव्यतिरिक्त आत्मास्ति तद्ग्राहकप्रमाणाभावात् प्रमाणं चात्र प्रत्यक्षमेवैकमित्यादि तत्र प्रतिविधीयते । यत्तावदुक्तं प्रत्यक्षमेवैकं प्रमाणं नानुमानादिकमित्येतदनुपासितगुरोर्वचः । तथाहि । अर्थाविसंवादकं प्रमाणमित्युच्यते प्रत्यक्षस्य च प्रामाण्यमेव व्यवस्थाप्यते । कश्चित्प्रत्यक्षव्यक्तीर्धर्मित्वेनोपादाय प्रमाणयति । प्रमाणमेता अर्थाऽविसंवादकत्वादनुभूतप्रत्यक्षव्यक्तिवत् । न च ताभिरेव प्रत्यक्षव्यक्तिभिः स्वसंविदिताभिः परं व्यवहारयितुमयमीशस्तासां स्वसन्निविष्टत्वान्मूकत्वाच्च । प्रत्यक्षस्य नानुमानं प्रमाणमित्यनुमानेनैवानुमाननिरासं कुर्वंश्चार्वाकः कथं नोन्मत्तः स्यादेवं ह्यसौ तदप्रामाण्यं प्रतिपादयते । यथा नानुमानं प्रमाणं विसंवादकत्वादनुभूतानुमानव्यक्तिवदित्येतच्चानुमानमथ परप्रसिध्द्यैतदुच्यते । तदप्ययुक्तं । यतस्तत्परप्रसिद्धमनुमानं भवतः प्रमाणमप्रमाणं वा । प्रमाणं चेत्कथमनुमानमप्रमाणमित्युच्यते । अथाप्रमाणं कथमप्रमाणेन सता तेन परः प्रत्याज्यते । परेण तस्य प्रामाण्येनाभ्युपगतत्वादिति चेतदप्यसांप्रतं । यदि नाम परो मौढ्यादप्रमाणमेव प्रमाणमित्यध्यवस्यति किं भवताऽतिनिपुणेनापि तेनैवाऽसौ प्रतिपाद्यते । यो ह्यन्यो गुडमेव विषमपि मन्यते किं तस्य मारयितुकामेनापि बुद्धिमता गुड एव दीयते । तदेवं प्रत्यक्षानुमानयोःप्रामाण्याप्रमाण्ये व्यवस्थापयतो भवतोऽनिच्छतोपि बलादायातमनुमानस्य प्रामाण्यं । तथा स्वर्गापवर्गदेवतादेः प्रतिषेधं कुर्वन् भवान् केन प्रमाणेन करोति न तावत्प्रत्यक्षेण प्रतिषेधं कर्तु पार्यते । यतस्तत्प्रत्यक्षं प्रवर्त्तमानं वा तन्निषेधं विदध्यान्निवर्त्तमानं वा । न तावत्प्रवर्तमानं तस्याऽभावविषयत्वविरोधात् । नापि निवर्तमानं । यतस्तच्च नास्ति तेन च प्रतिपत्तिरित्यसंगतं । तथाहि । व्यापकविनिवृत्तौ व्याप्यस्यापि निवृत्तिरिष्यते ॥ न चार्वाकदर्शितप्रत्यक्षेण समस्तवस्तुव्याप्तिः संभाव्यते । तत्कथं प्रत्यक्षाविनिवृत्तौ पदार्थव्यावृत्तिरिति । तदेवं स्वर्गादेः प्रतिषेधं कुर्वता चार्वाकेणाऽवश्यं प्रमाणांतरमभ्युपगतं । तथाऽन्याभिप्रायविज्ञानाभ्युपगमादत्र स्पष्टमेव प्रमाणांतरमभ्युपगतं । अन्यथा कथं परावबोधाय शास्त्रप्रणयनमकारि चार्वाकेणेत्यलमतिप्रसंगेन । तदेवं प्रत्यक्षादन्यदपि प्रमाणमस्ति तेनात्मा सेत्स्यति किं पुनस्तदिति चेदुच्यते । अस्त्यात्मा असाधारणतद्गुणोपलब्धेश्चक्षुरिंद्रियवत् । चक्षुरिंद्रियं हि न साक्षादुपलभ्यते । स्पर्शनादींद्रियाऽसाधारणरूपविज्ञानोत्पादनशक्त्या त्वनुमीयते । तथात्मापि पृथिव्याद्यसाधारणगुणोपलब्धेरस्तीत्यनुमीयते । चैतन्यं च तस्यासाधारणगुण इत्येतत्पृथिव्यादिभूतसमुदाये चैतन्यस्य निराकृतत्वादवसेयं । तथाऽस्त्यात्मा समस्तेंद्रियोपलब्धार्थसंकलनाप्रत्ययसद्भावात् । पंचगवाक्षान्योपलब्धार्थसंकलनाविधाय्येकदेवदत्तवत् । तथाऽत्माऽर्थद्रष्टा नेंद्रियाणि । तद्विगमे हि तदुपलब्धार्थस्मरणात् । गवाक्षोपरमेऽपि तद्द्वारोपलब्धार्थस्मर्तृदेवदत्तवत् । तथार्थापत्त्याप्यात्मास्तीत्यवसीयते । तथाहि सत्यपि पृथिव्यादिभूतसमुदाये लेप्यकर्मादौ न सुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नादिक्रियाणां सद्भाव इत्यतः सामर्थ्यादवसीयते । अस्ति भूतातिरिक्तः कश्चित्सुखदुःखेच्छादीनां क्रियाणां समवायिकारणं पदार्थः स चात्मेति । तदेवं प्रत्यक्षानुमानादिपूर्विकाऽन्याप्यर्थापत्तिरभ्यूह्या । तस्यास्त्विदं लक्षणम् ॥
"प्रमाणषट्कविज्ञातो, यत्रार्थो नान्यथा भवेत् । अदृष्टं कल्पयेदन्यं, सार्थापत्तिरुदाहृता ॥ १ ॥

तथाऽऽगमादप्यस्तित्वमवसेयं । स चायमागमः । (अत्थि मे आया उववाइए इत्यादि । यदि वा किमत्राऽपरप्रमाणचिंतया सकलप्रमाणज्येष्ठेन प्रत्यक्षेणैवात्मास्तीत्यवसीयते । तद्गुणस्य ज्ञानस्य प्रत्यक्षत्वात् । ज्ञानगुणस्य च गुणिनोऽनन्यत्वात् प्रत्यक्ष एवात्मा रूपादिगुणाप्रत्यक्षत्वेन पटादिप्रत्यक्षवत् तथा-

ह्यहं सुख्यहं दुःख्येवमाद्यहं प्रत्ययग्राह्योऽस्त्यात्मा प्रत्यक्षः । अहंप्रत्ययस्य स्वसंविद्रूपत्वादिति । ममेदं शरीरं पुराणं कर्मेति च शरीराद्भेदेन निर्दिश्यमानत्वादित्यादीन्यन्यान्यपि प्रमाणानि जीवसिद्धावभ्यूह्यानीति ॥ तथा यदुक्तं न भूतव्यतिरिक्तं चैतन्यं तत्कार्यत्वात् घटादिवदित्येतदप्यसमीचीनं । हेतोरसिद्धत्वात् तथाहि न भूतानां कार्यं चैतन्यं तेषामतद्गुणत्वात् भूतकार्यचैतन्ये संकलनाप्रत्ययासंभवाच्चेत्यादिनोक्तप्रायमतोस्त्यात्मा भूतव्यतिरिक्तो ज्ञानाधार इत्युक्तं । ननु च किं ज्ञानाधारभूतेनात्मना ज्ञानाद्भिन्नेनाश्रितेन यावता ज्ञानादेव सर्वसंकलनाप्रत्ययादिकं सेत्स्यति किमात्मनांतर्गडुकल्पेनेति ! तथाहि । ज्ञानस्यैव चिद्रूपत्वाद् भूतैरचेतनैः कायाकारपरिणतैः सह संबंधे सति सुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नक्रियाः प्रादुष्यंति तथा संकलनाप्रत्ययो भवांतरगमनं चेति । तदेवं व्यवस्थिते किमात्मनः कल्पितेनेत्यत्रोच्यते । न ह्यात्मानमेकमाधारभूतमंतरेण संकलना न्याय्या घटते तथाहि । प्रत्येकमिंद्रियैः स्वविषयग्रहणे सति परविषये चाप्रवृत्तेरेकस्य च परिच्छेत्तुरभावात् । मया पंचापि विषयाः परिच्छिन्ना इत्यात्मकस्य संकलनाप्रत्ययस्याभावादिति । आलयविज्ञानमेकमस्तीति चेदेवं सत्यात्मन एव नामांतरं भवता कृतं स्यात् । न च ज्ञानाख्यो गुणो गुणिनमंतरेण भवतीत्यवश्यमात्मना गुणिना भाव्यमिति ॥ सूत्र० अ० १ ॥

(१३) साम्प्रतं कस्या दिश आगतोहामिति प्रकृतमनुस्रियते यो हि सोऽहमित्यनेनाहंकारज्ञानेनात्मोल्लेखेन पूर्वादिदिशआगतमात्मानमविच्छिन्नसंततिपतितं द्रव्यार्थतया नित्यं पर्यायार्थतया त्वनित्यं जानाति स परमार्थत आत्मवादीति। सूत्रकृद्दर्शयति—

से आया उववाइये, जो इमाओ अणुदिसाओ वा अणुसंचरइ सव्वाओ दिसाओ अणुदिसाओ सोहं से आयावादी लोगावादी कम्मावादी किरियावादी अकरिस्सं च हं काराविस्सं च हं करउब्भाविसमणुन्ने भविस्सामि ॥ आचा० ॥

स इति यो भ्रांतः पूर्वं नारकतिर्यङ्नरामराद्यासु भावदिक्षु पूर्वाद्यासु च प्रज्ञापकदिक्षु क्षणिकामूर्त्यादिलक्षणोपेतमात्मानमवैति स एवंभूत आत्मवादीति आत्मानं वदितुं शीलमस्येति । यः पुनरेवंभूतमात्मानं नाभ्युपगच्छति। सोऽनात्मवादी नास्तिक इत्यर्थः । योपि सर्वव्यापिनं नित्यं क्षणिकं वात्मानमभ्युपैति । सोप्यनात्मवाद्येव यत् सर्वव्यापिनो निष्क्रियत्वाद्भवांतरसंक्रान्तिर्न स्यात्सर्वथा नित्यत्वेप्यप्रच्युतानुत्पन्नास्थिरैकस्वभावं नित्यमिति कृत्वा मरणाभावेन भवांतरसंक्रान्तिरेव न स्यात् सर्वथा क्षणिकत्वेऽपि निर्मूलविनाशात्सोहमित्यनेन पूर्वोत्तरानुसंधानं न स्यात् य एव चात्मवादी स एव परमार्थतो लोकवादी। यतो लोकयतीति लोकः प्राणिगणस्तं वदितुं शीलमस्येत्यनेन चात्माद्वैतवादिनिरासेनात्मबहुत्वमुक्तं । यदि वा लोकयतीतिलोकश्चतुर्दशरज्ज्वात्मकः प्राणिगणो वा तत्रापतितुं शीलमस्येत्यनेन च विशिष्टाकाशखंडस्य लोकसंज्ञा वेदिता तत्र च जीवास्तिकायस्य संभवेन जीवानामागमनमावेदितंभवति । य एव च दिगादिगमनपरिज्ञानेनात्मवादी लोकवादी च संवृत्तः स एवासुमान् कर्मवादी कर्म ज्ञानावरणीयादि तद्वदितुं शीलमस्य यतो हि प्राणिनो मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगैः पूर्वं गत्यादियोग्यानि कर्माण्याददते । पश्चात्तासु तासु विरूपरूपासु योनिषूत्पद्यन्ते । कर्म च प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशात्मकमवसेयमिति । अनेन च कालयदृच्छानियतीश्वरात्मवादिनो निरस्ता द्रष्टव्याः तथा य एव कर्मवादी स एव क्रियावादी । यतः कर्म्म योगनिमित्तं बध्यते योगश्च व्यापारः स च क्रियारूपोऽतः कर्मणः कार्यभूतस्य वदनात्तत्कारणभूतायाः क्रियायाः अप्यसावेव परमार्थतो वादीति क्रियायाश्च कर्मनिमित्तत्वं प्रसिद्धमागमे स चायमागमः "जीवे णं भंते एस जीवे सया समियं एयई वेयइ चलति फंदति तिप्पति जीवो तं तं भावं परिणमति ताव णं अट्ठविहबंधए वा सत्तविहबंधए वा छव्विहबंधए वा एकविहबंधए वा णोणं अबंधएत्ति" एवं च कृत्वा य एव कर्म्मवादी स एव क्रियावादीति । अनेन च साख्याभिमतमात्मनोऽक्रियावादित्वं निरस्तं भवति । सांप्रतं पूर्वोक्तांक्रियामात्मपरिणतिरूपां विशिष्टकालाभिधायिमतिप्रत्ययेनाभिदधदहंप्रत्ययस्याप्यात्मनस्तद्भव एवावधिमनःपर्यायकेवलज्ञानजातिस्मरणव्यतिरेकेणैव त्रिकालसंस्पर्शिना मतिज्ञानेन सद्भावावगमं दर्शयितुमाह "अकरिस्सं च हं कारवेसुं च हं करउआवि समणुन्ने भविस्सामित्ति, इह भूतवर्त्तमानभविष्यत्कालापेक्षया कृतकारितानुमतिभिर्नवविकल्पाः संभवन्ति ते चामी अहमकार्षमचीकरमहं कुर्वंतमन्यमनुज्ञासिषमहं। करोमि कारयाम्यनुजानाम्यहमिति । करिष्याम्यहं कारयिष्याम्यहं कुर्वन्तमन्यमनुज्ञास्याम्यहमिति । एतेषां च मध्ये आद्यन्तौ सूत्रेणैवोपात्तौ तदुपादानाच्च तन्मध्यपतिनां सर्वेषां ग्रहणमस्यैवार्थस्याविष्करणाय द्वितीयो विकल्पः । "कारावेसुं च हमिति" सूत्रेणोपात्तः एते च चकारद्वयोपादानादपिशब्दोपादानाच्चा मनोवाक्कायैश्चिन्त्यमानाः सप्तविंशति भेदाभवन्ति।अयमत्र भावार्थः।अकार्षमहमित्यत्राहमित्यनेनात्मोल्लेखिना विशिष्टक्रियापरिणतिरूप आत्मा विदितस्ततश्चायं भावार्थो भवति । स एवाहं येन मयास्य देहादेः पूर्वं यौवनावस्थायामिंद्रियवशगेन विषयविषमोहितांधचेतसा तत्तदकार्य्यानुष्ठानपरायणेनानुकूल्यमनुष्ठितं । उक्तञ्च । "विहवावलेबनडिएहिं जाइं कीरंति जोव्वणमएण । वयपरिणामे सरियाइं ताइं·हियए खडुक्कंति" तथाचीकरमहमित्यनेन परोपकार्यादौ प्रवर्त्तमानो मया प्रवृत्तिं कारितस्तथा कुर्वन्तमन्यमनुज्ञातवानित्येवं कृतकारितानुमतिभिर्भूतकालाभिधानं तथा करोमीत्यादिना वचनत्रिकेण वर्त्तमानकालोल्लेखस्तथा करिष्यामि कारयिष्यामि कुर्वतोन्यान्प्रति समनुज्ञापरायणो भविष्यामीत्यनागतकालोल्लेखोऽनेन च कालत्रयसंस्पर्शेन देहेन्द्रियातिरिक्तस्यात्मनो भूतवर्तमानभविष्यत्कालपरिणतिरूपस्यास्तित्वावगतिरावेदिता भवति । सा चानेकांतक्षणिकनित्यवादिनां संभवतीत्यतोऽनेन ते निरस्ताः क्रियापरिणामेनात्मनः परिणामेनात्मनः परिणामित्वाभ्युपगमादित्येतदनुसारेणैव संभवानुमानादतीतानागतयोरपि भवयोरात्मास्तित्वमवसेयं यदि वानेन क्रियाप्रबंधप्रतिपा-

द्नेन कर्मण उपादानभूतायाः क्रियायाः स्वरूपमावेदित-मिति ॥ आचा० ॥ टी० ॥

अथ किमेतावत्य एव क्रिया उतान्या अपि सन्तीत्येता-एवेत्याह—

एवावंति सव्वावंति लोगंसि कम्मसमारंभा परिजाणिय-व्वा भवंति अपरिण्णायकम्मा खलु अयं पुरिसे जो इमाओ दिसाओ अणुदिसाओ अणु संचरइ सव्वाओ दिसाओ सव्वाओ अणुदिसाओ साहेति अणेगरूवाओ जोणीओ संधेइ विरूवरूवे फासे पडिसंवेदेइ तत्थ खलु भगवता परिण्णा पवेइया ॥ आचा० ॥

एतावन्तः सर्वेऽपि लोके प्राणिसंघाते कर्मसमारम्भाः क्रिया-विशेषा ये प्रागुक्ताः अतीतानागतवर्त्तमानभेदेन कृतकारि-तानुमतिभिश्चाशेषक्रियानुयायिना च करोतिना सर्वेषां ग्र-हादित्येतावन्त एव परिज्ञातव्या भवन्ति नान्य इति परिज्ञा च ज्ञप्रत्याख्यानभेदाद् द्विधा तत्र ज्ञायामात्मनो बंधस्य चा-स्तित्वमेतावद्भिरेव सर्वैः कर्म्मसमारम्भैर्ज्ञातं भवति प्रत्याख्या-नपरिज्ञायां च सर्वे पापोपादानहेतवः कर्मसमारम्भाः प्र-त्याख्यातव्या इति इयता सामान्येन जीवास्तित्वं प्रसाधित-मधुना तस्यैवात्मनो दिगादिभ्रमणहेतूपदर्शनपुरस्सरमपा-यान् प्रदर्शयितुमाह यदि वा यस्तावदात्मकर्मादिवादी-स दिगादिभ्रमणान्मोच्यते इतरस्य तु विपाकान्दर्शयि-तुमाह अपरिण्णायेत्यादि योऽयं पुरि शयनात्पुरुषःपूर्णः सुखदुः-खानां वा पुरुषो जंतुर्मनुष्यो वा प्राधान्याच्च पुरुषस्योपादान-मुपलक्षणं चैतत्सर्वोपि चतुर्गत्यापन्नः प्राणी गृह्यते दि-शोनुदिशो वा सञ्चरति सोऽपरिज्ञातकर्माऽपरिज्ञातं कर्मा-नेनेत्यपरिज्ञातकर्मा खलुरवधारणे परिज्ञातकर्मैव दिगादौ भ्राम्यति नेतर इत्युपलक्षणं चैतदपरिज्ञातात्मा परिज्ञातक्रि-यश्चेति यश्चापरिज्ञातकर्मा स सर्वा दिशः सर्वाश्चानुदिशः साहेति स्वयंकृतेन कर्मणा सहानुसञ्चरति सर्वग्रहणं सर्वासां प्रज्ञापकदिशां भावदिशां चोपसंग्रहार्थं यदा-प्नोति तद्दर्शयति अणेगरूवाओ जोणीओ संधेइत्ति ॥ आचा० टी० ॥

एताश्चानेकरूपा योनीर्दिगादिषु पर्यटन्नपरिज्ञातकर्मासु मान् संधेइत्ति सन्धयति सन्धिं करोत्यात्मना सहा-विच्छेदेन संघट्टयतीत्यर्थः सन्धाव इति पाठान्तरं सन्धा-वति पौनःपुन्येन ता गच्छतीत्यर्थः तत्सन्धाने च यदनु-भवति तद्दर्शयति विरूपं वीभत्सममनोज्ञं रूपं येषां स्पर्शा-नां दुःखोपनिपातानां ते तथा स्पर्शाश्रिता दुःखोपनिपाता-स्पर्शा इत्युक्तास्तात्स्थात्तद्व्यपदेश इति कृत्वोपलक्षणं चैतन्मानसेऽपि वेदना ग्राह्या अतस्तानेवंभूतान् स्पर्शान् प्रतिसंवेदयत्यनुभवति प्रतिग्रहणात्प्रत्येकं शारीरान्मानसा इव दुःखोपनिपातानुभवतीत्युक्तं भवति स्पर्शग्रहणं चेह सर्वसंसारान्तर्वर्तिजीवराशिसंग्रहार्थं स्पर्शनेन्द्रियस्य सर्वजीवव्यापित्वादपि वक्तव्यं सर्वान्विरूपरूपान् रसगंधरूपशब्दान् प्रतिसंवेदयतीति विरूप-रूपत्वञ्च स्पर्शानां कार्यभूतानाम् विचित्रकर्मोदयात् कारणभूताद्भवतीति वेदितव्यं विचित्रकर्मोदयाच्चापरिज्ञात-कर्मा संसारी स्पर्शादीन्विरूपरूपांस्तेषु तेषु योन्यन्तरेषु विपा-कतः परिसंवेदयत्याह च "तैः कर्मभिः स जीवो विवशः संसारचक्रमुपयाति। द्रव्यक्षेत्राद्धा भावभिन्नमावर्त्तते बहुशः १ नरकेषु देवयोनिषु तिर्यग्योनिषु च मनुजयोनिषु च। पर्यटति घटीयन्त्रवदात्मा विभ्रच्छरीराणि २ सततानुबद्धमुक्तं दुःखं नरकेषु तीव्रपरिणामं।तिर्यक्षु भयक्षुत्तृड्वधादि दुःखं सुखं चाल्पं ३ सुखदुःखे मनुजानां मनःशरीराश्रये बहुविकल्पे, सुख-मेवहि देवानां दुःखं स्वल्पञ्च मनसि भवं ४ कर्मानुभाव-दुःखित एवं मोहांधकारगहनवति। अन्ध इव दुर्गमार्गे भ्रम-ति हि संसारकान्तारे ५ दुःखप्रतिक्रियार्थं सुखाभिलाषाच्च पुनरपि तु जीवः। प्राणिवधादीन् दोषानधितिष्ठति मोह-संछन्नः ६ बध्नाति ततो बहुविधमन्यत्पुनरपि नवं सुबहुकर्म। तेनाथ पच्यते पुनरग्निरग्नि प्रविश्यैव ७ एवं कर्माणि पुनः सम्बन्धानस्तथैव मुञ्चंश्च। सुखकामो बहुदुःखं संसारमनादिकं भ्रमति ८ एवं भ्रमतः संसारसागरे दुर्लभं मनुष्यत्वं। संसारस्यमहत्त्वान्त्वधर्मदुष्कर्म्मबाहुल्यैः ९ आर्योदेशकुलरूपसम्पदायुश्च दीर्घमारोग्यं । यतिसंसर्गः श्रद्धाधर्म्मश्रवणञ्च मतिर्निदरणम ॥ १० ॥ एतानि दुर्लभा-नि प्राप्तवतोऽपि दृढमोहनीयस्य कुपथाकुलहितोऽतिदुर्लभो जगति सन्मार्गः ॥ ११ ॥ यदि वा योऽयंपुरुषः सर्वा दिशोऽ-नुदिशश्चानुसञ्चरति तथानेकरूपां योनिं सन्धावति विरूपांश्च स्पर्शान् प्रतिसंवेदयति सोऽविज्ञातकर्माऽविज्ञातमविदितं क-र्म्म क्रिया व्यापारो मनोवाक्कायलक्षणोऽकार्षमहं कर्म्माणि जीवोपमर्दादिके प्रवर्त्तते येनास्याष्टविधकर्म्मबन्धो भवति तदुदयाच्चानेकरूपयोन्यनुसन्धानं विरूपरूपस्पर्शानु-भवश्च भवतीति यद्येवं ततः किमित्यत आह तत्थेत्यादि तत्र कर्मणि व्यापारेऽकार्षमहं करोमि करिष्यामीत्यात्मप-रिणतिस्वभावतया मनोवाक्कायव्यापाररूपे भगवता वीरव-र्द्धमानस्वामिना, परिज्ञानं परिज्ञा सा प्रकर्षेण प्रशस्तादौ वा वेदिता प्रवेदिता एतच्च सुधर्म्मस्वामी जंबूनाम्ने कथयति सा च द्विधा ज्ञपरिज्ञा प्रत्याख्यानपरिज्ञा च तत्र ज्ञपरिज्ञयां सावद्यव्यापारेण बन्धो भवतीत्येवं भगवता ज्ञपरिज्ञा प्रवेदिता प्रत्याख्यानपरिज्ञया च सावद्ययोगा बन्धहेतवः प्रत्याख्येया इत्येवंरूपा चेत्यमुमेवार्थं निर्युक्तिकृदाह ॥ ॥ आ० चा० टी० ॥

तत्थ अकारि करिस्संति बंधचिंता कया पुणो होइ।
सहसंमया जाणइ कोई पुण हेउजुत्तीए ॥ आचा०मू० ॥

तत्र कर्मणि क्रियाविशेषे किम्भूत इत्याह (अकारि करिस्सं-ति) अकारीति कृतवान् करिस्सन्ति करिष्यामीत्यनेनाती-तानागतोपादानेन तन्मध्यवर्तिनो वर्तमानस्य कारितानुम-त्योश्चोपसंग्रहान्नवाभिदा आत्मपरिणामत्वेन योगरूपा उपात्ता द्रष्टव्याः तत्रानेनात्मपरिणामरूपेण क्रियाविशेषण-बन्धचिन्ता कृता भवति बन्धस्योपादानमुपात्तं भवति कर्म-योगनिमित्तं बध्यत इति वचनात् एतच्च कश्चिज्जानाति आत्मना सह या सन्मतिः स्वमतिर्वाऽवधिमनःपर्यायकेवलि-जातिस्मरणरूपा तया जानाति कश्चिच्च पक्षधर्म्मान्वयव्यति-रेकलक्षणया हेतुयुक्त्येति ॥ आचा० ॥

अथ किमर्थमसौ कटुकविपाकेषु कर्माश्रवहेतुभूतेषु क्रिया-विशेषेषु प्रवर्त्तत इत्याह—

इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए।जाईमरण-मोयणाए दुक्खपडिघायहेउं एयावंति ॥

सव्वावंति लोगंसि कम्मसमारम्भा परिजाणियव्वा भवंति जस्से ते लोगंसि कम्मसमारम्भा परिण्णाया भवंति सेहु मुणीपरिण्णायकम्मेत्ति वेमि ॥ आचा० मू० ॥

तत्र जीवितमिति जीवन्त्यनेनायुष्कर्म्मणेति जीवितं प्राणधारणमेतच्च प्रतिप्राणि स्वसंविदितमिति कृत्वाप्रत्यक्षासन्नवाचिनेदमानिर्द्दिशति च शब्दो वक्ष्यमाणजात्यादिसमुच्चयार्थः । एवकारोऽवधारणे अस्यैव जीवितस्यार्थे परिफल्गुसारस्य तडिल्लताविलसितचञ्चलस्य बह्वपायस्य दीर्घसुखार्थिक्रियासु प्रवर्तते । तथा हि जीविष्याम्यहमरोगः सुखेन भोगान् भोक्ष्ये ततो व्याध्यपनयनार्थं स्नेहपानलावकापिशितभक्षणादिषु क्रियासु प्रवर्त्तते तथाल्पसुखस्य कृते ऽभिमानग्रहाकुलितचेता बह्वारम्भपरिग्रहाद्वह्वशुभकर्मादत्ते उक्तञ्च । "द्वे वाससी प्रवरयोषिदपायशुद्धाशय्यासनं करिवरस्तुरगो रथो वा । काले भिषग्नियमिताशनपानयात्रा राज्ञः पराक्यमिव सर्वमवेहि शेषं ॥ १ ॥ पुष्ट्यर्थमन्नमिह यत्प्रणाधिप्रयोगैः संत्रासदोषकलुषो नृपतिस्तु भुंक्ते ॥ यन्निर्भयं प्रशमसौख्यरतश्च भैक्षं तत् स्वादुतां भृशमुपैति न पार्थिवान्नं ॥ २ ॥ भृत्येषु मन्त्रिषु सुतेषु मनोरमेषु कान्तासु वा मधुमदांकुरितेक्षणासु । विश्रंभमेति न कदाचिदपि क्षितीशः सर्वाभिशङ्कितमतेः कतरत्तुसौख्यं ॥ ३ ॥ तदेवं मम नवबुद्धतरुणकिसलयपलाशचञ्चलजीवितरतयः कर्माश्रवेषु जीवितोपमर्दादिरूपेषु प्रवर्त्तन्ते तथास्यैव जीवितस्य परिवंदनमाननपूजनार्थं हिंसादिषु प्रवर्तन्ते । तत्र परिवंन्दनं संस्तवः प्रशंसा तदर्थमाचेष्टते तथा ह्यहं मयूरादिपिशिताशनाद्बली तेजसा देदीप्यमानो देवकुमार इव लोकानां प्रशंसास्पदं भविष्यामीति माननमभ्युत्थानासनदानांजलिप्रग्रहादिरूपतदर्थं वा चेष्टमानः कर्म चिनोति तथा पूजनं पूजा द्रविणवस्त्रान्नपानसत्कारप्रणामसेवाविशेषरूपन्तदर्थं वा वर्त्तमानः क्रियासु कर्माश्रवैरात्मानं सम्भावयति तथा हि वीरभोग्या वसुन्धरेति मत्वा पराक्रमतो दण्डभयात्सर्वाः प्रजा विभ्यतीति दण्डयति इत्येवं राज्ञामन्येषामपि यथासम्भवमायोजनीयम् अत्र च वन्दनादीनां द्वंद्वसमासं कृत्वा तादर्थ्ये चतुर्थी विधेया परिवन्दनमाननपूजनाय जीवितस्य कर्माश्रवेषु प्रवर्त्तन्त इति समुदायार्थः । न केवलं परिवन्दनाद्यर्थमेव कर्मादत्तेऽन्यार्थमप्यादत्त इति दर्शयति । जातिश्च मरणञ्च मोचनञ्च जातिमरणमोचनमिति समाहारद्वंद्वात्तादर्थ्ये चतुर्थी एतदर्थञ्च प्राणिनः क्रियासु प्रवर्तमानाः कर्मादते तत्र जात्यर्थं क्रौञ्चारिवंदनादिकाः क्रिया विधत्ते तथा यान् कामान् ब्राह्मणादिभ्यो ददाति तांस्तानन्यजन्मनि पुनर्जातो भोक्ष्यते तथा मनुनाप्युक्तं "वारिदस्तृप्तिमाप्नोति सुखमक्षयमन्नदः । तिलप्रदः प्रजामिष्टामायुष्कमभयप्रदः ॥ १ ॥ अत्र चैकमेव सुभाषितमभयप्रदानमिति तुषमध्ये कणिकावदित्येवमादिकुमार्गोपदेशाद्धिंसादौ प्रवृत्ति विदधाति तथा मरणार्थमपि पितृपिंडदानादिषु क्रियासु प्रवर्त्तते यदि वा ममानेन सम्बन्धी व्यापादितस्तस्य वैरनिर्यातनार्थं वधबन्धादौ प्रवर्त्तते यदि वा मरणनिवृत्त्यर्थमना दुर्गाद्युपयाचितमजादिना वलिं विधत्ते यशोधर इव पिष्टमयकुक्कुटेन तथा मुक्त्यर्थमज्ञानावृतचेतसः पंचाग्नितपोनुष्ठानादिकेषु प्राणयुपमर्दकारिषु प्रवर्त्तमानः कर्माददते यदि वा जातिमरणयोर्विमोचनाय हिंसादिकाः क्रियाः कुर्वते (जाइमरणभोयणायत्ति) पाठान्तरं तत्र भोजनार्थं कृष्यादिकर्मसु प्रवर्त्तमाना वसुधाजलज्वलनपवनवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियव्यापत्तये व्याप्रियन्त इति तथा दुःखप्रतिघातमुररीकृत्यात्मपरित्राणार्थमारम्भानासेवन्ते । तथा हि व्याधिवेदनार्ता लावकपिशितमदिराद्यासेवन्ते तथा वनस्पतिमूलत्वक्पत्रनिर्यासादिसिद्धशतपाकादितैलार्थमग्न्यादिसमारम्भेण पापं कुर्वन्ति स्वतः कारयंत्यन्यैः कुर्वतोऽन्यान् समनुजानत इत्येवमतीतानागतकालयोरपि मनोवाक्काययोगैः कर्मादानं विदधातीत्यायोजनीयं । तथा दुःखप्रतिघातमेव सुखोत्पत्त्यर्थं कलत्रपुत्रगृहोपस्काराद्याददते तल्लाभपालनार्थं च तासु क्रियासु प्रवर्तमानाः पापकर्मासेवन्त इति । उक्तञ्च ॥ "आदौ प्रतिष्ठाधिगमे प्रयासो दारेषु पश्चाद्गृहिणः सुतेषु । कर्त्तुं पुनस्तेषु गुणप्रकर्षे चेष्टा तदुच्चैः पदलंघनाय ॥ १ ॥ तदेवंभूतैः क्रियाविशेषैः कर्मोपादाय नानाविधदुःखशोषनिवृत्तिर्विधेयेति एतावंत एव च क्रियाविशेषा इति दर्शयितुमाह एतावंतीत्यादि एआवन्ती सव्वावन्तीति एतौ शब्दौ मागधदेशीभाषाप्रसिध्या एतावन्तः सर्वेऽपीत्येतत्पर्यायौ एतावन्त एव सर्वस्मिन् लोके धर्माधर्मास्तिकायावच्छिन्ने नभःखंडे ये पूर्वं प्रतिपादिताः कर्मसमारम्भाः क्रियाविशेषा नैतेभ्योऽधिकाः केचन सन्तीत्येवं परिज्ञातव्या भवन्ति सर्वेषां पूर्वत्रोपादानादिति भावः तथा ह्यात्मपरोभयैहिकामुष्मिकातीतानागतवर्तमानकालकृतकारितानुमतिभिरारम्भा क्रियन्ते ते च सर्वेऽपि प्रागुपात्ता यथासम्भवमायोज्या इति । एवं सामान्येन जीवास्तित्वं प्रसाध्य तदुपमर्द्दकारिणाञ्च क्रियाविशेषाणां बन्धहेतुत्वं प्रदर्श्यापि संहारद्वारेण विरतिं प्रतिपादयन्नाह जस्सेत्यादि भगवान् समस्तवस्तुवेदी केवलज्ञानेन साक्षादुपलभ्यैवमाह यस्य मुमुक्षोरेते पूर्वोक्ताः कर्मसमारम्भाः क्रियाविशेषाः कर्मणो वा ज्ञानावरणीयाद्यष्टप्रकारस्य समारम्भा उपादानहेतवस्ते च क्रियाविशेषा एव परि समन्तात् ज्ञाताः परिच्छिन्नाः कर्म्मबन्धहेतुत्वेन भवन्ति । हुरवधारणे मनुते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः स एव मुनिर्ज्ञपरिज्ञया परिज्ञातकर्मा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्यातकर्म्मबन्धहेतुभूतसमस्तमनोवाक्कायव्यापार इत्यनेन च मोक्षांगभूते ज्ञानक्रिये उपात्ते भवतो न ह्याभ्यां विना मोक्षो भवति यत उक्तं ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष इति । इति शब्द एतावानयमात्मपदार्थविचारः कर्मबन्धहेतुविचारश्च शकलोद्देशकेन परिसमापित इति प्रदर्शकः यदिवेत्येतदहं ब्रवीमि यत्प्रागुक्तं यच्च वक्ष्ये तत् सर्वं भवदन्तिके साक्षात्श्रुत्वेति ॥ आचा० ॥ टी० ॥

आत्मास्तित्वे बहुभङ्गाः क्रियावादिनोऽक्रियावादिनस्ते च स्वकिरियावादिशब्देऽकिरियावादिशब्दे च ॥ आचा० ॥

आत्मास्तित्वं विस्तरेणाचाराङ्गे यथा—

सुयं मे आउसं तेण भगवया एव मक्खायं इहमेगेसिं णो सण्णा भवइ तं जहा पुरत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि दाहिणाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि पच्चत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि उत्तराओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि उड्ढाओ वा दिसाओ आगओ अह-

मंसि अहे दिसाओ वा आगओ अहमंसि अण्णयरीओ वा दिसाओ अणुदिसाओ वा आगओ अहमंसि एवमेगेसिं णो णाणे भवति ॥ आचा० ॥

अस्य संहितादिक्रमेण व्याख्या संहितोच्चारितैव पदच्छेदस्त्वयं श्रुतं मया आयुष्मन् तेन भगवता एवं व्याख्यातं इह एकेषां नो संज्ञा भवति एकं तिङन्तं शेषाणि सुबंतानि गतः सपदच्छेदसूत्रानुगमः सांप्रतं सूत्रपदार्थः समुन्नीयते भगवान् सुधर्मस्वामी जंबूनामानमिदमाचष्टे यथा श्रुतमाकर्णितमवगतमवधारितमिति यावदनेन स्वमनीषिकाव्युदासो मयेति साक्षान्न पुनः पारंपर्येण आयुष्मन्निति जात्यादिगुणसंभवेऽपि दीर्घायुष्मत्त्वगुणोपादानाद्दीर्घायुरविच्छेदेन शिष्योपदेशप्रदायको यथा स्यात् इहाचारस्य व्याचिख्यासितत्वात्तदर्थस्य च तीर्थकृत्प्रणीतत्वादिति सामर्थ्यप्रापितं तेनेति तीर्थकरमाह यदि वा आमृशता भगवत्पादारविंदमनेन विनय आवेदितो भवति आवसता वा तदंतिक इत्यनेन गुरुकुलवासः कर्त्तव्य इत्यावेदितं भवति एतच्चार्थद्वयं आमुसंतेणंत्येतत्पाठांतरमाश्रित्यावगंतव्यमिति भगवतेति भग ऐश्वर्य्यादिषडर्थात्मकः सोऽस्यास्तीति भगवान् तेन एवमिति वक्ष्यमाणविधिना आख्यातमित्यनेन कृतकत्वव्युदासेनार्थरूपतया आगमस्य नित्यत्वमाह इहेति क्षेत्रे प्रवचने आचारे शस्त्रपरिज्ञायां व्याख्यातमितिसंबंधो यदि वेहेति संसारेण केषां ज्ञानावरणीयावृतानां प्राणिनां नो संज्ञा भवति। संज्ञानं संज्ञा स्मृतिरवबोध इत्यनर्थान्तरं सा नो जायत इत्यर्थ उक्तं च पदार्थः पदविग्रहस्य तु सामासिकपदाभावादप्रकटनमिदानीं चालना। ननु चाकारादिकप्रतिषेधकलघुशब्दसंभवे सति किमर्थं नोशब्देन प्रतिषेध इत्यत्र प्रत्यवस्था सत्यमेवं किं तु प्रेक्षापूर्वकारितया नोशब्दोपादानं। सा चेयमन्येन प्रतिषेधेन सर्वनिषेधः स्याद्यथा न घटोऽघट इति चोक्ते सर्वात्मना घटनिषेधः स च नेष्यते यतः प्रज्ञापनायां दश संज्ञाः सर्वप्राणिनामभिहितास्तासां सर्वासां प्रतिषेधः प्राप्नोतीति कृत्वा ताश्चेमाः "कइ णं भंते सरणाओ पएणत्ताओ गोयमा? दस सरणाओ पएणत्ताओ तं-जहा आहारसएणा भयसएणा मेहुणसएणा परिग्गहसएणा कोहसएणा माणसएणा मायासएणा लोभसएणा ओहसएणा लोगसएणेत्ति" आसां चाप्रतिषेधे स्पष्टो दोषोऽतो नोशब्देन प्रतिषेधनमकारि यतोऽयं सर्वनिषेधवाची देशनिषेधवाची च। तथा हि-नो घट इत्युक्ते यथा घटाभावमात्रं प्रतीयते तथा प्रकरणादिप्रसक्तस्य विधानं स पुनर्विधीयमानप्रतिषेध्यावयवो ग्रीवादिप्रतिषेध्यादन्यो वा। पटादिः प्रतीयत इति। तथा चोक्तं "प्रतिषेधयति समस्तं प्रसक्तमर्थं च जगति नोशब्दः। स पुनस्तदवयवो वा तस्मादर्थान्तरं वा स्यादिति" एवमिहाऽपि न सर्वसंज्ञानिषेधोऽपि तु विशिष्टसंज्ञानिषेधो यथात्मादिपदार्थस्वरूपं गत्यागत्यादिकं ज्ञायते तस्यानिषेध इति ॥ आचा० टी० ॥ इह पुनर्ज्ञानसंज्ञयाऽधिकारो यत् सूत्रेणैव निषिद्ध इह एकेषां नो संज्ञानमवबोधो भवतीति प्रतिषिद्धज्ञानविशेषावगमार्थमाह सूत्रं तंजहेत्यादि णो णायं भवतीति यावत् तद्यथेति प्रतिज्ञातार्थोदाहरणं पुरच्छिमाउत्ति प्राकृतशैल्या मागधदेशीभाषानुवृत्त्या पूर्वस्या दिशोऽभिधायकात् पुरच्छिमशब्दात्पंचम्यंतात्तसा निर्देशः वाशब्द उत्तरपक्षापेक्षया विकल्पार्थः यथा लोके भोक्तव्यं वा शयितव्यं वेति एवं पूर्वस्या वा दक्षिणस्या वेति दिशतीति दिक् अतिसृजति व्यपदिशति द्रव्यं द्रव्यभागं वेत्ति भावः।आचा०टी०॥ अत्र च सामान्यदिग्ग्रहणेऽपि यस्यां दिशि जीवानामविगानेन गत्यागती स्पष्टे सर्वत्र संभवतस्तयैवेहाधिकार इति तामेव निर्युक्तिकृत्साक्षाद्दर्शयति भावदिग्भावेनभाविनी सामर्थ्यादधिकृतैव यतस्तदर्थमन्वादिशाश्चिन्तयन्नाह आचा०॥ तत्रेह एवमेगेसिणो णायं भव इत्यनेन केषांचिदेव संज्ञानिषेधात्केषांचित्तु भवतीत्युक्तं भवति। तत्र सामान्यसंज्ञायां प्रतिप्राणि सिद्धत्वात्तत्कारणपरिज्ञानस्य चेहाकिंचित्कत्वाद्विशिष्टसंज्ञायास्तु केषांचिदेव भावात्तस्याश्च भवांतरगस्यात्मनः स्पष्टप्रतिपादनेनोपयोगित्वादसामान्यसंज्ञाकारणं प्रतिपादनमनादृत्य विशिष्टसंज्ञायाःकारणं सूत्रकृद्दर्शयितुमाह।

(सेज्जं पुण जाणेज्जत्ति सूत्रं यावत् सोहमिति)

इतिनिर्देशो मागधशैल्या प्रथमैकवचनान्तः स इत्यनेन च यः प्राग्निर्दिष्टो ज्ञाता विशिष्टक्षायोपशमादिमान्स प्रत्यवमृश्यते यदीत्यनेनापि यत्प्राग्निर्दिष्टं दिग्विदिगागमनं तथा कोहमभूवमतीतजन्मनि देवो नारकस्तिर्यग्योनिर्मनुष्यो वा स्त्री पुमान्नपुंसको वा मुतो मनुष्यजन्मतः प्रभ्रष्टोऽहं प्रेत्य देवादिर्भविष्यामीत्येतत्परामृश्यते जानीयादवगच्छेदिदमुक्तं भवतीति न कश्चिदनादौ संसृतौ पर्यटन्नसुमान् दिगागमनादिकं जानीयाद्यः पुनर्जानीयात्स एव(सहसम्मइयात्ति) सहशब्दः संबंधवाची सदिति प्रशंसायां मतिर्ज्ञानमयमत्र वाक्यार्थः। आत्मना सह सदा या सन्मतिर्वर्त्तते तया सन्मत्या कश्चिज्जानीते सहशब्दविशेषणाच्च संदात्मस्वभावत्वं मतेरावेदितं भवति न पुनर्यथा वैशेषिकाणां व्यतिरिक्ता सती समवायवृत्त्यात्मनि समवेति यदि वा (सम्मएत्ति) स्वकीयया मत्या स्वमत्येति। तत्र भिन्नमप्यश्वादिकं स्वकार्यं दृष्टमतः सहशब्दविशेषणं सहशब्दश्चासमस्तइति सत्यपि चात्मनः सदा मतिसन्निधाने प्रबलज्ञानावरणावृतत्वान्न सदा विशिष्टोऽवबोधइति सा पुनः सन्मतिः स्वमतिर्वा अवधिमनःपर्यायकेवलज्ञानजातिस्मरणभेदाच्चतुर्विधा ज्ञेया। तत्रावधिमनःपर्यायकेवलानां स्वरूपमन्यत्र विस्तरेणोक्तं जातिस्मरणं त्वाभिनिबोधिकविशेषस्तदेवं चतुर्विधया मत्यात्मनः कश्चिद्विशिष्टदिग्गत्यागती जानाति कश्चित्स्वपरस्तीर्थकृत्सर्वकृत्सैस्तस्यैव परमार्थतः परशब्दवाच्यत्वात्परत्वं तस्य तेन वा व्याकरणमुपदेशस्तेन जीवांस्तद्भेदांश्च पृथिव्यादींश्च गत्यागती च जानाति अपरः पुनरन्येष्वेषां तीर्थकरव्यतिरिक्तानामतिशयज्ञानिनामान्तिके श्रुत्वा जानातीति यच्च जानाति तत् सूत्रावयवेन दर्शयति तद्यथा पूर्वस्या दिश आगतोहमस्म्येवं दक्षिणस्याः पश्चिमायाः उत्तरस्या ऊर्ध्वदिशोऽधोऽन्यतरस्या दिशोनुदिशो वाऽऽगतोहमस्मीत्येवमेकेषां विशिष्टक्षयोपशमादिमतां तीर्थकरान्यातिशयज्ञानिबोधितानां च ज्ञानं भवति। तथा प्रतिविशिष्टदिगागमनपरिज्ञानानन्तरमेषामेतदपिज्ञानं भवति यथास्ति मेऽस्य शरीरकस्याधिष्ठाता ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षण उपपादको भवांतरसंक्रांतिभावः सर्वगतो भोक्ता मूर्त्तिरहितो विनाशी शरीरमा-

अव्यापीत्यादिगुणधानात्मेति स च द्रव्यकषाययोगोपयोगज्ञानदर्शनचारित्रवीर्यात्मभेदादष्टधा तत्रोपयोगात्मना बाहुल्येनेहाधिकारः शेषास्तु तदंशतयोपयुज्यन्त इति । तथा अस्ति चात्मा योऽमुष्या दिशोऽनुदिशश्च सकाशादनुसञ्चरति गतिप्रायोग्यकर्मोपादानादनु पश्चात् संचरत्यनुसञ्चराति पाठान्तरं (वाणुसंसरइत्ति) दिग्विदिशां गमनं भावदिगागमनं वा स्मरन्तीत्यर्थः । सांप्रतं सूत्रावयवेन पूर्वसूत्रोक्तमेवार्थमुपसंहरति सर्वस्या दिशः सर्वस्याश्चानुदिशो य आगतोऽनुसञ्चरति अनुसंस्मरतीति वा सोहमित्यात्मोल्लेखोऽहंप्रत्ययग्राह्यत्वादात्मन अनेन पूर्वाद्याः प्रज्ञापकादिशः सर्वगृहीता भावदिशश्चेति ।

अमुमेवार्थं निर्युक्तिकृद्दर्शयितुमना गाथात्रितयमाह—

जाणइयंमि तीए अन्नेसिं वाति अंतिए सोच्चा ।
जाणगजणपण्णविओ जीवं तह जीवकायए ॥ ६४ ॥
एत्थ य सहसम्मइया य जं पयं तत्थ जाणना होइ ॥
उवहीमणपज्जवनाणकेवलेजाइसरणे य ॥ ६५ ॥
परवइवागरणं पुण जिणवागरणं जिणा परं नत्थि ।
अण्णेसिं सोवत्तिय जेणेहिं सव्वो परो अण्णो ६६ आचा० ॥

जाणत्यादि एत्थयेत्यादि परेत्यादि कश्चिदनादिसंसृतौ पर्यटन्नवध्यादिकया चतुर्विधया स्वकीयया मत्या जानाति अनानुपूर्वीन्यायप्रकटनार्थं पश्चादुपात्तमप्यन्येषामित्येतत्पदं तावदाचष्टे अन्येषां वातिशयज्ञानिनामंतिके श्रुत्वा जानाति तथा (जाणगजणपण्णविओ) इत्यनेन परव्याकरणमुपात्तन्तेनायमर्थो ज्ञापकस्तीर्थकृत् तत्प्रज्ञापितश्च जानाति तत्स्वत एव दर्शयति सामान्यतो जीवमित्यनेन चाधिकृतोद्देशकस्याधिकारमाहेत्ति अत्र च (सहम्मइएत्ति) सूत्रे यत् पदं तत्र (जाणणत्ति) ज्ञानमुपात्तं भवति मन ज्ञाने मननं मतिरिति कृत्वा तच्च किंभूतमिति दर्शयत्यवधिमनःपर्यायकेवलजातिस्मरणरूपमिति । तत्रावधिज्ञानी संख्येयानसंख्येयान्वा भवान् जानातीत्येवं मनःपर्यायज्ञानोऽपि । केवली तु नियमतोऽनन्तान् जातिस्मरणं सुनियमतः संख्येयानिति शेषं स्पष्टमत्र च सहसन्मत्यादिपरिज्ञाने सुखप्रतिपत्त्यर्थं त्रयो दृष्टांताः । प्रदर्श्यंते । तद्यथा—वसंतपुरे नगरे जितशत्रू राजा धारणी महादेवी तयोर्द्धर्म्मरुच्यभिधानः सुतः । स च राजान्यदा तापसत्वेन प्रव्रजितुमिच्छुर्द्धर्मरुचिं राज्ये स्थापयितुमुद्यतस्तेन च जननी पृष्टा किमिति तातो राज्यश्रियं त्यजति तयोक्तं किमनया चपलया नारकादिसकलदुःखहेतुभूतया स्वर्गापवर्गमार्गार्गलयाऽवश्यमपायिन्या परमार्थत इह लोकेऽप्यभिमानमात्रफलयेत्यतो विहायैनां सकलसुखसाधनं धर्मं कर्त्तुमुद्यतो धर्मरुचिस्तथा कर्ण्योक्तवान्यद्येवं किमहं तातस्यानिष्टो येनैवंभूतां सकलदोषाश्रयणीं मयि नियोजयति सकलकल्याणहेतोर्द्धर्मात्प्रच्यावयतीत्यभिधाय पित्रानुज्ञातस्तेन सह तापसाश्रममगात्तत्र च सकलास्तापसक्रिया यथोक्ताः पालयन्नास्ते । अन्यदामावास्यायाः पूर्वाह्णे केनचित्तापसेनोक्तं यथा भो तापसाः श्वोऽनाकुट्टिर्भविताऽतोऽद्यैव समित्कुसुमकुशकंदफलमूलाद्याहरणं कुरुतैतच्चाकर्ण्य धर्मरुचिना जनकःपृष्टस्तात ! केयमनाकुट्टिरिति तेनोक्तं पुत्र ! कन्दफलादीनामच्छेदनं तदमावास्यादिके विशिष्टे पर्वदिवसे वर्त्तते, सावत्वाच्छेदनादिक्रियायाः । श्रुत्वा चैतदसावचिंतयद्यदि सर्वदानाकुट्टिः स्याच्छोभनं भवेदेवमध्यवसायिनस्तस्यामावास्यायां तपोवनासन्नपथेन गच्छतां साधूनां दर्शनमभूत्ते च तेनाभिहिताः किमद्य भवतामनाकुट्टिर्न सञ्जाता येनाटव्यां प्रस्थितास्तैरप्यभिहितं यथाऽस्माकं यावज्जीवमनाकुट्टिरित्यभिधायातिक्रान्ताः साधवस्तस्य च तदाकर्ण्येहापोहविमर्शनाज्जातिस्मरणमुत्पन्नं यथाहं जन्मांतरे प्रव्रज्यां कृत्वा देवलोकसुखमनुभूयेहागत इत्येवं तेन विशिष्टदिगागमनं स्वमत्या जातिस्मरणरूपया विज्ञातं प्रत्येकबुद्धश्च जातः एवमन्येऽपि वल्कलचीरिश्रेयांसप्रभृतयोऽत्र योज्या इति।परव्याकरणे त्विदमुदाहरणं गौतमस्वामिना भगवान्वर्द्धमानस्वामी पृष्टो भगवन्किमिति मे केवलज्ञानं नोत्पद्यते भगवता व्याकृतं भो गौतम ! भवतोऽतीव ममोपरि स्नेहोऽस्ति तद्वशात्तेनोक्तं भगवन्नेवमेवं किन्निमित्तः पुनरसौ मम भगवदुपरि स्नेहस्ततो भगवता तस्य बहुषु भवान्तरेषु पूर्वसंबंधः समावेदितः (चिरसंचिट्ठोसि मे गोयमेत्येवमादि) तच्च तीर्थकृद्व्याकरणमाकर्ण्य गौतमस्वामिना विशिष्टदिगागमनादि विज्ञानमभूदिति।अन्यश्रवणे त्विदमुदाहरणं मल्लिस्वामिना षण्णां राजपुत्राणामुद्वाहार्थमागतानामवधिज्ञानेन तत्प्रतिबोधनार्थं यथा जन्मान्तरे सहितैरेव प्रव्रज्या कृता यथा च तत्फलं देवलोके जयन्ताभिधानविमानेऽनुभूतं तथाख्यातं तच्चाख्यातं तच्चाकर्ण्य ते लघुकर्मत्वात्प्रतिबुद्धाविशिष्टदिगागमनविज्ञानञ्च सञ्जातं उक्तञ्च "किं च तयं पम्हट्ठं च तया भोजयंतपवरंमि । वुच्छा समयनिविट्ठं देवा तं संभरह जाति"॥इति गाथात्रयतात्पर्य्यार्थः॥ आचा० ॥ टी० ॥

(१४) अन्यत्वादिद्वारत्रयव्याचिख्यासयाह–

अण्णत्तममुत्तत्तं णिच्चत्तं चेव भन्नए समयं ।
कारणमविभागाइहेउहिं इमाहिं गाहाहिं ॥ २६२ ॥

व्या०-अन्यत्वं देहात् अमूर्तत्वं स्वरूपेण नित्यत्वं चैव परिणामिनित्यत्वं भण्यते । समकं एकैकेन हेतुना त्रितयमपि युगपदिति एककालमित्यर्थः । कारणाविभागादेर्वक्ष्यमाणलक्षणैर्हेतुभिः इमाभिस्तिसृभिर्निर्युक्तिगाथाभिरेवेति गाथार्थः ॥

कारणविभागकारणविणासबंधस्स पच्चया भावा ।
विरुद्धस्स य अत्थस्सपाउब्भावा विणासा य ॥ २६३ ॥

व्या०कारणविभागकारणं विनाशबंधस्य प्रत्ययाभावादित्यभावशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते कारणविभागाभावान्न खलु जीवस्य पटादेरिव तंत्वादिकारणविभागोऽस्ति कारणाभावादेव । एवं कारणविनाशाभावेऽपि योज्यं । तथा बंधस्य ज्ञानावरणादिपुद्गलयोगलक्षणस्य प्रत्ययाभावात् हेतुत्वानुपपत्तेः बंधस्येति वध्यमानव्यतिरिक्तबंधज्ञापनार्थं असमासः । व्यतिरेकी चायमन्वयव्यतिरेकावर्थसाधकाविति दर्शनार्थमिति तथा विरुद्धस्य चार्थस्य पटादिनाशे भस्मादेरिव अप्रादुर्भावादविनाशाच्च अप्रादुर्भावेऽनुत्पत्तौ सत्यामविनाशाच्च हेतोर्जीवस्य नित्यत्वं नित्यत्वादमूर्त्तत्वं अमूर्त्तत्वाच्च देहादन्यत्वमिति प्रतिपत्त्यानुगुण्यतो व्यत्ययेन साध्यनिर्देशः।वक्ष्यन्ति च निर्युक्तिकारः ।"जीवस्स सिद्धमेवं णिच्चत्तममुत्तमण्णत्तमिति" गाथासमासार्थः । व्यासार्थस्तु भाष्यादवसेयः । तत्राव्युत्पन्नविनेयासंमोहनिमित्तं यथोपन्यासं तावद्द्वाराणि व्याख्याय पश्चान्निर्युक्तिकाराभिप्रायेणमीलयिष्यतीत्यत आह

अन्नत्तिदारमहुणा अन्नो देहागिहाउ पुरिसोव्व ।
तज्जीवतस्सरीरे य मयघायत्थं इमं भणियं २६४ ॥

व्या० अन्यो देहादिति द्वारमधुना तदेतद्व्याख्यायते अन्यो देहाज्जीव इति गम्यते गृहादिगतपुरुषवदिति दृष्टांतस्तद्भावेऽपि तत्र नियमतोऽभावादिति हेतुरभ्यूह्यः न चासिद्धोऽयं मृतदेहे अदर्शनात् प्रयोगफलमाह तज्जीवतच्छरीरवादिमतविघातार्थमिदं प्रयोगरूपं भणितमिति गाथार्थः॥दश०अ०४॥

प्रयोगान्तरमाह–

देहिंदियाइरित्तो आया खलु तदुवलद्धअत्थाणं ।
तव्विगमेवि सरणओ गेहगवक्खेहिं पुरिसोव्व ॥ २६५ ॥

व्या० खलुशब्दो विशेषणार्थत्वात् कथंचिद्देहेंद्रियातिरिक्त आत्मेतिप्रतिज्ञार्थः। तदुपलब्धार्थानामिति सम्भवतःपरामर्शत्वात् इंद्रियोपलब्धार्थानाम् तद्विगमेऽपींद्रियविगमेऽपि स्मरणादितिहेत्वर्थः स्मरंति चांधवधिरादयः पूर्वानुभूतं रूपादीति गेहगवाक्षैः पुरुषवदिति दृष्टांतः।प्रयोगस्तु कथंचिद्देहेंद्रियातिरिक्त आत्मा तद्विगमेऽपि तदुपलब्धार्थानुस्मरणात् पंचवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्तृदेवदत्तवदिति गाथार्थः ॥ दश० अ०४॥

इंद्रियोपलब्धि मत्वा शंकापोहायाह–

न उण इंदियाइं उवलद्धिमंति विगएसु विसयसंभरणा ।
जह गेहगवक्खेहिं जो अणुसरिया स उवलद्धा ॥ २६६ ॥

व्या० न पुनरिंद्रियाण्येवोपलब्धिमंति द्रष्टॄणि कुत इत्याह विगतेष्विंद्रियेषु विषयस्मरणात् तद्गृहीतरूपाद्यनुस्मृतेरंधवधिरादीनामिति । निदर्शनमाह यथा गेहगवाक्षैःकरणभूतैर्दृष्टानर्थाननुस्मरन् योऽनुस्मर्ता स उपलब्धा न तु गवाक्षा एव मत्राधात गाथार्थः ॥ दश० अ० ४ ॥

उक्तमेकेन प्रकारेणान्यत्वद्वारमधुना अमूर्त्तद्वारावसर इत्याह भाष्यकारः ।

संपयममुत्तदारं अइंदियत्ता अछेयभेयत्ता ।
रूवाइविरहओ वा अणाइपरिणामभावाओ ॥ २६७ ॥

व्या० संप्रतममूर्त्तद्वारं तद्व्याख्यायते अमूर्त्तो जीवः अतींद्रियत्वाद् द्रव्येंद्रियाग्राह्यत्वात् अच्छेद्याभेद्यत्वात् खड्गशूलादिना, रूपादिविरहितश्च अरूपत्वादित्यर्थः तथाऽनादिपरिणामभावादिति स्वभावतोऽनाद्यमूर्तपरिणामत्वादिति गाथार्थः । दश० अ० ४ ॥

छउमत्थाणुवलंभा तहेव सव्वन्नुवयणओ चेव ।
लोयाइपसिद्धीओ जीवो मुत्तोत्ति नायव्वो ॥ २६८ ॥

व्या० छद्मस्थानुपलंभात् । अवधिज्ञानिप्रभृतिभिरपि साक्षादगृह्यमाणत्वात् तथैव सर्वज्ञवचनाच्चैव सत्यवक्तृवीतरागवचनादित्यर्थः लोकादिप्रसिद्धेः लोकादावमूर्तत्वेन प्रसिद्धत्वात् ॥ आदिशब्दाद्वेदसमयपरिग्रहः । अमूर्त्तो जीव इति ज्ञातव्यः सर्वत्रैवेयं प्रतिज्ञेति गाथार्थः। उक्तममूर्तद्वारम् । दश० अ० ४ ॥

तस्य चानादिकर्मसंबद्धस्य कदाचिदपि सांसारिकस्यात्मनः स्वरूपेऽनवस्थानात् सत्यप्यमूर्तत्वे मूर्त्तेन कर्मणा संबंधो न विरुध्यते । कर्मसंबंधाच्च सूक्ष्मबादरैकेंद्रियद्वित्रिचतुःपंचेंद्रियपर्याप्तपर्याप्तसाद्यवस्था बहुविधाः प्रादुर्भवन्ति ॥ सूत्र० अ० १ ॥

इदानीं नित्यत्वद्वारावसरस्तथा चाह भाष्यकारः—

णिच्चोत्ति दारमहुणा णिच्चो अविणासिसासओ जीवो ।
भावत्ते सइजम्मा भावाओ न हं व विन्नेओ ॥ २६९ ॥

व्या० नित्य इति नित्यद्वारमधुना अवसरप्राप्तं तद्व्याचिख्यासुराह—"नित्यो जीव इति एतावत्युच्यमाने परैरपि संतानस्य नित्यत्वाभ्युपगमात्सिद्धं साध्यते । तन्निराकरणायाह—अविनाशी क्षणापेक्षयापि न निरन्वयनाशधर्म्मा । एवमपि परिमितकालावस्थायी कैश्चिदिष्यते "कप्पट्ठाइपुढवीभिक्खूवेति" वचनात्तदपोहायाशास्वत इति सर्वकालावस्थायी कुत इत्याह–भावत्वे सति वस्तुत्वे सतीत्यर्थः जन्माभावात् अनुत्पत्तेर्नभोवदाकाशवद्विज्ञेयः भावत्वे सतीति विशेषणं । खरविषाणादिव्यवच्छेदार्थमिति गाथार्थः ।

हेत्वंतराण्याह—

संसाराओ आलोयणाओ तह पच्चभिन्नभावाओ ।
खणभंगविघायट्ठं भणियं तेलोक्कदंसीहिं ॥ २७० ॥

व्या० संसारादिति संसरणं संसारस्तस्मात्स एव नारकः स एव तिर्यगादिति नित्यः । आलोचनादिति आलोचनं करोम्यहं कृतवानहं करिष्येऽहमित्यादिरूपं त्रिकालविषयमिति नित्यः तथा प्रत्यभिज्ञाभावात् स एष इति प्रत्यभिज्ञाप्रत्यय आविद्धदंगनादिसिद्धस्तदभेदग्राहीति नित्य इति । उक्ताभिधानफलमाह क्षणभंगविघातार्थं निरन्वयक्षणिकवस्तुवादविघातार्थं भणितं त्रैलोक्यदर्शिभिस्तीर्थकरैरेतदनंतरोदितं न पुनरेष एव परमार्थ इति गाथार्थः। दश०अ० ४॥

एतदेव दर्शयति—

लोगे वेए समये, निच्चो जीवो विभासओ अम्हं ।
इहरा संसाराई सव्वंपि न जुज्जए तस्स ॥ २७१ ॥

व्या० लोके । नैनं छिन्दंति शस्त्राणीत्यादिवचनप्रामाण्यात् वेदेषु स एष अक्षयोऽज इत्यादिश्रुतिप्रामाण्यात् समये न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति वचनप्रामाण्यात् किमित्याह नित्यो जीवः अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावः एकांतनित्य एव न चैतन्न्यायमेकस्वभावतया संसरणादिव्यवहारोच्छेदप्रसंगादिति वक्ष्यत्यत आह—विभाषयास्माकं विकल्पनेन भजनया स्यान्नित्य इत्यादिरूपया द्रव्यार्थादेशान्नित्यः पर्यायार्थादेशादनित्य इत्यर्थः । इतरथा यद्येवं नाभ्युपगम्यते ततःसंसारादि संसारालोचनादि सर्वमेव न युज्यते तस्यात्मनः स्वभावांतरानापत्त्या एकस्वभावतया वार्तमानिकभावातिरेकेण भवांतरानापत्तेरेवममूर्तत्वान्यत्वयोरपि विभाषा वेदितव्या अन्यथा व्यवहाराभावप्रसंगात् एकांतामूर्त्तस्यैकांतदेहभिन्नस्य घातिपाताद्यसंभवादित्यत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते अक्षरगमनिकामात्रत्वात्प्रारंभस्येति गाथार्थः॥ दश०अ० ४॥

एवमन्यत्वादिद्वारत्रयं व्याख्यायाधिकृतनिर्युक्तिगाथां व्याचिख्यासुराह—

कारण अविभागाओ कारणअविणासओ य जीवस्स ।
निच्चत्तं विन्नेयं आगासपडाणुमाणाओ ॥ २७२ ॥

व्या० कारणाविभागात्पटादेस्तंत्वादेरिव कारणविभागाभावादित्यर्थः । कारणाविनाशतश्च कारणाविनाशश्च कारणानामेवाभावात् किमित्याह जीवस्यात्मनो नित्यत्वं विज्ञेयं

कुत इत्याह आकाशपटानुमानाद् त्रानुमानशब्दो दृष्टांतवचनः। आकाशपटदृष्टांतः । ततश्चैवं प्रयोगोनित्य आत्मा स्वाकारणविभागाभावादाकाशवत् तथा कारणविनाशाभावादाकाशवदेव यस्त्वनित्यस्तस्य कारणविभागभावः कारणविनाशभावो वा यथा पटस्येति व्यतिरेकः। पटाद्धि तंतवो विभज्यंते विनश्यन्ति चेति नित्यत्वसिद्धिर्नित्यत्वादमूर्त्तः अमूर्त्तत्वाद्देहादन्य इति गाथार्थः ॥

निर्युक्तिगाथायां कारणविभागाभावात् कारणविनाशाभावाच्चेति द्वारद्वयम् ॥ दश० अ० ४॥

तस्य चैकान्तेन क्षणिकत्वे ध्यानाध्ययनश्रमप्रत्यभिज्ञानाद्यभावः एकांतनित्यत्वे च नारकतिर्यङ्मनुष्यामरगतिपरिणामाभावः स्यात्तस्मात्स्यादनित्यः स्यान्नित्य आत्मेत्यलमतिप्रसंगेन ॥ सूत्र० ॥ अ० १ ॥

दव्वादिएहिं निच्चो, एगंतेणेव जेसि अप्पाउ ।

होइ अभावो तेसिं, सुहदुहसंसारमोक्खाणं ॥ ५९ ॥

व्या० द्रव्यादिभिर्द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्नारकत्वविशिष्टक्षेत्रवयोऽवस्थितत्वाऽप्रसन्नत्वादिभिर्नित्योऽविचलितस्वभावः एकांतेनैव सर्वथैव येषां वादिनामात्मा जीवः तुशब्दादन्यच्च वस्तु भवति संजायते, अभावोऽसंभवस्तेषां वादिनां केषां सुखदुःखसंसारमोक्षाणां । तत्राह्लादानुभवरूपं सुखं, तापानुभवरूपं दुःखं, तिर्यङ्नरनारकामरभवसंसरणरूपः संसारः, अष्टप्रकारकर्मबंधवियोगो मोक्षः। तत्र कथं पुनस्तेषां वादिनां सुखाद्यभावः आत्मनोऽप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावत्वादन्यथाचापीरणतेः सदैव नारकत्वादिभावादपरित्यक्ताप्रसन्नत्वे पूर्वरूपस्य च प्रसन्नत्वेनाभवनादेवं शेषेष्वपि भावनीयमिति गाथार्थः ।

ततश्चैवं—

सुहदुक्खसंपओगो, न विज्जइ निच्चवायपक्खंमि ।

एगंतच्छेअंमि अ, सुहदुक्खविगप्पणमजुत्तं ॥ ६० ॥

व्या० सुखदुःखसंप्रयोगः सम्यक्संगतो वा प्रयोगः संप्रयोगः अकल्पित इत्यर्थः । न विद्यते नास्ति न घटत इत्यर्थः क नित्यवादपक्षे नित्यवादाभ्युपगमे संप्रयोगो न विद्यते कल्पितस्तु भवत्येव यथाहुर्नित्यवादिनः । प्रकृत्युपधानतः पुरुषस्य सुखदुःखे स्तः । स्फटिके रक्तादिवद् बुद्धिप्रतिबिंबाद्वान्य इति कल्पितत्वं चास्य आत्मनस्तत्त्वत एव तथा परिणतिमंतरेण सुखाद्यभावादुपधानसन्निधावप्यन्धोपले रक्तादिवत्तदभ्युपगमे चाभ्युपगमक्षतिः। बुद्धिप्रतिबिंबपक्षेऽप्यविचलितस्यात्मनः सदैवैकस्वभावत्वात् । सदैवैकरूपप्रतिबिंबापत्तेः । स्वभाव भेदाभ्युपगमे चानित्यत्वप्रसंग इति। मा भूदनित्यैकांतग्रह इत्यत आह एकांतेन सर्वथा उत्प्रावल्ये न छेदो विनाशः एकान्तोच्छेदः। निरन्वयो नाश इत्यर्थः। अस्मिंश्च किं सुखदुःखयोर्विकल्पनं सुखदुःखविकल्पनमयुक्तं घटमानकम । अयमत्र भावार्थः। एकांतोच्छेदेऽपि सुखाद्यनुभवितुस्तत्क्षण एव सर्वथोच्छेदादहेतुकत्वात्त दुत्तरक्षणस्योत्पत्तिरपि न युज्यते । कुतःपुनस्तद्विकल्पनमिति गाथार्थः । दश० अ० १ ॥

नन्वेवं त्रितयस्याप्येकत्वे कर्ता कर्म करणं चेति को विभागः को भेदो भण्यते अत्रोत्तरं पर्यायांतरविशेषणं तस्माददोषः। इदमुक्तं भवति एक एव कर्त्ता आत्मा व्यतिरिक्तैः कंथचिद्भेदाभिन्नैः कर्मकरणादिपर्यायांतरैर्विशिष्यते इति नोक्तदोष इति । पूर्वं भावितमपीदं पुनरपि स्मारयन्नाह—

एक्कंपि सव्वकारगपरिणामाणन्नभावया नेइ ।

नायाणाणन्नो जह विन्नेयाइ परिणामं ॥

व्या० एकमपि घटादिकं वस्तु सर्वकारकपरिणामलक्षणमन्यान्यभावतामन्यान्यरूपतामेति । यथा ज्ञाता जीवो ज्ञानानन्यः सन्विज्ञेयादिपरिणाममेति स एव हि स्वज्ञाने उपयुज्यमानः कर्ता करणभूतमनन्यत्वात्स एव च करणं स्वयं संवेद्यमानस्तु स एव विज्ञेय इति सविस्तरेण प्रागुक्तमिति । विशे० ॥ इदानीं देहव्यापित्वद्वारावसर इत्याह भाष्यकारः—

वावित्तदारमहुणा देहव्वावीमओगि उराहं च ।

जीवो न उ सव्वगओ देहेलिंगोवलंभाओ ॥ २८० ॥

व्या० व्यापीति द्वारमधुना तदेतद्व्याख्यायते । देहव्यापी शरीरमात्रं व्याप्तुं शीलमस्येति तथा मतः इष्टः प्रवचनज्ञैर्जीवो न तु सर्वग इति योगः तुशब्दस्यावधारणार्थत्वान्न चारावादिमात्रः कुत इत्याह-देहे लिंगोपलभात् शरीर एव सुखादि तल्लिंगोपलब्धेः अग्न्यौष्ण्यवत् उष्णत्वं ह्यग्निलिंगं नान्यत्राग्नेर्न त्वनग्नावीति गाथा प्रयोगार्थः प्रयोगस्तु शरीरनियत देशआत्मा परिमितदेशो लिंगोपलब्धेरग्न्यौष्ण्यवदिति गाथार्थः व्याख्याताप्रथमा मूलद्वारगाथा ॥ दश० अ० ४ ॥

सूत्रकृताङ्गेऽप्यात्मानमधिकृत्य-स च न सर्वव्यापी तद्गुणस्य सर्वत्रानुपलभ्यमानत्वात् घटवत्। नापि श्यामाकतंडुलमात्रोऽगुष्ठपर्वमात्रो वा तावन्मात्रस्योपातशरीराव्यापित्वात् त्वक्पर्यंतशरीरव्यापित्वात् त्वचोपलभ्यमानगुणत्वात् । तस्मात्स्थितमिदमुपात्तशरीरत्वक्पर्यंतशरीरव्याप्यात्मेति ॥ ॥ सूत्र० अ० १ ॥

(तथा च स्याद्वादमञ्जर्याम्) अथ ते वादिनः काव्यप्रमाणत्वमात्मनः स्वयं संवेद्यमानमप्यपलप्य तादृशकुशास्त्रसंपर्कविनष्टसद्दृष्टयस्तस्य विभुत्वं मन्यंते ।

अतस्तत्रोपालंभमाह—

यत्रैव यो दृष्टगुणः स तत्र कुंभादिवन्निष्प्रतिपक्षमेतत् ।

तथापि देहाद्बहिरात्मतत्त्वमतत्त्ववादोपहताः पठंति ॥ ९ ॥

व्या० यत्रैव देशे यः पदार्थो दृष्टगुणो दृष्टाः प्रत्यक्षादिप्रमाणतोऽनुभूता गुणा धर्मा यस्य स तथा स पदार्थस्तत्रैव विवक्षितदेश एवोपपद्यत इति क्रियाध्याहारो गम्यः पूर्वस्यैवकारस्यावधारणार्थस्यात्राप्यऽभिसंबंधात्तव नान्यत्रेत्यन्ययोगव्यवच्छेदः अमुमेवार्थं दृष्टांतेन दृढयति—कुंभादिवदिति घटादिवत् यथा कुंभादेर्यत्रैव देशे रूपादयो गुणा उपलभ्यन्ते तत्रैव तस्यास्तित्वं प्रतीयते नान्यत्र एवमात्मनोऽपि गुणाश्चैतन्यादयो देह एव दृश्यंते न च हि तस्मात्तत्प्रमाण एवायमिति यद्यपि पुष्पादीनामवस्थानदेशादन्यत्रापि गंधादिगुणा उपलभ्यते तथापि तेन न व्यभिचारस्तदाश्रया हि गंधादिपुद्गलास्तेषां च वैस्रसिक्या प्रायोगिक्या वा गत्या गतिमत्त्वेन गंधः तदुपलंभकघ्राणादिदेशं यावदागमनोपपत्तेरिति अत एवाह—निष्प्रतिपक्षमेतदिति एतन्निष्प्रतिपक्षं बाधकरहितं न हि दृष्टेऽनुपपन्नं नामेति न्यायात् । ननु मंत्रादिना भिन्नदेशस्थानामप्याकर्षणोच्चाटनादिको गुणो योजनशतादेः परतोऽपि दृश्यत इत्यस्ति

वाधकमिति चेन्नैवं वाच्यः स हि न खलु मंत्रादीनां गुणः किं तु तदधिष्ठातृदेवतानां तासां चाकर्षणीयोच्चाटनीयादिदेशगमने कौतस्कुतोऽयमुपालम्भः न जातु गुणो गुणिनमंतरेण्य वर्तत इति। अथोत्तरार्द्धं व्याख्यायते तथापीत्यादि। तथापि एवं निष्पन्नं व्यवस्थितेऽपि तत्त्वेऽतत्त्ववादोपहता अनाचार इत्यत्रेव नञः कुत्सार्थत्वात् कुत्सिततत्त्ववादेन तदभिमताप्ताभासपुरुषविशेषप्रणीतेन तत्त्वाभासप्ररूपणेनोपहता व्यामोहिता देहाद् बहिःशरीरव्यतिरिक्तेऽपि देशे आत्मतत्त्वमात्मस्वरूपं पठंति शास्त्ररूपतया प्रणयंते इत्यक्षरार्थः। भावार्थस्त्वयं आत्मा सर्वगतो न भवति सर्वत्र तद्गुणानुपलब्धेः यो यः सर्वत्रानुपलभ्यमानगुणः स सर्वगतो न भवति यथा घटस्तथा चायं तस्मात्तथा व्यतिरेके व्योमादि नचायमसिद्धो हेतुः कायव्यतिरिक्तदेशे तद्गुणानां बुद्ध्यादीनां वादिना प्रतिवादिना वाऽनभ्युपगमात् तथा च भट्टश्रीधरः सर्वगतत्वेऽप्यात्मनो देहप्रदेशे ज्ञातृत्वं नान्यत्र शरीरस्योपभोगायतनत्वात् अन्यथा तस्य वैयर्थ्यादिति अथास्त्यदृष्टमात्मनो विशेषगुणस्तच्च सर्वोत्पत्तिमतां निमित्तं सर्वव्यापकं च कथमितरथा द्वीपांतरादिष्वपि प्रतिनियतदेशवर्तिपुरुषोपभोग्यानि कनकरत्नचंदनांगनादीनि तेनोत्पाद्यंते गुणश्च गुणिनं विहाय न वर्ततेऽतोऽनुमीयते सर्वगत आत्मेति नैवं अदृष्टस्य सर्वगतत्वसाधने प्रमाणाभावात् अथास्त्येव प्रमाणं वह्नेरूर्ध्वज्वलनं वायोस्तिर्यक्पतनं चादृष्टकारितमिति चेन्न तयोस्तत्स्वभावत्वादेव तत्सिद्धेः दहनस्य दाहशक्तिवत् साप्यदृष्टकारिता चेत्तर्हि जगत्त्रयवैचित्रीसूत्रणेऽपि सैव सूत्रधारायतां किमीश्वरकल्पनया तन्नायमसिद्धो हेतुः नचानैकांतिकः साध्यसाधनयोर्व्याप्तिग्रहणेन व्यभिचाराभावात् नापि विरुद्धोऽत्यंतं विपक्षव्यावृत्तत्वात् आत्मगुणाश्च बुद्ध्यादयः शरीर एवोपलभ्यंते ततो गुणिनापि तत्रैव भाव्यमिति सिद्धः कायप्रमाण आत्मा। अन्यच्च त्वयात्मनां बहुत्वमिष्यते "नानात्मानो व्यवस्थात" इति वचनात् ते च व्यापकास्तेषां प्रदीपप्रभामण्डलानामिव परस्परानुवेधेन तदाश्रितशुभाशुभकर्मणामपि परस्परं सङ्करः स्यात् तथा चैकस्य शुभकर्मणाऽन्यः सुखी भवेत् इतरस्याशुभकर्मणाऽन्यो दुःखीत्यसमंजसं समापद्येत अन्यच्चैकस्यैवात्मनः स्वोपात्तशुभकर्मविपाकेन सुखित्वं परोपार्जिताऽशुभकर्मविपाकसंबंधेन च दुःखित्वमिति युगपत् सुखदुःखसंवेदनप्रसंगः अथ स्वावष्टब्धभोगायतनमाश्रित्यैव शुभाशुभयोर्भोग इति चेत्तर्हि स्वोपार्जितमप्यदृष्टं कथं भोगायतनाद् बहिर्निष्क्रम्य वह्नेरूर्ध्वज्वलनादिकं करोतीति चिंत्यमेतत्। आत्मनां च सर्वगतत्वे एकैकस्य सृष्टिकर्तृत्वप्रसंगः सर्वगतत्वेनेश्वरांतरानुप्रवेशस्य संभावनीयत्वात् ईश्वरस्य वा तदंतराऽनुप्रवेशे तस्यापि अकर्तृत्वापत्तिःन हि क्षीरनीरयोरन्योन्यसंबंधे एकतरस्य पानादिक्रियाऽन्यतरस्य न भवतीति युक्तं वक्तुं किंचात्मनः सर्वगतत्वे नरनारकादिपर्यायाणां युगपदनुभवानुषंगः अथ भोगायतनाभ्युपगमान्नायं दोष इति चेन्ननु स भोगायतनं सर्वात्मनावष्टभ्नीयादेकदेशेन वा सर्वात्मनाचेदस्मदभिमतांगीकारः एकदेशेन चेत्सावयवत्वप्रसंगः परिपूर्णभोगाभावश्च अथात्मनो व्यापकत्वाभावे दिग्देशान्तरवर्तिपरमाणुभिर्युगपत् संयोगाभावादाद्यकर्माभावस्तदभावादंत्यसंयोगस्य तन्निर्मितशरीरस्य तेन तत्संबंधस्य चाभावादनुपायसिद्धः सर्वदा सर्वेषां मोक्षः स्यात् नैवं यद्येन संयुक्तं तदेव तं प्रत्युपसर्पतीति नियमासंभवात् अयस्कांतं प्रत्ययसस्तेनासंयुक्तस्याप्याकर्षणोपलब्धेः। अथासंयुक्तस्याप्याकर्षणे तच्छरीरारंभं प्रत्येकमुखीभूतानां त्रिभुवनोदरविवरवर्त्तिपरमाणूनामुपसर्पणप्रसंगात्सजाने तच्छरीरं कियत्प्रमाणं स्यादिति चेत् संयुक्तस्याप्याकर्षणे कथं स एव दोषो न भवेत् आत्मनो व्यापकत्वेन सकलपरमाणूनां तेन संयोगात् अथ तद्भावाविशेषेऽप्यदृष्टवसाद् विवक्षितशरीरोत्पादनानुगुणा नियता एव परमाणव उपसर्पंति तदितरत्रापि तुल्यं। अथास्तु यथाकथंचिच्छरीरोत्पत्तिस्तथापि सावयवं शरीरं प्रत्यवयवमनुप्रविशन्नात्मा सावयवः स्यात्तथा चास्य पटादिवत्कार्यत्वप्रसंगः कार्यत्वे चासौ विजातीयैस्सजातीयैर्वा कारणैरारभ्येत न तावद्विजातीयैस्तेषामनारंभकत्वान्न हि तंतवो घटमारभंते न च सजातीयैस्तं आत्मत्वाभिसंबंधादेव तेषां कारणानां सजातीयत्वं पार्थिवादि परमाणुनां विजातीयत्वात् तथा चात्मभिरात्मारभ्यत इत्यायातं तच्चायुक्तम् एकत्र शरीरेऽनेकात्मनामात्मारंभकाणामसंभवात् संभवे वा प्रतिसंधानाऽनुपपत्तिः न ह्यन्येन दृष्टमन्यः प्रतिसंधातुमर्हति अतिप्रसंगात् तदारभ्यत्वे चास्य घटवदवयवक्रियातो विभागात्संयोगविनाशाद्विनाशः स्यात्। तस्माद्व्यापक एवात्मा युज्यते कायप्रमाणतायामुक्तदोषसद्भावात् इति चेन्न सावयवत्वकार्यत्वयोः कथंचिदात्मन्यभ्युपगमात् तत्र सावयवत्वं तावदसंख्येयप्रदेशात्मकत्वात् तथाच द्रव्यालंकारकारः "आकाशोऽपि सदेशः सकृत् सर्वमूर्ताभि संबंधार्हत्वात् इति" यद्यप्यवयवप्रदेशयोर्गन्धहस्तादिषु भेदोस्ति तथापि नात्र सूक्ष्मेक्षिका चिन्त्या प्रदेशेष्वप्यवयवव्यवहारात् कार्यत्वन्तु वक्ष्यामः नन्वात्मनां कार्यत्वे घटादिवत्प्राक् प्रसिद्धसमान जातीयावयवारभ्यत्वप्रसक्तिः अवयवा ह्यवयविनमारभंते यथा तंतवः पटमिति चेन्न वाच्यं न खलु घटादावपि कार्ये प्राक्प्रसिद्धसमानजातीयकपालसंयोगात्मत्वं दृष्टं कुंभकारादिव्यापारान्वितान्मृत्पिंडात्प्रथममेव पृथुबुध्नोदराद्याकारस्यास्योत्पत्तिप्रतीतेः द्रव्यस्य हि पूर्वाकारपरित्यागेनोत्तराकारपरिणामः कार्यत्वं तच्च बहिरिवांतरप्यनुभूयत एव ततश्चात्मापि स्यात् कार्यः न च पटादौ स्वावयवसंयोगपूर्वककार्यत्वोपलंभात्सर्वत्र तथा भावो युक्तः काष्ठे लोहलेख्यत्वोपलंभाद्वज्रेऽपि तथाभावप्रसंगात् प्रमाणबाधनमुभयत्रापितुल्यं न चोक्तलक्षणकार्यत्वाभ्युपगमेऽप्यात्मनोऽनित्यत्वानुषंगात्प्रतिसंधानाभावोऽनुपज्यते कथंचिदनित्यत्वे सत्येवास्योपपद्यमानत्वात् प्रतिसंधानं हि यमहमद्राक्षं तमहं स्मरामि इत्यादिरूपं तच्चैकांतनित्यत्वे कथमुपपद्यतेऽवस्थाभेदात् अन्या ह्यनुभवावस्थाऽन्या च स्मरणावस्था अवस्थाभेदे चाऽवस्थावतोऽपि भेदादेकरूपत्वक्षतेः कथंचिदनित्यत्वं युक्त्या यातं केन वार्यताम्। अथात्मनः शरीरपरिमाणत्वे मूर्तत्वानुषङ्गाच्छरीरेऽनुप्रवेशो न स्यान्मूर्ते मूर्तस्यानुप्रवेशविरोधात्ततो निरात्मकमेवाखिलं शरीरं प्राप्नोतीति चेत् किमिदं मूर्तत्वं नाम असर्वगतद्रव्यपरिमाणत्वं रूपादिमत्त्वं वा। तत्र नाद्यः पक्षो दोषाय सम्मतत्वात्। द्वितीयस्त्वयुक्तो व्याप्त्यभावान्नहि यदसर्वगतं तन्नियमेन रूपादिमदित्यविनाभावोऽस्ति मनसोऽसर्वगत-

त्वेऽपि भवन्मते तदसंभवात् आकाशकालदिगात्मनां सर्वगतत्वं परममहत्त्वं सर्वसंयोगिसमानदेशत्वं चेत्युक्तत्वान्मनसो वैधर्म्यात्सर्वगतत्वप्रतिषेधनात् अतो नात्मनः शरीरेऽनुप्रवेशानुपपत्तिर्येन निरात्मकं तत्स्यात् असर्वगतद्रव्यपरिमाणलक्षणमूर्त्तत्वस्य मनोवत्प्रवेशाऽप्रतिबंधकत्वात् रूपादिमत्त्वलक्षणमूर्त्तत्वोपेतस्यापि जलादेर्वालुकादावनुप्रवेशो न निषिध्यते। आत्मनस्तु तद्रहितस्यापिं तत्रासौ प्रतिषिध्यते इति महाच्चित्रम् ।अथात्मनः कायप्रमाणत्वे वालशरीरपरिमाणस्य सतो युवशरीरपरिमाणस्वीकारः कथं स्यात् किंतत्परिमाणपरित्यागात्तदपरित्यागाद्वा परित्यागाच्चेत्तदा शरीरवत्तस्याऽनित्यत्वप्रसंगात्परलोकाद्यभावानुषंगः अथापरित्यागात्तन्न पूर्वपरिमाणापरित्यागे शरीरवत्तस्योत्तर परिमाणोत्पत्त्यनुपपत्तेः तदयुक्तं युवशरीरपरिमाणावस्थायामात्मनो वालशरीरपरिमाणपरित्यागे सर्वथा विनाशाऽसंभवात् विफणावस्थोत्पादे सर्पवदिति । कथं परलोकाभावोऽनुषज्यते पर्यायतस्तस्या नित्यत्वेऽपि द्रव्यतो नित्यत्वात् । अथात्मनः कायप्रमाणत्वे तत्खंडने खंडनप्रसंग इति चेत्कः किमाह । शरीरस्य खंडने कथंचित् तत्खंडनस्येष्टत्वात् शरीरसंबद्धात्मप्रदेशेभ्यो हि कतिपयात्मप्रदेशानां खंडितशरीरप्रदेशेऽवस्थानादात्मनः खंडनं तच्चात्र विद्यत एवाऽन्यथा शरीरात् पृथग्भूतावयवस्य कंपोपलब्धिर्न स्यात् न च खंडितावयवानुप्रविष्टस्यात्मप्रदेशस्य पृथगात्मत्वप्रसंगस्तत्रैवानुप्रवेशात्।नचैकत्र संतानेऽनेके आत्मानःअकार्थप्रतिभासिज्ञानानामेकप्रमात्राधारतया प्रतिभासाभावप्रसंगात् शरीरांतरव्यवस्थितानेकज्ञानावसेयार्थसंवित्तिवत् कथं खंडितावयवयोः संघट्टनं पश्चादिति चेत् एकांतेन छेदानभ्युपगमात् पद्मनालतंतुवच्छेदस्यापि स्वीकारात् तथाभूतादृष्टवशात्तत्संघट्टनमविरुद्धमेवेति तनुपरिमाण एवात्मार्गीकर्त्तव्यो न व्यापकस्तथा चात्मा व्यापको न भवति चेतनत्वाद्यत्तु व्यापकं न तच्चेतनं यथा व्योमचेतनश्चात्मा तस्मान्न व्यापकः अव्यापकत्वे चास्य तत्रैवोपलभ्यमानगुणत्वेन सिद्धा कायप्रमाणता यत् पुनरष्टसमयसाध्यकेवलिसमुद्घातदशायामार्हतानामपि चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकव्यापित्वेनात्मनः सर्वव्यापकत्वं तत् कदाचित्कमितिन तेन व्यभिचारः स्याद्वादमंत्रकवचावगुंठितानां च नेदृशविभीषिकाभ्यो भयमिति काव्यार्थः ॥ स्या० । ६ ॥

(१५) इदानीं कर्तृद्वारावसरस्तथा चाह—

कत्तत्तिदारमहुणा सकम्मफलभोइणो जओ जीवो ।
वाणियकिसीवला इव कविलमयनिसेहणं एयं ॥ २७९ ॥

व्या०। कर्त्तेति द्वारमधुना तदेतद्व्याख्यायते स्वकर्मफलभोगिनो यतो जीवास्ततः कर्तार इति वणिक्कृषीवलादय इव न ह्यमी अकृतमुपभुंजन्त इति प्रयोगार्थः।प्रयोगस्तु कर्तात्मा स्वकर्मफलभोक्तृत्वात्कर्षकादिवत् । ऐदंपर्यमाह कपिलमतनिषेधमेतत्सांख्यमतनिराकरणमेतत् तत्राकर्त्तृवादप्रसिद्धेरिति गाथार्थः ॥ मूलद्वारगाथाद्वये व्याख्यातं कर्त्तृद्वारम् ॥ दश० अ० ४ ॥ (तथा च दशवैकालिके)

जेसिं पि अत्थि जीवो वत्तव्वा ते वि अम्ह वि स अत्थि ।
किं तु अकत्ता न भवइ वेययइ जेण सुहदुक्खं ७४ ॥

व्या० । येषामपि द्रव्यास्तिकादिनयमतावलंविनां तन्त्रांतरीयाणां किं अस्ति विद्यते आत्मा जीवो वक्तव्यास्तेऽपि तंत्रांतरीयाः साध्वेतदस्माकमप्यस्ति स । तदभावे सर्वक्रियावैफल्यात् अकर्त्ता न भवति सुकृतदुष्कृतानां कर्मणामकर्त्ता न भवत्यनिष्पादको न भवति किं तु कर्त्तैव अत्रोपपत्तिमाह । वेदयते अनुभवति येन कारणेन किं सुखदुःखं दुष्कृतसुकृतकर्म्मफलमिति भावः । न चाकर्त्तुरात्मनस्तदनुभवो युज्यते अतिप्रसंगान्मुक्तानामपि सांसारिकसुखदुःखवेदनापत्तेरकर्तृत्वाविशेषात् प्रकृत्यादिवियोगस्याप्यनाधेयातिशयमेकांतेनाकर्त्तारमात्मानं प्रत्यकिंचित्करत्वादलं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ दश० अ० १ ॥

(विशेषावश्यके आत्मनः सक्रियत्वं साधयन्नाह)

कत्ताइत्तणओ वा सक्किरिओ यं मओ कुलालोव्व ।
देहप्फदणउ वा पच्चक्खं जंतपुरिसोव्व ॥

अथवा सक्रियोऽयमात्मा कर्तृत्वात्कुलालवदादिशब्दाद् भोक्तृत्वादित्यादि वाच्यं अथवा सक्रिय आत्मा प्रत्यक्षत एव देहपरिस्पंददर्शनाद्यंत्रपुरुषवदिति पराशंकां प्रतिविधानं चाह—

देहप्फंदणहेऊ होज्ज पयतोति सो वि नाकिरिए ।
होज्जादिट्ठे व सई तदरुवत्तेनणु समाणं ॥
रुवितंमि सदेहो वव्वो त्यप्फंदणे पुणो हेऊए ।
इत्ति पयप्फंदणमवेक्खणाणं न वियजुत्तं ॥

अथैवं ब्रूषे देहपरिस्पंदहेतुरात्मनः प्रयत्नो न तु क्रिया अतो नात्मनः सक्रियत्वसिद्धिरित्यभिप्रायः । अत्रोत्तरमाह । सोपि प्रयत्नो नभसीवाऽक्रिये आत्मनि न संभवत्यतः सक्रिय एवासौ अमूर्त्तस्य च प्रयत्नस्य देहपरिस्पंदहेतुत्वे कोऽन्यो हेतुरिति वाच्यम् । अन्यहेतुः निरपेक्षः स्वत एवायं परिस्यंदहेतुरिति चेद्यद्येवमात्मापि तद्धेतुर्भविष्यति किमंतर्गडुना प्रयत्नेन अथादृष्टः कोऽपि देहपरिस्पंदहेतुर्न त्वात्मा निष्क्रियत्वात् ननु सोऽप्यदृष्टः किं मूर्तोऽमूर्तो वा यद्यमूर्त्तस्तर्हि आत्मापि देहपरिस्पन्दहेतुः किं नेष्यः किं नेष्यते मूर्त्तत्वाविशेषादथ मूर्त्तिमान् दृष्टः तर्हि स कार्म्मणशरीरलक्षणो देह एव नान्यः संभवति तस्यापि च वहिर्दृश्यदेहपरिस्पंदहेतुतया व्याप्रियमाणस्य परिस्पंदो द्रष्टव्यः स्वस्य चान्यहेतुर्वाच्यस्तस्याऽप्यन्यस्तस्यापि चान्य इत्यनवस्था अथ स्वभावादेवादृष्टस्य कार्म्मणदेहस्य परिस्पन्दः प्रवर्त्तते तर्हि वहिर्दृश्यस्यापि देहस्य तत एव तत्प्रवृत्तिर्भविष्यति किमदृष्टकार्म्मणदेहपरिकल्पनेन अस्त्येवमिति चेत्तदयुक्तम् । अचेतनानामेवंभूतप्रतिनियतविशिष्टपरिस्पन्दनस्वाभाविकत्वानुपपत्तेः "नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा हेतोरन्यानपेक्षणा" दित्यादिदोषप्रसंगात् तस्मात्कर्मविशिष्ट आत्मैव प्रतिनियतदेहपरिस्पंदनहेतुत्वेन व्याप्रियत इति सक्रियोऽसाविति ॥ विशे० ॥

सांख्यमते आत्मनोऽक्रियत्वम् तथाच स्याद्वादमञ्जर्याम्।
"अमूर्तश्चेतनो भोगी नित्यः सर्वगतोऽक्रियः । अकर्ता निर्ग-

णः सूक्ष्म आत्मा कपिलदर्शने" इति ॥ स्या० ॥

(एतन्मतनिराकरणं सूत्रकृताङ्गे यथा)

जे केइ लोगंमि उ अकिरियआया, अन्नेण पुट्ठा धुयमादिसंति । आरंभसत्ता गढिता य लोय, धम्मं ण जाणंति विमुक्खहेउं ॥ १६ ॥ सूत्र० ॥

ये केचन अस्मिन् लोके अक्रिय आत्मा येषामभ्युपगमे तेऽक्रियात्मनः सांख्यास्तेषां हि सर्वव्यापित्वादात्मा निष्क्रियः पठ्यते । तथा चोक्तम् अकर्त्ता निर्गुणो भोक्ता आत्मा कपिलदर्शन इति । तु शब्दो विशेषणे । स चैतद्विशिनष्टि । अमूर्तत्वव्यापित्वाभ्यामात्मनोऽक्रियत्वमेव बुध्यते ते चाक्रियात्मवादिनोऽन्येनाक्रियत्वे सति बंधमोक्षौ न घटेते इत्यभिप्रायवता मोक्षसद्भावं पृष्टाः संतोऽक्रियावाददर्शनेऽपि धूतं मोक्षं तदभावमादिशंति प्रतिपादयंति ते तु पचनपाचनादिके स्नानार्थं जलावगाहनरूपे वाऽऽरंभे सावद्ये सक्ता अध्युपपन्ना लोके मोक्षैकहेतुभूतं धर्मं श्रुतचारित्राख्यं न जानंति कुमार्गग्राहिणो न सम्यगवगच्छंतीति ॥ सूत्र० अ० १० ॥

(१६ आत्मनो विभुत्वविचारः सम्मतितर्के)

न चात्मनो विभुत्वमसिद्धं अनुमानात् तत्सिद्धेस्तथाहि बुध्यधिकरणं द्रव्यं विभु नित्यत्वे सत्यस्मदाद्युपलभ्यमानगुणाधिष्ठानत्वात् यद्यन्नित्यत्वे सत्यस्मदाद्युपलभ्यमानगुणाधिष्ठानं तत्तद्विभु यथा च बुध्यधिकरणं द्रव्यं तस्माद्विभु नच बुद्धेर्गुणत्वासिद्धेर्हेतुविशेषणासिद्ध्या हेतोरसिद्धिरभिधातुं शक्या बुद्धिगुणत्वस्यानुमानेन सिद्धेस्तथा हि गुणो बुद्धिः प्रतिषिध्यमाने द्रव्यकर्मभावे सति संबंधित्वाद्यो यः प्रतिषिध्यमानद्रव्यकर्मभावे सति सत्तासंबंधी स स गुणो यथा रूपादिस्तथा च बुद्धिस्तस्माद् गुणः ॥ सम्म० ॥

बुद्धेर्गुणत्वासाधनं बुद्धिशब्दे ॥ सम्म० ॥

आत्मनःप्रदेशत्वाप्रदेशत्वविचारः संमतितर्के यथा न चात्मनः प्रदेशास्संति येन प्रदेशवृत्तित्वं ज्ञातस्य सिद्धं स्यात्कल्पिततत्प्रदेशाभ्युपगमे च तद्वृत्तित्वमपि हेतुः कल्पित इति न कल्पितात्साधनात्साध्यसिद्धिर्युक्ता सर्वतः सर्वसिद्धिप्रसंगात्सांदिग्धत्वे पक्षव्यावृत्तिकत्वं च हेतोर्विपर्यये बाधकप्रमाणावृत्त्यात्रापि समानमिति तथा स्वदेहमात्रव्यापकत्वेन हर्षविषादाद्यनेकविवर्तात्मकस्याहमिति स्वसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वादात्मनो विभुत्वसाधकत्वेनोपन्यस्यमानः सर्व्व एव हेतुः प्रत्यक्षबाधितकर्म्मनिर्देशानंतरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टः सप्रतिपक्षश्चायं हेतुरित्यसत्प्रतिपक्षत्वमप्यस्य लक्षणमसिद्धं स्वदेहमात्रात्मप्रसाधकश्च प्रतिपक्षहेतुरत्रैव प्रदर्शयिष्यते तज्ञातोऽपि हेतोरात्मनो विभुत्वसिद्धिः यदप्यात्मनो विभुत्वसाधनं कैश्चिदुपन्यस्तमदृष्टं स्वाश्रयसंयुक्ते आश्रयांतरे कर्म्मारभतं एकद्रव्यत्वे सति क्रियाहेतुगुणत्वाद्यो यः एकद्रव्यत्वे सति क्रियाहेतुगुणः स स स्वाश्रयसंयुक्ते आश्रयांतरे कर्मारभते यथा वेगस्तथा चादृष्टं तस्मात्तदपि स्वाश्रयसंयुक्ते आश्रयांतरे कर्म्मारभत इति नचासिद्धं क्रियाहेतुगुणत्वमग्नेरूर्द्धज्वलनं वायोराधेयत्वात् एकद्रव्यमदृष्टं विशेषगुणत्वाच्छब्दवत् एकद्रव्यत्वादित्युच्यमाने रूपादिभिर्व्यभिचारस्तन्निवृत्त्यर्थं क्रियाहेतुगुणत्वादित्युक्तं क्रियाहेतुगुणत्वादित्युच्यमाने मुसलहस्तसंयोगेन स्वाश्रयासंयुक्तस्तंभादिचलनहेतुताव्यभिचारस्तन्निवृत्त्यर्थमेकद्रव्यत्वे सतीति विशेषणं एकद्रव्यत्वे सति क्रियाहेतुत्वादित्युच्यमाने स्वाश्रयासंयुक्तलोहादिक्रियाहेतुनायस्कांतेन व्यभिचारस्तन्निवृत्त्यर्थं गुणत्वादित्यभिधानं एतदपि प्रत्यक्षबाधितप्रत्यक्षासाधकत्वेनैकशाखाप्रभवत्वानुमानवदनुमानाभासमेकद्रव्यत्वे इति च विशेषणं किमेकस्मिन्द्रव्ये संयुक्तत्वादुत तत्र समवायात्तत्र यद्याद्यः पक्षः स न युक्तः संयोगगुणेनादृष्टस्य गुणवत्त्वात् तद्द्रव्यत्वप्रसक्तेः क्रियाहेतुगुणत्वादित्येतस्य बाधाप्रसङ्गादथ द्वितीयस्तदा द्रव्येण सह कथंचिदेकत्वमदृष्टस्य प्राप्तम् न ह्यन्यस्यान्यत्र समवायः घटरूपादिषु तस्य तत्रानुभूतस्यैवोपलब्धेः न हि घटाद्रूपादयस्तदंतरालवर्त्ती समवायश्च भिन्नप्रतीतिगोचरा अपि तु कथंचित् रूपाद्यात्मका घटपटादयः तदात्मकाश्च रूपादयः प्रतीतिगोचरचारिणोऽनुभूयंते ऽथवा गुणगुणिभावेऽतिप्रसंगात्पटस्यापि रूपादयो घटे स्युस्तेषां तत्राप्यप्रतीतेरेषां तु प्रतीतेरित्यादिकं प्रतिविहितत्वान्नात्रोद्घोष्यते न समवाये नैकत्वात्मनि वर्त्तनाददृष्टस्यैकद्रव्यत्वं वादिप्रतिवादिनोरसिद्धमेकांतभेदे समवायाभावेनैकद्रव्यत्वस्यासिद्धेरथ गुणिनो गुणानामनर्थांतरत्वे गुणगुणिनोरन्यतर एव स्यादर्थांतरत्वे परपक्ष एव समर्थितः स्यादिति समवायः सिद्धः कथंचिद्वादोपि न युक्तोऽनवस्थादिदोषप्रसंगादयुक्तमेतत्पक्षांतरेऽप्यस्य समानत्वात्तथाहि द्वित्वसंख्यासंयोगादिकमेनकेन द्रव्येणातिसंबध्यमानं यदि सर्वात्मनाभिसंबध्यतेतदा द्वित्वसंख्यादिमात्रं द्रव्यमात्रं वा स्यादेकेनैव वा द्रव्येण सर्व्वात्मनाभिसंबंधान्न द्रव्यांतरेण तत्प्रतीतिरथैकेन देशेनैकत्र वर्त्तते ऽन्येनान्यत्र तेऽपि देशा यदि ततोभिन्नास्तेष्वपि स तथैव वर्त्तते इत्यनवस्था भिन्नाश्चेदुक्तो दोषः कथंचित्पक्षे परवाद एव समर्थितः स्यादित्यात्मना सहादृष्टस्य कथंचिदनन्यभावःएवैकद्रव्यत्वमित्यविभुत्वाद् गुणानां तदव्यतिरिक्तस्यात्मनोप्यविभुत्वमिति विपक्षः साधकत्वादेकद्रव्यत्वलक्षणस्य हेतुविशेषणस्य विरुद्धत्वं क्रियाहेतुगुणत्वादित्यत्रापि यदि देवदत्तसंयुक्तात्मप्रदेशे वर्त्तमानमदृष्टं द्वीपांतरवर्त्तिषु मुक्ताफलादिषु देवदत्तं प्रत्युपसर्प्पणवत्सु क्रियाहेतुस्तद्युक्तमतिदूरत्वेन द्वीपांतरवर्त्तिभिस्तैस्तस्यानभिसंबंधित्वेन तत्र क्रियाहेतुत्वायोगात् तथापि तद्धेतुत्वे सर्वत्र स्यादविशेषात् अथाऽनभिसंबंधाविशेषेऽपि यदेव योग्यं तदेव तेनाकृष्यते न सर्वमिति नातिप्रसंगो न च चक्षुषोःप्राप्यकारित्वेऽपि यदेव योग्यं तदेव तद्ग्राह्यमिति यदुक्तं परेणाप्राप्यकारित्वे चक्षुषोर्दूरव्यवस्थितस्यापि ग्रहणप्रसंग इत्ययुक्तं स्यादथ स्वाश्रयसंयोगसंबंधसंभवादनतिसंबंधादित्यसिद्धं तथाहि यमात्मानमाश्रित्यदृष्टं तेन संयुक्तानि देशांतरवर्ति मुक्ताफलादीनि देवदत्तं प्रत्याकृष्यमाणानि न सर्वस्याकर्षणप्रसंगास्तेनाभिसंबंधाविशेषान्न च यददृष्टेन यज्जन्यते तत्तेनाकृष्यत इति कल्पना युक्तिमती देवदत्तशरीरारंभकपरमाणूनां तददृष्टाजन्यत्वे नानाकर्षणप्रसंगास्तथाप्याकर्षणे इति प्रसंगः प्रतिपादित एव यथा च कारणत्वाविशेषे घटदेशादौ सन्निहितमेव दंडादिकं घटादिकार्यं जनयत्यदृष्टंत्वन्यथेत्यभ्युपगमे तथा बाह्येन्द्रियत्वाऽविशेषेऽपि स्पर्शनेन्द्रियाप्राप्तमर्थमवभासयति लोचनं त्वन्यथेत्यभ्युपगमः किन्न युक्तो नापि द्वीपांतर

र्वति मुक्तादिसंयुक्ताऽप्रदेशे वर्तमानं तं प्रत्युपसर्प्पणहेतुर्विकल्पानुपपत्तेस्तथाहि-यथा वायुः स्वयं देवदत्तं प्रत्युपसर्पणवान् तेषां तृणादीनां तं प्रत्युपसर्प्पणहेतुः तथा यद्यदृष्टमपि त प्रत्युपसर्प्पन् स्वयमन्येषां तं प्रत्युपसर्प्पणहेतुस्तथा सत्यदृष्टस्यैव मुक्तादेरपि तथैव तं प्रत्युपसर्प्पणाविरोधाद् व्यर्थमदृष्टपरिकल्पनं तथाभ्युपगमे च यद्देवदत्तं प्रत्युपसर्प्पति तद्देवदत्तगुणाकृष्टं तं प्रत्युपसर्प्पणादित्यनेकांतिको दृष्टेनैव वायुश्चत्वं सक्रियत्वमदृश्यगुणत्वं बाधते शब्दवच्चापरापरस्योत्पत्तावपरमदृष्टं निमित्तकारणं तदुत्पत्तौ प्रसक्तं तत्राप्यपरमित्यनवस्थाऽन्यथा शब्देऽपि किमदृष्टलक्षणनिमित्तपरिकल्पनया दृष्टांतरात्तस्य तं प्रत्युपसर्प्पणे तदप्यदृष्टांतरं प्रत्युपसर्प्पत्यदृष्टांतरात्तदपि तदंतरादित्यनवस्थाद्यं तत्रस्थमेव तत्तेषां तं प्रत्युपसर्पणाहेतुस्तदपि न युक्तमन्यत्र प्रयत्नादावात्मगुणैः तथादर्शनात् न हि प्रयत्नोग्रासादिकं देवदत्तमुखं प्रति प्रापयन् दृष्टः अंतरालप्रयत्नवैफल्यप्रसंगादथ प्रयत्नवैचित्र्यदृष्टेऽप्यन्यथा कल्पनं तथाहि-कश्चित् प्रयत्नः स्वयमपरापरदेशवान् परत्र क्रियाहेतुर्यथानंतरोदितोऽपरोऽपि वान्यथा यथासनाध्यासपदसंयुक्तचात्मप्रदेशस्थ एव शरीरादीनां लक्षप्रदेशप्राप्तिक्रियाहेतुर्यद्येवमियं चित्रता एकद्रव्याणां क्रियाहेतुगुणानां स्वाश्रयं युक्त्या संयुक्तद्रव्यक्रियाहेतुत्वेन किं नेष्यते विचित्रशक्तित्वाद्भावानां तथा दृष्टेरिति नास्तरमयस्कांतभ्रमकस्पर्शगुणस्यैकद्रव्यस्य स्वाश्रयासंयुक्तलोहद्रव्यक्रियाहेतुत्वे ऽपकर्षकान्यद्रव्यविशेषव्यवस्थितस्य तथाविधस्यैव तस्य स्वाश्रयसंयुक्तलोहद्रव्यक्रियाहेतुत्वदर्शनात् अथ द्रव्यं क्रियाकारणं न स्पर्शादिर्गुणः द्रव्यरहितस्य क्रियाहेतुत्वक्रियादर्शनात् न वेगस्य क्रियाहेतुत्वं क्रियायाश्च संयोगनिमित्तत्वं तस्य च द्रव्यकारणत्वं तत एव न स्यात् तथा च वेगवदिति दृष्टांतासिद्धिः अथ द्रव्यस्य तत्कारणत्वे वेगादिरहितस्यापि तत्प्रसक्तिः स्पर्शादिरहितस्यायस्कान्तस्यापि स्पर्शस्याऽकारणत्वेऽन्यत्र क्रियाहेतुत्वप्रसक्तिस्तत्प्रहितस्य तस्यादृष्टेर्नायं दोषस्तर्हि लोहद्रव्यक्रियोत्पत्तावुभयं दृश्यत इत्युभयं तदविशेषात् एवं सत्येकद्रव्यत्वे सति क्रियाहेतुगुणत्वादिव्यभिचारी हेतुः एतेन यदुक्तं परेणादृष्टमेवायस्कांतेनाकृष्यमाणलोहदर्शने मुखवत्पुंसो निःशल्यत्वेन तत् क्रियाहेतुरिति तन्निरस्तं सर्वत्र कार्यकारणभावेऽस्य न्यायस्य समानत्वमेव कारणं स्यात् यस्य शरीरं सुखं दुःखं चोत्पादयति तददृष्टमेव तत्र हेतुरिति न तदारंभकावयवक्रियासंयोगादयः अपि च तददृष्टस्य कथं तद्धेतुत्वं तस्याभावादभावे तावदिति चेत् किं पुनरयस्कान्तस्पर्शाद्यभाव एव तत्क्रिया दृष्टा येनैषां तत्र कारणत्वात्क्लृप्तिः ततो न दृष्टानुसारेण तत्रस्थस्यैवादृष्टस्य संप्रति तत् क्रियाहेतुत्वं प्रयत्नवैचित्र्याभ्युपगमे च हेतोरनैकांतिकत्वमेव सर्वत्रादृष्टस्य वृत्तिस्तर्हि सर्वद्रव्यक्रियाहेतुत्वं यददृष्टं यद्द्रव्यमुत्पादयति तत्रैव क्रियासु परवयतीत्यभ्युपगमे शरीरारम्भकेषु परमाणुषु ततः क्रिया न स्यादित्युक्तं न च गुणत्वमप्यदृष्टस्य सिद्धमिति क्रियाहेतुगुणत्वादित्यसिद्धो हेतुरथादृष्टं गुणः प्रतिषिध्यमानद्रव्यकर्म्मभवे सति सत्तासंबंधित्वा द्रूपादिवत् । न च प्रतिषिध्यमानद्रव्यत्वमसिद्धं तथाहि न द्रव्यमदृष्टमेकद्रव्यत्वात् रूपादिवदिति भसदेतत् एकद्रव्यत्वस्यासिद्धताप्रतिपादनात् सत्तासंबंधित्वस्य चेति यदपि तद्गुणत्वसाधनमुक्तं देवदत्त प्रत्युपसर्प्पन्तः पश्वादयो देवदत्तविशेषगुणकृष्टास्तं प्रत्युपसर्प्पणवत्त्वात् ग्रासादिवदिति तदयुक्तं यतो यथा तद्विशेषगुणा न प्रयत्नाख्येन समाकृष्टास्तं प्रत्युपसर्प्पन्तो ग्रासादयः समुपलभ्यंते तथा नयनांजनादिद्रव्यविशेषेणापि समाकृष्टाः स्त्र्यादयस्तं प्रत्युपसर्प्पतः समुपलभ्यंत एव ततः किं प्रयत्नसधर्मणा केनचिदाकृष्टाः पश्वादयः उत नयनांजनादिसाधर्म्येति संदेहः शक्यं ह्येवमनुमानमारचयितुं परेणापि नयनांजनादिसधर्मणा विवादगोचरचारिणः पश्वादयः समाकृष्टा देवदत्तं प्रत्युपसर्प्पति प्रत्युपसर्प्पणावत्त्वात् स्त्र्यादिवत् अथ तदभावेऽपि प्रयत्नादपि तद्दृष्टेरनैकांतिकत्वं प्रयत्नसधर्म्मणो गुणस्याभावेऽप्यञ्जनादेरपि तद्दृष्टेर्भवदीयहेतोरप्यनैकांतिकत्वं न चात्रानुमीयमानस्य प्रयत्नसधर्म्मणो हेतोः सद्भावाव्यभिचारोऽन्यत्राप्यंजनादिसधर्म्मणोऽनुमीयमानस्य सद्भावनाव्यभिचारप्रसंगात् तत्र प्रयत्नसामर्थ्यादस्य वैफल्येऽन्यत्राप्यंजनादिसामर्थ्यात् वैफल्यं समानं अत्राञ्जनादेरेव तद्धेतुत्वे सर्वस्य तद्वतः स्त्र्याद्याकर्षणप्रसक्तिः न वाञ्जनादौ सतोऽप्यविशिष्ठे तद्वतः सर्वान्प्रति तदागमनं ततोऽवसीयते तदविशेषेऽपि यद्वैकल्पात्तत्रेति तदपि कारणं नाञ्जनादिमात्रमिति तदेतत्प्रयत्नकारणेऽपि समानं न हि सर्वं प्रयत्नवंतं प्रति ग्रासादय उपसर्प्पति तदपहारादिदर्शनात् ततोऽत्राप्यन्यत्कारणमनुमीयतामन्यथा न प्रकृतेप्यविशेषात् ततः प्रयत्नवदंजनादेरपि तं प्रति तदाकर्षणहेतुत्वात्कथं न संदेहोऽञ्जनादेः स्त्र्याद्याकर्षणं प्रत्यकारणत्वे गंधादिवत्तदर्थिनां न तदुपादानं । नच दृष्टसामर्थ्यस्याप्यंजनादेः कारणत्वक्लिप्तिपरिहारेणात्मकारणत्वे गंधादिवत्तदर्थिनां न तदुपादानं न च दृष्टः सः, अथांजनादिकदृष्टसहकारित्वात्कारणं न केवलमिति नचैवं सिद्धमदृष्टवदञ्जनादेरपि तत्र कारणत्वं ततः संदेह एव किं ग्रामादिवत्प्रयत्नसधर्म्मणाकृष्टापःश्वादयः किं वा स्त्र्यादिवदंजनादिसधर्म्मणा तत्संयुक्तेन द्रव्येणेति संदिग्धं गुणत्वादित्येतत्साधनं सपरिस्पंदात्मप्रदेशमतरेण ग्रासाद्याकर्षणहेतोःप्रयत्नस्यापि देवदत्तविशेषगुणस्य परं प्रत्यसिद्धत्वात् साध्यविकलता चात्र दृष्टांतस्य यच्च देवदत्तं सर्प्पतीत्युक्तं तत्र कः पुनरसौ देवदत्तशब्दवाच्यः यदि शरीरं तदा शरीरं प्रत्युपसर्पणात् शरीरगुणाकृष्टाः पश्वादयः इति आत्मविशेषगुणाकृष्टत्वे साध्ये शरीरगुणाकृष्टत्वस्य साधनाद्विरुद्धो हेतुः अथात्मा तस्य समीकृष्यमाणपदार्थदेशकालाभ्यां मद्राभिसंबंधात् न तं प्रति कस्यचिदुपसर्प्पणमन्यदेशं प्रत्यन्यदेशस्योपसर्पणदर्शनात् अन्यकालं प्रत्यन्यकालस्य च यवांकुरं प्रति अपरापरशक्तिपरिणामप्राप्तवीजादिनं चैतदुभयं नित्यव्यापित्वाभ्यामात्मनि सर्वत्र सर्वदा सन्निहिते संभवत्यतो देवदत्तं प्रत्युपसर्प्यंत इति धार्मिविशेषणं देवदत्तगुणाकृष्टा इति साध्यधर्मो देवदत्तं प्रत्युपसर्प्पणावत्त्वादिति साधनधर्म्मः परस्य स्वरुचिविरचितमेवमेव शरीरसंयुक्त आत्मा शतस्यापि व्यापित्वेन तत्र सान्निधानानिवारणान्न हि युक्तमाकाशमेवादौ न सन्निहितमथ शरीरसंयुक्त आत्मप्रदेशो देवदत्तः स काल्पनिकः पारमा-

र्थिको वा काल्पनिकत्वे काल्पनिकात्मप्रदेशगुणाकृष्टाः पश्वादयस्तथाभूतात्मप्रदेशं प्रत्युपसर्प्पणवत्त्वादिति तद्गुणानामपि काल्पनिकत्वं साधयेत्तथा च सौगतस्येव तद्गुणकृतः प्रेत्यभावोऽपि न पारमार्थिकः स्यान्न हि कल्पितस्य पावकस्य रूपादयस्तदीयं वा दाहादिकं पारमार्थिकं दृष्टं पारमार्थिकाश्चेदात्मप्रदेशास्तेऽपि यदि ततो भिदास्तदात्मैव ते इति न पूर्वोक्तदोषपरिहारो भिन्नाश्चेत्तर्हि तद्विशेषगुणाकृष्टाः पश्वादय इति तेषामेवात्मत्वप्रशक्तिरित्यात्मपरिकल्पना अथवा तेषां च न द्वीपांतरवर्त्तिभिर्मुक्तादिभिः संयोग इत्यदृष्टं स्वाश्रयसंयुक्तेऽन्यत्र क्रियाहेतुरिति व्याहतं संयोगे चात्मवदित्यनिवृत्तो व्याघातोऽथ तेषामप्यपरशरीरसंयुक्ताः प्रदेशा देवदत्तशब्दवाच्यास्तत्राप्यनंतरदूषणमनवस्थाकारि अथात्मानमंतरेण कस्य ते प्रदेशाः स्युरिति तत्प्रदेश्यपर आत्मेत्यभ्युपगमनीयं नन्वर्थांतरभूतत्वे आत्मनः कथं तस्य ते इति व्यपदेशोऽथ तेषु तस्य वर्तमानान्न वा व्यपदेशो न सदेतत्तथाऽभ्युपगमेन्वयविपक्षभाविदूषणावकाशात् यथा च तेषां सदूषणत्वं तथा प्रतिपादयिष्यते चेत्यास्तां तावत्तन्न परस्य देवदत्तशब्दवाच्यः कश्चिदस्ति यं प्रत्युपसर्प्पणवंतः पश्वादयः स्वक्रियाहेतोर्गुणत्वं साधयेयुरिति नैतदपि साधनमात्मनो विभुत्वप्रसाधकं यदपि सर्वगत आत्मा सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वादाकाशवदिति साधनं तदप्यचारु यतो यदि स्वशरीरे सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वादिति हेतुस्तथा सति तत्रैव ततस्तस्य सर्वगतत्वसिद्धेर्विरुद्धो हेत्वाभासोऽथ स्वशरीरवत्परशरीरेऽन्यत्र चोपलभ्यमानगुणत्वं हेतुस्तदा सिद्धस्तथोपलंभाभावान्न हि बुद्ध्यादयस्तथोपलभ्यंतेऽन्यथा सर्व्वसर्व्वज्ञताप्रसंगोऽथैकनगरे उपलब्धा बुद्ध्यादयो नगरांतरेऽप्युपलभ्यंते मनुष्यजन्मवज्जन्मान्तरेऽपीति कथं न सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वं न वायोरपि स्पर्शविशेषगुण एकत्रैकदा उपलब्धोऽन्यत्रान्यदोपलभ्यमानः तस्यापि सर्वगतत्वं प्रसाधयेदन्यथा तेनैव हेतोर्व्यभिचारोऽथास्तां तावद्देशात् क्रमेण गतस्य तद्गुणा उपलभ्यते आत्मनोऽपि तथैव तद्गुणस्योपलंभ इति समानं पश्यामो न च तद्वत्तस्यापि सक्रियत्वप्रसक्तेरयुक्तमेवं कल्पनमिति वाच्यमिष्टत्वादथ लोष्ठवत् ततो मूर्तत्वप्रसंगस्तस्य दोषो न नु केयं मूर्तिरसर्वगतद्रव्यपरिमाणं सेति चेन्नायं दोषः सर्वगतात्मवादिनोऽभीष्टत्वाद्रूपरसगन्धस्पर्शवत्त्वं सेति चेन्न तादृशी मूर्तिमात्मनः सक्रियत्वं साधयति व्याप्त्यभावाद्रूपादिमन्मूर्त्त्यभावे सक्रियत्वाद्यो यः स रूपादिमन्मूर्तिमान्यथा शरस्तथा चात्मा तस्माद्रूपादिमन्मूर्तिमानिति कथं न व्याप्तिसंभवोऽसदेतन्मनसापि व्यभिचारान्न च तस्यापि पक्षीकरणं रूपादिविशेषगुणाऽनधिकरणं समानार्थं प्रकाशयति शरीराद्यर्थांतरत्वे सति सर्वत्र ज्ञानकरणत्वादात्मवदित्यनुमानविरोधप्रसंगान्न च सक्रियत्वं रूपादिमन्मूर्त्यभावेपि न विरुद्धं यतस्ततस्तन्निवर्तमानमात्मनि तथाविधां मूर्तिं साधयेन्न च तथाविधमूर्तिरहिते स्वरादौ तददर्शनात्सिद्धो विरोध एकशाखाप्रभवत्वस्यान्यत्राऽह पक्षे दर्शनाद्विरोधशक्तिप्रसक्तेः पक्ष एव व्यभिचारदर्शनात्सा तत्र नेति चेन्न सक्रियत्वस्यापि तथा व्यभिचारः समानः पक्षीकृत एवात्मनि रूपादिमन्मूर्तिरहिते तद्दर्शनादनेनैव च तत्साधनान्न व्यभिचार इत्येकशाखाप्रभवत्वानुमानेऽपि समानं प्रत्यक्षबाधितं कर्म्मनिर्देशानंतरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टत्वमुभयत्र तुल्यं तन्न सक्रियत्वमात्मनो रूपादिमन्मूर्तित्वं साधयतीति व्यवस्थितम् ॥

अथ सक्रियत्वे तस्यानित्यत्वं तथा हि यत्सक्रियं तदनित्यं यथा लोष्टादि तथा चात्मा तस्मादनित्य इत्येतदपि न सम्यक्परमाणुभिरनैकांतिकत्वात्कथंचिदनित्यत्वस्येष्टत्वात्सिद्धसाधनं च, सर्वात्मना नित्यत्वस्य लोष्टादावप्यसिद्धत्वात्साध्यविकलता च दृष्टांतस्य, तन्न सर्वत्रोपलभ्यमानगुणमात्मनः सिद्धम् । अपरे सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वमात्मनोऽतोऽनुमानात्साधयंति देवदत्तोपकरणभूतानि मुक्ताफलादीनि द्वीपांतरसंभूतानि देवदत्तकृतानि कार्यत्वे सति देवदत्तोपकारकत्वाच्छकट्यादिवन्न च तद्देशे सन्निहिता एव तद्गुणास्तान्युत्पादयितुं समर्था न हि पटदेशे सन्निधानवंतस्तंतुतुरीकुविन्दादयः पटमुत्पादयितुं क्षमा आत्मगुणानां च तद्देशसन्निधानं न तद्गुणसंनिधिमंतरेण संभवत्यगुणत्वप्राप्तेस्ततस्तस्यापि तद्देशत्वमसदेतत् तत्कार्यत्वेपि तेषां नावश्यतया कार्यदेशसन्निधमनिमित्तकारणमिति नियमानुपलब्धिगोचरोऽन्यदेशस्यापि ध्यानादेरन्यस्थितविषाद्यपनयनकार्यकर्तृत्वस्योपलब्धिविषयत्वात्तन्नातोऽपि सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वसिद्धिरित्यसिद्धो हेतुरेतेन विभुत्वान्महानाकाशः तथा चात्मा इति निरस्तं विभुत्वस्यात्मन्यसिद्धेस्तथा हि सर्वमूर्त्तैर्युगपत्संयोगो विभुत्वं न च सर्वमूर्तिमद्भिर्युगपत्संयोगस्तस्य सिद्धोऽथैकदेशवृत्तिविशेषगुणाधारत्वात्तस्य सर्वमूर्तैर्युगपत्संयोग आकाशस्येव सिद्धोऽसदेतत्तद्देशवृत्तिविशेषगुणाधिष्ठानत्वस्य सर्वमूर्तिमत्संयोगादाधारत्वस्य च साध्यस्याकाशेप्यसिद्धेरुभयविकलो दृष्टांतः न चात्मदृष्टांतादाकाशे साध्यसाधनोभयधर्मसंबंधित्वं सिद्धमिति शक्यं वक्तुमितरेतराश्रयदोषप्रसंगाद्यदपि विभुरात्माणुपरिमाणानधिकरणत्वे सति नित्यद्रव्यत्वात् यद्यदणुपरिमाणानधिकरणत्वे सति नित्यद्रव्यं तत्तद्विभु यथाकाशं तथा चात्मा तस्माद्विभुरिति तदप्यसारं तन्नित्यत्वासिद्धेर्हेतोरसिद्धत्वादणुपरिमाणानधिकरणत्वस्य विशेषणस्यात्मनो द्रव्यत्वासिद्धेरसिद्धिस्तदसिद्धेश्चेतरेतराश्रयप्रसक्तेस्तथाह अणुपरिमाणानुगुणस्य गुणत्वसिद्धेनाधारस्य तस्यासंभवादात्मनो गुणवत्त्वनतद्द्रव्यसिद्धिस्तत्सिद्धौ च तदाश्रितत्वेनाणुपरिमाणान्यगुणस्य गुणत्वसिद्धिरिति व्यक्तमितरेतराश्रयत्वं न चाकाशस्याप्यणुपरिमाणानधिकरणत्वे सति नित्यद्रव्यत्वं विभुत्वं च सिद्धमिति साध्यसाधनविकलो दृष्टांतो न चात्मदृष्टांतवलात्तस्य तदुभयधर्म्मयोगित्वं सिद्धमिति वक्तुं युक्तमत्रापीतरेतराश्रयदोषप्रसंगस्य व्यक्तत्वादपि चाणुपरिमाणानधिकरणत्वे सति नित्यद्रव्यत्वं च भविष्यत्यविभुत्वं च विपक्षे हेतोर्बाधकप्रमाणासत्त्वेन ततो व्यावृत्तिसिद्धिसंदिग्धानैकांतिकश्च हेतुर्न च विपक्षे हेतोरदर्शनं बाधकं प्रमाणं सर्वात्मसंबंधिनस्तस्यासिद्धानैकांतिकत्वप्रतिपादनादपि चात्मनः स्वदेहमात्रव्यापकत्वेन सुखदुःखादिपर्यायाक्रांतस्य स्वसंवेदनाध्यक्षसिद्धत्वात्तडिल्लुप्तसाधकस्य हेतोरध्यक्षबाधितपक्षानंतरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टत्वमन्यस्य चाहमित्यध्यक्षसिद्धस्य प्रमाणविषयत्वेनासत्त्वादाश्रयासिद्धो हेतुरित्यनया दिशा अन्येपि तद्विभुत्वसाधनायोपन्यस्यमाना हेतवो निराकरणप्रकारस्य सर्वेषु तत्साधकहेतुषु

समानत्वात्तत्रात्मनः कुतश्चिद्विभुत्वसिद्धिः अथापि स्या-
द्यथास्माकं तद्विभुत्वसाधकं प्रमाणं न संभवति तथा
भवतामपि तदविभुत्वसाधकं प्रमाणं न संभवति
नच भवतस्तेषां सिद्धेऽपि तदवस्थं चोद्यं न हि
परपक्षे दोषोद्भावनमात्रतः स्वपक्षः सिद्धिमुपगच्छंत्य-
न्यत्र स्वपक्षसाधकत्वलक्षणपरप्रयुक्तहेतुविरुद्धतोद्भव-
नाद्य वासौ भवता प्रदर्शितेति न सम्यगेतत्तद्भावा-
सिद्धेस्तथाहि देवदत्तात्मा देवदत्तशरीरमात्रव्यापकस्तत्रैव-
व्याप्त्योपलभ्यमानगुणत्वाद्यो यत्रैव व्याप्त्योपलभ्यमानगुणः
स तन्मात्रव्यापको यथा देवदत्तस्य गृह एव व्याप्त्योपलभ्य-
मानभास्वरत्वादिगुणप्रदीपो देवदत्तशरीर एव व्याप्त्यो-
पलभ्यमानगुणस्तदात्मनि तदात्मनो हि ज्ञानादयो
गुणास्ते च तद्देह एव व्याप्त्योपलभ्यन्ते न पर-
देहेनाप्यन्तराले अत्र केचिद्धेतोरसिद्धतामुद्भावयन्तः श-
रीरान्तरेऽपि तदङ्गनासंबन्धिनि तद्गुणा उपलभ्यंत इत्य-
भिदधति तथाहि–देवदत्तांगनाङ्गं देवदत्तगुणपूर्वकं कार्य-
त्वे सति तदुपकारकत्वाद् ग्रासादिवत् कार्यदेशे च सन्निहितं
कारणं तज्जनने व्याप्रियतेऽन्यथातिप्रसंगादिति तदंग-
नांगप्रादुर्भावदेशे तत्कारणात्तद्गुणसिद्धिस्तथा तदंतराले
च प्रतीयंते तथाह्यग्नेरूर्ध्वज्वलनं वायोस्तिर्यग्गमनं तद्-
गुणपूर्वकं कार्यत्वे सति तदुपकारकत्वाद्वस्त्रादिवत् यत्र च य-
द्गुणास्तत्र तद्गुण्यप्यनुमीयते इति स्वदेह एव देवदत्तात्म-
नि प्रतिज्ञानुमानबाधिता तथानुमानबाधितकर्म्मनिर्देशानंतर-
प्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टश्च हेतुः ननु केऽत्र देवदत्तनामगुणा
ये तदंगनांगेतदंतराले च प्रतीयंते यदि ज्ञानस्पर्शनसुखवी-
र्यस्वभावाः सहवर्तिनो गुणा इति वचनादिति पक्षः स न
युक्तः ज्ञानदर्शनसुखानि संवेदनरूपाणि न तदंगनांगजन्मनि
व्याप्रियमाणानि प्रतीयंते नापि सत्तामात्रेण तद्देशे प्रती-
तिगोचराणि कायेषु शक्तिः क्रियानुमेया सापि तद्देह ए-
वानुमीयते तत्रैव तल्लिंगभूतपरिस्पंददर्शनात्तस्याश्च त-
दंगनादेहनिष्पत्तौ देवदत्तस्य भार्या दुहिता स्यात् ततस्तज्ज्ञा-
नादेस्तद्देह एव तत्कार्यजननविमुखस्य प्रतीतेः प्रत्यक्षत-
स्तद्बाधितकर्म्मनिर्देशानन्तरप्रयुक्तत्वेन कालात्ययापदिष्टः
कार्यत्वे सति यदुपकारकत्वादिति हेतुरथ धर्म्माधर्म्मौ तदं-
गनादिकार्यनिमित्तं तद्गुणास्तदयुक्तं न धर्म्माधर्म्मौ तदात्म-
नो गुणौ अचेतनत्वाच्छब्दादिवत् नासुखादिना व्यभिचारस्त-
त्र हेतोरवर्तनात् तद्विरुद्धत्वेन संवेदनलक्षणचैतन्येन तस्य-
व्याप्तत्वात् अभिमतपदार्थसंबंधसमये एव स्वसंवेदनरूपा-
ह्लादस्वभावस्य तदात्मनोनुभावात् अन्यथा सुखादेः स्वस-
ननुभावात् अनवस्थादोषप्रसंगादन्यज्ञानेनाप्यनुभवे सुखस्य
परलोकप्रख्यताप्रशक्तिः प्रसाधितं चैतत्प्राक् नचासिद्धता
चेतनत्वादिति हेतोः तथाह्यचेतनौ तावसंविदितत्वा
त्कुम्भवत् ननु स्याद्व्यभिचारोऽस्याःस्वसंवेदनसाधनात् ।
स्वग्रहणात्मिका बुद्धिरर्थग्रहणात्मकत्वात् यत्स्व-
ग्रहणात्मकं न भवति न तदर्थग्रहणात्मकं यथा पट इति व्यति-
रेकी हेतुः न च धर्म्माधर्म्मयोर्ज्ञानरूपत्वाद्बौद्धदृष्ट्याज्ञान-
स्य च स्वग्रहणात्मकत्वादसिद्धो हेतुरिति वक्तव्यं
तयोः स्वरूपग्रहणात्मकत्वे सुखादाविव विवादाभावप्रस-
ंगः अस्ति चास्मावनुमानोत्पत्त्यामन्यथानुपपत्तेः तत्र न वा
लौकिकपरीक्षकयोः प्रत्यक्षं कर्म्मेति व्यवहारप्रसिद्धिः न चा-

विकल्पविषयबोधत्वात्तत्स्वग्रहणात्मकत्वेऽपि तयोर्विवादः
क्षणिकत्वादिवत् तथा निश्चयेऽतिद्विषयेऽतिप्रसंगात् तथा-
ह्यविकल्पकाध्यक्षविषयं जगज्जंतुमात्रस्य तथा निश्चयसुक्ष्-
णिकनिर्विकल्पकाध्यक्षविषयत्वात् न च मूषिकालर्क-
विषविकारवत्तदनंतरं तत्फलादर्शनाच्च तद्दर्शनव्यवहार इति
स्वसत्तासमये स्वकार्यजननसामर्थ्ये तद्देव तत्कार्यमिति तद-
नंतरं तद्दृष्टिप्रसक्तेः अन्यदा तु स एव नास्तीति कुतस्तस्य
नावोधस्तयोरचेतनत्वेऽपि तदात्मगुणत्वे को विरोधोऽचेतन-
स्य चेतनात्मगुणत्वमेव चेतनश्च तदात्मा स्वपरप्रका-
शकत्वात् अन्यथा तदयोगात् कुम्भादिवत् न च धर्म्माधर्म्म-
योरभावादाश्रयासिद्धो हेतुरनुमानतस्तयोः सिद्धेः तथाहि चे-
तनस्य तदात्मनो हीनमातृगर्भस्थानप्रवेशस्तत्संबंधोत्पत्तिनि-
मित्तोऽनन्यनेयत्वे सति तत्प्रवेशात् मत्तस्याशुचिस्थानप्रवेश-
वत्तथासावात्मांशद्रव्यविशेषो धर्म्मादिरिति नच कस्यचित्पू-
र्वशरीरत्यागेन शरीरांतरगमनाभावात्तत्प्रवेशासिद्धः अनु-
मानात्तत्सिद्धेःतथाहि तदहर्जातस्य स्तनादौ प्रवृत्तिस्तदभिला-
षपूर्विका तन्मध्यदेशवर्तित्वात् यथा च परलोकागम्यात्मानुमा-
नात्सिद्धिमुपगच्छेत्तत्प्रादुर्भावे सर्वोप्ययं व्यवहारःप्रतिप्राणि-
प्रसिध्येदत्रोत्तरजन्मनि सुखसाधनदर्शनादेरभावान्नहि मातु-
रुदर एव स्तनादेः सुखसाधनत्वेन दर्शनम् यतः प्रत्यग्रजात-
स्य तत्र स्मरणादिव्यवहारः संभवेदिति एवं शरीरसम्बन्धो-
ऽप्यात्मनः सिद्धः न मध्यावस्थायां सुखसाधनदर्शना-
दिक्रमेणोपजायमानोऽपि प्रवृत्त्यन्तो व्यवहारो जन्मादावन्य-
था कल्पयितुं शक्यो विजातीयादपि गोमयादेः कारणा-
च्छालूकादेः कार्यस्योत्पत्तिदर्शनादिति वक्तुं शक्यं जलपान-
निमित्ततृषाच्छेदादप्यनलनिमित्तत्वसंभावनया तदर्थिनः
पावकादौ प्रवृत्तिप्रसंगात् सर्वव्यहारोच्छेदप्रसक्तेरेव देहि-
नो देहाद्देहान्तरानुप्रवेशस्तदभिलापको गृहाद् गृहान्तरा-
नुप्रवेशवदित्यतोऽन्यथासिद्धो हेतुरिति न द्रव्यविशेषं साध-
यति तदुक्तं सौगतैः "दुःखे विपर्यासमतिः सुखादावंध्यका-
रणं "जन्मिनो यस्य ते न स्तो न स जन्माधि गच्छतीति" अस-
देतदिह जन्मनि प्राणिनां तदभिलाषस्य लोकेऽभावात् न
ततस्त इति युक्तं नापिं मनुष्यजन्मा हीनशुन्यादिगर्भसं-
भवमभिलषति यतश्च तत्संभवःस्यात्तदेवं धर्माधर्मयोस्तदा-
त्मगुणत्वनिषेधात्तन्निषेधानुमानबाधितमेतत् पावकादूर्ध्वज्व-
लनादिदेवदत्तगुणकारितामिति यत्पुनरुक्तं गुणवद् गुणिन्यप्यनु-
मानस्तद्देशोस्तीत्यनुमानबाधितस्वदेहमात्रव्यापकात्मककर्म-
निर्देशानंतरप्रयुक्तत्वे नाद्यो हेतुः कालात्ययापदिष्ट इति तदपि
निरस्तं तत्र सद्भावासिद्धेः यच्चान्यत्कार्यत्वे सति तदुपकारक-
त्वादिति तत्र किं तद्गुणपूर्वकत्वाभावेऽपि तदुपकारकत्वं
दृष्टं येन कार्यत्वे सतीति विशेषणमुपादीयेत सति संभवे
व्यभिचारं च विशेषणोपादानस्यार्थवत्त्वात्कालेश्वरादौ
दृष्टमिति चेन्न कालेश्वरादिकं न तत्पूर्वकमपि तु तदुपकारक
कार्यमपि किंचिदन्यपूर्वकं तदुपकारकं स्यादिति संदिग्ध-
विपक्षव्यावृत्तिकत्वादनैकांतिको हेतुः सर्वज्ञत्वाभावसाधने
वागादिवच्चिविशेषणस्यैव तस्याभिधाने को दोषो व्यभि-
चारः कालेश्वरादिनेति चेन्न नित्यैकस्वभावात्कस्यचिदुपका-
राभावादपि च शत्रुशरीरप्रध्वंसाभावरतोद्भवपक्षस्योपका-
रको भवति सोऽपि तद्गुणनिमित्तः स्यात्तदभ्युपगमे वा तत्र
कार्यत्वासंभवेन सविशेषणस्य हेतोरवर्तमानाद्भागासिद्धो हेतु-

रतद गुणनिमित्तत्वे तस्यान्यदप्यतद्गुणपूर्वकं तदुपकारकं
तद्वदेव स्यादिति न तद्गुणसिद्धिः यत्पुनर्ग्रासादिवदिति
निदर्शनं तत्र यदि तदात्मगुणो धर्मादिहेतुः साध्यवत्प्रसंग
आपन्नश्चेति श्चेन्न तत्स्वरूपासिद्धेः शरीराद्यवयवप्रविष्टाना-
मात्मप्रदेशानां परिस्पंदस्य चलनलक्षणक्रियारूपत्वान्न गुणत्वं
तत्त्वेऽतत्त्वे वा गमनादेरपि तत्त्वान्नं कर्म्मपदार्थसद्भावः क्वचि-
दपीति न युक्तं क्रियावदिति द्रव्यलक्षणं निष्क्रियस्यात्मन-
स्तस्येति चेत् कुतस्तस्य निष्क्रियत्वममूर्तत्वादिति चेत्प्रत्यक्ष-
निराकृतमेतत्प्रत्यक्षेण हि देशाद्देशांतरं गच्छन्तमात्मानमनुभ-
वति लोकस्तथा च व्यवहारोऽहमद्य योजनमात्रं गतो न च म-
तः शरीर मेतद्व्यवहारविषयस्तस्याहंप्रत्ययावेद्यत्वात्तदेवं
परस्य साध्यविकलं निदर्शनामिति स्थितं तेन यदुक्तं यस्मात्त-
दात्मनो गुणा अपि दूरदेशभाविनि तदंगनाग एवोपलभ्यंते-
तस्मात्सिद्धं तस्य सर्वत्रोपलभ्यमानगुणत्वादाकाशवदित्य-
नुमानबाधिता तदात्मस्वशरीरमात्रं प्रति तन्निरस्तं सर्वेषां स-
र्वगतात्मप्रसाधकहेतूनां पूर्वमेव निरस्तत्वादतो न स्वदेहमात्र-
व्यापकात्मप्रसाधकहेतोरसिद्धिर्नाप्यनुमानेन तत्पक्षबाधो न
च तेद्दव्यापकत्वेनैवोपलभ्यमानगुणोऽपि तदात्मा सर्वगतो
निजदेहैकदेशवृत्तिर्वा स्यात् अविरोधासंदिग्धविपक्षव्यावृत्ति
कत्वादनैकांतिको हेतुरिति युक्तं वाय्वादावपि तथाभावप्रसंगतः
प्रतिदेशनियतदेशसंबद्धपदार्थव्यहारोच्छेदप्रशक्तेस्तथाहि
यद्यथा प्रतिभाति तत्तथैव सद्व्यवहारपथमवतरति यथा प्रति-
नियतदेशकालाकारतया प्रतिभासमानो घटादिकोऽर्थोऽन्यथा
प्रतिभासमानानियतदेशकालाकारस्पर्शविशेषगुणोऽपि वायुः
सर्वगतः स्यात् नचात्र प्रत्यक्षबाधः परेण तस्य परोक्षत्वोपवर्ण-
नात् यदि च स्वदेहैकदेशस्थितः कथं तत्र सर्वत्र सुखादिगुणो
पलब्धिरितरथा सर्वत्रोपलभ्यमानगुणोऽपि वायुरेकपरमाणुमा-
त्रः स्यात् नच क्रमेण सर्व्वदेहभ्रमणात्तस्य तथा तत्रोपल-
ब्धिर्युगपत्तत्र सर्वत्र सुखादेर्गुणस्योपलम्भात् न चाशुवृत्तेर्यौ-
गपद्याभिमानोन्यत्रापि तथा प्रसक्तेः शक्यं हि वक्तुं पटा-
दिरप्येकावयववृत्तिराशुवृत्तेर्युगपत्सर्वेष्ववयवेषु प्रतीयत-
इत्यत एव सौगतोऽपि तत्रैकं निरंशं ज्ञानं कल्पयन्निरस्तप्रत्यव-
यवमनेकसुखादिकल्पने संतानांतरवत् परस्परमसंक्रमात्-
अनुस्यूतैकप्रतीतिविलोपः सर्वत्र शरीरे मम सुखमिति । अ-
थ युगपद्भाविभिरेव शरीरवर्त्तिभिरनेकनिरंशक्षणिकसुखसंवे
दनैरेकपरामर्शविकल्पजननादयमदोषःअसदेतत् अनेकोपादा
नस्य परामर्शविकल्पस्यैकत्वसंभवे चार्वाकाभिमतैकशरीर-
व्यपदेशभागनेकपरमाणूपादानानेकविज्ञानाभावेऽपि तद्वि-
कल्पसंभवात् ततो यदुक्तं धर्म्मकीर्त्तिना तत्प्रति अनेकपरमाणु
पादानमनेकं चेद्विज्ञानं सन्तानान्तरवदेकपरामर्शाभाव इति
तत्तस्य न सुभाषितं स्यात् यच्च सावयवं शरीरं प्रत्यवयवमनुप्र
विशंस्तदात्मा सावयवः पटवत्समानजातीयारब्धत्वात् तद्व-
द्विनाशवांश्च स्यादिति तदपि न सम्यग्घटादिनाव्यभिचारात्
घटादिस्सावयवोऽपि न तंतुवत्प्राक्प्रसिद्धः समानजातीयकपा-
लसंयोगपूर्व्वको मृत्पिंडात्प्रथममेव स्वावयवरूपाद्यात्मनःप्रादु-
र्भावादिति निरूपयिष्यमाणत्वादपि च यदि तदात्मनः कथं-
चिद्विनाशः प्रतिपादयितुमिष्टः समानजातीयावयवारब्धत्वा-
तदा सिद्धसाधनं तदभिन्नसंसार्यवस्थाविनाशेन तद्रूपतया त-
स्यापि नष्टत्वात् अथ सर्वात्मना सर्वथा नाशः स घटादावप्य-
सिद्ध इति साध्यविकलो दृष्टांतः यदि च तदहर्जातबाला-
त्मा प्रागेकांतेनासंस्तथावयव आरभ्यते तदा स्तनादौ
प्रवृत्तिर्न स्यात् तदभिलाषप्रत्यभिज्ञानस्मरणादर्शनादेरभा-
वात् तदारंभकावयवानां प्राक्सतां विषयदर्शनादिकमिति
चेत् तर्हि तेषामेव तदहर्जातवेलायां तत्त्वांतराणामिव तत्र
प्रवृत्तिः स्यान्नात्मनः स्मरणाद्यभावात् कारणगमनात्तस्यापि
सर्वत्र सा स्यात् कारणसंयोगिनामवश्यं संयुज्यत इति व-
चनान्न तस्य विषयानुभवाभावस्तदेकांते चास्याः प्रक्रियायाः
समवायनिषेधेन निषेधात् अथ कारणप्रक्रमणे तत्र दर्श-
नादयो गुणा वर्ण्यन्ते तेऽपि प्रागसंत एव जायंत इति एव-
मपि न किंचित् परिहृतमेतेनावयवेषु क्रिया क्रियातो विभाग-
स्ततस्संयोगविनाशस्ततोऽपि द्रव्यविनाश इति परस्योक्त-
त्वात् पूर्वभवे तद्विनाशे आदिजन्मनि स्मरणाद्यभावप्र-
संगान्निरस्तं नचायमनेकांतः कटस्य केयूरभावे कुतश्चिद्भागेषु
क्रियाविभागः संयोगविनाशो द्रव्यनाशः पुनस्तदवयवाः के-
वलास्तदनंतरकर्म्मसंयोगक्रमेण केयूरभावः प्रमाणगोचरवा-
सी केवलं सुवर्णकारव्यापारात्कटस्य केयूरीभावं पश्यामः
अन्यथा कल्पनाणप्रत्यक्षविरोधः नं हि पूर्वं विभागस्ततः
संयोगविनाश इति तद्भेदानुपलक्षणाच्चैतन्यबुद्धिवदनेकां-
तेन तस्याः क्षणिकत्वे सुखसाधनदर्शनादयः संभवंती-
त्यऽसकृदावेदितमावेदयिष्यते एवेत्यास्तां तावत्ततोऽनैकां-
तिको हेतुर्विपक्षेऽसंभवात् अत एव न विरुद्धोऽपीति भवत्य-
तः सर्वदोषरहितान् केशनखादिरहितशरीरमात्रव्या-
पकस्य विवादाध्यासितस्यात्मनः सिद्धिरिति साधूक्तं
वाणामणोवममुहमवगयाणमिति ॥ सम्म० ॥

विशेषावश्यके जीवानां नानात्वंव्यवस्थाप्य भवतु तर्हि
जीवानां नानात्वं किंत्वेकैको जीवः सर्वजगद्व्यापकोऽस्त्व-
ति नैयायिकादिमतमपाकुर्वन्नाह—

जीवो तणुमित्तत्थो जह कुंडो तग्गुणोवलंभाउ ।
अहवाणुवलंभाउ भिन्नंमि घडे पडस्सेव ॥ ८० ॥

तनु मात्रस्थो जीव इति प्रतिज्ञा तत्रैव तद्गुणोपलब्धेः यथा
घटः स्वात्ममात्रे इति शेषः । अहवेत्यादि । अथवा यो यत्र
प्रमाणैर्नोपलभ्यते तस्य तत्राभाव एव यथा भिन्ने घटे पट-
स्यानुपलम्भस्तेन च शरीराद्बहिर्जीवस्तस्मात्तस्य तत्राभाव
एवेति ॥ विशे० ॥

सांप्रतं द्वितीयाद्वारगाथा व्याख्यायते तत्र गुणीत्याद्यद्वारं
तद्व्याचिख्यासयाऽऽह भाष्यकारः—

अहुणा गुणित्ति दारं होइ गुणेहिं गुणित्ति विन्नेओ ।
ते भोगजोगउवओगमाइरूवा इव घडस्स ॥ ?८१ ॥

व्या० अधुना गुणीति द्वारं तदेतद्व्याख्यायते भवति गुणैर्हि गु-
णी न तद्व्यतिरेकेणेत्येवं विज्ञेयः अनेन गुणगुणिनोर्भेदाभेद-
माह ते भोगयोगोपयोगादयो गुणा इत्यादिशब्दादमूर्तत्वा-
दिपरिग्रहः । निदर्शनमाह रूपादय इव घटस्य गुणा इति
गाथार्थः व्याख्यातं मूलद्वारगाथायां गुणिद्वारम् ॥दश० अ०४॥

अधुनोर्ध्वगतिद्वारावसर इत्याह भाष्यकारः-

उड्ढंगइत्ति अहुणा अगुरुलहुत्ता सभावउड्ढगइ ।
दिट्ठंतलाउएणं एरंडफलाइं एहिं व ॥ ८२ ॥

व्या० ॥ ऊर्ध्वगतिरित्यधुना द्वारं तदेतद्व्याख्यायते अगुरु-

लघुत्वात्कारणात्स्वभावतः कर्मविप्रमुक्तः सन्नूर्ध्वगतिर्जीव इति गम्यते यद्येवं कथमधो गच्छत्यत्राह दृष्टांतोऽलाबुना तुम्बकेन यथा तत्स्वभावत ऊर्ध्वगमनरूपमपि मृल्लेपाज्जलेऽधो गच्छति तदपगमादूर्ध्वमाजलांतादेवमात्मापि कर्म्मलेपादधो गच्छति तदपगमादूर्ध्वमालोकांतादिति एरण्डफलादिभिश्च दृष्टांत इत्यनेन दृष्टांतबाहुल्यं दर्शयति यथा चैरण्डफलमपि बंधनपरिभ्रष्टमूर्ध्वं गच्छत्यादिशब्दादग्न्यादिपरिग्रह इति गाथार्थः । व्याख्यातं द्वितीयमूलद्वारगाथायामूर्ध्वगतिद्वारम् ॥ दश० अ० ४ ॥

साम्प्रतं निर्मयद्वारव्याचिख्यासयाऽऽह—

अमओ य होइ जीवो कारणविरहा जहेव आगासं ।
समयं च होइ अनिच्चं मिम्मयघडतंतुमाईयं ॥ २८३ ॥

व्या० अमयश्च भवति जीवः न किम्मयोऽपीत्यर्थः कुत इत्याह–कारणविरहात् अकारणत्वात् यथैवाकाशमाकाशवदित्यर्थः । समयं वस्तु भवत्यनित्यं एतदेव दर्शयति मृन्मयघटतन्त्वादौ यथा मृन्मयो घटस्तंतुमयः पट इत्यादि न पुनरात्मा नित्य इति दर्शितं आह अस्मिन् द्वारे सत्यमयो न तु मृन्मय इव घट इति प्राक्किमर्थमुक्तमित्युच्यते । अत एव द्वारादनुग्रहार्थमुक्तमिति लक्ष्यते भवति चासकृच्छ्रवणादकृच्छ्रेण परिज्ञानमित्यनुग्रहः अतिगंभीरत्वाद्भाष्यकारस्य न वयमभिप्रायं विद्म इति अन्ये त्वभिदधत्यन्यकर्तृकैवासौ गाथेति गाथार्थः व्याख्यातं द्वितीयमूलद्वारगाथायां निर्मयद्वारम् ॥ दश० ॥ अ० ४ ॥

अधुना साफल्यद्वारावसरस्तथा चाह भाष्यकारः–

साफल्लदारमहुणा निच्चानिच्चपरिणामि जीवंमि ।
होइ तयं कम्माणं इहरेगसभावओ जुत्तं ॥ २८४ ॥

व्या०साफल्यद्वारमधुना तदेतद्व्याख्यायते नित्यानित्य एव परिणामिनि जीव इति योगः भवति तत्साफल्यं कालांतरफलप्रदानलक्षणं केषामित्याह । कर्म्मणां कुशलाकुशलानां कालभेदेन कर्तृभोक्तृपरिणामभेदे सत्यात्मनस्तदुभयोपपत्तेः कर्मणां कालांतरफलप्रदानमिति । इतरथा पुनर्यद्येवं नाभ्युपगम्यते तत एकस्वभावतः कारणादयुक्तं तत्कर्मणां साफल्यमिति एतदुक्तं भवति यदि नित्य आत्मा कर्तृस्वभाव एव कुतोऽस्य भोगः भोक्तृस्वभावे चाकर्तृत्वम् क्षणिकस्य तु कालद्वयाभावादेवैतदुभयमनुपपन्नं उभये च सति कालांतरफलप्रदानेन कर्म सफलमिति गाथार्थः । द्वितीयमूलद्वारगाथायां व्याख्यातं साफल्यद्वारम् ॥ दश० ॥अ० ४ ॥

(१७) अधुना परिमाणद्वारमाह—

जीवस्स उ परिमाणं वित्थरओ जाव लोगमेत्तं तु ।
ओगाहणा य सुहुमा तस्स पएसा असंखेज्जा ॥ २८५ ॥

व्या० जीवस्य तु परिमाणं विततस्य विस्तरतो विस्तरेण यावल्लोकमात्रमेव एतच्च केवलिसमुद्घातचतुर्थसमये भवति तत्रावगाहना च सूक्ष्मा विततैकैकप्रदेशरूपा भवति तस्य जीवस्य प्रदेशाश्चासंख्येयाः सर्व एव लोकाकाशप्रदेशतुल्या इति गाथार्थः ।

अनेकेषां जीवानां गणनापरिमाणमाह—

पत्थेण व कुलएण व जह कोइ मिणेज्ज सव्वधन्नाई ।
एवं मविज्जमाणा हवंति लोगा अणंताओ ॥ २८६ ॥

प्रस्थेन वा चतुःकुडवमानेन कुडवेन वा चतुःसेतिकामानेन यथा कश्चित्प्रमाता मिनुयात् सर्वधान्यानि व्रीह्यादीनि एवं मीयमाना असद्भावस्थापनया भवंति लोका अनंतास्तु जीवभूता इति भावः आह यद्येवं कथमेकस्मिन्नेव ते लोके माता इति उच्यते सूक्ष्मावगाहनया यत्रैकस्तत्रानंता व्यवस्थिता इह तु प्रत्येकावगाहनया चिंत्यत इति न दोषः । दृष्टं च बादरद्रव्याणामपि प्रदीपप्रभापरमाण्वादीनां तथा परिणामतो भूयसामेकत्रैवावस्थानामिति गाथार्थः । व्याख्यातं द्वितीयमूलद्वारगाथायां परिमाणद्वारं तद्व्याख्यानाच्च द्वितीया मूलद्वारगाथा जीवपदं चेति। दश०अ०४।

१८ आत्मन एकत्वानेकत्वविचारः स्थानाङ्गे यथा—

"एगे आया" एको न द्व्यादिरूप आत्मा जीवः कथञ्चिदिति गम्यते तत्र अतति सततमवगच्छति (अत सातत्यगमन) इति वचनादत् धातोर्गत्यर्थत्वाद्गत्यर्थानां च ज्ञानार्थत्वादनवरतञ्जानातीति निपातनादात्मा जीव उपयोगलक्षणत्वादस्य सिद्धसंसार्यवस्थाद्वयेऽप्युपयोगभावेन सततावबोधभावात् सततावबोधाभावे चाजीवत्वप्रसंगात् अजीवस्य च पुनर्जीवत्वाभावात् भावे चाकाशादीनामपि तथात्वप्रसंगात् एवं च जीवानादित्वाभ्युपगमाभावप्रसंग इति अथवा अतति सततं गच्छति स्वकीयां ज्ञानादिपर्यायानित्यात्मा नन्वेवमाकाशादीनामप्यात्मशब्दव्यपदेशप्रसङ्गस्तेषामपि स्वपर्यायेषु सततगमनादन्यथा अपरिणामित्वेनावस्तुत्वप्रसंगादिति नैवं व्युत्पत्तिमात्रनिमित्तत्वादस्य उपयोगस्यैव च प्रवृत्तिनिमित्तत्वाज्जीव एवात्मा नाकाशादिरिति यद्वा संसार्यपेक्षया नानागतिषु सततगमनान्मुक्तापेक्षया च भूततद्भावत्वादात्मेति तस्य चैकत्वं कथंचिदेव तथाहि द्रव्यार्थितयैकत्वमेकद्रव्यत्वादात्मनः प्रदेशार्थतया त्वनेकत्वमसंख्येयप्रदेशात्मकत्वात्तस्येति तत्र द्रव्यं च तदर्थश्चेति द्रव्यार्थस्तस्य भावो द्रव्यार्थता प्रदेशगुणपर्यायाधारता अवयविद्रव्यतेति यावत् तथा प्रकृष्टो देशः प्रदेशः निरवयवोंशः स चासावार्थश्चेति प्रदेशार्थः तस्य भावः प्रदेशार्थता गुणपर्यायाधारावयवलक्षणार्थतेति यावत् नन्वयविद्रव्यमेव नास्ति विकल्पद्वयेन तस्यायुज्यमानत्वात् खरविषाणवत्तथाहि अवयविद्रव्यमवयवेभ्यो भिन्नमभिन्नं वा स्यान्न तावदभिन्नमभेदे हि अवयविद्रव्यवदवयवानामेकत्वं स्यादवयववद्वाऽवयविद्रव्यस्याप्यनेकत्वं स्यादन्यथा भेद एव स्याद्विरुद्धधर्माध्यासस्य भेदनिबंधनत्वादिति भिन्नं चेत्तत्तेभ्यः तदा किमवयविद्रव्यं प्रत्येकमवयवेषु सर्वात्मना समवैति देशतो वेति यदि सर्वात्मना तदाऽवयवसंख्यमवयविद्रव्यम् स्यात् कथमेकत्वन्तस्य अथ देशैः समवैति ततो दैर्देशैरवयवेषु तद्वर्त्तते तेष्वपि देशेषु तत्कथं प्रवर्त्तते दशतः सर्वतो वा सर्वतश्चेत्तदेव दूषणं देशतश्चेत्तेष्वपि देशेषु कथमित्यादिरनवस्था स्यादित्यत्रोच्यते यदुक्तं विकल्पद्वयेन तस्यायुज्यमानत्वादिति तदयुक्तमेकान्तेन भेदाभेदयोरनभ्युपगमात् अवयवा एव हि तथाविधैकपरिणामनया अवयविद्रव्यतया व्यपदिश्यन्ते त एव च तथाविधविचित्रपरिणामापेक्षया अवयवा इति अवयविद्रव्याभावे तु एते घटावयवा एते च पटावयवा इत्येवमसङ्कीर्णावयवव्यवस्था न स्यात्तथा च प्रतिनियतकार्यार्थिनां प्रतिनियतवस्तूपादानं न स्यात्तथा च सर्वमसमञ्जसमापनीपद्येत सन्निवेशविशेषाद्घटाद्यवयवानां प्रतिनियतता भविष्य-

तीति चेत् सत्यं केवलं स एव सन्निवेशविशेषोऽवयविद्रव्यमिति यच्चोच्यते विरुद्धधर्माध्यासो भेदनिबन्धनमिति तदपि न सूक्तं प्रत्यक्षसंवेदनस्य परमार्थापेक्षया भ्रांतत्वेन संव्यवहारापेक्षया त्वभ्रांतत्वेनाभ्युपगमादिति यदि नाम भ्रान्तत्वमभ्रांतत्वं कथमित्येवमत्रापि वक्तुं शक्यत्वादिति किंच विद्यते अवयविद्रव्यमव्यभिचारितया तथैव प्रतिभासमानत्वादवयववन्नीलवद्वा नचायमसिद्धो हेतुस्तथा प्रतिभासस्यानुभूयमानत्वान्नाप्यनैकांतिकत्वविरुद्धत्वं सर्ववस्तुव्यवस्थायाः प्रतिभासाधीनत्वादन्यथा न किञ्चनापि वस्तु सिध्येदिति । स्था०टी० ठा०२ । आत्मनस्तु सप्रदेशत्वमवश्यमभ्युपगंतव्यम् ॥ निरवयवत्वे तु हस्ताद्यवयवानामेकत्वप्रसंगः प्रत्यवयवं स्पर्शाद्यनुपलब्धिप्रसंगश्चेति सप्रदेश आत्मा प्रत्यवयवं चैतन्यलक्षणतद्गुणोपलम्भात् प्रतिग्रीवाद्यवयवमुपलभ्यमानरूपगुणघटवदिति स्थापितमेतद्द्रव्यार्थतयैक आत्मेति । अथ वा एक आत्मा कथंचिदिति प्रतिक्षणं सम्भवदपरापरकालकृतकुमारतरुणनरनारकत्वादिपर्यायैरुत्पादविनाशयोगेऽपि द्रव्यार्थतयैकत्वादस्य यद्यपि हि कालकृतपर्यायैरुत्पद्यते नश्यति च वस्तु तथापि स्वपरपर्यायरूपानन्तधर्मात्मकत्वात्तस्य न सर्वथा नाशो युक्त इति आह च । न हि सव्वहा विणासो अद्धपज्जायमित्तनासंमि । सपरपज्जायाणं तयम्मुणो वत्थुणो जुत्तो त्ति ॥१॥ किंच प्रतिक्षणं क्षयिणो भावा इत्येतस्माद्वचनात्प्रतिपाद्यस्य यत् क्षणभंगविज्ञानमुपजायते तदसंख्यातसमयैरेव वाक्यार्थग्रहणपरिणामाज्जायते न तु प्रतिपत्तुः प्रतिसमयं विनाशे सति यत एकैकमप्यक्षरं पदसत्कसंख्यातीतसमयसंभूतं संख्यातानि चाक्षराणि पदं संख्यातपदं च वाक्यं तदर्थग्रहणपरिणामाच्च सर्वं क्षणभंगुरमिति संविज्ञानं भवेत्तच्चायुक्तं समयनष्टस्येति । आह च "कहवा सव्वं खणियं विन्नायं जइ मइसुयाओ त्ति । तदसङ्खसमयसुत्तत्थगहणपरिणामओ जुत्तं ॥ १ ॥ "न उ पइसमयविणासे जेणेक्केक्कक्खरं पि य पयस्स । संखाईयसमाइयं संखेज्जाइं पयं ताइं" ॥ २ ॥ संखेज्जपयं वक्कं तदत्थगहणपरिणामओ होज्जा । सव्वक्खणभङ्गप्पाणं तदजुत्तं समयनट्ठस्सत्ति" ॥ ३ ॥ तथा सर्वथोच्छेदे तृष्णादयो न घटंते पूर्वसंस्कारानुवृत्तावेव तेषां युज्यमानत्वादाह च "तित्तीसमो किलामो सारिक्खविपक्खपच्चयाईणि । अज्झयणज्झाणभावणा य का सव्वनासं सव्वनासंमि त्ति ॥ १ ॥ " तत्र तृप्तिर्ध्राणिः श्रमोऽध्वादिखेदः क्लमो ग्लानिः सादृश्यं साधर्म्यं विपक्षो वैधर्म्यं प्रत्ययोऽवबोधः शेषपदानि प्रतीतानि इत्यादि बहु वक्तव्यं तत्तु स्थानांतरादवसेयमिति । तदेवं आत्मा स्थितिभवनभंगरूपापेक्षया नित्यो नित्यत्वाच्चैको भवनभङ्गरूपापेक्षया त्वनित्योऽनित्यत्वाच्चानेक इति आह च "जमणांतपज्जयमयं वत्थुं भवणं विचित्तपरिणामं । ठिइविभवभंगरूवं णिच्चाणिच्चाइतोभिमयं ति ॥ १ ॥" एवं च—सुहदुक्खबंधमोक्खो उभयं न य मयाणुवत्तिणो जुत्ता । एगयरपरिच्चाए सव्वव्ववहारवोच्छित्ति त्ति ॥ १ ॥" अथ वा एक आत्मा कथंचिदेवेति यतो जैनानां न हि सर्वथा किंचिद्वस्तु एकमनेकं चास्ति सामान्यविशेषरूपत्वाद्वस्तुनः अथ ब्रूयाद्विशेषरूपमेव वस्तु सामान्यस्य विशेषेभ्यो भेदाभेदाभ्यां चिंत्यमानस्यायोगात्तथाहि सामान्यं विशेषेभ्यो भिन्नमभिन्नं वा स्यान्न भिन्नमुपलंभाभावान्नचानुपलभ्यमानमपि सत्तया व्यवहर्तुं शक्यं खरविषाणस्यापि तथा प्रसंगात् । अथाभिन्नमिति पक्षस्तथाच सामान्यमात्रं वा स्याद्विशेषमात्रं चेति न ह्येकस्मिन्सामान्यमेकं विशेषास्त्वनेकरूपा इत्यसंकीर्णा वस्तुव्यवस्था स्यादिति अत्रोच्यते । न ह्यस्माभिः सामान्यविशेषयोरेकांतेन भेदोऽभेदो वाऽभ्युपगम्यते अपि तु विशेषा एव प्रधानीकृतास्तुल्यरूपा उपसर्जनीकृततुल्यरूपाः विषमतया प्रज्ञायमाना विशेषा व्यपदिश्यन्ते त एव च विशेषा उपसर्जनीकृताः तुल्यरूपाः प्रधानीकृततुल्यरूपाः समतया प्रज्ञायमानाः सामान्यमिति व्यपदिश्यन्त इति । आह च—"निर्विशेषं गृहीताश्च भेदाः सामान्यमुच्यते । ततो विशेषात्सामान्यं विशिष्टत्वं न युज्यते ॥ १ ॥" "वैषम्यसमभावेन ज्ञायमाना इमे किल । प्रकल्पयन्ति सामान्यविशेषास्थितिमात्मनीति ॥ २ ॥" तदेवं सामान्यरूपेणात्मा एको विशेषरूपेण त्वनेको न चात्मनां तुल्यं रूपन्नास्ति एकात्मव्यतिरेकेण शेषात्मनामनात्मत्वप्रसंगादिति तुल्यश्च रूपमुपयोग उपयोगलक्षणो जीव इति वचनात्तदेवमुपयोगरूपैकलक्षणत्वात्सर्व एवात्मानः एकरूपाः एवं च एकलक्षणत्वादेक आत्मेति अथ वा जन्ममरणसुखदुःखादिसंवेदनेष्वसहायत्वादेक आत्मेति भावनीयमिति इह सर्वसूत्रेषु कथंचिदित्यनुस्मरणीयं कथंचिद्वादस्याविरोधे सर्ववस्तुव्यवस्थानिबंधनत्वात् उक्तं च "स्याद्वादाय नमस्तस्मै यं विना सकलाः क्रियाः । लोकाद्वितयभाविन्यो नैव सांगत्यमासते ॥ १ ॥" तथा "नयास्तव स्यात्पदसत्त्वलांछिता रसोपविद्धा इव लोहधातवः । भवंत्यभिप्रेतफला यतस्ततो भवन्तमार्याः प्रणता हितैषिण" इति ॥ २ स्था० ठा० १ ॥

एक आत्मा कथं विदितमिति गम्यते तत्र प्रदेशार्थतया असंख्यातप्रदेशोऽपि जीव इत्यर्थतया एकः । अथ वा प्रतिक्षणपूर्वस्वभावक्षयाऽपरस्वरूपोत्पादयोगेनानंतभेदोऽपि कालत्रयानुगामिचैतन्यमात्रापेक्षया एक एव आत्मा । अथ वा प्रतिसंतानं चैतन्यभेदेनाऽनंतत्वेप्यात्मना संग्रहनयाश्रितसामान्यरूपापेक्षयैकत्वमात्मन इति तथा न आत्मा अनात्मा घटादिपदार्थः सोऽपि प्रदेशार्थतयाऽसंख्येयानंतप्रदेशोऽपि तथाविधैकपरिणामरूपद्रव्यार्थापेक्षया एक एव संतानापेक्षयाऽपि तुल्यरूपापेक्षया तु अनुपयोगलक्षणैकस्वभावयुक्तत्वात्कथंचिद्भिन्नस्वरूपाणामपि धर्मास्तिकायादीनामनात्मनामेकत्वमवसेयमिति । सम०टी०स०१ । विशे० ॥ ननु बहुभेदत्वमात्मनोऽसिद्धं तस्य सर्वत्रैकत्वात् तदुक्तं । "एक एव हि भूतात्मा भूते २ प्रतिष्ठितः । एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचंद्रवत्" "यथा विशुद्धमाकाशं तिमिरोपप्लुतो जनः । संकीर्णमिव मात्राभिर्भिन्नाभिरभिमन्यते" "तथेदममलं ब्रह्म निर्विकल्पमविद्यया कलुषत्वमिवायत्नं भेदरूपं प्रकाशते" "ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययं छंदांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् । पुरुष एवेदं ॐ सर्वं यद् भूतं यच्च भाव्यं उतामृतत्वस्येशानो यदन्येनातिरोहति ॥ यदेजति यन्नैजति यद्दूरे यदंतिके यदंतरस्य सर्वस्य यत्सर्वस्यास्य बाह्यत इत्यादि । इत्येतदेव पूर्वार्द्धेनोत्क्षिप्योत्तरार्द्धेन परिहरन्नाह ॥

जपि पुण सो एगो च्चिय हवेज्ज वोमं व सव्वपिंडेसु ।

गोयम तदेगलिंगं पिंडेसु तहा न जीवो यं ॥

परः प्राह॥ यदि पुनर्दर्शितन्यायेन स आत्मा सर्वेष्वपि नारकतिर्यङ्नरामरपिंडेषु व्योमवदेक एव भवेन्न तु संसारीतरादिभेदभिन्नस्तर्हि किं नाम दूषणं स्यादेवमुक्ते भगवानाह गौतम ? तद्वद्योम सर्वेष्वपि पिंडेषु मूर्तिविशेषु स्थितं एकलिंगं चैतत्सदृशाभावादेकरूपमेवेति युक्तं तस्यैकत्वं जीवस्त्वयं विचार्यत्वेन प्रस्तुतो न तथा नैकलिंगः सर्वत्र दृश्यते प्रतिपिंडं तस्य विलक्षणत्वाल्लक्षणभेदेन च लक्ष्यभेदादिति न तस्यैकत्वमिति ॥

अत्र प्रयोगमाह—

नाणा जीवा कुंभादओ व्व भुवि लक्खणाइभेयाओ ।
सुहदुक्खबंधमोक्खाभावो य जओ तदेगत्ते ॥

नानारूपा भुवि जीवाः परस्परं भेदभाज इत्यर्थः लक्षणादिभेदादिति हेतुः कुंभादय इवेति दृष्टांतः ॥ यच्च न भिन्नं तस्य न लक्षणभेदो यथा नभस इति सुखदुःखबंधमोक्षाभावश्च यस्मात्तत्तदेकत्वे तस्माद्भिन्ना एव सर्वेऽपि जीवा इति ॥

कथं पुनस्तेषां प्रतिपिंडं लक्षणभेद इत्याह—

जेणोवओगलिंगो जीवो भिन्नो य सो पइ सरीरं ।
उवओगो उक्करिसावगरिसोउ तेण तेणंता ॥

येन ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणोऽसौ जीवः स चोपयोगः प्रतिशरीरमुत्कर्षापकर्षभेदादनंतभेदस्तेन भेदादनंतभेदा एवेति तदेवं भावितं नाणा जीवा इत्यादि पूर्वार्द्धम् ॥

इदानीं सुखदुःखेत्याद्युत्तरार्द्धं भावयन्नाह—

एगत्ते सव्वगयत्तओ य न मोक्खादओ नभस्सेव ।
कत्ता भोत्ता मंता न य संसारी जहागासं ॥

एकत्वे जीवानां सुखदुःखबंधमोक्षादयो नोपपद्यंते सर्वगतत्वान्नभस इव यत्र तु सुखादयो न तत्सर्वगतं यथा देवदत्त इति ॥ किं च न कर्त्ता न भोक्ता न मंता न संसारी जीवः एकत्वात् सर्वजीवानां यच्चैकं न तस्य कर्तृत्वादयो यथा नभस इति अपि च "एगत्ते नत्थि सुही बहुबघाउत्ति देसनिरुउच्चं । बहुनरबद्धतणओ य न य मुक्को देसमुक्को व,, इदमत्र हृदयं नारकतिर्यगादयोऽनंता जीवा नानाविधशरीरमाना स्ते यथा तैर्दुःखिता एव तदनंतभागवर्तिनस्तु सुखिनः एवमनंता बद्धास्तदनंतभागवर्तिनस्तु मुक्तास्तेषां चैकत्वे न कोऽपि सुखं प्राप्नोति बहुतरोपघातान्वितत्वाद्यथा सर्वांगरोगग्रस्तोऽगुल्येकदेशेन नारोगो यज्ञदत्तः एवं न कोऽपि मुक्तो घटते बहुनरबद्धत्वाद्यथा सर्वांगकीलितोऽगुल्येकदेशमुक्तस्तस्मादेकत्वे सुखाद्यनुपपत्तेर्नानात्वं जीवानामिति स्थितं द्रव्यानुयोगे गणधरवादे ॥ विशे० ॥

तथाच निरयावल्याम्—

एगे भवं जाव सावधम्मं पडिवज्जित्ता पडिगते॥ निर० ॥

एगे भवंति एको भवान् इत्येकत्वाभ्युपगमे आत्मनः कृते भगवता श्रोत्रादिविज्ञानानामवयवानां चात्मनोऽनेकता उपलब्ध्या एकत्वं दूषयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनुयोगो द्विजेन कृतं यावच्छब्दाद्दुभौ भवत इति गृह्यते द्वौ भगवान् इति च द्वित्वाभ्युपगमेऽहमित्येकत्वविशिष्टस्यार्थस्य द्वित्वविरोधेन द्वित्वं दूषयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनुयोगो विहितः । अत्र भगवता स्याद्वादपक्षं निखिलदोषगोचरातिक्रांतमवलंब्योत्तरमदायि एकोऽप्यहं कथं द्रव्यार्थितया जीवद्रव्यस्यैकत्वात् न तु प्रदेशार्थतया ह्यनेकत्वात्मनेति बादिनामेकत्वोपलंभो न बाधकः ज्ञानदर्शनार्थतया कदाचिद् द्वित्वमपि न विरुध्यतीत्यत उक्तं द्वावप्यहं किं चैकस्यापि स्वभावभेदेनानेकधात्वं दृश्यते तथा ह्येको हि देवदत्तादिपुरुष एकदैव तत्तदपेक्षया पितृत्वपुत्रत्वभ्रातृत्वमातुलत्वभागिनेयत्वादीननेकान् स्वभावान् लभते (तहा-अक्खए अव्वए निच्चे अवट्ठिए आयद्धिति) यथा जीवद्रव्यस्यैकत्वादेकस्तथा प्रदेशार्थतया असंख्येयप्रदेशतामाश्रित्याक्षयः सर्वथा प्रदेशानां क्षयाभावात् तथा अव्ययः कियतामपि नव्ययः कियतामपि च व्ययाभावात् असंख्येयप्रदेशता हि न कदाचनाप्यपैति अतो व्यवस्थितत्वान्नित्यताभ्युपगमेऽपि न कश्चिद्दोषः इत्येवं भगवताभिहिते तेनापृष्टेप्यात्मस्वरूपे तद्बोधध्वंस्यवच्छिन्नसंशयः संजातसम्यक्त्वः (दुवालसविहं साव : धम्मं पडिवज्जित्ता सट्ठाणमुवगओ सोमिलमाहणो ॥निर०॥ ज्ञाताधर्मकथायामपि—

एगे भवं दुवे भवं अक्खए भवं अव्वए भवं अवट्ठिए भवं अणेगभूयभावभविए भवं एवं सुया एगे वि अहं दुवे वि अहं जाव अणेगभूयभावभविए वि अहं से केणट्ठेणं भन्ते! एगे वि अहं—जावसूयादव्वट्ठाए एगे अहं णाणदंसणट्ठयाए दुवे अहं पएसट्ठयाए अक्खए वि अहं अव्वए वि अहं उवओगट्ठए अणेगभूयभावभविए वि अहं॥ज्ञाता०मू०॥

एगे भवं ति एको भवान् इति एकत्वाभ्युपगमे आत्मनः कृते सूरिणा श्रोत्रादिविज्ञानावयवानां चात्मनोऽनेकतोपलब्ध्या एकत्वं दूषयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनुयोगः शुकेन कृतः(दुवे भवंति) द्वौ भवानिति च द्वित्वाभ्युपगमे अहमित्येकत्वविशिष्टस्यार्थस्य द्वित्वविरोधेन द्वित्वं दूषयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनुयोगो विहितः अक्षयः अव्ययः अवस्थितो भवानेनेन नित्यात्मपक्षः पर्यनुयुक्तः अनेके भूता अतीताभावासत्वाः परिणामा वा भाव्याश्च भाविनो यस्य स तथा अनेन चातिक्रांतभाविसत्त्वाप्रश्नेन अनित्यात्मपक्षः पर्यनुयुक्तः एकतरपरिग्रहे अन्यतरस्य दूषणायेति । तत्राचार्येण स्याद्वादस्य निखिलदोषगोचरातिक्रांतत्वात्तमवलंब्योत्तरमदायि एकोऽप्यहं कथं द्रव्यार्थतया जीवद्रव्यस्यैकत्वात् न तु प्रदेशार्थतया तथाह्यनेकत्वान्ममेत्यवयवादीनामनेकत्वोपलंभो न बाधकः । तथा कंचित्स्वभावमाश्रित्यैकत्वसंख्याविशिष्टस्यापि पदार्थस्य स्वभावांतरद्वयापेक्षतया द्वित्वमपि न विरुद्धमित्यत उक्तं द्वावप्यहं ज्ञानदर्शनार्थतया न चैकस्य स्वभावभेदो न दृश्यते एको हि देवदत्तादिपुरुषः एकदैव तत्तदपेक्षतया पितृत्वपुत्रत्वभ्रातृव्यत्वपितृव्यत्वमातुलत्वभागिनेयत्वादीननेकान्स्वभावाँल्लभते इति तथा प्रदेशार्थतया असंख्येयप्रदेशतामाश्रित्याक्षयः सर्वथा प्रदेशानां क्षयाभावात् । अव्ययः कियतामपि च व्ययाभावात्किमुक्तं भवति अवस्थितो नित्यः । असंख्येयप्रदेशो हि न कदाच-

नापि व्यपैति मतो नित्यताभ्युपगमेऽपि न दोषः । उपयोगार्थतया विविधविषयानुयोगार्थतया विविधविषयानुयोगानाश्रित्य अनेकभूतभावभविकोऽपि अतीतानागतयोर्हि कालयोरनेकविषयबोधानामात्मनः कथंचिदभिन्नाना मुत्पादाद्विगमाद्वा नित्यपक्षे न दोषायेति ॥ ज्ञाता टी० अ०५॥

मुक्तोऽपि वाऽभ्येतु भवं भवो वा भवस्थशून्योऽस्तु मितात्मवादे । षड्जीवकायं त्वमनन्तसंख्यमाख्यस्तथा नाथ! यथा न दोषः॥ २९॥

व्या० । मितात्मवादे संख्यातानामात्मनामभ्युपगमे दूषणद्वयमुपतिष्ठते तत्क्रमेण दर्शयति मुक्तोपि वाभ्येतु भवमिति मुक्तो निर्वृतिंप्राप्तः सोऽपि वाअपिर्विस्मये वाशब्द उत्तरदोषापेक्षया समुच्चयार्थः । यथा देवो वा दानवो वेति भवमभ्येतु संसारमभ्यागच्छतु इत्येको दोषप्रसंगः। भवो वा भवस्थशून्योऽस्तु भवः संसारः स वा भवस्थशून्यः संसारिजीवैर्विरहितोऽस्तु भवतु इति द्वितीयो दोषप्रसंगः । इदमत्राकूतं । यदि परिमिता एवात्मानो मन्यंते तदा तत्त्वज्ञानाभ्यासप्रकर्षादिक्रमेणापवर्गं गच्छत्सु तेषु संभाव्यते खलु कश्चित्कालो यत्र तेषां सर्वेषां निर्वृतिकालस्थानादिनिधनत्वादात्मनां च परिमितत्वात्संसारस्य रिक्तता भवंती केन वार्यतां। समुच्चीयते हि प्रतिनियतसलिलपटलपरिपूरिते सरसि पवनतपनातपनजनोदंचनादिना कालांतरे रिक्तता ॥ नचायमर्थः प्रामाणिकस्य कस्यचित्प्रसिद्धः संसारस्य स्वरूपहानिप्रसंगात् तत्स्वरूपं ह्येतयत्र कर्मवशवर्त्तिनः प्राणिनः संसरंति समसार्षुः संसरिष्यंति चेति सर्वेषां च निर्वृतत्वे संसारस्य वा रिक्तत्वं हठादभ्युपगंतव्यं मुक्तै र्वा पुनर्भवे आगंतव्यं न च क्षीणकर्मणां भवाधिकारः " दग्धे बीजे यथा ऽत्यंतं प्रादुर्भवति नांकुरः । कर्मबीजे तथा दग्धे न रोहति भवांकुर" इति वचनात् । आह च पतंजलिः सति मूले तद्विपाको जात्यायुर्भोगा इति एतट्टीका च सत्सु क्लेशेषु कर्माशयो विपाकारंभी भवति नोच्छिन्नक्लेशमूलः यथा तुषावनद्धाः शालितंडुला अदग्धबीजभावाः प्ररोहणसमर्था भवंति नापनीततुषा दग्धबीजभावाः तथा क्लेशावनद्धः कर्माशयो विपाकप्ररोही भवति नापनीतक्लेशो न दग्धबीजभावो वेति स च विपाकस्त्रिविधो जातिरायुर्भोग इति । अक्षपादोऽप्याह न प्रवृत्तिः प्रतिसंधानाय हीनक्लेशस्येति एवं विभंगज्ञानिशिवराजर्षिमतानुसारिणो दूषयित्वा उत्तरार्द्धेन भगवदुपज्ञमपरिमितात्मवादं निर्दोषतया स्तौति षड्जीवेत्यादि त्वं तु हे नाथ! अनन्तसंख्यं अनंताख्यसंख्याविशेषयुक्तं षड्जीवकायं अजीवन् जीवंति जीविष्यंति चेति जीवा इंद्रियादिज्ञानादिद्रव्यभावप्राणधारणयुक्तास्तेषां "संघे चानूर्द्धे" इति। चिनोतेर्घञ् आदेश्च कत्वे कायः समूहो जीवकायः पृथिव्यादिषण्णां जीवकायानां समाहारः षड्जीवकायं पात्रादिदर्शनान्नपुंसकत्वं अथवा षण्णां जीवानां कायः प्रत्येकं संघातः षड्जीवकायस्तं षड्जीवकायं पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसलक्षणषड्जीवनिकायं तथा तेन प्रकारेण आख्यः मर्यादया प्ररूपितवान् यथा येन प्रकारेण न दोषो न दूषणमिति जात्यपेक्षमेकवचनं प्रागुक्तदोषद्वयजातीया अन्येऽपि दोषा यथा न प्रादुष्यंति तथा त्वं जीवानंत्यमुपदिष्टवानित्यर्थः । आख्य इति आङ्पूर्वस्य ख्यातेरङि सिद्धिः त्वमित्येकवचनं चेदं ज्ञापयति यज्जगद्गुरोरेवैकस्येदक्प्ररूपणसामर्थ्यं न तीर्थांतरशास्तॄणामिति पृथिव्यादिना पुनर्जीवत्वमित्थं साधनीयं यथा सात्मिका विद्रुमशिलादिरूपा पृथिवी च्छेदे समानधातूत्थानादर्शांकुरवत् भौममंभोऽपि सात्मकं क्षतभूसजातीयस्य स्वभावस्य संभवात् शालूरवत् । आंतरिक्षमपि सात्मकमभ्रादिविकारे स्वतः संभूय पातात् मत्स्यादिवत् तेजोपि सात्मकं आहारोपादानेन वृद्ध्यादिविकारोपलंभात् पुरुषांगवत् । वायुरपि सात्मकः अपरप्रेरितत्वेपि तिर्यग्गतिमत्त्वात् गोवत् । वनस्पतिरपि सात्मकः छेदादिभिर्म्लान्यादिदर्शनात् पुरुषांगवत् । केषांचित् स्वांगोपांगोपश्लेषादिविकाराच्च अपकर्षतश्चैतन्याद्वा सर्वेषां सात्मकत्वसिद्धिराप्तवचनाच्च त्रसेषु च कृमिपिपीलिकाभ्रमरमनुष्यादिषु न केषांचित्सात्मकत्वे विगानमिति । यथा च भगवदुपज्ञे जीवानंत्ये न दोषस्तथा दिग्मात्रं भाव्यते भगवन्मते हि षण्णां जीवनिकायानामेतदल्पबहुत्वं सर्वस्तोकास्त्रसकायिनस्तेभ्योऽसंख्यातगुणास्तेजस्कायिकास्तेभ्यो विशेषाधिकाः पृथ्वीकायिकास्तेभ्यो विशेषाधिका अप्कायिकास्तेभ्यो विशेषाधिका वायुकायिकास्तेभ्योऽनन्तगुणाः वनस्पतिकायिकास्ते च व्यावहारिकाव्यावहारिकाश्च "गोलाय असंखिज्जा असंखनिग्गोयगोलउ भणिओ । इक्किक्कंमि निगोए अणंतजीवा मुणेयव्वा॥ १॥ सिज्झंति जत्तिया खलु इह संववहारजीव रासीउ।इति अणाइवणस्सइ रासीउ ततिया तंमि ॥ २॥ इति वचनात् यावंतश्च यतो गच्छंति मुक्तिं जीवास्तावंतोऽनादिनिगोदवनस्पतिराशेस्तत्रागच्छंति न च तावता तस्य काचित्परिहाणिर्निगोदजीवानामानंत्यस्याऽक्षयत्वात् निगोदस्वरूपं च समयसागराद्वगंतव्यं अनाद्यनंतेपि काले ये केचिन्निर्वृता निर्वांति निर्वास्यंति च ते निगोदानामनंतभागेऽपि न वर्त्तन्ते नावर्त्तिषत न वर्त्स्यंति ततश्च कथं मुक्तानां भवागमनप्रसंगः कथं च संसारस्य रिक्तताप्रसक्तिरिति अभिप्रेतं चैतदन्ययूथ्यानामपि तथाचोक्तं वार्त्तिककारेण "अत एव विशुध्यत्सु मुच्यमानेषु संततं । ब्रह्मांडलोकजीवानामनंतत्वाद्शून्यता ॥१॥ अन्त्यन्यूनातिरिक्तत्वे युज्यते परिमाणवत् । वस्तुन्यपरिमेये तु नूनं तेषामसंभवः"॥२॥ इतिकाव्यार्थः ॥ ॥ स्या० २९ ॥ आव० ॥

अनेकान्तजयपताकायामपि एको नित्यस्तथा बद्धः क्षय्यसस्त्वेह सर्वथा । आत्मेति निश्चयाद्भूयो भवनैर्गुण्यदर्शनात् ॥ ४॥ तत्त्यागायोपशान्तस्य सद्वृत्तस्यापि भावतः । वैराग्यं तद्गतं यत्तन्मोहगर्भमुदाहृतं ॥ ५ ॥ भूयांसो नामिनो बद्धा बाह्येनेच्छादिना ह्यमी ॥ आत्मानस्तद्वशात्कष्टं भवे तिष्ठंति दारुणे ॥ ६ ॥ एवं विज्ञाय तत्त्यागविधिं त्यागश्च सर्वथा। वैराग्यमाहुः सज्ज्ञानसंगतं तत्त्वदर्शिनः॥ अने० ॥ ७॥ आत्मन एकत्वानेकत्वसर्वगतत्वसत्क्रियत्वनिष्क्रियत्ववक्तव्यतापरलोकाद्यपि ।। विशे० ॥

(१९) अथवा मुक्तामुक्त विशेषमपहायसामान्येनात्मनः सक्रियत्वं साधयन्नाह–

कत्ताइत्तणओ वा सक्किरिओ यं ओ मउकुलालो व्व।

देहप्फंदणओ वा पच्चक्खं जंतपुरिसो व्व ।।

(अस्य व्याख्या (१९०) पत्रे कर्तृद्वारावसरे) विशे०गणधरवादे। (२०) आत्मनो ज्ञानस्वरूपत्वमाचाराङ्गे दर्शितम् तथाहि-

अणुसंवेदणमप्पाणेणं जं हंतव्वंति णाभिपत्थए ॥

आचा० ॥ टी० ॥ संवेदनमनुभवनं अनु पश्चात् संवेदनं केनात्मना यत्परेषां मोहोदयाद्धननादिना दुःखोत्पादनं विधीयते तत्पश्चादात्मना संवेद्यमित्याकलय्य यत्किमपि हन्तव्यमिति चिकीर्षितं तन्नाभिप्रार्थयेन्नाभिलषेत् ननु चात्मना अनुसंवेद्यमित्युक्तं संवेदनं च सातासातरूपं तच्च यथा नैयायिकवैशेषिकाणामात्मनो भिन्नेन गुणभूतेनैकार्थसमवायिना ज्ञानेन भवति तथा भवतामप्याहोस्विद् भिन्नेनात्मन इत्यस्य प्रतिवचनमाह ॥ आचा० ॥

जे आया से विण्णाया जे विण्णाया से आया जेण विजाणति से आया तं पडुच्च पडिसंखाए । एस आयावादी समियाए परियाए वियाहिएत्तिबेमि ॥ आचा० ॥

य आत्मा नित्य उपयोगलक्षणः विज्ञाताप्यसावेव न तु पुनस्तस्मादात्मनो भिन्नं ज्ञानं पदार्थसंवेदकं यश्च विज्ञाता पदार्थानां परिच्छेदक उपयोग आत्माप्यसावेवोपयोगलक्षणत्वात् जीवस्योपयोगस्य च ज्ञानात्मकत्वादिति ज्ञानात्मनोरभेदाभिधानाद्बौद्धाभिमतं ज्ञानमेवैकं स्यादिति चेत्तन्न भेदाभावोऽत्र केवलं चिकीर्षितो नैक्यं एतदेवैक्यं यो भेदाभाव इति चेद्धाष्टर्यमेतत् तथा हि पटशुक्लत्वयोर्भेदेनावस्थानाभावेऽपि नैकत्वापत्तिरत्रापि शुक्लत्वव्यतिरेकेण नापरः पटः कश्चिदप्यस्तीति चेदशिक्षितस्यलापो यतः शुक्लगुणविनाशे सर्वथा पटाभावापत्तिः स्यात् तदात्मनाविष्ट एवेति चेत् भवतु का नो हानिरनंतधर्म्मात्मकत्वाद्वस्तुनोऽपरमृद्वादिधर्म्मसद्भावे तद्धर्म्मविनाशेऽप्यविनष्ट एवेत्येवमात्मनोऽपि प्रत्युत्पन्नज्ञानात्मकतया विनाशेऽप्यपरामूर्त्तत्वासंख्येयप्रदेशता गुरुलघ्वादिधर्म्मसद्भावादविनाश एवेत्यलं प्रसङ्गेन ननु च य आत्मा स विज्ञातेत्यत्र तृजन्तेन कर्त्तुरभिधानादात्मनश्च कर्तृत्वात्तश्च य एवात्मा स एव विज्ञातेत्यत्र विप्रतिपत्त्यभावो येन वासौ जानाति तद्भिन्नमपि स्यात्तथा हि तत्करणं क्रिया वा भवेद्यदि करणं तद्दात्रादिवद्भिन्नं स्यात् अथ क्रिया सा यथा कर्तृस्था संभवत्येवं कर्म्मस्थापीति एवं भेदसंभवे कुत ऐक्यमिति यश्चोदयेत्तं प्रति स्पष्टतरमाह "जेण इत्यादि येन मत्यादिना ज्ञानेन करणभूतेन क्रियारूपेण वा विविधं सामान्यविशेषाकारतया वस्तु जानाति असावात्मा न तस्मादात्मनो भिन्नं ज्ञानं तथा हि न करणतया भेद एकस्यापि कर्त्तृकर्म्मकरणभेदेनोपलब्धेस्तद्यथा देवदत्त आत्मानमात्मना परिच्छिनत्ति क्रियापक्षे पाश्चिकोह्यभेदो भवताप्यभ्युपगत एवापि च मतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव चोच्यत इत्यादिनैकत्वमेवेति ज्ञानात्मनोश्चैकत्वे यद्भवति तद्दर्शयितुमाह" तं इत्यादि तं ज्ञानपरिणामं प्रतीत्याश्रित्यात्मा तेनैव प्रतिसंख्यायते व्यपदिश्यते तद्यथा इन्द्रोपयुक्त इन्द्र इत्यादि यदि वा मति ज्ञानी श्रुतज्ञानी यावत् केवलज्ञानीति यश्च ज्ञानात्मनोरेकत्वमभ्युपगच्छति स किं गुणः स्यादिति "एस इत्यादि" एषोऽनंतरोक्तया नीत्या यथावस्थितात्मवादीस्यात्तस्य च सम्यग्भावेन शमितया वा पर्यायः संयमानुष्ठान रूपो व्याख्यात इत्यधिकारपरिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ आचा० पञ्चमोद्देशके ॥

आत्मनो ज्ञानस्वरूपत्वमभिधातुम्भगवत्यामात्मन एव स्वरूपनिरूपणायाह—

आया भंते ! णाणे अण्णे णाणे गोयमा ! आयासिय णाणे सिय अण्णाणे णाये पुण णियमं आया ॥ भ०टी० ॥

आत्मा ज्ञानं योऽयमात्माऽसौ ज्ञानं न तयोर्भेदः, अथात्मनोऽन्यदज्ञानमिति प्रश्नः । उत्तरन्तु आत्मा स्यात् ज्ञानं सम्यक्त्वे सति मत्यादिज्ञानस्वभावत्वात्तस्य स्यादज्ञानं मिथ्यात्वे सति तस्य मत्यज्ञानादिस्वभावत्वात्, ज्ञानं पुनर्नियमादात्मा आत्मधर्म्मत्वात् ज्ञानस्य । न च सर्व्वथा धर्मो धर्म्मिणो भिद्यते सर्वथा भेदे हि विप्रकृष्टगुणिनो गुणमात्रोपलब्धौ प्रतिनियतगुणिविषय एव संशयो न स्यात्तदन्येभ्योऽपि तस्य भेदाविशेषाद् दृश्यते च यदा कश्चिद्धरिततरुतरुणशाखाविसररन्ध्रोदरान्तरतः किमपि शुक्लं पश्यति तदा किमियं पताका किमियं बलाकेत्येवं प्रतिनियतगुणिविषयोऽतो नापि धर्म्मिणो धर्म्मः सर्वथैवाभिन्नः सर्वथैवाभेदे हि संशयानुत्पत्तिरेव गुणग्रहणत एव गुणिनोऽपि गृहीतत्वादतः कथञ्चिदभेदपक्षमाश्रित्य ज्ञानं पुनर्नियमादात्मेत्युच्यत इति । इह चात्मा ज्ञानं व्यभिचरति, ज्ञानं त्वात्मानं न व्यभिचरति, खदिरवनस्पतिवदिति सूत्रगर्भार्थ इति ॥ भ० टी० शत० १२ उद्दे० १० ॥

अमुमेवार्थं दण्डके निरूपयन्नाह-

आयाणं भंते ! णेरइयाणं णाणे अण्णे णेरइयाणं णाणे ? गोयमा ! आया णेरइयाणं सिय णाणे सिय अण्णाणे, णाणे पुण ते णियमं आया एवं जाव थणिय कुमाराणं ॥ भ० ॥ श० ॥ १२ ॥ उ० १० ॥

आयेत्यादि नारकाणामात्माऽऽत्मस्वरूपं ज्ञानं उतान्यन्नारकाणां ज्ञानं तेभ्योऽतिरिक्तमित्यर्थ, इति प्रश्नः ॥ उत्तरन्तु आत्मा नारकाणां स्यात् ज्ञानं सम्यग्दर्शनभावात्, स्यादज्ञानं मिथ्यादर्शनभावात्, ज्ञानं पुनः सेति ॥ तन्नारकसम्बन्धिआत्मा न तद्व्यतिरिक्तमित्यर्थः ॥ भ० टी० ॥

आया भंते ! पुढवीकाइयाणं अण्णायो अण्णे पुढवीकाइयाणं अण्णाणे ? गोयमा ! पुढवीकाइयाणं णियमं अण्णाणे, अण्णाणे णियमं आया, एवं जाव वणस्सइकाइयाणं बेइंदिया तेइंदिया जाव वेमाणियाणं जहा णेरइयाणं ॥ भ० ॥ मू० ॥ श० १२ ॥ उ० १० ॥

पुढवीकाइयाणमित्यादि० आत्मा आत्मस्वरूपमज्ञानं उतान्यत्तत्तेषां उत्तरन्तु आत्मा तेषामज्ञानरूपो नान्यत्तत्तेभ्य इति भावार्थः ॥ भ० टी० ॥

आया भंते ! णेरइयाणं दंसणे अण्णे णेरइयाणं दंसणे ? गोयमा ! आया णेरइयाणं णियमं दंसणे दंसणेवि णियमं आया एवं जाव वेमाणियाणं निरंतरं दंडओ ॥ भ०मू० ॥ श० १२॥ उ० १० ॥

एवं दर्शनसूत्राण्यपि, नवरं सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्ट्योर्दर्शनस्याविशिष्टत्वादात्मा दर्शने दर्शनमप्यात्मैवेति वाच्यं, यत्र हि धर्म्मे विपर्ययो नास्ति तत्र नियम एवोपनीयते, न व्यभिचारो यथेहैव दर्शने, यत्र तु विपर्ययोऽस्ति तत्र व्यभिचारो नियमश्च यथा ज्ञाने, आत्मा ज्ञानरूपोऽज्ञानरूपश्चेति व्यभिचारः ज्ञानं त्वात्मैवेति नियम इति ॥ भ० ॥ टी० ॥

आत्मनः स्वपर्य्यायेभ्यः कथञ्चिद्व्यतिरिक्तत्वं सम्मति तर्के यथा ॥

"जीवो अणाइणिहणो जीवोत्ति य णियमउ ण वत्तव्वो। जं पुरिसाओय जीवो देवा उय जीविय-विसिट्ठो" जीवो ऽनादिनिधनो जीव एव विशेषविकल्प इति नियमतो वक्तव्यं यतः पुरुषायुष्कजीवो देवायुष्कजीवाद्विशिष्टो जीव एव इति तत्त्वभेदे पुरुषजीव इत्यादि भेदो न भवेत् केवलस्य सामान्यस्य विशेषप्रत्ययाभिधानान्निर्वर्तितस्यापि विशेषप्रत्ययाभिधानस्य संभवे समोन्यस्यभिधानस्यापि निर्निमित्तस्यैव भावात्तन्निबंधनसामान्याभ्युपगमोऽप्ययुक्तः स्यादिति सर्वाभावो न च विशेषप्रत्ययस्य बाधारहितस्यापि मिथ्यात्वमितरत्वापि तत्प्रसक्तेरिति प्रतिपादनात् केवलज्ञानस्य कथं चिदात्माव्यतिरेकादात्मनो वा केवलज्ञानाव्यतिरेकात्। कथं चिदेकस्त्वन्तयोरित्याह संख्येज्जमसंख्येज्जं अणंतकप्पं च केवलं णाणं। तह रागदोसमोहा अण्णेवि य जीवपज्जायौ ॥ आत्मनः एकत्वात्कथंचित्तदव्यतिरिक्तं केवलमप्येकं केवलस्य वा ज्ञानदर्शनरूपतया द्विरूपत्वात्तदव्यतिरिक्त आत्माऽपि द्विरूपोऽसंख्येयप्रदेशात्मकत्वादात्मनः केवलमप्यसंख्येयमनन्तार्थविषयतया केवलस्यानंतत्वादात्माप्यनंतः एवं रागद्वेषमोहा अन्येऽपि जीवपर्यायाः छद्मस्थावस्थाभाविनः संख्येयासंख्येयानंतप्रकारा आलंब्यभेदात् तदात्मकत्वात् स आत्मापि तद्वत् तथैव स्यात् सोमिलब्राह्मणप्रश्नप्रतिवचने चागमे एतदर्थप्रतिप्रश्न उत्तरं सोमिलएगेविहं अहं जाव अणेगभूय भावभविए य अहं सेकेणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ एगेवि अहं ॥ इत्याद्युत्तरहेतुप्रश्ने हेतुप्रतिपादनं (सोमिला दव्वट्ठयाए एगे अहं णाणदंसणट्ठयाए अहमित्यादि) प्रकृतार्थसंवादिसिद्धे रागादीनां चैकाद्यनंतभेदत्वमात्मनः (अहं णाणदंसणट्ठयाए) जहमित्यादि प्रकृतार्थसंवादिसिद्धे रागादीनां चैकाद्यनंतभेदत्वमात्मपर्यायत्वात् यो ह्यात्मपर्यायः स एकोऽप्यनंतभेदो यथा केवलावबोधस्तथा च रागादय इति स्थित्युत्पत्तिः। निरोधात्मकत्वहेत्यमपि सिद्धमिति यत्परेणोक्तमनेकांतात्मकत्वाभावेऽपि केवलीति सत्वाद्यत् सत्तत्सर्वमनेकांतानात्मकमिति प्रतिपादकस्य शासनस्याव्यापकत्वात् कुसमयविशासित्वं तस्यासिद्धमिति तत्प्रत्युक्तं द्रष्टव्यं ॥ सम्म० ॥

आत्मकर्मणोरन्योन्यानुगतत्वं सम्मतितर्के–

(२१) आत्मनो ज्ञानदर्शनश्रवणादिप्रकारस्स्थानाङ्गे यथा–

दोहिं ठाणेहिं आया अधोलोगं जाणइ पासइ तंजहा समोहएणं चेव अप्पाणेणं आया अहोलोगं जाणइ पासइ असमोहएणं चेव अप्पाणेणं आया अहोलोगं जाणइ पासइ अधोहि समोहए असमोहएणं चेव अप्पाणेणं आया अहोलोगं जाणइ पासइ एवं तिरियलोगं उड्ढलोगं केवलकप्पं लोगं दोहिं ठाणेहिं आया अहोलोगं जाणइ पासइ तं जहा विउव्विएणंचेव अप्पाणेणं आया अहोलोगं जाणइ पासइ अविउव्विएणं चेव अप्पाणेणं आया अहेलोगं जाणइ पासइ अहोहिविउव्विया विउव्विएणं चेव अप्पाणेणं आया अहोलोगं जाणइ पासइ एवं तिरियलोगं उड्ढलोगं केवलकप्पं लोगं स्था० ॥ ठा० २ । मू० ॥

दोहीत्यादि पंचसूत्रीस्थानाभ्यां प्रकाराभ्याम् (देसेण विति) ॥ देशेन शृणोत्येकेन श्रोत्रेणैकश्रोत्रोपघाते सति सर्व्वेण वानुपहतश्रोत्रेन्द्रियो यो वा संभिन्नश्रोत्राभिधानलब्धियुक्तः स सर्वैरिन्द्रियैः शृणोतीति सर्वेणेति व्यपदिश्यते एवमिति यथा शब्दान् देशसर्व्वाभ्यां एवं रूपादीनपि नवरं जिह्वादेशस्य प्रसुप्त्यादिनोपघाताद्देशेनास्वादयतीत्यवसेयमिति।शब्दश्रवणादयो जीवपरिणामा उक्ताः॥टी०॥

ज्ञानाधिकार एवेदमपरमाह–

दोहिं ठाणेहिं आया सद्दाइसुणेइ तं देसेणवि आया सद्दाई सुणेइ सव्वेण वि आया सद्दाइं सुणेइ एवं रूवाइं पासइ गंधाइं आघायइ रसाइं आसाएइ णासाइं पडिसंवेएइ स्था० मू० ॥ ठा० २ ॥

दोहीत्यादिपञ्चसूत्रीस्थानाभ्यां प्रकाराभ्याम्॥ देसेणवित्ति॥ देशेन शृणोत्येकेन श्रोत्रेणकश्रोत्रोपघाते सति सर्वेण वानुपहतश्रोत्रेन्द्रियो यो वा संभिन्नश्रोत्रोभिधानलब्धियुक्तः स सर्वैरिन्द्रियैः शृणोतीति सर्व्वेणेति व्यपदिश्यते एवमिति यथाशब्दान् देशसर्वाभ्यां एवं रूपादीनपि नवरं जिह्वा देशस्य प्रसुप्त्या दिनोपघाताद्देशेनास्वादयतीत्यवसेयमिति ॥स्था० टी०॥ शब्दश्रवणादयो जीव परिणामा उक्तास्तत्प्रस्तावात् तत्परिणामान्तराण्याह ॥

दोहिं ठाणेहिं आया ओभासइ तं जहा देसेण वि आया ओभासइ सव्वेण वि आया ओभासइ एवं पभासइ विउव्वइ परियावेइ भासं भासइ आहारेइ परिणामेइ वेएइ निज्जरेइ ॥ स्था० मू० ठा२ ॥

दोहीत्यादि नवसूत्राणि सुगमानि न वरं अवभासते द्योतते देशेन खद्योतवत् सर्वतः प्रदीपवत् अथ वा अवभासते जानाति १ स च देशतः पट्टुकावधिज्ञानी सर्व्वतोऽभ्यन्तरावधिरिति एवमिति देशसर्वाभ्यां प्रभासते प्रकर्षेण द्योतते २ विकरोति देशेन हस्तादिवैक्रियकरणेन सर्वेण सर्व्वस्यैव कायस्येति ॥ ३ ॥ परियारे इति ॥ मैथुनं सेवते देशेन मनोयोगादीनामन्यतमेन सर्वेण योगत्रयेणापि ४ भाषां भाषते देशेन जिह्वाग्रादिना सर्व्वेण समग्रताल्वादिस्थानैः ५ आहारयति देशेन मुखमात्रेण सर्वेण ओज आहारापेक्षया आहार मेव परिणामयति परिणामन्नयति स्वस्वरसविभागेन भक्ताश्रयदेशस्य प्लीहादिना रुद्धत्वात्।देशतः अन्यथा सर्व्वतः वेदयति अनुभवति देशेन हस्तादिना अवयवेन सर्वेण सर्व्वावयवैराहारसत्कान् परिणमितपुद्गलान् इष्टानिष्टपरिणामतः निर्ज्जरयति त्यजत्याहारितान् परि[illegible]मितान् वेदितान् आहारपुद्गलान् देशेन अपानादिना सर्व्वेण शरीरेणैव प्रस्वेदवदिति। अथ चैतानि चतुर्दशापि सूत्रा-

णि विवक्षितविषयवत्वापेक्षया नेयानि तत्र देशसर्वयोजना यथा देशेनापीति देशतोऽपि शृणोति विवक्षितशब्दानां मध्ये कांश्चिच्छृणोति सर्व्वेणापीति सर्वतस्तु सामस्त्येन सर्वानेवेत्यर्थः। एवं रूपादीनपि तथा विवक्षितस्य देशं सर्व्वं वा विवक्षितमवभासयत्येवं प्रभासयत्येवं विकरवाणीत्येवं विकुरुते परिचारणीयं स्त्रीशरीरादि परिचारयति भाषणीयापेक्षया देशतो भाषां भाषते सर्व्वतोवेति अभ्यवहार्यमाहारयति आहृतं परिणामयति वेद्यं कर्मवेदयति देशतः सर्व्वतोवा एवं निर्जरयत्यपि॥ स्था० ॥ठा० ॥ २ ॥

(२२) आत्मनिरूपणं गच्छाचारे। तथाच पूर्वाचार्यकृतगाथा–
जीवो अणाईनिहणो अविणासी अक्खओ धुवो निच्चं।
दव्वट्ठयाइ णिच्चो परियायगुणेहिं य अणिच्चो ॥ १ ॥
जह पंजराउसउणि घडाउ वयराणि कंचुआ पुरिसो।
एवं स चेव भिण्णो जीवो देहाउ संसारी ॥ २ ॥
जह खीरोदगतिलतिल्लकुसुमगंधाण दीसइ न भेओ ॥ तह चेवं न जीवस्स विदेहाओ हव्वंति उभेओ ॥ ३ ॥ संकोअविअविकोएहि य जहक्कमं देहलोयमित्तो वा ॥ हत्थिस्स व कुंथुस्स वा पएससंखासमाचेव ॥ ४ ॥ कालो जह अणाई अविणासी होई तिसु वि कालेसु ॥ तह जीवो वि अणाई अविणासी तिसु वि कालेसु ॥५॥ गयणं जहा अरूवी अवगाहगुणेण घिप्पइ तं तु। जीवो तहा अरूवी विणाणगुणेण घेत्तवो ॥ ६ ॥ जह पुढवी अविणट्ठा आहाराइसव्वदव्वाणं। तह अहारो जीवो नाणाईणं गुणगणा ॥ ७ ॥ अक्खयमणंतमउलं जह गयणं होइ तिसु वि कालेसु। तह जीवो अविणासी अवट्ठिओति- सुघिकालेसु ॥ ८ ॥ जह कणगाओ कारंति पज्जवा मउल कुंडलाइ। या दव्वं कणगं तं विय नाम विशेसोइमो अन्नो ॥ ॥ ९ ॥ एवं च उगाई ए परिब्भमंतस्स जीवकणगस्स नामाइं वहुविहाइं जीवदव्वं तयं चेव ॥ १० ॥ जह कम्मयरो कम्मं करेइ भुंजइ सो फलं तस्स। तह जीवोवि अकम्मं करेइ भुंजइ रसफलं ॥ ११ ॥ उज्जोवेउं दिवसं जह सूरा वच्चइ पुणो अत्थं। न यइ सो सूरो अन्नंखित्तं पयासंतो ॥ १२ ॥ जह सूरो तह जीवो भवंतरं वच्चए पुणो। अन्नं तस्स वि सरीरमन्नं खेत्तं वरंवी पयासेई ॥ १३ ॥ फुल्लुप्पलकमलाणं चंदण अगरूण सुरहिंगंधाणं। घिप्पइ नासाइगुणो नय रूवं दीसए तेसि॥१४॥ एवं नाणगुणेण घिप्पइ जीवो वि वुद्धिमंतेहिं। जह गंधो तह जीवो नहु सक्को कीरए भित्तुं ॥ १५ ॥ भंभामउद्दलपणवमकुंदाणसंखसन्नी ण। सदुव्विय सुच्चइ केवलुत्ति न हु दीसई रूवं ॥ १६ ॥ पच्चक्खंगहगाहिओ दीसइ पुरीसो न दीसइ पिसाओ। अगारेहिं मुणिज्जइ एवं जीवो विदेहविओ ॥ १७ ॥ हसइ विरुसइ नच्चइ गाएइ रुयइ सुहदुक्खं। जीवो मेहमइगओ विवहपयारं पयंसेइ ॥ १८ ॥ जह आहारो भुत्तो जिआणंपरिणमइ सत्तभेएहिं वस। १। सोणिय २। मंस ३। ट्ठिअ ४। मज्जा ५। तह मेय ६। सुकेहिं ॥ ७ ॥ १९ ॥ एवं अट्ठविअ जीवेण अणाइसहगयं कम्मं। जह कणगं पाहाणे,अणाइसंजोगनिप्पन्नं॥ २०॥ जीवस्स य कम्मस्स य अणाइमं चेव होइ संजोगो। सोवि उवाएण पुढो कीरइठवलाओजह कणगं ॥२१॥ जह पुव्वयरं कम्मं जीवो वा जइहविज्जवइ सा। वसव्वो कुकुडिअंडाणंभणसु को पढमो ॥ २२ ॥ जह अंडसंभवा कुक्कुडित्ति अंडं च कुकडी उ भयं। नय पुव्वावरभावो जह तह कम्माणजीवाणं ॥ २३ ॥ अणुमाणपहे सिद्धं छउमत्थाणं जिणाण पच्चक्खं। गिण्हसु गणसु गुणहरं जीवं अणाइयं अक्खयसरूवं ॥ २४ ॥ कत्थय जीवो वलिओ कत्थ य कम्माई हुंति वलियाइं। जीवस्स य कम्मस्स य पुव्वनिबद्धाइ वेराई ॥ २५ ॥ गच्छा० ॥

(२३) आत्मतत्वनिरूपणं बौद्धादिसम्मतात्मतत्वनिराकरणेन प्रदर्शितं रत्नावतारिकायाम् सप्तमपरिच्छेदे। यथा बौद्धास्तु बुद्धिक्षणपरंपरामात्रमेवात्मानमाम्नासिषुः न पुनर्मौक्तिककणनिकरनिरंतरानुस्यूतैकसूत्रवत्तदन्वयिनमेकं ते लौकायतलुंटाकेभ्योऽपि पापीयांसस्तद्भावेऽपि तेषां स्मरण प्रत्य भिज्ञानाद्यघटनात् तथा हि॥ पूर्वबुद्ध्यानुभूतेऽर्थे अथ स्यादयं दोषा यद्यविशेषेणान्यदृष्टमन्यः स्मरतीत्युच्यते। किंत्वन्यत्वेऽपि कार्यकारणभावादेव स्मृतिर्भिन्नसंतानबुद्धीनां तु कार्यकारण भावो नास्ति तेन संतानांतराणां स्मृतिर्न भवति। न चैकसांतानिकीनामपि बुद्धीनां कार्यकारणभावो नास्ति येन पूर्वं बुद्ध्यनुभूतेऽर्थे तदुत्तरबुद्धीनां स्मृतिर्न स्यात् तदप्यनवदातमेवमपि नानात्वस्य तदवस्थत्वात्। अन्यत्वं हि स्मृत्यसंभवे साधनमुक्तं तच्च कार्यकारणभावाभिधानेऽपि नापगतं न हि कार्यकारणभावाभिधाने तस्यासिद्धत्वादनामन्यतमो दोषः प्रतिपाद्यते। नापि स्वपक्षसिद्धिरनेन क्रियते। न हि कार्यकारणभावात् स्मृतिरित्यत्रोभयप्रसिद्धोऽस्ति दृष्टांतः॥ अथ "यस्मिन्नेव हि संताने आहिता कर्मवासना फलं तत्रैव संधत्ते कर्प्पासे रक्ततायथेति" कर्प्पासरक्तता दृष्टांतोऽस्तीति चेत् तदसाधीयः। साधनदूषणासंभवात् अन्वयाद्यसंभवात्। न साधनं न हि कार्यकारणभावो यत्र तत्र स्मृतिः कर्पासे रक्ततावदित्यन्वयः संभवति नापि यत्र न स्मृतिस्तत्र न कार्यकारणभाव इति व्यतिरेकोऽस्ति। असिद्धत्वाद्यनुद्भावनाच्च न दूषणं। न हि ततोऽन्यत्वादित्यस्य हेतोः कर्प्पासे रक्ततावदित्यनेन कश्चिद्दोषः प्रतिपाद्यते। किं च यद्यन्यत्वेऽपि कार्यकारणभावेन स्मृतेरुत्पत्तिरिष्यते। तदा शिष्याचार्यादि बुद्धीनामपि कार्यकारणभावसद्भावेन स्मृत्यादि स्यात्। अथ नायं प्रसंग एकसंतानत्वे सतीति विशेषणादिति चेतदयुक्तं भेदाभेदपक्षाभ्यां तस्योपक्षीणत्वात् क्षणपरंपरातस्तस्या भेदे हि क्षणपरंपरैव सा तथा च संतान इति न किंचिदतिरिक्तमुक्तं। भेदे तु पारमार्थिकोऽपारमार्थिको वासौ स्यात्। अपारमार्थिकत्वेऽस्य तदेव दूषणं। पारमार्थिकत्वे स्थिरो वा स्यात् क्षणिको वा। क्षणिकत्वे संतानानिर्विशेष एवायमिति किमनेन स्तेनभीतस्य स्तेनांतरशरणस्वीकरणं कारणिना॥ "स्थिरमथ संतानमभ्युपेयाः प्रथयंतं परमार्थसत्स्वरूपं। अमृतं पिब पूनयाऽनयोक्त्या स्थिरवपुषः परलोकिनः प्रसिद्धेः" उपादानोपादेयभावप्रबंधेन प्रवर्तमानः कार्यकारणभाव एव संतान इति चेत्तदवद्यमविष्वग्भावादिसंबंधविशेषाभावे कारणत्वमात्राविशेषादुपादानेतरविभागानुपपत्तेः संतानजनकं यत्तदुपादानमिति चेन्न इतरेतराश्रयत्वप्रसंगात् संतानजनकत्वेनोपादानकारणजन्यत्वेन च संतानत्वमिति। लोके तु समानजातीयानां कार्यकारणभावे संतानव्यवहारस्तथा ब्राह्मणसंतान इति तत्प्रसिद्ध्या वास्माभिरपि शब्दप्र-

दीपादिषु संतानव्यवहारः क्रियते । तथापि यद्येवमभिप्रेतः संतानस्तदा कथं न शिष्याचार्यबुद्धीनामेकसंतानत्वम्। नह्यासां समानजातीयत्वं कार्यकारणभावो वा नास्ति । ततः शिष्यस्य चिरव्यवहिता अपि बुद्धयः पारंपर्येण कारणमिति तदनुभूतेऽप्यर्थे यथा स्मृतिर्भवति तथोपाध्यायबुद्धयोप्याजन्मप्रभृत्युत्पन्नाः पारंपर्येण कारणमिति तदनुभूतेऽप्यर्थे स्मृतिर्भवेत्। किंच धूमशब्दादीनामुपादानकारणं विनैवोत्पत्तिस्तव स्यान्न हि तेषामप्यनादिप्रबंधेन समानजातीयंकारणमस्तीति शक्यते वक्तुम्। तथा च ज्ञानस्यापि गर्भादावनुत्पादनैवोत्पत्तिः स्यादिति परलोकाभावः। अथ धूमशब्दादीनां विजातीयमप्युपादानमिष्यते। एवं तर्हि ज्ञानस्याप्युपादानं गर्भशरीरमेवास्तु न जन्मांतरज्ञानं कल्पनीयं। यथा दर्शनं ह्युपादानमिष्टमन्यथा धूमशब्दादीनामप्यनादिसंतानःकल्पनीयः स्यादिति संतानघटनात्र परेषां स्मृत्यादिव्यवस्था नापि परलोकः कोऽपि प्रसिद्धपद्धतिं दधाति परलोकिनः कस्यचिदसंभवात्। सत्यपि वा परलोके कथमकृतान्यागमकृतप्रणाशौ पराक्रियेते। येन हि ज्ञानेन चैत्यवंदनादि कर्मकृतं तस्य विनाशान्न तत्फलोपभोगो यस्य वा फलोपभोगस्तेन न तत्कर्म कृतमिति॥ अथ नायं दोषः कार्यकारणभावस्य नियामकत्वात्। अनादिप्रबंधप्रवृत्तो हि ज्ञानानां हेतुफलभावप्रवाहः। स च संतान इत्युच्यते तद्वशात्सर्वो व्यवहारः संगच्छते। नित्यस्त्वात्माभ्युपगम्यमानो यदि सुखादिजन्मना विकृतिमनुभवति। तदयमनित्य एव चर्मादिवदुक्तः स्यात् निर्विकारत्वे तु सताऽसता वा सुखदुःखादिना कर्मफलेन कस्तस्य विशेष इति कर्मवैफल्यमेव॥ तदुक्तं "वर्षातपाभ्यां किं व्योम्नश्चर्मण्यस्ति तयोः फलं। चर्मोपमश्चेत्सोऽनित्यः खतुल्यश्चेदसत्सम इति,, तस्मात् त्यज्यतामेष मूर्द्धाभिषिक्तः प्रथमो मोह आत्मग्रहो नाम। तन्निवृत्तावात्मीयग्रहोपि विरंस्यति। अहमेव न किं ममेति तदिदमहंकारममकारग्रंथिप्रहाणेन नैरात्म्यदर्शनमेव निर्वाणद्वारमन्यथा कौतुस्कुती निर्वाणवार्तापि तदपि वार्त्तं हेतुफलभावस्य संतानस्यानंतरमेव नियामकत्वेन निरस्तत्वात्, यत्पुनः सुखादिविकाराभ्युपगमे चर्मादिवत् आत्मनोऽनित्यत्वं प्रसंजितं तदिष्टमेव कथंचिदनित्यत्वेनात्मनः स्याद्वादिभिः स्वीकारात्। नित्यत्वस्य कथंचिदेवोपगमात्। यत्तु नित्यत्वे ऽस्यात्मीयग्रहसद्भावेन मुकुचनघासिदूषणमभाणि। तदप्यनवदातं विदितपर्यंतविरससंसारस्वरूपाणां परिगतपारमार्थिकैकांतिकात्यंतिकानंदसंदोहस्वभावापवर्गोपनिषदां च महात्मनां शरीरेऽपि किंपाकपाकोपलिप्तपायस इव निर्ममत्वदर्शनात्। नैरात्म्यदर्शने पुनरात्मैव तावन्नास्ति कःप्रेत्य सुखीभवनार्थं यतिष्यते ज्ञानक्षणोपि संसारी कथमपरज्ञानक्षणसुखीभवनाय घटिष्यते । न हि दुःखी देवदत्तो यज्ञदत्तसुखाय चेष्टमानो दृष्ट एकक्षणस्य दुःखं स्वरसनाशित्वात्तेनैव सार्द्धं,दध्वंसे संतानस्तु न वास्तवः कश्चिदिति प्ररूपितमेव वास्तवत्वे तस्य निष्प्रत्यूहात्मसिद्धिरिति॥

अथात्मनः परपरिकल्पितस्वरूपप्रतिषेधाय स्वाभिमतधर्मान्वर्णयंति। "चैतन्यस्वरूपः परिणामी कर्ता साक्षाद्भोक्ता स्वदेहपरिमाणः प्रतिक्षेत्रं भिन्नः पौद्गलिकादृष्टवांश्चायमिति"। चैतन्यं साकारनिराकारोपयोगाख्यं स्वरूपं यस्यासौ चैतन्यस्वरूपः परिणमनं प्रतिसमयमपरापरपर्यायेषु गमनं परिणामः स नित्यमस्यास्तीति परिणामी करोत्यदृष्टादिकमिति कर्ता साक्षादनुपचरितवृत्त्या भुंक्ते सुखादिकमितिसाक्षाद्भोक्ता स्वदेहपरिणामः स्वोपात्तवपुर्व्यापकः प्रतिक्षेत्रं प्रतिशरीरं भिन्नः पृथक्पौद्गलिकदृष्टवान् पुद्गलघटितकर्मपरतंत्रः । अयमित्यनंतरं प्रमातृत्वेन निरूपित आत्मेति। अत्र चैतन्यस्वरूपत्वपरिणामित्वविशेषणाभ्यां जडस्वरूपः कूटस्थनित्यो नैयायिकादिसम्मतः प्रमाता व्यवच्छिद्यते यतो येषामात्मानुपयोगस्वभावस्तावत्तेषां नासौ पदार्थपरिच्छेदं विदध्याद चेतनत्वादाकाशवत् अथ नोपयोगस्वभावत्वं किंतु चैतन्यसमवायः स चात्मनोऽस्तीत्यसिद्धमचेतनत्वमिति चेत्तदनुचितमित्थमाकाशादेरपि चेतनत्वापत्तेश्चैतन्यसमवायो हि विहायःप्रमुखे पि समानः। समवायस्य स्वयमविशिष्टस्यैकस्य प्रतिनियमहेत्वभावादात्मन्येव ज्ञानं समवेतं नाकाशादिष्विति विशेषोव्यवस्थितः ननु यथेह कुंडे दधीतिप्रत्ययान्न तत्कुंडादन्यत्र तद्दधिसंयोगः शक्यसंपादस्तथेह मयि ज्ञानमितीहेदं प्रत्ययाज्ञात्मनोऽन्यत्र गगनादिषु ज्ञानसमवाय इति चेत्तदयौक्तिकं यतः खादयोपि ज्ञानमस्मास्विवति प्रतियंतु स्वयमचेतनत्वादात्मवम्। आत्मानो वा मैवं प्रत्ययगुस्तत् एव खादिवादिति। जडात्मवादिमते सन्नपि ज्ञानमिहेति प्रत्ययः प्रत्यात्मवेद्यो न ज्ञानस्यात्मनि समवायं नियमयति विशेषाभावात्। नन्वेवमिहपृथिव्यादिषु रूपादय इति प्रत्ययोपि न रूपादीनां पृथिव्यादिषु समवायं साधयेद्यथा खादिषु तत्र वा सतं साधयेत्। पृथिव्यादिष्विवेति न क्वचित्प्रत्ययविशेषात् कस्य चित् व्यवस्थेति चेत् सत्यमयमपरोऽस्य दोषोऽस्तु पृथिव्यादीनां रूपाद्यनात्मकत्वेखादिभ्यो विशिष्टतया व्यवस्थापयितुमशक्तेः स्यान्मतमात्मनो ज्ञानमस्मास्विति प्रतियंति । आत्मत्वाद्ये तु न तथा ते नात्मानो यथा खादयः। आत्मानश्चैतदहं प्रत्ययग्राह्यास्तस्मात्तथेत्यात्मत्वमेव खादिभ्यो विशेषमात्मनां साधयति। पृथिवीत्वादिवत्पृथिव्यादीनां पृथिवीत्वादियोगाद्धि पृथिव्यादयस्तद्वदात्मत्वयोगादात्मान इति तदयुक्तम्। आत्मत्वादिजातीनामपि जातिमदनात्मकत्वे तत्समवायानियमासिद्धेः प्रत्ययविशेषात्तत्सिद्धिरिति चेत्स एव विचारयितुमारब्धः। परस्परमत्यंतभेदाविशेषेऽपि जातितद्वतामात्मत्वजातिरात्मनि प्रत्ययः विशेषमुपजनयति न पृथिव्यादिषु। पृथिवीत्वादिजातयश्च तत्रैव प्रत्ययमुत्पादयंति। नात्मनीतिकोऽत्र नियमहेतुः समवाय इति चेत् सोयमन्योन्यसंश्रयः सति प्रत्ययविशेषे जातिविशेषस्य जातिमति समवायः । सति च समवाये प्रत्ययविशेष इति प्रत्यासत्तिविशेषादन्यत एव तत्प्रत्ययविशेष इति चेत् सकोऽन्योऽन्यत्र कथं चित्तदात्म्यपरिणामादिति स एवप्रत्ययविशेषहेतुरेषितव्यः तदभावे तदघटनाज्जातिविशेषस्य क्वचिदेव समवायासिद्धेरात्मादिविभागानुपपत्तेरात्मन्येव ज्ञानं समवेतमिहेदमिति प्रत्ययं कुरुते न पुनराकाशादिष्विति प्रतिपत्तुमशक्तेर्न चैतन्ययोगादात्मनश्चेतनत्वं सिध्येत्। अथ किमपरेण प्रतीयते तावच्चेतनासमवायादात्मा चेतन इति चेत्तदयुक्तं यतः प्रतीतिश्चे-

त्प्रमाणीक्रियते तर्हि निष्प्रतिद्वंद्वमुपयोगात्मक एवात्मा प्रसिध्यति । न हि जातुचित्स्वयमचेतनोऽहं चेतनायोगाच्चेतनेऽचेतने वा मयि चेतनायाः समवाय इति प्रतीतिरस्ति ज्ञाताहमिति समानाधिकरणतया प्रतीतेः ॥ भेदे तथा प्रतीतिरिति चेन्न कथंचित्तादात्म्याभावे तद्दर्शनात् । यष्टिः पुरुष इत्यादिप्रतीतिस्तु भेदे सत्युपचाराद्दृष्टा न पुनस्तात्विकी, तथा चात्मनि ज्ञाताहमिति प्रतीतिः कथंचिच्चेतनात्मतां गमयति तामंतरेणानुपपद्यमानत्वात् कलशादिवत् । न हि कलशादिरचेतनात्मको ज्ञाताहमिति प्रत्येति । चैतन्ययोगाभावादसौ न तथा प्रत्येतीति चेन्न अचेतनस्यापि चैतन्ययोगाच्चेतनोहऽमिति प्रतिपत्तेरनंतरमेव निरस्तत्वादित्यचेतनत्वं सिद्धमात्मनो जडस्यार्थस्य परिच्छेदं पराकरोति तं पुनरिच्छता चैतन्यस्वरूपताऽस्य स्वीकरणीया । ननुज्ञानवानहमिति प्रत्ययादात्मज्ञानयोर्भेदोऽन्यथा धनवानिति प्रत्ययादपि धनतद्वतोर्भेदाभावानुषंगादिति कश्चित्तदप्यसत् । यतो ज्ञानवानहमिति नात्मा प्रत्येति जडैकांतरूपत्वाद्घटवत् सर्वथा जडश्च स्यादात्मा ज्ञानवानहमिति प्रत्ययश्चास्य स्याद्विरोधाभावादिति मानिर्णीषीस्तस्य तथोत्पत्त्यसंभवात् । ज्ञानवानहमिति हि प्रत्ययो नागृहीते ज्ञानाख्ये विशेषणे विशेष्ये चात्मनि जातूत्पद्यते स्वमतविरोधात् । नागृहीतविशेषणविशेष्यबुद्धिरिति वचनात् गृहीतयोस्तयोरुत्पद्यते इति चेत् कुतस्तद्गृहीति र्न तावत्स्वतः स्वसंवेदनानभ्युपगमात् । स्वसंविदिते ह्यात्मनि ज्ञाने च स्वतः सा युज्यते नान्यथा संतानांतरवत् । परतश्चेत् तदपि ज्ञानांतरं विशेष्यं नागृहीते ज्ञानत्वविशेषणे ग्रहीतुं शक्यमिति । ज्ञानांतरात्तद्ग्रहणेन भाव्यमित्यनवस्थानात्कुतः प्रकृतप्रत्ययः तदेवं नात्मनो जडस्वरूपता संगच्छते नापि कूटस्थनित्यता । यतो यथाविधः पूर्वदशायामात्मा तथाविध एव चेत् ज्ञानोत्पत्तिसमयेऽपि भवेत्तदा प्रागिव कथमेवं पदार्थपरिच्छेदकः स्यात्प्रतिनियतस्वरूपाप्रवृत्तिरूपत्वात्कौटस्थस्य पदार्थपरिच्छेदे तु प्राग्प्रमातुः प्रमातृरूपतया परिणामात्कुतः कौटस्थ्यमिति कर्त्ता साक्षाद्भोक्तेति विशेषण युगलकेन कापिलमतं तिरस्क्रियते तथा हि कापिलः कर्तृत्वं प्रकृतेः प्रतिजानीते न पुरुषस्य ॥ "अकर्त्ता निर्गुणोभोक्तेति" वचनात्तदयुक्तं । यतो यद्ययमकर्त्ता स्यात्तदानीमनुभवितापि न भवेत् । द्रष्टुः कर्त्तृत्वे मुक्तस्यापि कर्तृत्वप्रसक्तिरिति चेत् मुक्तः किमकर्त्तेष्टः । विषयसुखादेरकर्त्तेति चेत् । कुतः स तथा तत्कारणकर्मकर्तृत्वाभावादिति चेत् तर्हि संसारी विषयसुखादिकारणकर्मविशेषस्य कर्तृत्वात् विषयसुखादेः कर्त्ता स एव चानुभविता किं न भवेत् संसार्यवस्थायामात्मा विषयसुखादितत्कारणकर्मणां न कर्त्ता चेतनत्वान्मुक्तावस्थावदित्येतदपि न सुन्दरम् । स्वेष्टविघातकारित्वात् संसार्यवस्थायामात्मा न सुखादेर्भोक्ता मुक्तावस्थावदिति स्वेष्टस्यात्मनो भोक्तृत्वस्य विघातात् । प्रतीतिविरुद्धमिष्टविघातसाधनमिदमितिचेत्कर्तृत्वाभावसाधनमपि किं न तथा पुंसः श्रोता घ्राताहमिति स्वकर्तृत्वप्रतीतेः । अथ श्रोताहमित्यादिप्रतीतिरहंकारास्पदमहंकारस्य च प्रधानमेवकर्तृतया प्रतीयतइति चेत्तत एवानुभवितृप्रधानमस्तु न हि तस्याहंकारास्पदत्वं न प्रतिभाति शब्दादेरनुभविताहमिति प्रतीते सकलजनसाक्षिकत्वात् । भ्रांतमनुभवितुरहंकारास्पदत्वमितिचेत्कर्तुः कथन्नभ्रान्तम् तस्याहंकारास्पदत्वादिति चेत्तत एवानुभवितुस्तदभ्रान्तमस्तु तस्योपाधिकत्वादहंकारास्पदत्वं भ्रांतमेवेति चेत्कुतस्तदौपाधिकत्वसिद्धिः ॥ अथ पुरुषस्वभावत्वाऽभावादहंकारस्य तदास्पदत्वं पुरुषस्वभावस्यानुभवितृत्वस्यौपाधिकमिति चेत् स्यादेवं यदि पुरुषस्वभावोऽहंकारो न स्यात् । मुक्तस्याहंकाराभावात् अपुरुषस्वभाव एवाहंकारः । स्वभावो हि न जातुचित्तद्वंतं, त्यजति तस्य निःस्वभावत्वप्रसंगादिति चेन्न स्वभावस्य द्विविधत्वात् सामान्यविशेषपर्यायभेदात् । तत्र सामान्यपर्यायः शाश्वतिकस्वभावः । कादाचित्को विशेषपर्याय इति न कादाचित्कत्वान्पुंस्यहंकारादेव तत्स्वभावता ततो न तदास्पदत्वमनुभवितृत्वस्यौपाधिकं । येनाभ्रांतं न भवेत् । सिद्धमात्मानुभवितेव कर्त्ता अकर्तुर्भोक्तृत्वानुपपत्तेश्च । ननु भोक्तृत्वमप्युपचरितमेवास्य प्रकृतिविकारभूतायां हि दर्पणाकारायां बुद्धौ संक्रांतानां सुखदुःखादीनां पुरुषः स्वात्मनि प्रतिबिंबोदयमात्रेण भोक्ता व्यपदिश्यते । तदशस्यं तस्य तथा परिणाममंतरेण प्रतिबिंबोदयस्याऽघटनात् स्फटिकादावपि परिणामेनैव प्रतिबिंबोदयसमर्थनात् । तथा परिणामाभ्युपगमे च कुतः कर्तृत्वमस्य न स्यादिति सिद्धमस्य कर्तृत्वं साक्षाद्भोक्तृत्वं चेति । स्वदेहपरिमाण इत्यनेनापि नैयायिकादिपरिकल्पितं सर्वगतत्वमात्मनोनिषिध्यते तथात्वे जीवतत्वप्रभेदानां व्यवस्थानाप्रसिद्धिप्रसंगात् । सर्वगतात्मन्येकत्रैव नानात्मकार्यपरिसमाप्तेः सकृन्नानामनःसमायोगोहि नानात्मकार्यं तत्रैकत्रापि युज्यते । नभसि नानाघटादिसंयोगवत् । एतेन युगपन्नानाशरीरेंद्रियसंयोगः प्रतिपादितः । युगपन्नानाशरीरेष्वात्मसमवायिनां सुखदुःखादीनामनुपपत्तिविरोधादिति चेन्न युगपन्नानाभेर्यादिष्वाकाशसमवायिनां विततादिशब्दानामनुपपत्तिप्रसंगात् तद्विरोधस्याविशेषात्तथाविधशब्दकारणभेदान्न तदनुपपत्तिरिति चेत् सुखादिकारणभेदात्तदनुपपत्तिरप्येकत्रात्मनि माभूद्विशेषाभावात् विरुद्धधर्माध्यासादात्मनोनानात्वमिति चेत्तत एवाकाशस्यापिनानात्वमस्तु । प्रदेशभेदोपचाराददोष इति चेत्तत एवात्मन्यप्यदोषः । जननमरणकरणादिप्रतिनियमोऽपि सर्वगतात्मवादिनां नात्मबहुत्वं साधयेत् एकत्राऽपि तदुपपत्तेर्घटाकाशादिजननविनाशादिवत् । न हि घटाकाशस्योत्पत्तौ घटाद्याकाशस्योत्पत्तिरेव तदा विनाशस्यापि दर्शनात् । नापि विनाशे विनाश एव । जननस्यापि तदोपलंभात् । स्थितौ वा न स्थितिरेव विनाशोत्पादयोरपि तदा समीक्षणात् । सति बंधे न मोक्षः सति वा मोक्षे न बंधःस्यादेकत्रात्मनि विरोधादिति चेत् नाकाशेऽपि सति घटबंधे घटांतरमोक्षाभावप्रसंगात् सति वा घटविश्लेषे घटांतरविश्लेषप्रसंगात् प्रदेशभेदोपचारान्न तत्प्रसंग इति चेत्तत् एवात्मनि न तत्प्रसंगः । नभसः प्रदेशभदापगम जीवस्याप्येकस्य प्रदेशभेदोऽस्त्विति कुतोजीवतत्वप्रभेदव्यवस्था यतो व्यापकत्वं स्यात् नत्वात्मनो व्यापकत्वाभावे दिग्देशांतरवर्त्तिपरमाणुभिर्युगपत्संयोगाभावादाद्यकर्माभावस्तदभावादंत्यसंयोगस्य तन्निमित्तशरीरस्य तेन तत्संबंधस्य वा भावादनुपायसिद्धः सर्वदा सर्वेषां मोक्षः स्यात् । अस्तु वा यथा कथंचिच्छरीरोत्पत्तिस्तथापि सावयवं शरीरं

प्रत्यवयवमनुप्रविशन्नात्मा सावयवः स्यात्तथा चास्य पटादिवत् कार्यत्वप्रसंगः। कार्यत्वे चाऽसौ विजातीयैः सजातीयैर्वा कारणैरारभ्येत न प्राच्यः प्रकारो विजातीयानामनारंभकत्वात्। न द्वितीयो यतः सजातीयत्वं तेषां आत्मत्वाभिसंबन्धादेव स्यात्तथा चात्मभिरारभ्यत इत्यायातं एतच्चायुक्तमेकत्र शरीरेऽनेकात्मनामात्मारंभकाणामसंभवात्। संभवे वा प्रतिसंधानानुपपत्तिः। न ह्यन्येन दृष्टमन्यः प्रतिसंधातुमर्हत्यतिप्रसंगात्। तदारभ्यत्वे चास्य घटवदवयवक्रियातो विभागात्संयोगविनाशाद्विनाशः स्यात्। शरीरपरिणामित्वे चात्मनो मूर्त्तत्वानुषंगाच्छरीरेऽनुप्रवेशो न स्यात् मूर्ते मूर्त्तस्यानुप्रवेशविरोधात्ततो निरात्मकमेव अखिलशरीरमनुषज्यते। कथं वा तत्परिणामित्वे तस्य बालशरीरपरिमाणस्य सतो युवशरीरपरिमाणस्वीकारः स्यात् तत्परिमाणपरित्यागात्तदपरित्यागाद्वा परित्यागाच्चेत्तदा शरीरवत्तस्यानित्यत्वप्रसंगात्परलोकाद्यभावानुषङ्गः। अथापरित्यागात्तत्र पूर्वपरिमाणापरित्यागे शरीरवत्तस्योत्तरपरिमाणोत्पत्त्यनुपपत्तेः। तथा "यदि वपुःपरिमाणपवित्रितं वदसि जैनमतानुगपूरुषं। वद तदा कथमस्य विखंडनं भवति तस्य न खंडनडंबरं" अत्राभिदध्महे यदभ्यधायि नत्वात्मनोव्यापकत्वाभाव इत्यादि तदसत्यं। यद्येन संयुक्तं तदेव तं प्रत्युपसर्पतीति नियमासंभवात्। अयस्कांतं प्रत्ययसस्तेनासंयुक्तस्याप्याकर्षणोपलब्धेः। अथासंयुक्तस्याप्याकर्षणे तच्छरीरारंभं प्रत्येकमुखीभूतानां त्रिभुवनोदरविवरवर्त्तिपरमाणूनामुपसर्पणप्रसंगान्न जाने कियत्परिमाणं तच्छरीरं स्यादिति चेत्संयुक्तस्याप्याकर्षणे कथं स एव दोषो न भवेदात्मनोव्यापकत्वेन सकलपरमाणूनां तेन संयोगात्। अथ तद्भावाविशेषेऽप्यदृष्टवशाद्विवक्षितशरीरोत्पादनानुगुणा नियता एव परमाणव उपसर्पंति तदितरत्रापि तुल्यं। यच्चान्यदुक्तं सावयवं शरीरं प्रत्यवयवमनुप्रविशन्नात्मेत्यादि तदप्युक्तिमात्रं सावयवत्वकार्यत्वयोः कथञ्चिदात्मन्यभ्युपगमात्। न चैवं घटादिवत्प्राक् प्रसिद्धसमानजातीयावयवारभ्यत्वप्रसक्तिर्न खलु घटादावपि कार्ये प्राक् प्रसिद्धसमानजातीयकपालसंयोगारभ्यत्वं दृष्टं कुंभकारादिव्यापारान्वितान्मृत्पिंडात्प्रथममेव पृथुबुध्नोदराद्याकारस्योत्पत्तिप्रतीतेः। द्रव्यस्य हि पूर्वाकारपरित्यागेनोत्तराकारपरिणामः कार्यत्वं तच्च बहिरिवांतरप्यनुभूयत एव। न च पटादौ स्वावयवसंयोगपूर्वकार्यत्वोपलंभात् सर्वत्र तथाभावो युक्तः काष्ठे लोहलेख्यत्वोपलंभाद्वज्रेऽपि तथाभावप्रसंगात् प्रमाणबाधनमुभयत्र तुल्यं न चोक्तलक्षणकार्यत्वाभ्युपगमेऽप्यात्मनोऽनित्यत्वानुषङ्गात्प्रतिसंधानाभावोऽनुषज्यते। कथञ्चिदनित्यत्वे सत्येवास्योपपद्यमानत्वात् यच्चावाचि शरीरपरिमाणत्वे चात्मनो मूर्त्तत्वानुषंग इत्यादि तत्र किमिदं मूर्त्तत्वं नाम। असर्वगतद्रव्यपरिमाणत्वं रूपादिमत्त्वं वा तत्र नाद्यः पक्षो दोषपोषाय सम्मतत्वात् द्वितीयपक्षस्त्वयुक्तो व्याप्त्यभावात् न हि यदसर्वगतं तन्नियमेन रूपादिमदित्यविनाभावोऽस्ति मनसोऽसर्वगतत्वेऽपि तदसंभवात्॥ अतो नात्मनः शरीरानुप्रवेशानुपपत्तिर्यतो निरात्मकं तत्स्यात्। असर्वगतद्रव्यपरिमाणलक्षणमूर्त्तत्वस्य मनोवत्प्रवेशाप्रतिबंधकत्वात्। रूपादिमत्त्वलक्षणमूर्त्तत्वोपेतस्यापि हि जलादेर्भस्मादावनुप्रवेशो न निषिध्यते। आत्मनस्तु तद्रहितस्यापि तत्रासौ प्रतिषिध्यत इति महच्चित्रं यदप्यवादि तत्परिमाणत्वे तस्य बालशरीरपरिमाणस्येत्यादि तदप्ययुक्तं युवशरीरपरिमाणावस्थायामात्मनो बालशरीरपरिमाणपरित्यागे सर्वथा विनाशासंभवात्। विफणावस्थोत्पादे सर्पवदिति कथं परलोकाभावोऽनुषज्यते पर्यायतस्तस्यानित्यत्वेऽपि द्रव्यतो नित्यत्वात्। यच्चाजल्पि यदि वपुःपरिमाणपवित्रितमित्यादि तदप्यपेशलं शरीरखंडने कथंचित्तत् खंडनस्येष्टत्वात् शरीरसंबद्धात्मप्रदेशेभ्यो हि कतिपयात्मकप्रदेशानां खंडितशरीरप्रदेशेऽवस्थानमात्मनः खंडनं तच्चात्र विद्यत एवान्यथा शरीरात्पृथग्भूतावयवस्य कंपोपलब्धिर्न स्यात् न च खंडितावयवानुप्रविष्टस्यात्मप्रदेशस्य पृथगात्मत्वप्रसंगस्तत्रैवानुप्रवेशात्। न चैकत्र संतानेऽनेक आत्मा अनेकार्थप्रतिभासिज्ञानानामेकप्रमात्राधारतया प्रतिभासाभावप्रसंगात् शरीरांतरव्यवस्थितानेकज्ञानावसेयार्थसंवित्तिवत् कथं खंडिताखंडितावयवयोः संघटनं पश्चादिति चेत् एकांतेन छेदानभ्युपगमात्। पद्मनालतंतुवदच्छेदस्यापि स्वीकारात् तथाभूतादृष्टवशाच्च तत्संघटनमविरुद्धमेवेतितनु परिमाण एव त्मांगीकर्त्तव्यो न व्यापकः। तथा चात्मा व्यापको न भवति चेतनत्वात् यत्तु नैवं न तच्चेतनं यथा व्योम चेतनश्चात्मा तस्मादव्यापकः। अव्यापकत्वे चास्य तत्रैवोपलभ्यमानगुणत्वेन सिद्धा शरीरपरिमाणता प्रतिक्षेत्रं विभिन्न इत्यनेन ननु विशेषणेनात्माद्वैतमपास्तं। एतदपासनप्रकारश्च प्रागेव प्रोक्त इति न पुनरुच्यते॥ रत्ना०॥

(२४) आत्माधिकाराद्रत्नप्रभादिभावानात्मत्वादिभावेन चिन्तयन्नाह–भगवत्याम्॥

आया भंते ! रयणप्पभा पुढवी अण्णा रयणप्पभा पुढवी गोयमा ? रयणप्पभा पुढवी सिय आया सिय णो आया सिय अवत्तव्वं आताति य णो आताति य ३। से के णट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ रयणप्पभा पुढवी सिय आया सिय णो आया सिय अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ? गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया, परस्स आदिट्ठे णो आया, तदुभय आदिट्ठे अवत्तव्वं, रयणप्पभा पुढवी आया तिय णो आया तिय से ते णट्ठे णं तं चेव जाव णो आयातिय॥ आया भंते ! सक्करप्पभा पुढवी जहा रयणप्पभा पुढवी तहा सक्करप्पभा वि एवं जाव अहे सत्तमाए भ०सू०श० ॥ १२ ॥ उ० १०

(आयाभंते) इत्यादि—अतति सततं गच्छति तांस्तान्पर्यायानित्यात्मा ततश्चात्मा सद्रूपा रत्नप्रभा पृथिवी॥ (अन्नात्ति) अनात्मा ऽसद्रूपेत्यर्थः॥ (सिय आया सिय नो आयत्ति) स्यात्सती स्यादसतीति॥ (सिय अवत्तव्वंति) आत्मत्वेनानात्मत्वेन च व्यपदेष्टुमशक्यं वस्त्विति भावः। कथमवक्तव्यमित्याह—आत्मेति च नो आत्मेति च वक्तुमशक्यमित्यर्थः (अप्पणो आइट्ठेति) आत्मनः स्वस्य रत्नप्रभाया एव वर्णादिपर्यायैरादिष्टे आदेशे सति 'तैर्व्यपदिष्टा सतीत्यर्थः'

आत्मा भवति स्वपर्यायापेक्षया सतीत्यर्थः ॥ (परस्स आइट्ठे णो आयत्ति) परस्य शर्करादिपृथिव्यन्तरस्य पर्यायैरादिष्टे आदेशे सति तैर्व्यपदिष्टा सतीत्यर्थः, नो आत्मा अनात्मा भवति, पररूपापेक्षया ऽसतीत्यर्थः ॥ (तदुभयस्स आइट्ठे अवत्तव्वति) तयोः स्वपरयोरुभयं तदेव वा उभयं तदुभयं तस्य पर्यायैरादिष्टे आदेशे सति तदुभयपर्यायैर्व्यपदिष्टेत्यर्थः अवक्तव्यमवाच्यं वस्तु स्यात् तथाहि—नह्यसौ आत्मेति वक्तुं शक्या परपर्यायापेक्षया अनात्मत्वात्तस्या नाप्यनात्मेति वक्तुं शक्यास्वपर्यायापेक्षया तस्या आत्मत्वादिति अवक्तव्यत्वं च आत्मानात्मशब्दापेक्षयैव न तु सर्वथा अवक्तव्यशब्देनैव तथा तस्या उच्यमानत्वादनभिलाप्यभावानामपि भावपदार्थवस्तुप्रभृतिशब्दैरनभिलाप्यशब्देन चाभिलाप्यत्वादिति ॥ भ० टी० ॥ श० १२ उ० १० ॥

आयाभंते ! सोहम्मे कप्पे पुच्छा, गोयमा ! सोहम्मे कप्पे सिय आया सिय णो आया जाव णो आया तिय से केणट्ठेणं भंते ! जाव णो आयातिय? गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया, परस्स आदिट्ठे णो आया, तदुभय आदिट्ठे अवत्तव्वं आया तिय णो आयाति य से तेणट्ठेणं गोयमा ! तं चेव जाव णो आया तिय एवं जाव अच्चुयकप्पे । आया भंते ! गेविज्जगविमाणे अण्णे गेविज्जगविमाणे एवं जहा रयणप्पभा पुढवी तहेव एवं अणुत्तरविमाणा वि, एवं ईसिप्पब्भारा वि आया भंते ! परमाणुपोग्गले अण्णे परमाणुपोग्गले ? एवं जहा सोहम्मे कप्पे तहा परमाणुपोग्गले वि भाणियव्वे ॥ भ० मू० ॥ शत० १२ उ० १० ॥

एवंपरमाणुसूत्रमपि ॥ भ० श० १२ उ० १० ॥

आया भंते ! दुपदेसिए खंधे अण्णे दुपदेसिए खंधे ? गोयमा ! दुपदेसिए खंधे सिय आया, सिय णो आया सिय अवत्तव्वं, आयातिय णो आयातिय सिय आया य, सिय णो आया य ॥ ४ ॥ सिय आयाय अवत्तव्वं आया तिय णो आयातिय ॥ ५ ॥ सिय णो आयाय अवत्तव्वं आयातिय णो आयातिय ॥ ६ ॥ से केणट्ठेणं भंते ! एवं चेव जाव णो आयाय अवत्तव्वं आयातिय णो आयातिय ? गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया परस्स आदिट्ठे णो आया तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं दुपदेसिए खंधे आयातिय णो आयातिय । देसे आदिट्ठे सब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे असब्भावपज्जवे दुपदेसिए खंधे आयातिय णो आयातिय, देसे आदिट्ठे सब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे उभओपज्जवे दुपदेसिए खंधे आया य अवत्तव्वं आयातिय णो आयातिय ॥ ५ ॥ देसे आदिट्ठे असब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे दुपदेसिए खंधे णो आयाय अवत्तव्वं आयातिय णो आयातिय ६, से तेणट्ठेणं तं चेव जावणो आयातिय ॥ भ०मू०श०१२उ०१०॥

"द्विप्रदेशिकसूत्रे षड्भङ्गाः तत्राद्यास्त्रयः सकलस्कन्धापेक्षा पूर्वोक्ता एव,तदन्ये तु त्रयो देशापेक्षास्तत्र च गोयमेत्यत आरभ्य व्याख्यायते" (अप्पणोत्ति) स्वस्य पर्यायैः(आदिट्ठेति) आदेशे सति आदिष्ट इत्यर्थः । द्विप्रदेशिकस्कन्ध आत्मा भवति १ एवं परस्य पर्यायैरादिष्टोऽनात्मा २ तदुभयस्य द्विप्रदेशिकस्कन्धतदन्यस्कन्धलक्षणस्य पर्यायैरादिष्टोऽसाव वक्तव्यं वस्तु स्यात्, कथं आत्मेति वाऽनात्मेति वेति ॥३ ॥ तथा द्विप्रदेशत्वात्तस्य देश एक आदिष्टः । सद्भावप्रधानाः सत्तानुगताः पर्यवा यस्मिन् स सद्भावपर्यवः अथवा तृतीयाबहुवचनमिदं स्वपर्यवैरित्यर्थः द्वितीयस्तु देश आदिष्टोऽसद्भावपर्यवः परपर्यायैरित्यर्थः । परपर्यवाश्च तदीयद्वितीयदेशसम्बंधिनो वस्त्वन्तरसम्बन्धिनो वेति ततश्चासौ द्विप्रदेशिकः स्कन्धः क्रमेणात्मा च नो आत्मा चेति ४ तथा तस्य देश आदिष्टः सद्भावपर्यवो देशश्चोभयपर्यवस्ततोऽसा, वात्मा चावक्तव्यं चेति ॥ ५ ॥ तथा तस्यैव देश आदिष्टोऽसद्भावपर्यवो देशस्तूभयपर्यवस्ततोऽसौ नो आत्मा चावक्तव्यं च स्यादिति, सप्तमः पुनरात्मा च नो आत्मा चावक्तव्यं चेत्येवं रूपो न भवति द्विप्रदेशिके द्व्यंशत्वादस्य, त्रिप्रदेशिकादौ तु स्यादिति सप्तभङ्गी ॥ भ०टी० ॥ श० १२ उ०१० ॥

आया भन्ते, तिपदेसिए खंधे अण्णे तिपदेसिए खंधे ? गोयमा ! तिपदेसिए खंधे सिय आया १, सिय णो आया २ सिय अवत्तव्वं आयातिय णो आयातिय ३ सिय आयाय णो आया य ४, सिय आयाय णो आयाओय ५, सिय आया ओय णो आयाय ६ सिय आया य अवत्तव्वं आयातिय णो आया तिय ७ सिय आया य अवत्तव्वाइं आया ति य णो आया तिय ८ सिय आयाओय अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ९ सिय णो आयाय अवत्तव्वं आयातिय णो आयातिय १० सिय णो आयाय अवत्तव्वाइं आयाति य णो आयाति य ११ सियणो आयाओय अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति . य १२ सिय आयाय णोआया य अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य १३ से केणट्ठेण भंते! एवं वुच्चइ तिपदेसिए खंधे सिय आया एवं चेव उच्चारेयव्वं जाव सिय आया य णो आया य अवत्तव्वं आया ति य णो आयाति य ? गो० ! अप्पणो आदिट्ठे आया १ परस्स आदिट्ठे णो आया २ तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य ३ देसे आदिट्ठे सब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे असब्भावपज्जवे तिपदेसिए खंधे आयाति य णो आयाति य४ देसे आदिट्ठे सब्भावपज्जवे देसा आदिट्ठा असब्भावपज्जवा तिपदेसिए खंधेआया य णो आयाओय ५ देसा आदिट्ठा सब्भावपज्जवा, देसे आदिट्ठे असब्भावपज्जवे तिपदेसिए खंधे आयाओय णो आया य ॥६॥

देसे आदिट्ठे सब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे तिपदेसिए खंधे आयाय अवत्तव्वं आयातिय णो आयातिय ७ देसे आदिट्ठे सब्भावपज्जवे देसा आदिट्ठा तदुभयप-

ज्जवा तिपदेसिए खंधे आया य अवत्तव्वाइं आयाति य णो आयाति य ८ देसा आदिट्ठा सब्भावपज्जवा देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे तिपदेसिए खंधे आयाओय अवत्तव्वं आयाति य णो आयाति य एए तिण्णिभंगा ९ देसे आदिट्ठे असब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे तिपदेसिए खंधे णो आया य अवत्तव्वं आयातिय णो आयाति य १० देसे आदिट्ठे असब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठा तदुभयपज्जवा तिपदेसिए खंधे णो आयाय अवत्तव्वाइं आयातिय णो आयाति य ॥ ११ ॥ देशा आदिट्ठा असब्भावपज्जवा देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे तिपदेसिए खंधे णो आयाओय अवत्तव्वं आयातिय णो आयातिय ॥ १२ ॥ देसे आदिट्ठे सब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे असब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे तिपदेसिए खंधे आयाय णो आयाय अवत्तव्वं आयाति य आयाति यणो ॥ १३॥ से तेणट्ठेणं गोयमा एवं बुच्चइतिपदेसिए खंधे सिय आया तं चेव जाव णो आयाति य ॥भ० ॥ मू० ॥ श० ॥ १२॥ उ० ॥ १० ॥

त्रिप्रदेशिकस्कन्धे तु त्रयोदशभंगास्तत्र पूर्वोक्तेषु सप्तस्वाद्याः सकलादेशास्त्रयस्तथैव तदन्येषु तु त्रिषु त्रयस्त्रय एकवचनबहुवचनभेदात् सप्तमस्त्वेकाविध एव यच्चेह प्रदेशद्वयेऽप्येकवचनं क्वचित्तत्तस्य प्रदेशद्वयस्यैकप्रदेशावगाढत्वादिह तु नैकत्वविवक्षणात्, भेद विवक्षायां च बहुवचनमिति, ॥ भ० टी० ॥ श० १२ उ० १०

आयाभंते, चउप्पदेसिए खंधे अण्णे पुच्छा, गोयमा ! चउप्पदेसिए खंधेसिय आया॥१॥ सिय णो आया॥२॥सिय अवत्तव्वं आयातिय णो आयाति य ॥३॥ सिय आया य णो आयाय ॥४॥ सिय आयाय अवत्तव्वं४। सिय णो आया य अवत्तव्वं ५। सिय आया य णो आया य अवत्तव्वं आयाति य णो आतिय १६ सिय आया य णो आया य अवत्तव्वाइं आयाय णो आया य १७ । सिय आया य णो आयाओ य अवत्तव्वं आयातिय णो आयातिय १८ । सिय आयाओय णो आयाय अवत्तव्वं आयातिय णो आयातिय १९ ॥ से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ--चउप्पदेसिए खंधे सिय आयाय णो आया य अवत्तव्वं, तं चेव अट्ठे पडिउच्चारेयव्वं, गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया, परस्स आदिट्ठे णो आया, तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं देसे आदिट्ठे सब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे सब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे असब्भावपज्जवे चउभंगो, सब्भावेणं तदुभएण य चउभंगो असब्भावेणं तदुभएणं चउभंगो देसे आदिट्ठे सब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे चउप्पदेसिए खंधे आयाय णो आया य अवत्तव्वं, आयातिय णो आयातिय॥ १६ ॥ देसे आदिट्ठे सब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे असब्भावपज्जवे देसा आदिट्ठा तदुभयपज्जवा चउप्पदेसिए खंधे आयाय णो आयाय अवत्तव्वाइं आयाय णो आयाय ॥ १७ ॥ देसे आदिट्ठे सब्भावपज्जवे देसा आदिट्ठा असब्भावपज्जवा देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे चउप्पदेसिए खंधे आयाय णो आयाओय अवत्तव्वं, आयातिय णो आयातिय ॥ १८॥ देसा आदिट्ठा सब्भावपज्जवा देसे आदिट्ठे असब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे चउप्पदेसिए खंधे आयाओय णो आयाय अवत्तव्वं, आयातिय णो आयातिय ॥ १९ ॥ से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ चउप्पदेसिए खंधे सिय आया सिय णो आया सिय अवतव्वं, निक्खेवे एते चेव भंगा उच्चारेयव्वा जाव णो आयातिय ॥ ॥ भ० मू० श० १२ उ० १० ॥

चतुष्प्रदेशिकेऽप्येवं नवरमेकोनविंशतिभङ्गास्तत्र त्रयः सकलादेशास्तथैव शेषेषु चतुर्षु प्रत्येकं चत्वारो विकल्पास्ते चैवं चतुर्थादिषु त्रिषु सप्तमे त्वेषम् ॥ भ० टी० ॥

आया भंते ! पंचपदेसिए खंधे अण्णे पंचपदेसिए खंधे ? गोयमा ! पंचपदेसिए खंधे सिय आया१ सिय णो आया२ सिय अवत्तव्वं, आयातिय णो आयातिय ॥ ३ ॥ सिय आयाय णो आयाय ४ सिय आयाय अवत्तव्वं, णो आयाय अवत्तव्वं ॥ ४ ॥ तियसंयोगे एक्को न पठति, से केणट्ठेणं भंते ! तंचेव उच्चारेयव्वा ? गोयमा । अप्पणो आदिट्ठे आया परस्स आदिट्ठे णो आया, तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं, देसे आदिट्ठे सब्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे असब्भापज्जवे एवं दुयगसंजोगे सव्वे पठंति, तियसंजोगे एक्को न पठति, छप्पदेसिया सव्वे पठंति जहा छप्पदेसिए एवं जाव अणंतपदेसिए सेवं भंते भंते त्ति ! जाव विहरइ ॥ ॥ भ० मू०श० १२ उ१० ॥

पंचप्रदेशके तु द्वाविंशतिस्तत्राद्यास्त्रयस्तथैव, तदुत्तरेषु च त्रिषु प्रत्येकं चत्वारो विकल्पास्तथैव, सप्तमे तु सप्ततत्र त्रिकसंयोगे किलाष्टौ भङ्गका भवन्ति । तेषु च सप्तैवेह ग्राह्या एकस्तु तेषु न पतत्यसम्भवादिदमेवाह—तिगसंयोगे इत्यादि ॥ तत्रैतेषां स्थापना यत्र न पतति पुनरयं २२२ षट्प्रदेशिके त्रयोविंशतितिरिति ॥ भ० टी० ॥

(२८)अप्पा नई वेतरणी अप्पाव्वकूडसामली।अप्पा कामदुहा धेणू अप्पा मे नंदणं वणं ॥ उत्त० ॥ मू० अ० २० ॥

आत्मेति व्यवच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्यात्मैव नान्यः कश्चिदित्याह नदी सरिद्वैतरणीति नरकनद्या नाम ततो महानर्थहेतुतया नरकनदीव अत एवात्मैव कूटमिव जंतुयातनाहेतुत्वाच्छाल्मली कूटशाल्मली नरकोद्भवा तथात्मैव कामानभिलाषानूदोग्धि प्रापकतया प्रपूरयति कामदुधा धेनुरिव धेनुरियं च रूढित उक्ता एतदुपमत्वमभिलषितस्वर्गापवर्गावासिहेतुतया आत्मैव मे मम नंदनं नंद-

न नामकं वनं उद्यानमेतदौपम्यं चास्य चित्तप्रह्लादहेतुतया ॥ उत्त० ॥ टी० ॥
यथा चैतदेवं तथाऽऽह ॥
अप्पा कत्ता विकत्ता य दुहाण य सुहाण य ।
अप्पा मित्तममित्तं च सुपट्ठियदुपट्ठिओ॥उत्त०॥मू० अ०२०
आत्मैव कर्ता विधायको दुःखानां सुखानां चेति योगः प्रक्रमाच्चात्मन एव विकारिता च विक्षेपकश्चात्मैव तेषामेव अतश्चात्मैव मित्रमुपकारितया सुहृत् अमित्रं चेत्यमित्रश्चापकारितया दुर्हृत् कीदृक् (दुप्पाट्ठियंसुप्पाट्ठिओत्ति) सुष्टु प्रस्थितश्च सकलसुखहेतुरिति कामधेन्वादिकल्पस्तथा च प्रव्रज्यावस्थायामेवमुपस्थितत्वेन आत्मनोऽन्येषां च योगक्षेमकरणे समर्थत्वान्नाथत्वामीति-सूत्रद्वयगर्भार्थः ॥ उत्त० ॥ टी० ॥
आत्मा चावश्यम्पालयितव्यः तथा च दशवैकालिके चूलि०२।
अप्पा खलु सययं रक्खिअव्वो सव्विंदिएहिं सुसमाहिएहिं।
अरक्खिओ जाइ पहं उवेइ सुरक्खिओ सव्वदुहाण मुच्चइ॥
॥ दश० ॥ आत्माखल्विति खलुशब्दो विशेषणार्थः शक्तौ सत्यां परोऽपि सततं सर्वकालं रक्षितव्यः पालनीयः पारलौकिकापायेभ्यः कथमित्युपायमाह सर्वेन्द्रियैः स्पर्शनादिभिः सुसमाहितेन निवृत्तविषयव्यापारेणेत्यर्थः अरक्षणरक्षणयोः फलमाह अरक्षितः सन् जातिपंथानं जन्ममार्गं संसारमुपैति सामीप्येन गच्छति सुरक्षितः पुनर्यथा गमनप्रमादेन सर्वदुःखेभ्यः शारीरमानसेभ्यो विमुच्यते विविधमनेकैः प्रकारैरपुनर्ग्रहणपरमस्वास्थ्यापादनलक्षणैर्मुच्यत इति ॥ दश० ॥ टी० ॥
आत्मा च सर्वस्यावलम्बनम्—
ममत्तं परिवज्जामि निम्ममत्तं उवट्ठिओ ।
आलंबणं च मे आया अवसेसं च वोसिरे ॥ ३७ ॥ मू० ॥
तथा ममत्वं ममैतदित्येवं रूपो भावो ममत्वं प्रतिबंधस्तथ मनोऽभिमतवस्तुष्विति शेषः । परिजानामि । परिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरामीत्यर्थः अहं किंभूतः सन् निर्ममत्वं निःसंगत्वं उपस्थित आश्रित इत्यर्थः तर्हि किमालंबनतया चिंतयतीत्याह आलंबनं चाश्रयोऽवष्टंभ आधार इत्यर्थः । मे ममात्मैवाराधनाहेतुरयं अवशेषमपरं शरीरोपध्यादि सर्वं व्युत्सृजामि ॥३७ आतु टी०॥
अथ केषु कार्य्येष्वयमात्माऽवलम्बनमित्विषय इत्याह—
आया हु महं नाणे आया मे दंसणे चरित्ते य ।
आया पच्चक्खाणे आया मे संयमे जोगे ॥ आतु० मू० ॥
अतति सततं गच्छति तासु तासु योनिष्विति आत्मा स मम ज्ञाने ज्ञानविषये आलंबनं सहाय इत्यर्थः । हु स्फुटं भवतु इति शेषः । आत्मा मे दर्शने सम्यक्त्वे चारित्रेऽपि चालंबनं तथा प्रत्याख्याने भक्तपरिज्ञारूपे संयमे च संयमसर्वविरत्यंगीकाररूपे योगे च प्रशस्तमनोवाक्कायव्यापाररूपे ममात्मैवालंबनमनंतान्यप्युप्राप्तानि द्रष्टव्यानि ॥ ३८ ॥ आतु टी० ॥
एक एव चात्मा सर्वमङ्गीकरोति तथा चातुरप्रत्याख्याने
एगो वच्चइ जीवो एगो चेवुववज्जए !
एगस्स चेव मरणं एगो सिज्झई नीरज्झई ॥ ३९ ॥
एकः स्वजनधनादिरहितोव्रजति जीवो भवांतरमिति शेषः एक एव च उत्पद्यते मनुष्यादिरूपतया एकस्यैव मरणं भवति एक एव च कर्मरजोरहितः सन् सिध्यति जीवः भवांतरगमनस्य मरणस्य चैकार्थत्वेऽपि पृथगुपादानमेकत्वभावनोत्कर्षपोषार्थं नानादेशजविनेयानां व्यक्त्यर्थप्रतिपादनार्थं वा ॥ ३९ ॥ आतु० टी०॥
एगो मे सासओ अप्पा नाणदंसणसंजुओ ।
सेसा मे बाहिरा भावा सव्वे संजोगलक्खणा।४०आतु०मू०॥
एक एव मेममात्मा शश्वद्भवनात् शाश्वतः सहचारी ज्ञानदर्शनसंयुक्त एव मदीय इत्यर्थः । शेषा ये च न मे मम बाह्या भावाः पदार्थाः पुत्रकलत्रादिकाः ते सर्वे संयोजनं संयोगः स एव लक्षणं येषां ते तथा कृत्रिममेलापका एवेत्यर्थो नतु शाश्वताः येषां संयोगस्तेषामवश्यंभावी वियोग इति हेतोर्न मदीयास्ते इति परमार्थः ॥ ४० आतु० टी० ॥
आत्मकृतमेव च भुज्यते तथा च महानिशीथे—
को देइ कस्स देज्जइ विहियं को हरइ हीरए कस्स ।
सयमप्पणा वि दत्तं अल्लियइ सुहं पि दुक्खं पि ॥
महा० ॥ आत्मनैव च संसारमुत्तरति-"तथा च महानिशीथे श्रुतस्कंधे अ० ६ चू० २ ॥
णोणं गोयमा गुरुसीसगाण निस्साए संसारमुत्तरेज्जा,
णो णं गोयमा परस्सनिस्सा ए संसार मुत्तेरज्जा ॥
अप्पणो निस्साए संसारमुत्तरेज्जा महा० ॥
(आत्मजयेनैव च क्रोधादिजयस्तथा च सूत्रकृताङ्गेश्रुतस्कंधे अध्य० ३—)
जेओ संगामकालंमि नाया सूरपुरंगमा ।
णो ते पिट्ठमुवेहिंति, किं परं मरणं सिया ॥ ६ सूत्र०मू०॥
ये पुनर्महासत्त्वाः तु शब्दोविशेषणार्थः संग्रामकाले परानीकयुद्धावसरे ज्ञातारो लोकविदिताः । कथं शूरपुरंगमाः शूराणामग्रगामिनो युद्धावसरे सैन्याग्रस्कंधवर्त्तिन इति एवं भूताः संग्रामं प्रविशन्तो न पृष्ठमुत्प्रेक्षंते न दुर्गादिकमापत्त्राणाय पर्यालोचयंति । ते चाभंगकृतबुद्धयोऽपि त्वेवं मन्यंते किमपरमत्रास्माकं भविष्यति यदि परं मरणं स्यात्तच्च शाश्वतं यशःप्रवाहमिच्छतामस्माकं स्तोकं वर्त्तत इति । तथा चोक्तं विशरारुभिरविनश्वरमतिचपलैः स्थास्तु वाञ्छतां विशदं ॥ प्राणैर्यदिशूराणां, भवति यशः किं न पर्यातं ॥ सूत्र० ॥
तदेवं सुभटदृष्टांतमप्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकमाह ॥ सूत्र० श्रुत० अध्य० ३
तमेगे परिभासंति, भिक्खयं साहुजीविणं ।
जे एवं परिभासंति, अंत एते समाहिये ॥ ८ ॥
"धर्मः स्वात्मसाक्षिक एव तथा च महानिशीथे"आया सयमेव अत्थाणं निउणं जाणे जहट्ठियं आया चेव दुप्पतिज्जे धम्ममविय अत्तसक्खियंति ॥ महा० ॥ उक्तं च ।
श्रीहरिभद्रपूज्यैः–

आयप्पभवं धम्मं आयंति य अप्पणो सरूवं च।
दंसणनाणचरित्ते गतं जीवस्य परिणामं॥ १॥

रे भव्य हिताय वदामः सर्वागमेषु धर्म आत्मनः शुद्धपरिणतिरेव निमित्तस्योपादानात्प्राकल्यहेतुत्वात् बाह्याचरणादिकं साधकैरभ्यस्यं तथापि धर्महेतुत्वेनोपादेयं तथा श्रद्धावद्भिः ततस्त्वात्मचेतन्यव्यापकरूपानंतपर्यायलक्षणं धर्मः उत्तराध्ययनावश्यकादिसर्वसिद्धांताशय इति अष्ट० ॥
आत्मज्ञानस्यैव विद्यात्वं यथा–
नित्यशुच्यात्मना ख्यातिरनित्या शुच्यनात्मसु।
अविद्यातत्त्वधीर्विद्या योगाचार्यैः प्रकीर्तिता॥ १॥
यःपश्येन्नित्यमात्मानमनित्यं परसंगमम्।
छलं लब्धुं न शक्नोति तस्य मोहमलिम्लुचः॥ २॥
तरङ्गतरला लक्ष्मीरायुर्वायुवदस्थिरम्।
अदभ्रधीरनुध्यायेदभ्रवद्भंगुरं वपुः॥ ३॥
शुचीनप्यशुचीकर्तुं समर्थेऽशुचिसम्भवे।
देहे जलादिना शौचभ्रमो मूढस्य दारुणः॥ ४॥
यः स्नात्वा समताकुण्डे हित्वा कश्मलजं मलम्।
पुन र्न याति मालिन्यं सोऽन्तरात्मा परःशुचिः॥ ५॥
आत्मबोधो नवः पाशो देहगेहधनादिकम्।
यः क्षिप्तोऽप्यात्मनान्तेषु स्वस्य बन्धाय जायते॥ ६॥
मिथोयुक्तपदार्थानामसंक्रमचमत्क्रिया।
चिन्मात्रपरिणामेन विदुषैवानुभूयते॥ ७॥
अविद्यातिमिरध्वंसे दृशा विद्याञ्जनस्पृशा।
पश्यन्ति परमात्मानमात्मनेव हि योगिनः॥ ८॥
इतिविद्याष्टकम्॥ १४॥ अष्ट०॥
(आत्मविवेकस्यैव विवेकत्वमष्टके) यथा
कर्मजीवं च संश्लिष्टं सर्वदा क्षीरनीरवत्।
विभिन्नं कुरुते योऽसौ मुनिहंसो विवेकवान्॥ १॥
देहात्माद्यविवेकोऽयं सर्वदासुलभो भवे।
भवतोऽपि तद्भेदविवेकस्त्वतिदुर्लभः॥ २॥
शुद्धेऽपि व्योम्नि तिमिराद्रेखाभिर्मिश्रिता यथा।
विकारैर्मिश्रिता भाति तथात्मन्यविवेकतः॥ ३॥
यथायोधैः कृतं युद्धंस्वामिन्येवोपचर्यते॥
शुद्धात्मन्यविवेकेन कर्मस्कंधोर्जितं तथा॥ ४॥
इष्टकाद्यपि हि स्वर्णंपीतोन्मत्तो यथेक्षते।
आत्माभेदभ्रमस्तद्वद्देहादावविवेकिनः॥ ५॥
इच्छन्नपरमान्भावान्विवेकाद्रेः पतत्यधः।
परमं भावमन्विच्छन्नविवेके निमज्जति॥ ६॥
आत्मन्येवात्मनः कुर्यात् यः षट्कारकसंगतिम्।
काविवेकज्वरस्यास्य वैषम्यं जलमज्जनात्॥ ७॥
संयमास्त्रं विवेकेन शाणेनोत्तेजितं मुनेः॥
धृतिधारोल्वणं कर्म शत्रुच्छेदक्षमंभवेत्॥ ८॥
आत्मार्चनस्यैव भावपूजात्वम्–यथा दयाम्भसाकृ तस्नानःसन्तोषशुभवस्त्रभृत्॥ विवेकतिलकभ्राजी भावनापावनाशयः॥ १॥ भक्तिःश्रद्धानुघुसृणोन्मिश्रपाटीरजद्रवैः नवब्रह्माङ्गतो देवं शुद्धमात्मानमर्चय॥२॥ क्षमा पुष्पस्त्रजं धर्मयुग्मक्षौमद्वयं तथा॥ ध्यानाभरणसारश्चतरङ्गेविनिवेशय॥ ३॥ मदस्थानभिदत्यागैरष्टाग्रेलिखमंगलाः॥ ज्ञानाग्नौ शुभसंकल्पकाकतुण्डञ्च धूपय॥ ४॥ प्राग्धर्मलवणोत्तारं धर्मसंन्यासवह्निना॥ कुर्वन्पूरय सामर्थ्य राजन्नीराजनाविधिम्॥ ५॥ स्फुरन्मंगलदीपञ्च स्थापयानुभवम्पुरा॥योगनृत्यपरस्तौर्य्यत्रिकसंयमवान्भव॥६॥ उल्लसन्मनसंसत्यघंटावादयस्तव॥ भावपूजारतस्येत्थं करक्रोडे महोदयः॥ ७॥ द्रव्यपूजोचिताभेदोपासना गृहमेधिनाम्॥ भावपूजा तु साधूनामभेदोपासनात्मिका॥ ८॥ भावपूजाष्टकम्॥ २९॥
मोक्षे–संयमे च (आतताए परिव्वए) सूत्र० आत्मा मोक्षः संयमो वा तद्भावस्तस्मै तदर्थम्परि समन्ताद् व्रजेत् संयमानुष्ठामाक्रियायां दत्तावधानो भवेदित्यर्थ इति॥ सूत्र० श्रुतस्कंध अध्य० ३
तथाप्रवचनसारोद्धारवृत्यादौ इंद्रियविषयप्रमाणता आत्मांगुलत्वेन प्रोक्तास्ति चक्षुष उत्कृष्टविषयतायां कृतलक्षयोजनरूपोविष्णुकुमारो दृष्टांतः प्रोक्तोस्ति तथा हि चक्षुः सातिरेकयोजनलक्षाद्रूपं गृह्णातीति सातिरेकत्वं तु विष्णुकुमाराद्यः स्वपदपुरःस्थित गर्तादिकं तन्मध्यगतं च लोष्टादीकंपश्यतीति नवतत्वमहाचूर्णावस्ति इति चक्षुषः सातिरेकलक्षयोजनदूरस्थरूपग्रहणविषये दृष्टांतकरणाद्विष्णुकुमारविकुर्वितरुपमात्मांगुलेन संभाव्यतेऽन्यथा दृष्टांतसंगतिरित्येव सति प्रश्नोत्तरसमुच्चयचतुर्थप्रकाशं प्रांतेयद्विष्णुकुमारविकुर्व्वितरूपमुत्सेधांगुलेनिष्पन्नलक्षयोजनप्रमाणमुक्तमस्ति तत्कथमिति प्र० विष्णुकुमारकृतसातिरेकलक्षयोजनप्रमाणरूपं चमरेंद्रादिवत्प्रमाणांगुलेनापि संभवति न कापि विप्रतिपत्तिर्यच्चप्रश्नोत्तरेऽत्सेधांगुलेनप्रोक्तमस्तितत्रकिंचिद्धियेमस्तीति ८० सेनप्रश्नेउल्लास०३।

आताण—आतान—त्रि० आ तन् घञ् १ आभिमुख्येन विस्तारे, २ दीर्घविस्तारे, पटादिवयनार्थे दीर्घविस्तारे, "यथा लता आतानविताना भ्यां जालं विस्तारयतीति" वेदान्तप्र० कर्म्मणि घञ् ३ विस्तार्य्ये॥ वाच०॥

आताणग—आतानक—त्रि० आ तन् ण्वुल् विस्तारके,॥ वाच०॥

आता (या) णुकंपय—आत्मानुकम्पक—त्रि० आत्मानमेवानर्थपरिहारद्वारेणानुकम्पते शुभानुष्ठानेन सद्गतिगामिनं विधत्त इत्यात्मानुकम्पकः॥ सूत्र० द्वि० श्रुत० अध्य० २ आत्महितप्रवृत्ते,प्रत्येकबुद्धे जिनकल्पिके च (आयाणुकंपए णाममेगे णो पराणुकंपए)॥ स्था०॥ ठा० ४

आता (या) णुस्सरण—आत्मानुस्मरण—न० आत्मनोऽनुस्मृतौ आत्मानुस्मरणाय च भावाभावविरहासिद्धिफलाः॥ षो०॥ आत्मनोऽनुस्मरणाय च स्वयमेवानुस्मृतिनिमित्तमिति॥ षो० ॥प्र० १६

आता (या) णुसासण—आत्मानुशासन–न० आत्मनोऽनुशास्तौ॥ सूत्र०॥
मापच्छ असाधुता भवे अच्चेहीअणुसास अप्पगं॥ अहियं च असाहु सोयती। संथणती परिदेवतीवहु॥ ७॥ सूत्र०॥ अध्य० २

मा पश्चान्मरणकाले भवांतरे वा कामानुषंगादसाधुता कुगतिगमनादिकरूपा भवेत् प्राप्नुयादिति। अतो विषयासंगादात्मानमत्येहि त्याजय। तथात्मानं चाऽनुशाध्यात्मनोऽनुशास्ति कुरु। यथा हे जीव! यो ह्यसाधुरसाधुकर्मकारि

हिंसानृतस्तेयादौ प्रवृत्तः सन् दुर्गतौ पतितोऽधिकमत्यर्थमेवं शोचति स च परमाधार्मिकैः कदर्थ्यमानस्तिर्यक्षु वा क्षुधादिवेदनाग्रस्तो ऽत्यर्थं स्तनति सशब्दं निःश्वसिति । तथा परिदेवते विलपत्याक्रंदति । थणिहिति । हा मातर्म्रियत इति त्राता नैवाऽस्ति सांप्रतं कश्चित् किं शरणं मे स्यादित्याह । दुष्कृतचरितस्य पापस्येत्येवमादीनि दुःखान्यसाधुकारिणः प्राप्नुवंतीत्यतो विषयानुषंगो न विधेय इत्येवमात्मनोऽनुशासनं कुर्विति संबंधनीयं ॥ ७ ॥ सूत्र० टी० ॥

आता (या) धीण—आत्माधीन—पुं० अत्मनोऽधीनः पुत्रे। श्यालके-विदूषके च हेम० बलयुक्ते, स्वाधीने, त्रि०।वाच०॥

आताव—आताप—पुं० ईषत्तापे "णो खलु मे कप्पति अगणिकायं उज्जालित्तएवा पज्जालित्तएवा कायं आयावेत्तएवा पयावेत्तएवा" ॥ आचा० उ० ४ ॥

कायं शरीरमीषत्तापयितुं वा प्रकर्षेण तापयितुं प्रतापयितुंवेति ॥ आचा० टी० ॥

आता (या) वग—आतापक—पुं० आतापयत्यातापनां शीतातपादिसहनरूपां करोतीत्यातापकः।स्था०ठा० ४। आतापनाग्राहिणि परतीर्थिकेभेदे सूत्र० ॥ द्वि० श्रु० अ० २ ॥

आता (या) वण—आतापन—न० सकृदीषद्वा तापने (आयविज्जा न पयावेज्जा) सकृदीषद्वा तापनमातापनमिति, ॥ दश०॥अ०४ ॥ शीतादिभिः शरीरस्य संतापने च ॥ स्था० ॥ ठा० ३ ॥

आता (या) वणया—आतापनता—स्त्री० आतापनानांशीतादिभिः, शरीरस्य संतापनानां भावः आतापनता। शीतातपादेः सहने, ॥ स्था० ॥ठा० ३ ॥

आता (या) वणा—आतापना—स्त्री० शीतादिसहनात्मकेतपोभेदे, ॥ पंचा०प्र०क०॥ (आयावणाए आयविमाणस्स) ॥आ० म० ॥ स्था० ॥ आयावणा य तिविहा उक्कोसा १ मज्झिमा २ जहन्ना य ३ उक्कोसाओ निविएणा निसएणमज्झावि य जहन्ना ॥ ३ ॥ तिविहा होइ निसएणा ओमंथिय १ पास २ तइय उत्ताणउत्ति। निषएणाऽपि त्रिविधा "गोदोहुक्क उपलियं कमेण तिविहा य मज्झिमा होइ ॥ तइयाउहत्थिसुंडे गपायसमपाइय चेवत्ति ॥ १ ॥ इयं च निषएणादिका त्रिविधाप्यातापना स्वस्थाने पुनरुत्कृष्टादिभेदा ओमंथियादिभेदेनावगंतव्या । इह च यद्यपि स्थानातिगत्वादी नामातापनायामंतर्भावस्तथापि प्रधानेतरविवक्षया न पुनरुक्तत्वं मंतव्यमिति ॥ स्था०ठा०५ ॥ तद्वक्तव्यता बृहत्कल्पे यथा "नोकप्पइ निग्गंथीए वहिया गामस्स वा जाव सन्निवेसस्स वा बाहा उड्ढं पगिज्झोय २ सूराभिमुहीए एगपाइयाए ठिच्चा आयावणाए आयावित्तए कप्पइ से उवस्सये अंतोवगडाए संघाडपडिवद्धाए पलंवियाहियाए समतलपाइया ठिच्चा आयावणाए आयाविस्सए"॥ नोकल्पते निर्ग्रंथ्या बहिर्ग्रामस्य वा यावत् संनिवेशस्य वा ऊर्ध्वमूर्ध्वमुखो बाहू प्रगृह्य प्रकर्षेण गृहीत्वा कृत्वेत्यर्थः । सूर्याभिमुख्या एकपादिका या एकं पादमूर्द्धमाकुंच्यापरं एकपदे सुविकृतवत्या एवंविधायाः स्थित्वा आतापयितुं किं तु कल्पते से तस्या उपाश्रयस्यांतर्वगडायाः संघाटीप्रतिबद्धायां प्रलंबितबाहुकायाः समतलपादिकायाः स्थित्वा आतापनाय आतापयितुमिति सूत्रार्थः अथभाष्यं "आयावणा य तिविहा उक्कोसा मज्झिमा जहएणाय। उक्कोसा उ णिवणा णिसएणमज्झा वि य जहणा" आतापना त्रिविधा उत्कृष्टा मध्यमा जघन्या वा तत्रोत्कृष्टा निपएणा एव यां करोतीत्यर्थः । मध्यमा निषएणस्य जघन्या तु ऊर्द्धस्थितस्य पुनरेकैका त्रिविधा "तिविहा होइं निषणाउ मंथेयपासतइयमुत्ताणा उक्कोसुक्कोसाओकोसमज्झिमाउकोसगजहएणाया निषएणस्योत्कृष्टा तापना सा त्रिविधा भवति । उत्कृष्टोत्कृष्टाउत्कृष्ट मध्यमा उत्कृष्टजघन्या च । तत्र यदवाङ्मुखं निपत्याताऽपना क्रियते सा उत्कृष्टोत्कृष्टा या तु पार्श्वतः शयाने क्रियते सा उत्कृष्टमध्यमा या पुनरुत्तानशयनेन विधीयतेसा उत्कृष्टजघन्या । तस्य "उक्कोसा दुहओ वि मज्झिम मज्झिमा जहन्ना य । अहमुक्कोसाहममज्झिमा य अहमाधमाचरिमा" निषण्णस्य मध्यमा तापना सा द्विधा मध्यमोत्कृष्टा दुहओवि मज्झिमत्ति । मध्यममध्यमा मध्यमजघन्या । ऊर्ध्वस्थितस्य या जघन्या सा त्रिधा अधमोत्कृष्टा अधममध्यमा । अधमा च चरमेति अधमशब्दो जघन्यवाचकोऽत्र द्रष्टव्यः । एतासामिदं ॥ सूत्रं० ॥

पलियंकअद्धउक्कुडुगमो य तिविहाउ मज्झिमा होइ॥तइयाउ हत्थिसुंडेगपादसमपाडिगा चेव, मध्यमोत्कृष्टा पर्यंकासनसंस्थिता मध्यममध्या अर्द्धपर्यंका मध्यमजघन्या उत्कुटिका क्वचिदादर्शे पूर्वार्द्धमित्थं दृश्यते गोदोहोहुक्कडपलियंकमो यं वि तिविहा उ मज्झिमा होइत्ति तत्र मध्यमोत्कृष्टा गोदोहिका मध्यमा उत्कुटिका मध्यमजघन्या पर्यंकासनरूपा । गोशब्दः पादपूरणे एषा त्रिविधा मध्यमा भवति । या तु तृतीयास्ति तस्या जघन्योत्कृष्टादिभेदात्त्रिधा भणिता सजघन्योत्कृष्टा हस्तिसुंडिका पुनर्नाभ्यामुपविष्टस्यैकपादोत्पादनरूपा । जघन्यमध्यमा एकपादिका उत्थितस्यैकपादेनावस्थानं जघन्यजघन्या समतलाभ्यां पादाभ्यां स्थित्वायदूर्ध्वस्थितैरातापयते । कथं पुनः शयितस्योत्कृष्टा तापना भवतीत्युच्यते । "सव्वं गिम्ओपतावो यतावियाघम्मरस्सिणा भूमी । ण य कमईतत्थवा ओधिस्सामो नेव गत्ताणं" । भूमी निषएणस्य सर्वांगानां प्रतापः प्रकर्षेण तापो लगति घर्म्मरश्मिना च भूमिः प्रकर्षेणात्यंततापिता नच तत्र भूमौ वायुः क्रमते प्रचरति न च गात्राणामंगानां विश्रामो भवति । अतो निषएणस्योत्कृष्टा तापना मंतव्या । अथैतासां मध्यादार्यिकाणां का आतापना कर्तुंकल्पते इत्यत आह । "एयासिं णवहूयं अणुएणाया संजईण अंतिल्ला । सेसा नाणुन्नाया अट्ठतुआतावणा तेसिं" । एतासां नवानामप्यातापनानां मध्यादंतिमा समपादिकाख्या अतापना संयतीनामनुज्ञाता शेषा अष्टावातापना आसां नानुज्ञाताः । कीदृशे पुनः स्थाने च आतापयंतीत्युच्यते । "पालीहिं जत्थ दीसइ जत्थय सइरं विसंति न हु दाता ॥ उग्गहमादिसु सज्जाआयावयते तहिं अज्जा" यत्र प्रतिश्रयपालिकाभिः संयतीभिः आतापयता दृश्यते । यत्र च स्वैरं स्वच्छंदं वातो न प्रविशति तत्र स्थाने अवग्रहानन्तकादिभिः संघटिकांतैरुपकरणैः सज्जाआयुक्ता आर्यिका प्रलंबितबाहुयुगला आतापयति । किमर्थमवग्रहानंतकादिसज्जेति चेदत आह । "मुच्छाए विवडिताए तावेण मुमुच्छुतेव संवरणे ।

गोचरमनुपणदोसा जे वुत्ताते उपावेभा। तस्या भातापयं त्याः खरतरातपसंपर्कपरितापितायाः कदाचिन्मूर्च्छा संजायेत तया च निपतिता वा तेन वा संवरणे प्रावरणे समुद्भूते अवग्रहानंतकादिभिर्विना गोचरचर्यायामयतनया प्रविष्टाया ये दोषास्तृतीयोद्देशके उक्तास्तान् प्राप्नुयात् अतस्तैः प्रावृता भातापयेत् ॥ वृ० ॥ भातापनोदकतीरे न कर्त्तव्येति उदगतीरशब्दे द्रष्टव्या ॥

आताबि (न्)—आतापिन्–पुं० आतापयति भातापनां शीतातपादिसहनरूपां करोतीत्यातापी शीतादिसहनकर्तरि, ॥ स्था०ठा०४ ॥ वस्त्रादेरातपे दातरि च ॥ कल्प० सु०भ०८ ॥ आतपति भातप्–णिनि–पद्धिभेदे क्षीरस्वामी ॥ वाच० ॥

आता (या) वित्तए—आतापयितुम्—अव्य०–आतपे दातुमित्यर्थे,—(भायावित्तए पयावित्तए वा) भातापयितुमेकवारमातपे दातुं प्रतापयितुं पुनः पुनरातपे दातुमिच्छतीति कल्प० सुबो० भध्य०८ ॥

आता (या) बिया–आतापयित्वा–अव्य० भातापनां कृत्वेत्यर्थे, ॥ भाचा० ॥

आता (या) वेमाण—आतापयत्—त्रि० भातापना कुर्वति "भायावणाए आयावमाणस्स छट्ठेणं भत्तेणं" ॥ आ०म० ॥

आता (या) भिणिवेस—आत्माभिनिवेश—पुं० भात्मनोऽभिनिवेशो, यावच्चात्माभिनिवेशस्तावदेव संसारस्तथा च नन्द्यध्ययने ॥ नं०॥ "शौद्धोदनीयाः पुनरेवमाहुः" नैरात्म्यादिभावना रागादिक्लेशप्रहाणिहेतुर्नैरात्म्यादिभावनायाः सकलरागादिप्रतिपक्षभूतत्वात्। तथाहि। नैरात्म्यावगतौ भात्माभिनिवेशः भात्मनोऽवगमाभावादात्माभिनिवेशाभावाच्च। पुत्रभ्रातृकलत्रादिष्वात्मीयाभिनिवेशः आत्मनो हि य उपकारी स भात्मीयो यश्च प्रतिघातकः स द्वेष्यः यदा त्वात्मैव न विद्यते किन्तु पूर्वापरक्षणत्रुटितानुसन्धानाः पूर्वपूर्वहेतुप्रतिबद्धा ज्ञानक्षणा एव तथा तथोत्पद्यंते तदा कः कस्योपकर्त्ता उपघातको वा क्षणानां क्षणमात्रावस्थायितया परमार्थत उपकर्तुमपकर्त्तुं वा भशक्यत्वात् तन्न तत्ववेदिनः पुत्रादिष्वात्मीयाभिनिवेशो नापि वैरिषु द्वेषो यस्तु लोकानामात्मीयानात्मीयाद्यभिनिवेशः सोऽनादिवासनापरिपाकोपनीतो वेदितव्योऽतत्वमूलत्वात्। ननु यदि न परमार्थतः कश्चिदुपकार्योपकारभावस्तर्हि कथमुच्यते भगवान् सुगतः करुणया सकलसत्वोपकाराय देशनां कृतवानिति। क्षणिकत्वमपि च यद्येकांतेन तर्हि तत्ववेदी क्षणानंतरं विनष्टः सन्न कदाचनाप्यहं भूयो भविष्यामीति जानानः किमर्थं मोक्षाय यत्नमारभते। तदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानात्। भगवान् हि प्राचीनायामवस्थायामवस्थितः सकलमपि जगद्रागद्वेषादिदुःखसंकुलमभिजानानः कथमिदं सकलमपि जगन्मया दुःखादुद्धर्तव्यमिति समुत्पन्नकृपाविशेषो नैरात्म्यक्षणिकत्वादिकमवगच्छन्नपि तेषामुपकार्यसत्वानां निःक्लेशक्षणोत्पादनाय प्रजाहितो राजेव स्वसंततिविशुद्ध्यै सकलजगत्साक्षात्करणसमर्थः स्वसंततिगतविशिष्टक्षणोत्पत्तये यत्नमारभते सकलजगत्साक्षाकारमंतरेण सर्वेषामक्षणविधानमुपकर्त्तुमशक्यत्वात्। ततः समुत्पन्नकेवलज्ञानः पूर्वाहितकृपाविशेषसंस्कारवशात् कृतार्थोऽपि देशनायां प्रवर्त्तते इति। तदेवं श्रुत माध्यंप्रक्रया निर्दोषनैरात्म्यादिवस्तुतत्वं परिभाव्य भावतः तथैव भावयतो जंतोर्भावना प्रकर्षविशेषतो वैराग्यमुपजायते। ततो मुक्तिलाभः। यस्त्वात्मानमभिमन्यते न तस्य मुक्तिसंभवो यत् भात्मनि परमार्थतया विद्यमाने तत्र स्नेहः प्रवर्ततं। ततः स्नेहवशाच्च तत्सुखेषु परितर्षवान् भवति। तृष्णावशाच्च सुखसाधनेषु दोषान् सतोऽपि तिरस्कुर्वतो गुणास्त्वभिभूतानपि पश्यति। ततो गुणदर्शी सन् तानि ममत्वविषयीकरोति तस्माद्यावदात्माभिनिवेशः तावत्संसारः आह "च यः पश्यत्यात्मानं तत्रास्याहमिति" शाश्वतः स्नेहः स्नेहात्सुखेषु तृष्यति तृष्णादोषांस्तिरस्कुरुते १ गुणदर्शी परितृष्यन् ममेति तत्साधनान्युपादत्ते तेनात्माभिनिवेशो यावत्तावत्स संसारः २ तदेतत्सर्वमंतःकरणकृतावासमहामोहमहीयस्त्वविलासितं भात्माभावे बंधमोक्षाद्येकाधिकरणत्वायोगात् तथाहि यदि नात्माभ्युपगम्यते किं तु पूर्वापरक्षणत्रुटितानुसंधाना ज्ञानलक्षणा एव तथा सतोऽन्यस्य बंधो ऽन्यस्य मुक्तिरन्यस्य क्षुदन्यस्य तृप्तिरन्योऽनुभविता भन्यः स्मर्ता भन्यश्चिकित्सादुःखमनुभवति अन्यो व्याधिरहितोभवति। भन्यः तपःक्लेशमपि सहते परः स्वर्गसुखमनुभवति। भपरः शास्त्रमभ्यसितुमारभते अन्योऽधिगतशास्त्रार्थोभवति न चैतद्युक्तमतिप्रसंगात् संतानापेक्षया बंधमोक्षादेरेकाधिकरणयमितिचेन्न संतानस्यापि भवन्मते नानुपपद्यमानत्वात्। संतानो हि संतानिभ्यो भिन्नो वा स्यादभिन्नोवा? यदि भिन्नस्तर्हि पुनरपि विकल्पयुगलमपढौकते। स किं नित्यः क्षणिको वा? यदि नित्यस्ततो न तस्य बंधमोक्षादिसंभवः आकालमेकस्वभावतया तस्यावस्थावैचित्र्यानुपपत्तेः। न च नित्यं किमप्यभ्युपगम्यते सर्वं क्षणिकमिति वचनात्। भथ क्षणिकस्तर्हि तदेव प्राचीनं बंधमोक्षादि वैयधिकरण्यं प्रसक्तं। भथाभिन्न इति पक्षस्तर्हि संतानिन एव न संतानः तदभिन्नत्वात्सतत्स्वरूपवत्। तथा च सति तदवस्थमेव प्राक्तनं दूषणमिति।

आता(या) भिसित्त—आत्माभिषिक्त—पुं० निजबलेन राज्याभिषिक्ते भरतादौ ॥ व्य० ॥ "भहवा राया दुविहो भायाभिसित्तो पराभिसित्तो य भायाभिसित्तो भरहो तस्स उ पुत्तो परेणं तु। अथवेति प्रकारांतरद्योतने राजा द्विविधो भवति। तद्यथा आत्माभिषिक्तः पराभिषिक्तश्च भात्मनैव निजबलेन राज्येऽभिषिक्तः भात्माभिषिक्तः परेणाभिषिक्तः पराभिषिक्तः तत्रात्माभिषिक्तो भरतश्चक्रवर्ती तस्य पुत्र आदित्ययशाः पराभिषिक्तः ॥ व्य० ॥ उ० ५

आता(या)र-आतार–पुं० भार्तार्य्यतेऽनेन भात् बा० घञ् नावा तरणार्थे देये शुल्के ॥ वाच०

आता (या) राम—आत्माराम—त्रि० भात्मा आराममिव रतिस्थानं रतिसाधनं वा यस्य। ज्ञानाय यतमाने योगिनि।

आता (या) रामि (न्) आत्मारामिन्—पुं० आत्मविश्रामिणि, भात्मानुभवमग्ने स स्वयं संसाराब्धिष्टृसस्तत्सेवमापराभिस्तारयतीति ॥ अष्ट० ॥

आतालिज्जंत—आताड्यमान—त्रि० भा समन्तात् ताड्यमाने (भातालिज्जंताणं ताळीणं ताखाणं कं सतास्थानं ति) भा० चू० ॥

आता (या) व (आताप)—पुं असुरकुमारविशेषे, विशेषस्तु नावगम्यते ते इति अभयदेवसूरिः ॥ भ०श०१३ उ०६

आता (या) वाइ (न्)—आत्मवादिन्—पुं० आत्मानं वदितुं शीलमस्येति ॥ आचा० ॥ यथावस्थितात्मवादिनि ॥ आचा० ॥ आत्मवादिनोऽशेषवक्तव्यताऽऽचाराङ्गप्रथमश्रुतस्कंन्धप्रथमाध्ययनस्य प्रथमे उद्देशके सा चात्मशब्दे दृश्या ॥ आचा० ॥ तथाच स्थानाङ्गे ऐक्यवादिनमधिकृत्य ॥ स्था०ठा०८ ॥ अपरस्त्वात्मैवास्ति नान्यदिति प्रतिपन्नस्तदुक्तं । पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यं उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति ॥ १ ॥ तदेजति तन्नैजति तद्दूरे तदंतिके ॥ तदंतरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्यास्य बाह्यत इति ॥ ॥ स्था० टी० ॥ नंद्यध्यनेऽपि आत्मवादिनो नाम पुरुष एवेदं सर्वमित्यादि प्रतिपन्नाः तेऽपि महामोहोरगगरलपूरमूर्च्छितमानसा वेदितव्याः तथा हि यदि नाम पुरुषमात्ररूपमद्वैतत्वं तर्हि यदि तदुपलभ्यते सुखितदुःखितादि तत्सर्वं परमार्थतोऽसत्प्राप्नोति । ततश्चैवं स्थिते यदेतदुच्यते प्रमाणतोऽधिगम्य संसारनैर्गुण्यं तद्विमुखया प्रज्ञया तदुच्छेदाय प्रवृत्तिरित्यादि तदेतदाकाशकुसुमसौरभवर्णनोपमानं अवसेयं। अद्वैतरूपे हि तत्त्वे कुतो नरकादिभवभ्रमणरूपः संसारो यन्नैर्गुण्यमवगम्य यदुच्छेदाय प्रवृतिरुपपद्यत । यदप्युच्यते पुरुषमात्रमेवाद्वैतत्वं यत्तुसंसारनैर्गुण्यं भावभेददर्शनं च तत्सर्व्वदा सर्व्वेषामापिगानप्रतिपत्तावपि चित्रे निम्नोन्नतभेददर्शनमिव भ्रांतमवसेयमिति तदप्यचारु । एतद्विषये वास्तवप्रमाणाभावात् । तथा हि नाद्वैताभ्युपगमे किंचिदद्वैतग्राहकं ततः पृथग्भूतं प्रमाणमस्ति द्वैतत्वप्रसक्तेः । न च प्रमाणमंतरेण निःप्रतिपन्ना तत्त्वव्यवस्था भवति माप्रापत्सर्वस्य सर्व्वेष्टार्थसिद्धिप्रसंगः । तथा भ्रांतिरपि प्रमाणभूता द्वैताद्भिन्नाभ्युपगंतव्या । अन्यथा प्रमाणभूतमद्वैतमप्रमाणमेव भवेत्तद्व्यतिरेकात्तत्स्वरूपवत् तथा च कुतस्तत्त्वव्यवस्था भिन्नायां च भ्रांतावभ्युपगम्यमानायां द्वैतं प्रसक्तमित्यद्वैतहानिः । अपि च यदीदं स्तंभकुंभांभोरुहादिभेददर्शनं भ्रांतमुच्यते तर्हि नियमात्तदपि क्वचित्सत्यमवगंतव्यं अभ्रांतदर्शनमंतरेण भ्रांतेरयोगात् । न खलु येन पूर्वमाशीविषो दृष्टस्तस्य रज्वामाशीविषभ्रांतिरुपजायते तदुक्तं नादृष्टपूर्वसर्पस्य रज्वां सर्पमतिः क्वचित् ततः पूर्वानुसारित्वाद्भ्रांतिरभ्रांतिपूर्विका १ तत एवमप्यव्याहतो भेदः। अन्यच्च पुरुषाद्वैतरूपं तत्त्वमवश्यं पूर्वं परस्मै निवेदनीयं नात्मने आत्मनो व्यामोहाभावात् विमोहश्चेदद्वैतप्रतिपत्तेरेव न भवेत । अथोच्येत यत एव व्यामोहोऽत एव तन्निवृत्यर्थमात्मनोऽद्वैतप्रतिपत्तिरास्थेया तदयुक्तमेवं सति अद्वैतप्रतिपत्त्याधानेनात्मनो व्यामोहे निवर्त्यमानेऽवश्यं पूर्वरूपत्यागो अपररूपस्य चाव्याप्ते व्यामूढता लक्षणस्योत्पत्तिरित्यद्वैतप्रतिज्ञाहानिः। परस्मै च प्रतिपादयन् नियमतः परमभ्युपगच्छेत्परं चाभ्युपगच्छन् तस्मै चाद्वैतरूपं तत्त्वं निवेदयन् पिता मे कुमारब्रह्मचारीत्यादि वदन्निव कथं नोन्मत्तः स्वपराभ्युपगमेनाद्वैतवचसो बाधनादिति यत्किंचिदेतत् ॥ नं० ॥

आता (या) सय—आत्माश्रय—पुं० आत्मानमाश्रयति आश्रि—अच्—स्वस्य स्वापेक्षित्वहेतुकानिष्टप्रसंगरूपे, तर्कदोषभेदे । "स्वस्य स्वापेक्षित्वेऽनिष्टप्रसङ्ग आत्माश्रयः स च उत्पत्तिस्थितिज्ञप्तिद्वारा त्रिधा यथा यद्ययं घट एतद्घटजन्यः स्यात्तदैतद्घटानधिकरणक्षणोत्तरवर्ती न स्यात्, एतद्घटभिन्नः स्यात् एतद्घटव्याप्यो न स्यात्, यद्ययं घट एतद्घटज्ञानाभिन्नः स्यात् ज्ञानसामग्रीजन्यः स्यात् एतद्घटभिन्नः स्यादिति वा सर्व्वत्रापाद्यम्" न्यायसूत्रवृत्तिः । २ स्वार्पिते ३ चित्ताश्रिते च त्रि० स्वस्याश्रये पुं० ॥ वाच० ॥

आता (या) हम्म—आत्मघ्न—न० आत्मा हन्यते तेषु तेषु यातनास्थानेषु येन तदात्मघ्नम् ॥ दर्श० ॥ आत्मानं ज्ञानदर्शनचारित्ररूपं हन्ति विनाशयतीत्यात्मघ्नम् ॥ वृ० ॥ आत्मानं दुर्गतिप्रपातकारणतया हंति विनाशयतीत्यात्मघ्नम् ॥ पिं० ॥ आधाकर्म्मणि—आत्मघ्नस्याधाकर्म्मैकार्थिकत्वमाधाकर्मशब्दे ॥ दर्श० ॥ एतस्य निक्षेपो निशीथचूर्णौ यथा— ॥ आयाहम्मे वि चउव्विधो निक्खेवो दव्वायाहंमे अणुवउत्तो पाणातिवायं करेंतो भावा ते णाणदंसणचरणा तं हणंतो भवाताहम्मं ॥ नि० चू० ॥ पिंडनिर्युक्तावपि संप्रत्यात्मघ्ननाम्नोऽवसरस्तदपि चात्मघ्नं चतुर्द्धा तद्यथा नामात्मघ्नं स्थापनात्मघ्नं द्रव्यात्मघ्नं भावात्मघ्नं च । इदमप्यधः कर्मवत् तावद्भावनीयं यावन्नो आगमतोभव्यशरीरद्रव्यशरीरद्रव्यात्मघ्नं । ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्यात्मघ्नं निर्युक्तिकृदाह "अट्ठाए अणट्ठाए छक्कायपमद्दणं तु जो कुणइ । अनियाए अ नियाए आयाहम्मं तयंबेंति" ॥ ४ ॥ योगृही अर्थाय स्वस्य परस्य वा निमित्तम् अनर्थाय प्रयोजनमंतरेण एवमेव पापकरणशीलतया (अणियाए य नियाए त्ति) निदानं निदा प्राणिहिंसा नरकादिदुःखहेतुरिति जानतापि यद्वा साधूनामाधाकर्म न कल्पते इति परिज्ञानवतापि य जीवानां प्राणव्यपरोपणं सा निदा । तन्निषेधादनिदा । पूर्वोक्तपरिज्ञानविकलेन सता यत् परप्राणनिबर्हणं सा अनिदेति भावार्थः । अथवा स्वार्थं परार्थं चेति विभागेनोद्दिश्य यत् प्राणव्यपरोपणं सा निदा तन्निषेधादनिदा । यत् स्वं पुत्रादिकमन्यं वा विभागेनाविविच्य सामान्येन विधीयते । अथ वा व्यापाद्यस्य सत्वस्य हा धिक् संप्रत्येष मां मारयिष्यतीति परिज्ञानतो यत् प्राणव्यपरोपणं सा निदा तद्विपरीता अनिदा । यत् अजानतो व्यापाद्यस्य सत्वस्य व्यापादनमिति । तथा चाह भाष्यकृत् । "जाणंतु अजाणंतो तहेव उद्दिसिय तुहउवावि । जाणगअजाणगं वा वहेइ अनिया निया एसा" व्याख्यातार्था ततो निदयाऽनिदया वा यः षट्कायप्रमर्द्दनं करोति । षण्णां पृथिव्यादीनां कायानां प्राणव्यपरोपणं विदधाति । तत् षट्कायप्रमर्द्दनं आत्मघ्नं नो आगमतो द्रव्यात्मघ्नं ब्रुवंति तीर्थकरगणधराः । अथ षट्कायप्रमर्दनं कथं नो आगमतो द्रव्यात्मघ्नं यावता भावात्मघ्नं कस्मान्न भवति अत आह (दव्वाया खलु काया) कायाः पृथिव्यादयः खलु निश्चयेन द्रव्यात्मानो जीवानां गुणपर्यायवत्तद्द्रव्यत्वात् । उक्तंच अजीवकायाः धर्म्माधर्म्माकाशपुद्गला द्रव्याणि जीवाश्चेति । ततस्तेषां यत् उपमर्दनं तत् द्रव्यात्मघ्नं भवति । उक्तं द्रव्यात्मघ्नं। संप्रति भावात्मघ्नं वक्तव्यं तच्च द्विधा आगमतो नो आगमतश्च । तत्र आगमत आत्मघ्नशब्दार्थज्ञाता तत्र चोपयुक्तः। नो आगमत आत्मघ्नमाह "भावाया तिन्नि नाणमाईणि परपाणपाडणरओ चरणायं अप्पणो हणइ" भावात्मानो भावरूपा आत्मानस्त्रीणि

ज्ञानादीनि ज्ञानदर्शनचारित्राणि आत्मनो हि पारमार्थिकं स्वस्वरूपं ज्ञानदर्शनचरणात्मकं ततस्तान्येव परमार्थत आत्मानो न शेषं द्रव्यमात्रं स्वस्वरूपाभावात् । ततो यश्चारित्री सन् परेषां पृथिव्यादीनां ये प्राणा इंद्रियादयस्तेषां यत् पातनं विनाशनं तस्मिन् रत आसक्तः स आत्मनश्चरणरूपं भावात्मानं हंति । चरणात्मनि च हते ज्ञानदर्शनरूपावप्यात्मानौ परमार्थतो हताविव द्रष्टव्यौ "निच्छयनयस्स चरणाय विघाए नाणदंसणवहो वि । ववहारस्स उ चरणहायंमि भयणा उ सेसाणं"॥ ६ ॥ निश्चयनयस्य मतेन चरणात्मविघाते सति ज्ञानदर्शनयोरपि वधो विघातो द्रष्टव्यः ज्ञानदर्शनयोर्हि फलं चरणप्रतिपत्तिरूपा सन्मार्गप्रवृत्तिः । सा च नास्ति तर्हि ते अपि ज्ञानदर्शने परमार्थततोऽसती एव स्वकार्याकरणात् । उक्तं च मूलटीकायां चरणात्मविघाते ज्ञानदर्शनवधोऽपि तयोश्चरणफलत्वात् फलाभावे च हेतोर्निरर्थकत्वादिति । अपि च यश्चरणं प्रतिपद्य आहारलांपट्यादिना ततो न विनिवर्त्तते स नियमाद्भगवदाज्ञाविलोपादिदोष भागी भगवदाज्ञाविलोपादौ च वर्तमानो न सम्यग्ज्ञानी नापि सम्यग्दर्शनी । उक्तं च । "आणा इण्विय चरणं तब्भंगे जाण किं न तभग्गंति । आणं च अइक्कंतो कस्साए मा कुणइ सेसं । तथा जो जह वायं न कुणइ मिच्छदिट्ठीतउ-हुको अन्नो । वट्टेइयमिच्छत्तं परस्स संकं तणेमाणो" ॥ ततश्चरणविघाते नियमतो ज्ञानदर्शनविघातः । व्यवहारस्य व्यवहारनयस्य पुनर्मतेन हतेऽपि चरणे शेषयोर्ज्ञानदर्शनयोभजने कचिद्भवतः कचिन्न । य एकांतेन भगवतोविप्रतिपन्नस्तस्य न भवतो यस्तु देशविरतिं भगवति श्रद्धानमात्रं वा कुरुते तस्य व्यवहारनयमतेन सम्यग्दृष्टित्वाद्भवत इति । ततो निश्चयनयमतापेक्षया चरणात्मनि हते ज्ञानदर्शनरूपावप्यात्मानौ हताविवेति । परप्राणव्यपरोपणरतः समूलघातमात्मघ्न इति परप्राणव्यपरोपणमात्मघ्नं तत्त्वसाधोराधाकर्म भुञ्जानस्यानुमोदनादिद्वारेण नियमतः संभवतीत्युपचारतः आधाकर्म आत्मघ्नमित्युच्यते तदेवमुक्तमात्मघ्नंनाम ॥ पिंड० आत्मघ्नापिंडे ॥

आता (या) हिगरणवतिय—आत्माधिकरणप्रत्यय—त्रि०—आत्मनोऽधिकरणानि आत्माधिकरणानि तान्येव प्रत्ययः कारणं यत्र क्रियाकरणे तदात्माधिकरणप्रत्ययम् आत्माधिकरणकारणके "आयाहिगरणवत्तियं चणं तस्स नो इरियावहिया किरिया कज्जइ संपराइया किरिया कज्जइ" भ० ॥ साम्परायिकी क्रियत इति योगः ॥ भ०शत०७उद्दे० १

आता (या)—हिगरणि (न्)—आत्माधिकरणिन्—पुं०—अधिकरणी कृष्यादिमान् आत्मनाऽधिकरणी. आत्माधिकरणी आत्मना कृष्यास्मिति, ॥ भ. शत. १६ उ. १॥ आया हिगरणी भवइ, आत्मा जीवोऽधिकरणानि हलशकटादीनि कषाया श्रयभूतानि यस्य सन्ति सोऽधिकरणीति ॥ भ० शत. ७ उ. १

आता (या) हिय—आत्महित—त्रि० आत्मोपकारके "परलोकविरुद्धानि कुर्वाणं दूरतस्त्यजेत् । आत्मानं यो न सन्धत्ते सोऽन्यस्मै स्यात्कथं हित, इति" आचा० उ० ५ ॥

आतित्थ—आतिथ्य—न० अतिथेरिदं ञ्यः १अतिथिपरिचर्यायाम । स्वार्थे ष्यञ् २ अतिथौ हेम० ॥

आतिदेसिय—आतिदेशिक—त्रि० अतिदेशादागतः—ठक् अतिदेशप्राप्ते—यथा प्रकृतिधर्मस्य विकृतौ आतिदेशिकत्वम् आतिदेशिकमनित्यम् ॥ वाच० ॥

आतिप्प—आतृप्य—न० आतृप्यत्यनेन*तृप—बा० करणे क्यप् । फलभेदे ॥ वाच० ॥

आतिरेक्क—आतिरेक्य—न० अतिरिच्यते कर्मणि घञ् तस्य भावः ष्यञ् अतिरेके—वृद्धौ स्वपरिणामातिरेके ॥ वाच० ॥

आति (ती) ण—आजिन—न० मूषिकादिचर्मनिष्पन्ने वस्त्रे । आतिणाणिवा, ॥आचा०॥ आजिनानि मूषिकादिचर्म्मनिष्पन्नानीति ॥ आचा० अ० ४ ॥

आती (अप्पी) कय—आत्मीकृत—त्रि० आत्मना गाढतरमागृहीते आत्मप्रदेशैस्तुलग्नतोयवन्मिश्रीभूते ॥ विशे० द्वा०१ ॥

आतीय—आतीत—त्रि० आ समन्तादतीव इतो ज्ञातः समन्तादतीव ज्ञाते, सामस्त्येनातिक्रान्ते, समन्तादतीव गते च, ॥ आचा०। (अणातीये) समन्तादतीव इतो गतोऽनाद्यनन्ते संसारे आतीतः न आतीतोऽनातीतः अनाप्तो वा संशयो येन स तथा संसारार्णवपारगामीत्यर्थ, इति आचा० विमोक्षाध्यनस्य उद्दे० ७॥

आत्मीय—त्रि० आत्मनोऽयम् छ आत्मसंबन्धिनि ।वाच० ॥

आतीयट्ठ—आतीतार्थ—त्रि० समन्तादतिशयेन ज्ञातजीवादिपदार्थे-सामस्त्येनातिक्रान्तार्थे—उपरतव्यापारे, —आतीयट्ठे-अणातीए,॥ आचा० उद्दे० ७टी०॥ आ समन्तादतीव इता ज्ञाता परिच्छिन्ना जीवादयोऽर्था येन सोऽयमतीतार्थः । आदत्तार्थेवा यदि वा अतीताः सामस्त्येनातिक्रांता अर्थाः प्रयोजनानि यस्य स तथा उपरतव्यापार इत्यर्थ इति आचा० ॥

आतुर—आतुर—त्रि० ईषदर्थे आ*आत—उरच् । कार्य्याक्षमे विव्हले ॥ उत्त० ॥

आतुरिय—आतुर्य्य—न० आतुरस्य भावः ष्यञ् आतुरत्वे ॥ वाच० ॥

आतेस्सर—आत्मेश्वर—त्रि० आत्मनो मनस ईश्वरः चित्तविकारनिवारके मनःसंयमकारके—"आत्मेश्वराणां नहि जातु विघ्नाः समाधिभेदप्रभवो भवन्ति" कुमा०वाच० ॥

आतेस्सरिय—आत्मैश्वर्य्य—न० स्वरूपसाम्राज्ये "स्वभावलाभात् किमपि प्राप्तव्यं नावशिष्यते ॥ इत्यात्मैश्वर्य्यसम्पन्नो-निःस्पृहो जायते मुनिरिति"॥ १ ॥ अष्ट० ।

आत्त—(ताय)—आदत्त—त्रि० गृहीते,—आतएणं सरीरसमुस्सपणं जिणदिट्ठेणं भावेणं, ॥ अनु० ॥ आत्तेन आदत्तेन वा गृहीतेन प्राकृतशैलीवशादात्मीयेन वेति अनु०। आवश्य. द्वा. १॥

आत्ततर—आत्ततर—त्रि०अतिशयेनात्तो गृहीत आत्ततरः यत्नेनाध्यवसिते ॥ आचा० अध्य. ८॥

आदं [यं] स—आदरिस—आदस्स—आदर्श—पुं० आदृश्यते ऽत्र—दृश—आधारे घञ्—॥ वाच०॥ आ समन्ताद्दृश्यते आत्मा यस्मिन् स आदर्शः ॥ सूत्र०स्कं. १ अध्य०४ ॥ दर्प्पणे, ॥ राज० ॥ आदसगं च पयच्छाहि, ।सूत्र० स्कं.१अ०। चक्षुरिंद्रियजज्ञाने च "श्रवणं वेदनादर्शो" ॥ द्वा० ॥ आदर्शचक्षुरिंद्रियजज्ञानं आ समंतात् दृश्यतेऽनुभूयते रूपमनेनेति कृत्वा यत्प्रकर्षाद्दिव्यरूपज्ञानमुत्पद्यते ॥

तत्राहि विम्बपदार्थस्य प्रतिबिम्बपतनात् तत्संयोगेन नयनरश्मीनां परावर्तने वा बिम्बग्राहितया बिम्बं दृश्यते इति तस्य तथात्वम् । आदृश्यते सम्यग्रूपेण ज्ञायते ग्राम्यार्थो यस्मिन्। टीकायां ३ प्रतिरूपपुस्तकादौ यत्रत्यमक्षरसन्निवेशं दृष्ट्वा तदनुरूपमन्यल्लिख्यते तादृशे पुस्तके । "यथादर्शं तथा लिखितमिति भूरि प्रयोगः। तत्र तदीयगुणान् दृष्ट्वा परैस्तथा गुणा आश्रीयन्त इति तस्य तथात्वम् ॥ ४ ॥ जनपदसीमाभेदे च ॥ वाच० ॥ वृषभादिग्रीवाभरणे च आदर्शस्तु वृषभादिग्रीवाभरणमिति ॥ अनु० द्वा० १ ॥

आदं [यं] सग—आदरिसग—आदसग—आदर्शक-पुं० आ समन्ताद्दृश्यते आत्मा यस्मिन् स आदर्शः स एवादर्शकः दर्पणे, सूत्र०प्र०श्रु०अ० ४ ॥ * राज०आदर्शे भवः भवादौ वुञ् जनपदावधिसूचकस्थानभवे च त्रि० ॥ वाच० ॥

आदं [यं] स—[आदरिस] [आदस] घरग—आदर्शगृहक—न०—आदर्शमये गृहे "आदसघरगा सव्वरयणामया" आदर्शगृहकाणि आदर्शमयानीव गृहाणि राज० टी० ॥ जं० ॥ जी० ॥ भरतस्यादर्शगृहस्थितिकथानकम्भरतशब्दे ॥ आ० म० प्र० ॥

आदं [यं] सतल—आदर्शतल—न० दर्पणतले, औप०

आदं [यं] स [आदरिस]—आदं [स] तलोवम—आदर्शतलोपम—त्रि० आदर्शोदर्पणस्तस्य तलन्तेन समतयोपमा यस्य आदर्शतलोपमः आदर्शतलवत्समे राज० ॥

आदं [यं] स [आदरिस आदस] मंडल—आदर्शमण्डल न० आदर्श इव मण्डलमस्य । आदर्शाकारमण्डलयुक्ते सर्पभेदे १ आदर्शोमण्डलमिव २ मण्डलाकारे दर्पणे न० ॥ वाच० (आयंसमण्डलेइवा) "जं० ॥ (आयंसमंडलतलव्व पागढभावेण सुद्धभावे) प्र० व्या० द्वा० ५ ॥

आदं [यं] स [आदरिस—आदंस] मुह—आदर्शमुख—पुं० स्वनामख्याते अन्तरद्वीपभेदे तद्वक्तव्यताऽन्तरद्वीपशब्दे जी० प्र० ३ ॥ प्रज्ञा० उत्त० नं० ॥

आदं [यं] स [आदरिस—आदस्स] लिवि—आदर्शलिपि—स्त्री० व्राह्मलिपेर्लेख्यविधानभेदे ॥ सम० सम० १८ ॥

आद [य] र—आदर—पुं०आ—दृ—कप्— । १ गौरवहेतुके, कर्मणि सम्माने, ॥ वाच० ॥ सत्कारे, स्था०ठा०६ (तं पुरिसं आयरेण रक्खेज्जा) ॥ आ० म० ॥ उचितकृत्यकरणे, षा० अ०१ । प्रयत्नातिशये, पंचा० उल्ला० २ ॥ "यत्रादरोऽस्ति परमः प्रीतिश्च हितोदया भवति । कर्तुः शेषत्यागेन करोति यच्च तत्प्रीत्यनुष्ठानं" ॥ आदृङः सन्नामः प्राकृतसूत्रेणाद्रियतेः सन्नाम इत्यादेशो वा भवति—सन्नामइ—आद्रेइ॥ प्रा० ॥

आद (य) रण—आदरण—न० अभ्युपगमे, भ.। श. १२उ.५॥

आद (य) रणया—आदरणता—स्त्री० अभ्युपगमे "आयरणयत्ति" यतोमायाविशेषादादरणमभ्युपगमं कस्यापि वस्तुनः करोत्यसावादरणम् ताप्रत्ययस्य च स्वार्थिकत्वादादरणाया आचरणं वा परप्रतारणाय विविधक्रियाणामिति ॥ भ० श० १२ उ० ५

आद (य) रणिज्जा—आदरणीय—त्रि० आ—दृ—अनीयर् सम्माननीये—तव्य—आदर्तव्योऽप्यत्र ॥ त्रि० वाच० ॥

आद (य) रतर—आदरतर—पुं० अत्यादरे (आयरतरेण रंधंति) अत्यादरेण राध्यंतीति, ॥ दश० अ० १ ॥

आद (य) राइजुत्त—आदरादियुक्त—त्रि० आदरकरण प्रीत्यादिसमन्विते—(स्यादादरादियुक्तं यत्तद्देवार्चनं चेष्टम् १४)॥ षो०॥ स्यादादरादियुक्तं यदादरकरणप्रीत्यादिसमन्वितं यत् तद्देवार्चनं चेष्टं तच्च देवार्चनमिष्टमिति ॥ षो० ॥

आदहण—आदहन—न० आ—दह—भावे—ल्युट्—दाहे—हिंसायाम् कुत्सने च आदह्यतेऽत्र आधारे ल्युट् श्मशाने ॥ वाच० ॥ आसमन्ताद्दहने ॥ सूत्र० ॥ श्रु० २॥ अ० १॥

आदाइ (न्) आदायिन्—त्रि० आदा—णिनि—ग्रहीतरि—स्त्रियां ङीप् (योऽदत्तादायिनो हस्ताल्लिप्सेत ब्राह्मणो धनम्॥ याजनाध्यापनेनापि यथा स्तेनस्तथैव सः) ॥ मनु०वाच० ॥

आदा (या) ण—आदान—न० आ—दा—भावे ल्युट् ग्रहणे ॥ वाच०प्रश्न०द्वा०३ वृ. पं० व० ॥ औप० आ० चू० ॥ उत्त०॥ ॥ स्था०॥ विशे० प्रव० स्था०॥ आयाणं सुसमाहरे ॥सूत्र०प्र० श्रु० अ० ८ आहरेत् आददीत गृह्णीयादित्यर्थः इति ॥ सूत्र०प्र०॥ श्रु०अ०८ दंडसमादाणं संपेहाए। आचा०।दंडयन्ते व्यापाद्यन्ते प्राणिनो येन स दण्डस्तस्य सम्यगादानं ग्रहणमिति ॥आचा.॥ लोक०उद्दे०३ स्वीकरणे ॥ स्था० ठा०३॥ सयमाइयंति अन्ने वि आदियावेंति अन्नं पि आयतं तं समणुजाणंति ॥सूत्र०द्वि०श्रु० अ०१ स्वयमात्मना सावद्यमनुष्ठानमाददते स्वीकुर्वन्त्यन्यान्यप्यादापयंति ग्राहयंत्यन्यमप्यादानं परिग्रहं स्वीकुर्वन्तं समनुजानंतीति। सूत्र० द्वि०श्रु०अ०१। आदीयत इत्यादानम्। परिग्राह्ये वस्तुनि ॥ स्था० ठा०४॥ आदीयते गृह्यत इत्यादानम् धनधान्यादिके परिग्रहे ॥ अत्र० ॥ प्रव०कल्प०॥स्था० ठा०७॥ (आयाणं नरयं दिस्स नायइज्जतणामवि) ॥ उत्त० ६ ॥ साधुस्तृणमपि नायइज्ज इति नाददीत अदत्तं न गृह्णीत किं कृत्वा आदानं नरकं दृष्ट्वा आदीयते इत्यादानं धनधान्यादिकं परिग्रहं नरकं नरकहेतुत्वान्नरकं ज्ञात्वेत्यर्थः इति ॥ आदीयत इत्यादानं धनधान्यादि । कृत्यल्युटोऽन्यत्रापीति कर्मणि ल्युट् । आर्षत्वादादानीयं वा नरककारणत्वान्नरकं दृष्ट्वा किमित्याह नाददीत न गृह्णीत न स्वीकुर्य्यादिति यावत् । तणमवीति । तृणमप्यास्तां रजतरूप्यादीनि ॥ उत्त०॥ मिथ्यात्वादिनाऽऽदीयत इत्यादानम् । सूत्र.प्र.श्रु.अ.१३। आदीयते सावद्यानुष्ठाने स्वीक्रियत इत्यादानम्, अष्टप्रकारके कर्मणि ।सूत्र०।प्र.श्रु.अ. १३ आचा.॥ आदीयते कर्माऽनेनेत्यादानम् कर्मोपादाने ॥ आचा० ॥ (सागारिए उवस्सए णो ठाणं वा चेतेज्जा आयाणमेयं, ॥ आचा० ॥ एयंखु मुणी आयाणं सया सुअक्खायधम्मे विधूतकप्पे णिज्झोसइत्ता ॥ आचा० ॥ एतद्यत्पूर्वोक्तं वक्ष्यमाणं वा खुर्वाक्यालंकारे आदीयत इत्यादानं कर्म आदीयत इति वाऽनेन कर्मेत्यादानं कर्मोपादानम् तच्च धर्मोपकरणातिरिक्तं वक्ष्यमाणं वस्त्रादि तन्मुनिर्झोषयित्वेति संबंधः ॥ आचा० धूता.उद्दे.३॥ संति मे तउ आयाणा जेहिं कीरइ पावगं।सूत्र. प्र.श्रु.अ.१॥ संति विद्यन्ते अमूनि त्रीणि आदीयंते स्वीक्रियंते अमीभिः कर्मेत्यादानानि । एतदेव द-

शयति। यैरादानैः क्रियते विधीयते निष्पाद्यते पापकं कल्मषमिति ॥ सूत्र० श्रु०१ अ०१ ॥ संखडिंसंखडिपडियाए णो अभिसंधारेज्जा गमणाए केवली बूया आयाणमेयं, आचा० ॥ केवली ब्रूयात् आदानमेतत् कर्मोपादानमेतत् पाठान्तरं वा आययणमेयंति आयतनं स्थानमेतद्दोषाणां यत्संखडीगमनमिति ॥ आचा० श्रु२ अ.१ उ.३ ॥ (एते आयाणा संति) आचा० ॥ यस्मादेतान्यायतनानि कर्मोपादानकारणानि सन्ति भवन्तीति ॥ आचा० ॥ आदीयते गृह्यते आत्मप्रदेशैः सह श्लिष्यते अष्टप्रकारं कर्म येन तदादानम्। हिंसाद्याश्रवद्वारे अष्टादशपापस्थानेषु च (आयाणं सगडिज्जे) आदीयते गृह्यते आत्मप्रदेशैः सह श्लिष्यते अष्टप्रकारं कर्म येन तदादानं हिंसाद्याश्रवद्वारमष्टादशपापस्थानरूपं वा तत् स्थितेर्निमित्तत्वात् कषायापादानं तद्भिता स्वकृतभिद् भवति स्वकृतमनेकजन्मोपात्तं कर्म भिनत्तीति स्वकृतभित् यो ह्यादानं कर्मणां कषायादि निरुणद्धि सोऽपूर्वकर्मप्रतिषिद्धप्रवेशः स्वकृतकर्मणां भेत्ता भवतीति भावः ॥ आचा० शीलो.उ४ ॥ कषाये परिग्रहे सावद्यानुष्ठाने च ॥ सूत्र० स्कं०१ अ०१६॥ जओजओ आदाणं अप्पणो पद्दोसे हेऊ तओ तओ आदाणतो पुव्वं पडिविरते, ॥ सूत्र० स्कं०१ अ० १६॥ आदीयते स्वीक्रियतेऽष्टप्रकारं कर्म येन तदादानम् कषायः परिग्रहः सावद्यानुष्ठानं वेति ॥ सूत्र० स्कं०१ अ०१६॥ 'पलिउंचणञ्च भयणञ्च, थंडिल्लुस्सयणाणिया ॥ धूणादाणाइं लोगंसि, तं विज्जं परिजाणिया, ॥ ११ ॥ परिसमन्तात् कुंच्यते वक्रतामापद्यते क्रिया येन मायानुष्ठानेन तत्पलिकुंचनं मायेति भण्यते। तथा भज्यते सर्वत्राऽऽत्मा प्रह्वीक्रियते येन स भजनो लोभस्तं तथा यदुदयेन ह्यात्मा सदसद्विवेकविकलत्वात् स्थंडिलवद्भवति स स्थंडिलः क्रोधः यस्मिंश्च सत्यूर्ध्वं श्रयति जात्यादिना दर्पाध्मातः पुरुष उत्तानी भवति स उच्छ्रायो मानः । छांदसत्वान्नपुंसकलिंगता। जात्यादीनामेतत्स्थानानां बहुत्वात् तत्कार्यस्यापि मानस्य बहुत्वमतोबहुवचनं । चकाराः स्वगतभेदसंसूचनार्थाः समुच्चयार्था वा। धूनयेति प्रत्येकं क्रिया योजनीया तद्यथा। पलिकुंचनं मायां धूनय धूनीहि वा। तथा-भजनं लोभं तथा स्थंडिलं क्रोधं तथा उच्छ्रायं मानं विचित्रत्वात् सूत्रस्य क्रमोल्लंघनानिर्देशो न दोषायेति यदि वा रागस्य दुस्त्यजत्वात् लोभस्य च मायापूर्वकत्वादित्यादावेव मायालोभयोरुपन्यास इति कषायपरित्यागे विधेये पुनरपरं कारणमाह। एतानि पलिकुंचनादीनि अस्मिन् लोके आदानानि वर्तते तदेतद्विद्वान् ज्ञपरिज्ञया परिज्ञानप्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याचक्षीत॥ ११ प्र.श्रु.अ.९॥ आदीयते स्वीक्रियते प्राप्यते वा मोक्षोयेन तदादानम्-ज्ञानदर्शनचारित्रेषु "वुसिए य विगयगेही आयाणं सरक्खए" विविधमनेकप्रकारमुषितः स्थितो दशविधचक्रवालसामाचर्यां व्युषितस्तथा विगताऽपगता आहारादौ गृद्धिर्यस्यासौ विगतगृद्धिः साधुरेवंभूतश्चादीयते स्वीक्रियते प्राप्यते वा मोक्षो येन तदादानीयं ज्ञानदर्शनचारित्रत्रयं तत्सम्यग्रक्षयेदनुपालयेत् यथा तस्यवृद्धिर्भवति तथा कुर्यादित्यर्थः ॥ सूत्र० टी० स्कं.१ अ.१॥ (आयाणअट्ठी वोदाणमोणं) मोक्षार्थिनादीयत इत्यादानम् सम्यक् ज्ञानादिकमिति॥ सूत्र श्रु.१ अ.१४ (आयाणवन्तं समुदाहरेज्जा) मोक्षार्थमादीयत इत्यादानं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्ररूपं तद्विद्यते यस्यासावादानवानिति ॥ सूत्र० श्रु० २ अ० ६ आयणं सुसमाहरे, ॥ मोक्षस्यादानमुपादानं सम्यग्दर्शनादिकं सुष्ठूद्युक्तः सम्यग्विस्रोतसिकारहित आहरेत् आददीत गृह्णीयादित्यर्थः ॥ २० ॥ सूत्र० श्रु० १ अ० ८ (अज्झप्पजोगसुद्धादाणे शुद्धमवदात- मादानं चरित्रं यस्य स शुद्धादानो भवतीति सूत्र० श्रु० १ अ० १६ आदीयत इत्यादानम् मोक्षे, (आयाणमट्ठं खलु वंचइत्ता,) आदीयत इत्यादानम् ज्ञानादिकं मोक्षो वा तमर्थं वंचयंति भ्रंशयंत्यात्मन इति– मोक्षार्थिनाऽऽदीयते गृह्यत इत्यादानम् सूत्र० श्रु० १ अ० १३ संयमे-(आयाणगुत्ते वलयाविमुक्के) मोक्षार्थिनाऽऽदीयते गृह्यत इत्यादानं संयमस्तेन तस्मिन्वा सति गुप्त इति ॥ सूत्र. स्कं १ अ० १३ संयमानुष्ठाने च (एसवीरेपसंसिए जेण णियज्जन्ति आदाणाए, ॥ आचा० ॥ भोगाशाछंदविवेचकोऽप्रमादी पञ्चमहाव्रतभारारोहणोन्नामितस्कन्धो वीरः कर्मविदारणात् प्रशंसितः यतो देवराजादिभिः क एष वीरो नाम योऽभिष्टूयत इत्यत आह जे इत्यादि यो न निर्विद्यते न जुगुप्सते कस्मादादानाय आदीयते गृह्यतेऽवाप्यते आत्मस्वतत्त्वमशेषाचारककर्मक्षयाविर्भूतसमस्तवस्तुग्राहिज्ञानावाधसुखरूपं येन तदादानं संयमानुष्ठानं तस्मै न जुगुप्सते तद्वाकुर्वन् सिकताकेवलचर्वणादेशीयं क्वचिदलाभादौ न खेदमुपयातीति ॥ आचा० ॥ विज० उद्दे० ५ आदीयत इत्यादानम्– प्रथमव्रतग्रहणे--(जाव जीवाए जेहिं समणोवासगस्स आयाणं सो, आमरणं ताएदंडे निक्खित्ते) सूत्र० स्कं० २ अ० ७ ॥ यावज्जीवेषु वा श्रमणोपासक स्यादीयत इत्यादानम्प्रथमव्रतग्रहणम् तत आरभ्य आमरणान्ताद्दण्डो निक्षिप्तः परित्यक्तो भवतीति ॥ सूत्र० स्कं० २ अ० ७॥ केनचिदादीयत इत्यादानम् कारणे, आयाणमेवं आयाणमेयंति कर्मणां दोषाणां वाऽऽदानं कारणमिति ॥ कल्प० ॥ एगइओ केणइ आयाणेणं विरुद्धे समाणे, ॥ सूत्र० स्कं० २ अ० २ ॥ अथैकः कश्चित् प्रकृत्या क्रोधनोऽसहिष्णुतया केनचिदादीयत इत्यादानम् शब्दादिकं कारणं तेन विरुद्धः समानः परस्यापकुर्यात् शब्दादानेन तावत्केनचिदाकुष्टो निन्दितो वाचा विरुध्येत् रूपादानेन तु बीभत्सं कंचन दृष्ट्वाऽपशकुनाध्यवसायेन कुप्येत- ॥ सूत्र० स्कं० २ अ० २ ॥ आदीयते गृह्यंते शब्दादयोऽर्था एभिरित्यादानानि इन्द्रिये-- वृ० (केवलीणं आयाणेहिं न जाणइ न पासइ ॥ भ० ॥ मू० ॥ श० ५ उ० ४ ॥ आदीयते गृह्यतेऽर्थ एभिरित्यादानानीन्द्रियाणि तैर्न जानाति केवलित्वादिति ॥ भ० टी० "आयाणनिरुद्धाओ, आदानानीन्द्रियाणि निरुद्धानि यस्यां सा निरुद्धादाना गाथायां व्यत्यासेन पूर्वापरनिपातः प्राकृतत्वादिति– ॥ वृ० राजद्वा० ॥ आयाणगुत्ता विकहाविहीणा, आदानैरिन्द्रियैर्गुप्ता इति ॥ वृ० प्रत्यनीकद्वा० ॥ आदीयते कर्मानेनेत्यादानं दुष्प्रणिहिते इन्द्रिये च, ॥ आचा० ॥ "आयाणसोयमतिवायसोयं" ॥ आचा० ॥ आदीयते गृह्यते, प्रथममादौ यत्तदादानम् ॥ सूत्र० स्कं० १ अ० १० ॥ ॥ आचा० ॥ आदौ, (प्रथमे) (आयाणपएनेयं) उत्त० आदीयत इत्यादानमादिः प्रथममित्यर्थस्तच्च तत्पदञ्च निराकाङ्क्षतया अर्थगमत्वेन वाक्यमेवादानपदमिति ॥ उत० ॥ सेकिंतं आयाणपदेणं अनु० ॥ आदीयते तत्प्रथमतया उच्चारयितुमारभ्यते शास्त्र-

स्याध्ययनोद्देशकादेश्चादिपदमित्यथ इति अनु० नि० चू०॥ आदानशब्दस्य तत्पर्यायस्य च ग्रहणशब्दस्य च निक्षेपं कर्तुकामो निर्युक्तिकृदाह ॥ सूत्र० ॥ आदाणे गहणंमि य णिक्खेवो होंति दोक्खेत्र वि चउक्को। एगट्ठं नाणट्ठं च होज्ज पगयं तु आदाणे (आदाण इत्यादि) अथवा जमतीयंति) अस्याध्ययनस्य नाम तच्चादानपदेनादावादीयते इत्यादानं तच्च ग्रहणमित्युच्यते । तत्रादानग्रहणयोर्निक्षेपार्थं निर्युक्तिकृदाह (आदाणे इत्यादि) आदीयते कार्यार्थिना तदित्यादानं। कर्मणि ल्युट्प्रत्ययः करणे वा दीयते गृह्यते स्वीक्रियते विवक्षितमनेनेति कृत्वा आदानं च पर्यायतोग्रहणमित्युच्यते । ततआदानग्रहणयोर्निक्षेपोभवति द्वौ चतुष्कौ। तद्यथा। नामादानं स्थापनादानं । द्रव्यादानं भावादानञ्च । तत्र नामस्थापने क्षुण्णे । द्रव्यादानं वित्तं यस्माल्लौकिकैः परित्यक्तान्यकर्त्तव्यैर्महता क्लेशेन तदादीयते तेन वाऽपरं द्विपदचतुष्पदादिकमादीयत इति कृत्वा। भावादानं तु द्विधा प्रशस्तमप्रशस्तं क्रोधाद्युदयमिथ्यात्वाविरत्यादिकं वा प्रशस्तं तूत्तरोत्तरगुणश्रेण्या विशुद्धाध्यवसायकंडकोपाख्यानं सम्यक्ज्ञानादिकं वेत्येतदर्थप्रतिपादनं परमेतदेव चाध्ययनं द्रष्टव्यम ॥ सूत्र० स्कं० १अ०१५॥

आ(दा)याणअट्ठि(न्) आदानार्थिन्—पुं० मोक्षार्थिनाऽऽदीयत इत्यादानम् सम्यक्ज्ञानादिकं तेनार्थः स एवार्थः आदानार्थः स विद्यते यस्यासावादानार्थी सम्यक् ज्ञानादिप्रयोजनवति "आयाणअट्ठी वोदाणमोणं"।सूत्र०श्रु०१अ०१४॥

आदा (या) णगुत्त–आदानगुप्त–त्रि० संयमगुप्ते मनोवाक्कायैः कर्मणि गुप्ते च"आयाणगुत्ते वलयाविमुक्के"॥सूत्र.स्कं.१अ.१२ मोक्षार्थिनाऽऽदीयते गृह्यत इत्यादानं संयमस्तेन तस्मिन्वासति गुप्तो यदि वा मिथ्यात्वादिनाऽऽदीयते इत्यादानमष्टप्रकारकं कर्म तस्मिन्नादातव्ये मनोवाक्काये गुप्तःसमितश्चेति ॥ सूत्र.स्कं.१अ. १३ ॥

इन्द्रियैर्गुप्ते च (आयाणगुत्ता विकहाविहीणा) आदानैरिन्द्रियैर्गुप्त इति ॥ बृ० प्रत्यनीकद्वा० ॥

आदा (या) णणिक्खेवदुगुंछय—आदाननिक्षेपजुगुप्सक त्रि० आदाननिक्षेपौ पात्रादेर्ग्रहणमोक्षौ आगमप्रतिषिद्धौ जुगुप्सा तेन करोतीति आदाननिक्षेपजुगुप्सकः ॥ आगमप्रतिषिद्धौ पात्रादेर्ग्रहणमोक्षौ च कुर्वति—आगमानुसारेण प्रत्यवेक्षणप्रमार्जनपूर्वमुपयुक्तः सन्नुपधेरादाननिक्षेपौ करोतीत्यर्थ इति ॥ प्रव० द्वा. ७२ ॥

आदा [या] णनिरुद्ध––निरुद्धादान—त्रि० निरुद्धेन्द्रिये (आयाणनिरुद्धाओ) आदानानि इन्द्रियाणि निरुद्धानि यस्यां सा निरुद्धादाना गाथायां व्यत्यासेन पूर्वापरनिपातः प्राकृतत्वादिति ॥ बृ. राजद्वा.॥

आदा [या]णपय––आदानपद––न० आदीयते गृह्यते प्रथममादौ यत्तदादानम् आदानञ्च तत्पदं च सुबन्तं तिङन्तं वा तदादानपदम् ॥सूत्र.स्कं.१अ.१५॥ शास्त्रस्वाध्ययनोद्देशकादेश्चादिपदे ॥ अनु० ॥ येषामादानपदेनाभिधानं तन्मतेनादौ यत्पदं तदादानपदमिति ॥ सूत्रु. स्कं. १ अ.१५ उत्त. ॥

से किं तं आयाणपदेणं २ धम्मो मंगलं चूलिआ चाउरंगिज्जं असंखयं आवंती अहा तत्थिज्जं अइइज्जं जण्णइज्जं पुरुषइज्जं एलइज्जं वीरयं धम्मो मग्गो समोसरणं गंत्थो जंमहियं सेतं आयाण पएणं ॥ अनु० ॥

टी० ॥ से किं तं आयाणपएणमित्यादि आदीयते तत्प्रथम तया उच्चारयितुमारभ्यते शास्त्रायनेनेत्यादानं तच्च तत्पदं चादानपदं शास्त्रस्याध्ययनोद्देशकादेश्चादिपदमित्यर्थस्तेन हेतुभूतेन किमपि नाम भवति तच्चआवंतीत्यादि तत्र आवंतीत्याचारस्य पंचमाध्ययनं तत्र ह्यादावेवावंतीत्यालापको विद्यत इत्यादानपदेनैतन्नाम। चाउरंगिज्जंति एतदुत्तराध्ययनेषु तृतीयमध्ययनं। तत्र "चत्तारिपरमंगाणि दुल्लहाणीह जंतुणो"इत्यादि विद्यते असंखयंति इदमप्युत्तराध्ययनेष्वेव चतुर्थमध्ययनं तत्र च आदावेव"असंखयं जीवियमापमायए" इत्येतत् पदमस्ति। ततस्तेनेदं नाम एवमन्यान्यपि कानिचिदुत्तराध्ययनांतर्वर्तीन्यध्ययनानि कानिचित्तु दशवैकालिकसुयगडाध्ययनानि स्वधिया भावनीयानि ॥

आदा [या] णफलिह––आदानपरिघ—पुं० आदीयते द्वारस्थगनार्थं गृह्यत इत्यादानः स चासौ परिघश्चादानपरिघः द्वारस्थगनार्थङ्ग्राह्यायामर्गलायाम्॥ जं०॥ जी० प्र०४ आदीयत इत्यादानमादेयो रम्यो यः परिघोऽर्गला स आदानपरिघः रम्यायामर्गलायाम् ॥ प्रश्न० द्वा० ४ ॥

आदा [या]णभंडमत्तनिक्खेवणासमिइ—आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमिति––स्त्री०आदाने ग्रहणे भाण्डमात्राया उपकरणमात्रेया भाण्डस्य वा वस्त्राद्युपकरणस्य मृण्मयादिपात्रस्य वा साधुभाजनविशेषस्य निक्षेपणायां च समितिः सुप्रत्युपेक्षितसुमार्जितक्रमेणेति आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमितिः। समितिभेदे ॥ पा० स्था०ठा०७॥समः स०४ नि०चू० ॥ भाण्डमात्रे आदाननिक्षेपविषया सुन्द रचेष्टेति ॥स्था० ठा०५॥ इह च सत्त भंगा होन्ति पत्तादि न पडिलेहइ ण य मज्जइ चउभंगो एत्थ चउत्थे चत्तारि गमा दुप्पडिलेहियं दुप्पमज्जियं चउभंगो आइल्लाछ अप्पसत्था चरिमोपसत्थो, आव. । पा. गा. उ. ७ टी. । तत्राप्युदाहरणं एकस्स आयरियस्स पंच सीससयाइं तेसिमेगो सेट्ठिसुओ पव्वइओ ॥ सो जो जो साहू एइ तस्स २डंडगं निक्खिवइ। एवं तस्स ओवट्ठियस्स अन्नो एत्ति अन्नो जोइ तह वि सो भगवं अतुरियं अववलं । उवरिं हेट्ठोयमज्जओ ववेइ । एवं बहुएण वि कालेण न परितम्मइ ॥ पा० ॥

आदा [या] णभंडमतनिक्खेवणासमिय—आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमित–त्रि० आदानेन ग्रहणेन सह भाण्डमात्रा या उपकरणपरिच्छदस्य या निक्षेपणा न्यासस्तस्यां समितो यः स तथा आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमितो"सम्यक् प्रवृत्ते" ॥ भ. श. २उ. १ सूत्र. स्कं. २अ. २ ॥

आदा [या] णभय—आदानभय–न० आदीयत इत्यादानं धनं तदर्थं चौरादिभ्यो यद्भयं तदादानभयं ॥ आव० ॥ ॥ स्था० ठा०७॥ भयस्थानभेदे सम० स० ७ ॥ नि० चू० ॥ आदानभयं आदानं पुण्यार्थमपुण्यार्थं वा परेण राजादिना वितरितग्रामनगरभूखण्डादेः स्वीकरणं तदेव भयमादान

भयम मा कंचनापराधमवाप्य तद् ग्रहीष्यतीति ॥ दर्श० ॥

आदा [या] णभरिय–आदानभृत–न० आग्रहणभृते, "आदाणभरियंसि कडाहयंसि अद्दहेमि" आदाणमाग्रहणं यदुदकतैलादिकमन्यतरद्रव्यपाकायाग्नावुत्ताप्यत्ते तद्भृते इति ॥ उपा० ॥

आदा [य] णया–आदानता–स्त्री० ग्रहणतायाम् इह च ताप्रत्ययः स्वार्थिकः प्राकृतत्वेनादानादीनां भावविवक्षया वेति, ॥ स्था० ठा० २ ॥

आदा [या] णवंत–आदानवत्–त्रि० मोक्षार्थमादीयत इत्यादानम सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्ररूपं तद्विद्यते यस्यासावादानवान् सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रवति साधौ ॥सूत्र०स्कं.२अ.६॥ (आयाणवन्तं समुदाहरेज्जा) स्कं० २ अ० ६ ॥

आदा [या] णसोयगढिय–आदानश्रोतोगृद्ध–त्रि० आदीयते कर्मानेनेन्यादानन्दुष्प्रणिहितमिन्द्रियमादानञ्च श्रोतश्चादानश्रोतः ॥ आचा० ॥ आदीयते सावद्यानुष्ठानेन स्वीक्रियते इत्यादानं कर्म संसारबीजभूतन्तस्य श्रोतांसीन्द्रियविषया मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगाश्च तेषु गृद्धोऽध्युपपन्नः ॥ आचा० ॥ " आदानश्रोतस्यध्युपपन्ने–(आयाणसोयं गढिए बाले अवोच्छिन्नबंधणे अणभिक्कंतसंजोए तमंसि अविजाणओ आणाए लंभोणत्थि तिबेमि, आचा० ॥ आदानश्रोतोगृद्धः । स्यात्कोऽसौ–बालोऽज्ञः रागद्वेषमहामोहाभिभूतांतःकरणः यश्चादानश्रोतोगृद्धः स किं भूतः स्यादित्याह अव्वोच्छिन्नबंधणा इत्यादि अव्यवछिन्नं जन्मशतानुवृत्तिबंधमष्टप्रकारं कर्म्म यस्य स तथा किञ्च अणभिक्कंत इत्यादि अनभिक्रांतोऽनतिलङ्घितः संयोगोधनधान्यहिरण्य पुत्रकलत्रादिकृतोऽसंयमसंयोगो वा येनासावनभिक्रांत संयोगः तस्य चैवं भूतस्येन्द्रियानुकूल्यरूपे मोहात्मके वा तमसि वर्त्तमानस्यात्महितं मोक्षोपायं वा अविजानत आज्ञायास्तीर्थकरोपदेशस्य लाभो नास्तीत्येतदहं ब्रवीमि तीर्थकरवचनोपलब्धसद्भाव इति ॥ आचा० अ०४ ॥

आदा [या] णिज्ज–आदानीय–त्रि० आदीयत उपादीयतइत्यादानीयः उपादेये ॥ स्था. ठा. ६ ॥ सम.सम.७०॥ ग्राह्ये,–(आयाणिज्जे वियाहिए) आचा.॥ सवीराणां मार्गं प्रतिपन्नमांसशोणितयोरपनेता मुमुक्षूणामादनीयोग्राह्य आदेयवचनश्च व्याख्यान इति ॥ आचा० अध्य०४ ॥ आदीयंत गृह्यन्ते सर्वभावा अनेनेत्यादानीयम् श्रुते भोगाङ्गे, द्विपदचतुष्पद धनधान्यहिरण्यादिके ॥ आचा० ॥ आदीयत इत्यादानीयम् कर्मणि, ॥ आचा० ॥ (आयाणिज्जं च आदाय तंमि ठाणेण चिट्ठइ) आचा० आदीयंते गृह्यन्ते सर्वभावा अनेनेत्यादानीयं श्रुतम् तदादाय तदुक्ते तस्मिन् संयमस्थाने न तिष्ठति । यदि वा आदानीयमादातव्यं भोगाङ्गं द्विपदचतुष्पदधनधान्यहिरण्यादि तदादाय गृहीत्वा अथ वा मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगैरादानीयं कर्मादाय किंभूतो भवतीत्याह । तस्मिन् ज्ञानादिमये मोक्षमार्गे सम्यगुपदेशे वा प्रशस्तगुणस्थाने न तिष्ठति नात्मानं विधत्ते इति ॥आचा.विज. उद्दे४ (आयाणिज्जं परिण्णाय परियाएणं विगिंचइ)॥ आचा.॥ आदीयत इत्यादानीयं कर्म तत् परिज्ञाय मूलोत्तरप्रकृतिभेदतो ज्ञात्वा पर्य्यायेण श्रामण्येन विवेचयति क्षपयतीत्यर्थ इति ॥ आचा. श्रुता. ... [illegible]

मादानीया आश्रयणीयाः पुरुषादानीयाः महान्तोऽपि महीयांसो भवन्ति । यदि वा आदानीयोहितैषिणां मोक्षस्तन्मार्गो वा सम्यग्दर्शनादिकः पुरुषाणां मनुष्याणामादानीयः स विद्यते येषामिति विगृह्य मत्वर्थीयोऽर्श आदिभ्योऽजिति । सूत्र.स्कं१.अ.९।(से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाए तम्हा पावं कम्मं णेव कुज्जा ण कारवेसिवा, ॥ आचा० ॥ यस्यानगारस्यैतत् पूर्वोक्तं न जायते सोऽनगारस्तत्प्राण्युपघातकारिचिकित्सोपदेशदानमनुष्ठानं वा संबुध्यमानोऽवगच्छन् ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहरन्नादातव्यमादानीयं तच्च परमार्थतोभावादानाय ज्ञानदर्शनचारित्ररूपं तदुत्थायेत्यनेकार्थत्वादादाय गृहीत्वाऽथवा सोऽनगार एतदानीयं ज्ञानाद्यपवर्गकारणमित्येवं सम्यगवबुध्यमानः सम्यक् संयमानुष्ठानेनोत्थाय सर्वं सावद्यं कर्म न मया कर्त्तव्यमित्येवं प्रतिज्ञामन्दरमारुह्य क्त्वा प्रत्ययस्य पूर्वकालाभिधायित्वात् किं कुर्यादित्याह । तम्हा इत्यादि ॥ आचा० ॥ आयाणियं समुत्थाय ॥ आचा० ॥ आदानीयं ग्राह्यं सम्यग्दर्शनादि सम्यगुत्थायाभ्युपगम्येति ॥ ॥ आचा० ॥

आदा (या) णिज्जज्झयण–आदानीयाध्ययन–न० मोक्षार्थिनाऽशेषकर्म्मक्षयार्थं यज्ज्ञानादिकमादीयते तदत्र प्रतिपाद्यत इतिकृत्वाऽऽदानीयमिति नाम संवृत्तं सूत्रकृताङ्गस्य स्वनामख्याते पञ्चदशेऽध्ययने।सूत्र.स्कं.१अ. १५॥ आदानपदमाश्रित्यास्याभिधानमाकार्य्यादानीयं वा ज्ञानादिकमाश्रित्य नाम कृतमिति आदानीयाभिधानस्यान्यथा वा प्रवृत्तिनिमित्तमाह। सूत्र. स्कं.१ अ.१५॥ जंपढमस्संतिमए बितियस्सओ तहवेज्जआर्दिमि । एतेणादाणिज्जं एसो अन्नो वि पज्जाओ ॥ ३५ ॥ आचा. ॥ यत्पदं प्रथमश्लोकस्य तदर्धस्य चांते पर्यंते तदेव पदं शब्दतोऽर्थत उभयतश्च द्वितीयश्लोकस्यादौ तदर्धस्य चादौ भवत्येतेन प्रकारेणाद्यपदसदृशत्वेनादानीयं भवत्येव आदानीयाभिधानप्रवृत्तेः पर्यायोऽन्यो वा विशिष्टज्ञानाद्यादानीयोपादानादिति । केचित्तु पुनरस्याध्ययनस्यांतादिपदयोः संकलनात्संकलिकेति नाम कुर्वते । तस्या अपि नामादिकश्चतुर्धा निक्षेपो विधेयः तत्रापि द्रव्य संकलिका निगडादौ भावसंकलना तूत्तरोत्तरविशिष्टावसायसंकलनमिदमेव वाऽध्ययनमाद्यंतपदयोःसंकलनादिति ।सूत्र.स्कं.१अ.१५। पंचदशे त्वादानीयाख्येऽध्ययनेऽर्थाधिकारोऽयम् तद्यथा (आदाणियसंकलिया आदाणीयंमि आदाय चरित्तंति) निर्युक्तिः।सूत्र. स्कं.१अ. १। आदीयंते गृह्यन्ते उपादीयंते, इत्यादानीयानि पदान्यर्था वा ते च प्रागुपन्यस्तपदैरर्थश्च प्रायशोऽत्र संकलिताः तथाऽऽयतं चरित्रं सम्यक् चरित्रं मोक्षमार्गप्रसाधकं तच्चात्र व्यावर्ण्यत इति ॥ सूत्र. स्कं.१अ.१॥

आदा (या) य–आदाय–अव्य० आ–दा–ल्यप्–गृहीत्वेत्यर्थे–सूत्र० स्कं. १ अ. ३ ॥ (इमं च धम्ममादाय कासवेण पवेइयं. सूत्र० स्कं. १ अ. ३॥ आदायोपादायाचार्य्योपदेशेन गृहीत्वेति० ॥ सूत्र० स्कं. १ अ. ३ आचा० ॥ प्राप्येत्यर्थे.– (एवं विवेगमादाय) सूत्र० श्रु. स्कं. १ अ. ४ ॥ विपाकं [illegible] ... विवेकमिति वा [illegible] ... [illegible] स्कं. ६ ...

त्यर्थे, उत्त० अवगम्येत्यर्थे (आयाए एगंतमवक्कमेज्जा) आदायावगम्यैकान्तमपक्रामेदिति ।-आदाने-।-पुं० वाच० ॥

आदा [या] हिणपयाहिण--आदक्षिणप्रदक्षिण--त्रि० आद-क्षिणात् दक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिणः परितो भ्राम्यतो-दक्षिण एव आदक्षिणप्रदक्षिणः ॥ राज० ॥ आदक्षिणाद्द-क्षिणपार्श्वादारभ्य प्रदक्षिणो दक्षिणपार्श्ववर्ती आदक्षिण-प्रदक्षिणः ॥ विपा० अ०१ ॥ दक्षिणपार्श्वादारभ्य परितोभ्रा-म्यत्तो दक्षिणपार्श्ववर्तिनि,-(समणं भगवं महावीरं ति-क्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ) आदक्षिणाद्दक्षिणहस्ता-दारभ्य प्रदक्षिणः परितो भ्राम्यतो दक्षिण एव आदक्षि-णप्रदक्षिणोऽतस्तं करोतीति ॥ भ० श०१उ०१॥ नि० । औप० । आयाहिणपयाहिणं करेंति, आ सर्वतः समन्तात् परिभ्र-मतां दक्षिणमेव जन्म भवनं यथा भवत्येवं प्रदक्षिणं कुर्व-न्तीति ।-आ०म०प्र० ॥

आदा [या] हिणपयाहिणा--आदक्षिणप्रदक्षिणा--स्त्री० आ-दक्षिणतः पार्श्वात्प्रदक्षिणा पार्श्वभ्रमणमादक्षिणप्रदक्षिणा ॥स्था०ठा०१॥दक्षिणपार्श्वादारभ्य परिभ्रमणतो दक्षिणपार्श्व-प्राप्तौ-(अज्जसुहम्मं थेरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं क-रेइ) त्रिःकृत्वस्त्रीन्वारान् आदक्षिणप्रदक्षिणां दक्षिणपार्श्वादारभ्य परिभ्रमणतो दक्षिणपार्श्वप्राप्तिराद-क्षिणप्रदक्षिणा तां करोतीति ।-नि० ॥

आदिच्च--आदृत्य--त्रि० आ दृ कर्म्मणि क्यप् आदरणीये आद-र्तव्ये ल्यप् सम्मान्येत्यर्थे अव्य० वाच० ॥

आदिच्छा--आदित्सा--स्त्री० आदातुमिच्छायाम् आव० ॥

आदिच्छु--आदित्सु--त्रि० आ दा सन् उ ग्रहीतुमिच्छौ वाच०

आदिट्ठि--आदृष्टि--स्त्री० प्रा० स० त्रिविभागसंकोचित-दृष्टौ, ॥ वाच० ॥

आदिम--आदिम--त्रि० अग्रिमे, (आवासगमाईया सूयगडा जाव आइमा भावा) आवश्यकादयः सूत्रकृताङ्गं यावत् ये आगमग्रन्थास्तेषु ये पदार्था अभिधेयास्ते आदिमा भावा उच्यन्ते, ॥ वृ० ॥

आदियावण--आदापन--न० ग्राहणायाम्--(स य माइ-अंति अन्ने वि आदियावेंति)॥सूत्र० श्रु० २ अ०१॥ स्वयमात्मना सावद्यमनुष्ठानमाददते स्वीकुर्वन्ति अन्यान्यप्यादापयंति ग्राहयंतीति-।-सूत्र० स्कं. श्रु. २अ १ ॥

आदीण--आदीन--त्रि० आ समन्ताद्दीन आदीनः समन्तात्क-रुणास्पदे-।-सूत्र० श्रु०१अ १० ॥

आदीणभोइ (न्)--आदीनभोजिन्--पुं० पतितपिण्डोपजीवि-नि,-"आदीणभोई वि करेइ पावं" ॥ सूत्र०स्कं.१अ०१०॥ आदी-नभोज्यपि पापं करोति। उक्तं च (पिंडोलकेव दुःसीले णर-गाओ ण २मुच्चइ) स कदाचिच्छोभनमाहारमलभमानोऽल्प-त्यादार्त्तरौद्रध्यानोपगतोऽप्यधः सप्तम्यामप्युत्पद्येत । तद्य-था ॥ असाविव राजगृहनगरोत्सवनिर्गतजनसमूहो वैभा-रगिरिशिलापातनोद्यतः स दैवात्स्वयं पतितपिंडोपजी-वीति तदेवमादीनभोज्यपि पिंडोलकादिवज्जनः पापं कर्म करोति ॥ सूत्र० ॥ स्कंध० १ अ० १०

आदीणवित्ति--आदीनवृत्ति--त्रि० आ समन्ताद्दीना करुणास्प-दा वृत्तिरनुष्ठानं यस्य,-(आदीणवित्ती विकरेइ पावं) सूत्र० स्कं. १ अ. १० ॥
आ समंताद्दीना करुणास्पदा वृत्तिरनुष्ठानं यस्य कृपणव-नीयकादेः सभक्त्यादीनवृत्तिरेवंभूतोऽपि पापं कर्म करो-ति सूत्र० स्कं.१ अ. १० ॥

आदीणिय--आदीनिक--त्रि० आसमन्ताद्दीनमादीनं तद्विद्यते यस्मिन्स आदीनिकः अत्यंतदीनसत्वाश्रये सूत्र० स्कं.१अ.५ (आदीणियंउक्कडियं पुरत्था, सूत्र० स्कं. १ अ४ ॥

आदीव--आदीप--अव्य० दीपादारभ्येत्यर्थे ॥ स्या० ॥

आदीवग--आदीपक--त्रि० आदीपयत्यन्यगृहमग्निना आदीप णिच्-ण्वुल्-परगृहस्य दाहके उद्दीपके च वाच० ॥

आदीवण--आदीपन--न० आ-दीप-णिच्-ल्युट्-तण्डुलादि-चूर्णमिश्रितजलेन गृहादौ चित्राकारलेपनभेदे--उद्दीपने च ।-वाच० ॥

आदीविय--आदीपित--त्रि० आ-दीप-णिच्-क्त-दन्तादीपने गृहाङ्गनादौ उद्दीपिते च ॥ वाच० ॥

आदेवण--आदेवन--न० आ-दिव-भावे-ल्युट्-द्यूतक्रीडा-याम्--करणे ल्युट् द्यूतसाधने पाशकादौ आधारे ल्युट्-द्यूतक्रीडाधारे द्यूतफलके ॥ वाच० ॥

आध (ह) मण--आधमन--न० आधीयते-आ ध । कमनन् बन्धकदाने ॥ वाच० ॥

आध (ह) रिसिय--आधर्षित--त्रि० आ-धृष्-क्त-अवैया-त्ये इट् गुणश्च-अवमानिते-तिरस्कृते-बलात्कारेणाभिभू-ते च ॥ वाच० ॥ (तेण भणियं जोचंडमेहं दूयं आधरिसे-हित्ति,-॥ आ० म० प्र० ॥ आहरिसिओ दूओ संभंतेण निय-त्तिओ ॥ आ० म० प्र० ॥

आधा (हा) आधा--स्त्री आधानमाधा उपसर्गादत इत्यङ्प्रत्य यः ॥साधुनिमित्तं चेतसः प्रणिधाने पंचा० पिं० ॥ प्रव० ॥ प्र० व्या० ॥ दशा० ॥ ग० अ०१ ॥ वृ० ॥ करणे, ॥ उत्त० ॥ अ० ५ आधीयतेऽस्यामित्याधा आश्रये--आधाऽऽश्रय आधार इत्यन-र्थान्तरमिति सापि चाधानामादिभेदाच्चतुर्द्धा । तद्यथा । नामाधा स्थापनाधा द्रव्याधा भावाधा च । तत्र नामा-धा द्रव्याधा पि च आगमतो नो आगमतश्च ज्ञशरीर-रूपा भव्यशरीररूपा च एषणैव भावनीया ज्ञशरीरभव्य-शरीरव्यतिरिक्ते तु द्रव्याधामभिधित्सुराह । "धणुज्जूयका-यभराणं कुडुंबरज्जधुरमाइयाणं च । खंधाई हिययं चिय दव्वाहा अंतए धणुणो,, इह द्रव्याधायां विचार्यमाणा-यामाधाशब्दाधिकरणप्रधानो विवक्ष्यते । आधीयते अस्या-मित्याधा आश्रय आधार इत्यनर्थांतरं । तत्र "धणुत्ति" धनुश्चापं तत्र आधा आश्रयः प्रत्यंचाया इति सामर्थ्या-द्गम्यते । यूपः प्रतीतः । कायःकापोती यया पुरुषः स्कं-धारूढया पानीयं वहति । भरो यवसादिसमूहः तथा कुटुंबं पुत्रकलत्रादिसमुदायः राज्यं प्रतीतं तयोर्धूर्श्चिता आदिशब्दान्महाजनधूः प्रभृतिपरिग्रहः तेषां च यथासं-ख्यं द्रव्याधा द्रव्यरूप आधारस्कन्धादिहृदयं च । तत्र स्कन्धो बलीवर्दादिस्कन्धो नरादिस्कन्धश्च परिगृह्यते आदिशब्दात् गंत्र्यादिपरिग्रहः तत्र यूपस्य द्रव्याधा द्र-व्यरूप आश्रयो वृषभादिस्कंधः सहि यूपस्तत्रारोप्यते ।

कापोत्या आश्रयो नरस्कंधः नरो हि पानीयानयनाय कापोतीं स्कंधेन वहति। भारस्याश्रयो गंत्र्यादि, महाप्रमाणो हि भारो गंत्र्यादिनैवानेतुं शक्यते नान्येन। तथा कुटुंबचिंताया राज्यचिन्तायाश्चाश्रयो हृदयं मनोहृदयमंतरेण चिंताया अयोगात् धनुर्विषये भावनामाह। अंतके करहलके धनुषः संबंधिनि प्रत्यंचाऽऽरोप्यते ततो धनुः प्रत्यंचाया आश्रयः। एवं शेषाणामपि यूपादीनृप्रत्याश्रयत्वं भावनीयं। तच्च भावितमेव उक्ता द्रव्याधा। संप्रति भावाधा वक्तव्या सा च द्विधा आगमतो नो आगमतश्च तत्रागमत आधाशब्दार्थपरिज्ञानकुशलस्तत्र चोपयुक्त उपयोगो भावनिक्षेप इति वचनात्। नोआगमतस्तु भावाधा यत्र तत्र वा मनः प्रणिधानं। तथा हि भावो नाम मानसिकः परिणामस्तस्य चाधानं निष्पादनं भवति मनसस्तदनुगुणतया तेन रूपेण परिणमने सति नान्यथा। ततो मनः प्रणिधानं भावाधा सा चेह प्रस्तावात्साधुदानार्थमोदनपचनपाचनादिविषया द्रष्टव्या॥ पिं०॥

आधा (हा) कम्म—आधाकर्म—न० आधानमाधा उपसर्गादत इत्यङ् प्रत्ययः। साधुनिमित्तं चेतसा प्रणिधानम् यथाऽमुकस्य साधोः कारणेन मया भक्तादिपचनीयमिति आधायाः कर्म पाकादिक्रिया आधाकर्म तद्योगात् भक्ताद्यप्याधाकर्म। इह दोषाभिधानप्रक्रमेऽपि यद्दोषवतोऽभिधानं तद्दोषदोषवतोरभेदविवक्षया। द्रष्टव्यम ॥ पिं० ॥ प्रव०॥ साधूनामाधया प्रणिधा पिण्डनिर्युक्ताबाधाकर्मदोषं व्याचिख्यासुस्तत्प्रतिबद्धद्वारगाथामाह ॥पिं.॥

(१) वक्तव्यसंग्रहः।
(२) व्युत्पत्तयः।
(३) प्रतिषेवणादीनि।
(४) प्रतिश्रवणस्वरूपम।
(५) एकार्थिकानि आधाकर्मणः।
(६) आधाकर्माश्रित्य कल्पाकल्पविधिः।
(७) तीर्थकरस्य आधाकर्मभोजित्वम।
(८) द्वाविंशतिजिनेषु कल्पाकल्पविधिः।
(९) अशनादिषु आधाकर्मसंभवः।
(१०) आधाकर्मण एवाकल्पविधिः।
(११) आधाकर्मभोजिनां कटुकविपाकः।
(१२) आधाकर्मभोजिनां बन्धः।

(१) आहाकम्मिय नामा एगट्ठा कस्स वा वि किं वा वि।
परपक्खे य सपक्खे चउरो गहणे य आणाई॥ ९९॥

इह प्रथमत आधाकर्मिकस्य नामान्येकार्थिकानि वक्तव्यानि ततस्तदनंतरं कस्यार्थकृतमाधाकर्म भवतीति विचारणीयं तदनंतरं च किंस्वरूपमाधाकर्मेति विचार्यं। तथा परपक्षो गृहस्थवर्गः स्वपक्षसाध्व्यादिवर्गः तत्र परपक्षनिमित्तं कृतमाधाकर्म्म न भवति। स्वपक्षनिमित्तं तु कृतं भवतीति वक्तव्यं। तथा आधाकर्म्मग्रहणविषये चत्वारोऽतिक्रमादयः प्रकारा भवंतीति वक्तव्यं तथा ग्रहणे आधाकर्मणो भक्तादेरादाने आज्ञादयः सूचनात्सूत्रमिति न्यायादाज्ञाभंगाद्या दोषा वक्तव्या तत्रैकार्थिकाभिधानलक्षणं प्रथमं द्वारं विवक्षुराह—

आहा आहेयकम्मे आयाहम्मे य अत्तकम्मे य।
पडिसेवणपडिसुणणासंवासणुमोयणा चेव॥ ९१॥

आहा आहेयकम्मेत्ति॥ "अत्र कर्मशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते। चकारश्च कर्मेत्यनंतरं समुच्चयार्थो द्रष्टव्यः तत एवं निर्देशो ज्ञातव्यः आधाकर्म अधः कर्म च। तत्राधाकर्मेति प्रागुक्तशब्दार्थं। अधःकर्मेति अधोगतिनिबंधनं कर्म्म अधः कर्म्म। तथा हि भवति साधूनामाधाकर्म्म भुंजानानामाधागतिस्तन्निबंधनप्राणातिपाताद्याश्रवेषु प्रवृत्तेः। तथा आत्मानं दुर्गतिप्रपातकारणतया हंति विनाशयतीत्यात्मघ्नं तथा यत् पाचकादिसंबंधिकर्म पाकादिलक्षणं ज्ञानावरणीयादिलक्षणं वा। तदात्मनः संबंधे क्रियतेऽनेनेति आत्मकर्म। एतानि च नामान्याधाकर्म्मणो मुख्यानि। संप्रति पुनर्यैः प्रतिषेवणादिभिः प्रकारैस्तदाधाकर्म्म भवति। तान्यप्यभेदविवक्षया नामत्वेन प्रतिपादयति "पडिसेवणेत्यादि" प्रतिसेव्यते इति प्रतिषेवणं तथा आधाकर्म्म निमंत्रणानंतरं प्रतिश्रूयते। अभ्युपगम्यते यत् आधाकर्म्म तत् प्रतिश्रवणं। तथा आधाकर्मभोक्तृभिः सह संवसनं संवासः तद्वशात् शुद्धाहारभोज्यपि आधाकर्म्मभोजी द्रष्टव्यः यो हि नो सह संवासमनुमन्यते स तेषामाधाकर्म्म भोक्तृत्वमप्यनुमन्यतेऽन्यथा तैः सह संवसनमेव नेच्छेत् अन्यच्च संवासवशतः कदाचिदाधाकर्मगतमनोज्ञगंधाघ्राणादिना विभिन्नान्वितः सन् स्वयमप्याधाकर्मभोजने प्रवर्तेत ततः संवास आधाकर्म्मदोषहेतुत्वादाधाकर्म्म उक्तः तथाऽनुमोदनं अनुमोदना। आधाकर्म्मभोक्तृप्रशंसापि आधाकर्मसमुत्थपापनिबंधनत्वादाधाकर्मप्रवृत्तिकारणत्वाच्च आधाकर्म्म उक्ता। अमीषां च प्रतिषेवणादीनामाधाकर्मत्वमात्मकर्मरूपं नाम प्रतीत्य वेदितव्यं तथा च वक्ष्यति (अत्तीकरेय कम्ममित्यादि) इह आधाकर्मेति शब्दार्थ विचारे आधया कर्म आधाकर्मेत्युक्तं पिं०॥
प्रणिधानेन यत्कर्म षट्कायविनाशेनाशनादिनिष्पादनम्॥वृ०॥
(२) व्युत्पत्तयः॥
पिं०॥ आधानमाधा प्रस्तावात्साधुप्रणिधानं अमुकस्मै साधवे देयमिति, तयाऽऽधया वा साधून् कर्म षड्जीवनिकायविराधनादिना भक्तादिपाकक्रियाऽऽधाकर्म तद्योगाद्भक्ताद्यपि तथा निरुक्ताद् यलोपः॥ग०अ.१ साधुं चेतस्याधाय प्रणिधाय साधुनिमित्तमित्यर्थः। कर्म सचित्तस्याचित्तीकरणमचित्तस्य वा पाको निरुक्तादाधाकर्म॥ धर्म.॥ आधानमाधा प्रणिधानं तया साधुप्रणिधानेनेत्यर्थः कर्म क्रिया पाकादिकाऽऽधाकर्म्म॥ पंचा०॥ यद्वाऽऽधाय साधुं चेतसि प्रणिधाय यत् क्रियते भक्तादि तदाधाकर्म पृषोदरादय इति यलोपः॥ पिं०॥ प्रव०॥ आधाय चेतस्यवस्थाप्य साधुं यदशनादि सचेतनमचेतनं वा पच्यतेऽचित्तीक्रियते तदाधाकर्म॥ दर्श०॥ आधया साधुप्रणिधानेन यत्सचेतनमचेतनं क्रियते अचेतनं वा पच्यते चीयते, वा गृहादिकं वयते वा वस्त्रादिकन्तदाधाकर्म॥ दशा०॥ साधुनिमित्तं सचित्तस्याचित्तीकरणे,-अचित्तस्य पाके च॥ प्रव०॥ साधुनिमित्तं कृते ओदनादौ च॥ दर्श०॥ तदात्मके उद्गमदोषविशेषे च॥ स्था० ठा.३॥ ॥ आचा०॥ उत्त० अ. ३॥ आधाकर्मिकं यन्मूलत एव साधूनां कृते कृतमिति॥ व्य०॥

सचित्तं जमचित्तं साहूणट्ठाए कीरए जं च ।
अचित्तमेव पच्चइ आहा कम्मं तयं भणिअंति ॥ ४ ॥

सचित्तं विद्यमानचैतन्यं सफ(क)लबीजादि जमचित्तमचेतनं साधूनां संयतानामर्थाय हेतवे क्रियते विधीयते तथा यत् च शब्दो लक्षणांतरसमुच्चयार्थः । अचित्तमेवाचेतनमपि तत्तण्डुलादि पच्यते राध्यते साधुनामर्थायेति प्रकृतं आधाकर्मेतिनिर्वचनं तद्भणितमुक्तं जिनादिभिर्यद्यपि सचित्तस्य पृथिव्यादेरचित्तीकरणेन यत् क्रियते गृहवस्त्रादि तदप्याधाकर्मोच्यते तथापीह तन्नोक्तं पिंडस्यैवाधिकृतत्वादिति गाथार्थः ॥ पंचा० ॥

पिंडनिर्युक्तावाधाया निक्षेपमप्रतिपादयति ॥ तया यत्कृतं कर्म ओदनपाकादि तदाधाकर्म तथा चाह निर्युक्तिकृत् ।

उरालसरीराणं उद्दवणतिवायणं व जस्सट्ठा ।
मणमाहित्ता कीरइ आहाकम्मं तयंबेंति ॥

औदारिकं शरीरं येषां ते औदारिकशरीरास्तिर्यंचो मनुष्याश्च । तत्र तिर्यंच एकेंद्रियादयः पंचेंद्रियपर्यंता द्रष्टव्याः एकेंद्रिया अपि सूक्ष्मा बादराश्च तत्रेह ये अपद्रावणयोग्यास्तिर्यंचस्ते ग्राह्या न च सूक्ष्माणां मनुष्यादिकृतमपद्रावणं संभवति सूक्ष्मत्वादेव ततः कथं ते इह गृह्यते उच्यते इह यो यस्मादविरतः स तदकुर्वन्नपि परमार्थतः कुर्वन्नवसेयो यथा रात्रिभोजनादनिवृत्तो रात्रिभोजनं । गृहस्थश्च सूक्ष्मैकेंद्रियापद्रावणादनिवृत्तस्ततः साध्वर्थं समारंभं कुर्वन् स तदपि कुर्वन्नवगंतव्य इति सूक्ष्मग्रहणं । यद्वा एकेंद्रिया बादरा एव ग्राह्या न सूक्ष्माः तथा च वक्ष्यति भाष्यकृत् । "ओरालग्गहणेणं तिरिक्खमणुयाहवा मुहुमवज्जा" तेषां औदारिकशरीराणां यत् अपद्रावणं अतिपातविवर्जिता पीडा । किमुक्तं भवति । साध्वर्थमुपक्रियमाणेष्वोदनादिषु यावदद्यापि शाल्यादिवनस्पतिकायादीनामतिपातः प्राणव्युपरमलक्षणो न भवति । तावदर्वाग्वर्तिनी सर्वाऽपि पीडा अपद्रावणं । यथा साध्वर्थं शाल्योदनकृते शालिकरटेर्यावद्वारद्वयकंडनं । तृतीयं तु कंडनमतिपातः । तस्मिन् कृते शालिजीवानामवश्यमतिपातभावात् । ततस्तृतीयकंडनमतिपातग्रहणेन गृह्यते । वक्ष्यति च भाष्यकृत् ॥ "उद्दवणं पुण जाणसु अइवायविवज्जयं पीडंति" उद्दवणशब्दात् परतो विभक्तिलोपः आर्षत्वात् (तथा तिपाणयंति) त्रीणि कायवाङ्मनांसि यद्वा त्रीणि देहायुरिंद्रियलक्षणानि । पातनं चातिपातो विनाश इत्यर्थः तत्र च त्रिधा समासविवक्षा तद्यथा षष्ठीतत्पुरुषः पंचमीतत्पुरुषः तृतीयातत्पुरुषश्च । तत्र षष्ठीतत्पुरुषोऽयं । त्रयाणां कायवाङ्मनसां पातनं विनाशनं त्रिपातनं एतच्च परिपूर्णगर्भजपंचेंद्रियतिर्यङ्मनुष्याणामवसेयमेकेंद्रियाणां तु कायस्यैव केवलस्य विकलेंद्रियसंमूर्छिमतिर्यङ्मनुष्याणां तु कायवचसोरेवेति । यद्वा त्रयाणां देहायुरिंद्रियरूपाणां पातनं विनाशनं त्रिपातनं । इदं च सर्वेषामपि तिर्यङ्मनुष्याणां परिपूर्णं घटते केवलं यथा येषां संभवति तथा तेषां वक्तव्यं । यथा एकेंद्रियाणां देहस्यौदारिकस्य आयुषस्तिर्यगायूरूपस्य इंद्रियस्य स्पर्शनेंद्रियस्य द्वींद्रियाणां देहस्यौदारिकरूपस्य [illegible]

[illegible] नरसनलक्षणयोरित्यादि । पंचमीतत्पुरुषश्चायं । त्रिभ्यः कायवाङ्मनोभ्यो देहायुरिंद्रियेभ्यो वा पातनं च्यावनमिति त्रिपातनं । अत्रापि त्रिभ्यः परिपूर्णेभ्यः कायवाङ्मनोभ्यः पातनं गर्भजपंचेंद्रियतिर्यङ्मनुष्याणां एकेंद्रियाणां तु कायादेव केवलात् विकलेंद्रियसंमूर्छिमतिर्यङ्मनुष्याणां तु कायवाग्भ्यामिति । देहायुरिंद्रियरूपेभ्यः पातनं सर्वेषामपि परिपूर्णं संभवति तथा तेषां प्रागिव वक्तव्यम् । तृतीयातत्पुरुषः पुनरयं त्रिभिः कायवाङ्मनोभिर्विनाशकेन स्वसम्बन्धिभिः पातनं विनाशनं त्रिपातनं चशब्दः समुच्चये भिन्नविभक्तिनिर्देशश्चशब्दोपादनं च । यस्य साध्वर्थमपद्रावणं कृत्वा गृही स्वार्थमतिपातं करोति तत्कल्पं । यस्य तु गृही त्रिपातनमपि साध्वर्थं विधत्ते तन्न कल्पमिति ख्यापनार्थं । इत्थंभूतमौदारिकशरीराणामपद्रावणं त्रिपातनं च यस्य साधोरेकस्यानेकस्य वार्थाय निमित्तं मन आधाय चित्तं प्रवर्त्य क्रियते । तदाधाकर्म ब्रुवते तीर्थकरगणधराः । इमामेव गाथां भाष्यकृद्गाथात्रयेण व्याख्यानयति । "उरालग्गहणेणं तिरिक्खमणुयाहवा मुहुमवज्जा । उद्दवणं पुण मुअइ वायविवज्जियं पीडं ॥ ॥ ९३ ॥ कायवइमणोतिन्नि उ अहवा देहा उ इंदियप्पाणा । सामित्ता वा याणे होइ ति वा उपकरणेसु ॥ ९४ ॥ हिययंमि समाहेउं एगमणेगं च गाहगं जो उ । वहणं करेइ दाया कानाए तमाहकम्मंति" ॥ ९५ ॥ सुगमा नवरं (देहाउ इंदियप्पाणत्ति) देहायुरिंद्रियरूपास्त्रयः प्राणाः (सामित्तेत्यादि) स्वामित्वे स्वामित्वविषये संबंधविवक्षयेति भावार्थः एवमपादाने आपादानविवक्षया करणेषु विषये करणविवक्षया अतिपातो भवति यथा त्रयाणां पातनं त्रिपातनं यद्वा त्रिभ्यः पातनं त्रिभिर्वा करणभूतैः पातनं त्रिपातनं भावार्थस्तुप्रागेवोपदर्शितः तदेवमुक्तमाधाकर्मनाम, पिंडम् ॥ आधाकर्मणोऽधःकर्मत्वमधः कर्मअधेकम्मशब्दे द्रष्टव्यम् ॥ पिं० ॥

(३) संप्रति प्रतिषेवणादीनि वक्तव्यानि तानि चात्मकर्मेति नामांगत्वेन प्रवृत्तानि ततस्तेषां आत्मकर्मेति नामांगत्वं परस्परं गुरुलघुचिंतां च चिकीर्षुरिदमाह—

अत्तीकरेइ कम्मं पडिसेवाई हिंतं पुण इमेहिं ।
तत्थ गुरुआयपयं लहुलहुलहुगा कमेणियरे ॥

तत्पुनर्ज्ञानावरणीयादिकं परकर्म आत्मीकरोति । आत्मसात्करोत्येभिर्वक्ष्यमाणस्वरूपैः प्रतिषेवणादिनामा तत्र तेषां प्रतिषेवणादीनां चतुर्णां मध्ये आदिपदं प्रतिषेवणालक्षणं गुरु महादोषं शेषाणि तु पदानि प्रतिश्रवणादीनि लघुलघुलघुकानि द्रष्टव्यानि । प्रतिषेवणापेक्षया प्रतिश्रवणं लघुप्रतिश्रवणादपि संवासनं लघु संवासनादप्यनुमोदनमिति ॥

संप्रत्येतेषामेव प्रतिषेवणादीनां स्वरूपं दृष्टांतांश्च प्रतिपिपादयिषुस्तद्विषयां प्रतिज्ञामाह—

पडिसेयणमाइण दाराणणुमोयणावसाणाणं ।
जहसंभवं सरूवं सोदाहरणं पवक्खामि ॥

प्रतिषेवणादीनां द्वाराणामनुमोदनापर्यवसानानां यथासंभवं यद्यस्य संभवति । तस्य तत्स्वरूपं सोदाहरणं सदृष्टांतं [illegible] तः प्रतिषेवणास्वरूपं वक्तव्यं तत्रा-

पि य आधाकर्म्म स्वयमानीय भुंक्ते स आधाकर्म्मप्रतिसेवी प्रतीत एव केवलमिह ये परेणोपनीतमाधाकर्म्म भुंजानस्य न कश्चिद्दोष इति मन्यंते तन्मतविकुट्टनार्थं परेणोपनीतस्याधाकर्म्मणो भोजने प्रतिषेवणादोषमाह–

अन्नेणाहाकम्मं उवणीयं असइ चोइओ भणइ।
परहत्थेणंगारे कहुंतो जह नडज्झइहु॥
एवं खलु अहं सुद्धो दोसाहिं तस्स कूडउवमाए॥
संमयत्थमजाणंतो मूढो पडिसेवणं कुणइ॥

अन्येन साधुना भक्तादिकमाधाकर्म्म उपनीतं गृहस्थगृहादानीय समर्पितं सत् योऽश्नाति स प्रतिषेवणां करोतीति संबंधः। स चाधाकर्म्म भुंजानः केनाप्यऽपरेण साधुना-त्रिगर्हामहे यत्र तत्रभवान् विद्वानपि संयतोऽप्याधाकर्म्म भुंजीतेति चोदितो विक्षिप्तः सन् प्रत्युत्तरं भणति यथा न मे कश्चिद्दोषः स्वयं ग्रहणस्याभावाद्यो हि नाम स्वयमाधाकर्मगृहीत्वा भुंक्ते तस्य दोषो यस्तुपरेणोपनीतं भुंक्ते तस्य न कश्चित्तथाचात्र दृष्टांतो यथा परहस्तेनांगारानाकर्षयन्नदह्यते। एवमहमप्याधाकर्म्मभोजिषु निश्चितं शुद्ध एव। दोषः पुनर्ददतो यथा परस्य स्वहस्तेनांगारानाकर्षतः एवंकूटया उपमया अलीकेन दृष्टांतेन समयार्थं भगवत्प्रवचनोपनिबद्धम्–

जस्सट्ठा आरंभो पाणिवहो होइ तस्स नियमेण।
पाणिवहे वयभंगो वयभंगे दुग्गईचेव॥

इत्यादिरूपमजानतोऽत एव मूढः प्रतिषेवणं कुरुते तदेवमुक्तं प्रतिषेवणास्य स्वरूपम्॥

(४) संप्रति प्रतिश्रवणस्वरूपमाह–

उवउगंमि य लोभं कम्मगाहिस्स चित्तरइ कट्ठा।
आलोयए सुलद्धं भणइ भणंतस्स पडिसुणणा॥

इह यो गुरूपयोगकरणवेलायां कर्म्मग्राहिणा आधाकर्मग्रहणाय प्रवृत्तस्य शिष्यस्य चित्तरक्षार्थं मनोऽन्यथाभावनिवारणार्थं दाक्षिण्याद्युपेतो लाभं भणति लाभ इति शब्दमुच्चारयति। तथा आधाकर्म्मणि गृहस्थगृहादानीयं आलोचिते। श्राद्धिकयेदं करोटिकया दत्तमित्येवं निवेदिते सुलब्धं भोजनं जातं यत्त्वयेदं लब्धमिति भणति। तस्य गुरोरित्थं भणतः प्रतिश्रवणं नाम दोषः सूत्रे स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् प्राकृते हिलिंगं व्यभिचारि। यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे लिंगे व्यभिचार्यपीति प्रतिश्रवणं च नामाभ्युपगमा॥

संप्रति संवासानुमोदनयोः स्वरूपं प्रतिपादयति।

संवासोउ पसिद्धो अणुमोयणकम्मभोयगपसंसा।
एसिंतुदाहरणाए एओ कमेण नायव्वा॥

संवास आधाकर्म्मभोक्तृभिः सह एकत्र संवसनरूपः प्रसिद्ध एव। अनुमोदनादाधाकर्म्मभोजकप्रशंसा कृतपुण्या सुलब्धिका एते ये इत्थं सदैव लभंते भुंजते वेत्येवं रूपा तदेवमुक्तं प्रतिषेवणादीनां चतुर्णामपिस्वरूपम्॥

संप्रत्येतेषामेव प्रतिषेवणादीनां क्रमेण एतानि वक्ष्यमाणानि स्वरूपाणि उदाहरणानि ज्ञातव्यानि। सूत्रे च उदाहरणशब्दस्य पुल्लिंगता प्राकृतलक्षणवशात्। तत्र यान्युदाहरणानि वक्तव्यानि तेषां नामानि क्रमेण प्रतिपादयति॥

पडिसेवणाए तेणा पडिसुणणाए उ रायपुत्तो उ।
संवासंमि य पल्ली अणुमोयण रायदुट्ठेय॥

प्रतिषेवणास्य स्तेना उदाहरणं। प्रतिश्रवणस्य तु राजपुत्रोपलक्षिताः शेषाः पुरुषाः। संवासे पल्ली पल्लीवास्तव्या वणिजः, अनुमोदनायां राजदुष्टेप लक्षितास्तत्प्रशंसाकारिणास्तत्र प्रथमतः प्रतिषेवणसंबंधिनं स्तेनदृष्टांतं भावयति॥

गोणीहरणे सभूमी नेऊणं गोणिओ पहे भक्खे।
निव्विसया परिवेसणट्ठियावि नेरावि य घेत्थे॥

इह गाथाक्षरयोजनासुगमत्वात् स्वयमेव कर्त्तव्या। केवलं निर्वेशका उपभोक्तारो निःपूर्वस्य विशेषरूपभोगेवर्तमानत्वात् तथा चोक्तं। "निर्वेश उपभोगः स्यात् कुजका व्याहारकारिणो" गवांव्यावर्त्तका इत्यर्थः (घेत्थ) इति गृहीतः कथानकमुच्यते। इह कश्चिद्ग्रामे बहवोदस्यवः ते चान्यदा कुतश्चित्सन्निवेशाद्गा अपहृत्य निजग्रामाऽभिमुखं प्रचलिताः, गच्छतां च तेषामंतराले केऽप्यन्ये दस्यवः पथिकामिलितवंतस्ततस्तेऽपि तैः सार्द्धं व्रजंति व्रजंतश्च स्वदेशं प्राप्तास्ततः प्राप्तः स्वदेश इति निर्भया भोजनवेलायां कतिपया गा विनाश्य भोजनाय तन्मांसं पक्तुमारब्धवंतः। अस्मिंश्च प्रस्तावे केऽप्यन्येऽपि पथिकाः समाययुस्ततस्तेऽपि तैर्दस्युभिर्भोजनाय निमंत्रितास्ततो गोमांसं पक्त्वा केऽपि चौराः पथिकाश्च भोक्तुं प्रवृत्ताः केऽपि गोमांसभक्षणं बहुपापमिति परिभाव्य न भोजनाय प्रवृत्ताः केवल मन्येभ्यः परिवेषणं विदधति अत्रांतरे च निष्प्रत्याकारानिशितकरवालभीषणमूर्तयः समाययुः कूजकास्ततस्तैः सर्वेऽपि भोक्तारः परिवेषकाश्च परिगृहीतास्तत्र ये पथिका अपांतराले मिलितास्ते पथिकास्तत्रापि ये परिचयमिति ब्रुवाणा अपि चौरापनीत गोमांसभक्ष्यपरिवेषणप्रवृत्ततया चौरवद्दुष्टा इति गृहीता विनाशिताश्च अमुमेवार्थं दार्ष्टांतिके योजयति।

जे विय परिवसंती तीयाणाणि धरंतिय।
ते विवज्जंतितीषेण कम्मणा किंमु भोयिणः।

इह चौराणां येऽपांतराले भोजनवेलायां वापिमिलिताः पथिकास्तत्रापि ये परिवेषणमात्रं भोजनधारणमात्रं वा कृतवंतस्तेऽपि कूजकैरागत्य बद्धा विनाशिताश्च एवमिहापि ये साधवोऽन्येभ्यः साधुभ्यः आधाकर्म्म परिवेषयंति भोजनानीति वा धरंति। तेपि तीव्रेण दुःसहविपाकेन नरकादिगतिहेतुना कर्म्मणा बध्यंते किं पुनराधाकर्म्मभोजिनस्तत एव दोषभयात्परिवेषणादिमात्रमप्याधाकर्म्मणः प्रतिषेवणं यतिभिर्नकर्त्तव्यं इह चौरस्थानीया आधाकर्म्मनिमंत्रिणः साधवो, गोमांसभक्षकचौरपथिकस्थानीयाः स्वयंगृहीतनिमंत्रिताधाकर्म्मभोजिनो, गोमांसपरिवेषकादिस्थानीया आधाकर्म्मपरिवेषकादयः, गोमांसस्थानीयमाधाकर्म्म, पथस्थानीयं मानुषं जन्म कूजकस्थानीयानि कर्म्माणि, मरणस्थानीयं नरकादिप्रपातः। संप्रति प्रतिश्रवणस्य पूर्वोक्तराजसुतदृष्टांतं भावयति।

सामत्थणरायसुए येऽपि इव हणसहायतहयतुक्किका।
तिण्हंपिहु पडिसुणणा रन्नो सिट्ठंमि सा नत्थि॥

गुणसमृद्धंनाम नगरं तत्रमहाबलो राजा। तस्यशीला नाम

देवी तयोर्विजितसमरोनाम ज्येष्ठः कुमारः स च राज्यं जिघृक्षुः पितरं दुष्टाशयश्चिंतयामास यथा ममैष पिता स्थविरोऽपि न म्रियते तेन दीर्घजीवी संभाव्यते ततो निजभटान् सहायकृत एनं मारयामीति एवं च चिंतयित्वा निजभटैः समं मंत्रयितुं प्रावर्त्तत तत्र कैश्चिदुक्तं वयं तव सहायकारिणोऽपरैरुक्तमेवं कुरु । केचित्पुनस्तूर्ष्णीं प्रतिपेदिरे । अपरे पुनश्चेतस्यप्रतिपद्यमानाः सकलमपि तं वृत्तान्तं राज्ञे निवेदयामासुः ततो राजा ये सहायकं प्रतिपन्ना ये च एवं कुर्वित्युक्तवन्तो येऽपि च तूर्ष्णीं तस्थुः तान् सर्वानपि ज्येष्ठं च कुमारं वैव स्वतमुखे प्रतिचिन्तेष येश्चागत्य निवेदितं ते पूजिताः । गाथाक्षरयोजनात्त्वियं (सामत्थणं सुभटैः सहायालोचनं (राजसुएत्ति) तृतीयार्थे सप्तमी ततो ऽयमर्थः राजसुतेन कर्त्तुमारब्धमिति शेषः तत्र कैश्चिदुक्तं पितृहनने कर्त्तव्ये तव सहाया वयमिति तथेति समुच्चये चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः स च केचिदेवं कुर्विति भाषितवंत इति समुच्चिनोति । केचित् पुनस्तूर्ष्णीका जाताः मौनेनाथस्थिताः । एतेषां च त्रयाणामपि प्रतिश्रवणदोषः । यस्तु राज्ञे शिष्टं तेषां सा तत्प्रतिश्रवणं नास्ति । अमुमेवार्थं दार्ष्टांतिके योजयति ॥

भुंज न भुंजेभुंजसु तइये तुसिणीए भुजय पढमो ।
तिण्हं पिहुपडिसुणणापडिसेहं तस्स सानात्थि ॥

इह किल केनापि साधुना चत्वारः साधव आधाकर्म्मणा निमंत्रिता यथा भुङ्ध्वं यूयमेनमाहारमिति । तत्रैवं निमंत्रणे कृते प्रथमो भुंक्ते द्वितीयः प्राह नाहं भुंजे भुंक्ष्व त्वमिति । तृतीयो मौनमाश्रितश्चतुर्थः पुनः प्रतिषिद्धवान् यथा न कल्पते साधूनामाधाकर्म्म तस्मादहं न भुंजे इति त्रयाणामाद्यानां प्रतिश्रवणदोषश्चतुर्थस्य प्रतिषेधतः सतः सा तत्प्रतिश्रवणं नास्ति । अत्राह । नन्वाद्यस्याधाकर्मभुंजानस्य प्रतिषेवणलक्षण एव दोष उक्तः । उच्यते । इह यदा आधाकर्म्मनिमंत्रितः सन् तद्भोजनमभ्युपगच्छति । तदा नाद्यापि प्रतिषेवणमिति प्रतिश्रवणदोषः तत ऊर्ध्वं तु प्रतिषेवणं ततः न कश्चिद्दोषः ।

अथामीषामेव भोजकादीनां कस्कः कायिको दोषः स्यादत आह—

अणत्तभुंजगा कम्मणा उ वीयस्स वाइउं दोसो ।
तइयस्स य माणसिओतीहिं विसुद्धो चउत्थो उ ॥

इह य आधाकर्म्मणः स्वयमानेता यश्चानीतस्य निमंत्रितः सन् भोक्ता तौ द्वावपि कर्म्मणाआनयनभोजनरूपतया कायक्रियया तुशब्दान्मनसा वाचा च दोषवंतौ द्वितीयस्य तु भुंक्ष्व त्वं नाहं भुंजे इति ब्रुवाणस्य वाचिको दोष उपलक्षणमेतत् मानसिकश्च तृतीयस्यतु तूर्ष्णींस्थितस्य तु मानसिको यस्तु चतुर्थः स त्रिभिरपि दोषैर्विशुद्धः तस्माच्चतुर्थकल्पेन सर्व्वदैवसाधुना भवितव्यं—

संप्रति दृष्टांतोक्तस्य कुमारस्य ये दोषाः संभवंति तानुपदर्श्याऽधाकर्म्मणो भोक्तरि योजयति ।

पडिसेवणपडिसुणणा संवासणुमोयणा उ चउरो त्ति ।
पियमारगरायसुए भासियव्वा जइ जणेय ॥

पितृमारके राजसुते प्रतिषेवणप्रतिश्रवणसंवासानुमोदनारूपाश्चत्वारोऽपि दोषा घटंते तथा हि—तस्य स्वयं पितृमारणाय प्रवृत्तत्वात् प्रतिषेवणं वयं तव सहाया इति निजभटवचनं प्रतिपद्यमानस्य प्रतिश्रवणं तैरेव सार्द्धमेकत्र निवसनेन संवासस्तेष्वेव बहुमानकरणादनुमोदना एवं यतिजनेऽप्याधाकर्म्मणो भोक्तरि विभावितव्या योजनीयाः अत्र यः स्वयमानीयान्यैः सह भुंक्ते तव प्रथमतो योज्यते तस्य आधाकर्म गृहस्थगृहादानीय भुंजानस्य प्रतिषेवणं गृहस्थेनाधाकर्म्मग्रहणाय निमंत्रितस्य तदनुग्रहणाभ्युपगमः प्रतिश्रवणं कस्मै तदाधाकर्म्म आनीय संविभागेन प्रयच्छति तेन-सहैकत्रसंवसनं संवासः तत्रैव बहुमानकरणादनुमोदना । यश्चान्येनानीतमाधाकर्मनिमंत्रितः सन् भुंक्ते तस्य प्रथमतो निमंत्रणानंतरमभ्युपगच्छतः प्रतिश्रवणं ततो भुंजानस्य प्रतिषेवणं निमंत्रकेण सह एकत्र संवसतः संवासस्तत्र बहुमानकरणादनुमोदना तदेवं यत्र प्रतिषेवणं तत्र नियमतश्चत्वारोऽपि दोषाः प्रतिश्रवणे च केवले त्रयः संवासे द्वौ अनुमोदनायां त्वनुमोदनैव केवला अतएवादिपदं गुरु शेषाणि तु पदानि लघुलघुकानीति ।

संप्रति संवासे पल्लीदृष्टांतं भावयति ।

पल्लीवहंपिनद्धा चोरा वणिया वयं न चोरत्ति ।
चोरेहिं वसाहिरि काउं रन्ना उवालद्धा ॥

वसंतपुरं नाम नगरं तत्रारिमर्दनोनाम राजा तस्य प्रियदर्शना देवी तस्य वसंतपुरस्य प्रत्यासन्ना च भीमाभिधाना पल्ली तस्यां च बहवो भिल्लरूपा दस्यवः परिवसंति वणिजश्च । ते च दस्यवस्सदैव स्वपल्या विनिर्गत्य सकलमप्यरिमर्दनराजमंडलमुपद्रवंति । न स कश्चिदस्ति राज्ञः सामंतो मांडलिको वा यस्तान् साधयति ततोऽन्यदा तत्कृतं सकलमंडलोपद्रवमाकर्ण्य महाकोपावेशपूरितमानसो राजा स्वयं महतींसामग्रीं विधाय भिल्लान् प्रतिजगामः भिल्लाश्च पल्लीमुक्त्वा संमुखीभूय संग्रामं दातुमुद्यताः राजा प्रबलसेनापरिकलितया तान् सर्व्वानप्यविगणय्य सोत्साहो हंतुमारब्धवान् ते चैवं हन्यमानाः केऽपि तत्रैव परासवो बभूवुः केपि पुनः पलायितवंतः राजा च सामर्षः पल्लीं गृहीतवान् । वणिजश्च तत्रत्या न वयं चौरास्ततः किमस्माकं राजा करिष्यतीति बुद्ध्या नानश्यन् राज्ञा च तेऽपि ग्राहिताः ततस्तैर्विज्ञापयांचक्रे यथा देव वयं वाणिजो न चोरा इति ततो राजाऽवादीत् यूयं चौरेभ्योऽप्यतीवापराधकारिणो येऽस्माकमपराधकारिभिश्चौरैः सह संवसथेति ततो निगृहीताः गाथाक्षरयोजना तु सुगमत्वात् स्वयं कार्या ॥

दार्ष्टांतिकयोजनां करोति—

आहाकडभोईहिं सवासो तह य तव्विवज्जंपि ।
दंसणगंधपरिकहा भावेंति सुलहविनिंमि ॥

यथा वणिजां चौरैः सह एकत्र संवासो दोषाय बभूव तथा साधूनामप्याधाकर्म्मभोक्तृभिः सहैकत्र संवासो दोषाय वेदितव्यः यतस्तद्विवर्ज्जमपि आधाकर्म्म परिहारकमपि तथा सुरूक्षवृत्तमपि सुष्ठ्वतिशयेन रूक्षा द्रव्यतो विकृत्य परिभोगेन भावतोऽभिष्वङ्गाभावेन निःस्नेहा वृत्तिर्वर्त्तनं यस्य तथा तमपि आधाकर्म्म संबंधिन्यो दर्शनगंधपरिकथां भावयंति । आधाकर्म्मपरिभोगनांछापादनेन वासयंति ।

तथाहि दर्शनमवलोकनं तच्च मनोज्ञतराधाकर्म्माहारविषयं नियमाद्वासयति । यतः कस्य नाम शंखकुंदावदातो रसपाकविधाननिष्णातमहासूपकारसुसंस्कृतः शाल्याद्योदनो मनःक्षोभमुत्पादयति । गंधोऽपि सद्यस्तापितघृतादिसंबंधी नासिकेंद्रियाऽऽप्यायनशीलो बलादपि तद्भोजने श्रद्धामुपजनयति परिकथापि च विशिष्टतरद्रव्यनिष्पादितमोदकादिविषया विधीयमाना तदास्वादसंपत्त्याशंसाविधौ चेत् उत्साहयितुमीश्वरास्तथा दर्शनात्ततोऽवश्यमाधाकर्म्मभोक्तृभिः सह संवासो यतीनां दोषायेति ॥

अनुमोदनातो राजद्विष्टदृष्टांतं भावयति ।

रायारोहवराहे विभूसिउप्पाइ उ नयरमज्झे ।

धन्नाधन्नत्तिकहा वहावहो कप्पडित्ता खोला ॥

श्रीनिलयं नाम नगरं । तत्र गुणचंद्रो नाम राजा तस्य गुणवतीप्रमुखमंतः पुरं तत्रैव च पुरे सुरूपो नाम वणिक्स च निजशरीरसौंदर्यविनिर्जितमकरध्वजलवणिमा कमनीयकामिनीनामतिवकामास्पदं स्वभावतश्च परदाराभिष्वंगलालसस्ततः सोऽन्यदा राजांतःपुरसन्निवेशसमीपं गच्छन्नंतःपुरिकाभिः सस्नेहमवलोकितः तेनाप्यपचित्ताः साभिलाषमवेक्षितास्ततो जातः परस्परमनुरागः । दूतीनिवेदितप्रयोगवशेन च ताः प्रतिदिनं तेन सेवितुमारब्धाः राज्ञा च कथमप्ययं वृत्तांतो जज्ञे । ततो यदा सोऽतःपुरं प्राविशत्तदा निजपुरुषैर्ग्राहितो यैरेवाभरणैरलंकृतोऽतःपुरं प्रविवेश तैरेवाभरणैर्विभूषितो नगरमध्ये चतुष्पथे सकलजनसमक्षं विचित्रकदर्थनापुरस्सरं विनिपातितो राजा चांतःपुरविध्वंसेनातीवदूयमानस्तस्मिन् विनाशितेऽपि न कोपावेशं मुंचति । ततोहेरिकान् प्रेषयामास यथा रे दुरात्मानः ये प्रशंसंति ये वा निंदंति तान् द्वयानपि मह्यं निवेदयतेति एवंच ते प्रेषिताः कार्पटिकवेषधारिणः सर्वत्रापि नगरे परिभ्रमंति लोकाश्च तं विनाशितं दृष्ट्वा केचन ब्रुवंते यथा अहो जातेन मनुष्यजन्मना अवश्यं तावन्मर्त्तव्यं । परं या अस्मादृशामधन्यानां दृष्टिपथमपि कदाचनापि नायांति ता अप्येष यथासुखं चिरकालं भुक्त्वा मृतस्तस्माद्धन्य एष इति । अपरे ब्रुवते अधन्य एव उभयलोकविरुद्धकारी स्वामिनोऽतःपुरिका हि जननीतुल्यास्ततस्तास्वप्येष संचरन् कथं प्रशंसामर्हति शिष्टेभ्य इति ततस्ते द्वये हेरिकैर्निवेदिता राज्ञो, राज्ञा च ये तस्य निन्दाकारिणस्ते सद्बुद्धय इति कृत्वा पूजिता इतरे तु कृतांतमुखे प्राक्षिप्यंत । गाथाक्षरयोजनात्वेवं राज्ञोऽवरोधोऽन्तःपुरं तद्विषयेऽपराधो यैर्वाऽऽभरणैर्विभूषितोऽन्तःपुरे प्रविष्टस्तैरेव विभूषितो नगरमध्येऽप्यानीतः । ततःकार्पटिकवेषधारिणः खोला हेरिका राज्ञा नियुक्ताः । लोकानां च तद्विषया धन्याधन्यकथा । ततोधन्यकथाकारिणां विनाशः इतरेषां त्वविनाश इति दार्ष्टांतिकयोजनात्वेवं एके साधवस्तावदाधाकर्म्म भुंजते । तत्रापरे जल्पंति धन्या एते सुखं जीवंति अन्ये ब्रुवते धिग् तान् ये भगवत्प्रवचनप्रतिषिद्धमाहारमश्नन्ति । तत्र ये प्रशंसिनस्ते कर्म्मणा बध्यंते इतरे तु न इहांतःपुरस्थानीयमाधाकर्म्म, अन्तःपुरद्रोहकारिस्थानीया आधाकर्मकभोजिनः, नृपस्थानीयं ज्ञानावरणादिकं कर्म्म, मरणस्थानीयः संसारस्तत्र ये आधाकर्मभोक्तृप्रशंसास्ते कर्मरजोनिर्ग्राह्याः शेषास्त्वनिर्ग्राह्याः ॥

संप्रत्यनुमोदनाप्रकारमेव दर्शयति—

साउं पज्जत्त आयरेण काले रिउक्खमं तिद्धं ।

तग्गुणविकत्थणाए अभुंजमाणे वि अणुमत्ता ॥

आधाकर्मभोजिन उद्दिश्य केचिदेवं वयं तावन्न कदाचनाऽपि मनोज्ञमाहारं लभामहे एते पुनः सदैव स्वादु लभन्ते तदपि च पर्याप्तं परिपूर्णं तत्राप्यादरेण बहुमानपुरस्सरं तत्रापि काले प्रस्तुतभोजनवेलायां तदपि ऋतुक्षमं शिशिरादिऋतूपयोगि तथा स्निग्धं घृतपूरादि तस्माद्धन्या अमी सुखं जीवंति । एवं तद्गुणविकत्थनया तद्गुणप्रशंसया अभुंजानेऽपि अनभ्यवहरत्यपि अनुमत्या अनुमोदनया अनुमत्या जनितो दोषोऽपि कार्ये कारणोपचारादनुमत्येत्युक्तः ततोऽयमर्थः । अभुंजानेऽप्यनुमोदनाद्वारेणाधाकर्मभोजिन इव दोषो भवतीति । अन्ये तद्गुणविकत्थनामेवं योजयंति आधाकर्मभोजिनं कोऽपि कंदर्पेणानाभोगेनेव पृच्छति साधु लब्धं त्वया भोजनं तथा पर्याप्तं तथा आदरेण भक्त्या इत्यादि तत्राप्यविरोधः तदेवमुक्तान्याधाकर्मणो नामानि तदुक्तौ च यदुक्तं प्राक् मूलद्वारगाथायां (आधाकम्मियनामाइत्ति) तद्व्याख्यातं ॥ पिं० आधाक० ॥

(५) एकार्थिकानि आधाकर्म्मणः ॥

सम्प्रति एगट्ठा इत्यवयवं व्याचिख्यासुरिदमाह–

आहा अहेयकम्मे आयाहम्मेय अत्तकम्मेय ।

जहजणगा नाणत्तं अत्थेण वि पुच्छए एवं ॥

अत्र पर एवं पृच्छति यथा आधाकर्म्म १ अधःकर्म २ आत्मघ्नकर्म ३ आत्मकर्म ४ इत्येतेषु चतुर्षु नामसु व्यंजनैर्नानात्वं विद्यते तथात्रार्थेनार्थापेक्षयापि नानात्वमस्ति किं वा नेति पृच्छतश्चायमभिप्राय इहाधाकर्म्मादीनां नाम्नां सर्व्वेषामपि व्युत्पत्तिनिमित्तं पृथगुक्तं तद्यथा आधया कर्म्म आधाकर्म्म अथ साधुवेषाय प्रणिधानपुरस्सरः पाकादिक्रियास्वारंभो व्युत्पत्तिनिमित्तमधोऽधः कर्म अधः कर्म । अत्र विशुद्धेभ्यः संयमादिस्थानेभ्योऽधोधस्तरामागमनं । आत्मानं हंतीत्यात्मघ्नमित्यत्र चरणाद्यात्मविनाशनपरं कर्म्म आत्मकर्म्म क्रियते इत्यात्मकर्म्म अत्र परकर्म्मण आत्मसंबंधितया करणं ततोऽत्र संशयो यथा व्युत्पत्तिनिमित्तं पृथक् पृथक् भिन्नमेवं प्रवृत्तिनिमित्तमपि पृथक् पृथक् भिन्नं यथा घटपटशकटादिशब्दानां किं वा न यथा घटकलशकुंभादीनामिति । अत्र आह । आहेयकम्मे इत्यादावक्षरयोजना प्रागिव भावनीया एवं परेण प्रश्ने कृते सति शिष्यमतिप्रागल्भ्याधानाय सामान्यतो नामविषयां चतुर्भंगिकामाह–

एगट्ठएगवंजण एगट्ठा नाणवंजणं चेव ।

नाणट्ठएगं वंजण नाणट्ठा वंजणा नाणा ॥

इह नामानि जगति प्रवर्तमानानि कानिचिदुपलभ्यंते । एकार्थानि एकव्यंजनानि१ कानिचिदेकार्थानि नानाव्यंजनानि२ कानिचिन्नानार्थानि एकव्यंजनानि३ कानिचित् पुनर्नानार्थानि नानाव्यंजनानि ४ ॥

अस्या एव चतुर्भंगिकायाः क्रमेण लौकिकनिदर्शनानि गाथाद्वयेनोपदर्शयति ।

दिट्ठं खीरं खीरं एगट्ठं एगवंजणं लोए ।
एगट्ठं बहुनामं दुद्धपओपालुखीरं च ॥
गोमहिसिअयाखीरं नाणट्ठं एगवंजणं नेयं ।
घडपडकडसगडरहा होइ पिहत्थं पिहं नामं ॥

इह सर्वत्रापि जातावेकवचनं ततोऽयमर्थः । एकार्थानि एकव्यंजनानि नामानि लोके प्रवर्त्तमानानि दृष्टानि यथा क्षीरं क्षीरमिति । इयमत्र भावना । एकत्र क्वचिद्गृहे गोदुग्धादिविषये क्षीरमिति नाम प्रवृत्तमुपलब्धं तथान्यत्रापि गोदुग्धादावेव विषये क्षीरमिति नाम प्रवर्तमानमुपलभ्यते । एवं ततोऽप्यन्यत्र क्वचिद्गृहे गोदुग्धादिविषये क्षीरमिति नाम प्रवृत्तमुपलब्धं तथान्यत्रापि गोदुग्धादावेव विषये क्षीरमिति नाम प्रवर्तमानमुपलभ्यते एवं ततोऽप्यन्यत्र गृहांतरे ततोऽमूनि सर्वाण्यपि क्षीरं क्षीरमित्येवंरूपाणि नामान्येकार्थानि एकव्यंजनानि । तथा एकार्थानि बहूनि बहुव्यंजनरूपाणि नामानि यथा दुग्धं पयः पातुं क्षीरमित्यमूनि हि नामानि सर्वाण्यपि विवक्षितगोदुग्धादिलक्षणे कार्याभिधायितया नानापुरुषैरेककालक्रमेणैकपुरुषेण वा प्रयुज्यमानान्येकार्थानि नानाव्यंजनानि च ततो द्वितीयभंगे निपतंति । नानार्थान्येकव्यंजनानि यथा गोमहिष्यजासंबंधिषु क्षीरं क्षीरमिति नामानि प्रवर्त्तमानानि । एतानि हि नामानि सर्वाण्यपि समानव्यंजनानि भिन्नभिन्नगोदुग्धमहिषीदुग्धादिरूपार्थवाचकतया भिन्नार्थानि च तत उच्यंते नानार्थान्येकव्यंजनानि । नानार्थानि नानाव्यंजनानि यथा घटपटशकटरथादीनि नामानि । तदेव मुक्तानि चतुर्थभंगिकया निदर्शनानि ।

सांप्रतमिमामेव चतुर्भंगिकामाधाकर्माणि यथासंभवं गाथाद्वयेन योजयति ।

आहाकम्माईणं होइ दुरुत्ताइ पढमभंगो उ ।
आहाहेकम्मंति य विइउ सक्किंद इव भंगो ॥१॥
आहाकम्मंतिरिया असणाइ चउरो तइयभंगो ।
आहाकम्मपडुच्चा नियमा सुन्नो चरिमभंगो ॥२॥

आधाकर्मादीनां नाम्नां युगपद्बहुभिः पुरुषैरेकेन वा कालभेदेन एकस्मिन्नेव अशनादिरूपे च यद्द्विरुक्तादि द्विरुच्चारणादि आदिशब्दात्त्रिरुच्चारणादिपरिग्रहः सम्भवति । प्रथमो भंगः । किमुक्तं भवति । एकत्र वसतावशनविषये केनाप्याधाकर्मेतिनाम प्रयुक्तं तथान्यत्रापि वसत्यंतरेऽशनविषये चाधाकर्मेति नाम प्रयुज्यत इति तथान्यत्रापि वसत्यंतरे तान्यमूनि सर्वाण्यप्याधाकर्मेति नामान्येकार्थानि एकव्यंजनानीति प्रथमे भंगेऽवतरंति । आधाकर्म अधःकर्मेत्यादीनि तु नामानि विवक्षिताशनादिरूपैकविषये प्रवर्तमानानि । द्वितीयो भंगः । एकार्थानि नानाव्यंजनानीत्येवंरूपद्वितीयभंगविषयाणि शक्रेंद्र इवेति । यथा इंद्रः शक्र इत्येवमादीनि नामानि । तथा अशनादयोऽशनपानखादिमस्वादिमरूपाश्चत्वारआधाकर्मेतारिता आधाकर्मशब्देन व्यवहिता यथाशनमाधाकर्म पानमाधाकर्मेत्येवमादि तृतीयभंगः तृतीयभंगविषयाः । अत्राप्ययं भावार्थः । यदा शनादयः प्रत्येकमाधाकर्मेति देशभेदेन बहुभिः पुरुषैरेककालमेकेनैव पुरुषेण कालभेदेनोच्यंते तदा तानि आधाकर्म अधःकर्मेति नामानि नानार्थान्येकव्यंजनानीतितृतीये भंगेऽवतरंति आधाकर्मरूपंनामाश्रित्य पुनश्चरमो भंगो नानाव्यंजनानीत्येवंरूपो नियमाच्छून्यः आधाकर्मेत्येवमादिनाम्नां सर्वेषा मपि समानव्यंजनत्वादुपलक्षणमेतत् तेन सर्वाण्यपि नामानि प्रत्येकं चरमभंगे न वर्त्तंते यदा तु कोऽप्यशनविषये आधाकर्मेति नाम प्रयुंक्ते पानविषयेत्वधः कर्मेति खादिमविषये त्वात्मघ्नमिति स्वादिमविषये त्वात्मकर्मेति । तदामूनिनामानि नानार्थानि नानाव्यञ्जनानि चेति चरमोऽपि भंगः प्राप्यते ।

इह विवक्षिताशनादिरूपैकविषये प्रवर्तमानान्याधाकर्म प्रभृतीनि नामानि द्वितीयभंग उक्तस्ततस्तमेव संप्रतिभावयति ।

इंदत्थं जह सद्दा पुरंदराई ओ नाइवत्तंते ।
अहकम्म आयहम्मा तह आहं नाइवत्तंते ॥

यथा इंद्रार्थं इंद्रशब्दवाच्यं देवराजरूपं पुरंदरादयः पुरंदरः शक्र इत्येवमादयः शब्दा नातिवर्तन्ते नातिक्रामंति । तथा अधःकर्म आत्मघ्नशब्दोपलक्षणमेतत् । आत्मकर्मशब्दश्च आहंति सूचनात् सूत्रमिति न्यायात् । आधाकर्मार्थं आधाकर्मशब्दवाच्यं नातिवर्तते यदेव येन दोषेण दुष्टमाधाकर्मशब्दवाच्यं नातिवर्तते यदेव येन दोषेण दुष्टमाधाकर्मशब्दवाच्यमोदनादि तदेव तेनैव दोषेण दुष्टमधःकर्मादयोऽपि शब्दा ब्रुवते इति भावः । एतदेवभावयति । "आहाकम्मेणा अहे करेइ जंहणाभूयाइं । जं तं आयपमाणो परकम्मं अत्तणा कुणइ " आधाकर्मणा भुज्यमानेन कृत्वा यस्माद्विशुद्धेभ्यो विशुद्धतरेभ्यः संयमादिस्थानेभ्योऽवतीर्याधस्तादात्मानं करोति । तेन कारणेन तदेवाधाकर्म अधःकर्मेत्युच्यते तथा यस्मादाधाकर्मणा भुज्यमानेन कृत्वा स एव भोक्ता । परमार्थतः प्राणान् द्वीन्द्रियादीन् भूतान् वनस्पतिकायानुपलक्षणमेतत् । जीवान्सत्वांश्च हंति विनाशयति । " जस्सट्ठा आरम्भो पाणिवहो होइ तस्स नियमेणंति" वचनप्रामाण्यात्प्राणादींश्च घ्नन् नियमतश्चरणादिरूपमात्मानं हंति विनाशयति । जस्सट्ठा इत्यादिवचनात्तत आधाकर्मआत्मघ्नमित्युच्यते तथा यद्यस्मात्कारणात्तत् आधाकर्म•आददानः परस्य पाचकादेः संबंधे यत्कर्म आरंभजनितं ज्ञानावरणीयादिकमुत्पन्नमासीत् ॥ तदात्मनापि करोति ततस्तदाधाकर्म आत्मकर्मेत्युच्यते तस्मादधः कर्मादीनि नामानि सर्वाण्यपि नाधाकर्मशब्दार्थमतिवर्तते इति द्वितीयमवतरति तदेवं मूलद्वारगाथायां एगट्ठा इत्यपि व्याख्यातं । पिंड० ॥

(६) आधाकर्माश्रित्य कल्पाकल्पविधिः ।

संप्रत्येतानेवाधिकृत्य कल्पाकल्पविधिर्वक्तव्यस्तत्र नामसाधर्मिकमधिकृत्य प्रथमतः कल्पाकल्पविधिं गाथाद्वयेन प्रतिपादयति ॥

जावंति देवदत्ता गिहीव अगिहीव तेसिं दाहामि ।
नो कप्पइ गिहीणं दाहति विसेसिए कप्पे ॥
पासंडीसुवि एवं मीसामीसेसु होइ विभासा ।
समणेसु संजयाण उ विसरिसमासाण वि न कप्पे ॥

इह कोपि पितरि मृते जीवति वा तन्नामानुरागतस्तन्नामयुक्तेभ्यो दानं दित्सुरेवंसंकल्पयति यथा यावंतो गृहस्था

अगृहस्था वा देवदत्तास्तेभ्यो मया भक्तादिकमुपकृत्य दातव्यं तदेवं संकल्पे कृते देवदत्ताख्यस्य साधोर्न कल्पते देवदत्तशब्देन तस्यापि संकल्पविषयीकृतत्वात् यदा पुनरेवं संकल्पयति यथा यावंतो गृहस्था देवदत्तास्तेभ्यो दातव्यमिति । तदा एवं विशेषतो निर्द्धारिते सति तद्योग्यमुपस्कृतं देवदत्ताख्यस्य साधोः कल्पते तस्य विवक्षितसंकल्पविषयीकरणाभावात् । तथा पार्षंडिष्वपि मिश्रामिश्रेषु एवं पूर्वोक्तप्रकारेण विभाषा कर्त्तव्या । इह सामान्यसंकल्पविषया मिश्रा उच्यंते यथा यावन्तः पार्षंडिनो देवदत्ता इति मिश्रसंकल्पे कृते न कल्पते । पार्षंडिदेवदत्तशब्दाभ्यां देवदत्ताख्यस्य साधोः संकल्प विषयीकृतत्वाद्यदा पुनरमिश्रसंकल्पो यथा यावंतः सरजस्काः पार्षंडिनो देवदत्ता यदि वा यावंतः सौगता देवदत्ता यद्वा साधुव्यतिरेकेण सर्व्वेऽपि पार्षंडिनो देवदत्तास्तेभ्यो दास्यामीति तदा देवदत्ताख्यस्य साधोः कल्पते तस्य संकल्पविषयीकरणाभावात् । यथा च पार्षंडिषु मिश्रामिश्रेषु विभाषा कृता तथा श्रमणेष्वपि मिश्रामिश्रेषु कर्त्तव्या । श्रमणा हि शाक्यादयोऽपि भण्यंते यतो वक्ष्यति । "निग्गंथसक्कतावसगेरुयआजीव पंचहा समणा" ततो यदैवं मिश्रसंकल्पो यावंतः श्रमणा देवदत्ताख्यास्तेभ्यो दास्यामीति तदा देवदत्ताख्यस्य साधोर्न कल्पते तस्य श्रमणदेवदत्तशब्दाभ्यां संकल्पविषयीकृतत्वात् यदा पुनरेवममिश्रः संकल्पो यावंतः शाक्याः श्रमणा देवदत्ता यदि वा आजीवका देवदत्ता यद्वा साधुव्यतिरेकेण सर्वे श्रमणा देवदत्तास्तेभ्यो दास्यामीति । तदा कल्पते विवक्षितसंकल्पविषयीकरणाभावात् । संयतानां तु निर्ग्रंथानां विसदृशनाम्नामपि संकल्पे कृते देवदत्ताख्यादेः साधोर्न कल्पते किमुक्तं भवति । चैत्रनाम्नोऽपि संयतस्योद्देशेन कृतं देवदत्ताख्यस्य साधोर्न कल्पते तथा भगवदाज्ञाविजृंभणाद्यदा पुनस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धसंकल्पतो न कृतं तदा कल्पते तीर्थकरप्रत्येकबुद्धानां संघातीतत्वेन संयममध्यवर्तिभिः सहधर्मिकत्वात् । "संजयाणउ विसरिसनामाणवि न कप्पे" इति वचनाद्वार्थापत्त्या यावंतो देवदत्ता इत्यादौ विसदृशचैत्रादिनाम्नां साधूनां कल्पत एवेति प्रतिपादितं द्रष्टव्यं तदेवमुक्तो नाम साधर्मिकमधिकृत्य कल्पविधिः ॥

संप्रतिस्थापनाद्रव्यसाधर्मिकावधिकृत्याह—

नीसमनीसावकडं ठवणा साहंमिओ विभासा वि ।
दव्वे मयतणुभत्तं न तं कुकुच्छावि वज्जेज्जा ॥

इह कोपि गृहीतप्रव्रज्यस्य मृतस्य जीवतो वा पित्रादेः स्नेहवशात्प्रतिकृतिं कारयित्वा तत्पुरतो ढौकनाय बलिं निष्पादयति तन्निष्पादनं च द्विधा तद्यथा निश्रया अनिश्रयाच तत्र ये रजोहरणादिवेषधारिणो मत्पितृतुल्यास्तेभ्यो दास्यामीति संकल्पान्निष्पादयति । तद्बलिनिष्पादनं निश्राकृतमुच्यते यदात्वेवंविधःसंकल्पो न भवति किन्त्वेवमेव ढौकनाय बलिनिष्पादयति । तदा तद्बलिनिष्पादनमनिश्राकृतमुच्यते तथा चाह (नीसमनीसावकडं) इहप्रथमातृतीयार्थे वेदितव्या ततोयमर्थः । निश्रया अनिश्रया वा यत्कृतंनिष्पादितं भक्तादिस्थापना साधर्मिकविषये । तत्र विभाषाकर्त्तव्या यदि निश्राकृतं तदपि च ढौकितमढौकितं वा तर्हि न कल्पते अनिश्राकृतं तु ढौकितमढौकितं वा कल्पते । परं तत्रापि प्रवृत्तिदोषप्रसंगयोरिति पूर्व्वसूरयो निषेधमाचक्षते तथा द्रव्ये द्रव्यसाधर्म्मिकविषये यत् मृततनुभक्तं तत्कालं मृतस्य साधोर्या तनुस्तस्याः पुरतो ढौकनाय यदशनादि तत्पुत्रादिना कृतं । तत् मृततनुभक्तं तदपि द्विधा निश्राकृतमनिश्राकृतं वा तत्र साधुभ्यो दास्यामीति संकल्पकृतं निश्राकृतमितरत्तु स्वपित्रादिभक्तिमात्रकृतमनिश्राकृतं तत्र यन्निश्रयाकृतं तन्निषेधति नैव कल्पते इतरत्तुअनिश्राकृतं कल्पते । तद्ग्रहणे लोके जुगुप्सा निंदा वर्तते यथा अहो अमी भिक्षवो भिःशूका मृततनुभक्तमपि न परिहरंतीति ततोविवर्ज्जयंति तत्साधवः ॥

संप्रति क्षेत्रकालसाधर्मिकावधिकृत्यातिदेशेनकल्पाकल्प विधिमाह—

पासंडियसमणाणं गिहिनिग्गंथाण वेव उ विभासा
जह नामेमि तहेव य खेते काले य ना य च

यथा नाम्नि नाम साधर्मिकविषये पार्षंडिनां श्रमणानां (गिहित्ति) सूचनात् सूत्रमिति यावत् गृह्यगृहिणांनिर्ग्रंथानां च विभाषा कृता । तथा क्षेत्रे काले च विभाषणं ज्ञातव्यं तत्र क्षेत्रसौराष्ट्रदेशोत्पन्नस्य साधोर्नकल्पते सौराष्ट्रदेशोत्पन्नत्वेन तस्यापि संकल्पविषयीकरणाच्छेषदेशोत्पन्नानांतु कल्पते तेषां संकल्पविषयीकरणाभावात् । यदि पुनः सौराष्ट्रदेशोत्पन्नेभ्यः पार्षंडिभ्यः सरजस्केभ्यो यदि वा सौगतेभ्यो यद्वा साधुव्यतिरेकेण सर्व्वपार्षंडिभ्यो दास्यामीति संकल्पस्तदा सौराष्ट्रदेशोत्पन्नस्यापि साधोः कल्पते तस्य संकल्पाक्रोडीकरणादेवंश्रमणेष्वपि सामान्यतः संकल्पितेषु न कल्पते साधुव्यतिरेकेण तु संकल्पितेषु कल्पते तथा गृह्य गृहिषु सामान्यतःसौराष्ट्रदेशोत्पन्नत्वेन संकल्पितेषु न कल्पते केवलेषु तु गृहिषु कल्पते निर्ग्रंथेषु तु सौराष्ट्रदेशोत्पन्नेषु सौराष्ट्रदेशेषु वा संकल्पितेषु सौराष्ट्रदेशोत्पन्नानामसौराष्ट्रदेशोत्पन्नानां वा सर्व्वथा न कल्पते तदेवं क्षेत्रसाधार्म्मिके विभाषा भाविता एवं काल साधर्म्मिकेऽपि भावनीया यथा विवक्षितदिनजातेभ्यः पार्षंडिभ्यो मया दातव्यमिति संकल्प विषयीकरणाभावात् । इत्यादि सर्व्वं पूर्वोक्तानुसारेण भावनीयं । प्रवचनादिपदसप्तके पुनरेवं पूर्व्वाचार्यव्याख्या । प्रवचनलिंगदर्शनज्ञानचारित्राभिग्रहभावनारूपेषु सप्तसु पदेषु द्विसंयोगसप्ता एकविंशतिस्तद्यथा प्रवचनस्य लिंगेन सह एको दर्शनेन सह द्वितीयो ज्ञानेन सह तृतीय एवं यावत् भावनया सह षष्ट इति षड्भंगाः एवं लिंगस्य दर्शनादिभिः सह पंच दर्शनस्य ज्ञानादिभिः सह चत्वारः ज्ञानस्य चारित्रादिभिः सह त्रयः । चारित्रस्याभिग्रहभावनाभ्यां द्वौ । अभिग्रहस्य भावनया सहैक इत्येकविंशतिरेतेषु च एकविंशतिसंख्येषु प्रत्येकमेकैकाः चतुर्भंगिकाः तद्यथा प्रवचनतःसाधर्मिको न लिंगतः साधर्मिको न प्रवचनतः प्रवचनसाधर्म्मिको लिंगनश्च न प्रवचनतो न लिंगतः शेषेषु भंगेषु यथा स्थानं चतुर्भंगिका दर्शयितव्या ।

तत्र प्रथमचतुर्भंगिकया आद्यभंगद्वयोदाहरणमुपदर्शयति—

देससिहागासावगपवयणसाहम्मिया न लिंगीण ।
लिंगेण उ साहंमीनोप वयणनिण्हगा सव्वे ॥

प्रवचनसाधर्म्मिका न लिंगेन अविरतसम्यग्दृष्टेरारभ्य यावद्दशर्मी श्रावकप्रतिमां प्रतिपन्ना ये श्रावकास्ते द्रष्टव्या कुत इत्याह (दसस सिहगा इति) अत्र निमित्तकारणहेतुषु सर्व्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनामिति न्यायाद्धेतौ प्रथमा ततोऽयमर्थः यतस्ते दशर्मी श्रावकप्रतिमां प्रतिपन्नाः ससिखाका शिखासहिता एवेत्यर्थः । ततस्ते प्रवचनत एव साधर्म्मिका भवंति न लिंगतो ये त्वेकादर्शी श्रावकप्रतिमां प्रतिपन्नास्ते निःकेशेत्यादिना लिंगतोऽपि साधर्म्मिका भवंतीति तद्विवर्ज्जनं एतेषां चार्थाय यत् कृतं तत्साधूनां कल्पते तथा लिंगतः साधर्म्मिका न प्रवचनतो' निन्हवा एतेषां प्रवचनवहिर्भूतत्वेन प्रवचनतः साधर्मिकत्वाभावात् लिंगं तु तेषामपि रजोहरणादिकं विद्यते इति लिंगतः साधर्म्मिका स्तेषामप्यर्थाय कृतं साधूनां कल्पते निन्हवाश्च द्विधा लोके निन्हवत्वेन ज्ञाता अज्ञाताश्च तत्र ये अज्ञातास्ते इह ग्राह्या अज्ञातानां लोकेसाधुत्वेन व्यवहरणाभावतः प्रवचनांतर्वर्त्तित्वात् । इहाद्य भंगद्वये उदाहृते शेषमुत्तरं भंगद्वयं स्वयमेव श्रोतारो व भाषन्ते । इति बुद्धया निर्युक्तिकृन्नोदाहृतवान् अनेनैव च कारणेनाशेषाणामपि चतुर्भंगिकानामाद्यमेव भंगद्वयमुदाहरिष्यति नोत्तरं भंगद्वयं वयं तु सुखाववोधाय उदाहरिष्यामः । तत्रास्यामेव प्रथमचतुर्भंगिकायां प्रवचनतः साधर्मिकालिंगतश्चेति तृतीयभंगे उदाहरणं साधवः एकादर्शी प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका वा । तत्र साधूनामर्थाय कृतं न कल्पते । श्रावकाणां त्वर्थाय कृतं कल्पते न प्रवचनतः साधर्मिकाणामपि लिंगतस्तीर्थंकरप्रत्येकवुद्धया तेषां प्रवचन लिंगातीतत्वात्तेषामर्थाय कृतं कल्पते । द्वितीयचतुर्भंगिका- प्रवचनतः साधर्म्मिका न दर्शनतो दर्शनतः साधर्मिका न प्रवचनतः । प्रवचनतः साधर्म्मिका दर्शनतश्च । न प्रवचनतो न दर्शनतः ॥

तत्राद्य भंगद्वयोदाहरणमाह—

विसरिसदंसणजुत्ता पवयणसाहम्मिया न दंसणओ ।
तित्थगरायत्तेयानो पवय ण दंससाहम्मी ॥

प्रवचनतः साधर्मिका न दर्शनतो विसदृशदर्शनयुक्ता विभिन्नक्षायिकादिसम्यक्त्वयुक्ताः साधवः श्रावका वा किमुक्तं भवत्येकेषां साधूनां श्रावकाणां वा क्षायोपशमिकदर्शनमपरेषां चौपशमिकं क्षायिकं वाते. परस्परंप्रवचनाः साधर्मिका न दर्शनतः तत्र साधूनामर्थाय कृतं साधूनां न कल्पते श्रावकाणां त्वर्थाय कृतं कल्पते तथा दर्शनतः साधर्मिका न प्रवचनतस्तीर्थंकराः प्रत्येकवुद्धा वा समानदर्शना वेदितव्याः तेषामर्थाय कृतं साधूनां कल्पते प्रवचनतः साधर्मिका दर्शनतश्च साधवः श्रावका वा समानदर्शनाः । अत्रापि साधूनामर्थाय कृतं साधूनां कल्पते प्रवचनतो नापि दर्शनतस्तीर्थकरप्रत्येकवुद्धनिह्नवास्तत्र तीर्थकराः प्रत्येकवुद्धाश्च विभिन्नदर्शना वेदितव्याः निन्हवाश्च मिथ्यादृष्टयः प्रतीता एव एतेषां च सर्व्वेषामर्थाय कृतं कल्पते तृतीया चतुर्भंगिका प्रवचनतः साधर्मिका न ज्ञानतः ज्ञानतः साधर्मिका न प्रवचनतः प्रवचनतः साधर्मिका ज्ञानतश्च न प्रवचनतो नापि ज्ञानतः एवं चतुर्थ्यपि चतुर्भंगिका प्रवचनस्य चारित्रेण सह वेदितव्या एतयोर्द्वयोरपि चतुर्भंगिकयोराद्यमाद्यंभंगद्वयमतिदेशेनोदाहरति ॥

नाणचरित्ता चेवं नायव्वा होंति पवयणेणं तु ॥

यथा प्रवचनेन सह दर्शनमुक्तमेवं ज्ञानचारित्रेऽपि प्रवचनेन सहज्ञातव्ये तद्यथा प्रवचनतः साधर्मिकोन ज्ञानतो विसदृशज्ञानसहिताः साधवः श्रावका वा अत्रापि यदि साधवस्तर्हि न कल्पते अथ श्रावकास्तर्हि कल्पते ज्ञानतः साधर्मिका न प्रवचनतस्तीर्थकराः प्रत्येकवुद्धा वा समानज्ञानास्तेषामर्थाय कृतं कल्पते प्रवचनतःसाधर्मिका- ज्ञानतश्च साधवः श्रावका वा समानज्ञानाः । अत्रापि साध्वर्थं कृतं न कल्पते श्रावकाणां त्वर्थाय कृतं कल्पते न च प्रवचनतो नापि ज्ञानतःतीर्थकरप्रत्येकवुद्धनिह्नवास्तत्रतीर्थकराः । प्रत्येकवुद्धाश्च वीभिन्नज्ञाना- वेदितव्याः । निह्नवास्तु मिथ्यादृष्टित्वादज्ञानिनः प्रतीता एव एतेषां सर्व्वेषामप्यर्थाय कृतं कल्पते तथाप्रवचनतः साधर्मिका न चारित्रतः साधवः श्रावकाश्च । तत्र साधवो विसदृशचारित्रसहितावेदितव्याः श्रावकाणां त्वविरतसम्यग्दृष्टीनां सर्व्वथा विरत्यभावेन देशविरतानां तु देशचारित्रतया चारित्रतः साधर्म्मिकत्वाभावः सुप्रतीतः साध्वर्थं चेत् कृतं कल्पते । प्रवचनतः साधर्मिकाश्चारित्रतश्च साधर्मिकं च समानचारित्रास्तेषामर्थाय कृतं न कल्पते न प्रवचनतो नापि चारित्रतस्तीर्थकरप्रत्येकवुद्धनिह्नवास्तत्र तीर्थकरप्रत्येकवुद्धाविसदृशचारित्रा वेदितव्याः निन्हवास्त्वचारित्रेण एव एतेषां च सर्व्वेषामप्यर्थाय कृतं कल्पते पंचमी चतुर्भंगिका प्रवचनतः साधर्म्मिकाभिग्रहतः अभिग्रहतः साधर्मिका न प्रवचनतोपि साधर्म्मिका अभिग्रहतश्च न प्रवचनतोऽपि नाप्यभिग्रहतः एवं षष्ठ्यपि चतुर्भंगिका प्रवचनेऽस्य भावनया सह वेदितव्या ॥

एतयोर्द्वयोरपि चतुर्भंगिकयोः प्रत्येकमाद्यभंगद्वयमुदाहरति

पवयणओसाहंमी नाभिग्गहसावगा जइणो ।
साहम्माभिगाहेणं नो पवयणनिह्नतित्थपत्तेय ॥
एवं पवयणभावण एत्तो सेसाण वोच्छामि ।

प्रवचनतः साधर्मिका नाभिग्रहतः । श्रावका यतयश्च विसदृशाभिग्रहसहितास्तत्र श्रावकाणामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनां । अभिग्रहेण साधर्मिका न प्रवचनेन निह्नवस्तीर्थकरप्रत्येकवुद्धा । एतेषां चार्थाय कृतं कल्पते प्रवचनतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च साधवः श्रावकाश्च समानाभिग्रहाः अत्रापि श्रावकाणामर्था कृतं न कल्पते साधूनां न प्रवचनतो नाप्यभिग्रहतस्तीर्थकरप्रत्येकवुद्धनिह्नवा विशादृशाभिग्रहकलिता निराभिग्रहा वा तेषामर्थाय कृतं कल्पते एवं (पवयणभावणेत्ति) एवं पूर्व्वोक्तेन प्रकारेण प्रवचनभावनेति प्रवचनतश्चतुर्भंगिका भावनीया तद्यथा । प्रवचनतः साधर्मिका न भावनातः साधवः श्राविका विसदृशभावनाकाः अत्रापि श्रावकाणामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनां भावनातः साधर्मिका न प्रवचनतः निह्नवतीर्थकरप्रत्येकवुद्धा स्तेषामर्थाय कृतं कल्पते । प्रवचनतः साधर्मिका भावनातश्च श्रावकाश्च समानभावनाकास्तत्र श्रावकाणां अर्थाय कृतं कल्पते साधूनां । न प्रवचनतो नापि भावनातस्तीर्थकरप्रत्येकवुद्धनिह्नवा विसदृशभावनाकाः एतेषामर्थाय कृतं कल्पते तदेवमुक्तानि प्रवचनाश्रितानां षण्णां चतुर्भंगिकानां-

मुदाहरणानि । (एतो सेसाण वोच्छामि) इत ऊर्ध्वं शेषाणां चतुर्भंगिकानामुदाहरणानि वक्ष्ये ॥
प्रतिज्ञातमेवातिदर्शने निर्वाहयति ।

लिंगाईहि वि एवं एक्केक्केण तु उवरिमाइ नेया ।
जे नन्ने उवरिल्ला वे मोत्तुं सेसए एवं ॥

लिंगाईहि वि इत्यत्र सप्तम्यर्थे तृतीया ततोऽयमर्थः एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण लिंगादिष्वपि पदेषु एकैकेन लिंगादिना पदेन उपरितनादिदर्शनज्ञानप्रभृतीनि पदानि नयेत् किमुक्तं भवति। लिंगदर्शनप्रभृतिषु पदेषु दर्शनज्ञानादिभिः पदैः सह याश्चतुर्भंगिकास्ताः पूर्वोक्तानुसारेणोदाहरेत्। अतोऽवेदं संक्षिप्ततरमुक्तमतः संक्षेपेण विवक्षुरिदमाह (जेनन्नेत्यादि) ये अनन्ये उदाहरणापेक्षया अन्यादृशानि भवंति भंगास्तान् मुक्त्वा शेषकान् भंगकान् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण जानीत । इयमत्र भावना इह लिंगदर्शनयोर्ये चत्वारो भंगाः सोदाहरणा वक्ष्यंते तादृशा एव प्राय उदाहरणापेक्षया लिंगज्ञानलिंगचरणयोरपि भंगास्ततस्तान् मुक्त्वा लिंगदर्शनलिंगाभिग्रहादिसत्कान् भंगानुदाहरिष्यामीति । तत्र लिंगदर्शनयोरियं चतुर्भंगिका लिंगतः साधर्म्मिका न दर्शनतः दर्शनतः साधर्म्मिका न लिंगतः लिंगतोऽपि साधर्म्मिका दर्शनतश्च । न लिंगतो नापि दर्शनतः ॥
तत्राद्यं भंगद्वयमुदाहरति ।

लिंगेण उ साहंमी न दंसणे वीसु दंसिजइ तिण्हा ।
पत्तेयबुद्धतित्थंकरा य वीयंमि भंगंमि ।

लिंगेन साधर्म्मिका न (दंसणे) इत्यत्र तृतीयार्थे सप्तमी न दर्शनेन विष्वग्दर्शना विभिन्नदर्शना यतयो निह्नवाश्च उपलक्षणमेतद्विभिन्नदर्शना एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नाः श्रावकाश्च तत्र निह्नवा मिथ्यादृष्टित्वान्न दर्शनतः साधर्मिकाः । अत्र च निह्नवानां श्रावकाणां चार्थाय कृतं कल्पते न तृतीये भंगे दर्शनतः साधर्मिका न लिंगत इत्येवंरूपे प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृतः एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नवर्जाः श्रावकाश्च समानदर्शना ज्ञेयास्तेषामर्थाय कृतं कल्पते शेषभंगद्वयं वयमुदाहरामः लिंगतः साधर्म्मिका दर्शनतश्च समानदर्शनाः साधव एकादर्शी प्रतिपन्नाः श्रावकाश्च । अत्रापि श्रावकाणामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनां न लिंगतो नापि दर्शनतो विसदृशदर्शनाः प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकरा एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नवर्जाः श्रावकाश्च तेषामर्थाय कृतं कल्पते लिंगज्ञानचतुर्भंगिकात्वे च लिंगतः साधर्मिका न ज्ञानतः ज्ञानतः साधर्मिका न लिंगतः लिंगतः साधर्मिका ज्ञानतश्च न लिंगतो नापि ज्ञानतः । अस्याश्चतुर्भंगिकाया आद्यभंगद्वयोदाहरणानि प्रायो लिंगदर्शनचतुर्भंगिकाद्यभंगद्वयसदृशानीति कृत्वा निर्युक्तिकृन्नोदाहरति ततो वयमेवोदाहरामः लिंगतः साधर्मिका न ज्ञानतः विभिन्नज्ञाना यतय एकादर्शी प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका निन्हवाश्च । अत्रापि श्रावकाणां निन्हवानां चार्थाय कृतं कल्पते न यतीनां ज्ञानतः साधर्मिका न लिंगतः समानज्ञानास्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धा एकादर्शी प्रतिमावर्ज्जाः । श्रावकाश्च तेषामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनां न लिंगतो नापि ज्ञानतो विभिन्नत्वाज्ज्ञाताः साधव एकादर्शी प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावकाश्च अत्रापि श्रावकाणां अर्थाय कृतं कल्पते । लिंगचरणयोरियं चतुर्भंगिका लिंगतः साधर्मिका न चरणतः १ चरणतः साधर्मिका न लिंगतो २ लिंगतः साधर्मिकाश्चरणतश्च ३न लिंगतो नापि चरणतः४अस्या अपि चतुर्भंगिकाया उदाहरणानि प्रायः पूर्व्वसदृशानीति कृत्वा निर्युक्तिकृत् नोदाहृतवान् ततोऽहमेवोदाहरामि लिंगतः साधर्मिका न चारित्रतो विभिन्नचारित्रा यतयः एकादर्शी प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका निह्नवाश्च अत्र श्रावकाणां निह्नवानां चार्थाय कृतं कल्पते न यतीनां चरणतः साधर्मिका न लिंगतः प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृतश्च समानचारित्रास्तेषामर्थाय कृतं साधूनां कल्पते । लिंगतः साधर्म्मिकाश्चरणतश्च समानचारित्रा यतयः तेषामर्थाय कृतं न कल्पते न लिंगतो नापि चरणतो विसदृशाचरणाः प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकरा एकादशप्रतिमावर्जाः श्रावकाश्च तेषामर्थाय कृतं कल्पते लिङ्गाभिग्रहयोश्चतुर्भंगिका इयं लिङ्गतः साधर्मिका नाभिग्रहतः१अभिग्रहतः साधर्मिका न लिंगतो २ लिंगतः साधर्मिका अभिग्रहतश्च ३ न लिंगतो नाप्यभिग्रहत ४ स्तत्राद्यं भंगद्वयमुदाहरति ।

लिंगेण उ नाभिग्गह अणभिग्गहवीसुभिग्गाही चेव ।
जइ सा गवी यभंगे पत्तेयं पुहा तित्थयरा ॥

लिंगेन साधर्म्मिका नाभिग्रहतोऽनभिग्रहा यद्वा विष्वगाभिग्रहणे विभिन्नाभिग्रहाकलिता यतय एकादर्शी प्रतिमां प्रतिपन्ना श्रावकाश्च वेदितव्या उपलक्षणमेतत् निह्नवाश्च । अत्रापि निह्नवानां श्रावकाणां चार्थाय कृतं कल्पते । न यतीनां अभिग्रहतः साधर्मिका न लिंगत इत्येवंरूपे द्वितीये भंगे प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकराश्च शब्दादेकादशप्रतिमावर्जाः श्रावकाश्च समानाभिग्रहा द्रष्टव्याः । एतेषामर्थाय कृतं कल्पते लिंगतः साधर्मिकास्तु अभिग्रहतश्च समानाभिग्रहाः साधव एकादर्शी प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका निह्नवाश्च । अत्रापि श्रावकनिह्नवानामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनां न लिंगतो नाप्यभिग्रहतश्च विसदृशाभिग्रहास्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धैकादशप्रतिमावर्जश्रावकाः एतेषामर्थाय कृतं कल्पते लिंगभावनयोरियं चतुर्भंगिका लिंगतः साधर्मिका न भावतो भावतः साधर्मिका न लिंगतो लिंगतः साधर्मिका निह्नवाश्च । अत्र श्रावकनिह्नवानामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनामर्थाय भावनातः साधर्मिका न लिंगतः प्रत्येकबुद्धास्तीर्थकृत एकादर्शी प्रतिमाम प्रतिपन्नाः श्रावकाश्च समानभावनाका एतेषामर्थाय कृतं कल्पते लिंगतः साधर्मिका भावनातश्च समानभावनाकाः साधव एकादर्शी प्रतिमां प्रतिपन्नाः श्रावका निह्नवाश्च । अत्रापि श्रावकनिह्नवानामर्थाय कृतं कल्पते न यतीनां न लिंगतो नापि भावनातो विसदृशभावनाकास्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धैकादशप्रतिमावर्जाः श्रावकाः एतेषामर्थाय कृतं कल्पते, तदेवं लिंगविषयाः पंच चतुर्भंगिका उक्ताः । संप्रति दर्शनस्य ज्ञानादिभिः सह वक्तव्यास्तत्र दर्शनयोरियं चतुर्भंगिका दर्शनतः साधर्मिका न ज्ञानतः१ज्ञानतः साधर्मिका न दर्शनतः२ दर्शनतोऽपि साधर्म्मिका ज्ञानतश्च३ । न दर्शनतो नापि ज्ञानतः ४ ॥
तत्राद्यं भंगद्वयमुदाहरति ॥

दंसणनाणे पढमभंगो उ जइ सा गवी सु नाणी ।
एवं त्रिय ि्रगभंगो विदर्शज्ञाने दर्शनज्ञानाविषयायां ॥

"जइणो वीसाभिग्गह पढमो वियह सा गजइणोउ"।

चरणतः साधर्म्मिका नाभिग्रहत इत्येवंरूपः प्रथमो भंगः समानचरणा विष्वगभिग्रहा विभिन्नाभिग्रहा यतयः अत्र न कल्पते अभिग्रहतः साधर्म्मिका न चरणत इत्येवंरूपो-द्वितीयो भंगः समानाभिग्रहा निह्नवाः श्रावका विभिन्न-चरणा यतयश्च। अत्र श्रावकाणां निह्नवानां चार्थाय कृतं कल्पते न यतीनां चरणतः साधर्म्मिका अभिग्रहतश्च समानाभिग्रहाश्चरणा यतयः अत्रन कल्पते न चरणतो नाप्यभिग्रहतः सदृशाभिग्रहचरणाः साधवो विसदृशाभि ग्रहाः श्रावका निह्नवाश्च। अत्र कल्प्याकल्प्यभावनं वा द्विती यभंग इव चरणभावनयोरियं चतुर्भंगिका चरणतः साधर्म्मि-का न भावनातः १ चरणतः साधर्म्मिका भावनातः २ भावनातः साधर्म्मिका न चरणतः ३ नचरणतो नापि भावनातः ४अस्या उ-दाहरणान्यतिदेशत आह "एवं तु भावणे सु वि" यथा चरणेन सिंहाभिग्रहे उदाहृतमेवं भावनयाप्युदाहर्तव्य तच्चैवं चरणतः साधर्म्मिका न भावनातः समानचरणा विभिन्नभावा यतयः १ भावनातः साधर्मिका न चरणतः समानभावना निह्नवाः श्रावका विभिन्नचरणा यतयश्च २ चरणतः साध-र्मिका भावनातश्च समानचरणभावना यतयः ३ न चरणतो नापि भावनातः विसदृशचरणभावनाः साधवो विसदृश-भावनाः श्रावका निह्नवाश्च ४ अत्र चतुर्ष्वपि भंगेषु कल्प्या-कल्प्यविधिः प्रागिव तदेवं चरणविषये अपि द्वे चतुर्भंगिके उक्ते संप्रत्यभिग्रहभावनयोश्चतुर्भंगिकां वक्तुकाम आह। "वोच्छं दोगहंति माणित्तो" इत ऊर्द्ध द्वयोरंतिमयोरभिग्रह-भावनालक्षणयोः पदयोश्चतुर्भंगिकामुदाहरणतो वक्ष्ये तत्र तयोरियं चतुर्भंगिका अभिग्रहतः साधर्मिका न भाव-नातः १ भावनातः साधर्म्मिका नाभिग्रहतः २ भावनातः सा-धर्म्मिका अभिग्रहतश्च ३नाभिग्रहतो नापि भावनात ४ स्तत्र भागद्वयमुदाजिहीर्षुराह। "जइणो सावगनिण्हवपढमे वीए य हुंति भंगे य"। अभिग्रहतः साधर्मिका न भावनात इत्येवं-रूपे प्रथमे भंगे भावनातः साधर्मिका नाभिग्रहत इत्येवं रूपे द्वितीये च भंगे यतयः श्रावका निह्नवाश्च भवंति केवलं प्रथमभंगे समानाभिग्रहा विसदृशभावना वेदितव्याः द्वितियभंगे पुनः समानभावना विसदृशाभिग्रहाः अभिग्र-हतः साधर्मिका भावनातश्च समानभावनाभिग्रहाः साधु-श्रावका निह्नवाभिग्रहतो नापि भावनातो विसदृशभावना-भिग्रहाः साधुश्रावका निह्नवाः। अत्र चतुर्ष्वपि भंगेषु श्राव-कनिह्नवानामर्थाय कृतं कल्पते न साधूनामिति तदेवमुक्ता एकविंशतिरपि चतुर्भंगिकाः॥

(७) तीर्थकरस्य आधाकर्म्मभोजित्वम्।

संप्रति सामान्यकेवलिनं तीर्थकरं चाधिकृत्य कल्प्याकल्प्य विधिकथयंति "केवलनाणे तित्थंकरस्स नो कप्पइ कयंतु" केवलज्ञाने केवलज्ञानिनः सामान्यसाधोरुपलक्षणमेतत्तेन तीर्थकरप्रत्येकबुद्धवर्ज्जानां शेषसाधूनामित्यर्थः। तीर्थ-करस्य तीर्थकरग्रहणमुपलक्षणं तेन प्रत्येकबुद्धस्य चार्थाय कृतं यथाक्रमत्र कल्पते तु शब्दस्यानुक्तार्थसमुच्चयार्थकत्वात् कल्पते च। इयमत्र भावना तीर्थकरप्रत्येकबुद्धवर्ज्जशेषसा-धूनामर्थाय कृतं न कल्पते। तीर्थकरप्रत्येकबुद्धानां त्वर्थाय कृतं कल्पते तथा हि तीर्थकरनिमित्तं सुरैः कृतमपि समव-सरणं तत्र साधूनां देशनाश्रवणार्थमुपवेशनादि कल्पते। एवं भक्ताद्यपि एवं प्रत्येकबुद्धस्यापि।

संप्रति यानाश्रित्य पूर्वोक्ता भंगाः संभवंति स्म तान् प्रति पादयति—

पत्तेयबुद्धनिण्हव उवासए केवली य आसज्ज।
खइयाइए य भावे पडुच्चभंगे उ जाएज्जा॥

प्रत्येकबुद्धान् निह्नवान् उपासकान् श्रावकान् केवलिनस्तीर्थ-करान्अपिशब्दाच्छेषसाधूंश्चाश्रित्य तथा क्षायिकादीन् भावा-न् क्षायिक क्षयोपशमिकानि दर्शनानि च शब्दाद्विचित्राणि ज्ञानानि चरणानि अभिग्रहान् भावनाश्च प्रतीत्य भंगान् योजयेत्ते च तथैव योजिताः।

तत्रप्रथमचतुर्भंगिकां प्रवचनलिंगविषयामधिकृत्य विशेष-तः कल्पाकल्पविधिमाह—

तत्थ उ तइओभंगो तत्थ न कप्पंत सेसए भयणा।
तित्थंकरकेवलिणो जहकप्पं नो य सेसाणं॥

यत्र साधर्मिके तृतीयो भंगः प्रवचनतः साधर्मिका लिं-गतश्चेत्येवंरूपस्तत्र न कल्पते यतः प्रवचनतो लिंगतश्च साधर्मिकाः प्रत्येकबुद्धतीर्थकरवर्जा यतयस्ततस्तेषां अ-र्थाय कृतं न कल्पते। तुशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः स च श्राव-कस्य एकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नस्य तृतीयभंगभाविनोऽप्य-र्थाय कृतं कल्पत इति समुच्चिनोति केचिदाहुरेकादशीं प्रतिमां प्रतिपन्नः साधुकल्प इति तस्याप्यर्थाय कृतं न क-ल्पते। तदयुक्तं मूलटीकायामस्यार्थस्यासम्मतत्वात्मूलटी-कायां हि लिंगाभिग्रहचतुर्भंगिकाविषये कल्पाकल्पविधि-रेवमुक्तो लिंगेनाभिग्रहे "जइसाहू न कप्पइ गिहत्थगिग्रहवे-कप्पइत्ति"। इह लिंगयुता गृहस्था एकादशीं प्रतिमां प्र-तिपन्नाः श्रावका एव लभ्यंते। ततस्तेषामर्थाय कृतं क-ल्प्यमुक्तं (सेसएभयणत्ति) शेषके भंगकत्रये भजना वि-कल्पना क्वचित्कथंचित्कल्पतेक्वचिन्न। भंगचतुष्टयमप्य-धिकृत्य सामान्यत उदाहरति (तित्थंकरेत्यादि) यथेत्यु-दाहरणोपन्यासार्थः। तीर्थकरकेवलिनोऽर्थाय कृतं कल्प-ते इह तीर्थकर उत्पन्नकेवलज्ञान एव प्रायः सर्वत्रापि भूमण्डले प्रतीतो भवति। प्रतीतस्य च तीर्थकरस्यार्थाय कृतं कल्पते नाप्रतीतस्य ततः केवलिग्रहणं यदा पुनः छ-द्मस्थावस्थायामपि तीर्थकरत्वेन प्रतीतो भवति। तदा त-स्यामवप्यवस्थायां तन्निमित्तं कृतं कल्पते तीर्थकरग्रहणं च प्रत्येकबुद्धानामुपलक्षणं तेन तेषामप्यर्थाय कृतं कल्पते (नोय सेसाणंति) शेषसाधूनामर्थाय कृतं न कल्प-ते इदं च सामान्यत उक्तं। ततोऽमुमेवार्थं उपजीव्य तृतीय वर्जे शेषभंगत्रये भजनाः स्पष्टमुपदिश्यंते प्रवचनतः साधर्मि-का न लिंगतः एकादशप्रतिमाप्रतिपन्नवर्जाः शेषश्राव-कास्तेषामर्थाय कृतं कल्पते ये तु चौरादिमुषितरजोह-रणादिलिंगाः साधवस्तेषामर्थाय कृतं न कल्पते द्रव्य-लिंगापेक्षया साधर्मिकत्वाभावेऽपि भावतश्चरणसाधर्म्मिक-त्वाल्लिंगतः साधर्मिका न प्रवचनतो निह्नवास्ते यदि लोके निह्नवत्वेन ख्यातास्ततस्तेषामर्थाय कृतं कल्पते। अन्यथा न प्रवचनतो न लिंगतस्तीर्थकरप्रत्येकबुद्धास्तेषाम-र्थाय कृतं कल्पते तदेवं प्रथमचतुर्भंगिकामाधिकृत्य क-ल्पाकल्पविधिरुक्त एतदनुसारेण च शेषास्वपि चतुर्भंगि-

कासु विज्ञेयः स च प्रागेव प्रत्येकं दर्शितः सर्वत्राप्ययं तात्पर्यार्थोऽवधारणीयो यदि तीर्थकराः प्रत्येकबुद्धा निह्नवाः श्रावका वा तर्हि तेषामर्थाय कृतं कल्पते । साधूनामर्थाय कृतं न कल्पते तदेवमुक्तः कल्पाकल्पविधिस्तदुक्तौ च आहाकम्मियदनामेत्यादि मूलद्वारगाथायां कस्स वा वीति व्याख्यातं ॥ पिं० ॥ आत्मघ्नाविंद्धे ॥
बृहत्कल्पेऽपि—

जीव उाद्दस्स कडं कंमं सो वि य जया उ साहंमी ।
साविय तइएभंगे लिंगादीणं न सेसेसु ॥

जीवमुद्दिश्य यत् षट्कायविराधनया कृतं सोऽपि च यदि जीवः सार्धमिकः समानधर्मा भवति सोऽपि च साधर्मिको लिंगादीनां लिंगतः साधर्मिको न प्रवचनतः इत्यादीनां चतुर्णां भंगानां तृतीये भंगे लिंगतः प्रवचनतोऽपीत्येवं लक्षणो यदि वर्तते न शेषेषु तदेतदाधाकर्म मंतव्यं अथ तीर्थकरप्रतिमार्थं तन्निवर्तते तत्साधूनां किं कल्पते नवेत्याशंकानिरासार्थमाह ॥

संवट्टमेहपुप्फा सत्थनिमित्तं कया जइजईणं ।
न कुह्लब्भापाडिसिद्धं किं पुणपडिमट्टमारद्धं ॥

शास्ता तीर्थकरस्तस्य निमित्तं यानि देवैः संवर्त्तकमेघपुष्पाणि समवसरणभूमौ कृतानि तानि यतीनां यदि प्रतिषेद्धुं न लभ्यन्ते तेषां तत्रावस्थातुं यदि कल्पते इति भावः । तर्हि किं पुनः प्रतिमार्थमजीवानां हेतोरारब्धं ततः पुरातनं प्रतिषेधमर्हतीत्यभिप्रायः । आह यदि तीर्थकरार्थं संवर्तकमेघपुष्पाणि कृतानि तर्हि तस्य भगवतस्तानि प्रतिसेवमानस्य कथं न दोषो भवतीत्युच्यते ॥

तित्थपरनामगोयस्स खयट्ठा अविय दोण्णि साभव्वा ।
धम्मं कहेइ सत्था पूयं वा सेवई तं तु ॥

तीर्थकरनामानो गोत्रस्य कर्मणः क्षयार्थं शास्ता भगवान् धर्मं कथयति पूजां च तामनंतरोक्तां संवर्त्तकवातप्रभृतिकामासेवते भगवता हि तीर्थकरनामगोत्रं कर्मावश्यं वेदनीयं विपाकोदयावर्तित्वात् तस्य च वेदने अयमेवोपायो यदग्लान्या धर्मदेशनाकरणं सदेवमनुजासुरलोकविरचितायाश्च पूजाया उपजीवनं । तं च "कह वेइज्जइ अगिलाए धम्मदेसणाईहिं" तथा "उदए जस्स सुरासुरनरवइनिवहेहिं पूइ ओ लोए तं तित्थयरं नामं तस्स विवागो उकेवलिणो" इति वचनप्रामाण्यात् अपिचेत्यभ्युच्चये (दोण्णित्ति) निपातो वाक्यालंकारे ना भवति । स्वोभावः स्वभावः यथा आपो द्रवाश्चलोवायुरित्यादि " तस्य भावः स्वाभाव्यं तस्मात् तस्य हि भगवतः स्वभावोऽयं यत्तथा धर्मकथाविधानं पूजायाश्चासेवनं इद भवस्पष्टतरमाह ॥

खणकसाओ अरिहा कय किच्चो अविय जीयमणुयत्ती ।
पडिसेवंतो वि अवउ ऽदोसवंतो इतं पुव्वं ॥

क्षीणाः प्रलयमुपगताः कषायाः क्रोधादयो यस्य स क्षीणकषाय एवंविधोऽर्हन् तां पूजां प्रतिसेवमानोऽपि न दोषवान् इयमत्र भावना यो हि रागादिमान् पूजामुपजीवन् स्वात्मन्युत्कर्षं मन्यते स दोषभाग् भवति भगवतस्तु क्षीणकषायस्य पूजामुपजीवतोऽपि नास्ति स्वात्मन्युत्कर्षगन्धोऽतो दूरापास्तप्रसरा तस्य सदोषतेति तथा कृतकृत्यः केवलज्ञानाभाग्निष्ठितार्थः ततः कृतकृत्यत्वादेवासौ पूजामासेवते न च दोषमापद्यते अपि च जीवमुपजीवनीया सुरासुरविरचिता पूजेत्येवंलक्षणं कल्पमनुवर्त्तयितुं शीलमस्यासौ जीवानुवर्त्ती गाथायां मकारो लाक्षणिकः । आह भवत्येवं परं तीर्थकरस्य तत्प्रतिमाया वा निमित्तं यत्कृतं तत्केन कारणेन यतीनां कल्पते उच्यते ।

साहंमिओ न सत्था तस्स कय तेण कप्पई जइणं ।
जं पुण पडिमाण कयं कस्स कहा का अजीवत्ता ॥

शास्ता तीर्थकरः संधार्मिको लिंगतः प्रवचनतोऽपि न भवति तद्य लिंगमस्य भगवतो नास्ति तथाकल्पत्वात् अतो न लिंगतः साधर्मिकः प्रवचनतोऽपि साधर्मिकः सोऽभिधीयते यश्चतुर्वर्णसंघाभ्यंतरवर्त्ती भवति "पवयणसंघेयगरे" इति॥ वचनात् भगवांश्च तत्प्रवर्तकतया न तदभ्यंतरवर्ती किंतु वर्णस्यापि संघस्यापि ततो न प्रवचनतोऽपि साधर्मिक इत्यतस्तस्य तीर्थकरस्यार्थाय कृतं यतीनां कल्पते यत्पुनः प्रतिमानामर्थाय कृतं तस्य का कथा का वार्ता सुतरां तत्कल्पते कुत इत्याह जीवमुद्दिश्य यदि यत्कृतं तदाधाकर्म भवति (जीवंउद्दिस्सकडं इति) प्रागेवोक्तत्वात् तच्च जीवत्वमेवप्रतिमानां नास्तीति ॥

अथ वसतिविषयमाधाकर्म दर्शयति—

ठाइमठाई ओसरणमंडवा संजयट्ठदेसे वा ।
पेढी भूमीकंमे निसेवतो अणुमई दोसा ॥

(ओसरणे) समवसरणे बहवः संयताः समागमिष्यंतीति बुद्ध्या श्रावका धर्मश्रद्धया बहून् मंडपान् कुर्युः ते च द्विधा स्थायिनोऽस्थायिनश्च ये समवसरणपर्वणि व्यतीते सति नोत्कीलयंते ते स्थायिनः ये पुनरुत्कीलयंते ते अस्थायिनः पुनरेकैके द्विविधाःसंयतार्थकृता देशकृता वा । ये आधाकर्मिकास्ते संयतार्थकृताः ये तु साधूनामात्मनः स्वार्थाय कृतास्ते देशकृताः एतेषु तिष्ठतां तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं । तथा पीठिका नामोपवेशनादिस्थानविशेषाः (भूमिकम्मेति) भूमिकर्म विषमायाः भूमेः समीकरणं । उपलक्षणं चेदं तेन संमार्जनोपलेपनादिपरिग्रहः । एतान्यपि पीठिकादीनि संयतार्थकृतानि देशकृतानि भवेयुः । एतानि मंडपादीनि सदोषाणि निषेवमाणस्य अनुमतिदोषा भवंति एतेषु क्रियमाणेषु या पराणां जीवनिकायानां विराधना सा अनुमोदिता भवतीति भावः कल्पवृत्ति आधाकम्मसद्दा० १ ॥

आधाकर्मणः कल्पाकल्पविवेको बृहत्कल्पे यथा

आहाअहेय कम्मे आताहम्मे य अत्तकम्मे य ।
तं पुण आहाकम्मं णायव्वं कप्पते कस्स ॥

आधाकर्म्म अधःकर्म आत्मघ्नं आत्मकर्म चेति चत्वारि नामानि तत्र साधूनामाधया प्रणिधानेन यत्कर्म षट्कायविनाशेनाशनादिनिष्पादनं तदाधाकर्म तथा विशुद्धसंयमस्थानेभ्यःप्रतिपत्यात्मानमविशुद्धसंयमस्थानेषु यदधोधः करोति तदधःकर्म । आत्मानं ज्ञानदर्शनचारित्ररूपं हंति विनाशयतीत्यात्मघ्नो यत्पाचकादिसंबंधिकर्म पाकादिलक्षणं ज्ञानावरणीयादिलक्षणं वा तदात्मनः संबंधि क्रियते अनेनेत्यात्मकर्म तत्पुनराधाकर्म्म कस्य पुरुषस्य कल्पते न वा यद्वा कस्य तीर्थं कथं कल्पते न कल्पते चेदममीभिर्द्वारैर्ज्ञातव्यं ॥

तान्येव दर्शयति ॥

संघस्स पुरिममज्झिम समणेण चेव समणीणं ।
चउण्हं उवस्सयणं कायव्वा मग्गणा होति ॥

आधाकर्मकारी सामान्येन विशेषेण वा संघस्योद्देशं कुर्यात् । तत्र सामान्येनाविशेषितं संघमुद्दिशति । विशेषेण तु पूर्वं वा मध्यमं वा पश्चिमं वा संघं चेतसि प्रणिधत्ते श्रमणानामप्योघतो विभागतश्च निर्देशं करोति तत्रौघतो ऽविशेषितश्रमणानां विभागतः पंचयामिकश्रमणानां चतुर्यामिकश्रमणानाम् एवं श्रमणीनामपि वक्तव्यं तथा चतुर्णामुपाश्रयाणामप्येवमेव सामान्येन विशेषेण च मार्गणा कर्तव्या भवति । तत्र चत्वार उपाश्रया इमे पंचयामिकानां श्रमणानामुपाश्रयमुद्दिशतीत्येकः पंचयामिकानामेव श्रमणीनां द्वितीयः ॥

एवं चतुर्यामिकश्रमणश्रमणीनामप्येवं भावयति ॥

संघं समुद्दिसिता पढमो वितिउयसमणसमणीओ ।
ततिओ ओवस्सए खलु चउत्थओ एगपुरिसस्स ॥

आधाकर्मकारी प्रथमो दानश्राद्धादिः संघसामान्येन विशेषेण वा समुद्दिश्याधाकर्म करोति । द्वितीयःश्रमणश्रमणी प्रतिधाय करोति तृतीय उपाश्रयानुद्दिश्य करोति चतुर्थ एकपुरुष स्योद्देशं कृत्वा करोति ॥

(८)अत्र यथाक्रमं द्वाविंशतिजिनेषु कल्पाकल्पविधिमाह–

जति सव्वं उद्दिसिउं संघं कारेति दोण्ह वि ण कप्पे ।
अहवा सव्वे समणा समणी वा तत्थ वि तहेव ॥

यदीत्यभ्युपगमे यदि नाम ऋषभस्वामिनोऽजितस्वामिनश्च तीर्थमेकत्र मिलितं भवति पार्श्वस्वामिवर्द्धमानस्वामिनोर्वा तीर्थं मिलितं यदा प्राप्यते तदा तत्कालमंगीकृत्यायं विधिरभिधीयते सर्वमपि संघं सामान्येनोद्दिश्य यदाधाकर्म करोति । यद्वा द्वयोरपि पंचयामिकचतुर्यामिकसंघयोर्न कल्पते । अथ सर्वान् श्रमणान् सामान्येनोद्दिशति । ततस्तत्रापि श्रमणानामपि सामान्येनोद्दिशति । ततस्तत्रापि श्रमणानामपि सामान्येनोद्देशेन तथैव सर्वेषामपि पंचयामिकानां चतुर्यामिकानां न कल्पते । एवं श्रमणीनामपि सामान्येनोद्देशेन सर्वासामकल्प्यं ॥

अथ विभागोद्देशे विधिमाह—

जं पुण पुरिसं संघं उद्दिसती मज्झिमस्स नो कप्पो ।
मज्झिमउद्दिट्ठे पुण दोण्हं पि अकप्पियं होति ॥

यदि पुनः पूर्वऋषभस्वामिसक्तं संघमुद्दिशति ततो मध्यमस्याजितस्वामिसंघस्य कल्पते अथ मध्यमसंघमुद्दिशति तदा द्वयोरपि पूर्वमध्यमसंघयोरकल्पं भवति एवं पश्चिमतीर्थकरसत्कसंघमुद्दिश्य कृतं मध्यमस्य कल्पते। मध्यमस्य कृतं द्वयोरपि न कल्पते।

एमेव समणवग्गो समणीवग्गो य पुव्वमुद्दिट्ठे ।
मज्झिमगाणं कप्पे तेसिं कडं दोण्ह वि ण कप्पं ॥

एवमेव श्रमणवर्गे श्रमणीवर्गे यत्पूर्वेषामृषभस्वामिसंबंधिनां श्रमणानां श्रमणीनां वा यदुद्दिष्टमुद्दिश्य कृतं तन्मध्यमानां श्रमणश्रमणीनां कल्पते । तेषां मध्यमानामर्थाय कृतमुभयेषामपि पूर्वमध्यमानां साधुसाध्वीनां न कल्पते। एवं पश्चिममध्यमानामपि वक्तव्यं।

अथैकपुरुषोद्देशे विधिमाह—

पुरिमाणं एक्कस्स वि कयं तु सव्वेसि पुरिमचरमाण ।
ण विकप्पेट्ठवणामेत्तगहणं तहिं नत्थि ॥

पूर्वेषामृषभस्वामिसक्तानामेकस्यापि पुरुषस्यार्थाय कृतं सर्वेषामपि पूर्वपश्चिमानामकल्प्यं। पश्चिमानामप्येकस्यार्थाय कृतं सर्वेषां पूर्वपश्चिमानामकल्प्यं एतच्च स्थापनामात्रं प्ररूपणामात्रं संज्ञाविज्ञानार्थं क्रियते बहुकालान्तरत्वेन पूर्वपश्चिमसाधूनां एकत्रासंभवात् तत्र परस्परं ग्रहणं नास्ति न घटते मध्यमानां तु यदि सामान्येनैकं साधुमुद्दिश्य कृतं तत एकेन गृहविशेषाणां कल्पते अथ किमप्येकं विशिष्य कृतं ततस्तस्यैवाकल्प्यं शेषाणां सर्वेषामपि कल्प्यं पूर्वपश्चिमानां तु सर्वेषामपि तत्र कल्पते ॥

अथोपाश्रयोद्देशे विधिमाह ।

एवमुवस्सयपुरिसे उद्दिट्ठणतं तु पच्छिमा भुंजे ।
माज्झिमतव्वज्जाणं कप्पे उद्दिट्ठसमपुव्वो ॥

एवं यदि सामान्येनोपाश्रयाणामुद्देशं करोति तदा सर्वेषामकल्प्यं अथ पूर्वेषां मध्ये तीर्थकरसाधूनामुपाश्रयानुद्दिशति ततस्तदर्थमुद्दिष्टं पश्चिमा उपलक्षणत्वात्पूर्वे वा साधवः सर्वेऽपि न भुंजते मध्यमानां पुनः कल्पनीयं । अथ मध्यमसाधूनामुपाश्रयान् सर्वानुद्दिश्य करोति ततो मध्यमानां पूर्वपश्चिमानां सर्वेषामकल्प्यं अथ क्रियत एव मध्यमोपाश्रयानुद्दिशति ततस्तद्वर्जानांतेपूपाश्रयेषु ये श्रमणास्तान् वर्जयित्वा शेषाणां मध्यमश्रमणश्रमणीनां कल्पते।(उद्दिष्ठरूपुव्वत्ति) पूर्वे साधवः ऋषभस्वामिसत्का भण्यंते ते उद्दिष्टसमये साधुमुद्दिश्य कृतं तत्तुल्याः एकमुद्दिश्य कृतं सर्वेषामकल्पनीयमिति भावः. एवं तावत्पूर्वेषां मध्यमानां च भणितं ॥

अथ मध्यमानां पश्चिमानांवाभिधीयते ।

सव्वे समणासमणी मज्झिमगा चेव पच्छिमा चेव ।
मज्झिमगसमणसमणी पच्छिमगा समणसमणीतो ॥

सर्वेषु श्रमणः श्रमण्यो वा यदोद्दिश्यंते तदा सर्वेषामकल्पं (मज्झिमगा चेवेत्ति) अथमध्यमश्रमणाः श्रमण्यो वा उद्दिष्टास्ततो मध्यमानां पश्चिमानां च सर्वेषामकल्प्यं (पच्छिमाचेवेत्ति) पश्चिमानां श्रमणश्रमणीनामुद्दिष्टे तेषां सर्वेषामकल्पं मध्यमानां कल्पं मध्यमश्रमणानामुद्दिष्टं मध्यमसाध्वीनां कल्पते मध्यमश्रमणीनामुद्दिष्टं मध्यमसाधूनां कल्पते पश्चिमश्रमणानामुद्दिष्टे पश्चिमसाधुसाध्वीनां न कल्पते मध्यमानामुभयेषामपि कल्पते एवं पश्चिमश्रमणीनामप्युद्दिष्टे वक्तव्यं ।

उवस्सयगणियविभाव ओ उज्झगजढायवं कजुद्दाय ।
मज्झिमग उज्जुपण्णायत्थासण्णायगागमणं ॥

अथोपाश्रयेषु साधून् गणितविभाजितान् करोति गणिता नाम इयतां पंचादिसंख्याकानां दातव्यं विभाजिता अमुकस्यामुकस्येति नामोत्कीर्तनेन निर्द्धारिताः अत्र चतुर्भंगी गणिता अपि विभाजिता अपि १ गणिता न विभाजिता २ विभाजिता न गणिता ३ नगणिता न विभाजिता ४ अत्र

प्रथमभंगे मध्यमानां गणितविभाजितानामेवाकल्प्यं शेषाणां कल्पते द्वितीयभंगे यावत् प्रमाणैर्न गृहीतं भवेत्सर्वेषामकल्पं । गणितप्रमाणैर्गृहीते मध्यमानां शेषाणां कल्पं तृतीयभंगे यावंतः सद्दशनामानस्तेषां सर्वेषामकल्पं शेषाणां कल्पं चतुर्थभंगे सर्वेषामकल्पं पूर्वपश्चिमानां तु सर्वेष्वपि भंगेषु न कल्पते ॥ पिंड० ॥

(६) अशनादिषु आधाकर्मसंभवः ॥

संप्रति किंवावीति व्याचिख्यासुराह–

किंतं आहाकम्मंति पुच्छिए तस्स रूवकहणत्थं ।
संभवपदंसणत्थं च तस्स असणाइयं गुरू भणइ ॥

किं तदाधाकर्मेति शिष्येण पृष्टे तत्स्वरूपकथनार्थं । तस्याधाकर्मणः संभवप्रदर्शनार्थं च अशनादिकमशनपानखादिमस्वादिमं गुरुर्भणति इयमत्रभावना किंस्वरूपमाधाकर्म अशनादावेव आधाकर्मणः संभवस्ततो गुरुः किमाधाकर्मेति पृष्टः सन्नशनादिकमेव वक्ति तथा च शय्यंभवसूरिराधाकर्म दर्शयन् पिंडैषणाध्ययने अशनादिकमभिधत्ते तद्यथा "असणं पाणगं चेव खाइमं साइमं तहा । जं जाणेज्ज सुणेज्जा वा समणट्ठा पगडं इमं । तं भवे भत्तपाणं तु संजयाण अकप्पियं। दितियं पडियाइ क्खे न मे कप्पइ तारिसमिति" । संप्रत्यशनादिकमेव व्याचष्टे "सालीमाई अवडे फलाई सुंठाइ साइमं होइ" शाल्यादिकमशनं अवट इति वापीकूपतड़ागाद्युपलक्षणं ततः कूपवापीतड़ागादौ यद्यत्पानं तथा फलादि फलं नालिकेरादि । आदिशब्दात्त्रणिकापुष्पादिपरिग्रहः तत्र खादिमं शुंठ्यादिकं स्वादिमं, तत्र शुंठी प्रतीता आदिशब्दात् हरीतक्यादिपरिग्रहः तदेवं व्याख्यातान्यशनादीनि ।

संप्रत्येतेष्वेवाधाकर्मरूपेषु प्रत्येकं भंगचतुष्टयमाह "तस्स कडनिट्ठियंमी सुद्धमसुद्धे य चत्तारि" तस्येति प्रस्तावात् साधोरर्थाय कृतमित्यत्र तुद्धावादिकर्मविवक्षायां क्तप्रत्ययस्ततोऽयमर्थः । कर्त्तुं प्रारब्धं तथा तस्य साधोरर्थाय निष्ठितं सर्वथा प्रासुकीकृतमित्यत्र विषये (चत्तारीति) चत्वारो भंगा भवंति तत्र प्रथम एव एवं भंगस्तस्य कृतं निष्ठितं द्वितीयस्तस्य कृतमन्यस्य निष्ठितं तृतीयोऽन्यस्य कृतं तस्य निष्ठितं चतुर्थोऽन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितं तत्र प्रथमे व्याख्याने द्वितीयादीनां तु भंगानामयमर्थः पूर्वं तावत्तस्य साधोरर्थाय कृतमारब्धं ततो दातुः साधुविषयदानपरिणामाभावतोऽन्यस्यात्मनः स्वपुत्रादेर्वार्थाय निष्ठां नीतं तथा प्रथमतोऽन्यस्य पुत्रादेरात्मनो वार्थाय कर्त्तुमारब्धं ततः साधुविषयदानपरिणामभावतः साधोरर्थाय निष्ठां नीतं । तथा प्रथमत एवाऽन्यस्य निमित्तं कर्त्तुमारब्धमन्यस्यैव च निमित्तं निष्ठां नीतं । एवमशने पाने खादिमे स्वादिमे च प्रत्येकं चत्वारश्चत्वारो भंगा भवंति । ततः (सुद्धमसुद्धेयत्ति) आर्षत्वात् शुद्धावशुद्धौ चेति द्रष्टव्यं । तत्र शुद्धौ साधोरासेवनायोग्यौ तौ च द्वितीयचतुर्थभंगौ तथा हि क्रियानिष्ठिता प्रधाना ततो यद्यपि प्रथमतः साधुनिमित्तं क्रिया प्रारब्धा तथापि निष्ठामन्यनिमित्तं नीतेति द्वितीयोभंगः साधोः कल्पते चतुर्थस्तु भंगः शुद्ध एव न तत्र विवादः अशुद्धावकल्पनीयौ तौ च प्रथमतृतीयौ तत्र प्रथम एकांतेनाशुद्धः

साध्वर्थं प्रारब्धत्वान्निष्ठितत्वाच्च । तृतीये तु भंगे यद्यपि पूर्वं न साधुनिमित्तं पाकादिक्रियारंभस्तथापि साधुनिमित्तं निष्ठां नीता निष्ठा च प्रधानेति न कल्पते तदेवमाधाकर्मस्वरूपं उक्तं ॥ पिंड० ॥

आधाकर्मण उत्पत्तिर्बृहत्कल्पे यथा–

सालीघय गुलगोरसनवेसु वल्लीफलेसु जातेसु ।
पुण्णट्ठकरणसड्ढा आहाकम्मे णिमंतणता ॥

कस्यापि दानरुचेरभिगमश्राद्धस्य वा नवः शालिर्भूयान् गृहे समायातस्ततः स चिंतयति पूर्वं यतीनामदत्वा ममात्मना परिभोक्तुं न युक्त इति परिभाव्याधाकर्म कुर्यात् एवं घृते गुड़े गोरसे नवेषु वा तुंब्यादिवल्लीफलेषु जातेषु पुण्यार्थं दानरुचिः श्राद्धः (करणंति) आधाकर्म कृत्वा साधूनां निमंत्रणं कुर्यात्–बृह० अ० द्वा० ॥

निशीथचूर्णौ सम्भवेभेदाश्चप्रदर्शिता यथा–॥ नि० चू० ॥ "तस्स आहाकम्मस्स कहं संभवो हवेज्ज इमो भयणातिसूत्रं॥

सालीघयगुलगोरस नवेसु वल्लीफलेसु जातेसु ।
पुण्णट्ठदाणसड्ढा आहाकंमे णिमंतणया ॥ ५७ ॥
आहाकंमे तिविहो आहारे उवधि वसहिमादीसु ।
आहाए वा कम्मं चउव्विधं होति असणादी ॥ ५८ ॥

कस्सति दाणरुइणो अभिगमसड्ढस्स नाणवो साली घय पवेसितो ताहे दाणसड्ढो चिंतेति पुव्वं जतिणं दाउं पच्छा अप्पणा परिभोगं करेमित्ति आहाकम्मं करेज्ज जहा सालीए एवं घृतगुडे गोरसे वा नवेसु वा तुंब्यादिवल्लिफलेषु जातेसु पुण णिमितं दाणसड्ढा जिया आहाकम्मं काउं साहुणो णिमंतेज्ज तस्स य आहाकम्मस्स इमे दोसा आहा कम्मं तिविधं आहारे उववधो सही य आदिसद्दो णामादिभेदप्रदर्शनार्थः । उत्तरभेदप्रदर्शनार्थं वा आहाए कम्मं चउव्विधं असणादियं गाहा ॥

उवही आहाकम्मं वत्थे पाए होति नायव्वं ।
वत्थे पंचविधं पुण तिविहं पुण होति पातंमि ॥ ५९ ॥

उवधी आहा कम्मं दुविधं वत्थे पादे य तत्थ वत्थे पंचविहं जंगियभंगियं सणियं पत्तयातिरीडपट्टं च पादे तिविहं लाउपदा रुयमट्टियापादं च एतेसिं वक्खाणं पूर्ववत् ॥ नि० चू० ॥

साम्प्रतमशनादिरूपस्याधाकर्मणः सम्भवं प्रतिपिपादयिषुः कथानकं रूपकषट्केनाह ॥ पिंड० ॥

कोइव वरालगामे वसहीरमणे ज्झभिक्खसज्झाए ।
खेत्तपडिलेहसंजयसावयपुच्छुज्जुए कहणा ॥
जुज्जइ गणस्स खेत्तं नवरि गुरूणं तु नत्थि पाउ ।
गा सालित्ति कए रूपेण परिभायण नियगगेहसु ॥
वोलेंता तेव अन्ने वा अडंता तत्थ गोयरं ।
सुणंति एसणाजुत्ता वालादिजं ण संकहा ॥
एए ते जेसिमो रद्धो सालिक्करोघरेघरे ।
दिन्ने वा संसयं देभि देवेहि वांवेति वा इमं ॥
अकेयकावडियं भगराए सान्धिसनगं जारं ।

मज्झयपइस्स भरणं दियरस्स मे मया भज्जा ॥
वाउलेदगंपि से देहि सालीआयामकंजियां ।
किमेयंति कयं नाउं वज्जं नन्नं वयंति वा ॥

इह संकुलो नाम ग्रामस्तत्र जिनदत्तनामा श्रावकस्तस्य भार्या विनमतिस्तत्र च ग्रामे कोद्रवरालकाश्च प्राचुर्येणोत्पद्यंते । इति तेषामेव कूरं गृहे भिक्षार्थमटंतः साधवो लभंते वसतिरपि स्त्रीपशुपंडकाविवर्जिता समभूतलादिगुणैरतिरमणीया कल्पनीया च प्राप्यते स्वाध्यायोऽपि तत्र वसतामविघ्नमभिवर्द्धते केवलं शाल्योदनो न प्राप्यत इति न केचनापिसूरयो भरेण तत्रावतिष्ठंते अन्यदा च संकुलग्रामे-प्रत्यासन्ने भद्रिलाभिधाने ग्रामे कचित् सूरयः समाजग्मुः तैश्च संकुलग्रामे क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय साधवः प्रेष्यंते साधवोऽपि तत्रागत्य यथागमं जिनदत्तस्य पार्श्वे वसतिमयाचिषत । जिनदत्तेनापि च साधुदर्शनसमुच्छलितप्रमोदभरसमुद्भिन्नरोमांचकंचुकितगात्रेण तेभ्यो वसतिः कल्पनीया उपादेशि । साधवश्च तत्र स्थिता यथाविधि साधून् वंदित्वा । महत्तरं साधुमपृच्छत् भगवन् रुचितमिदं युष्मभ्यं क्षेत्रं सूरयोऽत्र निजसमागमेनास्माकं प्रसादमाधास्यंति । ततः स ज्येष्ठः साधुरवादीत् । वर्तमानयोगेन ततो ज्ञातं जिनदत्तेन यथा न रुचितमिदमेतेभ्यः क्षेत्रमिति चिंतयितं च । अन्येऽपि साधवोऽत्र समागच्छंति परमं केचिदवतिष्ठन्ते । तन्न जानामि किमत्र कारणमिति ततः कारणपरिज्ञानाय तेषां साधूनामन्यतमं कमपि साधुमृजुं ज्ञात्वा पप्रच्छ । स च यथावस्थितमुक्तवान् यथात्र सर्वेऽपि गुणा विद्यंते गच्छस्यापि योग्यमिदं क्षेत्रं केवलमत्राचार्यस्य प्रायोग्यः शाल्योदनो न लभ्यते इति नावस्थीयते । तत एवं कारणं परिज्ञाय तेन जिनदत्तश्रावकेण परस्माद् ग्रामात् शालिबीजमानीय निजग्रामक्षेत्रभूमिषु वापितं ततः संपन्नो भूयान् शालिरन्यदा च यथाविहारक्रमं ते चान्ये वा साधवः समायासिषुः श्रावकश्च चिंतयामास यथैतेभ्यो मया शाल्योदनो दातव्यो येन सूरीणामिदं योग्यं क्षेत्रमिति परिभाव्य साधवोऽमी सूरीनत्रानयंति । तत्र यदि निजगृह एव दास्यामि ततोऽन्येषु गृहेषु कोद्रवरालके कूरं लभमानानामेतेषामाधाकर्मशंकोत्पत्स्यते तस्मात् सर्वेष्वपि स्वजनगृहेषु शालिं प्रेषयामीति तथैव च कृतं स्वजनांश्चोक्तवान् यथा स्वयमप्यमुं शालिं पक्त्वा भुंजत साधुभ्योऽपि च ददत एष च वृत्तांतः सर्वोऽपि बालादिभिरवजग्मे साधवश्च भिक्षामटंतो यथागममेषणासमितिसमिता बालादीनामुक्तानि शृण्वंति । तत्र कोऽपि बालको वक्ति एते ते साधवो येषामर्थाय गृहे गृहे शाल्योदनो निरपादि अन्यो भाषते साधुसंबन्धी शाल्योदनो मह्यं जनन्या ददे दात्री वा कचिदेवं भाषते दत्तः परकीयः शाल्योदनः संप्रत्यात्मीयं किमपि ददामि गृहनायकोऽपि ब्रूते दत्तः शाल्योदनः परकीयः संप्रत्यात्मीयं किमपि देहि बालकोऽपि कापि कोऽप्यनभिज्ञो जननीं ब्रूते मम साधुसम्बन्धिनं शाल्योदनं देहीति । अन्यस्त्वीषद्दरिद्रः सहर्षं भाषते । अहो थक्केथक्कावडियमस्माकं संपन्नं । इह यदवसरे अवसरानुरूपं पतति सा थक्केथक्कावडियमित्युच्यते ततः स एवाह येनाभक्तं भक्ताभावेऽस्माकं शालिभक्तमुदपादि अत्रैवार्थे स लौकिकं दृष्टांतमुदाहरति । सूरग्रामे यशोधराभिधाना काचिदाभीरी तस्या योगराजो नाम भर्ता वत्सराजो नाम देवरः तस्य भार्या योधनी अन्यदा च मरणपर्यवसानो जीवलोको मरणं चानियतहेतुकमनियतकालमिति योधनीयोगराजौ समकालं मरणमुपगतौ ततो यशोधरा देवरं वत्सराजमयाचत तव भार्याऽहं भाविनीति देवरोऽपि च ममापि भार्या न विद्यते । इति विचिंत्य प्रतिपन्नवान् ततः सा चिंतयामास । अहो अवसरे अवसरपतितमस्माकमजायत यस्मिन्नेवावसरे मम पतिः पंचत्वमुपागमत् तस्मिन्नेवावसरे मम देवरस्यापि भार्या मृत्युमगच्छत् ततोऽहं देवरेण भार्यात्वेन प्रतिपन्ना । अन्यथा न प्रतिपद्येत तथा कोऽपि बालको जननीमाचष्टे मातः शालितंडुलोदकमपि साधुभ्यो देहि अन्यस्त्वाह शालिकांजिकं तत एवमादीनि बालादिजनजल्पितानि श्रुत्वा किमेतदिति पृच्छंति । पृष्टे च सति ऋजवस्ते यथावत् कथितवंतो यथा युष्माकमर्थायेदं कृतमिति ये तु मायाविनः श्रावकेण वा तथा प्रज्ञापितास्ते न कथयंति केवलं परस्परं निरीक्षंते तत एव कृतमिदमाधाकर्मेति परिज्ञाय तानि सर्वाण्यपि गृहाणि परिहृत्याऽन्येषु भिक्षार्थमटंति स्म ये च तत्र निर्वहंति स्म ते तत्रानिर्वहंतः प्रत्यासन्ने ग्रामे भिक्षार्थमगच्छन् । एवमन्यत्राप्याधाकर्म्म संभवति तत्वं बालादिजल्पितविशेषैरवगत्य कथानकोक्तसाधुभिरिव नियमितो निष्कलंकसंयमाभिकांक्षुना परिहर्त्तव्यं । सूत्रं तु सकलमपि सुगमं न वरं (रूपणत्ति) रोपणं (परिभायणत्ति) गृहे परिभाजनं (से इति) एतेभ्यः (अन्नंति) अन्यं ग्रामं तदेवमुक्तोऽशनस्याधाकर्म्म संभवः ॥

संप्रति पानस्याह–

लोणगापडोदए एवं खणितु महुरोदगं ढक्कि ।
एण अत्थ एतात्र जात्र साहुति आगया ॥

यथा अशनस्याधाकर्म्मकथानकसूचनेन संभव उक्तस्तथा पानस्याऽप्याधाकर्मणो वेदितव्यः । कथानकमपि तथैव केवलमयं विशेषः कस्मिद्ग्रामे सर्वेऽपि कूपाः क्षारोदका आसन् क्षारोदका नाम मलकोदका विज्ञेयाः । नचात्यंत क्षारजलास्तथा सति ग्रामस्याप्यवस्थानानुपपत्तेस्ततस्तस्मिन् लवणावटे क्षेत्रे क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय साधवः समागच्छन् परिभावयंति स्म च यथागमं सकलमपि क्षेत्रं ततस्तस्मिन् वासिना श्रावकेण सादरमुपरुध्यमाना अपि साधवो नावतिष्ठंते ततस्तन्मध्यवर्ती कोऽपि ऋजुकोऽनवस्थानकारणं पृष्टः स च यथावस्थितं तस्मै कथयामास यथा विद्यंते सर्वेऽप्यत्र गुणाः केवलं क्षारजलमिति नावतिष्ठंते ततो गतेषु तेषु स मधुरोदकं कूपं खानितवान् । तं खानयित्वा लोकप्रवृत्तिजनकपापभयात् फलकादिना स्थगितमुखं कृत्वा तावदास्ते यावत्ते साधवः समाययुः समागतेषु च साधुषु मा मम गृहे केवले आधाकार्मिकशङ्काऽभूदिति प्रतिगृहं तन्मधुरमुदकं भाजितवान् । ततः पूर्वोक्तकथानकप्रकारेण साधवो बालादीनामुल्लापनमाकर्ण्याधाकर्मेति च परिज्ञाय तं ग्रामं परिहृतवंत एवमन्यत्राप्याधाकर्म पानीयसंभवो द्रष्टव्यस्तेऽपि च बालाद्युल्लापविशेषैः परिकल्प्य कथानकोक्तसाधव इव परिहरेयुरिति सूत्रं सुगमं ॥

संप्रति खादिमस्वादिमयोराधाकर्मणोः संभवमाह ॥

कक्कडिय अंबगा वा दाडिमदक्खा य बीजपूराई ।
खाइमहेगरणंति साइमंतिगडगाईयं ॥

कर्कटिका चिर्भिटिका आम्रकाणि चूतफलानि दाडिमानि द्राक्षाश्च प्रतीताः बीजपूरकादिकमादिशब्दात् कपित्थादिपरिग्रहः एतान्याश्रित्य स्वादिमविषये अधिकरणं भवेत् पापकरणं भवेत् । एतानि साधूनां शालनिकादिकार्येषु प्रयुज्यंते । इति तेषां वपनादि कुर्यादिति भावः । तथा त्रिकटुकादिकं शुंठीपिप्पलीमरीचकादिमाश्रित्य स्वादिमे अधिकरणकरणं भवेत् । पापकरणं भवेत् । साधूनामौषधाद्यर्थममूनि कल्पंत इति तेषां रोपणादि कुर्यादिति भावः ॥

संप्रति यदुक्तं प्राक् तस्स कडनिट्ठयंमीत्यादि । तत्र कृतनिष्ठितशब्दयोरर्थमाह ॥

असणाईण चउण्हवि आमं जं साहगहणपाउगं ।
तं निट्ठियं वियाणसु उवक्खडं तू कडं होइ ॥

अशनादीनां चतुर्णामपि मध्ये यदा मम परिणतं सत् साधुग्रहणप्रायोग्यं कृतं प्रासुकीकृतमित्यर्थः । तं निष्ठितं विजानीतं उपस्कृतं तु अत्रापि वृद्धावादिकर्म्मविवक्षायां क्तप्रत्ययः । ततोऽयमर्थः । उपस्कर्तुमारब्धमिति भावः कृतं भवति ज्ञातव्यं ।

एतदेव विशेषतो भावयति ।

कंडियइ गुणुक्कंडा निट्ठिया नेगदुगुणउक्कंडा ।
निट्ठियकडो उ कूरो आहाकम्मं दुगुणमाहु ॥

इह ये तंडुलाः प्रथमतः साध्वर्थमुप्तास्ततः क्रमेण करटयो जातास्तत् कंडिताः कथंभूताः कंडिता इत्याह । त्रिगुणान् कंडांस्त्रिगुणं त्रीन् वारान् यावदुत्प्राबल्येन कंडनं छटनं येषां ते त्रिगुणकंडांस्त्रीन् वारान् कंडिता इत्यर्थः ते निष्ठिता उच्यंते ये पुनर्वपनादारभ्य याबदेकगुणोत्कंडा द्विगुणोत्कंडा वा कृता वर्त्तते ते कृता अथवा माभूवन् साध्वर्थमुप्ताः केवलं ये करटयः संतः साध्वर्थं त्रिगुणोत्कंडं कंडितास्ते निष्ठिता उच्यंते ये त्वेकगुणोत्कंडं द्विगुणोत्कंडं वा कंडितास्ते कृताः । अत्र वृद्धसंप्रदायः । इह यद्येकं वारं द्वौ वा वारौ साध्वर्थं कंडितास्तृतीयं तु वारमात्मनिमित्तं कंडिता राद्धाश्च ते साधूनां कल्पंते यदि पुनरेकं द्वौ वा वारौ साध्वर्थं कंडितास्तृतीयं वारं स्वनिमित्तमेव कंडिता राद्धास्तु आत्मनिमित्तं ते केषांचिदादेशेन एकेनान्यस्मै दत्तास्तेनाप्यन्यस्मै इत्येवं यावत्सहस्रसंख्येयस्थाने गतास्ततः परगताः कल्पंते नार्वाक् । अपरेषां त्वादेशेन कदाचिदपि यदि पुनरेकं द्वौ वा वारौ साधुनिमित्तं आत्मनिमित्तं वा कंडितास्तृतीयं तु वारमात्मनिमित्तं राद्धाः पुनः साध्वर्थं ते न कल्पंते यदि पुनरेकं द्वौ वारौ साधुनिमित्तं आत्मनिमित्तं वा कंडितास्तृतीयं तु वारं साध्वर्थमेव तैरेव च तंडुलैः साधुनिमित्तं निष्पादितः कूरः स निष्ठितकृत उच्यते । निष्ठितैराधाकर्म्मतंडुलैः कृतो निष्पादितो राद्ध इत्यर्थः निष्ठितः कृतः स साधूनां सर्वथा न कल्पते । कुत इत्याह । (आहाकम्मेत्यादि) आधाकर्म प्रतीतं द्विगुणमाहुस्तीर्थकरादयस्तं निष्ठितः कृतं कूरं तत्रैकमाधाकर्मनिष्ठितं तंडुलरूपं । द्वितीयं तु पाकक्रियारूपं । तदेवमुक्तो निष्ठितकृतशब्दयोरर्थः । संप्रति चतुर्ष्वप्यशनादिषु कृतनिष्ठितता भाव्यते तत्र वपनादारभ्य यावद्द्वारद्वयखंडनं तावत्कृतत्वं तृतीयवारं तु कंडनं निष्ठितत्वं । एतच्चाऽनन्तरमेवोक्तं ग्रामे कूपादिकं साधुनिमित्तं खनितं ततो जलमाकृष्टं ततो यावत्प्रासुकीक्रियमाणं नाद्यापि सर्वथा प्रासुकीभवति तावत् कृतत्वं प्रासुकीभूतं च निष्ठितं । खादिमे कर्कटिकादयः साधुनिमित्तमुप्ताः क्रमेण निष्पन्ना यावद्दात्रादिना खंडितास्तानि च खंडानि यावन्नाद्यापि प्रासुकीभवंति । तावत्कृतत्वमवसेयं प्रासुकीभूतानि च तानि निष्ठितानि । एवं स्वादिमेऽपि विज्ञेया सर्वत्रापि च द्वितीयचतुर्थभंगौ शुद्धौ प्रथमतृतीयौ त्वशुद्धाविति ॥

सम्प्रति खादिमत्वादिकमाश्रित्य मतांतरं प्रतिपिपादयिषुराह—

छायंपि विवज्जंती केई फलहेउगाइ वुत्तस्स ।
तं तु न जुज्जइ जम्हा फूलंपिकप्पं वियंयभंगे ॥

इह फलहेतुकादेः फलहेतोः पुष्पहेतोरन्यस्माद्वाहेतोः साध्वर्थमुपयाति उप्तस्य वृक्षस्य केचिदगीतार्थाश्छायामप्याधाकर्मिकवृक्षसंबंधिनीमिति कृत्वा विवर्ज्जयंति परिहरंति । तत्तु छायाविवर्ज्जनं न युज्यते यस्मात्फलमपि यदर्थं स वृक्ष आरोपितस्तत आधाकर्मिकवृक्षसंबंधिनि द्वितीये भंगे तस्य कृतमन्यार्थं निष्ठितमित्येवंरूपे वर्त्तमानं सत्कल्पते किमुक्तं भवति साध्वर्थमारोपितेऽपि कदल्यादौ वृक्षे यदा फलं निष्पद्यमानं साधुसत्तया अपनीय आत्मसत्तासंबंधि करोति त्रोटयति च तदा तदपि कल्पते किं पुनः छाया सा हि सर्वथा न साधुसत्तासंबंधिनी विवक्षिता न हि साधुच्छायानिमित्तं स वृक्ष आरोपितस्ततः कथं न कल्पते ।

परपच्चइया छाया न वि सा रुक्खोव्व वाड्ढिया कत्ता ।
नेहच्छाए पइडुमे कप्पइ एवं भणंतस्स ॥

साच्छाया परप्रत्ययका सूर्यहेतुका न वृक्षमात्रनिमित्ता तस्मिन् सत्यपि तथाभावे अभावात् । तथाहि छाया नाम पार्श्वतः सर्वत्रातपवेष्टितःप्रतिनियतदेशवर्ती श्यामपुद्गलात्मक आतपाभावः । इत्थंभूता च छाया सूर्यस्यैवान्वयव्यतिरेकावनुविधत्ते न द्रुमस्य । द्रुमस्तु केवलं तस्मान्निमित्तमात्रं नत्वतावता सा दुष्यति । या पुद्गला द्रुमपुद्गलेभ्यो भिन्नत्वान्न च वृक्ष इव तरारेव कर्त्रा वृक्षारोपकेण वृद्धिं नीता तद्विषये तरोरूपसंकल्पस्यैवाभावात्ततो नाधाकार्मिकी छाया । किं च यद्याधाकार्मिकी च्छायेति ततस्तस्यामवस्थानं न कल्पते । तत एवं परस्य भणतो यदा घनपटलैगाच्छादितं गगनमंडलं भवति तदा तस्मिन् द्रुमे नष्टच्छाये सति तस्याधःशीतभयादिनाऽवस्थानं कल्पते इति प्राप्तं न चैतदयुक्तं तस्मात्स एव द्रुम आधाकर्मिकस्तत्संस्पृष्टश्चाधः कतिपयः प्रदेशः परिहरिति प्रतिपत्तव्यं । न तु छायाऽऽधाकर्मिकीति ॥

पुनरपि परेषां दूषणांतरमाह ॥

वड्ढइ हायइ च्छाया तत्थिक्कंपइयं पि वि न कप्पा

नय आहाय सुवहिया निवत्तपई रविच्छायं ॥

इह छाया तथाभूय गतिवशात् वर्द्धते हीयते च ततो रवेरस्तमयसमये प्रातः समयेऽवातिद्राघीयसी विवर्द्धमाना छाया सकलमपि ग्राममभिव्याप्य वर्त्तते । अतस्तत्संस्पृष्टं सकलमपि ग्रामसंबंधि वसत्यादिकं पूतिकमिव तृतीयोद्गमदोषदुष्टमशनादिकमिव न कल्पते । न चैतदागमोपदिष्टं तन्नाधाकर्मिकी वृक्षस्य छाया अपि च प्रागेवैतदुक्तं सूर्यप्रत्यया सा छाया न वृक्षहेतुका न च सूर्यसुविहिता नाधायच्छायां निवर्तयति । ततः कथमाधाकर्मिकी यदि पुनराधाकर्मिकी भवेत्तर्हि—

अइ णवगचारिगगणे छाया नट्ठादिया पुणो होइ ।
कप्पइ निरायवे नाम आयवे तं विवज्जेउं ॥

अथ नाविरला घना मेघाश्चारणपरिभ्रमणशीला यत्र इत्थंभूते गगने विरलविरलेषु नभसि मेघेषु परिभ्रमत्सु इत्यर्थः छाया नष्टापि सती दिवा पुनरपि भवति । ततो मेघैरंतरिते सूर्ये निरातपे आतपाभावे तस्य वृक्षस्याधस्तनं प्रदेशं सेवितुं न कल्पते आतपे तु तं विवर्ज्जयितुं न चायं विषयविभागस्तत्रोपदिश्यते न च पूर्वपुरुषाचीर्णो नापि परेषां सम्मतस्तस्मादसदेतत्परोक्तमिति इह पूर्वं वृक्षसंबंधित्वेन छायामाधाकर्मिकीमाशंक्य (नट्ठच्छायसु उ दुमे कप्पइ) इत्याद्युक्तमिदानीं तु रविकृतत्वेनाधाकर्मिकीमाशंक्य (कप्पइ निरायवे नामं) त्याद्युक्तमतो न पुनरुक्तता ॥

संप्रति छायानिदोषतानिगमनमगीतार्थधार्मिकाणां परेषां किंचिदाश्वासनं विवक्षुराह ।

तम्हा न एस दोसो संभवई कम्मलक्खणविहूणो ।
तं पियहू अणघिणिल्ला वज्जमाणा अदोसिल्ला ॥

यस्मात् फलमपि द्वितीये भंगे कल्पते तथा रविहेतुका छायेत्यादि चोक्तं तस्मादाधाकर्मिकी छायेति यो दोष उच्यते स एष दोषो न संभवति । कुत इत्याह कर्मलक्षणविहीन इति अत्र हेतौ प्रथमा कर्मेति च आधाकर्मेति द्रष्टव्यं ततोऽयमर्थः यत आधाकर्मलक्षणविहीन एष दोषो न हि तरुरिव छायाऽपि कर्त्रा वृद्धिं नीता इत्यादि तस्मान्नैष दोषः संभवति । अथ वा तामप्याधाकर्मिकवृक्षच्छायां हुं निश्चितमतिघृणावंतोऽतिशयेन दयालवो विवर्ज्जयंतः परेण दोषवंतस्तदेवमुक्तमानुषंगिकं तदुक्तौ च (आहाकम्मियानामेत्यादिमूलद्वारगाथायां (किंवावीति) व्याख्यातं ॥

सम्प्रति "परपक्खोय सपक्खो" द्वारद्वयं व्याख्यानयन् प्रसङ्गतो निष्ठितकृतयोः स्वरूपं ताभ्यामुत्पन्नं भंगचतुष्टयं चाह—

परपक्खो उ गिहत्था समणासमणी उ होइ उ सपक्खो ।
फासुकडं रद्धं वा निट्ठियमियरं कडं सव्वं ॥
तस्स कडनिट्ठियंमी अन्नस्स कडंमि निट्ठिये तस्स ।
चउभंगा इत्थभवे चरमदुगे होइ कप्पंतु ॥

इह परपक्षो गृहस्थाःश्रावकादयस्तेषामर्थाय कृतं साधूनामाधाकर्म न भवति । स्वपक्षः श्रमणाः साधवः (समणी उत्ति) श्रमण्यो व्रतिन्यस्तेषामर्थाय कृतं साधूनामाधाकर्म वेदितव्यं । तथा प्रासुकं कृतं करट्यादिकं सचेतनं साध्वर्थं निश्चेतनीकृतं यत्स्वयमचेतनमपि तंडुलादिकं कृत्स्नेन निष्पादितं तन्निष्ठितमित्युच्यते । इतरत् पुनरेकगुणाद्विगुणखंडिततंडुलादिकं सर्वं कृतमिति । अत्र च कृतनिष्ठितविषये तस्य साधोरर्थाय कृते निष्ठित विषये तस्य साधोरर्थाय कृतनिष्ठिते च तथा अन्यस्याऽप्यर्थाय कृते तस्य साधोरर्थाय निष्ठिते भक्तादौ चतुर्भंगिका भवति तत्र प्रथमतृतीयभंगौ साक्षाद्दर्शितौ द्वितीयचतुर्थौ तु हेतुगम्यौ तौ चैवं तस्य कृतमन्यस्य निष्ठितमन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितं तत्रोपात्तयोर्द्वयोर्भंगयो यौ चरमावनुक्तौ पाश्चात्यौ द्वौ भंगौ द्विचतुर्थाविन्यर्थः । प्रथमस्य हि द्वितीयः पाश्चात्यस्तृतीयस्य तु चतुर्थस्ततउपात्तप्रथमतृतीयभंगापेक्षया चरमौ द्वितीयचतुर्थौ लभ्येते तस्मिन् चरमद्विके भवति कल्पमशनादि एतच्च यद्यपि प्रागेवोक्तं तथापि विस्मरणशीलानां स्मरणाय भूयोऽप्युक्तमिति न कश्चिद्दोषः । उक्तं परपक्षस्वपक्षरूपं द्वारद्वयं ॥

संप्रति चउरो इति व्याचिख्यासुराह—

चउरो अइक्कम्म वइक्कमा य अइयार । तह अणायारो निमंतणया ॥

आधाकर्मणि विषये केनाप्यभिनवेन श्राद्धेन निमंत्रणे कृते चत्वारो दोषाः संभवंति । तद्यथा । अतिक्रमो व्यतिक्रमोऽतीचारोऽनाचारश्च । एते चत्वारोऽपि स्वयमेव सूत्रकृता व्याख्यास्यंते एतेषां च चतुर्णामपि निदर्शनं दृष्टांतो भावनीयस्तमपि च वक्ष्यति ॥

तत्र प्रथमत आधाकर्मनिमंत्रणं भावयति—

सालीघयगुलगोरसनवेसु वल्लीफलेसु जाएसु ।
दाणे अहिणवसद्दे आहायकए निमंतेइ ॥

शालिषु शाल्योदनेषु तथा घृतगुडगोरसेषु साधूनाधाय षट्कायोपमर्दनेन निष्पादितेषु नवेषु च वल्लीफलेषु जातेषु साधुनिमित्तमचित्तीकृतेषु दाने दानविषये कोऽप्यभिनवश्राद्धोऽव्युत्पन्नश्रावको निमंत्रयति यथा भगवन् प्रतिगृह्णीत यूयमस्मद्गृहे शाल्योदनादिकमिति ततश्च—

आहाकम्मग्गहणे अइक्कमाई सु वट्टए वउसु ।
नेउरहारिगहत्थी चउत्ति गदुगपव वलणेण ॥

आधाकर्मग्रहणे अतिक्रमादिषु चतुर्षु दोषेषु वर्त्तते । स च यथा उत्तरस्मिन् दोषे वर्त्तते तथा २तद्दोषजनितदोषादात्मानं महता कष्टेन व्यावर्त्तयितुमीशः । अत्र दृष्टांतमाह (नेउरेत्यादि) इह त्वसुरपंडितायाः कथानकमतिप्रसिद्धत्वाद्बृहत्वाच्च न लिख्यते किंतु धर्मोपदेशमालाविवरणादेरवगंतव्यं । तत्र नूपुरं मंजीरं तस्य हारो हरणं श्वशुरकृतं तेन या प्रसिद्धा सा नूपुरहारिका आगमेवान्यत्र नूपुरपंडितेति प्रसिद्धा तस्याः कथानको यो हस्ती राजपत्नीं संचारयन् प्रसिद्धः सन् स नूपुरहारिको हस्ती स यथा (चउतिगदुगएगचलणेणांति) पश्चानुपूर्व्या योजना एकेन द्वाभ्यां त्रिभिश्च चरणैराकाशस्थैर्महता महत्तरेण कष्टेन आत्मानं व्यावर्त्तयितुमीशस्तथाधाकर्मग्राह्यपि । इयमत्र भावना नूपुरहारिकाकथानके राज्ञा हस्ती स्वपत्नीमिवेभ्या सह छिन्नटंके समारोपितः ततो निम्बेन छिन्नटंकपर्वतप्रभागे व्यवस्थाप्याऽग्रेतनमेकं कंचिच्चरणमाकाशे कारितः स

च तथा कारितः समस्तकेनैव क्लेशेन तं चरणं व्यावर्त्य तत्रैव पर्वते आत्मानं स्थापयितुं शक्नोति एवं साधुरपि कश्चिदतिक्रमाख्यं दोषं प्राप्तः सन् तेनैव शुभाध्यवसायेन तं दोषं विशोध्याऽत्मानं स्थापयितुमीशो यथा च स हस्ती चरणद्वयमग्रेतनमाकाशस्थं क्लेशेन व्यावर्त्तयितुं शक्नोति । एवं च साधुरपि व्यतिक्रमाख्यं दोषं विशिष्टेन शुभेनाध्यवसायेन विशोधयितुमीष्टे यथा च स हस्ती चरणद्वयमाकाशस्थमेकेनापि पाश्चात्येन चरणेन स्थितो गुरुतरेण कष्टेन व्यावर्त्तयितुं क्षमस्तथा साधुरप्यतीचारदोषविशिष्टतरेण शुभेनाध्यवसायेन विशोधयितुं प्रभुर्यथा च स हस्ती चरणचतुष्टयमाकाशस्थितं सर्वथा न व्यावर्त्तयितुमीशः किं तु नियमतो भूमौ निपतति विनाशमाविशति एवं साधुरप्यनाचारे वर्त्तमानो नियमतः संयमात्मानं विनाशयति । इह दृष्टांते चरणचतुष्टयं हस्तिना नोत्पादितं किंतु दार्ष्टांतिकयोजनानुरोधात्संभावनामंगीकृत्य प्रतिपादितं ॥

संप्रति ग्रहणाय आणाई इति व्याख्यानयन्नाह—

अणाइणो य दोसा गहणे जं भणिय महइमे ते उ ।
आणाभंगणवत्था मिच्छत्तविराहणा चेव ॥

यदुक्तमाहाकम्मियनाभेत्यादि मूलद्वारगाथायामाधाकर्मग्रहणे आज्ञादय आज्ञाभंगादयो दोषास्ते इमे तद्यथाऽऽज्ञाभंगोऽनवस्था मिथ्यात्वं विराधना च ॥

तत्र प्रथमत आज्ञाभंग दोषं भावयति—

आणं सव्वजिणाणं गिण्हंतो तं अइक्कमइ लुद्धो ।
आणं व अइक्कमंतो कस्साए सा कुणइ सेसं ॥

तदाधाकर्म्मिकमशनादिकं लुब्धः सन् गृह्णानः सर्वेषामपि जिनानामाज्ञामतिक्रामति जिना हि सर्वेऽप्येतदेव ब्रुवंति स्म यदुतमागृह्णत मुमुक्षवो भिक्षव आधाकर्म्मिकीं भिक्षामिति ततस्तदादानो जिनाज्ञामतिक्रामति । तां चातिक्रमन् कस्य नाम आदेशादाज्ञायाः शेषं केशस्मश्रुलुंचनभूशयनमलिनवासोधारणप्रत्युपेक्षणाद्यनुष्ठानं करोति न कस्यापीति भावः । सर्वस्यापि सर्वज्ञोक्तभंगकारिणोऽनुष्ठानस्य निष्फलत्वात् ॥

अनवस्थादोषं भावयति—

एक्केण कयमकज्जं करेइ तप्पच्चया पुणो अन्नो ।
साया बहुलपरंपरवोच्छेओ संयमतवाणं ॥

इह प्रायः सर्वेऽपि प्राणिनः कर्मगुरुतया दृष्टमात्रसुखाभिलाषिणो न दीर्घसुखदर्शिनस्तत एकेनापि साधुना यदाधाकर्मपरिभोगादिलक्षणमकार्यमासेव्यते तदा तत्प्रत्ययात् तेनापि साधुना च तं विदुषापि सेवितमाधाकर्म ततो वयमपि किं सेविष्यामहे इत्येवं तमालंबनीकृत्यान्योऽप्यासेवते तमप्यालंब्यान्यः सेवते इत्येवं सातबहुलानां प्राणिनां परंपरया सर्वथा व्यवच्छेदः प्राप्नोति । संयमतपसा तद्व्यवच्छेदे च तीर्थव्यवच्छेदो यश्च भगवत्तीर्थविलोपकारी स महाशातनाभागित्यनवस्थादोषभयान्न कदाच नाप्याधाकर्मसेवनीयं ॥

मिथ्यात्वदोषं भावयति—

जो जह वायं न कुणइ मिच्छद्दिट्ठी तओ हु को ।
अन्नो वट्टेइय मिच्छत्तपरस्स संजणे माणो ॥

इह यद्देशकालसंहननानुरूपं यथावदनुष्ठानं तत् सम्यक्त्वं यत उक्तमाचारसूत्रे "जं मोणंति पासहा तं सम्मंति पासहा जं सम्मंति पासहा तं मोणंति पासहा" इति । ततो यो देशकालसंहननानुरूपं शक्त्यनुग्रहणेन यथागमेऽभिहितं तथा न करोति ततः सकाशात् कोऽन्यो मिथ्यात्वेनैव कश्चित् किंतु स एव मिथ्यादृष्टीनां धुरि योज्यते महामिथ्यादृष्टिनेत्याह । (वट्टेइयेत्यादि) च शब्दो हेतौ यस्मात्स यथावादमकुर्व्वन् परस्य शंकां जनयति मिथ्यात्वसेवनेन वर्द्धयति । तथा च प्रवचनस्य व्यवच्छेदः शेषास्तु मिथ्यादृष्टयो नैव प्रवचनस्य मालिन्यमापाद्य परंपरया व्यवच्छेदमाधातुमीशास्ततः शेषमिथ्यादृष्ट्यपेक्षयाऽसौ यथावादमकुर्व्वन् मिथ्यादृष्टिरिति । अन्यच्च "वड्ढेइ तप्पसंगं गेहीय परस्स अप्पणो चेव । सज्जिपयं पि भिन्नदढो न मुयइ निद्धंधा सा पच्छा" साधुराधाकर्म गृह्णाति तर्हि तद्गतमनोज्ञरसास्वादलंपटयतो भूयोऽपि तद्ग्रहणे प्रवर्तते । तत एवमेकदाप्याधाकर्म गृह्णन् परस्यात्मनश्च तत्प्रसंगं वर्द्धयति । तत्प्रसंगवृद्धौ च कालेन गच्छता परस्यात्मनश्च वृद्धिरत्यंतमाशक्तिरुपजायते ततो विशिष्टविशिष्टतरमनोज्ञरसास्वादनेन भिन्नदंष्ट्रको निर्बन्धनोपगतसर्वथाभिन्नवचनपरिणामो मिथ्यात्वमपि गच्छतीति ॥

संप्रति विराधनादोषं भावयति—

खद्धे निद्धे य रुया सुते हाणी तिगिच्छाणे काया ।
पडियरगाण विहाणी कुणइ किले संकिलस्संतो ॥

आधाकर्मप्राघूर्णिका सा च गौरवेण क्रियते ततस्तत्स्वादु स्निग्धं भवति तस्मिंश्च खद्धे प्रचुरे स्निग्धे बहुस्नेहे भक्षिते रुजा रोगो ज्वरविसूचिकादिरूपः प्रादुर्भवति । इयमात्मविराधना । ततो रुजा पीडितस्य सूत्रग्रहणमुपलक्षणमर्थस्य च हानिः तथा प्रतिचारकास्तदुक्तं यावन्न प्रपारयंति तावत्संक्लिश्यमानः पीडां सोढुं शक्नुवन् तेभ्यः कुप्यंश्च तेषामपि मनसि क्लेशमुत्पादयति अथ वा क्लिश्यमानो दीर्घकालक्लेशमनुभवन् प्रतिचारकारणामपि जागरणतः क्लेशं रोगमुत्पादयति ततस्तेषामपि चिकित्साविधौ षट्कायविराधना यदि चिकित्सां न कारयति तर्हि चिरकालसंयमपरिपालनभ्रंशः अथ कारयति तर्हि चिकित्सायां क्रियमाणायां कायाः तेजस्कायादयो विनाशमाविशंति यथा च सति संयमविराधना तथा प्रति चारकाणामपि परिपालकानामपि साधूनां तद्वैयावृत्यव्यावृत्ततया सूत्रार्थहानिः षट्कायापलापि आहाकम्मियनामेत्यादिका मूलगाथा ॥ पिंड० आहाकम्मपि० ॥

(१०) संप्रत्याधाकर्मण एवाकल्पविधिं बिभाणिषुः सम्बन्धमाह—

जह कम्मं तु अकप्पं तत्थिकं वा विभायणट्ठियं वा ।
परिहरणं तस्सेव य गहियमदोसं च तह भणइ ॥

यथा कर्म्म आधाकर्म्म अकल्प्यमभोज्यं यथा तमाधाकर्म्मणा स्पृष्टमकल्पं यथा च भाजनस्थितं यस्मिन् भाजने तदाधाकर्म्म प्रक्षिप्तं तस्मिन्नाधाकर्मपरित्यागानन्तरमकृतकल्पत्रयप्रक्षालने यत् क्षिप्तं शुद्धमशनादि तदपि यथा न कल्पं यथा च तस्याधाकर्मणः परिहारो विध्यविधिरूपो

यथा च गृहीतं सङ्क्रमदोषं भवति तथा गुरुर्भणति-अनेन यथैवागमे पिंडविशुद्धिरभाणि तथैवाऽहमपि भणामीत्यावेदितं द्रष्टव्यं अनया च गाथया पञ्चद्वाराणि प्रतिपाद्यान्युक्तानि।

संप्रति तान्येव शेषं प्रतिपाद्यत्वेनाह।

अब्भुज्जे गमणाई य पुच्छा दव्वकुलदेसभावे य।
एव जयंते छलणा दिहंता तत्थ मोदोत्ति ॥

यथा साधूनामाधाकर्म तत्पूत्कल्पत्रयाप्रक्षालितभाजनस्थं वा अभोज्यं तथा भणनीयं तथा अविधिपरिहारे गमनादिकाः कायक्लेशादिलक्षणा दोषा वक्तव्याः। तथा विधिपरिहारे कर्तव्ये यथा द्रव्यकुलदेशभावे पृच्छा कर्तव्या च शब्दाद्यथा च न कर्तव्या तथा वक्तव्यं एवं यतमाने प्रायश्छलनाया असम्भवो यदि पुनरेवमपि यतमाने छलना शुद्धभक्तादिग्रहणरूपा भवेत् ततस्तत्र दृष्टान्ताविमौ वक्ष्यमाणौ वक्तव्यौ इह (अब्भुज्जे) इत्यनेन पूर्वगाथाया द्वारत्रयं परामृष्टं। गमणाइ य पुच्छा दव्वकुलदेसभावे य इत्यनेन पुनः परिहरणस्य विशेषो वक्तव्य उक्तः उत्तरार्द्धेन तु गहियमदोसं चेत्यस्य विशेषः॥

सम्प्रति प्रथमं द्वारमाधाकर्मणोः कल्पनालक्षणं व्याचिख्यासुराह—

जह वंतं तु अभोज्जं भत्तं जइवि य सुकयं आसि।
एवमसंजमवमणे अणेसणिज्जं अभोज्जं तु ॥

इह यद्यपि वमनकालादर्वाक्भक्तमोदनादिकं सुसंस्कृतं शोभनद्रव्यं सुपर्ककृतोपस्कारमासीत्। तथापि यथा तद्वान्तमभोज्यमेव स संयमवमने कृते साधोरप्यनेषणीयमभोज्यमेवं तुरेवकारार्थे। इयमत्र भावना संयमप्रतिपत्तौ हि पूर्वमसंयमो वांतोऽसंयमरूपं चाधाकर्म षट्कायोपमर्द्देन तस्य निष्पन्नत्वान्न च वांतमभ्यवहर्त्तुमुचितं विवेकिनामतः साधोरन्वेषणीयमभोज्यमिति॥

पुनरप्याधाकर्मण एवाभोज्यतां दृष्टांतांतरेण समर्थयमानो गाथाद्वयमाह-

मज्जारखइयमंसा मंसासित्थि कुणिमं सुणय वंतं।
चत्ताइ अन्नउप्पाइयंपि किंतं भवे भेज्जं ॥
केइ भणंति पहियउव्वाणमंसपेसिवोसिरणं।
संभारिय परिवेसणचारेइ सुधे करे ओत्तुं ॥

चक्रपुरं नाम पुरं तत्र वसत्युग्रतेजाः पदातिस्तस्य भार्या रुक्मिणी अन्यदा च उग्रतेजसो ज्येष्ठभ्राता सौदासाभिधः तत्प्रत्यासन्नपुरात्प्राघूर्णकः समायया उग्रतेजसा च भोजनाय अजाविकामासं क्रीत्वा रुक्मिण्यै समर्प्पयामासे तस्यां च रुक्मिण्यां गृहव्यापारव्यापृतायां तन्मांसं मार्ज्जारोऽभक्षत्। इतश्च सौदासोग्रतेजसोर्भोजनार्थमागमवेला ततः सा व्याकुलीबभूव। अत्रान्तरे च क्वापि कस्याऽपि मृतस्य कार्प्पटिकस्य शुना मांसं भक्षयित्वा तद्गृहप्रांगणप्रदेशे तस्याः साक्षात्पश्यंत्याः पुरतः कथमपि वातसंक्षोभादि वशादुद्वमितं। ततः सा ऽचिंतयत्। यदि नाम कुतोऽपि विपणेरन्यत् मांसं क्रीत्वा समानयिष्यामि तर्हि महद्वसरः लगिष्यति। प्राप्ता च समीपं पतिज्येष्ठयोर्भोजनवेला। तस्मादेतदेव मांसं जलेन सम्यक् प्रक्षाल्य वेसचारेणोपस्करोमि। तथैव च कृतं। समागतौ सौदासोग्रतेजसावुपविष्टौ च भोजनार्थं परिवेषितं तयोस्तन्मांसं। ततो गंधविशेषेणोग्रतेजसा विजज्ञे यथा वान्तमेतदिति। ततस्तेन साक्षेपं भ्रूवमुत्पाट्य रुक्मिणी पप्रच्छ सा च साटोपभ्रूक्षेपदर्शनतो बिभ्यती पवनधुतवृक्षशाखेव कंपमाना च पुनर्यथावस्थितं कथितवती ततः परित्यज्य तन्मांसं साक्षेपं निर्भर्त्स्य भूयोऽन्यन्मांसं याचिता तदुक्तं। प्रथमगाथाक्षरयोजना त्वेवं मार्ज्जारेण खादितं भक्षितं मांसं यस्याः सा मार्ज्जारखादितमांसा मांसाशिन उग्रतेजसः स्त्री महेला अन्यन्मांसमप्राप्नुवती श्ववांतं कुणपमांसं गृहीतवती तच्च वेसचारोपस्कारेण वर्णादिभिरन्यदिवोत्पादितमपि किं भवति भोज्यं नैव भवतीति भावः एवमाधाकर्माऽपि संयमिनां न भोज्यम् केचित्पुनरत्रैव कथानके एवमाहुः। तस्या रुक्मिण्या गृहे कोऽप्यतीसारेण पीडितो दुष्प्रभनामा कार्प्पटिकः किंचित् विविक्तं स्थानं याचित्वा स्थितवान् स चातीसारेण मांसखंडानि व्युत्सृजति। ततः सौदासे प्राघूर्णके समागते सति भर्त्रा च समानीते मांसे मार्जारेण च तस्मिन् भक्षिते रुक्मिणी प्रत्यासन्ना समागता भोजनवेलेति भयभीता अन्यन्मांसमप्राप्नुवती तान्येवातीसारव्युत्सृष्टानि मांसखंडानि गृहीत्वा जलेन प्रक्षाल्य वेसचारेण चोपस्कृत्य भोजनायोपविष्टयोः परिवेषितवती अथ च सा तानि मांसखंडानि गृह्णती मृतसपत्नीपुत्रेणोग्रतेजसो जातेन गुणमित्रेण ददृशे न च तदानीं तेन किमपि भयाद्वक्तुं शकं ततो भोजनकाले तौ द्वावपि पितृपितृव्यौ तेन करे गृहीत्वा निवारितौ यथा कार्प्पटिकातीसारसक्तान्यमूनि मांसखंडानि तन्मा यूयं विभक्षत तत उग्रतेजसा सा दूरं निर्भर्त्सयामासे। तत्यजे च तन्मांसं। द्वितीयगाथाक्षरयोजनात्वेवं केचिद्भणंति पथिके पथिकस्य (उद्दाणे) अतीसारोत्थाने मांसपेसी व्युत्सर्ज्जनं ततः सा मांसपेसीरादाय तासां संभृत्य वेसचारेणोपस्कृत्य परिवेषणे कृते पुनः करेण गृहीत्वा तौ पितृपितृव्यौ भोजनाय वारयति स्म ततो यथापुरीषमांसं अभोज्यं विवेकिनामेवमाधाकर्मापि साधूनामिति॥

किं च—

अविला करही खीरं ल्हसण पलंडू सरा य गोमंसं।
सवेयसमए वि अमयं किंचि अभोज्जं अपेज्जं च ॥

अविला करिणी करभी उष्ट्री तयोः क्षीरं तथा लशुनं पलांडुं सुरा गोमांसं च वेदे यथा योगं शेषेषु च समयेषु निर्द्धर्मप्रणीतेषु अमतमसम्मतं भोजने पाने च तथा जिनशासनेऽपि किंचिदाधाकर्मिकादिरूपमभोज्यमपेयं च वेदितव्यं। इयमत्र भावना पूर्वमिह संयमप्रतिपत्त्यावसंयमवमनेनाधाकर्मापि साधुभिर्वांतं पुरीषमिवोत्सृष्टं वा न च वांतं पुरीषं वा भोक्तुमुचितं विवेकिनामिति युक्तिवशादभोज्यमुक्तमाधाकर्म अथवा माभूत् युक्तिः केवलं वचनप्रामाण्यादभोज्यमवसेयं तथा च मिथ्यादृष्टयोऽपि वेदेषु यथायोगमन्येष्वपि समयेषु गोमांसादिकं करणीक्षीरादिकं चाभोज्यमपेयं चाभिधीयमानं वचनप्रामाण्याभ्युपगमतस्तथेति प्रतिपद्यंते। तद्यदि मिथ्यादृष्टयोऽपि स्वसमयवचनप्रामाण्याभ्युपगमतस्तथेति प्रतिपद्यास्ततः

साधुभिर्भगवति सामान्ये प्रत्ययदार्ढ्यमवलंबमानैर्विशेषतो भगवत्प्रणीते वचस्यभिधीयमानमाधाकर्मादिकमभोज्यमपेयं च तथेति प्रतिपत्तव्यं ॥

संप्रति तत्स्पृष्टस्याऽकल्पतामाह–

वन्नाइजुयावि वली सपललफलसेहरा असुइनत्था ।
असुइस्स वि फासेण वि जहवि काउं अभोज्जाउ ॥

यथा वर्णादियुतोऽपि बलिरूपहारः सपललफलशेखरइह पललं खिलत्तोद उच्यते फलं नालिकेरादि तत्सहिताशिखा यस्य स तथा आस्तां स्तवकादि इत्यपिशब्दार्थः । एतेनास्य प्राधान्यमुक्तं स एवंविधोऽपि यदा अशुचौ न्यस्तः पुरीषस्योपरि स्थापितः सन् शुचेविप्रुषापि लवेनापि आस्तां स्तवकादिनेत्यपिशब्दार्थःस्पृष्टो भवति तदा अभोज्यो भवति । एवं निर्दोषतया भोज्योऽप्याहार आधाकर्मावयव संस्पृष्टतया साधूनामभोज्यो वेदितव्यः ॥

भोजनस्थितस्यास्याकल्पतां भावयति–

एमेव उज्झयंमि वि आहाकम्मंमि अकयए पत्ते ।
होइ अभोज्जं भाणे जत्थ व सुद्धंमि तं पडियं ॥

यथा आधाकर्मावयवेन संस्पृष्टमभोज्यमेव यस्मिन् भाजने तदाधाकर्मगृहीतं तस्मिन्नाधाकर्मण्युज्झितेऽपि अकृतकल्पे वक्ष्यमाणन्यायेन कल्पत्रयेणाप्रक्षालिते यद्वा यत्र भाजने पूर्वशुद्धेऽपि भक्ते गृहीते आधाकर्म स्तोकमात्रं पतितं तस्मिन् भाजने पूर्वगृहीते शुद्धे आधाकर्मणि च सर्वात्मना त्यक्ते पश्चादकृतकल्पो वक्ष्यमाणप्रकारेणाकृतकल्पत्रये यद्भूयः शुद्धमपि प्रक्षिप्यते तदा भोज्यमवसेयं । न खलु लोकेऽपि यस्मिन् भाजने पुरीषं न्यपतत् तस्मिन्नशुचिपरित्यागानन्तरमप्रक्षालिते यद्वा यस्मिन् भाजने भक्तादिना पूर्णेऽपि तदुपरि पुरीषं निपतितं भवेत् तस्मिन् पूर्वपरिगृहीतभक्तादि पुरीषपरित्यागानंतरमप्रक्षालिते भूयः प्रक्षिप्तमशनादिकमभोज्यं भवति पुरीषस्थानीयं च संयमिनामाधाकर्म ततस्तस्मिन् सर्वात्मना परित्यक्तेऽपि पश्चादत्र कल्पत्रये भाजने यत्प्रक्षिप्यते तदभोज्यमवसेयं ।

संप्रति परिहरणं प्रतिपिपादयिषुरिदमाह–

वंतुच्चारसरित्थं कम्मं सोउमवि कोविओ भीओ ।
परिहरइ सावि य दुहा विहिअविही य परिहरणा ॥

वांतसदृशमुच्चारसदृशं च आधाकर्म यतीन् प्रतिपाद्यमानं श्रुत्वा अपिः संभावने संभाव्यते । एतन्नियमतः कोविदः संसारविमुखतया पंडितोऽत एव भीत आधाकर्मभोगतः संसारो भवतीत्याधाकर्मण स्तदाधाकर्म परिहरति न गृह्णाति ।

परिहरणां बिभणिषुः कथानकं गाथात्रयेणाह—

साली ओयणहत्थं दट्ठुं भणई अकोविओ दिंतीं ।
कत्तो चउसिमाली वणिजा ण य पुच्छयं गंतु ॥
गंतूणं सो वाणियगं पुच्छए कओसाली ।
पच्चंते मगहाए गोव्वरगामे तहिं वयइ ॥
कम्मासंकाए पहं मोत्तुं कयहि सावया अहिसिं ।
यं पि विवज्जंतो दुज्झइ छुहाए मुच्छाई ॥

शालिग्रामे ग्रामणीनामा वणिक् तस्य भार्याऽपि ग्रामणी अन्यदा च वणिजि विपणिं गते भिक्षार्थमटन् कोविदः कोऽपि साधुस्तद्गृहं प्रविवेश । आनीतश्च तद्भार्यया ग्रामण्या शाल्योदनः । साधुना चाधाकर्मदोषाशंकया नोदाय सा पप्रच्छे यथा श्राविके कुतस्त्य एष शालिरिति सा प्रत्युवाच नाहं जाने वणिग्जानाति ततो वणिजं विपणौ यात्वा पृच्छ तत एवमुक्तः सन् स साधुस्तं शाल्योदनमपहाय वणिजं विपणौ गत्वा पृष्टवान् वणिजाऽप्युक्तं मगधजनपदप्रत्यंतवर्तिनो गोब्बरग्रामादागतः शालिरेष इति ततः स तत्र गंतुं प्रावर्तत तत्रापि साधुनिमित्तं केनापि श्रावकेणाऽयं पंथाः कृतो भविष्यतीति आधाकर्मशंकया पंथानं विमुच्योत्पथेन व्रजति उत्पथेन व्रजन्नहि कंटकश्वापदादिभिरभिद्रूयते नापि कंचन देशं जानाति तथा आधाकर्मशंकया वृक्षच्छायामपि परिहरन् मूर्ध्नि सूर्यकरनिकरनिप्रपातेन ताप्यमानो मूर्च्छामगमत् । क्लेशं च महांतं प्राप्नोति ॥

ईयअविहिपरिहरणा नाणाईणं न होइ अभागी ।
दव्वकुलदेशभाए विहिपरिहरणाइ मातत्थ ॥

इत्येवमुक्तेन प्रकारेण अविधिना परिहरणात् ज्ञानादीनाम भोगी न भवति । तस्माद्विधिना परिहरणा कर्त्तव्या तच्च विधिपरिहरणमिदं वक्ष्यमाणं द्रव्यकुलदेशभावानाश्रित्य तत्र आधाकर्मणि विषये द्रष्टव्यं ॥

तत्र प्रथमतो द्रव्यादीन्येव गाथाद्वयेनाह—

ओयणसमिइमसत्तुगकुम्मासाइओ हुंति दव्वाइं ।
बहुजण मप्पजणं वा कुलं तु देसो सुरट्ठाई ॥
आयरणायर भावे सयं च अतेण वा वि दावणया ।
एएसिं तु पयाणं चउपयतिपया व भावणया ॥

ओदनः शाल्यादिकूरः । समिति मा मांडादिकाः सक्तवः कुल्माषाश्च प्रतीता आदिशब्दात् मुद्गादिपरिग्रहः अमूनि भवंति द्रव्याणि । कुलमल्पजनं बहुजनं वा देशःसौराष्ट्रादिकः भावे आदरोऽनादरो वा एतावेव स्वरूपतो व्याख्यानयति । स्वयं वान्येन वा कर्मकरादिना यत् दापनं तौ यथासंख्यमादरानादरौ । एतेषां च पदानां भजना विकल्पना चतुष्पदा त्रिपदा वा स्यात् । किमुक्तं भवति । कदाचिच्चत्वार्यपि पदानि संभवंति कदाचित्त्रीणि तत्र यदा चत्वार्यपि द्रव्यादीनि प्राप्यंते तदा चतुष्पदा यदा तु आदरो नाप्यनादरः केवलं मध्यस्थस्तिष्ठति वा तदा भावस्याभावात् त्रिपदेति ॥

संप्रति यादृशेषु द्रव्यादिषु सत्सु पृच्छा कर्त्तव्या यादृशेषु न कर्त्तव्या तान्याह ॥ "अणुचिय देसं दव्वं कुलं मप्पं आयरोयतोय" इत्यत्र चशब्दाल्लभ्यते एतेन द्रव्यदेशावुक्तौ कुलमपि चाल्पमल्पजनं अनेन कुलमुक्तं आदरश्च प्रभूत एतेन भाव उक्तस्ततो भवति पृच्छा । आधाकर्मसंभवानंतरं तत्रापि कुलं महदपेक्षणीयमन्यथाऽल्पजनेन भवेदाधाकर्मेति संभवश्च निवर्त्तते । अथ भावेऽपि अनादरेऽपि नास्ति पृच्छा यो ह्याधाकर्म कृत्वा दद्यात्स प्राय आदरमपि कुर्यात् तत आदरकरणेन ज्ञायते यथा नास्ति तत्राधाकर्मेति न पृच्छा तदेवं यदा पृच्छा कर्त्तव्या तदा च न कर्त्तव्या तत्प्रतिपादितं ॥

संप्रति पृच्छायां कृतायां यदा तद्ग्राह्यं भवति यदा च न तदेतत्प्रतिपादयति—

तुज्झट्ठाए कयमिणमन्नोन्नमवेक्खं एव सविलक्खं ।

वज्जंति गाढरुट्ठा का भेयत्तित्ति वा गेण्ह ॥

इह यदा स्त्री ऋज्वी भवति सा पृष्टा सती यथावत् कथयति यथा भगवन् तवार्थाय कृतमिदमशनादिकमिति । यत्तु भवति मायाविकुटुम्बं तन्मुखेनैवमाचष्टे गृहार्थमेतत् कृतं न तवार्थायेति परिज्ञाना वयमिति सविलक्षं सर्वाण्यपि मानुषाणि परस्परमवेदयंते कपोलोद्भेदमात्रं च हसंति ततो यदा तवार्थायेदं कृतमशनादिकमिति जल्पति यद्वा सविलक्षं सलज्जमन्योन्यं प्रवेक्षते चशब्दाद्धसति वा तदा साधवस्तद्देयमाधाकर्मेति परिज्ञाय वर्ज्जयंति । यदा तु कस्यार्थायेदं कृतमिति पृष्टा सती गाढं सत्या वृत्त्या रुष्टा भवति यथा भो भट्टारक तव तृप्तिरिति तदा नैवाधाकर्मेति निःशंकं ग्रहीत ॥

संप्रति "गहियमदोसं" चेत्यवयवं व्याचिख्यासुः परं प्रश्नयति

गूढायाराकरणं आयारं पुच्छिया वत कहेंति ।

थोवंति वनपुट्ठानं च अमुट्ठं कहंतत्था ॥

इह ये श्रावकाः श्राविकाश्चातीव भक्तिपरवशगा गूढाचाराश्च तेचादरमतिशयेन कुर्व्वंति माभून्न ग्रहीष्यतीतिनापि पृष्टाः संतो यथा तवार्थादेयं कृतमिति। अथवा स्तोकमिति कृत्वा । ते साधुना न पृष्टाः अथ यदेवं वस्तु शुद्धमाधाकर्म्मदोषदुष्टमतः कथं तत्र साधोः शुद्धिर्भविष्यतीति एवं परेणोक्तं गुरुराह ॥

आहाकम्मपरिणओ फासुयभोई वि बंधओ होइ ।

सुद्धंगवेसमाणो आहाकम्मे विसो सुद्धो ॥

इह प्रासुकग्रहणेन एषणीयमुच्यते सामर्थ्यात्तथा हि साधूनामयं कल्पो ग्लानादिप्रयोजनेऽपि प्रथमतस्तावदेषणीयमेषितव्यं । तदभावेऽनेषणीयमपि श्रावकादिना कारयित्वा श्रावकाभावे स्वयमपि कृत्वा भोक्तव्यं तत्र कदाचनापि प्रासुकाभावेऽप्रासुकामिति ततः कदाचिदप्यप्रासुकाभावनासंभवे (फासुयभोईवीति) वाक्यमनुपपद्यमानमथातिप्रासुकशब्दमेषणीये वर्त्तयति ततोऽयमर्थः प्रासुकभोज्यपि यदाधाकर्म्मपरिणतस्तर्हि सोऽशुभकर्मणां बन्धको भवति अशुभपरिणामस्यैव वस्तुस्थित्या बन्धकारणत्वात् शुद्धमुद्गमादिदोषरहितं पुनर्गवेषयन्नाधाकर्म्मण्यपि गृहीते भुक्ते च स शुद्धो वेदितव्यः ॥

शुद्धपरिणामयुक्तत्वादेतदेव कथानकाभ्यां भावयति ॥

संघुद्दिट्ठं सोउं एइ दुयंकोइ साविए यत्तो ।

दिन्नंति देहमज्झंति गाउ साउं तओलग्गो ॥

शतमुखं नाम पुरं तत्र गुणचन्द्रः श्रेष्ठी चंद्रिका तस्य भार्या श्रेष्ठी च जिनप्रवचनानुरक्तो हिमगिरिशिखरानुकारि जिनमंदिरं कारयित्वा तत्र युगादिजिनप्रतिमां प्रतिष्ठापितवान् ततः संघभोज्यं दापयितुमारब्धं । इतश्च प्रत्यासन्ने कस्मिंश्चिद्ग्रामे कोऽपि साधुवेषविडंबकः साधुर्वर्त्तते । तेन च जनपरंपरया शुश्रुवे । यथा शतमुखपुरे गुणचन्द्रः श्रेष्ठी संघभोज्यमद्य ददातीति । ततः स तद्ग्रहणाय सत्वरमाजगाम । संघभक्तं च सर्वं दत्तं तेन च श्रेष्ठी याचितो यथा मह्यं देहि । श्रेष्ठिना च चंद्रिका अभ्यधायि देहि साधवेऽस्मै भक्तमिति । सा प्रत्युवाच दत्तं सर्वं न किमपीदानीं वर्त्तते, ततः श्रेष्ठिना सा पुनरप्यभाणि देहि निजरसवतीमध्यात्परिपूर्णमस्माकमिति । ततः सा शाल्योदनमोदकादिपरिपूर्णमदात् साधुश्च संघभक्तमिति बुद्ध्या परिगृह्य स्वोपाश्रये भुक्तवान । ततः शुद्धमपि भुंजान आधाकर्म ग्रहणपरिणामवशादाधाकर्मपरिभोगजनितेन कर्मणा बद्धः । एवमन्योऽपि वेदितव्यः । सूत्रं सुगमं नवरं (देहमज्झंतिगाउत्ति) भार्यया दत्तमित्युक्ते श्रेष्ठी भणति देहि मम मध्यात् मदीयभोजनमध्यात् । दत्ते च स्वादुमिष्टमिदं संघभक्तमिति भुंजानो विचिंतयति । ततो लग्न आधाकर्मपरिभोगजनितेन कर्मणा बद्धः तदेवं (आधाकम्मपरिणओ) इत्यादिकथानकेन भावितं ॥

संप्रति शुद्धं गवेसमाणो इत्यादिकथानकेन भावयति ॥

मासियपरेणगट्ठा गमणं आसन्नगामगे खमए ।

सट्ठीपायसकरणं कयाए अज्जोज्झिखमउ खल्लग ॥

मल्लगलेत्थारियाणिडिंभगनिब्भंत्थणिवरुटंणया ।

हंदि समणात्ति पायसघयगुलजुयजावणट्ठाए ।

एगंतमवक्कमणं जइ साहू इज्जहोज्जभित्तोमि ॥

तणुकोट्ठंमि असुत्था भुत्तंमि य केवलं नाणं ॥

पोतनपुरं नाम नगरं तत्र पंचभिः साधुशतैः परिवृता यथागमं विहरंतो रत्नाकरनामानः सूरयः समाययुः तस्याश्च साधुपंचशत्या मध्ये तियंकरो नाम क्षपकः स च माममासपर्यंते पारणकं विदधाति । ततो मासक्षपणपर्यंते मा कोऽपि मदीयपारणकमवबुद्ध्याऽऽधाकर्मादिकं कार्षीदित्यज्ञात एव प्रत्यासन्ने ग्रामे पारणार्थं व्रजामीति चेतसि विचिंत्य प्रत्यासन्ने कचिद्ग्रामे जगाम तत्र च यशोमतिर्नाम श्राविका तया च तस्य क्षपकस्य मासपारणकदिनं जनपरंपरया श्रुतं । ततस्तया तस्मिन् पारणकदिने कदाचिदद्य स क्षपकोऽत्र पारणकरणाय समागच्छेदिति बुद्ध्या परमभक्तिवशतो विशिष्टशालितंडुलैः पायसमपच्यत घृतगुडादीनि च उपबृंहकद्रव्याणि प्रत्यासन्नीकृतानि ततो मा साधुः पायसमुत्तमं द्रव्यमिति कृत्वा आधाकर्मशंकां कार्षीदिति मातृस्थानतो वटादिपत्रैः कृतेषु शरावाकारेषु भाजनेषु डिंभयोग्या स्तोका स्तोका क्षैरेयी प्रक्षिप्ता भणिताश्च डिंभा यथा रे बालका यदा क्षपकः साधुरीदृशस्तादृशो वा समायाति तदा यूयं भणत हे अम्ब प्रभूतास्माकं क्षैरेयी परिवेषिता ततो न शक्नुमो भोक्तुं । एवं च उक्तेऽहं युष्मान्निर्भर्त्सयिष्यामि ततोयूयं भणत किं दिने दिने पायसमुपस्क्रियते । एवं च बालकेषु शिक्षितेषु तस्मिन्नेव प्रस्तावे स क्षपको भिक्षामटन् कथमपि तस्या एव गृहे प्रथमतो जगाम तदा सा यशोमतिरंतः समुल्लसत्परमभक्तिर्मा साधोः कापि शंका भूदिति बहिरनादरम कुर्व्वती यथास्वभावमवतिष्ठते । बालकाश्च यथाशिक्षितं भणितुं प्रवृत्तास्तथैव च तया निर्भर्त्सितास्ततः सरोषयानादरपरया क्षपकोऽपि तया बभणे यथा भो मक्षा बालकाः पायसमपि नैतेभ्यो रोचते तर्हि गृहाण क्षैरेयी नाम

चेद्व्रजत इति । तत एवमुक्ते स क्षपकसाधुर्निःशंको भूत्वा पायसं प्रतिगृहीतुमुद्यतः सापि परमभक्तिमुद्वहंती परिपूर्णभाजनभरणं पायसं घृतगुडादिकं च दत्तवती । साधुश्च मनसि निःशंको भूत्वा पायसं प्रतिग्रहीतुमुद्यतः भोजनाय वृक्षस्य कस्यचिदधस्तादागतवान् गत्वा च यथाविधिरीर्यापथिकादि प्रतिक्रम्य स्वाध्यायं च कियंतं कृत्वा चिंतयामास । अहो लब्धमुत्कृष्टं मया पायसद्रव्यं घृतगुडादि ततो यदि कोऽपि साधुरागत्य संविभागयति मां तर्हि भवामि संसारार्णवोत्तीर्णो यतो निरंतरं ये स्वाध्यायनिषण्णचेतसः प्रतिक्षणं परिभावयंति सकलमपि यथावस्थितं वस्तुजातमत एव च दुःखरूपात्संसाराद्विमुखबुद्धयो मोक्षविधावेकताना यथाशक्ति गुर्वादिषु वैयावृत्योद्यता ये वा परोपदेशप्रवणाः स्वयं सम्यक्संयमानुष्ठानविधायिनश्च तेषां संविभागे कृते तद्गतं ज्ञानाद्युपष्टब्धं भवेन्मम महान् लाभः शारीरकं पुनरिदमसारं प्रायो निरुपयोगि च । ततो येन तेन चोपष्टब्धमुखेन वहतीत्येवं भुंजानोऽपि शरीरे मूर्च्छारहितः प्रवर्द्धमानविशुद्धाध्यवसायो भोजनानंतरं केवलज्ञानमासादितवान् सूत्रं सुगमं । नवरं (खल्लुगमल्लगल्लित्थारियाणिति) मल्लकं शरीरं तदाकाराणि यानि खल्लकानि धवादिपत्रकृतानि भाजनानि द्रोणानीत्यर्थः तानि लित्थारियाणि डिंभकयोग्यास्तोकस्तोकपायसप्रक्षेपणेन खरंटितानि कृतानि खरंटणया इत्यवज्ञया हंदीत्यामंत्रणे भो श्रमण यदि रोचते तर्हि गृहाण विशेषः ततः शरीरयापनाय घृतगुडयुतं पायसं गृहीत्वा एकांते अवक्रमणं शेषं सुगमं । एव मन्येषामपि भावतः शुद्धं गवेषयतामाधाकर्मण्यपि गृहीते भुक्ते वा न दोषः भगवदाज्ञाराधनात् तथा च भगवदाज्ञाराधनकृतमेवादोषं भगवदाज्ञाखंडन कृतमेव च दोषं विभावयितुकामः कथानकं रूपकचतुष्टयमाह ।

चंद्रोदयं च सूरोदयं च रन्नोउ दोन्नि उज्जाणे ।
तेसिं विवरीयगमणे आणाको वा तओदंडो ॥
सूरोदयं गच्छगहं पभाव चंदोदयं जंस्वतणा इहरा ।
दु हारवी पच्चुरसत्ति काउं रायावि चंदोदयमेव गच्छे ॥
पत्तलं डुमसालगया दच्छा मुनिवंगणति दुव्वित्ता ॥
उज्जाणपालएहिं गेहिया य हया य बद्धा य ।
सहसा पइट्ठदिट्ठा इयरेहिं निवंगणत्ति बद्धानि ॥
तस्स य अवण्णे दंसणमुभओवहवो विसग्गो ॥

चंद्रानना नाम पुरी । तत्र चन्द्रावतंसो राजा तस्य त्रिलोकरेखाप्रभृतयोऽन्तः पुरिकाः राज्ञश्च द्वे उद्याने तद्यथा एकं पूर्वस्यां दिशि सूर्योदयाभिधानं । द्वितीयं पश्चिमायां चन्द्रोदयाभिधानं । तत्र चान्यदा प्राप्ते वसंतमासे कस्मिंश्चिद्दिने राजा निजांतःपुरक्रीडाकौतुकार्थी जनानां पटहं दापितवान् यथा भो ! शृणुत जनाः प्रभाते राजा सूर्योदयोद्याने निजांतः पुरिकाभिः सह स्वेच्छं विहरिष्यति । ततो मा तत्र कोऽपि यासीत् सर्वेऽपि तृणकाष्ठहारादयश्चंद्रोदयं गच्छन्त्विति । एवं च पटहे दापिते तस्य सूर्योदयोद्यानस्य रक्षणाय पदातीनारोपितवान् । यथा न तत्र कस्यापि प्रवेशो दातव्य इति । राजा च निशि चिंतयामास सूर्योदयमुद्यानं गच्छतामपि प्रभाते सूर्यः प्रत्युरसं भवति ततः प्रतिनिवर्त्तमानानामपि मध्याह्ने प्रत्युरसं च सूर्यो दुःखावहस्तस्माच्चंद्रोदयं गमिष्यामीति । एवं च चिंतयित्वा प्रातस्तथैव कृतवान् । इतश्च पटहश्रवणानंतरं केऽपि दुर्वृत्ताश्चिंतयामासुः यथा न कदाचिदपि वयं राजांतःपुरिका दृष्टवंतः । प्रातश्च राजा सूर्योदये सांतःपुरः समागमिष्यति । अन्तःपुरिकाश्च यथेच्छं विहरिष्यंति । ततः पत्रबहुलतरुशाखासु लीनाः केनाप्यलक्षिता यतः परिभावयामः । एवं च चिंतयित्वा ते तथैव कृतवंतस्तत उद्यानरक्षकैः कथमपि ते शाखास्वंतर्लीना दृष्टास्ततो गृहीता लकुडादिभिश्च हता रज्ज्वादिभिश्च बद्धा ये चान्ये तृणकाष्ठहारादयो जनास्ते सर्वेऽपि चंद्रोदयं गतास्तैश्च सहसा प्रविष्टैरग्रे यथेच्छं राजांतःपुरिकाः क्रीडंत्यो दृष्टास्ततस्तेऽपि राजपुरुषैर्बद्धास्ततो नगराभिमुखमुद्यानान्निर्गच्छता राज्ञा उद्यानपालकैः पुरुषैर्द्वयेऽपि बद्धा दर्शिताः कथितश्च सर्वोऽपि यथावस्थितो वृत्तांतस्तत्र ये आज्ञाभंगकारिणस्ते विनाशिता इतरे मुक्ताः सूत्रं सुगमं नवरं ततो (दंडोत्ति) दंडो मारणं एतद्भावनार्थं रूपकत्रयं । सूरोदयमित्यादि । तत्र (पच्चुरसं) उरसः संमुखं (नितस्सयत्ति) उद्यानादपराह्णे नियंतो राज्ञ उभयेषां दर्शनं ततो यथाक्रमं वधविसर्गौ । एतेन यदुक्तं (अभोज्जे गमणोइया) इत्यादिगाथायां (दिट्ठंता तत्थिभेदोन्निति) तद्व्याख्यातं । सांप्रतं दार्ष्टांतिके योजनामाह ॥

जह ते दंसणकंखी अपूरिइच्छा विणासिया रन्ना ।
दिट्ठे वि यरे मुक्का इमे व इहं समोयारे ॥

यथा ते दुर्वृत्ता दर्शनकांक्षिणोऽपूरितेच्छा अपि आज्ञाभंगकारिण इति राज्ञा विनाशिताः इतरे च तृणकाष्ठहारादयश्चंद्रोदयोद्यानं गता दृष्टेऽपि तैरंतःपुरे आज्ञाकारित्वात् मुक्ताः ॥ एवमेव इहापि आज्ञाकर्मविषये समवतारो योजना कार्या सा चैवमाधाकर्मभोजनपरिणामपरिणताः शुद्धमपि भुंजाना आज्ञाभंगकारित्वात् कर्म्मणा बध्यंते साधुवेषविडंबकसाधुवत् शुद्धं गवेषयंत आधाकर्मापि भुंजाना भगवदाज्ञाराधना न बध्यंते प्रियंकराभिधक्षपकसाधुवदिति ॥

आधाकर्म्मभोजिनमेव भूयोऽपिर्निंदति ॥

आहाकम्मं भुंजइ न पडिक्कमए य तस्स ट्ठाणस्स ।
एमेव अडइ वोडो लुक्कविलुक्को जह कवोडो ॥

य आधाकर्म्म भुंक्ते न च तस्मात् स्थानादाधाकर्म्मपरिभोगरूपात्प्रतिक्रामति प्रायश्चित्तग्रहणेन निवर्त्तते । स (वोडो) मुंडो जिनाज्ञाभंगे निष्फलं तस्य शिरोलुंचनादीनि (वोंड) इत्येवमधिक्षिपति । एवमेव निष्फलमटति जगति परिभ्रमति अधिक्षेपसूचकमेव दृष्टांतमाह (लुक्कविलुक्को जह कवोडो) लुंचितलुंचितो यथा कपोतः पक्षिविशेषो यथा तस्य लुंचनमटनं च न धर्माय तथा साधोरप्याधाकर्मभोजिन इत्यर्थः । तत्र सामान्यतो लुंचनं विच्छित्त्या विशर्वरं वा लुंचनं विलुंचनं ॥पिंड० ॥ आहाक० द्वा० ॥
आधाकर्मपरिभोगे दोषमाह—

एगया देवलोएसु नरएसु वि एगया ॥

एगया आउरं कायं, आहाकम्मेहिं गच्छई ॥ ३ ॥

आधानमाधा करणमित्यर्थस्तदुपलक्षितानि कर्माण्याधाकर्माणि तैः किमुक्तं भवति । स्वयं विहितैरेव सरागसंयममाहारं भासुरभावनादिभिरेव नारकासुरगतिहेतुभिः क्रियाविशेषैर्यथाकर्मभिर्घातस्तत्कृत्यनुरूपचेष्टितैर्गच्छन्ति यान्तीति सूत्रार्थः ॥ उत्त० ३ अ० " आहाकम्मं भुंजमाणे सबले" आधाकर्म आधया साधुप्रणिधानेन यत्सचेतनमचेतनं क्रियते अचेतनं वा पच्यते चीयते वा गृहादिकं वयते वा वस्त्रादिकं तदाधाकर्म भुञ्जानः शबलः । दशा० ३ अ० ।

आधाकर्मपरिभोगे दोषस्सदृष्टान्तो यथा ।

जं किंचि उ पूइकम्मं, सड्ढीमागंतुमीहियं ।
सहस्संतरियं भुंजे, दुपक्खं चेव सेवइ ॥१॥

आहारजातं स्तोकमप्यास्तां तावत्प्रभूतं तदपि पूतिकृतमाधाकर्मादि सिक्थेनाप्युपसृष्टमास्तां तावदाधाकर्म । तदपि न स्वयं कृतमपि तु श्रद्धावताऽन्येन भक्तिमताऽपरानागन्तुकानुद्दिश्येहितं चेष्टितं निष्पादितं तच्च सहस्रान्तरितमपि यो भुञ्जीताभ्यवहरेदसौ द्विपक्षं गृहस्थपक्षं प्रव्रजितपक्षं वा सेवते । एतदुक्तं भवति । एवंभूतमपि परकृतमपरागन्तुकमत्यर्थं निष्पादितं यदाधाकर्मादि तस्य सहस्रान्तरितस्यापि योऽवयवस्तेनाप्युपसृष्टमाहारजातं भुञ्जानस्य द्विपक्षसेवनमापद्यते । किं पुनः य एते शाक्यादयः स्वयमेव सकलमाहारजातं निष्पाद्य स्वयमेव चोपभुञ्जते ते च सुतरां द्विपक्षसेविनो भवन्तीत्यर्थः । यदि वा द्विपक्षमिति ईर्यापथः सांपरायिकं वा । अथ वा पूर्वबद्धा निकाचिताद्यवस्थाः कर्मप्रकृतीर्नियत्यपूर्वाश्चादत्ते (सूत्र०) ततश्चैवं शाक्यादयः परतीर्थिकाः स्वयूथ्या वा आधाकर्म भुञ्जाना द्विपक्षमेव सेवन्त इति सूत्रार्थः ।

(११) इदानीमेतेषां सुखैषिणामाधाकर्मभोजिनां कटुकविपाकाविर्भावनाय श्लोकद्वयेन दृष्टान्तमाह—

तमेव अवियाणंता, विसमंसि अकोविया ।
मच्छा वेसालिया चेव, उदगस्सऽभियागमे ॥ २ ॥
उदगस्स पभावेणं, सुक्कं सिग्घं तमिंति उ ।
ढंकेहिय कंकेहिय, आमिसत्थेहिं ते दुही ॥ ३ ॥

तमेव आधाकर्मोपभोगदोषमजानाना विषमोऽष्टप्रकारकर्मबन्धो भवकोटिभिरपि दुर्मोक्षश्चतुर्गतिसंसारो वा तस्मिन्नकोविदाः कथमेष कर्मबन्धो भवति कथं वा न भवति केन चोपायेनायं संसारार्णवस्तीर्यत इत्यत्राकुशलास्तस्मिन्नेव संसारोदरे कर्मपाशावपाशिता दुःखिनो भवन्तीति । अत्र दृष्टान्तमाह । यथा मत्स्याः पृथुरोमाणो विशालः समुद्रस्तत्र भवा वैशालिकाः विशालाख्यविशिष्टजात्युद्भवा वा वैशालिकाः विशाला एव वैशालिकाः बृहच्छरीरास्ते एवंभूता महामत्स्या उदकस्याभ्यागमे समुद्रवेलायां सत्यां प्रबलमरुद्वेगोद्धूतोत्तुङ्गकल्लोलमालापनुन्नाः सन्त उदकस्य प्रभावेण नदीमुखमागता पुनर्वेलापगमे तस्मिन्नुदके शुष्के वेगेनैवापगते बृहत्वाच्छरीरस्य तस्मिन्नेव धुनीमुखे विलग्ना अवसीदन्त आमिषगृध्नुभिर्ढङ्कैः कङ्कैश्च पक्षिविशेषैरन्यैश्च मांसवसार्थिभिर्मत्स्यबन्धादिभिर्जीवन्त एव विलुप्यमाना महान्तं दुःखसमुद्घातमनुभवन्तोऽशरणा घातं विनाशं यान्ति प्राप्नुवन्ति । तुरवधारणे प्राणाभावाद्विनाशमेव यान्तीति श्लोकद्वयार्थः ॥ ३ ॥

एवं दृष्टान्तमुपदर्श्य दार्ष्टान्तिके योजयितुमाह—

एवं तु समणा एगे, वट्टमाणसुहेसिणो ।
मच्छा वेसालिया चेव, घातमेस्संति णंतसो ॥ ४ ॥

यथैतेऽनन्तरोक्तमत्स्यास्तथा श्रमणाः श्राम्यन्तीति श्रमणा एके शाक्यपाशुपतादयः स्वयूथ्या वा किंभूतास्ते इति दर्शयति । वर्त्तमानसुखैषिणः समुद्रवायसवत् तत्कालावाप्तसुखलवासक्तचेतसोऽनालोचिताधाकर्मोपभोगजनितातिकटुकदुःखौघानुभवना वैशालिकमत्स्या इव घातं विनाश)शालमेष्यन्त्यनन्तशोऽरहट्टघटीन्यायेन भूयो भूयः संसारोदन्वति निमज्जनोन्मज्जनं कुर्वाणा न ते संसाराम्भोधेः पारगामिनो भविष्यन्तीत्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

(१२) आधाकर्मपरिभोगे कर्मबन्धो यथा ।

आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे किं बंधइ किं पकरेइ किं चिणाइ किं उवचिणाइ ? गोयमा ! आहाकम्मं णं भुंजमाणे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ धणियबंधणबद्धाओ पकरेइ जाव अणुपरियट्टइ । से केणट्ठेणं जाव आहाकम्मं णं भुंजमाणे जाव अणुपरियट्टइ ? गोयमा ! आहाकम्मं णं भुंजमाणे आयाए धम्मं अइक्कमइ आयाए धम्मं अइक्कममाणे पुढविकायं णावकंखइ जाव तसकायं णावकंखइ जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराई आहारमाहारेइ ते वि जीवे नावकंखइ से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ आहाकम्मं णं भुंजमाणे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ जाव अणु परियट्टइ ।

(आहाकम्ममित्यादि) आधाय साधुप्रणिधानेन यत्सचेतनमचेतनं क्रियते, अचेतनं वा पच्यते, चीयते वा गृहादिकं, वयते वा वस्त्रादिकं, तदाधाकर्म (किं बंधइत्ति) प्रकृतिबन्धमाश्रित्य स्पृष्टावस्थापेक्षया वा (किं पकरेइ त्ति) स्थितिबन्धापेक्षया बद्धावस्थापेक्षया वा, (किं चिणाइ त्ति) अनुभागबन्धापेक्षया निधत्तावस्थापेक्षया वा (किं उवचिणाइ त्ति) प्रदेशबन्धापेक्षया निकाचनापेक्षया चेति (आयाए त्ति) आत्मना धर्म्मं चारित्रधर्म्मं श्रुतधर्म्मं वा, (पुढविकायं नावकंखइ त्ति) नापेक्षते नानुकम्पत इत्यर्थः (भ० ७ श० ६ उ०) (आयाए त्ति) आत्मना धर्मं श्रुतधर्म्मं चारित्रधर्मं चेति " आयाए धम्मं अइक्कममाणे पुढविकायं नावकंखइ आउकायं नावकंखइ तेउकायं नावकंखइ वाउकायं नावकंखइ वणस्सइकायं नावकंखइ तसकायं नावकंखइ । जेसिं पि य णं जीवाणं सरीरयाइं आहारमाहारेइ ते नावकंखइ स एएणं हट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ आहाकम्मं तं भुंजमाणे जाव परियट्टइ तथा कहं तं भंते ! जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पकरंति गोयम ! पाणे अइवाइत्ता भवइ तहारूवं समणं वा माहणं वा अफासुएणं अणेसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाहित्ता भवइ एवं खलु जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पकरंतित्ति " द्वितीयपदे पुनर्गाढग्लानादिकार्यासंस्तरणादिरूपे गच्छमध्यव्यवस्थितस्य गुर्वाद्याज्ञावर्तिनोऽशठभावस्य साधोः पञ्चकपरिहाणिक्रमेण सर्वथा

प्रयतमानस्यानुग्रहदृष्टान्तेनाधाकर्माद्यपि निर्दोषं तथा चागमः "संथरणम्मि असुद्धं, दुराह वि गिराहंत दितया ए हियं। आउर-दिट्ठंतेणं, तं चेव हियं असंथरणे " तथा " जा जयमाणस्स भवे, विराहणासुत्तविहिसमग्गस्स । सा होइ निज्जरफला, अज्भ-त्थविसोहिजुत्तस्स त्ति " ॥ ध० र० । चारित्रमधिकृत्याहारवि-षयानाचाराचारौ प्रतिपादयितुकाम आह ।

आहाकम्माणि भुंजंति, अएणमएणे सकम्मुणा ।
उवलित्तेति जाणिज्जा, णुवलित्ते त वा पुणो ॥ ८ ॥

साधुः प्रधानकारणमादायाश्रित्य कर्माण्याधाकर्माणि तानि तु वस्त्रभोजनवसत्यादीन्युच्यन्ते । एतान्याधाकर्माणि ये भुञ्जते ए-तैरुपभोगं ये कुर्वन्त्यन्योन्यं परस्परं तान्स्वकीयेन कर्मणोपलि-प्तान् विजानीयादित्येवं नो वदेत्तथाऽनुपलिप्तानिति वा नो व-देत् । एतदुक्तं भवति आधाकर्मापि श्रुतोपदेशेन शुद्धमिति कृत्वा भुञ्जानः कर्मणा नोपलिप्यते तदाधाकर्मोपभोगेनाऽवश्यतया कर्म-बन्धो भवतीत्येवं नो वदेत्तथा श्रुतोपदेशमन्तरेणाहारगृद्ध्याधा-कर्म्म भुञ्जानस्य तन्निमित्तकर्मबन्धसद्भावसदृशत्वयोर्व्यवहरणं व्यव-हारो निर्युक्तिकत्वान्न युज्यते तथाहि न बध्यस्य सदृशासदृश-त्वयोर्व्यवहरणं व्यवहारो निर्युक्तिकत्वान्न युक्तः सदृशत्वमतोऽनु-लिप्तानपि नो वदेद्यथावस्थितमौनीन्द्रागमज्ञस्य त्वेवं युज्यते वक्तुमाधाकर्मोपभोगेन स्यात्कर्मबन्धः स्यान्नेति। यत उक्तं " कि-ञ्चिच्छुद्धं कल्प्यमकल्प्यं वा स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् ॥ पिण्डे शय्या वस्त्रं पात्रं वा भेषजाद्यं वा " ॥ १ ॥ तथान्यैरप्यभिहित-म् । उत्पद्यते हि साऽवस्था. देशकालामयान्प्रति ॥ यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्कर्मकार्यं च वर्जयेदित्यादि ॥ ८ ॥

किमित्येवं स्याद्वादः प्रतिपाद्यत इत्याह ।

एएहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो ण विज्जई ।
एएहिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥ ९ ॥

आभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यामाश्रिताभ्यामनयोर्व्यवस्थानयोरा-धाकर्मोपभोगेन कर्मबन्धाभावाभावभूतयोर्व्यवहारो न विद्यते तथाहि यद्यवश्यमाधाकर्मोपभोगेनैकान्तेन कर्मबन्धोऽभ्युपग-म्येत । एवं चाहाराभावेनापि क्वचित्सुतरामनर्थोदयः स्यात् । तथाहि क्षुत्प्रपीडितो न सम्यगीर्यापथं शोधयेत्ततश्च व्रजन् प्रा-एयुपमर्दमपि कुर्यात् । मूर्च्छादिसद्भावतया देहपाते सत्यवश्यं भावी त्रसादिव्याघातोऽकालमरणं चाविरतिरङ्गीकृता भवत्या-र्त्तध्यानापत्तौ च तिर्यग्गतिरित्यागमश्च । " सव्वत्थ संजमं संज-माओ अप्पाणमेव रक्खेज्जा " इत्यादिनाऽपि तदुपभोगे कर्मबन्ध-भाव इति। तथाहि आधाकर्मण्यपि निष्पाद्यमाने षड्जीव-निकायवधस्तद्वधे च प्रतीतः कर्मबन्ध इत्यतोऽनयोः स्थान-योरेकान्तेनाश्रीयमाणयोर्व्यवहरणं व्यवहारो न युज्यते तथा आभ्यामेव स्थानाभ्यां समाश्रिताभ्यां सर्वमनाचारं विजानीया-दिति स्थितम् ॥ ९ ॥ सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।

आधाकर्मदोषदुष्टत्वात् श्रमणार्थं कृता वल्लिवृक्षादयो न कल्पन्ते ॥

वल्ली वा रुक्खो वा, कोई रोविज्ज संजयट्ठाए ।
तेसिं परिभोगकाले, समणाण तहिं कहं भणियं ॥

वल्लीर्वा वृक्षान् वा कश्चित्संयतानामर्थाय रोपयेत् तत्र तेषां फ-लानां परिभोगकाले श्रमणानां कथं भणितम् किं कल्पते किं वा न कल्पत इत्यर्थः । अत्र सूरिराह ॥

तस्स कडनिट्ठियादी, चउरो भंगे विभावइत्ता य ।
विसमेसु जाण विसमं, नियमा उ समो समग्गहणे ॥

तस्य कृतं तस्य निष्ठितमिति प्रथमः । तस्य कृतमन्यस्य नि-ष्ठितमिति द्वितीयः । अन्यस्य कृतं तस्य निष्ठितमिति तृतीयः । अन्यस्य कृतमन्यस्य निष्ठितमिति चतुर्थः । तत्र तस्य संयतस्य निमित्तं कृतमारोपितं वृक्षादि तथा तस्यैव संयतस्य निमित्तं निष्ठितं निष्ठां नीतमचित्तीकृतमित्यर्थः । एष प्रथमभङ्गार्थः एवं शेषाणामपि भङ्गानामर्थः परिभावनीयस्तत्र तस्य कृतं तस्य नि-ष्ठितमित्यादीन् चतुरो भङ्गान् विभाव्य विषमयोर्भङ्गयोर्ग्रहणे विषममसंयमं जानीयात्तन्निमित्तं नियतात् समयोर्द्वितीयचतु-र्थयोर्भङ्गयोर्ग्रहणे समं संयमं जानीयात् । अन्यनिमित्तं निष्ठित-त्वात् । पर आह । ननु श्रमणार्थं स आरोपितस्ततः कथं द्वि-तीये भङ्गे कल्पते सूरिराह ॥

को मं सो समणट्ठं, वुत्तो तह वि य न होइ सो कम्मं ।
जं कम्मलक्खणं खलु, इह इ वुत्तं न पस्सामि ॥

को मम तु मन्यामहे स वृक्षः श्रमणस्यार्थमारोपितः तथाऽप्यसौ कर्म्म न भवति । यतो यत्कर्म्मलक्षणं खलु तीर्थकरगणधरैरुक्तं तदिह इः पादपूरणे न पश्यामि ॥

किं तत्कर्म्मलक्षणमत आह ।

सचित्तभावविकली-कयम्मि दव्वम्मि मग्गणा होइ ।
का मग्गणा उ दव्वे, सचेयणे फासुभोईणं ॥

यत्सचित्तभावविकलीकृतं द्रव्यं तत्र प्रासुकभोजिनां मार्गणा भवति । तत आधाकर्म्मिकचिन्ताऽपि तत्रैव युक्ता नान्यत्र । स-चेतने तु द्रव्ये का मार्गणा नैव काचित्सचित्तस्य ग्रहणासंभवा-त्ततो न तदपेक्षया आधाकर्म्मिकत्वमिति । तदेवमारोपितरूपकृ-तनिष्ठितविषये कल्प्यविधिरुक्तः ।

संप्रति छिन्नरूपकृतनिष्ठितविषये तमाह ।

संजयहेउं छिन्नं, अत्तट्ठोवक्खडं तु तं कप्पे ।
अत्तट्ठा छिन्नं पि हु, समणट्ठा निट्ठियमकप्पं ॥

अत्रापि भङ्गचतुष्टयम् । तस्य निष्ठितं तस्य कृतम् १ अन्यस्य नि-ष्ठितं अन्यस्य कृतं २ तस्य निष्ठितम् अन्यस्य कृतम् ३ अन्य-स्य निष्ठितं तस्य कृतम् । ४ अत्र कृतं छिन्नं निष्ठितं पाकादिकरण-तो निष्ठां नीतम् । तत्र प्रथमभङ्गः सर्वथा न कल्पते चतुर्थस्तु भङ्ग एकान्तशुद्धः । द्वितीयभङ्गमधिकृत्य पूर्वार्द्धमाह । संयतहे-तोः संयतनिमित्तं छिन्नमात्मार्थमुपस्कृतं निष्ठां नीतं तत्क-ल्पते । तृतीयभङ्गमधिकृत्याह आत्मार्थं छिन्नमपि श्रमणार्थं जनितमकल्प्यम् ।

संप्रति बीजान्युदकं चाधिकृत्याह—

बीयाणि ववावेज्जा, उगभं व खणेज्ज संजयट्ठाए ।
तेसिं परिभोगकाले, समणाण तहिं कहं भणियं ॥

बीजानि शाल्यादिशस्यानि वपेत । अवटं च खानयेत् । संय-तार्थं तेषां परिभोगकाले तत्र श्रमणानां कथं भणितं कल्प्यमक-ल्प्यं वा । सूरिराह ॥

दुद्धदाणियं च उदगं, जइहेउं निट्ठियं च अत्तट्ठा ।
तं कप्पइ अत्तट्ठा, कयं तु जइ निट्ठियमकप्पं ।

अत्रापि प्राग्वत् भङ्गचतुष्टयं तत्राद्यो भङ्ग एकान्तेनाशुद्धः। चरमस्त्वेकान्तशुद्धः। द्वितीयभङ्गमधिकृत्याह। यतिहेतोस्तण्डुला द्विरुद्धीकृता उदकं वा संयतहेतोरवटादानीतमुभयमपि च निष्ठितमचित्तीकृतमात्मार्थं तत्कल्पते। तृतीयभङ्गमधिकृत्याह कृतं द्विरुद्धीकृतास्तण्डुला अवटादानीतं पानीयं निष्ठितं तु यतिनिमित्तं तदकल्प्यमिति

पुनरपि पर आह—

समणाण संजतीण व, दाहामिति जो किणेज्ज अट्ठाए।
गावीम हिसीमादी, समणाण तहिं कहं भणियं॥

श्रमणानां संयतीनां दुग्धादि दास्यामीति बुद्ध्या तेषामर्थाय गोमहिष्यादिकं यः क्रीणीयात्तत्र श्रमणानां कथं कल्प्यमकल्प्यं वा भणितम्। सूरिराह॥

संजयहेउं दूहा, न कप्पए कप्पए य सयमट्ठा।
पामिच्चियकीया वा, जइ वि समणट्ठया धेणू॥

यद्यपि च धेनुर्गोरूपा महिषीरूपा वा श्रमणार्थमियमित्यात्मीयां धेनुं दत्वा परकीया याचिता क्रीता वा यदि संतहेतोर्दुग्धा ततो न कल्पते। अथ स्वयमात्मनोऽर्थाय दुग्धा तर्हि कल्पते॥

पुनरन्यथा परः प्रश्नयति।

चेइयदव्वं विभया, करेज्ज कोई नरो सयट्ठाए!
समणं वा सोवहियं, दावेज्जा संजयट्ठाए॥

चैत्यद्रव्यं चौराः समुदायेनापहृत्य तन्मध्ये कश्चिन्नर आत्मीयेन भागेन स्वमात्मनोऽर्थाय मोदकादि कुर्यात् कृत्वा च संयतेभ्यो दद्यात् यो वा संयतार्थाय श्रमणं सोपधिकं विक्रीणीयात्। विक्रीय च तत्प्रासुकं वस्त्रादि संयतेभ्यो दद्यात्॥

एयारिसम्मि दव्वे, समणाणं किं नु कप्पई घेत्तुं।
चेइयदव्वेणं वा, जंव सुविहियाण तं ण पडिलाभो॥
लोए वि गरहिया वित्ता, किमंग! पुणरुत्तरे।
चेइयजइपडिणीए, जो गेण्हइ सो वि हु तहेव॥

एतादृशेन द्रव्येण गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे यत् आत्मार्थं कृतं तत् श्रमणानां किं नु ग्रहीतुं कल्पते। सूरिराह यच्चैत्यद्रव्येण यद्वा सुविहितानां मूल्येनात्मार्थं क्रीतं तद्दीयमानं न कल्पते। किं कारणमिति चेदुच्यते स्तेनानीतस्य प्रतीच्छा प्रतिग्रहणं लोकेऽपि गर्हिता किमङ्ग! पुनरुत्तरे तत्र सुतरां गर्हिता यतश्चैत्ययतिप्रत्यनीके चैत्ययतिप्रत्यनीकस्य हस्तात् यो गृह्णाति सोऽपि हु निश्चितं तथैव चैत्ययतिप्रत्यनीक एव। कस्मादित्याह।

हरियाहडिया सा खलु, ससाचितो भग्गमेव्ररा गुरुणा।
एवं तु कया भत्ती, न वि हाणी जा विणा तेण॥

सा खलु स्तेनानीतप्रतीच्छा हृताहृतिका भण्यते स्तेनैर्हृतस्या स्तेनहरणं हृताहृतिका यत एवं तस्मात् स्वशक्तितश्चैत्यद्रव्यं सोपधिकं वा श्रमणमनूक्रमयेत् उत्पादयेत्। पुनः पृच्छति॥

जा तित्थयराण कया, वंदणआवरसणादि पाहुडिया।
भत्तीहिं सुरवरेहिं, समणाण तहिं कहं भणियं॥

या तीर्थकराणां सुरवरैर्भक्त्या वन्दनावर्पणादिका आदिशब्दात् पुष्पवृष्टिप्रकारत्रयादिकरणपरिग्रहः प्राभृतिका कृता तत्र श्रमणानां कथं भणितं किं तत्र स्थातुं कल्पते न वा।

अत्र सूरिराह-।

जइ समणाण न कप्पइ, एवं एगागिणो जिणवरिंदा।
गणहरमादी समणा, अकप्पिए न वि य चिट्ठंति॥

तस्यां प्राभृतिकायां श्रमणानामवस्थातुं कल्पते भगवतः प्रवचनातीतत्वात्। अन्यच्च यदि श्रमणानां न कल्पते तत एकाकिनो जिनवरेन्द्रा भवेयुः। यतो गणधरादयः श्रमणाः अकल्पिके नैव तिष्ठन्ति व्य० २ उ०। वृ०॥

आधाकर्मोपभोगे प्रायश्चित्तं निशीथचूर्णौ यथा-

जे भिक्खू आहाकम्मं भुंजइ भुजंतं वा साइज्जइ।
आधाकर्म आहाकम्मं तं जो भुंजति तस्स चउगुरुं आणा-
दिणा य दोसा॥ नि० चू० १० उ०॥

(आधाकर्मप्रायश्चित्तमुग्गमशब्देऽपि-ज्ञानवत आधाकर्मादिदोषविचारो नाणशब्दे-गोचरचर्यां गतेनाधाकार्मिकमशनादि न ग्राह्यमिति गोयरचरियाशब्दे) यदाधाय निमित्तत्वेनाश्रित्य पूर्वोक्तमष्टप्रकारमपि कर्म बध्यते तदाधाकर्मेति। कर्मभेदे, तच्च शब्दस्पर्शरूपरसगन्धादिकर्मिति। तथा हि शब्दादिकामगुणाविषयाभिष्वङ्गवान् सुखलिप्सुर्मोहोपहतचेताः परमार्थासुखमयेष्वपि सुखाध्यारोपं विदधाति॥ तदुक्तं "दुःखात्मकेषु विषयेषु सुखाभिमानः, सौख्यात्मकेषु नियमादिषु दुःखबुद्धिः उत्कीर्णवर्णपदपङ्क्तिरिवान्यरूपा, सारूप्यमेति विपरीतगतिप्रयोगात्" एतदुक्तं भवति। कर्मनिमित्तभूता मनोज्ञेतरशब्दादय एवाधाकर्मेत्युच्यते इति॥ आचा०१श्रु०२अ०१उ०। आधानमाधाकरणमात्मनेति गम्यते तदुपलक्षितानि कर्माण्याधाकर्माणि। स्वकृतकर्मसु,

तत्थोववाइयं ठाणं, जहा मे तमणुस्सुयं।
आहाकम्मेहिं गच्छंतो, सो पच्छा परितप्पई॥ १३॥

तत्रेति नरकेषु उपपाते भवमौपपातिकं स्थानं स्थितिर्यथा येन प्रकारेण भवतीति शेषः। मे मया तदित्यन्तरोक्त—परामर्शोऽनुश्रुतमवधारितं गुरुभिरुच्यमानमिति शेषः। औपपातिकमिति च ब्रुवतोऽस्यायमाशयो यदि गर्भजत्वं भवेद्भवेदपि तदपि तदवस्थायां छेदभेदादिनारकदुःखान्तरमौपपातिकत्वे त्वन्तर्मुहूर्तानन्तरमेव तथाविधवेदनोदय इति कुतस्तदन्तरसंभवः तथा च (आहाकम्मेहिंति) आधानमाधा करणमात्मनेति गम्यते तदुपलक्षितानि कर्माण्याधाकर्माणि तैराधाकर्मभिः स्वकृतकर्मभिः यद्वार्षत्वात् (आहेति) आधाय कृत्वा कर्माणीति गम्यते। तत—स्तैरेव कर्मभिर्गच्छन् प्रक्रमात् नरकं यद्वा यथा कर्मभिर्गमिष्यमाणगत्यनुरूपैस्तीव्रतीव्रतराद्यनुभवान्वितैर्गच्छंस्तदनुरूपमेवावस्थानं स इति बालः पश्चादित्यायुषि हीयमाने परितप्यते यथा धिग्मामसदनुष्ठायिनं किमिदानीं मन्दभाग्यः करोमीत्यादि शोचते इति सूत्रार्थः उत्त० ५ अ०।

आधा [हा] कम्मिय-आधाकर्मिक-त्रि० साधूनामेवार्थाय कृतेति भक्तादौ, वृ० १ उ०।

आधा (हा) ण–आधान– न० आ-धा-भावे-ल्युट् संस्कारपूर्वकं वह्न्यादेः स्थापने, अग्न्याधाने, गर्भाधाने च । वाच० । स्थाने, " इअ सव्वगुणाहाणं " सर्वगुणाधानमशेषगुणस्थानमिति आव० ४ अ० । स्थापने, कुशयोग्यादीनामिह तन्मूलाधानयुक्तानाम ॥ मूलाधानं मूलस्थापनं बीजन्यासस्तद्युक्तानामिति ॥ षो० १३ विव० । व्यवस्थापने, आख्याने, व्याख्याने च । वाच० ।

अविरइं पडुच बाले, आहिज्जइ विरइं पडुच पंडिए ।
आहिज्जइ विरयाविरइं, पडुच बालपंडिए आहिज्जइ ॥

आधीयते व्यवस्थाप्यते आख्यायते वा तथा विरतिं चाश्रित्य प्रतीत्य पापाद्वीनः पण्डितः परमार्थज्ञो वेत्येवमाधीयते व्याख्यायते ॥ सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

आधा (हा) णिय–आधानिक–पुं० आधानं गर्भाधानं प्रयोजनमस्य ठञ् । गर्भाधाननिमित्ते वेदविहिते गर्भपात्रसंस्कारभेदे, ॥ वाच० ॥

आधा (हा) य–आधाय– अव्य० –आ-धा-ल्यप्-कृत्वेत्यर्थे, उत्त० ५ अ० । स्थापयित्वेत्यर्थ, आधानं कृत्वेत्यर्थ, भावे-घञ् आधाने, पुं० ॥ वाच० ॥

आधा (हा) यग–आधायक– त्रि०–आ-धा-ण्वुल्-आधानकारके, वाच० ॥

आधा(हा)र–आधार–आ-धृ-आधारे-घञ् । १ आश्रये, " अपामिवाधारमनुत्तरङ्गम् " कुमा० । " चराचराणां भूतानां, कुक्षिराधारतां गतः " । कुमा० । " वर्त्याधारस्नेहयोगाद्यथा दीपस्य संस्थितिः " या० स्मृ० " व्याकरणप्रसिद्धे औपश्लेषिकवैषयिकाभिव्यापकाख्ये अधिकरणकारके, आधारोऽधिकरणम " पा० अधिकरणञ्च परम्परया क्रियाश्रयः तच्च त्रिविधम् औपश्लेषिकवैषयिकाभिव्यापकभेदात् । तत्र औपश्लेषिक एकदेशसम्बन्धः यथा कटे आस्ते । वैषयिकः मोक्षे इच्छास्ति । अभिव्यापकः तिलेषु तैलमस्ति । मुग्धबोधकारस्तु " सामीप्याश्लेषविषयैर्व्याप्त्याऽऽधारश्चतुर्विध इति "सामीप्यसम्बन्धेनाप्याधारतेत्याह । तच्चिन्त्यम " गङ्गायां घोषो वसतीत्यादौ विषयलक्षणयैव गङ्गासमीपतीरस्योपस्थितौ न तस्य विभक्त्यर्थत्वमिति पाणिनीयाः । शस्यसंपादनार्थं जलरोधनार्थे बन्धने. वृक्षसेकार्थं जलधारणार्थे आलवाले च । " आधारबन्धप्रमुखैः प्रयत्नैः " रघु० वाच० ॥ आधारस्य भावः तल् आधारता संबन्धविशेषेण पदार्थविशेषस्याधेयतासम्पादके धर्मविशेषे, तथा च तयोः परस्परनिरूप्यनिरूपकभावः । आधारताया अनतिरिक्तवृत्तिधर्म्म आधारतावच्छेदकः । एवमाधेयताया अनतिरिक्तवृत्तिधर्म्म आधेयतावच्छेदकः यथा संयोगेन घटाधारे भूतले भूतलत्वमाधारतावच्छेदकं भूतलाधेये घटे च घटत्वमाधेयतावच्छेदकम तयोरवच्छेदकत्वात् । ताभ्यामाधारताऽऽधेयता चावच्छिद्यते यथा घटत्वावच्छिन्ना घटनिष्ठाऽऽधेयता तथा भूतलत्वावच्छिन्ना भूतलनिष्ठाऽऽधारता इति नव्यनैयायिकानां रीतिः । आधारत्वात्तदर्थे, न० ॥ वाच० ॥

आधा (हा) रसत्ति–आधारशक्ति–स्त्री० आधारस्य शक्तिः सर्वाधारशक्तिरूपायाम्परमेश्वरशक्तौ, मायायाम् , प्रकृतौ च ॥ वाच० ॥

आधि (हि) आधि–पुं० आधीयतेऽनिनिवेश्यते प्रतीकाराय मनोऽनेन आ-धा-कि-मानसव्यथाभेदे, वाच० ॥ आधीनामम्नः पीडानामिति भ० १ श० १ उ० ॥ शरीरमानसे पीडाविशेषे च । आधीनां परमौषधम् आधीनां शरीरमानसपीडाविशेषाणां परमौषधं प्रधानौषधं कल्प्यमिति ॥ षो० १५ विव० । ईषत् अधिक्रियते उत्तमर्णोऽत्र आ-ईषदर्थे-धा-अधिकारार्थे-आधारे-कि-आधीयते ऋणशोधनार्थम् आ-धा-कर्मणि-कि-वा । ऋणशोधनार्थे प्रतिभूस्थानीयतया बन्धकत्वेन उत्तमर्णसमीपे अधमर्णेनाधीयमाने उत्तमर्णस्य ईषत् स्वत्वहेतुभूतव्यापारविशिष्टे, वाच० ॥

आहि (हि) क्क–आधिक्य–न० अधिकस्य भावः ष्यञ् । अधिकतायाम, अतिशयितायाम, " यदावगच्छेदायत्यामाधिक्यं ध्रुवमात्मनः " ॥ मनु० ॥ युग्मायामपि रात्रौ चेत्, शोणितं प्रचुरं तदा । कन्या च पुंवत् भवति , शुक्राधिक्ये पुमान् भवेत् ' ज्योतिस्तत्वम । प्रातिपदिकमात्रे लिङ्गमात्राद्याधिक्ये सि० कौ० " एवमेतद्गुणाधिक्यं, द्रव्ये द्रव्ये व्यवस्थितम " सुश्रु० ॥ वाच० ॥ आधिक्यं सजातीयपरिणामप्राचुर्य्यमिति द्वा० ।

आधि [हि] गरणिय –आधिकरणिक–त्रि० अधिकरणे विचारस्थाने नियुक्तः ठक् । विचारस्थाननियुक्ते प्राड्विवाकादौ वाच० ॥

आधि (हि) गरणिया–आधिकरणिकी–स्त्री० अधिक्रियते आत्मा नरकादिषु येन तदधिकरणं तेन निर्वृत्ता आधिकरणिकी क्रियाविशेषे , सा च द्विधा चक्ररथपशुबन्धमन्त्रतन्त्रादिप्रवर्त्तिनी खड्गादिनिर्वर्त्तिनी चेति । ध० ३ अधि० ।

आधिट्ठि–आधृष्टि–स्त्री० आ-धृष्-भावे-क्तिन् । परिभवे, बलात्प्रहे च ॥ वाच० ॥

आधि (हि) सु–आधिज्ञ–त्रि० आधिं मनःपीडां जानाति अनुभवति-ज्ञा-क-व्यथानुभावके, व्यथिते, अजयपालः वाच० ॥

आधि (हि) त्थेण–आधिस्तेन– पुं० आधेर्गोप्याधेर्भोगात् स्तेन इव । गोप्याधेर्बलात्कारेण भोक्तरि, " न भोक्तव्यो बलादाधिर्भुञ्जानो वृद्धिमुत्सृजेत् । मूल्येन तोषयेदेन-माधिस्तेनोऽन्यथा भवेत् " मनुना तद्भोगे स्तेनत्वस्योक्तत्वात्वम ॥ वाच० ॥

आधि (हि) देविय–आधिदैविक–त्रि० अधिदेवं भवः देवान् वातादीन् अधिकृत्य प्रवृत्ते वा ठञ्-अनुशतिकादित्वाद् द्विपदवृद्धिः । देवाधिकारेण प्रवृत्ते शास्त्रे, वातादिनिबन्धने, दुःखे च । दुःखं हि त्रिविधमाध्यात्मिकादिभे-

दात् ॥ वाच० ॥ आधिदैविकं यक्षराक्षसग्रहाद्यावेशहेतुकमिति ॥ स्या० ॥

आधि (हि) बंध—आधिबन्ध—पुं० आधिर्बहुप्रजानां कथं पालनं स्यादिति चिन्ता एव बन्धः । बहुप्रजारक्षणचिन्तारूपबन्धे, ॥ वाच० ॥

आधि (हि) भोइय—आधिभौतिक—त्रि० भूतानि व्याघ्रसर्पादीन्यधिकृत्य जातम् अधिभूत ठञ् द्विपदवृद्धिः। व्याघ्रसर्पादिजनिते दुःखे, ॥ वाच० ॥ आधिभौतिकं मानुषपशुपक्षिमृगसरीसृपस्थावरनिमित्तमिति ॥ स्या० ॥

आधि (हि) रज्ज—आधिराज्य—न० अधिराजस्य भावः कर्म वा ष्यञ् । आधिपत्ये ॥ वाच० ॥

आधि (हि) वेयणिय—आधिवेदनिक—त्रि० अधिवेदनाय विवाहोपरि विवाहाय हितं ठक् तत्र काले दत्तं ठञ् वा अधिवेदनार्थे तत्र काले च स्त्रियै पत्या दीयमाने स्त्रीधनभेदे ॥

आधी (ही) गड—आधीकृत —त्रि० आधि–च्वि–कृ–क्त–दत्तबंधके द्रव्यादौ, वाच० ॥

आधी (ही) गरण—आधीकरण—न० अनाधिराधिः क्रियते आधि+च्वि+कृ+ल्युट् बन्धकीकरणे वाच० ॥

आधु (हु) णिय—आधुनिक—त्रि० अधुना भवः ठञ् । साम्प्रतंभवे-अर्वाचीने,- । अप्राचीने च-स्त्रियां ङीप्- ॥ ॥ वाच० ॥ अष्टाशीतिग्रहाणामन्यतमे स्वनामख्याते ग्रहे जं० ॥ सूर्य० प्रा. २० ॥

आधु [हु] य—आधुत—त्रि०—आ—धु—क्त- । चालिते, ॥ वाच० ॥

आधे [हे] य—आधेय–त्रि० आधा—कर्मणि यत् । १ उत्पाद्ये । आधेयश्चाक्रियाजश्च सोऽसत्त्वप्रकृतिर्गुणः" व्या० का० । यस्य सतोगुणान्तरमुत्पाद्यम् तादृशे उत्पाद्यगुणान्तरे विद्यमाने एव यत्र घटादिपदार्थे पाकादिना रक्ततागुणान्तरमाधीयते तादृशे २ घटादौ,। आधानविधिना स्थापनीये ३ वह्नौ, पुं० ॥ ४ ॥ अधिकरणेऽभिनिवेशनीये "अधिकं पृथुलाधारादाधेयाधिक्यवर्णनम्" चन्द्रा० वाच० ॥

आधाराधेयौ द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदेन विशेषावश्यके वर्णितौ यथा—

आहारो आहेयं च होइ दव्वं तहेव भावाय ।
खेत्तं पुण आहारो कालो नियमाउ आहेओ ॥

द्रव्यमाधारो भवति पर्यायाणां आधेयं च भवति क्षेत्रं तथा भावश्चाधारो भवति कालस्य कालवर्णादीनां समयादिस्थितित्वादिति आधेयश्च भवति। द्रव्ये क्षेत्रमाकाशं पुनः सर्वेषामपि धर्म्माधर्म्मपुद्गलजीवकालद्रव्याणामगुरुलघुपर्यायाणां चाधार एव न त्वाधेयं सर्वस्यापि वस्तुनस्तत्रैवावगाढत्वात्तस्य च स्वप्रतिष्ठितत्वेनान्यत्राधेयत्वायोगादिति (कालो नियमाउ आहे उत्ति) कालो नियमादाधेय एव भवति न त्वाधारस्तस्य द्रव्यपर्यायेष्ववस्थितत्वात्तत्र चान्यस्याध्रितत्वादिति ॥ विशे० द्रव्य द्वा. ॥ स्थापनीये द्रव्ये च भावे यत् आधाने न० ॥ वाच० ॥

आधे (हे) वच्च—आधिपत्य—न० अधिपतेर्भावः कर्म्म वा पत्यन्तत्वात् यक्-१ स्वामित्वे,, "अवाप्यभूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम्" ॥ गीता० ॥ वाच० ॥ यक्षाणामाधिपत्यश्च राजराजत्वमेव च" ॥ भा० ॥ व० ॥ राजकार्य्ये प्रजापालनादौ ॥ दुर्य्योधनं तत्त्वहितं वै निगृह्य पाण्डोः पुत्रं प्रकुरुष्वाधिपत्ये । अजातशत्रुर्हि विमुक्तराज्यो धर्मेणेमां पृथिवीं शास्तु राजन्,, ॥ भा० ॥ व० ॥ प० ॥ ६ ॥ अ० ॥ वाच० ॥ अधिपतेः कर्म्माधिपत्यम् रक्षायाम् ॥ जी० प्र.३॥ ॥ आ० म० प्र० ॥ प्रज्ञा० भ०श.३उ१ ॥ कल्प० । आ० म. १ विपा० अ. २ जं० ॥

आधो (हो) रण—आधोरण—पुं० आ धारगतिचातुर्य्ये ल्यु हस्तिगतिचातुर्य्यज्ञे हस्तिपके, स्वल्पबलेनापि महाबलस्य हस्तिनः संकेतादिनैव चालनात्तस्य गतिचातुर्य्यवत्त्वात्तथात्वम् ॥ वाच० ॥

आधोधि (होहि) य—आधोवधिक—पुं० नियतक्षेत्रविषयावधिज्ञानिनि ॥ भ० श.७उ.७॥ (नमिस्स णं अरहओ एगूणचत्तालीसं आहोहियसया होत्था)सम०स.३६॥आहोहियत्ति नियतक्षेत्रविषयावधिज्ञानिनस्तेषां शतानीति ॥ सम० ॥ प्रतिनियतक्षेत्रावधिज्ञाने च न (केवलीणं भंते आधोऽधियं जाणपासइ)॥भ०॥ आहोहियंति प्रतिनियतक्षेत्रावधिज्ञानामिति भ० श०१४ उ०७

आप [व] आष—पुं० आप्यते-आप-कर्म्मणि-घञ्-अष्टसु वसुषु चतुर्थे वसौ, अपां समूहः अण्-जलसमूहे न० आकाशे,-सिद्धा० तस्य सर्वमूर्तसंयोगित्वात्तथात्वम् वाच० ॥ व्याप्तौ ॥ भ० श. १ उ. ६ ॥

आप [व] ई—आपद्—स्त्री० आ-पद्-सम्पदा क्विप् विपत्तौ(दुहओगइवालस्स आवई वहमूलिया उत्त.अ.आपदां विपद)इति सा चतुर्विधद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्-द्रव्यापत्कल्पनीयाशनादिद्रव्यदुर्लभता १ क्षेत्रापत्प्रत्यासन्नग्रामनगरादिरहितमल्पं च क्षेत्रं २ कालापद्दुष्कालादि ३ भावापद्ग्लानत्वादि ४जी०प्र१॥ द्रव्यापत् प्रासुकादिद्रव्यालाभः क्षेत्रापत्कान्तारक्षेत्रपतितत्वं, कालापद्दुर्भिक्षकालप्राप्ति,भावापत् ग्लानत्वमिति ॥ भ० श.२५उ.७॥ (आउरे आवईसु य) ॥ स्था० ठा०१०॥तथा आपत्सु द्रव्यादिभेदेन चतुर्विधासु तत्र द्रव्यतः प्रासुकद्रव्यं दुर्लभं क्षेत्रतोऽध्वप्रतिपन्नता कालतो दुर्भिक्षं भावतोग्लानत्वमिति उक्तंच (दव्वाइ अलंभे पुण चउव्विहा आवयाहोइति)॥ स्था०ठा०१०॥ व्य० ॥ नि०चू० ॥ आ०चू० (आवईसु दढधम्मया) सम० स प्रशस्तयोगसंग्रहाय साधुनाऽऽपत्सु द्रव्यादिभेदासु दृढधर्मता कार्य्या सुतरां तासु दृढधर्म्मिणः भाव्यमित्यर्थ इति॥सम.स.स३२ उदाहरणादियोगः

उज्जेणिइ धणवसू अणगारे धम्मघोसचम्पाए ।
अडवीइ सत्थविब्भमवोसिरणं सिज्झणा चेव ॥ ८० ॥
महुराइ जउणराया जउणावंके अदंडमणगारे ।
वहणंच कालकरणं सक्कागमणं च पव्वज्जा ॥ ८१ ॥

आसां व्याख्या कथानकादवसेया तच्चेदं उज्जेणी नयरी तत्थ धणवसू वाणियओ सो चंपज्जाइउकामो उग्घोसणं करेइ । जहा णाए तं अणुणवेइ धम्मघोसो नाम अणगारो तेसु दूरं अडविमग्गइ गएसु पुलन्देहिं विलोलिओ सत्थो इओ तओ य नट्ठो सो अणगारो अ

गणेण लोएण समं अडविं पविट्ठो तेसु मूलाणि खायंति पाणियञ्च पिवति सो निमंतिज्जइ सो नेच्छति अघरे जाए एगत्थ सिलायले भत्त पच्चक्खायं अदीणस्स अहिया-समाणस्स केवलनाणं समुप्पन्नं सिद्धो दढधम्मयाए योगा संगहिया एसा दव्वावती खेत्तावती खेत्ताणं अ-सितीए कालावती ओमोदरियादि भावावतीए उदाहरण गाहा महुराए जउणराया इत्यादि ॥१८१॥ व्याख्या कथान-कादवसेया तच्चेदं महुराए नगरीए जउणो राया जउ-णावङ्कं उज्जाणं अवरेण तत्थ जओण एको प्परो दिन्नो तत्थ दण्डो अणगारो आयावेइ सो रायणासि तेण दिट्ठो तेण रोसेण दिट्ठो असिणा सीसं छिन्नं अन्ने भणन्ति फलेण आहवो सव्वेहिं वि मणुस्सेहिं पत्थर रासी कओ कोवोदयं पडवेयणा उदयं भावयंतस्स आवती कालगतो सिद्धो देवागमणं महिमाकरणं सक्कागमणं पालएणं वि-माणेण तस्स विय रन्नो अधितीजाया वज्जेण भेसि-ओ सक्केण जइ पव्वयसि तो मुच्चसि पव्वइओ थेराण अन्तिए अभिग्गहं गेण्हइ जइ भिक्खागओ संभरामि तो ण जेमेमि जइ दरजिमिओ तोसे संगं विगिंचामि एवं किर तेणं भगवया एगमवि दिवसं नाहारियं तस्स द-व्वावतीदण्डस्स भावावतीसु दढधम्मतत्तिगयं ॥ आव० ॥ हलन्तत्वाट्टाप् आपदाप्यत्र ॥ वाच० ॥

आप (व) ईधम्म—आपद्धर्म—पुं० आपदि कर्तव्यो धर्म्मः । १ आपद्यनुष्ठेये धर्म्मे, आपद्धर्म्ममधिकृत्य कृतो ग्रन्थः अण भारतान्तर्गत शान्तिपर्वमध्यगते व्यासकृते २ अवा-न्तरपर्वभेदे च २ तच्च भा० शा० प० १३१ अध्यायावधि १७३ अध्यायपर्य्यन्तम् ॥ वाच० ॥

आप (व) गा—आपगा—स्त्री० आपेन जलसमूहेन गच्छ-ति वहति–ड–नद्याम् "बहुसमाणि तित्थाणि आवगाणि वि-यागरे" बहुसमानि तीर्थानि आपगानां नदीनां व्यागृणी-यात् साध्वादिविषय इत्यर्थ इति ॥ दश० अ०७ ॥

आप [व] गेज्ज—आपगेय—पुं० आपगाया गङ्गाया अपत्य-म ढक् भीष्मे ॥ वाच० ॥

आप (व) डण—आपतन—न० आ–पत भावे ल्युट् आगमने प्राप्तौ, ज्ञाने,–(कीचत्प्राकरणिकादर्थादप्राकरणिकस्यापत-नम्) साहि० दैववशात् पतने च ॥ वाच० ॥ प्रस्फोटने ध० अ० ३ प्रस्खलने च (आवडणं विसमखाणुकंटेसु) विषमे वा स्थाणौ वा आपतनं प्रस्खलनं भवतीति ॥ वृह० ॥ आपतनं नाम यद् भूमिसम्प्राप्तस्य वा जानुकूर्पराभ्यां प्रस्खल-नमिति ॥ वृह० ॥

आप (व) डव—आपटव—न० न सन्ति पटवोऽस्य तस्य भावः अण पटुशून्यत्वं न पटुरपटुरिति तत्पुरुषात्तु ष्यनि उत्तर-पदस्यैव वृद्धिः अपाटवम् । (अपाटवाद्यशौचाद्यैर्यदि विघ्नं प्रजायते) स्मृतिः ॥ वाच० ॥

आप (व) डिग–आपत्तिक–पुं० आपतति शीघ्रम् आ–पत इ-कन् श्येने दैवायत्ते त्रि० उज्ज्वलदत्तः ॥ वाच० ॥

आप (व) डिय—आपतित—त्रि० आ–पत–क–हठादा-गते–दैवायत्तपतने च ॥ वाच० ॥ आस्फालिते च (दोवि आवडिया कुड्डे) आपतितौ भित्तौ आस्फालितौ इति ॥ उत्त० अ० २५ ॥

आप (व) ण–आपण–पुं० आपण्यन्ते विक्रीणन्त्यत्र आपणः आधारे घञ् हट्टे ॥ औप० भ० श० ५ उ० ७ ॥ आ० न छि० कल्प० प्रश्न० द्वा० ३ विशे० ज्ञा० अ० १ स च नानागृहा-ध्यासितास्त्रिकोणो भूभागविशेष इति ॥ अनु० उ० आ० वीथ्यां न० (कोलचचुरणइ आवणे) ॥ दश० ॥ अ० ५ पण्यस्थाने ॥ प्रश्न० द्वा० ३ ॥ क्रयविक्रयद्रव्यशालायां च वाच० ॥ गृहाणि शरणानि लयनानि आपणा इति ॥ जी० प्र० ३ वाच० "शकटापणवेशाश्च वणिजो वन्दिनस्तथा ॥ नराश्च मृगयाशीलाः शतशोऽथसहस्रशः" ॥ भा० व०प० अ २३८ ॥ "भक्ष्यमाल्यापणानाञ्च ददृशुः श्रियमुत्तमाम्" ॥ भा० स० प० ४अ० (आपणः पण्यवीथिका) (आपणो विक्रयस्थानम्) तेनैवोक्तम् । "पूर्णापणा विपणिनो विपणी विभेजुः माघ० ॥ वाच० ॥

आप (व) णगिह—आपणगृह—न० आपणमध्यवर्त्तिगृहे तथा च वृहत्कल्पे । (जं आवण मज्झमी तं च गिहं आवणा य दुविहं ॥ वि त्तं होइ आवणगिहं रत्थामुहरत्थपासम्मि) यद् गृहमापणमध्ये समंतादापणैः परिक्षिप्तं तदापणगृहं यद्वा मध्ये गृहं (दुहउ वित्ति) द्वाभ्यामपि च पार्श्वाभ्यां । यस्यापणे भवंति ॥ वृह० क० ॥

आप (व) णवीहि—आपणवीथि—स्त्री० रथ्याविशेषे ॥ आ० म० प्र० द्वा०३ ॥ राज० जी०प्र० ३ ॥ हट्टमार्गे दशा० ॥ जी० प्र० ३ ॥ ज्ञा० अ०१ (संमट्ठरत्थं तरावणवीहियं) ॥ कल्प० ॥ आपणवीथयश्च हट्टमार्गा इति ॥ कल्प ॥ टी० ॥

आप (व) णिग—आपणिक—त्रि० आपणादायस्थानाद-गतः ठक् । १ हट्टस्थानादागते राजकरादौ । आपणस्यध-र्म्यम् ठक् २ ॥ हट्टस्य वणिग् धर्म्ये आपणस्यावक्रयः रा-ज्यग्राह्यः ठक् ३। हट्टस्य राजग्राह्ये द्रव्ये (तोला) आ पण इ कन् ४॥ वणिक्जने उज्ज्वलदत्तः ॥

आपनिक–त्रि०—आ—पन—स्तुतौ कर्मणि–इकन् । १ इन्द्र-नीले, ॥ वाच० ॥

आप (व) णिज्ज--आपनेय--त्रि० आ अप् नी कर्मणि यत् समन्तादपनेये दूरीकार्य्ये, ॥ वाच० ॥

आप (व) ण्ण—आपन्न—त्रि० आ–पद क्त आपद्ग्रस्ते आप-न्नः संसृतिं घोरां यन्नाम विवशो गृणन् । ततः सद्यो विमुच्ये त यद्बिभेति स्वयं भयम् ॥ भाग० ॥ आपन्नाभयसत्रेषु दी-क्षिताः खलु पौरवाः" ॥ शकु० ॥ आत्मापराधादापन्नस्तत् किं भीमं जिघांससि" भा० स्त्री० प० १३ आ० ॥ वाच० ॥ आश्रिते (इमं दरिसणमावण्णा सव्वदुक्खा विमुच्चइ) ॥ श्रु०१अ०१ सूत्र० ॥ अनु० ॥ उत्पन्ने ॥ ज्ञा० अ०५ ॥ प्राप्ते ॥ आव० ॥ आवण्णो प्राप्त उच्यत इति ॥ नि० चू० ॥ आवण्णादीहमद्धाणं संसारं मिस्सगतए) आपन्नाः प्राप्ता इति ॥ उत्त० अ०१ ॥ व्याप्ते नि० ॥

आप [व] ण्णपरिहार—आपन्नपरिहार—पुं०भावपरिहारभेदे (मासादीआवण्णे तेण उपगयं न अन्नेहिं) व्य० ॥ यत् मा-सिकं यावत् षाण्मासिकं वा प्रायश्चितमापन्नं तत आ-पन्नं अपरिभोगेऽपि वर्त्तते परिहियते इति परिहारः क-

र्म्मणि घञ् आपन्नमेव परिहारः । आपन्नपरिहार इति व्युत्पत्तेः तथाचाह (मासादी आवन्ने इति) मासादिकं यत् प्रायश्चित्तस्थानमापन्नं तत् आपन्ने परिहार इति भावः । अथ वा परिहरणं परिहार इति भावे घञ् आपन्नेन प्रायश्चित्तस्थानेन परिहारो वर्जनं साधोरिति गम्यते । आपन्नपरिहारः । तथा हि प्रायश्चित्ता अविशुद्धत्वात् विशुद्धचरणैः साधुभिर्यावत्प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या न शुद्धो भवति तावत् परिह्रियते । इह तेन आपन्नपरिहारेण प्रकृतिमधिकारो न शेषैः परिहारैः ॥ व्य० निक्षेपद्धा. ॥

आप (व) ण्णसत्ता—आपन्नसत्वा—स्त्री० आपन्न उत्पन्नः सत्वो जीवो गर्भे यस्याः सा ॥ ज्ञा०अ.२॥ गर्भिण्यां स्त्रियाम् सममापन्नसत्वास्ता रेजुरापाण्डुरत्विषः रघु० ॥ वाच० ॥

आप(व)त्त आपात्य—त्रि आपतति स्वयमाक्रामति गच्छति ॥ "भव्यगेयेत्यादि" ॥ पा० नि० ॥ कर्त्तरि ण्यत् । १ । स्वयमाक्रमितं भावे ण्यत् । २ । कर्त्तव्यायतने, ३ कर्मणि ण्यत् आपात्ये देशादौ, त्रि० आ-पत्-णिच् ल्यप् । ४ । समन्तात् पातयित्वेत्यर्थे अव्य० ॥ वाच० ॥

आप [व] त्ति—आपत्ति—स्त्री० आ-पद्-क्तिन् आपदि आपद्य रोगाद्यभिभूतावस्था सम्यग् वर्तनोपायानुपलम्भश्च ॥ वाच० ॥ आपादने ॥ व्य० ॥ प्राप्तौ, संवेगात् समरसापत्या २२) ॥ षो० वि० ६ ॥ आपत्तिश्च प्राप्तिरिति ॥ टी० ॥ तथाच ॥ जीतकल्पे ॥

जं जं न भणियमिह यं तस्सावत्ती इदाणं ।

सेखवं भिन्याइयायगुरुं छम्मासं ताय जीएणं ॥६०॥जीतकल्पे इह जीतव्यवहारेऽपराधमुद्दिश्य यद्यत्प्रायश्चित्तेन भणितं तस्याऽन्यापत्तिविशेषेण दानं संक्षेपं वक्ष्ये आपत्तिश्चासुकाभिचारेऽमुकस्य तपसः प्राप्तिरिति सा च निशीथकल्पव्यवहारादिषु विस्तरेणाभिहिता ॥ जीत० टी० ॥ व्याप्तौ, उद्भूतौ, विशे० अनिष्टप्रसङ्गे च । स च व्याप्यस्याहार्य्यारोपात् व्यापकस्याहार्य्यारोपः यदि निर्वह्निः स्यान्निर्धूमः स्यादित्येवं रूपः ॥ वाच० ॥

आप (व) त्तिसुत्त—आपत्तिसूत्र—न० । शिष्यगतप्रतिसेवनाद्वारेणापन्नप्रायश्चित्ताभिधायिनि सूत्रे—आवत्तिसुतानाम शिष्यगतप्रतिसेवनाद्वारेणापन्नप्रायश्चित्ताभिधायिनि,। नि० चू० ॥ प्रतिसेवनायां सत्यां प्रायश्चित्तापत्तिः स्यात् इत्यापत्तिसूत्राण्युच्यंते (जे भिक्खू बहुसो मासियं पडिसेवित्ता आलोइज्जा) बहुसो व बहुसो व थहुसो पंचपडिसेविता आलोइज्ज इति प्रत्येकबहुसूत्रं जेमासिया व दो मासियं मासियं ते मासियं च इत्यादिं सकलसंयोगसूत्रं (जे बहुसो मासियं बहु दो मावहुसो ते मासियमित्यादि) बहुसंयोगसूत्रं एतत्सूत्रचतुष्टयमेतावता ग्रंथेन सूत्रोपात्तं व्याख्यानं इमे अत्थं उत्ति अर्थो व्याख्यानं भाष्यादिकं तस्मात् पद्बोद्धव्यानि तं जहेत्यादि । जे भिक्खूमासाइरेगदोमासियमित्यादि । सातिरेकसंयोगसूत्रं । जे बहु सोसातिरेगमासियबहुसोसाइरेगदोमासियं चेत्यादि । बहुससातिरेकसंयोगसूत्रं मासियं सातिरेकमासियं । जेदुमासियं सातिरेकदुमासियं चेत्यादि सकलस्य सातिरेकस्य च संयोगसूत्रं । जे बहुसो मासियं बहुसो सातिरेकमासियं च । जे बहुसो दुमासियं बहुसो सातिरेकदुमासिय चेत्यादि । बहुससातिरेगस्सय संजोगसुत्तं इत्येवमापत्तिसूत्राणि दशकल्पितानि ॥ नि० चू० ॥

आप (व) दकाल—आपद्काल—पुं० आपदा कृतोऽकालः आपदा कृते दुष्टे काले, "पीडा चापद्कालश्च प्रतिज्ञानंच पाण्डव, ॥ भा० शा० प० ५६ अ० ॥ वाच० ॥

आप (व) देव—आपदेव—पुं०आपस्य जलसमूहस्य देवः । वरुणे, ॥ वाच० ॥

आपवईण—आप्रपदीन—त्रि० आप्रपदं पादाग्रपर्यंतं व्याप्नोति स्वपादाग्रान्तं लम्बमाने वस्त्रादौ, ॥ वाच० ॥

आपवण—आप्रवण—त्रि० ईषत् प्रवणः । ईषन्नम्रे आ-प्रु-ल्युट् ईषद्द्रवणे, ॥ वाच० ॥

आपवय—आप्रपद—अव्य० प्रपदं पदाग्रं तत्पर्यन्तम् अव्ययी० पदाग्रपर्यन्ते, ॥

आप (व) मिच्चग—आपमित्यक—त्रि० अपमित्य परिवर्त्य निवृत्तम् कक् । विनिमयं दत्वा क्रीते, ॥ वाच० ॥

आप (व) यित्ता—आपयितृ—त्रि० आप्-णिच्-तृच् प्रापयितरि-स्त्रियां ङीप् ॥ वाच० ॥

आप [व] रह्णिय—आपराण्हिक—त्रि० अपराह्णे भवः ठक् । अपराह्णभवे-तद्व्यापके च स्त्रियां ङीप्, ॥ वाच० ॥

आप (पि) लव—आप्लव—पुं० आ-प्लु-घञ्-भावे । पक्षे अप् स्नाने, जलानां सर्व्वतः समुच्छलने, ल्युट्-आप्लवनं तत्रैव न० ॥ वाच० ॥ लात्-इति प्राकृतसूत्रेण लकारावर्णे इकारः ॥ प्रा० ॥

आप(य)सरीर अणवकंखवत्तिया—आत्मशरीरानवकांक्षाप्रत्यया स्त्री० अनवकांक्षाप्रत्ययक्रियाभेदे, तत्रात्मशरीरानवकांक्षा प्रत्यया सा स्वशरीरक्षतिकारि कर्म्माणि कुर्वतः क्रिया भवति ॥ स्था०ठा०२ ॥

आपा(व) ग (य) आपाक—पुं० समन्तात्परिवेष्ट्य पच्यतेऽत्र आ-पच् आधारे घञ् कुम्भकारस्य मृण्मयपात्रपचनस्थाने, वाच० ॥ तथा च स्थानाङ्गे (कुंभकारावाए इक कवेल्लुयावाए इ वा इट्टावाए इ वा) ॥ स्था० ठा.८॥ कुंभकारस्यापाको भाण्डपचनस्थानम् कवेल्लुकानि प्रतीतानि तेषामापाकः प्रतीत एव ॥ स्था० ठा०८ भावे घञ् । ईषत्पाके सम्यक् पाके-पुटपाके च, ॥ वाच० ॥

आपा [वा] इ(न्) आपायिन्—त्रि० आपिबति,-आ-पा-णिनि-सुरापानकर्त्तरि स्त्रियांङीप् ॥ वाच० ॥ आवाड स्वनामख्याते चिलातजातौ, "उत्तरड्ढभरहे वासे बहवे आवाडा णाम चिलाता परिवसंतित्ति" ॥ आ० चू० ॥

आपा (वा) ण- आपान—न० आपीयते सम्भूय सुरा पीयतेऽत्र आधारे ल्युट् । सुरापानाय सम्भूयोपवेशनस्थाने, । पानार्थसभायाम् । "आपाने पानकलिता दैवेनाभिप्रणोदिताः" ददर्श यदुवीराणामापाने वैशसं महत् इति च भा०आ० प० २ अ० भावे-ल्युट् । सम्भूय सुरापाने ॥ ताम्बूलीनां दलैस्तत्र रचितापानभूमयः" रघु० ॥

आपा (वा) णग—आपानक—न० आपान स्वार्थे कन् पानगोष्ठ्याः

म, सुरापाने च । आपानकमुत्सवः काद० ॥ वाच० ॥

आपा [वा] य–आपात—पुं० हठात् अविवेकात् कारणान्तरसाचिव्याभावेऽपि आगत्य पातः । २ अतर्कितागमने, । "गरुडापातविश्लिष्टमेघनादास्त्रवन्धनः" रघुः "तदापातभयात् पथि" कुमा० आपतत्यत्राधारे घञ् ३ उपक्रमे, "आपातरम्या विषयाः पर्य्यन्तपरितापिनः" किरा० "आपातरम्यास्तत्कालरमणीयाः" मल्लि०। ४ उपक्रमे च "मध्वापात इति मनुः ॥ मध्वापातो मधुरोपक्रमः" कुल्लू ॥ वाच० ॥ आपतनमापातः प्रथममीलके, ॥ स्था०ठा.३॥ (तत्प्रथमतया संसर्गे)॥

तस्स भोयणस्स आवाए भद्दए भवइ तओ पच्छापरिणममाणे २ दुरूवत्ताए दुग्गंधत्ताए जहा महस्सवए जाव भुज्जो २ परिणमइ भ० सू० श० ७ उ० १० ॥

आपातस्तत्प्रथमतया संसर्ग इति॥भ०टी०श.७उ.१० ॥ आभिमुख्येनसमवाये (आवाए सव्वदव्वाणं) ॥विशे०॥ सर्वेषामपि जीवादिद्रव्याणामापाते आभिमुख्येन समवाये निष्पद्यत इति ॥ विशे० ॥ अभ्यागमे, (अणावायमसंलोयं)न आपातोऽभ्यागमः स्वपक्षपरपक्षयोर्यस्मिन् स्थण्डिले तदनापातः (अस्य बहुभेदाः स्थण्डिलशब्दे) ॥ ओघ० ॥ अणावायमसंलोए चिट्ठेज्जा ॥ आचा० ॥ अनापाते विजने असंलोके च सन्तिष्ठेत ॥ आचा० अ० १ उद्दे० ५ ॥ प्राप्तौ आपातो विषयप्राप्तिः॥ आ० चू० ॥

आपाद्-पुं० आ-पद-घञ् फललाभे आगतौ च पादपर्य्यन्तम् अव्य० पादपर्य्यन्ते अव्य० वाच० ॥

आपा [वा] यओ–आपाततस्–अव्य०आपात तसिल् कारणां विनेत्यर्थे—अकस्मादित्यर्थे—अनवधार्य्येत्यर्थे च (एतच्चापाततः) जगदी० आपाततो यदर्थस्येति सा० द० ॥ वाच० ॥

आपा [वा] यण–आपादन–न० आ पद् णिच् ल्युट् आपत्तिविषयीकरणे, आपादकज्ञानेन आपद्यनिश्चये, पद–भावे णिच् ल्युट् ॥ २ ॥ सम्पादने, " द्रव्यस्य संख्यान्तरापादने" सि० कौ० ॥ वाच० ॥

आपा [वा] यभद्दय–आपातभद्रक–पुं० आपातनमापातः प्रथममीलकस्तत्र भद्रको भद्रकारी दर्शनालापादिना सुखकरत्वादापातभद्रकः । प्रथममीलके दर्शनालापादिना सुखकरे,॥ स्था०॥ टी०ठा.४ ॥ (आवायभद्दएणामेगेणो संवासभद्दए) स्था० ठा.४ ॥

आपा [वा] यलिया–आपातलिका–स्त्री० मात्राभेदे "कथितेयं भात गुरुकायथपूर्वमन्यत" तल्लक्षणां अन्यत् वैतालीयगतम ॥ वाच० ॥

आपायावच्च–आप्राजापत्य–न० अहोरात्रभवे एकोनविंशतितमे स्वनामख्याते मुहूर्त्ते ॥ कल्प०

आपा [वा] लि–आपालि–पुं०आ-पा-किप् तदर्थमलति अल् इन् केशकीटे स हि शीर्षस्थरुधिरापानप्रसक्तः वाच० ॥

आपा [पि] ला विय–आप्लावित–त्रि० आ-प्लु-णिच्-क्त । सर्वतः प्रवाहेर्क्षिते ॥ वाच० ॥

आपिं [विं] जर–आपिञ्जर–न० ईषत् पिञ्जर-प्रा० स० स्वर्णे राजनि० । ईषत्पिञ्जरवर्णे, पुं० ! तद्वति, त्रि० आपिञ्जरावद्धरजःकणत्वात् ॥ रघु० ॥ वाच० ॥

आपि [वि] सलि–आपिशलि–पुं आपिशलस्य मुनेरपत्यम् इञ् आदिशाब्दिके मुनिभेदे, । "इन्द्रश्चन्द्रःकाशकृत्स्नपिशली शाकटायनः । पाणिन्यमरजैनेन्द्रः जयन्त्येते हि शाब्दिकाः" कविक० "वाशुप्यापिशलेः पाणिनिनोक्तेस्ततोऽप्यस्यादित्वम् स्त्रियां क्रोड्या० ष्यञ् आपिशल्या तस्य स्त्र्यपत्ये स्त्री । आपिशिलिना प्रोक्तम् अण् आपिशलम् तदीये शास्त्रे न० ॥ वाच० ॥

आपीडा–आपीडा–स्त्री० आ-पीड-अ सम्यक् पीडने, तत्र तूर्णं गलापीडं कुर्य्याचाप्यवधूननम् ॥ सुष्ठु गलस्यापीडा मर्दनं यत्रेति तदर्थः ॥ वाच० ॥

आपीडिय—आपीडित–त्रि०—आ—पीड—क्त—निष्पीडित, निर्मृष्टे, ॥ वाच० ॥

आपीण—आपीन–न० आ-प्याय-क्त-पीभावः तस्य नत्वम् नवादेः ऊधसि, आपीनभारोद्वहनप्रयत्नात् रघुः कूपे पुं० आपीनमूधः आपीनोऽन्धुः अन्योपसर्गपूर्वकत्वे तु संप्यान इत्येव—आङ्—पूर्वकस्यापि अन्धूधसोरेवार्थयोः पीभावो नान्यत्र ॥ वाच० ॥

आपीय–आपीत–न० ईषत्पीतम्—प्रा० त० माक्षिके धातौ ईषत्पीतवर्णे, पुं०। तद्वति, त्रि० ईषत्पानं कृतं यस्य तादृशे जलादौ, त्रि० ॥ वाच० ॥

आपुच्छणा–आप्रच्छना–स्त्री० आपृच्छायाः करणमाप्रच्छना ॥ पंचा० ॥ प्रश्नकरणे ॥ पंचा०॥भ०श.२५उ.७॥ (आपुच्छणा उवाइय दोहला) आपुच्छणत्ति भर्त्तुरापृच्छनं इच्छामिणं तुब्भेहिं अब्भणुन्नाया इत्यादिका॥ विपा० अ.८॥ आ मर्य्यादया तथा विधविनयलक्षणया अभिविधिना वा सर्वप्रयोजनाभिव्याप्तिलक्षणेन प्रच्छनं गुरोः प्रश्नकरणमाप्रच्छना ॥ पंचा० ॥ सामाचारीभेदे, सा च कर्तुमभीष्टे, कार्ये प्रवर्तमानेन गुरोः कार्य्या, भगवन्नहमिदं करोमीति ॥प्रव०॥ आ०चू० ॥जीत० ग० अधि०२अनु० ॥ अयं भावः । यत्कार्यं साक्षादाप्रष्टुं शक्यते विशेषप्रयोजनं च तत्र साक्षादापृच्छा यत्तु मुहुः २ सम्भवितया प्रष्टुमशक्यं तत्रापि बहुवेलसंदेशनेनापृच्छाऽऽवश्यकीति ।धर्म०अधि.३ (आपुच्छणा य तइयाउत्त) तृतीया आपृच्छना (आपुच्छणा सयंकरणे) स्वयं आत्मना कार्याणां करणे गुरोः आपृच्छना कर्त्तव्या, न च गुरौ सति स्वबुद्ध्यैव गुरुं अनापृच्छ्य कार्यं कर्तव्यमिति भावः । उत्त० अ० २६ ॥ आङिति सकलकृत्याभिव्याप्त्या पृच्छना इदमहं कुर्यान्नवेत्येवंरूपा तां स्वयमित्यात्मनः करणं कस्यचिद्विवक्षितकार्यस्य निवर्तनं स्वयं करणं तस्मिन् ॥उत्तर अ०२६ उच्छ्वासनिःश्वासौ विहाय सर्वविषयमपि प्रथमतः प्रच्छनमापृच्छेत्युच्यते सर्वकार्येष्वपि स्वसंबंधिषु गुरवः प्रष्टव्या अतः । ते तथा च निर्युक्तिकृता सामान्येनैवाभिहितम् (आपुच्छणा उ कज्जेति) उत्त० अ०२६ ॥ आ० म० द्वि० ॥

तथा च पंचाशके—

आउच्छणा उ कज्जेगुरुणो गुरुसम्मयस्स वा णियमा ।

एवं खु तया सय जायति सति णिज्जराहेउ ॥ २६ ॥

व्याख्या । आपृच्छायाः करणं आपृच्छना तुशब्दः पुनरर्थः स्वत आपृच्छना पुनः कार्ये ज्ञानादिसाधने प्रयोजने सति कार्येति शेषः कस्येत्याह गुरोरत्नाधिकस्य तत्संमतस्य वा गुरुबहुमतस्य वा स्थविरादेर्वाशब्दो विकल्पार्थो नियमादवश्यंभावेन अथ कस्मादेषा विधेयेत्याह एवं खु एवमेव गुर्वाद्यापृच्छापूर्वकमित्यर्थः ॥ तत्कार्य श्रेयोऽतिशयेन प्रशस्यं जायते भवति सकृत्सदा निर्जराहेतुकर्म्मक्षयकारण मिति कृत्वेति गाथार्थः २६ पंचा० ॥

अथ कथमापृच्छाविषयभूतं कार्य श्रेयः स्यादित्यत आह--

सो विहिना या तस्साहणम्मि तज्जाणा सुणायंति ।

सन्नाणापडिवत्ती सुहभावो मंगलं तत्थ ॥ २७ ॥

व्याख्या । (सोत्ति) य आपृच्छ्यते स गुरुः गुर्वनुमतो वा विधिज्ञाता चिकीर्षितकार्यस्य वस्त्रधावनादेर्विधानस्य वेदिता भवति गीतार्थत्वात्ततश्च तत्साधने अहमिदं कार्यं करोमीत्येवंविधिज्ञातृगुरुनिवेदने अथ वा विधिप्रतिपादने सति स हि पृच्छ्यमानो विधिज्ञत्वाच्चिकीर्षितकार्यविधिं साधयति यथा "अच्छोडपिट्टणासु य न धुवे। धाए एयावणं न करे" इत्यादि (तज्जाणत्ति) विधिज्ञानं पृच्छकस्य भवति॥ ततश्च (सुनायंति) अहो गुरुणा जिनेन वा सुष्ठु ज्ञातं सकलसत्त्वानुपघातकत्वेन मुमुक्षोश्चोपग्राहकत्वेन निपुणमिदं दृष्टं नैवं दर्शनांतरीयैरिति एवं विधात् स्वज्ञानात् स्वगतसद्बोधात् सकाशात्प्रतिपत्तिर्गुरुरेव जिन एवाप्त इत्येवं भूता रुचिर्भवति सा च शुभभावः प्रशास्ताध्यवसायो वर्त्तते स च मंगलं विघ्नविघातकं वस्तु तत्र कार्ये प्रवर्तमानस्येतिशेषः अथ वा स गुरुर्विधिज्ञातोपायज्ञस्ततत्साधना चिकीर्षितकार्यनिष्पादने ततश्च तज्ज्ञानात् गुरोः सकाशात्-यत्ज्ञानं तस्मात् सुज्ञानं कार्य भवति सुज्ञानाच्च प्रतिपत्तिः सम्यक् क्रियाभ्युपगमः सा च शुभो भावः शेषं तथैवेति गाथार्थः ॥ पंचा० ॥

आपुच्छा–आप्रच्छा–स्त्री० आ-पृच्छ-अङ् । आलापे, जिज्ञासायाम आभाषणे,-गतागतकाले,-शुभे,-प्रश्ने,-आनन्दने च ॥ वाच० ॥ आपृच्छनमापृच्छा—समाचारीभेदे,-सा च कर्त्तुमभीष्टे कार्य्ये प्रवर्तमानेन गुरोः कार्य्या अहमिदं करोमीति ॥ आ० म० द्वि० ॥ एतद्बहुवक्तव्यताआप्रच्छनाशब्दे ॥

आपुच्छिणिज्ज–आप्रच्छनीय–त्रि० सकृत्प्रष्टव्ये ॥ भ० श० १८ उ०२ (आपुच्छिणिज्जे पडिपुच्छिणिज्जे) आप्रच्छनीयः सकृदिति ॥ ज्ञा० अ० १ ॥

आपुच्छित्ता–आपृच्छ्य–अव्य० आ प्रच्छ ल्यप् जिज्ञासित्वेत्यर्थे ॥ वाच० ॥ (आपुच्छित्ता ठवंति सठ्ठाणे) आपृच्छ्य प्रश्नार्हत्वाद्गुरुमिति गम्यते इति ॥ पं० व० ॥

आपुट्ठ—आप्लुष्ट—त्रि० आ-प्लुष्-क्त । १ ईषद्दग्धे २ सम्यग्दग्धे च वाच० ॥

आपूविय–आपूपिक–त्रि० अपूपकर्त्तरि स चामित्वाप्यपूपानां दलस्य मानं जानातीति ॥ नं० ॥

आपूर—आपूर–आपूर्य्यतेऽनेन-आ-पूर-घञ् । जलादिप्रवाहे "स्वेदापूरो युवतिसरितां व्याप्य गण्डस्थलानि" माघः भावे घञ् । सम्यक्पूरणे ३ ईषत्पूरणे, ४ अभिव्याप्तौ, च ॥ वाच० ॥

आपूरिय–आपूरित आ पूर क्त यस्यापूरणं कृतं तस्मिन् (पहयदेवदुंदुहिनिनायापूरियदिसामंडलंति) ॥ आ० म० प्र० ॥ अभिव्याप्ते च ॥ वाच० ॥ "जाहे तं वंजणमापूरियं होइति" ॥ आपूरितं संव्याप्तं भृतं वासितमित्यर्थ इति ॥ विशे० ॥

आपूरिमाण–आपूरयत्–त्रि० आपूरणं कुर्वति, "सद्देणं तप्पएसे सव्वओ समंता आपूरेमाणे"राज०॥शब्देन तान् प्रत्यासन्नान् सर्वतो दिक्षु समन्ततो विदिक्षु आपूरयति शत्रन्तस्य साविदं रूपम ॥ टी० । जीव० ॥ प्र० ३ ॥

आपूर्य्यमाण—त्रि० आ० पूर० कर्मणि शानच् सम्यक् पूर्य्यमाणे,॥वाच०॥ प्रश्न०द्वा०३॥ समन्तात्प्रसृते, "आपूर्य्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत्" ॥ गीता० ॥ आधारे शानच् । सूर्य्यकिरणैः पूर्य्यमाणचन्द्रस्याधारे, पक्षे, ॥ वाच० ॥

आपे [वे] क्खिय–आपेक्षिक–त्रि० अपेक्षात आगतः ठञ् अपेक्षया प्राप्ते (किन्तु मध्यमत्वादापेक्षिकम्) सि० कौ० स्त्रियां ङीप् ॥ वाच० ॥

आफंस—आस्पर्श—पुं० ईषत्स्पर्शे समन्तात् स्पर्शे च॥वाच०

आफोडिह—आस्फोटित—त्रि० करास्फोटे (आफोडिह सीहनाय छिलिलिय विघुट्टकुट्टकंठकयसद्दभीमगज्जिए) आस्फोटितं करास्फोटरूपमिति ॥ प्रश्न० द्वा०३ ॥

आबद्ध—आबद्ध—न० आबन्धनमाबद्धः भावे क्तः । दृढबन्धने, १ आधारे क्तः २ प्रेमणि, । कर्मणि ३ बद्धे ४ आप्ते ५ प्रतिरुद्धे, च त्रि० । "पयोधिमाबद्धचलज्जलाविलम्" माघः "आबद्धभीमभ्रुकुटीकरालाम्" भट्टिः। "स्यन्दनाबद्धदृष्टिषु" रघुः ६ भूषणे, च वा करणे, क्त ७ योक्त्रे ॥ वाच० ॥

आवबहुल—आपबहुल—न० रत्नप्रभायाः पृथिव्या आपबहुले काण्डे (इमी से भंते रयणप्पभाए पुढवीए आपबहुलें कंडे केवतियं वाहल्लेणं पं० गो० असीतिजोयणसहस्साइं वाहल्लेणं पण्णते) जीवा० प्र०३॥

आब्वय—आब्द्–त्रि० अब्दे मेघे भवः तस्येदम् इति वा अण् मेघभवे ॥ वाच०॥

आवरिहि–[न्] आवर्हिन्–त्रि० आबर्होऽस्त्यस्य इनि उत्पाटनयुक्ते (मूलमस्याबर्हि) पा० आ.बर्हः आवर्हणं तदस्यास्ति आबर्हि ॥ सि० कौ० वाच० ॥

आवाहा—आबाधा—स्त्री० आ-बाध-भावे आ पीडायाम तापत्रये क्लेशे च"आबाधा न रणभयाच्चिपा चिराय" किरा० लीलावत्युक्ते, आबाधाशब्दार्थे ॥ वाच० ॥ मानसपीडायाम (आवाहे च भये वा) आबाधं नाम मानसी पीडेति ॥ वृह० ॥ तत्र मनःशरीराबाधकराणि शल्यानि सुश्रु० नास्ति बाधा यस्य पीडाशून्ये त्रि० ॥ वाच० ॥

आविल–आबिल–त्रि० आ बिल भेदने च १ अस्वच्छे कालुष्ययुक्ते अस्वच्छस्य हि जलादेः सम्यग्दृष्टिप्रसारभेदनात्तथात्वम् । "पयोधिमाबद्धचलज्जलाविलम्" माघः भेदके त्रि. वाच० २ ॥

आबिलकंद-आबिलकन्द-पुं० आबिलो भूमेराभेदकः कन्दो मूलमस्य । मालाकन्दे क्षुपभेदे तस्य मालाकारतया भूमेः सम्यग्भेदनात्तथात्वम् ॥ वाच० ॥

आबुत्त--आवुत्त--पुं० आपनमाप क्विप् आपि प्राप्तौ उत्ताम्यति उत्तम-ड । नाट्योक्तौ भगिनीपतौ । बहुप्राप्तौ सन्तोषभावेन दुःखित्वात्तस्य तथात्वम् ॥ वाच० ॥

आभंकर--आभङ्कर--पुं० स्वनामख्याते महाग्रहे सू. प्र. प्रा.२० कल्प. चं. (दो आभंकरा) स्था. ठा. २ स्वनामख्याते विमानभेदे च सम. सम. ३ ॥

आभरण--आभरण--न० आ-भृ कर्मणि ल्युट् भूषणे स्था०॥ ॥ ठा०८॥सूत्रप्र.प्रा.२०॥ आ०म० औप० (ललिकयाभरणे) ललितानि शोभमानानि कृतानि न्यस्तान्याभरणानि सारभूषणानि यस्य स तथा॥ तं.सू. (आभरणभूषणविराइयमंगुवंगं) आभरणानि अङ्गपरिधेयानि ग्रैवेयककंकणादीनि ॥ कल्प० ॥ (आभरणहिं विभूसिओ) आभरणैः कुण्डलमुकुटहारादिभिः विभूषितोऽलंकृत इति॥उत्त०अ.२२॥ (घेतूणभरणाइं) आभरणान वस्त्राणीति ॥ व्य० ॥ पाण्डवानां सभामध्येऽदुर्योऽधन उपागतः । तस्मैगाश्च हिरण्यंच सर्वाण्याभरणानि च॥ विदग्धम--आभरणप्रधाने च (आभरणाणि वा)॥आचा०अ.५उ.१॥आभरणानि आभरणप्रधानानीति ॥ आचा० ॥ भावे ल्युट् सम्यक् पोषणे च ॥ वाच० ॥

आभरणचित्त--आभरणचित्र--त्रि० आभरणैश्चित्राणि विचित्राण्याभरणचित्राणि आभरणैर्विचित्रे, ॥ जी० प्र. ३ ॥

आभरणजहट्ठाणविविहपरिहाण--आभरणयथास्थानविविधपरिधान--न० आभरणानां यथास्थानं विविधरूपेण परिधानलक्षणे द्वाषष्ठितमे कलाभेदे ॥ कल्प० ॥

आभरणप्पिय-आभरणप्रिय-पुं० पुरुषभेदे (आभरणपिए जाणसु अलंकरिंते उ केसमादीणि) वृ० ॥ केशादीनि माल्यादिभिरलङ्कारैरलङ्कुर्वतः पुरुषान् आभरणप्रियान् जानीहि ॥ वृह० ॥

आभरणविचित्त--आभरणविचित्र--त्रि० आभरणविभूषिते (आभरणविचित्ताणि वा) ॥ आचा०अ.५उ.१ ॥ आभरणविचित्राणि गिरिविडकादिविभूषितानीति ॥ आचा० ॥

आरणविभूसिय--आभरणविभूषित--त्रि० आभरणालंकृते (आभरणविभूसियाणि वा) ॥ आचा०अ.५उ.१ ॥

आभरणविधि--आभरणविधि--पुं० आभरणं कटकादि तस्य विधिर्भेदा आभरणविधिः । आभरणप्रकारेषु वृ० । कलाभेदे नि.चू.॥सम.स.७२ ॥ज्ञा.अ.१ जं. ॥ (आभरणविहिपरिमाणं करेइ) ॥ उपा.अ.१ ॥ सूत्रम् आणंदशब्दे,

आभरिय-आभरित-त्रि. आभर आभरणं जातोऽस्य इतच आ भृ वा. इतच-इट्च-पूरिते अलंकृते ॥ वाच. ॥

आभव--आभव--अव्य. आजन्मेत्यर्थे, आसंसारमित्यर्थे, च (तव्वयणसेवणा आभवमखंडा) ॥ पंचा० ॥ तद्वचनसेवना गुरुवचनसेवा आभवमासंसारमखण्डा सम्पूर्णा भवत्विति गाथार्थः ॥ पंचा ॥ आभवमखण्डा आजन्मसंसारं वा सम्पूर्णेति ॥ ल० ॥ (विसुज्झमाणो आभवं भावकिरियं नाराहेइ) ॥ पं. सू. ॥ आभवं आजन्मासंसारं वा भावक्रियं निर्वाणसाधकमाराधयतीति ॥ पं. सू. ॥

आभवंताहिगार--आभवदधिकार--पुं. व्यवहारभेदे (ववहारो होइ दुविहो पच्छित्ते आभवंते य) पं. क० भा० ॥ व्यवहर्तव्यभेदे च (आभवते य पच्छित्ते ववहारियव्वं समासतो दुविहं) ॥ व्य. ॥ आभवद्व्यवहारः क्षेत्रविषयः उपसंपच्छब्दे, ॥ व्य. ॥

आभवंताहिगार--आभवदधिकार--पुं. आभवद्व्यवहाराधिकारे "आभवंताहिगारेउ उवट्ठंले तप्पसंगया । आभवं ता इमे अण्णे सुहसीलादि आहिआ" आभवदधिकारे वर्तमाने तत्प्रसङ्गादाभवदधिकारप्रसङ्गादिमे वक्ष्यमाणा अन्ये आभवंतः सुखशीलादयस्तु स्वशीलादिप्रयुक्ता आख्याता इति ॥ व्य. ॥

आभव्व--आभाव्य--त्रि. समंताद्भवितुं योग्ये, " जइ ते अभिधारंती पडिच्छते पडिच्छगस्सेव अहतो अभिधारंतो सुयगुरुणो तो उ आभव्वा" इति ॥ व्य. ॥ अस्य बहुवक्तव्यता चरियापविट्ठशब्दे ॥

आभा--आभा--स्त्री० आ-भा-अङ् । प्रभायाम्॥ प्रश्न.द्वा. ४ ॥ दीप्तौ ॥ वाच. ॥ छव्याम् ॥ जी. प्र.४ ॥ शोभायाम्,, कान्तौ, उपमाने ॥ वाच. ॥

आभाइ--आभाति--स्त्री० आभाति तुल्यरूपतया आ-भा--क्तिच प्रतिबिम्बे, ॥ राज. ॥ तस्य बिम्बतुल्यतया दीप्तेस्तथात्वम् ॥ वाच० ॥

आभासण--आभाषण--न. आ-भाष-ल्युट्-परस्परकथने आलापे सम्बोधने च ॥ वाच. ॥

आभास--आभास--पुं० आभासते-आ-भास-अच्-उपाधितुल्यतया भासमाने प्रतिबिम्बे,१ दुष्टहेत्वादौ,२ (हेत्वाभासाश्च पंचधा) भाषा० "सव्यभिचार विरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमातीतकालाहेत्वाभासाः" ॥ गौ०सूत्र० ॥ पक्षसत्वसपक्षसत्वविपक्षासत्वाबाधितत्वासत्प्रतिपक्षत्वोपपन्नो हेतुर्गमकः स इवाभासत इति हेत्वाभासस्तेन तद्भिन्नत्वे सति तद्धर्मवत्त्वम् पंचरूपोपपन्नत्वाभावे सति तद्रूपेणाभासमानत्वं हेत्वाभासत्वमिति फलितार्थः "हेत्वाभासाश्च यथोक्ताः" गौ. सूत्र. ॥ एवंप्रमाणाभासो युक्त्याभास आगमाभास इत्यादावपि प्रामाण्याद्यभाववत्वे सति प्रमाणादिरूपेणाभासमानत्वमर्थः । "एवं बहवो विप्रतिपन्ना युक्तिवाक्यतदाभाससमाश्रयाः सन्तः" ॥ शा. भा. ॥ तथा च यद्वाचकपदोत्तरमाभासशब्दः प्रयुज्यते तस्य दुष्टत्वं तेन गम्यते । रसाभासादावपि तिर्यग्योन्यादिगतत्वेनपरनायकगतत्वेन च दुष्टत्वाद्रसाभासत्वम् । पुनरुक्तवदाभासादौ च न दुष्टत्वम् किन्तु पुनरुक्तभिन्नत्वेनाभासमानत्वात् वस्तुतोऽपुनरुक्तत्वमेव गम्यते इत्येव तत्र विशेषः । "रस्यत इति रस इति व्युत्पत्तिदर्शनात् भावतदाभासादयोऽपि गृह्यन्ते" ॥सा. द. ॥ तत्र रसाभासः"मधुद्विरेफः कुसुमैकपात्रे"इत्यादि॥"अत्र हि सम्भोगश्रृङ्गारस्य तिर्यग्विषयत्वाद्रसाभासत्वम्" ॥ सा. द. ॥ "आपाततो यदर्थस्य पुनरुक्तावभासमानम् । पुनरुक्तवदाभासः" ॥ सा. द. ॥ भावे घञ् । ३ तुल्यप्रकाशे ॥ आभा-

स्यतेऽनेन भा-भास-णिच् करणे अच् ग्रन्थावतारणार्थे ४ ग्रन्थाभिप्रायवर्णने व्याख्यानांशभेदे च ॥ वाच० ॥

आभासिय–आभाषिक–पुं०म्लेच्छजातिभेदे–प्रज्ञा०प०१॥ प्रश्न० द्वा.१॥ आभाषित-त्रि०-परस्परकथिते ॥ निर० ॥

आभासिय–आभाषि (सि) क–पुं० आभाषि (सि) कद्वीपजे, मनुष्ये,॥ जी.प्र.३ स्था० ठा०४॥ अन्तरद्वीपिकमनुष्यस्त्रीभेदे, च टाप् ॥ जी० प्र. २ ॥

आभासियदीव–आभाषि (सि) कद्वीप–पुं. अन्तरद्वीपभेदे स च हिमवतः पर्वतस्य पर्यन्तादारभ्य दक्षिणपूर्वस्यां दिशि त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य द्वितीयदंष्ट्राया उपरि एकोरुकद्वीपप्रमाणः आभासिकनामा द्वीपो वर्त्तते ॥ प्रज्ञा० पद १ ॥ कर्म० ॥ स्था० ठा. ४ नं. ॥

कहिणं भंते ! दाहिणिल्लाणं आभासियमणुयाणं आभासिय दीवे नामं दीवे ॥ पं० गो० ॥ जंबुद्दीवे २ तहेव चेव चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स । दाहिणपुव्वच्छिमिल्लातो चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसेसं जहा एगुरुयाणं निरवसेसं सव्वं जी०मू० प्र० ३ ॥

कहिणं भंते इत्यादि क भदंत! दाक्षिणात्यानां आभाषिकमनुष्याणां आभाषिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः । भगवानाह गौतम ! जंबूद्वीपे मंदरस्य दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिशि क्षुल्लहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य पूर्वस्माच्चरमांतात् दक्षिण पूर्वेण दक्षिणपूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं क्षुल्लहिमवद्दंष्ट्राया उपरि त्रीणि योजनशतान्यवगाह्यात्रांतरे दंष्ट्राया उपरि दाक्षिणात्यानामाभाषिकमनुष्याणामाभाषिकद्वीपो नाम द्वीपः प्रज्ञप्तः शेषवक्तव्यता एकोरुकवक्तव्या यावत्स्थिति सूत्रं ॥ जीवा० ॥ टी० ॥

आभासी–आभाषी–आभासी–स्त्री० आभाषि (सि) कद्वीपजे, मनुष्यस्त्रीभेदे ॥ जी० प्र० ३॥

आभिओग–आभियोग्य–पुं० आ समन्ताद् युज्यन्ते प्रेष्यकर्मणि व्यापार्य्यन्ते इत्याभियोग्याः॥ ध०अधि०३॥ अभियोगं व्यापारणमर्हन्तीत्याभियोग्याः ॥ स्था०ठा४॥ आ समन्तात् आभिमुख्येन युज्यंते प्रेष्यकर्मसु व्यापार्य्यन्त इत्याभियोग्या आभियोगिकाः ॥ राज० ॥ किंकरे किंकरस्थानीये देवविशेषे, च ॥ स्था० ठा०४ राज० ॥ (आभियोगाणं देवाणं अंतिए पयमट्ठं सोच्चा) ॥ राज० ॥ अभिमुखं कर्मणि युज्यते व्यापार्यते इत्याभियोग्यस्तस्य भावः कर्म वा आभियोग्यं "व्यंजनात् यऽव्यवमस्य सरूपे वा" इत्येकयकारस्य लोपः ॥ जी० प्र.३ ॥ अभियोग आज्ञाप्रदानलक्षणोऽस्यास्तीत्याभियोगी तद्भाव आभियोग्यम् ॥दश०अ.९उ.२॥कर्मकरभावे,॥दश०॥कर्मकारकर्मणि च जी०प्र.३॥(आभिओगमुवाट्ठिया) आभियोग्यं कर्मकरमित्यर्थ उपस्थिताः प्राप्ता इति ॥ दश० ॥ आभियोग्यं कर्मकरभावं उपस्थिताः प्राप्ता इति ॥ दश० ॥

आभियोगता–आभियोग्यता–स्त्री० अभियोगं व्यापारणमर्हन्तीत्याभियोग्याः किंकरदेवविशेषास्तद्भावस्तत्ता किंकरस्थानीयदेवविशेषत्वे, तत्कारणं स्थानाङ्गे दर्शितम् यथा ।

चउहिं ठाणेहिं जीवा आभिओगत्ताए कम्मं पगरेंति ।
तं जहा अणुक्कोसणं परपरिवाएणं भूइकम्मेणं कोउयकरणेणं ॥

स्था० ठा.४॥ अभियोगं व्यापारणमर्हंतीत्याभियोग्याः। किंकरदेवविशेषास्तद्भावस्तत्ता तस्यैतया वेति आत्मोत्कर्षेणात्मगुणाभिमानेन परपरिवादेन परदोषपरिकीर्तनेन भूतिकर्म्मणा ज्वरितादीनां भूत्यादिभीरक्षादिकरणेन कौतुककरणेन सौभाग्यादिनिमित्तं परस्तपनकादिकरणेनेति । इयमप्येवमन्यत्र कोऊयभूयकम्मे पसिणाइयरे निमित्तमाजीवी। इड्ढिरससायगरुओ अभिजोगं भावणं कुणइत्ति ॥ १ ॥ स्था० ॥ टी० ॥ ४ ॥ ठा०४ ॥

आभिओगपण्णत्ति–आभियोगप्रज्ञप्ति–स्त्री० विद्याधरसंम्बन्धिनि विद्याभेदे, (संकामणिआभिओगपण्णति गमणियं भणीसुय बहूसु विज्जाहरीसु विज्जासु विस्सुयजसे) ॥ ज्ञा०अ.१६ ॥

आभिओगि (न्) आभियोगिन्–पुं० अभियोग आज्ञाप्रदानलक्षणोऽस्यास्तीत्याभियोगी–कर्मकरे ॥ दश० ॥अ०९

आभिओगिय–आभियोगिक–पुं०आभिमुख्येन योजनं अभियोगः प्रेष्यकर्मसु व्यापार्यमाणत्वम् अभियोगेन जीवन्तीत्याभियोगिकाः चेतनादेर्जीवतीति इकण् प्रत्ययः कर्मकरे ॥ राज० ॥ आभियोगः पारवश्यं प्रयोजनं येषां ते आभियोगिकाः॥विपा०अ.२॥ अभियोगः प्रयोजनमस्येत्याभियोगिकम परतंत्रताफले कर्म्मणि, ॥ पंचा० ॥ विद्यामंत्रादौ च (आभिओगेहि य आभिओगिता) अभियोगश्च द्वेधा–यदाह– "दुविहो खलु अभिओगो दव्वेभावे य होइ नायव्वो । दव्वंमि हुंति जोगा विज्जामंता य भावंमि" ॥विपा०अ.२ ॥ पराभिभवहेतौ चूर्णादिके च (आभिओगिए वा आभिओगिएत्ति) पराभिभवहेतुरिति ॥ ज्ञा० अ.१६॥ अभियोजनमभियोगः प्रेष्यकर्म्मणि व्यापार्यमाणत्वमिति भावः । अभियोगे नियुक्ता आभियोगिकाः देवविशेषे, (आभिओगिए देवे सद्दावेतित्ता एवं वयासी) आभियोगिकान् देवान् शब्दायंते आकारयंति शब्दायित्वा च तानेवमवादिषु इति ॥ जी०प्र.३ ॥ राज० ॥

आभिओगिय–आभियोगित–त्रि० वशीकरणयंत्रमंत्राभिसंस्कृते, (आभिओगिए गहिए) आभियोगिते वशीकरणयंत्रमंत्राभिसंस्कृते गृहीते सतीति ॥ आव० ॥

आभिओगियक्खय–आभियोगिकक्षय–पु० अभियोगः प्रयोजनमस्येत्याभियोगिकम् परतंत्रताफलं कर्म तस्य क्षयो विनाश आभियोगिकक्षयः परतंत्रताफलकर्म्मणो विनाशे,–एवं "आणाराहणजोगाओ आभियोगियक्खओत्ति" एवमुक्तविषयेच्छाकारप्रयोगविधिना आज्ञाराधनयोगादाप्तोपदेशपालनसम्बन्धात्पराभियोगपरमार्थान् अभियोगः प्रयोजनमस्येत्याभियोगिकं परतंत्रताफलं कर्म तस्य क्षयो विनाश आभियोगिकक्षयो भवतीति ॥ पंचा० ॥

आभिओगियभावणा–आभियोगिकभावना–स्त्री० आ समन्तात् युज्यंते प्रेष्य कर्मणि व्यापार्यन्ते इत्याभियोग्याः किंकरस्थानीया देवविशेषास्तेषामियमाभियोगिकी॥ध० अ.३॥ सैव भावनाऽऽभियोगिकभावनाभावनाभेदे ॥ ग० अधि. २ ॥

मंता जोगं काउं भूइकम्मं च जे पउंजंति ।

सोय रसइड्ढिहेउं अभिओगभावणं कुणइ ॥ २ ॥

मंत्राणामायोगो व्यापारो मंत्रयोगस्तं यदि वा मंत्राश्च योगश्च तथाविधद्रव्यसंयोगाः । सूत्रत्वान्मंत्रयोगं तत् कृत्वा विधाय व्यापार्य वा भूत्या भस्मना उपलक्षणत्वान्मृदा सूत्रेण कर्मरक्षार्थं वसत्यादिपरिवेष्टनं भूतिकर्म चशब्दात्कौतुकादि च यः प्रयुंक्ते किमर्थं सातं सुखं रसा माधुर्यादयः ऋद्धिरुपकरणादिसंपदेते हेतवो यस्मिन् प्रयोजने तत्सातरसर्द्धिहेतुकं भावः सातार्द्यर्थं मंत्रयोगादि प्रयुंक्ते एवमाभियोगीं भावनां करोति इह च सातादिहेतोरभिधानं निस्पृहस्याऽपवादत एतत् प्रयोगः प्रत्युत गुणः इति ख्यापनार्थं ॥२॥ग०॥ अधि० २ ॥

एयाणि गारवट्ठा कुणमाणो आभिओगियं बंधइ ।

बीयं गारवरहिओ कुव्वं आराहगुत्तं च ॥

एतानि कौतुकादीनि ऋद्धिरससातगौरवार्थं कुर्वाणः प्रयुञ्जानः सन्नाभियोगिकं देवादिप्रेष्यकर्मव्यापारफलं कर्म बध्नाति द्वितीयमपवादपदमत्र भवति । गौरवरहितः सन्नतिशयज्ञाने सति निःस्पृहवृत्त्या प्रवचनं प्रभावनार्थः । एतानि कौतुकादीनि कुर्वन्नाराधको भवति । उच्चैर्गोत्रं च कर्म बध्नाति । तीर्थोन्नतिकरणादिति गताभियोगिकी भावना ॥ बृ० मा०द्वा० ॥

आभिग्गहिय—आभिग्रहिक—त्रि० अभिगृह्यत इत्याभिग्रहः अभिग्रहेण निर्वृत्त आभिग्रहिकः कायोत्सर्गस्तदव्यतिरेकात्कर्त्ताऽप्याभिग्रहिकः । अभिग्रहनिर्वृत्ते कायोत्सर्गादौ, अभिग्रहनिर्वृत्तकायोत्सर्गादिकारिणि च (उस्सासं न निरुंभइ आभिग्गहिओ वि किमु अचिट्ठाओ) ॥ आव० ॥ ऊर्ध्वः प्रबलो वा श्वास उच्छ्वासः तन्नो (निरुंभइ) न निरुणद्धि (आभिग्गहिओ वि) अभिगृह्यत इत्यभिग्रहः अभिग्रहेण निर्वृत्त आभिग्रहिकः कायोत्सर्गस्तदव्यतिरेकात्कर्त्ताऽप्याभिग्रहिको भरयते । असावप्याभिग्रहिककायोत्सर्गकार्यपीत्यर्थः । किमुत चेष्टाओत्ति किम्पुनश्चेष्टा कायोत्सर्गकारी स तु सुतरां न निरुणद्धीत्यर्थः ॥ आव. ॥ अभिग्रहश्चैत्यपूजनमकृत्वा मया न भोक्तव्यम्न वा स्वप्तव्यमित्यादिरूपो नियमः प्रयोजनमस्येत्याभिग्रहिकः अभिग्रहप्रयोजनके च ॥ पंचा० ॥ जिनकल्पिकादौ पुं० आभिग्रहिको जिनकल्पिकादिरिति ॥ सूत्र०॥श्रु० १ अ० २ ॥

आभिग्गहियकाल—आभिग्रहिककाल—पुं० अभिग्रहश्चैत्यपूजनमकृत्वा मया न भोक्तव्यं न वा स्वप्तव्यमित्यादिरूपो नियमः प्रयोजनमस्येत्याभिग्रहिकः स चासौकाल आभिग्रहिककालः । अभिग्रहप्रयोजनके काले, तथा च पञ्चाशके ॥

तासिं अविरोहेणं अभिग्गहिओ इहं मओ कालो ।

तत्था वोच्छिण्णो जं णिच्चं तक्करणभावोत्ति ॥ ८ ॥

व्याख्या तत्तस्मादासां वृत्तिक्रियाणां तासां वा विरोधे नानाबाधया अभिग्रहश्चैत्यपूजनमकृत्वा मया न भोक्तव्यं न वा स्वप्तव्यमित्यादिरूपो नियमः प्रयोजनमस्येत्याभिग्रहिक इह जिनपूजाविषये मतो विदुषां सम्मतः कालोऽवसरः अथ कथमभिमतोऽसौ यतोऽभिग्रहेण बलात्तत्र काले पूजायां प्रवर्त्यतेऽसौ स्वरसप्रवृत्तिरेव च गुणकरीत्याशंक्याह तत्राभिग्रहे सत्यवच्छिन्नः कटितो यद्यस्मान्नित्यं प्रतिदिनं तत्करणभावः पूजाविधानाध्यवसायो भवति तत्परिणामाव्यवच्छेदस्य वा व्यवच्छिन्नपुण्यबंधहेतुत्वादभिमत एवाभिग्रहिकः पूजाकाल इति भावः इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्ताविति गाथार्थः ॥ ८ पंचा० ॥

आभिग्गहियमिच्छत्त—आभिग्रहिकमिथ्यात्व—न० मिथ्यात्वभेदे तत्राभिग्रहिकं पाषण्डिनां स्वशास्त्रनियंत्रितविवेकालोकानां परपक्षप्रतिक्षेपदक्षाणां जैनानां च धर्म्माधर्मवादेन परीक्षापूर्वत्वमाकलय्य स्वाभ्युपगतार्थे श्रद्दधानानां परपक्षप्रतिक्षेपदक्षत्वेऽपि नाभिग्रहिकत्वं स्वशास्त्रनियंत्रितत्वाद्विवेकालोकस्य । यस्तु नाम्ना जैनोऽपि स्वकुलाचारेणैवागमपरीक्षां बाधते तस्याभिग्रहिकत्वमेव सम्यग् दृशोऽपरीक्षितपक्षपातित्वायोगात्तदुक्तं हरिभद्रसूरिभिः । "पक्षपातो न मे वीरे न द्वेषः कपिलादिषु । युक्तिमद्वचनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रह" इति गीतार्थनिश्रितानां माषतुषादिकल्पानां तु प्रज्ञापाटवाभावाद्विवेकरहितानामपि गुणवत्पारतंत्र्यान्न दोष इति भावः तच्च नास्त्यात्मेत्यादिषड्विकल्पैः षड्विधं ॥१॥ध०॥अधि०२

आभिजच्च—आभिजात्य—न० अभिजातस्य भावः ष्यञ् कौलीन्ये, पाण्डित्ये, सौन्दर्य्ये च ॥ वाच० ॥

आभिजण—आभिजन—त्रि० अभिजनादागतः अभिजनस्येदं वा अण् अभिजनाद्वंशादागते (तां पार्वतीत्याभिजनेन नाम्ना) कुमा० वंशसंबन्धिनि च ॥ वाच० ॥

आभिणंदिय—आभिनन्दित—पुं० लोकोत्तरनाम्ना श्रावणे मासे तस्य च श्रावण इति लौकिकनाम आभिनन्दित इति लोकोत्तरिकनामेति ॥ चं० प्र० ॥

आभिणिबोहियणाण—आभिनिबोधिकज्ञान—न० अर्थाभिमुखो विपर्य्ययरूपत्वान्नियतोऽसंशयरूपत्वाद्बोधः संवेदनमभिनिबोधः स एव स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादाभिनिबोधिकं ज्ञातिर्ज्ञायते अनेनेति वा ज्ञानमाऽभिनिबोधिकं च तज्ज्ञान ञ्चेत्याभिनिबोधिकज्ञानमिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तो बोध इति ज्ञानभेदे ॥ भ० श०८ उ०२ स्था० ठा०२ ॥

(१) आभि०व्युत्पत्तिः ।
(२) भेदाः आभि० ।
(३) अवग्रहेहावायधारणानां स्वरूपम् ।
(४) अवग्रहप्ररूपणा ।
(५) अवग्रहादीनां क्रमोपन्यासे प्रयोजनम् ।
(६) अवग्रहस्य मल्लकदृष्टान्तेन प्ररूपणा ।
(७) अष्टाविंशतिविधमाभिनिबोधिकम् ।
(८) बहुतरभेदत्वं मतेः ।
(९) अवग्रहादीनां संशयादित्वव्यपोहः ।
(१०) आभिनिबोधिकं चतुर्विधं द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतः ।
(११) अवग्रहादीनां कालमानम् ।
(१२) ईहादीनां संज्ञादीनां च आभिनिबोधिकत्वं ।
(१३) सत्पदप्ररूपणतादिभिराभिनिबोधिकज्ञानस्य प्ररूपणम् ।

(१) व्युत्पत्तिः ।

अर्भील्याभिमुख्ये नीतिनैयत्ये ततश्चाभिमुखो यस्तु योग्यदेशावस्थानापेक्षो नियत इन्द्रियमनः समाश्रित्य स्वस्वविषयापेक्षी बोधन बोधोऽभिनिबोधःसएवाऽभिनिबोधिकम् विनयादेराकृति

गणत्वादिकण्प्रत्ययः अभिनिबुध्यत इत्यभिनिबोध इति कर्त्तरि लिहादित्वादच् वा यद्वा अभिनिबुध्यते आत्मना स इत्याभिनिबोध इति कर्मणि घञ् स एवाभिनिबोधिकमिति तथैव आभिनिबोधिकञ्च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानम् ॥ कर्म०॥ अभिनिबोधे वा भवन्तेन निर्वृत्तं तन्मयं वा तत्प्रयोजनं वेत्याभिनिबोधिकम् । अभिनिबुध्यते वा तत् कर्मभूतमित्याभिनिबोधिकमवग्रहादिरूपं मतिज्ञानमेव तस्य स्वसंविदितरूपत्वादित्यर्थः । अभिनिबुध्यते वा अनेनास्मादस्मिन्वेत्याभिनिबोधिकम् तदावरणकर्मक्षयोपशम इति भावार्थः । आत्मैव वाऽभिनिबोधोपयोगपरिणामानन्यत्वादभिनिबुध्यत इत्याभिनिबोधिकम् तच्च तज्ज्ञानं चेत्याभिनिबोधिकज्ञानम् ॥ स्था० ॥ ठा० ५ ॥ अभिमुखं योग्यदेशावस्थितं नियतमर्थमिन्द्रियमनोद्वारेणात्मा येन परिणामविशेषेणावबुध्यते स परिणामविशेषो ज्ञानापरपर्याय आभिनिबोधिकम् ॥ आ० म० प्र० ॥ अर्थाभिमुखो नियतः प्रतिस्वरूपको बोधो बोधविशेषोऽभिनिबोधोऽभिनिबोध एवाभिनिबोधिकम् अभिनिबोधशब्दस्य विनयादिपाठाभ्युपगमात् विनयादिभ्य इत्यनेन स्वार्थे इकण् प्रत्ययः । अतिवर्तन्ते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवचनानीति वचनात्तत्र नपुंसकता यथा विनय एव वैनयिकमित्यत्र अथ वा अभिनिबुध्यतेऽस्मादस्मिन्वेति अभिनिबोधस्तदावरणकर्मक्षयोपशमस्तेन निर्वृत्तमाभिनिबोधिकम् तच्च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानम् इन्द्रियमनोनिमित्तो योग्यप्रदेशावस्थितवस्तुविषयः स्फुटः प्रतिलभो बोधविशेष इत्यर्थः ॥ प्रज्ञा०पद.२९॥ अभीत्याभिमुख्ये नीति नैयत्ये ततश्चाभिमुखो वस्तुयोग्यदेशावस्थानापेक्षी नियतइन्द्रियाण्याश्रित्य स्वस्वविषयापेक्षी बोधोऽभिनिबोध इति भावसाधनः स्वार्थिकतद्धितोत्पादात्स एवाभिनिबोधिकम् अभिनिबुध्यते आत्मना स इत्यभिनिबोध इति कर्मसाधनो वा अभिनिबुध्यते वस्त्वसावित्यभिनिबोध इति कर्तृसाधनो वा स एवाभिनिबोधिकमिति तथैव आभिनिबोधिकं च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानम् इन्द्रियपञ्चकमनोनिमित्तो बोध इत्यर्थः ॥ अनु० द्वा०१ ॥

अत्थाभिमुहो नियओ बोहो जो सो मओ अभिनिबोहो सो ।
चेवाभिनिबोहिय मह व जहा जोगमाउज्जं ॥

बोधनं बोधः ऋगतौ अर्यते गम्यते ज्ञायत इत्यर्थस्तस्याभिमुखस्तद्ग्रहणप्रवणः अर्थबलायातत्वेन तदांतरीयकोद्भव इत्यर्थः । अयमभिशब्दस्यार्थो दर्शितः । एवंभूतश्च बोधः क्षयोपशमाद्यपाटवे निश्चयात्मकोऽपि स्याद्तो नियतो निश्चित इति निशब्देन विशिष्यते रसाद्यपोहेन रूपमेवेदमित्येव धारणात्मक इत्यर्थः । उक्तं च । एवमवग्रहोऽपि निश्चितमवगृह्णाति । कायत उपलब्धेः । अन्यथावग्रहकार्य्यभूतोऽपायोऽपि निश्चयात्मको न स्यादिति भावः । आह ननु नियतोऽर्थाभिमुख एव भवति ततो नियतत्वविशेषणमेवास्तु किमाभिमुख्यविशेषणेन तदयुक्तं द्विचंद्रज्ञानस्य तैमिरिकं प्रति नियतत्वे सत्यप्यर्थाभिमुख्याभावादिति । एवं च मत्यर्थाभिमुखो नियतो बोधः स तीर्थकरगणधरादीनामभिनिबोधो मतोऽभिप्रेतः । (सोचेवाभिणिबोहियमिति) स एवाभिनिबोध एवाभिनिबोधिकं विनयादिपाठादभिनिबोधशब्दस्य विनयादिभ्यष्ठगित्यनेन स्वार्थ एव ठक् प्रत्ययो यथा विनय एव वैनयिकमिति । (अहव जहा जोग्गमाउज्जंति) अथ वा नेह स्वार्थिकप्रत्ययो विधीयते किंतु यथायोगं, यथा संबंधमायोजनीयं । घटमानं संबंधानुसारेण स्वयमेव वक्तव्यमित्यर्थः तद्यथा अर्थाभिमुखे नियते बोधे भवमाभिनिबोधिकं तेन वा निर्वृत्तं तन्मयं वा तत्प्रयोजनं वा आभिनिबोधिकं तच्च तज्ज्ञानंचाभिनिबोधिकज्ञानमिति गाथार्थः ॥ ८ ॥

तदेवमाभिनिबोधिकशब्दवाच्यं ज्ञानमुक्तं । अथ वा ज्ञानं क्षयोपशम आत्मा वा तद्वाच्य इति दर्शयन्नाह–

तं तेण तओ तम्मि व सो वाभिनिबुज्झए तओ वा ।
तं तेण तओ तम्मि वसुणेइसोवा सुयंतेण तंति ॥

आभिमुख्येन निश्चितत्वेन च बुध्यते संवेद्यते आत्मा तदित्यभिनिबोधोऽवग्रहादिज्ञानं स एवाभिनिबोधिकं अथ वा आत्मा तेन प्रस्तुतज्ञानेन तदावरणक्षयोपशमेन वा करणभूतेन घटादिवस्त्वभिनिबुध्यते तस्मिन्वाधिकृतज्ञाने क्षयोपशमे वा सत्यभिनिबुध्यतेऽवगच्छतीत्यभिनिबोधो ज्ञानक्षयोपशमो वा (सोवाभिणिबुज्झइत्ति) अथ वाऽभिनिबुध्यते वस्त्ववगच्छतीति अभिनिबोधोऽसावज्ञानज्ञानिनोः कथंचिदव्यतिरेकादिति स एवाभिनिबोधिकं (तओ वा तम्मिति) न केवलं (अत्थाभिमुहो नियओ) इत्यादि व्युत्पत्त्या आभिनिबोधिकमुक्तं किन्तु यतः तं तेण तओ तम्मिवेत्यादिव्युत्पत्त्यंतरमस्ति ततोऽपि कारणात्तदाभिनिबोधिकमुच्यत इत्यर्थः नन्वात्मक्षयोपशमयोराभिनिबोधिकशब्दवाच्यत्वे ज्ञानेन सह कथं समानाधिकरणता स्यात्सत्यं किं तु ज्ञानस्यात्माश्रयत्वात् क्षयोपशमस्य च ज्ञानकारणत्वादुपचारतोऽत्रापि पक्षे आभिनिबोधिकशब्दो ज्ञाने वर्तते । ततश्चाभिनिबोधिकं च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानमिति समानाधिकरणसमासः इत्यदोषः॥ विशे० द्वा०१ ॥

आभिनिबोधिकज्ञानस्य स्वरूपम्परोक्षं ज्ञानमधिकृत्य वृहत्कल्पे ॥

पच्चक्खं परोक्खं वा जं अत्थं ऊहिऊणं निद्दिसइ ।
तं होइ अभिणिबोहं अभिमुहमत्थं न विवरीयं ॥

प्रत्यक्षमिंद्रियविषयं परोक्षमिंद्रियविषयातिक्रांतं यदर्थमूहित्वा निर्दिशति निर्णयपुरस्सरं ब्रूते एष एवंभूतोऽर्थ इति तदर्थं प्रत्यभिमुखं यथार्थविषयमाभिनिबोधिकं न विपरीतं नानर्थाभिमुखं तस्य यथार्थतया मिथ्यारूपत्वात्तच्च द्विधा इंद्रियनिश्रितमनिन्द्रियनिश्रितं च ॥ वृह० द्वा०१॥

(२) आभिनिबोधिकज्ञानस्य भेदा नंद्यध्ययने यथा ॥

से किं तं आभिनिबोहियनाणं । आभिणिबोहियनाणं दुविहं पण्णत्तं तं जहा सुयनिस्सियं च असुयनिस्सियं च॥ नं.॥

से किं त मित्यादि अथ किं तदाभिनिबोधिकज्ञानं सूरिराह आभिनिबोधिकज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तं तद्यथा श्रुतनिश्रितं च अश्रुतनिश्रितं च तत्र शास्त्रपरिकर्म्मितमतेरुत्पादकाले शास्त्रार्थपर्यालोचनमनपेक्ष्यैव यदुपजायते मतिज्ञानं तत् श्रुतनिश्रितमवग्रहादि । यत्पुनः सर्वथा शास्त्रसंस्पर्शरहितस्य तथा २ विधक्षयोपशमभावत एवमेव यथावस्थितवस्तुसंस्पर्शि मतिज्ञानं उपजायते तत् अश्रुतनिश्रित-

मौत्पत्तिक्यादि तथाचाह भाष्यकृत् ॥

पुव्विं सुयपरिकम्मियमयस्स जं संपयंसुयाईयं ।
तं निस्सियमियरं पुण अणिस्सियं मइचउक्कं तं ॥

आह औत्पत्तिक्यादिकमप्यवग्रहादिरूपमेव तत् कोऽनयोर्विशेषः उच्यतेऽवग्रहादिरूपमेव परं शास्त्रानुसारमंतरेणोत्पद्यते इति भेदेनोपन्यस्तं तत्राल्पतरवक्तव्यत्वात् ॥ नं० टी० ॥

प्रथममश्रुतनिश्रितमतिज्ञानप्रतिपादनायाह ॥ न. ॥

से किं तं असुयनिस्सियं असुयनिस्सियं चउव्विहं पण्णत्तं तंजहा उप्पत्तिया वेणइया कम्मया पारिणामिया बुद्धी चउव्विहा वुत्ता पंचमा नो विलब्भइ ॥ नं०मू० १ ॥

अथ किं तदश्रुतनिश्रितं सूरिराह । अश्रुतनिश्रितं चतुर्विधं प्रज्ञप्तं तद्यथा (उप्पत्तियाय गाहा) उत्पत्तिरेव न शास्त्राभ्यासकर्म्मपरिशीलनादिकं प्रयोजनं कारणं यस्याः सा औत्पत्तिकी तदस्य प्रयोजनमितीकण् न तु सर्वस्याः बुद्धेः कारणं क्षयोपशमः तत्कथमुच्यते उत्पत्तिरेव प्रयोजनमस्य इति उच्यते क्षयोपशमः सर्व्वबुद्धिसाधारणः ततो नासौ भेदेन प्रतिपत्तिनिबंधनं भवति अथ च बुद्ध्यंतरभेदेन प्रतिपत्त्यर्थं व्यपदेशांतरं कर्त्तुमारब्धं तत्र व्यपदेशांतरनिमित्तमत्र न किमपि विनयादिकं विद्यते केवलमेवमेव तथोत्पत्तिरिति सैव साक्षान्निर्द्दिष्टा तथा विनयो गुरुशुश्रूषा साप्रयोजनमस्या इति वैनयिकी तथा अनाचार्यकं कर्म्म साचार्यकं शिल्पं । अथ वा कादाचित्कं शिल्पं सर्वकालिकं कर्म्म । कर्म्मणो जातं कर्म्मजं तथा परि समंतान्नमनं परिणामः सुदीर्घकालपूर्वापरपर्यालोचनजन्य आत्मनो धर्म्मविशेषः स प्रयोजनमस्याः सा पारिणामिकी बुध्यतेऽनयेति बुद्धिः सा चतुर्विधा उक्ता तीर्थकरगणधरैः किमिति यस्मात्पंचमी केवलिनाऽपि नोपलभ्यते सर्वस्याप्यश्रुतनिःश्रितमतिविशेषस्यौत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्टय एवांतरभावात्॥ ॥ नं० टी० ॥ भ० श०८ उ०२ ॥

तथा च विशेषावश्यके ॥

मइसुयनाणविसेसो भणिओ तल्लक्खणाइ भेएणं ।
पुव्वं आभिणिबोहियमुद्दिट्ठं तं पवक्खिस्सं ॥

मतिश्रुतज्ञानयोर्विशेषो भेदो भणितः केनेत्याह तयोर्लक्षणादिभिर्भेदः अथ वा स चासौ अनंतरोक्तो लक्षणादिभेदश्च तल्लक्षणादिभेदः तेन सांप्रतं त्वाभिनिबोधकज्ञानं प्ररूपयिष्ये विस्तरतो व्याख्यास्यामि । शेषश्रुतादिपरिहारेण किमित्याभिनिबोधिकं प्रथमं प्ररूप्यत इत्याह । यस्माज्ज्ञानपंचके पूर्वमादौ तदुपदिष्टमुपन्यस्तं तस्मात् यथोद्देशं निर्देश इति कृत्वा ततः प्रथमं व्याख्यास्यामीति गाथार्थः ।

तत्त्वभेदपर्यायैश्च व्याख्या तत्र तत्त्वं लक्षणं तच्च प्रागेवोक्तमथ वा तावद्भेदनिरूपणार्थमाह ।

इंदियमणोनिमित्तं तं सुयनिस्सियमहेयरं च पुणो ।
तत्थेक्किक्कं च उभेयमो, ग्गहाप्पत्तियाइयं ॥

इन्द्रियमनोनिमित्तं यत्प्रागुक्तमाभिनिबोधिकज्ञानं तत् द्विभेदं भवति श्रुतनिश्रितमितरत्त्वश्रुतनिश्रितं । अथ शब्दो वाक्यालंकारार्थः । तत्र श्रुतं संकेतकालभावी परोपदेशः श्रुतं ग्रंथश्च पूर्वं तेन परिकर्मितमतेर्व्यवहारकाले तदनपेक्षमेव यदुत्पद्यते तच्छ्रुतनिश्रितं यत्तु श्रुतापरिकर्मितमतेः सहजमुपजायते तदश्रुतनिश्रितं तत्र तयोः श्रुतनिश्रितयोर्मध्ये एकैकं चतुर्विधं कथमित्याह यथासंख्यं अवग्रहादिकं औत्पत्तिक्यादिकं च अवग्रहेहापायधारणाभेदात् श्रुतनिश्रितं चतुर्विधं औत्पत्तिकी, वैनयिकी, कर्मजा, पारिणामिकी, लक्षणबुद्धिभेदाच्च । श्रुतनिश्रितं चतुर्भेदमित्यर्थः यद्यप्यौत्पत्तिक्यादिचतुष्टयेऽप्यवग्रहादयो विद्यंते तथापि "पुव्वमदिट्ठमसुयमवेइयतक्खणविसुद्धगहियत्था" इत्यादिवक्ष्यमाणवचनात्परोपदेशाद्यनपेक्षत्वात्ते श्रुतनिश्रिता न भवंति शेषास्त्ववग्रहादयः पूर्वश्रुतपरिकर्मणानंतरेण संभवंति। ईहादिगताभिलापस्य परोपदेशाद्यंतरेणानुपपत्तेरिति ते श्रुतनिश्रिता उच्यंते । औत्पत्तिक्यादिषु त्वीहाद्यभिलापस्य तथाविधकर्मक्षयोपशमजत्वात् परोपदेशाद्यनंतरेणाप्युपपत्तेरिति गाथार्थः ॥

(३) तत्र श्रुतनिश्रितानवग्रहादींस्तावन्निर्युक्तिकारः प्राह ।

उग्गहो ईह अवाओ य धारणा एव होंति चत्तारि ।
आभिणिबोहियनाणस्स भेयवत्थू समासेणं ॥

रूपरसादिभेदैरनिर्देश्यस्याव्यक्तस्वरूपस्य सामान्यार्थस्यावग्रहणं परिच्छेदनमवग्रहः तेनावगृहीतस्यार्थस्य भेदविचारणं वक्ष्यमाणगत्या विशेषान्वेषणमीहा तया ईहितस्यैवार्थस्य व्यवसायस्तद्विशेषनिश्चयोऽपायः चशब्दोऽवग्रहादीनां पृथक् स्वातंत्र्यप्रदर्शनार्थस्तेनैतदुक्तं भवति अवग्रहादेरीहादयः पर्याया न भवंति पृथक्भेदवाचकत्वादिति निश्चितस्यैव वस्तुनोऽव्युत्पत्त्यादिरूपेण धारणं धारणा एवकारः क्रमद्योतनपरः । अवग्रहादीनामुपन्यासस्यायमेव क्रमो नान्यः अवगृहीतस्यैवेहनादीहितस्यैव निश्चयान्निश्चितस्यैव धारणादिति । एवमेतान्याभिनिबोधकज्ञानस्य चत्वार्येव भेदवस्तूनि समासेन संक्षेपेण भवंति विस्तरतस्त्वष्टाविंशत्यादिभेदभिन्नमिदं विवक्षितं इति भावः । तत्र भिद्यंते परस्परमिति भेदा विशेषास्त एव वस्तूनि भेदवस्तूनीतिसमास इति गाथार्थः ॥ विशे० ॥

अथ निर्युक्तिकारएवावग्रहादीन् व्याख्यानयन्नाह—

अत्थाणं उग्गहणं अवग्गहं तह वियालणं ईहा ।
ववसायं च अवायं धरणं पुणधारणं विंति ॥

अर्थादीनां रूपादीनां प्रथमं दर्शनानन्तरमेवावग्रहणमवग्रहं ब्रुवत इति संबंधः तथा विचारणं पर्यालोचनं अर्थानामिति वर्तते ईहनमीहा तां ब्रुवते । इदमुक्तं भवति । अवग्रहादुत्तीर्णोपायात्पूर्वं सद्भूतार्थविशेषापादानाभिमुखोऽसद्भूतार्थविशेषत्यागसंमुखश्च प्रायः काकनिलयनादयः स्थाणुधर्मा अत्र वीक्ष्यंते न तु शिरः कंडूयनादयः पुरुषधर्मा इति मतिविशेष ईहेति । विशिष्टोऽवसायोनिश्चयस्तं व्यवसायमर्थानामितीहापि वर्तते ऽवायमपायं वा ब्रुवते एतदुक्तं भवति स्थाणुरेवायमित्यवधारणात्मकः प्रत्ययोऽवायोऽपायश्चेति चशब्द एव कारार्थः व्यवसायं एव अवायमपायं वा ब्रुवत इत्यर्थः । पुनः शब्दस्यावधारणार्थत्वात् ब्रुवत इत्यनेन शास्त्रस्य पारतंत्र्यमुक्तम् इथ ता-

र्थंकरगणधरा ब्रुवत इति अन्ये त्वेवं पठंति (अत्थाणं
उग्गहणम्मि उग्गहो इत्यादि) तत्रार्थानामवग्रहणे सत्यव-
ग्रहो नाम मतिभेद इत्येवं ब्रुवते एवमीहादिष्वपि यो-
ऽयं भावार्थस्तु पूर्ववदेव अथ वा प्राकृतशैल्यार्थवशा-
द्विभक्तिविपरिणाम इति सप्तमी द्वितीयार्थे द्रष्टव्येति
गाथार्थः ॥ विशे० ॥ मति० ॥ अधि० नं० ॥
अथैतदेव अवग्रहादिस्वरूपं भाष्यकारो विवृण्वन्नाह—

सामण्णत्थावग्गहणमुग्गहो भेयमग्गहणमेहा ।
तस्सावगमो वा ओअविच्चुई धारणा तस्स ॥

"अंतर्भूताशेषविशेषस्य केनाऽपि रूपेणानिर्देश्यस्य सा-
मान्यार्थस्यैकसामायिकमवग्रहणं सामान्यार्थावग्रहण-
मथ वा सामान्येन सामान्यरूपेणार्थस्यावग्रहणं सामान्याव-
ग्रहणमवग्रहो वेदितव्यः । अथानंतरमीहा प्रवर्तते कथंभूतेऽ
यमित्याह भेदमार्गणं भेदा वस्तुनो धर्मास्तेषां मार्गणम-
न्वेषणं विचारणं प्रायः काकनिलयनादयः स्थाणुधर्मा
अत्र वीक्ष्यंते न तु शिरः कंडूयनादयः पुरुषधर्मा इत्येवं वस्तु
धर्मविचारणमीहेत्यर्थः । तस्यैवेहया ईहितस्य वस्तुनस्तद-
नंतरमवगमनमवगमः स्थाणुरेवायमित्यादिरूपो निश्चयोऽ
वायोऽपायो वेति तस्यैव निश्चितस्य वस्तुनोविच्युतिस्मृति
वासनारूपं धरणं धारणा सूत्रे ऽविच्युतिरूपलक्षत्वादिति
गाथार्थः ॥
अत्र चावग्रहादारभ्य परैःसह विप्रतिपत्तयः संतीत्यवग्रह-
विषयां तां तावन्निराकर्तुमाह—

सामण्णविसेसस्स वि केइ उग्गहण मोग्गहं वेंति ।
जं मइरिदंतयंति वं तं नो बहुदोसभावाओ ॥ ८० ॥

सामान्यश्चासौ विशेषश्च सामान्यविशेषः तस्यापि न केवलं
सामान्यार्थस्येत्यपिशब्दः अवग्रहणमवच्छेदनं केचन व्या-
ख्यातारः अवग्रहं ब्रुवते किं कारणमित्याह जं मइरिदंतयं
तिवेति यद्यस्मात्कारणात् प्रच्युतशब्दादिलक्षणसामान्य-
विशेषग्राहकावग्रहादनंतरं इदं तदितिवेति विमर्शलक्षणा
मतिरनुधावति ईहा प्रवर्तत इत्यर्थः । यदनंतरं चेहादिप्रवृत्तिः
सोऽवग्रह एव यथा व्यंजनावग्रहानंतरभावी अव्यक्तानि-
र्देश्यमात्रग्राही अवग्रहः प्रवर्तते शब्दादिसामान्यविशेषग्रा-
हकावग्रहादनंतरमीहादिस्तस्मादवग्रह एवायं तथा हि दूरा-
च्छंखादिसंबंधिनि शब्दे सामान्यविशेषात्मके रूपादिभ्यो
भिन्ने गृहीते प्रवर्तत एवायं विमर्शः किमयं शांखः शार्ङ्गो वा
शब्दः शार्ङ्गश्चेत् किं महिषीशृंगोद्भवो महिषशृंगजो वा
महिषीशृंगसंभवश्चेत् किं प्रसूतमहिषीशृंगसंभवोऽप्रसूतम-
हिषीशृंगसमनुद्भूतो वेत्यादि यतश्चानंतरमित्थं विमर्शेनेहा-
प्रवृत्तिर्न भवति अतः प्राप्तः क्षयोपशमाभावाद्वा स पुनरपायः
तदेतत्परोक्तं दूषयितुमाह (तं नोइत्यादि) तदेतत्परोक्तं न
कुत इत्याह बहवश्च ते दोषाश्च तेषां भाव उपनिपातस्त-
स्मात् एवं हि सर्वांगुषाप्यपायप्रवृत्तिर्न स्यात् यथोक्तविम-
र्शप्रवृत्तेरनुष्ठितत्वान्न च पूर्वमनीहिते प्रथमोऽपि
शब्दनिश्चयोक्तः यतश्च पूर्वमीहा प्रवर्तते नासौ अवग्रहः
किं त्वपाये वेत्यादि पुरस्ताद्वक्ष्यत इति गाथार्थः । ८० ॥
अन्ये त्वीहायां विप्रतिपद्यंते तन्मतमुपन्यस्य दूषयन्नाह—

ईहासंसयमेयं केइ न तयं तओ जमन्नाणं ।
मईनाणं सो चेहा कहमन्नाणं तई जुत्तं ॥

किमयं स्थाणुराहोश्वित्पुरुष इत्यनिश्चयात्मकं संशयमात्रं
यदुत्पद्यते तदीहेति केचित्प्रतिपद्यंते तदेव तैन्न घटते
कुत इत्याह । यद्यस्मात्कारणा (त्तओ) इति असौ संशयो
ज्ञानं भवतु तर्ह्यज्ञानमपीहेति चेदित्यादि (मईत्यादि) म-
तिज्ञानांशश्च मतिज्ञानभेदश्चेहा वर्तते । न च ज्ञानभेद-
स्याज्ञानरूपता युज्यते एतदेवाह । (कहमित्यादि) कथं
केन प्रकारेण ज्ञानं युक्तं न कथं चिदित्यर्थः । (केयमि-
त्यादि) ते इति असौ मतिज्ञानांशरूपा ईहा । संशयस्य
वस्त्वप्रतिपत्तिरूपत्वेनाज्ञानात्मकत्वादीहाभेदत्वेन वस्तुज्ञा-
नाज्ञानस्वभावत्वात् । ज्ञानाज्ञानयोश्च परस्परपरिहारेण
स्थितत्वान्नाज्ञानरूपस्य संशयस्य ज्ञानांशात्मकेहारूपत्वं
युक्तमिति भाव इति गाथार्थः ॥
आह ननु संशयेहयोः किं कश्चिद्विशेषोऽस्ति येनेहारूपत्वं
संशयस्य निषिध्यत इत्याशंक्य तयोः स्वरूपभेदमुपद-
र्शयन्नाह—

जमणेगत्थालंबणमपज्जुदासपरिकुंठियं चित्तं ।
सय इव सव्वप्पयओ तं संसयरूवमन्नाणं ॥
तं चिय सयत्थहेऊववत्ति वावरतप्परममोहं ।
भूयाभूयविसेसा पायाणस्सायाभिमुहं ईहा ॥

यच्चित्तं यन्मनोऽनेकार्थालंबनमनेकार्थप्रतिभासांदोलितं
अत एव पर्युदसनं पर्युदासो निषेधो न तथा पर्युदासोऽनि
षेधस्तेन तथा उपलक्षणत्वादविधिना च परिकुंठितं
जडीभूतं सर्वथा वस्तुनिश्चयरूपतामापन्नं किं बहुना (सय-
इवेत्यादि) शेत इव स्वपितीव सर्वात्मना न किं चित्
चेतयते वस्त्वप्रतिपत्तिरूपत्वात्तदेवंविधं चित्तं संशय
उच्यते इत्यर्थः । तच्चाज्ञानं वस्त्ववबोधरहितत्वादिति ।
यत्पुनस्तदेवं चेतो वक्ष्यमाणस्वरूपं तदीहेति संबंधः ।
कथंभूतं सदित्याह (भूयाभूयेत्यादि) भूतः कश्चिद्विव-
क्षितप्रदेशस्थाण्वादिरर्थः अभूतस्तत्राविद्यमानस्तावेव पदार्था-
तरेभ्योविशिष्यमाणत्वात् विशेषो तयोरादानत्यागाभिमुख-
भूतार्थविशेषोपादानस्याभिमुखो भूतार्थत्यागस्याभिमुख-
मिति यथासंख्येन संबंधः । यतः कथंभूतमित्याह । सद-
र्थहेतूपपत्तिव्यापारतत्परहेतुद्वारेणेदं विशेषणं सदर्थहे-
तूपपत्तिव्यापारतत्परत्वादभूतविशेषादानत्यागादिमुखमिति
भावः । अत्र हेतुः साध्यार्थगमकं युक्तिविशेषरूपं
साधनं उपपत्तिः संभवघटनं विवक्षितार्थस्य संभवव्यव-
स्थापनं ततश्च हेतुश्चोपपत्तिश्च हेतूपपत्ती सदर्थस्य
विवक्षितप्रदेशे अरण्यादौ विद्यमानस्य स्थाण्वाद
रर्थस्य हेतूपपत्ती सदर्थहेतूपपत्ती तद्विषयो व्यापारो-
घटनं चेष्टनं सदर्थहेतूपपत्तिव्यापारस्तत्परं तन्निष्ठमिति
समासः । अत एव अमोघं अर्थबलायातत्वेन अविफलं
अमिथ्यास्वरूपं तदेवंभूतं चेत् ईहेति संबंधः कृत एव इद-
मुक्तं भवति । केनचिदरण्यदेशं गतेन सवितुरस्तमयसमये
ईषदवकाशमासादयति तमिस्रे दूरवर्ती स्थाणुरुपलब्धस्त-
तोऽस्य विमर्शः समुत्पन्नः किमयं स्थाणुः पुरुषो वा अयं
च संशयत्वात् अज्ञानं ततोऽनेन तस्मिन् स्थाणौ दृष्टा

वल्यारोहणं प्रविलोक्य काककारंडवकादंबक्रौंचकीरशकुं नकुलनिलयनकृतश्चेतसि हेतुव्यापारो यथा स्थाणुरयं वल्ल्युत्सर्प्पकाकादिनिलयनोपलंभात्तथासंभवपर्यालोचनं च व्यथायि तद्यथा अस्ताचलांतरिते सवितरि प्रसरति चेषत्त-मिस्रे महारण्येऽस्मिन् स्थाणुरयं संभाव्यते न पुरुषः शिरः कंडूयनकरग्रीवाचलनादेस्तद्व्यवस्थापकहेतोरभावादीदृशे त्र प्रदेशेऽस्यां वेलायां प्रायस्तस्यासंभवः तस्मात् स्थाणुनात्र सद्भूतेन भाव्यं न पुरुषेण । तदुक्तं । "अरण्यमेतत् सविता-स्तमागतो न चाधुना संभवतीह मानवः। प्रायस्तदेतेन खगा-दिभाजा भाव्यं रतिप्रियतमारिसमाननाम्ना" एतच्चेदृशं चित्तं इहेत्युच्यते निश्चयाभिमुखत्वेन संशयादुत्तीर्णत्वात् सर्वथा निश्चयेऽपायत्वप्रसंगेन निश्चयादधोवर्त्तित्वाच्चेति संशये-हयोः प्रतिविशेषः इति गाथाद्वयार्थः ॥

अथापायधारणागतविप्रतिपत्तिनिराचिकीर्षया परमतमुप-दर्शयन्नाह—

केइ तयण्णविसेसावणयणमित्तं अवायमिच्छंति ।
सब्भूयत्थविसेसावधारणं धारणं विंति ॥

तत्रशब्दास्यानंतरगाथोऽक्तो भूतोर्थः संबध्यते तस्मात्तत्र भूतान्विद्यमानान् स्थाण्वादेर्योऽन्यः प्रतियोगी तत्रा-विद्यमानः पुरुषादिस्तद्विशेषाः शिरःकंडूयनचलनस्पंदनादयः तेषां पुरोवर्त्तिनि सद्भूतेऽर्थे ऽपनयनं निषेधनं तदन्यविशे-षापनयनं तदेव तन्मात्रमपायं इच्छंति केचनापि व्याख्या-तारोऽपायनमपनयनमपाय इति व्युत्पत्तिरर्थविभ्रमितमन-स्का इति भावः । अवधारणं धारणा इति च व्युत्पत्यर्थ-भ्रमितास्ते धारणां ब्रुवते किं तदित्याह सद्भूतार्थविशे-षावधारणं । सद्भूतस्तत्र विवक्षितप्रदेशे विद्यमानः स्था-एवादिरर्थविशेषस्तस्य स्थाणुरेवायमित्यवधारणं सद्भूता-र्थविशेषावधारणमिति समास इति गाथार्थः ॥ ८४ ॥

तदेतद्दूषयितुमाह—

कस्सइ तयन्नवइरेगमेत्तओवगमणं भवे भूए ।
सब्भूयसमण्णयओ तदुभयओ कस्सइ न दोसो ॥

(भूएत्ति) तत्र विवक्षितप्रदेशे भूते विद्यमानेऽर्थे स्थाण्वादौ कस्स इति कस्यचित् प्रतिपत्तुस्तदन्यव्यतिरेकमात्रादवगमनं निश्चयो भवति तस्मात्स्थाण्वादेर्योऽन्यः पुरुषादिरर्थस्य व्य-तिरेकः स एव च तदन्यव्यतिरेकमात्रं तस्मात्स्थाण्वाद्यर्थ-निश्चयो भवतीत्यर्थः तद्यथा यतो नेह शिरःकंडूयनादयः पुरुषधर्म्मा दृश्यंते ततः स्थाणुरेवायमिति कस्यापि स-द्भूतसमन्वयतः सद्भूतस्तत्र प्रदेशे विद्यमानः स्थाण्वा-दिरर्थमन्वयतोऽन्वयधर्मघटनात् भूतेऽर्थेऽवगमनं निश्चयो भवेद्यथा स्थाणुरेवायं वल्युत्सर्पणादयो निलयनादिधर्म्मा-णामिहान्वयादिति । कस्यचित्पुनस्तदुभयादन्वयव्यतिरेको-भयात् तद्भूतेऽर्थेऽवगमनं भवेत्तद्यथा यस्मात्पुरुषधर्मा शिरः कंडूयनादयोऽत्र न दृश्यंते वल्युत्सर्पणादयस्तु स्थाणुध-र्म्माः समीदृश्यंते तस्मात् स्थाणुरेवायमिति । न चैवमन्व-यव्यतिरेकादुभयाद्वा निश्चये जायमाने कश्चित्र दोषः । परव्याख्यानेन तु वक्ष्यमाणन्यायेन दोष इति भाव इति गाथार्थः ॥

कथं पुनस्तद्व्याख्याने न दोष इत्याह—

सव्वो च्चिय सोवाओ भेए वा होंति पंच वत्थूणि ।
आहेवं च्चिय चउहा मई तिहा अन्नहा होइ ॥

यस्माद्व्यतिरेकादन्वयादुभयाद्वा भूतार्थविशेषावधारणं कुर्व्वतो योऽवसायः स सर्वोऽप्यपायः प्रस्तुतः स्थाण्वा-दिवस्तुनिश्चयो नतु सद्भूतार्थविशेषावधारणं धारणेति भावः । तस्मान्न दोषः । आह ननु यथा मया व्याख्या-यते सद्भूतार्थविशेषावधारणं धारणा तथा किं कश्चिद्दो-षः समुपजायते येनात्मीयव्याख्यानपक्षे इदमित्थमभिधी-यते न दोष इति एतदाशंक्याह ते एवा इत्यादि वा-शब्दः पातनायां गतार्थः व्यतिरेकोऽपायोऽन्वयस्तु धार-णेत्येवं मतिज्ञानतृतीयभेदस्यापायस्य भेदेऽभ्युपगम्यमाने पंच वस्तूनि पंच भेदा भवंत्याभिनिबोधिकज्ञानस्येति ग-म्यते । तथा ह्यवग्रहेहापायधारणा लक्षणाश्चत्वारो भेदा-स्तावत् त्वयैव पूरिताः पंचमस्तु भेदः स्मृतिलक्षणः प्रा-प्नोति । अविच्युतेः स्वसमानकालभाविन्यपायेऽतर्भूतत्वाद्वा-सनायास्तु स्मृत्यंतर्गतत्वेन विवक्षितत्वात् स्मृतिरनन्यश-रणत्वान्मतेः पंचमो भेदः प्रसज्यत इति भावः (आहे-त्यादि) पुनरप्याह परो ननु यथैव मया व्याख्यायते व्यतिरेकमुखेन निश्चयोऽपायोऽन्वयमुखेन तु धारणेत्येवमेव चतुर्द्धा चतुर्विधा मतिर्भवति युक्तितो घटते अन्यथा तु व्याख्यायमानेऽन्वयव्यतिरेकयोरप्यपायत्वेऽभ्युपगम्यमाने इत्यर्थः । किमित्याह । त्रिधा अवग्रहेहापायभेदतस्त्रिभेदा मतिर्भवति न पुनश्चतुर्द्धा धारणाया अघटमानकत्वादि-ति भाव इति गाथार्थः ॥ ८६ ॥

कथं पुनर्धारणाभाव इत्याह—

काणुवओगंमि धिई पुणोवओगे य सा जओ ।
वाओ तो नत्थि धिई भणइ इदं तदेवेति जा बुद्धी ॥
णणु सा वायज्झहिया जउवसा वासणाविसेसाओ ।
जाया वायाणत्तरमविभूई सा धिई नाम ॥

अनुपयोगे उपयोगोपरमे सति का धृतिः का नाम धारणा न काचिदित्यर्थः । इदमुक्तं भवति । इह भवेन्निश्चयोऽपायमु-खेन घटादिके वस्तुनि अवग्रहेहापायरूपतयांऽतर्मुहूर्तप्रमाण एवोपयोगो जायते । तत्र चापाये जाते योनुपयोगः सातत्य-लक्षणाऽविच्युतिर्भवताऽभ्युपगम्यते सापाय एवांऽतर्भूतेति न ततो व्यतिरिक्ता या तु तस्मिन् घटादिरुपयोग उपरते सति संख्येयमसंख्येयं वासनाभ्युपगम्यते । इदं तदेवेति लक्षणा स्मृतिश्चांगीक्रियते सा मत्यंशरूपा धारणा न भवति मत्यु-पयोगस्य प्रागेवोपरतत्वात् पुनरपि कालांतरोपयोगे धारणा भविष्यतीति चेदित्याह (पुणो इत्यादि) कालांऽतरे पुनर्जा-यमानोपयोगेऽपि यान्वयमुखोपजायमानावधारणरूपा धार-णा मयेष्यते सा यतोऽपाय एव भवताभ्युपगम्यते । "स-व्वोच्चियसो वाओ" इतिवचनात्ततस्तत्रापि नास्ति धृति-र्धारणा पुनरप्युपयोगोपरमेऽपि पूर्वोक्तयुक्त्यैव तदभावस्त-स्मादुपयोगकालेऽन्वयमुखावधारणारूपाया धारणायास्त्व-यानभ्युपगमादुपयोगोपरमे च मत्युपयोगाभावात्तदंशरू-पाया धारणाया वटमानकत्वात्त्रिधैव त्वदभिप्रायेण मतिः प्राप्नोति न चतुर्द्धेति एवंपक्षाभिप्रायः । अत्रोत्तर-

माह । (भएणइत्यादि) भएयतेऽत्र प्रतिविधानं किमित्याह इदं वस्तु तदेव यत् प्रागुपलब्धं मया इत्येवंभूता कालांतरे या स्मृतिरूपा बुद्धिरुपजायते । नत्विह सा पूर्वप्रवृत्तापायान्निर्विवादमभ्यधिकैव पूर्वप्रवृत्तापायकाले तस्याभावात्सांप्रतापायस्य तु वस्तुनिश्चयमात्रफलत्वेन पूर्वापरदर्शनानुसंधानायोगात्ततश्च सानन्यरूपत्वात् धृतिधारणा नामेति पर्यंते संबंधः । यतश्च यस्माच्च वासनाविशेषात् पूर्वोपलब्धवस्त्वाहितसंस्कारलक्षणात्तद्विज्ञानावरणक्षयोपशमसांनिध्यादित्यर्थः सा इदं तदेवेति लक्षणा स्मृतिर्भवति साऽपि वासनाऽपायादभ्यधिकेतिनामेनेहापि संबंधः (जायावायेत्यादि) या च अपायादंतरमविच्युतिः प्रवर्तते साऽपि धृतिर्नाम । इदमुक्तं भवतियस्मिन् समये स्थाणुरेवायमित्यादिनिश्चयस्वरूपोपायः प्रवृत्तस्ततः समयादूर्द्धमपि स्थाणुरेवायमित्यविच्युतायांऽतर्मुहुर्त्तं क्वचिदपायप्रवृत्तिः साप्युपायाविच्युतिः प्रथमप्रवृत्तापायादभ्याधिकेति धृतिर्धारणा नामित्येवमविच्युतिवासनास्मृतिरूपा धारणा त्रिधा सिद्धा भवति। अत्राह कश्चिन्नन्वविच्युतिस्मृतिलक्षणौ ज्ञानभेदौ गृहीतग्राहित्वान्न प्रमाणं द्वितीयादिवाराप्रवृत्तापायसाध्यस्य वस्तु निश्चयलक्षणस्य कार्यस्य प्रथमवाराप्रवृत्तापायेनैव साधितत्वान्न च निष्पादितक्रिये कर्मणि ततः साधनायैव प्रवर्तमानं साधनं शोभां बिभर्ति अतिप्रसंगात् कुठारादिभिः कृतच्छेदनादिक्रियेष्वपि वृक्षादिषु पुनस्तत्साधनाय तेषां प्रवृत्याप्तेः स्मृतेरपि पूर्वोत्तरकालभाविज्ञानद्वयगृहीत एव वस्तुनि प्रवर्तमानतया कुतः प्रामाण्यं न च वक्तव्यं पूर्वोत्तरदर्शनद्वयानाधिगतस्य वस्त्वेकत्वस्य ग्रहणात् स्मृतिः प्रमाणं पूर्वोत्तरकालद्वयस्य वस्तुनः कालादिभेदेन भिन्नत्वादेकत्वस्यैवासिद्धत्वादिति वासना तु किं रूपेति वाच्यं । संस्काररूपेति चेत्कोऽयं नाम संस्कारः स्मृतिज्ञानावरणक्षयोपशमो वा तज् ज्ञानजननशक्तिर्वा तद्वस्तुविकल्पो वेति त्रयीगतिस्तत्राद्यपक्षद्वयमयुक्तं ज्ञानरूपत्वाभावात्तद्भेदानां चेह विचार्यत्वेन प्रस्तुतत्वात् तृतीयपक्षोऽप्ययुक्त एव संख्येयमसंख्येयं वा कालं वासनाया इष्टत्वादेतावंतं च कालं तद्वस्तुविकल्पायोगात्तदेवमविच्युतिस्मृतिवासनारूपायास्त्रिविधाया अपि धारणाया अघटमानत्वात् त्रिधैव मतिः प्राप्नोति न चतुर्द्धा। अत्रोच्यते यत्तावद्गृहीतग्राहित्वादविच्युतेरप्रामाण्यमुच्यते तदयुक्तं। गृहीतग्राहित्वलक्षणस्य हेतोरसिद्धत्वादन्यकालविशिष्टं हि वस्तु प्रथमप्रवृत्तापायेन गृह्यते । परकालविशिष्टं च द्वितीयादिवाराप्रवृत्तापायेन । किं च स्पष्टस्पष्टतरस्पष्टतमभिन्नधर्मकवासनाजनकत्वादप्यविच्युतिप्रवृत्ताद्वितीयाद्यपायविषयं वस्तु भिन्नधर्मकमेवेति कथमविच्युतेर्गृहीतग्राहितास्मृतिरपि पूर्वोत्तरदर्शनद्वयानधिगतवस्त्वेकत्वं गृह्णाना न गृहीतग्राहिणी । न च वक्तव्यं कालादिभेदेन भिन्नत्वात् वस्तुनो नैकत्वं कालादिभिर्भिन्नत्वेऽपि सत्वप्रमेयत्वसंस्थानरूपादिभिरेकत्वाद्वासनाऽपि स्मृतिविज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमरूपा तद्विज्ञानजननशक्तिरूपा चेष्यते सा च यद्यपि स्वयं ज्ञानस्वरूपा न भवति तथापि पूर्वप्रवृत्ताविच्युतिलक्षणज्ञानकार्यत्वादुत्तरकालभाविस्मृतिरूपज्ञानकारणत्वाच्चोपचारतो ज्ञानरूपाऽभ्युपगम्यते । तद्वस्तुविकल्पपक्षस्त्वनभ्युपगमादेव निरस्तस्तस्मादविच्युतिवासनारूपाया धारणायाः स्थितत्वान्न मतेस्त्रैविध्यं किं तु चतुर्द्धा सेति स्थितमिति गाथाद्वयार्थः ॥

अथैतां स्वाभिमतां धारणां व्यवस्थाप्य परं प्रत्याह—

तं इत्थं तस्स तुहं वत्थूणि यं पंचमेत्थमाणस्स ।
किं होउ सा अभावो भावो नाणं च तं कयरं ॥

अस्मदभिमतामनंतरप्रतिष्ठितस्वरूपां तां धारणामिच्छतस्तव पंचवस्तूनि पंचाभिबोधिकज्ञानभेदाः प्राप्नुवंति अपायस्यैकस्यापि भेदद्वयरूपताभ्युपगमेन भेदचतुष्टयस्य त्वयापि पूरितत्वात्पंचमस्य तु मदुक्तस्य धारणालक्षणस्य प्रसंगादिति भावः । अथास्मदभ्युपगता धारणा त्वया नेष्यते "तर्हि (नेत्थमाणस्स किं होउ) इत्यादि तां मदभ्युपगतां धारणाम निच्छतोऽप्रतिपद्यमानस्य तव सा मदभ्युपगता धारणा किं भवत्यभावो वस्त्वाहोश्विद्भावो वस्त्विति विकल्पद्वयं किं चातो न तावदभावो भावत्वेनानुभूयमानत्वान्न च तथानुभूयमानस्याभावत्वमाधातुं शक्यतेऽतिप्रसंगात् घटादिष्वपि तथात्वप्राप्तेः तेऽपि ह्यनुभववशेनैव भावरूपा व्यवस्थाप्यंते। यदि वानुभवोऽप्यप्रमाणं तदा घटादिष्वपि भावरूपतायामनाश्वास इति भावः । अथ भावोऽसौ तर्हि वक्तव्यं ज्ञानमज्ञानं वा न तावदज्ञानं चिद्रूपतयाऽनुभूयमानत्वादथ ज्ञानं तदपि मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलेभ्यो ज्ञानांतरस्याभावात्तेषां मध्ये कतमदिति वाच्यं । न तावत् श्रुतादिचतुष्टयरूपमनभ्युपगमात्तल्लक्षणायोगाच्च मतिज्ञानं चेत्तदपि नावग्रहेहापायरूपं तल्लक्षणासंभवात् "नगुसावायसहिया" इत्यादिनाऽपायाभ्यधिकत्वेन साधितत्वाच्च तस्मादन्वयव्यतिरेकाभ्य निश्चयः सर्वोऽप्यपायोऽविच्युतिस्मृतिवासनारूपानुसारिशिष्योद्धारेणैवेति स्थितमिति गाथार्थः ॥

तदेवं निरुत्तरीकृतोऽप्यविलक्षितयान्येन प्रकारेणाह—

तुज्झं बहुयरभेया भणई मई होइ धिइबहुत्ताओ ।
भएणइ न जाइ भेओ इट्ठो मज्झं जहा तुज्झं ॥६१॥

अत्र प्रेरको भणति । किमित्याह (तुज्झमित्यादि) इत्थमाचार्य!तव बहुतरभेदा मतिर्भवति । कुत इत्याह ।धृतेर्धारणाया बहुत्वात् बहुभेदत्वादित्यर्थः धारणाया एकस्या अप्यविच्युतिवासनास्मृतिलक्षणभेदत्रययुक्तत्वादवग्रहेहापायैः सह षड्भेदा मतिः प्राप्नोतीति भावः। अत्र प्रतिविधानमाह। (भएणईत्यादि)भएयतेऽत्रोत्तरं जातिर्भेदो जातिभेदोजातिभेदो व्यक्तिपक्ष इत्यर्थः। स इह धारणाविचारे मम नेष्टो नाभिप्रेतः । किं तु धारणासामान्यरूपा जातिरेव ममाभिप्रेता कस्य यथेत्याह। यथा तवाऽवग्रहविषये इति शेषः। इदमुक्तं भवति । यथावग्रहो व्यंजनार्थावग्रहभेदादुभयरूपोऽवग्रह सामान्यादेकस्त्वयापीष्टोऽन्यथा मतेः पंचविधत्वप्रसंगात्तथा त्रिधा रूपापि धारणा. तत्सामान्यादेकरूपैवेति चतुर्विधैव मतिर्न बहुतरभेदेति गाथार्थः ॥ ९१ ॥

एतदेव भावयन्नाह—

सा भिन्नलक्खणा विहुठिइ सामण्णेण धारणा होइ ।
जह उग्गहो दुरूवो उग्गहसामण्णओ एक्को ॥

सा धारणा अविच्युतिवासनास्मृतीनां भिन्नस्वरूपत्वेन भिन्नलक्षणा सती धारणा सामान्यव्यतिरेकादेकैव भवति । यथाऽवग्रहो व्यंजनार्थावग्रहभेदात् द्विरूपोऽप्यवग्रहसामान्याव्य-

तिरेकादेकः परस्याऽपि सिद्धोऽन्यथा मतेः पंचविधत्वापत्तेरिति गाथार्थः । तदेवमावग्राहिभेदचतुष्टयविषया निराकृताः सर्वा अपि परविप्रतिपत्तयस्तन्निराकरणप्रक्रमे चानंतरमवग्रहो द्विरूपप्रोक्तः स च कथं द्विरूपो भवतीत्याशङ्कते तत् द्विरूपताकथनव्याजेन पूर्वं यान्याभिनिबोधिकज्ञानस्याऽवग्रहादीनि चत्वारि भेदवस्तून्युक्तानि तेष्वेव मध्येऽवग्रहं तावद्व्याचिख्यासुरित्याह–

तत्थूग्गहो दुरूवो गहणं जं होज्ज वंजणत्थाणं ।
वंजणओयजमत्थो तेणाइए तयं वोछं ॥

तत्राथग्रहणमवग्रहो द्विरूपो यथा भवति । तथा प्रोच्यते । कथमित्याह । यद्यस्मादग्रहणं व्यंजनार्थयोरेव भवेदन्यस्य ग्राह्यस्याभावात्ततश्च विषयद्वैविध्यादवग्रहो द्विविध इति भावः । अपरं यद्यस्मात्कारणाद्वक्ष्यमाणन्यायेन प्राप्यकारिष्विन्द्रियेषु व्यंजनतो व्यंजनावग्रहादनंतरमेवार्थोऽर्थावग्रहो भवति । तेनादौ प्रथमतो व्यंजनावग्रहमेव वक्ष्ये इति गाथार्थः ॥

तत्र व्यंजनं तावत्किमुच्यत इत्यादि—

वंजिज्जइ जेणत्थो घडोव्व दीवेण वंजणं तं च ।
उयगरणिंदियसद्दाइपरिणयदव्वस्स संबंधो ॥ ९४ ॥

संबंधो व्यज्यते प्रकटीक्रियतेऽर्थो येन दीपेनेव घटस्तत् व्यंजनं किं पुनस्तदित्याह तं चेत्यादि । तच्च व्यंजनं उपकरणेंद्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसंबंधः इंद्रियं द्विविधं द्रव्येंद्रियं भावेंद्रियं च । तत्र लब्ध्युपयोगो भावेंद्रियं निर्वृत्त्युपकरणे द्रव्येंद्रियं निर्वृत्तिश्च द्विधा । अंगुलासंख्येयभागादिमानकदंबकुसुमगोलकधान्यमसूरका हलांकुरप्राकारा मांसगोलकरूपा शरीराकारा च । श्रोत्रादींद्रियाणां पंचनामपि यथासंख्यमंतर्निर्वृत्तिः कर्णशष्कुलिकादिरूपा तु बहिर्निर्वृत्तिः । तत्र कदंबकुसुमगोलकाकारमांसखंडादिरूपाया अंतर्निर्वृत्तेः शब्दादिविषयपरिच्छेदहेतुर्यः शक्तिविशेषः स उपकरणेंद्रियं शब्दादिश्च श्रोत्रादींद्रियविषयः आदिशब्दाद्रसगंधस्पर्शपरिग्रहः तद्भावेन परिणतानि भाषावग्रहणादिसंबंधीनि द्रव्याणि च शब्दादिपरिणतद्रव्याणि उपकरणेंद्रियं च शब्दादिपरिणतद्रव्याणि च तेषां परस्परं संबंधः । एव तावद्व्यंजनमुच्यते अपरं चेंद्रियेणाऽप्यऽर्थस्य व्यज्यमानत्वात्तदपि व्यञ्जनमुच्यते । तथा शब्दादिपरिणतद्रव्यादिसंबंधस्य निकुरंबमपि व्यज्यमानत्वाद्व्यंजनमभिधीयते इत्येवमुपलक्षणव्याख्यानात् त्रितयमपि यथोक्तं व्यंजनमवगंतव्यं ततश्चेंद्रियलक्षणेन व्यंजनेन शब्दादिपरिणतद्रव्यसंबंधस्वरूपस्य व्यंजनस्यावग्रहो व्यंजनावग्रहः अथ वा तेनैव व्यंजनेन शब्दादिपरिणतद्रव्यात्मकानां व्यंजनानामवग्रहो व्यंजनावग्रहः इत्युभयत्राऽप्येकस्य व्यंजनशब्दस्य लोपं कृत्वा समास इति गाथार्थः ॥ ६४ ॥

अत्राक्षेपं परिहारं चाभिधित्सुराह—

अण्णाणं सो बहिराईणं च तक्कालमणुवलंभाउ ।
नेतदंते तत्तोच्चिय उवलंभाओ तओ नाणं ॥ ९५ ॥

स व्यञ्जनावग्रहोऽज्ञानं ज्ञानं न भवति तस्य उपकरणेन्द्रियशब्दादिपरिणतद्रव्यसंबंधस्य कालस्तत्कालस्तस्मिन् ज्ञानस्यानुपलंभात्स्वसंवेदनेनासंवेद्यमानत्वाद्बधिरादीनामिव यथा हि बधिरादीनामुपकरणेन्द्रियस्य शब्दादिविषयद्रव्यैः संबंधकालेन किमपि ज्ञानमनुभूयतेऽननुभूयमानत्वाच्च तन्नास्ति तथेहापीति भावः ॥ अत्रोत्तरमाह ॥ (नेतदंते इत्यादि) नासौ जडरूपतया ज्ञानरूपेणाननुभूयमानत्वादज्ञानं किं तर्हि तत्कोऽसौ व्यञ्जनावग्रहो ज्ञानमेव कुतस्तदंते तस्य व्यञ्जनावग्रहस्यांते तत एव ज्ञानात्मकस्याऽर्थावग्रहोपलंभस्य भावात्तथाहि यस्य ज्ञानस्यांते तज्ज्ञेयवस्तूपादानात्तत एव ज्ञानमुपजायते तज्ज्ञानं दृष्टं यथार्थावग्रहपर्यंते तज्ज्ञेयवस्तूपादानात् ईहासद्भावादर्थावग्रहो ज्ञानं ज्ञायते च व्यञ्जनावग्रहस्य पर्यंते तज्ज्ञेयवस्तूपादानात्तत एवार्थोऽवग्रहज्ञानं तत्तस्माद्व्यञ्जनावग्रहो ज्ञानमिति गाथार्थः ॥ ६५ ॥

तदेवं व्यंजनावग्रहे यद्यपि ज्ञानं नानुभूयते तथापि ज्ञानकारणत्वादसौ ज्ञानमित्येवं व्यंजनावग्रहे ज्ञानाभावमभ्युपगम्योक्तं ॥

सांप्रतं ज्ञानाभावोऽपि तत्राऽसिद्ध एवेति दर्शयन्नाह—

तक्कालम्मिवि नाणं तच्छत्थितणुंतितो तमव्वत्तं ।
बहिराईणं पुण सो अण्णाणं तदुभया भावा ॥

तत्कालेऽपि तस्य व्यंजनसंबंधस्य कालेऽपि तत्रानुपहतेन्द्रियसंबंधिनि व्यंजनावग्रहे ज्ञानमस्ति केवलं एकतेजोऽवयवप्रकाशवत् तत्त्वतो बाल्यमित्यतोऽव्यक्तं स्वसंवेदनेनापि न व्यज्यते । यद्यव्यक्तं कथं तदस्तीति ज्ञायत इति चेन्मा त्वरिष्ठाः “जइ विण्णाणामसंखेज्जं समयसद्दाइव्व सज्झावे” इत्यादिनानंतरमेव तदस्तित्वयुक्तेर्वक्ष्यमाणत्वात् दृष्टांते तु ज्ञानाभावे विप्रतिपत्तिरिति दर्शयन्नाह बधिरादीनामादिशब्दादुपहतघ्राणादींद्रियाणां पुनः स व्यंजनावग्रहोऽज्ञानं ज्ञानं च भवतीत्यत्रापि विप्रतिपत्तिरेव । कुत इत्याह । तच्च तदुभयं च तदुभयं तस्याभावात् ज्ञानकारणत्वाभावाद्व्यक्तस्यापि च ज्ञानस्याभावादिति गाथार्थः ॥

अथ पुनरप्याक्षेपपरिहारं चाभिधित्सुराह—

कह सव्वत्तं ताणं च सुत्तमताइसुहमवोहव्व ।
सुत्तादओ सयंवि य विण्णाणं नावबुज्झंति ॥

परः सासूयमाह । ननु कथं ज्ञानमव्यक्तं चेत्युच्यते । तमः प्रकाशाद्यभिधानवद्विरुद्धत्वान्नेदं युज्यत इति भावः । अत्रोत्तरमनंतरमेवोक्तं । एकतेजोऽवयवप्रकाशवत्सूक्ष्मत्वादव्यक्तमथ पुनरप्युच्यते सुप्तमत्तमूर्च्छितादीनां सूक्ष्मबोधवदव्यक्तं ज्ञान मुच्यत इति न दोषः । सुप्तादीनां तदात्मीयज्ञानं स्वसंविदितं भविष्यतीति चेन्नैतदेवमित्याह । सुप्तादयः स्वयमपि तदात्मीयविज्ञानं नावबुध्यंते न संवेदयंत्यतिसूक्ष्मत्वादिति गाथार्थः ॥

आह । यदि तैरपि सुप्तादिभिस्तदात्मीयज्ञानं न संवेद्यते तर्हि तत्तेषामस्तीत्येतत्कथं लक्ष्यते इत्याह–

लक्खिज्जइ तं सिमिणायमाणवयणाइदाणचेट्ठाहिं ।
जं नाम इ सव्वाओ विज्जंते वयणचेट्ठाओ ॥

तत्सुप्तादीनां ज्ञानमस्तित्वेनोपलक्ष्यते कुतः स्वप्नायमानवचनदानादिचेष्टाभ्यः सुप्तादयोऽपि हि स्वप्नायमानाद्यवस्था

यां केचित्किमपि भाषमाणा दृश्यंते शब्दिताश्चौघतो वाचं प्रयच्छंति संकोचविकोचांगभंगजृंभितकूजनकंडूयनादिचेष्टाश्च कुर्वंति । न च तास्ते तदावेदयंते । नापि च प्रबुद्धाः स्मरंति । तर्हि कथं तच्चेष्टाभ्यस्तेषां ज्ञानमस्तीति लक्ष्यत इत्याह (जमित्यादि) यद्यस्मात्कारणान्नामतिपूर्वास्ता वचनादिचेष्टा विद्यंते किंतु मतिपूर्विका एव नान्यथा काष्ठादीनामपि तत्प्रसंगात्ततस्ताभ्यस्तत्तेषामस्तीति लक्ष्यत एव । धूमादग्निरिवेति गाथार्थः ॥

आह ननु चात्मीयमपि चेष्टितं किं कश्चिन्न जानाति येन सुप्तादीनां स्वचेष्टितासंवेदनमुच्यत इत्याशंक्याह (जमित्यादि)

जगंतोवि न याणइ छउमत्थो हिययगोयरं सव्वं ।
जं तज्झवसाणाइं जमसं खिज्जाइं दिवसेणं ॥ १७ ॥

हृदयमनोगोचरस्थानं यस्य तत् हृदयगोचरमध्यवसायनिकुरंबमिति गम्यते । तज्जाग्रदपि छद्मस्थः सर्वपरिशेषं न जानाति न संवेदयते । आस्तां तावत्पुनः सुप्तः कुत इत्याह । अध्यवसानाध्यवसायस्थानरूपाणि केवलिगम्यानि सूक्ष्माणि । यत एकेनाप्यंतर्मुहूर्तेनासंख्येयानि यांत्यतिक्रामंति । किं पुनः सर्वेणापि दिवसेन न चैतानि छद्मस्थः सर्वाण्यपि संवेदयते ततश्च यथैतानि छद्मस्थैरसंवेद्यमानान्यपि केवलिदृष्टत्वात्सत्वेनाभ्युपगम्यंते तथा व्यञ्जनावग्रहज्ञानमपीति गाथार्थः ॥

आह ननु सुप्तादीनां सत् ज्ञानं वचनादिचेष्टभ्यो गम्यत इत्युक्तं तत्तावदभ्युपगच्छामः व्यञ्जनावग्रहे तु ज्ञानरूपतागमकं लिंगं न किंचिदुपलभामहेऽतो जडरूपत्वान्नासौ ज्ञानमिति ब्रूम इत्याशंक्याह ॥

जइ वण्णाणमसंखेज्जं समइ सद्दाइ दव्वसब्भावे ।
किह चरमसमयसद्दाइ दव्वविण्णाणसामत्थं॥ १८ ॥

वा शब्दः ;पातनासूचकः सा च कृतैव ततश्च हंत यद्यज्ञानं व्यञ्जनावग्रहः क्व सतीत्याह । असंख्येयसमयशब्दादिद्रव्यसद्भावेऽपि सतीत्यपिशब्दो गम्यते कथं तर्हि चरमसमयशब्दादिद्रव्याणां विज्ञानं जननसामर्थ्यं न कथंचिदित्यर्थः । इदमुक्तं भवति व्यञ्जनावग्रहे तावत्प्रतिसमयमसंख्येयान् समयान् यावच्छ्रोत्रादींद्रियैः सह शब्दादिविषयद्रव्याणि संबध्यंते ततश्च यद्यसंख्येयसमयान् यावच्छ्रोत्रादींद्रियैः सह शब्दादिविषयद्रव्यसंबंधसद्भावेऽपि सति व्यञ्जनावग्रहरूपं ज्ञानं नाभ्युपगम्यते । कथं तर्हि चरमसमये श्रोत्रादींद्रियैः सह संबद्धानां शब्दादिविषयद्रव्याणां परेणाऽप्यर्थावग्रहलक्षणविज्ञानजननसामर्थ्यमिष्यते । तदभ्युपगंतुं न युज्यते इति भावः । यदि हि शब्दादिविषयद्रव्याणां श्रोत्रादींद्रियैः सह संबंधे आदिसमयादेवारभ्य ज्ञानमात्रा काचित्प्रतिसमयमाविर्भवति नाभ्युपगम्यते । तर्हि चरमसमयेऽप्यकस्मादेवैषा न युज्यते तथा च सत्यर्थावग्रहादिज्ञानानामप्यनुदयप्रसंग इति गाथार्थः ॥

तथा हि–

जं सव्वहा न वीसुं सव्वेसु वि तन्न रेणुतिल्लं च ।
पत्तेयमणिच्छंतो किहमिच्छसि समुदये नाणं ॥१९ ॥

यद्वस्तु सर्वथा सर्वप्रकारैर्विष्वक्पृथक्नास्ति तत्समुदायेऽपि नाभ्युपगंतव्यं यथा रेणुकणनिकरे प्रतिरेणुकणमविद्यमानं तैलं एवं चेत्तर्हि त्वमपि प्रत्येकमनिच्छन् कथं समुदाये ज्ञानमिच्छसि । इदमुक्तं भवति । यदींद्रियविषयसंबंधस्य प्रथमसमयादारभ्य व्यंजनावग्रहसंबंधिनोऽसंख्येयान् समयान् यावत्प्रतिसमयं पुष्टिमाबिभ्रतीं ज्ञानमात्रां कांचिदपि नेच्छसि तर्हि चरमसमयशब्दादिविषयद्रव्यसंबंधेन संपूर्णे समुदायेऽपि कथं तामिच्छसि चरमसमयशब्दादिविषयद्रव्यसंबंधि यदर्थावग्रहज्ञानमभ्युपगम्यते । तदपि प्रत्येकमसच्चरमासिकताकणतैलवन्न प्राप्नोतीति भावः । तस्मात्तिलेषु तैलवत्सर्वेष्वपि समयेषु प्रत्येकं यच्च यावच्च ज्ञानमस्तीति प्रतिपत्तव्यमिति गाथार्थः ॥

किं च—

समुदायो जइ णाणं देसूणे समुदए कहं नत्थि ।
समुदाये वा भूयं कह देसे होज्ज तं सयलं ॥ २०० ॥

समुदायज्ञानवादिन् !यदि विषयद्रव्यसंबंधसमयानामसंख्येयानां समुदाये ज्ञानमर्थावग्रहलक्षणमभ्युपगम्यते । तर्हि चरमसमयलक्षणो योऽसौ देशस्तेन न्यूने समुदाये चरमैकसमयो नैष्वसंख्यातेषु समयेष्वित्यर्थः । तत्किं नास्ति समस्त्येव प्रमाणोपपन्नत्वात्तथाहि सर्वेष्वपिशब्दादिद्रव्यसंबंधसमयेषु ज्ञानमस्तीति प्रतिजानीमहे । ज्ञानोपकारिशब्दादिद्रव्यसंबंधसमयसमुदायैकदेशत्वादिति हेतुः । अर्थावग्रहसमयवदिति दृष्टांतः । अत्राह । ननु शब्दादिविषयोपादानसमयसमुदाये ज्ञानं केनाभ्युपगम्यते । येन समुदायैकदेशत्वात्प्रथमादिसमयेषु सर्वेष्वपि तत् प्रतिज्ञायते । मया ह्येकस्मिन्नेव चरमसमये शब्दादिद्रव्योपादाने ज्ञानप्रसव इत्याशंक्याह । समुदायो वा भूयमित्यादि । वशब्दो वाशब्दो वा पातनायां सा च कृतैव तत्र यद्येकस्मिन्नेव चरमसमये ज्ञानमभ्युपगम्यते । तदासौ सर्वसमयसमुदायापेक्षया तावदेकदेश एव । ततश्च तेनैकदेशेनाशेषसमुदाये यद्भूतं ज्ञानं तत्कथं हंत चरमसमयलक्षणे देशे अकस्मादेव सकलमखंडं भवेदप्रमाणोपपन्नत्वात्तथाहि नैकस्मिश्चरमशब्दादिद्रव्योपादानसमये ज्ञानमुपजायते । एकसमयमात्रशब्दादिद्रव्योपादानात् व्यंजनावग्रहाद्यसमयवदिति । स्यादेतच्चरमसमयेऽर्थावग्रहज्ञानमनुभवप्रत्यक्षेणाऽप्यनुभूयते । ततः प्रत्यक्षविरोधिनी प्रतिज्ञा तदयुक्तं चरमसमय एव समग्रं ज्ञानमुत्पद्यत इति भवतु प्रतिज्ञा तस्यैव प्रत्यक्षविरोधाच्चरमतंतौ समस्तपटेत्यादि वचनवत्तथासर्वेष्वपि शब्दादि द्रव्यसंबंधिसमयेषु ज्ञानमस्तीत्यादि पूर्वोक्तानुमानविरोधश्च भवत्पक्षस्येति गाथार्थः ॥

तस्मात्किमिह स्थितमित्याह—

तंतू पडोवगारी न समत्तपडो य समुदिया तओ ।
सव्वे सम्मत्तपडओ तह नाणं सव्वसमयेसु ॥१॥

यथा एकस्तंतुः पटोपकारी वर्तते तमंतरेणापि समग्रस्य तस्याभावान्न चासौ तंतुरेतावता समस्तपटो भवति पटैकदेशत्वात्तस्य समुदिताः पुनस्ते तंतवः सर्वे समस्तपटव्यपदेशभाजो भवंति । तथात्रापि सर्वेष्वपि समुदितेषु समयेषु ज्ञानं भवति नैकस्मिंश्चरमसमये ततश्चार्थावग्रहसमयात्

पूर्वसमयेषु तदेव ज्ञानमतीवास्फुटं व्यंजनावग्रह उच्यते। चरमसमये तु तदेव किंचित्स्फुटतरावस्थामापन्नमर्थावग्रह इति व्यपदिश्यते। अतो यद्यपि सुप्तमत्तमूर्छितादिज्ञानस्येव व्यक्तं तथाविधं व्यंजनावग्रहज्ञानसाधकं लिंगं नास्ति तथापि यथोक्तयुक्तितो व्यंजनावग्रहे सिद्धं ज्ञानमिति गाथार्थः। तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्या तत्र तत्त्वं व्यंजनावग्रहस्य स्वरूपमुक्तं ॥

अथ तस्य भेदान्निरूपयितुमाह—

नयणमणोवज्जिंदियभेआउ वंजणोग्गहो चउहा।
उवघायाणुग्गहउं जं ताइ पत्तकारीणि ॥

स च व्यंजनावग्रहश्चतुर्द्धा भवति कुत इत्याह नयनमनोवर्जेन्द्रियभेदादिदमुक्तं भवति विषयस्येंद्रियस्य च यः परस्परं संबंधः प्रथममुपश्लेषमात्रं तद्व्यंजनावग्रहस्य विषयः स च विषयेण सहोपश्लेषः प्राप्यकारिष्वेव स्पर्शनरसनघ्राणश्रोत्रलक्षणेषु चतुर्ष्विन्द्रियेषु भवति न तु नयनमनसोरतस्ते वर्जयित्वा शेषस्पर्शनादींद्रियचतुष्टयभेदात्। चतुर्विध एव व्यंजनावग्रहो भवति नत्विंद्रियत्वे तुल्येऽपि केयं सुखपरीक्षिका। यच्चतुर्षु स्पर्शनादींद्रियेषु सोऽभ्युपगम्यते नान्यत्रेत्याह (उवघायेत्यादि) यद्यस्मात्तान्येव स्पर्शनरसनघ्राणश्रोत्रलक्षणानि चत्वारींद्रियाणि प्राप्तकारीणि न तु नयनमनसी ततो यथोक्तेंद्रियचतुष्कभेदाच्चतुर्विध एवासौ भवतीति काऽत्र सुखपरीक्षिकेति। तत्र विषयभूतं शब्दादिकं वस्तुप्राप्तं संश्लेषद्वारेणासादितं कुर्वंति परिच्छिंदंतीति प्राप्तकारीणि प्राप्यकारीणि स्पष्टार्थग्राहीणीत्यर्थः ॥ विशे०॥

(४) अवग्रहप्ररूपणामाह ॥

(६) प्रतिबोधक, मल्लक, दृष्टान्ताभ्यां च प्ररूपणां सहोपात्तत्वात्प्ररूपणया सहैव व्युत्क्रमेणाह ॥

(तत्थोग्गहो दुभेओ उग्गहणं जं होज्जवंजणत्थाणं। वंजणओ य जमत्थो तेणाई एतयं वोच्छमित्यादिना) ग्रंथेन प्रतिज्ञातव्यंजनावग्रहस्वरूपप्रतिपादनं चेह प्रकृतं तस्य च व्यंजनावग्रहस्य स्वरूपं नंद्यध्ययनागमसूत्रे प्रतिबोधकमल्लकोदाहरणाभ्यां प्रतिपादितं तद्यथा—

"वंजणुग्गहस्स परूवणं करिस्सामि। पडिबोहगदिठ्ठंतेणं मल्लगदिठ्ठंतेण य से किं तं पडिबोहगदिठ्ठंतेणं २ से जहा नाम ए केइ पुरिसे कंचिपुरिसं सुत्तं पडि बोहिज्जा अमुगा अमुगत्ति तत्थ चोयगे पण्णवगं एवं वयासी किं एग समयपविठ्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति दुसमयपविठ्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति जाव दससमयपविठ्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति। संखिज्जसमयपविठ्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति च असंखिज्जसमयपविठ्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति एवं वदंतं चोयगं पण्णवए एवं वयासी नो एगसमयपविठ्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति नो दुसमयपविठ्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति जाव नो दससमयपविठ्ठा पुग्गलागहणमागच्छंति नो संखिज्जसमयपविठ्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति असंखिज्जसमयपविठ्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति से तं पडिबोहगदिठ्ठंतेणं से किं तं मल्लगदिठ्ठंतेणं मल्लगदिठ्ठंतेणं से जहा नाम एकेइ पुरिसे आवागसीसाओ मल्लगगहायतत्थेगं उदगबिंदू पक्खिविज्जा- से नठ्ठे अण्णेवि पक्खित्त सेवि नठ्ठे एवं पक्खिप्पमाणेसु पक्खिप्पमाणेसु होही से उदगबिंदू जेणं तं मल्लगं रवेहिइत्ति होइसे उदगबिंदू जेणं तंसि मल्लगं सिठ्ठाहिति होहीसे उदगबिन्दू जेणं तं मल्लगं भरिहित्ति होहीसे उदगबिन्दू जेणं तं मल्लगंपवाहेहित्ति एवामेव पक्खिप्पमाणेहिं २ अणन्तेहिं पुग्गलेहिं जाहेतं वंजणं पूरियं होही ताहे हुन्ति करेइ नो चेवणं जाणइ केवि एससद्दाए तओ इत्यादि" इदं च सूत्रं नंदिविवरण एवेत्थं व्याख्यातं तद्यथा। प्रतिबोधकमल्लकदृष्टांताभ्यां व्यंजनावग्रहस्य प्ररूपणं करिष्यामि। तत्र प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः स एव दृष्टांतस्तेन तद्यथा नाम कश्चिदनिर्दिष्टस्वरूपः पुरुषः कंचिदन्यमनिर्दिष्टस्वरूपमेव पुरुषं सुप्तं संतं प्रतिबोधयेत्कथमित्याह- अमुक अमुकेति तत्र प्रेरकः प्रज्ञापकमेवं समवादीत्किमेकसमयप्रविष्टा इत्यादि। एवं वदंतं प्रेरकं प्रज्ञापक एक एवमुक्तवान्नो एकसमयप्रविष्टा इत्यादि प्रकटार्थं यावन्नो संख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छंति। नवरमयं प्रतिषेधशब्दविज्ञानग्राह्यतामधिकृत्य वेदितव्यः। शब्दविज्ञानजनकत्वेनेत्यर्थः। अन्यथा संबंधमात्रमधिकृत्य प्रथमसमायादारभ्य पुद्गला ग्रहणमागच्छंत्येव (असंखेज्ज इत्यादि) प्रतिसमयप्रवेशनादित आरभ्यासंख्येयसमयैः प्रविष्टाः असंख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गलाः शब्दद्रव्यविशेषा ग्रहणमागच्छंति। अर्थावग्रहज्ञानहेतवो, भवंतीति भावः इह च चरमसमयप्रविष्टा एव विज्ञानजनकत्वेन ग्रहणमागच्छंति। तदन्येत्विंद्रियक्षयोपशमोपकारिण इति सर्वेषां सामान्येन ग्रहणमुक्तं सेयं प्रतिबोधकदृष्टांतेन व्यंजनावग्रहणप्ररूपणेति वाक्यशेषः। अथ केयं मल्लकदृष्टांतेन प्ररूपणा तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः अवाक्शिरसं मल्लकं शरावं गृहीत्वा रुद्धमिदं भवतीति अस्य ग्रहणं तत्र मल्लके एकं उदकबिंदुं प्रक्षिपेत्स नष्टस्तत्रैव तद्भावपरिणतिमापन्न इत्यर्थः। शेषं सुबोधं (जावज्जेणं तं मल्लगं पवेहिति) आर्द्रतां नेष्यति शेषं सुबोधं नवरं (पवाहेहिति) प्लावयिष्यति एवमेवेत्यादि अत्र बहुत्वात्प्रतिसमयमनंतैः शब्दपुद्गलैः यदा तद्व्यंजनं पूरितं भवति तदा हुमिति करोति तमर्थं गृह्णातीत्युक्तं भवति। किं विशिष्टं नामजात्यादिकल्पनारहितं अत एवाह (नो चेव णं जाणइ केवेस सद्दा इति) न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरित्याह एवं च सति सामायिकत्वादर्थावग्रहस्य अर्थावग्रहात्पूर्वं सर्वो व्यंजनाऽवग्रहः तदेवमस्य व्यंजनाऽवग्रह स्वरूपप्रतिपादकस्य नंदिसूत्रस्य शेषं प्रायः सुगममिति मन्यमानो भाष्यकारः (जा हेतं वंजणं पूरियं हो) इत्येतद्व्याचिख्यासुराह ॥

तोएण मल्लगं पिव वंजणमापूरियंति जं भणियं।
तं दव्वमिंदियं वा तस्संजोगो व न विरुद्धं जं भणियं ॥

यदुक्तं नंदिसूत्रकारेण किं तदित्याह व्यञ्जनमापूरितमिति केन किंचिदित्याह। तोयेन जलेन मल्लकं शरावं तद्वदिति तस्मिन् सूत्रकारभणिते व्यञ्जनं द्रव्यं गृह्यते इंद्रियं वा तयोर्वा द्रव्येंद्रिययोः संयोगः संबंध इति सर्वथाऽप्यविरोधः इद मुक्तं भवति व्यञ्जनशब्देन शब्दादिविषयपरिणतपुद्गलसमूहरूपं द्रव्यं श्रोत्रादींद्रियं वा द्रव्येंद्रिययोः सं-

बंधो वा गृह्यते न कश्चिद्विरोधः । व्यज्यते प्रकटीक्रियते विवक्षितोऽर्थोऽनेनेति व्यञ्जनमित्यस्य व्युत्पत्तिः सर्वत्र घटनादिति गाथार्थः ॥

केवलं द्रव्यादिषु अपि व्यञ्जनशब्दवाच्येषु प्रत्येकमापूरितत्वे विशेषो द्रष्टव्यः कः पुनरसावित्याह–

दव्वं माणं पूरिय मिंदियं तहा दोण्हं ।
अवरोप्परसंसग्गो जया तया गिण्हइ तमत्थं ॥ २५० ॥

(दव्वत्ति) यदा द्रव्यव्यञ्जनमधिक्रियते तदा (जाहे तं वंजणापूरियं होइति) कोऽर्थ इत्याह । (माणं पूरियंति) मानं तस्य शब्दादिद्रव्यस्य च प्रमाणं प्रतिसमयप्रवेशनप्रभृतिकृतत्वात्स्वप्रमाणमानीतं प्रकर्षमुपनीतं स्वग्राहकज्ञानजनने समर्थीकृतमिति यावत् यदातिंद्रियमिति इंद्रियं व्यञ्जनमधिक्रियते तदा २ (जाहे तं वंजणं पूरियं होइत्ति) किमुक्तं भवतीत्याह (आपूरियंति) आपूरितं व्याप्तं भृतं वासितमित्यर्थः तथा (दोण्हंति) द्वयोः श्रोत्रादींद्रियशब्दादिपरिणतद्रव्ययोः संबंधो यदि व्यञ्जनमधिक्रियते तदा (जाहे तं वंजणं पूरियं होइत्ति) किमुक्तं भवतीत्याह (अवरोप्परं संसग्गोत्ति) सम्यग् सर्गो योगः संसर्गः सम्यक् सबध ससर्गः इदमत्र हृदयं अस्मिन्पक्षे यदा तयोरिंद्रियद्रव्ययोः परस्परमतीव संयुक्ततांगांगिभावेन परिणामो भवति तथा प्रस्तुतसंबंधलक्षणं व्यञ्जनमापूरितं भवतीत्युच्यते इति । (जया तया गिण्हइ तमत्थंत्ति) एवं यदा त्रिविधमपि व्यञ्जनप्रकारत्रयेण पूरितं भवति तदा तं विवक्षितं शब्दादिकमर्थमव्यक्तं नाम जात्यादिकल्पना रहितं गृह्णाति । एतच्च (ताहेहुत्ति करेई) त्यस्य व्याख्यानं अर्थावग्रहश्चायमेकसमायिको विज्ञेय इतरस्तु पूर्वमंतर्मुहूर्त्त द्रव्यप्रवेशादिरूपो व्यञ्जनावग्रहोऽवसेय इति गाथार्थः ॥ २५० ॥

किं विशिष्टं पुनस्तमर्थं गृह्णातीत्याशंक्य स्वत एव भाष्यकारस्तत्स्वरूपमाह—

सामण्णमणिद्देसं सरूवनामाइ कप्पणारहियं ।
जइ एवं जं तेणं गहिए सदिति तं किहणु ॥२५१॥

ग्राह्यवस्तुनः सामान्यविशेषात्मकत्वे सत्यप्यर्थावग्रहेण सामान्यरूपमेवार्थं गृह्णाति न विशेषरूपं अर्थावग्रहस्यैकसामयिकत्वात् समयेन च विशेषग्रहणायोगादिति सामान्यार्थश्च कश्चित् ग्रामनगरवनसेनादिशब्देन निर्देश्योऽपि भवति तद्व्यवच्छेदार्थमाह अनिर्देश्यं केनापिशब्देनानभिलप्यं कुतः पुनरेतदित्याह यतः स्वरूपनामादिकल्पनारहितं आदिशब्दाज्जातिक्रियागुणद्रव्यपरिग्रहः तत्र रूपरसाद्यर्थानां य आत्मीयचक्षुरादींद्रियगम्यः प्रतिनियतः स्वभावस्तत्स्वरूपं रूपरसादिकस्तु तदभिधायको ध्वनिर्नाम । रूपत्वरसत्वादिका तु जातिः प्रीतिकरमिदं रूपं पुष्टिकरोऽयं रस इत्यादिकस्तु शब्दक्रियाप्रधानत्वात् क्रियायाः कृष्णनीलादिकस्तु गुणाः पृथिव्यादिकं पुनर्द्रव्यं एतेषां स्वरूपनामजात्यादीनां कल्पना अंतर्जात्याकारतज्ञानरूपा तया रहितमेवार्थमर्थावग्रहेण गृह्णाति यतो जीवस्तस्मादनिर्देश्योऽयमर्थः प्रोक्ततत्कल्पनारहितत्वेन स्वरूपनामजात्यादिप्रकारेण केनापि निर्देष्टुमशक्यत्वादिति एवमुक्ते सति परः प्राह । (जइ एव मित्यादि) यदि स्वरूपनामादिकल्पनारहितोऽर्थोऽर्थविग्रहस्य विषय इत्येवं व्याख्यायते भवद्भिस्तर्हि (जंति) यन्नंद्यध्ययनसूत्रे प्रोक्तं किमित्याह (तेणं गहिएसद्दित्ति) उपलक्षणत्वादित्येतत्संपूर्णं द्रष्टव्यं "से जहा नाम एकेइ पुरिसे अव्वत्तं सद्दं सुणेज्जा तेणं सद्देत्ति उग्गहिए नउणं जाणइ केये से सद्दा इति तं किहणुत्ति" तदेतत्कथमविरोधनं नीयते युष्मद्व्याख्यानेन सह विरुद्ध्यत एवेदमित्यर्थः । तथा ह्यस्मिन्नंदिसूत्रेऽयमर्थः प्रतीयते यथा तेन प्रतिपन्नार्थावग्रहेण शब्दोऽत्र गृहीत इति भवंतस्तु शब्दाद्युल्लेखरहितं सर्वथा अमुं प्रतिपादयंति ततः कथं न विरोध इति भाव इति गाथार्थः ॥

अत्रोत्तरमाह—

सद्देत्ति भणइ वत्ता तम्मत्तं वा न सद्दबुद्धीए ।
जइ होज्ज सद्दबुद्धीतो वाउचेव सो होज्जा ॥

शब्दस्तेनावगृहीत इति यदुक्तं तत्र इति शब्द इति वक्ता प्रज्ञापकः सूत्रकारो भणति प्रतिपादयति अथवा तन्मात्रं शब्दमात्रं रूपरसादिविशेषव्यावृत्याऽनवधारितत्वाच्छब्दतया निश्चितं गृह्णातीत्येतावतांशेन शब्दस्तेनावगृहीत इत्युच्यते न पुनः शब्दबुद्ध्या शब्दोऽयमित्यध्यवसायेन शब्दवस्तु तेनावगृहीतं शब्दोल्लेखस्यांतर्मुहूर्तिकत्वादर्थावग्रहस्य त्वेकसामायिकत्वादसंभव एवायमिति भाव यदि पुनरर्थावग्रहे शब्दबुद्धिः स्यात्तर्हि को दोषः स्यादित्याशंक्य सूत्रकारः स्वयमेव दूषणांतरमाह (जईत्यादि) यदि पुनरर्थावग्रहे शब्दबुद्धिः शब्दनिश्चयः स्यात्तदाऽपाय एवासौ स्यान्न त्वर्थावग्रहो निश्चयस्यापायस्वरूपत्वात्ततश्चार्थावग्रहेहाभाव एव स्यान्न चैतदृष्टमिष्टं चेति गाथार्थः । अत्राह परः । ननु प्रथमसमय एव रूपादिव्यपोहेन शब्दोऽयमिति प्रत्ययोऽर्थावग्रहत्वेनाभ्युपगम्यतां शब्दमात्रत्वेन सामान्यत्वादुत्तरकालं तु प्रायो माधुर्यादयः शंखशब्दधर्म्मा इह घटंते ननु शार्ङ्गधर्माः खर्कशत्वादय इति विमर्शबुद्धिरीहा तस्माच्छांख एवायं शब्द इति तद्विशेषस्त्वपायोऽस्तु तथा च सति (तेणं सद्देति उग्गहिए) इदं यथा श्रुतमेव व्याख्यायते (नो चेवणं जाणइ केवे सद्दाइ तओ इहं पविस) इत्याद्यपि सर्वमविरोधेन गच्छतीति तदेतत्परोक्तं सूरिः प्रत्यनुभाष्य दूषयति तद्यथा ॥

जइसद्द बुद्धिमेतयमवग्गहो तव्विसेसण मया उ ।
नणु सद्दो नासद्दो नइ रूवाइविसेसोयं ॥

भोःपर ! यदि शब्दबुद्धिमात्रं शब्दोऽयमिति निश्चयज्ञानमपि भवतार्थाऽवग्रहोऽभ्युपगम्यते तद्विशेषणं विशेषः शांख एवायं शब्द इत्यादि विशेषज्ञानमित्यर्थः अपायो मतिज्ञानतृतीयो भेदोऽगीक्रियते हंत तर्हि अवग्रहलक्षणस्य तदा भेदस्याभावप्रसंगः प्रथमत एवावग्रहमतिक्रम्याभ्युपगमात्कथं पुनः शब्दज्ञानमपाय इति चेदुच्यते । तस्यापि विशेषग्राहकत्वाद्विशेषज्ञानस्य च भवताप्यपायत्वेनाभ्युपगतत्वात् ननु शांख एवायं शब्द इत्यादिकमेव तदुत्तरकालभाविज्ञानं विशेषग्राहकं शब्दज्ञाने तु शब्दसामान्यस्यैव इति

भासनात्कथं विशेषः प्रतिभासो येनापायप्रसंगः स्यादित्याह (ननु इत्यादि) नन्वित्यक्षमायां परामर्शे वा ननुशब्दोऽयं नाशब्द इति विशेषोऽयं विशेषप्रतिभास एवाऽयमित्यर्थः । कथं पुनर्नाशब्द इति निश्चीयते इत्याह न च रूपादिरिति च शब्दो हि शब्दार्थे आदिशब्दाद्गंधरसस्पर्शपरिग्रहः ततश्चेदमुक्तं भवति यस्मान्न रूपादिरयं तेभ्यो व्यावृत्तत्वेन गृहीतत्वादतो नाशब्दोऽयमिति निश्चीयते । यदि तु रूपादिभ्योऽपि व्यावृत्तिर्गृहीता न स्यात्तदा शब्दोऽयमिति निश्चयोऽपि न स्यादिति भावः । तस्माच्छब्दोऽयं नाशब्द इति विशेषप्रतिभास एवाऽयं तथा च सत्यस्याप्यपायप्रसंगतोऽवग्रहाभावप्रसंग इति स्थितमिति गाथार्थः ॥

अथ परोऽवग्रहापाययोर्विषयविभागं दर्शयन्नाह—

थोवमियं नावाउ संखाइ विसेसणं तवाउत्ति ।
तब्भेया विक्खाए नगु थोवमियं पि नावाओ ॥

इदं शब्दबुद्धिमात्रकं शब्दमात्रस्तोकविशेषावसायित्वात् स्तोकं स्तोकविशेषग्राहकं अतोऽपायो न भवति किं त्ववग्रह एवाऽयमिति भावः कः पुनस्तर्ह्यपाय इत्याह ॥ संखा इत्यादि शांखोऽयं शब्द इत्यादि विशेषणविशिष्टं यज्ज्ञानं तदपायो बृहद्विशेषावसायित्वादिति, इदयं हंत यद्यतः स्तोकं तत्तन्नापायस्तर्हि निवृत्ता सांप्रतमपायज्ञानकथा उत्तरोत्तरार्थविशेषग्रहणापेक्षया पूर्वपूर्वार्थविशेषावसायस्य स्तोकत्वादेतदेवाह (तब्भेयेत्यादि) तस्य शांखशब्दस्य ये उत्तरोत्तरभेदाः मंद्रमधुरत्वादयः तरुणमध्यवृद्धस्त्रीपुरुषसमुत्थत्वादयश्च तदपेक्षायां सत्यामिदमपि शांखोयं शब्द इत्यादि ज्ञानं न तु स्तोकं स्तोकविशेषग्राहकंभवेति नाऽपायः स्यादेवमुत्तरोत्तरविशेषग्राहिणामपि ज्ञानानां तदुत्तरोत्तरभेदापेक्षया स्तोकत्वादपायत्वाभावो भावनीय इति गाथार्थः ॥

तमेवाऽपायाभावं स्फुटीकुर्वन्नाह—

इय सुबहुणा वि कालेण सव्वभेयावहारणमसज्झं ।
जंमि हवेज्ज अवाओ सव्वोच्चिय उग्गहो नाम ॥

इति शब्द उपप्रदर्शनार्थस्ततश्चेदमुक्तं भवति यथा शांखोऽयं शब्द इत्यस्यां बुद्धौ शब्दगतभेदावधारणं सांप्रतमसाध्यमंद्रमधुरत्वादि तदुत्तरोत्तरभेदबाहुल्यसंभवात्तथा च मति स्तोकत्वान्नेयं बुद्धिरपायः किंत्वर्थाऽवग्रह इत्येवं सुबहुनाऽपि कालेन सर्वेणाऽपि पुरुषायुषेण शब्दगतमंद्रमधुरत्वाद्युत्तरोत्तरभेदावधारणमसाध्यं तद्भेदानामनंतत्वादशक्यमित्यर्थः । यस्मिन् भेदाऽवधारणे किमित्याह । यस्मिन्नपायो भवेदन्यभेदाकांक्षानिवृत्तेर्यस्मिन् भेदाऽवधारणज्ञानेऽपायत्वं व्यवस्थाप्येत इति भावः । तस्मात्सर्वोऽपि भेदप्रत्यय उत्तरोत्तरापेक्षया त्वदभिप्रायेण स्तोकत्वादर्थावग्रह एव प्राप्नोति नाऽपायः शब्दज्ञानवदिति गाथार्थः ।

किं च शब्द एवायमिति ज्ञानं स्तोकत्वादर्थावग्रहत्वेन भवतोऽभिमतं ततः पूर्वमीहामंतरेण न संभवति तत्पूर्वकत्वे च तस्याऽर्थावग्रहत्वाऽसंभव इति दर्शयन्नाह ।

किं सद्दो किमसद्दो चणीहिए सद्दए व किं जुत्तं ।
अह पुव्वमीहिऊणं सद्दोत्ति मयं तई पुव्वं ॥

किं शब्दोऽयमाहोश्विदशब्दो रूपादिरित्येवं पूर्वमनीहिते यच्छब्द एवेति निश्चयज्ञानं तदकस्मादेव जायमानं कथं युक्तं विमर्शपूर्वकत्वमंतरेण नेदं घटत इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति । शब्दगतान्वयधर्मेषु रूपादिभ्यो व्यावृत्तौऽवहीतायां शब्द एवेति निश्चयज्ञानं युज्यते तद्ग्रहणं च विमर्शमन्तरेण नोपपद्यते विमर्शश्च ईहा तस्मादीहामन्तरेणायुक्तमेव शब्द एवेति निश्चयज्ञानं अथ निश्चयकालात्पूर्वमीहितत्वात् भवतापि शब्द एवायमिति निश्चयज्ञानमभिहितं हंत तर्हि निश्चयज्ञानात्पूर्वं (तई) असौ ईहा भवद्वचनतोऽपि सिद्धेति गाथार्थः ॥

यदि नाम निश्चयज्ञानात्पूर्वमीहा सिद्धा ततः किमित्याह ।

किं तं पुव्वं गहियं जमीहओ सद्दए व विण्णाणं ।
अह पुव्वं सामण्णं जमिहमाणस्स सद्दोत्ति ॥

हंत यदि निश्चयज्ञानमीहापूर्वकं त्वयाभ्युऽपगम्यते तर्हि प्रष्टव्योऽसि न त्वीहायाः पूर्वं किं तद्वस्तु प्रमात्रा गृहीतं यदीहमानस्य तस्य शब्द एवायमिति निश्चयज्ञानमुपजायते न हि कश्चिद्वस्तुन्यऽगृहीतेऽकस्मात्प्रथमं एव ईहां कुरुत इति भावः क्षुभितस्य परस्योत्तरप्र[illegible]सामर्थ्यमालोक्य स्वयमेव तन्मत[illegible]ऽथ ब्रूयात्परः सामान्यं नाम [illegible]त्वादिकल्पनारहितं वस्तुमात्रमीहायाः पूर्वं गृहीतं यदीहमानस्य शब्द इति निश्चयज्ञानमुत्पद्यत इति गाथार्थः ॥

अथेहायाः पूर्वं सामान्यग्रहणे परेणोष्यमाणे सूरिः स्वसमीहितसिद्धिमुपदर्शयन्नाह—

अत्थोग्गहओ पुव्वं होयव्वं तस्स गहणकालेण ।
पुव्वं च तस्स वंजणकालो सो अत्थपरिसुणो ॥

नन्वीहायाः पूर्वं सामान्यं गृह्यते तस्य तावद्ग्रहणकालेन भवितव्यं स चास्मदभ्युपगतसामायिकार्थाऽवग्रहकालरूपो न भवति अस्मदभ्युपगतांऽगीकारप्रसंगात्किं तर्हि अस्मदभ्युपगतार्थाऽवग्रहात्तत्पूर्वमेव भवदभिप्रायेण तस्यासामान्यस्य ग्रहणकालेन भवितव्यं पूर्वं च तस्मादभ्युपगतार्थाऽवग्रहस्य व्यंजनकाल एव वर्त्तते व्यंजनानां शब्दादिद्रव्याणामिंद्रियमात्रेणादानकाले पदमध्यलोपाद्व्यंजनकालः । भवत्वेवं तथाऽपि तत्रसामान्याऽर्थग्रहणं भविष्यतीत्याशंक्याह स च व्यंजनकालोऽर्थपरिशून्यः न हि तत्र सामान्यरूपो विशेष्यरूपो वा कश्चनाप्यर्थः प्रतिभासते तदमनोरहितेंद्रियमात्रव्यापारात्तत्र चार्थप्रतिभासाऽयोगात्तस्मात्पारिशेष्यादस्मदभ्युपगतार्थाऽवग्रह एव सामान्यग्रहणमिति गाथायामनुक्तमपि स्वयमेव द्रष्टव्यं तदनंतरं चान्वयव्यतिरेकधर्मपर्यालोचनरूपा ईहा तदनंतरं च शब्द एवाऽयमिति निश्चयज्ञानमपाय इति सर्वं सुस्थं भवतीति गाथार्थः ।

अथ प्रथममेवाऽर्थाऽवग्रहज्ञाने शब्दाऽग्रहणे परः पुनरपि दोषमाह—

जइ सद्दोत्ति न गहियं न जाणइ जं कए स सद्दोत्ति ।
तमजुत्तं सामण्णग्गाहिए मग्गिज्जइ विसेसो ॥

यद्यथाऽवबोधसमये प्रथममेव शब्दोऽयमिति एवं तद्वस्तु न

गृहीतं तर्हि न (उणं जाणइ के वेस सद्देति जंति,) यत्सूत्रे निर्दिष्टं तदयुक्तं प्राप्नोति यस्माच्छब्दसामान्ये रूपादिव्यावृत्ते गृहीते सति पश्चान्मृग्यतेऽन्विष्यते विशेषः किमयं शब्दः शांखः उत शार्ङ्ग इति इदमुक्तं भवति।"न उणं जाणइ केवेस सद्देति" अस्मिन् नंदिसूत्रे न पुनर्जानाति कोऽप्येष शांखशार्ङ्गाद्यन्यतरशब्द इति विशेषस्यैवाऽपरिज्ञानं उक्तं । चाशब्दसामान्यमात्रग्रहणं त्वनुज्ञातमेव तद्ग्रहणे तु क एष शब्दः किं शांखः शार्ङ्गो वेत्येवं विशेषमार्गणमसंगतमेव स्याद्विशेषजिज्ञासायाः सामान्यज्ञानपूर्वकत्वाच्छब्दसामान्ये गृहीत एव तद्विशेषमार्गणस्य युज्यमानत्वादिति गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह—

सव्वत्थ देसयंतो सद्दो सद्दोत्ति भासओ भणइ ।
इहरा न समयमित्ते सद्दोत्ति विसेसणं जुत्तं ॥

सर्वत्र पूर्वस्मिन्नत्र च सूत्रावयवेऽवग्रहस्वरूपं प्रदेशयन् प्ररूपयन् शब्दाशब्द इति भाषकप्रज्ञापक एव न तु तत्र ज्ञाने शब्दप्रतिभासोऽस्ति। इत्थं चैतदन्यथा न समयमात्रेऽर्थावग्रहकाले शब्द इति विशेषणं युक्तं आंतर्मुहूर्तिकत्वाच्छब्दनिश्चयस्येति प्रागेवोक्तं सांव्यवहारिकार्थाऽवग्रहापेक्षं वा सूत्र [illegible] व्याख्यास्यत इति मा त्वरिष्ठा इति गाथार्थः ।

अथ सूत्राव[illegible]दितं परं दृष्ट्वा सौत्रमेव परिहारमाह—

अहव सुपच्चिय भणियं तेइ [illegible] सद्दमव्वत्तं ।
अव्वत्तमणिद्देसं सामण्णं कप्पणारहियं ॥

अथवा यदि तव गाढः श्रुतावष्टंभस्तथा तत्राप्येत द्भणितं यदुत प्रथमं अव्यक्तस्यैव शब्दोल्लेखरहितस्य शब्दमात्रस्य ग्रहणं केन पुनः सूत्राऽवयवेनेदमुक्तमित्याह (अह कोइ सुणेज्ज सद्दमव्वत्तति) अयश्चसूत्रावयवो नन्द्यध्ययने इत्थं द्रष्टव्यः "से जहा नामएकेविरिसे अव्वत्तं सद्दं सुणेज्जति" अत्राऽव्यक्तमिति कोऽर्थ इत्या: अनिर्देश्यं शब्दोऽयं रूपादिर्वा इत्यादिना प्रकारेणाव्यक्तमेत्यर्थः । ननु यदि शब्दादिरूपेणानिर्देश्यं तर्हि किं तदित्याह । सामान्यं किमुक्तं भवतीत्याह नाम जात्यादिकल्पनारहितं न च वक्तव्यं शांखशार्ङ्गभेदापेक्षया शब्दोल्लेखस्याप्यव्यक्तत्वे घटमाने कुत इदं व्याख्यानं लभ्यत इति अवग्रहस्यानाकारोपयोगरूपतया सूत्रेऽधीतत्वादनाकारोपयोगस्य च सामान्यमात्रविषयत्वात्प्रथममेवाऽपायप्रसक्त्यावग्रहेहाभावप्रसंग इत्याद्युक्तत्वाच्चेति गाथार्थः ।

अथ सूरिरेव पराभिप्रायमाशिशंकिषुराह ।

अहवमइ पुव्वं चिय सो गहिउं वंजणोग्गहे तेणं ।
जं वंजणोग्गहम्मि विभणियं विण्णाणमव्वत्तं ॥

अथ परस्य मतिः स्यात्केयमित्याह । सोऽव्यक्तोऽनिर्देश्यादिरूपः शब्दोऽर्थावग्रहात्पूर्वमेव व्यंजनावग्रहे तेन श्रोत्रा गृहीतस्तत्किमित्यवग्रहेऽपि तद्ग्रहणमुद्घुष्यते कथमिदं पुनर्ज्ञायते यदुतासौ व्यजनाऽवग्रहे गृहीत इत्याह (जमित्यादि) यद्यस्माद्व्यंजनाऽवग्रहेऽपि भवद्भिरव्यक्तं विज्ञानमुक्तं अव्यक्तार्थविषयग्रहण एव वा वक्तव्यं तस्योपपद्यत इति गाथार्थः ।

अत्रोत्तरमाह—

अत्थितयं अव्वत्तं न उ तं गिण्हइ सयंपि सो भणियं ।
नउ अगि हयम्मि जुज्जइ सद्दोति विसेसणं बुद्धी ॥

अस्ति तदव्यक्तं श्रोतुर्व्यंजनावग्रहे ज्ञानं न तस्यास्माभिरपलापः क्रियते न पुनरसौ श्रोता अतिसौक्ष्म्यात्तत्स्वयमपि गृह्णाति संवेदयते एतच्च प्रागपि भणितं "सुत्तमत्ताइ सुहुमबोहोवत्ति" वचनात्तथा (सुत्तादयो सयंविय विण्णाणं णावबुज्झंतीति) । वचनाच्च तस्माद्व्यंजनमात्रस्यैव तत्र ग्रहणं न शब्दस्य व्यंजनावग्रहत्वान्यथाऽनुपपत्तेरेवेति । न च सामान्यरूपतया व्यक्ते शब्देऽगृहीतेऽकस्मादेव शब्द इति विशेषणबुद्धिर्युज्यतेऽनुस्वारस्यालाक्षणिकत्वाद्विशेषबुद्धिरित्यर्थः । अस्यां च विशेषबुद्धौ प्रथममेवेष्यमाणायां आदावेवार्थावग्रहकालेऽप्यपायप्रसंग इत्यसकृदेवोक्तमितिगाथार्थः॥

ननु यदि व्यंजनाऽवग्रहेऽप्यव्यक्तशब्दग्रहणं भवेत्तदा को दोषः स्यादित्याह—

अत्थोत्ति विसयग्गहणं जइ तम्मि वि सो न वंजणं नाम ।
अत्थोग्गहो चिय ततो अविसेसो संकरो वात्रि ॥

अर्थाऽवग्रहेऽर्थ इत्यनेन तावद्विषयग्रहणमभिप्रेतं रूपादिभेदे निर्द्धारितस्याव्यक्तस्य शब्दादेर्विषयस्य ग्रहणं तत्राऽभिप्रेतमित्यर्थः । यदि च तस्मिन्नपि व्यंजनाऽवग्रहेऽसावव्यक्त शब्दः प्रतिभासत इत्यभ्युपगम्यते तदा न व्यंजनं नाम व्यंजनाऽवग्रहो न प्राप्नोतीत्यर्थः । ततश्चेदानीं निवृत्ता [illegible] व्यंजनमात्रसंबंधस्यैव तत्रोक्तत्वाद्भवता च तदति र्थग्रहणे किमसौ स्यादित्याह [illegible]अभिधीयमानत्वादिति।तर्ह्यव्यक्ता ऽर्थावग्रहणात्तत्र नास्ति व्यंजनाऽवग्रहः अथास्याऽपि सूत्रे प्रोक्तत्वादस्तित्वं न परिह्रियते । तर्हि द्वयोरप्यविशेषः सोऽप्यर्थावग्रहः सोऽपि व्यंजनावग्रहः प्राप्नोतीति भावः । मेचकमणिप्रभावत्संकरो वा स्यादिच्छेदिति गाथार्थः ॥

तदेवं व्यंजनाऽवग्रहे व्यंजन संबंधमात्रमेव अर्थाऽवग्रहे त्वव्यक्तशब्दाद्यर्थग्रहणेन व्यक्तशब्दाद्यर्थसंवेदनमिति प्रतिपादितं सांप्रतमुपपत्यंतरेणाप्यर्थाऽवग्रहे व्यक्तशब्दार्थसंवेदननिराचिकीर्षुराह—

जे णत्थोग्गहकाले गहणेहावायसंभवो नत्थि ।
तो नत्थि सद्दबुद्धी अहात्थिनावग्गहो नाम ॥

पूर्वं तावदर्थस्य ग्रहणमात्रं ततश्चेहा तदनंतरं त्ववुपाय इत्येवं मतिज्ञानस्योत्पत्तिक्रमः न चैतत्त्रितयं प्रथममेवशब्दार्थेऽवगृहीते समस्तीत्येतदेवाह येनार्थाऽवग्रहकालेऽर्थग्रहणेहाऽपायानां संभवो नास्ति ततोऽर्थाऽवग्रहे नास्ति शब्द इति विशेषबुद्धिः । अर्थग्रहणेहापूर्वकत्वात्तस्याः अथाऽस्त्यसौ तत्र तर्हि नायमर्थाऽवग्रहः किं त्वपाय एव स्यान्नैतद्युज्यते तदभ्युपगमार्थाऽवग्रहेहयोरभावप्रसंगादिति गाथार्थः ॥

अपि चार्थाऽवग्रहे शब्द इति विशेषबुद्धाविष्यमाणायां दोषांतरमप्यस्ति किं तदित्याह—

सामण्ण तदण्ण विसेसेहावज्जणपरिग्गहणउ से ।
अत्थोग्गहेगसमओ वओगबाहुल्लमावस्सं ॥

इह येयमर्थाऽवग्रहैकसमये शब्द इति विशेषबुद्धिर्भवताऽभ्यु-

पगम्यते सा तावन्निश्चयस्वरूपा निश्चयश्चाकस्मादेव न युज्यते किंतु क्रमेण प्रथमं तावद्रूपादिभ्योऽव्यावृत्तमव्यक्तशब्दसामान्यं ग्रहीतव्यं ततस्तद्विशेषविषयादपररूपादिविशेषविषयाच्च एतैश्च धर्मैः किमयं शब्द आहोस्विद्रूपादिरित्येवं रूपा ईहा तदनंतरं च गृहीतशब्दसामान्यविशेषाणां ग्रहणं अन्येषां तु रूपादिविशेषाणां तत्राऽविद्यमानानां परिवर्जनमित्येवं भूतेन क्रमेण निश्चयोत्पत्तिः तथा च सति श्रोतुरर्थाऽवग्रहैकसमयेऽपि सामान्यग्रहणादिभिःप्रकारैरुपयोगः बहुत्वमापद्यते एकस्मिंश्च समये बहव उपयोगाः सिद्धांते निषिद्धा इति नाऽर्थावग्रहे शब्दादिविशेषबुद्धिरिति गाथाभावार्थः । अक्षरार्थस्तूच्यते सामान्यमिह श्रूयमाणशब्दसामान्यं गृह्यते (तयरणविसेसेहत्ति) तच्छब्देनानंतरोक्तं शब्दसामान्यमनुकृष्यते । अन्यशब्देन तु तत्राऽविद्यमानरूपादयः परिगृह्यंते ततश्च तस्मान्ये च तदन्ये शब्दसामान्यं रूपादयश्चेत्यर्थः । तेषां विशेषा धर्माः श्रोत्रग्राह्यत्वादयः चक्षुरादिवेद्यत्वादयश्च तद्विषया ईहा तदन्यविशेषेहा किमत्र श्रोत्रग्राह्यत्वादयो धर्माः उपलभ्यन्ते आहोस्विच्चक्षुरादिवेद्यत्वादय इत्येवं रूपो विमर्श इत्यर्थः । तदनंतरं तु वर्जनं च तत्राऽविद्यमानरूपादिगतानां हेयधर्माणां चक्षुर्वेद्यत्वादीनां परिग्रहणं च तत्र च गृहीतशब्दसामान्यगतानामुपादेयधर्माणां श्रोतुर्ग्राह्यत्वादीनामिति वर्जनपरिग्रहणे त्यागादाने सामान्ये च तदन्यविशेषेहा च वर्जनपरिग्रहणे च सामान्यं तदन्यविशेषेहावर्जनपरिग्रहणानि तेभ्यस्तत्(त्रि)प्राप्ति । तस्य श्रोतुरर्थावग्रहैकसमये ऽप्युपयोगो यथोक्तेहोपयोगस्तु द्वितीयः हेयधर्मवर्जनोपयोगस्तृतीयः उपादेयधर्मपरिग्रहणोपयोगश्चतुर्थः इत्येवमर्थावग्रहैकसमयमात्रेऽपि बहव उपयोगाः प्राप्नुवंति । नचैतद्युक्तं समयविरुद्धत्वात्तस्मान्नार्थाऽवग्रहे शब्दविशेषबुद्धिः किं तु(सद्देति भणइ वत्ता इत्यादि) स्थितमिति गाथार्थः ॥

अथास्मिन्नेवार्थाऽवग्रहेऽपरवाद्यभिप्रायं निराचिकीर्षुराह—

अण्णे सामण्णग्गहणमाहुबालस्स जायते तस्स ।
समयंमि चेव परिचियविसयस्स विसेसविन्नाणं ॥

अन्ये वादिनः केचिदेवमाहुर्यदेतत्सर्वविशेषविमुखस्याऽव्यक्तस्य सामान्यमात्रस्य वस्तुनो ग्रहणमालोचनं तद्बालस्य शिशोस्तत्क्षणजातमात्रस्य भवति नात्र विप्रतिपत्तिरव्यक्तो ह्यसौ संकेतादिविकलोऽपरिचितविषयो यस्तर्हि परिचितविषयस्तस्य किमित्याह समय एवाद्यशब्दश्रवणसमय एव विशेषविज्ञानं जायते स्पष्टत्वात्तस्य ततश्चामुमाश्रित्य (तणं सद्देत्ति उग्गहिए) इत्यादि यथाश्रुतमेव व्याख्यायते तेन न कश्चिद्दोष इति भाव इति गाथार्थः ॥

अत्रोत्तरमाह—

तदवत्थमेव ते पुव्वदोसओ तम्मि चेव वा समये ।
संखसहुगाइसु बहुमविसेसगहणं पसज्जेज्जा ॥

"जं सव्वो ग्गहकाले" इत्यादिना ग्रंथेन "सामण्णतयणविसेसेहा" इत्यादिना च ग्रंथेन यद्दूषितं या तस्यावस्था यत्तस्य रूपं "समयंमि चेव परिचियविसयस्स विसेसविण्णाणमिति" तदेतत्परोक्तमपि तदवस्थमेव न पुनः किं चिदूनाधिकावस्थं कुत इत्याह "पुव्वदोसओत्ति जेणत्थोग्गहकाले" इत्यादिना "सामण्णतयणं" इत्यादिना च यः पूर्वं च दोषोऽभिहितस्तस्मात्पूर्वदोषानतिवृत्तेस्तदेतत्परोक्तं तदवस्थमेवेति तेनान्यद्दूषणाद्यभिधानप्रयासो विधीयत इति भावः । अथ वा पूर्वमपि दूषणमुच्यते किं तदित्याह (तम्मि चेव) इत्यादि वा इत्यथ वा तस्मिन्नेव स्पष्टविज्ञानस्य व्यक्तस्य जंतोर्विशेषग्राहिणि समये शांखः शार्ङ्गो वाऽयं शब्दः स्निग्धो मधुरः कर्कशः स्त्रीपुरुषाद्यन्यतरवाद्य इत्यादिषु बहुकविशेषग्रहणं प्रसज्येत । इदमुक्तं भवति । यदि व्यक्तस्य परिचितविषयस्य जंतोरव्यक्तशब्दज्ञानमुल्लंघ्य तस्मिन्नर्थावग्रहैकसमयमात्रे शब्दनिश्चयज्ञानं भवति तदन्यस्य कस्यचित्परिचिततरविषयस्य पटुतरावबोधस्य तस्मिन्नेव समये व्यक्तशब्दज्ञानमपि अतिक्रम्य शांखोऽयं शब्द इत्यादि संख्यातीतविशेषग्राहकमपि ज्ञानं भवदभिप्रायेण स्यात् दृश्यंते च पुरुषशक्तीनां तारतम्यविशेषाः भवत्येव कस्यचित्प्रथमसमये सुबहुविशेषग्राहकमपि ज्ञानमिति चेन्न "न उण जाणइ के वेस सद्दे" त्यस्य सूत्रावयवस्यागमकत्वप्रसंगाद्धिमध्यमशक्तिपुरुषविषयमेतत्सूत्रमिति चेन्न अविशेषेणोक्तत्वात्सर्वविशेषविषयत्वस्य [illegible] युक्त्यनुपपन्नत्वान्न हि प्रकृष्टमतेरपि [illegible] णमगृहीत्वा उत्तरोत्तरसु[illegible]मवोऽस्ति निराधारधर्माणामनुपपत्तेरिति गाथार्थः ॥

किं च समयमात्रेऽपि शब्द इति विशेषविज्ञानमभ्युपगच्छतोऽन्येऽपि समयविरोधादयो दोषाः के पुनस्ते इत्याह—

अत्थोग्गहो न समयं अहवा समओवओगबाहुल्लं ।
सव्वविसेसग्गहणं सव्वमईवोग्गहो गज्झो ॥
एगो वा चाउव्विय अहवा सो अहियणीहिए पत्तो ।
उक्कमवइक्कमा वा पत्ता धुवमोग्गहाई हेणं ॥
सामण्णं व विसेसो सोवा सामण्ण मुभयं वा ।
नयजुत्तं सत्तुमियं सामण्णा लंवणं मोत्तुं ॥७०॥

व्याख्या । "उग्गहो एक्कं समयमित्यादि" वचनादर्थावग्रहः सिद्धांते सामायिको निर्दिष्टः यदि वार्थाऽवग्रहे विशेषविज्ञानमभ्युपगम्यते तदा सामायिकोऽसौ न प्राप्नोति विशेषज्ञानस्याऽसंख्येयसामायिकत्वादथ समयमात्रेऽप्यस्मिन् विशेषज्ञानमिष्यते "तर्हि सामण्णतयणविसेसेहा" इत्यादिना प्रागुक्तं समयोपयोगबाहुल्यं प्राप्नोति अथवेत्ययतोऽप्यनुवर्तते ततश्च अथ वा परिचितविषयस्य विशेषज्ञानेऽभ्युपगम्यमाने परिचिततरविषयस्य तस्मिन्नेव समये सर्वविशेषग्रहणमनंतरोक्तं प्राप्नोति अथाऽवग्रहमात्रादपि विशेषपरिच्छेदेऽगीक्रियमाणे ईहादीनामनुत्थानमेव ततश्च सर्वापि मतिरवग्रहोग्राह्यः सर्वस्याऽपि मतेरवग्रहरूपतैव प्राप्नोतीत्यर्थः । अथ वा सर्वाऽपि मतिरपाय एवैकः प्राप्नोति अर्थावग्रहे विशेषज्ञानस्याश्रयणात्तस्य च निश्चयरूपत्वान्निश्चयस्य चापायत्वादिसमयमात्रे वास्मिन्नपाये सिद्धे "ईहावायां मुहुत्तमित्तं त्वि"ति विरुध्यते अथार्थेऽवगृहीते

ईहिते चाऽशयः सिद्धांते निर्दिश्यते "उग्गहो ईहा अवाओ य" इति क्रमनिर्देशाद्यदि चाद्यसमयेऽपि विशेषज्ञानाभ्युपगमादपाय इष्यते तर्ह्यनवगृहीते च तस्मिन्नसौ प्राप्तः वा इत्थं वा यदि तृतीयस्थाननिर्दिष्टोऽप्यपायः "समयमिमं चेव परिच्छियावसयस्स विण्णाणं" मिति वचनात्पटुवैचित्र्येण प्रथममभ्युपगम्यते तर्हि तस्मादेव पाटववैचित्र्यादवग्रहेहापायधारणानां ध्रुवं निश्चितमुत्क्रमव्यतिक्रमौ स्यातां तत्र पश्चादानुपूर्वीभवनमुत्क्रमः । अनानुपूर्वीभावस्तु व्यतिक्रमः । तथा हि । यथा शक्तिवैचित्र्यात्कस्यचित्प्रथममेवापायो भवताऽभ्युपगम्यते तथा तत एव कस्यापि प्रथमं धारणा स्यात्ततोऽपायस्ततोऽपीहा तदनंतरं त्ववग्रह इत्युत्क्रमः अन्यस्य कस्यचित् पुनरवग्रहमुल्लंघ्य प्रथममेवेहा समुपजायते अपरस्य तु तामप्यतिक्रम्यापायोऽन्यस्य तु तमप्यतिक्रम्य धारणा स्यादित्यादि व्यतिक्रमः । न चेह वयं युक्तिमात्रप्रच्छनीया भवदभ्युपगतस्य शक्तिवैचित्र्यस्यैव पुष्टिहेतोः सद्भावान्न चैतावुत्क्रमव्यतिक्रमौ युक्तौ "उग्गहो ईह अवाओय धारणा एव होंति चत्तारीति" परममुनिनिर्दिष्टक्रमस्यान्यथाकर्त्तुमशक्यत्वादिति तथा यदि यत्प्रथमसमये गृह्यते स विशेषस्तर्हि "सामण्णं च विसेसोत्ति" यत्सामान्यं तदपि विशेषः प्राप्तः प्रथमसमये हि सर्वस्याऽपि वस्तुनोऽव्यक्तं सामान्यमेव रूपं गृह्यते ततोऽन्यस्मिन्नप्यर्थाऽवग्रहसमये सामान्यमेवरूपं गृह्यत इति परमार्थः यदि चात्रविशेषबुद्धिर्भवताऽभ्युपगम्यते तर्हि यदिह वस्तुस्थित्या सामान्यं स्थितं तदपि भवदभिप्रायेण विशेषः प्राप्तः । च शब्दो दूषणसमुच्चयार्थः । "सो वा सामण्णत्ति" स वा भवदभिप्रेतो विशेषो वस्तुस्थितिसमायातं सामान्यं प्राप्नोतीति । "उभयमुभयं चेति" । अथ वा सामान्यविशेषलक्षणं उभयमपि तत्प्रत्येकमुभयरूपं स्यादित्यर्थस्तथा हि अत्र ईषत्सामान्यं गृह्णातीत्यवग्रह इति व्युत्पत्त्या वस्तुस्थितिसमायातं यत्सामान्यं तत्स्वरूपेण तावत्सामान्यं भवदभ्युपगमेन तु विशेष इत्येकस्याऽपि सामान्यस्योभयरूपता तथा योऽपि भवदभ्युपगतो विशेषः सोऽपि त्वदभिप्रायेण विशेषवस्तुस्थित्या तु सामान्यमिति विशेषस्याप्येकस्योभयस्वभावता भवत्वेवमिति चेदित्याह । न च युक्तं सर्वमिदं किं कृत्वेत्याह । सामान्यमालंबनं ग्राह्यमुक्तार्थाऽवग्रहस्येति विशेषः । इदमुक्तं भवति । अर्थावग्रहस्याऽव्यक्तं सामान्यमात्रमालंबनं परिहृत्य यदन्यद्विशेषरूपमालंबनमिष्यते तदभ्युपगमे च "सामण्णं च विसेसो सो वा सामण्णमित्यादि" यदापततीति तत्सर्वमयुक्तमघटमानकत्वादिह च गाथात्रये बहुषु दूषणेषु मध्ये यत् प्रागुक्तमपि किंचित् दूषणमुक्तं तत्प्रसंगायातत्वादिति न पौनरुक्त्यमाशंकनीयमिति गाथात्रयार्थः ॥

प्रस्तुत एवाऽर्थे परमपि मतांतरमुपन्यस्य निराकुर्वन्नाह-

केइ तीहालोयणपुव्वमोग्गहं विंति तत्थ सामण्णं ।
गहियमहत्थावग्गहकाले सद्दित्ति निच्छिण्णं ॥

केचिद्वादिनः इहास्मिन्प्रक्रमेऽवग्रहं ब्रुवतेऽर्थावग्रहं व्याचक्षते किंविशिष्टमित्याह आलोचनं पूर्वं सामान्यवस्तुग्राहिज्ञानमालोचनं तत्पूर्वं प्रथमं यस्य स तथातंप्रथममालोचनज्ञानं ततोऽर्थावग्रह इत्यर्थस्तथा तैरुक्तं "अस्ति ह्यालोचना ज्ञानं प्रथम निर्विकल्पकं बालमूकादिविज्ञानसदृशं शुद्धवस्तुजमिति" किं पुनस्तत्रालोचनज्ञाने गृह्यत इत्याह (तत्थेत्यादि) तत्रालोचनज्ञाने सामान्यमव्यक्तं वस्तु गृहीतं प्रतिपन्नेति गम्यते अथानंतरमर्थाऽवग्रहकाले तदेव गृहीतमित्यनुवर्त्तते कथंभूतं सदित्याह निच्छिन्नं पृथक् कृतं रूपादिव्यावृत्तेरित्यर्थः केनोल्लेखेन गृहीतमित्याह (सद्देत्ति) शब्दविशेषणविशिष्टमिःयर्थः । ततश्च "से जहानामएकेइ पुरिसे अव्वत्तं सद्दं सुणिज्जाति" एतदालोचनज्ञानापेक्षया नीयते" तेणं सद्देत्ति उग्गहिए "एतच्चार्थाऽवग्रहापेक्षयेति सर्वं सुस्थतामनुभवति न चातः परं भवतोऽप्याचार्यस्य किंचिद्वक्तव्यमस्ति यदि युक्त्यनुभवसिद्धेनार्थेन सूत्रे विषयविभागव्यवस्थापितेऽपि वादी जयं न प्राप्स्यति तदा तूष्णीमाश्रयं तु विपश्चितो विचारचर्यामार्गस्य स्वाग्रहतत्परेण त्वयैव लुप्तत्वादिति गाथार्थः ॥

तदत्र सूरिः परस्येषद्गर्वानुविद्धामज्ञतामवलोकयन् मार्गावतरणाय विकल्पयन्नाह—

तं वंजणोग्गहाउ पुव्वं पच्छास एव वा होज्जा ।
पुव्वं तदत्थवंजणसंबंधाभावओ नत्थि ॥

यद्यनुपहतस्मरणवासना सत्ता नस्तदर्थावग्रहात्पूर्वं व्यंजनावग्रहो भवतीति यदुक्तं प्रोक्तं भवानपि स्मरति । ततः किमिति चेदुच्यते यदेतद्भवदुत्प्रेक्षितं सामान्यग्राहकमालोचनं तत्तस्माद्व्यंजनाऽवग्रहात्पूर्वं वा भवेत्पश्चाद्वा स एव वा व्यंजनावग्रहोऽप्यालोचनं भवेदिति त्रयीगतिरन्यत्र स्थानाभावात्किं चात इत्याह अर्थव्यंजनसंबंधाभावादिति अर्थः शब्दादिविषयभावेन परिणतद्रव्यसमूहः व्यंजनं तु श्रोत्रादि अर्थश्च व्यंजनं चार्थव्यंजने तयोः संबंधस्तस्याभावात् सति ह्यर्थव्यंजनसंबंधे सामान्यार्थालोचनं स्यादन्यथा सर्वथा तद्भावप्रसंगाद्व्यंजनाऽवग्रहाच्च पूर्वमर्थव्यंजनसंबंधो नास्ति तत्सद्भावे तु व्यंजनावग्रहस्यैवेष्टत्वात्तत्पूर्वकालता न स्यादिति भाव इति गाथार्थः ॥

द्वितीयविकल्पं शोधयन्नाह—

अत्थोग्गहो वि जं वंजणोग्गहस्से व चरमसमयंमि ।
पच्छावि तो न जुत्तं परिसेसं वंजणं होज्जा ॥

तथाऽर्थावग्रहोऽपि यद्यस्माद्व्यंजनाऽवग्रहस्यैव चरमसमये भवतीति प्रागिहापि निर्णीतं तस्मात्पश्चादपि व्यंजनाऽवग्रहादालोचनज्ञानं न युक्तं निरवकाशत्वान्न हि व्यंजनार्थाऽवग्रहयोरंतरे कालः समस्ति यत्र तत्त्वदीयमालोचनज्ञानं स्याद्व्यंजनाऽवग्रहचरमसमय एवार्थावग्रहसद्भावात्तस्मात्पूर्वपश्चात्कालयोर्निषिद्धत्वात्पारिशेष्यान्मध्यकालवर्ती तृतीयविकल्पोपन्यस्तो व्यंजनावग्रह एव भवता आलोचनाज्ञानेनाभ्युपगतो भवेदेवं च न कश्चिद्दोषो नाममात्र एव विवादादिति गाथार्थः । क्रियतां तर्हि प्रेरकवर्गेण वर्द्धापनकं त्वदभिप्रायाविसंवादलाभादिति चेन्नैवं विकल्पद्वयस्येह सद्भावात्तथा हि तद् व्यंजनावग्रहकालेऽभ्युपगम्यमानमालोचनं किमर्थस्यालोचनं व्यञ्जनानां वा इति विकल्पद्वयं तत्र प्रथमविकल्पमनूद्य दूषयन्नाह—

तं च समोलोयणमत्थदरिसणं जइ न वंजणं तो तं ।
अह वंजणस्स तो कह मालोयणमत्थसुण्णस्स ॥

तत्समालोचनं यदि सामान्यरूपस्यार्थस्य दर्शनमिष्यते

तर्हि न व्यंजनं न व्यंजनाऽवग्रहात्मकं भवति व्यंजनाऽवग्रहस्य व्यंजनसंबंधमात्ररूपत्वेनाऽर्थशून्यत्वात्तथा च प्रागपि "पुव्वं च वंजणोग्गहकालो सो अत्थ परिसुण्णो" इत्यादिना साधितमेवेदमतोऽर्थदर्शनरूपालोचनं कथमर्थशून्यव्यंजनावग्रहात्मकं भवितुमर्हति विरोधादथ द्वितीयविकल्पमंगीकृत्याह "अथ व्यंजनस्य शब्दादिविषयपरिणतद्रव्यसंबंधमात्रस्य तत्समालोचनमिष्यते तर्हि कथमालोचनं कथमालोचकत्वं तस्य घटत इत्यर्थः । कथंभूतस्य सत इत्याह अर्थशून्यस्य व्यंजनसंबंधमात्रान्वितत्वेन सामान्यार्थालोचकत्वानुपपत्तेरित्यर्थः इति गाथार्थः ।

ननु शास्त्रांतरप्रसिद्धस्यालोचनज्ञानस्य वराकस्य तर्हि का गतिरित्याह—

आलोयणंति नामं हविज्ज तं वंजणोग्गहस्सेव ।
होज्ज कहं सामण्णग्गहणं तत्थत्थसुण्णंमि ॥ २ ॥

तस्मादालोचनमिति यन्नाम तदन्यत्र निर्गतिकं सत्पारिशेष्याद्व्यंजनावग्रहस्यैव द्वितीयं नाम भवेन्न च विवक्षामात्रप्रवृत्तेषु वस्तूनां बहुष्वपि नामसु क्रियमाणेषु कोऽपि विवादमाविष्करोत्यत एतदपि नामांतरमस्तु को दोष इति नैतदेवं यस्मादिदं सामान्यग्राहकमालोचनज्ञानं भविष्यत्यर्थावग्रहस्तु विशेषग्राहक इत्येवमप्यस्माकं समीहितसिद्धिर्भविष्यतीति चेदित्याह (होज्जेत्यादि) व्यंजनावग्रहस्यैव पारिशेष्यादालोचनज्ञानत्वमापन्नं तत्र च प्रागुक्तयुक्तिभिरर्थशून्ये कथं सामान्यग्रहणं भवेद्येन भवतः समीहितसिद्धिप्रद इति तस्मादर्थावग्रह एव सामान्याऽर्थग्राहको न पुनरेतस्मादपरमालोचनाज्ञानं अत एव यदुक्तम् "अस्ति ह्यालोचनाज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पक" मित्यादि तदप्यर्थावग्रहाश्रयमेव यदि घटते नान्यविषयमिति गाथार्थः ।

अथ दुर्बलं वादिनं दृष्ट्वाऽभ्युपगमोऽपि कर्त्तव्य इति न्यायप्रदर्शनार्थमाह—

गहियं वहो उ तहियं सामण्णं कहमणाहिए तम्मि ।
अन्थावग्गहकाले विसेसणं एस सद्दोत्ति ॥

अथ वा भवतु तस्मिन् व्यंजनाऽवग्रहे सामान्यं गृहीतं तथाऽपि कथमनीहिते विमर्शिते तस्मिन्नकस्मादेवार्थाऽवग्रहकाले शब्द एव इति विशेषणं विशेषज्ञानयुक्तं शब्द एवैष इत्ययं हि निश्चयः न चायमीहामंतरेण झगित्येव युज्यत इत्यसकृदेवोक्तप्रायमतो नार्थाऽवग्रहे शब्द इत्यादिविशेषबुद्धिर्युज्यत इति गाथार्थः ।

अथाऽर्थाऽवग्रहसमये शब्दाद्यवगमेन सहैवेहा भविष्यतीति मन्यसे तत्राह—

अन्थावग्गहसमये वीसुमसंखिज्जसमइया दोवि ।
तक्कावगमसहावा ईहावाया कहं जुत्ता ॥

अर्थाऽवग्रहसंबंधिन्येकस्मिन्समये कथमीहापायौ युक्ताविति संबंधः कथंभूतावेतौ यत इत्याह तर्कावगमस्वभावौ तर्को विमर्शस्तत्स्वभावा ईहा अवगमोऽपि निश्चयस्तत्स्वभावोऽपाय द्वावपि च तौ पृथगसंख्येयसमयनिष्पन्नौ । एतदुक्तं भवति । यदिदमर्थाऽवग्रहे विशेषज्ञानं त्वयेष्यते सोऽपायः स चावगमस्वभावो निश्चयस्वरूप इत्यर्थः । या च तत्समकालमीहाऽभ्युपेयते सा तर्कस्वभावा अनिश्चयात्मिका इत्यर्थः ॥ तत एतौ ईहापायौ अनिश्चयेतरस्वभावौ कथमर्थावग्रहे युगपदेव युक्तौ निश्चयानिश्चययोः परस्परपरिहारेण व्यवस्थितत्वादेकत्रैकदाऽवस्थानाभावेन सहोदयानुपपत्तेरित्येषा तावद्विशेषावगमेहयोः सहभावे एकानुपपत्तिः अपरं च समयं नात्रकालोऽर्थाऽवग्रह ईहापायौ तु "ईहावायामुहुत्तमंतं" त्विति वचनात्प्रत्येकमसंख्येयसमयनिष्पन्नौ कथमेकस्मिन्नर्थाऽवग्रहसमये स्यातामत्यंतानुपपन्नत्वादिति द्वितीयानुपपत्तिस्तस्मादत्यंताऽसंबंधत्वाद्यत्किंचिदेतदित्युपेक्षणीयमिति गाथार्थः ॥

तदेवं युक्तिशतैर्निराकृतानामपि प्रेरकाणां निःसंख्यत्वात्केषांचित्प्रेर्यशेषमद्यापि सूरिराशंकते—

खिप्पेतराइ भेउजमुग्गहोतो विसेसविण्णाणं ।
जुज्जइ विगप्पवसओ सद्दोति सुयं निजं केइ ॥

(केई)ति इहार्थाऽवग्रहे विशेषज्ञानसमर्थनाग्रहममुमुत्तवोऽद्यापि केचिद्वादिनो मन्यंते किमित्याह । क्षिप्रतरादिभेदो यस्मादवग्रहो ग्रंथांतरे भणितोऽत्रापि च विस्तरेण भणिष्यते इति गम्यते । ततः शब्द इति विशेषविज्ञानं युज्यते घटतेऽर्थावग्रहे इति प्रस्तावादेवलभ्यते यत्किमित्याह "सुयंम्मि जंति तेणं सद्देति उग्गहिए" इत्यादिवचनात्यत्सूत्रे निर्दिष्टमिति शेषः । कुतः पुनरिदं विशेषविज्ञानं युज्यते इत्याह । विकल्पवशतोऽन्यत्रोक्तनानात्ववशात इत्यक्षरघटना । एतश्चात्र हृदयं क्षिप्रमवगृह्णाति चिरेणाऽवगृह्णाति बहु च गृह्णात्यबहु च गृह्णाति बहुविधमवगृह्णात्यबहुविधमवगृह्णाति एवमनिश्रितं निश्रितमसंदिग्धं संदिग्धं ध्रुवमध्रुवं गृह्णातीत्यादिना ग्रंथेनाऽवग्रहादयः शास्त्रांतरे द्वादशभिर्विशेषणैर्विशेषिता अत्रापि च पुरस्तादयमर्थो वक्ष्यते । ततः क्षिप्रं चिरेण चावगृह्णातीति विशेषणाऽन्यथानुपपत्तेर्ज्ञायते नैकसमयमात्रमत एवार्थाऽवग्रहः किं तु चिरकालिकोऽपि नहि समयमात्रमानतया एकरूपे तस्मिन् क्षिप्रचिरग्रहणविशेषमुपपद्यत इति भावः तस्मादेतद्विशेषणबलादसंख्येयसमयमानोऽप्यर्थावग्रहो युज्यते तथा बहूनां श्रोतृणामविशेषेण प्राप्तिविषयस्थे शंखभेर्यादिबहुतूर्यनिर्घोषे क्षयोपशमवैचित्र्यात्कोऽप्यबह्ववगृह्णाति सामान्यं समुदिततूर्यशब्दमात्रमवगृह्णातीत्यर्थः अन्यस्तु स्त्रीपुरुषादिवाद्यत्वस्निग्धमधुरत्वादिबहुविधाविशिष्टत्वेन बहुविधमवगृह्णात्यपरस्त्वबहुविधविशेषविशिष्टत्वादबहुविधमवगृह्णात्यत एव तस्माद्बहुविधाद्यनेकविकल्पनानात्ववशादवग्रहस्य क्वचित्सामान्यग्रहणं क्वचित्तु विशेषग्रहणमित्युभयमप्यविरुद्धमतो यत्सूत्रे "तेणं सद्देति उग्गहिए "इति वचनाच्छब्द इति विशेषज्ञानमुपदिष्टं तदप्यर्थाऽवग्रहे युज्यत एवेति केचिदिति गाथार्थः ॥ २७९ ॥

अत्रोत्तरमाह—

सकिमुग्गहोत्ति भणइ गहणेहावायलक्खणत्तोवि ।
अहउवचारोकारइतो मुण जह जुज्जएमोत्ति ॥

इह पूर्वमनेकधा प्रतिविहितमप्यर्थं पुनः २ प्रेरयंतं प्रेरकमवलोक्यांते विस्फुरदसूयावशात्साक्षेपं काक्वा सूरिः पृच्छति (किमुग्गहोति) किं शब्दः क्षेप यो बहु २ वि-

धादिविशेषणवशात् विशेषावगमः स किमबुधचक्रवर्तिभ्रवग्रहो भण्यते क सत्यपीत्याह (गहणे हि इत्यादि) गृहणं च सामान्यार्थस्य ईहा च गृहीतस्य अपायश्च ईहिताऽर्थस्य गृहणेहापायास्तैर्लक्ष्यते प्रकटीक्रियते यः स तथा तद्भावस्तत्त्वं तस्मिन् सत्यपि बहु २ विधादिग्राहकादिविशेषात् गमो निश्चयः स च सामान्याऽर्थगृहणमीहां च विना न भवति यश्च तदविनाभावी सोपाय एव कथमर्थावगृह इति भण्यते। इत्येतत्पूर्वमसकृदेवोक्तमपि हंत विस्मरणशीलतया जडतया बद्धाभिनिवेशतया वा पुनरस्मात् भाणयसीति किं कुर्मः पुनरुक्तमपि ब्रूमो यद्यस्मादायासेनाऽपि कश्चिन्मार्गमासादयतीति। ननु गृहणमीहा च विशेषावगमस्य लक्षणं भवतु ताभ्यां विना तदभावादपायस्तु कथं तल्लक्षणं तत्स्वरूपत्वादेवास्य। सत्यं। किं तु स्वरूपमपि भेदविवक्षया लक्षणं भवन्त्येव यदाह "विषामृते स्वरूपेण लक्ष्यते कलशादिवत्। एवं च स्वस्वभावाभ्यां ज्ञायेते खलसज्जनौ॥१॥" आह यदि बहु २ विधादिग्राहकोपाय एव भवति तर्हि कथमन्यत्राऽवगृहादीनामपि बह्वादिगृहणमुक्तं सत्यं किं त्वपायस्य कारणमवगृहादयः कारणे च योग्यतया कार्यस्वरूपमस्तीत्युपचारतस्तेऽपि बह्वादिग्राहकाः प्रोच्यंते इत्यदोषः।यद्येवं तर्हि वयमप्यपायगतं विशेषज्ञानमर्थावग्रहेऽप्युपचरिष्याम इत्येतदेवाह। अहेत्यादि। अथोक्तन्यायेनोपचारं कृत्वा विशेषग्राहकोऽर्थ.ऽवग्रहः प्रोच्यते। नैतदेवं यतो मुख्याभावे सति प्रयोजने निमित्ते चोपचारः प्रवर्त्तते न चैवमुपचारे किंचित्प्रयोजनमस्ति (तेणं सद्देउत्ति उग्गहिए) इत्यादि सूत्रस्य यथा श्रुतार्थनिगमनं प्रयोजनमिति चेन्न (सद्देत्ति भणइ वत्ता) इत्यादिप्रकारेणाऽपि तस्या निर्गमितत्वात् सामर्थ्यव्याख्यानमिदं न यथाश्रुतार्थव्याख्येति चेत्तर्हि यदुपचारेणाऽपि श्रुतोऽर्थः सूत्रस्य व्याख्यायत इति तवाभिप्रायस्तर्हि यथा युज्यते उपचारस्तथा कुरु। न चैवं क्रियमाणोऽसौ युज्यते यतः सिंहो माणवकः समुद्रस्तडाग इत्यादाविव किंचित्साम्ये सन्यथं विधीयमानः शोभते। न चैतत्साम्मायिकेऽर्थावग्रहेऽसंख्येयसामायिकं विशेषग्रहणं कथमुपपद्यते तर्हि कथमयमुपचारः क्रियमाणो घटत इतिचेदहो सुचिरादुपसन्नोऽसि ततः शृणु समाकर्णयाऽवहितेन मनसा सोऽपि यथा युज्यते तथा कथयामि (सद्देत्तिभणइ वत्ता) इत्यादिप्रकारेण ताबद्व्याख्यातं सूत्रं यदि चौपचारिकेणाऽप्यर्थेन भवतः प्रयोजनं तर्हि सोऽपि यथा घटमानकस्तथा कथ्यत इत्यपि शब्दाभिप्राय इति गाथार्थः॥ २८०॥

यथा प्रतिज्ञातमेव संपादयन्नाह—

"सामण्णमत्तग्गहणं निच्छइओ समयमग्गहो पढमो।
तत्तोणंतरमीहियवत्थुविसेसस्स जोवाओ॥ २८१॥
सो पुणरीहावाया विक्खायो वग्गहोत्ति उवयारिओ।
एस विसेसा विक्खं सामण्णं गिण्हीए जेणं॥ २८२॥
तत्तोणंतरमीहा ततो वाउय तव्विसेसस्स॥
इय सामण्णविसेसावेक्खा जावंतिमो भेओ॥ २८३॥

व्याख्या॥ इहैकसमयमात्रमानो नैश्चयिको निरुपचरितः प्रथमोऽर्थावग्रहः कथंभूत इत्याह। सामान्यमात्रस्याऽव्यक्तानिर्देशस्य वस्तुनो गृहणं सामान्यवस्तुमात्रग्राहक इत्यर्थः सामायिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि परमयोगिन एव निश्चयवेदिनोऽवगच्छंतीति नैश्चयिकोऽयमुच्यते। अथ छद्मस्थव्यवहारिभिरपि यो व्यवह्रियते तं, व्यवहारिकमुपचरितमर्थावग्रहं दर्शयति (तत्तो) इत्यादि ततो नैश्चयिकाऽर्थाऽवग्रहादनंतरमीहितस्य वस्तुविशेषस्य योऽपायः स पुनर्भाविनीमीहामपायं वापेक्ष्योपचरितोऽवग्रहोऽर्थाऽवग्रह इति द्वितीयगाथायं संबंधः॥ उपचारस्यैवास्य निमित्तांतरमाह॥ (एस्से)त्यादि एष्योभावी योऽन्यो विशेषस्तदपेक्षया येन कारणेनायमपायोऽपि सामान्यं गृह्णाति यश्च सामान्यं गृह्णाति सोऽर्थावग्रहो यथा प्रथमो नैश्चयिकः एतदिह तात्पर्यं प्रथमं नैश्चयिकोऽर्थावग्रहे रूपादिभ्यो व्यावृत्तमव्यक्तं शब्दादि वस्तु सामान्यं गृहीतं तत्तस्मिन्नीहिते सति शब्द एवायमित्यादि निश्चयरूपोऽपायो भवति तदनंतरं तु शब्दोऽयं शांखः शार्ङ्गो वा इत्यादिशब्दविशेषविषया पुनरीहाप्रवर्त्तिष्यते शांख एवायं शब्द इत्यादिशब्दविशेषविषयोपायश्च भविष्यति तदपेक्षया शब्द एवायमितिनिश्चयः प्रथमोऽपायोऽपि सन्नुपचारादर्थावग्रहो भण्यते। ईहापायापेक्षया तु इत्यनेन चोपचारस्यैकं निमित्तं सूचितं। शांखोऽयं शब्द इत्यादिष्वविशेषापेक्षया येनाऽसौ सामान्यशब्दरूपं सामान्यं गृह्णातीत्यनेन तूपचारस्यैव द्वितीयं निमित्तमावेदितं तथा हि यदनंतरमीहापायौ प्रवर्त्तेते यश्च सामान्यं गृह्णाति सोऽर्थावग्रहो यथा आद्यो नैश्चयिकः प्रवर्त्तेते च शब्द एवायमित्याद्यपायानंतरमीहापायौ गृह्णाति च शांखोऽय मित्यादि भाविविशेषापेक्षयाऽयं सामान्यं तस्मादर्थावग्रहः एष्यविशेषापेक्षया सामान्यं गृह्णातीत्युक्तं ततस्तदनंतरं किं भवतीत्याह। तृतीयगाथायां (ततोऽणंतर)मित्यादि ततः सामान्येन शब्दनिश्चयरूपात्प्रथमापायादनंतरं किमयं शब्दः शांखः शार्ङ्गो वेत्यादिरूपा ईहा प्रवर्त्तते ततस्तद्विशेषस्य शांखप्रभवत्वादेः शब्दविशेषस्य शांख एवायमित्यादिरूपेणापायश्च निश्चयरूपो भवति। अयमपि च भूयोऽन्यतमविशेषाकांक्षावतः प्रमातुर्भाविनीमीहामपायं चापेक्ष्य एष्यविशेषापेक्षया सामान्यालंबनत्वादर्थावगृहः इत्युपचर्यते। इयं च सामान्यविशेषापेक्षा कर्त्तव्या तावत् यावदंत्यो वस्तुनो भेदोविशेषः। यस्मा च विशेषात्परतोवस्तुनोऽन्ये विशेषा न संभवंति सोऽन्त्यः अथवा संभवत्स्वपि अन्यतमविशेषेषु यतो विशेषात्परतः प्रमातुस्तज्जिज्ञासा निवर्त्तते सोऽन्त्यस्तं विशेषं यावद्व्यावहारिकार्थावगृहेहा अपायार्थं सामान्यविशेषापेक्षा कर्त्तव्येति गाथार्थः॥

इह च गाथात्रयेऽपि यः पर्यवसितोऽर्थो भवति तमाह—

सव्वत्थहोवाया निच्छयओ मोतु माइसामण्णं।
संववहारत्थं पुण सव्वत्थावग्गहो वाओ॥ २८४॥

सर्वत्र विषयपरिच्छेदे निश्चयतः परमार्थतः ईहापायौ भवतः। ईहा पुनरपायः पुनरीहा पुनरप्यपाय इत्येवं क्रमेण यावदंत्यो विशेषस्तावदीहापायावेव भवतो नार्थावग्रह इत्यर्थः। किं सर्वत्र एवमेव नेत्याह(मोतुमाइ सामण्णंति) आद्यमव्यक्तसामान्यमात्रालंबनमेकसामायिकं ज्ञानमुक्त्वाऽन्यत्रेहापायौ भवतः इदं पुनर्नेहा नाप्यपायः किं त्वर्थावगृह एवेति भावः। संव्यवहारार्थं व्यावहारिकजनप्रतीत्यपेक्षं पुनः सर्वत्र यो

योऽपायः स स उत्तरोत्तरेहापायापेक्षया पष्यविशेषापेक्षया चोपचारतोऽर्थावग्रहः एवं च तावन्नेयं यावत्तारतम्येनोत्तरविशेषाकांक्षा प्रवर्तत इति गाथार्थः ।
तरतमयोगाभावे तु किं भवतीत्याह—

तरतमजोगाभावे वाउव्वि यधारणा तदंतंम्मि ।
सव्वत्थ वासणा पुण भणिया कालंतरे विसई ॥ २८५ ॥

तरततयोगाऽभावे ज्ञातुरगेलनविशेषाकांक्षानिवृत्तौ अपाय एव भवति न पुनस्तस्यावग्रहत्वमिति भावः । तन्निमित्तानां पुनरीहादीनामभावादिति यद्यगृत ईहादयो न भवंति तर्हि किं भवतीत्याह । तदंतेऽपायांते धारणा तदर्थोपयोगाप्रच्युतिरूपा भवति शेषस्यवासनास्मृतिरूपस्य धारणा भेदद्वयस्य क संभव इत्याह (सव्वत्थ वासणा पुणेत्यादि)वासना च वक्ष्यमाणरूपा तथा कालांतरे स्मृतिः सा च सर्वत्र भणितोऽयमर्थः । अविच्युतिरूपा धारणाऽपायपर्यंत एव भवति वासनास्मृती तु सर्वत्र कालांतरेऽप्याविरुद्धे इति गाथार्थः । एवं चाभिहितस्वरूपव्यावहारिकार्थावग्रहापेक्षया यथाश्रुतार्थव्याख्यानमपि सूत्रस्याविरुद्धमेवेति दर्शयन्नाह ।

सद्दोत्तियसुयभणियं विगप्पओ जइ विसेसविण्णाणं ।
घिप्पजइतपि जुज्जइ संववहारोग्गहे सव्वं ॥ २८६ ॥

वा शब्दोऽथवार्थे ततश्चाऽयमभिप्रायः (सद्देति भणइ वत्ता) इत्यादिप्रकारेण तावद्व्याख्यानं(तेणं सद्देत्ति उग्गहिए)इत्यादिसूत्रं अथ वा शब्द इति यत्सूत्रे भणितं शब्दस्तेनाऽवगृहीतइति यत्सूत्रे प्रतिपादितं तद्यदि विकल्पतो विवक्षावशतो विशेषविज्ञानं गृह्यत तदपि सर्व्वयुज्यते कस्मिन्नित्याह । यथोक्ते अपचारिके सांव्यवहारिकार्थावग्रहेगृह्यमाणे सति अत्र हि शब्द इति विशेष विज्ञानं युज्यते सर्वगृहणात्तदनंतरमीहादयश्चोपपद्यंते पूर्वोक्तयुक्तेः ततश्च (ते जहा नाम एकेइ पुरिसे अव्वत्तं सद्दं सुणेज्ज तेणं सद्देति उग्गहिए नउणजाणइ केवेस सद्देतउ ईहं पविसइ तओ आवायं गच्छइ) इत्यादिसर्वं सुस्थं भवति यद्येवमयमेवार्थावग्रहः कस्मान्न गृह्यते येन सर्वोऽपि विवादः शाम्यतीति चेन्नैवं शब्द एवायमित्याद्यपायरूपोऽयमर्थावग्रहोऽपायश्च सामान्यगृहणेहाभ्यामंतरेण न संभवतीत्याद्यसकृत्पूर्वमभिहितमेवेति प्राक्तनमेव व्याख्यानं मुख्यमित्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥
व्यावहारिकार्थावग्रहाभ्युपगमे यो गुणस्तं सविशेषमुपदर्शयन्नाह—

खिप्पेइराइभेओ पुव्वोइयदोसजालपरिहारो ।
जुज्जइ संताणेण य सामण्णविसेसववहारो ॥ २८७ ॥

क्षिप्रेतरादिभेदं यत्पूर्वोदितदोषजालं तस्य परिहारो युज्यतेऽस्मिन् व्यावहारिकेऽर्थावग्रहे सतीति प्रक्रमाद्गम्यते इदमुक्तं भवति सामायिकार्थावग्रहव्याख्यातारं प्रति प्राग् यदुक्तं यद्यसावेकसामायिकस्तर्हि कथं क्षिप्रचिरगृहणाविशेषणमस्योपपद्यते तथा यद्यसौ सामान्यमात्रग्राहकस्तर्हि बहु २ विधादिविशेषणोक्तं विशेषगृहणं कथं घटते तथार्थावग्रहस्य विशेषग्राहकत्वे यत्समयोपयोगबाहुल्यमुक्तमित्यादि कस्य दोषजालस्य परिहारो व्यावहारिकेऽर्थावग्रहेसति युज्यते । तथा हि । नैश्चयिकावग्रहवादिना इदानीं शक्यमिदं वक्तुं यदुत क्षिप्रेतरादिविशेषणानि व्यावहारिकावग्रहविषयाण्येतानि असंख्येयसमयनिष्पन्नत्वेनास्य क्षिप्रचिरगृहणस्य युज्यमानत्वाद्विशेषग्राहकत्वेन बहु २ विधादिगृहणस्यापि घटमानकत्वादिति (सामण्णतयणंतविसेसे (इत्यादिना प्रागभिहितं समयोपयोगबाहुल्यमप्यस्मिन्निरास्पदमेव सामान्यगृहणेहापूर्वकत्वेनासंख्येयसामायिकत्वेन चैकसमयोपयोकबाहुल्यस्याऽत्रासंबंध्यमानत्वादिति ननु नैश्चयिकावग्रहे किं क्षिप्रेतरादिविशेषणकलापो न घटते । येन व्यावहारिकावग्रहापेक्षः प्रोच्यते। सत्यं। मुख्यतया व्यवहारावग्रह एव घटते कारणकार्यधर्म्मोपचारात् पुनर्निश्चयावग्रहेऽपि युज्यत इति प्रागप्युक्तं वक्ष्यते च विशिष्टादेव हि कारणात्कार्यस्य वैशिष्ट्यं युज्यतेऽन्यथा त्रिभुवनस्याप्यैश्वर्यादिप्रसंगः काष्ठखंडादेरपि रत्नादिनिचयाऽवाप्तेरित्यलं प्रसंगेन । प्रकृतमुच्यते संतानेन च योऽसौ सामान्यविशेषव्यवहारो लोके रूढः सोऽपि व्यवहारावग्रहे सति युज्यत इतीहापि संबंध्यते लोकेऽपि हि यो विशेषः सोप्यपेक्षया सामान्यं यत्सामान्यं तदप्यपेक्षया विशेष इति व्यवह्रियते । तथाहि । शब्द एवायमित्येवमध्यवसितोऽर्थः पूर्वसामान्यापेक्षया विशेषः शांखोयमित्युतरविशेषापेक्षया तु सामान्यमित्येवं यावदंत्योविशेष इति प्रागप्युक्तं अयं चोपर्युपरिज्ञानप्रवृत्तिरूपेण संतानेन लोके रूढः सामान्यविशेषव्यवहार अपचारिकावग्रहे सत्येव घटते नान्यथा। तदनभ्युपगमे हि प्रथमापायानंतरमीहानुत्थानमुत्तरविशेषाग्रहणं चाभ्युपगतं भवति । उत्तरविशेषाग्रहणे च प्रथमापायव्यवसितार्थस्य विशेषत्वमेव न सामान्यत्वमिति पूर्वोक्तरूपोलोक प्रतीतः सामान्यविशेषव्यवहारः समुच्छिद्येत । अथ प्रथमापायानंतरमभ्युपगम्यते ईहोत्थानमुत्तरविशेष ग्रहणं च तर्हि सिद्धं तदपेक्षया प्रथमापायव्यवसितार्थस्य सामान्यत्वं यश्च सामान्यग्राहको यदनंतरं चेहादिप्रवृत्तिः सोर्थावग्रहो नैश्चयिकाद्यर्थावग्रहवदित्युक्तमेवेति सिद्धो व्यावहारिकार्थावग्रहस्तत्सिद्धौ च संतानकप्रवृत्त्यांत्यविशेषं यावत्सिद्धः सामान्याविशेष व्यवहार इति गाथार्थः ॥२८७॥ इति मतिज्ञानाद्यभेदलक्षणोद्विभेदोऽप्यवग्रहः समाप्त इति ॥
अथ तद्वितीयभेदलक्षणामीहां व्याचिख्यासुराह—

इयसामण्णगहणाणंतरमीहा सदत्थ मीमंसा ।
किमिदं सद्दो सद्दो को होज्ज व सं[illegible]पसंगाणं ॥ २८८ ॥

इति शब्द उपदर्शने इत्येवंप्रागुक्तेन प्रकारेण नैश्चयिकार्थावग्रहे यत्सामान्यग्रहणं रूपाद्यव्यावृत्त्या व्यक्तवस्तुमात्रग्रहणमुक्तं तथा व्यावहारार्थावग्रहेऽपि यदुत्तरविशेषापेक्षया शब्दादिसामान्यस्य ग्रहणमभिहितं तस्मादनंतरमीहा प्रवर्त्तते, कथंभूतेयमित्याह। सतस्तत्र विद्यमानस्य गृहीतार्थस्य विशेषविमर्शद्वारेण मीमांसाविचारणा केनोल्लेखेनेत्याह। किमिदं वस्तु मया गृहीतं शब्दोऽशब्दो वा रूपरसस्पर्शरूपः इदं च निश्चयार्थावग्रहादनंतरभाविन्या ईहायाः स्वरूपमुक्तं अथ व्यवहारार्थावग्रहानंतरभाविन्याः स्वरूपमाह । (को होज्जवे) त्यादि वा इत्यथवा व्यवहारावग्रहे[illegible] गृहीते इत्थमीहा प्रवर्त्तते शांखशार्ङ्गयोर्मध्ये क[illegible]यं भवेच्छब्दः शांखः शार्ङ्गो वेति ननु किं शब्दोऽशब्दोवेत्यादि किं संशय-

ज्ञानमेव कथमीहा भवितुमर्हति । सत्यं किंतु दिङ्मात्रमेवेदमिह दर्शितं । परमार्थतस्तु व्यतिरेकधर्मनिराकरणपरोऽन्वयधर्मघटनप्रवृत्तश्चापायाभिमुख एव बोध ईहा द्रष्टव्या तद्यथा । "अरण्यमेतत्सविताऽस्तमागतो न चाधुना संभवतीह मानवः ॥ प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा भाव्यं रतिप्रियतमारिसमाननाम्नेति" ॥ १ ॥ एतच्च प्रागुक्तमपि मंदमतिस्मरणार्थं पुनरप्युक्तमिति गाथार्थः ॥

अथ मतिज्ञानतृतीयभेदस्यापायस्य स्वरूपमाह—

महुराइगुणत्तणओ संखस्सेवेति जं न संगस्स ।
विण्णाणं सो वाओ अणुगमवइरेगभावाओ ॥ २८९ ॥

मधुरास्निग्धादिगुणत्वाच्छंखस्यैवाऽयं शब्दो न शृंगस्येत्यादि यद्विशेषविज्ञानं सोऽपायो निश्चयज्ञानरूपः । कुत इत्याह । पुरोवर्त्यर्थधर्माणामनुगमभावादस्तित्वनिश्चयसद्भावात्तत्राऽविद्यमानार्थधर्माणां तु व्यतिरेकभावान्नास्तित्वनिश्चयसत्वादयं च व्यवहारार्थावग्रहानंतरभावी अपाय उक्तः निश्चयादवग्रहानंतरभावी तु स्वयमपि द्रष्टव्यस्तद्यथा । श्रोतुर्ग्राह्यत्वादिगुणतः शब्द एवाऽयं न रूपादिरिति । ईहापायविषयाश्च विप्रतिपत्तयः प्रागपि निराकृता इति नेहोक्ता इति गाथार्थः ।

अथ चतुर्थो मतिज्ञानभेदो धारणा इयं चाविच्युतवासनास्मृतिभेदात् त्रिधा भवत्यतः सभेदामपि तामाह—

तयणंतरं तयत्थादविच्चवणं जो य वासणाजोगो ।
कालंतरे य जो पुणरणुसरणं धारणा साउ ॥ २९० ॥

तस्मादपायादनंतरं तदनंतरं यत्तदर्थादविच्यवनमुपयोगमाश्रित्याभ्रंसो यश्च वासनायाः जीवेन सह योगः संबंधः यश्च तस्याऽर्थस्य कालांऽतरे पुनरिंद्रियैरुपलब्धस्याऽनुपलब्धस्य वा एवमेव मनसाऽनुस्मरणं स्मृतिर्भवति सेयं पुनस्त्रिविधाऽप्यर्थस्यावधारणरूपा धारणा विज्ञेयेति गाथाक्षरघटना । भावार्थस्त्वयं । अपायेन निश्चितेऽर्थे तदनंतरं यावद्यापि तदर्थोपयोगसातत्येन वर्त्तते नतु तस्मान्निवर्तते तावदर्थोपयोगादविच्युतिर्नाम सा धारणायाः प्रथमभेदो भवति ततस्तस्यार्थोपयोगस्य यदावरणं कर्म्म तस्य क्षयोपशमेन जीवो युज्यते येन कालांतरे इंद्रियव्यापारादिसामग्रीवशात्पुनरपि तदर्थोपयोगः स्मृतिरूपेण समुन्मीलति । सा चेयं तदावरणक्षयोपशमरूपा वासना नाम द्वितीयस्तद्भेदो भवति । कालांतरे च वासनावशात्तदर्थस्येंद्रियैरुपलब्धस्याथ वा तैरनुपलब्धस्याऽपि मनसि या स्मृतिराविर्भवति सा तृतीयस्तद्भेद इत्येवं त्रिभेदा धारणा विज्ञेया तु शब्दोऽवग्रहादिभ्यो विशेषद्योतनार्थः । विप्रतिपत्तयस्त्वेतद्विषया अपि प्रागेव निराकृता इति गाथार्थः ॥ २९० ॥

तदेवं "से जहा नामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सद्दं सुणेज्जे"-त्यादि सूत्राऽनुरोधेन शब्दमाश्रित्यावग्रहादयो भाविताः । अथ सूत्रकारेणैव यदुक्तं (एवं एएणं अभिलावेणं अव्वत्तं रूवरसं गंधं फासं इत्यादि) तच्चेतसि निधाय भाष्यकारोऽप्यतिदेशमाह—

सेसेसु वि रूवाइविसएसु होंति रूवलक्खाइं ।
पायं पच्चासन्नत्तणेण मीहाइवत्थूणि ॥ २९१ ॥

यथा शब्दे एवं शेषेष्वपि रूपादिविषयेषु साक्षादनुक्तान्यपि रूपलक्ष्याणि कथितानुसारप्रसरत्प्रज्ञानां चतुरचेतसां सुज्ञेयानि भवंति कानीत्याह । ईहादीन्याभिनिबोधिकज्ञानस्य भेदवस्तूनि केन रूपलक्ष्याणीत्याह । प्रायः प्रत्यासन्नत्वेन चक्षुरादिना गृह्यमाणस्य स्थाण्वादेस्तत्राऽगृह्यमाणेन पुरुषादिना सह प्रायो बहुभिर्धर्मैर्यत्प्रत्यासन्नत्वं या प्रत्यासत्तिः सादृश्यमिति यावत्तेन ईहादीनि ज्ञेयानि न पुनरत्यंतवैलक्षण्ये स्थाण्वादेरुष्ट्रादिना सहेत्यर्थः । इदमुक्तं भवति । अवग्रहे तावत्सामान्यमात्रग्राहकत्वात् द्वितीयवस्त्वपेक्षापि न विद्यते । ईहापुनरुभयवस्त्ववलंबिनी तत्र पुरोदृश्यमानस्य वस्तुनो यत्प्रतिपक्षभूतं वस्तु तत्प्रायो बहुभिर्धर्म्मैः प्रत्यासन्नं ग्राह्यं न पुनरत्यंतविलक्षणं पुरतो हि मंद २ प्रकाशे दूराद्दृश्यमाने स्थाण्वादौ किमयं स्थाणुः पुरुषो वा इत्येवमेवेहा प्रवर्त्तते । ऊर्ध्वस्थानारोहपरिणाहतुल्यतादिभिः प्रायो बहुभिर्धर्म्मैः पुरुषस्य स्थाणुप्रत्यासन्नत्वादिति । किमयं स्थाणुरुष्ट्रो वा इत्येवं तु न प्रवर्त्तते । उष्ट्रस्य स्थाण्वपेक्षया प्रायोऽत्यंतविलक्षणत्वादत एव सामान्यमात्रग्राही अवग्रहोऽत्रादौ न कृतः किंत्वीहादीनामित्येवमेवोक्तं उभयवस्त्ववलंबित्वेनेहाया एवापायं (पच्चासन्नत्तणेणेति) विशेषणस्य सफलत्वादपायस्याऽपि स्थाणुरेवायं न पुरुष इत्यादिरूपेण प्रवृत्तेः । किंचिद्विशेषणस्य सफलत्वादादिशब्दोऽप्यविरुद्ध इति गाथार्थः ॥

इह किं शब्दोऽशब्दोवेति श्रोत्रेंद्रियस्य प्रत्यासन्नवस्तूपदर्शनकृतमेव अथाशेषचक्षुरादींद्रियाणां विषयभूतानि प्रत्यासन्नवस्तूनि क्रमेण दर्शयति—

थाणुपुरिसाइ कुट्ठुप्पलाइ संभियकरिल्लमंसाइ ।
सप्पुप्पलनालाइ व समाणरूवाइविसयाइं ॥ २९२ ॥

ईहादिवस्तूनि रूपलक्ष्याणीत्युक्तं कथंभूतानि संति पुनस्तानि रूपलक्ष्याणीत्याह । समानः समानधर्मा रूपरसादिर्विषयो येषामीहादीनां तानि समानरूपादिविषयाणीति पूर्वगाथायां संबंधः । कः पुनरमीषां समानधर्मा रूपादिविषय इत्याह । स्थाणुपुरुषादिर्वादिति पर्यंते निर्दिष्टो विषयोपदर्शनाभिद्योतकोवच्छब्दः सर्वत्र योज्यते । ततश्चक्षुरिंद्रियप्रभवस्येहादेः स्थाणुपुरुषादिवत्समानधर्मा रूपविषयो द्रष्टव्यः । आदिशब्दात्किमियं शुक्तिका रजतखंडं वा मृगतृष्णिका पयःपूरो वा रज्जुर्विषधरो वेत्यादिपरिग्रहः घ्राणेंद्रियप्रभवस्येहादेः कुष्टोत्पलादिवत्समानगंधो विषयस्तत्र कुष्टः गांधिकहट्टविक्रेयो वस्तुविशेषः । उत्पलं पद्मं अनयोः किल समानगंधो भवति तत ईदृशेन गंधेन किमिदं कुष्टमुत्पलं वेत्येवमीहाप्रवृत्तिः । आदिशब्दात्किमत्र सप्तच्छदाः मत्तकरिणो वा कस्तूरिका वनगजमदो वेत्यादि परिग्रहः रसनेंद्रियप्रभवस्येहादेः संभृतकरीलमांसादिवत्समानरसो विषयस्तत्र संभृतानि संस्कृतानि संधानीकृतान्युस्थितानि यानि वंशजालसंबंधीनि करीलानि तथा मांसमनयोः किलास्वादः समानो भवति ततोऽधकारादावन्यतरस्मिन् जिह्वाप्रदत्ते भवत्येवं किमिदं संभृतवंशकरीलमामिषं चेति आदिशब्दादगुडखंडं वा मृद्वीका शुष्कराजः

नं वेत्यादिपरिग्रहः । स्पर्शनेंद्रियप्रभवस्येहादेः सर्पोत्पलनालादिवत्समानस्पर्शो विषयः । सर्पोत्पलयोश्च तुल्यस्पर्शाच्च नेहाप्रवृत्तिः सुगमैव आदिशब्दात्स्त्रीपुरुषलेष्टूत्पलादिसमानस्पर्शवस्तुपरिग्रह इति गाथार्थः ॥

अथ यदुक्तं सूत्रे (से जहा नामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सुमिणं पासेज्जा) इत्यादि तदनुसृत्य स्वप्ने मनसोऽप्यवग्रहादीन् दर्शयन्नाह—

एवं चिय सिमिणाइसु मणसो सद्दाइ सलुविसएसु ।
होंतिंदियवावाराभावंवि अवग्गहाईया ॥ २९३ ॥

एवमेवोक्तानुसारेणेंद्रियव्यापाराभावेऽपि स्वप्नादिष्वादिशब्दादत्तकपाटसान्धकारापवरकादीन्द्रियव्यापाराभाववन्ति स्थानानि गृह्यंते तेषु केवलस्यैव मनसो मन्यमानेषु शब्दादिविषयेष्ववग्रहादयोऽवग्रहेहापायधारणा भवंतीति स्वयमप्यूह्यस्तथा हि स्वप्नादौ चित्तोत्प्रेक्षामात्रेण श्रूयमाणे गीतादिशब्दे प्रथमं सामान्यमात्रोत्प्रेक्षायामवग्रहः किमयं शब्दोऽशब्दो वेत्याद्युत्प्रेक्षायां त्वीहाशब्दे निश्चये पुनरपायस्तदनंतरं तु धारणा एवं देवतादिरूपे कर्पूरादिगंधे मोदकादिरसे कामनीकुचकलशादिस्पर्शे चोत्प्रेक्ष्यमाणेऽवग्रहादयो मनसः केवलस्य भावनीया इति गाथार्थः ॥

(५) आह नन्वेते अवग्रहादय उत्क्रमेण व्यतिक्रमेण वा किमिति न भवंति । यद्वा ईहादयस्त्रयो द्वौ एको वा किं नाभ्युपगम्यते यावत्सर्वेऽप्यभ्युपगम्यंत इत्याशंक्याह—

उक्कमओ इक्कमओ एगाभावेवि वा न वत्थुस्स ।
जं सब्भावाहिगमोतो सव्वे नियमियकमा या ॥ २९४ ॥

एषामवग्रहादीनामुत्क्रामणोत्क्रमतोऽतिक्रमेणातिक्रमतोऽपि शब्दस्य भिन्नक्रमत्वादेकस्याप्यभावे वा यस्मान्न वस्तुनः सद्भावाधिगमस्तस्मात्सर्वे चत्वारोऽप्येष्टव्यास्तथा नियमितक्रमाश्च सूत्रनिर्दिष्टपरिपाट्यन्विताश्च भवंत्येतेऽवग्रहादय इति प्रक्रमाल्लभ्यत इत्यक्षरयोजना । भावार्थस्तूच्यते तत्र पश्चादानुपूर्वीभवनमुत्क्रमः । अनानुपूर्वीभवनं त्वतिक्रमः । कदाचिदवग्रहमतिक्रम्येहा तामप्यतिलंघ्यापायस्तमप्यतिवृत्य धारणेत्येवमनानुपूर्वीरूपोऽतिक्रम इत्यर्थः । एताभ्यामुत्क्रमव्यतिक्रमाभ्यां तावदवग्रहादिभिर्वस्तुस्वरूपं नाऽवगम्यते । तथैषामेव मध्ये एकस्याऽप्यन्यतरस्याऽभावे वैकल्पेन वस्तुस्वभावावबोध इत्यसकृदुक्तप्रायमेव । ततः सर्वेऽप्यमी एष्टव्या नत्वेको द्वौ त्रयो वेत्यर्थः ॥ तथा "उग्गहो ईह अवाओ य धारणा एव होंति चत्तारि" त्यस्यां गाथायां यथैव कारेण पूर्वमेतेषां नियमितक्रमस्तथैवैते नियमितक्रमा भवंति नोत्क्रमातिक्रमाभ्यामिति भाव इति गाथार्थः ॥

अथोत्क्रमातिक्रमयोरेकादिवैकल्पे वावग्रहादीनां वस्त्वधिगमाभावे युक्तिमाह—

ईहिज्जइ नागहियं नज्जइ नाणीहियं न यानायं ।
धारिज्जइ जं वत्थु तेणं कमोवग्गहाईओ ॥ २९५ ॥

यस्मादवग्रहेणागृहीतं वस्तु नेह्यते न तत्रेहा प्रवर्तते ईहाया विचाररूपत्वादगृहीते च वस्तुनि निरास्पदत्वेन विचाराऽयोगादिति भावस्तदनेन कारणेनादौ अवग्रहं निर्दिश्य पश्चादीहा निर्दिष्टा । न चानीहितमविचारितं ज्ञायतेऽपायविषयतां याति अपायस्य निश्चयरूपत्वान्निश्चयस्य च विचारपूर्वकत्वादिति हृदयं एतदभिप्रायवता चापायस्यादौ ईहा निर्दिष्टेति । न चाज्ञातमपायेनाऽनिश्चितं धार्यते धारणाविषयीभवति वस्तु धारणायाअर्थावधारणरूपत्वादवधारणस्य च निश्चयमंतरेणाऽयोगादित्यभिप्रायः ततश्च धारणादावपायः ततः किमित्याह । तेनाऽवग्रहादिरेव क्रमो न्याय्यो नोत्क्रमातिक्रमौ यथोक्तन्यायेन वस्त्वधिगमाऽभाव प्रसंगादिति गाथार्थः ॥

तदेवं निराकृतौ सयुक्तिकमुत्क्रमातिक्रमौ अथ यदुक्तं "एगाभावे विवा न वत्थुस्स जं सब्भावाहिगमोतो सव्वात्त" तत्रापीयमेव युक्तिरितिदर्शयन्नाह—

एतोच्चिय ते सव्वे भवंति भिन्नाय नेय समकालं ।
न वइक्कमो य तेसिं न अन्नहा नेय सब्भावो ॥ २९६ ॥

यत एव नागृहीतमीह्यत इत्याद्युक्तमेतस्मादेव च तेऽवग्रहादयः सर्वे चत्वारोऽप्येष्टव्या भवंति । उक्तन्यायान्नैकवैकल्पेऽपि मतिज्ञानं संपद्यत इत्यर्थः । नागृहीतमीह्यत इत्यादियुक्तेरेव च ते भिन्नाः परस्परमसंकीर्णाः उत्तरोत्तरा पूर्वभिन्नवस्तुपर्यायग्रहणादिति नागृहीतमीह्यत इत्यादियुक्तेरेव च न ते समकालं भिन्नाः सिद्धास्तेऽवग्रहादयः समकालमपि नैव भवंति युगपन्न जायंत इत्यर्थः । पूर्वमेव गृहीतमेवोत्तरकालमीह्यते ईहोतरकालमेव च निश्चीयत इत्याद्युक्तन्याये नैवावग्रहादीनामुत्पत्तिकालस्य भिन्नत्वान्न युगपत्संभव इति भावः । उक्तयुक्तेरेव तेषां न व्यतिक्रमः उपलक्षणत्वान्नाप्युत्क्रम इत्यपि द्रष्टव्यं। एतच्च (तेण कमोवग्गहाईओ) इत्यनंतरगाथाचरमपादेन सामर्थ्यादुक्तमपि प्रस्तावात्पुनरपि साक्षादुक्तमित्यदोषः । तदेवं (ईहिज्जइ नागहिय मि)त्यादियुक्तेर्यथोक्तधर्म्मका एवावग्रहादयो न विपर्ययधर्माण इति साधितं अथ ज्ञेयवशेनाप्येषां यथोक्तधर्मकत्वं सिसाधयिषुरिदमाह "नयन्नहा नेय सब्भावोत्ति" ज्ञेयस्याप्यवग्रहादिग्राह्यस्य शब्दरूपादेर्नान्यथास्वभावोऽस्ति येनाऽवग्रहादयस्तद्ग्राहका यथोक्तरूपं परित्यज्याऽन्यथा भवेयुरित्यर्थः । इद मुक्तं भवति । ज्ञेयस्याऽपि शब्दादेः स स्वभावो नास्ति य एतैरवग्रहादिभिरेकादिविकल्पैरभिन्नैः समकालभाविभिरुत्क्रमातिक्रमवद्भिश्चावगम्यते । किंतुशब्दादि ज्ञेयस्वभावोऽपि तथैवव्यवस्थितो यथामीभिः सर्वैर्भिन्नैरसमकालैरुत्क्रमातिक्रमरहितैश्च संपूर्णो यथावस्थितश्चावगम्यतेऽतो ज्ञेयवशेनाप्येते यथोक्तरूपा एव भवंति तदेवं "उक्कमउ अतिक्कमउ पयोगाभावे वि दिवा इत्यादि" गाथोक्तं प्रसंगतोऽन्यदपि भिन्नत्वमसमकालत्वं च समर्थितमिति गाथार्थः ।

अत्र परः प्राह—

अज्झत्थे वाउव्विय कत्थइ लक्खिज्जई इसो पुरिसो ।
अन्नत्थ धारणं विय पुरोवलद्धे इमं तंति ॥ १२७ ॥

स्वभ्यस्तेऽनवरतं दृष्टपूर्वे विकल्पिते भाषिते च विषये पुनः क्वचित्कदाचिदवलोकिते अवग्रहेहाद्वयमतिक्रम्य प्रथमतोऽप्यपाय एव लक्ष्यतेऽनुभूयते निर्विवादमशेषैरपि जंतुभिर्यथाऽसौ पुरुष इति अन्यत्र पुनः क्वचित्पूर्वोपलब्धे सुनिश्चिते दृढवासने विषयेऽवग्रहेहापायानतिलंघ्य स्मृतिरूपा धारणैव लक्ष्यते । यथेदं तद्वस्तु यदस्माभिः पूर्वमुपलब्धमिति

तत्कथमुच्यते उत्क्रमातिक्रमाभ्यामेकादिविकल्पे च न वस्तुसद्भावाऽधिगमः इदं च कथमभिधीयते "ईहिज्जइनागहिय" मित्यादीतिप्रेरकाभिप्राय इति गाथार्थः।

भ्रांतोऽयमनुभव इति दर्शयन्नाह।

उप्पलदलसयवेहेव्व दुव्विभावत्तणेण पडहाइ।

समयं व सुक्कसक्कुलिदसणेवि सयाणमुवलद्धी ॥२९९॥

कश्चित्प्रथममेवाऽपायः क्वचित्तु धारणैवेति यत्त्वया प्रेर्यते तत्प्रतिभातीत्यनंतरगाथोक्तेन संबंधः केनैतत् प्रतिभातीत्याह। दुःखेन विभाव्यते दुर्विभावो दुर्लक्ष्यस्तद्भावस्तत्त्वं तेन दुर्विभावत्वेन दुर्लक्ष्यत्वेनाऽवग्रहादिकालस्येति गम्यते। कस्मिन्निवेत्याह उत्पलं पद्मं तस्य दलानि पत्राणि तेषां शतं तस्य सूच्यादिना वेधनं वेधस्तस्मिन्निव। इदमुक्तं भवति। यथा तरुणः समर्थपुरुषः पद्मपत्रशतस्य सूच्यादिना वेधं कुर्वाण एवं मन्यते मया एतानि युगपद्विद्धानि अथ च प्रतिपत्रं तानि कालभेदेनैव भिद्यंते। न चाऽसौ तं कालमतिसौक्ष्म्याद्भेदेनावबुद्ध्यते एवमत्राप्यऽवग्रहादिकालस्यातिसूक्ष्मतया दुर्भावनीयत्वेनाप्रतिभासो न पुनरसत्त्वेन ईहादयो ह्यत्र क्वचित्तावत्स्फुटमेवानुभूयंते यत्राऽपि स्वसंवेदनेन नानुभूयंते तत्राऽपि "ईहिज्जइ नागहियं नज्जइ नाणीहियमि" त्यादि प्रागसकृदभिहितयुक्तिकलापादवसेयास्तस्मादुत्पलदलशतवेधोदाहरणेन भ्रांत एवायं प्रथमत एवापायादिप्रतिभासः। अथोदाहरणांतरेणाऽप्यऽस्य भ्रांततामुपदर्शयति (समयं वे) त्यादि वा इत्यथवा यथा शुष्कशष्कुलीदशने समये युगपदेव सर्वेंद्रियविषयाणां शब्दरूपरसगंधस्पर्शानामुपलब्धिः प्रतिभाति तथैषोऽपि प्राथम्येनाऽपायादि प्रतिभासः। एतदुक्तं भवति। यथा कस्यचित् शुष्कां दीर्घां शष्कुलिकां भक्षयतस्तच्छब्दोत्थानाच्छब्दविज्ञानमुपजायतेऽत एव शुष्कत्वविशेषणं मृद्व्यामेतस्यां शब्दानुत्थानादिति शब्दश्रवणसमकालमेव च दीर्घत्वात् तस्या दृष्ट्या तद्रूपदर्शनं चाऽयमनुभवति अत एव च दीर्घत्वविशेषणं अतिह्रस्वत्वे मुखप्रविष्टायास्तस्याः शब्दश्रवणसमकालं रूपदर्शनानुभवाभावादिति रूपदर्शनसमकालं च तद्गंधज्ञानमनुभवति। अत एव शष्कुलीग्रहणं गंधोत्कटत्वात्तस्याः इक्षुखंडादिषु तु दीर्घेष्वऽपि तथाविधगंधाभावादिति गंधादिज्ञानसमकालं च तद्रसस्पर्शज्ञानेऽनुभवति तदेवं पंचानामपींद्रियविषयाणामुपलब्धिर्युगपदेवास्य प्रतिभाति। न चेयं सत्या इंद्रियज्ञानानां युगपदुत्पादायोगात्तथा हि मनसा सह संयुक्तमेवेंद्रियं स्वविषयज्ञानमुत्पादयति नाऽन्यथा अन्यमनस्कस्य रूपादिज्ञानानुपलंभाच्च च सर्वेंद्रियैः सह मनो युगपत्संयुज्यते तस्यैकोपयोगरूपत्वादेकत्र ज्ञातरि एककालेऽनेकैः संयुज्यमानत्वायोगात्तस्मान्मनसोऽत्यंताशुसंचारित्वेन कालभेदस्य दुर्लक्ष्यत्वाद्युगपत्सर्वेंद्रियविषयोपलब्धिरस्य प्रतिभाति। परमार्थतस्त्वस्यामपि कालभेदोऽस्त्येव ततो यथाऽसौ भ्रांतैर्नोपलक्ष्यते तथाऽवग्रहादिकालेऽपीति प्रकृते दीर्घत्वविशेषणं च शष्कुलिकायां गाथायामनुक्तमप्युपलक्षणत्वाद्व्याहितमिति परभावनीयं। तदेवमवग्रहादीनां नैकादिविकल्पं नाप्युत्क्रमाऽतिक्रमाविति स्थितमिति गाथार्थः॥ विशेषा०॥

(७) आभिनिबोधिकज्ञानस्य नन्द्यध्ययनेऽष्टाविंशतिभेदा यथा॥

एवं अट्ठावीसइविहस्स आभिणिबोहियनाणस्स।

वंजणुग्गहस्स परुवणं करिस्सामि पडिबोहगदिट्ठंतेणं मल्लगदिट्ठंतेण य॥

से किं तं पडिबोहगदिट्ठंतेणं पडिबोहगदिट्ठंतेणं से जहानामए केई पुरिसे कंचि पुरिसं सुत्तं पडिबोहिज्जा अमुगा अमुगत्ति तत्थ चोयगे पन्नवगं एवं वयासी किं एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति दुसमयपविट्ठा पुग्गला गहमागच्छंति जाव दससमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति संखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति असंखिज्जसमय पविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति एवं वदंतचोयगं पण्णवए एवं वयासी नो एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति नो दुसमयपविठ्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति जाव नो दससमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति नो संखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति असंखिज्जसमयपविठ्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति सेतं पडिबोहगदिट्ठंतेणं से किं तं मल्लगदिट्ठंतेणं मल्लगदिट्ठंतेणं से जहानामए केइ पुरिसे आपागसीसाओ मल्लग गहाय तत्थेगं उदगबिंदु पक्खिविज्जा से नट्ठे अण्णेवि पक्खित्ते से वि नट्ठे एवं पक्खिप्पमाणेसु पक्खिप्पमाणेसु होही से उदगबिंदू जेणं तं मल्लगं रावेहि इत्ति होही से उदगबिंदू जेणं तंसि मल्लगंसि ? ठाहिति होही से उदगबिंदू जेणं तं मल्लगं भरिहिति होही से उदगबिंदू जेणं तं मल्लगं पवाहेहिति एवामेव पक्खिप्पमाणेहिं २ अणंतेहिं पुग्गलेहिं जाहे तं वंजणं पूरियं होइ ताहे हुंति करेइ नो चेव णं जाणई केविएससद्दाएतओईहं पविसइतओ जाणइ अमुगे एस सद्दाए तओ अवायं पविसइ तओ से अवगयं हवइ तओ णं धारणं पविसइ तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखेज्जं वा कालं से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सद्दंसुणि ज्जातेणं सद्दोत्ति उग्गहिय नो चेवणं जाणइ के वेससद्दाइ तउ ईहं पविसइ तओ जाणेइ अमुगे एस सद्दे तओणं अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओणं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं रूवं पासिज्जा तेणं रूवत्ति उग्गहिए नो चेवणं जाणइ के वेसरूवेत्ति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एसरूवेत्ति तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं से जहानाम ए केइ पुरिसे अव्वत्तं गंधअग्धाइज्जा तेणं गंधेत्ति उग्गहिए नो चेवणं जाणइ के वेस गंधेत्ति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुके एस गंधे तओ अवाइ पविसइ तओ से अवगयं

हवइ तओधारणं पविसइ तओ धारइसंखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं से जहानाम ए केइ पुरिसे अव्वत्तं रसं आसाइज्जा तेणं रसोत्ति उग्गहिए नो चेव णं जाणइ केवस रसेत्ति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ असुगे एम रसे तओ अवाइं पविसइ तओ से अवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओणं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं से जहानामए केई पुरिसे अव्वत्तं फासं पडिसंवेइज्जा तेणं फासेत्ति उग्गहिए नो चेवणं जाणइ के वेसफासेत्ति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस फासे तओअवायं पविसइ तओ से अवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओणं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं । से जहा नाम एकेइ पुरिसे अव्वत्तं सुमिणं पासिज्जा तेणं सुमिणोत्ति उग्गहिए नो चेव णं जाणइ केवेस सुमिणेत्ति तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एसुमणा तओ अवायं पविसइ तओ से अवगयं हवइ तओ धारणं पविसइ तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं असंखिज्जं वा कालं से जहा तेणं सुमिणेत्ति उग्गहिए केवेससुमिणेत्ति सेत्तं मल्लगादिट्ठंतेणं ॥ नं०सू०

"एवं अट्ठावीसं" इत्यादि । एवमुक्तेन प्रकारेण अष्टाविंशतिर्विधस्य कथमष्टाविंशविधतेत्युच्यते । चतुर्द्धा व्यंजनावग्रहः अर्थावग्रहः षोढा,षोढा ईहा षड्विधोऽपायः षोढावधारणेत्या ष्टाविंशतिधा एवमष्टाविंशतिविधस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य संबंधी यो व्यंजनावग्रहः तस्य स्पष्टतरस्वरूपपरिज्ञानाय प्ररूपणां करिष्यामि कथमित्याह प्रतिबोधिकदृष्टांतेन मल्लकदृष्टांतेन च तत्र प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः सुप्तस्योत्थापकः स एव दृष्टांतः प्रतिबोधकदृष्टांतः । तेन मल्लकं शरावं तदेव दृष्टांतो मल्लकदृष्टांतस्तेन च (से किं त मित्यादि) अथ कोयं प्रतिबोधकदृष्टांतेन व्यंजनावग्रहस्य प्ररूपणे विशेषः। आचार्यः प्राह । प्रतिबोधकदृष्टांतेनयं व्यंजनावग्रहप्ररूपणा सा यथासंभवनामधेयः कोपि पुरुषः अत्र सर्वत्राप्येकारोमागधिकाभाषालक्षणानुससरणात् तच्च प्रागेवानेकश उक्तं च कंचिदानिर्दिष्टनामानं यथानामकं पुरुषं सुप्तं सत्प्रतिबोधयेत् कथमित्याह।अमुक२ इति तत्र एवमुक्ते सति चोदको ज्ञानावरणकर्मोदयतः कथितमपि सूत्रार्थं म..वगच्छन् प्रश्नं चोदयतीति चोदकः यथावस्थितं सूत्रार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापको गुरुः तं एवं वक्ष्यमाणेन प्रकारेण अवादीत् भूतकालनिर्देशानादिमानागम इति ख्यापनार्थः वदनप्रकारमेव दर्शयति । किमेकसमयप्रविष्टाः पुद्गला गृहणमागच्छंति ग्राह्यतामुपगच्छति किं च द्विसमयप्रविष्टा इत्यादि सुगमं एवं वदंतं चोदकं प्रति प्रज्ञापकोऽवादीत् उक्तवान् नो एकसमयप्रविष्टा इत्यादि प्रकटार्थं यावन्नो संख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला गृहणमागच्छंति नवरमयं प्रतिषेधः स्फुटप्रतिभासरूपार्थावग्रहलक्षणविज्ञानग्राह्यतामधिकृत्य वेदितव्यो यावता पुनः२प्रथमसमयादप्यारभ्य किंचि २ द्व्यक्तं ग्रहणमागच्छंतीति प्रतिपत्तव्यं (जंवंजणोग्गहम्मि विभणियं विण्णाणसव्वत्तामिति)वचनप्रमाणयात् (असंखेज्जेत्यादि) आदितआरभ्य प्रतिप्रसमयप्रवेशनेनासंख्येयान् समयान् यावत् ये प्रविष्टाः ते संख्येय समयप्रविष्टाःपुद्गला ग्रहणमागच्छंति अर्थावग्रहरूपविज्ञानग्राह्यतां उपपद्यते असंख्येयसमयप्रविष्टेषु तेषु चरमसमयेऽर्थावग्रहविज्ञानमुपजायते अर्थावग्रहाविज्ञानाच्च प्राक्सर्वोपि व्यंजनावग्रहः । एषा प्रतिबोधकदृष्टांतेन व्यंजनावग्रहस्य प्ररूपणा व्यंजनावग्रहस्य च कालो जघन्यतः आवलिका असंख्येयभाग उत्कर्षतः संखेया वलिकास्ता अपिसंख्येयावलिकाः प्राणपातपृथक् त्व कालमाना वेदितव्याः । यत उक्तं "वंजणवग्गहकालो आवलिया संखभागातुल्लो ॥ थोवा उक्कोसो पुण आणापाणा पुहुत्तंति" सेत्तमित्यादि निगमनं सेयं प्रतिबोधकदृष्टांतेन व्यंजनावग्रहस्य प्ररूपणा (से किं तमित्यादि) अथ केयं मल्लकदृष्टांतेन व्यंजनावग्रहस्य प्ररूपणा सूरिराह । मल्लकदृष्टांतेन व्यंजनावग्रहस्य प्ररूपणा सो निर्दिष्टस्वरूपो यथानामकः कश्चित् पुरुषः आवाक्शिरसः अवाकः प्रतीतः तस्य शिरसो मल्लकं शरावं गृहीत्वा इदं हि किल रूक्षं भवति ततोऽस्योपादानं तत्र मल्लके एकमुदकबिंदुं प्रक्षिपेत् स नष्टः तत्रैव तद्भावपरिणतिमापन्न इत्यर्थः । ततो द्वितीयं प्रेक्षिपेत् सोपि विनष्टः एवं प्रक्षिप्यमाणेषु भविष्यति स उदकबिंदुर्यस्तत् मल्लकं (रवेहि इयत्ति) देश्योयंशब्दः आर्द्रतां नेष्यति शेषं सुगमं यावदेवमित्यादि। एवमेव उदकबिंदुभिरिव निरंतरं प्रक्षिप्यमाणैरनंतैः शब्दरूपतापरिणतैः पुद्गलैर्यदा तद्व्यंजनं पूरितं भवति तदा हुं करोति हुंकारं मुंचति तदा तान्पुद्गलाननिर्दिश्यरूपतया परिच्छिनत्तीति भावार्थः ॥

अत्र व्यञ्जनशब्देन उपकरणेंद्रियं शब्दादिपरिणतं वा द्रव्यं तयोः संबंधो गृह्यते न कश्चिद्विरोधः । आह च भाष्यकृत् "तोएण मल्लगं पिव वंजणमापूरियं तं जं भणियं तं दव्वमिंदियं वा तस्सबंधो वनविरोहो१" तत्र यदा व्यंजनमुपकरणेंद्रियमधिक्रियते तदा पूरितमिति कोर्थः परिपूर्णो भृतं व्याप्त इत्यर्थः । यदा व्यंजनं द्रव्यमभिगृह्यते तदा पूरितमिति प्रभूतीकृतं स्वप्रमाणमानीतं स्वव्यक्तौ समर्थीकृतमित्यर्थः यदा तु व्यंजनं द्वयोरपि संबंधो गृह्यते तदा पूरितमिति । किमुक्तं भवति । तावान् संबंधोऽभूत् यावति सति ते शब्दादिपुद्गला ग्रहणमागच्छंति आह च चूर्णिकृत् "यदा पुग्गलदव्वा वंजणं तया पूरियंति पभूया ते पुग्गलदव्वा जाया" स्वं प्रमाणमानीताः सविसयपडिबोहसमत्था जाया इत्यर्थः जया "उवगरणिंदियं वंजणं तया पूरियंति कहं उच्यते जाहे तेहिं पुग्गलेहिं तं दव्विंदियं आवृतं भरियं" व्यापितं तया पूरयंति भण्णइ जया उभयसंबंधो वंजणं तया पूरियंति कहं उच्यते "दव्वेंदियस्स पुग्गला अंगीभावमागता पोग्गला द्रव्येंद्रियाभिषिक्ता इत्यर्थः । तया पूरियंति भण्णइ इति" एवं च यदा पूरितं भवति व्यंजनं तदा हुंकरोति अर्थावग्रहरूपेण ज्ञानेन तमर्थं गृह्णाति तं च गृह्णाति नाम जात्यादिकल्पनारहितं तथा चाह "नो चेव णं जाणइ कोवेस सद्दाइत्ति" नपुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थ इति स्वरूपद्रव्यगुणक्रियाविशेषकल्पनारहितं अनिर्देश्यं सामान्यमात्रं गृह्णातीत्यर्थः । एवं रूपसामान्यमात्रकारणत्वादर्थावग्रहस्य एत-

स्माच्च पूर्वः सर्वोऽपि व्यंजनावग्रहः एवा मल्लकदृष्टांतेन व्यंजनाऽवग्रहस्य प्ररूपणा॥हुंकारकरणं वार्थावग्रहबलप्रवर्तितं नतईहा प्रविशति किमिदं किमिति विमर्शं कर्त्तुमारभते ।तत ईहानंतरं क्षयोपशमविशेषभावाज्जानाति अमुक एष शब्दादिरिति । तत एवं रूपे ज्ञानपरिणामे प्रादुर्भवति सति सोऽपायं प्रविशति ततोऽपायानंतरं अंतर्मुहूर्तकालं यावदुपगतं भवति सामीप्येनात्मनि शब्दादिज्ञानं परिणतं भवति अविच्युतिरंतर्मुहूर्त्तं कालं यावत् प्रवर्तत इत्यर्थः । ततो धारणां प्रविशति सा च धारणा वासनारूपा द्रष्टव्या यत आह "ततो णमि"त्यादि ततो धारणायां प्रविशेत् णमितिवाक्यालंकारे संख्येयं वा असंख्येयं वा कालं हृदि धारयंति तत्र संख्येयवर्षायुषः संख्येयं कालमसंख्येयवर्षायुषस्तु असंख्येयं कालं । अत्राह । सुप्तमंगीकृत्य पूर्वोक्तप्रकारः सर्वोऽपि घटते। जाग्रतस्तु शब्दश्रवणसमनंतरमेवाऽवग्रहेहाव्यतिरेकेणावायज्ञानमुपजायते तथा २ प्रतिप्राणिसंवेदनात् तन्निषेधार्थमाह (से जहानामए इत्यादि) स यथानामकः कश्चित् जाग्रदपि पुरुषोऽव्यक्तं शब्दं श्रृणुयात् अव्यक्तमेव प्रथमं शब्दं श्रृणोति अव्यक्तं नामानिर्देश्यं स्वरूपं नाम जात्यादिकल्पना रहितं अनेनाऽवग्रहमाह। अर्थाऽवग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रिय संबंधिव्यंजनाऽवग्रहमंतरेण न भवति ततोव्यंजनाऽवग्रहोऽप्युक्तो वेदितव्यः।अत्राह।नचैवं क्रमेण कोऽप्युपलभ्यते किंतुप्रथमत एव शब्दाऽपायज्ञानमुपजायते सूत्रेऽपि वा व्यक्तमिति शब्दविशेषणं कृतं ततोऽयमर्थो व्याख्येयः। अव्यक्तमनवधारितमपि शांखशार्ङ्गादिविशेषं शब्दं श्रृणुयादिति इदं च व्याख्यानमुत्तरसूत्रमपि संवादयति "तेणं सद्दोत्ति उग्गहिए" तेन प्रमात्रा शब्देन इत्यवगृहीतं (नोचेव णं जाणइ केवंस सद्दाइ) न पुनरेवं जानाति क एष शब्दः शांखः शार्ङ्ग इत्यत्रादिशब्दात् रसादिष्वप्ययमेव न्याय इति ज्ञापयति। तत ईहां प्रविशतीत्यादि सर्व्वं संबद्धमेव । तदेतदयुक्तं। सम्यक् वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् इह हि यत्किमपि वस्तु निर्श्चीयते तत्सर्व्वमीहापूर्वकमनीहितस्य सम्यक् निश्चितत्वाऽयोगात् न खलु प्रथमाक्षसंन्निपाते सत्यधूमाक्षसंन्निपाते सत्यधूमदर्शनेऽपि यावत्किमयं धूमः किं वा मशकवर्तिरिति विमृश्य धूमगतकंठक्षणनकालीकरणसोष्मतादिधर्म्मदर्शनात् सम्यक् धूमं धूमत्वेन विनिश्चिनोति तावत्स धूमो निश्चितो भवति । अनिवर्तितशंकतया तस्य सम्यक्निश्चितत्वायोगात् तस्मादवश्यं यो विशेषनिश्चयः स ईहापूर्वकः शब्दोऽयमिति च निश्चयो वस्तुविशेष निश्चयो रूपादिव्यवच्छेदात्ततोऽवश्यमितः पूर्वमीहया भवितव्यं । ईहा च प्रथमतः सामान्यरूपेणाऽवगृहीते भवति नानवगृहीते। न खलु सर्वथा निरालंबनमीहनं क्वापि भवदुपलभ्यते नचानुपलभ्यमानं प्रतिपत्तुं शक्नुमः सर्वस्या अपि प्रेक्षावतां प्रतिपत्तेः प्रमाणमूलत्वादन्यथा प्रेक्षावताक्षितिप्रसक्तेः।

तस्मादीहायाः प्रागवग्रहो नियमात्प्रतिपत्तव्यः ॥

अमुमेवार्थं भाष्यकारोऽपि द्रढयति "ईहिज्जइ नागहियं नज्जइ नानीहियं नयानायं । धारिज्जइ जं वत्थुं तेण कमो उग्गहाईओ" ॥ अवग्रहश्च शब्दोऽयमिति ज्ञानात् पूर्वं प्रवर्त्तमानोऽनिर्देश्यसामान्यमात्रग्रहणरूप एवोपपद्यते नान्यः अत एवोक्तं सूत्रकृता (अव्यक्तं शब्दं श्रृणुयादिति) स हि परमार्थतः शब्द एवं ततः प्रज्ञापकस्तं शब्दमनूद्य तद्विशेषणं आचष्टे अव्यक्तमिति तं शब्दमव्यक्तं श्रृणोति किमुक्तं भवति । शब्दव्यक्तावपि व्यक्तं न श्रृणोति किं तु सामान्यमात्रमनिर्देश्यं गृह्णाति इत्यर्थः। यदपि चोक्तं तेन प्रमात्रा शब्दमित्यवगृहीतमिति तत्र शब्द इति प्रतिपादयति प्रज्ञापकः सूत्रकारो न पुनस्तेन प्रमात्रा शब्द इति अवगृह्यते शब्द इति ज्ञानस्याऽप्यपायरूपत्वात् तथा हि शब्दोऽयमिति । किमुक्तं भवति । न शब्दाऽभावो न च रूपादिः किंतु शब्द एवाऽयमिति ततो विशेषनिश्चयरूपत्वात् अयमवगमोपायरूप एव नावग्रहरूपोऽथ वाऽवग्रहप्रतिपादनार्थमिदं उच्यमानं वर्त्तते ततः शब्द इति प्रज्ञापकः सूत्रकारो वदति न पुनस्तेन प्रमात्रा शब्द इत्यवगृह्यते इति स्थितं तथा चाह सूत्रकृत् "नो चेव णमित्यादि" न पुनरेवं जानाति क एष शब्दादिरर्थ इति शब्दादिरूपतया तमर्थं न जानातीति भावार्थः।अनिर्देश्यसामान्यमात्रप्रतिभासात्मकत्वादर्थाऽवग्रहस्य अर्थाऽवग्रहश्च श्रोत्रेंद्रियघ्राणेंद्रियादीनां व्यंजनाऽवग्रह पूर्वक इति पूर्वं व्यंजनाऽवग्रहोऽपि द्रष्टव्यः तदेवं सर्वत्राप्यवग्रहेहापूर्वं अवायज्ञानमुपजायते । केवलमभ्यासदशामापन्नस्य शीघ्रं शीघ्रतरमवग्रहादयः प्रवर्तंते इति कालसौक्ष्म्यात्ते स्पष्टं न संवेद्यंते इति स्थितं तत ईहां प्रविशति तत्र केचिदीहां संशयमात्रं मन्यंते । तदयुक्तं । संशयो हि नामाज्ञानमिति ज्ञानांशरूपा चेहा ततः सा कथमज्ञानरूपा भवितुमर्हति न त्वीहाऽपि किमयं शांखः किं वा शार्ङ्ग इति एवं रूपतया प्रवर्त्तते संशयोऽपि चैवमेव ततःकोऽनयोः प्रतिविशेषः उच्यते इह यत् ज्ञानं शांखशार्ङ्गादिविशेषाननेकानालंबते न चासद्भूतं विशेषमपासितुं शक्नोति किं तु सर्वात्मना शयानमिव वर्तते कुंठीभूतं तिष्ठतीत्यर्थः । तदसद्भूतविशेषापर्युदासपरिकुंठितं संशयज्ञानमुच्यते यत्पुनः सद्भूतार्थविशेषविषये हेतूपपत्तिव्यापारपरतया सद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखमसद्भूतविशेषत्यागाभिमुखं च तदीहा आह च भाष्यकृत् ॥

"जमणेगत्थालंबणमपज्जुदासपरिकुंठियं चित्तं ।
सेइ इव सव्वप्पणओ तं संसयरूपमन्नाणं ॥ १ ॥
जं पुण सयत्थहेऊववत्तिवावारतप्परममोहं ।
भूया भूय विसेसादाणव्वायाभिमुहमीहा ॥ २ ॥

इह यदि वस्तु सुबोधं भवति विशिष्टश्च मतिज्ञानावरणक्षयोपशमो वर्त्तते ततोऽतर्मुहूर्तकालेन नियमात्तद्वस्तु विनिश्चिनोति यदि पुनर्वस्तु दुर्बोधं न च तथा विधो विशिष्टो मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्तत ईहोपयोगादच्युतः पुनरप्यंतर्मुहूर्तं कालमीहते एवमीहोपयोगाविच्छेदप्रभूतान्यंतर्मुहूर्त्तानि यावदीहते तत ईहानंतरं जानाति अमुक एषोऽर्थः शब्द इति । इदं च ज्ञानमवायरूपं ततोऽस्मिन् ज्ञाने प्रादुर्भवति णमिति वाक्यालंकारेऽपायं प्रविशति ततः (से) तस्योपगतमविच्युत्या सामीप्येनात्मनि परिणतं भवति । ततो धारणां वासनारूपां प्रविशति संख्येयमसंख्येयं वा कालमेवमनेन क्रमप्रकारेण एतेन पूर्वदर्शितेनाभिलापेन शेषेष्वपि चक्षुरादीष्विंद्रियेषु अवग्रहादयो वाच्याः । नवरमभिलापविषये "अव्वत्तं सद्दं सुणेज्जा" इत्यस्य स्थाने "अव्वत्तं रूपं पासेज्जा" इति वक्तव्यं उपलक्षणमेतत् तेन सर्वत्राऽपि रूपस्थाने रूवमिति वक्तव्यं तद्यथा "तेणरूवत्ति उग्गहिए नो चेवणं जाणइ

केवेस रूवत्ति ततो ईहं पविसइ जाणइ असुगे एस रूवत्ति ततोवायं पविसइ" इत्यादि तदवस्थमेव न वरमिह व्यंजनावग्रहो व्याख्येयः अप्राप्यकारित्वात् चक्षुषो घ्राणेंद्रियादिषु तु व्याख्येयः । एवं घ्राणेंद्रियविषये "अव्वत्तं अग्घाइज्जा" इत्यादि वक्तव्यं जिह्वेंद्रियविषये "अव्वत्तं रस आसाएज्जा" इत्यादि स्पर्शनेंद्रियविषये "अव्वत्तं फासं पडिसंवेज्जा" इत्यादि यथा च शब्द इति निश्चिते तदुत्तरकालमुत्तरधर्म्मजिज्ञासायां किं शांखः किं शार्ङ्ग इत्येवंरूपा ईहा प्रवर्तते तथा रूपामिति निश्चिते तदुत्तरकालधर्मसुत्तरमर्थजिज्ञासायां किमयं स्थाणुः किं वा पुरुष इत्यादिरूपा प्रवर्तते । एवं घ्राणेंद्रियादिष्वपि समानगंधादीनि वस्तूनि ईहालंबनानि वेदितव्यानि । आह च भाष्यकृत् "सेसेसुवि रूवाइसु विसएसु होंति रूवलक्खाइं।पायं पच्चासन्नत्तणेण ईहाए वत्थूणि ॥ १ ॥ थाणुपुरिसाइ कट्ठुप्पलादिसंभियकरिल्लमंसाइ । सप्पुप्पलनालाइ व सामण्णरूवाइं सयाइं ॥ २ ॥" सेजहानामए इत्यादि स यथा नामकः कोऽपि पुरुषोऽव्यक्तंस्वप्नं प्रतिसंवेदयेत् अव्यक्तं नाम सकलविशेषविकलमनिर्देश्यमिति यावत्स्वप्नमिति प्रज्ञापकः सूत्रकारो वदति शत्रुप्रतिपत्तास्वप्नादिव्यक्ति विकलं किंचिदनिर्देश्यमेव तदानीं गृह्णाति तथा तेन प्रतिपत्ता "सुविणोत्ति उग्गहिए इति" स्वप्नगृहीतः अत्राऽपि स्वप्न इति प्रज्ञापकः सूत्रकारो वदति स तु प्रतिपत्ता अशेषविशेषवियुक्तमेवाऽवगृहीतवान् तथा चाह न पुनरेवं जानाति क एष स्वप्न इत्यपि तमर्थं न जानातीति भावः तत ईहां प्रविशतीत्यादि प्राग्वत् एवं स्वप्नमधिकृत्य नो इंद्रियस्यार्थाऽवग्रहादयः प्रतिपादिताः ।अनेन चोल्लेखेनान्यत्रापि विषये वेदितव्याः । तदेवं मल्लकदृष्टांतेन व्यंजनावग्रहप्ररूपणां कुर्वता प्रसंगतोऽष्टाविंशतिसंख्या अपि मतिज्ञानस्य भेदाः सप्रपंचमुक्ताः । संप्रति मल्लकदृष्टांतमुपसंहरति "सेतं मल्लगदिट्ठंतेणं" सेयंमल्लकदृष्टांतेन व्यंजनावग्रहस्य प्ररूपणा नं० टी० ॥

मतान्तरेण अष्टाविंशतिभेदत्वं विशेषावश्यके यथा—

"उग्गह ईहावाओ य" इत्यादिगाथायामाभिनिबोधिकज्ञानस्य चत्वारि भेदवस्तूनि समासत इत्युक्तं । तत्किं व्यासतो बहुभेदमप्याभिनिबोधिकज्ञानं भवतीत्याशंक्य तद्भेदबहुविधत्वदर्शनात्समासेनेति विशेषणस्य सफलत्वमाह—

सो इंदियाइभेएण छव्विहा वग्गहादओ भिहिया ।
ते होंति चउव्वीसं चतुव्विहं वंजणोग्गहणं ॥ ३०० ॥
अट्ठावीसइभेयं एयं सुयनिस्सियं समासेणं ।
कइ तु वंजणोग्गहवज्जे छोट्टणमेयम्मि ॥ ३०१ ॥
असुयनिस्सियमेव अट्ठावीसइविहंति भासंति ॥
जनवग्गहो दुभेओ वग्गहसामण्णेणग्गहियो ॥ ३०२ ॥

श्रोत्रेंद्रियादीनां पंचानामिंद्रियाणां मनःषष्ठानां यो भेदस्तेनाऽवग्रहादयः प्रत्येकं षड्विधाश्चत्वारोऽप्यभिहिताः । ततस्तैः षड्भिश्चत्वारो गुणिताश्चतुर्विंशतिर्भवंति । अन्यच्च स्पर्शनरसनघ्राणश्रोत्रेंद्रियचतुष्टयभेदा द्व्यंजनाऽवग्रहणं व्यंजनावग्रहश्चतुर्विधो भवति एवमेतत् श्रुतनिःसृतमाभिनिबोधिकं ज्ञानं सर्वमप्यष्टाविंशतिविधं संपद्यते । एतदपि भेदाभिधानं वक्ष्यमाणबहुतरभेदकलापापेक्षयाऽत्राऽपि समासेन संक्षेपेण द्रष्टव्यं ॥

अन्ये त्वेतानष्टाविंशतिभेदानन्यथा पूरयंति तन्मतमुपदर्शयति ।(के इत्ति)त्यादि केचित्पुनराचार्या एतस्मिन्नेव श्रुतनिःसृते मतिज्ञानभेदसमुदये व्यंजनावग्रहभेदचतुष्टयवर्ज्जे (उप्पत्तिया वेणइया कम्मिया पारिणामिया) इत्यादिनाऽन्यत्र प्रागपि च प्रतिपादित स्वरूपमश्रुतनिःसृतमौत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्टयं क्षिप्त्वा मीलयित्वा एवमष्टाविंशतिविधं सर्वमपि ज्ञानमिति भाषंते। अयं हि तेषामभिप्रायः । मतिज्ञानस्य संपूर्णस्येह भेदाः प्रतिपादयितुं प्रक्रांताः । यदि वा श्रुतनिःसृतं बुद्धिचतुष्टयं न गण्यते तदा श्रुतनिः सृतरूपस्य मतिज्ञानदेशस्यैवेतेऽष्टाविंशतिभेदाःप्रोक्ता भवंति । ननु सर्वस्याऽपि यदा तूक्तन्यायेन श्रुतनिः सृतमश्रुतनिः सृतं च मील्यते तदा सर्वस्याऽपि तस्य भेदाः सिद्धा भवंति ननु साधूक्तं तैः केवलमेवं सति व्यंजनाऽवग्रहचतुष्टयं क्व क्रियतां नह्येतदपि विक्रीयमाणं खलखंडमात्रेण क्रीतं किंत्विदमपि मतिज्ञानांतर्गतमेव ततोऽस्मान्निष्काश्यमानं वराकमिदं क्वावस्थितिं बध्नात्वित्याशंक्याह "जमवग्गहो" इत्यादि यस्माद्व्यंजनाऽवग्रहभेदतो योऽयमवग्रहो द्विभेदः प्रागुक्तः सोऽवग्रहसामान्येन गृहीतोऽवग्रहसामान्येंऽतर्भावितः।भवति च विशेषाणां सामान्येंऽतर्भावो यथा सेनायां गजादीनां वनादौ च धवखदिरादीनां अतोऽवग्रहस्य सामान्यरूपतया एकत्वादवग्रहेहापायधारणानामिंद्रियमनोभेदेन प्रत्येकं षड्विधत्वात्। श्रुतनिः सृतमतिज्ञानस्य चतुर्विंशतिरेव भेदाः। अश्रुतनिःसृतस्य तु बुद्धिचतुष्टयलक्षणाश्चत्वार इत्येवं सर्वं मतिज्ञानमष्टाविंशतिभेदं सिद्धयतीति केषां चिन्मतमिति गाथात्रयार्थः ॥

एतच्च तन्मतमयुक्तं कुत इत्याह ।

चउवइरित्ताभावा जम्हा न तओग्गहाईओ भिन्नं ।
तेणोग्गहाइसामण्णओ य तं तग्गयं चेव ॥ ३०३ ॥

चतुर्भ्योऽवग्रहेहापायधारणावस्तुभ्यो व्यतिरिक्तं चतुर्व्यतिरिक्तं तस्य चतुर्व्यतिरिक्तस्याश्रुतनिःसृतस्याऽभावात्कारणाद्यस्माद्यतो न तदश्रुतनिःसृतमवग्रहादिभ्यो भिन्नं । ततः किमित्याह । तेन कारणेनावग्रहादिसामान्यादवग्रहादिसामान्यमाश्रित्य "तयं तग्गयं चेवत्ति" तेष्ववग्रहादिसंबंधिष्वष्टाविंशतिभेदेष्वंतर्गतं प्रविष्टमंतर्भूतं तदंतर्गतमेवाश्रुतनिःसृतं बुद्धिचतुष्टयमतः किमिति व्यञ्जनावग्रहचतुष्टयं पानयित्वा श्रुतनिःसृतं बुद्धिचतुष्टयं पुनरपि प्रक्षिप्यत इत्यभिप्रायः । इदमुक्तं भवति "सोइंदियाइभेएण छव्विहा वग्गहादओ" इत्यादिना प्रतिपादितैरवग्रहादिसंबंधिभिरष्टाविंशतिभेदैः किलाऽसंग्रहीतत्वाद्व्यंजनावग्रहचतुष्टयापगमं कृत्वा श्रुतनिः सृतं बुद्धिचतुष्टयं मतांतरवादिभिः प्रक्षिप्यते एतच्चायुक्तं यतः "सोइंदियाइभेएणे" त्यादिनाऽवग्रहादीनामेव अष्टाविंशतिभेदाः प्रोक्ताः । अवग्रहादयश्च बुद्धिचतुष्टयेऽपि संति । अतोऽवग्रहादिभणनद्वारेण तदप्यश्रुतनिःसृतबुद्धिचतुष्टयमेतेष्वष्टाविंशतिभेदेषु संगृहीतमेवेति किमिति तैः पुनरपि प्रक्षिप्यत इति गाथार्थः ।

तत्रैतत्प्रष्टव्यं परस्य कथमौत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्टयेऽवग्रहादयः संभवंति तत्र यथा ते भवंति तथा दर्शयन्नाह ।

किह पडिकुक्कुडहीणो जुज्झे विंवेणगहो ईहा।
किं सुसिलिट्ठमवाओ दप्पणसंकंतविंबंति ॥ ३०४ ॥

इह किलागमे "भरहसिलमिंटकुक्कुडतिलवालुयहत्थिअगउवणसंडोपायसआइया पत्तेखाडहिला पंचपिथरोये" त्यादिना औत्पत्तिक्यादिवुद्धीनां बहून्युदाहरणान्युक्तानि तन्मध्याच्छेषोपलक्षणार्थं कुक्कुटोदाहरणमाश्रित्यौत्पत्तिक्यां बुद्धौ अवग्रहादयो भाव्यंते। राज्ञा नटकुमारकस्य-भरतस्य किल बुद्धिपरीक्षणार्थमादिष्टं यदुतायं मदीयकुक्कुटो द्वितीयकुक्कुटमंतरेणैकक एवायं योधनीयस्ततस्तेन-जिज्ञासितं मनसि कथमयं प्रतिकुक्कुटहीनः प्रतिपक्षभूतद्वितीयकुक्कुटवर्जितो युध्येत । एतच्च जिज्ञासमानस्य नस्य झगित्यंव स्फुरितं चेतसि किमित्याह (विंबेतेत्ति) आत्मीयेन प्रतिविंबेन पुरो वीक्षितेन दर्प्पाध्मातत्वादयं युध्यत इत्येव गृहीतमित्यर्थः। एतच्च किमित्याह। अवग्रहसामान्येनैव विंबमात्रग्रहणादवग्रहो मतिप्रथमभेद इत्यर्थः। ईहा तर्हि केत्याह ईहा किं "सुसिलिट्ठ" मिति किं पुनस्तर्हि प्रतिविंबमस्य योधनाय सुश्लिष्टं सुष्ठु युज्यमानकं भवेत्किं तडागपयः पूरादिगतमाहोश्विद्दर्प्पणगतमित्यादिविंबविशेषान्वेषणमीहेत्यर्थः ॥

अपायमुपदर्शयति, "अवाओ दप्पणसंकंतविंवंत्ति" कल्लोलादिभिः प्रतिक्षणमपनीयमानत्वादस्पष्टत्वाच्च जलादिगतविंबमिह न युक्तं ततः स्थिरत्वेन स्पष्टादित्वेन च चरणाघातादिविषयत्वाद्दर्प्पणसंक्रांतमेव तदत्र युज्यत इत्येवं विंबविशेषनिश्चयोऽपाय इत्यर्थः। एवमन्येष्वपि बुद्ध्युदाहरणेष्ववग्रहादयो भावनीयास्तस्माद् बुद्धिचतुष्टयेऽप्येषां सद्भावात् श्रुतनिःसृतमतिज्ञानसंबंधिष्ववग्रहादिगताऽष्टाविंशतिभेदेष्ववग्रहादिसाम्येन बुद्धिचतुष्टयस्यांतर्भावो भावनीयस्ततो न युक्तं व्यंजनावग्रहचतुष्टयाऽपगमेन पुनर्बुद्धिचतुष्टयप्रक्षेपणमिति स्थितमिति गाथार्थः ॥

आह ननु यद्यवग्रहादिसाम्येनाश्रुतनिः सृतावग्रहादिष्वंतर्भवंति तर्हि "आभिनिवोहियनाणं दुविहं पन्नत्तं तं जहा सुयनिस्सियं असुयनिस्सियं वे"त्येवमागमे यः श्रुतनिःसृतादश्रुतनिः सृतस्य भेद उक्तः स विशीर्यत एवेत्याशंक्याह। "जह उग्गहाइ सामण्णओ वि तमणिस्सिया भिन्नं" यथेहावग्रहादिसामान्ये सत्यपि अवग्रहादित्वे तुल्येऽपि सतीत्यर्थः। किमित्याह। श्रोत्रेंद्रियादिना भेदस्तथा हि एकश्रोत्रेंद्रियसंबंधिनोऽवग्रहादयः यावदन्ये स्पर्शनेंद्रियसंबंधिनोऽपरे तु मनः संबंधिनः। तथा तेनैव प्रकारेणाऽवग्रहादिसामान्ये सत्यपि तदश्रुतनिःसृतं भिन्नं श्रुतनिः सृतादितिशेषः । कस्मात् हेतोर्भिन्नमित्याह "अणिस्सियत्ति"भावप्रधानोऽयं निर्देशो निः सृतत्वात् श्रुतानिःसृतत्वादित्यर्थः ॥ एतदुक्तं भवति अष्टाविंशतिभेदविचारप्रक्रमेऽवग्रहादि मत्त्वसामान्यं धर्ममाश्रित्याश्रुतनिः सृतस्य श्रुतनिः सृत एवांतर्भावो विवक्ष्यते। श्रुतनिःसृताश्रुतनिःसृतविचारप्रस्तावेत्वश्रुतनिःसृतत्वं विशिष्टं धर्ममुररीकृत्य श्रुतनिः सृतादश्रुतनिः सृतं पृथगेवेष्यत इत्यागमोक्तस्तयोर्भेदोऽपि न किंचित् विशीर्यते। न च वक्तव्यं कथमेकस्यैवैकस्मादेव भेदश्चा भेदश्च विरोधादिति यतो यदि तेनैव धर्म्मेण भेदोऽभेदश्चेष्येत स्यात्तदा विरोधोधर्मांतरनिबंधनौ तु भेदाऽभेदौ न विरुध्येते किं हि नाम तद्वस्त्वस्ति यस्य वस्त्वंतराद्भेदाऽभेदौ न स्तः। घटादयोऽपि हि घटादित्वसामान्येन परस्परमभेदिनोऽपि स्वद्रव्यक्षेत्रकालादिमत्त्वेन भिन्ना इत्यत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रंथगहनताप्रसंगादनेकांतजयपताकादिषु विस्तरेणोक्तत्वाच्चेति गाथार्थः ॥

स्यादेतत्किमेतावता कष्टेन मदीयव्याख्यापक्ष एव सुखावहः । श्रुतनिःसृताश्रुतनिःसृतयोरभेदापत्तेरभावात्समस्तमतिज्ञानभेदभणनाच्चेति तदेतदयुक्तं सिद्धांताभिप्रायबहिर्भूतत्वादेतदेवोपसंहारपूर्वमाह।

अट्ठावीसइभेयं सुयनिस्सियमेव केवलं तम्हा।
जम्हा तम्मि सत्ते पुणरस्सुअनिस्सयं भणियं ॥ ३०५ ॥

तस्मादवग्रहादिसाम्यादश्रुतनिःसृतस्य श्रुतनिःसृतेऽतर्भावं कृत्वा केवलं श्रुतनिःसृतमेव मतिज्ञानमष्टाविंशतिभेदं व्याख्यातुमुचितं न तु परोक्तनीत्या व्यंजनावग्रहाऽपगमेन श्रुताऽश्रुतनिः सृतमिति कुत इत्याह "जम्हा" इत्यादि यतः "से किं तं सुयनिस्सिय" मित्येवमागमे तस्मिन् श्रुतनिः सृते समाप्ते निष्ठां नीते सति पुनः पश्चात् "से किं तं अस्सुयनिस्सिय" मित्यादिना श्रुतनिः सृतं भणितं। अयमभिप्रायः। श्रुतनिःसृतं सभेदमप्यभिधाय पश्चादेवाऽश्रुतनिःसृतमुक्तमतः कथं तत्तत्र प्रक्षिप्यते। तस्मात्समयाऽभिप्रायेण श्रुतस्यैवाष्टाविंशतिभेदा इत्यतो न भवद्व्याख्यानं श्रेय इति। तदेवं "चउवइरित्ताभावा" इत्यादि गाथाः मूलटीकाऽभिप्रायेण व्याख्याता अन्ये त्वन्यथाऽपि व्याख्यानयंति तदभिप्रायस्त्वतिगंभीरत्वान्न विद्म इति गाथार्थः विशे० ज्ञा० द्वा० ॥

एते चावग्रहादयोऽष्टाविंशतिसंख्या अपि मतिज्ञानस्य भेदाः सप्रपंचमुक्ताः संप्रतिमल्लकदृष्टांतमुपसंहरति "से तं मल्लगदिट्ठंतेणं से यं"मल्लकदृष्टांतेन व्यंजनाऽवग्रहस्य प्ररूपणा एते चावग्रहादयोऽष्टाविंशतिभेदाः प्रत्येकं बह्वादिभिः सेतरैः सर्वसंख्याया द्वादशसंख्यैर्भेदैर्भिद्यमाना यदा विवक्ष्यंते तदा षट्त्रिंशदाधिकं भेदानांशतत्रयं भवति । तत्र बह्वादयः शब्दमधिकृत्य भाव्यंते । शंखपटहादिनानाशब्दसमूहं पृथगेकैकं यदा च गृह्णाति तदा बह्ववग्रहः। यदा त्वेकमेव किंचिच्छब्दमवगृह्णाति तदा अबह्ववग्रहः। तथा शंखपटहादिनानाशब्दसमूहमध्ये एकैकशब्दमनेकैः पर्यायैः स्निग्धगांभीर्यादिभिर्विशिष्टं यथावस्थितं च यदा वा गृह्णाति तदा स बहुधावग्रहः। यदा त्वेकमनेकं वा शब्दमेकपर्यायविशिष्टं अवगृह्णाति तदा सौ बहुविधावग्रहः। यदा त्वेकमनेकं वा शब्दमेकपर्यायाविशिष्टमनेकपर्यायाविशिष्टं वा क्षिप्रमवगृह्णाति तदा स क्षिप्रावग्रहः। यदा तु चिरेण तदाऽक्षिप्रावग्रहः। तमेव शब्दं स्वरूपेण यदा जानाति न लिंगपरिग्रहात् तदा निश्चितावग्रहः। लिंगपरिग्रहेण त्ववगच्छतोऽनिश्रितावग्रहः। अथवा परधर्मैर्विमिश्रितं यद्ग्रहणं तन्निश्रितावग्रहः। यत्पुनः। परधर्मैरविमिश्रितस्य ग्रहणं तदनिश्रितावग्रहः। तथाहि । निश्चितमवगृह्णतो निश्चितावग्रहः। संदिग्धमवगृह्णतः संदिग्धावग्रहः । सर्वदैव बह्वादिरूपेणावगृह्णतो ध्रुवावग्रहः। कदाचिदेव पुनर्बह्वादिरूपेणावगृह्णतो ध्रुवावग्रहः। एष च बहुविधादि रूपोवग्रहो विशेषसामान्यावग्रहरूपो द्रष्टव्यः। नैश्चयिकस्यावग्रहस्य सकलविशेषनिरपेक्षानिर्देश्यसामान्यमात्रग्राहिण एकसा-

मयिकस्य बहुविधादिविशेषग्राहकत्वासंभवाद्बह्वादीनां चानंतरोक्तं व्याख्यानं भाष्यकारोऽपि प्रमाणयति। "नाणासद्दसमूहं बहुविहं सुणइ भिन्नजातीयं । बहुविहमणेगभेयं एक्कक्कनिद्धमहुराइ ॥ १ ॥ खिप्पमचिरेण तं चि य सरूवओ जमनिस्सियमलिंगं ॥ निच्छियमसंसयजं धुवमच्चंत नउ कयाइ ॥ २ ॥ एतोच्चियपडिवक्खं साहेज्जा निस्सिए विसेसो वा ॥ परधम्म हि विमिस्सं निस्सियमवनिस्सियं इयरं ॥ ३ ॥" यदा पुनर्लोकस्य मंदं मंदतरमंदतमस्पष्टस्पष्टतरस्पष्टतमत्वादिभेदतो विषयस्याऽल्पमहत्वसंसंनिकर्षादिभेदतः क्षयोपशमस्य च तारतम्यभेदतो भिद्यमानं मतिज्ञानं चिंत्यते तदा तदनंतभेदं प्रतिपत्तव्यं ॥ नं० टी० आ०म० प्र० कर्म० ॥

(८) तथा च विशेषावश्यकेऽष्टाविंशतिविधत्वं मतिज्ञानस्योपदर्श्य विवक्षान्तरेण बहुतरभेदमप्येतद्भवतीति दर्शयन्नाह ॥ विशे० ॥

जं बहुविहखिप्पानिस्सियनिस्सियधुवे अरविभिन्ना ।
पुणरोग्गहादओतो तं छत्तीसत्तिसयभेयं ॥ ३०६ ॥

यद्यस्माद्बहु २ विधाक्षिप्रानिश्रितनिश्रितध्रुवैः सेतरैःसप्रतिपक्षैरेकैकशो विभिन्ना भेदभाजः पुनरप्यवग्रहादय इष्यंते ततस्तदेवाष्टाविंशतिविधमाभिनिबोधिकज्ञानमेतैर्द्वादशाभिर्भेदैः प्रत्येकं भिद्यमानत्वात् षड्त्रिंशदधिकत्रिशतभेदं भवति । इदमुक्तं भवति । अनंतरवक्ष्यमाणन्यायेन संक्षेपतः प्रागभिहितयुक्त्या च श्रोत्रादिभिः कश्चिद्बहुवगृह्णाति कश्चित्त्वबहु अपरस्तु बहुविधमन्यस्त्वबहुविधमेवं यावदन्यो ध्रुवमपरस्त्वध्रुवमवगृह्णातीत्येवमीहापायधारणास्वपि सप्रभेदासु प्रत्येकममीद्वादशभिर्गुणिता षट्त्रिंशदधिकानि त्रीणि शतानि भेदानां भवंतीति गाथार्थः ॥

अथ शब्दलक्षणं विषयमाश्रित्य तावद्बह्वादीनामर्थं व्याख्यातुमाह—

नाणा सद्दसमूहं बहुं पि हुं सुणइ भिन्नजातीयं ।
बहुविहमणेगभेयं एक्केकं निद्धमहुराइ ॥ ३०७ ॥
खिप्पमचिरेणतं चिय सरूवओ जं अणिस्सियमलिंगं ।
निच्छियमसंसयं जं धुवमच्चंतं नउ कयाइ ॥ ३०८ ॥

इह श्रवणयोग्यदेशस्थे तूर्यसमुदाये युगपद्वाद्यमाने कोऽपि श्रोता तस्य तूर्यसंघातस्य संबंधिनं पटहढक्काशंखभेरिभाणकादिना शब्दसमूहमाकर्णितं संतं क्षयोपशमविशेषादबहुमवग्रहादिना शृणोति जानाति । कोऽर्थ इत्याह । पृथग्भिन्नजातीयं एतावंतोऽत्र भेरिशब्दाः एतावंतो भाणशब्दाः एतावंतस्तु शंखपटहादिशब्दाः इत्येवं पृथगेकैकशो भिन्नजातीयत्वेन नानाशब्दसमूहं बुद्ध्यन इत्यर्थः । अन्यस्त्वल्पक्षयोपशमत्वात्तत्समानदेशोऽप्यबहु शृणोति सामान्येन नानातूर्यशब्दोऽयमित्यादिमात्रकमेव जानाति इति प्रतिपत्त एवमुत्तरगाथायमनिर्दिश्यमानः प्रतिपक्षमात्रता सर्वत्राववोद्धव्या । अन्यस्तु क्षयोपशमवैचित्र्याद्बहुविधं शृणोति कोऽर्थ इत्याह । अनेकभेदं इदमपि व्याचष्टे । एकैकं शंखभेर्यादिशब्दं स्निग्धमधुरत्वतरुणमध्यमवृद्धपुरुषवाद्यत्वादिबहुविधधर्म्मोपेतं जानातीत्यर्थः । अन्यस्त्वबहुविधं स्निग्धं मधुरत्वादिस्वल्पधर्मान्वितमेव पृथग्भिन्नजातीयं नानाशब्दसमूहं जानाति अन्यस्तु क्षिप्रं । कोऽर्थः इत्याह अचिरेण शीघ्रमेव परिच्छिनत्ति नतु चिरेण विमृश्येत्यर्थः । अन्यस्त्वक्षिप्रं चिरविमर्शितं जानाति तथा "तंचिय सरूवओ जं अणिस्सियमिति" तमेव नानाशब्दसमूहं कोऽप्यनिसृतं मुणतीति संबंधः । यः किमित्याह । यं सरूपतो जानाति कोऽर्थ इत्याह । अलिंग पताकादिलिंगानिःसृतमित्यर्थः । इदमुक्तं भवति । तमेव शब्दसमूहं देवकुलमत्र तथाविधपताकादर्शनादित्येवं लिंगं निश्चयं कृत्वा स्वरूपत एवायमवगच्छति तमनिसृतं मुणति इत्युच्यत इति। तमेव लिंगनिश्चयाज्जानानो निसृतं मुणतीत्युच्यते तथा "निच्छियमसंसयं जं तियमवच्छिन्नत्ति" तं निश्चितं मुणति निश्चितं तावदित्थमेतन्मया परं न जाने तथा वा स्यादन्यथा वेत्येवं संदेहानुविद्धं जानन्ननिश्चितं मुणति । ध्रुवमित्यादि ध्रुवं कोर्थोऽत्यंतं नतु कदाचिदिति इदमुक्तं भवति । यथैकदा बह्वादिरूपेणावगतं सर्वदैव तथाऽवबुद्ध्यमानो ध्रुवं मुणतीत्युच्यते यस्तु कदाचिद्बह्वादिरूपेण सोऽध्रुवं मुणतीति गाथाद्वयार्थः ॥

इतरशब्दं व्याचिख्यासुराह—

एतोच्चिय पडिवक्खं साहिज्जा निस्सिए विसेसो वा ।
परधम्मेहि विमिस्सं निस्सिय मनिणिस्सिय इयरं ॥ ३०९ ॥

एतस्मादेवोक्तस्वरूपाद्बह्वादिपदषट्कसमूहात्प्रतिपक्षभूतद्विपर्ययमबहु२विधा क्षिप्रनिसृतानिसृताध्रुवपदषट्कलक्षणं साधयेत् स्वयमेव ब्रूयात् मेधावी स च लाघवार्थं बह्वादिविचार एव साधितस्तदेवं व्याख्याता द्वादशापि बह्वादयो भेदाः । अथवा निसृते स प्रतिपक्षेऽपि व्याख्यानांतरलक्षणो विशेषो वक्तव्यः । क इत्याह । परधर्मैरश्वादिवस्तुधर्मैर्विमिश्रं युक्तं गवादिवस्तु गृह्णाणस्य निसृतं भवति गामश्वादिरूपेण गृह्णतो येयं विपर्ययोपलब्धिस्तन्निसृतमित्यर्थः । इतरस्तु यत्परधर्मैर्विमिश्रं वस्तु न गृह्णाति किं तु यथावस्थितमेव तत्सद्भूतोपलब्धिरूपमनिसृतं गवादिकं वस्तु गवादिरूपेणैव गृह्णतो येयमविपर्ययोपलब्धिस्तदनिसृतमित्यर्थः । अत्राह । ननु बहुबहुविधपरिज्ञानादीनि विशेषणानि स्पष्टार्थग्राहकेष्ववायादिषु भवंतु व्यंजनावग्रहनिश्चयार्थावग्रहयोस्तु कथं तत्संभवस्तथाहि। "सामगणमणिद्देसं सरूवनामाइ कप्पणारहियमित्यादि" वचनान्निश्चयावग्रहे शब्दादिविशेषमात्रग्रहणमपि नास्ति कुतो यथोक्त बह्वादिपरिभवज्ञानसंभवः । अथ व्याख्यानाद्यवहारार्थावग्रहोगृह्यते तस्मिश्च विशेषग्राहित्वाद्बहुपरिज्ञानादि विशेषणान्युपपद्यंत एवभवत्वेवं तथाप्यष्टाविंशतिभेदमध्यसंगृहीतस्य व्यंजनावग्रहस्यकथमेतद्विशेषणसंभवस्तत्र हि सामान्यार्थग्रहणमात्रमप्यप्राकृतं बह्वादिपरिज्ञानं तु दुरोत्सारितमेवेति । सत्यमेतत्किं तु व्यंजनावग्रहादयः कारणमपायादीनां तानंतरेणापायाद्यभावात्ततश्चापाया विगतं बह्वादिपरिज्ञानं तत्कारणभूतेषु व्यंजनावग्रहादिष्वपि योग्यतयाऽभ्युपगंतव्यं । न हि सर्वथाऽविशिष्टात्कारणाद्विशिष्टं कार्यमुत्पत्तुमर्हति कोद्रवबीजादपि शालिफलादिप्रसवप्रसंगादिति प्रागप्युक्तप्रायमित्यलमतिचर्चितेनेति गाथार्थः ॥

ननु कथमेकस्यापि मतिज्ञानस्यैतावंतो भेदा इत्याशंक्य

निर्दिष्टभेदानां कारणं अन्येषामपि बहुतरभेदानां सहेतुकं संभवं चोपसंहारगर्भमाह—

सव्वं वज्झंतरनिमित्तवइचित्तओ मइबहुत्तं ।
किंचिम्मत्तविसेसभिज्जमाणं पुणोणंतं ॥ ३१० ॥

एवं तावद्बाह्याभ्यंतरनिमित्तवैचित्र्यान्मति बहुत्वमुक्तं । तत्र बाह्यं निमित्तं मतिज्ञानस्य कारणं आलोकविषयादिकं । तस्य च स्पष्टाऽव्यक्तमध्यमाल्पमहत्वसंनिकर्षविप्रकर्षभेदाद्वैचित्र्यं । अभ्यन्तरनिमित्तं पुनरावरणक्षयोपशमोपयोगोपकारणेंद्रियाणि अस्याऽपि च वैचित्र्यं शुद्धाऽशुद्धमध्यमभेदात्ततश्चैतस्माद्बाह्याभ्यंतरनिमित्तवैचित्र्यान्मातिज्ञानस्य यथोक्तभेदबहुत्वमभिहितमवगंतव्यं। एतदेव च मतिज्ञानं यथोक्तनिमित्तद्वयस्य किंचिन्मात्रभेदाद्भिद्यमानं पुनरनंतमपि भवतीति प्रतिपत्तव्यं । सामान्येन मतिज्ञानमात्रवतां जीवानामनंतत्वात् तेषां च क्षयोपशमादिभेदेन मतेर्भिन्नत्वात् इति भावः इति गाथार्थः ॥

(९) अत्राह कश्चिन्नन्ववग्रहादयो ज्ञानमेव न भवंति स्पष्टार्थनिर्भासाद्यभावात्संशयादिवत्कथममी मतिज्ञानभेदा इत्याशंक्यैतेषां ज्ञानत्वसाधनायाह ॥

इह संसयादणंतभावाओवग्गहादयो नाणं ।
अणुमाणथिवाह न संसयाइसाब्भादओ तेसुं ॥ ३११ ॥

अवग्रहादयो ज्ञानमिति प्रतिज्ञा । संशयादिष्वनंतर्भावादितिहेतुः । आदिशब्दाद्विपर्ययाऽनध्यवसायपरिग्रहः । अनुमानवदिति दृष्टांतः । इह संशयाद्यनंतभूतैर्वर्णगंधादिभिः पुद्गलधर्मैर्व्यभिचारसंभवात्सूत्रस्य सूचकत्वादात्मधर्मत्वे सति संशयाद्यनंतर्भावादिति सविशेषणो हेतुर्द्रष्टव्यः । अत्राह परो ननु सविशेषणे हेतावनैकांतिकता मा भूदसिद्धतात्वनिवार्यैवेत्येतदेवाह (न संशया) इत्यादि सूरे नं तद्भवदीयं वचः कुत इत्याह । संशयादिसद्भावतस्तेष्वऽवग्रहादिषु तेषां संशयादिरूपत्वात्संशयाद्यनंतर्भावादित्यसिद्धो हेतुरिति भावः इति गाथार्थः ॥

कथं पुनस्तेषु संशयादिसद्भाव इत्याह ॥

ननु संदिद्धे संसयविवज्जया संसओ हवेहा वि ।
वत्ता सो वा निस्सियमवग्गहो णज्झवसियं तु ॥ ३१२ ॥

ननु "खिप्पमंचिरेणे" त्यादि गाथायां यदुक्तं निच्छियमसंसयं जंति तत्प्रतिपक्षे यदुच्यते कोऽपि "संदिग्धं मुणातीति" तत्र संदिग्धे ज्ञायमाने संशयस्तावद्व्यक्त एव यत्र च संशयस्तत्र संदिहानस्य कदाचिद्विपर्ययोऽपि स्यादित्येवं संदिग्धे संशयविपर्ययौ तावदनिवारितावेव अथ वा किमनेनोत्तरभेदरूपे संदिग्धे दूषणप्रदानेन हंत ! येयं मूलभेदरूपा ईहा सापि संशय एव निश्चयत्वे तस्याऽपायत्वप्रसंगादिति अथ वा "परधम्मे हि विमिस्सं निस्सिय" मित्यत्र यन्निःसृतमुक्तं तदपि गवादिकमश्वादिरूपेण गृह्णद्विपर्यास एव न हि नृत्यन्विपर्यासो भवति किंत्वन्यस्याऽन्यरूपेण ग्रहणमेवेति भावः । नैश्चयिकोऽर्थोऽवग्रहरूपोऽवग्रहः । पुनरनध्यवसितमनध्यवसाय एव अनिर्देश्यसामान्यमात्रग्राहित्वान्नाम कस्याऽप्यर्थस्य संबंधोऽध्यवसायोऽस्तीति कृत्वा तदेवं संशयादिरूपत्वान्नाऽवग्रहादयो ज्ञानमित्यतो न ते मतिज्ञानभेदास्तद्भेदत्वे वा मतिज्ञानमपि न किंचिद्दोषशतजर्जराऽवग्रहाद्यात्मकत्वादिति गाथार्थः ।

अत्राचार्यः प्राह—

इह ऊमोग्गहाइणं ससयाइत्तणं तह वि नाम ।
अब्भुवगं तु भण्णइ नाणं चिय संसयाईया ॥ ३१३ ॥

इह यदवग्रहादीनां संशयादित्वं त्वयोद्भावितं तदद्याऽपि साध्यं साधनीयं वर्तते त्वदुक्तनिर्युक्तिकवाङ्मात्रेणैव मदुक्तहेतोरसिद्धत्वादिति मंतव्यं न पुनरेतावतैव जाता त्वत्समीहितसिद्धिरिति प्रमुदितेन न भाव्यमिति भावः । तथा हि यदुक्तं संदिग्धे संशयविपर्ययाविति तदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानान्न ह्यस्माभिस्तथाविधवस्तु प्रापकं संदिग्धत्वं विवक्षितं येन च वस्त्वप्रापणाद्विपर्ययप्रापणाद्वा तत्र संशयविपर्ययौ स्यातां किं तु कृतेऽपि वस्तुप्रापकेऽवितथे निश्चये यत्र तथाविधक्षयोपशमवैचित्र्यान्मनसि किंचिदल्पं शंकामात्रं न निवर्तते सम्यक् न जाने तथैवं स्यादन्यथा वेति तदेह संदिग्धत्वं विवक्षितं। न चैतावन्मात्रेणैवाऽज्ञानता युक्ता व्यवहारोच्छेदप्रसंगान्न खलु धूमबलाकादेः सकाशात्सम्यग्दहनजलादौ निश्चितेऽपि मुखेन तन्निश्चयं ब्रुवतामपि सर्वेषां प्रमातॄणां चेतसि शंकामात्रं विनिवर्तते । न च ते सर्वेऽपि निश्चितं वस्तु न प्राप्नुवंति न च काऽपि संशयविपर्यासत्वेन अज्ञानता तेषां दृष्टा यदप्युच्यते ईहाऽपि संशय एव तदप्यसंगतं न हि किमयं स्थाणुः पुरुषो वा इत्यादिरूपः संशय ईहाभ्युपगम्यते । किं तु यदनंतरमेव निश्चयोऽवश्यं भवति स एवाऽन्वयधर्मघटनव्यतिरेकधर्मनिराकरणाभ्यां निश्चयाभिमुखो बोध ईहेत्यसकृदेव पूर्वमावेदितं । न चाऽयं संशयो निश्चयाभिमुखत्वान्नाऽपि निश्चयस्तत्प्रत्यासत्तिमात्रप्राप्तत्वान्न च वक्तव्यं निश्चयादन्यस्य सर्वस्य संशयत्वादज्ञानतैवेति निश्चयोपादानक्षणस्यापि सर्वथाऽज्ञानत्व प्रसंगात्तथा च सति निश्चयस्याप्यज्ञानता प्राप्तिर्न ह्यविशिष्टात्कारणाद्विशिष्टकार्योत्पत्तिरित्युक्तत्वादिति। यदप्युक्तं निःसृतं विपर्यास इति तदप्ययुक्तं लिंगासृत निःसृत मित्यस्मिन् व्याख्यानेऽस्य दोषस्य सर्वथैवाऽसंबध्यमानत्वा'त्परधम्मेहि विमिस्सं निस्सिय' मित्यस्य व्याख्यानांतरमात्रत्वाद्भवतु तदपि व्याख्यानं तथाऽपि व्याख्यानात्परधर्मास्तस्मिन्नाशंकिता एव द्रष्टव्या नतुनिश्चिता यथा गौरेवात्र केवलमश्व इव प्रतिभासतीति। एतावन्मात्रेणैव चेयं विपर्ययोपलब्धिरवगंतव्या । ननु सर्वथा विपर्ययधर्मनिश्चयात्सर्वथा विपर्यये तत्राऽश्वादिसत्त्वप्रसंगान्न च वक्तव्यमेवं सतीदमनिश्चतान्नभिद्येत तत्र परधर्मनिःसृतत्वाभावाद्विवक्षितवस्त्वभावशंकामात्रस्यैव सद्भावादिति । न च विपर्ययधर्मशंकामात्रेणाऽप्यज्ञानं वस्तु प्राप्तिविघाताऽभावादिति । यदप्युक्तमवग्रहोऽनध्यवसाय इति तदप्ययुक्तं । तत्र ह्यध्यवसायः साक्षादेव नास्ति योग्यतया पुनरस्त्येवाऽन्यथा तत्कार्येष्वपायादिष्वपि तदभावप्रसंगादित्युक्तमेव । अतिमत्तमूर्च्छितानामेव हि ज्ञानमनध्यवसाय उच्यते तत्र योग्यतयाप्यध्यवसायस्य वक्तुमशक्यत्वात्तत्कार्यभूतस्याऽपायाऽध्यवसायस्याप्यलक्षणत्वात्तदेवमवग्रहादीनामसिद्धं संशयादित्व तथाभ्युपगंतुमंगीकृत्यापि तेषां संशयादिरूपतां ग्रपः । ज्ञानमत्र संशयादयः संशयविपर्ययाऽनध्यवसायाः त-

तश्च संशयादिरूपत्वेऽपि नावग्रहादीनां मतिज्ञानभेदत्वं विरुद्ध्यत इति भावः । इदमुक्तं भवति । नाऽस्माभिः समीहितवस्तुप्रापकं ज्ञानमितरदज्ञानमित्येवं व्यवहारिणां प्रमाणाऽप्रमाणभूते ज्ञानाऽज्ञाने विचारयितुमुपक्रान्ते किं तु ज्ञायते येन किमपि तत्सम्यग्दृष्टिसंबंधिज्ञानमित्येतावन्मात्रकमेव व्याख्यातुमभिप्रेतं वस्तुपरिज्ञानमात्रं तु संशयादिष्वपि विद्यते इति न तेषामपि सम्यग्दृष्टिसम्बन्धिनां ज्ञानत्वहानिरिति गाथार्थः ॥

कथं पुनः संशयादयो ज्ञानमित्याह—

वत्थुस्स देसगमकत्तभावओ परमयप्पमाणं च ।
किह वत्थुदेसविण्णाणहेयवो सुण सत वोच्छं ॥ ३१४ ॥

ज्ञानमेव संशयादय इति प्राक्तनी प्रतिज्ञा, वस्तुनो गवादेः स्वपरपर्यायैरनंतधर्माऽध्यासितस्य यो देश एकदेशस्तस्य गमकत्वभावादिति हेतुः पराभिमतं प्रमाणं निश्चयज्ञानरूपं तद्वदिति दृष्टांतः । इह यद्वस्त्वेकदेशस्य गमकं ज्ञानं दृष्टं यथा परमतं निश्चयरूपं प्रमाणं वस्त्वेकदेशगमकाश्च संशयादयस्ततस्ते ज्ञानमिति । अत्र हेतोरसिद्धतां मन्यमानः परः पृच्छति । कथं वस्त्वेकदेशविज्ञानहेतवः संशयादयो वस्तुनो निरंशत्वेन देशस्यैवाभावान्न ते एकदेशग्राहिणो घटंत इति परस्याऽभिप्रायः । आचार्यः प्राह । यत्त्वया पृष्टं तद्वक्ष्ये भणिष्यामि अहं, शृणु समवहितः समाकर्णय त्वमितिगाथार्थः ॥

यथा प्रतिज्ञातमेवाह ।

इह वत्थुमत्थवयणायपज्जयणंतसत्तिसंपन्नं ।
तस्सेगदेसविच्छेयकारिणो संसयाईया ॥ ३१५ ॥

इह वस्तुनो घटादेः मृण्मयत्वपृथुबुध्नत्ववृत्तत्वकुंडलायतग्रीवायुक्तत्वादयोऽर्थरूपाः पर्यायाः अर्थपर्यायाः अनन्ता भवन्ति घटकुंभकलशादयस्तु वचनरूपाः पर्याया वचनपर्यायास्तेऽप्यनंता भवंति । आदिशब्दात्परव्यावृत्तिरूपा अप्यनंता गृह्यंते । ततश्चेत्थं समासः कर्त्तव्यः । अर्थश्च वचनानि चादिशब्दात्परव्यावृत्तयश्च तद्रूपाः पर्याया अर्थवचनादिपर्यायास्ते च तेऽनंताश्च त एव शक्तयस्ताभिः संपन्नं युक्तं यतो वस्तु भवत्यतस्तस्यैकदेशविच्छेदकारिणः संशयादयो ज्ञेयाः । इदमुक्तं भवति । न खलु वयं निरंशवस्तुवादिनः किं तु यथोक्ताऽनंतधर्म्मलक्षणवस्तुनोऽनंता एव देशाः संतीति वयं मन्यामहे । तन्मध्याच्च एकैकदेशग्राहिणः संशयादयोऽपि भवंत्येवेति कथं न ते ज्ञानं । यदि पुनस्ते किमपि न गृह्णीयुस्तदा तेषामनुन्मानमत्र स्यात्सर्वथा निर्विषयज्ञानस्य प्रसवाऽयोगात्गगनज्ञानवत्तनश्च ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानमिति व्युत्पत्त्यर्थात्संशयादानामपि ज्ञानता न विरुद्ध्यत इति गाथार्थः ।

अथ समस्तवस्तुरूपग्राह्येव ज्ञानं नैकदेशग्राहकमित्येतदाशंक्य निराकुर्वन्नाह ।

अहवा न सव्वसम्भावभासया तो न नाणमिट्ठंते ।
नणु निण्णओवि नेइसमेन्तगाहित्ति अन्नाणं ॥ ३१६ ॥

अथ वा अथ चेदेवं ब्रूयात्परः किमित्याह । न सर्वधर्मावभासनात्मकान कात्स्न्येन गवादिवस्तुसमग्रधर्म्मग्राहिणस्ततो न ज्ञानमिष्टं ते संशयादयः संपूर्णवस्तुग्राहिण एव ज्ञानत्वाद्दत्रोत्तरमाह । ननु भवता ज्ञानत्वेनाऽङ्गीकृतस्तर्हि निर्णयोऽप्यज्ञानमेव प्राप्नोति कुत इत्याह । तस्य गवादिवस्तुन एकदेशमात्रग्राहीति कृत्वा । तथा हि गौरयं घटोऽयं पटोऽयमित्यादिभिर्निर्णयैरपि गोत्वघटत्वादिको वस्त्वेकदेश एव गृह्यतेऽतस्तेऽपि कथं ज्ञानरूपतां भजेयुः । अथ देशस्य देशिनमंतरेण कदाचिदप्यभावात्तद्ग्रहणद्वारेण सर्वमपि वस्तु निर्णयेन गृहीतमित्यतो ज्ञानमेवाऽसौ तदेतत्संशयादिष्वपि समानं । तथा हि । किमयं स्थाणुः पुरुषो वेत्यादि संशयोऽपि स्थाणुत्वादिकं वस्त्वेकदेशं जानाति । विपर्यासोऽपि विपर्ययवस्त्वेकदेशमवबुद्ध्यते । अनध्यवसायोऽपि सामान्यमात्ररूपं वस्त्वेकदेशमवगृह्णाति ततश्च संशयादयोऽप्येकदेशपरिज्ञानद्वारेण समग्रमपि वस्तु जानंत्येवेति तेषामपि ज्ञानता केन वार्यते । अथ गृह्णातु संशयादिभिर्वस्त्वेकदेशः केवलं संशयेन संदिग्धो, विपर्यासेन विपर्यस्तोऽनध्यवसायेन त्वविशिष्ट इति, चेन्ननु प्रतिविहितमप्यदः किं विस्मरसि यतो ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानं मतिरूपं ज्ञानं मतिज्ञानमित्येवं सामान्येनैव सम्यग्दृष्टिसंबंधि मतिज्ञानमिह विचार्यते । तस्य च संशयादिरूपस्य निर्णयरूपस्य वा सम्यग्दृष्टिसंबंधिनो ज्ञानता न विरुध्यते ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानमित्यस्याऽर्थस्य सर्वत्रोपपद्यमानत्वादिति । ननु यदि संशयादयोऽपि मतिज्ञानं तर्हि चतुर्भेदत्वमतिक्रम्य सप्तभेदत्वं तस्य प्रसज्जत इति चेन्नैतदेवं यतोऽनध्यवसायस्तावत् सामान्यमात्रग्राहित्वेनाऽवग्रहे अंतर्भवति संशयोऽपि पूर्वोक्तस्वरूपेहाप्रकारत्वात्कारणत्वाच्च तस्यामेवांतर्विशति । यदपि संशयस्य पूर्वमीहात्वमपाकृतं तदपि व्यवहारिजनानुवृत्त्या नतु सर्वथेति विपर्यासस्तु निश्चयरूपत्वात्साक्षादपाय एवेति कुतश्चतुर्भेदाऽतिक्रमः । इत्थं चैतदंगीकर्त्तव्यमन्यथा सम्यग्दृष्टिसंबंधिनः संशयादयो मतिज्ञानादतिरिच्यमानाः काऽन्तर्भवेयुः अज्ञाने इति चेन्नैवं "सम्मदिट्ठीणं भंते किं नाणी अन्नाणी ? गोयमा ! नाणी नो अन्नाणी"त्याद्यागमवचनात्सम्यग्दृष्टेः सदैव ज्ञानित्वादिति भवत्वेवं तथाऽपि सम्यग्दृष्टिसंबंध्येव मतिज्ञानमिह विचार्यत इति कुतो लभ्यत इति चेदुच्यते । ज्ञानपंचकमेवेह विचारयितुमुपक्रांतं । ज्ञानं च सम्यग्दृष्टेरेव भवत्यतस्तत् संबंध्येव मतिज्ञानमिह विचार्यते । सम्यग्दृष्टिसंबंधिनां च संशयादीनां ज्ञानता साध्यत इत्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ विशे० ॥

(१०) सम्प्रति पुनर्द्रव्यादिभेदतश्चतुष्प्रकारतामाह–नं० ॥

तं समासओ चउव्विहं पन्नत्तं तं जहा दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ तत्थ दव्वओ णं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं सव्वदव्वाइं जाणइ न पासइ खेत्तओणं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं सव्वं खेत्तं जाणइ न पासइ कालओ णं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं सव्वं कालं जाणइ न पासइ भावओणं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं सव्वे भावे जाणइ न पासइ ॥ नं०सू०॥

"तं समासओ इत्यादि" तन्मतिज्ञानं समासतः संक्षेपेण चतुर्विधं प्रज्ञप्तं । तद्यथा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो णमिति वाक्यालंकारे आभिनिबोधि-

कज्ञानी । "आदेसेणंति" आदेशः प्रकारः स च द्विधा सामान्यरूपो विशेषरूपश्च । तत्रेह सामान्यरूपो ग्राह्यस्ततः आदेशेन द्रव्यजातिरूपसामान्यादेशेन सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति किंचिद्विशेषतोऽपि यथा धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः तथा धर्मास्तिकायो गत्युपष्टंभहेतुरमूर्त्तो लोकाकाशप्रमाण इत्यादि न पश्यति सर्वान् धर्मास्तिकायादीन् घटादींस्तु योग्यदेशावस्थितान् न पश्यत्यपि अथ वा आदेश इति सूत्रादेशस्तस्मात्सूत्रादेशात्सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानाति न तु साक्षात्सर्वाणि पश्यति । ननु यत्सूत्रादेशतो ज्ञानमुपजायते तत् श्रुतज्ञानं भवति शब्दार्थपरिज्ञानरूपत्वात् । अथ च मतिज्ञानमभिधीयमानं वर्त्तते तत्कथमादेश इति सूत्रादेशो व्याख्यातः तदयुक्तं । सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानादिह हि श्रुतभावितमतेः श्रुतोपलब्धेष्वप्यर्थेषु सूत्रानुसारमात्रेण येऽवग्रहेहापायादयो बुद्धिविशेषाः प्रादुःषंति ते मतिज्ञानमेव न श्रुतज्ञानं सूत्रानुसारनिरपेक्षत्वात् । आह च भाष्यकृत् । "आदेसोत्ति व सुत्तं सुयोवलद्धेसु तस्स मइनाणं । पसरइ तब्भावणया विणा वि सुत्ताणुसारेण १" एवं क्षेत्रादिष्वपि नवरं तान् सर्वथा न पश्यति । तत्र क्षेत्रं लोकालोकात्मकं कालः सर्वाधाररूपोऽतीतानागतवर्त्तमानरूपो वा, भावाश्च पंचसंख्या औदयिकादयस्तथाचाह भाष्यकृत् " आएसोत्तिपगारो उप्पायसेणं सव्वदव्वाइं । धम्मत्थियाइ याई जाणइ न उ सव्वभावेणं ॥ १॥ खेत्तं लोगालोगं कालं सव्वद्धमहव तिविहं च । पंचोदइयाईए भावे जं नेयमेवइयं ॥ ॥ २ ॥ नं० टी० ॥

(११) अथ तेषां मेव कालनिरूपणार्थमाह निर्युक्तिकारः–

उग्गहो एकं समयं ईहावाया मुहुत्तमंतं तु ।

कालमसंखं संखं च धारणा होइ नायव्वा ॥

अवग्रह इति । व्याख्यानान्नैश्चयिकोर्थोऽवग्रहो द्रष्टव्यः । स किमित्याह सर्वजघन्यः कालविशेषः समयस्तमेकं समयं भवति न परतः । ईहापायौ प्राक्निर्णीतस्वरूपौ (मुहुत्तमंतंत्विति) अंतःशब्दो मध्यवचनस्ततश्च जघन्यत उत्कृष्टतश्च मुहूर्त्तान्तर्भिन्नं मुहूर्त्तं ज्ञातव्यौ भवतः अंतर्मुहूर्त्तमित्यर्थः । तुशब्दश्चकारार्थश्चकारश्चानुक्तसमुच्चये । ततश्च व्यञ्जनाऽवग्रहव्यावहारिकार्थोऽवग्रहौ च प्रत्येकमंतर्मुहूर्त्तं भवत इति द्रष्टव्यं । क्वचित् (मुहुत्तमद्धंत्वि)ति पाठस्ततोऽपि मुहूर्त्तार्द्धशब्देनांतर्मुहूर्त्तमेव मंतव्यं तु शब्दोऽपि । तथैव । कलनं कालः न विद्यते संख्या पक्षमासर्त्वयनसंवत्सरादिका यस्यासावसंख्यः पल्योपमादिलक्षणस्तं कालमसंख्यं । तथा । संख्यायत इति संख्यः । पक्षमासर्त्वयनादिप्रमित इत्यर्थः । तं संख्यं च शब्दादंतर्मुहूर्त्तं च धारणा प्रागभिहितस्वरूपा भवति ज्ञातव्या । इदमुक्तं भवति । अविच्युतिस्मृतिवासनाभेदाद्धारणा त्रिविधा । तत्राऽविच्युतिरूपा स्मृतिरूपा च प्रत्येकमंतर्मुहूर्त्तं भवति । या तु तदर्थज्ञानावरणक्षयोपशमरूपा स्मृतिबीजरूपा वासनाख्या धारणा सा संख्येयवर्षायुषां सत्वानां संख्येयं कालं । असंख्येयवर्षायुषां तु पल्योपमादिजीविनामसंख्येयं कालं भवतीति निर्युक्तिगाथार्थः ॥

अथैनां भाष्यकारो व्याख्यानयति–

अत्थोग्गहो जहन्नो समयं सेसोग्गहादओ वीसुं ।

अंतो मुहुत्तमेगं तु वासना धारणा मोत्तुं ॥ ३३३ ॥

अवग्रह इत्यस्य व्याख्यानमर्थोऽवग्रह इति । अयमपि निश्चयव्यवहारभेदतो द्विधा ततो व्यवहारार्थोऽवग्रहव्यवच्छेदार्थमाह । जघन्य इति । अतिस्तोककालत्वेन जघन्यो नैश्चयिकोऽर्थावग्रहो नेतर इत्यर्थः अयमेकसमयं भवति शेषास्त्वेकां वासनारूपां धारणां मुक्त्वा ये अवग्रहादयो व्यञ्जनाऽवग्रहा व्यावहारिकार्थोऽवग्रहेहापायाऽविच्युतिविस्मृतिरूपा मतिभेदास्ते सर्वेऽपि विष्वक् पृथक् एकमेवांतर्मुहूर्त्तं भवंति वासनाधारणायास्तु निर्युक्तिगाथोक्तमेव कालमानमित्यभिप्राय इति गाथार्थः ॥ विशे० ॥

(१२) अथ नानादेशजविनेयाऽनुग्रहार्थं तत्पर्यायानभिधित्सुराह—विशे० ॥

ईहा अपोहवीमंसा मग्गणाय गवेसणा सण्णा ।

सई मई पण्णा सव्वं आभिनिबोहियं ॥

ईह चेष्टायामीहनमीहा सतामन्वयिनां व्यतिरेकिणां चार्थानां पर्यालोचना । अपोहनमपोहोनिश्चयः । विमर्षणं विमर्षः । अपायात्पूर्वः ईहायाश्चोत्तरः प्रायः शिरःकंडूयनादयः पुरुषधर्मा इह घटंते इति सप्रत्ययस्तथा । मार्गणमन्वयधर्मान्वेषणं मार्गणा । च शब्दः समुच्चयार्थः । गवेषणं व्यतिरेकधर्म्मालोचनं गवेषणा । तथा संज्ञानं संज्ञा अवग्रहांतरकालभावी मतिविशेष एव । स्मरणं स्मृतिः । पूर्वानुभूतार्थालंबनप्रत्ययः । मननं मतिः कथंचिदर्थपरिच्छित्तावपि सूक्ष्मधर्मालोचनरूपा बुद्धिः । तथा प्रज्ञानं प्रज्ञा विशिष्टक्षयोपशमजन्या प्रभूतवस्तुगतयथावस्थितधर्म्मालोचनरूपा मतिः सर्वमिदमाभिनिबोधिकं कथंचित् किंचिद्भेददर्शनेऽपि तत्त्वतः सर्वं मतिज्ञानमेवेदमित्यर्थः इति निर्युक्तिश्लोकार्थः ॥

अत्रैव तद्व्याख्यानाय भाष्यं–

होइ अपोहो वाओ सई धिई सव्वमेव मई पन्ना ।

ईहा सेसा सव्वं इदमाभिणिबोहियं जाण ॥

अपोहस्तावत्किमुच्यत इत्याह । अपोहो भवत्यपायः योऽयमपोहः स मतिज्ञानतृतीयभेदोऽपायो निश्चय उच्यत इत्यर्थः । स्मृतिः पुनर्धृतिर्धारणोच्यते धारणाभेदत्वेऽप्यवयवे समुदायोपचारादिति । मतिप्रज्ञे मतिप्रज्ञाशब्दाभ्यां सर्वमपि मतिज्ञानमुच्यते । ईहा (से सत्ति) शेषाऽभिधानानि त्वीहाविमर्षणमार्गणागवेषणासंज्ञालक्षणानि सर्वाण्यऽपि ईहांतर्भावीनि द्रष्टव्यानीत्यर्थः । एवं विशेषतः कथं चिद्भेदसद्भावेऽपि सामान्यतः सर्वमिदमाभिनिबोधिकज्ञानमेव जानीहि । यत ईहाऽपोहादयः सर्वेऽप्यमी आभिनिबोधिकज्ञानस्यैव पर्यायाः केषांचिद्वचनपर्यायत्वात्केषांचित्त्वर्थपर्यायत्वादिति एतदेव दर्शयति ॥

मइपज्जाभिनिबोहियबुद्धीओ होंति वयणपज्जाया ।

जाउग्गहाइ सण्णा ते सव्वे अत्थपज्जाया ॥

इह ये शब्दाः किल सर्वं वस्तु संपूर्णं प्रतिपादयंति ते वचनरूपा वस्तुनः पर्याया वचनपर्याया उच्यंते । ये तु तदेकदेशमभिदधति तेऽर्थैकदेशप्रतिपादकाःपर्याया अर्थपर्यायाः

उच्यंते । तत्र मतिप्रज्ञाभिनिबोधिकबुद्धयो वचनपर्याया भवंति । मतिप्रज्ञाभिनिबोधिकबुद्धिलक्षणाश्चत्वारः शब्दाः आभिनिबोधिकज्ञानपंचकाद्यभेदलक्षणस्य वचनपर्याया द्रष्टव्या इत्यर्थः । संपूर्णस्याऽपि तस्यामीभिः प्रतिपद्यमानत्वाद्येऽत्ववग्रहेहादिकाः संज्ञाविशेषास्ते सर्वेऽप्यर्थपर्यायास्तदेकदेशप्रतिपादकत्वात्तत्रेहादयः आभिनिबोधिकज्ञानस्यैवार्थपर्यायाः । मतिप्रज्ञाशब्दौ तु तस्यैव वचनपर्यायावतः सर्वमेवेदं सामान्येनाऽभिनिबोधिकज्ञानमेवेति स्थितं अथ वा सर्वेषामपि वस्तूनामभिलापवाचकाः शब्दाः वचनरूपापन्ना वचनपर्यायाः । ये तु तेषामेव वाचकशब्दानामभिधेयार्थस्यात्मभूता भेदा यथा कनकस्य कटककेयूरादयस्ते सर्वेऽप्यर्थपर्यायाः भण्यंते।ततश्च प्रस्तुतस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य मतिप्रज्ञावग्रहेहादयः सर्वेऽपि वाचका ध्वनयो वचनपर्याया एव । तदभिधेयास्त्वाभिनिबोधिकस्यात्मभूता भेदा अर्थपर्याया इत्यवसेयमिति । इह पूर्वं मतिप्रज्ञादिशब्दानां सर्वमप्याभिनिबोधिकज्ञानं वाच्यं अवग्रहेहादिशब्दानां तु तदेकदेशा एवाऽभिधेया इति दर्शितं ।

अथाऽवग्रहेहादिभिरपि शब्दैरन्वर्थवशात्सर्वमप्याभिनिबोधिकमभिधीयत इति दर्शयति—

सव्वं वाभिनिबोहियमिहोग्गहाइवयणसंगहियं ।
केवलमत्थि विसेसं पइभिण्णा उग्गहा ईहा ॥

वा इत्यथ वा इह सर्वमाभिनिबोधिकज्ञानमवग्रहेहादिवचनेन संगृह्यते न पुनस्तदेकदेश एव तर्ह्यवग्रहादिशब्दानां सर्वेषामेकरूपता प्राप्नोत्येकाभिधेयत्वाद्बहुपुरुषोच्चारितघटाद्येकशब्दवदित्याशंक्याह केवलमित्यादि केवलं नवरमर्थविशेषं प्रत्यवग्रहादयः शब्दाभिन्नाः ।इदमुक्तं भवति । अवग्रहशब्दोऽवग्रहलक्षणेनाथेन सर्वमाभिनिबोधिकं संगृह्णाति। ईहाशब्दस्तु चेष्टालक्षणेन । अपायस्त्ववगमनलक्षणेन । धारणा तु धारणालक्षणेनेत्यादि । ततोऽमुमवग्रहणादिलक्षणमर्थविशेषमात्रमपेक्ष्याऽवग्रहादिशब्दा भिन्नाः। तत्त्वतस्त्वभिधेयं सर्वेषामाभिनिबोधिकज्ञानमेव ।

अथ वा आह ननु यदि सर्वमप्याभिनिबोधिकमवग्रहादिवचनेन संगृह्यते तर्ह्यवग्रहेहापायधारणानां तद्भेदानां सर्वेषामपि संकरः प्राप्नोति । अनंतरवक्ष्यमाणव्युत्पत्तितः प्रत्येकमेषां सर्वेषामप्यवग्रहादिरूपत्वादित्याशंक्याह। (केवलमत्थ विसेसमित्यादि) केवलं नवरमर्थविशेषं । प्रत्यवग्रहादयो भिन्नाः । इदमुक्तं भवति । यद्यप्यर्थाऽवग्रहणेहनावगमधारणामात्रस्य सामान्यस्य प्रत्येकं सर्वेष्वपि विद्यमानत्वादेकैकशोऽप्यवग्रहादिशब्देनोच्यंतेऽवग्रहादयस्तथाप्यर्थविशेषमाश्रित्यंते भिन्ना एव । तथा हि।यथाभूतमवग्रहे सामान्यमात्रार्थस्यावग्रहणं न तथाभूतमेवेहायां किं तु विशिष्टतरं विशिष्टतमं चाऽपायधारणयोः । यथाभूता चेहायां मतिचेष्टा न तथाभूतान्यत्र किं तु विशिष्टा विशिष्टतरा चा ऽपायधारणयोः विशिष्टतरावग्रहोऽर्थावगमनस्याऽपाये विशिष्टं धारणायां अविशिष्टमविशिष्टतरं चेहावग्रहयोः। अर्थधारणमप्यवग्रहेहापायेभ्यः सर्वं प्रकृष्टं धारणायामित्येवमवग्रहणादिमात्रे सर्वेषां सामान्ये सत्यप्यर्थविशेषं मात्रमाश्रित्य भिन्ना एवावग्रहादयः स चार्थविशेषोऽमीषां प्राक्प्राग्विस्तरेण दर्शित एवेत्येवं वा उत्तरार्थमिदं व्याख्यायते । इदमेव च व्याख्यानं वृद्धसम्मतं लक्ष्यते । युक्त्या तु प्राक्तनमपि घटत इत्यलं विस्तरेणेति ॥

कथं पुनरवग्रहादिवचनेन सर्वमप्याभिनिबोधिकं संगृह्यत इत्याह—

उग्गहणमोग्गहोति यमविसिट्ठमवग्गहो तयं सव्वं ।
ईहा जं मइचेट्ठा मइवावारो तयं सव्वं ॥

अवग्रहणं तावदवग्रह उच्यते इति कृत्वाऽविशिष्टं तत्सर्वमपि ईहादिभिन्नमाभिनिबोधिकज्ञानमवग्रह एव इदमुक्तं भवति अवग्रहणमवग्रह इति व्युत्पत्तिमाश्रित्य सर्वमप्याभिनिबोधिकज्ञानमवग्रहो भवति । यथाह्यवग्रहः किमप्यर्थमवगृह्णाति एवमीहाऽपि किमप्यर्थमवगृह्णाति एवमपायधारणे अपि । इति सर्वमप्याभिनिबोधिकज्ञानं सामान्येनावग्रहः । तथा यद्यस्मादीहचेष्टायामीहनमीहेतिव्युत्पत्तिरीहापि मतेश्चेष्टा वर्त्तते तस्मात्सर्वमपि तदाभिनिबोधिकमविशिष्टं मतिव्यापार ईहेत्यर्थः । अवग्रहापायधारणानामपि सामान्येन मतिचेष्टारूपत्वा दितिंभावः ॥

तथा ।

अवगमणमवाओत्तिय अत्थावगमो तयं हवइ सव्वं ।
धारणं च धारणं वि य तं सव्वं धरणमत्थस्स ॥

यतश्चाऽवगमनमेवापायो भण्यतेऽतोऽनया व्युत्पत्त्या सर्वमपि तदाभिनिबोधिकमर्थस्यापायः अवग्रहेहाधारणास्वपि सामान्येनार्थावगमस्य विद्यमानत्वाद्धरणं धारणा यतो भण्यतेऽतोऽनया व्युत्पत्त्या तत्सर्वमप्याभिनिबोधिकमर्थधरणरूपत्वाद्धारणा अवग्रहेहापायेष्वप्यविशिष्टस्यार्थस्य धरणस्य विद्यमानत्वादिति । संकरप्राप्तिश्चैवमवग्रहादीनां प्राक् "केवलमत्थविसेसं पई"त्यादिना परिहृतैवेति गाथापंचकार्थः ॥ विशे० । नं० टी० । आ० म० । प्र० ॥

इहात्ति वा अपोहोत्तिं वा वीमंसत्ति वा मग्गणत्ति वा गवेषणत्ति वा सण्णत्ति वा सइत्ति वा मतित्ति वा वा पन्नत्ति वा सव्वमेयं आभिणिबोहियं एतेहिं एगट्ठिएहिं भणितंति ॥आ० चू० ॥

तदेवं तत्वभेदपर्य्यायैराभिनिबोधिकज्ञानं व्याख्याय साम्प्रतं तद्विषयनिरूपणार्थमाह ॥ विशे० ॥

तं पुण चउव्विहं नेयं भेयओ तेण जतदुवउत्तो ।
आदेसणं सव्वं दव्वाइं चउव्विहं मुणइ ॥ ४०० ॥

तत्पुनराभिनिबोधिकज्ञानं चतुर्विधं चतुर्भेदं न त्ववग्रहादिभेदेन भेदकथनं प्रागस्य कृतमेव किमिह पुनरपि भेदोपन्यासः । सत्यं । ज्ञेयमेवेह द्रव्यादिभेदेन चतुर्भेदं ज्ञानस्य तु तद्भेदादेव भेदोऽत्राऽभिधीयते । सूत्रे तथैवोक्तत्वात्तथा च नंदिसूत्रे ॥

तं समातो चउव्विहं पन्नत्तं तं जहा दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ दव्वओ णं आभिणिबोहियनाणी आदेसेणं सव्वदव्वाइं जाणइ पासइत्यादि ॥

ज्ञेयभेदादपि तत्कथं चतुर्विधमित्याह (जं तदुवउत्तो इत्यादि) यद्यस्मात्कारणात्तेनाभिनिबोधिकज्ञानेन सर्वं द्रव्याणि मुणतीति संबंधः । कथंभूतमित्याह । चतुर्विधं चतुर्भेदं द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदभिन्नमित्यर्थः । कथंभूतः (सन्मुणती-

त्याह) तस्मिन्नाऽभिनिबोधिकज्ञाने उपयुक्तस्तदुपयुक्तः। केनेत्याह आदेशेनेत्यादि। कोऽयमादेश इत्याह–

आएसोत्तिपगारो ओहादेसेण सव्वदव्वाइं।
धम्मात्थिआइयाइं जाणइ न उ सव्वभेदेणं॥

इहादेशो नाम ज्ञातव्यवस्तुप्रकारः स च द्विविधः सामान्यप्रकारो विशेषप्रकारश्च। तत्रादेशेन सामान्यप्रकारेण द्रव्यं जातिसामान्येनेत्यर्थः। सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि जानात्यसंख्येयप्रदेशात्मको लोकव्यापकोऽमूर्तः प्राणिनां पुद्गलानां च गत्युपष्टंभहेतुर्धर्मास्तिकाय इत्यादिरूपेण कियत्पर्यायविशिष्टानि षडपि द्रव्याणि सामान्येन मतिज्ञानी जानातीत्यर्थः। अनभिमतप्रकारप्रतिषेधमाह। न तु सर्वभेदेन सर्वैर्विशेषैर्न सर्वैरपि पर्यायैः केवले दृष्टैर्विशिष्टानि तानि द्रव्याण्यसौ जानातीत्यर्थः। केवलज्ञानगम्यत्वादेव सर्वपर्यायाणामितिभावः। धर्मास्तिकायादिभेदेन कथितं सामान्येन द्रव्यमथ क्षेत्रादिस्वरूपं विशेषतः प्राह।

खेत्तं लोगालोगं कालासव्वद्धमहव तिविहोवि।
पंचोदईयाईए भावे जनेयमेवइयं॥

क्षेत्रमपि लोकालोकस्वरूपं सामान्यादेशेन कियत्पर्यायविशिष्टं सर्वमपि जानाति। न तु विशेषादेशेन सर्वपर्यायैर्विशिष्टमिति। एवं कालमपि सर्वाद्धारूपं अतीताऽनागतवर्तमानभेदतस्त्रिविधं वा इत्येक एवार्थः। भावतस्तु सर्वभावानामनंतभागं जानाति। औदयिकौपशमिकक्षायिकक्षयोपशमिकपरिणामिकान्वा पंचभावान् सामान्येन जानाति। न परतः कुत इत्याह। यद्यस्मादेतावदेव ज्ञेयमस्ति नान्यदिति। इह क्षेत्रकालौ सामान्येन द्रव्यांतर्गतावेव केवलं भेदेन रूढत्वात्पृथगुपादानमवसेयमिति। आदेशस्य व्याख्यानांतरमाह।

आएसोत्ति वसुत्तं सुओवलद्धेसु तस्स मइनाणं।
पसरइ तब्भावणया वि सुत्ताणुसारेणं॥

अथ वा आदेशः सूत्रमुच्यते तेन सूत्रादेशेन सूत्रोपलब्धेष्वर्थेषु तस्य मतिज्ञानिनः सर्वद्रव्यादिविषयं मतिज्ञानं प्रसरति। ननु श्रुतोपलब्धेष्वर्थेषु यज्ज्ञानं तच्छ्रुतमेव भवति कथं मतिज्ञानमित्याह। (तब्भावणयेत्यादि) तद्भावनया श्रुतोपयोगमंतरेण तद्वासनामात्रत एव यद्द्रव्यादिषु वर्तते तत्सूत्रादेशेन मतिज्ञानमिति भावः एतच्च पूर्वमपि (पुव्वंसुयपरिकम्मियमइस्स जं संपयं सुयाइमित्यादि) प्रक्रमे प्रोक्तमेवेति गाथाचतुष्टयार्थः। विशे०। भ०। श० ८ उ० २॥
(१३) तदेवं तत्वभेदपर्यायैर्मतिज्ञानं व्याख्याय विषयं च द्रव्यादिकमस्य निरूप्य साम्प्रतमिदमेव सत्पदप्ररूपणतादिभिर्नवभिरनुयोगद्वारैर्विचारयितुमाह। विशे०।

सतपयपरूवणया दव्वपमाणं च क्खेत्तफुसणा य।
कालो य अत्तरं भागभावअप्पा बहुं चेव॥

सच्च तत्पदं च सत्पदं तस्य प्ररूपणं सत्पदप्ररूपणं गत्यादिद्वारेषु विचारणं तद्भावः सत्पदप्ररूपणता। कस्मिन् गत्यादिद्वारे इदं सदित्येवं सतो विद्यमानस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य गत्यादिद्वारेषु प्ररूपणा कर्तव्येत्यर्थः। तथा द्रव्यप्रमाणमिति। मतिज्ञानजीवद्रव्याणां एकस्मिन्समये कियन्तो मतिज्ञानं प्रतिपद्यंते सर्वे वा कियंतस्ते इत्येवं प्रमाणं वक्तव्यमित्यर्थः। चशब्दः समुच्चये। तथा क्षेत्रमिति कियति क्षेत्रे तत्संभवतीत्येवं मतिज्ञानस्य क्षेत्रं वक्तव्यं। तथा कियत्क्षेत्रं मतिज्ञानिनः स्पृशंतीत्येवं स्पर्शना वक्तव्या। यत्राऽवगाढस्तत्क्षेत्रं पार्श्वतोऽपि च स्पर्शनेत्येवं क्षेत्रस्पर्शनयोर्विशेषश्च समुच्चये तथा कालः स्थितिलक्षणो मतिज्ञानस्य वाच्यः। च स्तथैव एकदा प्रतिपद्य वियुक्तः कियता कालेन पुनरपि प्रपद्यत इत्येवं अंतरं च तस्य वक्तव्यं तथा मतिज्ञानिनः शेषज्ञानिनां कतिभागे वर्तत इत्येवं भागोऽस्य वक्तव्यः। तथा कस्मिन् भावे मतिज्ञानिनो वर्त्तते इत्येवं भावो भणनीयः। तथाऽल्पबहुत्वं वक्तव्यं भागद्वारादपि तल्लब्धमिति चेन्नैवं। यतोऽत्र मतिज्ञानिनां स्वस्थान एव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकापेक्षयाऽल्पबहुत्वमभिधानीयं।भागस्तु शेषज्ञानापेक्षया चिंतनीय इति विशेष इति निर्युक्तिगाथाद्वयार्थः। विस्तरार्थं तु भाष्यकार एव वक्ष्यति॥
अथ सत्पदप्ररूपणता किमुच्यत इत्याह।

संततिविज्जमाणं वयक्खाएयस्स जा परूवणया।
गईआइएसु वत्थुसु सतपयपरूवणा साउ॥
जीवस्स च जं संतं जम्हा तं ते हि ते सु वा पयंति।
सो संतस्स पयाइं तायंतेसु परूवणया॥

गत्यादिद्वारेषु सत्वेन चिंत्यमानत्वात्पदं सदुच्यते। ततश्च सतो विद्यमानस्य या वक्ष्यमाणेषु गत्यादिद्वारेषु प्ररूपणता सा सत्पदप्ररूपणतोच्यते। अथ वा जीवस्य यत्सज्ज्ञानदर्शनादिकं तत्तैश्च कारणभूतैस्तेषु वाधिकरणभूतेषु यस्मा(त्पयतित्ति) पद्यतेऽनुगम्यते विचार्यते ततस्तस्मात्सतः पदानि सत्पदानि तानि गत्यादिद्वाराण्युच्यंते। तैः तेषु वा प्ररूपणता मत्याद्येरिति गम्यते सत्पदप्ररूपणतेति गाथाद्वयार्थः तान्येव सत्पदानि गत्यादिद्वाराणि दर्शयति।

गइइंदिए य काए जोएवेए कसायलेसा य।
सम्मत्तनाणदंसणसंजयउवओएआहारे॥
भासगपरित्तपज्जत्तसुहुमसण्णी य भवियचरिमे य।
पुव्वपडिवन्नएय पडिवज्जंते य मग्गणया॥

एतेषु गत्यादिद्वारेषु मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना प्रतिपद्यमानकास्तदुभयमुभयाभावाश्चेत्येतच्चतुष्टयं चिंत्यते। तत्र येषु स्थानेषु मतिज्ञानिनो न प्रतिपद्यमानका नापि पूर्वप्रतिपन्नाः किं तूभयाभावस्तान्यपोद्धृत्य दर्शयति॥

एगिंदियजाईओ सम्मा मिच्छो य जो य सव्वन्नू।
अपरित्ता अभव्वा अचरिमा एए सयासु॥

इह सर्वेष्वपि गत्यादिद्वारेषु यावान् कोऽप्येकेंद्रियजातीयः एकेंद्रियप्रकारः एकेंद्रियभेद इत्यर्थः। एष सर्वोऽपि मतिज्ञानेन शून्यः। न तत्र मतिज्ञानस्य प्रतिपद्यमानको नापि पूर्वं प्रतिपन्नः संभवाभावो (एगिंदिएसु सम्मत्तलद्धीए) इति वचनादिति कः पुनरेकेंद्रियजातीय इतिचेदुच्यते। इंद्रियद्वारे तावदेकेंद्रिय एव। कायद्वारे पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः। सूक्ष्मद्वारे तु सूक्ष्मइत्यादि तथा, सम्यग्मिथ्यादृष्टिरपि सम्यक्त्वद्वारे मतिज्ञानशून्यः (सम्मामिच्छदिट्ठीणं भंते! किं नाणी अन्नाणी गोयमा नो नाणी अण्णा

णी)त्यादि वचनादिति यश्च क्वाऽपि द्वारे सर्वज्ञः केवली संभवति। सोऽपि तच्छून्य एव। तद्यथा गतिद्वारे सिद्धिगतौ सिद्धः। इंद्रियद्वारेऽतींद्रियः। कायद्वारेऽकायः। योगद्वारेऽयोगः। लेश्याद्वारेऽलेश्यः। ज्ञानद्वारे केवलज्ञानी। दर्शन द्वारे केवलदर्शनी। तथा संयमपरीत्तपर्याप्तसूक्ष्मसंज्ञिभव्यद्वारेषु यथासंख्यं नोसंयतनोपरीत्तनोपर्याप्तनोसूक्ष्मनोसंज्ञिनो भव्या इत्येते सर्वेऽपि सर्वज्ञत्वान्मतिज्ञानशून्याः छद्मस्थस्यैव तत्संभवादिति भावः। तथा परीत्तभव्यचरमद्वारेषु परीत्ता भव्या चरमा अपि मिथ्यादृष्टित्वान्मतिज्ञानशून्याः तदेवमेते सर्वे सर्वदैव मतिज्ञानशून्या मंतव्या उभयाभावादिति गाथार्थः॥

अथ गत्यादिद्वारेष्वेव पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकचिंतां कुर्वन्नाह।

वियला विसुद्धलेसा मणपज्जवणाणिणो अणाहारा।
असण्णि अणागारोवओगिणो पुव्वपडिवन्ना सेसा॥
पुव्वपवण्णा नियमा पडिवज्जमाणया भणिया।
भयणा पुव्वपवण्णा अकसायं वेयया होंति॥

विकला द्वित्रिचतुरिंद्रियलक्षणा विकलेंद्रियाः। तथा विशुद्धलेश्याः भावलेश्यामंगीकृत्य कृष्णनीलकापोतलेश्यावृत्तयः तथा मनःपर्यायज्ञानिनोऽनाहारकाः। असंज्ञिनः अनाकारोपयुक्ताः। एते सर्वेऽपि मतिज्ञानस्य यदि भवंति। तदा पूर्वप्रतिपन्ना एव नतु प्रतिपद्यमानकास्तथा हींद्रियद्वारे केचिद्विकलेंद्रिया ये सास्वादनसम्यक्त्वेन सह पूर्वभवादागच्छंति तेषां पूर्वप्रतिपत्तिमंगीकृत्य स्यान्मतिज्ञानं-प्रतिपद्यमानकास्तस्य विकलेंद्रियाः सर्वेऽपि न भवंत्येव तथाविधविशुद्ध्यभावात्तथा लेश्याद्वारे अविशुद्धलेश्या अपि पूर्वप्रतिपन्नाः केचिद्भवंति। न तु प्रतिपद्यमानकाः विशुद्धभावलेश्यानामेव तत्प्रतिपत्तेर्ज्ञानद्वारे मनः पर्यायज्ञानिनः सर्वेऽपि प्रतिपन्नाः भवंत्येव! न तु प्रतिपद्यमानकाः सम्यक्त्वसहचरितप्राप्तमतिज्ञानस्यैव। पश्चादप्रमत्तसंयतावस्थायां मनःपर्यायज्ञानोत्पत्तेः सम्यक्त्वसहचरितचारित्रलाभे तु सहचरितं मनःपर्यायज्ञानं नोत्पद्यत एव। अत एव वचनादन्यथावधिज्ञानी च मनःपर्यायज्ञान्यपि निश्चयनयमतेन प्रतिपद्यमानकः स्यादिति। आहारकद्वारे अनाहारकाः केचिद्देवादयः पूर्वभवाद्गृहीतसम्यक्त्वा मनुष्यादिषूत्पद्यमानाः मतेः पूर्वप्रतिपन्ना भवंति। ननु प्रतिपद्यमानकास्तथाविधविशुद्ध्यभावात्संज्ञाद्वारेऽसंज्ञिनो विकलेंद्रियवद्भावनीयाः। उपयोगद्वारेऽनाकारोपयोगिनः केचित्पूर्वप्रतिपन्ना भवंति ननु प्रतिपद्यमानकाः मतिज्ञानस्य लब्धित्वात्तदुत्पत्तेश्चानाकारोपयोगे प्रतिषिद्धत्वादिति। उक्तशेषास्तु गतिद्वारे नारकादयः। इंद्रियद्वारे तु पंचेंद्रियाः। कायद्वारे त्रसकायिका इत्येवमादयो जातिमपेक्ष्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः संति। प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः कदाचिद्भवंति कदाचिन्नेति अतिव्याप्तिनिषेधार्थमाह। (भयणा पुव्वपवन्ना) इत्यादि कषायद्वारेऽकषायाः। वेदद्वारे त्ववेदकाः। भजनया पूर्वप्रतिपन्नया एव भवंति। छद्मस्थाः पूर्वप्रतिपद्यमानकास्त्वमी न भवंत्येव पूर्वप्रतिपन्नमतिज्ञानानामेव क्षयोपशमश्रेणिप्रतिपत्तेरिति गाथाद्वयार्थः॥

तदेवं संक्षेपतो गत्यादिद्वारेषु भाष्यकृता मतिज्ञानस्य कृता सत्पदप्ररूपणा। अथ विनेयाऽनुग्रहार्थं किंचिद्विस्तरतोऽप्यसौ विधीयते। तत्र मतिज्ञानं किमस्ति नवा यद्यस्ति क तद्गत्यादिस्थानेषु तत्र नारकतिर्यङ्नरामरभेदाद्गतिश्चतुर्द्धा। तत्र चतुर्विधायामपि गतौ मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमात्संति प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्या विवक्षितकाले कदाचिद्भवंति कदाचिन्नेत्यर्थः। आभिनिबोधिकप्रतिपत्तिप्रथमसमये प्रतिपद्यमानका उच्यंते। द्वितीयादिसमयेषु तु पूर्वप्रतिपन्ना इत्यनयोर्विशेषः इंद्रियद्वारे एकेंद्रियेषूभयाभावः। सैद्धांतिकमतेन कार्मिकग्रंथिकास्तु लब्धिपर्याप्तबादरपृथ्व्यब्वनस्पतीन् करणपर्याप्तान् पूर्वप्रपन्नानिच्छंति। सास्वादनस्य तेषूत्पत्तेः। विकलेंद्रियास्तूभयमतेनाऽपि करणापर्याप्ताः सास्वादनमेव पूर्वभवायातमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना लभ्यंते। ननु प्रतिपद्यमानकाः पञ्चेंद्रियास्तु सामान्येन पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः संति प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः। कायद्वारे पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसकायभेदात्षोढा कायः। तत्राद्यकायपंचके उभयाभावः त्रसकाये तु पंचेंद्रियवद्वाच्यं। योगद्वारे कायवाङ्मनोभेदात्त्रिधा योगः स एष त्रिविधोऽपि समुदितो येषामस्ति तेषां पंचेंद्रियवद्वाच्यं। मनोरहितवाग्योगिनां विकलेंद्रियवत्। केवलकाययोगिनां त्वेकेंद्रियवदिति। वेदद्वारे स्त्रीपुंनपुंसकभेदात्त्रिविधेऽपि वेदे पंचेंद्रियवत् भावनीयं। कषायद्वारे तु चतुर्थाऽनंताऽनुबंधिषु सास्वादनमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते न प्रतिपद्यमानकः। शेषेषु द्वादशसु कषायेषु पंचेंद्रियवदेव। लेश्याद्वारे भावलेश्यामङ्गीकृत्य कृष्णादिकासु तिसृष्वप्रशस्तलेश्यासु पूर्वप्रतिपन्नाः संभवंति न त्वितरे। प्रशस्ते तु लेश्यात्रये पंचेंद्रियवदेव। सम्यक्त्वद्वारे निश्चयव्यवहारनयाभ्यां विचारस्तत्र व्यवहारनयो मन्यते मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञानयोः प्रतिपद्यमानको भवति। न तु सम्यक्त्वज्ञानसहितः निश्चयनयस्तु ब्रूते। सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यते न तु मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च। यत्तत कार्यकारभावशब्दे समर्थितम्॥

आह ननु यदि क्रियासमयेऽपि कार्यं भवति तर्हि तत्तत् कस्मान्न दृश्यते। दृश्यत एवेति चेन्न त्वहमपि किमिति तन्न पश्यामीत्याशंक्याह॥

पइसमयकज्जकोडीनिरविक्खो घडगयाभिलासोसि।
पयसमयकज्जकालं थूलमइ! घडम्मि लाएसि॥

इह यद्यस्मिन्समये प्रारभ्यते तत्तत्र निष्पद्यते। दृश्यते च केवलं स्थूलासूक्ष्मेक्षिका बहिर्भूतत्वाद्बादरदर्शिना मतिर्यस्य तत्संबोधनं हे स्थूलमते! त्वं घटे लगयसि किमित्याह। प्रतिसमयोत्पन्नानां कार्यकोटीनां कालः प्रतिसमयकालस्तं सर्वमपि घटस्यैवाऽयं समस्तोऽपि मृत्पिंडविधानचक्रभ्रमणादिकं उत्पत्तिकाल इत्येवमेकस्मिन्नेव घ संधयसीत्यर्थः। कथंभूतः सन्नित्याह। प्रतिसमयोत्पद्यमानासु मृत्पिंडशिवकस्थासकोशादिकासु सिद्धकेवलप्रभृतीनां ज्ञानजननादिकासु च कार्यकोटिषु निरपेक्षः। कुत पुनरेतदित्याह। यतो घटगताभिलाषोऽसि त्वं। घटोऽस्य मृद्दंडचक्रचीवरादिसामग्र्यामुत्पद्यत २ इत्येवं केवलघटा

भिलाषयुक्तत्वाद्भवत इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति । प्रतिसमय-
मपरापराण्येव सिविकादीनि कार्याण्युत्पद्यंते दृश्यंते च तानि
तथोत्पद्यमानानि त्वं नावबुद्ध्यसे । घटोत्पत्तिनिमित्तभूते-
यं सर्वाऽपि मृञ्चक्रचीवरादिसामग्रीत्येवं केवलघटाऽभि-
लाषयुक्तत्वात्त्वतस्तन्निरपेक्ष एव स्थूलमतितया सर्वमपि
तत्कालं घटे लगयसि । ततश्च प्राक्तनक्रियाक्षणेष्वनु-
त्पन्नत्वात् घटमदृष्ट्वा एवं ब्रूपे । क्रियाकाले घटलक्षणं
कार्यमहं न पश्यामि । इदं तु नाऽवगच्छामि । यदुत चर-
मक्रियाक्षण एव घटः प्रारभ्यते प्राक्तनक्रियाकाले तु शि-
बिकादय एवारभ्यंते । अन्यारंभे चान्यन्न दृश्यते एवेति व्य-
वहारवादी प्राह ॥

को चरिमसमयनियमो पढमे च्चियतो न कीरए कज्जं ।
नाकारणंति कज्जं तंचेवं तंमि से समए ॥

प्रथमसमयादारभ्य यद्याद्यपरापराणि कार्य्याण्यारभ्यंते ।
तर्हि कोऽयं चरमसमयनियमो येन विवक्षितं कार्यं प्रथमस-
मय एव न क्रियते अकरणे च ततस्तत्तत्र न न दृश्यते त्वाद्य-
कार्यषद्विवक्षितमपि तत्रैव क्रियतां दृश्यतां चेति भावः। अत्र
निश्चयः प्रत्युत्तरमाह । नाकारणं कचित्कार्यमुत्पद्यते नित्यं
सदसत्वप्रसंगाश्च तत्कारणं (से) तस्य विवक्षितकार्यस्य
तदंत्यसमये वास्ति न प्रथमादिसमयेष्वतो न तेषूत्पद्यते
नापि दृश्यत इति तदेवं क्रियाकाल एव कार्यं भवति न पुन-
स्तदुपरमे इत्युक्तं ।
अथैवं नेष्यते तर्हि प्रस्तुतमाभिनिवोधिकज्ञानमेवाऽधिकृ-
त्योच्यते ॥

उप्पाए वि न नाणं ज इतो सो कस्स होइ उप्पाओ ।
तम्मि य जइ अण्णाणं त्ता नाणं कंमिकालंमि ॥

उत्पादनमुत्पादः कार्यस्योत्पत्तिहेतुभूतः क्रियाविशेषस्तत्रा-
ऽपि यदि मतिज्ञानं नेष्यते भवता क्रियमाणावस्थायामपि यदि
कार्यं त्वया नाऽभ्युपगम्यत इति भावः । तर्हि उत्पाद्यमान-
स्याऽसत्वात् कस्योत्पादो भवत्विति कथ्यतां न ह्यवि-
द्यमानस्य खरविषाणस्यैवोत्पादो युक्तः । यदि च तास्मिन्
उत्पादकालेऽप्यज्ञानं तर्हि ज्ञानं कस्मिन् काले भविष्यतीति
निवेद्यतां । उत्पादोपरम इति चेन्न कथमन्यत्रोत्पादोऽन्यत्र
तूत्पन्नमिति उत्पादोपरमे च भवत्कार्यमुत्पादात्प्रागपि
कस्मान्न भवत्यविशेषादित्याद्युक्तमेवेति । यदुक्तं (इय न
सेवणाइ काले नाणमिति) ।
तत्राह—

को सवणाइकालो उप्पाउज्जम्मि होज्जसे नाण ।
नाणं च तदुप्पाओ य दोवि चरिमंमि समयंमि ॥

घाशब्दाऽर्थे कश्च श्रवणादिकालो व्यवहारवादिन्! भवतो-
ऽभिप्रेतो यत्र ज्ञानं निषेधयसि । हंत त्वया मतिज्ञान
स्योत्पादसमय एव श्रवणादिकालोऽवगंतव्यो यत्र (से)
तस्य शिष्यस्य मतिज्ञानं भवेन्नाऽपरः । अथादित आरभ्य
गुरुसन्निधाने धर्म्मश्रवणादय एव मतिज्ञानस्योत्पादकालो
नापरोऽवगंतव्यःइति चेन्नैवमित्याह । नाणमित्यादिज्ञानं च
मतिज्ञानलक्षणं तदुत्पादश्च तस्योत्पत्तिहेतुभूतःक्रियालक्षणः
एतौ द्वावपि धर्मश्रवणादिक्रियासमयराशेश्चरमसमय एव
भवतो न प्रथमादिसमयेषु तेष्वपराणामेव धर्मावबोधादि
कार्याणामुत्पत्तेः । न च तद्बोधादिमात्रादपिसम्यग्ज्ञानो
त्पत्तिर्युज्यते । भव्येष्वपि तत्सद्भावात्तस्माद्विशिष्ट एव
कस्मिंश्चिद्धर्म्मश्रवणादीनां चरमसमये मतिज्ञानं तदु-
त्पादश्च अतो युक्तमुक्तं । "जुत्तं न दत्तमिति' अस्मा-
भिरपि क्रियाकालस्यांतसमये एव तस्येष्यमाण-
त्वात्तस्मान्न सर्वेषु धर्मश्रवणादिक्रियासमयेषु म-
तिज्ञानं । नाऽपि सर्वेषामपि तेषामुपरमे किंत्वेकस्मिंस्तच्च-
रमसमये तदारभ्यते निष्पद्यते च । अतः क्रियमाणमेव
कृतं यदि कृतमपि क्रियते निश्चयवादी तर्हि पुनः पुनरपि
क्रियतां कृतत्वाऽविशेषादतः करणानवस्थेति चेन्नैवं क्रिया
कालनिष्ठाकालयोरभेदाद्यदि हि तदुत्पादयित्री क्रिया प्रार-
ब्धा सती उत्तरसमयेष्वपि प्राप्येत तदा स्यात्पुनरपि
तत्कारणमेतच्च नास्ति । यतोऽसौ तदुत्पादयित्री क्रिया
न पूर्वे नाप्युत्तरत्राऽपि । किं तु तस्मिन्नेव चरमसमये प्रारभ्य
ते निष्ठां च यातीति कुतः पुनरपि कार्य्यकारणमतो न
तत्करणाऽनवस्थेति तस्मादियं न श्रवणादिकाले नाणमित्य-
नेन यदि सर्वेष्वपि धर्मश्रवणादिसमयेषु मतिज्ञानं निषिध्यते
तथा सिद्धसाध्यता । अथ चरमक्रियासमयेऽपि तन्निवार्यते
तदयुक्तं तत्र तस्य प्रसाधितत्वादिति । तस्मिंश्च धर्मश्रवणादि-
क्रिया चरमसमये सम्यक्त्वं ज्ञानं च प्रतिपद्यमानं प्रतिपन्नमेव
त्यतः सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी च सम्यक्त्वज्ञाने प्रतिपद्यत इति निश्चय
नयमेव तात्पर्य । व्यवहारनयस्तु ब्रूते । तस्मिंश्चरमसमये
सम्यक्त्वज्ञानयोरद्याप्यसौ प्रतिपद्यमानकः प्रतिपद्यमानं
चाप्रतिपन्नमेवातो मिथ्यादृष्टिरज्ञानी च सम्यक्त्वं प्रतिप-
द्यते । उत्तरत्र क्रियानिष्ठासमये तु सम्यक्त्वज्ञाने युगपदेव
लभतेऽतः प्रस्तुते सम्यक्त्वद्वारे तन्मतेन सम्यग्दृष्टि-
राभिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपन्न एव भवति नतु प्रतिपद्यमा-
नकः सम्यक्त्वज्ञानयोर्युगपल्लाभात्तत्काले च क्रियाया अभा-
वात्तद्भावे च प्रतिपद्यमानकत्वायोगादिति निश्चयनयमते
न तु सम्यग्दृष्टेराभिनिबोधकस्य पूर्वप्रतिपन्नः प्रति-
पद्यमानकश्च लभ्यते क्रियायाः कार्यनिष्ठायाश्च युगपद्भावस्य
समर्थितत्वादित्यलमतिविस्तरेणेति गाथात्रयोदशकार्थः ॥
ज्ञानद्वारे मतिश्रुतावधिमनः पर्यायकेवलभेदात्पंचधा ज्ञानं
व्यवहारनयमतेन मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानिनः आभिनि-
बोधिकस्य पूर्वप्रतिपन्ना भवंति नतु प्रतिपद्यमानकाः ज्ञानि-
नो मतिज्ञानप्रतिपत्त्ययोगस्यैतन्मतेन प्रागुक्तत्वात्केवलिनां
तूभयाभावस्तेषां क्षयोपशमकज्ञानातीतत्वान्मत्यज्ञानश्रुता-
ज्ञानविभंगज्ञानतस्तुप्रतिपद्यमानकाः कदाचित् भवंति यु-
क्तेर्दर्शितत्वात् । ननु पूर्वप्रतिपन्नाः निश्चयनयमतेन मति-
श्रुतावधिज्ञानिनः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः संति । प्रतिपद्य-
मानका अपि भजनीया ज्ञानिनो ज्ञानप्रतिपत्तेः समर्थि-
तत्वान्मनः पर्यायज्ञानिनस्तु पूर्वप्रतिपन्ना एव भवंति न
तु प्रतिपद्यमानकाः पूर्वसम्यक्त्वलाभकाले प्रतिपन्नमति-
ज्ञानस्यैव पश्चादंत्यावस्थायां मनःपर्यायज्ञानसद्भावात्के-
वलिनां तूभयाभावः । एवमुत्पाद्यज्ञानवतामप्युभया-
भाव एव ज्ञानिन एव ज्ञानप्रतिपत्तेः । दर्शनद्वारे चक्षु-
रचक्षुरवधिकेवलदर्शनभेदात् । दर्शनं तु चतुर्द्धा तत्रा-
द्यदर्शनत्रये लब्धिमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः प्रा-
प्यंते । प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः । तदुपयोगं त्वा-

श्रित्य पूर्वप्रतिपन्ना एव नतु प्रतिपद्यमानका मतिज्ञानस्य लब्धित्वाल्लब्ध्युत्पत्तेश्च . दर्शनोपयोगे निषिद्धत्वा-(त्सव्वाओवि लद्धीओ सागारोपउत्तस्स उववज्जंतित्ति) वचनादिति। केवलदर्शनिनां तूभयाभावः संयतद्वारे संयतादयश्चाभिनिबोधकस्य पूर्वप्रतिपन्ना नियमाल्लभ्यंते। प्रतिपद्यमाना अपि भजनया प्राप्यंते नतु सम्यक्त्वलाभावस्थायामेव मतिज्ञानस्य प्रतिपन्नत्वात्संयमः कथं प्रतिपद्यमानको ऽवाप्यते। सत्यं। किं तु योऽतिविशुद्धिवशात्सम्यक्त्वंचारित्रं च युगपत्प्रतिपद्यते स तस्यामवस्थायां प्रतिपद्यमानस्य प्रतिपन्नत्वात्संयतो मतेः प्रतिपद्यमानको भवत्युक्तं चावश्यकचूर्णौ ।"नत्थि चरित्तं सम्मत्तविहूणं दंसणं तूभयणिज्जं" । भजनामेव आह । "सम्मत्तचरित्ताइं जुगवं पुव्वं च सम्मत्तं" ॥ उपयोगद्वारे । उपयोगोद्विधा । पंच ज्ञानानि, त्रीणि चाज्ञानानि साकारोपयोगः । चत्वारि दर्शनानि अनाकारोपयोगस्तत्र साकारोपयोगे पूर्वप्रतिपन्ना नियमाःसंति प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीयाः । अनाकारोपयोगे तु प्रतिपन्ना एव नतु प्रतिपद्यमानकाः अनाकारोपयोगे लब्ध्युत्पत्तेः प्रतिषिद्धत्वादिति । आहारकद्वारे आहारकाः साकारोपयोगवदनाहारकास्त्वपांतराले गतौ-प्रतिपन्नाः संभवंति प्रतिपद्यमानकास्तु न भवंत्येव । भाषकद्वारे भाष्यकार एवाह । "भासा सलद्धिओ लभई भासमाणो अ भासमाणो वा॥ पुव्वपडिवन्नओ वा उभयंमि अलद्धिए नत्थि"। भाषालब्ध्या सह वर्त्तते इति भाषासलब्धिकः भाषालब्धिमांश्चेद्भवतीत्यर्थः । तदा भाषमाणोऽभाषमाणो वा लभते प्रतिपद्यते कश्चिन्मतिज्ञानं पूर्वप्रतिपन्नो वा भवति । भाषालब्धियुक्तो मनुष्यादिर्जात्यपेक्षया पूर्वप्रतिपन्नो नियमाल्लभते प्रतिपद्यमानकोऽपि भजनयेति तात्पर्यं । अलब्धिके भाषालब्धिशून्ये पुनरुभयमपि नास्ति। स ह्येकेंद्रिय एव तस्य च प्रागुक्तवदुभयाभाव एवेत्यर्थ इति गाथार्थः।

परीतद्वारे परीताः प्रत्येकशरीरिणः परीतीकृतसंसारो वा स्तोकावशेषभवा इत्यर्थः । एते उभयेऽपि पूर्वप्रतिपन्ना नियमाल्लभ्यंते प्रतिपद्यमानकास्तु भजनीया अपरीतास्तु साधारणशरीरिणः अपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तादप्युपरिवर्तिसंसारा वा मिथ्यादृष्टित्वादुभयेऽप्युभयविकलाः । पर्याप्तकद्वारे षट्पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः परीतवद्वाच्यास्तदपर्याप्तास्तु प्रतिपन्ना एव न त्वितरे । सूक्ष्मद्वारे सूक्ष्मा उभयविकलाः बादरास्तु पर्याप्तकवद्वाच्याः । संज्ञिद्वारे दीर्घकालिकोपदेशेन संज्ञिनो गृह्यन्ते ते च बादरवद्भावनीयाः । असंज्ञिनस्तु अपर्याप्तवदिति । भवद्वारे भवसिद्धिकाः संज्ञिवद्भवसिद्धिकास्तूभयशून्याः । चरमद्वारे चरमो भवो भविष्यति येषां तेऽभेदोपचाराच्चरमा भव्यवद् चरमास्त्वभव्यवदिति । तदेवं कृता गत्यादिद्वारेषु भाष्यवृत्तौ च सत्पदप्ररूपणता । अथ द्रव्यप्रमाणमाह-

किमिहाभिणिबोहियनाणिजीवदव्वपमाणमिगसमए ।
पडिवज्जेज्जं तु न वा पडिवज्जे जहन्नओ एगो ॥ ६६॥
खेत्तपलिओवमासंखभागउक्कोसओ पवज्जेज्जा ।
पुव्वपवन्ना दोसु वि पलियासंखेज्जइभागो ॥ ६७ ॥

किमिहाऽस्मिन् लोके आभिनिबोधिकज्ञानपरिणामापन्नजीवद्रव्याणां प्रमाणमेकस्मिन् विवक्षितसमये एवं शिष्येण पृष्टे सत्याह । प्रतिपद्येरन्न वेति । इदमुक्तं भवति । यदि प्रतिपद्यमानकानां प्रमाणं पृच्छसि तदा प्रतिपद्यमानकास्तस्य विवक्षितसमये प्राप्यंते न वा तत्र प्रतिपद्यमानप्राप्तिपक्षे जघन्यत एकः प्रतिपद्येत । उत्कृष्टस्तु सर्वलोकक्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागः प्रतिपद्येत । अथ पूर्वप्रतिपन्नानां तेषां प्रमाणमिच्छसि ज्ञातुं तर्हि पूर्वप्रतिपन्ना द्वयोरपि पक्षयोर्जघन्योत्कृष्टलक्षणयोः क्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागप्रदेशराशिप्रमाणाः प्राप्यंते केवलं जघन्यपदादुत्कृष्टं विशेषाऽधिकमिति गाथाद्वयार्थः

अथ क्षेत्रद्वारमधिकृत्याह ।

खेत्तं हवेज्ज चोद्दस भागा सत्तोवरिं अहे पंच ।
इलिया गईएविग्गह गयस्स गमणेहवागमणे ॥ ६८ ॥

नानाजीवानपेक्ष्य सर्वेऽप्याभिनिबोधिकज्ञानिनः पिंडितालोकासंख्येयभागमेव व्याप्नुवंति एकजीवस्य तु क्षेत्रं भवेत्कियदित्याह। सप्तचतुर्द्दशभागाः। चतुर्द्दशभागीकृतस्य लोकस्य सप्तभागाः सप्तरज्जव इत्यर्थः।उपर्यूर्ध्वमिलिका गत्या षष्ठनरकपृथिवीगमने आगमने वा पंचचतुर्द्दशभागाः पंचरज्जवः प्राप्यंते । इदमुक्तं भवति । यदात्राभिनिबोधिकज्ञानी मृत्वा इलिकागत्यानुत्तरसुरेषूत्पद्यते तेभ्यो वात्र मनुष्यो जायते तदाऽस्य जीवप्रदेशदंडः सप्तरज्जुप्रमाणक्षेत्रे भवति । अधस्त्वनयैव गत्या षष्ठनरकपृथिव्यां गच्छतस्तत आगच्छतो वा पंचसप्तरज्जुप्रमाणक्षेत्रेऽसौ लभ्यत इति विराधितसम्यक्त्वोहि षष्ठपृथ्वीं यावत् गृहीतेनाऽपि सम्यक्त्वेन सैद्धांतिकमतेन कश्चिदुत्पद्यते । कार्मग्रंथिकमतेन तु वैमानिकदेवेभ्योऽन्यत्र तिर्यङ्मनुष्यो वा तेनैव क्षायोपशमिकसम्यक्त्वेनोत्पद्यते न गृहीते न सप्तमपृथिव्यां पुनरुभयमतेनाऽपि वा तेनोपजायते ।आह भवत्वेवं किंतु यः सप्तमपृथिव्या गृहीतसम्यक्त्वोऽआगच्छति तस्याऽधः षट्चतुर्द्दश भागाः किमिति न लभ्यंत इत्याह । "आगमणंपि निषिद्धं चरिमाओएइ जं तिरिक्खेसु। सुरनारगा य सम्मदिट्ठीजंपंति मणुएसु १" चरमायाः सप्तमपृथिव्या न केवलं गमनमपि त्वागमनमपि गृहीतसम्यक्त्वस्यागमे निषिद्धं यतस्तया उद्धृत्य सर्वोऽप्येत्यागच्छति तिर्यक्ष्वेव न मनुष्येषु "सत्तममहिनेरइयातेऊ वाऊ अणंतरुव्वट्टा।नयपावे मणुस्स"मिति वचनादिति सुरनारकाश्च सम्यक्त्वसहिता यस्मान्मनुष्येष्वायांति अथ सामर्थ्यात्तिर्यग्गतिगामिनः सप्तमपृथ्वीनारका मिथ्यात्वसहिता एवागच्छंतीति गाथाद्वयार्थः।

अथ स्पर्शनाद्वारं। तत्र क्षेत्रस्पर्शनयोर्विशेषदिद्धीर्षया आह-

अवगाहणाइ रित्तंपि फुसइ वाहिं जहाणुणो भिहियं ।
एगपएसं खेत्तं सत्तपएसा य सेफुसणा ॥ ६९ ॥

इह यत्राऽवगाढस्तत् क्षेत्रमुच्यते। यस्त्ववगाहनातो बहिरप्यतिरिक्तं क्षेत्रं स्पृशति सा स्पर्शनाभिधीयते । इति क्षेत्रस्पर्शनयोर्विशेषः। यथा परमाणोरागमे। यत्रैकस्मिन् प्रदेशेऽवगाढस्तदेकं प्रदेशं क्षेत्रमभिहितं । सप्तप्रदेशास्तु (से) तस्य स्पर्शना प्रोक्ता। यत्रैकस्मिन् प्रदेशेऽवगाढस्तमन्यांश्च षड्दिक्संबंधिनः षट्प्रदेशान् परमाणुः स्पृशतीति कृत्वेति प्रकारांतरेणाऽपि क्षेत्रस्पर्शनयोर्भेदमाह ॥

अहवा जत्थोगाढो तं खेत्तं विग्गहे मयाफुसणा ।

खेत्तं व देहमित्तं संवरओ होइ से फुसणा ॥ ७० ॥

पाठसिद्धैवाऽथ नानाजीवानाधिकृत्य क्षेत्रस्पर्शने प्राह।"होंति असंखेज्जगुणा नाणाजीवाणं खेत्तफुसणाओत्ति" एकस्याभिनिबोधिकज्ञानिजीवस्य ये क्षेत्रस्पर्शने ताभ्यां सकाशान्नानाभिनिबोधिकजीवानां याः क्षेत्रस्पर्शनास्ता असंख्येय गुणाः नानाभिनिबोधिकजीवानां सर्वेषामसंख्येयत्वादिति भावः । कालद्वारमधिकृत्याह । "एगस्स अणेगाणवओगं ते मुहुत्तमित्ताओ" द्विधा मतिज्ञानस्य कालश्चिंतनीयः। उपयोगतो लब्धितश्च । तत्रैकजीवस्य तदुपयोगो जघन्यत उत्कृष्टतश्चांऽतर्मुहूर्त्तमेव भवति । परत उपयोगांतरगमनादिति सर्वलोकवर्तिनामनेकाभिनिबोधिकजीवानामपीदमेवोपयोगकालमानं । केवलमिदमंतर्मुहूर्त्तमपि बृहत्तरमवसेयं । लब्धि मंगीकृत्य कालमानमाह।

लद्धीवि जहण्णेणं एगस्सेवं परा इमा होई ।
अह सागरोवमाई वावट्ठी सातिरेगाई ॥ ७१ ॥

आभिनिबोधिकज्ञानं लब्धिरपि तदावरणक्षयोपशमरूपाद्यात्मसम्यक्त्वस्यैकजीवस्य जघन्यत एवमिति । एवमेवांतर्मुहूर्त्तमेवेत्यर्थः । परतो मिथ्यात्वगमनात् केवलाऽवाप्तेर्वा पराभूतकृष्टा तल्लब्धिरेकजीवस्येयमनंतरवक्ष्यमाणा भवत्यथ सैवोच्यते सातिरेकाणि षट्षष्टिसागरोपमाणि ॥ कथं पुनरेतानि भवंति नानाजीवानां च कियान् लब्धिकाल इत्याह ।

दो वारे विजयाइसु गयस्स तिन्नचूए अहवताइं ।
अइरेगं नरभवियं नाणाजीवाण सव्वद्धं ॥ ७२ ॥

इह कश्चित्साधुर्मत्यादिज्ञानान्वितो देशोनां पूर्वकोटीं यावत्प्रव्रज्यां परिपाल्य विजयवैजयंतजयंतापराजितविमानानामन्यतमविमानेनोत्कृष्टं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणदेवायुरनुभूय पुनरप्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुजेषु उत्पन्नो देशोनां पूर्वकोटीं प्रव्रज्यां विधाय तदेव विजयादिषूत्कृष्टमायुः संप्राप्य पुनरप्रतिपतितमत्यादिज्ञान एव मनुष्येषु पूर्वकोटीं जीवित्वा सिद्ध्यतीत्येवं विजयादिषु वारद्वयं गतस्य । अथ वाऽच्युतदेवलोके द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकेषु देवेषु त्रीन् वारान् गतस्य तानि षट्षष्टिसागरोपमाणि अधिकानि भवंति। अधिकं चेह नरभवसंबंधिदेशोनं पूर्वकोटित्रयं चतुष्टयं वा द्रष्टव्यं नानाजीवानां तु सर्वाद्धं सर्वकालं मतिज्ञानस्य स्थितिरिति गाथापंचकार्थः ।

अथांतरद्वारमाश्रित्याह ।

एगस्स जहन्नेणं अंतरमंतो मुहुत्तमुक्कोसं ।
पोग्गलपरिअट्टद्धं देसूणं दोसबहुलस्स ॥ ७३ ॥

इह कश्चिज्जीवः सम्यक्त्वसहितं मतिज्ञानमवाप्य प्रतिपत्य चांतर्मुहूर्तं मिथ्यात्वे स्थित्वा यदि पुनरपि सम्यक्त्वसहितं तदेव चाप्नोति । तदेतन्मतिज्ञानस्य जघन्यमंतरं प्राप्तिविरहकालरूपं भवति । आशातनादिदोषबहुलस्य देशोनपुद्गलपरावर्तार्द्धरूपमुत्कृष्टमंतरं भवति । एतावता कालेन पुनरपि सम्यक्त्वाभिनिबोधिकलाभादिति ।

एकजीवस्योक्तमंतरमथ नानाजीवानां तदभिधित्सुर्भावद्वारं च बिभणिषुराह—

जमसुत्रं तहिं तओ नाणाजीवाणमंतरं नत्थि ।
मइनाणी सेसाणं जीवाणमणंतभागंमि ॥ ७४ ॥

यद्यस्मात्तैराभिनिबोधिकज्ञानिभिरशून्यं सर्वदैव नारकादि गतिचतुष्टयाऽन्वितं त्रिभुवनमिदं ततस्तस्मान्नानाजीवानाधित्य नास्ति मतिज्ञानस्यांऽतरकालः । तथा मतिज्ञानिनः शेषज्ञानवतां जीवानामनंततमे भागे वर्तते । शेषज्ञानिनो हि केवलिसहितत्वादनंताः । आभिनिबोधिकज्ञानिनस्तु सर्वे लोकेऽप्यसंख्याता एवेति भाव इति गाथाद्वयार्थः ॥

अथ भावद्वारमल्पबहुत्वद्वारं चाभिधित्सुराह ।

भावे खओवसमिए मइनाणं नत्थि सेसभावेसु ।
थोवा मइनाणविऊ सेसा जीवा अणंतगुणा ॥ ७५ ॥

मतिज्ञानावरणे हि कर्मण्युदीर्णे क्षीणे अनुदीर्णे तूपशांते मतिज्ञानमुपजायतेऽतः क्षायोपशमिक एव भावे तद्वर्त्तते न तु शेषेष्वौदयिकक्षायिकादिभावेष्विति । मतिज्ञानेन विदंतीति मतिज्ञानविदः स्तोका शेषज्ञानयुक्तास्तु सिद्धकेवलादयो जीवाऽनंतगुणा इत्येवमपि तावदल्पबहुत्वं भवति । केवलमिहैवमुच्यमाने भागाल्पबहुत्वद्वारयोरर्थतः परमार्थतो न कश्चिद्विशेषो भेदो दर्शितो भवति । तेन तस्यैवाभिनिबोधिकस्य प्रतिपद्यमानकानाश्रित्याल्पबहुत्वं वक्तुमुचितं पौनरुक्त्याऽभावादित्येतदेवाह ॥

नेहत्थओ विसेसो भागप्पबहूण तेण तस्सेव ।
पडिवज्जमाणपडिवन्नगाणमप्पाबहुं जुत्तं ॥ ७६ ॥

गतार्थैव । अथ यदेव युक्तं तदेवाह ।

थोवा पवज्जमाणा असंखयगुणिया पवन्नयजहन्ना ।
उक्कोसए पवन्ना होंति विसेसाहिया तत्तो ॥ ७७ ॥

आभिनिबोधिकस्य "जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं असंखेज्जा" इत्येवं प्रतिपाद्यमानकाः प्रोच्यंते ते सर्वस्तोकास्तेभ्यो ये जघन्यपदवर्तिनः पूर्वप्रतिपन्नास्तेऽसंख्यातगुणाश्चिरकालसंकलितत्वात्प्रतिपद्यमानकानां तु विवक्षितकसमयमात्रभावादिति । उत्कृष्टपदवर्तिनस्तु पूर्वप्रतिपन्नास्तेभ्योऽपि विशेषाधिका इति प्रकारांतरमप्यल्पबहुत्वे दर्शयति ।

अहवा मइनाणीणं सेसयनाणीहिं नाणरहिएहिं ।
कज्जं सहो भएहि य अहवा गत्याइभेएणं ॥ ७८ ॥

अथ वा मतिज्ञानिनां शेषज्ञानिभिः सहाल्पबहुत्वं प्रथमं वाच्यं । यथा "मइनाणी सेसाणं जीवाणमणंतभागम्मीति" ततो द्वितीयस्थाने "नाणरहिएहिंति" ज्ञानानि व्याख्यानादिह मतिज्ञानादन्यानि गृह्यंते तैःरहिता वियुक्ताः पूर्वप्रतिपद्यमानकमतिज्ञानिन एव केवला इत्यर्थः । तैः सहितं मतिज्ञानिनामल्पबहुत्वं स्वस्थान एव वक्तव्यं । यथा "थोवा पवज्जमाणा असंखेज्जगुणियाघणयजहन्नेत्यादि" ततस्तृतीयस्थाने उभयैः शेषज्ञानिभिर्मतिज्ञानिभिश्च समुदितैः सहाऽल्पबहुत्वं तेषां कर्तव्यं। तद्यथा "सव्वथो वा मणपज्जवनाणीवहिनाणी असंखेज्जगुणाःमइनाणी सुयनाणी य दोवि सट्ठाणे तुल्ला मग्गिल्लेहिं सुविसेसाहिया केवलनाणी अनंतगुणा" ॥ पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपाद्यमानकविभागेनाऽल्प-

ल्पबहुत्वमिह स्वधियाऽभ्यूह्यमिति । अथ वा गत्यादिभेदेन तत्कार्यं यथा सर्वस्तोका मतिज्ञानिनो मनुष्याः नारका असंख्यातगुणाः ततस्तिर्यचस्ततो देवा इत्येवं संभवतः सर्वत्र वाच्यमिति । अथोपसंहरन्नाह ॥

लक्खणविहाणविसयाणुओगदारे हि वन्निया बुद्धी ।
तयणत्तरमुद्दिट्ठं सुअनाणमओ परुविस्सं ॥ ७९ ॥

लक्षणमाभिनिबोधिकशब्दव्युत्पत्तिः । विधानं भेदोऽवग्रहादिविषयो द्रव्यक्षेत्रादिः अनुयोगद्वाराणि सत्पदप्ररूपणतादीनि एतैः सर्वैरपि यथोक्तक्रमेणाभिनिबोधिकज्ञानलक्षणा वर्णिता व्याख्याता बुद्धिस्ततस्तदनंतरोद्दिष्टं श्रुतज्ञानं प्ररूपयिष्ये इति गाथापंचकार्थः । तदेवमाभिनिबोधिकज्ञानं समाप्तमिति ॥ विशे० ॥ आ० म० प्र० ॥

आभिणिबोहियनाणलद्धि—आभिनिबोधिकज्ञानलब्धि—स्त्री० आभिनिबोधिकज्ञानं मतिज्ञानम् तस्य लब्धिर्योग्यता । आभिनिबोधिकज्ञानयोग्यतायाम् (आभिणिबोहियणाणलद्धी जाव सव्वोअसमिआ) स्वस्वावरणकर्मक्षयोपशमसाध्यत्वात् क्षायोपशमिकी ॥ अनु० क्ष० द्वा० ॥

आभिणिबोहियनाणसागरोवओग—आभिनिबोधिकज्ञानसाकारोपयोग—पुं० अर्थाभिमुखो नियतः प्रतिस्वरूपको बोधो बोधविशेषोऽभिनिबोधोऽभिनिबोध एवाभिनिबोधिकम् अभिनिबोधशब्दस्य विनयादिपाठाऽभ्युपगमात् विनयादिभ्य इत्यनेन स्वार्थे इकण् प्रत्ययः । "निवर्तंते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवचनानीति" वचनात्तत्र नपुंसकता । यथा विनय एव वैनयिकमित्यत्र । अथ वा अभिनिबुध्यते अस्मादस्मिन्वेति अभिनिबोधस्तदावरणकर्मक्षयोपशमस्तेन निर्वृत्तमाभिनिबोधिकम् तच्च तज्ज्ञानञ्चाभिनिबोधिकज्ञानम् । इंद्रियमनोनिमित्तो योग्यप्रदेशाऽवस्थितवस्तुविषयः स्फुटः प्रतिलाभो बोधविशेष इत्यर्थः । स चासौ साकारोपयोगश्चाभिनिबोधिकज्ञानसाकारोपयोगः । साकारोपयोगविशेषे ॥ प्रज्ञा० पद० २९ ॥

आभिरूप्प—आभिरूप्य—न० अभिरूपस्य भावः ष्यञ् सौन्दर्य्ये "आभिरूप्याच्च बिम्बानां देवः सांनिध्यमृच्छति" हय० रा० वाच० ॥

आभिसेक—आभिषेक्य—त्रि० अभिषेकमर्हति आभिषेक्यम् अभिषेकाऽर्हे (आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेहि) औप०

आभीर—आभीर—पुं० आ समन्तात् भियं-राति-रा०-क० शूद्रजातिभेदे-सूत्र श्रु० १ अ० ८ (आभीराणं अहिवई) आ०-म० द्वि० गोपे, सङ्कीर्णजातिभेदे, स हि अल्पभीतिहेतोरप्यधिकं बिभेतीति तस्य तथा तदिदं गृहाण । उद्धटः स च संकीर्णवर्णः । "ब्राह्मणादुग्रकन्यायामावृत्तो नाम जायते ॥ आभीरोऽम्बष्ठकन्यायामायोगव्यांतु धीवरः" इति मनूक्तेः । "भीको कूणादधोभागे तापितः पश्चिमे तटे । आभीरदेशो देवेशि विन्ध्यशैले व्यवस्थित" इति २ देशभेदे ३ तद्देशवासिनि ४ तद्देशराजे च वं० व० । "एकादशकलधारि कविकुलमानसहारि । इदमाभीरमवेहि जगणमन्त्यमनुग्रेहि" इत्युक्तलक्षणे ५ मात्रावृत्तभेदे च ॥ वाच० ॥

आभीरदेस—आभीरदेश—पुं० देशभेदे-आभीरदेशे अचलपुरासन्ने कन्नाबेन्नानद्योर्मध्ये ब्रह्मद्वीपे पंचशतं तापसा नामभूत् ॥ कल्प० ॥

आभीरपल्लि—(ल्ली) आभीरपल्ली—स्त्री० ६ त० वा ङीप गोपप्रधाने घोषे ॥ वाच० ॥

आभीरविसय—आभीरविषय—पुं० देशभेदे "आभीरविसये कराहवेण णाम णई तस्स कूले बंभद्दीवा तत्थ पंच तावसा परिवसंति । नि.-चू.-आ.-म.अ.-चू. । एवं सो भगवं विरहंतो ततो आभीरविसयं गओ ॥ आ० चू० ॥

आभीरसाहु—आभीरसाधु—पुं० आभीरपुत्रे स्वनामख्याते साधौ, तत्कथाऽज्ञानपरिषहशब्दे, ॥ उत्त० अ० २ ॥

आभीरी—आभीरी—स्त्री० आभीरस्य पत्नी आभीरजातिर्वा स्त्री ङीप्—भार्य्यायाम्—गोपजातिस्त्रियां महाशूद्याम् ॥ वाच० ॥

आभीरीवंचग—आभीरीवंचक—त्रि० आभीर्य्या वञ्चनकारके तत्कथोत्तराध्ययने, यथा—क्वाऽपि ग्रामे कोऽपि वणिक् हट्टे क्रयविक्रयं करोति । अन्यदा एका आभीरी तद्धट्टे आगता । तया भणितं । भो रूपकद्वयस्य मे घृतन्देहि । तेनोक्तं अर्पयामि । अर्पितं तया रूपकद्वयं । तेन वणिजा एकस्यैव रूपकस्य घृतं वारद्वयन्तोलयित्वा अर्पितं । सा जानाति मम रूपकद्वयस्य घृतं दत्तं । वञ्चिता च सा । तस्यागतायां स चिन्तयति । एष रूपको मया मुधा लब्धस्ततोऽहमेव उपभुञ्जामि । तस्य रूपकस्य घृतखण्डादि लात्वा स्वगृहे विसर्जितं भार्यायाः कथापितं अद्य घृतपूराः कुर्य्याः तया घृतपूराः कृताः । तावता तद्गृहे समित्रो जामाता समायातः । तस्यैव तया घृतपूराः परिवेषिताः । समित्रेण तेन भक्षिताः । गतः समित्रो जामाता । वणिग्गृहे समायातः स्नानं कृत्वा भोजनार्थमुपाविष्टः । तया स्वाभाविकमेव भोजनं परिवेषितं । वणिक् वदति । कथं न कृता घृतपूराः तया उक्तं कृताः परमागन्तुकेन समित्रेण जामात्रा भक्षिताः । स चिन्तयति मया सा वराकी आभीरी वञ्चिता । परार्थमेवाऽयमात्मा पापेन संयोजितः । एवं चिन्तयन्नेवाऽसौ शरीरचिन्तार्थं बहिर्गतः । तदानीं ग्रीष्मो वर्तते । स मध्यान्हवेलायां कृतशरीरचिन्तः एकस्य वृक्षस्याधस्तात् विश्रामार्थमुपविष्टः । तेन मार्गेण गच्छन्तं साधुं दृष्टवान् । वणिगुवाच । भो साधो ? विश्रम्यतां । साधुनोक्तं । शीघ्रं मया स्वकार्ये गन्तव्यं वणिजा उक्तं । भगवन् ! कोऽपि परकार्ये गच्छति साधुः प्राह । यथा त्वं स्वजनाऽर्थे क्लिश्यसि । अनेन एकेनैव वचनेन स बुद्धः प्राह । भगवन् ! यूयं क तिष्ठथ साधुना भणितं उद्याने । स साधुना समं तत्र गतः । तन्मुखाद्धर्ममाकर्ण्य भणति । भगवन्नहं प्रव्रजिष्यामि । नवरं स्वजनमापृच्छ्यागच्छामि । गतो निजगृहे बान्धवान् भार्यांश्च भणति । अत्रापणे व्यवहारतो मम तुच्छलाभोऽस्ति देशान्तरं यास्यामि सार्थवाहद्वयमत्रायातमस्ति । एकः सार्थवाहो मूलद्रव्यं अर्पयति इष्टपुरं नयति न च लाभं गृह्णाति । द्वितीयोमूलद्रव्यमर्पयति सहगमनात् ला-

भक्ष गृह्णाति तत्केन सह गमनं युज्यते । तैरुक्तं प्रथमेन सह व्रज । अथ स वणिक् स्वजनैः समं वने गत्वा उवाच । अयं मुनिः परलोकसार्थवाहः स्वकीयमूलद्रव्येण व्यवहारङ्कारयति मोक्षपुरञ्च नयतीति दृष्टांतदर्शनपूर्वकं स्वजनानापृच्छत । स वणिक् तस्य गुरोः समीपे दीक्षां जग्राहेति ॥ उत्त०अ० ४ ॥

आभु—आभु–त्रि०–आ–भू–डु–समन्तात् भवति–विभौ–व्यापके ॥ वाच० ॥

आभुग्ग–आभुग्न–त्रि०–आ–भुज–कर्मकर्तरि क्त तस्य नः आकुञ्चिते ईषद्वक्रे ॥ वाच० ॥

आभूइ—आभूति–स्त्री० आ भू–क्तिन्–व्याप्तौ, ॥ वाच० ॥

आभेरी–आभेरी–स्त्री० रागिणीभेदे–हलायुधः ॥ वाच० ॥

आभोइत्ता—आभोगयित्वा–अव्य० (आभोइत्ताए णिस्सेसं) आभोगयित्वा ज्ञात्वा निश्शेषमतिचारमिति ॥ दश०अ०५ ॥

आभोइअ–आभुज्य–अव्य० विज्ञायेत्यर्थे पं० व० ॥

आभोएमाण—आभोगयत्—त्रि० अवलोकयति । कल्प० ॥

आभोग—आभोग—पुं० आभोजनमाभोगः उपयोगविशेषे, आव० (आभोए तह अणाभोए) भाव० (लोकालोकावलोकनाभोगं) षो०विव.१६। आभोग उपयोग इति षो०टी। (अन्नाए आभोगं नाए स सद्दं करंति सज्झायं) जनेनाज्ञाताः स्थितास्ततो रात्रावाऽऽभोगमुपयोगं कुर्वते तूष्णीका आसत इत्यर्थः।वृ०। ज्ञाने स्था.ठा.४ संज्ञा आभोगइति। स्था० ठा०१०(आभोगे जाणं तेण जोअइयारो कम्मो पुणोतस्स,) आव०। ज्ञानपूर्वके, व्यापारे, । आतु० ।परिस्फुटबुद्धौ–(आभोगेण वि तणुएसु) आभोगेनापि परिस्फुटबुद्ध्यापि अविस्मृत्यापीत्यर्थ इति, । जीत० । (अणत्थ अणाभोगेणं) आभोजनमाभोगः आभोगोऽत्यंतविस्मृतिरित्यर्थः तेन अनाभोगं मुक्त्वेत्यर्थः । आव०॥ विस्तारे॥ज्ञा०अ० १॥ आभोजनमाभोगः भुज पालनाऽभ्यवहारयोः मर्य्यादयाऽभिविधिना वा भोजनं पालनमाभोगः प्रतिलेखनायाम्, ॥ ओघ० ॥ आ भुज् आधारे घञ् परिपूर्णतायां, ॥ सम्यक् सुखाद्यनुभवे वरुणस्य छत्रे, च मेदि० ॥ वाच० ॥

आभोगझाण—आभोगध्यान—न० आभोगो ज्ञानपूर्वको व्यापारस्तस्य ध्यानम्—ज्ञानपूर्वकव्यापारस्य ध्याने, ब्राह्मणनयनाभिप्रायेण फलान्यपि मृद्नतो ब्रह्मदत्तस्येव । आतु० ॥

आभोगण–आभोगन–न० आभोग्यतेऽनेनेति आभोगनं अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव सद्भूतार्थविशेषाऽभिमुखे आलोचने, ॥ नं० ॥

आभोगणया—आभोगनता—स्त्री० आभोग्यतेऽनेनेत्याभोगनम् अर्थावग्रहसमयसमनन्तरमेव सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमालोचनम् तस्य भाव आभोगनता–ईहायाम ॥ नं० ॥

आभोगणिव्वत्तिय–आभोगनिर्वर्तित–त्रि० आभोगो ज्ञानम् तेन निर्वर्तितः ज्ञानेन कृते क्रोधादौ "तच्च यज्जानन् कोपविपाकादि रुष्यतीति" वैमानिकक्रोधविशेषे॥ स्था०ठा० ४ ॥

आभोगबउस—आभोगबकुश—पुं० आभोगः साधूनामकृत्यमेतच्छरीरोपकरणविभूषणमित्येवं ज्ञानम् तत्प्रधानो बकुश आभोगबकुशः बकुशभेदे ॥ भ० श० २५ उ० ६ ॥

आभोगि (न्)–आभोगिन्–त्रि० आभोगोऽस्त्यस्य इनि परिपूर्णे–स्त्रियां ङीप् ॥ वाच० ॥

आभोगिणी—आभोगिनी—स्त्री० विद्याभेदे, "आभोगिनी नाम विद्या सा भण्यते या परिजपिता सती मानसं परिच्छेदमुत्पादयतीति" ॥ वृह० नि० चू० ॥

आम—आम—अव्य० अभ्युपगमे, (आम अभ्युपगमे ॥ ७७ ॥ आमेत्यभ्युपगमे प्रयोक्तव्यम् आम बहुला वणोली) प्रा० व्या० ॥ दुविहं च (आमंति) आमशब्दोऽनुमतौ सम्मतमेतदस्माकं सर्वमिति भावः । व्य० (सो भणइ आमं दिट्ठं) आ० म० प्र० (आमंति अणुमयत्थे) आमं इत्यनुमतार्थे इति आमंति एतदभ्युपगम्यत एवास्माभिरिति ॥ नि० चू० ॥ अपक्वे,विशे०स्था० ठा०४।(आमं ओमं च भुंजीया) आममपक्वमिति–आ म०–प्र–(आमनिक्षेपश्च वृहत्कल्पे यथा) "उस्सेइम संसेइम उवक्खमं चेव पलिआमं,, आमश्चतुर्धा तद्यथा नामामं स्थापनामं द्रव्यामं–भावामं (नामं ठवणा आमं दव्वामं चेव होइ भावामम्) तत्र नामस्थापने गतार्थे द्रव्यामं पुनश्चतुर्द्धा तदेव दर्शयति उस्सेइमइत्यादि उत् ऊर्ध्वं निर्गच्छता बाष्पेण यः स्वेदः स उत्स्वेद उत्स्वेदेन निर्वृत्तं उत्स्वेदिमं भावादिम इति सूत्रेण इम प्रत्ययः उत्स्वेदिमश्च तदामं च उत्स्वेदिमामं १(संसेइम)स एकाकिभावेन स्वेदः संस्वेदस्तेन निवृत्तं संस्वेदिमं तदेवामम् संस्वेदिमामं ॥ २॥ तथोपस्कृताराद्धा ये वल्लचणकादयस्तेषां मध्ये यदामं तदुपस्कृतामं ३ पर्यायः स्वाभाविक औपाधिको वा फलानां पाकः परिणामस्तस्मिन् प्राप्तेऽपि यदामं तत्पर्यायामं ॥ ४ ॥ अथोत्स्वेदिमादिचतुष्टयमेव व्याचष्टे(उस्सेइमपिट्ठाई तिलाई संसेइमं तु णेगविहं । कंकडुयाइ उवक्खड अविपक्करसं तु पलियामं) उस्वेदिमं पिष्टादिपिष्टं सूक्ष्मतंडुलादिचूर्णनिष्पन्नं तद्धि वस्त्रांतरितमधः स्थितस्योष्मोदकस्य बाष्पेनोत्स्विद्यमामं पच्यते । तत्र यदामं तदुत्स्वेदिमामं । आदिग्रहणाद्धरोलादिपरिग्रहः । संस्वेदिमं पुनस्तिलादिकमनेकविधं । इह कश्चित् पिठरादौ पानीयं तापयित्वा पिटिकायां प्रक्षिप्तास्तिलास्तेनोष्णोदकेन सिच्यंते ततस्तिलाः संस्विद्यंते तेषां संस्विन्नानां मध्ये ये आमास्तत् संस्वेदिमामं । आदिग्रहणेन यदन्यदप्येतेन क्रमेण संस्विद्यते तत् संस्वेदिमामं । तथा चणकमुद्गादीनामुपस्कृतानां ये कंकटुकादय आमास्ते उपस्कृतामं पर्यायामं पुनरविपक्वरसफलादिकमुच्यते । तच्चतुर्विधम् । तद्यथा—

इन्धणधूमे गंधे वच्छप्पभियामए अ आमविही ।

एसो खलु आमविहीत पत्तो अणुपुव्वीए ॥

इन्धनपर्यायामं धूमपर्यायामं गंधपर्यायामं वृक्षपर्यायाममपीत्येवं पर्यायामे आमविधिश्चतुःप्रकारः एष खलु आमविधिर्ज्ञातव्यः । आनुपूर्व्या यथोक्तयाऽद्धा आनुपूर्व्वी नाम वक्ष्यमाणलक्षणा पलालवेष्टनगर्त्ताखननकरीषप्रक्षेपणादिका यथायोगमामफलपाचनाय रचना तया ज्ञातव्य आमविधिरिति अथेन्धनधूमपर्यायामे विवृणोति ।

कोद्दवपलालमाई धूमेणंति दुगाइ पवंते ।

मज्झगडामणिपेरंततिंदुयाछिद्दधूमेणं ॥

कोद्रवपलालादिकमिन्धनमुच्यते । आदिग्रहणेन शालिपलालपरिग्रहः । तेन चाम्रादीनि फलानि वेष्टयित्वा पाच्यंते तत्र यान्यपक्कानि फलानि तदिंधनपर्यायामं । तथा धूमेन तिंदुकादीनि फलानि पाच्यंते । कथं पाच्यंत इत्याह । मज्झगडा इति प्रथमतो गर्त्तायां मध्ये करीषः प्रक्षिप्यन्ते । तस्याश्च गर्त्तायाः पार्श्वेष्वपरा गर्त्ताः खन्यंते तासु च गर्त्तासु तिंदुकादीनि फलानि प्रक्षिप्य मध्यमायां करीषगर्त्तायामग्गणिस्ति अग्निर्दीयते तासां च पेरंतत्तिपर्यातगतानां श्रोतांसि मध्यमगर्त्तया सह मीलितानि क्रियंते । ततस्तस्याःकरीषगर्त्तायाः सकाशाद्धूमस्तैः श्रोतोभिः पर्यंतगर्त्तासु प्रविशति ततस्तच्छिद्रसंबंधेन धूमेन प्रसरता तानि फलानि, पाच्यंत इति तेषां मध्ये यदामं तद्धूमपर्यायामं । अथ गंधपर्यायामे भावयति । "अंबगचिब्भिडमाई गंधेणं जं च उवरि रुक्खस्स कालपत्तं न पच्चइ वत्थपलियाममंतं तु" आम्रकचिर्भिटादीनि आदिशब्दात् बीजपूरकादीनि यान्यपक्कानि फलानि तेषां मध्ये पक्कानि प्रक्षिप्यंते । तेषां गंधेन प्राक्तनान्यामकानि पच्यंते । तत्र यदपक्कं फलं तद्गंधपर्यायामं । तथा बीजं चत्ति चशब्दस्य पुनरर्थत्वाद्यत्पुनर्वृक्षस्योपरि शाखायां वर्त्तमानं काले वसंतादिलक्षणे पाकसमये प्राप्तेऽपि परिपक्केष्वपरफलेषु न पच्यते तद्वृक्षपर्यायामं । व्याख्यातं चतुर्विधमपि पर्यायामं । तद्व्याख्याने च समर्थितं द्रव्यामं । अधुना भावामस्य रूपं निरूपयति । "भावामं पि य दुविहं वयणामं चेव णो य वयणामं । वयणाम अणुमयत्थे आमन्तिहि जीवदेवक्कं "नो वयणामं दुविहं आगमतो चेव नो आगमतो । आगमेनाणुवउत्तो नो आगमओ इमं होइ"भावाममपि द्विविधं वचनामं चैव नो वचनामं । वचनरूपमामं वचनामं अनुमतार्थे आममिति यद्वाक्यं वचनं तदेतद्वचनामं । यथा कोऽपि साधुर्गुरूणां कार्येण गच्छन्नपरेण पृष्टः आर्य ! किं गुरुकार्येण गम्यते ? स प्रत्याह । आमं एवमेतदित्यर्थः । नो वचनामं द्विविधं आगमतश्चैव नो आगमतश्च । तत्रागमत आमपदार्थज्ञानयुक्तस्तत्र चोपयुक्तः उपयोगस्य भावरूपत्वात् ज्ञानस्य चागमरूपत्वात् । नो आगमतो भावाममपीदं भवति तदेवाह ।

उग्गमदोसा ईया भावतो असंजमो अ आमविही ।
अन्नो वि य आएसो जो वरिससयं न पूरेइ ॥

उद्गमदोषा आधाकर्मादयः आदिग्रहणादुत्पादनादोषा एषणादोषाश्च एतद्भावामं प्रतिपत्तव्यं । तथा चाचारांगसूत्रं ॥ "सव्वामगंधं परिन्नाय निरामगंधो परिव्वए" असंयमश्च पृथिव्याद्युपमर्दलक्ष .. भावतः आमविधिरेव ज्ञातव्यश्चारित्रापकताकारणात् यद्वान्योपि आदेशः प्रकारो भण्यते । यो वर्षशतायुः पुरुष आयुष्कोपक्रमेण वर्षशतमपूरयित्वा म्रियते सोऽपि भावत आमः आयुषः परिपाकमंतरेण मरणात् । अत्र च द्रव्याणामधिकारसूत्रेऽपि वृक्षपर्यायामेण शेषाणामुच्चारितसदृशतया विनेयव्युत्पादनार्थं प्रसंगतः प्ररूपितत्वात् व्याख्यातमामपदम् ॥ वृह० ॥ नि० चू० ॥ अपरिशुद्धे (सव्वामगंधं परिण्णाय) आममपरिशुद्धमिति॥आचा.अ.४॥(णिरामगंधे धिइमं ठितप्पा सूत्र.श्रुत.१अ.६। निर्गतो ऽपगत आमोऽविशोधिकोट्याख्यस्तथा गन्धो विशोधिकोटिरूपो यस्मात्स भवति निरामगंधः । मूलोत्तरगुणभेदभिन्नां चारित्रक्रियां कृतवानित्यर्थ इति । सूत्र०।अम करणे घञ् रोगमात्रे वैद्यकोक्ते षड्विधे अजीर्णे. रोगभेदे, ॥ वाच० ॥ अजीर्णरोगभेदे च तल्लक्षणं आमे तु द्रवगंधित्वम्।द्रव्यस्य गूथस्य क्वथिततक्रादेरिव गंधो यस्यास्ति तत्तथा तद्भावस्तत्वमिति ॥ ध० अधि० १ ॥

आमइ (न्)—आमयिन्—पुं० आमयो रोगः स येषां विद्यते ते आमयिनः रोगिणि (नाउं तिविहामयाणं देइ लहाओ सहगणं तु) व्य.उ.१। त्रिविधतापादिजन्यरोगयोगतस्त्रिप्रकारा आमया रोगाः स येषां ते आमयिनः त्रिविधाश्चते आमयिनश्च तेषां त्रिविधामयिनामिति ॥ व्य० उद्दे० १ ॥

आमंत—आमंत्र—पुं० आमादजीर्णात् त्रायते स्वफलतैलेन मलनिस्सारणात् त्रै क पृषो० १ एरण्डवृक्षे राजनि० आमयड इति वा पाठः । तत् फलतैलपाने हि अजीर्णमलनिस्सारणात्तथात्वम् । आ मंत्र–अच् २ आमन्त्रणशब्दार्थे च ॥ वाच० ॥

आमंतण—आमन्त्रण—न० आ मन्त्र ल्युट् । १ अभिनन्दने २ संबोधने, ३ कामचारानुज्ञारूपे क्रियाभेदेषु प्रवर्तनव्यापारे च । ४ व्यापारे च युच् आमन्त्रणाप्यत्र स्त्री ॥ वाच० ॥ प्रच्छन्ने (अणामंति या परिट्ठवेति) अनापृच्छय प्रमादितया परिष्ठापयेत् ॥ आचा० ॥ (सगणामंतणखमणे) आचार्येण स्वगणस्य स्वगच्छस्यामंत्रणं प्रच्छन्नं कर्त्तव्यमिति ॥व्य०उद्दे०१॥ स्त्रीपुरुषयोर्वक्तव्यावक्तव्यामंत्रणवचनानि भाषाशब्दे ॥दश०अ०७॥आचा०॥ सर्वो धर्मःगुरुपादमूल तदभावे स्थापना समक्षं कृतः फलवानिति भदंत शब्दे वक्ष्यामि ॥ ध० अधि० २ ॥

आमंतणी—आमंत्रणी—स्त्री० असत्या मृषा भाषाभेदे,स्था० आमंत्रणी हे देवदत्तेत्यादिरूपा । एषा हि प्रागुक्तभाषात्रयाविलक्षणत्वान्न सत्या न मृषा नापिसत्यामृषा केवलव्यवहारमात्रप्रवृत्तिहेतुरित्यसत्यामृषा एव भावना कार्य्या॥ध.अधि.३॥ दश० अ० ६ विभक्तिभेदे च (अट्ठमी आमंतणे भवे) ॥ स्था०ठा०८ ॥ "आमंतणे भवे अट्ठमी यँ जह हे जुवाणत्ति" सुऔजसिति प्रथमापीयं विभक्तिरामंत्रणलक्षणस्यार्थस्य कर्मकरणादिवत् । लिंगार्थमात्रातिरिक्तस्य प्रतिपादकत्वेनाष्टम्युक्ता यथा हे युवन्निति॥स्था०ठा०८॥ इदं चानुयोगद्वारानुसारेण व्याख्यातमादर्शेषु तु आमंतणेति दृश्यते स्था० ठा०८॥ (आमंतणी भवे अट्ठमी उ जहा हे जुवाणत्ति) अनु० ॥ आमंतणी भवेदष्टमी यथा हे युवन्निति वृद्धवैयाकरणदर्शनेन चेयमष्टमी गण्यते इदं युगानां त्वसौ प्रथमैवेति मंतव्यमिति ॥ अनु० ॥

आमंत्तिता–आमंत्र्य—अव्य०आ मन्त्र–ल्यप् सम्बोध्येत्यर्थे ॥ वाच० ॥ स्था० ठा० ३ ॥

आमंतिय—आमन्त्रित—त्रि० आ—मन्त्र क्त अनावश्यके कर्मणि नियोजिते ॥ वाच० ॥ (पुमं आमंतेमाणे आमंतिए वा अपडिसुणमाणे णो एवं वदेज्जा) आचा०अ०३उ०३॥वाच०॥

२ परिभाषितायां सम्बोधनार्थे प्रथमायां विभक्तौ न० "सामन्त्रितम्" पा० सम्बोधने या प्रथमा साऽऽमन्त्रितसंज्ञा स्यात् सि० कौ०। "आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवत्" नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम्" ॥ पा०॥ ३ निमन्त्रिते त्रि० "प्रातरामन्त्रितात् विप्रान्" ॥ वाच० ॥

आमंत्र्य—अव्य० आ—मन्त्र—ल्यप् सम्बोध्येत्यर्थे ॥ वाच० ॥ (आमंतिय उस्सविय भिक्खुं आयसा निमंतंति) स्त्रियो हि स्वभावेनैवाकर्त्तव्यप्रवणाः साधुमामंत्र्य यथाऽहममुकस्यां वेलायां भवदंतिकमागमिष्यामीत्येवं संकेतं ग्राहयित्वेति ॥ सूत्र. प्र. श्रु. अ. ४॥

आमंतेमाण—आमन्त्रयत्—त्रि० आपृच्छति (पुमं आमंतेमाणे आमंतिते वा) ॥ आचा. अ. ३ उ. ३॥

आमंद—आमन्द्र—पुं० ईषन्मद्रः प्रा० स० ईषद्गम्भीरशब्दे "आमन्द्रमन्थध्वनिदत्ततालम्"भट्टिः तद्युक्ते त्रि०॥ वाच०॥

आमग—आमक—त्रि०अपक्वे भ०श०१५उ०१ (आमगमल्लगभूया) आमकमल्लकभूता अपक्वशरावकल्पा जलसंपर्के क्षणेन विलयनात् ॥ ज्ञा०अध्य० ९॥ अशस्त्रोपहते च (आमगं विविहं वीयं) आमकमशस्त्रोपहतमिति ॥दश.अ. ८॥ आचा. अ. ८॥ (फले बीए य आमए) आमकं सचित्तमिति ॥ दश. अ. ३ ॥

आमगंध—आमगंध—न० आमश्च गंधश्चामगंधम् समाहारद्वन्द्वः अविशुद्धकोट्यन्तर्गतेषु आधाकर्मादिषु (सव्वामगंधं परिजाय णिरामगंधो परिव्वए) आचा.लो.अ.उ.५॥ आमं च गन्धश्च आमगंधं समाहारद्वंद्वस्सर्वश्च तदामगन्धश्च सर्वामगन्धं सर्वशब्दः प्रकारकार्त्स्न्येऽत्र गृह्यते न द्रव्यकार्त्स्न्ये। आममपरिशुद्धं गन्धग्रहणेन तु पूतिर्गृह्यते। ननु च पूतिद्रव्यस्याप्यशुद्धत्वादामशब्देनैवोपादानात्किमर्थं भेदेनोपादानमिति सत्यमशुद्धसामान्याद्गृह्यते किं न द्रव्यकार्त्स्न्येऽत्र गृह्यते। किं तु पूतिग्रहणेनेह आधाकर्माद्यविशुद्धकोटिरुपात्ता तस्याश्च गुरुतरत्वात्प्राधान्यख्यापनार्थं पुनरुपादानं। ततश्चायमर्थः। गन्धग्रहणेनात्मकर्मोद्देशिकत्रिकं पूतिकर्म्ममिश्रजातं बादरप्राभृतिका अध्यवपूरकाश्चैते षडुद्गमदोषा अविशुद्धकोट्यंतर्गता गृहीता शेषास्त्वयो विशुद्धकोट्यन्तर्गतभूता आमग्रहणेनोपात्ता द्रष्टव्या इति। सर्वशब्दस्य च प्रकारकार्त्स्न्याभिधायकत्वाद्येन केनचित्प्रकारेण आममपरिशुद्धं पूतिर्वा भवति तत्सर्वज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया निरामगन्धः निर्गतो वामगन्धो यस्मात् स तथा परिव्रजेत् मोक्षमार्गे ज्ञानदर्शनचारित्राख्ये परिसमंताद्गच्छेत् संयमानुष्ठानं सम्यगनुपालयेदिति यावत् ॥ आचा० टी०॥

आमगंधि—आमगन्धि—त्रि० आमस्यापक्वस्य गन्ध इव गंधो यत्र इत—समा० अपक्वमांसादितुल्यगंधाढ्ये ॥ क्लीबमित्येके ॥ वाच० ॥

आमगोरस—आमगोरस—पुं० आमं च तद्गोरसश्चामगोरसम् कच्चदुग्धदधितक्रादिके ॥ घ० अधि० २ ॥

आमच्च—आमात्य—पुं० अमात्य एव स्वार्थे अण् अमात्ये ॥ वाच० ॥

आमज्जण—आमार्जन—न० सकृत् कर्दमादिशोधने "णोआमज्जेज्जवा"॥आचा. अ.३ उ.४॥ नैव सकृदामृज्यात्ताऽपि पुनः पुनः प्रमृज्यात् कर्दमादि शोधयेदित्यर्थः॥ आचा०॥ (आमज्जेज्ज वा पमज्जेज्ज वा आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ) नि०चू०॥ (आमज्जावेज्ज वा पमज्जावेज्ज वा आमज्जावंतं वा पमज्जावंतं वा साइज्जइ)॥ नि०चू०॥ जे० भिक्खू अप्पणो अच्छिणी आमज्जेज्ज वा पमज्जेज्ज वा आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ)॥ नि०-चू०॥ "अच्छीणि आमज्जति णाम अच्छिपत्तरोमे संठवेति अहवा बीयकणगादीणं सकृत् अवणयणे आमज्जणो पुणो२पमज्जणो ॥ नि० चू०॥ मृदुगोमयादिना लिम्पने च ॥ व्य० उद्दे० ४॥

आमज्जंत—आमज्जमाण—आमार्जयत्—त्रि० सकृत् हस्तादिना शोधयति। आमज्जंतं वा पमज्जंतं वा साइज्जइ ॥ नि० चू० ॥(आमज्जमाणे वा पमज्जमाणे वा) आमार्जयत् सकृत् हस्तादिना शोधयन्निति॥आचा.अ.१उ.५॥

आमज्जर—आमज्वर—पुं० आमोऽपक्वः ज्वरः अपक्वज्वरे नवज्वरे। "स्वेदमामज्वरम्प्राज्ञः कोऽम्भसा परिषिञ्चति" माघः ॥ वाच० ॥

आमडाग—आमडाग—न० अर्द्धपक्वे अपक्वे च अरणिकतण्डुलीयकादिके (सेज्जं पुण जाणेज्जा आमडागं वा) आममपक्वं अरणिकतण्डुलीयकादि तच्चार्द्धपक्वमपक्वं वा ॥ आचा. अ. १ उ. ८ ॥

आमणस्स—आमनस्य—न० अप्रशस्तं मनो यस्य तस्य भावः ष्यञ् दुःखे ॥ वाच० ॥

आमतर—आपतर—त्रि० अतिशयेन प्रापके (मणामतराए। चेव) राज०। द्रष्टॄणां मनांसि आप्नुवंति आत्मवशतां नयन्तीति मन आपस्ततः प्रकर्षविवक्षायां तरप्रत्ययः प्राकृतत्वाच्च पकारस्य मकारे मणामतरा इति भवतीति ॥ राज० ॥

आमत्त—आमार्त्त—त्रि० रोगार्त्ते (आमत्तो रोगार्त्तो आमत्तो जस्स अत्थि सो आमत्तो मणुस्सो भणंति) नि० चू० ॥

आमद्दि (न्) आमर्दिन्—त्रि० आ मृद्–णिनि–बलान्निष्पीडके ॥ वाच० ॥

आमपत्त—आमपात्र—न० कर्म० अपक्वे पात्रे मृण्मयपात्रे "विनाशं व्रजति क्षिप्रमामपात्रमिवाम्भसि" ॥ मनुः ॥ वाच० ॥

आममल्लगरूव—आममल्लकरूप—त्रि० अपक्वशरावतुल्ये (आममल्लगरूवे निव्वेयं वच्चहसरीरे) अपक्वशरावतुल्ये शरीरे निर्वेदं वैराग्यं व्रजतेति ॥ तं ॥

आममहुर—आममधुर—न० आममिव मधुरमाममधुरमीषन्मधुरे फले (आमेणामं एगे आममहुरे) ॥ स्था० ठा० ४॥

आमय—आमय—पुं० आमं रोगं यात्यनेन करणे घञर्थे क आ मीञ् हिंसायाम् करणे अच् वा रोगे अनामयः निरामयः (समौ हि शिष्टैराम्नातौ वर्त्स्यंतावामयः स च) माघः ॥ वाच० ॥

आमयकरणी—आमयकरणी—स्त्री० विद्याभेदे ॥ सूत्र.श्रु.२अ.२॥

आमयभाव—आमयभाव—पुं० रोगोत्पत्तौ (निरामयामयभावे) ॥ दशा०चू०२॥ निरामयामयभावात् निरामयस्य नीरोगस्यामयभावाद्रोगोत्पत्तेः उपलक्षणं चैतत्सामयनिरामयभावस्य तथा चैवं वकार उपलभ्यते पूर्वं निरामयोऽहमासं सम्प्रति सामयो जात इति ॥ दशा० चू० २ ॥

आमरकुंड—आमरकुण्ड—न० तैलङ्गजनपदस्थे, स्वनामख्या-

ते नगरे आमरकुण्डनगरे" तैलङ्गजनपदविभूषणे-गिरिशिखरभुवनमध्यस्थिता जयति पद्मिनी देवी ॥ ती० ॥

आमरणंत—आमरणान्त—अव्य० मृत्युलक्षणावसानं यावदित्यर्थे, (आमरणंतमजस्सं संजमपरिपालणं विहिणा) आमरणान्तं मृत्युलक्षणावसानं यावदिति॥ पंचा० वृ० ७॥ (एअस्स पायमूलं आमरणंतं न मोत्तव्वं) एतस्य गुरोः पादमूलं समीपमामरणान्तं न मोक्तव्यं सर्वकालमिति गाथार्थः पं०व०

आमरणंतदोस—आमरणांतदोष—पुं० मरणमेवान्तो मरणान्तः आमरणान्तादामरणांतमसंजाताऽनुतापस्य कालसौकरिकादेरिव या हिंसादिप्रवृत्तिः सैव दोष आमरणान्तदोषः रौद्रध्यानस्य लक्षणभेदे ॥ भ० शत० २५ उ० ७ ॥ स्था० ॥ टा० ४ ॥ ग० अधि० १ ॥ औप० ॥ (आमरणन्तदोसो यथा पव्वतराई परिगिलायमाणस्स वि आगतपव्वादेसस्स थोवोवि पच्छाणुतावो न भवति अविरमणकाले वि जस्स कालसोयरियस्सेव ण तामो उवरतो भवति एस आमरणन्तदोसोत्ति) ॥ आ० चू० आ० वृ.॥

आमरत्त—आमरक्त—न० आममपक्वं रक्तम् रोगभेदे रक्तातिसारे ॥ वाच० ॥

आमरणंतिय—आमरणान्तिक—त्रि० आमरणान्तं मरणरूपसीमापर्य्यंतं व्याप्नोति ठञ् मरणकालपर्य्यन्तव्यापके (अन्योऽन्यस्य व्यभिचारो भवेदामरणान्तिकः)॥मनुःवाच०॥

आमरिस—आमर्श—पुं० आ०-मृश-स्पर्शे-घञ् सम्यक् स्पर्शे ल्युट् आमर्शनमप्यत्र न० ॥ वाच० ॥

आमर्ष—पुं आमर्षणमामर्षः संस्पर्शने विशे० आ०म०प्र०॥ (र्शर्षतप्तवज्रे वा १०५) इति प्राकृतसूत्रेण र्शर्षयोः संयुक्तस्यांत्यव्यंजनात्पूर्व इकारो वा ॥ प्रा० व्या० ॥ आ० मृष घञ् कोपे असहने, सम्यग् विवेके च ॥वाच० ॥

आमलईकीडा—आमलकीक्रीडा—स्त्री० क्रीडाभेदे-तथा च भगवतो महावीरस्य वर्णकमधिकृत्य-कुमारैः सह क्रीडां कुर्वाणः आमलकीक्रीडानिमित्तं पुराद्बहिर्जगाम, तत्र च कुमारा वृक्षारोहणादिप्रकारेण क्रीडन्तीति ॥ कल्प० ॥

आमलकप्पा—आमलकल्पा—स्त्री० स्वनामख्यातायां नगर्य्याम् (आमलकप्पा णयरी मित्तसिरी कूरपिउडाई)आमलकल्पायां नगर्य्यां गतस्तत्र च मित्रश्रीनाम्ना श्रावकेण कूरपिउडादिना कूरसिक्थादिदानेन प्रतिबोधित इत्यर्थः ॥ विशे० ॥ आ०क ॥ आ० चू० ॥ आ० म० ॥ आव० ॥ उत्त० अध्य० ३॥राज० (इहेव जंबूदीवे भारहे वासे आमलकप्पानामं नयरी होत्था) ज्ञा० श्रु.२ ॥

आमल—आमल—पुं० बहुबीजके वृक्षभेदे" आमलपाणगं वा" ॥ आचा० अ.१उ. १ ॥

आमलग-आमरक-पुं सामस्त्येन मार्य्याम् ।स्था० ठा०१०॥ तदर्थप्रतिपादके कर्मविपाकदशाया नवमेऽध्ययने च न०। तद्वक्तव्यता स्थानाङ्गे यथा-(महसुद्दाहे आमलए)॥ स्था०ठा०१०॥ (आमलपत्ति) रश्रुतेर्लश्रुतिरित्यामरकः सामस्त्येन मारिरेवमर्थप्रतिबद्धं नवमं तत्र किल सुप्रतिष्ठे नगरे सिंहसेनो राजा श्यामाभिधानदेव्यामनुरक्तस्तदवमतदेवीकोपानि पञ्चशतानि देवीनां ता मिमारयिषूणि ज्ञात्वा कुपितः सन् तन्मातृणामेकोनपञ्चशतान्युपनिमंत्र्य महत्यगारे आवासं दत्वा भक्तादिभिः सम्पूज्य विश्रब्धानि सदेवीकानि सपरिवाराणि सर्वतो द्वारबन्धनपूर्वकमग्निप्रदानेन दग्धवांस्ततोऽसौ राजा मृत्वा षष्ठ्याञ्च गत्वा रोहीतके नगरे दत्तसार्थवाहस्य दुहिता देवदत्ताभिधानाऽभवत् सा च पुष्पनन्दिना राज्ञा परिणीता स च मातृभक्तिपरतया तत्कृत्यानि कुर्वन्नासामासतया च भोगविघ्नकारिणीति तन्मातुर्ज्वलल्लोहदण्डस्यापानप्रक्षेपात्सहसा दाहनवधो व्यधायि । राजा चासौ विविधविडंबनाभिर्विडंब्य विनाशितेति विपाकश्रुते देवदत्ताभिधानं नवममिति ॥ स्था० टी० ॥

आमलक—त्रि०आ-मल्-कुन् स्त्रीत्वे गौरा० ङीष् बहुबीजके वृक्षभेदे ॥ जी०प्र०१ प्र० ल०प्र० ॥ आचा० ॥ स्था०ठा०४ ॥ (तत्थणं आमलगा पक्खिता) अनु० (धात्रीवृक्षे) ॥वाच०॥ धात्रीफले च- न० (आमलगाईदगाहरणं च) सूत्र० श्रुत०१ अ.४॥ आमलकानि धात्रीफलानीति ॥ सूत्र० टी० ॥

आमलगमहुर—आमलकमधुर—त्रि० आमलकमिव मधुरं यदन्यत् आमलकमेव वा मधुरमामलकमधुरम् ईषन्मधुरे ॥ स्था० ठा० ४ ॥

आमलगमहुरफलसमाण—आमलकमधुरफलसमान—पुं० ईषदुपशमादिगुणलक्षणमाधुर्य्यवति पुरुषभेदे ॥ स्था० ठा० ४ ॥

आमलगरस—आमलकरस—पुं० धात्रीफलरसे-शिशिरे चामलकरस इति ॥ सूत्र० श्रुत०१- अध्य ८ ॥

आमलगरसिय—आमलकरसित—त्रि० आमलकरससंसृष्टे. (आमलगरसियाणिय) आमलकरससंसृष्टानीति।विपा० अ.७॥

आमवाय—आमवात—पुं० आमोऽपक्वहेतुर्वातः वात व्याधिभेदे च वाच० ॥

आमाइसार—आमातिसार—पुं० आमकृतोऽतिसारः आमकृतेऽतिसाररोगभेदे वाच० ॥

आमाभिभूय—आमाभिभूत—त्रि० अपक्वरसेनाभिभूते (आमाभिभूय गत्ता) आमेनापक्वरसेनाभिभूतानि गात्राण्यङ्गानि ॥ विपा० अ.७ ॥

आमावस्स—आमावास्य—त्रि० अमावास्यायां भवः सन्धिवेलादि० अण् अमावास्याभवे-वा वुन् अमावास्यक इत्यपि तत्रैव ॥ वाच० ॥

आमासय—आमाशय—पुं० आमस्यापक्वस्यान्नस्याशयः देहमध्यस्थे नाभेरूर्ध्वस्थाने भुक्तापक्वान्नादिस्थाने ।आशया हि देहस्थाः सप्त सुश्रुते दर्शिता यथा "आशयस्तु वाताशयः पित्ताशयः श्लेष्माशयो रक्ताशयः आमाशयः पक्वाशयः मूत्राशयः स्त्रीणां गर्भाशयोऽष्टम" इति ॥ वाच० ॥

आमिओइ—आमितौजि—पुं० स्त्री० अमितौजसोऽपत्यम्, बाह्वा०—इञ्—सलोपश्च—अमितौजसोऽपत्ये स्त्रियां ङीप् ॥ वाच० ॥

आमिक्खा—आमिक्षा—स्त्री० आमिष्यते सिच्यते-मिष सक्तप्ते पक्वे दुग्धे दधियोगाज्जाते पदार्थे "आमिक्षापदसान्निध्यात्सस्यैव विषयार्पणम्" भट्टका० ॥ वाच० ॥

आमिलिम (न्) आम्लिमन्—पुं० अम्लो रसोऽस्त्यस्य प्रज्ञा० अण् दृढा० गणपाठात् रस्य लः ततो भावे दृढा०

इमनिच् । आम्लत्वे रसभेदे वा । ष्यञ् । आम्ल्यमप्यत्र न० ॥ वाच० ॥

आमिलवेतस—आम्लवेतस—पुं० आम्लः आम्लरसयुक्तः वेतस इव १ आम्लवेतसवृक्षे, राजनि० स्वार्थे संज्ञायां वा कन् २ तिन्तिडीवृक्षे, ॥ वाच० ॥

आमिला—आम्ला—स्त्री० सम्यक् अम्लो रसो यस्याः १ तिन्तिड्याम् स्वार्थे कनि । आम्लिकाप्यत्र २ अम्लरसयुक्ते त्रि० मनोज्ञा० भावे वुञ् आम्लिका २ अम्लरसे ३ अम्लोद्गारे च शब्दमाला । अम्लरसोऽस्त्यस्य अण् ङीप् । आम्लीत्यपि तिन्तिड्याम् ॥ वाच० ॥

आमिस—आमिष—न० आमिषति स्नेहम् अम-टिषच्-दीर्घश्च वा-मांसे स्नेहातिरेकात्तस्य तथात्वम् ॥ वाच० ॥ (ढंकेहिय कंकेहिय आमिसत्थेहिं ते दुही) ॥ सूत्र० ॥ ढंकैः कंकैश्च पक्षिविशेषैरन्यैश्च मांसवशार्थिभिर्मत्स्यबंधादिभिरिति॥सूत्र.श्रु.१अ.१॥आहारे॥पंच.॥मांसादिके॥स्था.ठा.४॥ज्ञा.॥ अशनादिके च भोग्यवस्तुनि ॥ध०अधि॥२॥ (जं इच्छासि घेत्तुं जे पुव्विं तं आमिसेणगिण्हाहि । आमिसपासनिबद्धो काहि इकज्जं अकज्जं वा) ॥ सूत्र.श्रु.१अ.४॥उत्कोचे सुन्दररूपादौ, लोभे-लोभनीये विषये च ॥ वाच० ॥ अभिष्वङ्गहेतौ, धनधान्यादिके च ॥ उत्त० (अकिंचणाउज्जुकडा निरामिसा) ॥ उत्त. अ.१४ ॥ निष्क्रान्ता आमिषात् विषयादिपदार्थात् इति निरामिषा विषयादयः । पदार्था हि विषया जीवानां गृद्धिहेतुत्वादामिषोपमा एतस्मादहं निर्विषया सती ॥ उत्त. टी. ॥ सामिसं कुललं दिस्स वज्झमाणं निरामिसं । आमिसं सव्वमुज्झित्ता विहरिस्सामो निरामिसा ॥ ४६ ॥ हे राजन् अहं सर्वं आमिषं अभिष्वङ्गहेतुं धनधान्यादिकं उज्झित्वा त्यक्त्वा निरामिषस्त्यक्तसङ्गस्सन् सक्तअप्रतिबद्धविहारतया विहरिष्यामि किं कृत्वा सामिषं आमिषसहितं कुललं गृध्रं अपरं पक्षिणं वा परैरिति अन्यैर्वध्यमानं पीड्यमानं दृष्ट्वा सामिषपक्षी हि आमिषाहारिपक्षिभिः पीड्यते । अथ वा सामिषं सस्पृहं भोजनाद्यर्थे लुब्धं कुललं पक्षिणं परैर्वध्यमानं पीड्यमानं दृष्ट्वा यतो हि पक्षिणो यदा गृह्यन्ते तदा तान् भक्ष्यं दर्शयित्वा पाशादिना बध्यन्ते आमिषाहारी शकुनिस्तु आमिषदर्शनेनैव लोभयित्वा मीनवत् बध्यते सह आमिषेण आमिषरसास्वादलोभेन वर्तते इति सामिषस्तं सामिषं॥उत्त०॥ अ०१४ पर्णे जम्बीरफले, च ॥ वाच० ॥ पूजादौ निवेदनीयेऽक्षतादौ च तथा च दर्शनशुद्धौ पुष्पामिषस्तुतिभेदात् त्रिधा, पूजा, आमिषं चाखण्डाक्षतनारंगनालिकेरबीजपूरकफलविमलगलितजलदधिघृतानेकविधिनैवेद्यस्वभावमिति॥दर्श.॥ (एतोच्चिय फुल्लामिसथुइ पडिवत्तिपूयमज्झंमि) ॥ पंचा० ॥ वृ० ॥ ६ ॥ इत एव संपूर्णाज्ञाकरणस्य भावसाधुसाध्यत्वादेव (फुल्लामिसथुइ पडिवत्तिपूयमज्झंमित्ति) पुष्पाणि जात्यादिकुसुमानि उपलक्षणत्वाद्वस्त्रत्नादिनामिहैवांतर्भावो वदितव्य आमिषमाहार इहाऽपि तथैव फलादिसकलनैवेद्यपरिग्रहो दृश्यः ॥ पंचा० वृ०६ ॥

आमिसत्थि (न्) आमिषार्थिन्—त्रि० आमिषं मांसादि कमर्थयति प्रार्थयति मांसादिप्रार्थयितरि ॥ ज्ञा. अ. ४ ॥

आमिसप्पिय—आमिषप्रिय त्रि० कंकपक्षिणि मांसाभिलाषिणि च ॥ वाच० ॥ वल्लभमांसादिके ॥ ज्ञा० अ० ४ ॥

आमिसलोल—आमिषलोल त्रि० आमिषलम्पटे ॥ ज्ञा.अ.४ ॥

आमिसावत्त—आमिषावर्त-पुं० आमिषं मांसादि तदर्थमावर्तः शकुनिकादीनामामिषावर्तः आवर्तभेदे ॥ स्था० ठा०४ ॥

आमिसाहार—आमिषाहार–त्रि० मांसादिभोजिनि ॥ज्ञा.अ.४॥

आमिसासि (न्) आमिषाशिन्–त्रि० आमिषमश्नाति अश णिनि मांसभक्षके, ॥ वाच० ॥

आमिसी—आमिषी–स्त्री० आमिषं तदाकारोऽस्त्यस्याः जटायाम् अर्श० अच् गौरा० ङीष् ॥ जटामांस्याम् । ततः चतुरर्थ्यां मध्वा० मतुप् आमिषीमान् आमिषीसन्निकृष्टदेशादौ त्रि० ॥ वाच ॥

आमुट्ठ—आमृष्ट–त्रि०–आ–मृष्–क—आधर्षिते—आमर्दिते च आमृष्टास्तिलकरुचः स्रजो निरस्ताः ॥ माघः आ–मृज–क्त परि मार्जिते–विशोधिते च आ–मृश–क्त–संस्पृष्टे च विपर्यासीकृते च (हेट्ठाउरियाआमुट्ठं) अधस्तादुपरि च यत् आमुट्ठं विपर्य्यासीकृतं भुङ्क्ते ॥ ओघ० ॥

आमुत्त—आमुक्त–त्रि० आ—मुच्–क्त—परिहिते "आमुक्तमुक्तालतमस्य वक्षः" माघः ॥ वाच० ॥

आमुत्ति—आमुक्ति—स्त्री०–आ–मुच क्तिन्–परिधाने–मर्य्यादायामव्ययी० मुक्तिपर्य्यन्ते अव्य० "आमुक्ति श्रियमन्विच्छेत्" समासाऽभावे आमुक्तेरित्येव ॥ वाच० ॥

आमुम्हिय—आमुष्मिक–त्रि० अमुष्मिन् परलोके भवः ठक् सप्तम्याः अलुक् टिलोपः ॥ वाच० ॥ अमुत्र भव आमुष्मिकः परलोकसम्बन्धिनि स्वर्गसुखादौ ध० ॥ परभवविपाकप्रदर्शके (महानामुष्मिकोऽपि च १७) आमुष्मिकोऽपि परभवविपाकप्रदर्शकोऽपि महान्दोष इति–द्वा० (शास्त्रमासन्नभव्यस्य मानमामुष्मिके विधौ) आमुष्मिके विधौ पारलौकिके कर्मणि शास्त्रं मानं धर्माऽधर्मयोरतीन्द्रियत्वेन तदुपायत्वबोधने प्रमाणान्तरासामर्थ्यात् ॥ द्वा० ॥

आमुसंत—आमृशत्–त्रि० सकृदीषद्वा स्पृशति ॥ दश० अ०४ ॥ (सुयंमेआमुसंतेणं) आमृशता भगवत्पादारविन्दं करयुगलादिना स्पृशतेति ॥ आचा. अ. १ ॥ स्था० ठा०१ ॥

आमुसमाण—आमृशत्–त्रि० ईषत् स्पृशति (आमुसमाणे वा संमुसमाणे वा) आमृशन्नीषत्स्पृशन्नित्यर्थः ॥ भ० ॥ ॥ टी० श०८ उ०३ ॥

आमुस्सकुलग-आमुष्यकुलक-न० अमुष्य कुलस्य भावः मनोज्ञा० वुञ् अलुक् । प्रशस्यकुलत्वे "आमुष्यायणामुष्यपुत्रिकामुष्यकुलिका" इति वार्त्तिकोक्तेः अस्य स्त्रीत्वमपि ॥ वाच० ॥

आमुस्सकुलीण—आमुष्यकुलीन—त्रि० अमुष्य कुले साधु प्रतिजन० खञ् तद्गणपाठात् षष्ठ्या अलुक् । अमुष्यकुले साधौ ॥ वाच० ॥

आमूल—आमूल—न० अभिव्याप्त्या कारणे (आमूलमिदं परमं सर्वस्य हि योगमार्गस्य) आमूलमभिव्याप्त्या कारणमिति ॥ षो० विव०१३ ॥

आमेट्ट (गा) घर–आमेष्टकागृह–न० अपक्केष्टकागृहे (सेजियका णिट्टघरे पक्के आमेवापिंडदारूघरे) आमा अपक्कास्ताभिरिष्टकाभिः कृतं गृहमामेष्टकागृहम् ॥ व्य० उद्दे०४ ॥

आमेल (आवेड) आपीड–पुं० आ–पीड–अच्–शेखरके ज्ञा.।अ.१६ (पत्पीयूषापीडबिभीतककीदृशे दृशे१०५) इति प्राकृतसूत्रेणेकारस्यैत्वम् ॥ प्रा० व्या० ॥ (नीपापीडेमो वा) इति प्राकृतसूत्रेण पस्य वा मः। आमेलो ॥ आ.–प्रा.–व्या० ॥ (डोलः २०२) प्राकृतसूत्रेण स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्डस्य प्रायो लः आमेलो आवेडो ॥ प्रा० व्या० ॥ शिखामाल्ये–शिरोभूषणे ॥ वाच० ॥ (वणमालामेलमउलकुंडलसच्छंदविउव्वियाभरणचारुभूसणधरा) ॥प्रश्न०पद १॥ आमेलत्ति–आपीडशब्दस्य प्राकृतलक्षणवशात आपीडः शेखरक इति ॥ प्रश्न० ॥ टी० ॥ जी० प्र.३ ॥ (आविद्धतिलयामेलाणं) आविद्धास्तिलक आमेलश्च शेखरकौ यकाभिस्ता आविद्धतिलका मेलास्तासामिति ॥ राज० ॥

आमेलग—आपीडक—पुं० शेखरके (णीलुप्पलकयामेलएहिं) आमेलत्ति आपीडः शेखर इति ॥ भ० श.८उ.३३ ज्ञा० अ०२ ॥ (आमेलगजमलजुगलवट्टियअब्भुण्णयपीणरइयसंठिवपओहराओ) पीनं पीवरं रचितं संस्थितेः संस्थानं यकाभ्यां तौ - पीनरचितसंस्थितौ आमेलक आपीडः शेखरक इत्यर्थः तस्य यमलं समश्रेणीकं युगलं तद्वत् वर्त्तितौ बद्धस्वभावावुपचितकाठिनभावाविति भावः अभ्युन्नतौ पीनरचितसंस्थितौ च पयोधरौ यासां तास्तथेति ॥ जी० प्र.३ ॥ आमेलगत्ति अपीडः शेखर एव स्तनप्रस्तावाच्चुकस्तत्प्रधानौ आमेलकौ वा परस्परमीषत्संबद्धौ यमलौ समश्रेणिस्थितौ युगलौ युगलरूपौ द्वावित्यर्थः वर्तितौ वृत्तौ अभ्युन्नतावुच्चौ पीनौ स्थूलौ रतिदौ सुखप्रदौ संस्थितौ विशिष्टसंस्थानवन्तौ पयोधरौ स्तनौ यस्याः सा तथेति ॥ ज्ञा० अ.१ ॥ गृहबहिर्निस्सृतकाष्ठे च आपीडकमात्रे त्रि० ॥ वाच० आमेलक त्रि० परस्परमीषत्सम्बद्धे ॥ ज्ञा० अ.१४ ॥

आमेलिय—आम्रेडित—त्रि० आ–म्रेड–उन्मादे अच् आम्रेडने उन्मतेनेवाचर्य्यते आ–म्रेड–आचारे क्विप् ततः क्तः । उन्मत्तेन यथाकथितस्य पुनः पुनः कथनं क्रियते एवं द्विस्त्रिः कथिते "आम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा" ॥ पा० ॥ वाच०

आमोइ (न्) आमोदिन्—त्रि० आमोदयति सुरभीकरोति आमोदकृत्यर्थे णिच् णिनि । मुखवासने १ कर्पूरादौ । आमोदः अस्त्यर्थे इनि २ आमोदयुक्ते स्त्रियां ङीप् । "नवकुटजवनस्यामोदिनो गन्धवाहः" ॥ वाच० ॥

आमोइय—आमोदित—त्रि० आ–मुद्–णिच् क्त–प्रहर्षिते–कृतामोदे सुरभीकृते च ॥ वाच० ॥

आमोक्ख–आमोक्ष—पुं० आमुच्यतेऽस्मिन्नित्यामोक्षणं वा मोक्षः। परित्यागे (एतस्स आमोक्खाए) एतस्यासत्पक्षाभ्युपगमस्यामोक्षे परित्यागे सतीति–सूत्र० श्रु.१अध्य.३। अशेषकर्मक्षये (आमोक्खाए परिव्वएज्जा) आमोक्षायाशेषकर्मक्षयं यावत्परिव्रजेदिति–सूत्र० श्रु. १ अध्य.९ अशेषकर्मक्षयसाधके आचारे–तथा चाचारैकार्थिकानधिधित्याचाराङ्गे आमोक्षस्य निक्षेपो नामादिस्तत्र व्यतिरिक्तो निगडादेः भावामोक्षः कर्मा- [illegible] इति । आचा०अ.१

आमोग—आमोक—पुं० आ—मुच—घञ्—परिधान ल्युट् आमोचनमप्यत्र–न० ॥ वाच० ॥ कचवरपुञ्जे–न० (आमोयाणि वा) आमोकानि कचवरपुञ्जा इति ॥ आचा० ॥अ.७उ.२

आमोडग (लय)—आमोडक—न० आतोद्यभेदे–(मुच्छिज्जताणं आमोडगाणं) आ० चू० ॥ पुष्पोन्मिश्रे बालबन्धविशेषे च आमोडकं पुष्पोन्मिश्रो बालबन्धविशेष इति ॥ उत्त० अध्य.३ ॥

आमोय—आमोद—पुं० आमोदयति आ–।–मुद–णिच्––अच्। १ अतिदूरगे गन्धे २ उत्तमस्त्रीणां मुखनिश्वासादिगन्धे च । "मुखामोदं मदिरया कृतानुव्याधमुद्गिरन्" माघः आ–।–मुद्—घञ् । ३ प्रहर्षे ल्युट् । आमोदनमप्यत्र न० ॥ वाच० ॥

आमोयण—आमोदन—त्रि० आ।मुद् णिच् ल्यु । प्रहर्षजनके सुगन्धिसम्पादने "अभुञ्जतामोदनमोदनं जनाः" नैष० । भावे ल्युट् । १ प्रहर्षसम्पादने २ सुगन्धसम्पादने च ॥ वाच० ॥

आमोस—आमर्श—पुं० आमर्शनमामर्शः परामर्शो ज्ञा.अ.-।-संस्पर्शो प्रश्न० द्वा. सं. द्वा.१ ॥ प्रव. ॥ ग. अधि. २ ॥

आमर्ष—पुं० आमर्षणमामर्षः संस्पर्शो विशे० ॥ आ० म० प्र० ॥ अप्रमृज्य करेण स्पर्शने जाग्रतोऽतिचारभेदे च "आमोसे ससरक्खामोसे" अविधिनैव आमर्षणमामर्षः अप्रमृज्य करेण स्पर्शनमित्यर्थः । तस्मिन् सरजस्कामर्षे सति सह पृथिव्यादिरजसा यद्वस्तु स्पृष्टं तत् संस्पर्श इत्यर्थः ॥ आव० ॥

आमोष–आमुष्णाति–आ–मुष–पचाद्यच्–सम्यगपहारके चौरादौ आमुष्–भावे घञ्–अपहरणे ॥ वाच० ॥

आमोसग—आमोषक–पुं०–आमुष्णातीत्यामोषकः चौरे स्था० ठा.५ ॥ (आमोसगा संपिंडिया गच्छेज्जा) आमोषकाः स्तेनाः ॥ आचा० ॥ (तत्थ खलु विहंसि बहवे आमोसगा वत्थ पडियाए संपिडिया गच्छेज्जा) आमोषकाश्चौराः ॥ आचा० अ०५उ० २ ॥

आमोसहि–आमर्शौ(र्षौ)षधि–पुं०–आमर्शो हि हस्तादिना स्पर्शः ओषधिर्यस्य स आमर्शौषधिः।ग. अधि. २। प्रव–आमर्षणमामर्षः संस्पर्शनमित्यर्थः। स एवौषधिर्यस्यासावामर्षौषधिः करादिसंस्पर्शमात्रादेव व्याध्यपनयनसमर्थो लब्धिलब्धिमतोरभेदोपचारात्साधुरेवामर्षौषधिरित्यर्थः ॥ विशे० ॥आ०म०प्र० ॥ लब्धिभेदे–पा० । औप० । यत्प्रभावात्स्वहस्तपादाद्यवयवपरामर्शमात्रेणैवात्मनः परस्परं सर्वेऽपि रोगाः प्रणश्यंति स आमर्शौषधिरिति ॥ प्रव० द्वा. २७०।आमोसहिणाम रोगाभिभूतं अत्ताणपरं वाजधे वि तिगिच्छामित्ति संचिते ऊण आमुसति तं तक्खणा चेव ववगयरोगातंकं करेतित्तिसा। य आमोसहिलद्धी सरीरेगदसे वा सव्वसरीरे वा समुपज्जतित्ति एवमेसा आमोसहित्ति भण्णति ॥) आ० चू० ॥

आमोसहिपत्त—आमर्शौ (र्षौ) षधिप्राप्त–त्रि०–आमर्शः संस्पर्शः । स एवौषधिः सर्वरोगापहारित्वात् तपश्चरणप्रभावो लब्धिविशेषस्तां प्राप्ता ये ते तथा आमर्शौ (र्षौ) षधिलब्धिविशेषप्राप्ते (आमोसहि पत्तेहिं) प्रश्न० सं.द्वा.१

आय आय पुं० आगच्छतीत्यायः द्रव्यादेर्लाभे।सूत्र।श्रु.१अध्य.१० उत्त.अध्य.३।आ.म.ज्ञा.अ.१।आतु.प्रव.द्श.अ.१।विशे.(धनागमे) ।वाच०(आयस्स हेउं पगरेइ संगं) आयस्स लाभस्य हेतोः कारणादिति आयं दृष्ट्वा कार्यं कुर्यादिति।गच्छसारणाशब्दे। सूत्र.श्रु.१अध्य६।आयः प्राप्तिर्लाभ इत्यनर्थान्तरमिति।अनु.।नि.चू. "गच्छपरिरक्खणट्ठा अणागतं आउवायकुसलेण एवं गुणाधि पतिणासुहसीलगवेसणा कज्जा" । आयोनाम पार्श्वस्थादेः पार्श्वान्निष्प्रत्यूह संयमपालनादिको लाभ इति ॥ वृ.॥ (दाना दिकञ्च लाभोचितमेव कार्यम) (लाहोचियदाणे लाहोचियभोगे लाहोचियपरिवारे लाहोचियतिहिकरेसिआ) ।पं.सू.। टी. पं०सू.। (लाभोचियदाणेत्यादि) तथा लाभोचितदानमष्ट भागाद्यपेक्षया तथा लाभोचितभोगः अष्टभागाद्यपेक्षया लाभोचितपरिवारः चतुर्भागादिभर्तव्यपरिमाणेन लाभोचितनिधिकारः स्यात् । चतुर्भागाद्यपेक्षयैव उक्तं चात्रलौकिकैः "पादमायान्निधिं कुर्यात्पादं वित्ताय वर्द्धयेत् । धर्मोपभोगयोः पादं पादं भर्तव्यपोषणे" । तथाऽन्यैरप्युक्तं "आयादर्द्धं नियुञ्जीत धर्मे यद्वाऽधिकं ततः । शेषेण शेषं कुर्वीत यतस्त त्तुच्छमैहिकमित्यादि १ ॥ पं. सू. ॥ आगच्छतीत्यायो द्रव्यादेर्लाभस्तन्निमित्तापादितेऽष्टप्रकारककर्मलाभे च (आयं न कुज्जाइह जीवियद्वी॥सूत्र.श्रु.१अ.१०।आगच्छतीत्यायो द्रव्यादेर्लाभस्तन्निमित्तापादितोऽष्टप्रकारकर्मलाभः तमिहास्मिन् संसारे असंयमजीवितार्थी भोगप्रधानजीवितार्थीत्यर्थः । यदि वा आजीविकाभयात् द्रव्यसंचयं न कुर्यात् ॥ सूत्र० श्रु.१अ.१०।आयं कर्माश्रवलक्षणं न कुर्यादिति।सूत्र०श्रु.१अ१०। उपादाने-(हेतौ) च । विशे० ॥ आयो लाभः प्राप्तिर्ज्ञानादीनामस्मादित्यायः । विशे० ॥ ओघनिष्पन्ननिक्षेपेण सामान्यतः अंगाध्ययनोद्देशकादिके श्रुतौ—।अनु० ॥
तथा च दशवैकालिके—

नाणस्स दंसणस्स वि चरणस्स य जेणे आगमो ।
होइ सो होइ भावआउ आउलोहोत्ति एगट्ठा ॥दश०॥अ०१

ज्ञानस्य मत्यादेर्दर्शनस्य चोपशमिकादेश्चरणस्य च सामायिकादेर्येन हेतुभूतेनागमो भवति प्राप्तिर्भवति स च भावायः आयो लाभ इति निर्द्दिष्टः । अध्ययनेन च हेतुभूतेन ज्ञानाद्यागमो भवतीति गाथार्थः ॥ दश० अ.१ ॥
विशेषावश्यके ओघनिष्पन्ननिक्षेपमधिकृत्य—

ओहो जं सामण्णं सुयाभिहाणं चउव्विहं तं च ।
अज्झयणं अज्झीणं आउज्झयणा य पत्तेयं॥विशे०।दश.अ.१॥

इह यच्छ्रुतस्य जिनवचनरूपस्य सामान्यमङ्गाध्ययनोद्देशकादिकं नाम तदोघ उच्यते सामान्यं शास्त्रनामेत्यर्थः॥विशे.॥ अथायनिक्षेपं कर्तुमाह "से किं तं आए २ चउव्विहे पं. तं० नामाए ठवणाए दव्वाए भावाए नामठवणाओ पुव्वं भणिआओ"॥ अनु०।(आयेत्यादि) आयः प्राप्तिर्लाभ इत्यनर्थान्तरम् अस्यापि नामादिभेदभिन्नस्य विचारः सूत्रसिद्ध एव यावत् । अनु. ॥

से किं तं दव्वाए २ दुविहे पं० तं० आगमओ अ नो आगमओ अ से किं तं आगमओ दव्वाए २जस्स णं आयति पदं सिक्खितं ठितं जितं मितं परिजितं जावकम्हा अणुव ओगो दव्वमिति कट्टु नेगमस्सणं जावइआ अणुवउत्ता आगमतो तावइआ ते दव्वाया जाव सेत्तं आगमओ दव्वाए से किं तं नो आगमओ दव्वाए २ तिविहे पं० तं० जाणगशरीर दव्वाए भविअसरीर दव्वाए जाणगसरीर भविअसरीरवइरित्ते दव्वाए से किं तं जाणगशरीर दव्वाए २ आयपयत्थाहिगारजाण यस्स जं सरीरयं ववगयचुअचाविअचत्तदेहं जहा दव्वज्झयणे जाव सेत्तं जाणगसरीर दव्वाए से किं तं भविअशरीर दव्वाए २ जे जीवे जोणीजम्मणणिक्खंते जहा दव्वज्झयणे जाव सेत्तं भविअसरीर दव्वाए से किं तं जाणगशरीर भवि असरीरवइरित्ते दव्वाए २ तिविहे पण्णत्ते तं जहा लोइए कुप्पावयणिए लोगुत्तरिए से किं तं लोइए २ तिविहे पण्णते तं जहा सचित्ते अचित्ते मीसए अ से किं तं सचित्ते तिविहे पण्णते तं जहा दुपयाणं चउप्पयाणं अपयाणं अंबाणं अंबाडगाणं आए से तं सचित्ते से किं ते अचित्ते २सुवण्ण रययमणिमोत्ति असंखसिलप्पवालरयणाणं आए से ते अचित्ते से किं तं मीसए २ दासाणं दासीणं आसाणं हत्थीणं समाभरिआखंज्जालं कि आणं आए से तं मीसए सेतं लोइए से किं तं कुप्पावयणिए २ तिविहे पं० तं० सचित्ते अचित्ते मीसए अ तिण्णि वि जहा लोइए जाव सेतं मीसए से तं कुप्पावयणिए से किं तं लोगुत्तरिए २ तिविहे पं० तं० सचित्ते अचित्ते मीसए अ से किं तं सचित्ते २ सीसाणं सिस्सणिआणं सेतं सचित्ते से किं तं अचित्ते २ पडिग्गहाणं वत्थाणं कंबलाणं पाय पुच्छणाणं आए सेत्तं अचित्ते । से किं तं मीसए २ सिस्साणं सिस्सणिआणं सभंडोवगरणाणं आए से त्तं मीसए सेत्तं लोगुत्तरिए सेत्तं जाणगसरीर भविअसरीरवइरित्ते दव्वाए सेत्तं दव्वाए ।

अनु० ॥ से किं तं अचित्ते २ सुवण्णेत्यादि लौकिकोचितस्य सुवर्णादेराढ्यो मंतव्यस्तत्र सुवर्णादीनि प्रतीतानि (सिलत्ति) शिला । मुक्ताशैलराजपट्टादीनां रक्तवस्त्राणि रत्नानि पद्मरागरत्नानि (संतसावपज्जस्सत्ति) सद्विद्यमानं स्थापतेयं द्रव्यं तस्यायः (समाहरिया उज्जालं कियाणंति) आभरितानांसुवर्णसंकलिकादिभूषितानांआतोद्यझल्लरीप्रमुखैरलंकृतानां ॥ अनु० टी० ॥

से किं तं भावाए २ दुविहे पं० तं० आगमओ अ नो आगमओ अ से किं तं आगमओ भावाए २ जाणए उवउत्ते सेतं आगमओ भावाए से किं तं नो आगओ भावाए २ दुविहे पं० तं० पसत्थेअ अपसत्थेअ से किं तं पसत्थे २ तिविहे पं० तं० णाणाए दंसणाए चरित्ताए सेत्तं पसत्थे से किं तं अपसत्थे २ चउव्विहे पं०तं० कोहाए माणाए मायाए

लोभाए से तं । अपसत्थे सेतं णो आगमओ भावाए सेत्तं भावाए सेत्तं आए अनु० ॥

ज्योतिषोक्ते लग्नावधिके राश्यवधिके च एकादशस्थाने लग्नावधिकैकादशस्थानस्यायत्वं च तत्स्थाने आयस्य चिंतनीयत्वात् । वनितागारपालके च कर्मणि अच्-घञ् वा ग्रामादितः स्वामिग्राह्यभागे लभ्ये धनादौ "तदस्मिन् वृद्ध्याय लाभशुल्कोपदा दीयते" पा.। ग्रामेषु स्वामिग्राह्यो भाग आयः ।सि०कौ०वाच०।।कुष्माण्ड भेदे,(से किं तं कुहणा २ कुहणा अणेगविहा पएणत्ता तंजहा आए काए कुहणे इत्यादि) प्रज्ञा. पद. १।आचा. अ. १ उ. ४ ॥

आय-आज-आज्यतेऽनेन आ अज घञर्थे क १ घृते जटा० अजस्येदम् अण् २ छागमांसादौ—त्रि० अलंकृतं कुमारं कुशलीकृत शिरसमहतेन वाससा संवीतमैणेयेन वाऽजिनेन ब्राह्मणं रौरवेण क्षत्रियम् आजेन वैश्यम् ॥ आश्व० गृ० । "गव्यमाजं तथा चौष्ट्रमाविकं माहिषं च यत् । अश्वायाश्चैव नार्याश्च करेणूनां च यत्पयः" ॥ २॥ सुश्रुतः । अजभावे घञ् न वीभावः । ३ विक्षेपे आजानेय । वाच० ॥

आयइ (ई) आयति (ती) स्त्री०आ या ति वा ङीप् आगामिकाले आव० । पंचा०वृ०१९॥ज्य०॥ "से तत्थ मुच्छिए बाले आयइं नावबुज्झइ" दश०चू०१॥ तत्र तेषु भोगेषु मूर्च्छितो गृद्धो बालः आयतिमागामिकालं नावबुद्धते न सम्यगवगच्छतीति सूत्रार्थः । दश०चू. १। आगामिकालविषयायाम्महत्यामास्थायाम् "जुत्तराजंमि ॥ ठाँवए पयाओ बंधंति, आयतीं तत्थ" आयतिमागामिकालविषयां महतीमास्थां बन्धन्ति॥ज्य०॥ सन्ततौ, बृहत्कल्पे राजसुतदीक्षामधिकृत्य (आयती इड्ढिमंतपूया य) आयतिश्च सन्ततिरमीषामेतेन न विच्छिन्ना भविष्यतीति । बृह० ॥ प्रभावे कोषदण्डजे तेजसि । फलदानकाले च आयति स्त्री-आ यम क्तिन्० । १ स्नेहे, २ वर्धितत्वे, ३ सामर्थ्ये, ४ सीम्नि, ५ शयने, ६ प्रभावे, ७ "आगती च उपाये च अनात्या च तत्कल्पनम् " ॥ शा० आ० ॥ वाच० ॥

आयइजणग—आयतिजनक—त्रि० आयतौ आगामिकाले अभीष्टं फलं जनयति करोति योऽसावायतिजनकः आगामिकालेऽभीष्टफलदायके "आयइजणगोसो"॥पंचा०वृ. १९॥

आयइत्ता-आदाय—अव्य०गृहीत्वेत्यर्थे॥सूत्र० श्रु. १ अ. १२ ॥

आयइफल—आयतिफल—न० आयतावागामिनि काले फलमस्येत्यायतिफलम् परभवफलके (आयतिफलमङ्गुवसा. हणं च निउण मुणेयव्वं) आयतावागामिकाले परभवे इत्यर्थः। फलं साध्यमस्येत्यायतिफलम् पाठान्तरेणायतफलं मोक्षफलम् ॥ पंचा. वृ. १२ ॥

आयइविराहग—आयतिविराधक—त्रि० परलोकपीडाकरे (आयइविराहगं समारंभं न चिंतिज्जा) ॥ पं० ॥ सूत्र० ॥ आयतिविराधकम्परपीडाकरं समारम्भं अंगारकर्मादिरूपं तथा न चिंतयेदिति च । पं०सूत्र. श्रु. १ अ. १ ॥

आयइसंपगासण—आयतिसम्प्रकाशन—न० सामभेदे। तथा च स्थानाङ्गे चतुर्थं सामभेदमधिकृत्य आयत्याः सम्प्रकाशनम् अस्मिन्नेवङ्कृते इदमाषयोर्भविष्यतीत्याशायोजनमायतिसम्प्रकाशनमिति स्था. ठा. ३ ॥

आयईगव-आयतीगव-अव्य०आयन्ति गावोऽत्र तिष्ठद्गुप्रभृ० अव्ययी० नि० गोष्ठाद् गवागमनकाले (आतिष्ठद्गु जपन् सन्ध्यां प्रक्रान्तामायतीगवम्) भट्टिः॥ वाच० ॥

आयईसम—आयतीसम—अव्य०आयंति समा अत्र तिष्ठद्गुप्र० न० अव्ययी० वत्सरागमनकाले ॥ वाच० ॥

आयं—आयम्-अव्य०निपाते वाक्यालंकारे च (नायं भुज्जो करणया) तेनैव आयंति निपातो वाक्यालंकारे अवधारणे वा भूयः करणतायां पुनराचरणेन प्रवर्तयिष्यत इति गम्यते उपा. अ.२॥ अत्थि आयंति, इह आयशब्दो भाषायाम्-।-ज्ञा.अ.२।

आयंगुल—आत्मांगुल—न० आत्मनोऽङ्गुलमात्माङ्गुलम् आयाङ्गुलप्रमाणभेदे अङ्गुलशब्दे स्वत्वमुक्तम् (मेरिसेण तं भासिअं विहिणा) प्रव. यत्पुनरात्मांऽगुलं पूर्वमुद्दिष्टं तदीदृशेन वक्ष्यमाणस्वरूपेण विधिना प्रकारेण भाषितं प्रतिपादितं तीर्थकृद्गणधरैस्तमेव विधिमाह ।

जे जंमि जुगे पुरिसा अट्ठसयंगुलसप्तसिआ हुंति।
तेसिं जंनि अमंगुलमायंगुलमेत्थतं होइ ॥

ये पुरुषाश्चक्रवर्तिवासुदेवादयो यस्मिन् युगे सुषमदुःषमादिकाले निजांऽगुलैनैवाऽष्टोत्तरं शतमंगुलानामुच्छ्रिता उच्चा भवंति तेषां च स्वकीयांऽगुलेनाऽष्टोत्तरांऽगुलशतोच्चानां पुरुषाणां यन्निजमात्मीयमंगुलं तत्पुनरात्मांऽगुलं भवति इह च ये यस्मिन् काले प्रमाणयुक्ताः पुरुषा भवंति तेषां सम्बन्धी आत्मा गृह्यते । तत आत्मनोंऽगुलमात्मांऽगुलं इदं च पुरुषाणां कालादिभेदेनानवस्थितमानत्वादनियतप्रमाणं द्रष्टव्यं ।

जं पुणएयप्पमाणा ऊणा अहिगा य तेसिमेयं तु ।
आयुंगुलं न भन्नइ किं नु तदाभासमेवत्ति ॥

ये पुनः पुरुषा एतस्मादष्टोत्तरांऽगुलशतलक्षणात्प्रमाणान्न्यूनाः समधिका वा तेषां संबंधि यदंगुलमेतदात्मांऽगुलं न भण्यते किं तु तदाभासमेव आत्मांगुलाभासमेव परमार्थत आत्मांगुलं तत्र भवतीत्यर्थः । लक्षणशास्त्रोक्तस्वरादिशेषलक्षणवैकल्पस्वभावं च यथोक्तप्रमाणाद्धीनाधिकत्वमिह प्रतिषिद्धं न केवलमिति संभाव्यते भरतचक्रवर्त्यादीनां स्वांगुलतो विंशत्यधिकांऽगुलशतप्रमाणानामप्यत्र निर्णीतत्वान्महावीरादीनां च केषांचिन्मतेन चतुरशीत्यायंगुलप्रमाणत्वादिति ॥ प्रव० द्वा० २५४॥ अनुयोगद्वारे

से किं तं विभागनिप्फण्णे अंगुलविहत्थी रयणी कुत्थी धणुगाउअं च बोद्धव्वं । जोयणसेढी पयरं लोगमलोगेवि अ तहेव १ ॥ से किं तं अंगुले २ तिविहे पण्णत्ते तं जहा आयंगुले उस्सेहंगुले पमाणंगुले से किं तं आयंगुले २ जेणं जया मणुस्सा भवइ तेसिणं तया अप्पणो अंगुलेणं दुवालस अंगुलाइं मुहनवमुहा पुरिसे पमाणजुत्ते भवइ ॥ अनु० ॥

तत्र ये यस्मिन् काले भरतसगरादयो मनुष्याः प्रमाणयुक्ता भवंति तेषां च संबंधी अत्रात्मा गृह्यते आत्मनोंऽगुलमात्मांगुलं अत एवाह जेण मित्यादि ये भरतादयः प्रमाणयुक्ता यदा भवंति तेषां तदा स्वकीयमंगुलमात्मांऽगुलमुच्यत इति शेषः । इदं च पुरुषाणां काल

दिभेदेनाऽनवस्थितमानत्वादनियतप्रमाणं द्रष्टव्यं। अनेनैवा-त्मांगुलेन पुरुषाणां प्रमाणायुक्ततादिनिर्णयं कुर्वन्नाह (अप्पणो अंगुलेणं दुवालसे) इत्यादि यद्यस्यात्मीयमंगुलं तेनात्मनोऽगुलेन द्वादशांऽगुलानि मुखं प्रमाणायुक्तं भवत्यनेन च मुखप्रमाणेन नवमुखानि सर्वोऽपि पुरुषः प्रमाणयुक्तो भवति। प्रत्येकं द्वादशांऽगुलैर्नवभिर्मुखैरष्टोत्तरं शतमगुलानां संपद्यते ततश्चैतावदुच्छ्रयः पुरुषः प्रमाणयुक्तो भवतीति परमार्थः। अथ तस्यैव मानयुक्ततांप्रतिपादनार्थमाह॥ "दोणिए पुरिसे माणजुत्ते भवइ अद्धभारंतुल्लमाणे पुरिसे उम्माणजुत्ते भवइ"॥

तत्रोत्तमपुरुषा यथोक्तैःप्रमाणमानोन्मानैः रन्यैश्च सर्वैरेव गुणैः सम्पन्ना एव भवन्तीत्येतद्दर्शयन्नाह॥

माणुम्माणप्पमाणजुत्ता लक्खण वंजणगुणेहिं उववेआ।
उत्तमकुलप्पसूआ उत्तमपुरिसा मुणेअव्वा॥ १॥

अनन्तरोक्तस्वरूपैर्मानोन्मानप्रमाणैर्युक्ता उत्तमपुरुषाश्चक्रवर्त्यादयो मुणितव्या इति संबंधस्तथा लक्षणानि शंखस्वस्तिकादीनि व्यंजनानि मषितिलकादीनि गुणाः क्षान्त्यादयस्तैरुपेतास्तथोत्तमकुलान्युग्रादीनि तत्प्रसूता इति गाथार्थः॥

अथात्मांगुलेनैवोत्तममध्यमाधमपुरुषाणां प्रमाणमाह-

हुंति पुण अहियपुरिसा अट्ठसयं अंगुलाण उच्चिट्ठा।
छण्णउइ अहम्मपुरिसा चउत्तरं मज्झिमिल्लाओ॥ २॥

भवन्ति पुनरधिकपुरुषा उत्तमपुरुषाश्चक्रवर्त्यादयोऽष्टशतमंगुला (मुव्विहा) उन्मित्ता उच्चैस्त्वेन वा पुनःशब्दस्त्वेषामेवाधिकं पुरुषादीनामनेकभेदतादर्शकः आत्मांगुलेनैव षण्णवत्यंगुलान्यधमपुरुषा भवंति (चउरुत्तरं मज्झमिल्लाउत्ति) तेनैवांऽगुलेन चतुरुत्तरमंगुलशतं मध्यमाः तुशब्दो यथानुरूपशेषलक्षणादिभावप्रतिपादनपर इति गाथार्थः॥ अनु. टी.॥

अष्टोत्तरशतांगुलमाना हीना अधिका वा ते किं भवन्तीत्याह-

हीणा वा अहिया वा जे खलु सरसत्तसारपरिहीणा।
ते उत्तम पुरिसाणं अवसा पेसत्तणमुवेंति ३ अनु०मू०॥

अष्टोत्तरशतांगुलमानाद्धीना अधिका वा ते किं भवन्तीत्याह (हीणा वा गाहा) अष्टोत्तरशतांऽगुलहीना वा अधिका वा ये खलु स्वरः सकलजनादेयत्वप्रकृतिगंभीरतादिगुणालंकृतोध्वनिः सत्वं दैन्यविनिर्मुक्तोमानसोऽवष्टंभः सारःशुभपुद्गलोपचयजःशारीरशक्तिविशेषस्तैः परिहीनाः संतस्ते उत्तमपुरुषाणां उपचितपुण्यप्राग्भाराणां अवशा अनिच्छंतोऽप्यशुभकर्मवशतःप्रेष्यत्वमुपयांति स्वरादिशेषलक्षणवैकल्यसहायेव यथोक्तप्रमाणाहीनाधिक्यमनिष्टफलप्रदायि प्रतिपत्तव्यं तैः केवलमिति लक्ष्यते। भरतचक्रवर्त्यादीनां स्वांगुलतो विंशत्यधिकांगुलशतप्रमाणमपि निर्णीतत्वात् महावीरादीनां च केषां चिन्मतेन चतुरशीत्यायंगुलप्रमाणत्वाद्भवंति विशिष्टाः स्वरादयः प्रधानफलदायिनो यत उक्तं "अस्थिष्वर्थाः सुखं मांसे त्वचि भोगा स्त्रियोऽक्षिषु। गतौ याने स्वरे चाज्ञा सर्वं सत्वे प्रतिष्ठितम् १॥इति गाथार्थः॥ अनु. टी.॥

ए एणं अंगुलपमाणेणं छअंगुलाइं पाओ दो पाया॥ विहत्थी दो विहत्थीओ रयणी दो रयणीओ कुत्थी दो कुत्थीओ दंडं धणूजुगे नालिआ अक्खमूसले दो धनूसहस्साइं गाउअं चत्तारि गाउआइं जोअणं। अनु० मू०॥

एतेनांगुलप्रमाणेन षडंगुलानि पादः पादस्य मध्यतलप्रदेशः षडंगुलविस्तीर्णः पादैकदेशत्वात्पादः द्वौ च युग्मीकृतौ पादौ वितस्तिः द्वे च वितस्तीरत्निर्हस्त इत्यर्थः रत्निद्वयं कुक्षिःप्रत्येकं कुक्षिद्वयनिष्पन्नास्तु षट्प्रमाणविशेषा दंडधनुर्युगनालिकाऽक्षमुशललक्षणा भवंति अत्रान्योधुरीशेषा गतार्थाः द्वे धनुः सहस्रे गव्यूतं चत्वारि गव्यूतानि योजनम् अनु० टी.॥

एणं आयंगुलप्पमाणेणं किं पओयणं एएणं आयंगुलेणं जेणं जया मनुस्सा हवंति तेसिणं तयाणं आयंगुलेणं अगडतलागदहनदीवाविपुक्खरिणी दोहियगुंजालिआओसरासरपंतिआओ सरसरपंतिआओ बिलपंतिआओ आरामुज्जाणकाणणवणवणसडवणराईओ देउलसभापवाथूभखाइ अपरिहाओ पागारअट्टालयचरिअदारगोपुरपासायवरसरणलयणआवणसिंघाडगतिगचउक्कचउम्मुहमहापहपहासगडरहजाणजुग्गगिल्लिथिल्लिसिवेअसंदमाणिआओ लोही लोहकडाहकडिल्लयभंडमत्तोवगरणमाईणि अज्जकालिआइं च जोअणाइं मविज्जंति अनु०मूल०॥

(एतेणं आयंगुलप्पमाणेणं किं पओअणमिति) गतार्थं नवरं ये यदा मनुष्या भवंति तेषां तदा आत्मनामंगुलेन स्वकीय २ कालसंभवीन्यवटह्रदादीनि मीयंत इति॥ अनु० टी०॥ उपकरणं त्वनेकविधं कटपिटकसूर्पादिकं शेषं तु यदिह कचित्किंचिन्न व्याख्यातं तत्सुगमत्वादिति मंतव्यं तदेवमात्मांगुलेनात्मीयात्मीयकालं संभवानि वस्तून्यद्यकालीनानि च योजनानि मीयंते ये यत्र काले पुरुषा भवंति तदपेक्षयाद्यशब्दो द्रष्टव्यः॥ अनु०टी०॥

इदं चात्मांगुलं सूच्यंगुलादिभेदात् त्रिविधम्॥

से समासओ तिविहे पण्णत्ते तं जहा सूइअंगुले पयरंगुले घणंगुले अंगुलायया एगयपसिया सेढी सूइअंगुले सूई सूईगुणिया पयरं गुले पयरं सूइए गुणितं घणंगुले एएसिणं सूइअं लपयरंगुलघणंगुलाणं कयरे२हिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा सव्वथो वे सुइअंगुले पयरंगुले असंखेज्जगुणे घणंगुले असंखिज्जगुणे सेत्तं आयंगुले॥ अनु० मूल०॥

तत्र दीर्घेणांगुलायता बाहुल्यतस्त्वेकप्रदेशिकी नभःप्रदेशश्रेणिः सूच्यंगुलमुच्यते। एतच्च सद्भावतोऽसंख्येयप्रदेशामप्यसत्कल्पनया सूच्याकारव्यवस्थापितप्रदेशत्रयनिष्पन्नं द्रष्टव्यं तद्यथा सूची सूच्यैव गुणिता प्रतरांगुलमिदमपि परमार्थतोऽसंख्येयप्रदेशात्मकं असद्भावतस्त्वेवैवानंतरदर्शिता त्रिप्रदेशात्मिका सूचिस्त्रयेष गुण्यते। अतः प्रत्येकं प्रदेशत्रयनिष्पन्नसूचीत्रयात्म६ नव

प्रदेशसंख्यं संपद्यते । स्थापनाप्रतरश्च सूच्या गुणितो दैर्घ्येण विष्कंभतः पिण्डतश्च समसंख्यं घनांगुलं भवति दैर्घ्यादिषु त्रिष्वपि स्थानेषु समतालक्षणस्यैव समचतुरस्रतया घनस्येह रूढत्वात्प्रतरांगुलं तु दैर्घ्यविष्कंभाभ्यामेव समं न पिंडतस्तस्यैकप्रदेशमात्रत्वादिति भावः । इदमपि वस्तुवृत्त्याऽसंख्येयप्रदेशमानं असत्प्ररूपणया तु सप्तविंशतिप्रदेशात्मकं पूर्वोक्तसूच्या अनंतरोक्तनवप्रदेशात्मके प्रतरे गुणिते एतावतामेव प्रदेशानां भावादेषां च स्थापना अनंतरं निर्दिष्टा नवप्रदेशात्मक प्रतरस्याध-उपरि च नव २ प्रदेशान् दत्वा भावनीया तथा दैर्घ्यविष्कंभपिंडैस्तुल्यमिदमापद्यते । एएसिणं भंते इत्यादिना सूच्यंगुलादिप्रदेशानामल्पबहुत्वचिंता यथा निर्दिष्टन्यायानुसारतः सुखावसेयैव तदेतदात्मांगुलमिति ॥ अनु. टी.॥

आयंत—आचान्त—त्रि. आ चम क्त. आचमनकर्त्तरि-आचान्तः पुनराचामेत्-काशी. कृतमाचमनं यस्य तादृशे जलादौ च ॥ वाच. ॥ गृहीताचमने ॥ राज. । शौचार्थं कृतजलस्पर्शे। नि.भ.श.९उ.३३औप। "आयंते चोक्खे परमसुइभूये" आयंते इति नवानामपि श्रोतसां शुद्धोदकप्रक्षालनेनाचान्ताः गृहीताचमनः राज. ॥ टी. ॥ आचांतः शुद्धोदकेन कृताचमन इति कल्प. श. अ. १॥ भ. श. ११ उ. ९ ॥

आयंबिल-आचामाम्ल--न. आचामोऽवश्रावणम् अम्लं चतुर्थो रसः त एव प्रायेण व्यञ्जने यत्र भोजने ओदनकुल्माषसक्तुप्रभृतिके तदाचामाम्लम् समयभाषयौदनकुल्माषसक्तुप्रभृतिके, ध. अ. २ ॥

आयामाम्ल-न. आयाममवश्रावणं अम्लं च सौवीरकं त एव प्रायेण व्यञ्जने यत्र भोजने ओदनकुल्माषसक्तुप्रभृतिके तदायामाम्लम् समयभाषयौदनकुल्माषसक्तुप्रभृतौ ॥ पंचा.वृ.५। अवस्यामे ग. आधि.२ आचाम्लभेदाद्याचाम्लप्रत्याख्यानशब्दे ॥आव. ॥ औप.॥ तद्गते प्रत्याख्यानभेदे च तद्वक्तव्यता चाचाम्लप्रत्याख्यानशब्दे ॥ पंचा ॥

आयंबिलपच्चक्खाण—आ (यामा) चामाम्लप्रत्याख्यान—न०—प्रत्याख्यानभेदे ध.अधि.२अत्र सूत्रं'आयंबिलं पच्चक्खाइ अन्नत्थणाभोगेणं सहसागारेणं लेवालेवेणं उक्खित्तविवेगेणं गिहत्थसंसट्ठेणं पारिट्ठावणियागारेणं महत्तरागारेणं सव्वसमाहिवत्तिआगारेणं वोसिरइ' आचामोऽवश्रावणं आम्लं चतुर्थो रसः त एव प्रायेण व्यंजने यत्र भोजने ओदनकुल्माषसक्तुप्रभृतिके तदाचामाम्लम् समयभाषयोच्यते तत्प्रत्याख्याति आचामाम्लप्रत्याख्यानं करोतीत्यर्थः । आद्यावंत्याश्च त्रय आकाराः पूर्ववत्, (लेवालेवेणं) लेपो भोजनभाजनस्य विकृत्या तीमनादिना वा ॥ आचामाम्लप्रत्याख्यातुरकल्पनीयेन लिप्तता अलेपो विकृत्यादिना लिप्तपूर्वस्य भोजनभाजनस्यैव हस्तादिना संलेखनतोऽलिप्तता लेपश्चालेपश्च लेपालेपम् तस्मादन्यत्र भाजने विकृत्याद्यवयवसद्भावेऽपि न भंग इत्यर्थः । (उक्खित्तविवेगेणं) शुष्कौदनादिभक्ते पतितपूर्वस्याचामाम्लप्रत्याख्यानवतामयोग्यस्याद्रवविकृत्यादिद्रव्यस्योत्क्षिप्तस्योद्धृतस्य विवेको निःशेषतया त्याग उत्क्षिप्तविवेकः उत्क्षिप्य त्याग इत्यर्थः तस्मादन्यत्र भोक्तव्यद्रव्यस्याऽभोक्तव्यद्रव्यस्पर्शेनाऽपि न भंग इति भावः । यच्चोत्क्षेप्तुं न शक्यं तस्य भोजने भंगः (गिहत्थसंसट्ठेणं) गृहस्थस्य भक्तदायकस्य संबंधि करोटिकादिभाजनं विकृत्यादिद्रव्येणोपलिप्तं गृहस्थसंसृष्टं ततोऽन्यत्र विकृत्यादिसंसृष्टभाजनेन हि दीयमानं भक्तमकल्पद्रव्यावयवामिश्रं भवति न च तद्भुञ्जानस्याऽपि भंगः यद्यकल्पद्रव्यरसो बहुर्न ज्ञायते (वोसिरइ) इति आचामाम्लं चतुर्विधाहारं च व्युत्सृजति ॥ पंचाशके, (अट्ठेवायंबिलम्मि आगारा) पंचा. वृ. ५॥ अष्टैव न न्यूनाधिकाः आयामोऽवश्रावणमम्लं च सौवीरकं ते एव प्रायेण व्यंजने यत्र भोजने ओदनकुल्माषसक्तुप्रभृतिके तदायामाम्लं समयभाषयोच्यते । एतद्गतं प्रत्याख्यानमपि तदेवेत्यतस्तस्मिन्नायामाम्ले आयामाम्लस्याकारा भवंति ते चैवं ॥

आयंबिलं पच्चक्खाइ अण्णत्थणाभोगेणं सहसाकारेणं लेवालेवेणं उक्खित्तविवेगेणं गिहत्थसंसट्ठेणं पारिट्ठावणियागारेणं महत्तरागारेणं सव्वसमाहिवत्तियागारेणं वोसिरइ ॥

व्याख्यानं सर्वं प्राग्वन्नवरं आयामाम्लं प्रत्याख्याति तदेव मया भोक्तव्यमिति प्रतिलाभिते लेपो भोजनभाजनस्य विकृत्यादिना वा आयामाम्लप्रत्याख्यातुरकल्पनीयेन लिप्तता स चालेपश्च विकृत्यादिना लिप्तपूर्वस्य भोजनभाजनस्यैव हस्तादिना संलेखनतो निर्लेपतेति लेपालेपं तस्मादन्यत्र भाजने विकृत्याद्यवयवसद्भावेऽपि न भंगः इत्यर्थः तथा उत्क्षिप्तस्य शुष्कौदनादिभक्ते निक्षिप्तं पूर्वस्यायामाम्लप्रत्याख्यानवतामयोग्यस्याद्रवविकृत्यादिद्रव्यस्य विवेको निःशेषतया पृथक्करणमुद्धरणमुत्क्षिप्तविवेकस्तस्मादन्यत्र प्रत्याख्यानं भोक्तव्यद्रव्यस्याकल्पनीयद्रव्येण संस्पर्शेऽपि न भंग इति भावः तथा गृहस्थस्य भक्तदायकस्य सम्बन्धि संसृष्टं विकृत्यादिद्रव्येणोपलिप्तं यत्करोटिकादिभाजनं तद् गृहस्थसंसृष्टं ततोऽप्यन्यत्र विकृत्यादिसंसृष्टं भाजनेन हि दीयमानं भक्तमकल्पद्रव्यावयवमिश्रं भवति न च तत् भुंजानस्याऽपि भंग इति भावः वोसिरइति अनायामाम्लं व्युत्सृजतीति। पं०व० । अधुना तदुपन्यस्तमेवचामाम्लमुच्यते—

गुन्नं नाम तिविहं ओअण १ कम्मास २ सत्तुआ ३ चेव।
इक्किंपि अ तिविहं जहन्नयं १ मज्जिमुक्कोसं ९५॥

आयामाम्लमिति गौणं नाम आयामोऽवश्रावण आम्लं चतुर्थरसस्ताभ्यां निर्वृत्तं आयामाम्लं इदं चोपाधिभेदात्त्रिविधं भवति । ओदनः कुल्माषाः सक्तवश्चैवमोदनमधिकृत्य तथा कुल्माषान्सक्तूंश्चेति एकैकमपि चामीषां त्रिविधं भवति । जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं चेति ॥

दव्वे १ गुणे २ रसे व ३ जहन्नयं १ मज्झिमं च २ उक्कोसं ३ । तस्सेवय पाउग्गं छलणा पंचेवय कुडंगा ९६॥

कथमित्यत्राह दव्वे गाहा । द्रव्ये रसे गुणे चैव द्रव्यमधिकृत्य रसमधिकृत्य गुणं चाधिकृत्येत्यर्थः । किं जघन्यकं मध्यमं चोत्कृष्टं चेति तस्यैव चा चामलस्य प्रायोग्यं वक्तव्यं तथा आयामाम्लप्रत्याख्यातमिति दध्ना भुंजानस्यदोषः प्राणातिपातप्रत्याख्याने तदनासेवनवदिति छलना वक्तव्या पंचेव कुंडगा वक्रविशेषा इति तद्यथा लोएगाहा ।

लोए १ वेये २ समए ३ अन्नाणे ४ खलु तहेव गेलन्ने५॥
एए पंच कुडंगा नायव्वा अंबिलम्मि भावे ॥ ५७ ॥

लोके वेदे समये अज्ञाने चैव तथा ग्लानत्वे लोकमङ्गीकृत्य कुडंगाः एवं वेदान्समयान् अज्ञानं ग्लानत्वं च एते पंच-कुडंगा ज्ञातव्या आयामाम्ले भवंति आयामाम्लविषय इ-ति गाथात्रयसमासार्थः ॥ ५७ ॥ विस्तरार्थस्तु वृद्धसंप्रदाय-समधिगम्यः सचायं ॥

एत्थ आयंबिलं च भवति आयंबिलपायोगं च तत्थोद-णो आयंबिलं च आयंबिलपाउग्गंच आयंबिलप्पासराकूरा जाणियव्वा कूरविहाणाणि आयंबिलपाउग्गं तंदुलकणिण-या उ कुंडओ पिट्ठं पिहुगपिट्ठपोचलियाभरोलगा मुंड-गादि कुम्मासा पुण पुव्वं पाणिएणं उक्कडिज्जंति पच्छा ओक्खलीए पीसंति ते तिविहा समा मज्झिमा थूला एयं आयंबिलं पाउग्गाणि पुण जा तस्स तु समीसा कणि-याओ कंकदुगाय एवमादि सत्तुगाजवाणं वा गोधूमाणं वा वीहयाणं वा पाओग्गं पुण गोधूमभुज्जिया पहुगा ला-या जावा भुज्जियाये जेय जं तएण न तीरंति पीसिउं तस्सेव नट्टारो कणिगादि वा एयाणि आयंबिलपाओ-गाणि तं तिविहं पि आयंबिलं तिविहं उक्कोसं मज्झिमं ज-हन्नं दव्वओ कलमसालिकूरो उक्कोसो जंवा जस्स प-च्छं रुच्चइ वारालगो सामगो वा जहन्नो सेसा म-ज्झिमा जो सो कलमसालीकूरो सो रसं पडुच्च तिविहो उक्कोसो तं चेव तिविधं पि आयंबिलं निज्जरागुणं पडुच्च तिविधं उक्कोसो णिज्जरागुणो मज्झिमो जहन्नोत्ति कलम-सालिकूरो दव्वउ उक्कोसं दव्वं चउत्थं रसिएण समुद्दिसइ रसओ उक्कोसं गुणं मज्झिमं तस्स वएण वि आयामे-ण उक्कोसं रसओ गुणओ जहन्नं थोवा निज्जामि भणियं होइ सो चेव कलमोयणो जया अन्नेहिं आयामेहिं द-व्वाओ उक्कोसो रसओ मज्झिमओ गुणओ विसमज्झि-मो चेव जया उ एहोदएण तहा दव्वओ उक्कोसं रसओ जहन्नं गुणओ मज्झिमं चेव जेण दव्वओ उक्कोसो न रस-ओ। इयाणीं मज्झिमा ओदणा ते दव्वओ मज्झिमो आयंबिलेण रसओ उक्कोसो गुणओ मज्झिमो ते चेव आ-यामेहिं दव्वओ मज्झिमो गुणओ वि रसओ वि रसओ वि मज्झिमा ते चेव उण्होदएण दव्वओ मज्झं रसजहन्न-गुणमज्झिमं दव्वंति काऊण रालगभणकूरा दव्वओ जहन्नं आयंबिलेण रसओ उक्कोसं गुणमज्झं ते चेवं आयामेणं दव्वजहन्नं रसमज्झं गुणमज्झं ते चेव उण्होदएण दव्वजहन्नं रसजहन्नं गुणुक्कोसं बहुं निज्झरति भणियं होइ अहवा उ-क्कोसेए तिन्नि विभासा उक्कोसोक्कोसं उक्कोसमज्झिमं उक्को-सजहन्नं कंजियआयामउण्होदएहिं जहन्ना मज्झिमा उक्को-सा निज्जरा एवंतिसु विभासियव्वं छलणा नाम एगे-णायंबिलं पच्चक्खायं हिंडं ते ण शुद्धोदणो गहिओ अन्नेण य खीरेण निमंतिओ घेत्तूण आगमओ आलोएउ य भुं-जिओ गुरूहिं भणिओ अज्ज तुज्ज आयंबिलं पच्चक्खायं भणइ सच्चंतो किं भुंजसि जेण मे पच्चक्खायं जहा पाणा-इवाए पच्चक्खा ते ण मारिज्जइ एवं आयंबिले वि पच्चक्खा-ये तन्न कीरइ एसा छलणा ॥

परिहारस्तु प्रत्याख्यानं भोजने तन्निवृत्तौ च भवति। भो-जने आयामाम्लं प्रतिपदन्यत् तत्प्रत्याख्याति आयामाम्लं च वर्तते तन्निवृत्तौ चतुर्विधमप्याहारं प्रत्याचक्षाणस्य तथा लोके एवमेव प्रत्याख्यानार्थः ॥

दोसु अन्नेसु वट्टइ भोजने तन्निवृत्तौ च तेण एसा छ-लणा निरत्थिया पंच कुडंगा लोए वेदे समए अन्नाणे गिलाणे कुडंगोत्ति एगेणायंबिलस्स पच्चक्खायं तेण हिंडंतेण संखडी संभाविया अन्नं वा उक्कोसं लद्धंआयरि-याणं दंसेइ भणियं तुब्भ आयंबिलं पच्चक्खायं सो भणइ खमासमाणो अम्हेहिं बहूणि सत्थाणि लोइयाणि प-रिमिलियाणि तत्थ आयंबिलस्स सद्दो नत्थि पढमो कु-डंगो अहवा वेदेसु चउसु संगोवंगेसु नत्थि आयबितिओ कुडंगो अहवा समए चरगचीरिगभित्थपंडरंगाणं तत्थ वि-नत्थि न जाणामि एस तुब्भं कओ आगओ तइओ कुडं-गो अन्नाणेण भणइ न जाणामि खमासमणो करिसयं आ-यंबिलं भवइ अहं जाणामि कुसणेहि विजिम्मिइत्ति तेण गहियं मिच्छामिदुक्कडं न पुणो घेत्थामि गिलाणकुडंगो भणइ न तरामि आयंबिलं काउं सूलं मे उट्ठेइ अन्नं वा उद्दिसइ रोगंता हि न तीरइ करेउ तस्स अट्ठ आगारा अणाभोगो सह लेवालेवेण उक्खित्तविवेगेणं गिहत्थसंसट्ठेणं पारिमहयरसव्वसमाहिं वोसिरइ ॥ अणाभोगसहसकारा तहेव लेवालेओ जइ भायणे पुव्वं लेवाडगगहियं च समुद्दिट्ठं सं-लिहियं जति तेणं आणेति ण भुंजति उक्खित्तविवेगो जं आयंबिले पडति विगतिमादि तं उक्खवित्ता परिट्ठवि-ज्जतिमाण चरिगलिओ अन्नं वा विलस्स अपओग्गं जइ उद्धरिउं तीरइ उद्धरिए न उवहम्मइ गिहत्थसंसट्ठे जदि गिहत्थो डोविलियं भायणं वा लेवाडकुसणादीहिं तेण ईसित्ति लेवाडादीहिं देइ न भज्जइ जइरसो वा लक्खिज्जइ बहुओ ताहे न कप्पइ परिट्ठावणियमहतरगसमाहीओतहेव॥

व्याख्यातमतिगंभीरबुद्धिना भाष्यकारेणोपन्यस्तक्रममाया-माम्लम तथा च लघुप्रवचनसारे ॥

आयंबिलमवितितिविहं उक्किट्ठजहन्नमज्झिमदएहिं ॥
तिविहं जं विअलपूवाइ पकप्पए तत्थ ॥ १०२ ॥
मियसिंधवसुंठिमिरीमेहीसोवचलं च विडलवणे ॥

हिंगुसुगंधिसु पाए पकप्पए साइमं वत्थु ॥ १०३ ॥ कारणजाएण जइण असणे सिद्धं हविज्ज ठिमियं वा । पिंढं जलेण रइयं घुग्घेरिढुडाइसिद्धेणं ॥१०४॥ पप्पडवडया रुक्खा सिद्धा तिमिपी कया हवइ कप्पा । भज्जियधण्णं तिणधणं कहदलं सिणेहवियलं जं ॥ १०५ ॥ सव्वाणं धणाणं पिहुया दुद्धेण सिद्धिसाइमयं । वेसण्णास्वाराइहलिद्दपत्तिइअकप्पं च ॥१०६॥ जं तिमियं कोउनो नो सक्कइ तं तं न कप्पइ रयाइ । पायं हिंगुं न कप्पइ दुकय दोसप्पसंगओ जण्ण ॥ ॥१०७॥ दंतवणं तंबोलं कायव्वं नेव अंबिमिनवे । जलभिग्गमणाहारं कप्पइ सव्वंपि तत्थडिए ॥ १०८ ॥ सोवीरसुसिणजलं कप्पइ नो अण्णमेसविहिपायं । सोवीरं सिद्धापिंढं निण्णेहं वियलमुक्किडे ॥ १०९ ॥ मज्झमि घुग्घरियाइं हिंगुपमुहाए कप्पए भयणा । भज्जियधण्णाईयं सव्वंपि कप्पइ जहन्नंरत्तादि ॥ ११० ॥

काठिन्यसहितमंडकखाखरपपोटिकादि यतस्तामितुं आर्द्रीकर्तुं न शक्यते तत् आचामाम्लं अकल्पं–

दुन्नि चउअंगुलमाणं नीरं जइ हवइ सिद्ध भत्तुवरि ।
आयंबिलं विसुद्धं हविज्ज तो सव्वकट्ठहरं ॥ १११ ॥
जगराजीरजुत्तं ओयणमिह कप्पए जईण पुणो ।
सद्दाणं नो कप्पइ नूयरिलडाइयं वि पुणो ॥ ११२॥ ल.प्र.सा.

अत्रोत्तरम् । तथा आचामाम्लमध्ये सुंठी मरिचादिकं कल्पते तत्किं कारणेन स्वभावेन वेति अत्र कारणंविनापि कल्पत इति २ तथा आचामाम्लमध्ये सुंठीमरिचादिकं कल्पते पिप्पलीलवंगादिकं च न तत्किंशास्त्राक्षरैः परंपरातो वेति अत्र आचामाम्लमध्ये सुंठीमरिचादिकं कल्पते लवंगपिप्पलीहरीतकीप्रमुखं पुनर्न कल्पते तत्रैतत्कारणं ज्ञायते यल्लवंगेषु दुग्धं भक्तं दीयमानमस्ति हरीतकीपिप्पल्यादिकं नालिकातोऽपक्कं सत् शुष्कीक्रियते यथा युगंधरीगोधूमादिपृथुको राद्धस्स चाचामाम्लमध्ये न कल्पते, युगंधरीगोधूमादिकं तु राद्धं सत् कल्पते इति संभाव्यते॥१०॥ही.। जीतकल्पे प्रायश्चित्तशोध्यान्दोषानधिकृत्य संप्रत्याचामाम्लशोध्यान् एतान् संकलय्य गाथायुगलेनाह ॥

कम्मुद्देसियमीसे धायाइपग्गासणाइएसु च ।
पुरपच्छकम्मउच्छियसंसत्तालित्तकरमत्ते ॥ ३७॥
अइरे परित्तनिक्खित्तपहियसाहरियमीसियाईसु ।
अइमाणधूमकारणविवज्जए विहियमायामं ॥३८॥

कर्मौद्देशिकं विभागोद्देशिकं नवमभेदः मिश्रं च यावदर्थिकमिश्राख्यो मिश्रजाताद्यभेदः कर्मौद्देशिकमिश्रे तस्मिन् धात्र्यादिप्रकाशनादिषु च धात्र्यादयश्च धात्रीदूतीनिमित्तकथनाजीवनापिंडवनीयकत्वावादरचिकित्साकरणक्रोधमानपिंडा द्विविधसंस्तवविद्यामंत्र चूर्णयोगापिंडाः प्रकाशनादयश्च प्रकाशकरणं द्विविधं द्रव्यक्रीतं द्विविधं लौकिकप्रामित्यपरिवर्त्तन निष्प्रत्यपायपरग्रामाहृतापिहितो द्भिन्नक पारोद्भिन्ने उत्कृष्टमालापहृतं सर्वमाच्छेद्यं सर्वमनिष्टं चेति धात्र्यादि काशनादयस्तेषु पुरःकर्मपश्चात्कर्मणोः (कुच्छियसंसत्तत्ति) भीमोभीमसेनवदिति नायाद्गर्हिताचित्तम्रक्षिते अगर्हितसंसक्ताचित्तम्रक्षिते आलिप्तकरमात्रलिप्तदोष इत्यर्थः (अइपरं) परितोत्पन्नपरित्ता श-ब्दोपलक्षणत्वात् पृथिव्यप्तेजोवायुप्रत्येकवनस्पतित्रसाख्याः षट्कायाः सचित्ता गृह्यंते । पश्चात् व्यवहितषट्कायनिक्षिप्तपिहितसंहृतमिश्रादिषु आदिशब्दात्षट्कायापरिणतषट्कायोपरिच्छर्दितयोः (निमित्तंमि) अकर्दमप्रक्षिप्ते वालवृद्धमत्तोन्मत्तव्यपनज्वरितांधनिगडितकरचरणाः छिन्नपाणिपादा नपुंसकाः गुर्विणी बालवत्सा च भुंजती विलोडयंती मृद्नंती खंडयंती पिंषती दलंती पिठरकादिकमपवर्त्य ददती साधारणं चोरितकं वा ददती बलिं स्थापयंती परकीयमिदमित्युक्त्वा ददती सप्रत्यपाया च ददती कुलवालकमुनिवृतं त्याजयित्री मागधिका वेश्येव शाकिन्यादिश एतेभ्यो दायकेभ्यो ग्रहणे च तथातिमानं च प्रमाणभूताहाराधिकभोजनं धूमश्च सद्वेषभोजनं कारणविपर्ययश्च निष्कारणे भोजनं अतिमानधूमकारणविपर्ययस्तस्मिन् एतेषु सर्वेषु विहितमाचामाम्लं प्रायश्चित्तमित्यर्थः।जीत.

आयंबिलपाउग्ग–आचामाम्लप्रायोग्य— त्रि० ओदनादिसक्तं कूरादौ तानि चाचाम्लप्रत्याख्यानशब्दे ॥ आव. ॥

आयंबिलवड्ढमाण—आचामा(यामा)म्लवर्द्धमान—न० तपोविशेषे "आयंबिलवड्ढमाणं तवोकम्मं पडिवण्णा" यत्र चतुर्थं कृत्वा आयामाम्लं क्रियते पुनश्चतुर्थं पुनर्द्वे आयामाम्ले पुनश्चतुर्थंपुनस्त्रीणि आयामाम्लानि एवं यावच्चतुर्थं शतं चायामाम्लानां क्रियते इति इह च शतं चतुर्थानां तथा पञ्चसहस्राणि पञ्चाशदधिकानि आयामाम्लानां भवन्तीति ॥औप०॥ तथा च अन्तगडदशासूत्रम् ।

आयंबिलं करेति २ चउत्थं २ बे आयंबिलाइं करेति २ चउत्थं २ तिण्णि आयंबिलाइं करेति २ चउत्थं २ चत्तारि आयंबिलाइं करेति २ चउत्थं २ पंच आयंबिलाइं करेति २ चउत्थं२ छ आयंबिलाइं क०२चउत्थं२ एवं एगुत्तरियाए बुड्ढीए आयंबिलाइं वड्ढति चतुत्थंतरियाइं जाव आयंबिलसयं करेति २ चउत्थं करेति ॥अन्त०अ०१०॥

आयंबिलिय–आचामा (यामा) म्लिक–पुं० आचामाम्लं समयप्रसिद्धं तेन चरतीत्याचामाम्लिकः स्था.ठा.५ आचामाम्लसहिते,"आयंबिलमणायंबिले आयंबिलगा अणायंबिलगा य अणायंबिलिगा आयंबिलगविरहिया इति" ॥ आव० ॥ आचाम्लमोदनकुल्माषादि तेन चरतीत्याचाम्लिकः साधुभेदे, सूत्र० २ श्रु. २ अ. २ ॥

आयग—आजक—न० अजानां समूहः–वुञ्–छागसमूहे, ॥ वाच० । अजापक्ष्मनिष्पन्ने वस्त्रादौ (आयाणि वा) कचिद्देशविशेषे अजाः सूक्ष्मरोमवन्यो भवन्ति तत्पक्ष्मनिष्पन्नान्याजकानि भवन्तीति ॥ आचा० अ. ५ उ. १ ॥

आयगव—आजगव—न० अजगवमेव प्रज्ञाद्यण् शिवधनुषि, अजगवं तत्साद्दश्यमस्त्यत्र अण् तत्तुल्यदृढे धनुषि,च॥वाच०॥

आयचरित्त—आयचरित्र—त्रि० आयभूतं निरतिचारतया चारित्रं यस्य स आयचरित्रः । दृढचारित्रे ।

आत्तचरित्र–त्रि० गृहीतचारित्रे, "आयचरित्तो करेइ सामरणं३५" आयभूतं निरतिचारतया चारित्रं यस्य स आयचरित्रां दृढचारित्रत्वात् प्राकृतत्वादात्तचारित्रो गृहीतचारित्रः करोति पालयति श्रामण्यं श्रमणभावमिति ॥ संस्ता० ॥

आयज्झ (आयम्ब) टुवेपृ—कम्पने भ्वा० आत्म० सक० सेट् वेपते अवेपिष्ट ऋदित् चङि न ह्रस्वः टित् वेपथुः ॥ ॥वाच० ॥ (वेपेरायम्बयज्झौ४६) इति प्राकृतसूत्रेण वेपेरायम्ब आयज्झ इत्यादेशौ वा आयम्बइ आयज्झइ वेवइ ॥ प्रा० व्या० ॥

आयट्ठ—आयतार्थ—पुं० आयतोऽपर्य्यवसानान्मोक्ष एव सचासावर्थश्चायतार्थः । मोक्षरूपेऽर्थे, । आयतो मोक्षोऽर्थः प्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा । दर्शनादित्रये च ॥ आचा० अ० १ उ० २॥

आयणण—आजनन—न० आ जन ल्युट् विख्यातजनने,"तेषामाजननं पुण्यं कर्मणः प्रीतिमावहेत्"। भा. आ.प.। सीमायाम अव्ययी. जन्मपर्य्यन्ते, ॥अव्य० ॥वाच०॥

आयण्णण—आकर्णन—न० श्रवणे-"तत्थायरणणजाणणभिण्हणपडिसेवणेसु उज्जुत्ता" तत्राकर्णनं विनयबहुमानाभ्यां-वृतस्य श्रवणमिति, ॥ ध० अधि. २ ॥

आयत—आयत—आ यम क्त० दीर्घे औप०।आ०म.प्र.।अनु०॥ उत्त०अ.१॥ स्था०ठा०७॥ आयामवति॥ प्रश्न०द्वा.३ ॥ (गिरिवरे वा निसहोययाणं रुयएवसेट्ठे वलयाययाणं) यथा निषधो गिरिवरो गिरीणामायतानां मध्ये जम्बूद्वीपेऽन्येषु वा द्वीपेषु दैर्घ्येण श्रेष्ठः प्रधानः तथा वलयायतानां मध्ये रुचकःपर्वतोऽन्येभ्यो वलयायतत्वेन।सूत्र.श्रु.१अ.६।साद्यपर्यवसितत्वेन दीर्घत्वादायतः मोक्षे।पं० सू०।पं०व०॥आयतोमोक्षोऽपर्य्यवसिताऽवस्थानत्वात्।सूत्र.आयतोऽपर्यवसानान्मोक्ष एव।आचा. आयतो दीर्घसर्वकालभवनान्मोक्षः।सूत्र० श्रु.१अ. २ आत्मनि, 'सव्वे पाणा पियायया'आयत आत्मनोऽनाद्यनंतत्वात् स प्रियो येषान्ते तथा सर्वेऽपि प्राणिनः प्रियात्मान इति ॥ आचा० अ. २उ.२ ॥ आङ्ममभिविधौ सामस्त्येन यत आयतः ॥ आचा० ॥ संयते"आयतजोगन्ताए सेवित्था" आचा०उप. उ.२॥ आकृष्टे यत्नवति च "आययकरणाययं उसुं आयामेत्ता" कर्ण यावदायत आकृष्टः कर्णायतः आयतप्रयत्नवद् यथा भवतीत्येवं कर्णायत इति ॥ भ० श.१उ.८॥ संस्थानभेदे च तद्वक्तव्यताऽऽयतसंस्थानशब्दे स्था०ठा. १ । उत्त० अ. १ ॥

आयत (य) कण्णायय—आयतकर्णायत—त्रि० कर्ण यावदायत आकृष्टः कर्णायतः आयतः आयतप्रयत्नवद् यथा भवतीत्येवं कर्णायत आयतकर्णायतः प्रयत्नेन कर्णपर्य्यतमाकृष्टे, "आययकण्णाययं उसुं आयामेत्ता चिट्ठइ"।भ०श.१उ.८। सामान्येन कर्णपर्य्यन्तमाकृष्टे च "आययकरणाययं उसुं करेइ"आयत आकृष्टः सामान्येन स एव कर्णायत आकर्णमाकृष्टआयतकर्णायतस्तं इति । भ० श०उ०८॥

आयत (य) चक्खु—आयतचक्षुष्—त्रि० आयतं दीर्घमैहिकामुष्मिकापायदर्शि चक्षुर्ज्ञानं यस्य स आयतचक्षुः ऐहिकामुष्मिकापायदर्शिज्ञानोपेते,। आचा० अ. ३ उ. ५ ॥

आयतचरित्त—आयतचरित्र—न० आयतं चरित्रं सम्यक् चरित्रं मोक्षमार्गप्रसाधकम् मोक्षमार्गप्रसाधके चरित्रे (आदाणीयंमि आयत चरित्तं) सूत्र० श्रु. १ अ. १ ॥

आयतच्छदा—आयतच्छदा—स्त्री० आयतो दीर्घश्छदोऽस्याः । कदल्यां त्रिका. वाच. ॥

आयत(य)जोग—आयतयोग-पुं० आयतः संयतो योगो मनोवाक्कायलक्षण आयतश्चासौ योगश्चायतयोगः । ज्ञानचतुष्टयेन सम्यग् योगप्रणिधाने, "आयतजोगताए सेवित्था" आचा०। अ.३उ. ४ "सयमेव अभिसमागम्म आययजोगमायसोहीए" आयतयोगं सुप्रणिहितमनोवाक्कायात्मकं विधायेति॥ आचा० अ. ३ उ. ४ ॥

आयतट्ठ—आयतार्थ—पुं० आयतोऽपर्य्यवसानान्मोक्ष एव स चासावर्थश्चायतार्थः मोक्षरूपेऽर्थे। आयतो मोक्षोऽर्थः प्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा । दर्शनादित्रये "आयतट्ठं समणुवासेज्जा" आयतोऽपर्य्यवसानान्मोक्ष एव स चासावर्थश्चायतार्थोऽतस्तं यदि वाऽऽयतो मोक्षोऽर्थः प्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा समनुवासयेदिति ॥आचा.अ.१उ.२॥ "आयतट्ठं समादाय एवं वीरस्स वीरियं" आयतोऽपर्य्यवसितावस्थानत्वान्मोक्षः स चासावर्थश्च तदर्थो वा तत्प्रयोजनो वा सम्यक्दर्शनज्ञानचारित्रमार्गः स आयतार्थस्तं दृष्ट्वाऽऽदाय गृहीत्वा योधृतिबलेन कामक्रोधादिविजयाय च पराक्रमते एतद्वीरस्य वीर्य्यमिति सूत्र. श्रु. १ अ. ८ ॥

आयतट्ठि [न्]–आयतार्थिन्–पुं० मोक्षार्थिनि. दश.अ.३ ॥

आयतट्ठित [य]–आयतार्थिक–पुं० आयतो दीर्घः सर्वकालभवनान्मोक्षस्तेनार्थिकस्तदभिलाषी। मोक्षाभिलाषिणि "आयपरे परमायतट्ठिए" सूत्र. श्रु. १ अ. २ ॥

आयतण—आयतन—न० आयतन्तेऽत्र यत् आधारे ल्युट् गृहे । "सव्वओसहाययणं" आयतनं गृहमिति॥ तं०। "आयतणे ढाणठवणा य" आयतने भवन इति ॥पंचा०वृ.३॥ आश्रये, प्रश्न०द्वा.३॥"इच्चेयं विमोहायतणं" विगतमोहानामायतनमाश्रय इति॥आचा०अ.३उ.४स्थाने,संस्ता.।आचा०अ.१उ.१॥ नि०चू०॥(दस्सुगायतणाणि) दस्यूनां चौराणामायतनानि स्थानानीति ॥ आचा० ॥ "एयाइं आयतणाइं" एतानि रूपादीन्यायतनानि उपभोगास्पदभूतानि वर्तन्त इति ॥ आचा०अ०३उ०४॥ देवादिवन्दनस्थाने,॥ वाच० । प्रश्न० ॥ "नयस्स पुव्वेण जक्खस्स आययणं कयं" ॥ आ० ॥ म० ॥ "भगवतो निव्वाणं गयस्स आययणं काराविय भरहो अक्जमागओ कालेण य अप्पसोगो जाओ" ॥ आ० । म० ॥ देवकुलपार्श्वोपवरके च आयतणाणि वा आयतनानि देवकुलपार्श्वापवरका इति दशा० ॥ आचा० ॥ धार्मिकजनमीलनस्थाने तथा च धर्मरत्ने भावश्रावकस्य शीलवत्स्वरूपं द्वितीय लक्षणं व्याख्यानयन्नाह (आययणं खु निसेवइ) आयतनं धार्मिकजनमीलनस्थानम उक्तं च "जत्थ साहम्मिया बहवे सीलवंता बहुस्सुया । चरित्तायारसंपण्णा आयतणं तं वियाणाहि" खुर अवधारणे प्रतिपक्षप्रतिषेधार्थः ततआयतनमेव निषेवेत भावश्रावको नानायतनमितियोगः ॥ ध.र. दर्श. ॥ कर्मोपादानस्थाने (इच्चेयाइं आयतणाइं) इत्येतानि पूर्वोक्तान्यायतनानि कर्मोपादानस्थानानीति॥ आचा०अ०१उ०४॥ "कम्मायतणेहिं" कर्मणां ज्ञानावरणादीनामायतनान्यादानानि वा बन्धस्थानहेतव इत्यर्थः ॥ अन्त. ॥ विश्रामस्थाने यज्ञस्थाने च ॥ वाच. ॥ आङ्मभिविधौ समस्तपापारम्भेभ्य आ-

त्माऽऽयत्यते आनियम्यते तस्मिन् कुशलानुष्ठाने वा यत्न-त्वान् क्रियते इत्यायतनम्। ज्ञानादित्रये "एकायतणरयस्स इह विप्पमुक्कस्स णत्थि मग्गे विरतस्स" ॥ आचा.अ.५ उ.१ आयतनं द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो जिनगृहादि भावतस्तु ज्ञानदर्शनचारित्रधराःसाध्वादयः प्रव.द्वा. १४८। इदानीं आयतनप्रतिपादनायाह-

आययणं पि य दुविहं दव्वे भावे य होइ नायव्वं ।
दव्वंमि जिणघराई भावंमि होइ तिविहं ॥११०४॥

आयतनमपि द्विविधं द्रव्यभावविषये च ज्ञातव्यं । तत्र द्रव्ये जिनगृहादिभावे च भवति त्रिविधं ज्ञानदर्शन-चारित्ररूपं आयतनमिति "जत्थ साहम्मि या बहवे सा-लवन्ता बहुस्सया ॥ चरित्तायारसंजुत्ता आययणं तं वि-याणाहिं ५" सुगमा "सुंदरजणसंसग्गी सीलदरिद्दंपि कुणइ सीलत्थं॥जह मेरुगिरीलग्गं तणं पि तं कंचणं होइ" उक्तमा-यतनद्वारं ओघ०।आविष्करणे-निर्णयने च (पसिणायतणाणि) प्रश्नस्यादर्शप्रश्नादेरायतनमाविष्करणं कथनं यथावस्थि-तप्रश्ननिर्णयनानि यदि वा प्रश्नायतनानि लौकिकानां परस्परव्यवहारे मिथ्याशास्त्रगतसंशये वा प्रश्ने सति य-थावस्थितार्थकथनद्वारेणायतनानि निर्णयनानीति ॥सूत्र० ॥ श्रु. १ अ.९ ॥

आयतणसेवा–आयतनसेवा–स्त्री० आयतनसेवने। नित्यमायत-नसेवा अनायतनपरिहारश्च शीलम्। तथा च दर्शनशुद्धौ शीलत्वभेदानधिकृत्य ॥ नित्यमायतनसेवा अनायतनप-रिहारः तत्रायतनं पंचविधाचाराचरणप्रवणाः सुसा-धव अनायतनपरिहारश्च अनायतनं पार्श्वस्थादिकुतीर्थिवे-श्याविटषण्ढादि तद्वर्जनम् ॥दर्श०॥

नाणस्स दंसणस्स य चरणस्स य जत्थ होइ उवघाओ ।
वज्जिज्ज वज्जभीरू अणाययणवज्जओ खिप्पं॥ ११०० ॥

ज्ञानस्य दर्शनस्य चारित्रस्य च यत्रायतने भवति उपघात-स्तं वर्जेत वध्यभीरुसाधुः किंविशिष्टः अनायतनं वर्जयती-ति अनायतनवर्जकः स एवंविधः क्षिप्रं अनायतनं उपघात-रूपं जीयादिति इदानीं विशेषतः अनायतनप्रदर्शनायाह ।

जत्थ साहम्मिया बहवे भिन्नचित्ता अणारिया ।
मूलगुणप्पडिसेवी अणाययणं तं वियाणाहि ११०१॥

सुगमा । नवरं मूलगुणाः प्राणातिपातादयस्तान् प्रतिसेवंत इति मूलगुणप्रतिसेविनस्ते यत्र निवसंति तदनायतनमिति। "जत्थसाहम्मिया बहवे भिन्नचित्ता अणारिया॥ उत्तरगुण-पडिसेवी अणाययणं तं वियाणाहि" ॥ २ ॥ सुगमा । नवरं उत्तरगुणाः (पिंडस्स जाविसोही) इत्यादि तत्प्रतिसेविनो ये। "जत्थ साहम्मिया बहवे भिन्नचित्ता अणारिया ॥ लिंगवेसपडि-च्छिन्ना अणाययणं तं वियाणाहि। ३। सुगमा। नवरं लिंगवेष-मात्रेण प्रतिच्छन्ना बाह्यतः आभ्यंतरतः पुनर्मूलगुणसेविनः उत्तरगुणसेविनश्च ते यत्र तदनायतनमिति उक्तं लोकोत्तरं भावनायतनं तत्प्रतिपादना चोक्तमनायतनस्वरूपं ॥ इदानीं प्रतिसेवनाद्वारव्याचिख्यासयाह सर्वं प्रतिपादयन्नाह। "एवं खलु आययणं निसेवमाणस्स हुज्ज साहुस्स । कंट-कपवरुच्छलणा रागद्दोसे समासिआ" ॥ ६ ॥ एवमुक्तेन न्यायेन आयतनमेव मानस्यापि साधोर्भवेत् (कंट-कपवइवरुच्छलना)किमासाद्य अत आह रागद्वेषौ समाश्रित्य स च रागद्वेषेण सेवना द्विविधा भवति एतदेवाह ।

पडिसेवणावि दुविहा मूलगुणे चेव उत्तरगुणे ।
य मूलगुणे उत्तरगुणा गुणेहुंतिति गमाई ॥ ओघ० ॥ध. र. ॥

आयत (य) तर—आयततर—त्रि० आङभिविधौ साम-स्त्येन यत् आयतः अयमनयोरतिशयेनायत आयततर यत्ने नाध्यवसिते ॥ आचा० अ० ३ उ० ३॥

आयतत्थू–आयतस्तू–त्रि० आयतं स्तौति स्तु क्विप्० । दीर्घः। आयतस्तावके क्विब्वचिप्रच्छ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोऽस-म्प्रसारणञ्च वार्ति० ॥ वाच० ॥

आयतसंठाण—आयतसंस्थान—न० संस्थानभेदे आयतं दी-र्घं यथा दण्डस्येति॥उत्त०अ०१॥ तथाच स्थानाङ्गे(एगेपिहुले) स्था० ठा० १॥ टी०पृथुलं विस्तीर्णमन्यत्र पुनरिह स्थाने आ-यतमभिधीयते ।तदेव चेह दीर्घह्रस्वपृथुलशब्दैर्विभज्योक्त-मायतधर्मत्वादेषां तच्चायतं प्रतरघनश्रेणिभेदात् त्रिधा।पुनरे-कैकं समविषमप्रदेशमिति षोढा । यच्चायतभेदयोरपि ह्रस्व-दीर्घयोरादावभिधानं तद्वृत्तादिषु संस्थानेष्वायतस्य प्रायो वृत्तिदर्शनार्थं । तथा हि दीर्घायतः स्तंभो वृत्तस्त्र्यस्रश्चतुर-स्रश्चेत्यादि भावनीयं विचित्रत्वाद्वा सूत्रगतेरेवमुपन्यास इति ॥ प्रज्ञा० पद०१॥ भेदादिबहुवक्तव्यता संस्थानशब्दे ।

आयतसंठाणपरिणय—आयतसंस्थानपरिणत—त्रि० आयत-संस्थानभाजि ॥ आयतसंस्थानपरिणता दण्डादिवदिति ॥ ॥प्रज्ञा० पद० १॥

आयतित्त—आत्मतृप्त—त्रि० आत्मस्वरूपतुष्टे "आत्मतृप्तो मुनिर्भवेत्"आत्मतृप्तः आत्मस्वरूपेऽनन्तगुणात्मके तृप्तस्तुष्टो भवेत् अष्ट० ॥

आयत्त—आयत्त–त्रि०आ यत क्त अधीने, वशीभूते वाच० आयत्तो वशवर्ती तदुक्तानुयायीति ॥ दर्श० ॥ कृतप्रयत्ने च ॥ वाच० ॥

आयस्त-त्रि० आ–यस्–क्त क्षिप्ते "आयस्तसिंहाकृतिरुत्पपा-त" किरा० क्लेशिते, प्रतिहते, तीक्ष्णीकृते, आयासयुक्ते च ॥ वाच० ॥

आयत्ति–आयत्ति–स्त्री० आ यत क्तिन् स्नेहे, वशित्वे, सामर्थ्ये, सीम्नि, शयने, प्रभावे, आगतौ, उपाये, च वाच० ॥

आयत्थूण–आयस्थूण–त्रि० अयोमयी स्थूण यस्य तस्यापत्यं शिवा० अण् अयस्थूणापत्ये स्त्रियां ङीप् वाच० ॥

आयपइट्ठिय-आत्मप्रतिष्ठित–त्रि०स्वरूपप्रतिष्ठिते स्था० ठा०३ क्रोधभेदे स्था० ठा.२। व्याख्या क्रोधशब्दे,—

आयपण्ण—आगतप्रज्ञ—त्रि० आगतोत्पन्ना प्रज्ञा यस्या-सावागतप्रज्ञः, संजातकर्त्तव्याकर्त्तव्यविवेके, समितीसु गुत्तीसु य आयपण्णे ॥ सूत्र० श्रु.१ अ. १४॥

आयम–आचम–पुं० आ-चम घञ् वा ह्रस्वः आचमने।वाच०॥

आयमग्ग–आयतमार्ग–पुं० आयतो मोक्षोऽव्यवच्छेदात्तस्य मार्गो ज्ञानादिस्तत्र लिप्सा लालसा आयतमार्गस्तल्लिप्साः ये ते तीर्थकराज्ञास्थिता भवन्तीति ॥ पंचा० वृ०११॥

आयमण —आचमन—न० आ चम भावे ल्युट् निर्लेपने, "आयमणत्थ वाहि वोसिरइ" ॥ वृह० ॥ आयमणं णिल्लेव-

णंति । नि. चू. उ. ४ । पुरीषोत्सर्गानन्तरं शौचकरणे च । पिं। "तिहिं आयमणं अदूरंमि" ध. अधि.३ (उच्चारप्रस्रवणे कृत्वा येन परिष्ठापयति तस्य प्रायश्चित्तं थंमिलशब्दे वक्ष्यते)

आयममाण-आचमत्-त्रि. आचमनं कुर्वति, स्था. ठा. ५

आयमिणी-आयमिनी-स्त्री. विद्याभेदे "आयमिणीं एवमाइ आओ विज्जाओ अन्नस्स हे उं पउंजंति" सूत्र. द्वि. श्रु. अ.२ ॥

आयरंत-आचरत्-त्रि. अङ्गीकुर्वति । कुर्वति "तमायरंतो ववहारं" उत्त. अ. १। विदधति च "नायरेज्ज कयाइवि" नाचरेन्न विदध्यादिति । सूत्र. द्वि. श्रु. अ. ५ ।

आयरक्ख-आत्मरक्ष-पुं. आत्मरक्षके ।

तओ आयरक्खा पन्नत्ता । तंजहा । धम्मियाए पडिचोयणाए पडिचोएत्ता भवइ तुसिणीए वा सिया उट्ठित्तु वा आया एगंतमवक्कमेज्जा ॥

टी. ॥ तओ आय इत्यादि । सुगमं नवरं । आत्मानं रागद्वेषादेरकृत्योद्भवकूपाद्वा रक्षन्तीत्यात्मरक्षाः । धम्मियाए पडिचोयणाएत्ति । आत्मना एवं धार्मिकोपदेशेन नेदं भवादृशां विधातुमुचितमित्यादिना प्रेरयिता उपदेष्टा भवतीति अनुकूलेतरोपसर्गकारिणस्ततोऽसावुपसर्गकरणान्निवर्तते । ततोऽकृत्या सेवा न भवतीत्यत आत्मा रक्षितो भवतीति १ तुष्णीको वा वाचंयम उपेक्षक इत्यर्थः २ स्यादिति प्रेरणाया अविषये उपेक्षणासामर्थ्ये च । ततः स्थानादुत्थाय (आयत्ति) आत्मना एकान्तं विजनं अंतं भूमिभागमवक्रामेत् गच्छेत् ३ । स्था. ठा. ३ ।

आयरक्खिय-आत्मरक्षित-त्रि. आत्मा रक्षितो दुर्गतिहेतोरात्मध्यानादेरनेनेति आत्मरक्षितः । आहिताग्न्यादिषु दर्शनात् क्तान्तस्य परनिपातः । दुर्गतिहेतोरात्मध्यानादेरात्मनो रक्षके ॥

आयरक्षित-त्रि. आयो वा ज्ञानादिलाभो रक्षितोऽनेनेत्यायरक्षितः । ज्ञानादिलाभस्य रक्षके । 'विरए आयरक्खिए' उत्त. अ. २ ।

आयरण-आचरण-न. आचर्य्यतेऽनेनेति । अनुष्ठाने स्था० ठा० ८ । विधाने "अंसिस धम्मे अणायारं नायरेज्ज कयाइवि,, अस्मिन्धर्मे सर्वज्ञप्रणीते व्यवस्थितः सन्ननाचारं सावद्यानुष्ठानरूपं नाचरेन्न विदध्यादिति । सूत्र. श्रु. २ अ. ५ । केन चित्प्रकारेण परिणमने । दव्वायारं वियाणाहि । आचरणमाचारो द्रव्यस्याचारो द्रव्याचारः । द्रव्यस्य यदाचरणं तेन २ रूपेण परिणमनमित्यर्थः । दश. अ. ३ । परप्रतारणाय विविधक्रियाणामाचरणरूपे मायाविशेषे च भ. श. १२ उ. ५ । आचरत्यनेन करणे ल्युट्, रथे शकटे च, शि. वाच. ॥

आदरण-न. मायाविशेषात्कस्यापि वस्तुनोऽभ्युपगमे, भ. श. १२ उ. ५ ।

आयरणकप्प-आचरणकल्प-पुं. उत्सर्गापवादयोः स्वस्थाने सेवनाकर्तव्यतायाम् । इदाणीं इमो आयरणकप्पो जे भणित्ता गाहा ॥

जे भणित्ता उपकप्पे, पुव्वावरबाहिता भवे सुत्ता ।
सो तह समायरंतो, सव्वो आयरणकप्पो ॥ ३०६॥

जे य कप्प पगणवीसा ते उद्देसगेहिं पुव्वावरवाहया सुत्ता अथा वा भणिता तहेव समायारंतस्स आयरणकप्पो भवति एत्थ पुव्वो उस्सग्गो अवरोववादो एते परोप्परवाहता एतेसिं सट्ठाणे सेवणा कर्तव्येत्यर्थः ॥

गाहा । उस्सग्गे अववायं, आयरमाणो विराहओ होत्ति ॥ अववाए पुण पत्ते, उस्सग्गनिसेवओ भइओ । दारं ॥ ३०७ ॥

कया भयणाए कहं उच्यते । जो धितिसंघयणसंपन्नो सो अववादट्ठाणे पत्तेपि उसग्गं करेंतो सुद्धो जो पुण धितिसंघयणहीणो अववादट्ठाणे उस्सग्गं करेति सो विराहणं पावति एस भयणागतो आयरणकप्पो ॥ नि० चू० उ० २० ।

आयरणया-आदरणता-स्त्री. यतोमायाविशेषादादरणमभ्युपगमं कस्यापि वस्तुनः करोत्यसावादरणं । तल्प्रत्ययस्य च स्वार्थिकत्वादादरणता । मायाविशेषे । आचरणताऽप्यत्रैवाभ. श. १२ उ. ५

आयरिय-आचारिक-पुं. स्वकीयमतोद्भवानुष्ठानसमूहे ।

इह मेगेउ मन्नंति, अपच्चक्खाय पावगं ।
आयरियं विदित्ताणं, सव्वदुक्खा विमुच्चई ॥ ९ ॥

इह अस्मिन्संसारे एके केचित्कापिलिकादयो ज्ञानवादिनः इति मन्यन्ते इतीति किं पापकं हिंसादिकं अप्रत्याख्याय पापं अनालोच्याऽपि मनुष्य आचारिकं स्वकीयमतोद्भवानुष्ठानसमूहं विदित्वा ज्ञात्वा सर्व्वदुःखात् विमुच्यते एतावता तत्वज्ञानान्मोक्षावाप्तिरिति वदन्ति । जैनानां तु ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः ज्ञानवादिनान्तु ज्ञानमेव मुक्त्यङ्गमिति उत्त० अ. ६ (एतन्मतनिराकरणं मोक्खशब्दे)

आयरित-न. आ. चर. भावे क्तः आचरणे । उत्त. अ. ६ आसेवने औप. "आयरितो आचरितो आसेवितो वा एगट्ठं" । आ. चू. । "जं किंचि वितहमायरियं" यत्किञ्चिद्वितथमन्यथाऽऽचरितमासेवितं कृतमिति शेषः ॥ आ. म. । अनुष्ठानमापन्ने । जं किंचि वितहमायरियं । वितथमन्यथाभूतं संयमानुकूलमित्यर्थः । आचरितमनुष्ठानमापन्नमिति शेषः । पंचा. वृ. १२ ।

धम्मज्जियं च ववहारं, बुद्धेहायरियं सया ।
तमायरंतो ववहारं, गरहं नाभिगच्छई ॥ ४२ ॥

धर्मेण क्षान्त्यादिरूपेणार्ज्जितमुपार्ज्जितं धर्म्मार्ज्जितं न हि क्षान्त्यादिधर्म्मविरहित इमं प्राप्नोति । च पूरणे । विविधं विधियेत्वा व्यवहरणमनेकार्थत्वादाचरणं व्यवहारस्तमिति कर्तव्यतारूपंबुद्धैरवगततत्वैराचरितं सदा सर्वकालं तमिति सदावस्थिततया प्रतीतमेव आचरन् व्यवहरन् यद्वा यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धात्सुपव्यत्ययाच्च धर्म्मार्ज्जितो बुद्धैराचरितश्च यो व्यवहारस्तमाचरन् कुर्वन् विशेषेणापहरति पापकर्म्मेति व्यवहारस्तं व्यवहारविशेषणमेतत् एव च किमित्याह गर्हामविनीतोऽयमित्येवंविधां निन्दां नाभिगच्छति न प्राप्नोति यतिरिति ॥ ४२ ॥ उत्त. अ. १ ।

आचर्य्यते स्म वृहत्पुरुषैरप्याचरितम् । व्यवहारे । तथा च व्यवहारेकार्थिकान्यधिकृत्य "आयरिए चेव ववहारे" व्य. खं. १ उ. १

आचर्य्य-त्रि. आचर्य्यतेऽत्र आ. चर. आधारे यत् । अनुष्ठानयोग्ये देशे वाच. ॥

आचार्य्य-पुं. आचर्य्यतेऽसावाचार्य्यः । सूत्रार्थावगमार्थं मुमुक्षु

भिरासेव्यते इत्याचार्यः आव. । दशा. । आ मर्यादया तद्विषयविनयरूपया चर्यन्ते सेव्यन्ते जिनशासनार्थोपदेशकतया तदाकांक्षिभिरित्याचार्यः । उक्तञ्च । "सुत्तत्थविऊलक्खण, जुत्तो गच्छस्स मेढिभूओ य । गणतत्तिविप्पमुक्को, अत्थं वाएइ आयरिओत्ति " ॥ १ ॥ अथवा आचारो ज्ञानाचारादिः पञ्चधा । आ मर्यादया वाचारो विहार आचारस्तत्र साधवः स्वयंकरणात्प्रभाषणात्प्रदर्शनाच्चेत्याचार्याः आह च "पंचविहं आयारं आयरमाणा तहा पयासंता। आयारं दंसंता आयरिया तेण वुच्चंति॥१॥" अथवा आ ईषदपरिपूर्णा इत्यर्थश्चारा हेरिका ये ते आचाराश्चारकल्पा इत्यर्थो युक्तायुक्तविभागनिरूपणनिपुणा विनेया अतस्तेषु साधवो यथावच्छास्त्रार्थोपदेशकतयेत्याचार्याः । भ. श. १उ.१। दशा. । चरगतिभक्षणयोः आङ्पूर्व आचर्यते कार्यार्थिभिः सेव्यते इत्याचार्यः । ऋवर्णव्यंजनाद्ध्यणिति यत् । आ. म. द्वि. । आङ् मर्यादाभिविध्योः । चरिर्गत्यर्थे मर्यादया चरन्तीत्याचार्याः आचारेण वा चरन्तीत्याचार्याः । आ. चू. । अट्ठारससीलंगसहस्साहिट्ठियं तम्हा छत्तीसइविहमायारं जह ठियमेगेसाए महत्ति साहुसमयं आयरंतित्ति वत्तयंतित्ति आयरिया परमप्पणो य हियमायरंति आयरिया सव्वसत्तसीसगणाणं च हियमायरंति आयरिया । पाणपरिच्चाए विगपुढवादिणं समारंभं नायरंति नारभंति णाणुजाणंति आयरिया सुहुमावरद्धेवि ण कस्सई मणसावि पावमायरंतित्ति वा आयरिया ॥ महा. अ० ३॥ स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु यात्॥८।१०७इति प्राकृतसूत्रेण चौर्यशब्देन समेषु शब्देषु संयुक्तस्य यात्पूर्व इत् । आचार्ये चोऽच्च ॥ १ ॥ ७३ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणाचार्यशब्दे चस्यात इत्वमत्वं च। गुरौ, पं. व.। सूरौ, ध. अधि. ३ आचार्या अर्थदातार इति वृ. । अचार्यस्सूत्रार्थदाता दिगाचार्यो वा कल्प. । आचार्यस्सूत्रार्थोभयवेत्ता लक्षणादियुक्तश्च । आव.॥

विषयाः॥

(१) निक्षेप आचार्यपदस्यास्य ।

आङ् मर्यादाभिविध्योः । चरिर्गत्यर्थः । मर्यादया चरन्तीत्याचार्याः । आचारेण वा चरन्तीत्याचार्याः ।" ते चउव्विहा णामट्ठवणाओ गताओ द्रव्यभूतो वा द्रव्यनिमित्तं वा द्रव्येण वा दव्वं आयारवंतं भवति अनायारवंतं च । नामनं प्रति तिणिस सिभया परंतो य धावणं प्रति हारीहो रागोय वासणं प्रति कवेल्लुगा वइरं व सिक्खवेणं प्रति मदणसलागा भासादीपकरणं प्रतिसुवण्णं घंटाओहंच अविरोधं प्रतिभक्कीरं सक्करायविरोधं प्रतितेल्लं दाधिरार्त्त एवमाइए भणाणामण धावण वासणसिक्खावणं सुयकरणअविरोधीणि दव्वाणि जाणि लोए दव्वयारं वियाणेहि । अहवा दव्वायरिओ तिविहो एगभविओ बद्धाउओ अभिमुहणामगोतो । एगभविओ वरित्ते जो एगेणं भवेणं उववज्जिहित्ति । बद्धाउओ जेण आउयं बद्धं । अभिमुहणामगोतो जेण पदेसा उच्छूढो अहवा मूलगुणणिव्वत्तितो उत्तरगुणणिव्वत्तितो य । सरीरं मूलगुणा, फिक्कम्मादि उत्तरगुणा । अहवा जाणउत्थि भविओ वतिरित्तो मंगुवायगाणं समुद्दवायगाणं नागहवायगाणं अधासंखं आदेसो । भावायरिओ दुविहो । आगमतो णो आगमतो य । तहेव णो आगमतो दुविहो । लोइओ लोउत्तरिओ य । लोइत्तो सिप्पाणि चित्तकम्मादि सत्थाणि वइसेसियादि जो उपदिसति । उत्तरिओ जो पंचविधो णाणादियं आयारं आयरति पभासति य अण्णेसिं आयरियाणं आचरितव्यानि दर्शयति । एवं गंतव्यं । एवमादि तेण ते भावायरिया तेसिं फलं तहेव ॥ आ. चू. ॥

विशेषावश्यकेऽपि ।

नामं ठवणा दविए, भावे चउव्विहोय आयरिओ ।
दव्वंमि एगभवियाइ, लोइए सिप्पसत्थाई ॥ ३८५ ॥

इह नामस्थापने सुगमे द्रव्यविचारे पुनराह।

आगम दव्वायरिओ, आयारवियाणओ अणुवउत्तो । नो आगमओ जाणय, भव्वसरीराइरित्तोयं ।३८७।
भविओ बद्धाउओय, अभिमुहो मूलाइनिम्मिओ वावि ।
अहया दव्वभूओ, दव्वनिमित्तायरणओ वा ॥ ३८८ ॥
आमजायावयणो, चरणं चारोत्ती तीए आयारो ।
सो होइ नाणदंसण, चरित्ततववीरियवियप्पो ॥ ३८९ ॥

तस्मायरणपन्नासए, देसणदेसिया विमोक्खत्थं । जे ते जा-
वायरिया, जावायारेचरत्तस्य ॥ ३५० ॥ अहवायरंति
जं सय, मायारेंतिय जमायरिज्जंति ॥ मज्जायया जिगम्मं, ति
जमुत्तं तेण आयरिया ॥ ३५१ ॥

व्याख्या–इशरीरजव्यशरीरव्यतिरिक्तस्वाचार्योऽयं क इत्याह । जविओ इत्यादि । एकजविको बद्धायुष्कोऽजिमुखनामगोत्रश्चेत्यर्थः । [मूलाई निम्मिओ वाविति] तथा मूलगुणनिर्मित उत्तरगुणनिर्मितश्च तद्व्यतिरिक्तो द्रव्याचार्यो मन्तव्यः । तत्र मूलगुणनिर्मित आचार्यशरीर निवर्त्तनयोग्यानि द्रव्याणि उत्तरगुणनिर्मितस्तु तान्येव तदाकारपरिणतानीति । अथवा द्रव्यजूतोऽप्रधान आचार्य स्तद्व्यतिरिक्तो द्रव्याचार्यः प्रतिपाद्यते । योवा द्रव्यनिमित्तेनाचरति चेष्टते स द्रव्यनिमित्ताचरणाद् द्रव्याचार्यः स च लौकिको लौकिकमार्गे शिल्पशास्त्रादि विज्ञेयः । यःशिल्पनिमित्तादिशास्त्राणि ग्राहयति स इहोपचारतः शिल्पशास्त्रादिरुक्तः । अन्ये त्विमं शिल्पशास्त्राचार्य लौकिकं जावाचार्य व्याचक्षते । शेषं सुगमं पंचविहमित्यादिना । लोकोत्तरेण जावाचार्य उक्तस्तत्स्वरूपव्याख्यानमाह पाठसिद्धा एव न वरं [तीएत्ति] तया मर्यादया चरणमाचारः [तस्सेत्यादि] तस्य पञ्चविधस्याचारस्य स्वयमाचरणतः परेषाञ्च प्रजाषणतः तथा विनेयानां वस्त्रप्रत्युपेक्षणादिक्रियाविधेर्दर्शनतो ये परात्मनो मोक्षार्थं [देसियत्ति] देशितारस्ते जावाचारोपयुक्तत्वाद्भावाचार्या इति । अथवा स्वयं यस्मादाचरन्ति सदनुष्ठानमाचारयन्ति चान्यैः ॥ अथवा आचर्यन्ते मर्यादया अजिगम्यन्ते यतो मुमुक्षुजिरिति यदुक्तमेतत्तात्पर्यमित्यर्थस्तेनाचार्या इति गाथार्थः ॥

तथाच महानिशीथे-अ.५। कस्याज्ञा नातिक्रमणीयेत्यधिकृत्य गोयमा!चउव्विहा आयरिया जवंति तंजहा । नामायरिया, ठवणायरिया, दव्वायरिया, जावायरिया, तत्थणं जे ते जावायरिया ते तित्थयरसमा चेव दट्ठव्वा तेसिं संतियाणं णाइक्कमेज्जा, से जयवं कयरेणं ते जावायरिया जन्नंति गोयमा ! जे अज्जपव्वइए वि आगमविहीए पयं पए २ आणाणुसंचरंति तेजावायरिए । जओणं वाससयदिक्खिए विहुत्ताणं वायामेत्तेणं पि आगमओ बाहिं करेंति ते णामठवणाहिं णिउइयव्वे ॥ से जयवं आयरिया णं केवइयं पायच्छित्तं जवेय जेसिं गच्छस्स साहू एत्ते आयरियमयहरपवित्तिणीए य सत्तरस्सगुणं अहाणं सीलखलिए जवंति तओति लक्खगुणं जं अइदुक्करणासंज सुकरं तम्हा सव्वहा सव्वपयारेहिणं आयरियमयहरे पवित्तिणि पय अत्ताण पायच्छित्तस्स संरक्खेयव्वं अखलिअ सीलेहिं च जवियव्वं ॥

(२) आचार्यस्य जेदाः ।

तओ आयरिया पण्णत्ता । सिप्पायरिया, कलायरिया, धम्मायरिया । जे ते धम्मायरिया, परलोगगहियट्ठाए, निज्जरट्ठाए, आराहेयव्वा । अन्ने कलायरिया, सिप्पायरियाए, कएहिं, कित्तबुद्धिए, आराहियव्वे । तत्थेगे धम्मायरिया, सोवायकरंडगसमा ।वण्णाइकयत्थप्पयगाहाइहिं जे सुद्धसज्जाए वखाणिंति ते सोवागकरंडगसमा । वेसाकरंडगसमा जो रीरी आहारणसरिसजीहावक्खाणमंतरेणं अंतरं सुत्तसार विरहियावि मुद्धसज्जाए जणं विमोहिंति णरविति अप्पाणं तुलंमि आजुच्च आएत्तये पाभिंति गोयम! गणहराणं उवमाए ते वेसाकरंडगसमा, गाहावइकरंडगसमा जे समं ससुवसियसुगुरुहिंतो संपत्त अंगोवंगाइ सुत्तत्थेसु परिच्छियच्छेयगंथा सयसमयपरसमयणिच्छया परोवयारकरणिक्कच्छिच्छया । जणजोगविहीए अणुओगं करिंति ते गाहावइकरंडगसमा रायकरंडगसमा । जे गणहरा चउदसपुव्विणो वा घमाओ घमसयं पमाओ पमसयं इच्चाइ विहाइ सयसमणिया ते रायकरंडगसमा । गाहावईकरंडगसमाणे रायकरंडगसमाणे दो विए आयरिए तित्थयरसमाणे ॥ अंग० ॥

तथाच राजप्रश्नीये । केसीकुमारसमणे पदेसं रायं एवं वयासी जाणासि णं तुम्हं पएसी केवइयारिया पएणत्ता ? हंता जाणामि तओ आयरिया पएणत्ता । तंजहा । कलायरिए, सिप्पायरिए, धम्मायरिए, जाणासि णं तुम्हं पएसी तेसिं तिण्हं आयरियाणं कस्स का विणयपमिवत्ती पउंजियव्वा ? हंता जाणामि कलायरियस्स, सिप्पायरिअस्स उवलेवणं वा समज्जणं करेज्जा पुप्फाणि वा आणवेज्जा, मंमेवज्जा, वा जोयवेज्जा वा विउलं जीवियारिहं पीइदाणं दलएज्जा पुत्ताणं पुत्तियं वावि विकप्पेज्जा जत्थेव धम्मायरियं पासेज्जा तत्थेव वंदिज्जा णमंसेज्जा सक्कारेज्जा सम्माणेज्जा कल्लाणं मंगलं चेइयपज्जुवासेज्जा फासुएसणिज्जेण असणपाणखाइमसाइमेणं पमिलाजेज्जा पामिहारिएणं पीढफलगसेज्जासंथारतेणं उवनिमंतिज्जा ॥

आचार्यस्त्रिविधस्तद्यथा । सिंहानुगो, वृषजानुगः, क्रोष्टुकानुगश्च । क्रोष्टुकः शृगालः । तत्र यो महत्यां निषद्यां स्थितः सन् सूत्रमर्थं वा वाचयति तिष्ठति वा स सिंहानुगः। य पुनरेकस्मिन्कल्पे स्थितस्सन् वाचयति तिष्ठति वा स वृषजानुगः। यस्तु रजोहरणनिषद्यायामौपग्रहिकपाद प्रोञ्छने वा स्थितो वाचयति तिष्ठति स क्रोष्टुकानुगतः॥ व्य-खं-१ उ. १ (अस्य बहुवक्तव्यता ऽऽलोयणाशब्दे) ॥

(३) स्वरूपमाचार्यस्येह परत्र च ।

आयरिओ केरिसओ, इहलोए केरिसो व परलोए ।
इहलोए असारणओ, परलोए फुमंजणंतो ओ ।

य एष उपग्रहकृदाचार्यस्तमेव ज्ञातुमिच्छामि कीदृशः खल्वाचार्य इहलोके हितकारी कीदृशः परलोके इति सूरिराह । चतुर्विधस्सामान्येनाचार्यस्तद्यथा । इह लोके हितो नामैको न परलोक हितः [१]परलोकहितो नेह लोकहितः [२]इह लोके हितोऽपि परलोके हितः[३]न इह लोकहितो नापि परलोकहितः[४]तत्र प्रथमद्वितीयजंगव्याख्यानमाह । (इह लोए) इत्यादि तत्र यो वस्त्रपात्रजक्तपानादिकं समस्तमपि सम्यग्नां प्रयच्छति न पुनः संयमे सीदन्तस्सारयति सोऽसारणिकस्सारणारहित इह लोके

हितो न परलोके एषा प्रथमभङ्गभावना। यः पुनस्संयमयोगेषु प्रमाद्यतां सारणां करोति न च वस्त्रपात्रभक्तपानादिकं प्रयच्छति स केवलं स्फुटं भणन् कुर्वाणः परलोके हितो नेह लोके, इति सामर्थ्याद्गम्यते एषा द्वितीयभङ्गभावना। तृतीयचतुर्थ भङ्गभावना तु स्वयं भावनीया। सा चैवं यो वस्त्रपात्रभक्तपानादिकं समस्तमपि साधूनाम्पूरयति संयमयोगेषु च सीदतस्सारयति स इहलोके हितः परलोके च हितः। चतुर्थ उभयरहितः। अत्र पर आह। ननु यो भद्रस्वभावतया न सारयति वस्त्रपात्रभक्तादिकं तु समस्तमापूरयति स एव समीचीनो यः पुनः परुषपुरुषं कुर्वाणश्चण्डरुद्राचार्य इव सारयति स न समीचीनोऽसमाध्युत्पादकत्वात्। तत्र आह।

जीहाए विलिहंतो, न भद्दतो जत्थ सारणा नत्थि।
दंडेणवि तामेंतो, स भद्दतो सारणा जत्थ ॥ १ ॥

यत्र नाम संयमयोगेषु सीदतां सारणा नास्ति स आचार्यो जिव्हयाऽपि लिहन् मधुरवचोभिरानन्दयन् उपलक्षणमेतत् वस्त्रपात्रादिकञ्च पूरयन् न भद्रको न समीचीनः परलोकापायेषु पातनात्। यत्र पुनस्सीदतां साधूनां सम्यक् सारणा संयमयोगेषु प्रवर्तना समस्ति स आचार्यो दण्डेनापि ताडयन् भद्रकः एकान्तं समीचीनः सकलसंसारिकं पापेभ्यःपरित्राणकरणात्। अथ सारणमकुर्वाणो जिव्हया विलिहन् कस्मान्न समीचीन इत्यत्राह।

जह सरणमुवगयाणं, जीवियववरोवणं नरो कुणइ।
एवं सारणियाणं, आयरिओ असारओ गच्छे ॥ २ ॥

यथा कोऽपि नर एकान्तेनाहितकारी शरणमुपागतानां जीवितव्यपरोपणङ्करोति एवं साधूनामपि शरणमुपागतानां संयमयोगेषु प्रमादव्यावर्तनेन प्रवर्तनीयानामाचार्यो ऽसारको गच्छे भावनीयः। सोऽपि शरणोपगतशिरोनिकर्त्तक इव एकान्तेनाहितकारीति भावः। संसारापारपारावारे निरनुकंपं प्रक्षेपणात् स च तादृश इह परलोकार्थिना परित्याज्यः। यस्तु खरपुरुषभणनेनापि संयमयोगेषु सीदतः सारयति संसारनिस्तारकत्वादेकांतेनाश्रयणीयः॥ व्य. खं. १ उ. १। नि. चू. उ. २०॥

(४) प्रव्राजनाचार्या उपस्थापनाचार्याश्च॥

चत्तारि आयरिया पन्नता। तंजहा। पव्वावणायरिए नामं एगे ।नो उवट्ठावणायरिए नामं एगे२नो पव्वावणायरिए वि उवट्ठावणायरिए एगे३नो पव्वावणायरिए नो उवट्ठावणायरिए ४अस्य संबंधमाह।

अदद्धा पियधम्माणं, तव्विवरीए करेंति आयरिए।
तेसिं विहाणमिं इमं, कमेण सुत्तं समुद्दिट्ठं तु ॥ १ ॥

अदृढा प्रियधर्म्माणामप्रियधर्म्माणां। अप्रियधर्माणां चानुशासनाय स्थविराद्याचार्या व्याख्यानार्थमाहुः।

पव्वावणउट्ठावण,उभए नोभयमिति चउयोउ।
अत्तट्ठपरट्ठा वा, पव्वावण केवला पढमो ॥ २ ॥
एवमेव य बिइओवि, केवलमेत्तं उवट्ठवे सोउ।
तइओ पुण उभयं, पिअत्तट्ठपरट्ठवा कुणई ॥ ३ ॥
जो पुण नोभयकरी,सो कम्हा भवति आयरिओ. उ।
भएति धम्मायरिओ, सोपुण गहिओ व समणो वा ॥ ४ ॥

प्रथमं प्रव्राजनाचार्यः। द्वितीयः द्वितीयभङ्गेन सूचितउपस्थापनाचार्यः। तृतीयभङ्गसूचित उभयप्रव्राजनोपस्थापनाचार्यः। अनुभयश्चतुर्थः। तत्र प्रथमे प्रथमस्यात्मार्थपरार्थस्य केवला प्रव्राजना। किमुक्तं भवति। आत्मनिमित्तं परनिमित्तञ्च यः केवलं प्रव्राजयति स प्रथमः प्रव्राजनाचार्यः। एवमेवानेनैव प्रकारेण द्वितीयः स केवलमात्र उपस्थापयति प्रव्राजितस्य सदुपस्थापनमात्रङ्करोति स द्वितीय इत्यर्थः। तृतीयः पुनरपि प्रव्राजनमुपस्थापनं वाऽऽत्मार्थं परार्थं वा करोति यः पुनर्नोभयकारी स चतुर्थः। अथ स कस्माद्भवत्याचार्यः भयविभुमात्स्यरिराह। भण्यते स धर्म्माचार्यो धर्म्मदेशकत्वात् स पुनर्गृही वा श्रमणो वा वेदितव्यः। एवं च यत्राचार्यास्तनया चाह।

धम्मायरिपव्वावण, तह्य उट्ठावणा गुरू तइओ।
कोइ ति हि संपत्तो, दोहिं वि एक्केक्कएणं वा ॥ ५ ॥

प्रथमो धर्म्माचार्योयस्तत्प्रथमतया धर्म्मं ग्राहयति। द्वितीयः प्रव्राजनाचार्यो यः प्रव्राजयति। तृतीयो गुरुरुभयस्थापनाचार्यो यो महाव्रतेषूपस्थापयति। तत्र कश्चित्त्रिभिरपि संपन्नो भवति। तथाहि कदाचित्स एव धर्म्मं ग्राहयति तृतीयो गुरुरेव प्रव्राजयति स एवोपस्थापयति कश्चिद्द्वाभ्यां। तद्यथा धर्म्मग्राहकत्वेन प्रव्राजनेन च अथवा धर्म्मग्राहकत्वेनोपस्थापनेन अथवा प्रव्राजनेनोपस्थापनेन केनचिदेकैकेन गुणेन तद्यथा। कश्चिद्धर्म्ममेव ग्राहयति। कश्चित्प्रव्राजयत्येव कश्चिदुपस्थापयत्येव। सूत्रं (चत्तारि आयरिया पन्नत्ता। तंजहा। उद्देसणायरिए, एगे णामं एगे नो वायणायरिए १ वायणायरिए एगे णामं एगे णो उद्देसणायरिए २ एगे उद्देसणायरिए वि वायणायरिएवि ३ एगे नो उद्देसणायरिए नो वायणायरिए ४ अमीषां स्वरूपमाह॥

एगो उद्देसइ सुयं, एगो वाएइ तेण उद्दिट्ठं।
उद्दिसइ वाएइ य, धम्मायरिए चउत्थोय ॥ ६ ॥

एकःप्रथमंश्रुतमुद्दिशति न वाचयति यथा मङ्गलबुद्ध्या प्रथमत आचार्यमुद्दिशति तत्र उपाध्यायोऽप्याचार्यः। प्रथमभंगवर्ती उपाध्यायो द्वितीयभङ्गे तथा चाह। एको द्वितीय उपाध्यायस्तेनाचार्येणोद्दिष्टं वाचयति य एवोद्दिशति स एव वाचयति एष तृतीय, उभयविकलश्चतुर्थो धर्म्माचार्यः॥व्य.खं.२उ.१०॥ आचर्यते सेव्यते वा आचार्यः। स च पंचधा। प्रव्राजकाचार्यो दिगाचार्य उद्देशाचार्यस्समुद्देशानुज्ञाचार्य आम्नायार्थवाचकाचार्यः। तत्र सामायिकव्रतादेरारोपयिता प्रव्राजकाचार्यः। सचित्ताचित्तमिश्रानुज्ञायी दिगाचार्यः। प्रथमत एव श्रुतमुद्दिशति यः स उद्देशाचार्यः। उद्देष्टृगुर्वभावे तदेव श्रुतं समुद्दिशत्यनुजानीते वा यः स समुद्देशानुज्ञाचार्यः। आम्नायमुत्सर्गापवादलक्षणमर्थं वक्ति यः स प्रवचनार्थकथनेनानुग्राहकोऽक्रनिषद्यानुज्ञायी आम्नायार्थवाचकाचार्य इति। ध. अधि. ३॥

(५) स्वरूपमाचार्यस्य सूत्रार्थ० इत्यादि॥

कीदृश आचार्यस्तत्स्वरूपमाह॥

सुत्तत्थतदुभएहिं, उवउत्ता णाणदंसणचरित्ते।
गणतत्तिविप्पमुक्का, एरिसया हुंति आयरिया ॥

ये सूक्ष्मार्थतदुन्नयोपेता इति गम्यते । तथा सततं ज्ञानदर्शन चारित्र समाहारो द्वन्द्वः । ज्ञानदर्शनचारित्रेषु उपयुक्ताः कृतोपयोगाः । तथा गणस्य गच्छस्य या तप्तिस्सारा * तया विप्रमुक्ताः । गणावच्छेदप्रभृतीनां तत्तप्तेः समर्पितत्वादुपस्म क्रमेतत् । शुभलक्षणोपेताश्च य एतादृशा भवन्त्याचार्य्याः । ते चार्थमेव केवलं भाषन्ते न तु सूत्रमपि वाचयन्ति । तथा चोक्तं । "सुत्तत्थविउलक्खण, जुत्तो गच्छस्स मेढिभूतो य ॥ गणतत्तिविप्पमुक्को, अत्थं भासेइ आयरियो" ॥ अथ किं कारणमाचार्य्यास्स्वयं सूत्रन्न वाचयन्तीत्यत आह ॥

एगग्गया य झाणे वड्ढी, तित्थयरअणुगिई गरुया ।
आणाथेज्जमिति गुरु, कयरिणमुक्खो न वाएइ ॥

सूत्रवाचनाप्रदानपरिहारेणार्थमेव केवलव्याख्यानाय माचार्य्यस्य एकाग्रता एकाग्रमनस्कता ध्यानेऽर्थचिन्तनात्मके भवति । यदि पुनस्सूत्रमपि वाचयेत्तदा बहुव्यग्रत्वादर्थचिन्तायामेकाग्रता न स्यात् एकाग्रतयाऽपि को गुण इत्यत आह । वृद्धिः । एकाग्रस्य हि सतोऽर्थं चिन्तयतस्सूत्रार्थस्य तत्र सूक्ष्मार्थोन्मीलनाद्वृद्धिरुपजायते । तथा तीर्थकरानुकृतिरेव कृता भवति । तथाहि । तीर्थकृतो भगवन्तः किलार्थमेव केवलं भाषन्ते न तु सूत्रं नापि गणतप्तिकुर्वन्ति । एवमाचार्य्या अपि तथा वर्तमानास्तीर्थकरानुकारिणो भवन्ति । सूत्रवाचनां तु प्रयच्छतामाचार्य्याणां लाघवमप्युपजायते । तद्वाचनायास्ततोऽधस्तनपदवृत्तिभिरप्युपाध्यायादिभिः क्रियमाणत्वादेवं च तस्य तथा वर्तमानस्य लोके राज्ञ इव महती गुरुता प्रादुर्भवति । तद्गुरुतायां च प्रवचनप्रभावना तथा आज्ञायां स्थैर्यमाज्ञास्थैर्यं कृतं भवति तीर्थकृतामेवमाज्ञा पालिता भवतीत्यर्थः । इयं हि तीर्थकृतामाज्ञा यथोक्तप्रकारेण ममानुकारिणा आचार्येण भवितव्यमित्यस्मात् हेतुकलापात् गुरुराचार्यः । कृतः ऋणमोक्षोयेन स कृतऋणमोक्षस्तेन हि सामान्यावस्थायामनेके साधवस्तत्र सूत्रमध्यापितास्तत ऋणमोक्षस्य कृतत्वात्सूत्रं न वाचयति ॥ उक्तमाचार्यस्वरूपम ॥ व्य० खं. १ उ. १ ॥

(६) लक्षणमाचार्य्यस्य ॥

आवश्यकचूर्णौ ॥

किंचि आयरियं आयारकुसलं एवं संजमपवयणसंगह उवग्गहणुग्गहकप्पववहारपण्णत्तिदिट्ठिवायससमयपरसमयकुसलं ओयंसि तेयंसि वच्चंसि जसंसि दुद्धरिसं अग्गहुगचित्तं जितकोहं पयारं जितिंदियं जीवितासं समरणभयविप्पमुक्कं जियपरिस्सहं पुव्वरयपुव्वकीलियपुव्वसंथवविरहितं णिम्ममं निरहंकारं अणुणुतावि सक्कारलाभालाभसुहदुखमाणा अवमाणसहं अचवलं असवलम असंकिलिट्ठं विसुद्धचरित्तं दसविह आलोय एदोसविहिन्नुं अट्ठारसआयारगुणजाणगं अट्ठविहालोय णारिहगुणोवदेसगं आलोय णारिहं सुतरहस्सं अपरिस्साइं पायच्छित्तकुसलं मग्गामग्गविया णगं उग्गहईहअवायधारणापवरबुद्धिकुसलं अणुओगजाणगं णयविहिन्नुं आहरणहेउकारणविदरिसण उवमाणिरुत्तं अहट्ठअट्ठदरं रिसिहिं वहुविहउपायगारोपदेस णइंगितायारो गमतिलासितसूगत्तम णुवदिट्ठा वा

* नमिभिन्नं । प्रनिमाशनके श्लोक ८५ नमे ॥

हयसच्छंदविकप्पविहिविहिन्नुं तिविगाणितसहस्साणिमित्त-उप्पादपैराणपंमिश्रसभावजाणगं वसुहसमं सीतघरस माणं पुक्खरपत्तमिव, णिरुवलेवं वायुमिव, अप्पडिबद्धं पव्वयमिव, णिप्पकंपं सागरमिव, अक्खोभं कुम्मो, इव गुत्तिदियं जव्वकणगमिव, जायतेयं चन्दमिव, सोम्मं सूरमिव, दित्ततेयं सलिलमिव, सव्वजगणिव्वुइकरं गगणमिव, अपरिमितणाणं मतिकेतुं सूयकेतुं सुदिट्ठत्थं सुपरिट्ठितत्थं एगं आयतसुहगवेसगं कुट्ठांसजढं तिदंडविरतं तिगारवरहितं तिसल्लणिम्मलं तिगुत्तिगुत्तं तिगणविसुद्धं चउव्विहविकहा विवज्जियमतिं चउक्कसायविजढं चउव्विहविसुद्धबुद्धिं चउव्विहाहार गीरायंबमतिं पञ्चसमितं पञ्चमहव्वयधारगं पञ्चवियंउिदा उजाणगं पञ्चविहचरित्तजाणगं पञ्चविहचरित्त लक्खणसंपन्नं छव्विहविकडविवज्जगं छव्विहदव्वविधिविलथ रजाणगं छट्ठाणविसुद्धपच्चक्खाणदेसगं छज्जीवकायदयापरं सत्तनयविप्पमुक्कं सत्तविहसंसारजाणगं सत्तविहगुत्तो वदेसगं अट्ठविहमाणमहणं अट्ठविहवाहिरझाणजोगरहियं अट्ठविहअंतरझाणजुत्तं अट्ठविहकम्मगंठिभेदगं नववंभचेर वावत्तिघातकं दसविहसमणधम्मजाणगं एक्कारससातिय क्खरविहिवियाणगं एक्कारसउवासगपडिमोवेदसगं बारस भिक्खुपडिमाफासगं वारसंगतवभावणाभावितमतिं बारसं गसुत्तत्थपारगं एवमाइगुणोववेयस्स णिम्मथमहिरिसिस्स सगलं सकम्मं किनिकम्मं काऊणं भणति भगवं बहुपुरिसपरंपरागयं संसारणित्थरणोपायं आवस्सगाणुओग मिच्छामि तस्सायरिओ गुणमहप्पणा आवस्सयाणुओग परिकहेइ. ॥ आ. चू. ॥

ईदृशि गुरौ गुणमाह ॥

भत्तिवहुमाणसद्धा, थिरयाचरणंमि होइ सेहाणं ॥
एआरिसम्मि नियमा, गुरुंमि गुणरयणजलहिंमि ॥ १५ ॥

व्याख्या । भक्तिबहुमानाविति भक्तिर्बाह्यविनयरूपा बहुमानो भावप्रतिबन्धः एतौ भवतः ॥ शिक्षकाणामभिनवप्रव्रजितानामिति योगः । केत्याह ईदृश्येवं भूते गुरौ आचार्ये नियमान्नियमेन पुनरपि स एव विशिष्यते । गुणरत्नजलधौ गुणरत्नसमुद्र इति ततः श्रद्धास्थिरताचरणे भवतीति । तथाहि । गुरुभक्तिबहुमानभावत एव चारित्रे श्रद्धा स्थैर्यं च भवति नान्यथेति गाथार्थः ॥ गुणान्तरमाह ॥

अणुवत्तगो अ एसो, हवइ दढं जाणई जओ सत्ता ॥
चित्ते चित्त सहावे, अणणुवत्ते तह उवायं च ॥ १६ ॥

व्याख्या । अनुवर्तकश्च एषोऽनन्तरोदितो गुरुर्भवति दृढमत्यर्थं कुत इत्याह । जानाति यतः सत्वान् प्राणिनश्चित्रान् नानारूपांश्चित्रस्वभावाध्यानास्वभावान् अनुवर्त्यानुवर्तनीयान् तथोपायं चानुवर्तनोपायंच जानातीति गाथार्थः । पं. व०

(७) गुणा आचार्य्यस्य यै रहितो गुरुर्न भवति ॥

गुरुगुणाश्च षट्त्रिंशदनुयोगशब्दे ॥

गुरुगुणरहितस्य गुरोर्विधिना परित्यागः ॥

गुरुगुणरहिओ उ गुरू, न गुरू विहिचायमो उ उद्दिट्ठो ॥
अन्नत्थसंकमेणं, ण उ एगागित्तणेणंति ॥ २४ ॥

व्याख्या । गुरुगुणाः संज्ञानं सदनुष्ठानविशेषास्ते रहितोहीनोगुरुगुणरहितः तुशब्दः पुनरर्थः । गुरुर्धर्म्माचार्य्योगुरुर्नैधर्म्माचार्य्यो भवति । सुवर्णगुणविकलं सुवर्णमिव । ततश्च (विहिचायमो उत्ति) इह मकारो आगमिकस्ततश्च विधित्याग एवागमिकन्यायेन परिहार एव तस्य गुरोरिष्टो ऽभिमतो जिनानां । स च न यथा कथं चिदत एवाह । अन्यत्र गुरुकुलान्तरे संक्रमेण प्रवेशेन न पुनरेकाकित्वेन एकाकिविहारितयेति । गुरुकुलान्तरसंक्रमणे विधिश्च" संदिट्ठो संदिट्ठस्स चेव संपज्जइ-एपमाइ ॥ चउभंगो एत्थं पुण, पढमो भंगो हवइ सुद्धो,,॥१॥ इत्यादिरागमप्रसिद्ध इति सर्वथा गुरुरहितेन न भाव्य मिति भावो यदाह" एस गमणेस णं वा, कहं तेनाहिति जिण-वरमयं वा ॥ करिणं मिव पोयाला, जे मुक्का पव्वइय-मेत्ता" इतिशब्दः प्राग्वदिति गाथार्थः ॥ पंचा. वृ. ११ ॥ अथ गुरुगुणरहितस्तु गुरुर्न गुरुरिति विधित्याग एव तस्येष्ट इति यदुक्तं तत्र विशेषाभिधानायाह ॥

गुरुगुणरहिओ वि इह, दट्ठव्वो मूलगुणविउत्तो ॥
जो ण उ गुणमेत्तविहीणोत्ति चंडरुद्दो उदाहरणं ॥३५॥

व्याख्या । गुरुगुणरहितोऽपि अपि शब्दोऽत्र पुनः शब्दार्थ स्ततश्च गुरुगुणरहितो गुरुर्न भवति । गुरुगुणरहितः पुनरिह गुरुकुलवासप्रक्रमे स एव द्रष्टव्योज्ञातव्यो मूलगुणवियुक्तो महाव्रतरहितः सम्यग्ज्ञानक्रियाविरहितोवा यो न तु नपुनर्गुणमात्रविहीनो मूलगुणव्यतिरिक्तप्रतिरूपताविशिष्टोपशमादि गुणविकल इति हेतोर्गुरुगुणरहितोदृष्टव्य इति प्रक्रमः उप प्रदर्शनार्थोवा इति शब्दः उक्तं चेहार्थे " काल परिहाणिदोसा,एत्तो इक्काइगुणविहीणेण ॥ अन्नेण विप्पवज्जा,-दायव्वा सीलवंतेणं" अत्रार्थे किं ज्ञापकमित्याह । चंडरुद्रश्चंडरुद्राभिधानाचार्य उदाहरणं ज्ञापकं तत्प्रयोग श्चैवं ॥ गुणमात्र विहीनोऽपि गुरुरेव मूलगुणयुक्तत्वात् चंडरुद्राचार्यवत् तथा ह्यसौ प्रकृतिरोषणोऽपि बहूनां संविग्नगीतार्थशिष्याणाममो चनीयः विशिष्टबहुमानविषयश्चाभूत् । पंचा० वृ० ११ ॥

(८) गुणा आचार्य्यस्य अपरिश्रावीत्यादि ॥

पुनरप्याचार्यगुणानाह ।

अपरिस्सावी सम्मं, समपासी चेव होइ कज्जेसु ।
सोरक्खइ चक्खुपिव सबालवुड्ढाउलं गच्छं ॥ २२ ॥

व्याख्या । न परिश्रवति परिकथयितान्यगुह्यजलमित्येवं शीलोऽपरिश्रावी आलोचनामाश्रित्य आचारांगोक्ततृतीयभंगतुल्य इत्यर्थः । भंगाश्चैते । एकोन्हदः परिगलत्श्रोताः पर्यागलत् श्रोताश्च शीता शीतोदा प्रवाहन्हदवत् । यतस्तत्र जलं निर्गच्छत्यागच्छति च ।१। अपरः सुपरिगलच्छ्रोता नो पर्यागलत् श्रोताः पद्मन्हदवत् पद्मन्हदे तु जलं निर्गच्छति नत्वागच्छति । २ । तथा परोनो परिगलत् श्रोताः पर्यागलत् श्रोताश्च लवणोदधिवत् लवणे आगच्छति जलं न तु निर्गच्छति । ३ । अपरस्तु नो परिगलत् श्रोता नो पर्यागलत् श्रोताश्च मनुष्य लोकाद्बहिः समुद्रवत् तत्र नागच्छति न च निर्गच्छति ।४। तत्राचार्यः श्रुतमंगीकृत्य प्रथमभंगपतितः श्रुतस्य दानग्रहण सद्भावात् । १ । सांपरायिककर्मापेक्षया तु द्वितीयभंगपतितः कषायोदयाभावेन ग्रहणाभावात् तपः कायोत्सर्गादिना क्षपणापतेश्च सांपरायिककर्म कषायकर्म्म । २ । आलोचनामंगीकृत्य तृतीयभंगपतितः आलोचनाया अपरिश्राविस्वात् । ३ । कुमार्गं प्रति चतुर्थभंगपतितः कुमार्गस्यहि प्रवेशनिर्गमाभावात् । ४ । यदि वा केवलश्रुतमाश्रित्य भंगा योज्यंते तत्र स्थविरकल्पिकाचार्याः प्रथमभंगपतिताः । १ । द्वितीयभंगपतितास्तु तीर्थकृतः । २ । तृतीयभंगपतिता यथा लंदिकाः तेषां तुक्वचिदर्थपरिसमाप्त्यभावाचार्यादेर्निर्णय सद्भावात् । ३ । प्रत्येकबुद्धास्तूभयाभावाच्चतुर्थभंगस्याः ४ सम्यकसर्वथेत्यर्थः (समपासी चेव होइकज्जे सुत्ति) सममविपरीतं पश्यतीत्येवं शीलः समदर्शी"दसो नियच्छ पेंच्छे"त्यादिना दशेः पासादेशः । एवं विध एव योभवति क्व कार्येषु आगमव्याख्यानादिसकलव्यापारेष्वित्यर्थः । स आचार्यः रक्षति धत्ते कुमार्गे पतन्तमिति शेषः । कं गच्छं गणं किंभूतं सबालाश्च ते वृद्धाश्च सबालवृद्धास्तैराकुलः संकीर्णस्तं सबालवृद्धाकुलं किमिव चक्षुरिव ॥

यथाचार्यस्वरूपमाह ।

सीआवेइ विहारं, सुहसीलगुणेहिं जो अबुद्धीओ ॥
सन वरं लिंगधारी, संजमजोएण निस्सारो ॥ २३ ॥

व्याख्या (जो अबुद्धी ओत्ति) य आचार्योऽबुद्धिकस्तत्वज्ञानरहितः (सीयावे इत्ति) सीदयति शिथिलीकरोति कं विहारं नवकल्परूपं गीतार्थादिरूपं वा । कैः सुखशीलगुणैः सुखशीलस्य साताभिलाषिणो गुणाः पार्श्वस्थादिस्थानानि सुखशीलगुणास्तैः (स नवरित्ति) केवलं लिंगधारी वेषमात्र धारी संयम आश्रवनिरोधरूपस्तस्य योगः प्रतिलेखनादि व्यापारस्तेन रहितत्वात् निस्सारश्चर्वितताम्बूलवदिति गाथाछंदः ॥ २३ ॥

कुलगामनगररज्जं, पयहियं जो तेसु कुणइ हुममत्तं ॥
सोन वरि लिंगधारी संजमजोएण निस्सारो ॥ २४ ॥

व्याख्या । कुलं गृहं ग्रामं सकरं नगरमष्टादशकररहितं राज्यं सप्तांगमयं उपलक्षणत्वात् धूलीप्रकारपरिक्षिप्तं खेटं कुनगरं-कर्बटं सर्वत्रार्द्धतृतीयगव्यूतांतरग्रामान्तररहितं मडंवं जलपयोपेतं जलपत्तनं द्वीपमिव स्थलपयोपेतं स्थलपत्तनं लोहादिधातुजन्मभूमिरूपं आकरं जलस्थलपथाभ्यामुपेतं द्रोणमुखं वणिक् समूहवासं निगममित्यादि ज्ञेयं (पयहियत्ति) प्रहायत्ति प्रहाय्य प्रकर्षेण त्यक्त्वा पुनर्यः आचार्यस्तेषु कुलादिषु करोति विधत्ते हु पुनरर्थे ममत्वं ममेतदित्यभिप्रायमित्यर्थः । स सूरिः नवरि केवलं वेषधारी संयमयोगेन निस्सार इति गाथा छन्दः ॥ २४ ॥

अथ पुनरपि सुन्दराचार्यप्रशंसामाह ॥

विहिणा जो उ चोएइ, सुत्तं अत्थं च गाहइ ॥
सो धन्नो सो अपुणो अ, सबन्धू मुक्खदायगो ॥ २५॥

व्याख्या "विधिणा धम्ममइएहिं अइसुंदरेहिं कारणगुणोवणि एहिं पल्हायन्तो अमणं सीसं चोएइ आयरिओ" इत्याद्याग गमोक्तप्रकारेण (जोउत्ति.) यः पुनराचार्यः (चोएत्ति) चोदयति प्रेरयति शिष्यगणं कृत्यकरणादौ तथा सूत्रमाचारांगादिश्रुतविधिनेत्यस्यात्रापि सम्बन्धनात् व्यवहारदशमोद्देशकोक्तेन विधिना ग्राहयति पाठयति सूत्रपाठानन्तरं तस्य

निर्युक्तिभाष्यचूर्णिसंग्रहणीवृत्तिटिप्पनकादिपरंपरोपलब्धमर्थं च विधिनेत्यस्यात्राप्यभिसम्बन्धनात् "सुत्तत्थो खलु पढमो बीओ" इत्यादिना श्रीभगवतीसूत्रपञ्चविंशतितमशतकतृतीयोद्देशकश्रीनन्दिसूत्रावश्यकनिर्युक्त्याद्युक्तेन विधिनैव ग्राहयति बोधयति अथवा सूत्रमर्थं च विधिना गाहते निरंतरं स्वयमभ्यस्यतीत्यर्थः स आचार्योधन्यः पुण्यवान् अतएव (सो अ पुणेयत्ति) स पुण्य एव पवित्रात्मैव बंधुरिव बन्धुः। कुमत्यादिनिवारकत्वेन परमहितकर्तृत्वात् अतएव (मुक्ख दायगोत्ति) मोक्षप्राप्तिहेतुज्ञानादिरत्नत्रयजनकत्वेन मोक्ष दायक इति अनुष्टुप्छन्दः ॥२५॥

सएव भव्वसत्ताणं, चक्खुभूए वियाहिए ॥
दंसेइ जो जिणदिट्ठं, अणुट्ठाणं जहट्ठिअं ॥ २६ ॥

व्याख्या । स एवाचार्यो भव्यसत्वानां मोक्षगमनयोग्यजंतूनां चक्षुर्भूतोनयनतुल्यो व्याहृतः कथितो जिनादिभिः । स कोयो जिनोद्दिष्टमागमोक्तमनुष्ठानं मोक्षपथप्रापकरत्नत्रयाराधनमित्यर्थः। यथा स्थितमवितथं दर्शयति कुमतिनिराकरणेन प्रकटीकरोतीति अनुष्टुप्छन्दः ॥ २६ ॥
अथ पूर्वार्द्धेन सूरेर्गुणविशेषेण तीर्थकरसाम्यमुत्तरार्द्धेनाज्ञोल्लंघिनस्तस्य कापुरुषत्वं च दर्शयन्नाह ॥

तित्थयरसमोसूरी, संमं जो जिणमयं पयासेई ॥
आणं अइक्कमन्तो, सोकापुरिसो न सप्पुरिसो ॥२७॥

व्याख्या । स सूरिस्तीर्थकरसमः सर्वाचार्यगुणयुक्ततया सुधर्मादिवत्तीर्थकरकल्पो विज्ञेयः।न च वाच्यं चतुस्त्रिंशदतिशयादिगुणविराजमानस्य तीर्थकरस्योपमा सूरेस्तादृकिभ्रस्यानुचिता। यथा तीर्थकरोऽर्थं भाषते एवमाचार्योऽप्यर्थमेव भाषते तथा । यथा तीर्थकर उत्पन्नकेवलज्ञानो भिक्षार्थं न हिंरुते एवमाचार्योऽपि भिक्षार्थं न हिंरुते इत्याद्यनेकप्रकारैस्तीर्थकरानुकारित्वस्य सर्वातिशयित्वस्य परमोपकारित्वादेश्च ख्यापनार्थं तस्या भ्याय्यतरत्वात्। किंच श्रीमहानिशीथे पंचमाध्ययनेऽपि भावाचार्यस्य तीर्थकरसाम्यमुक्तं । यथा "सेभयवं किं तित्थयरसंतिअं आणं नाइक्कमिज्जा ? उदाहु आयरिय संतिअं गोअमा ! चउव्विहा आयरिया भवन्ति। तं० नामायरिया, ठवणायरिया, दव्वायरिया, भावायरिया, तत्थ णं जे ते भावायरिया ते तित्थयरसमा चेव दट्ठव्वा तेसिं सन्तिअं आणं नाइक्कमेज्जत्ति,, स कः यः सम्यग् यथास्थितं जिनमतं जगत्प्रभुदर्शनं नैगमसंग्रहव्यवहारर्जुसूत्रशब्दसमभिरूढैवंभूतरूपनयसमूहात्मकं प्रकाशयति भव्यानां दर्शयतीत्यर्थः । तथा आज्ञां तीर्थकरोपदेशवचनरूपां अतिक्रामन् वितथप्ररूपणादिनोल्लंघयन् स सूरिःकापुरुषः पुरुषाधमः नसत्पुरुषो न प्रधानपुरुष इति । इहचाज्ञोल्लंघिनः कापुरुषत्वमात्रमैहलौकिकं फलं पारलौकिकं तु तदनेकदुस्सहदुःखसन्ततिसम्वलितमनन्तसंसारित्वं श्रीमहानिशीथपञ्चमाध्ययनोक्तसावद्याचार्यस्येव ज्ञेयं ॥ तस्माद्गच्छाधिपतिना सर्वदा सर्वार्थेषु अप्रमत्तेन भाव्यमिति पूर्वाचार्यसंस्तुतः सावद्याचार्यसम्बन्ध इत्येवं विलोक्याऽचार्योपाध्यायप्रवर्तकादिना मोक्षार्थिना भगवदाज्ञया आगमार्थोनिरूपणीयः न स्वमत्या तथात्वेऽनन्तसंसारावाप्तेरिति गाथाछन्द ॥ २७ ॥ ग. अधि. १ ॥

(ए) भ्रष्टाचारत्वं दुर्गुणस्सूरेः ॥

अथ के सूरयः आज्ञामतिक्रामन्तीत्याह ॥

भट्ठायारो सूरी भट्ठायाराणुविक्खओ सूरी ॥
उम्मग्गट्ठिओ सूरी तिन्निवि मग्गं पणासंति ॥ २८ ॥

व्याख्या। भ्रष्टः सर्वथा विनष्ट आचारो ज्ञानाचारादिर्यस्य स भ्रष्टाचारः सूरिरधर्म्माचार्यः १ भ्रष्टाचाराणां विनष्टाचाराणां साधूनामुपेक्षकः प्रमादप्रवृत्तसाधूनामनिवारयितेत्यर्थः । सूरिंमंदधर्म्माचार्यः । २ । उन्मार्गस्थित उत्सूत्रादिप्ररूपणपरः सूरिरधमाधमाचार्यः । ३ । त्रयोऽप्येते मार्गं ज्ञानादिरूपं मोक्षपथं प्रणाशयन्ति जिनाज्ञामतिक्रामन्तीत्यर्थः । गाथा छन्दः ॥ २८ ॥
अथ तेषां त्रयाणां सेवकस्याशुभफलमाह ।

उम्मग्गनासए जोउ, सेवए सूरी नियेमणं ।
सो गोयम! अप्पाणं, अप्पं पाडेइ संसारे ॥ २९॥

व्याख्या । उन्मार्गस्थितान् सन्मार्गनाशकान् १ (उ) शब्दात् भ्रष्टाचारान् २ भ्रष्टाचारोपेक्षकाँश्च ३सूरीन् यः सेवते पर्युपास्ते नियमेन निश्चयेन स नरो हे गौतम !आत्मानं आत्माना पातयति संसारे चतुर्गत्यात्मके इति गाथा छन्दः ॥ २९ ॥
अथ भंग्यन्तरेण पनमेवार्थं दृष्टान्तेन समर्थयन्नाह ।

उम्मग्गट्ठिओ एक्को, विनासए भव्वसत्तसंघाए ॥
तं मग्गामणुसरंतं, जह कुत्तारो नरो होइ ॥ ३० ॥

व्या० उन्मार्गस्थितः उत्सूत्रप्ररूपणानिरतः एकोऽपि अधिकारात् सूरिर्नाशयति संसारसमुद्रे अनंतानंतमरणप्रदानेन विनाशयतीत्यर्थः । कान् भव्यसत्वसंघातान् किं कुर्वतस्तान् तन्मार्गस्थितप्रदर्शितपथं अनुसरतः आश्रयतः प्राकृतत्वात् वचनव्यत्ययः ।अत्र दृष्टांतमाह। यथा कुतारः कुत्सितस्तारकोनरो भवति स बहून् प्रष्ठलग्नान् जंतुसमूहान् नद्यादौ विनाशयति गाथाछन्दः ॥ ३० ॥
अथोन्मार्गगामिनामेवाशुभफलं दर्शयति ।

उम्मग्गमग्गा संपट्ठि, याए साहूणंगोअमा ! नूणं ।
संसारो अ अणंतो, होई सम्मग्गनासीणं ॥ ३१ ॥

व्याख्या । उन्मार्गगाः गोशालकबोटिकनिन्हवादयः तेषां मार्गः परम्परा तस्मिन् अथवा उन्मार्गरूपो योमार्ग स्तस्मिन् समित्येकीभावेन इति प्रकर्षेण स्थितानां साधूनां साधुलिंगधारकाणां हे गौतम ! नूनं निश्चितः संसारश्चतुर्गत्यात्मक अनंतो ऽपर्यंतो भवति चशब्दस्तत्कृतानेकदुःखकसूचकः । किंभूतानां तेषां सन्मार्गनाशिनां शुरूपथोच्छेदकानां महानिशीथोक्तमुनिचन्द्रसाधुवत् इति गाथाछन्दः ३१ ग. अधि. १ ॥
(प्रव्रज्यार्हाः पञ्चदशगुरवस्ते च प्रव्रज्याशब्दे)
सद्गुरुस्वरूपं दर्शयति ॥

देशं खित्तं उ जाणित्ता, वत्थं पत्तं उवस्सयं ।
संगहे साहुवग्गं च सुत्तत्थं च निहालए ॥ १४॥

व्याख्या । आचार्यो देशं मालवकादिकं क्षेत्रं रूक्षारूक्षभाविताभावितादिरूपं (उ) शब्दात् ग्लानादियोग्यं द्रव्यं दुर्भिक्षादिकालं दातृपरिणामादिरूपं भावं च ज्ञात्वा वस्त्रं चीवरं पात्रं पतद्ग्रहादि उपाश्रयं मुनियोग्यालयं संगृ

ह्णीत कोऽर्थः । आचार्यः क्षेत्रादिकारणं ज्ञात्वा वस्त्रादिकं मेल-यित्वा प्रायोगृहस्थानामदर्शयन् स्वपार्श्व एव संरक्षेत् न तु यथाकथंचिदित्यर्थः। तथा (साहु वग्गन्ति) साधूनां वर्गोवृन्दं साधुवर्गस्तं च साध्वीवर्गं च संगृह्णीत तु हीनाचारवर्गं तथा सुत्तत्थं च (निहालए) इति सूत्रमाचारांगादि अर्थो निर्युक्ति भाष्यचूर्णिसंग्रहिणीवृत्तिटिप्पनादिः । सूत्रं चार्थश्चेति समाहारद्वन्द्वे सूत्रार्थं निनिभालयति चिन्तयतीत्यर्थः । चशब्दा-त्साधूनामपि सूत्रार्थं ददातीति एवं विधोयः स सदाचार्यः स्यादिति शेषः । इत्यनुष्टुप्छन्दः ॥ १४ ॥ ग. अधि. १ टी ॥

भ्रष्टाचारस्य सूरेर्निन्दा यथा ॥

भट्ठायारोसूरी, भट्ठायाराणुविक्खओ सूरी ॥
उम्मगट्ठिओ सूरी, तिन्नि वि मग्गं पणासन्ति॥१॥

उम्मग्गट्ठिए सूरिंमिनिच्छयं भव्वसत्तसंघाए। जम्हा तंमग्गमणुसरन्ति तम्हाणतंजुत्तं। एकंपि जोदुहत्तं सत्तं पडि-बोहिं ठवे मग्गे । ससुरासुरंमि विजिगे तेण ह घोसियं आणायोयं। भूए अत्थि भविस्सति केइ जगवन्दणीय-कमजुयले। जोसिं परहियकरणे कबद्धलक्खाणवो लिही कालं । भूए अणागए काले ण केइ इहोहिंति गोयमा! सूरी । णामग्गहणेण वि जेसिं होज्जनियमेण पच्छित्तं। ए-यंगच्छिचवत्थं दुप्पसहाणं तरंतु जोरंवके। तं गोयम! जाणगाणिं निच्छयओ अणंतसंसारि । जेसयल जीवजगमंगलेक्ककल्ला-ण परमकल्लाणसिद्धिपए। वा वोच्छिन्ने पच्छितं होइ तं गणिणो। तम्हा गणिणं समसत्तुमित्तपक्खेण परहियरएणं कल्लाणकंखुणा अप्पणो विय अणाण लंघेया। एवं मेरा ण लंघेयव्वत्ति एवं गच्छववच्छ लंघितुनगारवोहिं पडिवच्छे संखाइए गणिणो अज्जवि बोहिं न पावंति। ण लब्भोहिंति य अन्ने अणंतहुत्तोवि परिन्नयं तित्थं । चउगइभवसंसा-रंचेढिज्जचिरसुदुक्खत्ते ॥ महा. ५ अ. ।

(१०) परहितकारित्वं सुगुणः ॥

अथ ये नाममात्रग्रहणेनाऽपि परहितकारिणः सूरयस्तानाह ॥

तीअणागयकाले, केई होहिंति गोयमा ! सूरी ।
जेसिं नामग्गहणे, वि होइ नियमेण पच्छित्तं ॥ ३७ ॥

व्या० । अतीतकाले ते केचिदनिर्दिष्टनामानोऽभूवन्निति शेषः । अनागतकाले च (होहिंति) भविष्यन्ति आद्यंतग्रहणे मध्यस्यापि ग्रहणमिति न्यायेन वर्त्तमानकाले च संति । हे गौतम ! सूरयः आचार्यनामधारकाः येषां परिचयकरणादिकं दूरे आस्तां नामग्रहणेऽपि भवति नियमेन निश्चयेन प्रायश्चित्तं । तथाचोक्तं । श्रीमहानिशीथपंचमाध्ययने "इत्थं चायरियाणं, पणपन्नं होंति कोडिलक्खाओ ॥ कोडिसहस्से कोडिं, सएय तह एत्तिएच्चेव ॥ १ ॥ एतेसिं मज्झा एगे, निव्वुओह गुणगणाइण्णो ॥ सव्वुत्तमभंगेणं, तित्थयरस्सा णुसारिगुरू" इति गाथाछंदः ॥ ३७ ॥

अथात्र हेतुमाह ॥

जओ सयरी भवंति, अणविक्खयाइ जह भिच्चवाहणा लोए ॥
पडिपुच्छेहिं चोयणं, तम्हाउ गुरू सया भयइ ॥ ३८ ॥

व्याख्या (जओत्ति) भिन्नं पदं यतो भणितं (सयरित्ति) स्वेच्छाचारीणि भवंति (अणविक्खया इति) अनपेक्षया शिक्षारहितत्वेन यथा लोके (भिच्चवाहणत्ति) भृत्याश्च सेवकाश्च वाहनानि च हस्त्यश्ववृषभमहिषादीनीति द्वंद्वे भृत्यवाहनानि । तथा विनेयाः गुरूणां प्रतिपृच्छाभिः कार्यं २ प्रति पृच्छा ताभिः (चोयणत्ति) प्राकृतत्वाद्वि-भक्तिलोपः । चोदनाभिश्च विनाति शेषः । स्वेच्छाचारिणो भवंति (तम्हाउत्ति) तस्मादेव कारणात्प्रतिपृच्छाभिश्चो-दनादिभिश्चाचार्यो विनयान् सदा सर्वकालं (भयइत्ति) भजते सत्यापयति शिक्षयतीत्यर्थः । गाथाछंदः ॥ ३८ ॥ ग० अधि. १ ।

(११) सूरेः स दुर्गुणो येन कुगुरुर्भवति ।

कुगुरुश्च कदा भविष्यतीति महानिशीथे अ.८ । से भयवं केवइअेणं कालेणं पहे कुगुरुभावी होंति गोयमा! इओ यमाइउयअद्धतेरसण्हं वाससयाणं साइरेगाणं समइक्कंताणं परउ भविंसु से भयवं केणं अट्ठेणं गोयमा ? तक्कालं इड्ढि रससायगारवसंगए ममीकारे अहंकारग्गीए अंतो संपज्जलंतबोंदी अहमहंति कयमाणसे असुणि य समयसब्भावे गणी भवीसु एएणं अट्ठेणं से भगवं किं सव्वेवीएवं विहे तक्कालगणि भवीसुं गोयमा! एगंतेणं नो सव्वे केयपुण दुरन्तपंतलक्खणे अदट्ठव्वेणं एगाए जणणीए जमगसमगं पसूए निम्मेरे पावसीले दुज्जायजम्मे सुरोद्दपयंडाभिगाहिय दूरमहामिच्छादिट्ठी भविसुं सेयं भयवं कहं ते समुवलक्खेज्जा गोयमा ! उस्सुत्तउस्सगायवत्तणुद्दिस्सणमइपन्नवएण वा ॥

(१२) प्रमादिनमाचार्य्यं शिष्यो बोधयति ॥

अथ कथंचित् प्रमादिनं गुरुं शिष्यो विबोधयतीत्याह ।

तुम्हारिसा वि मुणिवर, ! पमायवसगा हवंति जइ पुरि-सा। तेणन्नो को अम्हं, आलंवणं हुज्ज संसारे॥ १७ ॥

व्याख्या ॥ युष्मादृशा अपि हे मुनिवर ! श्रमणश्रेष्ठ प्रमादवशगाः प्रमादपरवशा भवंति यदि चेत् पुरुषाः पुमांसस्तेन कारणेनान्यो युष्मद्व्यतिरिक्तः कोऽस्माकं मंदभाग्यानामालंबनमत्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात् । सागरं नौरिव भविष्यति संसारे चतुर्गत्यात्मके पततामिति शेषः । अनेन विधिना शिष्यः प्रमादिनं गुरुं विबोधयतीत्यधिकारालभ्यते । तथाच विबोधनविषये आचार्य्यगुणानपि शिष्य आचार्यस्य दर्शयति यथा॥

पुढवीविव सव्वसहं, मेरुव्व अकंपिरं ठियं धम्मे ।
चंदुव्व सोमलेसं, तं आयरियं पसंसंति॥ १ ॥
अप्परिसावि आलोयणा, रिह हेउकारणविहिन्नुं ।
गंभीरं दुद्धरिसं तं आयरियं० ॥ २॥

कालन्नुं देसन्नुं, जावन्नुं अतुरियं असंजंतं।
अणुवत्तयं अमायं, तं आय० ॥ ३ ॥
लोइयसामाइएसु, सव्वेसु जस्स वक्खेवो ।
ससमयपरसमयंमि अ, तं० ॥ ४ ॥
बारसहिंवि अंगेहिं, सामाइयमाइपुव्वनिव्वध्दे।
लध्दडं गहियट्ठं, तं० ॥५॥
आयरियसहस्साइं, लहइ अ जीवो जवेहिं बहुएहिं ।
कम्मेसु य सिप्पेसु य, धम्मायरणेसु नो कहवि ॥ ६ ॥
जे पुण जिणोवइट्ठे, निग्गंथे पवयणंमि आयरिया ।
संसारमुक्खमग्गस्स, देसगा ते हु आयरिया ॥ ७ ॥
देवा वि देवलोए, निग्गंथं पवयणं अणुसरंता ।
अच्छरगणमज्झगया, आयरिए वंदयाइंति ॥ ८ ॥
जह दीवो दीवसयं, पइप्पए दिप्पई य ।
सो दीवसमा आयरिया, अप्पं च परं च दीवंति ॥ ९ ॥
देवा वि देवलोए, निच्चं दिव्वोहिणा वियाणंता।
आयरियमणुसरंता, आसणसयणाणि मुंचंति ॥ १० ॥
इत्यादि चंदकवेध्यकप्रकीर्णकोक्तं वाच्यमिति गाथाछन्दः ॥ ग. १ अधि० ॥
प्रमादगतस्याचार्य्यस्य श्रमणोपासकेन कथं निवारणा कर्त्तव्येति (समणोपासग) शब्दे ॥
अथ चोदनाया अकर्तुः फलं दर्शयन्नाह ॥
जो उ प्पमायदोसेणं, आलस्सेणं तहेव य।
सीसवग्गं न चोएइ, तेण आणा विराहिया ॥ ३९ ॥
व्याख्या। योगणी चशब्दादुपाध्यायादिश्च प्रमाददोषेण प्रमादरूपो यो दोषस्तेन तथैव च चकाराडुक्तशेषैर्मोहादिभिश्च उक्तं च "आलस्स १ मोह २ वन्ना, ३ थंभा ४ कोहा ५ पमाय ६ किविणत्ता ७ ॥ भय ८ सोगा ९ अन्नाणा, १० वक्खेव ११ कुऊहला १२ रमणा १३ (१) " एतैर्हेतुभिः शिष्यवर्गमंतेवासिवृंदं न प्रेरयति मोक्षानुष्ठाने इति शेषः । तेनाचार्येण उपाध्यायादिना वा आज्ञेति जिनाज्ञा विराधिता खंडितेत्यर्थः ॥ ग. अधि. १
"आचार्यस्यैव तत् जाड्यं, यच्छिष्यो नावबुध्यते । गावो गोपालकेनेव, कुतीर्थेनावतारिताः (१) " आ. म. १. खं. १ अ. ॥

(१३) वैरी शिष्यस्य गुरुः ॥

अथ यःसूरिशिष्यस्य वैरी स्यात्तं वृत्तद्वयेनाह ।
संगहोवग्गहं विहिणा, न करेइ य जो गणी ।
समणं समणिं तु दिक्खित्ता, सामायारिं न गाहए ॥१५॥
बालाणं जो उ सीसाणं, जीहाए उवलिंपए ।
तं सम्ममग्गं गाहेइ, सो सूरि जाण वेरिउ॥ १६॥
(संगहोवगाहंति) संग्रहश्च शिष्यादीनां संग्रहणं उपग्रहश्च तेषामेव भक्तश्रुतादिदानेनोपष्टंभनं तया तन्न करोति वा न कारयति विधिना आगमोक्तप्रकारेण योगणी आचार्य्यस्तथा यः श्रमणं श्रमणीं दिक्षित्वा तु शब्दात्प्रतिच्छकगणमपि समाचारीं आगमोक्ताहोरात्रक्रियाकलापरूपां सत्स्वगच्छोक्तां वा न ग्राहयेच्छिक्षयेत्पाठयेत् न शिक्षयेदित्यर्थः ।१५। तथा यःपुनर्बालानां शिष्याणां शिरः प्रभृत्यवयवमिति शेषः। जिव्हया रसनया उपलिंपति गौरिव वत्सस्य चुंबेत् अत्यंतबाह्याहितं करोतीत्यर्थः । ननु बालादीनां प्रव्राजने निषेधोऽस्ति तत्कथं बालानां शिष्यत्वमुच्यते। योऽयं प्रव्रजने बालो निषिध्यते स ऊनाष्टवर्षः। अत्र त्वष्टवर्षोपरिवर्त्ती बालो गृह्यते। अपवादपदेन तु ऊनाष्टवर्षोऽपि॥ तथा सम्यक्मार्गं मोक्षपथं न ग्राहयति दर्शयति न शिक्षयतीत्यर्थः । स आचार्यो वैरीति जानीहि हे गोतम ! त्वामिति विषमाक्षरेतिगाथाऽनुष्टुप्छंदसी ॥ १६ ॥
अथ पुर्वोक्तार्थलेशं विशेषयन्नाह ॥
जीहाए विलिहंतो, न भद्दओ सारणा जहिं नत्थि।
दंडेणवि तार्डतो, स भद्दओ सारणा जत्थ ॥ १७ ॥
व्याख्या. जिव्हया विलिहन् शिष्यं चुंबन्नाचार्यो न भद्रको न श्रेष्ठो यत्राचार्ये सारणा हिते प्रवर्तनलक्षणा स्मारणा वा कृत्यस्मारणलक्षणा उपलक्षणत्वाद्वारणा अहितान्निवारणलक्षणा तोदना संयमयोगेषु स्खलितस्याऽयुक्तमेतद्भवादृशां विधातुमित्यादिवचनेन प्रेरणा प्रतिनोदना तथैव पुनः २ प्रेरणा नास्ति न विद्यते तथा दंडेनाऽपि यष्ट्याऽपि किं पुनर्दवरकादिना ताडयन् शरीरपीडां कुर्वन् स आचार्यो भद्रकः श्रेष्ठः । यत्र गणिनि सारणा उपलक्षणत्वाद्वारणादि र्वाऽस्तीति गाथाछंदः ॥ ग० १ अधि. ।

(१४) विनय आचार्य्यस्य॥

आचार्य्ये सापेक्षैः साधुभिर्भवितव्यम् । तेषु च तेनेति दृष्टान्तैः प्रदर्शयति ॥
वध्दीधन्नसुभरियं, कोट्ठागारं डज्झते कुटुंबिस्स ।
किं अम्हमुहा देई, केई तहियं न अल्लीणा ॥
एकः कौटुंबिकः स कर्षकाणां कारणे उत्पन्ने वृद्ध्या कालांतररूपया धान्यं ददाति । तया च वृद्ध्या कौटुंबिकस्य कोष्ठागाराणि धान्यस्य सुभृतानि जातानि । अन्यदा च तस्यैकं कोष्ठागारं वृध्दिधान्यसुभृतं वन्हिना प्रदीप्तेन दह्यते । न च केचित्कर्षका विध्यापननिमित्तं तत्र प्रदह्यमाने कोष्ठागारमसमागताः । किमेष कौटुंबिकोऽस्माकं मुधा ददाति येन वयं विध्यापनार्थमभ्युद्यता भवामः ॥
एयस्स पभावेणं, जीवा अम्हेति एव नाऊणं ।
अल्ले तु समल्लीणा, विज्झाविए तेसिं सो तुट्ठो॥
अन्ये कर्षका एतस्य कौटुंबिकस्य प्रभावेण च ये जीवंति स्म जीवा अनुप्रत्यया जीविता इत्यर्थः। एवं ज्ञात्वा समालीनास्त उ समागता विध्यापनाय च प्रवृत्तास्ततो विध्यापिते कोष्ठागारे स कौटुंबिकस्तेषां तुष्टस्ततः किमकार्षीदित्यत आह ॥
जे ओ सहायगत्तं, करेसु तेसिं अवड्ढियं दिन्नं ॥
दडंति न दिण्णियरे, अकासगा दुक्खजीवीया ॥
ये तु विध्यापने सहायत्वमकार्षुस्तेषामवृद्धिकं कालांतररहितं धान्यं दत्तं। इतरेषां तु सहायत्वमकृतवतां दत्तमित्युत्तरं विधाय न दत्तं । ततस्ते अकर्षकास्संतो दुःखवज्जीविनो जाता एष दृष्टांतः ॥
सांप्रतमुपनयमभिधित्सुराह ।
आयरियकुडुंबी व, सामाणियथाणिया भवे साहू ॥
बावाहअग्गिणितुल्ला, सुत्तत्था जाण धन्नं तु ॥

आचार्यः कुटुंबीव कुटुंबितुल्य इत्यर्थः । सामान्यकर्षकस्थानीयाः साधवः । आचार्यस्य निष्काटने वातादिव्याबाधाऽभितुल्या । सूत्रार्थान् जानीहि धान्यं धान्यतुल्यान् ॥

एमेव विणीयाणं, करेंति सुत्तत्थसंगहं थेरा ॥
होवंति उदासीणे, किलेसभागी य संसारे ॥

(एमेव) कौटुंबिकदृष्टांतप्रकारेण ये विनीतास्तेषां स्थविरा आचार्याः सूत्रार्थसंग्रहं कुर्वंति सूत्रार्थान्प्रयच्छंति । यस्तूदासीनस्तत्र हापयतीति न प्रयच्छतीति भावः । सचोदासीनो वर्त्तमानः केवलं सूत्रार्थयोग्यो भवेत् क्लेशभागी च संसारे जायते ॥ संप्रति दंडिकदृष्टांतं विभावयिषुरिदमाह ॥

उप्पण्णकारणे पुण, जइ सयमेव सहस्सा गुरू हिंडे ।
अप्पाणं गच्छमुभयं, परिचयती तत्थिमं नायं ॥

उत्पन्ने कारणे वक्ष्यमाणलक्षणे यदि सहसा स्वयमेव गुरुरात्मानं गच्छमुभयं च परित्यजति । तत्र चेदं वक्ष्यमाणज्ञातमुदाहरणं । तदेवाह ॥

सोउं परबलमायं, सहसा एक्काणिओ उ जो राया ॥
निग्गच्छति सो वयती, अप्पाणं रज्जमुभयं च ॥

यो निरपेक्षो राज्ये परबलमागतं श्रुत्वा बलवाहनान्यमेलयित्वा सहसा एकाकी परबलस्य संमुखो निर्गच्छति स आत्मानं राज्यं चेत्युभयं त्यजति बलवाहनव्यतिरेकेण युद्धारंभे मरणभावात् एवमाचार्योऽपि निरपेक्षः समुत्पन्नेऽपि कारणे सहसा निष्क्रामन्नात्मानं गच्छमुभयं च परित्यजति निरपेक्षदंडिकदृष्टान्तभावना ॥

संप्रति सापेक्षदंडिकदृष्टांतभावनामाह ॥

सावेक्खो पुण राया, कुमारमादीहिं परबलं खविया ।
अजिए सयंपि जुज्झइ, उवमा एसेव गच्छेवि ॥

सापेक्षः पुना राजा प्रथमं कुमारादीन् युद्धाय प्रेषयति । ततः कुमारादिभिः परबलं क्षपयित्वा यदा कुमारैर्न परबलं तदा तस्मिन् जिते स्वयमपि राज्ञा युध्यते । एषैवोपमा गच्छेऽपि द्रष्टव्या । आचार्योऽपि पूर्वयतनां करोति तथापि असंस्तरणे स्वयमपि हिंडते । एवं चात्मानं गच्छमुभयं च निस्तारयतीति भावः । व्य. ६ उ. ॥

आचार्यसमीपवर्त्तिना च शिष्येण किं विधेयमित्याह ।

तद्दिट्ठीए तम्मोत्तीए तप्पुरक्कारे तस्सण्णी तन्निवेसणे जयं विहारी चित्तणिवाई पंथणिज्झाई बलिवाहिरे पासियपाणे गच्छेज्जा से अभिक्कममाणे पडिक्कममाणे संकुसेमाणे पसारेमाणे विणियट्टमाणे संपरिज्जमाणे ॥ आचा० ॥ ५ अ. ४ उ. ॥

(तद्दिट्ठीए) तस्याचार्यस्य दृष्टिस्तद्दृष्टिस्तया सततं वर्तितव्यं हेयोपादेयेषु । यदि वा तस्मिन् संयमे दृष्टिस्तद्दृष्टिस्स एव आगमो दृष्टिस्तद्दृष्टिस्तया सर्वकार्येषु व्यवहर्तव्यं तथा (तम्मोत्तीए) तेनोक्ता सर्वसंगभ्यो विमुक्तिर्मुक्तिस्तन्मुक्तिस्तया सदा यतितव्यं तथा (तप्पुरक्कारे) पुरस्करणं पुरस्कारः सर्वकार्येष्वग्रतः स्थापनं तस्याचार्यस्य पुरस्कारस्तद्पुरस्कारस्तस्मिंस्तद्विषये यतितव्यं तथा (तस्सण्णी) तस्य संज्ञा ततसंज्ञा तत ज्ञानं तद्वांस्तत्संज्ञी सर्वकार्येषु स्यात् स्वमतिविरचनया-

कार्यं विदध्यात्तथा (तन्निवेसणे) तस्य गुरोर्निवेशनं स्थानं यस्यासौ तन्निवेशनः । सदा गुरुकुलवासी स्यादिति भावस्तत्र च गुरुकुले निवसन् किंभूतः स्यादित्याह (जयंविहारी) यत्नतो यतनया विहरणशीलो विहारी स्यात् । यतमानः प्राणुपमर्द्दनमकुर्वन् प्रत्युपेक्षणादिकाः क्रियाः कुर्यादिति । किञ्च (चित्तनिवाती) चित्तमाचार्याभिप्रायस्तेन निपतितुं क्रियायां प्रवर्त्तितुं शीलमस्येति चित्तनिपाती सदा स्यादिति । तथा (पंथणिज्झाती) गुरोः क्वचित्गतस्य पंथानं निर्ध्यातुं प्रलोकितुं शीलमस्येति पथनिर्ध्यायी । उपलक्षणं चैतत् । शिशयिषोः संस्तारकप्रलोकी बुभुक्षोराहारान्वेषीत्यादिना गुरोराराधकः सदा स्यात्किञ्च (पलिवाहिर)परि समन्ताद्गुरोरवग्रहात् पुरतः पृष्ठतो वा चस्थानात्सदा कार्यमृते बाह्यः स्यादेतस्माच्च सूत्रात् त्रय ईर्योद्देशका निर्गता इति । किञ्च (पासियइत्यादि) कचित्कार्यादौ गुर्वादिना प्रेषितः सन् दृष्ट्वा प्राणिनां युगमात्रदृष्टिस्तदुपघातं परिहरन् गच्छेत्किञ्च (सइत्यादि) स भिक्षुः सदा गुर्वादेशविधायी एतद्व्यापारवान् भवति । तद्यथा । अभिक्रामन् गच्छन् प्रतिक्रामन्निवर्तमानः संकुचन् हस्तपादादिसंकोचनतः प्रसारयन् हस्तादीनवयवान् विनिवर्तमानः समस्ताशुभव्यापारान् सम्यक् परिसमंताद्धस्तपापादादीनवयवांस्तन्निक्षेपस्थापनानि वा रजोहरणादिना मृजन् परिमृजन् गुरुकुलवासं वसेदिति सर्वत्र संबंधनीयम् ॥ आचा० टी. ॥

अस्य वहुव्यक्तव्यता (आसायणा) शब्दे ॥

अथैवमाचार्यं रक्षिते शुश्रूषिते च को गुण इत्यत आह ॥

पुयंति य रक्खंति य, सीसा सव्वे गणीं सया पयया ॥
इह परलोए य गुणा, हवंति तप्पुयणे जम्हा ॥

गणिनमाचार्यं शिष्याः सर्वे सदा प्रयताः प्रयत्नपराः पूजयंति शुश्रूषंते च । यस्मात्तत्पूजने आचार्यपूजने इह लोके परलोके च गुणा भवंति इह लोके सूत्रार्थतदुपघाति परलोके सूत्रार्थाभ्यामधीताभ्यां ज्ञानादिमोक्षमार्गप्रसाधनं अथवा पारलौकिका गुणा "आयरिए वेयावच्चं करेमाणे महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवति" इत्येवमादयः ॥ व्य० द्वि. खं. ६ अ. ॥

गुरुशुश्रूषा (विणय) शब्दे ॥ आचार्यस्य चतुर्विधविनये नान्तेवासी अनृणी भवतीति विनयशब्दे ॥

आचार्यस्याराधने फलं यथा ॥ "गुर्वायत्ता यस्मात्, शास्त्रारंभा भवति सर्वेऽपि॥तस्मात् गुर्वाराधन,परेण हितकांक्षिणा भाव्यं " । १ । आवश्यकभाष्यकारेणाप्यन्यथायि ।

गुरुचित्तायत्ताइं, वक्खाणंगाइ जेण सव्वाइं ॥ जेण पुण सुप्पसण्णं, होइज्जं आगारिंगियं ॥ १ ॥ कुसलं जइ सेयं, वायगं वए पुज्जा ! तह वियसिं न वि कूरे, विरहंमियं कारणं पुव्वे ॥ २ ॥ व्य० १खं० १ उ० ॥

(१५) गुरुविनये वैद्यदृष्टान्तः ॥

आचार्यसेवायां वैद्यदृष्टान्तो यथा ॥

से जहा नाम एकेइ महाराहिगहिए अणुहूअतव्वेअणे विमाया सरुवेणं निविसंसे । तत्तओ सुविज्जवयणेण सम्मं तमवगच्छिअ जहा विहाणओ पवण्णे सुविकिरिअं निरुद्धजहिच्छाचारो तुच्छपच्छभोई मुच्चमाणे वाहिणा नि

अत्तमाणवेअणे समुवलद्धारोग्गं पवड्ढमाणतब्भावे तल्लाभनिव्वुईए तप्पडिबंधाओ सिरारवाराइजोगे वि वाहिसमारुग्गविन्नाणेणं इट्ठनिप्फत्तिओ अणाकुलभावयाए किरिओवओगेण अपीडिए अव्वहिए सुहलेस्साए वड्ढइ विज्जं च बहु मन्नइ। एवं कम्मवाहिगहिए अणुभूअजम्माइवेअणे विन्नाया दुक्खरूवेणं निविण्णे तत्तओ तओ सुगुरुवयणेणं अणुट्ठाणाइणा तमवगच्छिअ पुव्वुत्तविहाणओ पव्वइए सुकिरिअं पव्वज्जं विरुद्धपमायायारे असारसुद्धभोई मुच्चमाणे कम्मवाहिणा निअत्तमाणिट्ठविओगाइवेअणे समुवलब्भ चरणारोग्गं पवड्ढमाणसुहभावे तल्लाभनिव्वुईए तप्पडिबंधविसेसओ परिसहोवसग्गभावे वि तत्तसंवेअणाओ कुसलासयवुड्ढिओ थिरासयत्तेण धम्मोवओगाओ सया थिमिए। तेउल्लेसाए वड्ढइ गुरुं च बहुमन्नइ जहोचिअं असंगपडिवत्तिए निसग्गपवित्तिभावेण। एसा गुरुई विआहिआ भावसारा विसेसओ भगवंतबहुमाणेण जो मं पडिमन्नइ से गुरुत्तितदाणा अन्नहा किरिआ अकिरिआ कुलडा नारी किरिआसमा गरहिआ। तत्त वेईणं अफलजोगओ विसन्न तित्तीफलमित्थ नायं आवट्टे खु तप्फलं असुहाणुबंधे आयओ गुरुबहुमाणो अवंझकारणत्तेण अओपरमगुरुसंजोगो तओ सिद्धीरसंसयं एसो इह सुहोदए पगिट्ठतयणुबंधे भववाहितेगिच्छ नइओ सुंदरं परं उवमा इत्थ न विज्जई ॥ पं. सू. ४ सू. ॥

से जहेत्यादि । तद्यथा । कश्चित्सत्वः महाव्याधिगृहीतः कुष्ठादिग्रस्त इत्यर्थः । अनुभूततद्वेदनोऽनुभूतव्याधिवेदनः। विज्ञाता स्वरूपेण वेदनायाःन कंडूगृहीतकंडूयनकारिवद्विपर्यस्तः निर्विण्णस्तत्वतस्तद्वेदनयेति प्रक्रमः। ततःकिमित्याह ।सुवैद्यवचनेन हेतुभूतेन सम्यगवैपरीत्येन तं व्याधिमवगम्य यथाविधानतो यथा विधानेन देवतापूजादिलक्षणेन प्रपन्नः सुक्रियां परिपाचनादिरूपां रुद्धयदृच्छाचारः सन् प्रत्यपायभयात्तथातुच्छपथ्यभोजी व्याध्यनुगुण्यतः अनेन प्रकारेण मुच्यमानो व्याधिना खसराद्यपगमेन निवर्त्तमानवेदनः कंड्वाद्यभावात् समुपलब्धारोग्यं सदुपलंभेन प्रवर्द्धमानतद्भावः प्रवर्द्धमानारोग्यभावः। तल्लाभनिर्वृत्त्या आरोग्यलाभनिर्वृत्त्या तत्प्रतिबंधात् आरोग्यप्रतिबंधाद्धेतोः शिराक्षारादियोगेऽपि शिरावेधक्षारपातनादावप्यपीत्यर्थः । व्याधिसमारोग्यविज्ञानेन व्याधिशमाद्यदारोग्यं तदवबोधेनेत्यर्थः । किमित्याह । इष्टनिष्पत्तेरारोग्यनिष्पत्तेर्हेतोरनाकुलभावतया निबंधनाभावात् ॥ तथा क्रियोपयोगेन इति कर्त्तव्यताया बोधेन हेतुना अपीडितो व्यथितो निवातस्थानामनोपथ्यपानादिना । किमित्याह । शुभलेश्यया प्रशस्तभावरूपया वर्द्धते वृद्धिमाप्नोति । तथा वैद्यं च बहु मन्यते । महापायनिवृत्तिहेतुरयं ममेति सम्यक् ज्ञानात् एष दृष्टांतोऽयमर्थोपनयः (एवमित्यादि) एवं कर्मव्याधिगृहीतः प्राणी किंविशिष्ट इत्याह । अनुभूतजन्मादिवेदनः आदिशब्दाज्जरामरणादिग्रहः । विज्ञाता दुःखरूपेण जन्मादिवेदनायाः न तु तत्रैवाशक्त्या विपर्यस्त इति। ततः किमित्याह । निर्विण्णस्तत्वतः। ततो जन्मादिवेदनायाः किमित्याह। सुगुरुवचनेन हेतुना अनुष्ठानादिना तमवगम्य सुगुरुकर्मव्याधिं च पूर्वोक्तविधानतस्तृतीयसूत्रोक्ते तद्विधानेन प्रपन्नस्सन् सुक्रियां प्रव्रज्यां विरुद्धप्रमादाचारो यदृच्छया असारशुद्धभोजी संयमानुगुणेन अनेन विधिना मुच्यमानः कर्मव्याधिना निवर्त्तमानेष्टवियोगादिवेदनस्तया मोहनिवृत्त्या किमित्याह। समुपलभ्य चरणारोग्यं सदुपलंभेन प्रवर्द्धमानशुभभावः। प्रवर्धमानचरणारोग्यभावः बहुतरकर्मव्याधिविकारनिवृत्त्या तल्लाभनिवृत्त्या तत्प्रतिबंधाविशेषात् चरणारोग्यप्रतिबंधविशेषात् स्वाभाविकात् कारणात्परीषहोपसर्गभावेऽपि क्षुद्व्याधिव्यसनभावेऽपि तत्वसंवेदनात् सम्यक्ज्ञानाद्धेतोः । तथा कुशलाशयवृद्ध्या क्षायोपशमिकभाववृद्ध्या स्थिराशयत्वेन चित्तस्थैर्येण हेतुना तथा धर्मोपयोगात् इति कर्त्तव्यताबोधात्कारणात् सदास्तिमितः भावद्वंद्वविरहेण प्रशान्तः। किमित्याह तेजोलेश्यया शुभप्रभावरूपया वर्द्धते वृद्धिमनुभवति। गुरुं च बहु मन्यते। भाववैद्यकल्पं कथमित्याह। यथोचितमौचित्येन असंगप्रतिपत्त्या स्नेहरहितस्तद्भावप्रतिपत्त्या। किमस्या उपन्यास इत्याह । निसर्गप्रवृत्तिभावेन सांसिद्धिकप्रवृत्तित्वेन हेतुना एषाऽसंगप्रतिपत्तिर्गुर्वी व्याख्याता भगवद्भिः। किमित्याह। भावसारा तथौदयिकभावविरहेण विशेषतोऽसंगप्रतिपत्तेः। इहैव युक्त्यंतरमाह । भगवद्बहुमानेन अचिंत्यचिंतामणिकल्पतीर्थकरप्रतिबंधेन कथमयमित्याह । यो मां प्रति मन्यते भावतस्स सुकर्मेत्येवं तदाज्ञा भगवदाज्ञा। इत्थं । तत्वं व्यवस्थितं अन्यथेत्यादि । अन्यथा गुरुबहुमानव्यतिरेकेण क्रियाऽप्यक्रिया प्रत्युपेक्षणादिरूपा अक्रिया सत्क्रिया ताभ्यां किंविशिष्ट इत्याह। कुलटानारी क्रियासमा दुःशीलवनितोपवासक्रियातुल्या ततः किमित्याह। गर्हिता तत्ववेदिनां विदुषां कस्मादित्याह। अफलयोगतः इष्टफलादन्यत्फलं मोक्षात्सांसारिकमित्यर्थः । तद्योगात् एतदेव स्पष्टयन्नाह । विषान्न तृप्तिफलमत्र ज्ञानमल्पं विपाकदारुणं विराधनासेवनात्।एतदेवाह। आवर्त्त एव तत्फलं आवर्त्तते प्राणिनोऽस्मिन्नित्यावर्त्तः संसारः । स एव तत्वतस्तत्फलं विराधनाविषजन्यं । किंविशिष्ट आवर्त्त इत्याह। अशुभानुबंधः। तथा विराधनोत्कर्षेण एवं सफलं गुर्वबहुमानमभिधाय तद्बहुमानमाह (आयत इत्यादिना) आयतो गुरुबहुमानः साद्यपर्यवसितत्वेन दीर्घत्वादायतो मोक्षः स गुरुबहुमानः गुरुभावप्रतिबंध एव मोक्ष इत्यर्थः । कथमित्याह। अवंध्यकारणत्वेन मोक्षं प्रत्यप्रतिबद्धसामग्रीहेतुत्वेन। एतदेवाह । अतः परमगुरुसंयोगः । अतोगुरुबहुमानात्तीर्थकरसंयोगः। ततः संयोगाद्दिततत्संबंधत्वात् सिद्धिरसंशयं मुक्तिरेकांतेन। यतश्चैवमत एषोऽत्र शुभोदयो गुरुबहुमानः। कारणे कार्योपचारात्। यथाऽऽयुर्घृतमिति । अयमेव विशेष्यते प्रकृष्टतदनुबंधः प्रधानशुभोदयानुबंधस्तथा २ राधनोत्कर्षेण तथा भवव्याधिचिकित्सकगुरुबहुमान एव हेतुफलभावात् । न इतः सुंदरं परं गुरुबहुमानात् । उपमाऽत्र न विद्यते- गुरुबहुमाने सुंदरत्वेन भगवद्बहुमानादित्यभिप्रायः ॥ पं. सू. टी.॥

(१६) नमस्कार आचार्यस्य ॥

(णमो आयरियाणं) नमस्यता चैषामाचारोपदेशकतया

पकारित्वादिति ॥ ज० ३० १ उ० १॥

॥ आचार्य्यनमस्कारे फलं यथा ॥

आयरियनमोकारो, जीवं मोएइ जवसहस्साओ ॥
जावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिलाजाए ॥ १ ॥
आयरियनमोकारो, धन्नाणजवक्खयं करेंताणं ।
हिययं अणुमोयंतो, विसोत्तिया वारतोहोई ॥ २ ॥
आयरियनमोकारो, एवं खलु वणिओमहत्थोत्ति ।
जो मरणंमिउवग्गे, अजिक्खणं कारए बहुसो ॥ ३ ॥
आयरियनमोकारो, सव्वपावप्पणासणो ।
मंगलाणं च सव्वेसिं, तइयं हवइ मंगलं ॥ ४ ॥
आ० म०२ खं १ अ० ॥

(आचार्य्यस्य मङ्गलत्वम्मङ्गलशब्दे)

(१७) वैयावृत्यं गुरोः ॥

आचार्य्यस्य वैयावृत्यमतिशेषशब्दे (वेयावच्च) शब्दे च ॥

आचार्य्यवेयावृत्ते फलं यथा ॥

गुरुवेयावच्चेणं, सदणुट्ठाणसहकारिजावाओ ॥
विउलं फलमिव्जस्स व, विसावगेणावि ववहारे॥ २२ ॥

व्या०।गुरुवैयावृत्येन आचार्यविषयेण भक्तादिदानग्लानताप्रतिचरणादिलक्षणेन हेतुना सदनुष्ठाने गुरुगते जिनप्रवचनार्थप्रकाशनगच्छपालनादौ सहकारिभावो यः सहायककरणं स तथा तस्मात्सदनुष्ठानसहकारिभावतः। किमित्याह।विपुलं महत्फलं कर्म्मक्षयलक्षणं गुरुकुलवासिनो भवति। कस्मिन्निवेत्याह। इज्यस्येव सुवर्णलक्षादिमान् महाधनपतेरिव।स केन विंशोपकेनाऽपि तदीयद्रव्यविंशतितमभागेनाऽपि । आस्तां सर्वेण व्यवहारे वाणिज्ये क्रियमाणे सति। तथा हि। लक्षपतिसंबंधिना लक्षविंशतिभागेनाऽपि । आस्तां सर्वेण सहस्रपंचक लक्षणेन व्यवहारतो वणिक्पुत्रस्य महान् लाभो भवत्येव। गुरोर्वैयावृत्यमात्रमपि कुर्वन् महत्फलमासादयति गुरुविषयवैयावृत्यमात्रस्याऽपि महत्वादिति। अन्ये त्वाहुः इज्यस्य गृहागतस्य विंशोपकेनाऽपि व्यवहारे सत्कार इति गाथार्थः। पंचा० ११ वृ. ।

आचार्य्यस्य च बलाभियोगमन्तरेणैव मोक्षार्थिना स्वयमेव प्रत्युतेच्छाकारं दत्वाऽनन्यार्थितेनैव वैयावृत्यादि कर्त्तव्यमितीच्छाकारशब्दे॥

(१८) गच्छाधिपतिः केन कर्म्मविपाकेन जवति ॥

केन कर्मविपाकेनाऽचार्य्यो जूत्वा ईप्सितं लभत इति महानिशीथे ५ चूलि० यथा ॥

से जयवं ताकयरेणं कम्मविवागेणं तेणं गच्छाहिवइणा होऊण पुण इच्छिअं समाच्छियत्ति गोयमा ! मायापच्चएणं से जयवं कयरेणं से मायापच्चए जेणं पयणीकयसंसारे वीसयलपावायपणावीयविवुहजणे णिंदे सुरहिवहुदव्वपयवंरूजुन्नसूमकरियसमजावपमाणपागनिप्फन्नपोयगमब्बगे इव तम्म जक्खे मयलदुक्खे साणमालए सयलसुहासणस्स परमपवित्ततमस्स एं अहिंसाल-क्खणसमणधम्मस्स विग्घे सम्मगला निरयदारजूए सयलअकित्तीकलंकलिकलहवेरायणत्तनिहाणनिम्मलकुलस्स एं दुप्परिसअकज्जकज्जलकन्हमसीखपणे तेणं गच्छाहिवइणा इत्थीजावे णिविंतिएत्ति गोयमा! एो तेणं गच्छाहिवइ तेहिएणं अणुमवि माया कया सेणं तहा पुहवइचक्कहरे जवित्ता एयरलोगजीरूए णिव्विएकामजोगे तणमिव परिविच्चाएं तं तारिसं चोदसरयणनवनिहीतो चोसट्ठीसहस्से वरजुवईणं बत्तीससाहस्सीओ अणादिवरनरिंद च्छन्नउईगायकोमीओ जाव ण छखंरूजरहवाससस णं देविंदोवमं महारायलच्छितीयं बहुपुन्नचाईए णीसंगे पव्वइएय थोवकालेणं सयलगुणोहधारी महातवस्सी सुयहरे जाए जोगेणाऊणं गुरूहिं गच्छाहिवई समणुन्नाए तहेव गोयमा! तेणं सुदिट्ठसुग्गइपहेणं जहोवइट्ठसमणट्ठेणं माणेणं उग्गाजिग्गहाविहारत्ताए घोरपरिसहोवसग्गाहियासणेणं रागद्दोसकसायविवज्जणेणं आगमाणुसारेणं सुविहिए गणं परिवालणेणं आजम्मसमणा कप्पपरिजोगवज्जणेणं छकायसमारंजविवज्जणेणं ईसंपिदि व्वोरालियमेहुणपरिणामविप्पमुक्को एं इह परलोगासंसाइणियाणमायाइसल्लविप्पमुकेणं णीसल्लालोयणनिंदणगरहणेणं जहोववइट्ठपायच्छित्तकरणेणं सव्वत्था परिवड्ढत्तेणं सव्वपमायालंबणं विप्पमुक्के णइ पइणिदिट्ठअवसेसीकए अणेगजवसंचिए कम्मरासी अन्नेगजवे तेणं माया कया तप्पव्वइणं गोयमा ! सविवागे सेजयवं कयरा उ ए अन्नजवे तेणं महाणुजागेणं मायाकया जीएणं एरिसो दारुणविवागो गोयमा! सेणं महाणुजागस्स गच्छाहिवइणो जीवेण णूणाहिएयणा फलं लक्खइमेव जवग्गहणा ॥

आचार्य्यस्य प्रायश्चित्तं महानिशीथे. अ.६ यथा. ॥

से जयवं जेणं गुरुं सहस्साकारेणं अन्नयरे ठाणे चुकेज्ज वा खलेज्ज वा सेणं आराहगेण वा गोयमा ! गुरूणं गुरुगुणेसु वट्टमाणो अखालियसीले अपवादी अणालस्सी सव्वालंबणविप्पमुक्के समसतुमित्तपक्खे समग्गपक्खवाए जावणं कहाजाणिरे सद्धाम्मजुत्ते जवेज्जा णो एं उम्मग्गदेसए अहमाणुरए जवेज्जा सव्वहा सपयरिहिणं गुरुणा तात्र अप्पमत्तेणं जावियव्वं। णो एं पमत्तेणं जउण पमादी जवेज्जा सेणं दुरंतपंतलक्खणे अदट्ठव्वे महापावे जईणं सवीरिए हवेज्जा। तेणं कयदूच्चरियं जहावत्तं सपरसीमगणाणं पक्खाविय जहा दुरंतपंतलक्खणे अदट्ठव्वे महापावकम्मकारी संमग्गं पणासेउ अहयंतिएवं निंदित्ता गरहित्ताणं आलोइत्ताणं च जहा जणियं पायच्छित्तमणुचरज्जा। सेणं किं उद्देसेणं आराहगे जावज्जा!

जइणं नीसद्वे नियट्टी विप्पमुक्के न पुणो संमग्गाउ परिन्नंसेज्जा । अट्टाणं परिन्नस्स तओ णाराहेइ ॥
आलोचनाया अप्रदाने आचार्यस्य प्रायश्चित्त (मालोयणा) शब्दे ॥ आचार्यस्यावश्यकप्रमादे प्रायश्चित्त (मावस्सग) शब्दे।

(१९) अतिशया आचार्य्यस्य ॥

आचार्य्यस्य पञ्चातिशया (अइसेस) शब्दे ॥
आचार्यस्य बहिर्गमने दोषः (अइसेस) शब्दे, (निगामन) शब्दे च ॥
आचार्य्यस्य संज्ञाजूमिगमन(मइसेस)शब्दे(थण्डिल)शब्दे च।
गोचरचर्य्या कारणेऽसत्याचार्य्येण न गंतव्येति (अइसेस) शब्दे (गोयरचरिया) शब्दे च ॥
आचार्य्यस्य शुरूवस्त्रंकीदशम (इसेस) शब्दे ॥
उपाश्रयस्याऽन्तर्बहि र्वा निवसन्नाचार्य्यो न दुष्यतीत्य(इसेस) शब्दे वसतिशब्दे च ॥
आचार्यस्याचारप्रकल्पे भ्रष्टे कर्तव्यता (आयारपकप्प)शब्दे। आचार्य्यः स्मरन्नस्मरन् वा कल्पाकं उपस्थापयेन्नोपस्थापयेद्वा तत्र कर्त्तव्यता (उवट्ठाण) शब्दे ॥
आचार्य्योपसम्पत्(उवसंपया) शब्दे ॥
आचार्य्ये प्रमादिनि शिष्याणां गणान्तरोपसंपत्तिः (उवसंपया) शब्दे ॥
आचार्य्यादौ मृते ऽन्यस्योपसंपत् (उवसंपया) शब्दे।
संयमसंरक्षणार्थमन्यत्रोपसम्पद्येत तत्र दृष्टान्तादिः (उवसंपया)शब्दे ॥
वर्षास्वाचार्य्ये कालगतेऽन्यत्रोपसम्पत्तिः (उवसंपया) शब्दे।
आचार्यस्य कृतिः (कम्म) शब्दे ॥
आचार्य्यस्य तीर्थकरसमानत्वं (वेयावच्च) शब्दे ॥
जिक्षुणा कृतः शिष्य आचार्यस्येति (सीस) शब्दे ॥
आचार्य्यस्तुतिः (थुई) शब्दे ॥

(२०) निर्ग्रन्थीनामाचार्य्यः ॥

श्रमणीनामाचार्य्यावश्यकता यथा ॥

आयरियउवज्झातो, तइया य पत्तिणीओ समणीणं ॥
आणसि अट्ठाणत्ती, होइ एणसि-तिण्हंपि ॥

श्रमणीनामाचार्य उपाध्यायस्तृतीया प्रवर्त्तिनी च जवति । श्रमणानां त्वाचार्योपाध्यायास्ततोऽन्येषामर्यायेति । यदुक्तं सूत्र द्वयेऽपि व्याख्यातम्। व्य० २ खं. ७ उ०॥
तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

तिवासपरियाए समणे निग्गंथे तीसवासपरियाए समणीए निग्गंथीओ कप्पइ उवज्झायत्ताए उद्दिसित्तए धारित्तए । वा पंचवासपरियाए समणे निग्गंथे सट्ठिवासपरियाए समणीए निग्गंथिए कप्पइ आयरियत्ताए उद्दिसित्तए ॥ १६ ॥

व्याख्या । त्रिवर्षपर्यायश्रमणो निर्ग्रंथस्त्रिंशद्वर्षपर्यायायाः श्रमण्याः कल्पते उपाध्यायतया उद्देष्टुं। पंचवर्षपर्यायः श्रमणो निर्ग्रंथः षष्टिवर्षपर्यायायाः श्रमण्या निर्ग्रंथ्याः कल्पते आचार्यतया उपाध्यायतया उद्देष्टुमिति एष सूत्राक्षरार्थः ॥ संप्रति जाष्ये विस्तरः ॥

तइयंमित उद्देसे, दिसासु जा गणहरा समक्खाओ ॥
सो चेव य होइ इहं, परियातो वसितो नवरं ॥

तृतीये उद्देशे दिक्षु आचार्योपाध्यायप्रवर्त्तिस्थविरगणावच्छेदिरूपासु यो गणधर आचार्य उपाध्यायो वा समाख्यातः स एव इहाऽपि जवति ज्ञातव्यः । नवरमिह पर्यायोऽधिको वर्णितः तत् स एव प्रवक्ष्यते ॥

तेवरिसो तीसिया, जहएणचत्ताए कप्पइ उवज्झे ॥
वितियाए सट्ठि सयरा, य जम्मणयणवास आयरितो ॥

त्रिवर्षस्त्रिवर्षपर्याय उपाध्यायः कल्पते त्रिंशकायास्त्रिंशद्वर्षपर्यायाया जन्मना जन्मपर्याये ण जघन्यतश्चत्वारिंशकायाश्चत्वारिंशद्वर्षपर्यायाया उत्कर्षतो देशोनपूर्वकोटिकायाश्चत्वारिंश त्कथं स्यादिति चेदुच्यते। दशवर्षजातायाः प्रव्रज्यायाः प्रतिपत्तिस्त्रिंशद्वर्षाणि व्रतपर्याय,एवं चत्वारिंशत्तथा द्वितीयस्याः श्रमण्या निर्ग्रंथ्याः षष्टिवर्षव्रतपर्यायाया जन्मतो जघन्यतःसप्ततिःसप्ततिवर्षपर्याय आचार्यः कल्पते।उत्कर्षतो देशोनपूर्वकोटिकाया जन्मनः सप्ततिर्वर्षाणि कथं भवंतीति चेदुच्यते। दशवर्षपर्यायायाः प्रव्रज्याप्रतिपत्तिः प्रव्रजितायाः षष्टिवर्षाणीति ।

गीयागीतावुड्ढा व, अवुड्ढा जाव तीसपरियाया।
अरिहंति तिदुसंगहं सा, दुसंगहं सा जयपरेणं ॥

गीता चागीतार्था वा जवतु अगीता वा गीतार्था वा तथा वृद्धा च। वा जवतु।अवृद्धा वा यावत्त्रिंशद्वर्षपर्यायाःतावाश्रिय मात् त्रिसंग्रहं त्रयाणामाचार्योपाध्यायप्रवर्तिनीनां संग्रहमर्हति द्विसंग्रहं वा जयं पारणं त्रिंशद्वर्षपर्यायात्परतोऽभवद्गीता वि कल्पना त्रिसंग्रहमुपाध्यायस्य प्रवर्तिन्या वा अरोधतः। एतदेव भावयति ॥

वयपरिणया य गीया, बहुपरिवारा य निव्वियारा व।
होज्जउ अणुवज्झाया, अप्पवत्तिणि जाव सट्ठीओ॥

वयसा परिणता गीतार्था बहुपरिवारा निर्विकारा च सा यावत्षष्टिस्तावदनुपाध्याया वा भवेदप्रवर्त्तिनी वा एवं भवति द्विसंग्रहिका ।

एमेव अणायरिया, थेरी गणिणा व होज्ज इयरीय।
कालगतोसण्णाए व, दिसाए धारेंति पुव्वदिसं ॥

षष्टिवर्षेभ्यः परतो गणिनी प्रवर्त्तिनी इतरा वा अप्रवर्त्तिनी स्थविरा अनाचार्या भवेत्। कथमित्याह (कालगतोसन्नाए वेत्यादि) कालगतायामवसन्नायां वा दिशि आचार्यलक्षणायां षष्टिवर्षेभ्यः परतो वर्त्तमाना आर्यिका धारयंति पूर्वां दिशमेवमनाचार्या जवंति। किंकारणं संयतीनामवश्यं संग्रहीष्यते तत आह ॥

बहुपच्चवाय अज्जाउ, नियमा पुण संगहे अपरिजूया।
संगहिया पुण अज्जा, थिरथावरसंजमा होइ ॥

आर्या पुनर्बहुप्रत्यवाया ततः संग्रहे सति नियमात्परिजूता जवति। परा जवस्थानमुपजायते संगृहीता पुनरार्या स्थिरस्थावरसंयमा जवति। ततः संग्रह इष्यते। अथ के अपाया इत्याह ।

पेसी अइया दीया, जे पुव्वमुदीहट्ठा अवायाउ ॥
ते सव्वे वत्तव्वा, दुसंगहं वक्ष्यं तेणय ॥

पूर्वं कल्पाध्ययने द्विसंग्रहं वर्णयता पेसी अजिका आदि शब्दात्कुलपुत्रनोजिकादिपरिग्रहः । इत्यादिका उदाहृता अपायास्ते सर्वेऽत्रापि वक्तव्यास्ता बहूपायदर्शनतः संग्रहो मन्यत तदेव द्रढयति ॥

अज्जाउविउलखंधा, लता वाएण कंपते जले वा ॥
नावा अबंधणावा, उवमा एस असंगहे होइ ॥

अजालविपुलस्कंधा यथा वातेन लता कंपते जले वा । यथा अबंधना बंधनरहिता नौरेषा असंग्रहे उपमयाऽप्यसंगृहीता सती बहुप्रत्यवायवातोत्कलिकानिरितस्ततः संयमात्कम्पते इत्यर्थः ॥

दिट्ठंतो गुव्विणीए, उ कप्पट्टगबोधिएहि कायव्वो ॥
गब्भत्थे रक्खंती, सामत्थंरवत्तुए अगमे ॥

अत्र लोके दृष्टान्तो गुर्विण्या कर्तव्यो लोकोत्तर कल्पस्त्रकबोधिकैः कुल्लकाचौरैः तत्र गच्छे पुत्रे स्वगोत्रराजादयस्तां रक्षंति स एष पुत्रप्रभावः । अवेटे गते चौरे क्षुल्लकस्य तन्मार्गाय साम र्थ्यपर्यालोचनं सोऽप्येष पुरुषस्य प्रभावस्तत्र प्रथमतो गुर्विणी दृष्टांतं विभावयिषुस्तावदिदमाह ॥

सगोत्तरायमादीसु, गब्भत्थोवि धणं सुतो ॥
रक्खए मायरं चेव, किमुता जायवड्ढितो ॥

गर्भस्थोऽपि यतः स्वगोत्रराजादिषु धनं जिघृक्षुषु धनं रक्षति मातरं च किं पुनर्जातः प्रवर्द्धितश्च ससुतरां रक्षति । सूत्रं यथा गर्भस्थोऽपि रक्षति तथा प्रतिपादयति ॥

वणिएपरायासिट्ठे, गब्भिणिभणमच्छ धूपसूयाए ॥
सव्वं सुयस्स दाहं, धूया पवत्तवेवाहे ॥

एको वणिक् तस्य भार्या आपन्नसत्त्वा स वणिक् कालगतस्ततः केनाऽपि राज्ञः शिष्टं देव ! गुर्विण्या धनमस्ति राज्ञोक्तं तिष्ठतु तद्वित्तं । यदि प्रसूतायाः सुतो भविष्यति । ततः सर्वं सुतस्य दास्यामो दुहितरि च जातायां यावता भक्तं यावता च विवाहस्तावन्मात्रं दास्यामः । एवं गच्छोऽपि । गर्भस्थोऽपि सुतो राज्ञःस्वगोत्रे भ्यश्च धनं रक्षति मातरं च । अन्यथा स्वगोत्रैराज्ञा चाद्यापि तव पार्श्वे धनमस्तीति बहुधा विलुप्यते ॥ भावितं लौकिकमुदाहरणमधुना लोकोत्तरं भावयति ॥

लोउत्तरिए अज्जा, खुड्डग बोहिहरणं पसरणीयं ॥
चोरो मरणं कूवे, सामत्थण चारणा लेट्ठ ॥

लोकोत्तरिकोऽयं दृष्टांतः । कचिद्ग्रामे मालवशबरानीकमापतितं । तत्र कैश्चिद्बौधिकैश्चौरैरार्यिकाणामेकस्य कुल्लकस्य हरणं कृतं । ते चौरा अन्यस्यैकस्य चौरस्यार्जिकाः क्षुल्लकं च समर्प्याऽन्यस्य हरणाय गताः । स चैव चौरस्तृषापीडितः सन् कूपे पानीयायावतीर्णः । ततः कुल्लकश्चिंतयति । वयमिति । वयमेतावत्संख्याका बहवोऽयमेकस्ततः किमेकस्यापि न प्रभविष्याम इति विचिन्त्य ता आर्यिका भणिताः । पाषाणपुंजमेनं कुर्मस्ता नेच्छंति नः मारयिष्यतीति कृत्वा ततः कुल्लकेन तद्वचः श्रुत्वा महानेकः पाषाणस्तस्योपरि मुक्तस्ततः पश्चात्ताभिः सर्वाभिरेककालं पाषाणा मुक्तास्ततः पाषाणपुंजेनाक्रांतश्चौरोमरणमुपागमत् । ततः कुल्लकेन तास्तनो निष्काशिता एवं कुल्लको रक्षति किंपुनर्महान् तत एतेन कारणेन उपाध्याय आचार्यश्च त्रिवर्षपंचवर्षपर्यायस्त्रिंशत्षष्टिवर्षपर्यायाणामपि गीतार्थानामपि दीयते । व्य. २ खं. ७ उ. ।

(२१) आचार्ये कालगते आचार्यान्तरस्थापनं ॥

(१) आयरियउवज्झाए गिलायमाणे अन्नत्तरं विवज्ज अज्जो माएणं कालगतंसि समणंसि अयं समुक्कसियव्वे सेय समुक्कसणारिहि समुक्कसियव्वे णो समुक्कसिणारिहि णो समुक्कसियव्वे अत्थि यो अत्थ अन्नेकेइ समुक्कसिणारिहे से समुक्कसियव्वे णत्थि या अत्थ केइ अन्ने समुक्कसिणारिहे सो चेव समुक्कसियव्वे । तंसिं चणं समुक्कंसि परोवएज्जा दुसमुकंतं ति अज्जो णिक्खिवाहि तस्स णं णिक्खिवमाणस्स वा णत्थि केइ अत्थे एवापरिहारे वा जे तं साहम्मियं अहाकप्पाणं णो अब्भुट्ठं तेसिं व सव्वेसिं तप्पाति यं ते एवा परिहारे वा ॥ व्य० सू० उ. ४ ॥

(आयरिय उवज्झाए गिलायमाणे) मित्यादि अयास्य सूत्रस्य कः संबंध इत्यत आह ॥

आयरियत्ते पगते, अणुयत्तं तेयकालकारणंमि ।
गच्छे सावेक्खोवा, वुत्तोइ मतो वि सावेक्खो ॥

आचार्यत्वं पूर्वसूत्रेषु प्रकृतमनुवर्त्तमानं च कालकरणं तत आचार्यत्वे प्रकृते अनुवर्तमानमेवाकालकरणे इदमपि सूत्रमापतितमत्राऽस्याचार्यत्वस्य कालकरणस्य वाभिधास्यमानत्वात् यदि वा पूर्वमर्थतः सापेक्ष उक्तोऽयमपि चाधिकृतसूत्रे णाभिधीयमानः सापेक्ष इति सापेक्षत्वप्रकरणादनंतरमस्य सूत्रस्योपनिपातः । अनेन संबंधेनायातस्य व्याख्या ॥ आचार्य उपाध्यायो वा धातुक्षोभादिना ग्लायन् अन्यतरमुपाध्यायप्रवर्त्तिगणावच्छेदकगीतार्थभिक्षूणामन्यतमं सापेक्षः सन् वदेत् । आर्य ! मयि कालगते सति अयं समुत्कर्षयितव्यः आचार्यपदे स्थापयितव्यः । सचेत्परीक्षया समुत्कर्षणार्हो भवतीति । ततः समुत्कर्षयितव्यो नोचेत्समुत्कर्षणार्हस्तर्हि नो समुत्कर्षयितव्यः । अथ यो ऽसौ पूर्वमाचार्येण समीक्षितः सोऽभ्युद्यतविहारमभ्युद्यतमरणं वा व्यवसितस्तत्राह । अस्ति चात्र गच्छेऽन्यः कश्चित्समुत्कर्षणार्हः स समुत्कर्षयितव्यः अथ नास्ति कश्चिदन्यः समुत्कर्षणार्हस्तर्हि स एवान्यर्थ्यः समुत्कर्षयितव्यः । तस्मिंश्च समुत्कर्षिते परोगच्छे वदेत्तं दुःसमुत्कृष्टं ते तव हेआर्य ! तस्मान्निक्षिप एवं तस्य निक्षिपतो नास्ति कश्चिच्छेदः परिहारो वा । उपलक्षणमेतदन्यतपो वा ससरात्रादिक ये पुनः साधर्म्मिका गणसाधवो यथा कल्पेन आवश्यकादिषु यथोक्तविनयकरणलक्षणेन नोत्थाय विहरंति तेषां सर्वेषां प्रत्येकं तत्प्रत्ययं यथा कल्पनेऽभ्युत्थानप्रत्ययश्छेदः परिहारः सप्तरात्रं वा तपः प्रायश्चित्तमिति सूत्रसंक्षेपार्थः । एनमेव भाष्यकृत्प्रपंचयन्प्रथमतो गिलायमाण इत्यस्यार्थं भावयति ॥

अतिसयनरिट्ठतो वा, धातुक्खोभेण वा धुवं मरणं ।
नाउं सावेक्खगणी, भणंति सुत्तम्मि जं वुत्तं ॥

अतिशयेन श्रुतज्ञानातिशयादिना अरिष्टतो वा अरिष्टदर्शनतो वा धातुक्षोभेण वा ध्रुवं मरणं ज्ञात्वा सापेक्षा गच्छापेक्षोपेता गणिनो यत्सूत्रे उक्त (मज्झोकालगयंमी) त्यादि तद्भणंति सांप्रत (मन्नतरं वएज्जा) इत्यस्यार्थमाह ॥

अन्नयर उवज्झाया, दिगाउ गीयत्थपंचमा पुरिसा ।
उक्कसणमणणत्तिय, एगट्ठं ठावणा चेव ॥
उपाध्यायादिका उपाध्यायःप्रवर्त्ती गणावच्छेदको गणी गीतार्थश्च निकुरित्येवं रूपा गीतार्थपंचमाः पुरुषाः तेषामन्यतमोऽन्यतरः समुत्कर्षणं मननं स्थापना आचार्यत्वस्थापनमित्यर्थः ॥
पुव्वं गावेति गणे, जीवंतो गणहरं जहा राया ।
कुमरेत्ते परिच्छित्ता, रज्जरिहं ठावए रज्जे ॥
पूर्वमेव जीवन्नाचार्यो यः शक्तिमान् तं गणधरं गणे स्थापयति। यथा राजा कुमारान्परीक्ष्य यः शक्तिमत्तया राज्यार्हस्तं राज्ये स्थापयति । कथं परीक्षेत्यतः परीक्षाविधिमाह ॥
दहि कुम्भ अमच्च आणत्ती, कुमारा अतिणएतहिंएको ।
पासे निरिक्खिऊणं, असिमंति पवेसणे रज्जं ॥ १ ॥
एगो राया बहुपुत्तो, सो चिंतेइ जो सत्तिमंतो ।
तं रज्जे ठावेहामि, ततोकुमारे परिच्छिउ माढत्तो ॥ २ ॥
आणत्ता पुरिसा दहि, घम्मगे एगत्थओगासे ।
ठवेह तेहिं ठवेत्ता, रण्णो निवेदियं अमव्वो भणितो। ३।
विच्छ तुमं दाहिघमाणं, पासे अत्था ह्मितोअमच्चो ।
अन्नाते कुमारा सद्दाविता, भणिया वत्थदहिघम्मेक्कं ४
आणेह सेगया असं, वहंतयं न पासंति ।
ततो ते अप्पांसेता सयं चेव दहिघम्मेक्कं ॥ ५ ॥
घेत्तुंसंपट्ठियाएकोकुमारो, पासाणि निरिक्खेत्ता असं च ।
हंतयमपासंतो अमच्चं भणति दहिघमं अमच्चे ॥ ६ ॥
नेच्छइ कुमारेण असिं, उज्जिरिऊण भणइजइनेच्छसि
सीसतेपाडेमि अमव्वेणगहितो, दहिघमो कुमारो तं घेत्तुं
गतो रायसमीवं ॥ रण्णा एस सत्तिमंतोत्ति परिक्खि
त्ता रज्जेठवितो ॥ ७ ॥
अक्षरयोजनात्वियं । दधिकुटा एकत्र राज्ञा पुरुषैः स्थापितास्तदनंतरममात्यस्याज्ञप्तिः प्रदत्ता । यथा घटानां पार्श्वे तिष्ठ । तत कुमारा दधिघटानामानयने निरोपितास्तत्रैकः कुमारः पार्श्वात् निरीक्ष्याऽन्यमपश्यत् अमात्यस्योपरि असिरुत्पारितस्ततो मंत्रिणा दधिघटो गृहीतस्तेन दधिघटस्य प्रवेशने कुमारेण कारिते दृष्टे तस्य कुमारस्य राज्यं दत्तवान् । अत्रोपनयमाह ॥
दसविहवेयावच्चतिउ, कुसलज्जयाणमेवं तु ।
ठावेंति सत्तिमंतं, असत्तिमंते बहूदोसा ।
एवमाचार्योऽपि दशविधेवैयावृत्त्ये उद्यतानामुद्यतमतीनां मध्ये (कुसलत्ति) यो यत्र कुशलस्तस्य तत्र नियोगं करोति तं तत्र नियोजयति । यस्तं शक्तिमंतं गणधरं स्थापयति अशक्तिमति तु स्थाप्यमाने बहवो दोषाः के ते इतिचेदुच्यते । सोऽशक्तिमत्वेन शक्नोति साधून् यथायोगमनियोक्तुं । तत आहारोपधिपरिहानिनिर्जरातश्च ते परिभ्रश्यंति । अथाशुकारणतः पूर्वं न स्थापितं स्यात्ततोऽपस्थापिते गणधरे स कालगतो न प्रकाशयितव्य इत्यादि पूर्वोक्तमपि च ज्ञातव्यम् ॥
अत्रैव विधिशेषमाह ।

दोमादीगीयत्थे पुव्वुत्त, गमेण सति गणं विभए ।
मीसेव अणरिहे वा, अगीयत्थे वा भएज्जाहि ॥
आचार्येण शिष्या निर्मापितास्ते द्वौ त्रयश्चत्वारो वा भवेयुस्तेषु द्व्यादिषु गीतार्थेषु सति प्रभवति परिवारे पूर्वोक्तागमेन तृतीयोद्देशकोक्तेन प्रकारेण गणं विभजेत् तेषु सर्वेष्वपि विभज्य पृथक् २ गणोदातव्य इत्यर्थः ॥ तथा मिश्रानाम तेषामाचार्यशिष्याणां मध्ये केचित् गीतार्थाः केचिदगीतार्थास्तानपि विभजेत् । किमुक्तं भवति । यो गीतार्थास्तान् गणधरपदे स्थाप्य तया पृथक् कुर्यादितरांस्त्वगीतार्थाननर्हतया अथवा यैरर्थो देशतो गृहीतो न देशतो गृहीतस्ते मिश्रास्तान् विभजेत् एते मिश्रा अपि योग्या एते त्वयोग्या इति विभागेन स्थापयेत् तथा ये शरीरेण जुंगिकतया* सर्वथा गणधरपदानर्हास्तानपि विभजेत् वाशब्दोऽपि शब्दार्थः ॥ एकांतेनाऽयोग्यतया पृथक् स्थापयेत् अगीतार्थत्वाच्च भजेत् । इयमत्र भावना । योऽगीतार्थानामाचार्यलक्षणोपेतास्ताननर्हतया स्थापयति ये पुनरगीतार्था अपि संभाव्य श्रुतसंपदा आचार्यलक्षणोपेतास्तान् योग्यतया पृथक् स्थापयति ॥
सप्रति मिश्रपदव्याख्यानार्थमाह ॥
गीयागीया मिस्सा, अहवा अत्थस्स देसो गहितो उ ।
तत्थ अगीया णअरिहा, आयरिय तस्स होंतीउ ॥
केचित् गीता गीतार्थाः केचिदगीतार्था एते मिश्रा अथवा अर्थस्य देशो यैर्गृहीतस्ते मिश्रास्तत्र ये अगीता आचार्यलक्षणपरिभ्रष्टाश्च ते आचार्यत्वस्याऽनर्हा भवंति ॥ संप्रति " सेय समुक्कसणारिहे समुक्कसियव्वो नासमुक्कसणारिहे णो समुक्कसियव्वे,, इत्यस्य भावार्थमभिधित्सुः प्रथमतः पूर्वपक्षमुत्थापयति ॥
कहमरिहो वि अणरिहो, किंतु हु असमिक्खकारिणो
थेरा । ठावेंति जं अणरिहं, चोयगसुण कारणमिणं तु ॥
परो ब्रूते । कथं पूर्वमाचार्यविद्यमानवेलायामर्होऽपि सन् पश्चादनर्हो जातो येनोच्यते । स चेत्समुत्कर्षणार्हस्तर्हि समुकर्षयितव्यः । किंतु वितर्के वितर्कयामि । हु निश्चितमसमीक्षितकारि स्थविरा आसीरन् । यदनर्हं स्थापयंति । यथायं समुत्कर्षयितव्यः अत्र सूरिः प्राह । चोदक ! शृणु कारणमिदं येन पूर्वमर्होऽपि पश्चादनर्हो जातः ॥
तदेव कारणमभिधित्सुर्द्वारगाथामाह ॥
उप्पियणभीतसंदिसण, देसिए चेव फरुससंगहिए ।
वायमनिप्फावग, अन्नसीसइच्छाअहाकप्पो ॥
(उप्पियणं) मुहुः स्वसनं तद्वारं भीतसंदेशनद्वारमदेशिकद्वारं परुषद्वारमेतानि चत्वार्यपि प्रस्तुतार्थविषयाणि । संग्रहद्वारं वाचकनिष्पादकं द्वारमन्यशिष्यद्वारमिच्छाद्वारं यथा कल्पद्वारमित्येतानि संग्रहादीनि द्वाराणि (अत्थियाइं च अस्से समुक्कसणारिहे) इत्यादि सूत्रविषयाणीति द्वारगाथा संक्षेपार्थः ॥
संप्रति उप्पियणद्वारं विभावयिषुराह ॥
सन्निसेज्जागयं दिस्सा, सिस्सेहिं परिवारियं ।

* हस्तपादादिशरीरविकलतयेत्यर्थः ।

कौमुदी जोगजुत्तं व, तारापरिवुडं ससिं ॥१॥
गिहत्थपरतित्थीहिं, संसयत्थिहि निच्चसो ।
सिविज्जंतं विहगेहिं, सरं वा कमलोज्जलं ॥२॥
खज्जूडे अणुसासंतं, सब्भावंतं समुज्जए ।
गणस्स गिलाकुव्वंतं, संगहं विसए सए ॥ ३ ॥
इंगियागारदक्खेहिं, सया छंदाणुवत्तिहिं ।
अविकडियानिद्देसं, रायाणं च अनायकं ॥ ४ ॥

सती नाम शोभना स्वकीया वा निषद्या सन्निषद्या तस्यां गतमुपविष्टं शिष्यैःपरिवारितमित्थंभूतमुपमयति। कौमुदी कार्त्तिकी पौर्णमासी तद्योगयुक्तं तारापरिवृतं शशिनमिव।१। तथा गृहस्थैः परतीर्थिभिः संशयार्थिभिश्च साधुभिर्नित्यशः सर्वकालं सेव्यमानं किमिवेत्यत आह (कमलोज्जलं) कमलपरिमंडितं सर इव विहगैः पक्षिभिस्तथा।२।(खडजूडान्)कुस्वभावान् अनुशासंतं सम्यक् उद्यताः समुद्यतास्तान् श्रद्धापयंतं तेषां महतीं श्रद्धामुत्पादयंतं तथा गणस्य गच्छस्य अग्लया निर्जरार्थमात्मोत्साहेन स्वके विषये आत्मीयया शक्त्या इत्यर्थः। संग्रहं कुर्वतं॥३॥ तथा इंगिताकारदक्षैश्छंदोऽनुवर्त्तिभिः सदा सर्वकालमविकटितनिर्देशमखंडिताज्ञं राजानमिव अनायकं न विद्यते नायको यस्य स तथा। तं चक्रवर्त्तिनमिवेत्यर्थः। दृष्ट्वा कश्चिदगीतार्थ उत्पन्नगौरवो भवति।

उप्पन्नगारवे एवं, गणित्ति परिकंखिओ ।
उप्पियंतं गणिं दिस्सा, अगीतो भासेइ इमं ॥

उत्पन्नमभिलषणीयतया जातं गौरवं यस्य स तथा । एवमहमपि गणी भवामि गणिपदमवाप्य परिपालयामि। ततः शोभनं भवतीत्येव परिकांक्षितः परिकांक्षावान् गणिनमाचार्यमुप्पियंतं मुहुर्मुहुः श्वसंतं मर्तुकाममग्लिगं दृष्ट्वा कश्चिदगीतोऽगीतार्थः कथमहं गणधरो भविष्यामीति विचिंत्य यथा गच्छवर्त्तिनः साधवः शृण्वंति। तथा मातृस्थानत इदं वक्ष्यमाणं भाषते । तदेवाह ॥

अलं मज्झ गणेणंति, तुब्भे जीवह मे चिरं ।
किमेयं तोह पुट्ठोउ, दिव्वए मे गणो किल ॥

अलं पर्याप्तं मम गणेन यूयं मम पुण्योदयेन चिरं प्रभूतं कालं जीवथ । ततस्ते गच्छवर्त्तिनः साधवस्तस्यागीतार्थं ब्रुवते। किमेतत्त्वं ब्रूषे। यथा अलं मम गणेन। एवं तैः पृष्टःसन् सोऽगीतार्थो वक्ति। क्षमाश्रमणैः किल मे गणो दीयते। तत एवमुक्तं मयेति'।

अथवा उप्पियणद्वारस्यायमर्थः ॥

अहावि एव पुव्वंतु, गीयत्था उप्पियं तए ॥
आमदाहा मो एयस्स, संमतो एस अम्मवि ॥ १ ॥
गीयत्थो पव्वयत्थो य, संपुन्नसुहलक्खणो ॥
सम्मतो एस सव्वेसिं, साहू ते ठावितो गणे ॥ २ ॥

वाशब्दः प्रकारांतरद्योतने। पूर्वमस्थापिते गणधरे म्रियमाण आचार्यः किल (उप्पियंतित्ति) मुहुर्मुहुः श्वसिति तं च तथाभूतं दृष्ट्वा गीतार्थश्चिन्तयति आचार्यस्य वाक् नास्ति यया ब्रूते यथा अमुकं साधुं गणधरं स्थापयथ। मा तत् सा वाणी वयमेव गच्छवर्त्तिनः साधून् भणामो यथाचार्यैरमुकोगणधरपदे संदिष्ट इति। तथाचोपायं करिष्यामो यथा गच्छसाधूनामकंपनीयो भवति। एवं चिन्तयित्वा गच्छसाधवः शृण्वंति । तथाब्रुवंते " आमदाहामोएयस्सत्ति । इच्छामः क्षमाश्रमणाश्च तस्यामुकस्य दास्यामो गणधरपदमस्माकमप्येष सम्मतो यत एष गीतार्थो वयस्थः संपूर्णानि शुभानि लक्षणानि यस्याऽसौ स संपूर्णशुभलक्षणस्तथा एष सर्वेषां साधूनां संमतस्ततस्ते त्वया गणे स्थापितः।एवमेतौ द्वौ प्रकारा बुप्पियणद्वारेण व्याख्यातौ । एतौ द्वावपि जनौ यदि -पूर्वमाचार्येण समीक्षितौ यथानर्हाविति तदा न कश्चिदाचार्याणामसमीक्षितदोषः । गतमुप्पियणद्वारम् ॥

अधुना भीतसदेशद्वारमाह॥

असमाहियमरणं वे, करेमि जइ मे गणं न देसि ।
इति गीतेउ गीते, संदिसए गुरु तओ भीओ ॥

कश्चिदगीतार्थः पापीयान् प्रत्यासन्नमरणमाचार्यमवगम्य ब्रूते । यदि मे मह्यं गणं न ददासि ततस्तेऽसमाहितमरणं तथा करो"भिवर्त्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वे"ति वचनात् प्राकृतत्वाद्भविष्यति । वर्त्तमाना ततोऽयमर्थः । करिष्यामि यथा दीर्घ कालं संसारे भ्रमसि तत एवमुक्ते तस्य भीत आचार्यो गीतो गीतार्थो देशकालपुरुषौचित्यवेदनात् गीतार्थान् स दिशति यथैतस्मै मया गणो दत्त इति गीतार्थाश्च विदितकारणाब्रुवते।

आमंति वोत्तुं गीयत्था, जाणंताकरणं तमु ।
कयंहवं तुनिज्जुहे, अतिसीसेय संवसे ॥

आमं इच्छाम इति उक्त्वा गीतार्थास्तत्करणं जानंतः कृतार्थे निर्यापिते आचार्ये तं दुष्टाभिप्रायं निर्यूहंति निष्काशयंति । एवमेषोऽनर्होभवति । अथातिशेषेऽतिशयज्ञानी जानातीति यथा सांप्रतमेष निर्दोषीभूतः स वा तस्मात् स्थानात् गुरुजनसमक्षं प्रतिक्रांतस्ततः संवास्यते ॥ गतं भीतसंदिसणद्वारम् ॥

इदानीमदेशिकद्वारमाह ॥

अरिहोवि अणरीहो, होइ जो उ तेसिमदेसितो ॥
तुल्लदेसीव फरुसो, महुरोव असंगहो ॥

एक आचार्यस्तस्य षट् कुरुकाः । तेषां मध्ये एक आचार्येण गणधरपदे समीहितोऽन्ये चाचार्यस्य शिष्याः सिंधुदेशादिषु विहरंति । ते सिन्ध्वादिषु विहृत्याऽचार्यसमीपमागताः । एकं कुरुकमाचार्यसमीहितं मुक्त्वा अन्ये सर्वे कुरुकाः केचित् कालगताः । केचित्प्रतिभग्ना एवं सकुरुकः कुरुकदेशोद्भवस्तेषां सैन्धवादीनामनर्हो जातो येन ते तस्य भिन्नदेशिकत्वादुल्लापनं परित्यजंति । अक्षरयोजनात्वेवमर्होऽप्यनर्हो भवति । यस्तेषां तत्कालभाविनां साधूनामदेशिको भिन्नदेशिको यथा सैन्धवादीनां कुरुक इति । गतमदेशिकद्वारम् ॥

अधुना परुषद्वारमाह ॥ (तुल्लदेसीवफरुसो) तुल्यदेशीयः पूर्वसमीहितो गणधरपदे स पश्चात्परुषभावो जातः परुषत्वाच्च प्रतिचोद्यमान आक्रोशति आक्रोशांश्चासहमानानामुत्संखलादिकं कुर्वन् गच्छभेदं करोति। एवमेष पश्चादनर्हः । संप्रति (अत्थियाइं अभे समुक्कसणारिहे) इत्यस्यार्थं विभावयिषुः संग्रहद्वारमाह (महुरो व असंगहो) यः पूर्वं समीहितः स सत्यपि मधुरत्वे असंग्रहो न संग्रहशीलः अन्यस्तु संग्रहशीलः स समुत्कर्ष्यते नेतर इति । सांप्रतमस्मिन्नेवार्थे वाचकनिष्पादकद्वारमाह ।

वायंतगनिप्फायग, चउरोभंगाउ पढमो।
गच्छे तइओउ होइ, सुष्णो ओवेण वा वाएइ ॥
वाचको निष्पादक इति पदद्वयसंयोगतश्चत्वारो भंगास्तद्यथा । वाचयत्यपि निष्पादयत्यपीति प्रथमः १ वाचयति न निष्पादयति द्वितीयः २ न वाचयति निष्पादयाति तृतीयः ३ न वाचयति न निष्पादयति चतुर्थः ४ अत्र सत्यपि पूर्वसमीहिते यः प्रथमभंगवर्ती संस्थाप्यते नेतरो द्वितीयादिभंगवर्ती । तथाचाह । प्रथमको ग्राह्यः द्वितीभङ्गको न स्थाप्योऽनिष्पादकत्वात् । तृतीयस्तु गृन्यो वाचनाया अभावे निष्पादकत्वायोगात् । यदि वा आत्मना न वाचयति अन्येन वाचयति । तदा सोऽपि योग्यः । चतुर्भंगिकस्तु सर्वथाऽनर्ह एव । सांप्रतमधिकृत पदार्थेऽन्यशिष्यद्वारमाह ॥
असतीव अप्पसीसं, ठवेंति गणम्मि जाव निम्मातो ।
एसो चेव अणरिहो, अहवा विइमो ससिस्सोवि ॥
आचार्याः कालं कर्तुकामा आत्मीयाः शिष्याः सर्वेऽप्यनिर्माता इति तेषां मध्ये गणधरपदयोग्ये एकस्मिन्नप्यसति अन्यस्य शिष्यं प्रातीच्छिकं गणे स्थापयंति च यावन्मम शिष्यो निर्मातो निष्पन्नो भवति तावत्त्वं गणधरः । निर्माते सति त्वया गणधरपदं निक्षेप्तव्यं । यदि न निक्षिपति ततश्छेदःपरिहारः सप्तरात्रं वा तपः प्रायश्चित्तम् । एष समीक्षितोऽप्यनर्हो जातः । अथवाऽयं स्वशिष्योऽप्यनर्हस्तमेवाह ।
जो अणुमतो वहूणं, गणहरअवियतो दुस्समुक्कठो ।
दोसा अणिक्खिवंते, सेसा दोसं च पावेंति ॥
आचार्यैःकालं कुर्वद्भिर्ज्ञातो य एष मम शिष्यः सूत्रतोऽर्थतश्च निर्म्मात एतस्मादयं बहुभिर्गुणैर्गणधरगुणैरभ्यधिको भविष्यति । केवलमिदानीमनिर्मातस्ततो योऽसौ निर्म्मातः स आचार्यैरुच्यते । यावदेनं त्वं निर्मापयसि । तावत्त्वं गणधरः।एतस्मिंस्तु निर्म्मापिते त्वया गणधरपदं निक्षेप्तव्यम् । यत एष तव पार्श्वाद्बहुभिर्गुणैर्गच्छस्य प्रवचनस्य चोपग्रहकारी भविष्यति।तेनतथा प्रतिपन्नम्।आचार्य्यः कालगतः सच तेन निर्मापितो जातः समस्तस्याऽपि संघस्य प्रीतिकरः ततोयस्तेन निर्मापितो जातोऽनुमतो बहूनां स गणधरः स्थापनीयो यस्त्ववियत्तोऽप्रीतिकरः पूर्वं स्थापितः स दुस्समुत्कृष्ट इति वक्तव्यो निक्षिप गणधरपदमेवमुक्तो यदि न निक्षिपति तत स्तस्मिन्ननिक्षिपति दोषाश्छेदं परिहारं सप्तरात्रं वा तपः प्राप्नोतीति भावः । येऽपि च शेषास्तं भजंते तेऽपि दोषं प्राप्नुवन्ति छेदं परिहारं सप्तरात्रं वा तेऽपि प्राप्नुवंतीत्यर्थः । यदेतद्भणितमेतत्प्रसंगागतमयं पुनः स्फुटसूत्रेण निपातः ॥
अब्भुज्जयमेगयरं, वयमियकामंमि होइ सुत्तं तु ।
तेवेंति कुणसुएक्कं, गीयं पच्छा जहिच्छा ते ॥
आचार्येण कोऽपि स्वशिष्यः समीहितो यथाऽयमाचार्यपदयोग्य इति ततो गीतार्थाः संदिष्टा, एष सुमुत्कर्षयितव्यः सच कालगते आचार्यं ब्रूते । अहमभ्युद्यतविहारं जनकल्पादिकमभ्युद्यतमरणं वा प्रतिपत्स्ये तस्मिन्नभ्युद्यतमेकतरं विहारं मरणं । वाच्यवशात्पुमनसि भवति निपतति सूत्रम् । अन्थिया इत्थं अषे केइ समुक्कसणारिहे से समुक्कसियव्वे नत्थि याइं च केइ अन्ने समुक्कसणारिहे संचेव समुक्कसियव्वे । तस्मिन्नभ्युद्यतस्यैकतरं व्यवसातुकामे भास्ति चेदत्र गच्छेऽन्यः कश्चित्समुत्कर्षणार्हस्तर्हि स समुत्कर्षयितव्यो नास्ति चेदत्र कश्चिदन्यः समुत्कर्षणार्हस्ततः स एव समुत्कर्षयितव्यः। कथमिति चेदुच्यते । गीतार्थो अभ्यर्थनपुरस्सरं ब्रुवते । यूयं गणधरपदं परिपालयत। एकमस्माकं कंचन गीतं गीतार्थं कुरुत निर्मापयत ततः पश्चात्तस्मिन्निर्मापिते ते भवतां यदिष्टं यत्प्रतिभासते तत्कुरुतेतिभावः । अत्रेच्छाद्वारावसरः । एवमुक्ते तेन गणधरपदं प्रतिपाद्य कश्चनाप्येको निर्म्मापितः । पश्चात्तस्य चित्तमजायत । यथा अभ्युद्यतविहारात् गच्छपरिपालनं विपुलतरं निर्जराद्वारम् तस्मात्परिपालयाम्यहमेव गच्छमिति । तथाचाह ॥
निम्माऊण णेगइमंपि, मे निज्जरायदारं तु ।
निक्खिव निक्खिवामी, इत्थं इतरे उ खुब्भत्ति ॥
स गणधरपदे स्थापित एकं कंचनापि निर्म्माप्येदं चित्तमकार्षीत् इदमपि गच्छपरिपालनं महत् निर्जराया द्वारं।एवं व्यवसिते तस्मिन् गच्छे गीतार्था ब्रुवते निक्षिप गणधरपदं स प्राह। न निक्षिपामि किंस्विच्छामि गच्छं परिपालयितुमेवमुक्ते इतरे गच्छगीतार्थाः क्षुभ्यंति ते च क्षुभ्यंतो यद्ब्रुवते तदाह ।
दुस्सहुकट्ठं निक्खिव, भणंति गुरुगा अणुट्ठिहं तेय ।
एमेव अन्ने सीसे, निक्खिवणा गाहिते नवरं ॥
पूर्वं तव नेप्सितं गणधारणं पश्चादिदानीं यद्यपि रुचिस्तथापि नत्वसमर्थ्यं रोचसे दुःसमुत्कृष्टं खलु तव गणधरपदं । तस्मान्निक्षिपेति एवं भणति गच्छसाधुवर्गे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः (अणुट्ठिहंतेयमेवे)त्यादि योऽसौ प्रातीच्छिकः स्थापितः स चेत् यावदद्यापि न निर्म्मापयति कमपि शिष्यं तावद्यदि गच्छसाधवो भाषंते निक्षिप त्वं गणधरपदमिति तदा तेषां तथा भाषमाणानां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । अथ तस्मिन्नन्यशिष्ये निर्मापयितुमिष्यमाणे अनुतिष्ठति अनिर्मापिते गणधरपदनिक्षेपणं करोति तदा तस्मिन्नन्यशिष्ये अनुतिष्ठति गणधरत्वं निक्षिपतः प्रातिच्छिकस्य प्रायश्चित्तमेव चत्वारो गुरुका इत्यर्थः।यथा गीतार्थत्वेन गच्छसाधवः सेविष्यंते तन्निमित्तमपि तस्य प्रायश्चित्त नवरं केवलं तस्मिन्नन्यशिष्ये ग्राहिते निर्म्मापिते गणधरपदनिक्षेपणा कर्तव्या । नच तत्र तां कुर्वतस्तस्य च्छेदः परिहारः सप्तरात्रं वा तपः । गतमिच्छाद्वारम् ॥
संप्रति यथा कल्पद्वारावसरस्तत्र ये गच्छसाधवस्ते स्वगच्छसाधुं प्रातिच्छिकं च पूर्वस्थापितं यथा कल्पेनाऽभ्युत्तिष्ठंति यथाकल्पानभ्युत्थानमेवाह ॥
आवस्सगसुत्तत्थे, भत्ते आलोयणाउवट्ठाणे ।
पडिलेहा किर्तिकम्मं, मत्तगसंथारगतिगं च ॥
आवश्यके क्रियमाणो यो विनयस्तस्य आचार्यस्य कर्तव्यस्तं च न कुर्वंति सूत्रमर्थं वा तस्य समीपे न गृह्णंते । (भत्तेत्ति) आचार्य्यप्रायोग्यं तस्य भक्तं न प्रयच्छंति। (आलोयणत्ति) तस्य पुरतो नालोचयंति (उवट्ठाणत्ति) आचार्यवस्त्रकंबलपात्रादिप्रत्युपेक्षणाय नोपतिष्ठंते । नापि कृतिकर्म वंदनकमन्यद्वा कुर्वंति नापि मात्रकत्रिकं तस्य ढौकयति तिस्रः संस्तारकभूमयस्ता अपि न प्रयच्छंति । तेषामपि यथा कल्पमनभ्युत्तिष्ठतां प्रायश्चित्तं छेदः परिहारः सप्तरात्रं वा तप इति । व्य. २ खं. ४ उ. ॥
आचार्ये मृते तत् क्षणमेवान्यः स्थाप्यते॥तथाच व्यवहारसूत्रं

णिग्गंथस्स णं णवरूहरतरुणगस्स आयरिय उवज्झाए विसंभेज्जा णो से कप्पइ । अणायरियउवज्झायस्स होंतए कप्पइ । से पुव्व आयरियं उद्दिसावित्ता ततोपच्छा उवज्झायं सेकिमाहु भंते ! दुसंगहिए समणे णिग्गंथे तंजहा आयरियेणं उवज्झायेणय ॥ ११ ॥ व्य. सू. ३ उ. ॥

निर्ग्रन्थस्य णमिति वाक्यालङ्कारे । नवरूहरतरुणस्य वा आचार्यसहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायस्तस्याचार्योपाध्यायस्येत्यर्थः । विष्कंभयात् म्रियेत । ततः सेतस्य नवरूहरतरुणस्याचार्योपाध्यायस्य सतो भवितुं न कल्पते वर्तितुं किन्तु पूर्वमाचार्यमुद्देशासंस्थापयित्वा ततः पश्चादुपाध्यायमुद्देशाअप्येवमाचार्योपाध्यायस्य सतो भवितुं कल्पते । सेकिमाहु (भन्ते ! इति) से शब्दोऽय शब्दार्थः । अथ भदन्त ! किं कस्मात्कारणात् भगवन्त एवमाहुः । सूरिराह । द्वाभ्यामाचार्योपाध्यायाभ्यां संगृहीतो द्विसंग्रहीतः श्रमणो निर्ग्रन्थस्सदा भवति तद्यथा आचार्योपाध्यायेन च एष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ ११ ॥

(२) आचार्य्ये मृते निर्ग्रन्थीनामप्यन्य आचार्यः स्थाप्यते ॥ तथा च व्यवहारसूत्रं ॥

निग्गन्थीएणं णवरूहरतरुणियाए आयरियउवज्झाए पवित्तिणियं विसंभेज्जा णो से कप्पइ अणायरिय अणुवज्झाइयताए अपवत्तिणिएय होंतए कप्पइ से पुव्वं आयरियं तु दिसाविता तओ पच्छापातिओ उवज्झायं ततोपच्छापावित्तिणियं से किमाहु भंतेति संगाहिया समणी निग्गंथी । तंजहा । आयरिएणं उवज्झाएणं पवित्तिणिएय ॥ १२॥ व्य. सू. ३ उ. ॥

निग्गन्थीएणमिति पूर्ववत् नवरूहरतरुणयाः आचार्योपाध्यायस्समासोऽत्रपूर्ववत् । आचार्योपाध्यायमेतत्प्रवर्तिनीच विष्कंभयात् म्रियेत । ततस्सेतस्या अनाचार्योपाध्यायाया उपलक्षणमेतत् प्रवर्तिनीरहितायाश्च नोकल्पते भवितुं । किन्तु पूर्वमाचार्यमुद्दिश्यते । ततः पश्चादुपाध्यायं । ततः पश्चात् प्रवर्तिनीं । कथा भवितुं कल्पते (से किमाहु) इत्यादि अथ भदन्त ! किंकस्मात् कारणात् भगवन्त एवमाहुः । सूरिराह । त्रिभिः संग्रहिता श्रमणी निर्ग्रन्थी सदा भवति तद्यथा आचार्येणोपाध्यायेन प्रवर्तिन्या च एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

(२२) आचार्य्येऽवधाविते आचार्य्यान्तरस्थापनं ॥

पूर्वाचार्योऽवधावेत्तर्हि नवः स्थाप्यः ॥ तथा च व्यवहारसूत्रं

आयरिय उवज्झाए उहायमाणे अन्नयरं वएज्जा अज्जो मएणं उदायंसि समणंसि अयं समुक्कसियव्वे । जाव मव्वेसिं तेसिं तप्पतियं छेए वा परिहारे वा ॥ १३ ॥ व्य. सू. ४ उ. ॥

व्याख्या । आचार्य उपाध्यायो वा मोहेन रोगेण वा अवधावन (मन्यतर) मुपाध्यायादिकानां गीतार्थपंचमानां पुरुषाणामन्यतमं वदेत् यावत्करणादेवं परिपूर्णपाठो द्रष्टव्यः ॥

अज्जो ममं सिणं उहावियंसि समाणंसि अयं समुक्कसियव्वो सेय समुक्कसणारिहे समुक्कसियव्वेसिया सेयनो समुक्कसणारिहे नो समुक्कसियव्वे सिया अन्थियाइत्थ अन्ने केइ समुक्कसणारिहे से समुक्कसियव्वे नत्थियाइत्थ अन्ने केइ समुक्कसणारिहे से चेव समुक्कसियव्वे तंसिचणं समुक्किट्ठंसि परोवएज्जा दुस्समुक्किट्ठंते अज्जोनिक्खिवाहि तस्स णं निक्खिवमाणस्स नत्थि केइ छेदे परिहारे वा ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् व्य. सू. ४ उ. ॥

अधुना निर्युक्तिविस्तरः । केन पुनः कारणेनाऽसावधावतीति वदत आह ॥

मोहेण वा रोगेण, ववहाणं भेसयं पयत्तेण ॥
धम्मकहाए निमित्तेणं, अणाहसालागवेसणया ॥

अवधावनं मोहेन वा कामोद्रेकरूपेण रोगेण वा । तत्र मोहविषया यतना प्राक् तृतीयोद्देशकेऽभिहिता । यदि रोगेण ततो नाधावितव्यं । किंतु प्रयत्नेन भेषजं दातव्यम ॥ तच्च धर्मकथानिमित्तेन चोत्पादनीयं । तथाऽप्यलाभे अनाथशालातो गवेषणा भैषजस्य कर्तव्येति निर्युक्तिगाथायाः संक्षेपार्थः ॥ एतामेव संप्रति भाष्यकृद्विवरीषुरिदमाह ।

मोहेण पुव्वभणियं, रोगेण करेंति माएजयणाए ॥
आयरियकुलगणे वा, संघो व कमेण पुव्वुत्तं ॥

यदि मोहेनावधावनं कर्तुमीहते तदा यत्पूर्वं तृतीयोद्देशके मोहचिकित्सा विषयं भणितं तत्कर्तव्यमथ रोगेण तदाऽनयावक्ष्यमाणया प्रथमतः ततःप्रासुकेन तदलाभे वाऽप्रासुकेनापीत्येवरूपया यतनया पूर्वोक्तं भैषज्यं प्रयत्नेन संपादनीयमित्यादिरूपं कुर्वन्ति केते कुर्वंति । तत आचार्य्यकुलं गणसंघोवा कथमित्याह । क्रमेण परिपाट्या तामेव परिपाटीं कालनियमनपूर्विकामाह ॥

छम्मासे आयरियकुलंतु, संवच्छराणि तिन्नि भवे ॥
संवच्छरं गणो खलु, जावज्जीवं भवे संघो ॥

प्रथमत आचार्य्यः षण्मासान् यावत् चिकित्सां कारयति तथाप्यप्रगुणीभूतं तं कुलस्य समर्पयति ततः कुलं त्रीन्संवत्सरान् यावत् चिकित्सकं भवति । तत्राऽप्यप्रगुणीभवंतं गणस्य तं समर्पयति । तदनंतरं संवत्सरं यावत् गणः खलु चिकित्सको भवति । एतच्चोक्तं भक्तविवेकं कर्तुमशक्नुवतो यः पुनर्भक्तविवेकं कर्तुं शक्नोति । तेन प्रथमतोऽष्टादशमासान् चिकित्सा कारयितव्या । विरतिसहितस्य पुनः संसारे दुःप्रापकत्वात् तदनंतरं चेत्प्रगुणीभवति । तत स्सुन्दरमथ न भवति । तर्हि भक्तविवेकः कर्तव्यः । अत्रैव देशांतरमाह ॥

अहवा विइयादेसा, गुरुयमत्ते भिक्खुमादिते गच्छं ।
जतिय वारसवासा, तिछक्कमासो असुद्धेणं ॥

अथवा द्वितीय आदेशो गुरौ च भे भिक्षादौ यथाक्रमं चिकित्सां कारयंति यावज्जीवं द्वादशवर्षाणि त्रिषट्कमष्टादशमासान् कथमित्याह अशुद्धेनापिशब्दोऽत्र लुप्तोद्रष्टव्यः प्रथमतः शुद्धेन तदभावे चाशुद्धेनापि । तदनन्तरं भिक्षादिना भक्तविवेकः कर्तव्यः । गुरुस्सुगच्छप्रवर्तकइति तस्य यावज्जीवं चिकित्सा तत्र प्रथमोद्देशेन च विवेकं कर्तुं शक्नुवंतं प्रत्यष्टादशमासान् ॥ कश्चिकित्साविधिस्तमभिधित्सुराह ॥

पयत्तेण ओसहं से, करेंति सुद्धेण उग्गमादीहिं ।
पहाणीए अलंभे, धम्मकहाहिं निमित्तेहिं ॥

प्रथमतः प्रयत्नेनोद्गमादिभिः शुद्धेन वस्तुजातेन (से) तस्य औषधं कुर्वंति । तदलाभे पंचपरिहान्या यावच्चतुर्गुरुकेनाप्यशुद्धे

नापि तथाऽप्यलाभे धर्मकथानिस्तदौषधमुत्पादयंति तत्राऽप्यलाभे निमित्तैरपि ॥

तहवि य ‥‥ असुद्धं, बहिट्ठियसालाहिवाणुमट्ठादि ।
तत्थंते वहिदाणं, सलिंगविमणेण उड्डाहे ॥

तथापि निमित्तैरपि चेद् शुद्धं न लभेत ततोनाऽथशाला या आरोग्यशाला तस्यां मध्ये न प्रविशंति । किंतु बहिस्थितास्तत आरोग्यशालात औषधं गवेषयित्वा समानयंति । अथ ते शाला निवासिनो न प्रयच्छंति । तर्हि यस्तस्या आरोग्यशालायाः प्रभुरधिपस्तमनुशास्य याचते । तत्राप्यलाभे स धर्मकथया आवर्जनीयस्तत्राप्यनावर्जने निमित्तेस्वलिङ्गेनाऽप्यवर्जयितव्यः तत्रापि बहिः स्थितानामौषधप्रदानमनिच्छति यत्पस्यार्चितं लिंगं तेन लिंगेन प्रविशंति प्रविश्यौषधमानयंति । अथ स्व लिंगेनापि तत्र कस्मान्न प्रविशंति तत आह । स्वलिंगव्यसनेन स्वलिंगप्रवेशेन प्रवचनस्योड्डाहः । नामी किमपि जानते स आमीषां धर्मः श्रेयानतः क्वचिदपि किञ्चिदप्यलभमाना अनाथा इवात्र समागता इति प्रवचनस्योपघातः । एतदेव पणहाणी एमसंभे इत्यादिकं विवरीषुरिदमाह ॥

पणगादिज्जागुरुगा, अलब्भमाणे बहिंतु पायोज्जा ॥
बहिट्ठियसालगवेसण, तत्थ पभुस्साणुसट्ठादि ॥

पंचकपरिहान्या पंचकादिप्रायश्चितमौषधोत्पादनाय तावदासेवनीयं यावच्चत्वारोगुरुकास्तत्रापि बहिः प्रायोग्ये औषधे अलभ्ये आरोग्यशालाया बहिः स्थिता औषधस्य गवेषणं कुर्वते तत्र तल्लाभस्तत्र्यानामदाने यः प्रभुरारोग्यशालाया अधिपतिस्तस्यानुशास्ति आदिशब्दाद्धर्मकथानिमित्तं च प्रयुंजते असई अच्चियलिंगेनरक्तपटादिरूपेण प्रवेशनं कुर्वंति तेषु च प्रविष्टेषु येप्रतिभानवंतः प्रतिवचनदानसमर्था वृषभास्ते स्वलिंगेन गत्वा प्रभुं भाषंते यथा कोयुष्माकं सिद्धांत एवमाभाष्य तत्र सिद्धांतविषये प्रभुणागृहीतलिंगैश्चसह परस्परमुल्लापंकुर्वंति । यत्रा उत्तरवादिनो वृषभा भवंति । अन्न वा यदि प्रतिपत्तिकुशलाः परप्रतिपादनवृषभास्ततस्ते गत्वा से तस्य प्रभोर्निजकत्वमात्मीयत्वं भावयंति । तत्रापि सिद्धांतविषये तैर्गृहीतलिंगैः सह परस्परमुल्लापं तथा कुर्वंति । यत्रा ते आचक्षत इति ॥

अहवा पडिवत्तिकुसला, तेण समं करेंति उल्लावं ।
पज्जवंतो विय सोवी, वसभेक उत्तरीकुणति ॥

अथवा ये प्रतिपत्तिकुशलाःपरप्रतिवचनदानसमर्थास्तत स्ते गत्वा तेन प्रभुणा सह परस्परमुल्लापं तथा कुर्वंति गृहीत लिंगाश्च तथा तं भावयंति तथा सोऽपि आस्तां गृहीतलिंगा इत्यपिशब्दार्थः । प्रभवन्नपि वृषभानुत्तरीकरोति उत्तरवादिनः करोति । ततः स निरुत्तरीकृतः सन् यद्ब्रूते तदाह ॥

तो भणइ कलहमित्ता, मइक्कमेव हेज्जह उदंतंति ।
तंवियपडिसुणंति, एवं एगाएछम्मासा ॥

ततः सिद्धांतोल्लापे पराजितः सन् भणति यूयं मम कलहमित्राणि कलहानंतरं यानि जातानि मित्राणि तानि कलहमित्राणि ततोमे ममोदंतं वहत एवमुक्ते तेपि वृषभाः प्रतिशृण्वंति अभ्युपगच्छंति । तत एवं गत्वा गतिभिस्तमतीवावर्ज्य ता षण्मासान् यावत् तत्र चिकित्सां कारयंति । एवमेकस्यामनाथशालायां षण्मासा एवं द्वितीयस्यां तृतीयस्यामपि च तथा चाह ॥

छम्मासा छम्मासा, बिइय तइयाए एव सालाए ।
काऊ अट्ठारस ऊअ, पउणे ताहे विवेगोउ ॥

एवमुक्तप्रकारेण द्वितीयस्यामनाथशालायां षण्मासा एवं तृतीयस्यामपीति सर्वसंकलनया अष्टादशमासान् चिकित्सां कारयित्वा प्रगुणीकरोति । अथ प्रगुणा न भवति ततस्तस्य भक्तविवेकं कर्तुमुचितः संप्रति प्रागुक्तं द्वितीयमादेशं स्पष्टयाति

अहवा ।

गुरुणो जावज्जीवं, फासुय अफासुएण ते णित्यं ।
वसभे बारसमासा, अट्ठारसभिक्खुणोमासा ॥

गुरोराचार्य्यस्य यावज्जीवं चिकित्सां प्रासुकेनाऽप्रासुकेन वा कुर्वंति सर्वस्यापि गच्छस्य तदधीनत्वात् यथाशक्ति निरंतरं सूत्रार्थनिर्णयप्रवृत्तेश्च । वृषभे द्वादशवर्षाणि चिकित्सा ततः परं शक्तौ भक्तविवेकः एतावता कालेनान्यस्यापि समस्तगच्छभागे द्वहनसमर्थस्य वृषभस्योत्थानात् अष्टादशमासा भिक्षोश्चिकित्सा ततः परमसाध्यतया शक्तौ सत्यां भक्त विवेकस्यैव कर्तुमुचितत्वात् ॥ व्य. ४ उ. ॥

(२३) लक्खणं सुत्तत्थे णिम्माओ इत्यादि ॥

सुत्तत्थे णिम्माओ, पिअदढधम्मोणुवत्तणाकुसलो ॥
जाईकुलसंपन्नो, गंभीरोलद्धिमंतोअ ॥ १५ ॥

व्या० । सूत्रार्थे निर्मितो निष्ठितः प्रियदृढधर्मः उभययुक्तोऽनुवर्तनाकुशलः उपायज्ञः । जातिकुलसंपन्नः । एतद्द्वयसमन्वितो गंभीरो महाशयलब्धिमांश्च उपकरणाद्यधिकृत्येति गाथार्थः ॥

संगहुवग्गहनिरओ, कयकरणो पवयणाणुरागीय ॥
एवं विहोओ भणिओ, गणसामि जिणवरिंदेहिं ॥१६॥

व्या० । संग्रहणोपग्रहनिरतः संग्रह उपदेशादिनोपग्रहश्च वस्त्रादिना व्यत्यय इत्यन्ये । कृतकरणो ऽभ्यस्त क्रियः । प्रवचनानुरागी च प्रकृत्या परार्थप्रवृत्तः । एवंविध एव भणितः प्रतिपादितो गणस्वामी गच्छधरैर्जिनवरेन्द्रैः भगवद्भिरिति गाथार्थः ॥ पं. व. ॥

आहारवत्थादिसुलद्धिजुत्तं, आदज्जवक्कं वअहीणदेहं ।
सक्कारभज्जं मइमंमि लोए, पूयंति सेहाय पिहूजणाय ॥

आहारवस्त्रादिलब्धियुक्तमादेयवाक्यमहीनदेहं परिपूर्णदेहावयवं तथा मतिमति लोके सत्कारभाजं विद्वज्जनपूज्यमित्यर्थः । शैक्षकाः पूजयंति । पाठांतरम् "सक्कारहज्जंसि इमंमि लोए" तत्राऽयमर्थः । सत्कारेण ह्रियते आक्षिप्यते इति सत्कारहार्योऽयं यतोलोकस्तत एवं भूतेऽस्मिन् लोके आहारवस्त्रादिषु लब्धियुक्तमित्यादिगुणैः शैक्षकाः पूजयंति । पृथक् जनश्च बहुमन्यते । ततः स तादृशो गणधारी कर्तव्यः । व्य. ३उ.॥

आयरियउवज्झाया, नाणुन्नाया जिणेहिं सिप्पट्ठा ॥
णाणे चरणे जोगा, वहाउ ते अणुण्णाया ॥

आचार्य्या उपाध्यायाश्च जिनैस्तीर्थकृद्भिर्न शिल्पार्थाःशिल्पशिक्षणनिमित्तमनुज्ञाताः कैः कारणैः पुनरनुज्ञातास्तत आह । ज्ञाने चरणे च ये योगास्तेषामावहाः प्रापका यतो भविष्यन्ति ततस्ते अनुज्ञाताः । ज्ञानचरणस्फातिनिमित्तमनुज्ञाता इत्यर्थः । अपि चेदृशा आचार्योपाध्याया अनुज्ञाताः ॥ व्य. २ खं. ४ उ. ।

(२४) एकपाक्षिकादेर्दिगाचार्य्यः ॥

‥‥‥‥‥रनायामेकपाक्षिकभिन्नपाक्षिकयोर्योग्यता

ऽयोग्यता यथा ॥

एगपक्खियस्स भिक्खुस्स कप्पइ इतिरियं दिसं वा
अणुदिसं वा धारित्तए वा जहा वा तस्स गणस्स
परियांसि वा ॥ २४ ॥ व्य. सू. ३ उ.॥

एकपाक्षिकभिन्नपाक्षिकयोर्योग्याऽयोग्यता (चाउपाउणाकप्प) शब्दे ॥

(२५) लक्षणं मेढीभूतः ॥

तत्र गणस्य बहुव्रतिनीसमुदायात्मकस्य प्रत्येकं परीक्षा कर्तुं न शक्यते अथाचार्ये च परीक्षिते प्रायोगणोऽपि परीक्षित एव मेढ्यादिसमानत्वेन तत्प्रवर्तकत्वादाचार्यस्य गणस्य च तदनुवर्तित्वादित्यतः प्रथममाचार्यमेव परीक्षेतेत्याह ॥

मेढी आलंबणं खंभं, दिठ्ठि जाणसुउत्तमं ॥
सूरी जंहोइ गच्छस्स, तम्हा तं उ परिक्खए ॥ ८ ॥

व्याख्या यद्यस्मात्कारणात् सूरिः सदाचार्यो गच्छस्य गणस्य (मेढित्ति) मेढिः खले गोबंधस्थूणा तत्समानो भवति । यथा तया बलानि पशुवृंदानि मर्यादया प्रवर्त्तते तयाचार्यो मेढीभूतो गच्छोऽपि मर्यादया प्रवर्तत इत्यर्थः । तथालंबनं हस्ताद्याधारस्तत्समानः यया हस्ताद्याधारो गर्तादौ पतज्जंतुं धारयति । तया ऽचार्योऽपि भवगर्ते पततं गच्छं धारयतीत्यर्थः । तथा (खभंति) स्तंभः स्थूणा अत्र नपुंसकत्वं प्राकृत्वादेव तत्समानः । यथा स्थंभः प्रासादाधारः स्यात् तथाचार्योऽपिगच्छप्रासादाधारः तथा (दिट्ठित्ति) दृष्टिर्नेत्रं तत्समानः यथाजंतोर्नेत्रं शुभाशुभवस्तुप्रदर्शकं भवति तथाऽऽचार्योऽपि गच्छस्य भाविशुभाशुभप्रदेशकः स्यात् तथा(जाणं सुत्तमंति)यानं यानपात्रं सूत्तममतिप्रधानमच्छिद्रमित्यर्थः तत्समानो यथा अच्छिद्रयानपात्रं समुद्रतीरं नयति जंतून् तथाचार्योऽपिगच्छे भवति तस्मात् प्रथमं तंतुत्तिनोरवकारार्थत्वात् तमेवाचार्यमेव परीक्षेत गच्छपरिक्षेच्छुः साधुरिति अनुष्टुप्छंदः । एवंचात्र ग्रंथे त्रयोधिकाराः सूचिताः तद्यथा आचार्यस्वरूपाधिकारः १ साधुस्वरूपाधिकारः २ साध्वीस्वरूपाधिकारश्च ३ तत्र प्रथममाचार्यस्वरूपाधिकारं निरूपयितुकामः कैश्चिन्दैः छद्मस्य उन्मार्गप्रस्थितमाचार्यं परीक्षेतेति प्रश्नयन्नाह ॥

जयवं कहिं लिंगेहिं, सूरिं उम्मग्गपठ्ठिअं ॥
विआणिज्जाउ उमत्थे, मुणि ! तंमे निसामय ॥ ९ ॥

व्याख्या । हे भगवन् ! परमैश्वर्यादिसमन्वित ! कैर्लिंगैश्चिन्हैरुन्मार्गप्रस्थितमसन्मार्गस्थितं सूरिमाचार्यं ज्ञायते केवलज्ञानं केवलदर्शनं चात्मनोऽनेनेति छद्म तत्र तिष्ठतीति छद्मस्थस्तं विजानीयात् परीक्षेतेति परप्रश्ने गुरुराह हे मुने ! यैश्चिन्हैराचार्यमुन्मार्गप्रस्थितं छद्मस्थः परीक्षेत तन्मे मम कथय इति शेषः (निसामयत्ति) त्वं निशामयाकर्णयेति अनुष्टुप् छंदः ॥ ९ ॥ अथ वृत्तद्वयेनपूर्वोक्तशिष्यप्रश्नोत्तरमेवाह ॥

सच्छंदयारिं दुस्सीलं, आरंभेसु पवत्तयं ॥
पुढवाइपडिवद्धं, आउकायविहिंसगं ॥ १० ॥
मुलुत्तरगुणब्भट्ठं, सामायारीविराहयं ॥
अदिन्नालोअणं निच्चं, विकहासु परायणं ॥ ११ ॥

अनयोर्व्याख्या ॥ स्वच्छंदेन स्वाभिप्रायेण न तु जिनाज्ञया चरतीति स्वच्छंदचारी तं तया दुष्टं शीलमाचारो यस्य स दुश्शीलस्तं तयारंभः पृथिव्याद्युपद्रवणानि उपलक्षणत्वात्संरंभसमारंभावपि । तत्र संरंभः संकल्पः समारंभस्तु परितापकरः । उक्तं च ॥

संकप्पो संरंभो, परितावकरो भवे समारंभो ॥
आरंभो उद्दवओ, सुद्धनयाणं तु सव्वेसिं ॥ १ ॥

तत्र स्वान्ययोः प्रवर्त्तकस्तं तया पीठकमासनं आदिशब्दात् फलकपट्टिकादयस्तत्र प्रतिबद्धः कारणं विनापि ऋतुबद्धकाले तत्परिभोजीत्यर्थः ॥ ग. १ अधि. ॥

(२६) परीक्षा आचार्यस्य ॥

खुड्डगस्स पारिच्छा, खुड्डयथेरेयतरुणखज्जूमे ॥
दोमादिमंडलीए, सुद्धमसुद्धे ततोपच्छा ॥

क्षुल्लकस्य परीक्षा कर्त्तव्या कस्मिन्विषये इत्यत आह । क्षुल्लके स्थविरे तरुणे खज्जूमे स्वभावादक्षाचारः तस्मिंस्तया-द्वयोरादिमंडल्योः एताभिः परीक्षाभिर्यदि निर्वर्तितस्ततः शुद्धः इतरस्त्वशुद्धः शुद्धस्य च गणधरपदानुज्ञा कर्त्तव्या नाशुद्धस्य ततः शुद्धाशुद्धप्रतिपादनानंतरं चोदकं पृच्छा उपलक्षणमेतदाचार्यस्य प्रतिवचनं च वक्तव्यं एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतः क्षुल्लकविषयं परीक्षाविधिमाह ॥

उच्चफलो अहखुड्डो, सज्झणिच्छावोपवासिउं दुक्खं ।
पुठ्ठोवि होहिति न वा, पलिमंथो सारवंतस्स ॥

तस्य द्रव्यभावपरिच्छेदेपितस्य गणधरपदयोग्यता परीक्षणाय प्रथमतः क्षुल्लको दीयते । एवं द्विविधामपि शिक्षां त्वं ग्राहय ततः स एव मुक्तः सन् यदि चिंतयति यथा (अहत्ति) एष क्षुल्लकः उच्चं चिरकालभाविफलं यस्मात्स उच्चफलश्चिरकालेनोपकारी तावता कालेन किमपि भविष्यतीति कोवेद ततः कोमनं शिक्षां ग्राहयिष्यति यदि वा शकुनिशावसिवावत्पोष्यः पोष्यते । पुनः पुनर्बुभुक्षाभावादिति भावः । अपि च पुष्टोऽपिभवेत् मम भविष्यति वानवा को न जानाति अन्यच्चामुं धारयतः सारं कुर्वतो मम सूत्रस्य च महान्पलिमंथो व्याघातस्ततो नैतस्य मे शिक्षया प्रयोजनमेवं चिंतयन् येन ग्राहयति सोऽनर्हस्तद्विपरीतो ऽर्हस्ततो यः स्थविर एष प्रवचनोपग्रहकरो भविष्यति दढदेहो वा यथा आर्यरक्षितः पितेति कारणतो दीक्षितस्तिष्ठति स शिक्षकस्तस्य समर्प्यते एवं द्विविधामपि शिक्षां ग्राहयति तस्मिंस्तत्समर्पिते यदि स इदं चिंतयति ॥

पुठ्ठोवा स मारिसति, दुराणुवत्तो न वेडपारियारो ।
सुत्तत्थे परिहाणी, थेरे बहुयं निरत्थं तु ॥

एष प्रथमालिकादिदापनतः शिक्षाग्राहणतश्च पुष्टीकृतोऽप्याशु शीघ्रं मरिष्यति च शब्दः चिंतांतरसमुच्चये । यदिवा वृद्धः स्वभावात् दुरनुवर्त्य दुःखेनानुवर्त्य तेन वा अत्र वृद्धशिक्षापने कश्चित् प्रतीकारः किमुक्तं भवतिनास्मात् वृद्धात् कश्चित् प्रत्युपकारोऽथवा वृद्धो वृद्धत्वादेव जडप्रज्ञश्च ततोस्य शिक्षणे मम सूत्रार्थपरिहाणिस्तदेव स्थविरशिक्षां ग्राह्यमाणे बहुकनिरर्थकमिति य एवं चिंतयित्वा येन शिक्षां ग्राहयति सोऽनर्हस्तद्विपरीतोऽर्ह इति तदनंतरं योऽसौ तरुणो मेधावी तं समर्प्य भण्यते यथा एष मंडलिपरिपाट्या आलापके दीयमाने सीदति तत स्त्वमेनमप्याक्षेपेण पाठय । ततः स इदं चिंतयति ॥

आहियं पुच्छति गिह्नए, बहुं किं गुणो चरगेण ॥
होहिंति य विवड्ढंतो, एसो ममं पडिसपत्ती ॥

एष मेधावित्वादधिकं पृच्छत्यवगृह्णाति वावधारयति बहु प्रभूतं तत इत्थमस्यैव सूत्रस्यार्थस्य चरकेण प्रदानत आक्ष णिकतया को गुणो मम निरर्थकः कश्चिदित्यर्थः । केवलं दोषो निजसूत्रार्थपरिगलनादन्यच्च एष हु निश्चितं विवर्द्धमानः सूत्रतोऽर्थतश्च वृद्धिं गच्छन् मम प्रतिसपत्नीव प्रतिपंथी भविष्यति । ततो न कोऽप्येनं पाठयिष्यतीति यो न शिक्षयति सोऽनर्ह स्ततः खज्जूरं दत्वा स भण्यते । अमुं तया ग्राहय । यश्च सुरूः समाचारीकुशलश्च भवति ततो यदि ॥

कोही निरुवगारी, फरुसो सव्वस्स वामवट्टो य ।
अविणीतोत्ति व काउं, हंतुं सत्तं व निच्छुभती ॥

क्रोधी यदि वा निरुपकारी अथवा परुषः परुषभाषी तथा सर्वस्य साधुवर्गस्य वामावर्तः प्रतिकूलतया वर्तते यदि वा अ विनीत इति कृत्वा शिक्षां ग्राहयति । अथवा आकृश्य शत्रुमिव वा हत्वा निष्काशयति तर्हि सोऽनर्हस्तद्विपरीतोऽर्हः ॥

संप्रति चतुर्ष्वपि यो जनेषु तद्विपरीततया यथार्होभवति तथा भावयति ॥

वत्थाहारादीहिं, संगेह्न अणुवत्तए य जो जुयलं ॥
गाहेइ अपरितंतो, गाहण सिक्खावए तरुणं ॥ १ ॥
खरुमउएहि अणुयत्तत्ति, खज्जूरं जेण पडइ पासेणं ॥
गाढमवहारविजढो, तत्थोट्ठणमप्पणो कुणइ ॥ २ ॥

यो नाम युगलं क्षुल्लकतरुणलक्षणं वस्त्राहारादिभिः संगृह्णाति आत्मवशीकरोत्यनुवर्तयति च तरुणमपरिश्रांतः परिश्रममगणयन् ग्राहयति । ग्राहणं ग्राह्यते शिष्य एतदिति बाहुलकात् कर्मण्यनट् । ग्राहणमाचारादिसूत्रं आसेवनां शिक्षयति तथा खज्जूरं खरमृदुभिर्वाक्यैस्तथानुवर्तयति । येन स पाशो न पतति अन्यथा गतिं न लभते इति मन्यमानस्तद्वशी भवति तथाऽयःस्थानादपि चलन्नपि सन् खज्जूरतया विहारविजढो भवति विहारं न करोतीति भावस्तत्र उट्टणमंगीकारमात्मना करोति । यथैनमहं खरेण मृदुना चोपायेन विहारक्रमं कारयिष्यामीति एष एवं भूतोयोग्यः ॥

इयमुव्व सुत्तमंडलिं, दाविज्जइ अत्थमंडलिं चेव ।
दोहिं पि अ सीयंते, देइ गणं चोइए पुच्छा ॥

इत्येवमुपदर्शितेन प्रकारेण चतुर्ष्वपि जनेषु सम्यगुपदेशतः परीक्षितः सन् शुद्धो भवति न मनागपि दोषः । ततस्तस्य सूत्रमंडली दाप्यते अर्थमंडली च एतयोरपि मंडल्योर्यदि न विषीदति किंत्वपरिश्रांततया गच्छवर्तिनां प्रातीच्छकानां च ज्ञानाद्यभिलाषिणां चित्तग्राहको वर्तते ततस्तस्मिन् महाचार्यो गणं ददाति एवमुक्ते चोदके चोदकस्य पृच्छा कल्पत आह ।

चोएइ जाणिऊणं, उभयाभिन्नस्स दिज्जइ गणोत्ति ॥
सुत्तेय अणुन्नायं, भयवं चरणं पडिच्छन्नो ॥ १ ॥
अपरिहाण परिहं, परिछंदं अत्थेण जं पुणो पलवेह ॥
एवं होइ विरोहो, सुत्तत्थेणं दुवेह्नंपि ॥ २ ॥

चोदयति प्रश्नयति परो यथा पूर्वमिदमुक्तं उभयाभिज्ञस्य द्रव्यभावपरिच्छदविशेषात् शाकल्यपरिकलितस्य गणो दीयते । युक्तं चैतत् । यतः सूत्रेऽपि चशब्देऽपि शब्दार्थः भगवन्! धारणं गणधारणमनुज्ञातं । परिच्छेद द्रव्यभावपरिच्छदोपेतमात्रे तत एवमुक्त्वा यदर्होनर्हपरीक्षामर्थेनार्थमाश्रित्य प्ररूपयथाः । नन्वेवं सति द्वयोरपि सूत्रार्थयोर्भवति विरोधः । उक्तस्वरूपस्याऽर्थस्याधिकृतसूत्रेणासूचनात् ॥

अत्र सूरिराह ॥

संति हि आयरिय जणाणि, सत्याणि चोयग ! सुणाहि ॥
सुत्ताणुन्नातो वि हु, होइ कयाइ अणरिहोउ ॥ १ ॥
तेण परिच्छा कीरइ, सुवण्णगस्सेव तावनिहसादी ॥
तत्थ इमो दिट्ठंतो, रायकुमारेहिं कायव्वो ॥ २ ॥

चोदक! शृणु मदीयं वचः संति हि स्फुटं तानि शास्त्राणि यान्याचार्यद्वितीयकानि किमुक्तं भवत्याचार्यपरंपराया तत्संप्रदाय विशेषपरिकलितानि ततो यद्यप्यर्हानर्हपरीक्षालक्षणोऽर्थः सूत्रे साक्षान्नोपनिबद्धस्तथापि सूचनात् सूत्रमिति सोऽपि सूत्रेण सूचित इति संप्रदायादवगम्यते इति न कश्चिद्दोषः । तथा च सूत्रानुज्ञापि हि निश्चितं कदाचिदनर्हो भवति । न च सूत्रमन्यथा सर्वज्ञप्रणीतत्वात्तेन परीक्षापि सूचितेति । तापनिकषादिभिः सुवर्णस्येव सूत्रानुज्ञानस्याऽपि क्षुल्लकादिभिः परीक्षा क्रियते । तत्रायं वक्ष्यमाणलक्षणो दृष्टांतो राजकुमारैः कर्तव्यः ॥

तमेवाह ॥

सूरे वीरे सत्तिए, ववसायथिरे चियायधितिमंते ॥
बुद्धिविणयकरणे, सीसेवि तहा परिच्छाए ॥
निब्भयओरस्सबली, अविसाइ पुणो करेंति संठाणं ॥
नवि संमाति देति अणस्सित्तो उ व उट्ठाणविति य ॥

इहाद्यगाथापदानां द्वितीयगाथापदैर्व्याख्यानं । तद्यथा सूरो नाम निर्भयः । स च कुतश्चिदपि न भयमुपगच्छति । वीर औरसबलवान् तेनाक्लेशेन परबलं जयति । सात्विको नाम योमहत्यभ्युदये गर्वं नोपयाति न च गरिष्ठेऽपि समापतिते व्यसने विषादं । तथाचाह । अविषादि उपलक्षणमेतत् अगर्वी वा व्यवसायी अनलस उद्योगवानित्यर्थः । तथाचाह । पुनः करोति संस्थानं । किमुक्तं भवति । प्रमादतः कथंचिद्व्यवसायविकलोऽपि भूत्वा पुनः करोति संस्थां कर्तुमुद्यच्छति स्वोचितव्यवसायमिति भावः । स्थिरोनाम उद्योगं कुर्वन्नपि न परिताम्यति तथा चाह । विश्राम्यतीति (वियायत्ति) दानरुचिर्यथौचित्यमाश्रित्य स्वेभ्योऽन्येभ्यश्च ददातीत्यर्थः । धृतिमान् राज्यकार्याणि कुर्वन् परनिश्रामनपेक्षमाणः तथाचाह (अणिस्सित्ति) इति (बुद्धित्ति) औत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्टयोपेतः । विनीतो गुर्वादिषु विनय कारी यथौचित्य गुर्वादीनामनुवर्तक इत्यर्थः । करणे इति यद्राज्ञः कर्तव्यं तत्करणे कुशलः । एतेषु परीक्षा क्रियते किमेते गुणास्सन्ति न वा । तत्र य एतैर्गुणैरुपेतो भवति । स राज्ञो राज्येऽभिषिच्यते । दानशीलोऽभयः स्थिरस्सोऽपरिश्रांतस्सन् कर्तव्यं करोति । कृत्वापि च पश्चादनुपतापी त्यागवान् नाम दानशीलः स च स्तोकादपि स्तोकं ददानो गणस्य बहुमानभाग् भवति ॥

उवसग्गो सोढव्वे, ठाये किच्चेसु या विदिसंतो ॥
बुद्धिचउक्कविणीतो, अहवा गुरुमादिविणीतोउ ॥

धृतिमान् उपसर्गान् सोढव्यान् ध्यायति । कृत्येष्वपि कार्येष्वविषादं प्रवर्तते । बुद्धिविनीत इत्यत्र इदमपि व्याख्यानं । बुद्धिचतुष्टयं नीतं प्रापितमात्मनि येन स बुद्धिविनीतः । सुखादिदर्शनात् क्तांतस्य पाक्षिकः परनिपातः । अथवा (बुद्धित्ति) बुद्धिचतुष्कोपेतः विनीतो गुर्वादिषु विनीतः ॥

दव्वाई जं जत्थ उ,जम्मि विकिव्वं तु जस्स वा जंतु॥
कुव्वइ अहीणकालं, जियकरणविणीयएगत्थ ॥

यद्यत्र द्रव्याद्युपयोगि यस्य वा यत्र यत्कृत्यं तत्सर्वमहीनकालं जितकरणः करोति कारयति । जितकरणो विनीत इति द्वावप्येकार्थौ तात्पर्यं विश्रांत्या शब्दार्थस्तु परस्परं भिन्नो जित करणो नाम करणदक्ष उच्यते। विनीत इति विनयकरणशीलः।

एवं जुत्तपरिच्छा, जुत्तो वेतेहिमेहिउ अज्जोगो ॥
आहारादिधरेंतो, तिंतिणिमाइहिं दोसेहिं ॥

एवमेतैरनंतरोदितैः सूत्रत्वादिभिर्गुणैर्युक्ता उचिता या परीक्षा तया युक्तोऽपि निश्चितः पाभिर्वक्ष्यमाणैर्दोषैरयोग्यः । तानेवाह। आहारादि आहारोपधिपूजानिमित्तं गुणं धारयन् तिंतिणयादिभिश्च दोषैरयोग्यः।तिंतिणीनाम यत्र तत्र वा स्तोकेऽपि कारणे करकरायणं । आदिशब्दाञ्चलचित्तादिपरिग्रहः॥ एतदेव व्याख्यानयति ॥

वहुसुत्ते गीयत्थे, धरेइ आहारपूयणट्ठाइ ॥
तिंतिणचलअणवट्टिअ, दुब्बल चरणा अजोग्गो उ॥

वहुकालोचितं सूत्रमाचारादिकं यस्य स वहुसूत्रो गीतार्थो विदितसूत्रार्थः।एतेन युक्तः परीक्षायुक्तोऽप्येत व्याख्यानयति एवंभूतोऽपि यो गणं धारयति (आहारपूयणट्ठाई) उत्कृष्टो मे आहारो भविष्यति पूजनं वा स्वपक्षतश्चेत्येवमर्थः आदिशब्दादुपधिरन्यद्वोपकरणमुत्कृष्टं मे भविष्यतीत्येवमर्थपरिग्रहः।सोऽयोग्यस्तथा। योतिंतिणः स्वल्पेऽपि प्रयोजने करकरायमाणः। चलश्चलचित्तोऽनवस्थितः स्वप्रतिपन्नार्थानिर्वाही । दुर्वल श्चरणचारित्रविषये दुर्वल एतेऽप्ययोग्याः ।

एवं परिक्खियम्मि, पत्ते दिज्जइ अपत्तिपाडिसेहो ।
दुपरिक्खियपत्ते, पुण चारियहावेंति मामेरा ॥

एवमनंतरोदितेषु गुणेषु च यदि परीक्षया निर्वर्णितो भवति गुणैरुपेतो दोषैश्च विप्रमुक्त इत्यर्थः। तदा स पात्रमिति कृत्वा तस्मिन्परीक्षिते पात्रे गणोदीयते। यस्तु प्रागुक्तैर्दोषैरुपेतो गुणैश्च विप्रमुक्तः सोऽपात्रमिति तस्मिन्नपात्रे गणदानस्य प्रतिषेधस्तस्मिन् गणो न दातव्य इति भावः (दुपरिक्खिय) इत्यादि। अथ कदाचित् सुदुःपरीक्षितः कृतो भवेत् गणश्च तस्मै दत्तः स च गणः सीदति तं दृष्ट्वाऽन्येऽपि गच्छवर्त्तिनः केचित् सामाचारीशिथिला भवितुं प्रवृत्तास्ततः परीक्षिते पात्रे गणे प्रदत्ते सति गणोऽवसीदति । ये तत्र गच्छेऽन्यतविधर्मका न सीदंति तैरुपायेन प्रतिचोद्य वारयितव्यः। तत्र यदि वारणानंतरमावृत्योद्यच्छति ततस्समीचीनमथ वारितोऽपि किंचित्कालमुद्यम्य पुनः समाचारीं हापयति । तत इयं मर्यादा कर्तव्या अयं विधिःप्रयोक्तव्य इत्यर्थः। तमेवाह ।

दिट्ठंतसमोसरणे, अहवा थेरा तहिं तु वच्चन्ति ।
परिसायवहुमद्धा, चंदणखोरुं करंटणय ॥

यत्र समवसरणे ज्ञायते आचार्योऽत्र प्रवेदयति । तत्र गच्छोऽनुलोमवचसा प्रवेशनीयः । प्रविश्य तत्र गत्वाऽऽचार्यस्य कथयंति । त्वं सीदन तिष्ठसि नैव च तद्युक्तं तस्मात् भवगत्या वर्तस्व।अथवा कुलानि हिरूमान्ताः स्थविराःसूत्रगर्भे व्रजंति तत्र दृष्टांतैः पर्षदसाधुपरिवाररूपा। घृष्टाः पादघर्षणात् घृष्टाः शरीरस्य केशादीनां च समारचनात् । तत एतां तथारूपां पर्षदमवलोक्य चंदनखोरुदिष्टांतेन खरंटना कर्तव्या साचैवम्

आयरिया दिट्ठंतमेगं सुणंति । एगो इंगालदाहओ इंगालकट्ठाइणं अणेणट्ठाए नदीकूलं गतोतत्थ पासइ । तरुण वुज्झमाणं गोसीसचंदणखोरुं सो तं घेत्तूण पारोठितो तमंतरा वणीओ पासइ जाणई एस। गोसीसचंदणखोरुं। ततोतेण सो भणितो किं एएण कट्ठेण तं करिस्सई । इंगालदाहगो भणइ । दहिउण इंगाले घेच्छामि। वणिउचिंतिते । जइइच्चा हेोच मज्जाहामोतो वहंसुकं मोल्लंकाहिति तो जाहे रुहिओ माढवोहिति ताहे किणीहामि। एवं चिंतित्ता जाव वणिउ मुल्लस्स कएण धरं गंतु एति। तावत्तेण दिट्ठा गोसीसचंदणखोरुं वणिएण आगंतुं पुच्छितो । कहींतं कट्ठं सोभणइ।दड्ढंति। एवं भणिएण खिंसितो महाभाग फिरुतोसि इस्सरियत्तणस्स एवं जहा सो इंगालदाहओ सेयवाणियउ ईसरियत्तणस्स बुक्को। एवं तुमंपि नाणादी दहंतो निव्वाणस्स बुक्किहिसि॥

एतदेवाह ॥

इंगालदाहखोरुं, पवेसे दिट्ठाउ वाणिएणं॥
तुज्झामुल्लं आणयए,इंगालट्ठाए तादिट्ठा॥ १ ॥
इय चंदणरयणनिभा,पमाय तिक्खेण परसुणा भेत्थं ॥
दुविहपाडिसेवसिहिणा, तिरियणखोरुं तुमे दड्ढा॥ २ ॥

अंगारान् दहतीति अंगारदाहस्तस्य पार्श्वे गोशीर्षचंदनखोरुः प्रवेशग्रामप्रवेशे च वाणिजा दृष्टा ।स च यावन्मूल्यमानयति। तावत्तेनांगारदाहकेनांऽगारार्थं सा खोरुर्दग्धा इत्यक्षरार्थः भावार्थस्तु प्रागेवोक्तः सांप्रतमुपनयमाह ॥ इयचंदणेत्यादि । इत्येवममुना प्रकारेण चंदनरत्ननिभा गोशीर्षचंदनसदृशा त्रिरत्न रत्नत्रयरूपा खोरुप्रमादरूपेण तीक्ष्णेन परशुना भित्त्वाछिन्ना या प्रतिसेवा मूलगुणप्रतिसेवा उत्तरगुणप्रतिसेवा चेत्यर्थः। सैव शिखी वैश्वानरस्तेन त्वया दग्धा एवं वारितः सन् यदि निवर्तते ततः प्रायश्चितं दत्वा तस्य वर्त्तापकाः स्थविरा दातव्याः । अथ न निवर्तते तर्हि तस्य गणोऽपहरणीयः। न केवलमेतेऽनर्हाः । किंचान्येऽपि तथा चाह ॥

एएण अणरिहेहिं, अन्ने इयसूइया अणरिहातो ॥
के पुणे ते इणमोत्त, दीणादिया मुणेयव्वा॥

एतैरनंतरोदितैरनर्हैरन्येऽपि खलु सूचिता अनर्हाः। के पुनस्तेसूरिराह। इमे ते वक्ष्यमाणा दीनादयो ज्ञातव्यास्तानेवाह ।

दीणाजुंगियचउरो, जातीकम्मे यसिप्पसारीरे ॥
पाणाडोंवा किणिया, सोयागा चेव जातीए ॥

दीनाःअनर्हाः कस्मादिति चेदुच्यते । तेषां नंदनाभावादुक्तंच ॥

दीणाभासं दीणे, गतिं दीणजं पिउं पुरिसं ।
कं पेच्छासि नंदंतं, दीणाए दिट्ठिए तत्थ ॥

जुंगिका हीणाश्चत्वारोऽनर्हाः । तद्यथा जातौ कर्मणि शिल्पे शरीरे च। तत्रजातौ जुंगिकाश्चत्वारस्तद्यथा। पाणाडोंबाः किणिकाः श्वपचाश्च। तत्र पाणा नाम ये ग्रामस्य नगरस्य च बहि

राकाशे वसंति तेषां गृहाद्यासनावात् । गीवा येषां गृहाणि संति गीतं च गायन्ति । किङ्किका ये वादित्राणि परिणह्यन्ति । वध्यानां च नगरमध्ये नीयमानानां पुरतो वादयंति । श्वपचा श्चांडाला ये शुनः पचन्ति । तंत्रीश्च विक्रीणन्तीति । एतेजातौ जुंगिका उपलक्षणमेतत् । तेनायकल्पिका ये च ये च हरिकेशजातयोमेया ये च वरुडादयस्तेपि जातौ जुंगिका द्रष्टव्याः । संप्रति कर्मणि शिल्पे च तानाभिधित्सुराह ॥

पोसगसंवरनडवंस,खवाहमच्छंधरयगवागुरिया ॥

पडगारा य परीसह, सिप्पे सरीरे य वुच्छामि ॥

पोषका ये स्त्रीकुक्कुटमयूरान् पोषयन्ति । संवरास्तानिकाः । शोधकाः नटाः प्रतीता ये नाटकानि नर्तयन्ति । वंखा ये वंशादेरुपरि वृत्तं दर्शयंति । व्याधा लुब्धका मत्स्यबंधाः कैवर्त्ता रजका वस्त्रप्रक्षालका वागुरिका मृगजालिकाजीविनः । एते कर्मणि जुंगिकाः । पटकाराः कुविंकादयश्चर्म्मकारा इत्यपरे परीषहा नापिता एते शिल्पे जुंगिकाः ॥ संप्रति शरीरे तान् वक्ष्यामि प्रतिज्ञातं निर्वाहयति ॥

हत्थे पाए कन्ने, नासाउट्ठेहिं वज्जियं जाण ॥

वामणगमडनकोडिया, काणा तह पंगुला चेव ॥

शरीरे जुंगिकाः जानीहि । हस्ते सप्तमी प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे । एवं सर्वत्र । ततोऽयमर्थः । हस्तेन उपलक्षणमेतत् । हस्ताभ्यां वा वर्जित एवं पादेन पादाभ्यां वा कर्णेन कर्णाभ्यां वा नासया ओष्ठेन वा वामनका हीनहस्तपादाद्यवयवाः । मडभाः कुब्जाः कुष्ठव्याध्युपहताः काणाः एकाक्षाः । पंगुलाः पादगमनशक्तिविकला एतानपि शरीरे जुंगिकान् जानीहि ॥

दिक्खेउंपि न कप्पंति, जुंगिया कारणेवि दोसोवि ॥

अन्नादिक्खिएवा, ताउं न करेंति आयरिए ॥

एते अनंतरोदिताश्चत्वारोऽपि जुंगिका दीक्षितुमपि न कल्पंते किंपुनराचार्य्यपदे स्थापयितुमित्यपि शब्दार्थः । कारणे तथाविधे समुत्पन्ने दोषका निर्दोषा वा दीक्षितुमपि संबध्यंते । अज्ञाताश्चेत्कथमपि जुंगिका दीक्षिता भवेयुः ततस्तान् अज्ञात दीक्षितानज्ञात्वा कुर्वंत्याचार्यगुणोपेतानप्याचार्यान् प्रवचनहेलनाप्रसक्तेः ॥

पच्छावि होंति विकला, आयरियत्तं न कप्पई तेसिं ॥

सीसो ठावेयव्वो, काणगमहिसो व निन्नम्मि ॥

पश्चादपि श्रामण्यस्थिता अक्षिगलनादिना विकला भवंति । तेषामप्याचार्यगुणैर्युक्तानामप्याचार्यत्वं न कल्पते । येऽप्याचार्यपदोपविष्टास्संतः पश्चाद्विकला जायंते । तेषामपि न कल्पते धारयितुमाचार्यत्वं । किंतु तैस्तथा विकलैः सद्भिरात्मनः पदे शिष्यःस्थापयितव्यः । आत्मना प्रकाशे स्थापयितव्यः । क इवेत्यत आह । काणकमहिष इव । निम्ने । इयमत्र भावना । काणकोनाम चोरितमहिषो माकोऽप्येन मद्दाञ्जीदिनि हेतोर्ग्रामस्य नगरस्य वा बहिर्गर्तरूपे निम्ने प्रदेशे उपलक्षणमेतदिति गुपिले वा वनगहने स्थाप्यते । एवमेषोऽप्यन्यथा च प्रवचनहीलनाप्रसक्तेराज्ञादिदोषप्रसंगश्च । अथ यो वाऽऽस्मीयः शिष्यः पश्चाद्विकलैराचार्यैः स्थाप्यते । स कीदृश इत्यत आह ॥

गणि अगणी वागीतो, जोवि अगीतोवि या गईमन्तो ।

लोगे स पगासिज्जइ, तहावन्ति नकिच्चामियरस्स ॥

गणोऽस्यास्तीति गणी साधुपरिवारवान् यो वर्तते तदभावे अगणी । वा यो गीतो गीतार्थः कालोचितसूत्रार्थपरिनिष्ठितः तस्याप्यभावे योवाप्यगीतोऽप्यगीतार्थोऽपि आकृतिमान् रूपेण मकरध्वजतुल्यः स गणधरपदे निवेश्यते । यथाऽयमस्माकमाचार्यो नेतर इति । केवलमितरस्यापि जुंगिकाचार्यस्य यत्कृत्यं तत्स्थविरा अन्येऽपि च न हापयंति सर्वमपि कृत्यं कुर्वंतीति भावः । संप्रत्यनर्हान् प्रतिपादयिषुरिदमाह ॥

एयद्दोस विमुक्कावि, अणरिहा होंति सेस अप्पोवि ॥

अच्चांबाधादीया, तेसिं विभागो उ कायव्वो ॥

एतैरनंतरोदितैर्दोषैर्विमुक्ता अपि भवंत्यन्ये इमे अनर्हाः । के ते इत्याह । अत्याबाधादयस्ततस्तेषामत्याबाधानां विभागः पार्थक्येन स्वस्वरूपवर्णनं कतर्व्यं । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

अव्वाबाध अवायन्ते, नेच्छइ अप्पचिंतए ॥

एगपुरिसे कहं निंदू, काकवझा कहं नवे ॥

(अव्वाबाधेत्ति) अत्याबाध (आचाएतेत्ति) अशक्नुवन् (नेच्छत्ति) नेच्छति अनिच्छन् तथा आत्मचिंतकः एते चत्वारोऽपिपुरुषा अनर्हाः न केवलमेतेऽनर्हाः किंत्वेकपुरुषादयोऽपि तत्र शिष्यः प्राह । कथमेकपुरुषो भवति । कथं वा निंदूः कथं वा काकी कथं वा वंध्येति । एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सूरिः सकलविनेयजनाऽनुग्रहप्रवृत्तः सर्वानप्यत्याबाधादीन् व्याख्यानयति ॥

अव्वाबाधो वाहइन, मन्नइवितिथरेसमसमत्थो ॥

तइओन चेव इच्छइ, तिण्णि ए ए अणरिहातो ॥

अतिशयेन आबाधा यस्य सोऽत्याबाधः । स गच्छस्य द्विविधेऽप्युपग्रहे वस्त्रपात्रादिज्ञानाद्युपष्टंभरूपे कर्तव्ये बाधां मन्यते द्वितीयोऽशक्नुवन् गणं धारयितुमसमर्थः द्विविधमप्युपग्रहं गच्छस्य कर्तुमशक्त इत्यर्थः । तृतीयोऽनिच्छन् समर्थोऽप्याहस्येन गणं धारयितुं नेच्छति । एते त्रयोऽप्यनर्हाः ॥

आत्मचिंतकमाह ॥

अब्भुज्जयमेगयरं, पडिवज्जिस्संति अत्तचिंतो उ ॥

जोवा गणे वसंतो, न वहति तत्तीतो अन्नेसिं ॥

आत्मानमेव केवलं चिंतयन् मन्यते यद्वाऽहमभ्युद्यतं जिनकल्पं यथा छंदकल्पानामेकतरं प्रतिपद्ये इति । आत्मचिंतकः योऽपि गणेऽपि गच्छेऽपि वसन् तिष्ठन् न वहति न करोति तप्तिमन्येषां साधूनां सोऽप्यात्मचिंतकः । एतौ द्वावप्यात्मचिंतकावनर्हौ ॥

एगं मज्जति सिस्सं, पणउट्ठे मरंति विप्पसंते वा ॥

अन्नमयस्स य एवं, नवरं पुणय एए गो पणत्ति ॥

पंचम एकपुरुष एकं शिष्यं मृगयते सहैवं चिंतयंति । किमप्येकमात्मनः सहायं मृगयामि । येन सुखं तिष्ठामीति तया कष्टे निंदूतुल्याः शिष्या म्रियंते विध्वंसते वा प्रतिभज्यंते वेति भावार्थः । इयमत्र भावना । यथा निंदूमहिला यद् यदपत्यं प्रसूते तत्तन्म्रियते । एवं योऽपि यं प्रव्राजयति स स म्रियते अपगच्छति वा ततः स निंदूरिव निंदूः । सप्तमस्यापि काकीतुल्यस्य एवमेव द्रष्टव्यं । नवरं पुनरेकं तिष्ठति किमुक्तं भवति । यस्यापि यः शिष्यः स म्रियते विध्वंसते वा केवलमेकः तिष्ठति । उपलक्षणमेतत् । न चैतदपि द्रष्टव्यं । यस्यैकस्मिन्

प्रव्राजिते सति द्वितीयविषये लब्धिरेव नास्ति स काकीव काकी काकध्यपि हि किलैकं वारं प्रसूते इति प्रसिद्धिः। वंध्यातुल्यः सुप्रतीत इति न व्याख्या तदेवेदं व्याख्यानं। वंध्या किलाप्रसवधर्मा एवं यस्य नैकोऽपि शिष्य उपतिष्ठते। स वंध्येव वंध्येति। पुनरन्यानानर्हान् प्रतिपादयिषुरिदमाह ॥

अहवा इमे अणरिहा, देसाणं दरिसणं करेंतेण।।
जेपव्वावियतेणं, थेरादि पयछति गुरूणं ॥

अथवेति। अनर्हाणामेव प्रकारांतरतोपदर्शने इमे वक्ष्यमाणा अनर्हास्तानेवाह। देशानां दर्शनं कुर्वते। तेन ये प्रव्राजिकाःस्थविरादयस्तान् प्रयछंति गुरूणां न तरुणादीन् पूर्वं बहुवचनमनेकान्यत्त्यपेक्षयेत्यदोषः। स्थविरादीनेवाह।

थेरे अणरीहे सीसे, खज्जूडे एगलंजिए ॥
उक्खोवगयत्तिरिए, पये कालगते इय ॥

यःस्थविरान् प्रयच्छति शिष्यान् यो वानर्हान् योवा खज्जूरान् यदि वा एकलंभिकानथवा य एकं प्रधानं शिष्यमात्मना लभते गृह्णाति शेषाँस्त्वाचार्यस्य समर्पयति। स एकलाभेन चरतीति एकलाभिकः। यो वा शिष्याणामुत्क्षेपको यश्चाचार्याणामत्वरिकान् शिष्यान् करोति। योवा गुरुसंबंधिनः शिष्यान् पथि कालगतान् चशब्दात् प्रतिभग्नान् कथयति। एते सर्वेऽप्यनर्हास्तत्र स्थविरादीन् व्याख्यानयति ॥

थेराउ अतिमहल्ला, अणरिहा काणकुंटमादीया ॥
खज्जूराय अवस्सा, एगालंजी पहाणा उ ॥ १ ॥
तं एगं न वितीअ, विभसे देइ जे गुरुणत्तु ॥
अहवा वि एगदव्वे, लजंति जे ते देइ गुरूणं ॥ २॥

स्थविरानाम अतिमहांतो वयसाऽतिगरिष्ठा इत्यर्थः। अनर्हाः काणकुंटादयः खज्जूरा अवश्याः। अयमत्र भावार्थः योऽसौ पूर्वं परीक्षितः स देशदर्शनं कार्यते। तेन च देशदर्शनं कुर्वता यदि ये स्थविराः प्रव्राजिता ये च जुंगिका ये च खज्जूरा वा ते आचार्यस्य समर्प्यंते तरुणा न व्यङ्गा विनीताश्चात्मनस्तदा सोऽनर्ह इति। एगलाभिनां यः प्रधानः शिष्यस्तमेकं योन ददाति अवशेषांस्तु सर्वानपि प्रव्राजितान् गुरूणां प्रयच्छति। अथवा येषामेकवस्त्रलाभो यथा यदि भक्तं लभंते ततो वस्त्रादीनि न अथ वस्त्रादीनि लभंते तर्हि न भक्तमपि एकमेव लभंते इत्येवं शीला एकलाभिनस्तया चाह। अथवा ये एकं द्रव्यं लभंते तान् शिष्यान् गुरूणां यः प्रयच्छति। उभयलब्धिकानात्मन संबंधयाति सोऽप्यनर्हः ॥

उक्खोवणं देतिमि वा, विउवणाति से समप्पणो ॥
आयरिया णित्तिरियं, बंधइ दिसमप्पणो वर्काहिं ॥

इयं किल समाचारी यावंतः किल देशदर्शनं कुर्वता प्रव्राजिताः तावंतः सर्वे गुरूणां समर्पणीयाः यस्तु प्रव्राजितान् द्विधा कृत्वा उत्क्षेपण हस्तोत्पाटनेन द्वौ त्रीन् वा शिष्यान् गुरूणामुपनयति शेषान् सर्वानप्यात्मना गृह्णति एषो क्षेपकोऽनर्हः ॥

मया ये केचन देशदर्शनं कुर्वता प्रव्राज्यंते ते सर्वेऽप्यात्मन इत्वरिका बंधनीयाः। यथा आचार्यसमीपं गता यूयं सर्वेऽप्याचार्यस्य यत्पुनराचार्याणां दिशमित्वरिकां बध्नाति। आत्मनस्तु यावत्कथिकां यथा यावत् यूयमाचार्यसमीपे तिष्ठत तावदाचार्यसत्काः शेषकालं ममेत्येवमित्वरिकान् कतिशिष्यान् सोऽप्यनर्हः ॥

पयंमियकालगया, पडिभज्जा वावितुब्भ जे सीसा।
एए सव्वे अणरिहा, तप्पडिवक्खा भवे अरिहा॥

यो देशदर्शनं कृत्वा समागतः सन् ब्रूते युष्माभिर्दत्ताः साधवः परिवारतया ते सर्वे युष्माकं शिष्याः पथि कालगताः प्रतिभग्ना वा इमे पुनः सर्वे मम शिष्या एते स्थविरादयोऽनर्हाः तेषां पुनरनर्हाणामाचार्यसमीपगतानां ये तैः प्रव्राजिता शिष्यास्तानाचार्य इच्छापयति वा न वा गुरूणामत्रेच्छाप्रमाणम्। व्य. १ खं. ३ उ. ॥

(२७) उद्देशः मैथुनादिप्रतिसेव्याचार्य्यत्वे न ॥

मैथुनप्रतिसेवने त्रिवर्षोऽन्यस्तरे आचार्यत्वम् कल्पत इत्यत्र प्रमाण (मुद्देस) शब्दे।

(२८) स्थापनाविधिराचार्य्यपदे गुरोः ॥

आचार्य्यपदेऽन्यस्थापनाविधिश्च ॥

कहंणंभंते! आयरियस्स ठवणविही वियाहिया जंबू! जे आयरिया विहिपुव्वं ममाउआयरियेणं पट्ठाविया ते वि आयरिया तत्थ एगे नामायरिया दव्वायरिया ठवणायरिया भावायरिया। जंबू! जे भावायरिया ते तित्थयरसमा। अहवा तउ आयरिया पण्णत्ता सिप्पायरिया कलायरिया धम्मायरिया जे ते धम्मायरिया परलोगगहियट्ठाए निजरट्ठाए आराहेयव्वा। अण्णे कलायरिया सिप्पायरिया एकइएहिं कित्तबुद्धिए आराहियव्वे। तत्थेगे धम्मायरिया सोवायकरंडसमा बद्धाइकथयप्पयगाहाईंहिं जे सुद्धमज्झाए वखाणिंति ते सोवागकरंडसमा। वेसाकरंडसमा जो रीआहारणसरिसजीहावक्खाणभंवरेणं अंतरं सुअसारविरहिया विसुद्धसज्झाए जणं विमोहिंति णेरविंति अप्पाणं धुतंसि आलुच्च अणत्थे पाडिंति गोयमा! गणहराणं उवमाए तेवेसाकरंडसमा गाहावइकरंडसमा जे समं समुवसियसुगुरुहितो संपत्त अंगोवंगाइसुत्तत्थे सुपरिच्छिय च्छेयगंथा सयसमयपरसमयणिच्छया परोवयाकरणिक्क लद्धिच्छया जणजोगाविहीए अणुओगं करिंति। ते गाहावइकरंडसमा रायकरंडसमा जे गणहरा चउदसपुव्विणोवा घडाओ घडसयं पडाओ पडसयं इच्चाइं विहाइं सयसमणिया ते रायकरंडसमा गाहावइकरंडसमाणे रायकरंडसमाणे दोविए आयरिए तित्थयरसमाणे तेसिं ठवणविहि गाहाबंधो ॥

जइगुण १ काल २ णिभिज्जा ३ विज्ज ४ चंदु ५ सगा ६ नंदि ७ सगच्छोत्ता ८ मंत ९ रक १० णाम ११ वंदण १२ अणुसट्ठिं १३ निरुद्ध १४ गणगुत्ता १५ संगा १६ संगहणीगाहा ॥

अजुवरिमिदिक्खवागगू, सुत्ते अत्थे य वायगत्तेय ।

पणयाल्लीसपरिसगुण, जुत्तोसूरिपयजुग्गे ॥ २ ॥
देसकुलं पसिद्धि, छत्तीसगुणगणालंकिओ दढचरित्ते ।
जयणाजुत्तो संघस्स, सम्मओ मुक्खकंखी य ॥ ३ ॥
कालाइव साइकाइ, गुण विहीणो विसुद्धगीयत्थो ॥
ठाविज्जइ सूरिपए, उज्जुत्तो सारणाइसुं ॥४॥
सुगुणाजावे न पुणो, गुणपरिहाणी ठविज्जए सूरी ॥
अप्पत्ते सूरिपयं, दिंतस्स गुरुस्स गुरुदोसो ॥ ५ ॥
जउत्तंवृहो गणहरस्स, दोगोयमाईहिं धीरपुरिसेहिं ॥
जोतं ठवइ अपत्ते, जाणंतो सो महापावो ॥ ६ ॥
कहं नासेइ अगीअत्थो, चउरंगं सव्वलो असारंगं ॥
नट्ठंमिअ चउरंगेण, हु सुलहं होइ चउरंगं ॥ ७ ॥
नासेइ संवेगो, चउरंगं सव्वलो य सारंगं ॥
नट्ठंमिय चउरंगेण, हु सुलहं होइ चउरंगं ॥ ८ ॥

एयाए विहीए सुसीसस्स परिक्खा काऊण दुसमसमयाणुजावेणं पसत्थे तिहिनक्खत्तमुहुत्ते गहिए पाजाइअकाले पट्ठविए गुरुसीसे सिज्झाए करित्ता पसत्थजिणजवणाइखित्ते अक्खए गुरुजुगे निसिज्जादुगे कातव्वे अणुओगाणुण्णवणत्थं कियलोयस्स सीसस्स सिरे गुरुणो वासं घेत्ति मंतिऊण सीसे खिवति। सुसीसस्स से तओ पुव्वविहीए देवे वंदावेइत्ता अणुओगाणुण्णवणत्थं काउस्सग्गं किरइ। सत्तावीसुस्सा संतुवेवि गुरुसीसा तओपयरं चउवीसं घुत्तं परित्ता वारात्तिगं पंचमंगलुच्चारं करेंति । सुद्धट्ठिया । गुरु अन्नोवा अक्खलियाइगुणोपवेय नंदिसुत्तं कड्ढेइ । वुड्ढमीसो अहोणयकायउजोमिपयकरकमलकुमलोपवड्ढमाणसंवेगो सुणेइ। तओ सीसो वंदित्तो जणेइ इच्छयारिंजंते।तुम्हेअणुओगं जाणह तओ गुरु जणइ अहमेअस्स साहुस्स दव्वगुण पज्जवेहिं खमासमणाणं हत्थेणं अणुओगं अणुजाणामि त्ति। संदिसह किं जणामि। वंदित्ता पवेएइ तइए इच्छयारि तुम्हे अम्हं अणुओगो अणुण्णाउं । इच्छामो अणुसट्ठिंति सीसेण जणिए गुरु जणइ । सम्मं अवहारे यव्वं अन्नेसिं पवेयहचउत्थे तुह्माणं पवेइयं संदिसह साहूणं पवेएमि पंचमेय इकणमुकारेण समोसरणं च गुरुं च पयक्खिणेइ एवं तिन्नि वारा उट्टेण तुम्हाणं पवेइउ साहूणे पवेइ छं संदिसह काउस्सग्गं करेमि । सत्तमे अणुओगाणुजाणावणियं करेमि काउस्सग्गमिच्चाइणा उस्सग्गे कए गुरुसमप्पिय णिसिज्जा जुओ गुरुं तिपयक्खिणीकरिय वंदित्ता गुरुदाहिणओ उच्चआसन्ने निसिज्जाए णिसीअइ। तउ णिसन्नस्स लग्गवेलाए दाहिणसवणे गुरुपरंपरागयंमंतपए तिन्निवारे परिकहेइ। तओ वड्ढतिया उ तिन्निअक्खमुट्ठिओ देइ करयलपुडे सीसो ताउ उवउत्तो गिह्णइ। तओ गुरू तस्स नामं कारिय णिसिज्जाउ उट्ठेइ। सीसो तत्थ णिसीयइ अहा सन्निहीयसंघसहिओ गुरू तस्स वंदणं देइ । इयं च तुल्यगुणाख्यापनार्थमुनयोरपि न दोषाय । यदाह। आयरियनिसिज्जाए उवविसणं वंदणं च तह गुरुणो तुल्लगुणक्खायणत्थं ण तया दुट्ठं दुवएहंपितउ वक्खाणं करेहत्ति। गुरुणा वुत्ते तत्थट्ठिओ चेव अहिणवसूरी नंदिमाइयं परिसाणुरूवं वा वक्खाणं करेइ। तस्सम्मतीए य संघो तं वंदइ। तओसोवि णिसिज्जाउ उट्ठेइ गुरुवो तत्थ णिसित्ता उववूहंति। यथा ग्रायणीपुव्वे दसमसिद्धोगबंधेण सिक्खा दिंति ।

नमोऽर्हत्सिद्धाचार्योपाध्यायसर्वसाधुन्यः ।
यथा । धन्यस्त्वं येन विज्ञात, स्संसारगिरिदारकः ॥
वज्रवदुर्जिदश्चायं, महाजाग ! जिनागमः ॥ १ ॥
इदं चारोपितं यत्ते, पदं तत्संपदां पदम् ॥
श्रीगौतमसुधर्म्मादि, मुनिसिंहनिषेवितम् ॥ २ ॥
धन्यैर्न्यो दीयते जद्र, ! धन्या एवास्य पारगाः ॥
धन्या गत्वाऽस्य पारन्तु, पारं गच्छंति संसृतेः ॥ ३ ॥
जीतं संसारकांतारा, त्साधुवृन्दमिदं मुदा ॥
विमोचने समर्थस्य, जवतश्शरणागतं ॥ ४ ॥
अतो विधेयं यत्नेन, सारणावारणादिना ॥
अपायपरिहारेण, संसारारण्यपारगं ॥ ५ ॥
एवं तं उववूहिअ विणेयजणोवि अणुसासियव्वो। यथा।
युष्माजिरपि नैवेष, सुस्यबोधिस्यसन्निजः॥
संसारसागरोत्तारी, विमोक्तव्यः कदाचन ॥ १ ॥
प्रतिकूलन्न कर्तव्य, मनुकूलरतैः सदा ॥
जाव्यमस्य गृहत्यागो, येनवस्सफलो जवेत् ॥ २ ॥
अन्यथा लोकबंधूना, माज्ञालोपः कृतो जवेत् ॥
ततो विमंबना घोरा, जवेदिह परत्र च ॥ ३ ॥
ततः कुलवधून्यायात्, कार्य्ये निर्भर्त्सितैरपि ॥
यावज्जीवं न मोक्तव्यं, पादमूलममुष्य जोः ॥ ४ ॥
ते ज्ञानजाजनं धन्या, स्तेहि निर्म्मलदर्शनाः ॥
ते निष्प्रकंपचारित्रा, ये सदा गुरुसेविनः ॥५ ॥

इदं अणुसट्ठिं काउं दोवि णिरुद्धं करेंति दोविसज्झायस्स कालस्सय पडिक्कमंति । आयरियं पंचएए अइसया ववहारगत्थे अजिहिया ॥

जत्ते पाणे धोवणए, पसंसणा हत्थपायसोए य ॥
आयरियअइसेसा, एइसेमा होंत णायरिया ॥ १ ॥
उप्पन्ननाणा जहनो अंमती, वुत्ती सबुद्धा इसया जिणिंदा।
एवं गणी अट्टगुणोववेत्रा, सत्थावनो हिंमइझाणमंगु।२।
गुरुहिंमणंमि गुरुगा, वसत्त लहुगा णिवारयंतंमि ॥
गीयागीयगुरुलहु, आणाइआ बहूदोसा ॥ ३ ॥

पंचविआयरियाइ,यच्छंति जहन्नए वि संथरणे ॥
एवं पसत्थरंतो, सयमेव गणी अरुइ गामे ॥ ४ ॥

इच्चाइगुणजुत्तस्स दुच्चेट्ठावियारियस्स वा गणानुज्ञां करोति । तत्थय सकरुणो पवयणाणुरागीय एवं वि खमासणपुव्वं सीसो जणइ । इत्थयारि तुम्हे अम्हदिगाइ अणुजाणावणियं नंदिकारावणियं वासणिक्खेवं करेह इच्चाइ पुव्वुत्तविहीए चेइवंदणं चेइवंदणपुव्वं काउसग्ग करणं नंदिसुत्तस्स कट्ठणं गंधदाणं सत्तखमासणदावणं तओ उस्सग्गाणंतरं सूरिसमीवे उवच्चिाट्ठियस्स अजिणवगणहरस्स साहुणीओ वंदणयं दिंति । तओ तस्सायरियस्स सीसे हत्थं दाऊणं सासणं देइ ॥ तंजहा ।

संपाविऊण परमे,नाणाइ दुविहियतायणसमत्थो॥
जवजयजयाणदढं,ताणं जो कुणई सो धन्नो ॥ १ ॥
अत्ताणबाहिगाहिया, जइवि न सम्मं इहातुरा हुंति ॥
तहवि पुण जावविज्जा, तेसिं अवणंति तंवाहिं ॥ २॥
तातंसि जावविज्जो, जवदुक्खीनवरुियातुम्हं ॥
एए हंदिसरणं, पवन्ना मोएयव्वा पयत्तेणं ॥ ३ ॥
गच्छस्स सिक्खिदाणं पुण एवं ॥
तुझोहिं पिण एसो, संसारावमिहाकर्मीतुम्मि ॥
सिद्धिपुरसत्थवाहो, जत्तेण सया ण मुत्तव्वो ॥ ४ ॥
नाणस्स होइ जागी, थिरयरओ दंसणे चरित्तेय॥
धन्ना आवकहाए, गुरुकुलवासं ण मुंचन्ति ॥ ५॥
एवंचिय समणीणं, अणुसट्ठिं कुणइ इत्थ आयरिओ।
तह अजचन्दणमिगावइ, णासा होइ परमगुणा॥ ६॥
एवं नवणविहीए, नविया जे हवन्ति आयरिया ॥
विहिवहिया अणायरिया, जणिया सिरिवीरणाहेणम्
॥ ७ ॥ अंग. चू. । ध. ३ अधि. ॥

नूतनाचार्यस्थापनविधिर्गुरुशिष्ययोरनुशासनं च पंचवस्तुके यथा ॥

एत्थाणुजाणणविही, सीसं काऊण वामपासम्मि।
देवे वन्देइ गुरू, सीसो वन्दिओ तो जणइ ॥ ३६ ॥

व्याख्या ॥ अत्र प्रक्रमे अनुज्ञाविधिरयं शिष्यं कृत्वा वामपार्श्वे आत्मनः देवान्वन्दते । गुरुराचार्यशिष्यो वंदित्वा अत्रांतरे ततो जणति वक्ष्यमाणमिति गाथार्थः ॥ ३६ ॥

इच्छाकारेणम्हं, दिसाइ अणुजाणहत्ति आयरिया।
इच्छामोत्ति जणित्ता, उस्सग्गं कुणइओ तयत्थं ॥ ३७॥

व्याख्या। इच्छाकारेण स्वेच्छया क्रिययाऽस्माकं दिगाद्यनुजानीतेति जणति अत्रांतरे आचार्य इच्छामि इति भणित्वा तदनंतरं कायोत्सर्गं करोति तदनन्तरं दिगाद्यनुज्ञार्थमिति गाथार्थः ॥

चउवीसत्थयनवकार,पारणं कड्ढिऊयं ताहे ।
नवकारपुव्वयं चि अ, कड्ढइ अणुसणंदित्ति ॥ ३८ ।

व्याख्या। चतुर्विंशतिसूत्रपाठनमस्कारपारणं नमोरिहंताणमित्येवमाकृष्य पठित्वा स्तवं पूर्वोक्तं ततो नमस्कारपूर्वकमेवाकर्षति । पठत्यनुज्ञानंदीमिति गाथार्थः ॥

सीसो वि जाविअप्पा, सुणेइ जह वंदअं पुणो जणइ ।
इच्छाकारेणम्हं, दिसाइ अणुजाणह तहेव ॥ ३९ ॥

व्याख्या । शिष्योऽपि जावितात्मा सन् शृणोत्युपयुक्तः अथ वंदित्वा पुनर्जणति शिष्यः । इच्छाकारेणास्माकं भगवन् ! दिगाद्यनुजानीत तथैव जणतीति गाथार्थः ॥

आह गुरु खमासमणं, हत्थे णिम्मस्स साहुस्स।
अणुजाणिअं दिसाई, सीसो वंदित्तुतो जणइ॥ ४० ॥

व्याख्या । आह गुरुस्तत्रांतरे क्षमाश्रमणानां हस्तेन स्वमनीषयाऽस्य साधोः प्रस्तुतस्यानुज्ञातं दिगादिप्रस्तुतं शिष्यो वन्दित्वा अत्रांतरे ततो जणति वक्ष्यमाणमिति गाथार्थः ॥

संदिसह किं जणामो, वन्दितु पवेअह गुरू जणइ ।
वंदितुपवे अयई, जणइ गुरुतत्थ विहिणाओ ॥ ४१ ॥

व्या. ॥ संदिशति किं जणामि अत्र प्रस्तावे वंदित्वा प्रवेदयैवं गुरु र्जणति वंदित्वा प्रवेदयति शिष्यो जणति गुरुस्तत्रविधिना तु वक्ष्यमाणमिति गाथार्थः ॥

वंदितु जणइ तुम्हं, पवेइयं संदिसह साहूणं ।
एवं सीसोजणइ, जणइ गुरू पवेयह तओउ ॥ ४२ ॥

वंदित्वा जणति ततः किमित्याह। युष्माकं प्रवेदितं संदिशत साधूनां प्रवेदयामि एवं भणति शिष्यः । अत्रांतरे गुरुराह प्रवेदय ततस्तु तदनंतरमिति गाथार्थः । किमित्याह वंदित्वा जणति ततः किमित्याह । युष्माकं प्रवेदितं संदिशत साधूनां प्रवेदयामि एवं भणति शिष्यः । अत्रान्तरे गुरुराह । प्रवेदय ततस्तु तदनन्तरमिति गाथार्थः ॥ किमित्याह ॥

वन्दितु णमोकारो, कड्ढंतो से गुरुं पयाक्खिणइ ॥
सो विअ देवाईणं, वासो दाऊण तो पच्छा ॥ ४३ ॥

व्या. ॥ वंदित्वा नमस्कारमाकार्ष सशिष्यो गुरुं प्रदक्षिणी करोति सोऽपिच गुरुर्देवादीनां वासान् दत्वा ततस्तदनन्तरं पश्चादिति गाथार्थः ॥ किमित्याह ॥

सीसंमि पक्खिवन्तो, जणइ तं गुरु गुणेहिं वड्ढाहिं ।
एवं तु तिणिवारो, उववसिइ तओ गुरूपच्छा ॥ ४४ ॥

व्याख्या । शिरसि प्रक्षिप्त्वा तान् भणति तं साधुं गुरुगुणैर्वर्धस्वेति एवमेव त्रीन् वारानेतदुपविशति । ततस्तदनंतरं गुरुः पश्चादिति गाथार्थः ॥

सेसं जह सामइए, दिसाइ अणुजाणणाणिमित्तंतु ।
णवरं इह उस्सग्गो, उववसिइ तओ गुरुसमीवे ॥ ४५ ॥

व्या. शेषं प्रादक्षिण्यादि तथा सामायिके तत्रैव द्रष्टव्यं दिगाद्यनुज्ञानिमित्तं तु नवरमिह कायोत्सर्गो नियमतएव उपविशति ततो गुरुसमीपे स साधुरिति गाथार्थः ॥

दिंति अ नो वंदणयं, सीसाइ तओ गुरू वि अणुसट्ठिं ।
दोण्हवि करेइ तह जह, अण्णोवि अबुज्झई कोई ॥ ४६ ॥

व्या. ददति च ततो वंदनं शिष्यादयः सर्वे एव ततो गुरुरप्यनुशास्ति मौलः द्वयोरपि गच्छगणधरयोः करोति। तथा संवेगसारं यथाऽन्योपि च सत्वो बुध्यते कश्चिदिति गाथार्थः ॥

गणधरानुशास्तिमाह ॥

उत्तममिअं पयं, जिणवरेहिं लोगुत्तमेहिं पएणत्तं।
उत्तमफलसंजणयं, उत्तमजणसेविअं लोए ॥ ४७ ॥

व्या. उत्तममिदं गणधरपदं जिनवरैर्लोकोत्तमैर्भगवाद्भिः प्रज्ञ समुत्तमफलसंजनकं मोक्षजनकमित्यर्थः । उत्तमजनसेवितं गणधराणामुत्तमत्वाल्लोक इति गाथार्थः ॥

धएणाण णिवेसिज्जइ, धएणागच्छंति पारमेअस्स ।
गन्तुंमस्स पारं, पारं वच्चंति दुक्खाणं ॥ ४८ ॥

व्या. धन्यानां निवेश्यते एतद्धन्या गच्छंति पारमेतस्य विधिना परंपारं व्रजंति दुःखानां । सिध्यंतीति गाथार्थः ॥

संपाविऊण परमे, णाणाई दुक्खिय तायणसमत्थे ।
जवजयजाअणे दढं, ताणं जो कुणइ सोधएणो ॥४९॥

व्या. संप्राप्य परमान् प्रधानान् ज्ञानादीन् गुणान् दुःखित त्राणसमर्थान् । किमित्याह । जवभयजीतानां प्राणिनां दृढं त्राणं यः करोति सधन्यो महासत्व इति गाथार्थः ॥

अएणाणवाहिगहिआ, जइवि न सम्मं इहाउरा होंति ।
तहवि पुणजावविज्जा, तेसिं अवणिंति तंवाहिं ॥ ५० ॥

व्या० ॥ अज्ञानव्याधिगृहीताः सन्तो यद्यपि न सम्यगिहातुरा भवंति व्याधिदोषात्तथापि पुनर्भाववैद्यास्तात्विकास्तेषामप नयंति व्याधिमज्ञानलक्षणमिति गाथार्थः ॥

तातंसि जावविज्जा, जवदुक्खनिवीडिया तुहंएए ।
हंदिसरणं पवएणा, मोएअव्वा पयत्तेणं ॥ ५१ ॥

व्या० ॥ त्वमसि भाववैद्यो वर्त्तसे भवदुःखनिपीडिताः संत स्त्वैते साध्वादयः हंदिसरणं प्रपन्नाः प्रव्रज्यादिप्रतिपत्या मोचयितव्याः प्रयत्नेन संम्यक्त्वकारणेनेति गाथार्थः ॥

मोएइ अप्पमत्तो, परहिअकरणंमि णिच्चमुज्जुत्तो ।
जवसोक्खापमिवद्धो, पमिवद्धो मोक्खसोक्खंमि ॥५२॥

व्या० ॥ मोचयति चाप्रमत्तः सन् परहितकरणे नित्योद्युक्तो य इति । जवसौख्याप्रतिबद्धोनिस्पृहः। प्रतिबद्धो मोक्षसौख्ये नान्यत्रेति गाथार्थः ॥

ताएरिसो वि अतुमं, तह वि अ जणिओ सिसमयणीईए।
णिअयावत्थासरिसं, जवयाणिच्चं पि कायव्वं ॥५३ ॥

व्या. । तदीदृश एव त्वं पुण्यवांस्तथापि च भणितोऽसि मया समयनीत्या करणेन निजावस्थासदृशं कुलमेव भवता नित्यमपि कर्तव्यं नान्यदिति गाथार्थः । गच्छानुशास्तिमाह ।

तुब्नेहिं पि न एसो, संसाराडविमहाकमिल्लंमि ।
सिद्धिपुरसत्थवाहो जत्तेण खणंपि मोत्तव्वो ॥ ५४ ॥

व्या० युष्माभिरपि नैष गुरुः संसाराटवीमहाकमिल्ले गहने सिद्धिपुरसार्थवाहःतत्रानपायनयनादयत्नेन क्षणमपि मोक्तव्यो नेति गाथार्थः ॥

ण य पमिकूलेअव्वं, वयणं एअस्स नाणरासिस्स !
एवं गिहवासचागो, जं सफलो होइ तुम्हाणं ॥ ५५ ॥

व्या. ॥ न च प्रतिकूलयितव्यमशक्त्या वचनमेतस्य ज्ञानराशे र्गुरोरेवं गृहवासत्यागः प्रव्रज्यया यत्सफलो भवति युष्माक माज्ञाराधनेनेति गाथार्थः ॥

इहरा परमगुरूणं, आणाजंगो निसेविउ होइ ।
विहला य होंति तं पि, निअमाइहलोअपरलोआ॥५६॥

व्या. ॥ इतरथा तद्वचनप्रतिकूलत्वेन परमगुरूणां तीर्थकृतामाज्ञाभंगो निषेधितो भवति । निष्फलौ च भवतस्तस्मिन्नाज्ञाभंगे सति नियमादिहलोकपरलोकाविति गाथार्थः ॥

ताकुलवहुणाएणं, कज्जे निब्नच्छिएहिं विकाहिंवि ।
एअस्स पायमूलं, आमरणंतं न मोत्तव्वं ॥ ५७ ॥

व्याख्या । तत्कुलवधूज्ञोतेनोदाहरणेन कार्ये निर्भर्त्सितैरपि सद्भिः कथंचिदेतस्य गुरोः पादमूलं समीपमामरणांतं न मोक्तव्यं सर्वकालमिति गाथार्थः । पं. व. ४ द्वा. ॥

नूतनाचार्य्यस्थापने गुरुशिष्ययोरनुशासनं (जिनकाप्पिक) शब्देऽपि ॥

(२७) परिच्छदसहितस्यैवाचार्य्यत्वम् ॥

आचार्यस्य गणधारणे परिच्छदावश्यकता । तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

भिक्खू इच्छेज्जा गणं धारित्तए जगवं च से अपलिच्छि एणएवं सेनो कप्पई गणं धारित्तए जगवं च से पलि च्छन्ने एवं से कप्पइ गणं धारित्तए ॥

व्याख्या ॥ भिक्षुश्चशब्दः आचार्यपदयोग्यानेकगुणसमुच्चयार्थः। इच्छेत् गणं धारयितुं । भगवांश्च (से) तस्य भिक्षोरपि परिच्छदः परिच्छदरहितः । परिच्छदश्च द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः परिच्छदः शिष्यादिपरिवारः भावतः सूत्रादिकं। तत्र भगवानाचार्योऽपरिच्छदो द्रव्यतो भावतः पुनर्नियमात्सपरिच्छदोऽन्यथाचार्यत्वायोग्यात् । चशब्दाद्भिक्षुश्च द्रव्यतो परिच्छदो भावतः सपरिच्छदः परिगृह्यते एवं से इत्यादि एवममुनाप्रकारेण(से) तस्य न कल्पते गणं धारयितुमेवं शब्दोविशेषद्योतनार्थः ।सचामुं विशेषं द्योतयति ।आचार्ये द्रव्यतोऽपरिच्छदे भिक्षोः सपरिच्छदस्य । न कल्पते गणं धारयितु मिति । भगवांश्च (से) तस्य द्रव्यतोपि परिच्छन्नः परिच्छदोपेतश्चशब्दात्सो पिच द्रव्यतोपि परिच्छन्नस्तत एवं (से) तस्य कल्पते गणं धारयितुमिति विशेषद्योतनार्थः। भाष्यकारोव्याख्यानयति ॥

थेरे अपलिच्छन्ने, सयंपि वग्गहणा तत्थ ।
छन्नो थेरो पुण वा, इअरो सीसो जवे दोहिं ॥

स्थविरोनाम आचार्यः असावेव पूजावचनेन भगवच्छब्दे नोच्यते । भगवानिति महात्मनः संज्ञा । सस्थविरोऽपरिछन्नः परिच्छदरहितः चग्रहणाच्चशब्दोपादानात् भिक्षुरपि स्वयमपरिच्छन्नः तत्र स्थविरोऽपरिछन्नो द्रव्यतः परिवाररहितो द्रष्टव्यः। भावतः पुनर्नियमात् ।सपरिच्छदः इतरः शिष्यः पुनर्द्वाभ्यामपि द्रव्यभावाभ्यामपरिच्छन्नो भवति । तत्र भावतोऽपरिच्छन्नो नियमादयोग्य एव। इतरस्तु द्रव्यतोऽपरिच्छदो भावतः सपरिच्छदो योग्यः । अथाचार्ये द्रव्यतोऽपरिच्छदे किं सर्वथा भिक्षोर्गणं धारयितुं न कल्पते उतास्ति कश्चित्कल्पनप्रकारः। अस्तीति ब्रूमस्तथाचाह ॥

नोकारो खलु देसं, पमिसेहयती कयाइ कप्पेज्जा ।
ओसन्नंमिउ थेरे, सोचेव परिच्छओ तस्स ॥ १ ॥

एवं सेनोकप्पइ इत्यत्र नोशब्दो देशवचनत्वात् देशं प्रति षेधयति । तेन कदाचित्कल्पेतापि कदा कल्पते इति चेदत आह । अवसन्ने आचार्ये ।इयमत्र जावना ।यदाचार्यो जावतः सूत्राद्युपेतस्तपःसंयमोद्यतस्तस्मिन द्रव्यतोऽपरिच्छन्ने न

कल्पतेऽयावसन्नस्तर्हि तस्मिन् द्रव्यतोऽपरिच्छदे वा कल्पते खलु शब्दो विशेषणार्थः । स चैतत् विशिनष्टि । यो भावतः सपरिच्छदस्तस्य कल्पते न शेषस्य परिच्छदे वावसन्ने। आचार्ये गणं धारयति शिष्ये य आचार्यस्य सपरिच्छदः परिवारः स एव तस्य शिष्यस्य भवति व्यवहारस्तस्या भावनात् इतरस्य न किमप्यभवति शिथिलत्वात् । इह-परिच्छदविषया चतुर्भङ्गिका । तद्यथा । द्रव्यतोऽपरिच्छन्नो भावतश्चापरिच्छन्नः १ द्रव्यतोऽपरिच्छन्नो भावतः परिच्छन्नः २ द्रव्यतः सपरिच्छन्नो भावतोऽपरिच्छन्नः ३ द्रव्यतः सपरिच्छदो भावतश्च सपरिच्छदः ४ तत्र चतुर्थभङ्गवर्ती शुद्धः शेषास्त्वशुद्धाः । एष सूत्रार्थः । अधुना निर्युक्तिविस्तरः ॥

निक्खू इच्छा गणे, धारए अपव्वाविए गणो नत्थि।
इच्छातिगस्स अट्ठा, महातलागेण ओवम्मं ॥

निक्षोरिच्छा गणं धारयितुं स च गणः स्वयं प्रव्राजितो नास्ति तस्मात्स्वयं साधवः प्रव्राजनीयाः ॥ अथवा यद्यपि स्वयम प्रव्राजने गणोनास्ति तथा यद्यपि यदा अवसन्न आचार्यो-जातो भवति तदा योऽसावाचार्यस्य गणः स एव तस्य भवति इच्छा च गणं धारयितुं त्रिकस्य ज्ञानादिरत्नत्रयस्यार्थाय न तु पूजासत्कारनिमित्तमत्रार्थे चौपम्यमुपमा महातडागेन । किमुक्तं भवति पद्मसरसा महातडागेन गणपरिवर्द्धस्योपमा कर्तव्या । सा चाग्रे भावयिष्यते । एष निर्युक्तिगाथा संक्षेपार्थः । गणनिक्षेपमप्रतिपाद्य ॥

भावगणेण हिगारो, सो उ अपव्वाविए न संभवति।
इच्छातियगहणं पुण, नियमणहेउं तओ कुणइ॥

भावगणेन नो आगमतो भावगणेनाधिकारः प्रयोजनं स च भावगणो यथोक्तरूपः स्वयं प्रव्राजितो नास्ति । तस्मात्स्वयं साधवः प्रव्राजनीयाः ते परिवारतया कर्तव्याः । अथवा प्रमाद्यत्याचार्ये यः परिवारः तथा स को निर्युक्तिकारो द्वार-गाथायामिच्छात्रिकग्रहणं नियमहेतुं करोतीत्युक्तं । तत्र किं नियमयति सूरिराह । निर्जरानिमित्तमेवं गणं धारयति न तु पूजादिनिमित्तं । स च गणं धारयन् यतिप्रभुर्महातडागेन समानो भवति । महातडागेन समानतामेव भावयति ॥

तिमिमगरेहिं न खुब्भइ,जहंबुनाहो वियंभमाणेहिं ॥
सोय महातलागो पप्फुल्लपउमं च जं अन्नं ॥

यथांऽबुनाथस्तिमिमकरैर्विजृंभमाणैर्न क्षुभ्यति न स्वस्थानाच्चलति । स एव चांबुनाथ इह महातडागस्तथा विचक्षणात् अथवा समुद्रात् यदन्यत् प्रफुल्लपद्मं महासरस्तत् महातडागम् ॥

उपनयमाह ॥

परवादीहिं न खुब्भइ, संगिण्हंतो गणं च न गिलाइ।
होंतिय सयाभिगमो, सत्ताण सरोव्व पउमड्डो ॥

तिमिमकरैरंबुनाथ इव परवादिभिराक्षिप्यमाणो न क्षुभ्यति न च गणं संगृह्णन् यथोचितेनानुवर्तमानो ग्लायति । यथा वा सरः पद्माढ्यं सत्वानां सदाभिगमं भवत्येवं सदा सत्वानाम भिगमसाधुः प्रभुर्भवति ॥

एयगुणसंपउत्तो, वा विज्जो गणहराउ गच्छंमि ।
पडिबोहादीएहि य, जइ होइ गुणेहिं संजुत्तो ॥

एतेन समुद्रतुल्यतारूपेण पद्माढ्यसरः समानत्वेन गुणेन वा संप्रयुक्तो गच्छे गणधरः स्थाप्यते । सचैतद्गुणसंप्रयुक्तस्तदा भवति यदि प्रतिबोधादिभिर्वक्ष्यमाणगुणैर्युक्तो भवति । प्रतिबोधादयोगुणाः प्रतिबोधकादिदृष्टांतेभ्योभावनीया इति । तानेव प्रतिबोधकादीन् दृष्टांतानुल्लिंगयति ॥

पडिबोहगदेसियसिरि, घरेय निज्जामगेय बोधव्वे॥
ततोय महागोवो, एमेया पडिवत्तिओ पंच ॥

प्रतिबोधकः सुप्तोत्थापकः देशको मार्गदेशी श्रीगृहिकोभांडागारनियुक्तो निर्यामकः समुद्रे प्रवहणनेता । तथा महागोपोऽतीवगोरक्षणकुशलः एवमेता अनंतरोदिताः पंच प्रतिपत्तयोऽभिकृताऽर्थं आभिरिति प्रतिपत्तय उपमा । तत्र प्रतिबोधकोपमां भावयति ॥

जह आलित्ते गेहे, कोइ पसुत्तं नरं तु बोहेज्जा।
जरमरणादिवयत्ते, संसारघरंमि तह उजिए॥

यथा आसमंततो दीप्तगृहे कोऽपि परमबंधुः प्रसुप्तं नरं प्रबोधयेत्तथा संसारगृहे जरामरणप्रदीप्ते जीवान् अविबुद्धान् भावसुप्तान् प्रबोधयति । स स्थापनीयो गणधरादेशितस्तीर्थकरैरुक्तः प्रतिबोधकदृष्टांतः । संप्रति देशकादिदृष्टांतमाह ॥

बोहेइ अपडिवुद्धे, देसिय माईविजोएज्जा ॥
एयगुणविप्पहीणो, अपालिच्छन्ने य न धरेज्जा ॥ १ ॥

(बोहेइ अपडिवुद्धे) इति पूर्वगाथाव्याख्यायां व्याख्यातानेव देशकादीनपि दृष्टांतान्योजयेत् ।तत्रैवं यो ग्रामादीनां पंथानमृजुकं क्रमेण प्रापयति स देशक इष्यते । एवं ज्ञानादीनामविराधनां कुर्वन् यो गच्छं परिवर्द्धयति स गणधरः स्थापनीयो न शेषः । श्रीगृहकदृष्टांतभावना । यथा यो रत्नानि सुनिरीक्षितानि करोति स श्रीगृहे नियुज्यते एवं यो ज्ञानादीनामात्मसंयमयोश्चाविराधनया गणं वर्द्धयति स तादृशोगणस्य नेता कर्त्तव्यः ॥ निर्यामकदृष्टांतभावना । यथा निर्यामकस्तथा कथंचनाऽपि प्रवहणं वाहयति । यथा क्षिप्रमविघ्नेन समुद्रस्य पारमुपगच्छति एष एव च तत्वतोनिर्यामक उच्यते । शेषो नामधारकः । एवं य आचार्यस्तथा कथंचनापि गच्छं परिवर्द्धयति तथा क्षिप्रमविघ्नेनात्मानं गच्छं च संसारसमुद्रस्य पारं नयति । स तत्वतोगणधरः शेषेवै नाममात्रपरितुष्टः । महागोपदृष्टांतभावना यो गाः स्वपदेषु विषमेषु वा प्रदेशेष्वटव्यां वा पतंतीर्वारयित्वा च क्रमेण स्वस्थानमानयति । स महागोप उच्यते । एवमाचार्योऽपि यो गणमस्थानेषु प्रत्यंतदेशादिषु विहारिणं धारयाति । पूर्वाभ्यासवृत्तानि च प्रमादस्खलिता न्यपनयति स तादृशो गणपरिवर्द्धकः करणीयो न शेषः । अथवा प्रतिबोधको नाम गृहचिंतक उच्यते । यो गृहं चिंतयन् यो यत्र योग्यस्तं तत्र व्यापारयति । तत्र व्यापियमाणं च प्रमादतः स्खलनं निवारयति स गृहचिंतक उच्यते । एवं यः स्थापितो यो यत्र योग्यस्तं तत्र नियुंक्ते । नियुक्तांश्च प्रमादतः स्खलतः शिक्षयति । स स्थापनीयो गणधरपदे नेतर इति । यश्चैतद्गुणविप्रहीणः प्रतिबोधादिगुणविकलो यश्च द्रव्यतो भावतश्चभयथः । भन्नः परिच्छदहीनः स गणं धारयेत् । न स गणधरपदे स्थापनीय इति भावः ॥

दोहिं वि अपलिच्छन्ने, एक्केकेणं व अपरिच्छन्नो य।
अहारणा होंति इमे, निक्खुंमि गणंधरं तंमि ॥

द्रव्यतोऽपरिच्छन्नो भावतश्चापरिच्छन्न इत्यादिचतुर्भंगी प्रागे

वोपदर्शिता। तत्र भिक्षौ गणं धारयति द्वाभ्यामपि द्रव्यतो भावतश्च नेतव्यः। अपरिच्छिन्ने परिच्छदरहिते प्रथमभंग उपात्तः। एकैकेनवा अपरिच्छिन्ने द्वितीयभंगवर्तिनि द्रव्यतोऽपरिच्छिन्ने तृतीयभंगवर्तिनि वक्ष्यमाणानि उदाहरणानि भवंतितान्येवाह ॥

भिक्खू कुमारविरए, भामणपंती सियालरायाणो।
वित्तत्थजुद्ध असती, दमगजयगदामगाईया ॥

भिक्षौ द्रव्यभावाभ्यामपरिच्छिन्ने गणं धारयति कुमारदृष्टांतः। विरयो लघुश्रोतोरूपो ध्मापनवनदवे द्वितीयो दृष्टांतः। तृतीयः पंक्तिदृष्टांतः। चतुर्थः शृगालराजदृष्टांतः। पंचमो चित्रस्तेन सिंहेन सह युद्धस्याभावो दृष्टांतः। एते पंचदृष्टांता अप्रशस्ताः। प्रथमभंगवर्तिनि प्रशस्ताश्चतुर्थभंगे द्वितीये द्रुमकदृष्टांतस्तृतीयभंगवर्तिनि भृतकस्य सतो दामकादिपरिग्रहो दृष्टांतः। अत्रादिशब्दात् मयूरांगचूलिकादिपरिग्रहः ॥
तत्र कुमारदृष्टांतभावनार्थमाह ॥

बुद्धीबलपरहीणो, कुमारपव्वंतडमरकरणं तु।
अप्पेणेव बलेणं, गिण्हो वणमासणा रन्ना ॥

एको राजकुमारः बुद्धिबलपरिहीनो हस्त्यादिबलपरिहीनश्चेति भावः। एतेन द्रव्यभावपरिच्छदरहितत्वमस्याख्यातं। स प्रत्यंतदेशे स्थितो डमरं देशविप्लवं करोति। ततो दायादेन राज्ञा तं बुद्धिबलपरिहीनं ज्ञात्वा अल्पेनैव बलेन दंडप्रेषणेन ग्रहापणं तस्य राज्ञा कृतं। ग्रहणानन्तरं च शासना कृता। ग्राहयित्वा स विनाशित इति भावः ॥
अत्रैवोपनयमाह।

सुत्तत्थअणुववेतो, अगीयपरिवारगमणपच्चन्तं।
परतित्थकडं हावण, सेवगसेहादवंछाउ ॥

एवं सूत्रेण अर्थेन चानुपपेतोऽसंपन्नोऽनेन भावतोऽपरिच्छन्नतामेवाह। अगीतपरिवारोऽगीतार्थपरिवृतोऽनेन द्रव्यतोऽपरिच्छन्नत्वमुक्तं। स प्रत्यंतं देशं प्रति गमनं विधाय आचार्यत्वं करोति। स च तत्र आचार्यत्वं विडंबयन् परतीर्थिकैः परिभूय निःपृष्टव्याकरणः क्रियते। तदनंतरं श्रावकाणामपभ्राजना। यथा विडंबिता यूयं न भवदीयोधर्म्मः शोभनः। तथा च भवदाचार्यःपृष्टः सन् किमप्युत्तरं ददाति। किंत्वसमंजसं प्रलपतीति। तथा शिष्या अपि तैर्विपरिणम्यंते। एवं च जायते महाननर्थः शासनस्य। तदेवं यत इमे दोषास्तस्माद्द्रव्यपरिच्छदरहितेन भिक्षुणा न गणो धारयितव्यः। गतं कुमारद्वारम् ॥
अधुना वियरयदृष्टांतमाह ॥

वणदवसत्तसमागम, विरए सिंहस्स पुंछडेवणया।
तं दिस्सं जंबुएणो, विविरयवूढा मिगाईया ॥

वियरयो नाम लघु श्रोतोरूपो जलाशयः। स च षोडशहस्तविस्तारो नद्यां महागर्त्तायां वा तस्याऽङ्कुचः त्रिहस्तविस्तारस्तस्य प्रवेशो मध्यो वेंटं ॥

अन्नया अडवीए वणदवो जातो सो सव्वतो समंता दहंतो वचइ ताहे मिगादयो सत्ता तस्स वणदवस्स भीया परिधावं वेढं पविट्ठा। तत्थवि सो वणदव्वो डहंतो आगच्छइ। तत्थ य सीहो पविट्ठो। आसितेयमिगादी भाया चिंतिति। वेंटए स वणदवो पविसइत्ति दन्नियव्वंति। ततो सीहं पायवडिया विन्नवेंति। तुम्हे अम्हं मिगरायाओ नित्थारोहि। सीहेणं भणइ। पुंछे मम भणियं लग्गा। ततो सीहेण प्लुतं कयं। सोलसहत्थे विकंतो सह मिगाई हिंडमीणं अन्नया पुणो वणदवो जातो। तहेव मिगादयो तत्थ पविट्ठा। ततो एक्को सियालो सीहेण उत्तारियपुव्वो चिंतेइ। अहं पि सीहो चेव उत्तारेहामित्ति मिगादयो भणंति। मम पुच्छे धणियं लग्गेहते लग्गा तेण सियालेण प्लुतं कयं। वियरए सह मिगाइएहिं पडिओ सव्वे विणट्ठा ॥ तेअद्धाणातीआवतीसु गीयत्थेणं वयिपए जयणानिसेवणा मिए गच्छं नित्थारियं पासित्ता अगीयत्थो चिंतेइ। सव्वेवि एवमायत्ति एवं मन्नंतो निक्कारणे वित्तियपदेण गच्छेण समं विहरइ सो तहा विहरंतो नगरगाइभववियरए अप्पाणं गच्छं च पाडेइ ॥

एष भावार्थः। अधुनाऽक्षरार्थोविव्रियते। वनदवे जाते सत्वानां मृगादीनां वियरयपरिवृत्ते वेंटे समागतः। तेषां सिंहस्य पुच्छे लग्नानां सिंहेन सह व्यपरजसा लघुश्रोतोरूपस्य जलाशयस्य क्षेपनं लंघनं ततोदृष्ट्वा जंबुकेनाऽप्यन्यदा तत्कर्तुमारब्धं। तेन च तथाकर्तुमशक्नुवता मृगादयः तस्मिन् व्यपरजसि वूढाः क्षिप्ता एष दृष्टांतः ॥

संप्रति दार्ष्टांतिकयोजनामाह ॥

अद्धाणादिसु एवं, दट्ठुं सव्वत्थ एव मन्नन्तो।
भवविरियं अगीतो, पाडइअन्नेवि पवडन्तो ॥

अध्वादिष्वापत्स्वेव द्वितीयपदेन यतनानिषेवणतो गच्छं निस्तारयंतं दृष्ट्वा अगीतोऽगीतार्थःसर्वत्रैव मारयितव्यमिति मन्यमानोनिष्कारणयतनया द्वितीयपदेन गच्छं परिपालयन् भववियरयमिति द्वितीया प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे। नरकादिभवरूपे व्यपरजसि प्रपतन् अन्यानपि स्वगच्छवासिनः पातयति। गतं व्यपरजोद्वारम् ॥

अधुना पंक्तिद्वारमाह ॥

जम्बुककूवे चन्दे, सीहेणुत्तारणा य पंतिए।
जंबुक सपन्तिपडणं, एमेव अगीयाणं ॥

एगया जेट्ठामासे सियाला तिसिया अद्धरत्ते कूवतडे ठिया। कूवं पलोयंति। तत्थ ते जोएहाए उदए चंदबिंबं पासंति। चिंतेतिय चंदो कूवे पडितो। तत्थ य सीहो आगतोचिट्ठइततो तेहिं सियालेहिं सीहो विण्णवितो तुमं मिगाहिवतीए सवि गहाहिवती कूवे पडितो एयस्स गुणेणं अम्हे दिवसभूयाए रत्तीए सुहं निरुवसग्गा वियरामो ततो जुज्जसि तुमं गहाहिवतिमुत्तारिउ। सीहो भणति। पंतिए समं पुच्छे लग्गित्ता वियरह अंतिल्लस्स चंदो लग्गिहिति ताहे सव्वे प्लुतेनोत्तारेहामिति तताते पंतीए सीहपुच्छे लग्गा कूवमज्झे उत्तिण्णा सीहेण प्लुतं काउं सव्वे उत्तारिया। उवरि गगणे चंदं पासेंति। कूव-

तल्लेय आलोलिए उदएचंदं अपासमाणा उत्तरियत्ति म
णंति । अन्नया तहेव चंदं पासेत्ता सीहेण उत्तारियपुव्वो
सिगालो एवं चिन्तेइ । अहमवि सीहोइव उत्तारेमि ॥
एवं चिंतित्ता सोसियालो नणइ । पतीए मम पुच्छे ल-
गित्ता उयरहते उत्तिन्ना । सीयालेणं उत्तारेहामित्ति पलु-
तं कयं । ततो असमत्थोत्ति तह पुच्छे लग्गित्ता सह
कूवे पमिता । तत्थेव मतो एवमट्ठाणादीसु आवईसु
गीयत्थेणं वितियपदे जयणा निसेवणाए ॥

इत्यादि । उपनयः पूर्ववदेष भावार्थोऽधुना अक्षरार्थः । एक
दा जंबुकाः कूपतटे मिलितास्तैः कूपे कूपमध्ये चंद्रो दृष्टः ।
तस्मिन् दृष्टे तदुद्धरणाय सिंहपुच्छविलग्नानां पंक्त्या प्रवि-
ष्टानां शृगालानां सिंहेनोत्तारणा कृता । तत् दृष्ट्वा अन्यदा
एकेन जंबुकेन सिंहोत्तारितपूर्वेण तथा कर्तुमारब्धं । ततस्तस्य
जंबुकस्य सपंक्तिकस्य कूपे पतनमेवमनेनैव दृष्टांतद्वयोक्तेन
प्रकारेण गीतागीतयोर्भवकूपे गच्छेन सह पतनं तत उत्तारणं
च गच्छस्य परिभावनीयमिति । गतं पंक्तिद्वारमिदानीं शृगाल-
राजद्वारमाह ॥

नीलारागे खसदुम, हत्थीसरन्ना सियालकच्छन्नओ ॥
बहुपरिवारअगीते, विव्वूयणो हावणपरेहिं ॥

एक्को सियालो रत्तिघरं पविट्ठो घरमाणुसेण वेतितो निच्छु
निउमाढत्तो सो पुण गाईहि पारद्धो नीलीरागरंजणे पमितो
किहवि ततो उत्तिन्नो नीलवन्नो जातो तं अन्ने सरन्नतरक्खु
सियालादी पासिउं नणंति । को तुमं एरिसो सो नणइ
अहं सव्वाहिं मृगजातीहिं खसदुमो नाम मिगराया क
ओ । ततो अहं एत्यमागतो पासामि । ताव कोमन्नति ते
जाणंति । अपुव्वो एतस्स एसदेवेहिं अणुग्गहितो ततो न
णंति अम्हे तव किंकरा ।

संदिसह किं करेमा खसदुमो नणइ हत्थिवाहणं देह
दिन्नो विलग्गो वियरति । अन्नया सियालेण उव्वुइयं ।
ताहे खसदुमेणं तं सियालसहावमसहमाणेण उव्वुइयं
ततो हत्थिणा सियालोत्ति, नाउं सोंमं पथेतुं मारितो ॥
एवं कोइ अगीयत्थो अगीयत्थपरिवारं लन्नेत्ता पच्चंत
देसं तं गंतुं आयरिउत्ति पकासेइ । सो कहिंवि विओसेहिंपे
यालितो जानट्ठिकिंविजाणइ एवं तेण अप्पा जहामितो ॥

एष नावार्थोऽधुना अक्षरार्थः । नील्यासंबंधी रागो यस्य स
नीलीरागः । शृगालःखसदुमोनामभृगराजो जातः । तस्यहस्तिनः
सगनाः शृगाला उपलक्षणमेतत् । तरक्षादयश्च परिवारः । सोऽ
न्यदा कस्यापि शृगालस्योन्नदमाकर्ण्य शृगालोन्नादितमकरोत् ।
ततःशृगालोऽयमिति ज्ञात्वा हस्तिना मारित इति शेषः । एवं
गीतार्थबहुपरिवारे अगीते अगीतार्थे विहरति बहुश्रुतोऽहमा-
चार्य इति बहुजनविश्रुतं विकुर्वाणः प्रश्नव्याकरणासमर्थतया
परेन्यः पराभर्तित्यभ्रापभ्राजना भवति । अथवा अयमन्य
उपनयः ॥

सेहादिकज्जेसुं वा, कुलादिसमितिसु जंपउ अयं तु ।
गीएहीं विस्सुयंतो, निद्दोमणमपच्चओ सेहि ।

वाशब्द उपनयांतरसूचकः । शैक्षकादिकार्येषु कुलादिसम
ये नियुक्तः कुलगणसंघसमवायेषु श्रावकाः सिद्धपुत्राश्च ब्रुव
अयमेव तुरवकारार्थः । बहुश्रुतो जल्पतु व्यवहारनिर्णयं करे
यथाकस्य भवतीति । ततस्तेनाव्यवहारमुक्तं तच्च गीतार्थै
श्रुतं ततस्तै निद्दोमण मिति निद्देमितं यथा अगीतार्थ एष
जानाति व्यवहारमिति । ततः शैक्षे प्राकृतत्वात् षष्ठ्यर्थे
सप्तमी । एकवचने बहुवचनं । शैक्षकाणामुपलक्षणमेत
श्रावकाणां सिद्धपुत्राणां च तदुच्चस्यप्रत्ययो जातः चिंतय
च एष इय त्कालमस्माभिर्गीतार्थः संभावित इति । गतं शृ
गालराजद्वारम् ॥

संप्रति (वित्तत्थजुद्धसासतित्ति) द्वारं व्याचिख्यासुराह

एक्केक्कएगजाती, पतिदिण सममेव गिएहाइ ॥
सीहेण हु जुज्जइत्ति, पाडइ कूवंम्मि वुड्ढससगेण ॥ १
एमेव जंबुग्गो, वा कूवे पमिबिंबमप्पणो दिस्स ।
उवणय तत्थ मरणं सामायारीगयिअगीयाणं ॥ २

एगो सीहो सो हरिणजातीणं लुब्धो दिवसे २ हरि
मारेऊण खाइ । तओ हारिणेहिं विन्नविओ किमंगर
तुमं हरिणजातीणं एक्कयाए परिनिव्विट्ठो ता पस
करेहि । सव्वमिगजातीणं वारएणं पइदिवसमेक्केक्कं गि
खाहि । सीहेणं चिंतियं जुत्तमेस नणइ ततो सव्वे मि
मेलित्ता सीहेण नाणिया । तुब्भे कुलजुत्तत्ताए आत
यकुलौचित्येनेत्यर्थः । सव्वमिगजातीणं वारएणं पइदि
सट्ठाणट्ठियस्स एगं पेसिज्जाह । तेहिं अब्भुवगयं
ततो ते वि मिगा तहेव पेसंति । अन्नया ससगजातं
वारए । ससगा संपसारेंति मन्त्रयंतीत्यर्थः । कोवच्च
अज्ज सीहसगासे एगो वुड्ढससगो नणइ । ३
वच्चामि । जो सव्वेसिं मिगाणं संति काउं एमि
सो वालिओ अंतराले मरुयकूवसरिसे कूवं
उस्सूरे सीहसगासमागतो । ताहे सीहेण नणि
किं रे तुमं उस्सूरे आगतोसि । ससगो नणइ । ३
पाए आगच्छंतो मंतो अन्नेण सीहेण रुद्धो । ज
कहिं वच्चसि । ततो मए सब्भावो कहितो । त
सोनणइ अन्नो न होइसो मिगराया ततो मए नणि
जइ अहं तस्स मिगरायस्स सगासं न जामि तो सो
सव्वे ससगा उच्छादेहित्ति । तम्हा जामि तस्स सग
कहेमि । ततो जो तुमं बलितोहोहित्ति तस्स अम्हे त्र
करहामो । ताहे अहं तेण नाणितो वच्चा कहेहि
आगच्छ मम सगासं जदि ते सत्ती अत्थि ततो स
नणति दंसेहि ममं तं सीहं । ततो ससओ सीहेण स
गम्म दूरं अगमं दूरत्थोववदंसेति । नणइ य ए
पविट्ठो चिट्ठइ । जइ तपत्तियसि तो तुमं अगज्जय

सो वि उग्गज्जइ ॥ ततो तेण उग्गज्जियं उग्गज्ज परिसद्दो उट्ठितो ततो मुहुत्तं अच्छइ जाव न पुणो को वि उग्गज्जइ ताहे सीहो चिंतेइ मम जएण वित्तत्थोतो न गज्जइति । निप्फरुइ वा तं एत्थेवज्जएविसितामारे मिति परिंतो कूवे । अपेक्खमाणो चिंतेइ नूणंनिलुक्को ताहे सीहो गज्जइ रोक्किरइय ततो चिंतेइ न जुज्झिउ-कामो मए समं एवं जुज्झासतीए सीहो प्लुतं काउं उत्तिएणो । एवं गीयत्थस्स विजयविच्छलणा जवति। तहावि सो जाणगतणेण अप्पाणं वि सोहेइ । तहाएगो जंबुगो सो जमंतोकहवि कूवतमे समागतो कूवे पाणियं पादाइयं दिट्ठं अत्तणो पमिविंबं । तओ उन्नयइ ताहे उच्छलिओ पमिसद्दो । तं सोउ मेहक्कार इतिराया सिया ते पमितो तं मगाणं प्लुतं काउमसमत्थोत्ति तत्थे वमतो एवमगीयत्थो वलिओ वि न सक्केइ अप्पाणं पव्वु-च्छरिउमिति तस्स गणो न दायव्वो ॥

एषभावार्थोऽधुनाक्षरार्थविवरणं। सर्वा मृगजातयो मिलि-वा प्रतिदिवसमेकैकमेकस्या जातेः सिंहस्य स्थानस्थितस्य समर्प्पयंति । अन्यदा शशकस्य वारोजातः । सोऽपांतराले स्वकूपे प्रतिबिंबं मरुकूपसदृशमतीवोएरु कूपे दृष्ट्वेत्यर्थः । चिरात्सिंहसकाशमागतःततश्शशके सिंहस्य पृच्छा कस्मा च्चिरादागतः । तस्याद्यसिंहकथनं तत(एज्ञणति)सिंहस्य कूप-समीपागमनं तदनंतरं पूर्वप्रकारेण कूपे रूप आत्मनः प्रति-क्षेपः ततः। प्लुतेनोत्तरणं । एवमेवेत्यादि एवमेव यथाप्रवृ-त्यैवेत्यर्थः । जंबू कोऽपि कूपे प्रतिबिंबमात्मनोदृष्ट्वा रूपनकं प्रति क्षेपणकमात्मनः कृतवान् तच्च तस्य मरणमेवं समवतार उ-रनेयो यथाक्रमं गीतागीतार्थयोः कर्त्तव्यः । स च प्रागेव कृत इति । सांप्रतमेतान्युदाहरणानि यं भंगमाश्रित्योपदर्शितानि तत्र योजयति ॥

एए उदाहरणा, दव्वे जावे य अपलिच्छन्नंमि ।
दव्वेण अपालिच्छन्ने, होंति इमे तइय जंगंमि ॥

एतान्यनंतरोदितानि पंचाप्युदाहरणानि अप्रशस्तानि द्रव्ये भावे च सप्तमी प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे । द्रव्येण भावेन च अपरिच्छन्ने इति प्रथमभंगवार्तिनि वेदितव्यानि । प्रशस्ता-नि चतुर्भंगे द्रव्यतो भावतश्च परिच्छन्ने इति वाक्यशेषः ॥ द्रव्येण अपरिच्छन्नेऽनेन द्रव्यतोऽपरिच्छन्नो भावतः परि-च्छन्न इति वा तृतीयभंगसूचितंसूत्रं । तथा भावे सप्तमी तृतीयार्थे । भावेनापरिच्छन्नो भावतोऽपरिच्छन्न इति तृतीय-भंग इति न सूत्र इति न इमे वक्ष्यमाणे उदाहरणे ।तत्र प्रथमतो द्वितीयभंग उपात्तः ॥

दमगे वइया खीरघमि,घट्टचिंताय कुक्कुमिप्पसवो।
धणपिंमणसमणेरि, ऊसीसगभिंदणघमीए ॥

एगो दमगो गोउलं गतो तत्थ गोउलिएहिं दुद्धं उदं पाइतो अन्नया से दुद्धस्स जरिया घमिया दि-न्ना ।सोतं घेत्तूण घरं गतो खट्टाएण ऊसिसमूले ठवेउं निवन्नो चिंतिउमाढत्तो। एयाए दुद्धघमियाए कल्लं कुक्कुमीतो किणिस्सामि ताहे पसवो होहिति तं पसवं विक्किहामि ततो तं मुल्लं वट्टिए।पतंजेहामि । एवं सुबहुं धणं पिंमित्ता कुलाणं समाणेतरकुलप्पसूयं कन्ना। परिणित्ता आणेमि। ताहे सा कुलमदेण ऊसीसएणं सेज्जं वमि-हिति ततोहंकिंउस्सीसएणा सज्जं वमिसिति पहाए आहणिस्सामिति पादोउच्छूढो तेण सा घमी जग्गा ।

अक्षरयोजनां त्वियं । द्रमकोरंकः स व्रजिकायां गोकुले गतः । तेन दुग्धपानानंतरं क्षीरभृता घटिका लब्धा सा गृहंगतेनखट्वा या मुच्छीर्षकमूले स्थापिता। ततश्चिंताऽभूत् किंविषयेत्यत आह । कुक्कुट्यः क्रेतव्यास्तदनंतरं तासां प्रबंधेन प्रसवः।पुदनस्त स्य मूल्येन विक्रयस्ततो वृद्धियोगेन धनपिंमनं कृत्वा(समाणेतर)मिति।समानां समानकुलप्रसूतामिवेतरामसमानकुलप्रसूतां कन्यां परिणीय तां कुलमदेनोच्छीर्षकेन चरंतीं पादेनाहनिष्यामीति दुग्धघटिकायां भेदनमकार्षीत् ॥

अत्रोपनयमाह ॥

पव्वावइत्ताण बहूउ सिस्से, पच्छा करेस्सामि गणाहिवत्तं।
इत्थं विकप्पेहि विसूरमाणो, सज्झायमेवं न करेइ मंदो ॥

बहून् शिष्यान्प्रव्राज्य पश्चात्करिष्यामि गणाधिपत्यं एव मिच्छाविकल्पैस्स मंदो नित्यकालं विस्तरयन् स्वाध्यायं न करोति सूत्रार्थपौरुषीनं करोतीत्यर्थः । ताश्चाकुर्वाणः पूर्व गृहीतान् सूत्रार्थान्नाशयति । यथा सद्रमको दुग्धघटिकां नाशितवान् ॥

संप्रति तृतीयभंगे उदाहरणमाह ॥

गावीगोरक्खंतो, घेत्थं च जत्तिए पड्डिया तत्तो ।
दिट्ठंतो गोवग्गे, होहिंति य वच्छिगा तत्थ ॥ १ ॥
तेसिं तु दामगाइं, करेमि मोरंगचूलितोय ।
एवं तु तइयजंगे, वत्थादीपिंमणमगीतो ॥ २ ॥

एगो घोसो गाविंतो रक्खंतो चिंत्तेति। अहं गोरक्ख-णमोल्लेण पमियातो गहिस्सामि ततो मे पवड्ढमाणो गोवग्गो जविस्सत्ति तम्मिय पवड्ढमाणे गोवग्गे वच्छगाओ बहुयाउ होहिंति ततो करेमि । तासां जोग्गाओ मोरंगचूलियाओ य एवं चिंतिता सो तहापकरेति एव मगीयथो वि जावेणापालिच्छन्नो तइयं जंगीह्लो वहगे परिवारे चिंतेतिइति वत्थादीणी बहूणि पिंमेति ॥

अक्षरयोजना त्वियं। गोरक्षणे गोपालोऽचिंतयन् भृत्या मूल्येन पड्डिका अभिनवप्रसूता गा ग्राहिष्यामि ततो मे प्रवर्द्धमानो गोवर्गोभविष्यति । तत्र तस्मिन्प्रवर्द्धमाने गोवर्गे वत्सिका भवि-ष्यंति । ततोऽतस्तस्यां योग्यानि दामकानि करोमि । मयूरांग चूलिकाश्च मयूरांगचूलिका आभरणविशेषरूपा एवं । चिंत यित्वा स तथा प्राकृतवान्॥

तत्रोपनयमाह। एवं तु एवमेव तुरेवकारार्थस्तृतीयभंगवर्तमानस्य अगीते अगीतार्थस्य वस्त्रादिपिंमनमवगंतव्यं । अस्य यद्य-पि परिवारो नास्ति तथा वस्त्रादिषु लब्धिरस्तीति द्रव्यतः परिच्छन्नत्वमंगीकृत्य तृतीयभंगे इत्युक्तं ॥

अस्य दोषानाह ॥

ताइं वहइं पडिलेहयंतो, अद्वाणमाईसुय संवहंतो ।

एमेव वा सम्मतिरित्तगंमे, वातादिखोभेऽसुयएव हाणी ।।

तानि वस्त्राणि वहानि प्रतिदिवसमुभयकालं प्रतिलेखयन् अप्रतिलेखने प्रायश्चित्तापत्तेरध्वादिषु अध्वनि मार्गे आदि शब्दात् वसत्यंतरसंक्रमणादौ च संवहन् श्राम्यति । श्रमाच्च ग्लानत्वे च संयमविराधना सूत्रहानिश्च एवमेव अनेनैवप्रकारेण वर्षास्वपि दोषा वाच्याः केवलं (से) तस्य उभयकालं तानि प्रतिलेखयतोऽतिरिक्तकर्म अतिरेकेण वातादिक्षोभो भवति । तथा च साति सुदीर्घ भुते सूत्रस्य च शब्दार्थस्य च परिहानिः ॥

अत्र परस्याऽवकाशमाह ॥

चोदेति न पिंडेतिय, कज्जेगिण्हंति यजो सलद्धीओ ।।

तस्स न दिज्जइ किं गणो, भावे उण जो उ संच्छन्नो ।।

चोदयति पुरो यथा यः स लब्धिको भावेन च योऽसंछन्नो परिच्छदरहितो न पूर्वमेव वस्त्रादीनि पिंडयति । किंतु कार्ये समुत्पन्ने गृह्णाति तस्य किं कस्मात्कारणात् गणो न दीयते प्रागुक्तदोषसंभवात् अत्र सूरिराह ॥

चोयग ! अप्पछन्नुयअसी, पूयापडिसेहनिज्जरट्ठा ।

एमंते से अणुजाणसि, पव्वइए तिन्नि इच्छासे ।।

हेचोदक ! स भावतोऽपरिच्छन्नोऽप्रछुरहितोऽतस्तस्मात्तस्मै गणो न दीयते । एतौ तृतीयभंगवर्तिन्याक्षेपपरिहारौ (असतित्ति) यस्य तृतीयभंगवर्त्तिन आक्षेपपरिहारावभिधातव्याविति वाक्यशेषः । तथा (पूयत्ति) पूजार्थं गणो ध्रियते इति कस्यापि वचनं तस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः । किंतु निर्जरार्थं गणो धारणीय इति वाच्यं । निर्जरार्थं व्यवसिताः केचित्पूजामपीच्छंति । तत्र निर्जरार्थं गणं धारयतः पूजामपि प्रतीच्छतः आचार्यस्य न दोषस्तथा तडागं दृष्टांतत्वेन द्रष्टव्यं । तथा यो भावतः परिच्छन्नशिष्यो लब्धिमांश्च सततं परिवारं(से)तस्याऽत्मीयस्य आचार्यस्य अनुजानाति कियंतमित्याह । जघन्यतस्त्रीन्प्रव्राजितान् । किमुक्तं भवति । जघन्यतस्त्रयः प्रव्राजिताः अवश्यं दातव्याः (इच्छासेत्ति) इच्छावो (से) तस्याऽचार्यस्य । इयमत्र भावना । आचार्य आत्मनो यथेच्छया त्रीन्वा बहुतरान्वा सर्वान्वा प्रव्रजितान् गृह्णातीति एष गाथासंक्षेपार्थः । व्यासार्थं तु भाष्यकृद्विवक्षुः प्रथमतः (चोयग अप्पभृत्ति पदं) व्याख्यानयति ॥

जायइ अविगीयस्स उ, उवगरणेदीहिं जइं विसंपत्ति ।

तह वि न सो पज्जत्तो, वोढव्वे करीलकाओव्व ।।

चोदकेनाक्षेपे प्रागुक्ते कृते सति प्रतिवचनं भण्यते । अविगीतस्य विशिष्टगीतार्थरहितस्य हु निश्चितं यद्यपि उपकरणादीनामुपकरणशिष्यादीनां गाथायां वा तृतीया षष्ठ्यर्थे प्राकृतत्वात् । संपत्तिस्तथापि न सपर्याप्तः समर्थो वोढव्ये उपेक्षिते गणभारं किमिवेत्यत आह (करीलकाओव्व) करीलो नाम वंशजातिविशेषो दुर्बलस्तन्मया कापोतीव कस्मादृणभारवहनेन समर्थ इत्यत आह ॥

न य जाणइ वेणइयं, कारावेउं न यावि कुव्वंति ।।

तइयस्स परिभवेणं, मुत्तत्थेणं अप्पडिवद्धा ।।

वा यस्मादर्थे यस्मात्र जानाति विनय एव वैनयिकं विनयादिभ्य इति स्वार्थे इकणप्रत्ययः । "अतिवर्त्तते स्वार्थप्रत्ययकाः प्रकृतिर्लिंगवचनानि" विनयशब्देऽस्यपुंस्त्वेऽपि प्रत्यये समानीते नपुंसकलिंगता तत्राशिष्यान् कारयितुमर्गीतार्थत्वात् । नच तस्य पार्श्वे सूत्रमर्थो वा भावतोऽसंछन्नत्वात् । ततः सूत्रार्थान्यगाथायां सप्तमी तृतीयार्थे प्राकृतत्वात् अप्रतिबद्धाः सन्तः शिष्याः परिभवमेव केवलं मन्यंते । जन्मनो निष्फलीभवनात् तेन च परिभवेत् । तस्य तृतीयभंगवर्तिनो वैनयिकं कारयितुं जानतोऽपि न चापि नचैव ते शिष्या विनयं कुर्वंति । तस्मान्न तृतीयभंगवर्ती गणधारणयोग्यः ॥

सांप्रत (मासत्तित्ति) पदं व्याख्यानयन् द्वितीयभंगगतावाक्षेपपरिहारावाह ॥

वियभंगे पडिसेहो; जं पुच्छसि तत्थ कारणं सुणसु ।।

जइसेहोज्ज धरेज्जा, तदभावे किं न कारेउ ।। १ ।।

तंपि यहु दव्व संगहं, परिहीणं परिहरंति सेहादी ।।

संगहरीए य संगलं, गणधारित्तं कहं होइ ।। २ ।।

यत्पृच्छसि त्वं यथा द्वितीयभंगे द्वितीयभंगवार्त्तिना गणधरणे कस्मात्प्रतिषेधः कृतस्तत्रकारणमिदं शृणु तदेवाह यदि(से) तस्यगणो भवेत्ततो धारयेत् तदभावे गणाभावे किनुधारयेत् तनैव किंचिदिति भावस्ततो गणाभावादेतस्य गणधारणप्रतिषेधः । अपि च तंबहु इत्यादि तमपि च भावयेत् । संच्छन्नमपि च बहु निश्चितमलब्धिकतया द्रव्यसंग्रहपरिहीनं वस्त्रपात्राद्युपकरणसंग्रहरहितं शैक्षादयः शैक्षक आदिशब्दात् मुनिवृषभादिपरिग्रहः । परिहरंति वस्त्राद्यभावात् तेषां सीदनात् ततः संग्रहमृते विना सकलं परिपूर्णगणधारित्वं कथं भवति नैव भवतीति भावः तदभावाच्च तस्य तत्प्रतिषेधः । इदमलब्धिकमधिकृत्योक्तं । यदि पुनर्द्वितीयभंगवर्त्यपि वक्ष्यमाणगुणैरुपेतोभवति ततोऽनुज्ञाप्यतेऽपि गणधारित्वेऽभावात्तथाचाह आहारवत्यादि इत्यादि गाथा ३१९ पृष्ठे ३० पंक्तौ द्रष्टव्या । संप्रति (पूयापडिसेहे इति) पदे व्याख्यानयन्नाह

पूयत्थं नाम गणो, धरिज्जति एव ववसितो सुणत्ता ।

आहारोवहिपूया, करणेन गणो धरेयव्वो ।। १ ।।

पूजां प्राप्नुयामित्येवमर्थं नाम गणो ध्रियते इत्येवं कश्चित् व्यवसितो ऽभ्युपगतवान् । एतावता (पूया) इत्यंशो व्याख्यातः । अत्राचार्यः प्राहः । शृणुत यदर्थं गणोध्रियते । तत्र परोक्तप्रतिषेधमाह । आहारोपधिपूजाकरणेन उत्कृष्ट आहारशोभन उपधिर्महती पूजा स्यादिति कारणतोऽत्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात् न गणोधारयितव्यः । एतावता प्रतिषेध इति विवृतं ॥

किमर्थं तर्हि गणो धारयितव्य इत्यत आह ॥

कम्माणनिज्जरट्ठा, एवंखु गणोभवे धरेयव्वो ।।

निज्जरणहेतुववसिया, पूयंपिव केइ इच्छंति ।। १ ।।

एवमनेन कारणेन खु निश्चितं भवति गणोधारयितव्यो यदुत कर्म्मणां ज्ञानावरणीयादीनां निर्जरार्थं मोक्षायैव तत्त्ववेदिन प्रवृत्तेराहारादीनां चैहिकत्वात्केवलं केचित्स्थविरकल्पिक निर्जराहेतोर्गणधारणं व्यवसिताः । पूजामपि वक्ष्यमाणलक्षणामिच्छंति । किमुक्तंभवति यद्यपि नाम तत्त्वतः कर्म्मनिर्जरण निमित्तं गणो ध्रियते तथापि पूजामप्येष प्राप्नुयादिति पूजानिमित्तमपि तस्य गणधारणमनुज्ञाप्यते ॥

पूजामेवाह ॥

गणधारिस्साहारो, उवकरणं संथवो य उक्कोसो ।।

सक्कारो सीसपडिच्छा, एहिं गिहिअन्नतित्थेहिं ॥१॥

गणधारिणस्ततः उत्कृष्ट आहार उत्कृष्टस्संस्तवस्सतां गुणानां प्रख्यानं तथा शिष्यैः प्रतीच्छकैर्गृहिभिरन्यतीर्थिकैश्चोत्कृष्टः सत्कार उपाध्यायादिभिः पूजनं क्रियते ततः पूजानिमित्तमपि तस्य गणधारणमनुज्ञापनं संस्तवनं व्याख्यानयति ॥

सुत्तेण अत्थेण य उत्तमोउ, आगाढपन्नेसु य भावियप्पा ।

जच्चन्निओ यावि विसुद्धभावो, संते गुणेवं पविकत्थयंते ॥

सूत्रेण अर्थेन च एष उत्तमः प्रधानः परिपूर्णस्य सूत्रस्यार्थस्य वावदातस्यास्य संभवात् । तथा आगाढप्रज्ञानि शास्त्राणि तेषु भावितात्मा तात्पर्यग्राहितया तत्रातीव निपुणमतिरिति भावः । तथा जात्या सकलजनप्रशस्ययाऽन्वितो युक्तो जात्यन्वितः । तया विशुद्धः स्वपरसंसारनिस्तारणैकतानतयाऽवदातो भावोऽभिप्रायो यस्य स विशुद्धभावः । एवं सतो गुणान् गणधारिणः शिष्या अपरे च प्रकर्षतो हर्षातिरेकलक्षणतो विकत्थयंते श्लाघंते । एवं पूज्यमाने आचार्ये पूजकानां यो गणस्तमुपदर्शयति ॥

आगम्म एवं बहुमाणितो हु, आणा विरत्तंच अभाविएसु ।

सुणिज्जरावेणइया य निच्चं, माणस्स भंगोवि य हुज्जयंते ॥

पूज्यमाने आचार्ये पूजकैरागमो बहुमानितो बहुमानविषयीकृतो भवति । आगमस्य तत्रस्थत्वात् । तया भगवतामर्हतामाज्ञा परिपालिता भवति । भगवतां हि तीर्थकृतामियमाज्ञा यदुत गुरोः सदा पूजा कर्तव्या । तदा चोक्तं । "जहाहि अग्गी जलनं नमंसे, नानाहुतीमंतपयाभिसित्तं ॥ एवायरीयं उवचिट्ठएज्जा, अणंतनाणो विगतोविसंतो,, तया गुरुविनयकरणेन येनोऽद्यापि भावितास्तेष्वभावितेषु क्रियमाणपूजा दर्शनतः स्थिरत्वमुपजायते । यथा वैनयिकैर्विनयनिमित्ता विनिर्जरा कर्मनिर्जरणं नित्यं सदा सततं भवति । गुरुविनयस्य सदा कर्तव्यत्वात् । तथा मानस्याऽहंकारस्य भंगोऽपि च कृतो भवति । एते पूजकानां गुणाः ॥

संप्रति निर्जरार्थमेव गणधारिणं व्यवसितस्य पूजामपीच्छतः आचार्यस्य दोषाभावे यस्तडागदृष्टांतस्तं भावयति ॥

लोइयधम्मनिमित्तं, तडागखाणावियंमि पउमादी ।

न विगरिहियाणुभोत्तुं, एमेव इमं पि पासामो ॥

केनापि लौकिकीं श्रुतिमाकार्ण्य धर्मनिमित्तं तडागं खानितं । तस्मिंश्च तडागे पद्मादीनि जातानि । वर्षारात्रे चापगते यत्र यत्र पानीयं शुष्यति । तत्र तत्र धान्यं वापयति । तत्र यथा पद्मादीनि अनुभवितुं भोक्तुं गृह्यमाणान्यपि न तस्य विगर्हितानि भवंति । लोके न तया सम्मतत्वादेवमेव अनेनैव प्रकारेण इदमपि गणधारणं पश्यामः । निर्जरार्थमाचार्याणां गणधारणमुक्तप्रकारेण पूजानिमित्तमप्यदोषायेति भावः ॥

संप्रति (सं तंसे) इत्यादि पश्चार्द्धं व्याख्यानयति ॥

संतमिउ केवइओ, सिस्सगणो दिज्जतीति ता तस्स ।

पव्वाविते समाणे, तिन्नि जहन्नेण दिज्जत्ति ॥

भावपरिच्छन्नस्य शिष्यस्य सति विद्यमाने परिवारे तेन तस्याऽऽचार्यस्य ततो गणधारणानुज्ञापनानंतरं कियान् शिष्यगणो दीयतां । अत्रोत्तरं प्रव्राजिते शिष्यगणे सति तत्र त्रयो जघन्येन दीयंते । उत्कर्षतो बहुतरकाः सर्वे वा इति वाक्यशेषः । अथ किं कारणं जघन्यतस्त्रयोऽवश्यं दातव्या इत्याह ॥

एगो चिट्ठइ पासे, सन्ना आलित्तमादिकज्जत्था ।

भिक्खादिवियारदुवे, पव्वयहेउं व दो हेउं ॥

एकः पार्श्वे समीपे संज्ञापुरीषोत्सर्गे आलप्तमालपनं कस्याऽप्याचार्यः कारयेदित्यादि कार्यार्थं तिष्ठति ॥ द्वौ च भिक्षायामादिशब्दात् औषधानयनादौ विचारे बहिर्भूमौ गच्छतः यदि वा सूत्रार्थसंवादप्रत्यये हेतू द्वौ भवेतां संप्रति प्रागुक्तायामेव चतुर्भंग्यां विशेषं वक्तुकाम आह ॥

दव्वे भावे पलिच्छदे, दव्वे तिविहो उ होइ चित्तादी ।

लोइयलोउत्तरिओ, दुविहो वा वारजुत्तियरो ॥

परिच्छदो द्विविधो द्विप्रकारो द्रव्ये भावे च । तत्र द्रव्ये द्रव्यपरिच्छदस्त्रिविधोभवति । (चित्तादी) सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च एष त्रिविधोऽपि द्रव्यपरिच्छदो भूयो द्विधा लौकिको लोकोत्तरिकश्च । तत्र लौकिकः सचित्तः त्रिविधो द्विपदचतुष्पदापदभेदात् । अचित्तो हिरण्यादिर्मिश्रः सचित्ताचित्तसमवायेन लोकोत्तरिकः सचित्तो द्रव्यपरिच्छदः शिष्यादिरचित्त उपधिर्मिश्रः सचित्ताचित्तसमवायतः । तत्र लौकिके लोकोत्तरिके च द्रव्यपरिच्छदे द्विधा । यथा व्यापारयुक्त इतरो व्यापारायुक्तश्च तत्र निदर्शनमाह ॥

दो भाउया विभत्ता, एक्को पुण तत्थ उज्जुतो कम्मे ।

उवि उभतिप्पदाणं, अकालहीणं च परिवड्ढी ॥

द्वौ भ्रातरौ तौ परस्परं विभक्तौ धनं विविच्य पृथक्पृथक् जाताविस्यर्थः । तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये पुनरेकः कृषिं कुर्वन् कर्माणि उद्युक्तः । किमुक्तं भवति । स्वयं कर्म करोति भृतकांश्च कारयति । भृतकानां वा कालपरिहीनां उचितां परिपूर्णां भृतिं मूल्यं ददाति । अकालपरिहीनं च परिपूर्णं भक्तं । एवं च तस्य व्याप्रियमाणस्य कृषेः परिवृद्धिरजायत साधुवादश्च ॥

कयमकयं व न जाणइ, न य उज्जमए सयं न वावारो ।

भत्ति भत्तकालहीने, दुग्गहियकिसीए परिहाणी ॥

द्वितीयो व्यापारायुक्तो भृतकैः किं कर्म कृतं किं वा न कृतमिति नैव जानाति स्वयमपरिभावनादन्यतश्चाऽप्रच्छनान्न च स्वयं कर्मकारणायोद्यच्छति । न वा मध्ये स्थित्वा भृतकान् व्यापारयति । भृतिभक्ते च भृतकानां कालहीने ददाति । किमुक्तं भवति । भृतिमपरिपूर्णां ददाति । कालहीनां च एवं भक्तमपि । तत एवं दुर्गृहीतायाः कृषेस्तस्य परिहानिरभूदसाधुवादश्च ॥

संप्रति लोकोत्तरिकं द्रव्यपरिच्छदे व्यापारयुक्तमाह ॥

जो जाए लद्धीए, उववेओ तत्थ तं निजोएंति ।

उवकरणे सुत्तत्थे, वादे कहणे गिलाणे य ॥

यो यथा लब्ध्या उपपेतो युक्तो वर्तते । तत्र तं नियोजयंति सूरयस्तद्यथा उपकरणे इति उपकरणोत्पादने (सुत्ते) इतिसूत्रपाठलब्ध्युपेतं सूत्रपाठे अर्थग्रहणे लब्धिसमन्वितं परवादिमथने धर्मकथनलब्धिपरिकलितं धर्मकथने ग्लानमिति चरणपटीयांसं ग्लानं प्रति जागरणे ॥

जह जह वावायरते, जहा य वावारिया न हायंति ।

तह तह गणपरिवड्ढी, निज्जरवड्ढी वि एमेव ॥

यथा यथा तत्तल्लब्ध्युपेतान् तत्कर्माणि व्यापारयंति यथा यथा च व्यापारा न हीयंते । देशकालस्वभावौचित्येन व्यापारणात् तथा तथा गणस्य गच्छस्य परिवृद्धिर्भवति । निर्जरावृद्धि-

रप्येवमेव निर्जराऽपि तथा परिवर्द्धत इतिभावः। तद्व्यतिरिक्तो व्यापारयुक्तस्तस्य गच्छपरिहानिर्भवति निर्जरेति ॥

संप्रति भावपरिच्छेदमाह ॥

दंसणनाणचारित्ते, तवंय विणए य होइ भावम्मि ॥
संजोगे चउभागा, बिइए नायं वइरभूतं ।

दर्शनं क्षायोपशमिकादिभेदभिन्नं सम्यक्त्वं ज्ञानं मतिज्ञानादि चारित्रं सामायिकादि, तपोऽनशनादि, एष भावतः परिच्छदः अनयोश्च द्रव्यभावपरिच्छन्नो भावतः परिच्छन्नः इत्येवं रूप द्वितीये भंगे ज्ञातमुदाहरणं वज्रभूतिस्तदेवाह ॥

भरुयच्छे नहवाहण, देवी पउमावती वइरभूती ।
ओरोहकयगाणय, कोउयनिव पुच्छदे विगमो ॥ १ ॥
कत्यत्ति निवाएसो, सयमासण एसचेव चेमिकहा ॥
परिदारण मदाणं वि, रूवपमिवाररहिएय ॥ २ ॥

भरुयच्छे नयरं नहवाहणो नाम राया तस्स पउमावती देवी । तत्य नयरे वइरभूती आयरिओ महाकई अपरिवारो रूवेण य मंदरूवो अतीव किसो तस्स कव्वं अंतेउरे गिज्जंति सा य पउमावती देवी तेण कव्वेण हयाहियया कया चिंतेइ। जस्सेयं कव्वं कहमहंतं पेच्छिज्जा । तओ रायं अणुएणवित्ता दासी संपरिवुमा महरियपणागारं औचित्येन ढोकनीयं घेत्तुं वइरभूतिस्स वासिहिं गता। तं वारट्ठियं पासित्ता वइरभूइमेव भिसियं घेत्तुं निग्गतो । पउमावतीए कहियं कहं वइरभूती आयरितो वइरभूतिणा आयरिएण भणियं बहिंगतो दासीए सन्नियं एस चेव वइरभूती ताहे विरागं गया चिंतेइ य दिट्ठासिकसेरुमती पीयंतोपाणियं यं वरं तुह नाम न दंसणयं अत्र कसेरुमती नाम नदी । तस्याः प्रसिद्धिरतीव । नच तत् प्रसिद्ध्यनुरूपं तस्याः पानीयमिति क्षेपः । ताहेतं पन्नागारदिएणं उवियं । एतं आयरियस्स दिज्जसित्ति गया ॥

संप्रत्यक्षरघटना । भरुकच्छे नभोवाहनो नाम राजा तस्य पद्मावती देवी । तत्र वज्रभूतिराचार्योऽवरोधे अंतःपुरे तत्काव्यगानं कौतुकेन नृपं दृष्ट्वा देव्यास्तद्वसतौ गमः तदनंतरं पृच्छा कुत्र वज्रभूतिराचार्यस्तस्य प्रत्युत्तरं बहिर्निर्गतः । सचाचार्यः सपरिवाराभावात् स्वयमासनं गृहीत्वा मध्याद्बहिरागतः चेट्या दास्याः कथानकमेव एवं वज्रभूतिस्ततो विपरिणाम विपरिणामाच्च साक्षाददानं विरूपे परिवाररहिते च तस्मिन्नाचार्ये एतेनैतदावेदितं यः परिवारवानपि रूपेणाऽविरूपः सोऽपि द्रव्यपरिच्छदेनापरिच्छन्नः ततो यद्यपि तस्य परिवारोऽस्ति । तथापि योऽधस्तात् द्रव्यपरिच्छदो वर्णितस्तस्य मूलमाकृतिस्तदभावे तस्याभावः। तथाचाह ॥

मूलं खलु दव्वपडि, च्छयस्स सुंदेरमोरसबलं च ।
आकितिमतो हि नियमा, सेसावि हवंति लच्छीतो ॥

समस्तस्याऽपि प्रागुक्तस्य द्रव्यपरिच्छदस्य मूलं खलु सौंदर्य मौरसं च बली हृदयबलिष्ठता सर्वव्यापारेषु दाक्ष्यमिति भावः। कुत इति चेदत आह । यस्मादाकृतिमतः सतो नियमाच्छेषा अपि लब्धयो वस्त्रादिविषया भवंति । न त्वाकृतिविरहितस्य तथा प्रत्यक्षत एव दर्शनात् तत आकृतिरहितोऽपि द्रव्यपरिच्छदरहित इति न तस्यापि गणधारणानुज्ञा ॥

संप्रति वक्ष्यमाणग्रंथसंबंधनार्थमाह ॥

जो सो उ पुव्वभणितो, अपभूतो उ अविसेसिओ तहियं ।
सोचेव विसोसिज्जइ, इहइ सुत्ते य अत्थे य ॥

योऽसौ(चोयग अप्पभु)इत्यादिना ग्रंथेन अप्रभुः पूर्वं भणितस्स तत्रापि विशेषत एवोक्तः इह अस्मिन्प्रस्तावे प्रभुःसूत्रेऽर्थे च विशिष्यते । सूत्रतोऽर्थतश्च तस्याप्रभुत्वं चिंत्यते इति भावः । तदेवाह ॥

अबहुस्सुए अगीयत्थे, दिट्ठंता सप्पसीसवेज्जसुए ।
अत्थविहूणो धरंते, मासा चतारि भारीय ॥

अत्र बहुश्रुतागीतार्थपदाभ्यां भंगचतुष्टयं । तद्यथा। अबहुश्रुतोऽगीतार्थ इति प्रथमो भंगः १ अबहुश्रुतो गीतार्थः २ वा बहुश्रुतो ऽगीतार्थः ३ बहुश्रुतोगीतार्थः ४ तत्र यस्य निशीथादिकं सूत्रतोऽर्थतो न गतं सप्रथमो भंगः यस्य पुनर्निशीथादिगतौ सूत्रार्थौ विस्मृतौ स द्वितीयभंगः । पुनरेकादशांगधारी अश्रुतार्थः स तृतीयभंगः । सकलकालोचितसूत्रार्थोपेतश्चतुर्थः । अत्र बहुश्रुते अगीतार्थे वा एतेनाद्यभंगत्रयमुपात्तं । तस्मिन् गणं धारयति दृष्टांतौ सर्पशीर्षकं वैद्यसुतश्च । इयमत्र भावना । आद्यानां त्रयाणां भंगानामन्यतरो यदि गणं धारयति । ततः स सहगणेन विनश्यति यथा सर्पशीर्षकं वैद्यसुतो वा एतद्दृष्टांतद्वयं यथा कल्पाध्ययने तथा भावनीयं (अत्थविहूणेत्यादि) अर्थविहीने अगीतार्थे इत्यर्थः । अर्थग्रहणमुपलक्षणं सूत्रे इत्यपि द्रष्टव्यं । तस्मिन् अर्थविहीने वा गणं धारयति । उपलक्षणमेतत् । निसृजति वा प्रायश्चित्तं चत्वारो (भारिया इति) गुरुका मासाः ॥

अबहुस्सुते अगीयत्थे, निसिरए वा धारए गमणं ॥
तद्दिवसियं तस्स उ, मासा चत्तारि भारिया ॥

अबहुश्रुतोऽगीतार्थो वा यदि गणं निसृजति धारयति वा स्वयं । किमुक्तं भवति । आद्यानां त्रयाणां भंगानामन्यतरो यदि गणं गीतार्थस्य वा निसृजति स्वयं वाऽऽद्यानां त्रयाणां भंगानामेकतरः सन् यदि गणं धारयति एकं द्वौ वा दिवसावुत्कर्षतः सप्तरात्रिंदिवानि ततस्तद्दिवसिकैस्तेषां सप्तानां दिवसानां निमित्तत्वतस्तस्य गणं निसृष्टुर्धारयंति स प्रायश्चित्तं चत्वारो मासा गुरुकाः ॥

सत्तरत्तं तवो होही, ततो छेदो पधावती ।
छेदेण छिन्नपरियाए, ततो मूलं ततो दुगं ॥

अन्यदन्यतः सप्तरात्रं यावद्गणस्य निसर्जने धारणे वा प्रायश्चित्तं तपो भवति। तपःप्रायश्चित्तसमाप्त्यनंतरक्रमेण छेदः प्रधावति छेदेन चेच्छिन्नपर्यायो भवति ततो च्छिन्नपर्याये तस्मिन् मूलं दीयते। ततोऽप्यतिक्रमे अंतिमं द्विकमनवस्थाप्य पारांचितलक्षणं । इयमत्र भावना। प्रथमसप्तदिवसानंतरमन्यानि चेत्सप्तदिनानि गणं निसृजति धारयति वा स्वयं ततः प्रायश्चित्तं षड्लघु । ततोऽप्यन्यानि सप्तदिनानि ततः षड् गुरु। तदनंतरमप्यन्यानि चेत् सप्तदिनानि ततश्चतुर्गुरुका श्छेदः ततोऽप्यन्यसप्तदिनानि ततश्चतुर्गुरुकाश्छेदः । ततोऽप्यन्यसप्तदिवसातिक्रमे षड्लघुकश्छेदः । तदनंतरमप्यन्यसप्तदिवसातिवाहने षड्गुरुकच्छेदः । एतावता कालेन यदि पर्यायो न छिन्नस्ति ततस्त्रि-

चत्वारिंशत्तमे दिवसे गणं धारयतो निसृष्टुर्वा प्रायश्चित्तं मूलं चतुश्चत्वारिंशत्तमे दिवसे अनवस्थाप्यं पंचचत्वारिंशत्तमे पारां चितं तदेवं यत इत्थं प्रायश्चित्तं ततो न वर्तते। आयानां त्रयाणां जंगानामेकतरः स्थापयितुं कः पुनर्गणधरः स्थापयितव्य इति चेदुच्यते गुरुः ॥

अथ कोऽसौ गुरु इतिगुरुलक्षणमाह ॥

जोसो चउत्थजंगो, दव्वे जावेय होइ संच्छन्नो ।

गणधारणंमि अरिहो, सो गुरुो होइ नायव्वो ॥

योऽसौ चतुर्थजंगश्चतुर्जंगवर्ती कोऽसावित्याह। द्रव्ये भावे च यो जवति । संच्छन्नद्रव्यः परिच्छदविशेषैश्च परिकलित इति भावः॥

(३०)स्थापनायां स्थविराः प्रष्टव्याः ॥

स्थविराननापृच्छ्य गणं न धारयेदाचार्यः व्य. सू. ३ उ.॥

जिक्खू इच्छेज्जा इत्यादिगाथा ३२७ पृष्ठे १४ पंक्तौ व्याख्याता ॥

जिक्खू य इच्छेज्जा गणं धारित्तए। णो कप्पइ से थेरे अणापुच्छित्ता गणं धारित्तए। कप्पइ से थेरे आपुच्छित्ता गणं धारित्तए । थविरा य सेवयरेज्जा एवं से कप्पइ गणं धारित्तए थेरा य से एगेवियवेज्जा एवं से णो कप्पइ गणं धारित्तए जणं थेरेहिं अविदिन्नं गणं धारेंति से संतराए छेए वा परिहारे वा ॥ १ ॥

व्याख्या । भिक्षुरिच्छेत् गणं धारयितुं तत्र (से) तस्य न कल्पते । स्थविरान् गच्छगतान् पुरुषान् अनापृच्छ्य गणं धारयितुं कल्पते (से) तस्य स्थविरान् आपृच्छ्य गणं धारयितुं स्थविराश्च (से) तस्य वितरेयुरनुजानीयुर्गणधारणं पूर्वोक्तैः कारणैरर्हत्वात्। तत एवं सति (से) तस्य कल्पते गणं धारयितुं स्थविराश्च (से) तस्य न वितरेयुर्गणधारणानर्हत्वादेव सति न कल्पते । गणं धारयितुं । यः पुनः स्थविरैरवितीर्णमनुज्ञातगणं धारयेत् ततः (से) तस्य कृतादनंतरादपन्यायात्प्रायश्चित्तं छेदो वा परिहारो वा वशब्दादन्यद्वा तपः।एष सूत्राक्षरार्थः। भावार्थं जाष्यकृदाह ॥

काउं देसदरिसाणं, आगतउवट्ठियम्मि उवरया थेरा ।

असिवादिकारणेहिं, वनगाविंतो साहगस्स असती ॥

सा कालगतेम्मि उगतो, विदेसं व तत्थ च अपुच्छा ॥

थेरे धारे य गणं, जावनिसिट्ठं अणुग्घाया ॥

देशदर्शननिमित्तं गतेन ये प्रव्राजितास्तान् यद्यात्मनोयावत्कथिकान् शिष्यतया बध्नाति ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकं। तथा देशदर्शनं कृत्वा तस्मिन्नागते अप्रस्थापिते च तस्मिन्नाचार्यपदे स्थविरा यस्याचार्या उपरताः कालगता यदि वा स प्रत्यागतोऽप्यशिवादिभिःकारणैर्यद्वासाधकस्य(असतित्ति)अजावेना चार्यपदे स्थापितोऽन्यतरवाऽचार्यः।ततस्तस्मिन्कालगते यदि वा गतो विदेशे तत्रैव विदेशे गणं धारयितुमिच्छेत् । एतेषु सर्वेष्वपि कारणेषु समुत्पन्नेषु यदि स्थविरान् गच्छमहत्तरानपृष्ट्वा यद्यपि तस्याचार्येण भावतो गणो निसृष्टोऽनुज्ञातस्तथापि स्थविरा आप्रच्छनीयास्तत आह। भावनिसृष्टमपि गणं धारयति तर्हि तस्य स्थविरानापृच्छाप्रत्ययं प्रायश्चित्तं अनुद्घाता गुरुकाश्चत्वारो मासाः उपलक्षणमेतत् । आज्ञाऽनवस्था मिथ्यात्वविराधनारूपाश्च तस्य दोषाः ॥

सयमेव दिसाबंधं, अणणुएणाते करे अणापुच्छा ।

थेरेहिं य पडिसिद्धो, गुरुगा लग्गा उवेहंता ॥

यो नाम स्वयमेव आत्मच्छंदसा को मम निजमाचार्यं मुक्त्वाऽन्य आपृच्छनीयः समस्तीत्यध्यवसायतः पूर्वाचार्येणाऽननुज्ञात आचार्यपदे तस्याऽस्थापनात्स्थविरान् गच्छमहत्तररूपान् अनापृच्छ्य दिग्बंधं करोति । स्थविरैः प्रतिषेधनीयाः । यथा निवर्तते आर्य ! तव तीर्थकराणामाज्ञां लोपयितुं एवं प्रतिवेदितोऽपि यदि न प्रतिनिवर्तते तर्हि स्थविराः शुद्धाः सन्तः चतुर्गुरुके प्रायश्चित्ते लग्नाः । अथ स्थविरा उपेक्षंते तर्हि ते उपेक्षा प्रत्ययं चतुर्गुरुके लग्ना यत एवमुपेक्षायामनापृच्छायां च तीर्थकराभिहितं प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषास्तस्मात्स्थविरैरुपेक्षा न कर्तव्या। तेन च स्थविरा आपृच्छनीयाः॥

सगणे थेराणसती. तिगथेरे वा तिगं तु बन्धाति ।

सेवासति इत्तरियं, धारेइ न मेलितो जाव ॥

अथ स्वगच्छे स्थविरा न संति तर्हि गणे स्वकीये गच्छे स्थविराणामसति अजावे ये त्रिककुलगणसंघरूपे स्थविरास्तान् त्रिकस्थविरान् त्रिकं वा समस्तं कुलं वा गणं वा संघो वा इत्यर्थः। उपतिष्ठेत यया यूयमनुजानीत मह्यं दिशमिति । अथ अशिवादिभिः कारणैर्न पश्येत् कुलस्थविरादीनामसत्यजावे इत्वरिकां दिशं गणस्य धारयति यावत्कुलादिभिः सह गणे न मिलितो जवति ॥

जे उ अहाकप्पेणं, अणुएणायंमि तत्थ साहम्मि ।

विरहन्ति अमट्ठाए, नतेसि छेओ न परिहारो ॥

ये तु साधर्मिकाः स्वगच्छवर्तिनः परगच्छवर्तिनो वा यथाकल्पेन श्रुतोपदेशेन तेषां सूत्राद्यर्थं तत्रोपस्थानात् विषये तदर्थाय सूत्राणामर्थाय आसेवना शिक्षायैवेत्यर्थः । अनुज्ञाते गणधारणा तत्र गच्छे विहरंति । ऋतुबद्धे काले मासकल्पेन वर्षासु वर्षाकल्पेन तेषां तत्प्रत्ययोपदेशोऽनुज्ञातो गणं धारयतीति तन्निमित्तमित्यर्थः । प्रायश्चित्तं छेदो न परिहार उपलक्षणमेतत्नान्यद्वा तपः श्रुतोपदेशेन तेषां सूत्राद्यर्थं तप उपस्थानात् विषयलोलता हि तस्यासमीपमुपतिष्ठमानानां दोषोन सूत्रार्थमिति । व्य० ३ उ० ॥

शिल्पिनि, औप० शिल्पोपाध्याये, (छेयायरियरइयदढफलिहंइंदकीला) छेकेन निपुणेनाऽऽचार्येण शिल्पोपाध्यायेन रचितो दृढो बलवान् परिघोऽर्गला इन्द्रकीलश्च सम्पाटितकपाटयाधारभूतः प्रेवशमध्यभागो यस्यां सा तथेति ॥ राज० ॥

आ(य)रिय-आर्य-पुं० आरात् हेयधर्मेभ्यो याताः प्राप्ता उपादेयधर्मैरित्यार्य्याः । पृषोदरादय इति रूपनिष्पत्तिः ॥ प्रज्ञा प. १। प्रव. २७५ द्वा. ॥

स्याद्भव्यचैत्यचौर्य्यसमेषु यात् । २ । १०७। इति प्राकृत सूत्रेण स्यादादिषु चौर्य्यशब्देन समेषु च शब्देषु संयुक्तस्य यात्पूर्व इर्भवति । आराद्दूरे याता गताः सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्य्याः। सूत्र० १ श्रु. ३ अ. ॥

चारित्रार्हे, आचा० अ. २ उ. ५

(अणारियवयणमेयं) आराद्याताःसर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्यास्तद्विपर्ययादनार्य्याः क्रूरकर्माण इति । आचा. ४ अ. ५ उ.॥

(मिच्छदिट्ठी अणारिया) आराद्याताः सर्वहेयधर्मेभ्य

इत्यार्याः । सूत्र० १ श्रु. १ अ. ॥
"एसट्ठाणे आरिए" आराद्यातं सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्यम सूत्र.२ श्रु. २ अ. ।
(एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा) आर्यं आराद्यातं पापकर्मभ्य इत्यार्यं अत एव धार्मिकमिति । भ. श. १.उ.७ ।
आर्य्या देशभाषाचरित्रार्य्या इति आचा. ४ अ. २ उ. ।
विवेकिनि (तमेव पासित्ता आयरिया वयंति) आर्य्या विवेकिनः सदाचारवंतः एवं ब्रुवते । सूत्र. २ श्रु. २ अ. ।
आर्यदेशोत्पन्ने (आयरियमाणायरियाणं) आर्य्याणामार्यदेशोत्पन्नानाम. उपा. २ अ. । स. ३४ स. । औप. ।
आर्यभेदाः ॥

सेकिंतं आयरिया ? आयरिया दुविहा पएणता। तंजहा। इड्ढिपत्तारिया य अणिड्ढिपत्तारिया य । से किंतं इड्ढिपत्तारिया ? २ छव्विहा पएणता, तंजहा अरहंता चक्कवट्टी बलदेवा वासुदेवा चारणा विज्जाहरा सेत्तं इड्ढिपत्तारिया ॥ सेकिंतं अणिड्ढिपत्तारिया ? २ नवविहा पएणता, तंजहा खेत्तारिया जातिआरिया कुलारिया कम्मारिया सिप्पारिया भासारिया णाणारिया दंसणारिया चरित्तारिया सेकिंतं खेत्तारिया ? २ अध्दछव्वीसतिविहा पएणता, तंजहा ।

रायगिहमगहचंपा, अंगा तह तामलित्ति वंगा य ।
कंचणपुरं कलिंगा, वाणारासि चेव कासीय ॥ १ ॥
साएयकोसलागय, पुरं च कुरुसोरियं कुसट्टाय ।
कंपिल्लं पंचाला, अहिछत्ता जंगला चेव ॥ २ ॥
दारवती य सुरट्ठा, मिहिलविदेहा य वच्छकोसंबी ।
नंदि पुरं संडिल्ला, भद्दिलपुरमेव मलयाय ॥३ ॥
वइराडवच्छवरणा, अच्छा तह मतियावईदसण्णा ॥
सोत्तियमइयाचेदी, वीइभयं सिंधुसोवीरा ॥ ४ ॥
महुरा यसूरसेणा, पावा भंगी य मासपुरिवट्टा ॥
सावत्थी य कुणाला, कोडीवरिसं च लाढा य ॥ ५ ॥
सेयंबिया वियनगरी, केयइ अध्दं च आरीयं भणियं ॥
एत्थुप्पत्तिजिणाणं, चक्कीणं रामकण्हाणं ॥ ६ ॥

सेत्तं खेत्तारिया सेकिंतं जाइ आयरिया ? २ छव्विहा पण्णत्ता तंजहा अंबट्ठा य कलिंदा विदेहा वेदगाइय हरिया चुंचुणा चे व छएया इब्भजाइओ सेत्तं जाइआयरिया य सेकिंतं कुलारिया ? २ छव्विहा पण्णत्ता तंजहा उग्गा भोगा राइण्णा इक्खागा नाता कोरव्वा सेत्तं कुलारिया सेकिंतं कम्मारिया ? २ अणेगविहा पण्णत्ता तंजहा ।

दोसिया सुत्तिया कप्पा, सिया मुत्ताविया जीया ॥
भंडविया लिया कोला, लिया नरवाहणिया ॥ १ ॥

जेयावणे तहप्पगारा सेत्तं कम्मारिया सेकिंतं सिप्पारिया ? २ अणेगविहा पण्णत्ता । तंजहा । तुण्णागा तंतुवाया पट्टागारा देयडा वरुडा कट्ठयाउयारा मुंजपाउयारा छत्तारा वंझारा पच्छारा पोत्थारा लेप्पारा चित्तारा संखारा दंतारा भंडारा जिब्भगारा सेल्लारा कोडिगारा जेयावन्ने तहप्पगारा सेत्तं सिप्पारिया सेकिंतं भासारिया ? २ जेणं अध्दमागहाए भासाए भासंति जत्थ वियणं बंभी लिवी पवत्तइ बंभीएणं लिवीए अट्ठारस विहे लेक्खविहाणे पएणते। तंजहा बंभी, जवणाणिया, दोसा, पुरिसा, खरुट्ठी, पुक्खरसारिया, भोगवइया, पहराइया, अंतक्खरिया, अक्खरपुट्ठिया, वेणइया, निएहइया, अंकलिवी गणियलिवी गंधव्वलिवी, आयासलिवी, माहेसरी, दामिली, पोलिंदी । सेत्तं भासारिया सेकिंतं नाणारिया? २ पंचविहा पणत्ता तंजहा आभिणिबोहियनाणारिया सुयनाणारिया ओहिनाणारिया मणपज्जवनाणारिया केवलनाणारिया ॥ सेत्तं नाणारिया सेकिंतं दंसणारिया? २ दुविहा पणत्ता । तंजहा सरागदंसणारिया यवियरागदंसणा ० सेकिंतं सरागदंसणारिया ? २ दसविहा पएणता तंजहा ॥

निस्सग्गुवदेसरुई, आणारुइ सुत्तवीयरुइ चेव ।
अभिगमवित्थाररुई, किरिया संखेव धम्मरुई ॥१॥
भूयत्थेणाधिगया, जीवा जीवा य पुण्णपावं च ।
सहस्सं मुइयासव, संवरो यवेयइएस णिस्सग्गो ॥ २ ॥
जो जिणदिट्ठे भावे, चउव्विहे सद्दहा सयमेव ।
एमेव णएणहत्ति य, णिसग्गरुइति णाइव्वो ॥ ३ ॥
एए चेव उ भावे, उवदिट्ठे जो परेण सद्दहइ ।
छउमत्थेण जिणेण, व उवएसरुइत्ति णायव्वो ॥ ४ ॥
जोहेउमयाणंतो, आणाएरोयए पवयणं तु ।
एमेवण्णहत्ति य, एसो आणारुई नाम ॥ ५ ॥
जो सुत्तमहिज्जंतो, सुएण ओगाहई उ सम्मत्तं ।
अंगेण बाहिरेण, वसो सुत्तरुइत्ति नायव्वो ॥ ६ ॥
एगपएणेगाइं, पदाइं जो पसरइ उ सम्मत्तं ।
उदइव्व तिल्लबिंदू, सो वीयरुइत्ति नायव्वो ॥ ७ ॥
सो होइ अभिगमरुई, सुयनाणं जस्स अत्थओदिट्ठं ।
एकारसअंगाइं, पइण्णगा दिट्ठिवाओय ॥ ८ ॥
दव्वाण सव्वभावा, सव्वपमाणेहिं जस्स उवलध्दा ।
सव्वाहिं णयविहीहिं, वित्थाररुइत्ति नायव्वो ॥९॥
दंसणनाणचरित्ते, तवविणए सव्वसमिइगुत्तीसु ।
जो किरियाभावरुई, सो खलु किरियारुई नाम ॥१०॥
अणभिग्गहिय कुदिट्ठी, संखेवरुइत्ति होइ नायव्वो ।
अविसारओ पवयणे, अणभिग्गहिओ य सेसेसु ॥ ११ ।
जो अत्थि कायधम्मं, सुयधम्मं खलु चरित्तधम्मं च ॥
सद्दहइ जिणाभिहियं, सो धम्मरुइत्ति नायव्वो ॥ १२॥
परमत्थसंथवो वा, सुदिट्ठपरमत्थसेवणा वावि ॥
वावन्नकुदंसणव, ज्जणा य सम्मत्तसद्दहणा ॥ १३ ॥
निस्संकियनिक्कंखिय, णिव्वितिगिच्छा अमुढदिट्ठीय ।

उववूहथिरीकरणे, वच्छल्लपभावणे अट्ठ ॥ १४ ॥

सेत्तं सरागदंसणारिया ॥ सेकिंतं वीयरागदंसणारिया ? २ दुविहा पएणत्ता, तंजहा उवसंतकसायवीयरागदंसणारिया खीणकसायवीयरागदंसणारिया य। सेकिंतं उवसंतकसायवीयरागदंसणारिया ? २ दुविहा पएणत्ता. तंजहा पढमसमयउवसंतकसायवीतरागदंसणारिया अपढमसमयउवसंतकसायवीतरागदंसणारिया, अहवा चरिमसमयउवसंतकसायवीतरागदंसणारिया अचरिमसमयउवसंतकसायवीतरागदंसणारिया य। सेकिंतं खीणकसायवीतरागदंसणारिया ? २ दुविहा पएणत्ता, तंजहा छउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया केवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया य। सेकिंतं छउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया ? २ दुविहा पएणत्ता। तंजहा। सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया बुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया य। सेकिंतं सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया? सयंबुद्धछउमत्थखीण० दुविहा पएणत्ता। तंजहा पढमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया य अपढमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया। अहवा चरिमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया अचरिमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया य। सेत्तं सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया सेकिंतं बुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया?२ दुविहा पएणत्ता, तंजहा पढमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया अपढमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया। अहवा। चरिमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया अचरिमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया। सेत्तं बुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया। सेत्तं छउमत्थखीणकसायवीतरागदंसणारिया। सेकिंतं केवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया? २ दुविहा पएणत्ता, तंजहा सजोगिकेवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया अजोगिकेवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया य। सेकिंतं सजोगिकेवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया ? २ दुविहा पएणत्ता। तं जहा पढमसमयसजोगिकेवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया अपढमसमयसजोगिकेवलिखीणकसायवीरागदंसणारिया य। अहवा। चरिमसमयसजोगिकेवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया अचरिमसमयसजोगिकेवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया— य। सेत्तं सजोगिकेवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया।

सेकिंतं अजोगिकेवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया ? २ दुविहा पएणत्ता तंजहा पढमसमयअजोगिकेवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया अपढमसमयअजोगिकेवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया य। अहवा चरिमसमयअजोगिकेवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया अचरिमसमयअजोगिकेवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया य। सेत्तं अजोगिकेवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया। सेत्तं केवलिखीणकसायवीतरागदंसणारिया सेत्तं खीणकसायवीतरागदंसणारिया सेत्तं वीतरागदंसणारिया सेत्तं दंसणारिया। सेकिंतं चरित्तारिया? २ दुविहा पएणत्ता। तंजहा। सरागचरित्तारिया वीतरागचरित्तारिया य। सेकिंतं सरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पएणत्ता तंजहा सुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया बायरसंपरायसरागचरित्तारिया य। सेकिंतं सुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पएणत्ता तंजहा पढमसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया अपढमसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया अचरिमसमयसुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया य अहवा सुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया दुविहा पएणत्ता तंजहा संकिलिस्समाणा य विसुज्झमाणा य सेत्तं सुहुमसंपरायसरागचरित्तारिया। सेकिंतं बायरसंपरायसरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पएणता तंजहा पढमसमयबायरसंपरायसरागचरित्तारिया अपढमसमयबायरसंपरायसरागचरित्तारिया य। अहवा चरिमसमयबायरसंपरायसरागचरित्तारिया अचरिमसमयबायरसंपरायसरागचरित्तारिया य अहवा बायरसंपरायसरागचरित्तारिया दुविहा पएणता। तंजहा। पडिवाई य अपडिवाई य सेत्तं बायरसंपरायचरित्तारिया सेत्तं सरागचरित्तारिया से किंतं वीतरागचरित्तारिया? २ दुविहा पएणत्ता तंजहा। उवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया खीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेकिंतं उवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहा प० तंजहा पढमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया अपढमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया अचरिमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया य सेत्तं उवसंतकसायवीतरागचरित्तारिया। सेकिंतं खीणकसायवीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पएणत्ता तंजहा छउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया केवलिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेकिंतं छउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया? २ दुविहा पएणत्ता तंजहा सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीतरागचरित्तारिया बुद्धबोहियछउम-

त्यखी णकसायवीतरागचरित्तारिया य सेकिंतं सयंबुद्धछ उमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया? दुविहा पन्नत्तातंज हा पढमसमयसंबुद्धखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अप ढमसमयसयंबुद्धछउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयसयंबुद्धछउमत्यखीणकसायवीतराग चरित्तारिया अचरिमसमयसयंबुद्धछउमत्यखीणकसायवी तरागचरित्तारिया य सेत्तं सयंबुद्धछउमत्यखीणकसायवी तरागचरित्तारिया। सेकिंतं बुद्धबोहियछउमत्यखीणकसा यवीतरागचरित्तारिया? २ दुविहा पन्नत्ता, तंजहा पढम समयबुद्धबोहियछउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अपढमसमयबुद्धबोहियछउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयबुद्धबोहियछउमत्यखीण कसायवीतरागचरित्तारिया अचरिमसमयबुद्धबोहियछउम त्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेत्तं बुद्धबोहिय छउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया सेत्तंछउमत्यखीणकसायवीतरागचरित्तारिया। सेकिंतं केवलिखीणकसा यवीतरागचरित्तारिया? २ दुविहापन्नत्ता। तंजहा सजोगी केवलिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अजोगीकेवलिखी णकसायवीतरागचरित्तारिया य। सेकिंतं सजोगीकेवलिखी णकसायवीतरागचरित्तारिया ?२दुविहापएणत्ता। तंजहा पढमसमयसजोगीकेवलिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अपढमसमयसजोगीकेवलिखीणकसायवीतरागचरित्तारि-या य अहवा चरिमसमयसजोगिकेवलिखीणकसायवीतरा-गचरित्तारिया अचरिमसमयसजोगिकेवलिखीणकसायवी तरागचरित्तारिया य सेत्तं सजोगिकेवलीखीणकसायवी-तरागचरित्तारिया य सेकिंतं अजोगीकेवलिखी णकसायवीतरागचरित्तारिया ? २ दुविहा पन्नत्ता। तंजहा पढमसमयअजोगीकेवलिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया अपढमसमयअजोगिकेवलिखीणकसायवीतरा गचरित्तारिया य अहवा चरिमसमयअजोगिकेवलि खीणकसायवीतरागचरित्तारिया । अचरिमसमयअ जोगिकेवलिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया य सेत्तं अ-जोगिकेवलिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेत्तं केवलिखीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेत्तं खीण-कसायवीतरागचरित्तारिया सेत्तं वीतरागचरित्तारिया। अहवा चरित्तारिया पंचविहा पन्नत्ता। तंजहा सामाइ यचरित्तारिया, छेओवट्ठावणीयचरित्तारिया, परिहारवि-सुद्धिचरित्तारिया, सुहुमसंपरायचरित्तारिया, अहक्खा-यचरित्तारिया य । सेकिंतं सामाइयचरित्तारिया? २ दुविहा पएणत्ता। तंजहा। इत्तरियसामाइयचरित्तारि-या आवकहियसामाइयचरित्तारिया य। सेत्तं सामाइय-चरित्तारिया। से किंतं छेओवट्ठावणीयचरित्तारिया ? २ दुविहा पएणत्ता तंजहा। साइयारा छेओवट्ठाव-णीयचरित्तारिया निरइयारा छेओवट्ठावणीयचरित्तारि-या। सेत्तं छेओवट्ठावणीयचरित्तारिया । सेकिंतं परि-हारविसुद्धियचरित्तारिया ? २ दुविहा पन्नत्ता। तंजहा निव्विस्समाणपरिहारविसुद्धियचरित्तारिया निव्विट्ठका-इयपरिहारविसुद्धियचरित्तारिया य। सेत्तं परिहारविसु-द्धियचरित्तारिया । से किंतं सुहुमसंपरायचरित्तारिया ? २ दुविहा पएणत्ता तं जहा, संकिलिस्समाणसुहुमसं-परायचरित्तारिया विसुज्झमाणसुहुमसंपरायचरित्तारिया सेत्तं सुहुमसंपरायचरित्तारिया। से किंतं अहक्खायचरि त्तारिया? २ दुविहा पन्नत्ता, तंजहा छउमत्यअहक्खा-यचरित्तारिया केवलिअहक्खायचरित्तारिया य सेत्तं अह-क्खायचरित्तारिया। सेत्तं चरित्तारिया। सेत्तं अणड्ढिप-त्तारिया। सेत्तं आयरिया॥ प्रज्ञा॰ १. प. ॥

आराद्यातः सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्य्यः। मोक्षमार्गे, (आरियं उवसंपज्जे.) सूत्र. १ श्रु. ८ अ.। आराद् यातं सर्वकुयुक्तिभ्य इत्यार्यं तत्वम्। तत्वे,। (आयरियं विदित्ताणं, सव्वदुक्खा विमुच्चइ) आयरियंति सूत्रत्वात् आराद् यातं सर्वकुयुक्तिभ्य इ-त्यार्य्यं तत्वं तद्विदित्वा ज्ञात्वेति। उत्त०अ ६। प्रगुणे, न्यायोप-पन्ने, आर्यं प्रगुणं न्यायोपपन्नमिति। आचा० २ श्र. ५ उ. ॥

आयरियउवज्झाय–आचार्योपाध्याय–पुं॰ आचार्यसहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्यसहिते उपाध्याये (आयरियउवज्झाए विसंभइज्जा)व्य० सू. ३ उ.। आचार्यसहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायः। आचार्य उपाध्यायश्चेत्यर्थः आचार्यश्च स एवोपाध्यायः आचार्योपाध्यायः आचार्यरूपे उपाध्याये, स हि केषांचिदाचार्यः केषांचिदुपाध्याय इति। व्य० ३ उ. ॥

आ (य) रियखेत्त–आर्यक्षेत्र–न० अर्द्धषड्विंशतिजनपदोपल-क्षिते राजगृहमगधादिके, सूत्र० १ श्रु. ५ अ. ॥

सार्द्धपञ्चविंशतिः आर्यक्षेत्राणि (आयरिय) शब्दे पृष्ठे ३३६ पंक्तौ २१ उक्तानि॥

यस्मादत्र एतेषु सार्द्धषड्विंशतिसंख्येषु जनपदेषूत्पत्तिर्जि नानां तीर्थकराणां चक्रवर्तिनां रामाणां बलदेवानां कृष्णानां वासुदेवानां तत आर्यमेतेन क्षेत्रस्यार्यानार्यव्यवस्था दर्शिता यत्र तीर्थकरादीनामुत्पत्तिस्तदार्यं शेषमनार्यमिति । आवश्य-कचूर्णौ पुनरित्थमार्यव्यवस्था उक्ता "जेसु केसुवि पएसेसु मिहुणगाणि यइट्ठिएसु हक्काराईया नीई परूढा ते आयरिया सेसा अणारिया इति" एते च प्रत्यासत्त्या भरतक्षेत्रवर्तिन एव आर्या उक्ताः। उपलक्षणत्वाच्चैषामन्येऽपि महाविदेहांत र्वर्तिविजयमध्यमखंडादिष्वमी बहवो द्रष्टव्या इति। प्रव. २७६ द्वा.।

आर्यक्षेत्रसीमा निशीथचूर्णौ यथा १६ अ.।

मगहा कोसंबीया, थूणाविसओ कुणालविसओ य॥
एसा विहारभूमी, एत्ता आयरियं खेत्त॥ ६३५॥

पुव्वेण मगहविसओ दक्खिणेण कोसंबी अवरेण थूणाविसओ

उत्तरेण कुणालाविसओ एतेसिं मज्झं आयरियं पुरतो अणारियं।

आ(य)रियट्ठाण–आर्यस्थानन० सर्वतो विरत्यादौ, संयमस्थाने "जासा सव्वतोविरई पसट्ठाणे अणारंभट्ठाणे आरिए", तत्र चेयं विरतिः सम्यक्त्वापूर्विका सावद्यारम्भान्निवृत्तिः सावद्यानुष्ठानरहितत्वात् संयमस्थानम् तत्रचैतत्स्थानमार्यस्यानम् । सूत्र ० २ श्रु. २ अ. ।

आ (य) रियदंसि (न्) आर्यदर्शिन्– पुं० आर्य्यं प्रगुणं न्यायोपपन्नं पश्यति तच्छीलश्चेत्यार्यदर्शी । न्यायोपपन्नदर्शिनि, (आयरिए आरियपखे आरियदंसी) आचा. २ श्र. ५ उ. ।

आ (य) रियदिन्न–आर्यदत्त–पुं०पार्श्वनाथस्य प्रथमे गणधरे प्रव. १ द्वा. ।

आ (य)रियदेस—आर्यदेश—पुं.मगधाद्यर्द्धषड्विंशतिजनपदेषु, (आयरियदेसंमि जे समुप्पन्ना) पं. व. १ द्वा. । आर्यदेशसमुत्पन्नः शुद्धजातिकुलान्वितः ध. ३अधि. ।तत्र आर्यदेशा जिनचक्रयर्द्धचक्रयाद्युत्तम पुरुषजन्मभूमयस्ते च संख्यया मगधाद्याः सार्द्धपंचविंशतिः प्रार्य्याणां वासार्हो देशः। प्रव.। आर्यावर्त्तादौ देशे।

आ (य) रियधम्म–आर्यधर्म– पुं०आर्यस्य धर्मः। सदाचारे श्रुतचारित्ररूपे धर्मे च (वेइज्ज णिज्जरापेही आरियं धम्ममणुत्तरं.) आराद्धेयधर्मेभ्यो यात इत्यार्यस्तं धर्मं श्रुतचारित्ररूपमिति उत्त. २ अ. ॥

आ (य) रियपएसिय–आर्यप्रदेशित त्रि०तीर्थकरप्रणीते,— (एवं से धम्मे आयरियपएसिए ।आचा० ६ अ.४ उ. ।

आ (य) रियपण्ण—आर्यप्रज्ञ–पुं. आर्या प्रज्ञा यस्य स आर्यप्रज्ञः । श्रुतविशेषितमतौ, आचा० २ अ. ५ उ. ।

आयरियपरिन्नावि (न्) आचार्य्यपरिभाविन् त्रि० आचार्य्यपरिभवकर्त्तरि ।

डहरो अकुलीणोत्ति य, दुम्मेहो दमगमंदबुद्धित्ति ।
अवि अप्पलाभलद्धी,सीसो परिभवइ आयरियं ॥ १ ॥

कश्चित्कुशिष्यस्सूचया असूचया वा आचार्यं परिभवति। सूचा नाम स्वव्यपदेशेन परस्वरूपसूचनं । यथा कोपचयः परिणतं साधुबालकमाचार्यं ब्रवीति । अद्यापि डहरा बालका वयं किमस्माकमाचार्यपदस्य योग्यत्वमिति । असूचा स्फुटमेव परदोषोद्घाटनं यथा भो आचार्य ! त्वं तावदद्यापि डहरो मुग्धः क्षीरकंठो वर्त्तसे अतः कीदृशं भवत आचार्यकत्वमिति। योऽकुलीन आचार्यस्तमुद्दिश्य भणति अहो उत्तमकुलसंभूता अमी योग्या एवाचार्यपदस्य वयं तु हीनकुलोत्पन्नाः कुतोऽस्माकं सूरिपदयोग्यता यद्वा धिक्कष्टं यदकुलीनोऽप्ययमाचार्यपदे निवेशित इति ।तया दुर्मेधा मंदप्रज्ञो द्रमको नाम दरिद्रो भूत्वा यः प्रव्रजितः मंदबुद्धिः स्वल्पमतिः अपि संभावनायां संभाव्यते कुतोऽपि कारणादेवंविधोऽप्याचार्य इति अल्पा तुच्छा वस्त्रपात्रादिलाभे लब्धिर्यस्य सोऽल्पलाभलब्धिः । एतानप्येवमेव सूचया असूचया च परिभवति ॥

अथ शिष्यपदं व्यापदं व्याचष्टे ॥

सो विय सीसो दुविहो, पव्वावियगो अ सिक्खओ चेव।
सो सिक्खओ उ तिविहो, सुत्ते अत्थे तदुभए य ॥

यः शिष्यो गुरून् परिभवति सोऽपि च द्विविधः । प्रव्राजितकः शिष्यकश्चैव यस्तेनैव परिभूयमानगुरुणा दीक्षां ग्राहितस्स प्रव्राजितकः । शिष्यकस्तु गच्छांतरादध्ययनार्थमायातः स च शिष्यकस्त्रिविधः सूत्रेऽर्थे तदुभये च सूत्रग्राहकोऽर्थग्राहकस्तदुभयग्राहकश्चेत्यर्थः । वृ. । नि० चू० १७ अ० ॥

आयरियपायमूल आचार्य्यपादमूल न० आचार्य्यान्तिके- (गंतूणायरियपायमूलम्मि,) आचार्य्यपादमूले आचार्य्यान्तिक इति. पं. २ द्वा. ॥

आयरियभासिय-आचार्य्यभाषित-न. प्रश्नव्याकरणदशायाश्चतुर्थेऽध्ययने, स्था० १० ठा. ॥

आयरियमग्ग–आर्य्यमार्ग–पुं. आराद् यातः सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्यो मार्गो निर्दोषः। पापलेश्याऽसम्पृक्ते मार्गे, (आरियं मग्गं असंपत्ता) सूत्र० २ श्रु० १ अ० ॥ सदनुष्ठानरूपे मार्गे, जैनेन्द्रशासनप्रतिपादिते मोक्षमार्गे च सूत्र१श्रु.३ अ.। (जे तत्थ आरिअं मग्गं परमं च समाहिए)सूत्र. द्वि. ०श्रु० ३ अ०॥

आयरियविज्जा–आचार्यविद्या–स्त्री० द्वाचत्वारिंशत्तमे पुरुषकलाभेदे, कल्प० ॥

आयरियविप्पडिवत्ति–आचार्य्यविप्रतिपत्ति–न० बंधदशायाः पञ्चमेऽध्ययने, स्था० १०ठा. ।

आ(य)रियवेय-आर्य्यवेद-पुं०तीर्थकरस्तुतिरूपे, श्रावकधर्मप्रतिपादके चवेदे,(दाणं च माहणाणं वेअआसीअ पुच्छनिव्वाणं) आर्यान् वेदान् कृतवांश्च स भरत एव तत्स्वाध्यायनिमित्तमिति तीर्थकरस्तुतिरूपान् श्रावकधर्मप्रतिपादकांश्च अनार्य्यास्तु पश्चात्सुलभा याज्ञवल्क्यादिभिः कृता इति. आव. २ अ. ।आ. म. २ अ. ।

आयरियवेयावच्च-आचार्य्यवैयावृत्य-न. आचार्यस्य वैयावृत्यं भक्तपानादिभिरुपष्टंभः । वैयावृत्यभेदे, औप० ॥

आयरियव्व–आचरितव्य–त्रि० आ. चर. तव्य. । अनुष्ठेये । (जं जम्मि होइ काले, आयरियव्वं स कालमायारो)। नि.चू. १ उ. ॥

आयारियादेस–आचार्यादेश–पुं. आचार्य्यकथने, (आयरियदेसावाहारिएण अत्थेण) आचार्य्यादेशात् आचार्य्यकथनात् अवधारितेनेति । व्य० ३ उ. ।

आयसभायण–आयसभाजन–न. लोहभाजने, (तोयमिव नाल्लियाए, तत्तायसभायणोदरत्थंवा) तप्तं च तदायसभाजनं च लोहभाजनमिति. ॥ आव० ४ अ. ॥

आयाइ-आजाति-स्त्री०आ जन् क्तिन् आजननमाजातिः सम्मूर्छनगर्भोपपाततो जन्मनि, स्था.१०ठा. ।आजायतेऽस्यामित्याजातिः मनुष्यादिजातौ, । तया चाचाराङ्गे आचारैकार्थकानधिकृत्य इदानीमाजातिराजायंते तस्यामित्याजातिः । साऽपि चतुर्द्धा व्यतिरिक्ता मनुष्यादिजातिः भावाजातिस्तु ज्ञानाद्याचारप्रस्तुतोऽयमेवाचार इति । आचा० १ अ. १ उ. ॥

आयाति- स्त्री. आ. या. भावे- क्तिन्-आगमने- स्थानान्तरगमने च(आयातिर्वा गतिरिति) स्था. ठा. ३ आयातिर्गर्भान्निष्क्रम इति स्था. ठा. २ उत्तरकाले च दशा० ॥

आयाइट्ठाण- आजातिस्थान न- आजननमाजातिः सम्मूर्छनगर्भोपपातैर्जन्म तस्याः स्थानम् । संसारे, स्था. १०ठा. आयातिस्थान-न०उत्तरकालस्य स्थाने (आयातिट्ठाणं सम्मतं)

आयाइट्ठाणेति आयतिर्नाम उत्तरकालस्तस्य स्थानं पदमिति। दशा० ॥

आयाइट्ठाणज्झयण- आजातिस्थानाध्ययन न० आजननमाजातिः सम्मूर्छनगर्भोपपाततो जन्म तस्याः स्थानं संसारस्तत्सनिदानस्य भवतीत्येवमर्थप्रतिपादनपरमाजातिस्थानमुच्यत इति। आचारदशाया नवमेऽध्ययने, । स्था० १० ठा.॥

आयागर-अयआकर-पुं० लोहाकरे। (आयागरेइवा)
अयआकरो लोहाकरो यत्र लोहं ध्मायत इति स्था० ८ ठा.॥

आया(चा) म आचाम न० अवस्रावणे पानकभेदे "आयाममव स्रावणमिति"। वृ. आव.६ अ.। आ. म. पिं. नि. स्था३ ठा.उ. त्त. १५ अ.(आयामंवासोवीरंवासुद्धवियडंवातहप्पगारंपाणगजातं पुव्वामेव आलोएज्जा) आयामाम्लमवश्यानमिति आचा० श्रु. १, चू ॥

आयाम-पुं. आ-यम्-भावे घञ् दैर्घ्ये,-स्था० २ ठा. ॥ नि.चू. उ॥ आ. म. । राजं जी. "आयामेणं दुवेयणं तसि बाहाओ अघवट्टित्ताओ भवति" आयामश्चदक्षिणोत्तरायततया प्रतिपत्तव्यो विष्कम्भः पूर्वापरायततयेति । सू. प्र. ४ प्रा. ॥

आयामग-आचा (या) मक- न० आयाममेवायामकम्-अवस्रावणके पानकभेदे- उत्त. (आयामगं चेव जवोदगं च) आयामकं धान्यस्यावस्रावणम। उत्त० १५ अ. ॥

आयामसित्थभोइ (न्) आचा (या) म सिक्थभोजिन्-त्रि० अवस्रावणगतसिक्थभोक्तरि, तथा चौपपातिके "रसपरित्यागभेदानधिकृत्य-आयामसित्थभोइत्ति" औप० ॥

आयामेत्ता-आचम्य-अव्य० आचमनं कृत्वेत्यर्थे, (परमसेणं माहणे आयामेत्था) आमेत्थत्ति, आचामितवान् तद्भोजनदानद्वारेणोच्छिष्टतासम्पादनेन तच्छुद्ध्यर्थमाचमनं कारितवान् भोजितवानिति तात्पर्य्यम् भ०१५ श. १ उ.। माहणे आयामेइ-आयामेइत्ता स उत्तरोट्ठं मुंडं करेइ, भ. १५ श. १ उ. ।

आयार-आचार-पुं. आ. चर-भावे घञ्.आ. मर्य्यादायां चरणं चारः मर्य्यादया कालनियमादिलक्षणया चार आचारः आ. म. ॥ आचारो ज्ञानाचारादिः पञ्चधा आ मर्य्यादया वा चारोविहार आचारः भ.१श.१उ.॥ दशा.विशे. "आमज्जायावयणो, चरणं चारोत्तितीप आयारो। सोहोइ नाणदसण,चरित्ततववीरियविषप्पो" ॥ अनुष्ठाने स्था० ४ ठा. ॥ आचारणमाचारोऽनुष्ठानमिति,सूत्र.२श्रु५अ.। स्था.। आचारोमोक्षार्थमनुष्ठानविशेष,इति.आचा.१अ.३उ.। आचारो ज्ञानादिविषयमनुष्ठानमिति ज्ञा.॥ आचारः श्रुतज्ञानादिविषयमनुष्ठानं कालाध्ययनादीनि भ० २ श.१उ.आचरणीये आचारे आव०॥ आचर्य्यते गुणवृिद्धये इत्याचारःअष्ट.॥ आचारः साधुसमाचार इति। स्था.२ठा. आचारोलोचाऽस्नानादिसुप्तक्रियारूपइतिध.१अधि.।स्था४ठा. दशा० ॥ आयारे चेव भावनेणय ॥ आचारे साधुसामाचार्या विषये इति।प्रश्न.सं३द्वा।आचारस्तत्परिहरणपरिष्ठापनरूपइति। स्था.७ठा॥आचारः शास्त्रविहितो व्यवहार इति। ग० ॥ आतु.। आचरणमाचारः । आचर्य्यते इति वाऽऽचारः । पूर्वपुरुषाचरिते ज्ञानाद्यासेवनविधौ, । नं.। शिष्टाचरितो ज्ञानाद्यासेवनविधिरिति। पा० ॥ घ० र. ॥ अनु० ॥ साध्वाचरितो ज्ञानाद्यासेवनविधिरिति भावार्थः। सम. ॥

आचारस्य चतुर्विधो निक्षेपः दश. ३ अ । साचारस्य तुचतुर्धानिक्षेपः॥ सचायं नामाचारःस्थापनाचारो द्रव्याचारो भावाचारश्च बोद्धव्य इति गाथाक्षरार्थः भावार्थं तु वक्ष्यति। तत्र नामस्थापने क्षुण्णे अतो द्रव्याचारमाह।

नामणधावणवासण, सिक्खावणसुकरणाविरोहीणि।
दव्वाणि जाणि लोए, दव्वायारं वियाणाहि॥ ८६॥

व्या०नामनधावनवासनशिक्षापनसुकरणाविरोधीनि द्रव्याणि यानि लोके तानि द्रव्याचारं विजानीहि। अयमत्र भावार्थः। आचरणमाचारः द्रव्यस्याऽऽचारो द्रव्याचारः द्रव्यस्य यदाचरणं तेन २ प्रकारेण परिणमनमित्यर्थः। तत्र नामनमवनतिकरणमुच्यते। तत्प्रतिद्विविधं द्रव्यं भवति। आचारवदनाचारवच्च तत्परिणामयुक्तमयुक्तं चेत्यर्थः। तत्र तिनिशलतादि आचारवत् परंध्रादिनाचारवत्। एतदुक्तं भवति। तिनिशलतादि आचरित भावं तेन रूपेण परिणमति नत्वेरंडादि। एवं सर्वत्र भावना कार्या। नवरमुदाहरणानि प्रदर्श्यन्ते। धावनं प्रति हरिद्रारक्तं वस्त्रमाचारवत् सुखेन प्रक्षालनात् कृमिरागरक्तमनाचारवत्तद्रक्तमनोऽपि रागानपगमात् वासनं प्रति कवेलुकाद्याचारवत् सुखेन पाटलाकुसुमादिभिर्वास्यमानत्वात्। वैडूर्याद्यनाचारवदशक्यत्वात् शिक्षापनं प्रत्याचारवच्छुकसारिकादि मुखेन मानुषभाषायसंपादनात् अनाचारवच्छकुंतादि तदनुपपत्तेः। सुकरण प्रत्याचारवत्सुवर्णादि सुखेन तस्य कटकादिकरणात् अनाचारवद्घंटालोहादि तत्राऽन्यस्य तथाविधस्य कर्तुमशक्यत्वादिति। अविरोधं प्रत्याचारवंति गुडदध्यादीनि रसोत्कर्षादुपभोगगुणाच्च अनाचारवति तैलक्षीरादीनि विपर्ययादिति । एवंभूतानि द्रव्याणि यानि लोके तान्येव तस्याचारस्य तद्द्रव्याव्यतिरेकाद्द्रव्याचारस्य च विवक्षितत्वात्तया चरणपरिणामस्य भावत्वेऽपि गुणाभावाद्द्रव्याचारं विजानीहि अवबुध्यस्वेति गाथार्थः ॥

उक्तो द्रव्याचारः सांप्रतं भावाचारमाह ॥

दंसणनाणचरित्ते, तवआयारे य विरियायारे।
एसो भावायारो, पंचविहो होइ नायव्वो॥ ८७॥

व्या० दर्शनज्ञानचारित्रादिष्वाचारशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते दर्शनाचारो ज्ञानाचारश्चारित्राचारस्तपाचारश्च वीर्याचारइति। तत्र दर्शनं सम्यग्दर्शनमुच्यते न चक्षुरादिदर्शनं तच्च क्षायोपशमिकादिरूपत्वात् भाव एव। ततश्च तदाचरणं दर्शनाचार इत्येवं शेषेष्वपि योजनीयं भावार्थं तु वक्ष्यति एष भावाचारः पंचविधो भवति ज्ञातव्य इति गाथाक्षरार्थः। दश. अ. ३ विस्तरस्तु (णाणायार) शब्दे ॥

तथाच निशीथचूर्णौ १ उ. निक्षेपोयथा॥

जं भणियं आयारे, चउव्विहो णिक्खेवो सो इमो॥
णामठवणायारो,एसो खलु आयारे णिक्खेवो चउव्विहो होइ। णामणधोवणवासण, सिक्खावणसुकणविरोधाणि। गाहा॥

नामठवणाउ गयाउ दव्वायारो दुविहो आगमओ णोआगमओ य आगमओ जाणए अणुवउत्ते णोआगमओ जाणगसरीरं भवियसरीरं जाणगभवियसरीरवइरित्तो इमो णामणधोवण गाहा णामादिपएसु आयारो भवइ। तेण सिद्धिमिच्छंतो य सूरी अणायारं पि पणवेंति दीर्घह्रस्वव्यपदेशवत् णामणं पडुच्च आयारमंतो तिणिसो अणायारमंतो परंडो धोवणं पडुच्च

कुसुंभरागो आयारमंतो अणायारमंतो किमिरागो । वास णाए कंवल्लुगादीणि आयारमंताणि वइरं अणायारमंतं ।सुक सालहियादि । सिक्खावणं पडुच्च आयारमंताणि वायसगो-धगादि भंगादि अणायारमंताणि सुकरणे सुवष्णं आयारमंतं घंटालोहं अणायारमंतं । अविरोहं पडुच्च पयसक्कराणं आयारो दहितेल्लाणविरोधे अणायारमंता ॥

दव्वाणि जाणि लोए, दव्वायारं वियाणाहि ।

णाणे दंसणचरणे, तए विरिए य भावमायारो । गाहा ।

गुणपर्यायान् द्रवतीति द्रव्यं जाणत्ति भणिइदसरुवाणि अहवा एताणि चेव जाणि भणियाणि लोक्यतेइति लोकः दृश्यते इत्यर्थः तस्मिन् लोके आधारजूते दव्वायारं वियाणाहि एवमभिहितानभिहितेषु द्रव्येषु द्रव्याचारो विज्ञातव्य इति गतो दव्वायारो ॥

इयाणि भावायारो जणस्सइ सोऽयं पंचविहो इमो ॥

णाणेदंसणगाहडं, पच्छद्धेण एएसिं पत्तेया गहिया ॥

अट्ठट्ठदुवालस, विरिय महाणी तु जातेसिं ७ गाहा ।

णाणायारो अट्ठविहो दंसणायारो अट्ठविहो चरित्ता-यारो अट्ठविहो, तवायारो बारसविहो, वीरिआरो छत्तीस-तिविहाणं, ते अ छत्तीसइ भेया एए चेव नाणादी मेलिया भवंति । वीरिअमिति वीरिआयारो गहिओ अहाणी भसोअणं जं तेसिं नाणायाराईणं स एव वीरिआयारो भवइ ॥

आचारस्य भेदाः ॥

दुविहे आयारे पण्णत्ते तंजहा णाणायारे चेव नोणाणायारे चेव । नाणायारे दुविहे पएणत्ते तं जहा दंसणायारे चेव नोदंसणायारे चेव नो दंसणायारे दुविहे पएणत्ते तंजहा चरित्तायारे चेव नोचरित्तायारेचेव णो चरित्ताचारे दुविहे पएणत्ते तं जहा तवायारे चेव वीरियायारे चेव ॥ स्था. २ ठा. ॥

सूत्रचतुष्टयं कंठ्यमवरं । आचरणमाचारो व्यवहारो ज्ञानं श्रुतज्ञानन्तद्विषय आचारः कालादिरष्टविधो ज्ञानाचारः ॥

पंचविहे आयारे पएणत्ते तं जहा णाणायारे दंसणायारे-चरित्तायारे तवायारे वीरियायारे स्था. ठा. ५ ।

आचारेणैवात्मसंयमो भवति । उक्तंच । तस्याऽऽत्मा संयतो यो हि सदाचारे रतः सदा । स एव धृतिमान् धर्मस्तस्यैव च जिनो हितः ॥ १ ॥ इति ॥ दश१ अ. । तथा च धर्मसंग्रहे मूलगुणेषूक्तप्रायाणामपि ज्ञानाद्याचाराणां मुख्यत्वख्यापनार्थं तत्पालनस्य स्वातन्त्र्येणाऽभिधित्सयाऽऽह ॥

ज्ञानादिपंचाचाराणां, पालनं च यथाक्रमम् ।

गच्छवासः कुसंसर्ग, त्यागोऽर्थपदार्चितनम्-ध०अधि. ३

आचारशुद्धौ हि सामान्यायानपि कुलाद्युत्पत्तौ पुरुषस्य महात्म्यमुपपद्यते । यच्चोक्तं । न कुलं हीनवृत्तस्य, प्रमाणमिति मे मतिः । अन्त्येष्वपिहि जातानां, वृत्तमेव विशिष्यत, इति ॥ध० १ अधि. ॥

आचारमाचरतः प्रशंसा यथा ॥

आयारमायरंते, एगत्तेत्तेवि गोयमा ! मुणिणो ।
वासमयं पि वसन्ते, गीयत्थाराहगे जणिए ॥

आचारातिक्रमे दोषो यथा ।

आयारंगं अणंतगमपज्जवेहिं पएणविज्जमाणं समवधारि-यं तत्थ यं छत्तिसआयारे पएणविज्जत्ति तेसिं च णं जे केइ साहू वा साहुणी वा अएणयरमायारमइक्कमेज्जा से णं गारवीहिं उवम्मेयं अहएणहा समणुट्ठे वायरेज्जा पएण-विज्जा वा तओ णं अणंतसंसारी भवेज्जा ॥ महा. ? अ. ।

॥ आचाररहितस्य कर्मोपादानमाचाराङ्गे यथा ।

एत्थंपि जाणे उवादीयमाणा जे आयारेण रमंति ।

एतस्मिन्नपि प्रस्तुते वायुकाये अपिशब्दात् पृथिव्यादिषु समाश्रितमारंभं ये कुर्वंति ते उपादीयन्ते कर्मणावध्यन्ते एक-स्मिन् जीवनिकाये वधप्रवृत्ताशेषनिकायवधजनितेन कर्मणा वा वध्यन्ते किमिति येनहि एकजीवनिकायविषय आरंभः शेषजीवनिकायोपमर्दमन्तरेण कर्तुं शक्यते अतः स्वमेवं जानीहि अनेन श्रोतुः परामर्शः पृथिव्याद्यारंभिणः शेषका-यारंभकर्मणाउपादीयमाना जानीहि के पुनःकर्मणाउपादी यन्ते इत्याह (जे आयारेत्ति) ये अविदित परमार्थाः पंचविधे आचारे न रमन्ते न धृतिं कुर्वन्ति ॥

आचा० १ अ० ७ उ० ।

आचारस्वरूपम्महानिशीथे यथा महा । १ अ. १ उ. ।

सेभयवं १ केरिसे आयारे कयरे वा सेणं अणायारे । गो० आयारे अणायारे एं तप्पभिपक्खा तस्य जेणं आ-णापाभिक्खे वसे णं एगंते णं सव्वपयारेहिं णं सव्वहा वज्जणिज्जे । जे य एं णो आणापभिक्के । से णं गंतेणं सव्वपयारेहिं एं । सव्वहा आयरणिज्जा । तहा णं गो० जंजाणज्जा जहा एं एस एं सामत्रं विहारेज्जा से णं सव्वहा विवज्जेज्जा महा० ॥

आचारप्रतिपादको ग्रंथोऽप्याचारः ॥ सम० ॥ नं । आचार-क्रियाभिधानादाचारः । आ.म'१ अ. ॥ आचार आचारोपदे-शहेतुत्वात् । दश ५ । अ. । आचाराभिधायकत्वा दाचारः । स्था-१ ठा. । द्वादशाङ्ग्याःप्रथमेङ्गे, ध. र. ॥ अनु साध्वाचारप्रति-पादको ग्रंथ आचार इति । विशे० ॥ एतद्वहुवक्तव्यता (आयारं ग) शब्दे । नवमपूर्वस्य प्रत्याख्यानस्य स्वनामख्याते विंशति-वस्तुषु तृतीये वस्तुनि च । पच्चक्खाणस्स तइयवत्थूणो आया-रनामधेज्जो । व्य० । १ उ. । उत्पादपूर्वादीनि चतुर्दश पूर्वाणि तत्र नवमं पूर्वप्रत्याख्याननामकं । तस्मिन् विंशतिर्वस्तूनि । व-स्तूनि नाम अर्थाधिकार विशेषा स्तेषुविंशतौ वस्तुषु तृतीय-माचारनामधेयं वस्त्विति व्य० । आच० १ आ ईषत् अपरि-पूर्णा इत्यर्थश्चारा हेरिका येते । आचाराश्चारकल्पा इत्यर्थो युक्तायुक्तविभागनिरूपणनिपुणा विनेया इति न. १ श. १ उ. । दशा० ॥

आयारउवगच्छण आचारोपगमन न. मायाकरणरूपे योगे, आयारोवगयशब्दे कथा । आव० ४ अ. ॥

आयारंग आचारंग ॥ न. द्वादशाङ्ग्याः प्रथमेऽङ्गे सम० ।

तद्वक्तव्या आचारांगटीकायाम् । इह हि रागद्वेषमोहाद्यभि-भूतेन सर्वेणापि संसारिजन्तुना शारीरमानसानेकदुःखोपद्र-वेण तदपनयनाय हेयोपादे यपदार्थपरिज्ञाने यत्नो विधेयः । स च न विशिष्टविवेकमृते । विशिष्टविवेकश्च न प्राप्ताशेषाति-

शायवत्राप्तोपदेशमन्तरेण आप्तश्च रागद्वेषमोहादीनां दोषाणा मात्यन्तिकप्रक्षयात्। स ऽचार्हत एवातः प्रारभ्यते ऽर्हद्वचनानुयोगः। सच चतुर्धा तद्यथा धर्मकथानुयोगो, गणितानुयोगो, । द्रव्यानुयोगश्चरणकरणानुयोगश्चेति । तत्र धर्मकथानुयोग उत्तराध्ययनादिकः गणितानुयोगः सूर्यप्रज्ञप्त्यादिकः । द्रव्यानुयोग स्सम्मत्यादिकश्चरणकरणानुयोग आचारादिकः स च प्रधानतमः शेषाणां तदर्थत्वात्तदुक्तं चरणपरिवर्त्ति हेउं, जे णयरे तिष्णि अणुओगत्ति तया चरणपडिवत्तिहेउं, धम्मकहा कालदिव्वमादीया। दविए दंसणसोही, दंसणसुद्धस्स चरणं तु। गणधरैरथ त एव तस्यैवादौ प्रणयनमकार्यतस्तत्प्रतिपादकस्याचारांगस्यानुयोगः समारभ्यते । स च परमपदप्राप्तिहेतुत्वा त्सविघ्नस्तदुक्तं । " श्रेयांसिवहुविघ्नानि भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां क्वापि यान्ति विनायकाः तस्मादशेषप्रत्यूहोपशमनायमङ्गलमभिधेयं तच्चादिमध्यावसानभेदात्त्रिविधं तत्रादिमङ्गलं सुयंमे आउसं तेणं भगवया एवमक्खाय " मित्यादि अत्र च भगवद्वचनानुवादो मङ्गलं अथवा श्रुतमिति श्रुतं ज्ञानं तच्च नन्दयतिपातित्वान्मङ्गलमित्येतच्चाविघ्नेनाभिलषितशास्त्रार्थपारगमनकारणं मध्यमङ्गलं लोकसाराध्ययनपञ्चमोद्देशकेसूत्र से जहा के वि हरए पडिपुन्ने तिट्ठइ समं सि भोम्मे उवसन्नर एसा रक्खमाणेत्यादि अत्र चार्हद्गुणैराचार्यगुणोत्कीर्तनमाचार्याश्च पञ्चनमस्कारान्तः पातित्वान्मङ्गलमित्येतच्चाभिलषितशास्त्रार्थस्थिरीकरणार्थं अवसानमङ्गलं नवमाध्ययने ऽवसानसूत्रं अभि निव्वुडे अमाई आ वकहाए भयवं समियासी अत्राभिनिर्वृतग्रहणं संसारमहातरुकन्दोच्छेदाविप्रतिपत्त्या ध्यानकारित्वान्मङ्गलमित्येतच्च शिष्यप्रशिष्यसन्तानाव्यवच्छेदार्थ मित्यध्ययनगतसूत्रं मङ्गलत्वप्रतिपादने नैवाध्ययनानामपि मङ्गलत्वमुक्तमेवेति न प्रतन्यते सर्वमेववा मङ्गलं ज्ञानरूपत्वा त्तस्य निर्जरार्थत्वेनच तस्याविप्रतिपत्ति र्यदुक्तं। (जं अन्नाणी कम्मं खवे इवहुयाहिं वासकोडीहिं तन्नाणीतिहिं गुत्तो खवेइ ऊसासमित्तेणं) मङ्गलश्चनि रुक्तं च मां गालयत्यपनयति भवादिति मङ्गलं मा भूद्गलो विघ्नो गालो वा नाशः शास्त्रस्येति मङ्गल मित्यादि शेषं त्वाक्षेपपरिहारादिक मन्यतोवसेयमिति । साम्प्रतमाचारानुयोगः प्रारभ्यते आचारस्यानुयोगो ऽर्थकथनमाचारानुयोगः सूत्रादनु पश्चादर्थस्य योगोऽनुयोगः। साम्प्रतमाचाराङ्गस्योपक्रमादीनामनुयोगद्वाराणां यथायोग किञ्चिद्विभणिषु रशेषप्रत्यूहोपशमनाय मङ्गलार्थं प्रेक्षापूर्वकारिणां च प्रवृत्त्यर्थं सम्बन्धाभिधेय प्रयोजनप्रति पादिकानि युक्तिकारो गाथामाह ॥

वन्दित्तु सव्व सिद्धे, जिणेय अणु ओगदायएसव्वे।
आयारस्स भगवओ निज्जुत्तिं कित्तयिस्सामि ॥

तत्रवन्दित्वा सर्वसिद्धान् जिनांश्चेति मङ्गलवचनं अनुयोगदायकानित्येतच्च सम्बन्धवचनमपि आचारस्येत्यभिधेयवचनं निर्युक्ति करिष्ये इति प्रयोजन कथनमितितात्पर्यार्थः। अवयवार्थस्तु वन्दित्वेति वदिअभिवा दनस्तुत्यो रित्यर्थद्वयाभिधायिधातुस्तत्राभि वादनं कायेन । स्तुतिर्वाचाऽनयोश्चमनः पूर्वकत्वा त्करणत्रय णापि नमस्कार आविदितो भवति। सितं ध्यानमेषामिति सिद्धाः प्रक्षीणाशेषकर्माणः सर्वेत्र ते सिद्धाश्च सर्वासिद्धाः सर्वग्रहणं तीर्थातीर्थानन्तरपरंपरादिसिद्धप्रतिपादकं तान्वन्दित्वेति सम्बन्धः सर्वत्र योज्यः । रागद्वेषजितो जिनास्तीर्थं कृतस्तानपि सर्वानतीतानागतवर्तमानसर्वक्षेत्र गतानिति अनुयोगदायिनः सुधर्मस्वामि प्रभृतयो यावदस्य भगवतो निर्युक्ति कारस्य भद्रबाहुस्वामिनश्चतुर्दशपूर्वधरस्या चार्योऽत स्तान् सर्वानित्यनेन चाम्नाय कथनेन स्वमनीषिकाव्युदासः कृतो भवति वन्दित्वेतिकृत्वा प्रत्ययस्योत्तरक्रिया सव्यपेक्षत्वा दुत्तरक्रियामाह आचारस्य यथार्थनाम्नः भगवत इति अर्थधर्मप्रयत्नगुणभाजस्तस्यैवं विधस्य निश्चये नार्थप्रतिपादिका युक्ति र्नियुक्ति स्तां कीर्तयिष्ये अभिधास्ये इति अन्तस्तत्वेन निष्पन्नां निर्युक्तिं वहिस्तत्वेन प्रकाश यिष्यामीत्यर्थः यथा प्रतिज्ञातमेव विभणिषु र्निक्षेपार्हाणि पदानि तावत् सुहृद्भूत्वाचार्यः संपीड्य कथयति ।

आयार अंगसुयखंध, वंभचरणे तहेव पसत्थेय।
परिन्नाए निक्खेवो, तह दिसाणं च ॥ २ ॥

न० १ अ. १ उ. । आयारेत्यादि आचार अङ्गश्रुतस्कन्ध ब्रह्मचरण शस्त्रपरिज्ञा संज्ञा दिशा मित्येतेषां निक्षेपः । कर्तव्यइति तत्राचार ब्रह्मचरण शस्त्र परिज्ञा शब्दानां निष्पन्ने निक्षेपे द्रष्टव्या अङ्गश्रुत स्कन्ध शब्दा ओघनिष्पन्नसंज्ञादि सूत्रा लापक निष्पन्ने निक्षेपे द्रष्टव्या इति एतेषां मध्ये कस्य कति विधो निक्षेप इत्यत आह ॥

" चरणदिसावज्जाणं, निक्खेवो चउक्कओय नायव्वो।
चरणंमि छव्विहो खलु, सत्तविहो होइ ओदिसाणं ॥

इ. । आचा० १ अ.१ उ० । चरणादिवर्जानां चतुर्विधो निक्षेपः चरणस्य षड्विधः दिक्शब्दस्य सप्तविधो निक्षेपः अत्र च क्षेत्रकालादिकं यथा सम्भवमायोज्यं नामादिचतुष्टयं सर्वत्रव्यवस्थया दर्शयितुमाह आचा० १ अ० १ उ० ।

जत्थ य जं जाणेज्जा, निक्खेवं निक्खिवे निरवसेसं ।
जत्थवि न जाणेज्जा, चउक्कयं निक्खिवे तत्थ ॥

जत्थयजमित्यादि यत्र चरणदिक्शब्दादौ यं निक्षेपं क्षेत्रकालादिकं जानीयात् तत्र निरवशेषं निक्षिपेद्यत्र तु निरवशेषं न जानीयादाचाराङ्गादौ तत्रापि नामस्थापना द्रव्यभावचतुष्कात्मकं निक्षेपंनिक्षिपेदित्युपदेश इति गाथार्थः। प्रदेशान्तरप्रसिद्धस्यार्थस्य लाघवमिच्छता निर्युक्तिकारेण गाथाभ्यधायि।

आयारे अंगंमि य, पुव्व दिट्ठो चउक्कनिक्खेवो ।
नवरं पुण नाणत्तं, भावायारंमि तं वोच्छं ॥ ५ ॥

आयारे इत्यादि क्षुल्लिकाचारकथायामाचारस्यपूर्वोद्दिष्टोनिक्षेपोयस्य तु चतुरङ्गाध्ययनं यश्चात्र विशेषः सोभिधीयते भावाचारविषय इति ॥

यथा प्रतिज्ञातमाह ॥

तस्सेगट्ठं पवत्तण, पढमंगगणी तहेव परिमाणे ।
समोयारे सारय, सत्तहिं दारेहिं नाणत्तं ॥

तस्येत्यादि गाथा तस्य भावाचारस्य एकार्थाभिधायिनो वाच्या केन प्रकारेण प्रवृत्तिः प्रवर्तनमाचारस्याभूत्तच्च वाच्यं तथा प्रथमाङ्गता च वाच्या तथागणयाचार्यस्तस्य कतिविधं स्थानमिदमिति च वाच्यं परिमाणमियत्ता वाच्या तथा किं क्व समवतारस्येतीत्येतच्चवाच्यं तथा सारश्च वाच्य इत्येभिर्द्वारैः पूर्वस्माद्भावाचारादस्य भेदो नानात्वमिति पिण्डार्थः । अवयवार्थस्तु निर्युक्तिकृदेवाभिधातुमाह।

आयारो आचालो आगालो आगरो य आसंसो ।
आगरिसो अंगं चिय आइन्ना जाइया मोक्खो ॥

आचा० १ अ० १ उ० । आचर्यते आसेव्यत इत्याचारः स च नामादि श्चतुर्धा तत्र ज्ञशरीरं भव्यशरीरं तद्व्यतिरिक्तो द्रव्याचारो ऽनया गाथयानुसर्तव्यः "णामणधोयणवासण सिक्खावणसुकरणाविरोहीणि दव्वाणि जाणि लोए दव्वायारं वियाणाहि" भावाचारो द्विधा लौकिको लोकोत्तरश्च तत्र लौकिकाः पार्श्वनिकादयः पञ्चरात्रादिकं येकुर्वन्ति ते विज्ञेयाः लोकोत्तरस्तु पञ्चधा ज्ञानादिकः आचारशब्दे दर्शितः एष पञ्चविध आचार एतत्प्रतिपादकश्चायमेव ग्रन्थविशेषो भावाचारः । एवं सर्वत्र योज्यम् । इदानीमाचालः आचाल्यते ऽनेनेति निबिडं कर्मादीत्याचालः सोपि चतुर्धा व्यतिरिक्तो वायुः भावाचालः स्वयमेव ज्ञानादिः पञ्चधा इदानीमागालः आगलनमागालः समप्रदेशावस्थानं सोपि चतुर्धाव्यतिरिक्तं उदकादेर्निम्नप्रदेशावस्थानं भावागालो ज्ञानादिक एकस्यात्मनि रागादिरहिते ऽवस्थानमिति कृत्वा । इदानीमाकारः आगत्य तस्मिन् कुर्वन्तीत्याकारो नामादि सूत्रव्यतिरिक्तो रजतादि र्भावाकारोऽयमेव ज्ञानादिस्तत्प्रतिपादकश्चायमेवग्रन्थो निर्जरादिरत्नानामत्रलाभात् । इदानीमाश्वास आश्वसंत्यस्मिन्नित्याश्वासो नामादिसूत्रव्यतिरिक्तो यानपात्रद्वीपादिर्भावश्वासौ ज्ञानादिरेव । इदानीमादर्शः आदृश्यते अस्मिन्नित्यादर्शो नामादिव्यतिरिक्तो दर्पणः भावादर्श उक्त एवं यतोऽस्मिन्निति कर्तव्यता दृश्यते । इदानीमंगं अज्यते व्यक्तीक्रियते ऽस्मिन्नित्यंगं नामाद्येव सूत्रव्यतिरिक्तं शिरोबाह्वादि भावांगमेवाचारः । इदानीमाचीर्ण मासेवितं तच्च नामादि षोढा तत्र व्यतिरिक्तं द्रव्याचीर्णं सिंहादेस्तृणादिपरिहारेण पिशितभक्षणं क्षेत्राचीर्णं बाल्हीकेषुसक्तवः कोंकणेषुपेयाः कालाचीर्णं त्विदं ।

सरसीचन्दणपंको, अग्घइ सरसा य गन्धकासादी ।
पाडलिसिरीस मल्लिय, पियाइं काले निदाहम्मि ॥

भावाचीर्णन्तु ज्ञानादि पञ्चकं तत्प्रतिपादकश्चाचारग्रन्थः । इदानीमाजातिराजायन्ते तस्यामित्याजातिः सापि चतुर्द्धा व्यतिरिक्ता मनुष्यादिजातिः भावाजातिस्तु ज्ञानाद्याचार प्रसूतिरयमेव ग्रन्थ इति । इदानीमामोक्ष आमुच्यन्ते ऽस्मिन्निन्याmोक्षणं वा मोक्षो नामादि स्तत्र व्यतिरिक्तो निगडादेः भावमोक्षाकर्मगिको द्वेष्टनमशेषमेतत् साधकश्चायमेवाचार इति एते किञ्चिद्विशेषादेकमेवार्थं विशेषन्तः प्रवर्तन्तइत्येकार्थिकाः शक्रपुरन्दरादिवत् एकार्याभिधायिनां च भेद श्रेति बन्धानुलोम्यादि प्रतिपत्यर्थमुद्घट्टनं उक्तं च ॥

बन्धाणुलोमया खलु, सत्थंमि य लाघवं असम्मोहो ।
सन्तगुणदीवणा वि य, एगहं गुणाहवन्ते ॥

स इदानीं प्रवर्तनाद्वारं कदा पुनर्भगवताचारः प्रणीत इत्यत आह ॥

दारं सव्वेसिं आयारो, तित्थस्स पवत्तणो पढमयाए ।
सेसाइं अंगाइं, एकारसआणुपुव्वीए ॥

आ.१अ.१उ.सव्वेसिमित्यादि सर्वेषां तीर्थकराणां तीर्थप्रवृत्यादा वाचारार्थं प्रथमतया सूत्रवति भविष्यति च ततः शेषांगार्थ इति गणधरा अप्यनयैवानुपूर्व्या सूत्रतया ग्रन्थन्तीति इदानीं प्रथमत्वे हेतुमाह ॥

आयारो अंगाणं, पढमं अंगं दुवालसएहंपि ।
एत्थ य मोक्खोवा ओ, एस य सारो पवयणस्स ॥

अयमाचारो द्वादशानाम ङ्गानां प्रथम मङ्गमेतस्य कारण माह । यतोत्र मोक्षोपायश्चरण करणं निगद्यते एषच प्रवचनस्य सारं प्रधानं मोक्षहेतुप्रतिपादना दत्र च स्थितस्य शेषांगाध्ययनयोग्यत्वादस्य प्रथमतयोपन्यास इति । इदानीं गणि द्वारंसाद्युर्वा गणिगुणगणो वा गणः सोऽस्यास्तीति गणी आचारायत्तं च गणित्वमिति प्रदर्शयन्नाह ॥ आ. १ अ. १ उ. ।

आयारंमि अहीए, जं नाउ होई समणधम्मो उ ।
तम्हा आयारधरो, वुच्चइ पढमं गणि ठाणं ॥ १० ॥

(आयारम्मीत्यादि) यस्मादाचाराध्ययनात् क्षांत्यादिकश्चरण करणात्मको वा श्रमण धर्मपरिज्ञातो भवति तस्मात्सर्वेषां गणित्वकारणा नामाचारधरत्वं प्रथममाद्यं प्रधानं वा गणिस्थान मिति ।

इदानीं परिमाणं किं पुनरस्याध्ययनतः पदतश्च परिमाण मित्यत आह ।

नव बंभचेरमइओ, अट्ठारस पदसहस्सिओ वेउ ।
हवय स पञ्च चूलो, बहु बहुतर ओ पयग्गेणं ॥

१ । अ. १ उ. । (णवेत्यादि) तत्राध्ययनतो नवब्रह्मचर्याभिधानाध्ययनात्मको वेद इति विदन्त्यस्माद्धेयोपादेय पदार्थानिति वेदः क्षायोपशमिकभाववर्त्ययमाचारः सह पञ्च भिश्चूलाभि र्वर्तत इति स पञ्चचूल श्चभवति । उक्त शेषानुवादिनी चूला तत्र प्रथम पिंडे सज्ज सेज्जरिया भासज्जा पायवत्थया पमा उग्गह पडिमत्ति । सत्ताध्ययनात्मिका द्वितीया सत्तसत्तिकया तृतीया भावना चतुर्थी विमुक्तिः पञ्चमी निशीथाध्ययनं बहुबहुयरो (पदग्गेणंति) तत्र चतुश्चूलिकात्मक द्वितीयश्रुतस्कन्धप्रक्षेपाद्बहुः निशीथ पञ्चमचूलिका प्रक्षेपा द्बहुतरोऽनन्तगमं पर्यायात्मकविवक्षया बहुतमश्च पदाग्रेण प्रमाणेन भवतीति इदानी मुपक्रमांतर्गत समवतारद्वारं । तत्रताश्चूलानवसु ब्रह्मचर्याध्ययनेष्ववतरन्तीति दर्शयितुमाह ॥

आयारग्गाणत्थो, बंभचेरेसु सो समोयरइ ।
सो वि य सत्थपरिणाए, पिंडियत्थो समोयरइ ॥ १२ ॥
सत्थपरिण्णायत्थो, छस्सु, वि काएसु समोयरइ ॥
छज्जीवणिया अत्थो, पंच, सु विवएसु ठ यरइ ॥ १३ ॥
पंचय महव्वयाइ, समोयरंतेन सव्व दव्वे सु ॥
सव्वेसिं पज्जवाणं, अणन्तभागंमि उयरंति ॥ १४ ॥

इति । १ अ० उ० १ आयारे इत्यादि । सत्थे इत्यादि । पंचेइत्यादि । उक्तानार्थ नवरमाचाराग्राणि चूलिकाः द्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि पर्याया अगुरुलघ्वादय स्तेषामनन्तभागे व्रतानामवतार इति ॥ कथं पुनर्महाव्रतानां सर्वद्रव्येष्ववतार इति तदाह ॥

छज्जीवणिया पढमे, वयंमिचरमे वितिय सव्वदव्वाइं ।
से सा महव्वया खलु, ते दिक्कदेसेण दव्वाणं ॥ १५ ॥

छज्जीवणिया इत्यादि । स्पष्टा कथं पुनर्व्रतानां सर्वद्रव्येष्ववतारो न सर्वपर्यायेष्वित्युच्यते येनाभिप्रायेण चोदितया स

सर्वाकाशप्रदेशसंख्याया अनन्तगुणं सर्वनभः प्रदेशवर्गीकृतप्रमाणमित्यर्थः । ततोऽद्वितीयादिस्थानैरसंख्यातगच्छगतै रनंतभागादिकया वृद्ध्या षट्स्थानकानामसंख्येयस्थानगता श्रेणिर्भवति एवंचैकमपि स्थानं सर्वपर्यायान्वितं न शक्यते परिच्छेत्तु किं पुनः सर्वाण्यपीत्यतः केऽन्ये पर्याया येषामनन्तभागे व्रतानि वर्तेरन्निति स्यान्मतिरन्ये केवलगम्या इतीदमुक्तं भवति केवलगम्या प्रज्ञापनीयपर्यायाणामपि तत्र प्रक्षेपाद्बहु, त्वमेवमपि ज्ञानज्ञेयास्तुल्यत्वात्तुल्या एव नानन्तगुणा इतिअत्राचार्यआह । यासौ संयमस्थानश्रेणिर्निरूपिता सा सर्वा चारित्रपर्यायैर्ज्ञाने दर्शनपर्यायसहिते तत्प्रमाणा सर्वाकाशप्रदेशानन्तगुणा इह पुनश्चरित्रमात्रोपयोगित्वा त्पर्याया नन्तभागवृत्तित्व मित्यदोषः

इदानीं सारद्वारं कः कस्यसार इत्याह ॥

अंगाणं किं सारो, आयारो तस्स किं हवइ सारो ।
अणु ओगत्थो सारो, तस्सवि य परूवणासारो ॥ १६ ॥
सारोपरूवणाए, चरणं तस्स वि य होइ निव्वाणं ॥
निव्वाणस्स उ सारो, अव्वाबाहं जिणो बेंति ॥

आ. १ अ. १ उ. ॥ अंगाणमित्यादि स्पष्टा केवलमनुयोगार्यो व्याख्यानभूतोऽर्थस्तस्य प्ररूपणा यया स्वविनियोग इति । अन्यत्र सारो इत्यादि स्पष्टैव । एतेषांचान्वर्थाभि धानानि दर्शयितुमाह ॥

सत्यपरिएणा लोग, विजओ य सीउसणिज्जसम्मत्तं ॥
तह लोगसारनामं, वुत्तं तह महापरिण्णा य ॥ ३१ ॥
अट्ठसए य विमोक्खा, उवहाण सुयं च नवमगं नाणियं ।
इच्चेसो आयारो, आयारग्गाणि सेसाणि ॥ ३२ ॥

सत्थ इत्यादि अट्ठसए इत्यादि स्पष्टे केवलमित्येष नवाध्ययनरूप आचारो द्वितीयश्रुतस्कन्धाध्ययनानि शेषाण्याचाराग्राणीति साम्प्रतमुपक्रमान्तर्गतोर्थाधिकारो द्वेधा अध्यनार्थाधिकार उद्देशार्थाधिकारश्च तत्राद्यमाह ॥

जियसंजमो य लोगो, जह वज्झइ जह य तंपज्जाहियव्वं ।
सुहदुक्खातितिक्खा वि य, संमत्तं लोगसारो य ॥ ३३ ॥
निस्संगया य उट्ठे, मोहसमुत्था परीसहोवसग्गा ।
निज्जाणंअट्ठमए नवमेय जिणेण पयंति ॥ ३४ ॥

जिअइत्यादि णिस्संग इत्यादि तत्र शास्त्र परिज्ञाया मय मर्याधिकारो (जिय संजमोत्ति) जीवेषुसंयमा जीवसंयमास्तेषु हिंसादिपरिहारः स च जीवास्तित्वपरिज्ञाने सति भवत्यतो जीवास्तित्व विगति प्रतिपादनमत्रार्था धिकारलोकविजये तु लोको जहवज्झइ जहायत्तं पज्जाहियव्वं ति विजितभावलोकेन संयमस्थितेन लोको यथा वध्यते अष्टविधेन कर्मणा यथा च तत्प्रहातव्यं तथा ज्ञातव्य मित्ययमर्थाधिकार स्तृतीये त्वयं संयमस्थितेन जितकषायेणानु कूलप्रतिकूलोपसर्गनिपातेसुख दुखः तितिक्षाधि धेयेति । चतुर्थे त्वयं प्राक्तनाध्य यनार्थसम्पन्नेन तापसादिकष्टतपः सेविनामष्टगुणै श्वर्यमुद्वीक्ष्यापि दृढसम्यक्त्वेन भवितव्यमिति पंचमे त्वयं चतुरध्ययनार्थस्थितेनासार परित्यागेन लोकसार रत्नत्रयो युक्तेन भाव्यमिति । षष्ठे त्वयं प्रागुक्तगुणयुक्तेन निस्संगता युक्तेनाप्रतिबद्धेन भवितव्यं । सप्तमेत्वयं संयमादि गुणयुक्तस्य कदाचिन्मोह समुत्थाः परिषहोपसर्गावा । प्रादुर्भवेयुस्ते सम्यक् सोढव्याः । अष्टमे त्वयं निर्याणमंत क्रिया सा सर्वगुणयुक्तेन सम्यग्विधेयेति । नवमेयं अष्टाध्ययनप्रतिपादितोऽर्थस्सम्यगेवम् वर्धमानस्वामिना विहित इति तत्प्रदर्शनं च शेषसाधूनामुत्साहार्थं । तदुक्तम्

तित्थयरो च उरणाणी, सुरमहिओसि सिज्झिसव्वय
धूवंमि । अणिगूहियबलविरिओ, सव्वत्थाने सुउज्जमइ ॥
किं पुण अवसेसे हिं दुक्खक्खयकारणा सुविहिएहिं । होंति
न उज्जामियव्वं स पव्ववायंमि माणुस्से आचा. १ अ० १ उ. ॥

तथा च समवायांगे आचारस्य श्रुतस्कंधद्वय रूपस्य प्रथमांगस्य चूलिका सर्वान्तिममध्ययन विमुक्त्यभिधान माचारचूलिका तद्वर्जानां तत्राचारे प्रथम श्रुतस्कंधे नवाध्ययनानि द्वितीये षोडशनिशीथाध्ययनस्य प्रस्थानान्तरत्वेनेहानाश्रयणात् । षोडशानां मध्ये एकस्या चार चूलिकेति परिहृतत्वात् शेषाणां पञ्चदश सम० ॥ ५७ स ॥

आयारस्स णं भगवओ सचूलिआयगस्स पणवीसं अज्झयणा प० तं० सत्यपरिण्णा लोगविजओ सीओसणी असम्मत्तं । आवन्ति धुयविमोहउवहाणसुयं महपरिण्णा ॥ १ ॥ पिंडेसणसिज्जिरिआ, भासज्झयणा य वत्थपएसा । उग्गहपडिमा सत्तिकसत्तया भावणविमुत्ती ॥ २ ॥ निसीहज्झयणं पण वीस इमं ॥

सम० ॥ २५ ॥ आयारस्स णं भगवओ सचूलियागस्स पंचासीइउद्देसणकाला प० टी० तत्राचारस्य प्रथमांगस्य नवाध्ययनात्मकप्रथमश्रुतस्कन्धरूपस्य सचूलियागस्स इति द्वितीये हि तस्य श्रुतस्कन्धे पञ्चचूलिकास्तासु च पञ्चमी निशीथाख्येहन गृह्यते भिन्नप्रस्थानरूपत्वात् तस्यास्तदन्याश्चतस्रस्तासुच प्रथमाद्वितीये सप्तसप्ताध्ययनात्मिके तृतीयचतुर्थ्यौ चैकैकाध्ययनात्मिके तदेवं सह चूलिकाभिर्वर्तत इति सचूलिका। कस्तस्य पञ्चाशीतिरुद्देशनकाला भवंतीति प्रत्यध्ययनं उद्देशनकालानामेतावत्संख्यत्वात्तथाहि प्रथमश्रुतस्कन्धे नवस्वध्ययनेषु क्रमेण सप्तषट् चत्वारश्चत्वारः षट् पञ्च अष्टचत्वारः सप्त चेति द्वितीयश्रुतस्कन्धेषु तु प्रथमचूलिकायां सप्तस्वध्ययनेषु क्रमेण एकादश त्रयस्त्रयः चतुर्षु द्वौ द्वौ द्वितीयायां सप्तैकसराणि अध्यनानि एवं तृतीयैकाध्ययनात्मिका एवं चतुर्थ्यपीति सर्वमीलने पञ्चाशीतिरिति तथाचनन्द्यध्ययने ॥

सेकिंतं आयारे आयारे णं समणाणं निग्गंथाणं आयारे गोयरविणयवेणइयसिक्खाभासा अभासा चरणकरणजायामायावित्तीओ आघविज्जंति । से समासओ पञ्चविहे पणत्ते तं जहा नाणायारे दंसणायारे चरित्तायारे तवायारे वीरियायारे आयारेणं परित्ता वायणा संखिज्जा अणुओगदारा संखिज्जा वेढा संखिज्जा सिलोगा संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ संखिज्जाओ पडिवत्तीओ स णं अंगट्ठयाए पढमे अंगे दो सुयखंधा पणवीसे अज्झयणा पञ्चासीइं उद्देसणकाला पञ्चासीइं समुद्देसणकाला अट्ठारस पयसहस्साणि पयग्गेणं संखिज्जा अक्खरा अणंतागमा अणंतापज्जवा परित्ता तसा अणंता थावरा सासयकडनिबद्धनिकाइया जिण

पन्नता नावा आघविज्जंति पन्नविज्जन्ति परूविज्जंति दंसिज्जन्ति निदंसिज्जंति उवदंसिज्जंति । से एवं आयासे एवं नायासे एवं विम्नाया एवं चरणकरणपरूवणा आघविज्जइ सेत्तं आयारे ॥

सेकिंतमित्यादि । अथ किं तत् आचार इत्यादि अथवा कोऽय माचारः आचार्य आह (आयारेण मित्यादि) आचरणमाचारः आचर्यते इति वा आचारः पूर्वपुरुषाचरितो ज्ञानाद्यासेवन विधिरित्यर्थः । तत्प्रतिपादको ग्रंथो ऽप्याचार एव उच्यते अनेन चाचारेण करणनूतेनाथवाचारे आचारन्नूते णमिति वाक्यालंकारे श्रमणानां प्राङ्निरूपित शब्दार्थानां निर्ग्रन्थानां बाह्याभ्यन्तर ग्रंथरहितानां आह । श्रमणा निर्ग्रन्था एव भवंति । तत्किमर्थं निर्ग्रन्थानामिति विशेषणमुच्यते । शाक्यादिव्यवच्छेदार्थं शाक्यादयोऽपीह लोके श्रमणा व्यपदिश्यंते तडुक्तं (निग्गन्थसक्तावसगेरुअआजीवपञ्चहा समणा इति) तेषामाचारा व्याख्यायंते । तत्राऽऽचारो ज्ञानाऽऽचाराद्यनेकभेदभिन्नो गोचरो भिक्षाग्रहणविधिलक्षणः विनयो ज्ञानादि विनयः वैनयिकं विनयफलं कर्मक्षयादि । शिक्षाग्रहणं शिक्षा आसेवनशिक्षा च विनयशिक्षेति चूर्णिकृत् । तत्र विनयाः शिष्यास्तथा भाषा सत्या असत्या मृषा च अभाषा मृषा सत्यामृषा च चरणं व्रतादिकरणं पिंडविशुद्ध्यादि उक्तंच (वयसमणधम्मसंजम, वेयावच्चं च बंभगुत्तिओ । नाणा इति यतव कोह,निग्गहाई चरणमेयंतु ॥ १ ॥ पिंडविसोहि समिई, भावणपडिमा इंदियनिरोहो । पडिलेहणगुत्तीओ । अभिग्गहो चेव करणं तु ॥ २ ॥ (जाया माया वित्तिओत्ति) यात्रा संयमयात्रा मात्रा तदर्थमेव परिमिताहारग्रहणं वृत्तिर्विविधैरभिग्रहविशेषैर्वर्तनं । आचारश्च गोचरश्चेत्यादि द्वंद्वान्ता आचारगोचरविनयवैनयिक शिक्षाभाषाणा माचरणकरणयात्रामात्रावृत्तयः आख्यायंते इह यत्र क्वचिदन्यतरोपादानेऽन्यतरगतार्थाभिधानं तत्सर्वं तत् प्राधान्यख्यापनार्थमवसेयं (से समासओ) इत्यादि स आचारः समासतः संक्षेपतः पंचविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा (नाणाचारो इत्यादि तत्र आयारेण मित्यादि आचारे णमिति वाक्यालंकारे परित्ता परिमिता ततः प्रज्ञापकं पाठकं चाधिकृत्याद्यन्तोपलब्धेरथवा उत्सर्पिणीमवसर्पिणीं वा प्रतीत्य परित्ता अनन्ता न भवति (आइअन्तो वलंभणाओ तणाओ अहवा ओसप्पिणी मुसप्पिणीकालं पडुच्च परित्तातीयाणागयसव्वद्धं च पडुच्च अणंता)इति तथा संख्येयानि अनुयोगद्वाराणि उपक्रमादीनि तानि ह्यध्ययनमध्ययनं प्रति वर्तंते अध्ययनानि च संख्येयानीति कृत्वा तया संख्येया वेढा वेढो नाम छन्दोविशेषः । तथाच संख्येयाः श्लोकाः प्रतीताः तया संख्येया निर्युक्तयस्तथा संख्येयाः प्रतिपत्तयः प्रतिपत्तयो नाम द्रव्यादिपदार्थाभ्युपगमाः प्रतिमाद्यभिग्रहविशेषा वा ताः सूत्रनिबद्धाः संख्येयाः ।आह च चूर्णिकृत् । "दव्वाइपयत्थपुव्वगमा, पडिमादभिग्गह विसेसा । पडिवत्ती उत्ते समासतो सुत्तपडिबद्धासंखेज्जत्ति " (सेणमित्यादि) स आचारो णमिति वाक्यालंकारे अंगार्थतया अंगार्थत्वेनार्थग्रहणं परलोकचिन्तायां सूत्रादर्थस्य गरीयस्त्वख्यापनार्थं अथवा सूत्रार्थोभयरूप आचार इति ख्यापनार्थं प्रथममंगं एकारांतता सर्वत्र मागधभाषालक्षणानुसरणतो वेदितव्या स्थापनामधिकृत्य प्रथममंग मित्यर्थः ॥ तथा द्वौ श्रुतस्कन्धौ अध्ययनसमुदायरूपौ पञ्चविंशतिरध्ययनानि । तद्यथा ॥

सत्थपरिन्ना लोगविजओ, सीओसणिज्जं सम्मत्तं ।
आवंतिधुय विमोहो, महापरिन्नोवहाणसुयं ॥

एतानि नवाध्ययनानि प्रथमश्रुतस्कंधे "पिंडेसणासेज्जिरिया, भासज्जाया य वत्थपाएसा । उग्गहपडिमासत्ता,सत्तिक्कया यभावणविमुत्ती ॥ १ ॥ अत्र (सेज्जिरियत्ति) शय्याध्ययनमीर्याध्ययनं च (वत्थपाएसत्ति)वस्त्रैषणाध्ययनं पात्रैषणाध्ययनं च अमूनि षोडशाध्ययनानि द्वितीयश्रुतस्कन्धे एवमेतानि निशीथवर्ज्जानि पंचविंशतिरध्ययनानि भवंति । तथा पञ्चाशीतिरुद्देशनकालाः कथमिति चेदुच्यते ॥ इहाऽङ्गस्य श्रुतस्कन्धस्याध्ययनस्योद्देशकस्य चैक एवोद्देशनकालः । एवं शस्त्रपरिज्ञायां सप्तोद्देशनकालाः ॥ लोकविजये षट् ॥ शीतोष्णाध्ययने चत्वारः ॥ सम्यक्त्वाध्ययने चत्वारः लोकसाराध्ययने षट् ॥ धूताध्ययने पञ्च ॥ विमोहाध्ययनेऽष्टौ ॥ महापरिज्ञायां सप्त ॥ उपधानश्रुते चत्वारः ॥ पिंडैषणाध्ययने एकादश ॥ शय्यैषणाध्ययने त्रयः ॥ वस्त्रैषणाध्ययने द्वौ ॥ अवग्रहप्रतिमाध्ययने द्वौ ॥ सप्तसप्ततिकाध्ययनेषु भावनायामेको विमुक्तावेकश्च ॥ एवमेते सर्वेऽपि पिंडिताः पञ्चाशीतिर्भवन्ति ॥ अत्र संग्रहगाथा ॥

सत्त य छच्च उ चउरो, पंचअट्ठेवसत्तचउरोय ।
एक्कारसतिन्नि य दो दो, दो दो दो सत्तेक्क एक्को य ॥१ ॥

एवं समुद्देशनकाला अपि पञ्चाशीतिर्भावनीयाः । तथा पदाग्रेण पदपरिमाणे नाष्टादश पदसहस्राणि इह यथार्थोपलब्धिः तत्पदं अत्र पर आह । यद्याचारे द्वौ श्रुतस्कन्धौ पञ्चविंशतिरध्ययनानि पदाग्रेण चाष्टादश पदसहस्राणि तर्हि यद्भणितं " नव बंभचेरमइओ अट्ठारसपयसहस्सिओवेओ " इति तद्विरुध्यते । अत्र हि नवब्रह्मचर्याध्ययनमात्र एवाष्टादशपदसहस्रप्रमाण आचार उक्तोऽस्मिंस्त्वध्ययने श्रुतस्कन्धद्वयात्मकः पञ्चविंशत्यध्ययनरूपोऽष्टादशपदसहस्रप्रमाण इति । ततः कथं न परस्परं विरोधः तदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानात् इह द्वौ श्रुतस्कन्धौ पञ्चविंशतिरध्ययनानि एतत्समग्रस्याऽऽचारस्य परिमाणं अष्टादशपदसहस्राणि पुनः प्रथमश्रुतस्कन्धस्य नवब्रह्मचर्याध्ययनमयस्य विधिवादार्थनिबद्धानि हि सूत्राणि भवन्ति अतएव चैषां सम्यगर्थावगमो गुरूपदेशतो भवति नान्यथा अत्राह चूर्णिकृत्" दोसुयक्खन्धा पणवीसं अज्झयणाणि एयं आयारगा सहियस्स आयारस्स पमाणं भणियं अट्ठारसपयसहस्सा पुण पढमसुयक्खंधस्स नवबंभचेरमइयस्स पमाणं विचित्त अत्थनिबद्धाणि सुत्ताणि य. गुरूवएस ओसिं अत्थो जाणियव्वोत्ति,,तथा संख्येयान्यक्षराणि पदानां संख्येयत्वात् तथा (अणंता गमा) इति इह गमा अर्थगमा गृह्यंते । अर्थगमा नाम अर्थपरिच्छेदाः ते चानन्ताः एकस्मादेव सूत्रादतिशायि मतिमेधादिगुणानां तत्तद्धर्मविशिष्टानां तत्तद्धर्मात्मवस्तुप्रतिपत्तिभावात् ॥ एतच्च टीकाकृतो व्याख्यानं ॥ चूर्णिकृत् पुनराह ॥ अभिधानाभिधेयवशातो गमा भवंति ते चानन्ताः अनेन च प्रकारेण वेदितव्याः । तद्यथा। सुयं मे आउसंतेणं भगवता एव मक्खायंति,, इदञ्च सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह तत्रायमर्थः श्रुतं मया हे आयुष्मन् ! तेन भगवना वर्द्धमानस्वामिना एवमाख्यातं अथवा श्रुतं मया आयुष्मदंते आयुष्मतो भगवतो वर्द्धमानस्य स्वामिनोऽन्ते समीपे णमिति वाक्यालंकारे तथाच भगवता एवमा-

ख्यातं। अथवा श्रुतं मया आयुष्मतोऽथवा श्रुतं मया भगवत्पादारविंदयुगलमामृशता। अथवा श्रुतं मया गुरुकुलवासमावसता। अथवा श्रुतं मया हे आयुष्मन्! (तेणंति) प्रथमार्थे तृतीया तत्र भगवता एवमाख्यातं। अथवा श्रुतं मया हे आयुष्मन्! (तेणंति) तदा भगवता एवमाख्यातं। अथवा श्रुतं मया हे आयुष्मन्! (तेणंति) तत्र षट् जीवनिकायविषये तत्र वा विवक्षितेन समवसरणे स्थितेन भगवता एवमाख्यातं अथ वा श्रुतं मया हे आयुष्मन्! वर्तते यतस्तेन भगवता एवमाख्यातं एवमादयस्तं तमर्थमधिकृत्य गमा भवंति। अभिधानवशतः पुनरेवं गमाः "सुयं मे आउसं आउस सुयं मे मे सुयं" आउसमित्येवमर्थभेदे तया तथा पदानां संयोजनतोऽभिधानतो गमा भवन्ति एवमादयः किल अनंता गमा भवंति। तया अनन्ताः पर्यायास्ते च स्वपरभेदभिन्नाः अक्षरार्थगोचरा वेदितव्याः तथा परीताः परिमितास्त्रसा द्वीन्द्रियादयः स्थावरा अनन्ता वनस्पतिकायादयः (सासयकडनिबद्धनिकाइयत्ति) शास्वता धर्मास्तिकायादयः कृताः प्रयोगविस्रसा जन्याः घटसन्ध्याभ्ररागादयः। एते सर्वेऽपि त्रसादयो निबद्धाः सूत्रे स्वरूपतः उक्ताः। निकाचिता निर्युक्तिसंग्रहणहेतूदाहरणादिभिरनेकधा व्यवस्थापिता जिनप्रज्ञप्ता भावाः पदार्थाः आख्यायंते सामान्यरूपतया विशेषरूपतया वा कथ्यन्ते प्रज्ञाप्यन्ते नामादिभेदोपन्यासेन प्ररूप्यन्ते प्ररूप्यन्ते नामादीनामेव भेदानांसप्रपञ्चं स्वरूपकथनेन पृथग्विभक्ताः दर्शयन्ते दर्श्यन्ते उपमाप्रदर्शनेन यथा गौरिव गवय इत्यादि निदर्श्यते हेतुदृष्टान्तोपदर्शनेनोपदर्श्यन्ते निगमनेन शिष्यबुद्धौ निश्शंकं व्यवस्थाप्यन्ते साम्प्रतमाचाराङ्ग-ग्रहणे फलं प्रतिपादयति स एवमित्यादि स इति आचारांगग्राहकोऽभिसम्बध्यते एवमात्मा एवंरूपो भवति॥ अयमत्र भावः अस्मिन्नाचारांगे भावतः सम्यगधीते सति तदुक्तक्रियानुष्ठानानुपरिपालनात्साक्षान्मूर्त इवाचारो भवति। आह च टीकाकृत्। तदुक्तक्रियापरिणामाव्यतिरेकात्स एवाचारो भवतीत्यर्थः। इति तदेवं क्रियामधिकृत्योक्तं संप्रति ज्ञानमधिकृत्याह (एवं नायत्ति) यथाआचारांगे निबद्धा भावास्तथा तेषां भावानां ज्ञाता भवति तथा (एवं विन्नायत्ति) यथा निर्युक्तिसंग्रहणीहेतूदाहरणादिभिर्विविधं प्ररूपितास्तया विविधं ज्ञातारो भवंति एवं चरणकरणप्ररूपणा आचार आख्यायते सत्तं आयारोत्ति॥ नं०॥ सेकिंतं आयारे आयारेणं समणाणं निग्गंथाणं आयारगोयरविणयवेणइयठाणगमणचंकमणपमाणजोगजुंजणभासा समितिगुत्तीसिज्जो वहिभत्तपाण उग्गमउप्पायणएसणाविसोहि सुद्धासुद्धग्गहणवयणियमतवोवहाणसुप्पसत्थामाहिज्जइ से समासओ पञ्चविहो पं० तं० णाणायारे, दंसणायारे, चरित्तायारे, तवायारे, आयारस्स णं परित्तावायणा संखेज्जा अणुओगदारा संखेज्जाओ पडिवत्तीओ संखेज्जा वेढा संखेज्जा सिलोगा संखेज्जाओ निज्जुत्तीओ से णं अंगट्ठयाए पढमे अंगे दो सुयक्खधा पणवीसं अज्झयणा पञ्चासीइ उद्देसणकाला पञ्चासी समुद्देसणकाला अट्ठारस पदसहस्साइं पदग्गेणं संखेज्जा अक्खरा अणंतागमा अणंता पज्जवा परित्ता तसा अणंता थावरा सासया कडानिबद्धा णिकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति पण्णविज्जंति परूविज्जंति नंदिस्संति उवदंसिज्जा से एवं णाए एवं विण्णाए एवं चरणकरणपरूवणया आघविज्जंति परूविज्जंति नन्दिसिज्जंति उवदंसिज्जंति सेत्तं आयारो॥ सम०१२ स.। आचाराङ्गस्य व्यवच्छेदकालश्च॥ विण्हमुणिम्मि मरंते, हरितगोत्तम्मि होतिवीसाए॥ वरिसाणसहस्सेहिं, आयारंगस्स वोच्छेदो॥ साम्प्रतमुद्देशार्थाधिकारः शस्त्रपरिज्ञाया अयं जीव इत्यादि तत्र प्रथमोद्देशके सामान्येन जीवास्तित्वं प्रतिपाद्य शेषेषु तु षट्सु विशेषेण पृथिवीकायाद्यस्तित्वमिति सर्वेषां चावसाने बन्धविरतिप्रतिपादनमिति। एतच्चान्ते उपात्तवान् प्रत्येकमुद्देशार्थेषु योजनीयं प्रथमोद्देशके जीवस्वपवधे वधो विरतिष्विति एवमिति तत्र शस्त्रपरिज्ञा॥ आचा. १ अ० १ उ० साम्प्रतमाचारादिप्रदानस्य सुखप्रतिपत्तये दृष्टान्तोपन्यासेन विधिराख्यायते॥ यथा कश्चिद्राजाऽभिनवनगरनिवेशेच्छया भूखण्डानि विभज्य समतया प्रकृतिभ्यो दत्तवाँस्तथा कचवरापनयने शल्योद्धारे भूस्थिरीकरणे पक्वेष्टकापीठप्रासादरचने रत्नाद्युपादाने चोपदेशं दत्तवाँस्ताँश्च प्रकृतयस्तदुपदेशानुसारेण तथैव कृत्वा यथाभिप्रेतान् भोगान् बुभुजिरे। अयमर्थोपनयः। राजसदृशेन सूरिणा प्रकृतिसदृशशिष्यगणस्य भूखण्डसदृशः संयमो मिथ्यात्वकचवरापनीय सर्वोपाधिशुद्धस्यारोपणीयस्तं च सामायिकसंयमं स्थिरीकृत्य पक्वेष्टकापीठतुल्यानि व्रतान्यारोपणीयानि ततः प्रासादकल्पोऽयमाचारो विधेयसूत्रस्यश्च शेषशास्त्रादिरन्यान्यादत्ते निर्वाणभाग्भवति॥ आचा. १ अ. १ उ.॥

आयारंगचूला आचाराङ्गचूडा स्त्री० आचाराङ्गस्य द्वितीयेऽग्रश्रुतस्कन्धे (एतद्बहुवक्तव्यताऽऽचारचूलिकाशब्दे) प्रथमाचारचूलेति आचा०।

आयारकुसल आचारकुशल पुं० आचारेण ज्ञानाद्याचारेण कर्मकुशलः कर्मच्छेदकः आचारविषये सम्यक् परिज्ञानवति, आचारे ज्ञातव्ये प्रयोक्तव्ये वा कुशलो दक्ष आचारकुशलः। आचारज्ञाने आचारप्रयोगे वा दक्षे, च। व्य० उ० ३।

आचारकुशलशब्दस्य व्याख्यानार्थमाह॥

अब्भुट्ठाणे आसण, किंकरअब्भासकरणमविभत्ती। पडिरूवजोगजुंजण, नीयोगपूजा जहा कमसो॥ अफरुस अणबल अचवल, मकुक्कयमरुभगोमसीभरणंसहित समाहि यउवहिय, गुणनिहि आयार कुशलोउ॥ आचार कुशलो नाम यो गुर्वादीनामभ्युत्थानं करोति (आसणत्ति) आसनप्रदानं च तेषामेव गुर्वादीनां विश्वस्ते समागतानां पीठिकाद्युपनयतीति भावः। तथा प्रातरेवागत्य आचार्यान् वदति संदिशत किंकरोमीति स किंकरः तया (अब्भासकरणमिति) ये अभ्यागतास्तेषामात्मसमीपवर्त्तित्वकरणमभ्यासकरणं अविभक्तिर्बिभागाभावः शिष्यः प्रतिच्छिकानां विशेषकरणमितिभावः (पडिरूवयोगजुंजणत्ति) प्रतिरूपः खलु विनयः कायिकादिभेदतश्चतुर्धाऽधस्तात् पीठिकायामभिहितस्तदनुगता योगा मनोवाक्कायास्तेषां योजनं व्यापारणमवश्यकरणं अविभक्तविभागयोजनं (नियोगत्ति) योयत्र वस्त्राद्युत्पादने नियोक्तव्यः तस्य तत्र नियोगं करोति (पूजा जहा कमसोत्ति) गुर्वादीनां यथानुरूपं क्रमशो येन पूजा क्रियते अपरुषमनिष्ठुरं मनः प्रल्हादकादित्यर्थः तद्भाषते (अणबलत्ति) तत्र प्राकृतत्वात् यकारलोपः तेन अवलया इति द्रष्टव्यं तस्याऽभावोऽणवलया अकुटिलत्वमित्यर्थः। अचपलः स्थिरस्वभावः अकुक्कुयो हस्तपादमुखादिविरूपचेष्टारहितः। अदंभको वंचनानुगतवचनविरहितः। सीभरो नाम य उल्लपन् परं लालया सिंचति तत्प्रतिषेधादसभिरः। प्राकृतत्वात्स्वार्थे कप्रत्ययविधानेन असीभरकः एष सर्वोऽपि

किल विनय इति वीर्याचारः प्रतिपादितो द्रष्टव्यः सम्प्रति शेषाणां ज्ञानाद्याचाराणां प्ररूपणानिमित्तं पश्चार्द्धमाह। साहितो नाम स यस्य ज्ञानादेरुचितः कालस्तेनोपेतः। किमुक्तं भवति। काले स्वाध्यायं करोति। काले प्रतिलेखनादिकं काले च स्वोचितं तप इति सम्यक् आदितो यत् यस्योपधाने तत्करणे वा स्वाभिप्रायः समाहितः उपशमी ज्ञानादीनां हितः स्थित औत्पत्तिके ज्ञानाद्यधिकं निर्म्मलतर मात्मनोवाञ्छन् सदैव गुरुषु बहुमानपर इति भावः। एवंज्ञानाद्याचारसमन्वितो गुणनिधिर्भवति। तत आह गुणनिधिर्गुणानामाकरः एष आचारकुशलः सांप्रतमेतदेव गाथाद्वयं विनेयजनानुग्रहाय भाष्यकृद्व्याख्यानयति। अब्भुट्ठाणं गुरुमादियाणं, आसणदाणं च होइ तस्सेव। गोसे वय आयरिये, संदिसहा किं करोमित्ति अत्र (गोसे) इति प्रातरेवेत्यर्थः " सब्भासकरणधम्मं, ठेयाण अविभत्ति सीसपाडिच्छे। पडिरुवजोगो जह, पीढियाए जुंजणं करेमि धुवं " अत्र प्रतिरूपयोगो यथा पीठिकायां प्राक् प्रतिरूपविनयाधिकारेऽभिहितस्तथा प्रतिपत्तव्यः (जुंजणं) इत्यस्य व्याख्यानं यत् ध्रुवमकालहीनं प्रतिरूपयोगात्करोति पारयतीतिभावः। (पूयं जहाणुरूवं, गुरुमादीणं करेह कमसोउ। उल्हादिजणएमफरुसं, अचवलया होइ कुलुमंतं) अत्रह्लादिजननमिति मनः प्रह्लादजनकं " अचवलायिरस्सभावो अप्फंदणयायहोइ अकुयत्तं। उल्लावलालसमीजर, सहितो कालसणाणादि" अव स्यंदनता भंगोचितहस्तपादादिचेष्टाविकलता सम्मं अहियभावो समाहितो समीवम्मि नाणादिएं तु तब्भितो गुणनिहिओआगरो गुणाणं गाथापचकमपि गतार्थम् ॥ व्य. ॥

आयारक्खेवणी-आचाराक्षेपणी स्त्री० आचारो लोचाऽस्नानादिस्तत्प्रकाशनेनाक्षेपणी आचाराक्षेपणी। आक्षेपणीकथाभेदे, ॥ स्था० ४ ठा. ॥

आयारगोयर-आचारगोचर पुं० आचारो मोक्षार्थमनुष्ठानविशेषस्तस्य गोचरो विषय आचारगोचरः आचा० ॥ ७. अ. १ उ०। आचारः साधुसमाचारस्तस्य गोचरो विषयो व्रतषट्कादिराचारगोचरः साधुसमाचारविषये, व्रतषट्कादिके, आचारश्च ज्ञानादि विषयः पञ्चधा गोचरश्च भिक्षाचर्येत्याचारगोचरं ज्ञानाचारादिकं, भिक्षाचर्यायां च, । न० ॥ सेहं आचारगोयरं ग्रहणयाए अब्भुट्ठेयव्वं भवइ स्था० ८ ठा. इहविभक्तिविपरिणामादाचारगोचरस्य ग्रहणतायां शिक्षणशैक्षमाचारगोचरं ग्राहयितुमित्यर्थः ॥ स्था० ८ ठा. ।

आयारगोयरं विणयवणइयचरणकरणजायामायावत्ति यं धम्ममाइक्खीयं ॥ आचारः श्रुतज्ञानादिविषयमनुष्ठानं कालाध्ययनादिगोचरो भिक्षाटनम् एतयोः समाहारद्वन्द्वस्ततस्तदाख्यातमिच्छामीति योग इति ॥ भ० २ श० १ उ० ॥ क्रियाकलापे, पुं० दश० ६ अ० ॥

रायाणो रायमच्चा य, माहणा अदुव खत्तिया।
पुच्छंति निहुअप्पाणो कहं आयारगोयरं ॥

व्या० ॥ राजानो नरपतयः राजामात्याश्च मंत्रिणः ब्राह्मणाः प्रतीताः (अदुवत्ति) तथा क्षत्रियाः श्रेष्ठ्यादयः पृच्छंति निभृतात्मानः असम्भ्रांता रचितांजलयः कथं ते भवतां आचारगोचरः क्रियाकलापः स्थित इति सूत्रार्थः ॥

तेसिं सो निहुओदंतो, सव्वभूय सुहावहो।
सिक्खा एसु समाउत्तो आइक्खेज्ज वियक्खणो ॥ ३ ॥

व्या० ॥ तेभ्यो राजादिभ्यः असौ गणी निभृतोऽसंभ्रांत उचितधर्म्मैः कायस्थित्या दांत इंद्रिय मनोदमाभ्यां सर्वभूत सुखावहः सर्वप्राणिहितइत्यर्थः। शिक्षया ग्रहणासेवनरूपया सुसमायुक्तः सुष्ठु एकीभावेन युक्तः आख्याति कथयति विचक्षणः पंडित इति सूत्रार्थः।

(हंदि धम्मत्थकामाणं, निगंथाण सुणेह मे। आयारगोयरं भीमं, सयलं दुरहिट्ठियं) सूत्रंव्या० ॥ हंदिइत्युपदर्शने तमेनं धर्म्मार्थकामानामिति धर्म्मश्चारित्रधर्म्मादिस्तस्यार्थः प्रयोजनं मोक्षः कामयंते इच्छंति विद्युरूविहितानुष्ठानकरणेनेति धर्म्मार्थकामाः मुमुक्षवस्तेषां निर्ग्रंथानां बाह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितानां शृणुत मम समीपात् आचारगोचरं क्रियाकलापं भीमं कर्मशत्र्वपेक्षया रौद्रं सकलं संपूर्णं दुराधिष्ठं क्षुद्रसत्वैर्दुराश्रयमिति सूत्रार्थः ॥

आयारग्ग-आचाराग्र न० आचारांगस्य द्वितीये श्रुतस्कंधे तद्वक्तव्यताऽचारांगटीकायाम् ॥ (आचारमेरोर्गदितस्य लेशतः, प्रवच्मितच्छेषिकचूलिकागतां। प्रारिप्सितेऽर्थे गुणवान् कृती सदा, जायेत निः शेषमशेषितक्रियः १) उक्तो नवब्रह्मचर्याध्ययनात्मक आचारश्रुतस्कंधः सांप्रतं द्वितीयोग्रश्रुतस्कंधः समारभ्यते। अस्य चायमभिसंबंधः उक्तम् प्राचारपरिमाणम् प्रतिपादयता तद्यथा (णवबंभचेरमइओअट्ठारसपयसहास्सिओ वेओ हवइ य स पंचचूलो बहु २ अयरो पयग्गेणं) तत्राद्ये श्रुतस्कंधे नवब्रह्मचर्याध्ययनानि प्रतिपादितानि तेषु च न समस्तोऽपिविवक्षितोऽर्थोऽभिहितोऽभिहितोऽपि संक्षेपतोऽतोऽभिहितार्थाभिधानाय संक्षेपोक्तस्य च प्रपंचाय तदग्रभूताश्चतस्रश्चूला उक्ताः अनुक्तसंगृहिकाः प्रतिपाद्यंते ॥ तदात्मकश्च द्वितीयोग्रश्रुतस्कंध इत्यनेन संबंधेनायातस्यास्य व्याख्या प्रतन्यते तथा चाचारांगनिर्युक्तौ अग्रनिक्षेपस्प्रातिपाद्याह ॥

उवयारेण उपगयं, आयारस्सेव उवरि माइं ॥
तुरुक्खस्सपव्वयस्स य, जह अग्गाइं तहे ताइं ॥२॥

उपकाराग्रेणात्र प्रकृतमधिकारः यस्मादेतान्याचारस्यैवोपरि वर्त्तन्ते तदुक्तं शेषवादितया तत्संबद्धानि तद्यथा वृक्षपर्वतादेरग्राणीति शेषाणि त्वग्राणि शिष्यमतिव्युत्पत्यर्थमस्य चोपकाराग्रस्य सुखप्रतिपत्यर्थमिति तदुक्तं (उवारिस्स सरिसं, जं केणवितं परुवए विहिणा, जेणहि गारो तं मिठ, परुविए होइ सुहगेऊ) तत्रेदमिदानीं वाच्यं केनैतानि निर्व्यूढानि किमर्थं कुतो वेत्यतआह ॥ थेरेहिं अणुग्गाहट्ठा, सिसहियं होउ पागरत्थं च ॥ आयाराउ अत्थो, आयारग्गेसु पविभत्तो गाहा ॥ थेरेहीत्यादि स्थविरैः श्रुतवृद्धैश्चतुर्दशपूर्वविद्भिर्निर्व्यूढानीति किमर्थं शिष्यहितं भवत्विति कृत्वा अनुग्रहार्थं तथा अप्रकटोऽर्थः प्रकटोयथास्यादित्येवमर्थं च कुतोनिर्व्यूढाचारात् सकाशात्समस्तोऽप्यर्थः आचाराग्रेषु विस्तरेण प्रविभक्त इति ॥

सांप्रतं यद्यस्मान्निर्व्यूढ तद्विभागेनाचष्ट इति ॥

बिइ अस्स य पंचमए, अट्ठमगस्स बीयंमि उद्देसो ॥
भणिओ पिंडेसणेज्जा, वत्थं पाओग्गहं चेव ॥ ४ ॥
पंचमगस्स चउत्थे इरिया वणिज्जइ समासेणं ॥
छट्ठस्सय पंचमए, भासज्जाया वियाणाहि ॥ ५ ॥
सत्तेक्काणि सत्तवि, णिज्जूढाइं महापरिन्नावो ॥
सत्थपरिन्ना भावण, णिज्जूढाउ धुवविमुत्तो ॥ ६ ॥

आयारपकप्पोउ, पच्चखाणस्स तइयवत्थूओ ॥
आयारणामधेज्जा, विसइमा पाहुडच्छेया ॥ ७ ॥

विश्वस्सेत्यादि चतस्रो । गाथाः ब्रह्मचर्याध्ययनानां द्वितीय मध्ययनं लोकविजयाख्यं तत्र पंचमोद्देशके इदं सूत्रं (सव्वामगंधं परिष्णाय निरामगंधो परिव्वपज्जा) तत्रामग्रहणेन हननाद्यास्तिस्रः कोटयो गृहीता गन्धोपादानादपरास्तिस्र एताः षरूप्य-विशोधिकोटयस्ताश्चेमा स्वतो हंति घातयति घ्नन्तमनुजानीते तथा पचति पाचयति पचन्तमनुजानीत इति तथा तत्रैव सूत्रं (अदिस्समाणो कयविक्कएहिंति) अनेनापि तिस्रो विशोधिकोटयो गृहीतास्ताश्चेमाः क्रीणाति क्रापयति क्रीणंतमन्यमनुजानीते तयाऽष्टमस्य विमोहाध्ययनस्य द्वितीयोद्देशके इदं सूत्रं (भिक्खू परिक्कमेज्ज वा चिट्ठेज्ज वा णीसिएज्ज वा तुयट्टेज्ज वा सु साणंसि वेत्यादि) यावत् (बहिया विहरेज्जा तं भिक्खुं गाहावति उवसंकमित्तुवएज्जा अहमा उसंतो समणा तुब्भट्ठाये असणं वा ४ पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं समारब्भसमुदिस्स कीयं पामिच्च) मित्यादि एतानि सर्वाण्यपि सूत्राण्याश्रित्यैकादशपिंडैषणा निर्व्यूढास्तथा तस्मिन्नेव द्वितीयाध्ययने पंचमोद्देशके सूत्रं (से वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं उग्गहं च कडासणमिति) तत्र वस्त्रकंबलपादपुंछनग्रहणात् वस्त्रैषणा निर्व्यूढा पतद्ग्रहपदात्पात्रैषणा निर्व्यूढा अवग्रह इत्येतस्मादवग्रहप्रतिमा निर्व्यूढा कडासनमित्येतस्माच्छय्येति तथा पंचमाध्ययनावंत्याख्यस्य चतुर्थोद्देशक सूत्रं (गामाणुगामं दुइज्जमाणस्स दुज्जायं दुप्परकंतामित्यादि नेर्या संक्षेपेण व्यावर्णितेत्यत ईर्याध्ययनं निर्व्यूढं तथा षष्ठाध्ययनस्य धुवाख्यस्य पंचमोद्देशकसूत्रं (आइक्खइ विहयइ किट्टति धम्मकामी)त्येतस्मा द्भाषाध्ययनमाकृष्टमित्येवं विजानीयास्त्वमिति तथा महापरिज्ञाध्ययने सप्तोद्देशकास्तेभ्यः प्रत्येकं सप्तापि सप्तैकका निर्व्यूढास्तथा शस्त्रपरिज्ञाध्ययनाद्भावना निर्व्यूढास्तथा धुताध्ययनस्य द्वितीयचतुर्थकोद्देशकाभ्यां विमुक्ताध्ययनं निर्व्यूढमिति तथाचारप्रकल्पो निशीथः स च प्रत्याख्यानपूर्वस्य यत् तृतीयं वस्तु तस्याऽपि यदाचाराख्यं विंशतितमं प्राभृतं ततो निर्व्यूढ इति ब्रह्मचर्याध्ययनेभ्य आचाराग्राणि निर्व्यूढान्यतो निर्व्यूहनाधिकारादेव तान्यापि शस्त्रपरिज्ञाध्ययनानि निर्व्यूढानीति दर्शयति ॥

अव्वोगडो उ भणिओ, सत्थपरिएणाए दंडणिक्खेवो ॥
सो पुण विभज्जमाणो, तहा तहा होइ णायव्वो ॥ ८ ॥

अव्याकृतोऽव्यक्तोऽपरिस्फुट इति यावत् भणितः प्रतिपादितः कोऽसौ दंडनिक्षेपः दंडः प्राणिपरितापलक्षणस्तस्य निक्षेपः परित्यागः संयम इत्यर्थः।स च शस्त्रपरिज्ञायामव्यक्तोऽभिहितो यतस्तेन पुनर्विभज्यमानोऽप्यस्त्वप्यध्ययनेष्वसावेव तथा तथानेकप्रकारो ज्ञातव्यो भवतीति ॥

कथं पुनरयं संयमः संक्षेपेऽभिहितो विस्तार्यत इत्याह ।

एगविहो पुण सो, संजमोत्ति अज्झत्थ बाहिरेय दुहा ।
मणवयणकायतिविहो, चउविहो चाउजामोउ ॥
पंच य महव्वयाइं तु, पंचहाराइ भोयणं छट्ठा ।
सीलंगसहस्साणि य, एसो उ अब्भिंतरो होइ ॥ १० ॥

(एगविहो) इत्यादि (पंचय) इत्यादि अविरतिनिवृत्तिलक्षण एकविधः संयमः सएवाऽध्यात्मिकबाह्यभेदात् द्विधा भवति । पुनर्मनोवाक्कायभेदात्त्रिविधः स एव चतुर्याम भेदाच्चतुर्धा पुनः पञ्चमहाव्रतभेदात्पंचधा । रात्रिभोजनविरतिपरिग्रहाच्च षोढेत्यादिकया प्रक्रियया भिद्यमानो यावदष्टादशशीलांगसहस्रपरिमाणो भवतीति किंपुनरसौ संयमस्तत्र तत्र प्रवचने पंचमहाव्रतरूपतया भिद्यते इत्याह ॥

आइक्खिउं विभइयुं, विन्नाउं चेव सुहुतरं होइ ।
एएण कारणेण, पञ्चमहव्वया पन्नविज्जंति ॥ ११ ॥

संयमः पञ्चमहाव्रतरूपतया व्यवस्थापितः सन्नाख्यातुं विभक्तुं विज्ञातुं च सुखेनैव भवतीत्यतःकारणात्पञ्चमहाव्रतानि प्रज्ञाप्यंते । एतानि च पञ्चमहाव्रतान्यस्खलितानि फलवन्ति भवंत्यतो रक्षायत्तो विधेयस्तदर्थमाह ॥

तेसिं च रक्खणट्ठा, भावणा पञ्चवए इक्के ।
तासत्थपरिन्नाए, एसो अब्भिंतरो होइ ॥ १२ ॥

तेषां च महाव्रतानामेकैकस्य तद्वृत्तिकल्पाः पंच २ भावना भवंति। ताश्च द्वितीयाग्रश्रुतस्कंधे प्रतिपाद्यंते अतोऽयं शस्त्रपरिज्ञाध्ययनाभ्यंतरो भवतीति ॥

सांप्रतं चूडानां यथा स्वं परिमाणमाह ॥ जावुग्गहपरिमाओ, पढमा सत्ति किगावीय चूला भावणविमुत्ति आयारपकप्पा तिन्नि इति पंच ।१३। पिंडैषणाध्ययनादारभ्य अवग्रहप्रतिमाध्ययनं यावत् एतानि सप्ताऽध्ययनानि प्रथमाचूडा सप्तसप्तैकका द्वितीया भावना तृतीया विमुक्तिः चतुर्थी आचारविकल्पो निशीथः सा पंचमी चूडेति आचा. २ श्रु.१ चू.

आयारचूला– आचारचूला–स्त्री० उक्तशेषानुवादिनी चूडा आचारस्य चूला आचार चूला । आचाराग्रे आचारांगस्य द्वितीयेऽग्रश्रुतस्कंधे, आचा० अ. १. उ. ॥

आचाराग्राणि चूलिका इति आचा० ॥ आचारांगस्यद्वितीये ग्रश्रुतस्कंधे पञ्च चूडा स्तत्र प्रथमा(पिंडेसणसेज्जरिया,भासज्जा य वत्थपाएसा। उग्गहपडिमत्ति)सप्ताध्ययनात्मिका द्वितीया सत्तसत्तिकया तृतीया भावना चतुर्थी विमुक्तिः पञ्चमी निशीथाध्ययनमिति । आचा० अ० १ उ० १ ॥

एताश्चाचारश्रुतस्कंधस्य नवभ्यो ब्रह्मचर्याध्ययनेभ्यो निर्व्यूढा इति आचाराग्रशब्दे ॥

आयारचूलिया–आचारचूलिका स्त्री०आचारचूलायाम्, आयारस्सणं भगवओ सचूलीयागस्स पञ्चासीइ उद्देसणकाला सम० ८५ स. ॥

आचारांगस्य विमुक्त्यभिधाने सर्वांतिमेऽध्ययने, ब तिएहं गणिपिडगाणं, आयारचूलियावज्जाणं सत्तावन्नं अज्झयणा प० सम० ५७ स. ॥

आचारस्य श्रुतस्कंधद्वयरूपस्य प्रथमाङ्गस्य चूलिका सर्वान्तिममध्ययनं विमुक्त्यभिधानमाचारचूलिका तद्वर्जानामिति सम० टी. ॥

आयारटीगा–आचारटीका– स्त्री० शीलंगाचार्यविरचितायामाचारांगव्याख्यायाम्,तथाचाचारांगटीकायाम आचारटीकाकरणे। "आचारशास्त्रं सुविनिश्चितं यथा,जगाद वीरो जगते हिताय यः ॥ तथैव किञ्चिद्भदतः स एव मे, पुनातु धीमान् विनयार्पिता गिरः ॥ १ ॥ शस्त्रपरिज्ञाविवरण,मतिबहुगहनञ्च गन्धहस्तिकृतं॥तस्मात्सुखबोधार्थं, गृण्हाम्यहमञ्जसा सारम् ॥ २ ॥ "आचा० टी. अ. १ उ. १ ॥

आयारट्ठ–आचारस्थ– त्रि० आचारे स्थित आचारस्थः ज्ञाना-

चारादिपंचविधाचारयुक्ते, ॥

"नाणंमि दंसणंमिय, तवे चरित्तेय समणसारंमि । ण च पत्ति जो ठवेउं, अप्पाणं गणं न गणहारी । एसगणहरमेरा, आयारत्याणवणिता सुत्ते,, । पं० ग्रा० ॥

एसा गणधरमेरोमेर्यादा सीमा इत्यर्थः (आयारट्ठाणंति पंचविहे आयारे जुत्ताणं) आचारे स्थित आचारस्थः तेषां वर्णिता तत्र प्रणीता इत्यर्थः । पं० चू० ॥

आयारणिज्जुत्ति-आचारनिर्युक्ति-स्त्री० निर्युक्तानां सूत्रेऽभिधेय तया व्यवस्थापितानामर्थानां युक्तिर्घटना विशिष्टा योजना निर्युक्तियुक्तिरेतस्मिंश्च वाच्ये युक्तशब्दलोपान्निर्युक्तिरित्युच्यते। सम० स. १ आचारस्य निर्युक्तिराचारनिर्युक्तिः। आचार सूत्रार्थानां विशिष्टयोजनायाम्, तथाच समवायांगे। आचारांग मधिकृत्य "संखेज्जाओ णिज्जुत्तिओ" सम० १ स. ॥ आचारांग निर्युक्तिश्च भद्रबाहुस्वामिना रचिता। तथाचाचारांगटीकायां भद्रबाहुस्वामिनमधिकृत्य। स च पूर्वमावश्यकनिर्युक्तिं विधाय पश्चादाचारांगनिर्युक्तिं चक्रे तथाचोक्तं (आवस्सयस्स दस कालियस्स तह उत्तरज्झयमायारस्ति) आचा. श्र. १ उ. १

आयारतेण-आचारस्तेन-त्रि० विशिष्टाचारवत्तुल्यरूपे "आया रभावतेणेय कुव्वइ देवकिव्विसं ४६ " दश० अ.५ उ. २ ॥

आयारदसा-आचारदशा-स्त्री० आचरणमाचारो ज्ञानादिविषयः पंचधा। आचारप्रतिपादनपरा दशा आचारदशा। दशाभेदे, दशाध्ययनात्मिका आचारदशा दशाश्रुतस्कंध इति या रूढेति स्था. ठा. १० ॥ अङ्गदशा। अएहावि हु उ वासगा,दिया तेसतु विसेसो। आयारदशा तुइमो, जेणेत्थं वएिदया यारो । पं० भा० । आचारदशानामध्ययनविभागमाह । स्था.१०ठा. ॥

आयारदसाणं दस अज्झयणा पएणत्ता । तंजहा वीसं असमाहिट्ठाणा इक्कवीसं सबला तित्तिसं आसायणाओ अट्ठविहा गणिसंपया दस चित्तसमाहिट्ठाणा इक्कारस उवासगपडिमाओ बारस भिक्खुपडिमाओ पज्जोसवणा कप्पे तिसं मोहणिज्जठाणा ॥

समाधिस्थानानि यैरासेवितैरात्मपरोऽभयानामिह परत्रो प्रयत्र वा असमाधिरुत्पद्यते तानीति भावस्तानि च विंशति र्द्रुतचारित्वादीनि। तत एवावगम्यनीति तत्प्रतिपादक मध्ययनमसमाधिस्थानानीति । प्रथमतया एकविंशतिः शबलाः शबलं कर्बुरं चरित्रं यैः पटादिः ततः सातिचार चारित्रमिह च शबलचारित्रयोगात् शबलाः साधवस्ते च करकर्म प्रकारान्तरमेथुनादीन्येकविंशतिपदानि ॥ १ ॥ तत्रै वोक्तरूपाणि सेवमाना उपाधित एकविंशतिर्भवति। तदर्थ मध्ययनमेकविंशति शबला इत्यभिधीयते ॥ २ ॥ ते तो समासाय प्राप्नोत्ति ज्ञानादिगुणाः आ समस्त्येन शात्यंते अपध्वस्यंते यकाभिस्ता आशातना रत्नाधिकविषयाः अवि नयरूपाः पुरतो गमनादिकास्त्रयस्त्रिंशद्भेदा यत्राभिधीयन्ते तदध्ययनमपि तथैवोच्यत इति ॥ ३ ॥ (अट्ठेत्यादि) अष्टविधा गणिसंपत् आचारश्रुतशरीरवचनादिका आचार्य गुणर्द्धिरष्टस्थानकोक्तरूपा यत्राऽभिधीयते तदध्ययनमपि तथैवोच्यत इति ॥ ४ ॥ (दसेत्यादि) दशचित्तसमाधिस्था नानि येषु सत्सु चित्तस्य प्रशस्तपरिणतिर्जायते तानि तथा असमुत्पन्नपूर्वकधर्मचिन्तोत्पादादीनि तत्रैव प्रसिद्धान्यभि धीयन्ते यत्र तत्तथैवोच्यते इति ५ (एक्कारे) त्यादि एकादशो-

पासकानां श्रावकाणां प्रतिमाः प्रतिपत्तिविशेषाः दर्शनव्रत सामयिकादिविषयाः प्रतिपाद्यंते यत्र तत्तथैवोच्यते ॥ ६ ॥ (बारसेत्यादि) द्वादशभिक्षूणां प्रतिमा अभिग्रहा मासिकी द्विमासिकी प्रभृतयो यत्राभिधीयन्ते तत्तथोच्यत इति ॥ ७ ॥ पज्जो-इत्यादि ॥ पर्याया ऋजुबुद्धिका द्रव्यक्षेत्रकालभावसंबन्धिन उत्सृज्यन्ते उज्झन्ते यस्यां सा निरुक्तविधिना पर्योसवना अथवा परीति सर्वतःक्रोधादिभावेन्य उपशाम्यते यस्यां सा पर्युपशमना अथवा परिः सर्वथा एकक्षेत्रे जघन्यतः सप्ततिदिनानि उत्कृष्टतः षण्मासान् वसनं निरुकादेव पर्युषणा तस्याःकल्प आचारोमर्यादेत्यर्थः ॥ पर्योसवनाकल्पः पर्युपशमनाकल्प पर्युषणाकल्पोवेति स च (सक्कोसंजोयणं विगइनव थयामि) त्यादिकस्तत्रैव प्रसिद्धस्तदर्थमध्ययनं स एवोच्यत इति ८ ॥ (तीसमित्यादि) त्रिंशन्मोहनीयकर्मणो बन्धस्था नानि बन्धनकारणानि (वारिमज्झेऽवगाहित्ता तसे पाणेविहिंसइ)इत्यादिकानि तत्रैव प्रसिद्धानि मोहनीयस्थानानि तत्प्रतिपादकमध्ययनं तथैवोच्यतइति ॥ ९ ॥ (आयाइट्ठाण) मिति आजननमाजातिः सम्मूर्छनगर्भोपपाततो जन्म तस्याः स्थानं संसारस्तत्सनिदानस्य भवतीत्येवमर्थप्रतिपादनपरमाजाति स्थानमुच्यते ॥ इति ठा. टी. ठा. १० ॥

आयारपकप्प-आचारप्रकल्प-पुं० आचार एवाचार प्रकल्पः क्रिया आचारक्रियायाम्, आव० ४ अ. ॥ आचार आचारांगम प्रकल्पोनिशीथाध्ययनम् तस्यैव पञ्चमचूला आचारेण सहितः प्रकल्पः आचारप्रकल्पःनिशीथाध्ययनसहिते आचारांगे, ध० अ. ३ ॥

अट्ठावीसइविहे आयारपकप्पे आव ३ अ. ॥

सत्यपरिणा लोगविजओ, असिओसणिज्जं संमत्तं ॥
आवंति धुत्र विमोहो, उवहाणसुअं महपरिणा ॥ ५१ ॥
पिंडेसण सिज्जीरिज्जा, भासज्जा या य वत्थपाएसा ॥
उग्गहपडिमासत्ति, कसतयं भावणविमुत्ति ॥ ५२ ॥
उग्घायमणुग्घायं, आरोवणातिविहमो निसीहंतु ॥
इति अट्ठाविसविहो, आयारपकप्पनामोयं ॥ ५३ ॥

अष्टाविंशतिविधे आचारप्रकल्पे आचार एवाचारप्रकल्पःक्रिया पूर्ववत्। पिंडेसणागाहा १५२ उग्घातगायात्रयं निगदसिद्धमेव ॥

अष्टाविंशतिविधः आचारप्रकल्पः निशीथांतमाचारांगमित्यर्थः स चैवं ॥

सत्यपरिण्णा १ लोकविजओ २ सीओसणिज्जा ३ संमत्तं ४ आवंति ५ धुव ६ विमोहो ७ उवहाणत्थयं ८ महपरिण्णा ९ प्रथमस्य श्रुतस्कंधस्याऽध्ययनानि । द्वितीयस्य तु पिंडेसण १ सेज्ज २ इरिया ३ भासाजाया य ४ वत्थ ५ पाएसा ६ उग्गाहपडिमा ७ सत्तसत्तिक या ४ भावणा ५ विमुत्ति ६ उग्घाइ अणुग्घाइ २ आरुहणा ३ तिविहमोनिसीहं तु इति अट्ठाविसविहो आयार पकप्पनामोत्ति ॥

उद्घातिकं यत्र लघुमासादिकं प्रायश्चित्तं वर्ण्यते। अनुद्घातिकं तु यत्र गुरुमासादि आरोपणा च यत्रैकस्मिन्प्रायश्चित्तेऽन्य दृयारोप्यत इति ॥ प्रश्न. सं. ५ द्वा. ॥

अष्टाविंशत्या आचारप्रकल्पैः आचार आचारांगं प्रकल्पो निशीथाध्ययनं तस्यैव पंचमचूला । आचारेण सहितः प्रकल्प आचारप्रकल्पस्तैः पंचविंशत्यध्ययनात्मकत्वात्पंचविंशतिविध आचार उद्घातिममनुद्घातिममारोपणेति त्रिधा प्रकल्पोमीलनेऽष्टाविंशतिविधस्तत्र पंचविंशतिरध्ययनान्यमूनि॥

सत्यपरिण्णा १ लोगविजओ २ सीओसणीज्जं ३ संमत्तं ४ आवंतिलोगसारंवा ५ धुयं ६ विमोहो ७ उवहाणसुअं ८ महापरिण्णा ९ पिंडेसणा १० सिज्जा ११ इरिया १२ भासाजायं १३ वत्थेसणा १४ पाएसणा १५ उग्गहपडिमा १६ ठाणसत्तिकयं १७ निसीहिआसत्तिकयं १८ उच्चारणसवणसत्तिकयं १९ सद्दसत्तिकयं २० रूवसत्तिकयं २१ पराकिरिआसत्तिकयं २२ अन्नोन्नकिरिआसत्तिकयं २३ भावणा २४ विमुत्ति २५. ध.३.अ.

आयरणं आयायारो सो य पंचविहो णाणदंसणचरित्ततववियारो य तस्स पकरिसेणं कप्पणा पकप्पणा सभेदनिरूपणा आ.चू. ४ अ.। नि. चू. १ उ. ॥

आचारः प्रथमांगन्तस्य प्रकल्पोऽध्ययनविशेषोनिशीथामित्यपराभिधानस्य वाऽऽचारस्य वा साध्वाचारस्य ज्ञानादिविषयस्य प्रकल्पोऽध्यवसायामित्याचारप्रकल्पः । सम० स. २८ ॥ आचारस्यप्रथमांगस्य पदविभागसमाचारीलक्षणप्रकृष्टकल्पाभिधायकत्वात् प्रकल्प आचारप्रकल्पः निशीथाध्ययनं आचारांगस्य निशीथाध्ययने, स्था० ५ ठा. ।

यस्मात्तत्रदशविध आचारः ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्य्याचारश्च प्रकल्पते स्थाप्यते प्रज्ञाप्यते इत्यर्थ इत्यत आचारप्रकल्प इति पं० चू० ॥

आचारप्रकल्पस्य नामधेयानि निशीथचूर्णौ यथा ॥

आयारपकप्पस्स उ, इमाइं गोणाइं णामधिज्जाइं ।
आयारमाइयाइं, पायच्छित्तेणहीगारो ॥ २ ॥ गाहा

आयरणं आयारो सो य पंचविहो णाणदंसणचरित्ततववीरियायारोय तस्स पकरिसेणं कप्पणा पकप्पणा सप्रभेदप्ररूपणेत्यर्थः इमाइंति वक्खमाणाणित्ति गोणग्रहणं पारिभासिय उदासत्थं तंजहा समुद्दोसमुद्दो इंदं गोवयतीति इंदगोवगो एवं तस्स आयारपकप्पस्स णाम न भवति गुणाणिप्फन्नं भवति "गुणनिप्फन्नं गोणं, तंचेव जहत्थ मत्थवाविंति तं पुण खवणो जलणो, तवणो पवणो पदीवो य ॥ १॥" णामाणि, अभिधेयाणि नामधेज्जाणि अहवा धरणियाणि वा धेज्जाणि णामधेज्जाणि सार्थकाणीत्यर्थः । आयारो आदीजेसि ताणि नामाणि आयारादीणि पंच पायच्छित्ते अहीगारोत्ति अत्थेहं, दारं सीसो पुच्छति णणु पायच्छित्ते अहिगारोत्ति पुव्वाहि अत्थाहिकार एव भणिओ आयरिओ भणति सव्वं तत्थ भणिओ इह विशेषज्ञापनार्थं भणाति अवत्थवि आयारस रूवणा कया इह तु आयारसरूवं पायच्छित्तं पकविज्जति अहवा प्रायश्चित्ते प्रयत्न इत्यर्थः ॥

अहवा इहभणिओ तत्थ दट्ठव्वो आयारमाइयाणि जं भणियंताणि य इमाणि ॥

आयारो अग्गंति, पकप्पे तह चूलीया णिसीहंति ।
णिसीतं सुत्तत्थ तहा, तह आणु पुव्विअक्खातं ॥गाहा॥

पसादारगाहा वक्खमाणसरूवा आयारमाईयाणि इमा सामण्णिक्खेवलक्खणा गाहा ॥

आयारे णिक्खेवो, चउविधो दशविधो य अग्गम्मि ।
छक्कायपकप्पंमि, चूलीयाए निशीथे य॥४॥ नि. चू.१उ.

आचारप्रकल्पः पंचविधः तथा च स्थानांगे ॥

पंचविहे आयारपकप्पे पं० तं०। मासिए उग्घाइए १ मासिये अणुग्घाइए २ चउम्मासिए उग्घाइए ३ चउम्मासिये अणुग्घाइये ४ अरोवणा ५। स्था. ५ ठा. ॥

आचारस्य प्रथमांगस्य पदविभागसमाचारी लक्षणप्रकृष्टकल्पाऽभिधायकत्वात्प्रकल्प आचारप्रकल्प निशीथाध्ययनं स च पंचविधः । पंचविधप्रायश्चित्ताभिधायकत्वात्तथाह । तत्र केषुचिदुद्देशकेषु लघुमासप्रायश्चित्तापत्तिरुत्पद्यते १ केषुचिच्च गुरुमासापत्तिः२ एवं लघुचतुर्मास ३ गुरुचतुर्मासा४ रोपणाश्चेति ५तत्र मासेन निष्पन्नं मासिकं तपस्तच्च उद्घातो भागपातो यत्रास्ति तदुद्घातिकं लघ्वित्यर्थः। यत उक्तं"अद्धेण छिन्न सेसं, पुव्वद्धेणं तु संजुयं काउं। देज्जाहि लहु य दाणं, गुरुदाणं तत्तियं चेवत्ति ॥ १ ॥ पंचेवत्ति ।एतद्भावना मासिकतपोऽधिकृत्योपदर्श्यते । मासस्याऽर्द्धच्छिन्नस्य शेषं दिनानां पंचदशकं तन्मासापञ्चया च पूर्वस्य पंचविंशतिकस्याऽर्द्धेन सार्द्धद्वादशकेन संयुतं कृत सार्द्धा सप्तविंशतिर्भवतीति । आरोपणा तु (चढावणित्ति भणियं होइ) योहि यथा प्रतिषेवित मासो वयति तस्य प्रतिषेवानिष्पन्नमेव मासलघुमासगुरुप्रभृतिकं दीयते। यस्तु न तथा तत्तावद्दीयते एवमायासनिष्पन्नं चान्यदारोप्यत इत्यारोपणेति ॥ ठा० टी० ठा० ५ ॥

अस्याष्टाविंशतिभेदाः समवायाङ्गे यथा ॥

अट्ठाविसविहे आयारपकप्पे प० तं० ॥ मासिया आरोवणा सपंचराइमासीया आरोवणा सदसराइमासिया-आरोवणा सपन्नरसराइमासिया आरोवणा। सवीसइराइमासिया आरोवणा । सपंचवीसराइमासिया आरोवणा । एवं चेव दोमासीया आरोवणा सपंचराइदोमासीया आरोवणा एवं तिमासीया आरोवणा चउमासीयाआरोवणा उवघाइयाआरोवणा अणुघाइया आरोवणा कसिणा आरोवणा अकसिणा आरोवणा। एतावता आयारकप्पे एतावताय आयरियव्वे । सम. २८ स.॥

अत्रैव निगमनमाह ।

एतावांस्तावदाचारप्रकल्प इह स्थानके आरोपणामाश्रित्य विवक्षितोऽन्यथा तद्व्यतिरेकेणाऽपि तस्यैतज्जातिकरूपस्य भावात् अथ चैतावानेवायं तावदाचारप्रकल्पः शेषस्यात्रैवांतर्भावात् स. स. २८॥

आचारप्रकल्पो महानिशीथः। स च प्रत्याख्यानपूर्वस्य यत्तृतीयं वस्तु तस्यापि यदाचाराख्यं विंशतितमं प्राभृतं ततो निर्व्यूढ इति आचा० द्वि. श्रु. अ. १ ॥

तथा च निशीथचूर्णौ ॥

निसीथं णवमा पुव्वा, पच्चक्खाणस्स तत्तियवत्थुउ ।

आयारनामधेज्जा, वासनिजापाहुडच्छेदा ॥ २१७ ॥

पुव्वगतेहिं तो पञ्चक्खाणपुव्वंणाम णवमपुव्वंत्तिस्सं वीस वत्थु वत्थुत्ति वत्थुभूतं वीसं अत्थाधिकारात्तेसु तत्तियं आयारणामधिज्जं जं वत्थुं तस्स वत्थुस्स वीसं पाहुडच्छेदो परिमाणपरिच्छिन्नप्राभृतवत् अर्थच्छेदपाहुडछेदा जणंति। तेसु वि जं वीसतिमं पाहुडच्छेदं ततो णिसीहं सिद्धं ॥

तथाच व्यवहारकल्पे ॥

आयारपकप्पो ऊ, नवमे पुव्वंमि आसि सोधीय ।
तत्तोव्वि य निज्जूढो, इहाणियतो किं न सच्चिजवं ॥

आचारप्रकल्पः पूर्वं नवमे पूर्वे आसीत् शोधितश्च ततोऽन्नवत् इदानीं पुनरिहाचारांगे तत एव नवमात्रियूढ्याऽनीतः । ततः किमेष आचारप्रकल्पो न जवति किं वा ततः शोधिर्नोपजायते । एवोऽप्याचारप्रकल्पः शोधिश्चास्मादवशिष्ट भवतीति भावः ॥ व्य० ३ उ० ॥

तथाच पंचकल्पनाम्ये ॥

आयरदसाकप्पो ववहारो नवमपुव्वा णिसं दोचारित्तरक्खणट्ठा सुयकडस्सुवरिठविताइं अंगदसा अएहा वि हु जव्वासगादीण तेणतु विसेसो आयारदसा उइमो जेणेत्थं वण्णियायारो, दसकप्पववहारा एगसुतखंधे कइ इच्छंति। केइं च दसाएकं कप्पववहारवीयं तु रयणा गरयाणीयं णवमं पुव्वं तु तस्स नीसंदो परिगालपरिस्सावो ॥

(जम्हा तेण जगवता आयरपकप्पा दसाकप्पव्यवहाराय नवमपुव्वनिसंदभूता निज्जूढा) तेनाऽसौपूजार्हः आचारपकप्प इति विधिः यस्मात्तत्र दशविध आचारो ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्याचारश्च प्रकल्पते ॥ व्याप्यते प्रज्ञाप्यत इत्यर्थः ॥ इत्यत आचारप्रकल्पः दशाकल्पव्यवहाराणां पूर्वोक्तं निरुक्तं ॥ पं. चू. ॥ एते दशाकप्पववहाराः किं कारणं ॥

निज्जूढाचरित्तसारिस्स,रक्खणट्ठाए खल्लियस्स।
तेहिं सोहिं किराति, तहो होति निरुपहतं । पं. जा. ॥

चारित्र इति चारित्तरक्खणट्ठा गाहा पंचप्रकारं चारित्रं सामयिकाद्यमथाख्यातपर्यवसानं तस्य रक्षणार्थं नूतिः रक्षायाः परिपालनार्थमित्यर्थः । पं. चू. ॥

सूयकडुवरिठवित्ता, जह्मा त पंचवासपरियायो ॥
सुयकडमहज्जतिनुत्तो, ज्जोग्गो होतिसो तेसिं ॥

सूत्रकृतांगस्योपरि व्यवस्थापित आह । किमर्थं सूत्रकृतांगस्योपरि व्यवस्थापित अथोवा न व्यवस्थापितः । उच्यते।सूत्रोपदेशादिति यस्मात् व्यवहारसूत्रे तृतीयोद्देशकेऽप्युक्तं त्रिवर्षपर्यायस्य कल्पते आचारप्रकल्प इति तथा व्यवहारस्सेव दशमोद्देशके सूत्रमस्ति त्रिवर्षपर्यायस्य कल्पते सूत्रकृतांगमुद्देष्टुं एतदर्थं सूत्रकृतांगस्योपरि कृता इति किं कारणं तेण जगवता नवमाओ पुव्वाओ नीणीओ उच्यते पं. चू० ॥ पं० जा० ॥

अणुकंपा वोच्छेदो, कुसुमाजेरी तिगिच्छपारिच्छा ।
कप्पे परिसा य तहा, दिट्ठंता आदिसुत्तंमि ॥ १ ॥

अंसप्पिणीसत्तणाणं, हाणिं णाऊण आउगबलाणं ।
होहिं तु वग्गथं, करा पुव्वगतं मि पहीणंमी ॥ २ ॥
खेत्तस्स य कालस्स य, परिहाणिं गहणधारणाणं च ।
बल्लंवाणिए संघयणे, सद्धाउच्छाहतो चेव ॥ ३ ॥
किं खेत्त कालो वा, संकुयति जेण तेण परिहाणी ।
जम्हइ न संकुयंति, परिहाणी तेसि तु गुणेहिं ॥ ४ ॥
जाणियव्वहुसमाए, गामा होहंति त्तमसाणसामाइय ।
खेत्तगुणहाणि काले, विउहोतिमाहाणि समये ॥ ५ ॥
समयेणंता परिहा, यंते उवएहमादीया ।
दव्वादीपज्जाया, अहोरत्तं तत्तीयं चेव ॥ ६ ॥
दुसमश्रम अएणुज्जोवणं, साहुज्जोग्गा तु दुल्लजा खेत्ता
कालेवि य दुज्जक्खा, अजिक्खणं होंतिदमरायं ।७।
दूसमअणुजावेण यपरिहाणीहोति ओ सहबलाणं ।
तेणमणुआणं पि, तु आउगमे हादि परिहाणि ॥ ८ ॥

दारा संघयणं पि य हिय इतत्तोय हाणीय धितिबलस्स जवो विरियं सारिरबलं तंपिय परिहातिसत्तं च हायंति यसद्धाओ गहणे परियट्टणे यमणुयाणं उच्छाहो उज्जोगो अणालमत्तं च एगट्ठाइयणा उं परिहाणि अणुग्गहट्ठाए एस साहुणं णिज्जूढणुकंपाए दिट्ठंतेहिं इमेहिं तु पगरणे चेमणुकंपादट्ठ विदेहेहिं होयगारीणं जहउमेवी यजत्त रएहा दिएहं अहएणत्तयस्स एवं अप्पतचिय पुव्वगतं केइ मा हु मरिहिं तिजोउयरिऊण ततो हेट्ठाओ तारियं तेहिं । दारं । मायहु वोच्छिज्जीहिती चरणाणुउगोत्ति तेण णिज्जूढं। वोच्छीएहे बहुयं मी चरणाजावोज विज्जाहि कहं पुण तेण गेहं तु दिएहाइं तत्थीमो तु दिट्ठतो जहकोई दुरारोहो सुसुरजिकुसुमो तु कप्पदुमो पुरिसा केइ असत्ता तं आरोहुण कुसुमगहणट्ठा तेसिं अणुकंपणट्ठा कोइ ससत्तो समारुहऊ घेत्तुं कुसुमा सुहमहणेहतुगं गायिउं दले तेसिं तह चोदसपुव्वतरु आरुढो। जदवाहू तु अणुकंपट्ठा गुथितुं सुयगडसुप्फरिं ववेवीरो । दारं । तं पुणतो वयेसेण वेव गाहितं णसेच्छाये अह गाहिए दोसो असाह गाहोति नाणमाईणं केसवजेरीणि तं वक्खातं पुव्वसामइए अहवा तिगीच्छ उ तुज णाहियं वार्वा उसहं देज्जा तेहिं तुण कज्जसिद्धि विवरीयए जवति दाणं पारिच्छपरिच्छीतु यकप्पमादि दलं ति जोग्गस्स परिणामादीणं तुदारुगमादिहीं णात्तेहिं पारिच्छा आदिसुत्ते पुव्वं जणियातु जाउ विहिसुत्ते सेण घणादि परिसा पूरंताइ य जाघ्निहिं परिसा । दारं । जणितं कप्पदारं ॥ कमेण हु इदाणिं किं पुण उक्कमकरणं बहुसव्वांणि नाउणं किंपुण कप्पजऊयणे वं निज्जइ

भवति पुण सुतावजे अभिविदिता तु अच्छा तहियंतेऊ-समाणं । पं० भा० ॥

उसप्पिणी समणाण । गाहा । जम्हा उसप्पिणी दोसेणं। परिहायंति साहूणं आउयं बलं बुद्धियएतन्नि-मित्तं उवग्गहकरा भविस्संति पुव्वगये परिहीणे किंच खे त्तस्स य कालस्सय । गाहा ॥

खेत्ते ताव उसप्पिणिं, चेव पभिच्चपरिहाणी ।
गहणधारणाणं, च तहा बलावीरियं ॥

बलं सारीरं वीरियं वीर्यं व्यवसायो वा तहा संघयण सद्धा मेधा उयं च खेत्तदोसणयं परिहायंति । गाहा । अणुकंपा वोच्छेए उक्तं च सिद्धसेनक्षमाश्रमणगुरुभिः ।

पालाइणणुकंपा, संखभिकरणंमि गाहवोच्छेयं ।
मि पट्टच्चाओ मेय पीय, भतंर च्छीदिणंजणवयस्स कुसुमो ॥

इति तवानियमनाणरुक्खंगाहा भेरीचंदणकंथाते इच्छि त्ति पालगिलाण गाहा । तेण भगवता अणुकंपिएण मावो च्छिज्जीस्संतीति कालंदुरारोहमिवयादवं आरुह्य अप्पणा मालिताणि कुसुमाणि अवेसिं च दत्ताणि तवोदुवा-लसविहो णियमा इंदियनो इन्दियनियमनिग्रहःनिरोध इत्यर्थः ।इंदियनियमोसो इंदियविसयपयारानिरोहो वा सो इंदियपत्तेसुवा अत्थेसुरागदोसनिग्गहो जाव फासिंदियं नो इंदिय अकुसल मणनिरोहो । वा कुसलमणओ ईरणं वा मणसो वा एगत्तिभावकरणं । कोहस्स उदय निरोहो वा उदयपत्तस्स वा विफलीकरणं जाव लोभस्स । तपसा नियमेन ज्ञानेन च संप्रयुक्तो वृक्षः किंच सम्यगदर्शनचारित्रतपोनियमसंयमस्तं समवृक्षादेव तत्पुरुषः समासः। ज्ञानदर्शनतपश्चारित्रात्मक एव वृक्षः । ततस्तेन भगवता भद्र-बाहुना पूर्वरत्नाकरश्रुतसमुद्रान्प्रयत्नेनाऽऽहृतः उद्धृतमित्यर्थःन तु स्वेच्छयातेनाऽसौश्रुतकर्त्ता ऋषिरित्यपदिश्येत ऋषिरित्ययं-स्यानार्जवेति ऋषिः यस्मादसौ भगवतामार्ज्जवे सम्यक्दर्शन ज्ञानचारित्रात्मके निर्वाणमार्गे व्यवस्थितः ।
इर्यादिभिश्च समितिभिर्युक्तः इत्युक्तो ऋषिः ।

सेपुण अप्पणो इच्छाए सुत्तं अत्थंवा करेइ तस्स सुत्ते चउलहु अत्थे चओ गुरू । आणाइ य विराहणादि हंतो वंदणभेरीय वासुदेवस्स असिवप्पसमणे सा कृता कंथा पच्छा अहया नप्प समेइ एव सच्छंदविगप्पिए सुत्तं मोक्खस्स असावकं भवाते पितिया पासत्थाउप्पत्ति वंने यथा दोण्ह विभेरिणं कप्पव्ववहारा पुणपुरिसंपरिक्खि ऊण दिज्जंति जहा आइल्लए पुरिसा परिसा परियासे लघण कुरुग गहा एवं सुसिस्सदिज्जंति ॥
तत्रशैलघनभिङ्कुटचालनीमसकमार्जारादयः अनर्हा हंसमे घजलूकजाहकादयो योग्याः । प. च. ॥
आचारप्रकल्पश्च कस्मै उद्दिश्यते कस्मै नेति(उद्देस) शब्दे ॥

आयारपकप्पोत्तिवा अपरियागस्स आरेण तीदज्जाति निवास परियागस्स वि अपरिणामगस्स अतिपरिणामगस्स वा न दिज्जति आयारपकप्पो पुण परिणामगस्स दिज्जति नी चू० १ उ. ।

एगविहकुसुमपुज्जो, वया रसरिसा उकेइ अहिगा ।
सस्सवति भूमिभावित, गुणसति वप्पे पकप्पंमि । ४१६॥

अणेगजातिपाईं अणेगवण्णेहिं पुप्फावयारोकओविव ती दीसत्ति एवं सुतत्थ विकप्पिया अणेगविहा अधिकारा दट्ठव्वा कहं उच्यते प कप्पो सो केरिसो गुणस इव प्रतुल्लो वप्परूवकं इमंसस्यंयस्यां भूमौविज्जते सासस्यवतीसस्ययुक्ता काचिच्छा-लि कचिदिक्षुः कचिज्जवा काचिद्वीहयः भावितो गुणेहिं जो सो भावितगुणः गुणगत इत्यर्थः । तवगुणा सतिमादि सती णामविशिष्ठा समृद्धिनिरुपहतत्वं शतिवर्जितत्वंबहुफलं च पभि गुंणैरुपपेतोवप्रः । इदाणिं उवण उवप्पो इव पकप्पो छङ्कि-मादीणि वा उद्देसत्याधिका सस्यवृद्धिरिव अनेकार्थःनिरुपहत-मिवदोषविवर्जित इति वर्जितमिव पासत्थचरगादि सलेप वार्जिता बहुत्वमिति पहि कल्पत्विसंभवात् ॥ इदशैकप्रकल्पे अनेकार्थाधिकारा इत्यर्थः ॥

एवं पुण कप्पज्झयणं कस्स ण दायव्वं केरीसगुणयुतस्स वा देयव्वं अतो भणति गाहा ।

जिणणरहस्सवतार, निस्साकर एव मुक्कयोगी वा ।
छव्विहगति गुविलंमी, सो संसारे भगविदीहे । ४१८।

जिणउरहस्सो णाम जो अववादपदे अप्पेसिं कप्पियाणं सीहत्ति णिस्साकरणामं यो किंचि अववादपदं लभित मुसलं पक्खि-वइ । मुक्कयोगीणाम जेण मुक्को योगो णाणदंसणचरित्त तवणियमसंयमादिसु सो एस मुक्कयोगी। परिसस्स जोदेति सो संसारे चउप्पगारे वा पचप्पगारे वा छप्पगारे वा एव मादिगति गुविल्ले गुविलोत्ति गहणो घुण्णा वयतीति घोरा परिसे संसारे भामिहिति दिहं कालं परिसे सुण दायव्वा एएसिं पभिवक्खा जे ते सुदायव्वा ॥
ते य इमे गाहा ॥

अरहस्स दारए पारय, य असट्टकरणे तुलोवमे समिते ।
कप्पाणु पालणादीवणा, य आराहणछिण्णसंसारो ।४१९

अतीवरहस्सं तंजो धरेति सो अइरहस्स धारगो जो तं अइरहस्सं एकं दो तिण्णि वादिणा धरेति ण तेणं अहिगारो आतं रहस्सधरणं जीवियकालं पारं णेति तेण अहिकारो असढकारणो णाम सव्वत्थादान जो कप्पाणं माया पढाति असढो हेऊणं कासिणं करेति तुलसमो णाम सममट्ठिता तुला जहा ण मग्गतो पुरओ वा णमाति एवं जो रागदोसविमुक्को सो तुलासमो भणति । समितो णाम पंचहिं समितिहिं समिता प गुणसंपओते परेतो एयं गुणसंपउत्ते यादि विणयकप्पाणु पालणा कया भवति । अहवा पकप्पे जं जहा भणितं तस्स अणुपालना जो करेति तस्स देयो यकप्पाणुपालणा एय दीवणे कअणेसिं दिवियं दरिसियं गमियं एवं कायव्वमिति अह वा दीवणा जो अरिहाणं कणालस्से वक्खाणं ण करेति तस्सेयं देयंति दीवणाए य मोक्खमग्गस्स आराहणा कता भवति । आराहणायेय चउगति गुविलो दीहसण-वयग्गो छिण्णंमिय संसारे जं तं सिवमयलयमरुयमक्खयम-व्वाबाहमपुणरावत्तयंभाणं तं पावंति तं च एतो कम्मविमुक्को

सिद्धो भवति ॥ नि० चू० २० उ० ॥

ग्रथाचारप्रकल्पाया निर्ग्रन्थ्याः प्रवर्तिनीत्वं गणावच्छेदिकात्वं च नोद्दिश्यते। तथा च व्यवहारसूत्रम् ॥

णिग्गंथिस्स णवडहरतरुणगस्स आयारकप्पे नामं अज्झयणे परिब्भट्ठे सिया से य पुच्छियव्वे केण केण कारणेणं अज्जो आयारकप्पे नाम अज्झयणे परिब्भट्ठे सिया किं आबाहेणं उदाहु पमायेणं सेवएज्जा णो आबाहेणं पमायेणं जाव जीवाए तस्स तप्पत्तियं, णो कप्पति आयरियत्तं वा जाव गणावच्छेइयत्तं वा उद्दिसित्तएवा धारित्तए वासेयवएज्जा आवाहेणं णो पमाएणं से य संठ विस्सामिति संठवेज्जा। एवं से कप्पति आयरित्तं वा जाव गणावच्छेइयत्तं वा उद्दिसित्तए वा धारित्तए वा तं सेयसवच्छेसा म्मित्ति णो संठवेज्जा एवं से णो कप्पति आयरियत्तं वा जावगणावच्छेइयत्तं वा उद्दिसित्तए वा धारित्तएवा ॥ १४ ॥ णिग्गंथिएणं णवडहरस्स तरुणियाए आयारकप्पे नाम अज्झयणे परिब्भट्ठे सिया साय पुच्छियव्वा केण कारणेणं अज्जे आयारकप्पे नाम अज्झयणे परिब्भट्ठे सिया किं आवाहेणं पमाएणं सायवएज्जा णो आवाहेणं पमाएणं जावजीवाए तीगसे तप्पत्तियं णोकप्पति यं पवित्तिणं वा गणावच्छेइणितं वा उद्दिसित्तए वा धारित्तएण वा सायवदोज्जा आवाहेणं णो पमाएणं सायसंठवेस्सामिति संठवेज्जा। एवं से कप्पइ पवत्तिणित्तं वा उद्दिसित्तए वा धारित्तए वा स यं संठं विस्सामिति णो संठवेज्जा। एवं सेनो कप्पति पवित्तिणित्तं वा गणावच्छेइणियत्तं वा उद्दिसित्तए वा धारित्तए वा- ॥ १५ ॥ व्य. ५ उ. ॥

(निग्गंथिएनवडहरतरुणाए) इत्यादिसूत्रद्वकं अस्य व्याख्या। निर्ग्रन्थ्या नवडहरतरुण्या वक्ष्यमाणस्वरूपाया आचारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिभ्रष्टं स्यात् सा च प्रष्टव्या केन कारणेन आचारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिभ्रष्टमभवत् किमाबाधेन प्रमादेन वा एवं पृष्टा सती सा यदीति गम्यते वदेत् नो आबाधेन किं तु प्रमादेन तर्हि यावज्जीवं तस्यास्तत्प्रत्ययं प्रमादतोऽध्ययननाशनप्रत्ययं नो कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं उद्देष्टुं नापि तस्याः स्वयं धारयितुं अथ सा वदेत् आबाधेन नष्टं न तु प्रमादेन सा च नष्टमध्ययनं संस्थापयामीत्युक्त्वा संस्थापयेत् एवं तर्हि (से) तस्याः कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं वा उद्देष्टुमनुज्ञातुं स्वयं धारयितुमथ नष्टमध्ययनं संस्थापयिष्यामीत्युक्त्वाऽपि न संस्थापयेत् एवं तर्हि (से) तस्याः न कल्पते प्रवर्तनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं वा उद्देष्टुं वा स्वयं वा धारयितुमिति एवं निर्ग्रन्थसूत्रमपि भावनीयं ॥

(नवडहरतरुण) व्याख्यानं च प्रागुक्तमवसेयं (तेवरिसो होइ नवो) व्रतपर्यायेणेतिवाक्यशेषः। आसोलसगं तु जन्मपर्यायेणेति गम्यते। डहरगं चेति (तरुणोवत्तासत्तरुणमज्झिमो थेरओ सेसो) आचार्यत्वं वा यावत्करणादुपाध्यायत्वं प्रवर्तित्वं स्थविरत्वं चेति परिग्रहःशेषं तथैव। अत्राह शिष्यः। पुरुषोत्तमो धर्म्म इति पूर्वं निर्ग्रन्थसूत्रंवक्तव्यं पश्चान्निर्ग्रन्थिसूत्रं। पूर्वत्र वाऽध्ययनरूये पूर्वं निर्ग्रन्थसूत्राण्युक्तानि पश्चान्निर्ग्रन्थीसूत्राणि अत्र विपर्ययः कृतः। सूरिराह ॥

जइवि य पुरिसादेसो, पुव्वंतहवियविव्वज्जओ वुत्तो।
जिए समणि उपगया य, पमायबहुला य अथिरा य ॥

यद्यपि च पुरुषोत्तमो धर्म्मः पूर्वत्राऽवाध्ययनरूये पूर्वं पुरुषादेशस्तत्राप्यत्र विपर्ययो युक्तः केन कारणेनेत्याह। येन कारणेन श्रमण्यः प्रकृत्या तथा प्रायः श्रमण्यः प्रमादबहुला अस्थिराश्च न तु श्रमणा अध्ययनस्य च नाशः प्रायः प्रमादस्ततः श्रमण्यधिकारादधिकृतसूत्रार्थस्थानत्वात पूर्वं निर्ग्रन्थी। सूत्रमुक्तं पश्चान्निर्ग्रन्थसूत्रं।

नवडहरतरुणीनां व्याख्यानमाह।

तेवरिसा होइ न वा, अट्ठारसिया डहरिया होइ।
तरुणी खलु जा जुवइ, चत्तरो दसगा वतुत्तासा ॥

व्रतपर्यायेण यावत्त्रिवर्षा तावन्नवतिन वा जन्मपर्यायेण यावदष्टादशिका अष्टादशवर्षप्रमाणा तावद्भवति। डहरिका तरुणी खलु तावद् दृष्टव्या यावत् युवतिः। अथवा पूर्वोक्तास्तृतीयोद्देशके नवडहरतरुणिसूत्रे ये अभिहितास्तरुणचत्वारो दशकाश्चत्वारिंशद्विर्षाणीत्यर्थः। तेऽत्रापि तरुण्या द्रष्टव्याः। १४। १५ ॥

सा एव गुणोवेया, सुत्तत्थेहिं पकप्पमज्झयणं।
सयहिंज्झिया इतो आ, वि आगया न वसु अण्णा ॥

सा नवडहरा तरुणी एतावद्गुणोपेता सूत्रार्थाभ्यां प्रकल्पनामकमध्ययनमधीता अधीतिनी। ततः सा प्रवर्तिनित्वस्य योग्या सूरिभिः संसाधिता। अथ च तस्याः सूत्रतोऽर्थतश्चाचारप्रकल्पः परिभ्रष्टः स कथं ज्ञात इत्याह। इतश्चापि आगता अन्यगच्छादन्या साध्वी उपसंपन्ना। सा विज्ञापयति ॥ कथमित्याह ॥

अत्थेण मेथाकप्पो, समाणितो न य जिनो महं जंतो।
अमुगा मे संघाडं, ददंतु वुत्ता उसा गुरुणा ॥

हे भदंत! भगवन् अर्थेनार्यतो मम आचारप्रकल्पः समानीतो समाप्तिं नीतः। परं न च न वै मम स जितः परिचितोऽभूत्। ततोऽमुकायाः प्रवर्तिनीत्वेन संभावितां संघाटं पूज्या ददतु। एवं तया विज्ञप्तं गणिना आचार्येण सा उक्ता। आर्ये! देहि (से) तस्याः संघाटं ॥

सा दाउं आढत्ता, नवरं पणट्ठं न किंचि आगच्छे।
एमेव मुणंति चिट्ठति, मुणिया य सा तीये ॥

संघाटं दातुं प्रवृत्ता परावर्तयितुं व्याख्यातुं च प्रवृत्ता इत्यर्थः। न वरिष्ठं तदध्ययनं न किमप्यागच्छति केवलमेव मुणमुणन्ती अव्यक्ताक्षरं किमपि ब्रुवंती तिष्ठति। ततः सा तया मुणिता यथा न किमप्येतस्या आगच्छति ॥

पुनरवि साहती गणिणो, मा नट्ठसुया दलाहमे अन्नं।
अब्जक्खाणंपि सिया, वाहितुं होइमा पुच्छा ॥

ततः सा पुनरपि गणिन आचार्यस्य कथयति। यथा नष्टश्रुता तस्मान्ममान्यां सहायां ददतु। एवमुक्ते आचार्येण विचारयितव्यं। मन्यं। किं परिभ्रष्टं तस्या अध्ययनं किं वा

न को जानाति अन्याख्यानमपि काचित्केनापि कारणेन प्रद्विष्टा सती दद्यात्ततस्तां व्याहृत्य तस्या इयं वक्ष्यमाणा पृच्छा कर्तव्या ॥

तामेवाह ॥

दंमकगहनिक्खेवे, आवसियाए निसीहिया ।
गुरुणं च अप्पणामे य जणसु आरोवणा काउ ॥

दंमकस्य प्रत्युपेक्षा प्रवर्जना व्यतिरेकेण ग्रहणे निक्षेपणे च तथा आवशिक्या नैषेधिक्याश्चाकरणे बहिः प्रदेशादागच्छता वसतेः प्रवेशे नमः क्षमाश्रमणेभ्य इत्येवं गुरूणामप्रणामे च प्रणामाकरणे च का आरोपणा प्रायश्चित्तं जवति ॥

पुट्ठा अनिव्वहंति, किहिं नहं वाहतो पमाएणं ।
माहेइ पमाएणं, सोय पमादो इमो होइ ॥

सा एव पृष्टा सती यदि न निर्वहति न यथावस्थितमुत्तरं ददाति । तदा सा अनिर्वहंती जूयः प्रष्टव्या । कथं केन कारणेन ते नष्टमाचारप्रकल्पनामकमध्ययनं किमावाधेन उत प्रमादेन । तत्र यदि सा कथयति प्रमादेन । स च प्रमादोऽयं वक्ष्यमाणो जवति ॥ तमेवाह ॥

धम्मकहनिमित्तादि, उपमातो तत्थ होइ नायव्वो ।
मलयवइगणसेणा, तरंगवइयाओ धम्मकहा ॥

तत्र तस्यां संयत्यां धर्मकथानिमित्तादिकः आदिशब्दात् ग्रहचरितादिपरिग्रहप्रमादो जवति ज्ञातव्यस्तत्र धर्मकथा मलयवतीमगधसेनातरंगवती । आदिशब्दात् वसुदेवहिंमचादिपरिग्रहः । एतां कथामधीयानाया विस्मृतिगतं प्रकल्पनामकमध्ययनं ॥

गहचारियविज्जमन्ता, चुन्ननिमित्तादिणा पमाएणं ।
नट्ठंमि संधयंती, असंधयंतीवमानजनो ॥

गहचरित्तं ज्योतिष्कं । ससाधना विद्या । साधनरहितोमंत्रश्चूर्णो योगचूर्णः । निमित्तमतीतादिभावकथनमादिशब्दात् कुहुकशास्त्रादिपरिग्रह इत्यादिना प्रमाणेन इत्याद्यध्ययनलक्षणेन प्रमादेन नष्टे प्रकल्पे नाम्नि अध्ययने यदि भूयः सा तत्संदधाति । यदि वा न संदधाति तयापि सा संदधति वा यावज्जीवं गणं न लभते ॥

जावजीवं तु गणं, इमेहि नाएहि लोगसिम्देहिं ॥
आतिवाक्षवेज्ज जोहे, धणुगाइजग्गफलगोए ॥ १ ॥

यावज्जीवं गणं न लभते । एभिरजापालकवैद्ययोधैर्लोकासिद्धैर्ज्ञातैस्तत्र योधे प्रमादाचरितं सम्यग्विदित धनुरादिभिर्धनुर्भग्नं विभग्नं दृष्टं जीवाछिन्नविच्छिन्नाकांमान्यसाक्षितानि । न केवलमेतैर्ज्ञातैः । किन्तु भग्नफलकेन सटितपतितमलयनवज्ञातेन ॥

तत्र प्रथममजापालकदृष्टान्तमाह ॥

खलंतेण उ अइया, पणामिया जेण सो पुणो न लजे ॥
सूलाधिरूपा नठा, विलहति एमेव उत्तरिए ॥ १ ॥
कोइ अयवा लोवे,एण आयातो रक्खेइ तेण ॥
तपत्ता बहगादि, खेल्लणादिहि पमाएहिं ॥ २ ॥
नासियातोसो अच्छा, तो दवावितो जणइ पुणो ॥
रक्खामि न परिसंकहामि, सो एवं जणंतो वि ॥ ३ ॥
जावज्जीवं अलत्य, विनहति अहमुलं सेजाट्टियं जरोवा ॥
अतिआ उरो आगतो, ततोनठा ततोहो सो पुणा
विलजते रक्खिउं ॥ ४ ॥

अक्षरगमनिका । येन खेलनावृत्तादिना क्रीमता अजिकाः प्रणाशिताः स पुनर्न लजते यावज्जीवमन्यत्राऽप्यजा रक्षितुमय शूलादिरुजा अत्रादिशब्दादत्यातुरज्वरादिपरिग्रहस्ता अजा नष्टास्ततः पुनरपि लभते ॥

अधुना वैद्यज्ञानं भावयति ॥

जति से सत्थं नट्ठं, पेच्छह पेसच्छ कोसगं गंतु ॥
हीरति कलंकिएसुं, जोगो जूयादिदप्पेणं ॥

कोइ वेज्जोरण्णे कयं वित्तीतोतेणं जूयपमादेण विसयपमादेण विज्जसत्थं नासियं सत्यकोसगाणि पच्छणगादीणि किट्टकलंकियाणि न निसीयइ । अएणया रएणं कज्जं- जायं सद्दावितोविज्जोसो किजवदेसं न किंचि सकेइ वोतुं तत्तो रएणा जाणियं किमियं तत्तो सो जणइ मेपोत्यगा- चोरेहि हिया पामिपुच्छगं पि नत्थितो मम नट्ठं वेज्जसत्थं नात्थि पुण मम असोपमातो जेण वेज्जसत्थं नासियं ताहे रएणा पुरिसा पेसिया ॥

यदि(से) तस्य शास्त्रं नष्टं तर्हि(से)तस्य यूयं गत्वा शास्त्रकौतुकं प्रेक्षध्वं हियते राज्ञः समर्प्यते । दृष्टानि राज्ञा समस्तानि प्रतक्षणकप्रभृतीनि शास्त्राणि किट्टकलंकितानि ततस्तेषु कलंकितेषु दृष्टेषु ज्ञातं यया द्यूतादिदर्पेण द्यूतादिना प्रमादेन विनाशितं वैद्यशास्त्रं ततो भोगभ्रंशः पश्चादन्यत्र गत्वा वैद्यशास्त्रं पुनरप्युज्ज्वाल्य समागतो भूयोऽपि राज्ञः समीपे भोगान् याचते स च याचमानोऽपि न लजते एवं लोकोत्तरेऽप्युपनयभावना प्राग्वत्कर्तव्या ।

योधदृष्टांतभावनार्थमाह ॥

तुच्छो जइ सरवेही, तहा विपलोएह से सरे गंतुं ॥
अकलंककलंकं वा, जग्गमजग्गाणि य धणूणि ॥ १ ॥
कोइ जोहो धणुव्वेयं, अहिज्जितो गुरुवएसेण ॥
अब्भासेण य सो, अपासंतो विसदेणं ॥ २ ॥
विधंति रत्ना कयप जूय, वितिन्नो कतो अलया तेण ॥
विसयपमाएण तं, धणुव्वेय सत्थं तं च ॥ ३ ॥
अब्भासकरणं नासियं, अन्नया युद्धकज्जेसमावमिए ॥
एन किंचि सकेइ, विंधिउं पराजिणिउं ॥ ४ ॥
वारस्रा पुच्छितो, किमेयंति सो जणइ ॥
नत्थि मे पमादो नाहे रएणाजणियं ॥

यदिनाम प्रथमादाकरणत एकस्वरवेधी वृक्षोऽलस्तयापि (से)तस्य शरान् गत्वा प्रलोकयत किंतत् शरजालमलंकं वा धनूंष्यपि भग्नान्यभग्नानि वा द्रष्टुं शरजालकं कलंकितं धनूंषि च भग्नानि ततो ज्ञातं प्रमादतः सर्वं नष्टं कृतो वृत्तिव्यवच्छेदः सोऽन्यत्र गत्वा धनुर्वेदशास्त्रमुज्ज्वाल्य कृताभ्यासः पुनरागतो वृत्तिं याचमानोऽपि यावज्जीवं न लभते एवं लोकोत्तरेऽप्युपनयः प्राग्वत्कर्तव्यः । फलकज्ञातमाह ॥

फालहियस्सवि एवं, जइफलतो जग्ग लुग्गोतो ॥

जोगोहीराति सव्वेसिं पि य नजोगहारो जवेकज्जे ॥१॥
कोई अणेगवनप्पति, पत्तसागादिकलिए ॥
फलए केणावि, निउत्तो सोवि सयपमाएणं ॥ २ ॥
जयपमाएण वा, न रक्खइ न य पाणिएणं ॥
पालेंति सोय फलहो, लोगे णाणरूवे हि य ॥ ३ ॥
उबलूभितो मुक्को, य न किंचि ततो वणफलादि ॥
आगच्छइ, फलह सामिणा जणियं ॥ ४ ॥
किमेयं सो जणइ, किं करेमि रक्खेमि तावअहं ।
नत्थि मे पमादो, ततो फलहसामिणा फलहो
गवेसावितो ॥ ५ ॥

तयाचाह (फालकिकस्य) फलकस्वामिन एवं पूर्वदृष्टान्तेषु राज्ञ इव फलगवेषणा चिन्ता जाता । यदि फलको जग्नलुग्नो जविष्यति ततोऽस्य भोगो न्हियेत गाथायां"वर्तमानसामीप्येव र्तमानवद्वे"तिवचनतो भविष्यति वर्तमानता कस्मात् हरिष्यते इत्याह कार्ये प्रयोजने समापतिते सर्वेषामपि कुटुंबजनानां भोगहारो न स्यादिति हेतोः सूत्रगवेषणे कृते फलको जग्नलुग्नो दृष्टःजग्नो गोरूपादिर्निविध्वंसनात् लुग्नो जलसेवनाकरणतस्त-तस्तस्य वृत्तिश्छिन्ना ततो नाहं चूय एवं करिष्यामीति याचमा नोऽपि यावज्जीवं न लजते वृत्तिमेवं लोकोत्तरेऽप्युपनयः कर्त-व्यस्तेमवाह ॥

एवं दप्पपणासिते, ण विदिंति गणं पकप्पमज्झयणे ॥
आवाहेणं नासिए, गेलसादिण दलयंति ॥ १ ॥

एवं पूर्वोक्तदृष्टान्तप्रकारेण दर्प्पतो धर्मकथाध्ययनतो व्याक-रणाध्ययनतो निमित्तशास्त्राद्यध्ययनतो वा इत्यर्थः।प्रणाशिते प्र-कल्पनाम्न्यध्ययने यावज्जीवमाचार्यास्तस्या गणंनदद तिआबा-धितग्लानत्वादिना पुनर्नाशितो भूयः प्रज्वालित दलयंति प्रयच्छंति । एतदेव सप्रपंचं जावयति ॥

गेलण्णे असिवे वाओ, मोयरिया य रायदुट्ठे वा ॥
एएहिं नासियं मी, सन्धे माणिए दिंति गणं ॥ १ ॥

ग्लानत्वे वा जाते ग्लानप्रतिजागरणे वा कृते अशिवे वा समुपस्थिते अवमौदर्ये वा दुर्भिक्षे जाते भिक्षापरिभ्रमणतो राजद्विष्टे वा पलायनतो वा यदि नष्टं प्रकल्पनामकमध्ययनं तत एतैः कारणैर्नाशितेऽपि पुनः सम्बन्धंत्या गणं ददति प्रय-च्छंति ।

तदेवं निर्ग्रंथीसूत्रं जावितमधुना निर्ग्रन्थसूत्रं विजाव-यिषुराह ॥

एवमेव य साहूणं, वागरणनिमित्तछन्दकहमादी
वीइयं गिलाणतो मे, अद्धाणो चेव थूज्रेय ॥

एवमेव अनेन प्रकारेण साधूनामपि सूत्रं भावनीयं नवरं तत्र प्रमादो व्याकरणनिमित्तच्छदः कथाद्यधीयानस्य प्रतिपत्त-व्यः ॥ द्वितीयमावाधलक्षणं कारणं सूत्रे ग्लाने ग्लानप्रतिजागरणे वा अवमौदर्ये अशिवादिकारणतोऽध्वनि वा गमने स्तूपे वा-रूपस्यमियमत्र जावना । यदि व्याकरणाध्ययनतो निमित्त शास्त्राध्ययनतश्छन्दः शास्त्राध्ययनतो धर्मकथाध्ययनत आदि-शब्दाद्विद्यामन्त्रादिव्याक्षेपतो यदि प्रकल्पाध्ययनं नाशितं तदा पश्चादुज्ज्वालितेऽपि यावज्जीवं तस्मै गणं सूरयो न प्रयच्छंति अथ ग्लानत्वाद्याबाधतो नाशितं तदा तस्मिन्पुनरु-ज्ज्वालिते प्रयच्छंति प्रमाददोषाभावात् तत्र ग्लानत्वाविषय आ-बाधः प्रतीतः ॥

सम्प्रति स्तूपविषयमाह ॥

महुरा खमगाया, वणदेवयआउट्टआणवेज्जत्ति । किं मम असंजतीए,अप्पत्तिय होहिती कज्जं। थूगत्ति तच्च जणिव्वुवि वा य छम्मास संघो को ॥ सत्तोखमगस्सगा, कंपणखिंस-णमुक्का कयपभूगा ॥

मथुरायां नगर्यां कोऽपि क्षपणक आतापयति यस्यातापनां दृष्ट्वा देवता आवृता तमागतमागत्य वन्दित्वा ब्रूते यन्मयाकर्तव्यंतन्म-माज्ञापयेद्भवानिति । एवमुक्ते स क्षपकेण जण्यते । किं मम कार्यमसंयत्या भविष्यति । ततस्तस्या देवताया अप्रीतिकम-भूत्। अप्रीतिवत्यचेतनयोक्तमवश्यं तव मया कार्यं भविष्यति। ततो देवतया सर्वरत्नमयः स्तूपो निर्मितस्तत्र भिक्षवो रक्तपटा उपस्थिताः अयमस्मदीयः स्तूपस्तैः समं संघस्य षण्मासान् विवादो जातस्ततः संघो ब्रूते । को नामात्राऽर्थे शक्तः केनापि कथितं यथा अमुकः क्षपकस्ततः संघेन स जण्यते क्षपक ! कायोत्सर्गेण देवतामाकंपय । ततः क्षपकस्य कायोत्सर्गकरणं देवताया आकम्पनम् । सा आगता ब्रूते । संदिशत किंकरो-मि क्षपकेण भणिता तया कुरुत यथा संघस्य जयो जवति ततो देवतया क्षपकस्य खिंसना कृता । यथा एतन्मया असंयत्या अपि कार्यं जातं एवं खिंसित्वा सा ब्रूते । यूयं राज्ञः समीपं गत्वा ब्रूत । यदि रक्तपटानां स्तूपः । ततः कल्ये रक्ता पताका दृश्यतां अथाऽस्माकं तर्हि शुक्ला पताका । राज्ञा प्रतिपन्नमेवं भवतु ततो राज्ञा प्रत्ययिकपुरुषैः स्तूपो रक्षापितो रात्रौ देव तया शुक्लपताका कृता । प्रभाते दृष्टा स्तूपे शुक्ला पताका जितं संघेन व्य० सू० ५ उ. ॥

थेराणं थेरजूमिपत्ताणं आयारपकप्पे णाम अज्झयणे परिजवे सिया कप्पंति तेसिं ठवेत्ताणं वा आयरियत्ते वा जावगणावच्छेइयत्तं वा उद्दिसित्तएवा धारित्त एवा ॥ व्य. ५ उ. ॥

व्या०स्थविराणांऽस्थविरजूमिं प्राप्तानामाचार्यपदं प्राप्तानामा-चारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिभ्रष्टं स्यात्कल्पते । तेषां सूत्रं सं स्थापयतामसंस्थापयतां वाचार्यत्वं वा यावत्करणादुपाध्या-यत्वं वा इति परिग्रहः । गणावच्छेदकत्वमुद्देष्टुमनुज्ञातुं-जीर्णमहत्वकरणतः सूत्रधरणशकनात् । एष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥

सम्प्रति जाष्यविस्तरः ।

सुत्ते अणिंते लहुगा, अत्थे अणिंते धरेंति चउगुरुगा ।
सुत्तेण वायणा, अत्थे सोही तो दोह णुस्राया ॥

इदं सूत्रमापवादिकमुत्सर्गतः पुनः सूत्रे अनागच्छति यदि गणं धारयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । अर्थेऽ-नागच्छति यदि गणं धारयति चत्वारो गुरुकाः । आज्ञादयश्च दोषास्तस्मादुभयधारणगणोधारयितव्यः। किंकारणमत आह सूत्रेणगच्छता वाचनां ददाति । अर्थनागच्छता प्रायश्चित्त-स्थानमापन्नानां शोधिं करोति । तस्मात् द्वाभ्यामपि संपन्नो गणधारणेऽनुज्ञातः ॥

अवियविणासुत्तेणं, ववहारे उअपचतो होइ ॥
तेण उजयधरो ऊ,गणधारि सो अणुन्नातो ॥ १ ॥

अपि च विना सूत्रेण व्यवहारे क्रियमाणे अप्रत्ययो भवति ।

तस्माद् व्यवहारे अर्थनिर्देशं कुर्वता सूत्रमवश्यमुच्चारणीयं। यथा इदं सूत्रं तस्मादयमेवात्र व्यवहारस्ततः प्रत्ययो भवति तेन स गणधारी उभयपरोऽनुज्ञातः ॥

असती कज्जोगी पुण, अत्येयं तं किमप्पतिधारेउं ॥
जुम्रमहल्लो सुत्तं, न तरति पच्चुक्कयारेउं ॥ १ ॥

उभयधरस्य असत्यभावे यः कृतयोगी नाम यः पूर्वमु भयधर आसीत्। तदानीं सोऽर्थे समागच्छति गणं धारयितुं कल्पते। अथ केन कारणेन तस्य सूत्रमानशत् अत आह॥ (जुन्नं महल्लो) इत्यादि जीर्णो नामैको नो महान् यस्तरुणक एव सन् जरसा परिणतो जातः नो जीर्णो महानिति द्वितीयः। यो वृद्धोऽपि सन् दृढशरीरः जीर्णोऽपिच तृतीयः। नो जीर्णो नो महानिति चतुर्थः। एष शून्यशेषाणां तु त्रयाणामेकतरो न शक्नोति प्रत्युज्ज्वालयितुमतः सूत्रं तस्य नश्यति॥

उभयधरंमि उ सीसे, विज्जंते धारणा उ इच्छाए ॥
मा परिभवनयाणं वा, गच्छेवअणिच्छमाणंमि ॥ १ ॥

उभयधरे सूत्रार्थधरे शिष्ये विद्यमाने स्वयं गणस्य धारणा इच्छया स्वयं वा गणं धारयति तस्य वा शिष्यस्योभयधरस्य ददाति सह गणस्य शिष्यस्य वा भावं जानाति। यदि शिष्य स्य गणं दास्यामि तत एते मम परिभवं करिष्यंति। अथवा मां त्यक्त्वा गच्छमादाय गमिष्यन्ति। यदि वा तमुभयधरं गणधरे स्थाप्यमानं गणो नेच्छति। ततो मा परिभवमेतेऽकार्षुर्नयनं वा मां त्यक्त्वाऽन्यत्र गच्छस्याकार्षुरिति हेतोरनिच्छति धा गणे तस्य गणं न ददाति। किन्तु स्वयं धारयति तत्र सूत्रं तेनोभयधरेण शिष्येण वाचयत्यर्थमात्मना ददाति। प्रागुक्तदोषाभावे तस्य गणं समर्प्पयति॥

थेराणं थेरभूमिपत्ताणं आचारपकप्पे णाम अज्झयणे परिभवे सिया कप्पत्ति तेसिं संणिसणाण का यासे ल्लियाण वा उत्ताणेण वा तुयट्टाण वा आयारपकप्पे णाम अज्झयणे दोच्चंपि तच्चंपि पाडिच्छित्तए वा परिसारेत्तए वा ॥ १० ॥ व्य. सू. ५ उ. ॥

(थेराणं थेरभूमिपत्ताण) मित्यादि स्थविराणां स्थविरभूमि प्राप्तानामाचारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिभ्रष्टं स्यात् कल्पते तेषां सन्निषण्णानां वा निपद्यागतानां (संतुयट्टणे वेति) सम्यक्त्ववर्तनेन स्थितानां उत्तानानां वा (पासिल्लियाणवत्ति) पार्श्वतः तिष्ठतां वा आचारप्रकल्पनामकमध्ययनं द्वितीयमपि तृतीयमपि अपिशब्दात् चतुर्थमपि वारं प्रत्येष्टुं वा प्रतिसारयितुं वा अवमरत्नाधिकः प्रतिसारयति स्थविराः प्रतीच्छंति एष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥

अधुना भाष्यविस्तरः।

एसेव विइयसुत्तं, कारणियं सति बलेन हावेत्ति।
जं जत्थउ कितिकम्म, निहाणसमओ मराइणिए ॥

यथा प्राक्तनं सूत्रं कारणिकमेवमेवदमपि सूत्रं कारणिक सूत्रं प्रत्युज्ज्वालयन् सति बले विनयं न हापयति। अथ कोऽसौ विनयो यस्तेन सूत्रं प्रत्युज्ज्वालयता सति बलेन हातव्य इत्यत आह (जजत्थउ) इत्यादि यत्कृतिकर्म वन्दन कं यत्र सूत्रे अर्थे वाऽधिकृतं तत्रावमरत्नाधिके निधानसमं सूत्रमर्थं च प्रत्युज्वालयता तत् न हापयितव्यं। निधानसमं इति वदता निधाने दृष्टान्तः सूचितः। स चैवं। यथा खनति कुद्दालके वा निधाने उत्खानितव्ये तस्य तदनुरूपमुपचारमुत्खानको यदि करोति ततस्तमुत्खानितुं शक्नोति अथ न करोति तदनुरूपमुपचारं तर्हि वृश्चिकाद्युपद्रवतो न शक्नोति एवं यदि स रत्नाधिकेऽवमरत्नाधिके वा सूत्रमर्थं वा प्रत्युज्ज्वालयन् अपूर्वं वा पठन् तदनुरूपं विनयं न करोति तदा निर्जराला भस्तस्य नोपजायते। नच शास्त्रं स्थिरपरिचितं भवति विभंगं वा तस्य ज्ञानं विभ्रंशितया प्रान्तदेवता कुर्यात्कलहं।

एतदेवाभिधित्सुः प्रथमतः प्रायश्चित्तमाह ॥

सुत्तंमिय चउलहुगा, अत्थंमि यचउगुरुं च गच्छेण।
कितिकम्ममकुव्वंतो, पावति थेरोस विवखंमि ॥

स्थविरः प्रत्युज्ज्वालयन्नपूर्वं पठन् वा सति बले यदि गर्वेण कृतिकर्म न करोति तर्हि तदकुर्वन् सूत्रे सूत्रविषये चतुरो लघुकान्प्राप्नोति अर्थे चतुर्गुरुकं ॥

उवयारहीणमफलं, होइ निहाणं करेइ वाणत्थं।
इयनिज्जरा य लाभो, न होइ विब्भंगफलहो वा ॥

यथा उपचारहीनं निधानमफलं भवति नोत्खनितुं शक्यते इति भावः। अनर्थं वा करोति वृश्चिकाद्युपद्रवकारणात् इति एवमनेनैव दृष्टान्तप्रकारेण कृतिकर्माकरणे निर्जरया लाभो न भवति प्रान्तदेवताकोपवशाद्विभागो वा तस्योपजायेत कलहो वा ॥

दूरत्थो वा पुच्छइ, अहवनिसज्जाय सन्निसन्नो उ।
अच्चासन्ननिविट्ठ, ट्ठिए य चउभंगो बोधत्थो ॥
अंजलिपणाम अकरणं, विप्पक्खंते दिसाहो उड्ढमुहे।
भासंतणुवउत्ते, वहसंते पुच्छमाणो उ ॥
एएसु सत्तेसु वि, सुत्ते लहुतो उ अत्थे गुरुमासो।
नाभीतोवरिलहुगा, गुरुगमहो कोय कन्दुयाण ॥

दूरस्थितो वा पृच्छति अथवा निषद्यायां सन्निषण्णः पृच्छति शृणोतीति भावार्थः। यदि वा अत्यासन्न ऊरुणा ऊरुं संघृष्य शृणोति निविष्टेस्थिते चतुर्भंगी बोद्धव्या। सा चैवं निविष्टोवा निविष्टं पृच्छति १ निविष्ट उत्थितं पृच्छति २ उत्थितो निविष्टं पृच्छति ३ उत्थित उत्थितं पृच्छति ४ यथा अंजलेरकरणमर्थपरिसमाप्तौ प्रणामस्याऽकरणं तथा दिशो विप्रेक्षमाणः पृच्छति १ यदिवाऽधोमुख ऊर्ध्वमुखो वा शृणोति न गुर्वभिमुखः २ अथवा येन तेन वा सह भाषमाणः शृणोति अनुपयुक्तो ३ वा शृणोति हसन्वा पृच्छति ४ एतेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु सूत्रे श्रूयमाणे प्रायश्चित्त लघुको मासः अर्थे गुरुमासः तथानाभित उपरि सूत्रं शृण्वतः कायकण्डूयने चत्वारो लघुकाः। अर्थं शृण्वतश्चत्वारो गुरुकाः। नाभितोऽधस्तात् सूत्रश्रवणे कायकण्डूयने चत्वारो गुरुकाः। नवरं तप कालयोरन्यतरेण गुरुकाः।

तह्मा वज्जं तेणं, ठाणाणे याणि पंजलुक्कुडुणा।
सोयव्वए यत्तेणं कितिकम्मं वावि कायव्वं ॥

यस्मादेवमविनयकरणे प्रायश्चित्तविधिस्तस्मादेतानिप्रागनन्तरमुपदर्शितानि वर्जयित्वा प्रांजलिना प्रकृतांजलिनोत्कुटुकेन प्रयत्नेनादरपरतया श्रोतव्यं। कृतिकर्म वापि वंदन कं कर्तव्यं। यद्यपि वंदनकेनोपस्थितं वाचनाचार्योऽनुजानाति तथापि क्षमाश्रमणं दत्वा कृतप्रांजलिना श्रोतव्यं।

तेणवि धारेयव्वं, पच्छावि य उट्ठिएण मंगलितो।
वेदुट्ट निवसस्सव, सारेयव्वं हवति भओ ॥

तेनापि श्रोत्रवत् व्याख्यानमंगल्या वा श्रुतं तत् मंगलीत उत्थितेन पश्चादपि धारयितव्यम् । तस्य च धारयत उर्धाव-ग्रस्य ऊर्ध्वं स्थितस्य निष्पन्नस्य वा कचित् स्खलने तेनापि वाचनाचार्येण भूयो भवति स्मारयितव्यं गमयितव्यम्

अह से रागो न होज्ज, ताहे भासंत एगपासंमि ।
सन्निसन्नो तु पहो वा, अत्थइ अणुग्ग हपव्वत्तो ।

अथ (से) तस्य स्थविरस्य रागो न भवेत्तर्हि व्याख्यानमं-गल्या उत्थितो भाषमाणस्य अनुभाषमाणस्य चिन्तापयत इत्यर्थः । एकपार्श्वे तत्सेवाबुद्ध्या सन्निषण्णः सम्यग्निषद्यागत-स्ववग्रवर्तितो वा भाषमाणस्याऽनुग्रहप्रवृत्तस्तिष्ठति । पर आह ।

थेरस्स किंनुपदं, हेयं किलेसकरणेण।
भण्णइ एगनुवयोग, सद्धजणं णा च तरुणाणं ।

अथ तस्य स्थविरस्य जीर्णमहतः किमेतावन्मात्रेण क्लेश-करणेन । सूरिराह । भण्यते अत्रोत्तरं दीयते । एवमाचरतस्त-स्य सूत्रार्थाभ्यां सह एकत्वोपयोगोपयुक्तस्य तु सूत्रार्थः सम्य-ग्गलति । तया तरुणानां च श्रद्धाजननं कृतं भवति । तथाहि । व्याख्यानमंगल्या उत्थितमपि निजमाचार्यं जीर्णं महान्तमेवं विनयं कुर्वन्तं दृष्ट्वा चिन्तयंति । यद्युष्माकमाचार्यो जीर्णो महानप्येवं श्रुतस्य विनयं करोति ततोऽस्माभिस्तरुणैः सुत-रां कर्तव्यः आह शिष्यः । यथा जीर्णमहत आचार्यस्याऽनुग्रहः क्रियते । यथाऽनुभाषमाणस्य एकपार्श्वे सन्निषक्तस्ववग्रवर्तितो वा तिष्ठतु एवमन्यस्यापि क्रियते इति ब्रूमस्तथा चाह ।

सो उ गणी अगणी वा, अणुभासं तस्स सुणति पासंमि।
न वइ जुसदेहो, होउं बच्चासणो सुचिरम् ॥

स जीर्णो महान् गणी आचार्य उपाध्यायो गणावच्छेदको वा अगणी वा अन्यो यः स्थाननियुक्तः सोऽनुभाषमाणस्य चिन्तापयतु एकस्मिन्पार्श्वे सन्निसन्नस्ववग्रवर्तितो वा शृणोति यतो न शक्नोति जीर्णदेहो वद्धासनो भवितुं सुचिरं काल मिति ॥ व्य. उ. ५. ॥

आयारपकप्पधर आचारप्रकल्पधर पु० निशीथाध्ययनधारि णि,।ग.१ अधि। निशीथाध्ययनसूत्रार्थधरे,च व्य. उ.३। पं. चू.॥

तिविहाय पकप्पधरा सुत्ते अत्थे य तदुभये चेव।
आयारपकप्पधरो, कप्पववहारधारओ अज्जो॥ व्य०।
णयसुत्तवज्जिओविहु,गयणं परियट्टि अणुराहातो। पं.चू।

आयारपकप्पधरो गाहा । आचरणमाचारः क्रिया इत्यर्थः सचाष्टप्रकारः पंचसमितयो गुप्तित्रयं एष चारित्राचार आचारप्रकल्पधरो नाम निशीथेषु सूत्रार्थधर इत्यर्थः । किञ्च कल्पव्यवहारधरश्च (अज्जोत्ति) आमन्त्रणे निर्देशे वा (नयवज्जिउत्ति)नयन्तीति नयाः दुपादपूरणे

दुक्खक्खयकार ओ जम्हा एएण गणपरियट्टि अणु-
ण्हाओ आह कहमनुज्ञातः ।
पच्छित्तकरण अणुपालणा, य भणिता ओ कप्पववहारे ।
एतेण अत्थधारी, गणधारी जो चरणधारी ।

अज्जोति आमंतणणिद्देसे, वा णयस्स सुत्ताइं ।
जातिं तु दिट्ठिवाते, पच्छित्तं दिज्जते तह तु ।
तेहिं विणा विजाणति, आयारपकप्पधारओ जम्हा ।
तम्हा तु अणुण्हातो, गणपरिवट्टि तु सो णियमा ।
पायच्छित्तं जम्हा, पायच्छित्तकरणं अणुपालयंति तहा
गणे अणुपालिज्जइ तं पकप्प पकप्पधरेसु भणियं
एएण सत्थधारी जो सो गणपरियट्टी अणुण्हाओ च-
रणजुत्तो जइ भवइ गाहा पं० भा. चू. ॥

करणाणुपालयाणं तु, पज्जवकसिणं समासतो णाणं
करणाणुपालणदुत्तं, पज्जवकसिणं भवे तिविहं ।
वुत्तिपण च्छक्कणयं, तेरसु सोलस हवंति ठाणाइं ।
करणट्ठाणपसत्था,करणट्ठाणाओ अपसत्था ॥
एयाइं ठाणाइं, दोहि विगाहाहि जाइं भणित्ताइं ।
तेसिं परूवणमिणमो, समासतो होति बोधव्वा ।
करणं तु किया होति, पडिलेहण मादिसामायारी तु ॥
तं पालेज्जतु णाणे, ण तं च दुविहं मुणेयव्वं । दारं ।
पज्जवकसिणसमासो, पज्जवकसणं तु चोद्दसपुव्वा ।
सामाइयं पकप्पो, होति समासो मुणेयव्वो ॥
पज्जवकसिणंतिविहं, सुत्ते अत्थे य तदुभये चेवापं.भा.॥

करणाणुपालयाणं तं दुविहं पज्जवकसिणं समासतश्च पज्ज-वकसिणं नाम चोद्दसपुव्वाणि समासओ आयारपकप्पोस-मासः संक्षेप इत्यर्थः । यथा समुद्भूतस्तभागः चन्द्रमुखीदे-वता सिंहो माणवकः एकदेशेनाप्यौपम्यं क्रियते । चतुर्दशपूर्व-धरः सर्वपर्यायेषु सूत्रार्थेषु चरणकरणादयः पदार्थाः सर्व प-र्यायेषु सूत्रार्थेषु चरणकरणादयः पदार्थाः प्रज्ञापयितुं समर्थाः । आचारकल्पधरस्त्वेकदेशतः । (दोण्हविचरणकरणं अणुपा-ले उ समत्था) तेनैकदेशाभिज्ञत्वं प्रतीत्य यया समासतोऽ-प्यर्थधरः कल्पव्यवहारादयो गणपरिपालन समर्था भवंतिपज्ज वकसिणं तिविहं सुत्ते अत्थे तदुभएय ॥ पं० चू० ॥

आयारपकप्पिय–आचारप्रकल्पिक पु० आचारप्रकल्पाऽभिधा-नाध्ययनधारिणि, (आयारपकप्पितो जोग्गो) व्य. उ. ५ ।

आयारपढमसुत्त–आचारप्रथमसूत्र न० "सुयंमि आउसं तेणं भगवया एवमक्खाय" मित्येवं रूपे आचाराभिधानप्रथमांगा द्विवाक्ये, पंचा. वृ. ११ ।

एसा य परा आणा, पयडा जं गुरुकुलं ण मोत्तव्वं ।
आयारपढमसुत्ते, एतोच्चिय दंसियं पयं ॥ १ ॥

आयारपण्णत्तिधर–आचारप्रज्ञप्तिधर पुं० आचारधरे, प्रज्ञप्ति धरे, च ।

आयारपण्णत्तिधरं, दिट्ठीवाय महिज्जगं ।
वइविक्खलियं नच्चा, न तं उवहसे मुणी॥५० ॥ सूत्रं

व्या० । आचारप्रज्ञप्तिधरस्तान्येव सविशेषाणीत्येवं कृतमिति दश० अ. ८ ।

आयारपणिहि–आचारप्रणिधि पु० आचारप्रणिधाने तत्प्र तिपादके दशवैकालिकस्य स्वनामख्यातेऽष्टमेऽध्ययने, च ।

तथा च दशवैकालिके ॥

व्याख्यातं वाक्यशुद्ध्यध्ययनमिदानीमाचारप्रणिधानाख्य मारभ्यते । अस्य चाऽयमभिसम्बन्धः । इहानंतराध्ययने साधुना वचनदोषगुणाभिज्ञेन निरवद्यवचसा वक्तव्यमित्ये तदुक्तं इह तु तं निरवद्य वच आचारे प्रणिहितस्य भवतीति। तत्र यत्नवता भवितव्यमित्येतदुच्यते । उक्तंच ॥

पणिहाणरहिअस्सेह, निरवज्जं पि जासियं ।

सावज्जतुल्लं विन्नेयं, अज्झत्थेणेहसम्बुरं ॥

इत्यनेनाभिसम्बन्धेनायातमिदमध्ययनं अस्य चाऽनुयोग द्वारोपन्यासः पूर्ववत्तावद्यावन्नाम निष्पन्नो निक्षेपस्तत्र चा चारप्रणिधिरिति द्विपदं नाम ॥

साम्प्रतं सूत्राऽऽलापकनिष्पन्नस्याऽवसर इत्यादि वचः पूर्वव- त्तावद्यावत्सूत्राऽनुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं. तच्चेदं ।

आयारपणिहिं लद्धुं, जहा कायव्व भिक्खुणा ।

तम्भे उदाहरिस्सामि, आणुपुव्विं सुणेह मे ॥ १ ॥

अस्य व्याख्या । आचारप्रणिधिमुक्तलक्षणं लब्ध्वा प्राप्य येन प्रकारेण कर्तव्यं विहिताऽनुष्ठानं भिक्षुणा साधुना तं प्रकारं तेन भवद्भ्य उदाहरिष्यामि कथयिष्यामि । आनुपूर्व्या परिपाट्या शृणुत ममेति गौतमादयः स्वशिष्यानाहुरिति सूत्रार्थः ॥

तं प्रकारमाह ॥

पुढविदगअगणिमारुय, तणरुक्खस्स बीयगा ।

तसा य पाणा जीवंति, इइ वुत्तं महेसिणा ॥ २॥

व्याख्या । पृथिव्युदकाग्निवायवस्तृणवृक्षसबीजा एते पञ्च केन्द्रियकायाः पूर्ववत् त्रसाश्च प्राणिनो द्वीन्द्रियादयो जीवा इत्युक्तं महर्षिणा वर्द्धमानेन गौतमेन वेति सूत्रार्थः ॥

तेसिं अत्यणजोएणं, निचं होअव्वयं सिया ।

मणसा कायवक्केणं, एवं हवइ संजए ॥ ३ ॥

यतश्चैवमतस्तेषां पृथिव्यादीनामक्षणयोगेनाहिंसाव्यापारेण नित्यं भवितव्यं वर्तितव्यं स्याद्भिक्षुणा मनसा कायेन वाक्ये न त्रिभिः कारणैरित्यर्थः । एवं वर्तमानोऽहिंसकः सन् भवति संयतो नान्यथेति सूत्रार्थः ॥

एवं सामान्येन षड्जीवनिकायहिंसया संयतत्वमभिधाया- धुना तद्गतविधिविधानतो विशेषेणाऽऽह ॥

पुढविं भित्तिं सिलं लेलुं, नेवभिंदे न संलिहे ॥

तिविहेण करणजोएण, संजए सुसमाहिए ॥ ४ ॥

व्या० ॥ पृथिवीं शुद्धां भित्तिं तटीं शिलां पाषाणात्मिकां लेष्टु, मिट्टालखंडं नैव भिंद्यात् न संलिखेत् । तत्र भेदनं द्वैधीभावो- त्पादनं संलेखनमीषल्लेखनं त्रिविधेन त्रिकरणयोगेन न करोति मनसेत्यादिना संयतस्साधुः सुसमाहितः शुद्धभाव इति गाथार्थः ॥

सुद्धपुढविं न निसीए, ससरक्खंमि अ आसणे ॥

पमज्जित्तु निसीइज्जा, जाइत्ता जस्स उग्गहं ॥ ५ ॥

शुद्धपृथिव्यामशस्त्रोपहतायामनन्तरितायां न निषीदेत् । तथा रजस्के वा पृथिवीरजोवगुण्ठिते वा आसने पीठिकादौ न निषी- देत् । निषीदनग्रहणात्स्थानत्वग्वर्तनपरिग्रहः । अचेतनायां तु प्रमृज्य तां रजोहरणे न निषीदेत् ज्ञात्वेत्यचेतनां ज्ञात्वा याच- यित्वाऽवग्रहमिति यस्य सम्बन्धिनी पृथिवी तमनुग्रहमनुज्ञा- प्येति सूत्रार्थः ॥

उक्तः पृथिवीकायविधिरप्कायविधिमाह ।

सीओदगं न सेविज्जा, सिलावुट्ठं हिमाणि अ ॥

उसिणोदगं तत्तफासुअं, पडिगाहिज्ज संजए ॥ ६ ॥

शीतोदकं पृथिव्युद्भवसचित्तोदकं न सेवेत । तथा शिला वृष्टं हिमानि च न सेवेत। तत्र शिलाग्रहणेन करकाः परिगृह्य- न्ते । वृष्टं वर्षणं । हिमं प्रतीतं प्राय उत्तरापथे भवति यद्येवं कथमयं वर्तेतेत्याह उष्णोदकं क्वथितोदकं तप्तप्रासुकं तप्तं सत्प्रासुकं त्रिदण्डोद्वृतमुष्णोदकमात्रं प्रतिगृह्णीयाद्वृत्यर्थं संयतस्साधुः। एतच्च सौवीराद्युपलक्षणमिति सूत्रार्थः॥ तथा॥

उदउल्लं अप्पणो कायं, नेव पुंछे न संलिहे ॥

समुप्पेह तहा जूअं, नो णं संघट्टए मुणी ॥ ७ ॥

नदीमुत्तीर्णो भिक्षाप्रविष्टो वा वृष्टिहत उदकार्द्रमुदकाबिंदु- चितमात्मनः कायं शरीरं स्निग्धं वा नैव पुञ्छयेत् । वस्त्रतृणा दिभिर्न संलिखेत्। पाणिना अपि तु संप्रेक्ष्य निरीक्ष्य तथा- भूतमुदकार्द्रादिरूपं नैवं कायं संघट्टयेत् मुनिर्मनागपि न स्पृशेदिति सूत्रार्थः ॥

उक्तो ऽप्कायविधिस्तेजस्कायविधिमाह ॥

अंगालं अगणिं अच्चिं, अलायं वा सजोइअं ॥

उंजिज्जा न घट्टिज्जा, नो णं निव्वावए मुणी ॥ ८ ॥

अंगारं ज्वालारहितं अग्निमयः पिण्डानुगतमर्चिश्छिन्नज्वालं- अलातमुल्मुकं वा सज्योतिस्साग्निकमित्यर्थः । किमित्याह । नोत्सिंचेत् न घट्टयेत् तत्रोंजनमुत्सेचनं प्रदीपादेर्घट्टनं मि- थश्चालनं तथा नैनमग्निं निर्वापयेत् अभावमापादयेन्मुनिस्सा- धुरिति सूत्रार्थः ॥

प्रतिपादितस्तेजस्कायविधिर्वायुकायविधिमाह ॥

तालविंटेण पत्तेण, साहाए विहुणेण वा ।

न वीइज्ज अप्पणोकायं, बाहिरं वावि पुग्गलं ॥ ९ ॥

तालवृंतेन व्यजनविशेषेण पत्रेण पद्मिनीपत्रादिना शाखया वृक्षडालरूपया विधूननेन वा । किमित्याह । न वीजयेत् आ- त्मनः कायं स्वशरीरमित्यर्थः । बाह्यं वाऽपि पुद्गलमुष्णोदका- दीति सूत्रार्थः ॥

प्रतिपादितो वायुकायविधिर्वनस्पतिकायविधिमाह ॥

तणरुक्खं न छिंदिज्जा, फलं मूलं च कस्सई ।

आमगं विविहं बीअं, मणसावि ण पत्थए ॥ १० ॥

तृणवृक्षमित्येकवद्भावः तृणानि दर्भादीनि वृक्षाः कदम्बा- दयः एतान्न छिंद्यात् । फलं मूलं वा कस्यचिद्वृक्षादेर्नछिंद्यात् । तथा आगमशस्त्रोपहतं विविधमनेकप्रकारं बीजं मनसाऽपि न प्रार्थयेत् किमुताश्नीयादिति सूत्रार्थः ॥

तथा ।

गहणेसु न चिट्ठिज्जा, बीएसु हरिएसु वा ।

उदगंमि तहा निचं, उत्तिंगपणगेसु वा ॥ ११ ॥

गहनेषु वननिकुञ्जेषु न तिष्ठेत् संघट्टनादिदोषप्रसङ्गात्तथा बीजेषु प्रसारितशाल्यादिषु हरितेषु वा दूर्वादिषु न तिष्ठेत् । उदके तथा नित्यं अत्रोदक अनन्तवनस्पतिविशेषः। यथोक्तं "उ- दए अवए पणए" इत्यादि । उदकमेवान्ये । तत्र नियमतो

वनस्पतिभावात् । उत्तिङ्गपनकयोर्वा न तिष्ठेत् । तत्रोत्तिङ्गः सर्पच्छत्रादिः । पनक उल्लिवनस्पतिरिति सूत्रार्थः ॥
उक्तो वनस्पतिकायविधिस्त्रसकायविधिमाह ॥

तसे पाणे न हिंसेज्जा, वाया अदुव कम्मुणा ॥
उवरओ सव्व भूएसु, पासेज्ज विविहं जगं ॥ १२ ॥

त्रसप्राणिनो द्वीन्द्रियादीन् न हिंस्यात् । कथमित्याह । वाचा ऽथवा कर्मणा कायेन मनसस्तदन्तर्गतत्वाद्ग्रहणं । अपि चोपरतः सर्वभूतेषु निक्षिप्तदण्डस्सन् पश्येद्विविधं जगत्कर्म्मपरतंत्रं नरकादिगतिरूपं निर्वेदायेति सूत्रार्थः ॥
उक्तः स्थूलविधिस्सूक्ष्मविधि माह ॥

अट्ठ सुहुमाइ पेहाए, जाइं जाणित्तु संजए ।
दयाहिगारी भूएसु, आसचिट्ठ सएहिवा ॥ १३ ॥

अष्टौ सूक्ष्माणि वक्ष्यमाणानि प्रेक्षोपयोगतः आसीत । तिष्ठेच्छयीत वेतियोगः । किं विशिष्टानीत्याह । यानि ज्ञात्वा संयतो ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च दयाधिकारी भूतेषु भवत्यन्यथा दयाधि कार्य्येव नेति तानि प्रेक्ष्य तद्रहितः एवाऽऽसनादीनि कुर्य्यादन्यथा तेषां सातिचारतेति सूत्रार्थः ॥ दश० ८ अ. ॥
आचारप्रणिधिफलमाह ॥

तवं चिमं संजमजोगयं च, सज्झायजोगं च सया अहिट्ठिए ।
सूरेव सेणा एसमत्तमाउहे, अलमप्पणो होइ अलं परेसिं ६२

सूत्रव्याख्या । तपश्चेदमनशनादिरूपं साधुलोके प्रतीतं संयमयोगं च पृथिव्यादिविषयं संयमव्यापारं च स्वाध्याययोगं च वाचनादिव्यापारं सदा सर्वकालं अधिष्ठाता तपः प्रभृतीनां कर्तेत्यर्थः । इह च तपोऽभिधानात्तद्ग्रहणेऽपि स्वाध्याययोगस्य प्राधान्यख्यापनार्थं भेदाभिधानमिति । स एवंभूतः शूर इव विक्रान्तः भट इव सेनया चतुरंगरूपया इन्द्रियकषायादिरूपया निरुद्धः सन् समाप्तायुधः संपूर्णतपःप्रभृतिखड्गाद्यायुध अलमित्यर्थ मात्मनो भवति संरक्षणाय अलंच परेषां निराकरणयेति सूत्रार्थः ॥
तदेव स्पष्टयन्नाह ॥

सज्झाय सज्झाणरयस्स ताइणो, अपावभावस्स तवे रयस्स । विसुज्झइ जंसिमलं पुरे कडं, समीरियं रुप्पमलं व जोइणा ॥ ६३ ॥

सूत्र व्याख्या. स्वाध्याय एव सद्ध्यानं स्वाध्यायसद्ध्यानं तत्र रतस्य सक्तस्य त्रातुः स्वपरोभयत्राणशीलस्य अपापभावस्य लब्ध्याद्यपेक्षारहिततया शुद्धचित्तस्य तपस्यनशनादौ यथाशक्तिरतस्य विशुद्ध्यते अपैति यदस्य साधोर्मलं कर्ममलं पुराकृतं जन्मान्तरोपात्तं दृष्टान्तमाह । समीरितं प्रेरितं रूप्यमलमिव ज्योतिषा अग्निनेति सूत्रार्थः ॥ तनश्च ।

सेत्तारिसे दुक्खसहे जिइंदिए, सुएणजुत्ते अममे अकिंचणे ॥ विरायई कम्मघणंमि अवगए, कसिणब्भपुडावगमेवचंदिमि त्तिबेमि ॥ ६४ ॥

सूत्रव्याख्या स तादृशोऽनन्तरगुणपरिग्रहयुक्तः साधुः दुःखसहः- परीषहजेता जितेन्द्रियः पराजितश्रोत्रेन्द्रियादिःश्रुतेन युक्तो विद्यावानित्यर्थः । अममः सर्वत्रममत्वरहितः । अकिञ्चनो द्रव्यभावकिञ्चनरहितो विराजते शोभते । कर्मघने ज्ञानावरणीयादिकर्ममेघे अपगते सति । निदर्शनमाह । कृत्स्नाभ्रपुटापगम इव चन्द्रमा इति । यथा कृत्स्ने वाभ्रपुटे गते सति चन्द्रो विराजते शरदि तद्वदसावपेतकर्मघनः समासादितकेवलालोको विराजते इति सूत्रार्थः । दश० ८ अ. ॥

आयारपत्त –आचारप्राप्त –त्रि० ब्रह्मव्रताद्याचाराऽपन्ने, तथाच तण्डुलवैकालिके । स्त्रियोऽधिकृत्य (दूषणं आयारपत्ताणं) दूषणं कलंकः केषां आचारप्राप्तानां ब्रह्मव्रताद्याचारापन्नानामिति । तं० ॥

आयारपरक्कम–आचारपराक्रम–पुं० आचारे ज्ञानादौ पराक्रमः प्रवृत्तिबलं यस्य स आचारपराक्रमः । ज्ञानाद्याचारप्रवृत्तिबलोपेते, दश० चू. २ ॥
तम्हत्ति सूत्रं ॥

तम्हा आयारपरक्कमेणं, संवरसमाहि बहुलेणं ॥
चरिया गुणा य निअमा, होंति साहुणदट्ठव्वा ॥ ४ ॥

व्या. यस्मादेतदेवमनंतरोदितं तस्मादाचारपराक्रमेणत्याचारे ज्ञानादौपराक्रमः प्रवृत्तिबलं यस्य स तथा विध इति गमकत्वाद्बहुव्रीहिः । तेनैवंभूतेन साधुना संवरसमाधिबहुलेनेति संवर इंद्रियविषये समाधिरनाकुलत्वं बहुलं प्रभूतं यस्य स तथाविध इति समासः पूर्ववत् तेनैवं विधेन सता अप्रतिपाताय विशुद्धये च किमित्याह । चर्या भिक्षुभावनसाधनी बाह्या अनियतवासादिरूपा गुणाश्च मूलगुणोत्तरगुणरूपा नियमाश्चोत्तरगुणानामेवपिण्डविशुद्ध्यादीनांस्वकालासेवननियोगा भवंति । साधूनां द्रष्टव्या इत्येते चर्यादयः साधूनां द्रष्टव्या भवंति । सम्यग्ज्ञानासेवनप्ररूपणारूपेणेति सूत्रार्थः ।

आयारभंडग–आचारभण्डक–न० पात्रपटलरजोहरणादिके, । सव्वोवगरणमाया य साहू आयारभंडगेण समं आचारभण्डकपात्रम् ओघ. ॥

आयारभंडसेवि (न्) आचारभाण्डसेविन्–पुं० आचारः शास्त्रविहितो व्यवहारस्तेन भाण्डमुपकरणमाचारभाण्डम् तत्सेवितुं शीलं यस्य स आचारभाण्डसेवी । शास्त्रविहितव्यवहारेणोपकरणसेविनि, अणायारभंडसेवी जन्ममरणाणुबन्धाणि आतु० ॥

आयरमन्तर–आचारान्तर–न० ज्ञानादिके आचारविशेषे, आचारव्यवधाने, च (आयारमन्तरेण विसयमन्तरे सेहिओ) पा० ॥
आयारमन्तरेति आचारान्तरे कचित् ज्ञानाचारविशेषे विषयभूते आचारव्यवधाने वा सति ज्ञानादिक्रियाया अकरणे सतीति भावः । पा० टी०

आयारमट्ठ –आचारार्थ –त्रि० ज्ञानाद्याचारनिमित्ते, (आयारमट्ठाविण यं पउंजे) दश० अ० ९ उ० ३ आचारार्थं ज्ञानाद्याचारनिमित्तं विनयमुक्तलक्षणं प्रयुंक्ते करोतीति । दश० टी०

आयार (मंत) वं–आचारवत्–त्रि० ज्ञानाऽऽसेवनाऽऽद्यां पञ्चप्रकाराऽऽचारवति, स्था० ठा० ८ ज्ञानासेवनाद्यां ज्ञानादिपञ्चप्रकाराचारयुक्ते, अयं हि गुणत्वेन श्रद्धेयवाक्यो भवति पंचा० वृ० १५ । ज्ञ० श. २५ उ. ७ । ध० अ० २ (आयारमंतागुण सुट्ठियप्पा) आचारवंता ज्ञानाद्याचारसमन्विता इति दश० । अ० ९ उ ३ आचारः शास्त्रोक्तानुष्ठानं कर्तव्यतयाऽस्त्यस्य मतुप् मस्य वः शास्त्रोक्ताऽनुष्ठानयुक्ते स्त्रियां ङीप् वाच० ।

आयारवज्जिय–आचारवर्जित त्रि० आचारेण वर्जितः शास्त्रो-

क्षाचारहीने, आचारहीनादयोऽप्यत्र वाच ॥

आयारविणय–आचारविनय पुं० आचारो व्रतिनां समाचारः स एव विनीयते भपनीयते कर्म्माऽनेनेतिविनय आचारविनयः विनयभेदे ।

सचतुर्द्धा यथा संयमसामाचारी १ तपःसामाचारी २ गणसामाचारी ३ एकाकिविहारसामाचारी ४ च । तत्र संयमं स्वयमाचरति परं च ग्राहयति तत्र च सीदंतं स्थिरीकरोति तत्रोद्यतं चोपबृंहतीति संयमसामाचारी । १ । पाक्षिकादिषु तपः कर्म स्वयं करोति परंच कारयति भिक्षाचर्यां स्वयमनुतिष्ठति परं च तस्यांनियुंक्ते इति तपःसामाचारी । २ । प्रत्युपेक्षणा बालवृद्धादिवैयावृत्यादिकार्येषु स्वयमु द्यतोऽग्लान्यागणं प्रेरयतीतिगणसामाचारी । ३ । एकाकिविहारप्रतिमां स्वयं प्रतिपद्यते परं च ग्राहयतीति एकाकिविहारसामाचारी ॥ । ४ । प्रव० द्वा० ६४ दशा० ॥

सेकिं तं आयारविणए ? २ चउव्विहे पन्नत्ते । तं जहा । संजमसामायारीयावि भवति तवसामायारी यावि भवति (महासामायारीयावि भवति) गणसामाहारीयावि भवति एगल्लविहारतासामायारीयावि भवति से त्तं आयारविणए ५ दशा०

अथ कथं आचारविनयेन शिक्षयति इति पृच्छन्नाह (सेकिंतमित्यादि) कण्ठ्यं गुरुराह आयारविणएणमित्यादि आचारविनयेनेत्यत्र तृतीयान्तता शिक्षयति। अनेन सम्बन्धेनोक्ता अथवा कोऽसावाचारविनयो णं वाक्यालंकारे चतुर्विधः प्रज्ञप्तः । तद्यथा । संयमसमाचारी चापि भवति १ एवं तपः २ गणं ३ एकल्लविहारसमाचार्यपि भवति ४ तत्र संयमः सप्तदशप्रकारस्तस्य समाचारीति समाचरणं समाचारीति समाचरणं समाचारस्तस्य भावे गुणवचनब्राह्मणादिभ्य इति ष्यञ् तस्य च षित्करणसामर्थ्यात् स्त्रियामपि वृत्तिरिति षिद्गौरादिभ्य श्चेतिङीषि सामाचारीशिक्षयिता इति शेषः । भवतिकोऽर्थः । पृथिव्यादिषु संघट्टनपरितापनोपद्रवादि परिहर्तव्यं इति शिक्षयिता भवति । चापि शब्दौ पञ्चाश्रवाद्विरमणाद्यनुक्तार्थसंग्राहकौ द्रष्टव्यौ १ एवं तपः सामाचार्य्यपि तपः पाक्षिकपौषधिकैः कारयाति परैः स्वयं च करोति पाक्षिकादिषु तपश्चतुर्थादिरूपं द्वादशविधो वात्र तपः प्रकारो यथावसरं द्रष्टव्यः २ एवं गणसामाचार्यपि गणशब्देन समुदायः साधूनामिति द्रष्टव्यं तं शिक्षयाति यथा प्रतिलेखना प्रस्फोटनादि च प्रवर्तमानात् ॥ १ ॥ नोदयाति बालदुर्बलग्लानवृद्धादि वैयावृत्यादिषु आप्रवर्तमानान् दृष्ट्वा तान् तथा जयति । स्वयं वा तान् दुःखितान् दृष्ट्वा तत्र प्रवर्तते एकल्लविहारप्रतिमामन्यान् अंगीकारयति । तथा विधानश्रुतसंहननादिसमुचितान् दृष्ट्वा स्वयं च कृतकृत्यो गणे तथाविधमाचार्यादिकं स्थापयित्वा विशिष्टानुष्ठानतुलनोपयोगीत्यर्थः । स न तां प्रतिपद्यते । अनेनाऽचारेणात्मानं परं च विनयति शिक्षयति ॥

व्यवहारकल्पे । आचारविनयमाह ॥

आयारे विणओ, खलु च उव्विहोहोइ आणुपुव्वीए ।
संयमसामायारी, तवे या गणविहरणा चेव ॥ १ ॥
एगल्लविहारे य, सामायारीयए च उन्नेया ।
एयासिंतुविभागं । वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ २ ॥

आचारे आचारविषयः खलु विनयश्चतुर्विधो भवति । आनुपूर्व्या परिपाट्या । तद्यथा । संयमसामाचारी १ तपःसामाचारी २ गणविहरणसामाचारी ३ एकाकिविहारसामाचारी ४ एवमेषा चतुर्भेदा सामाचारी । एतासांसामाचारीणां विभाग यथानुपूर्व्या वक्ष्यामि ते च तच्छब्दे द्रष्टव्याः

आयारवेइ आचारवेदी–स्त्री० आचारस्य वेदीव पुण्यभूमौ- हेम० वाच० ।

आयारसंवया–आचारसंपत्–स्त्री० आचरणमाचारोऽनुष्ठानम् तद्विषया स एव वा सम्पद्विभूतिस्तस्य वा सम्पत् सम्पत्तिः प्राप्तिराचारसम्पत् प्रव० द्वा० ६४ ग० ग० ८ आचारो नाम प्रथममंगं तस्मिन् अधीते दशविधश्रमणधर्मो ज्ञातो भवति तस्मादाचाराङ्गं यो भणति सूत्रतोऽर्थतः सम्प्रयुक्तो भवति यः स आचारसम्पत् दश० अ० १ उत्त० अ० १ गणिसम्पद्भेदे ।

आचारसम्पच्चतुर्धा । संयमध्रुवयोगयुक्तता १ असंप्रग्रहः २ अनियतवृत्तिः ३ वृद्धशीलता ४ चेति । तत्र संयमश्चरणं तस्मिन्ध्रुवोनित्यो योगः समाधिस्तद्युक्तता कोऽर्थः समंतोपयुक्तता १ असंप्रग्रहः समंतात् प्रकर्षेण जात्यादि प्रकृतलक्षणेन ग्रहणमात्मनोऽवधारणं सम्प्रग्रहस्तदभावोऽसंप्रग्रहो जात्याद्यनुत्सिक्ततेत्यर्थः २ अनियतवृत्तिरनियतविहाररूपाऽत्र वृद्धशीलता वपुषि मनसि च निभृतस्वभावता निर्विकारतेति यावत् स्था० ८ ग० ध० दश० ।

आयारसम्पदा चउव्विहा पं० तं० संजमधुवजोगजुत्ते यावि भवति १ असंपग्गहियप्पा २ अणियतवित्ती ३ वुड्ढसीले यावि ४ भवति दश० ॥

टी० संयमध्रुवयोगयुक्तश्चापि भवति १ असंप्रतिगृहीतात्मा २ अनियवृत्तिः ३ वृद्धशील ४ श्चापि भवति तत्राचाचारोनाम प्रथममंगं तस्मिन् अधीते दशविधश्रमणधर्म्मोज्ञातो भवति तस्मादारांगं यो भणति सूत्रतोऽर्थतःसम्प्रयुक्तो भवति । यस्स आचासम्पत् । स च संयमेत्यादि । संयमो नाम चरणं । तस्य ये ध्रुवा अवश्यं कर्तव्यत्वात् योगाः प्रतिलेखनास्वाध्यायादयः । तैर्युक्तो भवति । अथवा संयमः सप्तदशप्रकारः पञ्चाश्रवाद्विरमणमित्यादिकः तस्मिन् ध्रुवो नित्योयोगो व्यापारो यस्य स संयमध्रुवयोगयुक्तः । अथवा संयमेध्रुवोनित्योयोगोव्यापारोयस्यस संयमध्रुवयोग युक्तः । च शब्दात् ज्ञानादिष्वपि नित्योपयोगः । अपिशब्दग्रहणात्परमपि योजयति । इत्येका १ असंप्रगृहीतः अनुत्सेकवानात्मा यस्य सोऽसंप्रगृहीतात्मा निरभिमान इत्यर्थः । यथा अहमाचार्यो बहुश्रुतस्तपस्वी सामाचारीकुशलो जात्यादिमान्वा इत्यादिमदरहितः २ अनियता अनिश्चितावृत्तिर्व्यवहरणं विहारो वा यस्य सोऽनिवृत्तिर्यथा ग्रामे एगराइं नगरे पंचराइं इत्यादिका । अथवा निकेतनं नाम गृहं तत्र वृत्तिर्वर्तनंयस्य सनिकेतवृत्तिः न निकेतवृत्तिरनिकेतवृत्तिः अथवा चतुर्थादि तपोविशेषैरेषणा समितियोगेन च निकेतवृत्तिः परिचितगृहेष्वगता इतिवृद्धशीलो निभृतशीलः अचंचलशील इतियावत् । अर्थग्रहणात् वृद्धेषु ग्लानादिषु सम्यग्वैयावृत्यादिकरणकारापणयोरुद्युक्तो भवति एवं विध अथवा वृद्धशीलता वपुषिमनसि च निभृतस्वभावता निर्विकारतेतियावत् ॥ प्रव० द्वा० ॥

आचरणमाचारोऽनुष्ठानं तद्विषया स एव वा सम्पद्विभूतिस्तस्य वा सम्पत्सम्पत्तिप्राप्तिराचारसम्पत् । एवमग्रेऽपि व्युत्पत्त्यर्थो भावनीयः।

सा चतुर्धा यथा ॥

चरणजुओ मयरहिओ, अनिययवित्ती अचंचलोचेव त्ति

चरणयुतो मदरहितोऽनियतवृत्तिरचंचलश्चेति तत्र चरणं चारित्रं व्रतश्रमणधर्मेत्यादि सप्ततिस्थानरूपं तेनयुतो युक्तश्चरणयुतः । अन्यत्र तु संयमध्रुवयोगयुक्ततेत्येवमिदं पठ्यते। तत्राप्ययमेव परमार्थो यतः संयमश्चारित्रं तस्मिन् ध्रुवोनित्यो योगः समाधिस्तेन युक्तता तत्र सततोपयुक्ततेत्यर्थः। तथा मदैर्जातिकुलतपः श्रुताद्युद्भवैरहितो मदरहितो ग्रन्थान्तरे तु असम्प्रग्रह इति पठ्यते। तत्राऽपि सएवार्थो यतः समन्तात्प्रकर्षेण जातिः श्रुततपोरूपादिप्रकृष्टतालक्षणेनाऽऽत्मनो ग्रहणमहमेवं जातिमानित्यादिरूपेणावधारणं सम्प्रग्रहो न तथाऽसम्प्रग्रहो जात्याद्यनुत्सिक्तत्वमित्यर्थः। अनियतवृत्तिर्ग्रामादिष्वनियतविहारस्वरूपता। तथाऽचंचलो वशीकृतेन्द्रियोऽन्यत्र तु वृद्धशीलतेत्येवं पठ्यते। तत्र वृद्धशीलता वपुषि मनसि च कामिनीमनोमोहने वयसि वर्तमानस्याऽपि निभृतस्वभावता निर्विकारतेति यावत् यतो ॥

मनसि रजसामिभूता जायंते यौवनेऽपि विद्वांसः ॥
मूढधियः पुनरितरे भवंति वृद्धत्वभावेऽपिप्रव० ६४ द्वा० ॥१॥

तत्राचारश्चतुर्विध स्तद्यथा चरणकरणयुतता १ मदोहंकारस्तद्रहितता २ द्रव्यक्षेत्रकालादिष्वनियतवृत्तिता ३ गत्याद्यचपलता दश० ॥४॥

आयारसत्थ आचारशास्त्र–न० आचाराङ्गे आचा० अ० १॥ आचारशास्त्रं सु विनिश्चितं यथा, जगाद वीरो जगते हिताय यः ॥ तथाच किञ्चिद्वदतः समेऽधुना, पुनातु धीमान् विनयार्पिता गिरः ॥१॥

आयारसमाहि–आचारसमाधि–पु० समाधि भेदे आचारसमाधिमाह। दश वैकालिके अ० ए उ० ४

चउव्विहा खलु आयारसमाहीभवइ तंजहा। नो इह लोगट्ठयाए आयारमहिट्ठिज्जा १ नो परलोगट्ठयाए आयारमहिट्ठिज्जा २ नो कित्तिवन्नसद्दसि लोगट्ठयाए आयारमहिट्ठिज्जा ३ अन्नत्थ अरिहंतेहिं हेऊहिं आयारमहिट्ठिज्जा ४ चउत्थं पयं भवइ,भवइ इत्थ सिलोगो ॥१०॥

चतुर्विधः खल्वाचारसमाधिर्भवति तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः। नेह लोकार्थमित्यादि आचाराभिधानभेदेन पूर्ववत् यावन्नान्यत्रार्हतै रर्हत्सम्बन्धिभिर्हेतुभिरनाश्रवत्वादिभिराचारं मूलगुणोत्तरगुणमयमधितिष्ठेत्। निरीहस्सन् यथामोक्ष एव भवतीति चतुर्थपदं भवतीति। भवति चात्र श्लोक इति पूर्ववत् सचायं॥

जिणवयणरए अतिंतणे, पडिपुन्नाययमाययट्ठिए।
आयारसमाहिसंवुडे, भवइ य दंते भावसंधए ॥

व्या० जिनवचनरतः आगमे सक्तः (अतिंतिनः) न सकृत्किञ्चिदुक्तः सन् असूयया भूयो २ वक्ता। प्रतिपूर्णः सूत्रादिना। आयतमायतार्थिक इत्यत्यन्तं मोक्षार्थी। आचारसमाधि संवृतः इत्याचारे यः समाधिः तेन स्थगिताश्रवद्वारः स भवति। दांत इन्द्रियनो इन्द्रियदमाभ्यां। भावसन्धकोभावो मोक्षस्तत्सन्धकः। आत्मनो मोक्षासन्नकारीति सूत्रार्थः

आयारसुय–आचारश्रुत–न० आचारश्च श्रुतं च आचारश्रुतं द्वन्द्वैकभावः। आचारश्रुतसमाहारे । सूत्रकृतांगद्वितीयश्रुतस्कन्धस्य पञ्चमेऽध्ययने च सूत्र २ श्रु ५ अ. ॥

साम्प्रतं पञ्चममध्ययनमारभ्यते। अस्य चायमभिसम्बन्धः। इहानन्तराध्ययने प्रत्याख्यानक्रियोक्ता साचाचारसंव्यवस्थितस्य सतोभवतीत्यतस्तदनन्तरमाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते। यदि वा नाचारपरिवर्जनेन सम्यक्प्रत्याख्यानमस्खलितं भवतीत्यतोनाचारश्रुताध्ययनमभिधीयते । यदिवा प्रत्याख्यानयुक्तः सन्नाचारवान् भवतीत्यतः प्रत्याख्यानक्रियानन्तरमाचारश्रुताध्ययनं । तत्प्रतिपक्षभूतमनाचारश्रुताध्ययनं वा प्रतिपाद्यत इत्यनेनसम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्याऽध्ययनस्योपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवंति। तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिकारोऽयं तद्यथा अनाचारं प्रतिषिध्य साधूनामाचारः प्रतिपाद्यते। नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे आचारश्रुतमिति द्विपदं नाम तदनयोर्निक्षेपार्थं निर्युक्तिकृदाह ॥

णामं ठवणा दविए, दव्वे भावे य होंति नायव्वा ॥
एमेव य सुत्तस्स, णिक्खेवो चउव्विहो होत्ति ॥१॥

णामंठवणेत्यादि। तत्राचारो नाम स्थापना द्रव्यभावभेदभिन्नश्चतुर्धा द्रष्टव्यः। एवं श्रुतमपीति। तत्राचारश्रुतयोरन्यत्राभिहितयोर्लाघवार्थमतिदेशं कुर्वन्नाह ॥

आयारसुयं भणियं, वज्जेयव्वा सया अणायारा ॥
अबहुस्सुयस्स होज्जा, विराहणा इत्थ जइयव्वं ॥२॥

आचारसुयमित्यादि। आचारश्च श्रुतं च आचारश्रुतं। द्वन्द्वैकवद्भावस्तद्भवनापि भणितमुक्तं। तत्राचारः क्षुल्लिकाचारकथायामभिहितः। श्रुतं तु विनयश्रुते। भावार्थस्तु वर्जयितव्याः परिहार्याः सदा सर्वकालं यावज्जीवं साधुरनाचारास्तांश्चाबहुश्रुतोऽगीतार्थो न सम्यक् जानातीत्यतस्तस्य विराधना भवेत्। बहुशब्दोऽत्रधारणे बहुश्रुतस्यैव विराधना न गीतार्थस्येत्यतोऽत्र सदाचारे तत्परिज्ञाने च यतितव्यं। तथाहि। मार्गज्ञः पथिकः कुमार्गवर्जनेन नापथगामी भवति न चोन्मार्गदोषैर्युज्यते। एवमनाचारंवर्जयन्नाचारवान् भवति न चानाचारदोषैर्युज्यत इत्यतस्तन्नामनिर्धार्थमाह ॥

एयस्स पडिसेहो, इहमज्झयणंमि होंति नायव्वा ॥
तोअणगारयं इयि, होई नामं तु एयस्स ॥ २ ॥

(एयस्स इत्यादि) एतस्याऽनाचारस्य सर्वदोषास्पदस्य दुर्गतिगमनैककहेतोः प्रतिषेधो निराकरणं सदाचारप्रतिपत्त्यर्थमिहाध्ययने ज्ञातव्यः स च परमार्थतोऽनगारकारणमिति। ततः । केषांचिन्मतेनैतस्याध्ययनस्यानगारश्रुतमित्येतन्नाम भवतीति ॥

आयारसुयखंध–आचारश्रुतस्कंध–पु० आचारांगस्य नवब्रह्मचर्याध्ययनामक आचारश्रुतस्कन्ध इति । आचाराङ्गस्ये आचा० श्रु. द्वि. अ. १।

आयाराणुओग–आचारानुयोग–पु० आचारस्यानुयोगोऽनुयोगः सत्राध्ययनात्पश्चादर्थ कथनं। आचाराङ्गस्यार्थकथने आचाराङ्गस्य सूत्राध्ययनात्पश्चादर्थकथने द० आचा०। द्वि०श्रु०अ०१।

(आचाराणुयोगे) अणोर्वा ह्रधीयसः सूत्रस्य महता र्थेन योगोऽनुयोगः । आचाराङ्गस्य महतार्थेन योगे च आचा०

आयारोवगय-आचारोपगत त्रि० चतुर्दशे योगसङ्ग्रहे । (आयार विणयोवगए) आचारोपगतत्वं विनयोपगतत्वं चेत्यर्थः इतिप्रश्नः । द्वा० ५ सं० ।

आयार विणयोवगएत्ति द्वारद्वयम् । आचारोपगतः स्यान्नमायां कुर्या दित्यर्थः । विनयोपगतः स्यान्नमानं कुर्यादित्यर्थ । सम ० स० ३२ ।

आचारो पगत माह । आ ० क ० ।

पाडलिपुत्त हुआसण जलणसहावेव जलणदहणो।
असोऽसम्मपरिक्षिअ पयणए आमलकप्पाइनट्टविही । १ ।

नगरे पाटली पुत्रे, श्रावको हुताशनः । तद्भार्याज्वलनशिखा, दहन ज्वलनौ सुतौ ॥ १ ॥ व्रतं चतुर्भिरप्यात्तं, ज्वलनास्सर लात्मनः । मायावी दहनोऽन्येही,त्युक्तोऽगात्याहिचागमत् । ॥ २ ॥ मृतोऽसोतदनालोच्य, सौधर्मेद्वावपीयतुः । पञ्चपल्य स्थितौ जातौ, शक्रान्यन्तर पर्षदि ॥ ३ ॥ पुर्यामामलकल्यायां श्रीवीरः समवासरत् । तौद्वावप्यागतैदेवौ, नाट्यं दर्शयतस्तदा॥ ४ ॥ ऋजून्येकस्यरूपाणि, वक्राण्यन्यस्य चाभवन्। तदृष्ट्वागौतमः स्वामी पप्रच्छ स्वागिनं ततः ॥ ५ ॥ तत्प्राग्भवं प्रभुः प्राह, मायादोषान्नवत्यदः । आचारोपगतैकस्य, द्विती यस्य च ना भवत् ॥ ६ ॥ आ० चू० ॥ आव० ॥

आयास-आयास-पुं० आ-यस-घञ खेदे । चिन्तायास निचि विपुलसालो चिन्ताश्च चिन्तनानि आयासाश्चमनः प्रभृतीनां खेदास्तएव पागान्तरेण चिन्ताशतान्येव निचिता निरन्तरा विपुला विस्तीर्णा शाला शाखायस्य सतयेति प्रश्न० द्वा०५।

(आयास विसूरणा कलह कम्पियग्गसिहरो) आयास शरीरखेदः विस्तरणा चित्तखेदः कलहोवचनभण्डम् एत देव प्रकम्पितं कम्पमानमग्रशिखरं शिखाराग्रं यस्य स तथा। प्रश्न० ॥ द्वा० ॥ ५ ॥

आयास हेतुत्वात्परिग्रहेच परिग्रहस्य गौणनामान्यधिकृत्य आयासो आयासः खेदः तद्धेतुत्वात्परिग्रहोऽप्यायास उक्त आहच । शरीरमनसोर्व्यायामेच (आयासविसूरणं) आ यास विस्तरणं स्वदार गमने शरीरमनसोर्व्यायामं कुर्वतीति प्रक्रमम् । परदार सेवनायांच विस्तरणलप्रासौ मनः खेदं परस्प वा मनः पीडां कुर्वन्तीति । प्रश्न०द्वा० ॥ ५ ॥

आयासलिवि-आयासालिपि- स्त्री० ब्राह्म्यालिपेरष्टादशसु लेखविधाने गुण्चदशे लेख्यविधाने प्रज्ञा० पद १

आर-आर-पुं० परभावपेक्षया इहभवेप्रव्रज्यापेक्षया गृहस्थत्वे मोक्षापेक्षया संसारेच (णाहिसिआरंकओ परंवेहासे कम्मेहिं किचन्ती) सूत्र० श्रु० अ० २ तत्वार्गे प्रपन्नस्त्वमपि कथंहासत्वमि आरमिहभवं कुतोवा परं परलोकं यदि वा आरमिति गृहस्थत्वं परमिति प्रव्रज्या पर्यायम् । अथवा आरमिति संसारं । परमिति मोक्षं एव भूतश्चान्यो ऽप्युभयभ्रष्टः (वेहसित्ति) अन्तराले उभयासावतः स्वकृतः कर्मभिः कृत्यते पीड्यतइति । परलोकापेक्षयाइहलोके नरकाद्यपेक्षया मनुष्यलोके च(लोग विदिता आरं परं च सव्वं पहुवारिय सव्ववारं) सूत्र० श्रु० १ अ० ६

लोकविदित्वा आरमिह लोकाख्यं पारं परलोकाख्यं यदि वा आरं मनुष्यलोकं पारमिति नरकादिकंस्वरूपतस्तत्प्राप्तिहेतुं ततश्चविदित्वा सर्वमेतत्प्रभुर्भगवान् सर्ववारं बहुशो निवारितवान् इति सूत्र० टी० ।

चतुर्थ्याः पंकप्रभायाः पृथिव्याः स्वनामख्याते महानिरये च स्था० ग० ४ आ क्र कर्तरि संज्ञायां कन् दण्डान्तर्वर्तिन्यां शलाकायां स्त्री० टाप्० (कसंकुसारणि वाय दमणाणि आराच प्रवणी परायणदण्डान्तर्वर्तिनी शलाकेति प्रश्न० ।

आरओ-आरतस्-अव्य० इहलोके, (इहलोके आरओ वा विडहा वियअसंजया) सूत्र० श्रु० १ अ० ८

आरतः परश्चेति इहलोक परलोकयोरिति, सूत्र० टी० आरतः परतश्चेति लौकिकी वा युक्तिरितिएवं पर्यालोच्यमाना ऐहिकामुष्मिकयोर्द्विधापि स्वयंकरणेन परकरणेन वा संयता जीवोपघातकारिण इत्यर्थः सूत्र० श्रु० १ अ० ८

अर्वागित्यर्थेच आरेण पव्वाए व्य० उ० ४

त्रयाणां वर्षाणामारतोऽर्वाक् यानि प्रव्राजयतीति व्य० ॥

आरम्न-आरंन-पुं० आरभ घञ् मुम् वर्गेन्त्योवा इति प्राकृतसूत्रेणानुस्वारस्य वर्गेपरे प्रत्यासत्तेस्तस्यैव वर्गस्यान्त्यो वा भवति आरंनो आरंभो इति प्रा० उपक्रमे प्रथमकृतौ वाच० प्रथमोत्पत्तौ (ओहिन्नाणारम्भो परिनिठ्ठाणं च तं जेसु) येष्ववधि ज्ञानस्याऽरंभः प्रथमोत्पत्तिलक्षण इति । विशे० (काऊण पञ्चमंगलमारंभोहोई सुत्तस्स) आ० म० । हिंसादिकेसावद्यानुष्ठाने— सूत्र० श्रु० १ अ० २ आचा० श्र० १३ उ० ७ ॥

आरंनतिरियंकट्टु आत्तताए परिव्वये-आरंभं सावद्यानुष्ठानारूपं तिर्यक्कृत्वेति सूत्र । श्रु० १ अ. ३ । आरंभेसु अणिस्सिए आरंभेसु सावद्यानुष्ठानरूपे ष्वनिश्रितोऽसंबन्धोऽप्रवृत्त इत्यर्थ इतिसूत्रश्रु० १ अ० ९ ॥

आरंनगंचेवपरिग्गहंचअ विउस्सियाणिस्सियआयदंमा

आरंभं सावद्यानुष्ठानंच तथा परिग्रहं वा व्युत्सृज्य परित्यज्य तस्मिन्नेवारंभेक्रयविक्रय पचनपाचनादिके तथा परिग्रहे धनधान्यहिरण्यसुवर्ण चतुष्पदादिके निश्चयेन श्रितावद्धानिश्रिता इति सूत्र० श्रु० २ अ० ६ ॥

आरंनः सावद्योयोगइति आचा० अ० ५ उ० ५ ॥

आरम्भणमारंभः शरीरधारणायान्नपानाद्यन्वेषणात्मक इति । आचा० ॥

आरम्भः कृष्यादिव्यापार इति प्रश्न० द्वा० २ ॥

आरंनश्चस्वयं कृष्यादि करण मिति । पञ्च० ॥

आरंभो हलदंतोलूखलादिखननसूना प्रकार इति । आव० ॥

आरंभः परोपद्रव इति । आतु० ॥

आरंनो जीवानांमुपद्रवण मिति । प्रश्न० । द्वा० १ ॥

आरंनाः पृथिव्याद्युपद्रवलक्षणानि । ग० । अ० १ ॥

संकप्पो संरंनो, परितावकरोभवे समारंनो ।
आरंनो उद्दवओ, सव्वनयाणं वि सुद्धाणं ॥

प्राणातिपातंकरोमीति यः संकल्पोऽध्यवसायः स संरम्भः यस्तु परस्य परितापकरो व्यापारः स समारम्भः अपद्रावयतो जीवितात्परं व्यपरोपयतो व्यापार आरंभः । आहच । चूर्णिकृत ॥

पाणाइवायं करोमिति जोसंकप्पंकरे इति ॥
चिंतयतीत्यर्थः ॥

संरंभे वट्टइ परितावणं करेइ समारंभे वट्टइ । एतच्च समारंजादि त्रितयं सर्वनयानामपि शुद्धानां सम्मतं अथवा शुद्धाणमित्यत्र प्राकृतत्वात्पूर्वस्याकारस्य लोपो द्रष्टव्यः ततोऽयमर्थः सर्वनयानामप्यशुद्धानामेतत्समारंजादित्रितयं सम्मतं नत्वशुद्धानामिति— व्य० उ० १ प्रज्ञा० २२ पद धर्म्म० अधि० ३ ग० अं० १ आचा० श्रु० २ चू० १ ॥

सव्वंपाणारम्भं पच्चक्खामिति प्राणानामारंभं विनाशादिरूपं प्रारंजमिति आतु० ॥

मनःकायमनोवाक्कायव्यापारानधिकृत्य तदेतत्त्रयव्यापारापादितचिकीर्षितप्राणातिपातादिक्रिया निर्वृत्तिरारंज इति आचा० अ० १ ॥

आरंभं चूतोपमर्दनमिति । दश० ॥

आरंजणमारंजः पृथिव्याद्युपमर्द इति० उत० अ० ७ ॥

प्राण्युपमर्दकारिणि व्यापार इतिसूत्र० श्रु० १ अ० ॥१ ॥

प्राण्युपमर्दकारिणि विवेकिजननिन्दिते आरंभे व्यापारे, सू. श्रु. १ अ. १ आरम्भेण जीवोपमर्दकारिणा व्यापारेणेति सूत्र. श्रु. १ अ. १ आरंभः पृथिव्यादिजीवोपमर्दः कृष्यादि विषय इति औप. । आरम्भाः कृष्यादिद्वारेण पृथिव्याद्युपमर्द इति स्था ग. २ । जेयआरम्भणिस्सिया सूत्र० । ये चान्ये वर्णापसदा नानारूपसावद्यारम्भनिश्रिता यंत्रपीमन निर्लाञ्छन कर्मागारदाहादिभिः क्रियाविशेषैर्जीवोपमर्दकारिण इति सूत्रः श्रु. १ अ. ए । (पुढवा इसु आरम्भ) पृथिव्यादिकार्येषु विषयभूतेषु आरम्भ इत्यारम्भणमारंजः संघट्टनादिरूप इति पं. व. । प्रमत्तयोगे च । आरम्भः सावद्यानुष्ठानम् प्रमत्तयोगो वा. उक्तञ्च ।

आयाणे णिक्खेवे, जासुस्सग्गे य ठाणगमणादी ।
सव्वोपमत्तओगो, समणस्सउ होइ आरम्भो ॥१॥

आचा० अ. ५ उ. २ । स्था० ग. ए । प्राणवधे, च । संघट्टनादिरूप इति प्राणवधस्य गौणनामान्यधिकृत्य आरम्भ समारम्भोऽथवेहारम्भसमारम्भयोरेकतर एव गणनीयो बहुसमरूपत्वादिति प्रश्न ० द्वा. १ ।

आरम्भसमारम्भयोस्त्रैविध्यम् दशाश्रुतस्कन्धे । तत्रेमौ द्वावपित्रिप्रकारौ तद्यथा मानसिकवाचिककायिक भेदात् । तत्र मानसिको मंत्रादिध्यानं परमारणे हेतोः प्रथमः तथा समारम्भः परपीमाकरोच्चाटनादिनिबन्धनध्यानं वाचिको यथा आम्भः परव्यापादनक्षमक्षुद्रविद्यादि परावर्तन, संकल्पसूचको ध्वनिरेव समारम्भः परपरितापकरमन्त्रादि परावर्तन कायिको यथा आरम्भोऽभिघाताय यष्टिमुष्ट्यादिकरणं समारम्भः परितापकरो मुष्ट्या अभिघातः तथा चोत्तराध्ययने (आरम्भे य तहे वय मणं य वत्तमाणं तु नियतेज्ज जयं जई) उत. अ. २४ । आरम्भः परप्राणापहारक्षमोऽशुभ परिणामस्तस्मिन् परिणामे प्रवर्तमानं मनो निवर्तयेत् । आरम्भः परेषां क्लेशोच्चाटनमारणादिमन्त्रजापकरणं तत्राऽपि प्रवर्त्तमानं वचो निवारयेत् उत० टीः (आरम्भय तहेव य कायं पवत्तमाणं तु नियतेज्ज जयं जई) उत्त० अ. २४ । आरम्भे तथैव पुनः प्राणवधाकरे यष्ट्यादि प्रयोगे कायं प्रवर्तमानं निवर्तयेत् इति उत्त० अ. २४ । आरम्भस्य भेदाः स्थानाङ्गे यथा स्था० ग. ७ ।

सत्तविहे आरम्भे पं० तं. पुढवीकाय आरम्भे जाव अजीवकाय आरम्भे एवमणारम्भे वि एव सारम्भे वि एवमसारम्भे वि एवं समारम्भे वि एव मसारम्भे वि ।

टी० पुढवीत्यादि । सुगमं नवरं । प्रागभिहितं ।

आरम्भो उद्दवओ परितावकरो भवे समारम्भो ।
संरम्भो संकप्पो सुध्दणयाणं तु सव्वेसिं ॥

मत्वारम्भादयोऽपद्रावण परितापादिरूपा स्था० ग. ७ । नैरयिकादीनां सारम्भानारम्भकत्वं चतुर्विंशतिदण्डकेन प्ररूपयन्नाह ।

नेरइयाणं भंते ? किं सारंभा सपरिग्गहा उदाहु अणारम्भा अपरिग्गहा ? गोयमा ? नेरइया सारम्भा सपरिग्गहा नो अणारम्भा अपरिग्गहा से केणट्ठेणं जाव अपरिग्गहा गोयमा ? नेरइयाणं पुढविकायं समारभंति, जाव तसकायं समारभंति सरीरा परिग्गहिया भवंति, सचित्ताचित्तमीसयाइं दव्वाइं परिग्गहियाइं भवंति से तेणं तं चेव असुरकुमाराणं भन्ते ? किं सारम्भा पुच्छा गोयमा ? असुरकुमारा सारम्भा सपरिग्गहा नो अणारम्भा अपरिग्गहा से केणट्ठेणं गोयमा ? असुरकुमाराणं पुढविकायं समारम्भंति जावतसकायं समारंभंति सरीरा परिग्गहिया भवंति कम्मा परिग्गहिया भवंति भवणा परिग्गहिया भवंति देवा देवीओ मणूसा मणूसीओ तिरिक्खजोणिया तिरिक्खजोणिणीओ परिग्गहियाओ भवंति, आसणसयणभंमत्तोवगरणा परिग्गहिया भवंति ? सचित्तचित्तमीसयाइं दव्वाइं परिग्गहियाइं भवंति ? से तेणट्ठेणं तहेव एवं जाव थाणियकुमारा ॥

भंमत्तोवगरणात्ति ॥ इह भांमानि मृण्मयभाजनानि पात्राणि कांस्यभाजनानि उपकरणानि लौहीकटाहकरुच्चुकादीनि एकेन्द्रियाणां परिग्रहो प्रत्याख्यानादवसेयः ॥

बेइन्दिया एं भंते ? किं सारंभा सपरिग्गहा तं चेव जाव सरीरा परिग्गहियाभवंति बाहिरिया भंमत्तोवगरणा परिग्गहिया भवंति, साचित्ताचित्त जाव भवंति एवं जाव चउरिंदिया बाहिरया भंमे मत्तोवगरणत्ति ।

उपकारसाधर्म्याद्विन्द्रियाणां शरीररक्षार्थं तत्कृतगृहकादीन्यवसेयानि ।

पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! तं चेव जाव कम्मा परिग्गहिया भवंति । टंका कूमा सेल्ला सिहरी पब्भार परिग्गहिया भवंति । जलथलबिलगुहलेणा परिग्गहिया भवंति उज्झरनिज्झरचिल्लल पल्लल चिप्पिणा परिग्गहिया भवंति । अगमतमागदहनदीओ वावीपुक्करिणी दीहिया गुंजालिया सरासरपंतियाओ सरसरपंतियाओ बिल्लपंतियाओ परिग्गहियाओ भवंति । आरामुज्जाणकाणणावणा वणसंमा वणराईओ परिग्गहियाओ भवंति ।

देव उल्लसजणवयजूलखाइय परिखाओपरिग्गहियाओ भवंति । पागारट्टालगचरियदारगोपुरपरिग्गहिया भवंति पासायघरसरणलेण आवण परिगहिया भवंति । सिंघाडगतिग चउक्कचच्चरचउम्मुहमहापहापह पहापरिग्गहिया भवंति सगडरहजाणजुग्गगिल्लिथिल्लिसीयसंदमाणियाओ परिग्गहिओ भवति लोहीलोहकडाहकडुच्छुयापरिग्गहिया भवंति भवणा परिग्गहिया भवंति । देवादेवीओ मणुस्सा मणुस्सीओतिरिक्खजोणिया तिरिक्खजोणिणीओ आसणसयण खंभभंडसचित्ताचित्तमीसयाइं दव्वाइं परिग्गहियाइं भवंति । से तेणट्ठेणं जहा तिरिक्खजोणिया तहा मणुस्सा वि भाणियव्वा वाणमन्तरजोइसियवेमाणिया जहा भवणवासी तहा नेयव्वा भ० श० ५ उ० ७.

जीवा णं भंते किं आयारम्भा परारम्भा तदुभयारंभा अणारम्भा गोयमा ? अत्थेगइया जीवाआयारम्भा वि परारम्भा वि तदुभयारम्भा वि णो अणारम्भा अत्थेगइया जीवा णो आयारम्भा णो परारम्भा णो तदुभयारम्भा अणारम्भा से केणट्ठेणं भन्ते एवंवुच्चइ अत्थेगइया जीवा आयारम्भा वि एवंपडिउच्चारेयव्वं गोयमा जीवा दुविहा पन्नत्ता तंजहा संसारसमावन्नगा य असंसारसमावन्नगा य तत्थणं जे ते असंसारसमावन्नगाय तेणं सिद्धा सिद्धाणं णो आयारम्भा जाव अणारम्भा तत्थणं जे ते संसारसमावन्नगा ते दुविहा पं० तं० संजया य असंजया य तत्थणं जे ते संजया ते दुविहा पं० तं० पमत्तसंजया य अपमत्तसंजयाय तत्थ णं जे ते अपमत्तसंजया ते णं णो आयारम्भा णोपरारम्भा जावअणारम्भा तत्थणं जेते पमत्तसंजया ते सुहं जोगं पडुच्च णो आयारंभा णो परारंभा जाव अणारंभा असुहजोगं पडुच्च आयारंभा वि जाव णो अणारम्भा तत्थ णं जे ते असंजया ते अविरतिं पडुच्च आयारंभावि जाव णो अणारम्भा से तेणट्ठेणंगोयमा ! एवं वुच्चइ अत्थे गइया जीवा जाव अणारंभा ॥

टी० ॥ जीवा णं भंते ? किं आयारम्भेत्यादि । आरम्भो जीवोपघात उपद्रवणमित्यर्थः सामान्येन वाश्रवद्वारप्रवृत्तिस्तत्र आत्मानमारभंते आत्मना वा स्वयमारभंते इत्यात्मारम्भास्तथा परमारभंते परं णवारम्भयन्तीतिपरारम्भास्तदुभयमात्मरूप तदुभयेनवारभंत इति तदुभयारम्भाः आत्मपराभयारम्भवर्जितास्त्वनारम्भा इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं स्फुटमेव नवरं अस्तिशब्दस्याव्ययत्वेन बहुत्वार्थत्वादस्ति विद्यन्ते सन्तीत्यर्थः । अथवा अस्ति अय पक्षो यदुत । एगयत्ति । एकका एके केचनेत्यर्थः । जीवा आत्मारम्भा अपीत्यादावपिशब्दः उत्तरपदापेक्षया समुच्चये सचात्मारम्भत्वादिधर्म्माणामेकाश्रयता प्रतिपादनार्थः भिन्नाश्रयताप्रतिपादनार्थो वा एकाश्रयत्वं च कालभेदेनावगन्तव्यं तथाहि कदाचिदात्मारंभाः कदाचित् परारंभाः कदाचित्तदुभयारम्भाः कृत एव नो अनारम्भाः भिन्नाश्रयत्वं तु एवं एके जीवा असंयता इत्यर्थः आत्मारम्भा वापरारम्भा वेत्यादि अथैकस्वभावत्वात् जीवानां भेदमसम्भावयन्नाह से केणट्ठेणन्ति अय केन प्रकारेण नेत्यर्थः॥ दुविहापन्नत्तत्ति । मया चान्यैश्च केवलिभिरनेन समस्तसर्वविदांमतभेदमाह मतभेदे तु मतवि रोधिवचनतया तेषामसत्यवचनतापत्तिः । पाटलिपुत्रस्वरूपाभिधायकविरुद्धवचनपुरुषकदम्बकवदिति प्रमत्तसंयतस्य हि शुभोऽशुभश्च योगः स्यात्संयतत्वात् प्रमादपरत्वाच्चेयत आह शुभंयोगं पडुच्चति। शुभयोग उपयुक्ततया प्रत्युपेक्षणादिकरणं अशुभयोगस्तु तदेवानुपयुक्ततया आह च (पुढवी आ उक्काए तेउवाउवणस्सइतसाणं । पडिलेहणापमत्तो छण्हं पि विराहओ होइ । तथा सव्वो पमत्तयोगो समणस्स उ होइ आरम्भोत्ति) अतः शुभाशुभौ योगावात्मारम्भादिकारणमिति अविरइं पडुच्चत्ति इहायम्भावो यद्यप्यसंयतानां सूक्ष्मैकेन्द्रियादीनां नात्मारम्भकादित्वं साक्षादस्तितयाप्यविरतिम्प्रतीत्येतदस्ति तेषां ते न हि ते ततो निवृत्ता अतोऽसं यतानामविरतिरतत्र कारणमिति । निवृतानां तुकथं चिदात्माद्यारम्भकत्वेऽप्यनारम्भकत्वं यदाह " जाजयाणस्स भवे विराहणा सुत्तविहिसमग्गस्स । सा होई णिज्जरफला अज्झत्थविसोहि जुत्तस्सत्ति " ॥ १ ॥ भ० श० १ उ० १

णेरइया णं भंते किं आयारम्भा परारम्भा तदुभयारम्भा अणारंभा गोयमा णेरइया आयारम्भाविजाव णो अणारम्भा से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ गोयमा? अविरतिं पडुच्च से तेणट्ठेणं जाव णो अणारंभा एवं जाव पंचिदियत्तिरिक्खजोणिया मणुस्सा जहा जीवा णवरं सिद्धविरहिता भाणियव्वा वाणमन्तरा जाववेमाणिया जहा णेरइया सलेस्सा जहा ओहिया किण्हलेसस्स नीललेसस्स काउलेसस्स जहा ओहियाजीवा णवरं पमत्त अपमत्ताण भाणियव्वा तेउलेसस्स सुक्कलेसस्स जहा ओहिया जीवा णवरं सिद्धाण भाणियव्वा ॥

टी० णेरइयाण मित्यादि व्यक्तं नवरं मणुस्सेत्यादौ अयमर्थः मनुष्येषु संयता संयत प्रमत्ताप्रमत्तभेदाः पूर्वोक्ताः सन्ति ततस्ते यथा जीवास्तथाऽध्येतव्याः किं तु संसारसमापन्ना इतरे च तेन वाच्या भववर्तित्वादेव तेषामित्येतदेवाह सिद्धविरहियेत्यादि व्यन्तरादयो यथा नारकास्तथाध्येयाःअसंयतत्वसाधर्म्यादिति, आत्मारम्भकत्वादि भिर्धर्म्मैर्जीवा निरूपितास्ते च सलेश्याश्चालेश्याश्च भवन्तीति सलेश्यांस्तांस्तैरेव निरूपयन्नाह सलेसा जहा ओहियात्ति लेश्या कृष्णादि द्रव्य सान्निध्यजानतो जीवपरिणामो यदाह।कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात् परिणामो य आत्मनः। स्फटिक स्येव तत्रायं लेश्या शब्दः प्रयुज्यते ।१। तत्र लेश्यावन्तो जीवाः जहा ओहियात्ति यथा नारकादि विशेषणवर्जिता जीवा अधीता जीवाणं भंते किं आयारम्भा परारम्भे त्यादिना दण्डकेन तथा सलेश्या जीवा अपि वाच्या सलेश्या नाम संसारसमापन्नत्वस्य संभवे नासंसारसमापन्नेत्यादि विशेषण वर्जितानां शेषाणां संयतादि विशेषणानां तेष्वपि युज्यमानत्वात्तत्र चायं पाठक्रमः सलेसाणं भंते ? जीवा किं

आयारंभेत्यादि तदेव सर्वं नवरं जीवस्थाने सलेश्या इति वाच्यमिति अयमेको दण्डकः कृष्णादि लेश्याभेदात् तदन्ये षट् तदेव मेते सप्त तत्र किण्ह लेसस्येत्यादि । कृष्ण लेश्यस्य नीललेश्यस्य कापोतलेश्यस्य च जीवराशे र्दण्डको यथौघिकजीवदण्डकस्तथा ध्येतव्यः प्रमत्ताप्रमत्त विशेषण वर्ज्यः कृष्णादिषु हि अप्रशस्त भावलेश्यासु संयतत्वं नास्ति यच्चोच्यते पुव्वं पडिवन्नओ पुण अन्नयरीए उ लेसाएत्ति तत् द्रव्यलेश्यां प्रतीत्येति मन्तव्यं ततस्तासु प्रमत्ताद्यभावस्तत्र सूत्रो च्चारण मेव ।

किण्हलेसाणं भंते जीवा किं आयारंभा ? ४ गोयमा ? आयारंभा वि जाव णो अणारम्भा से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ गोयमा ? अविरइं पडुच्च ।

एवं नीलकापोतलेश्या दण्डकावपीति तथा तेजोलेश्यादि जीवराशेर्दण्डका यथौघिका जीवास्तथावाच्याः नवरं तेषु सिद्धा न वाच्याः सिद्धानामलेश्यत्वात्तेचैवं ।

तेउलेसाणं भंते जीवा किं आयारम्भा ? ४ गोयमा ? अत्थेगइया आयारम्भा वि जाव नो अणारम्भा अत्थे गइया नो अणारम्भा अत्थे गइया नो आयारंभा जाव अणारंभा से केण ट्ठेणं भंते ? एवं वुच्चइ ? गोयमा ? दुविहा तेउलेस्सा पं. तं० संजया य, असंजया इत्यादि भ. श. १ उ. १ ।

आरम्भ वक्तव्यताऽऽचाराङ्गे लोकविजयाध्ययनस्य पञ्चमोद्देश्यके यथा तस्य चायमभिसम्बन्धः इह भोगान् परित्यज्य लोकनिश्रया संयमदेहप्रतिपालनार्थं विहर्तव्यमित्युक्तं तदत्र प्रतिपाद्यते । इह हि संसारोद्विग्नवता परित्यक्तभोगाभिलाषेण मुमुक्षुणोत्क्षिप्तपञ्चमहाव्रतभारेण निरवद्यानुष्ठानविधायिना दीर्घसंयमयात्रार्थं देहप्रतिपालनाय लोकनिश्रया विहर्तव्यं निराश्रयस्य हि कुतो देहसाधर्म्यं चेति उक्तं हि धर्मञ्चरतः साधोर्लोके निश्रयपदानि पञ्चापि राजगृहपतिरपरः षट्कायगणसरीरेच ॥ १ ॥ वस्त्रपात्रान्नासन, शयनादीनि तत्रापि प्रायः प्रतिदिनमुपयोगित्वादाहारो गरीयानिति ॥ २ ॥ स च लोकादन्वेष्टव्यो लोकश्च नानाविधैरुपायैरात्मीयपुत्रकलत्राद्यर्थमारम्भप्रवृत्तस्तत्र साधुना संयमदेहार्थं प्रवृत्तिरन्वेषणीयेति दर्शयति आचा० २अ. ४ उ.

जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं लोगस्स कम्मसमारम्भा कज्जंति तंजहा अप्पणो से पुत्ताणं धूयाणं सुण्हाणं णाईणं धाईणं राईणं दासाणं दासीणं कम्मकराणं कम्मकरीणं आदेसाए पुढोपहेणाए सामासाए पायरासाए सण्णिहिसंणिचओ कज्जइ इह मेगेसिं माणवाणं भोयणाए समुट्ठिये अणगारे आयरिये आयरियपन्ने आयरियदंसी अयंसंधिति अदक्खु से णादिये णादियावये णं समणुजाणाति सव्वामगंधंपरिन्नाय णिरामगन्धो परिव्वये अदिस्समाणो कयविक्कयेसु से किण किणेण किणावये किणन्तं ण अणुजाणेज्जा से भिक्खू कालण्णे बालण्णे मायण्णे खेयण्णे खणयण्णे विणयण्णे ससमयण्णे परसमयण्णे भावण्णे परिग्गहं अममायमाणे काले अणुट्ठाई अपडिन्ने दुहतोच्छित्ताणियाइ वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं उग्गहं च कडासणं एएसु चेव जाणेज्जा लद्धे आहारे आगारे मायं जाणेज्जा से जहेयं भगवया पवेइयं लाभोत्ति ण मज्जेज्जा अलाभोत्ति ण सोएज्जा बहूंपिलद्धुं ण णिहे परिग्गहाओ अप्पाणं अवसक्केज्जा अन्नहाणं पासए परिहरेज्जा एस मग्गे आरिएहि पवेदिते जहेत्यकुसलेणोव लिंपिज्जा ॥ सित्तिबेमि ॥

टी० जमिण मित्यादि । यैरविदितवैद्यैरिदमिति सुखदुःखप्राप्तिपरिहारक्रियाणां कायिकाधिकरणिकाप्राद्वेषिकापारितापनिकाप्राणातिपातरूपाणां वा समारम्भा इति मध्यगृहणाद्बहुवचन निर्देशाच्च समारंभारंभयोरप्युपादानं भावनीयमित्यर्थः । शरीककलत्राद्यर्थं संरम्भसमारम्भाः क्रियंतेऽनुष्ठीयंते तत्र संरंभ इष्टानिष्टप्राप्तिपरिहाराय प्राणातिपातादिक्रियानिवृत्तिररिसंकल्पावेशस्तत्साधनसन्निपातकायवाग्व्यापारजनितपरितापनादिलक्षणः समारंभः तदत्र त्रयव्यापारापादितचिकीर्षितप्राणातिपातादिक्रियानिवृत्तिरारंभः कर्मणोवाऽष्टप्रकारस्यसमारम्भा उपार्जनोपायाः क्रियन्त इति लोकस्येतिचतुर्थ्यर्थेषष्ठी सापि तादर्थ्ये । कः पुनरसौ लोको यदर्थं संरम्भसमारम्भाः क्रियन्त इत्याह तं जहा अप्पणो से इत्यादि यदि वा लोकस्य तृतीयार्थे षष्ठी यदिति हेतौ यस्माल्लोकेन नानाविधैः शस्त्रैः कर्मसमारम्भाः क्रियन्त इत्येतस्मिन् लोके साधुवृत्तिमन्वेष्य यदर्थं च लोकेन कर्मसमारम्भाः क्रियन्ते तद्यथेत्यादिना दर्शयति तं जहा अप्पणो इत्यादि तद्यथेत्युपप्रदर्शनार्थं नोक्तमात्रामेवान्यदाप्येवं जातीयकाभिदादिकं " द्रष्टव्यं से तस्यारम्भारिप्सार्थमात्मा शरीरं तस्मै अर्थं तदर्थं कर्म्म समारंभाः पाकादयः क्रियंते ननु च लोकार्यं समारम्भाः क्रियंत इति प्रागभिहितं नच शरीरं लोको भवति नैतदस्ति यतः परमार्थदृश्यं ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकमात्मतत्वं विहायान्यत्सर्वशरीरा द्यपि पारक्यमेव तथाहि बाह्यस्यापी ऐहिकस्याचि तनस्य कर्मणो विपाकभूतानि पञ्चापि शरीराणीत्यतः शरीरात्मापि लोकशब्दाभिधेय इति तदित्थं कश्चिच्छरीरनिमित्तं कर्मारभते परस्तु पुत्रेभ्यो दुहितृभ्यः स्नुषा वध्वस्ताभ्यो ज्ञातयः पूर्वापरसम्बन्धाः स्वजनाः तेभ्यो धात्रीभ्यो राजभ्यो दासेभ्यो दासीभ्यः कर्मकरेभ्यः कर्मकरीभ्यः आदिश्यते परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याख्याय निरामगंधः सन् परिव्रजेत् संयमानुष्ठानं सम्यक् पालयेत् जनो यस्मिन्नागते तदातिथेयायेत्यादेशः प्राघूर्णक स्तदर्थं कर्मसमारंभाः क्रियन्त इति सम्बन्धस्तथा पुढोपहेणायेत्यादि पृथक् पृथक् पुत्रादिभ्यः प्रहेणकार्यं तथा समासाएत्ति श्यामा रजनीतः श्यामाशः तदा तदर्थं तथा(पायरासयेति)प्रातरशनं प्रातराशस्तस्मै कर्म समारंभाः क्रियन्त इति सामान्येनो क्तावपि विशेषार्थं माह सन्निहीत्यादि सम्यग्निधीय इति संनिधि र्विनाशिद्रव्याणां दध्यो दनादीनां संस्थापनं तथा सम्यग्निश्चयेन धीयते इति संनिचयो विनाशिद्रव्याणामभयासितामृद्वीकादीनां संग्रहः संनिधिश्च ' संनिचयश्च संनिधिसंनिचयं प्राकृतशैल्या पुल्लिङ्गता अथवा संनिधेः संनिचयः संनिधिसनिचयः स च परिग्रहसंज्ञोदया दाजीविकाभयाद्वा धनधान्यहिरण्यका दिना क्रियत इति स च किमर्थे-

मित्याह । इहेत्यादि इहेति मनुष्यलोके एकेषामिह लोकभ्रान्त परमार्थ बुद्धीनां मानवानां मनुष्याणां भोजनायोप भोगार्थमिति तदेवं विरूपरूपैः शस्त्रैरात्मपत्राद्यर्थं कर्म समारम्भ प्रवृत्ते लोके पृथक् प्रहेणकाय श्यामाशाय प्रातराशाय केषांचिन्मानवानां भोजनार्थं सन्निधिसन्निचय करणोद्यते सति साधुना किं कर्तव्यमित्याह(समुट्ठिए)इत्यादि यावत् (णिरामगंधेपरिव्वए सम्यक् सन्ततं सगतं वा संयमानुष्ठानेनोत्थितो नानाविधशस्त्र कर्मसमारम्भोपरत इत्यर्थः नविद्यतेऽगारं गृहमस्येत्यनगारः पुत्रदुहितृस्नुषाज्ञाति धात्र्यादिरहित इत्यर्थः सोऽनगार आराद्यात सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्यश्चारित्रार्हा आर्या प्रज्ञा यस्यासावार्यप्रज्ञः श्रुतविशेषवता सुमुखीक इत्यर्थः आर्यं प्रगुणन्यायोपपन्नं पश्यति तच्छीलश्चेत्यार्यदर्शी पृथक् प्रहेणकस्य श्रमादिसंकल्परहितइत्यर्थः अयं सन्धीति सन्धानं सन्धीयते वासाविति सन्धिर्यस्य साधोरसावयं सन्धिश्शब्दस्त्वादिभेकरलुगित्ययं सन्धिर्यथाकालमनुष्ठानविधायी यो यस्य वर्तमानः कालः कर्तव्यतयोपस्थितस्तत्करणतया तमेव सन्धत्त इति एतदुक्तं भवति सर्वाः क्रियाः प्रत्युपेक्षणोपयोगस्वाध्यायाभिक्षाचर्याप्रतिक्रमणादिका असम्पन्ना अन्योन्याबाधयास्मियकर्तव्यकाले करोतीत्यर्थ इति हेतौ यस्माद्यथाकालानुष्ठानविधायी तस्मादसावेव परमार्थं पश्यतीत्याहुः। (अदक्खुत्तिति) व्यत्ययेनैकवचनावसरे बहुवचनमकारि ततश्चायमर्थो योऽह्यर्थेआर्यप्रज्ञ आर्यदर्शी कालज्ञश्च सएव परमार्थमद्राक्षीन्नापर इति पाठान्तरम्वा अयं सन्धि अदक्खु अयमनन्तरोक्तविशेषण विशिष्टः साधुः सन्धि कर्तव्यकालं अद्राक्षीदृष्टवानेतदुक्तंभवति यः परस्पराबाधया हितप्राप्तिपरिहाररूपतया विधेया विधयावसं वेत्ति विधत्तरं च सपरमार्थं ज्ञातवानिति अथवासंधिर्ज्ञानदर्शनचारित्राणामभिवृद्धिः स च शरीरमृत न भवति तदपि नोपष्टंभकारणांतरेण तस्यत्र सावद्यस्य परिहारः कर्तव्य इत्यत आह(सणाइए)इत्यादि स भिक्षुस्तद्याः कल्पं नाददीत न गृह्णीयान्नाप्यपरमादापये दुद्ग्राहये न्नाप्यपरमनेषणीयमाददानं समनुजानीयाद्यवा सश्गालं सक्षमं वा नाद्यान्न जकये न्नापरमादापयेत् ददन्तं वा नसमनुजानीयादित्याह सव्वामगन्धमित्यादि आमंच गन्धंचामगन्धं समाहारद्वन्द्वस्सर्वंचतदामगंन्धंसर्वामगन्धं सर्वशब्दःप्रकारकार्त्स्न्येऽत्रगृह्यते न द्रव्यकार्त्स्न्ये आममपरिशुद्ध गन्धं ग्रहणेन तु पूतिर्गृह्यते ननु च पूतिद्रव्यस्याप्यशुद्धत्वादामशब्देनैवोपादानात्किमर्थं भेदेनोपादानमिति सत्यमशुद्धसामान्यात् गृह्यते किन्तुद्रव्यकार्त्स्न्ये ऽत्रगृह्यते किन्तु पूतिग्रहणेनेह आधाकर्मा द्यविशुद्ध कोटिरूपता तस्याश्चगुरुतरत्वात्प्राधान्यख्यापनार्थं पुनरुपादानं ततश्चायमर्थः गन्धग्रहणेनात्मकर्मोद्देशिकात्रिकं पूतिकर्ममिश्रजातं बादरप्राभृतिकाध्यवपूरकाश्चेतेषडुद्गमदोषा अविशुद्धकोट्यन्तर्गता गृहीताः शेषास्त्वयोःविशुद्ध कोट्यन्तर्गता आमग्रहणेनोपात्ता द्रष्टव्या इति सर्वशब्दस्य च प्रकारकार्त्स्न्याभिधायकत्वाद्येन केन चित् प्रकारेण आममपरिशुद्धं पूति वा भवति तत्सर्वं ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया निरामगन्धः निर्गतो वामगन्धो यस्मात् स तथा परिव्रजेत् मोक्षमार्गे ज्ञानदर्शनचारित्राख्ये परिमर्सनात् चरेत् संयमानुष्ठानं सम्यगनुपालयेदितियावत् आमगृहणेन प्रतिषिद्धेअपि क्रीतकृते तथाप्यल्पसत्वानां विशुद्धकोट्यालम्बनतया मा भूत्तत्र प्रवृत्तिरतस्तद्वानामग्राहं प्रतिषेधयिषुराह । आदिस्स । इत्यादि क्रयश्चश्च विक्रयश्च क्रयविक्रयौ । तयोः क्रयविक्रययोरदृश्यमानः कीदृश श्चतयोरदृश्यमानो भवति यतस्तयोर्निमित्तभूतद्रव्याभावादकिञ्चनोऽथवा क्रयविक्रययोरदिश्यमानोऽनुपदिश्यमानःकश्च तयोरनुपदिश्यमानो भवति यः क्रीतकृतापरिभोगी भवतीत्याह च स नकिणे इत्यादि स मुमुक्षुरकिञ्चनो धर्मोपकरणमपि न क्रीणीयात् स्वतो वा नाप्यपरेण क्रापयेत् क्रीणन्तमपि न समनुजानीयादथवा निरामगन्धः परिव्रजेदित्यत्रामग्रहणेन हनन कोटित्रिकं गन्धग्रहणेन पाचनकोटित्रिकं क्रयणकोटित्रिकं तुपुनः स्वरूपेणैवोपात्तमतो नवकोटीः परिशुद्धमाहारं विगतांगारधूमं भुंजीत एतद्गुण विशिष्टश्च किंभूतो भवतीत्याह से भिक्खु(कालण्णे)कालः कर्तव्यावसरस्तंजानातीति कालज्ञो विदितवेदितव्यस्तया बालज्ञो बलंजानातीति बालज्ञः छान्दसत्वाद्दीर्घत्वमात्मबलसामर्थ्यं जानातीति यथाशक्त्यनुष्ठानविधाय्यनिगूहितबलवीर्य इत्यर्थस्तथा(मायण्णे) यावत् द्रव्यापर्याप्तगता मात्रा तां जानातीति मात्राज्ञस्तया (खेयण्णे)खेदोऽभ्यासस्तेन जानातीति खेदज्ञो यथा खेदः श्रमः संसार पर्यटन जनितस्तं जानातीत्युक्तं च "जरामरणदौर्गत्य व्याधयस्तावदासतां। मन्येजन्मैव वीरस्य भूयोभूयस्त्रपाकरमिति ॥१॥ अथ क्षेत्रज्ञः संसक्तविरुद्ध द्रव्य परिहार्य कुलादिक्षेत्र स्वरूपपरिच्छेदकस्तथा(खणयणे)क्षण एव क्षणकोऽवसरो भिक्षार्थ मप सर्पणादिः यस्तं जानातीति तया(विणयणो)विनयो ज्ञानदर्शनचारित्रौपचारिकरूपस्तं जानातीति तथा(ससमयण्णे)स्वसमयं जानातीति स्वसमयज्ञो गोचर प्रदेशादौ पृष्टः सन् सुखेनैव भिक्षादोषा नाचष्टे तद्यथा षोडशोद्गमदोषास्ते चामी आधाकर्म्म उद्देशिकं पूतिकर्म मिश्रजातं स्थापना प्राभृतिका प्रकाशकरणं क्रीतं उद्यतकं परिवर्तितं अभ्याहृतं उद्भिन्नं मालाहृतं आच्छेद्यं अनिसृष्टं अध्यवपूरकश्चेति षोडशोत्पादनादोषास्ते चामी धात्रीपिण्डः दूतिपिण्डः निमित्तपिण्ड आजीवपिण्डः वनीमकपिण्डः चिकित्सापिण्डः क्रोधपिण्डः मानपिण्डः मायापिण्डः लोभपिण्डः पूर्वसंस्तवपिण्डः पश्चात्संस्तवपिण्डः विद्यापिण्डः मंत्रपिण्डः चूर्णयोगपिण्डः मूलकर्मपिण्ड श्चेति तथा दशैषणादोषास्ते चामी संकितं म्रक्षितं निक्षिप्तपिहितसंहृतदायकोन्मिश्रापरिणत लिप्तोज्झितदोषाएषां चोद्गमदोषा दातृकृता एव भवन्ति उत्पादनादोषास्तु साधुजनिता एषणादोषा श्चोभयापादिता इति तथा परसमयज्ञो ग्रीष्ममध्याह्नतीव्रतरतरणिकरनिकरावलीढगलत्स्वेदाबिन्दुकः क्लिन्नवपुष्कस्साधुः केनचिद्द्विजातिदेशेनाभिहितं किमिति भवतां सर्वजनाचीर्णं स्नानं नसम्मतमिति स आह प्रायः सर्वेषामेवयतीनां कामांगत्वात् जलस्नानं प्रतिषिद्धं (स्नानं मददर्पकरं कामाङ्गं प्रथमं स्मृतं । तस्मात्कामं परित्यज्य नैवस्नांति दमेरता इत्यादि तदेव समुभयज्ञस्त द्विषये प्रश्ने उत्तर दानकुशलो भवति तथा(भावण्णे) भावश्चित्ताभिप्रायो दातुः श्रोतुर्वा तंजानातीति भावज्ञः किञ्च (परिग्गहं) अममायमाणे)परिगृह्यत इति परिग्रहःसंयमातिरिक्तमुपकरणादिःतममर्मीकुर्वन् अस्वीकुर्वन्मनसाऽप्यनाददान इति यावत्स एवंविधो भिक्षुः कालज्ञो मात्रज्ञः क्षेत्रज्ञः क्षणज्ञो विनयज्ञः समयज्ञो भावज्ञः परिग्रह मममी कुर्वाणश्च किंभूतो भवतीत्याह (कालाणुट्ठाइ)यद्यस्मिन् काले कर्तव्यं तस्मिन्नेवानुष्ठातुं शीलमस्येति कालानुष्ठायी कालानतिपातकर्तव्योद्यतो ननु चास्यार्थस्य से भिक्खू कालण्णु इत्यनेनैव गतार्थत्वात्किमयं पुनरभिधीयत इति नैषदोषस्तत्र हि ज्ञपरिज्ञैव केवलाभिहिता कर्तव्यकाल

जानातीह पुनरासेवना परिज्ञा कर्तव्यकाले कार्यं विधत्त इति किञ्च (अपडिन्ने) नास्य प्रतिज्ञा विद्यत इत्यप्रतिज्ञः प्रतिज्ञा च कषायोदयादविरतिः । तद्यथा क्रोधोदयात् स्कन्दकाचार्येण स्वशिष्ययन्त्रपीडनव्यतिकरमवलोक्य सबलवाहनराजधानीसमन्वितपुरोहितोपरि विनाशप्रतिज्ञाऽकारि । तथा मानोदयाद्बाहुबलिना प्रतिज्ञा व्यधायि । यथा कथमहं शिशून् स्वभ्रातृनुत्पन्ननिरावरणज्ञानान् छद्मस्थः सन् द्रक्ष्यामीति तथा मायोदयान्मल्लिस्वामि जीवेन यथा(परयत्ति)विप्रलंभनं भवति तथा प्रत्याख्यानपरिज्ञा जगृहे तथा लोभोदयत्वाद्विदितपरमार्थाः सांप्रतेक्षिणोतपस्या मासा मासक्षपणादिका अपि प्रतिज्ञाः कुर्वते अथवा प्रतिज्ञो निदानो वसुदेववत्संयमानुष्ठानं कुर्वन् निदानं न करोतीत्यथवा गोचरादौ प्रविष्टः सन्नाहारादिक ममैवैतद्भविष्यतीत्येवं प्रतिज्ञोयदि वा स्याद्वादप्रधानत्वात् मौनीन्द्रागमस्यैकपक्षावधारण प्रतिज्ञा तद्रहितोऽप्रतिज्ञस्तद्धाहि मैथुनविषयं विहायान्यत्र न क्वचित् नियमवती प्रतिज्ञा विधेया यतउक्तं ।

ण य किंचि अणुण्णायं, पडिसिद्धं वावि जिणवरिंदेहिं । मोत्तु मेहुणभावं, न विणा तं रागदोसेहिं तया देसा जेण निरुज्झंति, जेणऽणिज्जन्ति पुव्वकम्माइं, सो मोक्खो वा उ, रोगावत्थासु समणं वा । जेज्ज तिया उ हेऊ भवस्स तव्वेय तत्तिय मोक्खो । गणणातीता लोया दोण्ह वि पुण्णा भवे तुल्ला

इत्यादि अयं सन्धीत्यारभ्य कालेणुट्ठा इति यावदेतेभ्यः सूत्रेभ्य एकादशापिण्डैषणा निर्व्यूढा इत्येवं तदप्रतिज्ञ इत्यनेन सूत्रे भेदमापन्न न क्वचित् केनचित्प्रतिज्ञा विधेया प्रतिपादिताश्चागमे नानाविधा अभिग्रहविशेषास्ततश्च पूर्वोत्तरव्याहतिरेव लक्ष्यत इत्यत आह ।

(दुहओछित्ता णियाति) छिंचिते रागेण द्वेषेण वा या प्रतिज्ञा तां छित्वा निश्चयेन नियतं च याति ज्ञानदर्शनचारित्राख्ये मोक्षमार्गे संयमानुष्ठाने वा भिक्षाद्यर्थञ्च एतदुक्तं भवति रागद्वेषौ छित्त्वा प्रतिज्ञा गुणवतव्यत्यय इति स एवं भूतो भिक्षुः कालज्ञो बालज्ञो यावत् छिद्यच्छेदनकं कुर्यात् इत्याह (वत्थं पडिग्गह इत्यादि) यावत् एएसु चेवजाणिज्जा एतेषु पुत्राद्यर्थमारम्भप्रवृत्तेषु सन्निधिसन्निचयकरणोद्यतेषु जानीयाच्छुद्धाशुद्धतया परिच्छिद्य तत्परिच्छेदश्चैवमात्मकः शुद्धं गृह्णीयादशुद्धं परिहरेदिति यावत् किं न जानीयादस्त्रं वस्त्रग्रहणेन वस्त्रैषणा सूचिता तथा पतद्ग्रहं पात्रमतद्ग्रहणेन च पात्रैषणा सूचिता । कंबलमित्यनेनाविकः पात्रनिर्योगः कल्पश्च गृह्यते पादपुंछनकमित्यनेन च रजोहरणमित्येभिश्च सूत्रैरोघोपधिरौपग्राहिकश्च सूचितस्तथैतेभ्य एव वस्त्रैषणा पात्रैषणा च निर्व्यूढा तथा अवगृह्यत इत्यवग्रहः सच पञ्चधा देवेन्द्रावग्रहः राजावग्रहः ग्रहपत्यवग्रहः शय्यातरावग्रहः साधर्मिकावग्रहश्चेत्यनेनावग्रहप्रतिमा सर्वाः सूचिता अतएवासौ निर्व्यूढा अवग्रहकल्पिकश्चास्मिन्नेव क्रियते तथाकटासनं कटग्रहणेन संस्तारको गृह्यते आसनग्रहणेन वासन्दकादिविष्टरमिति आस्यते स्थीयते अस्मिन्निति वा आसनं शय्या तस्तश्चासनग्रहणेन शय्या सूचिता अतएव निर्व्यूढेति एतानि च समस्तान्यपि वस्त्रादीन्याहारादीनि चैतेषुस्वारम्भप्रवृत्तेषुगृहस्थेषु जानीयात् सर्वामगन्धं परिज्ञाय निरामगन्धो यथा भवति तथा परिव्रजेदितिभावार्थः एतेषु चारम्भप्रवृत्तेषु परिव्रजन्यावल्लाभं गृहस्थी

याद्भुतकश्चिल्लाभोऽप्यस्तीत्याह सन्धइत्यादि लब्धे प्राप्ते सत्याहारे आहारग्रहणं चोपलक्षणार्थमन्यस्मिन्नपि वस्त्रौषधादिके अनगारोऽभिक्षुर्मात्रांजानीयाद्यावन्मात्रेण गृहीतेन गृहस्थः पुनरारम्भे न प्रवर्तते यावन्मात्रेण वात्मनो विवक्षितकार्यनिष्पत्तिर्भवति तथाभूतां मात्रामवगच्छेदिति भावः एतच्च स्वमनीषिकया नोच्यत इत्याह से जहेयं इत्यादि तद्यथेदमुद्देशकादेरारभ्यानन्तरसूत्रं यावद्भगवता ऐश्वर्यादिगुणसमन्वितेनार्द्धमागध्या भाषया सर्वस्वभाषानुगतया सदेवमनुजायां पर्षदि केवलज्ञानचक्षुषा अवलोक्य प्रवेदितं प्रतिपादितं सुधर्मस्वामी जंबूस्वामिने इदमाचष्टे किञ्चान्यत् लाभोत्ति इत्यादि लाभोवस्त्राहारादेर्मम संवृत्त इत्यतोऽहं लब्धिमान् इत्येवं मदं नाविदध्यान्न च तदभावे शोकाभिभूतो विमनस्कोभूयादित्याह च (अलाभोत्ति) इत्यादि अलाभे सति शोकं न कुर्यात् कथंचिन्मन्दभाग्योऽहं येन सर्वदा दानोद्यतेनापि दातुर्न लभेहमिति अपि तु तयोर्लाभालाभयोर्माध्यस्थ्यं भावनीयमित्युक्तं च लभ्यते साधुः साधुरेव न लभ्यते । अलब्धे तपसोवृद्धिर्लब्धे तु प्राणधारणमित्यादितदेवं पिण्डपात्रवस्त्राभरणमेषणाः प्रतिपादिताः सांप्रतं सन्निधि प्रतिषेधं कुर्वन्नाह बहुलं पिलब्भेत्यादि वह्लपिलब्धाणं णिहेत्ति नस्थापयेन्न संनिधिं कुर्यात् स्तोकं तावन्न सन्निधीयेत एवं वहपि न सन्निदध्यादित्यपि शब्दार्थः न केवलमाहारसन्निधिं न कुर्यादपरमपि वस्त्रपात्रादिकं संयमोपकरणातिरिक्तं न विभृयादित्याह परीत्यादि परिगृह्यत इति परिग्रहो धर्म्मोपकरणातिरिक्तमुपकरणं तस्मा दात्मानमपष्वष्के दपसर्पये दथवा संयमोपकरण मपि मूर्च्छया परिग्रहो भवति मूर्छा परिग्रह इति वचनात्तत आत्मानं परिग्रहा दपसर्पयन्नुपकरणे तुरगवन्मूर्छां न कुर्यात् ननु च यः कंश्चिद्धर्मोपकरणाद्यपि परिग्रहो न सच्चित्त कालुष्यं मुनेर्भवति तथाह्यात्मीयोपकारिणि उपघातकारिणि च द्वेस्तः परिग्रहे सति रागद्वेषौ नेदिष्ठौ तेभ्यश्च कर्मबंध तत्कथं परिग्रहो धर्मोपकरणं उक्तं च (ममाहमिति) चैव यावदभिमानदाहज्वरः कृतान्तमुखमेव तावदिति न प्रशांत्युन्नयः । यशः सुखपिपासितैरयमसावनर्थोत्तरैः परैरपसदः कुतोऽपि कथमप्यपाकृष्यते ॥ १ ॥ नैष दोषः नहि धर्मोपकारणे ममेदमित्येवं साधूनां परिग्रहयोगोऽस्ति । तथाह्यागमः । अविय प्पणो विदेहंमि णापरंति ममाइयं । यदिह परिगृहीत कर्म्मबन्धायोपकल्प्यते स परिग्रहो यत्तु पुनः कर्म्मनिर्जरणार्थं प्रभवति तत्परिग्रह एव न भवतीत्याह च । अण्णहाणं इत्यादि णमिति वाक्यालंकारे अन्यथा अन्येन प्रकारेण पश्यकः सन् परिग्रहं परिहरेद्यथाह्यविदितपरमार्थो गृहस्थाः सुखसाधनाय परिगृहं पश्यन्ति न तथा साधुःतथाह्ययमस्याशयःआचार्यसक्तमिदमुपकरणं न ममेत्ति रागद्वेषमूलत्वात्परिग्रहाग्रहयोगोऽत्र निषेध्यो न धर्म्मोपकरणं तेन विना संसारार्णवपारगमनादि उक्तंच (साध्यं तथाकथंचित् स्वल्पं कार्यं महच्च न तयेति । प्लवनमृते नहि शक्यं पारं गंतु समुद्रस्य ॥ १ ॥) अत्र चार्हताभासैर्बोटिकैः सह महानविवादोऽस्तीत्यतो विवक्षितमर्थं तीर्थकराभिप्रायेणापि सिसाधयिषुराह । एसमग्गेइत्यादि । धर्मोपकरण नपरिग्रहायेत्यनंतरोक्तो मार्गः । आरायातः सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्यास्तीर्थकृतस्तैः प्रवेदितः कथितो ननु यथाबोटिकैः कुण्डिकाच्छत्रिकाछत्रिकालत्तणिकाश्चबालधिवालादि

स्वरुचिविरचितो मार्ग इति ननु वा यथा मौकलिस्वातिपुत्राज्यां शौद्धोदनिं ध्वजीकृत्य प्रकाशितः इत्यनया दिशा अन्येऽपि परिहार्या इति । इह तु स्वशास्त्रगौरवमुत्पादयितुमार्यैः प्रवेदित इत्युक्तमस्मिश्चार्थे प्रवेदिते मार्गे प्रयत्नवता भाव्यमित्याह । जहेत्थेत्यादि लब्धकर्म्मभूमिं मोक्षपादपबीजभूताश्च बोधिं सर्वसंचारित्रं च प्राप्य तया विधेयं यथा कुशलो विदितवेद्योऽत्रास्मिन्नार्यप्रवेदितमार्गे आत्मानं पापेन कर्म्मणा नोपलिंपयेदिति एवंचोपलिंपनं भवति यदि यथोक्तानुष्ठानविधायित्वं न भवति सतां चायं पन्थाः यदुत यत् स्वयं प्रतिज्ञातं तदंत्योच्छ्वासं यावद्विधेयमित्युक्तंच (लज्जांगुणौघजननीं जननीमिवार्यामत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमानाः तेजस्विनः सुखमसूनपि संत्यजन्ति सत्यस्थितिव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञां १) इति शब्दोऽधिकारसमाप्त्यर्थो ब्रवीमीति ॥ आरम्भप्रशंसकस्य निन्दा दर्शनशुद्धौ यथा ।

जे मय आरंभयाते,जीवा होंति अप्पदोसय रा, तउ महापावयए, जे आरम्भं पसंसंति

दर्श० ॥ आरम्भ प्रसक्तानां निन्दा गच्छाचारे अ. २ यथा॥

आरंभेसु पसत्ता, सिद्धं तपरंमुहा विसयगिद्धा
मुत्तुमुंणिणो गोयम, वसिज्ज, मज्झेसु हियाणम्? ७४ ॥

व्या० आरंभेषु पृथिव्या द्युपमर्दनेषु प्रसक्ता स्तत्पराः सिद्धांतपराङ्मुखा आगमोक्ता नुष्ठानशून्या विषयेषु शब्दरूपरसगंधस्पर्शेषु गृद्धा लंपटा हे गौतम ? ये एवंविधास्तान् मुनीन् मुक्त्वा परित्यज्य सुविहितानां सदनुष्ठानो द्यतानां मध्ये वसन्मुनिरिति ॥ आरम्भजीविनो ऽप्रशंसा ऽनारम्भजीविनश्च प्रशंसा ऽऽचारांगे लोकसाराध्ययनस्य द्वितीयोद्देशके यथा ॥ ० ॥ अस्य चायमभिसंबंध इह प्रागुद्देशके एक चर्याप्रतिपन्नोपि सावद्यानुष्ठाना द्विरतेरभावाच्च न मुनिरित्युक्तमिह तु तद्विपर्ययेण यथा मुनिभावः स्यात्तथोच्यत इत्यनेन संबंधेना यातस्यास्यो द्देशकस्यादिसूत्रं ॥ आचा ० ॥

आवंत्ती केयावंती लोगंसि अणारंभजीवी ते सु चेव अणारंभजीवी एत्थो वरए तं ज्झो समाणो धम्मं असासयं चयोवजत्त यं विपरिणाम पासह एवं रूव य संधिं समुवेह माणस्स एकायतणरयस्स इयस्स इह विप्पमुक्कस्स णत्थि मग्गे विरतस्सत्ति तिबेमि ॥

टी० आ ० ॥ आवत्तीत्यादि यावत् केचन लोके ऽनारंभजीविनि आरंभः सावद्यानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा उक्तञ्च ।

" आयाणे णिक्खेवे भासुस्सग्गे य ठाणगमणादी
मव्वो पमत्त जोगो समणस्सओ होइ आरंभो "

तद्विपर्ययेण त्वनारम्भस्तेन जीवितुं शीलमेषामित्यनारंभजीविनो यतयः समस्तारंभनिवृत्तास्तेष्वेव गृहिषु पुत्रकलत्रस्वशरीरार्थमारंभ जीविनो भवन्ति एतदुक्तं भवति सावद्यानुष्ठानप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु देहसाधनार्थं मनवद्यारंभजी विनस्साधवः पंकाधारपंकजवल्लि लेपा एव भवंति । यद्येवं ततः किमित्याह । एत्थोवरए इत्यादि अत्रास्मिन् सावद्यारंभे कर्त्तव्ये उपरतः संकुचितगात्रः अत्र चार्हते धर्म्मो व्यवस्थित उपरतः पापारंभात् किं कुर्वात्तत्सावद्यानुष्ठानायातं । कर्म्म शोपयन् क्षपयन् मौनभावं भजन इति किमभिसंधाय अत्रोपरतः स्यादित्याह अयं संधीति ।

अदक्खु जे इमस्स विगहस्स अयं खणेत्ति अणेसीए समगे आयरिएहिं पवेदिते उट्ठिते णो पमापए जाणित्तु दुखं पत्तेयं सायं पुढोछंदा इह माणवा पुढो दुक्खं पवेदितं से अविहिं समाणे अणवयमाणे पुट्ठो फासे विपणोल्लए एस समिया परियाए वियाहिए जे असत्तापावेहिं कम्मेहिं उपा हुत्ते आयंका फुसंति इति उदाहु धीरे ते फासे पुट्ठोहियासए से पुव्वं पेयं पच्छापेयं भिउरधम्मं विद्धं सणधम्मं अधुवं अणित्तियं ॥

अयं संधीत्यादि अविवक्षितकर्म्मका अप्येककर्म्मका धातवो यथा पश्य मृगोधावत्येवमत्राप्यद्राक्षीदित्येतत् क्रियायोगेऽप्ययं संधिरिति प्रथमा कृतेति अयमिति प्रत्यक्षगोचरापन्न आर्यक्षेत्रे सुकुलोत्पत्तीं इन्द्रियनिर्वृत्ति श्रद्धा संवेगलक्षणः संधिरवसरो मिथ्यात्व क्षयानु दयलक्षणो वा सम्यक्त्वावाप्तिहेतुभूतः कर्म्मविवर लक्षणः सन्धिः शुभाध्यवसायसंधानभूतो वा संधिरित्येनं स्वात्मव्यवस्थित मद्राक्षी ज्ञावानित्यतः क्षणमप्येकं न प्रमाद्येत विषयादिप्रमादवशगो भूयात्कञ्च न प्रमत्तः स्यादित्याह।(जे इमस्स इत्यादि) । इत्युपलब्धतत्वे ऽस्याध्यक्षस्य विशेषण गृह्यते अनेनाष्टप्रकारं कर्म तद्वितर शरीरविशिष्टं वाह्ये न्द्रियेण गृह्यत इति विग्रहः औदारिकं शरीरं तस्यायं वार्त्तमानिकः क्षण एवं भूतः सुखदुःखान्यतररूपश्च गत एवं भूतश्च भावीत्येवं यः अन्वेषणशीलः सोऽन्वेषी सदा अप्रमत्तः स्यादिति स्वमनीषिकापरिहारार्थ माह । (एसमग्गो) इत्यादि एषो ऽनंतरोक्तो मार्गो मोक्षपथ आर्यैः सर्व हेयधर्म्मारातीयवर्तिभिस्तीर्थ करगणधरैः प्रकर्षेणदौ वा वेदितः कथितः प्रवेदिति इति न केवलमनंतरो वक्ष्यमाणश्च तीर्थकरैः प्रवेदित इत्याह (उट्ठिए इत्यादि,)संधिम धिगम्यो स्थितो धर्मचरणाय क्षणमप्येकं न प्रमाद्येत् किं वा (परमधिगम्मेत्याह) जाणित्ति इत्यादि ज्ञात्वा प्राणिनां प्रत्येकं दुःखं तदुपादानं वा कर्म तथा प्रत्येकं सातं च मन आह्लादि ज्ञात्वा समुत्थितो न प्रमादन् न केवलं दुःखं कर्म वा प्रत्येकं तदुपादानभूतो ऽध्यवसायो ऽपि प्राणिनां भिन्न एवेति दर्शयितुमाह (पुढो इत्यादि) पृथग्भिन्नश्छन्दो ऽभिप्रायो ये येषां ते पृथक् छन्दा नानाभूतबन्धाध्यवसायस्थाना इत्यर्थः इहेति संसारे संज्ञिलोके वा के ते मानवा मनुष्या उपलक्षणार्थत्वादन्ये ऽपि संज्ञिनां पृथक् संकल्पत्वाच्च तत्कार्यमपि कर्म पृथगेव तत्कारणमपि दुःखं नानारूपमिति कारणभेदे कार्यभेदस्यावश्यंभावित्वादित्यतः पूर्वोक्तं स्मारयन्नाह (पुढो इत्यादि,) दुःखोपादान भेदात् दुःखमपि प्राणिनां पृथक् प्रवेदितं सर्वस्य स्वकृतकर्मफलेश्वरत्वाभ्नान्यकृतमन्यउपभुक्तं इत्येतन्मत्वा किं कुर्यादित्याह से इत्यादि सोऽनारंभजीवी प्रत्येकसुखदुःखाध्यवसायी प्राणिनो विविधैरुपायैरहिंसस्तथानपवदन् अन्यथैव व्यवस्थितं वस्त्वन्यथा वदन्नापवदन् मृषावादमब्रुवन्नित्यर्थः यस्य च भूतस्यापि प्राकृतत्वादर्थत्वाद्वालोपः एवं परस्वमगृह्णन्नित्याद्यप्यायोज्यं एतद्विधायी च किमपरं कुर्यादित्याह (पुढो इत्यादि) सपञ्चमहाव्रतव्यवस्थितः सन् यथा गृहीतप्रतिज्ञानिर्वाहणोद्यतः स्पृष्टः परीषहोपसर्गैस्तत् तत्कृतान् शीतोष्णादिस्पर्शान् दुःखस्पर्शान् वा तत्सहिष्णु तया अनाकुलो विविधैः प्रकारैः संसार

भावनादिभिः प्रेरयन् तत्प्रेरणं च सम्यक् सहनं न तत् कृतया दुःखासिकयात्मानं भावयेदिति यावत् योहि सम्यक्करणतया परीषहान् सहेत स किं गुणः स्यादित्याह एस इत्यादि एषोऽनंतरोक्तो यः परीषहाणां प्रणोदकः समिया सम्यक् शमिता वा शमोऽस्यास्तीति शमी तद्भावः शमिता पर्यायः प्रव्रज्या सम्यक्शमितया वा पर्यायः प्रव्रज्यास्येति विगृह्य बहुव्रीहिः स सम्यक् प्रर्यायः शमिता पर्यायो वा व्याख्यातो नापर इति तदेव परीषहोपसर्गाक्षोभ्यतां प्रतिपाद्य व्याधिसहिष्णुतां प्रतिपादयन्नाह जे असत्ता इत्यादि, ये अपाकृत सदनतया समतृणमणिलेष्टुकांचनाः समतापन्नाः पापेषु कर्म्मस्वसक्ताः पापोपादानानुष्ठानरता उदाहु कदाचित्तांस्तथाभूतान् साधून् आतंका आशुजीवितापहारिणः शूलादयो व्याधिविशेषाः स्पृशंत्यभिभवंति पीडयन्ति यदि नामैवं ततः किमित्याह इति उदाहु इत्यादि इत्येतद्वक्ष्यमाणमुदाहृतवान् व्याकृतवान् कोऽसौ धीरो धीर्बुद्धिस्तया राजते स च तीर्थकृत् गणधरो वा किंतदुदाहृतवांस्तै रातंकैः स्पृष्टः सन् तान् स्पर्शान् दुःखानुभवान् व्याधिविशेषापादितानध्यासयेत् सहेत किमाकलय्येत्याह से पुव्व इत्यादि स स्पृष्टः पीडित आशु जीवितापहारिभिरातंकैरेतद्भावयेद्यथा पूर्वमप्येतदसातावेदनीयविपाकजनितं दुःखं मयैव सोढव्यं पश्चादप्येतन् मयैव सहनीयं यतः संसारोदरविवरवर्ती न विद्यत एवासौ यस्यासातवेदनीयविपाकापादितारोगातंका न भवेयुस्तथाहि केवलिनोऽपि मोहनीयादिघातिचतुष्टयादुत्पन्नज्ञानस्य वेदनीयसद्भावेन तदुदयात्तत्सम्भव इति यतश्च तीर्थकरैरप्येतद्बद्धस्पृष्टनिधत्तनिकाचनावस्थायातं कर्म्मावश्यवेद्यं नान्यथा तन्मोक्षोऽतोनेनाप्यसातावेदनीयोदयं सनत्कुमारदृष्टांतेन मयैवैतत्सोढव्यमित्याकलय्य नोद्विजितव्यमित्युक्तंच "स्वकृतपरिणतानां दुर्नयानांविपाकः पुनरपि सहनीयोऽन्यत्र ते निर्गुणस्य॥ स्वयमनुभवतोऽसौ दुःखमोक्षाय सद्यो भवशतगतिहेतुर्जायतेऽनिच्छतस्ते" अपि चैतदौदारिकं शरीरं सुचिरमप्यौषधरसायनाद्युपबृंहितं मृण्मयामघटादपि निस्सारतरं सर्वथा सदा विशरारुमिति दर्शयन्नाह । भेउरधम्मं इत्यादि यदि वा पूर्वं पश्चादप्येतदौदारिकं शरीरं वक्ष्यमाणधर्म्मस्वभावमित्याह । भेउरधम्मामित्यादि स्वयमेव भिद्यत इति भिदुरः स धर्मोऽस्य शरीरस्येति भिदुरधर्म्मं इदमौदारिकं शरीरं सुपोषितमपि वेदनीयोदयाच्छिरोऽदरादिषु प्रभूतस्ववयवेषु स्वत एव भिद्यत इति भिदुरं तं विध्वंसयन् धर्म्मं पाणिपादाद्यवयवविध्वंसनात् तथावश्यं भावितं त्रियामांते सूर्योदयवत् ध्रुवं न तथाऽध्रुवं तया प्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावतया कूटस्थनित्यत्वेन व्यवस्थितं सान्नित्यं नैवं यत्तदनित्यमिति तथा तेन तेन रूपेणोदकधारावत् शस्वद्भवतीति शास्वतं ततोऽन्यदशास्वतं तथेष्टाहारोपभोगतया धृत्युपष्टंभादौदारिकशरीरवर्गणापरमाणूपचयाश्चयस्तदभावे न तद्विघटनादपचयः चयापचयौविद्येते यस्य तच्चयापचयिकं मतएव विविधपरिणामोऽन्यथाभावात्मको धर्म्मः स्वभावो यस्य तद्विपरिणामधर्म्मं यतश्चैवं भूतमिदं शरीरकमतोऽस्योपरि कोऽनुबंधः का मूर्च्छनास्य कुशलानुष्ठानमृतेऽन्यथा साफल्यमित्येतदेवाह पासह इत्यादि पश्यतैनं पूर्वोक्तरूपं संधिभिदुरधर्माद्याघ्रातौदारिकं पंचेन्द्रियनिर्वृत्तिलाभावसरात्मकं दृष्ट्वा च विविधातंकजनितानस्पर्शानध्यासयेदिति एतत्पश्यतश्च यत्स्यात्तदाह । समुवेह इत्यादि सम्यगुत्प्रेक्ष्यमाणस्य पश्यतोऽनित्यताघ्रातमिदं शरीरकमित्येवमवधारयतो नास्ति मार्ग इति संबंधः । किंच आङ् अभिविधौ समस्तपापारंभेभ्य आत्मा आयत्यते आनियम्यते तस्मिन् कुशलानुष्ठाने वा यत्नवान् क्रियत इत्यायतनं ज्ञानादित्रयमेकमद्वितीयमायतनमेकायतनं तत्र रतस्य किंच इह शरीरे जन्मनि वा विविधं परमार्थभावनया शरीरानुबन्धात्प्रमुक्तो विप्रमुक्तस्तस्य नास्ति न विद्यते कोऽसौ मार्गो नरकतिर्यङ्मनुष्यगमनपरूति वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानदर्शनान्न भविष्यतीति नास्तीत्युक्तं यदि वा तस्मिन्नेव जन्मनि समस्तकर्मक्षयोपपत्तेर्नास्ति नरकादिमार्गः कस्येति दर्शयति विरतस्य हिंसाद्याश्रवद्वारेभ्यो निवृत्तस्य इत्यधिकारपरिसमाप्तौ ब्रवीमीति सुधर्म्मस्वाम्यात्मानमाह ॥ यद्भगवता वीरवर्द्धमानस्वामिना दिव्यज्ञानेनार्थानुपलभ्य वाग्योगेनोक्तं तदहं भवतां ब्रवीमि न स्वमतिविरचनेनेति ॥

आरम्भोपरमणं च सोभनं तथा चाचाराङ्गे ॥

जस्स णत्थिपुरे पच्छा मज्झे तस्स कुतो सिया ।
से हु पन्नाणमते बुद्धे, आरंभोवरए सममेयं ति ॥
पासह जेण वंधं वहं धोरं परितावं च दारुणं ।
परिच्छिंदि य बाहिरगं च सोयं ॥

जस्स नत्थि इत्यादि, यस्य भोगविपाकवेदिनः पूर्व्वमुक्तानुस्मृतिर्नास्ति नापि पाश्चात्यकालभोगाभिलाषिता विद्यते तस्य व्याधि विचिकित्सारूपान् भोगान् भावयतो मध्ये वर्त्तमानकाले कुतो भोगेच्छा स्यात् मोहनीयस्योपशमान्नैव स्यादित्यर्थः यस्य तु त्रिकालविषया भोगेच्छा निवृत्ता स किंभूतः स्यादित्याह ॥ सेहुइत्यादि हुर्यस्मादर्थे य स्मान्निवृत्तभोगाभिलाषस्तस्मात्स प्रज्ञानवान् प्रकृष्टं ज्ञानं जीवाजीवादिपरिच्छेत् तद्विद्यते यस्यासौ प्रज्ञानवान् यत एव प्रज्ञानवानत एव बुद्धोऽवगततत्वः यत एवंभूतोऽत एवाह आरंभोवरए सावद्यानुष्ठानमारंभस्तस्माडुपरत आरंभोपरतः एतच्चारंभोपरमणं शोभनमित्ति दर्शयन्नाह सममित्यादि यदिदं सावद्यारम्भोपरमणं सम्यगेतद्भोजनमेतत्सम्यक्त्व काय त्वाद्वा सम्यकत्वमेतदित्येवं पश्यत एवंगृह्णीत यूयमिति कि मित्यारंभोपरमणं सम्यगिति चेदाह जेण इत्यादि येन कारणेन सावद्यारंभप्रवृत्तो बंधं निगडादिभिर्वधं कसादिभिर्घोरं प्राणसंशयरूपं परितापं शारीरमानसं दारुणमसह्यमवाप्नोत्य त आरम्भोपरमणं सम्यक्भूतं कुर्यात् किंकुर्वेत्याह पलिछिंदि इत्यादि परिछिद्य पनीय किं तच्छ्रोतं पापोपादानं तच्चबाह्यं धनधान्यादिरण्यपुत्रकलत्रादिरूपं हिंसाद्याश्रवद्वारात्मकं च शब्दान्तरं च रागद्वेषात्मकं विषयपिपासारूपं चेति ॥ तथाच महानिशीथे २ प्र ०

अत्थेगे गोयमा ? पाणी जेणो वयइ परिग्गहं जावइयं गोयमा तस्स सचित्ताचित्तभेयत्तंगं, पभूयं वाणुजीवस्स भवेज्जा उपरिग्गहं । तावइएणं तु सोपाणि ससंगा मुक्खमाहणं णाणाचिगं ण आराहे तम्हा वज्जेपरिग्गहं अत्थेगे गोयमा पाणि जे पयहे ताए परिग्गहं आरंभं न विवेज्जेज्जा जं पियं भवपरंपरा आरंभे पत्थियस्सेगवियलजीवस्स वइयरे संघट्टणा इयं कम्मं वद्धं गोयमा ? सु ण एगे वेइंदिए जीवे एगं समयं अणिच्छमाणे

वत्थाभिओगेणं हत्थेणं वा पाएणं वा अन्नयरेण वा सलागाइ ओवगरणं जाएणं जे केइ पाणि आगाढं संघट्टेज्ज वा संघट्टावेज्जा वा संघट्टिज्जमाणं वा आगाढं परेहिं समणुजाणेज्जा सेणं गोयमा ? जाया तं कम्मं उदयं गच्छेज्जा तया णं महया केसेणं छम्मासेणं विइज्जा गाढं दुवालसहिं संवच्छरेहिं तमेव आगाढं परितावेज्जा वाससहस्सेणं गाढं दसहिं वाससहस्सेहिं तमेव आगाढं किलामेज्जा वासलक्खेणं गाढं दसहिंवाससलक्खेहिं अहा णं उद्दविज्जा तउ वासकोडीए एवं ती चउपंचिंदिएसु दट्ठव्वं सुहमस्स पुढविजीवस्स जत्थेगस्सवि अप्पारंभं तयं चिंते गोयमा ? सव्वकेवली सुहुमस्स पुढविजीवस्स वावि ती जत्यसंभवे महारंभं तयं वेति गोयमा ? सव्वकेवली एवं तु सामिलं तेहिं कम्मकुरुमेहिं गोयमा ? सेसो भद्दो अणंतेहिं जे आरंभे पवतए आरंभे वट्टमाणस्स बद्धपुट्ठनिकाइयं, कम्मं वद्धं भवे तम्हा, तम्हारंभं विवज्जए ? पुढवि इ अजीवकायंता सव्वभावेहि सव्वहा। आरंभे जे निअट्टेज्जा से अइए जम्मजरामरणसव्वदारिद्ददुक्खाण विमुच्च इति अ० ४ । तथाचबृहत्कल्पे वस्त्रच्छेदनमधिकृत्य विन्नाय आरंभमिणं सदोसं तम्हा जहालद्धमधिट्ठिहिज्जा, वुत्तं स ए उ खलु जावदेही ण होति सो अंतकरी तु भावे ।

इयमनंतरोक्तं सर्वलोकपूरणात्मकमारंभं सदोषं सूक्ष्मजीवविराधनया सावद्यं विज्ञाय तस्मात्कारणाद्यथालब्धं वस्त्रमधितिष्ठेत् न छेदनादिकं कुर्यात् यतउक्तं भणित व्याख्याप्रज्ञप्तौ यावदयं देही जीवः सैजः सकंपचेष्टावानित्यर्थः । तावदसौ कर्मणो भवस्य वा अंतकारी न भवति तया च तदालापकः

जाव एए सजीवं सयासमियं एयइ वेयइ चलइ फंदइ घट्टइ खुभइ उदीरइ ॥

तं तं भावं परिणमइ ताव णं तस्स जीवस्स अंते किरिया न भवति । आरंभाच्चावश्यं विरमेत् वृ० उ० ३ ॥

तथा च सूत्र कृताङ्गे श्रु. १ अ. २ ॥

मायाहि पियाहिं लुप्पइ नो सुलहा सुगई य पेच्चओ ।
एयाइ भयाइं पेहिया आरंभा विरमेज्ज सुव्वए ॥

टी० तथा मायाहीं इत्यादि कश्चिन्मातापितृभ्यां मोहेन स्वजनस्नेहेन च न धर्मं प्रत्युद्यमं विधत्ते स च तैरेव मातापित्रादिभिर्लुप्यते संसारे भ्राम्यते । तथाहि । विहितमलोहमलोमदन्माता पितृपुत्रदारबन्धुसंज्ञं । स्नेहमयमसुमतामतः किं बंधनं श्रृंखलं खलेन धात्रा ॥ १ ॥ तस्य च स्नेहाकुलितमानसस्य सदसद्विवेकविकलस्य स्वजनपोषणार्थं यत्किंचनकारिण इहैव सद्भिर्निंदितस्य सुगतिरपि प्रेत्य जन्मांतरे नो सुलभाऽपि नु मातापितृभ्यामोहितमनसस्तदर्थं क्लिश्यतो विषय सुखेप्सात श्च दुर्गतिरेव भवतीत्युक्तं भवति । तदेवमेतानि भयानि भयकारणानि दुर्गतिगमनादीनि (पेहियत्ति) प्रेक्ष्य आरंभात्सावद्याऽनुष्ठानरूपाद्विरमेत् । सुव्रतः शोभनव्रतः सन् सुस्थितो वेति पाठान्तरं ॥ ३॥ अनिवृत्तस्य दोषमाह (जमिणमित्यादि)

" जमिणं जगाति पुढो जगा कम्मेहि लुप्पति पाणिणो । सयमेव कडेहि गाहइ णातस्स मुच्चेज्ज पुट्ठयं ॥ ४ ॥ टी० ॥ (जमिणमित्यादि) यद्यस्मादनिवृत्तानामिदं भवति किं तत् जगति पृथिव्यां (पुढोत्ति) पृथग्भूता व्यवस्थिताः सावद्यानुष्ठानोपचितैः कर्मभिर्विलुप्यंते नरकादिषु यातनास्थानेषु भ्राम्यंते । स्वयमेव च कृतैः कर्मभिर्नेश्वराद्यापादितर्गाहते नरकादिस्थानानि यानि तानि वा कर्माणि दुःखहेतूनि गाहते उपचिनोति । अनेन च हेतुसद्भावः कर्मणामुपदर्शितो भवति न च तस्याऽशुभाचरितस्य कर्मणो विपाकेनाऽस्पृष्टोऽच्छुप्तो मुच्यते जंतुः कर्मणामुदयमननुभूय तपोविशेषमंतरेण दीक्षाप्रवेशादिना न तदपगमं विधत्त इति भावः ॥आरंभ रहितएव च मुनिर्भवति तयाच सूत्रकृताङ्गे धम्मस्स य पारए मुणि आरंभस्स य अंतए ठिए सोयंति य ण ममाइणो णो लब्भंति णियं परिग्गहं ॥ए॥ धर्मस्य श्रुतचारित्रभेदाभिन्नस्य पारं गच्छतीति पारगः सिद्धांतपारगामी सम्यक् चारित्रानुष्ठायी वेति । चारित्रमधिकृत्याह । आरम्भस्य सावद्यानुष्ठानरूपस्यांते पर्यंते तदभावरूपे स्थितो मुनिर्भवति ये पुन नैवं भवंति ते अकृतधर्म्माः मरणे दुःखे वा समुपस्थिते आत्मानं शोचंति । णामिति वाक्यालंकारे । यदि चेष्टमरणादाऽवर्थनाशे वा (ममाइणोत्ति) ममेदमहमस्य स्वामीत्यवमध्यवसायिनः शोचंति । शोचमाना अप्येते निजमात्मीयं परिसमंतात् गृह्यते आत्मसात्क्रियत इति । परिग्रहो हिरण्यादिरिष्टस्वजनादिर्वा । नष्टामृतं वा न लभंते न प्राप्नुवंतीति । यदि वा धर्मस्य पारगं मुनिमारंभस्यांते व्यवस्थित मेनमागत्य स्वजना मातापित्रादयः शोचंति ममत्वयुक्ताः स्नेहालवः न च ते लभंते निजमस्यात्मीयपरिग्रहबुद्ध्या गृहीतमिति । आरम्भस्य दुःखविपाकत्वं सूत्रकृताङ्गे यथा ॥

वेराइं कुव्वई वेरी, तओवेरेहिं रज्जती ।
पावोवगाय आरंभा दुक्खफासाय अंतसो ॥

सांप्रतं जीवोपघातविपाकदर्शनार्थमाह । (वेराइं इत्यादि) वैरमस्यास्तीति वैरी स जीवोपमर्दकारी जन्मशतानुबंधीनि वैराणि करोति । ततोऽपि च वैरादपरैर्वैरैरनुरुध्यते । वैरपरंपरानुषंगी भवतीत्यर्थः । किमिति । यतः पापं उपसामीप्येन गच्छंतीति पापोपगाः क एते आरंभाः सावद्यानुष्ठानरूपाः । अन्तशो विपाककाले दुःखं स्पृशंतीति दुःखस्पर्शा असातोदयविपाकिनो भवंतीति ॥ सूत्र० श्रु० १ अ० ८ (सारम्भस्य सपरिग्रहस्य च मोक्षमार्गो नास्ति) तथा सूत्राकृताङ्गे ॥

सपरिग्गहा य सारंभा इह मेगे सिमाहियं । अपरिग्गहा अणारंभा भिक्खू ताणं परिव्वए ॥ ३ ॥

सपरिग्गहा इत्यादि सह परिग्रहेण धनधान्यद्विपदचतुष्पदादिना वर्त्तते तदभावेऽपि शरीरोपकरणादौ मूर्च्छावंतः सपरिग्रहाः । तथा सहारंभणे जीवोपमर्दादिकारिणा व्यापारेण वर्त्तत इति तदभावेऽप्यौद्देशिकादिभोजित्वात्सारंभाः । तीर्थिकादयः सपरिग्रहारंभकत्वेनैव च मोक्षमार्गं प्रसाधयंतीति दर्शयति । इह परलोकचिंतायामेकेषां केषांचिदाख्यातं भाषितं यथा किमनया शिरस्तुंडमुंडनादिकया क्रियया परं गुरोरनुग्रहात्परमक्षरावाप्तिस्तद्दीक्षावाप्तिर्वा यदि भवति ततो

मोक्षो नवतीत्येवं त्रायमाणास्ते न त्राणाय भवंतीति । ये तु त्रातुं समर्थास्तान्पश्चार्द्धेन दर्शयति । अपरिग्रहाः । न विद्यते धर्मोपकरणादृत्ते शरीरोपभागाय स्वल्पोऽपि परिग्रहो येषां ते अपरिग्रहाः । तथा न विद्यते सावद्य आरंभो येषां तेऽनारंभास्ते चैवं भूताः कर्मलघवः स्वयं यानपात्रकल्पाः संसारमहोदधेर्जन्तूत्तारणसमर्थास्तान् भिक्षुर्निक्षणशील उद्देशिकाद्यपरिभोजी त्राणं शरणं परिसमंताद् व्रजेद्गच्छेदिति ॥ ३ ॥ कथं पुनः पुनस्तेनापरिग्रहेणाऽनारंभेण च वर्त्तनीयमित्येतद्दर्शयितुमाह ॥

कमेसु घासमेसेज्जा, विऊ दत्तेसणं चरे।
अगिद्धो विप्पमुक्को, अउमाणं परिवज्जए ॥ ४ ॥

टी० ॥ कमेसु इत्यादि गृहस्थैः परिग्रहारंभद्वारेणाऽऽत्मार्थं ये निष्पादिता ओदनादयस्ते कृता उच्यंते । तेषु कृतेषु परकृतेषु परनिष्ठितेष्वित्यर्थः । अनेन च षोडशोद्गमपरिहारः सूचितः । तदेवमुद्गमदोषरहितं ग्रस्यत इति ग्रास आहारस्तमेवंभूतमन्वेषयन्मृगयेत् याचेतेत्यर्थः । तथा । विद्वान् संयमकरणैकनिपुणः परैराशंसादोषरहितैर्यन्निःश्रेयसबुद्ध्या दत्तमित्यनेन षोडशोत्पादनदोषाः परिगृहीता द्रष्टव्याः ॥ तदेवंभूतं दौत्यधात्रीनिमित्तादिदोषरहिते आहारे स भिक्षुः एषणां ग्रहणैषणां चरेदनुतिष्ठेदित्यनेनापि दर्शयणा दोषाः परिगृहीता इति मंतव्य । तथा । अगृद्धोऽमूर्च्छितोऽध्युपपन्नोऽसक्तस्तस्मिन्नाहारे रागद्वेषविप्रमुक्तः । अननापि च ग्रासैषणा दोषाः पंच निरस्ता अवसेयाः स एवंभूतो भिक्षुः परावमपमानं परावम दर्शितं परिवर्जयेत् परित्यजेत । न तपोमदं ज्ञानमदं च कुर्यादिति भावः सूत्र० श्रु० १ अ० १ ॥

आरंभेण च विद्याचरणं न लभते तथा च स्थानाङ्गे विद्याचरणेव कश्चमात्मा न लभत इत्याह ॥ स्था० ठा० २ ॥

दोहिं ठाणाईं अपरियाणित्ता आयाणो केवली पन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए तंजहा आरंभे चेव परिग्गहे चेव दोहिं ठाणाईं अपरियाइत्ता आयाणो केवलं बोधि बुज्झेज्जा तंजहा आरंभे चेव परिग्गहे चेव ॥

दो ठाणाइत्यादि सूत्राण्येकादश द्वे स्थाने द्वे वस्तुनी। (अपरियाणित्तात्ति)। अपरिज्ञाय ज्ञपरिज्ञया यथैतावारम्भपरिग्रहौ वनथाय तथा अलं ममानाभ्यामिति परिहाराभिमुख्यद्वारेण प्रत्याख्यानपरिज्ञया अप्रत्याख्याय च ब्रह्मदत्तवत्तयोरनिविष्ट इत्यर्थः ॥

अपरीयाइत्तत्ति । कचित्पाठस्तत्र स्वरूपतस्तावदपर्यादाय अगृहीत्वेत्यर्थः आत्मनो नव केवलिप्रज्ञप्तं जिनोक्तधर्मं लभेत श्रवणतया श्रवणभावेन श्रोतुमित्यर्थः तद्यथा आरम्भाः कृष्यादिद्वारेण पृथिव्याद्युपमर्दास्तान्परिग्रहा धर्म्मसाधनव्यतिरेके धनधान्यादयस्तानिह चैकवचनप्रक्रमेऽपि व्यत्ययेन बहुवचनमवधारणसमुच्चयौ स्वबुद्ध्याऽऽयाविति केवलां शुद्धं वा बोधिदर्शनं सम्यक्त्वमित्ययौ बुध्येत अनुभवेत् अथवा केवलया बोध्यति विभक्तिपरिणामात् बोध्यं जीवादीति गम्यते बुध्येत श्रद्दधीतेति ॥ स्था० २ ठा.

दोहाणाइं अन्नो केवलं मुंडे भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वेज्जा तंजहा आरंभे चेव परिग्गहे चेव एवं णो केवलं बंभचेरं वावि समावसेज्जा णो केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा नो केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा नो केवलमाभिणिबोहियणाणं उप्पाडेज्जा एवं सुअणाणं ओहिनाणं मणपज्जवनाणं केवलनाणं दो ठाणाइं परियाइत्ता आया केवलीपन्नत्तं धम्मं लभेज्ज सवणयाए तंजहा आरंभे चेव परिग्गहे चेव एवं जाव केवलनाणमुप्पाडेज्जा ॥

टी० ॥ मुण्डो द्रव्यतः शिरोलोचनं भावतः कषायाद्यपनयनेन भूत्वा संपद्य अगाराद्गेहान्निष्क्रम्येति गम्यते केवलामित्यस्येह सम्बन्धात्केवलामपरिपूर्णामविशुद्धां वा अनगारितां प्रव्रज्यां प्रव्रजेत् यायादिति । एवमिति । यथा प्राक् तयोत्तरवाक्येऽपि ॥ दोठाणाइत्यादि ॥ वाक्यं पठनीयमित्यर्थः ब्रह्मचर्येणाब्रह्मविरमणेन वासो रात्रौ स्वापः तत्रैव वा वासो निवासो ब्रह्मचर्यवासः तमावसेत्कुर्यादिति संयमेन पृथिव्यादिरक्षणलक्षणेन संयमयेदात्मानमिति संवरेणाश्रवनिरोधलक्षणेन संवृणुयादाश्रवद्वाराणीति गम्यते केवलं परिपूर्णं सर्वस्वविषयग्राहकं । आभिणिबोहियणाणं ॥ अर्थाभिमुखो विपर्ययरूपत्वान्नियतोऽसंशयस्वभावत्वाद्बोधोवेदन माभिणिबोधः स एवाभिनिबोधिकं तच्च तज्ज्ञानञ्चेत्याभिनिबोधिकज्ञान मिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तं ओघतः सर्वद्रव्यसर्वपर्यायविषय उप्पाडेज्जत्ति ॥ उत्पादयेदिति तथा एवमित्यनेनोत्तरपदेषु नो केवलं उप्पाडेज्जति द्रष्टव्य सुयणाणत्ति) श्रूयते तदिति श्रुतं शब्द एव स च भावश्रुतकारणत्वाज्ज्ञानं श्रुतज्ञानं श्रुतग्रन्थानुसारि-ओघतःसर्व द्रव्यसर्वपर्यायविषयम क्षरश्रुतादिभेदमिति। तथा ओहिणाणंत्ति। अवधीयते अनेनास्मादस्मिन्वेत्यवधिः अवधीयते इत्यधोऽधो विस्तृतम्परिच्छिद्यते मर्यादया वेति अवधिज्ञानावरण क्षयोपशम एव तदुपयोगहेतुत्वादिति अवधानम्वाऽवधि विषयपरिच्छेदनमिति अवधिश्चासौ ज्ञानंचेत्यवधिज्ञानं इन्द्रियमनोनिरपेक्षमात्मनोरूपिद्रव्यसाक्षात्कारणमिति तथा मणपज्जवनाणंति॥ मनसि मनसो वा पर्यवः परिच्छेदः स एव ज्ञानमथवा मानसः पर्यवाः पर्याया वा विशेषावस्था मनःपर्यवादयः तेषान्तेषु वा ज्ञानम्मनःपर्यवज्ञानमेवमितरत्रापि समयक्षेत्रगतसंज्ञिमन्यमानमनोद्रव्यसाक्षात्कारीति। (केवलनाणंति)केवलमसहायं मत्यादिनिरपेक्षत्वादकलङ्कावरणमलाभावात् सकलं वा तत्प्रथमतयैवाशेषतदावरणाभावतः सम्पूर्णोत्पत्तेरसाधारणं वा ऽनन्यसदृशत्वादनन्तं वा ज्ञेयानंतत्वात्तच्च तज्ज्ञानञ्च केवलज्ञानमिति ठा. २ ॥

कुशलारम्भमेव चारभ्यम् तथा चाचाराङ्गे अ. ३ उ. १ ॥

कुसले पुण णो बद्धे णो मुक्के सेज्जं च आरंभे ॥
जं च णारंभे अणारद्धं च ण आरंभे ॥

टी०॥ कुशलेत्यादि कुशलोऽत्र क्षीणघातिकर्म्मांशो विवक्षितः स च तीर्थकृत्सामान्यकेवली वा छद्मस्थो हि कर्म्मणा बद्धो मोक्षार्थी तदुपायान्वेषकः केवली तु पुनर्घातिकर्मक्षयाद्बद्धो भवोपग्राहिककर्म्मसद्भावाद्भो मुक्तो यदिवा छद्मस्थ एवाभिधीयते कुशलोऽवासज्ञानदर्शनचारित्रो मिथ्यात्वद्वादशकषायोपशमसद्भावात्तदुदयवानिव न बद्धोऽद्यापि तत्सत्कर्म्मतासद्भावाच्च मुक्त इत्यादि एवंभूतश्च कुशलः केवली छद्मस्थो वा यदाचीर्णवानाचरितवान् तदपरेणापि मुमुक्षुणा विधेयमिति दर्शयति। सेजंच इत्यादि स कुशलो यदारभते आरब्ध

वान्वा शेषकर्म्मक्षपणोपायं संयमानुष्ठानं यच्च नारभते मिथ्यात्वाविरत्यादिकं संसारकारणं तदारब्धम्यमनारंभणीयं चेति संसारकारणस्य च मिथ्यात्वाविरत्यादेः प्राणातिपाताद्यष्टादशरूपस्य चैकांतेन निराकार्यत्वात्तन्निषेधं च विधेयस्य संयमानुष्ठानस्य सामर्थ्यायातत्वात्तन्निषेधमाह । अणारब्ध चेत्यादि अनारब्धमनाचीर्णं केवलिभिर्विशिष्टमुनिभिर्वा तन्मुमुक्षु नारभेत नोकुर्यादित्युपदेशो यच्च मोक्षांगमाचीर्णं तत् कुर्यात् प्रस्तावने वधे दर्प्पे च द्रव्याणां द्रव्यान्तरेण गुणानां गुणान्तरेणोत्पादे वैशेषिकोक्ते व्यापारे- द्रव्यारंभश्चतुर्षु स्यात् कर्मणि घञ् आरभ्यमाणे । फलानुमेयाः प्रारम्भाः संस्काराः प्राक्तनाइव- रघुः चित्रार्पितारम्भइवावतस्थे ॥ कुमा० वाच० ॥ आरभ्यत इत्यारम्भः जीवे- आरभ्यते विनाश्यन्ते इत्यारंभा जीवा इति ॥ प्रश्न० द्वा० १ ॥

आरंभकड-आरंभकृत् त्रि० (आरम्भेण कृते) आरंभकडेति वा सावज्जकडेत्ति वा पयत्तकडेत्ति वा (आरंभकृतमेतत् सावद्यकृतमेतत्) प्रयत्नकृतमेतदित्ति ॥ आचा० अ० ४ उ० १

आरंभकरण-आरम्भकरण-न० व्यापारकरणे (हिंसालीयअदत्तादाणमेहुणपरिग्गहारंभकरणकारावणाणुमोदणअट्ठविहअणिट्ठकम्मपिंडितगुरुभारक्कन्तदुग्गजलोघदूरनिबोलिज्जमाणउम्मग्गनिमग्गदुल्लहतलं) हिंसालीकादत्तादानमैथुनपरिग्रहलक्षणा ये आरम्भा व्यपारास्तेषां यानि करणकारणानुमोदनानीति ॥ प्रश्न० द्वा० ३ ॥ आरम्भणमारम्भः पृथिव्याद्युपमर्द्दनन्तस्य कृतिः करणम् स एव वा करणमित्यारम्भकरणम् करणभेदे स्था० ठा० ३ ॥

आरंभकहा-आरंभकथा- स्त्री० तित्तिरादीनामियत्तां तत्रोपयोग इत्यारंभकथा विकथाभेदे सा च भक्तकथायास्तृतीयो भेद इति ॥ स्था० ठा० ४ ॥

आरंभकिरिया-आरंभक्रिया- स्त्री० क्रियाभेदे आरंभक्रिया द्विविधा जीवारंभक्रिया अजीवारंभक्रिया तत्र जीवारंभक्रिया जीवानारभते अजीवारम्भक्रिया अजीवानारभत इति ॥ आ० चू० ॥ एतद्वक्तव्यताऽऽरम्भिकीशब्देऽपि ॥

आरंभज्झाण-आरंभध्यान- न० आरम्भः परोपद्रवस्तस्यध्यानम् परोपद्रवध्याने (आरंभझाणे) आरंभः परोपद्रवस्तस्यध्यानम् कुरुकोत्कुरुकयोरिव द्वीपायनस्येव वा तस्मिन् इति ॥ आतु० ॥

आरंभग-आरम्भक- त्रि० आरभ ण्वुल् मुम् आरम्भकारके ॥ वाच० ॥ सावद्यारम्भप्रवृत्ते आचाराङ्गस्य पंचमाध्ययनप्रथमोद्देशकस्योद्देशार्थ मधिकृत्य निर्युक्तौ, हिंसगविसयारंभो एगचरोत्ति न मुणि पढमगम्मि ॥ आचा० ५ उ. १ अ. हिनस्तीति हिंसक आरम्भणमारम्भो विषयाणामारम्भोऽस्येति विषयारम्भकः व्यधिकरणस्यापि गमकत्वात्समासः ण्वुलन्तस्य वा याजकादिदर्शनात्समासो विषयाणामारम्भको विषयारंभक इति हिंसकश्च विषयारम्भश्चेति विगृह्य समाहारद्वंद्वः प्राकृतत्वात् पुल्लिङ्गता अयमर्थो हिंसकः प्राणिनां विषयारम्भकश्च विषयार्थं सावद्यारम्भप्रवृत्तश्च न मुनिस्तथा विषयार्थमेक एव चरत्येकचरः स च न मुनिरित्येतदधिकारत्रयं प्रथमोद्देशके ॥ आचा० ॥ अ० ५ उ० १ ॥ (सावद्यानुष्ठाने पुं० आरम्भगं चेव परिग्गहं च अविउस्सिया णिस्सिय आयदंडा आरम्भं सावद्यानुष्ठानमिति) ॥ सूत्र० ॥ श्रु० २ अ० ६ ॥

वैशेषिकादिमतसिद्धे महत्वाद्युपचयाय अवयवानां विजातीयसंयोगे च, तत आरम्भसंयोगनाशः ॥ मुक्ता० ॥ आरम्भवादशब्दे ॥ शा० भा० उदा० ॥

आरम्भजीविन्-आरम्भजीविन् पु० आरम्भः सावद्यानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा तेन जीवितुं शीलमेषामित्यारम्भजीविनः। सावद्यानुष्ठानप्रवृत्ते (लोगंसि अणारंभजीवी) आ० चा० अ ५ उ १ ॥

आरंभः सावद्यानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा उक्तं च "आयाणे णिक्खेवे, भासुसग्गे य ठाणगमणादी, सव्वो पमत्तजोगो समणस्स उ होइ आरंभो ॥ तद्विपर्ययेण त्वनारम्भस्तेन जीवितुं शीलमेषामित्यनारम्भजीविनो यतयः समस्तारम्भनिवृत्तास्तेष्वेव गृहिषु पुत्रकलत्रस्वशरीराद्यर्थमारम्भजीविनो भवन्ति एतदुक्तं भवति सावद्यानुष्ठानप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु देहसाधनार्थमनवद्यारम्भजीविनस्साधवः पंकाधारपंकजवन्निर्लेपा एव भवन्ति आरम्भेण जीवितुं शीलमस्येत्यारंभजीवी महारम्भपरिग्रहप्रकल्पितजीवनोपाये ॥ आ० चा० अ५ उ २ ॥ आरंभजीवी उ भयाणुपस्सी ॥ आचा० अ उ १ सावद्यानुष्ठानस्थितिके सावद्यानुष्ठानवृत्तिके च ॥

आरम्भट्ठाण- आरम्भस्थान न० सावद्यारंभाश्रये सूत्र० (तत्थणं जासा सव्वतो अविरइ एसट्ठाणे आरंभट्ठाणे अणारिए जाव असव्वदुक्खप्पहीणमग्गे एगंतमिच्छे) असाहू तत्र पूर्वोक्तेषु येयं सर्वात्मना सर्वस्मात् अविरतिर्विरति परिणामाभावः । एतत्स्थानं सावद्यारम्भस्थानमाश्रयस्तदाश्रित्य सर्वाण्यपि कार्याणि क्रियंते यत एवमत एतदनार्यस्थान निःशूकतया यत्किंचनकारित्वाद्यावदसर्वदुःखप्रक्षीणमार्गोऽयं तथैकांतमिथ्यारूपो साधुरिति आरम्भ एव स्थानम् वस्तु आरंभस्थानम् प्रमत्तयोगलक्षणे वस्तुनि तथा च स्थानाङ्गे॥ स्था. ठा. १० ॥ अथ महापद्मस्य आत्मनश्च सर्वज्ञत्वात्सर्वज्ञयोश्च मताभेदात् भेदे चैकस्यायथावस्तुदर्शनेनाऽसर्वज्ञता प्रसंगादित्युभयोर्भगवान् समां वस्तुप्ररूपणां दर्शयन्नाह ॥

से जहा नामए अज्जो मए समणाणं निग्गंथाणं एगे आरंभट्ठाणे प० एवामेव महापउमेवि अरहा समणाणं निग्गंथाणं एगं आरंभट्ठाणं पन्नवेहिंति ॥

टी० ॥ सेजहेत्यादि सइत्यथार्थोऽथशब्दश्च वाक्योपन्यासार्थो यथेत्युपमार्थः । नामएत्ति ॥ वाक्यालंकारे ॥ अज्जोत्ति ॥ शिष्यामंत्रणं ॥ एगे आरंभट्ठाणेत्ति ॥ आरम्भएव स्थानं वस्तु आरम्भस्थान मेकमेव तत्तत् प्रमत्तयोगलक्षणत्वात्तस्य यदाह सव्वो पमत्तजोगो समणस्सउ होइ आरंभोत्ति ठा० ए

आरंभट्ठि (न्) आरम्भार्थिन् पु० सावद्यारंभप्रवृत्ते, आरंभट्ठी अणुवयमाणे हण पाणे धायमाणे हणओ यावि समणुजाणमाणे ॥ आचा० अ०६ उ० ४

आरम्भार्थी सावद्यारम्भप्रवृत्तः कुत आरम्भार्थी यतः प्राण्युपमर्द्दवादानुवदन्नेतद् ब्रूयात् तद्यथा जहि प्राणिनोपरैरेवं घातयन् घ्नतश्चापि समनुजानासीति, ॥ टी० (तेइह-आरंभट्ठी) ते अनधीताचारगोचर भिक्षाचर्यास्ते न स्वेदमलपरीषह तार्जिताः सुखविहारिभिः शाक्यादिभिरात्मसात्परिणामिता इह मनुष्यलोके आरम्भार्थिनो भवन्ति ते वा शाक्यादयोऽन्ये वा कुशीलाः सावद्यारम्भार्थिन ॥ इति

आचा० अः ७ न. १ ॥

आरम्नणिस्सिय–आरम्नानिश्रित त्रि० आरम्भे हिंसादिके सावद्यानुष्ठानरूपे निश्चयेन श्रिताः सम्बद्धा अभ्युपपन्ना आरम्भानिश्रिताः हिंसादिकसावद्यानुष्ठानेऽभ्युपपन्ने (जे इह आरम्नणिस्सिया सूत्र० श्रु- १ अ २ ॥ जे य आरम्भणिस्सिया,) ये चान्ये वर्णापसदानानारूपसावद्यारम्ननिश्रिता यंत्रपीमन निर्लाञ्छनकर्माङ्गारदाहादिनिः क्रियाविशेषै र्जीवोपमर्दकारिणं इति, ॥ सूत्र० श्रु० १ अ० ए ॥
(मंदा आरम्नणिस्सिया) ॥
आरम्भे प्राणयुपमर्दकारिणि व्यापारे निश्रिता आसक्तास्सम्बद्धा अभ्युपपन्ना इति ॥ प्राणयुपमर्दकारिणि विवेकिजननिन्दिते आरम्भे व्यापारे निश्चयेन नितरां चाश्रिताः सम्बद्धाः पुण्यपापयोरभाव इत्याश्रित्य परलोकनिरपेक्षयाऽऽरम्ननिश्रिता इति ॥ सूत्र० ॥ श्रु० १ अ० १ ॥

आरंनदोस–आरम्नदोष– पु० क्रियाफले (पागोवजीविणो त्तिय लिप्पंतारंभदोसेणं) पाकोपजीविन इति कृत्वा लिप्पंते आरम्भदोषेणाहारक्रियाकरणफलेनेत्यर्थइति ॥ दश० अ० १ ॥

आरंनपमिमा आरम्नप्रतिमा स्त्री० अष्टम्यां प्रतिमायाम् अष्टौ मासान् स्वयमारम्भं न करोतीत्यष्टमी ॥ ध० अधि २ ॥

आरंनपरिग्गहचाय–आरम्नपरिग्रहत्याग–पु० आरम्भपरिग्रहवर्जने (नावेण जिणमयंमि उ आरंभपरिग्गहच्चाओ) पं० व० ॥ भावेनेति भावतः परमार्थतः जिनमत एव रागादिजेतृत्वाज्जिनः । तन्मत एव वीतरागशासन एवेत्यर्थः आरम्नपरिग्रहत्यागः । वक्ष्यमाणारम्भपरिग्रहवर्जनं जिनशासन एवान्यशासनेष्वारम्भपरिग्रहस्वरूपानवगमात्सम्यक्त्यागानुन्न व इति गाथार्थः ।
आरम्भपरिग्रहस्वरूप प्रतिपादनायाह

पुढवाइसु आरंनो परिग्गहो धम्मसाहणं मुत्तुं,
मुच्छाय तत्थबाह्यो इयरो मित्थत्तमाईओ ॥ ७ ॥

व्याख्या । पृथिव्यादिषु कायेषु विषयनूतेषु आरम्भ इत्यारम्भणमारम्नः संघट्टनादिरूपः परिग्रहणं परिग्रहः असौ द्विविधः बाह्याभ्यंतरश्च तत्र धर्म्मसाधनं मुखवास्त्रिकादि मुक्त्वा बाह्य इति संबंधः । अन्यपरिग्रहणामिति गम्यते, मूर्च्छा च तत्र धर्म्मोपकरणबाह्या एव परिग्रह इति इतरस्त्वांतरपरिग्रहो मिथ्यात्वादिरेव आदिशब्दादविराति दुष्टयोगा गृह्यंते परिगृह्यंते न कारणनूतेन कर्म्मणा जीव इति गाथार्थः ।
त्यागशब्दार्थं व्याचिख्यासुराह ॥

चाउइमेसि संगं मणवयकाएहिं अप्पवित्तिओ ।
एसा खलु पव्वज्जा मुक्खफला होइ नियमेणं ॥

व्याख्या । त्यागः प्रोज्झनमनयो रारम्भपरिग्रहयोः सम्यक् प्रवचनोक्तेन विधिना मनोवाक्कायैः त्रिभिरप्यप्रवृत्तिरेव । आरम्भेपरिग्रहे च मनसा वाचा कायेनाप्रवर्त्तनमिति भावः एषा खल्विति एषैव प्रव्रज्या यथोक्त स्वरूपा मोक्षफला भवतीति-मोक्षः फलं यस्याः सा मोक्षफला नवति नियमेनावश्यं नया भावमंतरे णारम्नादौ मनोऽप्रवृत्यसंभवादिनि गाथार्थः ॥

आरम्नपरिणाय आरम्नपरिज्ञात पुं० आरम्भः पृथिव्याद्युपमर्दन लक्षणः परिज्ञातस्तथैव प्रत्याख्यातो येनसावारम्भपरिज्ञातः श्राद्धः अष्टम्या उपासकप्रतिमयोपेते श्राद्धे तथा च समवायाङ्गे। अष्टमी मुपासकप्रतिमामधिकृत्य(आरंभपरिणाए) ॥ सम० ११॥ आरंभः पृथिव्याद्युपमर्दनलक्षणः परिज्ञातस्तथैव-प्रत्याख्यातो येनासावारंनपरिज्ञातः श्राद्धोऽष्टमीप्रतिमेति ॥

आरम्नपसत- आरंनप्रसक्त त्रि० आरम्नेषु पृथिव्याद्युपमर्दनेषु प्रसक्तस्तत्परः आरम्नतत्परे ग० अ. २ ॥

आरंनय आरम्नज त्रि० आरम्भः सावद्यक्रियानुष्ठानं तस्माज्जातमारम्नजं सावद्यक्रियानुष्ठानेन जाते॥ आचा ० अ ३उ१ (आरंभजं दुक्खमिणंति णच्चा) ॥ आचा० अ २ उ १ ॥ आरम्भः सावद्यक्रियानुष्ठानम् तस्माज्जातमारम्नजं किंतत् दुःखं तत्कारणं वा कर्म इदमिति प्रत्यक्ष गोचरापन्न मशेषारम्भप्रवृत्त प्राणिगणानुनूयमानमित्येतत् ज्ञात्वा परिच्छिद्य निरारम्नो नूत्वाऽऽत्महिते जागृहि सावद्यक्रियानुष्ठानमारम्नजं किंतत्दुःखमिदमिति सकलप्राणिप्रत्यक्षं तथा हि कृषिसेवा वाणिज्याद्यारम्नप्रवृत्तो यच्छारीरमानसंदुःख मनुभवति तद्वाचामगोचर इत्यतः प्रत्यक्षाभिधायिनेदमुक्तमितिरूपप्रदर्शने इत्येतदनुभवसिद्धं दुःखं ज्ञात्वा मृताचार्य्यधर्म्म विद ऋजवश्च नवन्तीति (पाणाइवाए दुविहे पन्नत्ते तंजहा संकप्पओअ १ आरंभओअ २) आव० ॥ आरंभाज्जातस्तत्रारम्नो हलदंतोलूखलादिखनन सूनाप्रकारस्तस्माच्छंखचंदनक पिपिलिकाधान्यगृहकारिकादि संघट्टन परितापा पद्रावण लक्षण इति । आव० ।

आरंनपेसउद्दिट्ठवज्जय–आरंनप्रेषोद्दिष्टवर्जक– पु० अष्टम्या मुपासक प्रतिमायां तथाच पञ्चाशके ।

आरंन पेसउद्दिट्ठ वज्जए, समणनूएय ।

पं० वृ० १ तत्र आरंभश्च स्वयं कृष्यादिकरणं प्रेषश्चप्रेषणं परेषां कृष्यादिषु प्रवर्तनं उद्दिष्टं चाधिकृतश्रावक मुद्दिश्य स चेतनं सद्चेतनीकृतं पक्वंवा यो वर्जयति परिहरते असावारंन प्रेषोद्दिष्टवर्जकः प्रतिमेति प्रकृतमेव इह च प्रतिमाप्रतिमावतोरभेदादेवमुपन्यासः ॥ १५ ॥

आरंनरय–आरंनरत–त्रि० सावद्यानुष्ठानरते ।

जेमयआरंन रया,तेजीवा होंति अप्पह दोसयए,
तओमहापावयरा, जे आरंनंपसंसंति । दश० ।

आरंनवंत–आरंनवत्–त्रि० आरंनप्रवृत्ते षो० विव० ९

आरंनवज्जय–आरंनवर्जक–त्रि० आरंनपरिहारके० यंचैकादशसूपासक प्रतिमास्वष्टमी प्रतिमेति प्रश्न. द्वा ५ अष्टौमासान् स्वयमारंनं न करोतीत्यष्टमीति । ध० अ० २ ।

आरंनविणय–आरंनविनय–पु० आरंभाभावे. आ० अ.४उ.२।

आरंनविणयि (न्) आरंनविनयिन्– पु० आरंभविनय आरंभाभावः सविद्यते येषामिति मत्वर्थीयः आरंनानावकति। आचा० । अ० ४ उ० २ ।

आरंनसंनिय–आरंनसंनृत–त्रि० आरंनैः संभृता आरंभसंनृता आरंभपुष्टे ।आरंभ सन्निया कामा नते दुःखविनोयगाः। आरंभैः सम्यक्नृता आरंनपुष्टा आरंनाश्च जीवोपमर्दकारिणोऽतो नते काम संनृताः आरंभनिश्रिताः परगृहनिविष्टाः दुःखयतीति दुःखमष्टप्रकारं कर्म तद्विमोचकाभवंति तस्याऽपनेतारो नवंतीत्यर्थः । सू० श्रु० १ अ० ए ।

आरंजसच्च– आरंजसत्य–त्रि० आरंभोजीवोपघातस्तद्विषयं सत्य मारंभसत्यं आरंभविषये सत्ये भ० श० ८ उ० १।

आरंजसच्चमणप्पओग–आरंजसत्यमनः प्रयोग–पुं० आरंभो जीवोपघातस्तद्विषयं सत्यमारंभसत्यं तद्विषयो यो मनः प्रयोगः आरंभ सत्यविषयक मनः प्रयोगे भ० श० ८ उ० १।

आरंजसच्चमणप्पओगपरिणय–आरंजसत्यमनः प्रयोगपरिणत–त्रि० आरंभो जीवोपघातस्तद्विषयं सत्यमारंभसत्यं तद्विषयो यो मनः प्रयोगस्तेनपरिणतं यत्ततया आरंजसत्यविषयक मनः प्रयोगपरिणते द्रव्यादौ (जइसच्चमणप्पओग परिणए किं आरंजसच्चमणप्पओग परिणए अणारंभसच्चमणप्पओग परिणए) ज० श० ८ उ० १॥

आरंजसत्त–आरंजसक्त–त्रि० आरंजे सावद्यानुष्ठानरूपे सक्तो लग्नः आरंभलग्ने। सू० श्रु० १ अ १

वेराणुगिद्धे (पाठान्तरे आरंजसत्तो) णिचयं करेति,
इओ चुते सुदुहमहदुग्गं। तम्हाउमेधावि समिक्ख धम्मं चरेमुणी सव्वओविप्पमुक्को॥ ८॥ त० टी०।

व्या०। येन केन कर्मणा परोपतापरूपेण वैरमनुबध्यते जन्मान्तरशतानुयायि भवति तत्र गृद्धो वैरानुगृद्धः पाठान्तरं वा (आरंजसत्तोत्ति) आरंभे सावद्यानुष्ठानरूपे सक्तो लग्नो निरनुकम्पो निचयं द्रव्योपचयं तन्निमित्तापादितकर्मनिचय स्थाना श्युता जन्मान्तरं गतः सन् वा करोति उपादत्ते स एवं भूत उपात्त वरः कृतकर्मोपचय इत्यतोऽस्मात्स्थानाच्च्युतो–जन्मांतरं गतः सन् दुःखयतीति दुःखं नरकादिकयातनास्थान मर्थतः परमार्थतो दुर्गं विषमं दुरुत्तरमुपैति यत एवं तत्तस्मान्मेधावी विवेकी मर्यादावान् वा संपूर्णसमाधिगुणं जानानो धर्मं श्रुत चारित्राख्यंसमी क्ष्या लोच्यांगीकृत्य मुनिः साधुः सर्वतः स बाह्या न्यंतरात्संगाद्वि प्रमुक्तोऽपगतः। संयमानुष्ठानं मुक्तिगमनैकहेतु भूतं चरे दनुतिष्ठेत् रुयारंभादिसंगाद्विप्रमुक्तो निः श्रितभावेन विहरेदिति यावत्॥(आरंभसत्तापकरंतिसंगं) आरंजण मारंभः सावद्यानुष्ठानम् तस्मिन् सक्तास्तत्परा इति। आ० अ० १ उ ७

आरंजसमारंज– आरंजसमारंज पु० आरभ्यंते विनाश्यंते इत्यारंजाः जीवा स्तेषां समारम्भ उपमर्दः अथवा आरंभः कृष्यादि व्यापारस्तेन समारंभो जीवोपमर्दः अथवाऽऽरंभो जीवाना मुपद्रवणं तेन सह आरंभः परितापन मित्यारंभः समारम्भः जीवोपमर्दः कृष्यादिव्यापारेण जीवोपमर्दं परितापसहितं जीवाना मुपद्रवेण च प्राणवधे च तथा च प्रश्नव्याकरणे प्राणवधस्य गौणनामान्यधिकृत्य आरंजः समारंजः प्राणवधस्य पर्यायः इति प्रश्न०। द्वा० १।

आरंजि (न्) आरंजिन्– पु० पापारंभान्वेषिणि॥

वणणादेसीणारंजे कंचण सव्वलोए।
कप्पमुइ विदिसप्पतिसे॥ आ० अ० ५ उ०॥

सचैवंभूतः सन्नारंभी स्यात् कुमार्ग परित्यागेन न पापारंभान्वेषी भवतीत्यर्थः आचा० सूत्र० श्रु० १ अ० ५।

एतेहिं छहिं काएहिं, तं विज्जं परिजाणिया।
मणसा काय वक्कणं, णारंजी ण परिग्गही॥

व्या०। एभिः पूर्वोक्तैः षड्भिरपि कायैस्त्रस स्थावररूपैः सूक्ष्मबादर पर्याप्तका पर्याप्तकभेदभिन्नैर्नारंजी नाऽपिपरिग्रही स्यादिति संबंधः। तदेतद्विद्वान् सश्रुतिको ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यान परिज्ञया मनोवाक्काय कर्मभिर्जीवोपमर्दकारिणमारंभं परिग्रहंच परिहरेदिति॥

आरंजिया–आरंजिकी–स्त्री० आरंभः पृथिव्याद्युपमर्दः स प्रयोजनं कारणं यस्याः साऽऽरंभिकी। स्था० ठा० २ क्रियाभेदे–भ० श० १ उ० २॥

आरंजिया किरिया दुविहा पं० तं० जीवआरंजिया चेव अजीव आरंजिया चेव॥ स्था० ठा० ५।

जीवआरंजियाचेवत्ति–यज्जीवानारभ माणस्योपमृद्नतः कर्मबन्धनं सा जीवारंजिकी अजीवारंभिया चेवत्ति यच्चाजीवान् जीवकलेवराणि पिष्टादिमयजीवाकृतीश्चवस्त्रादीन्वा रंजमाणस्य सा अजीवारंभिकीति स्था०। आव०चू०।

आरंजियाणं भंते! किरिया कस्स कज्जइ गोयमा!
अन्नयरस्स वि पमत्तसंजतस्स, प्रज्ञा०॥ पद २२॥

अन्नयरस्स वि पमत्तसंजतस्स इति॥ अत्रापि शब्दो भिन्नक्रमः प्रमत्त संयतस्याप्यन्यतरस्य एकतरस्य कस्यचित्प्रमादे सति कायदुःप्रयोगभावतः पृथिव्यादेरुपमर्दसम्भवात् अपिशब्दोऽन्येषामधस्तन गुणस्था न वर्तिनां नियम प्रदर्शनार्थः प्रमत्तसंयतस्याप्यारंभिकी क्रिया भवति किं पुनः शेषाणां देशविरति प्रभृतीनामिति एव मुत्तरत्रापि यथायोगमपिशब्दभावना कर्तव्या॥

आरंजोवरय–आरम्भोपरत–त्रि० सावद्यानुष्ठानादुपरते॥

जे य पण्णाणमंतो पबुद्धा आरंजोवरता सम्ममेयंति पासह। आचा० अ० ५ उ० ५।

आरंजः सावद्योयोगस्तस्मादुपरता आरंजोपरता इति। आचा०।

सेहु पण्णाणमते बुद्धे आरंजोवरए सम्ममेयंति पासह आचा० अ० ४ उ० ३।

सावद्यानुष्ठानमारंभस्तस्मादुपरता आरंभोपरता इति।

आरक्ख–आरक्ष–प० आ–रक्ष–अच्–हस्तिकुंभाधः स्थले, आरक्षमग्रमवमत्य सृणिं शिताग्रां। माघः। हस्तिमस्तकचर्म्मणि, सैन्येच रक्षके, त्रि० (सहसाहस्र मारक्षं मध्यगं रक्षसां कपिः भट्टिः (तेषामारक्षभूतन्तु पूर्वं दैवं नियोजयेत्। मनुः वाच०॥

चोरो य णगररक्खेण परिजस्समाणो तत्थेवअतिगतो नि० चू० १ उ०। आ० म०।

राज्ञामात्मरक्षक–स्था०ठा ३।३उ०. उग्रवंश्ये, च आरक्षकाश्च ग्रदण्डकारित्वादुग्रा इति। आ. म. उग्रा आदिराजेनारक्षकत्वेन व्यवस्थापितास्तद्वंश्याश्चेति स्था० ६ ठा०। भावे घञ् रक्षायां–पु० वाच०॥

आरक्खिय–आरक्षिक– पुं० कोट्टपाले। वृ०।

आरक्खिय पुरिसेहिय अहोरायं रक्खिज्जइ नि०चू०१उ०।
आराक्खओ पुव्वभणिओ आरक्खिगोत्ति।
दंडवासिग्गो॥ नि० चू० १६ उ०।

आरक्खियपुत्तेण हिंमंतेण चोरोत्ति काऊण नद्धएणाहया आव० म० ॥

आरग–आरक– पु० आक्षेपे. व्य० १ उ० ।

आरगय–आरगत– त्रि० आराद्भागस्थिते (आरगयाइं सद्दाइं सुणेइ णो परगयाइं) आरद्भागस्थितानिन्द्रियगोचरानित्यर्थः । भ० ५ श० ४ उ ॥

आरण–आरण–पु० सकलविमान प्रधानारणावतंसकाभिधान विमान विशेषोपलक्षित आरणः । अनु० । कल्पभेदे, सम० १०५। कल्पोपग वैमानिक देवलोकभेदे.च० विशे० (आरणाअच्चुया चेव इकप्पो वमंसुरा) उत्त० अ० ३२ । प्रज्ञा० पद०२।

आरनाल–आरनाल–न० सौवीर पानकभेदे ॥

सेज्जं पुण पाणगजायं जाणेज्जा तंजहा तिलोदगं वा-तुसोदगं वा जवोदगं वा आयामं वा सौवीरं वा सुध्द वियमंवा अन्नतरं वा तहप्पगारं पाणगजायं पुव्वामेव आलोएज्जा । आचा० अ १ उ० ७ ।

व्या० । यत्पुनः पानकजातमेवं जानीयात् तद्यथा तिलोदक तिलैः केनचित्प्रकारेण प्रासुकीकृतमुदकमेवं तुषै र्यवैर्वा तथा आचाम्ल मवश्यानं सौवीरमारनालं शुद्धविकटं प्रासुकमुदक मन्यद्वा तथा प्रकारं द्राक्षापानकादि पानकजातं पानीयसामान्य पूर्व मेवावलोकयेत्पश्येत् ।

आरण्णग–आरण्यक– न० आवश्यके लौकिकं श्रुतमधिकृत्य लौकिकमारण्यकादि द्रष्टव्यमिति ।आ०म०प्र०१६।(आरण्णग) त्रि० आरण्यं गच्छतीत्यारण्यगाः आरण्यगंतरि । नि० चू०

आरण्णरासि–आरण्यराशि पु० नि० कर्म० आरण्यशब्दोक्ते-सिहे मकरादिमाद्धं दिवसे मेष वृषचराशौ । वाच०।

आरण्णिय—आरण्यक पु० अरण्ये वसत्यारण्यकः कदमूल फलाहारे तापसे । दशा०अ० १० अरण्ये वसंत्यारण्यकास्तेच कन्दमूलफलाहारास्सतः केचन वृक्षमूले वसंतीति सूत्र. । श्रु० २ अ० २ । अरण्येभवाआरण्यकाः तीर्थिकविशेषे ।

आरण्णिक पु० अरण्ये चरंत्यारण्यकाःकंदमूलफलाशिनि तापसादौ सूत्र० श्रु० २ अ० २ ।

आरत—आरक्त पु० ईषद्रक्तवर्णे, वाच० । आरक्त मीषद्रक्त मिति आचा० । अ २ उ ० ३ । तद्वतिसम्यगनुरक्तेच त्रि० भावे. क्त. अनुरागे. न. वाचा० ॥

आरात्तिय–आरात्रिक– न० । दीपार्तिक्ये, (आरात्रिकं जिनार्चायाः, कृतं श्राद्धे ज्वलच्छिखं । दीप्यमानौषधीचक्रं शैलशृंगविडंबकम् । ध० अधि० २ ॥

आरध्द–आराध्द– त्रि० । आ० राध्० क्त० संसिद्धे० तिका० फिञ० आरध्दायनिः तदपत्ये. पु० स्त्री० । वाच० । आरब्ध० त्रि० आ०रभ्० क्त० कृतारम्भणे, (प्रारब्धादन्यकार्याणां करणं परिवर्तकः) अनारब्ध कार्य एवतु इत्यादि ॥ यस्य कियदंशंकर्तुमारंभे तादृशः पदार्थ आरब्धः । वाच० कल्किलमारब्धो–नि० चू० उ० भाव. क्तः ॥ आरंभे न० । वाच० ।

आरभ (म्भ)–आरभ– आङ् रभ्० भ्वा.० आ० आरंभे सक० अलिस्थजादौ आर्द्धधातुके मुम् आरंभः आरभणं क्लिटितु आरेभे. । वाच० । आङो रभे रम्भढवौ ५४ इतिप्राकृतसूत्रेणाङः परस्य रभे रंभ ढव इत्यादेशौ वा भवतः । आरंभइ आढवइ । आरभइ ॥ प्रा० व्या० ॥

आरभ(म्भ)इत्ता–आरभ्य–अव्य० । आ० रभ्०ल्यप् । उपक्रमेत्यर्थे. ॥

आरभंत–आरभमाण–त्रि० । आरंभं कुर्वंति आशमिउ आरभंता. आरभमाणा इति । स्था. ठा० ७। विनाशयति च स्त्रियां ङीप् । संरंभंता रभन्तीय आरभमाणा तानेव षट्कायान् विनाशयंतीति. । पिं० वृत्ति० ॥

आरभड–आरभट–न० । नाट्यभेदे स्था. ठा०४ अष्टाविंशतिमे नाट्यविधिभेदे च आरभटं नाम अष्टाविंशतितममिति । राज० । स्वनामख्यते ४ दिवसभवे । मुहुर्ते पु० उच्चेवयआरभडो सोमित्तो पंच अंगुलो होइ । द० प० ७। आरः सामर्थ्येन गामीभटः शूरे वीरे० पु० । हेम० । वाच०

आरभडभसोल–आरभटभसोल– न० ३० नाट्यविधिभेदेआरभट भसोलं नाम त्रिंशत्तममिति । राज० । आ० म०॥

आरभडा– आरभटा– स्त्री० प्रमादप्रतिलेखनाभेदे (आरभडासम्मदा वज्जेयव्वाय मोसली तइया) आरभटा विधेर्विपरीतकरणं १ त्वरित २ पृथक् ३ नवीनवस्त्रग्रहण एषा प्रथमा प्रमाद प्रतिलेखनेति । स्था० । ठा० ६॥

आरभटा वितथ करण रूपा अथवा त्वरितं सर्वमारभमाणस्याथ वा प्रत्युपेक्षिता एवैकत्र यदन्यान्यवस्त्रग्रहणं सा आरभटा साच वर्जनीया सदोषत्वात् इति. (वित्तहकरणे च तुरियं अन्नं अन्नंच गिण्हआरभडा) ध० अ० ३ ॥ वितथं विपरीतं यत्करणं तदारभटाशब्दे नोच्यते साचारभटा प्रत्युपेक्षणा न कार्या इत्यर्थः । वा विकल्पेनेयं चारभटोच्यते यदुत त्वरितमाकुलं यदन्यान्यवस्त्रग्रहणं तदारभटा शब्देनोच्यते । पंच० औ०

आरभडी–आरभटी– स्त्री०आरभ्यतेऽनया आ० रभ्०अटट् ङीप्० नाट्ये. । रचनाभेदे— वाच० ॥

आरभिय– आरभित– न० नाट्यविधिभेदे (अप्पेगइयादेवा आरभियं णट्टविहिं उपदंसेइ) राज० ॥

आरमण– आरमण– न० आ० रम० भावे० ल्युट्. आरामे. विश्रामे. आरम्यतेऽनेन करणे ल्युट् आरति साधने । वाच० ।

आरय– आरत– त्रि० आ. रम्. क्त, उपरते विरतेचः । सूत्र०। श्रु० १ अ० ४ । अपगते । सूत्र. श्रु० १ अ० १५ ॥

आरयमेहुण– आरतमैथुन– त्रि० आरतमुपरतं मैथुनं कामाभिलाषो यस्यासा वा रतमैथुनः । सूत्र० श्रु० १ अ० ४ ॥ (दढे आरय मेहुणे) आरतमुपरतमपगतं मैथुनं यस्यस-आरत मैथुनोऽपगतेच्छामदनकामाभावाच्चसंयमे दढोसौ भवतीति । सूत्र० श्रु० १ अ० १५ ॥

आरव - आरव– पु० म्लेच्छदेशभेदे- जं० ॥

तत्र भवेम्ले च्छजाति भेदे । प्रश्न० ।द्वा० ॥ १ ॥

स्त्रियां ङीप् आरवीहिं । भ० । श० ९ । उ० ३३ ॥

आरवग– आरवक– पु० आरबदेशोद्भवे म्लेच्छविशेषे

आरवके रोमके अलसं रविसथवासीऊ पेक्खु रे काल-

मुहे जेणए अ उत्तरेवेअट्ठ संसिआअ मेच्छा जाईवहुप्पगारा ॥

व्या० आरबकान् आरबदेशोद्भवान् रोमकांश्च रोमकदेशोद्भवान् कालमुखान् जोनकांश्च म्लेच्छविशेषानिति । जं० ॥

आरसंत–आरसत्– त्रि० विलपति आरसंतासु भेरवमतिभीषणं शब्दंरसन् विलपन्निति उ० अ० १९ ॥

आरसिय–आरसित– न० आरटिते (इमेणंदारएणं जायमेत्तेणं चेव महया २ सद्देणं विघुठे विसरे आरसिए तएणं एयस्स दारगस्स आरसिय सद्दं सोच्चा णिसम्म हत्थिणाउरे वहवे णयरे गोरूवा जाव भीया । विपा० अ० २ । महया २ चिश्चि आरसित्ति महता चिश्ची त्येवं चीत्कारेणेत्यर्थः आरसित मारटित भिज्जंति सुभगवया आरसियन्ति । आ० म० । अ० १ ॥

आरा–आरा– स्त्री० आ० ऋ० अच्० चर्मभेदकास्त्रभेदे । लौहास्त्रे प्रतोदे च । वाच० । (तत्ताहिं आराहिं नियोजयन्ति) सू० श्रु० १ । अ. १ । तप्ताभिराराभिः पीड्यमानास्तप्त त्रपुपानादिके कर्मणि नियोज्यन्ते व्यापार्यन्त इति । सूत्र० १ श्रु. ५ अ०

आराम–आराम– पु० आरम्यतेऽत्र आ रम् आधारे घञ् आगत्यागत्य भोगपुरुषा । वरतरुणीभिः सहयत्र रमन्ते क्रीडंति स आरामो नगरान्नातिदूरवर्ती क्रीडाश्रयस्तरुखण्डः । राज० । माधवी लताद्युपेते दम्पति रमणाश्रये वनविशेषे प्रश्न० ४ द्वा० ॥ (आरामुज्जाणमणाभिरामपरिमण्डियस्स) आरामै र्दम्पति रतिस्थानलता गृहोपेतवनविशेषै रिति प्रश्न. ३ द्वा० आरामाः पुष्पजातिप्रधाना वनखण्डा इति. जं० । भ० १९ श. ३३ उ० । स्था० । ठा० ५ । औप० । आरमन्ति येषु माधवी लतागृहादिषु दंपत्यादीनि ते आरामाः । ज्ञा० १ अ० । दशा० भ० ५ श० ७ उ० । औप० । (आरामाइव) आरामा विविध वृक्षलतोपशोभिताः कदल्यादिप्रच्छन्नगृहेषु स्त्रीहितानां पुंसां रमण स्थानभूता इति. । स्था० २ ठा० । (आरामेसुवा) आरामेषु कदल्याद्यच्छादितेषु स्त्रीपुंसयोः क्रीडास्थानेषु । कल्प० । रमणीयताऽतिशयेन स्त्रीपुरुषमिथुनानि यत्रारमंति स विविधपुष्प जात्युपशोभित आरामः । अनु० । माधवी लतासु दंपत्यादीनि येष्वारमन्ति क्रीडंति ते आरामाः पुष्पफलादिसमृद्धानेकवृक्षसंकुलानीति । अनु० । (आरामेसुय) आगत्य रमन्तेऽत्र माधवीलतागृहादिषु दंपत्य इति स आरामपुष्पादिमद्वृक्ष संकुलमिति० । जी० ३ प्रति० । ज्ञा० १ अ० । राज० । आरामा वनोद्यानभूमय इतिकृत्रिमवने वाटिकायां च स्त्रियोऽधिकृत्य तन्दुलैवकालिके (आरामाकम्मरयस्स) आरामः कृत्रिमवनं कस्य कर्मरजसः कर्मपरागस्य यद्वा कर्मच निविड मोहनीयादि रश्चकामः चश्चचौरः कमस्य तस्यारामो-वाटिकेति । तं० । आरामयतीत्यारामः आराम कारके त्रि० । स्त्रियोऽधिकृत्याचाराङ्गे (एसेस परमारामो जाओलोगंमि इत्थिओ) आचा० अ० ५ उ० ४ आरामयतीत्यारामः परमश्चासावारामश्चपरमारामः ज्ञाततत्त्वमपिजनं हास विलासापाङ्ग निरीक्षणादिभिर्विव्वोकैर्विमोहयतीत्यर्थः । आ० अ० ५ उ० ४ वृत्तरत्नाकरटीकोक्ते पांडशाभिश्चगणे रगम इत्युक्ते दारुकभेदेच आ-रम भावे घञ आरती । अन्तःसुखोन्तरारामः । गीता० अन्तरात्मनि आरामा यस्येति विग्रहः । शब्दायुरिन्द्रियारामो मोघंपार्थ स जीवति गीता. वाच० इहारामं परिण्णाय अल्लीणगुत्तो परिव्वए आचा० अ. ५ उ० ६ इहास्मिन् मनुष्यलोके आरमणमारामो रतिरित्यर्थः । सचारामः परमार्थचिन्तायामात्यन्तिकैकान्तिक रतिरूपः संयमः तमासेवनपरिज्ञया परिज्ञाय आलीनो गुप्तश्च परिव्रजेत आचा० अ० १ उ० २

आरामगय–आरामगत– त्रि० आरामो विविधपुष्पजात्युपशोभितस्तत्रगते आरामगयं वा स्था० ठा० ५ ।

आरामागार–आरामागार– न० आरामेऽगारं गृह मारामागारं आराममध्यगृहे (आरामागारेसुवा) आराममध्यगृहाण्यारामागाराणीति आचा० आगंतगारे आरामगारे समणउन्नीतेण उवेतिवास आरामेगारमागारमिति सूत्र० श्रु० २ अ० ६

आरामिय–आरामिक– त्रि० आराम तद्रक्षण नियुक्तः ठक् उद्यान पाले, मालिके, (आरामिउ पढइ) आ० म० । सायञ्जसया आरामियेण गहिया नि० चू० उ० १ । स्था० ठा० ४ ॥

आराहग (य) आराधक– पु० निष्पादके, औप० । आराधयति सम्यक् पालयति बोधिमित्याराधकः । राज० । ज्ञानाद्याराधनवति. । पंचा० वृ० ८ । आराधकोज्ञानादीनामाराधयितेति. भ० श० ३ उ० १ । (आराहए विराहए ज्ञानादीनाराधयतेति) प्रति० मोक्षमार्गस्याराधकः शुद्ध इत्यर्थ. भ० श० ८ ६ उ० । सद्दृष्टिराराधकः आराधको ज्ञानाद्याराधनकर्तेति. प्रति० । (नहुते आराहगाभणिया) आराधका उत्तमार्थ साधकाः । आतु० । आराधको ज्ञानाद्याराधनकर्तेति ॥ आराधकस्यफलं पंचाशके. यथाः ॥

आराहगो य जीवो, सव्वट्ठभवेहिं पावतीणिय मां, ।
जम्मादि दोस विरहा, सासय मोक्खतु णिव्वाणम् ॥५०॥

व्या० । आराधकश्च ज्ञानाद्याराधनावान् च शब्द पुनरर्थः जीव प्राणी सप्ताष्टभवैः सप्तभि रष्टाभिरित्यर्थः इदंच जघन्याराधनामाश्रित्योक्तम् अन्यथा तद्भव एव कश्चित् सिध्यतीति एतेच सप्ताष्टौभवा आराधनायुक्ता द्रष्टव्याः इतरथातुसप्तैव प्राप्नुवन्ति लभंते नियमादवश्यं तया कुतः किंविधं किमित्याह। जन्मादिदोषविरहा जातिजरामरणप्रभृति दूषणावियोगादेतच्चपदंशाश्वत सौख्यमित्यनेन प्राप्नोतीत्यनेन वासंबन्धनीयं शाश्वत सौख्यंतु नित्यसुखमेव नतु स्वास्थ्यमात्रं निर्वाणं निवृत्तिमितिगाथार्थः । अथ आराधकस्य कथंभवति. ओघ०

सेसेसुजागसुअ, वट्टंतोविदेसमाराहो ।
जहिपुणसव्वाराहण, मिच्छसितेणं निसामेहि

व्या० । शेषयोगेषु अवर्तमानः सम्यक्शास्त्रोक्तेन न्यायेन प्रत्युपेक्षणां कुर्वन्नपिदेशकः आराधकएवअसौ नतु सर्व माराधितं भवति तेन यदि पुनः सम्पूर्णाराधनामिच्छतीत्यादि सुगमं। कथंच सर्वाराधको भवत्यतआह ।

पचिंदिएहिं गुत्तो, मणमाई तिविह करण मा उत्तो ॥
तवणियम संयमंमि, जुत्तो आराहगो होइ ॥ ४६ ॥

व्या० । पंचभिरिन्द्रियै गुप्तिः मानसादिना त्रिविधेन करणेन युक्तो यत्नवान् तपसा द्वादशविधेनयुक्तः नियम इन्द्रिय नियमो नो इन्द्रिय नियमश्च तेन युक्तः संयमः सप्तदशप्रकारः

पुढविकाओ आउकाओ वाउकाओ वणस्सइकाओ
वे इंदिय ते इंदिय चउरिंदिय अजीवकाय संजमो पेहे ।

उपेहो पमजणं परिठावणं मणवइकाए ॥
अत्र संयतः सन् मोक्षस्य आराधको भवति प्रव्रज्याया वा आराधकः ।
"सिध्देउवसं पष्मो, अरहंते केवलित्तिजावेणं ।
इत्तो एगयरेणं वि, एएण आराहेउ होई ॥ ३० ॥
"लज्जाई गारवेणं य, बहु सुयमयेण वावि दुच्चरिय ।
जेन कहंति गुरूणं, नहुते आराहगा हुंति ॥ ए४ ॥
पंच महव्वय सव्वय, संपुन्न चरित्त सीलसंज्जुत्ता ।
जहतह मया महेसि, हवंति आराहग समाएं ॥३७॥
पमिमासुसीह निक्कीलियासु, गोरे अन्निगाहा ईसु ।
उब्वीह अब्नंतर एवं, जयतवे समण रन्ना ॥ ४० ॥
अवि हलशीला पारा, पम्निवन्ना जेय उत्तमं अहं ।
पुव्विलाणयमाणय जाणिया आराहणा चेव ॥ ४१ ।
जह पुब्बुट्ठ अगमाणा, करण विहिणोवि सागरो पोओ ।
तीरासन्नं पावइं, रहितं अवव्वगाइहिं ॥ ४२ ॥
तहसुकरणो महेसी, ति करण आराहउ धुवं होई ।
अहलहइं उत्तमं ठंतं, अइलानं नूणं जाणं ॥ ४३ ॥
आराधकत्वं विराधकत्वं च ज्ञाताऽध्ययने-यथा.

एकारस मस्स के अट्ठे पम्नत्ते एवं खलु जम्बू तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे णयरे सामी समोसढे गोयमा ? । एवं वयासी कहणं जंते ! जीवा आराहगा विराहगा वा जवंति सेजहा नाम ए एगंसि समुद्दकूलंसि दाव दवानामा रुक्खा पम्नत्ता किएहा जाव निउरंव जूया पत्तिया पुप्फिया फलिया हरियग रिरिज्जमाणा सिरीए अतीव उवसोजेमाणा चिट्ठंति जयाणं दीविच-ग्गाइसिं पुरे वाया पच्छा वाया मंदं मंदं वायं वायंति तदाणं बहवे दावदवा रुक्खा पत्तिया जाव चिट्ठंति अप्पे गतिया दावदवरुक्खा जुन्नाजोमा परिसमिय पंमुर पत्त पुप्फफलासुक रुक्ख विव मिलायमाणा २ चिट्ठंति एवा मेव समणाउसो जे अम्हाणं निग्गंथोवा २ जाव पव्वात्ति एसमाणे बहूणं समणाणं ४ सम्मं संहति जाव अहिया सेति बहूणं अण उत्थियाणं बहूणं गिहत्थाणं णोसम्मं सहति जावनो अहिया सेति एमणं मए पुरि-से देस विराहए पम्नत्ते समणाउसो जयाणं समुद्दगाइसिं पुरे वाया पच्छा वाया मंदवाया महावाया वायंति ततेणं बहवे दावदवा रुक्खा जुन्नाजोमा जावमिलायमाणा चिट्ठंति ! अप्पे दावदवा रुक्खा पत्तिया पुप्फिया फलिया जाव उवसोजेमाणा चिट्ठंति एवामेव समणाउसो जे अम्हं निग्गंथोवा २ पव्वति समाणे बहूणं अन्नउत्थि गिहत्थाणं सम्मं सह निवहूणं समणाणं समणीणं नो सम्मं सहति ४ एमणं मए पुरिसे देस आराहए पम्नत्ते समणाउसो जयाणं तो दिविव्वगातो समुद्दग वि इसिं पुरेवाया जाव महावाया वायंति तयाणं सव्वे दाव-दवा पत्तिया जाव चिट्ठंति एवामेवसमणाउसो जो जाव अम्हं पव्वत्तिए समाणे बहूणं समणाणं बहूणं अण-उत्थिय गिहत्थाणं नो सम्मं सहति एमणं मए पुरिसे सव्वविराहए पम्नते समणाउसो जयाणं दिव्विगावि समुद्दगावि इसिं पुव्वपुरओ वायंति तयाणं सव्वे दाव-दवा पत्तिया जाव चिट्ठंति एवामेव समणाउसो जे अम्हे पव्वइए समाणे बहूणं समणाणं ४ बहूणं अन्न उत्थि-यगिहत्थाणं सम्मं सहइ एसणं मए पुरिसे सव्वाराहे पम्नत्ते एवं खलुगोयमा ! जीवा आराहगा विराहगा वा जवंति एवं खलु जम्बू समणेणं जगवया महावीरेणं एक्कारसमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पम्नत्तेत्तिबेमि ।

ज्ञाता० । अ० ११ ।

व्या० । अथैकादशं विवियते अस्य च पूर्वेण सहायं संबन्धः पूर्वेच प्रमाद्य प्रमादिनोर्गुणहानिवृद्धिलक्षणावनर्थार्थावुक्ता विहतु मार्गाराधनविराधनाभ्यां तावुच्येते इति संबन्धमिदं सर्वं सुगमं नवरं । आराधका ज्ञानादिमोक्षमार्गस्य विराधका अपितस्यैव (जयाणमित्यादि) दीविच्चगा द्वैप्यादीपसंभवा ईषत्पुरोवाताः मनाक् सचेह वाताइत्यर्थः पूर्वदिक्संबंधिनो वा पथ्यावाता वनस्पतीनां सामान्येनहिता वायवः पश्चाद्वातावा मंदाः शनैस्संचारिणः महावाता उद्दंरुवाता वांति । तदा (अप्पेगइयत्ति) अप्येके केचनाऽपिस्तोका इत्यर्थः । (जुन्नत्ति) जीर्णा इव जीर्णाः क्रोमपत्रादि शाटनं तद्योगात्तेपिक्रोम । अतएव परिशाटितानि कानिचिच्च पांमूनि पत्राणि पुप्फफला-निच येषांते तथाशुष्क वृक्षकइवम्लायंतस्तिष्ठंति इत्येष दृष्टांतो । योजनास्तस्यैवं । एवामेवेत्यादि (अन्नउत्थियाणत्ति) अन्य-यूथिकानां तीर्थान्तरीयाणां कपिलादीनामित्यर्थः दुरवचना-दीनुपसर्गान् नो सम्यक् सहत इति (एसणंति) एवंच नृत एषपुरुषो देशविराधको ज्ञानादिमोक्षमार्गस्य । इयमत्र विकल्प चतुष्टयेपि भावना यथा । दावदववृक्षसमूहः स्वभावतो द्वीप-वायुभिः बहुतरदेशैः स्वसंपदासमृद्धिमनुजवंति देशेनचा समृद्धिं समुद्रवायुनिश्च देशैरसमृद्धिं देशेनच समृद्धि मुभयेषांच वायूनामभावे समृध्यभावमुभय सद्भावेच सर्वत-स्समृद्धि मेवं क्रमेण साधुः कुतीर्थिकगृहस्थाना दुर्वचनादी-न्यसहमानः क्षांतिप्रधानस्य ज्ञानादिमोक्षमार्गस्य देशतोविरा-धनां करोति श्रमणादीनां बहुमान विषयाणां दुर्वचनादि क्षमणेन बहुतरदेशानामाराधनात् श्रमणादिदुर्वचनानां त्वसहने कुतीर्थिकादीनां सहने देशानां विराधनेन देशत एव आराधनां करोति । उभयेषामसहमानो विराधनायां सर्वथातस्यवर्तते । सहमानश्चसर्वथाराधनायामिति ॥
इहपुनर्विशेषयोजनामेवं वर्णयंति ॥
(जह दावदवतरुणमेवं, साहू जहेह दीविव्वा वाया तहस-मणाइयसपक्खवयणाइदुस्सहाइं ॥१॥ जहा समुद्दयवाया तह ण तिरथाइ करुयवयणाइं । कुसुमाइं संपयाजहसिवमग्गा राहणा-तहओ ॥२॥ जहकुसुमाण विणासोसिवमग्ग विराहणातहानेया । जहदीववायुजोगे बहुइड्ढी ईसियअणिड्ढी ॥ ३ ॥ तहसाहम्मिय

वयणा, णसहण माराहणभवे बहुया। इयएणमसहणेउण सिवमग्ग विराहणाथोवा ॥४॥ जहजलहिवायजोगे थेवि बहुयरा अणिट्ठीओ। तहयपरपक्खखमणे आराहणमी सिवहुइयरं ॥५॥ जह उभयवाय विरहे सव्वातरुसंपया विणट्ठत्ति। अनिमित्तो भयमच्छर रूवेह विराहणा तहय ॥६॥ जहउभय वायजोगे सव्वसमिद्धिवणस्स संजाया। तह उजयण सहणे सिवमग्गा एहणापुणा ॥ ७ ॥ तापुन्नसमणधम्मा एहणचित्तो सयामहासत्तो। सव्वेण विकीरंतं सहेज्जसव्वं विपडिकूलमिति ॥८॥

मायीमायांकृत्वा नाराधकोभवतीति मायीशब्दे।स्था०८।३।८। आराधका अनाराधका औपपातिके विस्तरेण।

यथा--जीवेणं भंते ? । असंजये अविरए अपडिहय पच्चक्खाण पावकम्मेइओच्चुए पेच्चा देवेसिआ गोयमा ? अत्थे गइया देवेसिआ अत्थेगइआ णोदेवेसिआ सेकेणट्ठेणं भंते ? एवं वुच्चइ अत्थे गइआ देवेसिआ अत्थे गइआ णोदेवेसिआ गोयमा ? । जे इमेजीवा गामागर णगर निगमरायहाणि खेड कव्वड मडंव दोणमुहपट्टणा समसंवाह सन्निवेसेसु अकाम तण्हाए अकामछुहाए अकामबंभचेर वासेणं अकाम आराहाण कसियाय वदंस मसग स अजल्लमल्ल पंक परिताविएणं अप्पतरोवा भुज्जतरोवा कालं अप्पाण परिकिलेसंति अप्पतरोवाकालं अप्पाणं परिकिलेसित्ता कालमासे कालंकिच्चा अन्नतरेसु वाणमंतरेसु देवलोएसु देवताए उववत्तारो भवंति तहिं तेसिं गती तहिं तेसिं ठिती तहिं तेसिं उववाए पन्नते सेणंभंते ? देवाणं केवतिअं कालं ठिती पएणत्ता। गोयमा ? दसवाससहस्साइं ठिती पएणत्ता तत्थणंभंते ? । तेसिं देवाणं इड्डीवाजुईवा जसोतिवा बलेतिवा वीरिएइवा पुरिसकार परिक्कमे इवाहंता अत्थितेणं भंते ? । देवा परलोगस्साराहगा णोति णट्ठे समट्ठे । औप० ॥

व्या०। (जीवेणमित्यादि) व्यक्तंनवरं (भुस्सणंति) बाहुल्यतः कालमासे (कालंकिच्चति) मरणाऽवसरे मरणं विधायेत्यर्थः। (इओच्चुए पच्चात्ति) इतः स्थानान्मृत्युलोकलक्षणाच्च्युतो भ्रष्टः प्रेत्य जन्मान्तरे देवः स्यात् (से केणट्ठेणंति) अथ केन कारण नेत्यर्थः। (जइमेजीवत्ति) य इमे प्रत्यक्षासन्नाः जीवाः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्यलक्षणा ग्रामागरादयः प्राग्वत् अकामतः (तण्हाएत्ति) अकामानांनिर्जरा द्यन भिलाषिणां सतां तृष्णा तृट् अकाम तृष्णा तया एवमन्यत्पदद्वयम्। अप्पतरोवा भुज्जतरोवा कालंति प्राकृतत्वेन विभक्ति परिणामा दल्पतरं वा भूयस्तरं वा कालंयावत् (अण्णतरेसुत्ति) बहुनांमध्ये एकतरेषु (वाणमंतरेसुत्ति) व्यंतरेषु देवलोकेषुदेवजनेषुमध्ये (तहिंतेसिंगइति) तस्मिन्वाणमंतर देवलोके तेषामसंयतादिविशेषणजीवानां। पुनः (तेणंदेवापरलोगस्सआराहगात्ति) तेअकामनिर्जरालब्धदेवभवाव्यंतराः परलोकस्य जन्मान्तरस्य निर्वाणसाधनाऽनुकूलस्य आराधका निष्पादका इतिप्रश्नः (नोइणट्ठेत्ति) नायमर्थः (समट्ठेत्ति) समर्थः संगत इत्युत्तरं अयमभिप्रायो येहि सम्यग्दर्शनज्ञानपूर्वकाऽनुष्ठानाद्देवाः स्यु स्तएवात्रश्यं तया

आनंतर्येण पारंपर्येणवा निर्वाणाऽनुकूलं भवान्तरमावर्जयंति तदन्येतुभाज्याः।

सेजे इमेगामागर णगर निगम रायहाणि खेड कव्वडम डंवदोणमुह पट्टणा सम संवाह सन्निवेसेसु मणुआ भवंति तंजहा अण्डुबद्धकाणि अलबद्धका हडिबद्धका चारगबद्धका हत्यच्छिन्नकापायच्छिन्नका कन्नच्छिन्नकाणक्कच्छिन्नका उट्ठच्छिन्नका जिब्भच्छिन्नका सीसच्छिन्नका मुखच्छिन्नका मज्झच्छिन्नका वेकच्छच्छिन्नका हियउपाडियगा णयणुपाडियगा दसणुपाडियगा वसणुपाडियगा गेवच्छिन्नका तंडुलच्छिन्नका कागणिमंसं खाइयया उलंबिआलंबियआ घंसिअया घोलिअया फाडिअया पीलिअया सूलभिन्नका खारवत्तिया वज्झवत्तिया सोहपुच्छियया दवग्गिदड्ढिया पंकोसन्नका पंकेखुत्तका वलयमयका वसट्टमयका णियाणमयका अंतोसल्लमयका गिरिपडिअका तरुपडिअका मरुपडिअका गिरिपक्खंदोलिया तरुपक्खंदोलिया मरुपक्खंदोलिया जलपवेसिका जलणपवेसिका विसभक्खितका सत्थोवाडितका वेहाणसिया गिद्धपिट्ठका कंतारमंतका दुब्भिक्खमंतका असंकिलिट्ठ परिणामा तंकालमासे कालंकिच्चा अन्नुतरेसु वाणमंतरेसु देवलोएसु देवदत्ताए उववत्तारो भवंति तहिं तेसिं ठिती तहिं तेसिं उववाए पएणत्ते तेसिणं भंते। देवाणं केवतिअ कालठिती पएणत्ता गोयमा ? वारसवास सहस्साइं ठिती पन्नता अत्थिणं भंते । तेसिं देवाणं इड्डिवा जुइवा जसेतिवा बलेतिवा वीरीएतिवा पुरिसकार परिक्कमेतिवा हंताअत्थी तेणं भंते ? देवा परलोगस्साराहगाणेति णट्ठे समट्ठे । औप०।

(उल्लंबियगत्ति) अवलम्बितकाः रज्वा बद्धा गर्त्तादाववतारिता उल्लम्बितपर्यायास्तु नैते भवन्ति उल्लम्बितानां वैहायंसिकशब्देन वक्ष्यमाणत्वात् (सीहपुच्छिययत्ति)। इह पुच्छशब्देन मेहनं विवक्षित मुपचारात् ततः सीहपुच्छं कृतं संजातं वा येषां ते सिंहपुच्छितास्तएवसिंहपुच्छितकाः सिंहस्य हि मैथुनान्निवृत्तस्यात्याकर्षणात् कदाचित्मेहनं त्रुट्यति। एवं ये कचिदपराधे राजपुरुषस्त्रोटितमेहनाः क्रियन्ते ते सिंहपुच्छितकाव्यपदिश्यन्ते। (असंकिलिट्ठपरिणामत्ति) संक्लिष्टपरिणामा हि महार्तरौद्रध्यानावेशेन देवत्वं न लभन्त इति भावः ॥ ६ ॥

से जे इमे गामागर णगरणिगमरायहाणिखेडकव्वडमडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसंनिवेसेसु मणुआ भवंति तंजहा पगतिभद्दका पगति उवसंता पगतिपतणुकोहमाणमायालोहा मिउमद्दवसंपन्ना अल्लीणा विणीआ अम्मापिउ सुस्सुसका अम्मापिईणं अणतिक्कमणिज्जवयणा अप्पिच्छा अप्पारंभा अप्पपरिग्गहा अप्पेणं आरंभेणं अप्पेणं समारंभेणं अप्पाणं आरंभे समारंभेणं वित्तिं क-

पेमा ग बहुइं वासाइं आउअं पालंति पालित्ता कालमा से कालंकिच्चा अएणतरेसु वाणमंतरेसुदेवलोएसु देवताए उववत्तारोज्जवंति तहिं तेसिं गती तहिं तेसिं ठिती तहिंते सिं उववाए पएणत्ते तेसिणं जंते। देवाणं के व इअं कालं ठिती पएणत्ता गोअमा चउदसवाससहस्सा॥ औप.

टी०॥ अम्बापित्रोः शुश्रूषकाः सेवकाः अत एव (अंमापिऊणं अणइक्कमणिज्जवयणा) इहैव सम्बन्धाः अम्बापित्रोः सत्कमनतिक्रम णीय वचनं येषां ते तथा तथा (अप्पिच्छा अमहेच्छा अप्पारंभा अप्पपरिग्गहत्ति) इहारम्भः पृथिव्यादि जीवोपमर्दः कृष्यादिरूपः परिग्रहस्तु धनधान्यादिस्वीकारा एतदेव वाक्यान्तरेणाह। (अप्पेणा आरम्भेण मित्यादि) इहारम्भो जीवानां विनाशः समारम्भस्तेषामेव परितापकरण आरम्भसमारम्भस्त्वेतदय(वित्तिंति) वृत्तिं जीविकां (कप्पमाणत्ति) कल्पयन्तः कुर्वाणाः॥ ५॥

से जाउ इमाउ गामागरणगरणिगमराय हाणिखेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणा समसंवाहसंनिवेसेसु इत्थिआओ जवंति। तंजहा अंतोउरिआओ गयपत्तिआओ मयपत्तिआओ बालविहवाओ छड्डितल्लित्ता इमाइं रक्खिआओ पिअरक्खिआओ जायरक्खिआओ कुल घररक्खिआओ ससुरकुलरक्खिआओ परूढणहमस केसकक्खरोमाओ ववगयपुप्फगंधमल्लालं काराओअल्ला णए से अजल्लमल्लपंकपारितावित्राओ ववगयखीरदहि णवणीअ सप्पितेल्लगुललोणमहुमज्जमंस परिचत्तकयाहा राओ अप्पिच्छिआओ अप्पारंजाओ अप्पपरिग्गाओ अप्पेणं हा आरम्भेणं अप्पेणं समारम्भेणं अप्पेणं आरम्भेणं समारम्भेणं वित्तिं कप्पमाणीओ अकाम बम्भचेर वासेणं तामेव पतिं सेज्जं णातिक्कमति ताउसं इत्थिआओ एयाहंरूवेण विहारेणं विहरमाणीओ बहूइं पासाइ सेसं तं चेव जाव चउसट्ठिं वाससहस्साइं ठित्ती पण्णत्ता॥ ८॥

से जाओ (इमाओत्ति) अयया एता अंतो (अंतेपुरिया ओत्ति) अंतर्मध्ये अंतः पुरस्येति गम्यं (कुलघररक्खियाओत्ति) कुलगृहं पितृगृहं (मित्तवाइनियगसंबन्धिरक्खियाओत्ति कचित् तत्र मित्राणि पितृपत्यादिनां तासामेव वा सुहृदः एवं ज्ञातयो मातुलादिस्वजनानिजका गोत्रिया सम्बन्धिनो देवरादिरूपाः (परूढणहकेसकक्खरोमाओत्ति)प्ररूढाःवृद्धिमुपगताः विशिष्टसंस्काराभावान्नखादयो यासां तास्तया पाठान्तरे (प्ररूढनहकेसमंसुरोमाओत्ति) इह श्मश्रूणि कूर्चरोमाणि तानि च यद्यपि स्त्रीणां न जवन्ति तथाऽपि कासांचिदल्पानि जवन्ति अपीति तद्ग्रहणं (अणहाणगसेयजल्लमल्लपंकपरितावाओ)अस्नानं केन हेतुना स्वेदादिजिः परितापो यासां तास्तथा तत्र स्वेदः प्रस्वेदः जल्लो रजोमात्रं मलः कठिनीजूतं तदेव (ववगयखीरदहिणवणीयसप्पितेल्लगुललोणमहुमज्जमंसपरिचत्तकयाहाराओत्ति ॥ व्यपगतानि क्षीरादीनि यतस्तथा परित्यक्तानि मध्वादीनियेन स एवं विधः कृतोऽन्यवद्वत आहारो यकाभिस्तास्तथा तामेव (पइसेज्ज नाइक्कमंति) यानिधुवनार्थमाश्रीयते तामेव पतिशय्यां भर्तृशयनं नातिक्रामति उपपतिना सह नाऽऽश्रयन्तीति॥ ८॥

से जे इमे गामागर णगरणिगमरायहाणिखेड कब्बडमडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाह संनिवेसेसु मणुआ जवंति तंजहा दगवित्तिया दगतइआ दगसत्तमा दगएकारसमा गोअमा ? गोव्वइआ गिहिधम्माधम्मचिंतका अविरुद्ध विरुद्धवुड्ढ सावकप्पजितिया तेसिं मणुआ णं णोकप्पइ इमाओ नवरसविगईओ आहारित्तए तं जहा खीरं दहिं णवनीयं सप्पिं तेल्लं फाणितं महुं मज्जं मंसं णणत्य एक्काए सरसवविगइ एतेणं मणुआ अप्पिच्छा तं चेव सव्वं णवरं चउरासीइवाससहस्साइं ठित्ती पण्णत्ता॥९॥

से जे इमे गंगाकुलगा वाणपत्था तावसा जवंति तंजहा होत्तिया पोत्तिया कोत्तिया जण्णई सड्ढई थालई हुंपउट्ठा दंतुक्खलियां उम्मज्जका संम्मज्जका निमज्जका संपक्खाला दक्खिणकूलका उत्तरकूलका संखधमका कूलधम्मका मिगलुद्धका हत्थितावसा उदंडका दिसापोक्खिणो वा कवासिणो अंबुवासिणो जलवासिणो बिलवासिणो रुक्खमूलिआ अंबुजक्खिणो वाउजक्खिणो सेवालज्ज क्खिणो मूलाहारा कंदाहारा तयाहारा पत्ताहारा पुप्फाहारा बीयाहारा परिसडियकंदमूलतयपत्तपुप्फफ लाहारा जलाजिसे अ कठिणगायतया आयावणाहिं पंचग्गितावेहिं इंगालसोल्लियं कंदुसोल्लियं कंठसोल्लियं पिव अप्पाणं करेमाणाबहूइं वासाइं परियायं पाउणंति बहूइं वासाइं परियायं पाउणित्ता कालमासे कालंकिच्चा उक्कोसेणं जोइसिएसु देवेसु देवत्ताए उववत्तारो जवंति पलिओवमं वाससयसहस्समब्भहिअं ठित्ती आराहगा णो तिणट्ठे समट्ठे समणो जवंति॥ १०॥

॥ टी०॥ जलाभिषेककठिनं गात्रं भूतः प्राप्ता ये ते तथा (इंगालसोल्लियंति)अङ्गारैरिव पक्कं(कंदुसोल्लियंति)कन्दुपक्वमिवेत्ति पलिओवमं(वाससयसहस्समब्भहियंति)मकारस्य प्राकृतप्रजवत्वाद्वर्षशतसहस्राभ्यधिकमित्यर्थः अथवा पल्योपमं वर्षशतसहस्रमप्यधिकं च पल्योपमादित्येवं गमनिकाः॥

समणोजवंति तंजहा कंदप्पिया कुकुइया मोहरिया गीयरइप्पिया नच्चणसीला तेणं एएणं विहारेणं विहरमाणा बहुइ वासाइं सामण्णपरियायं पाउणंति बहुइ वासाइ सामएणपरियायं पाउणित्ता तस्स ठाणस्स आणालोइअ अप्पडिकंता कालमासे कालंकिच्चा उक्कोसेणं सोहम्मकप्पे कंदप्पिएसु देवेसु देवत्ताए उववत्तारो जवंति तहिं तेसिं गति तहिं तेसिं ठिती सेसं तंचेव णवरं पलिओवमं वाससहस्समब्भहिअं ठिति।११। औ०॥

सन्निवेसेसु परिव्वायगा जवंति तंजहा संखजोई कविलाजि

उद्या हंसा परमहंसा बहुउदया कुडिव्वया कण्हप-रिव्वायगा । तत्थ खलु इमे अट्ठमाहणपरिव्वायगा भवं-ति तंजहा कण्हे अ करकंडूय अंबडेय परासरे । कण्हे दीवायणे चेव देवगुत्ती अ णारये । तत्थ खलु इमे अट्ठक्खत्तिअपरिव्वाय या भवंति तं सीलई ससिह णग्गई भग्गई तिअ विदेहे राया रामे बले तिअ । तेणं परि-व्वायगा रिउव्वेदजजुव्वेदसामवेदअहव्वणवेदइतिहास पंचमाणं णिग्घंटुछट्ठाणं संगोवंगाणं सरहस्साणं चउण्हं वेदाणं सारका पारगा धारका वारगा सडंगवीसट्ठि-तंतविसारदा संखाणे सिक्खाकप्पे वागरणे छंदे णिरुत्ते जोतिसामयणो अन्नेसु बंभएसु अ सत्थेसु सुपा-रिणिट्ठातावि हुत्था तेणं परिव्वायगा दाणधम्मं च सो अधम्मं च तित्थाभिसेयं च आघवेमाणा पन्नवेमाणा परूवेमाणा विहरंति । जस्स अम्ह किंचि असुई भवति तस्स उदएणय मट्टिआएअं अपक्खालिअं सुई भवाति एवं खलु अम्ह चोक्खा चोक्खायारा सुइ सुइस मायाराभवेत्ता अभिसेअजलपूआप्पाणो अविग्घेण सग्गं गमिस्सामो तेसिणं परिव्वायगाणं णो कप्पइ अगडं वा तलायं वा णई वा वाविं वा पुक्खरिणीं वा दीहियं वा गुंजालिअं वा सरं वा सागरं वा ओगाहितए णण्णत्थ अध्धाणगमणं णो कप्पइ सगडं वा जाव संदमाणिअं वा दूरुहित्ताणं गच्छित्तए तेसिणं परिव्वायगाणं णो कप्पइ आसंवाहत्थिंवाउट्टंवा गोणिंवामहिसं वाखरंवा-दुरुहित्ताणगमित्तए तेसिणं परिव्वाय गाणंणोकप्पइनडपे-च्छाइ वा जाव मागहयेच्छाइ वा पिच्छित्तए तेसिं परिव्वायाणं णो कप्पइ हरिआणं लेसणत्ता वा घ-ट्टणत्ता वा थंभणता वा लूसणत्ता वा उप्पाडणत्ता वा करित्तए तेसिं परिव्वायाणं णो कप्पइ इत्थि कहाइ वा भत्तकहाइ वा देसकहाइ वा रायकहाइ वा चोरकहाइ वा जणवयकहाइ वा अणत्थादंडं करित्तए तेसिणं परिव्वायाणं णो कप्पइ अयपायाइ वा तउअपायाणि वा तंबपायाणि वा जसदपायाणि वा सीसगपायाणि वा रुप्पपायाणि वा सुवन्नपायाणि वा अन्नयराणि वा बहु-मुल्लाणि वा धारित्तए णणत्थ ला उपाएण वा दारुपा-सण वा मट्टिआ पाएण वा तेसिणं परिव्वयाणं णो कप्पइ अयबंधणाणि वा तउअबंधणाणि वा तवबंधणा-णि जाव बहुमुल्लाणि धारित्तए तेसिणं परिव्वायाणं णो कप्पइ णाणाविहवण्णरागरत्ताइं वत्थाइं धारित्तए णएण-त्थ एकाए धाउत्ताए तेसिणं परिव्वायाणं णो कप्पइ हारं वा अद्ध हारं वा एकावलिं वा मुत्तावलिं वा कण-गावलिं वा रयणावलिं वा मुरविं वा कंठ मुरविं वा पालंबं वा तिसरयं वा कडिसुत्तं वा समुदियाणंतकं वा कडयाणि वा तुडियाणं वा अंगयाणि वा केऊराणि वा कुंडलाणि वा मउडं वा चुल्लामणिं वा पिणद्धित्तए णणत्थ एकेणं तंबिएणं पवित्तएणं तेसिणं परिव्वायाणं णो कप्पइ गंठि मेवढिमपूरिम संघातिम चउव्विहे मल्ले धारित्तए णणत्थ एकेणं कण्णपुरेणं तेसिणं परिव्वायाणंणो कप्पइ अगलू-एणा वा चंदणेण वा कुंकुमेण वा गायं अणुलिंपित्तए णण एण त्थ एकाए गंगामट्टिआए तेसिणं परिव्वायाणं कप्पइ मागह एपत्थए जलस्सपडिगाहित्तए सेविवहमाणे णो चेवणं अवहमाणे सेवियथिमि ओदए णो चेवणं कद्दमोए सेविअ बहुं पसन्ने णो चेवणं अबहुपसन्ने सिविअप-रिपूत्ते णो चेव णं अपरिपूत्ते सेवि अणंदिए णो चेव णं अदिएणे सेवि अपिवित्तएणो चेव णं हत्थपायचरुच-मसंपक्खालणट्ठाए सिणाइताए वा तेसिणं परिव्वायाणं कप्पइ मागहए अध्धाढए जलस्स पडिगाहित्तए सेविय वहमाणे णो चेवणं अवहमाणे जावणो चेवणं अदि-एणे सेविय हत्थपायचरुत्तं मासं पक्खालणट्ठयाइए णोचेवणं पिबइ वा तेणं परिव्वाया एया रूवेणं विहा-रेणं विहरमाणा बहुइ वासाइ परियाइं पाउणंत्ति बहूइ वासाइं पाउणित्ताकालमासे कालंकिच्चा उक्कोसेणं बंभ-लोए कप्पे देवत्ताए उववत्तारो भवंति तेहिं तेसिं गई दससागरावमाये ठिई पण्णता सेसं तंचेव ॥ १२ ॥ ६ ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं अम्मडस्स परिव्वायगस्स सत्त अंतेवासिसयाइ गिम्हकालसमयंसि जेट्ठामूलं मासंसि गंगाए महानईएओ उभओकूले कंपिल्लपुराणोणगराओ पुरिमतालं णगारं संपट्ठिआ विहाराए तयणं तेसिं परिव्वा यगाणं तसिं अगामियाए छिन्नो वायाए दोहट्ठाए अडवीए

॥ टी० ॥ कण्डवादयः षोडश परिव्राजका लोकतोवऽसया (ऋउवेदजजुव्वेदसामवेय अहव्ववदेत्ति) इह षष्ठिबहुवच-नलोपदर्शनात् ऋग्वेदयजुर्वेदसामवेदाथर्ववेदानामिति दृश्यं (इतिहासपंचमाणंति) इतिहासः पुराणमुच्यते (निग्घंटुछट्ठा णंति) निघण्टो नाम कोशः (संगोवंगाणंति) अङ्गानि शिक्षादीनि उपाङ्गानि तदुक्त प्रपञ्चनपर प्रबन्धाः (सरह स्साणंति) पेदम्पर्ययुक्तानामित्यर्थः (चउण्हंवेयाणंति) व्यक्तं सारयाति अध्यापन द्वारेण प्रवर्त्तकाः स्मारका वा अन्ये-षांविस्मृतस्य स्मरणात्पारयति पर्यन्तगामिनःधारयन्ति धा-रयि तुंक्षमाः [षडंगवीत्ति] षडंगविदः शिक्षादि विचारकाः [सट्ठितंत विसारयंति] कापिलीय तन्त्रपण्डिताः [संखाणेत्ति] संख्याने गणित स्कंधे सुपरि निष्ठिता इति योगः

अथ षडंगानि दर्शयन्नाह । [सिक्खाकप्पेत्ति] शिक्षाअक्ष-रस्वरूप निरूपकशास्त्रं कल्पश्च तथाविध समाचार निरूपकं शास्त्रमेवेति शिक्षाकल्पस्तत्र (वागरणत्ति] शब्दलक्षणशास्त्रे (छंदेत्ति) पद्यवचन लक्षणशास्त्रे (निरुत्तेत्ति] शब्दनिरु क्तिप्रतिपादके (जोइसामयणेत्ति) ज्योतिषामयने ज्योति-

इशास्त्रे अन्येषुचबहुषु (बंभण्ए परूयत्ति) ब्राह्मणकेषुच वेद व्याख्यानरूपेषु शास्त्रेषु आगमेषु वावाचनान्तरे (परिव्वाए-सुयनएसुत्ति) परिव्राजकसंबन्धिषु च नयेषु न्यायेषु (सुपरिनिट्ठियायावि होत्थत्ति) सुनिष्णाताश्चाप्यनूवन्निति (आघवेमाणात्ति) आख्यन्तः कथयन्तः (पन्नवेमाणात्ति) बोधयंतः (परूवेमाणत्ति) उपपत्तिभिः स्थापयंतः (चोक्खाचोक्खायारात्ति) चोक्षा विमलदेहनेपथ्याः चोक्षाचाराः । निरवद्यव्यवहाराः किमुक्तंभवतीत्याह । (सुईसुई समायरत्ति) अभिसेयजलपुयप्पाणोत्ति) अभिषेकतो जलेन पूयत्ति पवित्रित आत्मायैस्ते तया अविघ्नेणं विघ्नाभावेन (अवडंगत्ती अवटकूपं (वाविंचत्ति) वापीचतुरस्रजलाशयविशेषः (पुक्खरिणीवत्ति) पुष्करिणीवर्तुलः स एव पुष्करयुक्तोवा (दीहियवत्ति) दीर्घिकासारणी (गुंजालियंवत्ति) गुंजालिकावक्रसारणी (सरसिवत्ति) क्वचिद्दृश्यते । तत्रमहत्सरः सरसी त्युच्यते (णण्णत्थ अद्धाण गमणे णांति) न इतियोनिषेधः सोऽन्यत्राध्वगमनादित्यर्थः सगडंवेत्यत्र यावत्करणादिदं दृश्यं (रहं वा जाणं वा जुग्गं वा गिल्लिं वा थोल्लिं वा पवहणं वा सियंवेत्ति) एतानिच प्रागिवव्याख्येयानीति (हरियाणंलेसण यावत्ति) संश्लेषणता (घट्टणयावत्ति) संघट्टनं (थंभणयावत्ति) स्तंभनमूर्ध्वीकरणं (लूसणयावत्ति) क्वचित्तत्र लूषणं हस्तादिनापनकादेः संमार्जनं (उप्पाडनयावा) उन्मूलनं अयपायाणिवत्यादिसूत्रं यावत्करणात् त्रपुकसीसकरजतजातरूप काच (वेरुंतिय) वृत्त लोह कंसलोह हारपुटक रीतिका मणि शङ्ख दन्त चर्म चेल शैल शब्दविशेषितानि पात्राणि दृश्यानि (अण्णयराणिवा तहप्पगाराणि महद्धण मोल्लाइं) इति च दृश्यम्–तत्रायो लोहं–रजतं रूप्यं जातरूपं सुवर्णं काचः पाषाणविकार (वेरुंतियत्ति) रूढिगम्यं वृत्तलोहं त्रिकूटीति यदुच्यते कांस्यलोहं कांस्यमेवहारपुटकं मुक्ताशुक्तिपुटकं रीतिका पित्तला अन्यतराणिवा येषांमध्ये एकतराणि एतद्व्यतिरिक्तानि वा तथा प्रकाराणि भोजनादिकार्यकरणसमर्थानि महत्प्रभूतं धनं द्रव्यं मूल्यं प्रतीतं येषांतानि तथा (अन्नत्थअलावुपायेणंति) अलाबुपात्रात् तुंबकभाजनादित्यर्थः तथाअयबंधणानि चेत्यत्र यावत् करणात् त्रपुकबन्धनादीनि शैलबंधनान्तानि दृश्यानि (अन्नयराइं तदप्पगाराइं महद्धणमल्लाइं) इत्येतच्चदृश्यमिति पुस्तकांतरे समग्रमिदं सूत्रद्वयमस्त्येवेति (णण्णत्थएगाए धाउरत्ताएत्ति) इह युगलिकयेति शेषो दृश्यः हारादीनि प्रागवत् । औप० ।

से इमे गामागरजाणमासंनिवेसेसु पव्वइया समणा भवंति तं जहा आयरियपडिणीया उवज्झायपडिणीया कुलपडिणीया गणपडिणीया आयरियउवज्झायाणं अयसकारगा अवण्णकारगा अकित्तिकारगा बहूहिं असब्भावुब्भावणाहिं मिच्छत्ताभिणिवेसेहि य अप्पाणं च परं च तदुभयंच वुग्गाहेमाणा वुप्पाएमाणा विहरित्ता बहूइ वासाइं सामण्णपरियागं पाउणंति बहुतस्स ठाणस्स अणालोइयअप्पडिक्कंता कालमासे कालं किच्चा उक्कोसेणं लंतए कप्पे देवकिव्विसिएसु देवकिव्विसियत्ताए उववत्तारो भवंति तहिं तेसिं गती तेरससागरोवमाइ ठिती अणाराहका सेसं तं चेव ॥ १५ ॥

टी० असद्भावोद्भावनाभिः (मिच्छत्ताभिनिवेसेहियात्ति) मिथ्यात्वे वस्तुविपर्यासे मिथ्यात्वाद्वा मिथ्यादर्शनाख्यकर्मणः सकाशादभिनिवेशाश्चित्तावष्टम्भा मिथ्यात्वाभिनिवेशास्तैः (वुग्गाहेमाणत्ति) व्युद्ग्राहयमाणाः कुग्रहे योजयन्तः (वुप्पाएमाणत्ति) व्युत्पाद्यमानाः असद्भावोद्भावनासु समर्थीकुर्वन्त इत्यर्थः (अणालोइयअपडिक्कंतत्ति) गुरूणां समीपे अकृतालोचनास्ततो दोषादानिवृत्ताश्चेत्यर्थः एतेषां च विशिष्टश्रमणत्वजन्यं देवत्वं प्रत्यनीकतया जन्यं च किल्बिषिकत्वं ते हि चण्डालप्राया एव देवमध्ये भवन्तीति १५ । औप० ।

सेज्जेइमे सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिया पज्जत्तया भवंति तं जहा जलयरा खहयरा थलयरा तेसि णं अत्थेगइयाणं सुभेणं परिणामेणं पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं लेसाहिं विसुज्झमाणाहिं तदावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमइएणं इहा तह मग्गणगवेसणं करमाणाणं सण्णीपुव्वे जाईसरणे समुप्पज्जति तएणं ते समुप्पन्नजाइसरणसमाणं सयमेव पंचाणुव्वयाइं पडिवज्जंति पडिवज्जिता बहूहिं सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासाइं अप्पाणं भावेमाणे बहूइं वासाइं आउयं पालेंति पालित्ता भत्तं पच्चक्खंति बहूइं भत्ताइं अणसणाए छेयंति २ ता आलोइय पडिक्कंता समाहिं पत्ता कालमासे कालंकिच्चा उक्कोसेणं सहस्सारे कप्पे देवत्ताए उववत्तारो भवंति तहिं तेसिं गती अट्ठारस सागरोवमाइं ठिती पण्णत्ता परलोगस्स आराहगा सेसं तंचेव ॥ १६ ॥

टी० (सण्णी पुव्वजाईसरणेति) संज्ञिनां सतां या पूर्वजातिः प्राक्तनो भवस्तस्या यत्स्मरणं तत्तथा ॥

सेजे इमे गामागरजावसन्निवेसेसु अजीवकम् भवंति तंजहा दुघरंतरिया तिघरंतरिया सत्तघरंतरिया उप्पलवेंट्टिया घरसमुदाणिया विज्जुअन्तरिया उट्टिया समणा तेण एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणे बहुइं वासाइं परियायं पाउणित्ता कालमासे कालं किच्चा उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववत्तारो भवंति तहिं तेसिं गती बावीसं सागरोवमाइं ठिती अणाराहका सेसं तं चेव ॥ १७ ॥ से जे इमे गामागरजावसन्निवेसेसु पव्वइया समणा भवति तं अनुक्कोसिया परपरिवाइया भूइकम्मिया भुज्जो २ कोउयकारका तेणं एतारूवेणं विहारेणं विहरमाणा बहूइ वासाइं सामण्णपरियागं पाउणंति पाउणित्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयअपडिक्कंता कालमासे कालंकिच्चा उक्कोसेण अच्चुए कप्पे अभिओगिएसु देवेसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति तेहिं तेसि गई बावीसं सागरोवमाइ ठिती परलोगस्स अणाराहगा सेसं तं चेव ॥ १८ ॥

टी० (भुज्जो भुज्जो(कोउगकारगत्ति) भूयो भूयः पुनः पुनः

कौतुकं सौभाग्यादिनिमित्तं परेषां स्नपनादि तत्कर्तारः कौतुककारकाः (आभिओगिएसुत्ति) अभियोगे आदेशकर्म्मणि नियुक्ता. आभियोगिका आदेशकारिण इत्यर्थः एतेषां च देवत्वं चारित्रादाभियोगिकत्वं चात्मोत्कर्षादिति ॥ १८ ॥ औ०॥

सेजे इमे गामागरजावसन्निवेसेसु णिण्हगा भवंति तंजहा बहुरया १ जीवपदेसिया २ अव्वत्तिया ३ सामुच्छेइया ४ दोकिरिया ५ तेरासिया ६ अबद्धिया ७ इच्चेते सत्त पवयणणिण्हगा केवलचरियालिंगसामन्ना मिच्छदिट्ठी बहूहिं असब्भावुब्भावणाहिं मिच्छत्ताभिनिवेसेहि य अप्पाणं च परं च तदुभयं च वुग्गाहेमाणा वुप्पाएमाणा विहरित्ता बहूइं वासाइं सामन्नपरियागं पाउणंति कालमासे कालंकिच्चा उक्कोसेणं उवरिमेसु गेवेज्जेसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति तहिं तेसिं गती एक्कत्तीसं सागरोवमाइं ठिती परलोगस्स अणाराहगा सेसं तं चेव ॥ १९ ॥

॥ टी० ॥ उपक्रमणश्च तत्र सक्रियावर्तिव्यापन्नदर्शनानामप्येषामपीति (पवयणनिण्हयत्ति) प्रवचनं जिनागमं निन्हुवते अपलपन्त्यन्यथा तदेकदेशस्याभ्युपगमात्ते प्रवचननिन्हवकाः केवलं (चरियालिंगसामन्ना मिच्छादिट्ठीति) मिथ्यादृष्टयस्ते विपरीतबोधाः नवरं चर्यया भिक्षाटनादिक्रियया लिङ्गेन च रजोहरणादिना सामान्याः साधुतुल्य इति ॥ १९ ॥

से जे इमे गामागरजावसन्निवेसेसु मणुया भवंति तं जहा अप्पारंभा अप्पपरिग्गहा धम्मिया धम्माणुया धम्मिट्ठा धम्मक्खाई धम्मप्पलोई धम्मपलज्जणा धम्मसमुदायारा धम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणासु सीलासु व्वयासु प्पडियाणंदा साहूहिंति एक्कचाओ पाणाइवाताओ पडिविरया जावज्जीवाए एक्कचाओ अपडिविरया एवं जाव परिग्गहातो २ एक्कचाओ कोहाओ माणाओ लोभाओ पेज्जाओ कलहाओ अब्भक्खाणाओ पेसुन्नाओ परपरिवादाओ अरतिरतीओ मायामोसाओ मिच्छादंसणसल्लाओ पडिविरया जावज्जीवाए एक्कचाओ अपडिविरया एक्कचाओ आरंभसमारंभाओ पडिविरआ यावज्जीवाए एक्कचाओ अपडिविरआ एक्कचाओ करणकारावणाओ पडिविरया जावज्जीवाए एक्कचाओ पयणपयावणाओ पडिविरआ जावज्जीवाए एक्कचाओ अपडिविरआ एक्कचाओ करणकारावणाओ पडिविरया जावज्जीवाए एक्कचाओ पयणपयावणाओ पडिविरया जावज्जीवाए चेव वित्तिं कप्पेमाणा सुसीला सुव्वया सुप्पडियाणंदा साहूहिंति एक्कचाओ पाणाइवाताओ पडिविरया जावज्जीवाए एक्कचाओ अपडिविरया एवं जाव परिग्गहातो २ एक्कचाओ कोहाओ माणाओ लोभाओ पेज्जाओ कलहाओ एक्कचाओ पयणपयावणाओ अपडिविरया एक्कचाओ कुट्टण पिट्टण तज्जणताडण वहबंधपरिकिलेसाओ पडिविरया जावज्जीवाए एक्कचाओ अपडिविरया एक्कचाओ राहाण मद्दण वन्नग विलेवण सद्द फरिस रस रूव गंध मल्लालंकाराओ पडिविरया जावज्जीवाए एक्कचाओ अपडिविरया जेयावन्ने तहप्पगारा सावज्जजोगा वहिया कम्मंता परपाणपरियावणकरा कज्जंति ततोजावए कचाओ अपडिविरया तं समणोवासका भवंति अभिगयजीवाजीवाओ बद्धपुन्नपावाओ आसव संवर निज्जरकिरिया अधिकरण बंधमोक्खकुसला असहेज्जाओ देवासुरणागजक्खरक्खसकिंपुरिसगरुलगंधव्वमहोरगादिएहिं देवगणेहिं निग्गंथाओ पावयणाओ अणइक्कमणिज्जा णिग्गंथे पावयणे णिस्संकिया णिक्कंखिया निव्वितिगिच्छा लद्धट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा अभिगयट्ठा विणिच्छियट्ठा अट्ठिमिंजपेमाणुरागरत्ता अयमाउसो णिग्गंथे पावयणाअट्ठे अयं परमट्ठे सेसे अणट्ठे ऊसियफलिहा अवंगुयदुवारा चियत्तंतेउरपरघरदारप्पवेसा चउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुन्नमासिणीसु पडिपुन्नं पोसहं सम्मं अणुपालेत्ता समणेणिग्गंथे फासुए सणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थपडिग्गहं कंबलपायपुंछणेणं ओसहभेसज्जेणं पडिहारएणयपढफलहगसेज्जासंथारएणं पडिलाभेमाणा विहरंति विहरित्ता भत्तं पच्चक्खंति तंबहूइं भत्ताइं अणसणए छेदिंति छेदित्ता आलोइयपडिकंता समाहिपत्ता कालमासे कालंकिच्चा उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववत्तारो भवंति तहिं तेसिं गती बावीसं सागरोवमाइं ठिती आराहया सेसं तहेव ॥ २० ॥

टी० ॥ (धम्मियत्ति) धर्म्मेण श्रुतचारित्ररूपेण चरन्ति येते धार्म्मिकाः कुत एतदेवमित्यत आह (धम्मिट्ठत्ति) धर्म्मश्रुतरूप एवेष्टो वल्लभः पूजितो वा येषान्ते धर्म्मेष्टाः धर्म्मिणांवेष्टाः धर्म्मीष्टाः अथवा धर्म्मोऽस्ति येषान्ते धर्म्मिणः त एवान्येभ्योऽतिशयवन्तो धर्म्मिष्ठा अत एव (धम्मक्खाइत्ति) धर्म्ममाख्यान्ति भव्यानां प्रतिपादयन्तीति धर्म्माख्यायिनःधर्म्माद्वा ख्यातिः प्रसिद्धिर्येषान्ते धर्म्मख्यातयः (धम्मपलोइयत्ति) धर्म्मं प्रलोकयन्ति उपादेयतया प्रेक्षन्ते पाषण्डिषु वा गवेषयन्तीति धर्म्मप्रलोकिनः धम्मगवेषणानन्तरं वा (धम्मपलज्जणत्ति) धर्म्मे प्ररज्यन्ते आसज्यन्ते ये ते धर्म्मप्ररञ्जनाः ततश्च (धम्मसमुदाचारत्ति) धर्म्मरूपश्चारित्रात्मकः समुदाचारः सदाचारः सप्रमोदोवाऽऽचारो येषान्ते धर्म्मसमुदाचाराः अत एव (धम्मेण चेव वित्तिं कप्पेमाणत्ति) धर्म्मेणव चारित्राविरोधेन श्रुताविरोधेन वा वृत्तिं जीविकां कल्पयन्तः कुर्व्वाणा विहरन्तीति योगः (सुव्वयत्ति) सद्वृत्ताः शोभनचित्तवृत्तिवितरणा वा (सुप्पडियाणंदा साहूहिंति) सुप्रत्यानन्दः चित्ताह्लादो येषान्ते सुप्रत्यानन्दाः साधुषु विषयभूतेषु अथवा (साहूहिंत्ति) उत्तरवाक्ये सम्बध्यते ततश्च साधुभ्यः सकाशात् साध्वन्तिके इत्यर्थः (एगच्चाओ पाणा-

इवाया अोत्ति) एकस्मात् न सर्वस्मात् पाठान्तरे (एगइया-ओत्ति) तत्र एकक एव एककिकः तस्मादेकाकिकात् इत इदं सूत्रं प्रायः प्रागुक्तार्थं नवरं मिच्छादंसणसल्लाओत्ति इह मिथ्यादर्शनं तज्जन्यान्ययूथिकवन्दनादिका क्रिया ततो भावता विरताः राजाभियोगादिभिस्ववाकारैरविरता इति ॥२०॥
एवं सामान्येनोक्तानां मनुष्याणां विशेषनिर्देशार्थमाह । (तंजहत्ति) एते इत्यर्थः (सेजहानामएत्ति) क्वचित्तत्राप्य-यमेवार्थः ॥

से जे इमे गामागरजावसण्णिवेसेसु मणुत्रा भवंति तंजहा अणारंभा अपरिग्गहा धम्मिया जाव कप्पेमाणा सुसीला सुव्वता सुपडियाणंदा साहू सव्वाओ पाणाइवा-याओ पडिविरया जाव सव्वाओ परिग्गहाओ पडिविरया सव्वाओ कोहाओ माणाओ मायाओ लोभाओ जाव मिच्छादंसणसल्लाओ पडिविरया सव्वाओ आरंभसमारंभाओ पडिविरया सव्वाओ करणकारावणाओ पडिविरया सव्वाओ पयणपयावणाओ पडिविरया सव्वाओ कुट्टणपिट्टणतज्जणतालणवहबंधपरिकिलेसाओ पडिविरया सव्वाओ एहाण मद्दण वण्णक विलेवण सद्दफरिस रस रूव गंध मल्लालंकाराओ पडिविरया जेतावण्णे तह प्पगारा सावज्जजोगे वहिया कम्मंता परपाणपरियावण करा कज्जंति तत्तो विपडिविरया जावज्जीवाए से जहाणा-मए अणगारा भवंति । इरियासमिया भासासमिया जावइ-णमेव णिग्गंथं पावयणं पुरओ काउं विहरंति तेसिणं भगवं ताणं एतेणं विहारेणं विहरमाणाणं अत्थेगइयाणं अणंते जाव केवलवरणाणदंसणे समुप्पज्जति । ते बहूइं वासाइं केवलिपरियागं पाउणंति । पाउणित्ता भत्तपच्चक्खंति भत्तं २ बहूइं भत्ताइं अणसणाइं छेदइ २ त्ता जस्सट्ठाए कीरइ णग्गभावे जाव अंतं करेंति जेसिं पियणं एगइया णं णो केवलवरदंसणे समुप्पज्जइ ते बहूइं वासाइं छउ मत्थपरियागं पाउ २ आवाहे उप्पण्णे वा अणुप्पण्णे वा भत्तं पच्चक्खंति ते बहूइं भत्ताइं अणसणाए छेदेइ २ त्ता जस्सट्ठीए कीरए णग्गभावे जाव अंतं करेइ जेसिं पियणं एगइयाणं णो केवलवरदंसणे समुप्पज्जइ । ते बहूइं वासाइं छउमत्थपरियागं पाओ २ आवाहे उप्प ण्णे वा अणुप्पण्णे वा भत्तं पच्चक्खंति । ते बहूइं भत्ताइं अणसणाए छेदेइ २ त्ता जस्सट्ठिए करिए णग्गभावो जाव तमट्ठमाराहित्ता चरिमेहिं उस्सासणीसासेहिं अणंतं अणुत्तरं निव्वाघायं निरावरणं कसिणं पडिपुण्णं केवलवरणाणदंसणं उप्पाडेंति तओपच्छा सिज्झइ जाव अंतंकरेहित्ति एकच्चा पुण एकेभयं तारो पुव्वकम्मावसेसेणं कालमासे कालं किच्चा उक्कोसेणं सव्वट्ठसिद्धे महाविमाणे देवताए उववत्तारो भवंति तेहिंतेसिं गई तेत्ती सं सागरोवमाइं ठिई आराहका सेसं तं चेव ॥

टी० आवाहेति रोगादिबाधायां एगच्चा पुण एगे भयं तारोत्ति एगा असाधारणगुणत्वात् द्वितीया मनुजभवभाविनी वा अर्चा पूजायेषान्ते एकार्चाः पुनः शब्दः पूर्वोक्तार्था-ऽपेक्षया उत्तरवाक्यार्थस्य विशेषद्योतनार्थः। एके केवलज्ञान भाजनेभ्यो अपरे (भयत्तारोत्ति) भत्तारो अनुष्ठानविशेषस्य सेवयितारो भयत्रातारा वा अनुस्वारस्वलाक्षणिकः (पुव्वक-म्मावसेसेण) क्षीणावशेषकर्माणो देवतयोत्पत्तारो भवन्तीति योगः ॥

आराहण–आराधन–आ राध–ल्युट्–आ सामस्त्येन राध्यते साध्यते पर्यन्तक्रियाऽनेनेत्याराधनमन इनम् अनइ ने,संस्ता.

आराहणपडागा–आराधनपताका– स्त्री० आराधनरूपपताकायाम् द० प० ॥

ससुरासुरगमज्झे, धिइवल वसाय बद्धकच्छाओ ॥ हंतूण मोहमल्लं, हराहि आराहणपडागं ॥ २९ ॥ द० प०। चत्तारियकसाए,तिन्निगारवे पंच इंदियग्गामे॥ हंता परीसहस मूहे, राहि आराहणपडाग ॥ ३४ ॥

आराहणय–आराधनक– पुं० संस्तारके, संस्ता० ॥

आराहणया–आराधनता स्त्री० संस्तारके, एस किआराहणया आ सामस्त्येन राध्यते साध्यते पर्यन्तक्रियाऽनेनेत्याराधनमन-शनम् तस्य भाव आराधनता आराधनमेव वा आराधनका स्वार्थिककप्रत्ययोपादानादाराधनका अयमर्थः एष संस्तारक आराधनता आराधनका वा चारित्रधर्मोत्थापनकल्पा इति संस्ता० ॥

आराहणा–आराधना–स्त्री० आ राध णिच् युच् स्त्रीत्वाट्टाप् सेवायाम्, वाच० । पालनायाम्, पंचा० वृ. ७ ॥ मोक्षसुख-साधनोपाये, दर्श० ॥ आराधनमाराधना ज्ञानादिवस्तुनोऽनु-कूलवर्तित्वम् निरतिचारज्ञानाद्यासेवायाम् स्था० ठा. २ आराधना ज्ञानादिगुणानां विशेषतः पालनेति. औप० (आरा-हणागुणाणं) आराधनाऽखण्डनिष्पादना गुणानामिति ध० अधि. ३ (अपच्छिममारणतिय संलेहणा जोसणाराहणाय) आराधनाऽखण्डकालस्य करणमित्यर्थः । आव० । उत्तमार्थ प्रतिपत्तो आतु० ॥ चरमकाले निर्यापणे, च आराधना चरम-काले निर्यापणरूपेति। घ० । दश ० अ. १० ॥
सा च द्विविधा तथा च स्थानाङ्गे २ ठा. ।

दुविहा आराहणा प० तं० । धम्मियाराहणा चेव केवलिआराहणा चेव धम्मियाराहणा दुविहा प० तंजहा सुयधम्माराहणा चेव चरित्तधम्माराहणा चेव केवलिआराहणा दुविहा पन्नता । तंजहा अंतकिरिया चेव कप्पाविमाणोववत्तिया चेव ॥

टी० दुविहेत्यादि ॥ सूत्रं कण्ठ्यं नवरं । आराधनमाराधना ज्ञानादिवस्तुनोऽनुकूलवर्त्तित्वं निरतिचारज्ञानाद्यासेवेति याव-त् धर्मेण श्रुतचारित्ररूपेण चरन्तीति धार्मिकाः साधवस्ते षामियं धार्मिकी सा चासावाराधना चेति निरतिचारज्ञाना-दिपालना धार्मिकाराधना केवलिनां श्रुतावधि मनःपर्याय केवलज्ञानिना मियं केवलिकी सा चासावाराधना चेति केव-लिकाराधनेति । सुयधम्मेत्यादौ विषयभेदेनाराधनाभेद उक्तः केवलिआराहणेत्यादौ तु फलभेदेनेति तत्र अंतो भवांत स्तस्य

क्रिया अंत क्रिया भवच्छेद इत्यर्थस्तद्धेतुर्याऽऽराधना शैलेशि रूपा सा अंतक्रियेत्युपचारात् एषा च क्षायिकज्ञानिकेवलिनामेव भवति । तथा कल्पेषु देवलोकेषु न तु ज्योतिश्चारे विमानानि देवा वासविशेषा अथवा कल्पाश्च सौधर्म्मादयो विमानानि च तदुपरिवर्त्ति ग्रैवेयकादीनि कल्पविमानानि तेषु उपपत्ति- रुपपातो जन्म यस्याः सकाशात् सा कल्पविमानोपपातिका ज्ञानाद्याराधना एषा च श्रुतकेवल्यादीनां भवतीति एवं फला चेयमनंतरफलद्वारेणोक्ता परंपरया तु भवांतक्रियानुपाति- न्येवेति ॥

त्रिविधापि भगवत्याम् यथा भ० श० ८ उ० १०

कइविहाणं भंते ! आराहणा पन्नत्ता ? गोयमा ! तिविहा आराहणा पण्णत्ता तंजहा नाणाराहणा १ दंसणाराहणा २ चरित्ताराहणा ३ नाणाराहणाणं भंते ! कइविहा पन्नत्ता ? तिविहा पन्नत्ता तंजहा- उक्कोसिया मज्झिमा जहण्णा दंसणाराहणाणं भंते ! कइविहा ? एवं चेव तिविहावि एवं चरित्ताराहणावि ॥

टी० आराधना निरतिचारतयानुपालना तत्र ज्ञानं पञ्चप्रकारं श्रुतं वा तस्याऽऽराधना कालाद्युपचारकरणं दर्शनं सम्यक्त्वं तस्याऽऽराधना निःशंकितत्वादि तदाचारानुपालनं चारित्रं सामायिकादि तदाराधना निरतिचारता (उक्कोसियत्ति । उ- त्कर्षा ज्ञानाराधना ज्ञानकृत्यानुष्ठानेषु प्रकृष्टप्रयत्नता मज्झिमत्ति तेष्वेव मध्यमप्रयत्नता जहन्नत्ति । तेष्वेवाल्पतमप्रयत्नता । एवं दर्शनाराधना चारित्राराधना चेति ॥ स्था० ठा० ३ ॥ ज्ञानस्य श्रुतस्याराधना कालाध्ययनादिष्वष्टसु आचारेषु प्र- वृत्त्या निरतिचारपरिपालना ज्ञानाराधना एवं दर्शनस्य निःश- ङ्कितादिषु चारित्रस्य समितिगुप्तिषु सा चोत्कृष्टादिभेदाभाव भेदात्का त्रभेदा वेति ज्ञानादिप्रतिपत्तनलक्षणः ॥

अथोक्ताराधनाभेदानामेव परस्परोपनिबन्धमभिधातुमाह । भ० श० ८ उ० १०

जस्सणं भंते! उक्कोसिया नाणाराहणा तस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स उक्कोसिया नाणाराहणा गोयमा! जस्स उक्कोसिया णाणा- राहणा तस्स दंसणाराहणा उक्कोसा वा अजहन्नुक्कोसा वा जस्स पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स नाणाराहणा उक्कोसा वा जहण्णा वा अजहण्ण मणुक्कोसा वा ॥

॥ टी० ॥ जस्स णमित्यादि ॥ अजहन्नमणुक्कोसावत्ति ॥ जघन्या चासावुत्कर्षा चोत्कृष्टा जघन्योत्कर्षा तन्निषेधादजघन्योत्कर्षा मध्यमेत्यर्थः । उत्कृष्टज्ञानाराधनावतोहाद्ये द्वे दर्शनाराधने भवतो न पुनस्तृतीया तथा स्वभावत्वात्तस्येति ॥ जस्स पुण- त्यादि ॥ उत्कृष्टदर्शनाराधनावतो हि ज्ञानं प्रति त्रिप्रकारस्यापि प्रयत्नस्य सम्भवोऽस्तीति त्रिप्रकारापि तदाराधना भजनया भवतीति ॥

जस्सणं भंते । उक्कोसिया नाणाराहणा तस्स उक्को- सिया चरित्ताराहणा जस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया नाणाराहणा ? जहा उक्कोसिया नाणारा- हणा य दंसणाराहणा य भणिया तहा उक्कोसिया नाणाराहणा य चरित्ताराहणा य भाणियव्वा ॥

टी० ॥ उत्कृष्टज्ञानचारित्राराधना संयोगसूत्रे तृत्तरं यस्यो- त्कृष्टा ज्ञानाराधना तस्य चारित्राराधना उत्कृष्टा मध्यमा वा स्यात् उत्कृष्टज्ञानाराधनावतो हि चारित्रं प्रति नाल्पतमप्रय- त्नता स्यात्तत्स्वभावत्वात्तस्येति । उत्कृष्टचारित्राराधनावतस्तु ज्ञानं प्रति प्रयत्नत्रयमपि भजनया स्यात्, एतदेवातिदेशत आह जहा उक्कोसिए इत्यादि ॥

जस्सणं भंते ! उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा जस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा तस्सुक्को- सिया दंसणाराहणा गोयमा ! जस्स उक्कोसिया दंस- णाराहणा तस्स चरित्ताराहणा उक्कोसा वा जहण्णा वा अजहण्णमणुक्कोसा वा जस्स पुण उक्कोसिया चरि- त्ताराहणा तस्स दंसणाराहणा नियमं उक्कोसा ॥

॥ टी० ॥ उत्कृष्टदर्शनचारित्राराधना संयोगसूत्रेषूत्तरं ॥ (जस्सुक्कोसियादंसणाराहणेत्यादि) ॥ यस्योत्कृष्टा दर्शना- राधना तस्य चारित्राराधना त्रिविधापि भजनया स्यादुत्कृष्टद- र्शनाराधनावतो हि चारित्रं प्रति प्रयत्नस्य त्रिविधस्याप्य- विरुद्धत्वादिति ॥ उत्कृष्टायां तु चारित्राराधनायामुत्कृष्टैव द- र्शनाराधना प्रकृष्टचारित्रस्य प्रकृष्टदर्शनानुगतत्वादिति॥

अथाराधनाभेदानां फलदर्शनायाह- भ० श० ८ उ० १०

उक्कोसियं णं भंते । नाणाराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ गोयमा ! अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ अत्थेगइए दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ अत्थेगइए कप्पोवएसु वा कप्पातीतएसु वा उववज्जइ, उक्कोसिया णं भंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं एवं चेव ॥ उक्कोसियं णं भंते ! चरित्ताराहणं आराहे- त्ता एवं चेव, णवरं अत्थेगइए कप्पातीत एसु उववज्जइ॥

टी० ॥ तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइति ॥ उत्कृष्टां ज्ञानारा- धनामाराध्य तेनैव भवग्रहणेन सिद्ध्यत्युत्कृष्टचारित्राराधनायाः सद्भावे कप्पोवएसुवत्ति ॥ कल्पोपगेषु सौधर्म्मादिदेवलो- कोपगेषु देवेषु मध्ये उपपद्यते मध्यमचारित्राराधनास- द्भावे ॥ कप्पातीएसुवत्ति ॥ ग्रैवेयकादिदेवेषूपपद्यते मध्यमो- त्कृष्टचारित्राराधनासद्भाव इति ॥ तथा उक्कोसियं णं भंते ! दंसणाराहणमित्यादौ एवंचेवत्ति करणात्तेणेव भवग्ग- हणेणं सिज्झईत्यादि दृश्यं तद्भवसिद्धयादि च तस्यां स्याच्चा- रित्राराधनायास्तत्रोत्कृष्टाया मध्यमायाश्चोक्तत्वादिति ॥ तथा उक्कोसियं णं भंते ! चारित्ताराहणमित्यादि एवंचेव तिकरणा- त्तेणेव भवग्गहणेणमित्यादि दृश्यं केवलं तत्र अत्थेगइए कप्पोवगेसु वेत्यभिहितमिह तु तन्नवाच्यमुत्कृष्टचारित्राराध- नावतः सौधर्मादिकल्पेष्वगमनाद्वाच्यं पुनः अत्थेगइए कप्पा- तीतएसु उववज्जइत्ति, सिद्धिगमनाभावे तस्यानुत्तरसुरेषु गमनादेतदेव दर्शयतोक्तं ॥

मज्झिमियं णं भंते ! नाणाराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ २ गोयमा ! अत्थे- गइए दोच्चे णं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ तच्चं पुण भवग्गहणं णाइक्कमइ । मज्झिमियं णं भंते। दंसणा-

राहणं आराहेत्ता एवं चेव एवं मज्झिमियं चरित्ताराहणं पि ॥

टी० ॥ नवरमित्यादि ॥ मध्यमज्ञानाराधना सूत्रे मध्यमत्वं ज्ञानाराधनाया अधिकृतभव एव निर्वाणभवेपुनरुत्कृष्टत्वमवश्यं भावीत्यवसेयं निर्वाणाऽन्यथानुपपत्तेरिति । दोच्चेणंति ॥ अधिकृतमनुष्यभवापेक्षया द्वितीयेन मनुष्यभवेन ॥ तच्चं पुण भवग्गहणंति ॥ अधिकृतमनुष्यभवग्रहणापेक्षया तृतीयं मनुष्यभवग्रहणं ॥

जहणियं णंभंते ! नाणाराहणं आराहेत्ता कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झइ जाव अंतं करेइ गोयमा ! अत्येगइए तच्चे णं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ सत्तट्ठभवग्गहणाइं पुण नाइकमइ एवं दंसणाराहणं पि । एवं चरित्ताराहणं पि ॥

एताश्च चारित्राराधनाः संवलिता ज्ञानाद्याराधना इह विवक्षिताः कथमन्यथा जघन्यज्ञानाराधनामाश्रित्य वक्ष्यति सत्तट्ठभवग्गहणाइ पुण णाइक्कमइत्ति ॥ यतश्चारित्राराधनाया एवेद फलमुक्तं यदाह अट्ठभवाउवचरित्तेत्ति ॥ श्रुतसम्यक्त्वदेशविरतिभवास्त्वसङ्ख्येया उक्तास्ततश्चरणाराधनारहितज्ञानदर्शनाराधना असङ्ख्येयभविका अपि भवन्ति नत्वष्टभविका एवेति ॥ तथाच व्यवहारकल्पे (आराहणाउ तिविहा उक्कोसा मज्झमा जहन्नाउ ॥ एगदुगतिगजहुत्तं दुतीगट्ठभवाउक्कोसा) आराधना त्रिविधा उत्कृष्टा मध्यमा जघन्या च । तत्रोत्कृष्टाराधनायाः फलमेको भवः मध्यमाया द्वौभवौ जघन्यायास्त्रयो भवाः यदि तद्भवेमोक्षो नावत्तदा उत्कृष्टाराधनायाः फलं जघन्यं संसरणं द्वौ भवौ मध्यमायास्त्रयो भवा जघन्याया अष्टौ भवाः ॥ द० प० म. प. ए । दंसणनाणचरित्तं तव य आराहणा चउक्खंधा । सव्वे च होइ तिविहा उक्कोसा मज्झिम जहन्ना ३७ आराहेऊणविऊ उक्कोसाराहणं चउक्खंधं । कम्मरइविप्पमुक्को तेणेव भावेण सिज्झिज्जा ३८ आराहेऊणविऊ जहन्नमाराहणाचउक्खधा । सत्तट्ठभवग्गहणे परिणामेऊण सिज्झिज्जा ३९ ॥

भणइ य तिविहा भणिया, सुविहिय आराहणा जिणिंदेहिं । सम्मत्तंमिय पढमा, नाणचरितेहिं दोअएणा ॥ १५ ॥ सद्दहगा पत्तियगा, रोयगा जस्स वीरवयणस्स । समसअणुसरंता, दंसणआराहणा हुन्ति ॥ १६ ॥ संसारसमावन्ने य छविहे मुहे मस्सिएचेव । एएछविहे जीवे, आणाए सद्दहे निचं १७ धम्माधम्मागास, पुग्गा जे जीवमांच्छकायं च । आणाइ सद्दहंता, सम्मत्ताराहगा भणिया १८

आराधनामधिकृत्य महाप्रत्याख्याने. द० प० इंदियसुहसाउलउ, घोरपरीसहपराईयपराज्झा । अकयपरिकम्मकीवो, मुज्झइ आराहणाकाले ॥ ९३ ॥ मुज्झइं दुक्करकारी, जाणइं मग्गंति पावए किंत्ति । विणिगूहितो निंदई, तम्हा आराहणा सेया ॥ ८५ ॥ द० प० चइऊण कसाए इंदिए य सावयगार घेहंतु तोसलिय रागदोसो करेद आराहादणा सुद्धि ॥ ४४ ॥

आराधनोपयुक्तस्य फलम यथा. आतु० ।

एगंपि सिलोगं जो, पुरिसो मरणदसकालंमि ।
आराहणोवउत्तो, चिंततो आराहगो होइ ॥ ७४ ॥

टी० ॥ तस्मादेकमपि श्लोकं पंचपरमेष्ठि नमस्कारादिरूपं यः पुमान् मरणदेशकाले आराधनोपयुक्तः सन् चिंतयति स तं चिंतयन् स्मरन्नाराधको भवति ॥ ७४ ॥

अयाराधकस्य किम्फलमित्याह आतु० ।

आराहणोवउत्तो, सम्मं काऊण सुविहिओ कालं ॥
उक्कोसं तिन्निभवे, गंतूणं लहइ निव्वाणं ॥ ७५ ॥

टी० ॥ आराधनाया उत्तमार्थप्रतिपत्त्या आराधनायां वा उपयुक्त उद्यतः सावधान इत्यर्थः कालं मरणं कृत्वा सुविहितः सुसाधुः सम्यग् श्रद्धभावेनोत्कृष्टत उत्कृष्टाराधनाबलात्त्रीन् भवान् गत्वा लभते निर्वाणं मोक्षमित्यर्थः । यदि परमसमाधिना कालं करोति ततस्तृतीये भवेऽवश्यं सिद्ध्यतीति भावः । अत्राह शिष्यः । ग्रंथांतरे उत्कृष्टतो निरंतरमष्टभवाराधनया जघन्यतस्त्रिकभवाराधनयापि सिध्यतीत्युक्तं अत्र तु तृतीयभवे सिध्यतीति तदेतन्नाप्युत्कृष्टं नापि जघन्यं ततश्च कथं न विरोधः उच्यते यदेकेनभवे नसिद्ध्यतीत्युक्तं तद्वज्रऋषभनाराच संहननमाश्रित्य एतच्च सेवार्त्तसंहनन मंगीकृत्योच्यते सेवार्त्तसंहननोहि यद्युत्कृष्टाराधनां करोति ततस्तृतीये भवे सिद्ध्यति उत्कृष्टशब्दश्चात्राऽतिशयार्थः । आराधनाविशेषण च द्रष्टव्यः । ननु भवानंगीकृत्य भवांगीकरणे पुनरुत्कृष्टतोऽष्टभिरेव भवैः सेवार्त्तसंहननः सिध्यतीति न विरोधः ॥ ७५ ॥

आराधनाभिमुखस्य फलम् । पा० ॥

जे य इमं गुणरयण, सायरमविराहिऊण तिएणसंसारा ।
ते मंगलं करित्ता, अहमवि आराहणाभिमुहो ॥ २ ॥

टी० ॥ तया (जेय इमं इति) ये महामुनयश्चशब्दो मगलांतरसमुच्चयार्थः । इमं जैनशासनप्रसिद्धं (गुणरयणसायरंति) गुणा महाव्रतादयस्त एवरत्नानि विशिष्टफलहेतुत्वात्सर्ववस्तुसारत्वाच्च गुणरत्नानि तान्येव बहुत्वात्सागर इव सागरः समुद्रो गुणरत्नसागरः तं किमित्याह । अविराध्य अखण्डमनुपाल्य तीर्णसंसारालंघितभवोदधयो जातास्तान्परमात्मनो मंगलं कृत्वा शुभमनोवाक्कायगोचरं समानीयेत्यर्थः । अहमपि न केवलमुक्तन्यायेनाराधकत्वात्ते तीर्णभवार्णवाः । किंत्वहमपि संसारार्णवलंघनार्थमेवाराधनायास्संपूर्णमोक्षमार्गानुपालनाया अभिमुखः संमुखः कृत उद्यतइत्यर्थः ॥ आराधनाभिमुखः संजातइति ॥

आधाकर्मादिभुञ्जानस्य नालोचयतोऽप्रतिक्रामतश्च नास्त्याराधना ॥

तथाच दर्शनशुद्धौ दर्श० ॥

भुंजइ आहाकम्मं, समं नय जो पडिक्कमइ लुद्धो ॥
सव्वजिणाणाविमुहस्स तस्स आराहणा नत्थि ॥

भुंक्तेऽभ्यवहरति लौल्यादापन्निपतितो वा आधाकर्म्म उपलक्षणत्वात् क्रीताभ्याहृताद्यपि सम्यक्नच नैव प्रतिक्रामति मयेदमनुचितमाचरितमिति सम्यग्भावेनेत्यर्थः यः लुब्धो लोभवान् तस्य किं नास्ति न विद्यते साऽऽराधना मोक्षसुखसाधनोपायो यदर्थं गेहान्निष्क्रांत इत्यर्थः । कथंभूतस्य सर्वजिनाज्ञाविमुखस्य ॥ १० ॥

आलोअणमालुंचण, विअडीकरणं च भावसोहीअ ॥
आलोइअंमि, आराहणा अणालोइए भयणा ॥ १५ ॥

अवलोकनं आलुंचन विकटीकरणं चभावशुद्धिश्च यल्लेहकाश्चाभिएगम.....कार रूप्यारामस्य सदा(दि)संध्यमवलोकनं करोति किं

कुसुमानि संत्युत नेति दृष्ट्वा तेषामालुंचनं करोति ग्रहणमित्यर्थः ततोविकटीकरणं विकसितमुकुलितार्द्धमुकुलितानां भेदनं विभजनमित्यर्थः च शब्दात् पश्चात् ग्रंथनं करोति ततो ग्राहका गृह्णंति ततोऽस्याभिलषितार्थलाभो भवति भावशुद्धिश्च चित्तप्रसादलक्षणा अस्या एव विवक्षितत्वात् अन्यस्तु विपरीतकारी मालाकारस्तस्य न भवति एवं साधुरपि कृतोपधिप्रत्युपेक्षणादिव्यापारो उच्चारादिभूमिप्रत्युपेक्षया घातविरहितः कायोत्सर्गस्थोऽनुप्रेक्षते सूत्रं गुरौ तु स्थिते दैवसिकावश्यकस्य मुखवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणादेः कायोत्सर्गे तस्यावलोकनं करोति पश्चादालुंचनं स्वबुद्ध्याऽपराधग्रहणं ततो विकटीकरणं गुरुलघूनामपराधानां विभजनं च शब्दादालोचनं प्रतिसेवनानुलोमेन ग्रंथनं ततो यथाक्रमं गुरोर्निवेदनं करोति एवं कुर्वतः भावशुद्धिरुपजायते। औदयिकभावात् क्षायोपशमिकप्राप्तिरित्यर्थः। इत्यमुक्तेन प्रकारेणालोचिते गुरोरपराधजाले निवेदिते आराधना मोक्षमार्गाखंडना भवति अनालोचिते अनिवेदिते भजना विकल्पना कदाचिद्भवति, कदाचिन्न भवति तत्रेत्थं भवति ।

आलोयणापरिणओ, सम्मं समुवट्टिउ गुरुसगासं ।
जइ अंतराओ कालं, करेज्ज आराहओ तहवि ॥१॥
एवं तु न भवति इट्ठी, एगारवेणं ब्भाहुसुयमएणावावि ।
दुच्चरियं । जो न कहेइ गुरूण नहु सो आराहओ भणिओ ति ॥ गाथार्थः । आव. ॥

आहाकम्मं अणवज्जेत्ति मणं पहारेत्ता भवइ सेणं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कालं करेइ नत्थि तस्स आराहणा सेणं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ अत्थि तस्स आराहणा एएणं गमेणं नेयव्वं कीयकडं ठवियं रइयं कंतारभत्तं दुब्भिक्खभत्तं वद्दलियाभत्तं गिलाणभत्तं सेज्जायरपिंडं रायपिंडं आहाकम्मं अणवज्जेति बहुजणमज्झे भासित्ता सयमेव परिभुंजित्ता भवइ सेणं तस्स ठाणस्स जाव अत्थि तस्स आराहणा एयंपि तह चेव जाव रायपिंडं आहाकम्मं अणवज्जेत्ति अन्नमन्नस्स अणुप्पदावइत्ता भवइ सेणं तस्स एयं तह चेव जाव रायपिंडं आहाकम्मं णं अणवज्जति बहुजणमज्झे पन्नावइत्ता भवइ सेणं तस्स जाव अत्थि आराहणा जाव रायपिंडं । भ० ५ श० ६ उ० ॥

(अणवज्जेत्ति) अनवद्यमिति निर्दोषमिति ॥ मण पहारेत्तित्ति ॥ मनः प्रधारयिता स्थापयिता भवति । रइयंति । मोदकचूर्णादि पुनर्मोदकादितया रचितमौद्देशिकभेदरूपं (कंतार .भत्तंति) । कान्तारमरण्यं तत्र भिक्षुकाणां निर्वाहार्थं यद्विहितं भक्तं तत्कान्तारभक्तं एवमन्यान्यपि नवरं, वर्द्दलिका मेघदुर्दिनं । (गिलाणभत्तंति) ग्लानस्य नीरोगतार्थं भिक्षुकदानाय यत्कृतं भक्तं तत् ग्लानभक्तं आधाकर्मादीनां सदोषत्वेनागमेऽभिहितानां निर्दोषताकल्पनं ततः एव स्वयं भोजनमन्यसाधुभ्योऽनुप्रदापनं सभायां निर्दोषताभणनञ्च विपरीतश्रद्धानादिरूपत्वान्मिथ्यात्वादि,ततश्च ज्ञानादीनां विराधना स्फुटैवेति ॥

निग्गंथेण य गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए पविट्ठेणं अन्नयरे अकिच्चट्ठाणे पडिसेविए तस्स णं एवं भवइ इहेव ताव अहं एयस्स ठाणस्स आलोएमि पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि विउट्टामि विसोहामि अकरणयाए अब्भुट्ठेमि अहारिहं पायच्छित्तं तवोकम्मं पडिवज्जामि तओ पच्छा थेराणं अंतियं आलोएस्सामि । जाव तवोकम्मं पडिवज्जिस्सामि से य संपट्ठिए असंपत्ते थेराय पुव्वामेव अमुहा सिया । से णं भंते ! किं आराहए विराहए ? गोयमा ! आराहए नोविराहए से य संपट्ठिए असंपत्ते अप्पणाय पुव्वामेव अमुहे सिया से णं भंते ! किं आराहए विराहए गोयमा ! आराहए नो विराहए से य संपट्ठिए असंपत्ते थेराय कालं करेज्जा से णं भंते ! किं आराहए विराहए गोयमा ! आराहए नोविराहए से य संपट्ठिए असंपत्ते य अप्पणाय पुव्वामेव कालं करेज्जा सेणं भंते ! किं आराहए विराहए गोयमा ! आराहए नो विराहए से य संपट्ठिए संपत्ते थेराय अमुहा सिया से णं भंते ! किं आराहए विराहए गोयमा ! आराहए नो विराहए से य संपट्ठिए असंपत्ते अप्पणाय एवं संपत्तेण वि चत्तारि आलावगा भाणियव्वा ॥ जहेव असंपत्तेणं निग्गंथेण य वियारभूमिं वा विहारभूमिं वा निक्खंतेणं अन्नयरे अकिच्चट्ठाणे पडिसेविए तस्स णं एवं भवइ इहेव ताव अहं एवं एत्थवि ते चेव अट्ठ आलावगा भाणियव्वा जाव नो विराहए । निग्गंथेण य गामाणुगामं दूइज्जमाणेणं अन्नयरे अकिच्चट्ठाणे पडिसेविए तस्स णं एवं भवइ इहेव ताव एत्थवि ते चेव अट्ठ आलावगा भाणियव्वा जाव नो विराहए । निग्गंथीए य गाहावइकुलं । पिंडवायपडियाए अणुप्पविट्ठाए अन्नयरं । अकिच्चट्ठाणं पडिसेविए तीसेणं एवं भवइ इहेव ताव अहं एयस्स ठाणस्स आलोएमि जाव तवोकम्मं पडिवज्जामि तओ पच्छा पवित्तिणीए अंतिए आलोएस्सामि जाव पडिवज्जिस्सामि सा य संपट्ठिया असंपत्ता पवित्तिणीय अमुहा सिया साणं भंते ! किं आराहिया विराहिया? गोयमा ! आराहिया णो विराहिया । सा य संपट्ठिया जहा निग्गंथस्स तिन्नि गमा भणिया एवं निग्गंथीए वि तिन्नि आलावगा भाणियव्वा जाव आराहिया नो विराहिया । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ आराहए नो विराहए ? गोयमा ! से जहा नाम ए केइ पुरिसे एगं महं उण्णालोमं वा गयलोमं वा सणलोमं वा कप्पासलोमं वा तणसूयं वा दुहा वा तिहा वा संखेज्जहा वा छिंदित्ता अगणिकायंसि पक्खिवेज्जा से णूणं गोयमा ! छिज्जमाणे छिन्ने पक्खिप्पमाणे

पक्खित्ते दज्झमाणे दड्ढेत्ति वत्तव्वं सिया हंता भगवं ! छिज्जमाणे छिन्ने जाव दड्ढेत्ति वत्तव्वं सिया से जहानामए केइ पुरिसे वत्थं अहतं धोयं वा तंतुग्गयं वा मंजिट्ठदोणीए पक्खिवेज्जा से णूणं गोयमा ! उक्खिप्पमाणे उक्खित्ते पक्खिप्पमाणे पक्खित्ते रज्जमाणे रत्तेत्ति वत्तव्वं सिया हंता भगवं ! उक्खिप्पमाणे उक्खित्ते जाव रत्तेत्ति वत्तव्वं सिया से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ आराहए नो विराहए ॥ भ० ८ श० ७ उ० ।

निर्ग्रन्थप्रस्तावादिदमाह ॥

निग्गंथं चण मित्यादि ॥ इह चशब्दः पुनरर्थस्तस्य घटना चैवं निर्ग्रन्थं कश्चित्पिण्डपातप्रतिज्ञया प्रविष्टं पिण्डादिनोपनिमन्त्रयेत् तेन च निर्ग्रन्थेन पुनः ॥ अकिच्चट्ठाणेति॥ कृत्यस्य करणस्य स्थानमाश्रयः कृत्यस्थानं तन्निषेधोऽकृत्यस्थानं मूलगुणादिप्रतिसेवारूपोऽकायविशेषः (तस्स णंति) तस्य निग्रन्थस्य संजातानुतापस्यैवं भवति एवं प्रकारं मनोभवति (एयस्स ठाणस्सत्ति) विभक्तिपरिणामादेतत् स्थानमनन्तरासेवितमालोचयामि स्थापनाचार्यनिवेदनेन प्रतिक्रमामि मिथ्यादुष्कृतदानेन निन्दामि स्वसमक्षं स्वस्याकृत्यस्थानस्य वा कुत्सनेन गर्हे गुरुसमक्षं कुत्सनेन (विउट्टामिति) वित्रोटयामि तदनुबन्धच्छिनद्मि विशोधयामि प्रायश्चित्ताभ्युपगमेन अकरणतयाऽकरणेनाभ्युत्तिष्ठाम्यभ्युद्यतो भवामीति (अहारिहंति) यथार्हं यथोचितमेतच्च गीतार्थतायामेव भवति नान्यथा (अंतियति) समीपं गत इति शेषः (थेराय अमुहा सियत्ति) स्थविराः पुनरमुखा निर्वाचः स्युर्वातादिदोषात्ततश्च तस्यालोचनादिपरिणामे सत्यपि नालोचनादिसम्पद्यत इत्यतः प्रश्नयति ॥ (सेणमित्यादि)(आराहएत्ति) मोक्षमार्गस्याराधकः शुद्ध इत्यर्थः भावस्य शुद्धत्वाद्भवति चालोचनापरिणता सत्यां कथञ्चित्तदप्राप्तावप्याराधकत्वं यत उक्तं । मरणमाश्रित्य आलोयणापरिणओसम्म सपट्ठिओ गुरुसगासे ॥ जइ मरइ अंतरा विय तहा विसुद्धोत्ति भावाओत्ति ॥ १ ॥ स्थविरात्मभेदेन चेह द्वे अमुखसूत्रे द्वे कालगतसूत्रे इत्येवं चत्वारि असम्प्राप्तसूत्राणि सम्प्राप्तसूत्राण्येवं चत्वार्येव एवमेतान्यष्टौ पिण्डपातार्थं गृहपतिकुले प्रविष्टस्य एव विचारभूम्यादावष्टौ एव ग्रामगमनेऽप्यष्टावेवमेतानि चतुर्विंशतिसूत्राणि । एवं निर्ग्रन्थिकाया अपि चतुर्विंशतिसूत्राणीति अथानालोचित एव कथमाराधक इत्याशङ्कामुत्तरं चाह ॥ सेकेणमित्यादि ॥ तणसूयंवत्ति तृणाग्रं वा ॥ छिज्जमाणे छिन्नेत्ति ॥ क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदेन प्रतिक्षणं कार्यस्य निष्पत्तेश्छिद्यमानं छिन्नमित्युच्यते एवमसावालोचनापरिणतः सन्नाराधनप्रवृत्त आराधक एवेति ॥ अहय वत्ति ॥ अहतं नवं (धोयंति) प्रक्षालितं ॥ तंतुग्गयंति तन्त्रोद्गतं तुरीवेमादेरुत्तीर्णमात्रं ॥ मंजिट्ठदोणीएत्ति ॥ मांजिष्ठरागभाजने ॥ भ. टी. ॥

आराधकत्वाविराधकत्ववक्तव्यताऽऽराधकशब्दे १ मायिनोनालोचितस्याराधनेति प्रालोयणाशब्दे २ शीलसम्पन्नश्रुतसंपन्नादीनां देशाराधकत्वसर्वाराधकत्वादि पुरुषजातशब्दे ॥३॥

तदात्मके द्वात्रिंशत्तमे योगसंग्रहे च. (आराहणा य मरणंते) मरणरूपोऽन्तो मरणान्तस्तत्रेत्यतो द्वात्रिंशद्योगसंग्रह इति सम० स० ३२ । प्रश्न० द्वा० ५ । आव० (इयाणि आराहणाय मरणंतित्ति आराहणाए) मरणकाले योगाः संगृह्यन्ते तत्रोदाहरणं प्रति गाथापश्चार्द्धमाह आराहणाइ मरुदेवा ओसप्पिणिए पढमसिद्धा ॥

आसीत्पुर्यां विनीतायां, भूपतिर्भरतेश्वरः ॥
श्रुत्वा विभूषितं तं च, मरुदेवाऽन्यधादिदं ॥ १ ॥
त्वत्पितापीदृशीं त्यक्त्वा, विभूषामेककोऽभ्रमत् ॥
उवाच भरतः क्वासौ, भूतिम तस्य यादृशी ॥ २ ॥
चेन्न प्रत्येषि तद्यामो, निर्ययौ भरतेश्वरः ॥
मरुदेवीं करिस्कंधे, ऽधिरोप्य प्रभुसन्निधौ ॥ ३ ॥
श्रुत्वा समवसरणे, देवैर्योऽस्याः स्तवं प्रभोः ॥
आनंदास्रैर्दृशा नीलो, गतोऽपश्यत्प्रभोः श्रियं ॥ ४ ॥
अथोचे भरतो मातः! पुत्रभूषा विलोकिता ॥
कुतो ममेदृशी साय, चिंतयंतीप्रमोदतः ॥ ५ ॥
विवेशाऽपूर्वकरणं, जातिस्मृतिरभून्ननु ॥
वनस्पते र्यदुद्वृत्ता, करिस्कंधजुषोऽप्यथ ॥ ६ ॥
उत्पन्नं केवलं मंक्षु, प्राप प्रथमसिद्धतां ॥
ईदृगाराधनायोगा, ज्ञायते योगसंग्रहः ॥ ७ ॥ आ ० कथा ।

मोक्षाराधनहेतुत्वादाराधना. आवश्यके. आवश्यकस्यैकार्थिकान्यधिकृत्य (नाओ आराहणामग्गो) अनु० ॥

आराहणाभिमुह–आराधनाभिमुख– त्रि० आराधनाया सम्पूर्णमोक्षमार्गानुपालनाया अभिमुखः सम्मुखः कृतोद्यम इत्यर्थः आराधनायां कृतोद्यमे. पा० ॥

आराहणी–आराधनी- स्त्री०आराध्यतेपरलोकार्थी यया यथावदभिधीयते वस्त्वनयत्याराधनी. द्रव्यभावभाषाभेदे (आराहणीओ दव्वे सच्च मोसा विराहणी होइ) दश० अ० ७ ॥

आराहणोवउत्त–आराधनोपयुक्त– त्रि० आराधनया उत्तमार्थप्रतिपत्त्या आराधनायां वा उपयुक्त उद्यतः सावधान आराधनोपयुक्तः आराधनयोपयुक्ते. आराधनायामुपयुक्ते च (आराहणोवउत्ते वितितो आराहगो होइ) आतु० ॥

आराहिता–आराध्य अव्य ० सेवनं कृत्वेत्यर्थे, (आराहिता आणाए अणुपालइत्ता) आराध्य यथोक्तोत्सर्गापवादनयविज्ञानेन सेवनं कृत्वेति- उत्त ० अ २९ सम्पाद्येत्यर्थे, पं. व. ॥ कल्प ० ॥

आराहिय–आराधित – आ.राध-णिच् क्त सेविते, वा- संपादिते, पं. व० सम्यक्पालितेति । आतु ० । सम.० ॥ परितोषं प्रापिते–(आराहिना रज्जसपट्टबंधं कार्सीयराया उदुवकखरस्स, आराधितः केनाऽपि गुणविशेषेण परितोषं प्रापित इति- वृ ० (हरिणगमेसिं देवं भत्ति बहुमाणेणं आराहिया) आ. म. अखण्डिते, (जह चेव उ मोक्खफला आणा आराहिआ जिणिंदाण) पं. व. ॥ निष्ठां नीते,–अहिंसालक्षण प्रथमं संवरद्वारमधिकृत्य (आराहियं आणाए,) आराधितमभिरेव प्रकारैर्निष्ठां नीतमिति — प्रश्न० सं. द्वा. ।(आराहिया विभवइ) एभिरेव प्रकारैः सम्पूर्णैर्निष्ठां नीता भवतीति. स्था० ठा. ७ (आराहियं पयारेहिं सम्ममणाहि निठ्ठवियं) आराधितञ्चैव एभिरेव प्रकारैर्निष्ठां नीतमिति. प्रव ० । उपा ० अ. १ आराहियनाणदंसणचारित्तजोगनिस्सल्लसुद्धसिद्धालयमग्गमभिमुहाणं, सम ० । नि. चू १ आचा०–

आराहियसंजम आराधितसंयम–त्रि०परिपालितसंयमे (आराहियसंजमाय सुरलोग पडितियत्ता—सम ० ।

आरि (य) आरित–त्रि॰सेवित–आरितो आर्यरितो सेवितो वा एगट्टं ति–आ. चू. । आकारित. आरिओ आगारिओ स्सारिओ वा एगट्ठंति आव ० ॥

आरिस. आर्ष–त्रि॰ विवाहभेदे, गोमिथुनदानपूर्वमार्ष इति. ध॰ सं॰ ॥

आरु (रो) ग्ग–आरोग्य–न॰ अरोगस्य जावः ष्यञ् रोगशून्यत्वे, रोगाभावे. उत्त॰ अ.२७ ॥

आरोग्ये सति यद्व्याधि, विकारा जवंति नो पुंसां ।
तद्धर्म्मारोग्ये, पापविकारा अपि ज्ञेया ॥ ८ ॥

टी॰ ॥ आरोग्ये रोगाजावे सति ज्ञायमाने यद्वदिति यथा व्याधिविकारा रोगविकारा भवंति नो पुंसामारोग्यवतां तद्वदिति तथा धर्म्मारोग्ये धर्म्मरूपमारोग्यं तस्मिन्सति पापविकारा अपि वक्ष्यमाणा न जवतीति विज्ञेया षो॰वि.३॥ नीरोगतायाम् उत्त॰ अ. ३ ॥ आरोग्यं नीरुजत्वं प्राक्तनसहजौत्पातिकरोगविरहणम् । षो॰ विव. ३ स्था॰ गा. १० । आरोग्गसारियं मा णुसत्तणं सच्चसारिओ धम्मो विज्जानिच्छियसारा सुहाइ संतोससाराइति १। दोषाणां समत्वं चारोग्यम् "तेषां समत्वमारोग्यं क्षयवृद्धीविपर्यय" इतिवचनात् नं॰। भावतः सम्यक्त्वे मोक्षे च लोकोत्तरतत्वप्राप्तिमधिकृत्य आद्यं भावारोग्यं बीजं चैषां परस्य तस्यैव । आदौजवमाद्यं भावारोग्यं भावरूपमारोग्यं तच्चेह सम्यक्त्वं तद्रूपत्वाल्लोकोत्तरतत्वतत्प्राप्तेर्बीजं चैषां लोकोत्तरत्वसंप्राप्तिः परस्य प्रधानस्य तस्यैव जावारोग्यस्य मोक्षलक्षणस्य राग द्वेषमोहानां तन्निमित्तानां च जातिजरामरणादीनां भावरोगरूपत्वादिति. षो॰वि. ४ । अरोगस्य जाव आरोग्यं सिरूत्वे ध॰ अधि. । २ आव॰ ॥ आवाधारहिते त्रि. कल्प. । ज्वरादिवर्जिते, आरोग्गा अरोगा ज्वरादिवर्जिता इति स्था॰ गा. ४ (आरोग्गारोग्गं दारयं पाया) आरोग्या आबाधारहिता सा त्रिशला आरोग्यं आवाधारहितम् ०। कल्प। जणं रयणिं तिसला खत्तियाणी समणं जगवं महावीरं आरोअरोग्गं पसूया । आचा॰ श्र. ४ ।

आरुग्गदिय–आरोग्यद्विज पुं॰ उज्जयिनीवास्तव्ये द्विजे । तत्कथा च ध॰ र. ॥

अत्थि पुरी उज्जेणी, मकाविज्जसिया हरितणुव्व ।
किंतु गयलक्खकलिया, बहुसंखसिरीइ जवणढा ॥१॥
तत्थत्थि देवगुत्तो, विप्पो गुत्तिंदिओ पवरगुत्तो ।
सुविहिअसदाणंदा, नंदानामेण तस्स पिया ॥ २ ॥
जाउनाणगुओ जंमप, जिइरोगेहिं मुचए नव ।
अवहियनामो रोगुत्ति, चेव सो विस्सुओ जाओ ॥३ ॥
कइया वि तस्स गेहे, जिक्खत्थं कोवि वरमुणीपुत्तो ।
पाविसु सुयं पाएसु, माहणेणं इमो जणिओ ॥ ४ ॥
रोगोवसमोवायं, इमस्स पहुकहसुकारुन्नं ।
सेमसुया णेतेहिं, कहा न कहिज्जइ इयमुणी आह ॥५॥
नो तेणं मज्झम्मि, सह नियपुत्तेण गंतुमुज्जाण ।
नमिऊण तयं पुट्ठो, एवं सो महरिसी आह ॥६॥
पावाओ होइ दुक्खं, तं पुण धम्मो नासए खिप्पं ।
जलणपलित्तं गेहं, सलिलपवाहेण विज्झइ ॥ ७॥
धम्मेण सुवम्मेणं, सिग्धं नासति सयलदुक्खाइ ।
एया रिसाइ नियमा, नयमा न य हुंति पुणो परत्ते वि ॥८॥
इय सुणिऊंते बुध्धा, गिहत्थधम्मं दुवे वि गिएहंति।
दढधम्मो सो माहए, पुत्तो जाओ विसेसेण ॥ ९ ॥
धारिजइ इतो मायरो, कल्लोलग्गिन्नकुलसेलो ।
न हु अन्नं जंमनिम्मि, य सुहासुहो दिव्वपरिणामो॥१०॥
इच्चाइ विलवंतो, रोगायंके सहेइ रूंदामिमो ।
सावज्जं च विविगिं, मणसा वि न पच्छइ कयावि ॥११॥
अहहरणा दढधमुत्त, संसत्त सो कयावि तो इच्छा ।
पत्ता अन्नदहंता दुवे सुराविज्जरूवधरा ॥ १२ ॥
जंयंति इमं बाले, पउणे मोजइ णो किरियं ।
तस्स पयाणहि पुट्ठं, सोकेरिसया इमो बिंति ॥१३॥
महुअवलोहो पढमे, पहरे चरिमे ओजन्नसुरपाणं ।
नवणीयं जयं कूरं, निसि सहदियएण जुत्तव्वं ॥१४॥
तो दियपुतेणुत्तं, इमेसि एगंपि नेव पकरेमि ।
वयनंगजीरूचित्तो, जीववहो तह पुणो चेव ॥१५॥
उक्तंच॥ मद्ये मांसे तथाक्षौद्रे तक्रान्नीतेनवोद्धृते ।
उत्पद्यंते विज्ञीयंते, तद्वर्णाः सूक्ष्मजंतवः ॥ १६ ॥
विजेहि तओजणिओ, देहसिणं धम्मसाहणं जद्दं ।
जह वा तह वा मणणिय, पत्थापत्थन्नमायरसु ॥१७॥
तयाचोक्तंसव्वत्थसंजमसंजमाओ, अप्पाणमेव रक्खिज्जा।
मुच्चइ अइवायाओ, पुणोविसोही नया विरई ॥१८॥
सो आहज इ विसोही, पञ्जा करिस्स एतओएयं ।
किंकीरइ पढमं पि हु, जद्दा कद्दमफरिसणं च ॥ १९॥
इय स याए हितित्तेण, वि जणिओ वि न जाव मलए एसो।
ताते पमुइयचित्ता, अमरा पइंमंतिनियसरूवं ॥ २०॥
काहिओ मकपसंसं, नीरोगणू कओ इमो तेहिं ।
तुट्ठो से सयणगुणो, राया पुलयंकिओ जाओ ॥२१ ॥
तं दट्ठुपाडहमणा, जयपयमं जइणधम्ममाहप्पं ।
बुधा बहवे जीवा, दयपालणउज्जुया जाया ॥ २२ ॥
तप्पनइ इमो लोए, आरुग्गादिओति विसुओ जाओ ।
पालियदयाइ जाओ, कमेण सुहनावणं एसो ॥ २३ ॥
एवमारोग्यविप्रस्य वृत्तंवरं । धीरधर्म्मा त श्रुत्वैतच्चमत्कृतपरं जव्यलोका निशम्य मकंपां सदा पालयध्वंव्रतानि स्फुरत्संपदाः ॥

आरु (रो) ग्गफल —आरोग्यफल —त्रि॰ आरोग्य साधके (अविनहमारोम्गफलं, धम्मो इहं जेणिमं णायं) पंचा वृ. १५ ।

आरु (रो) ग्गबोहिलाज–आरोग्यबोधिलाज –पुं आरोग्याय बोधिलाभ आरोग्यबोधिलाजः आव ० । अरोग–

स्य भाव आरोग्यं सिद्धत्वं तदर्थं बोधिलाभः अर्हत्प्रणीतधर्मप्राप्तिरारोग्यबोधिलाभः । मोक्षायार्हत्प्रणीतधर्मप्राप्तौ,

कित्तिय वंदिय महिया, जे ए लोगस्स उत्तमा सिद्धा ।
आरोग्गबोहिलाभं, समाहिवरमुत्तमं दिंतु ध. २ अ.।

अरोगस्य भाव आरोग्यं सिद्धत्वं तदर्थं बोधिलाभ आरोग्य बोधिलाभः प्रेत्य जिनधर्मप्राप्तिर्बोधिलाभोऽभिधीयते। सचाऽनिदानो मोक्षायैव प्रशस्यते इति। आव. २ अ. (आरुग्गबोहिलाभं समाहिवर मुत्तमं दिंतु) इत्यारोग्य बोधिलाभस्य प्रार्थनयुक्तत्वं (णियाण) शब्दे व्याख्यास्यते ॥

आरु (रो) ग्गबोहिलाभाइपत्थणाचित्ततुल्ल–आरोग्यबोधिलाभादिप्रार्थनाचित्ततुल्य –त्रि० आरोग्यबोधिलाभादीनां आरोग्गबोहिलाभं समाहिवरमुत्तमं दिंत्वित्येवं रूपा या प्रार्थना तत्प्रधानं यच्चित्तं मनस्तेन तुल्यं समानम. । तथाच पञ्चाशके – तपोऽधिकृत्य आरोग्गबोहिलाभाइ पत्थणचित्ततुल्लंति, पंचा० वृ. १९

आरु (रो) ग्गसाहग–आरोग्यसाधक– त्रि० आरोग्यनिष्पादके, ध. अ. १

आरुस्स–आरुष्य–अव्य० कोपं कृत्वेत्यर्थे, (आरुस्स विज्झंति तु देणपिठे) सूत्र श्रु. १ अ. ५ (आरुस्स विज्झंति ककाणओ से) आरुष्य क्रोधं कृत्वेति सूत्र० श्रु. १ अ. ५ ।

आरुह–आरुह–आ. रुह ज्वा० प० अनिट्-सक० आरोहणे आरूहेश्च रुवलग्गौ ८ अ. ४ वा इति प्राकृतसूत्रेणारूहेरेतावादेशौवा चरुइ वलग्गइ-आरुहइ-प्रा०। चरंति वलग्गंति आरुहंतित्ति एगट्ठं नि० चू. उ. १८ ॥

आरुहमाण–आरोहयत्–त्रि० आरोहणं कुर्वति आरुहमाणे वा ओरुहमाणे वा स्था० ठा. ५

आरू–आरू–पुं० ऋ. ऊ- णिच्च पिंगलवर्णे आरूशब्दार्थे कर्कटशूकरादौ च ततः संज्ञायां कन् (आरु) हिमाचल प्रसिद्धौषधीभेदे वाच० ॥

आरूढ–आरूढ–त्रि० आ० रुह, कर्त्तरि क्त-वाच० । आश्रिते (तवनियमनाणरुक्खं आरूढो केवली अमियनाणी) विशे०॥ आरूढ आश्रित इति आ. चू. प्राप्ते, (आरूढाः शृङ्गमिकाम्) आरूढाः प्राप्ताः अष्ट० (आरूढेपाउपाहिंव) पिं० । मत्तं च गंधहत्थिं च, वासुदेवस्स जेट्ठगं । आरूढो सोहइ अहियं, सिर चूडामणी जहा । (सिया रयणं तओ समारूढो) उत्त० अ. २२

आरूढहत्थारोह–आरूढहस्त्यारोह–पु० आरूढमहामात्रे (आरूढहत्थारोहे) आरूढा हस्त्यारोहा महामात्रा येषु ते तथा । विपा० अध्य. २

आरेग–आरेक– पुं० आ-रिच्- घञ्- आकुञ्चने- अतिरेके च. वाच० ॥

आरेगा–आरेका–स्त्री० शंकायाम- (विजाहि तु विसोत्तियं) आचा० विहाय परित्यज्य विस्रोतसिकां शंकां सा च द्विधा सर्वशंका देशशंका च तत्र सर्वशंका किमस्त्यार्हतो मार्गो न वेति । देशशंका तु किं विद्यन्तेऽप्कायादयो जीवा विशेष्य प्रवचनेऽभिहितत्वात् स्पष्टचेतनात्मालिङ्गाभावान्न विद्यन्ते इति नेत्येवमादिकामारेकां विहाय सम्पूर्णाननगारगुणाननुपालयेत् आचा०॥ अ० १ उ० २ ॥

आरेण. अव्ययं आरादित्यर्थे वृ० ॥

आरोअ–उल्लस– ज्वा० पर०सेट्० उल्लासे- उल्लसेरूसलोसुम्भणिल्लसपुलआअंगुजोल्लारोआः ॥ ४ ॥ २०१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणोल्लसरारोअ इत्यादेशः । आरोअइ उल्लसइ प्रा०॥

आरोव–आरोप–पुं० आरुप् णिच्-करणे ल्युट् अन्यपदार्थेऽन्यधर्मस्यावभासरूपे मिथ्याज्ञाने-वाच०

अनारोपसुखं मोह, त्यागादनुभवन्नपि । आरोपप्रियलोकेषु वक्तुमाश्चर्यवान् भवेत् ॥ ७ ॥ अष्ट० ॥ ४ ॥

आरोवण–आरोपण– न० आरुप्-णिच् ल्युट्-आरोपशब्दार्थे. आरोहणसम्पादने च. आर्द्रीकृतारोपणमन्वभूताम् कुमा० रघुः वाच० ॥

आरोवणा–आरोपणा– स्त्री० आरोप्यतइत्यारोपणा । प्रायश्चित्तभेदे, व्य० । आरोप्यतेइति आरोपणा । प्रायश्चित्तानामुपर्युपर्यारोपणं यावत् षण्मासाः परतो वर्द्धमानस्वामितीर्थे आरोपणायाः प्रतिषेधात् ॥ व्य० उ० १ ॥

सांप्रतमारोपणाप्रायश्चित्तमाह ॥

पंचादी आरोवणा, ने यव्वा जावहुंति छम्मासा ।
ते पणगादियाणं, वएह वरिसो ज्झोसणं कुज्जा ॥

रात्रिंदिवपंचकादारभ्यारोपणा पंचादिः । रात्रिंदिवपंचकादिका आदिशब्दाद्दशपंचदशविंशति रात्रिं दिवमासिकादिपरिग्रहा ज्ञातव्याः । तावद्यावत्षण्मासा भवंति नाधिकं यत एवं तेन प्रकारेण तेषां षण्णां मासानामुपरि (पणगाइया णंति) रात्रिं दिवपंचका दीनां ज्झोषणामपनयनं कुर्यात् । षण्मासानामुपरि य दापद्यते प्रायश्चित्तं तत्सर्वं त्यज्यते इति भावः । उक्तं च चूर्णौ (छम्मासाणंपरं जं आवज्जइ तं सव्वत्थ हिज्जइति) अत्र चोदक आह । किं कारणं न दिज्जइ छम्मासाणं परतो उ आरूवणा । भणइ ण मोजं कारणाज्झोसिया सेसा । षण्मासानां परत आरोपणा प्रायश्चित्तं न दीयते । अत्र किंकारणमाचार्यः प्रतिवचनमाह जं कारणंति निमित्तकारणहेतुषु सर्वा विभक्तय इति वचनात् अत्र हेतौ प्रथमा। ततोऽयमर्थः । येन कारणेन षण्मासानां परतः शेषाणि रात्रिंदिवपंचकादीनि प्रायश्चित्तानि झोषितानि त्यक्तानि तत्कारणं पुनरिदं वक्ष्यमाणमिति गुरुर्भणति ।

तदेव कारणं दर्शयति ॥

आरोवणानिप्पन्नं, छउमत्थे जंजिणेहिमुक्कोसा ।
तंतस्स उतित्थं, ववहरणं धन्नपिडगं च ॥

छद्मस्थे छद्मस्थकाले यत् जिनैः स्वस्वकालापेक्षया उत्कृष्टतपः कर्म्म कृतं तस्य तीर्थे तुरेवकारार्थो भिन्नक्रमश्च सचैवं योजनीयस्तदेव तावत्प्रमाणमेवारोपणानिष्पन्नं तपः कर्म्म व्यवह्रियत इति व्यवहरणं बहुलवचनात्कर्म्मण्यनट् व्यवहरणीयमिति भावः । किमिवेत्यत आह। धान्यपिटकमिव धान्यप्रस्थक इव। किमुक्तं भवति । येन राज्ञा यो धान्यप्रस्थकःस्थापितस्तत्काले स एव व्यवहर्तव्यो न पुरातनो नाप्यन्यः स्वमतिपरिकल्पितस्तथा भगवताऽपि तीर्थकरेण येन छद्मस्थकाले यावत्प्रमा मुत्कृष्टं तपः कर्म्म कृतं तस्य तीर्थे आरोपणानिष्पन्नं प्रायश्चित्तमपि तावत्प्रमाणमेव व्यवहरणीयं नाधिकमन्यथा

राजाज्ञाखण्डन तोरा जप्रयुक्तदंडस्येव भगवदाज्ञाखंडनतः संसारदंडस्य प्रवृत्तेः ॥

एतमेव धान्यपिटकदृष्टांतं भावयति ॥

जो जया पत्थिवो होइ, सो तया धन्नपच्छगं ।

ठवेअन्नं पुरिल्लेणं, ववहारी य दंडए ॥

यो यदा पार्थिवः पृथिवीपतिर्भवति स तदा स्वकाले धान्यप्रस्थकमन्यं स्थापयति । तस्मिंश्च स्थापिते ये(परित्तणंति) पुरातनेनोपलक्षणमेतत् स्वमतिपरिकल्पितेन व्यवहरंति तान् तथा व्यहरतो दंडयति । एवं तीर्थकृदपि भगवान् यो यावत्प्रमाणमुत्कृष्टं तपः कर्म्म छद्मस्थकाले कुर्वन् तपःकर्मपरिमाणं स्थापयति स स्वतीर्थे तावत्प्रमाणादधिकं तपः कर्म्म व्यवहरतः संसारदंडेन दंडयति । तस्मात्तस्य तीर्थे तावत्प्रमाणमेव व्यवहर्तव्यमिति ॥

अथ कस्य तीर्थे कियत्प्रमाणं तपः कर्म्मेत्यत आह ॥

संवच्छरं तु पढमे, मज्झिमगाणट्ठ मासियं होइ ।

छम्मासपच्छिमस्स उ, माणं भणियं तु उक्कोसं ॥

प्रथमे प्रथमतीर्थकरकाले मानं तपःकर्मपरिमाणमुत्कृष्टं भणितं संवत्सरमेव तुरेवकारार्थः मध्यमकानां द्वाविंशतितीर्थकृतां तपःकर्म परिमाणमुत्कृष्टं भवत्यष्टमासप्रमाणं पश्चिमस्य तु भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः तपः कर्म परिमाणमुत्कृष्टं भणितमिति । षण्मासाः । अत्रैव भूयः शिष्याशंकामाह ॥

एण विचारेण ततो, परिमा च रेमाविसमसोहीया। किहसुज्झंती ते उ, चायगं ण मोसुण सुवेत्थं ॥

एवमनंतरोदित सरिणाभिहिते पुनरपि शिष्यश्चोदयाति ॥ प्रश्नयति यदि नामैवं ततः पूर्वा आदितीर्थकरतीर्थवर्तिनश्चरमाः पश्चिमतीर्थकरतीर्थवर्तिनो विषमशोधिका विषमप्रायश्चिता भवन् । ततः कथं ते विषमशोधिका अविशेषेण शुध्यंति । सर्वात्मना शुद्धिमासादयंति न खलु कारणवैषम्ये कार्यवैषम्यं दृष्टमत्र तु विषमं प्रायश्चित्तं विशोधिस्तु सर्वेषामप्यविशेषेण तुल्या ततो दुर्घटमेतदिति भावः। अत्र सूरिर्यत्प्रायश्चित्तवैषम्ये कारणं यथा च कारणविषमतायामपि तुल्या विशोधिस्तदेतत्प्रतिपिपादयिषुः प्रथमतः प्रायश्चित्तवैषम्ये कारणमभिधित्सुरिदमाह । चोयगेत्यादि हे चोदक ! उपपन्नप्रश्नकारिन् प्रायश्चित्तवैषम्ये इदं वक्ष्यमाणं कारणं वक्ष्ये तच्च वक्ष्यमाणमवहितमनाः शृणु । प्रतिज्ञातमवहितमनाः शृणु । प्रतिज्ञातमेव निर्व्वाहयति ।

कालस्स निद्धयाए, देहबलं धिइबलं चजंपुरिमे ।

तदणंतभागहीणं, कमेण जा पच्छिमो अरिहा ॥

पुरिमे पूर्वे आदितीर्थकरतीर्थे कालस्य स्निग्धतया हेतुभूतया प्राणिनां देहबलं शरीरबलं तदुपदिष्टं ततो धृतिबलं च यत् आसीत् तत् अवसर्पिणीकालस्य तथा स्वभावतया क्रमेण प्रतिक्षणमनंतभागहीनं तत् तावदायातं यावत्पश्चिमा जयप्रानर्द्धमानस्वामी ततः शारीरबलस्य धृतिबलस्य च विषमत्वात् विषमं प्रायश्चित्तं । तथा चाह ।

संवच्छरेणावितरासे आसा, जोगाण हाणी दुविहे बलंमि। जया वि वेज्जादि अ गोववेया, तच्छम्मया संहय एतएवि ॥

तेषामादितीर्थकरतीर्थवर्तिनां साधूनां द्विविधे बले शारीरबले धृतिबले च अत्यंतमुपचयं प्राप्ते सति संवत्सरेणापि संवत्सरप्रमाणमपि तपः कुर्वतां न योगानां संयमव्यापाररूपाणां हानिरासीत् ॥ मध्यतीर्थवर्तिनां द्विविधमप्येतत् बलमनंतभागहीनम पश्चिमतीर्थकरतीर्थवर्तिनामत्यंतहीनमतो मध्यमकानां संवत्सरप्रमाणं तपः कुर्वतां महती योगहानिरिति तेषामष्टमासिकमुत्कृष्टं तपः कर्म्म व्यवस्थापितमपश्चिमतीर्थकरतीर्थवर्तिनां तदपि कुर्वतां योगहानिः षाण्मासिकमुत्कृष्टं तपः कर्म्म तेषां प्रवर्तितं तदेवमुक्तं प्रायश्चित्तवैषम्ये कारणं । संप्रति तुल्यां विशोधिं प्रतिपादयति । ये चापि मध्यमतीर्थकरतीर्थवर्तिनश्चधैर्योपेता धैर्येण धृतिबलेन आदिशब्दात् संहननबलेन च कालदोषतोऽनुपपेताः । तपर्वान्ति तकानपि तत्कर्म्मता तेषामिव आदितीर्थकरतीर्थवर्तिनामिव धर्म्मोऽशठत्वादिकस्वभावो येषां ते तत्कर्माणस्तद्भावस्तत्कर्म्मता सा शोधयति । इयमत्र भावना । इह अशठभावेनानिगूहितबलवीर्यतया यथाशक्ति तपः कर्म्मणि प्रवृत्तिविशोधिरांतरंकरणं तच्च बाह्यतपः कर्मणो वैषम्येऽपि सर्वेषामप्यविशिष्टमतः सर्वेषांतुल्या विशोधिः । युक्तं चैतत् । तथाहि प्रथमतीर्थकरतीर्थेऽपिनसर्वेषां देहबलं च समानमथ च सर्वेषामप्यशठभावतया प्रवृत्तस्तुल्या विशोधिरेवमत्रापिनावर्णीयामित्यदोषः । अत्रैव निदर्शनमाह ॥

पत्थगा जे पुरा आसी, हीणमाणाउ तेधुणा ।

माणजंमाणि धन्नाणि, सोहिं जाणितहेवय ॥

ये पुरा पूर्वे काले प्रस्थका आसन् । ते कालदोषतः क्रमेण हीना हीनतरा जायमाना अत्यंतहीनमाना जातास्तथापि धान्यानि मानभांडानि प्रस्थकादिपरिमाणपरिच्छेद्यानि तथैव सख्याव्यवहारस्य सर्वदाप्यविशिष्टत्वात् । एवमिहापि प्रायश्चित्तानां वैषम्येऽपि अशठभावेन तपः कर्म्मणि प्रवृत्तिरांतरंकरणं सर्वेषामप्यविशिष्टमिति शोधिमपि तुशब्दस्यापि शब्दार्थस्य निक्तमत्वात् । तदेव धान्यानां प्रस्थकपरिच्छेद्यतामिव तुल्यां जानीहि । प्रस्थकदृष्टांतेन सर्वत्र तुल्यां विशोधिमवबुध्यस्वेति भावः । उक्तमारोपणाप्रायश्चित्तम् ॥ व्य. उ. १ ॥

आरोपणा पञ्चविधा । स्था० ठा० ५ ।

आरोवणा पंचविहा पन्नत्ता तंजहा पट्ठविया

ठविया कसिणा अकसिणा हाडहडा ॥

आरोपणोक्तस्वरूपा तत्र (पट्ठवियत्ति) बहुष्वारोपितेषु यन्मासगुर्वादिप्रायश्चित्तं प्रस्थापयति वोढुमारभते तदपेक्षयाऽसौ प्रस्थापितेत्यक्ता ॥ १ ॥ (ठवियत्ति) यत्प्रायश्चित्तसमापन्नस्तस्य स्थापितं कृतं न वाहयितुमारब्धमित्यर्थः ॥ आचार्य्यादिवैयावृत्यकरणार्थं तद्धि वहन्न शक्नोति वैयावृत्यं कर्तुं वयावृत्यसमाप्तौ तु तत्करिष्यतीति स्थापितोच्यत इति २ ॥ कृत्स्नापुनर्यत्र झोषो न क्रियते झोषस्त्वयमिह तीर्थे षण्मासांतमेव तपस्ततः परं मासानामुपरि यान् मासानापन्नोऽपराधी तेषां क्षपणमनारोपणं प्रस्थं चतुः संतिकातिरिक्तधान्यस्येव झाटनमित्यर्थः । झोषाभावेन सा परिपूर्णेति कृत्स्नेत्युच्यत इतिभावः ३ अकृत्स्ना तु यस्यां षाण्मासाधिकं झोष्यते तस्या हि तदतिरिक्तझाटनेनापरिपूर्णत्वादिति ॥ ४ ॥ (हाडहडेति) यल्लघुगुरूमासादिकमापन्नस्तत्तस्य एव यस्यां दीयते सा हाडहडेति एतत्स्वरूप च विशेषतो निशीथविंशतितमोद्देशकादवगन्तव्यमिति ॥

कति भेदा आरोपणाया उच्यते पंच तथा चाह व्य० १ उ० ॥

(पट्ठविविया) पट्ठविया कसिणाऽकसिणा तहेव हाडहडा आरोपणा पञ्चविधा पंचप्रकारा तद्यथा प्रस्थापितका स्थापिता कृत्स्ना अकृत्स्ना हाडहडा च। एषा पंचप्रकाराऽप्यारोपणा प्रायश्चित्तस्य। तच्च प्रायश्चित्तं पुरुषजातः कृतकरणादौ यथायोग्य मवसेयमेष गाथासंक्षेपार्थः।

इदानीमेतामेव गाथां व्याख्यानयन्प्रथमतः प्रस्थापितिकादि भेदचतुष्टयं व्याख्यानयति ॥

पट्ठविविया वहंते, वेयावच्चट्ठिया ठविविया उ ।

कसिणा उज्झोसविरहिया, जहिं झोसो सा अकसिणाओ ॥

यदारोपितं प्रायश्चित्तं वहति एषा प्रस्थापितिका आरोपणा यः वैयावृत्यकरणलब्धिसंपन्नः आचार्यप्रभृतीनां वैयावृत्यं कुर्वन् यत्प्रायश्चित्तमापन्नस्तस्यारोपितमपि स्थापितं क्रियते। यावत् वैयावृत्यपरिसमाप्तिर्भवति। द्वौ योगावेककालं कर्तुमसमर्थ इति कृत्वा सा आरोपणा स्थापितिका। कृत्स्ना नाम यत्र झोषो न क्रियते। अकृत्स्ना यत्र किंचित् झोष्यते। हाडहडा त्रिविधा तद्यथा सद्योरूपा स्थापिता प्रस्थापिता च तत्रेयं सद्योरूपा ॥

उग्घायमणुग्घायं, मासादितवो उ दिज्जए सज्जं ।

मासादी निक्खित्तं, जं सेसं दिज्जए तं तु ॥

उद्घातं लघु अनुद्घातं गुरु यत् मासादिमासिकमादिशब्दात् द्वैमासिकं त्रैमासिकं वा इत्यादि तप आपन्नस्तद्यदि सद्यस्तत्कालं दीयते न कालक्षेपेण तदा सा हाडहडा आरोपणा सद्योरूपा यदि पुनर्यन्मासादिकमापन्नस्तत् वैयावृत्यमाचार्यादीनां करोतीति स्थापितं क्रियते। तस्मिंश्च स्थापिते यदन्यत् लघुमुद्घातमनुद्घातं वा पद्यते तत्सर्वमपि प्रमादनिवारणार्थमनुद्घातं दीयते सा हाडहडा आरोपणा ॥

स्थापिता प्रस्थापितायाः स्वरूपमाह ॥

छम्मासादि वहंते, अंतरे आवन्ने जा उ आरुवणा ।

सा होति अणुग्घाया, तिन्नि विगप्पा उ चरिमा य ॥

षाण्मासिकं तपो वहन् आदिग्रहणात् पांचमासिकं चातुर्मासिकं त्रैमासिकं द्वैमासिकं वा वहन् अंतरा यदन्यदापद्यते उद्घातमनुद्घातं वा तदप्यतिप्रमादनिवारणार्थमनुग्रहकृत्स्नेन न चानुद्घातं यत् आरोप्यते एषा हाडहडा आरोपणा प्रस्थापिता। एते त्रयो विकल्पाश्चरमायां हाडहडायाः अथवा इमे त्रयो विकल्पाः ॥

सा पुण जहन्न उक्कोसा, मज्झिमा तिन्नि वि विगप्पा ।

मासो छम्मासा वा, जहन्नमुक्कोसजे मज्झे ॥

सा हाडहडा आरोपणा त्रिविधा। तद्यथा जघन्या उत्कृष्टा मध्यमा च एते त्रयो विकल्पा हाडहडाया भवति। तत्र गुरुका मासो जघन्या षण्मासा गुरुकश्च उत्कृष्टा एतयोर्द्वयो र्द्वयोर्मध्ये ये गुरुद्विमासादयो गुरुमासपंचकपर्यंता एषा जघन्योत्कृष्टा हाडहडा सा चतुर्विकल्पा तद्यथा द्वैमासिकं गुरुकं त्रैमासिकं गुरुकं चातुर्मासिकं गुरुकं पांचमासिकं गुरुकमिति ॥

आयारपगप्पशब्दे आचारप्रकल्पस्याष्टाविंशतिभेदप्रतिपादकं सूत्रमुक्तम्। तट्टीकायामारोपणाभेदा इत्थं ॥

तत्र काचित् ज्ञानाद्याचारविषये अपराधमापन्नस्य कस्यचित् प्रायश्चित्तं दत्तं पुनरन्यमपराधविशेषमापन्नस्ततस्तत्रैव प्राक्तने प्रायश्चित्ते. मासवहनयोग्यं मासिकं प्रायश्चित्तमारोपितमित्येवं मासिक्यारोपणा भवति।तथा पंचरात्रिकशुद्धियोग्यं मासिकश्च शुद्धियोग्यं चापराधद्वयमापन्नस्ततः पूर्वदत्तप्रायश्चित्ते सपंचरात्रिमासिकप्रायश्चित्तारोपणात्सपंचरात्रमासिक्यारोपणाप्यद् ६ एवं द्विमासिक्यः ६ त्रिमासिक्यः ६ चतुर्मासिक्यः ६ चतुर्विंशतिरारोपणाः तथा सार्द्धदिनद्वयस्य पक्षस्य चोपघातनेन लघूनां मासादीनां प्राचीनप्रायश्चित्त आरोपणा उपघातिकारोपणा यदाह ॥

अद्धेण छिन्नसेसं, पुव्वद्धेणं तु संजुयं काउं ।

देज्जा य लहुपहाणं, गुरुदाणं तत्तियं चेवत्ति ॥

यथा मासार्द्धं १५ पञ्चविंशतिकार्द्धं च सार्द्धद्वादशवर्षे सर्वमीलने सार्द्धसप्तविंशतिरिति लघुमासाः। तथा मासद्वयार्द्धं मासो मासिकस्यार्द्धं पक्षः उभयमीलने सार्द्धमास इति लघुद्विमासिकं २५ तथा तेषामेव सार्द्धदिनद्वयाद्यनुद्घातनेन गुरूणामारोपणा आनुघातिकारोपणा २६ तथा यावतो ऽपराधानापन्नस्तावतीनां तच्छुद्धीनामारोपणा कृत्स्नारोपणा तथा बहूनपराधानापन्नस्य षण्मासांतं तेषु इति षण्मासाधिकतपः कर्म तेष्वेवांतर्भाव्यं। शेषांतर्भाव्यशेषमारोप्यते यत्र सा अकृत्स्नारोपणेत्यष्टाविंशतिरेतच्च सम्यग्निशीथाविंशतितमोद्देशकादवगम्यम् ॥ सम. २८ स० ॥

आरोपणायाः स्थापनासंचयः पायच्छित्तशब्दे ।

तत्प्रतिपादके निशीथाध्ययनभेदे, च आरोपणा यत्रैकस्मिन् प्रायश्चित्तेऽन्यदारोप्यत इति प्रश्न० द्वा० ५ ॥ आव० ॥

बंधमोचने, प्रतिलेखने, च (पक्खिया आरोवणा) कल्प० - पक्खिया आरोवणत्ति। कोऽर्थः पक्षे २ संस्तारकदवरकाणाम बन्धा मोक्तव्याः प्रतिलेखितव्याश्चेत्यर्थः। अथवाऽऽरोपणा प्रायश्चित्तम् पक्षे २ ग्राह्यं सर्वकालं वर्षासु विशेषतः। कल्प०

प्ररूपणाभेद, च विशे० ।

तत्रारोपणा इयं केत्याह ॥

किं जीवो होज्ज नमो, वा जीवोत्ति जं परोपरओ ।

अज्झारोवणमेसो, पच्छा णुजोगो मयारुवणा ॥

किं जीव एव भवेन्नमस्कारः नमस्कार एव वा जीवो भवति यत्परस्परावधारणादध्यारोपणं पर्यनुयोजनं एष पर्यनुयोग आरोपणा मता सम्मतेति ॥ आ० म० ॥ आ. चू. ॥

आरोवणापायच्छित्त—आरोपणाप्रायश्चित्त—न० आरोपणमेकापराधप्रायश्चित्ते पुनःपुनरासेवनेन विजातीयप्रायश्चित्ताध्यारोपणमारोपणा यथा पञ्चरात्रिन्दिवं प्रायश्चितमापन्नः पुन स्तत्सेवने दशरात्रिन्दिवं पुनः पंचदशरात्रिंदिवमेवं यावत् षण्मासान् ततस्तस्याधिकं तपो देयं न भवत्यपि तु शेषतपांसि तु तत्रैवान्तर्भवनीयानि इह तीर्थे षण्मासान्तत्वात्तपस इति उक्तञ्च ॥

पंचाईयारोवणे, नेयव्वा जाव होंति छम्मासा ।

तेण परमासियाणं, छएहुवरिं झोसणं कुज्जत्ति ॥

आरोपणायाः प्रायश्चित्तमारोपणाप्रायश्चित्तं । प्रायश्चित्तभेदे। स्था० ठा. ४ ।

आरोवणिज्ज—आरोपणीय—त्रि० आरुह्-णिच्-अनीयर्-आरोपार्हे, आरोप्ये वस्तुनि—वाच० ॥

आरोवणप्पिय—आरोपप्रिय—त्रि० आरोपो मिथ्योपचारः प्रियो यस्य स आरोपप्रियः मिथ्योपचारप्रिये, ॥

अनारोपसुखं मोह, त्यागादनुभवन्नपि॥ आरोपप्रियलोकेषु, वक्तुमाश्चर्यवान्भवेत् ॥ १ ॥ अष्ट० ॥

आरोवसुह–आरोपसुख – न० आरोपजे सुखे-अष्ट० ।

आरोविज्ज–आरोप्य–त्रि० आ-रुह- णिच् कर्मणि यत्-आरोपणीये, यथा मुखं चन्द्र इत्यादौ मुखे चंद्रत्वमारोप्यं॥ वाच० ॥

आरोलइ–पुञ्जिधा.-पुञ्जीकरणे-पुंजेरारोलवमालौ४ ॥ १०२॥ इति प्राकृतसूत्रेण पुंजेरेतावादेशौवा, आरोलइ.वमालइ.पुजइ पुंजयति प्रा० ॥

आरोस–आरोष–पु.म्लेच्छजातिभेदे-प्रश्न द्वा. १ ॥

आरोह–आरोह–पुं० आरुह. घञ्-आक्रमणे, नीचस्थानादूर्ध्वदेशगमने, अङ्कुरादिप्रादुर्भावे-शब्दच० गजवाजिनामुपरि गमने दीर्घत्वे वाच. (आरोहो दिग्धत्तं) व्य० उ.५ ॥ उत्त० अ. १ दशा ० ॥ उचितदैर्घ्ये-स्था. ठा७ । उच्छ्रये आरोहो नाम शरीरेण नातिदैर्घ्यं नातिह्रस्वता अथवा आरोहः शरीरोच्छ्राय इति-वृ. । उच्चत्वे च नितम्बे वरारोहा मत्तकाशिन्युत्तमा वरवर्णिनीअमरः । सारमा न वरारोहा, उद्भटः । आरोहैर्निविडबृहन्नितम्बबिम्बैः माघः वाच ० ।

आरोहतीत्यारोहः हस्त्यारोहादौ, नि. चू. उ. ९ ॥

आसाणय हत्थीणय, दमगा जे पढमताए विणएंत ॥
परियट्टणपच्छा, आरोहा जुद्धकालंमि ॥ १०१ ॥

जे पढमं विणयं गाहेंति ते दमगा जे जवजेगासणहिं धावारं वा वहेंति ते मंदा जुद्धकाले जे आरुहंति ते आरोहा ॥

आरोहइयव्व–आरोहयितव्य–त्रि० आरोपणीये, व्य० उ.१

आरोहग–आरोहक–त्रि० आरुह. एवुल्. आरोहणकर्त्तरि. वाच० । हस्तिपके (वरपुरिसारोहगसंपउत्ताणं अणुरूयं गयाणं) तत्रारोहका हस्तिपकाः औ० ॥

आरोहण–आरोहण–न० आ० रुह ल्युट्.नीचस्थानादूर्ध्वस्थानगमने वाच० ॥ आरोहणार्थं नवयौवनेन कामस्य सोपानमिव प्रयुक्तम्. कुमा० अङ्कुरादिप्रादुर्भावे च. आरुह्यतेऽनेन-करणे. ल्युट्.सोपाने च. । आरोहणं स्यात् सोपानम्. । अमरः वाच ० ॥

आरोहणिज्ज–आरोहणीय–त्रि. आरोहणं प्रयोजनमस्य अनुप्र० आरोहणसाधने पदार्थे, आरुह. कर्मणि. अनीयर्. आरोढुं योग्ये हयादौ वाच ० ।

आरोहपरिणाह–आरोहपरिणाह–पुं. शरीरस्यारोहसमः परिणाहः । शरीरोपसम्पद्भेदे. व्य० उ.५ । आरोहपरीणाहो, आरोहो नाम शरीरेण नातिदैर्घ्यं नातिह्रस्वता परिणाहो नातिस्थौल्यं नाति दुर्बलता अथवा आरोहः शरीरोच्छ्रयः परिणाहो बाहुविष्कंभ एतौ द्वावपि तुल्यौ न हीनाधिकप्रमाणाविति । वृ० ।

आरोहो दीर्घत्वं परिणाहो विष्कंभो विशालता तत्र यावताऽऽरोहस्तावान् यदि विष्कंभो भवति तदा एषा उपसंपत् आरोहपरिणाहे ज्ञातव्या ॥ व्य. उ० ५ ॥

आरोहपरिणाहजुत्तता–आरोहपरिणाहयुक्तता–स्त्री० आरोहो दैर्घ्यं परिणाहो विस्तरः ताभ्यां तुल्याभ्यां युक्तता आरोहपरिणाहयुक्तता । शरीरसम्पद्भेदे, उत्त० अ० १ ॥

आरोहपरिणाहयुक्तता उचितदैर्घ्यविस्तारता इत्यर्थः स्था० ठा० ४ ॥

आरोहपरिणाहसंपण्ण–आरोहपरिणाहसम्पन्न–पुं० शरीरसम्पद्भेदे । आरोहपरिणाहसंपण्णे यावि भवइ, इह चारोहो दैर्घ्यं परिणाहो विस्तारस्ताभ्यां सम्पन्नः चापि शब्दादन्यांगसुन्दरत्वख्यापकावेति यत उच्यते लौकिकैरपि यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्तीति । दशा० ॥

आराहु–आरुह्य–अव्य० आरोहण कृत्वेत्यर्थे (आरोहमुणिवणियामहग्घसारंगरयणपडिपुण्णं) आरोहमिति समारुह्य के मुनिवणिजः दर्श० ।

आल–आल–न० आ-अल्- पर्याप्तौ. अच्-अनल्पे श्रेष्ठे च त्रि० वाच० । प्राकृतोक्ते मत्वर्थके प्रत्ययभेदे च । आल्विल्लोल्लालवन्तमन्तेत्तेरमणामतोः ॥ २ ॥ १५९ ॥ प्रा. सु सद्दालो जडालो फडालो रसालो प्रा. व्या० । उक्तंच मतुयंथमिमुणे आह आले इलं मण च मतुयं चेति-आव० ।

आलइय–आलिंगित–त्रि० आरोपित-उपा. अ० २ । आविद्धे जी० प्र. ४ ॥ परिहित,कल्प० ।

आलइयमालमउड–आल(लिं)गितमाल(ला)मुकुट–त्रि० आलगितमालमारोपितस्रक् मुकुटो यस्य स तथा तस्मिन् उपा० अ. २ आलगितो यथास्थानं परिहितो मालामुकुटो येन स तथा तस्मिन् कल्प. ॥ मालाच मुकुटश्च मालामुकुटं आलगितमाविद्धं मालामुकुटं येन स आलगितमालामुकुटः । आविद्धमालामुकुटे जी. प्र. ४ (आलइयमालमउडे) आलगितमालामुकुटः कृतकण्ठे मालः आविद्धशिरसि मुकुट इति भावः॥ आ. म. । भ. श. ३ उ. २ ॥

आलंकारियसभा–आलंकारिकसभा–स्त्री० चमरचंचाराजधानीस्थे सभाविशेषे, आलंकारिका यस्यामलंक्रियत इति स्था० ठा. ५ ॥

आलंद–आलन्द–न० कालविशेषे, तत्रोदकार्द्रः करो यावता शुष्यति तत आरभ्योत्कृष्टतः पंचरात्रिंदिवानि यावत्कालोऽत्र समयपरिभाषया लंदमित्युच्यते । विशे० ॥

आलंदिय–आलंदिक–त्रि० आलदस्यानतिक्रमेण चरतीति । आलन्दचारिणि, विशे० ॥

आलंबण–आलम्बन–न० आलम्ब्यतेऽवष्टभ्यते दुर्गपर्वतादि स्थानमधिरोढुकामैरित्यालम्बनं दर्श० । आश्रये (आलंबणं च मे आया अवसेसं च वोसिरे) आलम्बनं चाश्रयोऽवष्टंभ आधार इत्यर्थः । आतु. । (आलंबणेण केणइ) आलम्बन इत्यालम्बनम् प्रपतनाधारणस्थानम् तेनालंबनेन केनचिदिति आव० । (जो मरणदेशकालेन होई आलंबणं किंचि) (आलंबनमाधारभूतं । तं० । (मेंढिआलम्बणं खंभं) आलम्बनं हस्ताद्याधारः ग० अधि० १ (जमणेगत्यालंबणमपज्जवासपारकुचियं चित्तं)यच्चित्तं यन्मनोऽनेकार्थालम्बनमनेकार्थप्रतिभासांदोलितमिति विशे० ॥ आलम्बनेन चक्षुरादिज्ञानविषयेण प्रतिमादिनेति । पं० ॥ आलंबनं द्विधा द्रव्यतो गर्तादौ निमज्जतो रज्वादि । भावतः संसारगर्तायां निपततां ज्ञानादि । वृ० । प्र. अधि. ३ नि. चू० उ. १ आलंबिज्जति जं तमालंबणं दुविहं दव्व वल्लि वियाणाइ भावे य णाणादि । नि. चू० । आ लवि

कर्मणि ल्युट् । आलम्ब्यन्ते आश्रीयन्ते तान्यालम्बनानि । औ. आश्रयणीये, । आलम्बनादाश्रयणीयादिति ॥ दशा०१०. द्रव्याआलम्ब्यन्ते तान्यालम्बनानि न०३श. २५ उ. ७ कारणे प्रव.८१ १०४ ॥ नि. चू.५ उ. । कारणमालंबणं मोत्तं, कारणं नामा संबनम् आ.म प्र.अ. १॥ (सपच्चवाएण निरालंबणेणं) निष्कारणेन प्रत्यपायसंभवे वा ज्ञानाद्यालंबनेत्यवस्तुवर्जितेनेति ज्ञा० अ. ९ ॥ आलंब्यत इत्यालम्बनम् । प्रवृत्तिनिमित्ते, आव० । आलम्ब्यते निश्चलङ्क्रियते मनो येनेत्यालम्बनम् उत्त०अ.२४। प्रयोजने, (आलंबणे य काले मग्गे जयणाए चेव परिसुद्धं) आचा० अ. २ उ. ३ नि० उ. १० आलंबणेत्यादितः प्रवचन संघगच्छाचार्यादिप्रयोजनम् आचा० । पुष्टालम्बनस्य सूत्रगुणप्रतिसेवने न दोषः वृ० । अथापुष्टालंबनोनिरालंबनो वा प्रतिसेवते । ततः संसारोपनिपातमासादयति ॥

तथाचात्र दृष्टांतमाह ।

तुच्छमवलंबमाणो, पेहति निरालंबतो य दुग्गंमि ।
सालंबनिरालंबे, अह दिट्टंतो णिलेवंतो ॥

इहालंबनं द्रव्यभावभेदाद्विधा तत्र गर्त्तादौ पतन्निर्यद्द्रव्यमालंब्यते तत् द्रव्यालंबनं तच्च द्विधा पुष्टमपुष्टं च । अपुष्टं दुर्बलं कुशवल्वकादि पुष्टं बलिष्टं तथाविधकठोरवल्ल्यादि भावालंबनमपि पुष्टापुष्टभेदात् द्विधा पुष्टं तीर्थाव्यवच्छित्तिग्रंथाध्ययनादि अपुष्टं शठतया स्वमतिमात्रोत्प्रेक्षितमालंबनमात्रं । ततश्च द्रव्यालंबनं पुष्टमपुष्टमवलंबमानो निरालंबनो वा यथा दुर्गे गर्त्तादौ पतति यस्तु पुष्टालंबनमवलंबते स सुखेनैवात्मानं गर्त्तादौ पतन्तं धारयति । एवं साधोरपि मूलगुणाद्यपराधाञ्चिषेवमाणस्य सालंबनिरालंबविषयोऽथायं दृष्टांतो मंतव्यः ॥ किमुक्तं भवति । योनिरालंबनोऽपुष्टालंबनो वा प्रतिसेवते स आत्मानं संसारगर्त्तायां पतंतं न संधारयितुं शक्नोति । यस्तु पुष्टालंबनः स तदवष्टंभादेव संसारगर्त्तं सुखेनैवातिलंघयति ॥ अथ कस्मादालम्बनमन्वेषणीयमित्याह ॥

सालंबणो पमंतो, अप्पाणं दुग्गमे विधारेइ ।
इअसालंबणसेवा, धारेइ जई असढभावं ॥ ६ ॥

कानि पुनस्तान्यालम्बनानीत्याह ॥

काहं अच्छित्तिअदुवा अहीहं, तवोवहाणेसु व उज्जमिस्सं ।
गणं वनिइए वहुसारविस्सं, सालंवसेवी समुवेइ मुक्खं ॥

व्या० काहमित्यादिवृत्तं यः कश्चिदेवं चिंतयति यथा करिष्याम्यहमत्र स्थितोऽच्छित्तिमव्यवच्छित्तिं जिनधर्मस्येति शेषो राजादेर्जिनशासनावतारणादिभिः (अदुवेति) अथवा अहमध्येष्ये सूत्रतोऽर्थतश्च द्वादशांगं दर्शनप्रभावकाणि वा शास्त्राणि यदि वा तपोलब्धिसमन्वितत्वात्तपोविधानेषु नानाप्रकारेषु तपस्सु उज्जमिस्सं इति उद्यस्यामि उद्यमं करिष्यामि गणं वा गच्छं वा (नीईमुयत्ति) सतम्यास्तृतीयार्थत्वान्नीतिभिः सूत्रोक्तैर्नीतैः सारयिष्यामि गुणैः प्रवृद्धिं करिष्यामि स एवं सालंबनसेवी । एतैरनंतरोदितरालंबनैर्यतनया नित्यवासमपि प्रतिसेवमानो जिनाज्ञानुल्लंघनात्समुपैति प्राप्नोति मोक्षं सिद्धिं तस्मात्तीर्थाव्यवच्छेदादिकमेव यथोक्तज्ञानदर्शनचारित्राणां समुदितानामन्यतरस्य वा यद्वृद्धिजनकं तदालंबनं जिनाज्ञावशाद्युपादेयं नान्यत् ॥ १४ ॥

संप्रति सिसाधयिषितार्थव्यतिरेकदर्शनायाह ॥

आलंबणहीणो पुण, निवडइ खलिओ अहे दुरुत्तारे ।
इअनिकारणसेवी, पडइ भवोहे अगाहंमि ॥ ७ ॥

टी० ॥ आलंबनहीनः पुनर्निपतितः स्खलितः क्व आह दुरुत्तारे गर्त्तायां दुरुत्तारायां इय एवंनिःकारणसेवी साधुः पुष्टालंबनरहित इत्यर्थः । पतति भवौघे अगाधे पतति भवगर्त्तायां अगाधायां अगाधता पुनरस्याद्दुःखेनोत्तरणसंभवादिति गाथार्थः ॥ यथा चरणविकला असहायज्ञानदर्शनपक्षमालम्बत्येवं नित्यवासाद्ययाह ॥

जेजत्थ जया जग्गा, ओगासं ते परं अविंदंता ॥
गंतुं तत्थ चयत्ता, इमं पहाणंति घोसंति ॥ ९ ॥

टी० ॥ ये साधवः शीतलविहारिणः यत्र नित्यवासादौ यदा यस्मिन्काले भग्नानिर्विण्णा अवकाशं स्थानं ते परं अन्यत (अविदंतित्ति) अलभमानाः गंतुं तत्र शोभने स्थाने अशक्नुवंतः किंकुर्वति इदं पहाणंति घोसंति यदस्माभिरंगीकृतं सांप्रतं कालमाश्रित्येदमेव प्रधानमित्येवं नाघोषयंति ॥ ९ ॥ आव० ३ अ० । आ. क० ६१० १४ अत्र सार्थेन दृष्टांतः ॥

स्वल्पोदकतरुच्छायं, सार्थः काश्चिद्ययापथं ॥
प्रपन्नस्तत्रकेऽप्यस्थुः, परिश्रमजुषोऽलसाः ॥ १ ॥
तिलतंडुलिकप्राया, स्वपि छायासु निर्वृताः ॥
तैस्तैर्जल्पैश्च गच्छंतं, शब्दयत्यपरानपि ॥ २ ॥
प्रधानमिदमेवात्र. स्थानामित्यर्थके च न ॥
ये तद्वचः प्रपद्यास्थु, स्ते क्षुत्तृड्दुःखिनोऽभवन् ॥ ३ ॥
स्वीचक्रे तद्वचोऽर्येन, तमध्वानं विलंघ्यते ॥
शीघ्रं शीतोदकच्छायं, सुखभाजोऽथतेऽभवन् ॥ ४ ॥
यथा ते पुरुषास्तस्थुः, पार्श्वस्थाद्यास्तथालसाः ॥
ये तद्वमात्तं निस्तीर्णाः सुखनस्ते सुसाधवः ॥ ५ ॥

साम्प्रतं यदुक्तमिदं प्रधानमिति घोषयंति तद्दर्शयति ॥

निअयावासविहारं १, चेइअभत्तिंच २ अज्जिआ लाभं
३ विगईसु अपडिबधं, निद्दोसं चोइअं विंति । १० ।

पडिदारगाहा २ ॥ टी० ॥ नित्यवासेन विहरंतंनित्यवासकल्पमित्यर्थः चैत्येषु भक्तिस्तां च चशब्दात्कुलकार्यादिपरिग्रहः । आर्यिकाभ्योलाभस्तंडुलाद्या विगतयो अभिधीयंते ॥ तासु विगातिषु प्रतिबंधं आसंगं निर्दोषं चोदिता अन्येनोद्यतविहारिणोब्रुवते भणंतीति गाथार्थः ॥

अधुना चेइयदारं गाहा ॥

चेइ अकुलगणसंघे, अन्नं वा किं चि काउ निस्साणं ।
अहवा वि अज्जवइरं, तो सेवती अकरणिज्जं ॥

चैत्यकुलगणसंघं अन्यद्वा किंचिदपुष्टमव्यवस्थित्यादिकृत्वालंबनमित्यर्थः । कथं नास्ति कश्चिदिह चैत्यादि प्रतिजागरूकः अतोऽस्माभिरसंयमोऽङ्गीकृतः । माभूच्चैत्यादिव्यवच्छेद इति अथचार्यवैरं कृत्वा निश्रांततः सेवंते अकृत्यं असंयमं मंदधर्मा इति गाथार्थः ११४ आव० अ० ३ ॥

चेइअपआ किं, वइरसामिणो मुअपुव्वसारेणं ।
न कया पुरिआइ तया. मुक्खंगं सा वि साहूणं ॥११७॥

टीका ॥ अक्षरार्थः सुगमः । भावार्थस्तु कथानका-

दवसेयस्तच्च कथितमेव तत्र वैरस्वामि नमालंबनं कुर्वाणा इदं नेच्छंत मदधियः । किमित्याह ॥

ओहावणं परेसिं, सतित्थ उब्जावणं च वच्छल्लं ।
न गणंति गणे माणो, पुव्विच्चिअ पुष्फमहिमं च ॥ १६ ॥

टी० ॥ अपभ्राजनां लांछनं परेषां शाक्यानां स्वतीर्थोद्भावनां च दिव्यकरणेन तथा वात्सल्यं श्रावकाणां एतन्न गणयंत्यालंबनानि गणयतः संतः तथा पुव्वोच्चियपुष्फमहिमं च गणयंतीति पूर्वावाचेतैः प्राग्गृहीतैः पुष्पैः कुसुमैर्महिमा यात्रा तामिति गाथार्थः १६ ॥ चैत्यभक्तिद्वार गतं ॥ अधुनार्यिकालाभद्वारम् । तत्रेयं गाथा ॥

अज्जियलाभे गिद्धा, सएणलाभेणजे असंतुट्ठा ।
भिक्खायरिया भग्गा, अन्नियपुत्तं ववइसंति ॥

अन्निअपुत्तायरिओ, भत्तं पाणं च पुप्फचूलाए ।
उवणीअं भुंजंतो,ते णवभावे अंतगडो ॥

टी० अक्षरार्थो निगदसिद्धः । भावार्थस्तु कथानकादवसेयः । तच्च अन्विकापुत्राचार्यशब्दे । तेन मंदमतय इदमालंबनं कुर्वतः इदमपरं नेच्छंत ॥ किमत आह ॥

गयसीसगणं ओमे, भिक्खायरिआ अपच्चलं थेरं ।
न गणंति सहो विसढो, अज्जिअलाभं गवेसेज्जा ॥

टी० गतः शिष्यगणोऽस्येति समासस्तं ओमे दुर्भिक्षे भिक्षाचर्य्यायां अप्पच्चलो असमर्थः भिक्षाचर्य्यायां अपच्चल असमर्थस्तं स्थविरं वृद्धं एवं गुणयुक्तं न गणयंति नालोचयंति सहा विसढा समर्थाः अपि शब्दात् सहायादिगुणयुक्तत्वेऽपि शठा मायाविन आर्यिकालाभं गवेषयंतीति अन्विषत इति गाथार्थः १९ ॥

गतमार्यिकालाभद्वारं विकृतिद्वारमधुना तत्रेयं गाथा. ।

भत्तं वा पाणं वा, भुत्तूणं लावलाविअमि विसुद्धं ।
तोवज्जपरिच्छन्ना, उदायणरिसिव्व वइसंती ॥ २० ॥

टी० ॥ भक्तं वा ओदनादि पानं वा द्राक्षपानादि भुक्त्वा उपभुज्य (लावलाविययति) लोपेत्तं अशुद्धं विगतिसंपर्कदोषात् तथाच निः कारणे प्रतिषिद्ध एव विगतिपरिभोगः ॥ उक्तंच ॥

विगतिं विगति भीया, विगतिगयं जो उ भुंजाते साहू ।
विगति विगतिसहावा, विगति विगतिं वलानेति ॥

ततः केनचित्साधुना चोदिताः संतोऽवद्यप्रतिछन्नाः पापप्रच्छादिता उदायनर्षिव्यपदेशत्यालंबनतयेति गाथार्थः ॥ २० ॥
आव. ३ अ. ॥

कथाचेयम् ।

आसीदुदायनो नाम, राजा वीतभयाधिपः ।
राज्ये निवेश्य जामेयं, प्रव्रज्यां स्वयमग्रहीत् ॥ १ ॥
भिक्षाहारस्य तस्यानूत्, व्याधिर्वैद्यैरभाणि सः ।
केवलं दधि भुंजीथा, येन व्याधिर्न वर्द्धते ॥ २ ॥
राजर्षिस्तु व्रजंस्तस्या, तत्रयत्सुलभं दधि ।
सोऽगाद्वीतभयेऽन्येद्यु, स्तत्र तज्जामिभूर्नृपः ॥ ३ ॥
ऊचेऽमात्यैः स्वराज्यार्थी, जिनसर्वपरीषहैः ।
राजर्षिराजगामात्र, राज्यं दास्यामि सोऽवदत् ॥ ४ ॥
उक्तस्तैर्नार्प्यते राज्यं, चिरादभ्युद्ग्राहितोऽथ सः ।
पशुपाल्यैकया साधोः, सविषं दध्यदापयत् ॥ ५ ॥
दुष्टाः पुनरमात्यास्ते, सर्वत्राऽप्यादिशन् पुरे ।
राजर्षेरस्य युष्माभि, र्दातव्यं सविषं दधि ॥ ६ ॥
हत्वा तद्देवताभाणी, न्महर्षे ! सविषं दधि ।
त्यजेतस्य क्रमेतेन, पुनर्व्याधिरवर्द्धत ॥ ७ ॥
पुनर्दध्याददे सोऽथ, पुनर्दैव्यहरद्विषं ।
एवं तत्पृष्ठतो लग्ना, देवता संचचार सा ॥ ८ ॥
तस्याः प्रमादतोऽन्येद्यु, र्बुभुजे सविषं दधि ।
तत्तापात्तः शुभध्यानः, केवलं प्राप्य निर्वृतः ॥ ९ ॥
तस्य शय्यातरः कुंभ, कारो देवतया तदा ।
सिनपल्ल्यां कृतो राजा, राजर्षेर्भक्तिमानिति ॥ १० ॥
कुंभकारकृतमिति, तन्नाम्नाऽजनि तत्पुरं ।
पांशुवृष्ट्या पुनर्वीत, भयं सर्वं स्थलीकृतं ॥ ११ ॥
ऋषिहत्याकरमिति, कोपाद्देवतया तदा ।
कारणाद्दधिभुग्युक्तः, कर्त्तमालंबनं न सः ॥ १२ ॥ आ. क. ॥

सीअलसुक्खाणुचिअं, वएसु विगईगएण जावंतं ॥
दट्ठा वि भणंति सढा, किमासि उदायणो न मुणी ॥ २१ ॥

टी० । शीतलं च तद्रूक्षं च शीतलरुक्षं अन्नमिति गम्यते । तस्याऽननुचितः अननुरूपः नरेंद्रप्रव्रजितत्वाद्रोगाभिभूतत्वाच्च शीतलरुक्षानुचितस्तं व्रजेषु गोकुलेषु विगतिंगतेन विगतिं यातेन यापयंतं (दट्ठाविंत्ति) समर्था अपि भणंति शठाः किमासीत् (उदायणो न मुनिः) मुनिरेव विगत्ति परिभोगे सत्यपि तस्माद्विदोष एवायमिति गाथार्थः ॥ ७ ॥ एवं नित्यवासादिषु मंदधर्माः संगमस्थविरादीन्यालंबनान्याश्रित्य सीदंति । अन्ये पुनः सूत्रादीन्येवाधिकृत्य तथाचाह ॥ आव० ॥

सुत्तत्थबालवुड्ढे, असहदव्वाइआवईओ अ ।
निस्साणपयं काउं, सत्यरमाणा विसीअंति ॥ २२ ॥

सूत्रश्चार्थश्च बालश्च वृद्धश्च सूत्रार्थबालवृद्धाः । तान् तथा असहश्च द्रव्याद्यापदश्च असहद्रव्याद्यापदस्तांश्च निश्राणां आलंबनानां पदं कृत्वा संस्तरंतोऽपि संयमानुपरोधेन वर्तमाना अभिसंतः सीदंति । एतदुक्तं भवति । सूत्रं निश्रापदं कृत्वा यथाहं पठामि तावत्किं ममाऽन्येन एवमर्थं निश्रापदं कृत्वा शृणोमि तावत् एवं बालत्वं वृद्धत्वं असहत्वं असमर्थत्वमित्यर्थः । एवं द्रव्यापदं दुर्लभमिदं द्रव्यं, तथा क्षेत्रापदं क्षुल्लकमिदं क्षेत्रं, कालापदं दुर्भिक्षं वर्त्तते, तथा भावापदं ग्लानोऽहमित्यादि, निश्रापदं कृत्वा संस्तरंतोपि विशीदंत्यल्पसत्वा इति गाथार्थः ॥ २२ ॥

आलंबणाण लोगो, भरिओ जीवस्स अजउकामस्स ॥
जं जं पिच्छइ लोए, तं तं आलंबणं कुणइ ॥ २३ ॥

टी० ॥ आलंबनानां प्राङ्निरूपितशब्दार्थानां लोको मनुष्यलोको भृतः पूर्णो जीवस्य (अजतुकामस्सत्ति) अयतितुकामस्य तथा चायतितुकामो यद्यत्पश्यति लोके नित्यवासादि

तत्तदालंबनं करोतीति गाथार्थः ॥ २३ ॥

किंच द्विविधाऊर्वति प्राणिनो मंदश्रद्धास्तीव्रश्रद्धाश्च तत्रान्यत् मंदश्रद्धानामालम्बनमन्यच्च तीव्रश्रद्धानामित्याह च ॥

जे जत्थ जयाजइ्अ, बहुस्सुआ चरणकरणपब्भट्टा ॥
भट्टा जं ते समायरंती, आलंवणं मंदसद्धाणं ॥ २४ ॥

टी० ॥ ये केचन साधवो यत्र ग्रामनगरादौ यदा यस्मिन् काले सुखमदुःखमादौ (यद्यत्ति) यदा दुर्भिक्षादौ बहुश्रुताचरणकरणप्रभ्रष्टाः संतः यत्ते समाचरंति । पार्श्वस्थादिरूपं तदालंबनं मंदश्रद्धानां भवतीति वाक्यशेषः । तथा ह्याचार्यो मथुरामंगुः सुभिक्षेऽप्याहारादिप्रतिबंधापरित्यागात्पार्श्वस्थतामभजत्तदवमपि नूनं जिनैर्धर्मो दृष्ट एवेति गाथाभिप्रायः ॥ २४ ॥

जे जत्थ जया जइअ, बहुस्सुआ चरणकरणसंपत्ता ॥
जं ते समायरंती, आलंवणं तिव्वसद्धाणं ॥ २५ ॥

ये केचन यत्र ग्रामनगरादौ यदा सुखमदुःखमादौ (जइयत्ति) यदा च दुर्भिक्षादौ बहुश्रुताश्चरणकरणसंपन्नाः यत्ते स्माचरंते त्रि(गु)प्रतिमा तदालम्बनं तीव्रश्रद्धानां भवतीति गाथार्थः ॥ आव. ३ अ० ॥

आलंबनं रज्ज्वादि तद्वदापत्तार्तादिनिस्तारकत्वादालम्बनम् आलम्बनसदृशे, च भ० श. १८ उ० २ (आहारभूए आलंबणे) आलंबनं वस्त्रादिकमिव । ज्ञा०अ० ७ ॥ (मेढीआलम्बणं खंभं) आलंबनं हस्ताद्याधारः तत्समानः यथा हस्ताद्याधारो गर्तादौ पतंतं जंतुं धारयति तथाचार्योऽपि भवगर्ते पतंतं गच्छं धारयतीत्यर्थः ग० अधि० १ (मेढीयपमाणं आहारे आलंबणे) आलंबनं रज्ज्वादि तद्वदापत्तर्तादिनिस्तारकत्वादालम्बनम्. राज. । आलम्ब्यत इत्यालम्बनम् भावेऽनट्प्रत्ययः कर्म० ॥ अवष्टम्भे यथा मंदशक्तिः कश्चित् नगरे परिभ्रमणाय यष्टिमवलम्बते ततस्तदवष्टंभते । जातसामर्थ्यविशेषः सन् तान् प्राणापानादिपुद्गलान् विसृजतीति. कर्म. प्र. ॥ गृहणशब्दे निर्ग्रन्थीनां ग्रहणं वक्ष्यते ॥

आलंबणजोग-आलंबणयोग- पु० आलम्बनवाच्ये पदार्थे अर्हत्स्वरूपे उपयोगस्यैकतानत्वम् । एतस्य वक्तव्यता योगशब्दे अष्ट० ॥ सालम्बनो निरालम्बनश्च योगः परो द्विधा ज्ञेयः । सह आलंबनेन चक्षुरादिज्ञानविषयेण प्रतिमादिना वर्तत इति सालम्बनम् षो० वृ० १३ । योगभेदेच अष्ट० ।

आलंबणभूय- आलम्बनभूत त्रि० आलम्बनसदृशे, (आलंबणभूए) आलंबनं रज्ज्वादि तद्वदापत्तर्तादिनिस्तारकत्वादालंबनम् । ज्ञा० अ १ ।

आलंबमाण- आलम्बमान त्रि० बाह्वादौ गृहीत्वा धारयति, देशतः करेण गृह्णाति च । वृ० ।

आलंबि (न्) आलम्बिन् त्रि० आ लवि णिनि आश्रयिणि, " गजाजिनालम्बिदुकूलधारिणा " । कुमा. । वाच० ॥

आलंबिय-आलम्बित त्रि० लवि क्तः धृते, गृहीते, च वाच० ।

आलंभ-आलम्भ पु० आ लभ घञ् नुम् संस्पर्शे १ हिंसने २ च वाच० ॥

आलंभिय-आलम्भिक-न० स्वनामख्याते नगरे, यत्र चुल्लशतको गृहपतिरासीत् स्थानांगे चुल्लशतकमधिकृत्य (सवाल म्भिकाभिधाननगरनिवासी) स्था० ठा. १ । (आलभियणयरं मज्झं मज्झेण णिग्गच्छइ) भ० श. ११ उ. १२ ॥ आलम्भिकायां नगर्यां यत्प्ररूपितं तत्प्रतिपादक उद्देशकोऽप्यालंभिक इत्युच्यते । ततोऽसौ द्वादशः भगवत्या एकादशशतकस्य द्वादशे उद्देशे च ॥

आलंभिया-आलम्भिका-स्त्री० स्वनामख्यातायां नगर्याम् भ० श. ११ उ. १ (ततो भयवं आलंभियं नयरीं गतो) आ० म. । कल्प० ॥ आ० चू० ॥

अस्या वर्णको भगवत्याम् यथा ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं आलंभिया णामं णयरी होत्था वण्णओ संखवणे चेइए वण्णओ तत्थणं आलंभियाए णयरीए बहवे इसिभद्दपुत्तप्पामोक्खा समणोवासगा परिवसंति । अड्ढे जाव अपरिभूए अभिगयजीवाजीवा जाव विहरंति ॥ भ० श. ११ उ. ११ ।

आलत्त- आलप्त- त्रि० आभाषिते, (आलत्ते वाहिते,) आलप्तानाम आर्य ! किं तव वर्त्तते इत्येवमाभाषित इति. वृह. । (सेवगपुरीसो उ कोइ आलत्तो) आलप्तः संभाषित इति । व्य० भ. २ ॥ शब्दिते. ततश्चालप्ताः शब्दिता वा तूष्णिंभावं भजन्ते. । आचा. श्र. ६ उ. ४ । आलपने. न. (आलत्तमादिकज्जत्था) आलप्तमालपनम्. व्य. उ. १० ।

आलद्ध. आलब्ध त्रि० आ लभ क्त संसृष्टे, संयुक्ते, स्पृष्टे, हिंसित, च.

आलप्प--आलाप्य--त्रि० आ. लप. कर्मणि. ण्यत्. कथनीये. णिच्. यत्. आभाष्ये. वाच० ।

आलवंत--आलपत्--त्रि० ईषद्वदति, (आलंवते लवंते वा) आलपति सति ईषद् वदति सति. उत्त अ. १ सकृल्पति, च. (आलवित्तएवा) आलपितुं सकृत् प्रति० । आलपनं कुर्वति, च (आलवंताणं मुरयाणं नंदिमुइंगाणं) मुरजमृदंगनंदिमृदंगानामालपनम्, । राज० । आ. चू. ।

आलय--आलय--पुं. आलीयतेऽस्मिन्.आ. ली. आधारे अच्. आधारे वाच० आश्रये, स्था० ठा. ३ स्था. ठा. २ ॥ जं० ॥ आवासे. ओघ० ॥ गृहे, तं.॥ स्थाने. विशे. (हिमालयो नाम नगाधिराजः) कुमा० तत्रामरालय मरालमरालकेशी नैष० नहि दुष्टात्मना मार्या निवसत्यालये चिरम्, रामा० (आलयं देव शत्रूणां सुघोरं खाण्डवं वनम्) भा.आ० प० । आलीयंते साधवोऽत्रेत्यालयः वृ० । वसतौ, स्था० ठा. ॥ आ. चू. । (आलएणं विहारेणं) आलयो वसतिः आव.। अणुत्तरेण. आलएणं, आलयेन स्त्रीपश्वादिरहितवसतिसेवनेन कल्प० ॥ उपाश्रये, ॥

वृहत्कल्पे उपाश्रयस्यैकार्थिकानधिकृत्य (उवस्सगपरिस्सगलिज्जा आलयवसधीनिसीहिया ठाणं, वृह० । शरीरे, च.
निसीहिगा सरीरगं वसही थंडिलं च भणंति। यतोनिसीहिया नाम आलयो वसही थंडिलं च सरीरस्स आलओ सरीरं जीवस्स आलयोत्ति ॥ आ. चू. ॥

॥ आलयवर्तिनि, च (आलयविहारसमिओ) आलयः सूचकत्वादालयवर्ती सकलकलंकविकलनिर्षदीत्यर्थः.प्र.अधि.३

भावे घञ् संश्लेषे, मर्य्यादायामव्ययी० लयपर्यन्ते. अव्य० वाच० ॥

आलयगुण–आलयगुण–पु० बहिश्चेष्टादौ, प्रतिलेखनादौ,उपशमगुणे च वृ० ॥

आलयविन्नाण–आलयविज्ञान–बौद्धपरिभाषिते क्षणिकविज्ञाने, आव० ॥

आलयसामि (न्) आलयस्वामिन् पुं० साध्वाश्रयप्रभौ, (सेज्जायरोत्ति भण्णति आलयस्वामी उ तस्स जो पिंडो) आलयस्वामी तु साध्वाश्रयप्रभुरेव-पंचा० वृ० १७

आलयसुध्धाइलिंगपरिसुध्द– आलयशुध्दादिलिंगपरिशुध्द–पुं० आलयशुद्धादीनि वसतिनिर्दोषताप्रभृतीनि यानि लिङ्गानि सुविहितचिन्हानितैःपरिशुद्धोनिश्चितसुविहितभावोयः स आलयशुद्धादिलिङ्गपरिशुद्धःतस्मिन्. (तम्हा जहोइयगुणो आलयसुद्धाइलिंगपरिसुद्धो) पंचा० वृ० ११ ॥

आलवण्ण–आलवण्य–न० न लवण० न० त० अलवणस्यभावः ष्यञ् लवणरसाभिन्नत्वे नास्तिलवणं यत्र बहु० तत्त्ववा ष्य. ञ्-अलवणता-स्त्री० अलवणत्वंतु. न० लवणशून्यत्वे वाच० ।

आलस–आलस–त्रि० आलसति, ईषत्व्याप्रियते-अच्. क्रियामान्द्ये अलसस्यापत्यम विदा० अञ्-अलसापत्ये-पुं० स्त्री० यून्यपत्ये हरिता० फञ् आलसायनः तस्य यून्यपत्ये-पु० स्त्री० वाच० ।

आलस्स– आलस्य– न० अलसस्य भावः ष्यञ् अनुद्यमने उत्त० १ अ० ॥

औदासिन्ये प्रमादो यत्र आलस्यमौदासीन्यं च हेतषु आलस्यं च हेतुषु समाधिसाधनेष्वादौसीन्यं माध्यस्यं न तु पक्षपातः द्वा० द्वा.१६ ॥ आ० म० ॥

आलाव–आलाप–पु० आलप्-करणे घञ्-वाच० आङ ईषदर्थत्वादीषल्लपनमालापः स्था० ठा० ५ ईषद्भाषणे,ध० अधि० २ असकृत्संभाषणे, च (आलावं वा संलावं वा) आलापः संभाषणं संलापस्तदेव पुनः पुनः भ० श० ३ उ० १ ॥

आलावत्ति सकृज्जल्पं सलावंवत्तिमुहुर्मुहुर्जल्पं. भ० श० ५ उ० ४ ॥ ध० अधि० २ ॥ ईषत्प्रथमतया वा जल्पने, चतुर्भिश्च स्थानैर्निर्ग्रन्थस्य निर्ग्रन्थ्या सममालापे न दोषः ॥

तथाच स्थानाङ्गे स्था० ठा० ४ ॥

चउहिं ठाणेहिं णिग्गंथे णिग्गंथि आलवमाणे वा संलवमाणे वा णाइक्कमइ तं० पंथं पुच्छमाणे पंथं देसमाणे असणं वा पाणं खाइमं वा साइमं वा दलयमाणे दवावेमाणे वा ॥

स्था० टी० (चउहीत्यादि) स्फुटं किंतु आलपन्नीषत्प्रथमतया वा जल्पन् संलपन् मिथो भाषणेन नातिक्रामति न लंघयति निर्ग्रंथाचारं (एगो एगत्थिए सद्धिं नेव चिट्ठे न संलवे) विशेषतः साध्व्या इत्येवं रूपं मार्गप्रश्नादीनां पुष्टालम्बनत्वादिति तत्र मार्गं पृच्छन् प्रश्नणीयसाधर्म्मिकगृहस्थपुरुषादीनामभावे हे आर्ये ! कोऽस्माकमितो गच्छतां मार्ग इत्यादिना क्रमेण मार्गं वा तस्यादेशयन् धर्मशीलेऽयं मार्गस्त इत्यादिना क्रमेण अशनादि चाददद्धर्मशीले ! गृहाणेदं अशनादीत्येवं तथा अशनादि दापयन् आर्ये ! दापयाम्येतत्तुभ्यं आगच्छेह गृहा

दावित्यादिविधिनेति ॥ प्रवादे–उच्चारणविधौ च– (एसाल वेरुसव्वत्ते·) एष ईदृश आलाप उच्चारणविधिः वृह० (आलावेदेवदत्तादि किं भोत्ति किं देवदत्तेति.) (अक्ष-याव नेए आलावसद्दो सुओ) नि० चू० ॥

आलावग–आलापक–पुं. आ लाप. क. उच्चारणविधौ (एवमिक्केक्के आलावगा भणियव्वा) चत्तारि आलावगा, स्था० ठा. ६ ॥

आलावण–आलापन–न. आ लप णिच्. भावे ल्युट्. परस्परकथोपकथने, आभाषणे, आलापशब्देऽस्य प्रवृत्तिहेतुत्वमुक्तम् स्यादाभाषणमालाप इत्यमरः । स्वस्तिवाचेन,च (मंगलालापनैर्होमैः) रामा ० वाच ० । संभाषणे. वृ० । सकृत्संभाषणे आव. ॥ भाणने. (जो लावेसज्जा असणस्स हेऊ) आलापयेद् भाणयेत्. सूत्र श्रु. अ. ० ॥ आ लाप्यते आलापनं क्रियेत एभिरित्यालापनानि. रज्वादौ. भ ० श. ८ उ.९

आलावणबंध–आलापनबन्ध–पु.आलाप्यते आलीनं क्रियते एभिरिति आलापनानि रज्वादीनि तैर्बन्धस्तृणादीनामालापनबन्धः । बन्धभेदे. भ० श. ८ उ. ९ ।

तथाच भगवत्याम्.

सेकिंतं आलावणबंधे २ जण्णं तणभाराण वा कट्ठभाराण वा पत्तभाराण वा पलालभाराण वा वेल्लभाराण वा वेत्तलया वा गवरतरज्जुवीक्लकुशदब्भमाइएहिं आलावणबंधे समुप्पज्जइ । जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं । सेत्तं आलावणबंधे ॥

आलि-आलि–पु. वनस्पतिविशेष, । जी प्र. ३ ॥

आलीकदल्यौ वनस्पतिविशेषौ. ज्ञा०३ अ० ॥

आलिंग–आलिङ्ग– पुं० मुरजनामके, वाद्यविशेषे, राज०प्र. ३ आलिंगोमृन्मयो मुरजः जी०.३ प्र. उताडिज्जताणं आलिंगाणं, राज ० आ. चू. ॥ (आलिंग पुक्खरेइ वा) आलिंग्य वाद्यते इत्यालिंगो मुरजवाद्यविशेषस्तस्य पुष्करं चर्मपुटं तत् किलात्यंतसममिति तेनोपमा क्रियते इति. आ. म. प्र. १ अ. जं. ॥

आलिङ्ग्य त्रि. आ. लिग. एयत् आलिंगनीये प्रियादौ, वाच० ॥ मुरजनामके वाद्यविशेषे. पु. (आलिंगपुक्खरे इव) आलिंग्यो नाम यो वादकेन मुरज आलिंग्य वाद्यते हृदि धृत्वा वाद्यत इत्यर्थः ॥ आलिंग्यो मुरजोवाद्यविशेषः ॥ एष यकारान्तः शब्दः । जी० प्र. ३

आलिंगण–आलिङ्गन–न० आ लिगि ल्युट्-आश्लेषे-अष्ट. । ईषत्स्पर्शने० प्रव० द्वा. १७० नि. चू. उ. १ दश० अध्य. ६

आलिंगनवट्टि–आलिङ्गनवर्त्ति–स्त्री० शरीरप्रमाणे उपधाने (तारिसगंसि सयणिज्जंसि सालिंगनवट्टिए) सहालिंगनवर्त्या शरीरप्रमाणेनोपधानेन यत्तत्तथा-सू. प्र. प्रा. २०। जी० प्र. ३ । भ० श. ११ उ. ११ । ज्ञा० अ. १

आलिंगणवट्टिया–आलिङ्गनवर्त्तिका–स्त्री० शरीरप्रमाणे दीर्घे, गण्डोपधाने, आलिंगनवर्त्तिका नाम शरीरप्रमाणं दीर्घं गण्डोपधानम् । कल्प० ॥

आलिंगणिया–आलिंगनिका– स्त्री० पुरुषप्रमाणे उपधाने, आलिंगनिकायां पुरुषप्रमाणायां राज्ञेति बुध्या समतलिम्य

राजान्तः पुर्य्यः शेरते. जी० प्र० १

आलिंगपुक्खर--आलिंगपुष्कर--न० मुरजमुखे,भ० श. २ उ. ८ मुरजमुखपुटे, च भ० श. ६ उ. ७ जं० । आ. म. प्र० १ अ. । राज० ॥

आलिंपत--आलिंपत्--त्रि० आलेपं कुर्वति(आलिंपंतं वा विलिंपंतं वा साइज्जइ) नि. चू. उ० ३

आलिंपावंत--आलेपयत्--त्रि० आलेपं कारयति(अन्नयरेण वा भालेवणजाएणं आलिंपावंतं वा) नि० चू. उ. १७

आलिघरग--आलिगृहक--न० आलिर्वनस्पतिविशेषस्तन्मयानि गृहकाणि । आलिमये गृहे, राज० ।

आलित्त--आदीप्त--त्रि० समंततो दीप्ते. " जह आलित्ते गेहे, कोइ पसुत्तं नरं तु बोहेज्जा " आसमन्ततो दीप्ते गृहे, व्य० उ. ३ अंत० अ. ५ अभिविधिना ज्वलिते, भ० श. २ उ. १ प्रदीपने, न० कोट्टिमघरे वसंते आलित्तंमि वि न डज्झई त्तेणे आदीप्तेऽपिप्रदीपनकेऽपि न दह्यते इति-व्य. उ. ४

आलिप्त-त्रि. आ. लिप. क. कृतालेपने,दत्तादीपने, च वाच० ॥

आलिद्ध--आदिग्ध--त्रि० लग्ने, (अत्थेगइया पुढवीकाइया आलिद्धा) आदिग्धाः शिलायां शिलापुत्रके च लग्ना इति भ० श. १९ उ. ३

आश्लिष्ट-त्रि० । आ. श्लिष क्त आश्लिष्टे, लधौ ॥ ४९ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण आश्लिष्टे संयुक्तयोर्यथासंख्यं लध इत्येतौ भवतः प्रा० । आलिंगिते संबद्धे (शिखाभिराश्लिष्ट इवाम्भसां निधिः । आश्लिष्टभूमिं रसितारमुच्चैः) इति माघः वाच० ।

आलिद्धमणालिद्धवंदण-आश्लिष्टानाश्लिष्टवन्दन--न० सप्त विंशे वन्दनकदोषे, तत्र(आलिद्धमणालिद्धं रयहरसीसे य होइ चउभंगो) वृ० । अश्लिष्टमनाश्लिष्टं चेति पदद्वयमाश्रित्य रजोहरणशिरसो विषये चतुर्भंगिका भवति। सा च अहो कायं काय इत्याद्यावर्तकान्ते संभवति । रजोहरणं कराभ्यामाश्लिष्यति शिरश्चेत्येको १ रजोहरणं श्लिष्यति न शिर इति द्वितीयः २ शिरःश्लिष्यति न रजोहरणमिति तृतीयो ३ न रजोहरणं न शिरः श्लिष्यति ४ इति चतुर्थो भंग इति अत्राऽऽद्योभंगः शुद्धः । शेषभंगत्रये आश्लिष्टदोषदुष्टप्रकृतवंदनमवतरति । प्रव. द्वा. १ ध० अधि २ । आव० । आ. चू. २ अ. ॥

आलि (ली) वग--आदीपक--त्रि० आदीपयत्यन्यगृहमाग्निना । आ. दीप णिच् ण्वुल् परगृहस्य दाहके, गृहादिदीपनककारिषु प्रश्न० द्वा० ३ । अग्निदातरि ज्ञा० अ. २ उद्दीपके, च वाच० ॥

आलि (ली) वण--आदीपन--न० आ. दीप णिच् ल्युट् तण्डुलादिचूर्णमिश्रितजलेन गृहादौ चित्राकारलेपनभेदे, उद्दीपने, च वाच० ॥ग्रामादिप्रदीपने (आलीवणेहि य) व्याकुललोकानां मोषणार्थं ग्रामादिप्रदीपनैः । विपा० अ. १ ।

आलि (ली) विय--आदीपित-त्रि० आ. दीप णिच् क्त दत्तादीपने गृहाङ्गनादौ, उद्दीपिते, च वाच. ॥

आलिसं (सिं) दग--आलिस (सि) न्दक--पुं. धान्यविशेषे दशा. (आलिसंदगत्ति) चपलकाः जं. टी० (आलिसंदगत्ति) चवलकप्रकाराः चवलका एवान्ये । भ. श. ६ उ. ७

आलिह--स्पृश् स्पर्शे तु. पर. सक. अनिट् । स्पृशः फासफंसफरिसछिवछिहालुंखालिहाः ॥ ८१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण स्पृशतेरालिहादेशः आलिहइ प्रा. ॥ स्पृशति अस्प्राक्षीत् अस्पार्क्षीत् अस्पृक्षत् पस्पर्श । वाच. ॥

आलिहमाण- आलिखत् त्रि० विन्यस्यति, (आलिहमाणे २ अणुप्पविसइ) आलिखन् २ विन्यस्यन् २ अनुप्रविशति ॥ जं० ॥

आलिहिज्जमाण- आलिख्यमान त्रि० विन्यस्यमाने,(मंगलेहिं आलिहिज्जमाणेहिं) जं० ॥

आली- आली--स्त्री० सख्याम् ॥ प्रा० ॥

आलीढ-आलीढ त्रि० आ- लिह- क्त-युद्धासनविशेषे॥ वाचा.॥

तत्र दक्षिणमूरुमग्रतो मुखं कृत्वा वाममूरुं पश्चान्मुखं प्रसारयति । अंतराबद्धयोरपि पादयोः पंचपदोः ततो वामहस्तेन धनुर्गृहीत्वा दक्षिणहस्तेन प्रत्यंचामाकर्षति तत् आलिढम् ॥ व्य० उ- १ आ० म- अ- १ ॥ आ- चू- ॥ उत्त० १ अ. । नि ० चू- उ ११

आलीण-आलीन-त्रि. आ ली कर्तरि क्त आश्लिष्टे, वाच० आलिंगिते, कल्प० सुश्लिष्टे, ज्ञा० अ २ किंचिल्लग्ने, च ॥ जं० ॥ प्राकृते (आलिङोऽल्ली ॥ ५४ ॥) इति सूत्रेणालियतः अल्ली इत्यादेशो भवति । अल्लिअइ अल्लीणो ॥ प्रा० ॥ (अल्लीणपमाणजुत्तसवणा) आलीनौ मस्तकभित्तौ किंचिल्लग्नौ नतु दूरौ प्रमाणयुक्तौ स्वप्रमाणोपेतौ श्रवणौ कर्णौ येषां ते ॥ जं० ॥ (आलीणे महए विलीणे) आलीनः सर्वगुणैरालिंगितः ॥ कल्प० ॥(आलीणगुत्तो परिव्वए) आचा० अ ३ उ २ ॥ भावे क्तः संश्लेषे, न० तत्र साधु अण् वंगे धातुभेदे तस्य धात्वन्तरसंश्लेषकारकत्वात् तथात्वं । वाच० ॥

आलीणगुत्त--आलीनगुप्त-- त्रि० आङ् मर्य्यादयेन्द्रियरोधादिकया लीन आलीनो गुप्तो मनोवाक्कायकर्मभिः कूर्मवत्संवृतगात्रः।आलीनश्चासौ गुप्तश्चालीनगुप्तः । इन्द्रियरोधादियुते मनोवाक्कायकर्मभिर्गुप्ते, कूर्मवत्संवृतगात्रे, च आचा० अ.३उ.२ (आलीणगुत्तो परिव्वए)आलीनो गुप्तश्च परिव्रजेत् ॥आचा.॥

आलु--आलु--पुं०आ लाति-ला-मितद्रु ऋजगणिश्च रस्य लः धा पेचके, भेलके, । शब्दरत्ना० स्वल्पवारिधानिकायाम् सनाले जलपात्रभेदे, स्त्री० कन्दभेदे राजनि० तस्य भेदा नानाविधाः "कंदो बहुविधो लोके आलुशब्देन भण्यते ॥ काष्ठालुश्चैव घंटालु, पिंडालुश्शर्करादिकम् ॥ काष्ठालुश्चैव माद्यं स्यात् तस्य भेदा अनेकशः" । वाच० ॥

आचाराङ्गदीपिकायाम् । द्वात्रिंशदनंतकाय वनस्पतिजीवानधिकृत्य- (आलू तह पिंडालू बत्तीसं आणिउं अणंताइं) आचा० अ. १ उ. ३ ॥

आलू तह पिंडालू हवन्ति एए अणन्तनामेणं । ध० अ० २ । आलू इति दीर्घान्तोऽप्यत्र ॥

आलुई--आलुकी---स्त्री० वल्लीभेदे, । आचा ० अ. १ उ. ५ ॥ प्रव द्वा. १ ० ॥

आलुंख---दह-दाहे--भस्मीकरणेच सक ० भ्वा० प० अनिट्- दहेरहिऊ लुंखौ ॥ २०७ ॥ इति प्राकृत सूत्रेण दहेरालुंखादेशः आलुंखइ डहइ प्रा०

आलुंख-स्पृश-स्पर्शे-तु० पर० सक० अनिट् (स्पृशः फासफंसफ

रिसछिवछिहालुंखालिहा. ७१ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण स्पृशेः-रालुंखादेशः आलुंखइ ॥ प्रा० ॥

आलुंचण—आलुंचन-न० आ० लुचि. ल्युट् उत्पाटने, केशादेर्बन्धराहित्ये, च ॥ वाच० ॥ ग्रहणे, ॥ आव० ॥

आलुंटण—आलुंठन-न० आ लुटि. ल्युट् बलादपहरणे,-वाच० ॥

आलुंप-आलुम्प—त्रि० आसमंताल्लुंपतीत्यालुंपः धनापहारके, आलुंपे सहसाकारे। स हि लोभाभिभूतान्तः करणोऽपगतकर्तव्याकर्तव्यविवेकोऽर्थलोभेनैकदत्तदग्रैरैहिकामुष्मिकविपाक-कारिणीर्निर्लाञ्छनगलकर्तनचौर्यादिकाःक्रियाः करोति॥ आचा० श्रु. २ उ. १० ॥ (आलुंपइ विलुंपइ) आलुंपतवस्त्रादिकं विलुंपत् सर्वस्वापहारेण ॥

आलुग (य) आलुक पुं० आ. लाति पृथ्वीं कासरोगं वा आला. मित् रु संज्ञायां कन्. शेषनागे, कासालौ, च आलु. स्वार्थे कन् कन्दभेदे, न० वाच० ॥ (तरुणगपलालुयत्ति वा) आलुकं कन्दविशेषः । तच्चानेकप्रकार मिति विशेषपरिग्रहार्थं पलालुकमित्युक्तम् ॥ अणु० श्र. १ ॥ साधारणशरीरबादरवनस्पतिकायिकानधिकृत्य (साहारणसरीरा अणेगहा ते पकित्तिया आलु ए मूलए चेव सिंगवेरे तहेव य) उत्त० अ. ३६ ॥ भ० श. ७ उ. ३ ॥ प्रज्ञा० पद १० ॥ जी० प्र. १ ॥

आलूण—आलून—त्रि० लू० क्त० ईषच्छिन्ने, सम्यक्छिन्ने, च तेनामरवधूहस्तैः सदयालूनपल्लवाः कुमार० ॥ वाच० ॥ विशीर्णे, ॥ आ० म० ॥

आलेट्टुयं—आलेष्टुम्—अव्य० आश्लेष्टुं कर्तुमित्यर्थे,स्वार्थेकश्च वा इति प्राकृतसूत्रेण स्वार्थे कः ॥ प्रा० ॥

आलेप—आलेप—पु० आ-लिप् घञ्-उपलेपे, आलिम्पने, च आलिप्यते कर्मणि ल्युट् आलिप्यमाने, च ॥ वाच० ॥

आलेवण—आलेपन—न० आ-लिप् ल्युट् उपलेपे, आलिम्पने, च वाच० ॥ सकृल्लेपने, नि० चू० उ. १२ ईषल्लेपने,॥ वृ० ॥ दिवा गृहीतगोमये रात्रौ व्रणाद्यालेपननिषेधो ॥ नि ० चू० ॥

जे भिक्खू दिया गोमयं पडिग्गहेत्ता। दिया कायंसि वणं आलिंपेज्ज वा विलिंपेज्ज वा आलिंपंतं वा विलिंपंतं वा साइज्जइ ॥ ३९ ॥ जे भिक्खू दिया गोमयं पडिग्गहेत्ता रत्तिं कायं सि वणं आलिंपेज्ज वा विलिंपेज्ज वा आलिंपंतं वा विलिंपंतं वा साइज्जइ ॥ ४० ॥ जे भिक्खू रत्तिं गोमयं पडिग्गहेत्ता दिया कायंसि वणं आलिंपेज्ज वा विलिंपेज्ज वा आलिंपंतं वा साइज्जइ ।४१। जे भिक्खू रत्तिं गोमयं पडिग्गहेत्ता रत्तिं कायंसि वणं आलिंपेज्ज वा विलिंपेज्ज वा आलिंपंतं वा विलिंपंतं वा साइज्जइ॥ ४२ ॥ चउक्कभंगसुत्तं उच्चारेयव्वं। कायः शरीरं व्रणः क्षतं तेण गोमयेण आलिंपइ सकृत् विलिंपइ अनेकशो ऽपरिवासिते मासलहुं। परिवासिते चउभंगे चउलहुं तवकालविसिट्ठा आणादिया दोसा। गाहा।

दियएतो गोमत्तेणं चउक्कभयणा तु जाव णेवुत्ता॥ एतो एगतरेणं पक्खेत्ताणाहिणो दोसा ॥२१६ ॥ चउक्कभयण चउभंगो त्ति उद्देसए जाव णेवुत्ता इहंपि सच्चेव। गाहा। ततुप्पतित्तं दुक्खं अभिभूतो वेयणा एत्तिव्वाए। अच्छाणे अव्वहितो तं दुक्खहिया सते सम्मं ।।२१७।। अव्वोच्छित्तिणिमित्तं जीयट्ठाए समाहिहेउं वा। एतेहि कारणेहिं जयणा आलिंपणं कुज्जा ।।२१८।। पूर्ववत् गोमय गहणा इमा विधी गाहा। अभिणवबोसट्ठासत्ति इतरे उवयोगं काउगहणं तु माहिसअसत्तीगव्वं अच्छातवच्छं व विसघाता ।।२१९।। वोसिरियमोत्तं घेत्तव्वं तं वहुणं तस्सासतिइयरं चिर काल वोसिरियं तं पि उवकरे तु गहणं दिणसंसत्तं पि मादितं घेत्तव्वं मोहिसासतिगव्वं तं पि अणायवेत्तियं छायायामित्यर्थः। तं असुसितं विसघाती भवति आयवत्तयं पुण सुसियरं सग्गुणकारी। सुत्तं जे भिक्खू दिया आलिवणजायं पडिग्गाहेत्ता दिया कायंसि वणं आलिंपेज्ज वा विलिंपेज्ज वा आलिंपंतं वा विलिंपंतं वा साइज्जइ ॥ ४३ ॥ जेभिक्खू दिया आलिंपणजायं पडिग्गाहेत्ता रत्तिं कायंसि वणं आलिंपेज्ज वा विलिंपेज्ज वा आलिंपंतं विलिंपंतंवा साइज्जइ ॥४४॥ जे भिक्खू रत्तिं आलेवणजायं पडिग्गाहेत्ता दिया कायं सि वणं आलिं पेज्ज वा विलिंपेज्ज वा आलिंपंतं वा विलिंपंतं वा साइज्जइ ॥ ४५ ॥ जे भिक्खू रत्तिं आलेवणजायं पडिग्गाहित्ता रत्ति कायंसि वणं आलिंपेज्ज वा विलिंपेज्ज वा आलिंपंतं वा विलिंपंतं वा साइज्जइ ॥ ४६ ॥ आलेवण जातं आलेवणप्पगारा ॥ गाहा ॥

दियराओ लेवेणं, चउक्कभयणाउ जाव णेवुत्ता ॥ एतो एगतरेणं, मक्खेत्ताणादिणा दोसा नि. चू. उ. १२

पर्युषितेनालेपनजातेनालेपननिषेधो । बृहत्कल्पे ॥

णो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीणं वा पारि यसिएणं आलेवणजाएणं आलिंपित्तए वा विलिंपित्तए वानन्नत्थ आगाढेहिं रोगायंकेहिं ॥

एवं म्रक्षणसूत्रमप्युच्चारणीयं॥ व्याख्यातः कल्पते निर्ग्रन्थानां वा २ परिवासिते नालेपनजातेनालेपयितुं वा ईषल्लेपयितुं विलेपयितुं विशेषेण लेपयितुं नान्यत्र आगाढेभ्यो रोगातंकेभ्य इति सूत्रार्थः ॥

अथ भाष्यं ॥

मक्खेऊणं लिप्पइ, एस कमो होइ वणतिगिच्छाए । जइ तेण तप्पमाणं, माकुण किरियं सरीरस्स ॥

परः प्राह ॥ ननु व्रणचिकित्सायां पूर्वं व्रणो म्रक्षित्वा ततः पिण्डी आदानेन आलिप्यते एष क्रमस्ततः प्रथमं म्रक्षणसूत्रमुक्त्वा पश्चादालेपनसूत्रं भणितुमुचितमिति भावः। यदि चैतत्तव न प्रमाणं ततोमा शरीरस्य क्रियामकार्षीरिति सूरिराह ।

आलेवणेण पउणइ, जो उवणो मक्खणेण किं तत्थ।
होहिइ वणो वमासे, आलेवो दिज्जई समणं ॥
नायमेकान्तो यदवश्यं व्रणे म्रक्षणमालेपनं च भवति। किन्तु कुत्रचिदेकतरं कुत्राऽप्युभयं ततो यः किल व्रण आलेपेन प्रगुणीभवति तत्र किं म्रक्षणेन कार्यं किंचिदित्यर्थः। यद्वा। मा मे व्रणो भविष्यतीति कृत्वा प्रथममेवालेपः शमनमौषधं दीयते किंच॥

चाउर उकज्जे करिंति, जह लाभकज्जपरिवाडी।
अणुपुव्विसंताविभवे, जुज्जइ न उ सव्वजाईसु॥
अत्यातुरे आगाढे कार्ये यथा लाभं आलापो म्रक्षणं वा यः प्रथमं लभ्यते तेनैव चिकित्सां कुर्वन्ति। कुत्र नाम परिपाटिः क्रमो विद्यते इदमेव व्यनक्ति यः स विभावा विद्यमानविकृति सूत्रचिकित्सायां क्रियमाणायामानुपूर्वी चिकित्साशास्त्रेण भणिता परिपाटिर्युज्यते घटते न पुनः सर्वजातिषु अतः किमत्र क्रमनिरीक्षणेनेति॥

सुत्तंमि कड्डियंमि, आलेवउवत्ति चउलहू हुंति॥
आणाइणाइदोसा, विणा इमेहिं तु ठाणेहिं॥
सूत्रार्थकथनेन सूत्रे आकृष्टे सति निर्युक्तिविस्तर उच्यते। यथा लेपं रात्रौ स्थापयति। तदा चतुर्लघु, आज्ञादयश्च दोषाः विराधना च क्रमोऽपि स्यान्निर्भवति॥

निद्धे दवे पणीए, आवज्जणपाणतक्खणक्खरणा।
आयंके विविज्जा, सो मासलहुगा य॥
स्निग्धे द्रवे प्रणीते आलेपे स्थापिते प्राणिनामायततत्क्षणकरणं तस्य द्रवादेः स्यन्दनं भवति। अत्र दोषभावना प्राग्वत्॥ आतंके च रोगे विपर्यासेन क्रियाकरणे वक्ष्यमाणं प्रायश्चित्तं मासेत्ति॥ अगाढानागाढकारणमन्तरेण पदे परिवासयत्ति। ततः प्रासुकादौ स्थाप्यमाने चतुर्लघु। अप्रासुकादौ चतुर्गुरु। इदमेव व्याचष्टे॥

तिविय संचयदोसा, तयावि से लालविणलिहणं वा।
अंबीभूयं विइए, उज्झमणुज्झंति जे दोसा॥
त एवं संचयादयो दोषा मन्तव्याः॥ त्वग्विषः सर्पः स्पृशेत् लालाविषो वा जिह्वया वा लेहनं कुर्यात्। द्वितीये च दिने अम्लीभूतं तदुप्स्यते। अनुज्झतो वा ये दोषास्तान् प्राप्नुयात् यत एते दोषास्ततः॥

दिवसे २ गहणं, पिट्ठमपिट्ठे य होय जयणाए।
आगाढे निक्खिवणं, अपिट्ठ पिट्ठे य जयणाए॥
यदा ग्लानार्थमालेपो न प्रयोजनं भवति तदा दिवसे २ ग्रहणं विधेयं। तत्र प्रथमं पिष्टस्य पश्चादपि पिष्टस्यापि यतनया कर्त्तव्यं भवति। आगाढे च ग्लानत्वे आलेपस्य निक्षेपणं परिवासनमपि कुर्यात्। तदप्यपिष्टस्य पिष्टस्य वा यतनया कर्तव्यम्

अथा ऽऽतंकाव्यत्यासं व्याख्याति॥

आगाढे अणागाढं, अणागाढे वा वि कुणइ आगाढं।
एवं तु विवज्जासं, कुणइ वत्ताए कफतिगिच्छं॥
आगाढे ग्लानत्वे अनागाढां क्रियां करोति चतुर्लघु। अनागाढे वा आगाढं करोति चतुर्लघु यदा वाते चिकित्सनीये कफचिकित्सां करोति। एष विपर्यासो मंतव्यः।

अथ सेसे लहुगायत्ति पदं व्याचष्टे।

अगिलाणो खलु सेसो, दव्वाई ति विह आवइ जढो वा।
पच्छित्ते मग्गणया, परिवासित्तं तस्सिमा तस्स॥
शेषो नाम य आगाढोऽनागाढो वा ग्लानो न भवति यो वा द्रव्यक्षेत्रकालापदेभेदात् त्रिविधया आपदा जढो मुक्तः स शेष उच्यते तस्य परिवासयत इयं प्रायश्चित्तमार्गणा।

फासुगमफासुगे वा, अचित्तचित्ते परित्तणंते वा।
असिणे हसिणे हसए, अणाहारा हारलहुगुरुगा।
प्रासुकं स्थापयति चतुर्लघु। अप्रासुकं स्थापयति चतुर्गुरु अचित्ते स्थाप्यमाने चतुर्लघु सचित्ते चतुर्गुरु परित्ते चतुर्लघु अनन्ते चतुर्गुरु स्नेहगते स्नेहावगाढे चतुर्गुरु अनाहारे चतुर्लघु आहारे चतुर्गुरु॥ वृ०॥

आलिप्यते अनेनेत्यालेपनं आलेपनसाधने द्रव्ये, आलेवो तिविधो वेदनप्रशमकारी पाककारी व्रणादिणीहरणकारी। नि० चू० उ० ३॥

आलेवणजाय–आलेपनजात– न० आलेपनप्रकारे, (आलेवणजाएणं आलिंपेज्ज वा विलिंपेज्ज वा) नि० चू० उ० ३॥

आलेह–आलेख– पुं० आ–लिख्–घञ् सम्यकुलेखने, आधारे, घञ् लेखपत्रे, च॥ वाच०॥ चित्रे,॥ आ० म० प्र०॥

आलेक्ख–आलेख्य– त्रि० आ– लिख्– एयत्– चित्रादौ लेख्यदेवादिप्रतिबिम्बे, विधातुमालेख्यमशक्नुवंतः। माघः। इति संरंभिणो वाणीबलस्यालेख्यदेवताः। माघः। अहो रूपमालेख्यस्य शकु० लेखनीये– त्रि० आधारे एयत् चित्र॥ वाच०॥

आलोइऊण–आलोक्य– अव्य० विमृश्येत्यर्थे (आलोइऊणा एवं) आलोच्य विमृश्येति॥ पंचा. वृ. १४ वृ. ३॥

आलोइय–आलोकित– त्रि. आ– लोक्– क. दृष्टे॥ वाच.॥ (आलोइयं इंगियमेव नच्चा) आलोकितं निरीक्षितमिति॥ दश. अ. ए उ. ३॥ आलोइयपाणभोयणभोई से णिग्गंथे) आलोकितं प्रत्युपेक्षितमशनादिभोक्तव्यं तदकरणे दोषसंभवात्॥ आचा० अ० ७ उ० २॥

आलोचित– त्रि० आ— लुचु. णिच्. क आलोचनाविषयीभूते विशेषदर्शनादिना कृतालोचने, (आलोचितमिन्द्रियेणेति)सां० कौ० इति कर्त्तव्यतयावधारिते च॥ वाच०॥ निवेदिते॥ भ. श. २ उ. १॥ (आलोइयंमि आराहणाअणालोइए भयणा) आलोचिते गुरोरपराधजाले निवेदिते,॥ आव०॥ आलोचनावति, च॥ भ०॥ श. ७ उ. २॥

आलोइयणिंदिय–आलोचितनिन्दित– त्रि० सम्यक् कृतालोचननिन्दाविधौ,॥

कयपावो वि मणुस्सो, आलोइयनिंदियगुरु सगासे।
होइ अइरेगलहुओ, हरियमरुव्व भारवहो॥
आलोइयनिंदिओत्ति० आलोचितनिन्दितः सम्यक् कृतालोचननिन्दाविधिरित्यर्थः॥ ध० अधि. २॥

आलोइयपडिक्कंत–आलोचितप्रतिक्रान्त– त्रि० आलोचितं गुरूणां निवेदितं यदतिचारजातं तत् प्रतिक्रान्तमकरणविषयीकृतं येनासावालोचितप्रतिक्रान्तः तास्मिन् आलोचितश्चासावालोचनादानात्प्रतिक्रान्तश्च मिथ्या दुष्कृतदानादालोचि

क्रांतः ॥ भ० श. २ उ. १ । आलोचनाप्रदानपूर्वं प्रदत्तमिथ्या दुष्कृते, (आलोइयपडिक्कंता गवयति तओगणे) वृ० ॥

आलोएमाण–आलोकयत्– त्रि० पश्यति आचा० श्र. ५ ॥

आलोएयव्व–आलोचितव्य– त्रि० प्रकाशनीये, पंचा० वृ. १५ निवेदनीये अपराधादौ, च. ॥ पंचा० वृ. १८ ॥

आलोय–आलोक– पुं० आलोक्यतेऽनेन आ लुक् लोक् वा करणे घञ् प्रकाशे । दश० अ. २ ॥ आव० ॥ (आलोओ उज्जोओ दित्तीभासापहा पयासो य) प्रा० को० ॥ ज्ञा० १० अ. आलोकस्थाने गवाक्षादौ, च वाच० ॥

णो गाहावइकुलस्स, आलोयं वा थिग्गलं वा संधिं वा दगभवणं वा बाहाओपगाज्झिय २ अंगुलियाए वा उद्दिसिय उद्दिसित्र उएणमिय उन्नमिय २ णिज्झाएज्जा ॥

आलोकस्थानं गवाक्षादिकम् आचा. अ. १ उ. ५ आलोय थिग्गलं दारं आलोक निर्यूहकादिरूपं दश० अ. ५ ॥ आलोक्यत इत्यालोकः लोके, तथा चावश्यके लोकपर्य्यायशब्दानधिकृत्य (आलोकइपलोकइ संलोकई य एकट्ठा) आ० म० ॥ आचारांगे (लोयालोयपवंचाओ पमुच्चति) आलोक्यत इत्यालोकः कर्मणि घञ् । लोके चतुर्द्दशरज्वात्मके आलोको लोकालोकस्तस्य प्रपंचः पर्य्याप्तापर्याप्तकसुभगादिद्वन्द्वविकल्पस्तद्यथा । नारको नारकत्वेनालोक्यते एकेन्द्रियादिरेकेन्द्रियादित्वेनैवं पर्य्याप्तापर्याप्तकाद्यपि वाच्यम् । तदेवं सूतात्प्रपंचान्मुच्यते । चतुर्दशजीवस्थानान्यतरव्यपदेशार्हो न भवति इति यावत् ॥ आचा० ॥ दृष्टिविषये क्षेत्रादौ ॥ ज्ञा० अ० १ ॥ दृष्टिविषये ॥ औप० ॥ आलोकनमालोकः भावे घञ् दर्शने, । आव० ॥ ज्ञा० अ. २ ॥ (आलोए समणस्स भगवओ महावीरस्स पणामं करेइ) आलोके दर्शनमात्रे, ॥ कल्प० ॥ आलोकनमालोकः मर्यादयाऽभिविधिना वालोचनम् निरीक्षणे, (पिक्खणनिरिक्खणावि य आलोयपलोयणेगट्ठा) ओघ० ॥

आलोयग–आलोचक– त्रि० आ-लुच्-णिच्-एवुल् आलोचनाकारके, ॥ वाच० ॥ आलोचनाया योग्या आलोचका आलोचनाशब्दे ॥ व्य० उ. १ ॥

आलोयचल–आलोकचल– त्रि० आलोकनमालोकस्तस्मिन्नालोके चलमालोकचलं दर्शनलालसे, आलोअचलं चक्खुं मणुव्वतं दुक्करं थिरं काउं । आव० टी० ।

आलोयण–आलोकन– न० आ. लुक लोक वा भावे ल्युट दर्शने, ॥ आचा० श्र. ३ उ. ५ दश० अ. ४ ॥ ततस्तदालोकनतत्पराणाम् । भुवनालोकनप्रीतिः स्वर्गिभिर्नानुभूयते ॥ कुमार० । "व्रजति हि सफलत्वं वल्लभालोकनेन,, माघः ॥ वाच० ॥

निरीक्षणे, ॥ आव० ॥ निरूपणे, ॥ ओघ० ॥ प्रकाशे, प्रश्न० द्वा. १ सं. ॥

आलोचन– न० आ-लुच् णिच् भावे ल्युट् विशेषधर्मादिना विवेचने नैया० । वाच० ॥ विचारणे, (पुव्वामेव आलोएज्जा) आलोचयेद्विचारयेत् ॥ आचा० श्र. ३ उ. ५ । आलोचयेदत्तावधानो भवेदित्यर्थः ॥ आचा० श्रु. २ अ. १ उ. ६ ॥ सामान्यवस्तु ग्राहिज्ञानविशेषे, च सामान्यवस्तुग्राहिज्ञानमालोचनम् । तद्वक्तव्यताऽर्थावग्रहवक्तव्यताऽवसरेऽवग्रहशब्दे ॥ आङ्मर्य्यादायां लोचृदर्शने मर्य्यादयाऽऽलोचनं दर्शनमालोचनम् ॥ नि० चू० उ. २० । निवेदने, उपदर्शने, च आलोयणदायणं च दाऊणं आलोचनं यथा गृहीतभक्तपाननिवेदनं तयोरेवोपदर्शनञ्च प्रश्न० सं. द्वा. १ । आलोएहि गुरूणां निवेदयेति ॥ उपा० अ. ३ ॥ स्था० ठा. ३ ॥ आलोइत्तए आलोचयितुं गुरवे अपराधान्निवेदयितुम् ॥ स्था० २ ठा. ॥ आलोचनं गुरोः पुरतः स्वापराधस्य प्रकटनम् ॥ घ० ॥ आङ्मर्यादायाम् सा च मर्य्यादा इयं ।

जह बालो जंपंतो कज्जमकज्जं च उज्जुयं भणइ ।
तं तह आलोइज्जा, मायामयविप्पमुक्को उ ॥

अनया मर्यादया लोचृदर्शने चुरादित्वाण्णिच् लोचनं लोचना प्रकटीकरणं आलोचना गुरोः पुरतो वचसा प्रकाशनमिति भावः । यत्प्रायश्चित्तमालोचनमात्रेण शुद्ध्यति तदाऽऽलोचनार्हतया कारणे कार्योपचारादालोचनम् । प्रायश्चित्तभेदे ॥ प्रव० ॥ द्वा. ९८ ॥ व्य० उ. १ ॥

अस्याशेषवक्तव्यताऽऽलोचनाशब्दे आलोचनार्हशब्दे च ॥ सामाचारीभेदे च तत्र पिण्डादिनिवेदनं, ॥ ग० अधि२ ॥ लोचनपर्य्यन्ते, अव्य० । " आलोचनान्तं श्रवणं वितत्य " रघुः । वाच० ॥

आलोयणभायण–आलोकनभाजन– न० प्रकाशमुखे भाजने ॥ प्रश्न० सं. १ द्वा. ॥

अह कोइ न इच्छेज्जा, तओ भुञ्जेज्ज एकओ ।
आलोयभायणे साहू, जयं अपरिसाडियं ॥

आलोकभाजनं मक्षिकाद्यपोहाय प्रकाशप्रधाने भाजने इत्यर्थः ॥ दश० अ. ५ उ ॥

आलोयणा–आलोचना– स्त्री० आङ्मर्य्यादायाम् सा च मर्यादा इयम् ॥

जह बालो जंपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं भणइ ।
तं तह आलोइज्जा, मायामयविप्पमुक्को उ ॥

अनया मर्यादया लोचृदर्शने चुरादित्वाण्णिच् लोचनालोचनं प्रकटीकरणम् आलोचना गुरोः पुरतो वचसा प्रकाशनम् प्रव० द्वा० ९८ । व्य उ. १० ॥ जीत० ॥

विषयाः

(१) आलोचनाया व्युत्पत्तिरर्थः स्वरूपंच ।
(२) द्रव्यादिनिक्षेप आलोचनायाः ।
(३) आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणेन भेदाः ।
(४) विहारादिभेदेनालोचना त्रिविधा तद्भेदाश्च ।
(५) शल्योद्धरणार्थमालोचनकरणविधिः ।
(६) आलोचनाये विषये यथाक्रममालोचनाप्रकारः ।
(७) आलोचनायां शिष्याचार्य्यपरीक्षणे–आवश्यकादिद्वाराणि ।
(८) काऽऽलोचना गृहीतव्या तानि स्थानानि ।
(९) द्रव्यादि चतुर्विधमालोचनीयम् ।
(१०) अपराधालोचनायां प्रशस्ताऽप्रशस्तद्रव्यादयः ।
(११) यथाभूतेषु द्रव्यादिष्वालोचना तादृशानां प्रतिपादनम् ।

(१२) आलोचनासमयवर्णनम् ।
(१३) कस्य समीपे आलोचना कर्त्तव्या ।
(१४) गीतार्थमवाप्य शङ्कयानुद्धरणादौ दोषगुणादिकं भावयता यद्विधेयत्वम् ।
(१५) मरणाभिमुखेनाप्यालोचना करणीयात्र ब्राह्मणदृष्टान्तः ।
(१६) अदत्तालोचने व्याधदृष्टान्तभावना ।
(१७) स्वगणपरगणवासिकानां समीपे आलोचना ।
(१८) आलोचनाया अष्टौ स्थानकाः दशस्थानकाश्च ।
(१९) सामुदानिकाऽतिचारालोचना ।
(२०) आलोचयित्रा एतानि वर्जनीयानि ।
(२१) संम्यगालोचनादाने किं लिङ्गम् ।
(२२) कृतानां कर्मणां क्रमत आलोचना ।
(२३) आलोचनायां दत्तायां न विरतिभंगः सदृष्टान्तः ।
(२४) आलोचनायामकृतायां मृत्वाऽनाराधको भवति।
(२५) आलोचनायाः फलम् ।

(१) आलोचनाया व्युत्पत्तिरर्थस्स्वरूपं च ॥

आ अभिविधिना सकलदोषाणां लोचना गुरुपुरतः प्रकाशना आलोचना भ० श० १७ उ. ३ ।

आसामस्त्येन स्वगताऽकरणीयस्य वागादियोगत्रयेण गुरोः पुरो भावशुद्ध्या प्रकटनमालोचना ध० अधि. २ गुरुभ्यो निजदोषकथने, ध० अधि. २ ॥ आमर्य्यादायां लोचृदर्शने आलोचना नाम आलोचना प्रकटना ऋजुभावनेति ॥ पं० चू०॥ आलोचनमालोचना मर्य्यादयाऽऽलोचनं दर्शनमाचार्यादेरालोचनेत्यभिधीयते । ओघ० ॥

आलोयणा णाम जहा अप्पणो जाणति तहा परस्स पागडं करेइ । नि० चू० उ० २० ॥

आ अपराधमर्य्यादया लोचनं दर्शनमाचार्य्यादेः पुरत इत्यालोचना ध० अधि. ३ ।

गुरोः स्वचरितप्रकाशनात्मके, प्रायश्चित्तभेदे,॥ पंचा. वृ. १६ " व्यवहारो आलोयणा सोही पच्छित्तमेव एगट्ठा " व्यवहार आलोचना शोधिः प्रायश्चित्तमित्येकार्थः ॥ व्य० उ. २

आलोचनाया एकार्थिकानि प्रतिपादयन्नाह ॥

आलोयणा वियडणा, सोही सब्भावदायणा चेव ।
निंदागरहविउट्टा, सल्लुद्धरणेय एगट्ठा ॥ १३ ॥

आलोचना विकटना शुद्धिः सद्भावदापना णिंदणगरहण विउट्टण सल्लुद्धरणं चेति एकार्थिकानि इति ॥ ओघ. ॥

आलोचना प्रयोजनतो हस्तशताद्बहिर्गमनादौ गुरोर्विकटना ॥ आव० ॥ स्था० ठा. ४ ॥

जे भिक्खू मासियं परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता आलोएज्जा । व्य० उ० १ ॥

आलोचयेत् लोचृदर्शने चुरादित्वाणिच् आङ्मर्य्यादायाम आ मर्य्यादया (जह बालोजंपंतो) इत्यादि रूपया आलोचयेत यथात्मनस्तथा गुरोः प्रकटीकुर्यात् ॥ व्य० उ. १ ।

अथालोचनाशब्दार्थमाह ॥

आलोयणं अकिच्च, अभिविहिणा दंसणं तिलिंगेहिं ।
वइमादिएहिं सम्मं, गुरुणो आलोयणेया ॥ २ ॥

व्याख्या । आलोचनमालोचना ज्ञेयेति योगः । आलोचनमेव किमित्याह । अकृत्ये अकरणीयविषये स्वगतस्याकृत्यस्येत्यर्थः। अभिविधिना सामस्त्येनेत्यार्थः दर्शनं प्रकाशनमिति लोचृधातोः कारितां तस्यार्थ इतिशब्दोऽग्रे योक्ष्यते । कथमकृत्यदर्शनमित्याह । लिंगैः परोक्षाकृत्यगमकैर्हेतुभिर्वागादिभिर्वचनकायविकारविशेषैः। सम्यक्भावशुध्या कस्य तद्दर्शनमित्याह । गुरोरालोचनाचार्यस्येति । एषा आलोचना प्रकरणाद्विज्ञेया ज्ञातव्या तच्छब्दज्ञानार्थिभिरिति गाथार्थः ॥ पंचा. वृ. १५

आलोचनास्वरूपं व्यवहारकल्पे यथा ॥

"आलोचना नाम अवश्यकरणीयस्य कार्यस्य पूर्वं कार्यसमाप्तेरूर्द्धं वा यदि वा पूर्वमपि पश्चादपि गुरोः पुरतो वचसा प्रकटीकरणम ॥ ३ ॥ व्य. १ उ. ॥

(२) द्रव्यादिनिक्षेप आलोचनायाः ॥

आलोचनानिक्षेपश्चतुर्धा तथाच महानिशीथे अ. ७ ॥

तंजहा नामालोयणं ठवणालोयणं दव्वालोयणं भावालोयणं एते चउरो वि पए अणे गहा वि [?) उग्घोइज्जंति तत्थ ताव समासेणं णामालोयणं नाममेत्तेणं ठवणालोयणं पोत्थयाइसुमालिहियं दव्वालोयणं नाम जं आलोएत्ताणं असढभावत्ताए जहोवइट्ठं पायच्छित्तं नाणुचिट्ठे एते तओवि पए एगंतेणं गोयमा ! अपसत्थे जेयणं से चउत्थपए भावालोयणं नाम तेणं तु गोयमा ! । आलोएत्ताणं निंदित्ताणं गरहित्ताणं पायच्छित्तमणुचरित्ताणं जाव णं आयहियट्ठाए संपाज्जित्ताणं संकज्जुत्तमट्ठं आराहेज्जा से भवयं कयरेणं से चउत्थे यए गोयमा ! भावालोयणं से भयवं! भावालोयणं जेणं भिक्खू परिसे संवेगगगए सीलतवदाणभावण चउक्कखंधसुसमणधम्ममाराहणाकंतरसिए मयभयगारवादीर्हि अचंतविप्पमुक्के सव्वभावनाभावंतरेहिं नीसल्ले आलोइत्ताणं विसोहिए य पडिगाहित्ताणं तहत्ति समणुट्ठिया सव्वुत्तमं संजमकिरियमणुपालिज्जा ॥ तं जहा ॥

कयाइं पावाइं, इमाइं जेहिं अट्ठाणवज्जए ।
तेसिं तित्थयरवयणेर्हि, सुद्धी अम्हाणकीरउ ॥ १ ॥
परिनिव्वाणं तयं कम्मं, घोरं संसारदुक्खदं ।
मणोव्वयकायकिरियाहिं, सीलभारं धरेमि हं ॥ २ ॥
जह जाणइ सव्वन्नू, केवली तित्थंकरे ।
आयरिए चरित्तढे, उवज्झाए य सुसाहुणो ॥ ३ ॥
जह पंचलोयपाले, य सताधम्मे य जाणए ।
तहालोएमिहं, सव्वं तिलमित्तं पि न निन्हवं ॥ ४ ॥
तत्थ जं पायच्छित्तं, गिरिवरगुरुयं पि आवए ।
तमणुचरेमि हं, सुद्धी जह पावं विलिज्जए ॥ ५ ॥

मरिऊणं नरयातिरिएसु, कुंभीपाएसु कत्थई ।
कत्थय करवत्तजंतेहिं, कत्थइ जिन्नो उ सूलिए ॥ ६ ॥
घंसणं घोलणं कहविमि, कत्थइ च्छेयणं जयणं ।
बंधणं ण कहविमि, कत्थई दमणमंकणं ॥ ७ ॥
णत्थणं वाहणं कहिमि, कत्थइ वहणत्तालणं ।
गुरुक्कमणं कहिं, विकत्थइ जमलारविधणं ॥ ८ ॥
उरपट्टिअट्ठिकम्भिजंगं, परवसो तएहं बुहं ।
संतावुव्वेवदारिहं, विसहिहासि पुणो विहं ॥ ९ ॥
जारहं चेव सव्वंपि, नियदुच्चरियं जहट्ठियं ।
आलोएत्ता निंदित्ता, गरहित्ता पायच्छित्तं चरित्तुणं ॥१०॥
निद्दहेमि पावयं कम्मं, अतिसंसारदुक्खयं ।
अब्भुट्ठित्तातवं घोरं, धीरं वीरपरक्कमं ॥ ११ ॥
अणंतकम्मयमं कहं, दुक्खरं दुरणुचरं ।
उग्गगायरं जिणाभिहियं, सयलकल्लाणकारणं ॥ १२ ॥
पायच्छित्तनिमित्तेणं, पाणसंथारकारयं ।
आयरेण तवंचरिमो, जेणुब्भेमोक्खइ तणुं ॥ १३ ॥
कसाए विहलीकट्टुं, इंदिए पंचनिग्गहं ।
मणोवइकायदंडाणं, निग्गहं धणियमारंभे ॥ १४ ॥
आसवदारे नेरुंभित्ता, चत्तमयमच्छरअमरिसो ॥
गयरागदोसमोहोहं, निस्संगो निपरिग्गहो ॥ १५ ॥
निम्ममो निरहंकारं, सरीरअचंतनिप्पिहो ॥
महव्वयाइं पालेमि, निरइयाराइ निच्छिओ ॥ १६ ॥
हहीहा अहन्नोहं, पावोपावमती अहं ॥
पाविठ्ठो पावकम्मोणं, वाहमोहमायारो ॥ १७ ॥
अहं कुसीलोद्धचरित्ती, भिन्नसूणोवमो अहं ॥
चिलातो निक्किवो पावी, कूरकम्माहं निग्घिणो ॥ १८ ॥
इणमो दुल्लहं लभिउं, सामन्नं नाणदंसणं ॥
चारित्तं वा विराहित्ता, अणालोइयनिंदिय ॥ १९ ॥
गरहियअकयपच्छित्तो, वावज्जंतो जई अहं ॥
ता निच्छयं अणुत्तारे, घोरे संसारसायरे ॥ २० ॥
निब्बुडोभवकोडिहिं, समुत्तारं ताण वा पुणो ॥
जरा जाव ण पीडेइ, वाही जाव न केइ मे ॥ २१ ॥
जाविंदिया ण हाइंति, ताव धम्मं चरित्तु हं ॥
निद्दहमपरेण, पावाइं निंदिउ गरहिउ चिरं ॥ २२ ॥
पायच्छित्तं चरित्ताणं, निक्कलंको भवामि हं ।
निक्कलुमनिक्कलंकाणं, गुरुभावाणं गोयमा ! ॥२३॥
वन्नो नहं जयं गहिया, सुहराम विपरिवलित्तुणं ।
कलिकलुसकम्ममलमुक्कं, जइणो मिज्झिज्जतक्खणं ॥२४॥
नाव यं देवलोगम्मि, निच्चुओ एसयंपहे ।
देवदुंदुहिनिग्घोसे, अच्छरगसयसंकुले ॥२५॥
तओ चुया इहागंतुं, सुकुलुप्पत्तिं लभित्तुणं ।
निव्विन्नकामभोगाय, तवं काउं मया पुणो ॥२६॥
अणुत्तरविमाणेसुं, निव्वसिउणे इमागया ।
हवंति धम्मतित्थयरा, सयलतेलोक्कबंधवा ॥२७॥
एस गोयम ! विन्नेए, सुपसत्थे पए भावालोयणं ।
नाम अक्खयंसिवसोक्खदायगो ॥२८॥ त्तिबेमि ॥

(३) आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणेन भेदाः ।

आलोचनाया मूलगुणोत्तरगुणभेदेन भेदा यथा ओघ० ॥

आलोयणा दुविहा, मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य ।
एक्केक्का चउकन्ना, दुवग्गसिद्धावसाणा य ॥१२॥

आलोचना च द्विविधा मूलगुणालोचना । उत्तरगुणालोचना चेति । सा च द्विविधाप्येकैकमूलगुणालोचना उत्तरगुणालोचना च (चउकएणादुवग्गत्ति) द्वयोरपि साधुसाध्वीवर्गयोरेकैकस्य चतुष्कर्णा भवति । एक आचार्यः द्वितीयश्चालोचकःसाधुरेवं साधुवर्गे चतुष्कर्णा भवति साध्वीवर्गेऽपि चतुष्कर्णा भवति । एका प्रवर्त्तिनी द्वितीया तस्या एव या आलोचयतीति साध्वी एवं साध्वीवर्गे चतुष्कर्णा भवतीति । अथवा एकैका मूलगुणे उत्तरगुणे च चतुष्कर्णा भवति । द्वयोश्च साधुसाध्वी वर्गयोर्मिलितयोरष्टकर्णा भवति । कथमात्मद्वितीयः प्रवर्त्तिनी चात्मद्वितीया आलोचयति यदा तदाऽष्टकर्णा भवति । सामान्यसाध्वी वा यद्यालोचयति तदाष्टकर्णाश्चेति अथवा ॥

छक्कएणा होज्जा, यदा वुड्ढो आयरिओ हवइ ।
तदा एगागिस्सवि, साहुणीदुगं आलोएइ ।
एवं छक्कएणा हवइ, सव्वहा साहुणी उ अज्ज ।
विइयाए आलोयव्वं, न तु एगागिणी एत्ति ॥

एवं तावदुत्सर्गतः आचार्य आलोचयति शल्यं तदभावे सवदशसु निरूपयित्वा आलोचयितव्यं एवं तावत् यावत् सिद्धानामप्यालोचते साधूनामभावे ततश्चैवं सिद्धावसाना आलोचना दातव्येति ॥

तथाच वृहत्कल्पे राहस्यिकीं पर्षदमधिकृत्याह ॥ वृ० ॥

सल्लुद्धरणे समणस्स, चाउकन्ना रहसिया परिसा ।
अज्जाणं चाउकएणा, छकन्ना अट्ठकन्ना वा ॥

द्विविधं शल्यं द्रव्यशल्यं भावशल्यं च द्रव्यशल्यं कंटकादि भावशल्यं मायानिदानमिथ्यात्वादि अथवा भावशल्यं मूलोत्तरगुणातिचारस्ततः श्रमणस्य भावशल्योद्धरणे आचार्यसमीपे आलोचयत इत्यर्थः । राहस्यिकी पर्षद् भवति । कथंभूतेत्यत आह । चतुष्कर्णी द्वावाचार्यस्य द्वौ साधोरिति च त्वारः कर्णा यत्र सा तथा । आचार्याणां चतुष्कर्णा षट्कर्णा वा तत्र यदा निर्ग्रंथी निर्ग्रंथ्याः पुरतः आलोचयति तदा चतुष्कर्णा । यथा निर्ग्रंथस्य निर्ग्रंथपार्श्वे आलोचयतः यदा च द्वितीयस्थविरगुरुसमीपे आलोचयति सद्वितीया भिक्षुकी तदा षट्कर्णा । स द्वितीयतरुणगुरुसमीपे सद्वितीयाया सभिक्षुक्या आलोचयन्त्या अष्टकर्णा तत्र प्रथमतः संयतस्य चतुष्कर्णा भावयति ।

आलोयणं पउंजइ, गारवपरिवज्जितो गुरुसगासे ।
एगंतमणावाए, एगो एगस्स निस्साए ॥

एकांते अनापाते एकोऽद्वितीय एकस्याद्वितीयस्याऽऽचार्य-

स्य निश्रया तत्पुरत इत्यर्थः । गौरवपरिवर्जितः ऋद्धिरसातगौरवपरित्यक्तो गौरवादि सम्यगालोचयितव्यं न भवतीति तत्प्रतिषेधः गुरुसमीपे आलोचनाऽऽचार्यसमीपे आलोचनां प्रयुंक्ते। कथमित्याह ।

विरहंमि दिसाभिग्गह, उक्कुडुतो पंजलीनिसेज्जा वा ।
एस सपक्खे परपक्खे, मोतु च्चउति सिज्जा वा ॥

एकांते यत्र कोऽपि न तिष्ठति तत्र विरहे अन्ये प्रदेशे पूर्वं गुरोर्निषद्यां कृत्वा पूर्वामुत्तरां चरंति । कां वा दिशमभिगृह्य वंदनकं दत्वा उत्कुटुकः प्रबद्धांजलिः अथासौ व्याधिमान् प्रभूतं वा लोचनीयं ततो निषद्यामनुज्ञाप्याऽऽलोचयति । एष सपक्षे आलोचनाविधिः। परपक्षे नाम संयती तत्र अन्नं मुक्त्वा आलोचना दातव्या निषद्या च न कार्यते । इयमत्र भावना। यदा संयती संयतस्य पुरत आलोचयति तदा अन्नं वर्जयति किं तु यत्र लोकस्य संलोकस्तत्रालोचयति निषद्यां वाचार्यस्य न करोति ॥ आत्मनाऽभ्युत्थिता आलोचयति । श्रमणीमधिकृत्याऽऽलोचनाविधिश्चतुष्कर्णत्वमाह ॥

आलोयणं पउंजइ, गारवपरिवज्जिया उ गणिणिए ।
एगंतमणावाए, एगा एगाए निस्साए ॥

या श्रमणी गौरवपरिवर्जिता गणिन्याः पुरत आलोचनां प्रयुंक्ते । केत्याह । एकांते अनायाते एका अद्वितीया एकस्या अद्वितीयाया गणिन्या निश्रया ततो गुरुसमीपे श्रमणस्येव श्रमण्या अपि गणिन्याः पुरतः आलोचयंत्याश्चतुष्कर्णा पर्षद् भवति ॥

षट्कर्णामाह ॥

आलोयणं पउंजइ, एगंते बहुजनस्स संलोए ।
अबितियथेरगुणो, सबियईया भिक्खुणि निहुया ॥

अद्वितीयस्य स्थविरगुरुसमीपे सद्वितीया भिक्षुकी निभृता निर्व्यापारा न दिशो नापि विदिशः आलोकयति नापि यत्किंचिदुल्लापयति इत्यर्थः । एवं भूता सती एकांते बहुजनस्य संलोके आलोचनां प्रयुंक्ते॥

अथ कीदृशी तस्या द्वितीया भवतीत्यत आह ॥

नाणदंसणसंपन्ना, पोढा वयसपरिणया ।
इंगियागारसंपन्ना, भणिया तीसेवि इज्जिया ॥

ज्ञानदर्शनसंपन्ना प्रौढा समर्था या संयतस्य तस्या वा भावं विज्ञाय न मंत्रणं कर्त्तुं ददाति किंतु वदति यद्यालोचित तर्हि व्रजामो नोचेदालोचनयापि न प्रयोजनमिति । यथा वयसा परिणता परिणतवयास्तथा इंगिताकारसंपन्ना इंगितेनाकारेण च यस्य यादृशो भावस्तस्य तं जानातीत्यर्थः एवं भूता सा तस्या द्वितीया गणिन्या सा पुनः कियद्दूरे तिष्ठति । उच्यते। एके सूरयो वदंति यत्रोभयोराकारा दृश्यंते तावन्मात्रे परे ब्रुवते यत्र श्रवणं शब्दस्येति ॥

अष्टकर्णामाह ॥

आलोयणं पउंजइ, एगंते बहुजणस्स संलोए ।
सबितियतरुणगुरुणो, सबिइया भिक्खुणि निहुया ॥

एकांते बहुजनस्य संलोके सद्वितीयस्य तरुणगुरोः समीपे सद्वितीया तादृशी प्रागुक्ता ॥

संप्रति यादृशस्य आचार्यस्य द्वितीयस्तादृशमाह ॥

नाणेण दंसणेण य, चरित्ततवविणयआलयगुणेहिं ।
वयपरिणामेण य, अभिगमेण इयरो हवइ जुत्तो ॥

ज्ञानेन दर्शनेन चारित्रेण तपसा विनयेन आलयगुणैर्बहिर्भेदाभिः प्रतिलेखनादिभिरुपशमगुणेन च यया वयःपरिणामेन अभिगमेन सम्यक् शास्त्रार्थकौशलेन युक्तो भवत्याचार्यस्येतरो द्वितीयः ॥ वृ. ॥

सशल्यमालोचयितव्यम् । ओघनिर्युक्तौ ॥

गंतूण गुरुसगासं, काऊण य अंजलिं विनयमूलं ।
सव्वेण अत्तसोही, कायव्वा एसओ उवएसो ॥१९॥

सुगमा ॥

न हु सुज्झइ ससल्लो, जह भणियं सासणे धुवरयाणं ।
उद्धरिय सव्वसल्लो, सुज्झइ जीवो धुअकिलेसो ॥२०॥

न हु चैव शुद्ध्यति सशल्यः पुरुषः कथं पुनः शुद्ध्यते ।यथा भणितं धुतरजसां शासने तथा शुद्ध्यते। कथं पुनः शुद्ध्यति अत आह । उद्धृतः सर्वशल्यो जीवः शुध्यति धुतक्लेश इति। तस्माद्यद्यपि कथमपि किंचिदकार्यं कृतं ततस्तदालोचयितव्यं ॥

कथं पुनस्तत्कृतं भवतीत्यत आह ॥

सहसा अन्नाणेण व, भीएण व पेल्लिएण व ।
वसणेण णायं, केण व मूढेण वा रागदोसेहिं ॥२१॥

सहसा अप्रतर्कितमेव प्राणिवधादिकर्म कार्यं यदि कृतं ततस्तस्मात्प्रतिक्रमितव्यमित्येतद्द्वितीयगाथायां वक्ष्यते । अज्ञानेन च कृतं न तत्र प्राणिज्ञातां व्यापादितस्य भीतेन तेन आत्मभयात् मा भूदयं मां मारयिष्यतीत्यत आह । प्राणिव्यपरोपणं यदि कृतं प्रेरितेन वा परेण यदि कृतं व्यसनेन वा आपदा यदि कृतं आतंकेन ज्वराद्युपसर्गेण यदि कृतं मूढेन वा रागद्वेषैर्यदि कृतं किंचिदकार्यं ततः ॥

जं किंचि कयमकज्जं, न हु तं लब्भापुणो समायरियं ।
तस्स परिक्कमियव्वं, न हु तं हियएण वोढव्वं ॥२२॥

यत्किंचित्कृतमकार्यं तत्पुनर्न हु नैव समाचरितुं लभ्यं उपलभ्यते । यथा तथा प्रतिक्रमितव्यं । एतदुक्तं भवति । किंचिदकार्यं कृत्वा पुनर्यथा तत्रैव भवति नैव क्रियते यथा तस्य प्रतिक्रमितव्यं न तु तदकार्यं हृदयेन वोढव्यं सर्वमालोचयितव्यमित्यर्थः ॥

कथं पुनस्तदालोचयितव्यमित्यत आह ॥

जह बालोजंपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं भणइ ।
तं तह आलोएज्जा, मायामयविप्पमुक्कोओ ॥२३॥

सुगमा ॥

तस्स य पायच्छित्तं, जं मग्गविऊ गुरु वउवइसंति ।
तं तह आयरियव्वं, अणवत्थपसंगभीएणं ॥ २४ ॥

तस्य च साधोर्यत्प्रायश्चित्तं मार्गविदो गुरव उपदिशंति । तत्प्रायश्चित्तं तेनैव विधिना आचरितव्यं कयमनवस्थाप्रसंगभीतेन सता आचरितव्यं अनवस्था नाम. •यद्यकार्यसमाचरणात्प्रायश्चित्तं न कृतं तदा अन्येऽपि न समाचरिष्यन्ति ॥

न वि तं सत्थं व विसं, वदुप्पउत्तो य कुणइ वेयालो ।
जंतं व दुप्पउत्तं, सप्पो य पमाइणो कुद्धो ॥ २५ ॥

न तत्करोति दुःखं शस्त्रं नापि विषं नाऽपि दुःप्रयुक्तो दुःसाधितवेतालः यंत्रं वा दुःप्रयुक्तं सर्पो वा क्रुद्धः प्रमादिनः पुरुषस्य दुःखं करोति ॥

जं कुणइ जावसल्लं, अणुद्धियं उत्तिमहकालंमि ।
दुल्लजवोहीयंतं, अणंतसंसारियत्तं च ॥ २६ ॥
यत्करोति भावशल्यं अनुद्धृतं शस्त्रादिदुःखानि पुनरेकभव एव भवंति अतः संयतेन सर्वमालोचयितव्यं ।
ता उध्धरंति गारव, गहियासूलं पुणब्भवलयाणं ।
मिच्छादंसणसल्लं, मायासल्लं नियाणं च ॥ २७ ॥
ततः एवमालोच्य गौरवरहिता मुनयः उध्धरंति उत्पाटयंति शूलं पुनर्नवलतानां यत् मिथ्यादर्शनशल्यं मायाशल्यं निदानशल्यं च उध्धरंतीति ततः ॥
उध्धरियं सव्वसल्लो, आलोइय निंदिओ गुरुसगासे ।
होइ अइरेगलहुओ, उध्धरियजरुव्वजारवहो ॥ २८ ॥
सुगमा न वरं अतिरेकप्रत्यर्थं लघुर्भवति उत्सीरयभरो उत्तारितभरोभारवहो गर्दभादिः स यथा लघुर्भवति । एवमालोचिते सति कर्मलघुत्वं भवतीति । यतश्चैवंविधः सः ॥
उध्धरिय सव्वसल्लो, भत्तपरिणाए वणियमाउत्तो ।
मरणाराहणजुत्तो, चंदगविज्झ समाणेइ ॥ २९ ॥
उद्धरितसर्वशल्यो भक्तपरिज्ञाए भक्तप्रत्याख्याते वनिकमत्यर्थं अयुक्तप्रयत्नपरः मरणाराधनयुक्तः स एवंविधश्चंद्रवेधं समानयति करोतीत्यर्थः । अत्र च कथानकं राधावेधमंगीकृत्य आवश्यकादवसेयमिति ॥ ओघ. ॥

(४) विहारादिभेदेनालोचना त्रिविधा तद्भेदाश्च ॥

आलोचना त्रिविधा । तद्यथा । विहारालोचना उपसंपदालोचनाऽपराधालोचना च व्य. उ. १
तत्रप्रथमां विहारालोचनां तावदाह ॥
तं पुण ओहविजागे, दरजुत्ते ओह जाव भिन्नोउ ॥
तेण परेण विजागो, संजमसच्छाइजयणाओ ॥ १ ॥
तत्पुनर्विहारालोचनं द्विधा तद्यथा (ओहविभागे) इति प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे सप्तमी । ओघेन विभागेन वा ओघः समान्यं विभागो विस्तरः । तत्र ये साधवः समाना (भोदरभुंते) इति ईषद्भुंक्ते वास्तव्यसाधुभिरिति गम्यते । भोक्तुमारब्धवतां वास्तव्यसाधूनामित्यर्थः । प्राघूर्णकाः समागताः (तउहत्ति) ओघेनालोचयंति । यथा अल्पा विराधना मूलगुणेष्वल्पा पार्श्वस्थादिषु दानग्रहणतश्चेत्येवमालोच्य मंरुल्यां भुंजते तत्र यदि मूलगुणापराधनिमित्तं वा प्रायश्चित्तं पंचकादि यावत् । भिन्नो भिन्नमासः भिन्नमासपर्यंतमापन्ना भवंति तदा ओघालोचनामालोच्य साधुभिः प्रशस्तस्य प्रशस्तो विपक्षः ततोऽप्यमर्थः । प्रशस्ते वा दिवसे रात्रौ वा न स्यातामिति " विवक्खातो होउ तइयाउ " इति तृतीया पुनरपराधालोचना विभागतो दीयमाना विपक्षतः सर्वस्यवाक्यस्य विपक्षव्यवच्छेदफलतया साधारणत्वाद्विपक्षत एव प्रशस्त एव दिवसे रात्रौ वा भवतीति भावः ॥
सांप्रतमोघालोचनायाः प्रकारमाह ॥
अप्पा मूलगुणेसुं, उत्तरगुणतो विराहणा अप्पा ।
अप्पापासत्थादिसु, दाणुग्गहसंपयो गाहा ॥ १ ॥
अल्पा स्तोका विराधना मूलगुणेषु प्राणातिपातनिवृत्यादिषु रात्रिभोजनविरमणपर्यंतेषु अल्पा विराधना । उत्तरगुणेषु पिंडविशुद्ध्यादिषु अल्पा विराधना । पार्श्वस्थावसन्नकुशीलसंसक्तेषु दानग्रहसंप्रयोगतः दानसंप्रयोगतो ग्रहणसंप्रयोगतश्च । एषा अंघात ओघेनालोचना एवमालोच्य मंरुल्यामेकत्र समुद्दिशंति ॥ व्य० उ० १ ॥
विहारविभागालोचनाया विधिमाह ॥
भिक्खादिनिग्गयेसुं, रहिएविरुयंति फट्टगपईओ ।
सव्वसमक्खं केई, ते वीसरियं तु सारेंति ॥
भिक्षादिनिर्गतेषु भिक्षादि आदि शब्दाद्विचारभूमिगमनार्थमन्यप्रयोजनार्थं वा बहिर्विनिर्गतेषु शेषेषु साधुषु । किमुक्तं भवति । यस्यां वेलायां शिष्याः प्रतीच्छकाश्च बहिर्विनिर्गता भवंति । तदानीं रहिते रहितस्य एकाकिन आचार्यस्य समीपे स्पर्द्धकपतिकाः स्पर्द्धकस्वामिनो विकटयंति । आलोचयंति । केचित्पुनराचार्या एतत् ब्रुवते । ये स्पर्द्धकपतिना सह समागताः साधवस्तेषां समक्षं स्पर्द्धकपतयो विकटयंति । किं कारणमिति चेत् आह । ते वीसरियं तु सारेंति । यस्मात्ते यत्किमपि विस्मृतं तत् स्मारयंति कथयंति ॥ व्य० १ उ० ॥

(५) शल्योध्धरणार्थमालोचनाकरणविधिः ॥

शल्योद्धरणायाऽलोचना विधेया तत्फलं च केवलज्ञानम् तथाच महानिशीथे १ अ. ॥
णवरं सुहासुहं, सव्वं सुविणगं समवधारए ॥
जं तत्थ सुविणगे, पासे तारिसगतं तहा भवे ॥ ५१ ॥
जईणं सुंदरगं पासे, सुमिणगंतो इमं महा ॥
परमत्थतत्थसारत्थं, सल्लुध्धरणं सुणेतु णं ॥ ५२॥
देज्जा आलोयणं सुध्धं, अट्ठमयट्ठाणविरहिओ ॥
रंजंतो धम्मातित्थयरे, सिध्धे लोगगासट्ठिए ॥ ५३ ॥
आलोएत्ता ण णीसल्लं, सामण्णेण पुणो विय ॥
वंदित्ता चेइए साहू, विहपुव्वेण खमावए ॥ ५४ ॥
खामित्ता पावसल्लस्स, निम्मूलुध्धरणं पुणो ॥
करेज्जा विहिपुव्वेणं, रंजंतो ससुरासुरं जगं ॥ ५५ ॥
एवं होऊण निस्सल्लो, सव्वभावे पुणोरवि ॥
विहिपुव्वं चेइए वंदे, खामे साहंमिए तहा ॥ ५६ ॥
नवरं । जेण समं वुत्थो, जेहिं सध्धिं पविहरिओ ॥
खरफारिसं चोइओ, जेहिं जेहिं सयं वाइओ ॥ ५७ ॥
जे वियकज्जमकज्जे वा, भणिओ खरफरुसनिट्ठुरं ॥
भणियं जेण वा किंचि, सोजइ जीवई जई मुओ ॥५८॥
खामेयव्वो सव्वभावेण, जीवंतो जत्थ चिट्ठई ॥
तत्थ गंतूण विणएण, मउवी साहुसक्खियंम् ॥ ५९ ॥
एवं खामणमरिसामणं, काउं तिहुअणस्सवि भावओ ॥
सुध्धो मणवइकाएहिं, एयं घोसेज्ज निच्छिओ ॥ ६० ॥
खमावेमि अहं सव्वे, सव्वे जीवा खमंतु मे ॥
मित्ति मे सव्वभूएसु, वेरं मज्झ ण केण वि ॥ ६१ ॥
खमामि अहं पि सव्वेसिं, सव्वभावेण सव्वहा ॥
भवे भवेसु वि जंतूणं, वाया मणसा य कम्मुणा ॥ ६२॥
एवं घोसे तु वंदिज्जा, चेइय साहू विहियओ ॥

गुरुस्सावि विहीपुव्वं, खामणमरिसामणं करे ॥ ६३ ॥
खमावेंतु गुरुं सम्मं, नाणमहिमं स सात्तिओ ॥
काऊणं वंदिऊणं च, विहिपुव्वेण पुणोवि य ॥ ६४ ॥
परमन्नतत्तसारन्नं, सल्लुध्दरणमिमं सुणे ॥
सुणेज्जा तहमालोए, जह आलोयतोचेव ॥ ६५ ॥
उप्पाए केवलं नाणं, दिन्ने रिसभावत्थाहि निसल्ला ॥
आलोयणा जेण, आलोयमाणाणं चेव उप्पन्नं तत्थ-
केवलं ॥ ६६ ॥
केसिं विसोहिमो नामे, महासत्ताण गोयम ! । जेहिं भा-
वणा लोययं, तेहिं केवल नाणमुप्पाइयं ॥ ६७ ॥
हाहा दुट्ठु कम्मे साहू,हाहा दुट्ठु विचिंतिरे ।
हाहा दुट्ठुभाणिरे साहु, हाहा दुट्ठुमणुमते ॥ ६८ ॥
संवेगालोयगे तह य, भावालोयणकेवली ॥
पयखेव केवली चेव, मुहणांतगकेवली ॥ ६९ ॥
तहा पच्छित्तकेवली, सम्मं महावेरग्गकेवली ॥
आलोयणकेवली तहय, हा हं पावित्तिकेवली ॥ ७० ॥
उस्सुत्तमग्गं पन्नवए, हाहा अणायारकेवली ॥
सावज्जं न करेमित्ति, अक्खंमिय सीलकेवली ॥ ७१ ॥
तवसंजमवयसं, रक्खे निंदणगरहणे तहा ।
सव्वतो सीलसंरक्खे, कोमीपच्छित्ते वि य ॥ ७२ ॥
निप्परिकम्मे अ कंडुपणे, अणिमिसत्थी य केवली ।
एगपासित्तदोपहरे, मूणव्वयकेवली तहा ॥ ७३ ॥
न सक्कोकाउ सामन्नं, अणसणे वामि केवली ।
नवकारकेवली तहय, य निव्वालोयणकेवली ॥ ७४ ॥
नीसल्लकेवली तह य, सल्लुध्दरणकेवली ।
धन्नोमितिसंपुन्नो, स ताहंपी किन्न केवली ॥ ७५ ॥
ससल्लो हं न पारेमि, वलकट्ठपयकेवली ।
पयखसुध्द विहाणे य, चाउम्मासी य केवली ॥ ७६ ॥
संवच्छरमहपच्छित्ते, जहा चलजीविते तहा ।
अणिच्चे खणविध्दंसी, मणुपत्ते केवली तहा ॥ ७७ ॥
आलोयं निंदरं दियए, घोरपच्छित्तदुकरे ।
लखोवलग्गपच्छित्ते, संमाहिया सए केवली ॥ ७८ ॥
हत्थोसरणनिवासे य, अट्ठकवलासि केवली ।
एगसिध्दगपच्छित्ते, दसवासो केवली तहा ॥ ७९ ॥
पच्छित्ताढवगोवेसु, पच्छित्तध्दकयकेवली ।
पच्छित्तपरिसमत्ती, य अह स उकोसकेवली ॥ ८० ॥
न सुध्दिवि न पच्छित्ता, नावरं खिप्पकेवली ।
एगं काऊण पच्छित्तं, वीयं न भवे जह चेव केवली ॥ ८१ ॥
तं वा यराम पच्छित्तं, जेण गच्छइ केवली ॥
तं वा यराम जेण तमं, सफली होइ केवली ॥ ८२ ॥
किं पच्छित्तं चरंतोहं, विहणो तवलीजिणा ॥
ण माणंण लंघेयं पाण, परिच्चयणकेवली ॥ ८३ ॥
अन्नं होही सरीरं मे, नो वोही चेव केवली ॥
सुन्नध्दामिणं सरीरेणं, पाविणीदुहगकेवली ॥ ८४ ॥
अणाइपावकम्ममलं, निध्दोवेमीह केवली ।
वीयंतं न समायरियं, पमाया केवली तहा ॥ ८५ ॥
देहे खवउ सरीरं मे, निज्जराभावउ केवली ।
सरीरस्स संजमं सारं निक्कलंकं तु केवली ॥ ८६ ॥
मणसा विखंमिए सीले, पाणए धरामि केवली ।
एवं वइकायजोगेणं, सीलं रक्खे अहं केवली ॥ ८७ ॥
एवमाई अणादीया, कालाउ णंते मुणी ।
केइयालोयणासिध्दे, पच्छित्ता जाइ गोयमा ! ॥ ८८ ॥
खंता दंता विमुत्ता य, जिइंदी सव्वभासिणो ।
छकायसमरंभाओ, विरत्ते तिविहे णओ ॥ ८९ ॥
तिदंमा सवसंवरिया, इत्थिकहासंगवज्जिया ।
इत्थिणं लावनिराय, अंगोवंगणिरक्खणा ॥ ९० ॥
निम्ममत्ता सरीरेवि, अप्पमिवध्दा महायसा ।
भीयाइत्थियियगब्भवसहीणं, बहुदुक्खाओ भवओए?
तहा तोपरिसेणं, भावेणं दायव्वा आलोयणा ।
पच्छित्तं पि व कायव्वं, तहा जहा चेव एहिं कयं ९२॥
न पुणो तहा आलोएयव्व, मायाडंभेण केणइ ।
जह आलोयणं चेव, संसार वुड्डिभवे ॥ ९३ ॥
अणंतेणाइकालाओ, अत्तकम्मेहिं दुम्मइ ।
बहुविकप्पकल्लोले, आलोए तेवि अहोगए ॥ ९४ ॥
द० प० ॥ नहु सिज्झई स स सल्लो, जह भणियं सा-
सणं धुयरयणा ।
उध्दरियसव्वसल्लो, सिज्झइ जीवो धुअकिलेसो २४ ॥
सुवहुंपि भावसल्लं, जे नालोयंति गुरुसगासंमि ।
निसल्लासंथारग, सुविंतिआराहगा हुंति ॥ २५ ॥
अप्पंपि भावसल्लं, जे नालोयंति गुरुसगासंमि ।
वंतंपि सुयसमिध्दा, नहु ते आराहगा हुंति ॥ २६ ॥
नवि ते सत्थं च विसं, च दुप्पउत्तो वि कुणइ वेयालो ।
जंतं च दुप्पउत्तं, सप्पुव्वपमाइओ कुध्दो ॥ २७ ॥
जं कुणइ भावसल्लं, अणुद्धियं उत्तमट्ठकालंमि ॥
दुल्लभवोहियत्तं, अणंतसंसारियंतं च ॥ २८ ॥
तत्पुध्दरंति गौरव, रहिया मूलं पुणब्भवलयाणं ॥
मिच्छादंसणसल्लं, मायासल्लं नियाणसल्लं च ॥ २९ ॥
मरिऊं ससल्लमरणं, संसारामविमहाकमिल्लम्मि ॥
सुचिरं भमंति जीवा, अणोरपारंमि ओइन्ना ॥ ४२ ॥
व्याख्या । मृत्वा आसेव्य सशल्यमरणं प्रतीतं ततः किमि-
त्याह । संसाराटविमहाकमिल्ले भवारण्यगुरुगहने सुचि-
रमतिदीर्घकालं भ्रमंति पर्यटंति जीवा देहिनः अनर्वाक् पारे

अर्वाक्भागपरभागवर्जितं अवतीर्णा अवगाढा इति संवेगं कृत्वेति योगः ॥

तथा ॥

उद्धरियसव्वसल्ला, तित्थगराणाए सुत्थिया जीवा ।
जवसयकयाइं खविओ, पावाइं गया सिवं थामं ॥ ४३ ॥

व्याख्या ॥ उद्धृत सर्वशल्याः कृतालोचनास्तीर्थकराज्ञायां जिनोपदेशे सुस्थिताः सुष्ठु व्यवस्थिताः संतो जीवा देहिनः भवशतकृतानि जन्मशत विहितानि क्षपयित्वा प्रकृपस्यश-स्योद्धारसामर्थ्यात् पापानि कर्माणि गताः प्राप्ताः शिवं निरुपद्रवं (यामंति) स्थानं सिद्धालयमित्यर्थः ॥

सल्लुद्धरणं च इमं, तिलोगवंधूहिं दंसियं सम्मं ।
अवितहमारोगफलं, धएणोहं जेणिमं णायं ॥ ४४ ॥

व्याख्या । शल्योद्धरणमालोचना च शब्दः पूर्वगाथाद्वयोक्तार्थापेक्षया समुच्चयार्थः । इदमनंतरोक्त विधानं त्रिलोकबंधुभिर्जिनैरित्यर्थः दर्शितमुक्तं । सम्यक् सोपपत्तिकं अवितथमव्यभिचारि आरोग्यफलं भावारोग्यसाधकं ततश्च धन्योऽहं पुण्यवानहं येन मया इदमेतच्छल्योद्धरणं ज्ञातमवगतं ॥

ता उद्धरेमि सम्मं, एय एयस्स णाणरासिस्स ।
आवेदियं असेसं, अणियाणो दारुणविवागं ॥ ४५ ॥

व्याख्या । ता इति यस्मादिदं मया ज्ञातं तत्तस्मादुद्धराम्यपनयामि सम्यग् न्यायेन एतत् भावशल्यं एतस्य गुरोर्ज्ञानराशेः अग्रे सल्लोधनिकरस्यावेद्य कथयित्वाऽशेषं सकल मनिदानो निर्निदानः सन् दारुणविपाकं रौद्रफलं शल्यमिति प्रक्रमः ॥

इय संवेगं काउं, मरुगाहरणादिएहिं विविहेहिं ।
दढपुणकरणाजुत्तो, मामायारिं पउंजेज्जा ॥ ४६ ॥

॥ व्या० ॥ इति एवमनंतरगाथाचतुष्कोक्तप्रकारं संवेगं शुभाध्यवसायविशेषं कृत्वा विधाय केरित्याह । मरुकाहरणादिभिर्ब्राह्मणोदाहरणाद्यैः समयप्रसिद्धैर्भिन्नैर्भिर्गर्भमरणान्त्युपगमेनाऽपि शुद्धिः कार्येत्येवंभूतार्थगमकैः ॥ पंचा-वृ-१५.

नवि सुज्झंति ससल्ला, जह भणियं सव्वभावदंसीहिं ।
मरणापुणब्भवरहिआ, आलोअणनिंदणा साहू ॥५५॥द.प.४॥

(६) आलोचनीये विषये यथाक्रममालोचनाप्रकारः ॥

संप्रति यत् आलोचनीयं तदालोचनाविषयं तस्य विधिमाह ।

मूलगुणपढमकाया, तत्थवि पढमं तु पंथमादीसु ।
पाय अपमज्जणादी, विइए उल्लाइपंथे वा ॥

इह द्विधा अपराधा (मूलगुणापराधा उत्तरगुणापराधाश्च तत्र उभयसंभवे प्रथमं) मूलगुणापराधालोचना । तेष्वपि मूलगुणापराधेषु मध्ये प्रथमं मूलगुणापराधः प्राणातिपात इति सः प्रथममालोचनीयः । स च षड्जीवकायविषय इति काया प्रथमत आलोचयिष्यन्ते च कायाः पृथिव्यादिक्रमेण तत्र सूत्रे तपन्यस्ता इति (तत्थवि) तेष्वपि कायेषु पृथिव्यादिषु मध्ये प्रथमं पृथिवीकायमेवमालोचयेत् ।" पंथमादीसु पादअपमज्जणादी,, पंथादिषु यत् पादप्रमार्जनादि कृतं । किमुक्तं भवति । पथि व्रजिता स्थंडिलादस्थंडिलाद्वा स्थंडिलं कृष्णमृत्तिकातो वा नीलमृत्तिकां नीलमृत्तिकातो वा कृष्णमृत्तिका मेवं शेषवर्णेष्वपि भावनीयं । संक्रामता पादयोर्यत्प्रमार्जनं न कृतं । तथा वातोद्धृतेन सचित्तेन रजसा सचित्तया वा मृत्तिकया संसृष्टेन हस्तेन संसृष्टेन मात्रकेण वा यत् भिक्षाग्रहणं कृतं । तदेव मयाऽऽलोचीति सर्वत्रापि सामर्थ्यात् योजनीयम् "विइय उल्लाइ पंथेवा,, इति पृथिवीकायविराधनालोचनानंतरं द्वितीये अप्कायविषये यदुदकार्द्रादि आदिशब्दात्सस्निग्धादि परिग्रहः । एतदुक्तं भवति । उदकार्द्रेण सस्निग्धेन वा हस्तेन मात्रेण भिक्षाग्रहणं कृतं पथि वा मार्गे वा अयतनया उदकमुत्तीर्णे वा एवमादि तयालोचयेत् ।

तइए पइट्ठियादी, अभिधारणवीयणादि वाउंमि ।
वीयाइघट्टपंचमे, इंदिये अणुवायतो छट्टे ॥

अप्कायविराधनालोचनानंतरं तृतीये तेजस्काये यत् प्रतिष्ठितादितेजसि परंपरादिप्रतिष्ठितं भक्तं पानं वा गृहीतं ॥ आदिशब्दात् सद्योषिति वा वसतावस्थानं कृतमित्येवमादीतिभावः । तदा लोचयेत् । तदनंतरं वायौ वातकाये यत् अभिधारणवीजनादि कृतं । घर्मार्तेन बहिर्वातोऽभिसंधारितो भक्तं पानं शरीरं वा वीजनिकादि वा जीवितं एवमादि तदालोचयेत् । ततः पंचमे वनस्पतिकाये "वीयाइघट्टत्ति,, । यत् बीजादिघट्टनं आदिशब्दात् हरितकायादिपरिग्रहः उपलक्षणमेतत् । तेन यदि वा बीजादिकं भिक्षासु पतितं गृहीतमित्येवमादि तदालोचयेत् । तदनंतरं षष्ठेऽत्र त्रसकाये इंद्रियानुपातत इंद्रियवृद्धिक्रमेणालोचना दातव्या ॥ तद्यथा । प्रथमतो । द्वींद्रियाणां संघट्टनपरितापनाद्यालोचयेत् । तदनंतरं त्रींद्रियाणां चतुरिंद्रियाणां ततः पंचेंद्रियाणामिति । एवं प्रथममूलगुणापराधेषु क्रमेणालोचितेषु सत्सु ॥

दुब्भासियहसियादी, विए तइए य जावियग्गहणं ।
संघट्टणपुव्वरयादी, इंदियआलोगमेहुणे ॥

द्वितीये मूलगुणापराधिमृषावादे मृषावादविषये यत् दुर्भाषितहासितादियत्किमपि दुर्भाषितं हासेन वा मृषावादो भणितः आदिशब्दात् । क्रोधेन वा मानेन मायया वा लोभेन वा यत्किमपि मृषा भणित मिति परिग्रहस्तदालोचयेत् । तदनंतरं तृतीयेन मूलगुणापराधे अदत्तादानलक्षणे यत् अयाचितस्य तृणडगलकादेर्ग्रहणं उपलक्षणमेतत् । तेन अनुज्ञाप्य वा अवग्रहं कायिकादिव्युत्सृष्टं भवेदित्यादि परिग्रहः । तदालोचयेत् । मैथुनविषये ततो मैथुने यत् घट्टने पूर्वरतादि । किमुक्तं भवति । चैत्यवंदनम हिमादिषु प्रभूतजनसंमर्दे स्त्रीशरीरसंघट्टने स्पर्श आस्वादितो भवेत् । पूर्वरतक्रीडितं वा अनुस्मृतं स्यात् (इंदियत्ति) इंद्रियाणि वा मनोहरणानि उपलक्षणमेतत् । वदनस्तनादिमतिसुमनोहरमवेक्ष्य मनाक् रागं गतो भवेत् । इत्यादि तदालोचयेत् ॥

मुच्छातिरित्तपंचमे, छट्टे लेवाडअगयसुंठादी ।
गुत्तिसमिईविवक्खा, णामि गहणुत्तरगुणेसु ॥

चतुर्थमूलगुणापराधालोचनानंतरं पंचमे मूलगुणापराधे परिग्रहे विषयभूते यत् उपकरणेषु मूर्च्छा कृता भवेत् । (अइरित्तत्ति) अतिरिक्तो वा उपधिः परिगृहीत एतदालोचयेत् । तदनंतरं षष्ठे मूलगुणापराधे रात्रिभोजने (लेवाडत्ति) लेपकृद्द्रव्यतः कथमपि पर्युषितो भवेत् । अगदं वा शुंठ्यादिकं किंचित्सन्निहितं परिभुक्तं भवेत् । एवमादि आलोचयेत् एवं क्रमेण मूलगुणापराधालोचनां दत्वा तदनंतरमुत्तरगुणेषु विषयेषु गुप्तिसमितिविपक्षाः कृताः । अनेषणीयग्रहणं वाऽकारि । किमुक्तं भवति । गुप्तिषु कदाचिदगुप्तः स्यात् । समि-

तिषु कदाचिदसमितोऽनेषणीयं वा भक्तं वा पानं वा गृहीतं स्यादित्यादि आलोचयेत् तथा ॥

संतंमि विज्जविरिए, तवोवहाणे यं जं न उज्जमियं ।
एसा विहारवियडण, वोत्थं उवसंपणाणंतं ॥

सत्यपि विद्यमानेऽपि बले शारीरप्राणः वीर्यमांतरीशक्तिर्य-द्वशात्तपः कुर्वन् शरीरस्यातिकृशतायामपि न संयमयोगेषु सीदति बलं च वीर्यं च बलवीर्यं समाहारे द्वन्द्वस्तस्मिन् तपसो द्विप्रभेदस्याऽपि उपधानं तस्मिन्नोद्यतं नोद्यमः कृत-एतदपि आलोचयेत् । एषा विहारविकटना विहारालो-चना । उपसंपदालोचनाऽपि प्राय एवंरूपा केवलं यन्नानात्वं तत् वक्ष्ये ॥ व्य० ।

तत्रप्रथमत उपसंपदालोचनाया अपराधालोचनायाश्च वि-हारालोचनया सह नानात्वं दर्शयति ॥

एगमणेगा दिवसेसु, होइ ओहे य पदविभागे य ।
उवसंपयावराहे, नायमनायं परिच्छंति ॥

उपसंपच्चापराधश्च उपसंपदपराधस्तस्मिन् आलोचनेति प्रस्तावात् गम्यते उपसंपदालोचना अपराधालोचना चेत्यर्थः। प्रत्येकं द्विधा (ओघे य) इत्यादि तृतीयार्थे सप्तमी । ओघेन पदविभागेन च तथा एकैकापि दिवसेषु चिंत्यमाना (एगमणेगा) इति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । एक दिवसिकी अनेकदिवसिकी च भवति । ओघालोचना एक-दिवसिकी । विभागालोचना एकदिवसिकी अनेकदिवसिकी चेत्यर्थः ॥

तदेवमुक्तमनानानात्वमधुनानात्वमुपदर्शयति । (नायमनायं परिच्छंति) उपसंपद्यमानो द्विविधो भवति । ज्ञातोऽज्ञातो वा। तत्र यदि ज्ञातस्ततः स न परीक्ष्यते तस्याग्रेऽपि ज्ञातत्वात् अथाज्ञातस्तर्हि स आवश्यकादिभिः पदैः परीक्षणीय इति ॥

संप्रति यदुक्तं विभागेन (अप्पसत्थे दिण) मित्यादि । तद्व्याख्यातुकाम आह ॥

दियरातो उवसंपय, अवराहे दिवसतोपसत्थंमि ।
उग्घातो दिवसं, तिएहंतु अतिक्कमे गुरुगा ॥

विहारालोचनावत् । उपसंपदालोचनाऽपि विभागेन प्रशस्ते वा दिवसे रात्रौ वा दातव्या दोषाभावात् । तथा पूर्वसूरिभि रनुज्ञानात् । अपराधे अपराधविषये पुनरालोचनादिवसतो इति सप्तम्यन्तात् तद्दिवसे उपलक्षणमेतत् । रजन्यां वा प्रशस्ते विष्टि व्यतीपातादिदोषवर्जिते " व्याख्यानतो विशेष प्रतिपत्तिरिति " न्यायात् द्रव्यादिषु प्रशस्तेषु दातव्या नाऽ प्रशस्तेषु एषा जिनाज्ञा । तथा उग्घातो तद्दिवसमिति यस्मिन् दिवसे उपसंपद्यमान आगतः । तस्मिन् दिवसे यदि उद्घात-परिश्रांत इति कृत्वा न पृष्ट आचार्येण ततः स आचार्यः शुद्धः। त्रयाणां तु दिवसानामतिक्रमे । किमुक्तं भवति । त्रिषु दिव-सेषु मध्ये यदि न पृष्टस्ततश्चतुर्थे दिवसे तस्याऽपृच्छतः परिहारस्थानं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । एतच्च उपरि व्या-ख्यास्यते ॥

समणुन्नजुगनिमित्तं, उवसंपज्जंते य होइ एमेव ।
अप्पमणुन्नेन वरं, विभागतो कारणे भइयं ॥

उपसंपद्यमानो द्विधा तद्यथा । समनोज्ञो ऽसमनोज्ञश्च-तत्र समनोज्ञस्य समीपे समनोज्ञ उपसंपद्यमानो द्विकनि मित्तं उपसंपद्यते । तद्यथा ज्ञानार्थं दर्शनार्थंच न चारित्रार्थं येन चरणं प्रति सदृश एव समनुज्ञो द्विकनिमित्त मुपसंप-द्यमाने एवमेव विहारालोचनेव भवत्यालोचना । इयमत्र भावना।समनोज्ञो द्विकनिमित्त मुपसंपद्यमान आलोचनां विहा रालोचना मिव ओघेन ददाति । पदविभागेन च पदविभागे-नालोचना । एकदिवसेन वा भवत्यनेकदिवसैर्वा । एवं सम नोज्ञस्य उपसंपदालोचना (अप्पमणुण्णे) त्यादि । अन्यो नाम भिन्न संभोगिकः समनोज्ञो ऽसंविग्नः सो ह्यऽ समनो ज्ञश्च उपसंपद्यमान स्त्रिक निमित्त मुपसंपद्यते । तद्यथा ज्ञाना र्थं दर्शनार्थं चारित्रार्थं वा तस्मिंश्च तथोपसंपद्यमाने पूर्वव-दालोचनां विधिः । अत्रा ऽपीयं भावना अन्यो ऽसमनोज्ञो वा आलोचनां ददाति । ओघेन पदविभागेन च ददान एकदिव-सेन वा ददाति । अनेक दिवसै र्वा नवरमिति विशेष-एष पुनरत्र विशेषः । तस्याऽन्यस्यासमनोज्ञस्य वा आलोच-ना उत्सर्गतो विभागतः सर्ववाक्यं साधारणमिति विभागत एव कारणे पुनर्भजितं विकल्पितं वेलाप्राप्तौ विभागालोचना भवति संभ्रम सार्थादिषु पुनः कारणेषु तदप्राप्ताबोधे नालो-चनेतिभावः । एषा भजना अपराधालोचनाया अपि द्रष्ट-व्या तथाहि । अपराधालोचना व्युत्सर्गतः पद विभागेन दात-व्या अपवादकारणे पुनः संभ्रम सार्थादिलक्षणा ओघेनापीति । संप्रति उच्यते । तद्दिव समिति व्याख्यातुकाम आह ।

पढमदिणमविफाले, लहु विइए गुरुतइए लहुया ।
तेव्विय तम्हाकहणे, सुद्धमसुद्धोत्तिमेहिंतु ॥

यः स मनोज्ञ उपसंपदनार्थमागतस्तं यद्याचार्यः प्रथमदिवस-मिति सप्तम्यर्थे द्वितीया प्रथमदिवसेन (विप्फालेइ) देशी-वचनमेतत् पृच्छतीत्यर्थः । उक्तंच" विप्फालनत्ति पुच्छणत्ति वा एगट्ठमिति „ यथा कुत आगत कुत्र वा गमिष्यसि । किं निमित्तं वा समागत इति । ततस्तस्य दिवसे एव मविप्फा-लने परिहारस्थानं (लहुयत्ति) मासलघु द्वितीयेऽपि दिवसे यदि न पृच्छति ततो (गुरुत्ति) मास गुरु (तइएत्ति-तृतीये दिवसेऽप्यपृच्छने (लहुया) इति चत्वारो लघुमासा-चतुर्थेऽपि दिवसे यदि न पृच्छति । ततः (तिएहं तु अइक्क-मे गुरुगा) इति वचनाच्चतुर्गुरु पंचमादिषुदिवसेष्वप्रच्छने तदेव चतुर्गुरु (तिएहंतु अइक्कमे) गुरुगा इति निरवधितया वचनप्रवृत्तेः । "तव्वियतस्साकहणे" इति ते च प्रायश्चित्तवि-शेषाः क्रमेण तस्याकथने । तद्यथा । स पृष्टः सन् यदि ब्रूते कथयिष्यामि न तु कथयति । तस्मिन् प्रथमदिवसे अकथने मासलघु । द्वितीयदिवसेऽप्यकथयतो मासगुरु । तृतीयदिवसे चतुर्लघु चतुर्थदिवसेऽप्यकथयतश्चत्वारो गुरुमासाः । ततः परं पंचमादिष्वपिदिवसेष्व कथने तदेव चतुर्गुरु ।

इदानीं उग्घातो तद्दिवसमिति व्याख्याया अवसरः । तद्दिवसे प्रथमदिवसे उद्घात इति कृत्वा न पृच्छति । तत आचार्यः प्रथमदिवसे अविप्फालेअपृच्छने (लहुयत्ति) लघु न दोष-गुरुः शुद्ध इत्यर्थः । कारणवशेनापृच्छनात् द्वितीयदिवसे न पृच्छति मासगुरु तृतीयदिवसेऽप्यप्रश्ने चतुर्गुरु । एवं तेनोप-संपद्यमानेन पृष्ठेन वा यद्व्याख्यातं भवति । तथाचाह ॥ ननु केन कारणेन वा समागत इति । तत आगतार्थिचतनीयः (सु-द्धमसुद्धोवत्ति) शुद्धोऽशुद्धो वा अत्र चत्वारो भंगास्तद्यथानिर्ग मनमप्यशुद्धमागमनमप्यशुद्धं १ निर्गमनमशुद्धमागमनं शुद्धं २ निर्गमनं शुद्धमागमनमशुद्धं ३ निर्गमनमपि शुद्धमागमनमपि

ग्रुरू ४ तत्र प्रथमभंगेननिर्गमन (इमेहितुत्ति) पश्चिविंशतमा णि द्वाराणि भिद्यितान्येव द्वाराणि दर्शयति ॥

अहिगरणविगतिजोगे, पडिणीए थद्धलुद्धनिद्धम्मे ।

अज्ञलसअणुबद्धवेरे, सच्छंदमनीपयाहियव्वो ॥

यदि स उपसंपद्यमानोऽधिकरणतः स्वस्थानान्निर्गतः (विगतित्ति) विकृतेर्वोपस्थात (योगत्ति) योगोद्वहनभीरुतया (पडिणीपत्ति) प्रत्यनीकोऽत्र मे साधुरिति बुद्ध्या तथा थद्धलुद्ध" इत्यादिस्तब्ध इति वा लुब्ध इति वा निर्द्धर्म्म इति वा अलस इति वा स्वच्छंदमतिरिति वा विनिर्गतस्तत स्तस्य निर्गमनमशुद्धमिति कृत्वा (पय.हयव्वोत्ति) परिहर्त्तव्यः । तदपरिहरणे प्रायश्चित्तं तत्राधिकरणविषये प्रायश्चित्तमाह ।

गिहिसंजय अहिगरणे, लहु गुरुगा तस्स अप्पणोच्छेदो ।

विगई न देइ घेत्तुं, उत्तरयं व गहिये वि ॥

गृहिभिः संयतैश्च सहाधिकरणे विनिर्गतं यद्याचार्य्यः स्वीकरोति ततो यथाक्रम प्रायश्चित्तं लघुगुरुकं । इयमत्र भावना । यदि गृहस्थेन सहाधिकरणं कृत्वा विनिर्गतस्तं यद्याचार्यःसंगृह्णाति ततस्तस्याचार्यस्य परिहारस्थानं चत्वारो लघुमासाः अथ संयतेन सममधिकरणं कृत्वा समागतं संगृह्णाति ततश्चत्वारो गुरुकाः । तस्य पुनरागंतुकस्य (पणत्ति) रात्रिंदिवपंचकप्रमाणाः पर्यायस्य च्छेदः । इहाऽधिकरणादिदोषतो विनिर्गतास्ते प्रश्ने वा सति तदुक्तिवशादवसीयंते । तत्र विकृतिदोषविनिर्गतपृष्टस्य वा य उक्तिविशेषस्तं दर्शयति (विगइमित्यादि) आचार्यो विकृतिं घृतादि कांग्रहणां य न ददाति तथा योगवाहिभिर्योगोत्तीर्णैः कायोत्सर्गकरणतो गृहीतोऽपि परिपूर्ण विकृतिजातेऽन्यैर्भुक्ते या उद्धरिता विकृतिस्तामपि नानुजानाति किंच ।

नववज्जिया विदेहो, पगईए दुब्बलोअहं भंते ! ।

तब्भावियस्स इर्हिं, नयगहणं धारणं कत्तो ॥

वज्जिवावोनाम देशीवचनत्वादिक्षुः । उक्तं च " वज्जियावगोउच्छू " इति नववज्जियावत् देहो यस्य स तथा । इयमत्र भावना । स ब्रूते अहं भगवन् ! नवेक्षुतुल्यो मम देहो यथा स इक्षुः पानीयेन विना शुष्यति तथा ममापि देहो विकृतिं विना सीदति । अन्यच्चाऽहं स्वभावत दुर्बलो न विकृतिमंतरेण बलिको भवामि । तथा सर्वदैव विकृत्याचितदेहस्ततस्तद्भावितस्य सतो ममेदानीं तयाऽभावेन बलं न च सूत्रार्थस्य वा ग्रहणमशक्तत्वात् । पूर्वं गृहीतस्य सूत्रस्यावधारणं कुतः तत् अशक्त्या सर्वं दूरत एव विस्मृतं । ततोऽहं विनिर्गतः ॥

संप्रति योगविषये प्रत्यनीकविषये चोक्तिविशेषं दर्शयति ॥

एगंतरनिव्वगत्ती, जोगोपव्वत्तियगोवमे अत्थि ।

बुक्कखलिएसु गेण्हइ, छिद्दाणि कहेइय गुरूणं ॥

तस्मिन् गच्छे योग एकान्तरनिर्विकृतिकः । किमुक्तं भवति । सगृह्णीयात् ब्रूते । तस्याऽऽचार्यस्य गच्छे योग एकान्तरोपवासेनाऽन्ने । एकान्तरा चाम्लेन वा तथा योगवाहिना योगोत्तीर्णस्याऽपि न आचार्या विकृतिं न विसृजंति । ततः कर्कशा सुत्र योगा इति विनिर्गतः ॥ न तथा तत्र गच्छे मे मम प्रत्यर्थिकः । प्रत्यनीकोऽस्ति स कथं चिरसामाचारीयोगेषु "बुक्कखलिएसु त्ति" बृद्धखलित मात्र आदीनीति स्खलितेषु जातेषु । अथवाऽह मां गृह्णाति अत्यर्थं खरंटयति । अथवा बुक्कस्खलितेषु जातेषु तानि बुक्कस्खलितानि अपराधपदे छिद्राणीवछिद्राणि गृह्णाति गृहीत्वा गुरूणां कथयति । पश्चात् गुरवो मां खरंटयंति ततो विनिर्गतः ॥

संप्रति लुब्धस्य स्तब्धस्य चोक्तिविशेषं दर्शयति ॥

चंकमणादिउठाणे, कडिग्गहणं काउ नत्थि वाहि एवं ॥

भुंजइ सयमुक्कोसं, तयदेति नेमिलुद्धेवं ॥ १ ॥

स्तब्ध एवं भाषते चंक्रमणादावुत्थाने कटिग्रहणं स्वाध्यायश्च नास्ति । एतदुक्तं भवति । यद्याचार्याश्चंक्रमणं कुर्वंति । आदि शब्दात् यदि वा कायिक्यादिभूमिं गच्छंत्यागच्छंति वा तथा तथाऽप्यभ्युत्थातव्याः । तेषां नायकत्वात् । ततः एवं चंक्रमणादावभ्युत्तिष्ठतामस्माकं कटी वा तेन गृह्यते भूयोभूय उत्थाने पलिमंथभावात् सूत्ररूपस्याऽर्थरूपस्य वा स्वाध्यायस्य हानिः । अथ नाभ्युत्थीयतेऽतः आचार्यः प्रायश्चित्तं ददाति खरंटयति च । ततोऽहं विनिर्गतः लुब्धः पुनरेवं ब्रूते यत्किमप्युत्कृष्टं शिखरिणीमोदकादि तदाचार्यः स्वयं भुंक्ते न त्वस्माकं इशेन्यो ददाति । अन्येभ्यो वा बालदुर्बलप्राघुर्णकेभ्यो ददाति ततः एवमसहमानोऽहं निर्गतः ॥

अथवा निर्द्धर्मालसयोरुक्तिविशेषं प्रकटयति ॥

आवासियापमज्जण, अकरणं उज्जदंरुनिद्धम्मो ॥

बालावुड्ढादीहा, भिक्खायरिया य उज्झामा ॥ १ ॥

योनिर्द्धर्म्मा स पृष्टः सन्नेवं वक्ति आवश्यक प्रमार्जनीकरणे उग्रदंडा आचार्याः । इयमत्र भावना । यदि कथमपि निर्गच्छन् प्रविशन् वा आवश्यकीं नैषेधिकीं च न करोति दंडादिकं वा गृह्णन् निक्षिपन्वा न प्रमार्जयति । तत आचार्या निरनुकंपाः संतः उग्रं प्रायश्चित्तरूपं दंडं प्रयच्छंति ततोऽहं दंडभयाद्विनिर्गतः । यः पुनरलसः स एवं ब्रूते । बालाद्यर्थाय बालवृद्धादीनामर्थाय । तस्मिन् गच्छे दीर्घभिक्षाचार्या अथवा कुल्लकं कर्कशं वा तत् क्षेत्रं ततो दिने दिने उद्भामा भिक्षाचर्या प्रतिदिवसमन्यत्र ग्रामान्तरे गत्वा भिक्षा नीयते इति भावस्तया यदिकथमप्यपर्याप्तेन समागम्येत ततो गुरुः खरंटयति किं वसतौ न महानसमस्ति येनापर्याप्तः समागतः । तस्मा द्भूयोऽपि व्रज भिक्षार्थं यतः, कालोऽद्यापि बहु प्राप्य इति ततोऽहं निर्गतः ॥

सांप्रतमनुबद्धवैरस्वच्छंदमत्योरुक्तिविशेषं दर्शयति ॥

पाणसुणगा व भुंजंति, एगत्तो भंडिउंपि अणुबद्धो ॥

एगागिस्स न लब्भा, बलिउं घेवंपि सच्छंदो ॥

अनुबद्धोऽनुबद्धवैरो भवति भंडित्वाऽपि भंडनं कलहस्तमपि कृत्वा पाणशुनका इव एकत्र भुंजते ॥ इयमत्र भावना ॥ यथा पाणाश्चंडालाः शुनकाः कुर्कुराः परस्परं भंडित्वा तत्क्षणादेवैकत्र भुंजते । एवं तत्र संयता अपि नवरं मिथ्यादुष्कृतं परस्परं दाप्यं इति विशेषः । अहं पुनर्न शक्नोमि हृदयस्थेन शल्येन तैः सह एकत्र समुद्देष्टुमिति विनिर्गतः । स्वच्छंदमतिः पुनरेवं भाषते एकाकिनः सतः स्तोकमपि न लभ्यं चलितुं । किमुक्तं भवति । संज्ञाभूमावप्येकाकिनः सतो न गंतुं प्रयच्छंति किंत्वेवं ब्रुवते नियमात्संघाटक रूपतया केनापि सहितेन गंतव्यं । ततस्तमसहमानो ऽहमत्रागतः । एतान्यधिकरणादीनि पदान्याचार्यः श्रुत्वा तं परित्यजति । एवं अधिकरणादिपदैरागतस्य तस्योपसंपद्यमानस्य चाप्रतीच्छतआचार्यस्येव प्रायश्चित्त ।

जइ भंडणपडिणीए, लुद्धे अणुवद्धरोस चउगुरुगा ॥
सेसा ण हुंति लहुगा, एमेव पडिच्छमाणस्स ॥

यो यतिभिः सह भण्डनं कृत्वा समागतः । यश्च तत्र मे प्रत्यनीकः साधुरिति कृत्वा समागच्छेत् । यश्च लुब्धो यश्चानुबद्धरोषः । एतेषामुपसंपदं प्रतिपद्यमानानां प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकाः चत्वारो गुरुमासाः । शेषाणां भंडनकारिविकृतिप्रतिबद्धयोगभीरुस्तब्धनिर्द्धर्मस्वच्छंदमतीनां लघुका इति चत्वारो लघुकाः । यः पुनराचार्यस्तदाचार्याननुज्ञया प्रायश्चित्तदानमंतरेण च प्रतीच्छति तस्यापि प्रायश्चित्तमेवमेव । तद्यथा । यतिभंडनकारिप्रत्यनीकलुब्धानुबद्धवैरान्प्रतीच्छतश्चत्वारो मासाः शेषान् षट्प्रतीच्छतश्चत्वारो लघुमासाः । अथवा ये एते दोषा उक्तास्तेषां मध्ये एकेनापि दोषेण नागतो भवेत् किन्त्वे निर्वक्ष्यमाणैस्तानेवाह ।

एगे अपरिणए वा, अप्पाधारे य थेरए ।
गिलाणे बहुरोगी य, मंदधम्मे य पाहुडे ॥

यदि एक एकाकी पश्चादाचार्यः ।

यदिवा अपरिणए वा, अप्पाधारे य थेरए ।
गिलाणे बहुरोगी य, मंदधम्मे य पाहुडे ॥

यदि एकतः । अकल्पिकवस्त्रादिसहितः स च कल्पिकवस्त्राद्युत्पादने लब्धिमानथवा तदाचार्योऽल्पाधारः सूत्रार्थेषणविकलः स च पृष्टः सन् सूत्रार्थकथने निपुणः शक्तिमान् यदि वा तदाचार्यः परिवारो वा स्थविरो जरसा वृद्धशरीरः । स च तेषां प्रतिजागरूकः अथवा पश्चादेको ग्लानः । स च तस्य चिंताकारी यदि वा पश्चात्तत्रैको बहुरोगी नाम बहुभिः साधारणैरोगैर्जाप्यशरीरः स च तस्य वर्त्तापकः । यदि वा पश्चात्तनाचार्यपरिवारः सर्वोऽपि निर्द्धर्मा न गुर्वाज्ञां करोति केवलं तद्भयात् किमपि करोति । तथा तत्र पश्चात् गुरोः केनापि सह प्राभृतं वर्त्तमानमस्ति । प्राभृतं नाम अधिकरणं । स च गुरोः क्रमेण अपनतः साहाय्यकारी एवं प्राग्वर्त्तमाने यदि समागतो भवति । तदा तस्य निर्गमनमशुद्धत्वाच्च परित्याज्यमिति ॥

एनामेव गाथां व्याख्यातुकाम प्रथमत एका परिणताऽल्पाधारद्वाराणि व्याख्यानयति ॥

एगाणियं पमोत्तुं, वत्थादि अकप्पएहिं वा सहियं ।
अप्पाधारावायणं, तं चेव य पुच्छिओ देइ ॥

एकमेकाकिनं पश्चादाचार्यं मुक्त्वा यदि समागतः । अथवा वस्त्राद्यकल्पिकैः प्रथममपि अगृहीतैरकल्पिकैर्वस्त्रादिभिः सहितं मुक्त्वा एतेनापरिणत इति व्याख्यातं । यदि वा अल्प सूत्रस्याऽर्थस्य वा आधार इति स आचार्यस्तमेवपृष्ट्वा शेषसाधुभ्यो वाचनां ददाति तादृशं मुक्त्वा एतेनाऽल्पाधार इति विवृतं ॥

थेरं अतिमहल्लं, अजंगमं मोत्तु आगतो गुरुं तु ॥
सो व परिसाव थेरा, अहं तु अट्ठावगोतेसिं ॥ १ ॥

स्थविरमेव व्याचष्टे अतीव महान्तमजंगमं गमनशक्तिविकलं गुरुं उपलक्षणमेतत् परिवारं वा स्थविरमुक्तरूपंमुक्त्वा यदि समागतः स च प्रतिजागरुक स्तथा च तस्य पृष्टस्य सतोऽमुमेवोक्तिविशेषं दर्शयति । स च आचार्यः स्थविरः पर्यन्द्रा परिवारो वा आसीत् अहं तु तेषां गुर्वादीनां वर्त्तापकः प्रतिजागरुक एतेन स्थविर इति पदं व्याख्यानं ॥

ग्लानबहुरोगानिर्द्धर्म्मपदानि व्याख्यानयति ॥

तत्थ गिलाणोएगो, जप्पसरीरो य होइ बहुरोगी ॥
निद्धम्मा गुरुआणं, न करेंति समं पमोत्तूणं ॥ १ ॥

तत्र गच्छे ग्लान एकोऽस्ति यदि वा बहुरोगी यो जाप्यशरीरो भवति । स बहुरोगी तंग्लानं बहुरोगिणं वा विमुच्य यदि स समागतस्तथा निर्द्धर्म्मपरिषद्विषये तस्य पृष्टस्य सत उक्तिविशेषं दर्शयति । निर्द्धर्म्माधर्म्मवासनारहितस्तस्य ममाचार्यस्य शिष्याः सर्वथा गुर्वाज्ञां कुर्वंति । मां प्रमुच्य मम पुनराज्ञां न कुर्वंति । तादृशं वा निर्द्धर्म्म परिवारं मुक्त्वा यदि समागतस्तर्हि स न प्रतिग्राह्यः । केवलमयमुपदेशस्तस्मै दातव्यः ॥

तमेवाह ॥

एयारिसं विओसज्ज, विप्पवासो न कप्पई ॥
सीसायरियपडिच्छे, पायच्छित्तं विहिज्जइ ॥ १ ॥

एतादृशमेकाक्यादिस्वरूपं गुरुमन्यं वा ग्लानादिकं व्युत्सृज्य परित्यज्य विशेषेण प्रवासोऽन्यत्र गमनं विप्रवासो भद्र तव न कल्पते । बहुगुणाधारो भवान् कथमीदृशं कृतवान् । तस्मात् अद्याऽपि प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य पश्चात् गच्छ । स च समागतस्तस्य प्राक्तनाचार्यस्य शिष्यो वा स्यात् प्रतीच्छको वा एवमागतमुपसंपद्यमानं योऽन्याचार्यः प्रतीच्छति सोऽपि प्रायश्चित्तभाक् । ततः शिष्यप्रतीच्छकाचार्याणां प्रायश्चित्तं विवक्षुरिदमाह ॥

(सीसायरिएत्यादि) शिष्ये आचार्ये प्रतीच्छके च प्रायश्चित्तं विधीयते । प्रायश्चित्तदानविधिरुच्यते इति भावः ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

एगे गिलाणगे वा, तिण्हवि गुरुगा उ सीसमादीणं ॥
सेसे सिस्से गुरुगा, पडिच्छलहुगा गुरुसरिसं ॥

एकस्मिन् एकाकिनि गुरौ ग्लाने वा तत्र गच्छे तिष्ठति यदि समागतः । शिष्यः प्रतीच्छको वा आचार्येण वा तथा समागतः सन् यदि प्रतीच्छितस्तदा शिष्यादीनां शिष्यप्रतीच्छकाचार्याणां त्रयाणामपि प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । यः पुनरन्यः शेषोऽपरिणताऽल्पाधारस्थविरबहुरोगमंदधर्म्मपरिचारलक्षणस्तस्मिन् शेषे यदि समागतः शिष्यः ततस्तस्य प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अथ प्रतीच्छकः समागतस्तर्हि तस्य लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः (गुरुसरिसमिति) गुरोरपि प्रतीच्छकसदृशं प्रायश्चित्तं । किमुक्तं भवति यदि शिष्यं प्रतीच्छति ततः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुमासाः । अथ प्रतीच्छकं तर्हि चत्वारो लघुका इति ॥

सीसपडिच्छे पाहुड, छेदो राइंदियाणि पंचेव ।
आयरियस्स उ गुरुगा, दोवेण पडिच्छमाणस्स ॥

यदि प्राभृते गुरोः केनापि सहाधिकरणावर्त्तमानः शिष्यः प्रतीच्छको वा समागतः । तदा तस्य प्रतीच्छकस्य वा प्रायश्चित्तं पंचरात्रिंदिवानि पर्यायस्य छेदः । आचार्यस्य पुनर्द्वावप्येतौ प्रतीच्छतः प्रतिगृह्णतः प्रायश्चित्तं । गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । तदेवं प्रथमभंगे निर्गमनदोषा उक्ताः आगमनमशुद्धं तदा भवति यदा व्रजिकादिषु प्रतिबध्यमानः समागतस्तत्रापि प्रतिबंधनिमित्तं प्रायश्चित्तं सूत्रानुसारतो वक्तव्यं । गतः प्रथमो भंग द्वितीयभंगोऽप्येतादृश एव न नगं । तथा-

गमनं शुद्धं क्वचिदपि व्रजिकादौ प्रतिबंधकरणात् तृतीयचतुर्थभंगावनुक्रमेणाऽऽह ॥

एतद्दोसविमुक्कं, वइयादी अपडिबद्धमायातं ॥
दाऊणं पच्छित्तं, पडिबद्धं पडिच्छेज्जा ॥ १ ॥

एतैरनंतरोदितैरधिकरणकारित्वविकृतिस्त्रीपश्चादादिदोषैर्विमुक्तमेतेन निर्गमनं शुद्धमुक्तं । तथा व्रजिकादौ अप्रतिबद्धं क्वचिदपि प्रतिबंधमकुर्वतमायातमनेनाऽऽगमनं शुद्धमपि दर्शितं एष चतुर्थोभंगः। एष एवोत्सर्गतः श्रेयानिति ज्ञापनार्थं तृतीयभंगात्पूर्वमुक्तः। एवं भूतं प्रतीच्छेत्। तृतीयभंगमाह (दाउणे) त्यादि यस्त्वधिकरणकारित्वादिदोषैर्विनिर्मुक्तो निर्गतः केवलं व्रजिकादिषु प्रतिबद्धमप्यपवादपदेन व्रजिकादिषु प्रतिबंधकारणमनूत्पन्नमित्तं प्रायश्चित्तं दत्वा प्रतीच्छेत् ॥

(७) आलोचनायां शिष्याऽऽचार्यपरीक्षणे आवश्यकादिद्वाराणि ॥

सुद्धं पडिच्छिऊणं, अपरिच्छणा लहुय तिन्निदिवसाणं।
सिस्से आयरिए वा, पारिच्छा तत्थिमा होइ ॥

शुद्धं निर्गमनागमनादिदोषरहितं प्रतीच्छ्य प्रतिगृह्य त्रीन् दिवसान्यावत् परीक्षेत। किमेष धर्म्मश्रद्धावान् किं वा नेति यदि पुनर्न परीक्षते। ततोऽपरीक्षणे परीक्षणाकरणे (लहुयत्ति) मासलघु प्रायश्चित्तं आचार्यान्तराभिप्रायेण चतुर्मासलघु। सा च परीक्षा उभययाऽपि शिष्य आचार्यं परीक्षते आचार्यः शिष्यं उभययापि च परीक्षा आवश्यकादिपदैस्तथाचाह ॥ (सिस्सित्यादि) तत्र तस्मिन् उपसंपद्यमाने प्रतीच्छिते सति शिष्ये आचार्ये च परस्परमियमावश्यकादिपदैर्वक्ष्यमाणा परीक्षा भवति ॥

तामेवाह ॥

आवस्सयपडिलेहण, सज्झाए भुंजणा य भासाय।
वीयारे गेलन्ने, भिक्खग्गहणे पडिच्छंति ॥

आवश्यके, प्रतिलेखने, स्वाध्याये, भोजने, भाषायां, विचारे, बहिर्भूमौ, ग्लाने, भिक्षाग्रहणे, च परस्परमाचार्यशिष्यौ परीक्ष्येते ॥

तत्राऽऽवश्यकादिपदान्यधिकृत्य यथाचार्यः शिष्यं परीक्षते तथोपदर्शयति॥

केई पुव्वनिसिद्धा, केई सारेइ तत्थ सारेइ।
संविग्गोमिक्खमग्गइ, मुत्तावलिमो अणाहो हं ॥

केचित्साधवोवृषभादयः तस्योपसंपत्कालात् पूर्वमेव आवश्यकादिपदेषु ये दोषास्तेभ्यो निषिद्धा यथा आचार्या इदमिदं च माकार्षुरिति। ते तत्रैव वर्त्तमानास्तिष्ठंति। ये पुनःकेचित् अभिनवदीक्षितत्वादिना कारणेन प्रमाद्यंति तान् गुरुः सारयति। सम्यग् यथोक्तानुष्ठाने वर्त्तयति। तं पुनरुपसंपन्नं प्रमादस्थाने वर्त्तमानमपि न सारयति। तत्र यदि स उपसंपद्यमानः संविग्नो भवति। ततः सोऽप्रतिनोद्यमान सन्नेवं चिंतयति। यथा स्थानप्वन्यान्प्रमाद्यत आचार्याः सारयंति अहो अहमनाथः परित्यक्त एतैरिति चिंतयित्वा संविग्नविहारमिच्छन् आचार्यपादमूले गत्वा (मुत्तावलिमो) इति निपातः पादपूरणाच्छिन्नमुक्तावलीप्रकाशान्यश्रूणि विमुंचन् पादयोः पतित्वा भिक्षांमार्गयते याचते यथा मामप्यन्यादृशेण भगवंतः शिक्षयन्तां मां शरणमुपागतं परित्यजत एवं परीक्षानिर्वर्तितः परिग्राह्यः। इतरस्तु परित्याज्यः ॥

तत्राऽऽवश्यके यथा परीक्षा कर्त्तव्या तथोपदर्शयति ॥

हीणाहियविवरिए, सतिविवक्ले पुव्वहूंते चोएइ ॥
अप्पणवो देती नममंति इहं सुहं वसिउं ॥

हीनं नाम यत्कायोत्सर्गसूत्राणि मंदमंदमुच्चार्य शेषेषु साधुषु चिरकालं कायोत्सर्गे स्थितेषुपश्चात्स कायोत्सर्गे तिष्ठति। इत्यादि। अधिकं नाम कायोत्सर्गसूत्राण्यति त्वरितमुच्चार्याधुःप्रेक्षाकरणार्थं पूर्वमेव कायोत्सर्गे तिष्ठति रत्नाधिके वोत्सारितेकायोत्सर्गेपश्चाच्चिरेण स्वं कायोत्सर्गमुत्सारयति इत्यादि। विपरीतं नाम प्रादोषिकान्कायोत्सर्गान् प्राभातिकानिव करोति। प्राभातिकान् प्रादोषिकानिव इत्यादि। हीनाधिकं च विपरीतं समाहारद्वंद्वस्तस्मिन्प्रमादतोवर्तमानात् अथवा सूर्ये किल अस्तमितमात्रे एव निर्व्याघाते सर्वैरपि साधुभिराचार्येण सह प्रतिक्रमितव्यं। यदि पुनराचार्यस्य श्राद्धादिधर्म्मकथादिभिर्व्याघातस्ततो बालवृद्धग्लानासहान् निषद्याधरं च मुक्त्वाशेषैः सूत्रार्थस्मरणार्थं कायोत्सर्गेण स्थातव्यं। ये सत्यपि वले पूर्वं कायोत्सर्गे न तिष्ठंति तान्पूर्वमातिष्ठतश्चोदयंति यः पुनः परीक्ष्यते तं प्रमाद्यंतमपि न शिक्षयंति। ततो यदि स एवं व्यवस्यति। यथा आत्मीयान् प्रमाद्यतश्चोदयंति। न मामिति सुखमिह वसितुमिति। स इत्थं भूतः पंजरभग्नो ज्ञातव्यो न प्रतीच्छनीयः ॥

जो पुण चोइज्जंते, दट्ठूण नियत्तए ततो ठाणा।
भणइ अहं नेवत्तो, चोएह ममं पि सीयंतं ॥

यः पुनश्चोद्यमाना न् शिक्ष्यमाणान् शेषसाधून् दृष्ट्वा ततः स्थानात् निवर्त्तितैर्भणति। गुरुपादमूले गत्वा मन्युभराक्रांतो गद्गदस्वरेण अहं युष्मच्चरणमागतोऽपि भगवन् युष्माभिः शिक्षाया अप्रदानतस्त्यक्तः। न चैतत् भगवतां परमकरुणापरीतचेतसामुचितं। तस्मात्प्रमादमाध्माय मामपि सीदंतं शिक्षयध्वमिति एष इत्थंभूतः प्रतिग्राह्यः कृता आवश्यकमधिकृत्य परीक्षा ॥

संप्रतिप्रतिलेखनस्वाध्याय भोजनभाषाद्वाराणि अधिकृत्य तामाह ॥

पडिलेहणसज्झाए, एमेव य हीणअहियविवरीयं।
दोसेहि वा वि भुंजइ, गारत्थियढक्कएभासा ॥

एवमेवावश्यकोक्तेनैव प्रकारेण प्रतिलेखने, स्वाध्याये, च हीनमधिकं विपरीतं च कुर्वत आत्मीयान् शिक्षयते न तु तं परीक्ष्यमाणमित्यादि पूर्ववत् तत्र प्रतिलेखनाया हीनाधिकता नाम यत् कालतो हीनामधिकां वा प्रतिलेखनां करोति। खोटकादिभिर्वा हीनामधिकां वा। विपरीतता नाम प्रभाते यत् मुखपोतिकादि क्रमेण न प्रत्युपेक्षते। किं तु स्वेच्छया यदि वा पूर्वाह्णेरणं निःपश्चिमं प्रत्युपेक्षते। अपराह्णे तु सर्वं प्रथममित्यादि। स्वाध्याये हीनता नाम यदिप्राप्तायामपिकालवेलायां कालप्रतिक्रमणं करोति अधिकता यदतिक्रांतायामपि कालवेलायां कालं प्रतिक्रामति। वंदनादिक्रियायां वा तदनुगतां हीनाधिकां करोति विपरीतता पौरुषीपाठमतिक्रांतायां पौरुष्यां पठति। उत्कालिकं पौरुष्यामिति तथा भोजनद्वारे आलोकादिविधानसूत्रोक्तेन न भुंक्ते दोषैर्वा ऽपि (असुरसुरं भचवचवं अदुयमविलंबियमि) त्यादि विपरीतरूपैर्भुंक्ते।

तत्रात्मीयानतथा भुंजानान् शिक्षयते न तु परीहयमाणमित्यादि पूर्ववत् नाषाद्वारे या अगारस्थिते भाषागृहस्थभाषा च ढकुरभाषा स्थूरस्वरभाषा तां भाषते । तत्रात्मीयान् तथारूपया भाषया भाषमाणान् शिक्षयते न पुनः परीहयमाणमित्यादि विभाषा पूर्ववत् ॥

शेषाणि त्रीणि द्वाराण्येकगाथया प्रतिपादयति ॥

थंमिल्लसामायारीहिं, हवेइ अतरंतगं न पमिजये ॥
अज्ञणतो निक्खं, न हिंमइ अणेसणाइ च पेल्लेइ ॥

स्थंमिले सामाचारीं पादप्रमार्जनरूगलकग्रहणं दिनालोकनादिरूपां हापयति परिभवति विलुंपतीत्यर्थः । तत्र तथा सामाचारी विलुंपत आत्मीयान् साधून् शिक्षयते न परीहयमाणमित्यादि प्राग्वत् । गतं विचारद्वारम् ॥

ग्लानद्वारमाह । अतरंतगं असमर्थं ग्लानमित्यर्थः । न प्रतिजागत्ति नापि तस्य ग्लानस्य खेलमल्लकादि कंसमर्प्पयति । अत्रापि ग्लानमप्रतिजाग्रत आत्मीयान् साधून् शिक्षयते । नतु परिहयमाणमित्यादि भाषा पूर्ववत् । गतं ग्लानद्वारं ।

निक्षाग्रहणद्वारमाह । अजणितः सन् भिक्षां न हिंरुते भणितोऽपि च इषदाहिंरुने सति प्रतिनिवर्तते अनेषणीयां भिक्षां गृह्णाति । आदिशब्दात् कौटिल्ये न चोत्पादयति इत्यादि परिग्रहः । तं तया भिक्षाग्रहणे प्रवर्त्तमानमपि न शिक्षयति । किं त्वात्मीयान् साधून् इत्यादि प्राग्वत् । तस्य चागमो द्वाभ्यां स्थानाभ्यां नवति । ततस्ते एव द्वे स्थाने प्रतिपादयति ॥

जयमाणपरिहवंते, आगमणं तस्स दोहिं ठाणेहिं ।
पंजरजग्ग अभिमुहे, आवस्सगमादि आयरिए ॥

तस्योपसंपद्यमानस्यागमनं द्वाभ्यां स्थानाभ्यां नवेत् । तद्यथा । यतमानेभ्यः परिनवद्भ्यश्च यतमाना नाम संविग्नाः परिभवंतः पार्श्वस्थादयः । उक्तं च ।

सो पुण जयमाणगाण, वा साहूण मूलातो । आगतोहुज्जा
परिनवंताण मूला उ, आगतो हुज्जा परिनवंता नाम पासत्य ।

इति । तत्र यो यतमानसाधूनां मूलादागतः संज्ञानदर्शनार्थं पंजरभग्नो वा समागतो नवेत् । यः पुनः परिभवतां मूलादागतः स चारित्रार्थमुद्यंतुकामः समागतो भवेत् । अनुद्यंतुकामो वा ज्ञानदर्शनार्थमिति । अथ वा यो यतमानेभ्यः समागतः स पंजरभग्नः यः पुनः परिभवद्भ्य उद्यंतुकामश्चारित्रार्थं समागतः । सोऽभिमुखः पंजराभिमुखः एतयोर्द्वयोरपि समागतयोरावश्यकादिभिः पदैराचार्येण परीहयमाणानपि सीदतः पश्यति तत आचार्येभ्यः कथयति । तेन कथिते सति यद्याचार्याः सम्यक् प्रतिपद्य तान्प्रमादिनः प्रति नोदयंति । प्रायश्चित्तं च प्रयच्छंति । ततस्तत्रोपसंपत्तव्यं । अथ कथितेऽपि ते आचार्यास्तूष्णींतिष्ठंति । भणंति वा किं तव यद्येतेन सम्यग्वर्त्तते । तर्हि अन्यत्र गच्छांतरे उपसंपत्तव्यं । न तत्रेति अथ यतमानेभ्यः समागतः पंजरभग्न इत्युक्तं तत्र पंजरे इति किमुच्यते । तत आह ॥

पणगाइसंगहो होइ, पंजरो जायसारणाणेसिं ।
पच्छित्तं चढमणाहिं, तिवारणं. सउणिदिट्ठंतो ॥

पंचकं नाम आचार्योपाध्यायप्रवर्त्तिस्थविरगणावच्छेदकरूपं आदिशब्दात् निक्षवो वृषनाः क्षुल्लकवृद्धाश्च परिगृह्यंते । तेषां संग्रहः पंचकादिसंग्रहो भवति । पंजरः अथवा आचार्यादीनामन्योन्यं परस्परं यत् । मृदुमधुरभाषया सोपालंभं वा शिक्षयति एष वा पंजरः । यदि वा यत् प्रायश्चित्तं चमढनाभिरसमाचार्यो निवारणपूर्वं खरपुरुषैस्तर्जयित्वा पश्चात्प्रायश्चित्तप्रदानेन यदा सामाचारीतो निवर्त्तनं तत् पंजरः अत्रार्थे शकुनिदृष्टांतः । यथा पंजरे शकुनेः शलाकादिभिः स्वच्छंदगमनं निवार्यते । तथा आचार्यादिपुरुषगच्छपंजरे सारणाशलाकया सामाचारीरूपोन्मार्गगमनं निवार्यते इति । अत्र ये यतमानानां मूलात् ज्ञानदर्शनार्थमागता ये च परिनवतां मूलात् चारित्रार्थमागच्छन् ते संग्रहीतव्याः । ये पुनः पंजरभग्ना ज्ञानदर्शनार्थमागता ये च परिनवतां मूलात् ज्ञानदर्शनार्थमागमन् ते न संग्रहीतव्याः । तत्र ये संग्रहीतव्यास्ते एको वास्मादनेको वा यत आह ॥

ते पुण एगमणेगाणं, गाणं सारणा जहा पुव्वं ॥
उवसंपयआउट्टे, अणाउट्टे अन्नहिं गच्छे ॥ १ ॥

ते पुनरुपसंपद्यमानाः कदाचिदेको वा स्यादनेको वा तत्रानेकेषां या सारणा सा यथापूर्वं कल्पाध्ययने " उवएसो सारणा चेव तइया पमिसारणा " इत्यादिना ग्रंथेन भणिता तयाऽत्रापि ऊष्टव्या यः पुनरेकोऽसमीचीनं कुर्वन् शिक्ष्यमाणश्च यद् व्यावृत्तः शिक्षां प्रत्यनिमुखेभवति । ततस्तस्मिन् आवृत्ते षष्ठीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदात्तस्यावृत्तस्य उपसंपद्भवति यदिपुनर्नावर्त्तते । तदा तस्मिन् अनावृत्ते इदं भण्यते । अन्यत्र गच्छमात्र स्था इति । अथवा इदमुत्तरार्द्धम् (आवस्सगमाइआयरिए) इति यदुक्तं तस्य व्याख्यानं आवश्यकादिषु गच्छवासिनः प्रमादिनो दृष्ट्वा आचार्याय कथयेत् । कथिते च सति यदि आचार्यः सम्यगावर्तते निजसाधून् सम्यक् शिक्षयते प्रायश्चित्तं च तेभ्यः प्रयच्छति ततस्तस्मिन्नावृत्ते तस्य तत्रोपसंपद्भवति । अथ कथिते नावर्त्तते तूष्णीं करोति न भणति किं तवैतैः स्वयं सम्यग्वर्त्तेथा इति । तदाऽन्यत्र गच्छेदिति । यदुक्तं प्राक् ॥

दाऊणं पच्छित्तवज्जंतपी पमिच्छेज्जा

इति ॥ तत् व्याख्यानयति । (निग्गमणे अपरिसुद्धे, इमाए जयणाए वारेति) तृतीये भंगे निर्गमने परिशुद्धे प्रागुक्तदोषवर्जिते आगमने अशुद्धे व्रजिकादिषु प्रतिबंधकरणादिषु प्रतिबंधकरणात्द्वितीये पदे अल्पदोषतयाप्रतीच्छागुरौ सत्यां प्रायश्चित्तं प्रतिबंधमात्रनिष्पन्नं ददाति । दत्वा च प्रतीच्छंति निर्गमने पुनः प्रथमनंगे द्वितीयनंगे वा अधिकरणमेव अधिकरणादिभिः । एगेऽपरिणए वा इत्यादिभिर्वा दोषैरपरिशुद्धे न प्रतीच्छनीयः किंतु वारणीयः । तं वाऽनया वक्ष्माणयाऽयतनया वारयंति ॥

तामेवाह ॥

नत्थियसंकियसंयाम, मंमली निक्खवाहिराणयणं ।
पच्छित्तविउस्सग्ग, निग्गमसुद्धस्स ठाणेण ॥

यः पंजरभग्नो ज्ञानदर्शनार्थमागतः तं प्रतीयं वाग्यतना यत्त्वं श्रुतमभिलषसि । तन्मम पार्श्वे नास्ति अथ स ब्रूयात् मया श्रुतं यथाऽमुकोग्रंथोऽमुकस्यपार्श्वे युष्माभिः श्रुत इति तत इदं वक्तव्यं श्रुतः स ग्रंथः केवलमिदनीं बहुषु स्थानेषु शंकितं जातं न च शंकितं श्रुतमन्यस्मै दीयते प्रवचने निषेधात् तस्मादन्यत्र निःशंकितश्रुतात् गवेषयस्व । यस्तु स्वच्छंदमतिःसंघाटकोऽहिंमःसंज्ञाभूमिमप्येकाकिना गंतुं न लभ्यमिति

मामागतस्तं प्रतीदं वक्तव्यं । अस्माकमाचार्यपरंपरात इयं सामाचारी संज्ञाभूमिमात्रमपि न गंतव्यमेतच्च तव दुष्करमतोऽन्यत्र गच्छ तावदिति । यः पुनरनुबद्धवैरत्वेनागतस्तं प्रतीदं वक्तव्यं । मंडलीति । अस्माकमीदृशी सामाचारी यदवश्यं मंडल्यांसमुद्देष्टव्यं । यद्यपि च न पठति न शृणोति वा तथापि सूत्रपौरुष्यां मंडल्यामुपविश्यार्थः श्रोतव्यः न कदाचनापि साधूनां स्वच्छंदत्वमेतच्च भवतोऽप्रीतिकरं तस्मादन्यत्र गम्यतां । यस्त्वलसत्वेनागतस्तं प्रतीदं वाच्यं । (भिक्खवाहिराणं) । भिक्षाया बहिः प्रदेशादानयनं । किमुक्तं भवति ॥ अस्माकमत्र क्षेत्रे बहवो बालवृद्धाः स ग्लानाः साधवः ते च भिक्षां न हिंडंते । ततो यदि प्रतिदिवसं भिक्षां बहिः प्रदेशादानयसि ततस्तिष्ठ परमेतत् दुष्करं तव तस्मात् यत्र सुखेन तिष्ठसि तत्र याहि किमत्र क्लेशसहनेन यस्तु निर्द्धर्म्मा उग्रदंडा आचार्या इति विनिर्गतस्तंप्रतीदमुत्तरं (पच्छित्तत्ति) अस्माकमियं सामाचारीयदिदुः प्रमार्जनादिमात्रमपिकरोति । तदातत्कालमेवप्रायश्चित्तं यथोक्तं दीयते न कालक्षेपेण नापि पक्षपातादिना स्तोकन्हासेन यस्तु विकृतिलंपटो न मह्यं विकृतिमनुजानातीति विनिर्गतस्तं प्रतीयं वाग्यतना (अविउस्सगत्ति) अस्माकमप्ययं समाचार्यागमः ॥ अभ्युत्सर्गोनुत्कलनं विकृतेरिति व्याख्यानतो गम्यते । योगवाहिना अयोगवाहिना वा विकृतिर्न ग्राह्या इत्यर्थः । अत्राधिकरण प्रत्यनीकस्तब्ध लुब्धविषये यतनानोक्ता विचित्रत्वात् सूत्र भाष्यगते सूत्राधिकरणे यतना यथा कल्पाध्ययने तथा द्रष्टव्या । शेषविषया तु विनेयजनानुग्रहायाभिधीयते तत्र य प्रत्यनीकस्तत्र मे प्रत्यनीकोऽस्तीत्यागतः स भण्यते ममापि शिष्याः प्रतीच्छकाश्च ईषदपि प्रमादं न क्षमंते मह्यं कथयांति । अहं च दोषानुरूपं दंडं प्रयच्छामि । अन्यथैकतरपक्षपातकरणतोगच्छमुद्राभंगः । सर्वज्ञाज्ञाविलोपश्च । तस्मादत्राऽपि तवदुष्करमिति नस्थातुमुचितं स्तब्धः पुनरेवं भण्यते । अस्माकमियं सामाचारीचंक्रमणादिकुर्वति गुराव भ्युत्थानं अनभ्युत्तिष्ठतः प्रायश्चित्तदानमिति लुब्धं प्रत्येषा वाग्यतना उत्कृष्टद्रव्याणिमोदकादीनि अस्माकं बालवृद्धग्लानप्राघूर्णिकेभ्यो दीयंते । तदेव स्वच्छंदचारित्रप्रभृतीनां निवारणे वाग्यतनोक्ता यदि पुनरेते तथा निवारिता अपि न वक्ष्यमाणप्रकारेण प्रत्यावर्त्तते नापि निर्गच्छंति येऽपि च विशुद्धनिर्गमाः प्रतीच्छिताः संतः सीदंति तेषां परिस्थापने यतनामाह (निग्गममुत्तस्स उत्तेण) यदा परिस्थापयितुमिष्यमाणस्य स्वयं भिक्षादिनिमित्तं निर्गमो भवति । यदा रात्रौ निर्भरुया सुमस्तदा तं त्यक्त्वा नष्टव्यं ॥

कथमित्याह ॥

[illegible] सागारिकं किमुक्तं भवति । ये अपरिणता बालादयो [illegible] गच्छे तेषां न कथ्यते यथाऽमुमेवं त्यक्त्वा नष्टव्य [illegible] स्यमेदं कार्यमिति छन्नेति एष गाथार्थः ॥

सांप्रतमेनामेव गाथां विनेयजनानुग्रहाय विवृणोति ॥

नत्थेयंमिज मिच्छामि, सुयं मया आमसंकियं तं नु ।
न य संकियं तु दिज्जइ, निस्संकमुए गंथस्साहि ॥

यदिच्छामि शास्त्रं श्रोतुं तदेतन मे मम पार्श्वे नास्ति । अथ [illegible] मयेदं श्रुतं यथाऽमुक शास्त्रं भवद्भिः श्रुतमिति । तथाह । आम तत शास्त्रं [illegible]मिदानीं शंकितं जातं न च [illegible] ॥

(संघाडत्ति) मंडलीति च द्वारद्वयं व्याचिख्यासुराह ॥

एगागिस्स न लब्भा, वियारादी विजयणमच्छंदे ।
भोयणसुत्ते मंडली, पढमंते वा निओयंति ॥

स्वच्छन्दे स्वच्छंदमतौ निवारणार्थमियं वाग्यतना अस्माकमेकाकिनः सतोविचारादावपि बहिर्भूम्यादावपि तत्र लभ्यं गन्तुमिति । अनुबद्धवैरे । इयं वाग्यतना । अस्मदीया मुनिवृषा भोजने सूत्रे उपलक्षणमेतत् अर्थे वा पठंतोऽपि मंडल्यां नियोजयंति । एतच्च तवदुष्करमिति ॥

अधुना " भिक्खवाहिराणयणं पच्छित्तविउस्सग्गे " इति त्रीणि द्वाराणि व्याख्यानयति ॥

अलसं भणंति वाहि, भिक्खंभहिंडसि अम्हएत्थबालादी ।
पच्छित्तं हाडहडं, अविउस्सग्गो तहा विगई ॥

अलसं प्रति भणंत्याचार्याः । अस्माकमत्र क्षेत्रे बहवो बालादयस्ते च भिक्षां न हिंडंते ततो यदि बाहिर्भिक्षां हिंडसे । तर्हि तिष्ठ अन्यथा व्रज स्थानांतरमिति । निर्द्धर्म्माणं प्रति पुनरिदं वदति अस्माकं केऽपि दुःप्रमार्जनादौ कृते प्रायश्चित्तं हाडहडं देशीपदमेतत् तत्कालमित्यर्थः । दीयते अन्यथा मूलत एव सामाचारीविलोपप्रसक्तेः विकृतिलंपटं प्रति पुनरियं वाग्यतना योगवाहिनो वाऽस्माकं गच्छे विकृतेरभ्युत्सर्गोऽनुत्कलनं भवांश्च दुर्बलशरीरोनवेक्षुरिव पानीयैर्विकृत्याऽल्पस्वभावास्तस्मादन्यत्र प्रयाहीति ॥

अत्र चोदक आह ॥

तित्थ भवे मायमोसो, एवं तु भवे अणुज्ज मं तस्स ।
वुत्तं च उज्जुभूते, सोही तेलोक्कदंसीहिं ॥

यदेतत् निर्गमनाशुद्धे उपायेन प्रतिषेधनमुक्तं तत्र कस्याचिन् मतिः स्यात् । एवं प्रतिषेधतो माया भवति । मृषावादश्च । तत्र यत् परिचिंतनं तन्मायाविद्यमानमपि श्रुतं नास्ति शंकितं वा तिष्ठतीत्यादि कुर्वाणस्य मृषावादः । एवं तु अमुना प्रकारेण पुनर्माया मृषां कुर्वते भवेत् । तस्याऽनार्जवमनृजुता मायातः कुटिलभावभावात् उक्तं पुनस्त्रैलोक्यदर्शिभिरिदं शोधिकल्पे ऋजुभूते सोही उज्जुयस्सेत्यादेः प्रदेशांते श्रवणात् ततो नेदं माया मृषा भाषणमुचितमिति ॥

अत्र सूरिः प्रत्युत्तरमाह ॥

एसअगिते जयणा, गीते वि करेंति जुज्जई जं तु ॥
विद्देसकरं इह ए, मच्छरिव दोव फुडरुक्खो ॥ ? ॥

एषा अनंतरोदिता वाग्यतना ऽगीते अगीतार्थे गीतेऽपि गीतार्थेऽपि निर्गमनाशुद्धे निवारणा क्रियते । स्फुटाक्षरैर्यथा एवंभूतदोषात् त्वमत्रागत एवं भूतदोषश्च न सुविहितैः प्रतीच्छ्यते इति न चैवं भणितगीतार्थो हि सर्वामपि सामाचारीमवबुध्यते । अवबुध्यमानाश्च कथमप्रीतिं विद्वेषं वा कुर्वंतीति ॥

तथाचाह ॥ (करेंति जुज्जई जंतु) यत् अत्र युज्यते युक्तिमापतति तत् गीतार्थाः कुर्वंति । ना प्रीत्यादिकमिति । इहरत्ति । इतरया यद्यगीतार्थेऽपि स्फुटरूक्षैर्निवारणा क्रियते । ततः स्फुटरूक्षे भाषिते सति स्फुटं नाम सद्भूतदोषोच्चारणं रूक्षं स्नेहोपदर्शनरहितं यदि वा स्फुटमेव परस्य रूक्षतोत्पादनात् रूक्षं स्फुटरूक्षं तस्मिन् भाषितेन तत् भाष्यमाणं वचस्तेषां विद्वेषकरं विरोधोत्पादकं भवति । अगीतार्थत्वात् चिंतयति न [illegible] सूत्रमर्थं वा न प्रयच्छंति । ततो मत्सरिण

एत इति एवं च चिंतयित्वा स्वपक्षे परपक्षे च मत्सरिण एते इति प्रकाशयति । ततो लोके मत्सरिप्रवादो विरूपकरं च तद्वचस्तेषां मा भूदिति प्रागुक्तयतनया निवारणा क्रियते यचनेमायामृषादोषसंभवः । यतः परप्रीत्यनुवादकतया परिणाममसुंदरतया चोभयोरपि गुणकारित्वमवेक्ष्य तत्रा वाग्यतना क्रियते । न विप्रतारणबुद्ध्येति ॥

एतेषामेव प्रतीच्छने अपवादमाह ॥

निग्गमसुमुवागएण, वारिया गेण्हए समाउट्टं ॥

अहिगरणमिणिअणुबद्ध, मेगागिजढं न साएज्जा ॥

निर्गमोऽशुद्धो यस्य स निर्गमाशुद्धस्तं उपायनप्रागुक्तयतनाक्रमेण वारितं समावृत्तं संतं गृह्णाति । किमुक्तं भवति । यदि स तया प्रतिषिद्धः सन् ब्रूते भगवन्मिथ्या मे दुष्कृतं न पुनरेवं करिष्यामि । किन्तु यथा यूयं भणिष्यथ तथा करिष्यामि । मुक्तो मया पापस्वभावो दुर्गतिवर्द्धन इति । तत एवं तं समावृत्तं गृह्णाति किं सर्वमपि नेत्याह ॥ (अहिगरणेत्यादि) योऽधिकरणं कृत्वा समागतस्तं यश्च मे तत्र प्रत्यनीकोऽस्तीत्युक्तवान् तं तथा अनुबद्धरोषं येन च पश्चादेकाकी आचार्यस्त्यक्तस्तं च न (साएज्जा) न सात्मयेत् न सात्मीकुर्यादिति भावः ॥

केवलं प्रत्यनीके अपवादोऽस्ति तमेवाभिधित्सुराह ॥

पडिणीयंमि उ भयणा, गिहंमि आयरियमादिदुट्ठंमि ॥

संजयपडिणीए पुण, न होति उवसामिए भयणा ॥

प्रत्यनीके भजना तामेवाह । गृहिणी गृहस्थे आचार्यादिदुष्टे । किमुक्तं भवति । यदि कोऽपिनाम गृहस्थ आचार्यस्य आदिशब्दादुपाध्यायप्रवर्त्तिस्थविरगणावच्छेदानां शेषभिक्षूणां च प्रद्विष्टः स चानेकधा उपशाम्यमानोऽपि नोपशांतस्ततस्तस्मिन् आचार्यादिप्रदुष्टे गृहिण्यनुपशांते तद्भयादागतः सन् प्रतिगृह्यते । यदि पुनः स ब्रूयात् संयतोमे तत्र प्रत्यनीकोऽस्ति ततस्तस्मिन् संयतप्रत्यनीके न भवत्युपसंपत् न स प्रतिगृह्यते इत्यर्थः । अथवा स भण्यते । गच्छ त्वं क्षमयित्वा समागच्छ । एवमुक्तो यदि तत्र गत्वा तं न क्षमयति ततो न स प्रतिगृह्यते अथ तेन गत्वाऽसौ क्षामितः केवलं स एव न क्षमते तर्हि पश्चादागतः प्रतिग्राह्यः । अथ स वक्ति मया स तदानीमेवागच्छता क्षामितः । तदा तस्मिन्नुपशांते स नियमात् प्रतिगृह्य एव न भवति भजनानिर्दोषत्वात् ॥

सो पुण उवसंपज्जं, नाणट्ठा दंसणे, चरित्ते, य

एएसिं नाणत्तं, वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥

स पुनरुक्तप्रकारेण संगृह्यमाण उपसंपद्यते ज्ञानार्थं ज्ञाननिमित्तं दर्शने दर्शननिमित्तं सप्तम्या निमित्ते विधानात् । दर्शनप्रभावकशास्त्रनिमित्तमित्यर्थः । चारित्रार्थं चारित्रनिमित्तं एतेषां ज्ञानाद्यर्थमुपसंपद्यमानानां नानात्वभेदं यथोपन्यासं या आनुपूर्वी तया वक्ष्यामि ॥

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

वत्तणा संधणा चेव, गहणे सुत्तत्थ तदुभए ।

वेयावच्चे खमणे, काले आवकहाएय ॥

ज्ञानार्थं दर्शनार्थं चोपसंपत्प्रत्येकं त्रिधा । तद्यथा सूत्रं चार्थश्च तदुभयं च सूत्रार्थतदुभयं तस्मिन् सूत्रेऽर्थे तदुभयस्मिश्चेत्यर्थः । निमित्तसप्तमी चेयं । ततोऽयं भावार्थः । ज्ञानार्थं दर्शनार्थं चोपसंपद्यमानः प्रत्येकं सूत्रार्थं वा उपसंपद्यते । अर्थार्थं वा तदुभयार्थं चेति । पुनरेकैका प्रत्येकं भवति त्रिधा । तद्यथा । वर्तनेति अत्र सप्तमीलोपः प्राकृतत्वात् । वर्त्तनायां वर्तनानिमित्तमेवमेव संधनायां संधनानिमित्तं ग्रहणे ग्रहणानिमित्तं तत्र पूर्वगृहीतस्य सूत्रार्थस्य तदुभयस्य वा पुनःपुनः रभ्यसनं वर्तना । पूर्वगृहीतस्य विस्मृतस्य पुनः संस्थापनं संधना । तथा ग्रहणे तत्प्रथमतया अपूर्वस्य सूत्रार्थस्य तदुभयस्य वा ग्रहणनिमित्तं एवं ज्ञाने दर्शने च प्रत्येकं भवति त्रिधा उपसंपत् चरणोपसंपद्यमानाद्विधोपसंपद्यते । तद्यथा । वैयावृत्ये क्षपणे च वैयावृत्यनिमित्तं क्षपणनिमित्तं च । ते द्विधा उपसंपद्यमानाः कालतो यावज्जीवं भवेयुश्च शब्दादित्वराश्च ।

एतामेव गाथां व्याख्यानयति ॥

दंसणनाणे सुत्तत्थ, तदुभए वत्तणा य एक्केक्के ॥

उवसंपया य चरित्ते, वेयावच्चे य खमणे य ॥ १ ॥

दर्शनविशोधकानि यानि सूत्राणि शास्त्राणि वा तानि दर्शन शेषाणि सूत्राणि शास्त्राणि वा ज्ञानं । तत्र दर्शनज्ञाने च प्रत्येकमुपसंपत्त्रिधा । सूत्रनिमित्तमर्थनिमित्तं यदुभयनिमित्तं च । एकैकस्मिन् सूत्रादौ प्रत्येकं वर्त्तना संधना ग्रहणं च । किमुक्तं भवति । सूत्रेऽपि वर्त्तनानिमित्तमुपसंपद्यते । संधनानिमित्तमुपसंपद्यते । अपूर्वग्रहणनिमित्तं वा उपसंपद्यते । एवमर्थेऽपि त्रितयमुभयेऽपि त्रितयमिति दर्शनेऽपि नवविधोपसंपद् ज्ञानेऽपि नवविधेति । चारित्रे चारित्रविषया उपसंपत् वैयावृत्ये, क्षपणे च ॥

शुद्ध अपडिच्छणे, लहुगा अकरेंते सारणा अणापुच्छा ।

तेसु विमासो लहुतो, वत्तणादिसुत्थाणेसु ॥ १ ॥

यदेतद्गुरुसकाशे सूत्रं तत् सर्वमधीतं । ततोगुरुभिरनुज्ञातो विधिना आपृच्छ्य व्रजकादिष्वप्रतिवध्यमान आगतः । आगतश्च सन् त्रीन् दिवसान् यावत् परीक्षितः शुद्धः । इत्थंभूतं यो न प्रतीच्छत्याचार्यस्तस्य प्रायश्चित्तं लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः । योऽपि उपसंपन्नो वर्त्तनानिमित्तं संधनानिमित्तं ग्रहणनिमित्तं वा स यदि वर्त्तनां संधनां ग्रहणं वा न करोति तदा तस्मिन् वर्तनादिकमकुर्वति प्रत्येकं त्रिष्वपि स्थानेषु वर्तनादिषु मासोलघुकः प्रायश्चित्तं । आचार्योऽपि यद्युपसंपन्नं प्रमाद्यंतं न सारयति तदा तस्मिन्नपि सारणा । अत्र विभक्तिलोप आर्षत्वात् । अकुर्वति त्रिष्वपि वर्त्तनादिषु स्थानेषु मासलघु । एतच्च प्रायश्चित्तविधानं सूत्रविषयम् । अर्थे पुनर्वर्त्तनादिमकुर्वति शिष्ये अर्थनिमित्तमुपसंपन्नं प्रमाद्यंतं वर्त्तनादिष्वसारयति गुरौ च प्रत्येकं त्रिष्वपि वर्त्तनादिषु स्थानेषु प्रायश्चित्तं मासगुरु । उभयविषये च द्वयोरपि प्रत्येकं वर्त्तनादि त्रिष्वपि स्थानेषु पृथक् उभयं प्रायश्चित्तं मासगुरु मासलघु चेति । एतच्च गाथायामनुक्तमपि संप्रदायादवसितं । तथा (अणापुच्छा) इति । अनापृच्छायामननुज्ञायामित्यर्थः । अत्र चत्वारो भंगास्तद्यथा । अननुज्ञातोऽननुज्ञातेन सह वर्तनां करोत्येकोभंगः १ अनुज्ञातो अननुज्ञातेन सहेति द्वितीयः २ अननुज्ञातोऽनुज्ञातेनेति तृतीयः ३ अनुज्ञातोऽनुज्ञातेनेति चतुर्थः ४ एवं संधनायां ग्रहणेऽपि च प्रत्येकं चत्वारो भंगाः । एवमर्थेऽपि तदुभयस्मिन्नपि च प्रत्येकं वर्त्तनादिषु चत्वारो भंगाः । तत्र सूत्रविषये त्रिष्वपि वर्त्तनादिषु स्थानेषु प्रत्येकमाद्येषु भंगेषु ददानस्य गृह्णानस्य च प्रायश्चित्तं मासलघु । तपःकालविशेषितं । तद्यथा । वर्त्तनायामाद्येषु

त्रिषु भंगेषु मासलघु संघनायां मासलघु । तपो गुरुकाललघु । ग्रहणे मासलघु द्वान्यां गुरुस्तद्यथा तपसा कालेन च । एव मर्थे तपःकालविशेषितं मासगुरु । तदुभयप्रायश्चित्तमर्थविषयं च प्रायश्चित्तं गाथानुपात्तमपि व्याख्यानादवगतं । चतुर्थभंगःपुनः सर्वत्राऽपिशुद्ध इति न तत्र कस्याऽपि प्रायश्चित्तमिति । इहाचार्यस्याऽपि प्रमादतः सूत्रादिषु वर्त्तनादिकमकुर्वतमुपसंपन्नमसारयतः प्रायश्चित्तमतो नियमात्स आचार्येण सारयितव्यस्तथा च एतदेवाह ॥

सारेयव्वो नियमा, उपसंपन्नोसि जं निमित्तं तु ।
तं कुण सु तुमं भंते!, अकरेमाणे विवेगोउ ॥

स उपसंपन्नो नियमात्सारयितव्यः कथमित्याह । अहोभदंत! ज्ञानाद्यभ्यासकारितया परमकल्याणयोगिन्! इह शिष्यस्याऽप्याचार्येण प्रोत्साहनार्थं तथाविधयोग्यतासंभवमधिकृत्यैवंविधमप्यामंत्रणं कर्त्तव्यमिति ज्ञापनार्थं । अन्यथा भदंतेति गुर्वामंत्रणे रूढत्वात्तत्रैव न्याय्यं न शिष्ये इति । यन्निमित्तमुपसंपन्नस्त्वं तत्कुरु । एवमेकद्वित्रिवारं सारितोऽपि यदि न करोति वर्त्तनादिकं ततस्तस्मिन्नकुर्वति विवेक एव परित्याग एव कर्त्तव्यः । तुरेवकारार्थः ॥

(यदुक्तमणापुच्छा) इति तत् व्याख्यानयति ॥

अणणुन्नमणुण्णाए, दिंतं पडिच्छंतभंगचउरो उ ।
भंगतियंमि वि मासो, दुहतोणुण्णाए सुद्धो उ ॥

अननुज्ञातो मकारोऽलाक्षणिकः । अननुज्ञातो ददाति इतरस्तु प्रतीच्छतीत्येवं ददानप्रतीच्छतां चत्वारो भंगास्तत्र भंगत्रिकेऽपि आद्येऽपि त्रिष्वपि वर्तनादिषु स्थानेषु प्रत्येकं प्रायश्चित्तं मासो लघुमासः । अर्थे गुरुमासस्तदुभयास्मिन् तदुभयं प्रायश्चित्तमिति व्याख्यानात् ॥ (दुहतोणुण्णाए) इति उभयतो ददानतया प्रतीच्छकतया चाऽनुज्ञाते भंगश्चतुर्थः शुद्ध एव । तुरेवकारार्थः एषोऽक्षरार्थः । भावार्थस्तु प्रागेवोपदर्शितः ।

एष प्रायश्चित्तविधिर्ज्ञानार्थमुपसंपद्युक्त एवं दर्शनार्थमुपसंपदि द्रष्टव्यस्तथा चाह ॥

एमेव दंसणावी, वत्तणमादी पया उ जह नाणे ।
वेयावच्चकरो पुण, इत्तरितो आवकहितो य ॥

यथा ज्ञाने वर्तनादिपदान्यधिकृत्य प्रायश्चित्तविधिरुक्त एवमेव अनेनैव प्रकारेण दर्शनेऽपि वर्त्तमानादीनि पदान्यधिकृत्य वेदितव्यः । गता ज्ञानदर्शनोपसंपत् ॥

इदानीं चारित्रोपसंपत् भावनाया ॥

तत्र काले (आवकहाए य) इति पदं व्याख्यानयति । (वेयावच्चे) त्यादि वैयावृत्यकरो वैयावृत्यार्थमुपसंपन्नः पुनर्द्विधा इत्वरः स्वल्पकालभावी यावत्कथिको यावज्जीवभावी । अस्य च द्विविधस्याऽपि वैयावृत्यकरापणविधिरयं एको गच्छवासी वैयावृत्यकरोऽपरः प्राघूर्णकः स च वक्ति अहं वैयावृत्यं करोमि ॥

तत्र विधिमाह ।

तुल्लेसु जो सुलद्धी, अन्नस्स व वारएण निच्छंते ।
तुल्लेसु व आवकही, तस्स मणणं च इत्तरिओ ॥

यदि द्वावपि कालतस्तुल्यावित्वरौ च तत्र यद्येकोलब्धिमान् अपरोऽलब्धिकस्तर्हि तयोस्तुल्ययोर्यः स लब्धिकः स कार्यते इतरस्तु उपाध्यायादिभ्यो दीयते । अथ द्वावपि यावत्कथिकौ तत्रापि यो लब्धिमान् स कार्यते इतरोऽन्येभ्यो दीयते । यदि पुनर्द्वावपि सलब्धिकौ यावत्कथिकौ च तत्र अन्यतर उपाध्यायादेः कार्यते । अथैकोऽपि तस्य नेच्छति तत आगंतुको विमुच्यते । अथ द्वावपि सलब्धिकावित्वरौ च तत आगंतुक उपाध्यायादीनां वैयावृत्यं कार्यते सूत्रालापकश्च उपाध्यायादिवैयावृत्यफलप्रदर्शकस्ततः प्रोत्साहनार्थं पठनीयः ॥

उवज्झायवेयावच्चं, करेमाणे समणे ॥
निग्गंथे महानिज्जरे, महापज्जवसाणे होई ॥ १ ॥

इत्यादि । अथ नेच्छति तर्हि तस्मिन्नन्यस्य उपाध्यायादिवैयावृत्यमनिच्छति वा शब्दोभिन्नक्रमत्वात् । वारएण चेत्येवं योजनीयः । द्वावपि वारकेण कार्येते कियत्कालमेकः कियत्कालमपर इति । यदि वास्तव्यो वैयावृत्यकरोऽनुमन्यते । अथ नाऽनुमन्यते तत आगंतुकस्तावंतं कालं प्रतीक्षाप्यते । यावत् वास्तव्यस्य वैयावृत्यस्य इत्वरकालसमाप्तिमुपयाति ॥ अथ न प्रतीक्षते तर्हि विसृज्यते अथ द्वयोरपि तयोर्वैयावृत्यकरापणविधिः ॥

अथ एक इत्वर एको यावत्काधिकस्तत्राह (तुल्लेसु व) इत्यादि । तुल्ययोर्लब्ध्यासमानयोर्यावत्काथिकः स कार्यते । इतरोऽन्यस्योपाध्यायादेः सन्नियोजनीयः । अथ वास्तव्यो यावत्कथिकस्तर्हि स भण्यते विश्राम्य त्वं तावत् यावदित्वरः करोति तथा चाह । तस्य वास्तव्यस्य वैयावृत्यकरस्य मतेन इच्छया इत्वरो वा कार्यते वैयावृत्यकरस्तथा प्रज्ञापितोऽपि नेच्छति तर्हि न कार्यते । स हि पश्चादपि यास्यति । तत इतरो वास्तव्यो न करिष्यतीति । अथ इत्वरो यावत्कथिकश्च द्वावपि सलब्धिकौ तत्र यावत्कथिकः कार्यते । इतरोऽन्यस्य नियुज्यते विसृज्यते वा । अथवा इत्वरः स लब्धिकस्तत्र यावत्कथिको भण्यते । विश्रम्य तावत् वर्त्तितव्यम् । यावदेष इत्वरः सलब्धिकः करोति । पश्चात्त्वमेव करिष्यसि । अथ नेच्छति तर्हि स एव कार्यते । इतरस्त्वन्यस्मै दीयते । तस्य तत्रानिच्छायास विसृज्यते अथेत्वरोऽलब्धिको लब्धिमान् तत्र यावत्कार्थकः कार्यते । इतर उपाध्यायादेः समर्प्यते । अथ तस्य तत्रानिच्छा तर्हि विसृज्यते । इह यदि वास्तव्यवैयावृत्यकरेणाननुज्ञातो वैयावृत्यं कारयति । यदि वा नापृच्छया अन्यंवैयावृत्यकरं स्थापयति तदा तस्याऽऽचार्यस्य बहवो दोषास्तानेवाह ॥

अणणुन्नाए लहुगा, अचियत्तमसाहजोग्ग दाणादी ।
निज्जरं महती हु भवे, तवस्सिमाई ण करणे वी ॥

वास्तव्यवैयावृत्यकरेणाननुज्ञायामुपलक्षणमेतत्तस्यानापृच्छायां वा यद्यागंतुकमित्वरं वैयावृत्ये स्थापयति । ततस्तस्य प्रायश्चित्तं लघुकाश्चत्वारोलघुमासाः । अन्ये ब्रुवते अनापृच्छायां मासलघु । अननुज्ञायां चतुर्लघु । अन्यच्चाननुज्ञायामनापृच्छायां वा वैयावृत्यपदे अन्यस्येत्वरस्य स्थापने वास्तव्यस्य अचियत्तमप्रीतिरुपजायते । अप्रीत्या च कलहं कुर्यात् (असाहजोग्गादी) इति यानि दानादीनि दानश्राद्धादीनि कुलानि योग्यानि तान्यागतुकवैयावृत्यकरस्य न साधयति । न कथयति तस्मात्स इत्वर आगंतुको वैयावृत्यकरः प्रज्ञाप्यते । त्व तपस्यादीनां क्षपकादीनां वैयावृत्यं कुरु तेषामपि क्रियमाणे वैयावृत्ये महती निर्जरा ॥ तदेवं वैयावृत्यद्वारं गतम् ॥

इदानीं क्षपणद्वारावसरः ॥

आवकही इत्तरिए, इत्तरियविगिट्ठ तह विगिट्ठे य ।
समणामंतणखमणे, अणिच्छमाणं न ओ नियोगो ॥

क्षपक उपसंपद्यमानो द्विधा यावत्कालिक इत्वरश्च तत्रेत्वरो द्विधा विकृष्टतपः कारी अविकृष्टतपः कारी च । तत्र चतुर्थ षष्ठाष्टमकारी अविकृष्टतपः कृत् । दशमादितपः कारी विकृष्ट तपःकृत् तयोर्द्वयोरप्युपसंपद्यमानयोः (समणामंतणत्ति) आचार्येण स्वगच्छस्यामंत्रणं प्रच्छनं कर्त्तव्यं । यथा आचार्या! एष विकृष्टतपः करणार्थं समागतः किं प्रतीक्ष्यतामुत प्रतिषिध्यतामिति । तत्र यदि तेषामनुमतं भवति । तदा प्रतीष्यते अनिच्छायां प्रतिषिध्यते यदि पुनः केचिन्न मन्यंते तर्हि यः कश्चिन्नेष्टवान् तमनिच्छंतं तस्य क्षपकस्य वैयावृत्त्ये बलान्न नियोजयेत् । बलान्नियोगस्य सूत्रे निषेधात् । यस्तु प्रतीच्छितः । स पृष्टव्यः किं त्वविकृष्टं तपः करोषि अविकृष्टं वा यदि ब्रूत अविकृष्टं ततो भूयोऽपि प्रष्टव्यं त्वं पारणकदिने कीदृशोभवसि । यदि प्राह ग्लानोपमः तत्राह ॥

आरोगठकिलम्मं तं, जणंति मा खम करोहि सज्झायं ।
सक्काकिलामिउं जेवि, विगिट्ठेणं तहिं वियरे ॥

अविकृष्टे तपसि क्लाम्यन्तंभणन्ति सूरयो माक्षपय माक्षपणं कुरु न युक्तं तव क्षपणं कर्त्तुमशक्यभावादित्यर्थः । तस्मात्कुरु स्वाध्यायं तपः करणात्स्वाध्यायकरणस्य बहुगुणत्वात् । अपि च । स्वाध्यायोऽपि परमं तपः । यत उक्तं ॥

वारसविहम्मि वि तवे साब्भि तरबाहिरे कुसलादिट्ठे ॥
न वि अत्थि न वियहोहिइ, सज्झायसमं तवोकम्मं ॥

अग्लानोपमस्त्वविकृष्टतपः कारी तपः कार्यते यस्तु विकृष्टं तपः करोति स यद्यपि पारणकदिने ग्लानोपमोजायते तथापिस कार्यते । यत आह (सक्क) इत्यादि अदि शब्दः पुनरर्थे ये पुनस्तपस्विनो विकृष्टेन तपसा पारणकदिने क्लमयितुं शक्याः क्लाम्यंते इतिभावः तत्र तेषु तपस्विषु वितरेत् दद्यात् तपः करणं तेषां तथा रूपाणामपि समनुजानीयात् । न तु वारणीयं विकृष्टतपः करणस्य महागुणत्वात् केवलं भक्तपानं लेषजादिकमानाय्य दातव्यं । अथ ग्लानोपमो न भवति । किंतु स्वयमेव संस्तारकप्रतिलेखनादीन् व्यापारान् सर्वानप्यहीनातिरिक्तान् करोति प्रतीच्छते एवं च तत्र यो विकृष्टेन तपसा ग्लानोपमो भवति । तत्रेयं सामाचारी ॥

अन्नपडिच्छणे लहुगा, असति गिलाणोवमे अडंते य ।
पडिलेहणसंथारग, पाणग तह मत्तगातिगं च ॥ १ ॥

तस्मिन्गच्छे यद्यन्यः कोऽपि विकृष्टतपः कारी क्षपको विद्यते स च पारणकदिने ग्लानोपमो वा भवेद ग्लानोपमोवा तथाऽपि तस्मिन्विद्यमाने क्षपके अन्यं क्षपकमाचार्यो न प्रतच्छेत प्राक्तनस्य हि क्षपकस्य पारणकदिने ग्लानोपमस्याग्लानोपमस्य वा सतोऽवश्यं कर्त्तव्यं । न च द्वयोर्वैयावृत्यकरणे साधवः प्रभवंति तस्मान्न प्रत्येषणीयः । यदि पुनः साधवोऽनुमन्यंते सोऽपि प्रतीष्यतां तस्यापि वैयावृत्यकरणेन समाधिमुत्पादयिष्याम इति तदाप्रतीच्छनीयः यदि पुनर्गच्छे विद्यमानेऽपि विकृष्टतपः कारिणि क्षपके गच्छानुमतावाचार्योऽन्य प्रतीच्छति तदा तस्यान्यप्रतीच्छने प्रायश्चित्तं ।

लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः (असतित्ति) तथा असति प्रायोग्यद्रव्ये ये दोषास्ते च वक्तव्याः । तेचामी । द्वयोः क्षपकयोः युगपत्पारणकादिने समापतिते पर्याप्त्या पारणकद्रव्ये अलाभतोऽसति असंस्तरणं भवेत् । असंस्तरणाच्च यदेषणादि प्रेरयंति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्याऽपतति आज्ञाभंगादयश्च दोषा जायंते । तथा पारणकप्रायोग्यद्रव्यसंपादनेन संस्तरणमकुर्वत्सु साधुषु विषये सोऽप्रीतिं कुर्यात् । अप्रीत्या च अनागाढामागाढां वा परितापनां प्राप्नुयात् । तया च सति तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तमाचार्यस्य अन्यच्च शिष्याः प्रतीच्छकाश्च द्वयोरपि क्षपकयोर्वैयावृत्यकरणतो भग्ना एवं चिंतयेयुर्यथा अन्यान्यक्षपकवैयावृत्यकरणेन नाऽस्माकं सूत्रमर्थो वा तस्मादन्यत्र व्रजाम इति । तथा (गिलाणोवम) इति तेषु गच्छवासिषु साधुषु वास्तव्यक्षपकवैयावृत्यकरणेन व्यापृतेषु ग्लानोपमो जायते । तदा तस्याऽऽचार्यस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकाः । (अडन्तेयत्ति) तथा गच्छ वास्तव्यक्षपककरणव्यापृततया भक्तंपानं वागंतुकस्याददाने स भक्तार्थं पानार्थं वा स्वय हिंडते प्रतिलेखनादिक्रियां च स्वयमेव कुर्यात् । हिंडमानश्च क्षुधा पिपासया शीतोष्णेन वा पीडितो यद्यनागाढां परित्तापनां प्राप्नोति तदा प्रायश्चित्तमाचार्यस्य चतुर्लघु अथागाढं तदा चतुर्गुरु । अथ मूर्छति तदा षड्लघु ॥ तथा परिताप्यमानो यद्येषणां प्रेरयति तदा तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं अथ न प्रेरयति । तदा प्रभूतमटतोयदानागाढादिपरितापनां प्राप्नोति तन्निमित्तं प्रायश्चित्तं । अथ तत्र गच्छेऽन्योवास्तव्यः क्षपको न विद्यते । तदा नियमतः प्रतीच्छनीयः । केवलं सोऽपि गच्छानुमत्या । अन्यथा न किमपि तस्य गच्छः करिष्यति । तत्र यदि प्रमादतो वैयावृत्यभीरुतया गच्छो नानुमन्यते । तदा स प्रज्ञापनीयः । अथ कारणवश तस्तदा न प्रतीच्छनीयः । यदि पुनर्गच्छाननुमत्याऽपि प्रतीच्छति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकास्तथा गच्छानुमतौ यो यतः प्रतीलन्यते ततः क्षपकप्रायोग्यमानयति । अननुमतौ च नकोऽपि किमप्यानयतीत्यसति पारणकादिने पर्याप्त्याप्रायोग्यद्रव्ये असंस्तरणमसंस्तरणाच्च परितापनाद्दुःखं । तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्य तथा पारणकदिने ग्लानोपमो जायते तथा शेषसाधुप्रयोजनांतर व्यापृततया भक्तपानं वा ददानेषु स्वयं हिंडमाने ये दोषास्तेऽपि वक्तव्याः ॥ संप्रति तस्य क्षपकस्य वास्तव्यस्याऽऽगंतुकस्य वा कृतप्रत्याख्यानस्यापि यत् प्रतिदिवस कर्त्तव्यं तदाह । (पडिलेहणे) त्यादि । तस्योपकरणं कल्पादि यथायोगमुभयकालं प्रतिलेखनीयं संस्तारकश्च तस्य कर्त्तव्यः । तथापानकं पानीयं तस्योचितमानीय दातव्यं तया मात्रकात्रिकं च उच्चारमात्रकं प्रस्रवणमात्रकं खेलमात्रकं च यथाकालं समर्पणीयं परिस्थापनीयंवा ॥ सांप्रतमेनामेव गाथां व्याख्यानयन् प्रथमतो (अन्नपडिच्छणे लहुगा) इति च व्याख्यानयति ॥

दुण्णेगतरे खमणे, अन्नपडिच्छंतसंथरे आणा ।
अप्पत्तियपरितावण, सुत्ते हाणिं अन्नहिं च इमे ॥

वास्तव्ये क्षपणे क्षपके द्वयोः ग्लानोपमयोरन्यतरस्मिन्विद्यमाने यदि गच्छानापृच्छया अन्यं प्रतीच्छति । तदा तस्मिन्नित्यं प्रतीच्छति प्रायश्चित्तं लघुकाश्चत्वार इति वाक्यशेषः । तथा युगपत् द्वयोः पारणकादिने युगपत्समापतिते प्रायोग्यद्रव्य अलाभतोऽसति यदि वास्तव्यक्षपकवैयावृत्यकरणव्यापृतनामागंतुकस्य वैयावृत्यकरणे वेलातिक्रमतोऽसंस्तरणं भवेत् तस्मिंश्चासंस्तरणे यादेषणादि प्रेरयति तन्निमित्तप्रायश्चित्तमाचा

यस्य तथा (आणत्ति) आज्ञापदैकदेशपदसमुदायोपचारात् आज्ञाभंगानवस्थामिथ्याविराधनादोषाः प्रादुःष्युः । तस्य वा संस्तरणे अप्रीतिरप्रीत्या च परितापननिमित्तमपि प्रायश्चित्तं तथा शिष्याः प्रतीच्छकाश्चैवं चिंतयेयुरस्माकं द्वयोः क्षपकयोः वैयावृत्यकरणव्यापृतानां सूत्रे हानि रूपलक्षणमेतत् अर्थे च तस्मादन्यत्र व्रजामः । संप्रति (गिलाणो धामअरुंतेयत्ति) व्याख्यानयति (गेलएण तुल्ल गुरुगा अरुंते परितावणा य सयंकरणे । णेसणगहणागहणेडुग गुर्हि रुंतमुच्छाय) साधुषु वास्तव्य क्षपक वैयावृत्यकरणतः प्रयोजनान्तर व्यापृततया वा वैयावृत्यमकुर्वत्सु यद्यागंतुकः क्षपको ग्लानतुल्यो ग्लानोपमो जायते । तदा सूरेः प्रायश्चित्त चतुर्गुरुकाः । तथा भक्तं पानं च अददत्सु स्वयं (दुग गुर्हि रुंतात्ति) द्विकार्थे च हिंरुमाने स्वयं वा उपकरणस्य प्रत्युपेक्षणादेः करणे या परितापना अनागाढा वा(मुर्च्छयति) मूर्च्छा च तन्निमित्तं प्रायश्चित्तमाचार्यस्य तत्रागाढपरि तापनानिमित्तं चतुर्लघु । आगाढपरि तापननिमित्तं चतुर्गुरु मूर्च्छानिमित्तं षट् लघु । णेसणगहणागहणे । इति स स्वयं हिंरुमानः क्षुधापिपासया वा शीतेन वा उष्णेनवा परितापितः सन् यदि नेषणीयमपि गृह्हाति तन्निमित्त प्रायश्चित्तमग्रहणे ऽनेषणीयस्य प्रभूतं हिंरुमानो यदवाप्नोति । आगाढपरि तापनादिकं तन्निमित्त मपि यत एवमादयो दोषाः । तस्मात्क्षपकमापृच्छय तदनुमत्या प्रतीच्छेत् । प्रतीच्छितस्य च सर्वप्रयत्नेन निर्जरार्थतया कर्त्तव्यमिति । इह आगतः सन्प्रथमदिवसेऽपि प्रच्छनीयो यथा केन कारणेन त्वमिहागतो ऽसीति अन्यथा यदि तमपृष्ट्वैव आलोचना मदापयित्वा च संवासयति । तदा प्रायश्चित्तं तदेवाह ॥

पढमदिवसंमि न पुच्छे, लहुओ मासो उ बाइगुरुओ य।
तइयंमि हुंति लहुगा तिएहं तु अतिक्कमे गुरुगा ॥

यदि प्रथमे दिने न पृच्छेत् तर्हि तस्या ऽचार्य स्य प्रायश्चित्तं लघुमासः द्वितीये दिने पृच्छतो मासगुरु तृतीये भवंति चत्वारो लघुमासाः । त्रयाण तु दिनानामतिक्रमे चतुर्थादिषु दिवसे प प्रायश्चित्त चतुर्गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अधुना अपवादो भण्यते यदि कार्यादिप्रयोजन वशात्तमक द्वे त्रीणि दिनानि षण्मासानपि यावन्न पृच्छति तथापि न प्रायश्चित्त भाक् तथाचाह ॥

कज्जे भत्तपरिएणा, गिलाणराया य धम्मकहवादी ।
छम्मासा उक्कोसा, तेसिं तु वइक्कमे गुरुगा ॥

कार्ये कुलगणसंघविषये व्यापृतो भवेदाचार्यः । तथाकेनाऽपि साधुना भक्तपरिज्ञा कृता तस्य समीपे लोकोलूयानागच्छति । तत्राचार्यो धम्मकथने व्यापृतः । ग्लानप्रयोजने वाव्यापृतः ॥

(रायाएधम्मकहीति)

राजाचधर्म्मार्थी प्रतिदिवसमेति ततस्तस्य धर्म्मः कथयितव्य इति धर्म्मकथिक त्वेन व्यापृतः । वादीवा कश्च न प्रबलः समुत्थितः स निग्रही तव्य स्तेन एतैः कारणैर्व्यापृतः सन् आचार्यो जघन्यत एकं द्वे त्रीणि वा दिनानि उत्कर्षतो यावत् षण्मासास्ता वदागं तुकं प्रष्टुमालोचनांवा प्रदापयितुं न प्रभवेत् । इत्थमप्रपात्रणे च दोषाभावः तेषां षण्णां मासानां पुनर्व्यतिक्रमं किमुक्तं भवति । षण्मासेभ्यः परतोऽपि यदि न पृच्छति ना ऽपि दापयत्यालोचनां तत‍ः प्रायश्चित्तमाचार्यस्य गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः ।

अन्ये तु ब्रुवते । षण्मासानां परतो यदि न प्रतीच्छत्यालोचनां ततः प्रायश्चित्तमाचार्यस्य गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । अन्ये तु ब्रुवते षण्मासानां परतो यदि न प्रतीच्छत्यालोचनां तदा लघुमासः । द्वितीयदिनेऽप्यप्रतीच्छने मासगुरु । तृतीयदिने चतुर्लघु । दिनत्रयातिक्रमे चतुर्थादिषुदिनेष्वप्रतीच्छने चतुर्गुरुका इति कार्यादिप्रयोजनवशतो व्यापृत इमां यतनां कुर्यात् ॥

अन्नेण पडिच्छावे, तस्सासति सयं पडिच्छए रत्तिं ।
उत्तरवीमंसाए, खिन्नो य निसिंपि न पडिच्छे ॥

यद्यन्यो गीतार्थस्तस्याचार्यस्य समीपेऽस्त्यालोचनार्हस्तर्हि स संदेशनीयो यथा ऽयमापृच्छता । मालोचनाचास्य प्रतीच्छतामिति । अथ नास्त्यन्यो गीतार्थस्तदा तस्य गीतार्थस्या ऽसति भावप्रधानोऽयं निर्देशोऽभावे स्वयमेव रात्रौप्रतीच्छित्यालोचनां अथ यथा श्रीगुप्तेन षडुलूकः षण्मासान् यावद् वादं दत्वा निर्जित एवं दीर्घकालावलंबिनिविवादे रात्रावप्युत्तरविमर्शेन प्रत्युत्तरचिंतया खिन्नपरिश्रांतो निशायामपि न प्रतीच्छत्यालोचनां दत्तामिति अथवा अत्राप्यपवादस्तमेवाह ॥

दोहिंतिहिं वा दिणेहिं, जइच्छिज्जइ तेनहोइ पच्छित्तं ।
तेणपरमणुएणवणा, कुलादिरन्नो व दीवंति ॥

यदि षण्णां मासानां परतो द्वाभ्यां दिनाभ्यां त्रिभिर्वा दिनैः परप्रवादी नियमात् पराजेष्यते कुलादिकार्यं वा समाप्तिमुपयास्यतीत्येवं निश्चीयते । ततस्तेष्वपि दिनेष्वप्रच्छने आलोचनाया अप्रतीच्छने वा न प्रायश्चित्तं भवति । अथ ज्ञायते तेष्वप्येकद्वित्रादिषु दिवसेषु न कुलादिकार्यसमाप्तिर्भविष्यति । न च परवादीजेष्यते तदा षण्मासाऽसमाप्ता चेव राज्ञः समीपं गत्वा ज्ञापनीयम् । यथाहं दिनमेकमक्षणिको भविष्यामि नान्यथा अगृहीया इति कुलादिकार्येष्वपि कुलादीन्यनुज्ञापयति तथाचाह (तेण परमित्यादि ।) तेनेत्यव्ययं तत इत्यर्थे ततः षण्मासेभ्यः परं कार्यापरिच्छित्तौ संभाव्यमानायामनुज्ञापना कुलादेर्दिनमेकंयावत्कर्त्तव्या राज्ञश्च वादिविषये कारण दीपयंत्याचार्याः यथाऽहं कारणवशेन दिनमेकमक्षणिकोभविष्यामीति । एवं चेन्न कुर्वंति तदा प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकाः । तदेवमुक्तः क्षपणोपसंपद्भिरिदानीं ज्ञानार्थं दर्शनार्थं प्रतीच्छितो नियमादालोचनां दापयितव्यस्सच दाप्यमानः कथमालोचनां ददाति उच्यते ॥

आलोयणा तह चेव य, मूलुत्तरे न वरि विगडिएम्मं तु ।
इत्थं सारणवायणं, निवेयणं तेवि ए मेव ॥

यथा सांभोगिकानां विहारालोचनायां मूलगुणातिचारविषये उत्तरगुणातिचारविषये च भणितं । तथात्राऽपि भणितव्यं । किमुक्तं भवति । उपसंपद्यमानोऽप्यालोचनां ददानः पूर्वं मूलगुणातिचारान्प्रागुक्तक्रमेणालोचयति पश्चादुत्तरगुणानिति । नवरमयं विशेषः । विकटिते आलोचिते एकत्र स्थितान् निजस्थितान्वा प्रत्येकं वन्दित्वा इदं भणति ॥

आलोयणमि दिन्ना, इच्छामि सारणवारणवोयणं ।

तेऽप्येवमेव प्रतिभणन्तो निवेदनकुर्व्वन्ति (अज्जो अम्हे विसारेज्जा वारेज्जा) इति गता उपसंपदालोचना साम्प्रतमपराधालोचनयाऽत्र प्रकृतं ॥

एमेव य अवएहे, किं तेन कया तहिं वियविसोही ।
अहिगरणादीमाहाति, गीयत्थोवा तहिं नत्थि ॥

यथा विहारालोचना यामुपसंपदालोचनायां चाविधिर्भणित एवमेव तथैव अपराधे अपराधालोचनायामपि द्रष्टव्यो यावत्पृष्टो वा अपृष्टो वा ब्रूते अहमपराधालोचकः समागतः। ततः आचार्यैर्वक्तव्यः । केनकारणेन ते त्वया तत्रैव स्वगच्छे एव नकृता विशोधिः प्रायश्चितांगीकरणेन एवमुक्ते यदि साधयाति कथयति अधिकरणादीनि । अधिकरणं तैः सह आदिशब्दात् प्रागुक्तविकृतियोग प्रत्यनीकादि कारणपरिग्रहः। अथवा वक्ति तत्र गीतार्थो नास्ति । तत्राऽधिकरणादिष्वविशुद्धकारणेषु समागत एवं प्रतिभणनीयः ॥

नत्थि इहं पडियरगा, खुल्लखेत्तं उग्गमावि य पच्छित्तं।
संकीयमादीव पदे, जहक्कम्मं ते तहवि जासे ॥

अस्तीति निपातो बहुवचनार्थः प्रतिचारका नाम अपराधापन्नस्य प्रायश्चित्ते दत्ते तपः कुर्वतो ग्लानायमानस्य वैयावृत्यकरास्ते इह मे पार्श्वे न संति खल्लक्षेत्रं नाम मंदभिक्षं यत्र वा प्रभूतमुपकारि घृतादिद्रव्यं न लभ्यते तादृशमिदं क्षेत्रं तथाविधदानश्रद्धश्रावकाभावात् वयमपि च स्तोकेऽप्यपराधे उग्रं प्रायश्चित्तं दद्मः तथा गुरुपारंपर्य समागमात् तथा यानि (नत्थी संकिय संघाडे) त्यादि प्रागुक्तगाथोपन्यस्तानि शंकितादीनि पदानि तानि संभवेन यथाक्रमं तथेति समुच्चये विभाषेत ब्रूयात् यथा प्रायश्चित्तसूत्रमनुसृत्य प्रायश्चित्त दीयते तदिदानीं विस्मृतं शंकितं वा जातं नचार्थं स्मरामि । ततः कथं प्रायश्चित्तं प्रयच्छामि अथवा प्रायश्चित्ते प्रतिपन्ने सति तत्तपः त्वयेह कर्तव्यं । तत्रचेयमस्माकं सामाचारी बहिर्भूमिमात्रमपि संघाटकं विना न गंतव्यं यदि पुनः कोऽपि गच्छति ततस्तस्मै प्रायश्चित्तमत्युग्रं ददामि इत्येवं यथासंभवं शंकितादीनि ब्रूयात् न तु दद्यादालोचनामिति यस्तु निर्गमन शुद्ध आगमनेन शुद्धो वा प्रतीच्छते तस्यालोचनायां विधिर्वक्तव्यः ॥ व्य. उ. १ ।

नन्वकृत्यसमासेविते यत्कर्मबद्धं तदनुभवनीय मेवत्यालोचनायां को गुण इत्या शंकायाम् ॥

आसेविते वकिरेणा, भोगादिहिं होंति संवागा ।
अणुतावो तत्तो खलु, एसा सफला मुणेयव्वा ॥ ३ ॥

(पंचा) वृ. १५ आसेवितेऽप्याचरितेऽपि अनासेविते कर्म्माभावात् फलैवाज्ञाऽनुपालनादित्यापि शब्दार्थः । अकृत्ये साधूनामविधेये कथमित्याह अनाभोगादिभिरज्ञान प्रभृतिभिस्तद्यथा ॥

सहसाणाभोगेण व, भीएण व पेल्लिएणव परे ण व ।
सणेणा यं केण व, मूढेण व रागदोसेहिं ॥

भवति जायते कुतः इत्याह संवगा संसारभयादनुतापः पश्चात्तापः प्राक्कृताकृत्य विषयस्तज्जन्यकर्म्म क्षपणहेतुभूतः आलोचनायामिति गम्यते ततः किमित्याह । ततो ऽनुतापात् खलुर्वाक्यालंकारे एषाआलोचना स फला सार्थिका (मुणेयव्वति) ज्ञातव्येति गाथार्थः ॥

अथ कथमनुतापादालोचना सफला भवतीत्यत आह ॥

जहसंकिलेसओ इह, बंधो वोदारणओ तहा विगमो ।
तं पुण इमीए णियमा, विहिणा स इ सुप्पउत्ताए ॥

व्याख्या । यथा यद्वत् संक्लेशाद्रागादिलक्षण चित्तमालिन्यादिहा कृत्यासेवने बंधो ऽशुभकर्म्मोपादनं जीवस्य भवति व्यवदानं दैप शोधन इति वचनात् शुद्धिः ततो व्यवदानात्पश्चात्तापरूप चित्तविशुद्धेः सकाशात्तया तद्वद्विगमा निर्जरणमकृत्यकरणजन्याशुभकर्मणो भवति यद्येवं ततः किमित्याह (तंपुणत्ति) तत्पुनर्व्यवदानमनया नियमादवश्यतया भवतिविधिना विधानेन वक्ष्यमाणेन सकृत्सदासुप्रयुक्तया भावसारं प्रवर्तितयेत्यतः सफलेयमिति गाथार्थः विधिना प्रयुक्तालोचनाव्यवदानतः सफला स्यादित्युक्तमथोक्तस्यैव विपर्ययमाह ।

इहरहा विवज्जओ वि हु, कुवेज्ज किरिया दिणायतोणेओ।
अवि होज्ज तत्थ सिद्धीआणाभंगा न उणएत्थ।

व्याख्या । इतरथाऽविधिप्रयोगे आलोचना या विपर्ययोऽपि व्यवदानाभावेन आलोचना निष्फलत्वमपि अनर्थफलत्वं वा स्यात् न केवलं विधिना सफलत्वमविधिना विपर्ययोऽपि स्यादित्यपिशब्दार्थः हुर्वाक्यालंकारे । कुत एवमिदमित्याह । कुवैद्यक्रियादिज्ञाततः दुर्भिषक् प्रवर्तितरोगचिकित्साप्रभृत्युदाहरणेनादिशब्दादविधिविद्यासाधनादि परिग्रहः ज्ञेयो ज्ञातव्यः। अविध्यालोचनायां विशेषमाह । अपीति संभाव्यत एतत् यदुत भवेज्जायेत पुण्यानु भावात् तत्र कुवैद्य चिकित्सायां सिद्धिः प्रयोजननिष्पत्तिरारोग्यमित्यर्थः न पुनरत्र नत्वविध्यालोचनायामिष्टसिद्धिःकुत इत्याह आज्ञाभंगादाप्तोपदेशान्नतुपालनादिति गाथार्थः एतदेवस्पष्टयन्नाह ॥

तित्थगराणं आणा, सम्मं विहिणा उ होइ कायव्वा ।
तस्ससाहा उकरण, मोहादतिसंकिलेसोत्ति ॥
बंधो य संकिलेसा, तत्तोण सोवेति तिव्वतरगाओ॥
ईसिमलिणं ण वत्थ सुज्झइनीलीरसादीहिं ॥ ७ ॥

व्याख्या । तीर्थकराणां जिनाना माज्ञोपदेशः सम्यक् भावतः विधिना नुवक्ष्यमाणविधानेनैव भवति स्यात् कर्तव्या विधिविपर्यये दोषमाह तस्या जिनाज्ञाया अन्यथा तु करणे अविधिविधाने पुनः कुत इत्याह। मोहादज्ञानात् किमित्याह अतिसंक्लेशं आत्यंतिकं चित्तमालिन्यं भवति इति शब्दः समाप्ता विति बंधश्चा शुभकर्मबंधः पुनः संक्लेशादुक्तरूपाद्भवति । किंचेतस्ततः संक्लेशान्न सः नैवासौ कर्मबंधोऽपैन्यपगच्छति किंभूतात् संक्लेशादित्याह । तीव्रतरकादकृत्यासेवाहेतुभूतसंक्लेशापेक्षयाऽतिशयोत्कटात् अविधालोचना कृताज्ञाभंगजन्यादित्यर्थः ॥

इहार्थे दृष्टांतमाह ॥

ईषन्मालिनं मनाग्मलयुक्तं न नैव वस्त्रंवासः शुद्ध्यति निर्मलीभवति नीलीरसादिभिर्गुलिकाद्रव्यप्रभृतिभिर्वहुतरमालिन्यहेतुभिरादिशब्दात् रुधिरादिपरिग्रहः। यथाहीषन्मलिनं प्रचुरमालिन्यहेतुना शुध्यत्येवमकृत्यासेवाकृतोबंधोअतिगाढतरबंधहेतुना आज्ञाभंगहेतुभूतसंक्लेशेनापैतीति गाथाद्वयार्थः पंचा.वृ.१५॥

व्यवहारे आलोचनायाश्चेमे गुणाः ॥

लहुयी ल्हादीजणणं, अप्पपर नियत्ति अज्जवं सोही ।
दुक्करकरणं विणओ, निसल्लत्तं च सोहि गुणालधोजीवो॥

लघुता यथा भारवाही अपहृतभारोलघुर्भवति तथा आलोचको प्युद्धृतशल्यो लघुर्भवति इति लघुता तथा ल्हादनं ल्हादिणा

दिक इ प्रत्ययः प्रह्लादित्ति स्तस्याजननमुत्पत्ति र्ह्लादिजननं-प्रमोदोत्पाद इति यावत् तथा ह्यतोचार धर्मतस्तस्य चित्तस्य मलयगिरि पवनसपर्केणेव आलोचना प्रदानेनाती चार धर्मा पगमतो भवति सविघ्नानां परम मुनीनां महान्प्रमोद इति। तथा (अप्पपर नियत्तित्ति) आलोचना प्रदानतः स्वयमात्मनो दोषेभ्योनिवृत्तिःकृता तांचदृष्ट्वाऽप्यन्ये आलोचना ऽभिमुखा भवंतीत्यन्येषामपि दोषेभ्यो निवर्तनमिति । तथा यदतीचारजातं प्रति सेवितं तत्परस्मै प्रकटनामात्मन आर्जवं सम्यग्विभावितं भवति। आर्जवं नाम अमायाविता तथा अतीचारपंकमलिनस्यात्मनश्चरणस्य वा प्रायश्चित्तजलेन अतीचार पंकप्रक्षालनतो निर्मलता शोधिः। तथा दुष्करकरणं दुष्करकारिता तथाहि यत्प्रतिसेवनं तन्नदुष्करं अनादिभ्य वा ऽभ्यस्तत्वात् यत्पुनरालोचयति तत् दुष्करं प्रबलमोक्षा नुयायि वीर्योल्लास विशेषेणैव तस्य कर्तुमवश्यत्वात्। तथा (विणओत्ति) आलोचयता चारित्रविनयः सम्यगुपपादितो भवति (नेस्सल्लत्त) मिति सशल्य आत्मा निः शल्यः कृतो भवतीति निःशल्यता एते शोधिगुणा आलोचनागुणाः आलोचनाशोधिरित्यनर्थांतरत्वात्। व्य.उ. १।

आलोचनायांदत्तायां ये गुणा भवन्ति ते भक्तप्रत्याख्यान शब्दे वक्ष्यन्ते।

(८) क्वालोचना ग्रहीतव्या तानि स्थानानि ॥

आलोचना येषु कार्येषु कर्तव्या तानि व्यवहारकल्पे यथा (आलोयणत्ति का पुणकस्स सगासे व होइ कायव्वा। केसु व कज्जेसु भवे गमणा गमणादि एसुं तु) का किंस्वरूपालोचनेति प्रथमतः प्रतिपाद्यं तत स्तदनंतरं कस्य सकाशे समीपे भवति कर्तव्यालोचनेति वाच्यं तथा केषु कार्येषु भवत्यालोचना तत्र प्रतिपत्ति लाघवाय संक्षेपतो ऽत्रैव निर्वचनमाह। गमनागमनादिकेषु गमने आगमने आदिशब्दात् शय्यासंस्तारकवस्त्र पात्रपादप्रोञ्छनकग्रहणादिपरिग्रहः । तुशब्दो विशेषणे । सचैतद्विशिनष्टि गमनागमनादिष्ववश्यकर्तव्येषु सम्यगुपयुक्तस्याऽदुष्टभावतया निरतिचारस्य छद्मस्थस्याप्रमत्तस्य यते रालोचना भवतीति आह यानि नामावश्यकर्तव्यानि गमनादीनि तेषु सम्यगुपयुक्तस्याऽदुष्टभावतया निरतिचारस्याप्रमत्तस्य किमालोचनया तामन्तरेणाऽपि तस्य शुद्धत्वात् यथासूत्रं प्रवृत्तेः सत्यमेतत्केवलं याश्चेष्टानिमित्ता सूक्ष्मप्रमादनिमित्ता वा सूक्ष्मा आश्रवक्रियास्ता आलोचना मात्रेण शुद्ध्यंतीति तच्छुद्धिनिमित्तमालोचना उक्तं च ॥

जया उवउत्तो नेरइयारो ये करेइ ये करणिज्जायत्ते जोगा तत्थ को विसोही आलोइए आणालोइए वा गुरु नणइ तत्थ जाविह निमित्ता सुहुमा आसवकिरिया ता उसुज्झति आलोयणामेत्तएणंति ॥

तत्र का नामालोचनेति यत्प्रथमं द्वारं तत्सुप्रसिद्धत्वादन्यत्र वा कल्पाध्ययनादिषुव्याख्यात तथापि स्थानाशून्यार्थंकिंचिदुच्यते। आलोचना नाम अवश्यकरणीयस्य कार्यस्य पूर्वं कार्यसमाप्ते रूर्ध्वं वा यदि वा पूर्व मपि पश्चादपि गुरोः पुरतो वचसा प्रकटीकरणं सालोचना उपरितनेषु प्रायश्चित्तेषु केषुचित्संभवति केषुचिन्न संभवति। तत्र येषु संभवति तत्प्रतिनिरूपणार्थमिदमाह ॥

विइए नत्थि वियरणावा उ विवेगे तहा वि उस्सग्गो आलोयणाउ य नियमा गीयसग्गीए व केसिं वि ॥

द्वितीये सूत्रक्रमः प्रामाण्यानुसरणात् प्रतिक्रमणं तस्मिन् द्वितीये प्रतिक्रमणलक्षणे प्रायश्चित्ते नास्ति विकटना आलोचना तथाहि सहसाऽनाभोगतो वा यदा किंचिदाचरितं भवति यथा मनोज्ञेषु शब्दादिष्विन्द्रिय गोचरमागतेषु एव मनोज्ञेषु द्वेषगमनं तदा तदनंतरमेव मिथ्यादुष्कृतमिति ब्रूते तच्च तेनैव शुद्धिं यातीति नालोचयति (वा उविवेगत्ति) वा शब्दो विभाषायां विवेके विवेकार्हे प्रायश्चित्ते आलोचनाया विभाषा कदाचित् भवति कदाचिन्नभवतीतिभावः । तथाहि तत् विवेकार्हं नाम प्रायश्चित्तं यत्परिस्थापनया शुध्यति यत्र यदकल्पिकमाधाकर्म्मिकादिपूर्वमविदितत्वेन गृहीतं पश्चात्तक-धमपि ज्ञातं तत्यदा परिस्थापयतः शुभभावनाध्यारोहे केवलज्ञानमुत्पद्यते। तदाऽसौ कृतकृत्यो जात इति नालोचयति अनुत्पन्नेतुज्ञानातिशये नियमादागत्य गुरुसमीपमालोचयतीति। (तहाविउस्सग्गेइति) यथा विवेके आलोचना विभाषा तथा व्युत्सर्गेऽपि किमुक्तं भवति। व्युत्सर्गेऽपि कदाचिदालोचना भवति। कदाचिन्नभवति। यथा स्वप्ने हिंसादिकमासेवितं तच्छुद्धिनिमित्तं च कायोत्सर्गः कृतस्तदनन्तरं च शुभभावनाप्रकर्षितःकेवलज्ञानमुत्पादि । मरणं वा तस्याऽकस्मिकमुपजातमिति नास्त्यालोचना अनुत्पन्ने तु ज्ञाने जीवितं यावत्नियमादवश्यंविकटना यत् आलोचयति ॥ यथा॥

स्वप्ने मयाहिंसादिकमासेवितं कायोत्सर्गेण च विशोधितमिति ॥

तच्चालोचनार्हम्प्रायश्चित्तमेतेषु स्थानेषु भवति। व्य० उ० १

करणिज्जेसु उजोगेसु, छउमत्थस्स भिक्खुणो ॥
आलोयणपाच्छित्तं, गुरूणं अंतिएसिया ॥

करणीया नाम अवश्य कर्तव्या योगाःश्रुतोपादिष्टाःसंयमहेतवः क्रिया अथवा योगामनोवाक्कायव्यापाराः (जोगो विरियं थामो उच्छाह परक्कमो तहा चेट्ठा सत्ती सामत्थं चियजोगस्स हवंति पज्जाया)इति वचनात्तेचाऽवश्यंकर्तव्यं इमे कूर्म इव वसतौ संलीनगात्रः सुप्राणिहितपाणिपादाऽवतिष्ठते वचनमपि सत्यमसत्या मृषां वा ब्रूते न मृषां वेति मनसोऽप्यकुशलस्य निरोधनं कुशलस्योदीरणमेवं रूपेषु करणीयेषुसम्यगुपयुक्तस्य निरतिचारस्येति वाक्यशेषः सातिचारस्योपरितनप्रायश्चित्तसंभवात् छद्मस्थस्य परोक्षज्ञानिनो नतु केवलज्ञानिन स्तस्य कृतकृत्यत्वेनालोचनाया अयोगात् उक्तंच (छउमत्थस्स हवइ आलोयणा न केवलिणो) इति तत्र तत्रोक्तेन प्रकारेण भिक्षत इत्येवंशीलो भिक्षुस्तस्य यतेरालोचनाप्रायश्चित्तं स्यात्तदपि च गुरूणामंतिके समीपे नान्येषामिति ॥ प्रव० द्वा० ए८ धर्म. अ० ३ ॥

इह करणीया योगा इति सामान्येनोक्तम्।
अधुनानामग्राहं करणीययोगप्रतिपादनार्थमाह व्य. उ. १।

भिक्खवियार विहारे, अएणसुय एवमाइकज्जेसु ।
अविगमियंमि अविण तो, होजअसुद्धे व परिभोगो ॥

भिक्षाया विचारे विहारे अन्येष्वपि चैवमादिकेषु कार्येषु आलोचना प्रायश्चित्तं भवतीति वर्तते इयमत्र भावना गुरुमापृच्छ्य गुरुणाऽनुज्ञातः सन् श्रुतोपदेशेनोपयुक्तः स्वयोग्यभिक्षावस्त्रपात्रशय्यासंस्तारकपादप्रोञ्छनादि यदि वा आचार्योपाध्याय स्थविरग्लानशैक्षक क्षपकासमर्थप्रायोग्यवस्त्र-पात्रभक्तपानौषधादि गृहीत्वा समागतो विचार उच्चार भूमि-

स्तस्माद्वा समागतो विहारो वसतावस्वाध्यायिकं तमकृत्वा-वसते रन्यत्र गमनं तत एवमादेग्रहणंचैत्यवदनानिमित्तं पूर्व-गृहीतपीठफलकशय्यासंस्तारकप्रत्यर्पणानिमित्तं बहुश्रुता-पूर्वसंविविग्नानां वंदनप्रत्ययं वा संशयव्यवच्छेदाय वा श्राद्ध-स्वज्ञात्यवपणविहाराणामवबोधाय वा साधर्मिकाणां वा सयमोत्साहनिमित्तं हस्तशतात्परतरमासन्नं वा गत्वा समा-गतो यद्यपि नास्ति काश्चदतीचारस्तथापि यत्रापि यत्रा विधि-गुरुसमक्षमालोचयितव्यम् अन्यच्च सूक्ष्मचष्टा निमित्तानां सूक्ष्म प्रमादनिमित्तानां वा क्रियाणां शुरूव्यभावात् अन्य-थानिरतिचारोऽपि यदि गुरोः समक्षं नालोचयति ततोऽविनयो भवति । अशुरूपरिभोगो वा । तथाचाह । अविकटितेऽनालो-चितेऽविनयोऽशुरू वा परिभोगो भवेत्आलोचिते तूभयदोषा-भावःनत्वविनयदोषाभावःस्यादशुरूपरिभोगाभावःकथमुच्यते कनाऽपि साधुना भिक्ष प्रचुरासत्कारपुरस्सरा लब्धा तस्य शंकितमुपजातं किंनामेयं भिक्षा शुद्धा वा तत्र यद्यनालोच्य भुंक्ते ततोऽशुद्धपरिभोगो भवति तेनालोचितं आचार्येण पृष्ट-मन्यदिवसेषु तस्मिन् गृहे कीदृशी भिक्षा अभन्यत कियंतो वा भोजनकारिणः प्राघूर्णका वा केऽप्यागताः संखडी वा जाता इत्यादि विभाषा एवं च पृष्टे तेन यथावस्थितं कथितं-ततः आचार्येण ज्ञाता शुद्धा अशुद्धा वा तस्मादालोचयितव्यं॥ अन्यच्च ॥

छउमत्थो तहमहा वा हवेज उवओगो ॥
आलोएंतोवहइ सो उ ववियाणईसोया ॥

अन्यच्च किंचान्यदित्यर्थः । छद्मस्थिकः सामान्यसाधुगतः उपयोगस्तथा यथावस्थितवस्त्वनुसारी अन्यथावा विपरीतो भवेत् । आचार्यस्तु मतिमेधाधारणादिगुणसमन्विततया बहुश्रु-ततया वातिशययज्ञानी ततः शंकितमालोचिते अशंकितमालो चितो निःशंकितं करोति तथा यद्यपि गृहतः शंकितमुपजातं । तथापि । कदाचिदालोचयन् स्वप्रज्ञयाऽप्यूहेत ततः शुद्धम-मशुद्धं वा स्वयमेव जानाति यदि वा तदीयामालोचनां श्रुत्वा श्रोताऽप्याचार्यादिकःपूर्वोक्तेनप्रकारेणयदिवा आचार्यादि-कस्य पार्श्वे बहवो लोकाः समागच्छन्तिबहुःयश्चबहु शृण्वन् कदाचित्तमपि विषयं लोकतः श्रुत्वा जानाति शुद्धमशुद्धं वा तस्मादालोचयितव्यं । यदुक्तं ।(गुरुणं अंतिए सिया)इति तत्र स्यादित्यस्य व्याख्यानमाह ॥

आसंकमवहियंमि य होइ सिया अवहिए तयं पगयं ॥
गणतत्तिविप्पमुक्के तिक्खवे वावि आसंका ॥

स्यात्शब्द आशंकमिति प्राक् तत्वादाशंकायामवधृते चार्थे आशंका नाम विभाषा यथा स्यादिति कोऽर्थः ॥
कदाचिद्भवेत् कदाचिन्न भवेत् । अवधृतं नाम अवधारणं तत्र तयोर्द्वयोरर्थयोर्मध्येऽवधृतेऽवधारणे प्रकृतमधिकारः । अवधारणार्थोऽत्रस्याच्छब्द इतिभावः । ततोऽयमर्थः ॥ गुरू-णामन्तिकेनियमादालोचना यदि वा आशंकायामपि कृतं तत्रायमर्थः ॥ गुरुणामंतिके स्यात्तावदालोचना यदि पुनरा-चार्यो गणतप्तिविप्रमुक्तो भवति तत स्तस्मिन्गणताप्तिविप्रमुक्ते-उपाध्यायस्य समीपे आलोचना अथोपाध्यायस्याऽपि कुत्रा-द्विकार्ये श्राद्धादिकथनैर्वा व्याक्षेपस्तस्तोऽन्यस्य गीतार्थस्य तदभावे गीतार्थस्याऽपि समीपे आलोचयितव्यं गतमालो-चनाप्रायश्चित्तम् · आलोचनीयाऽतिचाराः व्यवहारशब्दे ।

तिण्हमइक्कमाणं आलोएज्जा पडिक्कमेज्जा णिंदेज्जा गरहिज्जा जाव पडिवज्जेज्जा तं जहा णाणाइक्कमस्स दंसणाइक्कमस्स चरिता इक्कमस्स एवं वइक्कमाणं अइ-याराणं अणायारा एणं स्था ठा. ३ ॥

अतिक्रमाणांत्रयाणां गुरवे निवेदनम् ॥

तिण्हं अइक्कमाणंति । षष्ठ्या द्वितीयार्थत्वा त्रीनतिक्रमाना-लोचयेत् । गुरवे निवेदयेदित्यादि । प्राग्वत् नवरं यावत्करणात् विसोहेज्जा विउट्टेज्जा अकरणयाए अब्भुट्ठेज्जा अहारिहं तवो कम्मं पायच्छित्तमित्यध्येतव्यमिति ॥ स्था. टी. ।
अथालोचयितव्यापराधदर्शनार्थ माह पंचाशके वृ. १५ ।

आलोएयव्वा पुण अइयारा सुहुमबायरासमं ।
णाणा याराद्गिया पंचविहो सोय विण्णेओ ११।

व्याख्या । आलोचना विधिस्तावदय मालोचयितव्याः पुनः प्रकाशनीयास्तु अतीचारा अपराधाः सूक्ष्मबादराः लघु गुरुका न तु लघवएवं बादरा एववा सम्यग् भावशुध्याज्ञा-नाचारादिगता ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्याचारविषयाः पंच-विधः पंचप्रकारः स च आचारः पुनर्विज्ञेयो ज्ञातव्य इति गाथार्थः ।

१ कः पुनस्सोऽतिचारः कुतोवा प्रभृत्यालोचयितव्यमिति भत्तपच्चक्खाण शब्दे ॥

(८) द्रव्यादिचतुर्विधमालोचनीयं ॥

किंपुनस्तदालोचनीयं । उच्यते । चतुर्विधं । द्रव्यादि तथा चाह ।
(वेयणमचित्तदव्वं जणवयसद्वाणे होइ खेत्तम्मि ।
दिण निसि सुभिक्ख दुभिक्खकाले भावम्मि हेट्ठियरे) ॥
द्रव्यतश्चेतनं सचित्तमुपलक्षणमेतत् । मिश्रं वा अचित्तम-चेतनं वा अकल्पिकं यत्किंचित्सेवितं क्षेत्रतो जनपदे वा अध्वनि वा कालतो दिने निशिवा यदि वा सुभिक्षे वा दुर्भिक्षे वा भावे हेट्ठेयरे सप्तमी तृतीयार्थे । न्हष्टेन इतरेण वा ग्लानेन सता यतनया वा दर्पतः कल्पतो वा लोचयति । कथमित्याह (जह बालो जंपंतो कज्जमकज्जं चउज्जुयं भणई । तं तहा आलोएज्जा मायामयविप्पमुक्कोउ) ।
यथा बालो मातुःपितुर्वा पुरतो जल्पन् कार्याकार्यञ्च ऋजु कमकुटिलं भणतितया आलोचकोऽपिमायामदविप्रमुक्तः सन् तदालोचनीयं । यथा ऋजुभावेनालोचयेत् व्य. उ. ४ ॥
गोचरचर्यातः प्रतिनिवृत्तस्यालोचना पञ्च वस्तुके । यथा ।
(चिंतितु जोगमखिलं नवकारेणं त ओ उ अरित्ता ।
पढिऊण पयंताहे साहू आलोअए विहिणा ॥ ३ ॥)
पुनः चिंतयित्वा योगमखिलसामुदानिकं नमस्कारेण ततश्च तदनंतरं पारयित्वा णमोअरहंताण मित्यनेन । ततः पठि-त्वा स्तवमितैश्चतुर्विंशतिस्तवपाठानन्तरं गुरुसमीपं गत्वा साधुर्भावतश्चारित्रपरिणाममापन्नः सन्नालोचनं तद्भिक्षानिवे-दनं कुर्याद्विधिना प्रवचनोक्तेनेति गाथार्थः । पं. व. ॥
गोचरचर्याया आगत्य गुरोरावेद्यालोचनं गोचरचर्याशब्दे॥
गोचरचर्यायामकृत्यं प्रतिसेव्यालोचयतो मोक्षमार्गाराध-कत्वमाराधना शब्दे ॥ भ० ॥ श. ८ उ. ६ ॥
यव्वहारकल्पे ॥

(१०) अपराधालोचनायां प्रशस्ताऽप्रशस्तद्रव्यादयः ॥
अपराधालोचनामधिकृत्य प्रशस्ताप्रशस्तद्रव्यादयो यथा व्य० ॥ १ ॥

दव्वादिचउरभिग्गह, पसत्थमपसत्थेते दुहेक्के ।
अपसत्थेवज्जेतुं पसत्थएहिं तु आलोए ॥

अपराधालोचनायां दीयमानायां द्रव्यादयो द्रव्यक्षेत्रकालभावाश्चत्वारश्चतुःसंख्याका अपेक्षणीया भवंति । तथा (अभिग्गहत्ति दिशामभिग्रहः कर्तव्यः । ते च द्रव्यादयो दिशश्च एकैकं प्रत्येकं द्विधा द्विप्रकारास्तद्यथा । प्रशस्ता अप्रशस्ताश्च तत्र प्रशस्तान् द्रव्यादीन् अप्रशस्तांश्च दिशो वर्जयित्वा प्रशस्तैर्द्रव्यादिभिर्दिग्विशेषैश्च । किमुक्तं भवति । प्रशस्तेषु द्रव्यादिषु प्रशस्ताश्च दिशोऽभिगृह्य आलोचनां दद्यात् ॥

तत्राप्रशस्तद्रव्यादिप्रतिपादनार्थमाह ॥

भग्गघरे कुडेसु य, रासीसु य जे दुमा य अमणुन्ना ।
तत्थ न आलोएज्जा, तप्पडिवक्खदिसा तिन्नि ॥

यत्र स्तंभकुड्या कुड्यादीनामन्यतमत्किमपि पतितं तत् भग्नगृहं तत्र तथा (कुडेसुइति) कुड्यग्रहणात् कुड्यमात्रा विशेषे यत्र पाठांतरं (रुद्देसुय) इति तत्र रुद्धेषु रुद्धगृहेषु तथा राशिषु अमनोज्ञतिलमाषकोद्रवादिधान्यराशिषु ये च द्रुमा अमनोज्ञा निष्कंटकिप्रभृतयोऽमनोज्ञा अप्रशस्ता सूत्रिते तेष्वप्याश्रयभूतेषु उपलक्षणमेतत् अप्रशस्तासु तिथिषु अप्रशस्तेषु च संध्यागतादिषु नक्षत्रेषु अप्रशस्ताश्च याम्यादिदिशोऽभिगृह्य नालोचयेत् । किंतु तत्प्रतिपक्षे प्रशस्तद्रव्यादिरूपे आलोचयेत् तथा प्रशस्ताश्च तिस्रो दिशः पूर्वामुत्तरां प्रतीचींचाभिगृह्य आलोचयेत् । इदानीममनोज्ञधान्यराश्यादिषु द्रव्यादिव्ययोजनामाह ॥

अमणुन्नधणरासी, अमणुन्नदुमायहोंति दव्वंमि ।
भग्गघररुद्दऊसर, पवायदड्ढा इखित्तंमि ॥

अमनोज्ञधान्यराशयो ऽमनोज्ञद्रुमाश्च भवन्ति द्रव्ये द्रष्टव्याः । भग्नगृहं प्रागुक्तस्वरूपं (रुद्दत्ति) रुद्धग्रहं (ऊसरत्ति) ऊषरं यत्र तृणादि नो गच्छति । छिन्नटंका तटीप्रपातः भृगुप्रपातादिकं वा दग्धं दवदग्धमादिशब्दाद्विद्युद्धतादिपरिग्रहः इत्यादि सर्वं क्षेत्रं द्रष्टव्यं तत्र यत् अमणुण्ण दुमाय होंति दव्वंमीत्युक्तं तदेतत् व्याख्यानयति ॥

निप्पत्तकंटइल्ले, विज्जुहते खारकडुय दड्ढे य ।
अयतउयतंव सीस, गदव्वे धन्नाय अमणुन्ना ॥

निष्पत्राः स्वभावतः पत्ररहिताः करीरादयः । कंटकिनो बदरीबब्बूलप्रभृतयः । विद्युद्धता विद्युत्प्रपातभग्नाः क्षाररसा मोरहप्रभृतयः । कटुकाः कटुकरसा रोहिणी कुटजनिंवादयः । दग्धादावदग्धाः एतान् द्रुमान् अमनोज्ञान् जानीहीति वाक्यशेषः नकेवलममनोज्ञधान्यराशयो मनोज्ञा द्रुमाश्च द्रव्ये वर्जनीयाः । किंतु अयस्त्रपुताम्रसीसकराशयो द्रव्ये वर्जयितव्याः (अमणुन्नाधन्नरासी) इति व्याख्यानयति । अमनोज्ञानि धान्यानि चशब्दः । पुनरर्थे अमनोज्ञधान्यराशयः ॥

संप्रति कालतो यदिच्च सा वर्जनीयास्तानाह ॥

पडिकुट्ठिल्लगदिवसे, वज्जेज्जा अट्ठमिं च नवमिं च ।
छट्ठिं च चउत्थिं बारसिंच, दोएहंपि पक्खाणं ॥

इह इल्लप्रत्ययः प्राकृतेस्वार्थे प्रतिकुष्टा एव प्रतिकुष्टेल्लकाः । ते च ते दिवसाश्च प्रतिकुष्टेल्लकदिवसाः । प्रतिषिद्धा दिवसास्तान्वर्जयेत् । तानेव नामत आह द्वयोरपि शुक्लकृष्णरूपयोः पक्षयोरष्टमीं नवमीं षष्ठीं चतुर्थीं द्वादशीं च । एता हि तिथयः शुभप्रयोजनेषु सर्वेष्वपि स्वभावत एव प्रतिकूलास्ततो वर्जनीयाः इदं कालतोऽप्रशस्तं वर्ज्यं संध्यागतादिकं नक्षत्र तदेवाह ॥

संझागयं रविगयं, विड्डेरं, सग्गहं विलंबिं च ।
राहुहयं गहभिन्नं, वज्जए सत्तनक्खत्ते ॥

संध्यागतं नाम यत्र नक्षत्रे सूर्योऽनंतरं स्यास्यति । तत् आदित्यपृष्ठस्थितमन्येपुनराहुर्यस्मिन्नुदित्ते सूर्ये उदेति तत् संध्यागतमपरे त्वेवं ब्रुवते यत्र रविस्तिष्ठति । तस्माच्चतुर्दश पंचदशं वा नक्षत्रं संगतं यत्र रविस्तिष्ठति । पूर्वद्वारिके नक्षत्रे पूर्वदिशा गंतव्ये यदा अपरयादिशा गच्छति । तदा तत् विद्वारं विगतद्वारमित्यर्थः । यत्तक्रूरग्रहेणाक्रांतं तत् सग्रह विलंबि यत् सूर्येण परिभुज्य भुक्तं अन्ये त्वाहुः । रवगतान् नक्षत्रान् पृष्ठतस्तृतीयं तत् पृष्ठतस्तृतीयं विलंबि इति । राहुहतं यत्र सूर्यस्य चंद्रस्य वा ग्रहणं यस्य मध्ये नग्रहोऽगमत् ग्रहभिन्नं । एतानि सप्तनक्षत्राणि चन्द्रयोगयुक्तानि वर्जयेत् । यत एतेष्विमे दोषाः ॥

संझागयंमि कलहो, होइ कुभत्तं विलंबिनक्खते ।
विड्डोरपरविजयो, आदिच्चगए अनिव्वाणी ॥
जं सग्गहंमि कीरइ, नक्खत्ततत्थवुग्गहोहोइ ।
राहुह यंमि यमरणं, गहभिन्ने सोणिउग्गालो ॥

संध्यागते नक्षत्रे शुभप्रयोजनेषु प्रारभ्यमाणेषु कलहो राडिर्भवति । विलंबनक्षत्रे कुभक्तं विद्वारे परेषां शत्रूणां विजयः । आदित्यगते रविगते अनिर्वाणिरसुखं स्वग्रहे पुनर्नक्षत्रे यत्क्रियते तत्र व्युद्ग्रहः संग्रामो भवति । राहुहते मरणं ग्रहभिन्ने शोणितोद्गारः शोणितविनिर्गमः । एवं भूतेष्वप्रशस्तद्रव्यक्षेत्रकालभावेषु नालोचयेत् किंतु प्रशस्तेषु तत्र प्रशस्ते द्रव्ये शाल्यादिप्रशस्तधान्यराशिषु मणिकनकमौक्तिकवज्रवैडूर्यपद्मरागादिराशिषु च प्रशस्तं क्षेत्रं साक्षादाह ॥

तप्पडिवक्खेखेत्ते, उच्छुवणा सालिचेइयघरेवा ।
गम्भीरसाणुणाए, पयाहिणावत्तउदयएय ॥

तस्य प्रागुक्तस्याप्रशस्तस्य क्षेत्रस्य प्रतिपक्षे प्रशस्तेक्षेत्रे इक्षुवने उपलक्षणमेतत् । आरामे वा पत्रपुष्पफलोपेते (सालित्ति) वन शब्दोऽत्रापि संबध्यते । शालिवने चैत्यगृहे वा शब्दो विकल्पो न तथा गंभीरे गंभीरं नाम भग्नत्वादिदोषवर्जितं शेषजनेन च प्रायेणालक्षणीयमध्यमभाग स्थानं गंभीरमस्थाद्यमिति वचनात् सानुनादे यत्रोच्चारिते शब्दे प्रतिशब्दः समंतात् उत्तिष्ठति । तत्सानुनादं तथा प्रदक्षिणावर्त्तमुदकं यत्र नद्यां पद्मसरसि वा तत् प्रदक्षिणावर्त्तोदकं तस्मिन्वा वशब्दो वा शब्दार्थः क्वचिद्वा शब्दस्यैव पाठः । प्रशस्त कालमाह ॥

उत्तदिणसमकाले, उच्चट्ठाणा गहाय भावंमि ।
पुव्वदिसउत्तरा वा, चारंत य जाव नवपुव्वी ॥

उक्तानि यानि दिनानि अष्टम्यादीनि तेभ्यो ये शेषा द्वितीयादयो दिवसास्ते च स कालश्च उक्तदिनशेषकालस्तस्मिन्प्रशस्ते व्यतीपातादिदोषवर्जिते उपलक्षणमेतत् । प्रशस्ते च करणे प्रशस्ते च मुहूर्ते एतत् कालतः प्रशस्तमुक्तं भावतः प्रशस्तमाह । उच्चं स्थानं येषान्ते उच्चस्थाना ग्रहाः । भावे भावविषयं प्रशस्तं । किमुक्तं भवति । भावत उच्चस्थाने गतेषु तत्र ग्रहाणामुच्च स्थानमेवं (सूर्यस्य मेष उच्चः स्थानं । सोमस्य वृषः । मंगलस्य मकरः । बुधस्य कन्या बृहस्पतेः कर्कटकः । शुक्रस्य मीनः । शनैश्चरस्य तुला । सर्वेषामपि च ग्रहाणामात्मीयादुच्चः स्थानात् यत्सप्तमं स्थानं तत् नीचः स्थानं । अथवा भावतः प्रशस्ता ये सोमग्रहा बुधशुक्रबृहस्पतिशशिन एतेषां संबंधिषु राशिषु एतैरवलोकितेषु च लग्नेषु आलोचयेत् । तथा तिस्रो दिशः प्रशस्ता ग्राह्याः । तद्यथा पूर्वा उत्तरा चरंती च चरंती नाम यस्यां भगवानर्हद्विहरति समान्यतः केवलज्ञानी मनःपर्ययज्ञानी अवधिज्ञानी चतुर्दशपूर्वी त्रयोदशपूर्वी यावन्नवपूर्वी यदि वा योयस्मिन् युगे प्रधान आचार्यः स प्रातिहारिकान् यथा विहरति । एतासां तिसृणां दिशामन्यतमस्या दिशोऽभिमुख आलोचनार्होऽवतिष्ठते तस्येयं सामाचारी ॥

निसज्जासति पमिहारी य, किइकम्मं काउयं जलुकरु ओ ।
बहुपमिसेवरिसां, सुयअणुण्णवेउं निसज्जमाती ॥

आत्मीयकल्पैरपरिभुक्तैराचार्यस्य निषद्यां करोति । असति आत्मीयकल्पानामभावे अन्यस्य सत्कान् वा कल्पान् गृहीत्वा करोति । कृत्वा च यद्याचार्यः पूर्वाभिमुखो निषीदति तत आलोचकोदक्षिणत उत्तराभिमुखोऽवतिष्ठते । अथाचार्य उत्तराभिमुखो निषण्णः । तत आलोचको वामपार्श्वे पूर्वाभिमुखस्तिष्ठति । चरंती च दिशं प्रत्याभिमुखो भवति । ततः कृतिकर्म द्वादशावर्तवंदनकं कृत्वा प्रवृद्धोऽञ्जलिर्येन स प्रांजलिः । उत्सर्गत उत्कटुकस्थितः सन् आलोचयेत् । यदि पुनर्बहुप्रतिसेवितमस्तीति चिरेणालोचनापरिसमाप्तिमुपयास्यति तावंतं च कालमुत्कुटुकः स्यातुं न शक्नोति । यदि वा अर्शोरोगवत उत्कुटुकस्य सतोऽर्शांसि क्षोभमुपयांति ततो बहुप्रतिसेवी । अर्शः सुबहुसु गुरुमनुज्ञाप्य निषद्यायामौपग्रहिकपादप्रोञ्छने वा अन्यस्मिन्वा यथार्हे आसने स्थितः आलोचयति किंपुनस्तदालोचनीयं उच्यते । चतुर्विधं द्रव्यादि । तथा चाह ॥

चेयणमचित्तदव्वं, जणवयसद्दाणे होइ खेत्तंमि ।
दिणनिसिसुभिक्ख, दुब्भिक्खकाले भावंमिहेट्ठियरे ॥

द्रव्यतश्चेतनं सचित्तमुपलक्षणमेतत् । मिश्रं वा अचित्तमचेतनं वा अकल्पिकं यत्किंचित्सेवितं क्षेत्रतो जनपदे वा अध्वनि वा कालतो दिने निशि वा यदि वा सुभिक्षे वा भावे हेट्ठियरे सप्तमी तृतीयार्थे हृष्टेन इतरेण वा ग्लानेन सता यतनया वा दर्पतः कल्पतो वा तत् आलोचयति ॥

(११) यथाभूतेषु–द्रव्यादिष्वालोचना–तादृशानां प्रतिपादनम् ॥

सम्प्रति यथाभूतेषु द्रव्यादिष्वालोचना तथाभूतद्रव्यादि प्रतिपादनार्थमाह ॥ १ व्य० १ उ. ॥

आलोयणा विहाणं, तं चेव जं दिव्वखित्तकाले य ।
भावे सुद्धमसुद्धो, ससणिद्धे सातिरेगाइं ॥ ८ ॥

आलोचनाविधानं तदेवात्रापि सविस्तरमभिधानस्य प्र-क्तं प्रथमसूत्रे (दव्वादिचउरभिग्गहे) त्यादिना ग्रंथेन ततः प्रागुक्तदोषवर्जिता आलोचना प्रशस्ते द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च प्रागुक्तस्वरूपे दातव्या नाऽप्रशस्ते । इह प्रतिसेवितं द्विधा भवति । शुद्धमशुद्धं च । तत्र यत् शुद्धेन भावेन प्रतिसेवितं यतनया च तत् शुद्धं । तच्च शुद्धत्वादेते न प्रायश्चित्तविषयाः । यत्वशुद्धेन भावेन प्रतिसेवितमयतनया च तदशुद्धं । तच्च प्रायश्चित्तविषयेऽशुद्धत्वात् तस्मि श्चाशुद्धे प्रायश्चित्तानि केवलानि मासिकादीनि सातिरेकाणि च तत्र सातिरेकाणि (ससिणिद्धे) इति सस्निग्धे हस्ते मात्रके वा सति तेन भिक्षाग्रहणत उपलक्षणमेतत् तेन बीजकासंघट्टनादिनाऽपि सातिरेकाणि द्रव्याणि तत्र सातिरेकाणि द्रष्टव्यानि ॥ व्य० पंचा० ॥

(१२) आलोचनासमयवर्णनम् ॥

कालो पुण एताए, पक्खादी वण्णितो जिणिंदेहिं ॥
पायं विसिट्ठिगाए, पुव्वायरिया तहा चाहु ॥ ९ ॥

व्या० । कालोऽवसरः पुनः शब्देष्वेवं योज्यं । आलोचनाया विधिस्तावदयं । कालः पुनरेतस्या आलोचनायाः पक्षादिरर्द्धमासप्रभृतिरादिशब्दाच्चतुर्मासादिग्रहः वर्णित उक्तो जिनेंद्रैरर्हद्भिः प्रायो बाहुल्येन । प्रायोग्रहणं यदैव विशिष्टमपराधमापन्नस्तदैवालोचनां कदाचित्करोति ग्लानत्वोत्थितोदीर्घाध्वगतादिर्वा न पक्षादिकमपेक्षत इत्येतदर्थसूचनार्थं किं सर्वस्यालोचनायाः पक्षादिकाल इत्यत्राह । विशिष्टकाया विशेषवत्याः सामान्या पुनरावश्यकद्वये प्रतिदिनं विधीयत एवेति पक्षादिकमालोचनाकालं पूज्यवचनेन दर्शयितुमाह । पूर्वाचार्या भद्रबाहुस्वामिमिश्रास्तथा च तेनैव प्रकारेण पक्षादिप्रतिपादनपरतया आहुर्बुवत इति गाथार्थः यदाहुस्ते ।

तदेवाह ॥

पक्खियचाउम्मासे, आलोयणणियमसो उ दायव्वा ॥
गहणं अभिग्गहाण य, पुव्वगाहिए णिवेएउं ॥ १० ॥

व्या० ॥ पक्षेऽर्द्धमासे भवं पाक्षिकं पर्व चतुर्दशी पंचदशी वा । चतुर्षु मासेषु भवं चातुर्मासं पर्व च ततो द्वंद्वैकत्वात्पाक्षिकचातुर्मासे किमित्याह ॥ आलोचना उक्तार्था हस्वत्वं प्राकृतत्वात् (नियमसाउत्ति) सकारस्य प्राकृतत्वान्नियमेन वावश्यतयैवान्यनियमा दातव्या देया । तथा ग्रहणं चोपादानं विधेयमभिग्रहाणां नियमानां चः समुच्चयार्थो योजितश्च पूर्वगृहीतान् प्रागुपात्तान् निवेद्य गुरोराख्यायेति गाथार्थः ॥ किंपुनःपक्षादावभिमतेयमित्याह ॥

जीयमिणं आणाओ, जयमाणस्सवियादोससब्भावा ॥
पम्हुसणपमायाओ, जलकुंभमलादिणाएण ॥ ११ ॥

व्या० ॥ जितमाचरितं पूर्वमुनीनामिदं पक्षादावनतिचारणामप्योघत आलोचनादानं तथा आज्ञातः आप्तोपदेशात्पक्षादावालोचनेति प्रकृतं तथा यतमानस्याऽपि च संयमे घटमानस्याऽपि चास्तामितरस्य दोषसद्भावादतिचारसंभवादालोचनेति प्रकृतमथकथं यतमानस्यातिचार इत्याह । (पम्हसणंति) विस्मरणं प्रमादश्च प्रमत्तता ताभ्यामत्रोदाहरणमाह । जलकुंभमलादि ज्ञातेन नीराधारघटमालिन्यहेतुप्रभृत्युदाहरणेन यथाहि जलकुंभे नित्यं प्रक्षाल्यमानेऽपि मलसंचयो भवतीत्येवं यतमानस्याऽप्यतिचारभाव आदिशब्दात् ग्रहकचवरादिग्रहः । आह ।

जहगेहं पतिदियहंपि, सोहियं तहय पक्खसंधीसु ।

सो।हयज्जइ सविलेतं, एवमिहयंपि नायव्वम् ॥
इति गाथार्थः ॥
आलोचना परसाक्षिकी कर्तव्या पंचा० वृ. १५

आलोयणं अदाउं, सति अन्नंमिवि तहप्पणो दाउं ।
जे विहु करेंति सोहिं, ते विसलसा विणिदिट्ठा ॥

आलोचनां विकटनामदत्वाऽविधाय शुद्धिं कुर्वंति । स्वकल्पनया तथा (सइअन्नंमिविति) अन्यस्मिन् परस्मिन् गीतार्थे सत्यपि विद्यमानेऽपि तथेति समुच्चये आत्मनः स्वस्यैव दत्वा विधाय लज्जादेः कारणात् अनेन च परसद्भावे परस्यैव तां यच्छन् शुध्यतीत्युक्तं भवति यदाह ।

छत्तीसगुणसंपन्ना, गएणते णावि अवस्सकायव्वा ।
परसक्खिया विसोही, सुट्ठवि ववहारकुसलेण ॥

पराभावे त्वात्मनोऽपि यच्छन् शुध्यति केवलसिद्धान् साक्षीकृत्य यदाह । (सिद्धा च सणायतया) गीतार्थप्राप्तौ निवेदयिष्यामीत्यध्यवसायात् स्वयमेव प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य तद्विदधानो गीतार्थः शुद्ध्यतीत्युक्तं भवतीति । येऽपि आपिशब्दाद्ये न कुर्वत्येवं । हुशब्दोऽलंकृतौ । कुर्वंति शोधिं विशुद्धिं प्रायश्चित्तप्रतिपत्यादिना ते तदन्येऽपि सशल्याभावशल्योपेता विनिर्दिष्टाः उक्ता जिनैरिति गाथार्थः । स्वयं शल्योद्धारे सशल्यतैवेति दृष्टांतमाह ।

किं.रयएणुण।।वसंमंपि, रोहिउ जह वणो ससल्लोउ ।
ओहोइ अपच्छो, एवं अवराहवणो विचिनो ॥ ४० ॥

क्रियाइनापि व्रणचिकित्सावेदिनाप्यास्तां तदन्येन सम्यगपि सर्वथाऽप्यास्तामसम्यक् रोहितो रूढतां नीतः यथा यद्धतवृणो देहक्षतं सशल्यो दुष्प्रगमोपातः सन्नुशब्दोऽवधारण निम्नक्रमश्च भवति जायते अपथ्य एवाहित एव परिणतौ मरणकारणत्वात् एवं तद्वदन्यस्मै अनिवेदितशल्यस्यापथ्या एवानंतमरणादिकारणत्वात्कोऽसावित्याह अपराधव्रणोऽपि चरणरूपशरीराश्रयातिचारक्षतमपि न केवलं देहव्रण एव विज्ञेयो ज्ञातव्यस्तत्वतस्तस्यानुद्धृतत्वादन्यविनिवेदनमेव हि शल्योद्धार इति गाथार्थः ।

इदानीं यस्मै आलोचना दीयते तेनाऽप्यालोचयितव्यम् इत्येतदेवं प्रदर्शयन्नाह ओघ० ।

(छत्तीसेत्यादि) जातिकुलबलरूपादिषट्त्रिंशद्गुणसमन्वितेनाऽपि अवश्यं परसाक्षिका विशुद्धिः कर्तव्या सुष्ठ्वपि- ज्ञानक्रियाव्यवहारकुशलो न सुविहितेनेति ॥ व्य० उ. १० ।

जह कुसलो वि वेज्जो, अन्नस्स कहेइ अत्तणोवाहि
विज्जस्स य सोयंतो, पडिकम्मं समारभतो ॥
जाणं तेणविएवं, पायच्छित्तविहिमप्पणो विउणं ।
तहावि य पागडतरयं, आलोएयव्वयं होइ ॥

यथा सुकुशलोऽपि वैद्योऽन्यस्यात्मनो व्याधिं कथयति । सोऽपि वैद्यस्य श्रुत्वा व्याधिकथनं ततः प्रतिकर्म्म समारभते। एवं प्रायश्चित्तविधिनात्मनो निपुणं जानताऽपि तथापि प्रकटतरमालोचयितव्यं भवतीति कृत्वा अन्यस्य समीपे आलोचयितव्यम ॥ ओघ० ॥ ग० अधि० १ ॥

(१३) कस्य समीपे आलोचना कर्त्तव्या ॥

आलोयणाउपनियमा गीयसमीप य केसिवि । (आलोयणाउ) इत्यादि । सा आलोचना नियमादवश्यं तथा गीतामिति प्राकृतत्वात् । षष्ठ्यर्थे प्रथमा तस्य गीतार्थस्य सकाशे कर्तव्या नाऽगीतार्थस्य अत्रैव मतांतरमाह । (अगयिकेसिंवि) केषांचिदाचार्याणामिदं मतं उत्सर्गतस्तावदाचार्यस्य समीपे आलोचयितव्यं । यदा पुनराचार्यःसंज्ञादिप्रयोजनगतो भवति । गीतार्थस्यापि समीपे तदा भिक्षाद्यालोचनीयमिति ॥

गीतार्थस्यालोचना देयेत्युक्तमथ दुर्लभत्वे तस्य यद्विधेयस्तदाह ॥ पंचा० वृ० १५ ॥

सल्लुद्धरणनिमित्तं, गीयस्सन्ने सणाउउकोसा ॥
जोयणसयाइं सत्त, उबारसवरिसाइं कायव्वा ॥४१ ॥

व्या० । शल्योद्धरणनिमित्तमालोचनार्थगीतस्यगीतार्थस्यगुरोरन्वेषणा तु गवेषणा पुनरुत्कर्षादुत्कृष्टतः कियात् क्षेत्रकालविषयेत्याह ।
योजनशतानि प्रतीतानि सप्त तु सप्तैव यावत् तथा द्वादशवर्षाणि संवत्सरान् यावत् कर्तव्या विधेयेति । इह च । शेषविशेषणानुपादानेन यद्गीतार्थग्रहणं कृतं तत्सकलोक्तगुणयुक्ताचार्यालाभे संविग्नगीतार्थमात्रस्याऽप्यालोचनाऽऽचार्यत्वज्ञापनार्थं यतः श्रूयतेऽपवदतो गीतार्थसंविग्नपाक्षिकसिद्धपुत्रप्रवचनदेवतानामलाभे सिद्धानामयालोचना देया सशल्यमरणस्य संसारकारणत्वादित्याह च ॥

(संविग्गे गीयत्थेससई पासत्थमाई सा रूवीति) गाथार्थः॥ प्रवच० द्वा० १२७ ॥
(तथा च व्यवहारकल्पे विहारालोचनामधिकृत्य—) १ व्य० उ० १ ॥

पक्खियचउवसंवच्छर, उक्कोसं वच्छरउक्कोसं बारसएह-
वरिसाणं । समणुन्ना आयरिया, फरुगपतितायविंरुति ॥

समनोज्ञा एकसंभोगिका आचार्याः परस्परं तथा स्पर्द्धकपतयश्च स्वमूलाचार्यस्य समीपे पाक्षिके तत्राभावे चातुर्मासिके तत्राप्यभावे सांवत्सरिके तत्राप्यसत्यन्यदा (उक्कोस) मित्यादि ॥ उत्कर्षतो द्वादशभिर्वर्षैः सूत्रे षष्ठी तृतीयार्थे प्राकृतत्वाद्दूरादप्यागत्य विहार विकटयंति प्रकटयंति। आलोयंतीत्यर्थः। एष गाथाक्षरार्थः । भावार्थो वृद्धसंप्रदायादवसातव्यः ॥

सवायं संभोइया आयरिया पक्खिए आलोएंति उभोयएयणीयस्स आलोएइ । रायणितोविओ मरायणियस्स आलोएइ जइसेरायणिओ नत्थि । जइ पुण ओमराइणितोविओगो वा गीयत्थो न भवइ । तो वा चउम्मासिए आलोएइ तथा वि असंवच्छरिए तथा वि अतसीए जत्थ मिलइ रायणियस्सओ मगीयत्थस्स वा तत्थ उकोसेणं वारसहिं वरिसेहिं दूरतोवि आगंतुं आलोएयव्वं । फरुगयइहिं वि आगंतु आलोएयव्वं फरुगयइयावि आगंतुं पक्खियाइ अमूलायरियस्स समीवे आलोएंति इति ॥

तथा च व्यवहारसूत्रम ॥

जे निक्खू अन्नयरं अकिचगणं पडिसेवित्ता इच्छेज्जा आलोइत्तए जत्थेव अप्पणो आयरियं उवज्झाए पासिज्जा कप्पइ तेसिं तिए आलोइत्तएवा पडिक्कमित्तए वा निउदित्तए वा सोहित्तए वा अकरणाए अब्भुट्ठित्तएवा

अहारिहं तवोकम्मं पायच्छित्तं पडिवज्जित्तए वा णो चेव णं अप्पणो आयरियं उवज्झाए पासेज्जा जत्थेव संभोइयं बहुस्सुयं बहु आगमं पासेज्जा कप्पइ से तंम्मत्तिए आलोइत्तए वा जाव पडिक्कमित्तए वा णो चेवणं संभोइयं साहम्मियं बहुस्सुयं बहुआगमं पासे जाव जत्थेव असंभोइयं साहम्मियं बहुस्सुय बहुआगमं पासेज्जा कप्पइसेवं संतिएआलोइत्तए वा जाव पडिवज्जित्तए वा णो चेवणं अन्नसंभोइयं साहम्मियं बहुसुयं आगामियं पासेज्जा वा सारूवियं बहुस्सुय बहुआगमं पासेज्जा कप्पइ तंसंतिए आलोइत्तए वा पडिक्कमित्ति वा जाव पडिवज्जीत्तए वा नो चेवणं सारूवीयं बहुस्सुयं बज्झागमं पासेज्जा जत्थेव समणो वासगंपच्छा कडंबहुस्सुयं बज्झागम पासेज्जा कप्पइ से तस्संतिए आलोइत्तए वा जावपडिवज्जित्तए वा णो चेवणंसमणो वासगं पच्छाकडं बहुस्सुयं बज्झागमं पासिज्जा जत्थेव दसमं भावियाइं चेइयाइ पासेज्जा कप्पइ से तस्संतिए आलोइत्तए वा जावपडिवज्जित्तए वा णो चेव समभावियाइं चेइयाइं पासेज्जा बहियागामस्स वा जाव सन्निवेसस्स वा पाइणाभिमुहे वा उदिणाभिमुहेवा करयलपरिग्गाहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिकट्टु कप्पई सेएएवं ववइत्तए एवइयामे अवराहा एवं तिक्खु त्ता य अहं अवरध्दे अरिहंताणं सिध्दाणं अंतिए आ लोएज्जा पडिक्कमेज्जा निंदेज्जा जाव पायच्छित्तं पडिवेज्जेज्जासित्तिबेमि ॥ ३३ ॥

व्याख्या । भिक्षुरन्यतरत् अकृत्यस्थानं सेवित्वा प्रतिसेव्य इच्छेत् । आलोचयितुं स चालोचयितुमिच्छुर्यत्रैवात्मन आचार्योपाध्यायान्पश्येत्तत्रैव गत्वा तेषामंतिके समीपे आलोचयेद तीचार जातं वचसा प्रकटीकुर्यात् प्रतिक्रमेन्मिथ्यादुष्कृतं तद्विषये दद्याद्यावत्करणात् निंदेज्जा गरहेज्जा विउट्टेज्जा विसोहेज्जा । अकरणयाए अब्भुट्ठेज्जा अहारिहं तवोकम्मं पायच्छित्तं पडिवज्जेज्जा) इति परिग्रहः तत्र निंदात्मसाक्षिकं जुगुप्सेत गर्हेत गुरुसाक्षिकं निंद्यात् इह निंदनगर्हणमपि तात्त्विकं तदा भवति यदा तत्करणतः प्रतिनिवर्त्तते ॥ तत आह (उवट्टेज्जा) इति तस्मादकृत्यप्रतिसेवनात् व्यावर्तेत निवर्त्तेत । व्यावृतावपि कृतात् पापात्सदा मुच्यते यदात्मनो विशोधिर्भवति । तत आह । आत्मान विशोधयेत् । पापमलस्फोटनतो निर्मलीकुर्यात् । सा च विशुद्धिरपुनः करणतायामुपपद्यते । ततस्तामेव । पुनः करणतामाह । अकरणतया पुनरभ्युत्तिष्ठेत् पुनरकरणतया अभ्युत्थानेऽपि विशोधिः प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिर्भवति । तत आह यथार्हं यथायोग्यं तपः कर्म्म तपोग्रहणमुपलक्षणं छेदादिकं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्येत । यदि पुनरात्मीयेष्वाचार्योपाध्यायेषु सत्सु अन्येषामंतिके आलोचयति । ततः प्रायश्चित्तं तस्य चतुर्गुरु यदि पुनरात्मन आचार्योपाध्यायान्न पश्येत् अभावाद्दूरव्यवधानतो वा ततो यत्रैव सांभोगिकं साधर्मिकं विशिष्टसामाचारीनिष्पन्नं बहुश्रुतं छेदग्रंथादिकुशलं तदुत्सामकमुद्यताविहारिणं पाठांतरं बहागममर्थतः प्रभूतागमं पश्येत्तस्यांऽतिके आलोचयेदत्रापि यावत्करणात्पडिक्कमेज्जा इत्यादि पदकदंबकपरिग्रहः । यदि पुनस्तस्य भावे अन्यस्य सकाशे आलोचयति । तदा चतुर्लघु वक्तव्यं । सांभोगिकसाधर्म्मिकबहुश्रुतस्यांतिके तस्याऽप्यभावे सारूपिकस्य बहुश्रुतस्यांऽतिके समानांतरं सरूपं तत्र भवः सारूपिको वक्ष्यमाणस्वरूपः तस्याऽप्यभावे यत्रैव सम्यग्भावितानि जिनवचनवासितांतःकरणानि दैवतानि पश्यति तत्र गत्वा तेषामंतिके आलोचयेत् तेषामप्यभावे बहिर्ग्रामस्य यावत्करणात् ॥

नगरस्स वा निगमस्स वा रायहाणिए वा खेडस्स वा । पट्टणस्स वा दोणमुहस्स वा असमस्स वा संवाहस्स वा संनिवेसस्स वा ॥

इतिपरिग्रहः प्राचीनाभिमुखोवा उदीचीनाभिमुखो वा सूर्यदिगभिमुख उत्तरदिगभिमुखो वा इत्यर्थः ॥ इह चिरंतनव्याकरणेषु दिश्यपिक्रियामभिधेयामामीन्प्रत्ययः स्वार्थे भवति । तत एवं निर्देशः । पूर्वोत्तरादिग्रहणमालोचनायामेतयोरेव दिशयोरर्हत्वात् । करतलाभ्यां प्रकर्षेण गृहीतः करतलप्रगृहीतः । तं तथा शिरस्यावर्तो यस्य स शिरस्यावर्तः कंठेकालवदलुकसमासः । तं मस्तके अंजलिं कृत्वा एवं वक्ष्यमाणरीत्या वदत् ॥

तामेव रीतिं दर्शयति । एतावंतो मे ममापराधाः एतावत्कृत्व एतावतो वारान् यावदहमपराद्धः एवमपराध एवमर्हतां तीर्थकृतं कथंभूतानामित्याह । सिद्धानामुपगतमलकल्पकानामंतिके आलोचयेदित्यादि पूर्ववदेष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥

अधुना निर्युक्तिभाष्यविस्तरः । तत्र यदुक्तमकृत्यं स्थानं सेवित्वेति तद्विषयमुपदर्शयति ।

अन्नयरं तु अकिच्चं, मूलगुणे चेव उत्तरगुणे य ।
मूलं व सव्वदेसं, ए मेव य उत्तरगुणेसु ॥

अन्यतरदकृत्यं पुनः सूत्रोक्तं मूलगुणे मूलगुणविषयमुत्तरगुणे वा उत्तरगुणविषय वा तत्र मूलं मूलगुणविषयं सर्वदेशं वा सर्वथामूलगुणस्योच्छेदे देशतो वा इत्यर्थः । एवमेवानेनैव प्रकारेण उत्तरगुणेष्वपि द्वैविध्यं भावनीयं । तद्यथा । उत्तरगुणस्यापि सर्वतो देशतो वा उच्छेदेनेति तत्रैव व्याख्यानांतरमाह ॥

अहवा पणगादीयं, मासादीयं वावि जाव छम्मासा
एवं तयारिहं खलु, छेदादि चउण्हवेगयरं ॥

अथवेति अकृतस्य स्थानस्य प्रकारांतरतोपदर्शने पंचकादिकं रात्रिंदिवपंचकप्रभृतिप्रायश्चित्तस्थानमकृत्यं स्थानं यदि वा मासादि तच्च तावद्यावत्षण्मासाः । एतत् खलु अकृत्यस्थानं तापार्हं तपोरूपप्रायश्चित्तार्हंयदि वा छेदादीनां चतुर्णां प्रायश्चित्तस्थानमकृत्यस्थानं तदेवमधिकृत्य स्थानं व्याख्याय यथास्वकीयाचार्योपाध्यायादीनामदर्शनं संभवति । तथाप्रतिपादयति ॥

आउयवाघायं, वाहुल्लहगीयं चपत्तकालं तु ।
अपरक्कमपामज्ज व,मुत्तमिणंतादिमा जाव ॥

स्वकीयानामाचार्योपाध्यायानामायुषो व्याघातोऽभवत् । जीवितस्य बहुघातसंकुलत्वात् यदि वा तस्यैवाऽऽलोचकस्यायुर्यावदाचार्योपाध्यायादिसमीपे गच्छति तावत् न प्रभवति स्तोकावशेषत्वात् । तत आयुषो व्याघातं वा आश्रित्य तथा

भविष्यति कालो यत्र दुर्लभो गीतार्थः आलोचनार्हस्तत पर्यन्त कालमधिकृत्य दुर्लभं गीतार्थं चाश्रित्य तथा जंघाबलपरिहान्या रोगातंकेण वा जातोऽपराक्रम आलोचकस्ततस्तं वा प्रतीत्य सूत्रमधिकृतं प्रवृत्तं यावद्दिशादिसूत्रं। अत्र पर आह । ननुपूर्वमेकाकिविहारप्रतिमासूत्राणि व्याख्यातानि । यथा एकाकिविहारे दोषाः। तदनंतरं पार्श्वस्थादिविहारोऽपि प्रतिषिद्धः । ततो नियमाद्गच्छे वस्तव्यमिति नियमितं । एवं च नियमिते कथमेकाकी जातो येनोच्यते यत्रैवात्मन आचार्योपाध्यायान्पश्येत्तत्रैव गत्वा तेषामंतिके आलोचयेदित्यादि ।
अत्र-सूरिराह ॥

सुत्तमिणं कारणियं, आयरियादीण जत्थ गच्छंमि ।
पंचएहं हो असती, एगो व जहिं न वसियव्वं ॥

सूत्रमिदमधिकृतं कारणिकं कारणे भवं कारणिकं कारणे सत्येकाकिविहारविषयमित्यर्थः । इयमत्र भावना । बहूनि खल्वाशिवादीनि एकाकित्वकारणानि ततः कारणवशतोयो जात एकाकी तद्विषयमिदं सूत्रमिति न कश्चिद्दोषः अशिवादीनि तु कारणानि मुक्त्वा आचार्यादिविरहितस्य न वर्त्तते वस्तुं तथा चाह । यत्र गच्छे पंचानामाचार्योपाध्यायगणावच्छेदिप्रवृत्तिस्थविररूपाणामसदभावो यदि वा यत्र पंचानामन्यतमोऽप्येकोन विद्यते । तत्र न वस्तव्यमनेकदोषसम्भवात्ता नेव दोषानाह ।

एवं असुभगिलाणे परिसुकुभकज्जमादिवग्गउ ।
असुस्सतिसव्वस्सा जीवियघाते चरणघातो ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण एकादिहीने गच्छे एकोऽशुभकार्ये मृतकस्थापनादौ अपरो ग्लानप्रयोजनेष्वन्यः परिज्ञायां कृतभक्तप्रत्याख्यानस्य देशनादौ अपरः कुभकार्यादौ व्यग्र इति । अन्यस्य पंचमस्याऽप्यंन्यावस्थाप्राप्तस्य आलोचनाया असंभवेन सन्यस्य सतो जीवनाशे चरणव्याघातश्चरणगात्रभ्रंशाश्चरणभ्रंशे च शुभगतिविनाशः । अत्र पर आह ॥

एवं होइ विरोहो आलोयणापरिणतोउ सुध्दोउ ।
एगंतेण पमाणं परिणामो वीन खलु अम्हं ॥

नन्वेवं सति परस्परविरोधस्तथाहि भवद्भिरिदानीमेवमुच्यते । सशल्यस्य सतो जीवितनाशे चरणभ्रंशः । प्राक्त्वेवमुक्तमदत्तालोचनेऽप्यालोचनापरिणामपरिणतः शुद्ध इति ततो भवति परस्परविरोधः । अत्र सूरिराह (एगंते णत्यादि) न खल्वस्माकं स्वशक्त्यनिगूहनेन यथाशक्तिप्रवृत्तिविरहितः केवलपरिणामः एकांतेन प्रमाणं तस्य परिणामाभासत्वात्किंतु सूत्रं प्रमाणीकुर्वतो यथाशक्तिप्रवृत्तिसमन्वितः । नचैकाद्यभावे गच्छे वसन् सूत्रमनुवर्त्तते । ततस्तस्य तात्विकपरिणाम एव नेति सशल्यस्य जीवितनाशे चरणनाशः । पुनरपि वक्तव्यांतरं विवक्षुः प्रश्नमुत्थापयति ।

चोयग किं वा कारण, पवएह सती तहिं न वासियव्वं ॥
दिठ्ठंता वाणियए, पिंडियअत्थे वसिउकामो ॥ १ ॥

चोदक आह ॥ यत्रपंचानां परिपूर्णानामसदभावः तत्र न वस्तव्यमित्यत्र किंवाकारणं को नाम दोषः ॥ सूरिराह ॥ अत्र अधिकृतार्थे वाणिजोपीण्डितार्थेन वस्तुकामेन दृष्टान्तः ॥ उपमागाथायां सप्तमी तृतीयार्थे ॥ इयमत्र भावना ॥ कोऽपि वणिक् तेन प्रभूतार्थे पीण्डितस्ततः सोऽचिंतयत् कुत्र मया वस्तव्यं यत्रनमर्द्धं परिभुंजेऽर्हामति ततस्तेन परिचिंतयेदं निश्चित्य ॥

तत्थ न कप्पइ वासो आहारो जत्थ नत्थि पंच इमे ।
राया वेज्जाधणिमं नेवइया रूवजक्खा य ॥

तत्र गमनं कल्पते वासो यत्रेमे वक्ष्यमाणाः पंच नाधाराः । केत इत्याह । राजा नृपति वैद्यो भिषक् अन्ये च धनवन्तो नैतिका नीतिकारिणो रूपयक्षाः धर्मपाठकाः कस्मादिति चेदत आह ॥

दविएस्स जीवियस्स व,वाघातो होज्ज जत्थ नत्थेतो ।
वाघाए एगतरस्स, दव्वसंघारूणा अफला ॥

यत्र नसंत्येते राजादयः परिपूर्णाः पञ्च नियमतो द्रविणस्य धनस्य जीवितस्य वा व्याघातो भवेत् वैद्येन विना जीवितस्य राजादिभिर्विना धनस्य व्याघातो चैकस्य धनस्य जीवितस्य वा द्रव्यसंघाटना द्रव्योपार्जना विफला परिभोगस्यासम्भवादथवा ॥

रण्णा जुवरण्णा वा, महरयय अमच्चतहकुमारोहिं ।
एएहिं परिग्गहियं, वसेज्ज रज्जं गुणविसालं ॥

राज्ञा युवराजेन महत्तरकेनामात्येन तयाकुमारैरेभिः पंच परिगृहीतं राज्यं गुणविशालं भवति गुणविशालत्वात् तद्वसेत् आचार्योपाध्यायप्रवर्तिस्थविरगीतार्थान् प्रतिपाद्य १ व्य० उ १ एवमाचार्यपंचकसमेते गच्छे वस्तव्यं । यदि पुनः किंचिदपराधं प्राप्तो भवति गच्छश्च पंचकपरिहीनस्तदायं दृष्टांतः ।

जह पंचकपरिहीणं, रज्जंरूमरजयवोरउव्विग्गं ।
उग्गहियसगरूपिरूगं, परंपरवच्चए सामिं ॥

यथा राज्यं राजादिपंचकपरिहीनं संतं रूमरं स्वदेशोत्थो विप्लवः भयं परचक्रसमुत्थं तस्कराश्चौरास्तैरुद्विग्नमुपगतं परित्यज्य आत्मीयं भाजकटपिटकमुदूगृह्य परंपरंस्वामिनं द्राग् व्रजति यत्र स्वास्थ्यं लभते ।

इयपंचकपरिहीने, गच्छे आसन्नकारणे साहू ।
आलोयणमलहंतो, परंयाव बसिध्दे ॥

इत्येवमनेन दृष्टांतप्रकारेण पंचकपरिहीने आचार्यादिपंचक विरहिते गच्छेप्रायश्चित्तस्थानमापन्नः साधुः कारणेन प्रागुक्तेन आयुर्व्याघातादिरूपेण निजाचार्यादीनामंतिके आलोचना मलभमानः सूत्रोक्तया नीत्या परंपरमन्यसांभोगिकादिकं तावद्व्रजति यावत्सिद्धान् गच्छति । एतदेव सविशेषमाह ।

आयरिए आलोयण, पंचएहं असति गच्छे वहियाजो ।
वोच्चत्थेचउलहुगा, गीयत्थे होंति चउगुरुगा

आचार्येआचार्यसमीपे आलोचनादातव्या । गच्छे पंचानामाचार्यादीनामसति गच्छाद्बहिर्गंतव्यं इयमत्र भावना । प्रायश्चित्तस्थानमापन्नेन साधुना नियमतः स्वकीयानामाचार्याणां समीपे आलोचयितव्यं तेषामभावे उपाध्यायस्य तस्याऽप्यभावे प्रवर्तिनस्तस्याऽभावे स्थविरस्य तस्याऽप्यभावे गणावच्छेदिनः अथ स्वगच्छे पंचानामप्यभावस्ततो बहिरन्यस्मिन्सांभोगिके गंतव्यं । तत्राप्याचार्यादिक्रमेण आलोचयितव्यं । सांभोगिकानामाचार्यादीनामभावे संविग्नानामसांभोगिकानां समीपे गंतव्यं । तत्राप्याचार्यादिक्रमेणालोचना प्रदातव्या । यदा पुनरुक्तक्रमोल्लंघनेनालोचनां प्रयच्छति तदा प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । तथा चाह (वावुच्छे चउलहुगा) इति व्यत्यस्ते विपर्यासे उक्तक्रमोल्लंघने इत्यर्थः । चत्वारो लघुकाः लघुमासाः यदि पुनरुक्तक्रममुल्लंघयन् अगीतार्थसमीपे आलोचयति । तद

प्रायश्चित्तं चतुर्गुरु । एतदेवाह (गीयत्थे होंति चउगुरुगा) तदेवं संविग्नानां सांभोगिकात् यावत् विधिरुक्तः । संप्रति शेषाणामपि विधिमाह ॥

संविग्गे गीयत्थे, सरूविपच्छाकडे य गीयत्थे ।
पडिकंते अब्भुट्ठिय, असती अन्नत्थ तत्थेव ॥

संविग्ने अन्यसांभोगिकादिरूपे असति अविद्यमाने पार्श्वस्थस्य गीतार्थस्य समीपे आलोचयितव्यं तस्मिन्नपि गीतार्थे पार्श्वस्थे असति सारूपिकस्य वक्ष्यमाणस्वरूपस्य गीतार्थस्य समीपे तस्मिन्नपि सारूपिके असति पश्चात्कृतस्य गीतार्थसमीपे आलोचयितव्यं। एतेषां च मध्ये यस्य पुरत आलोचना दातुमिष्यते । तमभ्युत्थाप्य तदनंतरस्य पुरत आलोचयितव्यं । अभ्युत्थानं नाम वंदनकप्रतीच्छनादिकं प्रत्यभ्युपगमकारापणं ॥ तथा चाह । (पडिक्कंते अब्भुट्ठिएत्ति) अभ्युत्थिते वंदनप्रतीच्छनादिकं प्रति कृताभ्युपगमेऽतिक्रांतो ब्रूयात् नान्यथा अथ ते पार्श्वस्थादय आत्मानं हीनगुणं पश्यंतो नाभ्युत्तिष्ठंति तत आह (असतित्ति) असति अविद्यमाने अभ्युत्थाने पार्श्वस्थादीनां निषद्यामारचय्य प्रणाममात्रं कृत्वा लोचयनीयमितरस्य तु पश्चात्कृतस्य इत्वरसामायिकारोपणं लिंगप्रदानं च कृत्वा यथाविधि तदंतिकमालोचनीयं (अन्नत्थ तत्थवत्ति) यदि पार्श्वस्थादिकोऽभ्युत्तिष्ठति । तदा तेनान्यत्र गंतव्यं येन प्रवचनलाघवं न भवति । तत्र च गत्वा तमापन्नप्रायश्चित्तं शुद्धतपो वहति मासादिमुत्कर्षतः षण्मासपर्यवसानं यदि वा प्रागुक्तस्वरूपं परिहारतपः । अथ स नाऽभ्युत्तिष्ठति शुद्धं च तपः । तेन प्रायश्चित्तं दत्तं ततस्तत्र तपो वहति । एतदेव असतीत्यादिकं व्याख्यानयति ॥

असतीए लिंगकरणं, सामाइय इत्तरं च किइकम्मं ।
तत्थेव य सुद्धतवो, गवेसणा जाव सुहदुक्खे ॥

असति अविद्यमाने पश्चात्कृतस्याऽभ्युत्थाने गृहस्थत्वात् लिंगकरणं इत्वरकालं लिंगसमर्पणं तथा इत्वरमित्वरकालं सामायिकमारोपणीयं । ततस्तस्यापि निषद्यामारचय्य कृतिकर्म वंदनकं कृत्वा तत्पुरत आलोचयितव्यं । तदेवमसतीति व्याख्यातमधुना तत्थेवत्ति व्याख्या। यदि पार्श्वस्थादिका नाभ्युत्तिष्ठति शुद्धं च तपस्तेन प्रायश्चित्तं तथा दत्तं ततस्तत्र तत् शुद्धं तपो वहति यावत्तपो वहति । तावत्तस्यालोचनाप्रदायिनः सुखदुःखे गवेषयति । सर्वमुदंतं वहतीत्यर्थः। पश्चात्कृतमेव विधिमाह ॥

लिंगकरणं निसेज्जा, किइकम्ममणिच्छओ पणामो य ।
एमेव देवयाए, न वरं सामाइयं मुत्तुं ॥

पश्चात्कृतस्येत्वरकालसामायिकारोपणपुरस्सरमित्वरकाललिंगकारणं रजोहरणसमर्पणं तदनंतरं निषद्याकरणं ततः कृतिकर्म वंदनकं दातव्यं । अथ स वंदनकं नेच्छति । ततस्तस्य कृतिकर्ममनिच्छतः प्रणामो वाचा कायेन प्रणाममात्रं कर्त्तव्यं पार्श्वस्थादेरपि कृतिकर्मानिच्छायां प्रणामः कर्तव्यः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण देवताया अपि सम्यक्त्वभावितायाः पुरतः आलोचयति ते वरं सामायिकारोपणं लिंगसमर्पणं न च कर्तव्यमविरतत्वेन तस्यास्तद्योग्यताया अभावात् । यदुक्तं (गवेषणा जाव सुहदुक्ख) इति तद्व्याख्यानयति ॥

आहारउवहिसेज्जा, एएसणमादीसु होइ जइयव्वं ।
अणुमोयणकारावण, सिक्खत्तिपयम्मितो सुद्धो ॥

आहारः पिंडः उपधिःपात्रनिर्योगादिः शय्या वसतिरेषणाशब्दः प्रत्यकमभिसंबध्यते । आहारैषणायामुपध्येषणायां शय्यैषणायामादिशब्दाद्विनयवैयावृत्यादिषु च भवति । तेन यतितव्यं कथमित्याह । अनुमोदनेन कारापणेन च। किमुक्तं भवति । यदि तस्याऽलोचनार्हस्य कश्चिदाहारादीनुत्पादयति । ततस्तस्यानुमोदनाकरणतः प्रोत्साहने यतते । अन्यथाऽन्यः कश्चिन्नोत्पादयति ततः स्वयमालोचक आहारादीन् शुद्धानुत्पादयति । अथ शुद्धं नोत्पद्यते । ततः श्राद्धान् प्रोत्साह्याकल्पिकानप्याहारादीन् यतनया उत्पादयतीति । अथाकल्पिकानाहारादीनुत्पादयतः तस्य महती मलिनतोपजायते । अथ च स वृद्धिकरणार्थं तदंतिकमागतस्ततः परस्परविरोधः । अत्राह (सिक्खत्तिपयम्मितो सुद्धो) यद्यपि नाम तस्यालोचनार्हस्याप्यकल्पिकानप्याहारादीनुत्पादयति । तथाप्यासेवनाशिक्षा तस्यांऽतिके क्रियते । वितिपदे अपवादपदे स तथा वर्तमानः शुद्ध एव एतदेव भावयति ॥

चोएति परिवारं, अकरेमाणे भणाइ वा सद्दे ।
सव्वोच्छिन्नतिकरिस्सइ उ, सुयभत्तीए कुणह पूयं ॥

प्रथमतः । स तस्यालोचनार्हस्य परिवारं वैयावृत्यादिकमकुर्वंतं चोदयति शिक्षयति । तथा ग्रहणासेवना शिक्षानिष्पन्नात एष तत एतस्य विनयवैयावृत्यादिकं क्रियमाणं महानिर्जराहेतुरिति । एवमपि शिक्ष्यमाणा यदि न करोति । ततस्तस्मिन्नकुर्वाणे स्वयमाहारादीनुत्पादयति । अथ स्वयं शुद्धं प्रायोग्यमाहारादिकं न लभते । ततः श्राद्धान् भणति प्रज्ञापयति प्रज्ञाप्य च तत्र्याऽकल्पिकमपि यतनया संपादयति न च वाच्यं तस्यैवं कुर्वतः कथं न दोषो यत आह (अव्वोच्छित्तीत्यादि) अव्यवच्छित्तिकरणस्य पार्श्वस्थादेः श्रुतभक्त्या हेतुभूतया अकल्पिकस्याप्याहारादेः श्रुतभक्त्या पूजां कुरुत यूयं न च तत्र दोष एवमपि । इयमत्र भावना ॥ यथा कारणे पार्श्वस्थादीनां समीपे सूत्रमर्थं च गृह्णानोऽकल्पिकमप्याहारादिकं यतनया तदर्थं प्रतिसेवमानः शुद्धो ग्रहणशिक्षायाः क्रियमाणत्वादेवमालोचनार्हस्याऽपि निमित्तं प्रतिसेवमानः शुद्ध एव आसेवनाशिक्षायास्तत्समीपे क्रियमाणत्वादिति । एतदेव स्पष्टतरं भावयति ॥

दुविहासती एतेसिं, आहारादी करेइ सव्वेसिं ।
पणहाणी य जयंतो, अत्तट्ठाए वि एमेव ॥

इह परिवाराभावे तस्याऽलोचनार्हस्य कर्तव्यमिति सामाचारी तेषां च पार्श्वस्थादीनां द्विविधा असती इति परिवाराभावो द्विविधः। विद्यमानाभावोऽविद्यमानाभावश्च । विद्यमानः सन् अभावोऽसद्वैयावृत्यादकरणात् विद्यमानाभावः । अविद्यमानः सन्नभावोऽविद्यमानाभावः । तत्र द्विविधेऽप्यभावे (स) तस्यालोचनस्याऽहारादिकं सर्वकल्पमकल्पिकं वा यतनया करोति उत्पादयति । यतनया कथमकल्पिकमुत्पादयति इति चेदत आह । पंचकहान्या यतमानः । किमुक्तं भवति । अपरिपूर्णमासिकप्रायश्चित्तस्थानप्रतिसेवनापत्तौ गुरुलाघवपर्यालोचनया पंचकादिपंचकहीनमासिकप्रायश्चित्तस्यानप्रतिसेवनां करोति । तामपि यतनया पंचकग्रहणमुपलक्षणं तेन दशादिहान्यापि यतमान इति द्रष्टव्यं । एवं सर्वत्र न केवलमालोचनार्हार्थमेवं यतते किं तु कारणे समुत्पन्ने आत्मार्थमप्येवमेवं पंचकहान्या यतते इति । यदुक्तं सम्यक्त्वभावितायाः पुरत आलोचयितव्यमेतदेव भावयति ॥

कोरंटगं जहा जाति, पच्छमं पुच्छिऊण वा अन्नं ॥

असति अरहं सिद्धे जाणंतो सुद्धो जावेव ॥ १ ॥

कोरंटकं नाम भरुकच्छे उद्यानं तत्र भगवान्मुनिसुव्रतस्वामीअर्हन्नतीर्थं समवसृतस्तत्र तीर्थकरेण गणधरैश्च बहूनि प्रायश्चित्तानि च दीयमानानि तत्रत्यया देवतया दृष्टानि ततः कोरंटकं गत्वा तत्र सम्यक्त्वभाविनदेवताराधनार्थमष्टमं कृत्वा तत्र च सम्यक्त्वकम्पितायादेवतायाः पुरतो यथोचितप्रतिपत्तिपुरस्सरमालोचयति । सा च प्रयच्छति यथार्हं प्रायश्चित्तं । अथ सा देवता कदाचित् च्युता भवेत् पश्चादन्या समुत्पन्ना तया च न दृष्टस्तीर्थकरस्ततः साधुमेनाकम्पिता ब्रूते महाविदेहे तीर्थकरमापृच्छ्य समागच्छामि ततः सा तेनाऽनुज्ञाता महाविदेहे गत्वा तीर्थकरं पृच्छति पृष्ट्वा च समागच्छत्यस्याग्रे प्रायश्चित्तं कथयति । यथा च कोरंटकमुद्यानमुक्तमेवं गुणशिलादिकमपि द्रष्टव्यम् अत्राऽप्यर्हतीर्थं वर्द्धमानस्वाम्यादीनां समवसरणात् । तासामपिदेवतानामभावे अर्हत्प्रतिमानां पुरत स्वप्रायश्चित्तदानपरिज्ञानकुशल आलोचयति । ततः स्वयमेव प्रतिपद्यते प्रायश्चित्तं तामप्यसत्यभावे प्राचीनादिदिगभिमुखोऽर्हतः सिद्धानभिसमीक्ष्य जानन् प्रायश्चित्तदानविधिः । विद्वान् आलोचयति । आलोच्य च स्वयमेव प्रतिपद्यते प्रायश्चित्तं सचतथा प्रतिपद्यमानः शुद्ध एव सूत्रोक्तविधिना प्रवृत्तेः । यदपि विराधितं तत्रापि शुद्धप्रायश्चित्तप्रतिपत्तेरिति । कोरंटकं जहेत्यत्र यथाशब्दोपादानात्कोरंटकसमुद्दिशताऽन्यान्यऽप्युद्यानानि सूचितानीति प्रकटयितुमाह ।

सोहीकरणा दिट्ठा, गुणसिलमादीसु जह य साहूणं ।

तेदेंति विसोहीतो, पच्चुप्पण्णा व पुच्छंति ॥

गुणशीलादिषूद्यानेषु याभिर्देवताभिः साधूनां तीर्थकरैर्गणधरैश्चानेकशो विधीयमानानि शोधिकरणानि दृष्टानि ताः स्वयं ददति प्रयच्छन्ति । विशोधीः प्रायश्चित्तानि याः पुनः प्रत्युत्पन्नाः देवतास्ता महाविदेहेषु गत्वा तीर्थकरान् पृच्छन्ति । पृष्ट्वा च साधुभ्यः कथयन्ति ॥ आ. म. १ अ० ग.अधि. १ प्रतिमा. श्लो. ६४ ॥

(१४) गीतार्थमवाप्य शल्यानुद्धरणादौ दोषगुणादिकं भावयता यद्विधेयस्तम् ॥

अथ गीतार्थमवाप्य शल्यानुद्धरणादौ दोषगुणादिकं भावयता यद्विधेयं तदाह । पंचा० । वृ. १५ ॥

मरिउं ससल्लमरणं, संसाराडविमहाकडिल्लंमि ।

सुचिरं भमंति जीवा, अणोरपारंमि ओइन्ना ॥ ४२ ॥

व्या. । मृत्वा आसेव्य सशल्यमरणं प्रतीतं ततः किमित्याह । संसाराटविमहाकडिल्ले गहनगुरुगहने सुचिरमपि दीर्घकालं भ्रमंति पर्यटंति जीवा देहिनः अनर्वाक्पारे अर्वाक्भागपरभागवर्जिते अवतीर्णा अवगाढा इति संवेगं कृत्वेति-योगः तथा ॥

उद्धरियसव्वसल्ला, तित्थगराणाए सुत्थिया जीवा ।

भवसयकयाइं खविउं, पावाइं गया सिवं थामं ॥ ४३ ॥

व्या० । उद्धृतसर्वशल्याः कृतालोचनास्तीर्थकराज्ञायां जिनोपदेशे सुस्थिताः सुष्ठु व्यवस्थिताः सन्तो जीवा देहिनः भवशतकृतानि जन्मशतविहितानि क्षपयित्वा प्रक्षप्य शल्योद्धारसामर्थ्यात् यानि यानि कर्माणि गताः प्राप्ताः शिवं निरुपद्रवं धामेति स्थानं सिद्धावस्थामित्यर्थः ।

सल्लुद्धरणं चउमति, होगवंभूहि देसियं सम्मं ।

अवितहमारोग्गफलं, धन्नोहं जाणमं णायं ॥ ४४ ॥

व्या० । शल्योद्धरणमालोचना चशब्दः पूर्वगाथाद्ययोक्ताथपिक्षया समुच्चयार्थः । इदमनंतरोक्तविधानं त्रिलोकबंधुभिर्जिनैरित्यर्थः दर्शितमुक्तं सम्यक् सोपपत्तिकं अवितथमव्यभिचारि आरोग्यफलं भावारोग्यसाधकं ततश्च धन्योऽहं पुण्यवानहं येन मया इदमेतच्छल्योद्धरणं ज्ञातमवगतम् ॥

ताउद्धरेमि सम्मं, य एयस्स णाणरासिस्स ।

आवेदियं असेसं, अणियाणो दारुणविवागं ॥ ४५ ॥

व्या०तइति यस्मादिदं मया ज्ञातं तत्तस्मादुद्धराम्यपनयामिसम्यग् न्यायेन एतत् भावशल्यं एतस्य गुरोर्ज्ञानराशेः अग्रे सद्बोधनिकरस्याऽवेद्य कथयित्वाऽशेष सकलं अनिदानो निर्निदानः सन् दारुणविपाकं रौद्रफलं शल्यमिति प्रक्रमः ।

इयसंवेगं काउं मरुगाहरणादिएहिं विविहेहिं ।

दढ पुण करणजुत्तो, सामायारिं पउंजेज्जा ॥

व्या० । इति एवमनंतरगाथाचतुष्कोक्तप्रकारसंवेगं शुभाध्यवसायविशेषं कृत्वा विधाय कमित्याह मरुकाहरणादिभिब्राह्मणोदाहरणाद्यैः समयप्रसिद्धैश्चिन्हैहिर्मरणादुयुगमेनापि शुद्धैः कार्यमेवं भूतार्थगमकैः सशल्यतादोषज्ञापकैर्वा आदिशब्दात्पीठमहापीठादिग्रहः दृढमत्यर्थमपुनः करणयुक्तः पुनरमुमपराधं न करिष्यामीत्यभिप्रायवान् सन् सामाचारीमालोचनागतसमाचारं वंदनकदाननिषद्यादानादिकं प्रयुञ्जीत विदध्यादालोचनाकारीति ॥

(१५) मरणाऽभिमुखेनाऽप्यालोचना करणीयाऽत्र ब्राह्मणदृष्टान्तः ॥

मरुकज्ञातं चेतत् ॥

नगरे पाटलीपुत्रे, विप्र आसीत् त्रिलोचनः ।

वेदवेदांगगत्तार्थ, विशारदशिरोमणिः ॥ १ ॥

तस्य पार्श्वे बटुः कोऽपि, समा यातः प्रणम्य तम् ॥

उवाच मयका मोहा, त्परदाररतिः कृता ॥ २ ॥

तस्यपापस्य मे शुद्धिः क्रियतां सोऽप्यभाषत ।

तत्रावस्य परीक्षार्थं, यथा भो विप्रपुत्रक ! ॥ ३ ॥

तप्तां लोहमयीं नारीं, फुल्लकिंशुकसन्निभाम् ।

आलिंगय यतो नान्य,त्प्रायश्चित्तमिहास्ति ॥ ४ ॥

तेनापि पापभीतेन, प्रतिपन्नमिदं ततः ।

सोपि विज्ञाय तद्भावं, शुद्धिमन्यां न्यवेदयत् ॥ ५ ॥

अथवा मरुकोदाहरणमेवं ॥

बभूव ब्राह्मणः कोऽपि वेदार्थेषु विशारदः ।

स्वागमाहितबोधेन, धर्मार्थोऽभूत्स तापसः ॥ १ ॥

ततस्तपस्यतस्तस्य, वसतस्तापसाश्रमे ।

कंदमूलाशिनोऽत्यर्थं, कष्टानुष्ठानकारिणः ॥ २ ॥

स्नानाद्यर्थं नदीतीरे, प्रयातस्यैकदा किल ।

पश्यतो मत्स्यबंधानां, मत्स्यमांसस्य भक्षणम् ॥ ३ ॥

तत्र जाताभिलाषस्य, जेमितस्य प्रयाच्य तत् ।

तस्यैवाऽजीर्णदोषेण, समुत्पन्नो महाज्वरः ॥ ४ ॥

तच्चिकित्सार्थमानीतो, वैद्यः सोऽपि च पृष्टवान् ।
किंनो त्वं भुक्तवान् ब्रूहि, सोऽप्यभाषत लज्जया ॥५॥
कंदमूलफलाहारा, स्तापसा यत्प्रभुंजते ।
तद्भुक्तं न पुनस्तेन, कथितं मत्स्यभक्षणम् ॥ ६ ॥
वैद्योऽपि तस्य वाक्येन, ज्ञात्वा तं वातिकंज्वरं ।
तथाविधक्रियां चक्रे, नचाभूतज्ज्वरमुक्तता ॥ ७ ॥
पुनः पृष्टोऽथवैद्येन, तदेवाख्यातवानसौ ।
चक्रे क्रियां सतामेव, विशेषान्नत्वभूद्गुणः ॥ ८ ॥
अन्यदावेदनाक्रांतो भीतोऽसौ मृत्युराहसात् ।
लज्जां विहाय वैद्याय, न्यगादीन्मत्स्यभोजनं ॥ ९ ॥
ततोवैद्योऽन्यगादीत्तं, दुष्टु दुष्टु त्वया कृतं ।
यदीयंति दिनानीदं नाख्यातं रोगकारणं ॥ १० ॥
अधुनापि कृतं साधु साधो यत्साधितं त्वया ॥
निदानं ज्वररोगस्य, करोमीतो रुजः क्षयम् ॥ ११ ॥
तस्योचितं ततो वैद्यः, क्रियां कृत्वा तकं व्यधात् ॥
व्याधिबाधाव्यपेतांगं, पुष्टदेहं महोजसमिति ॥ १२ ॥

(१६) अदत्तालोचने व्याधदृष्टान्तभावना.

कंटगमादिपविट्ठे, नोच्चरइ सयं नहोइ एकहए ।
कमठीभूयवणगए, आगल्लणं खोल्लियामरणं ॥

इह किल व्याधा वने संचरंत उपानहौ पादेषु नापनह्यंति मा हस्तिन उपानहोः शब्दान श्रौषुरिति । तत्रैकस्य व्याधस्याऽन्यदा वने उपानहौ विना परिभ्रमतो द्वयोरपि पादयोः कंटकादयः प्रविष्टा आदिशब्दात् श्लक्ष्णं किलिंचादिपरिग्रहः ॥ तान्प्रविष्टान् कंटकादीन्स्वयं नोद्धरति । नापि भोजिकायै निजभार्यायै व्याधिं कथयति । ततः स तैः पादतलप्रविष्टैः कंटकादिभिः पीमितः सन् वनगतो हस्तिना पृष्ठतो धावता प्रेर्यमाणो धावन् कमठीभूतः स्थले कमठ इव मंदगतिरभूत् ततः प्राप्तो हस्ती प्रत्यासन्न देशामिति जानन् क्षुधाक्रोभेगत्वा (आगलन) मितिवैकल्यं प्राप्तः । ततो मरणमेव गाथाक्षरार्थः । भावार्थस्त्वयं ।

एगो वाहो उवाहणातो विणावणे गतो तस्स पायतला कंटगाईणं भरिया ते कंटगाइयानो सयमुद्धरियानो विय वाहीए उद्धराविया अन्नया वणे संचरंतो हत्थिणा दिट्ठो तो तस्स धावंतस्स कंटगाइया दूरतरमंसे पविट्ठ । ताहे अतिदुक्खेण अद्दितो महापायवो इवाच्छिन्नमूलो हत्थिभएण पवेयणद्धतो पमितो हत्थिणा विणासितो ॥ बितिए सयमुद्धरती अणुट्ठिए भोइयाए नीहरइ । परिमद्दणदंतमलादि पूरणं वणगयपलातो ॥

अन्यो द्वितीयो व्याध उपानहौ विना वने गतः । तस्य वने संचरतः कंटकादयः पादतले प्रविष्टा स्तान्स्वयमुद्धरति ये च स्वयमुद्धर्तुं न शक्तान् अनुद्धृतान् भोजिकया निजभार्यया व्याधा नीहारयंति निष्काशयंति तदनंतरं तेषांकंटकादिवेधस्थानानामंगुष्ठादिना परिमर्दनं तदनतरं दंतमलादिना आदिशब्दात् । कर्णमलादिपरिग्रहः । पूरणं कंटकादिवेधानां ततोऽन्यदा वनगतः सन् हस्तिना ध्रोऽपि पलायितो जातो जीवि-

तव्यसुखानामाभागी एष दृष्टांतः । सांप्रत दार्ष्टांतिकयोजनामाह ॥

वाहत्थाणी साहू, वाहिगुरुकंटकादिअवराहा ।
सोही य ओसहाइ, पसत्थनाएण वणतो उ ॥

व्याधस्थानीयाः साधवः व्याधिस्थानीयो गुरुः कटकादिस्थानीया अपराधा औषधानि दंतमलादीनि तत्स्थानीया शोधिः अत्र द्वौ व्याधदृष्टांतौ प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च आद्योऽप्रशस्तो द्वितीयः प्रशस्तः । तत्र प्रशस्तेन ज्ञातेन दृष्टांतेनोपनयः कर्त्तव्यः । आचार्योऽपि यदि तान् उपेक्षते ततः कंटकादीनामुपेक्षको व्याध इव सोऽपि दुस्तरामापदमाप्नोति । तथा चाह ॥

पमिसेवंते उवेक्खइ नयणं ओवीलए अकत्यंतो ।
संसारहत्थिहत्थं पावति विवरीयामयरोवि ॥

इतरोऽपि आचार्योऽपि तुशब्दोऽपिशब्दार्थः । यः प्रतिसेवमानात उपेक्षते ननु निषेधति न वा कुर्वतोऽकुर्वाणात् प्रायश्चित्तमुत्पीमयति । न भूयः प्रायश्चित्तदानदंडेन ताम्रयन् कारयति सविपरीतमाचार्यपदस्य हि यञ्चोक्तनीत्या परिपालनफलमचिरात् मोक्षगमनं तद्विपरीतं संसार एव हस्तिहस्तं प्राप्नोति । दुस्तरं संसारमागच्छतीति भावः । उपसंहारमाह ॥

आलोयमणालोयणदोसा य, गुणा य वण्णिया एए ॥

एते अनन्तरोदिता आलोचनायां गुणा आनालोचनायां दोषा वर्णिताः उ० १ आगमव्यवहारिणां सकाशे आलोचना (आगमनववहारि) शब्दे ॥

इदानी मागमव्यवहारिणामभावे समयानुसारेणो त्कृष्टश्रुतानां श्रुतव्यवहारिणां सन्निधावालोच्यत इति । जीत. ।

(१७) स्वगणपरगणवासिकानां समीपे आलोचना.

स्वगणपरगणवासिकानां समीपे आलोचना ऽङ्गचूलिकायाम्. ॥

कहएणं भंते सहुरूवे आयरिय उवज्झाए पमायवंते । सगण परगण वासियाणं समीवे पावं आलोइज्जा तएणं अज्जसुहम्मे जंबू एवं वयासी । जंबू जिणसासणे ववहारो बलवंतो रिय भिक्खू अणागदकम्मं अन्नतरं अकिच्चट्ठाणं पमिसेवित्ता आलोएज्जा तस्य पासेज्ज पुणो आयरियउवज्झायं बहुस्सुयं बहूआगमं कप्पइ से तस्संतिए आलोइत्तए पमिक्कमित्तए निंदए गरिहारत्तिए विश्रोदित्तए अकरणयाए अब्भुट्ठित्तए अहारिहं पायच्छित्तं पमिवज्जित्तए जत्थेवणो आयरियउवज्झायं पासेज्ज बहुस्सुयं बहुआगमं तत्थेव संभोइय उवज्झाय आयरिय–पासेज्ज बहुस्सुयं बहुआगमं कप्पइ से तस्संतिए जाव पाम्ह वज्जित्ता । १ । जत्थेणो संभोय आयरियउवज्झायं पासेज्ज तत्थेव अण संभोइय आयरिय उवज्झायं पासेज्ज तत्थेव बहुस्स आगमं तस्संतियं जाव पमिवज्जित्तए । ६ । जत्थेव णो अन्नसंभोइय आयरिय उवज्झायं पासेज्ज तत्थेव सावयं पासेज्ज बहुसुत्रं तस्संतिए आलोयतए ॥ ४ ॥ जत्थेव णो सावयं जत्थेव सार विहिं जत्थेव णयेतत्थेव पच्छा कम्मजाव आलो० । ५ ।

जत्थेव णो पच्छा० । तत्थे समणावियाइं चेइयाइं पासिज्ज जाव कप्पइ जत्थेवणो समणावियाइं पासिज्ज तत्थेव गमेणगरस्स वाहिं पाईणाभिमुहस्स वा उदीणाभिमुहस्स वा ठिच्चा अलोइज्जा जाव पडिवज्जिज्जा एवं जंबू जहाविवएहारुद्देसएपच्छत्तं तहा करिज्जा णोय रपासंडि एसु रासिज्जा ।

निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च स्वपक्षपरपक्षयोरालोचना व्यवहारकल्पे तथा च व्यवहारसूत्रम् उ. ५ ।

जे निग्गंथानिग्गंथीओयसंभोइया सियाणं एहं कप्पइ अन्नमन्नं कप्पई अणमणहस्स अंतिए आलोइत्तए अत्थिय इत्थ केइ आलोयणा रिहे कप्पति से तस्संतिए— आलोइए तए णज्जिया इत्थं केइ अणो आलोयणारिहे एवएहं कप्पइ अन्नमन्नसंतिए आलोएत्तए ॥ १९ ॥

व्य० ५ उ० अस्य सूत्रस्य संबंधप्रतिपादनार्थमाह ॥

थेरो अरिहो आलोयणाए आयारकप्पितोजोग्गो ।
साय न होइ विवक्खे नेव सपक्खे अगीएसु

स्थविरः पूर्वसूत्रे ऽभिहितः स च आलोचनाया अर्हः सोऽपि च योग्य आलोचनाया भवत्याचार कल्पिक आचारप्रकल्पा भिधानाध्ययन धारी । तत एवंसति सा आलोचना न विपक्षे नाऽपि सपक्षे अगीतेष्वगीतार्थेषु भवति । तत्र संयता संयतीनां विपक्षः संयत्यः संयतानां । सपक्षः संयता संयतीनां संयत्यः सयंतीनां तत्र विपक्षे सपक्षे वा गीतार्थेष्वालोचनाप्रतिषेधार्थमधिकृतं सूत्रं व्याख्यात निर्ग्रन्थानिर्ग्रन्थ्यो वा संभोगिका स्युस्तेषां (नोएहमिति) वाक्यालंकारे कल्पते अन्योन्यस्य परस्परस्यांतिके आलोचयितुमगीतार्थत्वात् अस्ति वेदत्र कश्चिदालोचनार्हः एवं सति न कल्पतेऽन्यत्न्यस्यांतिके आलोचयितुमेष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ सम्भोगिकानां सप्रपञ्चप्रतिपाद्य ॥

सांप्रतमालोचनाविधिमाह ॥

आलोयणा सपक्खे, परपक्खे चउगुरुं च ।
आणादी भिन्नकहादि, विराहणं दट्ठूण व भावसंबंधो ॥

आलोचना सपक्षे दातव्या । तद्यथा ।

निर्ग्रंथो निर्ग्रंथस्य पुरत आलोचयति । निर्ग्रंथी निर्ग्रन्थ्याः पुरतो यदि पुनर्विपक्षआलोचयति । यथा निर्ग्रंथ निर्ग्रन्थ्याः पुरतो निर्ग्रन्थी वा निर्ग्रन्थस्य तदा प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकं किंचाज्ञादयश्च दोषा श्चशब्दे भिन्नक्रम : सचतथैवयोजितः कस्मादेवमत आह भिन्नकहादि इत्यादि च चतुर्थव्रतातिचारमालोचयंत्याः संयत्या भिन्न कथादोषो भवति चतुर्थव्रतातिचारकथनतस्तस्याः कदाचि दालोचनाधारस्य भावभेदो भवतीत्यर्थः । आदिशब्दात् षष्ठी भूता सा यांचामिति कुर्यादिति परिग्रहः एवं सति शीघ्रं विराहणं दट्ठुणं भावसंबंधो दृष्टिविकारेण मुखविकारेण वा स वा सा वा भावं दृष्ट्वा मामिच्छतीत्यभिप्रायं ज्ञात्वा संबंधो घटना स्यात् एतदेव व्याख्यानयति ॥

मूलगुणेसु चउत्थे, विगडिज्जंते विराहणा हुज्जा ।
भित्यकचिट्ठिमहुरा, गतो य भावं वियाणंति ॥

मूलगुणेषु मध्ये चतुर्थे मूलगुणातिचारे विकथ्यमाने आलोच्यमाने विराधना शीघ्रस्य भिन्नकथादिना प्रागुक्तस्वरूपेण भवति तथा निरुक्का धृष्टा सती यांचां या कुर्यात् तथा दृष्टिरागतो मुखरागतोवा परस्य भावं विज्ञानीते यथा मामेष एषा वा इच्छतीति ततो घटना स्यात् न केवलमेते विपक्षे आलोचनायां दोषः किंचिमेऽपि तानाह ॥

अप्पच्चयनिब्भयया, पिल्लणया जइपगासणे दोसा ।
वयणो वि होइ गुम्मा, नियए दोसे पगासिंते ।
वंदत्ते वा उड्डे वा, गच्छो तह लहुसगत्तणाण गणे ।
विगडिंपि जप्पिउदुं, दद्दूणादाहकुवियन्न ॥

यतः संयत्याः पुरतः प्रकाशने आलोचनायामिमे दोषाः तद्यथा अप्रत्ययः किमयं वराको जानातीति तदाज्ञातो यत्किमपि सा प्रायश्चित्तं ददाति तत्र विश्वासाभावः । तथा भूयोऽपराधकरण गुरुर्गरीयांसं दंडं दास्यतीति महत्याशंका संयतीनां तु पुरुषस्य न भयमिति निर्भयता तद्भावाच्च भूयोभूयोऽपराधकारण प्रवृत्तिस्तथा (पेल्लणयेति) यदि महत्प्रायश्चित्तं ददाति ततः संयतो ब्रूते न भवत्येतत्प्रायश्चित्तं किंचिदमित्येवं प्रायश्चित्तस्य प्रेरणा । तथा व्रतिन्यपि यदि संयतस्य पुरत आलोचयति ततः सा निजकान् दोषान् प्रकाशयंती गम्या भवति यथा एकवारं तावदिदमाचरितं भूयोऽपि संप्रति मया सह स समाचर्यतां पश्चात्प्रायश्चित्तं दास्यते इति द्वितीयगाथा संप्रदायात् व्याख्येया । यद्येव तर्हि कथं पूर्वमार्यिकाः छेदश्रुतमधीयरन् कथं चालोचनां दद्युस्तत्रोत्तरमाह ।

ततो जाव अज्जरक्खिय, आगमववहारिणो वियाणत्ता ।
न भविस्सति दोसो, त्तितो वायंती उच्छेदसुयं ॥

यावदार्यरक्षितास्तावदागमव्यवहारिणोऽभूवन् त चागमव्यवहारबलेन विज्ञाय यथा एतस्याश्छेदश्रुतवाचनायां दोषो न भविष्यतीति सयतीमपि छेदश्रुतं वाचयंतिस्म ।

आरेणागमरहिया, मा विणाहिं तितो नवाएंति ।
तेण कहं कुव्वंत, सोहितु अपाणमाणीतो ॥

आर्यरक्षितादारत आगमरहितास्ततस्ते मा छेदश्रुताध्ययनतः संयत्यो विनाशयति विनङ्क्ष्यंतीति हेतोश्छेदश्रुतानि संयतीर्न वाचयंतीति । अत्राह । तत छेदश्रुताध्ययनाभावेन कथं ताः संयत्योऽजानानाः शोधिं कुर्वंतु । अत्राचार्य आह (ततो जाव अज्जरक्खियस्स आणे पगासइ सुवणीतो । असतीए विवक्खंमि वि एमेव य होंति समणा वि) यतः पूर्वमागमव्यवहारिणः स्युश्छेदश्रुतं च संयत्याऽधीयरन् ततो यावदार्यरक्षितास्तावत् व्रतिन्याः स्वस्थाने स्वपक्षे संयतीनां प्रकाशने प्रकाशनामकायुः स्वपक्षाभावे विपक्षेऽप्यालोचितवंत्यः श्रमण्यः । एवमेव श्रमणा अपि भवंति ज्ञातव्याः । किमुक्तं भवति । श्रमणा अपि सपक्षे आलोचितवंतस्तदभावे विपक्षेऽपि श्रमणीनां पार्श्वे इत्यर्थः दोषाभावात् । आगमव्यवहारिभिर्हि दोषाभावमवबुध्य छेदश्रुतवाचना संयतीनां दत्ता नान्यथेति । आर्यरक्षितादारतः पुनः श्रमणानामेव समीपे आलोचयति श्रमण्योऽपि श्रमणानामागमव्यवहारच्छेदादत्रैव परमतमाशंक्य दूषयति ॥

मेहुणवज्जं आरेण, केइ समणेसु ता पगासंति ॥
तंतु न जुज्जइ जम्हा, लहुसगदोसा सपक्खेवि ॥

आर्यरक्षितादारतः श्रमणेषु श्रमणानां पार्श्वे ताः श्रमण्यः प्रकाशयंत्यालोचयंति मैथुनवर्ज्यं मैथुनं पुनः श्रमण्यः श्रमणी,

नामेव सकाशे आलोचयंति इति केचिद् व्याचक्षते तत्तु न युज्यते यस्मात् लघुस्वकदोषाः सपक्षेऽपि । किमुक्तं भवति । श्रमण्यो ऽपि स्वकलघुदोषतस्तुच्छत्वरूपस्वकदोषतःपरिस्त्रावित्वं कुर्युः परिभवं वा समुत्पादयेयुस्तस्मान्मैथुनमपि श्रमणानामेवांतिके विकटनीयं ।

असती कडजोगी, पुण सुत्तूणं संकियाइं ठाणाइं ॥
आइल्ले धुवकम्मिय, तरुणी थेरस्स दिट्ठिपहे ॥ १ ॥

आर्यरक्षितकालेऽपि यदि संयत्या मूलगुणापराधआलोचार्यस्तर्हि संयत्याः सकाशे आलोच्यते । तस्याऽसति अन्यो वे यः कृतयोगी कृतः सूत्रतोऽर्थतश्च छेदग्रंथधरः स्थविरस्तस्य समीपे आलोचयति नवरं शंकितानि स्थानानि वक्ष्यमाणानि शून्यगृहादीनि मुक्त्वा किंत्वाचीर्णे उचिते प्रदेशे आलोचयितव्यं यत्र ध्रुवकर्म्मिको दृष्टिपथे वर्तते दृष्ट्या पश्यति न तु शृणोति । तत्र जवनिकांतरिता आलोचयति । तरुणी थेरस्येत्येष तृतीयभंग उपात्तः । स च शेषभंगानां त्रयाणामप्युपलक्षणं । ते चेमे । स्थविरा स्थविरस्यालोचयति १ स्थविरा तरुणस्यालोचयति २ तरुणी स्थविरस्यालोचयति ३ तरुणी तरुणस्य ४ यदुक्तं मुक्त्वा शंकितानि स्थानानि ॥

संप्रति तान्येवोपदर्शयति ॥

सुन्नघरदेउलउज्जाण, रन्नपच्छन्नमुवस्सयस्संतो ॥
एयंविवज्जे ठायंति, तिन्निचउरोहवा पंच ॥ १ ॥

शून्यगृहं देवकुलं उद्यानमरण्यं प्रच्छन्नं च स्थानम् तथा उपाश्रयस्यांऽतर्मध्ये एतद्विवर्जे एतद्विरहिते प्रदेशे आलोचनानिमित्तं तिष्ठंति । ते च जघन्यतस्त्रयो यदि वा चत्वारोऽथवा पंच ते च त्रिप्रभृतयो वक्ष्यमाणभंगकानुसारेण प्रतिपत्तव्याः भंगकानेवाह ॥

थेरतरुणेसु भंगा, चउरो सव्वत्थपरिहरे दिट्ठिं ॥
दोएहंपुण तरुणाणं, थेरे थेरी यमचुरसं ॥ १ ॥

स्थविरतरुणेषु भंगाश्चत्वारस्ते च प्रागेवोपदर्शिताः । स्थविरा स्थविरस्यालोचयंतीत्यादि ॥ तत्र यदि जवनिकाया अवकाशो नास्ति ततः सर्वत्र चतुर्ष्वपि भंगेषु दृष्टिं परिहरेत् । भूमिगत दृष्टिका सती आलोचयेत् यथा आलोचनार्हः शृणोति तत्र चतुर्भंगे द्वयोःस्थविरः स्थविरा च प्रत्युरसमिति । प्रत्यासन्नौ सहायौ दीयेते । येन परस्परं तौ दृष्टिं न बध्नीतोनापि मुख विकारं कुरुतः । एवमस्मिन् चतुर्थे भंगे चत्वारो भवंति ॥

थेरो पुण असहाओ, निग्गंथी थेरिया वि ससहाया ।
सरिसवयं च विवज्जे, असती पंचमं कुज्जा ॥ १ ॥

तृतीयभंगे पुनः स्थविरोऽसहायोऽपि भवतु । तरुण्यः पुनः स्थविरासहाया दीयते । द्वितीयभंगे निर्ग्रंथी स्थविराऽपि ससहाया कर्तव्या । तरुणस्याऽऽलोचनार्हस्य सहायोऽस्तु वा न वा कश्चिद्दोषः । एवं तृतीये द्वितीये च भंगे त्रयो जना भवंति । तथा सदृशवयो नियमतः सहायानां विवर्जयेत् तद संजावे सदृशवया अपि भवेत् । तत्र प्रथमभंगे चतुर्थभंगे वा सदृशवयः सहायसंभवे पंचमकुल्लककुल्लकां वा पट्टकां कुर्यात् ॥

ईसिं अणोयताविया, उ आलोचयए विवक्खंमि ।
सरिपक्खे उक्कुडु, पंजलिचिट्ठोवणुन्नातो ॥

विपक्षे श्रमणस्य समीपे श्रमणी आलोचयति ईषत् अवनता ऊर्ध्वस्थिताः सदृशपक्षे पुनः श्रमणः श्रमणस्य पार्श्वे पुनरुत्कुटुका । कृतप्रांजलिरालोचयति । अथ सोऽर्शव्याधिपीडितस्ततोऽनुज्ञापनां कृत्वा अनुज्ञातः सन् निषद्यामुपविष्टमालोचयति ॥

दिट्ठीए होंति गुरुगा, सविकाराओ सरागेसा उणिया ।
तस्स विवड्ढितरागे, तिगिच्छजयणाए कायव्वा ॥

यो दृष्ट्या दृष्टिं बध्नाति तस्य दृष्टौ सविकारायां भवंति प्रायश्चित्ततया चत्वारो गुरुकास्तत्र ये ते द्वितीयका दत्तास्ते यदि एकतर पश्यति तत आलोचनातोऽपसारयंति यथा अपसरतापसरत यूयं न किमप्यालोचनया प्रयोजनमिति । अथ सा निर्ग्रंथी स्वभावत एवोदारशरीरा सविकारा ,दृष्ट्या अपसरेति उणिता सती अपसृता तथापि तस्याऽऽलोचनाचार्यस्य यदि तस्या उपरि विवर्द्धितो रागस्तर्हि तस्मिन् सति यतनया चिकित्सा कर्तव्या ॥

तामेवयतनामाह ॥

अन्नेहिं पगारेएहिं, जाहे नियत्तेउं से न तीरति अ ॥
घेत्तूणाभरणाइति, गच्छजयणाए कायव्वा ॥

यदा अन्यैः प्रकारैस्तं भावं निवर्तयितुं न शक्नोति तदा तस्याः संयत्या आभरणानि वस्त्राणि गृहीत्वा यतनया चिकित्सा कर्तव्या ॥

एतामेवाह ॥

जारिसवएहिं जिया, तारिसएहिं तमस्सती चरिया ॥
संजाविविणायकेयण, वेल्लवणं चिहुरगंमेहिं ॥

यादृशैः सचित्रैर्वस्त्रैः प्रावृतः सा संयती उपविष्टा दृष्टा तादृशैर्वस्त्रैस्तमोऽधकारमस्यास्तीति तमस्वती रात्रिस्तस्यां तरुणसाधुर्वरितः प्रावृतः क्रियते ततः संजवतीति दृती प्रेष्यते ततो विनावितृको नरविहीनो य ओको निवासो गृहमित्यर्थः । तत्र केतनं संकेतो दीयते दत्वा च स तत्र स्थितस्तावत्तिष्ठति यावत्स तरुणसाधुः संयतीनेपथ्योपेत आगच्छति । तस्मिंश्चागते त्रिकेरषु केशेषु गंडयोश्च विलेपनं क्रीडनं करोति तत्र यद्येता वता शुक्रनिपाततास्तिष्ठति ततः सुंदरं । अथ नोतर्हि संयत नेपथ्योऽपसार्यते प्रकारांतरमारभ्यते ॥

तदेव प्रकारांतरमाह ॥

अहवा वि सिद्धपुत्तिं, पुव्विं गमेऊण तीए सिवएहिं
आवरियकालियाए, सुन्नागारादिसंमेल्लो ॥

अथवेति प्रकारांतरद्योतने पूर्वं सिद्धपुत्रीं गमयित्वा तस्याः संयत्याः शिवायैरावृत्य कालिकायां कृष्णायां रात्रौ शून्यगृहादिषु तया सह तस्य मेलः संगमः कर्तव्यः । व्य. ॥

सा चालोचनाऽऽचार्यशिष्यभावे भवति तत्र च शिष्याचार्याणामियं मर्यादा सामाचारि पडिच्छगशब्दे ॥

सम्प्रति यादृशा उत्सर्गत आलोचनार्हास्तानभिधित्सुराह ॥ व्य० ५ उ० ॥

गीयत्था कयकरणा, पोढा परिणामिया य गंजीरा ।
चिरदिक्खिया य वुड्ढा, जईणं आलोयणा जोगा ॥

गीतार्थः सूत्रार्थतदुभयनिष्णातत्वात् कृतकरणा अनेकवारमालोचनायां सहायीभवनात् प्रौढाः समर्थाः सूत्रतोऽर्थतश्च प्रायश्चित्तदाने पश्चात्कर्तुमशक्यत्वात् परिणामिकत्वाः परिणामिका वा गंभीरामहत्यप्यालोचकस्य दोषे श्रुते अपरिश्राविणश्चिरं दीक्षिताः प्रभूतकं प्रव्रजिता वृद्धाः श्रुतेन

पर्यायेण वयसा च महांत एवंभूता यतीनां साधूनामुपलक्षणमेतत् संयतीनां चालोचनायोग्याः ॥ व्य. उ. ५ ॥
तथाच महानिशीथे

भयवं कस्सा लोएज्जा, पच्छित्तं को वदिज्ज वा ।
कस्स व पच्छित्तं देज्जा, आलोविज्जा वा कहंगो ॥

लोयणं ताकेवलीएबहूसुवि । जोयणसएहिं गंतूणं सुध्भावेहिं दिज्जए । चउनाणीणं तया भावे एवं । ओहिमईसुजस्स विमलयरे तस्स तारतम्मेण दिज्जई । उमग्गपन्नविंतस्स उस्सग्गोपट्ठियस्स य । उस्सग्गरयणोचेव सव्वभावं तरेहिणं । १ । उवसंतस्स दंतस्स संजयस्स तवस्सिणो । सुमिती गुत्तीपहाणस्स दढवीरितस्स असढभाविणो । २ । आलोएज्जा पच्छिज्ज देज्जादाविज्जवा परं । अहक्किसंत दाहिट्ठं पायच्छित्तं अणुच्चरो ॥ ३ ॥

पंचा० वृ. १५ आचारवान् ज्ञानासेवनादयां ज्ञानादिपंचप्रकाराचारयुक्तोऽयं हि गुणत्वेन श्रद्धेयवाक्यो भवति । तथा (आहारवत्ति) अवधारः आलोचकोक्तापराधानामवधारणा तद्वान्सहिसर्वापराधेषु यथावत् शुद्धिदानसमर्थो भवति तथा (ववहारत्ति) मतुब्लोपाद्व्यवहारवान् आगमश्रुताऽऽज्ञाधारणा जीतलक्षणपंचप्रकारव्यवहाराऽन्यतरयुक्तः व्यवहारवांश्च यथावत् शुद्धिकरणसमर्थो भवतीति तथा (ओवीलएत्ति) लज्जया अतिचारान् गोपायंतमुपदेशविशेषैरपव्रीडयति विमतलज्जां करोतीत्यपव्रीडकः अयं ह्यालोचकस्याऽत्यंतमुपकारको भवतीति अवधारादिपदत्रयस्य च कर्मधारयः कार्यः तथा (पकुव्वीति) आलोचिताऽतिचाराणां प्रायश्चित्तदानेन शुद्धिं प्रकर्षेण कारयतीत्येवंशील इत्येतदर्थस्य सामायिकस्य कुर्वधातोर्दर्शनात् प्रकुर्वी आचारवत्त्वादिगुणयुक्तोऽपि कश्चित् शुद्धिदानं नाभ्युपगच्छतीत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं प्रकुर्वीत्युक्तं । चः समुच्चये । तथा (निज्जवत्ति) प्राकृतत्वान्निर्यापकोपपत्तेः प्रायश्चित्तस्य निर्वापकोऽयं हि तथा विधत्ते यथा साधुर्महदपि प्रायश्चित्तं वोढुं शक्नोत्यत एवायमिहमहोपकारीति तत्तथा अपायान् दुर्भिक्षदुर्बलत्वादिकानैहलौकिकानर्थान् पश्यति । अथवा दुर्लभबोधिकत्वादिकान् पारलौकिकान् सातिचाराणां तान् दर्शयतीत्येवं शीलोऽपायदर्शी अयं चात एवाऽऽलोचकस्योपकारी तथा न परिश्रवति आलोचकोक्तमकृत्यमन्यस्मै न निवदयतीत्येवं शीलोऽपरिश्रावी तदन्यो ह्यालोचकानां लाघवकारी स्याच्चः समुच्चये । बोद्धव्यो ज्ञेय इति आलोचनाचार्य इति योगः ॥ पं. व. ।

तहपरहियम्मि जुत्तो, विसेसओ सुहुमभावकुसलमती ।
भावाणुमाणवं तह, जोग्गो आलोयणापरिओ १५

तथेति समुच्चये । परहिते परोपकारे युक्तः उद्युक्त उद्यत इत्यर्थः । तदन्यो हि परेषामवधारको भवति । तथा विशेषत आचार्यान्तरापेक्षया विशेषेण सूक्ष्मभावकुशलमतिः लोकशास्त्रगताऽस्थूलार्थनिपुणबुद्धिः अत एव भावानुमानवान् परचेतसामिंगितादिभिर्निश्चायकः । अयं हि परभावानुसारेण शुद्धिदाने शक्तो भवति । तथेति समुच्चय योग्य उचित आलोचनाचार्यो विकटना गुरुक्तगुणकलापशून्यो हि न शुद्धिकरणक्षम इति गाथाद्वयार्थः ॥ पंचा. वृ. १५ ।
तथा च स्थानांगे—स्था० ॥ ठा. ८

(१८) आलोचनाया अष्टौ स्थानकाः दशस्थानकाश्च ॥

अट्ठहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ आलोयणा पडिच्छित्तए । तं जहा । आयारवं आहारवं ववहारवं उव्वीलए पकुव्वए अपरिस्सावी णिज्जवए अवायदंसी ॥

अट्ठहीत्यादि । सुगमं । नवरं । आयारवंति । ज्ञानादिपंचप्रकाराचारवान् ज्ञानासेवनाभ्यामाहारवांति अवधारणावान् आलोचकेनालोच्यमानानामतिचाराणामिति आह च ।

आयारवमायारं, पंचवि मुणाइ जोय आयरइ ।
आहारवमहारे, आलोइं तस्स तं सव्वंति ॥

ववहारवति आगमश्रुताज्ञाधारणजीतलक्षणानां पंचानामुक्तरूपाणां व्यवहाराणां ज्ञातेति (उव्वीलएति) अपव्रीडेति विलज्जीकरोति यो लज्जया सम्यगनालोचयन्तं सर्वं यथा सम्यगालोचयति तथाकरोतीत्यपव्रीडिकः अभिहितं च ॥

ववहारववहरं, आगममाइ उ सुणइ पंचविहं ।
ओबीलुवगूहंतु, जह आलोए इंत्तसव्वंति । १ ।

(पकुव्वएत्ति ।) आलोचिते सति यः शुद्धिं प्रकर्षेणं कारयति संप्रकारेति भणितं च (आलोयइयंमि सोहिं जो कारावेइ सो पकुव्वोअत्ति । अपरिस्सात्ति) न परिश्रवति नालोचकदोषानुपश्रुत्याऽन्यस्मै प्रतिपादयति य एवंशीलः सोऽपरिश्रावीति यदाह (जो अन्नस्स उ दोसे न कहेइ अपरिसाइ सो होइति ।) (निज्जवएति) निर्यापयति तथा करोति यथा गुर्वपि प्रायश्चित्तं शिष्यो निर्वाहयतीति निर्यापक इत्यगादि च (निज्जवओ तह कुणइनिव्वहेईजेण पच्छित्तंत्ति ।) (अवायदंसित्ति ।) अपायाननर्थान् चित्तभंगानिर्वाहार्थीन् दुर्भिक्षदौर्बल्यादिकृतान् पश्यतीत्येवंशीलः सम्यगनालोचनायां च दुर्लभबोधिकत्वादीनपायान् शिष्यस्य दर्शयतीत्यपायदर्शीति भणितं च ॥

दुब्भिक्खदुब्बलाइ, इहलोएजाणए अवाएउ ।
उदंसेइय परलोए, दुल्लहबोहित्तसंसारोत्ति ॥ १ ॥
भ० १५ श० ७ उ० । स्था० ठा० ८ ।

दसहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोसं आलोयणं पडिच्छित्तए तंजहा आयारवं आहारवं जाव अवायदंसी पियधम्मे दढधम्मे । ठा. १०

अधिकमिह प्रियधर्माधर्म प्रियो दृढधर्माय आपद्यपि धर्मान्न चलतीति । आलोचितदोषाय प्रायश्चित्तं देयम् ।

अट्ठहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरहइ अत्तदोसं आलोएत्तए । तंजहा । जाइसंपन्ने कुलसंपन्ने विणयसंपन्ने नाणसंपन्ने दंसणसंपन्ने चरित्तसंपन्ने खंते दंते ।

टी० (अत्तदोसत्ति) आत्मापराधमिति जातिकुले मातापितृपक्षौ तत्सम्पन्नः प्रायोऽकृत्यन्न करोति कृत्वाऽपि पश्चातापादालोचयतीति तद्ग्रहणं यदाह ॥

जाइकुलसंपन्नो, पायमकिच्चं न सेवइ किंचि ।
आसेविउंचयच्छा, तग्गुणओसम्ममालोएत्ति ।'

विनयसंपन्नः सुखेनैवालोचयति तथा ज्ञानसंपन्नो दोषविपाकं प्रायश्चित्तं वावगच्छति यतो ॥

वा विन्नाणेउ संपन्नो, दोसविवागं वियाणिओ घोरं।
आलोएइ सुहं विय, पायच्छित्तं च अवगच्छेत्ति ॥ १ ॥

दर्शनसंपन्नः शुद्धोऽहमिति एवं श्रद्धत्ते चरित्रसंपन्नो भूयस्तमपराधं न करोति सम्यगालोचयति प्रायश्चित्तं च निर्वाहयति इति उक्तं च ॥

सुद्धो तहत्ति सम्मं, सद्दहई दंसणेण संपन्नो।
चरणेणउ संपन्नो, न कुणइ जुज्जो तमवराहंति ॥२॥

क्षान्तः परुषं भणितोऽप्याचार्यैर्न रुष्यतीति। आह च ॥

खंतो आयरिएहिं, फरुसं भणिओ वि न विरूसेति ॥

दान्तः प्रायश्चित्त दत्तं वोढुं समर्थोभवतीति। आह च ॥

दंतो समत्थो वोढुं पच्छित्तं जमिह दिज्जए तस्सात्ति ॥

॥ स्था० ८ ठा० ॥

दसहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहइ अत्तदोसं आलोइत्तए। तं जहा। जाइसंपन्ने कुलसंपन्ने एवंजहा अट्ठट्ठाणे खंते दंते अमाईअपच्छाणुतावी ॥ ठा० १०

(एवंति) अनेन क्रमेण यथा अष्टस्थानके तथेदं सूत्रं पठनीयमित्यर्थः कियद्दूरं यावत् (खंतेदंतेत्ति) पदे तथाहि ॥

विणयसंपन्ने नाणसंपन्ने दंसणसंपन्ने चरणसंपन्नेत्ति।
अमाईअ पच्छाणुतावीति ॥

पदद्वयमिहाधिकं प्रकटं च नवरं ग्रन्थान्तरोक्तं तत्स्वरूपमिदम् ॥

नोपलिउं चेमाई, अपच्छयावो न परितप्पेति ॥

(१८) सामुदानिकाऽतिचारालोचना।

ओघनिर्युक्तौ सामुदानिकानतिचारानधिकृत्य इदानीं सामुदानिकानतिचारान् आलोचयति यदि व्याक्षेपादिरहितो गुरुर्भवति अथ व्याक्षिप्तो भवति। तदा नालोचयतीत्येतदेवाह।

वि.क्खित्तपराहुते, विप्पमत्ते माकयाइआलोए।
आहारं च करेंतो, णीहारं वा जइ करेइ ॥ ७८२ ॥

व्याक्षिप्तो धर्मकथादिना स्वाध्यायेनापराएहुतो पराङ्मुखः अन्यतोऽभिमुखः प्रमत्तः विकथयाति एवं विधं गुरुन् कदाचिदालोचयेत् तथा आहारं कुर्वति सति तथा नीहारं वा यदि करोति ततो नालोचयति। इदानीमेतामेव गाथां भाष्यकारो व्याख्यानयन्नाह।

दारगाहा।

कहणाइवक्खित्ते, विगहाए पमत्त अन्नओ।
वमुहो अतरमकाए, वाणीहारे संकमरणं वा ॥७८३॥

धर्म्मकथादिना वा प्रमत्तः अन्यतोऽभिमुखो वा भवति भुंजतेऽपि वा नालोचनीयं किं कारणं (अंतरति) अंतरायं भवति यावदालोचनां शृणोति अकारकं वा शीतलं भवति यावदालोचनां वा शृणोति तथा नीहारमपि कुर्वतो नालोचनीयं किं कारणं यत् आशंकया साधुजनितया कायिकादि निर्गच्छति अथ धारयति ततो वा मरणं भवति यस्मादेते दोषास्तस्मात्।

अव्वक्खित्ताउत्तं, उवसंतमुवट्ठियं च नाऊणं।
अणुण्णवेत्तुमेहावी, आलोएत्ता सुसंजए ॥ ७८४ ॥

धर्म्मकथादिना व्याक्षिप्ते गुरौ आलोचयेत् आयुक्तमुपयोगतत्परं उपशांतमनाकुलगुरुं दृष्ट्वा उपस्थितमुद्यतं च ज्ञात्वा एवंविधं अनुज्ञाप्य मेधावी आलोचयेत् सुसंयुतः साधुः। इदानीमेतामेव गाथां व्याख्यानयन् भाष्यकृदाह ॥

कहणाई अवक्खित्ते, कोहाइ अणाउले तदुवउत्ते।
संदिसहत्ति अणुन्ना, काउण विदिन्न मालोए ॥ ८५॥

धर्मकथादिना व्याक्षिप्तोक्रोधादिभिरनाकुले तदुपयुक्ते भिक्षालोचनोपयुक्ते (संदिसहति) अणुन्नं काऊण संदिसत आलोचयामीत्येवं अनुज्ञां कृत्वा मार्गयित्वेत्यर्थः (विदिन्नत्ति) आचार्येण दत्तायामनुज्ञायां भणत इत्येवं लक्षणायां तत आलोचयेत्।

तथा च पञ्चाशकेऽर्हद्वारविवरणायाह पंचा० वृ० १५

संविग्गोउव मादी, मइमं कप्पट्ठिओ अणासंसी।
पन्नवणिज्जो सड्ढो. आणाइत्तो दुक्कडतावी ॥१२॥
तव्विहिसमूसुगो खलु, अभिगाहासेवणादिलिंगजुत्तो।
आलोयणापयाणे, जोगो भणितो जिणिंदेहिं ॥१३॥

व्या० संविग्नस्तु संसारभीरुरेवाऽलोचनाप्रदाने योग्यः इति योगः। तस्यैव दुष्करकरणाध्यवसायित्वात् दुष्करं चालोचनादानं यदाह (अविरायाचराऽऽलंनयदुच्चरियं कहे) तथा अमायी अशठः याहीहि न यथा यावत् दुष्कृतं कथयितुं शक्नोति तथा मतिमान् विद्वांस्तदन्यो ह्यालोचनीयादिस्वरूपमेव नजानाति। तथा कल्पास्थितः स्थविरजातसमाप्तकल्पादि व्यवस्थितादन्यस्य ह्यतीचारविषया जुगुप्सैव न स्यात् यथा अनाशंसी आचार्याद्याराधनाषारहितः सांसारिकफलानपेक्षो वा। आशंसिनो हि न समग्रातिचारालोचना संभवत्याशंसाया एवातिचारत्वात्। तथा प्रज्ञापनीयः सुखावबोध्यस्तदन्यो हि स्वाग्रहादकृत्यविषयान्निवर्तयितुं न शक्यते तथा श्राद्धः श्रद्धालुः स हि गुरूक्तां शुद्धिं श्रद्धत्ते। तथा आज्ञावान् आप्तोपदेशवर्त्ती सहि प्रायोऽकृत्यं न करोत्येव तथा दुष्कृतेनातिचारासेवनेन तप्यते। अनुतापं करोत्येव शीलः दुष्कृततापी स एव तदालोचयितुं शक्नोतीति। तथा तद्विधिसमुत्सुकः खल्वालोचनाकल्पनालस एव स हि तद्विधिं प्रयत्नेन परिहरति। तथा अभिग्रहासेवनादिभिर्द्रव्यादिनियमविधानविधायनानुमोदनप्रभृतिलिंगैरालोचनायोग्यतालक्षणैर्युतो युक्तोयः स तथा। आलोचनाप्रदाने प्रतीते योग्योऽर्हो भणित उक्तोजिनेन्द्रैस्तीर्थकरैरिति गाथाद्वयार्थः। ओघ. ॥

किमेतावन्त एव करणीययोगा आहोस्विदन्येऽपि सन्तीत्याह।

जं चन्नं करणिज्जं, जेयणो हत्थसयत्राहिगयारियं।
अविगडयम्मि असुद्धो, आलोयंतो तयं सुद्धो ॥७॥

यच्च पूर्वोक्तकरणीयव्यापारेभ्योऽन्यद्यत्तत्करणीयं क्षेत्रप्रतिलेखनार्थाएडलान्वेषणशंकानिष्क्रमणाचार्यसंलेखना दिहस्तशताद्बहिराचरितं तस्मिन्पूर्वोक्ते च करणीययोगनिवहे अविकटिते गुरोरप्रकाशितेऽनालोचिते अशुद्धः समित्याद्यतिचारलेशवान् आलोचयंस्तं करणीययोगनिवहं शुद्धः आलोचनास्यप्रायश्चित्तेन समित्याद्यतिचारलेशस्य निवर्तनाद्धस्तशताभ्यन्तराचरितं किञ्चित्प्रश्रवणादिकमालोच्यते। किञ्चित् खेलसंधानजल्लनिवसनोत्थानविजृंभणाकुञ्चनप्रसारणोच्छ्वासनिःश्वासचेष्टादिकमालोच्यते ॥ अत्राह शिष्यः। करणीययोगेष्वाहारादिग्रहणाद्येषु यथोक्तविधिना कृतेष्वपि कथा-

लोचनाप्रायश्चित्तयोग्यता न याति । तर्हि न किमपि कर्तव्यं व्रतमादाय प्रथममेव सर्वैरप्यनशनङ्कार्यं । गुरुराह । तन्न । एवं सति तीर्थोच्छेदः स्यात् । कः केन प्रतिबोध्य इष्यते । किञ्च न खलु मालिन्याऽऽशंकया वस्त्राणि न परिधीयन्ते। अपरिधानेहिं विवस्त्रतथा सर्वेषांपशुरूपतापत्तिस्ततःपरिधीयंत एव । जातमालिन्यानि च जलेन प्रक्षाल्य निर्मलीक्रियन्ते । एवं चारित्रमपि करणीययोगकरणे संजातातिचारलेशमलं आलोचनाप्रायश्चित्तजलेन विशोध्य निर्मलीकार्यं ॥

अतिचारलेशवशतोऽपि तच्छुद्धये भवत्यालोचना परं निरतिचारस्य किमित्याह ।

कारणविणिग्गयस्सय, सगणाउपरगणागयस्स विय ।
उवसंपयाविहारे अ, आलोयणनिरयारस्स ॥ ए ॥

टीका । कारणेनाऽशिवदुर्भिक्षराजादिप्रत्यनीकत्व अज्ञाने समाधिविराधनागुर्व्वादेशादिनिर्गतस्य निरतिचारस्याऽथ विराधितसमितिगुप्तिकस्याऽप्यालोचना भवति । सा च द्विधा । ओघतो विभागतश्च । तत्र यः कारणविनिर्गतः पक्षाभ्यन्तरे समागच्छति। आगतमात्रश्चैर्यापथिकीप्रतिक्रम्य समुद्देशवेलाया अर्वागेवाऽऽलोचयति। तस्याऽप्योघालोचनामात्रं भवति ॥ यथा ॥

अप्पा मूलगुणेसु विराहणा, अप्पा उत्तरगुणेसु ।
अप्पा पासत्थाइसु, दाणगह संपओगोहा ॥

अल्पशब्दोऽभाववाचीतिन मूलगुणेषु विराधना अल्पा न कदाचिदुत्तरगुणेष्वप्यल्पा न काचित्पार्श्वस्थावसन्नादिषु दानग्रहाभ्यां संप्रयोगः सम्पर्कः सोऽप्यल्पः । सोऽपिनासीदित्यर्थः इयमोघालोचना । यस्तु पक्षाभ्यन्तरागतोऽपि समुद्देशानन्तरमालोचयति । यावत्पक्षात्परतः समागतः समुद्देशादर्वागप्यालोचयति । तयोर्निरतिचारयोरपि विभागालोचना विशेषालोचना सुव्यक्ता । निः शेषनिजाऽनुष्ठितनिवेदनरूपा। वस्तुतक्षशिलायां धर्म्मचक्रस्य मथुरायां स्तूपस्य पुरुकायां जीवत्स्वामिप्रतिमायाः तीर्थकृज्जन्मनिः क्रमणज्ञाननिर्वाणभूमीनामयोध्यादीनां दर्शनार्थं स्वजनगोकुलविवाहादि संखडिकाप्रेक्षार्थं यत्र विशिष्टाहारोपधी लप्स्येति । तत्र लिप्सया स्थ्यदेशदिदृक्षयादिना वागुर्वनादेशादिनिर्गतोऽकारणविनिर्गतस्तस्य साऽतिचारत्वेन बृहत्तरप्रायश्चित्तशोध्यत्वाच्चालोचनामात्रेण शुद्धिः । तथा स्वगणात्सांभोगिकरूपादेकमण्डलीभोजिनः उभयतोऽपि संविग्ना संविग्नरूपादागतस्याऽपि च निरतिचारस्य उपसंपयत्ति उपसंपद्यमानस्य सा चोपसंपत्पञ्चधा । श्रुतग्रहणायान्यमाचार्य्यमुपसम्पद्यमानस्य श्रुतोपसंपत ३मार्गेव्रजतोममयोप्माकी निश्रेतिमार्गोपसंपत ४ विनयं कर्तुं गच्छांतरमुपसंपद्यमानस्य विनयोपसंपद् ५ जाप्यक्तताऽप्युक्तं ॥

उपसंपयपंचविहा, सुय सुहदुक्खे यखित्तमग्गे य ।
विणउपसंपयाविविय, पंचविहा होइ नायव्वा ॥

एतासामन्यतरामुपसंपदं प्रथममाददानस्य विभागालोचना भवति । विहारत्ति । विहारे कृते निरतिचारस्याऽप्यालोचना भवति । अयंभावः । एकाहात्पक्षादर्वाग्वा यदा सांभोगिकाः स्पर्द्धकपतयो गीतार्थाचार्या मिलन्ति । तदा निरतिचारेऽप्यन्योन्यस्य विहारालोचनां स्वस्वविहारक्रमानुष्ठितप्रकाशरूपां ददतीति ॥ जीत. ॥

(२०) आलोचयित्रा एतानि वर्जनीयानि ॥

णट्टं चलं भासं मूयं तह ढंढ़र च वज्जेज्जा ॥
आलोएज्जा सुविहिओ, हत्थं मत्तं च वावारं ॥७६॥

नृत्यन्नाऽऽलोचयति । चलंश्च नाऽऽलोचयति । अङ्गानि चालयन्नालोचयति । तथा गृहस्थभाषया नालोचयति । किं तर्हि संयतभाषया आलोचनीयमिति । तद्यथा । " मुयारियाओ " इत्येवमादि, तथा आलोचयन् केन स्वरेण नालोचयति मिणिमिणेण तथा ढड्डरेण च स्वरेण उच्चैर्नालोचयति । एवं विधं स्वरं वर्जयेत् । किम्पुनरसावालोचयतीत्येतदाह ॥

आलोचयेत्सुविहितःहस्तमुदकस्निग्धं तथामात्रकं गृहस्थसत्कं कटच्छुकादि उदकार्द्रादि तथा गृहस्थया कृतमव्यापारकुर्व्वता तदेतच्चालोचयति । इदानीमेनामेव गाथां व्याख्यानयन्नाह ॥

करपायस्समुह, सीसत्थि उट्ठमाईहिंण ढिएणाम ॥
चल्लणं हत्थसरीरे, वल्लणं काए नूयनावे य ॥ ७७ ॥

करस्य तथा पादस्य भ्रूवशिरसः अक्ष्णः ओष्ठस्य चैवमादीनामङ्गानां सविकारं चलनं नर्तितं नाम तच्च नर्तितं कुर्व्वन्नालोचयति । चलनं हस्तस्य शरीरस्य कुर्व्वन्नालोचयति । तथा चलनं कायस्य करोति मोटनं कुर्व्वन्नालोचयति तथा भावतश्चलनं अन्यथा गृहीतमन्यथा आलोचयति ॥

अमविरियहुज्ज गारत्थिय, भासा उवउजए मूयढ्ढरं च सरं ।
आलोएवाचारं, संसट्ठियकरमत्तो ॥ ७८ ॥

आलोचयेतगृहस्थभाषया न आलोचयति यदुत (लंगणीउ लट्ठाउ मंडलका उट्ठा) इत्येवमादि किन्तु संयतभाषया आलोचनीयं (मयारियाउ) इत्येवमादि मूकस्वरे मनाक् ढड्डर च महान्तं स्वरं वर्जयित्वाऽऽलोचयति । व्यापारं गृहस्थाः संबन्धिनं तथा संसृष्ट उदकार्द्रादि इतरं असंसृष्टं किं तत्करं संसृष्टं असंसृष्टं च उदकेन तथा मात्रकं गृहस्थसत्कं कैलिकादि उदकसंसृष्टंचेति । एतदालोचयति ॥ ओघ. । पं. व. ॥

तथाच स्थानाङ्गे ठा. १. ।

दस आलोयणादोसा पएणत्ता ।
आकंपइत्तु अणुमाणइत्तु, जं दिट्ठवायरं च सुहुमं वा ॥
छन्नं सदाउलगं, बहुजण अव्वत्ततस्सेवि ॥ १ ॥

टीका । आकम्प्य आवर्ज्येत्यर्थः । यदुक्तं ॥

वेयावच्चाइहिं पुव्वं, आकंपइत्तु आयरिए ॥
आलोएइ कहं मे, थोवं वियरेज्ज पच्छित्तंति ॥ १ ॥

(अणुमाणइत्ता) अनुमानं कृत्वा किमयं मृदुदण्ड उतोग्रदण्ड इति ज्ञात्वेत्यर्थोऽयमभिप्रायोऽस्य । यद्ययं मृदुदण्डस्ततो दास्याम्यालोचनामन्यथा नेति उक्तञ्च ॥

किं एस उग्गदंडो, मिउदंडो वात्तिएवमणुमाणो ॥
अप्पेयविंतिलोवं, पच्छित्तं मज्झदेज्जाहिति ॥ १ ॥

(जंदिट्ठंति) यदेव दृष्टमाचार्यादिना दोषजातं तदेवालोचयति । नान्यदेोषश्चायमाचार्य्य रञ्जनमात्रपरत्वेनासंविग्नत्वादस्येति । उक्तञ्च ॥

दिट्ठाव जेपरेणं, दोसावियेडयं तेच्चियए एएणे ॥
सोहिज्जया जाणंतु, वएसो पयावदोसोउत्ति ॥ १ ॥

(वायरंवत्ति) बादरमेवातिचारजातमालोचयति न सूक्ष्ममिति (सुहुमंवत्ति) सूक्ष्ममेव वातिचारमालोचयति । यः किल सूक्ष्ममालोचयति स कथं बादरं संतं नालोचयत्येवं रूपं भावसम्पादनायाचार्यस्येति । आह च ।

वायरवड्डवएहे, जो आलोएइ सुहुमनालोए ॥

अहवा सुहमाओए वरमणंतोउएवं तु ॥ १ ॥
जो सुहमे आलोए, सो किह नालोय बायरे दोसेति ॥

(छन्ति) प्रच्छन्नमालोचयति यथात्मनैव शृणोति नाचार्य्य भणितं (छएणतह आलोए जह नवर अप्पणा सुणइत्ति) (सद्दाउलयत्ति) शब्देनाऽकुलं शब्दाकुलं वृहच्छब्देनालोचयति। यथान्येऽप्यगीतार्थास्तच्छृण्वन्तीत्यन्नाणि च । (सद्दाउलवट्टेणं सद्देणालोय जह अगिया विवोहेत्ति बहुजणंति) बहवो जना आलोचनाचार्या यस्मिन्नालोचने तद्बहुजनं । अयमभिप्रायः॥

एगस्सालोइत्ता जो, आलोएतणोवि अएणस्स ॥
ते चेवय अवराहे, तं होई बहुजणं नामोत्ति ॥ १ ॥

(अव्वत्तेति) अव्यक्तस्याऽगीतार्थस्य गुरोः सकाशे यदालोचनं तत्तत्संबन्धादव्यक्तमुच्यते । उक्तञ्च । (जो य अगीयत्थस्स आलोए तं तु होइ अव्वत्तमिति तस्स विति) ये दोषा आलोचयितव्यास्तत्सेवी यो गुरुस्तस्य पुरतो यदालोचनं स तत्सेविलक्षणमालोचनादोषस्तत्र चाऽयमभिप्रायः आलोचयितुः ॥

जह एसो सतुल्लो, नो दाही गुरुगमेव पच्छित्तं ॥
इय जो किलिट्ठचित्तो, दिएणा आलोयणा तेणंति ॥

भ. श. २५ उ. ७ । ध. अ.ध. २ । पं. चू. ॥

दस दोसविप्पमुक्कं, तम्हा सव्वं अगहमाणेणं ।
किंपि कयमकज्जं, तं जहवत्तं कहेयव्वं ॥ ३२ ॥

द० प० ॥

आलोचनायाम्परुषवचने दोषः (ववहार) शब्दे ॥
कथम्पुनरालचनः शोधिजातमप्यालोचयेदित्याह ॥

जह बालो जंपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जयं भणति ।
तं तह आलोएज्जा, मायामयविप्पमुक्कोउ ॥ ४७ ॥

व्याख्या । यथा यद्वालः शिशुर्जल्पन्भाषमाणः विवक्षितमिति गम्यते । कार्यमकार्यं वा विधेयमविधेयं वा निर्विशेषमृजुकं अक्रमवत् गोपायन्नित्यर्थः । भणत्यभिधत्ते मात्रादिकं प्रतीतमित्यालोचनीयाऽपराधं तथा तद्वालवदृक्त्व्यमवक्तव्यं वाऽलोचयेत् गुरोर्निवेदयेत् । मायामदविप्रमुक्तस्तु शठता गर्व्वरहित एव मायामदयुक्तो हि न सम्यगालोचयितुं शक्नोतीत्यतस्तद्रहिते इत्युक्तम् । व्य० उ० ४ । १० । पंचा० वृ० १५ आलोचनाविधिः ॥

एत्थं पुण एसविही, अरिहो अरिहम्मि दलयति कमेण ।
आसेवणादिणा खलु, सम्मं दव्वादि सुद्धीए ॥ ८ ॥

व्याख्या । अत्रालोचनायां पुनः शब्दस्य चैवं संबंधो विधिनाऽलोचना देया । अत्र पुनः एषोऽयं वक्ष्यमाणो विधिः कल्पस्तथथा । अर्हं आलोचनादानोचितः । तथा अर्हे आलोचनादानयोग्ये गुरौ विषयभूते (दलय इत्ति) ददाति प्रयच्छति तया क्रमेणाऽनुपूर्व्येण किं विधेनेत्याह । आसेवनादिना खलु प्रतिषेवणप्रभृतिनैव आदिशब्दादालोचनाक्रमग्रहः । तथा सम्यग्यथावत् आकुट्टिकादिभावप्रकाशनतः ॥

तथा द्रव्यादिशुद्धौ द्रव्यक्षेत्रकालभावशुद्धौ सत्यां प्रशस्तेषु द्रव्यादिष्वित्यर्थः ॥

अथ सम्यगिति यदुक्तन्तत्राह ॥

तह आउट्टियदप्पओ, कप्पमायप्पलवजयणाए ॥
कज्जे वा जयणाए, जहट्ठियं सव्वमालोए ॥ १० ॥

व्याख्या । तथेति शब्दः समुच्चये । यथाक्रममालोचनाक्रमेव माकुट्याद्रिकृतत्वमपीत्येतदर्थः । आकुट्टिकोपेत्यकरणं दर्पो वल्गनादिः । प्रमादो मद्यादिस्मृतिभ्रंशादिर्वा एषां द्वन्द्वोऽतस्तेभ्यस्तत आकुट्टिकादर्पप्रमादतस्तया कल्पतो वाऽशिवादिपुष्टालम्बनतो वा कल्पश्च यतनादिविषय इत्यत आह । यतनया यथाशक्तिसंयमरक्षारूपया कार्ये वा प्रयोजने वा संभ्रमहेतोः प्रदीपनकादावयतनयाऽनापादितसारेतरविभाग तया यदासेवितं तदिति गम्यं यथास्थितं यथावृत्तं सर्वं समस्तमकृत्यमालोचयेत् । गुरुभ्यो निवेदयेच्छुद्धिकाम इतिगाथार्थः ॥ १० ॥ पंचा० १५ वृ० ॥

(२१) सम्यगाऽलोचनादाने किं लिङ्गम् ॥

सम्यगालोचनादाने किम्पुनर्लिङ्गमित्याह ॥ पंचा० वृ० १५

आलोयणासुदाणे, लिंगमिणं विंति मुणियसमयत्था ।
पच्छित्तकरणमुचितं, अकरणयं चेव दोसाणं ॥ ४८ ॥

व्याख्या । आलोचनासु दाने सम्यगालोचनायां लिंगं चिन्हमिदं वक्ष्यमाणं ब्रुवते आहुः । मुणियसमयत्था ज्ञातसिद्धांतार्थाः प्रायश्चित्तकरणं विशुद्धिविशेषासेवनमुचितं योग्यं गुरूपदेशानुसारि तथा अकरणकमेव विधानकमेव चैवेत्यवधारणे दोषाणामालोचितापराधानामिति गाथार्थः ॥

कउम्पुनरालोचनादानं शुद्धिकरणं भवतीत्याह ।

इयभावपहाणाणं, आणाए सुट्ठियाण होंति इमं ॥
गुणट्ठाणसुद्धिजनगं, सेसं तु विवज्जय फलंति ॥४९॥

व्याख्या । इत्येवमुक्तनीत्या भावप्रधानानां संवेगसाराणां तया आज्ञायामाप्तोपदेशे सुस्थितानां सुष्ठु व्यवस्थितानां भवति स्यात् इदमालोचनादानं गुणस्थानशुद्धिजनकं प्रमत्तादिगुणविशेषनिर्मलताधायकं शेषं तत्कादन्यत्पुनर्विपर्ययफलं गुणस्थानकाशुद्धिजनकमिति शब्दः समाप्ताविति गाथार्थः ॥

तयाच महानिशीथे अ० १ ॥

खंता दंता विमुत्ता य, जिइंदी सव्वभासिणो ॥
छक्कायसमारंभाओ, विरत्ते तिविहेणओ ॥ ८९ ॥

तिदंडा सव्वसंवरिया, इत्थिकहासंगवज्जिया ॥
इत्थिसंलावनिरया जीय, अंगोवंगनिरक्खणा ॥ ९० ॥

निम्ममत्ता सरीरेवि, अप्पडिबध्दा महायसा ॥
जीया इत्थित्थिगब्भ,सहीणं बहुदुक्खाओभावओए१ ?

तहातो परिसेणं, भावेणं दायव्वा आलोयणा ॥
पच्छित्तं पित्र कायव्वं, तहा जहा चेव एहिकयं ।९२।

न पुणा तहा आलोएयव्वं, मायाडंभेण केणई ॥
जह आलोयणं चेव, संसारं वुड्ढीभवे ॥ ९३ ॥

अणंतणाइकालाओ, अत्तकम्मेहिं दुम्मइ ॥
बहुविकप्पकल्लोले, आलोए तेवी अहोगए ॥ ९४ ॥

गोयम ! केसिं विना माई, साहिमोतं निवोधय ॥
जेमालोयणपच्छित्ते, भावदोसिक्ककलुसिए ॥ ९५ ॥

ससल्ले घोरमहं दुक्खं, दुरिहियासंसुद्धसहं ॥
अणुहवंति चिट्ठति, पावकम्म नराहमे ॥ ९६ ॥

गुरुगा संजमं नाम, साहू निद्धंद्धसे तहा ॥
दिट्ठवायाकुसीले य, मणकुसीले तहेव य ॥ ९७॥

सुहुमालोयगे तहय, परवंचयसा लोयगे तह ॥

किं वा लोयणा तहयए, किंवा लोयगे तहा ॥ ९८ ॥
अकयालोयणे चेव, जणरंजवणे तहा ॥
नाहं काहामि पच्छित्तं, उम्मामा लोयणमेव य । ९९ ।
मायारूं नपवंचीय, पुरकरूतववरणकहा ॥
पच्छित्तं मे किंचि, न कायालोयणुच्चरे ॥ १०० ॥
आमणालोयणवखाइं, लहुं पच्छित्तजायगो ॥
अम्हाणा लोइयं चेह, मुहबंधालोयगे तहा ॥ १०१ ॥
गुरुपच्छित्ताहमक्किय, गिलाणालंबणं कहे ॥
अएमालोयगे साहू, सुणासुणिण तहेव य ॥ १०२ ॥
निच्छिन्ने वियपच्छित्तं, न काहं वुड्डिसायगे ॥
रंजवणमेत्तलोगाणं, वाया पच्छित्ते तहा ॥ १०३ ॥
पडिवज्जणपच्छित्ते, चिरयालए वेसगे तहा ।
अणाणिट्ठियपायच्छित्ते, अन्नज्जणियसहायरे तहा । १०४ ।
आउट्टीयमहापावे, कंदप्पादप्पे तहा ।
अजयणासेवणे तहय, सया असुयपच्छित्ते तहा । १०५ ।
दिट्ठयच्छयपायच्छित्ते, सयं पच्छित्तकप्पगे ।
एव इयं इच्छयपच्छित्तं, पुव्वालोइयमणुस्सरे । १०६
जाइमयसंकिए चेव, कुलमदसंकिए तहा ।
जाइकुलोज्जयमयासंके, मुत्तलाजिसिमरि सकियाए तहि । ७ ।
तवोमया संकिएचेव, पडिवासयसंकिए तहा ।
सक्कारमयलुद्धे य, गारवसंडसिए तहा । १०८ ।
अपुज्जो वा विहंजंमे, एगजंमेव चिंतगे ।
पाविणंपि पावतरे, सकलुसचित्तालोयगे । १०९ ।
परकहावगे चेव, अविणयालोयगे तहा ।
अविहीयालोयगे साहू, एवमादी दुरप्पणो । ११० ।
अणंतेणाइकालेणं, गोयमा ! अत्तदुक्खिया ।
अहो अहो जाववत्त, सियं जावदोसेक ओगए । १११ ।
गोयम ! णंते चिट्ठंति, जे असादिए समालिए ।
नियत्तासदोसमल्लाणं, भुज्जंते विरसं फलं । ११२ ।
चिट्ठइस्संति अज्जवि, तेणं सल्लेण सल्लिए ।
अणंतंपि अणागयं, कालं तम्हा सल्लं न धारएसं मु णित्ति ॥ ११३ ॥

(७२) कृतानां कर्मणां क्रमत आलोचना ॥

आलोचनाक्रमश्च ।

न य पडिसेवणाए, अणुलोमा होंति वियडणाएय ।
पडिसेवावियडणाए, एन्थ चउरो जवे जंगा ॥ ८१ ॥

नाश्चातिचाराः प्रतिसेवनानुलोमेन यथैव प्रतिसेवितास्तेनैवानुक्रमेण कदाचिच्चिन्तयति । तथा (वियडणाएत्ति) विकटना आलोचना तस्य च अनुलोमा एव चिंतयति एतदुक्तम्भवति । पढमं लहुओ दोसो पडिसेविउ पुणोवड्डो वहुतरो चिंतेइ । एवमेव ततश्च प्रतिसेवनायां अनुकूलमालोचनायामपि अनुकूलमेव । यतः प्रथमं लघुको दोष आलोच्यते पुनर्बृहत्तरः पुनर्बृहत्तमः इति एष प्रथमो भंगकः । अन्नोपडिसेवणा अनुकूलो न उणवियडणा एतदुक्तंभवति ।

आसेवियं पढमं वड्डं पुणो लहुयं पुणोवड्डं ।
पुणो वड्डयरं चिंतेइ ॥

एवमेव ततश्च प्रतिसेवनायाः । अनुकूल । अननुकूलं तत्यालोचनाया यतस्तत्र प्रथमं लघुरालोच्यत । पुनर्बृहत्तरः पुनर्बृहत्तमः इति एष द्वितीयो भंगः । " अन्नो पडिसेवणाएवि अणणुकूलो आलोयणाए पुण अणुकूलो " । एतदुक्तं भवति । अट्ठावियट्ठापडिसेवणाएवि अणणुकूलो आलोयणाएवि अणणुकूलो । एतदुक्तम्भवति पढम वड्डो पडिसेविओपुणो वड्डायरो चिंतेत्ति पुण ज जहा संभरइ पढमं वड्डो पुणो लहुओ पुणो वड्डो पुणो बहुयारो एवं अपडिवियडु चिंते तस्स ण पडिसेवणाणुकूलो यणाणुकूलो एस चउत्थो एसो वज्जेयव्वो ॥

इदानीमिमुमेवार्थं गाथार्द्धेनोपसंहरन्नाह ।

(पडिसेवावियडणा एय होइ इत्थपि चउभंगो) इदं व्याख्यातमेवेति ॥ ओघ. ॥

तथा च पंचाशके वृ. १५ ॥

दुविहेण णुलोमेण, आसेवणावियडणाभिहाणेणं ।
आसेवणाणुलोमं जं जह आसेवियं वियडे ॥ १६ ॥
आलोयणाणुलोमं, गुरुगवराहे उपच्छओ वियडे ।
पणगादिणा कमेण, जहजह पच्छित्तवुड्डि ॥ १७ ॥

व्याख्या । द्विविधेन द्विप्रकारेणानुलोम्येन क्रमेण वै विध्यमेवाह । आसेवना यदानुलोम्यं तदासेवनमेव विकटनेन च यत्ताद्विकटनमेवानस्ते एवाभिधाने यस्य तत्तथा तेनासेवन विकटनाभिधानेनालोचनां ददातीति उत्तरगाथासंबंधपदं संबंधनीय । तत्राद्यं स्वरूपत आह । आसेवनानुलोम्यमुक्तशब्दार्थं तदिति शेषः । यत्कि येन क्रमेणासेवितं यथा सेवितं विकटयत्यालोचयत्यालोचनाकारीति । आलोचनानुलोम्यं पुनर्व्यक्तशब्दार्थं तद्यदिति शेषः । गुरुकापराधान्महातिचारान् तु शब्दः पुनरर्थः । स च योजित एव पच्छत्ति प्राकृतत्वात्पश्चाद्यथापराधानंतरं विकटयत्यालोचयति । कथमित्याह । पणगाइणत्ति । समयनापत्वात्पंचकादिना पंचदशकप्रभृतिना क्रमेणानुपूर्व्या किमित्याह ।

यथा यथायेनयेन प्रकारेण प्रायश्चित्तवृद्धिर्विशुद्धिवर्द्धनं तथातथायद्विकटयतीति प्रकृतमिह च लघावचारपंचकंनाम प्रायश्चित्तं गुरुक तु दशकं गुरुतरे तु पंचदशकमित्येवमादीति तुशब्दःपूरणार्थः । अत्र च गीतार्थ आलोचनानुलोम्यैवालोचयति कारणं तु गीतार्थगम्यमितरस्त्वासेवनानुलोम्येनालोचना तु दोम्यानजिइत्वा तस्य च कारणमतिचाराणां सुस्सरत्वमिति गाथाद्वयार्थः ॥

संयतीनामालोचना । महानिशीथे अ० १ ॥

गोयम ! समणीणणोसंखा जा उनिकलुसनीसल्लवीसुद्धसुनिम्मलवमणमाणमाउ अज्जऊप्पाविसोहीए आलोयत्ताणसुपरिपुन्नं । नीरुकं निखिलं निरात्तं नियत्तं नियदुच्चरियमाइयं सव्वंपिजावमल्लं अहारिहं तवो कम्मं पायच्छित्तं मणुचरित्ताणं निद्धोपपावकम्ममललेवकलंकाओ उप्पन्नदिव्ववरकेवलनाणाओ महाणुभावाओ महाय सओ महासत्तसंपन्नाओ सुगणाहेयनामाधेसाओ अणंतमसोक्खं सोक्खं पत्ताओ ॥

कासिंच गोयमा नामे, पुन्नभागाए सा हिमो ॥
जेसिमालोयमाणीणं, उप्पणंसमणीणकेवलं ॥ १॥
हाहाहापाकम्माणं, पावापावमतीअहं ॥
पावं गणं वि पावयए, हाहाहाडुट्ठिचिं तमे ॥ २ ॥
हाहा हाइच्छे जावं, मे ताविहजं मेउवट्ठियं ॥
तहावीणघोर वीरुग्गं, कट्ठंतवसंजमं धरं ॥ ३ ॥
अणंतपावरासीओ, संमिलियाओ जयाजवे ॥
तइयाइच्छित्तणं लद्धे, शुद्धं पावाण कम्मणा ॥ ४ ॥
एगदिसी न्नूताणं, समुद्दयंतणुतो तह ॥
करेमि जह न पुणो, इत्थीहं होमि केवली ॥ ५ ॥
दिट्ठीए वि न खंमामि, सीलं हंसमाणि केवली ॥
हाहामणेणमे किंपि, अट्ठदुहट्ठाचिंतियं । ६ ॥
तमालोइत्तालहुं, सुद्धिगिएहंहं समणिकेवली ॥
दिव्वूणमझावणणं, रूवं कंतिदित्तिसिरिं ॥ ७ ॥
माणरदयं गाहमाजं तु, खयमणरूमणीय केवली ॥
वातमोत्तूण नो अन्नो, निच्छयं मह तणुच्छिवे ॥ ८ ॥
छकायं समारंभं, न करेहंसमणि केवली ॥
पोग्गलकरे कारुगुज्जातं णाहि जहणं तरे तहा । ९ ।
जणाणा एव ण दंसेमि, सुसंगुत्तं गोदं गासम्णी य केवली ॥ बहुजंवंतरकोसीओ, घोरं गब्भपरंपरं ॥ १०॥
परियदंतीए सुलद्धंमे, णाणचरित्तसंजुअं । माणुस्स जम्मं सुसंमत्तं, पावकम्म क्खयं करं ॥११॥ तासव्वन्ना वणीसद्धा, आलोएमी खणेखणे ॥ पायच्छित्तमणुट्ठामि, वीयंतं न समारजं ॥ १२ ॥ जेणागब्भइपाछित्तं, वायामणु साय कम्मुणा । पुढविदगागणिवाऊ, हरियकायं तहे वय ॥ १३ ॥ वीयकायसमारंभं, विति चउपंचिंदिया णया ॥ सुमाणंपि न जाणामि, समरक्खंपि अदिन्नयं ॥ १४ ॥ न गिएहंसि मणंतेवि, णपच्छं मणसावि मेहुणं ॥ परिग्गहं न काहामि, मूलुत्तरगुणरवलणं तहा ॥ १५ ॥ मयजयकसायदंरूसु, गुत्तिसमितिं दिएसु य । अट्ठारसीलं गसहस्साहि ठियह्वे ताणू ॥ १६ ॥ सज्झायज्झाणयोगेसु, आभिरमं समणकेवली ॥ तेलोकलक्खणकवंज धम्मातित्थंकरेण जं ॥ १७ ॥ तमहंलिंगंधारेण, जाणिज्जइ विजंते निप्फलियं ॥ मज्जेमझाय दोखमा, फालिज्जामि तहत्तय ॥१८ ॥ अहपाक्खिपयामि दिन्नम्मि, अहवा छिजे जइसिरं ॥ तावीहं नियमवयजंगं, मीअ चारित्तखंरुणं ॥ १९ ॥ मणसा वी एकजं, मकएण कुण समाणकेवली ॥ खरुट्टगोणजाइसुं, सरागाहिंडिया अहं ॥ २० ॥ विक्रमं पि समायरियं, अणंते जवजवंतरे तेमव खरकम्ममह, पवज्जाए ट्ठियाकुणं ॥ २१॥ घोरंध यारपायाला, जेणणोणिहरं पुणो ॥ इंन्दियाणमाणुसं जंमंय तवं च बहु दुक्ख जायणं ॥ २२ ॥ अणिच्चं रवणविद्धंसी, बहुदंरू दोषसंकरं । तत्थवि इत्थीसंजाया, सयललेलोकनिंदिया ॥ २३ ॥
तहावि पावियं धम्मं, णिविग्घमणं तराइयं । ताहं त नं विराहेमि, पावदोसेण केणई । २४ । सिंगाररागसविगारं, साहिलासं न विट्ठिमो । पसंताए विदिट्ठीण, मा तु धम्मोवएसगं ।२५। अन्नं पुरिसं न निज्का य,णालंवं समणिकेवली । तं तारिसं महापावं, काओ अकहणीय तं ।२६। सल्लमविउपन्नं जह, दत्तालोयसमणिकेवली । पमादि अणंतसमणी उ, दाउसुद्धीलोयणं । नीसल्लोकेवलं पप्प,सिद्धा उ अणादीकालेण गोयमा ! खंता दंता व मुत्ताउ जिइंदिया उ सव्वन्नाणिए उ । छकायसमारंभा विरया तिविहेण उ । तिदंडा सव्वसंगुप्ता पुरिसकहासंगवज्जिया पुरिससंलवविरया उ पुरिसंगोवंगनिरक्खणा निममत्ताउ सरीरे अप्पडिबद्धा उ महायसा भीयत्थियगब्भजवसहीणं बहुदुक्खाओ जवसरणओ तहा ताएरिसेणं जावेणं दायव्वा आलोयणा पायच्छित्तं पि कायव्वं ॥

तह जह एयाहिं समणिहिं कयं णउणं तह आलोएयव्वं । माय.रूजेण केणई जह आलोयमाणी णं पावकम्मवुड्ढीजवे अणंतेणा इकालेणंमायाउं तत्थ कम्मदोसेणं कवरूालोयपकाउसमणी उ सल्लीउ आतिउ गयस्सरेणं ठवियं पुढविंग या । ३३ । ठकासिंवगोयमा ! नामेसाहिमो तंत बोधयजाउ आलोयमाणिउ जावदोसेसु फुत्तरगपावकम्ममलपचालिया जवसंजमसीलगाणं णीसल्लतपसंदियं तं परमजावविसोहिए विणाखणद्धंपि नाजवे तो गोयम ! केसिमित्थियणं चित्तविसोहिं सुनिम्मलाजवंतारं विमो होही जेण नीसल्लयाजावे उट्ठहमदसमदुवालसेहिं सुक्खंतिकेवि समणि उत हवि यसंरागजावं गाणालोयंतणिं चउसंतिवहुविहवि कप्पकल्लोलमालाओ किलगाहणं वियरं तंतेण लक्खिखज्जा २५ दुखगाहमणसागरं ते कहमालोयणं दि तुं जासि चित्तं पि नोवसे सल्लंजो ताणमुद्धरए ।२६। स वंदणीओखणे खणे । असणेहि पीयपुव्वेणं धम्मसुद्धलसावियं । सीलंगगुणट्ठाणेसु उत्तमेसुं धरेइ जो । इ ठीवहुवंधणमुक्कंगिहकलत्ता विचारगा । सुविसुद्धसुनिम्मलाचित्तं णीसल्लं सोमहायशो दट्ठव्वो वंदणीओ य देविंदाणं सउत्तमो दीणत्थी सव्वपरिजूयं विरइठाणे जो उत्तमे वरेणा लोएमि अहं समणी देक हं किंचि स. हुणि बहुदोसं न कहं समणी जं दिट्ठं समणिहिंतं कहं असावज्ज कहासमणि बहु आलंवणा कहा पमा ।

या खावगा समीए पाविट्ठा बल्लमाणी कहा लोगाविरुद्ध-कहा तह य परवएसा लोयणीसुयपच्छित्ता तहया जायादीमयसंकिया । सूसगारजीरुया चेव गारवत्ति-पदूसिया तहा । एवमादि अणेगजवादोसवसल्लेहिं पूरि-यानिरंतरा अणतेणं कालसमएणं गोयमा ! अइक्कंतेणं अणंताउ समाणीओ बहुरवावसंहंगया गोयमा ! अणं ताउ चिट्ठंति जाअणादी सल्लवल्लीया । जावदोसे कसे-ल्लेहिं जुजमाणीओ कडुविरसं घोर ग्गतरं फलं चिट्ठइस्सं-ति अज्जावि तेहिं सल्लेहिं सल्लिया अणंतं पि अणागयं कालं तम्हा सल्लं सुसुहुमंपि समणी णो धरेज्ज खणं त्तिबेमि

(२३) आलोचनायां दत्तायां न विरतिभंगः सदृष्टान्तः ॥

प्रालोचनायां दत्तायामपि विरतिभंगो न करणीयः । महानिशीथे । अ. ७ ॥

पाणाइवाय विरइ, सेवफलया गिएहिऊण ताबीमं मरणावयं मिपत्ते मरेज्जाविरइ न खंडिज्जा १ अलियव-एस्स विरइ, सावज्जं सच्चमवि न जालिज्जा परदव्वह-रए विरइ, करेज्ज दिन्ने वि मालोयं २ घरणं दुद्धरवं जव्वयस्सकाउं परिग्गहवायं ॥ राइजोयणविरइ, पं-चिंदियनिग्गहं विहिणा ३ अन्ने य कोह माणा, एग दोसे य आलोयणं दाउं । पमाहारअहंकारे, गायट्ठे सव्वं पव्वतणे । जइ तव संजमसज्जा यम, गाणमाइसु-सुद्धि जावेहिं उज्जमियव्वं गोयम ! विज्जुलयाचंच ले जीवे किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं पुढविकायं विराहिज्जा कत्थगंतुं समुज्जिहही किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दोउणं आलोयणं वाहिणंपाणिं तहिं जम्मे जो पिए-कत्य । चउमुजिही किं बहुणा गोयमा ! एत्थं दाउणं आलोयणं उन्हवाइ जाइय जाइ फुसिउत्ता कत्थसुज्झिहो किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाऊण आलोयणं वाउकायं उदिरिज्जा कत्थगँतु समुज्झिहि किं बहुणा णं गोय-मा! एत्थम्दाउणम् आलोयण जोहरियतणं कप्पांवा करिसे कत्थमसु झिहि किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाऊणं आलोयणं अक्कमइ बीजकायं जो कच्छगंतो समुज्झिही किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं आलोयं वियलं दीविति चउपंचि-दियपरिताचे जो कत्थ समुत्यही किं बहुणा गोयमा इत्थं दाउणं आलोयणं छक्काए जो तं न रक्खेज्जा । सुहुमे कत्थसमुच्चिही किं बहुणा गोयमा ! इत्थं दाउणं आलोयणं तसथावरो जो न रक्खे कत्थगंतु समुच्चिही आलोइयनिंदियगरहियओविकयपायच्छित्त निसल्लो उत्तम ठाणंमि ठिउपुढवारंजं परिहरिज्जा । आलोइयनिंदिउगर-हियविकयपायच्छित्तनीसल्लो उत्तमठाणंमि ठिओ-जोइ ए मा फुसावेज्जा । आलोइयनिंदियगरहिओविकयपा यच्छित्तसंविग्गो उत्तमठाणमि ठिओमाविराहिज्जा अत्ता णं आलोइयनिंदियगरहिउग्गकयपायच्छित्तसंविग्गोच्छिन्नं पि तणं हरियं असइमणगं मा फरिसे आलोइयनिंदियगर हियो विकयपायच्छित्तं संविग्गो उत्तमठाणंमि ठिउ जाव-ज्जीवं एतोसि बेइंदियतेंदियचउरो पंचिंदियाणं जीवाणं संघट्टणपरियाव ए किलावणोद्दवणमाकासी आलोइयनिंदि यगरहिओविकयपायच्छित्तसंविग्गो उत्तमठाणंमि ठिओ सावज्जं मानाणिज्जा आलोइयनिंदियगरहिओ विकय पायच्छित्तसंविग्गो लोयतेण विज्जइ गरहियागहिओ खिवि उदिन्ना आलोइयनिंदियगरहिओ विकयपायच्छित्तनिजो-सल्लोजोइत्थि संलवेज्जा गोयमा ! कत्थमुज्जिहिआलोइय निंदियगरहियओविकयपायच्छित्तसंविग्गोंचउदसधम्ममुव गरणे उट्टमापरिहगं कुज्जा तेसुंपि वि ममतो अमुच्छिओ अगढिओ दढंहविया अहवा कुज्जाउ ममत्तं तासुच्छी गोयमा ! नत्थि किं बहुणा गोयमा ! नत्थइत्थंदाउणं आ-लोयणं रयाणिए आविए पाणम्कत्थगम् तु समुज्झिही आलोइयनिंदियगरहिओ विकयपायच्छित्तनीसल्लो छइ-क्कमेणरक्खे जो कत्थसुद्धिं लभेज्ज से । महा. अ. ७ ॥

आलोचनायां दत्तायां विरतिभङ्गो न करणीयस्तथा उप-चारात्तत्कारणहूतप्रमादक्रियायाञ्च । ध. २ अ. ।

आलोचनायाः प्रायश्चित्तस्य प्रशस्तयोगसङ्ग्रहनिमित्तत्वा-त्तदात्मके प्रथमे योगसङ्ग्रहे, च । "प्रशस्तयोगसङ्ग्रहनिमि-त्तत्वादालोचनादय एव तथोच्यन्ते„ सम. ३१ स. । मोक्ष-साधनयोगसङ्ग्रहाय शिष्येणाऽऽचार्याया लोचना दत्तेति । अत्रोदाहरणम् ।

उज्जेणि अट्टणे खलु, सिंहगिरि सोपारए पुह हवई ।
मच्छिअमल्ले फुरुल्ल, क्खविओ फलिहमल्ले अ ॥ १ ॥

फुरुल्लखनिया ग्रामाः फलहीशब्दो देश्यो वत्तणीवाची ।
उज्जयिन्यामुज्जयिन्यां, समस्तनगरावली: ।
जितशत्रुर्नृपस्तत्र, मल्लस्तस्याट्टनाभिधः ॥ १ ॥ इत्यादि,
(अट्टन) शब्दे तत्कथा ।

यथाट्टनस्तथाचार्यः, पताकानिर्वृत्तिः पुनः ।
साधुर्मल्लोऽपराधास्तु, प्रहारास्तान् गुरोर्हि यः १०
आलोचयति निःशल्य, स निर्वाणपताकिकां ११
त्रैलोक्यरंगे गृण्हाती, त्युक्ताः शिष्यगुणा इमे ।
आव. क. । आ. चू. । आव. ॥

(२४) आलोचनायामकृतायां मृत्वाऽनाराधको भवति ।

भिक्खू य अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता सेणं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कालं करेइ । णत्थि तस्स

आराहणा। सेणं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ। अत्थि तस्स आराहणा। भिक्खू अएणयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता तस्स णं एवं भवइ पच्छावि णं अहं चरिमकालसमयंसि एयस्स ठाणस्स आलोइस्सामि जाव पडिक्कमिस्सामि। सेणं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते जाव णत्थि तस्स आराहणा। सेणं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ। अत्थि तस्स आराहणा भिक्खूय अएणतरं अकिच्चठाणं पडिसेवित्ता तस्स णं एवं भवइ जइ ताव समणोवासयावि कालमासे कालं किच्चा अएणयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति। किमंग पुण अणवपिणयदेवत्तणं पि णो लभिस्सामित्ति कट्टु सेणं तस्स ठाणस्स अणालोइय-पडिक्कंते कालं करेइ नत्थि तस्स आराहणा। सेणं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ अत्थि तस्स आराहणा सेवं भंते! भंतेत्ति ॥ भ. १० श. २ उ.।

टीका। इह च शब्दश्चेदित्येतस्यार्थे वर्तते। स च भिक्षोरकृत्यस्थानासेवनस्य प्रायेणासंभवप्रदर्शनपरः (पडिसेवित्ति) अकृत्यस्थानं प्रतिषेविता भवतीति गम्यं। वाचनांतरे त्वस्य स्थाने (पडिसेविज्जत्ति) दृश्यते। सेणंति। स भिक्षुः तस्स ठाणस्सति तत्स्थानम् अणपन्निदेवत्तणं पि नो ल भिस्सामिति अणपन्निका व्यंतरनिकायविशेषास्तत्संबंधिदेवत्वमणपन्निकदेवत्वं तदपि नो लप्स्ये इति भ. ॥ टी.।

(२५) आलोचनाफलम् ॥

आलोयणाएणं भंते! जीवे किं जणयइ आलोयणाएणं मायाणिया। मिच्छादरिसणसल्लाणं मोक्खमग्गविग्घाणं अणंतसंसारवंधणाणं उद्धरणं करेइ। उज्जुभावं च जणयइ। उज्जुभावपडिवएणे वियणं जीवे अमाइ इत्थिवेयं नपुंसगवेयं च न बंधइ पुव्वबद्धं च णं निज्जरेइ॥ ५ उत्त० अ० २९॥

गुरुशुश्रूषां कुर्वतोऽप्यतीचारसंभवे आलोचना तया मायाशल्यं निदानं ममाऽतस्तपःप्रभृत्यादेरिदं स्यादिति प्रार्थनात्मकं मिथ्यादर्शन सांशयिकादयेतानि शल्यानीव शल्यानि तेषां ततः कर्मधारये मायानिदानमिथ्यादर्शनशल्यानि तथाहि तोमरादिशल्यानि तत्कालदुःखादानेप्यायते दुःखदायीन्येवं मायादीन्यपीत्येवमुच्यते तेषां मोक्षविघ्नानां पापानुबंधनत्वेन मुक्त्यंतरायाणां तथानंतं संसारं वर्द्धयंति वृद्धि नयंतीत्यनंतसंसारवर्द्धनानि तेषामुद्धरणमपनयनं करोति तदुद्धरणतश्च ऋजुभावं चार्जवं जनयति॥ (उज्जुभावपडिवएणेयत्ति) प्रतिपन्नऋजुभावश्च जीवोऽमायी मायारहितस्ततः पुंस्त्वनिबंधनत्वादमायित्वस्य (इत्थिवेयत्ति) प्राग्वद्विद्वलोपस्त्रीवेदं नपुंसकवेदं च न बध्नाति पूर्वबद्धं च तदेव द्वयं यद्वा सकलमपि कर्म्म निर्ज्जरयति क्षपयति तथा च मुक्तिपदमाप्नोतीत्यभिप्रायः। उक्तंहि। "उद्धियदंडो साहू अचिरेण भवति सासयं ठाणं। सोविय अणुद्धियदंडो संसारपवड्ढओ होतित्ति ॥२९॥" उत्त० टी० ॥

आलोचनापरिणतस्य म्रियमाणस्यापि आराधकत्वमाराधनाशब्दे ॥

तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कट्टु णो आलोएज्जा णोपडिक्कमेज्जाणो णिंदेज्जा णो गरहेज्जा णो विउट्टेज्जा णो विसोहेज्जा णो अकरणयाए अब्भुट्ठेज्जा णो अहारिहं पायच्छित्तं तवोकम्मं पडिवज्जेज्जा। तं०। अकरि सुवाहं करेमि वाहं करिस्सामि वाहं। तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कट्टु णो आलोएज्जा णो पडिक्कमेज्जा जाव नो पडिवज्जज्जा। तं जहा। अकित्ती वा मे सिया अवन्ने वा मे सिया अविणये वा मे सिया तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कट्टु णो आलोएज्जा जाव णो पडिवज्जज्जा तं० कित्तिवा मे परिहाइस्सइ जसोवा मे परिहाइस्सइ पूयसक्कारे वा मे परिहाइस्सइ। तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कट्टु आलोएज्जा पडिक्कमेज्जा निंदेज्जा जाव पडिवज्जेज्जा। तं०। मायी स्सणं अंसिं लोगे गरहिए भवइ उववाए गरीहए भवइ आयाइं गरहिया भवइ। तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कट्टु आलोएज्जा जाव पडिवज्जेज्जा तं अमाइस्सणं अंसिं लोगे पसत्थे भवइ उववाए पसत्थे भवइ आयाई पसत्थे भवइ। तिहिं ठाणेहिं मायी मायं कट्टु आलोएज्जा जाव पडिवज्जज्जा तं०। णाणट्ठयाए दंसणट्ठयाए चरितट्ठयाए स्था. ठा. ३.॥

तिहिं ठाणेहिमित्यादि व्याख्या। मायी मायावान् मायं। मायाविषयं गोपनीयं प्रच्छन्नमकार्यं कृत्वा नो आलोचयेत मायामेवेति शेषंसुगमं नवरमालोचनं गुरुनिवेदनं प्रतिक्रमणं मिथ्यादुष्कृतदानं निंदाऽऽत्मसाक्षिका गर्हा गुरुसाक्षिका- वित्रोटनं तदध्यवसायविच्छेदनं। आत्मनश्चारित्रस्य वाऽतिचारमलक्षालनमकरणता ऽभ्युत्थानं पुनर्नैतत्करिष्यामीत्यभ्युपगमः। अहारिहं। यथो चितं पायच्छित्तंति पापच्छेदकं प्रायश्चित्तविशोधकं वा तपः कर्म निर्विकृतिकादिप्रतिपद्येत तद्यथा अकार्षमहमिदमतः कथं निन्द्यमित्यालोचयिष्यामि स्वस्य महात्म्यहानिप्रसक्तेरित्येवमभिमानात्। तथाकरोमि चाहमिदानीमेव कथं साध्विति भणामि करिष्यामीति चाहमेतदकृत्यमनागत कालेऽपीति कथ प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यत इति कीर्तिः कादिग्गामिनी प्रसिद्धिः। सर्वदिग्गामिनी सैव वर्णो यशः। पर्यायत्वादस्य अथवा "दानपुण्यफला कीर्तिः पराक्रमकृतं यशः" तच्च वर्णयति तयोः प्रतिषेधोऽकीर्तिरवर्णश्चेति। अविनयः साधुकृतो स्यादिति। इदं च सूत्रमप्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षं मायं कट्टुति मायां कृत्वा मायां पुरस्कृत्य माययेत्यर्थः। परिहास्यति हीना भविष्यति पूजा पुष्पादिभिः। सत्कारो वस्त्रादिभिरिदमेव विवक्षितमेकरूपत्वादिति। इदं तु प्राप्तप्रसिद्धिपुरुषापेक्षं शेषं सुगमं। उक्तविपर्य्ययमाह।

(तिहि) मित्यादि सूत्रत्रयं स्फुटं किन्तु मायी (मायंकट्टु आलएज्जति) इह मायी अकृत्यकरणकाल एव आलोचनादिका सेत्वमाख्येयालोचनाद्यन्यथानुपपत्तेरिति (अस्सिंसति) अयं यतो मायिन इह लोकाद्या गर्हिता भवन्ति। यतश्चामायिन इहलोकाद्याः प्रशस्ता भवंति यतश्चामायिनः आलोचनादिना निरतीचारीभूतस्य ज्ञानादीनि स्वस्वभावं लभन्ते। उक्तंहम

मायी कृत्वा आलोचनादि करोमीति भावः ॥

आलोयणाणय-आलोचनानय-पुं० अभिमुख्येन गुरोरात्मदोषप्रकाशनमालोचना स एव नयः । आलोचनायाः नयभेदे, तद्वक्तव्यता (सामाइय) शब्दे विशे० आ. चू. १ अ. ।

आलोयणारिह-आलोचनार्ह-न. आ मर्यादया " जह बालो जंपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुओ भणइ । तं तह आलोइज्जा, मायामयविप्पमुक्को य " इत्येवंरूपयाऽऽलोचनं गुरोः पुरतः प्रकाशनं तावन्मात्रेणैव यस्य पापस्य शुद्धिस्तदालोचनार्हं तद्विशोधकं प्रायश्चित्तमप्युपचारादालोचनार्हम् । जीत. व्य. उ. १ आलोचनां गुरुनिवेदनां विशुद्धये यदर्हत्यतिचारजातं तदाऽऽलोचनार्हन्तद्विशोधकमालोचनालक्षणं प्रायश्चित्तमप्युपचारादालोचनार्हम् ग. अ. १।२ औप. प्रायश्चित्तभेदे । आलोचनार्हं यद्गुरुनिवेदनया शुद्ध्यतीति ग. २ ग. भग. श. २५ उ. ७ आलोचना गुरुनिवेदनम् । तथैव यच्छुद्ध्यत्यतिचारजातं तत्र तदर्हत्वादालोचनार्हम् । तच्छुद्ध्यर्थं यत्प्रायश्चित्त तदप्यालोचनार्हन्तच्चालोचनैव स्था० ठा० १० ।६॥

एतस्याशेषवक्तव्यताऽऽलोचनाशब्दे आलोचनायोग्ये आचार्यादिके. पु. ते चालोचनाशब्दे व्य० उ. १० ध. आधि.२ नि. चू. उ. २० ॥

आलोयणायरिय-आलोचनाचार्य्य-पुं० विकटनागुरौ (जोगो आलोयणायरिओ) आलोचनाचार्य्यो विकटनागुरुस्स च कीदृशो योग्य इत्यालोचनाशब्दे । पंचा० १५ वृ. ध. अधि. २ ॥

आलोयणाविहिसुत्त-आलोचनाविधिसूत्र-न० शिष्यनिवेदितप्रायश्चित्तपर्य्यालोचनविषयप्रायश्चित्ताभिधायिनि सूत्रे आलोचनाविधिसुत्ता नाम गुरुं शिष्येण गुरोर्निवेदिते गुरुणा प्रायश्चित्तपर्य्यालोचनविषयाणि प्रायश्चित्ताभिधायिनि नि० चू. उ. २ ॥

आलोयदरिसणिज्ज-आलोकदर्शनीय-त्रि० आलोकं दृग्गोचरं यावद् दृश्यतेऽप्युच्चत्वेन यः स आलोकदर्शनीयः भ. श. ९ उ. ३३ आलोके दृष्टिविषये क्षेत्रे स्थितोऽत्युच्चतया दृश्यते यः स आलोकदर्शनीयः अत्युच्चतया यावद्दृष्टिगोचरं दृश्यमाने ज्ञा० अ० १ (दंसणरइयआलोअदरिसणिज्जा) आलोकं दृष्टिपथं यावद्दृश्यते अत्युच्चैस्त्वेन या सा आलोकदर्शनीयेति औप० नात्युच्चतया आलोकमात्र एव दर्शनीये मङ्गल्यत्वात् प्रस्थानसमये द्रष्टुं योग्ये, च ॥

दरिसणरइयआलोयदरिसणिज्जा ॥

आलोके बहिः प्रस्थानसमयभाविनि दर्शनीया द्रष्टुं योग्या मंगल्यत्वात् अन्ये त्वाहुरालोके दर्शनीया न पुनरत्युच्चा आलोकदर्शनीयेति राज० ॥

आलोल-आलोल-त्रि० ईषत् लोलः प्रा० स० ईषच्चञ्चले, । "आलोलपुष्करमुखोल्लसितैरभीक्ष्णम् माघः"वाच. ॥

आलोलिय-आलोलित-त्रि० आ लुल् णिच् क्त ईषच्चञ्चलीकृते ॥

आवंत-आवन्त-पुं० अवन्तेरयं राजा अण् अवन्तिदेशाधिपे चन्द्रवंश्ये नृपभेदे, वाच० ॥

आवन्तिअज्झयण-आवन्त्यध्ययन-न० आचाराङ्गस्य नवब्रह्मचर्य्याध्ययनान्तर्गते लोकसाराख्ये पञ्चमेऽध्ययने । आवंतीत्यारस्य पञ्चमाध्ययनम् तत्र ह्यादावेवाधंतीत्यालापका विद्यते इत्यादानपदेनैतन्नाम । अनु० । आवंतीति आद्यपदेन नामान्तरेण तु लोकसार इति स्था० ठा. ९ । सम० । आव० (आयाण पएणावंती गोणनामेण लोगसारोत्ति) आदीयते प्रथममेव गृह्यत इत्यादानम् तच्च तत्पदं चादानपदम् तेन करणभूतेनावंतीत्येतन्नामाध्ययनादावावंतीशब्दस्योच्चारणात् आचा० अ. ५ उ. १ ॥

आव-(जाव) यावत्-त्रि० आदेर्योजः ॥४५॥ इति प्राकृतसूत्रेण पदादेर्यस्य जो वा भवति आर्षे लोपोऽपि । प्रा० । यत्परिमाणमस्य मतुप् । यत्परिमाणे स्त्रियां ङीप् यावति साकल्ये अवधौ, व्याप्तौ, माने, अवधारणे च । अव्य० अमरः । एतद्योगे द्वितीया । वाच० ॥

आवकह-यावत्कथ-अव्य० यावज्जीवमित्यर्थे, । आवकहं भगवं समित्तासि ॥ १६ ॥ यावत्कथमिति यावज्जीवम् आचा० अ. ९ उ.४॥

आवकहा-यावत्कथा-स्त्री० यावती यत्परिमाणा कथा मनुष्योऽयं देवदत्तादिर्वाऽयमिति व्यपदेशलक्षणा यावत्कथा यावज्जीवे जत्थवियणं आवकहाए चिट्ठइ स्था० ठा. ४ सपारए आवकहाए यावत्कथं यावज्जीवमित्यर्थः । आचा० अ. ९ उ. ४ जे आवकहा समाहिए कियंतं कालं यावत् कथा देवदत्तो यज्ञदत्त इति कथा यावदिति सूत्र० श्रु. १ अ. २ धम्मा आवकहाए गुरुकुलवासं ण मुंचंति ॥१६॥ यावत्कथं यावज्जीवम् । पंचा १० वृ. ११ ॥

आवकहिय-यावत्कथिक-त्रि० यावज्जीविके । पंचा० वृ. ११ एत्थ उसावय धम्मे,पायमणुव्वयगुणव्वयाइ च । आवकहियाइं सिक्खा, वयाइं पुण इत्तरां— ॥

इति पंचा० १ वृ. । यावत्कथिकानि यावती यत्परिमाणा कथा मनुष्योऽयमित्यादिव्यपदेशरूपा यावत्कथा तस्यां भवानि यावत्कथिकानि यावज्जीवानीत्यर्थः । पंचा.॥

यावत्कथिकानीति सकृद्गृहीतानि यावज्जीवमपि भावनीयानीति । आव. । सामयिकभेदे-तच्च मध्यमद्वैदहकतीर्थंकरतीर्थान्तर्गतसाधूनामवसेयम् । तेषामुपस्थापनाया अभावात् । पंचा वृ. ११ । आत्मनः कथां यावद्यदास्ते तद्यावत्कथं यावज्जीवमित्यर्थः । यावत्कथमेव यावत्कथिकम् । सामायिकचरित्रगुणप्रमाणभेदे, । एतच्च भरतैरावतप्वाद्यचरमवर्जमध्यमतीर्थकरसाधूनां महाविदेहयतीनां च संभवति । अनु. । यावत्कथस्य भाविव्यपदेशान्तराभावात् यावज्जीविकस्य सामायिकस्याऽस्तित्वात् यावत्कथिकः । सामायिकसंयतभेदे,। स च मध्यमजिनमहाविदेहजिनसम्बन्धिसाधुः । भ० श.२५ उ. ७ । प्रतिक्रमणभेदे, च स्था ठा. ॥ यावत्कायकं यावज्जीविक महाव्रतभक्तपरिज्ञानादिरूपं प्रतिक्रमणत्वं चाऽस्य निवृत्तिलक्षणाऽन्वर्थयोगादिति । आव० ॥

पंच य महव्वयाइं, राई छट्ठाइं चाउजा मोत्तुं ।

भत्तपरिन्ना य तहा, दुन्हं पि अ आवकहिआइं ॥

पंच महाव्रतानि प्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणानि राइभोयणछट्ठाइंति । उपलक्षणत्वात् रात्रिभोजननिवृत्तिषष्ठानि पुरिमपश्चिमतीर्थकरयोस्तीर्थे इति । चतुर्यामश्च निवृत्तिधर्म एव भक्तपरिज्ञा च तथा चशब्दादिङ्गितमरणादिपरिग्रहः द्वयोरपि पुरिमपश्चिमयोः चशब्दान्मध्यमानां च यावत्कथिकान्येतानीति गाथार्थः ॥

अशनभेदे, च-भ० श. २५ उ. ७ ॥

सेकितं आवकहिए आव २ दुविहे प० तं पा
ओवगमणे य भत्तपच्चक्खाणे य ॥ प्रव० द्वा.६ दश०.अ १।

आवग-आवक-त्रि० अवति, अव एवुल्—रक्षके, वाच०

आवज्ज-आतोद्य न०(ओतोऽद्वाऽन्योऽन्यप्रकोष्ठातोद्यशिरोवेद नामनोहरसरोरुहे क्तो इच वः ॥ १ । ५६ इति प्राकृतसूत्रेणौत्वोतोऽत्वं वा भवति तत्संनियोग च यथा संभवं ककारतकारयोर्वादेशः । प्रा० । वीणादौ वाद्ये, अत्रत्याबहुत्वव्यता (आवज्ज) शब्दे ।

आवज्जण-आवर्जन-न० उपयोगे व्यापारे, च केवलिसमुद्घातगन्तुमनसा केवलिना कर्तव्यमावर्जीकरणमधिकृत्य (आवज्जणमुव ओगो वावारो वा तदत्थमाइए) तदर्थं समुद्घातकरणार्थमादौ केवलिन उपयोगो मया अधुनेदं कर्तव्यमित्येवंरूप उदयावलिकायां कर्म्मप्रक्षेपरूपो व्यापारोवाऽऽवर्जनमुच्यते । इति विशे० । अभिमुखीकरणे, आ० चू० ॥

आवज्जिय-आवर्जित-त्रि-वृज-णिच्-क्त० अभिमुखे,आ. चू०

आवज्जियकरण-आवर्जितकरण-न० अभिमुखीकरणे, । केवलिसमुद्घातात्पूर्वं कर्तव्ये केवलिनोव्यापारविशेषे च आ. चू० केचिदावर्जितकरणमिति वर्णयंति ।

तेषामप्यावर्जितशब्दस्याऽतिमुखपर्यायवाचित्वात् आवर्जितकरणसिद्धिः कथमावर्जितमुपपद्यत यथा लोके इष्टरेतदावर्जितो मनुष्योऽभिमुखीकृत इति तथा च सिद्धान्तः। सिद्धपर्यायपरिणामाभिमुखीकरणं यत्तदावर्जितकरणं येन कारणन परिणत आत्मा नियमात् सिद्धत्वपर्यायपरिणामाभिमुखो भवतीत्यर्थः ॥

आवज्जीकरण-आवर्जीकरण-न० समुद्घातकरणार्थमादौ केवलिन उपयोगो मया अधुनेदं कर्तव्यमित्येवं उदयावलिकायां कर्म्मप्रक्षेपरूपो व्यापारो वा आवर्जनमुच्यते । तथा भूतस्य करणमावर्जीकरणम् केवलिसमुद्घातात्पूर्वं केवलिना कर्तव्ये व्यापारभेदे, विशे. ।

आव (ट्ट) (त्त) (त्त) त-आवर्त पुं० आवर्तनमावर्तःसचस मुद्रादेश्चक्रविशेषाणांचेति । स्था० ठा. ४। इ. अ. १। आ. म. प्र. । आवर्तयति प्राणिनं भ्रामयतीत्यावर्तः । सूत्र० श्रु. १ अ. ३ । आ. वृत. भावादौ घञ् चक्राकारेण जलस्यपरिभ्रमणे । वाच० ॥ र्त्तस्याधूर्तादौ ॥ २ । ३० ॥ इति प्राकृतसूत्रेण तस्य भवति धूर्तादीन् वर्जयित्वा बाहुलकाधिकाराद् धूर्तादावपि प्रा० । जलादीनां परिभ्रमणे आचा० अ० १ उ. ५ आवर्त आवर्तनं परिभ्रमणमिति ज्ञा० अ० १ मोहावत्तं महाभीमं । मोहोमोहनीयं कर्म्म तदेव तत्र विशिष्टभ्रमिजनकत्वादावर्तो यस्मिन्स तथा विभ्रस्तमिति आव । स्था० द्वा. ४ ॥

चत्तारि आवत्ता पण्णत्ता । तं. खरावत्ते उन्नयावत्ते गूढावत्ते आमिसावत्ते ग्रा.। आवर्तन्तेपरिभ्रमंति प्राणिनो यत्र स आवर्तः संसारे आचा० अ. १ । ५ (आवट्ट सो एसंगमभिजाणति) आचा० अ. ३३ । १ ।आवट्ट इत्यादि भावावर्तो जन्मजरामरणरोगशोकव्यसनोपनिपातात्मः संसार इत्युक्तं हि "रागद्वेषवशाविद्धं, मिथ्यादर्शनदुस्तरं ॥ जन्मावर्ते जगत् क्षिप्तं, प्रमादाद् भ्राम्यते भृशं ॥ १ ॥ भावश्रोतोऽपि शब्दादिकामगुणविषयाभिलाष आवर्तश्च श्रोतश्च आवर्तश्रोतसी तयोरागद्वेषाभ्यां सम्बन्धः संगस्तमभिजानत्याभिमुख्येन परिच्छिनत्ति यथा यं संग आवर्तश्रोतसः कारणं जानानाश्चपरमार्थतः कोऽभिधीयतेयोऽनर्थं ज्ञात्वा परिहरति यश्चायमर्थः । संसारश्रोतः संग रागद्वेषात्मक ज्ञात्वा यः परिहरति स एव चावर्तःश्रेतसोः संगस्याभिज्ञाता (आवट्टमेवमणुपरियट्टंति भावावर्तः संसारस्तमरहट्टघटीयंत्रन्यायेनानुपरिवर्त्तन्ते । तारवेव नरकादिगतिषु भूयो २ भवन्तीति आचा० अ. ५ उ. १ ॥

(विषयं आवट्टमेयं तु पेहाए एत्थ विरमेज्जवेदवी) आवट्टं तु इत्यादि रागद्वेषकषायविषयावर्तं कर्म्मबन्धावर्तं वा तुशब्दात्तु नः शब्दार्थं भावावर्तं पुनरुत्प्रेक्षात्राऽस्मिन् भावावर्ते विषयरूप । वेदविदागमविद्विरमेदाश्रवद्वारनिरोधं विदध्यात् । आचा० अ. ५ उ. ६ संसारकारणे, शब्दादिगुणे, च (जेगुणे से आवट्टे जे आवट्टे से गुणे) आचा० अ. १ उ. ४ आवर्तो नामादिभेदाच्चतुर्धा । नामस्थापने क्षुण्णे द्रव्यावर्त्तः स्वामित्वकरणाधिकरणेषु यथा संभवं योज्यः । स्वामित्वेनद्यादीनां क्वचित्यविभागे जलपरिभ्रमणं द्रव्यावर्त्तः द्रव्याणां वा हंसकारंडवचक्रवाकादीनां व्योम्नि क्रीडता मावर्तो नादावर्त्तः । करणे तु तेनैव जलद्रव्येण भ्रमता यदन्यदावर्तते तृणकाष्ठादि स द्रव्येणावर्तः ।तथा त्रपुसीसकलोहरजतसुवर्णैरावर्तमानैर्यदन्यत्तदन्तः पात्या वर्तते। स द्रव्यैरावर्तत इति ।अधिकरणत्वविवक्षायामेकस्मिन् जलद्रव्ये आवर्तः ॥ तथा रजतसुवर्णरीतिकात्रपुसीसकेष्वेकस्थीकृतेषु बहुषु द्रव्येष्वावर्तः । भावावर्तो नामान्यो भावसङ्क्रान्तिः औदयिकभावोदयाद्वा नरकादिगतिचतुष्टयेषु भावावर्तः । आचा. १ अ. ५ उ. ॥

उत्कटमोहोदयापादितविषयाभिलाषसंपादकसंपत्प्रार्थनाविशेषे, सूत्र० श्रु० १ अ० ३ ॥

अह मे संति आवट्टा, कासवेणं पवेइया ।
बुद्धा जत्थ वसप्पंति, सीयंति अबुहा जहिं ॥१४॥

टीका । अथेत्यधिकारांतरदर्शनार्थः । पाठांतरं वा अहो इति । तच्च विस्मये इमे इति प्रत्यक्षासन्नाः सर्वजनविदितत्वात् संति विद्यंते वक्ष्यमाणा आवर्तयंति प्राणिनं भ्रामयंतीत्यावर्तास्तत्र द्रव्यावर्त्ता नद्यादेर्भावावर्तास्तूत्कटमोहोदयापादितविषयाभिलाषसंपादकसंपत्प्रार्थनाविशेष एते चावर्त्ता काश्यपेन श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिनाऽनुत्पन्नदिव्यज्ञाने नावेदिताः कथिताः प्रतिपादिताः । यत्र येषु सत्सु बुद्धा अवगततत्त्वा आवर्तविपाकवेदिनस्तेभ्योऽवसर्पते प्रमत्ततया तद्दूरगामिनो भवंत्यबुद्धास्तु निर्विवेकतया ये ह्यवसीदंत्यासक्तिं कुर्वंतीति । आवर्तने, वाच. द्वादशावर्तादिवन्दनकगते सूत्राभिधानगर्भे कायव्यापारविशेषे । आवत्तोव रसेवय आवपौनः पुन्यभवने ।

दुक्खाणमेव आवट्टं अणुपरियट्टइ आचा० अ. २ उ. ३

दुक्खाणमित्यादि । दुःखानां शरीरमानसानामावर्त्तः पौनः पुन्यभवनमनुपरिवर्तते दुःखावर्तावमग्नौ बंभ्रम्यत इत्यर्थः ॥ णिच् भावे अच् पुनः पुनश्चालने परिघट्टने । धातूनां द्रावणे । चिन्तायाञ्च । चिन्तयाहि चित्तं स्वविषयेषु पुनः पुनश्चाल्यते इति तस्यास्तथात्वम् । भूशाख्यघोटकचिन्हे रोमसंस्थानभेदे। आवर्तिनः दशावर्तयुक्ताः प्रशंसायाम् णिनिः ते च । द्वावुरस्योशिरस्यो द्वौ, द्वौ द्वौ रन्ध्रोपरन्ध्रयोः । एको भाले ह्यपाने च, दशावर्त्ता ध्रुवाः स्मृताः ॥ १ ॥ पयोधिपङ्के जलभ्रमः मल्लि. वाच० ।

आवर्तो देवमणिनामहयानां महालक्षणतया प्रसिद्ध इति जं आवर्ताकारे, देहिनां रोमसंस्थानभेदे, च वाच० आदर्शो द्वा क्षि-

णे भगे, दक्षिणः शुभकृन्नृणाम् । वामो वामेऽतिनिन्द्यः स्यात्, दिगन्यत्वे तु मध्यमः ॥ १ ॥ कल्प० । राजावर्तनामके मणौ पु. वाच० । मणिलक्षणभेदे आवर्तादीनि मणीनां लक्षणानीति ॥ आ. म. प्र. जी. प्र. ३ राज. । मेघाधिपभेदे, वाच० । स्तनितकुमारेन्द्रस्य घोषस्य स्वनामख्याते लोकपाले स्तनितकुमारेन्द्रस्य महाघोषस्य स्वनामख्याते लोकपाले, च स्था ठा. ४ उ. श. ३ उ. ८ स्वनामख्याते जंबूद्वीपस्थे दीर्घवैताढ्यपर्वते, स्था० ठा. ए एकखुरे चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकभेदे, प्रज्ञा. पद १ अहोरात्रभवे स्वनामख्याते पंचविंशतितमे मुहूर्त्ते, सम० स. ३५ । स्वनामख्याते ग्रामे (आवत्ते, मुहत्तासे) ततो भगवान् आवर्त्ते ग्रामे बलदेवगृहे प्रतिमां प्रतिपन्न इति आ. म. द्वि. । आ. चू. मार्त्तिकधातौ, न० वाच० स्वनामख्याते विमानभेदे, सम० स १७ । जंबुमंदरपौरस्त्ये सीताया महानद्या उत्तरस्थे स्वनामख्याते चक्रवर्तिविजयक्षेत्रे, स्था ठा. ८ । दो आवत्ता स्था० ठा. २ महाविदेहस्थे चक्रवर्तिविजयक्षेत्रे, च । जं ॥

कहिणं भंते महाविदेहे वासे आवत्तणामं विजए पणत्ते गोअमा ! णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं सीआए महाणईए उत्तरेणं णलिणे कूडस्स वक्खारपव्वयस्स पच्छिमेणं दहावतीए महाणइए पुरच्छिमेणं एत्थणं महाविदेहे वासे आवत्ते णामं विजए पणत्ते सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स ॥ जं. ।

आव (ट्ट) पच्चावत्तसेढियसोत्थिय सोवत्थिय पूसमाणवद्धमाणगत्थंगमकरंगजारामाराफुल्लावलियपउमपत्त सागरतरंगवणलयपउमलयभत्तिचित्तं ॥

आवर्तप्रत्यावर्तश्रेणिप्रश्रेणिस्वस्तिकपुष्यमाणवर्द्धमानकमत्स्याण्डकमकराण्डकजारमारपुष्पावलिपद्मपत्रसागरतरंगवासन्तीलतापद्मलताभक्तिचित्रनस्वनामख्याते नाट्यविधिभेदे, राज० ॥

आव (ट्ट) त्तकूड-आवर्तकूट-न० महाविदेहस्थनलिनकूटवक्खारपर्वतस्थे स्वनामख्याते कूटे, । जं. ॥

आव (ट्ट) त्तण-आवर्तन-आवृत आधारे ल्युट् सूर्यस्य पश्चिमादिगवस्थितच्छायायाः पूर्वदिग्गमनसमये मध्याह्नकाले " आवर्तना तु पूर्वाह्णोऽपराह्णस्तु ततः परम्:" स्मृतिः वाच० विलयने, (आवट्टती तत्थ असाहुकम्मा) आवर्तते विलीयंते इति ॥ सूत्र० १ श्रु. ५ अ. ॥

पीडने, (आवट्टतीकम्मसु पावएसु) आवर्त्यते पीड्यते दुःखभाग् भवतीति सूत्र० १ श्रु. १ अ. ॥

आकंपने (कहणा उट्टण आगमणपुच्छणा दीवणा य कज्जस्स) आवर्तनमाकंपनं राज्ञो भक्तीभवनम् व्य० ए उ. ।

आ. वृत भावे ल्युट् आलोडने, गुणने, च धातूनां द्रावणे आवर्तयति संसारचक्रम् आ. वृत णिच् कर्तरि ल्यु विष्णौ, (आवर्तनो निवृत्तात्मा विष्णुसह०) जम्बुद्वीपोपद्वीपभेदे च । आवर्त्यतेऽनया ल्युट्ङीप् ट्यम् स्त्री आधारे ल्युट्ङीप् धातुद्रव्यद्रावणाधा मूषायाम्, करणे, ल्युट्वेष्टने, प्राचीरादौ न० । वाच० ॥

आव (ट्ट) त्तणपेढिया-आवर्तनपीठिका-स्त्री० इंद्रकीलिकानिवेशस्थाने, आवर्तनपीठिका यत्रेन्द्रकोलके निवेश्यत इति जी. ३ प्र.

(वश्रामयीतो आवत्तणपेढिआउ) आवर्तनपीठिका नाम यत्रेन्द्रकीलका उक्तं च विजयद्वारचिन्तायाम् जीवाभि० मूलटीकाकारेण " आवर्तनपीठिका यत्रेन्द्रकीलको भवतीति " ॥ राज० । जी. जं० ॥

आव (ट्ट) त णे ज-आवर्तनीय-त्रि० आ. वृत-णिच्-अनीयर् द्रावणीये धात्वादौ, वाच० ॥

आव (ट्ट) तय-आवर्तक-पुं० आवर्त एव स्वार्थे कन् आवर्तशब्दार्थे प्रा. ॥

आव (ट्टा) त्तयंत-आवर्तायमान-त्रि० आवर्तं कुर्वाणे भ० श. ११ उ. ॥ प्रदक्षिणं भ्रमति, च कल्प० ॥

आवत्तायंतवट्टतडियविमलसरिसनयणं ।

(आवत्तायंत्ति) आवर्तं कुर्वाणं तद्वद् ये वृत्ते च तडिदिव विमले च सदृशे च परस्परेण ते लोचने यस्य स तथा तं । भ. ११ श. ११ उ. ॥

(आवत्तायति) आवर्तायमानं प्रदक्षिणं भ्रमन्एवंविधं यत् (प्रवरकनगति) प्रवरकनकं तद्वत् वृत्ते (तडियविमलत्ति) विमला या तडित् विद्युत् तत्सदृशे नयने लोचने यस्य स तथा तम् । कल्प० ॥

आवडिय-आपतित-त्रि० समन्तात्पतिते, ॥

आवण आपण-पुं० हट्टे, कल्प० ॥

आवरग-आवरक-न०-आ वृ-करणे अप् संज्ञायां कन् अपवरके, आच्छादके वस्त्रादौ, ॥

आवरण-आवरण-न० आव्रियते देहोऽनेन आ वृ करणे ल्युट् वाच. । आ मर्य्यादया वृणोतीत्यावरणम् । स्था. ४ ठा. ।

अंगरक्षादिके, ज्ञा० ८ अ. ।

कवचादिके उत्त० ३ अ. ।

(णाणावरणपहरणे) आवरणं कवचादि आ. क०

आवरणे कवचादौ सूत्र० १ श्रु. ८ अ. ।

(णाणायं ० प्पती आवरणाणं पहरणाणं च) आवरणानां सन्नाहानाम् स्था० ए ठा. ॥

आवरणानां कंकटानाम् ज्ञा० १६ अ. ।

स्फुरकादिके (सच्चावसरपहरणावरणभरियजुद्धसज्जाणं) आवरणानि च स्फुरकादीनि । औप. । फलादिके, आचा' १ अ. ५ उ. ।

आव्रियते आकाशमनेनेत्यावरणम् प्रसादनगरादिके, स्था० ए ठा. ॥

आच्छादनसाधनमात्रे, वाच. स्थगने, वृ. १ उ. ।

ईषद्वरणे आवरिज्जइ वा णिवारइज्जइवा आवरिज्जइति इष-द्व्रियते । भ० ए श. ३३ उ. ।

आव्रियते चैतन्यमनेन वेदान्तिमतसिद्धे चैतन्यावरणे अज्ञाने, वाच० ।

आव्रियते आच्छाद्यतेऽनेनेत्यावरणम् यद्वा आवृणोत्याच्छादयति नन्यादिभ्यः कर्तर्य्यनटप्रत्यये आवरणम् । मिथ्यात्वादिके कर्मभेदे, स च जीवव्यापाराहृतकर्म्मवर्गणान्तःपाती विशिष्टपुद्गलसमूहः । कर्म० । प्रव० २१५ द्वा. ।

तच्चद्विभेदम् ज्ञानावरणं दर्शनावरणं च(नाणस्स दंसणस्स आवरणं वेयणियं य) पं. सं. ३ द्वा० ।

(पढमं नाणावरणं वीयं पुणदंसणस्स आवरणं) ज्ञायते परिच्छिद्यते वस्तु अनेनेति ज्ञानं । सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि विशेषग्रहणात्मको बोधः । आव्रियते आच्छाद्यतेऽनेनेत्या-

वरणं मिथ्यात्वादि, सचित्तजीवव्यापाराहृतकर्म्मवर्गणान्तःपाती विशिष्टः पुद्गलसमूहज्ञानस्य मत्यादेरावरणं ज्ञानावरणं तथा दृश्यतेऽनेनेति दर्शनं सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि सामान्यग्रहणात्मको बोधस्तस्यावरणं दर्शनावरणं प्रव. ११५ द्वा. ॥ कर्म्म. । पंचप्रकारं ज्ञानावरणं चतुष्प्रकारं दर्शनावरणम् क. प्र. । आवरणानि मतिज्ञानावरणश्रुतज्ञानावरणावधिज्ञानावरणमनः पर्यायज्ञानावरणकेवलज्ञानावरणचक्षुर्दर्शनावरणाचक्षुर्दर्शनावरणावधिदर्शनावरणावधिदर्शनावरणा केवलदर्शनावरणलक्षणानि नव । पंचविधं ज्ञानावरणं नवविधं दर्शनावरणं आवरणानि ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणनवकस्वरूपाणि ॥ कर्म्म. ॥

पंचविहं नाणावरणं, नव नेया दंसणस्स ।

ते च भेदा ज्ञानावरणस्य (नाणावरण) शब्दे । दर्शनावरणस्य (दंसणावरण) शब्दे ।

आवरणस्य द्विविधानि स्पर्शकानि भवन्ति । सर्व्वोपघातीनि देशोपघातीनि च । सर्व्वं स्वाचार्य्यं गुणमुपघ्नन्तीत्येवं शीलानि सर्व्वोपघातीनि । स्वाचार्य्यस्य गुणस्य देशमुपघ्नं तीत्येवं शीलानि देशोपघातीनि । आह च भाष्यकृत् ।

मइसुयनाणावरणं, दंसणमोहं च तदुवघातीणि ।
तप्फड्डगाई दुविहाई, सव्वदेसोवघाईणि ॥ आ. म. द्वि १ अ. ॥ पं. सं. ३ द्वा. ।

मिथ्यात्वादिकं च किङ्कस्या ऽऽवारकमित्याह ।

अडुणो जस्सोदयओ, न लब्भइ दंसणाईसामइयं ॥
लब्भं पुणो व भस्सइ, तदिहावरणं कसायाई ॥

सुगमा । नवरं तदिह कषायादिकर्म्मावरणमुच्यते । तत्रानन्तानुबन्धिकषायचतुष्टयं मिथ्यात्वञ्च सम्यक्त्वस्यावरणं । श्रुतस्य श्रुतज्ञानाऽवरणं । चारित्रस्य चारित्रमोहनीयमिति ॥

तदेवाह ॥ पढमेल्लुयाण उदएत्यादि ।

अथवा पातनान्तरमाह ।

अहवा खयाइओ, केवलाई जं जेसिं ते कई कसाया
को वा कस्सावरणं, को वक्खयाई कमो कस्स ॥ २२६ ॥

अथवा यत्केवलादिकमादिशब्दाद्दर्शनचारित्रपरिग्रहः एषां कषायाणां क्षयादितो भवत्यादिशब्दात्क्षायोपशमादि परिग्रहः । ते कति कषायाःको वा कस्य साहायिकस्याऽवरणं को वा क्षयादिक्रमः । कस्येति गाथार्थः ॥

अथ क्रमेणोत्तरमाह ॥

पढमील्लुयाणं उदए, नियमा संजोयणा कसायाणं ।
सम्मद्दंसणलंभं, भवसिद्धी या वि न लहंति ॥ २२ ॥

तत्र प्रथमील्लुकानां संयोजनाकषायाणामुदये नियमात्सम्यग्दर्शनलाभं भवसिद्धिका अपि न लभन्ते । किमुताऽभव्याः । इत्यक्षरयोजना । भावार्थस्त्वयं । प्रथमा एवं देशीवचनतः प्रथमिल्लुकास्तेषां प्रथमिल्लुकानामनन्तानुबन्धिक्रोधमानमायालोभानामित्यर्थः । प्राथम्यञ्चैषां सम्यक्त्वाख्यप्रथमगुणविघातित्वात् क्षपणक्रमाद्वेति । उदये विपाकाऽनुभवे सति नियमान्नियमेन अस्य व्यवहितसम्बन्धस्स च दर्शित एव । किं विशिष्टानां प्रथमिल्लुकानामित्याह । कर्म्मणा तत्फलभूतसंसारे संयोजनाहेतवः कषायाः संयोजनाकषायास्तेषामुदये नियमात्सम्यगविपरीतं दर्शनं सम्यग्दर्शनं । सम्यक्त्वं तस्य लाभः तं भवे सिद्धिर्येषान्ते भवसिद्धिकाः ॥ ननु सर्व्वेषामपि सिद्धिर्भवे एव कस्मिंश्चिद्भवति । किमनेन व्यवच्छिद्यते । सत्यम् । किन्त्विह व्याख्यानाद्भव एव भवा गृह्यन्ते । तद्भवसिद्धिका इत्यर्थः । तेऽपि न लभन्ते किमुताऽभव्याः । इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥

भाष्यम् ॥

खवणं पडुच्च पढमा, पढमगुणविगाइणोत्ति वा जम्हा ।
संयोयणा कसाया, भवादिसंजोयणा उत्ति ॥

गतार्थैव ॥ विशे० ॥

आओ वउवादाणं, तेण कसाया जओ कसस्साया ।
चत्तारि बहुव्वयणओ, एवं बीआदओ वी मया ॥

ते च बहुवचननिर्देशाच्चत्वारः क्रोधादयो गम्यन्ते । एवं देशविरत्याद्युत्तरोत्तरगुणघातित्वाद्वितीयतृतीयचतुर्थत्वेन कषायशब्दादिवाच्यत्वेन च द्वितीयादयोऽपि मताः सम्मता इति ॥ भवसिद्धियावीत्येतद् व्याख्यानयति ॥

भवसिद्धियावि भणिए, नियमा न लभंति तहमभव्वावि ।
अविसेदणवगहिया, परित्तसंसारिया ईया ॥

भवसिद्धिका अपीत्युक्तेऽपि शब्दादभव्यास्तं नैव लभन्त इत्यवगम्यत एव । अथवाऽपि शब्दात्परित्तसंसारादयोऽपि न लभन्त इति गम्यत इति गाथार्थः ॥ २३१ ॥

उक्ताः सम्यक्त्वस्याऽवरणभूताः कषाया अथ देशविरत्यावरणभूतांस्तानाह ॥

विअ कसायाणुदये, अप्पच्चक्खाणणामधेज्जाणं ।
सम्मद्दंसणलंभं, विरया विरई न उ लहंति ॥

सर्व्वप्रत्याख्यानं देशप्रत्याख्यानञ्च न येषामुदये लभ्यतेऽप्रत्याख्यानाः । अकारस्य सर्व्वप्रतिषेधवचनत्वादप्रत्याख्यानइति नामधेयं येषामप्रत्याख्याननामधेयानां द्वितीयस्य देशविरतिगुणस्याऽऽवारकत्वात् । द्वितीयास्ते च ते कषायास्तेषां द्वितीयकषायाणामुदये भव्याः सम्यग्दर्शनलाभं लभन्त इतिवाक्यशेषः ॥ अयं च वाक्यशेषः (विरयाविरई न उ लहंति) इत्यत्र तु शब्दोपादानाव लभ्यते । एषामुदये भव्याः सम्यग्दर्शनलाभं लभन्ते ते विरताविरतिं देशविरतिम्पुनर्लभन्त इति वाक्यसङ्गतोरति विरति वा । विरतिश्च यस्यां निवृत्तौ सा विरताविरतिस्तामिति निर्युक्तिगाथार्थः ॥

भाष्यम् ॥

सव्वं देसो वजओ, पच्चक्खाणं न जेसिमुदएणं ।
ते अप्पच्चक्खाणा, सव्वनिसेहे मओकारो ॥१॥
सम्मद्दंसणलंभं, लभंति भवियति वक्कसेसोयं ।
विरयाविरइविसेसे,णं तुसद्दंसल्लखिओयंच ॥२३४॥

गतार्थैव ।

अथ तृतीयस्य सर्वविरतिगुणस्याऽऽवारकांस्तृतीयकषायानाह ॥

तइयकसायाणुदए, पच्चक्खाणावरणनामधेज्जाणं ।
देसिक्कदेसविरइं, चरित्तलंभं न उ लहंति ॥

सर्वविरतिलक्षणतृतीयगुणघातित्वात्क्षपणक्रमाद्वा तृतीयास्ते च ते कषायाश्च तृतीयकषायाः क्रोधादयः चत्वारः तेषामुदये कथं भूतानामावृण्वन्त्यावरणाः प्रत्याख्यानं सर्वविरतिलक्षणं तस्यावरणा एतदेव नामधेयं येषां ते प्रत्याख्यानावरण

नामधेयास्तयां । आह न त्वप्रत्याख्यानमामधेयानामुदये सवथा प्रत्याख्यानं नास्तीत्युक्तं । तत्राऽप्रतिविरुद्धत्वादिहापि चावरणशब्देन प्रत्याख्यानस्य सर्वस्यापि निषेधो गम्यत इति। क एषां प्रतिविशेष इत्यत्रोच्यते । तत्र नञ्सर्वनिषेधे उक्तः । इह त्वाङोमर्यादेषदर्थत्वादास्येविरतिप्रत्याख्यानमर्यादया अथवा ईषत्सावद्ययोगानुमतेमात्रविरतिरूप प्रत्याख्यानमावृण्वंतीति प्रत्याख्यानावरणा इति व्युत्पत्तेस्सर्वविरतिरूपप्रत्याख्याननिषेधार्थं एवायं वर्तते न देशविरतिप्रत्याख्याननिषेधे। आवरणशब्दैस्तथाचाह देशश्च देशैकदेशौ तत्र देशः स्थूलप्राणातिपातादि, एकदेशस्तु तस्यैव द्वयवनस्पतिकायाद्यतिपातस्तयोर्विरतिः निवृत्तिस्तां लभत इति वाक्यशेषः (चरित्तलंभं न लहंति) इत्यत्र तुशब्दोपादानादेव लभ्यते । चरत्यनिंदितमनेनेति चारित्रं । अष्टविधकर्मचयरिक्तीकरणाद्वाचारित्रं । सर्वविरतिक्रियेत्यर्थः । तस्य लाभस्तमेषामुदये लभत देशैकदेशविरतिं पुनर्न लभत इति निर्युक्तिगाथार्थः । विशे. ॥ प्रत्याख्यानावरणवक्तव्यता (पञ्चक्खाणावरण) शब्दे ॥

अथोक्तमेवार्थं संगृह्य विभणिषुस्तथा चतुर्थकषायाणां यथाख्यातचारित्रादिविघातित्वं च दिदर्शयिषुराह ॥

मूलगुणाणं लंभं, न लहइ मूलगुणघाइणो उदये ।
संजलणाणं उदए, न लहइ चरणं अहक्खायं ॥

इह सम्यक्त्व महाव्रताणुव्रतानि च मूलभूता गुणा मूलगुणाः उत्तरगुणानामाधारभूतत्वात्तेषां मूलगुणानां लाभं न लभंते । कदेत्याह । यथोक्तान् मूलगुणान् हंतुं शीलंयेषां ते मूलगुणघातिनस्तेषां मूलगुणघातिनामनंतानुबंधि अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणानां द्वादशानां कषायाणामुदय एतच्च (पढमिल्लुयाण उदए) इत्यादिना सर्वं भावितमेव तथा ईषज्ज्वलनात्संज्वलनाः संपादि ज्वलनाद्वा संज्वलनाः परीषहादिसंपाते चारित्रिणमपि ज्वलयन्तीति वा संज्वलनाः क्रोधादय एव चत्वारः कषायास्तेषामुदये न लभंते लब्धं वा त्यजति चरणं चारित्रं किंसर्वमपि नेत्याह । यथैव तीर्थंकरगणधरैराख्यातं । अकषायमित्यर्थः । सकषायं तु लभते । नच यथाख्यातचारित्रमात्रमेवोपघ्नंति संज्वलनाः किं तु विशेषचारित्राणामपि देशोपघातिनो भवंति । तदुदये शेषचारित्रदेशाभिचारसिद्धेरितिनिर्युक्तिगाथार्थः । विशे० आव. म. ।

आवरणसत्य-आवरणशास्त्र-न० आव्रियते आकाशमनेनेत्यावरणम् । भवनप्रासादनगरादि तल्लक्षणं शास्त्रमपि तथा वास्तुविद्यात्मके पापश्रुतभेदे, स्था० ए ठा. ।

आवरणावरणपविभत्ति -आवरणावरणप्रविभक्ति-न० नाट्यविधिभेदे, ॥

चंदावरणपविभत्तिं च सूरावरणपविभत्तिं च आवरणावरणपविभत्ति णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेइ ॥

चन्द्रावरणप्रविभक्तिसूर्यावरणप्रविभक्तियुक्तमावरणावरणप्रविभक्तिमर्य्यावरणप्रविभक्तिनामकमष्टमं नाट्यविधिमुपदर्शयन्ति । राज० ॥

आवरणी-आवरणी- स्त्री० आवरणकारिण्याम् विद्यायाम्, ज्ञा० १६ अ० ॥

आवरिज्जमाण-आव्रियमाण- त्रि० स्खल्यमाने, (आवरिज्जमाणावा । आवरिज्जमाणत्ति) स्खल्यमानानि भ० १५ श० १उ० ।

आवरित्ता-आवृत्य- अव्य० आवरणं कृत्वेत्यर्थे (आवरित्ता चिट्ठइ) व्या० ॥

आवरिय-आवृत्त- त्रि० आ० वृ क्त कृतावरणे, अप्रकाशीकृते, आच्छादिते, वाच० (आवरिओ कम्मेहि) आवृत्तः प्रच्छादितः नि० चू० १ उ० । आवारिया विरणमुहे) आवृता अपि सन्निरुद्धसन्नाहा । अपि व्य० १ उ० ॥

आवरिसण-आवर्षण- न० उदकादिना छटकप्रदाने, ॥

समंजणआवरिसणउवलेवणसुहुमदीएवए चेव ।

आवर्षणमुदकेन छटकप्रदानमिति बृ० उ० १ ॥ आवरिसणं पाणिएण अप्फालण नि० चू० २ उ० । (उवलेवणसम्मज्जणावरिसण) आवर्षणं गन्धोदकादिनेति ग० २ अधि० अनु. । उदगादि आवरिसणं उदकेनादिशब्दाद् घृतेन तैलेन वाऽऽवर्षणं करोति बृ० ४ उ. ॥

समन्ताद्वर्षणं (आवरिसला) आसमन्ताद्वर्षत राज० ॥

आवरिहिय-आवर्हित- त्रि० आ० वृह उद्यमने णिच् क्त आ वर्हा इसायाम् क्तः । उत्पाटिते, उन्मूलिते. वाच० ॥

आवलण-आवलन-न० मोटन (गलगवलावलणमरणाणि)

गलस्य कण्ठस्य गवलस्य शृंगस्याऽऽवलनं च मोटनम् प्र० न० १ द्वा० ॥

आव (लि) ली-आव (लि) ली स्त्री० आ वल वा ङीप् पङ्क्तौ विशे० अनु० १ अ० (कोंचावलीइ वा हारावलीइ वा वलयावलीइ वा) आवलिपदोपादानं वर्णोत्कटत्वप्रतिपादनार्थम् । जं० । अस्यार्थो जीवाजीवशब्दे द्रष्टव्यः ॥

आवालिय-आवलित- त्रि० आ वल चलने क्त ईषच्चलिते , सम्यक्चलिते, च । वाच० । आमोटिते, ॥

(अणवाविद्धंओवालियं) अवलितं यथात्मनो वस्त्रस्य च वलितमिति मोटनं न भवतीति । उत्त० २६ अ० ॥

आवालि (या) णिवाय-आवलिकानिपात-पुं० आवलिकया क्रमेण निपातः संपात आवलिकानिपातः क्रमेण संपातः,॥

ताजोगेति व वुत्त आवलि (त) याणिवाते आहितेति वदेज्जा ताइति ॥

आस्तां तावदन्यकथनीय सम्प्रत्येतावत्कथ्यंत । योग इति । वस्तुतो न क्षत्रजातस्य आवलिकानिवायोति)आवलिकया क्रमेण निपातश्चन्द्रसूर्यैः सह संपात आख्यातो मयेति वदेत् सू० प्र. प्रा. १० । चं. प्र. प्रा. १० ।

आवालिय (या) पविट्ठ-आवलिकाप्रविष्ट-त्रि० आवलिकासु श्रेणिषु प्रविष्टा व्यवस्थिता आवलिकाप्रविष्टाः श्रेणया व्यवस्थिते, जी. ३ प्र. ॥

इमे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए णरगा किं संठिता प० गो० दुविहा पं० तं आवलियपविट्ठा य आवलियबाहिराय तत्थणं जे ते आवलियपविट्ठा ते तिविहा पं. तं. वट्टा १ तंसा २ चउरंसा ३ जी. प्र. ३ ।

आवलिकासु संस्थानमधिकृत्य त्रिविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा । वृत्तास्त्र्यस्राश्चतुरस्राः । जी. टी. ।

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणे किं संठिता प० गो० दुविहा० पं० तं० आवलियाए बाहिराय ॥

तत्रावलिकाप्रविष्टानि नाम यानि पूर्वादिषु चतसृषु दिक्षु श्रेणयोवस्थितानि यानि पुनरावलिकाप्रविष्टानां प्राङ्गणप्रदेशे

कुसुमप्रकरस्य यतस्ततो विप्रकीर्णानि तान्यावलिकाबाह्यानि। तानि च पुष्पावकीर्णानीत्युच्यन्ते । पुष्पाणीव इतस्ततोऽवकीर्णानि विप्रकीर्णानि पुष्पावकीर्णानि इति व्युत्पत्तेः जी. ३ टी. ४ प्र. ॥

आवलिय (या) पविभत्ति–आवलिकाप्रविभक्ति–न० दिव्ये नाट्यविधिभेदे, ॥

चंदावलिपविभत्तिं च सूरावलिपविभत्तिं च हंसावलिपविभत्तिं च एगावलिपविभत्तिं च तारावलिपविभत्तिं च मुत्तावलिपविभत्तिं च आवलियपविभत्तिं णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेइ ॥

चन्द्रावलिप्रविभक्तिसूर्यावलिप्रविभक्ति, वलयावलिप्रविभक्ति हंसावलिप्रविभक्त्येकावलिप्रविभक्ति, तारावलिप्रविभक्ति, मुक्तावलिप्रविभक्ति, कनकावलिप्रविभक्ति, रत्नावलिप्रविभक्त्यात्मकमावलिप्रविभक्ति नाम पञ्चमं नाट्यविधिमुपदर्शयन्ति राज० टी० ॥

आवलिय (या) बाहिर–आवलिकाबाह्य–त्रि० इतस्ततो विप्रकीर्णे, अत्र यद्वक्तव्यन्तद् (आवलियापविट्ठ) शब्दे उक्तम् जी० ४ प्र० ॥

आवलिया–आवलिका–स्त्री० पङ्क्तौ वृ० ३ उ. । आवलिका पङ्क्तिरभिधीयते। आलीश्रेणिरवली पङ्क्तिरिति वचनात् पं० सं० (भ्रमरावलियत्ति वा) भ्रमरावली भ्रमरपङ्क्तिः। राज० एकान्ते स्थितायां विच्छिन्नायामण्यल्यां च । या विच्छिन्ना एकान्ते भवति मण्डली सा आवलिका या पुनः स्वस्थाने एव सा मण्डली। व्य० ४ उ. ।

अथावलिकाया मण्डल्याश्च कः प्रतिविशेष इत्यत आह ॥

भिण्णाभिण्णविसेसो, आवलियाए उ अंतएगंते ।

मंडलीए सट्टाणं, सच्चित्ताएसु संकमति ॥

आवलिकामण्डल्योः परस्परं भिन्नाभिन्नरूपो विशेषः आवलिका भिन्ना विविक्त एकांता भवति । मण्डलिका त्वच्छिन्ना (आवलियतत्थभिन्ना मण्डलिया होइ अच्छिन्ना उ) इति वचनात् । एतदेव सुव्यक्तमाह । आवलिकायामुपाध्यायकोऽन्तर्मध्ये विविक्ते प्रदेशे तिष्ठति । मण्डल्या पुनः स्वस्थानमभवनं च पाठयितरिसक्रामतिसचित्तादिषु तल्वेऽभगतसचित्तादिविषयं(आवलियमण्डलिकमो पुच्छतो भिण्णभिण्णभेदेण) व्य० १० उ. । क्रमे, सूर. प्र० १० प्रा. चं. प्र. १० प्रा. कालविशेषे, असंख्येयसमयसंघातात्मकः कालविशेष आवलिका । विशे० । असंख्यातैः समयैरावलिका जघन्ययुक्ता संख्येयसमयराशिमानेति । तं० । अनु० । असंख्यातसमयसमुदायात्मिका आवलिकाः क्षुल्लकभवग्रहणकालस्य षट्पञ्चाशदुत्तरद्विशततमभागवर्त्तता इति । स्था० ठा. २ चं० प्र. प्रा. २० आ० म० ।

असंखेज्जाणं समयाणं समुदयं समइ समागमेणं सा एगा आवलिय त्ति पवुच्चइ । भ० ।

टी० असङ्ख्यातानां सम्बन्धिनो ये समुदया वृन्दानि तेषां याः समितयो मीलनानि तासां यः समागमः संयोगः स समुदयसमितिसमागमस्तेन यत्कालमानं भवतीति गम्यते सा आवलिकेति प्रोच्यते (संखेज्जा आवलियत्ति) किल षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयमावलिकानां क्षुल्लकभवग्रहणं भवति भ. ६ श. ७ उ. ॥ अनु० विशे० नं० पं० स. दर्श० कर्म०ज्यो०तं. ॥

आवसंत–आवसत्–त्रि० आवासं कुर्वति ॥

(सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं)सुयं मे आउसंतेणंति मयेत्यस्य विशेषणमेतत आङिति गुरुदर्शितमर्यादया वसता अनेन तत्वतो गुरुमर्यादावर्तित्वरूपत्वात् गुरुकुलवासस्य तद्विधानमथत उक्त ज्ञानादिहेतुत्वात् स्था. १ ठा. (गारमावसंताहि) आगारमावसद्भिः सेवमानैः आचा० ५ अ. ३ उ. ॥

आवसह–आवसथ–पुं० आवसत्यत्र आ वस अथच्. गृहे, सूत्र० २ श्रु. २ अ. ॥

प्रति० (आवसहं च जाणमतं च) आवसथं गृहमिति सूत्र० १ श्रु. ४ अ. । आश्रये, (आवसहं वासमुस्सिणामि) आवसथं वा युष्मदाश्रयं समुच्छृणोमि आचा० ७ अ. २ उ. । परिव्राजकाश्रये उटजाकारे गृहे, आवसथः परिव्राजकाश्रय इति प्रश्न० १द्वा. । आवसथास्तापसाश्रया उटजादयः । दशा. (जेणेवपरिव्वायगावसहे तेणेव उवागच्छइ परिव्वायावसहेत्ति) परिव्राजकमठः ज्ञ० २ श. १ उ. केचनावेसथूटजाकारेषु गृहेषु वसंतीति सूत्र० २ श्रु. २ अ. आर्याच्छंदोरचिते कोषभेदे, वाच० ॥

आवसहिय–आवसथिक –पुं० आवसथो गृहं तेन च रतीत्यावसथिकः । प्रति० सूत्र० १ श्रु. १ अ. आवसथे गृहे वसति ठञ् स्त्रियां ङीप् गृहस्थे, वाच० आवसथास्तापसाश्रया उटजादयस्तत्रवसन्तीत्यावसथिकाः ॥ दशा० तीर्थिकविशेषे सूत्र० २ श्रु. ७ अ. आवसथिकाः केचनावसथेषूटजाकारेषु गृहेषु वसतीति सूत्र० २ श्रु. २ अ. ॥

आवसहि–आवसति–स्त्री० वसत्यत्र गृहे वसतिः रात्रिः सम्यक् वसतिः प्रा० स० निशीथे, वसतेः सम्यकत्वश्चावश्यगृहवासयोग्यत्वं तत्राद्धरात्रेऽवश्यं भवतीति तस्य तथात्वम् वाच० ॥

आवस्सय–आपाश्रय–पुं० आङ्मर्यादाभिविध्याची। आमर्यादयाऽभिविधिना वा गुणानामापाश्रय आधार इदमित्यापाश्रयः । सामायिकादिके आवश्यके,॥

विशेषावश्यके आवश्यकपर्यायनामान्यधिकृत्य ।

आवस्सयं अवस्सकरणिज्जं धुवनिग्गहो विसोहीय ।

आमर्यादयाऽभिविधिना वा गुणानामापाश्रय आधार इदमित्यापाश्रयं गुणाधार इत्यर्थः । नन्वाधारवाचक आपाश्रयशब्दः पुंल्लिङ्गे वर्तते । तत्कथमापाश्रयमिति नपुंसकत्वमितिचेन्न । प्राकृतशैलीवशतोऽदोषादिति । विशे० ।

आवश्यक–न० अवश्यं भाव आवश्यकं द्वन्द्वमनोज्ञादित्वाद्वेति मनोज्ञादेरधिकृतत्वाद्बुञ् । आ० चू. २ अ. ।

अवश्यंभावे नैयत्ये,वाच० अवश्यं कर्म आवश्यकं अवश्यकर्तव्यक्रियानुष्ठाने, । नं ०

आवस्सगपरिसुद्धीय, होंति भिक्खुस्स लिङ्गाइं ।

आवश्यकपरिशुद्धिश्चावश्यं करणीययोगनिरतिचारतेति । दश० अ. १० । द्वा. । आव. । धर्म. । अनु. । पंचा. । स्था. १० ठा. । नियमात्कर्तव्ये, आवश्यकानि नियमत एव करणीयानीति आव० ४ अ. । अवश्यंभावित्वाद्वाच्यत्वाद्वावश्यकं स्था०४ठा.अनु. ।अवश्यकर्तव्यमावश्यकम् श्रमणादिभिरवश्यमुभयकालं क्रियते इति भावः । क्वचिदितिकर्मणि बाहुलकात् प्रत्ययः । पृषोदरादय इति निपातनात् शेषरूपसिद्धिः । अथवा ज्ञानादिगुणानामासमन्ताद्वश्यमात्मानं करोति । यदि वा आसमन्ताद्वश्या इन्द्रियकषायादिभावशत्रवो यस्मात्तदाव-

श्यकं । शेषाद्वेतिकप्रत्ययः यदि वा ज्ञानादिगुणकदम्बकं मोक्षोवा आसमन्ताद्वश्यः क्रियतेऽनेनेत्यावश्यकं । आ० म० प्र० १ अ. । प्रव० । स्था. । ग. । विशे० । ओघ० ।

दंसणविणए आवस्सए असीलव्वए निरइआरो ।

आवश्यकं अवश्यकर्त्तव्यं संयमव्यापारनिष्पन्नं तस्मिन्नपि विशुद्धाद्युत्तरगुणकलापे, इति । आ० क० । ज्ञा. ।

तत्प्रतिपादके सामायिकादिषडध्ययनकलापात्मके अङ्गबाह्ये श्रुतविशेषे च अनु० । विशे० । स्था० । नंदी० ।

समणेणं सावएणय, अवस्सकायव्वं हवइ जम्हा ।

अंतो अहो निसस्सय, तम्हा आवस्सय नाम २ सेत्तं आवस्सयं ॥

टी० श्रमणादिना अहोरात्रस्य मध्ये यस्मादवश्यं क्रियते । तस्मादावश्यकं । एवमवश्यकरणीयादिपदानामपि व्युत्पत्तिर्द्रष्टव्या । उपलक्षणत्वादस्य इति गाथार्थः । अन. ॥

तत्राच विशेषावश्यक । आवश्यकस्य पर्य्यायनामान्याभिधित्सुराह ।

पर्य्यायाः ॥

तस्साभिन्नत्थाइं, सुपसत्थाइं जहंनु नियमाइं ।

अव्वामोहाइं, निनित्तमाहपज्जाय नामाइं ॥

तस्याऽवश्यकस्य पर्यायनामान्याह इति संबन्धः । कथंभूतान्यभिन्नार्थानि सुप्रशस्तानि यथार्थो व्यवस्थितस्तथैव नियतानि निश्चितानि । किमित्याह ॥ अव्यामोहादिनिमित्तं एकार्थिकैर्हि पर्यायनामभिर्ज्ञातैरन्योन्यस्थानेष्वन्यान्यनामश्रवणतः शिष्यो नमुह्यति । आदिशब्दान्नानादेशजविनेयानां सुखेनैवार्थ प्रतिपत्तिर्भवति इत्यादि वाच्यमिति ॥

कानि पुनस्तानि पर्यायनामानीत्याह ।

आवस्सयं १ अवस्सकरणिज्जं २ धुव ३ निग्गहो ४ विसोहिय ५ अज्झयण ६ वग्गो ७ घनाउ ८ आराहणा ९ मग्गो १० ।

एतानि दश पर्य्यायनामानि ॥

अत्राऽवश्यकमिति कः शब्दार्थः इत्याह ।

समणेण सावएण य, अवस्सकायव्वयं हवई जम्हा ।

अंतो अहोनिसिस्सा, तम्हा आवस्सयं नाम ॥

श्रमणादिभिरहोरात्रिमध्येऽवश्यंकरणादावश्यकमितीह तात्पर्यमिति ॥

एतदेव सविशेषमाह ॥

जदवस्सं कायव्वं, तेणावस्सयमिदंगुणाणं वा ।

आवस्सयमाहारो, आमज्जायाभिविहिवाइ ॥

अवस्संवा जीवं, करेइ जं नाणदंसणगुणाणं ।

संनिज्झभावणत्थयणेहि, वा वासयं गुणोओ ॥

यद्यस्मादवश्यं कर्तव्यं तेन तस्मादावश्यकमिदमित्येतत्प्राकृतगाथायाः पर्यवसितार्थकथनमेव । अथवा आङ्मर्य्यादाभिविधिवाची । आमर्यादया अभिविधिना वा गुणानामापाश्रय आधार इदमित्यापाश्रयं गुणाधारमित्यर्थः । नन्वाऽधार वाचक आपाश्रयशब्दः पुंलिंगे वर्तते । तत्कथमापाश्रयमिति नपुंसकत्वमिति चेन्न । प्राकृतशैलीवशतोऽदोषादिति । अथवा ज्ञानादिगुणानामासमंताद्वश्यमात्मानकरोतीत्यावश्यकं । यथा । अन्तं करोतीत्यंतकः । सान्निध्यभावच्छादनैर्वा आवासकं गुणत इत्यावासकमुच्यते । इदमुक्तं भवति । वसनिवास इति गुणशून्यमात्मानं गुणैरासमन्ताद्वासयति गुणसान्निध्यमात्मनः करोतीत्यावासकं । अथवा यथावद् वासधूपादिभिस्तथा गुणैरासमन्तादात्मानं वासयति भावयति रंजयत्यावासकं । यदि वा वस आच्छादने गुणैरासमंतादात्मानं छादयति । छद षट्ट संवरणे । दोषेभ्यः संवृणोत्यावश्यकमिति तदेतदेवमावस्सयत्याद्यं पर्य्यायनाम व्याख्यातं ।

शेषाण्यतिदिशन्नाह ॥

एवं चिअ सेसाइं, विउसासुय लक्खणाणुसारेण ।

कमसो वत्तव्वाइं, तहा सुयक्खंधनामाइं ॥

एवमेव शेषाण्यपि अवश्यकरणीयादिनामानि सिद्धान्तलक्षणाऽनुसारेण क्रमशो विदुषा वक्तव्यानि । तद्यथा । ममुक्षुभिरवश्यं क्रियत इति अवश्यंकरणीयमिदमुच्यते । तथा अर्थतो ध्रुवत्वाच्छास्वतत्वात्ध्रुवं । निग्रहाते इन्द्रियकषायादयो भावशत्रवोऽनेनेति निग्रहः । अन्ये तु प्रवाहतोऽनादिकालीनध्रुवं कर्म्म तन्निग्रह्यते अनेनेति ध्रुवनिग्रह इत्येकमेवेदं पर्य्यायनाम व्याचक्षते । कर्ममलिनस्याऽत्मनोविशुद्धिहेतुत्वाद्विशुद्धिः । सामायिकादिषडध्ययनात्मकत्वादध्ययनषट्कं । वृजी वर्जने वृज्यन्ते दूरतः परिह्रियन्ते रागादयो दोषा अनेनेति वर्गः । अन्येतुषडध्ययनकलापात्मकत्वादध्ययनषट्कवर्ग इतीदमत्येकमेव पर्यायं नाम ब्रुवते । अभिप्रेतार्थसिद्धेः सम्यगुपायत्वान्न्यायः अथवा जीवकर्मसंबन्धापनयनान्न्यायः । अयमभिप्रायो यथा कारणिकैर्दृष्टो न्यायो द्वयोरर्थिप्रत्यर्थिनोर्भूमिद्रव्यादिसंबधे चिरकालीनमप्यपनयत्येवं जीवकर्मणोरनादिकालीनमप्याश्रयाश्रयिभावसम्बन्धमपनयतीत्यावश्यकमपिन्याय उच्यते । मोक्षाराधनहेतुत्वादाराधना मोक्षपुरप्रापकत्वान्मार्ग इव मार्ग इति ॥ विशे० ॥ अनु० ॥ आ० ॥ चू० ॥ आ० म० प्र० ॥

आवश्यकस्य चतुर्धा निक्षेपो नामस्थापनाद्रव्यभावभेदात् ।

सेकिंतं आवस्सयं २ चउव्विहं पण्णत्तं । तंजहा ।

नामावस्सयं १ ठवणावस्सयं २ दव्वावस्सयं ३ भावावस्सयं ४ ॥

(सेकिंतं आवस्सय) मित्यादि अत्र से शब्दो मागधदेशी प्रसिद्धो थ शब्दार्थे वर्तते । अथ शब्दस्तु वाक्योपन्यासार्थः । स्तथा चोक्तम् ॥

अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्य्यमंगलोऽपन्यासनिर्वचनसमुच्चयेष्विति किमिति परप्रश्ने । तदिति सर्वनामएवप्रक्रान्तपरामर्शार्थे । ततश्चायं समुदायार्थेऽथ किं स्वरूप तदावश्यकं । एवं प्रश्निते सत्याचार्यः शिष्यवचनाऽनुरोधेन समाधानार्थं प्रत्युच्चार्य निर्दिशति ॥

(आवस्सयं चउविहं) इत्यादि अवश्यं कर्तव्यमावश्यकम् । अथवा गुणानामासमंताद्वश्यमात्मानं करोति इत्यावश्यकम् । यथाऽतं करोतीति अन्तकः । अथवा आवस्सयंति प्राकृत शैल्या आवासकं । अत्र वस निवासे इति गुण शून्यमात्मानं वा समंताद्वासयति गुणैरित्यावश्यकं (चउविहं पण्णत्तं) चतस्रो विधा भेदा अस्येति चतुर्विधम् प्रज्ञप्तं प्ररूपितमर्थतस्तीर्थंकरैः सूत्रतो गणधरैस्तद्यथा (नामावस्सय) मित्यादि नामाभिधानतद्रूपमावश्यकं नामावश्यकं आवश्यका भिधानमेषेत्यर्थः । अथवा नाम्ना नाममात्रेणाऽवश्यकं जीवादीत्यर्थस्तल्लक्षणञ्चेदम् । यद्वस्तुनोऽभिधानं स्थितमन्यार्थे तदर्थनिरपेक्षं पर्यायानभिधेयं च नाम यादृच्छिकं च तथा विनेयाऽनु

अहार्थमेतद्व्याख्या यद्वस्तुन इन्द्रादिरभिधानमेन्द्र इत्यादि वर्णावलिमात्रमिदमेव आवश्यकलक्षणवर्णचतुष्टयावलीमात्र मिदमेव ।
आवश्यकलक्षणवर्णचतुष्टयावलिमात्रं । यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धात्तन्नामेति संटंकः ॥

अथ प्रकारान्तरेण नाम्नोलक्षणमाह। स्थितमन्यार्थे तदर्थनिरपेक्षं पर्यायानभिधेयञ्चेति तदपि नाम यत्कथंभूतमित्याह । अन्यश्चासावर्थश्च अन्यार्थो गोपालदारकादिलक्षणस्तत्र स्थितमन्येन्द्रादार्थे यथार्थत्वेन प्रसिद्धं तदन्यत्र गोपालदारकादौ यदारोपितमित्यर्थः। अतएवाह । तदर्थनिरपेक्षमिति। तस्येन्द्रादिनाम्नोऽर्थः परमैश्वर्य्यादिरूपस्तदर्थः । स चासावर्थश्चेति वा तदर्थस्तस्य निरपेक्षं गोपालदारकादौ तया तदर्थस्याऽभावात्पुनः किम्भूतं तदित्याह । पर्य्यायानभिधेयमिति । पर्य्यायाणां शक्रपुरन्दरादेनामनभिधेयमवाच्य गोपालदारकादयो हीन्द्रादिशब्दैरुच्यमाना अपि शचीपत्यादिरिव शक्रपुरन्दरादिशब्दैर्नाभिधीयन्ते । अतस्तन्नामाऽपि नाम तद्वतोरभेदोपचारात्पर्य्यायानभिधेयमित्युच्यते च । शब्दाश्चाम्न एव लक्षणान्तरसूचकं शचीपत्यादौ प्रसिद्ध । तन्नाम वाच्यार्थशून्ये अन्यत्र गोपालदारकादौ यदारोपितं तदपि नामेति तात्पर्य्यम । तृतीयप्रकारेणाऽपि लक्षणमाह । याहच्छिकं च तथेति । तथाविधव्युत्पत्तिशून्यं डित्थकापित्यादिरूपं याहच्छिकं स्वेच्छया नाम क्रियते तदपि नामेत्यार्यार्थः ॥ अनु० ॥
अत्र नामावश्यकस्वरूपनिरूपणार्थं सूत्रकार एवाह ॥

सेकिंतं नामावस्सयं २ जस्स एं जीवस्स वा अजीवस्स वा जीवाए वा अजीवाण वा तदुभयस्स वा तदुभयाण वा आवस्सएत्ति नामं कज्जइ सेत्तं नामावस्सयं ॥

अथ किं तन्नामावस्सकमिति प्रश्ने सत्याह । (नामावस्सयं जस्स ण) मित्यादि । अत्र द्विकलक्षणेनाऽङ्केन सूचितं द्वितीयमपि (नामावस्सयं) ति पदं द्रष्टव्यं । एवमन्यत्राऽपि यथासम्भवमभ्यूह्यम । णमिति वाक्यालङ्कारे । यस्य वस्तुनो जीवस्य वा अजीवस्य वा जीवानामजीवानां वा (तदुभयस्स वा) तदुभयानां वा आवश्यकमिति यन्नाम क्रियते तन्नामावश्यकमित्यादिपदेन संबन्धः ॥ नाम च तदावश्यकं चेति व्युत्पत्तिरथवा यस्य जीवादिवस्तुनः आवश्यकमिति नाम क्रियते। तदेव जीवादिवस्तु नामावश्यकं। नाम्ना नाममात्रेणाऽवश्यकं नामावश्यकमिति व्युत्पत्तिर्वाशब्दाः पक्षान्तरे सूचका इति समुदायार्थस्तत्र जीवस्य कथमावश्यकमिति नाम संभवतीत्युच्यते। यथा लोके जीवस्य स्वपुत्रादेः कश्चित्सीहको देवदत्त इत्यादि नाम करोति । तथा कश्चित्स्वाभिप्रायवशादावश्यकमित्यपि नाम करोति । अजीवस्य कथमिति चेदुच्यते । इहावश्यकावासकशब्दयोरकार्थता प्रागुक्ता । ततश्चार्द्रशुष्कोऽचित्तो बहुकोटराकिर्णो वृक्षोऽन्यो वा तथाविध कश्चित्पदार्थविशेषस्सर्पादेरावासोऽयमिति लौकिकैर्व्यपदिश्यत एव । स च वृक्षादिर्यद्यप्यनन्तैः परमाणुलक्षणैरजीव द्रव्यैर्निष्पन्नस्तथाप्येकस्कंधपरिणतिमाश्रित्यकाजीवत्वेन विवक्षित इति स्वार्थिककप्रत्ययोपादानादेकानि वयस्यावासकनाम सिद्धम । जीवानामपि बहूनामावासकनाम सन्दृश्यते । यथा इष्टकापाकाद्यग्निर्मूषिकावास इत्युच्यते । तत्र हल्मौ किल मूषिकाः संमूर्च्छन्त्यतस्तेषामसङ्ख्येयानामग्निजीवानां एवंवदावासकन्नाम सिद्धम । अजीवानान्तु यथा नीडं पक्षिणामावास इत्युच्यते । तन्नीडं बहुभिस्तृणाद्यजीवैर्निष्पद्यते । इति बहूनां जीवानामावासकंनाम भवति । इदानीमुभयस्यावासकसंज्ञा भाव्यते । तत्र गृहदीर्घिका अशोकवनिकाद्युपशोभितः प्रासादादिप्रदेशः राजादेरावास उच्यते । सौधर्म्मादि विमानं वा देवानामावासोऽभिधीयते । अत्र च जलवृक्षादयस्सचेतनरत्नादयश्च जीवा इष्टकाः काष्ठादयो चेतनरत्नादयश्चाजीवास्तन्निष्पन्नमुभय तस्य कप्रत्ययोपादाने आवासक संज्ञा सिद्धा । उभयानां त्वावासकसंज्ञा यथा सम्पूर्णनगरादिक राजादीनामावास उच्यते । सम्पूर्णः सौधर्म्मादिकल्पो वा इन्द्रादीनामावासोऽभिधीयते । अत्र च पूर्व्वोक्तप्रासादविमानयोः स्वल्पत्वादेकमेव जीवाजीवोभयं विवक्षितमत्र तु नगरादीनां सौधर्म्मादिकल्पानां च महत्त्वाद्बहूनि जीवाजीवोभयानि विवक्षितानीति विवक्षया भेदो द्रष्टव्यः एवमन्यत्राऽपि जीवादीनामावासकसंज्ञा यथा सम्भवं भावनीया ॥
दिङ्मात्रप्रदर्शनार्थत्वादस्य निगमयन्नाह । (सेतमित्यादि) (सेत्त)मित्यादि वा क्वचित्पाठः तदेतन्नामावश्यकमित्यर्थः ॥
इदानीं स्थापनाऽवश्यकनिरूपणार्थमाह ।

सेकिंतं ठवणावस्सयं २ जण्णं कट्ठकम्मे वा पोत्थकम्मे वा चित्तकम्मे वा लिप्पकम्मे वा गंथिमे वा वेढिमे वा पूरिमे वा संघाइमे वा अक्खेवा वराडए वा एगोवा अणेगोवा सब्भावठवणा वा असब्भावठवणा वा असब्भाय ठवणा वा आवस्सएत्ति ठवणाठविज्जइ सेत्तं ठवणावस्सयं । नाम ठवणाणं कोपइविसेसो णामं आवस्सकहिअं ठवणा इत्तरिआ वा होज्जा आवकहिआ वा ॥

टीका । सेकितमित्यादि अथ किंतत् स्थापनावश्यकमिति प्रश्ने सत्याह । (ठवणा आवस्सयं जण्ण) मित्यादि । तत्र स्थाप्यते शुष्कोऽयमित्यभिप्रायेण क्रियते निर्वर्त्यते इति स्थापना । काष्ठकर्म्मादिगतावश्यकवत् साध्वादिरूपा । सा चासौ आवश्यकतद्वतोरभेदोपचारादावश्यकं च स्थापनावश्यके स्थापनालक्षणं च सामान्यत इदमुक्तं । यत्तु तदर्थवियुक्तं तदभिप्रायेण यच्च तत्करणि लेप्यादिकर्म्म तत्स्थापनेति क्रियते अल्पकालं च ॥ १ ॥ इति विनेयाऽनुग्रहार्थमत्रापि व्याख्यातुशब्दो नामलक्षणस्य स्थापनालक्षणस्य भेदसूचकः। स चासावर्थश्च तदर्थो भावेन्द्रभावावश्यकादिलक्षणस्तेनवियुक्तं रहितं यद्वस्तु तदभिप्रायेण भावेन्द्राद्यभिप्रायेण क्रियते स्थाप्यते तत् स्थापनेति संबन्धः किंविशिष्टं यदित्याह । यच्च तत्करणि तेन भावेन्द्रादिना सहकारणिः सादृश्यं तस्य तत्करणि तत्सदृशमित्यर्थः । चशब्दात्तदकरणि चाक्षादिवस्तु गृह्यते। अवसदृशमित्यर्थः । किंपुनस्तदेवं भूतं वस्त्वित्याह । लेप्यादिकर्म्मेति लेप्यपुत्तलिकादीत्यर्थः । आदिशब्दात् काष्ठपुत्तलिकादि गृह्यते अक्षरादि अनाकारं कियंतं कालं तत् क्रियते इत्याह । अल्पः कालो यस्य तदल्पकालमित्वरकालमित्यर्थः । च शब्दाद्यावत्काथिकं शाश्वतप्रतिमादि यत्पुनर्भावेन्द्राद्यर्थरहितं साकारमनाकारं वा तदर्थाभिप्रायेण क्रियते तत् स्थापनेति तात्पर्यमित्यार्यार्थः ॥

इदानीं प्रकृतमुच्यते (जण्णंति) णमिति वाक्याऽलंकारे यत्काष्ठकर्मणि वा चित्रकर्म्मणि वा वराटके वा एको वा अनेको वा सद्भावस्थापनायां वा असद्भावस्थापनायां वा। आवस्सएति। आवश्यकतद्वतोरभेदोपचारात्तद्वानिह गृह्यतेऽस्तश्चैको वा अनेको वो कथं भूतां अन उच्यते। आवश्यकक्रिया वाआवश्यक

क्रियावन्तो वा (ठवणा ठविज्जत्तेत्ति) स्थापनारूपं स्थाप्यते क्रियते आवृत्त्या बहुवचनांतत्वे स्थापनारूपाः स्थाप्यंते तत् स्थापनावश्यकमित्यादिपदेन संबन्ध इति समुदायार्थः। काष्ठकर्मादिष्वावश्यकक्रियां कुर्वतो ये स्थापनारूपा साध्वादयः स्थाप्यंते तत् स्थापनावश्यकमिति तात्पर्यम्। अधुना अवयवार्थमुच्यते । तत्र क्रियत इति कर्म काष्ठकर्म काष्ठनिष्कुट्टितं रूपकमित्यर्थः । चित्रकर्म्म चित्रलिखितं रूपकं (पोत्थकम्मेवेत्ति) अत्र पोत्थं पोतं वस्त्रमित्यर्थः तत्र कर्म्म तत्पल्लवनिष्पन्नं वा ढल्लिकारूपकमित्यर्थः । अथवा पोत्थं पुस्तकं तच्चेह संपुटकरूपं गृह्यते । तत्र कर्म्म तन्मध्ये वर्तिकालिखितं रूपकमित्यर्थः । अथवा पोत्थं ताडपत्रादि तत्र कर्म्म तच्छेदनिष्पन्नं रूपकं लेप्यकर्म लेप्यरूपकं ग्रन्थिम कौशलातिशयाद् ग्रन्थिसमुदायनिष्पादितं रूपकं वेष्टिमं पुष्पवेष्टनक्रमेण निष्पन्नमानन्दपुरादि प्रतीत्य रूपमथवा एकं द्वे त्रीणि वस्त्राणि वेष्टयित्वा यत् किंचित् रूपकं तत्स्थापयाति तद्वेष्टिमं । पूरिमं भरिमं पित्तलादिमयप्रतिमावत् । संघातिमं बहुवस्त्रादिखण्डसंघातनिष्पन्नं कञ्चुकवत् । अक्षश्चंदनको वराटकः कपर्दकः । अत्र वाचनान्तरे अन्यान्यपि दन्तकर्मादिपदानि दृश्यंते । तान्यप्युक्तानुसारतो भावनीयानि । वा शब्दाः पक्षान्तरसूचकाः । यथासम्भवमेवमन्यत्रापि एतेषु काष्ठकर्मादि आवश्यक्रियां कुर्वतः एकादि साध्वादयः सद्भावस्थापनया असद्भावस्थापनया वा स्थापनावश्यकं । तत्र काष्ठकर्म्मादिष्वाकारवती सद्भावस्थापना साध्वाद्याकारस्य तत्र सद्भावात् । अक्षादिषु तु नाऽऽकारवती असद्भावस्थापना साध्वाकारस्य तत्रासद्भावादिति निगमयन्नाह । (सेत्त मित्यादितदेतत् स्थापनावश्यकमित्यर्थः । अत्र नामस्थापनयोर भेदं पश्यन्निदमाह (नाम ठवणाणं कोपइविसेसोत्ति) नामस्थापनयोः कः प्रतिविशेषो न कश्चिदित्यभिप्रायः । तथाह्यावश्यकादिभावार्थशून्ये गोपालदारकादौ द्रव्यमात्रे यथावश्यकादि नाम क्रियते तत् स्थापनापि तथैव । तच्छून्ये काष्ठकर्मादौ द्रव्यमात्रे क्रियतेऽतो भावशून्यं द्रव्यमात्रे क्रियमाणत्वात् विशेषाभावनयोः कश्चिद्विशेषः । अत्रोत्तरमाह । (नामं आवकहिय) मित्यादि नाम यावत्कथिकं स्वाश्रयद्रव्यस्यास्तित्वकथां यावदनुवर्तते न पुनरन्तराऽप्युपरमते । स्थापना पुनरित्वरा स्वल्पकालभाविनी वा स्याद्यावत् कथिका वा स्वाश्रयद्रव्ये अवतिष्ठमानेऽपि काचिदितराऽपि निवर्तते । काचित्तु तत्सत्तां यावदवतिष्ठत इति भावस्तथाहि । नाम आवश्यकादिकं मेरुजम्बूद्वीपकलिङ्गमगधसुराष्ट्रादिकं चाद्यात् स्वाश्रयो गोपालदारकदेहादिः शिलासमुच्चयादिर्वास्ति तावदवतिष्ठति इति । तद्यावत् कथिकमेव । स्थापनात्वावश्यकत्वेन योग्यः स्थापितः स क्षणांतरं पुनरपि तथाविधप्रयोजनमन्तरेव इन्द्रत्वेन स्थाप्यते । पुनरपि च राजादित्वेनेत्यल्पकालवर्तिनः शाश्वतप्रतिमादिरूपा तु यावत्कथिकात्वर्तते तस्मात्तु अर्हदादिरूपेण सर्वदा तिष्ठतीति स्थापनेति व्युत्पत्तेः । स्थापनात्वमवमेयं ननु स्थाप्यत इति स्थापना शाश्वतत्वेन केनापि स्थाप्यमानत्वाभावादिति । तस्माद्भावशून्यद्रव्याधारसाम्येऽप्यनयोः कालकृतो विशेषः । अत्राह । ननु यथा स्थापना काचिदल्पकालीना तथा नामापि किञ्चिदल्पकालीनमेव । गोपालदारकादौ विद्यमानेऽपि कदाचिदनेकनामपरावृत्तिदर्शनमुच्यते ।

सत्यं । किन्तु प्रायो नाम यावत् कथिकमेव । यस्तु क्वचिदन्यथोपलम्भः । सोऽल्पत्वान्नेह विवक्षित इत्यदोषः । उपलक्षणमात्रं चेद । कालभेदेनैतयोर्भेद कथनमपरस्यापि बहुप्रकारभेदस्य सम्भवात्तथाहि । यथेन्द्रादिप्रतिमास्थापनायां कुण्डलांगदादिभूषितः सन्निहितशचीवज्रादिराकार उपलभ्यते । न तथा नामेन्द्रादौ । एवं यथा स्थापनादर्शनाद्भावः । समुल्लसति नैव मिन्द्रादिश्रवणमात्राद् । यथाच तत् स्थापनायां लोकस्योपयाचितत्वापूजाप्रवृत्ति समीहितलाभादयो दृश्यन्ते नैवं । नामेन्द्रादावित्येव मन्यदपि वाच्यमिति ।

उक्तं स्थापनावश्यकम् ।

अत्र नाम इदानीं द्रव्यावश्यकनिरूपणाय प्रश्नं कारयाति ।

सेकिंतं दव्वावस्सयं दव्वावसयं दुविहं पण्णत्तं । तंजहा । आगमओ अ नो आगमओ अ ॥

टी० अथ किंतत् द्रव्यावश्यकमिति पृष्टे सत्याह । (दव्वावस्सयं दुविह) मित्यादि तत्र द्रवति गच्छति तांस्तान् पर्यायानिति द्रव्यं विवक्षितयोरतीतभविष्यद्भावयोः कारणम् अनुभूतं विवक्षितभावं अनुभविष्यद्विवक्षितभावं चास्ति इति द्रव्यभूतस्य भाविनो वा भावस्य हिकारणं तु यल्लोके तत् द्रव्यं तत्वज्ञैः सचेतनमचेतनं कथितम् ।

व्या० । तद्द्रव्यं तत्वज्ञैः कथितं तत्कथंभूतं द्रव्यं यत्कारणं हेतुः कस्येत्याह । भावस्य पर्यायस्य कथभूतस्येत्याह ।

भूतस्या तीतस्य भाविनो वा भविष्यतो वा लोके आधारभूते तत्र सचेतनं पुरुषादि अचेतनं च काष्ठादि भवति ।

एतदुक्तं भवति ।

यः पूर्वं स्वर्गादिष्विन्द्रादित्वेन भूत्वा इदानीं मनुष्यादित्वेन परिणतः अतीतस्येन्द्रादिपर्यायस्य कारणत्वात्सांप्रतमपि द्रव्यमिंद्रादिरभिधीयते । अमात्यादिपदपरिभ्रष्टामात्यादिवत् तथा अग्रेऽपि य इन्द्रादित्वेनोत्पस्यते स इदानीमपि भविष्यदिन्द्रादिपदपर्यायकारणत्वात् द्रव्यत इन्द्रादिरभिधीयते । भविष्यद्राजकुमारराजवत् । एवमचेतनस्यापि काष्ठादेः तत् भविष्यत्पर्यायकारणत्वेन द्रव्यता भावनीयेत् इति तात्पर्यार्थः । इतः प्रकृतमुच्यते । तच्चेह द्रव्यरूपमावश्यकं प्रकृतं तत्रावश्यकोपयोगाधिष्ठितः साध्वादिदेहावन्दनकादिसूत्रोच्चारण लक्षणश्चागमः । आवर्तादिका क्रिया चावश्यकमुच्यते । आवश्यकोपयोगशून्यस्तु ता एवं देहागमक्रिया द्रव्यावश्यकं । तच्च द्विविधं प्रज्ञप्तमिति । तद्यथा । आगमत आगममाश्रित्य । नो आगमतो नो आगममाश्रित्य नो आगमशब्दार्थं यथावसरमेव वक्ष्यामः । चशब्दो द्वयोरपि स्वस्वविषये तुल्यप्राधान्यख्यापनार्थः ।

अत्राद्यभेदं जिज्ञासुराह ।

सेकितं आगम ओ दव्वावस्सयं २ जस्सणं आवस्सएत्ति पदं सिक्खितं ठितं जितं मितं परिजितं नाम समं घोससमं अहीणक्खरं अणच्चक्खरं अव्वाइद्धक्खरं अक्खलिअं अमिलिअं अवच्चामेलियं पडिपुण्णं पडिपुण्णघोसं कंठोठविप्पमुक्कं गुरुवायणोवगयं सेणं तत्थ वायणाए पुच्छणाए परिअट्टणाए धम्मकहाए नो अणुपेहाए कम्हा अणुवओगे दव्वमिति कट्टु ।

टी० । से किंत मित्यादि—अथ किं तदागमतो द्रव्यावश्यकमिति आह । (आगमतो दव्वावसयं जस्सण) मित्यादि-

णमिति पूर्ववत्। जस्सत्ति यस्य आवस्सएति पर्यंति । आवश्यकपदाभिधेयं शास्त्रमित्यर्थः । ततश्च यस्य कस्यचिदावश्यकशास्त्रं शिक्षितं जितं यावत्। वाचनोपगतं भवति (सेणं तत्थेति । सजन्तुस्तत्रावश्यकशास्त्रे वाचनाप्रच्छनापरिवर्तनाधर्मकथभिर्वर्तमानोऽप्यावश्यकोपयोगे अवर्तमान आगमतः आगममाश्रित्य द्रव्यावश्यकमिति समुदायार्थः। अत्राह । नन्वागममाश्रित्य द्रव्यावश्यकमित्यागमरूपमिदं आवश्यकमित्युक्तम् जवति । एतच्चायुक्तं । यतः आगमो ज्ञानं ज्ञानं च भाव एवेति। कथमस्य द्रव्यत्वमुपपद्यते। सत्यमेत त्किन्त्वागमस्य कारणमात्मा तदधिष्ठिता देहशब्दश्चोपयोगशून्यसूत्रोच्चारणरूप इहास्ति नतु साक्षादागमः । एतच्च त्रितयमागमकारणत्वात्कारणे कार्योपचारादागम उच्यते। कारणं च विवक्षितभावस्य द्रव्यमेव जवतीत्युक्तमेवेत्यदोषः। अनु०॥

शिक्षितादिपदानां व्याख्या शिक्षितादि शब्दे॥

उदात्तादिघोषैरविकलं प्रतिपूर्णघोषं। अत्राह। घोष सममित्युक्तमेव तत्क इह विशेष इत्युच्यते । घोषसममिति। शिक्षाकालमधिकृत्योक्तं। प्रतिपूर्णं घोषं तु परावर्तनादि कालमधिकृत्येति विशेषः॥

तदेवं यस्य जन्तोरावश्यकशास्त्रं शिक्षितादिगुणोपेतं भवति। स जंतुस्तत्रावश्यकशास्त्रे वाचनया शिष्याध्यापनलक्षणया प्रच्छनयार्थादेर्गुरु प्रति प्रश्नलक्षणया परावर्तनया पुनः पुनस्सूत्रार्थाऽन्यासलक्षणया धर्मकथयाहिंसादिधर्म्मप्ररूपणस्वरूपया । वर्तमानोऽप्यनुपयुक्तत्वादिति साध्याहारमागमतो द्रव्यावश्यकमित्यनेन सम्बंधः। ननु यथा वाचनादिभिस्तत्र वर्तमानोऽपिद्रव्यावश्यकं जवति। तथानुप्रेक्षयापि तत्र वर्तमानस्तद्भवति नेत्याह। (नो अणुप्पेहाएत्ति) अनुप्रेक्षया ग्रन्थार्थानुचिंतनरूपया तत्र वर्तमानो न द्रव्यावश्यकमित्यर्थः । अनुप्रेक्षायामुपयोगमन्तरेणाऽजावादुपयुक्तस्य च द्रव्यावश्यकत्वायोग्यादितिभावः। अत्राह परः। (कम्हति) ननु कस्माद्वाचनादिभिस्तत्र वर्तमानोऽपि द्रव्यावश्यकं कस्माच्चानुप्रेक्षया तत्र वर्तमानो न तथेति प्रच्छकाभिप्रायः। एवं प्रष्टेसत्याह। (अणुवओगोदव्व) मिति कृत्वा उपयोजनमुपयोगोपि जीवस्य बोधरूपोव्यापारः। सचेह विवक्षितार्थे चित्तस्य विनिवेशस्वरूपो गृह्यते। न विद्यते सो यत्र सोऽनुपयोगः पदार्थः। सविवक्षितो पयोगस्य कारणमात्रत्वात् द्रव्यमेव भवतीति कृत्वाऽस्मात्कारणादनन्तरोक्तमुपपद्यत इति शेषः । एतदुक्तम् । जवन्त्युपयोगपूर्वका अनुपयोगपूर्वकाश्च वाचना प्रच्छनादयः संभवन्त्येव तत्रेह द्रव्यावश्यकचिन्ता प्रस्तावादनुपयोगपूर्विका गृह्यते। अतएव सूत्रेणाऽभिहितस्य, प्यनुपयुक्तस्याध्याहारस्तत्कृतोऽनुपयोगस्तुभावशून्यता तच्छून्यं वस्तु द्रव्यमेव भवतीत्यतोवाचनादिभिस्तत्रवर्तमानोऽपि द्रव्यावश्यकम् । अनुप्रेक्षा तूपयोगपूर्विकैव संभवत्यतस्तत्र वर्तमानो न तथेति भावार्थः। अत्राह ।

नन्वागममतोऽप्युपयुक्तो वक्ता द्रव्यावश्यकमित्येतावतैवेष्टसिद्धेः शिक्षितादिभूतगुणकीर्तनमनर्थकम् । अत्रोच्यते । शिक्षिता गुणोत्कीर्तनं कुर्वन्निदं ज्ञापयति। यद्युतैवं जूतमपि निर्दोषं श्रुतमुच्चारयतोऽनुपयुक्तस्य द्रव्यश्रुतं द्रव्यावश्यकमेव भवति किं पुनः सदोषमुपयुक्तस्यतु स्खलितादिदोषदुष्टमपि निगदतः श्रुतमेव जवति । एवमन्यत्रापि प्रत्युपेक्षणादिक्रियाविशेषाः सर्वे निर्दोषा अप्यनुपयुक्तस्य तथाविधफलशून्या एव सपद्यन्ते उपयुक्तस्य तु मतिवैकल्पादितः सदोषा अप्यमी कर्ममलापगमायैवेत्यलं विस्तरेण ॥

इह जिनमते सर्वमपि सूत्रमर्थश्च श्रोतृजनमुपेक्ष्य (नत्थिनएहिं विहूणं सुत्तं अत्थो व जिणमए किंचि आसज्ज उसोयारं नए नयविसारओ बूया) इति वचनात् इदमपि द्रव्यावश्यकं न यैश्चिन्त्यते ते च मूलभेदानाश्रित्य नैगमादयः सप्त तदुक्तं ॥

निगमसंगहववहा, उज्जसुए चेव होइ बोधव्वे ॥
सद्दयसमभिरूढे, एवं नूते य मूलनया ॥ १ ॥

तत्रनैगमस्तावात्कियंति द्रव्यावश्यकानीच्छतीत्याह ॥

नैगमस्सणं एगो अणुवउत्तो आगमओ एगं दव्वावस्सयं दोन्नि अणुवउत्ता आगमओ दोन्नि दव्वावस्सयाइ तिण्णि अणुवउत्ता आगमओ तिन्नि दव्वावस्सयाइं एवं जावइआ अणुवउत्ता आगमओ तावइआइं दव्वावस्सयाइं एवमेव वहारस्सवि संगहस्स णं एगो वा अणेगो वा अणुवउत्तो वा अणुवउत्तावा। आगमओ दव्वावस्सयं दव्वावस्सयाणि वा उज्जुसुअस्स एगे अणुवउत्तो आगमतो एगं दव्वावस्सयं पुहुत्तं नेच्छइ तिण्हं सद्दानयाणं जाणए अणुवउत्ते अवत्थु कम्हा जइ जाणए अणुवउत्ते न जवसि सेत्तं । आगमओ दव्वावस्सयं ।

टी० निगमस्सेत्यादि ।सामान्यविशेषादि प्रकारेण नैकोऽपि तु बहवो गमा वस्तुपरिच्छेदो यस्यासौ निरुक्तविधिना ककारस्य लोपाद् नैगमसामान्यविशेषादिप्रकारैः बहुरूपवस्त्वभ्युगमपर इत्यर्थः। तस्य नैगमस्यको देवदत्तादिरनुपयुक्त आगमत एक द्रव्यावश्यकं द्वौ देवदत्तयज्ञदत्तावनुपयुक्तौ आगमतो द्रव्यावश्यके त्रयो देवदत्तयज्ञदत्तसोमदत्ता अनुपयुक्ता आगमतस्त्रीणि द्रव्यावश्यकानि। किं बहुना। एवं यावन्तो देवदत्तादयोऽनुपयुक्ताः तान्यतीतादि कालत्रयवर्तीनि नैगमस्याऽगमतो द्रव्यावश्यकानि एतदुक्तं भवति। नैगमो हि सामान्यरूपं विशेषरूपं च वस्त्वभ्युपगच्छत्येव नं पुनर्वक्ष्यमाणसंग्रहवत्सामान्यरूपमेव। ततो विशेषत्वादित्यस्येह प्राधान्येन विवक्षितत्वाद्यावन्तः के ऽपि देवदत्तादिविशेषा अनुपयुक्तास्तावन्ति सर्वाण्यप्यस्य द्रव्यावश्यकानि न पुनःसंग्रहवत्सामान्यवादित्वादेकमेव च (ववहारस्सवित्ति) व्यवहरणं व्यवहारो लौकिकप्रवृत्तिरूपस्तत्प्रधानो नयोऽपि व्यवहारस्तस्याप्येवमेव। नैगमवदेको देवदत्तादिरनुपयुक्तोऽधागमत एकं द्रव्यावश्यकमित्यादि सर्ववाच्यमिदमुक्तं जवति । व्यवहारनयो लोकव्यवहारोपकारिण एव पदार्थानभ्युपगच्छति न शेषान्। लोकव्यवहारे च जलाहरणव्रणपिंडीप्रदानादिके घटनिंबादि विशेषा एवोपकुर्वाणा दृश्यन्ते न पुनस्तदतिरिक्तं तत्सामान्य मिति विशेषानेव वस्तुत्वेन प्रतिपद्यतेऽसौ न सामान्यं व्यवहारानु पकारित्वाद्विशेष व्यतिरेकेणाऽनुपलभ्यमानत्वाच्चेत्यतो विशेषादिनैगममतसाम्येनातिदिष्टः। अत्र चातिदेशेन चेष्टार्थसिद्धेर्ग्रंथलाघवार्थं संग्रहमतिक्रम्य व्यवहारोपन्यासः कृत इति भावनीयं (संग्रहस्सेत्यादि) सर्वमपि भुवनत्रयाऽन्तर्वर्त्तिवस्तूनि कुरुवं संगृह्णाति सामान्यरूपतयाऽध्यवस्यतीति संग्रहस्तस्य मते एको वा अनेको वा अनुपयुक्तोऽनुपयुक्ता वा यदागमतो द्रव्यावश्यकं द्रव्यावश्यकानि वा तत्किमित्याह (सं पंगत्ति) तदेकं द्रव्यावश्यकम् इदमत्र हृदयं। संग्रहनयः सा-

मान्यमेवाभ्युपगच्छति न विशेषानभिदधाति च सामान्याद्विशेषाद्व्यतिरिक्ताःस्युः। अव्यतिरिक्ताःस्युः अव्यतिरिक्ता वा यद्याद्यः पक्षः । तर्हि न सत्यमी निःसामान्यत्वात् खरविषाणवत् । अथापरः पक्षस्तर्हि सामान्यमेव तेतद्व्यतिरिक्तत्वात्सामान्यस्वरूपवत् अतःसामान्यव्यतिरेकेण विशेषासिद्धेर्यानि कानिचिद्द्रव्यावश्यकानि तानि तत्सामान्याव्यतिरिक्तत्वादेकमेवं संग्रहस्य द्रव्यावश्यकमिति (उज्जुसुयस्से) त्यादि । ऋज्वतीतानागतपरकीयपरिहारेणप्रांजलं वस्तु सूत्रयत्यभ्युपगच्छतीति । ऋजुसूत्रः । अयं हि वर्त्तमानकालभाव्य वस्तु अभ्युपगच्छति नातीत विनष्टत्वान्नाप्यनागत मनुत्पन्नत्वाद्वर्त्तमानकालभाव्यपि स्वकीयमेव मन्यते स्वकार्यसाधकत्वात् स्वधनवत्परकीयन्तु नेच्छति स्वकार्याप्रसाधकत्वात् । परधनवत्तस्मादेको देवदत्तादिरनुपयुक्तोऽस्यमते आगमत एकं द्रव्यावश्यकमिति (पुहत्तं त्ति) पुहत्तंनिच्छति । अतीतानागतभेदतः परकीयभेदतश्च पृथक्त्वं पार्थक्यं नेच्छत्यसौ किं तर्हि वर्त्तमानकालीनं स्वत्वमेवंचाभ्युपेति तच्चैकमवति (तिण्हं सद्दनयाण) मित्यादि शब्दप्रधाना नयाः शब्दनयाः शब्दसमभिरूढैवंभूतास्ते हि शब्दमेव प्रधानमिच्छन्तीत्यर्थन्तु गौणं शब्दवासनैवार्थप्रतीतिस्त्रयाणां शब्दनयानां ज्ञापकोऽथवानुपयुक्त इत्येतदेव तु न सम्भवतीदमित्यर्थः। (कम्हेति) कस्मादेवमुच्यते इत्याह । यदिज्ञापकस्तर्ह्यनुपयुक्तो न भवति ज्ञानस्योपयोगरूपत्वादिदमत्र हृदयं। आवश्यकशास्त्रज्ञस्तत्रा चानुपयुक्त आगमतो द्रव्यावश्यकमिति प्राग्निर्णीतमेव स्वामी न प्रतिपद्यते यद्यावश्यकशास्त्रं जानाति कथमनुपयुक्तोऽनुपयुक्तश्चेत् कथं जानाति ज्ञानस्योपयोगरूपत्वात् यदप्यागमकारणात्मदेहादिकमागमत्वेनोक्तं तदप्यौपचारिकत्वादमी न मन्यन्ते । शुद्धनयत्वेन मुख्यवस्त्वभ्युपगमपरत्वात्तस्मादेतन्मते द्रव्यावश्यकस्यासंभव इति निगमयन्नाह (सेत्तमित्यादि) तदेतदागमतो द्रव्यावश्यकन्तेन उक्तम् आगमतो द्रव्यावश्यकमिदानीम् ॥

इदानीं नो आगमतस्तदुच्यते॥ से किं तं नो आगमओ दव्वावस्सयं २ तिविहे पण्णत्ते तंजाणयं सरीरं दव्वावस्सयं॥ टी० अथ किंतन्नो आगमतोद्रव्यावश्यकमिति प्रश्नः । उत्तरमाह नो आगमउ दव्वावस्सयं तिविहं पण्णत्तमित्यादि नो आगमत इत्यत्र नो शब्द आगमस्य सर्वनिषेधे देशनिषेधे वा वर्तते यत उक्तं पूर्वमुनिभिः ॥

आगमसव्वनिसेहे नोसद्दोअहंवदेसपडिसेहे ।
सव्वे जहसरीरं भव्वस्स य आगमाभावा ॥

व्याख्या । आगमस्यावश्यकादिज्ञानस्य सर्वनिषेधे वर्त्तते नोशब्दोऽथवा तस्यैव देशप्रतिषेधे वर्त्तते । तत्र (सव्वेत्ति) सर्वनिषेधउदाहरणमुच्यते यथेत्युपदर्शने (सरीरति) तस्य जानतःशरीरं ज्ञशरीरं नो आगमत इह द्रव्यावश्यकं भव्यस्य च योग्यस्य यच्छरीरं तदपि नो आगमत इह द्रव्यावश्यकं कुत इत्याह । आगमस्यावश्यकादिज्ञानलक्षणस्य सर्वथा अभावादिदमुक्तं

भवति । ज्ञशरीरं भव्यशरीरं चानन्तरमेव वक्ष्यमाणस्वरूपं नो आगमतःसर्वथा आगमाभावमाश्रित्य द्रव्यावश्यकमुच्यते। नोशब्दस्यात्र पक्षे सर्वनिषेधवचनत्वादिति गाथार्थः।

देशप्रतिषेधवचनेऽपि नोशब्दे उदाहरणम् । यथा ॥

किरियागमुच्चरंतो, आवासं कुणइ भावसुन्नेउ ।
किरियागमा न होइ, तस्स निसेहो भवेदेसे ॥

व्या० । क्रियामावर्तादिकं कुर्वन्नित्यध्याहार आगमं च वंदनकसूत्रादिकमुच्चारयन् भावशून्यो य आवश्यकं करोति सोऽपि नो आगमत इह द्रव्यावश्यकमितिशेषः । अत्र च क्रियावर्त्तादिकागमो न भवति जडत्वागमस्य च ज्ञानरूपत्वादतस्तस्यागमस्य देशे क्रियालक्षणे निषेधो भवति । क्रियाआगमो न भवतीत्यर्थः अतोनो आगमतइतीह । किमुक्तं भवति। देशे क्रियालक्षणे आगमाभावमाश्रित्य द्रव्यावश्यकमिति गाथार्थः॥

तदेवं नो आगमतः । आगमाभावमाश्रित्य द्रव्यावश्यक त्रिविधं प्रज्ञप्तं तद्यथा ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकं १ भव्यशरीरद्रव्यावश्यक २ ज्ञशरीर भव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यावश्यकम्।३ तत्राद्यभेदं विवरीषुराह ॥

से किं तं जाणयसरीरदव्वावस्सयं २ आवस्सयस्स पयत्थाहिगारं जाणयस्स जं सरीरयं ववगयचुयचावियचत्तदेहं जीवविप्पजढं सिज्जागयं वा संथारयगयं वा निसीहियागयं वा सिद्धिसिलातलगयंवापासित्ताणं कोइ भणेज्जा अहोणंइमे णं सरीरसमुस्सएणं जिणदिट्ठेणं भावेणं आवस्सएत्ति पयं आघविअं पण्णविअं परूविअं दंसिअं निदंसिअं उवदंसिअं जहा को दिट्ठंतो अयं घयकुंभे आसी अयं महुकुंभे आसी सेत्तं जाणयसरीरदव्वावस्सयं ॥

टी० । अथ किं तत् ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकमिति प्रश्ने निर्वचनमाह। (जाणयसरीरदव्वावस्सयं आवस्सएत्तीत्यादि) ज्ञातवानिति ज्ञःप्रतिक्षणं शीर्यत इति शरीरं ज्ञस्यशरीरं ज्ञशरीरं तदेव अनुभूतभवत्वाद् द्रव्यावश्यकं किं तदित्याह । यच्छरीरकं संज्ञापकं च वपुरित्यथः । कस्य संबधीत्याह । आयस्सएतीत्यादि आवश्यकमिति यत्पदं आवश्यकपदाभिधेयं शास्त्रमित्यर्थः । तस्यार्थ एवार्थाधिकारोऽनेके वा तद्गतार्था अधिकारा गृह्यन्ते-तस्य तेषांवा वाज्ञातु संबंधि कथं भूतं तदिदं ॥ ज्ञशरीरं द्रव्यावश्यकं भवतीत्याह व्यपगतच्युतं त्यक्तदेहं जीवविप्रमुक्तमित्यक्षरयोजना । इदानीं भावाथः कश्चिदुच्यते तत्र । व्यपगतचैतन्यपर्यायादचैतन्यलक्षणं पर्यायान्तरं प्राप्तमत एव च्युतं उच्छ्वासनिःश्वासजीवितादिदशविधप्रमाणेभ्यः परिभ्रष्टम् । अचैतन्यं श्वासाद्ययोग्यत्वादन्यथा लेष्ट्वादीनामपि तत्प्रसंगात्तन्यश्च परिभ्रंशस्वभावादिभिःकैश्चित् स्वभावत एवाभ्युपगम्यते । तदपोहार्थमाह । च्यावित आयुःक्षयेण तेभ्यःपरिभ्रंसितं। ननु स्वभावतस्तस्य सदावस्थितत्वेन सर्वदा तत्प्रसंगादेवं च सति कथं भूतं तदित्याह । त्यक्तदेह दिह उपचये त्यक्तो देह आहारपरिणामजनितोपचयो येन तत्त्यक्तदेहं । अचेतनस्याहारग्रहणपरिणत्यारभावात् । एवमुक्तेन विधिना जीवेनात्मना विप्रमनेकधा प्रकर्षेण मुक्तं जीवविप्रमुक्तकं किं तदेतदावश्यकं । ज्ञस्य शरीरमतीतावश्यकभावस्य कारणत्वाद्द्रव्यावश्यकम् । अस्य च नो आगमत्वमागमस्य तदनीं सर्वथा भावान्नो शब्दस्य चात्र पक्षे सर्वनिषेध वचनत्वादिति भावः। ननु यदि जीवविप्रमुक्तमिदं कथ तर्ह्यस्य द्रव्यावश्यकत्वं लेष्ट्वादीनामपि तत्प्रसंगात्तत्पुद्गलानामपि कदाचिदावश्यकवतृभिर्गृहीत्वा मुक्तत्वसंभवादित्याशंक्याह । (सज्जागत) मित्यादि यस्मादिद शय्यागतं वा संस्तारगतं च नैषेधिकीगतं वा सिद्धशिलातलगतं वा दृष्ट्वा को ऽपि ब्रूयादहोअनेन शरीरसमुच्छ्रायेण जिनदर्शितभावेन आवश्यकमित्येतत्पदं गृहीतमित्यादि यावदुपदर्शितमिति तस्मादतीतवर्तमान

कालभावि वस्त्वेकत्वग्राहिनयानुसारिणामेवं वादिनां सम्मवाश्रयोक्तशरीरस्य द्रव्यावश्यकत्वं न विरुध्यते लेष्ठ्वादिदर्शने पुनर्नेत्थं ततः प्रत्ययः कस्याऽपि समुत्पद्यत इति । न तेषां तत्प्रसंगस्तेनैव करचरणोरुग्रीवादिपरिणामेनानन्तरमेवावश्यककारणत्वेन व्यावृतत्वात्तदेव तथाविधप्रत्ययजनकं द्रव्यावश्यकं लेष्ठ्वादय इतिभाव इति समुदायार्थः । इदानीमवयवार्थ उच्यते । तत्र शय्या महती सर्वांगप्रमाणा तां गतं शय्यास्थितमित्यर्थः । संस्तारो लघुकोऽर्द्धतृतीयहस्तमानस्तंगतं तत्रस्थमित्यर्थः । यत्र साधवस्तपःपरिकर्म्मितशरीराः स्वयमेव गत्वा भक्तपरिज्ञानशनं प्रतिपन्नपूर्वाः प्रतिपद्यंते प्रतिपत्स्यन्ते च तत्सिद्धशिलातलमुच्यते । क्षेत्रगुणतो यथा भद्रकदेवतागुणतो वा साधूनामाराधनाः सिध्यंति ।२। तत्रेति कृत्वा अन्येऽप्याचक्षते । यत्रमहर्षिः कश्चित्सिद्धस्तत् सिद्धशिलातलं तद्गतं तत्र स्थितं सिद्धशिलातलगतम् । इह निसीहियागतं चेत्यादीन्यपि पदानि वाचनांतरे दृश्यंते तानि च सुगमत्वात् स्वयमेव भावनीयानि । नवरं नैषेधिकी शवपरिस्थापनभूमिः अपरं चात्रान्तरे (पासित्ताण कोइ भणिज्जेति) ग्रंथः । क्वचिद्दृश्यते स च समुदायार्थकथनावसरणे जित एव यत्र तु न श्यते तत्राध्याहारो द्रष्टव्यः । अहो शब्दो दैन्यविस्मयामंत्रणेषु वर्त्तते । स चेह त्रिष्वपि घटते तथाह्यानित्यशरीरमिति दैन्ये आवश्यकं ज्ञातमिति विस्मयेऽन्यं विपार्श्वस्थितमामंत्र्यमाणस्यामंत्रणे अनेनप्रत्यक्षतया दृश्यमानेन शरीरमेव पुद्गलसंघातत्वात् समुच्छ्रयस्तेन जिनदृष्टेन तीर्थकराभिमतेन भावेन कर्मनिर्जरणाभिप्रायेण अथवा भावेन तदावणकर्म्मक्षयोपशमलक्षणेन आवश्यकपदाभिधेयं शास्त्रम (आघवियंति) प्राकृतशैल्या छांदसत्वाच्च गुरोः सकाशाद्गृहीतं प्रज्ञापितं सामान्यतो विनयेभ्यः कथितं प्ररूपितं तेभ्य एव प्रतिसूत्रमर्थकथनतः । दर्शितं प्रत्युपेक्षणादिक्रियादर्शनतः । इदं क्रिया एभिरक्षरैरत्रोपात्ता । इत्थं च क्रियंत इत्येवं विनेयेभ्यः प्रकटितामितिभावः । निदर्शितं कथंचिदगृह्णतः परयाऽनुकम्पया निश्चयेन पुनश्र्दर्शितं । उपदर्शितं सर्वनययुक्तिभिः आह । नन्वनेन शरीरसमुच्छ्रायेणाऽवश्यकमागृहीतमित्यादि नोपपद्यते गृहणप्ररूपणादीनां जीवधर्म्मत्वेन शरीरस्याऽघटमानकत्वा सत्यं । किन्तु भूतपूर्वगत्या जीवशरीरयोरभेदोपचारादित्थमुपन्यास इत्यदोषः । पुनरप्याह । ननु यद्यपि तच्छरीरकं शय्यादिगतं दृष्ट्वा पूर्वोक्तवक्तारो भवंति तथापि कथं तस्य द्रव्यावश्यकता यत् आवश्यकस्य कारणमेव द्रव्यावश्यकं भवितुमर्हति भूतस्य भाविनो वेत्यादि पूर्वोक्तवचनात् । कारणं चागमस्य चेतनाधिष्ठितमेव शरीरं नत्विदं चेतनारहितत्वात्तस्यापि तत्कारणत्वेऽतिप्रसंगात्सत्यं । किंत्वतीतपर्यायानुवृत्यभ्युपगमपरतयानुवृत्यातीतमावश्यककारणत्वपर्यायमपेक्ष्य द्रव्यावश्यकताऽस्योच्यत इत्यदोषः । स्यादेवं । यद्यत्रार्थेकः कश्चिद्दृष्टान्तः स्यादिति विकल्पात् प्रच्छति यथा कोऽत्रदृष्टांत इति प्रष्टुसत्याह । यथाऽयं घृतकुम्भ आसीत् । अयं मधुकुम्भ आसीदित्यादि । एतदुक्तं भवति । यथा मधुनि घृते वा प्रक्षिप्यापनीते तदाधारपर्यायातिक्रांतेऽप्ययं मधुकुम्भोऽयं च घृतकुंभ इति व्यपदेशो लोके प्रवर्त्तते । तथा आवश्यककारणत्वपर्यायेऽतिक्रांतेऽपि पर्यायानुवृत्या द्रव्यावश्यकमिदमुच्यत इति भावः । निगमयन्नाह । (सेत्तमित्यादि) तदेतत् ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकम ॥ उक्तो नो आगमतो द्रव्यावश्यकप्रथमभेदः । ॥

द्वितीयभेदनिरूपणायमाह ।

से किंतं भविअसरीरदव्वावस्सयं २ जे जीवे जोणिजम्मणनिक्खंते इमे एणं चेव अत्तएणं सरीरसमुस्सएणं जिणदिट्ठेणं भावेण आवस्सयति पयं सेअकाले सिक्खिस्सति न ताव सिक्खति जहा को दिट्ठंतो अयं महुकुंभे भविस्सइ अयं घयकुंभे भविस्सइ सेत्तं भविअसरीरदव्वावस्सयं ॥

अथ किं तद्भव्यशरीरद्रव्यावश्यकमिति प्रश्ने सत्याह (भवियसरीर दव्वावस्सयं जे जीवे)इत्यादि । विवक्षितपर्यायेण भविष्यतीति भव्यो विवक्षितपर्यायार्हस्तद्योग्य इत्यर्थः । तस्य शरीरं तदेव भाविभावावश्यककारणत्वात् द्रव्यावश्यकं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं किं पुनस्तदित्यत्रोच्यते । यो जीवो योनिजन्मभिनिष्क्रांतोऽनेन च शरीरसमुच्छ्रेयेणजिनोपदिष्टेन भावेन आवश्यकमित्येतत्पदं आगामिनि काले शिक्षिष्यते न तावच्छिक्षते यज्जीवाधिष्ठितं शरीरं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकमिति समुदायार्थः सांप्रतमवयवार्थ उच्यते । तत्र यः कश्चिज्जीवो जंतुर्योन्या योषिद्वाच्यदेशलक्षणायाः परिपूर्णसमस्तदेहो जन्मत्वेन जन्मसमयेन निष्क्रांतो न पुनर्गर्भावस्थ एव पतितो योनिजन्मत्वनिष्क्रांतः । अनेन च शरीरमेव पुद्गलसंघातत्वाद्रुत्पत्तिसमयादारभ्य प्रतिसमयं समुत्सर्पणाद्वा समुच्चयस्तेन । आत्तनआदत्तेन वा गृहीतेन प्राकृतशैलीवशादात्मीयेन वा जिनोपदिष्टेनेत्यादि पूर्ववत् (सेयकालित्ति) छांदसत्वादागामिनि काले शिक्षिष्यते अध्येष्यते । सांप्रतन्तु न तावद्यापि शिक्षते तज्जीवाधिष्ठितशरीरं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं नो आगमत्वं चाप्यागमाभावमाश्रित्य मन्तव्यं । तदानीं तत्र वपुष्यागमाभावान्नो शब्दस्य चात्राऽपि सर्वनिषेधवचनत्वात् । अत्राह । नन्वावश्यकस्य कारणं द्रव्यावश्यकमुच्यते । यदि त्वत्र वपुष्यागमाभावः । कथं तर्हि तस्य तं प्रतिकारणत्वं न हि कार्याभावे वस्तुः कारणत्वं युज्यते अतिप्रसंगात् । ततः कथमस्य द्रव्यावश्यकता । सत्यं । किन्तु भविष्यत्पर्यायस्येदानीमपि योऽस्तित्वमुपचरितनयस्तदनुवृत्त्यास्यद्रव्यावश्यकत्वमुच्यते । तथा च तदनुसारिणः पठंति भाविनि भूतवदुपचार इति अत्रार्थे दृष्टांतं दिदर्शयिषुः प्रश्नं कारयति । यथा कोऽत्र दृष्टांत इति निर्वचनमाह । यथायं मधुकुंभो भविष्यतीत्यादि । एतदुक्तं भवति यथा मधुनि घृते वा प्रक्षेप्तुमिष्टे तदाधारत्वपर्याये भविष्यत्यापि लोकेऽयं मधुकुंभो घृतकुंभो वेत्यादिव्यपदेशो दृश्यंते । तथास्याप्यावश्यक कारणत्व पर्य्याये भविष्यत्यापि तदस्तित्वपरतयानुवृत्या द्रव्यावश्यत्वमुच्यते इति भावः । निगमयन्नाह । सेत्तमित्यादि तदेतद्भव्यशरीरद्रव्यावश्यकमिति । उक्तो नो आगमत द्रव्यावश्यकद्वितीयभेदः ॥

तृतीयभेदनिरूपणार्थमाह ॥

से किं तं जाणयसरीरभविअसरीरवइरित्तं दव्वावस्सयं २ तिविहं पणत्तं । लोइअं १ कुप्पावयणिअं २ लोउत्तरिअं ३

अथ किं तत् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यावश्यकं निर्वचनमाह ॥ (जाणगशरीरभवियसरीरवइरित्ते दव्वावस्सए तिविहे) इत्यादि यत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरयोः संबंधि

पूर्वोक्तलक्षणं न घटते । तदुभाभ्यां व्यतिरिक्तं भिन्नं द्रव्याव श्यकमुच्यते । तच्च त्रिविधं प्रज्ञप्तं । तद्यथा । लौकिकं कुप्रावचनिकं । लोकोत्तरिकम् ॥

तत्र प्रथमभेदं जिज्ञासुराह ॥

सेकिंतं लोइअं दव्वावस्सयं २ जे इमे राईसरतलवरमाडंबिअकोडुंबिअइब्भसेट्ठिसेणावइसत्थवाहप्पभिति-ओकल्लंपाउप्पभायाए रयणीए सुविमलाए फुल्लुप्पलकमलकोमलुम्मिलिअंमि अह पंडुरए पभाए रत्तासोगप गासकिंसुअसुअमुहगुंजद्धरागसरिसे कमलागरनलिणिसंडबोहए उट्ठिअंमि सूरे सहस्सरस्सिंमि दिणयरे तेअसा जलंते मुहधोअणदंतपक्खालणतेल्लफणिहसिद्धत्थयहरिआलिअ अद्दागधूवपुप्फगंधमल्लतंबोलवत्थाइ आईं दव्वावस्सयाइं काउं ततो पच्छा रायकुलं वा देवकुलं वा आरामं वा उज्जाणं वा सभं वा पवं वा गच्छति सेत्तं लोइअं दव्वावस्सयं ॥

लोइयमित्यादि ॥ लोके भवं लौकिकं शेषं तथैव अत्र राजेश्वरा तलवरादयः प्रभातसमये मुखधावनादि कृत्वा तत पश्चाद्राजकुलादौ गच्छंति । तत्तेषां सम्बंधि मुखधावनादि लौकिकं ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यावश्यकं मिति समुदायार्थः ॥

(कल्लं पाउप्पभायाए) इत्यादि कल्यमिति विभक्तिव्यत्ययेन सामान्येन प्रभाते प्रभातस्यैव विशेषावस्थाः प्राह इत्यादि । प्रादुः प्राकाश्ये ततश्च प्रकाशप्रभातायां रजन्यां किंचिदुपलभ्यमानप्रकाशायामिति भावः । तदनंतरं सुविमलायां तस्यामेव किंचित्परिस्फुटतरप्रकाशायाम् । अथशब्द आनंतर्ये तदनंतरं पांडुरे प्रभाते कथंभूत इत्याह । फुल्लोत्पल-कमलकोमलोन्मीलिते फुल्लं विकसितं तच्च तदुत्पलं च फुल्लोत्पलं कमलो हरिणविशेषः फुल्लोत्पलं च कमलश्च फुल्लोत्पलकमलौ तयोः कोमलमकठोरं दलानां नयनयोश्चोन्मीलितमुन्मीलनं यत्र प्रभाते । तद्यथा । अनेन च प्रागुक्तायाः सुविमलतायाः वक्ष्यमाणसूर्योदयस्य चांतरालभाविनीं पूर्वस्या दिश अरुणप्रभावस्थामाह । तदनंतरम् (उट्ठिए सूरिए त्ति) अभ्युद्गते आदित्ये कथं भूते इत्याह । रक्ताशोकप्रकाशकिंशुकशुकमुखगुंजार्द्धरागसदृशे । रक्ताशोकप्रकाशस्य पुष्पितं पलाशस्य शुकमुखस्य गुंजार्द्धस्य च रागेण सदृशो यः स तथा तस्मिन् आरक्ते इत्यर्थः । तथा कमलाकरनलिनिखंडबोधके कमलानामाकरा उत्पत्तिभूमयो ह्रदादिजलाशयविशेषास्तेषु यानि नलिनीखंडानि तेषां बोधको यः स तथा तस्मिन् पुनः किंभूते तस्मिन्नित्याह ॥ सहस्ररश्मौ दिनं करोतीति दिनकरस्तस्मिन् तेजसा ज्वलति । तत्रैवैते भावाः सर्वेऽपि सन्तीति ज्ञापनार्थं सूर्यस्य विशेषणबहुत्वं अनेन चोत्तरोत्तरकालभाविना आवश्यककरणकालविशेषणकलापेन प्रकृष्टमध्यमजघन्योद्यमवतां सत्त्वानामभिमतमावश्यककरणसमयमाह । तथाहि । केचित्प्रकृष्टोद्यमिनः किंचित्प्रकाशमानायां रजन्यां मुखधावनाद्यावश्यकं कुर्वंति । मध्यमोद्यमिनस्तु तस्यामेव सुविमलायामरुणप्रभावसरे वा । जघन्योद्यमिनस्तु समुद्गते सवितरीति (मुहधोवणत्यादि) मुखधावनं च दंतप्रक्षालनं च तैलं च फणिहश्च सिद्धार्थश्च हरितालिका च आदर्शश्च पुष्पाणि च माल्यं च गंधाश्च तांबूलं च वस्त्राणि च तान्यादिर्येषां स्नानाभरणपरिधानादीनां तानि फणिहः कंकतकस्तं मस्तकादौ व्यापारयति । सिद्धार्थाः सर्षपाः । हरितालिका दूर्वा एतद्द्वयं मंगलार्थं शिरसि प्रक्षिपंति । आदर्शेषु मुखादि निरीक्षंते वस्त्रादि धूपयंति अग्रथितानि पुष्पाणि तान्येवग्रथितानि माल्यम् अथवा विकसितानि पुष्पाणि वा तान्येवाविकसितानि माल्यमेतेषां च मस्तकादिषूपयोगः । शेषं स्वरूपत उपयोगतश्च प्रतीतमेव एतानि द्रव्यावश्यकानि कृत्वा ततः पश्चाद्राजकुलादौ गच्छति तत्र रमणीयतातिशयेन स्त्रीपुरुषमिथुनानि यत्रारमंति स विविधपुष्पजात्युपशोभित आरामः वस्त्राभरणादिसमलंकृतविग्रहाः संति हिताशनाद्याहारा मदनोत्सवादिषु क्रीडार्थं लोका उद्याति यत्र तच्चम्पकादितरुखंडमण्डितमुद्यानं भारतादिकथाविनोदेन यश्च लोकस्तिष्ठति सा सभा शेषं प्रतीतम् । अत्राह । ननु राजादिभिः प्रभाते अवश्यं क्रियत इति व्युत्पत्तिमात्रेणावश्यकत्वं भवतु मुखधावनादीनि भावावश्यककारणं न भवन्ति । सत्यं । किंतु भूतस्य भाविनो वेत्याद्येव द्रव्यलक्षणं मंतव्यं । किं तर्हि (अप्पाहणे वि दव्वसद्दो) तीतिवचनादाह । अप्रधानवाचकोऽपि द्रव्यशब्दोऽवगंतव्यः । अप्रधानानि च मोक्षकारणभावावश्यकापेक्षया संसारकारणानि राजादिमुखधावनादीनि ततश्च द्रव्यभूतान्यावश्यकानि द्रव्यावश्यकानि एतानीत्यदोषः नो आगमत्वं चेहाप्यागमाभावान्नोशब्दस्य च सर्वनिषेधवचनत्वादित्यलं विस्तरेण निगमयन्नाह ॥

(सेत्तं लोइय) मित्यादि । तदेतज्ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं लौकिकं द्रव्यावश्यकमित्यर्थः । उक्तो नो आगमतो द्रव्यावश्यकांतर्गतज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तः द्रव्यावश्यकप्रथमभेदः द्वितीयभेदनिरूपणार्थमाह ।

से किंतं कुप्पावयणिअं दव्वावस्सयं २ जे इमे चरगचीरिगचम्मखंडिअभिक्खोंडपंडुरंगगोअमगोवत्तिअगिहिधम्मधम्मचिंतगअविरुद्धवेनयिकवुड्ढसावगपभित्तओ पासंडत्था कल्लं पाउप्पभाए जाए जाव तेअसा जलंते इंदस्स वा खंदस्स वा रुद्दस्स वा सिवस्स वा वेसमणस्स वा देवस्स वा नागस्स वा जूअस्स वा मुगुंदस्स वा अज्जाए वा कोट्टकिरिआए वा उवलेवणसंमज्जणआवरिसणधूवपुप्फगंधमल्लादिआइं दव्वावस्सयाइं करेंति सेत्तं कुप्पावयणिअं दव्वावस्सयं ॥

से किंतं कुप्रावचनिकं द्रव्यावश्यकमत्र निर्वचनं (कुप्पावयणियं दव्वावस्सयंत्ति) इमे इत्यादि कुत्सितं प्रवचनं येषां ते कुप्रवचनास्तेषामिदं कुप्रावचनिकं द्रव्यावश्यकं किं पुनस्तदित्याह । जे इमे इत्यादि ॥ एते चरकचीरिकादयः प्रभातसमये इंद्रस्कंदादेरुपलेपनादि कुर्वंति तत् कुप्रावचनिकं द्रव्यावश्यकमिति समुदायार्थः ॥

देवताक्षितीशमातापितृगुरूणामविरोधेन विनयकारित्वादविरुद्धा वैनयिकाः पुण्यपापपरलोकाद्यनभ्युपगमपरा अक्रियावादिनो विरुद्धाः सर्वपार्षंडिभिः सह विशुद्धचारित्वादत्राह ननु यद्येते पुण्याद्यनभ्युपगमपराः कथं तर्हि एषां वक्ष्यमाणमिंद्राद्युपलेपनं संभवति पुण्यादिनिमित्तमेव तस्य संभवात्सत्यं किं तु जीविकादिहेतोस्तेषामपि तत्संभवतीत्यदोषः ॥

प्रभृतिग्रहणात् परिव्राजकादिपरिग्रहः पार्षंडं व्रतं तत्र तिष्ठंतीति पार्षंडस्थाः । (कल्लं पाउप्पभायाए) इत्यादिपूर्ववद्या

वक्तजसा ज्वलतीति। इंदस्स वेत्यादि । तत्रेंद्रः प्रतीतः स्कन्दः कार्त्तिकेयः रुद्रो हरः शिवस्त्वाकारविशेषधरः स एव व्यंतरविशेषो वा वैश्रवणो यक्षनायकः देवः सन्मान्यः नागो भवन पतिविशेषः यक्षभूतो व्यंतरविशेषो मुकुंदो बलदेवः आर्या-प्रशांतरूपा दुर्गाऽस्यैव महिषारूढा । ततकुट्टनपरा कोट्टक्रिया अत्रोपचारादिंद्रादिशब्देन तदायतनमप्युच्यते। अतः तस्येंद्रादिरूपोपलेपनसम्मार्जनवर्षणपुष्पधूपगंधमाल्यादीनि द्रव्यावश्यकानि कुर्वंति । तत्र लेपनं छगणादिना प्रतीतमेव । सम्मार्जनं दंरुपुंछनादिना । वर्षणं गंधोदकादिना । शेषं गतार्थम् ॥ तदेवं य एते चरकादय इंद्रादेरुपलेपनादि कुर्वंति तत कुप्रावचनिकं द्रव्यावश्यकम् । अत्र द्रव्यत्वमावश्यकत्वं नो आगमत्वं च लौकिकद्रव्यावश्यकोक्तमिव भावनीयं निगमयन्नाह (सेत्तमित्यादि) तदेतत् ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं कुप्रावचनिकं द्रव्यावश्यकमित्यर्थः । उक्तो नो आगमतो द्रव्यावश्यकांतर्गतज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तद्रव्यावश्यकद्वितीयभेदः ॥

अथातृतीयभेदनिरूपणार्थमाह ॥

से किं तं लोगुत्तरिअं दव्वावस्सयं जे इमे समणगुणमुक्कजोगीछक्कायनिरणुकंपा हयाइव उद्दमा गया इव निरंकुशाघट्टा मट्टा तुप्पोट्टा पांडुरपरूपाउरणा जिणाणमणाणाए सच्छंदविहरिऊणं उभउकालं आवस्सयस्स उवट्ठावयंति सेसं लोगुत्तरिअं दव्वावस्सयं सेत्तं जाणय सरीरभविअसरीरवतिरित्तं दव्वावस्सयं सेत्तं नो आगमतो दव्वावस्सयं । सेत्तं दव्वावस्सयं ॥

अथ किं तल्लोकोत्तरिकं द्रव्यावश्यकमत्र निर्वचनमाह । लोकस्योत्तराः साधवः अथवा लोकस्योत्तरं प्रधानं लोकोत्तरं जिनशासनं तेषु तस्मिन्वा भवति लोकोत्तरिकं द्रव्यावश्यकमिति व्याख्यातमेव किं पुनस्तदित्याह । जे इमेत्यादि । य एते श्रमणगुणमुक्तयोगित्वादिविशेषणविशिष्टाः साध्वाभासा जिनानामनाज्ञया स्वच्छंदाविरुद्धतयोभयकालमावश्यकाय प्रतिक्रमणायोपतिष्ठंते तत्तेषां प्रतिक्रमणानुष्ठानं लोकोत्तरिकं द्रव्यावश्यकमिति समुदायार्थः । इदानीमवयवार्थ उच्यत । तत्र श्रमणाः साधवस्तेषां गुणा मूलोत्तरगुणरूपास्तत्र जीववधविरत्यादयो मूलगुणाः पिंडविशुद्ध्यादयस्तूत्तरगुणास्तेषु मुक्तो योगो व्यापारो यैस्ते सर्वधनादेराकृतिगणत्वात् श्रमणगुणमुक्ता योगिनः एते च जीववधादिविरतिमुक्ता व्यापारा अपि मनसा कदाचित्सानुकंपा अपि स्युरित्याह । षट्सु कायेषु पृथिव्यादिषु विषये निर्गता अपगता अनुकंपा मनसा दया येभ्यस्ते तथा निरनुकंपाः तीव्रत्तमव हया इव तुरगा इव उद्दामाश्चरणनिपातजीवोपमर्दनिरपेक्षत्वात्तद्वारिण इत्यर्थः ॥ किमपीत्येवं भूतास्ते इत्याह । यतो गजा इव दुष्टद्विरदा इव निरंकुशा गुर्वाज्ञाव्यतिक्रमचारिण इत्यर्थः । अत एव घट्टत्ति येषां जंघे श्लक्ष्णीकरणार्थं फेनादिना घृष्टेति भावतस्तेऽवयवावयविनोरभेदोपचारात् घृष्टास्तथा मट्ठेति । तैलोदकादिना येषां केशाः शरीरं वा मृष्टं ते तथैव मृष्टा अथवा कशादिषु मृष्टं विद्यते येषांते मृष्टवन्तो वतप्रत्ययलोपान्मृष्टाः तथा । (तुप्पोट्ठत्ति) तुप्रांमूक्षिता वदनेन वा वेष्टिताः शीतरक्षादि निमित्तमोष्ठा येषां ते तुप्रोष्ठा तथा मलपरीषहासहिष्णुतादरीकृतत्वात्पांडुरो धौतपटः प्रावरणं येषां ते तथा जिनानामनाज्ञया स्वच्छंदं विरुद्धतीर्थंकराज्ञा बाह्या स्वस्वरुच्याविविधचेष्टाः कृत्वा तत्रोभयकालं प्रभातसमयेऽस्तमयसमये च चतुर्थ्यर्थे षष्ठीति कृत्वा आवश्यकाय प्रतिक्रमणायोपतिष्ठंते तत्तेषामावश्यकम् अ त्र द्रव्यावश्यकत्वं भावशून्यत्वात् फलाभावत्वा दप्रधानतया अवसेयं । नो आगमतो देशे क्रियालक्षणे आगमानावान्नोशब्दस्य चात्र देशप्रतिषेधवचनत्वादिति अत्र च लोकोत्तरिके द्रव्यावश्यके उदाहरणं । वसंतपुरे नगरे अगीतार्थसंविग्ने गच्छे एकोविचरति तत्र श्रमणगुणमुक्तयोगीसं विग्नाभासः साधुरेकः प्रतिदिनं पुरः कर्मादिदोषदुष्टमनेषणीयं भक्तादि गृहीत्वा महता संवेगेन प्रतिक्रमणकाले आलोचयति । तस्य गच्छाचार्यो गीतार्थत्वात्प्रायश्चित्तं प्रयच्छन् भणति पश्यत अहोकथमसौ भावमगोपयन् अशठतया सर्वं समालोचयति । सुखं हि आसेवना क्रियते दुःखं चेत्थमालोचयितुं तस्मादेष अशठतयेव शुद्धोसौ तथा च तं प्रशस्यमानं दृष्ट्वा अन्येऽप्यगीतार्थश्रमणाः प्रशंसंति चिंतयंति च गुरोश्चादिच्छया ह्यत्यस्त हिं दोषासेवनायामसकृत्पातितायामपि न कश्चिद्दोषः । आलोचनाया एव साध्यत्वादित्थं चान्यदा तत्र संविग्नगीतार्थः कश्चिदायातस्तेन च प्रतिदिनं तमेव व्यतिकरमालोक्य सूरिरुक्तस्त्वमित्थमस्य प्रशंसां कुर्वन् विवक्षितक्षितीश इव लक्ष्यसे। तथाहि गिरिनगरवासी कश्चिदग्निभक्तो वणिक् पद्मरागरत्नानां गृहं भृत्वा प्रतिवर्षं वह्निना प्रदीपयति तथा विवेकतया तत्र नरपतिलोक श्लाघमाण अहो धन्योऽयं वणिग् भगवंतं हुतभुजमित्थमौदार्यभक्त्यतिशयाद्रत्नैस्तर्प्पयति । अन्यदा च प्रबलपवनपटलप्रेरितस्तत्प्रदीपितदहनः सराजप्रासादं समस्तमपि तन्नगरं दहतिस्म । असाच राज्ञा दंडितो नगराच्च निष्कासित स्तदेवं राज्ञा तस्य प्रशंसां कुर्वता आत्मा नगरं लोकश्च नाशित स्तथा त्वमपि अस्यार्गवधिप्रवृत्तस्य प्रशंसां कुर्वन्नात्मानं समस्तगच्छं चोच्छेदयसि यदि पुनरेनमक शिक्षयसि तदा तथाविध न एव त्वंपरिकारानिरपायतामनुभवसि। तथा ह्यन्येन केनचि द्राज्ञा तथैव कुर्वन् कश्चिद्वणिगाकर्णितस्तेन्यो नगरदाहापायदर्शनात् क्षितीशेन अरण्यं गत्वा किमित्थं न करोषीत्यादि वचोभिस्तिरस्कृत्यदण्डितो निष्कासितश्च एवं त्वमपीत्याद्युपनयोगतार्थः । इत्यादि बहुप्रकारं भणितो यावदसौ तत्प्रशंसातो न निवर्तते तावत्तेन गीतार्थसाधुना शेषसाधवोभिहिता एष गणाधिपो महानिर्द्धर्म्मतास्पदमगीतार्थो यदि न परित्यज्यते तदा भवतां महते अनर्थाय प्रभवतीति तदेवं तत्साध्वावश्यकप्रकारं सर्वं लोकोत्तरिकं द्रव्यावश्यकमिति निगमयन्नाह (सेतमित्यादि) तदेतल्लोकोत्तरिकं द्रव्यावश्यकं एतद्भणने-ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं त्रिविधमपि द्रव्यावश्यकं समर्थितं भवत्यतस्तदपि निगमयति । सेत्तमित्यादि । एतत्समर्थेन नो आगमतो द्रव्यावश्यकस्य प्रभेदस्य समर्थितत्वात्तदपि निगमयति । सेत्तं नो आगमतो इत्यादि एतत्समर्थने च यत्प्रकांतं । द्रव्यावश्यकं तस्योत्तरः भेदमप्यवसितमतो निगमयति सत्वं दव्वावस्सयमिति तदेतत् द्रव्यावश्यकं समर्थितमित्यर्थः ।

उक्तं सप्रपंचं द्रव्यावश्यकम् ॥

साम्प्रतमवसरायातभावावश्यकनिरूपणार्थमाह ॥

सेकिंतं भावावस्सयं २ दुविहं पण्णत्तं तंजहा आगमतो अ नो आगमतो अ ॥

टी० ॥ अथ किंतद् भावावश्यकमित्यत्र निर्वचनमाह ॥ भावावस्सयंदुविहमित्यादि वक्तृविवक्षितपरिणामस्य भवनभाव

उक्तं च भावो विवक्षितक्रियानुभूतियुक्तो हि वै समाख्यात सर्वज्ञैरिन्द्रादिवदिहेंदनादिक्रियानुभावात् व्याख्यावक्तुर्विवक्षितक्रियया विवक्षितपरिणामस्य इंदनादेरनुभवनमनुभूतिस्तया युक्तोऽर्थः संभवस्तयोरभेदोपचारः सर्वज्ञैः समाख्यातो निदर्शनमाह । इंद्रादिवदित्यादि यथा इंदनादिक्रियानुभावात् परमैश्वर्यादिपरिणामेन परिणतत्वादिन्द्रादिभाव उच्यते इत्यर्थः । भावश्चासावावश्यकं च भावमाश्रित्य वा ।

तत्राद्यभेदनिरूपणार्थमाह ।

से किंतं आगमतो भावावस्सयं २ जाणए उवउत्ते सेत्तं आगमतो भावावस्सयं ॥

अथ किं तदागमतो भावावश्यकमत्राह (आगमभाभावावस्सयं जाणए) इत्यादि ज्ञापकोपयुक्तं आगमतो भावावश्यकं इदमुक्तं भवत्यावश्यकपदार्थज्ञस्तज्जनितसंवेगविशुद्ध्यमानपरिमाणामस्तत्रचोपयुक्त साध्वादिरागममते भावावश्यकम् आवश्यकार्थोपयोगलक्षणस्याऽत्र सद्भावात् भावावश्यकता चात्रावश्यकोपयोगपरिणामस्य सद्भावात् । भावमाश्रित्यआवश्यकम् इति व्युत्पत्तेः अथवा आवश्यकोपयोगपरिणामानन्यत्वात्साध्वादिरपि भावस्ततश्च भावश्चासावश्यकं चेति व्युत्पत्तेरप्यसौ मंतव्य इति (सेत्तमित्यादि) निगमनं ।

अथ भावावश्यकद्वितीयभेदनिरूपणार्थमाह ॥

से किंतं नो आगमओ भावावस्सयं २ तिविहं पण्णत्तं । तं जहा । लोइअं कुप्पावणिअं लोगुत्तरिअं ॥

अथ किं तन्नो आगमतो भावावश्यकमत्राह नो आगमतो भावावश्यकंत्रिविधं प्रज्ञप्तं तद्यथा लौकिकं कुप्रावचनिकं लोकोत्तरिकं च ॥

तत्र प्रथमभेदनिर्णयार्थमाह ॥

से किं तं लोइअं भावावस्सयं २ पुव्वण्हे भारहं अपरह्णे रामायणं से त्तं लोइअं भावावस्सयं ॥

अथ किं तल्लौकिकं भावावश्यकमित्याह (लोइयं भावावस्सयं पुव्वण्हे) इत्यादि लोके भवं लौकिकं यदिदं लोकः पूर्वाह्णे भारतमपराह्णे रामायणं वाचयति शृणोति वा तल्लौकिक भावावश्यकं हि भारतरामायणयोर्वाचनं श्रवणं वा पूर्वाह्णापराह्णयोरेव रूढं विपर्ययदोषदर्शनात्ततःस्वच्छमनयोर्लोकेऽवश्यकरणीयत्वादावश्यकत्वंतद्वाचकस्य श्रोतॄणां च तदर्थोपयोगपरिणामसद्भावात् वा चेत्थं तद्वाचकः श्रोतारश्च पत्रकपरावर्त्तनहस्ताभिनयगात्रसंयमनकाकुड्मलमीलनादिक्रियायुक्ता भवंति क्रिया वा नामत्वेन प्रागेवोक्ताकिरियागमो न हो इति वचनात्। ततश्चक्रियालक्षणे देशेआगमस्याऽभावात् आगमत्वमपि भावनीयं नो शब्दस्यात्र देशनिषेधवचनत्वाद्देशे त्वागमोऽस्तिलौकिकाभिप्रायेण भारतादेरागमत्वात्तया निर्दिष्टसमये लौकिकास्तदुपयुक्ता यदवश्यं भारतादि वाचयंति शृण्वंति वा तल्लौकिकं भावावश्यकमितिभावमाश्रित्यावश्यकं भावश्चासावावश्यकं चेति वा भावावश्यकमित्यलं विस्तरेण सेत्तमित्यादि गमनम् । उक्तो नो आगमतो भावावश्यकप्रथमभेदोऽयं ॥ तद्द्वितीयभेदनिरूपणार्थमाह ॥

सेकिंतं कुप्पावणिअं भावावस्सयं २ जे इमे चरगचीरिगजावपासंडयायं २ इज्जांजलिहोमजपमन्दरुक्कनमोक्कारमादि आइभावावस्सयाइ करेंति सेत्तं कुप्पावयणिअं भावावस्सयं ॥

टी० (से किं तं कुप्पावणीय) मित्यादि अत्र च निर्वचनमाह । कुप्पावयणियं भावावस्सयं जे इमे त्यादि कुत्सितं प्रवचनं भावावश्यकं किंतदुच्यते । य एते चरकचीरकादयः पाषंडस्था यथावसरे इज्यांजलिहोमादीनि भावरूपान्यावश्यकानि कुर्वंति । तत्कुप्रावचनिकं भावावश्यकमिति संबंधः । तत्र चरकादिस्वरूपं प्रागेवोक्तम् । इज्यांजल्यादिस्वरूपमुच्यते । तत्र यजनामिति याग इत्यर्थस्तद्विषयोजलस्यांजलिरिज्यांजलिः । यागदेवताप्जावसरभावीति हृदयं अथवा यजनमिज्या पूजा । गायत्र्यादि पाठपूर्वकं विप्राणां संध्यार्चनमित्यर्थः । सूत्रांजलिरिज्याजलि अथवा देशी भाषाया मिज्येति माता तस्या नमस्कारविधौ तद्भक्तैः क्रियमाणः करकुड्मलमीलनलक्षणोऽञ्जलिरिज्यांजलिः होमोऽग्निहोत्रिकैः क्रियमाणमग्निहवने आपो मंत्राभ्यासः । मंडुरक्कात्ति । देशीवचनं मंडु सुखं तेन रक्कं वृषभादिशब्दकरणं मंडुरक्कं । देवतादिपुरतो वृषभगर्जितादिकरणमित्यर्थः । नमस्कारोनमो भगवते दिवसनाथायेत्यादिक एतेषां द्वंद्वे इज्यांजलिहोमजापमंदरुक्कनमस्कारास्ते आदिर्येषां तानि । । तथा आदिशब्दात् स्तवादिपरिग्रहः एतेषां चरकादिभिरवश्यं क्रियमाणत्वादावश्यकत्वमेतत्कर्तॄणां च तदर्थोपयोगश्रद्धादिपरिणामसद्भावात् भावत्वं । अन्यच्च चरकादयस्तदर्थोपयोगलक्षणो देश आगमो देशस्तु करशिरोव्यापारादिक्रियालक्षणो नागमस्ततो देश आगमाभावमाश्रित्य नो आगमत्वमवगंतव्यं । नोशब्दस्येहापि देशनिषेधपरत्वात्तस्माच्चरकादयस्तदुपयुक्ता यथावसरं यदवश्यमिज्यांजल्यादि कुर्वीत । ततः कुप्रावचानिकं । भावावश्यकं भावावश्यकशब्दस्य च व्युत्पत्तिद्वयं तथैव सेत्तमित्यादि निगमनं । उक्तो नो आगमतो भावावश्यकद्वितीयभेदः । अथ तृतीयभेदनिरूपणार्थमाह ।

से किं तं लोगोत्तरिअं भावावस्सअं जण्णं समणे वा समणिवा सावओ वा साविआ वा तच्चिते तंमणो तल्लेस्से तदध्यवसिते तदज्झवसाणे तदट्ठोवउत्ते तदप्पिअकरणे तब्भावणाभाविते अण्णत्थकत्थइ मण अकुव्वमाणे उवउत्ते जिणवयणधम्माणुरागरत्तमणे प्रत्यंतरे उभयोकालं आवस्सयं करेंति सेत्तं लोगुत्तरियं भावावस्सयं ॥

सेत्तं नो आगमतो भावावस्सयं सेत्तं भावावस्सयं ।

से किं तं लोउत्तरियमित्यादि । अत्र निर्वचनं लोउत्तरियं भावावस्सयं जण्णमित्यादि । जण्णंति णमिति वाक्यालंकारे । यदिदं श्रमणादयस्तच्चित्तादिविशेषणविशिष्टा उभयकालं प्रतिक्रमणाद्यावश्यकं कुर्वंति । तल्लोकोत्तरिकं भावावश्यकमिति । संटंकस्तत्र श्राम्यतीति श्रमणः साधुः । श्रमणी साध्वी । शृणोति साधुसमीपे जिनप्रणीतां समाचारीमिति श्रावकः श्रमणोपासकः । श्राविका श्रमणोपासिका । वाशब्दाः समुच्चयार्थाः । तस्मिन्नवावश्यके चित्त सामान्योपयोगरूपं यस्येति तच्चित्तः । तस्मिन्नेव मनो विशेषोपयोगरूपं यस्य स तन्मनाः तत्रैव लेश्या शुभपरिणामरूपा यस्येति सतल्लेश्यस्तथा तदध्यवसितः इहाऽध्यवसायोऽध्यवासितं ततश्च तच्चित्तादिभावयुक्तस्य सतस्तस्मिन्नवावश्यकेऽध्यवासितं क्रियासम्पादनेन विषयस्येति तदध्यवसितः । तथा । तत्तीव्राध्यवसायस्तस्मिन्नेवावावश्यके तीव्रं प्रारंभकालादारभ्य प्रतिक्षणं प्रकर्षयायिप्रयत्नविशेषल-

क्षणमध्यवसानं यस्य स तथा । तदर्थोऽपयुक्तस्तस्यावश्यकस्यार्थस्तदर्थस्तस्मिन्नुपयुक्तस्तदर्थोपयुक्तः । प्रशस्ततरसंवेगविशुद्धयमानस्तस्मिन्नेव प्रतिसूत्रं प्रतिक्रियं चार्थोपयुक्त इत्यर्थः । तथा तदर्पितकरणः करणानि तत्साधकतमानि देहरजोहरणमुखवस्त्रिकादीनि तस्मिन्नावश्यके तथोचित व्यापारनियोगेनाऽर्पितानि नियुक्तानि तानि येन स तथा । सम्यग् यथास्थानं न्यस्तोपकरण इत्यर्थः । तथा तद्भावनाभावितः तस्याऽऽवश्यकस्य भावना अव्यवच्छिन्नपूर्वपूर्वतरसंस्कारस्य पुनः पुनस्तदनुष्ठानरूपा तया भावितोगाढभावेन परिणतावश्यकानुष्ठानपरिणामस्तद्भावनाभावितः । तदेवं यथोक्तप्रकारेण प्रस्तुतव्यतिरेकतोऽन्यत्र कुत्रचिन्मनोऽकुर्वन्नु पलक्षणत्वाद्वाचं काय चान्यत्राकुर्वन्नेकार्थिकानि वा विशेषणान्येतानि प्रस्तुतोपयोगप्रकर्षप्रतिपादनपराणि अमूनि च लिंगपरिणामतः श्रमणीश्राविकयोरपि योज्यानि । तस्मात्तच्चित्तादिविशेषणविशिष्टाः श्रमणादयः उभयकालमुभयसंध्यं यदावश्यकं कुर्वन्ति तल्लोकोत्तरिकं भावमाश्रित्य भावश्चासावावश्यकं चेति वा भावावश्यकम् । अत्राप्यवश्यं करणादावश्यकत्वं तदुपयोगपरिणामस्य च सद्भावात् भावत्वं । मुखवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणरजोहरणव्यापारादिक्रियालक्षणदेशस्याऽनागमत्वात् नो आगमत्वं भावनीयं । सेत्तमित्यादि । अनु० ॥

निगमनं तदेव स्वरूपत उक्तं भावावश्यकमनेन चात्राधिकारः एतदेवं संगृह्य गाथयोपनिबध्नन् चतुर्विधं निक्षेपमाह । विशे० ॥

तत्र नामस्थापने क्षुण्णत्वान्नोच्येते । द्रव्याऽऽवश्यकं तु द्विधा आगमतो नो आगमतश्च । तत्राऽऽगमतः प्राह ॥

आगमओदव्वावस्सय, तमावस्सयं पयं जस्स ।
सिक्खियमिच्चाइतयं, तदणुवउत्तो निगदमाणो ॥

आगमतो द्रव्यावश्यकं भवति क इत्याह ॥ तदावश्यकं निगदत्यवदन्नध्येता कथंभूतस्तस्मिन्नावश्यकेऽनुपयुक्तस्तदनुपयुक्तः यस्याऽध्येतुः । किमित्याह । यस्य तदावश्यकपदं प्रथमं शिक्षितं जितमित्यादिविशेषणविशिष्टं भवति । अथ तान्येवाऽनुयोगद्वारादिसूत्रोक्तानि शिक्षितादिविशेषणानि व्याख्यानयन्नाह ॥

सिक्खिय मंतं नीयं ठियं मियं जियं रुयं । एइस क्खियवणाइमियं परिजियमेरुक्कमेणंमि । जहासिक्खिओयं समानामतहंतंपि तहाठियाइ नामसमं गुरुभणियं घोससरिसं संगाहियमुदत्ताताओतेय नविहीणक्खमहियक्खरं च वोच्चच्चरयणमालव्वाइउक्करकरमेयं वच्चा रियव भासं न खलियमुवलहणं पिव अमिलियमसरूवधन्नमेलोव्ववोशत्तगव्वमहवा अमिलियपयवक्कविच्छेयं । नय विविहसत्थपल्लवाविमिस्समज्ञाए विन्नमहियं वा निव्वामेलियकोलियपायसामिव सेरिकयं वा मत्ताइनियमाणं पडिपुन्नं च्छेदसाहवत्येणं नाकंखायरूवोसुं पुणमुदत्ताइं घोसेहिं ॥ कंठोठविप्पमुक्कं नाउत्तं बालसुयभणियं वा गुरुवायणो वयातं न चोरियं पुच्छयाउ वा ॥

इहानुयोगद्वारेऽप्युक्तं ॥

सेकिंतं आगमओ दव्वावस्सयं २ जस्स णं आवस्सयत्ति पयं सिक्खियं ठियं जियं मियपरिजियं नामसमं घोससमं अहीणक्खरं अच्चक्खरं अव्वाइद्धक्खरं अक्खलिय अमिलियं अविच्चामेलियं पडिपुन्नं घोसं कंठोट्ठविप्पमुक्कं गुरुवायणोवगयं सेणं तत्थ वायणाए पुच्छणाए परिअट्टणाए धम्मकहाए । वर्तत इत्यध्याहारः ॥

नोअणुपेहाए इहापि वर्तत इति शेषः इदं च सूत्रं आगमओदव्वावस्सयमित्यादि प्रागुक्तगाथायाः प्रायो व्याख्यातं शिक्षितादिपदानि त्विदानीं व्याख्यायंते तत्रशिक्षितमिति कोऽर्थः अंतं नीत सर्वमधीमिति स्थितं हृदिव्यवस्थितमप्रच्युतमित्यर्थः । जितं द्रुतमागच्छतिच्छवर्णादिभिः संख्यातमितं यद्गुतक्रमेणाऽप्येत्याऽगच्छतितत्सर्वतो जितं स्वकीयेन नाम्नासमं नामसमं यथा स्वनाम शिक्षितं तथा तदप्यावश्यकं तथा यथैव स्वनामस्थितादिविशेषणविशिष्टं घटते । स्थितंजितं मितं परिमितमित्यर्थः । एवंतदप्यावश्यकमतः स्वनामसममुच्यते । यद्वाचनाचार्याभिहितोदात्ताऽनुदात्तस्वरितलक्षणैर्घोषैः सदृशमेव गृहीतं तत् घोषसमं न हीनाक्षरं नाप्यधिकाक्षरं (वोच्चच्चे) त्यादि यथा प्राप्तानीरिप्रोतरत्नमालाविपर्ययन्यस्तरत्ननिचया भवंत्येवं यदुत्पासितवर्णविन्यासं विपर्ययोपन्यस्तवर्णसंतानमित्यर्थः । तद्व्याक्षरं न तथावा विद्धाक्षरं इदं वर्णमात्रापेक्षं विवक्ष्यते नतु वाक्यापेक्षं पदवाक्यविपर्ययस्तस्य वक्ष्यमाणमीलितविषयत्वादिति उपलशकलाऽकुलभूतले हलमिव यन्न स्खलति तदस्खलितं । विसदृशानेकधान्यमेलकवद्यन्न मिलति तदमिलितं । अथवा विपर्यस्तपदवाक्यग्रंथं मिलितं नैवं यतद मिलितं (अमिलियपवक्कविच्छेयंति) अथवेत्यत्रापि तृतीयव्याख्यांतरसूचकः संबध्यते । अमिलितोऽसंसक्तः पदवाक्य विच्छेदो यत्रत दाऽमिलितमुच्यते । अव्यत्यामेडितं व्याख्यातुमाह । नयविविहेत्यादि विविधानि नानाप्रकाराण्यनेकानि शास्त्राणि तेषांपदवाक्यावयवरूपा बहवाः पल्लवास्तैर्विमिश्रंव्यत्यामेडितं अथवा स्थानाच्छिन्नग्रथितं व्यत्यामेडितं यथा । प्राप्तराज्यस्य रामस्य राक्षसा निधनं गताः । कोलिकपायसवच्छेरीकंथावद्वा यथोक्तरूपं यन्न भवति तदव्यत्याम्रेडितं । परिपूर्णं द्विधा । सूत्रतोऽर्थतश्च । तत्र छंदसा छंदः समाश्रित्य मात्रादिनियतमानं सूत्रतःपरिपूर्णं । यत्वनाकांक्षादिदोषस्तदर्थतोऽपरिपूर्ण यत्क्रियाऽध्याहारं नाऽपेक्षते । अध्यापकश्च तत्रं च भवति तदर्थतः परिपूर्णमिति भावः । परिपूर्णघोषमिति व्याख्यातुमाह (पुन्न-) मित्यादि । उदात्तादिघोषैः परावर्तनादिकाले उच्चारयति । तत्परिपूर्णघोषं । इह च शिक्षाकालेऽध्यापकनिगदितोदात्तादिघोषैःसमं शिक्षमाणस्य घोषसमं । शेषकाले तु परावर्तनादि कुर्वन्यदुदात्तादिघोषैः परिपूर्णमुच्चारयति तत्परिपूर्णघोषमित्यनयोर्विशेषः । कंठोष्ठविप्रमुक्तं न तु बालमूकभाषितवदव्यक्तं गुरोः सकाशाद्वाचनया उपयातमायातं न पुनः पुस्तकादेव चोरितः स्वतंत्रेणैवाऽधीतं वाशब्दात्कर्णाघाटकेन वा गृहीतमिति । अत्र प्रेरकः प्राह ।

आगमओऽणुवउत्तो, वत्ता दव्वंति सिद्धमावासं ।
किं सिक्खियाइ सुयगुण, विसेसणो फलमिहत्तहियं ।

नन्वागमतो ऽनुपयुक्तो वक्ता द्रव्यावश्यकमित्येतावतैव सिद्धमागता द्रव्यावश्यकं किं शिक्षितं स्थितं जितमित्याद्यावश्यकश्रुतगुणविशेषणैरिहा ऽन्यधिकं फलमिति ॥ अत्रोत्तरमाह ॥

जह सव्वदोसरहियं पि, निगदओसुतमणुवउत्तस्स ।।
दव्वसुयं दव्वावासयं, च तह स व्वकिरिया उवओ ।।१।।
उवउत्तस्स य खलियाइ, यं पि सुद्धस्स भाव ओसुत्तं ।।
साहइ तह किरियाओ, सव्वाओ निज्जरफलाओ ।।२।।

इहाशिक्षितादिविशेषणकलापं कुर्वन्नाचार्य इति साध्यते- ततः कथयतीति द्वितीयगाथायां क्रिया किं साधयतीत्याह- यथा शिक्षितादिगुणोपेतत्वात्सर्वदोषरहितं सूत्रमनुपयुक्तस्य निगदतो द्रव्यश्रुतं वक्ष्यमाणद्रव्यावश्यकं चोक्तस्वरूपं भवति । तथा प्रत्युपेक्षणप्रमार्जनेत्यादि क्रिया ऽपि सर्वा अनुपयुक्तस्य कुर्वतो ऽन्तःप्रणिधानशून्यत्वाद्द्रव्यक्रियास्तत्फलावन्ध्या भवंति । तथा यथैव सामर्थ्यादिदं लभ्यते उपयुक्तस्य त्वंतः प्रणिधानयुक्तस्य कारणवैकल्यादिकारणात्कथमपि स्खलितादिदोषदुष्टमपि सूत्रं निगदतो भावतः शुद्धस्य तस्य भावसूत्रमेव भवति । तथा सर्वाऽपि प्रत्युपेक्षणादिक्रिया उपयुक्तस्य कुर्वतः कर्मनिर्जराफला एव भवंत्यतः सर्वस्वापि भगवदुक्तानुष्ठानेष्वंतःप्रणिधानेऽतिशयः प्रयत्नः कार्य इति ।। विशे. ।।

अथ नो आगमतोऽभिधित्सुराह ।।

नो आगमओ जाणय, भव्वसरीराइरित्तमावासं ।
लोइयलोउत्तरियं, कुप्पावयणं जहा सुत्ते ।।

नो आगमतो द्रव्यावश्यकं त्रिविधं ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकं भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं तदुभयद्रव्यावश्यकव्यतिरिक्तं च तत्र सम्यक्पूर्वाऽधीतावश्यकं सिद्धशिलातलगतं जीवविप्रमुक्तं मुनिशरीरमनुभूतभावत्वात् ज्ञशरीरद्रव्यावश्यकं । यत्पुनरावश्यकार्थं ज्ञास्यति । न पुनरिदानीं जानाति तत्सचेतनं देवदत्तादिशरीरं योग्यत्वाद्भव्यशरीरद्रव्यावश्यकं । एतदुभयव्यतिरिक्तं तु नो आगमतो द्रव्यावश्यकं त्रिविधम् । लौकिकं लोकोत्तरं कुप्रावचनिकं च । तत्र लौकिकं राजादीनां मुखप्रक्षालनाद्यावश्यकं लोकोत्तरं तु य इमे श्रमणगुणविप्रमुक्ता लिंगमात्रधारिणः साध्वाभासाः प्रतिपदमनेकान्यसंयमस्थानान्यासेव्योभयकालं प्रतिक्रमणाद्यावश्यकं कुर्वंति तद्विज्ञेयं । कुप्रावचनिकं तु यत्पाखंडिनश्चामुंडायतनोपलेपनाद्यावश्यकं कुर्वंति तद्द्रव्यं नोशब्दश्चेह सर्वत्रागमसर्वनिषेध द्रष्टव्यः । एतच्च सर्वमपि नो आगमतो द्रव्यावश्यकं सप्रभेदं यथा सूत्रे । अनुयोगद्वाराख्ये प्रोक्तं तथा विज्ञेयमिति । इह लोकोत्तरं यन्नो आगमतो द्रव्यावश्यकमुक्तं तत्रोदाहरणमाह ।।

लोउत्तर अभिक्खण, मासेवाजोयओ उदाहरणं ।
सरयणदाहगवाणिय, नाए जइ उवालम्भे ।।

लोकोत्तरं नो आगमतो द्रव्यावश्यकेऽभीक्ष्णमासेवकालोचकः साध्वाभास उदाहरणं । आसेवकश्चासावालोचकश्चेति समासः । आसेवकालोचकस्य च योऽगीतार्थो गुरुः स खलु रत्नदाहकवणिग् ज्ञातेन गीतार्थयतिनिरुपालम्भः इत्यक्षरार्थो भावार्थस्तु कथानकगम्यस्तच्च कथ्यते ।

वसंतपुरं नाम नगरं तत्र चाऽगीतार्थः संविग्नाभासः एको गच्छः सूरिसहितो विचरति । तन्मध्ये चैकः साध्वाभासस्तिष्ठति । स च प्रतिदिनमुदकाऽऽर्द्रहस्तादिदोषदुष्टान्यनेषणीयभक्तपानकादीनि गृहीत्वावश्यककाले महांतं संवेगमिवोद्वहन् सर्वं गुर्वंतिकेऽन्वहमालोचयति गुरुरपि तस्मै प्रायश्चित्तं प्रयच्छति । तत्र प्रच्छन्नगीतार्थत्वेन नित्यमेव वक्त्यहो धर्मश्रद्धातुरयं महाभागः सुखेनासेव्यते दुष्करं च यदित्थमालोच्यते । अतोऽभावत्वादेव शुद्धोऽयमेतच्च दृष्ट्वाऽन्यमुग्धसाधवश्चिंतयंत्यहो आलोचयितव्यमेवेत साध्यं । तच्चेत्क्रियते तर्ह्यकृत्याऽऽसेवनेऽपि न कश्चिद्दोषइत्येवं सर्वस्मिन् गच्छे प्रायः प्रवृत्तमसमंजस इति । इत्थं च व्रजति काले अन्यदा गीतार्थः साधुः कश्चित्तत्र गच्छे प्राघूर्णकः समायातस्तेन चासौ विधिःसर्वोऽपि दृष्टस्तोश्चिंतितमहोऽनेनागीतार्थगुरुणा सर्वोऽप्ययं नाशितो गच्छस्ततस्तेन भणितो गुरुराह ।

त्वममुं नित्यमकृत्यासेवकं साधुमित्थं प्रशंसन् भवसिनगरनृपतेस्तन्नगरवासिलोकस्य च सदृशः कथमित्यत्रोच्यते ।

गिरिनगरं नाम नगरं तत्र चैको वाणिक कोटीश्वरो निवसति । स च वैश्वानरभक्तत्वात्प्रतिवर्षं रत्नानामपवरकं भृत्वा वह्निना प्रदीपयाति । तं च तथा कुर्वंतं राजा नगरलोकश्च सर्वदा प्रशंसति । यथा अहो वैश्वानरे भक्तिरस्य यदमुं भगवंतं प्रतिवर्षमित्थं रत्नैस्तर्पयत्यसौ । एवं च प्रशस्यमानोऽयमादततरः प्रतिसंवत्सरं तथाऽनुतिष्ठंति । ततोऽन्यदा प्रचण्डपवनोद्धूतस्तेन प्रदीपितो वह्निः सराजगृहं समस्तमपि नगरं भस्मसात्करोतिस्म । ततः सनगरेण राज्ञा किमस्माभिरित्थं कर्दन्नासौ पूर्वं निषिद्धः किंवा प्रशंसित इत्यादि बहु पश्चात्ताप कृत्वा दंडितो निर्वासितश्च नगरादसौ वणिगिति । एवमाचार्य ! त्वमपि अविधिप्रवृत्तस्याऽस्यसाधोर्नित्यमित्थंप्रशंसां कुर्वन्नमुमात्मानं गच्छं च नाशयसि । तस्मान्मथुरापुरीनरपतेस्तन्निवासिलोकस्य च सदृशो भव यतोऽनर्थभाग्भवसि । कथमित्यत्राऽभिधीयते ।।

मथुरानगर्यामपि वैश्वानरभक्तेन केनापीश्वरवणिजा इत्थमेव रत्नभृतं गृहं प्रदीपयितुमारब्धम् ततः स नगरलोकेन राज्ञा दंडितः तिरस्कृतश्चासौवणिगन्यस्यां गृहं कृत्वा किमित्थं न प्रदीपयसीति निष्कासितो नगरादिति त्वमपीत्थंकुर्वन्नमुमात्मानं गच्छं चानर्थभ्यो रक्षसि तदित्थं युक्तिभिः शिक्ष्यमाणोऽप्यसो गुरुरगीतार्थत्वेन साग्रहतया निर्धर्मतया च स्वप्रवृत्तेर्ननिवर्तते । ततस्तेन प्राघूर्णकसाधुना गच्छसाधवोऽभिहिताः । अत्रैवं भूतस्य गुरोर्वशवर्तित्वेन परिन्हियतामयमन्यथा सर्वेषामनर्थाय संपत्स्यत । ततस्तैस्तथाऽनुष्ठितं तैरिति । तदेवं भूतस्य गच्छस्य सत्कं नो आगमतो लोकोत्तरं द्रव्यावश्यकम भिधीयत इति तदेव सोदाहरणमुक्तं द्रव्यावश्यकं ।।

अधुना भावावश्यकमभिधीयते । तच्च द्विधा आगमतो नो आगमतश्च । तदेतदुभयमप्याह ।।

आगमओभावावस्सयं, तदुवओगपरिणामो ।
नो आगमओ भावे, परिणामो नाणकिरियासु ।।

आगमतो भावावश्यकमावश्यकार्थोपयोगपरिणामः नो आगमतस्तु ज्ञानक्रियोभयपरिणामो मिश्रवचनत्वान्नोशब्दस्येति । इदं च त्रिविधमपि दर्शयन्नाह ।।

लोइयलोउत्तरियं, कुप्पावयणं च तं समासेणं ।
लोउत्तरं पसत्थं, सत्थे तेणाहिगारोयं ।।

तत्र आगमतो भावावश्यकं त्रिविधं । लौकिकं लोकोत्तरं कुप्रावचनिकं । एवं चोपन्यासः पूर्वं व्यतिरिक्तद्रव्यावश्यकेऽत्र च भावावश्यके बंधानुलोम्यादिना केनापि हेतुना कृतो यावताऽनुयोगद्वारसूत्रेण इत्थमुक्तं । लौकिकं कुप्रावचनिकं लोकोत्तरं चेति । तत्र लौकिकं नो आगमतो भावावश्यकं । पूर्वाह्णे भारतं अपराह्णे रामायणं वाचनीयमित्यादि कुप्रावचनिकं । मंत्रादि

पाठपूर्वकमिज्यांजलिहोमादि लोकोत्तरं पुनरुपयुक्तस्य श्रमणादेर्मुखवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणावर्त्तादि क्रियामिश्रमुभयकालमावश्यकसूत्रोच्चारणं एवं सर्वत्र ज्ञानक्रियामिश्रता भावनीया। इह च त्रिविधेऽपि नोआगमतो भावावश्यके पारमार्थिकाऽनुपमाऽपवर्गसुखप्राप्तिहेतुत्वाल्लोकोत्तरमेव प्रशस्तं । तदेव चेह शास्त्रेऽधिक्रियत इति । विशे०। आ० म० प्र० १ अ. । आ० चू० १ अ.॥

आवश्यकं च गुरुसाक्षिकमेव कर्त्तव्यम् ।
तथा च विशेषावश्यके ॥

आवस्सयं मि निचं, गुरूपादमूलंमि देसियं सव्वं होइ ।
वीसंपि हुसंवसओ, कारणओ जंदन्निसेज्जाए ॥

अनेन गुर्वामंत्रणवचनेन आवश्यकं प्रतिक्रमणं गुरुपादमूल एव नित्यं कर्तव्य इति दर्शितं भवति । यद्यप्यस्मादन्निशय्यायां द्वितीयवसतावित्यर्थः । कारणतः कारणवशाद्विष्वगपि संवसतः साधोः कल्पग्रंथे इयं सामाचारी प्रोक्तेति शेषः का पुनरियं कल्पसमाचारीत्युच्यते ।

जइ खुड्डुलगा वसहीतो, अन्नगंतूणा कपयया साहूणो।
वसंति तत्राचार्यसमीपे (पडिक्कमिउं पाउसिय) कालग्रहणोत्तरं कालं सूत्रार्थपौरुषीं कृत्वा अन्यस्यां गच्छंतो अथांतरा श्वापदादिभयं ततोऽर्थपौरुषीं हापयंति तथा सूत्रपौरुषीमपि कालमपि तथा चरमं कायोत्सर्गं द्वितीयमाद्यं यावत्तिस्त्र्यपि सहस्ररश्मौ तत्र यांतीति न केवलं प्रतिक्रमणं किंत्वेवमेव शेषाण्यपि सर्वाणि साधुभिरवश्यं कर्तृत्वान्यावश्यकानि । गुरूनापृच्छ्य कर्तव्यानीत्येतद्ज्ञापितमामंत्रणवचनाद्येन सर्वेषामप्यावश्यकानां सामायिकमेवादौ मतं भदंतशब्दश्च य स्मात्तदादौ निर्दिष्टस्तेनानुवर्तते तत्कोऽसौ सर्वेष्वप्यावश्यकेषु कथमित्याह ॥ इदमिदं च करोमि भदंता ! इति। एतदेवाह ॥

एवं चिय सव्वावस्सयाइ आपुच्छिऊण कज्जाइं जाए।
वियमामंतणवयणा । जेण सव्वेसिं सामाइयमाइयं ओ
यं भदंत! सदोयजंतउदाइ एतेणासुवत्तइ तओकरेमि !
भंते ति सव्वेसु ॥

गतार्थं । किमिति गुरूनापृच्छ्यैव सर्वावश्यकानि कर्तव्यानीत्याह । किच्चाकिच्चं गुरवो, विदंति विणयपडिवत्तिहेऊं च । उस्सासाइए मोत्तुं, तदणापुच्छाए पडिसिद्धं ॥१॥ पाउसिया । यत्र तर्हि गुरुर्न भवति तत्र किं विधेयमित्याह ॥

गुरुविरहम्मि य ठवणा, गुरूवएसोवदंसणत्थं च ।
जिणविरहम्मि वि जिण, विंबसेवणमंतणं सफलं ?
रन्नोवपरोक्खस्स वि, जह सेवामंतदेवया एव ।
तह य परोक्खस्स वि, गुरुणो सेवा विणयहेऊ २
अहवा गुरुगुणनाणो, चउगजाव गुरुसमा एसो ।
इह विणयमूल धम्मो, वएसणत्थं चऊजियं विणयसासाणमूलं । विणीऊसंजाऊ भवो, विणयाविप्पमुक्कस्स कओधम्मो ३ कउनवो विणउवयारं, माणस्स भंजणापूयणा गुरुजणस्स । तित्थयराणय आणा, सुयधम्माराहणा किरिया॥
पाउसिया एवेति ॥

आवश्यकाकरणेऽसमाचारी दोषः॥

न करेंती आवस्सं, हिणाहियनिविद्ध पाउयनिविन्ना ।
दंसगहणादिविणयं, राइणियादीण न करेंति ॥

आवश्यकं मूलत एव न कुर्वंति । यदि वा हीनं अधिकं वा कायोत्सर्गाणां हीनकरणतोऽधिकं वाऽनुप्रेक्षार्थं कायोत्सर्गाणामेव चिरकालकरणतः कुर्वंति । यदि वा निषण्णा उपविष्टाः प्रावृत्ताः शीताः शीतादिजयतः कल्पादिप्राचरणप्रावृत्ता निषण्णास्त्वग्वर्तनेन निपतिताः प्रकुर्वंति । व्य. १ उ. ।

आवश्यकाकरणे प्रायश्चितम् । महा. ७ अ. ॥

से भयवं केवइयाइं पायच्छित्तस्स णं पयाइं खाइयाइं गोपायत्तियस्स पयाइं संखाइयाइं से भयवं तेसिणं संखा इयणं पायच्छित्त पयाणं किंतं पढमं पायच्छित्तस्स णं गोयमा ! पइदिणकिरियं सेभयवं किंति पइदेणकिरियं गोयमा ! जं मणुं समयाअहन्निसायणोवरमंजावणुट्ठेयव्वाणि संखेज्जाणि आवस्सगाणि । से भयवं केणं अट्ठेणं एवं वुच्चइ । जहा ण आवस्सगाणि गोयमा ! असेसकसिणट्ठकम्मक्खयकारि उत्तमतम्मदंतणं चारित्तंअचंतघोरवीरुग्गकट्ठसुदुकरं तवसाहणट्ठाए परूविज्जंति। नियमियविभत्तुद्दिट्ठं परिमिएणं कालसमएणं पयं पयेणाइं निसाणुसमयमाजम्मं अवस्समेव तित्थराइसु कीरंति अणुट्ठिज्जयंति उवइसिज्जंति परुविज्जंति पन्नविज्जंति सययं एराएणं अट्ठेणं एवं वुच्चइ । गोयमा! जहा णं आवस्सगाणि तेसिं चणं गोयमा ! जे भिक्खू कालाइकमेणं वेलाइक्कमेणं समयाइक्कम्माणं आलसायमाणे अणोवओपमत्ते अविहीए अन्नेसिं व असट्टं उप्पायमाणो अन्नयरमावस्सगं पमाइयसं तेणं बलवीरिएणं सातलेहडत्ताए आलंवणं वा किंचिंघेत्तूणं विराइयं पउरियाणाणं जहुतयालं समणुट्ठेज्जासेणं गोयमा ! महा पायच्छित्ती भवज्जा ॥

अकएसु य पुरिमा, सणमायायं सव्वसो चउत्थं तु ।
पुव्वमपेहिय थंडिल्ल, निसिवो सिरिणे दिवासुवणे ५३॥

अकृतेषु पुनः कार्योत्सर्गेषु वंदनकेषु च एकादिषु एकद्वित्रिषु पुरिमैकाशनाचामाम्लानि (सव्वसो चउत्थंतु) सर्व्वस्मिंस्तु प्रतिक्रमणे अकृते चतुर्थन्तु । तथा पुव्वं सन्ध्यायामप्रेक्षितस्थण्डिले निशि संज्ञोत्सर्गे कृते चतुर्थं । तथा दिवसे निद्राकृते चतुर्थं ॥ ५३ ॥ जीत. टी. ॥

निव्वीतियपुरिमड्ढोअंबिलखपणा य आवासे ॥

आवासे आवश्यके एकादिकायोत्सर्गाऽकरणे सर्वावश्यकाकरणे यथासंख्यं निर्विकृतिपूर्वार्द्धाचाम्लक्षपणानि । इयमत्र भावना । आवश्यके यद्येकं कायोत्सर्गं न करोति ततः प्रायश्चित्तं । निर्विकृतिकं कायोत्सर्गद्वयाकरणे पूर्वार्द्धं त्रयाणामपि कायोत्सर्गकरणानामकरणे आचाम्लं सर्वस्याऽपि चावश्याकस्याकरणे अभक्तार्था इति । व्य. १ उ. ॥

देशतः सर्वतो वाऽऽवश्यकाकरणकारणान्याभिशय्यागमनवेलामधिकृत्य व्यवहारकल्पे ॥

आवस्सयं तु काउं, निव्वाघाएण होइ गंतव्वं ।
वाघाएण उ भयणा, देसं सव्वं अ काऊणं ॥

व्याघातस्य स्तेनादिप्रतिबन्धस्याऽभावो निर्व्याघातेन भवति । गंतव्यं वसतिमाचार्यैः सममावश्यकं कृत्वा व्याघाते न पुनर्हेतुभूतेन भजनाविकल्पेन वा भजनेत्यत आह । देशं वा आवश्यकं कृत्वा सर्वं वाऽऽवश्यकमकृत्वा संयाति यैः कारणैः प्रतिबन्धस्तान्युपदर्शयति ।

तेणासावयवासा, गुम्मिय आरक्खिठवणपम्मीणीए ।
इत्थिनपुंसगसंसत्त, वासचिक्खल्लकंटे य ॥

स्तेनाश्चौरास्ते संध्यासमयेऽन्धकारकलुषिते संचरंति । श्वापदानि चाऽत्युग्राणि भूयांसि तदा भद्दमानि हिंसंते व्याघ्रा वा भुजंगमादयो वातादिपानाय भूयांसः संचरंति तथा गुल्मेन स समुदायेन संचरतीति गौल्मिका आरक्षिकाणामप्युपरिस्थायिनो हिंसिकाः पुररक्षकास्ते अकाले हिंडमानान् गृह्णंति । तथाऽऽठवणत्ति । कस्मिंश्चिद्देशे एवंरूपा स्थापना क्रियते । तथा अस्तमिते सूर्ये रथ्यादिषु सर्वथा न संचरणीयमिति प्रत्यनीको वा कोऽप्यंतरायविघातकरणार्थं तिष्ठन् वर्त्तते स्त्रियो नपुंसका वा कामबहुलास्तदा उपसर्गयेयुः । संसक्तो वा प्राणजातिनिरयांतराले मार्गः । ततोऽन्धकारेणेर्यापथिकी न शुद्ध्यति । वर्षं वा यस्तत् संभाव्यते (वासचिक्खल्लोत्ति) कर्दमो वा पथि भूयानस्ति । ततो रात्रौ पादलग्नः कर्दमः कथं क्रियते (कंटत्ति) कंटका वा मार्गेऽतिबहवस्ते रात्रौ परिहर्त्तुं न शक्यंते । एतैर्व्याघातकारणैः समुपस्थितैः देशतः सर्वतो वाऽऽवश्यकमकृत्वा गच्छंति तत्र देशतः कथमकृत्वेत्यत आह ॥

थुतिमंगलकितिकम्मे, उस्सग्गो य तिविहकियकम्मे ।
तत्तो य पडिक्कमणे, आलोयणायाए किति कम्मो ॥

स्तुतिमंगलमकृत्वा स्तुतिमंगलाकरणे चायं विधिः । आवश्यके समाप्ते द्वे स्तुती उच्चार्य तृतीयांस्तु तिमकृत्वा अभिशय्यां गच्छंति तत्र च गत्वा चेर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य तृतीयां स्तुतिं ददाति अथ वा आवश्यके समाप्ते एकां स्तुतिं कृत्वा द्वे स्तुती अभिशय्यां गत्वा पूर्वविधिनोच्चारयति । अथ वा समाप्ते आवश्यके अभिशय्यां गत्वा तत्र तिस्रः स्तुतीर्ददति । अथवा स्तुतिभ्यो यदर्वाक्तनं कृतिकर्म्म तस्मिन्नकृतेऽभिशय्यां गत्वा तत्रेर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य मुखवस्त्रिकां च प्रत्युपेक्ष्य कृतिकर्म्मकृत्वा स्तुती ददति (काउस्सग्गो य तिविहत्ति) त्रिविधे कायोत्सर्गे क्रमेण कृते तद्यथा चरमकायोत्सर्गमकृत्वा अभिशय्यां गत्वा तत्र चरमकायोत्सर्गादिकं कुर्वंति । अथवा द्वौ कायोत्सर्गौ चरमावकृत्वा यदि वा त्रीनपि कायोत्सर्गान् अकृत्वा अथ वा कायोत्सर्गेभ्योऽर्वाक्तनं यत् कृतिकर्म्म तस्मिन्नकृते उपलक्षणमेतत् । ततोऽर्वाक्तने क्षामणे यदि वा ततोऽप्यर्वाक्तने कृतिकर्म्मणि अकृते अथ वा ततोऽप्यर्वाक्तने प्रतिक्रमणे अकृते यदि वा ततोऽप्यर्वाक्तने आलोचने अकृते अथवा ततोऽप्यर्वाक्तने कृतिकर्म्मणि अकृते अभिशय्यामुपगम्य तत्र तदाद्यावश्यकं कर्तव्यमिति । एवमावश्यकस्य देशतोऽकरणमुक्तमिदानीं सर्वस्याकरणमाह ।

काउस्सग्गमकाउं, कितिकम्मालोयणं जहन्नेणं ।
गमणम्मी एसविही, आगमणम्मी विहीं वोत्थं ॥

यो दैवसिकातिचारानुप्रेक्षार्थं प्रथमः कायोत्सर्गस्तमप्यकृत्वा किमुक्तं भवति । सर्वमावश्यकमकृत्वाऽभिशय्यां गच्छंति । किमेवमेव गच्छन्ति । नेत्यस्ति कश्चन विधिरुच्यते । अस्तीति ब्रूमः । तथा चाह । (कितिकम्मालोयणं जहन्नेणंति) । जघन्येन जघन्यपदे सर्वमावश्यकमकृत्वा सर्वे गुरुभ्यो वंदनं कृत्वा यश्च सर्वोत्तमो ज्येष्ठः स आलोच्य तदनंतरमभिशय्यां गत्वा सर्वमावश्यकमहीनं कुर्वंति । एषोऽभिशय्यायां गमनेऽभिसंजातः प्रत्यागमने पुनर्योविधिस्तमिदानीं वक्ष्ये ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥

आवस्सगं अकाउं, निव्वाघाएण होइ आगमणं ।
आघायम्मि उ भयणा, देसं सव्वं च काऊणं ॥

यदि कश्चनापि व्याघातो न भवति ततो निर्व्याघातेन व्याघाताभावेनावश्यकमकृत्वाऽभिशय्यातो वसतावागमनं भवति । आगत्य च गुरुभिः सहावश्यकं कुर्वंति व्याघाते भजना का पुनर्भजनेत्यत आह । देशमावश्यकस्य कृत्वा सर्वं वाऽऽवश्यकं कृत्वा तत्र देशत आवश्यकस्य करणमाह ॥

काउस्सग्गं काउं, कितिकम्मालोयणं पडिक्कमणं ।
किइकम्मं तिविहं वा, काउस्सग्गं परिन्नाय ॥

कायोत्सर्गमाद्यं कृत्वा वसतावागत्य शेषं गुरुभिः सह कुर्वंति । अथ वा द्वौ कायोत्सर्गौ कृत्वा यदि वा त्रीन् कायोत्सर्गान् कृत्वा अथ वा कायोत्सर्गत्रयानंतरं यत् कृतिकर्म्म तत्कृत्वा अथवा तदनंतरमालोचनमपि कृत्वा यदि वा तत्परं यत्प्रतिक्रमणं तदपि कृत्वा अथवा तदनन्तरं यत्कृतिकर्म्म द्विभेदं क्षामणादर्वाक्तनं परश्चेत्यर्थः ॥ तदपि कृत्वा पाठांतरं तिविहं ते त्रिसूत्रकृतिकर्म्मापि कृत्वा त्रिविधं वा कृतिकर्म्म कृत्वा अथवा कायोत्सर्गं चरमं षाण्मासिकं कृत्वा परिज्ञाप्रत्याख्यानं तामपि वा कृत्वा । अत्रायं विधिः । सर्वे साधवश्चरमकायोत्सर्गं वसतावागत्य गुरुसमीपे वंदनकं कृत्वा सर्वोत्तमश्च ज्येष्ठः आलोच्य सर्वे प्रत्याख्यानं गृह्णंति । अथवा सर्वमावश्यकं कृत्वा एकां स्तुतिं दत्वा शेषे द्वे स्तुती कृत्वा शेषं गुरुसकाशे कुर्वंति ॥ तदेवमुक्तं देशतः आवश्यकस्य करणमधुना सर्वतः कारणमाह ॥

थुति मंगलं च काउं, आगमणं होति अभिनिसिज्जातो ।
बितियपदे भयणाऊ, गिलाणमादी उ कायव्वा ॥

अथवा प्रत्याख्यानं तदनंतरं स्तुतिमंगलं च स्तुतित्रयाकर्षणरूपं तत्र कृत्वा अभिशय्यात आगमनं भवति । तत्रेयं समाचारी गुरुसमीपे ज्येष्ठ एक आलोचयति आलोच्य प्रत्याख्यानं गृह्णातीति शेषः ज्येष्ठस्य पुरत आलोचना प्रत्याख्यानं च कृतं वंदनकं च सर्वे ददति क्षामणं च । द्वितीयपदे अपवादपदे ग्लानादिषु प्रयोजनेषु भजना कर्तव्या । किमुक्तं भवति ग्लानादिकं प्रयोजनमुद्दिश्य वसतौ नागच्छेयुरपीति ग्लानादीन्येव प्रयोजनान्याह ॥

गेलन्नवासमहिता, पदुट्ठ अंते उरे निवेअगणी ।
अहिगरणहत्थि संभम ण, गेलन्ननिवेयणा भवरिं ॥

ग्लानत्वमेकस्य बहूनां साधूनां तत्राऽभवत् ततः सर्वेऽपि साधवस्तत्र व्यापृतीभूता इति न वसतावागमनं अथवा वर्षं पतितुमारब्धं मिहिका वा पतितुं लग्ना यद्वा (पउट्ठत्ति) प्रविष्टः कोऽप्यंतरायविरूपकरणाय तिष्ठति । अंतःपुरं वा तदानीं निर्गंतुमारब्धं । तत्र च राज्ञा उद्घोषितं यथा पुरुषेण न केनापि रथ्यासु संचरितव्यं । राजा वा तदा निर्गच्छति । तत्र हयगजपुरुषादीनां संमर्दः अग्निकायो वांतराले महान् उत्थितोऽधिकरणं वा गृहस्थेन समं कथमपि जातं वृषभास्तदुपशमयितुं लग्ना हस्तिसंभ्रमो वा जातः । किमुक्तं भवति ।

हस्ती कथमप्याऽऽलानस्तंभं भंक्त्वा शून्यासनःस्वेच्छया तदा परिभ्रमति । एतेषु कारणेषु नागच्छेयुरपि वसतिं नवरमेतेषु कारणेषु मध्ये ग्लानत्वे विशेषः यदि ग्लानत्वमागाढमुपजातमेकस्यबहूनां वा तदा गुरूणां निवेदना कर्त्तव्या ॥ व्य. १ उ. ॥

कालातिक्रमेण.ऽवश्यके प्रायश्चित्तम् । तथा च महानिशीथे ७ अ. ॥

एवं जेणं भिक्खू सुताइक्कमेणं कालाइक्कमेणं आवस्सगं कुव्वीया । तस्स णं कारणिगस्स मिच्छुक्कडं गोयमा ! पायच्छित्तं उवइसेज्जा जइ णं आकारिणिगतेसिं तूणं जहाजोगं चउत्थाइं ॥

आवश्यके च प्रमादो न कार्य्यः । पं० ना० ।

माकुणहप्पमायं, आवस्सएहिं संजमतवोतहाणेहिं ।
णिस्सारं माणुस्सं, दुल्लहजलजं वियाणेत्ता ॥

(माकुण हप्पमायं,) अमानोनाः प्रतिषेधे माकुरुत कषाययोगादिभिः प्रमादं आवश्यकरणीयमावश्यकं । किंचित् तदावश्यकं संयमतपोध्यानादिभिः । एष आवश्यकः तप एव प्रधानं तपो प्रधानं किमर्थं । यस्मान्निः सारं मानुष्यं जलबुद्बुदसमानं कुशाग्रजलबिंदुसन्निभं चेत्यादि ततश्चैवं गुणं जातीयं दुर्लभं दुःप्राप्यमित्यर्थः । विविधमनेकप्रकारं वा ज्ञात्वा दिट्ठंतो ॥ पं. चू. ॥

आवश्यकप्रमादे प्रायश्चित्तम् ॥

सेजयवं जेणं गणी किंचि आवस्सगं पमाएज्जा गोयमा ! जे णंगणा अकारणिगे किंची खणमेगमवि पमाएसेणं अवंदेउवइसेज्जाजओणं तुम महाकारणिगे वि संते गणी खणमेगमविणकिंचि णियमावस्सगं पमाए सेणं वंदे पूएदट्ठव्वे जावणं सिद्धे बुद्धे पारगए खीणट्ठकम्ममले नीरए उवइसेज्जा सेसं तु महयाए वंधेणं सत्याणे चेव जाणिहिइ एवं पच्छित्ते विहिं सोउणाणुट्ठती अदीणमणो जं जहय जहा थामं जे से आराहगे भणिए । महा० ७ अ० ॥

सम्प्रति श्रावकस्य व्यवहारं तरतस्याऽप्यावश्यके न दुःखांता भवतीति दर्शयितुमाह ।

आवस्सएण एएण, सावओ जइवि बहुरओ होइ ।
दुक्खाणमंतकिरियं, काही अचिरेण कालेणं

आवश्यकेनैतेनेति षड्विधभावावश्यकरूपेण नतु दंतधावनादिना द्रव्यावश्यकेण श्रावको यद्यपि बहुरजा बहुबध्यमानकर्मा बहुरता वाविविधसावद्यारंभासक्तो भवति तथापीत्यध्याहाराद् दुः खानां शारीरमानसानां (अंतकिरियं) अंतक्रियां विनाशं करिष्यत्यचिरेण स्तोकेनैव कालेन-अत्र चांतक्रियायां अनंतरहेतुर्यथाख्यातचारित्रं तथापि परंपराहेतुरिदमपि जायते सुदर्शनादेरिवेति । ध० २ अधि. ॥

श्रावकस्याऽवश्यकम् ॥

अविरुद्धो ववहारो, काले तह भोयणं च संवरणं ।
चे इहरागमसवणं, सक्कारो वंदणाईय ॥ पंचा०

चैत्यावश्यककरणमित्यसंगतं श्रावकं प्रति व्रतादिवत्तस्यागमे विधेयतया उपदिष्टत्वात्तथा ह्यसौ उपासकदशादौ मूलागमेनोपदेशोज्ञापकं चोपलभ्यते तदुच्चाररूपे श्रावकप्रज्ञप्त्यादौ च तथैव च श्रावकप्रतिदिनक्रियां प्रतिपादयताऽऽचार्येण चिइवंदणमो इत्येतावदेवोक्तमथ ब्रूषे ।

समणेण सावएण य, अवस्सकायव्वयं हवइ जम्हा ।
अंतो अहो निसिस्सय, तम्हा आवस्सयं नाम ॥

इत्यस्यामनुयोगद्वारगाथायां श्रावकस्य तदुपदिष्टमिष्टसिद्धौ हेतुः नैवं तत्र चैत्यवंदनादिनैवावश्यकस्य गतार्थत्वाद्यतोयदवावश्यं कर्त्तव्यं तदेवावश्यकमवश्यकर्त्तव्यं च चैत्यपूजावंदनादिश्रावकस्य यदि पुनरिदं षड्विधावश्यकमवश्यकर्त्तव्यतया श्रावकस्याप्यदिष्टमभविष्यत्तदा य एवषड्विधावश्यककारी सएव श्रावकोऽभविष्यन्नचैवमविरतानामपि सामायिककारिणां श्रावकत्वाभ्युपगमादिति । अत्रोच्यते । यदुक्तमुपासकदशादावनुक्तत्वात् श्रावकाणामावश्यकमयुक्तमिति । तदयुक्तमनुपदिष्टत्वस्यासिद्धत्वात्तथाहि । यद्यप्युपासकदशादौ नोपदिष्टं । तत्तथां तथाप्यनुयोगद्वारेषु तदुपदिष्टं तथाहि ॥

जं इमंसमणे समणीवा सावए वा साविया वा तच्चित्ते तम्मणे जाव उभओकालं छव्विहं आवस्सयं करेंति सेत्तं लोउत्तरियं भावावस्सयंति ॥

यच्चोक्तं । चैत्यवन्दनादि श्रावकस्याऽवश्यकमिति तदप्यसंगतं (मज्झयणछक्कवग्गो) इत्यादि तदेकार्थिकपदोपन्यासेन तस्य षड्विधत्वेन निश्चितत्वाद्धमास्वातिवाचकेनाऽप्यस्य समर्थितत्वात्तथाहि । तेनोक्तं । सम्यग् दर्शनसंपन्नः षड्विधावश्यकनिरतश्च श्रावको भवतीति गम्यते । तथा अशठसमाचरितत्वादिजीतलक्षणानामिहोपपद्यमानत्वेन जीताभिधानपंचमव्यवहारसमार्थितत्वात्तथा । यदुक्तं । (समणेण सावएण य) इत्यत्र गाथायां यदि षड्विधावश्यक विवक्षितमभविष्यत्तदा तत्कारिण एव श्रावका अभविष्यन्नान्ये इति । तदप्यसंगतं । श्रमणपक्षेऽप्यस्य दूषणस्य समानत्वात्तथाहि । य एव षड्विधमावश्यकं कुर्वन्ति त एव श्रमणाः स्युस्ततश्च कारणजाते प्रतिक्रमणकारिणां मध्यमतीर्थसाधूनामश्रमणता स्यान्न चैवमथ चरमतीर्थसाधूनाश्रित्येयं गाथोक्ता । सत्यं । केवलं यदि श्रावकाणां षड्विधाऽवश्यकप्रज्ञापनार्थापि स्यात्तदा किं दूषणमिति । अथ ब्रूषे षड्विधावश्यकमतिचारशुद्धिरूपं वर्तते । न च श्रावकाणामालोचनादि दशप्रकारशुद्धेर्मध्यादेकापि प्रकल्पादिग्रंथेषूपलभ्यते । न च तेषामतिचारा घटंते । संज्वलनोदय एव तेषामुक्तत्वादित्यत्रोच्यते । यद्यपि श्रावकाणां प्रकल्पादिग्रंथेषु शुद्धिर्न दृश्यते । तथाऽप्यसौ श्रावकजीतकल्पादेः सकाशादवश्याभ्युपगंतव्या । अन्यथोपासकदशासु यदुक्तं किल भगवान् गौतममुनिरानन्दश्रावकं प्रत्यवादीत् ॥

तु मएणं आणंदा एयस्स अट्ठस्स आलोयाहि पडिक्कमाहि निंदाहि गरिहाहि अहारिहं तवोकम्मंपायच्छित्तं पडिवज्जाहीति ॥

तत्कथं घटेताऽतएव ज्ञापकादतिचारा अपि तेषां भवंतीति सिद्धं यच्चाचारा असंज्वलनोदयेऽपि भवन्ति । तथा प्रागुक्तं किंच यदीदं चैत्यवंदनादिकमावश्यकं स्यात्तदाऽतो अहोनिसस्सय इति मुनिवचनेन सन्ध्याद्वय एव श्रावकस्य तद्विधेयं स्यात् श्रूयते । पुनरेवं ॥

दंसणसुद्धिनिमित्तं, तिकालं देववंदणाइयांति

अतः सन्ध्याद्वयकरणनियमः षड्विधावश्यकस्यैवोपपद्यते साधूनामिवेति किंच ॥

सव्वंति जाणिऊणं, विरई खलु जस्स सव्विया नत्थि ।
सोऽसव्वविरइवाइ, चुक्कइ देसं च सव्वं च ॥

इत्यनया गाथया सामयिकसूत्रं सर्वशब्दवर्ज श्रावकस्योक्तं । चतुर्विंशतिस्तवस्तु सम्यग्दर्शनशुद्धिनिमित्तत्वात् सम्यग्दर्शनस्य च श्रावकस्याऽपि शोधनीयत्वात्कर्तृविशेषस्य चानभिहितत्वादाचरितत्वाच्चोपपन्न एवास्येति । किंचेर्यापथिकाप्रतिक्रमणस्य गमनागमनमात्रेण शब्देन भगवत्यां शंखोपाख्यानकेषु पुष्कलिश्रावककृतत्वेन दर्शितत्वाद् गमनागमनशब्दस्य चेर्यापथिकापर्यायतया भगवत्यामेव तद्वृत्तेर्व्याख्यानकेषु ओघनिर्युक्तिचूर्ण्यां च प्रसिद्धत्वादीर्यापथिकाकायोत्सर्गे च चतुर्विंशतिस्तवस्य प्रायश्चित्तनीयत्वाच्चाऽसौ सिद्ध इति वन्दनकमपि गुणवत् प्रतिपत्तिरूपत्वात् गुणवत् प्रतिपत्तेश्च श्रावकस्याऽप्यविरुद्धत्वात् कृष्णादिभिश्च तस्य प्रवर्त्तितत्वात्संगतमेवास्य ननु ॥

पंचमहव्वयजुत्तो, अनलसमानपरिवज्जियमती य ।
संविग्गनिज्जरट्ठी, किई कम्मकरो, हवइ साहुत्ति ॥

अनया निर्युक्तिगाथया साधुग्रहणेन श्रावकस्य व्यवच्छेदान्न संगतं । तस्य वन्दनकं नैव ततः साधुग्रहणं तत्र तदन्यवन्दनकोपलक्षणार्थं ननु श्रावकव्यवच्छेदार्थं । यदि तु व्यवच्छेदार्थमभविष्यत्तदा साध्व्या अपि व्यवच्छेदो भविष्यन्न चासौ संगतो मातुर्विशेषणं वन्दनकनिषेधाद्यदाह ।

मायरं पियरं वा वि, जेट्ठगं वा वि भायरं ।
किइकम्मं न कारेज्जा, सव्वराइं णिए तहा ॥

तथा(पंचमहव्वयजुत्तो) अनेन यथा महाव्रतग्रहणादणुव्रतयुक्तस्य व्यवच्छेदस्तथा पंचग्रहणाच्चतुर्महाव्रतयुक्तस्य मध्यतीर्थनाथेऽपि व्यवच्छेदः स्यान्नचैतदिष्टमित्यतो निर्विशेषं वन्दनकमपीति प्रतिक्रमणं तु सामान्यत ईर्यापथप्रतिक्रमणतयाऽनेन सिद्धमथ विचित्राभिग्रहवतां श्रावकाणां कथमेकेन प्रतिक्रमणसूत्रेण तदुपपद्यते । यतो प्रतिपन्नान्यतरव्रतस्य तदतिचारासंभवस्तदसंभवे च तदुच्चारणमसंगतमेवान्यथा महाव्रतातिचाराणामप्युच्चारणप्रसंग इति । नैवमप्रतिपन्नान्यतरव्रतस्यापितदतिचारोच्चारतो श्रद्धानादिविषयस्य प्रतिक्रमणस्यानुमतत्वाद्यत उक्तं ॥

पडिसिद्धाण करणे, किच्चाणं अकरणे पडिक्कमणं ।
असद्दहणेय तहा, विवरीयपरूवणाए य ॥

अत एव साधुरप्रतिपन्नास्वप्युपासकभिक्षुप्रतिमासु (एगारस पडिं उवासगपडिमाहिं बारसहिं भिक्खुपडिमाही) त्येवं प्रतिक्रामति । ननु यद्येवं तदा साधुप्रतिक्रमणसूत्रेणैव ते प्रतिक्रामंतु को वा किमाह केवलं श्रावकप्रतिक्रमणसूत्रमणुव्रतादिविषयस्य प्रतिनियताचरणस्य प्रपंचाभिधायकत्वात् सोपयोगतरमिति तेन ते प्रतिक्रामंति ननु साधुप्रतिक्रमणाद्भिन्नं श्रावकप्रतिक्रमणसूत्रमयुक्तं । निर्युक्तिभाष्यचूर्ण्यादिभिरतंत्रितत्वेनार्थत्वान्नैवमावश्यकादिदशशास्त्रीव्यतिरेकेण निर्युक्तीनामभावे नौपपातिकाद्युपांगानां च चूर्ण्यभावेनानार्षत्वप्रसंगात्ततः प्रतिक्रमणमस्त्यस्ति । नेषां कायोत्सर्गस्तु ईर्यापथप्रतिक्रमणात् पंचमप्रतिमाकरणात् सुभद्राश्राविकादिनिदर्शनतश्च श्रावकस्य विज्ञेयतया प्रतिपत्तव्यो यदि हि साध्वोऽपि भंगभयात्साकारं कायोत्सर्गं प्रतिपद्यंते तदा गृहिभिः सुतरामसौ तथा प्रतिपत्तव्यः साध्वपेक्षया तेषामनैष्ठिकत्वादिति । एवं प्रत्याख्यानकमपि ननु परिष्ठापनिकादय आकाराः साधूनामेव घटंते । ततो गृहिणामयुक्तमेतन्नैवं यतो यथा गुर्वादयः परिष्ठापनिकस्याऽनधिकारिणोऽपि यथा वा भगवतीयोगवाहिनो गृहस्थं संसृष्टाद्यनधिकारिणोऽपि परिष्ठापनिकाद्याकारोच्चारणेन प्रत्याख्याति अखंडं सूत्रमुच्चारणीयमिति न्यायादेव गृहस्था अपीति न दोषस्तस्मात् षड्विधमप्यावश्यकं श्रावकस्यास्तीति प्रतिपत्तव्यमित्यलं प्रसंगेन विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ ४४ ॥ पंचा० १ वृ० ॥ ज्ञाता० १ अ० । ध० २ अधि० ॥

आवस्सय-आवश्यक- न० समग्रस्याऽपि गुणग्रामस्याऽवासकमित्यावश्यकम् । अनु० । सामायिकादिके, । स्था० २ ठा० ॥

आवासक-न० गुणशून्यमात्मान मासमंतादासयति गुणैरित्यावासकम्-सामायिकादिके, ॥ ग० २ अधि० अथवा आऽऽवस्सयंति प्राकृतशैल्याऽऽवासकम् ॥ गुणशून्यमात्मानं गुणैरावासयतीत्यावासकम् । गुणसान्निध्यमात्मनः करोतीति ॥ आ० म० प्र० १ अ० । अनु० ॥

सन्निज्झभावत्थापणेहिं वासयं गुणओ ।

सान्निध्यभावस्थापनैर्वा आवसकं गुणत इत्यावासकमुच्यते । इदमुक्तं भवति । वस निवास इति गुणशून्यमात्मानं गुणैरासमन्तादासयति गुणसान्निध्यमात्मनः करोतीत्यावासकम् । अथ वा यथा वस्त्रं वासगंधादिभिस्तथा गुणैरासमन्तादात्मानं वासयति भावयति रंजयत्यावासकम् । यदि वा वस आच्छादने गुणैरासमन्तादात्मानं छादयति छद संवरणे दोषेभ्यः संवृणोत्यावासकमिति विशे० ॥

आवस्सयकरण-आवश्यककरण-न० केवलिसमुद्घातात्पूर्वं केवलिना क्रियमाणे व्यापारभेदे, शब्दा ते स्वोपात्तमनुष्यायुषोतः प्रक्षयवशाद् भुक्तस्याऽन्तर्मुहूर्ते शेषे सिध्यत्पर्यायाभिमुखा अवश्यकरणमिति प्रश्ने प्रदर्श्यते । अन्वर्थत्वादवश्यकारणसंज्ञायाः भास्करवत् अवश्यकरणीयत्वादवश्यकरणं कुर्वतीति । कथमिदमावश्यकरणमिति कथमिदमन्वर्थेति दृश्यते । अर्थमनुगता या संज्ञा सान्वर्था । अर्थमंगीकृत्य प्रवर्तत इत्यर्थः । कथमिह यथा भास्करसंज्ञा अन्वर्था । कथमन्वर्थाभासं करोतीति भास्कर इति यो भासनार्थमंगीकृत्य प्रवर्तत इत्यर्थः । तथावश्यककरणमिति इयं संज्ञा अन्वर्था कथमिति चेत् ब्रूमहे । अवश्यं क्रियत इत्यावश्यकरणं इति । योऽवश्यकरणार्थोऽवश्यकर्त्तव्यतार्थमंगीकृत्य प्रवर्तते यस्मात्तस्मात्सर्वकेवलिभिः सिद्ध्यद्भिरवश्यं क्रियमाणत्वादवश्यकरण मित्यर्थसंज्ञासिद्धिरथवावश्यं भाव आवश्यकं इह मनोज्ञादिभ्यश्चेति मनोज्ञादिरधिकृतत्वात् वुञ्सिद्धयावश्यकसिद्धिः । आवश्यकं करणं आवश्यककरणं । कुतः लोके दृष्टत्वाद् मल्लस्य कक्षाबंधकरणवत् यथा मल्लोयुयुत्सुनावश्वा शाटकं युध्यते । स हि प्रथममेव शाटकेन कक्षं बध्वा अतः परं कृतावश्यकं कक्षाबंधकरणं योद्धुमारभेत । तथांतर्मुहूर्त्तायः शेषेण केवलिभावसिद्धता प्रथममेवेदं करणं अवश्यं कर्त्तव्यमित्यावश्यककरणमिति आ. चू. २ अ. ।

आवस्सयकिइ-आवश्यककृत्ति-स्त्री० प्रतिक्रमणकरणे ध० ३ अधि० ॥

आवस्सयटीगा-आवश्यकटीका] स्त्री०हरिभद्रस्वामिविरचितायामावश्यकवृत्तौ, आव० ६ अ. ॥

यदर्जितं विरचयता सुबोधां, पुण्यं मयाऽवश्यक

शास्त्रटीकां । नवे नव तेन ममैवमेव, नूयाज्जिनाक्ते ऽनुमतः प्रयासः ॥ २ ॥

इयञ्च द्वाविंशतिसहस्रात्मिका "द्वाविंशतिसहस्राणि, ग्रन्थाग्रन्थनिसंख्यया । अनुष्टुप्छंदसां मान, मस्या उद्देशतः कृतम्" १ आव. ॥

आवस्सयणिज्जुत्ति–आवश्यकनिर्युक्ति स्त्री. भद्रबाहुस्वामिविरचिते आवश्यक व्याख्याने, । तथाचाऽऽवश्यकनिर्युक्ति विवृण्वन् मलयगिरिराह । आम. प्र. १ अ. ।

नत्वा गुरुपदकमलं, प्रजावतस्तस्य मन्दशक्तिरपि ॥
आवश्यकनिर्युक्तिं, विवृणोमि यथागमं स्पष्टम् ॥ ३ ॥
यद्यपि च विवृतयोऽस्या, सन्ति विचित्रास्तथापि विषमास्ताः । संप्रति च जनो जमधी, नूयानिति विवृत्तिसंरम्नः ॥ ४ ॥

तत्र प्रेक्षावतामप्रवृत्त्यर्थमादौ प्रयोजनादिकमुपन्यसनीयम न्यथा न युक्तोऽयमावश्यकप्रारम्भप्रयासो निष्प्रयोजनत्वात्कण्टकशाखामर्दनवत् निरजिधेयत्वात्काकदन्तपरीक्षावत् असंबद्धत्वाद्दश दमिमानि षमपूपा इत्यादि वाक्यवत् । स्वेच्छाविरचित शास्त्रवद्वेत्याशङ्कातः प्रेक्षावन्तो न प्रवर्तेरन् । तथा मङ्गलमप्यादौ वक्तव्यमन्यथा ।

कर्तुः श्रोतॄणां चाविघ्नेनेष्टफलसिद्धियोगात् ॥
प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं फलादित्रितयंस्फुटं ॥
मंगलं चैव शास्त्रादौ, वाच्यमिष्टार्थसिद्धये ॥ १ ॥

आवश्यकनिर्युक्तौ काश्चन निर्युक्तिगाथा अन्यकर्तृकाः प्रक्षिप्तास्ताश्च टीकाकृता तत्र व्याख्यानावसरे तथा सूचितास्तास्वपि काश्चिट्टीकाकारेण निर्युक्तिकृत्कृतत्वेन मता अपि अन्यकर्तृका इति क्षेपकश्रेणिशब्दे ॥ मलयगिरिवचसा दर्शयिष्यामि करणशब्देऽपि करणशब्दे ॥

आवस्सयपरिसुद्धि–आवश्यकपरिशुद्धि–स्त्री० अवश्यंकरणीययोगानिरतिचारतायाम् ॥

आवस्सयपरिसुद्धीय, होंति जिक्खुस्स लिंगाई ॥

आवश्यकपरिशुद्धिश्चावश्यंकरणीययोगनिरतिचारता च जवति भिक्षोर्भावसाधोर्लिंगानीति दश० १० अ.।द्वा.२७ द्वा.॥

आवस्सयवइरित–आवश्यकव्यतिरिक्त– न० अंगबाह्य श्रुतभेदे, ॥

तथाचांगबाह्यं श्रुतमधिकृत्य प्रश्नसूत्रमाह ।

सेकिंतं आवस्सयं २ छव्विहं पएणत्तं । तंजहा । सामाइयं १ चउवीसत्थउ २ वंदणयं ३ पडिक्कमणं ४ काउस्सगो ५ पच्चक्खाणं ६ । सेत्तआवस्सयं । सेकिं तं आवस्सयवइरित्तं । आवस्सयवइरित्तं दुविहं पएणत्तं । तंजहा। कालियं उक्कालियंच । नं० ॥

टी० ॥ अथकिं तदंगबाह्यं सूरिराह ।

अंगबाह्यश्रुतं द्विविधं प्रज्ञप्तं । तद्यथा । आवश्यकं च आवश्यकव्यतिरिक्तं च । तत्रावश्यंकर्म आवश्यकं अवश्यकर्त्तव्यक्रियानुष्ठानमित्यर्थः । अथवा गुणानामभिविधिना वश्यमात्मानं करोतीत्यावश्यकं । अवश्यकर्त्तव्यसामायिकादिक्रियानुष्ठानं तत्प्रतिपादकं श्रुतमपि आवश्यकं । च शब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः । (से किं त) मित्यादि अथकिंतदावश्यकं । सूरिराह ॥

आवश्यकं षड्विधं प्रज्ञप्तं । तद्यथा । सामायिकमित्यादि निगदसिद्धं सेत्तमित्यादि तदेतदावश्यकं सेकिंतमित्यादि । अथ किंतदावश्यक व्यतिरिक्तं वा आचार्य आह । आवश्यक व्यतिरिक्तं द्विविधं प्रज्ञप्तं । तद्यथा । कालिकमुत्कालिकं च । तत्र यद्दिवसनिशा प्रथमपश्चिम पौरुषीद्वये एव पठ्यते तत्कालिकं । कालेन निर्वृत्तं कालिकमिति व्युत्पत्तेः । यत्पुनः कालवेलावर्जं सर्वकालेषु पठ्यते तदुत्कालिकं । आह च चूर्णिकृत् तत्थकालियं दिणराइण पढम चरमपोरसी सुपढिज्जइ । जं पुणकालवेलावज्जं पढिवज्जइ तं उक्कालियंति । तत्राऽल्प वक्तव्यकत्वात् नं. टी० ॥

आवस्सयवइरित्तेत्यादि । यदिह दिवसनिशा प्रथमपश्चिम पौरुषीद्वये एव पठ्यत तत्कालेनिर्वृत्तं कालिकमुत्तराध्ययनादियत्पुनः कालवेलावर्जं पठ्यते तदूर्द्ध कालिकादित्युत्कालिकं दशवैकालिकादीनि । ठा. २ ठा. ॥

आवस्सयवित्ति–आवश्यकवृत्ति स्त्री० आवश्यकविवरणे आ. म. प्र. १ अ. ॥

आवस्सयविसुद्धि–आवश्यकविशुद्धि स्त्री० आवश्यंकरणीय योगनिरतिचारतायाम, ॥

आवश्यकविशुद्धिश्चभिक्षोर्लिंगान्यकीर्तयन् । आवश्यकविशुद्धिश्चावश्यंकरणीययोगानिरतिचारता । एतानि भिक्षोर्लिंगान्य कीर्तयन् गौतमाद्यो महर्षयः । द्वा० २७ द्वा० ॥

आवस्सयसुयक्खंध–आवश्यकश्रुतस्कंध–पु० षष्ठांश्रुतविशेषाणांस्कंधः श्रुतस्कंधः । आवश्यकं च तत् श्रुतस्कंधश्चावश्यक श्रुतस्कंधः । अथवाऽऽवश्यकं च तत् श्रुतंचावश्यक श्रुतं । तस्यषडध्ययनसमुदायात्मक आवश्यक श्रुत स्कंधः । स्वनाम ख्याते श्रुतविशेषे, । विशे. । द्वा. ॥

आवस्सयस्स जइसा, तत्थं गाइण अट्ठपुच्छाओ ।
ते होइ सुय क्खंधो, अज्झयणा इं च नउ सेसा ॥

यथावश्यकस्याऽनुयोगस्तथावश्यकं श्रुतविशेषस्तर्ह्यत्रांगादीन्याश्रित्याष्टौ पृच्छाः संजवंति । तद्यथा ।

आवस्स यन्न किं अंगं, अंगाइ सुयक्खंधो सुयक्खंधाअज्झयणं अज्झयणाइं उद्देसो

उद्देसा इति अत्रोत्तरमाह ॥ इह तदा वश्यकं षमध्ययनसमुदायलक्षणः श्रुतस्कंधः प्रत्येकमध्ययनानिच षम्निति । शेषाः षट्प्रकाराः प्रतिषेद्धव्याः असंजवित्वादिति । अत्रप्रेरकः प्राह ।

ननु नंदिवरकाणे, जणियमणं गं इहं कओ संका ।
जगाइ अक ओ संका, तम्म नियमं वदाए इ ।

ननु नंद्यध्यने व्याख्यायमाने । (इमं पुण पठ्ठवणं पडुच्च, अंगबाहिरस्स उद्देसोसमुद्देसो अणुन्नाणुओगो पवत्त) इत्यादिवचनादावश्यकमंगबाह्यत्वादंगं न जवतीति भणितमेवेति । कुतोऽत्राशंका येन प्रच्छा क्रियते । अत्र निर्वचनमाह । भण्यतेऽत्रोत्तरं । श्रुतस्कंधादि विषये तावदस्त्येवा शंका । तत्राऽस्यार्थस्याऽनिर्णीतत्वात् अतस्तद्विषयास्तावत्कर्त्तव्या एव पृच्छाः । अंगानंगरूपतायामपि यदा नंद्यध्ययनमश्रुत्वा विनेयः प्रथमत एवेदं गृणोति । तथा अकृते नंदिव्याख्यानेऽस्त्येव च शंका । किमावश्यकमंगं तद्बाह्यं वेति । आह । ननु नय-

ध्ययनं श्रुत्वा तत आवश्यकं श्रोतव्यमितीत्थं क्रमोऽतः कथं नद्यध्ययनस्य प्रथमव्याख्यानाकरणं येन प्रस्तुतशंका स्यादि त्याशंक्याह । (तस्से) त्यादि तस्य प्रथमं नंदिव्याख्यान करणस्याऽत एवांगाऽनंगप्रश्नानिर्णयवचनादाचार्योऽनियमं दर्श यति । पुरुषाद्यपेक्षयाऽन्यथापि नंद्यादिव्याख्यानकरणादिति । आह । ननु मंगलार्थं सर्वेषामपि शास्त्राणामादौ नंदिव्याख्या नम् कर्तव्यमेवेति कथं तदनियम इत्याह ।

नाणं पंचविहाणमित्तं, मंगलमिट्ठं नतो एयरकाणं ।
इह सव्वत्थाणे जुज्जइ, जं सा वीसुं सुयक्खंधो ॥

ज्ञानपंचकाभिधानमात्रमत्र शास्त्रादौ मंगलमिष्टं ननु तस्या नंद्याः सर्वस्या अपि शास्त्ररूपाया इहास्थाने व्याख्यानं युज्यते तथाहि पथि प्रस्थितैर्मंगलभूतं दधिदूर्वाक्षतादिवस्तूनामभि- धानदर्शनादीन्येव मंगलतया गृह्यंते ननु तल्लक्षणतद्गुणवर्णा दीन्यपि क्रियंते । तथेहापि ज्ञानोत्कीर्तनमात्रमेव मंगलं यु- ज्यते न तु नंदिव्याख्यानमिह तस्य स्थानत्वान्नह्यावश्यकशास्त्रा- रंभे शास्त्रांतरभूताया नंद्या व्याख्यानं युज्यते अतिप्रसंगाच्च वक्तव्य सर्वशास्त्रांतरभूतैव नंदी यद्यस्मात्सा विष्वक्पृथगेव श्रुतस्कंधतया सिद्धांते प्रसिद्धा श्रुतस्कंधत्वं चास्याः पदवाक्य समूहात्मकत्वेनैव द्रष्टव्यं नत्वध्ययनकलापात्मकं पारिभाषित- मेकाध्ययनरूपत्वेन रूढत्वादिति । ननु यदि नंदिव्याख्यानस्य स्थानमिदं तर्हि किमितीत्थमादावेवं भवद्भिर्ज्ञानपंचकं विस्तरेण व्याख्यातमिति पौर्वापर्येण स्ववचनविरोध इत्याशंक्याह ।

इहसाणुग्गहमुइयं न उ नियमोयमहवा पवादोयं ।
दाइज्जइ कहणा, एकयाइ पुरिसादावि क्खाय ।

इहावश्यकारंभे यद्विस्तरेण ज्ञानपंचकऽस्यादौ व्याख्यातं तत्सानुग्रहं शिष्याऽनुग्रहमास्थायोदितमस्माभिर्नपुनरयं निय- म एव ज्ञानोत्कीर्तनमात्रस्यैव नियमेन मंगलतयात्राऽभीष्टत्वा- दथवा कथनया कथनविधेरपवादोऽयं दृश्यते यथेह पुरुषा- द्यपेक्षया कदा क्रमेणापि शास्त्राणि व्याख्यायन्ते अन्यारंभेऽ- प्यन्यद्वा व्याख्यायत इति तस्मादावश्यकश्रुतस्कंधस्याऽनुयोग इति स्थित किमिदानीं कर्तव्यमित्याह ।

आवस्सयसुयक्खंधो, नामं सत्थस्स तस्स नेज्जया ।
ताइं अज्झयणाइं, नामो आवस्सयाइणं ॥ १ ॥
कप्पोपिहविहाणं, जहत्थ मजहत्थमुभयसुण्णत्ति ।
नामे चेव परिणाम, त्तं जइ होहि इ जहत्थं ॥ २ ॥

इह प्रस्तुतशास्त्रस्यावश्यकश्रुतस्कंध इति नाम तस्यचावश्य कस्य ये सामायिकादयः षड्भेदाः स्तान्यध्ययनान्यऽभिधीयंते तत आवश्यकादिपदानामावश्यकं श्रुतस्कंधोऽध्ययनमित्येषां पदानां न्यासो निक्षेपः पृथक्कार्यः कुतइत्यस्मरूतोर्यतांकिंचि- न्नाम तावद्यथार्थं भवति यथा दीपो दहन इत्यादि । किंचित् त्वयथार्थं भवति यथापलाशो मंरूप इत्यादि अपरं त्वर्थशून्यंभव ति यथा डित्थकपित्थइत्यादि यथार्थं च शास्त्राभिधानमित्य- ते तत्रैव समुदायार्थावगतेरतो नाम्न्येव परीक्षाविचारणाक्रिय- ते ततोग्राह्यमिदं यदि यथार्थं स्यादिति । विशे० ॥

अथ सामायिकाद्यध्ययनानामर्थाधिकारदर्शनार्थं प्रस्ताव- नामाह ।

किंपुण अज्झयणं, जेणउज्जत्या हिगाराविणिउत्तं ।
सामाइयाइयाणां, ते य इमे तज्जहासंखं ॥

आह किं पुनरिह कारणं येन षडध्ययनमिदमावश्यकं षडध्य यनानि तत्र तेभ्यः षडध्ययनमिति समासः अत्रोच्यते । येन षड्भिरर्थाऽधिकारैर्विनिर्युक्तं नियुक्तं ।
निबद्धं ते च षडर्थाऽधिकाराःसामायिकादीनां षण्णामध्ययनानां यथासंख्यमेव द्रष्टव्या इति । विशे. ॥

नन्वावश्यके किमिति षडध्ययनान्यत्रोच्यते षडर्थाधि- कारयोगात् के पुनस्ते इत्याशंक्य तदुपदर्शनार्थमाह ।

आवास्सगस्स णं इमे अत्थाहिगारा भवंति । तंजहा ।
सावज्जजोगविरइ, उक्कित्तणगुणवओयपडिवत्ती । खलि
अस्सय निंदणा, वणतिगिच्छ गुणधारणं चेव ॥

आवश्यकषडध्ययनस्य वक्ष्यमाणा अर्थाधिकारा भवंति । त- द्यथा । सावज्जजोगगाहा व्याख्या । प्रथमेसामायिकलक्षणे अध्ययने प्राणातिपातादिसर्वसावद्ययोगविरतिरर्थाधिकारः (उक्कित्तणत्ति) द्वितीये चतुर्विंशतिस्तवाध्ययने प्रधानकर्म- कारणत्वाद्दर्शनबोधिविशुद्धिहेतुत्वात्पुनर्बोधिलाभफलत्वात्सा- वद्ययोगविरत्युपदेशकत्वेनोपकारित्वाच्च तीर्थकराणां गुणो- त्कीर्तनार्थाधिकार ॥ (गुणओयपडिवत्ति) गुणा मूलोत्तर- गुणरूपा व्रतपिंडविशुद्ध्यादयो विद्यंते यस्य स गुणवांस्त- स्य प्रतिपत्तिर्वंदनादिकं कर्तव्येति तृतीये वंदनाध्ययनेऽर्थाधि- कारश्चशब्दात्पुष्टालंबने गुणवतोऽपि प्रतिपत्तिकर्तव्येति द्रष्ट- व्यं । उक्तं च ॥

परियायपरिसपुरिसं, खेत्तं कालं च आगमं नाउं ।
कारणजाए जाए, जहारिहं जस्स जं जोगं ॥

(खलियस्स य निंदणत्ति) स्खलितस्य मूलोत्तरगुणप्रमा- दाचीर्णस्य प्रत्यागमसंवेगस्य जंतोर्विशुद्ध्यमानाध्यवसायस्या कार्यमिदमिति भावयतो निंदाप्रतिक्रमणे अर्थाधिकारः । व्रण- ति गच्छतीति व्रणः । व्रणचिकित्सा कायोत्सर्गाध्ययनेऽर्थाधि- कारः । इदमत्र भवति । चारित्रपुरुषस्य योऽतिचाररूपो भावव्रणस्तस्य दशविधप्रायश्चित्तं भेषजेन कायोत्सर्गा- ध्ययने चिकित्सा प्रतिपाद्यते (गुणधारणा चेवत्ति) गुणधारणा प्रत्याख्यानाध्ययने अर्थाधिकारः । अयमत्र भावार्थः । मूलगुणोत्तरगुणप्रतिपत्तिस्तस्याश्च निरतिचारं संधारणं यथा भवति तथा प्रत्याख्यानाध्ययने प्ररूपणां करिष्यते च शब्दादन्येऽर्थाधिकारा विज्ञेयाः । एवकारोऽवधारण इति गाथार्थः । तदेवं यदादौ प्रतिज्ञातमावश्यकं निक्षेप्स्या- मीति इत्यादि । तत्रावश्यकश्रुतस्कंधलक्षणानि त्रीणि पदानि निक्षिप्तानि । सांप्रतं त्वध्ययनपदमवसरायातमपि निक्षेप्स्यते वक्ष्यमाणनिक्षेपानुयोगद्वारओघनिष्पन्ननिक्षेपे तस्य निक्षेप्य मानत्वादत्रापि भणने च ग्रंथगौरवापत्तेरिति ॥

इदानीमावश्यकस्य यद्व्याख्यानं यच्च व्याख्येयं तदुपदर्श यन्नाह ।

आवस्सयस्स एसो, पिंडत्थो वण्णिओ समासेणं ।
एत्तो एक्केक्कं पुण, अज्झयणं कित्तइस्सामि ॥ १ ॥
तं जहा । समाइयं १ चउवीसत्थओ २ वंदणय ३
पडिकमणं ४ काउसग्गो ५ पच्चक्खाणं ॥

व्या० आवश्यकस्यावश्यकपदाभिधेयस्य शास्त्रस्य एष पूर्वोक्तप्रकारपिंडादिसमुदायार्थो वर्णितः कथितः । समा- सेन संक्षेपेण । इदमत्र हृदयं । आवश्यकश्रुतस्कंध इति शास्त्र नाम पूर्वं व्याख्यातं । तच्च सामर्थ्यं ततश्च यथा सात्वर्थादा

चारादीनामत एव तद्वाच्यशास्त्रस्य चारित्राद्याचारोऽत्राभिधास्यते इत्यादिलक्षणः समुदायार्थः प्रतिपादितो भवत्येवमत्राप्यावश्यकश्रुतस्कंध इति सान्वर्थनामकथनादेवावश्यं करणीयं सावद्ययोगविरत्यादिकं वस्त्वत्राभिधास्यत इति समुदायार्थः प्रतिपादितो भवति अत ऊर्ध्वं पुनरेकैकमध्ययनं कीर्त्तयिष्यामीति गाथार्थः । तत्कीर्तनार्थमेवाह तद्यथा सामायिकं चतुर्विंशतिस्तवो वंदनं प्रतिक्रमणं कायोत्सर्गप्रत्याख्यानं । विशे० । आ० म० प्र. १ अ. ॥

आवस्सयाणुओग-आवश्यकानुयोग-पुं०आवश्यकव्याख्याने. अनु० । आ० चू० १ अ. । विशे० ॥

कयपवयणप्पणामो, वोच्छं चरणगुणसंगहं सयलं ।
आवस्सयाणुओगं, गुरुवएसाणुसारेणं ॥

व्याख्या । वोच्छमिति क्रिया वक्ष्येऽभिधास्येत्यर्थः । किमित्याह (आवस्सयाणुओगंति) अवश्यं कर्तव्यमावश्यकं सामायिकादिरूपं । क्वचिदावासयाणुयोगमितिपाठस्तत्राप्यासमंतात् ज्ञानादिगुणैः शून्यं जीवं वासयति तैर्युक्तं करोतीत्यावासकं सामायिकादिरूपमेव तस्य वक्ष्यमाणशब्दार्थोऽनुयोगो व्याख्यानं विधिप्रतिषेधाभ्यामर्थप्ररूपणमित्यर्थः किंविशिष्टः सन्नित्याह (कयपवयणप्पणामोत्ति) प्रोच्यंते ऽनेनास्मादस्मिन्वा जीवादयः पदार्था इति प्रवचनं । अथ वा प्रशब्दस्याव्ययत्वेनाऽनेकार्थद्योतकत्वात्प्रगतं जीवादिपदार्थव्यापकं प्रशस्तमादौ वा वचनं द्वादशांगं गणिपिटकं आदित्वं चास्य विवक्षिततीर्थकरापेक्षया द्रष्टव्यं । नमस्तीर्थायेति वचनात्तीर्थकरेणापि तन्नमस्करणादिति । अथवा जीवादितत्वं प्रवक्तीति प्रवचनमिति व्युत्पत्ते र्द्वादशांगं गणिपिटकोपयोगानन्यत्वाद्वा चतुर्विधश्रीश्रमणसंघोऽपि प्रवचनमुच्यते । कृतो विहितो यथोक्तप्रवचनस्य प्रणामो नमस्कारो येन मया सोऽहं कृतप्रवचनप्रणामः किंस्वरूपमावश्यकानुयोगमित्याह (चरणगुणसंगहंति) चर्यते मुमुक्षुभिरासेव्यते इति चरणं । अथवा चर्यते गम्यते प्राप्यते भवोदधेः परकूलमनेनेति चरणं । व्रतश्रमणधर्मादयो मूलगुणाः गुण्यंते संख्यायंत इति गुणाः पिंडविशुद्ध्याद्युत्तरगुणरूपाः चरणंच गुणाश्च चरणगुणाः अथवा चरणशब्देन सर्वतो देशतश्च चारित्रमिह विवक्षितं । गुणशब्देन तु दर्शनज्ञाने ततश्च चरणं च गुणौच चरणगुणास्तेषां संगृहीतिः संग्रहश्चरणगुणसंग्रहस्तं स च देशतोऽपि भवतीत्याह । सकलं परिपूर्णं आह । नन्वावश्यकानुयोगस्तावदावश्यकव्याख्यानं । चरणगुणसंग्रहस्तु ज्ञानदर्शनचारित्रसंगृहीतिरूपस्ततोऽत्यंतभिन्नाधिकरणत्वात्कथमनयोः सामानाधिकरण्यं सत्यं किंतु (सामाइयं च तिविहं सम्मत्तसुअं तहाचरित्तं चेत्यादि) वक्ष्यमाणवचनादेकोऽपि सामायिकानुयोगस्तावत्संपूर्णं चरणगुणसंग्राहकः । किं पुनः सकलावश्यकानुयोगस्ततश्च संपूर्णचरणगुणसंग्रहयुक्तत्वादावश्यकानुयोगोऽपि संपूर्णचरणगुणसंग्रहत्वेनोक्तो यथा दंडयोगा द्दण्डः पुरुष इत्यदोषः अथ वा चरणगुणानां संग्रहोयत्राऽऽवश्यकानुयोगेऽसौ चरणगुणसंग्रह इति बहुव्रीहिपक्षे प्रेर्यमेव नास्ति केवलमस्मिन् पक्षे सकलमिति विशेषणमावश्यकानुयोगस्य चरणगुणसंग्रहसंपूर्णत्वापेक्षयैव द्रष्टव्यमित्येतच्च कष्टगम्यमित्युपेक्षते । आह । ननु यदि (सामाइयं च तिविह) मित्यादि वक्ष्यमाणवचनात्सामायिकस्य संपूर्णचरणगुणसंग्राहकत्वं तर्हि तदनुयोगस्य तद्रूपत्वे किमायातं नैतदेवं सामायिकं हि व्याख्येयं अनुयोगस्तु व्याख्यानं व्याख्येयव्याख्यानयोश्चैकाभिप्रायत्वादिहाभेदेन विवक्षितत्वाददोषः इत्यलमितिचर्यति अनेन च संपूर्णचरणगुणसंग्रहलक्षणेन स्वरूपविशेषणेनावश्यकानुयोगस्य महार्थतां दर्शयति भाष्यकारः । आह । ननु यदि त्वया आवश्यकानुयोगः स्वमनीषिकया वक्ष्यते तदाऽनादेय एवायं प्रेक्षावतां छद्मस्थत्वे सति स्वतंत्रतयाभिधीयमानत्वाद्रथ्यापुरुषवाक्यवदिति परवचनमाशंक्य तदुपन्यस्तहेतोरसिद्धतां भपदर्शयन्नाह (गुरुवएसाणुसारेणंति) गृणंति तत्वमितिगुरवस्तीर्थकरगणधरादयस्तेषामुपदेशो भणनं तदनुसारेण तत्पारतंत्र्येणावश्यकानुयोगमहं वक्ष्ये नतु स्वमनीषिकया अतः स्वतंत्रयाऽभिधीयमानत्वादित्यसिद्धो हेतुरिति भावः । यो हि छद्मस्थः सन्परमगुरूपदेशानपेक्षं स्वतंत्रमेव वक्ति रथ्यापुरुषस्येव तस्य वचोऽनादेयमिति ॥

वयमपि मन्यामहे केवलं तदिह नास्ति परमगुरूपदेशानुसारेणैवावश्यकानुयोगस्य मयाऽभिधीयमानत्वादिति । तदेव कृतप्रवचनप्रणामो गुरूपदेशनिश्चयसकलं चरणगुणसंग्रहरूपमावश्यकानुयोगमहं वक्ष्ये इति पिंडार्थः ॥

आह । ननु श्रीमद्भद्रबाहुप्रणीता सामायिकनिर्युक्तिरिह भाष्ये व्याख्यास्यते । तत्कथमिदमावश्यकानुयोगोऽभिधीयते तदेवमभिप्रायापरिज्ञानात्तथाहि । सामायिकस्य षड्विधावश्यकैकदेशत्वादावश्यकरूपता तावन्न विरुध्यते । तन्निर्युक्तिस्तद्व्याख्यानरूपैव व्याख्यानयोश्चैकाभिप्रायत्वादेकत्वमित्यनंतरमेवोक्तं । तस्मात्सामायिकस्य तन्निर्युक्तेश्च सर्वस्यावश्यकत्वात्तस्य चेह व्याख्यायमानत्वादावश्यकानुयोगरूपता भाष्यस्य न विहन्यत इत्यलंविस्तरेण । अस्याश्च गाथायाः प्रथमपादेन विघ्नसंघातार्थं मंगलहेतुत्वादिष्टदेवतानमस्कारः कृतः । शेषपादत्रयेण त्वभिधेयप्रयोजनसंबंधाभिधानमकारि । तत्रावश्यकानुयोगं वक्ष्य इति ब्रुवता आवश्यकानुयोगोऽस्यशास्त्रस्या ऽभिधेय इति साक्षादेवोक्तं प्रयोजनसंबंधौ तु सामर्थ्यादुक्तौ तथाहि संपूर्णचरणगुणसंग्राहकत्वं दर्शयता ज्ञानदर्शनचारित्राधारताऽस्य शास्त्रस्य दर्शिता भवति । तद्रूपाणि शास्त्राणि पाठनश्रवणादिभिरनुशील्यमानानि स्वर्गापवर्गप्राप्तिनिबंधनानि भवंतीति प्रतीतमेव । अतः स्वर्गमोक्षफलावाप्तिरस्य शास्त्रस्य प्रयोजनमिति सामर्थ्यादुक्तं भवति । अभिधेयाऽभिधायकयोश्च वाचकलक्षणः संबंधोऽप्यर्थादभिहितो भवति । अस्यां च संबंधप्रयोजनाभिधानादिचर्यायां बह्वपि वक्तव्यमस्ति केवलं बहुषु शास्त्रेष्वतिचर्चितत्वेन सुप्रतीतत्वात्तथाविधसाध्यशून्यत्वाच्च नेहोच्यते । अनेन चाऽभिधेयाभिधानेन शास्त्रस्य श्रवणादौ शिष्यप्रवृत्तिः साधिता भवति । अन्यथा हि न श्रवणादियोग्यमिदं निरभिधेयत्वात्काकदंतपरीक्षावदित्याशंक्य नेह कश्चित्प्रवर्त्तेत । उक्तंच ॥

गीमपवित्तिनिमित्तं, अभिधेयपओ अणाइ संबन्धो ।
ओवत्तयाइं सत्थे, तस्सुत्तत्तं सुणिजिहरा ॥

एवं मंगलाद्यभिधाने व्यवस्थापिते कश्चिदाह । नन्वर्हदादय एवेष्टदेवतात्वेन प्रसिद्धास्तत्किमिति तान्विहाय ग्रंथकृता प्रवचनस्य नमस्कारः कृतः । इत्यत्रोच्यते । नमस्तीर्थायेति वचनादर्हदादीनामपि वचनमेव नमस्करणीयं अपरं चार्हदादयोऽप्यस्मदादिभिः प्रवचनोपदेशेनैव ज्ञायंते तीर्थमपि च चिरकालं प्रवचनावष्टंभेनैव प्रवर्त्तत इत्यादिविवक्षयाऽर्हदादिभ्योऽपि प्रवचनस्य प्रधानत्वात्ज्ञानादिगुणात्मकत्वाच्चेष्टदेवतात्वं नविरुध्यत

प्रवचननमस्कारं च कुर्वद्भिः पूज्यैः सिद्धांततत्वावगमरसाऽनुरंजितहृदयत्वादात्मनःप्रवचनभक्त्यतिशयःप्रख्यापितो भवति इत्यलमितिविस्तरेण । मंगलादिविचारविषयश्चाक्षेपपरिहारादिकमिहैव ग्रंथकारोऽपि संक्षेपेण वक्ष्यतीति तदेवमियं गाथा सर्वोऽपि चायं ग्रंथो महामतिभिः पूर्वसूरिभिर्गंभीरवाक्यप्रबंधैः व्युत्पन्नभणितिप्रकारेण व्याख्यातः तच्च व्याख्यानमित्थं युक्तमपि गौरवं पांडुरोगन्यायेन मतिमांद्यात्सांप्रतकालीनशिष्याणां न तथाविधार्थावगमहेतुतां प्रतिपद्यत इत्याकलय्य मंदमतिनापि मया तेषां मंदतरमतीनां शिष्याणां अर्थावगमनिमित्तममुना ऋजुभणितिप्रकारेणेयं गाथा व्याख्याता । सर्वोपि च ग्रंथोऽयमनेनोल्लेखेन व्याख्यास्यत इति प्रतिपत्तव्यं । न च वक्तव्यं येषां महामतिपूर्वपुरुषवचनैरर्थावबोधो न संपद्यते तेषां मंदबुद्धेर्भवतो वचनेन कुतोऽयंसंपत्स्यते इति यतोजायत एव समानशीलवचनैः समानशीलानामर्थप्रतिपत्तिर्यदाह ।

गामिल्लुयाण गामिल्लु, एहिं मिच्छाण हुंति मिच्छेहिं ।
सम्मं पडिवत्ती ओ, अत्थस्स नविबुहज्जणिएहिं ॥
नियभासायेजणंति, समाणसीलंमि अपडिवत्ती ।
जायइ मंदस्स वि, न उण विविह सक्कयपबंधेहिं ॥

इत्यलंबहुभाषितेनेति गाथार्थः । आवश्यकानुयोगोऽत्राऽभिधास्यत इत्युक्तं किंपुनरस्य फलादिकं यदवगम्य वयं तच्छ्रवणादौ प्रवर्तामह इति प्रेक्षावच्छिष्यवचनमाशंक्यावश्यकानुयोगस्य फलादीन्यभिधित्सुस्तत्संग्रहपरां द्वारगाथामाह ॥

तस्सफलजोगमंगल, समुदायत्था तहेवदाराइं ।
तब्भेयनिरुत्तक्कम, पओयणाइं चवच्चाइं ॥

व्याख्या । तस्येत्यावश्यकानुयोगस्य प्रेक्षावतांप्रवृत्तिनिमित्तं फलं मोक्षप्राप्तिलक्षणं तावदत्रग्रंथेवक्तव्यं ततोऽस्यप्रयोगःशिष्यप्रदाने संबंधोऽवसरः प्रस्तावो वाच्यः । आवश्यकानुयोगे च क्रियमाणे किं मंगलमित्येतदपि निरूपणीयं सामायिकाद्यध्ययनानां (सावज्जजोगविरइ ओ, कित्तणगुणवओ अपडिवत्ती) त्यादिगाथया समुदायार्थश्च सावद्ययोगविरत्यादिकोऽभिधानीयः । फलं च योगश्च मंगलं च समुदायार्थश्चेति समासः (तहेवदारांइति) तथा द्वाराणि चोपक्रमनिक्षेपादीनि कथनीयानि तेषांद्वाराणां भेदोवक्तव्यः । तद्यथा आनुपूर्वी । नामप्रमाणवक्तव्यतार्थाधिकारसमवतारभेदादुपक्रमः षोढा । ओघनिष्पन्ननामनिष्पन्नसूत्रालापकनिष्पन्नभेदान्निक्षेपस्त्रिधा । सूत्रनिर्युक्तिभेदादनुगमो द्विधा । नैगमादिभेदान्नयाःसप्तविधा इत्यादि । उपक्रमणमुपक्रमो निक्षेपणं निक्षेप इत्यादि निरुक्तं च शब्दव्युत्पत्तिरूपं भणनीयं । तथा (कमत्ति) तेषामुपक्रमादि द्वाराणांप्रथममुपक्रम एव ततो यथाक्रमं निक्षेपादय एवेत्येवंरूपो योऽसौ नियतःक्रमः सयुक्त्याभिधानतोनिर्देष्टव्यो युक्तिं चात्रैव वक्ष्यति । तद्यथा नानुपक्रांतं निक्षिप्यतेना निक्षिप्तमनुगम्यत इत्यादि तथोपक्रमादिद्वाराणां एवं प्रयोजनं शास्त्रोपकाररूपं नगरदृष्टांतेन वाच्यं । यथा सप्राकारं महानगरं किमप्यकृतद्वारं लोकस्य नाश्रयणीयं भवत्येकादिद्वारोपेतमपि दुःखनिर्गमप्रवेशं जायते चतुर्द्वारोपेतं तु सर्वजनाभिगमनीयं सुखनिर्गमप्रवेशं च संपद्यते । एवं शास्त्रमप्युपक्रमादिचतुर्द्वारयुक्तं सुबोधं सुखचिंतनधारणादिसंपन्नं भवतीत्येवमुपक्रमादि द्वाराणां सुखावबोधादिरूपः शास्त्रोपकारः प्रयोजनमिहवक्ष्यत इति भावः । भेदश्च निरुक्तंच क्रमश्च प्रयोजनं चेति द्वंद्वंकृत्वा पश्चात्ते षामुपक्रमादिद्वाराणां भेदनिरुक्तक्रमप्रयोजनानीत्येवं षष्ठीतत्पुरुषसमासोविधेयः । चः समुच्चये वाच्यानीति यथा योगमर्थतः सर्वत्र योजितमेवेति द्वारगाथासंक्षेपार्थः ॥ २ ॥ विस्तरार्थं तु भाष्यकार एव दिदर्शयिषुर्यथोद्देशं निर्देश इति कृत्वा प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थमावश्यकानुयोगफलप्रतिपादितां तावद्गाथामाह ।

नाणकिरियाहिं मुक्खो, तम्मयमावस्सयं जओतेणं ।
तव्वक्खाणारंभो, कारणओकज्जसिद्धित्ति ॥

व्याख्या । ज्ञानं च सम्यगऽवबोधरूपं क्रियाच्च तत्पूर्वकसावद्याऽनवद्ययोगनिवृत्तिप्रवृत्तिरूपा ज्ञानक्रिये ताभ्यां तावन्मोक्षोऽशेषकर्ममलकलंकाभावरूपः साध्यत इति सर्वेषामपि शिष्टानां प्रमाणसिद्धमेव दर्शनस्य ज्ञान एवांतर्निहितत्वादिति । यदि नाम ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षस्तर्ह्यावश्यकानुयोगस्य किमायातं येन फलवत्तया प्रेक्षावतां तत्र प्रवृत्तिः स्यादित्याह तन्मयमावश्यकं ताभ्यां ज्ञानक्रियाभ्यां निर्वृत्तंतन्मयं ज्ञानक्रियास्वरूपमावश्यकं तत्कारणत्वादिति भावः । यथा ह्यायुर्वृद्धिकारणत्वेनोपचारा-ल्लोके घृतमायुरुच्यते नड्वलोदकं वा पादरोगकारणत्वात्तथैवाभिधीयते एवंप्रस्तुतानुयोगविषयीकृतं सामायिकादिषडध्ययनसूत्रात्मकमावश्यकमपि सम्यग्ज्ञानक्रियाकारणत्वात् स्वरूपमेव तदध्ययनश्रवणचिंतनतदुक्ताचरणप्रवृत्तानामवश्यं सम्यग्ज्ञानक्रियाप्राप्तेस्तस्मादुक्तन्यायेन ज्ञानक्रियात्मकं यत् आवश्यकमतस्तस्यावश्यकस्य व्याख्यानं अनुयोगस्तद्व्याख्यानं तस्यारंभप्रेक्षावता क्रियमाणो न विरुध्यते । आवश्यकात्सम्यक्ज्ञानक्रियाप्राप्तिद्वारेण मोक्षलक्षणफलसिद्धेः । नन्वित्थंतर्ह्यावश्यकात्सम्यग्ज्ञानक्रियाप्राप्तिस्ताभ्यां च मोक्षलक्षणफलसिद्धिरित्येवमावश्यकस्यैव पारंपर्येणमोक्षात्मकं फलं स्यात् नपुनस्यदनुयोगस्य फलचिंता त्वस्यैवेह प्रस्तुतेतिचेत्सत्यं किंत्वावश्यकं व्याख्येयं तद्व्याख्यानं चानुयोगो व्याख्यानेचव्याख्येयगत एव सर्वोऽभिप्रायः प्रकटीक्रियतेऽतोव्याख्येयस्ययत्फलं व्याख्यानस्य तत्सुतरामवसेयं तयोरेकाऽभिप्रायत्वात् तस्मात् मोक्षलक्षणं फलमभिवाञ्छता आवश्यकानुयोगेऽवश्यं प्रवर्तितव्यमेव ततोऽपि ज्ञानक्रियाप्राप्ते स्ताभ्यां च मोक्षफलसिद्धिरिति ।

यदि नामावश्यकानुयोगतो ज्ञानक्रियावाऽप्तिस्ताभ्यां च मोक्षसिद्धिस्तथापि किमिति तत्र प्रवर्तितव्यं न पुनर्यत्र कुत्रचित्षष्ठि तंत्रादावित्याह । कारणात्कार्यसिद्धिर्नोकारणादिति कृत्वा कारणे हि सुविवेचितप्रवर्त्तमानाः प्रेक्षावंतः समीहितमप्रतिहतं कार्यमासादयंति नाकारणे अन्यथा तृणादपि हिरण्यमणिमौक्तिकावाप्तेः सर्वविश्वमदरिद्रं स्यात्कारणं च पारंपर्येणावश्यकानुयोग एव मोक्षस्य न षष्ठि तंत्रादिकं ज्ञानक्रियाजननद्वारेण तस्य मोक्षसंसाधकत्वादितरस्य तु पारंपर्येणापितदसाधकत्वादिति गाथार्थः ।

उक्तं फलद्वारमधुना योगद्वारमभिधित्सुराह ।

भव्वस्स मोक्खमग्गाहि, लासिणो तिअगुरूवएसस्स ।
आइए जोगामिणं, वालगिलाणस्स वाहारं ॥

व्याख्या । यदादौ प्रतिज्ञातं शिष्यप्रदानेऽस्य योग्योऽवसरो वाच्यइति । तत्राह । समस्तद्वादशांगाऽध्ययनकालस्यादौ प्रथममिदं षड्विधमावश्यकं योग्यमुपदिशंति मुनयः शेषसमग्रश्रुतप्रदानकालस्यादौ प्रथममेवावश्यकप्रदानस्याऽवसरइतिभावः कस्य. पुनरिदमावश्यकं योग्यमादिशंति मुनयःइत्याह । भव्यस्यमुक्तिगमनयोग्यस्य जंतोः स च कश्चिद्दूरभव्योऽसंजात.

मोक्षमार्गाभिलाषोऽपि भवति । तद्व्यवच्छेदार्थमाह । मोक्ष-मार्गः सम्यक् ज्ञानदर्शनचारित्ररूपस्तमुत्तरोत्तरविशुद्धिरूपम भिलषितुं शीलमस्य स तस्य अयं चैवंविधोऽपरिणतगुरूपदे-शोऽपि स्यात्तन्निरासार्थमाह । स्थितः कर्तव्यतया परिणतो गुरूपदेशो यस्यासौ स्थितगुरूपदेशस्तस्य किं यथायोग्यमुप-दिशंतीत्याह । बालग्लानयोरिवाहारं यथोपदिशंति भिषजोति गम्यते, । इदमुक्तं भवति। यथा आदौ बालस्य कोमलमधुरा-दिक ग्लानस्य च पेयमुद्गयूषादिकं तत्कालोचितं उत्तरोत्त-रबलपुष्ट्यादिहेतुमाहारयोग्यं भेषजं समुपदिशंति तथेहापि-भव्यादिविशेषण विशिष्टस्य जंतोरादाविदमेवावश्यकमुत्त-रोत्तरगुणवृद्धिहेतुभूतयोग्यमुपदिशंति तीर्थकरगणधरा इति आवश्यकस्य चादौ शिष्यप्रदानाऽवसरे प्रतिपादित तदनुयो गस्याऽसौ प्रतिपादित एव द्रष्टव्यस्तयोरेकत्वस्यानंतरमेवा-ख्यातत्वादिति गाथार्थः ॥ ४ ॥

आह ननु यस्य भव्यादिविशेषणविशिष्टस्यादौ योग्यमिद-मावश्यकं तस्मै योग्यमित्येतावन्मात्रमेव ज्ञात्वा तद्ददत्याचार्या आहो स्विदन्योऽपि तत्र कश्चिद्विधिरपेक्षणीय इति शिष्यवच-नमाशंक्यास्मिन्नेवानुयोगद्वारे तद्दानविधानादि किंचिल्लेशतः प्रासंगिकमभिधित्सुराह ।

कयपंचनमुक्कारस्स, दिंत्तिसामाइयाइयं विहिणा ।
आवस्सयमायरिया, कमेण तो सेसयसुअं पि ॥

व्याख्या । भव्यादिविशेषणविशिष्टस्याऽपि शिष्यस्य कृत पंचनमस्कारस्य चतुर्थ्यर्थे षष्ठी कृतपंचनमस्काराय मंगला-र्थमुच्चारितपंचनमस्कृतिमंगलायेत्यर्थः ॥

सामायिकादिकमावासकं विधिना प्रशस्तद्रव्यक्षेत्रकालभाव रूपेण प्रशस्तदिगभिमुखव्यवस्थापनारूपेण च समयोक्तेन ददत्याचार्या नपुन योग्यमित्येतावन्मात्रकमेव ज्ञात्वेति भावः (तत ऊर्ध्वमस्मै किं न किंचित् ददतीत्याह) क्रमेण ततः शेष मप्याचारादिश्रुतं प्रयच्छंति यावत्श्रुतोदधेः पारमिति गाथार्थः

आवश्यकानुयोगप्रदानेऽप्ययमेव विधिरित्यावेदयितुमाह ॥

तेणेवयाणुओगं, कमेण तेणेव याऽहिगारोयं ॥
जेणविणेयहियत्था, यत्थेरकप्पे कमो एसो ॥ १ ॥

चकारोऽपि शब्दार्थोभिन्नक्रमश्च । ततस्तेनैव पंचनमस्कार करणादिना क्रमेणानुयोगमपि सूत्रव्याख्यानरूपं ददत्याचार्या इति वर्तते अनयोश्च सूत्रप्रदानक्रमानुयोगप्रदानक्रमयोर्मध्ये तेनैव प्रस्तुतगाथाप्रक्रांतेनानुयोगप्रदानक्रमेणायमस्मदभिमतो ऽधिकारः अनुयोगस्यैवेह प्रस्तुतत्वादितिभावः । कुतः पुनरि हानुयोगप्रदानक्रमेणैवाऽधिकारः इत्याह । येन कारणेन विनेय हितार्थं शिष्यवर्गस्योत्तरोत्तरगुणप्राप्तिमपेक्ष्येत्यर्थः । स्थविरा-णां गच्छवासिनां साधूनां योऽसौ विकल्पः सामाचारविशेषस्त स्यैषोऽनंतरगाथावक्ष्यमाणलक्षणः क्रमः परिपाटीरूपस्तेन कारणेनाऽनुयोगप्रदानक्रमेणैवेहाधिकारोऽयमिति. विशे० ॥

आवस्सिया—आवश्यिकी—स्त्री० अवश्यं कर्तव्यमावश्यकम् तत्र भवाऽऽवश्यिकी अनु०। अवश्यंकर्तव्यैर्योगैर्निष्पन्नाऽऽवश्य-की स्था० ठा. १० । अवश्यं कर्तव्यैश्चरणकरणयोगैर्निर्वृत्ताऽऽ वश्यकी जीत. । आव. ३ अ. । अप्रमत्तत्वेनावश्यकर्त्तव्यव्या पारे भवाऽऽवश्यकी उत्त० २६ अ. । आवश्यकेषु अप्रमत्ततया ऽवश्यकर्त्तव्यव्यापारेषु सत्सु भवाऽऽवश्यिकी ग० २ अ. सामाचारीभेदे, (पढमा आवस्सिया नामं) उत्त. २६ अ. । प्रथमा सामाचारी आवश्यकी नाम्नी यतः उपाश्रयात् निर्ग-च्छन् साधुरावश्यकीति वदति उपाश्रयात् बहिर्निःसरणं चाव श्यकीं विना न स्यात् तेन आवश्यकीति प्रथमा सामाचारी ज्ञानाद्यालंबनेनोपाश्रयात् बहिरवश्यं गमने समुपस्थितेऽव-श्यंकर्तव्यमिदमतोगच्छाम्यहमित्येवं गुरुं प्रतिनिवेदनाऽऽव श्यकीति हृदयम् । अनु० । बृ० १ उ. । स्था० । प्रव० ।

(गमणे आवस्सियं कुज्जा) उत्त० गमने स्वस्थानादन्यत्रगमने अप्रमत्तत्वेन अवश्यकर्त्तव्यव्यापारे भवा आवश्यिकी तां आव-श्यिकीं कुर्यात् यतोहि साधोर्गमनंनिष्प्रयोजनं नास्ति यदि अवश्यं किंचित्कार्य्यं समुत्पन्नं वर्त्तते तदैव साधुः स्वस्थाना-दुत्थितोस्ति इति भावः ।

अथाऽवश्यकीस्वरूपमाह ।

कज्जेणं गच्छंतस्स, गुरुणिओएणसुत्तणीइए ।
आवास्सियत्तिणेया, शुध्दा अप्पत्थजोगाओ ॥

व्याख्या० । कार्येण ज्ञानादिप्रयोजनेनानेन निष्कारणगमन-निषेध उक्तो गच्छतो वसतेर्निर्गच्छतः साधोः किंस्वच्छंदेन नेत्याह । गुरुनियोगेन गुर्वनुज्ञया तत्रापि सूत्रनीत्यागमन्यायेन (इयास) मित्यादिलक्षणेन किमित्याह ।

आवश्यिकी अवश्यंकृत्यनिर्वृत्ता निर्गमक्रियात्सूचिका वाक् इ-ति एवमुक्तन्यायेन ज्ञेयाऽवसेया किंभूतशुध्दाऽनवद्याकुतइत्या-ह । अन्वर्थयोगान् अनुगतशब्दार्थसंबंधान् अन्वर्थश्चोक्त एव प्र-कारांतरेण पुनरशुद्धेति गाथार्थः ॥

कार्येण गच्छत इत्युक्तं किंपुनस्तदित्याह ॥

कज्जंविण्णाण दंसण, चरित्तजोगाण साहगं जंतु ।
जइणो सेसमकज्जं, तत्थ आवास्सियासुध्दा ॥ १९ ॥

व्याख्या । इहापि शब्द : पुनरर्थः ततश्चावश्यिकी कार्येणग-च्छतो भवति कार्यं पुनर्ज्ञानदर्शनचारित्रयोगादित्रयगतव्यापा-राणां साधकं हेतुभूतं भिक्षाटनादि यत् इह तादिति शेषोद्दश्य स्तुशब्दश्चैवकारार्थस्ततश्च तदेव नान्यत् कस्येत्याह । यतेः साधोः शेषं ज्ञानादिसाधनादन्यदकार्यमप्रयोजनंमुमुक्षुत्वात्सा धोरिति किं वातइत्याह नैव तत्र ज्ञानाद्यसाधनप्रयोजनेगच्छत इति गम्यते आवाश्यिकी पूर्वोक्तनिर्वचनाशुद्धानिर्दोषान्वर्था भावादिति गाथार्थः ।

यद्यसौ न शुद्धा तर्हि किंविधा सेत्याह ॥

वइमेत्तं णिव्विसयं, दोसायमुसत्तिएव विन्नेयं ।
कुसलेहिं वयणाओ, वइरेगेणंजओभणियं ॥ २ ॥

व्याख्या।वागेव वचनमेव वाङ्मात्रं साविश्यिकीति प्रकृतं वाङ्-मात्रमित्यत्रावधारणार्थमात्रशब्दस्य व्यवच्छेद्यं यदाह निर्विषयं निर्गोचरमनर्थकमित्यर्थः किंफलंच तदित्याह दोषाय कर्मबन्धल क्षणदूषणार्थं कस्मादेवमित्याह मृषेति अनृतामिति कृत्वा प्रती-तं चानृतस्य दोषार्थत्वमिति (एवत्ति) इहानुस्वारस्याऽश्रवणं छंदोवशात् एवमुक्तस्वरूपं विज्ञेयं ज्ञातव्यं कुशलैर्निपुणैरन्येषां ज्ञानासक्तत्वावचनमादागमाद्विवक्षितवचनस्यैव प्रस्तावनार्थ-माह । व्यतिरेकेण प्रक्रमविपर्ययेण यतोयस्माद्भणितमुक्तं सामा-यिकानिर्युक्ताविति गाथार्थः ॥

यदुक्तं तदाह ॥

आवास्सियाउ आवस्स, एहिं सव्वेजुत्तं जोगस्स ॥
एयस्सेसो उचिओ, इयरस्स णचेव णत्तित्ति ॥

व्याख्या । आवश्यिकी तु प्रागुक्तनिर्वचना तु पुनः शब्दार्थः आवश्यकैः प्रतिक्रमणादिभिः सर्वै समस्तैर्युक्तयोगस्य संयु-क्तकायादिचेष्टस्य शुद्धा भवतीति शेषः । तदिदंव्यतिरेकभणितं

तं नैवंविधस्य वाङ्मात्रत्वात्तस्या इति कथमेवं विश्रस्येयं शुद्धा भवतीत्याह एतस्यावश्यकयुक्तस्य एष इति पूर्वतमगाथोक्तोऽन्वर्थयोगः आवश्यिकीशब्दोच्चाररूपे उचितः संगतो विद्यमानत्वात् उक्तव्यतिरेकमाह (इयरस्सात्ति) इहोत्तरस्य पुनरर्थस्य चशब्दस्य संबंधादितरस्य पुनरनावश्यकयुक्तस्य नैव उचितएष इति प्रकृतं कुतइत्याह नास्तीति कृत्वाअविद्यमानत्वादन्वर्थाभावादित्यर्थः । अतस्तस्य वाङ्मात्रमेवासाविति गाथार्थः ।

उक्ताऽवश्यिकी पंचा० १२ वृ० ॥ ध० ३ अधि० ॥

साम्प्रतमावश्यिकी नैषेधिकी द्वारद्वयावयवार्थमभिधित्सुः पातनिका गाथामाह ।

आवस्सियं च निंतो, जं चायं तो निसीहियं कुणइ ॥
एयं इच्छंनाउं, गणिवरतुज्झंतिए निउणं ॥

आवाश्यिकी पूर्वोक्तशब्दार्था तां आवाश्यिकीं(निंतो)निर्गच्छन् प्रविशन् इत्यर्थः। नैषेधिकीं करोति एतत् आवाश्यिकीं (निंतो) निर्गच्छन् यां च(आयंतो)आगच्छन् प्रविशन् इत्यर्थः नैषेधिकीं करोति एतत् आवाश्यिकी रूपद्वयमपि स्वरूपादिभेदभिन्नं इच्छामि ज्ञातुं हेगणिवर? युष्मदंतिके निपुणं सूक्ष्मं एतत् ज्ञातुमिच्छामीति क्रिया विशेषणं एवं शिष्येणोक्ते सत्याह आचार्यः ॥

आवस्सियं चनिंतो, जं चायंतो निसीहियं कुणइ ।
वंजणमेयं तु दुहा, अत्थो पुणहोइसो चे व ॥

आवश्यिकीं निर्गच्छन् यां च प्रविशन्नैषेधिकीं करोति एतद् व्यंजनं शब्दरूपं द्विधा किमुक्तं भवति आवश्यकीं नैषेधिकीं चेति द्वयं शब्द एव भिन्नमर्थः पुनर्भवत्यावश्यकीनैषेधिक्योः स एव एकएव यस्मादवश्यकर्त्तव्ययोगक्रिया आवश्यकी ॥ निषिद्धात्मनश्चारेभ्यः क्रिया नैषेधिकी नह्यसाववश्यकर्त्तव्यम व्यापारमुल्लंघ्य वर्तते आह । यद्येव भेदोपन्यासः किमर्थः उच्यते गमनास्थिति क्रियाभेदात् आह । आवश्यकीं निर्गच्छन्नित्युक्तं तत्र साधो किमवस्थानं कल्पं यत आह ।

एगागस्स पसंतस्स, नहोंति इरियादयो गुणा होंति।
गंतव्वमवस्सं, कारणंमि आवस्सिया होइ॥

एकमग्रमालंबनं यस्येत्यस्यावेकाग्रस्तस्य स च प्रशस्तालंबनोऽपि भवति तत आह । प्रशांतस्य क्रोधरहितस्य सतस्तिष्ठतः किं न भवति ईर्यादयः ईरणमीर्या गमनमित्यर्थः । इह ईर्या कार्यं कर्म्म ईर्याशब्देन गृह्यते । कारणे कार्योपचारात् ईर्या आदिर्येषामात्मसंयमविराधनादीनां दोषाणां ते ईर्यादयो न भवंति । तथा गुणाश्च स्वाध्यायध्यानादयो भवंति । प्राप्तं तर्हि संयतस्य आगमनमेव श्रेय इत्यपवादमाह । नचावस्थाने खलूक्तगुणसंभवाभ्नगंतव्यमवश्यं नियोगतः कारणे गुरुग्लानादिसंबंधिनियतस्तत्रागच्छतो दोषास्ततः कारणे गच्छन आवश्यकी भवति आह कारणेन गच्छतः किं सर्व्वस्यैवावश्यकी भवति उत नेति उच्यते नेति कस्य तर्हि तदुच्यते।

आवस्सिया उ आवस्स, एहिं सव्वेहिं जुत्तजोगिस्स ।
मणवयणकायगुत्तिं, दियस्स आवस्सिया होइ ॥

आवश्यकी आवश्यकैः प्रतिक्रमणादिभिः सर्वैर्युक्ता योगिनो भवति शेषकालमपि निरतिचारस्य क्रिया स्थास्यति भावार्थः । तस्य च गुरुनियोगादिना प्रवृत्तिकालेऽपि(मण)इत्यादिमनोवाक्कायार्येन्द्रियैर्गुप्तस्य किमावश्यकी भवति । सूत्रे इन्द्रियशब्दस्य गाथाभंगभयाद्व्यवहित उपन्यासः कार्यात् पृथगिन्द्रियग्रहणं प्राधान्यख्यापनार्थं अस्ति चायं न्यायःसामान्यग्रहणे सत्यपि प्राधान्यख्यापनार्थं भेदेनोपन्यासो यथा ब्राह्मणा आयाता वशिष्ठोऽप्यायात इति उक्ता आवश्यकी । आ. म. द्वि. १ अ. ॥

आवह—आवह—पुं० आवहति आभिमुख्येन गच्छति आ-वह अच्-सप्तस्कंधापन्नवायोः प्रथमे स्कंधे भूवायौ भूवायुरावहइह प्रवहस्तदूर्ध्वम्-सि० शि० (आवहः प्रवहश्चैव विवहश्च समीरणः । परावहः संवहश्च उद्वहश्च महाबलः । तथा परिवहः श्रीमान्) हरि वं० आवहति प्रापयति आ-वह-अच् प्रापके त्रि० वाच०। (णो पूयणं तवसा आवहेज्जा)नापि तपसा पूजनं सत्कारमावहेत् न पूजनसत्कारनिमित्तं तपः कुर्य्यादित्यर्थः सूत्र. ७ अ०

आवहमाण—आवहमान— त्रि-आ-वह-शानच्-क्रमागते-वाच. ।

आवाव-आवाप-पुं-आ-वप्-आधारे वा घञ् वाच० ।

आवावकहा—आवापकथा-स्त्री० विकथाभेदे व्याख्या भत्तकहा शब्दे स्था० ॥

आवास—आवश्य न० आवश्यके व्य० १ उ० ॥

आवास—पुं० आवसन्ति येषु ते आवासाः भ. १ श.४ उ. आ-वस्-आधारे-घञ् आश्रये-स्था० वासस्थाने गृहादौ वाच० जेसिं ते आवासा-येषां देवानां ते निश्चय आवासा आश्रया इति स्था० ए ठा. आवसंत्यस्मिन्नित्यावासः मनुष्यादिभवे मनुष्यादिशरीरे च (आणिच्चमावासमुवेति जंतुणा आवसंत्यस्मिन्नित्यावासो मनुष्यादिभवस्तच्छरीरं वा तमनित्यं उपसामीप्येन यंति गच्छंति जंतवः प्राणिन इति आचा० । नरका वासाःनरकावासशब्दे । अथासुराद्यावासविषयमभिलाषं दर्शयति । सम० ।

केवइयाणं भंते असुरकुमारवासा प० गोयमा० इमीसेणं रयणप्पभाए पुढवीए असी उत्तरजोयणं सयसहस्स बाहल्लाए उवरि एगं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता अट्ठहत्तरिंजोयणसहस्से एत्थणं रयणप्पभाए पुढवीए चउसट्ठिं असुरकुमारावास सयसहस्सा प० तेणं भवणावाहिं वट्टा अंतो चउरंसा अहो पोक्खर कण्णिआ संठाण संठिया उक्किण्णंतर विउल गंभीर खाय फलिहा अट्टालय चरिय दार गोउर कवाड तोरण पडिदुवार देस भागा जंत मुसल भुसंढि सयग्घि परिवारिया अउज्झा अडयाल कोट्ठरइया अडयालकय वण माला लाउल्लोइय महिया गोसीस सरस रत्तचंदण दद्दरदिण्ण पंचंगुलितला कालागुरु पवर कुंदुरुक्क तुरुक्कडज्झंत धूवमघमघेंत गंधुद्धुयाभिरामा सुगंध वरगंधिया गंधवट्टि भूया अच्छा सण्हा लण्हा घट्टा मट्टा नीरया णिम्मला वितिमिरा विशुद्धा सप्पभा समरीया सउज्जोआ पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा एवं जंजस्स कमातीतं तस्स जंजं गाहाहिं भणियं तहचेव वण्णओ ॥

टी० वृत्तप्राकारावृत्तनगरवत् अंतः समचतुरस्राणि तदवकाशादेतस्य चतुरस्रत्वात् अधः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि पुष्करकर्णिकापद्ममध्यभागः सचोन्नतसमचित्रबिंदुकिनीभवतीति तथा उत्कीर्णांतरविपुलगम्भीरखातपरिखानि उत्कीर्णं

भुवनमुत्कीर्य पालीरूपं कृतमंतरमंतरालं ययोस्ते उत्कीर्णांतरे ते विपुलगम्भीरे खातपरिखे येषां तानि तत्र खातमध उपरि च समम्परिखा उपरि विशाला अधः संकुचिता तयोरंतरेपु पाली अस्तीति भावः। तथा अट्टालकाः प्राकारस्योपर्याश्रयविशेषाः चरिका नगरप्राकारयोरंतरमष्टहस्तो मार्गः पाठान्तरेण (चतुरयंति) चतुरकाः सभाविशेषाः ग्रामप्रसिद्धाः (दारगोउरत्ति) गोपुरद्वाराणि प्रतोल्यो नगरस्येव कपाटानि प्रतीतानि तोरणान्यपि तथैव प्रतिद्वाराणि अवांतरद्वाराणि तत एतेषां द्वंद्व एतानि देशलक्षणेषु भागेषु येषां तानि तथा इह देशो भागश्चानेकार्थस्ततोन्योन्यमनयोर्विशेष्यविशेषणभावो द्रष्टव्य इति तथा यंत्राणि पाषाणक्षेपणयंत्राणि मुशलानि प्रतीतानि भुशुंड्यः प्रहरणविशेषाः शतघ्न्यः शतानामुपघातकारिण्यो महाकायाः काष्ठशैलस्तम्भयष्टयः ताभिः (परियारियत्ति) परिवारितानि परिकरितानीत्यर्थः। तथा आयोध्यानि योधयितुं संग्रामयितुं दुर्गतत्वान्न शक्यंते परबलैर्यानि तान्ययोध्यानि अविद्यमाना वा योधाः परबलसुभटा यानि प्रतीतान्ययोध्यानि तथा (अरुयालकोट्ठगरइयत्ति) अष्टचत्वारिंशद्भेदभिन्नविचित्रछंदोगोपुररचितानि अन्ये भणंति अरुयालशब्दः किल प्रशंसावाचकः तथा (अरुयालकयवणमालत्ति) अष्टचत्वारिंशद्भेदभिन्नाः प्रशंसार्हाः कृता वनमाला वनस्पतिपल्लवस्रजो येषु तानि तथा (लाइयंति) यद्भूमेश्छगणादिनोपलेपनं (उल्लोइयंति) कुड्यमालानां सेटिकादिभिः सम्मृष्टीकरणं ततस्ताभ्यामिवमहितानि पूजितानि (लाउल्लोइय) महितानि तथा गोशीर्षं चन्दनविशेषः सरसंच रसोपेतं यद्रक्तचंदनं चंदनविशेषः ताभ्यां दर्दराभ्यां घनाभ्यां दत्ताः पंचांगुलयस्तलाहस्तका कुड्येषु येषु अथवा गोशीर्षसरसस्य रक्तचन्दनस्य सत्का दर्दरेण चपेटाभिघातेन दर्दरेषु वा सोपानवीथिषु दत्ताः पंचांगुलयस्तला येषु तानि गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपंचांगुलितलानि तथा कालागुरुः कृष्णागुरुर्गंधद्रव्यविशेषः प्रवरः प्रधानः कुन्दुरुक्कश्चीडा तुरुष्कः सिल्हकं गंधद्रव्यमेव एतानि च तानि (डज्झंतित्ति) दह्यमानानि चेति विग्रहः तेषां योधूमो (मघमघेंतत्ति) अनुकरणशब्दोऽयं मघमघायमानो बहलगंध इत्यर्थः । तेनोद्धुराणि उत्कटानि तानि तथा तानि च तान्यभिरामाणि रमणीयानीति समासः । तथा सुगन्धयः सुरभयो ये वरगंधाः प्रधानवासास्तेषां गन्ध आमोदो येष्वस्ति तानि सुगन्धि वरगंधिकानि तथा गंधवर्ति गंधद्रव्याणां गंधयुक्तिशास्त्रोपदेशेन निवर्तितगुटिकातद्भूतानि तत्कल्पानीति गन्धवर्तिभूतानि प्रवरगन्धगुणानीत्यर्थः । तथा अच्छानि आकाशस्फटिकवत् । (सण्हात्ति) श्लक्ष्णानि सूक्ष्मस्कंधदलनिष्पन्नत्वात् श्लक्ष्णदलनिष्पन्नपटवत् (लण्हात्ति) मसृणानीत्यर्थः । घुटितपटवत् (घट्ठात्ति) घृष्टानि खरशाणया पाषाणप्रतिमावत् (मट्ठात्ति) मृष्टानीव मृष्टानि सुकुमारशाणया पाषाणप्रतिमेव शोधितानि वा प्रमार्जनिकयेव अतएव (नीरयत्ति) नीरजांसि रजोरहितत्वात् (निम्मलात्ति) निर्मलानि कठिनमलाभावात् (वितिमिराणि) निरंधकारत्वात् (विसुद्धत्ति) विशुद्धानि निष्कलंकत्वाच्चन्द्रवत् सकलंकानीत्यर्थः तथा (सप्पहत्ति) सप्रभाणि स प्रभावाणि अथवा स्वेनात्मना प्रभांतिशोभंते प्रकाशंते चेति स्वप्रभाणि यतः (समरीयत्ति) समरीचीनि सकिरणानि अतएव (सउज्जोयंति) सहउद्योतेन वस्त्वंतरप्रकाशनेन वर्तंत इति सोद्योतानि (पासाईयत्ति) प्रासादीयानि मनः प्रशांतिकराणि (दरिसणिज्जत्ति) दर्शनीयानि तानि हि पश्यंश्चक्षुषा न श्रमं गच्छतीति भावः (अभिरूवात्ति) अभिरूपाणि कमनीयानि (पडिरूवात्ति) प्रतिरूपाणि द्रष्टारं प्रतिरमणीयानि नैकस्य कस्यचिदेवेत्यर्थः । एवमित्यादि यथासुरकुमारावाससूत्रे तत्परिमाणमभिहितमेवमेवमिति यथा यद्भवनादिपरिमाणं यस्य नागकुमारादिनिकायस्य क्रमेते घटते तत्तस्य वाच्यमिति किंविधं तत्परिमाणमतआह ।" जंजंगाहाहिंभणियं " यद्यत्रगाथाभिः चउसट्ठिअसुराणमित्यादिकाभिरभिहितं किम्परिमाणमेव तथावाच्यं (तहेत्याह) । (तहचेववण्णओत्ति) यथा असुरकुमारभवनानां वर्णक उक्तस्तथा सर्वेषामसौ वाच्य इति तथाहि ।

केवइयाणं भंते नागकुमारावासा पण्णत्ता गोयमा इमीसेणं रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तर जोयण सयसहस्स पमाणाए उप्पिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता । हेट्ठावेगं जोयण सहस्सं वज्जेत्ता मज्झे अट्ठहत्तरे जोयण सहस्से एत्थणं रयणप्पभाए चुलसीइ नागकुमारावाससयसहस्सा पण्णत्ता तेणं भवणा इत्यादीनि सम. ॥

तथाच भगवत्याम् ॥

केवइयाणं भंते असुरकुमारा भवणावास सयसहस्सा पं. गोयमा ! चउसट्ठिं असुर कुमार भवणावाससय सहस्सा पं० तेणं भन्ते ! किंमया पं० गोयमा ! सव्वरयणामया अच्छा सण्हा जाव पडिरूवा तत्थणं बहवे जीवाय पोग्गलाय वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उववज्जंति सासयाणं ते भवणा दव्वट्ठयाए वण्णपज्जवेहिं जाव फासपज्जवेहिं असासया एवं जावथणियकुमारावासा भ. श. १९ उ.७ ॥

आवासपरिमाणं चासुरादीनामपि दशानां गाथया संगृह्णाति ॥

चउसट्ठि असुराणं, चउरासीइं च होइ नागाणं ॥
बावत्तरि सुवन्नाणं, वाउकुमाराण छण्णओइ ॥ ३ ॥
दीवदिसाउदहीणं, विज्जकुमारिंदथणियमग्गीणं ॥
छण्हंपि जुवलयाणं, बावत्तरिओ य सयसहस्सा॥४॥सम०

(छण्हंपि जुयलयाणंति)दक्षिणोत्तरभेदेनासुरादिनिकायोद्विभेदो भवतीति युगलान्युक्तानि तत्र षट्सु युगलेषु प्रत्येकं षट्सप्ततिर्भवनलक्षाणामिति एषां चासुरादिनिकाययुगलानां दक्षिणोत्तरदिशोरयं विभागः (चउतीसा चउछत्ता, अट्ठत्तीसं च सयसहस्साउं । पण्णाचत्तालीसा, दाहिणओ होंति भवणाइं ॥ १ ॥ चत्तालीसत्ति ॥ द्वीपकुमारादीनांषण्णांप्रत्येकं चत्वारिंशद्भवनलक्षाणि तीसा चत्तालीसा, चोत्तीसं चेव सयसहस्साइं। छायाला छत्तिसा, उत्तरओहोंति भवणाइं ॥२॥ (छत्तीसत्ति) द्वीपकुमारादीनां षण्णां प्रत्येकं षट्त्रिंशद्भवनलक्षाणीति ॥ भ० १ श० ५ उ. ।

केवइयाणाभंते ! पुढविकाइयावासा प०गोयमा !
असंखेज्जा पुढविकाइयावासा प० एव जाव मणुस्सत्ति ।

॥ टी० ॥ केवइयाणंभंते पुढवीत्यादि गतार्थं । नवरं मनुष्याणां गर्भव्युत्क्रान्तिकानां असंख्यातानामभावात् संख्याता एवाऽवासाः संमूर्छिमानां त्वसंख्येयत्वेन प्रतिशरीरमावासाभावादसंख्याता इति भावनीयमिति ॥ भ० श० ५ उ० १

केवइयाणभंते ! वाणमंतरावासा पं० गोयमा ! इमीसे- णं रयणप्पनाए पुढवीए रयणामयस्स कंमस्स जोयण- सहस्स बाहल्लस्स उवरिं एगं जोयणसयं ओगाहेत्ता हे- ट्ठाचेगं जोयणसयं वज्जेत्ता मज्झे अट्ठसु जोयणसएसु ए- त्यणं वाणमंतराणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा जोमेज्जा नगरावाससयसहस्सा पं० तेणं जोमेज्जा नगरा बाहिं वट्टा अंतो चउरंसा एवं जहा नवणवासीणं तहेव णेय- व्वा । एवरं । पमागमाल्लाउला सुरम्मा पासाइया दरि- सणिज्जा अनिरूवा पमिरूवा केवइयाणं नंते वाणमंतर जोमेज्जणयरावाससयसहस्सा पं० गोयमा ! असंखेज्जा वाणमंतरा जोमेज्जा णयरावाससयसहस्सा प० तेणं नंते ! किंसठिया पं० २ सेस तं चेव ॥ न० १ए श० ७ उ० १ ॥

॥ टी० ॥ भोमेज्जनगरत्ति । नूमेरंतर्नवानि भौमेयकानि तानि च तानि नगराणि चेति विग्रहः ॥ भ० टी० ॥

अरुणोदगे समुद्दे गंतूणं पंच आवासा । द्वी० ॥

निरयावासा निरयावासशब्दे । भावेल्युट् सम्यग्वासे वाच० ॥ निवासे, प्रश्न० ४ द्वा० ॥ औप० ॥ अवस्थाने, सम० ॥ स० ७० ॥ स्था० ४ ठा० ॥ (आगारमावसंता वि) अ- गारं गृहं तदावसन्तस्तस्मिंस्तिष्ठन्तो ग्रहस्था इत्यर्थः सूत्र० १ श्रु०९ अ० ॥ (तं जोइनूयं च सया वसेज्जा) आवसेत सेवे- त गुर्वन्तिक एव यावज्जीवं वसेत् सूत्र० १ श्रु. १२ अ० । (क- म्मोवगाकुणिमे आवसंति-) आ समन्ताद्वसति तिष्ठंतीति ॥ सूत्र० नीरु, ऽय० १ उ० ॥

आवासपव्वय--आवासपर्वत- पुं० निवासनूते पर्वते, (गोथू- नस्स णं आवासपव्वयस्स) स० ॥

आवासय-आवश्यक- न० लुप्तयरवशषसां दीर्घः १ । ४३ इति प्राकृतसूत्रेण प्राकृतलक्षणवशाल्लुप्ता याद्या उपर्यधोवा ये- षां शकारषकारसकाराणां तेषामादेः स्वरस्य दीर्घो नवति प्रा० ॥ अवश्यकर्त्तव्ये सामायिकादिके, विशे० ॥

आवासक न० आसमन्तात् ज्ञानादिगुणैः शून्यं जीवं वासयति नैर्युक्तं करोतीत्यावासकम् सामायिकादिके, विशे० । आवासो नीरुमावास एवावासकः नीरु, पु० वासगगयं तु पोसति वास- गगयंति प्राकृतत्वादाद्याकारस्य लोपः आवासो नीरुमावास एवावासकः । व्य० १ उ० (सावासगापविजं मज्जमाणं) स्वकीयादावासकात्स्वनीमात्. सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ॥

आवासयाणुओग-आवासकानुयोग- पु० । आवश्यकव्या- ख्याने, " आवासयाणुओगं " आ समंतादृज्ञानादिगुणैः शून्यं जीवं वासयति नैर्युक्तं करोतीत्यावासकं सामायिकादिरूपमेव तस्य वक्ष्यमाणशब्दार्थोऽनुयोगो व्याख्यानं विधिप्रतिषेधा- न्यामर्थप्ररूपणमित्यर्थः विशे० ॥

आवाह-आवाह-पु०-आहूयंते स्वजनास्तांबूलदानाय यत्र स आवाहः । विवाहात् पूर्वं ताम्बूलदानोत्सवे, जी ३ प्र. । अभिनवपरिणीतस्य वधूवरस्यानयने । प्रश्न० सं. ४ द्वा. ॥ वध्वा वरगृहानयने, च प्रश्न० ५ द्वा. ॥

आवाहण-आवाहन-न०-आ. वह-णिच-ल्युट्-सान्निध्याय देवानामाह्वाने-वाच० ॥

आवाहविवाहवरकहा-आवाहविवाहवरकथा--स्त्री० आवाह विवाहप्रधानायां परिणेतृकथायां, (आवाहविवाहवरकहावि) आवाहोऽभिनवपरिणीतस्य वधूवरस्याऽनयनं विवाहश्च पाणि- ग्रहणं तत्प्रधानां या वरकथा परिणेतृकथाआवाहविवाहवरा वा या कथा सा तथा सापि न कथयित व्येतिप्रक्रमः । प्रश्न. सं. ४ द्वा. ॥

आविइ-आविची-स्त्री० । अविचदेशोद्भवायाम्-राज० ॥

आविंधइत्ता-आविध्य-अव्य० परिधायेत्यर्थे (पाढंवं वा सु- वमसुत्तं वा आविधेज्ज वा पिणिंधेज्ज वा) आचा० ६ अ. ३ उ. ॥

आवीक (वीक) म्म (न्)-आविष्कर्मन्-न०-प्रगटक्रिया- याम्-स्था० ए ठा. कल्प० ॥

आविट्ठ-आविष्ट--त्रि०-आ-विष-क्त-भूतादिग्रस्ते, आवेश्ययुक्ते, निविष्टे, व्याप्ते, च-वाच० ॥ अधिष्ठिते, स्था ५ ठा. ॥ प्रविष्टे, (म च्छाविट्ठाव केयणे) केतने मत्स्यबंधने प्रविष्टा निर्गतिकाः । सूत्र १ श्रु. ३ अ. । युक्ते, च सम० ३ स. ॥

आविद्ध-आविद्ध--त्रि० आ-व्यध्--क्त--ताडितेऽविद्धे, छिद्रिते, क्षिप्ते, च (नश्यतीषुर्यथाऽऽविद्धः) मनु-वाच. परिहिते, कल्प औप० ॥ (आविद्धमणिसुवएणे) आविद्धानि परिहितानि म णिसुवर्णानि येन सः । तं. ॥ औप० ॥ आविद्धानि परिहितानि मणिसुवर्णानि लक्षणया मणिसुवर्णानि सुवर्णमयादिनूषणानि येन स तथा तस्मिन् । कल्प. ॥ (आविद्धवग्घारियमल्लदामक लाव) परिहितप्रलंबपुष्पमालासमूहे, । ज्ञा. २ अ. ।

आविद्धवीरवलय-आविद्धवीरवलय-त्रि० आविद्धानि वीर वलयानि वीरत्वगर्वसूचकानि वलयानि येन तथा तस्मिन् सुभटोहि यदि कश्चिदन्योऽप्यस्ति वीरव्रतधारी तदाऽऽसौ मां विजित्य मोचयत्वेतानि वलयानीति स्पर्द्धयन् यानि कटकानि परिदधाति तानि वीरवलयानीत्युच्यन्ते । औप० ॥ कल्प० ॥ ज्ञा० १ अ. ॥

आविब्भाव-आविर्भाव-पुं० आविस्-भू-घञ् प्रकाशे, वाच० । (आविब्भावतिरोनावमेत्तपरिणामिदव्वमेवायं) आविर्भाव- श्चकुण्डलादिरूपेण तिरोभावश्च मुद्रिकादिभावेन आविर्भाव- तिरोभावौ । तावेव तन्मात्रम् तेन परिणंतुं प्रवर्त्तितुं शीलं य- स्य तदाविर्भावतिरोभावमात्रपरिणामि सुवर्णादिकं द्रव्यमेवेदं नतु तदतिरिक्ता गुणाः । विशे० ।

आविब्भूय-आविर्भूत-त्रि० आ-विस्-भू--कर्त्तरि--क्त--प्रक- टिते,-अभिव्यक्ते, । वाच० ॥

आविल-आविल-त्रि० आकुले, (कलुसाविलचेयसे) सम० सूत्र० ॥ अस्वच्छे, आविलमविमलमस्वच्छमिति जी० ३. प्र.। आविलति दृष्टिं स्तृणाति-विल स्तृतौ-क-कलुषे,-अयं विल भे- दने विलप्रकृतिकत्वात् वर्ग्यवमध्य इति रायमु० वाच० ॥ " छिन्नसोए अणाविले-" अनाविलोऽकलुषो रागद्वेषासंपृक्त- तया मलरहितोऽनाकुलो वा विषयाप्रवृत्तेः-स्वच्छचेता इति सूत्र० १ श्रु. १५ अ. ।

आविलप्पा-आविलात्मन्-पुं० । आकुलात्मनि, (अभयं करे भिक्खु अणाविलप्पा) अनाविलो विषयकषायैरनाकुल आत्मा यस्यासावनाविलात्मा ॥ सूत्र० १ श्रु० १७ अ. ।

आविह-आविध-पुं० आविध्यतेऽनेनआ-व्यध-घञर्थे क०वा काष्ठादि.

वेधनसाधने सूच्याकाराग्रे अस्त्रे, वाच. ॥

आवी-आवी-स्त्री० अविरेव स्वार्थे-अण्-ङीप्-रजस्वलायां नार्य्याम, गर्भवत्यां, च। गर्भस्यंदनमावीनां,प्रणाशः इयावपाएमु ता-सुश्रु० ॥ वाच. ॥

आवीइमरण-आवीचिमरण-न० आसमन्ताद्वीचय इव वीचय आयुर्दलिकविच्युतिलक्षणा अवस्था यस्मिंस्तदावीचि अथवा वीचिर्विच्छेदस्तदभावादवीचिः दीर्घत्वं तु प्राकृतत्वात्तदेवं नूतं मरणमावीचिमरणम । प्रतिक्षणमायुर्द्रव्यविचटनलक्षणे मरणभेदे, सम० १७ स. ।

" अणुसमयं निरंतर, मावीइसंनियं तं जणंति ।
पंचविहं दव्वे खेत्ते, काले जवे जावे य संसारे, ॥

अणुसमयं समयमाश्रित्य इदं च व्यवहितसमयाश्रयणतोऽपि भवतीति मानूदभ्रांतिरत आह। निरंतरं न सान्तरालमंतरालाजावात् किं तदेवंविधमावीचिसंज्ञितं आसमंताद्वीचय इव वीचयः प्रतिसमयमनुजूयमानायुषोऽपरायुर्दलिकोदयात्पूर्वयुर्दलिकविच्युतिलक्षणा अवस्था यस्मिन्मरणे तदावीचि तत् आवीचीति सङ्गा संजाता यस्मिन् तदावीचिसंज्ञितं तारकादिन्वादितचि रूपमिदं । अथवा वीचिर्विच्छेदस्तदभावादवीचिः दीर्घत्वं तु प्राकृतत्वात उभयत्र प्रक्रमान्मरणं तदेवं नूतं प्रतिक्षणमायुर्द्रव्यविचटनलक्षणमावीचिमरणं पंचविधं जणति । तीर्थंकरगणधरादयोऽस्मिन् संसारे जगति पंचविधत्वमेवाह, (द्रव्ये क्षेत्रे काले भवे भावे च) द्रव्यावीचिमरणं क्षेत्रावीचिमरणं कालावीचिमरणं नवावीचिमरणं भावावीचिमरणं चेत्यर्थः ॥ तत्र द्रव्यावीचिमरणं नाम यन्नारकतिर्यग्नरामराणामुत्पत्तिसमयात्प्रभृतिनिजनिजायुः कर्म्मदलिकानामनुसमयमनुजावनाविचटनं तु तच्च नारकादिभेदाच्चतुर्विधमेवं नारकादिगतिचातुर्विध्यापेक्षया तद्विषयं क्षेत्रमपि चतुर्विधं ततस्तत्प्राधान्यापेक्षया क्षेत्रावीचिमरणमपि चतुर्विधम् । काल इति यथाऽयुष्ककालो गृह्यते नत्वयथाकालस्तद्देवादिष्वसंजवात् स च देवायुष्ककालादिभेदाच्चतुर्विधस्तत्प्राधान्यापेक्षया कालावीचिमरणमपि चतुर्विधमेव । चतुर्विधनवापेक्षया भवावीचिमरणमपि चतुर्धैव । तेषामेव च नारकादीनां चतुर्विधमायुः क्षयलक्षणं जावप्राधान्यापेक्षया जावावीचिमरणमपि चतुर्धैवेति ॥ प्रव० १५७ द्वा. ।

आसमन्ताद्वीचयः प्रतिसमयमनुजूयमानायुषोऽपरायुर्द्दलिकोदयात्पूर्वं पूर्वायुर्दलिकविच्युतिलक्षणा अवस्था यस्मिंस्तदावीचिकम् । अथवा अविद्यमाना वीचिर्विच्छेदो यत्र तदवीचिकम । अवीचिकमेवावीचिकम् तच्च तन्मरणं चेत्यावीचिकमरणम । मरणभेदे, । भ० १३ श. ७ उ. ॥

आवीइसन्निय-आवीचिसंज्ञित-न० । आ. समन्ताद्वीचय इव वीचयः प्रतिसमयमनुजूयमानायुषोऽपरायुर्दलिकोदयात्पूर्वं पूर्वायुर्दलिकविच्युतिलक्षणा अवस्था यस्मिन्मरणे तदावीचि तत् आवीचीतिसंज्ञा संजाता यस्मिन् तदावीचिसंज्ञितं तारकादित्वादितच् आवीचिसंज्ञके मरणभेदे, प्रव.१५७ द्वा. ॥

आवीकम्म-आविष्कर्मन्-न० प्रगटकर्मणि, कल्प० ॥

आवुक्कण-विज्ञापन-न० वि ज्ञा. णिच्-पुक्-ल्युट्-विशेषेण बोधने, वाच० ॥

(विज्ञपेर्वोक्कावुक्कौ । ४ । ३८) इति प्राकृतसूत्रेण विपूर्वस्य जानातेर्ण्यन्तस्य वोक्कआवुक्क इत्येतावादेशौ वा-वोक्कइ आवुक्कइ-विण्णवइ । प्रा. व्या. ॥

आवुट्ठि-आवृष्टि-स्त्री० आ-वृष-क्तिन्. सम्यग् वर्षणे, वा-च ।

आवेढिय-आवेष्टित-त्रि० सकृद्वेष्टिते, -स्था० १० ॥ त्रि० । सर्वतोवेष्टिते, च. न० १६ श० ६ उ. । सव्वओ समंतात आवेढिय परिवेढियं-आवेढियंति सकृदावेष्टितम परिवेढियं ति असकृदिति-स्था० ॥ आवेढियंति अभिविधिना चेष्टितं सर्वत इत्यर्थः परिवेढियंति पुनः पुनरित्यर्थः ॥ भ० ॥

आवेढियपरिवेढिय-आवेष्टितपरिवेष्टित- त्रि० गाढतरं संवेष्टिते, ॥ प्रज्ञा० पद १५ ॥

आवेय-आवेग-पुं०आ-विज्-घञ्-त्वरायाम,अष्ट० ॥

आवेत-त्रि० उन्ने प्रदेशे कुड्येऽवष्टभ्य ऊर्ध्वीकृते,। व्य० उ० ॥

आवेयग आवेदक- त्रि० आ-विद्-णिच्-ण्वुल् विज्ञापके ।

आवोम-आव्योम-अव्य. व्योम मर्यादीकृत्येत्यर्थे,- (आदीपमाव्योमसमस्वभावम)आव्योमं व्योममर्यादीकृत्येतिस्या०५श्लो.

आस-अश्व-पुं. अश्नुते व्याप्नोति मार्गम्-अश-क्वन्-घोटके ज्ञा. १७ अ. ॥ अनु. ॥ अश्वस्तुरंग इति औप. ॥ आसो सत्तीवाहो-एका० वाल्हीकादिदेशोत्पन्ने जात्यश्वे दश.६अ.॥ जात्या आज्ञुगमनशीला अश्वाः-शेषा घोटकाः जी. ३ प्र. ।

अश्वानां वर्णको ज्ञाताध्ययने यथा ।

बहवे तत्थ आसे पासंति । किं ते हरिरेणुसोणिसुत्तगआइणवेढो-ज्ञा० १७ अ० ॥

बहूंश्चाश्वान् घोटकान् पश्यंति स्म किंतेत्ति किंजूतान् अत्रोच्यते । हरीत्यादि ॥ आईणवेढोत्ति । आकीर्णा जात्या अश्वाः तेषां वेढोत्ति वर्णनार्या वाक्यपद्धतिराकीर्णवेष्टकः । सचायं

हरिरेणुसोणिसुत्तगसकविलमज्जारपायकुक्कुडवोंडसमुग्गयसामवण्णा गोहुमगोरंगगोरपाडलगोरा पवालवण्णा य धूमवण्णा य केइ ॥ १॥ तलपत्तरिट्ठवण्णा सालीवण्णा य जासवण्णाय । केई जंपिय तिल्लकीडगय सालोयरिट्ठगाय पुंडपइयाय कणगपीठाय केई ॥ २ ॥ चक्कागपट्ठवण्णा सारसवण्णाय हंसवण्णाय केई । केई अब्जवण्णा पक्कतलमेहवण्णाय बाहुवण्णाय केई॥ ३॥ संज्झाणुरागसरिसा सुयमुहगुंजद्धरागसरिसच्छकेई । एलापाडलगोरा सामलयागवलसामला पुणोकेई ॥ ४ ॥ बहवे अण्णे अणिद्दे सा सामा का सीसरत्तपीया। अच्चंतविसुद्धा वियणं आइण्ण जाइकुलविणीयागमच्छरा हयवरा जहोवए सकमवाहिणोवि य णं सिक्खाविणीय विणया लंघणवग्गणधावणधोवणतिवईजईणसिक्खियगइ किं ते मणसा बिउव्विहिंताई अणेगाइं आससयाइं पासिंतित्ति ॥

तत्र हरिद्रेणुश्च नीलवर्णपांशवःश्रोणिसूत्रकं च बालकानांचर्मादिदरवरकरूपं कटिसूत्रं तद्धि प्रायःकालकं नवति सह कपिलेन पक्षिविशेषेण यो मार्जारो बिडालः स च तथा पादकुकुटविशेषः स च तथा बोंडं कार्पासीफलं तस्यसमुद्गकं संपुटमभिन्नावस्थं

कार्पासीफलमित्यर्थः तद्वोति दंदस्तत एषामिव श्यामो वर्णो येषांते तथा । इह च सर्वत्र द्वितीयार्थे प्रथमाऽतस्तानिति तथा गोधूमो धान्यविशेषः तद्वद्गौरमंगं येषां ते तथा । तथा गौरी या पाटला पुष्पजातिविशेषस्तद्वद्ये गौरास्ते तथा ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । गोधूमगौरांगगौरपाटलागौरास्तान् तथा प्रवालवर्णांश्च विद्रुमवर्णान् अभिनवपल्लववर्णान् वा रक्तानित्यर्थः(धूमवएणायत्ति) धूम्रवर्णाश्चधूम्रवर्णान्वा पांडुरानित्यर्थः (केइत्ति) कांश्चिन्न सर्वानित्यर्थः। इदं च हरीत्यत आरभ्य पांडुशब्दे कल्पितार्द्धं रूपकं जवति । तालपत्राणि तालाभिधानवृक्षपर्णानि रिष्टा च मदिरा तद्वर्णो येषां ते तालपत्ररिष्टवर्णास्तां स्तथा शालिवर्णान् शुक्लानित्यर्थः। (भासावएणायत्ति) भस्मवर्णाश्च भासो वा पक्षिविशेषस्तद्वर्णांश्च कांश्चिदित्यर्थः (जंपियतिलकीडगायत्ति) यापिताः कालांतरं प्रापिता ये तिलकीटा धान्यविशेषास्तद्वद्ये वर्णसाधर्म्यात्ते तथा तान् यापिततिलकीटकांश्च (सालोयरिट्ठगायत्ति) सावलोकं सोद्योतं यद्रिष्टकं रत्नविशेषस्तद्वद्ये वर्णसाधर्म्यात्ते सावलोकरिष्टकास्तांश्च (पुंडपइयायत्ति) पुंड्राणि धवलानि पदानि पादा येषां ते तथा त एव पुंडपदिकास्तांश्च तथा कनकपृष्ठान् कांश्चिदिति रूपकं ॥ २ ॥ (चक्कागपट्ठवरणेत्ति) चक्रवाकः पक्षिविशेषस्तत्पृष्ठस्येव वर्णो येषां ते तथा तान् सारसवर्णांश्च । हंसवर्णान् कांश्चित् इति पद्यार्द्धं (केइ अब्भवएणेति) कांश्चिदेवाभ्रवर्णान्(पक्कतलमेहवएणायत्ति) पक्वः पक्वपत्रो यस्तलस्तालवृक्षः स च मेघश्चेति विग्रहस्तस्येव वर्णो येषां ते तथा तान् (पविरलमेहवएणत्ति) क्वचित्पाठः तथा (बाहुवएणके इति बभ्रुवर्णान् कांश्चित्पिंगलानित्यर्थः । बहुवर्णानिति क्वचित् दृश्यते रूपकमिदं ॥ ३॥ तथा (संज्झाणुरागसरिसत्ति) संध्यानुरागेण सदृशा वर्णत इत्यर्थः (सुयमुहगुंजद्धरागसरिसत्थेके इत्ति) शुकमुखस्य गुंजार्द्धस्य च प्रतीतस्य रागेण सदृशो रागो येषां तथा तान् । अत्र इह कांश्चिदित्यर्द्धं(एलापाडलगोरत्ति) एला पाटला पाटलाविशेषोऽथवाएला च पाटला चेत्येलापाटले । तद्वद्गौरा ये ते तथा तान्(सामलयागवलसामला पुणो केइत्ति) श्यामलता प्रियंगुलता गवलं च महिषशृंगं तद्वत् श्यामलान् पुनः कांश्चिदिति रूपकं ॥ ४ ॥ (बहवे अएणे अणिद्देसत्ति) एकवर्णेनाव्यपदिश्यानित्यर्थः । अतएवाह ॥ (सामाकासीसरित्तपीयत्ति) श्यामाकाश्च कासीसं रागद्रव्यं तद्वद्ये कासीसास्ते च रक्ताश्च पीताश्च ये ते तथा तान् शबलानित्यर्थः (अच्चंतविसुद्धावियणंति) निर्दोषांश्चेत्यर्थः । णमित्यलंकारे (आइएण जाइकुलविणीयगयमच्छरत्ति) आकीर्णानां यवादिगुणयुक्तानां संबंधिनी जातिकुले येषां ते तथा ते च ते विनीताश्च गतमत्सराश्च परस्परासहनवर्जिता निर्मत्सराश्चेति । ते तथा तान् (हयवरत्ति) हयानामश्वानां मध्ये वरान् प्रधानानित्यर्थः (जहोवदेसकमवाहिणो वियणंति) यथोपदेशक्रममिव उपदिष्टपरिपाट्यनतिक्रमेणेव वोढुं शीलं येषां ते तथा तानपि च णमित्यलंकारे (सिक्खाविणयत्ति) । शिक्षयेवाश्वदमकपुरुषशिक्षाकरणादिव विनीतोवासो विनयो यैस्ते तया तान् (लघणवग्गणधावणधोरणतिपईजईणसिक्खियगईत्ति) लंघनं गर्तादीनां वल्गनं कूर्दनं धावनं वेगवद्गमनं धोरणं चतुरत्वं गतिविषयं त्रिपदीमल्लस्येव रंगभूम्यां गतिविशेषः । एतद्रूपा जविनी वेगवती शिक्षितेव शिक्षितागतिर्यैस्ते तथा तान् किं ते इति किमपरं (मणसा वि उव्विहिं ताइंत्ति) मनसाऽपि चेतसाऽपि न केवलं वपुषा (उव्विहिंताइंति) उत्पतंति (अणेगाइं आससयाइंति) न केवलमश्वानेकैकशोऽपि तु अश्वशतानि पश्यंति स्मेति गमनिकामात्रमेतदस्य वर्णकस्य । भावार्थस्तु बहुश्रुतबोध्यइति ॥ धावमानस्याश्वस्योदरवर्त्तिशब्दविचारो जगवत्याम् ।

आसस्सणं जंते ! क्खु धावमाणस्स किं क्खुक्खुत्ति करेइ गोयमा ! आसस्स णं धावमाणस्स हिययस्स य जगयस्स य अंतरा एत्थं कक्कडए नाम वाए समुच्छिए जेणं आसस्स धावमाणस्स खुक्खुत्ति करेइ ॥ ज० २ श० ३ उ० ॥

॥ टी० ॥ हृदयस्य यकृतस्य दक्षिणकुक्षिगतोदरावयवविशेषस्यान्तरान्तराले । ज० टी० ॥

अश्विनीनक्षत्राधिष्ठातरि देवे, तदधिष्ठातृके अश्विनीनक्षत्रे, च अश्वनामको देवविशेष इति जं० ॥ अश्वोऽश्वदेवतोपलक्षिताऽश्विनीति चं० २० प्रा. ॥ आशुगमनादश्वः मनसि, जी. ३ प्र. ॥ प्रज्ञा. २ पद ॥

आश-पुं०-अशनमाशः । अश्-भोजने-घञ्-भोजने-आ. म. प्र०१ अ.॥ (सामासाए पायरासाए) प्रातरशनं प्रातराशःप्रत्यूषस्येव भोजनमिति सूत्र. २ श्रु. १ अ. ॥

कर्म्मणि उपपदे कर्त्तरि अण्-उपपदस० तत्तद्वस्तुभक्षके । यथा हुताशः आश्रयाशः मांसाशः पलाशः हविष्याशः ॥ वाच० ॥

आसइ-(न्) आश्रयिन्-आ-श्रि-इनि-आश्रयकारके, आश्रिते, "मयूरपृष्ठाश्रयिणा गुहेन" रघुः। पर्यन्ताश्रयिभिः निजस्य सदृशं नाम्नः किरातैः कृतम् रत्ना. । वाच. ॥

आसइत्ता--आश्रित्य--अ० आ. श्रि--ल्यप्--अवलम्ब्येत्यर्थे, वाच० ॥

आसंकणिज्ज--आशंकनीय-त्रि- । आ--शकि--अनीयर् शंकया विषयीकार्य्ये--अनिष्टतया चिन्तनीये, च वाच. ॥

आसंग-आसंग-पुं० । अभिष्वङ्गे, । षो० ॥ स्वरूपम ॥

आसंगेऽप्यविधाना, दसंगसत्युचितमित्यफलमेतत् ॥
जवतीष्टफलदमुच्चै, स्तदप्यसंगं यतः परमं ॥ ११ ॥

आसंगेपीत्यादि ॥ आसंगेऽपि त्रिसदोषे सति विधीयमानाद्नुष्ठाने इदमेव सुंदरमित्येवंरूपे अविधानं शास्त्रोक्तविधेरभावात् शक्तिरनवरतप्रवृत्तिः न विद्यते संगो यस्यां सेयमसंगाभिष्वंगो जववती असंगा चासौ शक्तिश्च तस्या उचितं योग्यमिति कृत्वा फलमेतदिष्टफलरहितमेतदनुष्ठानं भवति जायते । इष्टफलदमिष्टफलसंपादकमुच्चैरत्यर्थं तदपि शास्त्रोक्तमनुष्ठानमसंगमभिष्वंगरहितं यतो यस्मात्परमप्रधानं आसंगयुक्तं ह्यनुष्ठानं तन्मात्रगुणस्थानकस्थितिकार्यं च न मोहोन्मूलनद्वारेण केवलज्ञानोत्पत्तये प्रभवति तस्मात्तदर्थिना आसंगस्य दोषरूपता विज्ञेयेति । षो. १४ वि. । द्वा० । गार्ध्ये, सूत्र. १ श्रु. ३ अ. गेंगे आचा० अ. ५३. उ. ४ ॥

आसंग-पुं० वासगेहे, " आसंगो आसवणं आलयणं वासगेहम्मि " देशी. व. १ श्लो. ६६ ॥

आसंदय-आसन्दक-न०-आसनविशेषे, (आसनमासनकादीत्ति) आचा. १ अ. ५ उ. ॥

आसंदिया--आसंदिका--स्त्री०-मंचिकायाम्- (आसंदियं च न-

वसुत्तं) आसंदिकां मंचिकाम् सूत्र. १ श्रु. ४ अ. ॥

आसंदी—आसन्दी—स्त्री-आसद्यतेऽस्याम्-आ-सद्-अन्दादिनि गौरा. ङीष्-उपवेशनयोग्ये आसनयंत्रे क्षुद्रखट्वायाम्, वाच. ॥ मंचके, सूत्र० २ श्रु. १ अ. (आसंदी पलियंके य) आसंदी-त्यासनविशेष इति । सूत्र० १ श्रु. ९ अ. ॥

आसंबर—आशाम्बर—पुं० दिगंबरे जैनसाधुभेदे,-एतेन यदाहु राशाम्बराः न स्त्रीणां निर्वाणमिति तदपास्तम् इति । नं. ॥

आसंसप्पओग—आशंसाप्रयोग—पुं० आशंसनमाशंसाऽभिला-षस्तस्याः प्रयोगो व्यापारणम् करणमाशंसाप्रयोगः । आशं सैव वा प्रयोगोव्यापार आशंसाप्रयोगः। आशंसाया व्यापारे, च आशंसारूपे व्यापारे, । प्रव० १ द्वा. ॥ आशंसप्पओगो नाम निदानकारणम् इति ॥ नि. चू. १ उ. ॥

दसविहे आसंसप्पओगे प० तं जहा १ इहलोगासंस-प्पओगे २ परलोगासंसप्पओगे ३ दुहओलोगासंसप्प ओगे ४ जीवियासंसप्पओगे ५ मरणासंसप्पओगे ६ कामासंसप्पओगे ७ भोगासंसप्पओगे ८ लाभासंसप्प ओगे ९ पूयासंसप्पओगे १० सक्कारासंसप्पओगे। स्था. १० ठा. ॥

दसविहेत्यादि । आशंसनमाशंसा इच्छा तस्याःप्रयोगो व्या-पारणं करणमाशंसैव प्रयोगो व्यापारः आशंसाप्रयोगः सूत्रे च प्राकृतत्वात् (आसंसप्पओगेत्ति) भणितं तत्र इहास्मिन् प्रज्ञापकमनुष्यापेक्षया मानुषत्वपर्याये यो वर्तते लोकःप्राणि-वर्गः स इहलोकस्तद्व्यतिरिक्तस्तु परलोकस्तत्रेहलोकं प्रति आशंसाप्रयोगो यथा भवेयमहमितस्तपश्चरणाच्चक्रवर्त्यादि-रितीहलोकाशंसाप्रयोगः१ एवमन्यत्रापि विग्रहः कार्यः। परलो-काशंसाप्रयोगो यथा भवेयमहमितस्तपश्चरणादिन्द्रःसमानि-को वा २ द्विधा लोकाशंसाप्रयोगो यथा भवेयमिन्द्रस्ततश्च-क्रवर्ती ३ अथवा इह लोके इह जन्मनि किंचिदाशास्ति एवं परजन्मन्युभयत्र वेति एतत्त्रयं सामान्यमतोऽन्ये तद्विशेषाः। एवास्ति च सामान्यविशेषयोर्विवक्षापेक्षो भेद इत्याशंसाप्रयो-गाणां दशधात्वं न विरुध्यते। तया जीवितं प्रत्याशंसा चिरम्मे जीवितं भवत्विति जीविताशंसाप्रयोगः॥४॥ तथा मरणं प्रत्या-शंसा शीघ्रं मे मरणमस्त्विति मरणाशंसाप्रयोगः ॥ ५॥ तथा कामौ शब्दरूपे तौ मनोज्ञौ मे भूयास्तामिति कामाशंसाप्रयो-गः ॥ ६॥ तथाभोगाः गंधरसस्पर्शास्ते मनोज्ञा मे भूयासुरिति भोगाशंसाप्रयोगः ॥७॥ तथा कीर्त्तिः श्रुतादिलाभो भूयादिति लाभाऽशंसाप्रयोगः ॥ ८ ॥ तथा पूजा पुष्पादिपूजनं मे स्यादिति पूजाशंसाप्रयोगः ॥९॥ सत्कारः प्रवरवस्त्रादिभिः पूजनं तन्मे स्यादिति सत्काराशंसाप्रयोगः॥१०॥ स्था. टी. ॥आव.६ अ. ॥

आसवण—वासगेहे, देशी. १ व. ६६ श्लो. ।

आसक्ख—पक्षिविशेषे, " आसक्खओ सिरिवए " श्रीरिति व दतीति श्रीवदः प्रशस्तः पक्षिविशेषः । देशी. १ व. ६७श्लो.।

आसक्खंध—अश्वस्कंध—पुं. हयग्रीवायाम्, स्था. २ ठा. ।

आसंसा—आशंसा—स्त्री-आशंसनमाशंसा--अभिलाषे, प्रव. ५ द्वा. ॥ आव.६ अ. ॥ आशंसनमाशंसा--इच्छायाम्, स्था. आशंसनमाशंसा--अप्राप्तप्रापणाभिलाषे,--आचा०। २ अ.उ.२

अदुवा आसंसा एतं परिणाय मेहाविणे वसयं एएहिं कज्जेहिं दंडं समारंभेज्जा—आचा. २ अ० २ उ. ॥

टी. ॥ अथवा आशंसनमाशंसा अप्राप्तप्रापणाभिलाषः तदर्थं दण्डसमादानमादत्ते तथाहि ममैतत्फलपरारि वा प्रेत्य परलोके चोपस्थास्यत इत्याशंसया क्रियासु प्रवर्त्तते राजानं वा ऽर्थाशाविमोहितमना विलगति--आचा. ॥ विशेषावश्यके आशंसादूषितं प्रत्याख्यानमधिकृत्य ॥

आसंसाजा पुन्ने, सेविस्सामिति दूसियं तीए।

या एवंविधपरिणामरूपा कथंभूतः परिणाम इत्याह । पूर्णे प्रत्याख्याने देवलोकादौ सुरांगनासंभोगादिभोगानहं सेविष्ये इत्येवं भूतपरिणामरूपा च या आशंसा तया प्रत्याख्यानं दूषितं भवति । विशे० ॥ आ. म. द्वि. १ अ. ।

तथा च सूत्रकृतांगे—

से भिक्खु अकिरिए अलूसए अकोहे अमाणे अमाए अलोहे उवसंते परिनिव्वुडे णो आसंसं पुरतो कुज्जा। इमेणं मे दिट्ठेण वा सुएण वा मुएण वा णाएण वा विन्ना-एण वा इमेण वा सुचरियतवनियमबंभचेरवासेण इमेण वा जायामायावुत्तिएणं धम्मेणं इओ चुए पेच्चा देवो सिया कामभोगा वसवत्ति सिद्धे वा अदुक्ख मसुभे एत्थ एत्थविणो सिया ॥ २ श्रु. १ अ. ॥

सेभिक्खु इत्यादि ॥ समूलोत्तरगुणव्यवस्थितो भिक्षुर्नास्य क्रिया सावद्या विद्यते इत्यक्रियः संवृतात्मकतया सांपरायिक-कर्माबंधक इत्यर्थः। कुत एवंभूतो यतः प्राणिनामलूषकोऽहिंस कोऽनुपमर्दक इत्यर्थः । तथा न विद्यते क्रोधोयस्येत्यक्रोध ए-वममानोऽमाय्यलोभः कषायोपशमाच्चोपशांतः शीतीभूतस्त-दुपशमाच्च परिनिर्वृत इव परिनिर्वृतः । एवं तावदैहिकेभ्य-कामभोगेभ्यो विरतः पारलौकिकेभ्योऽपि विरत इति दर्शय ति। नो आसंसं इत्यादि । नो नैवाशंसां पुरस्कृत्य ममानेन विशिष्टतपसा जन्मांतरे कामभोगावाप्तिर्भविष्यतीति । एवंभू-तामाशंसां न पुरस्कुर्यादित्येतदेव दर्शयितुमाह । इमेण मे इत्यादि। अस्मिन्नेव जन्मन्यमुना विशिष्टतपश्चरणफलेन दृष्टेना मर्षोषध्यादिना पारलौकिकेन च श्रुतेनार्ङ्कधम्मिल्लब्रह्मद-त्तादीनां तथा (मुएणवत्ति) मननं ज्ञानं जातिस्मरणादिना ज्ञानेन तथाचार्यादेःसकाशाद्विज्ञानेनाऽवगतेन ममापि विशिष्टं भविष्यतीत्येवं नाशंसां विदध्यात् । तथाऽमुना सुचरित्रतपो नियमब्रह्मचर्यवासेन तथामुना वा यात्रामात्रावृत्तिना धर्मेणा-नुष्ठितेनातोस्माद्भवाच्च्युतस्यप्रेत्यजन्मांतरे स्यामहं देवस्तत्रस्थस्य च मे वशवर्तिन कामभोगा भवेयुरशेषकर्माऽवियुतोवा सिद्धो-ऽदुखः शुभाशुभकर्मप्रकृत्यपेक्षयेत्यवंभूतोऽहं स्यामागामिकाल इत्येवमाशंसां न विदध्यादिति । यदि वा विशिष्टतपश्चरणा-दिनाऽऽगामिनि कालेममाणिमालघिमेत्यादिकाष्टप्रकारा सिद्धि-र्भविष्यतीत्यनया च सिद्ध्या सिद्धोऽहमदुःखोऽशुभो वामभ्यस्थ इत्येवं रूपामाशंसां न कुर्यात्। तदकरणे च कारणमाह। एत्थ विइत्यादि। अत्रापि विशिष्टतपश्चरणे सत्यपि कुतश्चिन्निमि-त्ताद्दुष्प्रणिधानसद्भावे सति कदाचित्सिद्धिः स्यात्कदा चिन्न नैवाशेषकर्मक्षयलक्षणा सिद्धिःस्यात् । तथा चोक्तं (जजसिया उद्देओ, भविस्सते चेव तत्तिया मोक्खे) इत्यादि । यदि वाऽत्राप्यणिमाद्यष्टगुणकारणे तपश्चरणादौ सिद्धिः स्यात्कदा-चिन्न न स्यात् तद्विपर्ययोपि वा स्यादित्येवं व्यवस्थिते प्रेक्षापू र्वकारिणां कथमाशंसा कर्तुं युज्यते इति । सिद्धिश्चाष्टप्रकारेयं

अणिमा १ गरिमा २ लघिमा ३ महिमा ४ प्राप्तिः ५ प्राकाम्यं-६ ईशित्वं ७ वशित्वं ८ यत्र कामावसायित्वमिति । तदेवमैहिकार्थमामुष्मिकार्थं च कीर्त्तिवर्णश्लोकाद्यर्थं च तपो न विधेयमिति स्थितं ॥ ५ ॥ सूत्र० टी० २ श्रु० १ अ० ॥

आसंसाविप्पमुक्क–आशंसाविप्रमुक्त– त्रि० इहलोकाद्यपेक्षया विप्रमुक्ते, पं० सू० ॥ ४ ॥ आशंसया विनिर्मुक्तोऽनुष्ठानं सर्वमाचरेत् । मोक्षे भवे च सर्वत्र, निःस्पृहो मुनिसत्तमः प्रव० ५ द्वा० ॥

आसंसि(न्)–आशंसिन्– त्रि० आ-शन्स-णिनि-आशंसौ आशंसाकर्त्तरि, स्त्रियां ङीप्-वाच. ॥(धिइजुत्तो अणासंसी) अनाशंसी श्रोतृभ्यो न वस्त्राद्याकाङ्क्षति-आचा. १ उ० ॥

आसंसित्ता–आशंसितृ– त्रि० आ-शंस्-तृच्-भाविशुभेच्छावति, स्त्रियां ङीप्-वा० ॥

आसंसिय–आशंसित– त्रि० आ-शन्स्-क्त-कथिते,-इच्छाविषयीभूते, भावे क्त आशंसायाम् न० वाच० ॥

आसकस्म–अश्वकर्ण–पुं० अश्वमुखद्वीपात्परतोऽतरद्वीपभेदे, (अंतरदीव) शब्दे विवृत्तिः। स्था. ४ ठा० । प्रव. २६२ द्वा.॥

आसण–आसन–न० आस्यते उपविश्यतेऽस्मिन्नित्यासनम् आतापनास्थाने, उत्त. २ अ.। वसत्यादौ, सूत्र. १ श्रु. २अ.। स्थाने, उत्त. १ अ. १उ.। वृ. ५ उ.। आस्यते स्थीयतेऽस्मिन्निति शय्यायां आचा. २ अ. ५ उ. । पीठफलकादौ, आव. ४ अ. । स्था. ए ठा. । नि. चू. १ उ.। सम. स. ३० । आव. ५ अ.। आधारलक्षणे धर्म्मास्तिकायादीनां लोकाकाशादिके, आ. १ अ. उपवेशन योग्यनिषद्यादिके, वृ. ३ अ. । विष्टरे, प्रश्न. १ द्वा० । हंसासनादिके, जी. ३ प्र. । भग. १ श. ११ उ. । उपवेशने, स्था. ए ठा. ॥

निर्ग्रन्थ्या यादृशानि आसनानि कल्पन्ते तान्याह ।

नो कप्पइ निग्गंथीए ठाणाइयाए हुं तए नो कप्पइ निगंथिए पडिमइत्थियाए हुं तए पदं नेसज्जियाए उक्कुडुगासणियाए दंडासणियाए लगंडसाइयाए पत्तमन्थियाए उत्ताणियाए अन्तरकुज्जियाए एगपासियाए ॥

नो कल्पते निर्ग्रन्थ्याः स्थानाय तया भवितुं पदं प्रतिमास्थायिन्या नैषेधिकाया उत्कुटिकासनिकाया वीरासनिकाया दण्डासनिकाया लगंडशायिन्या अवाङ्मुखाया उत्तानिकाया अन्ते कुब्जिकाया एकपार्श्वशायिन्या इति सूत्राक्षरसंस्कारः॥

अत्र भाष्यकारो विषमपदानि व्याख्यानयति ॥

उद्दट्ठाणं ठाणे, यंततु पडिमाउ हुंति भासाई ॥
पंचवणिसिज्जाउ, तासि विभासाउ कायव्वा ॥ १ ॥

व्या०। स्थानायतं नामोर्ध्वस्थानरूपमायतं स्थानं तद्यस्यामस्ति सा स्थानायतिका । केचित्तु (ठाणाइग) मितिपठन्ति तत्रायमर्थः । सर्वेषां निषदनादीनां स्थानानामादिभूतमूर्ध्वस्थानमतः स्थानानामादौ गच्छतीति स्थानादिगं तदुच्यते तद्योगादार्यिकापि स्थानदिगेति व्यपदिश्यते । प्रतिमा मासिक्यादिका तासु तिष्ठतीति प्रतिमास्थायिनी (नेसज्जियायत्ति) निषद्याः पञ्चैव भवन्ति तासां विभाषा कर्तव्या साचेयम् निषद्यानामोपवेशनविशेषास्ताः पञ्चविधास्तद्यथा ॥

समपादयुता गोनिषधिका हस्तिशुण्डिका पर्यङ्का अर्द्धपर्यंका-चेति तत्र यस्यां समौ पादौयुतौ च स्पृशतः सा समपादयुता यस्यान्तु गौरिवोपवेशनं सा गोनिषद्यिका यत्र तु ताभ्यामुपविश्यैकं पादमुत्पाटयति सा हस्तिशुण्डिका पर्यङ्का प्रतीता अर्द्धपर्यंका यस्यामेकं जानुमुत्पाटयाति एवं विधया निषद्यया चरतीति नैषद्यिकी उत्कुटिकासनन्तु सुगमत्वाद्भाष्यकृता न व्याख्यातम् ॥

वीरासनन्तु सीहासणेव जहमुक्कजाणु कणिविट्ठो ॥
दंडे लगंडउवमा, आयतखुज्जायदुएहंपि ॥ १ ॥

वीरासनं नाम यथा सिंहासने उपविष्टोभूम्यस्तपाद अस्ते तथा तस्यापनयने कृतेऽपि सिंहासनइवनिविष्ट मुक्तजानुकइव निरालंबनेऽपि यदतिदुष्करं चैतदतएव वीरस्य साहसिकस्यासनं वीरासनमित्युच्यते तदस्यास्तीति वीरासनिका । दंडासनिका लगंडशायिका पदद्वये यथाक्रमं दंडस्य लगंडस्य चायतकुब्जताभ्यामुपमा कर्तव्या तद्यथा। दंडस्येवायतं पादप्रसारणेन दीर्घं यदासनं तद्दंडासनं तदस्यास्तीति दंडासनिका । लगंडं किल दुस्संस्थितं काष्ठं तद्वदुत्कुब्जतया मस्तकपार्ष्णिकानां भुवि लगनेन पृष्ठस्य चालग्नेत्यर्थः । या तु यथाविध्यभिग्रहविशेषेण शेते सा लगंडशायिनी। अवाङ्मुखादीनितु पदानि सुगमत्वान्न व्याख्यातानीति द्रष्टव्यम्। एते सर्वेऽप्यभिग्रहविशेषाः संयतीनां प्रतिषिद्धाः एतान्प्रतिपद्यमानानां दोषानाह॥

जोणी खुब्भणपिह्वण, गुरुगा पत्ताणहोइ सइकरण ।
गुरुगासवेन्नगम्मी, कारणे गहनं वग्घरणं च ॥

व्या० । ऊर्ध्वस्थानादौ स्थानविशेषस्थिताया आर्यिकाया-योनेः क्षोभो भवेत् तरुणा वा यथास्थितां दृष्ट्वा प्रेरयेयुः प्रतिसेवरन् अतएवैतानभिग्राहान् प्रतिपद्यमानायास्तस्याश्चतुर्गुरु भुक्तभोगिनीनां च येन कारणेन स्मृतिकरणं इतरासां कौतुकं च जायते तथा वक्ष्यमाणसूत्रे प्रतिषेधयिष्यमाणं सेवन्टकं तुम्बकं यदि निर्ग्रन्थी गृण्हाति तदा चतुर्गुरु स्मृतिकरणादयश्च त एव दोषाः कारणेतु तस्यापि गृहणं धारणं-चानुज्ञातम् । एतच्चाप्रस्तुतमपि लाघवार्थं स्मृतिकरणादिदोषसाम्यादत्र भाष्ये भाष्यकृताऽभिहितमिति संभावयामः । अन्यथा वा सुधिया परिभाव्यम् ॥

वीरासणगोदोही, मुत्तं सव्वे वितणकप्पन्ति ।
ते पुण पडुच्च वेढं, मुत्ताओअभिग्गहं पप्प ॥

अन्तरोक्तासनानां मध्यात् वीरासनं गोदोहिकासनं च मुक्त्वा शेषाण्यूर्ध्वस्थानादीनि सर्वाण्यपि तासां कल्पन्ते आह सूत्रे तान्यपि प्रतिषिद्धानि तत्कथमनुज्ञायन्त इत्याह । तानि पुनः शेषाणि स्थानानि चेष्टां प्रतीत्य कल्पंते न पुनरभिग्रहाविशेषं सूत्राणि पुनरभिग्रहं प्राप्य प्रतीत्य प्रवृत्तानि तत इदमुक्तं भवति । अभिग्रहविशेषास्तूर्ध्वस्थानानि संयतीनां न कल्पंते। सामान्यतः पुनरावश्यकादिवेलायां यानि क्रियन्ते तानि कल्पन्ते एवापरः प्राह । ननु चाभिग्रहादिरूपं तपः कर्म निर्धारणार्थमुक्तं ततः किमेवं संयतीनां तत्प्रतिषिध्यते उच्यते ।

तओ सोउ अगुत्ता ओ, जेण सेसं न लुप्पइ ।
अकामियं पि पेल्लेज्जा, वारिउत्तेण भिग्गहो ॥

व्या०। तपस्तदेव भगवद्भिरनुज्ञातं येन शेषं ब्रह्मचर्यादिकं गुणकदंबकं न लुप्यते कथंपुनः शेषं लुप्यत इत्याह अकामियमित्यादि । दंडायतादिस्थानस्थितामार्यिकां दृष्ट्वा कश्चिदुदीर्णकर्म्मा नाम कामी काममनिच्छन्तीमपि प्रेरयेत् प्रतिसेवेत

तेन कारणेन वारित एतादृशास्तासामभिग्रहः । किन्तु ॥

जे य दंसादओपाणा, जेय संसप्पगा जुवि ।
विव्वुस्स अट्ठियातावि, सहन्ति जह संजया ॥

व्या० । इह द्विधा कायोत्सर्गश्चेष्टायामभिभवेत्तत्राभिभव-कायोत्सर्गस्तासां प्रतिषिद्ध इति कृत्वाऽभिधीयते ये च दंश-मशकादयः प्राणिनो ये च भुवि संसर्पकाः संचरणशीला उन्दिरकीटकादयस्ते कृतानुपद्रवान् यथासंयताः सहन्ते तथा ता अप्यार्यिकाश्चेष्टाकायोत्सर्गस्थिता आवश्यकादि वेलायां सम्यक् सहन्ते तत एवं ता अपि कर्मनिर्जरां कुर्वन्ति आह यद्युदीर्णकर्मणा तरुणादिना प्रेर्यमाणापि सा संयती-नामुत्पादयति ततः किमिति येनाभिग्रहविशेषेण बहुतरा कर्म निर्जरा भवति सर्वा यत उच्यते ॥

वसिज्जा बंभचेरंसि, भुज्जंमाणी तुकीदितु ।
तदाचित्तं तत्तइंति, थेरा आवयसभीरुणो ॥

व्या० । यद्यपि काचिदार्यिका धृतिबलयुक्ता युज्यमाना प्रति सेव्यमानापि भावतो ब्रह्मचर्ये वसेत् तथापि स्थविरा गौतमा दयः सूरयः प्रवचनापयशः प्रमादभीरवस्तां न पूजयन्ति नप्र-शंसंतीत्यर्थः किंच ॥

निव्वाभिग्गहसंजुत्ता, ठाणमोणासणे रता ।
जहा मुज्झन्ति जयउ, एगाणेगं विहारिणो ॥
लज्जं च बंभचज्जं च, रक्खंतीउतवोरता ।
गच्छे चेव विसुज्जन्ति, तहा अणसणादिहि ॥

व्या० । तीव्रैर्द्रव्यादिविषयैरभिग्रहैः संयुक्तः स्थानमौनासन विशेषेषु रता एकानेकविहारिणः कचिदेकाकिविहारिणो जिनकल्पिकादय इत्यर्थः केचिच्चानेकविहारिस्थविरकल्पिका इत्यर्थः एवंविधा यतयोयथा शुध्यन्ति तथा निर्ग्रन्थ्योऽपि लज्जां ब्रह्मचर्यं च सूत्रोक्तविधिना रक्षन्त्यस्तपोरता स्वाध्यायादितपः कर्मपरायणा गच्छ एव वसन्त्योऽनशनादिभिर्यथोचितैस्तपो-भिः शुद्ध्यन्ति न तीव्रैरभिग्रहैः । अपिच ॥

जोविदिद्धंभणोहुज्जा, इत्थिविधोनुकेवली ।
वसते सोवि गच्छंती, किमुच्छीवेदसिंघणा ॥

व्या० । योपि दग्धेन्धनो भस्मीकृतवेदमोहनीयकर्मा स्त्रीचिन्हो वहिः स्त्रीलक्षणलक्षितः केवली भवति सोऽपिगच्छवासे वसति किंपुनर्या संयती स्त्रीवेदेन सेन्धनासासुतरां गच्छे वसेदिति-भावः । यद्यप्युक्तं यदि न स्वादयति ततः कोनाम तस्याभिग्रह ग्रहणदोषः तदप्ययुक्तं प्रतिसेव्यमानाया आस्वादनस्य याद-च्छिककत्वात्कथमिति चेदुच्यते ॥

अलायं घट्टियं झाइ, फुंफुगा सहसायइ ।
कोविनो वड्ढती वाहा, इत्थी वेदेवि सोगमो ॥

व्या. । अलातं उल्मुकं घट्टितं चालितं सत् यथा ध्यायति प्रज्वलति यथा फुंफुकाघट्टितं साहसायति भृशं दीप्यते यथा व्याधिरपथ्यासेवनादिना कोपितो वर्द्धते । स्त्रीवेदस्याऽपि समवगमो मन्तव्यः सोपि घट्टितः प्रज्वलतीत्यर्थः । अतोयाद च्छिकमास्वादनमिति आह । संयतीनां प्रतिषिद्धा अमी अभिग्रहाः परं संयतानां का वार्ता अत्रोच्यते ।

कारणमकारणम्मिय, गीयत्थंमिय तहा अगीयंमि ।
एए सव्वे विपए, संजयपक्खे विभासिज्जा ॥

व्या. । यान्येतानि व्युत्सृष्टकायिकत्वादीनि पदान्युक्तानि तानि कारणे सिंहादिभिरभिभूतस्य देवताकंपननिमित्तं वा गीता र्थस्याऽगीतार्थस्य वा कल्पन्ते अकारणे पुनरगीतार्थस्य न कल्पन्ते गीतार्थस्य निष्कारणे निर्जरानिमित्तं कल्पन्ते अचेलत्वादिकमपि गीतार्थस्य जिनकल्पं प्रतिपद्यमानस्य कल्पते एवं संयतपक्षे एतान्यचेलतादीनि सर्वाण्यपि पदानि-विभाषयेत । सावश्यके आसने निर्ग्रन्थीनां ॥

नो कप्पइ निग्गन्थीणं सावस्सयंसि आसणंसि आसइत्त एवा तु अट्टित्तएवा कप्पइ निग्गन्थाणं सावस्सयंसि आसणंसि आसइत्तएवा तु यट्टित्तएवा ।

सावश्रयं नाम यस्य पृष्ठतोऽवष्टंभो भवति । एवंविधे आसने निर्ग्रन्थीनां नोकल्पते निर्ग्रन्थानां सावश्रये आसने आसितुं वा कल्पते निर्ग्रन्थ्य एतादृशे आसने यद्युपविशंति शेरते वा तदा तएव गर्वादयो दोषाश्चतुर्गुरु च प्रायश्चित्तं द्वितीयपदे अल्प-सागारिकस्थविरोग्लानो वा उपदिशेत् । निर्ग्रन्थानामपि न कल्पते यद्युपविशन्ति तदा चतुर्लघु सूत्रं तु कारणिकं तदेव कारणमाह ॥

सावस्सय इत्यादि पश्चार्द्धं योवृद्ध आचार्यः स पूर्वकृते गृह-स्थैस्सार्द्धं निष्पादिते सावश्रायेऽप्यासने उपविष्टोऽसागरिके एकान्तेवा यद्विनेयानां वाचनां दद्यात् सूत्रम् ॥

नोकप्पइ निग्गंथीणं सविसाणंसि पीढंसि वा फलगंसि वा आसइत्तएवा तुयट्टि एवा कप्पइ निग्गंथाणं सविसा-णंसि पीढंसिवा फलगंसि वा आसइत्तएवा तुयट्टित्तएवा ॥

सविषाणं नाम यथा कपाटस्योभयतः शृंगे भवतः । एवं यत्र भिसिकादौ पीठे फलके वा विषाणं शृङ्गं भवति तत्र निर्ग्र-न्थीनामासितुंवा न कल्पते निर्ग्रन्थानान्तु कल्पते । निर्ग्रन्थास्तु सविषाणे पीठे फलके वा यद्युपविशन्ति शेरते च तदा चतु-र्गुरुके आज्ञादयश्च दोषाः । तथा ॥

सविसाणे उड्डाहो, पावमादीयंत पडिकुट्ठम् ।
बितियपए वासासु, कप्पइ छिण्णे विसाणंम्मि ॥

सविषाण आसने उपविशन्त्यामार्यिकायामुड्डाहो भवति । पादकर्मादयश्च दोषास्संभवन्ति । ततः प्रतिकुष्टं तत्रोपवेशन मितिगम्यते द्वितीयपदे वर्षासु पीठफलकदुर्लभतायां सविषाण मपि गृह्यते तस्य च विषाणंछित्वा परिष्ठाप्यते एवं छिन्न विषाणे स्थविराया अन्यस्या वा कल्पते ॥

जंतु लब्भइ छित्तुं तं, थेरीणं दलंति सविसाणं ।
इंति यसे दंडपाउं, उणयणमट्टिया एवा ।

यत्र पुनःस्थातुं न कल्पते ततः सविषाणमपि तदासनं स्थ-विरसाध्वीनां साधवः प्रयच्छन्ति । तद्दियं च दंडपादप्रोंछनं घनं छादयन्ति । तनच्च वेष्टयित्वा स्थूलतरं कुर्वन्तीत्यर्थः । मृ-त्तिकया परिवेष्टयन्ति निर्ग्रथानां सविषाणमपि कल्पते । कुत इत्याह ।

समणाणउ ते दोसा, न हुंति तेण तदुपणुन्ना य ।
पीढं आसणहेउं, फलगं पुण होइ सेज्जट्ठा ।

श्रमणानां पुनस्ते पादकर्मादयो दोषा न भवन्ति ततो द्वे अपि पीठकफलके सविषाणेप्यनुज्ञाते । तत्र पीठमासनहेतोः फलक पुनः शय्यार्थे शयननिमित्तं वर्षासु गृह्यते । अथ किमर्थं वर्षासु तत्रोपवेशनं शयनं वा क्रियते इत्याह ॥

कुत्थण आयदयट्ठा, उज्झायग अरिसवायरक्खट्ठा ।
पाणा सीतल दीहा, रक्खट्ठा होइ फलगंतु ।

आर्द्रायां भूमौ स्थाप्यमानाया निषद्यायाः कथनं भवति शीतलायां च भूमावुपविशतां धान्यं न जीर्यति ततो ग्लानत्वेनात्मविराधनोदयार्थं च जीवदयानिमित्तं वर्षाभूमौ नोपवेष्टव्यं । (उज्झायगंति) भूमेरार्द्रीभावेन मलिनीभूतस्योपधेः जुगुप्सनीयता स्यात् अर्शांसि वा कुप्येयुः वातो वाऽधिकतरं प्रकुप्येत् तत एतेषां रक्षार्थं पीठकं गृहीतव्यं । तथा शीतलायां भूमौ बहवः पनकप्रभृतयः प्राणिनः संमूर्च्छेयुः ततो भूमौ च योनीनां तेषां विराधना भवति दीर्घजाताया वा भूमेर्निर्गत्य दशेयुरुपलक्षणमिदं । ततोपधिको न जीर्णतादयोऽपि दोषा भवन्ति । एतेषां रक्षार्थं वर्षासु फलकं गृह्यते । वृ. ५ उ० ॥

गुरोः पुरतः आसन विधिं (विणय) शब्दे वक्ष्यामि ।
सुखस्थिरासनोपेतं-स्थिरसुखमासनमिति पतंजलिः द्वा. २२ द्वा.

आसणअभिग्गह–आसनाभिग्रह–पु० यत्र यत्रोपवेष्टुमिच्छन्ति तत्र तत्रासननयने, पंचा० २ वृ. ॥

तिष्ठत एव गुरोरादरेणासनानयनपूर्वके अत्रोपविशत इति भणने दर्शनविनयभेदे, प्रव० । सम ९१ स. । नि. चू. १ उ. । ध. ३ अधि. ॥

आसणगय–आसनगत–त्रि० स्वस्थाने स्थिते, उत्त० । आसनासीने (आसणग कोण पुच्छे जोणवसेज्जाग ओकयाइवि) उत्त. ।

आसणचाग–आसनत्याग–पु० आसनत्यागे, पीठकाद्युपनयने द्वा० २९ द्वा. ॥

आसणत्थ–आसनस्थ– त्रि० उत्कुटकागोदोहिकावीरासनाद्यवस्थे, आचा. १ श्रु. ९ अ. । (आसणत्थो पढिउमारवाहेति) नि. चू. १ उ. ।

आसणदाण–आसनदान–न० पीठकाद्युपनयने, ध. १ अधि. ।

आसणपयाण–आसनप्रदान–न० आसनदानमात्रे दर्शनविनयरूपे विनयभेदे, ग. । नि. चू. ॥

आसणाणुप्पयाण–आसनानुप्रदान–न० गौरवमाश्रित्यासनस्य स्थानान्तरसंचारणे, भ. १४ श. ३ उ. । पंचा. १८ वृ स्था. ७ ठा. ॥

आसन्न–आसन्न–त्रि० निकटवर्तिनि, उत्त० १ अ. । स्था. आ म. पंचा. ३ वृ. । ध. ३ अधि. । आव. । प्रत्यासत्तिमति, पो. "उज्जेणीए नयरीए आसन्नोण झाणं गामा" आ. म. ॥

आसन्नलद्धपइन्न–आसन्नलब्धप्रतिज्ञ–त्रि० परतीर्थीकादीनामुत्तरदानसमर्थे, ग. १ अधि. । सूरौ. प्रव. ॥

आसन्नसिद्धिय–आसन्नसिद्धिक–त्रि० समासन्नीभूतनिवृत्तिक, पं० ॥

आसतर–अश्वतर–पु० वेसरे, ध० नि. चू० ॥

आसत्त–आसक्त–त्रि० भूमिलग्ने ज्ञा. भूमौ संवासे न० ॥

आसत्ति–आसक्ति–स्त्री० योगिपरिभाषितेऽर्थे ज्ञा. भेदे स्था. वाधिर्य्यकुष्ठतांधत्वजडताजिघ्रनामकताकौण्यपंगुत्वक्लैब्योदावर्तमत्ततारूपकादशेन्द्रियवधतुष्टिनवकविपर्ययसिद्ध्यष्टकाविपर्ययलक्षणसमदशबुद्धिभेदादष्टाविंशतिधासक्तिः ॥

आसत्तोसत्त–आसक्तोत्सक्त–त्रि० आ अर्वाक् अधो भूमौ सक्तः आसक्तो भूमौ लग्न इत्यर्थः ऊर्ध्वं सक्त उत्सक्तः भूमौ उल्लोचने उपरि च संबद्धे, जी० । कल्प० ।

आसत्थ–अश्वत्थ–० पु० न० पिप्पले नि० चू० स० ॥

आश्वस्त–त्रि० मार्गजनितश्रमापनयनेनाश्वस्थतामुपगते, कल्प० भ० ११ श. उ. ११ मनागाश्वसिते ओ० (आसत्था मंजाव करपल्ल समोसरइ) ज्ञा० ।

आसदेत्ता–अस्वाद्य–अव्य० आस्वादनं कुर्वेत्यर्थे (सद्दफरिस रसरूवगन्धे आसदेत्ताभवइ) स्था. ७ ठा. ।

आसधर–अश्वधर-पु. अश्वधारकपुरुषे, औ. येऽश्वान् धारयन्ति ।

आसपुरा– अश्वपुरा–स्त्री. पद्मविजये पुरीयुगले, स्था(. दो आसपुराओ) स्था. ८ ठा०

आसम–आश्रम–पु० तापसावसथोपलक्षिते आश्रयविशेषे, व्य० दर्श. जी. प्रथमस्तापसादिभिरावासितः पश्चादपरोऽपि लोकस्तत्र गत्वा वसति वृ. नि. चू. प्रज्ञा. औ. आचा. अनु. तीर्थस्थाने, च. स्था. ॥

(ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा) इति चतुर्षु लोकप्रसिद्धेषु अवस्थाविशेषभाक्षु मनुष्येषु ।

आसमद्दग-अश्वमर्दक-त्रि. घोटकानां मर्दनाधिकारिणि पुरुषे. ज्ञा ।

आसमपय–आश्रमपद–न. तापसाश्रमोपलक्षिते स्थाने. उत्त. (कणखलं नाम आसमपदं) आ. म. द्वि. ।

आसमभेय–आश्रमभेद– पु० " ब्रह्मचारी गृहस्थ श्चवानप्रस्थोयतिस्तेथत्यादिनोक्तस्वरूपे भूमिकाविशेषे, पंचा० १० वृ. ।

आसमाण-आसीन-त्रि० निषण्णे, (अजयं आसमाणोय पाण भूयाहिंहिंसइ) आसीनो निषण्णतयाऽनुपयुक्त आकुंचनादि भावेन. । द० ४ अ. ।

आसमि–आश्रमिन्–पु० लिङ्गिनि, पं. व. १ द्वा. ।

आसमित–अश्वमित्र–पु० सामुच्छेदानां निन्हवानां धर्माचार्ये,

योहि महागिरिशिष्यस्य कौण्डिन्याभिधानस्य शिष्यो मिथिलायां नगर्यां लक्ष्मीगृहे चैत्ये अनुप्रवादाभिधाने पूर्वे नैपुणिके वस्तुनि छिन्नच्छेदनाय वक्तव्यतायां (पडुप्पन्नसमया नेरइया वोच्छिज्जिस्सन्ति एवं जाव वैमाणियात्ति एवं वितियाइ समए सुवत्तव्व) मित्येवं रूपमालापकमधीयानो मिथ्यात्वमुपगतः सामुच्छेदिकनिन्हवान् प्रावर्तयत् इति समुच्छेदिकशब्दे विवृत्यार्थिनाऽन्वेष्टव्यः ॥ स्था० ७ ठा. । उत्त. १ अ. विशे. ॥

आसमुह–अश्वमुख–पु० आदर्शमुखद्वीपस्य परतोऽन्तरद्वीपे. तत्स्थे मनुष्ये च अन्तरद्वीपशब्दे विवृत्तिः उत्त. ३६. अ. । प्रव. । २६२ द्वा. । स्था. ४ ठा. ॥

आसय–आशक–त्रि० भोजिनि, आचा० ५ अ. ४ उ. । आशय स्वकीयदर्शनाभ्युपगमे, सूत्र० १ श्रु १ अ. । परिणामे, द्वा-२९ द्वा० । अभिप्राये, सूत्र, १ श्रु. १५ अध्यवसायविशेष, षो० ३ विव. ।

प्रणिधिप्रवृत्तिविघ्नजय, सिद्धिविनियोगभेदतः प्रायः ।
धर्मज्ञैराख्यातः शुभाशयः पंचधात्र विधौ ॥६॥

प्रणिधानादिराशिरुक्तस्तमेव संख्याविशिष्टं नामग्राहमाह । (प्रणिधीत्यादि) प्रणिधिश्च वृत्तिश्च विघ्नजयश्च सिद्धिश्च विनियोगश्च एत एव भेदास्तानाश्रित्य कर्मणि ल्यब्लोपे पंचमी । प्रणिधिप्रवृत्तिविघ्नजयासिद्धिविनियोगभेदतः प्राय इति

प्राचुर्येण शास्त्रेषु धर्मज्ञैर्धर्म्मवेदिभिराख्यातः कथितः शुभाशयः शुभपरिणामः पंचधा पंचप्रकारः। अत्र प्रक्रमे विधौ कर्तव्योपदेशे । प्रतिपादिताशयपंचकव्यतिरेकेण पुष्टिशुद्धिद्वयलक्षणद्वयमनुबंधि न भवतीति प्रणिधानादिना स्वरूपमन्यत्र दृष्टादृष्टजन्मवेदनीये कर्माशये क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः षो० टी० द्वा० ॥

आश्रय– पुं० आश्रयतीत्याश्रयः धूमबलाकादौ हेतौ, अनु० । प्रत्यये, आचा. १ अ. । आधारे, अष्ट.। आलये, स्था. ३ ठा. । भजनीये, ज्ञा० १० अ. ॥

आस्यक– न० मुखे, ज्ञा० ९ अ. ।जी.।आचा.(आसेणनत्थि छुरो) आस्येन मुखेन द० ५ अ. ॥

आसयंत–आश्रयत्–त्रि० गृह्णति, विशे. ईषद्भजमाने भ.१३ श. ६ उ. आश्रयणीयं वस्तु. भ. ११ श. ११ उ. ॥

आसयभेय–आशयभेद–पुं० अध्यवसायविशेषे, कथमयं वराकोधर्मकान्तारोत्तरणेन निखिलसुखविरहभाजनं भविष्यतीत्यादिरूपे, प्रति० ॥

आसयमहत्त–आशयमहत्व– न० आशयस्य विपुलत्वे, षो० १ वि० ॥

आसयविसेस–आशयविशेष– पुं० चित्तोत्साहातिशये, द्वा० २१ द्वा० ॥

आसरयण–अश्वरत्न– न० चक्रवर्तिनोऽश्वोत्कृष्टे, यक्षसहस्राधिष्ठितेऽश्वे, स० १४ स० ॥

भरतस्य कमलामेलं णामेणं आसरयणं सेणावईक्कमेणं समभिरूढे। जं० आ० चू० १ स० ॥ स्था० ७ ठा० ॥ प्रज्ञा० १९ पद. ॥

अश्ववर्णकः

तएणं तं असीइमंगलमूसिअं णवणउइमंगुलपरिणाहं अट्ठसयमंगुलमायतं बत्तीस मंगुलमूसिअसिरं चउरंगुलकन्नगं वीसइ अंगुल बाहागं चउरंगुलजाणूकं सोलस अंगुल जंघागं चउरंगुलमूसिअखुरं मुत्तोलीसंवत्त वलिअमज्झं ईसिं अंगुलपणपट्ठं संगयपट्ठं सणयपट्ठं सजायपट्ठं पसत्थपट्ठं विसिट्ठपट्ठं एणी जणुणय वित्थयथद्धपट्ठं वित्तलयकसणिवायअं केल्लणप्पहारपरिवज्जिअंगं तवणीज्जथासगमहिलाणं वरकणग सुफुल्लथासगविचित्तरयणरज्जुपासं कंचण मणि कणग पयर गणाणाविह घंटिअ जालमुत्तिआ जालएहिं परिमंडिएण पट्ठेण सोभमाणेण सोभमाणकट्टेयण इंदनीलमरगयमसारगल्लमुहमंडणरइअ आविद्धमाणिक्कसुत्तग विभूसिअं कणगमय पउम सुकयतिलकं देवमइविकप्पिअं सुरवरिंदवाहणजोग्गं वयं सुरूवं दुइज्जमाण पंचवाह चामरा मेलगं धरेंतं अणब्भवाहं अभेलणेयण कोकासी अवहलपत्तलच्छसेयावरणनवकणगतविअतवणिज्ज तालुज्जी हासयंमि आभिसेअघोणं पोक्खरपत्तमिव, सलिलविन्दु अचंचलं चंचल सरीरं चोक्खचरगपरिव्वायगो विवहिलीयमाणं २ खुरचलणचंचु पुडेहिं धरणिअलं अभिहणमाणं २ दोवि अचलणेजमगसमगं मुहाओ विणिग्गमंतं च सिग्घयाए मुणालतंतु उदगमाविणिस्साए पक्कमंतं जाइकुलरूवपव्वयपसत्थवारसावत्तकविसुद्धलक्खणं सुकुलप्पसूअं मेहावि भद्दयं विणीयं अणु असुकुमाललोमनिद्धच्छविं सुजायं अमरमणपवणगरुलजइणं चंवलसिग्घगामिं इसिमिव, खंतिखमाए सुसीसमिव, पच्चक्खया विणीयं उदगहुतवहपासाणं कद्दमसक्कर सतालुइल्ल तरुकडगविसमपब्भार गिरिदरीत्थासु जयण पिल्लणणिरणासमत्थं अचंडपाडिअं दंडपातिअणं सुपाति अकालतालु च कालहेसिं जिअनिद्दं गवेसं जिअपरिसहं जच्चजातीयमल्लिहाणिं सुगपत्तसुवण्णकामेलाभिरामं कमलामेलं णामेणं आसरयणं ॥

टीका ॥ तएणं तं असीइमंगुलमुसिअ इत आरभ्य सिणावइक्कमेण समभिरूढे इत्येतदंतेन सूत्रेण पदयोजना । तत इतिक्रियाक्रम सूचकं वचनं तं प्रसिद्धगुणं नाम्ना कमलामेलं अश्वरत्नं सेनापतिक्रमेण सन्नाहादिपरिधानविधिना समभिरूढ आरूढः किंविशिष्टमित्याह । अशीत्यंगुलानि उच्छ्रितं अंगुलं चात्र मानविशेषः । नव नवत्यंगुलानि एकोनशतांगुलानि एकोनशतांगुलप्रमाणः परिणाहो मध्यपरिधिर्यस्य तत्तथा । अष्टोत्तरशतांगुलानि आयतं दीर्घं सर्वत्र मकारोऽलाक्षणिकः । तुरङ्गाणां तुंगत्वं खुरतः प्रारभ्य कर्णावधि परिणाहः पृष्ठपार्श्वोदरांतरावधि । आयामो मुखादिपुच्छमूलं । यदाह पराशरः । मुखादापुच्छकं दैर्घ्यं, पृष्ठपार्श्वोदरांतरात् । आनाह उच्छ्रयः पादा, दिज्ञेयो यावदासनम् ॥ १ ॥ तत्रोच्चत्वसंख्यामेलनायसाक्षादेव सूत्रकृदाह ॥ लोचितांशिरस्कं चतुरंगुल (बत्तीसमित्यादि) । द्वात्रिंशदंगुलप्रमाणं कर्णकं ह्रस्वकर्णत्वस्य जात्यतुरगलक्षणत्वात् । अनेन कर्णयोरुच्चत्वेनास्थिरयौवनत्वमभिहितं शंकुकर्णत्वात् हयानां यौवनपाते वनितास्तनयोरिव अनयोः पातः स्यात् । दीर्घत्वात् अत्र योजनीयाः क्रमप्राप्त धान्येन पूर्वकर्णविशेषणं ज्ञेयं पश्चाच्छिरसः अश्वश्रवसोरूर्ध्वे मुच्चतरत्वात् विंशत्यंगुलप्रमाणा वाहाः शिरोभागाधोवर्ती जानुनोरुपरिवर्ती प्राक् चरणभागो यस्य तत्तथा। चतुरंगुलप्रमाणं जानु बाहुजंघासंधिरूपोऽवयवो यस्य तत्तथा । षोडशांगुलप्रमाणा जंघा या च संख्या पूर्वोक्ता असीवर्ती खुरावधिरवयवौ यस्य तत्तथा चतुरंगुलोच्छ्रिताः खुराः पादतलरूपा अवयवा यस्य तत्तथा । एषामवयवानामुच्चत्वमीलने सर्वसंख्या पूर्वोक्ता अशीत्यंगुलरूपा मकारः सर्वत्रालाक्षणिकः । यतु श्रेष्ठाश्वमानमाश्रित्यालौकिकपराशरग्रंथे “ जघन्यमध्यश्रेष्ठानामश्वानामायतिर्भवेत् । अंगुलानां शतं हीनं विंशत्या दशभिस्त्रिभिः १ परिणाहाङ्गुलानि स्यात् सप्ततिः सप्तसप्ततिः । एकाशीतिः समासेन त्रिविधंस्याद्यथाक्रमम् २ तथा षष्टिश्चतुष्षष्टिरष्टषष्टिः समुच्छ्रयः । त्रिपंचसप्तकयुताः विंशतिः स्यान्मुखायतिः ३ इत्यत्र सप्तनवत्यंगुलान्यायति एकाशीत्यंगुलानि परिणाहः अष्टषष्ट्यंगुलानि समुच्छ्रयः सप्तविंशत्यङ्गुलानि मुखायतिरित्युक्तमस्ति तदपरश्रेष्ठहयानाश्रित्य । नतु चक्रवर्तिरत्नमाश्रित्य इष्टश्चायं विशेषः । पुरुषोत्सेधे सामुद्रिके उत्तमपुरुषाणामष्टोत्तरशतांगुलाएयुत्सेधः । उत्तमोत्तमानां तु विंशत्युत्तरशताङ्गुलानि अनेनास्य प्रमाणोपेतत्वं सूचितं । सम्प्रत्यवयवेषु लक्षणोपेतत्वं सूचयति । मुक्तोली नाम अध उपरि च सङ्कीर्णा मध्ये-

त्वीशच्छिशाला कोष्ठिका तद्वत्संवृत्तं सम्यग्वर्तुलं वलितं नम-
नस्वभावं न तु स्तब्धमध्यं यस्य तत्तथा । परिणाहस्यमध्यपरि-
धिरूपस्य चैव चिंत्यमानत्वाडुचितेयमुपमा । ईषदंगुलं याव-
त्प्रणतं न तु प्रारब्धं अतिप्रणतस्योपवेष्टुर्दुःखावहत्वात् पृष्ठे प-
र्यायस्थानं यस्य तत्तथा आरोहकसुखावहपृष्ठकमित्यर्थः । स-
म्यग् यया क्रमेण नतं पृष्ठं यस्य तत्तथा । सुजातं जन्मदोषरहितं
पृष्ठं यस्य तत्तथा । प्रशस्तशालिहोत्रलक्षणानुसारि पृष्ठं यस्य
तत्तथा । किंबहुना विशिष्टपृष्ठं प्रधानपृष्ठमिति यावत् । उक्तं
पृष्ठे पर्याणस्थानवर्णनं । अथ तत्रैवावशिष्टभागं विशिनष्टि ।
एणी हरिणी तस्या जानुवदुन्नतं उभयपार्श्वयोर्विस्तृतश्च च-
रमभागे स्तब्धं सुदृढं पृष्ठं यस्य तत्तथा । वेत्रो जलवंशःलता वा
कशा चर्मदण्डस्तेषां निपातास्तैस्तथा अंकेल्लणप्रहारैस्तर्जक-
विशेषाघातैश्च परिवर्जितं अश्ववारमनोऽनुकूलचारित्वात्
अंगं यस्य तत्तथा । तपनीयमयाः स्थासका दर्प्पणाकारा अ-
श्वालंकारविशेषा यत्र तदेवंविधं अहिलाणं मुखसंयमनविशेषो
यस्य तत्तथा । वरकनकमयानि सुष्ठु शोभनानि पुष्पाणि स्था-
सकाश्च तैर्विचित्रा रत्नमयी रज्जुः पार्श्वयोः पृष्ठोदरान्तवर्त्य-
वयवविशेषयोर्यस्य तत्तथा । बध्यंते पट्टिकाः पर्याणदृढीकर-
णार्थमश्वानामुभयोः पार्श्वयोरिति कांचनयुतमणिमयानि के-
वलकनकमयानि च प्रतरकाणि पत्रिकाभिधानभूषणानि अन्त-
रान्तरीयेषु तानि तथाभूतानि नानाविधानि घंटिकाजालानि
मौक्तिकजालकानि च तैः परिमंडितेन पृष्ठेन शोभमानकर्कतना
दिरत्नमयं मुखमंडनार्थं रचितं आविद्धमाणिक्यं प्रोतमाणि-
क्यसूत्रकं हयमुखभूषणविशेषणविशेषस्तेन विभूषितं कनक-
मयपद्मेन सुष्ठु कृतं तिलकं यस्य तत्तथा देवमये न स्वर्गिचातु-
र्येण विविधप्रकारेण कल्पितं सर्जितं । सुरवरेन्द्रवाहनमुच्चैः
श्रवा हयस्तस्य योग्य मंडलकरणाभ्यासस्तस्या व्रजगतादि-
त्यस्य ल्युप्रत्यये व्रजनं प्रापकं । ये गत्यर्थास्ते प्राप्त्यर्था इतिवच-
नात् । अयंभावः । यादृशं खुरली अयमुच्चैःश्रवाः करोति तादृ-
शोऽयमपि । अत्र षष्ठ्यर्थे द्वितीया प्राकृतत्वात् । यथासरूपं
सुंदरं ध्रुवंति इतस्ततो दोलायमानानि सहजचंचलाङ्गत्वात्
ललाललमौलिकर्ण्ठद्वयमूलविनिवेशितत्वेन पंचसंख्याकानि या-
नि चारूणि चामराणि तेषां मेलक एकस्मिन् मूर्द्धनि संगमस्तं-
धरद्वहत्चामरा इत्यत्र स्त्रीनिर्देशःसमयसिद्ध एव । गौडमतेन
वा चामरा इत्यादन्तः शब्दः । अत्रापीदृशब्दे व्याख्यायमाने मू-
र्द्धालंकारएवोक्तोभवति नतु कर्णाद्यलंकारःदृश्यतेलोके एकंचा-
मरं मूर्धालंकारभूतं चामरं एकंच कर्णालंकारभूतं एकंचभाला-
लंकारभूतं एकं च कंठालंकारभूतानीति तेनयथोक्तव्याख्यानमे-
व सुन्दरं । अथ देवमतिविकल्पितादिविशेषविशिष्ट उच्चैः श्रवा-
नामशक्रदयोऽपिस्यादित्याह । अनभ्राचारीवाहोऽश्वःउच्चैः श्र-
वास्तदन्य (अदभ्रवाहमिति) पाठे तु अदभ्रं भूरि वहतीति-
अदभ्रवाहस्तत् अनेलदोषादिना असंकुचिते नयने यस्य तत्त-
था । अतएव कोकासित विकसिते बहले दृढे अनश्रुपातित्वात्
पत्रले पक्ष्मवती नतु पैद्गलुमिकरोगवशाद्रोमरहिते अक्षिणी
यस्य तत्तथा । सदाचरणे शोभार्थं दंशमशकादि-
रक्षार्थं वा प्रच्छादनपटेन च कनकानि नव्यवस्तुवर्णानि
यस्य तत्तथा । स्वर्णतंतु स्यूतप्रच्छादनपटमित्यर्थः । तप्तं
तपनीयं तद्वदरुणे तालुजिह्वे यत्र तदेवं विधमास्यं यस्यत-
त्तथा । ततः पूर्वविशेषणेन कर्मधारयः । श्रीकाया लक्ष्म्या
अभिषेकोऽभिषेचनं नाम शारीरलक्षणं घोणायां नासिकायां
यस्य तत्तथा । क्वचित्पाठान्तरेतु (सिरिसातिसे अघोण)मिति
दृश्यते तत्र शिरीषं शिरीषपुष्पं तद्वदातिश्वेताघोणायस्येति
तथा पुष्करपत्रमिव कमलदलमिव सलिलस्य बिन्दवोयत्र
तदेवं विधं कोऽर्थः यथा पुष्करपत्रं जलान्तस्थं वाताहतजल-
बिन्दुयुतं भवति । तथैतदपि सलिलं पानीयं लावण्यमित्यर्थः ।
तस्य बिन्दवः उद्रास्तैर्युतं बिन्दुगृहणेनाऽत्र प्रत्यंगं लावण्यं
सूचितं लोकेऽपि प्रसिद्धमेतत् । मुखेऽस्य पानीयमिति अचंच
लं स्वामिकार्यकरणे स्थिरं साधुवाहित्वात् चंचलं शरीरं जा-
तिस्वभावात् । अथ यदि चंचलाङ्गस्तदायुर्मध्यवस्तुस्वापिस्वा-
ङ्गप्रवर्तको भविष्यतीत्याह । चोक्षः कृतस्नानश्चरको धाटिभि
क्षाचर परिव्राजको मस्करी ततश्चरकसहितः परिव्राजकश्च-
रकपरिव्राजकः प्रथमा द्वितीयार्थे । नचोक्षपरिव्राजकमिव प्रा-
कृतशैल्याअकारप्रश्लेषादभिलीयमानं १ अशुचिः संसर्गशंकया
आत्मानं संवृण्वान्ति आभीक्ष्ण्ये चात्र द्विर्वचनम् ।
एवमग्रेऽपिभाव्यं । अथाऽस्य क्रियाविशेषैर्जात्यत्वं लक्षयति । खु-
रप्रधानाश्चरणाखुरचरणास्तेषां चंचुपुटा आघातविशेषास्तैर्धर-
णीतलमभिघ्नन्दनुभूतविलेखनं सामान्यतः पुंसइवाऽश्वस्योप-
लक्षणमिति एतस्य लक्षणत्वेन शालिहोत्रे प्रतिपादनाद्यतः
"खुरैःखनेद्यः पृथिवी मश्वो लोकोत्तरः स्मृतः" इति । अश्ववारप्र-
योगनर्तितोहिहयोग्रपादावुदस्यति तथास्यशक्तिविशेषणद्वारेण
दर्शयति द्वावपि च चरणौ यमकसमकं युगपन्मुखाद्विनिर्गम
दिव निस्सारयदिव कोऽर्थः । इदमग्रपादावूर्ध्वं नयत्तथा
मुखान्तिकं प्रापयति यथा जन उत्प्रेक्षते इमौ मुखाद्विनिर्ग-
मयति पुनः क्रियांतरदर्शनेनैतद्विशिनष्टि । शीघ्र तया
लाघवविशेषेण मृणालं पद्मनालं तस्य तंतुः सूत्राकारोऽव
यवविशेषः सच उदकं च ते अपि निश्रयावलंब्य आस्तामन्य
दुर्गादिकं प्रक्रामत् संचरत् । अयमर्थः । यथा अन्येषां संचरि-
ष्णूनां मृणालतंतूदकादावष्टंभकेन भवतः तथा नास्येति सूत्रे
चैकवचनमार्षत्वात् तथा जातिर्मातृपक्षः कुलं पितृपक्षः
रूपं सदाकारसंस्थानं तेषां प्रत्ययो विश्वासो येभ्यस्ते च ते
प्रशस्ताः प्रदक्षिणावहत्वात् शुभस्थानास्थितत्वाच्च ॥ येद्वाद-
शावर्तास्ते यत्र तत्तया बहुव्रीहिलक्षणः कः प्रत्ययः ।
विशुद्धा निर्दोषा मिश्रितानि लक्षणानि अश्वशास्त्रप्रसिद्धानि
यस्य तत्तथा । ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । द्वादशा
वर्ता श्च इमे वराहोक्ताः । "ये पाणि गलकर्णसंस्थिताः
पृष्ठ मध्यनयनोपरि स्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगास्ते-
ललाटसहिताः सुशोभनाः ॥ १ ॥ अत्रवृत्तिलेशः । प्रपाण-
मुत्तरोष्ठतलं गलः कंठं यत्र स्थित आवर्तो देवमणिनाम
हयानां महालक्षणतया प्रसिद्धः । कर्णौ प्रतीतौ एतेषु स्थानेषु
संस्थितास्तथोष्ठपर्याणस्थानं मध्यं प्रतीतं । नयने अपि
तथैव तदुपरि स्थिताः तथा ओष्ठौ प्रतीतौ । सक्थिनी
पाश्चात्यपादयोर्जानूपरिभागभुजौ प्राक्पादयोर्जानूपरिगः कुक्षि
रत्नवामो दक्षिणकुक्ष्यावर्तस्य गर्हितत्वात् ॥ पार्श्वौ प्रसिद्धौ
तद्वताः ललाटं प्रतीतं तदावर्तनासहिताः अत्र कर्ण नयनादि-
स्थानानां द्विसंख्याकत्वेऽपि जात्यपेक्षतया द्वादशैव स्थानानि
स्थानभेदाऽनुसारेण स्थानिभेदा अपि द्वादशैवेति ॥ तथा
सुकुलप्रसूतं हयशास्त्रोक्तं क्षत्रियाश्च पितृकं मेधावी स्वामी
पदसंज्ञादि प्रामार्ज्ञा धारकं अदुष्टं विनीतं स्वामीष्टकारित्वात् ।
अणुकतनुकानामतिसूक्ष्माणां सुकुमालानां लोम्नां स्निग्धा
छवि यत्र तत् तच्छा । सुष्ठु यानं गमनं यस्य तत्तथा । अमर-
मनः पवनगरुडाःप्रतीताःतान् वेगाधिक्ये न जयतीति अमरमनः

पवनगरुडजायि अतएव चपलं शीघ्रगतिकं पश्चात्पदद्वयस्यक र्मधारयः । क्षान्त्या क्रोधाभावेन नत्वसामर्थ्येन या क्षमा तया ऋषिमिवानगारमिव क्षमाप्रधानत्वात्तस्य न चरणयोर्लत्तादा यकं । न तु मुखेन दंशकं न च पुच्छाघातकरमिति । सुशिष्यमिव प्रत्यक्षतो विनीतं । अत्र ताकारः प्राकृतशैली भवस्तेन प्रत्यक्षविनीतं । उदकं हुतवहोऽग्निः पाषाणः पांशुः रेणुः कर्दमः शर्करं सवालूपलखर्कं स्थानं सवालुकं । अत्रार्थ उल्लप्रत्ययः । बहुलसिकताकणं स्थानं तटं नदीतटं कटको गिरिनितंबविषमप्राग्भारौ प्राग्वत् । गिरिदर्यः प्रतीताः । तासु लंघनमतिक्रामणं प्रेरणं आरुढस्य पुंसोऽभिमुखे दर्शनधावना दिना संज्ञाकरणपूर्वकं प्रवर्तनं निस्तारणा तत्पारप्रापणा तत्र समर्थना चंडैरुग्रैः सुभटैः रणापातितदंडवत् पततीत्येवंशीलं दंडपाति अतर्कितमेव प्रतिपक्षं स्कंधावारे पतनशीलं अनेना ऽस्येत्पतनस्वभावोऽपि सूचितः । मार्गादिखेदेष्वपि नाश्रुपातय तीत्येवं शीलमनश्रुपाति तल्ला अकालतालु अश्यामतालु पूर्वं रक्ततावर्णितेऽपि यत्पुनरकालतालु इति विशेषणं तत्तालुनः श्यामत्वमतीतरामपलक्षणमिति तन्निषेधख्यापनार्थं चः समुच्चये । कालेऽराजकानां राजनिर्णयार्थकाधिवासनादिके समये न्हेषते शब्दायत्येवं शीलं कालन्हेषि जितानिद्राआलस्यंयेन तत् जितनिद्रं । त्यक्तालस्यमित्यर्थः । कार्येष्वप्रमादित्वात् यथा श्रुतार्थे व्याख्यायमाने हयशास्त्रविरोधस्तथाहि । "सदैव निद्रा वशगा, निद्रा च्छेदस्य संभवः । जायते संगरे प्राप्ते, कर्मा रस्य च भक्षणे " इति । यद्वा जितनिद्रत्वं समावसरप्राप्तत्वा दश्वरत्नत्वेनाल्पनिद्राकत्वाच्च । तया गवेषकं मूत्रपुरीषोत्सर्गादौ उचितानुचितस्थानान्वेषकं । जितपरिषहं शीता तपाद्यातुरत्वेऽपि अखिन्नं जात्यं प्राधान्या जातिर्मातृपक्षस्तत्र भवं जात्यं जातीयं निर्दोषकमित्यर्थः । निर्दोषपितृकत्वं तु प्रागुक्तं । ईदृग्गुणयुक्तो हि समये स्वामिने न द्रुह्यति मातृमुखा वगतस्वकारणत्वात् व्यतिकरः प्रकुपितचिन्तितस्वामिद्रोहकर्कि शोरवत् मल्लिविचकिलकुसुमं तद्वत्शुभ्रं अश्लेष्मत्वेनाना विलिप्तपूतिगंधिच घ्राणं पायो यस्यतत्तथा । इकारः प्राकृत शैली भवः । ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः । शुकपत्रवत् शुक पिच्छवत् सुप्रवर्णो यस्य तत्तथा । कोमलत्वं कायेन ततः पदद्वयस्य कर्मधारयसमासः मनोभिरामम् । जं. टी. ॥

आसरह-अश्वरथ-पु० अश्वप्रधानो रथोऽश्वरथः ज्ञा० १ अ. अश्व. युक्तोरथोऽश्वरथः । अश्वेन युक्ते रथे, (चाउग्घंटं आसरयणं डुरूढे) नि० चू० १३ अ. ।

आसराय-अश्वराज-पु० अणहिल्लपट्टननगरे जाते पौरपाटकुल मण्डने गुर्जरधराधिपतौ, । अणहिल्लवाडयपट्टणे य पोरवाल कुलमंडणा आसराय कुमरदेविल्लणया गुज्जरधराहिवई । प्रधानेऽश्वे, स्या० ५ ठा० ।

आसव-आसव-पु० अपकायतेजस्कायपवनवनस्पतिकायादि पिण्डरूपे । पिं० । मूलदलखर्जूरसारनिष्पन्ने, प्रज्ञा० पत्रादिवासकद्रव्यभेदादनेकप्रकारे निर्यासमारे, जी० मादकरसे अष्ट. कुसुमोत्पन्ने मद्ये उत्त० । चंद्रहासादिके, रा० ।

आश्रव-आ-श्रवति यत् क्षरति जलं यैस्ते आश्रवाः सूक्ष्म रंध्रेषु भ० । अश्नोत्यादत्ते कर्म्म यैस्ते आश्रवाः । धर्म० । आश्रवति प्रविशति कर्म्म येन स आश्रव. । सूत्र० । आश्रवति अष्टप्रकारकं कर्म्म येन स । आ० । सम्म० । आश्रीयते उपार्ज्यते कर्म्म एभिः इत्याश्रवाः । प्रव० । उत्त० । प्राणातिपात मृषावादादत्तादानमैथुनमिथ्यात्वादिषु । आव. । परिग्रह लक्षणेषु वा. । आचा० । रा० । विषयकषायादिकेषु वा. । आचा० । ओ० । सू० । कर्म्मप्रदेशद्वाररूपेषु० । सू० पापोपादानकारणेषु । ग० । औ० । रागे-आसवे । आश्रवंति प्रविशन्ति येन कर्म्माण्यात्मनीति आश्रवाः कर्म्महेतुरिति भावः । स्था० । ठा० । (एगे आसवे) आश्रवंति प्रविशंति येन कर्म्माण्यात्मनीति आश्रवः कर्म्मबन्धहेतुरितिभावः । सर्वेन्द्रियकषाया व्रतक्रियायोगरूपक्रमेण पंचचतुः पंचपंचविंशतिभेदः । उक्तश्च । इन्दिय ५ कसाय ४ अव्वय ५ किरिया २५ पण चउ अपंच पणवीसा । जोगतिण्णेव भवे आसो भेयाउ वाया लत्ति । तदेवमयं द्विचत्वारिंशतिद्विधोऽथवा द्विविधो द्रव्यभावभेदात्तत्र द्रव्याश्रवो यज्जला- न्तरगतनावादौ तथाविधपरिणामेन छिद्रैर्जलप्रवेशनामावा आश्रवस्तु यज्जीवानाम्यंचेन्द्रियादिच्छिद्रतः कर्म्मजलसंचय इति सावाश्रव सामान्यादेक एवेति । सम० । स्था० ॥ आचा० । कर्म० प्रव० ।

जे आसवा ते परिस्सवा । आचा० ।

य इति सामान्य निर्देश आश्रवत्यष्टप्रकारं कर्म्म यैरारंभैस्ते आश्रवाः परिसमन्तात्श्रवति गलति यैरनुष्ठानविशेषैस्ते परिश्रवाः यएवाश्रवाः कर्मबन्धस्थानानि तएवपरिश्रवाः ॥ कर्मनिर्जरास्पदानीदमुक्तं भवति । यानीतरजनाचरितानि स्रगंगनादीनि सुखकारणतया तानि कर्मबन्धहेतुत्वादाश्रवाः पुनस्तान्येव तत्वविदां विषय सुखपराङ्मुखानां निस्सारतया संसारसरणिदेश्यानीति कृत्वा वैराग्यजनकान्यतः परिश्रवा निर्जरास्थानानि आश्रवतीत्याश्रवः कर्मबन्धके आचा० ४ अ० ६ उ. । आश्रवति तान् शोभनत्वेनाशोभनत्वे वा गृह्णातीत्याश्रवाः । सूत्र० १ श्रु० १४ अ. आ समन्तात् शृण्वंति गृण्हती गुरुवचनमाकर्णयंतीत्याश्रवाः उत० १ अ. गुरुवचने स्थिते । आश्रवो वचने स्थित इति हैमः उत० १ अ. ।

आसवणिरोहभाव-आश्रवनिरोधभाव-पु० आश्रवस्य कर्मा दानहेतोरविरतलक्षणस्यान्तरार्थस्य निरोधो निषेधो यस्तस्य यो भावः सत्ता स तथा संवरसत्वे, पंचा० । वृ० ।

आसवदार-आश्रवद्वार-न० । आस्रवणं जीवतडागे कर्मजलस्य संगलनमाश्रवः कर्मबन्धनमित्यर्थः । तस्य द्वाराणीव द्वाराणि उपाया आश्रव द्वाराणि स्था० ५ ठा० । कर्मोपादानोपायेषु मिथ्यात्वादिषु, । स. १ स. ।

पंच आसवदारा । प० मिच्छत्तं अविरई पमाया कसाया जोगा ॥ आव० ? अ० ॥

आ० चू० । प्राणातिपातादिषु । स्था० । आव. । आचा ० ।

अत्येगे गोयमा पाणी, जेए यं मग्गए विसं ।

आसवदारे णिरोहादि, इयरहं पसोक्खंचरे । महा० ॥

आसवभावणा-आश्रवभावना-स्त्री० । आसवतत्वालोचने,-ध.। अ. आश्रवभावना चैवं ।

मनोवाक्कायकर्माणि, योगाः कर्म शुभाशुभं ।
यदाश्रवंति जंतूना, माश्रवास्तेन कीर्तिताः ॥ १ ॥
मैत्र्यादिवासितं चेतः, कर्म स्यूते शुभात्मकं ।
कषायविषयाक्रांतं, वितनोत्यशुभं मनः ॥ २ ॥
यतोन्यत्र-मैत्र्या सर्वेषु सत्वेषु, प्रमोदेन गुणाधिके ।
माध्यस्थ्येनाविनीतेषु, कृपया दुःखितेषु वा ॥३॥

सततं चालितं स्वांतं, कस्यचित्पुण्यशालिनः ।
वितनोति शुभं कर्म, द्विचत्वारिंशदात्मकामिति ॥ ४ ॥
तथा-शुभार्जनाय निर्मिथ्यं, श्रुतज्ञानाश्रितं वचः ।
विपरीतं पुनर्ज्ञेय, मशुभार्जनहेतवे ॥ ५ ॥
शरीरेण च सुप्तेन, शरीरी चिनुते शुभं ।
सततारंभिणा जंतु, घातकेनाशुभं पुनः ॥ ६ ॥
कषायविषया योगाः, प्रमादाचरती तथा ।
मिथ्यात्वमार्तरौद्रे चे, त्यशुभं प्रति हेतवः ॥ ७ ॥

नन्वेते बंधं प्रति हेतुत्वेनोक्ताः । यदाह वाचकमुख्यः । मिथ्या दर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगा बंधहेतव इति तत्किमाश्रव-भावनायां बंधहेतूनामेतेषामभिधानं सत्यं आश्रवभावबंध-भावनापि महर्षिभिर्भावनात्वेनोक्ता । आश्रवभावनयैव गता-र्थत्वात् आश्रवेण कषायास्ताः कर्मपुद्गला आत्मना संबद्ध्यमाना बंध इत्यभिधीयंत यदाह सकषायत्वाज्जीवः कर्मणो योग्यान् पुद्गलानादत्ते सबन्धः स्यात् इत्यतोऽपि कर्म पुद्गलादान-हेतावाश्रवे बंधहेतूनामभिधानमदुष्टं । ननु तथापि बंधहेतूनां पाठो निरर्थकः नैवं बंधाश्रवयोरेकत्वेनोक्तत्वादाश्रवहेतूनामे-वायं पाठ इति सर्वमवदातमिति ।

आसवमाण–आस्रवत्–त्रि० शनैः प्रस्रवति-(उदयं आसवमाणं पेहाए) आचा० ४ अ. १ उ. ।

आसवर–अश्ववर–पु० अश्वानां मध्ये प्रधाने–औ० । भ० ए श. ३३ उ. ।

आसवसत्ति–(ण्) आस्रवसक्तिन्– त्रि० आस्रवा हिंसाद-यस्तेषु सक्तं संगं आस्रवसक्तं तद्विद्यते यस्य आस्रवसक्ती हिंसाद्यनुषंगवति, आचा० । ५ अ. १ उ. ।

आसवार–अश्ववार–पु० अश्वारूढपुरुषे-भ० । ए श. ३३ उ. । ततो आसवारेण दिठो-आ० म० ॥

आसवोदगा–आसवोदका–स्त्री० आसवमिव चंद्रहासादिपर-मासवमिवोदकं यासां ताः आसवोदकाः । आसवमिष्टोदकासु वापीषु । जी० ३ प्र. । रा० ।

आससेण–अश्वसेन–पु० चतुर्दशे महाग्रहे-जं-कल्प० । पार्श्व-जिनपितरि, स० । कल्प० भरतक्षेत्रेऽवसर्पिण्यां जातस्य चतु-र्थचक्रिणः पितरि, स० । आव० ।

आसा–आशा–स्त्री० वांछायाम् ज्ञा० १ अ. तं० । इच्छाविशेषे प्रश्न० । भोगाकांक्षायाम् । आसं च छंदं च गिगिंव धीरे आचा० । आहारोपकरणगणस्वजनशरीराद्यनाभिष्वंगरूपाया-मिच्छायाम् । अनु० । अप्राप्तार्थानां प्राप्तिसंभावनायाम् औ० । परसत्ववस्तुप्राप्त्यभिलाषे । आतु. ।

आसाइ जो पहुत्तं, देइ सदा सत्तमप्पणो वस्स ।
इय सव्वत्यमुवा, परिहरियव्वा सया आसा ॥ संथा. ॥

उत्तररुचकपर्वतस्य विजयकूटवास्तिन्यां दिक्कुमार्य्याम् । स्था. ८ ठा. टी० । दिशि, च वाच० ।

आसाई–आश्वयुजी–स्त्री० अश्वयुगश्विनी तस्यां भवाऽश्वा-युजी । आश्विनेयमास भाविन्याममायां पूर्णिमायां । जं० ।

आसाएमाण–आशातयत्–त्रि० आशातनां कुर्वति । स्था० ४ ठा. ।

आस्वादयत्–त्रि० इक्ष्वादेरिव ईषत्स्वादयति बहु त्यजति च आचा० कल्प० । वि० ।

आसागह–आशाग्रह–पु० चित्तव्याक्षेपकारित्वात् ग्रहतुल्य-वांछायाम् ।

आराध्य भूपतिमवाप्य ततो धनानि, भोक्ष्यामहे किल वयं सततं सुखानि । इत्याशया बत विमोहितमानसानां, कालः प्रयाति मरणावधिरेव पुंसाम् ॥ १ ॥ एहिगच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर । इत्याद्याशाग्रहग्रस्तैः क्रीडंति धनिनोऽर्थिभिः २ आचा० ॥

आसाढ–आषाढ–पु० । आषाढी पूर्णिमा यत्र मासे स आषाढः । आषाढीपूर्णिमा घटिते मासे, । आषाढे मासे सकृत् कर्कसंक्रां तौ उत्कर्षतोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति । स० १८ स. ।

आसाढेणं मासे एगूणतीसं राइंदिआइं राइंदियग्गेणं प० । स. २ए स. ॥

आषाढपुन्निमाएण उक्कोसपए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ भ० ११ श. ११ उ. । उत्त० । २६ अ. ॥

आव्यक्तिकनिन्हवानां धर्माचार्ये, । विशे० । ठा. । आषाढो येन हि श्वेतांव्यां नगर्यां पोलासा उद्याने च शिष्याणां प्रतिपन्ना गाढयोगानां रात्रौ हृदयशूलेन मरणमासाद्य दिवेन भूत्वातद-नुकंपया स्वकीयमेव कलेवरमधिष्ठाय सर्वां समाचारीमनुप्रव र्तयता योगसमाप्तिं शीघ्रं कृत्वा वंदित्वा तानभिहितं च क्षम-णीयं भदंता ! यन् मया यूयं वंदनकारिताः यस्य च शिष्या इयच्चिरमसंयतो वन्दितोऽस्माभिरिति विचिंत्या व्यक्तमतमा-श्रिताः । स्था. ठा. ७ । उज्जयिन्यामवधाविते स्वनामख्याते आचार्ये च । स्थिरीकरणशब्दे कथा० । नि० चू० ।

आसाढपाडिवया–आषाढप्रतिपत्–स्त्री० । आषाढपूर्णमास्या अनन्तरा प्रतिपदाषाढप्रतिपत् । श्रावणकृष्णप्रतिपदि, स्था० । ४ ठा. ॥

आसाढभूइ–आषाढभूति-पु० धर्मरुचिसूरिशिष्ये, पिण्ड० ।

विश्वकर्मा नाम नटः तस्य द्वे दुहितरौ ते च द्वे अप्यतिसुरूपे अतिशयाते येनवदनं कांत्या दिनकरकरोद्भासितकमलश्रियं नय-नयुगलेन चंचरीककुवलययुगलं पीनोन्नतनिरंतरेण पयोध-रयुगलेन संहतताल्फलयुगलं बाहुयुगलेन सपल्लवालताः त्रिवलिभंगुरेण मध्यभागेनेंद्रायुधमध्यं जघनविस्तरेण जान्ह-वीपुलिनदेशं ऊरुयुगलेन गजकलभनासाभोगं जंघायुगलेन कुरुविंदवृत्तसंस्थितिचरणयुगलेन कूर्मदेहाकृतिं सुकुमारतया शिरीषकुसुमसंचयं वचनमधुरतया वसंतमासोन्मत्त कोकि-लारवं अन्यदा च तत्र यथाविहारक्रमं समाययुः । धर्म्मरुचयो नाम सूरयः । तेषामंतेवासी प्रज्ञानिधिराषाढभूतिः स भिक्षार्थ-मटन् कथमपि विश्वकर्मणो नटस्य गृहे प्राविशत् । तत्र च लब्धः प्रधानो मोदकः द्वारे च विनिर्गत्य तेन चिंतितमेष सूरीणां भविष्यति तत आत्मार्थं रूपपरावर्त्तमाधायान्यं मोदकं मार्गयामि ततः काणरूपं कृत्वा पुनः प्रविष्टो लब्धो द्वितीयो मोदकः । ततो भूयोपि चिंतितं एष उपाध्यायस्य भविष्यति । ततः कुब्जरूपमभिनिर्वर्त्य पुनरपि प्रविष्टः लब्धः

तृतीयो मोदकः।एष द्वितीयसंघाटकसाधोर्भविष्यतीति विचिन्त्य कुष्ठिरूपं कृत्वा चतुर्थवेलायां प्रविष्टः लब्धश्चतुर्थो मोदकः एतानि च रूपाणि कुर्वन् मालोपरिस्थितेन विश्वकर्मणा नटेन ददृशे । चिंतितं चानेन सम्यगेषोऽस्माकं मध्ये नटो भवति । परं केनोपायेन स यतितव्य इति। एवं च चिंतयतः समुत्पन्ना तस्य शेमुषी दुहितृभ्यां क्षोभयित्वा ग्रहीतव्य इति। ततो मालादुत्तीर्य सादरमाकार्याषाढभूतिः पात्रभरणप्रमाणैर्मोदकैः प्रलोभितः भणितश्चासावहो भगवन् ! प्रतिदिवसमस्माकं भक्तदानग्रहणेनानुग्रहोऽनुविधातव्यः ततो गतस्वोपाश्रयमाषाढभूतिरकथयच्चांते रूपपरावर्त्तनवृत्तांतं विश्वकर्मा निजकुटुंबस्य भणिते च दुहितरौ यथा सादरं दानस्नेहदर्शनादिना तथाकर्तव्यं । यथा युष्माकमायत्तोभवति प्रतिदिवसमायाति च भिक्षार्थमाषाढभूतिर्दुहितरावपि तथैवोपचरतः ततोऽत्यंतमनुरक्तमवगम्य रहसि भणितो यथायमत्यंतं तवानुरक्तस्ततोऽस्मान् परिणीय त्वं परिभुङ्क्ष्वेति अत्रांतरे च तस्योदयमियाय चारित्रावरणकर्म गलितो गुरूपदेशः प्राणे सति विवेको दूरीभूतः कुलजात्यभिमानस्ततस्तेनोक्तमेवं भवतु परमहं गुरुपादांतिके लिंगं विमुच्य समागच्छामि गतो गुरुसमीपं प्रणतस्तेषां पादयुगलं प्रकटितो निजाभिप्रायः। ततो गुरुभिरवादि वत्स ! नेदं युष्मादृशां विवेकरत्नैकशरणानामवगाहितसकलशास्त्रार्थानामुभयलोकजुगुप्सनीयं समाचरितुमुचितं। तथा(दीहरसील प-रिपालि, ऊण विसएसु वच्छ मारमसु । को गोपयमि बुरूइ उपहिंत रिउण बाहाहिं) इत्यादि । तत उवाचाषाढभूतिर्भगवन् ! यथा यूयमादिशथ तथैव केवलप्रतिकूलकर्मणोदयः। प्रतिपक्षभावनारूपकवदूदुर्बलतया मदनशबरेण निरंतरं समुत्रस्यमृगनयनरमणीकटाक्षविशेषोपनिपातमादधता शतशो मे जर्जरीकृतं हृदयं एवं चोक्त्वा गुरुपादान् प्रणम्य तदंतिके रजोहरणं मुक्तवान् । ततः कथमहममीषामनुपकृतोपकारिणामपारसंसारोदधिनिमग्न जंतुसमुद्धरणैकचेतसां सकलजगत्परमबंधुकल्पानां गुरूणां पृष्ठं ददामीति पश्चात्कृतपादप्रचारो हा कथमहं भूयोऽप्येवंविधगुरूणां चरणकमलं प्राप्स्यामीति विचिंतयन् वसतेर्विनिर्गत्य विश्वकर्मणो भवनमायातः । परिभावितमस्य सादरमनिमेषदृष्ट्या नटदुहितृभ्यां वपुः प्रत्यभासत । सकलजगदाश्चर्यमस्य रूपं ततोप्यचिंतयतामिमे अहो कौमुदीशशांकमंडलमिवास्य मनोहरकांतिवदनं, कमलदलयुगलमिव नयनयुगलं गरुत्मत इव तुंगमायतं नासानालं कुंदमुकुलश्रेणिरिव सुस्निग्धा दशनपङ्क्तिः, महापुरकपाट मिव विशालमस्य मांसलं, वक्षःस्थलं मृगरिपोरिव संवर्तितः कटिप्रदेशो निगूढजानुप्रदेशं जंघायुगलं सुप्रतिष्ठितकूर्मयुगलमिव चरणयुगलं ॥ ततो विश्वकर्मा अवोचत् महाभाग तवायत्ते द्वे अप्यमू कन्यके ततः स्वीक्रियतामिति । ततः परिणीते ते द्वे अपि तेन कन्यके भणिते च विश्वकर्मणा यो नामैतादृशीमप्यवस्थां गतो गुरुपादान् स्मरति सनियमादुत्तमप्रकृतिः । तत एव भिक्षावर्जनार्थं सर्वदैव मद्यपानविरहिताभ्यां युष्माभिः स्थातव्यं । अन्यथैष विरक्तो यास्यति । आषाढभूतिश्च सकलकलाकलापपरिज्ञानकुशलो नानाविधैर्विज्ञानातिशयैः सर्वेषामपि नटानामग्रणीर्बभूव ततस्ते च सर्वेपि नटाः स्वां स्वां युवतिं स्वस्वगृहे विसृज्य च राजकुलंगता । आषाढभूतिभार्याभ्यामपि चिंतितमद्य राजकुले गतो ऽस्माकं भर्त्ता सकलामपि च रात्रिं गमयिष्यति। ततः पिबामो यथेच्छमासवमिति तथैव कृतं । मदवशाद्व्यपगतचेतने विगतवस्त्रे द्वितीयभूमिकाया उपरि सुप्ते तिष्ठतः । राजकुले परराष्ट्रदूतः समायात इति राज्ञो व्याक्षेपो बभूव । ततो नदसर इति कृत्वा प्रतीहारेण मुत्कलिता सर्वेऽपिनटाः समागता स्वं स्वं भवनं आषाढभूतिश्च निजावासे समागत्य यावत् द्वितीयभूमिकामारोहति । तावत्ते द्वे अपि निजभार्ये विगतवस्त्रे बीभत्स्ये पश्यति ततः स महात्मा चिंतयत् अहो मे मूढता अहो मे निर्विवेकता, । अहो मे दुर्विलसितं यदेतादृशमप्यशुचिकरंडकभूतानामधो गतिनिबंधनानां कृते परमशुचिभूतमिह परलोककल्याणपरंपराजनकमाक्षेपेण मुक्तिपदनिबंधनं संयममुज्झाम्बभूव ततोऽद्यापि न मे किमपि विनष्टमपि, गच्छामि गुरुपादांतिकं, प्रतिपद्य चारित्रं, प्रक्षालयामि पापपंकमिति, विचिंत्य गतो गृहात् । दृष्टः कथमपि विश्वकर्मणा लक्षित इंगितादिना यथा विरक्त एष यातीति ततः सत्वरं निजदुहितरावुत्थाप्य निर्भर्त्सयति । हा दुरात्मिके ! हीनपुण्यचतुर्दशीके ! युष्मद्विलसितमेतादृशमवलोक्य सकलनिधानभूतो युष्यद्भर्ता विरक्तो यातीति तद्यदि निवर्त्तयितुं शक्नुथस्तर्हि निवर्त्तयथो नो चेत् प्रजीवनं याचध्वमिति ।ततस्ताः ससंभ्रमं परिहितवसनाः पृष्ठतः प्रधाव्य गच्छतः पादयोर्लग्ना वदंति च। हा स्वामिन् ! क्षमस्वैकमपराधं निवर्त्तस्व मास्माननुरक्ताः परिहर एवमुक्तोपि स मनागपि चेतसि न रज्यते ततस्ताभ्यामवाचि । स्वामिन् ! यद्येवं तर्हि प्रजीवनं देहि येन पश्चादपि युष्मत्प्रसादेन जीवामस्तत एवं भवत्विति दाक्षिण्यवशादनुमत्य प्रतिनिवृत्तः । ततः कृतं भरतचक्रवर्त्तिनश्चरितप्रकाशकं राष्ट्रपालं नाम नाटकं । ततो विज्ञप्तो विश्वकर्मणा सिंहरथो राजा । देव ! आषाढभूतिना राष्ट्रपालं नाम नाटकं विरचितं । तत्संप्रति नर्त्यतामिति । परं तत्र राजपुत्रपंचशतैराभरणविभूषितैः प्रयोजनं । ततो राज्ञा दत्तानि राजपुत्राणां पंचशतानि तानि यथातथमाषाढभूतिना शिक्षितानि ततः प्रारब्धं नाटकं नर्त्तितुं तत्र आषाढभूतिना शिक्षित इक्ष्वाकुवंशसंभूतो भरतश्चक्रवर्तिपदस्थितो । राजपुत्राश्च यथायोगं कृताः सामंतादयः । तत्र च नाटके यथा भरतेन भारतं षट्खंडं प्रसाधितं । यथा चतुर्दशरत्नानि नव महानिधयः प्राप्ता यथा वा दर्शगृहावस्थितस्य केवलालोकप्रादुर्भावो, यथा च पंचशतपरिवारेण सह प्रव्रज्या प्रतिपन्ना तत्सर्वमप्याभिनीयते ततो राज्ञा लोकेन च परितुष्टेन सर्वेणापि यथाशक्ति हारकुंडलादीन्याभरणानि सुवर्णवस्त्राणि च प्रदत्तानि। ततः सर्वजनानां धर्मलाभं प्रदाय पंचशतपरिवार आषाढभूतिर्गंतुं प्रावर्तत । ततः किमेतदिति राज्ञा निवारितस्तेनोक्तं किं भरतश्चक्रवर्ती प्रव्रज्यामादाय निवृत्तोयेनाहं निवर्ते। इति गतः सपरिवारो गुरुसमीपं वस्त्राभरणादिकं च समस्तं निजभार्याभ्यां दत्तवान् तच्च प्रजीवनकं किल तयोर्जातं । गृहीता दीक्षा तदपि च नाटकं विश्वकर्मणा कुसुमपुरे नर्तितुमारब्धं । तत्रापि पंचशतसंख्याः क्षत्रियाःप्रव्रजंतो निःक्षत्रियां पृथिवीं करिष्यंतीति नाटकपुस्तकमग्नौ प्रवेशितं । पिं० । मायापिंडे इदमुदाहरणम् ॥

आषाढा–आषाढा–स्त्री० नक्षत्रभेदे (दो आसाढा) स्था० २ ठा० । द्वे आषाढे पूर्वाषाढा उत्तराषाढा च–वाच० । ०

आसाढायरिय–आषाढाचार्य पुं०आव्यक्तिकनिन्हवाचार्ये ॐ ० ।

आसाढी–आषाढी–स्त्री०आषाढानक्षत्रयुक्ता पूर्णमासी आषाढी आषाढमासभाविन्यां पौर्णिमायाम्–सू० च० आव० ।

आसापास–आशापाश–पुं० । इच्छाविशेषरूपे बन्धने आसापासपडिबद्धपाणा. । आशा इच्छाविशेषः सैव पाशो बन्धनं तेन प्रतिबद्धाः संरुद्धा निर्यान्ति इति गम्यं प्राणा येषां ते तथा । प्रश्न० ३ द्वा०(किंकिन कुणइ जीवो आसापासेण वा बद्धो),-संथा० ।

आसावल्ली–आशावल्ली–स्त्री० सोमनाथभंगसमये यवनैर्नाशितस्य कर्णदेवस्य मातरि, ती० ।

आसाय–आस्वाद–पुं० आ ईषदपि अ इति न स्वादः आस्वाद मनागस्वादे रसनेन्द्रियजन्ये ज्ञाने । आस्वाद्यतेऽनेनेति कृत्वा यत्प्रकर्षाद्दिव्यरससंविदुपजायते तस्मिंश्च । द्वा० ज्ञा० । विशे० । अभिलाषे २ आचा. ८ अ० ।

आसायण–आशातन–न० आ समन्ताच्छातयति मुक्तिमार्गाद् भ्रंशयति इत्याशातनम् अनन्तानुबन्धिकषायवेदने । विशे० ।

आसायणा–आशातना–स्त्री०ज्ञानादिगुणा आ सामस्त्येन शात्यन्ते अपध्वस्यन्ते याभिस्ता आशातनाः स्था० । प्रतीपवर्तनेषु । अधिक्षेपेषु । सम्म० विनयभ्रंशेषु आव. । प्रतिषिद्धकरणेषु । आ० चू० । लघुतापादनेषु । द० । आतु० । आशातना ज्ञानदेवगुर्वादीनां जघन्यादिभेदाः त्रिविधाः तत्र ज्ञानस्य, तत्र जघन्या ज्ञानाशातना ज्ञानोपकरणस्यनिष्ठीवनस्पर्शोऽतिकस्थे, च । तस्मिन्नधोवातनिसर्गोहीनाधिकाक्षरोच्चार इत्यादिका १ मध्यमा आकालिकं निरुपधानतपो वाऽध्ययनं भ्रांत्यान्यथार्थकल्पनं ज्ञानोपकरणस्य प्रमादात्पादादिस्पर्शो भूपातनं चेत्यादिरूपा २ उत्कृष्टत्वनाक्षरमार्जनं उपर्युपवेशनशयनादिज्ञानोपकरणेऽतिकस्थे उच्चारादिकरणं ज्ञानस्य ज्ञानिनां वा निंदा प्रत्यनीकतोपघातकरणमुत्सूत्रभाषणं चेत्यादिस्वरूपा ३ जघन्या देवाशातना वासकुंपिकाद्यास्फालनश्वांसवस्त्रांचलादिस्पर्शाद्या १ मध्यमा शरीराद्यशुद्ध्यापूजनं प्रतिमाभूनिपातनं चेत्याद्या २ उत्कृष्टा प्रतिमायाश्चरणश्लेष्मस्वेदादिस्पर्शनभंगजननावहेलनाद्या च ॥ श्रुताशातना फलमुवहाणशब्दे महा० । प्रवचनाशातक आचार्यः । महा० ५ अध्य० ॥

से भयवं जणं केई कहिं कयाई पमायदोसओ पवयण मासाएज्जा । से णं किं आयरियं पावेज्जा । गोयमा ! जेणं केई कहिं वि कयाई पमायदोसओ असई कोहेण वा माणेण वा मायाए वा लोभेण वा रागेण वा दोसेण वा भएण वा हासेण वा मोहेण वा अन्नाणदोसेण वा पवयणस्स अन्नयरट्ठाणे वइमेत्तेणं पि अणगारं असमायारीपरूवमाणे वा अणुमन्नमाणे वा पवयणमासाएज्जा से णं बोहिं पि णो पावे किमंग ! आयरियपलंभं । से भयवं ! किं अभव्वे मिच्छादिट्ठी । आयरिये भवेज्जा । गोयमा ! भवेज्जा । एत्थं च णं इंगालमद्दगाईन एसे भयवं ! किं मिच्छादिट्ठी निक्खमेज्जा । गोयमा ! निक्खमेज्जा देवस्य ॥

अथवा देवाशातना जघन्या दश मध्यमाश्चत्वारिंशदुत्कृष्टाश्चतुरशीतिस्ताश्च क्रमेणैवमाहुः ॥

तंबोल १ पाण २ भोअण, ३ वाहणह ४ त्थीभोग ५ सुवण ६ निट्ठवणं ७ ॥ मुत्त ८ चारं ९ जूअं, १० वज्जे जिणमंदिरस्संत ॥ १ ॥

इति जघन्यतो दश देवाशातनाः । प्रव० ३८ द्वा तंबोलेत्यादिगाथायां तांबूलपानभोजनोपानत्स्त्रीभोगस्वपननिष्ठीवनानि मूत्रं प्रस्रवणं उच्चारं पुरीषं द्यूतमंधकादि वर्जयेत् । तीर्थकृदाशातनाहेतुत्वाज्जिनमंदिरस्यांऽतर्विवेकी जन इति ।

मुत्त १ पुरीसं २ पाणं ३ आणा ४ सण ५ सयण ६ इत्थि ७ तंबोलं ८ निट्ठीवणं च ९ जूअं १० जूआइपलोयणं ११ विगहा १२ ॥१॥ पल्हत्थीकरणं १३ पिहुपासायपसारण १४ परुप्परविवाओ १५ परिहासो १६ मच्छरिआ १७ सीहासणमाइपरिभोगो १८ ॥ २ ॥ केससरीरविभूसण १९ छत्ता २० सि २१ किरीड २२ चमरधरणं च २३ धरणं २४ जुवईहिं सविआरहास २५ खिड्डुप्पसंगाय २६ ॥ ३ ॥ अकयमुहकोस २७ मलिणंगवत्थ २८ जिणपूअणामणसोअणेगयत्तं २९ सचित्तदविआणविमुआणं ३० ॥ ४ ॥ अचित्तदव्विअमुस्सणंच ३१ तहणेगसाडिअत्तचिं ३२ जिणदंसणेअणंजलि ३३ जिणंमि दिट्ठंमि अ अपूआ ३४ ॥ ५ ॥ अहवा अणिट्ठकुसुमाइपूअणं ३५ तह अणायरपवित्ती ३६ जिणपडिणीअनिवारण ३७ चेइअदव्वस्सुवेहणमो ३८ ॥ ६ ॥ सइसामत्थिउवाणह ३९ पुव्वं चिइवंदणाइपढणंच ४० जिणभवणाइठिआणं चालीसायणाएए ॥ ७ ॥

इति मध्यमतश्चत्वारिंशदाशातना ॥ उत्कृष्टाः ८४ । ध० ।

खेलं १ केलि २ कलिं ३ कला ४ कुललयं ५ तंबोल ६ मुग्गालयं, ७ गाली ८ कंगुलिआ ९ सरीरधुवणं १० केसे ११ नहे १२ लोहिअं १३ । भत्तोसं १४ तय १५ पित्त १६ वंत १७ दसणा १८ विस्सामणा १९ दामणं, २० दंत २१ च्छी २२ नह २३ गल्ल २४ नासिअ २५ सिरो २६ सोत्त २७ छवीणंमलं २८ ॥ १ ॥ मुत्तं २९ मीलण ३० लिक्खयं ३१ विभजणं ३२ भंडार ३३ दुट्ठासणं ३४ छाणी ३५ कप्पड ३६ दालि ३७ पप्पड ३८ वडी विस्सारणं ३९ नासणं ४० अक्कंदं ४१ विकहं ४२ सरुच्छुघडणं ४३ तेरिच्छसंट्ठावणं ४४ अग्गीसेवण ४५ रंधणं ४६ परिखणं ४७ निस्सीहिआभंजणं ४८ ॥ २ ॥ छत्तो ४९ वाणह ५० सत्थ ५१ चामर ५२ मणोणेगत्त ५३ मब्भंगणं ५४ सच्चित्ताण ५५ मचाय ५६ चायमजिए ५७ दिट्ठीइनो अंजली ५८ साडेगुत्तरसंगभंग ५९ मउडं ६० मोलिं ६१ सिरोसेहरं ६२ हुड्डा ६३ जिंडुहगेड्डिआइरमणं ६४ जोहार ६५ भंडक्किअं ६६ ॥ ३ ॥ रेक्कारं ६७ धरणं ६८ रणं ६९ विवरणं वालाण ७० पल्हत्थिअं ७१ पाऊ ७२ पायपसारणं ७३ पुडुपुडी ७४ पंकं ७५ रओ ७६ मेहुणं

७७ जूअं ७८ जेमणं ७९ गुज्झ ८० विज्ज ८१ व-
णिजं ८२ सिज्जं ८३ जलं ८४ मज्जणं । एमाईओ
अमज्जकज्जमुज्जुओवज्जे जिणिंदालए ॥

विषमपदार्थे यथा ॥ आसायणाओ चुलसी इति । अष्टात्रिं-
शत्तमं द्वारमाह ॥ खेलं केलिकलिमित्यादि शार्दूलवृत्तचतुष्ट-
यमिदं व्याख्यायते । तत्र जिनभवने इदमियं च कुर्वन्नाशातनां
करोतीति तात्पर्यार्थः । आयं लाभं ज्ञानादीनां निःशेषकल्याण
संपल्लतावितानाविकलबीजानां शातयंति विनाशयंत्याशा-
तनाः । तत्र खेलं मुखश्लेष्माणं जिनमंदिरे त्यजति । तथा केलिं
क्रीडां करोति । तथा कलिं वा कलहं विधत्ते तथा कला धनु-
र्वेदादिकाः खलूरिकायामिव तत्र शिक्षते । तथा कुललयं गं-
डूषं विधत्ते तांबूलं तत्र चर्वयाति तथा तांबूलसंबंधिनमुद्गाल-
माचीलं तत्र मुंचति । तथा गालीश्चकारमकारादिकास्तत्र
ददाति । तथा कंगुलिकां लघ्वीं महतीं च विधत्ते । तथा
शरीरस्य धावनं प्रक्षालनं कुरुते । तथा केशान् मस्तकादिभ्य
स्तत्रोत्तारयति । तथा नखान् हस्तपादसंबंधिनः किरति ।
तथा लोहितं शरीरान्निर्गतं तत्र विसृजति तथा भक्तोषं सुखा-
दिकां तत्र खादति तथा त्वचं व्रणादिसंबंधिनीं पातयति । तथा
पित्तंधातुविशेषमौषधादिना तत्र पातयति । तथा वांतं वमनं
करोति । तथा दशनान् दंतान् क्षिपति तत्संस्कारं वा कुरुते ।
तथा विश्रामणमंगसंबाधनं कारयति तथा दामनं बंधनमजा-
दितिरश्चां विधत्ते तथा दंताक्षिनखगंडनासिकाशिरश्रोत्रछवीनां
संबंधिनं मलं जिनगृहे त्यजति तत्र छविः शरीरं शेषाश्च तद-
वयवा इति प्रथमवृत्तं । तथा मंत्रं जूतादिनिग्रहलक्षणं राजा-
दिकार्यपर्यालोचनरूपं वा कुरुते । तथा मीलनं क्वापि स्वकीयवि-
वाहादिकृत्ये निर्णयाय वृद्धपुरुषाणां तत्रोपवेशनं । तथा लेख्यकं
व्यवहारादिसंबंधि तत्र कुरुते तथा विभजनं विभागं दायादा-
दीनां तत्र विधत्ते । तथा भांडागारं निजद्रव्यादेर्विधत्ते तथा
दुष्टासनं पादोपरि पादस्थापनादिकमनौचित्योपवेशनं कुरुते ।
तथा छाणी गोमयपिंडः कर्पटं वस्त्रं दालिमुद्गादिर्वडिलरूपा
पर्पटवटिके प्रसिद्धे । तत एतेषां विसारणं च उत्थापनकृते
विस्तारणं । तथा नाशनं नृपदायादादिभयेन चैत्यस्य गर्भगृहा-
दिष्वंतर्द्धानं तथा आक्रंदं रुदितविशेषं पुत्रकलत्रादिवियोगे
तत्र विधात्ते तथा विविधाः कथा रमणीयरमण्यादिसंबंधिनीः
कुरुते तथा शराणां वाणानामिक्षूणां च घटनं सरच्छति पाठे
तु शराणां अस्त्राणां च धनुः शराणां घटनं । तथा तिरश्चाम-
श्वगवादीनां संस्थापनं तथा अग्निसेवनं शीतादौ सति तथा
रंधनं पाचनमन्नादीनां तथा परीक्षणं द्रव्यादीनां तथा नैषेधि-
कीभंजनमवश्यमेव हि चैत्यादौ प्रविशद्भिः सामाचारीचतुरै-
र्नैषेधिकी करणीया । ततस्तस्य अकरणं भजनमाशातनेति
द्वितीयवृत्तार्थः । तथा छत्रस्य तथा उपानहोस्तथा शस्त्राणां
खड्गादीनां चामरयोश्च देवगृहाद्बहिरमोचनं मध्ये वा धरणं
तथा मनसोऽनेकांतता नैकाग्र्यं नानाविकल्पकल्पनमित्यर्थः अ-
भ्यंजनं तैलादिना तथा सचित्तानां पुष्पतांबूलपत्रादीनामत्यागो
बहिरमोक्षणं तथा त्यागः परिहरणमजीए इति अजीवानां हा-
ररत्नमुद्रिकादीनां बहिस्तन्मोचनो हि अहो भिक्षाचराणामयं
धर्म्म इत्यवर्णवादो दुष्टलोकैर्विधीयते । तथा सर्वज्ञप्रतिमादृष्टौ
दृग्गोचरतायां नो नैवांजलिकरणमंजलिविरचनं तथा एकशाट-
केन एकोपरितनवस्त्रेण उत्तरासंगभंग उत्तरासंगस्याकरणं
तथा मुकुटं किरीटं मस्तके धरति तथा मौलिं शिरोवेष्टनवि-
शेषरूपां करोति तथा शिरः शेखरं कुसुमादिमयं धत्ते ।
तथा हुडा पारापतनालिकेरादिसंबंधिनीं विधत्ते तथा
जिंडुहत्ति कंदुकः गिंदुका तत्क्षेपिणी चक्रयष्टिका तान्या-
मादिशब्दात्कालिका कपर्दिकादिभिश्च रमणं क्रीडनं तथा
तथा ज्योत्कारेणं पित्रादीनां । तथा भांडानां विटानां क्रिया
कक्षा चोदनादिका इति तृतीयवृत्तार्थः । तथा रेकारं तिरस्का-
रप्रकाशकं रेरे रुद्रदत्तेत्यादि वक्ति । तथा धरणकं रोधनमप-
कारिणामधमर्णादीनां च तथा रणं संग्रामकरणं । तथा वि-
चरणं बालानां विजटीकरणं तथा पर्यस्तिकाकरणं । तथा
पादुका काष्ठादिमयं चरणरक्षणोपकरणं तथा पादयोः प्रसा-
रणं स्वैरं निराकुलतायां । तथा पुटपुटिकादापनं तथा पंकं
कर्दमं करोति निजदेहावयवक्षालनादिना तथा रजो धूली-
तत्र पादादिलग्नां । झाटयति । तथा मैथुनं मिथुनस्य कर्म्म ।
तथा यूकां मस्तकादिभ्यः क्षिपति वीक्षयति वा तथा जेमनं
भोजनं तथा गुह्यं लिंगं तस्यासंवृतस्य करणं जुज्झमिति तु
पाठे युद्धं दृग्युद्धबाहुयुद्धादि । तथाविज्जत्ति वैद्यकं तथा वा
णिज्यं क्रयलक्षणं तथा शय्यांकृत्वा तत्र स्वपिति तथा जलं
पर्यस्तत्पानाद्यर्थंतत्र मुंचति पिबति वा तथा मज्जनं स्नानं तत्र
करोति । एवमादिकमवद्यं सदोषं कार्यं ऋजुकः प्रांजलचेता
उद्यतो वा वर्जयन्जिनेंद्रालये जिनमंदिरे एवमादिकमित्यनेने-
दमाह न केवलमेतावत्य एवाशातनाः किंत्वन्यदपि यदनोदितं
हसनचलनादिकं जिनालये तदप्याशातनास्वरूपं ज्ञेयं नन्वेवं
तंबोलपाणेत्यादिगाथयैवाशातनादशकस्य प्रतिपादितत्वाच्छे-
षाशातनानांचैतद्दशकोपलक्षितत्वेनैव ज्ञास्यमानत्वादयुक्त-
मिदं द्वारांतरमिति चेन्न सामान्याभिधानेपि बालादिबोधनार्थं
विभिन्नविशेषाभिधानं किं यत एव यथा ब्राह्मणाः समागता
वसिष्ठोपि समागत इति सर्वमनवद्यं नन्वेता आशातना जि-
नालये क्रियमाणा गृहिणां कंचन दोषमावहंति । उतैवमेव
न करणीयास्तत्र भ्रमो न केवलंगृहिणां सर्वसावद्यकरणो-
द्यतानां भवभ्रमणादिकंदोषमावहंति किं तु निरवद्याचारर-
तानां मुनीनामपि दोषमावहंतीत्याह । आसायणाउ इत्यादि
एताः आशातनाः परिस्फुरद्भिर्विधदुः खपरंपराप्रभवभवभ्रम-
णकारणमिति विभाव्य परिज्ञाव्य यतयोऽस्नानकारित्वेन
मलमलिनदेहत्वात् न जिनमंदिरे निवसंति । इति समयः
सिद्धांतस्तमेव समयं व्यवहारभाष्योक्तं दर्शयाति दुब्भिगंधे-
त्यादि । एषा तनुःस्नापितापि दुरभिगंधमलप्रस्वेदश्राविणी तथा
द्विधावायुपथोऽधोवायुनिर्गम उत्श्वास निश्वासनिर्गमश्च यद्वा
द्विधा मुखेन अपानेन च वायुवहो वापि वातवहनं च तेन
कारणेन न तिष्ठंति यतयश्चैत्ये जिनमंदिरे यद्येवं व्रतिभिश्चैत्ये
ष्वाशातनाभीरुभिः कदाचिदपि न गंतव्यं । तत्राह तिन्निवा-
कत्थइत्यादि तिस्रः स्तुतयः कायोत्सर्गादनंतरं या दीयंते ता
यावत्कर्षति भणतीत्यर्थः किंविशिष्टास्तत्राह त्रिश्लोकिकाः ।
त्रयः श्लोकाः छंदोविशेषरूपा आधिक्येन यासुतास्तथा सिद्धाणं
बुद्धाणमित्येकश्लोको जोदेवाणवि इति द्वितीयं एकोवि नमो-
कारो इति तृतीय इति अग्रेतनगाथाद्वयं स्तुतिश्चतुर्थीगीतार्था-
चरणेनैव क्रियते गीतार्थाचरणं तु सूत्रगणधरभणितमिव सर्व-
निर्धयमेव सर्वैरपि मुमुक्षुभिरिति तावत्कालमेव तत्र जिनमं-
दिरेऽनुज्ञातमवस्थानं यतीनां कारणेन पुनर्धर्म्मश्रवणाद्यर्थमुप-
स्थितं भविकजनोपकारादिना परतोपि चैत्यवंदनाय अग्रतोपि
यतीनामवस्थानमनुज्ञातं । शेषकाले तु साधूनां जिनाशातना-
दिभयान्नानुज्ञातमवस्थानं तीर्थकरगणधरादिभिस्ततो व्रति-
भिरप्येवमाशातनाः परिन्हियंते । गृहस्थैस्तु सुतरां परिहर
णीया इति इयं तीर्थकृतामाज्ञा आज्ञाभंगश्च महतेऽनर्थाय-

संपद्यते यदाहुः (अणाइ च्चियचरणमित्यादि) दर्श० । तीर्थकराशातनाः । वृ० । तत्र तीर्थकरं यथा शातयति तथाऽभिधीयते ॥

पाहुमियं अणुमन्नति, जाणंतो किं च भुंजती भोगे ।
थीतित्यपि य वत्ति, अतिकरकरुदेसणायावि ॥

प्राभृतिकां सुराविरचितसमवसरणमहार्यादिपूजालक्षणाम् ईन् यदनुमन्यते तन्न सुंदरं । ज्ञानत्रयप्रमाणेन च भवस्वरूपं जानन् विपाकदारुणान् भोगान्निमित्ते भुंक्ते मल्लिनाथस्य स्त्रिया अपि यत्तीर्थमुच्यते । तत्तीवासमीचीना अतीव कर्कशा अतीवदुरनुचरा तीर्थकरैः सर्वोपायकुशलैरपि यदि क्षमाकृता साप्ययुक्ता ॥

अन्नं च एवमादी, अविएमिमासुविति लोगमाहिताणं ।
पामिरूवमकुव्वंतो, पावति पारंचियं ठाणं ॥

अन्येप्येवमादिकं तीर्थकृतामवर्णं भाषते तथा अपीत्यन्युच्च ये । त्रिलोकमहितानां भगवतां याः प्रतिमास्तास्वपि यद्यवर्णं भाषते एतासां पाषाणादिमयीनां माल्यालंकारादिपूजा क्रियते एवं कवन्प्रतिरूपं वा विनयं वंदनस्तुतिस्तवादिकंतासामेव बुद्ध्या अकुर्वन्पारांचिकं स्थानं प्राप्नोति अग्रमहिषी शब्दे ताभिः सहेन्द्राः भोक्तुमनीशाः प्रैत्याशातनाभयादित्युक्तम गुरोः १० वृ० ॥ जेभिक्खु भदंतं अन्नयरीए अएणयरीए अच्चासायाणाए अच्चासाइए अच्चासायंतंवा साइज्जइ ४ दसासु तेत्तीसं आसायणा भणिता तासिं अएणतराए आसादणाए आसादेति आङित्युपसर्गो वाचकः षद्लृविसरणगत्यवसादनेषु । गुरुं पडुच्च विणयारणे जं फलतमायं सादेतीति आसादणा य सा य आसादणा चउव्विहा गाहा ।

दव्वे खेत्ते कालेभावे आसायणा मुणेयव्वा ॥
एतेसिं णाणत्तं वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ३६ ॥
चउपए दव्वादियाण इमावक्खागाहा ॥

दव्वेआहारादिसु खेत्ते गमणादिएसु नायव्वा ॥ ३७ ॥

दव्वे आहारादिएसु सेहेराइणिएण सद्धिंअसणं बाह आहारेमाणे तत्थ सेहतराए खद्धंखद्धं आहारेति सेहराणिएण सद्धिं असणं बाहपमिगाहेत्ता तरातिणियं अणापुच्छित्ता जस्स इच्छति तस्स खद्धं खद्धं दलति आदिग्गहणाओ वच्छादिया गुरुणो अदंसिया पमिभुंजंति खेत्ते पुरतो पासतो मग्गओ वा आसणं गमणं करेति आदिग्गहणातो चिट्ठणणिसीयणादी आसणं करेति कालंमि वियच्चासाणमसट्टे पतिसियस्स रातो वा वि याले वा वाहरणमाणस्स अपमिपुणेत्ता भवति भिएण पमिसुणेयव्वं तस्स पुण विणए अपमिसुणेमाणस्स उस्सत्तं भवति तेण वि यच्चासो भवति भावे जं गुरू भणंति तेण पमिवज्जति अपमिवज्जंतेय मिच्छा भवति गाहा ॥

कालंमि विवच्चासे मिच्छा पमिवज्जणा भावे, काले तु
सुणेमाणे अपमिसुणेतस्म होति आसायणा, हितादिफरुसाभावे अंतरभासा य कहणाया ॥ ३८ ॥

कालेत्ति रातो वावियाले वा गुरुणो वाहरे तस्स सुणेंतो वि असुणेंतो वि व अच्छति एस कालासादणा इदाणिं भावासादणं । मिच्छामि पमिवत्तितो भवेत्ति हि सित्ति वत्ता किं तुमं ति वा फरुसं भणति गुरुणोवा धम्मकहं तस्स अंतरभासए सा भावासायणा दव्वादिएसु चउसुवि इमो अविणयदोसो गाहा ॥

गुरुपव्वइया आसा-यणा तु धम्मस्स मूलछेदो य ॥
चउपददोसा एते एत्तो वेसेसियं वोच्छं ॥ ३९ ॥

गुरुविनयकरणे कम्मक्खए जो आतोत सादेति अहवा गुरुपव्वतितो णाणाओ आउतं अविणयदोसो ण सादेति न भवतीत्यर्थः । विणओ धम्मस्स मूलं सो य अविणयजुत्तो तस्स छेदं करेति । अहवा धम्मस्स मूलं सम्मत्तं गुरुआसायणा ए तस्स छेदं करेति दव्वादिएसु चउसु वि एते सामएतो दोसा भणियाएत्तो एकं, कस्स वि वेसेसेण भणामि ॥

सचित्तखट्टकारग, अविकमणमदंसणे भवे दोसो ॥
इंगाल अविविंतेणि, गलगुत्तूढातिसेसे तु ॥ ४० ॥

गुरुणो अणालोतियं अपमिदेसियं वा जइ भुंजति ता इमे दोसा सचित्तं फलकंदादी भुंजेज्ज अतिप्पमाणे वा भुंजेज्ज तं अजीरं तं हादेज्ज व मारेज्जसरीरस्स वा अकारगं भुंजेज्ज तेण से वाही भुंजेज्ज अतिप्पमाणे वा भुंजेज्ज तं अजीरंतं महादेज्ज व मारेज्ज व सरीरस्स वा अकारगं भुंजेज्ज तेण सेवा ही भुंजेज्ज इंगालसधूमं वा भुंजेअविधीए वा भुंजे सुरु सुरं चेव चउ अविलंबितं स परिसामिमणवयणकाएसु वा गुत्तो भुंजे सचित्तविहालोयवज्जित्ते तणीयं भवति । गणादिसयणा सणयावणा य गुरुभावे सत्तविहो आलोगो, सत्ता वि जयण सुविहियाणं सेसुत्तिराइणिएण सद्धि खद्धं मायं ए२ रसिय ३ मधुरं इत्यादिगलएछोजेज्या तुरिए अतिप्पमाणेणं वा कवले भवूढे आयराहणा । द्रिया दोसा सव्वासादणा गता । इदाणिं खेत्तासादणा दोसा गाहा ॥

घट्टणरेणुविणासे, तिपास भावणभवे पुरतो ।
खेत्ते कालगगलिते गिलाणअमुणेत अधिकरणं॥ ४१ ॥

आसणं गच्छंतस्स गुरुणा संघट्टणा भवति पादुट्टियरेणुणा य वत्थुविणासो भवति सो जति पासतो वामतो दाहिणतो मग्गतो य पुरतो गच्छतओ भावणा आयरियस्स एसक्खेत्तासादणा गता इमे कालगतो वियालेवा पिलिच्छति आयरियस्स वहरतस्स अपमिसुणेमाणस्स सीसस्सा गिलाणविराहणा हवे उवकरणदाहो वा अजंगमो वा आयरिओज्झे अपमिसुणेमाणो वा अणेण । साहुणा भणितो कीस । अकमासुएण अच्छसित्ति उत्तराडुत्तरेण अधिक रणसंभवो कालासादणा गता ॥

इदाणिं भावासायणा गाहा

साहादीए अवत्ता, परउत्तियगमपरिभवो लोए ।
भावासायणएसा, संममणाउहणा चेव ॥ ४२ ॥

सेहादिणो विचिंतेज्ज जहा एते अम्हं जेट्ठतरा आयरियस्स वज्झं करोति तहा णज्जति णूण एसपतितो ते विसेहा अवज्झं करेज्ज एवं ससिस्सेह परिभूतो परितित्थियाण विगम्मो भवति लोगो य परिभूतो भवति एते भावासादणा दोसा गुरुणा उपदेसपदाणे समणा उट्ठंतस्स भावासादणा चेव मिच्छा पमिवज्जणा भवति । अस्य व्याख्या । गाहा ।

मिच्छापमिवत्तीए जे भावा जत्थ होंति सब्भूया ।
तेसु व तहं पमिवज्जणा य आसायणा य तम्हा ॥४३॥

मिहा अदंतं प्रतिपादनं प्रतिपत्तिःजत्येत्ति दव्वादिएसु जीवादिपदेसु हा सुत्तज्झयणसुयक्खंधेसु वा सब्भूया जे जिणपण्णत्ता भावा ते गुरु अयाणंतो परिसामज्झे पमवेति तत्थ

उवदेसा सीसो तुण्हिक्को अच्छति जाह उट्ठिवक्खाणाओ ताहे सीसे पगंते गुरुणो सब्भावं सहाति अह सीसो तेसु पदत्थेसु परिसामज्झे चेव वितहपडिवज्जणा एत्थ वुत्ताणं करिज्जा ताहे अविणयो भवति । अविणयपडिवत्तीए य तम्हा आसायणा भवति । अहवा परिसामज्झे गुरू चोदितो वितहपडिवज्जणं करोति न सम्यक् प्रतिपद्यत इत्यर्थः । तम्हा सीसस्स आसायणा भवति अहवा गुरू जाणंतो चेव अण्णहा अत्थपण्णवेति मा परप्पवादी दोसं गेण्हेज्ज जहा सव्वस्स केवलिस्साजुगवंदो णत्थि उवओगा एगो प्रयोगप्रतिपादनमित्यर्थः । तहेसहतराए तो जाणति जहा अवसिरुतं पण्णवेत जातिवितहपडिवज्ज तिआसादणा सेहस्स चोदगाहा जमत्थं आयरिओ ण याणति तमत्थं सीसो कहं जाणति भण्णति । गाहा ॥

जंगारणगारत्ते सुतंतु, सहसंमुतं तजं किंचि ।
तं गुरुअं एगह कहणं, एव मिदं उपाडिवत्ती ॥ ४४ ॥

अंतेण सेहतराएण गिहत्थत्तणे सुएल्लयं अणगारत्ते वा अण्णतो सुयं अप्पणो वाहितं तं गरुस्स अण्णहा कहितस्स सो भणेज्जा ण एयं नवमिच्छापडिवत्तिओ आसादणा भवति । गाहा ॥

एवं जणतो दोसा, इमं सुतं वर्ण हिमए एवं ।
सब्भूयमसब्भूए, एवं मिच्छाउ पडिवत्ती ॥ ४५ ॥

एवं गुरुपडिकूलं भणतो आसादणा दोसो भवति अहवा सीसो गुरू भणइ तुज्ज एवं पन्नवितस्स समयविराहणा दोसो भवति मम एयं सुयं अण्णायरियसमीवे एवं पण्णविज्जंते समयविराहणा दोसो न भवति एवं सीसस्स सब्भूयमसब्भूयं एवा परिसामज्झे मिच्छा पडियत्तिओ आसायणा भवति । गाहा ।

वितियं पढमे ततिए, य होंति गेलण्णकज्जमादीसु ।
अच्छाणादी वितिए, ओसण्णादी चउत्थंमि ॥ ४६ ॥

वितियत्ति अववायपदं पढमेत्ति दव्वासायणा ततिएत्तिकालासादणा वितिएत्ति अच्छाणादिसु खेत्तासादणा चउत्थित्ति ओसण्णादिसुद्धियस्स तत्थ पढमतत्तियत्ति मेलणं पडुच्च वितियपदं भवति । गाहा ।

होज्ज गुरु गिलाणो, अपत्थदव्वं व से इट्ठं ।
अवगरुमदंसितं वा, भुंजे खद्धंचगेल्लेज्ज ॥ ४७ ॥

गुरुं गिलाणो तस्स य जं अपत्थदव्वं तं लद्धं ताहे त अवियभितं अदंसियं वा सभुंजे अण्णस्स वा अणापुच्छाए खद्धं दवयत्ति मासेरा तिणिओ सयं भुजिहित्ति एवं गुरुरक्खणट्ठा अविणयं पि करेंतो सुद्धो ॥ गाहा ॥

कंगइ साहणट्ठा अय, बंजट्ठावल्लीणो अट्ठाणे ।
संवाधुवस्सए वा, विस्सामगिलाणउदसुए ॥ ४८ ॥

खेत्तासादणं पडुच्च अवत्तो भण्णति अट्ठाणे कंदासादणट्ठा पुरतो गच्छति विसमे वा अवलंबट्ठापासतो अल्लीणो गच्छति गिलाणस्स वा अवट्ठंभणट्ठा अल्लीणो अच्छति वाहुस्सएया आसणट्ठिओ अच्छति गच्छति वा आयरियस्स वा विस्सामणं कारेंतो आसन्नं चिट्ठति संघट्टेति वा गिलाणस्स उव्वत्तणादी करेंतो संघट्टणादी करेति अमंवा चिट्ठति । यसुयं वा वक्खाणंतो अप्पसद्दं वक्खाणेति मा अपरिणया सुणेहिंति ताहे संतारा आसणं उविज्जंति इमकालावचादो गाहा ॥

कालेगिलाणवावरूसेहस्स वसारियं नेव वाहिं ।
संवाधुवस्सए वा अहिकरणादी इमा दोसा ॥ ४९ ॥

राओ वा दिया वा गिलाणवावडो गुरुस्स वाहरंतस्स ण देज्ज सद्दं सेहस्स वा सागरियं वोहिं अंतोहितो सुणेता वि सद्दणादज्ज मास आयगासरं पव्वज्जिजाणित्ता उप्पव्वाहिंति सा हुहिं वा ओतओतं संवाहुस्स एयासज्जं अल्लजंतो उल्लण्णितं वयंतस्स वा अधिकरणादी दोसा भविस्संति तम्हा आयरिओ सणियं वा हरति तं च असुणंतो तुसिणीओ सुद्धो अधिकरणदोसभया वा तुसिणीओ अज्जति तहावि सुद्धो गाहा ।

उल्लावं तु असत्तो दाउं गिलाणो तहेव उट्ठेउं ।
तुसिणी तत्थगओ वा सुणेज्ज सो वाहरंतस्स ॥५०॥

वावाहरंतस्स गुरुस्स गिलाणो उल्लावं दाउमसत्तो गिलाणो तुसिणीओ । अत्थेज्जउं वा आसत्तो तत्थ गतो पडिसुणेज्ज शब्दं ददातीत्यर्थः ।

इदाणीं भावस्स अववादो भण्णति गाहा ।

वणतिरहे जइ एवं हवेज्ज णिद्दोसमिहरहा दोसा ।
तुज्झे वि ताव ऊहह जाणति पगासे वि ददमूढे ॥५१॥

सेहतराएण आयरिओ परि सामज्झेण वत्तव्वो जहा तुमं पण्णवेसि एवं ण भवतित्ति तो काहिं तेण भाणियव्वं उच्यते जहा हं पण्णवेति जति एवं भण्णति तो णिद्दोसं इहरहा जहा तुमं पण्णवेह एवं समयविराहणा दोसो भवति तुब्भेवि मयाभिहितं अत्थं ऊहह किं घडतिण घडतीति तावशब्दः परिमाणवाचकः जहा इमेण जे पहेण गंतव्वं जावंति तं दव्वं एव इणमत्थं पुव्वावरेण ताव ऊहह जा भवे अभिगओ अहवा पादपूरणे वा दढं जो मूढो भतत्थं पडिवज्जंतो पगासं परिसामज्झेवि भण्णति ओसणादी चउत्थंमि ॥ अस्य व्याख्या गाहा ।

विरहुत्तमट्ठायंतं ऊसण्णं भणति परिसमज्झेवि ।
णेवि जाणसि हित्ता वरूपडियं किं भवे तेणं ॥५२॥

ओसण्णो आयरिओ विरहे पगंते बहु भणितो सागारववित्माहित्ति अट्ठायंतो अविरमंतेत्यर्थः । परिसामज्झे वि भण्णति ण याणसि तुमं हि तवा अहियवाडणडपडितेण वा किं तुज्झे पणं पादेहिं वा संघट्टिज्जति जेण सो अवमाणिनो चिंतेत एते मंद वयमिव पेक्खंता इदाणिं म ऊसण्णदोसेण दोसमिव पासंति । तेण एतेसिं दोसा नामऊदोसो उज्जमामि । नि० चू० उ. १० । द. अ. ए उ. १

तेत्तीसं आसायणाओ पण्णत्ता तंजहा सेहे राइणिअस्स पुरओ गंता भवइ आसायणा सेहस्स ॥ १ ॥ सेहे राइणियस्स सपक्खं गंता भवइ आसायणा सेहस्स ॥ २ ॥ सेहे राइणियस्स आसायणा सेहस्स ३ एवं एएणं अभिलावेणं सेहे राइणियस्स पुरओ । चिट्ठित्ता भवइ आसायणा सेहस्स ४ सहे राइणियस्स सपक्खं चिट्ठित्ता भवइ आसायणा सेहस्स ५ सेहे राइणियस्स आसन्नं चिट्ठित्ता भवइ आसायणा सेहस्स ६ सेहे राइणियस्स पुरओ निसीइत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ७ सेहे राइणियस्स सपक्खं निसीइत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ८ सेहे राइणियस्स आसन्नं निसीइत्ता भवइ आसायणा सेहस्स ९ एवं एएणं अभिलावेणं सेहे

राइणिएणं सद्धिं बहिया विहारभूमिं निक्खंते समाणे तत्थ पुव्वामेव सीहतराए आयामइ पच्छाराइणिए आसायणा सेहस्स १० सेहे राइणिएणं सद्धिं बहिया विहारभूमिं वा निक्खंते समाणे तत्थ पुव्वामेव सीहतराए आलोएइ पच्छा राइणिए आसायणा सेहस्स ११ सेहे राइणियस्स राओ वा विआले वा वाहरमाणस्स अज्जो के सुत्ते के जागरे तत्थ सेहे जागरमाणे राइणियस्स अप्पडिसुणेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स १२ सेहे राइणियस्स पुव्वं संलवित्तए तं पुव्वामेव सीहतराए आलवइ पच्छा राइणिए आसायणा सेहस्स १३ सेहे असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिगाहित्ता तं पुव्वामेव सीहतराए गिहस्स आलोएइ पच्छा राइणियस्स आसायणा सेहस्स १४ सेहे असणं वा ० ४ ॥ पडिगाहित्ता पुव्वामेव सीहतराए गिहस्स पडिदंसेइ पच्छा राइणिए आसायणा सेहस्स १५ सेहे असणं वा० ४ पडिगाहित्ता पुव्वामेव सीहतराए अन्नस्स भत्तणिमंतेइ पच्छा राइणिए आसायणा सेहस्स १६ सेहे राइणिएणं सद्धिं असणं वा ४ पडिगाहित्ता तं राइणियं अणापुच्छित्ता जस्स जस्स इच्छइ तस्स तस्स खद्धं २ दलयइ आसायणा सेहस्स १७ सेहे राइणिएणं सद्धिं असणं वा ४ आहारेमाणे तत्थ सेहे खद्धं खद्धं डायं डायं रसियं रसियं ऊसढं ऊसढं मणुण्णं मणुण्णं मणामं मणामं निद्धं निद्धं लुक्खं लुक्खं आहारेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स १८ सेहे राइणियस्स वाहरमाणस्स अप्पडिसुणित्ता भवइ आसायणा सेहस्स १९ सेहे रायणियं खद्धं खद्धं वत्ता भवइ आसायणा सेहस्स २० सेहे राइणियं किं वइत्ता भवइ आसायणा सेहस्स २१ सेहे राइणियं तुमं इइवत्ता भवइ आसायणा सेहस्स २२ सेहे रायणियं तज्जाएणं तज्जायं पडिभणित्ता भवइ आसायणा० २३ सेहे राइणियस्स कहं कहेमाणस्स नो सुमिणे भवइ आसायणा सेहस्स २४ सेहे रायणियस्स कहं कहेमाणस्स नो सरसि एवं वत्ता भवइ आसायणा० २५ सेहे राइणियस्स कहं कहेमाणस्स कहं आछिंदित्ता भवइ आसायणा सेहस्स २६ सेहे राइणियस्स कहं कहेमाणस्स परिसं भित्ता भवइ आसायणा सेहस्स २७ सेहे राइणियस्स कहं कहेमाणस्स तीसे य परिसाए अणुट्ठिआए अभिन्नाए अवोच्छिन्नाए अवोगडाए दोच्चं पि तच्चं पि तामेव कहं कहेत्ता भवइ आसायणा सेहस्स २८ सेहे राइणियस्स सेज्जासंथारगं पाएणं संघट्टित्ता हत्थेणं अणणुन्नवेत्ता गच्छइ आसा० २९ सेहे राइणियस्स सेज्जासंथारए चिट्ठित्ता वा निसीइत्ता तुयट्टित्ता वा भवइ आसायणा सेहस्स ३० सेहे रायणियस्स उच्चासणं सिवा ३१ समासणं सिवा चिट्ठित्ता वा निसीइत्ता वा तुयट्टित्ता वा भवइ आसायणा सेहस्स ३२ सेहे राइणियस्स वाहरमाणस्स तत्थ गए चेव पडिसुणित्ता भवइ आसायणा सेहस्स ॥ ३३ ॥

टी० ॥ अथ त्रयस्त्रिंशत्तमस्थानकं तत्र आयः सम्यग्दर्शनाद्यवाप्तिलक्षणस्य शातनाः खण्डना निरुक्तादाशातनास्तत्र शैक्षोऽल्पपर्यायो रात्रिकस्य बहुपर्यायस्य आसन्नमासन्नस्तिर्यग्था रजोंचलादिस्तस्य लगति तथा गन्ता भवतीत्येवमाशातना शैक्ष्यस्येत्येवं सर्वत्र (पुरओत्ति) अग्रतो गंता भवति (सपक्खत्ति) समानपक्षं समपार्श्वं यथा भवति समश्रेण्या गच्छतीत्यर्थः । (चिट्ठत्ति) स्थाता आसिता भवति यावत्करणाद्दशाश्रुतस्कन्धानुसारेणान्या इह द्रष्टव्यास्ताश्चैवमर्थतः आसन्नपुरः पार्श्वतः स्थानेन तिस्रोऽत्र निषीदनेन च तिस्रः तथा विचारभूमौ गतयोः पूर्वतरमाचमतः शैक्षस्याशातना १० एवं पूर्वं गमनागमनमालोचयतः ११ तथा रात्रौ को जागर्तीति पृष्टे रात्रिकेन तद्वचनमप्रतिश्रृण्वतः १२ रात्रिकस्यापूर्वमालपनीयं कंचन अवमस्य पूर्वतरमालपतः । १३ अशनादिलब्धमपरस्य पूर्वमालोचयतः ।१४। एवमन्यस्योपदर्शयतः ।१५। एवं निमंत्रयतः ।१६। रात्रिकमनापृच्छयाऽन्यस्मै भक्तादि ददतः । १७ । स्वयं प्रधानतरं भुंजानस्य ।१८। क्वचित् प्रयोजने व्याहरतो रात्रिकस्य च वा प्रतिश्रृण्वतः ।१९। रात्रिकम्प्रति तत्समक्षता बृहता शब्देन बहुधा भाषमाणस्य ।२०। व्याहृतेन मस्तकेन वन्दे इति वक्तव्ये किम्भणसीति ब्रुवाणस्य । २१ । प्रेरयति रात्रिके कस्त्वं प्रेरणायामिति वदतः ।२२। आचार्यग्लानं किं न प्रतिचरसीत्याद्युक्ते त्वं किं न तं प्रतिचरसीत्यादि भणतः।२३। धर्मं अर्थयति गुरावन्यमनस्कतां भजतोऽनुमोदयति इत्यर्थः । ।२४। कथयति गुरौ न स्मरसीति वदतः ।२५ । धर्मकथामाच्छिन्दतः । २६। भिक्षावेला वर्त्तते इत्यादि वचनतः पर्षदं भिंदानस्य ।२७। गुरुपर्षदनुत्थितायास्तथैव व्यवस्थिताया धर्मं कथयतः ।२८। गुरोः संस्तारकं पादेन घट्टयतः । २९ । गुरोः संस्तारके निषीदतः ।३०। उच्चासने निषीदतः ।३१। समासनेऽप्येवं ।३२। त्रयस्त्रिंशत्तमा सूत्रोक्ता च रात्रिकस्यालपतस्तत्र गत एवासनादिस्थित एव प्रतिश्रृणोति आगत्य हि प्रत्युत्तरं देयमिति शैक्षस्याशातनेति । समः ३३ स० । दशा० ।

अहवा अरिहंताणं आसायणाइ सज्जाए किंचि । नाहीअं जा कंठसमुद्दिट्ठा तित्तीसासायणाओ गाथाद्वयं सं० व्या० । आसायणा समत्ता समत्ता व सा पडिक्कमणसंगहणी । अत्रपदं । अरिहंताणं आसायणाए सिद्धाणं आसायणाए आयरियाणं आसायणाए उवज्झायाणं आसायणाए साहूणं आसायणाए साहुणीणं आसायणाए सावयाणं आसायणाए सावियाणं आसायणाए देवाणं आसायणाए इह लोगस्स आसायणाए परलोगस्स आसायणाए केवलिपन्नत्तस्स धम्मस्स आसायणाए सदेवमणुआसुरस्स लोगस्स आसायणाए सव्वपाणभूअजीवसत्ताणं आसायणाए कालस्स य

आसायणाए सुअस्स आसायणाए सुअदेवआए आसायणाए वायणायरिअस्स आसायणाए जंवाइद्धं वच्चामेलियं हीणक्खरं अच्चक्खरं पयहीणं विणयहीणं घोसहीणं जोगहीणं सुट्ठु दिन्नं दुट्ठुपडिच्छियं अकाले कओ सिज्झाओ काले न कओ सिज्झाओ असज्झाइयं ॥

सांप्रतं सूत्रोक्ता एव त्रयस्त्रिंशदूव्याख्यायंते । तत्र अरहंताणं आसायणाए अर्हतां प्राङ्निरूपितशब्दार्थानां संबंधिन्या आशातनया यो मया दैवसिकोऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्यादुष्कृतमिति क्रिया एवं सिद्धादिपदेष्वपि योज्येति इत्थं चाभिदधतामर्हतामाशातना भवति ॥

नत्थि अरहंतत्ति जाणंतो कीस भुंजई भोगे । पाहुडियं उवजीयं एव वदं उत्तरं इणमो ॥१॥ भोगफलनिवत्तिय पुन्नपगडीए मुदयभावहुत्ता । भुंजइ भोए एवं पाहुडियाए इम सुणसु ॥२॥ णाणादिगुणोधकअघातिमुहपयेवस्स वेदाए । तित्थंकरनामाए उदया तह वीयरागत्ता ॥ ३ ॥ सिद्धाणं आसायणाए (सिद्धानामाशातनया क्रिया पूर्ववत्) सिद्धाणं आसायणा एवं भणतस्स होइ मुढस्स । णत्थिणि चेट्ठा वासइ वावी अहव उवओगे ॥४॥ रागदोसा धुवत्ति तहेव अन्नन्नकालमुवओगे । दंसणनाणाणं तू होइ असव्वन्नुया चेव ॥५॥ अन्नोन्नावरणाहव एगत्तव्वं वा वि नाणदंसणओ । जन्नाति न वा एएसिं दोसो एगो वि संभवइ ॥ ६ ॥ अत्थित्ति नियमसिद्धा सदाओ चेव गम्मए एवं । नचेट्ठा वि भवंति विरियक्खयओ न दोसो हु ॥ ७ ॥ रागदोसा न भवे सव्वकसायाण निरवसेसखया । जियसा भव्वाण जुगवमुवओगो ण य मया ओय ॥ ८ ॥ न पि हू आवरणाओ दव्वद्धिय वा मएणं पु-रागत्तं वा भवति दंसणनाणाणदोन्नं पि ॥९॥ णाणउदंसणणए पडुच्च णाणं तु सव्वमेव । दंसव्वं उदंसणं तीएम सव्व सुया का हु ॥१०॥ सणयं व पडुच्चागवायं वओगो दोन्नं पि । एवमसव्वन्नु भा दोसो एसो न संभवइ ११ आयरियाणं आसायणाए आचार्याणामाशातनया क्रिया पूर्ववत् आसातना तु । डहरो अकुलीणोत्ति य दुम्मोहो दमगमंदबुद्धिया । अवियप्पल्लाभलद्धि सीसो परिभवइ आयरियं १२ अहवा विवए एवं उवएसपरस्स देंति एवं तु । दसविहंवेयावच्चे कायव्वं मयं न कुव्वंति १३ डहरो विन्नाणवुड्ढो आकुलिणोत्ति य गुणालिओ किहणु । दुम्मेहादीणि वि ते जाणंत मंताइ दुम्मेहा १४ जाणंति न वि य न एवं निप्फम्मा मोक्खकारणं णाणं । निच्चंपच्चामयता वेयावच्चादि कुव्वंति १५ उवज्झायाणमासायणाए उपाध्यायानामाशातनया क्रिया पूर्ववत् आशातनापि साक्षेपपरिहारा यथाचार्य्याणां नवरं सूत्रप्रदा उपाध्याया इति । साहूणं आसायणाएत्ति साधूनामाशातनया क्रिया पूर्ववत् । जो सुणियसमयसारो साहु समुद्दिस्स भासए एवं । अविसहणा तुरियगगा ते भंडणं कात्तं च तह चेव १६ पाणमुणया व भुंजंति एगत्तो तह वि स्ववनेवत्या । एमादिवयदवन्नं मूढो न मुणेइ एयं तु १७ अविसहणादिसमेया संसारसभावजाणणा नेव । साहू यो वकसाया जओ य भुंजंति एगओ तह वि १८ स्ववए वत्थं एवंमादिवयदुवणं मुट्ठणेति एयं तु । अविसहणादिसमया संसारसहावजाणणा णेव साधुथोवकसाया जओ य भुंजंति ते तहवि १९ साहुणीणं आसायणाए ।

साध्वीनामाशातनया क्रिया पूर्ववत् । आशातना ।

कलहाहिणिया बहुउवही अह वा वीसमणुवदवा समणी गयाणियापुत्तजंभा दुमवाल्लिजस्स सेवाल्लो । २० ।

अत्रोत्तरं ।

कलहेत्ति णेवणाउणए कसाए कम्मबंधए पएति । संजलणाण सुदयु ईसिं कलहे वि को दोसो २१ उवही बहुविकप्पो बंभव्वयरक्खणत्थमत्तासि । भणिओ जिणेहि जम्हा तम्हा उवहंमिणो दोसो २२ समणाए णेयएया उवहाथदो सम्ममापुसरंताए । आगेमचिहिमहत्थाजिणवयणमसाहिअप्पाणं २३

सावगाण आसायणाए । श्रावकाणामाशातनया क्रिया तथैव जिनशासनभक्ता गृहस्थाः श्रावका भण्यंते । आशातना तु लद्धूण मणुस्सत्तं णाऊण वि जिणमयं ण जे विरतियमिव जंति कहंते धणेवुच्चंति लोगम्मि । सावगसुत्तासायणसिच्छुत्तरकम्मपरिणइवसेण जइ वि पवज्जंति णति तह वि वसति मग्ग द्विया । सम्यग्दर्शनादिमार्गस्थितत्वेन गुणयुक्तत्वादित्यर्थः । साविगाणं आसायणाए श्राविकाणामाशातनया क्रियाक्षेपपरिहारौ च पूर्ववत् देवाणं आसायणाए देवानामासातनया क्रिया तथैव आशातना ॥

कामपसत्ता विरतीए, वज्जिया अणमिसा य णिचेट्ठा ।
देवा सामत्थं मिविणय, तित्थस्सुण्णतिकरा य ॥
एत्थ पसिद्धी मोहणि, यसायवेयकम्मउदयायो ।
कामपसत्तविरति, कंमोदयउव्विणयत्तोसिं ॥
अणमिसदेवसभावा णिचेट्ठा अणुत्तरा कियकिचा ।
कालणुभावाति त्थुमपित्रणत्थ कुव्वंति ॥

देवीणं आसायणाए देवीनामशातनया क्रियाक्षेपपरिहारौ च प्राग्वत् इह लोकस्याशातनया क्रिया पूर्ववत् इहलोको मनुष्यलोकः आशातना तस्य वितथप्ररूपणादिति । परलोगस्स आसायणाए परलोकस्याशातनया क्रिया प्राग्वत् । परलोको मनुष्यस्य नारकातिर्यगमराः आशातना त्वस्य वितथप्ररूपणादिनैव द्वितयेप्याक्षेपपरिहारौ च स्वमत्या कार्य्यौ केवलिपन्नत्तस्स धम्मस्स आसायणा केवलिप्रज्ञप्तस्य धर्मस्याशातनया क्रिया प्राग्वत् स च धर्मो द्विविधः । श्रुतधर्मश्चारित्रधर्मश्च आशातना तु ॥

पागयभासा निवद्धं को वा जाणइ पणीयं केणेयं ।

किं वा चरणेणं तू दाणेण विणाउ नवइत्ति ॥

उत्तरं ।

बालस्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्रकांक्षिणां ।

अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धांतः प्राकृतः कृतः ॥

निपुणधर्मप्रतिपादकत्वाच्च सर्वज्ञप्रणीतत्वमिति चरणमाश्रित्याह ।

दानमैरविकेणापि चंमालेनापि दीयते ।

येन वा तेन वा शीलं न शक्यमभिरक्षितुं ॥

दानेन जोगानाप्नोति यत्र तत्रोपपद्यते ।

शीलेन जोगान् स्वर्गं च निर्वाणं चाधिगच्छति ॥

तथाभयदानं दाता चारित्रवान्नियमत एवेति । सदेवमणुयासुरस्स लोयस्स आसायणाए सदेवमनुष्यासुरस्य लोकस्याशातनया क्रिया प्राग्वत् । आशातना तु वितथप्ररूपणादिना आह च भाष्यकारः ।

देवादीयं लोयं विवरीयं नणइ सत्तदीवुदहिं ।

तह कयपयावईणं पगतिपुरिसाण जोगे वा ॥

अत्रोत्तरं ।

सत्तसु परमियसत्ता मोक्खसुन्नत्तणं पयावइणा ।

केण कओ तणपच्छा पयईए कहं पवत्तित्ति ॥ १ ॥

जेय चेयणेति पुरिसत्थनिमित्तं किल वयपवत्तत्ती सा य तीसे चिय अपत्तिपरोत्ति सव्वंचिय विरुद्धं सव्वपाणनूयजीवसत्ताणं । आसायणाए सर्वप्राणिनूतजीवसत्त्वानामाशातनया क्रिया प्राग्वत् । तत्र प्राणिनो द्वींद्रियादयः व्यक्तोच्छ्वासनिश्वासा अपि नूयो भवंति भविष्यंति चेति नूतानि पृथिव्यादयः जीवंतीति जीवा आयुष्ककर्मा तु तव युक्ताः सर्व एवेत्यर्थः सत्त्वाःसांसारिकसंसारातीतभेदाः एकार्थिका वा ध्वनय इति आशातना तु विपरीतप्ररूपणादिनैव तथा ह्यंगुष्ठपर्वमात्रो द्वींद्रियाद्यात्मेति पृथिव्यादयस्त्वजीवा एव स्यंदनादिचैतन्यकार्य्यानुपलब्धेर्जीवाः क्षणिका इति सत्त्वाः संसारिणः अंगुष्ठपर्वमात्रा एव भवंति संसारतीताः नश्यंत्येवापि तु प्रध्यातदीपकल्पोपमो मोक्ष इति । उत्तरं देहमात्रेणैव सुखदुःखादि तत्कार्य्योपलब्धेः पृथिव्यादीनां त्वल्पचैतन्यत्वात्तत्कार्य्यानुपलब्धिर्नाजीवत्वादिति जीवा अप्येकांतक्षणिका न नवंति निरन्वयनाशे उत्तरक्षणस्यानुपपत्तेः निर्हेतुकत्वादेकांतनष्टस्यासद्विशेषात् सत्वाः संसारिणः प्रत्यक्षा एव संसारातीता अपि विद्यंत एवेति जीवस्य सर्वथा विनाशानावात्तथा तैरप्युक्तं । नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः । उनयोरपिदृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्वदर्शीभिः" इत्यादि । कालस्स य आसायणाए " कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । कालः सुप्तेषु जागर्ति कालोहि दुरतिक्रमः " इत्यादि कालोऽस्ति तमंतरेण बकुलचंपकादीनां नियतः पुष्पादिप्रदानभावो न स्यान् न च तत्परिणतिर्विश्वं एकांतनित्यस्य परिणामानुपपत्तेः । " सुयस्स आसायणाए " । श्रुतस्याशातनया क्रिया पूर्ववत् आशातना तु ॥

को आउरस्स कालो, मइलंवरधोव्वणे व कालो अ ।

जइ मोक्खहेतुनाणं, को कालो तस्स कालो वा ॥

इत्यादि उत्तरं ॥

जोगो ३ जिणमासणंमि दुक्खक्खयो पउंजन्ता ।

अन्नोन्नमवाहंतो अव्वत्तो होइ कायव्वो ॥

प्राग्धर्मद्वारेण श्रुताशातनोक्ता इह तु स्वतंत्रश्रुतविषयेति न पौनरुक्त्यं । सुयदेवयाए आसायणाए श्रुतदेवताया आशातनया क्रिया प्राग्वत् आशातना तु श्रुतदेवता सा न विद्यते अकिंचित्करी वा नह्यनधिष्ठितो मौनींद्रः खल्वागमः अतोऽसावस्ति न वा किंचित्करी तामालंब्य प्रसस्तमनसः कर्मक्षयदर्शनात् (वायणारियस्स आसायणाए) वाचनाचार्य्यस्याशातनया क्रिया प्राग्वत् । तत्र वाचनाचार्य्य उपाध्यायस्संदिष्टो य उद्देशादिकं करोति अशातना त्वियं निर्दुःखसुखप्रनूतं वा वंदनं । दापयति उत्तरं तु श्रुतोपचारः एष क इव तस्यात्र दोष इति । "जंवाइद्धं वच्चामेलियं हीणक्खरियं अच्चक्खरियपयहीणं घोसहीणं जोगहीणं सुट्ठुदिन्नं दुट्ठुपमिच्छियं अकाले कओ सज्झाओ काले न कओसज्झाओ असज्झायं सज्झाइयं सज्झाए न सज्झायंति एए चउद्दशसुत्ता पुव्विल्लयाय एगूणवीसंतिएते तेत्तीसमासायणस्थवन्ति " एतानि चतुर्द्दश सूत्राणि श्रुतकलापकगोचरत्वान्न पौनरुक्तभाजीनीति तथा दोषदुष्टं श्रुतं यत्पठितं तद्यथा आविद्धं विपर्यस्तरत्नमालावदनेकप्रकारेण या आशातना तथा हेतुभूतया योऽतिचारः कृतस्तस्य मिथ्यादुष्कृतमितिक्रिया एवमन्यत्रापि योज्या व्यत्याम्रेमितं कोलिकपायसवत् हीनाक्षरं अक्षरन्यूनं अत्यक्षरं अधिकाक्षरं पदहीनं पादेनैव हीनं अकृतोचितविनयं घोषहीनं उदात्तादिघोषरहितं योगहीनं सम्यकृतयोपचारं सुष्ठु दत्तं गुरुणा दुष्ठु प्रतीतं कलुषितांतरात्मनि अकाले कृतस्वाध्यायो यो यस्य श्रुतस्य कालिकादेरकाल इति कालेन कृतः स्वाध्यायः यो यस्यात्मीयोध्यनकाल उक्त इति अस्वाध्यायिके स्वाध्यायितं । आव० ४ अध्य ॥ आत्मानं परवानाशातयदिति । २ । आचा० ॥

अणुवीइनिक्खुधम्ममाइक्खमाणो णो

अत्ताणं आसाइज्जा णो परं आसाएज्ज णो अन्नाइं पाणाइं नूताइं जीवाइं सत्ताइं आसाएज्जा से अणासायए अणासायमाणे व उज्झमाणाणं नूयाणं जीवाणं सत्ताणं जहा से दीवे असंदीवे एवं से सरणं नवति महामुणी ।

टी० ॥ अतस्तेषां क्षांत्यादिकं दशविधं धर्मं यथायोगं प्रागुपन्यस्तं शांत्यादिपदाभिहितमनुविचिंत्य स्वपरीयभिक्षणशीलो निक्षुर्धर्म्मकथालब्धिमानाचक्षीत प्रतिपादयेदिति यथा च धर्मं कथयेत्तदा (अणुवीइ भिक्खुमा) इत्यादि यावत् भवति सरणं (महामुणित्ति) स निक्षुर्मुमुक्षुरनुविचिंत्य पूर्वापरेण धर्म्मं पुरुषं वाऽऽलोच्य यो यस्य कथनयोग्यस्तं धर्म्ममाचक्षाण आङिति मर्यादया यथानुष्ठानं सम्यग्दर्शनादेः शातना आशातना तयात्मानं नो आशातयेत्तथा धर्म्ममाचक्षीत यथोन्मनआशातना न नवेद्यादिवात्मन आशातना द्विधा द्रव्यतो भावतश्च द्रव्यतो यथाहारोपकरणादेर्द्रव्यस्य कालातिपातादिकृताशातना बाधा न भवति तथा कथयेदाहारादिद्रव्यबाधया च शरीरस्यापि पीमा भावाशातनारूपा स्यात् कथयतो वा यया गात्रभंगरूपा भावाशातना न तस्य स्यात्तथा कथयेदिति । तथा नापरं शुश्रूषुः आशातयेत् यतः परो हीलनया कुपितः सन्नाहारोपकरणशरीरान्यतरपीमायै प्रवर्त्तेतास्तस्तदाशातनां वर्जयन् धर्म्मं ब्रूयादिति ।

तथा नान्यान्वासामान्येन प्राणिनो भूतान् जीवान् नो आशातयेद्बाधयेत एवं स मुनिः स्वतोऽनाशातकैरनाशातयन् तथा परानाशातयतोऽनुमन्यमानोऽपरेषां बध्यमानानां प्राणिनां भूतानां सत्त्वानां जीवानां यथा पीमा नोत्पद्यते तथा धर्मं

कथयेदिति तद्यथा यदि लौकिककुप्रावचनिकपार्श्वस्थादिदानानि प्रशंसत्यवद्यतरागादीनि वा ततः पृथिवीकायादयो व्यापादिता भवेयुरथ दूषयति ततोऽपरेषामंतरायापादनेन तत्कृतो बंधविपाकानुभवः स्यादुक्तं च ।

जे उ दाणं पसंसन्ति वहमिच्छंति पाणिणं ।
जे उ णं पडिसेहेंति वित्तिच्छेयं करंति ते ॥

तस्मात्तदवद्यतरागादिविधिप्रतिषेधव्युदासेन यथावस्थितं दानं शुद्धं प्ररूपयेदसावद्यानुष्ठानं चेत्येवं च कुर्वन्नुभयदोषपरिहारी जंतूनामाश्वासभूर्भवतीत्येतत् दृष्टांतद्वारेण दर्शयति यथा सौद्वीपो संदीनः शरणं भवत्येवमसावपि महामुनिः तद्रक्षणोपायोपदेशतः बध्यमानानां बधकानां च तदध्यवसायान्निवर्त्तने न विशिष्टगुणस्थानापादनाच्छरण्यो भवति तथा हि यथोद्दिष्टेन कथाविधानेन धर्मकथां कथयन् कांश्चन प्रव्राजयति कांश्चन श्रावकान्विधत्ते कांश्चन सम्यग्दर्शनयुजः करोति केषांचित्प्रकृतिभद्रतामापादयति । आचा० उ०अ० इय०

आसायणिज्ज–आश्वादनीय–त्रि० आ. स्वद णिच् कृत्यहलमिति कर्त्तयनीयः । प्रज्ञा० जी० ईषत्स्वादयोग्ये, दशा० जं० ।

आसायवडिया–आस्वादप्रतिज्ञा–स्त्री० विषयभोगप्रतिज्ञायाम् आचा० ।

आसारेंत-आसारयत्-त्रि० ईषत्स्वस्थानत्याजनेनसारयति,ज्ञा०

आसालिय–आशालिक–पु० उरः परिसर्पस्थलचरपंचेन्द्रियतिर्यग्भेदे, प्रज्ञा० ।

सेकिंतं आसालिया ? कहि णं भंते ! आसालिया समुच्छंति गोयमा ! अंतो मणुस्सखेत्ते अड्ढाइज्जेसु दीवेसु णिव्वाघाएण पन्नरससु कम्मभूमीसु वाघातं पडुच्च पंचसु महाविदेहेसु चक्कवट्टी खंधावारेसु वासुदेवखंधावारेसु बलदेवखंधावारेसु मंडलियखंधावारेसु महामंडलियखंधावारेसु गामनिवेसेसु नगरनिवेसेसु निगमनिवेसेसु खेडनिवेसेसु कव्वडनिवेसेसु मडंबनिवेसेसु दोणमुहनिवेसेसु पट्टणनिवेसेसु आगरनिवेसेसु आसमनिवेसेसु संवाहनिवेसेसु रायहाणिनिवेसेसु एएसिणं चेव विणासेसु एत्थ णं आसालिया समुच्छंति । जहन्नेणं अंगुलस्स असंखिज्जइ भागमित्तीए ओगाहणाए, उक्कोसेणं बारसजोयणाइं । तहाणुरूवं च णं विक्खंभबाहल्लेणं भूमिं दालित्ताणं समुट्ठेत्ति । असन्नी मिच्छादिट्ठी अन्नाणी अंतोमुहुत्तद्धाउया चेव कालं करेइ । सेत्तं आसालिया ॥ जी० ॥

आसावग–आश्रावक–त्रि० बन्धके विशे० ।

आसाविणी–आस्राविणी–स्त्री० शतच्छिद्रायाम् ।

जहा आसाविणि जाइअंधे दुरुहिया, इच्छन्ति पारमागं तु अंतराय विसीयति । सूत्र. श्रु० १ । अ० ११ ॥

आसास–आश्वास–पु० आश्वासन्त्यस्मिन्नित्याश्वासो नामादिसूत्रव्यतिरिक्तो द्रव्यतो यानपात्रद्वीपादौ भावतो ज्ञानादौ आचारांगे आचा० धीरो भव अहं ते सर्वमपि वैयावृत्त्यं करिष्ये–इत्यादिरूपे प्राणिनामाश्वासने, वृ० प्रश्न. विश्रामे, भारं वहत आश्वासाः स्था० ।

भारणं वहमाणस्स चत्तारि आसासा पन्नत्ता तंजहा जत्थ णं अंसाओ अंसं साहरइ तत्थ विय से एगे आसासे पन्नत्ते जत्थ वि यणं उच्चारं वा पासवणं वा परिठावेति तत्थ वि य से एगे आसासे पन्नत्ते जत्थ वि य णं णागकुमारावासंसि वा सुवन्नकुमारावासंसि वा वासं उवेइ तत्थ वि य से एगे आसासे पण्णत्ते जत्थ वि य णं आवकहाए चिट्ठइ तत्थ वि य से एगे आसासे पन्नत्ते । एवमेव समणोवासगस्स चत्तारि आसासा प० तं० जहा सीलव्वयगुणव्वयवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासाइं पडिवज्जइ तत्थ वि य से एगे आसासे पन्नत्ते जत्थ वि य णं सामाइयं देसावगासियमणुपालेइ तत्थ वि य से एगे आसासे पन्नत्ते जत्थ वि य णं चाउद्दसिए मुद्दिट्ठपुन्निमासीसु पडिपुन्नं पोसहं सम्मं अणुपालेइ तत्थ वि य से एगे आसासे पन्नत्ते जत्थ वि य णं अपच्छिममारणंतियसंलेहणाजूसणाजूसिए भत्तपाणपडियाइक्खिए पाओवगए कालमणवकंखमाणे विहरइ तत्थ वि य से एगे आसासे पन्नत्ते ॥

भारं धान्यमुक्तादिकं वहमानस्य देशान्तरं नयतः पुरुषस्य आश्वासा विश्रामाः भेदश्च तेषामवसरभेदेनेति यत्रावसरे अंशादेकस्मात् स्कंधादंशमिति स्कन्धान्तरं संहरति नयति भारमिति प्रक्रमः तत्रावसरेपि चेति उत्तराश्वासापेक्षया समुच्चये स तस्य वोढुरिति परिष्ठापयति व्युत्सृजति नागकुमारावासादिकमुपलक्षणमतो ऽन्यत्र वा यतने वा समुपैतीति रात्रौ वसति यावती यत्परिमाणा कथा मनुष्योयं देवदत्तादिर्वायमिति व्यपदेशलक्षणा यावत्कथा तया यावज्जीवमित्यर्थः । तिष्ठति वसतीत्ययं दृष्टान्त एवमेवेत्यादिदार्ष्टान्तिकः श्रमणान् साधूनुपास्त इति श्रमणोपासकः श्रावकस्तस्य सावद्यव्यापारभाराक्रान्तस्याश्वासास्तद्विमोचनेन विश्रामाश्चित्तस्याश्वासनानि स्वास्थ्यानि इदं मे परलोकभीतस्य त्राणमित्येवंरूपाणीति स हि जिनागमसंगमावदातबुद्धितया आरम्भपरिग्रहौ दुःखपरंपराकारिसंसारकान्तारकारणभूततया परित्याज्यावित्याकलयन् करणभटवशतया तयोः प्रवर्त्तमानो महान्तं खेदं संतापं भयं चोद्वहति भावयति चैवंहि ।

एयं जिणाण आणा–चारियं मह एरिसं अउण्णस्स ।
एयं आलप्पालं अच्चादूरं वि सवयइ ॥ १ ॥
हयमम्हाणं नाणं हयमम्हाणं मणुस्समाहप्प ॥
जे किल लद्धविवेया विचिट्ठिमो बालवा लुव्वात्ति ॥२॥

यत्रावसरे शीलानि समाधानविशेषा ब्रह्मचर्यविशेषा वा व्रतानि स्थूलप्राणातिपातविरमणादीनि अन्यत्र तु शीलान्यणुव्रतानि सप्तशिक्षाव्रतानि तदिह न व्याख्यातं गुणव्रतादीनां साक्षादेवोपादानादिति गुणव्रते दिग्व्रतोपभोगपरिभोगव्रतलक्षणे विरमणान्यनर्थदण्डविरतिप्रकारा रागादिविरतयो वा प्रत्याख्यानानि नमस्कारसहितादीनि पौषधः पर्वदिनमष्टम्यादि तत्रोपवसनं भक्तार्थः पौषधोपवास एतेषां द्वंद्वस्तान् प्रतिपद्यतेऽभ्युपगच्छति तत्रापि च स तस्यैक आश्वासः प्रक्रमो यत्रापि च सामायिकं सावद्ययोगपरिवर्जननिरवद्ययोगप्रतिसे

वनलक्षणं यद्दावस्थितः श्राद्धः श्रमणभूतो भवति तथा देशे दिग्व्रतगृहीतस्य दिक्परिमाणस्य विभागोऽवकाशोऽवस्थानमवतारो विषयो यस्य तद्देशावकाशं तदेव देशावकाशिकं दिग्व्रतगृहीतस्य दिक्परिमाणस्य प्रतिदिनं संक्षेपकरणलक्षणं सर्वव्रतसंक्षेपकरणलक्षणं वानुपालयति प्रतिपत्त्यनन्तरमखण्डमासेवत इति तत्रापि च तस्यैव आश्वासः प्रज्ञप्त इति उद्दिष्टेत्यमावास्यापरिपूर्णमित्यहोरात्रं यावत् आहारशरीरसत्कारत्यागब्रह्मचर्यव्यापारलक्षणभेदोपेतमिति यत्रापि च पश्चिमैवा मंगलपरिहारार्थमपश्चिमा चासौ मरणमेवान्तो मरणान्तस्तत्र भवा मारणान्तिकी सा चेत्पश्चिममारणान्तिकी सा चासौ संलिख्यते अनया शरीरकषायादीनि संलेखनात्तपोविशेषः सा चेति अपश्चिममारणान्तिकसंलेखनात् तस्याः (कुसणत्ति) जोषणा सेवनालक्षणो यो धर्म्मस्तया (कूसिपत्ति) जुष्टः सेवितोऽथवा क्षिप्तः क्षपितदेहो यस्स तथा । तथा भक्तपाने प्रत्याख्याते येन सः पादपवत् उपगतो निश्चेष्टतया स्थितः पादपोपगतः अनशनविशेषं प्रतिपन्न इत्यर्थः । कालं मरणकालं अनवकांक्षन् तत्राऽनुत्सुक इत्यर्थः विहरति तिष्ठति । स्था० ४ ठा० ॥

आसासंकरसमुब्भव–आश्वासांकुरसमुद्भव– न० आश्वास एव वांकुरप्ररोहस्तस्य समुद्भव उत्पत्तिर्यस्मात्तदाश्वासांकुरसमुद्भवम् ग्लानस्याश्वासप्ररोहबीजे, । वृ० १ उ० ॥

आसासदीव–आश्वासद्वीप–पुं० आश्वास्यतेऽस्मिन्निति आश्वासः स चासौ द्वीपश्चाश्वासद्वीपः यदिवा आश्वसनमाश्वासः आश्वासाय द्वीप आश्वासद्वीपः । नदीसमुद्रबहुमध्यप्रदेशे, भिन्नबोधिस्थादयो यमवाप्याश्वासंति तस्मिन्द्रव्यद्वीपविशेषे, स च द्विधा सन्दीनोऽसन्दीनश्च–आचा० ६ अ० ३ उ० पं० सू०—

आसित्त–आसिक्त–पुं० स्त्रीशरीरावसक्ते, " नपुंसकविशेषे „ स च मोहोत्कटतया मेहनं योनावनुप्रवेश्य नित्यमास्ते वृ० ४ उ० पं० भा० पं० चू० ॥

जो विग्गहं अणुप्पवेसिअ अतीसा गारिअं स आसित्तो णयसे जावोवसमं अलजंतो सो वि अपुमं जवे पं० भा०।

सुगंधजलच्छटादानेन कल्प० उदकच्छटने दशा० । कृतासेके जी० १ प्र० ३ प्र० । ज्ञा० १ अ० आ० म० प्र० ६ अ० । ईषत्सिक्ते. भ० ए श० ३३ उ० ।

(आसित्तसित्तसुईअ सम्मट्ठरत्थंतरावणविहियं) आसिक्तानीषत्सिक्तानि च तदन्यथा अत एव सुचिकानि पवित्राणि संमृष्टानि कचवरापनयनेन रथ्यामध्यानि आपणवीथयश्च हट्टमार्गा यत्र तत्तथा भ० ए श० ३३ उ० ।

आसिम–आशिमन्–पुं० आशोर्भाव इमनिच् टिलुप्त । शीघ्रत्वे वाच० ।

आसिय–आश्रित–त्रि० प्रतिष्ठिते स्था० ६ ठा० आश्रयं प्राप्ते शरणागते वाच० ।

आश्विक–त्रि० अश्वान् भारभूतान् हरति वहति आवहति वा ठञ् भारभूतस्याऽश्वस्य हारके वाहके आवाहके । अश्वस्य निमित्तं संयोगं उत्पातो वा ठक् अश्वलाभसूचके संयोगे उत्पाते निमित्ते च । वाच० ॥ अश्वस्वामिनि, ४ व्य. ॥

जो णाम मारहीणं, मक्कुजो जहवाइणो दमए ।

दुट्ठे वि अ जोआसे, दमेइ तं आसियंविंत्ति ।
पं० व० १ द्वा० ॥

आसियावण–आश्रितापन–न० अपहरणे वृ० १ उ० । निष्काशयितुमासादने । व्य० १० व्य० स्तैन्ये, वृ० ४ उ० ।

आसियावाय–आशीर्वाद– पुं० बहुपुत्रो बहुधनो बहुधर्मो दीर्घायुस्त्वं भूया इत्यभीष्टोक्तौ,आसियावायवियागरेज्जा-सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

आसी–आशी– स्त्री० सर्पदंष्ट्रायाम-विशे० । स्था० ४ ठा० ।

आसीण–आसीन– त्रि० उपविष्टे । प्रश्न० १ सं० द्वा० ।

आसिते । आव० ४ अ० ।

आसीविस-आशीविष-पुं० आश्यो दंष्ट्रास्तासु विषं यस्य सः ।

आसीदाढातग्गय महाविसा आसीविसा इति ।

दंष्ट्राविषे दर्वीकरसर्पभेदे, । प्रज्ञा० १ पद । जी० १प्र० नागे. प्रश्न० १ द्वा० । स्था० ४ठा० आशीविष इवाशीविषः यथा हि तमत्यन्तमवजानानो मृत्युमवाप्नोति एवमेतमपि मुनिमवजानानानामवश्यंभावि मरणम् । आशीविषलब्धिमति शापानुग्रहसमर्थे । उत्त० १२ अ० ।

(आशीविषाणां भेदाः)

कइविहा णं भंते ! आसीविसा पण्णत्ता २ गोयमा ! दुविहा आसीविसा पण्णत्ता । तंजहा । जाइ आसीविसा य कम्मआसीविसा य ॥

कइइत्यादि । आसीविसत्ति ॥ आशीविषा दंष्ट्राविषाः । जाइ आसीविसत्ति । जात्या जन्मना आशीविषा जात्याशीविषाः कम्मआशीविसत्ति ॥ कर्म्मणा क्रियया शापादिनोपघातकरणेनाशीविषाः कर्म्माशीविषास्तत्र पंचेन्द्रियतिर्यंचो मनुष्याश्च कर्म्माशीविषाः पर्याप्तका एव एते हि तपश्चरणानुष्ठानतोऽन्यतो वगुणतः खल्वाशीविषा भवन्ति शापप्रदानेनैव व्यापादयन्तीत्यर्थः । एते चाशीविषलब्धिस्वभावात्सहस्रारान्तदेवेष्ववोपपद्यन्ते । देवास्त्वेत एव ये देवत्वेनोत्पन्नास्तेऽपर्याप्तकावस्थायामनुभूतभावतया कर्म्माशीविषा इति । उक्तंच । शब्दार्थाभेदसंवादिभाष्यकारेण । आसीदाढातग्गय, महाविसासीविसादुविहभेया । तेकम्मजाइभेएण, णेगहा चउविहविगप्पा ॥ ॥ १ ॥ भ० टी० ए श० २ उ० ॥

जात्याशीविषाः ।

जाइआसीविसाणं भंते ! । कइविहा २ पण्णत्ता गोयमा ? चउव्विहा पण्णत्ता । तंजहा । विच्छुयजाइआसीविसे १ मंडुकजाइआसीविसे २ उरगजाइआसीविसे ३ मणुस्सजाइआसीविसे ४ । स्था० ४ ठा० । भ० ॥ विच्छुयजाइआसीविसस्सणं भंते । केवइए विसए पण्णत्ते २ गोयमा ! । पभूणं विच्छुयजाइआसीविसे अद्धभरहप्पमाणमेत्तं बोदिंविसेणं विसट्टमाणं पकरेत्तए एवइए विसए नो चेवणं संपत्तीए करिसु वा करंति वा करिस्संतिवा मंडुकजाइअसीविसपुच्छा गोयमा ! पभूणं मंडुकजाइआसीविसे भरहप्पमाणमेत्तं बोदिंविसेणं विसपरिगयं सेसं तं चेव जाव करिस्संति वा । एवं उरगजाइआसीविसस्सवि । नवरं ।

जंबुद्दीवप्पमाणमेत्तं वोदिं विसेणं विसपरिगयं सेसं तं चेव जाव करिस्संति वा। मणुस्सजाइआसीविसस्स वि एवं चेव। नवरं। समयखेत्तप्पमाणमेत्तं वोदिं विसेणं विसपरिगयं सेसं तं चेव जाव करिस्संति वा॥

(केवइएत्ति) कियान्। विसएत्ति। गोचरो विषस्येति गम्यं। अद्धभरहप्पमाणमेत्तंति। अर्द्धभरतस्य यत्प्रमाणं सातिरेकत्रिषष्ट्यधिकयोजनशतद्वयलक्षणं तदेव मात्रा प्रमाणं यस्याः तथा तां (॥ वोदिंति ॥) तनुं (विसेणत्ति।) विषेण स्वकीयाशीप्रभवेण करणभूतेन (विसपरिगयंति) विषं भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य विषतां परिगता प्राप्ता विषपरिगताऽतस्तामत एव। विसट्टमाणंत्ति। विकस्यन्तीं विदलन्तीम् (करेत्तएत्ति) कर्तुम् (विसंएसंति) गोचरोऽसौ अथवा (से) तस्य वृश्चिकस्य (विसट्टयाएत्ति) विषमेवार्थो विषार्थस्तद्भावस्तत्ता तस्या विषार्थतया विषत्वस्य तस्यां वा (नो चेवत्ति।) नैवेत्यर्थः (संपत्तीएत्ति) संपत्त्या एवंविधबोधिसम्प्राप्तिद्वारेण (करिंसुत्ति) अकार्षुर्वृश्चिका इति गम्यत इह चैकवचनप्रक्रमेपि बहुवचननिर्देशो वृश्चिकाशीविषाणां बहुत्वज्ञापनार्थमेवं कुर्वंति करिष्यंति त्रिकालनिर्देशश्चामीषां त्रैकालिकत्वज्ञापनार्थः। समयखेत्तत्ति। समयक्षेत्रं मनुष्यक्षेत्रं॥

कर्माशीविषाः भ०

जइ कम्मआसीविसे किं नेरइयकम्मआसीविसे तिरिक्खजोणियकम्मआसीविसे मणुस्सकम्मआसीविसे देवकम्मासीविसे। गोयमा ! नो नेरइयकम्मासीविसे तिरिक्खजोणियकम्मासीविसे वि मणुस्सकम्मासीविसे देवकम्मासीविसे वि। जइ तिरिक्खजोणियकम्मासीविसे किं एगिंदियतिरिक्खजोणियकम्मासीविसे जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियकम्मासीविसे गोयमा ! नो एगिंदियतिरिक्खजोणियकम्मासीविसे जाव। नो चउरिंदियतिरिक्खजोणियकम्मासीविसे पंचिंदियतिरिक्खजोणियकम्मासीविसे जइ पंचिंदियजावकम्मासीविसे किं सम्मुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणियकम्मासीविसे गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणियकम्मासीविसे। एवं जहा वेउव्वियसरीरस्स भेओ जाव पज्जत्ता संखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियकम्मभूमियपंचिंदियतिरिक्खजोणियकम्मासीविसे नो अपज्जत्ता संखेज्जवासाउ य जावकम्मासीविसे। जइ मणुस्सकम्मासीविसे किं समुच्छिममणुस्सकम्मासीविसे गब्भवक्कंतियमणुस्सकम्मासीविसे २ गोयमा ! नो संमुच्छिममणुस्सकम्मासीविसे गब्भवक्कंतियमणुस्सकम्मासीविसे। एवं जहा वेउव्वियसरीरं जाव पज्जत्ता संखेज्जवासाउ य कम्मभूमियगब्भवक्कंतियमणुस्सकम्मासीविसे नो अपज्जत्ता जावकम्मासीविसे। जइ देवकम्मासीविसे किं भवणवासीदेवकम्मासीविसे जाव वेमाणियदेवकम्मासीविसे गोयमा ! भवणवासीदेवकम्मासीविसे वि वाणमंतरदेवजोइसियवेमाणियदेवकम्मासीविसे वि। जइ भवणवासीदेवकम्मासीविसे किं असुरकुमारभवणवासीदेवकम्मासीविसे जाव थणियकुमारजावकम्मासीविसे २ गोयमा ! असुरकुमारभवणवासीदेवकम्मासीविसे जाव थणियकुमारजावकम्मासीविसे जइ असुरकुमारजावकम्मासीविसे किं पज्जत्ता असुरकुमारभवणवासीदेवकम्मासीविसे किं अपज्जत्ता असुरकुमारजावकम्मासीविसे गोयमा ! नो पज्जत्ताअसुरकुमारजावकम्मासीविसे अपज्जत्ता असुरकुमारभवणवासीजावकम्मासीविसे। एवं थणियकुमाराणं। जइ वाणमंतरदेवकम्मासीविसे किं पिसायवाणमंतरदेवकम्मासीविसे एवं सव्वेसिं अपज्जत्तगाणं जोइसियाणं सव्वेसिं अपज्जत्तगाणं। जइ वेमाणियदेवकम्मासीविसे किं कप्पोवगवेमाणियदेवकम्मासीविसे कप्पातीयवेमाणियदेवकम्मासीविसे गोयमा ? कप्पोवगवेमाणियदेवकम्मासीविसे नो कप्पातीयवेमाणियदेवकम्मासीविसे। जइ कप्पोवगवेमाणियदेवकम्मासीविसे किं सोहम्मकप्पोवगजावकम्मासीविसे जाव अच्चुयकप्पोवगजावकम्मासीविसे गोयमा ! सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मासीविसे वि जाव सहस्सारकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मासीविसे वि, नो आणयकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मासीविसे जाव नो अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मासीविसे। जइ सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मासीविसे किं पज्जत्ता सोहम्मकप्पोवगजावकम्मासीविसे अपज्जत्ता सोहम्मजावकम्मासीविसे- गोयमा ! नो पज्जत्ता सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मासीविसे अपज्जत्ता सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मासीविसे एवं जाव नो पज्जत्ता सहस्सारकप्पोवगवेमाणियदेवकम्मासीविसे अपज्जत्ता सहस्सारकप्पोवगजावकम्मासीविसे॥

टी० एवं (जहा वेउव्वियसरीरस्स भेओत्ति) यथा वैक्रियं भणत जीवभेदो भणितः तथेहापि वाच्योसावित्यर्थः। स चायं-गोयमा नो संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणियकम्मासीविसे गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणियकम्मासीविसे किं संखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियपंचिंदियातिरिक्खजोणियकम्मासीविसे असंखेज्जवासाउ य जाव कम्मासीविसे गोयमा संखेज्जवासाउ य जाव कम्मासीविसे नो असंखेज्जवासाउ य जाव कम्मासीविसे जइ संखेज्जजावकम्मासीविसे किं पज्जत्तसंखेज्जजावकम्मासीविसे अपज्जत्तसंखेज्जजावकम्मासीविसे ? गोयमा। शेषं लिखितमेवास्ते। भ. टी.। ८ श. १ उ.॥

एतदेवसंक्षिप्याह।

(आसीविस इति) आश्यो दंष्ट्रास्तासु विषं येषां ते आशीविषाः ते द्विविधा जातितः कर्मतश्च तत्र जातितो वृश्चिकमंडूकोरगमनुष्यजातयः क्रमेण बहुबहुतरबहुतमाविषाः वृश्चिकविषं हि उत्कर्षतोऽर्धभरतक्षेत्रप्रमाणं शरीरं व्याप्नोति। मंडूकविषं भरतक्षेत्रप्रमाणं। भुजंगमविषं जंबूद्वीपप्रमाणं। मनुष्यविषं समयक्षेत्रप्रमाणं। कर्मतश्च पंचेंद्रियतिर्यग्यो

नयो मनुष्या देवाश्चासहस्रारात् । एते हि तपश्चरणानुष्ठानतोऽन्यतो वा गुणत आशीविषवृश्चिकभुजंगादिसाध्यां क्रियां कुर्वन्ति । शापप्रदानादिना परं व्यापादयंतीति भावः । देवास्त्वपर्याप्तावस्थायां तच्छक्तिमंतोऽवसातव्याः । ते हि पूर्वं मनुष्यभवे समुपार्जिताशीविषलब्धयः सहस्रारांतदेवेष्वभिनवोत्पन्ना अपर्याप्तावस्थायां प्राक्तनविकाशीविषलब्धिसंस्कारादाशीविषलब्धिमंतो व्यवह्रियंते । ततः परं तु पर्याप्तावस्थायां संस्कारस्यापि निवृत्तिरिति न तद्व्यपदेशभाजः । यद्यपि च नाम पर्याप्ता अपि देवाः शापादिना परं व्यापादयंति । तथापि न लब्धिव्यपदेशो भवप्रत्ययतस्तथा रूपसामर्थ्यस्य सर्वसाधारणत्वात् गुणप्रत्ययो हि सामर्थ्यविशेषो लब्धिरिति प्रसिद्धिः ॥ आ. म. प्र. १ अ. । विशे० प्रव० द्वा० १३८ जंबूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमे शीतोदाया महानद्या दक्षिणे वक्षस्कारपर्वतविशेषे, स्था० ४ । ८ । ठा. । (दो आसीविसा) स्था० २ ठा० ।

आसीविसत्त–आशीविषत्व–न०शापानुग्रहसामर्थ्य-स्था.५ठा.।

आसीविसभावणा-आशीविषभावना-स्त्री०आशीविषत्वं पूर्वोक्तस्वरूपं भाव्यते प्रतिपाद्यते यासु ग्रन्थपद्धतिषु ता आशीविषभावना अंगबाह्यकालिकश्रुतभेदे। पा० आशीविषभावनायां पिच्छिकायामाशीविषत्वलब्ध्येयथा समाचरणैराशीविषतयाकर्म बध्यते व्य० १ उ. सा च चतुर्दशवर्षपर्यायस्य दीयते पं० व० २ द्वा. ॥

आसीविसलद्धि–आशीविषलब्धि–स्त्री० (तपश्चरणमाहात्म्याद्, गुणादितरतोपि वा ॥ आशीविषसमर्थाः स्युर्निग्रहेऽनुग्रहेऽपि च ॥ १ ॥ ग० अधि० । इत्युक्तस्वरूपे निग्रहाऽनुग्रहसामर्थ्ये. ग. अ. । आ० चू० १

आसीस–आशिष्–स्त्री० आ. शास क्विप्-आङ्पूर्वकत्वात् अत इत्वम् गोणादित्वादन्त्यस्यात्वम् । इष्टार्थाविष्करणे प्रार्थने, च । वाच० ।

आसु–आशु–अव्य. शीघ्रे,-वि० । नि० आव. । सूत्र० क्षिप्रे सूत्र० १ श्रु. ४ अ. ॥ स्वल्पकाले-आव. ।

आसुकार–आशुकार–पु० करणं कारः आचित्तीकरणं गृह्यते आशु शीघ्रं कार आशुकारः । मारणे, । तद्धेतुत्वाद्दाहविषाचिसूचिकादौ, आव० मरणावसरे. च । आतु० ॥

आसुकारोवगय–आशुकारोपगत–त्रि० आशुकारेण शूलादिनोपगतः कालगत आशुकारोपगतः । शूलादिना मृते । व्य. ४ उ. ।

आसुग–आशुग–पु० आशु-गम-ड-वायौ, । सूर्ये वाणे । वाच०

आसुपण्ण–आशुप्रज्ञ–पु० आशु शीघ्रं कार्याकार्येषु प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपा प्रज्ञा मतिर्यस्य स आशुप्रज्ञः उत्त० क्षिप्रप्रज्ञे । सूत्र० १ श्रु. १४ अ. पटुबुद्धौ । सदसद्विवेकविकले ।सूत्र. २ श्रु. १ अ. निगदवर्णनात् आव० सर्वत्र सदोपयोगाद्छद्मस्थे० सूत्र १ श्रु. ६ अ. । मनसाऽपर्यालोच्यैव पदार्थपरिच्छित्तिविधायके सूत्र० १ श्रु. ६ अ. । केवलज्ञानिनि उत्पन्नदिव्यज्ञाने (णेआसुपणीकासव आसुपन्ने) सूत्र. १ श्रु. ६ अ. ॥

आसुयर–आशुचर–त्रि० शीघ्रसंचरणशीले-विशे० ।

आसुर–आसुर–न० असुरकुमारभावे, उत्त०। असुरभावनाजनितेऽनुष्ठाने, । स्था. पणबन्धेन कन्याप्रदाने - विवाहभेदे-ध०

आसुरत्ता–आसुरता–स्त्री० आसुरभावे. स्था० ।

आसुरा–री-आसुरी–स्त्री० असुरा भवनपतिदेवविशेषास्तेषामियमासुरी येष्वनुष्ठानेषु वर्त्तमानोऽसुरत्वं जनयति तैरात्मनो वासने वृ. उप. स्था० ।

> चउहिं ठाणेहिं जीवा आसुरत्ताए कम्मं पकरेति तंजहा कोवसीलयाए पाहुडसीलयाए संसत्ततवोकम्मेणं निमित्ताजीवयाए । स्था. ४ ठा.

व्या० चउहिं ठाणेहिमित्यादि कंठ्यं नवरं असुरेषु भव आसुर असुरविशेषस्तद्भाव आसुरत्वं तस्मै आसुरत्वाय तदर्थमित्यर्थः अथवा असुरतायै असुरताया वा कर्म तदायुष्कादि प्रकुर्वन्ति कर्तुमारभन्ते तयया क्रोधनशीलतया कोपस्वभावत्वेन प्राभृतशीलतया कलहनसंबंधतया संसक्ततपःकर्मणा आहारोपधिशय्यादि प्रतिबद्धभावतपश्चरणेन निमित्ता जीवनतया त्रैकालिकशुभाशुभादिविषयनिमित्तोपात्ताहाराद्युपजीवनेनेति । स्था. ४ ठा. ।

अथासुरीमाह ।

> अणुबद्धविग्गहो वि य संसत्ततवोनिमित्तमाएसी ।
> निक्किवनिराणुकंपो आसुरियं भावणं कुणइ ॥

अनुबद्धविग्रहसंसक्ततया निमित्तादेशी निष्कृपो निरनुकंपस्सत्त्वासुरीं भावनां करोतीति निर्युक्तिसमासार्थः । वृ. उ. १ प्रव० ध० । पं० व० । आसुर्यपि सदा विग्रहशीलत्व १ संसक्ततपः २ निमित्तकथन ३ निष्कृपता ४ निरनुकम्पता ५ भेदेन पंचविधा उक्तंच सइविग्गहेत्यादि १ असुराणामियमासुरी सूत्र० । रौद्राणां रुद्रकर्मकारिणां भावदिशि, उत्त० ।

आसुरि–असुरि–पु० सांख्याचार्यकपिलप्रथमशिष्ये, यदाह आसुरिः विविक्ते दृक्परिणतौ भोगोऽस्य कथ्यते । स्या० । आ० म० प्र. आ. चू. ।

आसुरिय–आसुरिक–पु० असुराणां चारुकोपेन चरन्तीति आसुरिकाः । प्राक्संयतभवे कृतचारुकोपेषु, असुरत्वेनोत्पन्नेषु । आतु० ।

आसुर्य–न० असुरभावे, प्रश्न० ।

आसुरुत्त–आसुरुप्त–त्रि० आशु शीघ्रं रुप्तः कोपोदयाद्विमूढो रुप् लुप् विमोहने इति वचनात् भ. श. ७ उ. ९ । शीघ्रं कोपविमूढबुद्धौ. भ० । श. ६ उ. १ । स्फुरितकोपलिंगे । ज्ञा. । अ. २ । जं. ।

आसुरोक्त–त्रि० आसुरमसुरस्यैककोपेन दारुणत्वात् उक्तं भणितं यस्य स आसुरोक्तः । असुरसदृशकोपेन दीर्घशब्दकारिणि, नि० ।

आशुरुष्ट–त्रि. आशु शीघ्रं रुष्टः क्रोधेन विमोहितो यःसः नि०कोपेन विमोहिते, विपा. अ- ९ वि० । कुपिते विपा० । क्रुद्धे-ज्ञा० । अ १६

आसूणि–आशूनि–न०येनाशूनः सन् आ समन्तात्शूनीभवति बलवानुपजायते तदाशूनीत्युच्यते। घृतपानादौ आहारविशेषे रसायनक्रियायां, च सूत्र० १ अ ६ । आसूणिमक्खिरागं च गिद्धुवघायकम्मगं-सूत्र० ।

आसूणिय–आशूनित.–त्रि०ईषच्छूनीकृते-प्रश्न० ।

आसेय–आसेक–पु० । आ सिच्-घञ्-जलादिना वृक्षादेर्सेचने,आ सम्यक् सिच्यते येन. । करणे ल्युट् आसेचनसाधने पात्रे, वाच० ।

आसेवण–आसेवन.–न०सम्यक्सेवने, सततसेवने पौनःपुन्ये, च वाच० । सम्यक्पालने– । मैथुनक्रियायाम्, । द० ।

आसेवणा–आसेवना–स्त्री० प्रतिसेवायाम्, पंचा. । संयमस्य विपरीताचरणे,–ध० अधि० ३ । प्रव. । अभ्यासे, आ० चू० यथावस्थितसूत्रानुष्ठाने । सूत्र० श्रु० १ अ० १४ ।

आसेवणाकुसील–आसेवनाकुशील–पु० संयमस्य विपरीताराधनया कुशीले, प्रव० । स्वरूपमस्य कुसीलशब्दे ॥

आसेवणासिक्खा–आसेवनाशिक्षा.–स्त्री०" औधिकी दशधाऽऽख्या च तथा पदविभागयुक् । सामाचारी त्रिधेत्युक्ता तस्याः सम्यक् प्रपालनम्" इत्युक्तलक्षणे शिक्षाभेदे–ध. अधि. ३ ।

आसेविय–आसेवित–त्रि०सकृत्करणात्(ज्ञा० आचा० पंचा०) प्रतिसेविते, सम्यक् सेविते, पौनः पुन्येन सेविते, च भावे. क्तः आसेवनायाम्, । वाच. ।

आसोअ–अश्वयुज्–पु० । आश्विनमासे,–जो० (आसोअमावासाए नेमिजिणिंदस्स) । आ. म. प्र० ।

आसोत्थ–अश्वत्थ–पु–बहुबीजकवृक्षविशेषे, प्रश्न० ।

आहंसु–आख्यातवति, प्रश्न० ।

आहच्च–आहत्य–अव्य० सहसा इत्यस्य (आचा०) कदाचिदित्यस्य वार्थे भ० नि. चू. ४ व्य. । आचा० । उत्त० आहत्य अव्य० ढौकित्वा आचा० । उपेत्य । आचा० ॥ व्यवस्थाप्य । सूत्र ० श्रु २ अ० १ । सूत्र. । परिभाज्य । परिभागीकृत्यइत्यस्य वार्थे, आचा०"आहच्चदिज्जमाणं भुंजमाणे"सबले आहृत्य दीयमानं स्वस्थानात्साध्वर्थमभिमुखदानमानीय, दशा. ।

आहच्चा–आहत्या–स्त्री०आहनने,– प्रहारे, । नि० ।

आहट्ट–आहत्त–पुं–प्रेहलिकायां, वृ० ॥

आहट्टु–आहृत्य–अव्य. व्यवस्थाप्य अपाहृत्य वेत्यर्थे । सूत्र० अभिहडं आहट्टु देसियं । सूत्र० श्रु० २ अ० १ ।

आहड–आहृत–त्रि० प्रत्यादौडः ७ । १ । ६ । इति तस्य डः प्रा० साध्वर्थं यद् गृहस्थेन नीयते तदाहृतम्. सूत्र० श्रु०१ अ०५ आनीते,–आव० आचा० दश० । प्राहणके– वृ० उ. २ । आहृतं द्विधा स्वग्रामाहृतं परग्रामाहृतं । सप्रत्यवायमप्रत्यवायं चेत्याद्यन्याहृतशब्दे । जीत० नि. चू० व्य० ।

आहडिया–आहृतिका–स्त्री० प्राहणके–वृ० उ० २ ।

आहत्तहिय–याथात्म्य–न० यथातथाभावो याथातथ्यम् धर्ममार्गसमवसरणाख्याध्ययने तत्रोक्तार्थ-तत्त्वे सत्तानुगतसम्यक्त्वे–चारित्रे, च-सूत्र० यथावस्थितेऽर्थे । सूत्र० श्रु०१ अ० १ परमार्थेन परमार्थचिंतायां सम्यग्ज्ञानादिके–सूत्र० श्रु १ अ० १३ । तत्प्रतिपादके त्रयोदशे सूत्रकृताध्ययने । सम०२ ३ स. ।

आहम्म–आहम्म–धा. हम्म गतौ. आपूर्वः । आहम्मई आहम्माति–प्रा० ।

आहम्मत्–आहन्यमान–त्रि० वाद्यमानेषु पणवादिषु, आहम्मं ताणं पणवाणं पडिहाणं । प्रा० ।

आहय–आहत–त्रि० अननुबद्धे–स्था० प्रेरिते–आव० रा० आवश्यकर्त्तव्ये–गमनागमनादौ । प्रव० । चूर्णिते, । प्रति० । आहृत–त्रि० उपदर्शित–प्रति० ।

आख्यात–न. आख्यानकप्रतिबद्धे–प्रज्ञा० । जी० स्था० । आ० म. प्र० । भ० ।

आहरत्त–आनयत्– त्रि० आनयति,–द० ।

आहरण–आहरण–न० व्यवस्थापने, आचा० । स्वीकरणे आचा० । आनयने,–सूत्र० श्रु० २ अ० २ । आचा० आदाने, ग्रहणे, सूत्र० श्रु० १ अ० ७ ।

उदाहरण–न० उदाह्रियते प्राबल्येन गृह्यतेऽनेनदार्ष्टान्तिकोऽर्थ इत्युदाहरणम् द० साध्यसाधनान्वयप्रदर्शने दृष्टान्ते, आ. म. प्र. । विशे० !

आहरणं दुविहं चउव्विहं होइ इक्कमेक्कं तु ।

आ अभिविधिना ह्रियते प्रतीतौ नीयते अप्रतीतोऽर्थोऽनेनेत्याहरणं यत्र समुदित एव दार्ष्टान्तिकोऽर्थ उपनीयते यथा पापं दुःखाय ब्रह्मदत्तस्यैवेति । द० अ० १ स्था० ।

आहरणे चउव्विहे पन्नत्ते । तंजहा आवाए ।
उवाए ठवणाकम्मे पडुप्पन्नविणासीआ ॥
सांप्रतमुदाहरणमभिधातुकाम आह ॥
चउहा खलु आहरणे होइ अवाउ उवाय ठवणा य ।
तह य पडुपन्नविणासमेव पढमं चउविगप्पं ॥ ५४ ॥

व्या० चतुर्धा खलूदाहरणं भवति अथ चतुर्धा खलूदाहरणे विचार्यमाणे भेदो भवति । तद्यथा । अपायः उपायः स्थापना च तथा च प्रत्युत्पन्नविनाशमेवेति स्वरूपमेव प्रपंचेन भेदतो निर्युक्तिकार एव वक्ष्यति द० अ० १ अपायादीनां व्याख्याऽन्यत्र स्वस्वस्थाने ।

आहरणतद्देश–आहरणतद्देश–पु० तस्य देशस्तद्देशः स चासावुपचारादाहरणं चेति प्राकृतत्वादाहरणशब्दस्यपूर्वनिपाते । आहरणतद्देशः । दृष्टान्तार्थदेशेनैव दार्ष्टान्तिकस्यार्थस्योपनयनं क्रियते तत्तद्देशेउदाहरणमिति-यथा चन्द्र इवमुखमस्या इति । इह हि चन्द्रे सौम्यत्वलक्षणेनैव देशेन मुखस्योपनयननाभिष्टेन नयननासावर्जितत्वं कलंकादिना । स्था० ठा. । ४ । आहरणतद्देसे चउव्विहे पन्नत्ते तंजहा अणुसट्ठि उवालंभे पुच्छाणिस्सावयणे । अनुशास्त्यादीनां व्याख्या स्वस्थाने ।

आहरणतद्दोस–आहरणतद्दोष–पु० तया तस्यैवाहरण तद्देशस्यैवाहरणस्य संबन्धी साक्षात्प्रसंगसंपन्नो वा दोषस्तद्दोषः स चासौ धर्मे धर्मिण उपचारादाहरणं चेति प्राकृतत्वेन पूर्वनिपातादाहरणतद्दोषः । अथवा तस्याऽऽहरणस्य दोषो यस्मिंस्तत्तथा । दुर्हेतुभेदे,–स्था० ठा. ४ इह साध्य साधन कैवल्यं नाम दृष्टांतदोषो यथासत्यादिवचनरूपं तद्दोषाहरणं यथा सर्वथाहमसत्यं परिहरामि गुरुमस्तककर्त्तनवदिति । यद्वा साध्यासिद्धिं कुर्वदपि दोषान्तरमुपनयाति तदपि तदेव यथा सत्यं धर्म्ममिच्छंति लौकिकमुनयोऽपि " वरं कूपशताद्वापी वरं वापीशतात् क्रतुः । वरं क्रतुशतात्पुत्रः सत्यं पुत्रशताद्वरमिति " । १ । वचनवक्तृनारदवदिति अनेन च श्रोतुः पुत्रक्रतुप्रभृतिषु प्रायः संसारकारणेषु धर्म्मप्रतीतिराहितेति आहरणतद्दोषतेति यथा वा बुद्धिमता केनापि कृतमिदं जगत्सन्निवेशविशेषवत्वात् घटवत् स चेश्वर इति अनेन हि स बुद्धिमान् कुंभकारतुल्योपीश्वरः सिध्यतीति ईश्वरश्च स विवक्षित इति स्था० । ४ ठा.

तद्यथा ।

आहरणतद्दोसे चउव्विहे पन्नत्ते । तं जहा । अधम्मजुत्ते पडिलोमे आत्तोवणीए दुरोवणीए ॥

स्था० ठा. ४ दश० अ. २ ।

आहरिज्जमाण—आह्रियमाण—त्रि० खाद्यमाने पुद्गले आहारे अभ्यवह्रियमाणे, स्था० ठा. १० । आहारतया जीवेन गृह्यमाणे,। स्था० ठा. ३ ।

आहरित्तए—आहर्तुम्—अव्य० अदनं कर्तुमित्यर्थे, । तं० ।

आहरिसिय—आधर्षित—त्रि० भर्त्सिते, आ० म. प्र० ।

आहवण—आह्वान—न० संशब्दने,पंचा० १ वृ. (अग्गिकुमाराहवणे धूवं एगं इहं वेति) । पंचा० ।

आहव्वणी—आथर्वणी—स्त्री० स्वाभिधानायां सद्योऽनर्थकारिण्यां विद्यायाम, सूत्र० श्रु. २ अ. २ ।

आहा—कांक्ष्—धा० आकांक्षायाम्, कांक्षेराहाहिलंघाहिलंखवच्चवंकमहसिहविलुंपाः । ८।४।१९ । इति कांक्षेराहादेशः । आहाइ । कांक्षति । प्रा० ।

आहार—आधार—पु० अधिकरणे, विशे० आ. चू. अ. १ अनु० ।

दोएहं गब्भत्थाणं आहारे पं. तं. मणुस्साणं चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं चेव ॥

टी० द्वयोरेव गर्भस्थयोराहारोऽन्येषां गर्भस्थैवाभावादिति । स्था० ठा. २ । स चतुर्भेदस्तद्यथा वैषयिको व्यापक औपश्लेषिकः सामीप्यकश्च आ. म. द्वि. यथा ।

आहारोआहेयं च होइ दव्वं तहेव भावा य ।

द्रव्यं आधारो भवति पर्यायाणाम् । विशे० । आश्रये, ज्ञा० अ. १ आलम्बने, संथा० आधेयस्यैव सर्वलोकानामुपकारित्वात् (ज्ञा० अ.१) आधार इवाधार आश्रय इति यावत् । सम्यक्त्वे· यथा धरातलमन्तरेण निरालंबं जगदिदं न तिष्ठति एवं धर्मजगदपि सम्यक्त्वलक्षणाधारव्यतिरेकेण नावतिष्ठत इति स्वया भावनीयम् । प्रव. ध० । आधारणादाधारः । आकाशे, भ० श. २ उ. २ ।

आहार-पु०-आहरणमाहारः । ग्रहणे,क-प्र० । भोजने, प्रश्न० अभ्यवहरणे प्रव० ।

आहारनिक्षेपः ।

नामं ठवणा दविए खेत्ते भावे य होंति बोधव्वो ।
एसो खलु आहारेनिक्खेवो होइ पंचविहो ॥

(नामं ठवणेत्यादि)नामस्थापना द्रव्यक्षेत्रभावरूपः पंचप्रकारो भवति निक्षेप आहारपदाश्रय इति। तत्र नामस्थापनेअनादृत्य द्रव्याहारं प्रतिपादयितुमाह ।

दव्वे सचित्तादी खेत्ते नगरस्स जणवओ होइ ।
भावाहारो तिविहो ओए लोमे य पक्खेवे ॥

(दव्वे इत्यादि) द्रव्याहारे चिन्त्यमाने सचित्तादिराहारस्त्रिविधो भवति। तद्यथा सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च तत्रापि सचित्तः षड्विधः पृथिवीकायादिकः। तत्र सचित्तस्य,पृथिवीकायस्य लवणादिरूपापन्नस्याहारो द्रष्टव्यः तथाप्कायादेरपीति एवं मिश्रोऽचित्तश्चायोज्यः नवरमग्निकायमचित्तं प्रायशो मनुष्या आहारयंति ओदनादेस्तद्रूपत्वादिति । क्षेत्राहारस्तु यस्मिन्क्षेत्रे आहारः क्रियते उत्पद्यते व्याख्यायते। यदि वा नगरस्य यो देशो धान्यधनादिनोपभोग्यःस क्षेत्राहारः। तद्यथा । मथुरायाः समासन्नो देशः परिभोग्यो मथुराहारो माठरकाहारः खेडाहार इत्यादिभावाहारस्त्वयं । क्षुधोदयाद्भक्षपर्यायोपपन्नं वस्तु यदाहारयति स भावाहार इति तत्रापि प्रायश आहारस्य जिह्वेन्द्रियविषयत्वात्तिक्तकटुककषायाम्ललवणमधुररसा गृह्यंते । तथा चोक्तं "राईभत्ते भावओ तित्ते वा जाव मधुरेत्यादि" अन्यदपि प्रसंगेन गृह्यते। तद्यथा। खरविशदमभ्यवहार्यं भक्ष्यं तत्रापि पुष्पाढ्य ओदनः प्रशस्यते न शीतः । उदकं तु शीतमेव तथा चोक्तं शैत्यमपां प्रधानो गुणः । एवं तावदभ्यवहार्यं द्रव्यमाश्रित्य भावाहारः प्रतिपादितः । सांप्रतमाहारकमाश्रित्य भावाहारं निर्युक्तिकृदाह। भावाहारस्त्रिविधस्त्रिप्रकारो भवति। आहारकस्य जंतोस्त्रिभिः प्रकारैराहारोपादानादिति । प्रकारानाह (ओहेति) तैजसेन शरीरेण तत्सहचरितेन च कर्मणा कार्मणेनाभ्यां द्वाभ्यामप्याहारयाति यावदपरमौदरिकं शरीरं न निष्पद्यते। तथा चोक्तं "तएण कम्मएणं आहारेइ अणंतरं जीवो । तेण परं मिस्सेणं जाव शरीरस्स निप्पत्ती ॥ तथा । ओहारा जीवा सव्वे आहारगा अपज्जत्ता " । लोमाहारस्तु शरीरपर्याप्त्युत्तरकालं बाह्यया त्वचा लोमभिराहारो लोमाहारस्तथा-प्रक्षेपेण कवलादेराहार प्रक्षेपाहारः स च वेदनीयोदयेन चतुर्भिः स्थनैराहारसञ्ज्ञावाद्भवति। तथाचोक्तं" चउहिं ठाणेहिं आहारसन्ना समुप्पज्जइ तं जहा ओमोडयाए छुहावेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मई एतमट्ठोवओ गेणंति ॥

सांप्रतमेतेषां त्रयाणामप्येकयैव गाथया व्याख्यानं कर्तुमाह

सरीरेणोयाहारो तयायफासेण लोमआहारो ।
पक्खेवाहारो पुण कावलितो होइ नायव्वो ॥

सरीरेणेत्यादि ॥ तैजसेन कार्मणेन च शरीरेणौदारिकादिशरीरानिष्पत्तेर्मिश्रेण च य आहारः स सर्वोऽप्योजाहार इति केचिद् व्याचक्षते । औदरिकादिशरीरपर्याप्तापर्याप्तकोपींडियनापानभाषामनःपर्याप्तिभिरपर्याप्तकः शरीरेणाहारयन् ओजाहार इति गृह्यते तदुत्तरकालं त्वचा स्पर्शेंद्रियेण आहार स लोमाहार इति । प्रक्षेपाहारस्तुकावलिकः कवलप्रक्षेपनिष्पादित इति ज्ञातव्यो भवति के ओजाहाराः के लोमाहारा के प्रक्षेपाहारा पुनरप्येषामेव स्वामिविशेषेण विशेषमाविर्भावयन्नाह ॥

ओयाहारा जीवा सव्वे अपज्जत्तगा मुणेयव्वा ।
पज्जत्तगा य लोमे पक्खेवे होइ मायव्वा ॥ ४ ॥

ओयाहार इत्यादि । यः प्रागुक्तः शरीरेणौजसाहारस्तेनाहारेणा हारका जीवाः सर्वेऽप्यपर्याप्तका ज्ञातव्याः। सर्वाभिपर्याप्तिभिरपर्याप्तास्ते वेदितव्याः । तत्र प्रथमोत्पत्तौ जीव पूर्वशरीरपरित्यागे विग्रहेणाविग्रहेण चोत्पत्तिदेशे तैजसेन कार्मणेन शरीरेण तप्तस्नेहपतितसंपातकवस्तत्प्रदेशस्थानातु लानादत्ते तदुत्तरकालमपि यावदपर्याप्तकावस्था तावदोज आहार इति पर्याप्तकास्त्विंद्रियादिभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्ता केषांचिन्मतेन शरीरपर्याप्तका वा गृह्यंते तदेवं ते लोमाहार भवंति तत्र स्पर्शेंद्रियेणोष्मादिना तप्तच्छायया शीतवायुनोदकेन प्रीयते प्राणी गर्भस्थोऽपि पर्याप्त्युत्तरकालं लोमाहार एवेति प्रक्षेपाहारे तु भजनीया यदैव प्रक्षेपं कुर्वंति तदैव प्रक्षेपाहारो नान्यदा लोमाहारता तु वाय्वादिस्पर्शात्सर्वदैवेति च लोमाहारश्चक्षुष्मतामर्वाग्दृग्भिर्मतां न दृष्टिपथमवतरत्य तोऽसौ प्रतिसमयवर्ती प्रायशः प्रक्षेपाहारस्तूपलभ्यते प्राय स च नियतकालीयः। तद्यथा । देवकुरूत्तरकुरुप्रभवा अष्टम भक्ताहाराः संख्येयवर्षायुषामनियतकालीयः प्रक्षेपाहार इति सांप्रतं प्रक्षेपाहारं स्वामिविभागेन दर्शयितुमाह ॥

एगिंदियदेवाणं नेरइयाणं च नत्थि पक्खेवो ।
सेसाणं पक्खेवो संसारत्थाण जीवाणं ॥

(एगिंदिय इत्यादि) एकमेव स्पर्शेन्द्रियं येषां भवति ते एकेन्द्रियाः पृथिवीकायादयस्तेषां देवनारकाणां च नास्ति प्रक्षेपस्ते हि पर्याप्त्युत्तरकालं स्पर्शेन्द्रियेणैवाहारयंतीति कृत्वा लोमाहाराः तत्र देवानां मनसा परिकल्पिताः शुभाः पुद्गलाः सर्वेणैव कायेन परिणमंति नारकाणां त्वशुभा इति । शेषास्त्वौदारिकशरीरा द्वीन्द्रियादयस्तिर्यङ्मनुष्यास्तेषां प्रक्षेपाहार इति । तेषां संसारस्थितानां कायस्थितेरवाभावात्प्रक्षेपमंतरेण कावलिक आहारो जिह्वेंद्रियसद्भावादिति अन्ये त्वाचार्या अन्यथा व्याचक्षते तत्र यो जिह्वेंद्रियेण स्थूलशरीरे प्रक्षिप्यते स प्रक्षेपाहारः यस्तु घ्राणदर्शनश्रवणैरुपलभ्यते धातुभावेन परिणमति स ओजाहारः । य पुनः स्पर्शेन्द्रियेणैवोपलभ्यते धातुभावेन प्रयाति स लोमाहार इति । सूत्र० श्रु. २ अ ३ प्रव० द्वा २०५

सांप्रतं कालविशेषमधिकृत्याऽनाहारकानभिधित्सुराह ।

एक्कं च दोवसमए तिन्निवसमए मुहुत्तमद्धं वा ।
सादीयमनिहणं पुण कालमणाहारगा जीवा ॥

एक्कं चेत्यादि । तत्र "विग्गहगइमावन्ना केवलिणो समोहया अयोगीया । सिद्धा य अणाहारा सेसा आहरगा जीवा" अस्या लेशतोऽयमर्थः उत्पत्तिकाले विग्रहगतौ वक्रगतिमापन्नाः केवलिनो लोकपूरणकाले समुद्घातावस्थिता अयोगिनः शैलेश्यवस्थाः सिद्धाश्चानाहारकाः शेषास्तु जीवाहारकाः इत्यवगंतव्यं तत्र भवाद्भवांतरं यदासमश्रेण्या याति तदानाहारको न लभ्यते यदापि विश्रेण्यामेकेन वक्रेणोत्पद्यते तदापि प्रथमसमये पूर्वशरीरस्थेनाहारितं द्वितीये त्ववक्रसमये समाश्रितशरीरस्थेनेति वक्रद्वये तु त्रिसमयोत्पत्तौ मध्यसमयेनाहारक इति । इतरयोस्त्वाहारक इति वक्रत्रये तु चतुःसमयोत्पत्तिके मध्यवर्त्तिनोः समययोरनाहारकश्चतुःसमयोत्पत्तिश्चैवं भवति । त्रसनाड्या बहिरुपरिष्टादधोधस्तादुपर्युत्पद्यमानो दिशो विदिशि विदिशो वा दिशि यदोत्पद्यते तदा लभ्यते । तत्रैकेन समयेन त्रसनाडी प्रवेशो द्वितीयेनोपर्यधो वा गमनं तृतीयेन च बहिर्निःसरणं चतुर्थेन तु विदिक्षूत्पत्तिदेशप्राप्तिरिति । पंचमसमयस्तु त्रसनाड्या बहिरेव विदिशो विदिगुत्पत्तौ लभ्यते । तत्र च मध्यवर्तिषु अनाहारक इत्यवगंतव्यं । आद्यंतसमययोस्त्वाहारक इति । केवलिसमुद्घातेपि कार्मणशरीरवर्तित्वात्तृतीयचतुर्थपंचमसमयेष्वनाहारको द्रष्टव्यः । शेषेषु त्वौदारिकतन्मिश्रवर्तित्वादाहारक इति (मुहुत्तमद्धंचत्ति) अंतर्मुहूर्तं गृह्यते । तत्र केवली स्वायुषः क्षये सर्वयोगनिरोधे सति ह्रस्वपंचाक्षरोद्गिरणमात्रकालम् यावदनाहारक इत्येवमवगंतव्यं सिद्धजीवास्तु शैलेश्यवस्थाया आदिसमयादारभ्यानंतमपि कालमनाहारका इति । सांप्रतमेतदेव स्वामिविशेषविशेषिततरमाह ।

एक्कं च दोव समए केवलिपरिवज्जिया अणाहारा ।
पंचंमि दोण्णि लोए य पूरिए तिन्नि समयाओ ॥

एक्कंचेत्यादि ॥ केवलपरिवर्जिताः संसारस्था जीवा एकं द्वौ वा अनाहारका भवंति ते च द्विविग्रहत्रिविग्रहोत्पत्तौ त्रिचतुःसामयिकायां द्रष्टव्याः चतुर्विग्रहपंचसमयोत्पत्तिस्तु स्वल्पसत्वाश्रितेपि न साक्षादुपात्ता । तथा चान्यत्राप्यभिहितं एकं द्वौ वानाहारकः । वाशब्दात् त्रीन् वा आनुपूर्व्या अभ्युदग्र उत्कृष्टतो विग्रहगतौ चतुरः समयानागमेऽभिहिताः तत्र । पंचमसमयोत्पत्तौ लभ्यते नान्यत्रेति । भवस्थकेवलिनस्तु समुद्घाते मंथ तत्करणोपसंहारावसरे तृतीयपंचमसमयौ द्वौ लोकपूरणाच्चतुर्थसमयेन सहितास्त्रयः समया भवंतीति ।

पुनरपि निर्युक्तिकारः सादिकमपर्यवसानं कालमनाहारकत्वं दर्शयितुमाह ॥

अंतो मुहुत्तमद्धं सेलेसीए भवे अणाहारा ।
सादीयमनिहणं पुण सिद्धायणाहारगा होंति ॥

(अंतोमुहुत्तमित्यादि) शैलेश्यवस्थाया आरभ्य सर्वथानाहारकः सिद्धावस्थाप्राप्तावनंतमपि कालं यावदिति पूर्वं तु कावलिकाख्यव्यतिरेकेण प्रतिसमयमनाहारकः कावलिकेन तु कादाचित्क इति । सूत्र. श्रु. २ अ. ३ ॥ सयोगिकेवली अनाहारक इति वदतां दिगम्बराणां तस्याऽऽहारकत्वसाधनेन प्रतिक्षेपः कृतः । सूत्र० । सम्म० । तदेवं संसारस्या जीवा विग्रहगतौ जघन्येनैकं समयं उत्कृष्टतः समयत्रयं भवस्थकेवली च समुद्घातावस्थाः समयत्रयमनाहारकः शैलेश्यवस्थायांत्वंतर्मुहूर्तं सिद्धास्तुसादिकमपर्यंतं कालमनाहारका इति स्थितं ॥

सांप्रतं प्रथमाहारग्रहणं येन शरीरेण करोति तद्दर्शयति ॥

जोएण कम्मएणं आहारेई अणंतरं जीवा ।
तेण परं मीसेणं जीवशरीरस्स पज्जत्ती ॥

जोएणेत्यादि । ज्योतिस्तेजस्तदेव तत्र वा भवं तैजसं कार्मणेन वाहारयति । तैजसकार्मणे हि शरीरे आसंसारभाविनि ताभ्यामेवोत्पत्तिदेशं गता जीवा प्रथममाहारं कुर्वंति ततः परमौदारिकमिश्रेण वैक्रियमिश्रणेन वा यावच्छरीरं निष्पद्यते तावदाहारयंति । शरीरनिष्पत्तौ त्वौदारिकेण वैक्रियेण वाऽऽहारयंतीति स्थित । सूत्र० श्रु० २ अ० ३ । श्रा० ।

केवलिनां प्रच्छन्नाहारनिर्हारौ ॥ स० ॥

पृथ्वीकायिकादीनामाहारनिरूपणम्—कथं किं वा ते आहरन्ति ॥

सुयं मे आउसंते णं भगवया एवमक्खायं इह खलु आहारपरिण्णा णामज्झयणे तस्स णं अयमट्ठे इह खलु पाईणं वा सव्वत्तो सव्वावंति च णं लोगंसि चत्तारि बीयकाया एवमाहिज्जंति । तं जहा अग्गबीया मूलबीया पोरबीया खंधबीया ते सिं च णं अहाबिएणं अहावगासेणं इहे गतिया सत्ता पुढवीजोणिया पुढविसंभवा पुढवीवुक्कमे तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाएणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहजोणियासु पुढवीसु रुक्खत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहारेंति ॥ १ ॥

॥ टी० ॥ सुधर्मस्वामी जंबूस्वामिनमुद्दिश्येदमाह । तद्यथा श्रुतं मयाऽऽयुष्मता तु भगवतेदमाख्यातं । तद्यथा । आहारपरिज्ञेदमध्ययनं तस्य चायमर्थः । प्राच्यादिषु दिक्षु सर्वत इत्यूर्ध्वाधो विदिक्षु च (सव्वावंतित्ति) सर्वस्मिन्नपि लोके क्षेत्रप्रज्ञापकभावदिगाधारभूतेऽस्मिन् चत्वारो बीजकाया बीजमेव कायो येषां ते तथा बीजं वक्ष्यमाणं चत्वारो बीजप्रकारा समुत्पत्तिभेदा भवंति तद्यथा अग्रे बीजं येषामुत्पद्यते ते तलतालिसहकारादयः शाल्यादयो वा । यदिवाग्राण्येवोत्पत्तौ

कारणतां प्रतिपद्यंते येषां कोरंटादीनां ते अग्रबीजास्तथा मूलबीजा आर्द्रकादयः पर्वबीजास्त्विक्ष्वादयः स्कंधबीजाः सल्लक्यादयः । नागार्जुनीयास्तु पठंति (वणस्सइकाइयाणं पंचविहा बीजवक्कंती एवमाहिज्जइ तं जहा अग्गमूलपोरुक्खंधबीयरुहा छट्ठापि एगेंदिया समुच्छिमा बीया जायंते) यथा दग्धवनस्थलीषु नानाविधानि हारितान्युद्भवंति पद्मिन्यो वाऽभिनवतडागादाविति तेषां च चतुर्विधानामपि वनस्पतिकायानां यद्यस्य बीजमुत्पत्तिकारणं तद्यथा बीजं । तेन यथाबीजेनेति । इदमुक्तं भवति । शाल्यंकुरस्य शालिबीजमुत्पत्तिकारणं । एवमन्यदपि द्रष्टव्यं । यथावकाशेति यो यस्यावकाशः यद्यस्योत्पत्तिस्थानमथवा भूम्यंबुकालाकाशबीजसंयोगा यथावकाशे गृह्यंते तेनेति । तदेवं यथाबीजं यथावकाशेन चेहास्मिन् जगत्येके केचन सत्त्वा ये तथाविधकर्मोदयाद्वनस्पतिष्वुत्पित्सवस्ते हि वनस्पतावुत्पद्यमाना अपि पृथिवीयोनिका भवंति यथा तेषां वनस्पतिबीजं कारणमेवमाधारमंतरेणोत्पत्तेरभावात्पृथिव्यपि शैवालजंबालादेरुदकवदिति । तथा पृथिव्यां संभवः सदा भवनं येषां वनस्पतीनां तथा । इदमुक्तं भवति । न केवलं ते तद्योनिकायस्थितिकाश्चेति । तथा पृथिव्यामेव विविधमुत्प्राबल्येन क्रमः क्रमणं येषां ते पृथिव्युत्क्रमाः । इदमुक्तं भवति । पृथिव्यामेव तेषामूर्ध्वक्रमणलक्षणा वृद्धिर्भवति । एवं च ते तद्योनिकास्तत्संभवास्तद्व्युत्क्रमा इत्येतदनूद्याप्यपरं विधातुकाम आह ॥

कम्मोवगा इत्यादि । ते हि तथाविधेन वनस्पतिकायसंभवेन कर्मणा प्रेर्यमाणास्तेष्वेव वनस्पतिषूपसामीप्येन तस्यामेव च पृथिव्यां गच्छंतीति कर्मोपगा भण्यंते तेहि कर्मवशगा वनस्पतिकायादागत्य तेष्वेव पुनरपि वनस्पतिषूत्पद्यंते । न चान्य श्रोता अन्यत्र भविष्यंतीति उक्तं च । "कुसुमपुरोप्ते बीजे मथुरायां नाङ्कुरः समुद्भवति । यत्रैव तस्य बीजं तत्रैवोत्पद्यते प्रसवः" तथा ते जीवाः कर्मनिदानेन कारणेन समाकृष्यमाणास्तत्र वनस्पतिकाये वा व्युत्क्रमाः समागताः संतो नानाविधयोनिकासु पृथिवीष्वित्यन्येषामपि षष्णां कायानामुत्पत्तिस्थानभूतासु सचित्ताऽचित्तमिश्रासु वा श्वेतकृष्णादिवर्णतिक्तादिरसमुरभ्यादिगंधमृदुकर्कशादिस्पर्शादिकैर्विकल्पैर्बहुप्रकारासु भूमिषु वृक्षतया विविधा वर्तंते ते च तत्रोत्पन्नास्तासां पृथिवीनां स्नेहं स्निग्धभावमाददते स एव च तेषामाहार इति । नत्र ते पृथवीशरीरमाहारयंतः पृथिव्याः पीडामुत्पादयंति ॥ सूत्र० श्रु. २ अ- ६ ।

ते जीवा आहारेंति पुढवीशरीरं आउशरीरं तेउशरीरं वाउशरीरं वणस्सइसरीरं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुव्वंति परिविध्दत्थं तं शरीरं पुव्वाहारियं तयाहारियं विपरिणयं सारूवियकडं संतं अवरेत्रियणं तेसिं पुढविजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावण्णाणा णागंधा णाणारसा णाणाफासा णाणासंठाणसंठिया णाणा विहसरीरपुग्गलविउव्वित्ता ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंतीति मक्खायं ॥

टी० एवमप्कायतेजोवायुवनस्पतीनामायोज्यं । अत्र च पीडानुत्पादनेऽयं दृष्टान्तः । तद्यथा । अण्डोद्भवाद्या जीवामातुरुष्मणा विवर्धमाना गर्भस्था एवोदरगतमाहारयंतो नातीव पीडामुत्पादयंत्येवमसावपि वनस्पतिकायिकः पृथिवीस्नेहमाहारयन्नातीव तस्याः पीडामुत्पादयति उत्पद्यमानः समुत्पन्नश्च वृद्धिमुपगतोऽसदृशवर्णरसाद्युपेतत्वात् बाधां विदध्यादपीति । एवमप्कायस्य भौमस्यांतरिक्षस्य वा शरीरमाहारयंति तथा तेजसो भस्मादिकं शरीरमाददति । एवं वाय्वादेरपीति द्रष्टव्यं । किंबहुनोक्तेन नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणिनां यच्छरीरं तत्ते समुत्पद्यमाना अचित्तमपि स्वकायेनावष्टभ्य प्रासुकीकुर्वंति । यदि वा परिविध्वस्तं पृथिवीकायादिशरीरं किंचित्परितापितं कुर्वंति ते वनस्पतिजीवा एतेषां पृथिवीकायादीनां तच्छरीरं पूर्वमाहारितमिति तैरेव पृथिवीकायादिभिरुत्पत्तिसमये आहारितमासीत् स्वकायत्वेन परिणामितमासीत् । तदधुना वनस्पतिजीवस्तत्रोत्पद्यमान उत्पन्नो वा त्वचा स्पर्शेनाहारयत्याहार्य च स्वकायत्वेन विपरिणामयति विपरिणामितं च तच्छरीरं स्वकायेन सह स्वरूपतां नीतं सत्तन्मयतां प्रतिपद्यते । अपराण्यपि मूलशाखाप्रतिशाखापत्रपुष्पफलादीनि तेषां पृथिवीकायिकानां वृक्षाणां नानावर्णानि । तथाहि । स्कंधस्यान्यथाभूतो वर्णो मूलस्य चान्यादृश इति । एवं यावन्नानाविधशरीरेषु पुद्गलविकुर्वितास्ते भवंतीति । तथाहि । नानारसवीर्यविपाका नानाविधपुद्गलोपचयात्सुरूपकुरूपसंस्थानास्ते भवंतीति । तथा दृढाल्पसंहननाः कृशस्थूलस्कंधाश्च भवंत्येवमादिका नानाविधस्वरूपाणि विकुर्वंतीति स्थितम् । केषांचिच्छाक्यादीनां वनस्पत्याद्या स्थावरजीवा एव न भवंतीति अतस्तत्प्रतिषेधार्थमाह । ते जीवा इत्यादि । ते वनस्पतिषूत्पन्ना जीवा उपयोगलक्षणत्वाज्जीवानां तेषामप्याश्रयोत्सर्पणादिकया क्रिययोपयोगो लक्ष्यते । तथा विशिष्टाहारोपचयापचयाभ्यां शरीरोपचयापचयसद्भावाद्भेकजीवाः स्थावरास्तथाच्छिन्नप्ररोहणात्स्वापात्सर्वत्वगपहरणे मरणादित्येवमादयो हेतवोऽत्र द्रष्टव्याः यदत्र कैश्चित्पृष्टेपि वनस्पतीनां चैतन्ये सिद्धानैकांतिकत्वादिकमुक्तं स्वदर्शनानुरागात्तदपकर्णनीयं न हि सम्यगार्हतमताभिज्ञोऽसिद्धविरुद्धानैकांतिकोपन्यासेन व्यामोह्यते सर्वस्य कथंचिदभ्युपगतत्वात्प्रतिषिद्धत्वाच्चेति ते जीवास्तत्र वनस्पतिषु तथाविधेन कर्मणा उपपन्नगाः । तदेवं एकेंद्रियजातिस्थावरनामवनस्पतियोग्यायुष्कादिकमिति तत्कर्मोदयेन तत्रोत्पन्ना उच्यंते न पुनः कालेश्वरादिना तत्रोत्पाद्यंते इत्येवमाख्यातं तीर्थकरादिभिरिति । एवं तावत्पृथिवीयोनिका वृक्षा अभिहिताः सूत्र० श्रु० २ अ० ३ ।

सांप्रतं तद्योनिकेष्वेव वनस्पतिषु अपरे समुत्पद्यंत इत्येतद्दर्शयितुमाह । सूत्र०

आहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंभवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तवुवक्कमा कम्मोवगा कम्मनियाणेणं । तत्थ वुक्कमा पुढवीजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं पुढवीजोणियाणं रुक्खाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं आउतेउवाउवणस्सइसरीरं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुव्वंति परिविध्दत्थं तं सरीरं पुव्वाहारियं तयाहारियं विप्परिणामियं सारूविकडं संतं अवरेवियणं तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावण्णा णाणागंधा णाणारसा णाणाफासा णाणासंठाणसंठिया णाणाविह-

सरीरपुग्गलविउव्विया ते जीवा कम्मोववन्नगा भवं-
तीतिमक्खायं ॥ ३ ॥

टी०। सुधर्मस्वामी शिष्योद्देशेनेदमाह ॥ अथापरमेतदा ख्यातं पुरा तीर्थकरेण यदि वा तस्यैव वनस्पतेः पुनरपरं वक्ष्यमाणमाख्यातं यद्यथेहास्मिन् जगत्येके केचन तथावि-धकर्मोदयवर्तिनः सत्वाः प्राणिनो वृक्षा एव योनिरुत्पत्तिस्था नमाश्रयो येषां ते वृक्षयोनिकाः । इह च यत्पृथिवीयोनिकेषु वृक्षेष्वभिहितं तदेतष्वपि वृक्षयोनिकेषु वनस्पतिषु तदुपच यकर्तृसर्वमायोज्यं यावदाख्यातमिति। सूत्र. श्रु० २ अ० ३।

साम्प्रतं वनस्पत्यवयवानधिकृत्याऽऽह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्ख-संभवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्खजोणिएसु रुक्खत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं आउतेउवाउवणस्सइसरीरं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुव्वंति परिविद्धत्थं तं सरीरं पुव्वाहारियं तयाहारियं विपरिणामियं सारूविकडं संतं अवरेवियणं तेसिं रुक्ख जोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावन्ना जाव ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंतीति मक्खायं ॥ ४ ॥

अथापरमेतदाख्यातं तद्दर्शयति । इहास्मिन् जगत्येके न सर्वे तथाविधकर्मोदयवर्तिनो वृक्षयोनिकाः सत्वा भवंति तदवयवा श्रिताश्च परे वनस्पतिरूपा एव प्राणिनो भवंति तथा यो ह्येको वनस्पतिजीवः सर्ववृक्षावयवव्यापी भवति तस्य चापरे तद वयवेषु मूलकंदस्कंधत्वक्शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजभूतेषु दशसु स्थानेषु जीवाः समुत्पद्यंते ते च तत्रोत्पद्यमाना वृक्ष-योनिका वृक्षव्युत्क्रमाश्चोच्यंते इति । शेषं पूर्ववत् इह च प्रा क् चतुर्विधार्थप्रतिपादकानि सूत्राण्यभिहितानि । तद्यथा वन. स्पतयः पृथिव्याश्रिता भवंतीत्येकं १ तच्छरीरं अप्कायादिशरीरं वाऽऽहारयंतीति द्वितीयं २ तथा विवृक्षास्तदाहारितं शरीर-मचित्तं विध्वस्तं च कृत्वात्मसात्कुर्वंतीति तृतीयं ३ अन्यान्य पि तेषां पृथिवीयोनिकानां वनस्पतीनां शरीराणि मूलस्कंधकं दादीनि नानावर्णानि भवंतीति चतुर्थं ॥ ४ ॥ एवमत्रापि वनस्पतियोनिकानां वनस्पतीनामेवंविधार्थप्रतिपादकानि चतु-ष्प्रकाराणि सूत्राणि द्रष्टव्यानीति यावत्ते जीवा वनस्पत्यवयव मूलस्कंधादिरूपाः कर्मोपपन्नगा भवंत्येवमाख्यातं । सूत्र-श्रु. २-अ.३ ॥

अथ वृक्षोपर्य्युत्पन्नान् वृक्षानाश्रित्याह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्ख-संभवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्खजोणिएसु रुक्खेसु मूलत्ताए कंदत्ताए खंधत्ताए तयत्ताए सालत्ताए पवालत्ताए पत्तत्ताए पुप्फत्ताए फलत्ताए बीयत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिणेह-माहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं आउतेउवाउ-वणस्सइसरीरं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुव्वंति परिविद्धत्थं तं सरीरगं जाव सारूविकडं संतं अवरे वि य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं मूलाणं कंदाणं खंधाणं तयाणं सालाणं पवालाणं जाव बीयाणं सरीरा णाणावन्ना णाणागंधा जाव णाणाविहसरीरं पुग्गलविउ-व्विता ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंतीति मक्खायं ॥५॥

अथापरमेतत्पुराऽऽख्यातं यद्वक्ष्यमाणमिहैके सत्वा वृक्षयो-निका भवंति तत्र ये ते पृथिवीयोनिका वृक्षास्तेष्वेव प्रतिप्रदे-शतया ये परे समुत्पद्यंते तस्यैकस्य वनस्पतेर्मूलारंभकस्यो-पचयकारिणस्ते वृक्षयोनिका इत्यभिधीयंते । यदि वा ये त मूलकंदस्कंधशाखादिकाः पूर्वोक्तदशस्थानवर्तिनस्त एवमभि-धीयंते तेषु च वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु कर्मोपपादननिष्पादितेषु उपर्युपरि अध्यारोहंतीत्यध्यारुहा वृक्षोपरि जाता वृक्षाभिधानाः कामवृक्षाभिधाना वा द्रष्टव्यास्तदभावे वाऽपरे वनस्पतिकायाः समुत्पद्यंते वृक्षयोनिकेषु वनस्पतिष्विति। इहापि प्राग्वच्चत्वारि सूत्राणि द्रष्टव्यानि।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंभवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुव-क्कमा कम्मोववन्नगा कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्ख-जोणिएहिं रुक्खेहिं अज्झारोहत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव सारूविकडं संतं अवरे वि-य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं अज्झारुहाणं सरीरा णाणा वन्ना जाव मक्खायं ॥ ६ ॥

तद्यथा योनिकेषु वृक्षेष्वपरेऽध्यारुहाः समुत्पद्यंते ते च तत्रोत्प-न्नाः स्वयोनिभूतं वनस्पतिशरीरमाहारयंति तथा पृथिव्यप्तेजोवा य्वादीनां शरीरकमाहारयंति तथा तच्छरीरमाहारितं सदचित्तं विध्वस्तं परिणामितमात्मसात्कृतं स्वकायावयवतया व्यवस्था-पयंत्यपराणि च तेषामध्यारुहाणां नानाविधरूपरसगंधस्प-र्शोपेतानि नानासंस्थानानि शरीराणि भवंति ते जीवास्तत्र-स्वकृतकर्मोपपन्ना भवंतीत्येतदाख्यातमिति प्रथमं सूत्रम्। सूत्र० श्रु० २ अ० ३।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्झारोहजोणिया अज्झारोहसंभवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्ख जोणिएसु अज्झारोहेसु अज्झारोहत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सिणे-हमाहारेंति ते जीवा आहारेंति ते जीवा पुढवीसरीरं जाव सारूविकडं संतं अवरे वि यणं तेसिं अज्झारोह-जोणियाणं अज्झारोहाणं सरीरा णाणावन्ना जाव म-क्खायं ॥ ७ ॥

द्वितीयं त्विदमथापरं पुराख्यातं । ये ते प्राग्वृक्षयोनिषु वृक्षे-षु अध्यारुहाः प्रतिपादितास्तेष्वेवोपरि प्रतिप्रदेशोपचयकर्त्ता-रोऽध्यारुहवनस्पतित्वेनोपपद्यंते ते च जीवा अध्यारुहप्रदेशे-ष्वुत्पन्ना अध्यारुहजीवास्तेषां स्वयोनिभूतानि शरीराण्याहार-यंति । तथाऽपराण्यपि पृथिव्यादीनि शरीराणि आहारयंति अपराणि चाध्यारोहसंभवानामध्यारुहजीवानां नानाविधवर्ण कादिकानि शरीराणि भवंतीत्येवमाख्यातं ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्झारोहजोणिया अज्झारोहसंजवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा अज्झारोहजोणिएसु अज्झारोहत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरा आउसरीरा जावमारुविकरूं संतं अवरे वि य णं तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सरीरा णाणावन्ना जाव मक्खायं ॥ ८ ॥

तृतीयं त्विदं ॥ अहावरमित्यादि । अथापरं पुराख्यातं तद्यथा इहैके सत्त्वा अध्यारुहसंभवेष्वध्यारुहत्वेनोपपद्यंते ये चैवमुत्पद्यंते तेऽध्यारुहजीवा आहारयंति तृतीये त्वध्यारुहयोनिकानामध्यारुहजीवानां शरीराणि इष्टव्यानीति विशेषः ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता अज्झारोहजोणिया अज्झारोहसंजवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा अज्झारोहजोणिएसु अज्झारोहेसु मूलत्ताए जाव बीयत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सिणेहमाहारेंति जाव अवरेवि य णं तेसिं अज्झारोहजोणियाणं मूलाणं जाव बीयाणं सरीरा णाणावन्ना जाव मक्खायं ॥ ९ ॥

इदं तु चतुर्थकं तद्यथा (अहावरमित्यादि) अथापरमिदमाख्यातं । तद्यथा इहैके सत्त्वा अध्यारुहयोनिकेष्वध्यारुहेषु मूलकंदस्कंधत्वक्शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजभावेनोत्पद्यंते ते च तथाविधकर्मोपगा भवंतीत्येतदाख्यातमिति शेषं तदेवेति । साम्प्रतं वृक्षव्यतिरिक्तशेषवनस्पतिकायमाश्रित्याह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढविसंजवा जाव णाणाविहजोणियासु पुढवीसु तणत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहारेंति जाव ते जीवा कम्मोववन्ना भवंतीति मक्खायं १० एवं पुढविजोणिएसु तणेसु तणत्ताए विउट्टंति जाव मक्खायं ११ एवं तणजोणिएसु तणेसु तणत्ताए विउट्टंति तणजोणीयं तणसरीरं च आहारेंति जाव मक्खायं १२ एवं तणजोणिएसु तणेसु मूलत्ताए जाव बीयत्ताए विउट्टंति ते जीवा जाव एवमक्खायं १३ एवं ओसहीणं वि चत्तारि आलावगा १४ एवं हरियाणं वि चत्तारि आलावगा ॥ १५ ॥

साम्प्रतं वृक्षव्यतिरिक्तं शेषवनस्पतिकायमाश्रित्याह । (अहावरमित्यादि) अथापरमिदमाख्यातं यदुत्तरत्र वक्ष्यते । तद्यथा इहैके सत्त्वाः पृथिवीयोनिकाः पृथिवीसंभवाः पृथिवीव्युत्क्रमा इत्यादयो यथा वृक्षेषु चत्वार आलापकाः एवं तृणान्यप्याश्रित्य द्रष्टव्याः । ते चामी नानाविधासु पृथिवीयोनिषु तृणत्वेनोपपद्यंते पृथिवीशरीरं चाहारयन्ति १० द्वितीयं तु पृथिवीयोनिकेषु तृणेषूत्पद्यन्ते तृणशरीरं चाहारयंतीति ११ तृतीय तु तृणयोनिकेषु तृणेषूत्पद्यंते तृणयोनिकं शरीरं चाहारयंतीति १२ चतुर्थं तृणयोनिकेषु तृणावयवेषु मूलादिदशप्रकारेषूत्पद्यंते तृणशरीरं चाहारयंत्येवं यावदाख्यातमिति १३ एवमौषध्याश्रयाश्चत्वार आलापका भणनीयाः १४ नवरमौषधिग्रहणं कर्तव्यमेवं हरिताश्रयाश्चत्वार आलापका भणनीयाः । कुहणेषु त्वेक एवालापको द्रष्टव्यस्तद्योनिकानामपरेषामभावादिति भावः ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता पुढविजोणिया पुढविसंजवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहजोणियासु पुढवीसु आयत्ताए वायत्ताए कायत्ताए कूहणत्ताए कंदुकत्ताए उव्वेहणियत्ताए निव्वेहणियत्ताए सछत्ताए छत्तगत्ताए वासाणियत्ताए कूरत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहारेंति ते वि जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं पुढविजोणियाणं आयत्ताणं जाव कूराणं सरीरा णाणावन्ना जाव मक्खायं एगो चेव आलावगो सेसा तिन्नि णत्थि ॥ १६ ॥

इह चामी वनस्पतिविशेषा लोकव्यवहारतोऽनुगंतव्याः प्रज्ञापनातो वावसेया इति । अत्रायं सर्वेषामेव पृथिवीयोनिकत्वात्पृथिवीसमाश्रयत्वेनाभिहिताः इह च स्थावराणां वनस्पतेरेव प्रस्पष्टचैतन्यलक्षणत्वात्तस्यैव प्राक्प्रदर्शितं चैतन्यं ।

सांप्रतमप्काययोनिकस्य वनस्पतेः स्वरूपं दर्शयितुमाह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया उदगसंजवा जाव कम्मानियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहजोणिएसु उदएसु रुक्खत्ताए विउट्टंति । ते जीवा तेसिं णाणाजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं उदगजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावन्ना जाव मक्खायं । जहा पुढविजोणियाणं चत्तारि गमा अज्झारुहाणं वि तहेव तणाणं ओसहीणं हरियाणं चत्तारि आलावगा जाणियव्वा । एकेके तहा उदगजोणियाणं रुक्खाणं इक्को ॥ १७ ॥ अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया उदगसंजवा जाव कम्माणियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहजोणिएसु उदयेसु उदगत्ताए अवगत्ताए पणगत्ताए सेवालत्ताए कलंबुगत्ताए हरुत्ताए कसेरुगत्ताए कच्छभाणियत्ताए उप्पलत्ताए पउमत्ताए कुमुयत्ताए नलिणत्ताए सुजगत्ताए सोगंधियत्ताए पोंमरियत्ताए महापोंमरियत्ताए सयपत्ताए सहस्सपत्ताए एवं कहलारकोकणपत्ताए अरविंदत्ताए तामरसत्ताए जिसजिससुणालपुक्खलत्ताए पुक्खलत्थिजगत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं उदगजोणियाणं उदगाणं जाव पुक्खलत्थिजगाणं सरीरा णाणावन्ना जाव मक्खायं एगो चेव आलावगो ॥ १८ ॥

(अहावरमित्यादि) अथानंतरमेतद्वक्ष्यमाणमाख्यातं तद्यथा

इहैके सत्त्वास्तथाविधकर्मोपपत्त्युदुदकं योनिरुत्पत्तिस्थानं येषां ते तथा । तथोदके संभवो येषां ते तथा । यावत्कर्मनिदानेन संढालितास्तदुपक्रमा भवंतीति ते च तत्कर्मवशगा नानाविधयोनिषूदकेषु वृक्षत्वेन व्युत्क्रामंत्युत्पद्यंते । ये च जीवा उदकयोनिका वृक्षत्वेनोत्पन्नास्ते तच्छरीरमुदकं शरीरमाहारयंति न केवलं तदेवान्यदपि पृथिवीकायादिशरीरमाहारयंतीति शेषं पूर्ववत् यथा पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां चत्वार आलापका एवमुदकयोनिकानामपि वृक्षाणां भवंतीत्येवं द्रष्टव्यं अपरस्य प्रागुक्तस्य विकल्पाभावादिति किं तर्हि एक एवालापको भवति १७ एतेषां हि उदकाकृतीनां वनस्पतिकायानां तथाविधवनकशैवलादीनामपरस्य प्रागुक्तस्य विकल्पस्याऽभावादिति । एते च उदकाश्रया वनस्पतिविशेषाः कलंबुकाहरुादयो लोकव्यवहारतोऽवसेया इति ॥ १८ ॥

साम्प्रतमन्येन प्रकारेण वनस्पत्याश्रयमालापकत्रयं दर्शयितुमाह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता तेसिं चेव पुढवीजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खजोणिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं रुक्खजोणिएहिं अज्झारोहेहिं अज्झारोहजोणिएहिं अज्झारुहेहिं अज्झारोहजोणिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं पुढविजोणिएहिं तणेहिं तणजोणिएहिं तणेहिं तणजोणिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं एवं ओसहीहिं वि तिन्नि आलावगा एवं हरिएहिं वि तिन्नि आलावगा पुढविजोणिएहिं वि आएहिं काएहिं जाव कूरेहिं उदगजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खजोणिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं एवं अज्झारुहेहिं वि तिन्नि तणेहिं वि तिन्नि आलावगा ओसहीहिं वि तिन्नि हरिएहिं वि तिन्नि उदगजोणिएहिं उदएहिं अवएहिं जाव पुक्खलत्थिभएहिं तसपाणत्ताए विउट्टंति ॥ १९ ॥

टी० तद्यथा । पृथिवीयोनिकैर्वृक्षैर्वृक्षयोनिकैर्वृक्षैस्तथा वृक्षयोनिकैर्मूलादिभिरिति एवं वृक्षयोनिकैरध्यारुहैस्तथाऽध्यारुहयोनिकैर्मूलादिभिरिति एवमन्येऽपि तृणादयो द्रष्टव्याः एवमुदकयोनिकेष्वपि वृक्षेषु योजनीयं ॥ १९ ॥

तदेवं पृथिवीयोनिकवनस्पतेरुदकयोनिकवनस्पतेश्च भेदानुपदर्श्याऽधुना तदनुवादेनोपसंजिघृक्षुराह ॥

ते जीवा तेसिं पुढवीजोणियाणं उदगजोणियाणं रुक्खजोणियाणं अज्झारोहजोणियाणं तणजोणियाणं ओसहीजोणियाणं हरियजोणियाणं रुक्खाणं अज्झारुहाणं तणाणं ओसहीणं हरियाणं मूलाणं जाव बीयाणं आयाणं कायाणं जाव करवाणं उदगाणं अवगाणं जाव पुक्खलत्थिभगाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं अज्झारोहजोणियाणं तणजोणियाणं ओसहिजोणियाणं हरियजोणियाणं मूलजोणियाणं कंदजोणियाणं जाव बीयजोणियाणं आयजोणियाणं कायजोणियाणं जाव कूरजोणियाणं उदगजोणियाणं अवगजोणियाणं जाव पुक्खलत्थिभगजोणियाणं तसपाणाणं सरीरा णाणावन्ना जाव मक्खायं ॥ २० ॥

(ते जीवा इत्यादि) ते वनस्पतावुत्पन्ना जीवाः पृथिवीयोनिकानां तथोदकवृक्षाध्यारुहतृणौषधिहरितयोनिकानां वृक्षाणां यावत्स्नेहमाहारयंतीत्येतदाख्यातमिति । तथा त्रसानां प्राणिनां शरीरमाहारयन्त्येतदवसाने द्रष्टव्यमिति । तदेवं वनस्पतिकायिकानां सुप्रतिपाद्यचैतन्यानां स्वरूपमभिहितं शेषाः पृथ्वीकायादयश्चत्वार एकेन्द्रिया उत्तरत्र प्रतिपादयिष्यंते । सूत्र. श्रु. २ अ. ३ ।

उत्पलादिजीवानामाहारो वनस्पतिशब्दे ।

मनुष्याणाम् ॥

सांप्रतं त्रसकायस्याऽवसरः स च नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवभेदभिन्नः तत्र नारका अप्रत्यक्षत्वेनानुमानग्राह्या दुष्कृतकर्मफलभुजः केचन संतीत्येवं ते ग्राह्या तदाहारोऽप्येकान्तेनाशुभपुद्गलनिर्वर्तित ओजसा प्रक्षेपेणेति । देवा अप्यधुना बाहुल्येनानुमानगम्या एव तेषामप्याहारः शुभ एकांतेनौजोनिवर्तितो न प्रक्षेपकृत इति । सचाभोगनिवर्तितो नाभोगकृतश्च । तत्र नाभोगकृतः प्रतिसमयभावी आभोगकृतश्च जघन्येन चतुर्भक्तकृत उत्कृष्टतस्तु त्रयस्त्रिंशद्वर्षसहस्रनिष्पादित इति शेषास्तु तिर्यङ्मनुष्यास्तेषां च मध्ये मनुष्याणामभ्यर्हितत्वात्तानेव प्राग्दर्शयितुमाह ॥

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं मणुस्साणं तं जहा कम्मभूमगाणं अकम्मभूमगाणं अंतरदीवगाणं आरियाणं मिलक्खूयाणं तेसिं च णं अहाबीएणं अहावकासेणं इत्थीए पुरिसस्सयं कम्मकडाए जोणिए एत्थणं मेहुणवत्तियाए णामं संजोगे समुप्पज्जइ ते दुहओ वि सिणेहं संचिणंति तत्थणं जीवा इत्थित्ताए पुरिसत्ताए णपुंसगत्ताए विउट्टंति ते जीवा माओओयं पिउसुक्कं तं तदुभयं संसट्ठं कलुसं किब्बिसं तं पढमत्ताए आहारमाहारेंति ततो पच्छा जं से माया णाणाविहाओ रसविईओ आहारमाहारेंति ततो एगदेसेणं ओयमाहारेंति आणुपुव्वेण वुड्ढा पलिपागमणुपिन्ना ततो कायातो अभिनिवट्टमाणा इत्थिं वेगया जणयंति पुरिसं वेगया जणयंति णपुंसगं वेगया जणयंति ते जीवा डहरा समाणा माउक्खीरं सप्पिं आहारेंति आणुपुव्वेण वुड्ढा ओयणं कुम्मासं तसथावरेय पाणे ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव सारूविकडं संतं अवरे वि य णं तेसिं णाणाविहाणं मणुस्सगाणं कम्मभूमगाणं अकम्मभूमगाणं अंतरदीवगाणं आरियाणं मिलक्खूणं सरीरा णाणावन्ना भवंतीति मक्खायं ॥ २१ ॥

(अथावरं पुरक्खाय) मित्यादि । अथानंतरमेव तु पुरा पूर्वमाख्यातं तद्यथा आर्याणामनार्याणां च कर्मभूमिजाऽकर्मभूमिजादीनां मनुष्याणां नानाविधयोनिकानां स्वरूपं वक्ष्यमाणनीत्या समाख्यातं तेषां च स्त्रीनपुंसकतदभिन्नानां । यथाबीजेनेति । यत्रास्य बीजं तत्र स्त्रियाः संबंधि शोणितं पुरुषस्य च शुक्रं एतदुभयमप्यविध्वस्तं शुक्राधिकं सन्मनुष्यस्य शोणिताधिकं स्त्रियास्तत्स-

मता नपुंसकस्य कारणतां प्रतिपद्यते । तथा यथावकाशनेति । योऽर्थस्यावकाशो मातुरुदरकुक्ष्यादिकस्तत्रापि किल वामा स्त्रिया दक्षिणा कुक्षिः पुरुषस्योभयाश्रितः षंढ इति । अत्र चाविध्वस्ता योनिरविध्वस्तं बीजमिति चत्वारो भंगाः तत्राप्याद्य एव भंगक उत्पत्तेरवकाशो न शेषेषु त्रिष्विति । अत्र च स्त्रीपुंसयोर्वेदोदये सति पूर्वकर्मनिर्वर्तितायां योनौ मैथुनप्रत्यायिको रताभिलाषोदयजनितोऽग्निकारणयोररणिकाष्ठयोरिव संयोगः समुत्पद्यते तत्संयोगे च तच्छुक्रशोणिते समुपादाय तत्रोत्पित्सवो जंतवस्तैजसकार्मणाभ्यां शरीराभ्यां कर्मरज्जुसंदानितास्तत्रोत्पद्यंते ते च प्रथममुभयोरपि स्नेहमाचिन्वंत्यविध्वस्तायां योनौ सत्यामिति । विध्वस्यते तु योनिः "पंचपंचाशिका नारी सप्तसप्ततिः पुरुष इति" तथा द्वादश मुहूर्त्तानि यावच्छुक्रशोणिते अविध्वस्तयोनिके भवतस्तत ऊर्ध्वं ध्वंसमुपगच्छत इति । तत्र जीवा उभयोरपि स्नेहमाहार्य्य स्वकर्मविपाकेन यथा स्वं स्त्रीपुन्नपुंसकभावेन । (विउट्टंतित्ति) वर्तंते समुत्पद्यंत इति यावत् । तदुत्तरकालं च स्त्रीकुक्षौ प्रक्षिप्ताः सन्तः स्त्रिया हारितस्याहारस्य निर्यासं स्नेहमाददति तत्स्नेहेन च तेषां जंतूनां क्रमोपचयादानेन क्रमेण निष्पत्तिरुपजायते (सत्ताहं कललं होइ सत्ताहं होइ बुब्बुयं) इत्यादि तदेवमनेन क्रमेण तदेकदेशेन वा मातुराहारमोजसा मिश्रेण वा लोमाभिर्वानुपूर्व्वेणाहारयंति यथाक्रममानुपूर्व्येण वृद्धिमुपागताः संतो गर्भपरिपाकं गर्भनिष्पत्तिमनुप्रपन्नास्ततो मातुःकायादभिनिवर्त्तमानाः पृथग्भवंतः संतस्तद्योनेर्निर्गच्छंति । ते च तथाविधकर्मोदयादात्मनः स्त्रीभावमप्येकदा जनयंत्युत्पादयंत्यपरे केचन पुंभावं नपुंसकभावं च । इदमुक्तं भवति । स्त्रीपुंनपुंसकभावः प्राणिनां स्वकृतकर्मनिवर्तितो भवति न पुनर्यो यादृगिह भवे सोऽमुष्मिन्नेव तादृगेवेति । ते च तदहर्जातबालकाः संतः पूर्वभवाभ्यासादाहाराभिलाषिणो भवंति मातुः स्तन्यमाहारयंति तदाहारेण चानुपूर्व्येण च वृद्धास्तदुत्तरकालं नवनीतदध्योदनादिकं यावत्कुल्माषान् भुंजते तथाहारत्वेनोपगतास्त्रसान् स्थावरांश्च प्राणिनस्ते जीवा आहारयंति तथा नानाविधपृथिवीशरीरं लवणादिकं सचेतनं वाहारयंति तच्चाहारितमात्मसात्कृतं सारूप्यमापादितं सत् रसासृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातव इति सप्तधा व्यवस्थापयंत्यपराण्यपि तेषां नानाविधमनुष्याणां शरीराणि नानावर्णान्याविर्भवंति । ते च तद्योनिकत्वात्तदाधारभूतानि नानावर्णानि शरीराण्याहारयंतीत्येवमाख्यातमिति ॥ २१ ॥ सूत्र० श्रु. २ अ. ३ ।

तिर्यग्जलचराणाम् ।

एवं तावद्गर्भव्युत्क्रांतजमनुष्याः प्रतिपादितास्तदनंतरं संमूर्छनजानामवसरस्तांश्चोत्तरत्र प्रतिपादयिष्यामि ।

सांप्रतं तिर्यग्योनिकास्तत्रापि जलचरानुद्दिश्याह ।

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं जलचराणं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं । तंजहा । मच्छाणं जाव सुसमाराणं तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकडा तहेव जाव ततो एगदेसेणं ओयमाहारेंति आणुपुव्वेणं वुड्ढा पलिपागमणुविन्ना ततो कायाओ अभिनिवट्टमाणा अंडं वेगया जणयंति पोयं वेगया जणयंति से अंडे उब्भिज्जमाणे इत्थिं वेगया जणयंति पुरिसं वेगया जणयंति नपुंसगं वेगया जणयंति ते जीवा डहरा समाणा आउसिणेहमाहारेंति आणुपुव्वेणं वुड्ढा वणस्सतिकायं तसथावरे य पाणे ते जीवा आहारेंति । पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं नानाविहाणं जलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मच्छाणं सुसुमाराणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं ॥ २२ ॥

अथानंतरमेतद्वक्ष्यमाणं पूर्वमाख्यातं । तद्यथा । नानाविधजलचरपंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां संबंधिनः कांश्चित्स्वनामग्राहमाह । तद्यथा । (मच्छाणं जाव सुसुमाराण) मित्यादि तेषां मत्स्यकच्छपमकरग्राहसुषुमारादीनां यस्य यथा यद्बीजं तेन तथा यथावकाशेन यो यस्योदरादाववकाशस्तेन स्त्रियाः पुरुषस्य च स्वकर्मनिर्वर्तितायां योनावुत्पद्यंते ते च तत्राभिव्यक्ता मातुराहारेण वृद्धिमुपगताः स्त्रीपुंनपुंसकानामन्यतमेनोत्पद्यंते । ते च जीवा जलचरा गर्भाद्व्युत्क्रांताः संतस्तदनंतरं यावद्वहरंति लघवस्तावदप्स्नेहमप्कायमेवाहारयंति आनुपूर्व्येण च वृद्धाः संतो वनस्पतिकायं तथापरांश्च त्रसाँस्थावरांश्चाहारयंति यावत्पंचेंद्रियानप्याहारयांति तथा चोक्तं " अस्ति मत्स्यस्तिमिर्नाम शतयोजनविस्तरः । तिमिंगिलगिलोऽप्यस्ति तद्गिलोऽप्यस्ति राघवः" तथा ते जीवाः पृथिवीशरीरं कर्दमस्वरूपं क्रमेण वृद्धिमुपगताः संत आहारयंति तच्चाहारितं समानरूपीकृतमात्मसात्परिणामयंति शेषं सुगमं यावत्कर्मोपगता भवंतीत्येवमाख्यातं ॥ २२ ॥

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं एगखुराणं दुखुराणं गंडीपदाणं सणप्पयाणं तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थिपुरिसस्स य कम्म जाव मेहुणवत्तिए णामं संजोगे समुपज्जइ ते दुहओ सिणेहं संचिणंति तत्थ णं जीवा इत्थित्ताए पुरिसत्ताए जाव विउट्टंति ते जीवा माउओयं पिउसुक्कं एवं जहा मणुस्साणं इत्थि वि वेगया जणयंति पुरिसं पि नपुंसगं पि ते जीवा डहरा समाणा माउक्खीरं सप्पिं आहारेंति आणुपुव्वेणं वुड्ढा वणस्सइकायं तसथावरे य पाणे ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं णाणाविहाणं चउप्पयथलयरपंचेंदियतिरिक्खजोणियाणं एगखुराणं जाव सणप्पयाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं ॥ २३ ॥

टी० अथापरमेतदाख्यातं नानाविधानां चतुष्पदानां तद्यथा । एकखुराणामित्यश्वखुरादीनां, तथा द्विखुराणां, गोमहिष्यादीनां तथा गंडीपदानां हस्तिगंडकादीनां, तथा सनखानां सिंहव्याघ्रादीनां, यथाबीजेन यथावकाशेन सकलपर्याप्तिमवाप्योत्पद्यंते तयोत्पन्नाः संतस्तदनंतरं मातुः स्तन्यमाहारयंतीति । क्रमेण च वृद्धिमुपगताः संतोऽपरेषामपि शरीरमाहारयंति । शेषं सुगमं यावत्कर्मोपगताः भवंतीति ॥ २३ ॥

साम्प्रतमुरःपरिसर्पानुद्दिश्याह ।

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं तेसिं च णं तं जहा अहीणं अयगराणं आसालियाणं महोरगाणं तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं

इत्थीए पुरिसि जाव एत्थ णं मेहुणं एवं तं चेव नाणत्तं तेसिं च णं अंडं वेगइया जणयंति पोयं वेगइया जणयंति से अंडे उब्भिज्जमाणे इत्थिं वेगइया जणयंति पुरिसं पि णपुंसगं पि ते जीवा डहरा समाणा वाउकायमाहारेंति आणुपुव्वेणं वुड्ढा वणस्सइकायं तसथावरपाणे ते जीवा आहारेंति पुढवि सरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं णाणाविहाणं उरपरिसप्पथलयरतिरिक्खा पंचिंदियअहीणं जाव महोरगाणं सरीरा णाणावण्णा णाणागंधा जाव मक्खायं ॥ २४ ॥

टी. नानाविधानां बहुप्रकारणामुरसा ये प्रसर्पन्ति तेषां । तद्यथा अहीनामजगराणामाशालिकानां महोरगाणां यथावकाशेन यथाबीजत्वेन चोत्पत्त्यांऽण्डजत्वेन पोतजत्वेन वा गर्भान्निर्गच्छन्तीति ते च निर्गता मातुरूष्माणं वायुं चाहारयंति तेषां जातिप्रत्ययेन तेनैवाहारेण क्षीरादिनैव वृद्धिरुपजायते। शेषं सुगमं यावदाख्यातमिति ॥

सांप्रतं भुजपरिसर्पानुद्दिश्याह ॥

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं भुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं तं जहा । गोहाणं नउलाणं सिहाणं सरडाणं सल्लाणं सरघाणं खराणं घरकोइलियाणं विस्सभराणं मुसगाणं मंगुसाणं पयलाइयाणं विरालियाणं जोहाणं चउप्पाइयाणं तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य जहा उरपरिसप्पाणं तहा भाणियव्वं जाव सारूविकडं संतं अवरे वि य णं तेसिं णाणाविहाणं भुयपरिसप्पपंचिंदियथलयरतिरिक्खाणं तं गाहाणं जाव मक्खायं ॥ २५ ॥

टी० नानाविधाभ्यां भुजाभ्यां ये परिसर्पन्ति तेषां । तद्यथा । गोधानकुलादीनां स्वकर्मोपात्तेन यथाबीजेन यथावकाशेन चोत्पत्तिर्भवति। ते चाण्डजत्वेन पोतजत्वेनचोत्पन्नास्तदनंतरं मातुरूष्मणा वायुना वाहारितेन वृद्धिमुपयांति शेषं सुगमं यावदाख्यातमिति ॥

सांप्रतं खेचरानुद्दिश्याह ॥

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं खहचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं तं जहा चम्मपक्खीणं लोमपक्खीणं समुग्गपक्खीणं विततपक्खीणं तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए जहा उरपरिसप्पाणं नाणत्तं ते जीवा डहरा समाणा माउगात्तसिणेहमाहारेंति आणुपुव्वेणं वुड्ढा वणस्सतिकायं तसथावरे य पाणे ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं णाणाविहाणं खहचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं चम्मपक्खीणं जावमक्खायं ॥ २६ ॥

नानाविधानां खेचराणामुत्पत्तिरेवं द्रष्टव्या यथा चर्मपक्षिणां चर्मकीटवल्गुलीप्रभृतीनां तथा लोमपक्षिणां सारसराजहंसकाकबकादीनां समुद्गपक्षिविततपक्षिणां वहिर्द्वीपवर्तिनामेतेषां यथाबीजेन यथावकाशेन चोत्पन्नानामाहारक्रियैवमुपजायते। तद्यथा । सा पक्षिणी तदण्डकं पक्षाभ्यामावृत्य तावत्तिष्ठति यावत्तदण्डकं तदूष्मणा हारितेन वृद्धिमुपगतं सत् कललावस्थां परित्यज्य चंच्वादिकानवयवान् परिसमाप्य भेदमुपयाति तदुत्तरकालमपि मात्रोपनीतेनाहारेण वृद्धिमुपयाति शेषं प्राग्वत् ॥ २६ ॥

विकलेन्द्रियाणाम् ।

व्याख्याताः पंचेंद्रिया मनुष्यास्तिर्यञ्चश्च तेषां चाहारो द्वेधा। आभोगनिवर्तिताऽनाभोगनिवर्तितश्च तत्रानाभोगनिवर्तितः । प्रतिक्षणभाव्याभोगनिवर्तितस्तु यथास्वं क्षुद्वेदनीयोदयभावीति ।

सांप्रतं विकलेंद्रियानुद्दिश्याह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता णाणाविहजोणिया णाणाविहसंभवा णाणाविहवुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहाणं तसथावराणं पोग्गलाणं सरीरेसु वा सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा अणुसुयत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं अणुसूयगाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं ॥ २७ ॥

(अहावरमित्यादि) अथानंतरमेतदाख्यातमिहास्मिन् संसारे एके केचन तथाविधकर्मोदयवर्तिनः सत्वाः प्राणिनो नानाविधयोनिकाः कर्मनिदानेन स्वकृतकर्मणा उपादानभूतेन तत्रोत्पत्तिस्थाने उपक्रम्यागत्य नानाविधत्रसस्थावराणां शरीरेषु अचित्तेषु सचित्तेषु वा (अणुसुयत्ताएत्ति) अपरशरीराश्रिततया परनिश्रया विवर्तते समुत्पद्यंते इति यावत् ते च जीवा विकलेंद्रियाः सचित्तेषु मनुष्यादिशरीरेषु यूकालिक्षादिकत्वेनोत्पद्यंते। तथा तत्परिभुज्यमानेषु मंचकादिष्वचित्तेषु मत्कुणत्वेनाविर्भवंति तथाऽचित्तीभूतेषु मनुष्यादिशरीरकेषु विकलेंद्रियशरीरेषु वा ते जीवा अनुस्यूतत्वेन परनिश्रयाः कृम्यादित्वेनोत्पद्यंते । अपरे तु सचित्ते तेजःकायादौ मूषिकादित्वेनोत्पद्यंते यत्र चाग्निस्तत्र वायुरित्यतस्तदुद्भवा अपि द्रष्टव्याः तथा पृथिवीमनुश्रित्य कुंथुपिपीलिकादयो वर्षादावूष्मणा संस्वेदजा जायंते तथोदके पूतरका मोल्लणकभ्रमरिकाच्छेदनकादयः समुत्पद्यंते तथा वनस्पतिकाये पनकभ्रमरादयो जायंते तदेवं ते जीवास्तानि स्वयोनिशरीराण्याहारयंतीत्येवमाख्यातमिति ।

सांप्रतं पंचेंद्रियमूत्रपुरीषोद्भवानसुमतः प्रतिपादयितुमाह

एवं दुरूवसंभवत्ताए ॥ २८ ॥

एवमिति पूर्वोक्तपरामर्शः । यथा सचित्ताचित्तशरीरनिश्रया विकलेंद्रियाः समुत्पद्यंते तथा तत्संभवेषु मूत्रपुरीषवांतादिषु अपरे जंतवो दुष्टं विरूपं रूपं येषां कृम्यादीनां ते दुरूपास्तत्संभवत्वेन तद्भावेनोत्पद्यंते ते च तत्र विष्ठादौ देहान्निर्गतेऽनिर्गते वा समुत्पद्यमाना उत्पन्नाश्च तदेव विष्ठादिकं स्वयोनिभूतमाहारयंति । शेषं प्राग्वत् ॥ २८ ॥

एवं खुरदुगत्ताए ॥ २९ ॥

सांप्रतं सचित्तशरीराश्रयान् जंतून् प्रतिपादयितुमाह (एवं खुरदुगत्ताएइत्यादि) एवमिति यथा मूत्रपुरीषादावुत्पादस्तथा तिर्यक्शरीरेषु । खुरदुगत्ताएत्ति । चर्मकीटतया समुत्पद्यंते ।

इदमुक्तं भवति जीवतामेव गोमहिष्यादीनां चर्मणोंऽतः प्राणिनः संमूर्च्छंते ते च तन्मांसचर्मणी भक्षयंति भक्षयंतश्च-चर्मणो विवराणि विदधति गलच्छोणितेषु विवरेषु तिष्ठंतस्तदेव शोणितमाहारयंति। तथा अचित्तगवादिशरीरेऽपि तथा सचित्ताचित्तवनस्पतिशरीरेऽपि घुणकीटकाः संमूर्च्छंते ते च तत्र संमूर्च्छंतस्तच्छरीरमाहारयंतीति ॥ २९ ॥

साम्प्रतमप्कायं प्रतिपादयिषुस्तत्कारणभूतवातप्रतिपादनपूर्वकं प्रतिपादयतीत्याह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता णाणाविहजोणिया जाव कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहाणं तस थावराणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा तं सरीरगं वायसं सिद्धं वा वायसंगहियं वा वायं परिगहियं उड्ढवाएसु उड्ढभागी भवति अहेवाएसु अहेभागी भवति तिरियंवाएसु तिरियंभागी भवति तं जहा ओसा हिमए महियाकरए हरतणुए सुद्धोदए ते जीवा तेसिं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं ओसाणं जाव सुद्धोदगाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं ॥ ३० ॥

(अहावरमित्यादि) अथानंतरमेतद्वक्ष्यमाणं पुरा पूर्वमाख्यातं इहास्मिन् जगत्येके सत्वास्तथाविधकर्मोदया नानाविधयोनिकाः संतो यावत्कर्मनिदानेन तत्र तस्मिन्वातयोनिकेऽप्काये व्युत्क्रम्यागत्य नानाविधानां बहुप्रकाराणां त्रसानां दर्दुरप्रभृतीनां स्थावराणांच हरितलवणादीनां प्राणिनां सचित्ताचित्तभेदभिन्नेषु शरीरेषु तदप्कायशरीरं वातयोनिकत्वादप्कायस्य वायुनोपादानकारणभूतेन सम्यक् संसिद्धं निष्पादितं तथा वातेनैव सम्यग्गृहीतमभ्रपटलांतरनिर्वृत्तं तथा वातेनान्योन्यानुगतत्वात्परिगतं तथोर्ध्वगतेषु वातेषूर्ध्वभागी भवत्यप्कायो गगनगतवातवशाद्दिवि संमूर्च्छते जलं तथाधस्तात्कृतेषु तद्वशात्कृवत्यधोभागीत्यप्काय एवं तिर्यग्गतेषु तिर्यग्भागी भवत्यप्कायः। इदमुक्तं भवति। वातयोनिकत्वादप्कायस्य यत्र यत्रासौ तथाविधपरिणामपरिणतो भवति तत्र तत्र तत्कार्यभूतं जलमपि संमूर्च्छते। तस्य चाभिधानपूर्वकं भेदं दर्शयितुमाह। तद्यथा(ओसत्ति) अवश्यायः (हिमयेति) शिशिरादौ वातेरिता हिमकणाः। मिहिका धूमिकाः। करकाःप्रतीताः(हरतणुयत्ति) तृणाग्रव्यवस्थिता जलबिंदवः शुद्धोदकं प्रतीतमिति। इहास्मिन्नुदकप्रस्तावे एके सत्वास्तत्रोत्पद्यंते स्वकर्मवशगास्तत्रोत्पन्नास्ते जीवास्तेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां स्वोत्पत्त्याधारभूतानां स्नेहमाहारयंति ते जीवास्तच्छरीरमाहारयंति अनाहारका न भवंतीत्यर्थः शेषं सुगमं यावदेतदाख्यातमिति ३०॥

तदेवं वातयोनिकमप्कायं प्रदर्श्याधुनाऽप्कायसंभवमेवाप्कायं दर्शयितुमाह।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया उदगसंभवा जाव कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा तसथावरजोणिएसु उदएसु उदगत्ताए विउट्टन्ति ते जीवा तेसिं तसथावरजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं उदगाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं ॥ ३१ ॥

अथापरमाख्यातमिहास्मिन् जगति उदकाधिकारे वा एके सत्वास्तथाविधकर्मोदया वातवशोत्पन्नत्रसस्थावरशरीराधारमुदकं योनिरुत्पत्तिस्थानं येषां ते तथा तथोदकसंभवा यावत्कर्मनिदानेन तत्रोत्पित्सवस्त्रसस्थावरयोनिकेषूदकेष्वपरोदकतया विवर्तंते समुत्पद्यंते ते चोदकजीवास्तेषां त्रसस्थावरयोनिकानामुदकानां स्नेहमाहारयंत्यन्यान्यपि पृथिव्यादिशरीराण्याहारयंति। तच्च पृथिव्यादिशरीरमाहारितं सत् सारूप्यमानीयात्मसात्प्रकुर्वंत्यपराण्यपि तत्र त्रसस्थावरशरीराणि निर्वर्तंते तेषां चोदकयोनिकानामुदकानां नानाविधानि शरीराणि निवर्तन्ते इत्येतदाख्यातम् ॥ ३१ ॥

तदेवं त्रसस्थावरसंभवमुदकयोनित्वेन प्रदर्श्याऽधुना निर्विशेषणमप्कायसंभवमेवाप्कायं दर्शयितुमाह ।

अहावरं पुरक्खायं इहे गतिया सत्ता उदगजोणियाणं जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा उदगजोणिएसु उदएसु उदगत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं उदगजोणियाणं जीवाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं जीवाणं उदगजोणियाणं उदगाणं सरीरा णाणावन्ना जाव मक्खायं ॥ ३२ ॥

(अहावरमित्यादि) अथापरमाख्यातमिहास्मिन् जगत्युदकाधिकारे वा एके सत्वाःस्वकृतकर्मोदयादुदकयोनिषूदकेषूत्पद्यंते ते च तेषामुदकसंभवानामुदकजीवानामात्माधारभूतानां शरीरमाहारयंति शेषं सुगमं । यावदाख्यातमिति ॥ ३२ ॥

सांप्रतमुदकाधारानपरान् पूतरकादिकांस्त्रसान् दर्शयितुमाह ।

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता उदगजोणियाणं जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा उदगजोणिएसु उदएसु तसपाणत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं उदगजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं उदगजोणियाणं तसपाणाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं ॥ ३३ ॥

(अहावरमित्यादि) अथापरमेतदाख्यातमिहैके सत्वा उदकयोनिषु चोदकेषु त्रसप्राणितया पूतरकादित्वेन विवर्तन्ते समुत्पद्यंते ते चोत्पद्यमानाः समुत्पन्नाश्च तेषामुदकयोनीनामुदकानां स्नेहमाहारयंति शेषं सुगमं यावदाख्यातमिति ॥ ३३॥

साम्प्रतं तेजस्कायमुद्दिश्याह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता णाणाविहजोणिया जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा अगणिकायत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं अगणीणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं सेसा तिन्नि आलावगा उदगाणं ॥ ३४ ॥

(अहावरमित्यादि) अथैतदपरमाख्यातं इहास्मिन् संसारे एके केचन सत्वाः प्राणिनस्तथाविधकर्मोदयवर्तिनो नानाविधयोनयः प्राक् सन्तः पूर्वजन्मानि तथाविधं कर्मोपादाय तत्कर्मनिदानेन नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणिनां सचित्तेष्वचित्तेषु शरीरेषु चाग्नित्वेन विवर्त्तन्ते प्रादुर्भवंति । तथाहि । पंचेन्द्रियतिरश्चां दंतिमहिषादीनां परस्परं युद्धावसरे विषाणसंघर्षे सति अग्निरुत्तिष्ठते एवमचित्तेष्वपि तदस्थिसंघर्षादग्नेरुत्थानं तथा द्वींद्रियादिशरीरेष्वपि यथासंभवमायोजनीयं तथा स्थावरेष्वपि वनस्पत्युपलादिषु सचित्ताचित्तेष्वग्निजीवाः समुत्पद्यंते ते चाग्निजीवास्तत्रोत्पन्नास्तेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां स्नेहमाहारयंति । शेषं सुगमं यावद्भवंतीत्येवमाख्यातं । अपरे त्रयोऽप्यालापकाः प्राग्वद् द्रष्टव्या इति ।

साम्प्रतं वायुकायमुद्दिश्याह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता णाणाविहजोणियाणं जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा वाउकायत्ताए विउट्टंति जहा अगणीणं तहा भाणियव्वा चत्तारि गमा ॥ ३५ ॥

अथापरमेतदाख्यातमित्याद्यग्निकायागमेन व्याख्येयम् । साम्प्रतमशेषजीवाधारं पृथिवीकायमधिकृत्याह ॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगतिया सत्ता णाणाविहजोणियाणं । जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा पुढवित्ताए सक्करत्ताए वालुयत्ताए इमाओ गाहाओ अणुगंतव्वाओ पुढवी य सक्करा वा लुयाय उवले सिला य लोणूसे । अयत उय तंव सीसग रुप्प सुवण्णे य वइरेय १ हरियाले हिंगुलए मणोसिला सासगंजणपवाले । अब्भपडल ब्भवालु य वायरकाए मणिविहाणा २ गोमेज्जए य रूयए अंके फलिहिय लोहियक्खे य । मरगयमसारगल्ले भूयमोयग इंदणीले य ३ चंदण गेरुयहंसगब्भे पुलए सोगंधिए य बोद्धव्वे । चंदप्पभवेरुलिए जलकंते सूरकंते य ४ एयाओ एएसु भाणियव्वा एओ गाहाओ जाव सूरकंताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं अवरे वि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं पुढवीणं जाव सूरकंताणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं सेसं तिण्णि आलावगा जहा उदगाणं ॥ ३६ ॥

अथापरमेतत्पूर्वमाख्यातं इहैके सत्वाः पूर्वं नानाविध योनिकाः स्वकृतकर्मवशा नानाविधत्रसस्थावराणां शरीरेषु पृथिवीत्वेनोत्पद्यन्ते । तद्यथा । सर्पशिरस्सु मणयः, करिदंतेषु मौक्तिकानि, स्थावरेष्वपि वेणवादिषु तान्येवेति । एवमचित्ते षूपलादिषु लवणभावेनोत्पद्यन्ते । तदेवं पृथिवीकायिका नानाविधासु पृथिवीषु शर्करावालुकोपलशैललवणादिभावेन तथा गोमेदकादिरत्नभावेन च बादरमणिविधानतया समुत्पद्यन्ते । शेषं सुगमं । यावच्चत्वारो ऽप्यालापका उदकागमेन नतव्या इति ॥ ३६ ॥

साम्प्रतं सर्वोपसंहारद्वारेण सर्वजीवान् सामान्यतो विभणिषुराह ।

अहावरं पुरक्खायं सव्वे पाणा सव्वे भूता सव्वे जीवा सव्वे सत्ता णाणाविहजोणिया णाणाविहसंभवा णाणाविहवुक्कमा सरीरजोणिया सरीरसंभवा सरीरवुक्कमा सरीराहारा कम्मोवगा कम्मनियाणा कम्मगतीया कम्मट्ठिइया कम्मणा चेव विप्परिया समुवेंति ॥ ३७ ॥

(अहावरमित्यादि) अथापरमेतदाख्यातं । तद्यथा । सर्वे प्राणा प्राणिनो ऽत्र च प्राणिभूतजीवसत्वशब्दाः पर्यायत्वेन द्रष्टव्याः । कथंचिद्भेदं चाश्रित्य व्याख्येयाः । ते च नानाविधयोनिका अतो नानाविधासु योनिषूत्पद्यन्ते नारकतिर्यग्नरामराणां परस्परगमनसंभवात्ते च यत्र यत्रोत्पद्यन्ते तत्तच्छरीराण्याहारयन्ति तदाहारवन्तश्च तत्रागुप्ताश्रवद्वारतया कर्मवशगा नारकतिर्यङ्नरामरगतिषु जघन्यमध्यमोत्कृष्टस्थितयो भवंति । अनेनेदमुक्तं भवति । यो यादृगिह भवे स तादृगेवामुत्रापि भवतीत्येतन्निरस्तं भवति । अपितु कर्मोपगाः कर्मनिदानाः कर्मायत्तगतयो भवन्ति । तथा तेनैव कर्मणा सुखार्थिनो ऽपि तद्विपर्यासं दुःखमुपगच्छंतीति ॥ ३७ ॥

साम्प्रतमध्ययनार्थमुपसंजिघृक्षुराह ॥

से एवमायाणह से एवमायाणित्ता आहारगुत्ते सहिए समिए सयाजए त्तिबेमि ॥ बियसुय क्खंधस्स आहारपरिण्णा णाम तईयमज्झयणं सम्मत्तम् ॥

यदेतन्मयादितः प्रभृत्युक्तं । तद्यथा । यो यत्रोत्पद्यते स तच्छरीराहारको भवति आहारगुप्तश्च कर्मादत्ते कर्मणा च नानाविधासु योनिषु अरहट्टघटीन्यायेन पौनःपुन्येन पर्यटतीत्येवमाजानीत यूयं एतद्विपर्यासं दुःखमुपगच्छंतीति । एतत्परिज्ञाय च सदसद्विवेक्याहारगुप्तः पञ्चभिस्समितिभिस्समितो यदि वा सम्यक् ज्ञानादिके मार्गे इतो गतः समितस्तथा सह हितेन वर्त्तते सहितः सन् सदा सर्वकालं यावदुच्छ्वासं तावद्यतेत तत्संयमानुष्ठाने प्रयत्नवान् भवेदिति । इति परिसमाप्त्यर्थे ब्रवीमीति पूर्ववत् । गतोऽनुगमः साम्प्रतं नयास्ते च प्राग्वद् द्रष्टव्याः ॥ ३८ ॥ समाप्तमाहारपरिज्ञाख्यं तृतीयमध्ययनम् ॥ ३ ॥

आहारस्य दिक् ॥

छहिं दिसाहिं जीवाणं आहारे पवत्तइ ।
तंजहा पाईणाए जाव अहाए ॥ स्था० ठा० ६ ।

आहारः प्रतीतः सोऽपि षट्स्वेव दिक्षु एतद्व्यवस्थितप्रदेशावगाढपुद्गलानामेव जीवेन स्पर्शनात्स्पृष्टानामेवाहरणात् । स्था० टी० ॥ जीवा० प्र० १ ॥ स च देशतः सर्वतश्च ।

दोहिं ठाणेहिं आया आहारेइ देसेण वि सव्वेण वि ।

आहारयति देशेन मुखमात्रेण सर्वेण ओज आहारापेक्षया आहारमेव परिणमयति परिणामयति खलरसविभागेन भक्ताद्यर्थदेशस्य प्लीहादिना रुद्धत्वात् देशतोऽन्यथा सर्वतः । स्था० ठा० २ टी० ॥

चतुर्गतिषु आहारः ॥

णेरइयाणं चउव्विहे आहारे पन्नत्ते तंजहा ।
इंगालोवमे मुम्मुरोवमे सीयले हिमसीयले ॥

नारकानाहारतो निरूपयन्नाह । नेरइयाणमित्यादि । व्यक्तं केवलं अंगारोपमः अल्पकालदाहत्वान्मुर्मुरोपमः स्थिरतरदाहत्वाच्छीतलः शीतवेदनोत्पादकत्वात् हिमशीतलो ऽत्यन्तशीतलोऽत्यंतशीतवेदनोत्पादकत्वात् अधोऽध इति क्रम इति ॥ स्था० ठा० ४ ।

तिरिक्खजोणियाणं चउव्विहे आहारे पं. तं. कंकोवमे बिलोवमे पाणमंसोवमे पुत्तमंसोवमे । मणुस्साणं चउव्विहे आहारे पं. तं. असणे जाव साइमे। देवाणं चउव्विहे आहारे पं. तं. वण्णमंते गंधमंते रसमंते फासमंते ॥

तिरिक्खजोणियाणमित्यादि । व्यक्तनवरं कंकः पक्षिविशेषस्तस्याहारेणोपमा यत्र स मध्यमपदलोपात्कङ्कोपमः । अयमर्थो यथा हि कंकस्य दुर्जरोऽपि स्वरूपेणाहारः सुखभक्ष्यः-सुखपरिणामश्च भवति एवं यस्तिरश्चां सुखभक्ष्यस्सुखपरिणामश्च स कङ्कोपम इति। तथा बिले प्रवेशाद्रव्यं बिलमेव तेनोपमा यत्र स तथा । बिले हि अलब्धरसास्वादं झटिति यथा किल किंचित्प्रविशति एवं यस्तेषां गलबिले प्रविशति स तथोच्यते । पाणो मातङ्गस्तन्मांसमस्पृश्यत्वेन जुगुप्सया दुःखाद्यं स्यादेवं यस्तेषां दुःखाद्यस्स पाणमांसोपमः। पुत्रमांसन्तु स्नेहपरतया दुःखाद्यतरं स्यादेवं यो दुःखाद्यतरः स पुत्रमांसोपमः क्रमेण चैते शुभसमा शुभाशुभतरा वेदितव्याः वर्णवानित्यादौ प्रशंसायामतिशायने वा मतुरिति । स्था ठा० ॥ ४ ॥ टी० ॥

आहारमधिकृत्य वक्तव्यार्थाः ।

सचित्ताहारट्ठी केवति किंवा वि सव्वतो चेव ।
कतिभागं सव्वे खलु परिणामे चेव बोधव्वे ॥ १ ॥
एगिंदियसरीरादि लोमाहारे तहेवमणभक्खी ।
एतेसिं तु पदाणं विभावणा होइ कायव्वा ॥ २ ॥

प्रथमोऽधिकारस्सचित्तपदोपलक्षितस्स चैवं (नैरइयाणं भंते! किं सचित्ताहारा अचित्ताहारा) इत्यादि १ द्वितीय आहारार्थिन इति २ तृतीयः । (केवइयत्ति) कियता कालेन आहारार्थः समुत्पद्यते इत्यादिरूपः ३ । चतुर्थः किमाहारमाहारयन्तीति पदोपलक्षितः ४ । पंचमः सर्वत इति पदोपलक्षितस्स चैवं-(नेरइयाणं सव्वतो परिणामन्तीत्यादि) । ५ । चेव शब्दस्समुच्चये (कइभागंति) गृहीतानां पुद्गलानां कतिभागमाहारयन्तीत्येवमादि षष्ठोऽधिकारः ६ तथा (सव्वं इति) यान्पुद्गलानाहारतया गृह्णन्ति तान्किं सर्व्वानपरिशेषान् आहारयन्ते उत सर्व्वानित्येवमुपलक्षितः सप्तमोऽधिकारः ७ तथा अष्टमोऽधिकारः परिणामः परिणामरूपो बोद्धव्यः स चैवं (नेरइयाणं भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताए गिण्हंति तेणं तेसिं पुग्गला कीसत्ताए भुज्जो २ परिणामन्तीत्यादि-) रूपः ८ नवमोऽर्थाधिकारः एकेन्द्रियादीनि शरीराणि स चैवं- (नेरइयाणं भंते ! किं एगिंदियसरीराइं । आहारेंति जाव पंचिंदियशरीराइं आहारेंति) इत्यादि ९ दशमोऽधिकारो लोमाहारो लोमाहारवक्तव्यतारूपः । १० । एकादशो मनोभक्षिवक्तव्यतारूपः । ११ । एएसिं तु इत्यादि । एतेषां सामान्यतोऽनन्तरमुद्दिष्टानां पदानामर्थाधिकाराणां विभावना विस्तरतः प्रकाशना नाम भवति कर्त्तव्या। सूत्रकारवचनमेतत्प्रतिज्ञानमेव निर्व्वाहयितुकामो यथोद्देशनिर्द्देश इति न्यायात्प्रथमाधिकारं विभावयति । प्रज्ञा० पद० २८ । भ० श० १ उ १ ॥

सचित्ताहाराः ॥

नेरइयाणं भंते ! किं सचित्ताहारा अचित्ताहारा मीसाहारा ? गोयमा ! नो सचित्ताहारा अचित्ताहारा नो मीसाहारा एवं असुरकुमारा जाव वेमाणिया । उरालिय सरीरा जाव मणूसा सचित्ताहारा वि अचित्ताहारा वि मीसाहारा वि ॥

नैरयिका भदन्त ! किं सचित्ताहाराः सचित्तमाहारयन्तीति सचित्ताहाराः एवमचित्ताहारा मिश्राहारा इत्यादि भावनीयं भगवानाह- (गोयमेत्यादि) इह वैक्रियशरीरिणो वैक्रियशरीरपरिपोषयोग्यान् पुद्गलानाहारयन्ति ते चाचित्ता एव संभवंति न जीवपरिगृहीता इत्यचित्ताहारा नापि मिश्राहारा एवमसुरकुमारादयः स्तनितकुमारपर्य्यवसाना भवनपतयो व्यन्तरज्योतिष्का वैमानिकाश्च वेदितव्याः । औदारिकशरीरिणः पुनरौदारिकशरीरपरिपोषयोग्यान्पुद्गलानाहारयन्ति ते च पृथिवीकायिकादिपरिणामपरिणता इति ।

सचित्ताहारा मिश्राहारा अपि घटन्ते । तथाचाह । (उरालियसरीरी जाव मणूसा इत्यादि) औदारिकशरीरिणः पृथिवीकायिकेभ्यः आरभ्य यावन्मनुष्याः । किमुक्तम्भवति पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिरूपा एकेन्द्रिया द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिया मनुष्याश्च एते प्रत्येकं सचित्ताहारा अपि अचित्ताहारा अपि मिश्राहारा अपि वक्तव्याः ॥ उक्तः प्रथमोऽधिकारः ॥

सम्प्रति द्वितीयानष्टपर्य्यन्तान्सप्ताधिकारान् चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण युगपदभिधित्सुः प्रथमतो नैरयिकाणामभिदधाति ।

नेरइया णं भंते! आहारट्ठी ? हंता आहारट्ठी णेरइयाणं भंते ! केवइकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ? गोयमा ! णेरइयाणं दुविहे आहारे पण्णत्ते। तं० आभोगनिव्वत्तिए य. अणाभोगनिव्वत्तिए य। तत्थ णं जे से अणाभोगनिव्वत्तिए से णं अणुसमयं अविरहिए आहारट्ठे समुप्पज्जइ । तत्थ णं जे से आभोगनिव्वत्तिए से णं असंखेज्जसमइए अंतोमुहुत्तिए आहारट्ठे समुप्पज्जइ ॥

(नेरयाणमित्यादि) नैरयिका णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! आहारार्थिनो नैरयिका इति यदि आहारार्थिनस्ततो भगवानाह (हंतेत्यादि) हंतेत्यनुमतौ अनुमतमेतत् गौतम ! आहारार्थिनो नैरयिका इति यदि आहारार्थिनस्ततो भदन्त! नैरयिका णमिति पूर्ववत् (केवइ कालस्सत्ति) प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे षष्ठी । कियता कालेन आहारार्थ आहारलक्षणं प्रयोजनं आहाराभिलाष इति यावत्समुत्पद्यते-भगवानाह (गोयमेत्यादि) नैरयिकाणां द्विविधो द्विप्रकार आहारस्तद्यथा । आभोगनिर्वर्तित आहारयामीति इच्छापूर्वनिर्म्मापित इति यावत् । तद्विपरीतोऽनाभोगनिर्वर्तितः । आहारयामीति विशिष्टेच्छामन्तरेण यो निष्पाद्यते प्रावृट्काले प्रचुरतरमूत्राद्यभिव्यंगशीत पुद्गलाद्याहारवत्सोऽनाभोगनिर्वर्तित इति भावः । (तत्थणमित्यादि) तत्राभोगानाभोगनिर्वर्तितयोर्मध्ये योऽनाभोगनिर्वर्तितः आहारः (सेणमिति) पूर्ववत् अनुसमयं प्रतिसमयं २ समयं २ इत्यर्थः । इत्यदीर्घकालोपभोगस्याहारस्यैकवारमपि ग्रहणे तावंतं कालमनुसमयम्भवति । तत आभवपर्य्यन्तं सातत्यग्रहणप्रतिपादनार्थमाह । अविरहित आहारार्थस्समुत्पद्यते । अथवा सततप्रवृत्त आहारार्थेऽपांतराले

चुक्रस्खलितन्यायेन कथञ्चिद्विरहे भावेऽपि लोके तद्गणनया अनुसमयमिति व्यवहारः प्रवर्तते । ततोऽपान्तराले विरहाभावप्रतिपादनार्थमित्युक्तं । अनुसमयविरहितोऽनाभोगनिर्वर्तित आहारार्थः समुत्पद्यमान ओज आहारादिना प्रकारेणावसेयः । (तत्थ णमित्यादि) तत्राभोगानाभोगनिर्वर्तितयोर्मध्ये योऽसावनाभोगनिर्वर्तित आहारार्थः सोऽसंख्येयसामायिकोऽसंख्येयैः समयैर्निर्वर्तितम् । यथासंख्येयसमयनिर्वर्तितं तत् जघन्यपदेऽप्यन्तर्मुहूर्तिकम्भवति । न हीनमत आन्तर्मुहूर्तिक आहारार्थः समुत्पद्यते । किमुक्तं भवति । अन्तर्मुहूर्तकालं यावत्प्रवर्तते न परतो नैरयिकाणां हि योऽसावाहारयामीत्यभिलाषः स परिगृहीताहारद्रव्यपरिणामेन यज्जनितमतितीव्रतरं दुःखं तद्भावादन्तर्मुहूर्तान्निवर्तते । तत आन्तर्मुहूर्तिको नैरयिकाणामाहारार्थः (नेरइयाणमित्यादि) नैरयिकाणामिति पूर्ववत् किंस्वरूपमाहारयन्ति भगवान्द्रव्यादिभेदतस्तमाहारयन्तीति निरूपयितुकाम आह (गोयमेत्यादि) ॥

किमाहारमाहारयन्ति ॥

णेरइया णं भंते ! किमाहारमाहारेंति ? गोयमा ! दव्वओ अणंतपदेसियाइं खेत्तओ असंखेज्जपदेसोगाढाइं कालओ अन्नतरकालट्ठितियाइं भावतो वन्नमंताइं गंधमंताइं रसमंताइं फासमंताइं जाइं भावओ वन्नमंताइं आहारंति ताइं किं एगवन्नाइं आहारंति जाव किं पंचवन्नाइं आहारंति ? गोयमा ! ठाणमग्गणं पडुच एगवन्नाइं पि आहारंति । जाव पंचवन्नाइं पि आहारंति विहाणमग्गणं पडुच कालवन्नाइं पि आहारंति जाव सुक्किल्लाइं पि आहारंति । जाइं वन्नओ कालवन्नाइं आहारंति ताइं किं एगगुणकालाइं आहारंति जाव दसगुणकालाइं आहारंति संखिज्ज असंखिज्ज अणंतगुणकालाइं आहारंति। गोयमा ! एगगुणकालाइं पि आहारंति जाव अणंतगुणकालाइं पि आहारंति एवं जाव सुक्किल्लाइं। एवं गंधतो वि रसतो वि । जाइं भावओ फासमंताइं ताइं नो एगफासाइं आहारंति नो दुफासाइं आहारंति । नो तिफासाइं आहारंति चउफासाइं पि आहारंति । जाव अट्ठफासाइं पि आहारंति । विहाणमग्गणं पडुच्च कक्खडाइं पि आहारंति जाव लुक्खाइं पि आहारंति । जाइं फासओ कक्खडाइं आहारंति ताइं किं एगगुणकक्खडाइं आहारंति । जाव अणंतगुणकक्खडाइं आहारंति गोयमा ! एगगुणकक्खडाइं पि आहारंति जाव अणंतगुणकक्खडाइं पि आहारंति एवं अट्ठविहफासा भाणियव्वा । जाव अणंतगुणलुक्खाइं पि आहारंति । जाइं भंते ! अणंतगुणलुक्खाइं आहारंति ताइं किं पुट्ठाइं आहारंति अपुट्ठाइं ! गोयमा ! पुट्ठाइं आहारंति नो अपुट्ठाइं आहारंति जहा भासुद्देसए जाव नियमा छद्दिसिं आहारंति ओसन्नं कारणं पडुच्च वन्नओ कालनीलाइं गंधओ दुब्भिगंधाइं रसओ तित्तरसकडुयाइं फासओ कक्खडगरुयसीतलुक्खाइं तेसिं पोराणा वन्नगुणे गंधगुणे रसगुणे फासगुणे विपरिणामइत्ता परिपीलइत्ता परिसाडइत्ता परिविद्धंसइत्ता अन्ने अपुव्वे वन्नगुणे गंधगुणे फासगुणे उप्पाएत्ता आयसरीरखित्तोगाढे पोग्गले सव्वप्पणयाए आहारमाहारेइ ॥

टी० गौतम ! द्रव्यतो द्रव्यस्वरूपपर्यालोचनायां अनन्तप्रादेशिकानि द्रव्याणि । अन्यथा ग्रहणासंभवात् न हि संख्यातप्रदेशात्मका असंख्यातप्रदेशात्मका वा स्कंधा जीवस्य ग्रहणयोग्या भवन्ति । क्षेत्रतोऽसंख्येयप्रदेशावगाढानि । कालतोऽन्यतरस्थितिकानि जघन्यस्थितिकानि मध्यमस्थितिकानि उत्कृष्टस्थितिकानि चेति भावार्थः । स्थितिरिति चाहारयोग्यस्कंधपरिणामत्वेनावस्थानमवसेयं । भावतो वर्णवंति गंधवंति रसवंति स्पर्शवंति च । प्रतिपरमाण्वेकैकवर्णगंधरसद्विस्पर्शभावात् । (जाइं भावओ वन्नमंताइं) इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह । (गोयमा ! ठाणमग्गणं पडुच्चेत्यादि) तिष्ठंति विशेषा अस्मिन्निति स्थानं सामान्यमेकवर्णं द्विवर्णं त्रिवर्णमित्यादिरूपं तस्य मार्गणमन्वेषणं तत्प्रतीत्य सामान्यचिन्तामाश्रित्येति भावार्थः । एकवर्णान्यपि द्विवर्णान्यपि इत्यादि सुगमं । नवरं तेषामनन्तप्रादेशिकानां स्कन्धानामेकवर्णत्वं द्विवर्णत्वमित्यादि व्यवहारनयमतापेक्षया । निश्चयनयमतापेक्षया तु अनन्तप्रादेशकस्कंधीयानापि पञ्चवर्ण एव प्रतिपत्तव्यः । (विहाणमग्गणं पडुच्चेत्यादि) ॥ विव्यक्तमितरव्यवच्छिन्नं धानं पोषणं स्वरूपस्य यत्तद्विधानं विशेषः कृष्णो नील इत्यादिविशेष इति यावत्तस्य मार्गणं तत्प्रतीत्य त्यक्त्वा सवर्णान्यप्याहारयंतीत्यादि सुगमं । नवरमेतदपि व्यवहारतः प्रतिपत्तव्यं । निश्चयतः पुनरवश्यं तानि पञ्चवर्णान्येव ॥ जाइं वन्नओ कालवन्नाइं पीत्यादि ॥ सुगमं । यावदनन्तगुणसुक्किल्लाइं पि आहारंति । एवं गंधरसस्पर्शविषयाणि सूत्राण्यपि भावनीयानि (जाइं भंते ! अनन्तगुणलुक्खाइं इत्यादि) यानि भदन्त ! अनन्तगुणरूक्षाणि उपलक्षणमेतत् । एवं गुणकालादीन्यप्याहारयन्तीति तानि च भदन्त ! किं स्पृष्टान्यात्मप्रदेशैः स्पर्शविषयाण्याहारयन्ति उतास्पृष्टानि । भगवानाह । स्पृष्टानि नो अस्पृष्टानि (जहा भासुद्देसए जाव नियमा । छद्दिसित्ति) अत ऊर्ध्वं यथा भाषोद्देशके प्राक्सूत्रमभिहितं तथात्रापि द्रष्टव्यं । तत्र तावत् यावन्नियमाः (छद्दिसिंति) पदं तच्चैवं ।

जाइं पुट्ठाइं आहरंति ताइं भंते ! किं ओगाढाइं आहारंति गोयमा ! ओगाढाइं आहारंति णो अणोगाढाइं आहारंति । जाइं भंते ओगाढाइं आहारंति ताइं किं अणंतरोगाढाइं आहारंति परंपरोगाढाइं आहारंति गो० अणंतरोगाढाइं आहारंति नो परंपरोगाढाइं आहारंति जाइं अणंतरोवगाढाइं आहारंति ताइं भंते ! किं अणूइं आहारंति बादराइं आहारंति ? गोयमा ! अणुं पि आहारंति बायराइंपि आहारंति । जाइं भंते ! अणुं पि आहारंति बायराइं पि आहारंति ताइं किं उड्ढं आहारंति अहे आहारंति तिरियं आहारंति ? गोयमा ! उड्ढं पि आहारंति अहे वि आहारंति तिरियं पि आहारंति जाइं भंते ! उड्ढं पि आहारंति अहे पि आहारंति तिरियं पि आहारंति

ताइं आइं पि आहारंति मज्झे आहारंति पज्जवसाणे आहारंति? गोयमा! आइं पि आहारंति मज्झे वि आहारंति पज्जवसाणे वि आ० । जाइं भंते! आइं पि आहारंति मज्झे वि आहारंति पज्जवसाणेवि आहारंति ताइं भंते! किं सविसए आहारंति अविसए आहारंति? गोयमा! सविसए आहारंति नो अविसए आहारंति । जाइं भंते! सविसए आहारंति ताइं किं आणुपुव्विए आहारंति । अणाणुपुव्विए । गो०! आणुपुव्विं आहारंति नो अणाणुपुव्विं आहारेंति । जाइं भंते! आणुपुव्विं आहारंति ताइं किं तिदिसिं आहारंति । चउदिसिं आहारंति पंचदिसिं आहारंति छद्दिसिं आहारंति ?

अस्य व्याख्या । इहात्मप्रदेशैः संस्पर्शनेनात्मनः प्रदेशावगाढात्क्षेत्राद्बहिरपि सम्भवति ततः प्रश्नयति । (जाइं भंते! इत्यादि) यानि भदन्त! स्पृष्टान्याहारयंति तानि किं अवगाढानि आत्मप्रदेशैः सह एकक्षेत्रावस्थायीनि उत अनवगाढानि आत्मप्रदेशावगाढक्षेत्राद्बहिरवस्थितानि । भगवानाह । गौतम! अवगाढान्याहारयंति नानवगाढानि । उत अवगाढानि आत्मप्रदेशावगाढक्षेत्रे किमनन्तरावगाढानि । किमुक्तं भवति । ययात्मप्रदेशेषु यान्यव्यवधानेनावगाढानि तैरात्मप्रदेशैस्तान्येवाहारयंति उत परम्परावगाढानि एकद्व्याद्यात्मप्रदेशव्यवहितानि । भगवानाह । गौतम! अनन्तरावगाढानि आहारयंति नो परम्परावगाढानि । यानि भदन्त! अनन्तरावगाढान्याहारयंति तानि किमणूनि स्तोकान्याहारयन्ति उत बादराणि प्रभूतप्रदेशोपचितानि । भगवानाह । अणून्यप्याहारयन्ति बादराण्यप्याहारयन्ति । इहाणुत्वबादरत्वे तेषामेवाहारयोग्यानां स्कन्धानां प्रदेशस्तोकत्वबाहुल्यापेक्षया वेदितव्ये इति । यानि भदन्त! अणून्यप्याहारयन्ति तानि भदन्त! किमूर्ध्वमूर्ध्वप्रदेशस्थितान्याहारयन्ति अधस्तिर्यग्वा । इह ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्त्वं यावति क्षेत्रे नैरयिको ऽवगाढस्तावत्येव क्षेत्रे तदपेक्षया परिभावनीयं । भगवानाह । ऊर्ध्वमप्याहारयन्ति ऊर्ध्वप्रदेशावगाढान्यप्याहारयंति एवमधोऽपि तिर्य्यगपि । यानि भदन्त! ऊर्ध्वमप्याहारयन्ति अधोऽप्याहारयन्ति तिर्यगप्याहारयन्ति तानि किमादावाहारयन्ति मध्ये आहारयन्ति पर्य्यवसाने आहारयन्ति । अयमत्राभिप्रायो नैरयिका ह्यनन्तप्रादेशिकानि द्रव्याण्यन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावदुपभोगोचितानि गृह्णन्ति ततः संशयः किमुपभोगोचितस्य कालस्यान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणस्यादौ प्रथमसमये आहारयन्ति उत मध्ये मध्येषु समयेषु आहोस्वित्पर्य्यवसाने पर्य्यवसानसमये? भगवानाह । गौतम! आदावपि मध्येऽपि पर्य्यवसानेऽप्याहारयन्ति । किमुक्तं भवति । उपभोगोचितस्य कालस्यान्तर्मुहूर्तप्रमाणस्यादिमध्यावसानेषु समयेषु आहारयन्ति उत अविषयाणि स्वोचिताहारयोग्यान्याहारयन्ति । भगवानाह । गौतम! स्वविषयानाहारयन्ति नो अविषयान् । यानि भदन्त! स्वविषयानाहारयन्ति तानि भदन्त! किमानुपूर्व्या आहारयन्ति अनानुपूर्व्या?। आनुपूर्व्वी नाम यथासन्नं । तद्विपरीता अनानुपूर्व्वी । भगवानाह । गौतम! आनुपूर्व्या सूत्रे द्वितीया तृतीयार्थे वेदितव्या प्राकृतत्वात् यथा आचाराङ्गे-(अगणिपुट्ठा) इत्यत्र आहारयन्ति नो अनानुपूर्व्या ऊर्ध्वमधस्तिर्य्यग्वा यथासन्नं नातिक्रम्याहारयन्तीति भावनीयानि । भदन्त! आनुपूर्व्या आहारयन्ति तानि किं (तिदिसिंति)। तिस्रो दिशः समाहृतास्त्रिदिक् तस्मिन् व्यवस्थितान्याहारयन्ति चतुर्दिशि पंचदिशि षड्दिशि वा इह लोकनिष्कुटपर्य्यन्ते जघन्यपदे त्रिदिग्व्यवस्थितमेकदिग्व्यवस्थितं वा अतस्त्रिदिश आरभ्य प्रश्नः कृतः । भगवानाह । गौतम! नियमात् षड्दिशि व्यवस्थितान्याहारयन्ति । नैरयिका हि त्रसनाड्यां मध्ये व्यवस्थितास्तत्र चावश्यं षड्दिक्संभव इति । (ओसन्नकारणं पडुच्चेत्यादि) ओसन्नशब्दो बाहुल्यवाची । यथा ओसन्नं देवा सायं वेयणं वेयंतीत्यत्र । तत ओसन्नकारणं बाहुल्यकारणं प्रतीत्य किंतद्बाहुल्यकारणमिति चेदुच्यते । अशुभानुभाव एव । तथापि प्रायो मिथ्यादृष्टयः कृष्णादीन्याहारयन्ति न तु भविष्यत्तीर्थकरादयः । तत ओसन्नेत्युक्तं । वर्णतः कालनीलादि । गन्धतो दुरभिगन्धादि । रसतस्तिक्तकटुकानि । स्पर्शतः कर्कशगुरुशीतरूक्षादि इत्यादि तेषामाहार्य्यमाणानां पुद्गलानां पुराणान् अग्रेतनान् वर्णगुणान् गन्धगुणान् स्पर्शगुणान् (विपरिणामइत्ता परिपीलइत्ता परिसाडइत्ता परिविद्धंसइत्ता) एतानि चत्वार्य्यपि पदान्येकार्थिकानि विनाशार्थप्रतिपादकानि नाना देशजविनेयानुग्रहार्थमुपात्तानि विनाश्य किमिति आह । अन्यानपूर्व्वान्वर्णगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणानुत्पाद्य आत्मशरीरक्षेत्रावगाहान् पुद्गलान् (सव्वप्पणयाए) सर्व्वात्मना सर्व्वैरेवात्मप्रदेशैराहारमाहाररूपानाहारयन्ति ॥ प्रज्ञा. पद २८ । जी. प्र. १ । भ. श. ६ उ० ४ ।

नेरइया णं भंते! जे पोग्गला अत्तमायाए आहरंति ते किं आयसरीरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमाए आहारंति अणंतरखेत्तोगाढेपोग्गले अत्तमायाए आहारंति परं पर खेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहरंति? गोयमा! आयसरीरंखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमाया एआहारंति नो अणंतरखेत्तोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारंति नो परंपर खेत्तोगाढे जहा नेरइया तहा जावे वेमाणियाणं दंडओ ॥

टी० नेरइयाणमित्यादि । (अत्तमाएत्ति) । आत्मना आदाय गृहीत्वेत्यर्थः । जीवाधिकारादेवमाह । (आयसरीर खेत्तोगाढेत्ति) स्वशरीरक्षेत्रे अवस्थितानीत्यर्थः । (अणंतरखेत्तोगाढेत्ति) । आत्मशरीरावगाढक्षेत्रापेक्षया यदनन्तरं क्षेत्रं तत्रावगाढानीत्यर्थः (परंपरखेत्तोगाढेत्ति) आत्मक्षेत्रानन्तरक्षेत्राद्यत्परं क्षेत्रं तत्रावगाढानीत्यर्थः) ॥ भ. श. ६ । उ० १० ।

नेरइयाणं भंते सव्वओ आहारंति सव्वओ परिणामंति सव्वओ ऊससन्ति सव्वओ नीससंति अभिक्खणं २ आहारंति अभिक्खणं २ परिणामन्ति अभिक्खणं ऊससंति अभिक्खणं नीससंति आहच्च आहारंति आहच्च परिणामंति आहच्च ऊससंति आहच्च नीससंति । हंता गोयमा! णेरइया सव्वओ आहारंति एवं चेव जाव आहच्च नीससंति णेरइयाणं भंते! जे पोग्गले आहारत्ताए गेण्हंति ते णं पोग्गलाणं सेयालंसि कतिभागं आहारंति कइभागं आसायंति? गोयमा! असंखेज्जइ भागं आहा

रंति अणंतभागं आस्साएंति णेरइयाणं भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताए गिएहंति ते किं सव्वे आहारंति नो सव्वे आहारंति? गोयमा ! ते सव्वे अपरिसेसिए आहारंति ॥

(नेरइया णं भंते इत्यादि) प्रश्नसूत्रं सुगमं । (नेरइयाणं भंते ! जे पोग्गलाइत्यादि) नैरयिका णमिति पूर्ववत् भदन्त ! यान् पुद्गलानाहारतया गृएहन्ति नैरयिकास्तेषां गृहीतानां पुद्गलानां (सेकालंसि) एष्यत्काले ग्रहणकालोत्तरकालग्रहणकालमित्यर्थः (कइभागं ति) कतिथं भागमाहारयन्ति आहारतयोपभुंजते । तथा । कतिभागं कतिथं भागमामाहार्य्यमाणपुद्गलानामास्वादं गृएहंति । न हि सर्वे पुद्गला आहार्यमाणान्यास्वादमायान्ति इति पृथक् प्रश्नः । भगवानाह । गौतम ! असंख्येयं भागमाहारयन्ति । अन्ये तु गवादि. पृथमवृहदुग्रासग्रहण इव परिसटंति । आहार्य्यमाणानां च पुद्गलानामनन्तभागमास्वादयन्ति । शेषास्त्वनास्वादिता एव शरीरपरिणाममापद्यन्ते इति ॥

णेरइया णं भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताए गेएहंति ते णं तेसिं पोग्गला कीसत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति? गोयमा ! सो इंदियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए अणिट्ठत्ताए अकंतत्ताए अप्पियत्ताए अमणुन्नाए अमणामत्ताए अणिच्छियत्ताए अभिज्झियत्ताए अहत्ताए नो उड्ढत्ताए दुक्खात्तए नो सुहत्ताए एतेसिं भुज्जो भुज्जो परिणमंति असुरकुमाराणं भंते ! आहारट्ठी ? हंता ! आहारट्ठी । एवं जहा णेरइयाणं तहा असुरकुमाराणं विभाणियव्वम् जाव तेसिं भुज्जो २ परिणमन्ति । तत्थ णं जेसे आभोगनिव्वत्तिए सेणं जहन्नेणं चउत्थभत्तस्स उक्कोसेणं सातिरेगस्स वाससहस्सस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ओसन्नकारणं पडुच्च वन्नओ हालिद्दसुक्किल्लाइं गंधओ सुब्भिगंधाइं रसओ अविलमहुराइं फासओ मउलहुयणिधुएहाइं तेसिं पोराणं वन्नगुणे जाव फासिंदियत्ताए जाव मणामत्ताए इच्छियत्ताए भिज्झियत्ताए उड्ढत्ताए नो अहत्ताए सुहत्ताए नो दुहत्ताए तेसिं भुज्जो २ परिणमंति सेसं जहा णेरइयाणं एवं जाव थणियकुमाराणं । नवरं आभोगनिव्वत्तिए उक्कोसेणं दिवसपहुत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ॥

नैरयिका णमिति पूर्ववत् यान्पुद्गलानाहारतया गृएहंति-इह ग्रहणं विशिष्टमवसेयं । ततो ये उज्झितशेषाः केवलाहारपरिणामयोग्या एवावतिष्ठन्ते ते ऽत्राहारतया गृह्यमाणाः पृष्टा द्रष्टव्याः । अन्यथा निर्वचनसूत्रमपेक्ष्य पूर्व्वापरविरोधप्रसङ्गो न च भगवद्वचने विरोधसम्भावनाऽप्यस्ति तत इदमेव व्याख्यानं सम्यक् । अत एवंविधपूर्व्वापरे विरोधाशङ्काव्युदासार्थं पूर्वसूरिभिः कालिकसूत्रस्यानुयोगः कृतः उक्तञ्च । "जं जह सुत्ते भणियं तहेव तं जइ वियालणा नत्थि । किं कालियाणुजोगो दिट्ठो दिट्ठिप्पहाणेहिं" ॥ १ तान् किं सर्व्वान्नाहारयन्ति उत नो सर्व्वान् सर्वैकदेशभूतान् । भगवानाह । तान्सर्व्वानविशेषेणाहारयन्ति उज्झितशेषाणामेव केवलानामाहारपरिणामयोग्यानां गृहीतः स्यात् (नेरइयाणमित्यादि) नैरयिका णमिति पूर्ववत् । यान्पुद्गलानाहारतया गृएहन्ति ते पुद्गला णमिति पूर्ववदेव । नैरयिकाणां कीदृक्तया किं स्वरूपतया भूयः २ परिणमन्ते । भगवानाह । गौतम ! श्रोत्रेन्द्रियतया यावत्करणाच्चक्षुरिन्द्रियतया घ्राणेन्द्रियतया जिह्वेन्द्रियतयेति परिग्रहः । स्पर्शनेन्द्रियतया इन्द्रियरूपतयापि परिणममाणाः शुभरूपाः किंत्वेकांताशुभरूपाः । यत आह । (अणिट्ठत्ताए इत्यादि) इष्टा मनसा इच्छाविषयी कृता यथा "शोभनमिदं जातं यदित्थमिमे परिणता इति" । तद्विपरीता अनिष्टास्तद्भावस्तत्ता तया इह किंचित्परमार्थतः श्रुतमपि केषाञ्चिदनिष्टं भवति । यथा मक्षिकाणां चन्दनकर्पूरादिस्तत आह (अकंतत्ताए) कांताः कमनीयाः अकांता अत्यंताशुभवर्णोपेतत्वात् अत एवाऽप्रियतया न प्रिया अप्रिया दर्शनापातकालेऽपि तत्प्रियबुद्धिमात्मन्युत्पादयंतीति भावः । तद्भावोऽप्रियता तया (असुभत्ताए इति) न शुभा अशुभा अशुभगन्धरसस्पर्शात्मकत्वात् तद्भावस्तत्ता तया (अमणुन्नत्ताए इति) न मनोज्ञा अमनोज्ञा विपाककाले दुःखजनकतया न मनप्रह्लादहेतव इति भावः । तद्भावस्तत्ता तया (अमणामत्ताए) भोज्यतया मन आप्नुवंतीति मन आपा प्राकृतत्वात्पकारस्य मकारत्वे मणाम इति सूत्रनिर्देशः । न मन आपा अमन आपा न जातुचिदपि भोज्यतया जंतूनमनोज्ञान् कुर्वन्तीति भावः । तद्भावस्तत्ता तया अत एव । (अणिच्छियत्ताए इति) अनीप्सिततया भोज्यतया स्वादितुमिष्टा ईप्सिता न ईप्सिता अनीप्सितास्तद्भावस्तत्ता तया । (अभिज्झियत्ताए ।) अभिध्यानमभिध्या अभिलाष इत्यर्थः । अभिध्या सञ्जाता येष्विति आभिध्यितास्तारकादिदर्शनादितच् प्रत्ययः । तद्भावस्तत्ता तया । किमुक्तं भवति । ये गृहीताहारतया पुद्गला न ते तृप्तिहेतवोऽनुबध्निति न पुनरभिलषणीयत्वेन परिणमन्ते तथा । (अहत्ताए इति) अधस्तया गुरुपरिणामतयेति भावः । नो ऊर्ध्वतया लघुपरिणामतया अत एव दुःखतया गुरुपरिणामपरिणतत्वात् न सुखतया लघुपरिणामपरिणतत्वाभावात् । ते पुद्गलास्तेषां नैरयिकाणां भूयः परिणमन्ते एतान्येव आहारार्थिन इत्यादीनि सप्त द्वाराणि । असुरकुमारादिषु भवनपतिषु चिचिंतयिषुरिदमाह (जहा नेरइयाणमित्यादि) यथा नैरयिकाणां तथा असुरकुमाराणामपि भणितव्यं । यावत् तेसिं भुज्जो २ परिणमन्तीति पर्य्यन्तपदं । तत्र नैरयिकसूत्रस्य विशेषमुपदर्शयति (तत्थ णं जेसे इत्यादि) एवं चोपदर्शित सूत्रम् मन्दमतीनां यथास्थितं प्रतीतिमागच्छति ततस्तदनुग्रहाय सूत्रमुपदर्श्यते (असुरकुमाराणं भंते ! आहारट्ठी ? हंता आहारट्ठी असुरकुमाराणं भंते ! केवइ कालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ।) अत्र सप्तम्यर्थे षष्ठी कियति कालेऽतिक्रान्ते सति भूय आहारार्थः समुत्पद्यत इत्यर्थः । (असुरकुमाराणं दुविहे आहारे पन्नत्ते । तंजहा । आभोगनिव्वत्तिए अणाभोगनिव्वत्तिए य । तत्थ णं जेसे अणाभोगनिव्वत्तिए से णं अणुसमयम विरहिए आहारट्ठे समुप्पज्जइ । तत्थणं जेसे आभोगनिव्वत्तिए सेणं जहन्नेणं चउत्थभत्तस्स उक्कोसेणं साइरेगस्स वाससहस्सस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ।) अत्र तु चउत्थभत्तस्सेति सप्तम्यर्थे षष्ठी । चतुर्थभक्त आगमिकीयं संज्ञा एकस्मि-

न्दिवसेऽतिकान्ते इत्यर्थः । नूयो जघन्येनाहारार्थः । समुत्पद्यते । एतच्च दशवर्षसहस्रायुषां प्रतिपत्तव्यमुत्कर्षतः सातिरेके अत्यधिके वर्षसहस्रेऽतिकांते । एतच्च सागरोपमायुषामवसेयं ॥

असुरकुमाराणं जंते ! किमाहारमाहारयंति ? गोयमा ! दव्वओ अणंतपएसियाइं खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं कालओ अन्नयरठिइयाइं जावओ वन्नमंताइं गंधमंताइं रसमंताइं फासमंताइं जाव नियमा । छद्दिसिं आहारंति ओसन्नं कारणं पडुच्च वन्नओ हालिद्दसुक्किल्लाइं गंधओ सुरभिगंधाइं, रसओ अंबिलमधुराइं, फासओ मउयलहुणिद्धुण्हाइं, तेसिं पोराणं वन्नगुणं गंधगुणे फासगुणे जाव इच्छियत्ताए अभिज्झियत्ताए उड्ढत्ताए नो अहत्ताए सुहत्ताए नो दुहत्ताए एतेसिं जुज्जो २ परिणमंति * यथा चासुरकुमाराणां सूत्रमुक्तं । तथा नागकुमारादीनामपि स्तनितकुमारपर्य्यवसानानांवक्तव्यम्नवरमाजोगनिवर्त्तिताहारार्थं चिन्तायामुत्कर्षाभिधानानुसारेण * "उक्कोसेणं दिवसपुहुत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ" * इति वक्तव्यं । एतच्च पल्योपमासंख्येयजागायुषां तदधिकायुषां चावसेयं । शेषं तथैव । तथा चाह । एवं जाव थणियकुमाराणमित्यादि * ॥

सम्प्रति पृथिवीकायिकानामेतान्सप्ताधिकारान् चिंतयितुकाम आह । पृथ्वीकायिकानाम् ॥

पुढवीकाइयाणं जंते ! आहारट्ठी हंता आहारट्ठी । पुढविकाइयाणं जंते ! केवइकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ । गोयमा ! अणुसमयं अविरहिए आहारट्ठे समुप्पज्जइ । पुढविकाइयाणं जंते ! किमाहारमाहारंति । एवं जहा । णेरइयाणं जाव ताइं जंते ! कइदिसिं आहारेइ निव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं नवरं उसन्नकारणं न जन्नइ । वन्नओ कालनीललोहियहालिद्दसुक्किल्लाइं, गंधओ सुब्भिगंध दुब्भिगंधाइं, रसओ तित्तरसकडुयकसायअंबिलमहुराइं, फासओ करकडफासगरुयलहुयसीतउसिणणिद्धलुक्खाइं, तेसिं पोराणा वन्नगुणा । सेसं जहा । नेरइयाणं जाव आहच्च नीससंति पुढविकाइयाणं जंते ! जे पोग्गले आहारत्ताए गेण्हंति । तेसि णं जंते ! पोग्गलेणं सेयालंसि कतिजागं आहारंति । कतिजागं आसायंति ? गोयमा ! असंखेज्जाइजागं आहारंति अणंतजागं आसायन्ति पुढविकाइयाणं जंते ! जे पुग्गले आहारत्ताए गेण्हंति तेसिं सव्वे आहारंति नो सव्वे आहारंति जहेव णेरया तहेव । पुढविकाइयाणं जंते ! जे पोग्गले आहारत्ताए गेण्हंति तेणं तेसिं पोग्गलाणं कीसत्ताए जुज्जो जुज्जो परिणमंति ? गोयमा ! फासिंदियवेमाणियत्ताए तेसिं जुज्जो २ परिणमंति । एवं जाव वणस्सइकाइया । बेइंदियाणं जंते ! आहारट्ठी ? हंता गोयमा ! आहारट्ठी । बेइंदियाणं जंते ! केवइकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ जहा णेरइयाणं नवरं तत्थणं जेसे आजोगनिव्वत्तिए सेणं असंखेज्जसमए अंतो मुहुत्तिए आहारट्ठे समुप्पज्जइ सेसं जहा पुढविकाइयाणं जाव आहच्च नीससंति नवरं नियमा छद्दिसिं बेइंदियाणं पुच्छा जे पोग्गले पक्खेवाहारत्ताए गेण्हंति तेणं तेसिं पोग्गलाणं कइजागं आहारंति । कइजागं आसायंति । एवं जहा नेरइयाणं । बेइंदिया णं जंते ! जे पोग्गले आहारत्ताए गिण्हंति । तेसिं किं सव्वे आहारंति । बेइंदियाणं दुविहे आहारे पण्णत्ते । तंजहा । लोम आहारे य पक्खेवाहारे य । जे पोग्गले लोमआहारत्ताए गिण्हंति ते सव्वे अपरिसेसे आहारंति । जे पोग्गले पक्खेवाहारत्ताए गेण्हंति तेसिं असंखेज्जइजागमाहारंति अणेगाइं च णं जागसहस्साइं अफासाइज्जमाणाणं अणास्साइज्जमाणाणं विद्धंसमागच्छंति ॥ प्रज्ञा० पद २८ ॥

टी० (पुढविकाइयाणं भंते ! इत्यादि) सर्वं पूर्ववदसुरकुमारवद्भावनीयं नवरं (निव्वाघाएणं छद्दिसिमित्यादि) व्याघातो नाम अलोकाकाशेन प्रतिस्खलनं व्याघातस्तस्याजावो निर्व्याघातः । " शब्दे यथावद्व्ययपूर्वपदार्थनित्यमव्ययीभाव " इत्यव्ययीभावस्तेन वा तृतीयायामिति विकल्पेन आम्विधानात्पक्षेऽत्राम् जावः । नियमादवश्यतया षड्दिशि व्यवस्थितानि षड्भ्यो दिग्भ्य आगतानि द्रव्याण्याहारयंतीति जावः । व्याघातम्पुनः प्रतीत्य लोकनिष्कुटादौ स्यात्कदाचित् । त्रिदिशि तिसृभ्यो दिग्भ्य आगतानि कदाचिच्चतुर्दिग्भ्यः कदाचित्पञ्चदिग्भ्यः । काऽत्र भावनेति चेदुच्यते । इह लोकनिष्कुटे पर्यंताधस्त्यप्रतराग्निकोणावस्थितो यदा पृथिवीकायिको वर्तते तदा तस्याधस्तादलोकेन व्याप्तत्वादधोदिक् पुद्गलाभावः । आग्नेयकोणावस्थितत्वात्पूर्वदिक् पुद्गलाभावो दक्षिणदिक्पुद्गलाजावश्च । एवमधः पूर्वदक्षिणरूपाणां तिसृणां दिशामलोकेन व्यापन्नता अपास्य याः परिशिष्टा ऊर्ध्वा अपरा उत्तरा च दिग् व्याहता वर्तते तत आगतान्पुद्गलानाहारयन्ति यदा पुनस्स एव पृथिवीकायिकः पश्चिमां दिशमनुसृत्य वर्तते तदा पूर्वा दिगभ्यधिका जाता । द्वे च दिशौ दक्षिणाधस्त्यरूपे अलोकेन व्याहते इति स चतुर्दिगागतान्पुद्गलानाहारयति । यदा पुनरूर्ध्वं द्वितीयादिप्रतरगतपश्चिमदिगवलम्ब्य तिष्ठति तदा अधस्त्याऽपि दिगभ्यधिका लभते केवलदक्षिणैवैका पर्यन्तवर्तिनी अलोकेन व्याहतेति पञ्चदिगागतान्पुद्गलानाहारयन्तीति शेषं सूत्रं समस्तमपि पूर्ववद्भणनीयं यस्तुविशेषस्तमुपदर्शयति (न वरमुसन्नकारणं न हवइ इत्यादि) सुगमं (फासिंदियवेमायत्ताए इति) विषममात्रा विमात्रा तस्याजावो विमात्रता तया इष्टानिष्टा नानाभेदतयेति जावो न तु यथा नारकाणामेकान्ताशुभतया सुराणां च शुभतयैवेति । एवं जाव वणस्सइकाइयाणंति । यथा पृथिवीकायिकानां सूत्रमुक्तमेवमप्तेजोवायुवनस्पतीनामपि जणनीयं । सर्वेषामपि सकललोकव्यापितया विशेषाजावात् (बेइंदियाणं जंते ! इत्यादि) सुगमं नवरं । (लोमाहारे पक्खेवाहारेयत्ति) लोम्न आहारो

लोमाहारः । पक्षिप्यतेऽर्थान्मुखे इति प्रक्षेपः स चासावाहारश्च प्रक्षेपाहारः तत्र यः खल्वोघतो वर्षादिषु पुद्गलप्रवेशो मूत्रादिगम्यस्स लोमाहारः । कावलिकमुखप्रक्षेपाहारः । तत्र यान्पुद्गलान् लोमाहारतया गृह्णाति तान्सर्वानपरिशेषानाहारयन्ति तेषां तथा २ स्वभावत्वात् । यान्पुद्गलान्प्रक्षेपाहारतया गृह्णंति तेषामसंख्येयतमं भागमाहारयन्ति । अनेकानि पुनर्भागसहस्राणि बहवो ऽसंख्येया भागा इति अस्पृश्यमानानामनास्वाद्यमानानां विध्वंसमागच्छंति । किमुक्तं भवति । बहूनि द्रव्याण्यंतर्बहिश्च अस्पृष्टान्येवाऽनास्वादितान्येव विध्वंसमायान्ति नवरं यथायोगं कंचिदतिस्थौल्यतः कंचिदतिसौक्ष्म्यतः इति। प्रज्ञा० । पद ॥ २८ ॥

सम्प्रत्यस्पृश्यमानानामनास्वाद्यमानानाञ्च परस्परमल्पबहुत्वमभिधित्सुराह ॥

एएसिणं भंते ! पोग्गलाणं अणासाइज्जमाणाणं अफासाइज्जमाणाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा पोग्गला अणासाइज्जमाणा अफासाइज्जमाणा पोग्गला अणंतगुणा ॥

(एएसिणं भंते ! इत्यादि) इह एकैकस्मिन्स्पर्शयोग्ये भागे अनन्ततमो भाग आस्वाद्यो भवति ततो येनास्वाद्यमानाः पुद्गलास्ते स्तोका एवाऽस्पृश्यमानपुद्गलापेक्षया तेषामनन्तभागवर्तित्वात् । अस्पृश्यमानास्तु पुद्गला अनन्तगुणाः ॥

बेइंदियाणं भंते जे पोग्गले आहारत्ताए पु० ! गोयमा ! जिब्भिंदिय फासिंदियवेमायत्ताए तेसिं भुज्जो प० एवं जाव चउरिंदिया नवरं अणेगाइं च णं भागसहस्साइं अणग्घाइज्जमाणाइं अफासाइज्जमाणाइं विद्धंसमागच्छंति ॥

टी० ॥ (जिब्भिंदिय फासिंदिय वेमायत्ताए इति ।) विमात्रताऽपि प्राग्वद्भावनीया । एवं जाव चउरिंदिया । एवं द्वीन्द्रियोक्तप्रकारेण । सूत्रं तावद्वक्तव्यं यावच्चतुरिन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियगतं सूत्रं प्रायः समानवक्तव्यत्वात् । यस्तु विशेषस्स उपदर्श्यते नवरमित्यादि यान्पुद्गलान्प्रक्षेपाहारतया गृह्णंति तेषां पुद्गलानामेकमसंख्येयतमं भागमाहारयन्ति । अनेकानि पुनर्भागसहस्राणि संख्यातीता असंख्येयभागा इत्यर्थः । अनाघ्रायमाणानि अस्पृश्यमानानि अनास्वाद्यमानानि विध्वंसमागच्छन्ति तानि च यथायोगमतिस्थौल्यतोऽतिसौक्ष्म्यतश्च वेदितव्यानि । अत्रैवाल्पबहुत्वमाह ।

एतेसिणं भंते पोग्गलाणं अणग्घाइज्जमाणाणं अणासाइज्जमाणाणं अफासाइज्जमाणाणं य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा पोग्गला अणग्घाइज्जमाणा अणासाइज्जमाणा अणंतगुणा अफासाइज्जमाणा अणंतगुणा तेइंदियाणं भंते ! जे पोग्गले पुच्छा गोयमा! घाणिंदिय जिब्भिंदिय फासिंदिय वेमायत्ताए तेसिं भुज्जो भुज्जो परिणमंति । चउरिंदियाणं चक्खिंदिय जिब्भिंदिय घाणिंदिय फासिंदिय वेमायत्ताए तेसिं भुज्जो भुज्जो परिणमंति सेसं जहा तेइंदियाणं पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा तेइंदिया नवरं तत्थणं जेसे आभोगनिव्वत्तिए से जहन्नेणं अंतो मुहुत्तस्स उक्कोसेणं छट्ठभत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! जे पोग्गलाणं पुच्छा, गोयमा ! सोइंदिय चक्खिंदिय घाणिंदिय जिब्भिंदिय फासिंदिय वेमायत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति । मणूसा एवं चेव नवरं आभोगनिव्वत्तिए जहन्नं अंतोमुहुत्तस्स उक्को० अट्ठमभत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ । वाणमंतरा जहा नागकुमारा एवं जोइसिया वि नवरं आभोगनिव्वत्तिए जहन्नं दिवसपु० उक्कोसेण वि दिवसपहुत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ । एवं वेमाणिया वि नवरं आभोगनिव्वत्तिए जहण्णेणं दिवसपु० उक्को० तेत्तीसाए वाससहस्साणं आहारट्ठे समुप्पज्जइ । सेसं जहा असुरकुमाराणं जाव तेसिं भुज्जो भुज्जो परिणमंति सोहम्मे आभोगनिव्वत्तिए जहन्नेणं दिवसपु० उक्कोसेणं दोण्हं वाससहस्साणं आहारट्ठे समुप्पज्जइ । ईसाणे पुच्छा गोयमा ! जहन्नं दिवसपु० सातिरेगस्स उक्कोसेणं सातिरेगाणं दोण्हं वाससहस्सा । सणंकुमाराणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं दोण्हं वाससहस्साणं उक्कोसेणं सत्तण्हं वाससहस्साणं । माहिंद पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं दोण्हं वाससहस्साणं सातिरेगाणं उक्कोसेणं सत्तण्हं वाससहस्साणं सातिरेगाणं । बंभलोए पुच्छा । गोयमा ! जहन्नेणं सत्तण्हं वाससहस्साणं उक्कोसेणं दसण्हं वाससहस्साणं । लंतए पुच्छा । गोयमा ! जहन्नं दसण्हं वाससहस्साणं उक्कोसेणं चोदसण्हं वाससहस्साणं । महासुक्केणं पुच्छा । गोयमा ! जहण्णं चोदसण्हं वाससहस्साणं उक्कोसेणं सत्तदसण्हं वाससहस्साणं । सहस्सारे पुच्छा गोयमा ! जहन्नं सत्तदसण्हं वाससहस्साणं उक्कोसेणं अट्ठारसण्हं वाससहस्साणं आणतेणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नं अट्ठारसण्हं वाससहस्साणं उक्कोसेणं एगूणवीसाए वाससहस्साणं । पाणएणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नं एगूणवीसाए वाससहस्साणं उक्कोसेणं वीसाए वाससहस्साणं । आरणेणं पुच्छा । गोयमा ! जहन्नेणं वीसाए वाससहस्साणं उक्कोसेणं एकवीसाए वाससहस्साणं । अच्चुएणं । पुच्छा ! गोयमा ! जहन्नेणं एकवीसाए वाससहस्साणं । उक्कोसेणं बावीसाए वाससहस्साणं । हेट्ठिम २ गेविज्जगाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं बावीसाए वाससहस्साणं उक्कोसेणं तेवीसाए वाससहस्साणं । एवं सव्वत्थ सहस्साणि भाणियव्वाणि । हेट्ठिममज्झिमाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नं तेवीसाए उक्कोसं चउवीसाए हेट्ठिमउवरिमाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नं चउवीसाए उक्कोसेणं पणवीसा । मज्झिमहेट्ठिमाणं पुच्छा । जहन्नं पणवीसाए उक्कोसेणं छव्वीसाए ।

मज्झिममज्झिमाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नं छव्वीसाए उक्कोसेणं सत्तावीसाए । मज्झिम उवरिमाणं पुच्छा । गोयमा ! जहन्नेणं सत्तावीसाए । उक्कोसेणं अट्ठावीसाए । उवरिमहेट्ठिमाणं पुच्छा । गोयमा ! जहण्णं अट्ठावीसाए उक्कोसेणं एगूणतीसाए । उवरिममज्झिमाणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णं एगूणतीसाए उक्कोसेणं तीसाए उवरिमउवरिमगेविज्जगाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं तीसाए उक्कोसेणं एक्कतीसाए वाससहस्साणं । विजयवेजयंतजयंतअपराजियाणं पुच्छा । गोयमा ! जहन्नेणं एक्कतीसाए उक्कोसेणं तेत्तीसाए वाससहस्साणं । सव्वट्ठसिद्धदेवाणं पुच्छा, । गोयमा ! अजहन्नमणुक्कोसेणं तेत्तीसाए वाससहस्साणं आहारट्ठे समुप्पज्जइ ॥

टी० । एएसि णं भंते ! इत्यादि । इह एकैकस्मिन् भागे स्पर्शयोग्येऽनन्ततमो भाग आस्वादयोग्यो भवति । तस्याप्यनन्ततमो भाग आघ्रायमाणयोग्यः । ततो यथोक्तमल्पबहुत्वं भवति शेषं सर्वं सुगमं । पंचेन्द्रियसूत्रे–जहन्नेणं अंतो मुहुत्तस्सेति । षष्ठ्याः सप्तम्यर्थत्वादन्तर्मुहूर्त्ते गते सति भूय आहारार्थः समुत्पद्यते उत्कर्षतः षष्ठभक्तेऽतिक्रान्ते एतच्च देवकुरूत्तरकुरुतिर्यक्पंचेन्द्रियापेक्षया द्रष्टव्यं । मनुष्यसूत्रे उक्कोसेणं अट्ठमभत्तस्सत्ति । उत्कर्षतोऽष्टमभक्तेऽतिक्रान्ते । एतच्च तास्वेव देवकुरूत्तरकुरुषु द्रष्टव्यं व्यंतरसूत्रे नागकुमारसूत्रवत् । ज्योतिष्कसूत्रमपि तथैव यस्तु विशेषस्तमुपदर्शयति । नवरं (जहन्नेण वि दिवसपुहुत्तस्स उक्कोसेण वि दिवसपुहुत्तस्सत्ति) ज्योतिष्का हि जघन्यतोऽपि पल्योपमाष्टमभागप्रमाणायुषस्ततस्तेषां जघन्यपदेऽप्युत्कृष्टपदेऽपि दिवसपृथक्त्वेऽतिक्रांते भूय आहारार्थः समुत्पद्यते । पल्योपमासंख्येयभागायुषां च स्वरूपत एव दिवसपृथक्त्वातिक्रमे भूय आहारार्थस्समुत्पद्यते । वैमानिकसूत्रे–नवरं (आभोगनिव्वत्तिए जहन्नेणं दिवसपुहुत्तस्स इति) एतत्पल्योपमाद्यायुषामवसेयं । उक्कोसेणं तेत्तीसाए वाससहस्साणं ति । एतदनुत्तरसुराणामवसेयं । इह यस्या यावन्ति सागरोपमाणि स्थितिस्तस्यास्तावत्सु वर्षसहस्रेष्वतिक्रान्तेष्वाहारार्थः समुत्पद्यते । तच्च स्थितिपरिमाणं परिभाव्य वैमानिकसूत्रं सकलमपि स्वयं विज्ञेयमिति ॥ प्रज्ञा. पद. ॥ २८ ॥

संयतशब्दे तदाहारः ॥

नैरयिकाः किंवीचिद्रव्याण्यवीचिद्रव्याणि वाहारयंति ।

णेरइयाणं भंते ! किं वीचिं दव्वाइं आहारेंति अवीचिं दव्वाइं आहारेंति ? गोयमा ! णेरइया वीचिदव्वाइं पि आहारेंति अवीचिदव्वाइं पि आहारेंति । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ । णेरइया वीची तं चेव आहारेंति ! गोयमा ! जेणं णेरइया एकपदेसूणाइं पि दव्वाइं आहारेंति तेणं णेरइया वीचिदव्वाइं आहारेंति जेणं णेरइया पडिपुण्णाइं दव्वाइं आहारेंति तेणं णेरइया अवीचिदव्वाइं आहारेंति से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव आहारेंति एवं जाव वेमाणिया आहारेंति ॥

टी. । वीइं दव्वाइंति ॥ वीचिर्विवक्षितद्रव्याणां तदवयवानां च परस्परेण पृथग्भावो "विचिर पृथग्भाव" इति वचनात् तत्र वीचिप्रधानानि द्रव्याणि वीचिद्रव्याणि एकादिप्रदेशन्यूनानीत्यर्थः । एतन्निषेधादवीचिद्रव्याणि । अयमत्र भावो-यावता द्रव्यसमुदायेनाहारः पूर्यते स एकादिप्रदेशोनो वीचिद्रव्याण्युच्यते । परिपूर्णस्त्ववीचिद्रव्याणीति टीकाकारः । चूर्णिकारस्त्वाहारद्रव्यवर्गणा अधिकृत्येदं व्याख्यातवान् तत्र च याः सर्वोत्कृष्टा आहारद्रव्यवर्गणास्ता अवीचिद्रव्याणि । यास्तु तान्य एकादिना प्रदेशेन हीनास्ता वीचिद्रव्याणीति (एगपएसूणाइं पि दव्वाइंति) एकप्रदेशोनान्यपि अपि शब्दादनेकप्रदेशोनान्यपीति ॥ भ. १४ श. ६ उ. ॥

अनन्तरा हाराः परम्पराहाराः ।

णेरइयाणं भंते ! अणंतराहारा तत्तो निव्वत्तणया तत्तो परियाइणया तत्तो परिणामणया तत्तो परियारणया तत्तो पच्छा विउव्वणया ? हंता गोयमा ! णेरइया अणंतराहारा तत्तो निव्वत्तणया तत्तो परियाइणया तत्तो परिणामणया तओ परियारणया तओ पच्छा विउव्वणया असुरकुमाराणं भंते ! अणंतराहारा तओ निव्वत्तणया तओ परियाइणता तओ परिणामणता तओ विउव्वणया तओ पच्छा परियारणया ? हंता गोयमा ! असुरकुमारा अणंतराहारा तओ निव्वत्तणया जाव तओ पच्छा परियारणया । एवं जाव थणियकुमारा । पुढविकाइयाणं भंते ! अणंतराहारा तओ निव्वत्तणया तओ परियाइणता तओ परिणामणता तओ परियारणता तओ विउव्वणया ? हंता गोयमा ! तं चेव जाव परियारणता नो चेव णं विउव्वणता एवं जाव चउरिंदिया नवरं वाउकाइया पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा जहा णेरइया वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा ॥

टी० । नैरयिका णमिति वाक्यालङ्कारे । भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् ! परमसुखयोगिन् ! वा अनन्तरमुपपातक्षेत्रप्राप्तिसमयमेव आहारयन्तीत्यनन्तराहाराः । ततो निव्वत्तणया इति । ततोऽनन्तराहारग्रहणादारभ्य क्रमेण शरीरस्येति निर्वर्तिता निष्पत्तिर्भवति । तओ परियाइणया इति । ततश्शरीरनिष्पत्तेरारभ्य पर्यादानं यथायोगमङ्गप्रत्यङ्गैर्लोमाहारादिना समन्ततः पुद्गलादानं । तओ परिणामणया इति । ततः पुद्गलादानादनन्तरं तेषां पुद्गलानाम्परिणामनमिन्द्रियादिरूपतया परिणमत्यापादनं । ततो परियारणया इति । तत इन्द्रियादिरूपतया परिणमत्यापादनादूर्ध्वं परिचारणा यथायोगं शब्दादिविषयोपभोगः ततः पश्चात् विकुर्वणा वैक्रियलब्धिवशात् विक्रिया नानारूपा एवमुक्ते भगवानाह-हंता गोयमेत्यादि । हंतेत्यभ्यनुज्ञायां हंता गौतम ! नैरयिका अनंतराहारा इत्यादि । तदेवं यथा नैरयिकाणामनंतराहारादिवक्तव्यतोक्ता तथा असुरकुमारादीनामपि स्तनितकुमारपर्यवसानानां वक्तव्या नवरं पूर्वं विकुर्वणं पश्चात्परिचारणा ते हि विशिष्टशब्दाद्युपभोगवाञ्छायां पूर्वमिष्टं वैक्रियरूपं कुर्वन्ति पश्चात् शब्दाद्युपभोगमित्येष नियमः । शेषास्तु शब्दाद्युपभोगसंपत्तौ सत्यां हर्षवशाद्विशिष्टतरशब्दाद्युपभोगवाञ्छातो ऽन्यतो वा कुतश्चित्कारणाद्विकुर्वते । ततस्तेषां पूर्वं प्रविचारणा पश्चाद्विकुर्वणेति पृथिवीकायविषये प्रश्नसूत्रे तथैव उत्तरसूत्रे तावद्वक्तव्यं यावत्परिचारणा तेषामपि स्पर्शोपभोगसंभवात् । नो चेव णं

विउव्वणयत्ति । न चैव तेषां विकुर्वणा वाच्या वैक्रियलब्धेर-संभवात् । एवमित्यादि । एवं पृथिवीकायवदप्कायादयो वातकायवर्जास्तावदध्येतव्या यावच्चतुरिन्द्रियाः सर्वेषामपि वैक्रियलब्धेरसंभवेन सूत्रस्य समानत्वात् वातकायान् प्रति वि शेषमभिधित्सुः समानगमत्वात्पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणामपि वातकायैः सहातिदेशमाह । नवरमित्यादि । जहा नेरइया इति । यथा नैरयिकास्तथा वक्तव्याः । किमुक्तं भवति । नैर-यिकवद्विकुर्वणाप्येतेषां वक्तव्या वैक्रियलब्धिसंभवात् । सा च प्रविचारणायाः पश्चादिति । वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा इति । असुरकुमाराणामिव व्यन्तरादीना-मपि पूर्वं विकुर्वणा पश्चात्परिचारणा वक्तव्येति भावः । सुर-गणानां सर्वेषामपि तथा स्वाभाव्यात् । उक्तञ्च सूत्रटीकायां "पुव्वं विउव्वणा खलु पच्छा परिचारणा सुरगणाणं । सेसाणं पुव्वं परियारणाओ पच्छा विउव्वणया,, इति प्रज्ञा. ३४ पद ।

सम्प्रत्याहारविषयमाभोगं विचिन्तयिषुरिदमाह ।

णेरइया णं भंते ! आहारे किं आभोगनिव्वत्तिए अ-णाभोगनिव्वत्तिए ? गोयमा ! आभोगनिव्वत्तिए वि अणाभोगनिव्वत्तिए वि । एवं असुरकुमाराणं जाव वेमाणियाणं नवरं एगिंदिया णं नो आभोगनिव्वत्तिए अनाभोगनिव्वत्तिए । णेरइया णं भंते ! जे पोग्गले आ-हारत्ताए गेण्हंति ते किं जाणंति पासंति आहारंति उ-दाहु न जाणंति न पासंति आहारंति गोयमा ! न जाणंति न पासंति आहारंति । एवं जाव तेइंदिया । चउरिंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! अत्थेगइया न जाणंति पासंति आहारंति, अत्थेगतिया न जाणंति न पासंति आहारंति । पंचिंदियातिरिक्खजोणियाणं पुच्छा । गोयमा ! अत्थेगतिया जाणंति पासंति आहारंति अत्थेगतिया जाणंति न पासंति आहारंति अत्थेगतिया न जाणंति पासंति आहारंति, अत्थेगतिया न जाणंति न पासंति आहारंति । एवं मणुस्सावि । वाणमंतरजोइसिया जहा णेरइया । वेमाणियाणं पुच्छा । गोयामा ! अत्थे गतिया जाणंति पासंति आहारंति अत्थेगतिया न जाणंति न पासंति आहारंति । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ–वेमाणिया अत्थेगतिया जाणंति पासंति आहा-रंति । अत्थेगतिया न जाणंति न पासंति आहारंति ? गोयमा ! वेमाणिया दुविहा पन्नत्ता, तंजहा माई मिच्छदिट्ठी उववन्नगा य अमाई सम्मदिट्ठी उववन्नगा य । एवं जहा इंदियउद्देसे पढमे भणिए तहा भाणि-यव्वं जाव से तेणट्ठेणं गो. एवं वुच्चइ ॥

टी० आभोगनिर्वर्त्तितो यदा मनःप्रणिधानपूर्व्वमाहारं गृ-ण्हाति शेषकालमनाभोगनिर्वर्तितः स च लोमाहारोऽवसा-तव्यः । एवं शेषाणामपि जीवानामाभोगनिर्वर्तितोऽनाभोग निर्वर्तितश्चाहारो भावनीयः । नवरमेकेन्द्रियाणामतिस्तोका पटुमनोद्रव्यलब्धिसंपन्नत्वात् । पटुतर आभोगो नोपजायते । इति तेषां सर्वदानाभोगनिर्वर्तित एवाहारो न पुनः कदाचिद-प्याभोगनिर्वर्तितः । अधुनाहार्य्यमाणपुद्गलविषये ज्ञानदर्शने चिन्तयति । नेरइयाणं इत्यादि । नैरयिकाणमिति वाक्यालं-ङ्कारे । भदन्त ! यान्पुद्गलानाहारतया गृण्हन्ति ।

भगवानाह गौतम ! जानन्त्यवधिज्ञानेन लोमाहारतया तेषामतिसूक्ष्मत्वेन नारकावधेरविषयत्वात् ॥ न च पश्यंति चक्षुरिन्द्रियविषयाभावात् । द्वीन्द्रिया न जानन्ति । मिथ्याज्ञानतया तेषां सम्यक्परिज्ञानाभावात् । द्वीन्द्रियाणां हि मत्यज्ञानं तदपि चास्पष्टमनःप्रक्षेपाहारमपि न ते स्वयं गृह्यमाणमपि सम्यक् जानन्ति न च पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रिया-भावात् । एवं त्रीन्द्रिया अपि ज्ञानदर्शनविकला भावनीयाः । चतुरिन्द्रियाः । अत्थेगइयत्ति । सन्त्येकके स्वयं गृह्यमाणम-प्याहारप्रक्षेपकस्वरूपमपि न जानंति । मिथ्याज्ञानित्वात् । तेषामपि हि द्वीन्द्रियाणामिव मत्यज्ञानं तदपि चाविस्पष्टमिति चक्षुषा पुनः पश्यंति चक्षुरिन्द्रियसद्भावात् । तथाहि । पश्य न्ति मक्षिकादयो गुडादिकमिति एवमाहारयन्ति तथा संत्ये कके चतुरिन्द्रिया ये न जानन्ति मिथ्यात्वान्न च पश्यन्ति अन्ध कारादिना चक्षुर्दर्शनस्य व्याहतत्वात् अनाभोगसंभवाद्वा । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियतिरश्चां चतुर्भंगी प्रक्षेपाहारं लोमाहारञ्चाधि कृत्य भावनीया । तत्र प्रक्षेपाहारमधिकृत्यैवं भावना । सन्त्ये-कके तिर्यक्पंचेन्द्रिया ये प्रक्षेपमाहारं जानन्ति सम्यग्ज्ञानि-तया तेषां यथावस्थितपरिज्ञानात् । पश्यन्ति चक्षुरिन्द्रियभा-वात् । एवमाहारयन्ति । सन्त्येकके ये जानन्ति पूर्ववन्न च पश्यन्ति दर्शनस्यान्धकारादिना अनाभोगेन वा व्याहत त्वात् । तथा सन्त्येकके ये न जानन्ति मिथ्याज्ञानतया सम्यक् परिज्ञानाभावात् । पश्यन्ति पुनश्चक्षुरिन्द्रिययोगात् । तथा सन्त्येकके ये न जानन्ति । मिथ्याज्ञानित्वान्न च पश्यंति पूर्व-वत् । एवमाहारयन्ति लोमाहारापेक्षया त्वेवं भावना सन्त्ये कके तिर्यक् पंचेन्द्रिया ये लोमाहारमपि जानन्ति विशिष्टा वधिज्ञानपरिकलितत्वात् । पश्यन्ति । तथाविधक्षयोपशम-भावत इन्द्रियपाटवस्यातिविशुद्धत्वात् । एवमाहारयन्ति । यथा सन्त्येकके ये जानन्ति पूर्ववत् । न च पश्यन्ति तथा विधस्येन्द्रियपाटवस्याऽभावात् । तथा सन्त्येकके न जानन्ति पश्यन्ति तथारूपपाटवाभावादिति एवं मनुष्याणामपि लोमा-हारप्रक्षेपाहारौ प्रतीत्य चतुर्भंगी भावनीया । वाणमंतरजो-इसिया जहा नेरइया । नैरयिकावधिरिव व्यन्तरज्योति-ष्कावधिरपि मनोभक्ष्येऽप्याहारपुद्गलानामविषयत्वात् । वेमाणियाणं पुच्छंति । वैमानिकानामपृथक् सूत्रं वक्तव्यं । वेमाणियाणं भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताए गिण्हंति ते किं जाणंति पासंति उदाहु न जाणंति न पासंति आहरंति इति । भगवानाह गोयमेत्यादि । माया पूर्वभवकृता विद्यते येषान्ते मायिनो मायया हि यथा तथा वादररूपकृतया कलुषकर्म प्रादुर्भावः । कलुषं च कर्म्मण्युदयमागते भवप्रत्युदयादप्युप-जायमानो ऽवधिर्नातिसमीचीनो भवति । एते च सम्यग्दृशो वेदितव्याः । तथामिथ्याविपर्यस्ता दृष्टिर्जि नप्रणीतवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्येषान्ते मिथ्यादृष्टयः । मायि-नश्च मिथ्यादृष्टयश्च मायिमिथ्यादृष्टयस्ते च ते उपपन्नाश्च मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नास्त एव स्वार्थिककप्रत्ययविधानात्

मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकास्ते चोपरितनोपरितनग्रैवेयकपर्यवसाना विज्ञेयाः ॥ तेषां यथायोगमवश्यं मिथ्यादृष्टित्वस्य मायित्वस्य च भावात् । तद्विपरीता अमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकास्ते चानुत्तरविमानवासिनस्तेषामवश्यं सम्यग्दृष्टित्वं पूर्वानंतरभवे नितरां प्रतनुक्रोधमानमायालोभत्वस्योपशान्तकषायत्वस्य च भावात् । आह च मूलटीकाकारः (वेमाणिया माइमिच्छादिट्ठी उववन्नगा जाव उवरिमगेवेज्जा अमायिसम्मादिट्ठी उववन्नगा) अनुत्तरा एव गृह्यन्ते इति । एवं जहेत्यादि । एवमुक्तेन प्रकारेण प्राक् यथा इन्द्रियसत्के प्रथमोद्देशके भणितं तथा भणितव्यं । तच्च तावत् यावत्सर्वान्तिमं । से एणमित्यादिना निगमनवाक्यं तच्चैवं—

तत्थ णं जे ते मायिमिच्छदिट्ठिउववन्नगा ते णं न याणंति न पासंति आहारंति तत्थ णं जे ते अमायिसम्मादिट्ठिउववन्नगा ते णं दुविहा पएणत्ता । तं अणंतरोववन्नगा परंपरोववन्नगा य । तत्थ णं जे ते अणंतरोववन्नगा ते न याणंति न पासंति आहारंति । तत्थ णं जे ते परंपरोववन्नगा ते दुविहा पन्नत्ता । तं० पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते न याणंति न पासंति आहारंति । जे ते पज्जत्तगा ते दुविहा पन्नत्ता। तं० उवउत्ता य अणुवउत्ता य । तत्थ णं जे ते अणुवउत्ता ते न याणंति न पासंति आहारंति। तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते जाणंति पासंति आहारंति से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ । अत्थेगइया न जाणंति न पासंति आहारंति । अत्थेगइया जाणंति पासंति आहारंति इति ।

अस्यायमर्थः । सूत्रे ये ते मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नका उपरितनोपरितनग्रैवेयकपर्य्यवसाना इत्यर्थः । ते मनोभक्ष्याहारयोग्यान्पुद्गलान् न जानंति अवधिज्ञानेन तदेवावधेस्तेषामविषयत्वात् । न पश्यन्ति चक्षुषा तथाविधपाटवाभावात् । येऽप्यमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नका अनुत्तरविमानवासिन इत्यर्थः । ते द्विधा अनन्तरोपपन्नकाः परम्परोपपन्नकाश्च । प्रथमसमयोत्पन्ना अप्रथमसमयोत्पन्नाश्चेत्यर्थः । अत्र ये ते अनन्तरोपपन्नकास्ते न जानन्ति न पश्यन्ति प्रथमसमयोत्पन्नतयाऽवधिज्ञानोपयोगस्य चक्षुरिन्द्रियस्याभावात् । किन्त्वेवमेवाहारयंति । तत्र ये ते परम्परोपपन्नकास्ते द्विविधास्तद्यथा पर्य्याप्ता अपर्य्याप्ताश्च । तत्र ये ते अपर्य्याप्तकास्ते न जानन्ति न च पश्यन्ति पर्य्याप्तानामसंपूर्णत्वेनावध्याद्युपयोगाभावात् । ये ऽपि पर्य्याप्तास्ते ऽपि द्विविधास्तद्यथा उपयुक्ता अनुपयुक्ताश्च । तत्र ये ते उपयुक्तास्ते जानन्ति अवधावनंशतो यथाशक्तिनियमेन ज्ञानस्य स्वविषयपरिच्छेदाय प्रवृत्तिसंभवात् । पश्यन्ति चक्षुषा इन्द्रियपाटवस्य तेषामतिविशिष्टत्वात् । ये त्वनुपयुक्तास्ते न जानन्ति न च पश्यन्ति अनुपयुक्तत्वादेव । उपयुक्ता अपि कथं मनोभक्ष्याहारयोग्यान्पुद्गलान् जानन्ति इति चेदुच्यते । इहावश्यकप्रथमपीठिकायामवधिज्ञानाधिकारेऽभिहितं "संखेज्जकम्मदव्वे लोए थोऊणयं पलियं" ॥ अस्यायमर्थः । कार्म्मणशरीरद्रव्याणि पश्यन् क्षेत्रतो लोकस्य संख्येयान् भागान्पश्यन्ति । कालतः स्तोकाः पल्योपमं यावत् अनुत्तरास्तु सम्पूर्णां लोकनाडीम्पश्यन्ति । "सम्भिन्नलोगनालिंपासन्ति अनुत्तरचे वा" इति वचनात् । ततस्ते मनोभक्ष्याहारयोग्यानपि पुद्गलान् जानन्ति । आह च मूलटीकाकारः । ते जानन्ति आहारयंति च विशुद्धत्वादवधेरिन्द्रियविषयस्य चातिविशुद्धत्वात्पश्यन्त्यपि इति । अत्रेन्द्रियविषयस्येति इन्द्रियपाटवस्येतिभावः । उपसंहारवाक्यं प्रतीतार्थं ॥

सम्प्रत्येकेन्द्रियशरीरादीनामधिकारमभिधित्सुराह ॥

नेरइयाणं भंते ! किं एगिंदियसरीराइं आहारंति जाव पंचिंदियसरीराइं आहारंति ? गोयमा ! पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च एगिंदियसरीराइं पि आहारंति जाव पंचिंदियसरीराइं पि आहारंति । पडुप्पन्नभावपन्नवणं पडुच्च नियमा पंचिंदियसरीराइं पि एवं जाव थणियकुमारा । पुढविकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ! पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च एवं चेव पडुप्पन्नभावपन्नवणं पडुच्च नियमा एगिंदियसरीराइं आहारंति । बेइंदिया पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च एवं चेव पडुप्पन्नभावपन्नवणं पडुच्च नियमा बेइंदियसरीराइं आहारंति । एवं जाव चउरिंदिया जाव पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च एवं पडुप्पन्नभावपन्नवणं पडुच्च नियमा जस्स जइ इंदिया तस्स इंदियसरीराइं ते आहारंति। सेसं जहा नेरइया जाव वेमाणिया ॥

टी.॥ नेरइयाणं भंते ! इत्यादिप्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनसूत्रमाह । गोयमेत्यादि । पूर्वोऽतीतो भावस्तस्य प्रज्ञापना प्ररूपणा तां प्रतीत्य एकेन्द्रियशरीराण्यपि यावत्करणात् द्वित्रिचतुरिन्द्रियशरीरपरिग्रहः । पंचेन्द्रियशरीराण्यप्याहारयन्ति । इयमत्र भावना । यदा तेषामाहार्य्यमाणानां पुद्गलानामतीतो भावः परिभाव्यते तदा ते किंचित्कदाचित् एकेन्द्रियशरीरतया परिणता आसीरन् । कदाचित् द्वीन्द्रियशरीरतया परिणता आसीरन् । कदाचित् त्रीन्द्रियशरीरतया कदाचिच्चतुरिन्द्रियशरीरतया कदाचित्पञ्चेन्द्रियशरीरतया ततो यदि पूर्वभाव इदानीमध्यारोप्य विवक्ष्यते तदा नैरयिका एकेन्द्रियशरीराण्यपि यावत्पञ्चेन्द्रियशरीराण्याहारयन्तीति भवति । पडुप्पन्नभावपन्नवणं पडुच्चेत्यादि । प्रत्युत्पन्नो वार्तमानिकः स चासौ भावश्च प्रत्युत्पन्नभावस्तस्य प्रज्ञापना तां प्रतीत्य नियमादवश्यतया पंचेन्द्रियशरीराण्याहारयन्ति । कथमिति चेदुच्यते । इह प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनां करोति नय ऋजुसूत्रो न शेषा नैगमादयः । ऋजुसूत्रश्च क्रियमाणं कृतमभ्यवन्हियमाणमभ्यवहृतं परिणम्यमाणं परिणतमभ्युपगच्छति । अभ्यवन्हियमाणाश्च पुद्गलास्ते उच्यन्ते ये स्वशरीरतया परिणम्यमाना वर्तन्ते । अभ्यवन्हियमाणं चाभ्यवहृतं परिणम्यमानश्च परिणतमिति तन्मतेन शरीरमेवाभ्यवन्हियते । स्वशरीरञ्च तेषां पंचेन्द्रियशरीरात्तेषामत उक्तं नियमात्पञ्चेन्द्रियशरीराण्याहारयन्तीति । एवमसुरकुमारादयः स्तनितकुमारपर्य्यवसाना भवनपतयो वक्तव्याः । पृथिवीकायिकसूत्रे प्रत्युत्पन्नभावप्ररूपणाचिन्तायां नियमादेकेन्द्रियशरीराण्याहारयन्तीति वक्तव्यं । तेषामेकेन्द्रियतया तच्छरीराणामेकेन्द्रियशरीरत्वात् । एवं द्वीन्द्रियसूत्रे नियमाद् द्वीन्द्रियशरीराण्याहारयन्तीति वक्तव्यं। त्रीन्द्रियसूत्रे नियमात्त्रीन्द्रियशरीराणि चतुरिन्द्रियसूत्रे नियमाच्चतुरिन्द्रियशरीराणीति । तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया मनुष्या व्यंतरज्योतिष्कवैमानिकाश्च नैरयिकवद्वक्तव्याः तथाचाह (पुढवीकायाणं पुच्छा) इत्यादि ॥ प्रज्ञा० प० २८ ॥

अधुना लोमाहाराधिकारं विनावयिषुरिदमाह ॥

नेरइया णं जंते ! किं लोमाहारा पक्खेवाहारा ? गोयमा ! लोमाहारा नो पक्खेवाहारा । एवं एगिंदिया सव्वे देवा य जाणियव्वा जाव वेमाणिया । बेइंदिया जाव मणुस्सा लोमाहारा वि पक्खेवाहारा वि ॥

(नेरइयाणमित्यादि) सुगमं नवरं नैरयिकाणां प्रक्षेपाहारो न भवतीति वैक्रियशरीराणां तथा स्वजावत्वात् लोमाहारोऽपि च पर्यप्तानामवसेयो नापर्याप्तानामिति ॥ (एवमेगिंदिया इत्यादि) एवं नैरयिकोक्तेन प्रकारेण एकेन्द्रियाः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः सर्वे देवाश्चासुरकुमारादयो यावद्वैमानिका भणितव्यास्तत्रैकेन्द्रियाणां प्रक्षेपाहाराभावो मुखाभावात् । असुरकुमारादीनां वैक्रियशरीरितया तथा स्वभावात् द्वित्रिचतुरिन्द्रियास्तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया मनुष्याश्च लोमाहारा अपि वक्तव्याः।प्रक्षेपाहारा अपि उभयरूपस्याप्याहारस्य तेषां संभवात्

चरममर्थाधिकारमभिधित्सुराह ॥

नेरइया णं जंते ! किं ओयाहारा मणजक्खी ? गोयमा ! ओयाहारा णो मणजक्खी एवं सव्वे उरालियसरीरा वि देवा सव्वे जाव वेमाणिया ओयाहारा वि मणजक्खी वि । तत्थ णं जे ते मणजक्खी देवा तेसि णं इच्छामणे समुप्पज्जइ इच्छामो णं मणजक्खणं करित्तए तए णं तेहिं देवेहिं एवं मणसीकए समाणे खिप्पामेव जे पोग्गला इट्ठा कंता जाव मणामा तेसिं मणजक्खत्ताए परिणमंति से जहा नामए सीता पोग्गला सीतं पप्पसीतं चेव अतिवइत्ताणं चिट्ठंति उसिणा वा पोग्गला उसिणं पप्पउसिणं चेव अतिवइत्ताणं चिट्ठंति एवामेव तेहिं मणजक्खणे कए समाणे से इच्छामणे खिप्पामेव अवेति ॥

(नेरइया णं जंते ! इत्यादि) ओज उत्पत्तिदेशे आहारयोग्यपुद्गलसमूहः । ओज आहारो येषान्ते ओजआहारा मनसा भक्षयन्तीत्येवं शीला मनोजक्षिणः। तत्र नैरयिका ओजआहारा भवन्ति । अपर्याप्तावस्थायामोजस एवाहारस्य संभवात् मनोजक्षिणस्त्वेते न भवन्ति मनोभक्षणलक्षणो ह्याहारस्स उच्यते । ये तथाविधशक्तिवशान्मनसा स्वशरीरपुष्टिजनकाः पुद्गला अन्यवह्रियन्ते । यदभ्यवहरणानन्तरञ्च तृप्तपूर्वकः परमसन्तोष उपजायते नचैतन्नैरयिकाणामस्ति । प्रतिकूलकर्मोदयवशतस्तथारूपशक्त्यभावादेवं(सव्वे उरालियशरीरा वि) इति । एवं नैरयिकोक्तेन प्रकारेणौदारिकशरीरिणोऽपि सर्वे पृथिवीकायिकादयो मनुष्यपर्यवसाना वक्तव्याः । तद्यथा । (पुढविकाइया णं जंते ! किं ओयाहारा मणजक्खी ? गोयमा ! ओयाहारा नो मणजक्खी त्यादि) देवा इत्यादि देवास्सर्वे यावद्वैमानिका ओजआहारा अपि मनोजक्षिणोऽपि वक्तव्याः । तद्यथा—

असुरकुमारा णं जंते ! किं ओयाहारा मणोजक्खी ? गोयमा ! ओयाहारा वि मणजक्खी वि जाव वेमाणियाणं पुच्छा गोयमा ! ओयाहारा वि मणजक्खी वि ॥

सम्प्रति मनोजक्षित्वं देवानां यथा जवति तथोपदर्शयति । तत्र तेषु संसारिषु जीवेषु मध्ये णमिति वाक्यालंकारे । ये मनोजक्षिणो देवास्तेषां णमिति प्राग्वत् । मनः प्रस्तावादाहारविषयं समुत्पद्यते । केनोल्लेखेनेत्यत आह इच्छामो अभिलषामो णमिति पूर्ववत् मनोजक्षिणमिति मनसा भक्षणं मनोभक्षणं कर्तुमिति तत एवं तैर्मनसि कृते व्यवस्थापिते मनोजक्षणे सति तथा विधशुभकर्मोदयवशात् क्षिप्रमेव तत्कालमेवेति भावः । ये इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोज्ञाः मन आपा पुद्गलास्तेषां व्याख्यानं प्राग्वत् । तेषां देवानां मनोभक्षतया परिणमन्ति कथमित्यत्रैव दृष्टान्तमाह (से जहा नामए)से शब्दोऽथशब्दार्थः सचात्र वाक्योपन्यासे यथा नामेति विवक्षिताः शीताः पुद्गलाः शीतं शीतयोनिकं प्राणिनं प्राप्य ते शीतत्वमेवातिव्रज्यातिशयेन गत्वा तिष्ठन्ति किमुक्तं भवति । विशेषतश्शीतीभूय शीतयोनिकस्य प्राणिनः सुखित्वायोपकल्पन्त इति । उष्णा वा पुद्गला उष्णम् उष्णयोनिकं प्राप्य उष्णमेव उष्णत्वमेवातिव्रज्यातिशयेनगत्वा तिष्ठन्ति विशेषतस्स्वरूपलाभसम्पत्त्या तस्य सुखित्वायोपतिष्ठन्त इति भावः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण तैर्देवैः प्रागुक्तरीत्या मनोभक्षणे कृते सति स तेषां देवानामिच्छा मन आहारविषयेच्छा प्रधानमनः क्षिप्रमेवापैति तृप्तिभावान्निवर्तत इति भावः । इयमत्र भावना यथा शीत पुद्गलाः शीतयोनिकस्य प्राणिनः सुखित्वायोपकल्पन्ते उष्ण पुद्गला वा उष्णयोनिकस्य तथा देवैरपि मनसाऽभ्यवह्रियमाणाः पुद्गलास्तेषां तृप्तये परमसंतोषाय चोपकल्पन्ते तत आहारो विषयाभिलाषनिवृत्तिर्भवतीति । अत्र च ओज आहारादिविभागप्रतिपादिका इमास्सूत्रकृताङ्गनिर्युक्तिगाथाः ।

सरीरेणोसयाहारो तयादिफासेण लोम आहारो ।
पक्खेवाहारो पुण कावलिओ होइ नायव्वो ॥ १ ॥
ओयाहारा जीवा सव्वे अपज्जत्तगा मुणेयव्वा ।
पज्जत्तगा य लोमे पक्खेवे होंति जइयव्वा ॥ २ ॥
एगिंदियदेवाणं णेरइयाणं च णत्थि पक्खेवो ।
सेसाणं जीवाणं संसारत्थाणपक्खेवा ॥ ३ ॥
लोमाहार एगिंदियाओ णेरइयसुरगणा चेव ।
सेसाणं आहारो लोमे पक्खेवओ चेव ॥ ४ ॥
ओयाहार मणजक्खिणो य सव्वे वि सुरगणा होंति ।
सेसा हवंति जीवा लोमे पक्खेवओ चेव ॥ ५ ॥

अथ क आहार आभोगनिर्वर्तितःको वाऽनाभोगनिर्वर्तितः इति चेदुच्यते । देवानामाभोगनिर्वर्तित ओज आहारः स चापर्याप्तावस्थायां लोम आहारोऽपि अनाभोगनिर्वर्तितस्स च पर्याप्तावस्थायां आभोगनिर्वर्तितो मनोभक्षणलक्षणः स च पर्याप्तावस्थायां आभोगनिर्वर्तितो मनोजक्षणलक्षणनिर्वर्तित आहारोऽपर्याप्तावस्थायां लोमाहारः पर्याप्तावस्थायां नैरयिकवर्जानां लोमाहारो नैरयिकाणां लोमाहार आभोगनिर्वर्तितोऽपि द्वीन्द्रियादीनां मनुष्यपर्यवसानानां यः प्रक्षेपाहारस्स आभोगनिर्वर्तित एवेति ॥

नैरयिकादिषु आहारपुद्गलानां चयोपचयादिजीवशब्दे । आहारपदस्य द्वितीये उद्देशेऽर्थाधिकाराः ।

आहारभवियसन्नी लेस्सादिट्ठी य संजयकसाए ।
नाणाजोगुवओगे वेदेयसरीरपज्जत्ति ॥ १ ॥

प्रथमं सामान्यत आहाराधिकारो, द्वितीयो भव्याधिकारो भव्यविशेषिताहाराधिकारः। एवं तृतीयः संज्ञाधिकार, श्चतुर्थो लेश्याधिकारः,पंचमो दृष्ट्यधिकारः,षष्ठःसंयताधिकारः, सप्तमः

कषायाधिकारो. ऽष्टमो ज्ञानाधिकारो. नवमो योगाधिकारो, दशम उपयोगाधिकार. एकादशो वेदाधिकारो, द्वादशः शरीराधिकार, त्रयोदशः पर्य्याप्त्याधिकारः । इह भव्यादिग्रहणेन तत्प्रतिपक्षभूता अभव्यादयोऽपि सूचिता द्रष्टव्याः । तथैवाग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ॥

तत्र प्रथमं सामान्यत आहाराधिकारं विभावयिषुरिदमाह ।

जीवे णं भंते ! किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए । एवं नेरइए जाव असुरकुमारे जाव वेमाणिए । सिद्धे णं भंते ! किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! णोआहारए अणाहारए ।

जीवेणं भन्ते ! इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह । गोयमेत्यादि गौतम ! स्यात्कदाचिदाहारकः कदाचिदनाहारकः कथमिति चेदुच्यते । विग्रहगतौ केवलसमुद्घाते शैलेश्यवस्थायां सिद्धत्वे चानाहारकः शेषास्ववस्थास्वाहारक उक्तं च । " विग्गहगइमावन्ना, केवलिणो समोहया अजोगी य । सिद्धा य अणाहारा, सेसा आहारगा जीवा "॥१॥ तदेवं सामान्यतो जीवचिन्तां कृत्वेदानीं नैरयिकादिचतुर्विंशतिदण्डकक्रमेणाहारानाहारकचिन्तां करोति (सिद्धेणं भन्ते ! किं आहारेत्यादि) सुगमं तदेवं सामान्यतो जीवपदे नैरयिकादिषु चैकवचनेन आहारकानाहारकत्वचिन्ता कृता ॥

सम्प्रति बहुवचनेन तां चिकीर्षुराह ॥

जीवाणं भंते ! किं आहारया अणाहारया ? गोयमा ! आहारया वि अणाहारया वि । नेरइयाणं पुच्छा ? गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा । आहारगा । १ । अहवा आहारगा य अणाहारगे य । २ । अहवा आहारगा य अणाहारगा य । ३ । एवं जाव वेमाणिया । नवरं । एगिंदिया जहा जीवा । सिद्धाणं पुच्छा । गोयमा ! नो आहारगा अणाहारगा ॥

प्रश्नसूत्रं सुगमं । भगवानाह । गौतम ! आहारका अपि अनाहारका अपि सदैव बहुवचनविशिष्टा उभये ऽपि लभ्यन्ते इति भावः । तथाहि । विग्रहगतिव्यतिरेकेण शेषकालं सर्व्वेऽपि संसारिणो जीवा आहारका विग्रहगतिस्तु क्वचित्कदाचित्कस्यचित्तु भवतीति सर्वकालमपि लभ्यमाना सम्प्रति नियतानामिव लभ्यते तत आहारकेषु बहुवचनं अनाहारका अपि सिद्धास्सदैव लभ्यन्ते ते चाभव्येभ्यो ऽनन्तगुणाः । अन्यच्च सर्वकालमेकैकस्य निगोदस्य प्रतिसमयसंख्येयभागो विग्रहगत्यापन्नो लभ्यते ततो ऽनाहारकेष्वपि बहुवचनं नैरयिकसूत्रे सर्वे ऽपि तावद्भवेयुराहारकाः । किमुक्तं भवति । कदाचिन्नैरयिकाः सर्व्वे ऽप्याहारका एव भवन्ति न त्वेको ऽप्यनाहारकः कथमिति चेदुच्यते । उपपातविरहात्तथाहि । नैरयिकाणामुपपातविरहो द्वादश मुहूर्त्ता एतावति चान्तरे पूर्वोत्पन्नविग्रहगत्यापन्ना अपि आहारका जाता अन्यस्त्वनुत्पद्यमानत्वात् । अथवा आहारका अनाहारकपदे बहुवचनमनाहारकपदे एकवचनमिति भावः । कथमेष भङ्गो घटामियर्तीति चेदुच्यते इह नरकेषु जन्तुः कदाचिदेक उत्पद्यते कदाचिद् द्वौ कदाचित्त्रयश्चत्वारो यावत्संख्याता असंख्याता वा । तत्र यदा एक उत्पद्यते सोऽपि विग्रहगत्यापन्नः प्रतिसमयमसंख्यातानां वनस्पतिषु प्रतिसमयमनंतानां विग्रहगत्योत्पाद्यमानानां लभ्यमानतया अनाहारकपदे ऽपि सदैव तेषु बहुवचनस्य सम्भवात् । तथाचाह (एवं जाव वेमाणिया नवरं एगिंदिया जहा जीवा इति) ॥ एवं नैरयिकोक्तभङ्गप्रकारेण शेषा अप्यसुरकुमारादयस्ताव द्वक्तव्या यावद्वैमानिकाः । नवरमेकेन्द्रियाः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिरूपाः प्रत्येकं यथा उभयत्रापि बहुवचनेन जीवा उक्तास्तथा वक्तव्याः॥ सिद्धेष्वेक एव भंगो ऽनाहारका इति सकलशरीरप्रहाणितस्तेषामाहारासंभवात् । बहूनाञ्च सदाभावादिति । गतं प्रथमद्वारम् ।

द्वितीयं भव्यद्वारमभिधित्सुराह ।

भवसिद्धिएणं भंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए एवं जाव वेमाणिए ।

भवसिद्धिएणं भंते ! इत्यादि ॥ भवैः संख्यातैरनन्तैर्वा सिद्धिर्यस्यासौ भवसिद्धिको भव्यस्स कदाचिदनाहारकः । विग्रहगत्याद्यवस्थायां भवति अन्ये च पूर्व्वोत्पन्नतया आहारका अभवन् । तदा एष भङ्गो लभ्यते । तृतीयभङ्गमाह–अहवा आहारगा य अणाहारगा य । अत उभयत्रापि बहुवचनं एष च भंगो यदा बहवो विग्रहगत्योत्पद्यन्ते तदा द्रष्टव्यः । शेषभंगकास्तु न संभवन्ति आहारकपदस्य नैरयिकाणां सर्वदैव बहुवचनविषयतया लभ्यमानत्वात् । एवमसुरकुमारादिषु स्तनितकुमारपर्य्यवसानेषु द्वीन्द्रियादिषु च वैमानिकपर्य्यन्तेषु प्रत्येकं भङ्गत्रिकं भावनीयम् । उपपातविरहभावात् । प्रथमभङ्गस्य एकादिसंख्यतयोत्पत्तेः । शेषस्य च भङ्गद्वयस्य सर्वेऽपि लभ्यमानत्वात् । एकेन्द्रियेषु पुनः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिरूपेषु प्रत्येकमेकशेष एवैको भंगः । आहारका अपि अनाहारका अपि पृथिव्यप्तेजोवायुषु प्रत्येकं जायमाना अनाहारकाः शेषकालं त्वाहारका एवं चतुर्विंशति दण्डकेऽपि प्रत्येकं वाच्यं । तथाचाह–एवं जाव वेमाणिए । अत्र च सिद्धिविषयं सूत्रं न वक्तव्यं मोक्षपदप्राप्ततया तस्य भवसिद्धिकत्वायोगात् ॥

अत्रैव बहुवचनेनाहारकानाहारकत्वचिन्तां चिकीर्षुराह ॥

भवसिद्धिया णं भंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा । जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो अभवसिद्धिए वि । एवं चेव नो भवसिद्धिए नो अभवसिद्धिएणं भंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! नो आहारए अणाहारए एवं सिद्धे वि । नो भवसिद्धिया नो अभवसिद्धिया णं भंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! नो आहारगा अणाहारगा एवं सिद्धा वि ॥

(भवसिद्धिएणं भंते ! इत्यादि) अत्राप्याहारद्वार इव जीवपदे एकेन्द्रियेषु च प्रत्येकमुभयत्र च बहुवचनेनैक एव भंगो यथा आहारका अपि अनाहारका अपि शेषेषु नैरयिकादिषु स्थानेषु भंगत्रिकं कदाचित्केवला आहारका न त्वेकोऽप्यनाहारकः । अथवा कदाहारकः एकोऽनाहारकः । अथवा । आहारका अपि अथवा ऽनाहारका अपि । उभयत्रापि बहुवचनं । तथाचाह । " जीवे गिंदियवज्जो तियभंगो " इति । यथाच भवसिद्धिके एकस्मिन् बहुषु चाहारकानाहारकत्वचिन्ता

कृता तथा अभवसिद्धिकेऽपि कर्तव्या । उभयत्रापि एकवचने न भंगसंख्यायास्सर्वत्रापि समानत्वात् । तथा चाह । भवसिद्धिए एवं चेव । अभवसिद्धिकोऽपि भवसिद्धिक इव एकवचने बहुवचनेन वक्तव्यमिति । यस्तु न भवसिद्धिको नाप्यभवसिद्धिकः स सिद्धः स हि भवसिद्धिको न भवति भवातीतत्वात् अभवसिद्धिकस्तु रूढ्या यस्सिद्धिगमनयोग्यो न भवति स उच्यते ततो भवसिद्धिकोऽपि न भवति सिद्धिप्राप्तत्वात् । तथाच सति नोभवसिद्धिकानोअभवसिद्धिकत्वचिंतायां द्वे एव पदे । तद्यथा । जीवपदं सिद्धपदञ्च उभयत्राप्येकवचने एक एव भंगो ऽनाहारक इति बहुवचनेऽप्येक एवानाहारक इति ॥ * संज्ञिद्वारम् * ॥

सन्नीणं भंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए । एवं जाव वेमाणिए नवरं । एगिंदियविगलिंदिया न पुच्छिज्जंति । सन्नीणं भंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा गोयमा ! जीवादिओ तिगभंगो जाव वेमाणिया ॥

(सन्नीणं भंते !) इत्यादि ॥ प्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनसूत्रमाह । गोयमेत्यादि । विग्रहगत्या ऽनाहारकः शेषकालमाहारकः । ननु संज्ञी समनस्तु उच्यते विग्रहगतौ च मनो नास्ति ततः कथं संज्ञी सन्ननाहारको लभ्यते उच्यते इह विग्रहगत्यापन्नोऽपि संज्ञ्यायुष्कवेदनात्संज्ञी व्यवह्रियते यथा नारकायुष्कवेदनान्नारको न कश्चिद्दोषः । एवमित्यादि । एवमुपदर्शितेन प्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकाऽवैमानिकसूत्रं, नवरं मेकेन्द्रियाविकलेन्द्रिया न प्रष्टव्याः । किमुक्तं भवति तद्विषयसूत्रं सर्वथा न वक्तव्यं तेषाममनस्कतया संज्ञित्वायोगात् । बहुवचनचिंतायां जीवपदे नैरयिकादिपदेषु च प्रत्येकं सर्वत्र भङ्गत्रयं तद्यथा–सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवाऽऽहारकाश्च अनाहारकश्च२ अथवाऽऽहारकाश्च अनाहारकाश्च ३ तथाचाह । " जीवाइओ तियभङ्गो जाव वेमाणिया"इति॥ तत्र सामान्यतो जीवपदे प्रथमभंगे सकललोकापेक्षया संज्ञित्वेनोत्पातविरहाभावात् । द्वितीयभंगे एकस्मिन् संज्ञिनि विग्रहगत्यापन्ने तृतीयभंगे बहुषु संज्ञिषु विग्रहगत्यापन्नेषु , एवं नैरयिकादिपदेष्वपि भंगभावना कार्या ॥

असंज्ञिद्वारम् ॥

असन्नी णं भंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए एवं णेरइए जाव वाणमंतरे नवरं जोइसियवेमाणिया न पुच्छिज्जंति । असन्नीणं भंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! आहारगा वि अणाहारगा वि एगो भंगो । असन्नीणं भंते ! णेरइया किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! आहारगा वा अणाहारगा वा अहवा अहारए य अणाहारए य अहवा आहारए य अणाहारगा य । अहवा आहारगा य अणाहारए य । अहवा आहारगा य अणाहारगा य एवं एते छब्भंगा । एवं जाव थणियकुमारा, एगिंदियेसु अभंगकं बेइंदिय जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु तियभंगो मणुस्सवाणमंतरेसु छब्भंगा नो सन्नी नो असन्नीणं भंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए । एवं मणुस्से वि । सिद्धे अणाहारए पुहुत्तेणं नो सन्नी नो असन्नी जीवा आहारगा वि अणाहारगावि मणुस्सेसु तियभंगो सिद्धा अणाहारगा ॥

(असन्नीणं भंते ! इत्यादि) अत्रापि विग्रहगतावनाहारकः शेषकालमाहारकः (एवं जाव वाणमंतरे इति) एवं सामान्यतो जीवपद इव चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण तावद्वक्तव्यं । यावद्वानव्यन्तरो वानव्यंतरविषयसूत्रं । अथ नैरयिका भवनपतयो वानव्यन्तराश्च कथमसंज्ञिनो येनासंज्ञिसूत्रे तेऽपि पठ्यंत इति उच्यते । इह नैरयिका भवनपतयो व्यन्तराश्च संज्ञिभ्योऽप्युत्पद्यन्ते । संज्ञिभ्योऽपि असंज्ञिभ्यश्चोत्पद्यमाना असंज्ञिन इति व्यवह्रियन्ते । संज्ञिभ्य उत्पद्यमानाः संज्ञिनस्ततो संज्ञिसूत्रेऽपि ते उक्तप्रकारेण पठ्यन्ते । ज्योतिष्कवैमानिकास्तु संज्ञिभ्य एवोत्पद्यन्ते । नासंज्ञिभ्यः असंज्ञित्वव्यवहाराभावादिह ते न पठ्यन्ते । तथाचाह । " जोइसियवेमाणिया न पुच्छिज्जंति " किमुक्तं भवति । तद्विषयसूत्रं न वक्तव्यं तेषामसंज्ञित्वाभावादिति । बहुवचनचिन्तायां सामान्यतो जीवपदे एक एव भंगस्तद्यथा आहारका अपि अनाहारका अपि प्रतिसमयमेकेन्द्रियाणामनन्तानां विग्रहगत्यापन्नानामत एवानाहारकाणां सदैव लभ्यमानतयाहारकपदेऽपि सर्वदा बहुवचनभावात् । नैरयिकपदे षड्भंगाः । तत्र प्रथमो भंग आहारका इति अयं च भंगो यदाऽन्यो संज्ञी नारक उत्पद्यमानो विग्रहगत्यापन्नो न लभ्यते । पूर्वोत्पन्नास्त्वसंज्ञिनः । सर्वेऽप्याहारका जातास्तदा लभ्यन्ते । द्वितीयोऽनाहारक इति एष यदा पूर्वोत्पन्नोऽ संज्ञी नारक एकोऽपि न विद्यते । उत्पद्यमानास्तु विग्रहगत्यापन्ना बहवो लभ्यंते तदा विज्ञेयः । तृतीय आहारकश्च अनाहारकश्च द्वित्वेऽपि प्राकृते बहुवचनचिन्तायामेषोऽपि भंगस्समीचीन इत्युपन्यस्तः । तत्र यदा चिरकालोत्पन्न एको संज्ञी नारको विद्यते । अधुनोत्पद्यमानोऽपि विग्रहगत्यापन्न एकस्तदायं भंगः चतुर्थः आहारकश्चानाहारकाश्च एकश्चिरकालोत्पन्ने एकस्मिन्नसंज्ञिनि नारके विद्यमाने बहुष्वधुनोत्पद्यमानेषु असंज्ञिषु विग्रहगत्यापन्नेषु द्रष्टव्यः पंचमः आहारकाश्चानाहारकश्चायं चिरकालोत्पन्नेषु बहुषु असंज्ञिषु नारकेषु अधुनोत्पद्यमाने विग्रहगत्यापन्ने एकस्मिन्नसंज्ञिनि विज्ञेयः । षष्ठः आहारकाश्चानाहारकाश्चैषु बहुषु चिरकालोत्पन्नेष्वनूत्पद्यमानेषु चासंज्ञिषु वेदितव्यः । एवमेते षड्भंगा एवमुपदर्शितेन प्रकारेण एते षड्भंगास्तद्यथा । आहारकपदस्य केवलस्य बहुवचनेनैकः । १ । अनाहारकपदस्य केवलस्य बहुवचनेन द्वितीयः । २ । आहारकपदस्यानाहारकपदस्य च युगपत्प्रत्येकमेकवचनेन तृतीयः । ३ । आहारकपदस्यैकवचनेन अनाहारकपदस्य बहुवचनेन चतुर्थः ॥ ४ ॥ आहारकपदस्य बहुवचनेन अनाहारकपदस्यैकवचनेन पञ्चमः ॥ ५ ॥ उभयत्रापि बहुवचनेन षष्ठः ॥ ६ ॥ शेषास्तु भंगा न सम्भवन्ति । बहुवचनचिन्तायाः प्रक्रान्तत्वात् । एते च षड्भंगा असुरकुमारादिष्वपि स्तनितकुमारपर्यवसानेषु वेदितव्यास्तथा चाह " एवं जाव थणियकुमारा एगिंदिएसु अभंगमिति " एकेन्द्रियेषु पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिरूपेष्वभंगकं भंगकाभावः । एक एव भंग इत्यर्थः । सचाऽयं आहारका अपि अनाहारका अपि । तत्राहारका बहवः सुप्रसिद्धा अनाहारका अपि प्रतिसमयं पृथिव्यप्तेजो-

वायवः प्रत्येकमसंख्येयाः । प्रतिसमयं वनस्पतयो ऽनन्ताः सर्व्वकालं लभ्यन्ते इति तेऽपि बहवः सिद्धाः द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्य्यक्पञ्चेन्द्रियेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं । तद्यथा । आहारका अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च । अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च तत्र द्वीन्द्रियान् प्रतिभावना यदा द्वीन्द्रिय एकोऽपि विग्रहगत्यापन्नो लभ्यते तदा पूर्व्वोत्पन्नाः सर्व्वेऽप्याहारका इति प्रथमो भंगः । यदा पुनरेको विग्रहगत्यापन्न स्तदा पूर्व्वे सर्व्वेऽप्याहारका उत्पद्यमानस्त्वेकोऽनाहारक इति । यदा तूत्पद्यमाना अपि बहवो लभ्यन्ते तदा तृतीयः । एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्य्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वपि भावना कार्य्या । मनुष्यव्यंतरेषु षड्भंगाः । ते च नैरयिकेषु च भावनीयास्तथाचाह । " बेइंदियजावपंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु । तियभंगो मणूसवाणमंतरेसु छभंगा ॥ १ ॥ " इति । नो संज्ञी नो असंज्ञी च केवली सिद्धश्च । ततो नोसंज्ञिनोअसंज्ञित्वचिन्तायां त्रीणि पदानि तद्यथा । जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदञ्च । तत्र जीवपदे सूत्रमाह "नो सन्नी नोअसन्नीणं भंते ! जीवे " इत्यादि । स्यात्कदाचिदाहारकः केवलिनः समुद्घाताद्यवस्थाविरहे आहारकः । स्यात्कदाचिदनाहारकः । समुद्घातावस्थायां सिद्धत्वावस्थायां वा भावनीयं । सिद्धे अणाहारए इति । सिद्धे सिद्धविषये सूत्रे । अणाहारए इति वक्तव्यं (पुहुत्तणंति) पृथक्त्वेन बहुत्वेन चिन्तायामिति प्रक्रमः (आहारगा वि अणाहारगा वि इति) तत्राहारका अपि बहूनां केवलिनां समुद्घाताद्यवस्थारहितानां सदैव लभ्यमानत्वात् । अनाहारका अपि सिद्धानां सदैव भावात्तेषां चानाहारकत्वादिति (मणुस्सेसु तियभंगो इति) मनुष्यविषयं भंगत्रिकं तद्यथा । आहारका एव भंगो यदा न कोऽपि केवली समुद्घाताद्यवस्थागतो भवति । अथवा । आहारकाश्चानाहारकश्च। एष भंगो एकस्मिन्केवलिनि समुद्घाताद्यवस्थागते सति लभ्यते अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च । एषु बहुषु केवलिषु समुद्घाताद्यवस्थागतेषु सत्सु वेदितव्यः ॥ प्रज्ञा० ॥ लेश्याद्वारम् ।

सलेसेणं भंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! सिय आहारएसिय अणाहारए एवं जाव वेमाणिए सलेस्सा णं भंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो । एवं कण्हलेस्सा नीललेस्सा काउलेस्साए वि ! जीवेगिंदिय तियभंगो तेउलेस्साए पुढविआउवणस्सइकाइयाणं छ भंगा सेसाणं जीवादिओ तियभंगो जेसिं अत्थितेउलेसा पम्हलेसाए सुक्कलेसाए य जीवादिओ तियभंगो अलेस्सा जीवा मणुस्सा सिद्धा एगत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो आहारगा ॥

टीका । सामान्यतः सलेश्यसूत्रमाह । (सलेसणं भंते ! जीवे इत्यादि) इदं सामान्यतो जीवसूत्रमिव भावनीयं । अत्रापि सिद्धसूत्रं वक्तव्यं सिद्धानामलेश्यत्वात् । बहुवचनचिन्तायां जीवपदे एकेन्द्रियेषु च पृथिव्यादिषु प्रत्येकमेक एव भंगस्तद्यथा । आहारका अपि अनाहारका अपि उभयेषामपि सदा बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् । शेषेषु तु नैरयिकादिषु प्रत्येकं भंगत्रिकं । तद्यथा । सर्व्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवाऽऽहारकाश्चानाहारकश्च२ अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च ३ अमीषाञ्च भावना प्राग्वत् । तथाचाह । " जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो इति " एवमित्यादि । एवं यथा सामान्यतः सलेश्यसूत्रमुक्तं तथा कृष्णलेश्याविषयमपि नीललेश्याविषयमपि कापोतलेश्याविषयमपि सूत्रं च वक्तव्यं । सर्वत्र सामान्यतो जीवपदे एकेन्द्रियेषु च प्रत्येकमभङ्गकं शेषपदेषु भङ्गत्रिकं । तेजोलेश्याविषयमपि सूत्रमेकत्वं प्राग्वत् बहुत्वं पृथिव्यब्वनस्पतिषु षड्भङ्गाः तेषु कथं तेजोलेश्यासंभव इति चेदुच्यते । भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्म्मेशानादेवानां तेजोलेश्यावतां तत्रोत्पादभावात् । उक्तश्चास्या एव भगवत्याः प्रज्ञापनायाश्चूर्णौ "जेणं तेसु भवणवइ वाणमंतरजोइसियसोहम्मीसाणया देवा ॥ उववज्जन्ति तेणं तेउलेस्सा लब्भइ १ " इति । ते षड् भङ्गा इमे सर्व्वे आहारकाः ॥ १ ॥ अथवा सर्वेऽनाहारकाः २ अथवा आहारकश्चानाहारकः ३ अथवा आहारकश्चाहारकाश्च ४ अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च ५ अथवा-आहारकाश्चानाहारकाश्च । ६ । शेषाणां जीवपदादारभ्य सर्वत्रापि भङ्गत्रिकं । तथाचाह (तेउलेस्साएपुढवी आउवणस्सइकाइयाणं छभंगा सेसाणं जीवाइओ तियभंगो इति) आह किं सर्वेषामविशेषेण जीवपदादारभ्य भङ्गत्रिकमुत केषां चिदत आह (जेसिं अत्थि तेउलेसा इति) येषामस्ति तेजोलेश्या तेषामेव भङ्गत्रिकं वक्तव्यं न शेषाणां । एतेन किमावेदितं भवति । नैरयिकविषयं तेजोवायुविषयं द्वित्रिचतुरिन्द्रियविषयञ्च तेजोलेश्यासूत्रं वक्तव्यमिति तथा पद्मलेश्यासूत्रं वक्तव्यमिति तथा पद्मलेश्या च येषां संभवति तद्विषयं तयोः सूत्रं वक्तव्यं तत्र पद्मलेश्या शुक्ललेश्या च । तिर्य्यक्पञ्चेन्द्रियेषु मनुष्येषु वैमानिकेषु च लभ्यते न शेषेष्विति । तयोः प्रत्येकं चत्वारि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं तिर्यक्पञ्चेन्द्रिपदं मनुष्यपदं वैमानिकपदञ्च सर्वत्राप्येकवचनचिन्तायां स्यादाहारक इति भंगो बहुवचनचिन्तायां भङ्गत्रिकं । तद्यथा । सर्वे ऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च २ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ३ । तथाचाह (पम्हलेसाए सुक्कलेसाए जीवाईओ तियभंगोत्ति) अलेश्या जीवास्ते चायोगिकेवलिनः सिद्धाश्च ततः स्यात्त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं मनुष्याः सिद्धाश्च । सर्वत्राप्येकवचनेन बहुवचनेन चानाहारगा इति ॥

सम्प्रति सम्यग्दृष्टि द्वारम् ॥

सम्मदिट्ठीणं भंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! सियआहारगा सिय अणाहारगा । बेइंदिय तेइंदिय चउरिंदियछभंगा । सिद्धा अणाहारगा अवसेसाणं तियभंगा । मिच्छादिट्ठीसु जीवेगिंदियवज्जो तिय भंगो । सम्मा मिच्छादिट्ठीणं भंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! आहारए नो अणाहारए एवमेगिंदियविगलिंदियवज्जं जाव वेमाणिए एवं पुहुत्ते वि ॥

सम्यग्दृष्टिश्चेहौपशमिकसम्यक्त्वेन सास्वादनसम्यक्त्वेन क्षायोपशमिकसम्यक्त्वेन क्षायिकसम्यक्त्वेन वा प्रतिप्रत्तव्यः सामान्यतउपादानात्तथैव चाग्रे भङ्गचिन्तायामपि करिष्यमाणत्वात् । तत्रौपशमिकसम्यग्दृष्ट्यादयः सुप्रतीताः वेदकसम्यग्दृष्टिः पुनः क्षायिकसम्यक्त्वमुत्पादयन् चरमग्रासमनुभवन्भवेद्यः ।एकत्वे सर्व्वेष्वपि जीवादिपदेषु प्रत्येकमेव भंगः स्यादाहा-

रकः स्यादनाहारक इति नवरमत्र पृथिव्यादिविषयसूत्रन्न वक्तव्यं तेषां सम्यग्दृष्टित्वायोगात् उजयाजावो(पुढवाइएसु) इति वचनाद्बहुवचनविषयसूत्रं । सामान्यतो जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपीत्येष एव भंगः उजयेषामपि सदा सम्यग्दृष्टीनां बहुत्वेन लज्यमानत्वात् । नैरयिकजवनपतितिर्यक्पंचेन्द्रियमनुष्यव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकेषु प्रत्येकं जंगत्रिकं । तद्यथा कदाचित्सर्वेऽप्याहारका एव १ कदाचिदाहारका एकश्चानाहारकः २ कदाचिदाहारका अनाहारकाश्च ३ द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु नो षड्जंगाः । ते च प्राग्वद्भावनीयाः । द्वीन्द्रियादीनां च सम्यग्दृष्टित्वमपर्याप्तावस्थायां सम्भवति । सास्वादनसम्यक्त्वापेक्षया द्रष्टव्यं । सिद्धास्त्वनाहारकाः । एतेषां क्षायिकसम्यक्त्वयुक्तत्वात् । तथा चाह (वेइंदियतेइंदियचतुरिंदिएसु छ जंगा सिद्धा अणाहारगा अवसेसाणं तियजंगो) मिथ्यादृष्टिष्वपि एकवचने सर्वत्र स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति वक्तव्यं । बहुवचने जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च प्रत्येकमाहारका अपीति उजयेषामपि सर्वदैव तेषु पदेषु बहुत्वेन लज्यमानत्वेन शेषेषु तु सर्वेषु स्थानेषु जंगत्रिकं सिद्धसूत्रं चात्र न वक्तव्यं । सिद्धानां मिथ्यात्वापगमादेतदेवाह ॥ " मिच्छदिट्ठिसु जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो सम्मामिच्छदिट्ठीणं जंते ! जीवे " ॥ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं जगवानाह । गौतम ! आहारको नो अनाहारकः कस्मादिति चेदुच्यते-इह संसारिणामनाहारकत्वं विग्रहगतौ न सम्यग् मिथ्यादृष्टिर्विग्रहगत्यभावतोऽनाहारकत्वाभावः । एवं चतुर्विंशतिदएमकक्रमेण सर्वत्रापि वक्तव्यं । नवरमेकेन्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्तव्यास्तेषां सम्यग् मिथ्यादृष्टित्वासंभवात् । एवं बहुवचनेऽपि वक्तव्यं । तद्यथा ॥

* सम्मा मिच्छ दिट्ठीणं जंते ! जीवा किं आहारगा ! गोयमा ! आहारगा नो अणाहारगा सम्मामिच्छदिट्ठीणं जन्ते ! नेरइया किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! आहारगा नो अणाहारगा । एवमेगिंदियविगलिंदियवज्जा जाव वेमाणिया ॥ *

इति ॥ गतं दृष्टिद्वारम् ॥

सम्प्रति संयतद्वारम् ॥

संजएणं जंते ! किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए एवं मणुस्से वि । पुहुत्तेणं तियजंगो असंजए पुच्छा, गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए पुहुत्तेणं जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो संजतासंजते जीवे पंचिंदियतिरिक्खजोणिए मणूसे एते एगत्तेण विपुहुत्तेण वि आहारगा नो अणाहारगा नो संजते नो असंजए नो संजयासंजए जीवे सिद्धे य एते एगत्तपुहुत्तेण वि नो अहारगा अणाहारगा ॥

संयतत्वं मनुष्याणामेव तत्र द्वे पदे । तद्यथा । जीवपदं मनुष्यपदञ्च । तत्र जीवपदे सूत्रमाह (संजएणं भंते ! जीवे इत्यादि) सुगमं नवरं । अनाहारकत्वं केवलिसमुद्घातावस्थायामयोगित्वावस्थायां वेदितव्यं शेषकालमाहारकत्वं । एवं । (मणुस्सेविति) एवं मनुष्यविषयं सूत्रं वक्तव्यं । तद्यथा । (संजएणं जंते ! मणूसे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए) भावनान्तरमेवोक्ता (पुहुत्तेणं तियभंगोत्ति) पृथक्त्वेन बहुवचनेन जीवपदे मनुष्यपदे च प्रत्येकं जंगत्रिकं । तच्चैवं । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारका एष जंगो यदा न कोऽपि केवलिसमुद्घातमयोगित्वं वा प्रतिपन्नो भवति वेदितव्यः । अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च एष एकस्मिन् केवलिनि समवहते शैलेशीगते वा प्राप्यते अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च एषु बहुषु केवलिषु समवहतेषु शैलेशीगतेषु वा लज्यते । असंयतसूत्रे एकवचने सर्वत्र स्यादाहारक इति वक्तव्यं । बहुवचने जीवपदे पृथिव्यादिषु च पदेषु प्रत्येकमाहारकाअनाहारका अपि इत्येष भङ्गः । शेषेषु तु नैरयिकादिषु स्थानेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं संयतासंयतदेशविरतास्ते च तिर्यक्पंचेन्द्रिया मनुष्या वा न शेषाः शेषाणां स्वभावत एव देशविरतिपरिणामाभावादेव चैतेषां त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं तिर्यक्पञ्चेन्द्रियपदं मनुष्यपदञ्चैतेषु त्रिष्वपि स्थानेषु एकवचने बहुवचने च आहारका भवन्ति । भवान्तरगतः केवलिसमुद्घाताद्यवस्थासु च देशविरतिपरिणामाजावात् नो संयतो नो ऽसंयतो नो संयतासंयतो । गतं संयतद्वारम् । तच्चिन्तायां द्वे पदे । तद्यथा । जीवपदं सिद्धपदञ्च । उजयत्रा ऽप्येकवचने बहुवचने चानाहारकत्वमेववक्तव्यं नत्वाहारकत्वम् । सिद्धानामनाहारकत्वात् ॥

सम्प्रति कषायद्वारम् ॥

सकसाईणं जंते ! जीवे किं आहा० अणा० सिय आहा० सिय अणाहा० एवं जाव वेमाणिए पुहुत्तेणं जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो । कोहकसाईसु जीवाईसु एवं चेव नवरं देवेसु छज्जंगा माणकसाईसु मायाकसाईसु देवणेरइएसु छज्जंगा अवसेसाणं जीवेगिंदियवज्जोतियजंगो । लोजकसाईसु नेरइएसु छज्जंगा । अवसेसेसु जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो अकसाई जहा नो सन्नी नो असन्नी ।

(सकसाईणं जंते ! जीवे) इत्यादि ॥ एकवचनविषयं सूत्रं सुगमं । बहुवचने (जीवेगिंदियवज्जो तियभंगोत्ति) जीवपदे पृथिव्यादिषु च पंचसु पदेषु प्रत्येकं आहारका अपि अनाहारका अपि वक्तव्यं । उभयेषामपि सकषायाणां सदैव तेषु स्थानेषु बहुत्वेन लज्यमानत्वात् । शेषेषु तु स्थानेषु भंगत्रिकं । कोहकसाए एवंचेवत्ति क्रोधकषाय्यपि एवमेव सामान्यतः सकषायवदवसेयः । तत्रापि जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु चाभङ्गकं शेषेषु तु स्थानेषु भंगत्रिकमिति जावः । किं सर्वेष्वपि शेषेषु स्थानेषु भंगत्रिकं नेत्याह । (नवरं देवेसुछ जंगा) देवा हि स्वजावत एव लोभबहुला भवन्ति । न क्रोधादिबहुलाः । ततः क्रोधकषायिण एकादयोऽपि लज्यन्ते । इति षड्भङ्गास्तद्यथा । कदाचित्सर्वे ऽप्याहारका एव क्रोधकषायिण एकस्यापि विग्रहगत्यापन्नस्यालज्यमानत्वात् १ कदाचित्सर्वे ऽप्यनाहारका एकस्यापि क्रोधकषायिणस्तत आहारकस्याप्राप्यमाणत्वात् क्रोधोदयो हि मानाद्युदयविविक्त एवेह विवक्ष्यते । न मानाद्युदयसहितोऽपि तेन क्रोधकषायिणः ततः कदाचिदाहारकस्य सर्वथाऽप्यजावः ॥ २ ॥ तथा कदाचिदेक आहारक एकोऽनाहारकः ॥ ३ ॥ कदाचिदेक आहारको बहवोऽनाहारकाः ॥ ४ ॥ कदाचिद्बहव आहारका एकोऽनाहारकः ॥ ५ ॥ कदाचिद्ब-

इव आहारका बहवोऽनाहारकाः ॥ ६ ॥ इति मानकषायसूत्रं मायाकषायसूत्रं चैकवचने प्राग्वत् । बहुवचने विशेषमाह । (माणकसाईसु) इत्यादि । मानकषायिषु मायाकषायिषु बहुवचने चिन्त्यमानेषु देवेषु नैरयिकेषु च प्रत्येकं षड्भंगाः । नैरयिका हि भवस्वभावतः क्रोधबहुला देवास्तु लोभबहुलास्ततो देवानां नैरयिकाणाञ्च मानकषायो मायाकषायश्च प्रविरल इति प्रागुक्तप्रकारेण षड्भंगाः । जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च प्रत्येकमभंगकमाहारकाणामनाहारकाणां च मानकषायिणां मायाकषायिणाञ्च प्रत्येकं सदैवतेषु स्थानेषु बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् । शेषेषु तु स्थानेषु भंगत्रिकं । लोभकषायसूत्रमप्येकवचनं तथैव बहुवचने विशेषमाह (लोभकसाईसु इत्यादि) लोभकषायिषु नैरयिकेषु षड् भंगास्तेषां लोभबहुलतया षड्भंग्यसंभवात् । जीवेष्वेकेन्द्रियेषु च प्राग्वदेष एव भंगः । आहारका अप्यनाहारका अपीति (अकसाई जहा नो सन्नी नो असन्नीति) अकषायिणो नोसंज्ञिनो नोऽसंज्ञिनो उक्तास्तथा वक्तव्याः किमुक्तं भवति । अकषायिणोऽपि मुनुष्याः सिद्धाश्च । मनुष्या उपशांतकषायादयो वेदितव्याः ॥ अन्येषां सकषायित्वात् । तत एतेषामपि त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदञ्च तत्र सामान्यतो जीवपदे मनुष्यपदे च प्रत्येकमेकवचने स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति वक्तव्यं । सिद्धपदेष्वनाहारक एवेति । बहुवचने जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपीति । केवलिनामाहारकाणां सिद्धानामनाहारकाणां सदैव बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् । मनुष्यपदे भंगत्रिकं । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च २ अथवा आहारकाश्चनाहारकाश्च ३ भावना प्रागेवानेकशः कृता सिद्ध पदे त्वनाहारक एक एव ॥

सम्प्रति ज्ञानद्वारम् ॥

नाणी जहा सम्मदिट्ठी । आभिणिबोहियनाणी सुयनाणीसु बेइंदियतेइंदियचउरिंदिएसु छब्भंगा । अवसेसु जीवादिओ तियभंगो । जेसिं अत्थि ओहिनाणी पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणूसा य आहारगा नो अणाहारगा अवसेसेसु जीवादिओ तियभंगो जेसिं ओहिनाणं मणपज्जवनाणं जीवा मणूसा य एगत्तेणवि पुहत्तेणवि आहारगा नो अणाहारगा केवलनाणी जहा नो सन्नी नो असन्नी अन्नाणीमति अन्नाणी सुय अन्नाणी जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो विभंगनाणी पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणूसा य आहारगा नो अणाहारगा अवसेसेसु जीवादिओ तियभंगो ॥

(तत्र नाणी जहा सम्मदिट्ठीति) ज्ञानी यथा प्राक् सम्यग्दृष्टिरुक्तस्तथा वक्तव्यस्तद्यथा ॥

* नाणीणं भंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गो० सिय आहारए सिय अणाहारए नाणीणं भंते ! नेरइए किं आहारए अणाहारए ? गो० सिय आहारए सिय अणाहारए एवमेगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए नाणीणं भंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गो० आहारगावि अणाहारगावि नाणीणं भंते ! णेरइया किं आहारगा अणाहारगा गो० सव्वे वि ताव होज्जा आहारगा १ अहवा आहारगा य अणाहारगे य २ अहवा आहारगा य अणाहारगा य एवं जाव थणियकुमारा । बेइंदियाणं पुच्छा गो० सव्वे वि ताव होज्ज १ आहारगा अहवा अणाहारगा य २ अहवा आहारगेय ३ अहवा आहारगे य अणाहारगा य ४ अहवा आहारगा य अणाहारगे य ५ अहवा आहारगा य अणाहारगा य ६ एवं तेइंदियचउरिंदिया वि भाणियव्वा अवसेसा जाव वेमाणिया जहा नेरइयाणं सिद्धाणं पुच्छा गो० ॥ *

(अणाहारगा इति) आभिनिबोधिकज्ञानसूत्रे चैकवचने प्राग्वदवसेयं । बहुवचने द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु भङ्गाः । अथ शेषेषु जीवादिस्थानेष्वेकेन्द्रियवर्जेषु भङ्गत्रिकं तच्चैवं ॥

* आभिनिबोहियनाणी णं भंते ! जीवा किं आहारगा अणाहारगा ? गोयमा ! सव्वेवि ताव होज्ज आहारगा १ अहवा आहारगा य अणाहारगे य २ अहवा आहारगा य अणाहारगा य ३ इत्यादि । तथा चाह । आभिनिबोहियनाणी सुयनाणी सुयबेइंदियचउरिंदियेसु छभंगा अवसेसेसु जीवाइओ तियभंगो तेसिं अत्थि इति *

सुगमं । नवरं जेसिं अत्थि येषां जीवानामाभिनिबोधिकज्ञानश्रुतज्ञानेस्तः । तेषु भंगत्रिकं वक्तव्यं न शेषपृथिव्यादिष्विति । अवधिज्ञानसूत्रमेकवचने तथैव बहुवचनचिंतायां पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिका आहारका एव नत्वनाहारकाः । कस्मादिति चेदुच्यते । इह पंचेन्द्रियतिरश्चामनाहारकत्वं विग्रहगतौ । न च तदानीं तेषां गुणप्रत्ययतोऽवधिसंभवो गुणानामेवासंभवाभाप्यप्रतिपतितावधिर्देवोमनुष्यो वा तिर्यक्षूत्पद्यते । ततोऽवधिज्ञानिनः सन्तः पंचेन्द्रियतिरश्चोऽनाहारकत्वायोगः । शेषेषु तु स्थानेष्वेकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं । एतदेवाह ।

" ओहिनाणीएं पंचिंदियतिरिक्खजोणिया आहारगा अवसेसेसु जीवाइ ओ तियभंगो । जेसिंअत्थि ओहिनाण मिति ॥ "

मनः पर्यायज्ञानं मनुष्याणामेव ततो द्वे पदे । तद्यथा । जीवपद मनुष्यपदं च तत्रापि चैकवचने बहुवचने च मनः पर्यायज्ञानिन आहारका एव वक्तव्याः नत्वनाहारका विग्रहगत्याद्यवस्थायां मनः पर्यायज्ञानासंभवात् । केवलज्ञानी यथा प्राक् नो संज्ञी नो ऽसंज्ञी उक्तस्तथा वक्तव्यः । किमुक्तं भवति केवलज्ञानाचिन्तायामपि त्रीणि पदानि । तद्यथा । सामान्यतो जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदञ्च तत्र सामान्यतो जीवपदे मनुष्यपदे चैकवचने स्यादाहारकः स्यादनाहारकः इति वक्तव्यं सिद्धपदे त्वनाहारक इति बहुवचने सामान्यतो जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपि मनुष्यपदे भंगत्रिकं । तच्च प्रागेवोपदर्शितं सिद्धपदे त्वनाहारका अपि अज्ञानिसूत्रं मत्यज्ञानिसूत्रं श्रुताज्ञानिसूत्रं च एकवचने प्रागेव बहुवचनचिन्तायां जीवपदे एकेन्द्रियेषु पृथिव्यादिषु प्रत्येकमाहारका अनाहारका अपि इति वक्तव्यं शेषेषु भंगत्रिकं । विभङ्गज्ञानिसूत्रमप्येकवचने तथैव बहुवचनचिन्तायां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्योनिका मनुष्या आहारका एव वक्तव्याः । नत्वनाहारका विभङ्गज्ञानसहितस्य विग्रहगत्या तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु

मनुष्येषु चोत्पत्तिसम्भवात् । अवशेषेषु स्थानेषु एकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं । गतं ज्ञानद्वारम् ॥

संप्रति योगद्वारम् ॥

सजोगीसु जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो मणजोगी वइजोगी य जहा सम्मामिच्छादिट्ठी । नवरं वइजोगी विगलिंदियाण वि कायजोगीसु जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो । अजोगी जीवमणूससिद्धा अणाहारगा । दारम् ॥

तत्र सामान्यतः सयोगीसूत्रमेकवचने तथैव बहुवचने जीवैकेन्द्रियपदानि वर्जयित्वा शेषेषु स्थानेषु भङ्गत्रिकं, जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च पुनः प्रत्येकमाहारका अपि अनाहारका अपीति भङ्ग उभयेषामपि सदैवतेषु स्थानेषु बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् । मणजोगी वइजोगी जहा सम्मामिच्छादिट्ठीयत्ति । मनोयोगिनो वाग्योगिनश्च । यथा प्राक् सम्यग्मिथ्यादृष्टय उक्तास्तथा वक्तव्याः । एकवचने बहुवचने वाऽऽहारका एव वक्तव्याः नत्वनाहारका इति भावः (नवरं वइजोगी विगलिंदियाणवित्ति) नवरमिति । सम्यग्मिथ्यादृष्टिसूत्रादत्रायं विशेषः । सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वं विकलेन्द्रियाणां नास्तीति तत्सूत्रं तत्रोक्तं । वाग्योगः पुनर्विकलेन्द्रियाणामप्यस्ति तत्सूत्रमपि वाग्योगे वक्तव्यं । तच्चैवं ॥

* मणजोगीणं जंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! आहारए नो अणाहारए एवमेगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए एवं पुहुत्तेण वि ॥ *

काययोगिसूत्रमप्येकवचने बहुवचने च सामान्यतः सयोगिसूत्रमिव (अजोगीणं जंते ! जीवे किं आहारए) तेनात्र त्रीणि पदानि । तद्यथा जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदं च त्रिष्वपि स्थानेष्वेकवचने बहुवचनेनाहारकत्वमेव ॥

अधुना उपयोगद्वारम् ॥

सागाराणागारोवउत्तेसु जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो सिद्धा अणाहारगा । दारम् ॥

तत्र साकारोपयोगसूत्रे च प्रत्येकमेकवचने सर्वत्र स्यादनाहारक इति वक्तव्यं सिद्धपदे त्वनाहारक इति बहुवचने जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु चाहारका अपि अनाहारका अपीति भङ्गः । शेषेषु भङ्गत्रिकं । सिद्धास्त्वनाहारका इति सूत्रोल्लेखस्त्वयं ॥

* सागारोवओगोवउत्तेणं जंते ! जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! सिय आहारए सिय अणाहारए ॥ *

गतमुपयोगद्वारं ॥

वेदद्वारम् ॥

सवेदजीवेगिंदियवज्जो तियजंगो । इत्थिवेयपुरिसवेएसु जीवाइओ तियजंगो । नपुंसगवेदए जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो । अवेयए जहा केवलनाणी ॥

सामान्यतः सवेदसूत्रमेकवचने स्यादाहारकस्स्यादनाहारक इति बहुवचने जीवपदे एकेन्द्रियाश्च वर्जयित्वा शेषेषु स्थानेषु भङ्गत्रिकं जीवपदे एकेन्द्रियेषु च पुनःप्रत्येकमभंगकं आहारका अनाहारका अपीति स्त्रीवेदसूत्रं पुरुषवेदसूत्रं च एकवचने तथैव नवरमत्र नैरयिकैकेन्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्तव्यास्तेषां नपुंसकत्वात् बहुवचने जीवादिषु प्रत्येकं भंगत्रिकं । नपुंसकवेदेऽपि सूत्रमेकवचने तथैव नवरमत्र भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका न वक्तव्याः । तेषां न नपुंसकत्वाद्बहुवचने जीवैकेन्द्रियवर्जेषु भंगत्रिकं । जीवपदे एकेन्द्रियपदेषु च पृथिव्यादिषु पुनरभंगकं प्रागुक्तस्वरूपमिति । अवेदो यथा केवली तथा एकवचने बहुवचने च वक्तव्याः । जीवपदे मनुष्यपदे च एकवचने स्यादाहारकस्स्यादनाहारक इति बहुवचने जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपि मनुष्येषु भंगत्रिकं सिद्धेत्वनाहारका इति वक्तव्यमिति भावः ॥ गतं वेदद्वारम् ॥

शरीरद्वारम् ॥

ससरीरे जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो । उरालियसरीरिसु जीवमणूसेसु तियजंगो । अवसेसा आहारगा नो अणाहारगा जेसिं अत्थि उरालियसरीरं वेउव्वियसरीरी आहारगसरीरी य अणाहारगा जेसिं अत्थि तेयगकम्मगसरीरी जीवेगिंदियवज्जो तियजंगो । असरीरी जीव सिद्धा य नो आहारगा अणाहारगा ॥

शरीरद्वारे सामान्यतः शरीरसूत्रे सर्वत्रैकवचने स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति । बहुवचने जीवैकेन्द्रियवर्जेषु शेषेषु स्थानेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं । जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च प्रत्येकमभङ्गकं प्रागुक्तमिति । औदारिकसूत्रमेकवचने तथैव नवरमत्र नैरयिकभवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका न वक्तव्यास्तेषामौदारिकशरीराभावात् । बहुवचने जीवपदे मनुष्यपदेषु च प्रत्येकं भंगत्रिकं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारका एष भंगो यदा न कोऽपि केवली समुद्घातगतयोगी वा । अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च एष एकस्मिन्केवलिनि समुद्घातगते ऽयोगिनि वासति प्राप्यते । अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च एष भंगो बहुषु केवलिषु समुद्घातगतेषु अयोगिषु वा सत्सु वेदितव्यः । शेषास्त्वेकेन्द्रियद्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रियातिर्यक् पंचेन्द्रिया आहारका एव वक्तव्याः नत्वनाहारकाः । विग्रहगत्युत्तीर्णानामेवौदारिक शरीरसम्भवात् । वैक्रियाहारकशरीरिणश्च सर्वे ऽप्येकवचने बहुवचने चाहारका एव नत्वनाहारका नवरं येषां वैक्रियमाहारकं वा संभवति त एव वक्तव्या नान्ये । तत्र नैरयिक भवनपतिवायुकायिकतिर्यक्पंचेन्द्रियमनुष्यव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकेषु आहारकं मनुष्येष्वेव । सूत्रोल्लेखश्चायं ।

* वेउव्वियसरीरिणं ! जंते जीवे किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! आहारए नो अणाहारए ! वेउव्वियसरीरेणं जंते ! नेरइए किं आहारए अणाहारए ? गोयमा ! आहारए नो अणाहारए ॥ *

इत्यादि । तैजसकार्म्मणशरीरसूत्रे चैकवचने सर्वत्र स्यादाहारकस्स्यादनाहारक इति । बहुवचने जीवैकेन्द्रियवर्जेषु स्थानेषु भंगत्रिकं जीवपदे एकेन्द्रियेषु पुनरभंगकं । अशरीरिणस्सिद्धास्तेन तत्र द्वे एव पदे । तद्यथा । जीवास्सिद्धाश्च । तत्रैकवचने बहुवचने चोभयत्राप्यनाहारक एव ॥ गतं शरीरद्वारम् ॥

सम्प्रति पर्याप्तिद्वारम् ॥

आहारपज्जत्तिपज्जत्तए सरीरपज्जत्तीपज्जत्तए इंदियपज्जत्तिपज्जत्तए आणपाणूपज्जत्तीपज्जत्तए एतासु चउसु वि पज्जत्तीसु जीवेसु मणूसेसु य तियजंगो अवसेसा

आहारगा नो अणाहारगा भासामणपज्जत्तिपंचिंदियाणं अवसेसाणं नत्थि आहारपज्जत्ती अपज्जत्तए नो आहारए अणाहारए एगत्तेण वि पुहत्तेणवि । सरीरपज्जत्तिअपज्जत्तिए सिय आहारए सिय अणाहारए । उवरिल्लियासु चउसु अपज्जत्तीसु णेरइयदेवमणूसेसु छ भंगा । अवसेसाणं जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो । भासामणपज्जत्तीए जीवेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणीएसु य तियभंगो । णेरइयत्ते देवमणूसेसु छ भंगा । सव्वपदेसु एते एगत्तपुहत्तेणं जीवादिओ दंडगोपुच्छाए भाणियव्वो जस्स जं अत्थि तस्स तं पुच्छिज्जइ जं नत्थि तं न पुच्छिज्जइ जाव भासामणपज्जत्तीएसु अपज्जत्तएसु णेरइयदेवमणूसएसु छब्भंगा सेसेसु य तियभंगा ॥

तत्रागमे पर्य्याप्तयः पञ्च भाषामनः पर्याप्त्योरेकत्वेन विवक्षणात् । तथाहारपर्य्याप्त्या पर्य्याप्ते शरीरपर्य्याप्त्या पर्य्याप्ते इन्द्रियपर्य्याप्त्या पर्य्याप्ते प्राणापानपर्य्याप्त्या पर्य्याप्ते भाषामनःपर्य्याप्त्या पर्य्याप्ते चिन्त्यमानेऽत्रैव सर्वसंकलनामाह । एतासु पञ्चस्वपि पर्य्याप्तिषु समर्थितासु चिन्त्यमानास्विति शेषः । प्रत्येकमेकवचने जीवपदे मनुष्यपदे च स्यादाहारकस्स्यादनाहारक इति । शेषेषु तु स्थानेषु आहारका इति बहुवचने (जीवेसु मणूसेसु य तियभंगोत्ति) जीवपदे मनुष्यपदे च भङ्गत्रिकञ्च वक्तव्यं । तच्चौदारिकशरीरसूत्रमिव भावनीयं । अवशेषास्सर्वेऽप्याहारका वक्तव्याः नवरं भाषामनः पर्य्याप्तिपञ्चेन्द्रियाणामेवेति । तत्सूत्रे एकेन्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्तव्याः किन्तु शेषाः । तदेवाह । भासामणपज्जत्ती पंचिंदियाणं नत्थि इति । आहारपर्य्याप्त्यपर्य्याप्तसूत्रे एकवचने सर्वत्राप्यनाहारको वक्तव्यो नो आहारक आहारपर्य्याप्त्या ह्यपर्य्याप्तो विग्रहगतावेव लभ्यते उपपातक्षेत्रप्राप्तस्य प्रथमसमय एवाहारकपर्य्याप्त्या पर्य्याप्तत्वभावादन्यया तस्मिन्समये आहारकत्वानुपपत्तेर्बहुवचने त्वनाहारका इति । शरीरपर्य्याप्त्या पर्य्याप्तिसूत्रे एकवचने सर्वत्र स्यादाहारक इति । तत्र विग्रहगतावनाहारक उपपातक्षेत्रप्राप्तस्तु शरीरपर्य्याप्तिपरिसमाप्तिं यावदाहारक इति । एवमिन्द्रियपर्य्याप्त्या पर्य्याप्तिसूत्रे प्राणापानपर्य्याप्त्या पर्य्याप्तसूत्रे भाषामनः पर्य्याप्त्या पर्य्याप्तिसूत्रे च प्रत्येकमेकवचने स्यादाहारकस्स्यादनाहारक इति वक्तव्यं । बहुवचने (उवरिल्लिया) इत्यादि । उपरितनीषु शरीरपर्य्याप्तिप्रभृतिषु चतसृषु अपर्य्याप्तिषु चिन्त्यमानासु प्रत्येकं नैरयिकदेवमनुष्येषु षड्भंगा वक्तव्यास्तद्यथा । कदाचित्सर्वेऽप्याहारका एव १ कदाचित्सर्वेऽप्यनाहारका एव २ कदाचिदेक आहारक एकोऽनाहारकः ३ कदाचिदेक आहारको बहवोऽनाहारकाः ४ कदाचिद्बहव आहारका एक अनाहारकः ५ कदाचिद्बहव आहारका बहवश्चानाहारकाः ६ अवशेषाणां नैरयिकदेवमनुष्यव्यतिरिक्तानां जीवैकेन्द्रियवर्जं भङ्गत्रिकं वक्तव्यं । तद्यथा । सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च २ अथवा आहारकाश्चानाहारकाश्च ३ जीवपदे एकेन्द्रियपदेषु च पुनश्शरीरपर्य्याप्त्या पर्य्याप्तिसूत्रे इन्द्रियपर्य्याप्त्या पर्य्याप्तिसूत्रे प्राणापानपर्य्याप्तिसूत्रे च प्रत्येकमभङ्गकं आहारका अपि अनाहारका अपि । उभयेषामपि च सदा बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् । भाषामनः पर्य्याप्त्यपर्य्याप्तकास्त्वेकेन्द्रियविकलेन्द्रिया न भवन्ति किन्तु पञ्चेन्द्रिया एव । येषां हि भाषामनः पर्य्याप्तिसंभवोऽस्ति त एव तत्पर्य्याप्ताः प्रोच्यन्ते न शेषा इति । ततस्तत्सूत्रं । बहुवचने जीवपदेऽपि पञ्चेन्द्रियतिर्य्यग्योनिपदे च भङ्गत्रिकं । पंचेन्द्रियतिर्य्यञ्चो हि सम्मूर्च्छिमाः सदैव बहवो लभ्यन्ते । ततो यावदद्याप्यन्यो विग्रहगत्यापन्नो लभ्यमाने द्वितीयो भङ्गः आहारकाश्चानाहारकश्च इति । यदा तु विग्रहगत्यापन्ना अपि बहवो लभ्यन्ते तदा तृतीयो भङ्गः । आहारकाश्चानाहारकाश्चेति जीवपदेऽपि भङ्गत्रिकमेतदपेक्षया । (णेरइयत्ति) नैरयिकदेवमनुष्येषु प्रत्येकं षड्भंगाः । ते च प्रागेवोक्ताः । इह भव्यपदादारभ्य प्राय एकत्वेन बहुत्वेन च विवक्षितानि सूत्राणि जीवादिदण्डकक्रमेण नोक्तानि ततो माभून्मन्दमतीनां सम्मोह इति तद्विषयमतिदेशमाह (न सव्वपएसु एगत्ते) इत्यादि । एते जीवादयो दण्डकास्सर्वपदेषु सर्व्वेष्वपि पदेषु एकत्वेन बहुत्वेन च पृच्छया उपलक्षणमेतन्निर्वचने च भणितव्याः । किं सर्वत्राप्यविशेषेण कर्तव्या । नेत्याह । यस्येत्यादि । यस्य यदस्ति तस्य तत्पृच्छति तद्विषयं सूत्रं भण्यते यस्य पुनः यन्नास्ति न तस्य तत्पृष्ठव्यं न तद्विषयं तस्य सूत्रं वक्तव्यमिति भावः । कियद्दूरं यदेव कर्तव्यमिति शङ्कायां चरमदण्डकवक्तव्यतामुपदिशति (जाव भासामणपज्जत्तीएसु) इत्यादि भावितार्थं इहाधिकृतार्थभावनार्थमिमाः पूर्वाचार्य्यप्रतिपादिता गाथाः ।

सिद्धेगिंदियसहिया, जहिं तु जीवा अभंगयं तत्थ ।
सिद्धेगिंदियवज्जे–हिं होइ जीवेहिं तियभंगो ॥ १ ॥
असन्नीसु य नेरइय, देवमणुएसु होंति छब्भंगा ।
पुढविदगतरुगणेसु य, छब्भंगा तेउलेसाए ॥ २ ॥
कोहे माणे माया, छब्भंगा सुरगणेसु सव्वेसु ।
माणे मायालोभे, नेरइएहिं पि छब्भंगा ॥ ३ ॥
आभिणिबोहियनाणे, सुयनाणे खलु तहेव सम्मत्ते ।
छब्भंगा खलु नियमा, बियतियचउरिंदियेसु भवे ॥ ४ ॥
उवरिल्लउपज्जत्ती–सु चउसु नेरइयदेवमणुएसु ।
छब्भंगा खलु नियमा, वज्जे पढमा उपज्जत्ती ॥ ५ ॥
सन्नी विसुद्धलेस्सा, संजयाहिट्ठिल्लातिसुयनाणेसु ।
त्थीपुरिसाणयवेदेवि, छब्भंगा खलु तियभंगो ॥ ६ ॥
सम्मामिच्छमणवइ, मणनाणे बालपंडियवेउव्वी ।
आहारसरीरंमि य, नियमा आहारया होंति ॥ ७ ॥
ओहिम्मिवि भंगंमि, नियमा आहार याउ नायव्वा ।
पंचिंदिया तिरिच्छा, मणुया पुण होंति विभंगा ॥ ८ ॥
ओरालसरीरम्मि य, पज्जत्तीणं च पंचसु तहेव ॥
तियभंगो जियमणुए–सु होंति आहारगा सेसा ॥ ९ ॥
णो भव अलुविल्लेसा, अजोगिणो तहय होंति असरीरी ।
पढमाए अपज्जातिए, तउ नियमा अणाहारा ॥ १० ॥
सन्नासन्नविउत्ता, वेयकसाइणो य केवलिणो ।
तियभंग एकवयणं सिद्धाणाहारया होंति ॥ ११ ॥
एताश्च सर्वा अपि गाथा उक्तार्थप्रतिपादकत्वाद्भावितार्था

इति न भूयो भाव्यन्ते । ग्रन्थगौरवभयात् । न वरं । (एक्कव-यणे सिद्धाणाहारया होंति इति ।) एक्कवयणे इत्यत्र तृतीयार्थे सप्तमी । एकवचनेन एकार्येनेति भावः । सर्वत्र सिद्धा अनाहारका भवन्तीति विज्ञेयम् ॥ प्रज्ञा० २८ पद ॥

जीवः कं समयमनाहारकः ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं जाव एवं-वयासी जीवेणं भंते ! कं समयमणाहारए भवइ ? गोयमा ! पढमे समये सिय आहारए सिय अणाहारए, बितिए समये सिय आहारए सिय अणाहारए, तइए समये सिय आहारए सिय अणाहारए, चउत्थे समए नियमा आहारए, एवं दंमओ जीवा य एगिंदिया य चउत्थे समए सेसा तइए समए ॥ भ०-७ श. १ उ. ॥

(कं समयमणाहारएत्ति) परभवं गच्छन् कस्मिन्समयेऽनाहारको भवतीति प्रश्नः । उत्तरन्तु यदा जीव ऋजुगत्योत्पादस्थानं गच्छति तदा परभवायुषः प्रथम एव समय आहारको भवति । यदा तु विग्रहगत्या गच्छति तदा प्रथमसमये वक्रेऽनाहारको भवति, उत्पत्तिस्थानाऽनवाप्तौ तदाहरणीयपुद्गलानामभावादत आह (पढमे समए सिय आहारए सिय अणाहारएत्ति) तथा यदा एकेन वक्रेण द्वाभ्यां समयाभ्यामुत्पद्यते तदा प्रथमेऽनाहारको द्वितीयेत्वाहारको यदा तु वक्रद्वयेन त्रिभिः समयैरुत्पद्यते तदा प्रथमे द्वितीये चानाहारक इत्यत आह (बीयसमये सिय आहारए सिय अणाहारएत्ति) तथा यदा वक्रद्वयेन त्रिभिस्समयैरुत्पद्यते तदा द्वयोरनाहारकस्तृतीये त्वाहारको यदा तु वक्रत्रयेण चतुर्भिस्समयैरुत्पद्यते तदाद्ये समयत्रयेऽनाहारकश्चतुर्थे तु नियमादाहारक इति कृत्वा(तइए समए सिय०) इत्याद्युक्तं वक्रत्रयं चेत्थं भवति । नाड्या बहिर्विदिग्व्यवस्थितस्य सतो यस्याधोलोकादूर्ध्वलोके उत्पादो नाड्या बहिरेव दिग्धि भवति सोऽवश्यमेकेन समयेन विश्रेणितस्समश्रेणीं प्रतिपद्यते द्वितीयेन नाडीम्प्रविशति तृतीयेनोर्ध्वलोकं गच्छति चतुर्थेन लोकनाडीतो निर्गत्योत्पत्तिस्थान उत्पद्यते । इह चाद्ये समयत्रये वक्रत्रयमवगन्तव्यं । समश्रेण्यैव गमनात् ।

अन्ये त्वाहुः । वक्रचतुष्टयमपि सम्भवति । यदाहि विदिशो विदिश्येवोत्पद्यते तत्र समयत्रयं प्राग्वत् । चतुर्थसमये तु नाडीतो निर्गत्य समश्रेणीं प्रतिपद्यते पञ्चमेन तूत्पत्तिस्थानं प्राप्नोति । तत्र चाद्ये समयचतुष्टये वक्रचतुष्कं स्यात्तत्र चानाहारक इति । इदञ्च सूत्रे न दर्शितं प्रायेणेत्यमनुत्पत्तेरिति (एवं दंमओत्ति) अमुनाऽभिलापेन चतुर्विंशतिदण्डको वाच्यस्तत्र च जीवपद एकेन्द्रियपदेषु च पूर्वोक्तभावनयैव चतुर्थे समये नियमादाहारक इति वाच्यं । शेषेषु तु पदेषु तृतीयसमये नियमादाहारक इति । तत्र यो नारकादित्रसस्त्रसेष्वेवोत्पद्यते । तस्य नाड्या बहिस्तादागमनं गमनञ्च नास्तीति तृतीयसमये नियमादाहारकत्वम् । तथाहि यो मत्स्यादिर्भरतस्य पूर्वभागादैरवत-पश्चिमभागस्याऽधो नरकेषूत्पद्यते । स एकेन समयेन भरतस्य पूर्वभागात्पश्चिमं भागं याति द्वितीयेन तु तत ऐरवतपश्चिमं भागं ततस्तृतीयेन नरकमिति । अत्र चाद्ययोरनाहारकस्तृतीये त्वाहारक एतदेव दर्शयति (जीवाय एगिंदिया य चउत्थे समये सेसा तइयसमएत्ति ॥

कस्मिन् समये सर्वाल्पाहारकः ।

जीवेणं भंते ! कं समयं सव्वप्पाहारए भवइ ? गोयमा ! पढमसमयोववन्नए वा चरिमसमयभवत्थे वा एत्थ णं जीवे सव्वप्पाहारए भवइ दंमओ जाणियव्वो जाव वेमाणियाणं । भ०-७ श. १ उ. ॥

कस्मिन् समये सर्वाल्पः सर्वथा स्तोको न यस्मादन्यः स्तोकतरोऽस्ति स आहारोयस्य सः सर्वाल्पाहारः स एव सर्वाल्पाहारकः (पढमसमयोववण्णएत्ति) प्रथमसमय उत्पन्नस्य यस्य प्रथमो वा समयो यत्र तत्प्रथमसमयं । तदुत्पन्नमुत्पत्तिं यस्य स तथा उत्पत्तेः प्रथमसमय इत्यर्थः । तदाहार ग्रहणहेतोः शरीरस्या ऽल्पत्वात्सर्वाल्पाहारता भवतीति । (चरमसमयभवत्थेवात्ति) । चरमसमये भवस्य जीवितस्य तिष्ठति यः स तथा आयुषश्चरमसमय इत्यर्थः । तदानीं प्रदेशानां संहृतत्वेनाऽल्पेषु शरीरावयवेषु स्थितत्वात्सर्वाल्पाहारतेति ।

वनस्पतिः सर्वाल्पाहारकः ।

वणस्सइकाइया णं भंते ! कं कालं सव्वप्पाहारगा वा सव्वमहाहारगा वा भवंति ? गोयमा ! पाउसवरिसा रत्तेसु णं एत्थणं वणस्सइकाइया सव्वमहाहारगा भवंति । तयाणंतरं च णं सरए, तयाणंतरं च णं हेमंते, तयाणंतरं च णं वसंते, तयाणंतरं च णं गिम्हासु, णं वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति । जइ णं भंते ! गिम्हासु वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति । कम्हाणं भंते ! गिम्हासु बहवे वणस्सइकाइया पत्तिया पुप्फिया फलिया हरिय गेररिज्जमाणा सिरीए अतीव अतीव उवसोभेमाणा उवचिट्ठंति ? गोयमा ! गिम्हासु णं बहवे उसिणजोणिया जीवा य पोग्गला य वणस्सइकाइयत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उववज्जंति । एवं खलु गोयमा ! गिम्हासु बहवे वणस्सइकाइया पत्तिया पुप्फिया जाव चिट्ठंति । से नूणं भंते ! मूला मूलजीवफुडा कंदा कंदजीवफुडा जाव बीया बीयजीवफुडा ? हंता गोयमा ! मूला मूलजीवफुडा जाव बीया बीयजीवफुडा । जइणं भंते ! मूला मूलजीवफुडा जाव बीया बीयजीवफुडा कम्हाणं भंते ! वणस्सइकाइया आहारंति परिणामंति ? गोयमा ! मूला मूलजीवफुडा पुढवीजीवपडिबद्धा तम्हा आहारंति तम्हा परिणामंति कंदा कंदजीवफुडा मूलजीवपडिबद्धा तम्हा आहारंति तम्हा परिणामंति एवं जाव बीया बीयजीवफुडा फलजीवपडिबद्धा तम्हा आहारंति तम्हा परिणामंति ।

(वणस्सइ) इत्यादि । (कं कालंति) कस्मिन्काले । (पाउसेत्यादि ।) प्रावृडादौ बहुत्वाज्जलस्नेहस्य महाहारतोक्ता प्रावृट् श्रावणादिर्वर्षारात्रो ऽश्वयुजादिः । (सरएत्ति) शरत् मार्गशीर्षादिस्तत्र चाल्पाहारा भवन्तीति ज्ञेयं । ग्रीष्मे सर्वाल्पाहारतोक्ता । अत एव च शेषेष्वप्यल्पाहारता क्रमेण द्रष्टव्येति । (हरितगेरेरिज्जमाणत्ति ।) हरितकाश्च ते नीलका रेरिज्यमानाश्च देदीप्यमाना हरितकरेरिज्यमानाः ।

(सिरीपत्ति ।) वनवल्ल्या । (उसिणजोणिपत्ति ।) उष्ण मेव योनिर्येषान्ते उष्णयोनिकाः । (मूलामूलजीवफुरुत्ति)। मूलानि मूलजीवैः स्पृष्टानि व्याप्तानीत्यर्थः । यावत्करणात (खंधाखंधजीवफुडा) एवं (तया साला पवाला पत्ता पुष्फा फलत्ति) दृश्यं । (जइण) मित्यादि । यदि जदन्त ? मूला-दीन्येव मूलादिजीवैः स्पृष्टानि तदा (कम्हत्ति) । कस्मात्केन हेतुना कथमित्यर्थः । वनस्पतय आहारयंति । आहारस्य ज्ञूमिगतत्वान्मूलादिजीवानां च मूलादिव्याप्त्यै वावस्थितत्वा त्केषांश्चिच परस्परव्यवधानेन ज्ञूमेर्दूरवर्तित्वादिति । अत्रोत्तरं । मूलानि मूलजीवस्पृष्टानि केवलं पृथिवी जीवप्रतिबद्धानि । (तम्हत्ति) । तस्मात्तत्प्रतिबन्धाद्धेतोः पृथिवीरसं मूलजीवा आहारयन्ति कन्दाः कन्दजीवस्पृष्टाः केवलं मूलजीव प्रतिबद्धा स्तस्मात्तत्प्रतिबंधान्मूलजीवोपात्तं पृथिवीरसमाहारयंतीत्येवं स्कंधादिष्वपि वाच्यं ॥ ज. श. ७ उ. २ ॥

आहारकाणां कायस्थितिः (कायट्ठिइ) शब्दे उक्ता ॥ अद-त्तमाहारमाहारयंति ॥

जे जिक्खू आयरिय उवज्झाएहिं अदिन्नं आहारं आहारेइ आहारंतं वा साइज्जइ ॥ २२ ॥ जे जिक्खु आयरियउवज्झाएहिं अविदिन्नं विगयं आहारेति आहा-रंतं वा साइज्जइ ॥ २३ ॥

आचार्य्य उपाध्यायः । असहीणोवायरिए उवज्झाओ पुच्छि ज्जइ । अथवा उवज्झायगहणेणं जो जं पुरतो काउं विह-रति सो तेण पुच्छियव्वो अविदिण्णं अदत्तं अणुण्णा यं अ-ण्णायं अण्णतरं गहणतोणवविगत्तीओ जो आहारेइ तस्स मासलहुं एस सुत्तत्थो ॥ नि० चू० ४ ॥

ओषधीराहारयति ।

जे जिक्खू कसिणाओ ओसहीओ आहारेइ आहारंतं वा साइज्जइ ॥ २४ ॥

कसिणा संपुण्णा दव्वतो अभिण्णा ओसहीओ सालिमा-तियाओ आहारेति जुंजति तस्स मासलहुं कसिणत्ते ओसहीए दव्वजावेहिं चउजंगा कायव्वा दव्वतो ॥

कसिणत्तमोसहीणं, दव्वे जावे व उक्कजयणाउ ।
दव्वेण जानु सकला, जीवजुता जावितो कसिणा॥२५॥

कसिणा सम्पुण्णा अखंमिता अप्फुमिता जावकसिणा जा सचेयणा ॥

सतुसा सचेयणा वि य, पढम जंगोउ ओसधीणीउं ।
विंतिओ सचेतणा अतु-सा ओखाएिमता अतिच्छमिता ॥

जा सतुसा दव्वतो अजिण्णा सचेयणा य एस पढमजंगो जा सचेयणा अतुसा चेयणा तंदुला सतुसा वा खंमिता अतिच्छडा एगडुच्छडा वा कता एस वितियजंगो ॥

णियगाठितिमतिक्कंता सतुसा वीयाउ ततियओजंगो ।
पढमसाजिविवरीओ चउत्थजंगोमुणे तव्वो ॥२७॥

णियगा आत्मीयस्थिति मतिकन्ता अचेतना इत्यर्थः । दव्वतो पुण सतुसा अखंमिता अप्फुमिता एरिसा जा ओसहीओ एस ततियजंगो जावतो णियगट्ठितिमतिक्कन्ता दव्वतो भिण्णा ए स पढमजंगविवरीतो चतुर्थजंगो भवतीति ।

एतेसु चउभंगेसु इमंपच्छित्तं ।

दोसु लहुया दोसु लहुओ, तवकालविसेसिता जधा कमसो परित्तोसधीणसोधी, एसे व गुरुअणंताणं ॥ २८ ॥

आइल्लेसु दोसु जंगेसु चउलहुं । पच्छिमेसु दोसु जंगेसु मासलहुं जहाकमं आतिल्लातो समारब्भ तवकालविसेसिया कायव्वा । पढमे दोहिं वि गुरु वितिए तव गुरु ततिए काल-गुरु चउत्थे दोहिं वि लहु एवं परित्ते भणियं अणंतवीएसु एवं पच्छित्तं गुरुगं दत्तव्वं ।

चोदगआह ।

अण्णोण्णेण विरुद्धं तु, सो विसुत्तंव मा जणसा ।
संघट्टणे तुमोही, पंचाहा जुंजतो सुत्तं ॥ २९ ॥

सुत्तगहणतो इहसुत्ते वितिएसु मासलहुं सो वि ग्गहणाउ इहेव पढिगाए अत्थेवीएसु पाणगं दत्तं एए दो वि अण्णोण्ण विरुद्धा एवं मा जणाहि आचार्योआह सातु संघट्टणे पच्छन्नं पंच राइन्दिया अत्येण जे वीएसु भणिता ते संघट्टणा इमं पुण जुंजओ सुत्ते मासलहुं अंतो भणियं तम्हातो अण्णोण्णविरुद्धं अण्णे आयरिया वक्खाणेंति । अत्यतो चोइए आचार्य उत्तर-माह अण्णोण्णेण गाहा शेषं पूर्ववत् ।

पुणरवि चोयगआह ।

गा०-जं च वीएसु पंचावो, कुंमरोट्टेसु मासियं ।
तत्थपाती तु सो वीयं, कुंमरोट्टतुणिवसाउ ॥ ३० ॥

प्रचोदको भणति वीएसु संघट्टिएसु पणगकुंडरोट्टेसु संघ-ट्टितेसु मासलहुं एत्थ किं कारणं तुसमुहीकणिया कुक्कस-मीसा कुडगं जणाति असत्थो वहतो आमो चेयणं च तंदुले लोट्टो भणति आयरिओ भणति तत्थे पाणी तु पच्छन्नं चोइते तत्थेव उत्तरं भणाति पाति रक्खति सो तुसो तं वीयं तेणं तत्थपणगं कुंडरोट्टे पुण णितुसा तेण वत्थमहंततवरी पीडा अतो तत्थ मासितं ।

गा०-एते सामण्णतरं, कसिणं जोऊ अधिउ आधारे ।
सा आणा अणवत्थं, मिच्छत्त विराधणं पावे ॥ ३१ ॥

तिलमुग्गमासचवलगा गोधूम चणयसालिकंगुमातीयाणं अणंतरं कसिणं जुंजति सो आणाती दोसे पावति इमे दोसा ।

गा०-पलिमंथोअणाइण्णं, जो णिग्घातो असंजमे ।
अतिजुत्ते य आयाए, पत्थारंमि पसज्जणा ॥ ३२ ॥

चमलयमातयासु संगासु सचित्तासु अचित्तासु वा पलिमं-थो एगरि सिउं संजमो मंथिज्जति जेण सो पलिमंथो साहू-ण वा तओ अणाइण्णा जोणीजूते बीए जोणी घातो भव-तीत्ति सचित्ते असंजमो भवति रसाले वा अतिजुत्ते विसूइ-यत्ति आयविराहणा अण्णतरं वा दीहे रोगायंक जवति तत्थप-त्थारपसंगो प्रसूरणं प्रस्तारप्रसंगः उत्तरोत्तरदुःखसंभव इत्यर्थः।

तत्थ परितावमहादुक्खं ॥

गा०-वितियपदं गेलाणे, अद्धाणे चेव तह य उमंमि ॥
कसिणोसहीणगहणो, जतणाए कप्पती काउं ॥ ३३ ॥

वेज्जुवदेसागिलाणो जुंजति भत्तालंभे अद्धाणे अकम्मं ता वा उमेकसिणो वा उमेकसिणोसही गहणं करेज्ज तं पि जयणा-ए पणगातिमासपत्तो पच्छाचरिमजंगेण ततो तत्तियजंगे, ततो वितियभंगे, ततो पढमेण एवं गहणं काउं कप्पति ॥

यावज्जीवं कियद् भुंक्ते ॥

चत्तारि य उसासकोमिसए जाव चत्तालीसं च

ऊसास सहस्साइं जीवंतो अघ्धतेवीसं तंदुलवाहे भुंजइ । कहमाउसो अघ्धतेवीसं तंदुलवाहे भुंजइ । गोयमा ! दुब्बलाए खंडियाएं वलियाए छड्डियाणं खयरमुसलपच्चाहयाणं ववगयतुसकणियाणं अखंडाणं अफुडियाणं फलगसरीयाणं एक्किक्कं बीयाणं अघ्धतेरसपलियाणं पत्थयणं सेवियणं पत्थ ए मागहए कल्लंपत्थो १ मायंपत्थो २ चउसट्ठितंदुलसाहस्सीओ मागहओ पत्थो विसाहस्सिएणं कवलेणं बत्तीसं कवला पुरिसस्स आहारो १ अट्ठाविसं इत्थीयाए २ चउवीसं पंडगस्स ३ एवमेव आउसो एयाए गणणाए दो असईओ पसई १ दो पसईउ सेइया होइ २ चउवीसं पंडगस्स ३ एवमेव आउसो चत्तारी सेइया कुलउ चत्तारि कुलया पत्थो ४ चत्वारि पत्था आढगं ५ सट्ठीए आढगाणं जहन्नए य कुंभे ६ असीए आढगाणं मज्झिमे कुंभे ७ आढगसयं उक्कोसए कुम्भे ८ अट्ठेव आढगसयाणि वाहो एएणं वाहपमाणेणं अघ्धतेवीसं तंदुलवाहे भुंजइ ते य गणिय निदिट्ठा "चत्तारि य कोडिसया, सट्ठिं चेव य हवंति कोडियो । असीइं च तंदुलसय-सहस्सा हवंतित्ति विक्खायं" ४६०८००००० तं एवं अघ्धतेवीसं तंदुलवाहे भुंजंतो अघ्धछट्ठे मुग्गकुंभे भुंजइ । अघ्धछट्ठे मुग्गकुम्भे भुंजंतो चउवीसं नेहाढगसयाइं भुंजइ चउवीसं नेहाढगसयाइं भुंजंतो बत्तीसं लवणपलसहस्साइं भुंजइ बत्तीसं लवणपलसहस्साइं भुंजंतो छप्पडगसाडगसयाइं नियंसेइ दोमासीएण परियट्टएणएणं मासिएण वा परियट्टेणं बारसपडसाडगसयाइं नियंसेइ एवमेव आउसो वाससयाउयस्स सव्वं गणियं तुलियमवियं नेहलवणभोयणं छायणंपि एयं गणियप्पमाणं दुविहं भणियं महरिसीहिं जस्सत्थि तस्स गुणिज्जइ जस्स नत्थि तस्स किं गणिज्जइ ॥
'ववहारगणियदिट्ठं, सुहुमं निच्छयगयं मुणेयव्वं ॥
जइ एयं नवि एयं, विसमा गणणा मुणेयव्वा' ॥ १ ॥

चत्वारि उच्छ्वासकोटिशतानि यावच्चत्वारिंशदुच्छ्वाससहस्राणि जीवन्सार्द्ध द्वाविंशति तंदुलवाहान् वक्ष्यमाणस्वरूपान् भुनक्ति। कथं हे आयुष्मन् ! हे सिद्धार्थनंदन! सार्द्ध द्वाविंशतितंदुलवाहान् भुनक्ति संसारीति-हे गौतम ! दुर्बलिकया स्त्रिया कंडितानां बलवत्या रामया वृटितानांशूर्पादिना खदिरमुशलप्रत्याहतानां व्यपगततुषकणिकाणां अखंडानां संपूर्णावयवानां अस्फुटितानां राजिरहितानां (फलगसरियाणं) फलक वीनितानां कर्करादिकर्षणेन एकैकबीजानां वीननार्थं पृथक् २ कृतानामित्यर्थः । एवं विधानां सार्द्धद्वादशपलानां तंदुलानां प्रस्थकोभवति णं वाक्यालंकारे ॥ पलमानं यथा पंचभिर्गुंजाभिर्माषः षोडशमाषाः कर्षः अशीति-गुंजाप्रमाण इत्यर्थः । स यदि कनकस्य तदासुवर्ण संज्ञः नान्यस्यरजतादेरितिचतुर्भिः कर्षैः पलमिति विंशत्यधिकशतत्रय-गुंजाप्रमाणमित्यर्थः (३२०)सोपि च प्रस्थकः मगधे भवो मागध इत्युच्यते कल्लन्ति श्वः प्रातः कालइत्यर्थः प्रस्थो भवति भोजनायेति सायमिति संध्यायां प्रस्थो भोजनायेति १ एकस्मिन्मागधप्रस्थके कति तंदुला भवन्ति इत्याह । चउसट्ठि १ चतुः षष्ठि तंदुलसाहस्रिको मागधप्रस्थोभक्त्येकः एवं कवलं कतिभिः तंदुलैः स्यादित्याह (विसाहस्सिएणं कवलेणंति) द्विसाहस्रीकेण तंदुलेन कवलो भवति तत्र गुंजा कति भवन्ति यथा एकविंशत्यधिकशतप्रमाणः किंचितन्यूना एका गुंजाचेति अनेन कवलमानेन पुरुषस्य द्वात्रिंशत् कवलरूप आहारो भवति१ स्त्रिया अष्टाविंशतिकवलरूप आहारः २ पंडकस्य नपुंसकस्य चतुर्विंशतिकवलरूप आहारः ३ (एवमेवेति) उक्तप्रकारेण वक्ष्यमाणप्रकारेण च हे आयुष्मन् एतया गणनया एतन्मानं भवति । अथासत्यादिमानपूर्वकं अष्टाविंशतिसहस्राधिकलक्ष तंदुलमानं चतुः षष्ठीकवलप्रमाणं प्रस्थद्वयं प्रतिदिनं भुंजन्-प्रतिवर्षेण कति तंदुलवाहान् कतितंदुलांश्च भुनक्तीत्याह (दो असईओ पसई इत्यादि) धान्यभृतोऽवाङ्मुखीकृतो हस्तोऽसतीत्युच्यते द्वाभ्यामसतीभ्यां प्रसृतिः १ द्वाभ्यां प्रसृतिभ्यां सेतिका भवति २ चतसृभिः सेतिकाभिः कुडवः ३ चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः ४ चतुर्भिः प्रस्थैराढकः ५ षष्ठ्याआढकैर्जघन्यकुंभः ६ अशीत्याढकैर्मध्यमकुंभः ७ आढकशतेनोत्कृष्टः कुंभः ८ अष्टभिराढकशतैः वाहोभवति ९ अनेनवाहप्रमाणेन सार्द्धद्वाविंशति तंदुलवाहान् भुनक्ति वर्षशतेनेति ते च वाहोक्त तंदुला गणयित्वा संख्यां कृत्वा निर्दिष्टाः कथिताः यथा चत्वारिकोटिशतानि षष्ठिश्चैवकोटयः अशीतिस्तंदुलशतसहस्राणि भवंतीत्याख्यातं कथितं एकेनप्रस्थेन चतुः षष्ठिस्तंदुलसहस्राणि भवन्ति प्रस्थद्वयेनाष्टाविंशतिसहस्राधिकं लक्षं भवति प्रतिदिनं द्विर्भोजनेन एतावततंदुलान् भुनक्तीति अतोष्टाविंशतिसहस्राधिकलक्षं वर्षशतेन षट्त्रिंशद्दिनसहस्रमानत्वात् षट्त्रिंशत्सहस्रैर्गुण्यन्ते । शून्यानि पंच भवन्ति चत्वारिकोटिशतानि षष्ठि कोटयः अशीतिलक्षाणि । ४६०८००००० तंदुलानामिति (तं एवंति) तदेवंसार्द्धद्वाविंशति तंदुलवाहान् भुंजन् सार्द्धपंचमुद्गकुंभान् भुनक्ति सार्द्धपंचमुद्गकुंभान् भुंजन् चतुर्विंशति स्नेहाढकशतानि भुनक्ति चतुर्विंशति स्नेहाढकशतानिभुंजन् षट्त्रिंशल्लवणपलसहस्राणि भुनक्ति षट्त्रिंशल्लवणपलसहस्राणिभुंजन् षट्पटकशाटकशतानि (नियंसेइति)परिदधाति। द्वाभ्यांमासाभ्यां (परियट्टएणन्ति) परावर्त्तमानत्वेनेति वा अथवा मासिकेन परावर्तित्वेन द्वादशशतशाटकशतानि नियंसेइति परिदधाति (एवमेवत्ति) उक्तप्रकारेण हे आयुष्मन् वर्षशतायुषः पुरुषस्य सर्वगुणितं तंदुलप्रमाणादिना तुलितं पलप्रपाणादिनामवित्तमसत्तीप्रसृत्यादिना प्रमाणेन तत्किमित्याह । स्नेहलवणभोजनाच्छादनमिति एतत्पूर्वोक्तं गणितप्रमाणं द्विधाभणितं महर्षिभिः यस्य जन्तोरस्ति तंदुलादिकं तस्य गुण्यते यस्य तु नास्ति तस्य किं गुण्यते न किमपीति व्यवहारगणितदृष्टं स्थूलन्यायमंगीकृत्य कथितं सूक्ष्मं निश्चयगतं ज्ञातव्यं यदि एतन्निश्चयगतं भवती तदा एतदृव्यवहारगणितं नास्त्येव अतो विषमा गणना ज्ञातव्येति १ आहारकारणानि ॥

छहिं ठाणेहिं समणे निग्गन्थे आहारमाहारेमाणे णाइक्कमइ तंजहा "वेयण वेयावच्चे, इरियट्ठाए य संजमट्ठाए । तह पाणवत्तियाए, छट्ठं पुण धम्मचिंताए" ॥

॥ टी० ॥ कपत्थ श्रवर माहारमशनादिक माहारयभस्य वह-

रन् नातिक्रामत्याज्ञां पुष्टिकारणत्वादन्यथात्वतिक्रामत्येव रागादिभावात्तथा वेदनेत्यादिगाथा वेदना च क्षुद्वेदना वैयावृत्त्यं चाचार्यादिकृत्यकरणं वेदना वैयावृत्त्यं तत्र विषये भुञ्जीत वेदनोपशमनार्थं वैयावृत्त्यकरणार्थञ्चेति भावः ईर्या गमनं तस्याः विशुद्धिर्युगमात्रनिहितदृष्टित्वमीर्याविशुद्धिस्तस्यै इदमीर्याविशुध्यर्थं इह च विशुद्धिशब्दलोपादीर्यार्थमित्युक्तं बुभुक्षितो हीर्याशुद्ध्यावशक्तः स्यादिति तदर्थमिति च समुच्चये संयमः प्रेक्षोत्प्रेक्षाप्रमार्जनादिलक्षणस्तदर्थं तथेति कारणान्तरसमुच्चये प्राणा उच्छ्वासादयो बलं वा प्राणास्तेषां तस्य वा वृत्तिः पालनं तदर्थं प्राणसंधारणार्थमित्यर्थः षष्ठं पुनः कारणं धर्मचिन्तायै गुणनानुप्रेक्षायैमित्यर्थः इत्येतानि षट् कारणानीति स्था० ६ ठाणा०।

अधुनाकारणे द्वारमाह ।

छहिं कारणेहिं साहू, आहारिन्तो य आयरइ धम्मं ।
छहिं चेव कारणेहिं, णिज्जूहिन्तो वि आयरइ ॥

षड्भिर्वक्ष्यमाणस्वरूपैः साधुराहारयन्नप्याहारमाचरति धर्मं षड्भिरेवकारणे वक्ष्यमाणस्वरूपे भोजनकारणनिबन्धनैः (निज्जूहिन्तो वित्ति) परित्यजन्नप्याचरति धर्मं तत्र यैः षड्भिः कारणैराहारमाहारयति तानि निर्दिशति "वेयण वेयावच्चे, इरियट्ठाए य संजमट्ठाए । तह पाणवत्तियाए, छट्ठं पुण धम्मचिन्ताए" इह पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् (वेयणत्ति) क्षुद्वेदनोपशमनाय तथा आचार्यादीनां वैयावृत्तिकरणाय तथा ईर्यापथि संशोधनार्थं तथा प्रेक्षादिसंयमनिमित्तं तथा प्राणप्रत्ययार्थं प्राणसंधारणार्थं षष्ठं पुनः कारणं धर्मचिन्ताभिवृद्ध्यर्थं भुञ्जीतेति क्रियासंबन्धः।

एतामेव गाथां विवृण्वन्नाह ।

नत्थि छुहाए सरिसा, वियणा भुंजेज्ज तप्पसमणट्ठा ।
छाओ वेयावच्चं, न तरइ काउं अओ भुंजे ॥
इरियं न विसोहेई, पेहाईयं च संजमं काउं ।
थामो वा परिहायई, गुणणमणुप्पेहासु य असत्तो ॥

नास्ति क्षुधाया बुभुक्षाया सदृशी वेदना उक्तं च "पंथसमा नत्थि जरा, दालिद्दसमो य परिभवो नत्थि । मरणसमं नत्थि भयं, खुहासमा वेयणा नत्थि॥ तं नत्थि जं न वाहइ, तिलतुसमित्तं पि एण कायस्स।सन्निज्झं सव्वदुहाइं, देंति आहाररहिययस्स" ततस्तत्प्रशमनार्थं भुंजीत तथा क्षामो बुभुक्षितः सन् वैयावृत्त्यं न शक्नोति कर्तुं। तथाचोक्तं।"गलइ बलं उच्छाहो, अवेइ सिढिलेइ सयलवावारे । नासइ सत्तं अरई, विवट्टइ असणरहियस्स" अतो वैयावृत्त्यकरणाय भुंजीत । तथा बुभुक्षितः सन्नीर्यापथं न शोधयत्यशक्तत्वादतस्तच्छोधननिमित्तं वा अश्नीयात् तथा क्षुधार्तः सन् न प्रेक्षादिकं संयमं विधातुमलमतः संयमाभिवृद्ध्यर्थं भुंजीत तथा स्थाम बलं प्राण इत्येकार्थः ततः बुभुक्षितस्य परिहीयते परिहानिं याति। ततोऽश्नीयात् तथा गुणनं ग्रन्थपरावर्तनमनुप्रेक्षा चिन्ता तयोरुपलक्षणमेतत् वाचनादिष्वपि बुभुक्षितः सन् अशक्तोऽसमर्थो भवति ततोऽश्नीयात् इत्थंभूतैश्च षड्भिः कारणैः समग्रैरन्यतमेन वा कारणेनाहारयन्नातिक्रामति।

संप्रत्यभोजनकारणप्रतिपादनार्थं संबन्धगाथामाह ।

अहवं न कुज्जाहारं, छहिं ठाणेहिं संजओ ।
पच्छा पच्छिमकालम्मि, काउं अप्पक्खमं खमं ॥

अथवा षड्भिः स्थानैर्वक्ष्यमाणस्वरूपैः संयतः आहारं न कुर्यात् तत्र विचित्रा सूत्रगतिरिति षष्ठं शरीर-व्यवच्छेदलक्षणं कारणं व्याख्यानयति (पच्छा इत्यादि) पश्चात् शिष्यनिष्पादनादि सकलकर्तव्यतानंतरं पश्चिमे काले पाश्चात्त्ये वयसि (अप्पक्खमंति) संलेखनाकरणेनात्मानं क्षपयित्वा यावज्जीवमशनप्रत्याख्यानकरणस्य क्षमं योग्यमात्मानं कृत्वा भोजनं परिहरेन्नान्यथा । एतेन शिष्यानिष्पन्नाद्यभावे प्रथमे वा द्वितीये वा वयसि संलेखनामन्तरेण वा शरीरपरित्यागार्थमशनप्रत्याख्यानकरणे जिनाज्ञाभङ्गमुपदर्शयति । पिं० ॥

(भावत एवाहरेदिति अस्मिन्नेव शब्दे ।)

आहारत्यागकारणानि ।

छहिं ठाणेहिं समणे निग्गंथे आहारं वोच्छिंदमाणे णाइक्कमइ तंजहा "आतंके उवसग्गे, तितिक्खणे बंभचेरगुत्तीए । पाणिदया तवहेउं, सरीरवोच्छेयणट्ठाए"

(वोच्छिंदमाणेत्ति) परित्यजन् आतंके ज्वरादावुपसर्गे राजस्वजनादिजनिते प्रतिकूलस्वभावे तितिक्षणे अधिसहने कस्याः ब्रह्मचर्यगुप्तेः मैथुनव्रतसंरक्षणस्याहारत्यागिनो हि ब्रह्मचर्यं सुरक्षं स्यादिति। प्राणिदया च संपातिम-त्रसादिसंरक्षणं तपश्चतुर्थादि षण्मासान्तं प्राणिदया तपस्तच्च तद्धेतुश्च प्राणिदया तपो हेतुस्तस्मात् प्राणिदया तपो हेतोर्दयादिनिमित्तमित्यर्थस्तथा शरीरव्यवच्छेदार्थं देहत्यागाय आहारं व्यवच्छिन्दन्नातिक्रामत्याज्ञामिति प्रक्रम इह गाथे। "आयंको जरमाई, रायासन्नाइगय उवसग्गे। बंभवयपालणट्ठा, पाणिदया वासमहियाई ॥ १ ॥ तवहेउ चउत्थाइ, जाव य छम्मासिओ तवो होइ । छट्ठं सरीरवोच्छेयण-ट्ठयाहोति अणाहारोत्ति॥२॥" स्था० ६ ठा० ॥

संप्रत्यभोजनकारणानि निर्दिशति।

आयंके उवसग्गे, तितिक्खए बंभचेरगुत्तीसु ।
पाणिदया तवहेउ, शरीरवोच्छेयणट्ठाए ॥

आतंके ज्वरादावुत्पन्ने सति न भुंजीत । तथा उपसर्गे राजस्वजनादिकृते देवमनुष्यतिर्यक्कृते वा संजाते सति तितिक्षार्थमुपसर्गसहनार्थं तथा ब्रह्मचर्यगुप्तिस्विति । अत्र षष्ठ्यर्थे सप्तमी । ततोऽयमर्थः ब्रह्मचर्यगुप्तीनां परिपालनाय तथा प्राणिदयार्थं तथा तपोहेतोस्तपः करणनिमित्तं तथा चरमकाले शरीरव्यवच्छेदार्थं सर्वत्र न भुंजीतेति क्रियासंबन्धः ।

एतामेव गाथां विवृण्वन्नाह ॥

आयंको जरमाई, रायासन्नाइ गय उवसग्गे ।
बंभवयपालणट्ठा, पाणिदया वासमहियाई ॥

आतंको ज्वरादिस्तस्मिन्नुत्पन्ने सति न भुंजीत यत उक्तं "बलावरोधिनिर्दिष्टं ज्वरादौ लंघनं हितं । ऋतेऽनिलश्रमक्रोध-शोककामकृतज्वरान्,, राजस्वजनादिकृते उपसर्गे यद्वा देवमनुष्यतिर्यक्कृते उपसर्गे जाते सति तदुपशमनार्थं नाऽश्नीयात् । तथा मोहोदये सति ब्रह्मव्रतपालनार्थं न भुंजीत भोजननिषेधे हि प्रायो मोहोदयो विनिवर्तते । तथा चोक्तम् ॥ "विषया विनिवर्तन्ते, निराहारस्य देहिनः । रसवर्जं रसोऽप्येवं, परं दृष्ट्वा निवर्तते" । तथा । वर्षे वर्षति मिहिकायां वा निपतन्त्यां प्राणिदयार्थं नाश्नीयात् । आदिशब्दात् सूक्ष्ममंडूकादिसंसक्तायां भूमौ प्राणिदयार्थमटनं परिहरन् न भुञ्जीत ।

तवहेउ चउत्थाई, जाव छम्मासिओ तवो होई ।
छट्ठं शरीरवोच्छे-यणट्ठया होइ अणाहारो ।

तपोहेतोस्तपःकरणनिमित्तं न भुञ्जीत तपश्चतुर्थादिकं चतुर्थादारभ्य तावद्भवति यावत्षाण्मासिकं षण्मासप्रमाणं परतो भगवद्वर्द्धमानस्वामितीर्थे तपसः प्रतिषेधात् षष्ठं पुनः प्रागुक्तविधिना चरमकाले शरीरव्यवच्छेदनार्थं भवत्यनाहारः । तदेवमुक्तं कारणद्वारं । पिं० । उत्त० । अ. ३० ॥

जह कारणं तु तंतू, पडस्स तेसिं च होंति पम्हाइं ।
णाणाइतिगस्सेवं, आहारो मोक्खनेमस्स ॥

यथा पटस्य तन्तवः कारणं तेषामपि च कारणं पक्ष्माणि भवन्ति । एवमेव प्रकारेण ज्ञानादित्रिकस्य (मोक्खनेमस्सत्ति) । नेमशब्दो देश्यः कार्य्याभिधाने रूढः ततो मोक्षो नेमः कार्य्यं यस्य तस्य कारणं भवत्याहारः । पिं० । नि० चू० १ उ. ॥

आहारप्रमाणद्वारम्

बत्तीसं किर कवला, आहारो कुच्छिपूरओ भणिओ ।
पुरिसस्स महिलियाए, अट्ठावीसं भवे कवला ॥

पुरुषस्य कुक्षिपूरक आहारो मध्यप्रमाणो द्वात्रिंशत्कवलः किलेत्याहारस्य मध्यमप्रमाणतासूचकः । महिलायाः कुक्षिपूरक आहारो मध्यमप्रमाणोऽष्टाविंशतिकवलः । नपुंसकस्य चतुर्विंशतिः स चात्र न गृहीतो नपुंसकस्य प्रायः प्रव्रज्यानर्हत्वात् कवलानाञ्च प्रमाणं कुक्कुट्यण्डकम् । कुक्कुटी च द्विधा द्रव्यकुक्कुटी भावकुक्कुटी च । द्रव्यकुक्कुट्यपि द्विधा । उदरकुक्कुटी गलकुक्कुटी च । तत्र साधोरुदरं यावन्मात्रेणाहारेण न न्यूनं नाऽप्यध्मातं भवति स आहार उदरकुक्कुटी । उदरपूरक आहारः कुक्कुटी च उदरकुक्कुटीति मध्यमपदलोपिसमासाश्रयणात् । तस्य द्वात्रिंशत्तमो भागोऽण्डकं तत्प्रमाणः कवलः स्यात्तथा गलः कुक्कुटीव गलकुक्कुटी गल एव कुक्कुटीत्यर्थः । तस्यान्तरालमण्डकम् । किमुक्तं भवति । अविकृतस्य पुंसो गलान्तराले यः कवलोऽविकलः प्रविशति तावत्प्रमाणं कवलमश्नीयात् । अथवा शरीरमेव कुक्कुटी तन्मुखमण्डकं तत्राक्षिकपोलभ्रूणां विकृतिमनापाद्य यः कवलो मुखे प्रविशति तत्प्रमाणम् । अथवा कुक्कुटी पक्षिणी तस्या अण्डकं प्रमाणं कवलस्य । भावकुक्कुटी येन आहारेण भुक्तेन न न्यूनं नाऽप्यत्याध्मातमुदरम्भवति । धृतिश्च समुद्वहति । ज्ञानदर्शनचारित्राणाञ्च वृद्धिरुपजायते । तावत्प्रमाण आहारो भावकुक्कुटी । अत्र भावस्य प्राधान्यविवक्षणादेव प्राग् द्रव्यकुक्कुट्युक्तः । इह भावकुक्कुटी उक्तः । तस्य द्वात्रिंशत्तमो भागो अण्डकप्रमाणो तत्कवलस्य ।

एत्तो किणाईहीणं, अद्धं अद्धद्धगं च आहारं ।
साहुस्स बेंति धीरा, जायामायं च ओमं च ॥

एतस्मात् द्वात्रिंशत्कवलप्रमाणादाहारात् (किणई इति) किञ्चिन्मात्रया एकेन द्वाभ्यां त्रिभिश्चतुर्भिर्वा कवलैः साधोर्हीनं हीनतरं यावदर्द्धमर्द्धस्याऽप्यर्द्धमाहारं यात्रामात्रमाहारं धीरास्तीर्थकृदादयो ब्रुवते न्यूनश्च एष यात्राहार एव वाऽवमाहार इति भावः । पिं० ॥

संप्रति प्रमाणदोषानाह ॥

पगामं च निगामं च, पाणीयं भत्तपाणमाहारे ।
अइबहुयं अइबहुसो, पमाणदोसो मुणेयव्वो ॥

यः कामं निकामं प्रणीतं वा भक्तपानमाहारयति तयाऽतिबहुकमतिबहुशश्च तस्य प्रमाणदोषा ज्ञातव्याः ॥

संप्रति प्रकामादिस्वरूपमाह ॥

बत्तीसाइपरेण, पगाम निचंतमिव उ निकामं ।
जं पुण गलिंतसिणेहं, पणीयमिति तं बुहा बिंति ॥

द्वात्रिंशदादिकवलेभ्यः परेण परतो भुञ्जानस्य यद्भोजनं तत्प्रकामभोजनं तदेव तत्प्रमाणातीतमाहारं नित्यन्तं प्रतिदिवसमश्नतो निकामभोजनम् । यत्पुनर्गलितस्नेहं भोजनं तत्प्रणीतं बुधास्तीर्थकृदादयः ब्रुवते ॥ तथा-

अइबहुयं अइबहुसो, अइप्पमाणेण भोयणं भुत्तं ।
हाएज्ज व वामेज्ज व, मारेज्ज व तं अजीरंतं ॥

अतिबहुकं वक्ष्यमाणस्वरूपमतिबहुशोऽनेकशोऽभ्यस्यता सता भोजनं भुक्तं सत् हादयेत् अतीसारं कुर्यात् तथा वामयेत् यद्वा तदजीर्यन्मारयेत् । तस्मान्न प्रमाणातिक्रमः कर्तव्य इति ।

संप्रति अतिबह्वादिस्वरूपमाह ।

बहुयातीयमइबहुं, अइबहुसो तिन्निसिन्नि परेणं ।
तंचिय अइप्पमाणं, भुंजेज्जइ वा अतिप्पंतो ॥

बहुकातीतमतिशयेन बहु अतिशयेन निजप्रमाणाभ्यधिकमित्यर्थः । तथा दिवसमध्ये यत्त्रीन् वारान् भुंक्ते त्रिभ्यो वा वारेभ्यः परतस्तद्भोजनमतिबहुशः । तदेव च वारत्रयातीतमतिप्रमाणमुच्यते अइप्पमाणे त्यवयवो व्याख्यातः । अस्यैव प्रकारांतरेण व्याख्यानमाह ॥ भुंक्ते यद्वा अतृप्यन् एष अइप्पमाण इत्यस्य शब्दस्यार्थः । अइप्पमाण इत्यत्र च शानच् प्रत्ययस्ताच्छील्यविवक्षायां यद्वा प्राकृतलक्षणवशादिति ।

संप्रति प्रमाणयुक्तहीनतरादिभोजने गुणानाह ।

हियाहारा मियाहारा, अप्पाहारा य जे नरा ।
न ते विज्जा चिगिच्छंति, अप्पाणं ते तिगिच्छगा ॥

हितं द्विधा द्रव्यतो भावतश्च द्रव्यतोऽविरुद्धानि द्रव्याणि भावत एषणीयं तदाहारयंति ये ते हिताहाराः । मितं प्रमाणोपेतमाहारयन्तीति मिताहाराः । द्वात्रिंशत्कवलप्रमाणादप्यल्पमल्पतरं वा आहाराः । सर्वत्र वा बहुव्रीहिः हित आहारो येषां ते हिताहारा इत्यादि एवंविधा ये नरास्तान् वैद्या न चिकित्संति हितमितादिभोजनेन तेषां रोगस्यैवासंभवात् किं त्वेते स्वत एव रोगोत्थानप्रतिषेधकरणेनाऽऽत्मनैवात्मनस्ते चिकित्सकाः ।

सांप्रतमहितहितस्वरूपमाह ॥

तेल्लदहिसमा जोगा, अहितं उ खीरदहिकंजियाणं च ।
पत्थं पुण रोगहरं, विनामगं होइ रोगस्स ।

दधितैलयोस्तथा क्षीरदधिकांजिकानां च यः समायोगः सोऽहितो विरुद्ध इत्यर्थः । तथा चोक्तं शाकमुद्गफलपिण्याककपित्थलवणैः सह करीरदधिमत्स्यैश्च प्रायः क्षीरं विरुध्यते इत्यादि अविरुद्धद्रव्यमेलनं पुनः पथ्यं तच्च रोगहरं प्रादुर्भूतरोगविनाशकरं न च भाविनो रोगस्य हेतुः कारणम् । उक्तञ्च "अहिताशनसम्पर्को, बहुरोगोद्भवो यतः । तस्मात्तदहितं पथ्यं, न्याय्यं पथ्यनिषेवणम्" ।

सांप्रतं मितं व्याचिख्यासुराह ।

अट्ठमसणस्स सव्वं, जणस्स कुज्जा दवस्स दो भागे ।
वाउपवियारणट्ठं, छब्भायउ ऊणयं कुज्जा ॥

इह किल सर्वसुन्दरं षड्भिर्भागैर्विभज्यते तत्रार्द्धं भागत्रय-

रूपमशनस्य सव्यंजनस्य तक्रशाकादिसहितस्याधारं कुर्यात् तथा द्वौ भागौ द्रव्यस्य पानीयस्य षष्ठं तु भागं वायुप्रविचरणार्थमूनं कुर्यात्, इह कालापेक्षया तथा तथा आहारस्य प्रमाणं भवति। कालश्च त्रिधा तथा चाह-

सिओ उसिणो साहारणो य, कालो तिहा मुणेयव्वो।
साहारणंमि काले, तत्थाहारे इमा मत्ता ॥

त्रिधा कालो ज्ञातव्यस्तद्यथा शीत उष्णः साधारणश्च तत्र तेषु कालेषु मध्ये साधारणे काले आहारविषया इयमनंतरोक्ता मात्रा प्रमाणम् ॥

सीए दवस्स एगो, भत्ते चत्तारि अहव दो पाणी।
उसिणे दवस्स दोन्नि उ, तिन्नि व सेसा उ भत्तस्स ॥

शीत अतिशयेन शीतकाले द्रव्यस्य पानीयस्यैको भागः कल्पनीयश्चत्वारि भक्तस्य। मध्यमे तु शीतकाले द्वौ भागौ पानीयस्य कल्पनीयौ त्रयस्तु भागा भक्तस्य। वा शब्दो मध्यमशीतकालसंसूचनार्थः। तथा उष्णे मध्यमोष्णकाले द्वौ भागौ द्रव्यस्य पानीयस्य कल्पनीयौ शेषास्तु त्रयो भागाः भक्तस्य। अत्युष्णे च काले त्रयो भागा द्रव्यस्य शेषौ द्वौ भागौ भक्तस्य। वा शब्दोऽत्युष्णकालसंसूचनार्थः सर्वत्र च षष्ठो भागो वायुप्रविचरणार्थमुक्तोऽतो मोक्तव्यः।

संप्रति भागानां स्थिरचरविभागप्रदर्शनार्थमाह।

एगो दवस्स भागो, अवट्ठिओ भोयणं दो भागा॥
वड्ढंति व हाइंति व,दो दो भागा उ एक्केक्के ॥ १ ॥

एको द्रव्यस्य भागोऽवस्थितो द्वौ भागौ भोजनस्य शेषौ तौ द्वौ भागौ एकैकस्मिन् भक्ते पाने चेत्यर्थः। वर्द्धेते वा हीयेते वृद्धिं वा व्रजेते हानिं वा व्रजेते इत्यर्थः। तथा हि। अतिशीतकाले द्वौ भागौ भोजनस्य वर्धेते अत्युष्णकाले च पानीयस्य। अत्युष्णकाले च द्वौ भागौ भोजनस्य हीयेते अतिशीतकाले पानीयस्य।

एतदेव स्पष्टं भावयति॥

एत्थ उ तइयचउत्था, दोन्नि य अणवट्ठिया भवे भागा।
पंचमछट्ठो पढमो, विइओ विअवट्ठिया भागा ॥ १ ॥

आहारविषयौ तृतीयचतुर्थौ भागावनवस्थितौ तौ ह्यतिशीतकाले भवतोऽत्युष्णकाले च न भवतः। तयाऽयं पानविषयः पंचमो भागो यश्च वायुप्रविचरणार्थं षष्ठो भागो यौ च प्रथमद्वितीयावाहारविषयावेते सर्वेऽपि भागा अवस्थिता न कदाचिदपि भवंतीति भावः। तदेवमुक्तं प्रमाणद्वयम्। पिं०। सूत्र. १ श्रु. ७ अ०।

"आहारार्थं कर्म कुर्यादनिन्द्यं, स्यादाहारः प्राणसंधारणार्थं ॥ प्राणा धार्यास्तत्त्वजिज्ञासनार्थं, तत्त्वं ज्ञेयं येन भूयो न भूयात्" ॥ ॥ १ ॥ आचा० अ० ३ उ० १ ॥

प्रणीताहारभोजनं न युक्तं ब्रह्मचारिण इति (बम्हचेरसमाहि) शब्दे ॥

स्तोकाहारफलं (पडिक्कमण) शब्दे ॥

आहारस्यांगारधूमादिदोषाः (अंगारधूमादि) शब्देषु उक्ता अपि संग्रहेणाह ॥

अह भंते ! सइंगालस्स सधूमस्स संजोयणादोसदुट्ठस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पण्णत्ते ? गोयमा ! जेणं निग्गंथे वा निग्गंथी वा फासुएसणिज्जं असणपाण ४ पडिग्गहेत्ता संमुच्छिए गिद्धे गढिए अज्झोववण्णए आहारं आहारेइ एसणं गोयमा ! सइंगाले पाणभोयणे जेणं निग्गंथे वा निग्गंथी वा फासुएसणिज्जं असण ४ पडिग्गहेत्ता महया अप्पत्तियकोहकिलामं करेमाणे आहारमाहारेइ एस णं गोयमा ! सधूमे पाणभोयणे जेणं निग्गंथे वा जाव पडिग्गहेत्ता गुणुप्पायणहेउं असद्दव्वेणं सद्धिं संजोएत्ता आहारमाहारेइ एस णं गोयमा ! संजोयणादोसदुट्ठे पाणभोयणे एएणं गोयमा ! सइंगालस्स सधूमस्स संजोयणादोसदुट्ठस्स पाणभोयणस्स अट्ठे पण्णत्ते ॥

(सइंगालस्सत्ति) चारित्रेन्धनमङ्गारमिव यः करोति भोजनविषयरागाग्निः सोऽङ्गार एवोच्यते तेन सह यद्वर्त्तते पानकादि तत्साङ्गारं तस्य (सधूमस्सत्ति) चारित्रेन्धनधूमहेतुत्वाद्धूमो द्वेषस्तेन सह यत्पानकादि तत्सधूमं तस्य (संजोयणादोसदुट्ठस्सत्ति) संयोजना द्रव्यस्य गुणविशेषार्थं द्रव्यान्तरेण योजनं स इव दोषस्तेन दुष्टं यत्तत्तथा तस्य (जेणंति) विभक्तिपरिणामाद्यमाहारमाहारयन्तीति संबन्धः (मुच्छिएत्ति) मोहवान् दोषानभिज्ञत्वात् (गिद्धेत्ति) तद्विशेषाकांक्षावान् (गढिएत्ति) तद्गतस्नेहतन्तुभिः संदर्भितः (अज्झोववण्णेत्ति) तदेकाग्रतां गतः (आहारमाहारेत्ति) भोजनं करोति (एसणंति) एष आहारः साङ्गारं पानभोजनम् (महयाअप्पत्तियंति) महदप्रीतिकमप्रेम (कोहकिलामंति) क्रोधात्क्लमः शरीरायासः क्रोधक्लमोऽतस्तं (गुणुप्पायणहेउंति) रसविशेषोत्पादनायेत्यर्थः ॥ भ. ७ श० १ उ०।

उत्तरगुणानधिकृत्याह ॥

सुद्धे सिया जाए न दूसएज्जा।
अमुच्छिए ण य अज्झोववन्नए वा ॥
धितिमं विमुक्के ण य पूयणट्ठी।
न सिलोयगामी य परिव्वएज्जा ॥ २३ ॥
निक्खम्म गेहाउ निरावकंखी।
कायं वि उस्सेज्ज नियाणछिन्ने ॥
णो जीवियं णो मरणावकंखी।
चरेज्ज भिक्खू वलयाविमुक्केत्तिवेमि ॥ २४ ॥

(सुद्धेसिया इत्यादि) उद्गमोत्पादनैषणाभिः शुद्धे निर्दोषे स्यात् कदाचिद्याते प्राप्ते पिंडे सति साधू रागद्वेषाभ्यां न दूषयेत्। उक्तं च " बायालीसेसणसं, कडंमि गहणंमि जीव नहु छलिओ। इण्हिं जह न छलिज्जसि, भुंजंतो रागदोसेहिं " तत्रापि रागस्य प्राधान्यख्यापनायाह। न मूर्च्छितोऽमूर्च्छितः सकृदपि शोभनाहारलाभे सति गृद्धिमकुर्वन्नाहारयति। तथा नाऽध्युपपन्नस्तमेवाहारं पौनःपुन्येनाभिलषमाणः केवलं संयमयात्रापालनार्थमाहारमाहारयेत् प्रायो विदितवेद्यस्यापि विशिष्टाहारसन्निधावभिलाषातिरेको जायत इत्यतोऽमूर्च्छितोऽनध्युपपन्न इति च प्रतिषेधद्वयमुक्तम्। उक्तं च " भुत्तभोगो पुरा जो वि, गीयत्थो वि य भाविओ। संते साहारमाईसु, सो वि खिप्पं तु खुब्भइ " ॥ सूत्र. श्रु. १ अ० १० ॥

शास्त्रातिक्रान्त आहारः ॥

अह भंते ! सत्यातीयस्स, सत्यपरिणामियस्स, एसियस्य, वेसियस्स, समुदाणियस्स, पाणभोयणस्स, के अट्ठे पम्मत्ते ? गोयमा ! जेणं निग्गंथे वा २ निक्खित्तसत्थमुसले ववगयमालावण्णगविलेवणे ववगयचुयचइयचत्तदेहं जीवविप्पजढं अकयमकारियमसंकप्पियमणाहूयमकियकडमणुद्दिट्ठं नवकोडिपरिसुद्धं दसदोसविप्पमुक्कं उग्गमउप्पायणेसणासु परिसुद्धं वीइंगालं वीइधूमं संजोयणा–दोसविप्पमुक्कं असुरसुरं अचवचवं अदुयमविलंबियं अपरिसाडिं अक्खोवंजणवणाणुलेवणभूयं संजमजाया मायावत्तियं संजमभारवहणट्ठयाए बिलमिव पन्नगभूएणं अप्पाणेणं आहारमाहारेइ एसणं गोयमा ! सत्यातीयस्स, सत्यपरिणामियस्स, जाव–पाणभोयणस्स, अयमट्ठे पण्णत्ते तं चेव सेवं भंते ! भंतेत्ति ॥

(सत्थातीतस्सत्ति) शस्त्रादग्न्यादेरतीतमुत्तीर्णं शस्त्रातीतम् एवं भूतं च तथाविधप्रयुकादिवदपरिणतमपि स्यादत आह (सत्थपरिणामियस्सत्ति) वर्णादीनामन्यथा करणेनाचित्तीकृतस्येत्यर्थः । अनेन प्रासुकत्वमुक्तम् (एसियस्सत्ति) एषणीयस्य गवेषणाविशुद्ध्या गवेषितस्य (वेसियस्सत्ति) विशेषेण विविधैर्वा प्रकारैरेषितं व्येषितं ग्रहणैषणाग्रासैषणाविशोधितं तस्य अथवा वेषो मुनिनेपथ्यं स हेतुर्लाभे यस्य तद्वैषिकं आकारमात्रदर्शनादवाप्तं नत्वावर्जनया अनेन पुनरुत्पादनादोषापोहमाह । (समुदाणियस्सत्ति) ततस्ततो भिक्षारूपस्य किं भूतो निर्ग्रन्थ इत्याह । (निक्खित्तसत्थमुसलेत्ति) त्यक्तखड्गादिशस्त्रमुसलः (ववगयमालावण्णगविलेवणेत्ति) व्यपगतपुष्पमालाचंदनानुलेपनः स्वरूपविशेषणे चेमे न तु व्यवच्छेदार्थे निर्ग्रन्थानामेवं रूपत्वादेवेति (ववगयचुयचइयचत्तदेहंति) व्यपगता स्वयं पृथग्भूता भोज्यवस्तुसंभवा आगंतुका वा कृत्यादयश्च्युता मृताः स्वत एव परतो वा ऽन्यवहार्यवस्त्वात्मकाः पृथिवीकायिकादयः । (चइयत्ति) त्याजिता भोज्यद्रव्यात् पृथक्कारिता दायकेन (चत्तत्ति) स्वयमेव दायकेन त्यक्ता भक्ष्यद्रव्यात् पृथक् कृता देहाभेदविवक्षया देहिनो यस्मात् स तथा तमाहारम् । वृद्धव्याख्या तु व्यपगत ओघतश्चेतनापर्यायादचेतश्च्युतो जीवनक्रियातो भ्रष्टश्च्यावितस्तत एवाऽऽयुष्कक्षयेण भ्रंशितस्त्यक्तदेहः परित्यक्तजीवसंसर्गजनिताहारप्रभवोपचयस्तत एषां कर्मधारयोऽतस्तं किमुक्तं भवतीत्याह (जीवविप्पजढंति) प्रासुकमित्यर्थः (अकयमकारियमसंकप्पियमणाहूयमकीयकडमणुद्दिट्ठं) अकृतं साध्वर्थमनिर्वर्तितं दायकेन एवमकारितं दायकेनैव अनेन विशेषणद्वयेनानाधाकर्मिक उपात्तः असंकल्पितं स्वार्थं संस्कुर्वता साध्वर्थतया न संकल्पितं अनेनाप्यनाधाकर्मिक एव गृहीतः स्वार्थमारब्धस्य साध्वर्थं निष्ठां गतस्याऽपि आधाकर्मिकत्वात् । न विद्यते आहूतमाह्वानमामन्त्रणं नित्यं मद्गृहे पोषमात्रमन्नं ग्राह्यमित्येवं रूपं कर्मकराद्याकरणं वा साध्वर्थं स्थानान्तरादन्नाद्यानयनाय यत्र सोऽनाहूतोऽनित्यपिण्डो ऽनभ्याहृतो वेत्यर्थः । स्पर्धया वाऽऽहूतं तन्निषेधादनाहूतो दायकेनास्पर्धया दीयमान इत्यर्थः । अनेन भावतोऽपरिणतानभिधान एषणादोषनिषेध उक्तोऽतस्तमक्रीतकृतं क्रयेण साधुदेयं न कृतमनुद्दिष्टमनौद्देशिकं (नवकोडीपरिसुद्धंति) इह कोट्यो विभागास्ताश्चेमा बीजादिकं जीवं न हन्ति न घातयति घ्नन्तं नानुमन्यते । ३ । एवं न पचति । ३ । न क्रीणाति । ३ । इत्येवं रूपाः (दसदोसविप्पमुक्कंति) दोषाः शंकितम्रक्षितादयः । (उग्गमउप्पायणेसणासुपरिसुद्धंति) उद्गमश्च आधाकर्मादिः षोडशविधः । उत्पादना च धात्रीदूत्यादिका षोडशविधैव उद्गमोत्पादने एतद्विषया या एषणा पिण्डविशुद्धिस्त या सुष्ठु परिशुद्धो यः स उद्गमोत्पादनैषणासु परिशुद्धो ऽतस्तम् अनेन चोक्तानुक्तसंग्रहः कृतः । वीतांगारादीनि क्रियाविशेषणान्यपि भवन्ति । प्रायोऽनेन च ग्रासैषणा विशुद्धिरुक्ता (असुरसुरंति) अनुकरणशब्दोऽयम् एवं (अचवचवमित्यपि) (अदुयंति) अशीघ्रं (अविलंबियंति) नातिमन्थरम् (अपरिसाडिंति) अनवयवोज्झितं (अक्खोवंजणवणाणुलेवणभूयंति) अक्षोपांजनं च शकटधूर्म्रक्षणं व्रणानुलेपनं च क्षतस्यौषधेन विलेपनं अक्षोपांजनव्रणानुलेपने ते इव विवक्षितार्थसिद्धिरसादिनिरभिष्वङ्गता साधर्म्याद्यः सोऽक्षोपांजनव्रणानुलेपनभूतोऽतस्तं क्रियाविशेषणं वा ॥ ५ ॥ (संजमजायामायावित्तियंत्ति) संयमयात्रा संयमानुपालनं सैव मात्रा आलम्बनसमूहांशः संयमयात्रामात्रा तदर्थं वृत्तिः प्रवृत्तिर्यत्राहारे स संयमयात्रामात्रावृत्तिको ऽतस्तं संयमयात्रामात्रावृत्तिकं वा यथा भवति संयमयात्रामात्रा वा प्रत्ययो यत्र स तथाऽतस्तं संयमयात्रामात्राप्रत्ययं वा यथा भवति । एतदेव वाक्यान्तरेणाह । (संजमभारवहणट्ठयाएत्ति) संयम एव भारस्तस्य वहनं पालनं स एवार्थः संयमभारवहनार्थस्तद्भावस्तत्ता तस्यै (बिलमिव पण्णगभूएणं अप्पाणेणंति) बिले इव रन्ध्रे इव पन्नगभूतेन सर्पकल्पेनात्मना करणभूतेन आहारमुक्तविशेषणं आहारयति शरीरकोष्ठके प्रक्षिपति । यथा किल बिले सर्प आत्मानं प्रवेशयति पार्श्वानसंस्पृशन्नेवं साधुर्वदनकंदरपार्श्वानसंस्पृशन्नाहारेण तदसंचारणतो जठरबिले आहारं प्रवेशयतीति । (एसणंति) एषोऽनंतरोक्तविशेषण आहारः शस्त्रातीतादिविशेषणस्य पानभोजनस्यार्थो ऽभिधेयः प्रज्ञप्तः । भ०–७ श. १ उ ० ॥ अनु ० । वि० ।

आहारपरिष्ठापना (परिट्ठावणा) शब्दे ॥

भक्तपरिज्ञा तु समाप्यर्थमाहारो दीयते । (इति भत्तपरिण्णा) शब्दे । युगलिनः कन्दाद्याहारा आसन् ऋषभस्वामिनाऽऽहारिणः कृताः ।

सूत्रं । जे भिक्खू पिउमंदपल्लासयं वा पडोलपल्लासयं वा बिल्लपल्लासयं वा सीओदगवियडेण वा उसिणोदगवियट्टेण वा संफाणिय संफाणिय आहारेइ आहारंतं वा साइज्जइ ॥ १४ ॥

पिचुमंदो निंबो पल्लासं पत्तं संफाणियंति धोविउं अहवा संफाडिउं मेलितुमित्यर्थः ।

गा०-आहारमणाहारस्स, मग्गणा णिमसा कता होति । निंबपडोलादीहिं, दियराओ चउक्कभयणाओ । ३८ ।

को आहारो को वा अणाहारो एतेहिं निंबपडोलादएहिं मग्गणा कता भवति आहार आणाहारे दियरे वा राति चउभंगो दियागहियं दियाभुत्तं एवं च भंगा ॥

गा०-जा हट्ठसमाहारो, चउव्विहो परियासियं तं तु ।

णिवपमोल्लादीयं सति लाजे जं व परिवसति ॥ ३९ ॥
हट्ठो णिरोगो णिव्वाधितो समत्तो तस्स जो आहारो असणा-इचउव्विहो तं परियासिउं जो तुंजति चउभंगेण तस्स पच्छित्तं । इमं ।

गा०–आहारे चउभंगे, चउगुरुगेतरे व चउलहुगा ॥
सुत्तं पुण तद्दिवसं जो धुवति अचेतणा पलासो ॥ ४० ॥

आहारे परियासिते चउसु चउगुरुगं इतरे अणाहारिमेसु चउसु विभंगेसु चउलहुं इमे पुण सुत्तं जो तद्देवसियं अचित्तं धुविओ भुंजाति तस्स भवति अणाहारियं परियासियं पडुच्च भण्णति ॥

गा०-भयणपदाण चउण्हं, अण्णतराएण जो तु आहारे।
णिवपमोल्लादीयं, सो पावति आणमादीणि ॥ ४१ ॥

चउरो भंगा भयणापदात्तेहिं जो आहारोति तस्स आणा-दिदोसा संफाणंति सुत्तपदं तेसिं भावक्खा ॥

गा०-सविणव उसिणेणव, वियडेणं धोवणानुफंसणा ।
अहवा जायं धोवति, संफाहो एगहाणेगाहं ॥ ४२ ॥

एगाहाणेगाहं एगाणेगदिवसपिंफितााणि धोवति इमा विराहणा।

गा०-छद्दवतविराधणता, पाणादीया समुच्छंति ।
तद्दिवसधोवणट्ठा, तं णिस्सिमतघाती भुंजंतो ॥ ४३ ॥

छट्ठं रातीभोयणवयं तं विराहिज्जति मच्छियातिपाणा तत्थ-तिव्विति ते गिहिकोइलिया तिणंति किज्जंतेसु वा पिंफिएसु कुंथुमाती संमुच्छंति । आद्य शब्दः तर्कणादिदोषादिप्रति-पादनः यथा गवाद्यां ब्राह्मणान् परिभोजयेत् एते परिवासिते दोसा इमे तद्देवसिते वि अिंवपत्ताति अणट्ठा घेत्तुं धोविउं भुंजंतस्स तन्निस्सियपाणिघातो भवति धावंतस्स य प्लाा-वणदोसो अतो तद्देवसियंपि ण कप्पति भुंजिउं कारणा कप्पति ॥

वितियपदं गेलण्णे, वेज्जुवएसे य दुल्लभंदव्वे ।
तद्दिवसंजत्तणाए, वीयं गीयत्थसंविग्गे ॥ ४४ ॥

गिलाणकारणे वेज्जुवदेसेण संफाणे दुल्लभं दव्वं वा अणेग-दिवसे संफाणेतितद्देवसियं पुण परसंफाणियं गेण्हंति असति अप्पणा वि संफाणेति तद्देवसियंमि अ लभंते वितिय-मिति आगाढे पओयणे गीतत्थे संविग्गे सविगरणं पि करे-ज्ज तं पुण पित्तादिरोगाणं पसमणट्ठा इमं गेण्हे ॥

पउमप्पलमाउलुंगे, एरंडे चेव णिंबुपत्ते य ।
वेज्जुवदेसे गहणं, गीतत्थे विकरणं कुज्जा ॥ ४५ ॥

पित्तुदए ग पउमप्पलासिंधे वाए निंवाए मातुलुंगं वा एरंडो संभेणि च पत्ता तद्दिवस जयणापत्ति । अस्य व्याख्या । वेज्जु-वएसे गहणंति । वितियं संविग्गेत्ति । अस्य व्याख्या । गीयत्थे विकरणं कुज्जाएतदेवार्थं स्फुटतरं करोति ॥

संफाणितस्स गहणं, असती घेत्तूण अप्पणा धोवे ।
तद्दिवसिगिलंजासति, णेगा विणिसा नु संफाणो । ४५ ।

तद्देवसियस्स असति अणेगदिवसे वि करेति ॥ नि. चू. १ उ.। (सचित्तवृक्षे सचित्तायनाहारः कार्य इति सचित्तरुक्खशब्दे ॥)
(आहारग्रहणविधिः–गोयरचरिया,शब्दे ॥)

संसार चक्कवाले, सव्वे ते पुग्गलामए बहुसो ।
आहारिया य परिणा–मियाय न यहं गओ तत्तिं ॥५२॥

आहारनिमित्तेणं, अह यं सव्वेसु नरयलोएसु ।
उववन्नोमिय बहुसो, सव्वासु य मिच्छजाईसु ५३ ॥
आहारनिमित्तेणं, मिच्छा गच्छंति दारुणे नरए ।
सच्चित्तो आहारो,न खमइ मणसा वि पच्छेउं ॥ ५४ ॥
महा० प० ॥

आह्रियते इत्याहारः । ओदनादौ, ॥ सूत्र० ॥ १ श्रु. ७ अ. ।
चउविहे आहारे प० तं० असणे पाणे खाइमे साइमे ॥
स्था० ४ ठा० ॥ अट्ठविहे आहारे पण्णत्ते तं० ॥
मणुण्णे असणे पाणे खाइमे साइमे अमणुण्णे असणे पाणे खाइमे साइमे । स्था० ८ ठा० ॥

असणं पाणगं चेव, खाइमं साइमं तहा ।
एसो आहारविही, चउविहो होइ नायव्वो ॥ ३६ ॥

अशनं मण्डकौदनादि पानं चैव द्राक्षापानादि खादिमं फलादि स्वादिमं गुडादि एष आहारविधिश्चतुर्विधो भवति ज्ञातव्य इति गाथार्थः । आव० । ६ अ० ।

सांप्रतं समयपरिभाषया शब्दार्थनिरूपणायाह ॥

आसुं खुहं समेइं, असणं पाणाणुवग्गहे पाणं ।
खे माइ खाइमंति, साएइ गुणे तओ साइ ॥ ३७ ॥
सव्वो वि अ आहारो, असणं सव्वो वि वुच्चई पाणं ।
सव्वो वि खाइमंति अ, सव्वो वि अ साइमं होई ॥३८॥
जइ असणं चि अ सव्वं, पाणगमविवज्जणंमि सेसाणं ।
हवइ असेसविवेगो,तेण विभत्ताणि चउरो वि ।३९ ।
असणं पाणगं चेव, खाइमं साइमं तहा ।
एवं परूविअं सीस–हहि ओ जे सुही होइ ॥ ४० ॥

(आसुत्ति) आशु शीघ्रं क्षुधां बुभुक्षां समयतीति अशनम् । तथा प्राणानामिन्द्रियादिलक्षणानामुपग्रहे उपकारे यद्वर्तते इति गम्यते तत्पानमिति । खमित्याकाशं तच्च मुखविवरमेव तस्मिन्मातीति खादिमम् । स्वादयति गुणान् रसादीन् संयमगुणान्वा यतस्ततः स्वादिमं । हेतुत्वेन तदेवा-स्वादयतीत्यर्थः । विचित्रनिरुक्तिपाठाद्भ्रमाति रौति तद्भ्रमर-इत्यादिप्रयोगदर्शनात् साधुरेवाऽयमन्वर्थः इति गाथार्थः ॥ ३७ ॥ उक्तः पदार्थः पदविग्रहस्तु समासभाक् पदविषय इति नोक्तः अधुना चालनामाह ॥ (सव्वो वि यत्ति) यदनं-तरोदितपदार्थापेक्षया अशनादीनीति । यतः सर्वोऽपि चाहारश्चतुर्विधोऽपि तथा । अशनं सर्व्वोऽपि चोच्यते । पानकं सर्वोऽपि च खादिमं सर्व एव च स्वादिमं भवति अन्वर्थाविशेषात् । तथा हि यथैवाशनमोदनमण्डकादि क्षुधं शमयति एवं पानमपि तत्तथैव द्राक्षाक्षीरपानादि । खादिममपि फलादि, स्वादिममपि गुडादि । यथा च पानं प्रा-णानामुपग्रहे वर्तते एवमशनादीन्यपि तथा चत्वार्यपि खे मान्ति चत्वार्यपि वा स्वादयन्ति अस्वाद्यंते चेति न कश्चिद्विशेषस्त-स्मादयुक्त एवं भेद इति गाथार्थः ॥३८॥ इयं चालना । प्रत्यव-स्थानं तु यद्यपि एतदेव तथापि तुल्यत्वार्यप्रामावपि रुढितो नीति-प्रयोजनं च संयमोपकारकमस्येवं कल्पनया अन्यथा दोषस्त या चाह (जइ असणत्ति) यद्यशनमेव सर्वमाहा-रजातं गृह्यते ततः शेषापरिभोगेऽपि पानकाद्यवर्जने उदका-परित्यागे शेषाणामाहारभेदानां निवृत्तिर्न कृता भवतीति

वाक्यशेषः ततः का नो हानिरिति चेत् भवति विशेषविवेकः अस्ति च शेषाहारभेदपरित्यागः न्यायोपपन्नत्वात् प्रेक्षापूर्वं नेत्यर्द्धं कुक्कुट्या पच्यते अर्द्धं प्रसवाय कल्पत इत्यपरिणतानां श्रद्धा च न जायते एवं सामान्यविशेषभेदनिरूपणया सुखाव सेयं सुखश्रद्धेयं च भवतीति गाथार्थः ॥ ३९ ॥

तथा चाह-असणंगाहा, असनं पानकं चैव खादिमं स्वादिमं तथा । एवं प्ररूपिते सामान्यविशेषभावनाख्याते तथ्यावबो धात् श्रद्धा प्रवर्तते उपक्रमणार्थत्वाद्दीयते पाल्यते च सुख मिति गाथार्थः । ४० ॥

उपस्कृतसंपन्नादिना आहारचातुर्विध्यम

चउव्विहे आहारे पं० तं० उवक्खरसंपन्ने उवक्खड संपन्ने सन्नावसंपन्ने परिजुसिय संपन्ने ॥

उपस्क्रियतेऽनेनेत्युपस्करो हिङ्ग्वादिस्तेन संपन्नो युक्त उपस्क रसंपन्नस्तथा उपस्करणमुपस्कृतं पाक इत्यर्थस्तेन संपन्न ओद-नकमण्डकादिः उपस्कृतसंपन्नः पाठान्तरेण नो उपस्कारसंप-न्नो हिङ्ग्वादिभिरसंस्कृत ओदनादिः । स्वभावेन पाकं विना संपन्नः सिद्धः द्राक्षादिः स्वभावसंपन्नः (परिजुसियत्ति) पर्युषितं रात्रिपरिवसनं तेन संपन्नः इड्डरिकादिः यतस्ताःपर्यु-षिताकलनीकृता आम्लरसा भवंति ।

आहारस्य लौकिकालौकिकोत्तरिकाश्च भेदाः (पिंडशब्दे वक्ष्यते) पिंडरूपत्वात् तस्य ।

आहारपरिश्रावणम् ।

॥ सूत्रं-जे भिक्खू असणं वा ४ अणागाढे परिसा-वेइ परिसावंतं वा साइज्जइ ॥ १७४ ॥

जे भिक्खू परिसावियस्स असणं वा ४ तया पमाणं वा भुंजप्पमाणं वा विंदुप्पमाणं वा आहारं आहारेइ आहारंतं वा साइज्जइ ॥ १७५ ॥

अश् भोजने । खाद भक्षणे । पा पाने । स्वद आस्वादने-एते चतुरो तिधि दो अक्खरं वा जे राती अणागाढेण आगा ढं अणागाढं तंमि जो परिवसावेति तस्स चउगुरुं आणाति विराहणा य भवति इमा निज्जुत्तिगाहा ।

जे भिक्खू असणादि, रातो अणागाढणिक्खवेज्जाहि सो आणा अणवत्थं मिच्छत्तविराहणं पावे ।१७७।

(आगाढचातुर्विध्यमागाढशब्दे)

अणागाढे इमं सुत्तं अणागाढं परिवसावेति तस्स य सोहि संजमो य विराहणादोसा य तत्थ संजमे इमा विराधणा ॥

संमुच्छंति तहिं वा, असे आगंतुगावलग्गंति ।

परनोपरगलमाणा, विसएमेव असणादि ॥ १७८ ॥

असणादिए परिवसाविते किमिरसगादीपाणा संमुच्छंति असे वा मुच्छिजमसगमकोडपिवीलिगादी पडंति तक्केति परंपरतो वा भवंति तं परिवासिदव्वं मच्छियगपइंगमुसगा दि तक्केति, मच्छियातो गिहिकोइलिया तक्केति, गिहकोइलगं मज्जारो तक्केति, मज्जारं साणो तक्केति, एस तक्कंता परंपरओ अह च जायणं परिगलिति तत्थ वि परिगलितं एवं चेव तक्कंत्त परंपरओ, अत्र मधुबिंदोपाख्यानं दृष्टव्यं एसा संजमविराहणा

लाला तया विमा वा, उंदरपिंडी व पडणसुकं वा ।

घरकोइलसुत्तेज्जा पिवीलगा मरणतो णाणं ॥ १७९ ॥

भत्ते पाणे वा परिवासियठविते सप्पादिणा जंघासणेण ला-लाविससंमिस्सा मुक्का हवेज्जा तया विसेण वा फंसितं हवे-ज्जा तेहिं वासगतेहिं वीयं निसंतं तं परेज्जा । घरकोइलो वा सुत्तेज्जा गिहकोकिल अवयवसंमिस्सेण छुत्तेण पोट्टे किल गिहकोइला संमुच्छंति मुइंगा संमुदि वा परिपायत्थ मुइंगासु मेहा परिहायति । मेहापरिहाणीए णाणं विराहणा सेसेसु आय-विराहणा परियावणा परियावणादि जाव चरिमं पावती वितियपदे आगाढो कारणे निक्खिवंतो अदोसो तं च इमं ॥

वितियपदं गेलण्णो, अद्धाणे मे य उत्तमट्ठेय ।

एतेहि कारणेहिं, जयणाए णिक्खमे भिक्खू ॥१८३॥

गिलाणस्स पदं दिवसं अलभंते अट्ठाण पावं नाणं असंथरणे दुब्भिक्खे य असंथरंते उत्तमट्ठपारिवन्नस्स असमाहाणे तक्खणमलंभे एवमादिकारणेहिं जयणा ते परिवासेज्जा इमा जयणागाहा ॥

सवकूपमुहे वा, ददरमतणातीअपरि-छुजंते ।

उंदरजए सरावं, कंटियउवरिंअहेभूत्ति ॥ १८४ ॥

लाजए सवोढं उज्झति अप्पमुहे वा कुडमुहादिसु तत्थ बोढुं चम्मेण घणेण वा चीरेण ददरेति ददरासति सरावादीपिधाणं दातुं संधिमयणेण लिंपति छगणेण मट्टियाए वा ततो अव्वा बाहे एगंत ठवेंति, जत्थ उंदरभयं तत्थ सिक्कं एकातुं चेहासे ठवेंति, जदि रज्जए उंदरा अवतरंति तत्थंतरा सरावं ठवेंति, कंटकाउ काउं वा कद्दमे उड्डमुहा करेंति । एसा उवरिरक्खा भूमिभियस्स वा अहोभूती करेंति परिगलणभया चेहा स-ट्ठियस्स अहोभूती करिज्जाति जत्थ पिवीलिगभयं तसगाय-णत्थि रज्जवा मूसगेहिं छिंदेण भयं तत्थिमा आलयविही ।

ईसिं भूमिमपत्तं, असणं वा विच्छिणरक्खड्डा ॥

परिभेहउभयकाले, अगीय अंतरं न असंतु ।१८५।

भूमिए ईसिं अपत्तं रज्जुए उसरेंति आसस्स वाहेट्ठा अण-ष्फिडंतं ठवंत्ति किमेवं ठविज्जति जदि मूसगेण रज्जुभिज्जति तो सपाणभोयणं पडितं पिण भिज्जति रक्खियं भवति पुव्वा वरासु य सज्झासु परिभेहपमज्जणा करेंति अगीतगिलाणा जत्थ वसहीए, तत्थ ठवेंति ते वा अगीय-गिलाणा अण्णत्थ ठवेंत्ति । नि०चू० ११ उ. ॥

आहारप्रतिपादकत्वात् प्रज्ञापनाया अष्टाविंशे पदे, च । प्रज्ञा० १ पद ॥

आहारएसणा-आहारैषणा-स्त्री०-आहारस्य एषणा ग्रहणाद् गवेषणादिग्रहणस्तदर्थसूचकत्वादाहारैषणा । द्रुमपुष्पिका नाम नि दशवैकालिकस्य प्रथमे अध्ययने, दश० १ अ० ॥

आहारओ-आहारतस्- अव्य० ल्यप् लोपे कर्मणि पंचमी । आहारमाश्रित्येत्यर्थे, "आहारओ पंचकवज्जणेण" आहार माश्रित्य पञ्चकं वर्जयन्ति । "लसणं पलांडुः करभीक्षीरं गोमां सं मद्यं चेत्येतत्पंचकवर्जनेन मोक्षं वदन्ति ।" सूत्र० १श्रु०७अ०॥

आहारग-आहारक- न०-चतुर्दशपूर्वविदाऽऽह्रियते गृह्यते इत्याहारकमथवा ऽऽह्रियन्ते गृह्यन्ते केवलिनः समीपे सूक्ष्म जीवादयः पदार्था अनेनेत्याहारकम् । अनु० । विशे० । स्था० । ठा० २ । शरीर भेदे, स० ।

अणाहारगशब्दे दंडकमुक्तम् ॥

ओजोलोमप्रक्षेपाहाराणामन्यतमाहारमाहारयतीति आहा-रकः । अनाहारकविलक्षणे जीवे, कर्म० ॥ चतुर्दशपूर्वविदा

तथाविधकार्योत्पत्तौ विशिष्टलब्धिवशादाह्रियते निवर्त्यते इत्याहारकं । अथवाऽऽह्रियंते गृह्यंते तीर्थकरादि समीपे सूक्ष्मजीवादयः पदार्था अनेनेत्याहारकं । कृद्बहुलमिति कर्मणि करणे वा णकः । यदवादि " कज्जंमि समुप्पन्ने, सुयकेवलिणा विसिट्ठलद्धीए । जं इत्थ आहरिज्जइ, भणंति आहारगं तं तु ॥१॥ " कार्य्यं चेदं । पाणिदय-रिद्धिदरिसण, छुम्मत्थो वग्गहण हेऊ वा* संसयवुच्छे यत्थं, गमणं जिणपायमूलम्मि २ । कर्म० । एतच्चाहारकं कदाचनापि लोके सर्वथा पि न भवति तच्चाऽनवनं जघन्यत एकं समयमुत्कर्षतः षण्मासान् यावत् । उक्तंच " आहारगाई लोके छम्मासा जा न होंति विकयाई । उक्कोसेणं नियमा, एक्कं समयं जहन्नेणं ,, जी० १ प्र. । प्रज्ञा० २० पद । पं० सं० । द्वा. । आव० । सूत्र० ।

आहारकशरीरं चतुः कृत्वा मोक्ष इति न सर्वस्य चतुर्दशपूर्विण इति (समुग्घाय) शब्दे ॥ ओगाहणशब्दे तदवगाहना॥ आहारकाः सदैवानाहारका विग्रह गतौ सदैवानाहारकाः भवन्ति, स्था० २ ठा० ॥ आहारकशरीर वति, विशे० ॥ आहारकशरीरलब्धिसंपन्ने कल्प ० ॥

आहारगंगोवंगणाम–आहारकाङ्गोपाङ्गनामन्– न०–अङ्गोपाङ्गनामकर्मभेदे, यदुदयादाहारकशरीरत्वेन परिणतानां पुद्गला नामङ्गोपाङ्गविभागपरिणतिरुपजायते, कर्म० ॥

आहारगजुगल–आहारकयुगल– न०–आहारशरीराहारकांगोपांङ्गलक्षणे आहारकद्विके, कर्म० ।

आहारगणाम–आहारकनामन्– न०–आहारकनिबंधने नाम्नि कर्म० ॥

आहारगदुग–आहारकद्विक– न० आहारकशरीराहारकांगोपांगलक्षणे नामकर्म्मोत्तरप्रकृतिद्वयेऽर्थे, पं० सं. ॥

आहारगलद्धि–आहारकलब्धि– स्त्री० आहारकशरीरकरण शक्तौ, आहारकशरीरं च हस्तप्रमाणमेकस्मिन् भवे, द्विः संसारे च चतुः कृत्वस्तीर्थकरस्फीतिदर्शनार्थं चतुर्मासाः । ग० २ अधि । प्रव ० ॥

आहारगवग्गणा–आहारकवर्गणा– स्त्री० आहार एवाहारक स्तत्प्रायोग्यवर्गणा आहारकवर्गणा आहारकशरीरग्रहणकप्रायोग्यवर्गणायाम् कर्म्म० प्र० । वग्गणाशब्दे स्वरूपं ।

आहारगसमुग्घाय–आहारकसमुद्घात–पु० आहारके प्रारभ्यमाणे समुद्घात आहारकसमुद्घातः । प्रव० ॥ आहारकर्मविषये, पं० सं. ॥ चतुर्दशपूर्वविद आहारकलब्धिमंत कचित्संदेहापगमाय तीर्थकरांतिकगमनार्थमाहारकशरीरं समुपादातुं बहिरात्मप्रदेशप्रक्षेपे, आचा० ॥ आहारकसमुद्घातस्तु जीवप्रदेशान् शरीराद्वेहिर्निष्कास्य वाहल्यमात्रमायामतश्च संख्येयानि योजनानि दण्डं निसृजति निसृज्य च यथा स्थूलानाहारकशरीरनामकर्मपुद्गलान् शातयति ॥ स्था० ठा. ७ । प्रज्ञा० ॥

आहारगसरीरकायप्पओग–आहारकशरीरकायप्रयोग–पु० आहारकशरीरनिवृत्तेः प्रधानेऽङ्गे । भ० ८ श० १ उ० ।

आहारगुत्त–आहारगुप्त–त्रि० अनतिमात्राप्रस्निग्धाहारभोजिनि, आव० ४ अ. । सूत्र० ॥

* सुहुमंपरुद्धावग्गहणहेउं, इति पाठो जीवाभिगम टीकायाम् ।

आहारजतित्ति–आहारजतृप्ति–स्त्री० भोजनजनितबुभुक्षोपशमे, पंचा० ६ वृ. ॥

आहारजाइ–आहारजाति–स्त्री०अभ्यवहार्यसामान्ये, पंचा.५वृ.

आहारजात–आहारजात–न० अभ्यवहार्यसामान्ये पंचा०१०वृ.

आहारणीइ–आहारनीति–स्त्री० संस्कृताहारलक्षणप्रकारे, ऋषभस्वामिनो गृहावासात् पूर्वमसंस्कृताहारेण आसन् ते च तदा ऋषभस्वामिनाऽभ्याहारिणः कृताः इति उसभशब्दे उक्तं । आ० चू० ॥

आहारणीहार–आहारनिहार–पु० विसर्जने, विड्विसर्जने, नि० चू० २ उ० ॥

आहारपरिण्णा–आहारपरिज्ञा–स्त्री० आहारस्य परिज्ञाप्ररूपके सूत्रकृतांगस्य २ श्रु० द्वितीयेऽध्ययने, स्था०७ ठा. । आव० । प्रश्न० ५ अ० । द्वा० ॥

आहारपच्चक्खाण–आहारप्रत्याख्यान–न०सदोषाहारपरिहारे, तत्फलं यथा ॥

आहारपच्चक्खाणेणं भंते! जीवे किं जणयइ ? आहारपच्चक्खाणेणं जीवियासंसप्पओगं वोच्छिंदइ जीविया संसप्पओगं वोच्छिंदित्ता जीवे आहारमंतरेण न संकिलिस्सइ ॥ ३५ ॥ उत्त. २९ अ. ॥

हेभदन्त ! आहास्य प्रत्याख्यानेन सदोषाहारत्यागेन उपधासादिना जीवः किं फलं जनयति गुरुराह हेशिष्य ! आहारप्रत्याख्यानेन जीवो जीविताशंसप्रयोगं व्यवच्छिनत्ति । जीविते प्राणधारणे आशंसा अभिलाषस्तस्याः प्रयोगो व्यापारो जीविताशासंसप्रयोगस्तं व्यवच्छिनत्ति निवारयति जीविताशंसा रहितो मुनिर्न क्लेशभाक् स्यात् इति भावः ॥

दु-ति-चउविहारेसु कप्पम् लघुप्रवचने यथा–

भत्तं धन्नं सव्वं, बदाम अक्खोड उच्छुगंडुलिया ॥
फलपक्कन्नं सव्वं, बहुविहं खाइमं मेयं ॥ ४८ ॥
दंतवणं तंबोलं, चित्तं तुलसी कुहेडगाईयं ॥
महु पिप्पली सुंठि मरी, पसुगं जाइफलाणं च ॥४९॥
एलदुगं लविंगं अजमोयतियं तियं च अजयाणं ॥
स कप्पुर-काविट्ठाई, हिंगुलवणयाण असणगं च ॥५०॥
विडलवण बम्भिगव्वुल्ल, कंटकरुक्खाणच्छल्लिया सव्वा ।
फोफलकसेल्लपुक्खा, रजवासपसकूलगयच्छल्ली ॥
निम्बुय सुगंधि धणय, पत्तजरी पप्परी वरट्टा य ॥
रसजाई भेसज्जपमुहं साइमं अणेगविहं ॥ ५२ ॥
दुविहारे कप्पिज्जइ, पाणं साइ मणेगहासव्वं ॥
तिविहारे पाणं, पुण चउहारे किमवि नो कप्पं ॥५३॥
साइमगयासिमासिं, न कप्पए तह पसंग दोसाओ ॥
गुरुलवणहिंगुमंधिव, जीरय धरणा वरट्टा य ॥ ५४ ॥
अजमो अतियं कविट्ठं, आमलगं च तह कपूरकंदा य ॥
अंबोलगं च सूया, एमाइं असणववहारो !! ५५ ॥
चउहारे रयणीए, कप्पिज्जइ जाणिमाणिं वत्थूणि ॥

समजागकया तिहला, चूर्निंबोसीर चंदणयं ॥ ५६ ॥
गोमुत्तं कडुरोहिणी, वगी अमया य रोहिणी तुग्गा ॥
गुग्गुलवया करीरय, लिंबपंचग जासमणो ॥ ५७ ॥
तह आसगंधि बंभी, चीरुहलिद्दा य कुंदरुकुहा ॥
विसनाइ य धमासो, बोलय बीया अरिट्ठा य ॥ ५८ ॥
मीरुल मजिट्ठकंकेल्लि, कुमारि कंथेरं बेरकट्ठा य ॥
कप्पारुवीय पत्तय, अगुरु तुरुक्का य तंतु वगा ॥ ५९ ॥
धवखयरपलामाई, कंटकरुक्खाणबुल्लियासाणा ॥
जं कडुयरसपरिगयं, आहारं पिच्च अणाहारं ॥ ६० ॥
इच्चाइ जं अणिट्ठं, पंकुवमंतं जवे अणाहारं ॥
जं इच्छाए भुंजइ, तं सव्वं हवइ आहारं ॥ ६१ ॥

आहारपज्जत्ति–आहारपर्याप्ति– स्त्री० आहारपुद्गलग्रहणप-रिणमनहेतावात्मनः शक्तिविशेषे,–पं० सं० ॥ यथा बाह्यमाहारमादाय खलरसरूपतया परिणमयति साऽऽहारपर्याप्तिः । । कर्म० । दर्श० । जी० १ प्र. । नं० । प्रज्ञा० १ पद ॥ प्रव०॥ पर्याप्तिर्नाम शक्तिस्तत्र यया शक्त्या करणभूतया भुक्तमाहारं खलरसरूपं च या करोति सा ॥ बृ० १ उ. ।

आहारपूइ–आहारपूति–स्त्री० (असिवे ओमोयरिए, रायडुट्ठ जए व गेलन्ने । अद्धाण रोहए वा, गहणं आहारपूइए ३०८) इत्युक्तलक्षणायामाहारशुद्धौ, नि० चू० १ उ. ।

आहारपोसह–आहारपोषध– पु० आहारः प्रतीतस्तद्विषयस्तन्निमित्तं पोषधश्चाहारपोषधः । आहारविशेषत्यागे, " आहारपोसहो दुविहो, देसे सव्वे य देसे अ अमुगा विगतिआयंबिल एकसिं वा दो वा १ सव्वे चउविहोत्ति आहारो अहोरत्तं पञ्चक्खा " आव० ६ अ. । आहारपोषधो देशतो विवक्षिते विकृतेरविकृते एवाऽऽम्लस्य वा सकृदेव द्विरेव वा भोजनमिति सर्वतस्तु चतुर्विधस्याहारस्याहोरात्रं यावत्प्रत्याख्यानं । ध० २ अधि. ।

आहारसण्णा–आहारसंज्ञा– स्त्री० क्षुद्वेदनीयोदयात्कावलिकाद्याहारार्थं पुद्गलोपादानक्रियैव संज्ञायतेऽनया तस्या नित्याहारसंज्ञा ॥ भ० ७ श. ८ उ. । स्था० १० ठा. ॥ आहाराभिलाषरूपे क्षुद्वेदनीय प्रभवे आत्मपरिणामविशेषे, कर्म० ॥ अभिलाषश्च ममैवंरूपं वस्तु पुष्टिकारि तद्यदीदमवाप्यते ततः समीचीनं भवतीत्येवं शब्दार्थोल्लेखानुविद्धः स्वपुष्टिनिमित्तभूतप्रतिनियत वस्तु प्राप्त्यध्यवसायरूपः । जी० १ प्र. । प्रज्ञा० ७ उ. ।
संज्ञाशब्दवक्तव्यता (सण्णा) शब्दे ।

चउहिं ठाणेहिं आहारसण्णा समुप्पज्जइ । तं जहा ओमकोट्ठयाए छुहावेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मईए तदट्ठोवओगेणं ॥ स्था. ४ ठा. ॥

टी०–अवमकोष्ठतया रिक्तोदरतया मत्या आहारकथाश्रवणादिजनितया तदर्थोपयोगेन सततमाहारचिन्तयेति ॥
आहारतृष्णाख्ये कर्म्मणि, मोहाभिव्यक्तचैतन्यस्य, द्वा. ३० द्वा. ।

आहारादिचागणुट्ठाण–आहारादित्यागानुष्ठान न० भोजन देहसत्काराब्रह्मव्यापारपरिहारकरणे । पंचा० १० वृ. ॥

आहारिज्जमाण–आह्रियमाण त्रि० संगृह्यमाणे, अभ्यवह्रियमाणे च, भ० १ श. १ उ. ॥ खाद्यमाने, स्था० १० ठा. ।

आहारिज्जस्समाण–आहरिष्यमाण त्रि०–अनागते काले आहारं करिष्यमाणे भ. १ श. । १ उ० ।

आहारित्तए–अहर्तुम् अव्य०–अभ्यवहर्तुमित्यर्थे आचा० ।

आहारित–आहारित– त्रि० भुक्ते, तं० ॥ आहारत्वेन गृहीते, अनु० ॥

आहारयव्व–आहर्तव्य– त्रि० अभ्यवहार्ये स्था० ३ ठा. ॥

आहारेमाण–आहारयत्–त्रि०अभ्यवहरति, स्था० ६ ठा. आचा० ॥

आहारेसणा–आहारैषणा–स्त्री०अभ्यवहार गवेषणायां दश १ अ. ।

आहारोवचय–आहारोपचय– त्रि० आहारेणोपचयोऽस्य । आहारोपचिते, " आहारोवचया देहा परीसहपभंगुरा " आचा० ७ अ. २ उ. ।

आहारोवचिय–आहारोपचित–त्रि० आहाररूपतया संचितेषु, भ० १६ श. २ उ. ।

आहावणा–आभावना–स्त्री० उद्देशमात्रे अपरिगणनायाम् पिं० ॥

आहि–आधि–पुं० शारीरमानसपीडाविशेषे, षो० १५ विव. । मनः पीडायां, । भ० १ श. १ उ. ।

आहिंडग–आहिण्डक–पु० भ्रमणशीले गच्छनिर्गतसाधौ, औ० ।
इदानीमाहिंडकान् प्रतिपादयन्नाह ॥

उवएस अणुवएसा, दुविहा आहिंडगा समासेणं ।
उवएसदेसदंसण, थूभाई हुंति णुवएसा ॥ ८७ ॥

तत्र एके उपदेशहिंडका अपरे अनुपदेशहिंडका एवमेतत् द्विधा अहिंडका भणितव्यास्तत्र उवदेसन्ति । द्वारपरामर्शः (देसदंसणत्ति) देशदर्शनार्थं द्वादशवर्षाणि यः पर्यटतिस सूत्रार्थौ गृहीत्वा एति उपदेशहिंडका अनुपदेशेत्वमी भवंति (थूभाई होंति णुवएसा) स्तूपादिगमनशीला अनुपदेशाहिंडकाः औ० । व्य० ।

आहिंमिऊण–आहिंड्य– अव्य० परिभ्रम्येत्यर्थे, । संथा० ।

आहिक्क–आधिक्य– न० सजातीयपरिणामप्राचुर्ये । द्वा० ॥

आहिदेविय–आधिदैविक– न० यक्षराक्षसग्रहाद्यावेश हेतुके दुः खादौ, स्या. ठा० ॥

आहिभोतिय–आधिभौतिक– न० मनुष्यपशुपक्षिमृगसरीसृपस्थावरनिमित्ते दुः खादौ, स्था० ठा० ॥

आहिय–आख्यात–त्रि० प्रतिपादिते, कथिते, । सूत्र० १ श्रु १ । स्था० अनु० । आख्यानकप्रतिबद्धे, सू० प्र. । आविर्भाविते, भावे क्तः अभिप्राये, इहमेगेसि आहियं । सूत्र० ॥ श्रु० अ

आहित–त्रि० प्रवचन ऋषिभाषितादौ आत्मनि वा व्यवस्थिते सूत्र. । व्यवस्थापिते, स्था. ४ ठा. । निवेशिते, जं० । ढौकिते, अनुष्ठिते, । सूत्र० । प्रयोगविश्रसाभ्यां स्वकर्मपरिणत्या वा जनित । आचा० । समंताद्धिते च, सूत्र० ॥

आहियग्गि–आहिताग्नि–पु० कृतावसथाद्विब्राह्मणे, दश. अ. ९ उ. १ । अग्निं गृहीत्वा ऋषभजचितायां स्थापितवन्तस्तेन कारणेनाहिताग्नयः । आ० म० प्र. ॥

आहियविसेसत्त–आहितविशेषत्व–न० शेषपुरुषवचनापेक्षया शिष्योत्पादनमतिविशेषतायां । रा० । सत्यवचनातिशये, । सम० ।

आहीर – आभीर – पु० गोचारिप्रधाने देशभेदे । कल्प. (आभीरदेशो अचलपुरासन्ने कृष्णवेणानद्योर्मध्येऽब्रह्म

द्वीपः। कल्प.। अहिर इति ख्याते शूद्रजातीये, सूत्र. १ श्रु. १ अ.॥

आहु–आहोतृ–त्रि० दातरि, । ज्ञा. १ अ. । औ० ॥

आहुणिज्ज–आहवनीय–त्रि० सम्प्रदानभूते ज्ञा० १ अ.। औ०॥

आहुणिज्जमाण–आधूयमान–त्रि० कम्पमाने विद्रवमुपागते, । ज्ञा० ९ अ. । औ० ॥

आहुणिय–आधुनिक–पु० अष्टाशीतेर्महाग्रहाणां पंचमे, । दो आहुणिया, स्था० २ ठा.। कल्प०। जं० । सू० प्र० ॥

आहूय–आहूत–त्रि० कृताऽऽह्वाने, वाच० ! अ. उ. ।

आहूय–अव्य० उपादायेत्यर्थे, (कम्मआहूय जंचउण्णं) कर्माहृय ॥ आचा०

आहेउ-आधातुं-अव्य० आधानं कर्तुमित्यर्थे। सूत्र०, १ श्रु. ९अ.।

आहेण– न० विवाहोत्तरं वधूप्रवेशे वरगृहे क्रियमाणे भोजने । । आचा० २ श्रु० १ अ० ४ उ० ॥

आहेवच्च–आधिपत्य– न० । अधिपतेः कर्माधिपत्यम्–रक्षार्थम् जं० । कल्प० । स० । भ० । प्रज्ञा० । आ० म० प्र० । ज्ञा० । वि० । स्वामितायाम् । स्था० ९ ठा. । तदाश्रितलोकेभ्यः आधिक्येन तेष्ववस्थायित्वे, औ० ॥

आहेवण–आक्षेपण–न० पुरक्षोभादिकरणे, प्रश्न० २ द्वा. ॥

आहोहिय–आधोऽवधिकः– पु०–नियतक्षेत्रयित्वविषयाव धिज्ञानिनि ॥ भ. ७ श. ७ उ. । स. प्रज्ञा. ।

आभोगिकः– पु०–आभोग उपयोगः स प्रयोजनं यस्य तदा भोगिकम् उपयोगप्रधाने,। कल्प० ॥
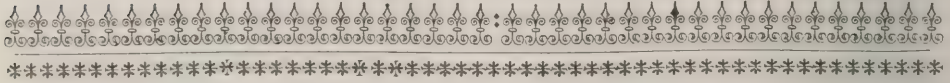
☞ इति श्रीमद्बृहत्सौधर्म्मतपागच्छीय--कलिकालसर्व्वज्ञ

श्रीमद्भट्टारक--जैनश्वेताम्बराचार्य्य १००८ श्री

श्रीविजय—राजेन्द्रसूरिविरचिते

अभिधानराजेन्द्रे "आकारादि

शब्दसङ्कलनम् "

॥ समाप्तम् ॥

अर्हम् ।
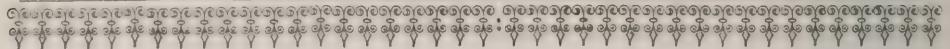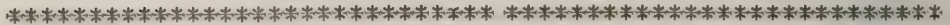
अभिधानराजेन्द्रः ।

(इकार)

इ-इ-पु. अस्य विष्णोरपत्यम् अ. इञ् कामदेवे, गायत्री । एका० । स हि रुक्मिण्यां विष्णोरंशात् कृष्णात् जातः । तत्कथा च यथा–रुक्मिण्यां वासुदेवाच्च, लक्ष्म्यां कामो धृतव्रतः । शंम्बरान्तकरो जज्ञे, प्रद्युम्नः कामदर्शनः । हरि० १६३ अ. । एवं व्युत्पत्तिमत्त्वेन कामदेवस्यैव इशब्दार्थता नाभिलाषस्येति बहवः । कामदेवदैवत्याच्च अभिलाषे औपचारिक इत्यन्ये । वाच० । कम्पे, सायके, सर्पे, सरसीरुहकेसरे, । शक्रचापे, बाणे कमलायाम्, रचनायाम्, क्षोणीभृत्कुहरे, पद्मदले, ज्ञाने, गतौ च । एका० । नञर्थकस्य अ इत्यस्येदम् अ इञ् । भेदे ३ सरोषोक्तौ, ४ निराकरणे, ५ अनुकम्पायाम्, ६ गदे, ७ विस्मये, ८ निन्दायाम् ९ सम्बोधने, च । अव्य० चादि । निपातैकाच्कत्वात् अस्य प्रगृह्यसंज्ञा तेन इ इन्द्र इत्यादौ न सन्धिः । वाच० वाक्यालंकारे, च । सहि निपातः पादपूरणाय प्रयुज्यते "इड्ढी वा जुई वा" इ शब्दो निपातो वाक्यालङ्कारार्थ इति । औप० । ज्ञा० १ अ० । " उसभे इ वा पढमराया इ वा, पढमभिक्खायरे इ वा, पढमजिणे इ वा पढमतित्थंकरे इ वा " क. सू० । इकारः सर्वत्र वाक्यालंकारे इति वृत्तिः । कल्प. । (सुत्तंमि अणुघाइं इह इं पुण अत्थतो निसेहेइ) व्य० । इ पादपूरणे इति वृत्तिः व्य. ५ उ. ॥ तथा चाह वररुचिः स्वप्राकृतलक्षणे । " इजेरापादपूरणे इति" आ. म . द्वि. । "इह इं भणिया पुरिसजाया" । व्य. सू. । इ इति पादपूरणे इति वचनात् सानुस्वारता प्राकृतत्वात् । प्राकृते हि पदान्ते सानुस्वारता भवतीति । व्य०१ उ. ।

इ–इ गतौ–भ्वादि० सकर्म० अनिट् अयति ऐषीत् इयाय ईयतुः ईयुः इययिथ इयेथ आयन् । इ ई इति प्रश्लेषात् अयं च धातुः कटी गतौ इत्यत्र लब्धः । सि० कौ० । वाच० ॥

इ (क्) । इक् स्मरणे इति वचनादिति भ० १ श० २ उ० । आधिपूर्वक एव कित् । कित्करणमधीगर्थेत्यादौ विशेषार्थम् । अदादि० पर० सक० अनिट् अध्येति अध्यैषीत् । वाच० ॥

इ (ङ्) इङ्–अध्ययने "इङ् अध्ययने इति वचनादिति" भ० १ श०१ उ० ॥ अध्ययने अधिपूर्व एव ङित् अदा० आत्म० सक० अनिट् अधीते अधीयीत अध्यैष्ट । वाच० ।

इ (ण्) इण् गतौ "इण् गताविति वचनादिति भ० १ श. १ उ. ॥ णित् इङो भेदार्थम् अदा० पर. सक. अनिट् एति इतः यन्ति इयात् इहि एत आयत् अगात् । वाच० ॥

इ (त्)–इत्–त्रि० एति गच्छति इ क्विप् गत्वरे, व्याकरणोक्ते प्रक्रियाकालोच्चारिते अस्थायिनि वर्णभेदे, यथा तिप् सिप् इत्यादौ पकारादि ॥ वाच० ।

इ (स्)–इष्–त्रि० इष् इच्छायां क्विप् । इच्छायुक्ते १ कर्मणि क्विप् इष्यमाणे, २ त्रि० ३ अन्ने, इष्यते इष् अन्तर्भूतण्यर्थे कर्मणि क्विप् ४ एषणीये, इष्–गतौ भावे क्विप् । ५ यात्रायाम्, स्त्री० वाच०

इइ (ति) इति–अव्य० इण् क्तिन् १ आद्यर्थे " गइ इय " इति शब्द-आद्यर्थस्ततश्च "गइइंदियकाए" इत्यादि द्वारकलापेऽवधिर्वक्तव्य इति । विशे० । इयत्ताप्रदर्शने, माने, वाच० (सम्मत्तंति) इति शब्दः इयत्ताप्रदर्शनार्थः एते क्षुधादयः सम्यक्त्वान्ता द्वाविंशतिरिति न न्यूनाधिकाः परिषहा भवन्तीति । प्रव० ८४ द्वा. । उपप्रदर्शने, " महया जणसद्देइ वा " इह संधिप्रयोगादितिशब्दो द्रष्टव्यः स चोपप्रदर्शने इति वृत्तिः । ज्ञा० १ अ० । " इति चोदकदिट्ठंतं परिहंतु कधिज्जते ससब्भावो उवदंसणे इति „ । नि. चू. ३ उ. ॥ औप. । स्था० ठा० ३ । सूत्र० २ श्रु० ४ अ. । विशे. । " इच्चेवं संवच्छरियं थेरकप्पं " इतिः रूपप्रदर्शने तं पूर्वोपदर्शितं सांवत्सरिकं स्थविरकल्पमिति वृत्तिः । कल्प० । नि० चू. ४ उ. । "असोगवणेइ वा " इति शब्द उपप्रदर्शने अनुस्वारलोपः संधिश्च प्राकृतत्वादिति भ० १ श. १ उ. । औप० । प्रश्न० । गच्छा० ।" इति भो इति भोत्ति ते असमघस्स किच्चाइं । करणिज्जाइं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति " (इति भोत्ति) एतत् कार्यमस्ति भोशब्दश्चामन्त्रणे इति । भ० ३ श. १ उ. ॥ " उल्लेखे " इतिशब्द उल्लेखार्थ इति । र० । " तए णं से पालए देवे तस्स णं दीवस्स जाणविमाणस्स अंतो बहुसमरमणिज्जं भूमिभागं विउव्वइ से जहा नामए आलिंगपुक्खरेइ वा " इत्यादि इति । शब्द उपमाभूतवस्तुपरिसमाप्तिद्योतक इति आ. म. प्र० । इति शब्दाः सर्वेऽपिस्वस्वोपमाभूतवस्तुसमाप्तिद्योतका इति, जं० । राय० ॥

"तत्थ णं जे ते किण्हा मणीतणा य तेसि णं अयमेया रूवेवण्णावासे पण्णत्ते तंजहा से जहा णामए जीमूतेइ वा "इत्यादि सूत्रं इतिशब्द उपमाभूतवस्तुनामपरिसमाप्तिद्योतकः इति । जं० ॥ एवकारार्थे, अहवा इतिशब्द एवकारार्थे दट्ठव्व इति नि०चू०२अ० ॥ "अहवा इतिसद्दो एवार्थे" नि० चू० अ१५ । एवं प्रकारार्थे, उक्तप्रकारेणेत्यर्थे, षो० प्र० १० । "महब्भयं दुःक्ख त्ति बेमि" ॥ इतिशब्द एवमर्थे, एवमहं ब्रवीमीत्यर्थः । आचा ६ अ० । अमुना प्रकारेणेत्यर्थे, । सूत्र. २ श्रु० ४ अ० । "मिच्छा भावयणेति य इत्येवं प्रकारे" स्था० ठा० ९ ॥ पूर्वप्रकान्तपरामर्शे, ॥ " इतिकम्मं परिण्णाय,, इतिः पूर्वप्रक्रान्तपरामर्शक इति । आचा० २ अ० ६ उ० ॥

उचियं खलु कायव्वं, सव्वत्थ सया णरेण बुद्धिमता ।

इइ फलसिद्धी णियमा, एस चिय होइ आणत्ति ॥
इत्यनेनाचितकरणेन फलसिद्धिरिति वृत्तिः । पंचा० ६ वृ० इइ विजाम गुसंचरे" इतीत्येवंरूपां विद्यां सम्यग ज्ञानपालन रुपामन्वितिं अङ्गीकृत्य संचरेत् सम्यक् संगमाऽध्वनि यायादि नि सूत्रार्थ इति ॥ उत्त०२२अ० ॥ इति संखाए" इतिःरूपप्रद र्शने, इत्येतत्पूर्वोक्तनीत्योच्चावचस्थानोत्पादादिकामिति वृत्तिः आचा० १ अ०३ उ० । "यिरसंघयणं तिकट्टुत्तं अणुपुव्वीसामि" इति कृत्वा इति हेतोस्तदनु प्रविशामीति वृत्तिः । उ० १५ श. १ उ० " अधारणिज्जमितिकट्टु तरए निगिएहइ " इति कृत्वा इति हेतोरित्यर्थः । उ० १३श० ७उ० । समाप्तौ, इा०२ अ० । परिसमाप्तिप्रदर्शने, " से हु मुणी परिणाय कम्मेति बेमि " इतिशब्द एतावानयमात्मपदार्थविचारः कर्मबन्ध हेतुविचारश्च सकलोद्देशकेन परिसमापित इति प्रदर्शकः आचा० १ अ० १ उ० सूत्र० । सम० । विपा० । वाक्यस माप्तौ, इति शब्दो वाक्यसमाप्त्यर्थ इति । विशे० । यथा– " गिहन्यधम्माओ चुक्कति " ग० । दर्शे० । वाक्यार्थसमाप्तौ पंचा० । यथा–" से अट्ठी संजयोत्ति" इति शब्दो व्यव स्थितवाक्यार्थपरिसमाप्तौ, प्रश्न० सं० द्वा० ४ ॥ अधिका रपरिसमाप्तिद्योतके, यथा" से केणट्ठेणं भंते। एवं इइ भरहे वासे " । २ । इति सूत्रेण नामार्थं प्रच्छतो गौतमस्य प्रति वचनाय "तत्थणं विणीआए रायहाणीए भरहे णाम राया चाउरंतचक्कवट्टी समुप्पज्जित्था " इत्यादिसूत्रैर्भरतचरित्रं प्रप ञ्चितं तच्च परिसमाप्तमित्यर्थः । जं० । स्वरूपपरामर्शे, अस्माद्धे तोरित्यर्थे,–उत्त० ।

जाणाहि मे जायए जीविणोत्ति, सेसावसेसं लभ भोतवस्सी॥
जानीतावगच्छत (मेत्ति) सुत्रत्वात् मां (जायजीविणोत्ति) याचनेन जीवनं प्राणधारणमस्येति याचनजीवनं आर्षत्वादि- कारः पठ्यते च " जायणजीविणोत्ति" इतिशब्दः स्वरूप परामर्शकस्तत एवं स्वरूपं यतश्चैवमतो मह्यमपि ददध्व- मिति भावः । कदाचिदुत्कृष्टमेवासौ वाञ्छत इति तेषामाशयः स्यादत आह । अथवा जानीत मा याचनजीविनं याचनेन जीवनशीलत्वात् द्वितीयार्थे षष्ठी । पाठान्तरे तु प्रथमा । इतीत्यस्माद्धेतोः किमित्याह–शेषा विशेषमुद्धरितस्याप्युरू- रितमन्तः प्रान्तमित्यर्थः । लभतां प्राप्नोतु तपस्वी यतिर्वराको वा । उत्त० १२ अ० ॥

जाणिएणं इत्यादिषु इतिशब्दो हेत्वर्थे, स्था० ३ ठा०॥
प्रकाशने , निदर्शने , प्रकारे , अनुकर्षे , प्रकरणे, स्वरूपे , सान्निध्ये, विवक्षानियमे, मते, प्रत्यक्षे, व्यवस्थायाम, परामर्शे, माने, प्रकर्षे, उपक्रमे च । तत्र स्वरूपद्योतकता त्रिधा ॥ " शब्दस्वरूपद्योतकता प्रातिपदिकार्थे द्योतकता वाक्यार्थ- द्योतकताचेति तत्र शब्दस्वरूपद्योतकत्वे तद्योगेन प्रथमा " वीरेति मङ्गलं नाम यस्य वाचि प्रवर्त्तते " ॥ " अत एव गविन्याह , नृमत्तायामितीदृशमिति " भर्तृहरिः ॥प्रातिप- दिकार्थद्योतकत्वे प्रथमा । "क्रमादमुं नारद इत्यबोधि सः " । (इत्यादौ) माघ० । वदन्त्यपर्णेति च तां पुराविदः । कुमारसम्भ० । वाक्यार्थद्योतकत्वेन प्रथमा । निपातेना- ऽभिहिते प्रातिपदिकार्थे एव प्रथमाविधानात् । वाक्यस्य च शक्त्या लक्षणया वा एकार्थबोधकत्वाभावेन प्रातिपदि- कत्वाभावात् ॥ नृसत्तायामितीदृशं " भर्तृ० । " श्रुतार्थस्य परित्यागादश्रुतार्थस्य कल्पनात् । प्राप्तस्य बाधादित्येवं परि- संख्या त्रिदोषिका ,, मीमांसकाः । तत्र हेतौ इतीव धाराभव- धीश्ये ,, । नैष० । "इति स्म सा कारुतरेण लेखितं " नैष० । प्रकारे, "इति मदमदनाभ्यां रागिणः स्पष्टरागाः " माघ० प्र काशार्थे, "इतिहरि" इत्यादौ अव्ययी० । इदमर्थे, धिरोभिसि- द्धमितिकर्तुमुद्यतं । प्रकरणे , इति कृत्यमिति कर्तव्यम इति वृत्तम । वाच० ॥ इण् गतौ भावे क्तिन् । आव० । गतौः स्था० । चेष्टायाम । आव० । ज्ञाने, वाच० । प्रवृत्तौ, च स्त्री० । स्था० द्वा० ८ ।

इइ (ति) कह–इतिकथ–त्रि० इति इत्थं कथा यस्य । अर्थ- शून्यवाक्यप्रयोक्तरि, अश्रद्धेयवचने, । वाच० ।

इइ (ति) कायव्वया–इतिकर्तव्यता–स्त्री० इत्येवं रुपा कर्त- व्यानां भावः कर्तव्यता ।

सर्वत्रानाकुलता, यतिभावाव्ययपरा समासेन ।
कालादिग्रहणविधौ, क्रियेति कर्तव्यता भवति ॥
इत्युक्तलक्षणायां क्रियायाम, इति कर्तव्यता माह (सर्वत्रे- त्यादि) सर्वत्र सर्वस्मिन्ननाकुलता निराकुलता अत्वरा यते र्भावः सामायिकरूपस्तस्याऽव्ययपराव्ययाभावनिष्ठाऽनाकु लता वा यतिभावाव्ययपरा न किंचिद्यतिभावाद् व्येत्यपगच्छ तीति कृत्वा तथोच्यते विशेष्यत्वात् क्रियाभिसंबध्यते समासेन संक्षेपेण कालादिग्रहणविधौ कालस्वाध्यायादिग्रहणविधिवि षया क्रिया चेष्टा स्वशास्त्रप्रसिद्धा इतिकर्तव्यता भवति इत्येवं रुपा कर्तव्यानां भावः कर्तव्यतोच्यते षो० ३ विव० ।

इइ (ति) ह–इतिह–अव्य० इति एवं ह किल द्वन्द्वः । उप देशपरंपरायाम, यथाऽत्र वटे यक्ष इत्युपदेशपरंपरैव न तु केनापि दृष्ट्वा तथा कथितमिति तस्य प्रसिद्धिमात्रता इति हेमचन्द्राः ! सि० कौ. । वाच.

इइ (ति)हास–इतिहास–पु० इतिह पारम्पर्योपदेश आस्ते ऽस्मिन् । आस् आधारे घञ–६ त. वाच. पुराणे,– (इतिहास पञ्चमाः) इतिहासः पुराणं पंचमो येषां ते तथेति । कल्प० । इतिहासः पुराणमुच्यते इति । औप० । पुरुषस्य द्वासप्ततिक- लान्तर्गते कलाविशेषे, कल्प० " धर्मार्थकाममोक्षाणामुप- देशसमन्वितम् ॥ पूर्ववृत्तकथायुक्तमितिहासं प्रचक्षते " ॥ उक्तलक्षणे पुरावृत्तप्रकाशके भारतादिग्रंथे, ॥ वाच० ।

इ ओ(त्तो) (दो) (एत्तो) इतस्–अव्य० इदम-तसिल् इशादेशः "तो दो तसो वा" प्रा० ८ । २ । १६०इति प्राकृतसूत्रेण तो दो इत्यादेशौ वैकल्पिकौ । पंचाशके । एत्तो इति । अस्मादित्यर्थे, वाच० (इओ चुतेसु दुहमट्ठदुग्गं) इतः स्थानाच्च्युतो जन्मा न्तरं गत इति।सूत्र. १ श्रु. १० अ० ॥ (इओ आउक्खए चुया) इतो मनुष्यजन्मनः सकाशादायुः क्षये मरणे सति च्युता इति प्रश्न. १ द्वा० । (एत्तोऽणाभोगंमि विपत्तवणिज्जो इमो होइ) एतोत्ति इतोऽस्मादाशारुचित्वात् प्रज्ञापनीयो भवतीति योगः । पंचा० ३ वृ. ॥ इतः स दैत्यः प्राप्तश्रीर्नेत एवार्हति क्षयम । " इतो निर्यादेति विसृष्टभूमिः " ॥ कुमा. । प्रयुक्तमप्य स्त्रमितो वृथा स्यात् " रघुः ! वाच० ।

इंखिणिया-इंखिणिका-स्त्री०परनिन्दायाम् । " अदु इंखिणिया उपाविया " इंखिणिया परनिंदा तु शब्दस्यैवकारार्थत्वात् पापिकैव दोषवत्येव अथवा स्वस्थानादधमस्थाने पातिकेति वृत्तिः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

इंखिणिका हि कर्णमूले घंटिकां चालयन्ति ततो यक्षाः खट्वाऽऽगम्य तासां कर्णेषु किमपि प्रश्नविवक्षितं कथयन्तीत्युक्तलक्षणे नैमित्तिकविशेषे, च (इंखिणियाख्यं वा पुच्छा) इति आ० म० प्र० । नि. चू. ॥

इंखिणी–इङ्खिणी–स्त्री० अन्यनिन्दायाम्, (अह सेयकरी अन्नेसि इंखिणी) अथाऽनंतरमसौ अश्रेयस्करी पापकारिणी इंखिणीति निन्दा अन्येषामतो न कार्येति वृत्तिः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ॥

इंग–इङ्ग–पु० इगि भावे घञ् । १ चलने, २ कम्पने, ३ इङ्गिते, च कर्तरि अच् । जङ्गमे, त्वया सृष्टमिदं सर्वं, यच्चेङ्गं यच्च नेङ्गति भा. व० अद्भुते, च । वाच० ॥

इंगाल–अङ्गार–पु. विगतधूमज्वाले दह्यमाने इन्धनादिके, उत्त. ३६ अ. । अंगार इत्येतत् प्रकरणे एवंविधाः शब्दाः ।

इंगालकम्म–अङ्गारकर्मन्–न० अंगारकरणपूर्वकस्तद्विक्रय एवं यदन्यदपि वह्निसमारम्भपूर्वकं जीवानामिष्टकादिपाकरूपं तदङ्गारकर्म तस्मिन्, ॥ उपा. अ. १ ॥

इंगिअ (य) इङ्गित–न० प्रा० । इगि भावे क्तः । चलने, । हृद्गतभावावेदके, वाच. । निपुणमतिगम्ये प्रवृत्तिनिवृत्तिसूचके ईषद्भ्रूशिरः कंपादिके आकारे चेष्टाविशेषे, उत्त. १अ. । "इंगिअचिंतियपत्थियवियाणिया-" उत्त. अ० १ । इङ्गितेन नयनादिचेष्टाविशेषेण चिन्तितं परेण हृदि स्थापितं प्रार्थितं चाऽभिलषितं च जानन्ति यास्तया ताभिरिति वृत्तिः । दशा. । "आलोइयं इंगियमेव णच्चा, जो छंदमाराहइ एस पुज्जो" । दश. ९ अ ३. उ अगोपांगादिमोटनात्मके स्वचित्तविकारसूचके चेष्टाविशेषे, च (न जं पियं इंगियपेहियं वा—इंगितमङ्गोपाङ्गादिमोटनं स्वचित्तविकारसूचकं तच्च स्त्रीणां न साधुना रागेण द्रष्टव्यमिति । उत्त. ।

इंगिअज्ज–इंगितज्ञ–पु० "ज्ञोञ" पाद. २–सू. ८३ इति सूत्रेण ञस्य लुग्वा । नयनादिचेष्टाविशेषज्ञे, प्रा० व्या० ।

इंगिअण्णु–इंगितज्ञ–पु० नयनादिचेष्टाविशेषज्ञे, प्रा० व्या० ।

इंगिअ (य) मरण–इंगितमरण–न० इंगिते प्रदेशे मरणमिंगितमरणम्, मरणविशेषे, तद्वक्तव्यता इंगिणीमरणशब्दे । ग. । पंचा. । दश. ।

इंगिणी–इंगिनी–स्त्री० इंग्यते प्रतिनियतदेश एव चेष्ट्यतेऽस्यामनशनक्रियायामितीङ्गिनी श्रुतविहिते क्रियाविशेषे, तद्विशिष्टयावत्कथिकानशनतपोभेदे, च । ध. ३ अधि. । उत्त. । सम. ।

इंगिणीमरण–इंगिनीमरण–न० इंग्यते प्रतिनियतदेश एव चेष्ट्यतेऽस्यामनशनक्रियायामिति इंगिनी श्रुतविहितः क्रियाविशेषस्तद्विशिष्टमनशनमिंगिनी तया मरणमिङ्गिनीमरणम् । सम. १७ स. । तदुपलक्षितं वा मरणमिङ्गिनीमरणम् ॥ ध. ३ अधि. । उत्त. ५ अ० । प्रव. । पण्डितमरणविशेषे, । तद्धि चतुर्विधाहारस्य प्रत्याख्यातुर्निष्प्रतिकर्मशरीरस्येङ्गितदेशाभ्यंतरवर्तिन एवेति । सम. १७ स. । तल्लक्षणं चेदम् ॥ " इंगियदेसंमि सयं, चउव्विहाहारचायनिप्फन्नं । उव्वत्तणाइजुत्तं, नन्नेण उ इंगिणीमरणं " ॥ २१ ॥ स्था २ ठा० ॥ अत्र नियमाच्चतुर्विधाहारविरतिः परपरिकर्मविवर्जनं च भवति । स्वयं पुनरिंगितदेशाऽभ्यंतरे उद्वर्त्तनादिचेष्टात्मकं परिकर्म यथासमाधि विदधाति । प्रव. द्वा० । दश. । संथा० ॥

धर्मसंग्रहेऽपि " इंगिनीमरणं चेष्टा, वतामाहारवर्जनात् ॥ " आहारवर्जनात्सर्वाहारपरित्यागात् चतुर्विधाहारपरित्यागेनेत्यर्थः । इंगिनीमरणमुक्तलक्षणं चेष्टावतां परिमितचेष्टासहितानां सर्वाहारत्यागाद्भवति । अयं भावः । अस्य प्रतिपत्ता तेनैव क्रमेणायुषः परिहाणिमवबुध्य तादृशसंहननाभावात्पादपोपगमनकर्तुमशक्तः स्तोककालजीवितानुसारेण संलेखनां कृत्वा प्रव्रज्याकालादारभ्य च विकटनां दत्वा चतुर्विधाहारं नियमात्प्रत्याख्याति । तथाविधे एव च स्थण्डिले एकाकी छायात उष्णं उष्णतश्च छायां संक्रामन्नितींगितदेशे सचेष्टः सम्यग्ध्यानपरायणः प्राणान् जहाति । अयं च परकृतपरिकर्मरहितः स्वयं तत् करोति । ध. ३ अधि. ।

अथ भक्तपरिज्ञातोऽस्याः को विशेष इत्याह ।

आयप्परपडिकम्मं, भत्तपरिन्ना य अणुन्नाता ।
परवज्जिया य इंगिणि, चउव्विहाहारविरई या ॥

भक्तपरिज्ञायां द्वे अपरिज्ञाते तद्यथा आत्मना स्वयं परिकर्म परेण च इंगिनी पुनः परवार्जिता परस्तत्र परिकर्म न कार्यते । तथा भक्तपरिज्ञायां चतुर्विधस्य त्रिविधस्याहारस्य विरतिर्भवति इंगिन्यां तु नियमाच्चतुर्विधाहारविरतिः ।

परपरिकर्मविवर्जनमेव भावयति ।

ठाणं निसीय तुयट्टण, इत्तरियाइं जहा समाहीए ।
सयमेव य सो कुणति, उवसग्गपरीसहा य अहियासे ॥
संघयणधितीजुत्तो, नवदसपुव्वा सुएण अंगा वा ।
इंगिणियातोवगमं, नीहारी वा अनीहारी ॥

स्थानं ऊर्ध्वस्थानं निषीदनमुपवेशनं च त्वग्वर्तनं शयनं एतानि इत्वरकाणि स यथासमाधि स्वयमेव करोति न तु परतः कारयति । तथा दिव्यादीन् उपसर्गान् क्षुधादिपरिसहांश्च सम्यगध्यास्ते सहते । तथाहि चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानात्तस्य पानकमपि भवति । नाप्यपवादतश्चरमाहारदानमिति । तथा संहननेन त्रयाणामाद्यानामन्यतमेन धृत्या च युक्तस्तथा श्रुतेन सूत्रतो यस्य पूर्वाणि नवदश वा केवलानि अंगानि । स इङ्गिनीमरणं प्रतिपद्यते । व्य० द्वि० १० उ० ।

निशीथचूर्णौ तु ।

जाव अव्वो णिच्छित्ति ताव णेयव्वं पंचधाउ लेऊणं इंगिणीमरणं । परणओ इंगिणीए आयं वेयावच्चं परो न करेइ णियमा चउविहाहारविरई जइ वहिं पडिवज्जइ तो अणीहारिमं अह गच्छे तो णीहारिमं पढमवितियसंघयणी पडिवज्जइ जेण अहीयं णवमपुव्वस्स तइयं आयारवत्थुं एक्कारसंगी वा पडिवज्जइ धितियवज्जकुड्डसामाणं सव्वाणि उवसग्गाणि अहियासेइ । नि० चू० ११ उ० ।

इंगिनीमरणमाह ।

पव्वज्जादी काउं, नेयव्वं जाव होइवोच्छित्ती ।
पंच तुलेऊण तवो, इंगिणिमरणं परिणओ उ ॥

प्रव्रज्यादिकं प्रव्रज्या शिष्या ग्रहणं व्रतारोहः अर्थग्रहणमनियतं वा संगरूपस्य परिपूर्णस्य निवृत्ति गच्छनिवृत्तिकरणेन च तीर्थस्याव्यवच्छेदः कृतः तत आह । तावद्ज्ञातव्यं यावद्भवति व्यवच्छित्तिः तत्पर्यंतं कृत्वा पंचतपः तत्र सत्त्वैकत्वबललक्षणानि तोलयित्वा स इंगिनीमरणं परिणतः प्रतिपन्नो भवति । व्य० १० उ० ॥

(अस्य सविचाराविचारत्वसपरिकर्माऽपरिकर्मत्वनिर्हारित्वानिर्हारित्वानि मरणशब्दे।)
(अस्य पण्डितमरणेषु मध्यमत्वं पण्डियमरण शब्दे)।
इंगिनी मरणं विशिष्टतरधृति संहननवतामेव भवतीति पण्डियमरणशब्दे।
इंगिनीमरण ञ्चाणक्यः प्रतिपन्नस्तद्यथा॥

पाडलिपुत्तंमि पुरे, चाणक्को नाम विस्सुओ आसी।
सव्वारंभनिवत्तो, इंगिनीमरणं अह निवत्तो॥

पाटलीपुत्रे पुरे चाणक्यनामा मन्त्री विश्रुतः ख्यात आसीत् सर्वारम्भनिवृत्तः त्यक्तसर्वराज्यव्यापारः इंगिणीमरणं इंगितप्रदेशाद्बहिर्निर्गमरूपं मरणमथ निवृत्तः सुप्तः आस्त ततः गोवाटके इंगिनीमरणं प्रतिपद्य तस्मिन्करीषे सुप्तः इंगिनीमरणेन व्यवस्थितः। इदम्।

इंगियदेसंमि सयं चउव्विहाहारनाय निप्पन्नं।
अप्पडिकम्मे नियमा अन्नेण य इंगिणीमरणं॥

इह यच्चाणक्यस्य इंगिनीमरणं भणितं न पुनरिंगनीमरणमेव यतः श्रावकाणां पादपोपगमेंगिनीमरणनिषेधः। यदाह।
"सव्वावि य अज्जाउ, सव्वे वि य पढमसंघयणवज्जा। सव्वे वि देसविरया, पच्चक्खाणओ मरंति" इति। संथा०।
इंगिनीमरणविधानम् यथा।

इंगिणिमरणविहाणं, आपवज्जं तु वियडणं दाओ
संलेहणं च काओ, जहासमाही जहाकालं॥

इंगितमरणविधानमेतदाप्रव्रज्यमेव प्रव्रज्याकालादारभ्य विकटनां कृत्वा संलेखनां च कृत्वा यथासमाधि द्रव्यतो भाव तश्च यथा कालमिति गाथार्थः।

पच्चक्खइ आहारं, चउव्विहं णियमओ गुरुसमीवे।
इंगिअदेसंमि तहा, चिट्ठं पि हु इंगिअं कुणइ॥

प्रत्याख्यात्याहारमशनादि चतुर्विधं नियमात्तानं त्रिविधं गुरुसमीपे इंगितदेशे तथा परिमिते चेष्टामपींगितं करोतीति गाथार्थः।

उव्वत्तइ परिअत्तइ, काइअमाईसु होइ विभासाउ।
किच्चंपि अप्प णच्चि, अज्जं जइ नियमेण धिइबलेउ॥

उद्वर्तते परावर्तते कायिकादिषु भवति विभाषा प्रकृतिमात्मसात्करोति वा न वा कृत्यमप्यात्मनैव युंक्ते। उपाधिप्रत्युपेक्षणादिनियमेन धृतिबली स भगवानिति गाथार्थः। पं. व० २ द्वा।
(इङ्गितमरणवक्तव्यता मरणशब्दे वक्ष्यते।)

इंगियागारसंपण्ण–इंगिताकारसंप्रज्ञ–पु० इंगितं निपुणमतिगम्य प्रवृत्तिनिवृत्तिसूचक मिषद् भ्रूशिरःकंपादि आकारः स्थूलधीसंवेद्यः प्रस्थानादिभावाभिव्यंजको दिगवलोकनादिः अनयोर्द्वन्द्वे इंगिताकारौ सम्यक् प्रकर्षेण जानातीति इङ्गिताकारसंप्रज्ञः। इङ्गिताकारयोः प्रकर्षेण ज्ञातरि,। उत्त. १ अ०।

इंगिताकारसंपन्न–पु० इंगिताकाराभ्यां संपन्नो युक्तः इंगिताकारसंपन्नः। इंगिताकाराभ्यां युक्ते. उत्त. १ अ०।
इंगियागारसंपण्णे, से वीणीए त्ति वुच्चइ" इंगिताकारौ तावद्यौ तौ गुरुगतौ सम्यक् प्रकर्षेणजानाति इंगिताकारसंप्रज्ञः। यद्वा इंगिताकाराभ्यां गुरुभावपरिज्ञानमेव कारणे कार्योपचारादिंगिताकारशब्देनोक्तं तेन संपन्नो युक्तः स इत्युक्तविशेषणान्वितो विनीतो विनयान्वित इति सूत्रपरामर्शेनोच्यते। तीर्थकृद्गणधरादिभिरिति गम्यते। उत्त. १ अ०।

इंगुई–इंगुदी–स्त्री, वनस्पतिविशेषे, तत्फलेन तैलविधानं भवतीति। आचा० श्रु० उ०॥

इंत– यत्–त्रि. आगच्छति, (इंतस्स पच्चुग्गच्छणया) आगच्छतो गौरस्याऽभिमुखं गमनमिति भ०। श. १४ उ. ३॥

इंद–इन्द्र-पु० इन्दतीतीन्द्रः। अनु०। इदि परमैश्वर्ये इति धात्वनुसारादिन्दनादिन्द्र आत्मा। सर्वद्रव्योपलब्धिसर्वोपभोगरूपपरमैश्वर्ययोगात्। आत्मनि, (जीवे) नं. १ द्वा.। आ० म०। स्था.।

इन्दो जीवो सव्वोवलद्धिभोगपरमेसरत्तणओ।

इदिपरमैश्वर्ये इन्दनात्परमैश्वर्ययोगादिन्द्रो जीवः। परमैश्वर्यमस्य कुत इत्याह (सव्वो) इत्यादि आवरणाभावे सर्वस्यापि वस्तुन उपलंभाज्ज्ञानाद्भावेषु सर्वस्यापि त्रिजगद्गतस्य वस्तुनः परिभोगाच्च परमेश्वरो जीव इति तस्य परमैश्वर्यम विशे०।

इन्दनादिन्द्रः परमैश्वर्ययुक्त इत्यर्थः एवं भूतेन चार्थेन युक्तमिदं नाम। परमार्थतस्त्रिदशाधिपे एव वर्तते तस्य तात्विकपरमैश्वर्ययुक्तत्वात्। आ० म० प्र०। अनु०॥ इन्द्रः शक्रः पुरन्दरः। सूत्र० २ श्रु० ७ अ०। अष्ट०। राज० सहस्राक्षः। प्रति.। इति पर्यायाः। परमैश्वर्ययोगादिन्द्रः प्रभौ, (परमेश्वरे,) स्था. ठा० ४। महति, च। स्था.४ ठा०। ऐश्वर्यान्विते त्रि. नृपमात्रे, उपमितसमासे उत्तरपदस्थः श्रेष्ठत्वद्योतकमनुजेन्द्रः वारणेन्द्र इत्यादि। वाच०।

इन्द्रशब्दस्य निक्षेपः स्थानाङ्गे दर्शितो यथा.

तओ इन्दा पन्नत्ता तंजहा नामिन्दे ठवणिंदे दव्विंदे॥
(तओ इन्देत्यादि) व्याख्या सा च सुकरैव न वरं।

नामेन्द्रः।

इन्दनादैश्वर्यादिन्द्रः नाम संज्ञा तदेव यथार्थमिन्द्रेत्यक्षरात्मकमिन्द्रो नामेन्द्रः। अथवा सचेतनस्याचेतनस्य वा यस्येन्द्र इत्ययथार्थं नाम क्रियते स नामनामवतोरभेदोपचारात् नाम चासाविन्द्रश्चेति नामेन्द्रः। अथवा नाम्नैवेन्द्र इति इन्द्रार्थ शून्यत्वान्नामेन्द्र इति।

नामलक्षणं पुनरिदम्।
"यद्वस्तुनोऽभिधानं, स्थितमन्यार्थे तदर्थनिरपेक्षं॥
पर्यायानभिधेयं, च नाम यादृच्छिकं च तथा"॥ १॥ इति

अयमर्थः यद्वस्त्वित्यादिना यथार्थमिन्द्रइत्याद्युक्तं स्थितमित्यादिना त्वयथार्थं गोपालादाविन्द्रेत्यादि यादृच्छिकमनर्थकं डित्यादीति। अथवा यदिन्दनाद्यर्थनिरपेक्षं गोपालादि वस्तुन इन्द्र इत्यादिकमभिधानमयथार्थतया शक्रादावन्यत्रार्थे स्थितं तन्नामेति। इन्द्रादिवस्तुनोवाऽभिधानमिन्दनाद्यर्थनिरपेक्षं सद्गोपालादावन्यत्रार्थे स्थितं तन्नामेति। स्था. ३ ठा०॥

अत्ताभिप्पायकया, सत्ता चेयणमचेयणं वावि।
ठवणादीनिरविक्खा, केवलसत्ताउ नामिंदो॥

चेतनेऽचेतने वा द्रव्ये या आत्माभिप्रायेण स्वेच्छया इन्द्रप्रभृतिसंज्ञा कृता साऽपि स्थापनादिसापेक्षा स्यादत आह। स्थापनादीनां स्थापनाद्रव्यभावादीनां निरपेक्षा। किमुक्तं

भवति । यत्र स्थापनादीनामेकमपि नास्ति किन्तु केवला एका संज्ञा तदर्थनिरपेक्षा स नामेन्द्रः । उक्तं नामेन्द्रलक्षणम् । वृ. १ उ. ॥

स्थापनेन्द्रमाह ॥

तथा इन्द्राद्यभिप्रायेण स्थाप्यत इति स्थापना लेप्यादिकर्म्म सैवेन्द्रः स्थापनेन्द्रः । इन्द्रप्रतिमा साकारस्थापनेन्द्रः अक्षादिन्यासस्त्वितर इति । स्थापनालक्षणमिदम् । यत्तु तदर्थवियुक्तं, तदभिप्रायेण यच्च तत्करणम् । लेप्यादिकर्म्म तत्स्थापनेति क्रियतेऽल्पकालञ्चेति ॥ १ ॥ तथा "लेपगहत्थी हत्थित्ति एस, सब्भाविआ भवे ठवणा । होइ असब्भावो पुण, हत्थित्ति निरागिई अक्खोत्ति" ॥ २ ॥ ॥ स्था. ३ ठा० ।

अधुना स्थापनेन्द्रलक्षणमाह ॥

सब्भावमसब्भावे, ठवणा पुण इंदकेउ माईया ।
इत्तरमणित्तरा वा, ठवणा नामं तु आवकहं ॥

स्थापना स्थापनेन्द्रः पुनस्सद्भावेऽसद्भावे च इन्द्रकेत्वादिका इन्द्रकेतुप्रभृतिको द्रष्टव्यः । अत्रादिशब्दादिन्द्रप्रतिमाक्षवराटकादिपरिग्रहः । इयमत्र भावना । या इन्द्र इति स्थापना अक्षवराटकादिष्वसद्भावेन या चेन्द्रकेत्विन्द्रप्रतिमादिषु सद्भावतः स स्थापनेन्द्रः । इह नामस्थापनयोः कः प्रतिविशेष उच्यते (इतर इत्यादि) स्थापना इत्वरा च भवति यावद्द्रव्यभाविनी अयावद्द्रव्यभाविनी चेत्यर्थः । नाम पुनर्नियमात् यावत्कथिकं यावद्द्रव्य भावी एष प्रतिविशेषः । वृ. १ उ. ॥

संप्रति नामेन्द्रस्थापनेन्द्रयोः प्रकारान्तरेण
प्रतिविशेष-मभिधित्सुराह ।

जह ठवणिंदो वुच्चइ, अणुग्गहत्थी हि तह न नामिन्दो ।
एसे व दव्वभावे, पूयायुतिलद्धिनाणत्तं । १ ।

यथा स्थापनेन्द्रः अनुग्रह एवार्थोऽनुग्रहार्थः स येषामस्ति अनुग्रहार्थिनस्तैर्वाग्भिः स्तूयते पुष्पादिभिरर्च्यते च न तथा नामेन्द्रो माणवकस्ततो महान् नामेन्द्रस्थापनेन्द्रयोः प्रतिविशेषः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण द्रव्येन्द्रे भावेन्द्रे च पूजास्तुतिलब्धिभिर्नानात्वमवसातव्यम् तद्यथा । द्रव्येन्द्रोऽपि नामेन्द्र इवानुग्रहार्थिभिः न स्तूयते नापि पूज्यते यस्तु भावेन्द्रः स स्थापनेन्द्र इव स्तूयते पूज्यते च ततो द्रव्येन्द्रभावेन्द्रयोरपि महान् प्रतिविशेषः । अन्यच्च द्रव्येन्द्र इन्द्रलब्धिहीनो यस्तु भावेन्द्रः स तल्लब्धिसंपन्नस्तथाहि स सामानिकत्रायस्त्रिंशकादिपरिवृतो विशिष्टद्युतिमान् स्फीतं राज्यमनुभवति उपयोगचिन्तायामपि भावेन्द्र उपयोगलब्धिमान् द्रव्येन्द्र उपयोगलब्ध्या परित्यक्त इति वृ. १ उ. ॥

द्रव्येन्द्रमाह ।

तथा द्रवति गच्छति तांस्तान्पर्य्यायान्द्रूयते वा तैस्तैः पर्य्यायैर्द्रोर्वा सत्ताया अवयवो विकारो वा वर्णादिगुणानां द्रावस्समूह इति द्रव्यम् । तच्च भूतभावं भाविभावं चेति आह च " दवए दूयते दोरव, यवो विगारो गुणाणसंदावो ॥
दव्वं भव्वं भावस्स भूयभावं च जं जोग्गंत्ति ॥ तथा " भूतस्य भाविनो वा भावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद्द्रव्यं तत्त्वज्ञैः सचेतनाचेतनं गदितम्" ॥ १ ॥ तथा अनुपयोगो द्रव्यमप्रधानञ्चेति तत्र द्रव्यं चासाविन्द्रश्चेति द्रव्येन्द्रः ॥ स्था० ३ ठा० ॥
स च द्विधा । आगमतो नो आगमतश्च । तत्रागमतः स लत्रागममधिकृत्य ज्ञानापेक्षयेत्यर्थः । नो आगमतस्तु तद्विपर्य्ययमाश्रित्य तत्रागमत इन्द्रशब्दोऽध्येताऽनुपयुक्तो द्रव्येन्द्रोऽनुपयोगो द्रव्यमिति वचनात् । अयमेवार्थो मङ्गलमाश्रित्य भाष्ये उक्तस्तथाहि "आगमओ णुवउत्तो, मंगलसद्दाणुवासिओवत्ता । तन्नाणलद्धिजुत्तो, विणोवउत्तोत्ति नो दव्वंति" तथा नो आगमतस्त्रिविधो द्रव्येन्द्रस्तद्यथा ज्ञशरीरद्रव्येन्द्रो भव्यशरीरद्रव्येन्द्रो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्येन्द्रश्चेति ॥ तत्र ज्ञस्य शरीरं ज्ञशरीरं ज्ञशरीरमेव द्रव्येन्द्रः ज्ञशरीरद्रव्येन्द्रः एतदुक्तं भवति । इन्द्रपदार्थज्ञस्य यच्छरीरमात्मरहितं तदतीतकालानुभूततद्भावानुवृत्त्या सिद्धशिलातलादिगतमपि घृतघटादिन्यायेन नो आगमतो द्रव्येन्द्र इति । इन्द्रज्ञानशून्यत्वाच्च तस्येह सर्वनिषेध एव नोशब्दार्थः । तथा भव्यो योग्य इन्द्रशब्दार्थं ज्ञास्यति यो न तावद्विजानाति स भव्यः इति तस्य शरीरं भव्यशरीरं तदेव भव्येन्द्रो भव्यशरीरद्रव्येन्द्रः अयमत्र भावार्थो भाविनीं वृत्तिमङ्गीकृत्येन्द्रोपयोगाधारत्वान्मधुघटादिन्यायेनैव तद्बालादिशरीरं भव्यशरीरद्रव्येन्द्र इति नो शब्दः पूर्ववत् । उक्तश्च मङ्गलमधिकृत्य "मंगलपयत्थजाणय, देहोभव्वस्स वा स जीवो वि । नो आगमओ दव्वं, आगमरहिओत्ति जं भणियं ति " ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्त द्रव्येन्द्रो भावेन्द्रकार्येष्वव्यापृत आगमतोऽनुपयुक्तद्रव्येन्द्रवत् । तथा यच्छरीरमात्मद्रव्यं वातीतभावेन्द्रपरिणामन्तच्चोभयातिरिक्तद्रव्येन्द्रो ज्ञशरीरद्रव्येन्द्रवत् । तथा यो भावेन्द्रपर्य्यायशरीरयोग्यः पुद्गलराशिर्यश्च भावीन्द्रपर्यायमात्मद्रव्यं तदप्युभयातिरिक्तो द्रव्येन्द्रः भव्यशरीरद्रव्येन्द्रवत् । सचावस्थाभेदेन त्रिविधस्तद्यथा एकभविको बद्धायुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्चेति । तत्रैकस्मिन् भवे तस्मिन्नेवातिक्रान्ते भावी एकभविको योऽनन्तर एव भावेन्द्रतयोत्पत्स्यते इति स चोत्कर्षतस्त्रीणिपल्योपमानि भवन्ति देवकुर्वादिमिथुनकस्य भवनपत्यादीन्द्रतयोत्पत्तिसंभवादिति । तथा स एवेन्द्रायुर्बन्धानन्तरं बद्धमायुरनेनेति बद्धायुरुच्यते । स चोत्कर्षतः पूर्वकोटित्रिभागं यावदस्मात्परतःआयुष्कबन्धाभावात् । तथा अभिमुखे सम्मुखे जघन्योत्कर्षाभ्यां समयांतर्मुहूर्तानन्तरं भावितया नामगोत्रे इन्द्रसम्बन्धिनी यस्य स तथा । तथा भवैश्वर्ययुक्ततीर्थकरादिभावेन्द्रापेक्षयाऽप्रधानत्वाच्छक्रादिरपि द्रव्येन्द्र एव द्रव्यशब्दस्याप्रधानार्थेऽपि प्रवृत्तेः ॥ स्था० ठा० ३ ॥

॥ द्रव्येन्द्रलक्षणमाह ।

दव्वं पुण तल्लद्धी, जस्सातीता भविस्सते वा वि ।
जीवो वि अणुवउत्तो, इंदस्स गुणे परिकहेइ ॥

द्रव्यं द्रव्यविषयः पुनरिन्द्रोयस्स तल्लब्धिरिन्द्रलब्धिरतीता भविष्यति स च प्रतिपत्तव्यः । किमुक्तं भवति । यस्सर्व्वमिन्द्रत्वं प्राप्तो यश्च प्राप्स्यति स यथाक्रमं भूतभावत्वाद्भाविभावत्वाच्च द्रव्येन्द्रः । उक्तं च । "भूतस्य भाविनो वा, भावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद्द्रव्यं तत्त्वज्ञैः, सचेतनाचेतनं कथितम्" यो वापि इन्द्रस्य गुणान् परस्मै परिकथयति परमनुपयुक्तः सोऽपि द्रव्येन्द्रः अनुपयोगो द्रव्यमिति वचनात् वृ० १ उ० ॥ उक्तोद्रव्येन्द्रः ॥

भावेन्द्रमाह ।

भावेन्द्रस्त्विह त्रिस्थानकानुरोधान्नोक्तस्तल्लक्षणं चेदम्भावमिन्दनक्रियानुभवनलक्षणपरिणाममाश्रित्येन्द्रः इन्दनपरिणामेन भवतीति वा स चासाविन्द्रश्चेति भावेन्द्रो यदाह " भावो विवक्षितक्रिया-नुभूतियुक्तो हि वै समाख्यातः । सर्वज्ञैरिन्द्रादिव-दिहेन्दनादिक्रियानुभवात् ॥ १ ॥ सच द्विधा आगमतो नो आगमतश्च तत्रागमत इन्द्रज्ञानोपयुक्तो जीवोभावेन्द्रः कथ

मिहेन्द्रोपयोगमात्रात्तन्मयतावगम्यते । नह्यग्निज्ञानोपयुक्तो माणवकोऽग्निरेव दहनपचनप्रकाशनाद्यर्थक्रियाप्रसाधकत्वाभावादिति चेन्नाभिप्रायापरिज्ञानात् । संविद्ज्ञानमवगमो भाव इत्यनर्थान्तरं । तत्रार्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया इति सर्ववादिनामविसंवादस्थानं यथा कोऽयंघटः किमयमाह घटशब्दं किमस्य ज्ञानं घट इति अग्निरिति च यज्ज्ञानं तद्व्यतिरिक्तो ज्ञाता तल्लक्षणो गृह्यते । अन्यथा तज्ज्ञानेसत्यपि नोपलभ्येताऽतन्मयत्वात् प्रदीपहस्तान्धवत् पुरुषान्तरवद्वा । न चानाकारं तत्पदार्थान्तरवद्विवक्षितं पदार्थपरिच्छेदप्रसंगात् बन्धाद्यभावश्च ज्ञानाऽज्ञानसुखदुःखपरिणामान्यत्वादाकाशवन्न चानलः सर्वएव दहनाद्यर्थक्रियाप्रसाधको भस्मच्छन्नाग्निना व्यभिचारादिति कृतं प्रसंगेन । नो आगमतो भावेन्द्र इन्द्रनामगोत्रे कर्मणी वेदयन् परमैश्वर्यभाजनं सर्वनिषेधवचनत्वान्नोशब्दस्य यतस्तत्र नेन्द्रपदार्थज्ञानमिन्द्रव्यपदेशनिबन्धनतया विवक्षितमिन्दनक्रियाया एव च विवक्षितत्वात् । अथवा तथाविधज्ञानक्रियारूपो यः परिणामः स नागम एव केवलो न चानागम इत्यतो मिश्रवचनत्वान्नोशब्दस्य नो आगमत इत्याख्यायत इति । ननु नामस्थापनाद्रव्येष्विन्द्राभिधानं विवक्षितभावशून्यत्वात् द्रव्यत्वं च समानं वर्तते अतश्च क एषां विशेषः आहच " अभिहाणं दव्वत्तं, तदत्थसुन्नत्तणं च तुल्लाइं । को भाववज्जियाणं नामाईणं पइविसेसोत्ति " ॥ १ ॥ अत्रोच्यते यथा हि स्थापनेन्द्रः खलु इन्द्राकारो लक्ष्यते तथा कर्तुः सद्भूतेन्द्राभिप्रायो भवति तथा द्रष्टुस्तदाकारदर्शनादिन्द्रप्रत्ययस्तथा प्रणतिकृतधियश्च फलार्थिनः स्तोतुं प्रवर्तन्ते, फलं च प्राप्नुवन्ति । कश्चिद्देवतानुग्रहान्न तथा नामद्रव्येन्द्रयोरिति तस्मात्स्थापनायास्तावदित्थं भेद इति । आह च " आगाराभिप्पाओ, बुद्धिक्रिया फलं च पाएण । जह दीसइ ठवणिन्दे, न तहा नामिन्दे दव्विन्दे त्ति ,, । यथा च द्रव्येन्द्रो भावेन्द्रकारणतां प्रतिपद्यते तथोपयोगापेक्षायामपि तदुपयोगतामाद्यत्यवाप्तवांश्च न तथा नामस्थापनेन्द्रावित्ययं विशेष इति । आह च " भावस्स कारणं जह, दव्वं भावो य तस्स पज्जाओ । उवओगपरिणमइओ, न तहा नामं न वा ठवणंत्ति " ॥ स्था० ३ ठा० ॥

अत्र पर आह ॥

न हि जो घडं वियाणइ, सो उ घडो भवइ नो य वा अग्गी ॥
नाणत्तिय भावोत्ति य, एगट्ठमतो अदोसोत्ति ॥ १ ॥

न हि यो घटं विजानाति स घटो भवति यस्य वाऽग्निविज्ञानं सोऽग्निः प्रत्यक्षविरोधात् ततो यदुक्तमिन्दस्स वाहिगारं विजाणमाणो तदुवउत्तो इति, तन्मिथ्या । अत्र सूरिराह । ज्ञानमिति भाव इति वा च शब्दादध्यवसाय इति उपयोग इति वा एकार्थमतोऽदोषः । इयमत्र भावना । अर्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेयास्तथाहि घटोऽपि बाह्यो घट इत्युच्यते घटशब्दोऽपि घट इति घटज्ञानमपि घट इति । ज्ञानं च ज्ञानिनोऽपृथक् घटज्ञान्यपि घट इत्युच्यते अग्निज्ञान्यपि अग्निरित्यदोषः ॥

एतदेव भावयति ॥

जमिदं नाणं इन्दो, तव्वतिरिच्चति तत्तोय तन्नाणी ॥
तम्हा खलु तब्भावं, वयंति जो जत्थ उवउत्तो ॥ १ ॥

यदिदमिन्द्र इति ज्ञानं तस्मात्तज्ज्ञानी इन्द्रज्ञानी व्यतिरिच्यते तस्माद्यो यत्रेन्द्रादावुपयुक्तः तस्य तद्भावमिन्द्रादिभावं तत्त्वविदस्सूरयो वदन्ति । ज्ञानज्ञानिनोरभेद एव कथं सिद्ध इति चेदुच्यते विपक्षेऽनेकदोषप्रसंगात् ॥

तमेवाह ॥

चेयणस्स उ जीवा, जीवस्स उ चेयणा उ अन्नत्ति ।
दवियं अलक्खणं खलु,हविज्ज न य बन्धमोक्खाउ ॥

चैतन्यस्य जीवा जीवस्य चेतनाया अन्यत्वे द्रव्यं जीवद्रव्यमलक्षणं चेतनालक्षणो जीव इति लक्षणरहितं भवेत् । चेतनाया घटादिवज्जीवादप्येकान्तव्यतिरिक्तत्वाल्लक्षणाभावे च लक्ष्यस्याऽप्यभाव इति खरशृंगवदत्यन्तमसन् जीवोऽप्यत्यन्तमसन् स न बध्यते बन्धस्य वस्तुधर्मत्वान्नापि मुच्यते बन्धाभावादिति बन्धमोक्षावपि न स्यातामथ मन्यथा अचेतनोऽपि संबध्यते मुच्यते चेति तदप्ययुक्तमचेतनानामप्येवंधर्मास्तिकायादीनां बन्धमोक्षप्रसक्तेस्तस्मात्साधूक्तमिन्द्रशब्दार्थं जानन् तदुपयुक्तो भावेन्द्र इति । वृ० १ उ० ॥ उक्ता नामस्थापनाद्रव्येन्द्राः ।

इदानीं भावेन्द्रं त्रिस्थानकावतारेणाह ।

तओ इंदा पन्नत्ता तंजहा णाणिन्दे दंसणिंदे चरित्तेन्दे ।

(तओइंदेत्यादि-) कंठ्यं नवरं ज्ञानेन ज्ञानस्य ज्ञाने वा इन्द्रः परमेश्वरो ज्ञानेन्द्रोऽतिशयवत् श्रुता ह्यन्यतरज्ञानवशाविवेचितवस्तुविशरः केवली वा एवं दर्शनेन्द्रः क्षायिकसम्यग्दर्शनी चारित्रेन्द्रो यथाख्यातचारित्रः एतेषां च भावेन सकलभावप्रधानक्षायिकलक्षणेन विवक्षितक्षायोपशमिकलक्षणेन वा भावतः परमार्थतो वेन्द्रत्वात् सकलसंसार्यप्राप्तपूर्वगुणलक्ष्मीलक्षणपरमैश्वर्ययुक्तत्वात् भावेन्द्रतावसेयेति ।

भावेन्द्रलक्षणमाह ।

जो पुण जहत्थ जुत्तो, सुद्धणयाणं तु एस भाविन्दो ।
इन्दस्स व अहिगारं, वियाणमाणो तदुवउत्तो ॥ १ ॥

यः पुनर्यथार्थेन यथावस्थितेन अर्थेन परमैश्वर्यलक्षणेन इदि परमैश्वर्ये इति वचनात् साक्षादिन्द्रनामगोत्राणि कर्माणि वेदयमान इत्यर्थः स भावेन्द्रः । एष शुद्धनयानां शब्दादीनां यथावस्थितार्थग्राहकाणां वर्तमानविषयिकाणां संमतो न शेषानामिन्द्रादिः । अथवा इन्द्रस्य इन्द्रशब्दस्याधिकारमर्थं जानन् तदुपयुक्तस्तस्मिन्निन्द्रशब्दार्थे उपयुक्तो भावेन्द्रः उपयोगो भावनिक्षेप इति वचनात् ॥ उक्तमाध्यात्मिकैश्वर्यापेक्षया भावेन्द्रत्रैविध्यम् ।

अथवा ह्यैश्वर्यापेक्षया तदेवाह ।

तओ इन्दा पन्नत्ता तं जहा–देविंदे असुरिंदे मणुस्सिंदे ।

तओ इंदेत्यादि भावितार्थंनवरं देवा वैमानिका ज्योतिष्कवैमानिका वा रूढेः । असुरा भवनपतिविशेषा भवनपतिव्यन्तरा वा सुरपर्युदासात् मनुजेन्द्रश्चक्रवर्त्यादिरिति ॥ स्था० ३ ठा० ॥

तेचन्द्रा स्थानाङ्गे चतुःषष्टिर्दर्शितास्तत्र देवेन्द्रा यथा ।

दो असुरकुमारिंदा पन्नत्तातंजहा चमरे चेव बली चेव । दो नागकुमारिंदा पन्नत्ता तंजहा धरणे चेव भूयाणंदे चेव । दो सुवण्णकुमारिंदा पन्नत्ता तंजहा वेणुदेवे चेव वेणुदाली चेव । दो विज्जुकुमारिंदा पं० तं० हरिच्चेव हरिस्सहे चेव । दो अग्गिकुमारिंदा पं० तं० अग्गिसिहे चेव अग्गिमाणवे चेव । दो दीवकुमारिंदा पं० तं० पुन्ने चेव वसि-

द्वे चेव । दो उदधिकुमारिंदा पं० तं० जलकंते चेव जलप्पन्ने चेव । दो दिसाकुमारिंदा पं० तं० अमियगई चेव अमियवाहणे चेव । दो वाउकुमारिंदा पं० तं० वेलंबे चेव पजंजणे चेव । दो थणियकुमारिंदा पं० तं० घोसे चेव महाघोसे चेव ।

(दोअसुरेत्यादि) अच्चुएचेवेत्येतदन्तं सूत्रं सुगमम् । नवरं असुरादीनां दशानां भवनपतिनिकायानां मेरपेक्षया दक्षिणोत्तरदिग्द्वयाश्रितत्वेन द्विविधत्वाद्विंशतिरिन्द्रास्तत्र चमरो दाक्षिणात्यो बली त्वौदीच्य इत्येवं सर्वत्र स्था० ॥ २ ठा० ॥

एतेषां सङ्ग्रहो यथा ॥

"चमरे १ धरणे २ तह वेणुदेव ३ हरिकंत ४ अग्गिसीहे य ५ । पुत्ते ६ जलकंते वि य, ७ अमिय ८ विलंबे य ९ घोसे य"॥ १० ॥ एते दक्षिणनिकायेन्द्रा इतरे तु " बलि १ भूयाणंदे २ वेणुदालि ३ हरिस्सहे ४ अग्गिमाणव ५ वसिट्ठे ६ जलप्पभे ७ अमियवाहणे ८ पहंजणे ९ महाघोसे " ॥ जं० टी. । ३ श० १ उ० ।

व्यंतरेन्द्रा यथा ।

दो पिसायइंदा पं० तं० काले चेव महाकाले चेव । दो भूयइंदा पं० तं० सुरूवे चेव पडिरूवे चेव । दो जक्खिंदा पं० तं० पुण्णभद्दे चेव माणिभद्दे चेव । दो रक्खसिंदा पं० तं० भीमे चेव महाभीमे चेव । दो किन्नरिंदा पं० तं० किन्नरे चेव किंपुरिसे चेव । दो किंपुरिसिंदा पं० तं० सप्पुरिसे चेव महापुरिसे चेव । दो महोरगिंदा पं० तं० अइकाये चेव महाकाये चेव । दो गंधव्विंदा पं० तं० । गीयरई चेव गीयजसे चेव । स्या० ॥ एवं व्यंतराणामष्टनिकायानां द्विगुणत्वात् षोडशेन्द्राः । स्या० । २ ठा० ॥ एतेषु च प्रतिनिकायं दक्षिणोत्तरभेदेन द्वौ द्वाविन्द्रौ स्याताम् ।

अणपन्निकायादीनां व्यंतरविशेष वाणव्यन्तरनिकायानामिन्द्रा यथा ।

दो अणपन्निंदा पं० तं० संनिहिए चेव समाणेचेव । दो पणपन्निंदा पं० तं० धाए चेव विधाये चेव । दो इसिवाइंदा पं० तं० इसिच्चेव इसिवाले चेव । दो भूयवाइंदा पं० तं० ईसरे चेव महेसरे चेव । दो कंदिंदा पं० तं० सुवत्थे चेव विसाले चेव दो महाकंदिंदा पं० तं० हासे चेव हासरई चेव । दो कुंभइंदा पं० तं० सेए चेव महासेए चेव ॥ दो पयगिंदा पं० तं० पए चेव पयगवई चेव ॥

अणपन्निकायादीनामप्यष्टानामिवव्यंतरविशेषनिकायानांद्विगुणत्वात् षोडशेति । स्या० २ ठा० ॥

ज्योतिष्कदेवानामिन्द्रा यथा ॥

जोइसियाणं देवाणं दो इंदा पं० तं० चंदे चेव सूरे चेव ॥

ज्योतिष्काणां त्वसंख्यातचन्द्र सूर्यत्वे ऽपि जातिमात्राश्रयणाद्वावेव चन्द्रसूर्याख्याविन्द्रावुक्तौ ॥ स्या० २ ठा० ॥

सौधर्मादिकल्पेन्द्रा यथा ॥

सोहम्मीसाणेसु णं कप्पेसु दो इंदा पं० तं० सक्के चेव ईसाणे चेव एवं सणंकुमारमाहिंदेसु कप्पेसु दो इंदा पं० तं० सणंकुमारे चेव माहिंदे चेव । बंभलो य लंतगे दो इंदा पं० तं० बंभे चेव लंतए चेव महासुक्क सहस्सारेसु णं कप्पेसु दो इंदा पं० तं० महासुक्के चेव सहस्सारे चेव आणय-पाणया-रण-च्चुतेसु णं कप्पेसु दो इंदा पं० तं० पाणए चेव अच्चुए चेव ॥

सौधर्मादि कल्पानान्तु दशेन्द्राः स्था० २ ठा० ॥ अंतिम देवलोक चतुष्टय इन्द्रद्वय सद्भावादिति भ० ३ श० ९ उ० ॥ इत्येवं सर्वेऽपिचतुः षष्ठिरिति 'देवेन्द्रस्तव'प्रकीर्णके च सर्वे इन्द्रा गाथया प्रदर्शिता स्तद्यथा ॥

बत्तीसा देविंदा, जस्स गुणेहिं उवहम्मिया ठायं ।
नो तस्स वि यच्छेयं, पायच्छायं तु वेहामो ॥ ६ ॥
बत्तीसं देविंदत्ति, भणियमित्तं निसापि यं भणइ ।
अंतरभासं ताहे, को होमा को वहड्ढेणं ॥ ७ ॥
कयरे ते बत्तीसं, देविंदा को व कत्थ परिवसइ ।
केवइया कस्स ठिई, को भवणपरिग्गहो तस्स ॥ ८ ॥
केवइया च विमाणा, भवणा नगरा च हुंति केवइया ।
पुढवीए य बाहुल्लं, उच्चत्तविमाणवन्नो वा ॥ ९ ॥
कारंति व कालेण, उक्कोसं मज्झिमजहन्नं ।
उस्सासो निस्सासो, ओही विसओ व को केसिं ॥१०॥
विणय उवयार उवहंमि,या इहा स व समुव्वहंतीए ।
पडिपुच्छिउ पियाए, भणसु अणु तं निसामेह ॥ ११ ॥
सुअणाणसागराओ,सुविणं उपडिपुच्छणाइ यं लद्धं ।
पुण वागरणावलिअं, नामा वलियाइ इंदाणं ॥ १२ ॥
सुणु वागरणावलिअं, रयणं वयणं सियं च वीरेहिं ।
तारावलिव्व धवलं, हियएण पसन्नचित्तेणं ॥ १३ ॥
रयणप्पन्नाइं कुरु निकुरु, वासीसु तणु तेउल्लेसागा ।
वीसं विकसियणयणा, भवणवई मे निसामेह ॥ १४ ॥
दो भवणवई इंदा, चमरे वइरोअण असुराणं ।
दो नाग कुमारिंदा, भूयाणंदे य धरणे य ॥ १५ ॥
दो सुवण्ण सुवण्णिंदा, वेणुदेवय वेणुदालिंदा ।
दो दीवकुमारिंदा, पुन्ने य तहा वसिट्ठे य ॥ १६ ॥
दो उदहिकुमारिंदा, जलकंते जलप्पन्ने य नामेणं ।
अमियगइ अमियवाहण, दिसाकुमाराण दो इंदा ॥१७॥
दो वा उ कुमारिंदा, वेलंब पभंजणा य नामेणं ।
दो थणिय कुमारिंदा, घोसे य तहा महाघोसे ॥ १८ ॥
दो विज्जुकुमारिंदा, हरिकंत हरिस्सहे य नामेणं ।
अग्गिसिह अग्गिमाणव, हूयासणवइ वि दो इंदा ॥१९॥
एए विकसियनयणे दस, दिसीविय सिय जसा मए कहिया ।

सुए वाणमंतराणं भवणवई आणुपुव्वीए ॥ ६७ ॥
पिसाय भूअ जक्खा य, रक्खसा किन्नरा य किंपुरिसा ।
महोरगा य गंधव्वा, अट्ठविहा वाणमंतरा ॥ ६८ ॥
एए हुंति समासेणं, कहिया जे वाणमंतरा देवा ।
पत्तेयं पियवुच्छं सोलस इंदे महिड्ढिए ॥ ६९ ॥
काले य महाकाले, सुरूव पडिरूव पुन्न भद्देय ।
अमरवई माणिभद्दे, भीमे य तहा महाभीमे ॥ ७० ॥
किन्नर किंपुरिसे खलु, सप्पुरिसे खलु तहा महापुरिसे ।
अइकाय महाकाए, गीयरई चेव गीयजसे ॥ ७१ ॥
सन्निहि ए सामाणे, धाए विधाये इसीय इसिवाए ।
इस्सर महिस्सरेया हवइ सुवत्थे विसालेय ॥ ७२ ॥
हासे हासरई वि अ सेए अ तहा भवे महासेए ।
पयए पययवई, वि य नेयव्वा आणुपुव्विए ॥ ७३ ॥
अप्पड्ढिया उ तारा, नक्खत्ता खलु तओ महड्ढिए ।
नक्खत्ते हिं तु गहा गहेहिं सूरा तउ चंदा ॥ ८६ ॥
कप्पवई विय वुच्छं, वारस इंदे महिड्ढिए ॥ ६४ ॥
पढमो सोहम्मवई, ईसाणवइए सत्राखिओ वीओ ।
तत्तो सणंकुमारो, हवइ चउत्थोउ माहिंदो ॥ ६५ ॥
पंचमए बम्भिंदो, छट्ठो पुण लंत उकदेविंदो ।
सत्तम ओ महसुक्को, अट्ठमउ भवे सहस्सारो ॥ ६६ ॥
नवमो अ आणतिंदो, दसमो पुणपाणतेंददे विंदो ।
आरण इक्कारसमो, वारसमो अच्चुए इंदो ॥ ६७ ॥
एए वारस इंदा, कप्पवई कप्पसामिया भणिया ॥
आणाईसरियं वा तेण परं नत्थि देवाणं ।६८। दे०प०

इन्द्राणां भवनस्थित्यादिवक्तव्यता तत्तच्छब्दे ॥
अनीकानि तदधिपतयश्चाऽणीक शब्दे ॥
अग्रमहिष्यो ऽग्गमहिसी शब्दे ॥
उत्पातपर्वता उप्पायपव्वय शब्दे कल्पेन्द्रा कप्प शब्देऽपि ॥
परिषदः परिसद-शब्दे विमानानि विमाण शब्दे ॥
लोकपाला लोकपाल शब्दे ॥
सामानिकाः सामाणिय शब्दे ॥

इंद्राणामेकाऽवतारित्वानेकावतारित्वादि-प्रश्नोत्तरमुखेन प्रतिपादितं यथा । सम्प्रति ये इन्द्राः संति ते सर्वेऽप्येकावतारिणो नवेति प्रश्नः । संप्रति ये इन्द्राः संति तेषां मध्ये केचनैकावतारिणो न सर्वे इत्युत्तरमिति । ही० । इन्द्रायतने, च

इंदस्स वा जावकोट्टकिरियाए वा उवलेवण संमज्जण आवरिसमणधूवपुप्फगंधमल्लादिआइं दव्वावस्सयाइं करेंति ॥

अत्रोपचारादिन्द्रादिशब्देन तदायतनमप्युच्यत इति--अनु० टी० इन्द्र देवताके ज्येष्ठा नक्षत्रे, अधिष्ठातरि अधिष्ठयस्योपचारात् । जं ७ व० । स्था० २ ठा. । अनु. । जेठा इंददेवयाए । इति ज्यो०, । विष्कुम्भादिषु योगेषु षड्विंशे योगे, वाच० ॥

कृष्णस्य शुक्लस्य च पक्षस्य पञ्चदशदिवसेषु स्वनामख्याते सप्तमे दिवसे, कल्प० । सूर० । जीर्णपुरस्य स्वनामख्याते श्रेष्ठिरके, (तत्कथा सामाइय शब्दे) अष्टव्याकरणान्तर्गते व्याकरणविशेषे, आव. २ अ. ॥ कुटजवृक्षे रात्रौ, च धरणिः । भारतवर्षीय द्वीपभेदे, शब्द मा० । छंदो ग्रंथ प्रसिद्धे, षण्मात्रा प्रस्तावे, आद्यन्तगुरुद्वयेन लघुद्वयमध्येन युते चतुर्थे भेदे, इन्द्रवारुण्याम् स्त्री० टाप् ॥ वाच० ॥

ऐन्द्र-त्रि० इन्द्रस्येदम् इन्द्रसम्बन्धिनि, (ऐन्द्रं धाम न्हदि स्मृत्वा) ऐन्द्र मिति । इदिपरमैश्वर्ये इति धात्वनुसारादिन्द्र आत्मा तस्य सम्बन्धि ऐन्द्रं धामेति । नयो० ।

इंदकंत-इन्द्रकान्त- न० विमानविशेषे सम० १९ स० ॥

इंदका (गा) इय-इन्द्रकायिक- पु० त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद० । जी० । (बोधव्वा इंदगाईका) उत्त० ३६ अ० । कायिका इत्यपिकुत्रचिल्लोकप्रसिद्धा स्त्रीन्द्रियाः । उत्त० टी० ॥

इंदकील-इन्द्रकील-पुं० गोपुरावयवविशेषे । औप० । (गोमेज्जमयाइंदकीला) संपाटितकपाटद्वयाधारभूतः प्रवेशमध्यभाग इति । राज० । गोपुरकपाटयुगसंनिवेशस्थानमिति । भ० ३ श० २ उ० । जं० । इन्द्रस्य कील इव अत्युच्चत्वात् मन्दरपर्वते इन्द्रस्य कील इव इन्द्रध्वजे । न० । वाच० ॥

इंदकुंजर-इन्द्रकुञ्जर- पु० ६ त० ऐरावते, तस्याऽमृतमन्थनकाले इन्द्रेण गृहीतत्वात् तथात्वम् यथाह "श्वेतैर्दन्तैश्चतुर्भिस्तु, महाकायस्ततः परम् । ऐरावतो महानागोऽभवद्वज्रभृता धृतः ॥ भा० आ० । इन्द्रगजशक्रगजादयोऽप्यत्र० । वाच० ॥

इंदकुंभ-इन्द्रकुम्भ-पु० कुम्भानामिन्द्रः इन्द्रकुम्भो राजदन्तादिदर्शनादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः । महाकलशे, राज० । महिंदकुंभसवाणा) कुम्भाना मिन्द्र इन्द्रकुम्भो महाँश्चासाविन्द्रकुम्भश्च तस्य समाना महेन्द्रकुम्भसमाना महाकलशप्रमाणा इति जं० १ प्र० । जी० राज० । वीतशोकाया राजधान्या उत्तरपूर्व दिग्भागस्थिते उद्याने, (तीसेण वीयसोगाए रायहाणीए उत्तर पुरच्छिमं दिसीभाए इंदकुंभणामं उज्जाणे इति, ज्ञा० ८ अ. । नमिजिनस्य प्रथम शिष्ये, च । सम० २४ स. ।

इंदकुमारिया-इन्द्रकुमारिका-स्त्री. स्वनाम ख्यातायां योषिति । आ. म १ अ. ।

इंदकेउ-इन्द्रकेतु-पु० इन्द्रयष्ट्याम, प्रश्न० ४ द्वा० (सोइंदकेउंपासेत्ति लोकेण महिज्जंतं) इति आ० चू० ॥

इंदगोवग-इन्द्रगोपक-पुं० इन्द्रं गोपायतीति । नि० चू० । गोपो रक्षकोऽस्य वर्षाभवत्वात्तस्य । वाच० । प्रथमप्रावृट्कालभाविनि कीटविशेषे, स हि प्रवृद्धः सञ्जीवत्पाण्डुरक्तो भवतीति । राज. । आ-म-प्र० । प्रज्ञा० । ज्ञा. । आचा० । जी. (इंदगोवगसमप्पभेसु ॥) इन्द्रगोपको वर्षासु कीटकविशेषस्तेन च समा प्रभा येषां ते तथा तेषु रक्तेष्वित्यर्थः । ज्ञा. । अयञ्च विकलेन्द्रियजीवविशेष इति-अनु. । स च संसारसमापन्नत्रीन्द्रियजीवविशेष इति-प्रज्ञा० पद. १ । जी. । (इंदगोवमाइया णेगहा एवमाइओ) इन्द्रगोपादिकाः इन्द्रगोपको (ममोला) इति प्रसिद्ध एवमादिकास्त्रीन्द्रिया अनेकधा जीवा इति. उत्त ३ अ. ।
चउरिंदिय इंदगोवादि । नि० चू० १ अ० ।

इंदग्गह-इन्द्रग्रह-पुं० ग्रहविशेषे । जी० ३ प्र. ।

इंदग्गि-इन्द्राग्नि-पुं० द्वि० व० इन्द्रश्चाग्निश्च देवताद्वन्द्व० । शक्राग्न्योर्मिलितयोर्देवतयोः । वाच० । विशाखानक्षत्राधिष्ठातरि

देवे, अनु० । "दो इंदग्गी" अष्टाशीतिमहाग्रहान्तर्गते सप्तत्रिंशत्तमे महाग्रहे च। स्था० २ ठा०। विसाहा इंदग्गिदेवयाए इति। ज्यो०। तदधिष्ठातृके विशाखानक्षत्रे च । अधिष्ठातर्य्यधिष्ठेयस्योपचारादिति। जं० ७ वक्ष०। कल्प० ।

इंदचंदण-इन्द्रचन्दन-न०-इन्द्रप्रियं चंदनम् शा० त० हरिचन्दने, वाच० ।

इंदचिभिडी-इन्द्रचिर्भिटी-स्त्री०-इन्द्रस्यात्मनः प्रिया चिर्भिटी शा०त० लताभेदे, सा च इन्द्रतुल्यवर्णकुसुमा पुष्पान्वित मञ्जरीका दीर्घवृन्ता युग्मफलान्विता कटुी शीतवीर्य्या पित्तश्लेष्मकासव्रणदोषकृमिनाशिनी चक्षुष्या च। राजनिघं०।वाच०।

इंदजव-इन्द्रयव-न०-पु०-इन्द्रस्य कुटजवृक्षस्य यवाकृतिबीजत्वात् यव इव बीजम्। कुटजवृक्षस्य यवाकारे तिक्तरसे स्वनामख्याते बीजे, "ऐन्द्रो यवस्त्रिदोषघ्नः, संग्राही कटुशीतलः। ज्वरातिसाररक्तार्शः-कृमिवीसर्पकुष्ठनुत् ॥ दीपनो गुदकीलास्त्रवातास्रश्लेष्मशूलजित् । भाव० प्र० । वाच० ।

इंदजसा-इन्द्रयशस्--स्त्री०--पांचालदेशस्यकांपिल्यनगरस्य ब्रह्मनामकराज्ञो भार्यायाम्, तस्य च चतस्रो भार्याः । "इंदवसु १ इंदजसा २ इंदसिरी ३ चुलणीदेवी ४ य" । उत्त. १३ अ० ॥

इंदजाल-इन्द्रजाल-न०-द्वासप्ततिकलान्तर्गते कलाविशेषे,कल्प.। इन्द्रेण कौशलयावैश्वर्येण जालं द्रष्टृनेत्रावरणं यथास्थितवस्तुदर्शनाक्षमत्वसाधनात्। इन्द्रस्य परमेश्वरस्य जालं मायेव वा मन्त्रौषधादिना अन्यथास्थितस्य वस्तुनोऽन्यथात्वेन दर्शनसाधने (कुहक) (बाजी) १ पदार्थे, २ मायारूपे जाले च। इन्द्रेण इन्द्रकृतेन योगविशेषेण जालं कुहोपायभेदे च । इन्द्रजालं च द्रव्यविशेषसंयोगेन अद्भुतवस्तुदर्शकव्यापारः (क्यामेष्टरि) इति आंग्लभाषाप्रसिद्धः । मन्त्रद्रव्य विशेषेण वस्तुनोऽन्यथाकरणञ्च । वाच० ।

इंदजालि (न्) इन्द्रजालिन्- त्रि०-वेषरचनादिस्वपरहासोत्पादके विस्मापके, स्था० ४ ठा० ॥

इंदजालिय-इन्द्रजालिक-त्रि०--इन्द्रजालं शिल्पतयास्त्यस्य ठन् । इन्द्रजालकारके, । इन्द्रजालिकीत्यप्यत्र स्त्रियां ङीप् वाच० । आ० म० । विशे० ।

इंदज्झय-इन्द्रध्वज-पु०-इन्द्रत्वसूचको वा ध्वज इन्द्रध्वज इति । अतिमहति ध्वजे, । प्रव० ४० द्वा० ॥

"आगासगओ कुडभी सहस्स परिमंडियाभिरामो इंदज्झओ पुरओ गच्छइ" ॥

(आगासगओत्ति) आकाशगतोऽत्यर्थं तुङ्गमित्यर्थः (कुडभित्ति) लघुपताकः संभाव्यते । तत्सहस्रैः परिमण्डितश्चासावभिरामश्चातिरमणीय इति विग्रहः । (इंदज्झओत्ति) शेषध्वजापेक्षयाऽतिमहत्वात् इन्द्रश्चासौ ध्वजश्च इन्द्रध्वज इति । (पुरओत्ति) जिनस्याग्रतो गच्छतीति दशमोऽतिशयः । सम० ३४ स० ॥

इंदज्झया-इन्द्रध्वजा-स्त्री०-इन्द्रसम्बन्धिन्यां तत्संतोषाय स्थापितायां ध्वजायाम्, वाच० । तदुत्पत्तिरावश्यकचूर्णौ भरत. कथामधिकृत्योक्ता यथा--

ताहे सो सक्कं भणति तुज्झेहिं केरिसेण रूवेण तत्थ अत्थ हति ताहे सक्को भणति ण सक्का तं माणुसेणं दहुं । ताहे सो भणति । तस्स आकिर्ति पेच्छामि । ताहे सक्को भणति जेण तुमं उत्तमपुरिसो तेण ते अहं दामि एग पदेसं ताहे एगं अंगुलिं सव्वालंकारविभूसितं काऊण दाएति सो तं दहूणं अतीव हरिसं गतो । ताहे तस्स अट्ठाहियं महिमं करेति ताए अंगुलीए आकिर्तिं काऊण पच्छा स इंदज्झया एवं वरिसे वरिसे इंदमहो पवत्तो । पढम उस्सवो भरहो भणति तुमं सि देविंदो अहं मणुस्सिंदो मित्तामो एवं होउत्ति। आ. चू१० अ. ॥

इंदट्ठाण-इन्द्रस्थान-न०-भवननगरविमानरूपे चमरादिसम्बन्ध्याश्रये, स्था० ६ ठा० ॥ तत्रेन्द्रोपपातविरहितकालो यथा-

इंदट्ठाणे णं भंते ! केवतियं कालं विरहिते उववातेणं पन्नत्ते ? गो० ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा

(इंदट्ठाणेणमित्यादि) इन्द्रस्थानं भदन्त ! कियन्तं कालमुपपातेन विरहितं प्रज्ञप्तम् ! भगवानाह गौतम ! जघन्येनैकं समयं यावत् उत्कर्षतः षण्मासान् । जी० ३ प्र० ॥ भ० ॥

स्थानाङ्गेपि ।

एगमेगे णं इंदट्ठाणे उक्कोसेणं छम्मासे विरहिए उववाएणं

(एगेत्यादि) एकैकमिन्द्रस्थानं चमरादिसम्बन्ध्याश्रयो भवननगरविमानरूपस्तदुत्कर्षेण षण्मासान् यावद्विरहितमुपपातेनेन्द्रापेक्षयेति । स्था. ६ ठा. ॥ इन्द्रोपपातविरहिते इन्द्रस्थाने किं भवतीति जीवाभिगमे प्रतिपादितम् । तद्यथा-

तेसिं णं भंते ! जया देवाणं इंदे चयति से कहमिदाणीं पकरेंति ? गो० ! चत्तारि पंच सामाणिया तट्ठाणं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति जाव तत्थ अण्णे इंदे उववण्णे भवति ॥

पुनः प्रश्नयति (तेसिणं भंते इत्यादि) तेषां भदन्त ! ज्योतिष्कदेवानां यदा इन्द्रश्च्यवते तदा ते देवा इदानीं इन्द्रविरह काले कथं प्रकुर्वंति । भगवानाह । गौतम ! यावच्चत्वारः पंच वा सामानिका देवाः समुदितीभूय तत्स्थानमुपसंपद्य विहरंति तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्तीति वदतआह यावदन्यस्तत्र इन्द्र उपपन्नो भवति । जी० ३ प्र० ॥

एवं बाह्यज्योतिष्कदेवेन्द्रस्थानेऽपि तथाच सूर्यप्रज्ञप्तौ ।

ता तेसिणं देवाणं जाव इंदे चयति से कथमिदाणिं पकरेंति ता चत्तारि पंच सामाणियदेवा तट्ठाणं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति जाविंदा तत्थेववण्णागा इत्थं इंदे उववण्णे भवति ता इंदट्ठाणे केवतियं कालं विरहिते उववातेणं पण्णत्ते ता जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासे ॥

(ता तेसिणत्ति) ता इतिपूर्ववत् तेषां ज्योतिष्काणां देवानां यदा इन्द्रश्च्यवते तदा ते देवा इदानीं इन्द्रविरहकाले कथं प्रकुर्वन्ति भगवानाह ता इत्यादि पूर्ववत् चत्वारि पंच वा सामानिका देवाः समुदितीभूय तद्भूम्यपिन्द्रमुपसम्पद्य विहरंति तदिन्द्रस्थानं परिपालयन्तीति वदत आह । यावदिन्द्रः तत्रेन्द्र उपपन्नो भवति (ता इंद ट्ठाणेणंत्ति) ता इति पूर्ववत् इन्द्रस्थानं कियत्कालमुपपातेन विरहितं प्रज्ञप्तं ? भगवानाह (ता इत्यादि) जघन्येन एकं समयं यावत् उत्कर्षेण षण्मासान्॥ सूर्य० १९ पा. ॥ इन्द्राणां प्रत्येकं स्थानानि तत्तद्देवस्थाननिरूप

णावसरे (गण) शब्दे । इन्द्रयष्टिस्थापनाय कृते स्थाने च ॥

जेणेव इन्दट्ठाणे तेणेव उवागए ।

(इंदट्ठाणेत्ति) यत्रेन्द्रयष्टिरूर्ध्वीक्रियत इति। अन्त० ।

इंदणक्खत्त–इन्द्रनक्षत्र–न०–इन्द्रस्वामिकं नक्षत्रम् । ज्येष्ठानक्षत्रे, तस्य तत्स्वामिकत्वात्तथात्वम् । इन्द्रनामकं नक्षत्रम् । फाल्गुनीनक्षत्रे च । वाच० ।

इंदणाग–इन्द्रनाग– पु०–वसंतपुरस्थे स्वनामख्याते श्रेष्ठिकुमारे, तेन च बालतपसा सामायिकं लब्धमिति (सामाइय) शब्दे । आ० म० द्वि० ॥

इंदणील–इन्द्रनील–पु०–इन्द्र इव नीलः श्यामः। वाच० । खर वादरपृथिवीकायात्मके नीलरत्नविशेषरूपे मणिविशेषे, उत्त० सूत्र० २ श्रु० ३ अ० । राज० । जी० । प्रज्ञा० । कल्प० । औप० । (नीलम) इति ख्याते मरकतमणौ, तल्लक्षणमुक्तं रत्नपरीक्षायाम् । " क्षीरमध्ये क्षिपेन्नीलं क्षीरश्चेन्नीलतां व्रजेत् । इन्द्रनील इति ख्यातं सर्वरत्नोत्तमोत्तमम् " वाच० ।

इंदतोया–इन्द्रतोया–स्त्री० इन्द्रमैश्वर्यान्वितं तोयमस्याः, इन्द्रेण पूरितं तोयमस्या वा । गन्धमादनसमीपस्थे नदीभेदे ॥ इन्द्रतोयां समासाद्य गंधमादनसन्निधौ । भा. प० २४ वाच. ॥

इंददत्त–इन्द्रदत्त–पु० स्वनामख्यातेऽभिनंदनजिनस्य प्रथमभिक्षादातरि, सम० २४स०। आ. म. । वासुपूज्यजिनस्य पूर्वभवके एतन्नामधेये च। सम. २४स.॥ इन्द्रपुरनगरस्थे स्वनामख्याते नृपे, तत्कथा मानुष्यदुर्लभत्वे। तितिक्षायाम् शीले च सम्भवाति आ. म. । आ. क. । आ. चू० । उत्त. । पं० व० । आव. । व्य. । विपा. । नि० चू. । इन्द्रपुरं नगरं इंददत्तो राया । इति । आ. चू. ४अ०। इन्दपुरे इंददत्ते य । व्य. २ खं० ६ उ०।

इंदपुरइंददत्ते, वावीससुआ सुरिंददत्ते अ ।

महुराए जिअसत्तू सयंवरो निव्वुई एव ॥ ए० ॥

अस्य व्याख्या ॥ कथानकादवसेया । तच्चेदं । इंदपुरं नगरं इंददत्तो राया तस्स इट्ठाणं देवी से वावीसं पुत्ता अन्ने भणंति एगाए देवीए ते सव्वे रन्नो पाणसमा अन्ना एक्का धूया अमच्चस्स सा जं परिणिय तेण दिट्ठा सा अन्नया कयाइ न्हाया स माणी अत्थइ ताहे रायाए दट्ठा का एसा तेहिं भणियं तुज्झं देवी ताहे सो ताए समं एकं रत्तिपुत्तो वेला जं च रायाए उल्लवियं सत्तंकारो तेण तं पत्तए लिहियं सो य सार वेइ नवन्हं मासाणं दारओ जाओ तस्स दारचेडाणि तद्दिवस जायाणि तं अग्गियओ पव्वयओ वहुलिया सागरग ताणि सह जायाणि तेण कलायरियस्स उवणीओ तेण लेहाइयाओ वावत्तरिकलाओ गोहियाउ जाहे ताओ गाहेइ आयरिओ ताहे ताणि कट्टंति किं चिय पुव्वपरिच्चएण ताणि रोमेति सो वि ताणि न गणेइ गहियाओ कलाओ ते अन्ने गाहिज्जंति वावीसं पि कुमारा जस्स ते अप्पिज्जंति आयरियस्स तं पिट्टंति मत्थएहिं य हणंति अह उवज्झाओ ते पिट्टेइ अपढंते ताहे सहेंति माइमिस्सिगाणं ताहे ताओ भणंति । किं सुलभाणि पुत्तजम्माणि ताहे न सिक्खियाइ उय महुराय जितसत्तुराया तस्स सुया निव्वुइनाम कन्नगा सा अलंकियपन्ना उवणीया राया भणइ जो ते रोयइ सो ते भत्ता ताहे ताए नायं जो सूरो वीरो वक्कंतो सा पुण रज्जं देज्जा ताहे सा तं वलवाहणं गहाय गया इंदपुरं नगरं रायसपुत्ता बहवे अहवा दूओ पयाट्ठिओ ताहे आवाहिया सव्वे रायाणो ताहे तेण रायाणएण सुयं जहासाए हट्ठतुट्ठा उसियपडागं नगरं कयं रंगो कओ तत्थ चक्कं तत्थ एगंमि अक्खे अट्ठ चक्काणि तेसिं पुरउ धूया ठविया सा पुण पुत्तिंमि विंधियव्वा राया सन्नद्धो निग्गतो सहपुत्तेहिं ताहे सा कन्ना सव्वालंकारभूसियाए मंचिया से अत्थइ सो रंगो राया णय ते पत्तेयदंडभडभोयणा जारिसो दोवती ए ए तत्थ रन्नो जेट्ठपुत्तो सिरिमालीनामकुमारो भणिओ एस दारिया रज्जं च भोत्तव्वं सो वि तुट्ठो अहं नूणं अन्नेहिंतो रातिहिं अब्भहिओ ताहे सो भणति विंधेहित्ति ताहे सो अकयकरणो तस्स समूहस्स मज्झे तं धणुं घेत्तुं चेव न वातेइ किह विणेण गहियं तेण जंतो वच्वइत्तो वच्चउत्ति कडं मुक्कं तं भग्गं एवं कासइ णा अरयंवो लीणं कासइ दो तिन्नि अन्नेसिं वाहिरेण चेवणिंति तेण वि अमच्चेण सो णत्तगो णसावेओ तद्दिवसमाणिओ तत्थ अत्थइ ताहे राया ओहयमणसंकप्पो करयलपल्लत्थमुहो अहो अयं लोयमज्झे पुत्तेहिं धरिसिओत्ति अत्थइ ताहे सो अमच्चो पुच्छइ किं तुज्झ देवाणुप्पिया ओहया जाव झायह ताहे सो भणइ एएहिं अप्पहाणो कओ ताहे भणइ अत्थि पुत्तो अन्नो वि तुब्भं कहिं सुरिंददत्तो नाम कुमारो तं सो वि ताव विन्नासेउ ताहे तं राया पुच्छइ कहं मम एरिसो पुत्तो ताहे ताणि सिट्ठाणि रहस्साणि ताहे राया तुट्ठो भणइ सेयं तवपुत्ता एते अट्ठचक्के भेत्तूण रज्जसोक्खं निव्वुत्तिदारियं पाविसए ताहे सो कुमारो ठाणं आलीढं ठाइऊण गेण्हइ धनुं लक्खाभिमुहं सरं संधेइ ताणि तस्स रूवाणि ते य कुमारा सव्व ओरोमावेंति अन्ने य दोन्नि पुरिसा असिव्वग्गहत्थो ताहे सो पणामं रन्नो उवज्झायस्स य करेइ सो वि से उवज्झाओ भयं दाएइ एए दोन्नि पुरिसा जइ फिडसि सीसं ते फिडइ तेसिं दोन्नवि पुरिसाणं तेण चत्तारि ते य वावीसं अगणेंतो ताणं अट्ठन्ह रहचक्काणं छिद्दाणि जाणिऊण एगम्मि छिद्दे नाऊण अप्फिडयाए दिट्ठिए तम्मि लक्खत्तेण अन्नमियमणं आऊणमाणेण साधीतीया अच्छिंमि विद्धा तत्थ उक्कुट्ठसीहनादसाधुक्कारो दिन्नो एसा दवतितिक्खा एस चेव विभासा भावे वि उपसंहारो। जहा कुमारो तहा साहू, जहा ते चत्तारि तहा चत्तारि कसाया, जहा ते वावीसं कुमारा तहा वावीसं परीसहा, जहा ते रूवे मंजूसा तहा रागदोसा, जहा पुत्तलिगा विंधियव्वा तहा आराहणा, जहा निव्वुत्तिदारिया तहा सिद्धितितिक्खत्ति गयं ॥ आव० ४ अ० ।

" आसीदिन्द्रपुरं नाम, नगरं गुरुकं गुणैः ।
तत्राभवन्प्रियामिन्द्र, इन्द्रत्ताड्र महीपतिः ॥ १ ॥
प्रीतिपात्रः कलत्राणां, तस्य द्वाविंशतिः सुताः ॥
बभूवुर्भूमिपालस्य, प्राणेभ्योऽप्यतिवल्लभाः ॥ २ ॥
अन्या भार्या भवत्तस्य, भूपस्यामात्यपुत्रिका ॥
सा च तेन परं दृष्टा, पाणिग्राहं प्रकुर्वता ॥ ३ ॥
अथान्यदा कदाचित्सा, ऋतौ स्नाता विलोकिता ॥
राज्ञा पृष्टाश्च पार्श्वस्था, यथैषा कस्य का च भोः ॥ ४ ॥
ते ऊचुर्देव देवी ते, ततो राजा तया सह ॥
रात्रिमेकामुवासाथ, तस्या गर्भोऽभवत्तदा ॥ ५ ॥
सा च पूर्वममात्येन, भणिताऽऽसीद्यदा तव ॥
गर्भो भूतो भवेद्भद्रे, तदा त्वं मे निवेदयेः ॥ ६ ॥
ततः सा गर्भसंभूतिं, राजसंवासवासरं ॥
मुहूर्तं राजजल्पं चः पितुः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ७ ॥
सत्यंकाराय तत्सर्वं, व्यलिखत्सोऽपि पत्रके ॥
सम्यक् तां पालयामास, काले चाजनि दारकः ॥ ८ ॥
तद्दिने दासरूपाणि, ययुश्चत्वारि तद्गृहे ॥

अग्निकः पर्वतश्चाय, बहुलीसागरस्तथा ॥ ९ ॥
सुरेन्द्रदत्त इत्येषा, राजसूनोः कृताभिधा ॥
कलासूरेरसौ पार्श्वे, कलाः कात्र गृहीतवान् ॥ १० ॥
गृह्णतश्च कलास्तस्य, चक्रिरे तानुपद्रवान् ॥
न चासौ भ्रातृभक्तत्वान्नृपस्तत्तु व्यजीगणत् ॥ ११ ॥
ते च द्वाविंशतिः पुत्रा ग्राह्यमाणाः कलाः किल ॥
निघ्नन्तिस्म कलाचार्यं, गालीस्तस्य तथा ददुः ॥ १२ ॥
सूरिणा ताडितास्ते तु, स्वमातृभ्यो न्यवेदयन् ॥
तं च ताः कुपिताः शापै-श्चक्रुरुद्वेगभाजनम् ॥ १३ ॥
एवं ते ययुरज्ञाना, सूरिणा समुपेक्षिताः ॥
इतश्च मथुरानाथ, आसीत्पर्वतको नृपः ॥ १४ ॥
तत्सुता निर्वृतिर्नाम, यौवनोद्भेद सुन्दरा ॥
वरार्थं तेन सावाचि, भर्त्तारं वृणु वाञ्छितम् ॥ १५ ॥
सा पुनस्तमनुज्ञाप्या चलदिन्द्रपुरं प्रति ॥
राजपुत्रा यतस्तत्र भूयांसः सन्तिसद्गुणाः ॥ १६ ॥
ततः सेन्द्रपुरं प्राप-दाप्रलोकसमन्विता ॥
तुष्टेन चेन्द्रदत्तेन राज्ञाऽकारि पुरे महः ॥ १७ ॥
निर्वृत्या भणितं राज्ञो, राधावेधं करिष्यति ॥
यः कुमारः स मे भर्ता भविष्यत्यपरो न तु ॥ १८ ॥
तदाकर्ण्य नृपो रंगं कारयमास तत्र च ॥
एकत्राक्षेऽष्ट चक्राणि तत्पुरः पुत्रिका तथा ॥ १९ ॥
सा च चक्षुषि वाणेन, भेत्तव्याधो विवर्तिना ॥
ततः सैन्ययुतो राजा, रंगे तस्थौ सपुत्रकः ॥ २० ॥
निर्वृतिश्चैकदेशेऽस्य, स्थितालङ्कृतविग्रहा ॥
यथास्वं च निविष्टेषु, सामंतनागरादिषु ॥ २१ ॥
आदिष्टो ज्येष्ठपुत्रोऽथ, राज्ञा श्रीमालिनामकः ।
भित्त्वा राधां गृहाणेमां, कन्यां राज्यं च पुत्रक ॥ २२ ॥
ततः सोऽशिक्षितत्वेन, साध्वसोत्कंपिविग्रहः ।
शशाक नैव तां भेत्तु-मेवं ते शेषका अपि ॥ २३ ॥
ततो राजा स्वपुत्राणां, मूर्खतां वीक्ष्य तत्क्षणात् ।
शुशोच हस्तविन्यस्तगण्डो भूम्यस्तदृष्टिकः ॥ २४ ॥
ततोऽमात्यस्तमापृच्छत्, देवः किं दैन्यवान् भवान् ।
सोऽवोचत्दुःसुतैरेतैरहं भो धर्षितो जने ॥ २५ ॥
ततोऽमात्योऽवदद्भूपं यथान्योपि च ते सुतः ।
विद्यते सोऽपि देवेन राधावेधे नियुज्यतां ॥ २६ ॥
राजाऽवोचत्कुतो मेऽन्यः, सुतोऽमात्योऽप्युवाच तम् ।
मद्दौहित्रस्ततः पत्रं दर्शयामास तस्य तत् ॥ २७ ॥
संजातप्रत्ययो राजा संतुष्टस्तं बभाण च ।
आनयाऽमात्य तत्पुत्रं, तस्य तं सोऽप्यदर्शयत् ॥ २८ ॥
आलिङ्ग्य मूर्ध्नि चाघ्राय, तं बभाषे सुतोत्तमम् ।
कन्यां गृहाण राज्यञ्च भित्वा राधां त्वमद्भुतां ॥ २९ ॥
यदादिशति तातस्तत्करोमीत्यभिधाय सः ।
धनुर्वेदोपदेशेन राधां भेत्तुमुपस्थितः ॥ ३० ॥
तान्यस्य चेटरूपाणि ते च द्वाविंशतिः सुताः ।
तत्कृतासीनरौ द्वौ च नाना चक्रुरुपद्रवान् ॥ ३१ ॥
कलाचार्योऽप्यवोचत्तं न चेद्राधां विभेत्स्यति ॥
तदेतौ च शिरो वत्स भेत्स्येते दारुणौ नरौ ॥ ३२ ॥
ततोसाववगणय्यैतान् लब्धलक्षोऽप्रमादवान् ।
चक्राणामंतरं ज्ञात्वा राधां द्रागिति विद्धवान् ॥ ३३ ॥
ततश्चास्फालितं तूर्यं साधुकारः कृतो जनैः ।
राजादिस्तोषितो लोक ऊढाकन्या च तेन सा ३४ ॥

श्रावस्तीवास्तव्ये कपिलपितुः काश्यपस्य मित्रे, कपिलस्योपाध्याये स्वनामख्याते ब्राह्मणे, उत्त०७अ०। तथा च कपिलकथायाम् "सावत्थीए णयरीए पिइमित्तो इन्ददत्तो नाम माहणो इति" उत्त० । तत्कथा कपिलशब्दे । मथुरानगरस्थे स्वनामख्याते पुरोहिते च । तत्कथा यथा–मथुरायां इन्द्रदत्तः पुरोहितोऽस्ति स जिनशासनप्रत्यनीकः स्वगवाक्षस्थः सन् अधोनिर्गच्छतो जैनयतेर्मस्तकोपरि निजचरणं विततं करोति । एवं निरन्तरं कुर्वाणं तं दृष्ट्वा साधुर्न कोपि कुप्यति परमेकः श्रावकः कुपितः तत्पादच्छेदप्रतिज्ञामकरोत् अन्यानि तच्छिद्राणि अलभमानेन, तेन श्रावकेण तत्स्वरूपं गुरोः पुरः कथितम् । गुरुणोक्तं सह्यते सत्कारपुरस्कारपरीषहः साधुनेति । तेन स्वप्रतिज्ञा कथिता । गुरुभिरुक्तम् । अस्य गृहे किं जायमानमस्ति तेनोक्तं नवीनप्रासादे राजा निमन्त्र्यमाणोऽस्ति पुरोहितेन । गुरुभिरुक्तं तर्हि त्वं तत्प्रासादे प्रविशन्तं राजानं करे धृत्वा प्रासादोऽयं पतिष्यतीति कथय । अहं च प्रासादं विद्यया पातयिष्यामि । ततस्तेन तथाकृते प्रासादः पतितो राज्ञोक्तं किमिदज्ञातं । श्रेष्ठिनोक्तं महाराज! अनेन तव मारणाय कपटं मण्डितमभूत् ततो रुष्टेन राज्ञा स पुरोहितस्तस्य श्रेष्ठिनोऽर्पितः स च श्रेष्ठी इन्द्रकीलके तस्य पादं क्षिप्त्वा प्रतिज्ञापूरणार्थं च पिष्टमयं पादं कृत्वा छिन्नवान् उक्तवांश्च सर्वं तत्स्वरूपं पुरोहितेनोक्तमतः परं नैवेदृशं करिष्यामीति० । जानुकंपेन श्रावकेण स मुक्तः । उत्त० २ अ० ॥

इत्थमिददत्तो पुरोहिओ गवक्खट्ठिओ मिच्छदिट्ठी अहोवयं तस्स साहुस्स मत्थए उवरि पायं कुणंतो सेट्ठेण गुरुभत्तिए पायहीणो कओ" ती० ॥

इंददारु–इन्द्रदारु– पु० इन्द्रस्य तद्ध्वजस्यं साधनं दारु देवदारु वृक्षे इन्द्रद्रुमादयोप्यत्र । वाच० ॥

इंददिन्न–इन्द्रदिन्न–पु० कौटिकगच्छस्थे सुस्थितसुप्रतिबुद्धापरनामधेययोः कौटिककाकन्दकयोः शिष्ये स्वनामख्याते आचार्य्ये, " सुट्ठियसुप्पडिबुद्धाणं कोडियकाकंदगाणं वग्घावच्च सगुत्ताणं अंतेवासी थेरे अज्जइंददिन्ने कोसियगुत्ते ॥ इति "—कल्प० । " तदनु च सुहस्तिशिष्यौ, कौटिककाकंदकावजायेताम् । सुस्थितसुप्रतिबुद्धौ, कौटिकगच्छस्ततः समभूत् ॥ तत्रेन्द्रदिन्नसूरि-र्भगवान् श्रीदिन्नसंज्ञसूरीन्द्रः ॥ इति गच्छा० ॥

अयं च खरतरगच्छपट्टावल्ल्यनुसारेण वीरजिनात्त्रयोदशः ॥ तपोगच्छपट्टावलीप्रमाणतो दशमः ।

इंदपव्वय–इन्द्रपर्वत– पु० इन्द्रनामकपर्वतः । महेन्द्रपर्वते, इन्द्रवर्णः पर्वतः । नीलवर्णे गिरिभेदे, वाच० ॥

इंदपाडिवया–इन्द्रप्रतिपत्– स्त्री० अश्वयुक्पूर्णिमायां अनन्तरभाविन्याम्महाप्रतिपदि तस्यां चास्वाध्याय इति— । स्था० ४ ठा० ।

इंदपुर–इन्द्रपुर–न० इन्द्रदत्तनृपस्य भारतवर्षस्थे स्वनामख्याते नगरे, आव० ४ अ० ९ द्वा० ॥ आ० चू० । आ. म. । स्था० । इहेव जंबुद्दीवे भारहेवासे इंदपुरणामणयरे, ॥ इति विपा०१० अ०।व्य०।"पुरमिन्द्रपुरं नाम साक्षादिन्द्रपुरं किल"॥ आ० क० ॥ माणीपुरस्थे स्वनामख्याते नगरे च ॥ " माणीपुरं णयरं णागदत्ते गाहावई इंदपुरे अणगारे पडिलाभिए जाव सिद्धे इति " विपा० ७ अ० ॥

इंदपुरग–इन्द्रपुरक–न० (वेसवाडिय) गणस्य चतुर्षु कुलेषु चतुर्थे कुले, । तह होइ इंदपुरगं च । कल्प०–

इंदपुरोहित–इंद्रपुरोहित– पु०—६ त० । सुराचार्य्यबृहस्पतौ–वाच० ।

इंदभूइ–इन्द्रभूति–पु०–स्वनामख्याते महावीरस्य प्रथमगणधरे प्रथमगणनायके प्रथमशिष्ये, प्रव० ८ द्वा० । सम० । सूत्र० । "समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई अणगारे गोयमसगोत्तेणं इति । कल्प० । अन्त० । विपा० । "जिणवीरस्सेक्कारस पढमो से इंदभूइयत्ति णामेण इंदभूइत्ति गोयमो वंदिऊण विविहेण" । चं०प्र० १ पा०॥

तत्कथाच –" इंदभूईणामो पंचखंडियसयपरिवारो सव्वप्पहाणो मगहा विसए सो य जन्नदीक्खितो मक्खितो य मज्झिमा य अच्छति इय उज्जाणो देवुज्जावं पासित्ता हरिसियमणो चिंतेऊणं भासति तेसिं पुरओ अहो मया मंतेहिं सुरा आहूया जे जन्ने समुवट्ठिता एवं वोत्तूणं खंडिगेहिसह निग्गतो उज्जाणे अ पासमाणो उत्तरपुरच्छिमे दिसि भाए देवसन्निवायं पासति भासति किमेतंति । अन्नेहि से कहितं जहा एस सिद्धत्थरायपुत्तो महावीरवद्धमाणो तवं काउं केवली जाओ किल सवण्णू सव्वभावदरिसी तं वयणं सोओ भासति अमरसिओ को अन्नो ममाहिंतो अब्भहितो जस्स देवा एति ताहे वच्चामो जस्सं पराजिणंमि किं सो जाणति एति ण पणिहाणेण पहावितो पंचखंडियसतपरिवारो वेदपदाणय अत्थो भगवता से कहितो एत्थ समंतो संबुद्धो य भणइ पंचखंडियसते एस सव्वण्णु अहं पव्वयामि तुब्भे जाहिच्छितं करेहि ते भणंति जदि तुब्भे एरिसगा होंता पव्वयह तो अहं का अन्ना गमित्ति एवं सो पंचसयपरिवारो पव्वत्तितो । आ० चू० १ अ० ॥

ते हि देवाः स्वं यज्ञवाटं परिहृत्य समवसरणभुवि निपतितवन्तः तांश्च तथा दृष्ट्वा लोकोऽपि तत्रैव जगाम भगवन्तं त्रिदशलोकेन पूज्यमानं दृष्ट्वा अतीव हर्षं चक्रे प्रवादश्च सञ्जातः । सर्वज्ञो ऽत्र समवसृतस्तं देवाः पूजयन्तीति । अत्रान्तरे खल्वाकर्णितसर्वज्ञप्रवादो ऽमर्षाध्मातइन्द्र भूतिर्भगवन्तं प्रतिप्रास्थितः

"सोऊण कीरमाणिं, महिमं देवेहिं जिणवरिंदस्स ॥
अह अहं माणीय, अमरिसिओ इंदभूइत्ति" ॥ १ ॥

श्रुत्वा जनपरंपरात् आकर्ण्य पात्रान्तरतो दृष्ट्वा वा महिमां पूजां देवैः क्रियमाणां जिनवरेन्द्रस्य भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः अथास्मिन् प्रस्तावे एति आगच्छति भगवत्समीपं अहमेव विद्वानिति मानोऽस्येति अहं मानी अमर्षो मत्सरविशेषः स संजातोऽस्य सोऽमर्षितः मयि सति कोऽन्यः सर्वज्ञ इत्यपनयाम्यद्य सर्वज्ञवादमित्यादिसंकल्पकलुषितान्तरात्मा कोऽसाविन्याह । इंद्रभूतिरितिनाम्ना प्रथितः स च भगवत्समीपं प्राप्य भगवन्तञ्च चतुस्त्रिंशदतिशयसमन्वितं देवासुरनरेश्वरपरिवृतं दृष्ट्वा साशङ्कस्तदग्रतस्तस्थौ ॥

एतदेव सविस्तरं भाष्यकार आह ।

मोत्तूण ममं लोगा, किं वच्चइ तस्स पायमूलंमि ।
अन्नो वि जाणइ मए, ठियंमि कत्तो च्चियं एयं ॥

मां सकलशास्त्रपारगं मुक्त्वा किमेष लोकस्तस्य पादमूलं व्रजति नत्वासौ मदपेक्षया किमपि जानाति तथाहि मयि प्रतिवादिनि स्थिते अन्योऽपि किमपि जानातीति कौतस्त्यमेतत् । नैवैतत् संभवतीति भावः ॥

पुनरप्याह ॥

वच्चेज्ज च मुक्खजणो, देवा उ कहमणेण विम्हयं नीया ।
वंदंति संथुणंति य, जेण सव्वण्णुबुद्धीए ॥

व्रजेद्वा तत्पादमूलं मूर्खजनो मूर्खतया युक्तायुक्तविवेकविकलत्वात् देवास्तु कथमनेन विस्मयं नीता येन विस्मयनयेनन सर्वज्ञबुद्ध्या तं वन्दन्ते संस्तुवन्ति च ।

अहवा जारिसतोच्चिय, सो नाणी तारिसा सुरा ते वि ।
अणुसरिसो संजोगो, गामनडाणं च मुक्खाणं ॥

अथवा यादृश एव स ज्ञानी तेऽपि सुरास्तादृशा एव मूर्खा इत्यर्थः । ततोऽनुसदृशोऽनुरूपः संयोगस्तस्य ज्ञानिनः एतेषां च देवानाम् । कयोरिवेत्याह– ग्रामनटयोरिव मूर्खयोर्यथा ग्रामे मूर्खो नटोऽपि तथाविधविद्याविकलत्वात् मूर्ख इति परस्परं तयोः संयोगोऽनुरूपमेवमेषाऽपीति ॥

काउं हयप्पयावं, पुरतो देवाण दाणवाणं च ।
नासे हं नीसेसं, खणेण सव्वन्नुवायं से ॥

देवानां च दानवानां च पुरतोऽग्रे तथाविधप्रश्नजालैर्हतप्रतापं कृत्वा क्षणमात्रेण (से) तस्य सर्वज्ञवादं निःशेषमहं नाशयामि ॥

इय वोत्तूणं पत्तो, दट्ठूणतिलोक्कपरिवुडं वीरं ।
चोत्तिसातिसएहिं, स संकितो वंदितो पुरतो ॥

इति पूर्वोक्तमुक्त्वा प्राप्तो भगवत्समीपं दृष्ट्वा च भगवन्तं वीरं त्रैलोक्यपरिवृतं चतुस्त्रिंशदतिशयनिधिं स शङ्कितः पुरतोऽवस्थितः ॥

अत्रान्तरे ।

आभट्ठो य जिणेणं, जाइजरामरणविप्पमुक्केणं ।
नामेण य गुत्तेण य, सव्वन्नू सव्वदरिसीणं ॥

आभाषितः संभाषितो जिनेन भगवता महावीरेण जातिः प्रसूतिर्जरावयोहानिलक्षणा मरणश्च दशविधप्राणविप्रयोगरूपमेभिर्विप्रमुक्तस्तेन कथमाभाषित इत्याह नाम्ना हेइन्द्रभूते! इत्येवंरूपेण तथा गोत्रेण च यथा हेगौतमगोत्र ! किं विशिष्टेन जिनेनेत्याह । सर्वज्ञेन सर्व्वदर्शिना, आह- यो जरामरणविप्रमुक्तः स सर्वज्ञ एवेति गतार्थमिदं विशेषणमितिचेन्न नयवादपरिकल्पितजात्यादिविप्रमुक्तनिरासार्थत्वात् । तथाहि–केश्चित् गुणविप्रमुक्तमोक्षवादिभिरचेतना मुक्त इष्यते ततस्तन्निरासार्थमुक्ते । सर्व्वज्ञेन सर्व्वदर्शिनेति इत्थं नामगोत्राभ्यां संभाषितस्य तस्य चिन्ताऽभवत् तथा चाह—

हे इंदभूइ गोयम ! सागयमुत्त जिणेण चिंतेइ ।
सो मं पि मे वियाणइ अहवा को मं न याणाई ॥

हेइंद्रभूते ! गोतम ! स्वागतमिति जिननोक्ते स चिन्तयति अहो नामापि मे विजानाति अथवा सर्वत्र प्रसिद्धोऽहं को मां न जानाति ।

जइ वा हिययगयं मे, संसय मन्नेज्ज अहव च्छिदेज्जा ।
ततो होज्ज विम्हतो मे, इय चिंततो पुणो भणिओ ॥

यदि मे हृद्गतं संशयं मन्येत जानीयात् अथवा छि ...द नयेत् ततो मे विस्मयो भवेत् भविष्यति इति चिन्तयन् पुनरपि भगवता भणितः । किं भणित इत्याह—

किंमन्ने अत्थि जीवो, उयाहु नत्थित्ति संसओ तुज्झ ।
वेयपयाण य अत्थं, न याणसी तेसिमो अत्थो ॥

हे गौतम ! किं मन्यसे अस्ति जीव उत नास्तीति नन्वयमनुचित एव संशयो यतोऽयं संशयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिनिबंधन इति । तान्यमूनि वेदपदानि " विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञास्तीत्यादि " तथा स वै अयमात्मा ज्ञानमय इत्यादीनि च एतेषां च वेदपदानामयमर्थो भवतश्चेतसि विपरिवर्त्तते । विज्ञानमेव घनानन्दादिरूपत्वात् विज्ञानघनः स एव एतेभ्योऽध्यक्षतः परिच्छिद्यमानस्वरूपेभ्यः पृथिव्यादिलक्षणेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय उत्पद्य पुनस्तान्येवानुविनश्यति तान्येव भूतानि अनुसृत्य विनश्यति तत्रैवाव्यक्तरूपतया संलीनो भवतीति भावः न प्रेत्यसंज्ञास्ति मृत्वा पुनर्जन्म प्रेत्येत्युच्यते तत्संज्ञास्ति न परलोकसंज्ञाऽस्तीति भावः । ततः कुतो जीवः युक्त्योपपन्नश्चायमर्थ इति ते मतिः यतो नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते अतीन्द्रियत्वात् नाप्यनुमानेन यतस्तल्लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धपूर्वकश्च । न चात्र लिङ्गिना सह सम्बन्धः प्रत्यक्षगम्यो लिङ्गिनोऽतीन्द्रियत्वात् । नाप्यनुमानगम्योऽनवस्थाप्रसक्तेस्तदपि हि लिङ्गलिङ्गिसंम्बन्धग्रहणपूर्वकं तत्रापि चेयमेव वार्ता, इत्यनवस्थानुषङ्गः । नाप्यागमगम्यः परस्परविरुद्धार्थतया तथागमानां प्रमाणत्वाभावात् । तथाहि केचिदेवमाहुः "एतावानेव लोकोऽयं, यावदिन्द्रियगोचरः। भद्रे वृकपदं पश्य यद्वदन्त्य बहुश्रुताः " इत्यादि । अपरे प्राहुर्नरूपमीक्षवः पुरुषा इत्यादि पुरुषे रूपं निषेधयन्ति अन्तर्भूत आत्मेत्यर्थः अन्य पुनरेवम् " अकर्ता निर्गुणो भोक्ता " इत्यादि । अपरे एवम् " स वै अयमात्मा ज्ञानमय इत्यादि, नचैते सर्व एव प्रमाणम् परस्परविरोधात् व्यर्थाभिधायकपरस्परविरुद्धवाक्यपुरुषव्रातवत् आत्मानं विद्मः किमस्ति नास्तीत्ययं तवाभिप्रायः । तत्र वेदपदानां चार्थं न जानासि च शब्दात् युक्तिद्वयं च । तथाहि वेदपदानामयमर्थः विज्ञानघन एवेति ज्ञानोपयोगदर्शनोपयोगरूपं विज्ञानं ततोऽनन्यत्वात् आत्मा विज्ञानघनः प्रतिप्रदेशमनन्तविज्ञानपर्यायः संपातात्मकत्वात् वा विज्ञानघन एव शब्दोऽवधारणे विज्ञानघनादनन्यघनत्वात् विज्ञानघन एव एतेभ्यो भूतेभ्यः क्षित्युदकादिभ्यः समुत्थाय कथंचिदुत्पद्येति घटविज्ञानपरिणतो हि आत्मा घटाद्भवति तद्विज्ञानक्षयोपशमनस्य तत्रापेक्षत्वात् अन्यथा निरालम्बनतया तस्य मिथ्यात्वप्रसक्तेरेवं सर्वत्र भावनीयम् । तत उक्तं तेभ्यः समुत्थाय कथंचिदुत्पद्येति पुनस्तान्येव भूतानि अनु विनश्यति ते विवक्षितेषु भूतेषु व्यवहितेषु वा आत्मापि तद्विज्ञानघनात्मना उपरमते अन्यविज्ञानात्मना उत्पद्यते यदि वा सामान्यचैतन्यरूपतयाऽवतिष्ठत इति न प्रेत्यसंज्ञास्ति न प्राक्तिकघटादिविज्ञानसंज्ञाऽवतिष्ठते । सांप्रतविज्ञानोपयोगानिभ्रितत्वात् अथवा एवं व्याख्या विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येवानुविनश्यतीत्येतन्न यतः प्रेत्यसंज्ञास्ति परलोकसंज्ञास्ति । यदप्युक्तं नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते इति तदप्यसमीचीनमात्मनः प्रत्यक्षसिद्धत्वात्तद्गुणस्य ज्ञानस्य स्वसंवेदनप्रमाणसिद्धत्वात्तथाहि स्वसंविदिता एवावग्रहेहापायादय उदयन्ते लीयन्ते वा ततस्तद्गुणस्य स्वसंविदितत्वात् सिद्धमात्मनः प्रत्यक्षत्वम् । अथ ब्रवीष्व भूतगुणश्चैतन्यं तथा वेदेप्युक्तम् "एतेभ्यो भूतेभ्यस्समुत्थायेत्यादि" ततः कथं ज्ञानस्य स्वसंविदितत्वे ते आत्मनः प्रत्यक्षत्वं ज्ञानस्यात्मत्राणत्वाभावात्-तदयुक्तम् भूतगुणत्वे सति पृथिव्याः काठिन्यस्यैव सर्वत्र सर्वदा चोपलम्भप्रसंगात् । न च सर्वत्र सर्वदा चोपलभ्यते चैतन्यं लोष्टादौ मृतावस्थायां चानुपलम्भात् । अथ तत्रापि चैतन्यमस्ति केवलं शक्तिरूपेण ततो नोपलभ्यते तदसम्यग्विकल्पद्वयानतिक्रमात् सा-हि शक्तिश्चैतन्याद्विलक्षणा उत चैतन्यमेव यदि विलक्षणा ततः कथमुच्यते शक्तिरूपेण चैतन्यमस्ति न हि पटे विद्यमाने पटरूपेण घटस्तिष्ठतीति वक्तुं शक्यं तथाचाहान्योऽपि "रूपान्तरेण यदि तत्तदेवास्तीति मा रटीः । चैतन्यादन्यरूपस्य भावे तद्विद्यते कथम् " । अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि चैतन्यमेव तत्कथमनुपलभ्यः आवृतत्वादनुपलम्भ इतिचेत्तस्वावृत्तिरावरणं तच्चावरणं किं भूतानां विवक्षितपरिणामाना-मुत परिणामान्तर-माहोस्विदन्यदेव भूतातिरिक्तं किञ्चित् । तत्र न तावद्विवक्षितपरिणामाभावः एकान्ततुच्छरूपतया तस्यावारकत्वायोगात् अन्यथा तस्याप्यतुच्छरूपतया भावरूपतापत्तिर्भावत्वे पृथिव्यादीनामन्यतमो भावो भवेत् "पृथिव्यादीन्येव भूतानि तत्त्वामिति वचनात्" पृथिव्यादीनि च भूतानि चैतन्यस्य व्यञ्जकानि नावारकाणीति कथमावारकत्वं तस्योपपत्तिमत्-अथपरिणामान्तरं तदयुक्तं परिणामान्तरस्यापि भूतस्वभावतया भूतवद्व्यञ्जकत्वस्योपपत्तेर्नावारकत्वस्य, अथान्यदेव भूतातिरिक्तं किञ्चित्-तदतीवासमीचीनम् । भूतातिरिक्ताऽभ्युपगमे चत्वार्य्येव पृथिव्यादीनि भूतानि तत्त्वमिति तत्त्वसंख्याव्याघातप्रसंगात् अपि चेदं चैतन्यं प्रत्येकं वा भूतानां धर्म्मः समुदायस्य वा न तावत्प्रत्येकमनुपलम्भात् नहि प्रतिपरमाणुसंवेदनमुपलभ्यते । अपि च यदि प्रतिपरमाणुसंवेदनं भवेत्तर्हि पुरुषसहस्रचैतन्यवृन्दमिव परस्परं भिन्नस्वभावमिति नैकरूपं भवेत् । अथ चैकरूपमुपलभ्यते अहं पश्यामि अहं करोमीत्येवं सकलशरीराधिष्ठितानेकस्वरूपतयानुभवात् अथ समुदायस्य धर्म्मस्तदप्यसत्प्रत्येकमसत्समुदायेऽपि न भवति यथा रेणुषु तैलं स्यादेतन्मद्याङ्गेषु प्रत्येकं मदशक्तिरदृष्टापि समुदायेऽपि भवन्ती दृश्यते तद्वच्चैतन्यमपि भविष्यति को दोषः तदसम्यक् प्रत्येकमपि मद्याङ्गेषु मदशक्त्यनुयायिमाधुर्यादिगुणदर्शनात् तथाहि दृश्यते माधुर्यमिक्षुरसे धातकीपुष्पं च मनाक् विकलतोत्पादि, न चैवं चैतन्यं सामान्यतोऽपि भूतेषु प्रत्येकमुपलभ्यते ततः कथं समुदाये तद्भवितुमर्हति मा प्रापत्सर्वस्य सर्वत्राभावप्रसक्तातिप्रसङ्गात् । किंच यदि चैतन्यं भूतधर्म्मत्वेन प्रतिपन्नं ततोऽवश्यमस्यानुरूपो धर्म्मः प्रतिपत्तव्यः आनुरूप्याभावे जलकाठिन्ययोरिव परस्परधर्मधर्म्मिभावोऽनुपात्तः नच भूतानामनुरूपो धर्म्मी वैलक्षण्यात् तथाहि चैतन्यं बोधस्वरूपममूर्त्तं च भूतानि तद्विलक्षणानि ततः कथमेषां परस्परं धर्मधर्मिभावः । नापि चैतन्यमिदं भूतानां कार्यमत्यंतविलक्षणतया कारणभावस्याप्ययोगात् तथा चोक्तम् " काठिन्याबोधरूपाणि, भूतान्यध्यक्षसिद्धितः । चेतना भगतद्रूपा सा कथं तत्फलं भवेत्" अपिच यदि भूतकार्यं चैतन्यं तर्हि किं न सकलमपि जगत् प्राणिमयं भवति परिणतिविशेषसद्भावाभावादिति चेन्ननु सोऽपि परिणतिविशेषसद्भावः सर्वत्रापि कस्मान्न भवति सोऽपि हि भूतमात्रनिमित्तक एव ततः कथं तस्यापि कचित् कदाचिद्भावः । अन्यच्च स किंरूपः परिणतिविशेष इति वाच्यं कठिनत्वादिरूप इति चेत्तथाहि काष्ठादिषु दृश्यन्ते घुणादिजन्तवो जायमानास्ततो यत्र कठिनत्वा-

द्विशेषस्तत्प्राणिमयं न शेषमिति तदप्यसत् व्यभिचारदर्शनात्तथाह्यविशिष्टेऽपि कठिनत्वादिविशेषे क्वचिद्भवन्ति कश्चिच्च कठिनत्वादिविशेषमन्तरेणापि संस्वेदजा नभसि च मूर्च्छिता जायन्ते किंच समानयोनिका अपि विचित्रवर्णसंस्थानाः प्राणिनो दृश्यन्ते। तथाहि–गोमयाद्येकयोनिसंभविनोऽपि केचिन्नीलजन्तवोऽपरे पीतकायाःअन्ये विचित्रवर्णाःसंस्थानमप्येतेषां परस्परं विभिन्नंतद्यदि भूतमात्रनिमित्तं चैतन्यं ततएकयोनिकाः सर्वेऽप्येकवर्णसंस्थाना भवेयुर्नभवन्ति तस्मादात्मन एव तत्तत्कर्मवशात्तथा तथोत्पद्यन्ते इति। स्यादेतत् आगच्छन् गच्छन् वा आत्मा नोपलभ्यते केवलं देहे सति संवेदनमुपलभामहे देहाभावे च तस्यामेवावस्थायां न, तस्मान्नात्मा किंतु संवेदनमात्रमेवैकं तच्च देहकार्यं देहे एव च समाश्रितं कुड्यचित्रवत् नहि चित्रं कुड्यविरहितमवतिष्ठते नापि कुड्यांतरं संक्रामति आगमनं वा कुड्यांतरात् किंतु कुड्य एवोत्पन्नं कुड्य एव च विलीयते एवं संवेदनमपि तदप्यसत् आत्मा हि स्वरूपेणामूर्त आन्तरमपि शरीरमतिसूक्ष्मत्वान्न चक्षुर्विषयस्तदुक्तमन्यैरपि "अन्तरा भवदेहे पि सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यते । निष्क्रामन् प्रविशन्वात्मानाभावो नीक्षणादपि" तत आन्तरशरीरयुक्तोप्यात्मा आगच्छन्गच्छन्वा नोपलभ्यते लिंगतस्तूपलभ्यते । तथाहि कृमेरपि जन्तोस्तत्कालोत्पन्नस्याप्यस्ति निजशरीरविषयः प्रतिबन्धः उपघातमुपलभ्य पलायनदर्शनात् यश्च यद्विषयप्रतिबन्धः स तद्विषयपरिशीलनाभ्यासपूर्वकस्तथादर्शनात् न खल्वत्यन्तापरिज्ञातगुणदोषवस्तुविषये कस्याप्याग्रह उपजायते ततो जन्मादौ शरीराग्रहः शरीरपरिशीलनाभ्यासजनितसंस्कारानिबन्धन इति। सिद्धमात्मनो जन्मान्तरादागमनं तथा च केचित्पठन्ति "शरीराग्रहरूपस्य नभसः संभवो यदा। जन्मादौ देहिनो दृष्टः किं न जन्मान्तरा गतिः ,, ॥ अथागतिः प्रत्यक्षतो नोपलभ्यते ततः । कथमनुमानादवसीयते नैष दोषः अनुमेयविषये प्रत्यक्षवृत्तेरभ्युपगमात् परस्परविषयपरिहारेण हि प्रत्यक्षानुमानयोः प्रवृत्तिरिष्यते ततः कथं स एव दोषः। आह च "अनुमेयेऽस्ति नाध्यक्षमिति कैवात्र दुष्टता । अध्यक्षस्यानुमानस्य विषयो विषयो न हि" अथ तज्जातीयेऽपि प्रत्यक्षवृत्तिमन्तरेण कथमनुमानमुदयितुमुत्सहते न खलु यस्याग्निविषया प्रत्यक्षवृत्तिर्महानसेऽपि नासीत्तस्यायत्र क्षितिधरादौ धूमाद्धूमध्वजानुमानं भवति तदन्यसम्यक् अत्रापि तज्जातीये प्रत्यक्षवृत्तिभावात् तथा ह्याग्रहोन्यत्र परिशीलनाभ्यासप्रवृत्तः प्रत्यक्षत एवोपलब्धस्ततस्तदुपष्टम्भेनेहाप्यनुमानं प्रवर्तते उक्तंच "आग्रहस्तावदभ्यासात् प्रवृत्त मुपलभ्यते । अन्यत्राध्यक्षतः साक्षात्ततो देहेऽनुमा न किम्" यो पि च दृष्टान्तः । प्रागुपन्यस्तः सोप्ययुक्तो वैधर्म्यात् तथाहि चित्रमचेतनं गमनस्वभावरहितश्च आत्मा च चेतनः कर्म्मवशाद्गत्यागती च कुरुते ततः कथं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः साम्यं ततो यथा कश्चिद्देवदत्तो विवक्षिते ग्रामे कतिपयदिनानि गृहारंभं कृत्वा ग्रामान्तरे गृहान्तरमास्थायावतिष्ठते तद्वदात्मापि विवक्षिते भवे देहं परिहाय भवान्तरे देहान्तरमारभ्यावतिष्ठते । यच्चोक्तम तच्च संवेदनं देहकार्यमिति चाक्षुषादिकं संवेदनं देहाश्रितमपि कथंचित् भवतु चक्षुरादीन्द्रियद्वारेण तस्योत्पत्तिसंभवात् यत्तु मानसं तत्कथं न हि तद्देहकार्यमुपपत्तिमत् युक्त्ययोगात् । तथाहि तन्मानसं ज्ञानं देहादुत्पद्यमानमिन्द्रियरूपाद्वा समुद्घातानीन्द्रियरूपाद्वा केशनखादिलक्षणा

त्तत्र न तावदाद्यः पक्ष इन्द्रियरूपादुत्पत्ताविन्द्रियबुद्धिवद्वर्तमानार्थग्रहणप्रसक्तेः इन्द्रियं हि वार्तमानिक एवार्थे व्याप्रियते तत्सामर्थ्यादुपजायमानं मानसमपि ज्ञानं इन्द्रियज्ञानमिव वर्त्तमानार्थग्रहणपर्यवसितसत्ताकमेव भवेत् अथ यदा चक्षूरूपविषये व्याप्रियते तदा रूपे विज्ञानमुत्पादयति न शेषकालं ततस्तदपिविज्ञानं वर्त्तमानार्थविषयं वर्त्तमाने एवार्थे चक्षुषो व्यापारात् । रूप विषयव्याप्रीयभावे च मनोज्ञानं ततो न तत्प्रतिनियतकालविषयम् एवं शेषेष्वपि इन्द्रियेषु वाच्यम् ततः कथमिव मनोज्ञानस्य वर्त्तमानार्थग्रहणप्रसक्तिस्तदसाधीयो यत इन्द्रियाश्रितं तदुच्यते यदीन्द्रियव्यापारमनुसृत्योपजायते इन्द्रियाणां च व्यापारः प्रतिनियते एव वार्तमानिके स्वस्वविषये मनोज्ञानमपि यदीन्द्रिय व्यापाराश्रितं तत इन्द्रियज्ञानमिव वार्तमानिकार्थग्राहकमेव भवेत् अन्यथा इन्द्रियाश्रितमेव तत्र स्यात् तथा च केचित्पठन्ति "अक्षव्यापारमाश्रित्य भवदक्षजमिष्यते । तद्व्यापारो न तत्रेति कथमक्षभवं भवेत् । " अथानीन्द्रिय रूपादिति पक्षस्तदप्ययुक्तस्तस्याचेतनत्वात् नन्वचेतनत्वादिति कोर्थः यदीन्द्रियविज्ञानरहितत्वादिति तदिष्यते एव यदि नामेन्द्रिय विज्ञानं ततो न भवति मनोविज्ञानं तु कस्मान्न भवति। अथ मनोविज्ञानं नोत्पादयतीत्यचेतनत्वं तदा तदेव विचार्यमाणमिति प्रतिज्ञार्थैकदेशासिद्धो हेतुः तदप्यसत् अचेतनत्वादिति किमुक्तं भवति स्वनिमित्तविज्ञानैःस्फुरच्चिद्रूपतयानुपलब्धेः स्पर्शादयो हि स्वस्वनिमित्तविज्ञानैः स्फुरच्चिद्रूपानुपलभ्यन्ते ततस्तेभ्यो ज्ञानमुत्पद्यते इति युक्तं केशनखादयस्तु न मनोज्ञानेन तथा स्फुरच्चिद्रूपा उपलभ्यन्ते कथं तेभ्यो मनोज्ञानं भवतीति प्रतिध्यायन्तु सुधियः आह च "चेतयन्तो न दृश्यन्ते केशश्मश्रुनखादयः । ततस्तेभ्यो मनोज्ञानं भवतीत्यतिसाहसम् " अपि च यदि केशनखादिप्रतिबद्धं मनोज्ञानं ततस्तदुच्छेदे मूलत एव न स्यात् तदुपघाते चोपहतं भवेन्न च भवति तस्मान्नायं पक्षः क्षोदक्षमः। किंच मनोज्ञानस्य सूक्ष्मार्थनेतृत्वस्मृतिपाटवादयो विशेषा अन्वयव्यतिरेकाभ्यां व्यत्यासपूर्वका दृष्टाः तथाहि तदेव शास्त्रमीहापोहादिप्रकारेण यदि पुनः पुनः परिभाव्यते ततः सूक्ष्मसूक्ष्मतरार्थावबोधे उल्लसति स्मृतिपाटवं चापूर्वमुज्जृम्भते एवं चैकशास्त्रे अभ्यासतः सूक्ष्मार्थनेतृत्वशक्तौ पाटवशक्तौ चोपजातायामन्येष्वपि शास्त्रांतरेषु अनायासेनैव सूक्ष्मार्थावबोधः स्मृतिपाटवं चोल्लसति तदेवमभ्यासहेतुकाः सूक्ष्मार्थनेतृत्वादयो मनोज्ञानस्य विशेषदृष्टाः। अथच कस्यचिदिह जन्माभ्यासव्यतिरेकेणापि दृश्यन्ते ततोऽवश्यं पारलौकिकाभ्यासहेतुका इति प्रतिपत्तव्यं कारणेन सह कार्यस्यान्यथानुपपन्नत्वप्रतिबन्धेन दृष्टतत्कारणस्यापि तत्कार्यत्वविनिश्चितेः। ततः सिद्धः परलोकयायी जीवः। सिद्ध च तस्मिन परलोकयायिनि यदि कथंचिदुपकारी चाक्षुषादेर्विज्ञानस्य देहो भवेत् न कश्चिद्दोषः क्षयोपशमहेतुतया देहस्यापि कथंचिदुपकारित्वाभ्युपगमात्. नचैतावता तन्निवृत्तौ सर्वथा तन्निवृत्तिः नहि वह्निरासादितविशेषो घटो वह्निनिवृत्तौ समूलोच्छेदं निवर्त्तते केवलं विशेष एव कश्चनापि यथा सुवर्णस्य द्रवता एवमिहापि देहनिवृत्तौ ज्ञानविशेष एव कोऽपि तत्प्रतिबद्धो निवर्त्तते न पुनः समूलं ज्ञानमपि यदि पुनर्देहमात्रनिमित्तकमेव विज्ञानमिष्यते देहनिवृत्तौ च निवृत्तिमत् तर्हि देहस्य तस्य भस्मावस्थायां मा भूत्तद्देहे तु तथाभूते एवावतिष्ठमाने मृतावस्थायां कस्मान्न भवति प्राणापानयोरपि हेतुत्वात्तद

भावे न भवतीति चेन्न प्राणापानयोर्ज्ञानहेतुत्वायोगात् ज्ञानादेव च तयोरपि प्रवृत्तिस्तथाहि यदि मन्दौ प्राणापानौ विस्रब्धमिष्यते ततो मन्दौ भवतः दीर्घौ चेत्तर्हि दीर्घाविति यदि पुनर्देहमात्रनिमित्तौ प्राणापानौ प्राणापाननिमित्तं च विज्ञानं तर्हि नेत्यमिच्छावशात् प्राणापानप्रवर्त्तमाना दृष्टप्राणापाननिमित्तं च यदि विज्ञानं ततः प्राणापाननिर्ह्रासातिशयसंभवविज्ञानस्यापि निर्ह्रासातिशयौ स्याताम् अवश्यं हि कारणे परिहीयमाने अभिवर्द्धमाने च कार्यस्यापि हानिरुपचयश्च भवति यथाम- हति मृत्पिण्डे महान् घटोऽल्पे चाल्पीयान् अन्यथा कारणमेव तत्र स्यात् भवतः प्राणापाननिर्ह्रासातिशयसंभवे विज्ञानस्यापि विनिर्ह्रासाविशयौ, विपर्ययस्यापि भावात् मरणावस्थायां प्राणापानातिशयसंभवेऽपि विज्ञानस्य र्ह्रासदर्शनात् । स्यादेतत् तत्तदानीं वातपित्तादिभिर्दोषैर्देहस्य- विगुणीकृतत्वात् प्राणापानातिशयसंभवे ऽपि चैतन्य स्यातिशयसंभवो ऽत एव मृतावस्थायामपि चैतन्यदेहस्य विगुणीकृतत्वात् तदसमीचीनतरमेवं सति मृतस्यापि पुनरुज्जीवनप्रसक्तेः । तथाहि मृतस्य दोषाः समीभवन्ति समीभवनं च दोषाणामवसीयते ज्वरादिविकारादर्शनात् समत्वं चारोग्यं तथाचाहुर्वृद्धाः " तेषां समत्वमारोग्यं क्षयवृद्धी विपर्यय" इति । आरोग्यलाभत्वाद्देहस्य पुनरुज्जीवनं भवेत् अन्यथा चेह कारणमेव चेतसो न स्यात् तद्विकाराभावाभावाननुविधानात् एवं हि देहकारणता विकारस्याश्रेद्धया स्यात् यदि पुनरुज्जीवनं भवेत् स्यादेतदयुक्तमिदं पुनरुज्जीवनप्रसंगापादानं यतो यद्यपि दोषा देहस्यावैगुण्यमाधाय निवृत्तास्तथापि न तत्कृतस्य वैगुण्यस्य निर्वृत्तिः न हि दहनकृता विकारः काष्ठे दहननिर्वृत्तो निवर्त्तमानो दृष्टः तदयुक्तमिह हि क्वचित्किंचिदनिवर्त्य विकारारम्भकम् । यथा वह्निः काष्ठे श्यामतामात्रमपि वह्निना कृतं काष्ठे वह्निनिवृत्तौ निवर्त्तते किंचित्पुनः क्वचिन्निवर्त्यविकारारम्भकं यथा स एवाग्निः सुवर्णे तथाहि अग्निना क्रमात्सुवर्णं भवति अग्निनिवृत्तौ निवर्त्तते तत्र वातादयो दोषा निवर्त्य विकारारम्भकाश्चिकित्साप्रयोगदर्शनात् । यदि पुनरनिवर्त्य विकारारम्भका भवेयुस्तर्हि तद्विकारनिवर्त्तनाय चिकित्सा विधीयेत वैफल्यप्रसंगात् न च वाच्यं मरणात् प्राग्दोषा अनिवर्त्यविकारारम्भका मरणकाले च निवर्त्यविकारा इति एकस्य एकत्रैव निवर्त्यानिवर्त्यविकारारम्भकत्वायोगात् । न ह्येकमेव तत्रैव निवर्त्यविकारारम्भकं चानुभवितुमर्हति तथा दर्शनात् । ननु द्विविधो हि व्याधिः साध्योऽसाध्यश्च । तत्र साध्यो निवर्त्यस्वभावस्तमेव चाधिकृत्य चिकित्सा फलवती असाध्यो ऽनिवर्त्तनीयः नच साध्यासाध्यभेदो न वा व्याधिद्वैविध्यमप्रतीतं सकललोकप्रसिद्धत्वात् व्याधिश्च दोषेण कृतस्ततः कथं दोषाणां निवर्त्यानिवर्त्यविकारारम्भकत्वमनुपपन्नमिति तदप्यसत् भवन्मते साध्यासाध्यव्याध्युपपत्तेस्तथाह्यसाध्यता व्याधेः क्वचिदायुःक्षया च तथाहि तस्मिन्नेव व्याधौ समानेऽप्यौषधवैद्यसंपर्के कश्चिन्म्रियते कश्चिन्नक्वचित् पुनः प्रतिकूलकर्मोदयात् प्रतिकूलकर्मोदयजनितो हि श्वित्रादिव्याधिरौषधसहस्रैरपि कश्चिदसाध्यो भवति एतच्च द्विविधमपि व्याधेरसाध्यत्वमर्हतामेव मते संगच्छते न भवतो भूतमात्रतत्त्ववादिनः क्वचित्पुनरसाध्यो व्याधिर्दोषकृतविकारानिवर्त्तनसमर्थोनिषेधस्याभावात् वैद्यस्य वा वैद्यौषधसंपर्काभावे हि व्याधिः प्रसर्पन् सकलमप्यायुरुपक्रमते न तु वैद्यौषधसंपर्काभावादेवास्माकमपि पुनरुज्जीवनं भविष्यति न हि तदस्ति किञ्चिदौषधं वैद्यो वा यत्पुनरुज्जीवयति तदप्ययुक्तं वैद्यौषधौ हि दोषविकारनिवर्त्तनार्थमिष्येते न पुनरत्यन्तासतश्चैतन्यस्योत्पादनार्थं तथाभ्युपगमात् दोषकृताश्च विकारा मृतावस्थायां स्वयमेव निवृत्ता ज्वरादेरदर्शनात्ततः किं वैद्यौषधान्वेषणेनेति तदवस्थ एव पुनरुज्जीवनप्रसंगः । अपि कश्चिद्दोषाणामुपशमेऽप्यकस्मान्म्रियते कश्चिच्चातिदोषदुष्टत्वेऽपि जीवति तदेतद्भवन्मते कथमुपपत्तिमर्हति तथा च केचिद्ब्रुवते "दोषस्योपशमेऽप्यस्ति मरणं कस्यचित्पु-नर्जीवनं दोषदुष्टत्वेप्येतन्न स्याद्भवन्मते" अर्हतां तु शासने यावदायुः कर्म्मविजृम्भते तावद्दोषैरतिपीडितोऽपि जीवति आयुःकर्म्मक्षये च दोषाणामधिकृतावपि म्रियते तन्न देहमात्रकारणं संवेदनम् । अन्यच्च देहः कारणं संवेदनस्य सहकारिभूतं वा भवेदुपादानभूतं वा यदि सहकारिभूतं तदिष्यत एव देहस्यापि क्षयोपशमहेतुतया कथंचिद्विज्ञानहेतुत्वाभ्युपगमात् । अथोपादानभूतं तदयुक्तमुपादानं हि तत्तस्य यद्विकारेणैव यस्य विकारो यथा मृद्घटस्य नच देहविकारेणैव विकारः संवेदस्य देहाविकाराभावेऽपि भयशोकादिना तद्विकारदर्शनात् तत्र देहउपादानं संवेदनस्य तथा च पठन्त्युपादानलक्षणमपरे अधिकृत्य हि यद्वस्तुना यः पदार्थो विकार्येत उपादानं तत्तस्य युक्तं गोगवयादिवत् एतेन यदुच्यते मातापितृचैतन्यमेतच्चेतनस्योपादानमिति तदपि प्रतिक्षिप्तं तत्रापि तद्विकारे विकारित्वं तदविकारे वा विकारित्वमिति नियमादर्शनात् । अन्यच्च यत् यस्योपादानं तत्तस्मादभेदेन व्यवस्थितं यथा मृदो घटः मातापितृचैतन्यं सुतचैतन्यस्योपादानं ततःसुतचैतन्यं मातापितृचैतन्यादभेदेन व्यवतिष्ठेत न व्यवतिष्ठते तस्माद्यत्किञ्चिदेतत् तत्र भूतधर्मो भूतकार्यं वा चैतन्यं किंचात्मनो गुण इति तद्गुणस्य प्रत्यक्षसिद्ध आत्मा अनुमानसिद्धश्च तच्चानुमानमिदं रूपादीन्द्रियाणि विद्यमानप्रयोजकानि कर्म्मकरणत्वे सति ग्राह्यग्राहकरूपत्वात् यः कर्म्मकरणे सति ग्राह्यग्राहकरूपस्सद्विद्यमानप्रयोजको यथा शंदंशो यः पिण्डे कर्मकरणरूपाणि च सन्ति ग्राह्यग्राहकरूपाणि रूपादीन्द्रियाणि ततो विद्यमानप्रयोजकानीति नचेन्द्रियाणां स्वत उपलम्भकत्वं येन रूपादिग्रहणं प्रति तेषां कर्तृत्वमेवोपगम्येत न करणत्वमचेतनत्वेन स्वत उपलम्भकत्वायोजनात् तथा चात्र प्रयोगः यदचेतनं तन्नोपलब्धं यथा घटोऽचेतनानि च द्रव्येन्द्रियाणि न चायमसिद्धो हेतुः यतः खलु द्रव्येन्द्रियाणि निर्वृत्युपकरणरूपाणि निर्वृत्त्युपकरणे च पुद्गलमयं पुद्गलमयं च सर्वमचेतनं पुद्गलानां काठिन्यावबोधरूपतया चैतन्यं प्रति धर्म्मित्वायोगात् धर्म्मानुरूपो हि सर्वत्रापि धर्म्मी यथा काठिन्यं प्रति पृथिवी यदि पुनरनुरूपत्वाभावेपि धर्म्मधर्म्मिभावो भवेत् ततः काठिन्यजलयोरपि संभवेत् तन्न भवति तस्मादचेतनाः पुद्गलाः तथाचोक्तं "वाहसनावममुत्तं, विसयपरिच्छेयगं च चेयन्नं । विवरीयसहावाणि य, वूयाणि जगप्पसिद्धाणि ॥ १ ॥ ता धम्मधम्मिभावो, कहमेएसिं अणुभवगामेय । अणुरूपत्ताभावे, काठिण्णजलाण किं न भवे ॥२॥ ततः स्वत उपलम्भकत्वाभावात् रूपादिग्रहणं प्रतीन्द्रियाणां करणभाव एव न कर्तृभाव इति स्थितम् । अथ चेदमनुमानं स भोक्तृकमिदं शरीरं भोग्यत्वात् स्थालस्थितौदनवत् भोग्यता च शरीरस्य जीवेन तथा निवसता भुज्यमानत्वात् द्वयोरपि च प्रयोगयोः साध्यसाधनप्रतिबन्धसिद्धदृष्टान्ते प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धेति नोक्तलिङ्गलिङ्गी संबन्धाग्रहरूपदोषावकाशः । आगमगम्योऽप्येष जीवः तथा चागमः " अणिंदियगुणं जीवं, दुन्नेयं मंसचक्खुणा । सिद्धं पस्संति

सव्वन्नू. नाणसिद्धा य साहुणो" अत्र ज्ञानसिद्धाः साधवो भवस्थकेवलिनः शेषं सुगमम् भवागमानां परस्परविरुद्धार्थ तया सर्वेषामप्यप्रामाण्यमभ्युपेयं सर्वज्ञमतस्यावश्यं प्रमाणत्वेनाभ्युपगमार्हत्वादथाप्यसम्यक् प्रमाणाप्रमाणविभागापरिज्ञतेः प्रेक्षावतां क्षितिप्रसंगात् । अथ कथमेतत् प्रत्येयं यथायमागमः सर्वज्ञमूल इति उच्यते-यदुक्तोऽर्थः प्रत्यक्षेणानुमानेन वा न बाध्यते नापि पूर्वापरव्याहतः सोऽवसीय सर्वज्ञप्रणीतोऽन्यस्य तथारूपत्वासंम्भवात् ततस्तस्माद्यत्सिद्धं तत्सर्वं सुसिद्धम् । उक्तश्च " दिट्ठेणं इट्ठेण य, जंमि विरोहो न हुज्जइ कहिं वि । सो आगमतत्ता जं, नाणं तं सम्मनाणं ति ॥ ततः प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणसिद्धत्वाद्बुद्धपदप्रतिष्ठितत्वाच्च सौम्य ! अस्ति जीव इति प्रतिपत्तव्यम् ॥ आ० म० द्वि० ॥ (इह वेद पदोपन्यासस्तेन वेदानां प्रमाणत्वेनाङ्गीकृतत्वात्) । आहच-

छिन्नंमि समयंमि, जाइजरामरणविप्पमुक्केणं ।
सो समणो पव्वइओ पंचहिं सह खंडियसएहिं ॥

उक्त प्रमाणेन जिनेन भगवता वर्द्धमानस्वामिना जरामरणाभ्यामुक्तलक्षणाभ्यां विप्रमुक्त इव विप्रमुक्तः तेन छिन्ने निराकृते शंशये स इन्द्रभूतिः पंचभिः खण्डिकशतैः छात्रशतैः सह श्रमणः प्रव्रजितः सन् साधुः संवृत्त इत्यर्थः । आ० म० द्वि. । आव० ॥ आ० चू० ।

कल्पसुबोधिन्यामिन्द्रभूतेः कथा विस्तरेण एवं प्रतिपादिता यदा भगवान् महावीरो विहरन् अपापापूर्यां महसेनवने जगाम तत्र च यज्ञं कारयतः सोमिलविप्रस्य गृहे बहवो ब्राह्मणाः मिलिताः (कल्प०) अन्येऽपि उपाध्याय शङ्कर ईश्वर शिवजी जानी गङ्गाधर महीधर भूधर लक्ष्मीधर श्रीधर पिण्ड्या विष्णु मुकुन्द गोविन्द पुरुषोत्तम नारायण दुवे श्रीपति उमापति विद्यापति गणपति जयदेव व्यास महादेव शिवदेव गङ्गापति गौरीपति त्रिवाडी श्रीकण्ठ नीलकण्ठ हरिहर रामजी रावल मधुसूदन नरसिंह कमलाकर जोसी पूनो रामजी शिवराम इत्यादयो मिलिताः सन्ति अत्रान्तरे च-भगवन्नमस्यार्थं मागच्छतः सुरासुरान् विलोक्य ते अचिन्तयन् अहो यज्ञस्य महिमा यदेत सुराः साक्षात्समागताः अथ तान् यज्ञमण्डपं विहाय प्रभुपार्श्वं गच्छतो विज्ञाय द्विजाः विषण्णास्ततोऽमी सर्वज्ञं वन्दितुं यान्ति इति जनश्रुत्या श्रुत्वा इन्द्रभूतिः सामर्षश्चिन्तयामास । अहो मयि सर्वज्ञे सत्यपि अपरोऽपि स्वं सर्वज्ञं ख्यापयति दुःश्रवमेतत् कर्णकटु कथं नाम श्रूयते । किं च कदाचित्कोऽपि मूर्खः केनाचिद्धूर्तेन वञ्च्यते अनेन सुरा अपि वञ्चिताः यदेवं यज्ञमण्डपं विहाय तत्समीपं गच्छन्ति । अथवा यादृशोऽयं सर्वज्ञस्तादृशा एवैते सुरा अनुरूप एव संयोगः यतः—

" पश्यानुरूपमिन्दि-न्दिरेण माकन्दशेखरो मुखरः ।
अपि च पिचुमन्दमुकुल-मौकुलिकुलमाकुलं मिलति "॥१॥

(तथापि नाहमेतस्य सर्वज्ञाटोपं सहे)

यतः । व्योम्नि सूर्यद्वयं किं स्या-द्गुहायां केसरिद्वयम् ।
प्रत्याकारे च खड्गौ द्वौ, किं सर्वज्ञावहं स च ॥ २ ॥

ततो भगवन्तं वन्दित्वा प्रतिनिवर्तमानान् सोपहासं जनान् पप्रच्छ भो भो दृष्टः स सर्वज्ञः कीदृशः किंस्वरूप इति जनैस्तु " यदि त्रिलोकी गणनापरः स्या-त्तस्यासमाप्तिर्यदि नायुषः स्यात् ॥ पारेपरार्ध्यं गणितं यदि स्यात्, गुणेयनिश्शेषगुणोऽपि स स्यात् ॥ १ ॥

इत्याद्युक्ते सति स दध्यौ ॥

नूनमेष महाधूर्तो मायायाः कुलमंदिरम ॥
कथं लोकसमस्तोऽपि. विभ्रमे पातितोऽमुना " ॥२॥
न क्षमे क्षणमात्रं तु तं सर्वज्ञं कदाचन ॥
तमस्तोममपाकर्तु. सूर्यो नैव प्रतीक्षते ॥ ३ ॥
वैश्वानरः करस्पर्शं केशरोल्लुञ्चनं हरिः ॥
क्षत्रियश्च रिपुक्षेत्रं न सहन्ते कदाचन ॥ ४ ॥

गता गौडदेशोद्भवा दूरदेशं भयाज्जर्जरा गौर्जरास्त्रासमीयुः । मृता मालवीयास्तिलाङ्गास्तिलंगो-द्भवा जाड्यं पण्डिता मद्भयेन ,, ॥५ ॥ अरे लाटजाताः क याताः प्रणष्टाः प्रदिष्टा अपि द्राविडा व्रीडवार्ता ॥ अहो वादिलिप्सातुरे मय्यमुस्मिन्, जगत्युत्कटे वादिदुर्भिक्षमेतत् ॥ ६ ॥ " तस्य ममाग्रे कोऽसौ, वादी सर्वज्ञमानमुद्वहति ॥ इति तत्र गन्तुमुक्तं, तमग्निभूतिर्जगादेवम ,, ॥ ७ ॥ " किं तत्र वादिकीटे, तव प्रयासेन यामि बन्धोऽहम ॥ कमलोन्मूलनहेतो-र्नेतव्यः किं सुरेन्द्रगजः ,, ॥ ॥ ८ ॥ अकथयदथेन्द्रभूतिर्यद्यपि मद्भ्रातृजय्य एवासौ । तदपि प्रवादिनाम श्रुत्वा स्थातुं न शक्नोमि ॥ ९ ॥ चित्रं चैव त्रिजगति सहस्रशो निर्जिते मया वादैः ॥ क्षिप्रचटस्थाल्यामिव कङ्कुदुकोऽसौ स्थितो वादी ॥ १० ॥

अस्मिन्नजिते सर्वं जगज्जयोद्भूतमपि यशो नश्येत् ।
अल्पमपि शरीरस्थं शल्यं प्राणान् वियोजयति ॥ ११॥
छिद्रे स्वल्पेऽपि पोतः किं, पाथोधौ न निमज्जति ।
एकस्मिन्निष्टके कृष्टे, दुर्गः सर्वोऽपि पात्यते ॥ १२ ॥

इत्यादि विचिन्त्य विरचितद्वादशतिलकः स्वर्णयज्ञोपवीतभूषितः स्फारपीताम्बराडम्बरः कैश्चित्पुस्तकपाणिभिः कैश्चित् कमण्डलुपाणिभिः कैश्चिद्दर्भपाणिभिः सरस्वतीकण्ठाभरण वादिविजयलक्ष्मीशरण-वादिमदगञ्जनवादिमुखभञ्जन-वादिगजसिंह-वादीश्वरलिंह-वादिसिंहाष्टापद-वादिविजयविशद-वादिवृन्दभूमिपाल-वादिशिरिकाल-वादिकदलीकृपाण-वादितमभाण-वादिगोधूमघरट्टमर्दित--वादिमरट्ट वादिघटमुद्गर-वादिघूकभास्कर-वादिसमुद्रागस्ति- वादितरून्मूलनहस्ति--वादिसुरेन्द्र-वादिगरुडगोविन्द---वादिजनराज-वादिकंसकृष्ण-वादिहरिणहरि--वादियूथमल्ल--वादिहृदयशल्य--वादिगणजीवक-वादिशलभप्रदीपक--वादिचक्रचूडामणि---पण्डितशिरोमणि---विजितानेकवादिसरस्वतीलब्धप्रसाद इत्यादिविरुदवृन्दमुखरितादिक्चक्रैः पंचभिश्छात्रशतैः परिवृत इन्द्रभूतिर्वीरसमीपं गच्छंश्चिन्तयामास । अहो धृष्टेनानेन किमेतत् कृतम । यदहं सर्वज्ञाटोपेन प्रकोपितः

यतः " समीराभिमुखस्थेन, दवाग्निर्ज्वालितोऽमुना ।
कपिकच्छूलता देह-सौख्यायालिङ्गिता ननु ॥ १ ॥ "
(कि मेतेन अधुना निरुत्तरीकरोमि यतः)
तावद्गर्जति खद्योतस्तावद्गर्जति चन्द्रमाः ।
उदिते तु सहस्रांशौ न, खद्योतो न चन्द्रमाः ॥ २ ॥
सारङ्गमातङ्गतुरङ्गपूगाः पलाय्यतामाशु वनादमुष्मात् ॥
साटोपकोपस्फुटकेशरश्रीर्मृगाधिराजोऽयमुपेतवान् यत् ३
मम भाग्यभराद्धद्धा, वाद्ययं [illegible]मुपस्थितः ॥
अद्य तां रशनाकण्ठ-मपनेष्य विनिश्चितम् ॥४ ॥
लक्षणे मम दक्षत्वं साहित्ये संहिता मतिः ॥
तर्के कर्कशतात्यर्थं क शास्त्रे नास्ति मे श्रमः ॥ ५ ॥
अभेद्यं किमु वज्रस्य, किमसाध्यं महात्मनां ॥
क्षुधितस्य न किं खाद्यं किं न वाच्यं खलस्य च ॥ ६ ॥

तथा ममापि त्रैलोक्य-जित्वरस्य महौजसः ॥
अजेयं किमिवास्तीह तद्गच्छामि जयाम्यमुम् ॥ ७ ॥
इत्यादि चिन्तयन् प्रभु-मवेक्ष्य सोपानसंस्थितो दध्यौ ।
किं ब्रह्मा किं विष्णुः सदाशिवः शङ्करः किं वा ॥ ८ ॥
चन्द्रः किं स न यत्कलङ्ककलितः सूर्योऽपि नो तीव्ररुक्
मेरुः किं न स यन्नितान्तकठिनो विष्णुर्न यत् सोऽशितः ॥
ब्रह्मा किं न जरातुरः स च जराभीरुर्न यस्सोऽतनु-
र्ज्ञातं दोषविवर्जिताखिलगुणाकीर्णोन्तिमस्तीर्थकृत् ॥ ९ ॥
हेमसिंहासनासीनं सुरराजनिषेवितम् ॥
दृष्ट्वा वीरं जगत्पूज्यं चिन्तयामास चेतसि ॥ १० ॥
कथं मया महत्त्वं हा, रक्षणीयं पुरार्जितम् ॥
प्रासादं कीलिकाहेतो-र्भङ्क्तुं को नाम वाञ्छति ॥ ४ ॥
एकेन चाजितेनापि मानहानिस्तु का मम ॥
जगज्जेत्रस्य किं नाम करिष्यामि च सांप्रतम् ॥ ५ ॥
अविचारितकारित्व महो मे मन्दबुद्धियः ॥
जगदीशावतारं य-ज्जेतुमेनं समागतः ॥ ६ ॥
अस्याग्रेऽहं कथं वक्ष्ये पार्श्वे यास्यामि वा कथम् ॥
संकटे पतितोऽस्मीति शिवा रक्षतु मे यशः ॥ ७ ॥
कथञ्चिदपि भाग्येन चेद्भवेदत्र मे जयः ॥
तदा पण्डितमूर्द्धन्यो भवामि भुवनत्रये ॥ ८ ॥
इत्यादि चिन्तयन्नेष सुधा मधुरया गिरा ॥
आभाषितो जिनेन्द्रेण नामगोत्रोक्तिपूर्वकम् ॥ ९ ॥
हे गोतमेन्द्रभूते त्वं सुखेनागतवानसि ॥
इत्युक्ते ऽचिन्तयद्वेत्ति नामापि किमसौ मम ॥ १० ॥
जगत्त्रितयविख्यातं को वा नाम न वेत्ति माम् ॥
जनस्याबालगोपालं प्रच्छन्नः किं दिवाकरः ॥ ११ ॥
प्रकाशयति गुप्तं चेत्संदेहं मे मनःस्थितम् ॥
तदा जानामि सर्वज्ञ-मन्यथा तु न किंचन ॥ १२ ॥
चिन्तयन्तमिति प्रोचे प्रभुः को जीवसंशयः ॥
विभावयसि नो वेद पदार्थं शृणु तान्यय ॥ १३ ॥
समुद्रो मथ्यमानः किं गङ्गापूरोऽथवा किमु ॥
आद्यब्रह्मध्वनिः किं वा वीर वेदध्वनिर्बभौ ॥ १४ ॥

वेद पदानि च " विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसंज्ञास्तीति " त्वं तावदेतेषां पदानामर्थमेवं करोषि यत् विज्ञानघनो गमनागमनादिचेष्टावान् आत्मा एतेभ्यो भूतेभ्यः पृथिव्यप्तेजो वाय्वाकाशेभ्यः समुत्थाय प्रकटीभूय मद्यांगेभ्यो मदशक्तिरिव ततस्तानि भूतान्येव अनुविनश्यति तत्रैव विलयं याति जले बुद्बुद इव ततो भूतातिरिक्तस्य आत्मनो-ऽभावात् न प्रेत्यसंज्ञाऽस्तीति मत्वा पुनर्जन्म नास्तीति । परमयुक्तोऽयमर्थः शृणु तावदेतेषामर्थम् । विज्ञानघन इति कोऽर्थः विज्ञानघनो ज्ञानदर्शनोपयोगात्मकं विज्ञानं तन्मयत्वादात्माऽपि विज्ञानघनः प्रति देशं प्रदेशमनन्तज्ञानपर्यायात्मकत्वात् स च विज्ञानघन उपयोगात्मक आत्मा कथंचिद्भूतेभ्यस्तद्विकारेभ्यो वा घटादिभ्यः समुत्तिष्ठते उत्पद्यत इत्यर्थः । घटादिज्ञानपरिणतो हि जीवो घटादिभ्य एव हेतुभूतेभ्यः भवति घटादिज्ञानपरिणामस्य घटादिवस्तुसापेक्षत्वात् । एवं च एतेभ्यो भूतेभ्यो घटादिवस्तुभ्यस्तत्तदुपयोगरूपतया जीवः समुत्थाय समुत्पद्य तान्येव अनुविनश्यति कोऽर्थः तस्मिन् घटादौ वस्तुनि नष्टे व्यवहिते वा जीवो ऽपि तदुपयोगरूपतया नश्यति अन्योपयोगरूपतया उत्पद्यते सामान्यरूपतया अवतिष्ठते ततश्च न प्रेत्यसंज्ञाऽस्ति कोऽर्थः न प्राक्तनी घटाद्युपयोगरूपा संज्ञा अवतिष्ठते वर्तमानोपयोगेन तस्या नाशितत्वादिति । अपरं च स वै अयमात्मा ज्ञानमय इत्यादि, तथा दददकोऽर्थः दमो दानं दया इति दकारत्रयं यो वेत्ति स जीवः किंच विद्यमानभोक्तृकमिदं शरीरं भोग्यत्वात् ओदनादिवत् इत्याद्यनुमानेनापि । तथा " क्षीरे घृतं तिले तैलं काष्ठे ऽग्निः सौरभं सुमे । चन्द्रकान्ते सुधा यद्व-त्तथात्माप्यङ्गतः पृथक् " ॥ एवं च प्रभुवचनैर्भिन्नसंदेहः श्रीइन्द्रभूतिः पंचशतपरिवारैः प्रव्रजितः । तत्क्षणाच्च " उप्पन्नेइ वा १ विगमेइ वा २ धुवेइ वा ३ इति " प्रभुवदनात्त्रिपदीं प्राप्य द्वादशाङ्गीं रचितवान् । कल्प० ॥

इन्द्रभूतिवर्णको यथा—

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूती णामं अणगारे गोयम गोत्तेणं सत्तुस्सेहे समचउरंससंठाणसंठिए वज्जरिसहनारायसंघयणे कणगपुलगणिघसपम्हगोरे उग्गतवे दित्ततवे तत्ततवे महातवे उराले घोरे घोरगुणे घोरतवस्सि घोरबंभचेरवासी उच्छूढसरीरे । संखित्तविउलतेउलेस्से चउद्दसपुव्वी चउणाणोवगए सव्वक्खरसण्णिवाती समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उड्ढंजाणू अहोसिरे ज्झाणकोट्ठोवगए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥

(तेणमित्यादि) तेन कालेन तेन समयेन श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य (जेट्ठेत्ति) प्रथमः (अन्तेवासित्ति) शिष्यः अनेन पदद्वयेन तस्य सकलसंघनायकत्वमाह (इंदभूएत्ति) इन्द्रभूतिरिति मातृपितृकृतं नामधेयं (नामंति) विभक्तिविपरिणामात् नाम्नेत्यर्थः अन्तेवासी किल विवक्षया श्रावकोऽपि स्यादित्यत आह । (अणगारत्ति) नास्त्यगारं विद्यत इत्यनगारः अयञ्चावगीतगोत्रोऽपि स्यादित्यत आह (गोतम गोत्तेणंति) गौतमसगोत्र इत्यर्थः । अयञ्च तत्कालोचितदेहमानापेक्षया न्यूनाधिकदेहोऽपि स्यादित्यत आह (सत्तुस्सेहेत्ति) सप्तहस्तोच्छ्रयः अयंच लक्षणहीनोऽपि स्यादित्यत आह (समचउरंससंठाणसंठिएत्ति) समं नाभेरुपरि अधश्च सकलपुरुषलक्षणोपेतावयवतया तुल्यं तच्च तच्चतुरस्रं च प्रधानं समचतुरस्रमथवा समाः शरीरलक्षणोक्तप्रमाणा विसंवादिन्यश्चतस्रोऽश्रयो यस्य तत्समचतुरस्रम् । अश्रयस्त्विह चतुर्दिग्भागोपलक्षिताः शरीरावयवा इति । अन्ये त्वाहुः—समा अन्यूनाधिकाश्चतस्रोऽप्यश्रयो यत्र तत् समचतुरस्रम् अश्रयश्च पर्यंकासनोपविष्टस्य जानुनोरन्तरम् आसनस्य ललाटोपरिभागस्य चान्तरं दक्षिणस्कन्धस्य वामजानुनश्चान्तरं वामस्कन्धस्य दक्षिणजानुनश्चान्तरमिति अन्ये त्वाहुर्विस्तारोत्सेधयोः समत्वात् समं चतुरश्रं तच्च तत्संस्थानं चाकारः समचतुरश्रसंस्थानं तेन संस्थितो व्यवस्थितो यः स तथा । अयं च हीनसंहननोऽपि स्यादित्यत आह (वज्जरिसहणारायसंघयणेत्ति) इह संहननमस्थिसंचयविशेषः वज्रादीनां लक्षणमिदम्—
" रिसहो य होइ पट्टो, वज्जं पुण कीलियं वियाणाहि । उभओमक्कडबंधो णारायं तं, वियाणाहि त्ति " तत्र वज्रं च तत्कीलिकाकीलितकाष्ठसम्पुटोपमसामर्थ्य युक्तत्वात् । ऋषभश्च लोहादिमयपट्टवद्धकाष्ठसम्पुटोपमसामर्थ्यान्वितत्वात् । वज्रर्षभः स चासौ नाराचं च उभयतो मर्कटबन्धनिबद्धकाष्ठसम्पुटोपम

सामर्थ्योपेतत्वात् वज्रर्षभनाराचं तत्संहननमस्थिसंचयविशेषोऽनुत्तमसामर्थ्यायोगाद्यस्यासौ वज्रर्षभनाराचसंहननः । अन्ये तु कीलिकादिमत्त्वमस्थ्नामेव वर्णयन्ति अयञ्च निन्द्यवर्णोऽपि स्यादित्यत आह (कणयपुलयनिघसपम्हगोरे) कनकस्य सुवर्णस्य (पुलगत्ति) यः पुलको लवस्तस्य यो निकषः कषपट्टके रेखालक्षणः तथा (पम्हत्ति) पद्मपक्ष्माणि केसराणि तद्वद्गौरो यःस तथा। वृद्धव्याख्या तु–कनकस्य न लोहादेर्यःपुलकः सारो वर्णातिशयस्तत्प्रधानो यो निकषो रेखा तस्य यत्पक्ष्म बहुलत्वं तद्गौरो यः स तथा अथवा कनकस्य यःपुलकोद्रुतत्वे सति बिन्दुस्तस्य निकषो वर्णतः सदृशो यः स तथा (पम्हत्ति) पद्मं तस्य चेह प्रस्तावात्केसराणि गृह्यन्ते ततः पद्मवद्गौरो यः स तथा। ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः अयञ्च विशिष्टचरणरहितोऽपि स्यादित्यत आह (उग्गतवेत्ति) उग्रमप्रधृष्यं तपोऽनशनादि यस्य स उग्रतपाः यदन्येन प्राकृतपुंसा न शक्यते चिन्तयितुमपि तद्विधेन तपसा युक्त इत्यर्थः (दित्ततवेत्ति) दीप्तं जाज्वल्यमानदहन इव कर्मवनगहनदहनसमर्थतया ज्वलितं तपो धर्मध्यानादि यस्य स तथा (तत्ततवेत्ति) तप्तं तपो येनासौ तप्ततपाः एवं हि तेन तत्तपस्तप्तं येन कर्माणि सन्ताप्यन्ते न तपसा स्वात्माऽपि तपोरूपः सन्तापितो यतोऽन्यस्यास्पृश्यमिव जातमिति (महातवेत्ति) आसंशादोषरहितत्वात् प्रशस्ततपाः (उरालेत्ति) भीम उग्रादिविशेषणविशिष्टतपःकरणात्पार्श्वस्था नामल्पसत्त्वानां भयानक इत्यर्थः। अन्ये त्वाहुः ॥ (उरालेत्ति) उदारः प्रधानः (घोरेति) घोरो निर्घृणः परिषहेन्द्रियादिरिपुगणविनाशमाश्रित्य निर्दय इत्यर्थः ॥ अन्ये त्वात्मनिरपेक्षं घोरमाहुः (घोरगुणेत्ति) घोरा अन्यैर्दुरनुचरा गुणा मूलगुणादयो यस्य स तथा (घोरतवस्सित्ति)घोरैस्तपोभिः स्तपस्वीत्यर्थः (घोरबंभचेरवासित्ति) घोरं दारुणमल्पसत्त्वैर्दुरनुचरत्वाद्यद्ब्रह्मचर्यं तत्र वस्तुं शीलं यस्य स तथा (उच्छूढसरीरेत्ति) उच्छूढं उज्झितमिवोज्झितं शरीरं येन तत्संस्कारत्यागात्स तथा (संखित्तविउलतेयलेसेत्ति) संक्षिप्त शरीरान्तर्लीनत्वेन ह्रस्वतां गता विपुला विस्तीर्णा अनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहनसमर्थत्वात्तेजोलेश्या विशिष्टतपोजन्यलब्धिविशेषप्रभवा तेजोज्वाला यस्य स तथा। मूलटीकाकृता तु (उच्छूढसरीरसंखित्तविउलतेयलेसेत्ति) कर्मधारयं कृत्वा व्याख्यातमिति (चउद्दसपुव्वित्ति) चतुर्दश पूर्वाणि विद्यन्ते यस्य तेनैव तेषां रचितत्वादसौ चतुर्दशपूर्वी अनेन तस्य श्रुतकेवलितामाह स चावधिज्ञानादिविकलोऽपि स्यादत आह (चउनाणोवगएत्ति) केवलज्ञानवर्जज्ञानचतुष्कसमन्वित इत्यर्थः उक्तविशेषणद्वययुक्तोऽपि कश्चिन्न समयश्रुतविषयव्यापिज्ञानो भवति चतुर्दशपूर्वविदां षट्स्थानकपतितत्वेन श्रवणादित्यत आह– (सव्वक्खरसन्निवाइत्ति) सर्वे च ते अक्षरसन्निपाताश्च तत्संयोगाः सर्वेषां चाक्षराणां सन्निपाताः सर्वाक्षरसन्निपातास्ते यस्य ज्ञेयतया सन्ति स सर्वाक्षरसन्निपाती । श्राव्याणि वा श्रवणसुखकारीणि अक्षराणि साङ्गत्येन नितरां वदितुं शीलमस्येति श्राव्याक्षरसन्निवादी स च एवं गुणविशिष्टो भगवान् विनयराशिरिव साक्षादिति कृत्वा शिष्याचारत्वाच्च (समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते विहरतीति) योगस्तत्र दूरं च विप्रकृष्टं सामन्तञ्च सन्निकृष्टं तन्निषेधाददूरसामन्तं तत्र नातिदूरे नातिनिकट इत्यर्थः । किंविधः संस्तत्र विहरतीत्यत आह (उड्ढंजाणुत्ति) ऊर्ध्वे जानुनी यस्यासावूर्ध्वजानुः। शुद्धपृथिव्यासनवर्जनादौपग्रहिकनिषद्याया अभावाच्चोत्कुटुकासन इत्यर्थः (अहोसिरेत्ति) अधोमुखो नोर्ध्वं तिर्यग्वा विक्षिप्तदृष्टिः किंतु नियतभूभागनियमितदृष्टिरिति भावः ॥ (झाणकोट्ठोवगएत्ति) ध्यानं धर्म्यं शुक्लं वा तदेव कोष्ठः कुसूलो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतस्तत्र प्रविष्टो ध्यानकोष्ठोपगतो यथा हि कोष्ठके धान्यं प्रक्षिप्तमविप्रसृतं भवत्येवं स भगवान् ध्यानतो विप्रकीर्णेन्द्रियान्तःकरणवृत्तिरिति (संजमेणंति) संचरेण (तवसात्ति) अनशनादिना चशब्दः समुच्चयार्थो लुप्तोऽत्र द्रष्टव्यः संयमतपोग्रहणं चानयोः प्रधानमोक्षाङ्गत्वख्यापनार्थं प्रधानत्वं च संयमस्य नवकर्मानुपादानहेतुत्वेन तपसश्च पुराणकर्मनिर्जरणहेतुत्वेन भवति चाभिनवकर्मानुपादानात् पुराणकर्मक्षपणाच्च सकलकर्मक्षयलक्षणो मोक्ष इति ॥ (अप्पाणं भावेमाणे विहरइ इति) आत्मानं वासयंस्तिष्ठतीत्यर्थः। भ० १ श० १ उ०। चंद्र० ॥ पद्मग्रहणेन पद्मकेसराण्युच्यन्ते अवयवे समुदायोपचारात् यथा देवदत्तस्य हस्ताग्ररूपोऽवयवोऽपि देवदत्तः तथा च देवदत्तस्य हस्ताग्रं स्पृष्ट्वा लोको वदति देवदत्तो मया स्पृष्ट इति.। सू० प्र० पा० चन्द्र० (गणधर शब्देऽस्य मातापितृपुरादीनि)

इंदभेसज्ज–इन्द्रभेषज– न० इन्द्रेण प्रकाशितं भेसजम् । शुण्ठ्याम् । शब्दरत्न० । वाच० ।

इंदमह–इन्द्रमह– पु० इन्द्रः शक्रस्तस्य महः प्रतिनियतदिवसभावी उत्सव इन्द्रमहः। प्रतिनियतदिवसभाविनि इन्द्रसन्तोषार्थे महोत्सवरूपे महामहभेदे,। जी० ३ प्र० । जं० ।ज्ञा० आचा० । रा० । "इंदमहेइवा" । भ० श०९ उ०३३। विपा० । इंदमहो आसोयपुण्णिमाए भवतीति । आ० चू० अ० ४ ॥ आव० । स्था० । प्रव० । नि० चू० । " इंदाइमहापायं पइनियया ऊसवा होंति" ॥ उत्सवाः प्रायः प्रतिनियता वर्षमध्ये प्रतिनियतभाविन इन्द्रादिमहा इति । आ० म० प्र० । अयंच भरतकालादेव प्रवृत्त इति। आ० म० प्र० (प्रवृत्तिकारणमिदज्झया शब्दे)।

इंदमहकामुग–इन्द्रमहकामुक-पु० इन्द्रमहे वर्षादिकाले कामुकः कामयिता। कुक्कुरे, वर्षादावेव तेषां व्यवायधर्म्मो लोकप्रसिद्धः। वाच० ॥

इंदमुद्धाभिसित्त–इन्द्रमूर्धाभिषिक्त–पु० एकैकपक्षस्य पञ्चदशदिवसेषु स्वनामख्याते सप्तमे दिवसे, "इंदमुद्धाभिसित्तेय" चं० १० पाहु० । ज्यो० । जं० ॥

इंदय–इन्द्रक–पु. इन्द्रशब्दार्थे, स्था. ६ ठा० ।

इंदयणिरय–इंद्रकनिरय–पु० निरयेन्द्रकमहानिरये,स्था.६ठा०।

इंदराय–इन्द्रराज–पुं. इन्द्रे,। "घणसमए इंदरायस्स" ति० ॥

इंदलट्ठि–इन्द्रयष्टि–स्त्री० इन्द्रकेतौ, निव्वत्तमहेव्व इंदलट्ठी विमुक्कसंधिबंधणा ॥ ज्ञा० १ अ० ॥

इंदवज्जा–इन्द्रवज्रा–स्त्री० स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः उक्ते द्वादशाक्षरपादके वर्णवृत्तभेदे. वाच० । वृत्तर० ॥

इंदवंसा–इन्द्रवंशा–स्त्री० स्यादिन्द्रवंशा ततजैरसंयुतैः वृत्तर० उक्ते द्वादशाक्षरपादके वर्णवृत्तभेदे, वाच. ॥

इंदवसु–इन्द्रवसु–स्त्री० पांचालदेशस्थकांपिल्यनगरनिवासिब्रह्मदत्तस्य भार्यायाम् । उत्त० १३ अ० ॥

इंदवागरण–इन्द्रव्याकरण–न० शब्दशास्त्रभेदे, कल्प० ।

तच्च भगवत ऋषभदेवस्य समये संजातम् ॥

अह तं अम्मा पियरो, जाणित्ता अहियअट्ठवासं तु ।
कयकोउयलंकारं, लेहायरियस्स उवणेंति ॥

अथ भीषणानन्तरं कियत्कालातिक्रमे भगवन्तमधिकाष्टवर्षं मातापितरौ ज्ञात्वा कृतानि कौतुकानि रक्षादीनि अलङ्काराश्च केयूरादयो यस्य स तथा तं प्रवरहस्तिस्कन्धगतं तु परितो-मुक्ताजालमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन चामराभ्यां वीज्यमानं मित्रज्ञातिपरिजनसमेतं लेखाचार्याय उपाध्यायाय उपनयतः। पाठान्तरं वा " उवणिंसु " उपनीतवन्तौ उपाध्यायस्य महासिंहासनं रचितं अत्रान्तरे देवराजस्य खल्वासनकम्पो बभूव । अथावधिना च प्रयोजनविधिं विज्ञाय अहो खल्वपत्यस्नेहविलसितं भुवनत्रयगुरुं प्रति मातापित्रोर्येन भगवन्तमपि लेखाचार्यायापनेतुमभ्युद्यताविति संप्रधार्यागत्य च उपाध्यायपरिकल्पिते वृहदासने भगवन्तं निवेश्य शब्दलक्षणं पृष्टवान् । कल्प० ॥

अमुमेवार्थं प्रतिपादयति ।

सक्को य तस्समक्खं, भयवंतं आसणे निवेसित्ता ।
सद्दस्स लक्खणं पुच्छे, वागरणं अवयवा इंदं ॥

शक्रो देवराजस्तत्समक्षं लेखाचार्यसमक्षं भगवन्तं तीर्थकरमासने निवेश्य शब्दलक्षणं पृच्छति भगवता च व्याकरणमभ्यधायि । " व्याक्रियन्ते लौकिकाः सामयिकाश्च शब्दा अनेनेति व्याकरणं " शब्दशास्त्रं तदवयवाः केचन उपाध्यायेन गृहीतास्ते च संदर्भितास्ततः ऐन्द्रं व्याकरणं संजातम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० ॥

इंदसत्तु–इन्द्रशत्रु–पुं० इन्द्रः शत्रुः शातयिता यस्य । वृत्रासुरे, वाच० ॥

इंदसम्म (न्) इन्द्रशर्म्मन्–पुं० आस्थिकग्रामस्थस्य शूलपाणियक्षस्यार्चके ब्राह्मणे, " इन्द्रशर्मा भृतिन्दत्वा ग्रामैस्तस्यार्चकः कृतः " इति ॥ आ० क० । आ० चू० । " तत्थ इंदसम्मो नाम पडियारगो कओ " ॥ आ० म० द्वि० । मोराकसन्निवेशस्थे स्वनामख्याते गृहपतौ च (तत्कथा महावीरस्य मोराकसन्निवेशं गतस्य विहारसमये–महावीरशब्दे वक्ष्यते)

इंदसलह–इन्द्रशलभ–पुं० इन्द्रजातः वर्षाकालजातशलभः । इन्द्रगोपे, वाच० ॥

इंदसिरि–इन्द्रश्री–स्त्री० पंचालदेशस्थकाम्पिल्यनगरनिवासिनो ब्रह्म (राज) दत्तस्य भार्यायाम्, उत्त० १३ अ० ।

ऐन्द्रश्री–स्त्री० इन्द्रो जीवस्तस्येयमैन्द्री सा चासौ श्रीश्चैन्द्रश्रीः। आत्मगुणलक्ष्म्याम्. "ऐन्द्रश्रीसुखमग्नेन, लीलालग्नमिवाखिलम सच्चिदानन्दमग्नेन, पूर्णं जगदवेक्ष्यते ।१। " अष्ट० १ प्र० ।

इंदसेढि–ऐन्द्रश्रेणि–स्त्री० इन्द्राणामियमैन्द्री सा चासौ श्रेणिश्चेति ऐन्द्रश्रेणी । इन्द्रपंक्तौ, " ऐन्द्रश्रेणिनता प्रतापभवनं भव्याङ्गिनेत्रामृतं सिद्धान्तोपनिषद्विचारचतुरैः प्रीत्या प्रमाणी कृता । मूर्त्तिः स्फूर्त्तिमती सदा विजयते जैनेश्वरी विस्फुरन्मोहोन्मादघनप्रमादमदिरामत्तैरनालोकिता " ॥ १ ॥ प्रति० ।

इंदसेणा–इन्द्रसेना–स्त्री० ६ त० । इन्द्रस्य कटके, " गंधव्वनट्ट हयगय–रहभडअणियाणसव्वइंदाणं । वेमाणियाणि वसहा, महिसा य अहोनिवासीणं " ॥४५॥ संघ० सू० । (स्वरूपमधिप-तयश्च अणिय शब्दे) जंबूमंदरोत्तर वर्त्तिन्यां रक्तवतीमहानदीं-समुपयान्त्यां महानद्याम्, । स्था० १० ठा० ।

इंदा–इन्द्रा–स्त्री० इदि रन् इन्द्रवारुण्याम्, । राजनि ० । शच्याम्, शब्दर० । वाच ० ॥ जम्बूमन्दरोत्तरवर्त्तिन्यां रक्तवतीं महानदीं समुपयान्त्यां महानद्याम्, स्था० १० ठा० । धरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य स्वनामख्यातायामग्रमहिष्याम्, स्था. ६ ठा ० ।

ऐन्द्री–स्त्री. इन्द्रो देवता यस्याः सा ऐन्द्री । पूर्वस्यान्दिशि स्था० १० ठा० । भ० । विशे० । " इंदा विजयदाराणुसारो " ॥ ऐन्द्री दिक् विजयद्वारानुसारतः प्रतिपत्तव्या यत्र विजयद्वारं सा ऐन्द्रीति भावार्थः । आ०म० द्वि० ॥ या रुचकात् विजयद्वारानुसारेण विनिर्गता दिक् सा ऐन्द्री । ऐन्द्री नामपूर्वेत्यर्थः ॥ आ० म० द्वि० ॥

इंदाणी–इन्द्राणी–स्त्री० इन्द्रस्य पत्नी । ङीप् आनुक् च । इन्द्रस्याग्रमहिष्याम्, । स्था० ४ ठा. ।

इंदायरिय–इन्द्राचार्य–पुं० योगविधिकारके स्वनामख्याते-आचार्ये, जैनइ० ॥

इंदासण–इन्द्रासन–पुं० इन्द्र आत्मा अस्यते विक्षिप्यतेऽनेन असु क्षेपे करणे ल्युट् । (सिद्धि) संविदावृक्षे तत्सेवने हि आत्मनो विक्षिप्तत्वात्तस्य तथात्वम् । पञ्चमात्रिकस्य प्रस्तावे आदिलघुके दोषगुरुद्वयात्मके प्रथमे भेदे, वाच० ॥

इंदाहिट्ठिय–इन्द्राधिष्ठित–त्रि० इन्द्रयुते, " इंदाहिट्ठिया " इति । इन्द्राधिष्ठिता तद्युक्तत्वादिति । भ० ३ श० १ उ० । " दशकप्पा इंदहिट्ठिया पण्णत्ता " । सौधर्मादीनामिन्द्राधिष्ठितत्वमेतेष्विन्द्राणां निवासादिति वृत्तिः । स्था० १० ठा० ।

इंदाहीण–इन्द्राधीन–त्रि० इन्द्रवश्ये, भ० ३ श० १ उ० ।

इंदाहीणकज्ज–इन्द्राधीनकार्य्य–त्रि० इन्द्रवश्यकार्ये, भ० ३ श० १ उ० ॥

इंदिय–इन्द्रिय–न० इदि परमैश्वर्ये इदितो नुम् इन्दनादिन्द्र आत्मा (जीव) सर्वे विषयोपलब्धि (ज्ञान) भोगलक्षणपरमैश्वर्ययोगात् तस्य लिङ्गं चिन्हमविनाभाविलिङ्गसत्तासूचनात् प्रदर्शनादुपलम्भनाद् व्यञ्जनाच्च जीवस्य लिङ्गमिन्द्रियलिङ्गमिन्द्रियविषयोपलम्भात् ज्ञापकत्वसिद्धिः तत्सिद्धौ उपयोगलक्षणो जीव इति जीवत्वसिद्धिः । अष्ट० । आ० म० द्वि० । तेन दृष्टं सृष्टं जुष्टं दत्तमिति वा इन्द्रियम् । स्था० ५ ठा० । इन्द्रियमिति निपातनसूत्राद्रूपनिष्पत्तिः–नं० । जी० । विशे० । पा० । पं०सं० । इन्द्रशब्दादियप्रत्यय इति । प्रज्ञा० १५ पद । आ० चू० ॥ श्रोत्रादौ, । उत्त० १६ अ० । सूत्र० । नयनवदनजघनवक्षःस्थलनाभिकक्षादौ, उत्त० १६ अ० " नो निग्गंथे इत्थीणं इंदियाइं मणोहराइं मणोरमाइं आलोइत्ता निज्झाइत्ता भवति " उत्त०

इंदो जीवो सव्वो–वलद्धिभोगपरमेसरत्तणओ ।
सोत्ताइ भेयमिंदिय–मिह तल्लिंगाइ भावाओ ॥

इदि परमैश्वर्ये इन्दनात्परमैश्वर्ययोगादिन्द्रो जीवः परमैश्वर्यमस्य कुत इत्याह (सव्वो इत्यादि) आवरणाभावे सर्वस्यापि वस्तुन उपलम्भनाभावेषु सर्वस्यापि त्रिजगद्गतस्य वस्तुनः परिभोगाच्च परमेश्वरो जीव इति तस्य परमैश्वर्यं तस्येन्द्रस्य जीवलिङ्गं चिन्हं तेन दृष्टं वा निपातनादिहेन्द्रियमुच्यते

तल्लिङ्गादिभावादिति । तच्च श्रोत्रादिभेदं श्रोत्रनयनघ्राणरसनस्पर्शनभेदात्पञ्चविधमित्यर्थः । विशे० ॥

स्था० । प्रत्र० । सूत्र० । पञ्च स्पर्शादीनि बुद्धीन्द्रियाणि वाक्पाणिपादपायूपस्थरूपाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि एकादशं मन इति सांख्याः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

तस्य च नोइन्द्रियत्वं स्थानाङ्गे उक्तम् । तद्यथा—

छहिं इन्दियत्था पण्णत्ता तंजहा सोइंदियत्थे जाव फासिंदियत्थे नो इंदियत्थे ।

तत्र श्रोत्रेन्द्रियादीनामर्था विषयाः शब्दादयः मनस आन्तरकरणत्वेन करणत्वात्करणस्य चेन्द्रियत्वात्तत्रान्तररूढ्या वा मनस इन्द्रियत्वात्तद्विषयस्येन्द्रियार्थत्वेन षडिन्द्रियार्था इत्युक्तम् । औदारिकादित्वार्थपरिच्छेदकत्वलक्षणधर्म द्वयोपेतमिन्द्रियं तस्यौदारिकादित्वधर्मलक्षणदेशनिषेधान्नोइन्द्रियमनः सादृश्यार्थत्वाद्वा नोशब्दस्यार्थपरिच्छेदकत्वे नेन्द्रियाणां सदृशमिति तत्सहचरमिति वा नोइन्द्रियं मनस्तस्यार्थो विषयो जीवादि नो इन्द्रियार्थ इति । स्था० ६ ठा० ।

१—इन्द्रियाणां पञ्चत्वेऽपि नामादितश्चातुर्विध्यं द्रव्यादितो द्वैविध्यं तत्संस्थानञ्च ।

२—इन्द्रियाणां बाहुल्यपृथक्त्वप्रदेशावगाहनास्तदुद्घात वेदना च ।

३—इन्द्रियाणां पृथुत्वं तदवगाहना च ।

४—इन्द्रियाणामल्पबहुत्वं तद्गुणाश्च ।

५—नैरयिकादिषु संस्थानाद्यल्पबहुत्वचिन्तनम् ।

६—इन्द्रियाणां वर्त्तमानार्थग्राहकत्वम् ।

७—इन्द्रियाणां स्पृष्टास्पृष्टविषयता तद्ग्रहणप्रकारश्च ।

८—इन्द्रियाणां प्रविष्टाप्रविष्टविषयचिन्तनम् ।

९—श्रोत्रलक्षणादीन्द्रियाणां प्राप्यकारित्वं नयनमनसोरप्राप्यकारित्वम् ।

१०—इन्द्रियाणां विषयनिरूपणम् ।

११—इन्द्रियासंभृतत्वरूपस्येन्द्रियासम्वरदोषस्य चाभिधानम् ।

१२—इन्द्रियाणां गुणागुणदोषाभिधानम् ।

१३—अनामितानि चेन्द्रियाणि दुःखाय भवन्ति इत्यत्रोदाहरणानि ।

१४—इन्द्रियाश्रित्य जीवानां भेदाः ।

(१) इन्द्रियाणां पञ्चत्वेऽपि नामादितश्चातुर्विध्यं द्रव्यादितो द्वैविध्यं तत्संस्थानञ्च ।

कइणं भंते ! इंदिया पण्णत्ता ? गोयमा ! पंचिंदिया पण्णत्ता तंजहा सोइंदिए चक्खिंदिए घाणिंदिए जिब्भिंदिए फासिंदिए ।

कति कियत्संख्याकानि णमिति वाक्यालङ्कारे भदन्त ! इन्द्रियाणि प्रागनिर्णीतशब्दार्थानि वक्तव्यानि भगवानाह । गौतम ! पञ्चेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि तान्येव नामत आह " सोइंदियए " इत्यादि । प्रज्ञा० १५ पद !

एतानि च पञ्चापि इन्द्रियाणि नामादिभेदाच्चतुर्विधानि

तं नामाइ चउद्धा, दव्वं निव्वित्ति उवगरणं च ।
आगासे निविवित्ति, चिंतावज्झाय मामओ ॥

तन्नामेन्द्रियस्थापनेन्द्रियमित्यादि भेदाच्चतुर्धा तत्र ज्ञभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यं द्रव्येन्द्रियं निर्वृत्तिरुपकरणं चेति द्विभेदम् । विशे० ।

भावतो लब्ध्युपयोगात्मकानि आह च तत्त्वार्थसूत्रकृत् निर्वृत्त्युपकरणे द्रव्येन्द्रियं लब्ध्युपयोगौ भावेन्द्रियमिति । तत्र निर्वृत्तिर्नाम प्रतिविशिष्टः संस्थानविशेषः साऽपि द्विविधाः बाह्याभ्यन्तरा च तत्र बाह्या पर्पटिकादिरूपा सा च विचित्रा न प्रतिरूप नियतरूपतयोपदेष्टुं शक्यते ॥ तथाहि । मनुष्यश्रोत्रे नेत्रयोरुभयपार्श्वतो भाविनी भ्रुवौ चोपरितनश्रवणबन्धापेक्षया समे वाजिनीनेत्रयोरुपरि तीक्ष्णे चाग्रभागे इत्यादि जातिभेदान्नानाविधा आभ्यन्तरा तु निर्वृत्तिः सर्वेषामपि जन्तूनां समानतामेवाधिकृत्य वक्ष्यमाणानि संस्थानादिविषयाणि सूत्राणि केवलं स्पर्शनेन्द्रियस्य निर्वृत्तेर्बाह्याभ्यन्तरभेदा न प्रतिपत्तव्याः पूर्वसूरिभिर्निषेधात् । प्रज्ञा० १५ पद । आ० म० द्वि० । तत्त्वार्थमूलटीकायामनभ्युपगमात् । जी० १ प्र० ।

इन्द्रियाणां संस्थानमाह ।

पुप्फं कलंबुयाए, धन्न-मसूरादिमुत्तचंदो य ।
होई खुरुप्पनाणा, किई य सोइंदियाईणं ॥

श्रोत्रस्यान्तर्निर्वृत्तिः कदम्बपुष्पाकारमांसगोलकरूपा दृष्टव्या । चक्षुषस्तु धान्यमसूराकारा, घ्राणस्य अतिमुक्तककुसुमचन्द्रकाकारा, रसनस्य क्षुरप्राकारा, स्पर्शनं तु नानाकृतिर्द्रष्टव्यमित्येष श्रोत्रादीनां तन्निर्वृत्तेराकार इति । विशे० ।

तथाच प्रज्ञापनाया पञ्चदशे पदे ।

सोइंदिए णं भन्ते ! किं संठिए पण्णत्ते ? गोयमा ! कलंबुयापुप्फसंठाणसंठिए पण्णत्ते चक्खिंदिएणं पुच्छा गोयमा ! मसूरा चंदसंठाणसंठिये पण्णत्ते, घाणिंदिएणं पुच्छा गोयमा ! अइमुत्तगचंदसंठाणसंठिए पण्णत्ते, जिब्भिंदिएणं पुच्छा गोयमा ! खुरुप्पसंठाणसंठिए पण्णत्ते फासिंदिएणं पुच्छा गोयमा ! नाणासंठाणसंठिए पण्णत्ते,

तत्रान्तः श्रोत्रेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये नेत्रगोचरोऽतीता केवलिदृष्टा अतिमुक्तककुसुमाकारा देहावयवरूपा काचिन्निर्वृत्तिरस्ति शब्दग्रहणोपकारे वर्तते चक्षुरिन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केवलिगम्या धान्यमसूराकारा काचिन्निर्वृत्तिरस्ति या रूपग्रहणोपकारे वर्तते । घ्राणेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केवलिदृष्टा अतिमुक्तककुसुमाकारा देहावयवरूपा काचिन्निर्वृत्तिरस्ति या गन्धग्रहणोपकारे वर्तते । रसनेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये जिनगम्या क्षुरप्रहरणाकारा देहावयवरूपा काचिन्निर्वृत्तिरस्ति या रसग्रहणोपकारे वर्तते । स्पर्शनेन्द्रियस्यान्तः केवलिदृष्टा देहाकारा काचिन्निर्वृत्तिरस्ति या स्पर्शग्रहणोपकारे वर्तते ॥ तंदु० ॥

उपकरणं खड्गस्थानीया बाह्या निर्वृत्तिर्या खड्गधारास्थानीया स्वच्छतरपुद्गलसमूहात्मिका अभ्यन्तरा निर्वृत्तिस्तस्याः शक्तिविशेषः इदञ्चोपकरणरूपं द्रव्येन्द्रियमन्तरनिर्वृत्तेः कथंचिदर्थान्तरं शक्तिशक्तिमतोः कथंचिद् भेदात्कथञ्चिद्भेदश्च सत्यामपि तस्यामान्तरनिर्वृत्तौ द्रव्यादिनोपकरणस्य विघातसम्भवात् तथाहि—सत्यामपि कदम्बपुष्पाद्याकृतिरूपायामान्तरनिर्वृत्तावतिकठोरतरघनगर्जितादिना शक्त्युपघाते सति न परिच्छेत्तुमीशते जन्तवः शब्दादिकमिति । प्रज्ञा० १५ पद ।

विसयग्गहणसमत्थं, उवगरणिंदियं तरं तं पि ।
जं तेह तदुवघाए गिण्हइ निव्वत्तिभावे वि ॥

तस्य एव कदम्बपुष्पाकृतिमांसगोलकरूपायाः श्रोत्राद्यन्तर्नि-

वृत्तेर्यद्विषयग्रहणसमर्थं शक्तिरूपमुपकरणं द्रव्येन्द्रियमुच्यते इति शेषः । यथा खड्गस्य छेत्री शक्तिर्वह्नेर्वा दाहादिकाशक्तिस्तथेदमपि श्रोत्राद्यन्तर्निर्वृत्तेर्विषयग्रहणसमर्थशक्तिरूपं द्रष्टव्यम् । तर्ह्यन्तर्निर्वृत्तिरेव तत्तच्छक्तिरूपत्वान्न पुनर्भेदान्तरमित्याशंक्याह । तदपीन्द्रियान्तरं द्रव्येन्द्रियस्य भेदान्तरमित्यर्थः कुत इत्याह (जमित्यादि) यस्मादिह कदम्बपुष्पाद्याकृतेर्मांसगोलकाकारायाः श्रोत्राद्यंतर्निर्वृत्तेर्या शब्दादेर्विषयच्छेत्री शक्तिस्तस्या वातपित्तादिना उपघाते विनाशे सति यथोक्तांतर्निर्वृत्तिसद्भावेपि न शब्दादिविषयं गृह्णाति जीव इत्यतो ज्ञायते अस्त्यन्तर्निर्वृत्तिशक्तिरूपमुपकरणेन्द्रियं द्रव्येन्द्रियस्य द्वितीयो भेद इति । विशे० "इंदियाणि दुविहाणि दव्विंदियाणि भाविंदियाणि अ दव्विंदियं दुविहं णिव्वत्तणाए उवकारणे य णिव्वत्तणाए जहा लोहकारो भणितो एतेण लोहेण परसुं वासिं थोभणयं च णिवत्तेहिंति तेण तं गहाय ततोहिं पमाणेहिं खंमियाणि जाव कम्मस्स समत्थाणि सा णिव्वत्तणा कल्लसमत्थाणि जायाणि उवगरणाइं" ॥ आ० चू० २ अ० ॥ भावेन्द्रियमपि द्विधा लब्धिरुपयोगश्च तत्र लब्धिः श्रोत्रेन्द्रियादिविषयस्तदावरणक्षयोपशमः उपयोगः स्वस्वविषये लब्ध्यनुसारेणात्मनः परिच्छेदव्यापारः । जी० १ प्र० । "भाविंदियं दुविहं लद्धिए उवओगत्तो य जाणि जेण जीवेण लद्धाइं इंदियाणि सा लद्धा एगिंदियाणं एगा फासिंदियलद्धि बेंदियाणं तेइंदियाणं चउरिंदियाणं पंचेंदियाणं पंचविहो उवओगो जाहे जेण इंदिएण उवजुज्जति सव्वजीवा य किर उवओगं पडुच्च एगिंदिया"आ०-चू० २ अ०॥

तदाह ॥

लद्धुवओगो भावि-दियं तु लद्धित्ति जो खओवसमो ।
होइ तदावरणाणं, तल्लाभे चेव सेसं पि ॥ १ ॥

लब्ध्युपयोगो भावेंद्रियं तत्र यदावरणानां तेषामिन्द्रियाणामावारककर्म्मणां क्षयोपशमो भवति जीवस्य सा लब्धिः शेषमपि द्रव्येन्द्रियं तल्लाभ एव लब्धिप्राप्तावेव भवतीति द्रष्टव्यमिति ॥

उपयोगः क इत्याह ॥

जो सविसयवावारो, सो उवओगो स चेगकालम्मि ॥
एगेण होइ तम्हा, उवओगाओ उ सव्वो वि ॥ १ ॥

यः श्रोत्रादीन्द्रियस्य स्वविषये शब्दादौ परिच्छेद्य व्यापारः स उपयोगः स चैकस्मिन्काले एकेनैव श्रोत्राद्यन्यतरेण इन्द्रियेण भवति न बुद्ध्यादिभिः तस्मादुपयोगमाश्रित्य सर्वोपि जीव एकेन्द्रिय एव सर्वस्मिन्काले देवादीनामप्येकस्यैव श्रोत्राद्यन्यतरेन्द्रियोपयोगस्य सद्भावादिति । यद्युपयोगतः सर्वोपि जीव एकेंद्रियस्तर्ह्येकेंद्रियो द्वींद्रिय इत्यादिर्भेदः कथमागमनिर्दिष्ट इत्याह—

एगेंदियाइभेया, पडुच्च सेसेंदियाणि जीवाणं ॥
अहवा पडुच्च लद्धिं-दियं पि पंचेंदिया सव्वे ॥ १ ॥

अतो जीवानामेकेन्द्रियादयो भेदाः शेषाणि निर्वृत्त्युपकरणलब्धीन्द्रियाणि प्रतीत्य द्रष्टव्यं तानि यस्य यावन्ति तावद्भिर्व्यपदेश इति न तूपयोगतः अथवा लब्धीन्द्रियमप्याश्रित्य वक्ष्यमाणयुक्तितः सर्वे पृथिव्यादयोऽपि जीवाः पञ्चेन्द्रिया एवेति कुतः सर्वे पञ्चेन्द्रिया इत्याह ॥

जं किर बउलाईणं, दीसइ सेसेंदिओवलंभो वि ॥
तेण त्थि तदावरण-क्खओवसमसंभवो तेसिं ॥ १ ॥

यस्मात् किल बकुलचंपकतिलकविरहकादीनां वनस्पतिविशेषाणां स्पर्शनाच्छेषाणि यानि रसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रलक्षणानीन्द्रियाणि तत्संबन्ध्युपलम्भो दृश्यते तेन ज्ञायते तेषामपि बकुलादीनां तदावरणक्षयोपशमसंभवो रसनादीन्द्रियावारककर्म्मक्षयोपशमस्य या च यावती मात्रा अस्तीति अन्यथा हि बकुलस्य शृंगारितकामिनीवदनार्पितचारुमदिरागण्डूषेण चंपकस्यातिसुरभिगन्धोदकसेचनेन तिलकस्य कामिनीकटाक्षविक्षेपेण विरहकस्य पञ्चमोद्गारश्रवणेन पुष्पपल्लवादिसंभवो न घटेत । विशे० ॥ यद्यपि द्रव्यरूपं भावरूपं चेत्यामिन्द्रियमनेकप्रकारं तथापीह बाह्यनिर्वृत्तिरूपमिन्द्रियं पृष्टमवगन्तव्यं तदेवाधिकृत्य व्यवहारप्रवृत्तेः तथाहि बकुलादयः पञ्चेन्द्रिया इव भावेन्द्रियपञ्चकविज्ञानसमन्विता अनुमानतः प्रतीयन्ते तथापि न ते पञ्चेन्द्रिया इति व्यवह्रियंते बाह्येन्द्रियपञ्चकासंभवात् । जी० १ प्र० ॥

पंचिंदिय व्व बउलो, नरोव्व सव्वविसयोवलंभाउ ॥
तह वि न भण्णइ पंचें-दिओत्ति बज्झिंदियाभावा ॥ १ ॥

पंचेन्द्रिय इव बकुल इति प्रतिज्ञा सर्वेषामपि शब्दरूपादिविशेषाणामुपलम्भादिति हेतुः नरवदिति दृष्टान्तः । ननु बकुलस्य रसनेन्द्रियोपलम्भ एवोक्तस्तत्कथमस्य सर्वविषयोपलम्भसंभव इति सत्यम् मुख्यस्तावत्स एव संभवति गौणवृत्त्या तु शेषेन्द्रियविषयोपलम्भोऽप्यस्य संभाव्यते शृङ्गारितस्वरूपतरुणीमदिरागंडूषार्पणात् तस्यां च तनुलतास्पर्शाधररसचंदनादिगन्धशोभनरूपमधुरोल्लापलक्षणानां पञ्चानामपीन्द्रियविषयाणां संभवादिति अन्यथा वा पञ्चेन्द्रियत्वमस्य सुधिया भावनीयं तर्ह्येकेन्द्रियो बकुलः कथं प्रसिद्धः पञ्चेन्द्रियोऽपि कस्मान्न व्यपदिश्यत इत्याह ॥ तथापि पञ्चेन्द्रियोऽसौ न भण्यते बाह्यानां निर्वृत्त्यादि द्रव्येन्द्रियाणामभावादिति ॥

अमुमेवार्थं कुंभकारव्यपदेशदृष्टांतेन समर्थयन्नाह ॥

सुत्तो वि कुंभनिव्वत्ति, सत्तिजुत्तोत्ति जह सघडकारो ।
लद्धेंदिएण पंचें-दिओ तहाबज्झरहिओ वि ॥

सुबोधार्थमिन्द्रियाणां लाभक्रम उच्यते । तत्र यदा द्रव्येन्द्रियसामान्यं भावेन्द्रियसामान्यं वाश्रित्य पृच्छ्यते तदा तल्लाभे चैव "सेसंपित्ति" प्रागुक्तवचनाल्लब्धिमाश्रित्य प्रथमं भावेन्द्रियलाभस्ततो द्रव्येन्द्रियलाभ इति द्रष्टव्यम् । यत्तु द्रव्येन्द्रियभावेन्द्रियसामान्याद्भिन्नः क्रमो लाभः पृच्छ्यते विशेषरूपतया पृच्छ्यते इत्यर्थः तदित्थं द्रष्टव्यं प्रथममिन्द्रियावरणक्षयोपशमरूपा लब्धिर्भवति ततो बाह्यान्तरभेदभिन्नं निर्वृत्तेः शक्तिरूपमुपकरणं तदनन्तरं चेन्द्रियार्थोपयोग इत्येतदेवाह ॥

लाभक्कमे उ लद्धी, निव्वउवगरणउवओगो ।
या दव्वेंदिय भावि-दिय सामन्नओ कमो भिन्नो ॥

व्याख्यातार्था तदेव व्याख्यातमिन्द्रियस्वरूपम् । विशे० नं० । तं० । आ० म० द्वि० । प्रज्ञा० । जी० । स्था० । पा० । अष्ट० । आचा० ।

द्रव्येन्द्रियभावेन्द्रियभेदाः यथा--

कतिविहा णं भंते ! इंदिया पण्णत्ता ? गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता, तं जहा दव्विंदिया य भाविंदिया य । कइणं भंते !

दव्विंदिया पणत्ते ? गोयमा ! अट्ठदव्विंदिया पण्णत्ते, तंजहा दो सोत्ता दो नेत्ता दो घाणा जीहा फासे। नेरइयाणं भंते! कइ दव्विंदिया पण्णत्ता ? गोयमा! अट्ठ।एते चेव एवं असुरकुमाराणं जाव थणियकुमाराण वि । पुढविकाइयाणं भंते ! कइ दव्विंदिया पण्णत्ता ? गोयमा ! एगे फासिंदिए पण्णत्ते । एवं जाव वणस्सइकाइयाणं । बेइंदियाणं भंते! कइ दव्विंदिए पण्णत्ते ? गोयमा ! दो दव्विंदिया पण्णत्ता, तं जहा फासिंदिए य जिब्भिंदिए य । तेइंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! चत्तारि दव्विंदिया पण्णत्ता दो घाणा जीहा फासिंदिए । चउरिंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! छ-दव्विंदिया पण्णत्ता, तं जहा–दो नेत्ता दो घाणा जीहा फासे सेसाणं जहा नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं । एगमेगस्स णं भंते! नेरइयस्स केवइया दव्विंदिया अईया ? गोयमा ! अणंता । केवइया बद्धेल्लगा ? गोयमा ! अट्ठ । केवइया पुरक्खडा ? गोयमा! अट्ठ वा सोलस वा सत्तरस वा संखेज्ज वा असंखेज्ज वा अणंता वा । एगमेगस्स णं भंते ! असुरकुमारस्स केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बद्धेल्लगा ? अट्ठ । केवइया पुरक्खडा ? अट्ठ वा नव वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एवं जाव थणियकुमाराणं ताव भाणियव्वं । एवं पुढविक्काइयआउक्काइयवणस्सइकाइयस्स वि नवरं केवइया बद्धेल्लगत्ति पुच्छा, एवं उत्तरं एके फासिंदिए दव्विंदिए एवं तेउक्काइय । वाउक्काइयस्स वि नवरं पुरक्खडा नव वा दस वा । एवं बेइंदियाण वि नवरं बद्धेल्लगपुच्छाए, दोण्णि । एवं तेइंदियस्स वि बद्धेल्लगा चत्तारि । एवं चउरिंदियस्स वि नवरं बद्धेल्लगा । पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सवाणमंतरजोइसिय सोहम्मीसाणगदेवस्स जहा असुरकुमारस्स । नवरं मणुस्सस्स पुरक्खडा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा नव वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । सणंकुमारमाहिंदबंभलंतगसुक्कसहस्सार आणयपाणयआरणअच्चुयगेविज्जगदेवस्स जहा नेरइयस्स । एगमेगस्स णं भंते ! विजय-वेजयंत-जयंत-अपराजियदेवस्स केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता, केवइया बद्धेल्लगा ? अट्ठ । केवइया पुरक्खडा ? अट्ठ वा सोलस वा चउवीसा वा संखेज्जा वा । सव्वट्ठसिद्धगदेवस्स अतीता अणंता बद्धेल्लगा अट्ठ पुरक्खडा अट्ठ । नेरइया णं भंते ! केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बद्धेल्लगा ? गोयमा ! असंखिज्जा । केवइया पुरक्खडा ? गोयमा ! अणंता । एवं जाव गेवेज्जगदेवाणं नवरं मणुस्साणं बद्धेल्लगा सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा । विजयवेजयंतजयंत अपराजियदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! अतीता अणंता बद्धेल्लगा असंखिज्जा पुरक्खडा असंखिज्जा सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! अतीता अणंता वा बद्धेल्लगा संखिज्जा पुरक्खडा संखेज्जा ॥

(कइविहाणं भंते इंदिया पण्णत्ता इति) द्रव्येन्द्रियं सुगमं प्रागभावितत्वात् ।(कइविहेणं भंते! दव्विंदिया पन्नत्ता इति) द्रव्येन्द्रियसंख्याविषयं दण्डकसूत्रञ्च पाठसिद्धम् । एकैकजीवविषयातीतबद्धपुरस्कृतद्रव्येन्द्रियचिन्तायाम्–यो नैरयिको ऽनन्तरमनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य मानुषभवसम्बन्धीन्यष्टौ, यः पुनरन्यतरभवे तिर्यक् पञ्चेन्द्रियत्वमवाप्य तत उद्वृत्तो मनुष्येषु गत्वा सेत्स्यति तस्याष्टौ तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभवसम्बन्धीन्यष्टौ मनुष्यभवसम्बन्धीनीति षोडश । यः पुनरनन्तरं नरकादुद्वृत्तस्तिर्यक् पञ्चेन्द्रियत्व मवाप्यतदनन्तरमेकभवे पृथिवीकायादिको भूत्वा मनुष्येषु समागत्य सेत्स्यति तस्याष्टौ तिर्यक्पञ्चेन्द्रियभवसम्बन्धीनि एकं पृथिवीकायादिभवसम्बन्धि अष्टौ च मनुष्यभवसम्बन्धीनि इति सप्तदश संख्येयकालं संसारावस्थायिनः संख्येयानि असंख्येयकालमसंख्येयानि अनन्तकालमनन्तानि, असुरकुमारसूत्रे–पुरक्खडा अट्ठ वा नव वा इत्यादि । तत्रासुरभवादुद्वृत्त्यानन्तरभवे मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यतस्तोऽष्टौ, असुरकुमारादयस्त्वीशानपर्यन्ताः पृथिव्यब्वनस्पतिषूत्पद्यन्ते ततो योऽनन्तरभवे पृथिव्यादिषु गत्वा तदनन्तरं मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य नव संख्येयादिभावना प्राग्वत् पृथिव्यब्वनस्पतिसूत्रे पुरक्खडा अट्ठ वा नव वेति ॥ पृथिव्यादयो ह्यनन्तरमुद्वृत्य मनुष्येषूत्पद्यन्ते सिध्यंति च तत्र योऽनन्तरभवे मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य मनुष्यभवसम्बन्धीन्यष्टौ यस्त्वनन्तरमेकं पृथिव्या भवमवाप्य तदनन्तरं मनुष्यो भूत्वा सेत्स्यति तस्य नव तेजोवायवो ऽनन्तरमुद्वृत्ता मनुष्यत्वमेव न प्राप्नुवन्ति द्वित्रिचतुरिन्द्रियास्त्वनन्तरं मनुष्यत्वमवाप्नुवन्ति परं न सिद्ध्यन्ति, ततस्तेषां सूत्रेषु जघन्यपदे नवनवेति वक्तव्यं शेषभावना प्रागुक्तानुसारेण कर्त्तव्या, मनुष्यसूत्रे पुरस्कृतानि द्रव्येन्द्रियाणि कस्यापि सन्ति कस्यापि न सन्तीति तद्भव एव सिद्ध्यतो न सन्ति शेषस्य सन्तीति भावः यस्यापि सन्ति सोऽपि यद्यनन्तरभवे भूयोऽपि मनुष्यो भूत्वा सेत्स्यति तस्याष्टौ यः पुनः पृथिव्याद्येकभवान्तरितो भूत्वा सिद्धिगामी तस्य नव शेषभावना प्राग्वत् । सनत्कुमारादयो देवा अनन्तरमुद्वृत्ताः न पृथिव्यादिष्वायान्ति किन्तु पञ्चेन्द्रियेषु ततस्ते नैरयिकवद्वक्तव्याः तथाचाह–" सणंकुमारमाहिंद बंभलोयलंतगसुक्कसहस्सार आणय पाणय आरण अच्चुय गेवेज्जगदेवस्सय जहा नेरइयस्स " विजयादिदेवचतुष्टयसूत्रेषु योऽनन्तरभवे मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्याष्टौ यः पुनरेकवारं मनुष्यो भूत्वा भूयोपि मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्य षोडश यस्त्वपान्तराले देवत्वमनुभूय मनुष्यो भूत्वा सिद्धिगामी तस्य चतुर्विंशतिर्मनुष्यभवे ऽष्टौ देवभवेऽष्टौ भूयोपि मनुष्यभवे अष्टाविति संख्येयानि संख्येयं कालं संसारावस्थायिन इह विजयादिषु चतुर्षु गताः प्रभूतमसंख्येयमनन्तं वा कालं संसारे नावतिष्ठन्ते ततः संखेज्जा वा इत्येवोक्तं " मा संखेज्जा अणंता वा" इति सर्वार्थ सिद्धस्त्वनन्तरभवे नियमतः सिद्ध्यति तत स्तस्याऽजघन्योत्कृष्टपुरस्कृता अष्टाविति । बहुवचनचिन्तायां नैरयिकसूत्रे बद्धानि द्रव्येन्द्रियाणि असंख्येयानि नैरयिका

णामसंख्यातत्वात् एवं शेषसूत्रेष्वप्युपयुज्य वक्तव्यं नवरं मनुष्यसूत्रे " सियसंखेज्जा " इह सम्मूर्च्छिममनुष्याः कदाचित्सर्वथा न सन्ति तदन्तरस्य चतुर्विंशतिमुहूर्त्तप्रमाणस्य प्रागभिधानात्, तत्र यदा पृच्छासमये सर्वथा न सन्ति तदा संख्येयानि गर्भजमनुष्याणां संख्येयत्वात्। यदा तु संमूर्च्छिमा अपि सन्ति तदा असंख्येयानि । सर्वार्थसिद्धमहाविमानदेवाः संख्यया बादरत्वे महाशरीरत्वे च सन्ति परिमितक्षेत्रवर्तित्वात् ततो बद्धानि पुरस्कृतानि वा तेषां द्रव्येन्द्रियाणि संख्येयानि ॥

एगमेगस्स णं भंते! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बद्धेल्लगा ? अट्ठ । केवइया पुरक्खडा ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि । जस्स अत्थि अट्ठ वा सोलस वा चउवीसं वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स असुरकुमारत्ते केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बद्धेल्लगा ? गोयमा ! नत्थि । केवइया पुरक्खडा ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि । जस्स अत्थि अट्ठ वा सोलस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं जाव थणियकुमारत्ते । एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स पुढविकाइयस्स केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बद्धेल्लगा ? गोयमा ! णत्थि । केवइया पुरक्खडा ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ णत्थि जस्स अत्थि एक्को वा दो वा तिन्नि वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं जाव वणस्सइकाइयत्ते । एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स बेइंदियत्ते केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बद्धेल्लगा ? गोयमा ! णत्थि, केवइया पुरक्खडा ? गोयमा ! कस्स अत्थि कस्स नत्थि । जस्स अत्थि दो वा चत्तारि वा छ वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एवं तेइंदियत्ते वि नवरं पुरक्खडा चत्तारि वा अट्ठ वा बारस वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एवं चउरिंदियत्ते वि नवरं पुरक्खडा छ वा बारस वा अट्ठारस वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते जहा असुरकुमारत्ते । मणुस्सत्ते वि एवं चेव नवरं केवइया पुरक्खडा अट्ठ वा सोलस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा, सव्वेसिं मणुस्सवज्जाणं पुरक्खडा मणुस्सत्ते कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि त्ति एवं न वुच्चइ । वाणमंतरजोइसियसोहम्मग जाव गेवेज्जगदेवत्ते अतीता अणंता । बद्धेल्लगा नत्थि । पुरक्खडा कस्स अत्थि कस्स नत्थि जस्स अत्थि अट्ठं वा सोलसं वा चउवीसं वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स विजयवेजयंतजयंतअपराजितदेवत्ते केवइया दव्विंदिया अतीता ? नत्थि केवइया बद्धेल्लगा ? नत्थि । केवइया पुरक्खडा ? कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोलस वा । सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते अतीता नत्थि, बद्धेल्लगा नत्थि, पुरक्खडा कस्स अत्थि कस्स नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । एवं जहा नेरइए दंडओ नीतो तहा असुरकुमारेण वि नेयव्वो जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं नवरं जस्स सट्ठाणे जइ बद्धेल्लगा तस्स तइ भाणियव्वा । एगमेगस्स णं भंते ! मणुस्सस्स नेरइयत्ते केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता केवइया बद्धेल्लगा नत्थि केवइया पुरक्खडा ? कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठं वा सोलसं वा चउवीसं वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । जाव एवं पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते नवरं एगिंदियविगलिंदियएसु जस्स जत्ति पुरक्खडा तस्स तत्तिया भाणियव्वा । एगमेगस्स णं भंते ! मणुस्सस्स मणुस्सत्ते केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बद्धेल्लगा ! गोयमा ! अट्ठ, केवइया पुरक्खडा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठं वा सोलसं वा चउवीसं वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । वाणमंतरजोइसिय जाव गेवेज्जगदेवत्ते जहा नेरइयत्ते । एगमेगस्स णं भंते ! मणुस्सस्स विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवत्ते केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठं वा सोलसं वा । केवइया बद्धेल्लगा णत्थि । केवइया पुरक्खडा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठं वा सोलसं वा । एगमेगस्स णं भंते ! मणुस्सस्स सव्वट्ठसिद्धगदेवत्ते केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ, केवइया बद्धेल्लगा णत्थि, केवइया पुरक्खडा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । वाणमंतरजोइसिया जहा नेरइए । सोहम्मगदेवे वि जहा नेरइए नवरं सोहम्मगदेवस्स विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवत्ते केवइया अतीता ? कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ केवतिया बद्धेल्लगा णत्थि, केवतिया पुरक्खडा कस्सइ अत्थि कस्सइ णत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोलस वा । सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते जहा नेरइयस्स एवं जाव गेवेज्जगदेवस्स सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते ताव नेयव्वं । एगमेगस्स णं भंते ! विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवस्स नेरइयत्ते केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता, केवइया बद्धेल्लगा ? णत्थि, केवतिया पुरक्खडा ? नत्थि । एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ते । मणुस्सत्ते अणंता

अतीता बद्धेल्लगा णत्थि, पुरक्खमा अट्ठ वा सोलस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा । वाणमंतरजोइसियत्ते जहा नेरइयत्ते । सोहम्मदेवत्ते अतीता अणंता बद्धेल्लगा अत्थि पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ वा सोलस वा चउवीसं वा संखेज्जा वा । एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते विजयवेजयंतजयंत अपराजितत्ते अतीता कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । केवतिया बद्धेल्लगा अट्ठ, केवतिया पुरक्खमा कस्स अत्थि कस्स नत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । एगमेस्स णं भंते ! विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवस्स सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते । केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! णत्थि । केवतिया बद्धेल्लगा णत्थि, केवतिया पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ णत्थि जस्स अत्थि अट्ठ । एगमेगस्स णं भंते। सव्वट्ठसिद्धगदेवस्स नेरइयत्ते केवतिया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बद्धेल्लगा नत्थि, पुरक्खमा नत्थि । एवं मणुस्सवज्जं जाव गेवेज्जगदेवत्ते मणुस्सत्ते अतीता अणंता, केवइया बद्धेल्लगा नत्थि। केवइया पुरक्खमा अट्ठ । विजयवेजयंतापराजियदेवत्ते अतीता कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्स अत्थि अट्ठ। केवइया बद्धेल्लगा ? णत्थि । केवइया पुरक्खमा ? णत्थि । एगमेगस्स णं भंते ! सव्वट्ठसिद्धदेवस्स सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते केवइया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! णत्थि, केवइया बद्धेल्लगा ? अट्ठ । केवइया पुरक्खमा, नत्थि । नेरइयाणं भंते ! नेरइयत्ते केवइया दव्विंदिया– अतीता ? गोयमा ! अणंता । केवइया बद्धेल्लगा ? असंखेज्जा । केवइया पुरक्खमा ? अणंता । नेरइयाणं भंते ! असुरकुमारत्ते केवतिया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता। केवइया बद्धेल्लगा ? नत्थि, केवइया पुरक्खमा ? अणंता । एवं जाव गेविज्जगदेवत्ते । नेरइयाणं भंते ! विजयवेजयंतजयंतापराजियदेवत्ते केवइया दव्विंदिया अतीता ? नत्थि। केवतिया बद्धेल्लगा ? नत्थि, केवइया पुरक्खमा? असंखेज्जा । एवं सव्वट्ठसिद्धदेवत्तेवि एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते भाणियव्वं । नवरं वणस्सइकाइयाणं विजयवेजयंतजयंतापराजियदेवत्ते सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते य पुरक्खमा अणंता। सव्वेसिं मणुस्ससव्वट्ठसिद्धगवज्जाणं सट्ठाणं बद्धेल्लगा असंखेज्जा परट्ठाणे बद्धेल्लगा नत्थि । मणुस्सा णं भंते ! नेरइयत्ते अतीता अणंता । बद्धेल्लगा नत्थि। पुरक्खमा अणंता । एवं जाव गेविज्जदेवत्ते नवरं सट्ठाणे अतीता अणंता। बद्धेल्लगा सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा । पुरक्खमा अणंता । मणुस्सा णं भंते ! विजयवेजयंतजयंतापराजियदेवत्ते केवतिया दव्विंदिया अतीता ? गोयमा ! संखिज्जा दव्विंदिया अतीता केवतिया बद्धेल्लगा नत्थि, केवतिया पुरक्खमा सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा । एवं सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते वि वाणमंतरजोइसियाणं देवाणं एवं चेव सोहम्मदेवाणं एवं चेव नवरं विजयवेजयंतजयंतापराजियदेवत्ते अतीता असंखेज्जा बद्धेल्लगा नत्थि, पुरक्खमा असंखिज्जा । सव्वट्ठसिद्धदेवत्ते अतीता नत्थि बद्धेल्लगा नत्थि पुरक्खमा असंखिज्जा । एवं जाव गेविज्जदेवाणं । विजयवेजयंतजयंतापराजियाणं देवाणं भंते ! नेरइयत्ते केवतिया दव्विंदिया अतीता ! गोयमा ! अणंता। केवइया बद्धेल्लगा नत्थि। केवइया पुरक्खमा णत्थि। एवं जाव जोइसियत्ते नवरं एसिं मणुस्सत्ते अतीता अणंता केवइया बद्धेल्लगा नत्थि, पुरक्खमा असंखेज्जा । एवं जाव गेवेज्जगदेवत्ते सट्ठाणे अतीता असंखेज्जा । केवइया बद्धेल्लगा असंखेज्जा । केवइया पुरक्खमा असंखेज्जा । सव्वट्ठसिद्धगदेवत्ते अतीता णत्थि, बद्धेल्लगा णत्थि, पुरक्खमा असंखेज्जा । सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं भंते ! नेरइयत्ते केवइया अतीता ? गोयमा ! अणंता, केवइया बद्धेल्लगा णत्थि। केवइया पुरक्खमा नत्थि। दारं। कतिणं भंते! भाविंदिया पन्नत्ता ? गोयमा ! पंचभाविंदिया पन्नत्ता तंजहा–सोइंदिए जाव फासिंदिए । नेरइयाणं भंते ! कइ भाविंदिया पन्नत्ता ? गोयमा ! पंच भाविंदिया पन्नत्ता, तंजहा-सोइंदिए जाव फासिंदिए। एवं जस्स इंदिया तस्स तत्तिया भाणियव्वा । जाव वेमाणियाणं ॥ एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स केवइया भाविंदिया अतीता गोयमा ! अणंता । केवइया बद्धेल्लगा पंच। केवइया पुरक्खमा पंच वा दस वा एकारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं असुरकुमारस्स वि नवरं पुरक्खमा पंच वा दस वा छ वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं जाव थणियकुमारस्स । एवं पुढविकाइया आउकाइया वणस्सइकाइस्स वि। वेइंदिय-तेइंदिय चउरिंदियस्सवि । तेउकाइय-वाउकाइयस्स वि । एवं चेव नवरं पुरक्खमा छ वा सत्त वा संखिज्जा वा असंखिज्जा वा अणंता वा । पंचिंदियतिरिक्खज्जोणियस्स जाव ईसाणस्स जहा असुरकुमारस्स । नवरं मणुस्सस्स पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि त्ति भाणियव्वं। सणंकुमार जाव गेवेज्जगस्स जहा नेरइयस्स। विजय-वेजयंत-जयंत-अपराजियदेवस्स अतीता। अणंता बद्धेल्लगा पंच, पुरक्खमा पंच वा दस वा पन्नरस वा संखिज्जा वा। सव्वट्ठसिद्धगदेवस्स अतीता अणंता, बद्धेल्लगा पंच, केवइया पुरक्खमा पंच। नेरइयाणं भंते ! केवइया भाविंदिया अतीता ?

गोयमा ! अणंता, केवइया बद्धेल्लगा असंखेज्जा, केवइया पुरक्खमा अणंता । एवं जहा दव्विंदियासु पोहत्तेणं दंमओ भणिओ तहा भाविंदिएसु पोहत्तेणं दंमओ भाणियव्वो । नवरं वणस्सइकाइयाणं बद्धेल्लगावि अणंता ॥ एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया भाविंदिया अतीता ? गोयमा ! अणंता, बद्धेल्लगा पंच, पुरक्खमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि पंच वा दस वा पन्नरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं असुरकुमाराणं जाव थणियकुमाराणं । नवरं बद्धेल्लगा नत्थि । पुढविकाइयत्ते जाव बेइंदियत्ते जहा दव्विंदिया, तेइंदियत्ते तहेव नवरं पुरक्खमा तिन्नि वा छ वा नव वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं चउरिंदियत्ते वि नवरं पुरक्खमा चत्तारि वा अट्ठ वा बारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा । एवं ते चेव गमो चत्तारि नेयव्वो, जे चेव दव्विंदिएसु नवरं ततिय-गमो जाणियव्वो, जस्स जइ जे इंदिया ते पुरक्खमेसु मुणेयव्वा, चउत्थगमो जहेव दव्विंदिया जाव । सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं सव्वट्ठसिद्धगदेवत्ते केवतिया भाविंदिया अतीता नत्थि । बद्धेल्लगा संखेज्जा पुरक्खमा नत्थित्ति (एगमेगस्स णं भंते नेरइयस्स नेरइयत्ते इत्यादि कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थित्ति) यो नरकादुद्वृत्तो भूयोऽपि नैरयिकत्वं नावाप्स्यति तस्य न भवन्ति यस्त्ववाप्स्यति तस्य सन्ति सोऽपि यद्येकवारमागामी ततोऽष्टौ द्वौ वारौ चेत्तर्हि षोडश यदि वा त्रीन् वारान् ततश्चतुर्विंशतिसंख्येयानि वारान् आगामी न संख्येयानीत्यादि मनुष्यत्वचिन्तायां कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि इति न वक्तव्यं मनुष्यागमनस्यावश्यंभावित्वात् ततो जघन्यपदेऽष्टौ । उत्कर्षतोऽनन्तानीति वक्तव्यं विजयवेजयंत-जयंतापराजितचिन्तायामतीतानि द्रव्येन्द्रियाणि न सन्ति कस्मादिति चेदुच्यते इह विजयादिषु चतुर्षु गतो जीवो नियमात्तत उद्वृत्तो न जातुचिदपि नैरयिकादिपञ्चेन्द्रियतिर्यक्पर्यवसानेषु तथा व्यन्तरेषु ज्योतिष्केषु मध्ये समागमिष्यति तथा स्वाभाव्यान्मनुष्येषु सौधर्मादिषु वा गमिष्यति तत्रापि जघन्यत एकं द्वौ वा भवानुत्कर्षतः संख्येयान् न पुनरसंख्येयाननन्तान्वा ततो नैरयिकस्य विजयादित्वे अतीतानि द्रव्येन्द्रियाणि न सन्तीत्युक्तं पुरस्कृतान्यष्टौ षोडश वा विजयादिषु द्विरुत्पन्नस्यानन्तरभवे नियमतो मोक्षगमनात् । एवं यथा नैरयिकत्वादिषु चतुर्विंशतौ स्थानेषु चिन्ता कृता तथा असुरकुमारादीनामपि प्रत्येकं कर्त्तव्या । पूर्वोक्तभावनानुसारेण स्वयमुपयुज्य परिभावनीया भावेन्द्रियसूत्राण्यपि सुगमान्येव केवलं द्रव्येन्द्रियगतभावनानुसारेण तत्र भावना भावयितव्या इति । प्रज्ञा० १५ पद ।

तत्र यानि द्रव्येन्द्रियाणि तानि जीवानां पर्याप्तौ सत्यां भवन्ति यानि च भावेन्द्रियाणि तानि संसारिणां सर्वावस्थाभावीनीति–तं०

(२) इन्द्रियाणां बाहुल्य-पृथक्त्वप्रदेशावगाहना–स्तदुद्घातवेदना च ॥

तत्र बाहुल्यादि यथा—

सोइंदिए णं भंते ! केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते ? गोयमा ! अंगुलस्स असंखेज्जइ भागे बाहल्लेणं पन्नत्ते एवं फासिंदिए (सो इंदिए णं भंते ! केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते इत्यादि) इदमपि पाठसिद्धं उक्तश्चायमर्थोऽन्यत्रापि " बाहल्लतो य सव्वाइं अंगुलअसंखेज्जभागमिति" अत्राह-यद्यङ्गुलस्यासंख्येयभागो बाहुल्यं स्पर्शनेन्द्रियस्य ततः कथं खड्गक्षुरिकाद्यभिघाते अन्तःशरीरस्य वेदनानुभवः तदेतदसमीचीनं सम्यग् वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्त्वगिन्द्रियस्य विषयः शीतादयः स्पर्शाः यथा चक्षुषो रूपं गन्धो घ्राणस्य स्पर्शनं च खड्गक्षुरिकाद्यभिघाते अन्तः शरीरस्य शीतादिस्पर्शवेदनमस्ति किन्तु केवलं दुःख वेदनं तच्च दुःखरूपवेदनामात्मा सकलेनापि शरीरेणानुभवति न केवलेन त्वगिन्द्रियेण ज्वरादिवेदनावत् ततो न कश्चिद्दोषः अथ शीतलपानकादिपाने अन्तः स्पर्शवेदनाप्यनुभूयते ततः कथंमत्र घटामटाट्यते इति उच्यते-इहत्वगिन्द्रियं सर्वत्रापि प्रदेशपर्यन्तवार्त्ति विद्यते तथा पूर्वसूरिभिः व्याख्यानात्तथा चाह मूलटीकाकारः सर्वप्रदेशपर्यन्तवर्त्तित्वाच्च त्वचोऽभ्यंतरेऽपि शुषिरस्योपरि त्वगिन्द्रियस्य भावादुपपद्यते ततः शीतस्पर्शवेदनानुभवः ॥ प्रज्ञा० १५ पद (तदुद्घातवेदनापिलेशतोव्याख्याता)

(३) इन्द्रियाणां पृथुत्वं तदवगाहना च ।

पृथुत्वविषयं सूत्रमाह ॥

सोइंदिए णं भंते ! केवइयं पोहत्तेणं पन्नत्ते ? गोयमा ! अंगुलस्स असंखेज्जइभागे पोहत्तेणं पन्नत्ते एवं चक्खिंदिए घाणिंदिए वि जिब्भिंदिएणं पुच्छा, गोयमा ! अंगुलपुहत्तेणं पन्नत्ते फासिंदिएणं पुच्छा, गोयमा ! सरीरपमाणमेत्तेणं पन्नत्ते ।

(पोहत्तेणं पन्नत्ते इत्यादि) इह पृथुत्वं स्पर्शनेन्द्रियव्यतिरेकेण शेषाणामिन्द्रियाणामात्माङ्गुलेन प्रतिपत्तव्यं स्पर्शनेन्द्रियस्य उच्छ्रयांगुलेन । ननु देहाश्रितानीन्द्रियाणि देहश्चोच्छ्रयाङ्गुलेन प्रमीयते " उस्सेहपमाणतो मिणसु देहमितिवचनात् " ततः इन्द्रियाण्यप्युच्छ्रयाङ्गुलेन मातुं युज्यन्ते । नात्माङ्गुलेनेति । तदयुक्तम् जिह्वादीनामुच्छ्रयांगुलेन पृथुत्वं प्रमितमभ्युपगमे त्रिगव्यूतीनां मनुष्याणां रसाद्यव्यवहारोच्छेदप्रसक्तेस्तथाहि–त्रिगव्यूतादीनां मनुष्याणां षड्गव्यूतादीनां च हस्त्यादीनां स्वस्वशरीरानुसारितया अतिविशालानि मुखानि जिह्वाश्च ततो यद्युच्छ्रयाङ्गुलेन तेषां क्षुरप्राकारतयोक्तस्याभ्यन्तरनिर्वृत्त्यात्मकस्य जिह्वेन्द्रियस्याङ्गुलपृथुत्वलक्षणो विस्तारः परिगृह्यते तदा अल्पतया न तत्सर्वं जिह्वां व्याप्नुयात् सर्वव्यापित्वाभावे च योऽसौ बाहुल्येन सर्वात्मना जिह्वाया रसवेदनलक्षणप्रतिप्राणप्रसिद्धो व्यवहारः स व्यवच्छेदमाप्नुयादेवं घ्राणादिविषयेऽपि यथायोगं गन्धादिव्यवहारोच्छेदो भावनीयः तस्मादात्माङ्गुलेन जिह्वादीनां पृथुत्वमवसेयं नोच्छ्रयांगुलेनेति । आह च भाष्यकृत् "इन्दियमाणे विणय,भणियज्जं जंति गाउयाईणं । जिब्भिंदियाइमाणं, संववहारं विरुज्झेज्जा " अस्या अक्षरगमनिका तत उच्छ्रयांगुलमिन्द्रियमानेऽपि आस्तामिन्द्रियविषयपरिमाण चिन्तायामित्यपिशब्दार्थः। भजनीयं विकल्पनीयं क्वापि गृह्यते इत्यर्थः किमुक्तं भवति स्पर्शनेन्द्रियपृथुत्वपरिमाणचिन्तायां ग्राह्यमन्येन्द्रियपृथुत्वपरिमाणचिन्तायां न ग्राह्यं तेषामात्माङ्गुलेन परिमाणकारणादिति कय

मेतदवसेयमिति चेदत आह यद्यस्मात्सर्वेषामपीन्द्रियाणा मुत्सूयाङ्गुलेन परिणामकारणम् त्रिगव्यूतादीनामादिशब्दात् द्विगव्यूतादि परिग्रहो जिह्वेन्द्रियादिमानं सूत्रोक्तसंव्यवहारं विरुध्येत । यथानन्तरमेव भावितमिति ।

सम्प्रति कतिप्रदेशावगाहनेति प्रतिपादयति ।

सोइंदिए णं भंते ! कइ पदेसिए पमत्ते ? गोयमा ! अणंतपदेसिए पमत्ते एवं जाव फासिंदिए सोइंदिए णं भंते ! कइ पदेसोगाढे पएणत्ते ? गोयमा ! असंखेज्ज पदेसोगाढे एवं जाव फासिंदिए । (टीका न गृहीता)

(४) इन्द्रियाणामल्पबहुत्वं तद्गुणाश्च ।

एतेसि णं भंते ! सोइंदिय चक्खुइंदियघाणिंदियजिब्भिंदियफासिंदियाणं ओगाहणट्टयाए पदेसट्टयाए ओगाहणपदेसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ गोयमा ! सव्वत्थोवे चक्खिंदिए ओगाहणट्टयाए । सोइंदिय ओगाहणट्टयाए संखिज्जगुणे । घाणिंदिय ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे । जिब्भिंदियओगाहणट्टयाए संखिज्जगुणे । फासिंदियओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे । पदेसट्टयाए सव्वत्थोवे । चक्खिंदिएपदेसट्टयाए सोइंदिए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । घाणिंदिए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । जिब्भिंदिएपदेसट्टयाए संखेज्जगुणे । फासिंदियपदेसट्टयाए असंखेज्जगुणे । ओगाहणपदेसट्टयाए सव्वत्थोवे । चक्खिंदिए ओगाहणपदेसट्टयाए सोइंदिए ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे । घाणिंदिए ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे । जिब्भिंदिए ओगाहणट्टयाए संखेज्जगुणे फासिंदिए ओगाहणट्टयाए असंखेज्जगुणे । फासिंदियस्स ओगाहणट्टयाएहिंतो चक्खिंदिएपदेसट्टयाए अणंतगुणे । सोइंदिए पदेसट्टयाए संखिज्जगुणे । घाणिंदिए पदेसट्टयाए संखिज्जगुणे । जिब्भिंदिए पदेसट्टयाए संखेज्जगुणे फासिंदिए पदेसट्टयाए असंखिज्जगुणे ।

(एएसि णं भंते ! इत्यादि) सर्वस्तोकं चक्षुरिन्द्रियमवगाहनार्थतया किमुक्तं भवति सर्वस्तोकप्रदेशावगाढं चक्षुरिन्द्रियं ततः श्रोत्रेन्द्रियमवगाहनार्थतया संख्येयगुणमतिप्रभूतेषु प्रदेशेषु तस्यावगाहनाभावात् ततोऽपि घ्राणेन्द्रियमवगाहनार्थतया संख्येयगुणमतिप्रभूतेषु प्रदेशेषु तस्यावगाहनोपपत्तेस्ततोऽपि जिह्वेन्द्रियमवगाहनार्थतया असंख्येयगुणं तस्याङ्गुलपृथक्त्वपरिमाणविस्तारात्मकत्वात् यस्तु दृश्यते पुस्तकेषु पाठः संख्येयगुण इति सोऽपि पाठो युक्त्युपपन्नत्वात्तथा हि–चक्षुरादीनि त्रीण्यपीन्द्रियाणि प्रत्येकमङ्गुलासंख्येयभागविस्तारात्मकानि जिह्वेन्द्रियं त्वङ्गुलासंख्येयपृथक्त्वविस्तारमतोऽसंख्येयगुणमेव तदुपपद्यते ननु संख्येयगुणमिति ततः स्पर्शनेन्द्रियमसंख्येयगुणम् । तथा ह्यङ्गुलपृथक्त्वप्रमाणविस्तारं जिह्वेन्द्रियंप्रथकत्वं द्विप्रभृत्या नवभ्यः स्पर्शनेन्द्रियं तु शरीरप्रमाणमिति सुमहदपि तदुपपद्यते संख्येयगुणमिति । यस्तु बहुषु पुस्तकेषु दृश्यते पाठोऽसंख्येयगुणमिति सोऽपपाठो युक्तिविकलत्वात् । तथा ह्यात्माङ्गुलप्रथक्त्वपरिमाणं जिह्वेन्द्रियं शरीरपरिमाणं तु स्पर्शनेन्द्रियशरीरमुत्कर्षतोऽपि लक्षयोजनप्रमाणं ततः कथमसंख्येयगुणमुपपद्यत इति । अनेनैव क्रमेण प्रदेशार्थतयापि सूत्रम् भावनीयम् । उक्तप्रकारेणैव चोभयसूत्रमपि ।

इदानीमिन्द्रियगुणविषयकं सूत्रमाह ।

सोइंदियस्सणं भंते ! केवतिया कक्खडगरुयगुणा पणत्ता ? गोयमा ! अणंता कक्खडगरुयगुणा प० एवं जाव फासिंदियस्स सोइंदियस्स णं भंते ! केवइया मउयलहुयगुणा पणत्ता ? गोयमा ! अणंता । एवं जाव फासिंदियस्स, एतेसि णं भंते ! सोइंदिय–चक्खिंदिय–घाणिंदिय–जिब्भिंदिय फासिंदियाणं कक्खडगरुयगुणाणं मउयलहुयगुणाणं कक्खडगरुयगुणमउयलहुगुणाणय कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा चक्खिंदियस्स कक्खडगरुयगुणा । सोइंदियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा । घाणिंदियस्स कक्खडगुरुयगुणा अणंतगुणा । जिब्भिंदियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा । फासिंदियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा । मउयलहुयगुणाणं सव्वत्थो वा फासिंदियस्स मउयलहुयगुणा जब्भिंदियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणे । घाणिंदियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणा । सोइंदियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणा । चक्खिंदियस्स मउयलहुयगुणा अणंत गुणा । कक्खडगरुयगुणाणं मउयलहुयगुणाण य सव्वत्थो वा चक्खिंदियस्स कक्खडगरुयगुणा । सोइंदियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा । घाणिंदियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा । जिब्भिंदियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा । फासिंदियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा । फासिंदियस्स कक्खडगरुयहिंतो तस्स चेव मउयलहुयगुणा अणंतगुणा । जिब्भिंदियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणा । घाणिंदियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणा । सोइंदियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणा । चक्खिंदियस्स मउयलहुयगुणा अणंत गुणा ।

यानि कर्कशगुरुगुणादिसूत्राणि तानि पाठसिद्धानि नवरमल्पबहुत्वे चक्षुःश्रोत्रघ्राणजिह्वास्पर्शनेन्द्रियाणां यथोत्तरं कर्कशगुरुगुणा अमीषामेव च पश्चानुपूर्व्या यथापूर्वं मृदुलघुगुणा अनन्तगुणास्तथैव यथोत्तरं कर्कशतया यथापूर्वं चातिकोमलतयोपलभ्यमानत्वात् युगपदुभयाल्पबहुत्वसूत्रे फासिंदिय–कक्खडगरुयगुणेहिंतो तस्स चेव मउयलहुयगुणा अणंतगुणा इति सरीरेहिं कति पया एव, प्रदेशा उपरि वर्तिनः शीतातपादिसम्पर्कतः कर्कशा वर्तन्ते । अन्ये तु बहवः तदन्तर्गता अपि मृदव इति घटन्ते । स्पर्शनेन्द्रियस्य कर्कशगुणेभ्यो मृदुलघुगुणा अनन्तगुणा इति । प्रज्ञा० १५ पद० ॥

(५) अमून्यत्र संस्थानादीन्यल्पबहुत्वपर्यन्तानि द्वाराणि नैरयिकादिकेषु चिन्तयति ॥

नेरइयाणं भंते ! कइ इंदिया पमत्ता ! गोयमा ! पंच इंदिया पमत्ता तंजहा सोइंदिए जाव फासिंदिए । नेरइया-

एणं भंते ! सोइंदिए किंसंठिए पन्नत्ते ? गोयमा ! कलंबुयासंठाणसंठिए पन्नत्ते । एवं जहा ओहिया वत्तव्वयो भणिया तहेव नेरइयाणं पि अप्पा वा बहुया वा दोन्नि-वि नवरंनेरइयाणं भंते ! फासिंदियस्स किं संठिए पन्नत्ते गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते तंजहा भवधारिणिज्जे य उत्तरवेउव्विए य तत्थ णं जेसे भवधारिणिज्जे सेणं हुंडगसंठाण संठिए तत्थ णं जे से उत्तरविउव्विए ते चेव सेसं तं चेव। असुरकुमाराणं भंते ! कइ इंदिया पन्नत्ता ? गोयमा ! पंचिंदिया पन्नत्ता एवं जहा ओहियाणं जाव अप्पाबहुगाणि दोन्नि वि नवरं फासिंदिए दुविहे पन्नत्ते तं जहा भवधारिणिज्जे उत्तरवेउव्विए य तत्थणं जे ते भवधारिणिज्जे से णं समचउरंससंठाणसंठिए पन्नत्ते तत्थ णं जे ते उत्तरवेउव्विए से णं नाणासंठाणसंठिए सेसं तं चेव एवं जाव थणियकुमाराणं । पुढविकाइयाणं भंते ! कइ इंदिया पन्नत्ता ? गोयमा ! एगे फासिंदिए पन्नत्ते पुढविकाइयाणं भंते ! फासिंदिए किं संठाणसंठिए पन्नत्ते ? गोयमा ! मसूरचंदसंठाणसंठिए पन्नत्ते पुढविकाइयाणं फासिंदिए केवइयं बाहल्लेणं पन्नत्ते ? गोयमा ! अंगुलस्स असंखेज्जइभागं बाहल्लेणं पन्नत्ते पुढविकाइयाणं फासिंदिए केवइयं पोहत्तेणं पन्नत्ते ? गोयमा ! सरीरप्पमाणमेत्तेणं पन्नत्ते पुढविकाइयाणं फासिंदिए कतिपदेसे पन्नत्ते ? गोयमा ! अणंतपदेसिए पन्नत्ते पुढविकाइयाणं भंते ! फासिंदिए कइ पदेसोगाढे पन्नत्ते ? गोयमा ! असंखेज्जपदेसोगाढे पन्नत्ते एतेसि णं भंते ! पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स ओगाहणट्ठयाए पदेसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ? गोयमा !। सव्वत्थो वा पुढविकाइयाणं फासिंदिए ओगाहणट्ठयाए ते चेव पदेसट्ठयाए अणन्तगुणे । पुढविकायियाणं भंते ! फासिंदियस्स केवइया कक्खडगरुयगुणा पन्नत्ता ? गोयमा ! अणंता एवं मउयलहुयगुणा वि एतेसि णं भंते ! पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स कक्खडगरुयगुणाणं मउयलहुयगुणाणं कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा पुढविकाइयाणं फासिंदियस्स कक्खडगरुयगुणा तस्स चेव मउयलहुयगुणा अणंतगुणा एवं आउकाइयाणं वि जाव वणस्सइकाइयाणं नवरं संठाणे इमो विसेसो दट्ठव्वो आउक्काइयाणं वि बुगबिंदुसंठाणसंठिए पन्नत्ते । तेउकाइयाणं सूइकलापसंठाणसंठिए पन्नत्ते । वाउकाइयाणं पडागारसंठाण संठिए पन्नत्ते। वणस्सइकाइयाणं णाणासंठाणसंठिए पन्नत्ते, बेइंदियाणं भंते ! कइइंदिया पन्नत्ता ? गोयमा ! दो इंदिया पन्नत्ता तंजहा जिब्भिंदिए य फासिंदिए य दोण्हं पि इंदियाणं संठाणं बाहल्लं पोहत्तं पदेस ओगाहणा य जहा ओहियाणं भणिया तहा भाणियव्वा नवरं फासिंदिए हुंडसंठाणसंठिए पन्नत्ते इमो विसेसो एतेसि णं भंते ! बेइंदियाणं जिब्भिंदियफासिंदियाणं ओगाहणट्ठयाए पदेसट्ठयाए उगाहणपदेसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४? गोयमा ! सव्वत्थोवे बेइंदियाणं जिब्भिंदिए ओगाहणट्ठयाए फासिंदिए ओगाहणट्ठयाए असंखेज्जगुणे पदेसट्ठयाए सव्वत्थोवे बेइंदियाणं जिब्भिंदिए पदेसट्ठयाए फासिंदियपदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणे ओगाहणपदेसट्ठयाए सव्वत्थोवे बेइंदियस्स जिब्भिंदिए ओगाहणट्ठयाए फासिंदिय ओगाहणट्ठयाए असंखेज्जगुणे फासिंदियस्स ओगाहणट्ठयाएहिंतो जिब्भिंदियपदेसट्ठयाए अणंतगुणे फासिंदिएपदेसट्ठयाए असंखेज्जगुणे बेइंदियाणं भंते ! जिब्भिंदियस्स केवइया कक्खडगरुयगुणा प० ? गोयमा! अणंता एवं फासिंदियस्स वि एवं मउयलहुयगुणा वि एतेसि णं बेइंदियाणं जिब्भिंदियफासिंदियाणं कक्खडगरुयगुणाणं मउयलहुयगुणाणं कक्खडगरुयगुणाणं मउयलहुयगुणाण य कयरे कयरे हिंतो अप्पा वा ४ ? गोयमा ! सव्वत्थो वा बेइंदियाणं जिब्भिंदियस कक्खडगरुयगुणा फासिंदियस्स कक्खडगरुयगुणा अणंतगुणा फासिंदियस्स कक्खडगरुयगुणेहिंतो तस्स चेव मउयलहुयगुणा अणंतगुणा जिब्भिंदियस्स मउयलहुयगुणा अणंतगुणा एवं जाव चउरिंदियत्ति नवरं इंदियपरिवुड्ढिकायव्वा तेइंदियाणं घाणिंदिए थोवे चउरिंदियाणं चक्खिंदिए थोवे सेसं तं चेव । पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मणुस्साण य जहा नेरइयाणं नवरं फासिंदिए छव्विहसंठाणसंठिए पन्नत्ते तंजहा समचउरंसे णिग्गोहपरिमंडले सादिखुज्जे वामणे हुंडे वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा असुरकुमाराणं ॥

नेरइयाणं भंते ! इत्यादि । सुगमं नवरं नेरइयाणं भंते फासिंदिए किंसंठिए पन्नत्ते इत्यादि । द्विविधं हि नैरयिकाणां शरीरं भवधारणीयमुत्तरवैक्रियं च तत्र भवधारणीयं तेषां भवस्वभावत एव निर्मूलं विलुप्तपक्षोत्पादितसकलग्रीवादिरोमपक्षशरीरवदतिबीभत्ससंस्थानोपेतं यदप्युत्तरवैक्रियं तदपि हुण्डसंस्थानमेव तथाहि यद्यपि ते वयमतिसुन्दरशरीरं विकुर्विष्याम इत्यभिसन्धिना वैक्रियशरीरमारभन्ते तथा पि तेषां अत्यन्ताशुभं तथाविधनामकर्मोदयादतीवाशुभतरमेवोपजायते इति–असुरकुमारसूत्रे. भवधारणीयं समचतुरस्रसंस्थानं तथा स्वाभाव्यात्–उत्तरवैक्रियन्तु नानासंस्थितं स्वेच्छया तस्य निष्पत्तिभावात् प्रथिव्यादिविषयाणि तु सूत्राणि सुप्रतीतान्येव प्रज्ञा० १५ पद० ॥

(६) इन्द्रियाणां च वर्तमानार्थग्राहकत्वम्

अत्थे य पडुप्पण्णे, विणियोगं इंदियं लहइ॥

इन्द्रियं पुनश्चक्षुरादिकं विनियोगं व्यापारं लभते प्रत्युत्पन्ने वर्तमानार्थविषयं नातीतानागतार्थविषयमिति भावः ॥ वृ० १ उ० । इन्द्रियं हि वार्त्तमानिक एवार्थे व्याप्रियते तत स्तत्सामर्थ्यादुपजायमानं मानसमपि ज्ञानमिन्द्रियज्ञानमिव वर्त्तमानार्थग्रहणपर्यवसितसत्ताकमेव भवेत् ॥ अथ यदा चक्षूरूपविषयं व्याप्रियते तदा रूपविज्ञानमुत्पादयति न शेष कालं ततस्तद्रूपविज्ञानं वर्त्तमानार्थविषयं वर्तमान एवार्थे चक्षुषो व्यापारात् स्वरूपविषयव्यावृत्त्यभावे च मनोज्ञानं ततो न तत् प्रतिनियतकालविषयमेवं शेषेष्वपीन्द्रियेषु वाच्यम् ।नं०॥

(७) श्रोत्रेन्द्रियादीनां प्राप्ताप्राप्तविषयतां प्रतिपादयिषुरादौ विषयांस्तद्ग्रहणप्रकारश्चाह ॥

*दोहिं ठाणेहिं आया सद्दाइं सुणेइ तं देसेण वि आया सद्दाइं सुणेइ सव्वेण वि आया सद्दाइं सुणेइ एवं रूवाइं पासइ गंधाइं आघायइ रसाइं आसाएइ फासाइं पडिसंवेएइ ॥ *

(देसेणवित्ति)। देशेन शृणोत्येकेन श्रोत्रेणैकश्रोत्रोपघाते सति सर्वेण वा ऽनुपहतश्रोत्रेन्द्रियो यो वा संभिन्नश्रोत्राभिधानलब्धियुक्तः स सर्वैरिन्द्रियैः शृणोतीति सर्वेणेति व्यपदिश्यते एवमिति यथा शब्दान् देशसर्वाभ्यां एवं रूपादीनपि नवरं जिह्वादेशस्य प्रसुप्त्यादिनोपघाताद्देशेनास्वादयतीत्यवसेयमिति । देशसर्वाभ्यां सामान्यतः श्रवणाद्युक्तं विशेषविवक्षायां प्रधानत्वात् देवानां तानाश्रित्य तदाह ।

दोहिं ठाणेहिं देवे सद्दाइं सुणेइ तंजहा देसेण वि देवे सद्दाइं सुणेइ सव्वेण वि सद्दाइं सुणेइ जाव णिज्जरेइ ॥

(दोहीत्यादि) एतदपि विवक्षितशब्दादिविशेषापेक्षया सूत्रचतुर्दशकं नेयमिति देशतः सर्वतो वेति अनन्तरोक्ता भावाः शरीर एव सति सम्भवन्तीति देवानां च प्रधानत्वात्तेषामेव । स्था० २ ठा० ।

पुट्ठाइं भंते ! सद्दाइं सुणेइ अपुट्ठाइं सद्दाइं सुणेइ ? गोयमा ! पुट्ठाइं सद्दाइं सुणेइ नो अपुट्ठाइं सद्दाइं सुणेइ पुट्ठाइं भंते ! रूवाइं पासंति अपुट्ठाइं रूवाइं पासंति ? गोयमा ! नो पुट्ठाइं रूवाइं पासंति अपुट्ठाइं रूवाइं पासंति पुट्ठाइं भंते ! गंधाइं अग्घाति अपुट्ठाइं गंधाइं अग्घाति ? गोयमा ! पुट्ठाइं अग्घाइ नो अपुट्ठाइं अग्घाइ। एवं रसाण वि फासाण वि नवरं रसाइं आस्साइ फासाइं पडिसंवेदेति अभिलाओ कायव्वो ॥

(सद्दाइं सुणेइ इत्यादि) प्राकृतत्वात्सूत्रे शब्दशब्दस्य नपुंसकत्वमन्यथा पुंस्त्वं प्रतिपत्तव्यं । स्पृष्टान् भदन्त ! श्रोत्रेन्द्रियमिति कर्तृपदं सामर्थ्याल्लभ्यते। शब्दान् शृणोति तत्र स्पृश्यन्ते इति स्पृष्टास्तान् तनौ रेणुमिवालिङ्गितमात्रानित्यर्थः " पुट्ठं रेणुं व तणुंमि " इति वचनात् शब्द्यन्ते प्रतिपाद्यन्ते अर्था एभिरिति शब्दाः तान् शृणोति गृह्णाति उपलभ्यते इति यावत् । किमुक्तं भवति । स्पृष्टमात्राण्यत्र च शब्दद्रव्याणि श्रोत्रेन्द्रियमुपलभन्ते । न तु घ्राणेन्द्रियादिवत् बद्धस्पृष्टानीति कस्मादिति चेदुच्यते इह शब्दद्रव्याणि घ्राणेन्द्रियादिविषयभूतेभ्यो द्रव्येभ्यः सूक्ष्माणि । तथा बहूनि तथा तत्क्षेत्रभाविशब्दयोग्यद्रव्यवासकानि च ततः सूक्ष्मत्वादतिप्रभूतत्वात् तदाऽन्यद्रव्यवासकत्वाच्चात्मप्रदेशैः स्पृष्टमात्राण्यपि निर्वृत्तेन्द्रियमध्ये प्रविश्य झटित्युपकरणेन्द्रियमभिव्यञ्जयन्ति । श्रोत्रेन्द्रियं च घ्राणेन्द्रियाद्यपेक्षया स्वविषयपरिच्छेदे पटुतरं ततः स्पृष्टमात्राण्यपि तानि श्रोत्रेन्द्रियमुपलभन्ते नास्पृष्टान् सर्वयात्मप्रदेशैः संबन्धमप्राप्तान् श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्तविषयपरिच्छेदस्वभावात् यथा च श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्तकारितया नन्द्यध्ययनटीकादौ चर्चितमिति ततोऽवधार्यम् (पुट्ठाइं भंते ! रूवाइं इत्यादि) ॥ सुगमं निर्वचनमाह । गौतम ! न स्पृष्टानि रूपाणि पश्यति चक्षुः किन्त्वस्पृष्टानि चक्षुषोऽप्राप्तकारित्वाच्च तच्चाप्राप्तिकारित्वं तत्त्वार्थटीकादौ सविस्तरेण प्रसाधितमिति ततोवधारणीयं गन्धादिविषयाणि सूत्राणि सुप्रसिद्धानि नवरं स्पृष्टान् गन्धानाजिघ्रतीत्यादियद्यप्युक्तं तथापि बद्धस्पृष्टानीति द्रष्टव्यम् यत उक्तमावश्यकनिर्युक्तौ (पुट्ठं सुणेईत्यादि) तत्र स्पृष्टानीति-पूर्ववत् बद्धानिति-आत्मप्रदेशैरात्मीकृतान् " बद्धमप्पीकयं पएसेहिं " इति वचनात्-विशेषणसमासश्च बद्धाश्च ते स्पृष्टाश्च बद्धस्पृष्टास्तान् इह स्पृष्टाः स्पर्शमात्रेणापि भवन्ति । यथा शब्दस्ततः स्पर्शमात्रव्यवच्छेदेन स्पर्शविशेषप्रतिपत्तिरव्याहता स्यादिति बद्धग्रहणं बद्धरूपा ये स्पृष्टास्तान् परिच्छिनत्ति नान्यानि कस्मादेवमितिचेदुच्यते गन्धादिद्रव्याणां बादरत्वादल्पत्वादभावकत्वाच्च-घ्राणादीन्द्रियाणामपि श्रोत्रेन्द्रियापेक्षया मन्दशक्तिकत्वादिति। प्रज्ञा० पद० १५ ।

इन्द्रियाणां प्राप्याऽप्राप्यकारित्वम् ।

चत्तारि इंदियत्था पुट्ठा वेदेंति । तंजहा । सोइंदियत्थे १ घाणिंदियत्थे २ जिब्भिंदियत्थे ३ फासिंदियत्थे ४

(पुट्ठत्ति) स्पृष्टा इन्द्रियसंबद्धा (वेएतित्ति) वेद्यन्ते आत्मना ज्ञायन्ते नयनमनोवर्जानां श्रोत्रादीनां प्राप्तार्थपरिच्छेदस्वभावत्वादिति ॥ स्था० ४ ठा० ।

आह च ॥

पुट्ठं सुणेइ सद्दं, रूवं पुण पासई अपुट्ठं तु ॥
गंध रसं च फासं च, बद्धपुट्ठं वियागरे ॥ १ ॥

श्रोत्रेन्द्रियं कर्तृशब्दं कर्मतापन्नं शृणोति । कथंभूतमित्याह ॥ स्पृशत इति स्पृष्टस्तं स्पृष्टं तनौ रेणुवदालिङ्गितमात्रमित्यर्थः। इदमुक्तं भवति स्पृष्टमात्राण्येव शब्दद्रव्याणि श्रोत्रमुपलभन्ते यतो घ्राणादीन्द्रियविषयभूतद्रव्येभ्यस्तानि सूक्ष्माणि बहूनि भावुकानि च पटुतरं च श्रोत्रेन्द्रियं-विषयपरिच्छेदे घ्राणेन्द्रियादिगणादिति श्रोत्रेन्द्रियस्य च कर्तृत्वं शब्दश्रवणान्यथानुपपत्तेर्लभ्यते । एवं घ्राणेन्द्रियादिष्वपि वाच्यम् तानि पुनः कथं गन्धादिकं गृह्णन्तीत्याह ॥ गन्ध्यत इति गन्धस्तमुपलभते घ्राणेन्द्रियम् । रस्यत इति रसस्तं च गृह्णाति रसनेन्द्रियम् स्पृशत इति स्पर्शस्तं च जानाति स्पर्शनेन्द्रियम् । कथंभूतं गन्धादिकमित्याह । बद्धस्पृष्टं तत्र स्पृष्टमितिपूर्ववदेव बद्धं तु गाढतरमाश्लिष्टमात्मप्रदेशैस्तोयवदात्मीकृतमित्यर्थः । ततश्च गंधादिद्रव्यसमूहं प्रथमं स्पृष्टमालिङ्गितं ततश्च स्पर्शनानन्तरं बद्धमात्मप्रदेशैर्गाढतरमागृहीतमेवोपलभते घ्राणेन्द्रियादिकमित्येवं व्यागृणीयात् प्ररूपयेत् प्रज्ञापकः । यतो घ्राणेन्द्रियादिविषयभूतानि गन्धादिद्रव्याणि शब्दद्रव्यापेक्षया स्तोकानि बादराण्यभावुकानि च विषयपरिच्छेदे श्रोत्रापेक्षया पटूनि च घ्राणादीन्यतो बद्धस्पृष्टमेव गन्धादिद्रव्यसमूहं गृह्णन्ति न पुनः स्पृष्टमात्रमितिभावः ननु यदि स्पर्शानान्तरं बद्धं गृह्णन्ति तर्हि ' पुट्ठबद्ध ' पिति

पाठो युक्त इति चेदुच्यते । विचित्रत्वात्सूत्रगतेरित्थं निर्देशो ऽर्थतस्तु यथा त्वयोक्तं तथैव द्रष्टव्यम् । अपरस्त्वाह । यद्बद्धं तत्स्पृष्टं भवत्येव विशेषबन्धे सामान्यबन्धस्यान्तर्भावात् ततः किं स्पृष्टग्रहणेनेति तदयुक्तं सकलश्रोतृसाधारणत्वाच्छास्त्रारम्भस्य प्रपञ्चितज्ञानग्रहार्थमर्थापत्तिगम्यार्थाभिधाने ऽप्यदोषादिति चतुरिन्द्रियं त्वप्राप्तमेव विषयं गृह्णातीत्याह "रूवं पुण पासइ अपुट्ठं त्विति" रूपं कर्मतापन्नं च चक्षुरस्पृष्टमप्राप्तमेव पश्यति पुनः शब्दस्य विशेषणार्थत्वादस्पृष्टमपि योग्यदेशस्थमेव पश्यति नायोग्यदेशस्यसौधर्मादिकटकुड्यादिव्यवहितं वा घटादीति निर्युक्तिगाथार्थः ॥

अथ तद्व्याख्यानाय भाष्यम् ।

पुट्ठं रेणुं व तणुम्मि, बद्धमप्पीकयं पएसेहिं ।
भिक्काइं चिय गिण्हइ, सद्दद्व्वाइजुत्ताइं ॥
बहुसुहुमभावुगाई, जं पडुयरयं व सोत्तविण्णाणं ।
गंधाइं दव्वाइं, विवरीयाइं जओ ताइं ॥
फरिसाणत्तरमत्तर, मत्तप्पए समीसीकयाइं ।
घेप्पंति पडुयरविणाइं जं च न घाणाइकरणाइं ।
स्पृष्टमित्यस्य व्याख्यानम् ॥

(पुट्ठरेणुं व तणुम्मित्ति) । यथा रेणोस्तनौ संबन्धः इत्येतावन्मात्रेण यद्वस्तु संबद्धं तदिह स्पृष्टमुच्यत इति भावः ॥ (बद्धमित्यादि) यदात्मीकृतमात्मना गाढतरमागृहीतमात्मप्रदेशैस्तनुलग्नतोयवन्मिश्रीभूतं तद्बद्धमुच्यते इत्यर्थः ॥ तत्र (भिक्काइं चि) अतिस्पृष्टान्येव शब्दद्रव्याणि गृह्णाति श्रोत्रं यतस्तानि बहूनि सूक्ष्माणि भावुकानि च वासकानि चेत्यर्थः । पटुतरं च श्रोत्रविज्ञानं गन्धादिद्रव्याणि तु विपरीतानि स्तोकबादराभावुकानि यतोऽतस्तानि स्पर्शानन्तरमात्मप्रदेशैर्मिश्रीकृतानि स्पृष्टबद्धानि गृह्यन्ते । घ्राणादिभिः पटुतरविज्ञानानि च न भवन्ति यतो घ्राणादिकारणानीतिगाथात्रयार्थः । अथ रूवं पुण पासइ अप्पुट्ठंत्वित्यत्रोपपत्तिमाह ।

" अप्पत्तकारिनयणं, णेयं नयणस्स विसयपरिमाणं । आयंगुलेण लक्खं, अइरित्तं जो अणाणंतु " प्रागुक्तयुक्त्या अप्राप्तकारि अप्राप्तस्यैव वस्तुनः परिच्छेदकारि यतो नयनं मनश्च ततो ऽस्पृष्टमेव रूपं पश्यति नयनेन्द्रियम् । विशे० (अधिकं तु विस्तरभयान्न प्रपञ्च्यते तत्तुतत्रैव दृष्टव्यम्)

(८) सम्प्रतीन्द्रियाणाम्प्रविष्टाप्रविष्टविषयचिन्तां कुर्वन्नाह ॥

पविट्ठाइं भंते ! सद्दाइं सुणेइ अपविट्ठाइं सद्दाइं सुणेइ ? गोयमा ! पविट्ठाइं सद्दाइं सुणेइ नो अपविट्ठाइं सुणेइ एवं जहा पुट्ठाणि तहा पविट्ठाणि ॥

(सद्दाइं इत्यादि) पाठसिद्धं नवरं स्पर्शस्तनौ रेणोरिवाऽपि भवति । प्रवेशो मुखे कवलस्येवेति शब्दार्थस्य भिन्नत्वात भिन्नविषयता स्पृष्टप्रविष्टसूत्राणामिति–प्रज्ञा० १५ पद० ।

(९) श्रोत्रलक्षणादिचतुरिन्द्रियाणां प्राप्यकारित्वं नयनमनसोस्त्वप्राप्यकारित्वम् ।

प्राप्यकारीणीन्द्रियाण्यप्राप्यकारीणिवेति तत्र प्राप्यकारीण्येवेति कणभक्षाक्षपादमीमांसकसाङ्ख्याः समाख्यान्ति । चक्षुःश्रोत्रेतराणि तानि तथेति ताथागताः । चक्षुर्वर्जानीति तु तथा स्याद्वादावदातहृदयाः । तत्र प्रथमं प्रमाणयन्ति ।

चक्षुःप्राप्य मतिं करोति विषये बाह्येन्द्रियत्वादितो ।
यद्बाह्येन्द्रियतादिना परिगतं तत्प्राप्यकारीक्षितं ॥
जिह्वावत् प्रकृतं तथा च विदितं तस्मात्तथा स्यीयतां ।
नाऽत्रासिद्धिमुखश्च दूषणकणस्तल्लक्षणानीक्षणात् ॥ १॥
अक्षिचन्द्रकलनेषु या पुन-र्यौगपद्यधिषणा मनीषिणाम् ।
पद्मपत्रपटलीविलोपव-त्सत्वरोदयनिबन्धनैव सा ॥२॥
प्रथमतः परिसृत्य शिलोच्चयं निकटतः क्षणमीक्षणमीक्षते ।
तदनु दूरतराम्बरमण्डली तिलककान्तमुपेत्य सितत्विषम् ३
कुर्म्महेऽत्र वयमुत्तरकेलीं कीदृशी हगिह धर्म्मितयोक्ता ।
किन्तु मांसमयगोलकरूपा सूक्ष्मताभृदपरा किमु काऽपि ॥४॥
आदिमा यदि तदापि किमर्थो लोचनानुसरणव्यसनी स्यात् ।
लोचनं किमुत वस्तुनि गत्वा संसृजोत्प्रिय इव प्रणयिन्याम् ।५।
प्रत्यक्षबाधः प्रथमप्रकारे प्राकारपृथ्वीधरसिन्धुरादिः ।
संलक्ष्यते पक्ष्मपुटोपटंकी प्रत्यक्षकाले कलयाऽपि नो यत् ॥६॥
पक्षेऽपरत्राऽपि स एव दोषः सर्प्पन्न वस्तु प्रतिवीक्ष्यतेऽक्षि ।
संसर्प्पणे वाऽस्य सकोटरत्वप्राप्त्यापुमान् किंन जरद्रुमःस्यात् ।

चक्षुषः सूक्ष्मतापक्षे सूक्ष्मता स्यादमूर्तता ।
यद्वाल्पपरिमाणत्व-मित्येषा कल्पनोभयी ॥ ८ ॥

स्याद्व्योमवद्व्यापकता प्रसक्त्या सर्वोपलम्भः प्रथमप्रकारे । प्राकारकान्तारविहारहार मुख्योपलम्भो न भवेद्द्वितीये ।९। न खलु न खलु शास्त्रं स्वप्रमाणात्प्रथिष्ठे पटकटशकटादौ भेदकारि प्रसिद्धम् । अथ निगदसि तस्मिन् रश्मिचक्रं क्रमेण, प्रसरति तत एतत्स्यादनल्पप्रकाशम् ॥ १० ॥ तथाहि–प्रोद्दाममाणिक्यकणानुकारी दीपाङ्कुरस्त्विट्पटलीप्रभावात् । किं नैव कश्मीरजकज्जलादीन्प्रथीयसोऽपि प्रथयत्यशेषान् ॥ ११ ॥ नन्वेवमध्यक्षनिराक्रिया स्यात्पक्षे पुरस्तादुपलक्षितेऽस्मिन् । प्रौढप्रभामण्डलमण्डितोऽर्थो नाभासते यत्प्रतिभा समानः ॥ १२ ॥ अथाप्यनुद्भूततया प्रभायाः पदार्थसंपर्कजुषोप्यनीक्षा । सिद्धिस्तदानीं कथमस्तु तस्या ब्रवीषि चेत्तैजसताख्यहेतोः ॥ १३ ॥ रूपादिमध्ये नियमेन रूपप्रकाशकत्वेन च तैजसत्वम् । प्रभाषसे चक्षुसि संप्रसिद्धं यथा प्रदीपाङ्कुरविद्युदादौ ॥ १४ ॥ तदिदं घुसृणविमिश्रणमंधपुरन्ध्रीकपोलपालीनाम् । अनुहरते व्यभिचाराद्रूपक्षणसंनिकर्षेण १५ ॥ द्रव्यत्वरूपेऽपि विशेषणे स्या–द्धेतोरनैकान्तिकताञ्जनेन । तस्यापि चैत्तैजसतां तनोषि, तन्चादिना किन्तु तदाऽपराद्धम् ॥ १६ ॥ सौवीरसौर्चलसैंधवादि निश्चिन्वते पार्थिवमेव धीराः कृशानुभावोपगमोऽस्य तस्मा–दयुक्त एव प्रतिभात्यमीषाम् ॥ १७ ॥ तथाच–सौवीरसौवर्चलसैन्धवादिकं स्यादाकरोद्भूतिवशेन पार्थिवम् । मृदादिवन्न व्यभिचारचेतनं चामीकरेणानुगुणं निरीक्ष्यते ॥ १८ ॥ चामीकरादेरपि पार्थिवत्वं लिंगेन तेनैव निवेदनीयम् । शाब्दप्रमाणेन न चाऽत्रबाधा पक्षस्य यन्नास्ति तदत्र सिद्धम् ॥ १९ ॥ अञ्जनं मरिचरोचनादिकं पार्थिवं ननु तवापि सम्मतम् । अञ्जनेऽपि तदसौ प्रवृत्तिमा–नप्रयोजकविडम्बडम्बरी ॥ २० ॥ हनूमल्लोललांगूल–लम्बात्तं साधनादतः । न सिद्धिस्तैजसत्वस्य दृष्टसुस्पष्टदूषणात् ॥ २१ ॥ चक्षुर्न तैजसमभास्वरतिग्मभावादम्भोवदित्यनुमितिप्रतिषेधनाच्च ! सिद्धिं दधाति नगनस्य न तैजसत्वं तस्मादमुष्य घटते किमु रश्मिवत्ता ॥ २२ ॥ अपिच ! प्रत्यक्षबाधःसमलाक्षि पक्षे न रश्मयो यद्दृशि दृष्टपूर्वाः । तथा च शास्त्रेण तवैव कालात्–तीतत्वदोषोऽप्युदपादि हेतोः ॥ २३ ॥ अनुद्भवद्रूपजुषो भवेयुश्चेद्रश्मयस्तत्र ततो न दोषः । नन्वेवमेतस्य पदार्थसार्थप्रकाशकत्वं न सुवर्णवत् स्यात् ॥ २४ ॥ आलोकसाचिव्यवशात्तथास्य प्रकाशकत्वं घटनामियर्ति । नन्वेवमेतत्साचिवस्य किं स्यात्प्रकाशकत्वं न कुटीकुटादेः २५ ।

अथास्तु कामं ननु तैजसत्व-मुक्तेजितं किं न भवेत्त्वयास्य। तथा च नव्यस्त्वतुङ्ग एषो-ऽद्वैतप्रवादोऽजनि तैजसत्वे २६ उत्पद्यन्ते तरणिकिरणश्रेणिसंपर्कतश्च-त्त्रोद्भूताः सपादि रुचयो लोचने रोचमानाः। यद्गृह्यन्ते न खलु तपनालोकसं पत्प्रतान-स्तस्मिन्हेतुर्भवति हि दिवा दीपभासामभासः॥२७॥ अत्रेयं प्रतिक्रिया-मुष्टिग्राह्ये कुवलयदलश्यामलिम्नाऽविलिप्ते स्फीते ध्वान्ते स्फुरति चरतो घूककाकोदरादेः। किं लक्ष्यंते क्षणमपि रुचो लोचनेनैव यस्मादालोकस्य प्रसरणकथा काचिदप्यत्र नास्ति॥२८॥ उत्पत्तिरुद्भूततयाथ तासां तत्रैव यत्रास्ति रवि प्रकाशः। काकोदरादेरपि तर्हि नैताः कीट-प्रकाशे कुशला भवेयुः॥ २९॥ अविवरतिमिरव्यतिकर-परिकरितापवर कोदरे क्वचन। वृषदंश दृशि न दृष्टा मरीचयः किमु कदाचिदथ॥ ३०॥ अत एव विलोकयन्ति सम्य-क्तिमिराङ्कुरकरंबितेऽपि कोणे। मूषकपरिपन्थिनः पदा-र्थान् ज्वलनालोकविजृम्भणं विनैव॥ ३१॥ अत्रोत्तरम्-चाकचिक्यप्रतीभास-मात्रमत्रास्ति वज्रवत्। नांशवःप्रसरन्त स्तु, प्रेक्ष्यन्ते सूक्ष्मका अपि॥ ३२॥ मार्जारस्य यदीक्षण प्रणयिनः केचिन्मयूखाः सखे विद्येरन् न तदा कथं निशि भृशं त्तच्चक्षुषा प्रेक्षिते। प्रोन्मीलत्करपुञ्जपिञ्जरतनौ संजा तवत्युन्दरे प्रोज्जृम्भेत तथापि हन्त धिषणा दीपप्रदीपाद्यथा॥ ३३॥ कृशतरतया तेषां नोचेदुदेति मतिस्तव प्रभवति कथं तस्याप्यास्मिन्नसौ निरुपप्लवा। घटननिपुणा साक्षा त्प्रेक्षाविधौ हि ततिस्त्विषां न खलु न समा धीमन्! सा चोभयत्र विभाव्यते॥ ३४॥ अमूदृग्भूषिकारीणां तस्मादस्ति स्वयोग्यता। यया तमस्यपीक्षन्ते, न चक्षूरश्मिवत्पुनः॥३५॥ इत्थं न चक्षुषि कथंचिदपि प्रयाति. संसिद्धिपद्धतिमियं खलु रश्मिवत्ता। तस्मात्कथं कथय तार्किकचक्षुषः स्यात् प्राप्यैव वस्तुनि मतिः प्रतिबोधकत्वम॥ ३६॥ बहिरर्थग्रहोन्मुख्यं बहिःकारणजन्यता। स्थायित्वं वा बहिर्देशे किं बाह्येन्द्रियता भवेत्॥ ३७॥ तत्रादिमायां भिदि चेतसा स्या-देतस्य हेतोर्व्यभिचारचिह्नम् अप्राप्यकारि प्रकरोति यस्मान्मन्दा किनी मन्दरबुद्धिमेतत्॥ ३८॥ दोषः स एवोत्तरकल्पनायां यदात्मनः पुद्गल एष बाह्यः। चेतश्च तस्मादुपजायमान मे-तद्बहिःकारणजन्यताभृत्॥ ३९॥ चेतः सनातनतया क-लितस्वरूपं सर्वापकृष्टपरिमाणपवित्रितं च। प्रायः प्रिय प्रणयिनीप्रणयातिरेका-देतत्करोति हृदये ननु तर्कतज्ज्ञाः॥४०॥ एतदत्र विततीक्रियमाणं प्रस्तुतेतरदिव प्रतिभाति! वि-स्तराय च भवेदिति चिन्त्यं तद्विलोक्य गुरुगुम्फितवृत्तिम॥ ४१॥ पक्षे तृतीये विषयप्रदेशः शरीरदेशो यदि वा बहिः स्यात्। स्थायित्वमाद्ये विषयाश्रितत्वं यद्वा प्रवृ-त्तिर्विषयोमुखी स्यात्॥ ४२॥ प्राचीनपक्षे प्रतिवाद्यसिद्धिः कलङ्कपङ्कः समुपैति हेतोः। स्याद्वादिना यत्प्रतिवादिनास्य नाङ्गीकृतं मेयसमाश्रितत्वम॥ ४३॥ पक्षे तया साधनदृ-न्यतास्मिन् दृष्टान्तदोषः प्रकटः पटूनाम। जिह्वेन्द्रियं नार्थ समाश्रितं य-द्विलोकयामासुरमी कदाचित्॥ ४४॥ द्वि-तीयकल्पे किमसौ प्रवृत्ति-रर्थाभिमुख्येन विसर्पणं स्यात्॥ आश्रित्य किं वा विषयप्रपञ्च-प्रतीतिसंपत्प्रतिबोधकत्वम॥ ४५॥ पक्षे पुरश्चारिणि सिद्धियन्त्यं स्यात्साधनं जैनम-तानुगानाम। यस्मान्न तैर्लोचनरश्मिचक्र-मङ्गीकृतं वस्तु-मुखं प्रसर्पत्॥ ४६॥ निदर्शनस्य स्फुटमेष दृष्टं वैकल्यम-त्रैव हि साधनेन। पदार्थसार्थं प्रति यन्नसर्पज्जिह्वेन्द्रियं केनचिदिष्टपूर्व्वम्॥ ४७॥ पक्षान्तरे तु व्यभिचारमुद्रा किं चेतसा नैव समुज्जजृम्भे। यस्मात्तदप्राप्यसुपर्वशैलस्वर्गे समुत्पादयति प्रतीतिम॥४८॥ शरीरस्य बहिर्देशे स्थायित्वं यदि जल्प्यते। बाह्येन्द्रियत्वमत्र स्यात्संदिग्धव्यभिचारिता॥ ४९॥ अप्राप्तार्थपरिच्छेदे नापि सार्द्धं न विद्यते। हेतोर्बाह्येन्द्रियत्वस्य विरोधो वत कश्चन॥ ५०॥ क्वचित्साध्यनि-वृत्त्या तु हेतुव्यावृत्तिदर्शनात् प्रतिबन्धप्रसिद्धिश्चेत्तदा-त्रापि कथं न सा॥ ५१॥ रसन-स्पर्शन-घ्राणश्रोत्रान्येन्द्रियता बलात्। चक्षुरप्राप्यविज्ञातृ-मनोवत् प्रतिपाद्यताम॥ ५२॥ साध्यव्यावृत्तितोऽत्रापि हेतुव्यावृत्तिरीक्षता। नच कश्चि-द्विशेषोऽस्ति, येनैकत्रैव सा मता॥ ५३॥ बाह्येन्द्रिय-त्वं सकलङ्कमेव न तार्किकान् प्रीणयितुं तदीष्टे। भ्रूवि-भ्रमो दुर्भगभामिनीनां वैदग्ध्यभाजो भजते न चेतः॥ ५४॥ किंचात्र संसूचितमादिशब्दाद् वृत्ते पुरश्चारिणि कारकत्वं। यत्प्राप्यकारित्वसमर्थनाय नेत्रस्य तत्काणदृगञ्जनाभम॥५५॥ यस्मादिदं मन्त्रजपोपसर्प-त्प्रोद्दामरामाव्यभिचारदोषात्। उत्तालवेतालकरालकेलि-कलंकितश्रीकामिवावभाति॥५६॥ तथाहि। कनकनिकषस्निग्धां मुग्धां मुहुर्म्मधुरस्मितां चटुल-कुटिलभ्रूविभ्रान्तिं कटाक्षपटुच्छटाम। त्रिजगति गतां कश्चि-न्मंत्री समानयति क्षणात्तरुणरमणीमारान्मन्त्रान्मनोभुवि सं-स्मरन्॥५७॥ कश्चिदत्र गदति स्म यत्पुनर्मन्त्रमन्त्रणगवीसमा-नयेत्। युक्तमेव मदिरेक्षणादिकं तेन नाभिहितदूषणोदयः॥ ५८॥ मन्त्रस्य साक्षादूघटना प्रियादिना परंपरातो यदि वा निगद्यते। साक्षान्न तावद्यदयं विहायसो ध्वनिस्वरूपस्तव सम्मतो गुणः॥ ५९॥ ततोऽस्य तेनैव समं समस्ति संस-क्तिवार्ता न तु पक्ष्मलाक्ष्या। अथाक्षरालम्बनवेदनं स्या, न्मन्त्रस्तथाप्यास्त्वियमात्मनैव॥ ६०॥ अथापि मन्त्रस्य निवे द्यते त्वया संसक्तिरेतत्पतिदेवतात्मना। संतोषपोषप्रगुणा च सा प्रियां प्रियं प्रति प्रेरयाति स्वयोगिनीम्॥ ६१॥ ब्रू-महेऽत्र ननु देवतात्मनां मन्त्रवर्णविसरस्य का घटा। अम्ब-रस्य गुण एव तत्कथं देवतात्मनि भजेत संगतिम्॥ ६२॥ आश्रयद्वारतोऽप्यस्य संसर्गो नास्ति सर्वथा। व्यापकद्रव्य-योर्यस्मा-त्संसर्गो नामुना मतः॥ ६३॥ व्यापकेषु वदाति व्यतिषङ्गं-यस्तु तेन मनसा ध्वनिना वा-ऽतीतवस्तुविषयेण विमृश्य स्पष्ट एव विलसन्-व्यभिचारः॥ ६४॥ अयस्का-न्तादनेकान्त-स्तथाऽत्र परिभाव्यताम। आक्षेपश्च समा-धिश्च ज्ञेयो रत्नाकरादिह॥ ६५॥ कारकत्वमपि तन्न शो-भते प्राप्यकारिणि यदीक्षणे मतम। प्राप्य वस्तु वितनोति तन्मतिं नैव चक्षुरिति तत्त्वनिर्णयः॥ ६६॥ अद्रिचन्द्रकल-नेषु यत्यदःप्राक् प्ररूपितमुपैति नो घटाम। रश्मिसंचयविप-ञ्चितं हि तत्ते च तत्र नितरां व्यपाकृताः॥ ६७॥ किंच। चक्षुरप्राप्यधीकृत्, व्यवधिमतोऽपि प्रकाशकं यस्मात्। अन्तःकरणं यद्वद्व्यतिरेके स्यात् पुना रसना॥ ६८॥ अथ क्रमादिव्यवधानभाजः प्रकाशकत्वं ददृशे न दृष्टौ। ततोऽप्य यं हेतुरसिद्धतायां धौरेयभावं बिभरांबभूव॥ ६९॥ एतन्न युक्तं शतकोटिकाच-स्वच्छोदकस्फाटिकभित्तिमुख्यैः। पदार्थपुञ्जे व्यवधानभाजि संजायते किं नयनान्न संवित्॥ ७०॥ दम्भोलिप्रभृतिप्रभिद्यभिदुराश्चेद्रोचिषश्चक्षुषः सं-सर्गोपगताः पदार्थपटलीं पश्यन्ति तत्र स्थिताम। एवं तर्हि समुच्छलन्मलभरं भित्वा जलं तत्क्षणा-त्तेनाप्यन्तरि-तास्थितानिमिषा नालोकयेयुर्न किम्॥ ७१॥ विध्याता-

स्तेन तेचेद्विमलजलजरात्किं व्रजन्ते न शान्ति, किं चाम्भः काचकूपोदरविवरगतं निष्पतेत्तत्तदानीम्। दोषश्चेन्नैष तूर्णं यद्यमुदयते नूतनव्यूहरूपः सर्पेयुस्तर्हि नैताः कथमपि रुश्मयो लोचनस्यापि तस्मिन् ॥ ७२॥ भवति परिगमश्चे द्वेगवत्स्वादर्माषां कतिपयकलयास्तु क्षीरपातस्तदानीम्। न च भवति कदाचिद्वुद्वुदस्यापि तस्मा-त्प्रपतनमिति युक्तस्तस्य नाशः किमाशु ॥ ७३॥ किंच ॥ कलशकुलिशप्राकाराद्यत्रिविष्टपकन्दरा-कुहरकलितं विश्वं वस्तु प्रतीक्षणभंगुरम्। ज्वलनकलिकावर्त्तिश्वस्मिन्निरन्तरताभ्रमः प्रभवति वहन्नित्यं शक्यः कथं प्रतिहन्यते ॥ ७४॥ तस्थौ स्येमा तदस्मिन् व्यवधिमदमुना प्रेक्ष्यते येन सर्वम् तत्सिद्धा नेत्रबुद्धिर्व्यवधिपरिगतस्यापि भावस्य सम्यक्। कुड्यावष्टब्धबुद्धिर्भवति किमु न चेन्नेदृशी योग्यतास्य प्राप्तस्यापि प्रकाशे प्रभवति न कथं लोचनाक्रान्तबुद्धिः ॥ ७५॥ किं वा न प्रतिभासते शशधरे कर्मापि तद्रूपवत् दूराच्चेद्विलसत्तदस्य हृदये लक्ष्येत किं लाञ्छनम्। तस्माच्चक्षुषि योग्यतैव शरणं साक्षी च नः प्रत्यय-स्तत्तर्कप्रगुण प्रतीहि नयनेष्वप्राप्यधीः कर्तृताम् ॥ ७६॥ रत्ना० २ परि० ५ सूत्रे।

तथा। च विशेषावश्यकेऽपि नान्विन्द्रियत्वे तुल्येऽपि केयम्मुख परीक्षिका यच्चतुर्षु स्पर्शनादीन्द्रियेषु प्राप्यकारिताऽभ्युपगम्यते नतु नेत्रमनसोरित्याह-

उवघाया णुग्गहओ, जंताइं पत्तकारीणि।

तत्र विषयभूतं शब्दादिकं वस्तुप्राप्तं संश्लेषद्वारेणासादितं कुर्वन्ति परिच्छिन्दन्तीति प्राप्तकारीणि प्राप्यकारीणि स्पृष्टार्थग्राहीणीत्यर्थः। कुतः पुनरेतान्येव प्राप्यकारीणीत्याह। उपघातश्चानुग्रहश्चोपघातानुग्रहौ तयोर्दर्शनात्कर्कशकंबलादि स्पर्शने, त्रिकटुकाद्यास्वादने, अशुच्यादिपुद्गलाघ्राणे, भेर्यादिशब्दश्रवणे, त्वक्क्षणनाद्युपघातदर्शनाच्चंदनादिस्पर्शने, क्षीरशर्कराद्यास्वादने, कर्पूरपुद्गलाघ्राणे, मृदुमन्दशब्दाद्याकर्णने तु शैत्याद्यनुग्रहदर्शनादित्यर्थः। नयनस्य तु निशितकरपत्राप्रोल्लसद्भल्लादिवीक्षणेऽपि पाटनाद्युपघातानवलोकनाच्चन्दनागरुकर्पूराद्यवलोकनेऽपि शैत्याद्यनुग्राहाननुभवात्। मनसस्तु वह्न्यादिचिन्तनेपि दाहाद्युपघातादर्शनाज्जलचन्दनादिचिन्तायामपि च पिपासोपशमानुग्रहाऽसंभवाच्चेति।

अत्र परः प्राह।

जुज्जइ पत्तविसयया, फरिसणरसणेण सोत्तघाणेसु।
गिण्हंति सविसयं चिउ, जुत्ताई भिन्नदेशं पि ॥ २०५॥

प्राप्तः स्पृष्टो विषयो ग्राह्यवस्तुरूपो ययोस्ते प्राप्तविषये तयोर्भावः प्राप्तविषयता सा युज्यते घटते। कास्मिन्नित्याह। स्पर्शनं रसनं चेति समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन् स्पर्शनरसनेन्द्रिय इत्यर्थः। अनभिमतप्रतिषेधमाह। न श्रोत्रघ्राणयोः प्राप्तविषयता युज्यते। यद्यस्मात्कारणादितो विवक्षितात्स्वदेशाद्भिन्नदेशमपि स्वविषयमेव गृह्णीतोस्यार्थस्यानुभवसिद्धत्वात् न हि शब्दः कश्चिच्छ्रोत्रेन्द्रिये प्रविशन्नुपलभ्यते नापि श्रोत्रेन्द्रियं शब्ददेशे गच्छन् समीक्ष्यते न चान्यामन्येनापि प्रकारेण विषयस्पर्शनं घटते। दूरे एव कस्यापि शब्दः श्रूयत इत्यादि जनोक्तिश्च श्रूयते कर्पूरकुंकुमकुसुमादीनां दूरस्थानामपि गन्धो निर्विवादमनुभूयते च तस्मात् श्रोत्रघ्राणयोः प्राप्तविषयता न युज्यत एवेति गाथार्थः। अत्रोच्यते-

पावंति सद्दगंधा, ताइं गंतुं सयं न गिण्हंति।
जं ते पोग्गलमइया, सकिरिया वाउवहणाउ ॥२०६॥
धूमोव्व संहरण उ, दाराणु विहाणओ विसेसेणं।
तोयव्व निंयबाइसु, पडिघायाओ यवाउव्व ॥२०७॥

(पावंति सद्दगंधा ताइंति) शब्दगन्धौ कर्तृभूतौ ते श्रोत्रघ्राणेन्द्रिये कर्मतापन्ने अन्यत आगत्य प्राप्नुतः स्पृशत इति प्रतिज्ञा। अनभिमतप्रकारप्रतिषेधमाह। गंतुं सयं न गिण्हंतित्ति) ताइंति-संबध्यते अत्रापि। ततश्च ते श्रोत्रघ्राणे कर्तृभूते पुनः स्वयं शब्दगन्धदेशं गत्वा न गृह्णीतः शब्दगन्धाविति विभक्तिव्यत्ययेन संबध्यते आत्मनोऽबाह्यकरणत्वाच्छ्रोत्रघ्राणयोः स्पर्शनरसनवदिति। ननु शब्दगन्धावपि श्रोत्रघ्राणे कुतः प्राप्नुत इत्याह। (जं ते पोग्गलमइया सकिरियत्ति) यस्मात्कारणात्तौ शब्दगन्धौ सक्रियौ गत्यादिक्रियावन्तौ तस्मादन्यत आगत्य श्रोत्रघ्राणे प्राप्नुतः कथंभूतौ सन्तौ सक्रियौ तावित्याह। पुनः पुद्गलमयौ यदि पुनरपौद्गलिकत्वादमूर्तौ स्यातां तदा यथा जैनमतेन सक्रियेष्वाकाशादिषु गतिक्रिया नास्ति तथैव तयोरपि न स्यादित्यालोच्य पुद्गलमयत्वविशेषणमकारि पुद्गलमयत्वे सति सक्रियाविति भावः॥ यद्येवंभूतं तत्र गतिक्रियास्त्येव यथा पुद्गलस्कन्धेष्वित्याह-ननु पुद्गलमयत्वेऽपि सति शब्दगन्धयोर्गतिक्रियाऽस्तीति कुतो निश्चीयत इत्याह(वाउवहणाउ धूमोव्वत्ति) वायुना वहनं नयनं वायुवहनं तस्मादिदमुक्तं भवति यथा पवनाद् धूम इव गतिक्रियाभाजौ तौ तयाविशेषण द्वारानुविधानतस्तोयवत्तद्वन्तावेतौ तथा पर्वतनितम्बादिषु प्रतिघातात्प्रतिस्खलनाद्वायुवदेतौ गतिक्रियाश्रयाविति गाथाद्वयार्थः। हेत्वन्तरेणापि शब्दगन्धयोः सुयुक्तिकं गतिक्रियावत्त्वं समर्थयन्नाह—

गेण्हंति पत्तमत्थं, उवघायाणुग्गहोवलद्धीओ ॥
वाहिज्जपूइनासा-रिसादओ कहमसंबद्धे ॥ २०८॥

प्राप्तमन्यत आगत्यात्मना सह संबद्धं शब्दगन्धलक्षणमर्थं गृह्णीतः श्रोत्रघ्राणेन्द्रिये इति गम्यते। एतेन शब्दगन्धयोरागमनक्रिया प्रतिज्ञाता भवति कुतः प्राप्तमेव गृह्णीत इत्याह उपघातश्चानुग्रहश्चोपघातानुग्रहौ तयोरुपलब्धेः तथाहि भेर्यादिमहाशब्दप्रवेशे श्रोत्रस्य बाधिर्यरूप उपघातो दृश्यते कोमलशब्दश्रवणे त्वनुग्रहः घ्राणस्याप्यशुच्यादिगन्धप्रवेशे पूतिरोगाऽर्शोव्याधिरूप उपघातोऽवलोक्यते कर्पूरादिगन्धप्रवेशे त्वनुग्रहः शब्दगन्धासंबन्धेऽपि श्रोत्रघ्राणयोरेतावनुग्रहोपघातौ भविष्यत इति चेदित्याह (वाहिज्जेत्यादि) बाधिर्यंच पूतिश्च नासाकोथलक्षणो रोगविशेषः नासार्शांसि च तानि आदिर्येषां शेषोपघाताऽनुग्रहाणां ते यथाभूताः कथमुपगच्छेयुः क सति इत्याह (असंबद्धेत्ति) स्वहेतुभूते शब्दगन्धलक्षणवस्तुनीति गम्यते। इदमुक्तं भवति। श्रोत्रघ्राणाभ्यां सह संबद्धा एव शब्दगन्धाः स्वकार्यभूतं बाधिर्योपघातमनुग्रहं वा जनयितुमलं नान्यथा सर्वस्यापि तज्जननप्राप्तेरतिप्रसङ्गादिति गाथार्थः। तदेवं स्पर्शनरसनघ्राणश्रोत्राणां प्राप्यकारित्वं समर्थितम् ॥ विशे० ॥ आ० चू० ॥

साम्प्रतं नयनमनसोरप्राप्यकारित्वसमर्थनायाह।

कथमप्राप्यकारित्वं तयोरवसीयते उच्यते विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात् तथाहि यदि प्राप्तमर्थं चक्षुर्मनो वा गृह्णीयात् तर्हि यथा स्पर्शनेन्द्रियं स्रक्चन्दनादिकमङ्गारादिकं च प्राप्तमर्थं

परिच्छिन्दत्तत्कृतानुग्रहोपघातभाग् भवति तथा चक्षुर्मनसी अपि भवेतां विशेषाभावात् न च भवतस्तस्मादप्राप्तकारिणी तेन तु दृश्यते एवं चक्षुषो विषयकृतावनुग्रहोपघातौ । तथाहि-घनपटलविनिर्मुक्ते नभसि सर्वतो निविडतरतमोऽपेतकरप्रसरमभिसर्प्पयन्तमंशुमालिनमनवरतमवलोकमानस्य भवति चक्षुषो विघातः शशाङ्ककरकदम्बकं यदि वा तरङ्गमालोपशोभितं जलं तरुमण्डलं च शाड्वलं निरन्तरं निरीक्ष्यमाणस्य चानुग्रहः । तदेतदपरिभावितभाषितं यतो न ब्रूमः सर्वथा विषयकृतावनुग्रहोपघातौ न भवतः किं त्वेतावदेव वदामो यदा विषयं विषयतया चक्षुरवलम्बते तदा तत्कृतावनुग्रहोपघातौ तस्य न भवत इति तदप्राप्यकारि । शेषकालं तु प्राप्तेनोपघातकेनोपघातो भविष्यत्यनुग्राहकेण वानुग्रहस्तत्रांशुमालिनो रश्मयः सर्वत्रापि प्रसरमुपाददाना यदांशुमालिनः सन्मुखमीक्ष्यते तदा ते चक्षुर्देशमपि प्राप्नुवन्ति ततश्चक्षुः संप्राप्तास्ते स्पर्शनेन्द्रियमिव चक्षुरुपघ्नन्ति शीतांशुरश्मयश्च स्वभावत एव शीतलत्वादनुग्राहकास्ततस्ते चक्षुः संप्राप्तास्सन्तस्तत्स्पर्शनेन्द्रियमिव चक्षुरनुगृह्णन्ति तरङ्गमालासंकुलजलावलोकने च जलकणसंपृक्तसमीरावयवसंस्पर्शतोऽनुग्रहो भवति शाड्वलतरुमण्डलावलोकनेपि शाड्वलतरुच्छायासंपर्कशीतभूतसमीरणसंस्पर्शात् शेषकालं तु जलाद्यवलोकने अनुग्रहाभिमान उपघाताभावादवसेयो भवति । चोपघाताभावेऽनुग्रहाभिमानो यथातिसूक्ष्माक्षरनिरीक्षणाद्विनिवर्त्य यथा सुखं नीलरत्नवस्त्राद्यवलोकने इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमन्यथा समासेन संपर्के यथा सूर्यमीक्षमाणस्य सूर्येणोपघातो भवति तथा हुतवहजलशूलाद्यालोकने दाहक्लेदपाटनादयोऽपि कस्मान्न भवन्ति अपिच यदि चक्षुः प्राप्यकारि तर्हि स्वदेशगतरजोमलाञ्जनशलाकादिकं किं न पश्यति तस्मादप्राप्यकार्येव चक्षुः । ननु यदि चक्षुरप्राप्यकारि तर्हि मनोवत् कस्मादविशेषेण सर्वानपि दूरं व्यवहितानर्थान्न गृह्णाति यदि हि प्राप्तं परिच्छिन्द्यात्तर्हि यदेवानावृतमदूरदेशं वा तदेव गृह्णीयात् नावृतं दूरदेशं वा तत्र चक्षूरश्मीनां गमनासंभवे संपर्कासंभवात् ततो युज्यते चक्षुषा ग्रहणाग्रहणेनान्यथा तथाचोक्तम् " प्राप्यकारि चक्षुरुपलब्ध्यनुपलब्ध्योरनावरणेतरापेक्षणाच्च " । यदि हि चक्षुरप्राप्यकारि भवेत् तदावरणभावादनुपलब्धिरन्यथोपलब्धिरिति न स्यात् । नहि तदावरणमुपघातकरणसमर्थं प्राप्यकारित्वे तु मूर्तद्रव्यप्रतिघातादुपपत्तिमानव्याघातात् अतिदूरे च गमनाभावादिति प्रयोगश्चात्र न चक्षुषो विषयपरिमाणमप्राप्यकारित्वान्मनोवत् तदेतदयुक्ततरं दृष्टान्तस्य साध्यविकलत्वात् न खलु मनो प्यशेषान् विषयान् गृह्णाति तस्यापि सूक्ष्मेष्वागमगमादिष्वर्थेषु मोहदर्शनात् तस्माद्यथा मनो प्राप्यकार्यपि स्वावरणक्षयोपशमापेक्षत्वान्नियतविषयं तथा चक्षुरपि स्वावरणक्षयोपशमसापेक्षत्वादप्राप्यकार्यपि योग्यदेशावस्थितनियतविषयमिति न व्यवहितानुपलम्भप्रसंगो नापि दूरदेशस्थितानामिति । अपिच दृष्टमप्राप्यकारित्वेऽपि तथा स्वभावविशेषाद्योग्यदेशापेक्षणं यथाऽयस्कान्तस्य न खल्वयस्कान्तोऽयसोऽप्राप्यकर्षणे प्रवर्तमानः सर्वस्याप्ययसो जगद्वर्तिन आकर्षको भवति किंतु प्रतिनियतस्यैव । शङ्करस्वामी प्राह अयस्कान्तोऽपि प्राप्यकारी अयस्कान्तश्छायाणुभिः समाकृष्यमाणवस्तुनः संबन्धभावात् केवलं ते छायाणवः सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यन्ते इति तदेतदुन्मत्तप्रलपितं तद्ग्राहकप्रमाणाभावात् नहि तत्र छायाणुसंभवग्राहकं प्रमाणमस्ति न चाप्रमाणकं प्रतिपत्तुं शक्नुमः अथास्ति तद्ग्राहकं प्रमाणमनुमानम्-इह यदाकर्षणं तत्संसर्गपूर्वकं यथाऽयोगोलकस्य संदंशेनाकर्षणं चायसोऽयस्कान्तेन तत्र साक्षादयस्कान्ते संसर्गः प्रत्यक्षबाधित इति अर्थात् छायाणुभिः सह दृष्टव्य इति तदपि बालिशजल्पितं हेतोरनैकांतिकत्वात् मन्त्रेण व्यभिचारात् । तथाहि-मन्त्रः स्मर्यमाणोऽपि विवक्षितं वस्तु आकर्षति न च कोऽपि तत्र संसर्ग इति । अपिच यथा छायाणवः प्राप्तमयः समाकर्षन्ति तथा काष्ठादिकमपि प्राप्तं कस्मान्न कर्षन्ति शक्तिप्रतिनियमादिति चेन्मनसः शक्तिप्रतिनियमोऽप्राप्तावपि तुल्य एवेति व्यर्थं छायाणुपरिकल्पनम् अन्यस्त्वाह अस्ति चक्षुषः प्राप्यकारित्वे व्यवहितार्थानुपलब्धेरनुमानं प्रमाणं तदयुक्तमपि हेतोरनैकान्तिकत्वात् । काचाभ्रपटलस्फटिकैरन्तरितस्याप्युपलब्धेः अथैवमाचक्षीथाः नयनरश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णन्ति नायनाश्च रश्मयस्तैजसत्वान्न तेजोद्रव्यैः प्रतिस्खल्यन्ते ततो न कश्चिद्दोषः तदपि न मनोरमं महाज्वालादौ स्खलनोपलब्धेस्तस्मादप्राप्यकारि चक्षुरिति स्थितम् नं० आ० म० (मनसो ऽप्राप्यकारिता मनः शब्देपि) तथाच विशेषावश्यके—

नयनमनसोरप्राप्यकारित्वमभिधित्सुर्नयनस्य तावदाह-

लोयणमपत्तविसयं, मणो व्व जमणुग्गहाइ सुण्णंति ।
जलसूरालोयाइसु, दीसंति अणुग्गहोवघाया ॥

अप्राप्तोऽसंबद्धोऽसंश्लिष्टो विषयो ग्राह्यवस्तुरूपो यस्य तदप्राप्तविषयं लोचनमप्राप्यकारीत्यर्थः इति प्रतिज्ञा । कुत इत्याह-यद्यस्मादनुग्रहादिशून्यमादिशब्दादुपघातपरिग्रहः बाह्यवस्तुकृतानुग्रहोपघातशून्यत्वादित्यर्थः अयं च हेतुः मनोवदिति दृष्टान्तः । यदि हि लोचनं ग्राह्यवस्तुना सह संबध्य तत्परिच्छेदं कुर्यात् तदाग्न्यादिदर्शने स्पर्शनस्येव दाहाद्युपघातः स्यात् कोमलतल्पाद्यवलोकने त्वनुग्रहो भवेत् न चैवं तस्मादप्राप्यकारि लोचनमिति भावः मनस्यप्राप्यकारित्वं परस्यासिद्धमिति कथं तस्य दृष्टान्तत्वेनोन्यास इति चेत्सत्यं किन्तु वक्ष्यमाणयुक्तिभिस्तत्र तत्सिद्धमिति निश्चित्य तस्येह दृष्टान्तत्वेन प्रदर्शनमित्यदोषः । अथ परो हेतोरसिद्धतामुद्भावयन्नाह (जलसूरेत्यादि) आदिशब्द आलोकशब्दश्च प्रत्येकमभिसम्बध्यते ततश्च जलादीनामालोके लोचनस्याऽनुग्रहो दृश्यते सूरादीनां त्वालोके उपघात इत्यतोऽनुग्रहादिशून्यत्वादित्यसिद्धो हेतुरित्यर्थः । इदमुक्तं भवति जलघृतनीलवसनवनस्पतीन्दुमण्डलाद्यवलोकने नयनस्य परमाश्वासलक्षणोनुग्रहः समीक्ष्यते सूरासितभित्त्यादिदर्शने तु जलविगलनादिरूप उपघातः संदृश्यत इत्यतः किमुच्यते (जमणुग्गहाइसुण्णंतीति) गाथार्थः ॥ अत्रोत्तरमाह—

मुज्झज्ज पाविउं रवि-कराइणा फरसणं व को दोसो ॥
मणिज्जाणुग्गहं पि व उवघायाभावओ सोम्मे ॥ २१० ॥

अयमत्र भावार्थः अस्मदभिप्रायानभिज्ञोऽप्रस्तुताभिधायी परो न हि वयमेतद्ब्रूमो यच्चक्षुषः कुतोऽपि वस्तुनः सकाशात्कदापि सर्वथैवानुग्रहोपघातौ न भवतस्ततो रविकरादिना दाहात्मकतापघातवस्तुना परिच्छेदानन्तरं पश्चाच्चिरमवलोकयतः प्रतिपत्तुश्चक्षुः प्राप्य समासाद्य स्पर्शनेन्द्रियमिव दह्येत दाहादिलक्षणस्तस्योपघातः क्रियत इत्यर्थः एतावता चाप्राप्यकारित्वक्षुर्बादिनामस्माकं को दोषो न कश्चिद् दृष्टस्य बाधितुमशक्य-

त्वादितिभावः। तया यत्स्वरूपेणैव सौम्यं शीतलं शीतरश्मिजलघृतचन्द्रादिकं वस्तु तस्मिश्चिरमवलोकिते उपघाताभावादनुग्रहमिव मन्येत चक्षुः को दोषः इत्यत्रापि संबध्यते न कश्चिदित्यर्थः इति गाथार्थः आह यद्युक्तन्यायेनोपघातकानुग्राहकवस्तुभ्य उपघातानुग्रहाभावं चक्षुषो न ब्रूषे तर्हि यद्ब्रूषे तत्कथय इत्याशङ्क्याह ॥

गंतुं न रूवदेसं, पासइ पत्तं सयं च नियमो यं ।
एत्तेण उ मुत्तिमया उवघायाणुग्गहो होज्जा ॥

अयं नियमः इदमेवाऽस्माभिर्नियम्यत इत्यर्थः किं तदित्याह रूपस्य देशो रूपदेशः आदित्यमण्डलादिसमाक्रान्तप्रदेशरूपस्तं गत्वा उत्प्लवनतस्तं समालिख्य चक्षुर्न पश्यति न परिच्छिनत्त्यन्यस्याश्रुतत्वाद्रूपमिति गम्यते (पत्तंसयंचत्ति) स्वयं वा अन्यत आगत्य चक्षुर्देशं प्राप्तं समागतं रूप चक्षुर्न पश्यति किंत्वप्राप्तमेव योग्यदेशस्थं विषयं तत्पश्यति अत्राह परो नन्वनेन नियमेनाप्राप्यकारित्वं चक्षुषः प्रतिज्ञातं भवति नच प्रतिज्ञामात्रेणैव हेतुपन्या समन्तरेण समीहितवस्तुसिद्धिरतो हेतुरिहवक्तव्यः (जमणुग्गहाइसुण्णंती) त्यनेन पुर्वोक्ता गाथावयवेन विषयकृतानुग्रहोपघातशून्यत्वलक्षणोयमभिहित एवेति चेदहो जराविधुरितस्येव सूरेर्विस्मरणशीलता यतो (जमणुग्गहाइसुण्णंतीत्यनेन) विषयादनुग्रहोपघातौ चक्षुषो निषेधयति (रुज्जेज्ज पाविउं रविकराइणा फरिसणंचे) त्यादिना तु पुनरपि ततस्तौ तस्य समनुजानीत अतो न विघ्नः कोप्येष वचन क्रम इति नैतदेवमभिप्रायापरिज्ञानाद्यतः प्रथमत एव विषय परिच्छेदमात्रकालेऽनुग्रहोपघातशून्यताहेतुत्वेनोक्ता पश्चात्तु चिरमवलोकयतः प्रतिपत्तुः प्राप्तेन रविकिरणादिना चन्द्रमरीचिनीलादिना वा मूर्तिमता सगत एव केनाप्युपघातकेनानुग्राहकेन च विषयेणोपघातानुग्रहौ भवेताम् । अपीत्यंतदेवाह । (एतेण उ मुत्तिमया इत्यादि) अनेनाभिप्रायेण तौ पुनरपि समनुज्ञायेते न विस्मरणशीलतया यदि पुनर्विषयपरिच्छित्तिमात्रमपि तमप्राप्यचक्षुर्न करोतीति नियम्यते तदा वह्निविषजलधिकण्टक-करवाल-करपत्र-सौवीराञ्जनादि परिच्छित्तावपि तस्य दाहस्फोटक्लेदपाटननीरोगतादिलक्षणोपघातानुग्रहप्रसङ्गः नहि समानायामपि प्राप्तौ रविकरादिना तस्य भवन्ति दाहादयो न वह्न्यादिभिः । तस्माद्व्यवस्थितमिदं विषयमप्राप्यैवं चक्षुः परिच्छिनत्ति अंजनदहनादिकृतानुग्रहोपघातशून्यत्वान्मनोवत् । परिच्छेदानन्तरं तु पश्चात्प्राप्तेन केनाप्युपघातकेन अनुग्राहकेण वा मूर्तिमता द्रव्येण तस्योपघातानुग्रहौ न निषिध्येते विषशर्करादिभक्षणे मूर्छास्वास्थ्यादय इव मनस इति । अत्राऽपरः प्राह-नयनान्निर्गत्य रश्मयो निर्गत्य प्राप्य च रविबिम्बरश्मय इव वस्तुप्रकाशयन्तीति नयनस्य प्राप्यकारिता प्रोच्यते सूक्ष्मत्वेन च तेषां वन्ह्यादिभिर्दाहादयो न भवन्ति रविरश्मिषु तथा दर्शनात्तदेतदयुक्ततरं तेषां प्रत्यक्षादिप्रमाणाग्राह्यत्वेन श्रद्धातुमशक्यत्वात्तथाविधानामप्यस्तित्वकल्पनेऽपि प्रसङ्गाद्वस्तुपरिच्छेदान्यथानुपपत्तेस्ते सन्तीति कल्प्यत इति चेन्न तानन्तरेणापि तत्परिच्छेदोपपत्तेः नहि मनसोरश्मयः सन्ति न च तदप्राप्तं । वस्तु परिच्छिनत्ति वक्ष्यमाणयुक्तिभ्यस्तस्य तत्सिद्धेः न च रविरश्म्युदाहरणमात्रेणाचेतनानां नयनरश्मीनां वस्तुपरिच्छेदो युज्यते नखदन्तभालतलादिगतशरीररश्मीनामपि स्पर्शविषयवस्तुपरिच्छेदप्रसङ्गादित्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः। तदेव मञ्जनज्वलनादिविषयविहितानुग्रहोपघातशून्यत्वलक्षणहेतोरप्राप्यकारितां चक्षुषः प्रसाध्य हेत्वन्तरेणापि तस्य तां प्रसाधयितुमाह-

जइ पत्तं गिण्हिज्जउ तग्गयमंजणरओमलाइयं ॥
पिच्छेज्ज यं न पासइ अपत्तकारि तओ चक्खु ॥ १२॥

यदि तु प्राप्तं विषयं चक्षुर्गृह्णीयादित्युच्यते तदा तद्गतमात्मसंबद्धमञ्जनरजोमलशलाकादिकं पश्यदवगच्छेत् तस्य निर्विवादमेव तत्प्राप्तत्वेनोपलब्धेः यस्माच्च न पश्यति ततोऽप्राप्तकारि चक्षुरिति स्थितम् । यद्यप्राप्यकारि चक्षुस्तर्ह्यप्राप्तत्वाविशेषात्सर्वस्याऽप्यर्थस्याविशेषेणग्राहकं स्यान्न प्रतिनियतस्येति चेन्न ज्ञानदर्शनावरणादेस्तत्प्रतिबन्धकस्य सद्भावान्मनसा व्यभिचाराच्च तथा ह्यप्राप्यकारित्वे सत्यपि नाविशेषेण सर्वार्थेषु मनः प्रवर्तते इन्द्रियाद्यप्रकाशितेषु सर्वथा अदृष्टाश्रुतार्थेषु तत्प्रवृत्त्यदर्शनादित्यलं प्रसंगेनेति गाथार्थः । तदेवं व्यवस्थापिता चक्षुषोऽप्राप्यकारिता-विशे० ॥

तदेवं नयनमनसोर्विस्तरेणाप्राप्यकारितायां साधितायां नयन पक्षेऽप्यपि दूषणशेषमुत्पश्यन् परःप्राह-

जइ नयणिंदि य पत्तकारि सव्वन्न गिण्हए कम्हा ॥
गहणागहणं किंकयमपत्त विसयत्त सामन्ने ॥ १ ॥

यद्युक्तं युक्तिभ्यो नयनेन्द्रियमप्राप्तकारि तर्हि सर्वमपि त्रिभुवनान्तर्वर्ति वस्तुनि कुरम्वं कस्मान्न गृह्णाति अप्राप्तित्वाविशेषादेतद्व्यक्तीकरोति अप्राप्तो विषयो यस्य तदप्राप्तिविषयं तद्भावोऽप्राप्तविषयत्वं तस्मिन् सामान्येऽविशिष्टेऽपि सति यदिदं कस्यचिदर्थस्य ग्रहणं कस्यचिदग्रहणं तत्किंकृतं किं निबन्धनं नेह किंचिन्निबन्धनमुत्पश्याम इतिभावः इतिगाथार्थः । तस्माद्भो आचार्य ? तस्य चक्षुषो विषयपरिमाणोऽनैयत्यमाप्नोतीत्येतदेवाह—

विसयपरिमाणमनियममपत्त विसयति तस्स मणसोव्व ।
मणसो वि विसय नियमो नक्कमइ जओ समवत्थ ।

विषयस्य ग्राहकस्य परिमाणमनियतमपरिमितं प्राप्नोति तस्य चक्षुष इति ज्ञानहेतुमाह अप्राप्तविषय इति कृत्वा मनसहावेति दृष्टान्तप्रयोगः यदप्राप्तमपि विषयं परिच्छिनत्ति न तस्य तत्परिमाणं युक्तं यथा मनसः । अप्राप्तं विषयमनुगच्छति चक्षुस्तस्मान्न तस्य तत्परिमाणं युक्तमिति । अथेह प्रयोगे दृष्टान्तस्य साध्यवैकल्ये सूरिरुपदर्शयति मनसो दृष्टान्तीकृतस्याप्राप्यकारिणो विषयनियमोऽस्त्येवेति शेषः। कुत इत्याह। (मन सत्ति) तदपिमनः सर्वेष्वर्थेषु न क्रामति न प्रसरति इति गाथार्थः । तथाहि—

अत्थगहणेसु मुज्झइ सत्तेसु वि केवलाई गम्मेसु ।
तं किं कयमग्गहणं अपत्तकारित्तसामण्णे ॥

अर्था एव मतेर्दुःप्रवेशत्वाद्गहनानि तेष्वनन्तेषु सत्स्वपि विद्यमानेष्वपि कथंभूतेष्वित्याह । केवलं केवलज्ञानमादिर्येषामवधिज्ञानागमादीनां तानि केवलादीनि तैर्गम्यन्ते ज्ञायन्ते केवलादिगम्यानि तेष्वेवं भूतेष्वर्थगहनेषु सत्स्वपि कस्यचिन्मन्दमतेर्जन्तोर्मनो मुह्यति कुण्ठी भवति । तदवगमनाय न प्रभवति तान् गहनभूतान् केवलादिगम्यान् सतोऽप्यर्थान्न गृह्णाति तात्पर्यं तत्र तदत्राहमपि भवन्तं पृच्छामि तदेतन्मनसोऽग्रहणमर्थानां किं कृतं किं निबन्धनमप्राप्तकारित्वसामान्येऽप्राप्तकारित्वे

तुल्येहीत्यर्थः । तस्मान्मनसोऽपि विषयपरिमाणसद्भावादनन्तरगाथोक्तसाध्यविकलो दृष्टान्त इति स्थितमिति गाथार्थः ॥ तत्किंकृतमग्रहणमर्थानामपीत्यत्रपराऽभिप्रायं आशङ्कमानःप्राह

कम्मोदय उवसाहा वज्जव्व नणु लोयणे वि तं तुल्लं ।
तुल्लो व उवालंभो एसो संपत्त विसए वि ॥

यत्केषांचिदर्थानां मनसो ग्रहणं तत्तदावरणकर्मोदयाद्वा स्वभावाद्वा इति परो ब्रूयात्तत्वेतल्लोचनेपि तुल्यं यतस्तदप्यप्राप्यकारित्वे तुल्योऽपि कर्मोदयात् तत्स्वभावाद्वा कांश्चिदेवार्थान् गृह्णाति न सर्वानिति तदेवं नयनस्य प्राप्यकारित्वेऽतिप्रसङ्गलक्षणं प्राप्तकारिवादिना यद्दूषणमुक्तं तत्परिहृतम् अथवा यो नयनमनसोः प्राप्यकारित्वमभ्युपगच्छति तस्याप्येतद्दूषणमापतत्येव यच्च द्वयोर्दूषणं न तदेकस्य दातुमुचितमित्येतच्चेतसि निधाय प्राह 'तुल्लोवेत्यादि' वा इत्यथवा एषोऽतिप्रसंगलक्षण उपालम्भस्तुल्यः समानः क्वेत्याह संप्राप्तविषयत्वेपि नयनमनसोरभ्युपगम्यमाने तथाह्यत्रापि शक्यते वक्तुं यदि प्राप्तमर्थं गृह्णाति चक्षुस्तर्हीतिसंप्राप्तमयनाञ्जनरजोमलशलाकादीन् कस्मान्नगृह्णाति। मनोऽपि प्राप्तान् सर्वानपि किमिति न गृह्णाति घटप्राप्तिकाले पटादयो न प्राप्ता एवेति चेन्न तदप्राप्तौ हेत्वभावात्तथाहि न तावत्कटकुड्यादयस्तेषामाचारकास्तैरन्तरितानामपि मेर्वादीनां मनसोऽपरिच्छेदानुभवात्कर्मोदयात्स्वभावाद्वा प्रतिनियतमेव मनः प्राप्नोतीति चेन्नन्वेतदप्राप्यकारिणो नयनस्यापि समानमिति गाथार्थः । तस्मात्किमिह स्थितमित्याह ॥

सामत्थाभावाओ मणोव्व विसयपरउ परिगएहेइ ॥
कम्मक्खओवसमओ साणुग्गहओ य सामत्थं ॥ १ ॥

चक्षुः सिद्धान्तनिर्दिष्टं नियतविषयपरिमाणात्परतो न गृह्णातीति प्रतिज्ञा चक्षुषश्चेह कर्तृत्वं प्रक्रमाद्गम्यते सामर्थ्याभावादिति हेतुर्मनोवदिति दृष्टान्तः सामर्थ्यभावो नयनस्य कुत इत्याह (कम्मक्खओ इत्यादि) तदावरणकर्मक्षयोपशमात् स्वानुग्रहतश्चाऽप्राप्तेष्वपि केषुचिद्योग्यदेशावस्थितेष्वर्थेषु परिच्छेदे कर्त्तव्ये लोचनस्य सामर्थ्यं भवति इदमुक्तं भवति अप्राप्तत्वे समानेऽपि येष्वर्थेषु ग्रहणविषये कर्मक्षयोपशमो भवति तथा स्वस्यात्मनो रूपाल्लोके नमस्कारादिसामग्र्याः । सकाशादनुग्रहो भवति तेष्वर्थेषु कर्मक्षयोपशमसद्भावाच्छेषसामग्र्यनुग्रहाच्चक्षुषो ग्रहणसामर्थ्यं भवति येषु त्वर्थेषु ग्रहणविषये कर्मक्षयोपशमः शेषसामग्र्यनुग्रहश्च नास्ति तेषु तस्य सामर्थ्याभाव इत्यर्थापत्तित एव गम्यते तस्मादव्यवस्थितमप्राप्यकारित्वं नयनस्य । विशे० ॥

इहसुगतमतानुसारिणः श्रोत्रमप्राप्यकारि प्रतिपद्यन्ते तथाच तद्ग्रन्थाः चक्षुः श्रोत्रं मनोऽप्राप्यकारीति तदयुक्तमिहाप्राप्यकारि तत्प्रतिपत्तुं शक्यते यस्य विषयकृतानुग्रहोपघाताभावो यथा चक्षुर्मनसोः ।श्रोत्रेन्द्रियस्य च शब्दकृत उपघातो दृश्यते सद्यो जातबालकस्य समीपे महाप्रयत्नताडितझल्लरीरणत्कारश्रवणतो यद्वा विद्युत्प्रपाते तत्प्रत्यासन्नदेशवर्तिनां निर्घोषश्रवणतो वधिरीभावदर्शनात् । शब्दपरमाणवो हि उत्पत्तिदेशादारभ्य सर्वतो जलतरंगन्यायेन प्रसरमभिगृह्णानां श्रोत्रेन्द्रियदेशमागच्छन्ति ततः संभवत्युपघातः । ननु यदि श्रोत्रेन्द्रियं प्राप्तमेव शब्दं गृह्णाति नाप्राप्तं तर्हि यथा गन्धादौ गृह्यमाणे न तत्र दूरासन्नादिभेदप्रतीतिरेवं शब्दोऽपि न स्यात् प्राप्तो हि विषयः परिगृह्यमानः सर्वोपि सन्निहित एव तत्कथं तत्र दूरासन्नादिभेदप्रतीतिर्भवितुमर्हति अथ च प्रतीयते शब्दो दूरासन्नादि तया तथा च लोके वक्तारः श्रूयते कस्यापि दूरे शब्द इति । अन्यच्च यदि प्राप्तः शब्दो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण तर्हि चाण्डालोक्तोऽपिशब्दः श्रोत्रेन्द्रियेण श्रोत्रेन्द्रियसंस्पृष्टो गृह्यते इति श्रोत्रेन्द्रियस्य चाण्डालस्पर्शदोषप्रसंगः तन्न श्रेयः पदवीप्रतिष्ठामभितिष्ठति श्रोत्रेन्द्रियस्य प्राप्यकारित्वं तदेतदिति महामोहमलीमसभाषितं यतो यद्यपि शब्दोऽप्राप्तो गृह्यते श्रोत्रेन्द्रियेण तथाऽपि यत उत्थितः शब्दस्तस्य दूरासन्नत्वे शब्देऽपि स्वभाववैचित्र्यसंभवात् दूरासन्नादिभेदप्रतीतिर्भवति । तथाहि-दूरादागतः शब्दः क्षीणशक्तित्वात् खिन्न उपलक्ष्यते स्पष्टरूपो वा ततो लोके लोको वदति दूरे शब्दः श्रूयते यस्य च वाक्यस्यायं भावार्थो दूरादागतः शब्द श्रूयते इति स्यादेतदेवमतिप्रसंगः प्राप्नोति तथाह्येतदपि वक्तुं शक्यते दूरे रूपमुपलभ्यते किमुक्तं भवति दूरादागतं रूपमुपलभ्यते ततश्चक्षुरपि प्राप्यकारि प्राप्नोति न चेष्यते तस्मान्नैतत्समीचीनमिति तदयुक्तं यत इह चक्षुषो रूपकृतावनुग्रहोपघातौ नोपलभ्येते श्रोत्रेन्द्रियस्य तु शब्दकृत उपघातोऽस्ति एतच्च प्रागेवोक्तं ततो नातिप्रसंगादानमुपपत्तिमत् । अन्यच्च प्रत्यासन्नोऽपि जनः पवनस्य प्रतिकूलमवतिष्ठमानः शब्दं न शृणोति पवनवर्त्मनि तु वर्तमानो दूरदेशस्थितोऽपि शृणोति तथाच लोके वक्तारो न वयं प्रत्यासन्ना अपि त्वदीयं वचः शृणुमः पवनस्य प्रतिकूलमवस्थानात् यदि पुनरप्राप्तमेव शब्दं रूपमिव जनाः प्रमिणुयुस्तर्हि वातस्य प्रतिकूलमप्यवतिष्ठमाना रूपमिव शब्दं यथावस्थितं प्रत्यासन्नाः प्रमिणुयुर्न च प्रमिणवन्ति तस्मात्प्राप्ता एव परमाणवः श्रोत्रेन्द्रियेण परिगृह्यन्ते इत्यवश्यमभ्युपगन्तव्यं तथा च सति पवनस्य प्रतिकूलमप्यवतिष्ठमानानां श्रोत्रेन्द्रियं न शब्दपरिमाणवो वैपुल्येन पाप्नुवन्ति तेषामन्यथा वातेन नीयमानत्वात् ततो न ते शृण्वन्तीति न काचित् क्षितिः । यदपि चोक्तं चाण्डालस्पर्शदोषः प्राप्नोतीति तदपि चेतनाविकलपुरुषभाषितमिवासमीचीनं स्पर्शास्पर्शव्यवस्था या लोके काल्पनिकत्वात् तथाहि न स्पर्शस्य व्यवस्था लोके पारमार्थिकी तथाहि यामेव भुवमग्रे चाण्डालः स्पृशन् प्रयाति तामेवपृष्ठतः श्रोत्रियोऽपि, तथा यामेव नावमधिरोहतिस्म चाण्डालस्तामेवारोहति श्रोत्रियोऽपि, तथा स एव मारुतश्चाण्डालमपि स्पृष्ट्वा श्रोत्रियमपि स्पृशति, न च तत्र लोके स्पर्शदोषव्यवस्था तथा शब्दपुद्गलसंस्पर्शेऽपि न भवतीति न कश्चिद्दोषः । अपि च यदा लोके केतकीदलनिचयं शतपत्रादिपुष्पनिचयं वा शिरसि निबध्य वपुषि वा मृगमदचन्दनाद्यवलेपनमारचय्य विपणिं वीथ्यामागत्य चाण्डालोऽवतिष्ठते तदा तत्केतकीदलादिगन्धपुद्गलाः श्रोत्रियादिनासिकास्वपि प्रविशन्ति ततस्तत्रापि चाण्डालस्पर्शदोषःप्राप्नोतीति तद्दोषभयान्नासिकेन्द्रियमप्राप्यकारि प्रतिपत्तव्यं नचैतद्भवतोऽप्यागमे प्रतिपाद्यते ततो बालिशजल्पितमेतदिति कृतं प्रसंगेनेति।नं०।आ.म.।

तथाचरत्नावतारिकायाम् "बौद्धाः पुनरिदमाहुः श्रोत्रं न प्राप्य बुद्धिमादधे । दिग्देशव्यपदेशान् करोति शब्दे यतो दृग्वत् ॥ ७७ ॥ तथाहि । प्राच्यामत्रविजृम्भते जलमुचा मन्द्रगर्जितं गर्जितं प्रोन्मीलन्त्यतमेव चातकरवो वामक्षणं दक्षिणः। केकाः केकिकुटुम्बकस्य विलसन्त्येताः कलाः काननाद्दिग्देशव्यपदेशयानिति न किं शब्देस्ति संप्रत्ययः ॥ ७८ ॥ प्राप्यकारि यदि तु श्रवणं स्यात्तर्हि तत्र न कथंच न सैषः। प्रस्तुतः समुदयाद्व्यपदेशः शर्करास्पृशि यथा रसनायाम् ॥ ७९ ॥ वेश्यानुरागप्रतिमं तदेतत् सुरूपृष्टदृष्टव्यभिचारदोषात्।घ्राणं यदेवदू

व्यपदेशभाजं प्राप्तप्रकाशं कुरुते मनीषाम् ॥८७॥ तथाच "मन्दंमन्दमुदेत्ययं परिमलप्राग्माधवीमण्डपाद्भूयः सौरभमुद्गमन्त्युपवने फुल्लाःस्फुटं मल्लिकाः । गन्धो बन्धुर एष दक्षिणदिशः श्रीचन्दनात्प्राप्तवानित्येतन्ननु विद्यते तनुभृतां घ्राणात्तया प्रत्ययः ॥ ८१ ॥ अस्ति त्वगिन्द्रियेणापि व्यभिचारविनिश्चयः । शेमुषीमादधानेन दिग्देशव्यपदेशिनी ॥८२॥ तथाहि । सेयं समीरलहरीहरिचन्दनेन्दु-संवादिनी वनभुवः प्रसभं प्रवृत्ता । स्फीतस्फुरत्पुलकपल्लवितांगयष्टिमातनोति तरुणी करपल्लवश्च ८३ अथानुमानादधिगम्य तेषां हेतूंस्ततस्तद्व्यपदेशिनीधीः । न घ्राणतः स्पर्शनतश्च तादृक्प्रत्यक्षरूपा प्रथते मनीषा ॥ ८४ ॥ श्रोत्रेऽपि सर्वं तदिदं समानमालोकमानोऽपि न मन्यसे किम् । हृद्यव्यलीकामपिकामिनीनां यत्संमन्यते कामुक एव साध्वीम्८५ स्मृत्वा यथैव प्रतिबन्धमाशु शंखादिशब्दोऽयमिति प्रतीतिः । प्राच्यादिदूरादिगतेऽपि शब्दे तथैव युक्ता प्रतिपत्तिरेषा ॥ ॥ ८६ ॥ दिग्देशानां श्रुतिविषयता किंच नो युक्तियुक्ता युक्तत्वे वा भवति न कथं ध्यानरूपत्वमेषाम् । तस्माद्भिन्नप्रमिति विषयास्ते विशिंषन्ति शब्द सिद्धे चैवं भवतु सुतरां साधने साध्यसिद्धिः ॥९०॥ अपिच । गृह्यते यदि विनैव संगतिं किं तदानुगुणमारुते ध्वनौ । दूरतोपि श्रवणा समुन्मिषेदन्यया तु निकटेऽपि नैव सा ॥ ८८ ॥ मुहुर्महति मन्थरं स्फुरति सानुलोमागमे समुल्लसितवल्लकीक्वणकलाकलापप्लुता । सकामतनकामिनी कलितयोजनाम्बरा न किं निशि निशम्यते सपदि दूरतः काकली ॥ ८९ ॥ पटुघटितकपटसंपुटौघे भवति कथं सदनेऽपि शब्दबुद्धिः । पटुघटितकपाटसंपुटौघे भवति कथं सदनेऽपि गन्धबुद्धिः ॥ ९० ॥ तथाहि । कर्पूरपारीपरिरंभभाजी श्रीखण्डखण्डे मृगनाभिमिश्रे । धूमायमाने पिहितेप्यगारे गन्धप्रबन्धो बहिरभ्युपैति ॥ ९१ ॥ द्वारावृतेऽपि सदने प्रणयप्रकर्षान्देवं प्रिये स्फुरदपत्रपया स्खलंती । द्वारि स्थितस्य सरसाकुलबालिकायाः कर्णातिथीभवति मन्मथसूक्तिमुद्रा ॥९२॥ एवं च प्राप्त एवैष शब्दः श्रोत्रेणगृह्यते । श्रोत्रस्यापि ततः सिद्धानिर्बाधा प्राप्यकारिता, ॥९३॥ रत्ना० २ प० ॥

(१०) संप्रति इन्द्रियाणां विषयपरिमाणनिरूपणार्थमाह–

सोइंदियस्स णं भंते ! केवतिए विसए पन्नत्ते ? गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागे उक्कोसेणं बारसहिं जोयणेहिंतो छिन्ने पुग्गले पुट्ठे पविट्ठाइं सद्दाइं सुणेइ । चक्खिदियस्स णं भंते ! केवतिए विसए पन्नत्ते ? गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागो उक्कोसेणं सातिरेगाओ जोयणसयसहस्साओ अच्छिन्ने पुग्गले अपुट्ठे अपविट्ठाइं रूवाइं पासति । घाणिंदियस्स पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागो उक्कोसेणं नवहिं जोयणेहिं छिन्ने पोग्गले पुट्ठे पविट्ठाइं गंधाइं अग्घाइं । एवं जिब्भिंदियस्स वि । फासिंदियस्स वि ॥

इह श्रोत्रादीनि प्राप्तविषयपरिच्छेदत्वात् अङ्गुलासंख्येयभागादप्यागतं शब्दादिद्रव्यं परिछिन्दन्ति नयनं वा प्राप्यकारीति तज्जघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयभागादव्यवहितं परिच्छिनत्ति किमुक्तम्भवति जघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयभागमात्रे व्यवस्थितं पश्यन्ति ननु ततोऽप्यतिरिक्त-मिति प्राणिप्रसिद्धश्चायमर्थः । तथाच नातिसन्निकृष्टमञ्जनरजोमलादिकं चक्षुः पश्यति । उक्तश्च– "अवरमसंखेज्जगुणं भागातो नयणवज्जाणं । संखेज्जंगुलभागा नयणस्स इत्ति" उत्कर्षतस्तु श्रोत्रेन्द्रियं द्वादशभ्यो योजनेभ्य आगतान् अच्छिन्नान् अव्यवहितान् नान्यैः शब्दान्तरैर्वातादिकैर्वा प्रतिहतशक्तिकानित्यर्थः पुद्गलान् अनेन पौद्गलिकशब्दो नाम्बरगुण इति प्रतिपादितम् । यथात्र शब्दस्य पौद्गलिकता तया तत्त्वार्थटीकायाम् प्रपञ्चितमिति न भूयः प्रपञ्च्यते स्पृष्टान् स्पृष्टमात्रान् शब्दान् प्रविष्टान् निर्वृतीन्द्रियमध्यप्रविष्टान् शृणोति न परतोऽप्यागतान् कस्मादिति चेदुच्यते परत आगतानां तेषां मन्दपरिणामस्वभावात् तथाहि परतः आगताः खलु ते शब्दपुद्गलास्तया स्वाभाव्यात् मन्दपरिणामास्तयोपजायन्ते येन स्वविषयं श्रोत्रविज्ञानं नोत्पादयितुमीश्वराः । श्रोत्रेन्द्रियस्यापि तत्तथाविधमद्भुततरं बलं न विद्यते येन परतोऽपि आगतान् शब्दान् शृणुयादिति चक्षुरिन्द्रियमुत्कर्षतः सातिरेकात् योजनशतसहस्रादारभ्याच्छिन्नान् कटकुड्यादिभिरव्यवाहितान् पुद्गलान् अस्पृष्टान् दूरस्थितान् अत एवाप्रविष्टान् (रूवाइत्ति) रूपात्मकान् पश्यति परतोऽव्यवहितस्यापि परिच्छेदे चक्षुषः शक्त्यभावात् नन्वङ्गुलमिह त्रिधा तद्यथा आत्माङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलञ्च तत्र "जेणं जयामणासा तेसिं जं होइ माणरूवं तं । तं भणियमिहायांगुलभणियपमाणं पुण इमन्तु" इत्येवं रूपमात्माङ्गुलं " परमाणू तसरेणू रहरेणू अग्गयं च वालस्स । लिक्खा जूया य जवा अट्ठगुणा विवड्ढिया कमसो । तत्रेन्द्रियविषयपरिमाणं किमात्माङ्गुलेनाहोश्वित् उच्छ्रयांगुलेन उच्यते आत्माङ्गुलेन तथा चाह चक्षुरिन्द्रियविषयपरिमाणचिंतायां भाष्यकृत् " अप्पत्तकारि नयणं मणो य नयणस्स विसयपरिमाणं । आयांगुलेण लक्खं अयरित्तं जोयणाणं तु "। प्रज्ञा. १५ पद ।

अंगुलजोयणलक्खो समहिओ नव बार मुक्कसो विसओ ।
चक्खू तिय–सोयाणं अंगुल असंखभागियंते ॥

अस्या व्याख्या-स्वं च तदंगुलं च स्वांगुलं भगवद्दष्टान्तादेरारभ्य यस्ययद्भवति तेनांगुलेन योजनलक्षः समधिकः किंचिद्विषयोत्थपरिच्छित्तेश्चक्षुषः नव द्वादशयोजनानि सांगुलेनेत्यत्रापि द्रष्टव्यः । उत्कर्षत उत्कृष्ट ततस्त्रिश्रोत्राणां यथाक्रमं योज्यं तत्र त्रयाणां स्पर्शनरसनघ्राणानां नव योजनानि श्रोत्रेन्द्रियस्य पुनर्द्वादश जघन्यतः पुनरंगुलासंख्येयभागिति गाथार्थः । दर्श० । ननु देहप्रमाणमुच्छ्रयांगुलेन क्रियते देहाश्रितानि चेन्द्रियाणि ततस्तेषां विषयपरिमाणमपि उच्छ्रयांगुलेन कर्तुमुचितं कथमुच्यते आत्मांगुलेनेति नैष दोषः यद्यपि हि नाम देहाश्रितानीन्द्रियाणि तथापि तेषां विषयपरिमाणमात्मांगुलेनैकदेहानन्यत्वाद्विषयपरिमाणस्य तथा चामुमेवार्थमाक्षेपपुरस्सरं भाष्य कृदप्याह । "णणु भणियमुस्सयंगुल, पमाणतो जीवदेहमाणाइं । देहपमाणं तं चिय न उ इंदियविसयपरिमाणं" ॥ १ ॥ अत्र देहपमाणन्तं चिय इति यत्र उच्छ्रयांगुलमेयत्वं नोक्तं तद्देहप्रमाणमात्रमेव नत्विन्द्रियाविषयपरिमाणं तस्यात्माङ्गुलप्रमेयत्वादिति अथ यदि विषयपरिमाणमिन्द्रियाणामुच्छ्रयाङ्गुलेन स्यात्ततः को दोष आपद्येत पञ्चधनुःशतानि मनुष्याणां विषयव्यवहारविच्छेदस्तथाहि यद्भरतस्यात्माङ्गुलं तन्किल प्रमाणाङ्गुलं तच्च प्रमाणाङ्गुलमुच्छ्रयाङ्गुलसहस्रेण भवति– "उस्सेहंगुलमेगं हवइ पमाणांगुलसहस्सगुणमितिवचनात्" । ततो भरतसगरादिचक्रवर्तिनां या अयोध्यादयो नगर्यो ये तु स्कन्धावारा आत्माङ्गुलेन द्वादशयोजनायामतया सिद्धान्ते प्रसिद्धास्ते उच्छ्रयाङ्गुलप्रमित्या अनेकानि योजनसहस्राणि स्युः तथा च सति तत्रायुधशालादिषु ताडितभेर्यादिशब्दश्रवणेनसर्वेषामा

पद्येत "बारसहिंजोयणेहिं आभिगिएहपसद्दं"इतिवचनात् । अथ च समग्रनगरव्यापी समस्तस्कन्धावारव्यापी च विजयढक्कादि शब्द आगमे च प्रतिपाद्यते तथैव च जनव्यवहारस्तत एवमागमे प्रसिद्धः पञ्चधनुः शतादिमनुष्याणां विषयव्यवहारो व्यवच्छेदं माप्रापदित्यात्माङ्गुलेनेन्द्रियाणां विषयपरिमाणमवसातव्यं नोच्छ्रयांगुलेन तथाजाप्यक्तत्–"जं तेण पंचधणुसय, नरादि विसयविवहारवोच्छेओ । पावइ सहस्सगुणियं. जेण पमाणंगुलं तत्तो" ॥ १ ॥ अत्र तस्मादात्माङ्गुलेनैवेन्द्रियाणां विषयपरिमाणं नोच्छ्रेधाङ्गुलेनेति । उपसंहारवाक्यं स्वतः परिज्ञावनीयम ॥ प्रज्ञा० १५ पद ॥ अपिच यानि देहस्यात्मभूतान्येवेन्द्रियाणि तान्यपि तावत्सर्वाण्युच्छ्रयांगुलेन मीयन्ते किंपुनरिन्द्रियविषयपरिमाणमिति दर्शयति ॥

इंदियमाणे वि तयं, जयणिज्जं जंति गाउआइणि ।
जिब्भिंदियाइमाणं, संववहारे वि रुज्झेज्जा ॥

इन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि तानि चेह "कायव्व पुप्फुगोल य मसूरअइमुत्तयस्स कुसुमं" चेत्यादिना प्रोक्तानि द्रव्येन्द्रियाणि गृह्यन्ते तेषां मानं प्रमाणमङ्गुलासंख्येयभागादिकं तत्रापि-कर्तव्ये गृहीतव्ये बोधव्य ना तदुच्छ्रयांगुलं भजनीयं क्वापि व्यापार्यते क्वापि नेत्यर्थः स्पर्शनेन्द्रियमेकं तेन मीयते शेषाणि त्वात्मांगुलेनैवेति भावः कुत इत्याह (जमित्यादि) यद्यस्मात्रिगव्यूतीत्यादिमानानां युगलधर्मिणां जिह्वेन्द्रियादिमानं यद्युच्छ्रयांगुलेन गृह्येत तदा संव्यवहारे कल्पद्रुमरसादिपरिज्ञानलक्षणे विरुद्ध्येत न घटेतेत्यर्थः । इदमुक्तं भवति " बाहल्लओ य सव्वाइं अंगुल असंखभागं एमेव पुहुत्तओ नवरं अंगुलपुहत्तस्स णं इत्यादि वचनात् अंगुलप्रथक्त्वविस्तरं जिह्वेन्द्रियं निर्णीतं त्रिगव्यूतादिमानानां च जन्तूनां च तदनुसारितया विशालानि तुण्डानि जिह्वा च ततो यद्युच्छ्रयांगुलेन तेषां क्षुरप्राकारतयोक्तस्य जिह्वेन्द्रियस्यांगुलपृथक्त्वलक्षणो विस्तरो गृह्येत तदाऽत्यल्पतया सर्वामपि जिह्वां न व्याप्नुयात् ततश्च सर्वव्यापितया रसवेदनलक्षणो व्यवहारो न घटते तस्मादात्मांगुलेनैव जिह्वादिमानं घटते ततश्च देहात्मभूतानीन्द्रियाण्यपि सर्वाण्युच्छ्रयांगुलेन यदा न मीयन्ते तदा इन्द्रियविषयपरिमाणस्य दूरे वार्ता इति गाथार्थः । तदेवं " उस्सेहपमाणओ मिणे देहं " इत्यत्र पारिशेष्याद्देहशब्देन यल्लभ्यते तद्दर्शयन्नाह—

तणुमाणं चिय तेणं, हविज्ज भणियं सुए वि तं चेव ।
एएण देहमाणाइ, नारयाईण मिज्जन्ति ।

तस्मादिन्द्रियपरिमाणे इन्द्रियविषयपरिमाणे चैकान्तेनोच्छ्रयांगुलेनेष्यमाणे दोषस्य दर्शितत्वात्पारिशेष्यात्त्वनुमानमेव तेनोत्सेधांगुलेन भवेन्न पुनरिन्द्रियपरिमाणं विषयपरिमाणं चेति भावः ॥ युगलधर्मिणां रसवेदनव्यवहारस्य चक्रवर्तिभरतनगर्यादिषु भेर्यादिशब्दश्रवणव्यवहारस्य चाऽभावप्रसङ्गस्य दर्शितत्वादिति । किंचेन्द्रियपरिमाणं तद्विषयपरिमाणं चोच्छ्रयांगुलेन परः स्वमनीषिकयाऽर्थां पत्त्यैव ब्रूते-न पुनः श्रुते साक्षादेतत् क्वाप्यऽभिहितं किं पुनस्तर्हि साक्षात्तत्राऽभिहितमित्याह (भणिअं सुए वि तं चेवेत्यादि) श्रुतेऽपि तदेव देहमानमेवोच्छ्रयांगुलेन भणितं नान्यदिति केन पुनर्निग्रन्थेनेत्युक्तेऽभिहितमित्याह (एएणेत्यादि) अर्थनिर्देश एवायं सूत्रालापकस्त्वेव द्रष्टव्यस्तद्यथा "इयएणं उस्सेहंगुलपमाणेणं नेरइय तिरिक्खजोणिय मणुस्सदेवाणं सरीरोवगाहणा उ मिज्जन्ति" ॥ तदस्मिन् सूत्रे शरीरावगाहनैवोच्छ्रयांगुलमेयत्वेनोक्तो नत्विन्द्रियपरिमाणाद्यतस्तदात्मांगुलेनैव द्रष्टव्य मिति गाथार्थः ॥ विशे० ॥

तस्मात्सर्वमिन्द्रियविषयपरिमाणमात्माङ्गुलेनैवेति स्थितं ननु भवत्वात्मांगुलेन विषयपरिमाणं तथाधिकृतसूत्रोक्तं चक्षुरिन्द्रिय विषयपरिमाणं न घटते अधिकस्यापि तद्विषय परिमाणस्यागमान्तरे प्रतिपादनात् तथाहि–पुष्करद्वीपार्द्धे मानुषोत्तर पर्वतसमीपवर्तिनो मनुष्याः कर्कसंक्रान्तौ प्रमाणांगुलनिष्पन्नैः सातिरेकैः एकविंशति योजनलक्षैर्व्यवस्थितमादित्यमवलोकमानाः प्रतिपाद्यन्ते ॥ शास्त्रान्तरे च तथा तद्ग्रन्थाः " इगवीसं खलु लक्खा, चउतीसं चेव तह सहस्साइं-तह पंचसया भणिया, सत्ततीसाए अतिरित्ता ॥ १॥ इइ नयण विसयमाणं, पुक्खरवरदीवद्धवासमणुयाणं । पुव्वेण य अवरेण य.पिहिं पिहिं होइ मणुयाणं॥२॥ इत्यादि ॥ ततः कथमधिकृत सूत्रात्मांगुलेनापि घटते प्रमाणांगुलेनापि व्यभिचारिभावात् । उक्तञ्च– " लक्खेहिं एक्कवीसाए, सायरं गेहिं पुक्खरद्धंमि ॥ उदए पेच्छन्ति नरा, सूरं उक्कोसए दिवसं ॥३॥ ण य णिंदियस्स तम्हा, विसयप्पमाणं जहा सुए भणियं ॥ आउस्सेहपमाणं गुलाणएक्केण वि न जुत्तं ॥ ४ ॥ " प्रज्ञा० १५ पद ।

ननु पुष्करवरद्वीपस्य मानुषोत्तरपर्वतद्विधाकृतस्यार्वाग्भागवर्तिन्यर्द्धे मानुषोत्तरसन्निधावुत्कृष्टे दिवसे कर्कटकसंक्रान्त्यामुदये उपलक्षणत्वादस्तसमये च नरा मनुष्याः सूरमादित्यं पश्यन्ति अवलोकयंति, कियद्दूरं व्यवस्थितमित्याह सातिरेकैरेकविंशतिलक्षैर्योजनानां । एतदुक्तं भवति " सियालीससहस्सा,दोयसया जोयणाण तेवट्ठा । एगवीससट्ठिभागा कक्कडमाइम्मिपेच्छनरा " इति वचनाद्यथादत्र कर्कसंक्रातावुत्कृष्टे दिवसे एतावति दूरे व्यवस्थितं सूर्यं मनुष्याः पश्यन्ति यथा–पुष्करार्द्धमानुषोत्तरसमीपे प्रमाणंगुलनिष्पन्नैः सातिरेकैरेकविंशतियोजनलक्षैर्व्यवस्थितमादित्यं तत्र दिने तन्निवासिनो लोकाः समवलोकयन्ति तत्र भ्रमति बाहुल्यात्सूर्याणां च शीघ्रतरगतित्वादुक्तं च " इगवीसमित्यादि " तस्मान्नयनेन्द्रियस्य सातिरेकयोजनलक्षस्वरूपं विषयपरिमाणं यथा श्रुते प्रज्ञापनादिकेऽभिहितं तथा तेन प्रकारेणात्मांगुलोत्सेधांगुलप्रमाणांगुलानामेकेनापि गृह्यमाणं न युक्तं प्रमाणांगुले निष्पन्नस्यापि योजनलक्षस्य च निष्पन्नसातिरेकैकविंशतियोजनलक्षेभ्यः एकविंशतितमभागवर्तित्वेन बृहदन्तरत्वात्तस्मादेकत्र सातिरेकं लक्षमन्यत्र सातिरेकैकविंशतिलक्षाणि योजनानां नयनस्य विषयप्रमाणंब्रुवतः श्रुतस्य पूर्वापरविरोध इति परस्योक्तमिति गाथाद्वयार्थः ॥ विशे० ॥ तथा–नयनस्य विषयोऽप्रकाशकवस्तुपर्वताद्याश्रित्यात्मांगुलेन सातिरेकं योजनलक्षं स्यात् प्रकाशकेत्वादित्यचन्द्रादिवदधिकमपिविषयपरिमाणं स्यात् नात्र विषये नियमः क्वापि निर्दिष्टोऽस्ति सिद्धान्ते यतः पुष्करवरद्वीपादि मानुषोत्तरपर्वतसमीपे कर्कसंक्रान्तौ मनुष्याः प्रमाणांगुलजवैः सातिरेकैरेकविंशति योजनलक्षैर्व्यवस्थितं रविं पश्यन्तः प्रोच्यन्ते शास्त्रान्तरे इति तंदु० ।

सत्यमेतत् । केवलमिदं सूत्रं प्रकाश्यविषयं द्रष्टव्यं न तु प्रकाशकविषयं ततः– प्रकाशकोधिकरणमपि विषयपरिमाणं न विरुध्यते-इति न कश्चिद्दोषः । कथमेव विधोऽर्थोऽवसीयत

इति चेदुच्यते पूर्वसूरिकृतव्याख्यानात् सकलमपि हि कालिकश्रुतं पूर्वसूरिकृतव्याख्यानानुसारेणैव व्याख्यानयन्ति महाधियो न यथाक्षरमात्रसन्निवेशं पूर्वगतसूत्रार्थसङ्ग्रहपरतया, कालिकस्तु तस्य क्वचित्सङ्क्षिप्तस्याप्यर्थस्य महता विस्तारेण क्वचिद्विस्तारवतोप्यतिसंक्षेपणाभिधाने अर्वाक्तनैः स्वमति यथावस्थितार्थतया ज्ञातुमशक्यत्वादत एवोक्तमिदमन्यत्र– " जं जह भणियमित्यादि" तस्मात् पूर्वसूरिकृतव्याख्यानान्नाधिकृतग्रन्थविरोधः ॥ आहच भाष्यकृत् " सुत्ताभिप्पाओ यं पयासयणिज्जे तयं न उ पयासए। वक्खाणओ विसेसो न हि संदेहादिलक्खणया। प्रज्ञा० १५ पद ॥

सातिरेकयोजनलक्षं नयनविषयप्रमाणं ब्रुवतः सूत्रस्यायमभिप्रायः इयं विवक्षा यदुत स्वयं तेजोरूपप्रकाशरहितत्वात्परप्रकाशनीयं यद्वस्तु पर्वतगर्तादिकं तत्रैव तत्सातिरेकयोजनलक्षं नयनविषयप्रमाणतया द्रष्टव्यं। नतु स्वयमेव तेजोयुक्तत्वेन प्रकाशे चन्द्रार्कादिकं प्रकाशके वस्तुनि, एतदुक्तं भवति कश्चिन्निर्मलचक्षुर्जीवः सातिरेकयोजनलक्षे स्थितं पर्वतादिकं वीक्षत इति प्रकाशनीयपर्वतगर्तादिके वस्तुनि नयनस्य तद्विषयप्रमाणमुक्तं प्रकाशकत्वादित्यादिकेऽनियमः । कुतः पुनरयं सूत्राभिप्रायो गम्यत, इत्याह–व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः कर्तव्या नतु संदेहादुभयपक्षोक्तिलक्षणत्वात्सूत्रस्य सर्वज्ञप्रणीतस्यालक्षताऽसमञ्जसाभिधायिता व्यवस्थापनीया व्याख्यानात्सूत्रं विषयविभागेन धारणीयं न तूभयपक्षोक्तिमानभ्रमितैस्तद्विरोध उद्भावनीय इत्यर्थः। उक्तंच । "जं जह सुत्ते भणियं तहेव जइ तं वियालणा नत्थि। किं कालियाऽणुओगो दिट्ठो दिट्ठिप्पहाणेहिं । " तदेवमप्राप्तकारिता विचारप्रक्रमेण नयनस्य विषयप्रमाणमुक्तम ॥ विशे० ॥

तथा घ्राणेन्द्रियजिह्वेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रियाणि गन्धादीनुत्कर्षतो नवयोजनेभ्यः आगतान् अच्छिन्नान् द्रव्यान्तरैरप्रतिहतशक्तिकान् परिच्छिन्दति न परत आगतान् परत आगतानां मन्दपरिणामत्वाद्भावात् घ्राणादीन्द्रियाणां च तथारूपाणामपि तेषां परिच्छेदं कर्तुमवशक्यत्वात्–आह च भाष्यकृत् । "बारसहिंतो सुत्तं, सेसाणं नवहि जोयणेहिंतो । गिण्हंति पत्तमत्थं एत्तो परतो न गिण्हंति " (प्रज्ञा० १५ पद) मेघगर्जितादिशब्दमुत्कृष्टतो द्वादशयोजनेभ्यः समायातं गृह्णाति श्रोत्रम, उक्तशेषाणि त्विन्द्रियाणि घ्राणरसनस्पर्शनलक्षणानि गन्धरसस्पर्शलक्षणमर्थमुत्कर्षतो नवयोजनेभ्यः प्राप्तं गृह्णन्ति॥ इतः परतोऽप्यायातं शब्दादिकमेतानि न गृह्णन्ति। ननु मेघगर्जितादि विषयः शब्दः प्रथमप्रावृषि दूरे प्रथममेघवृष्टौ सत्यां मृत्तिकादिगन्धश्च दूरादप्यायातो गृह्यमाणः समनुभूयते रसस्पर्शौ तु कथमिति चेदुच्यते–दूरादागतानां गन्धद्रव्याणां रसोपि तावत्कश्चिद्भवत्येव स च तेषां जिह्वासंबन्धे सति यथासंभवं कदाचित् केनचित् गृह्यत एव। तथा च वक्तारो भवन्ति "कटुकस्य तीक्ष्णादेर्वा वस्तुनः संबंधी अयं गन्ध" इति । यदिह कटुकत्वं तीक्ष्णादित्वं चोच्यते तद्रसस्यैव धर्मस्ततश्च ज्ञायते जिह्वासंबन्धि तेषां कटुकादिरसोऽपि गृह्णीत इति स्पर्शोऽपि शीतादिदूरादापि शिशिरः पद्मसरः सरित्समुद्रादेर्मध्येनाया तस्य वातादेरनुभूयत एवेति । यद्येवं तर्हि द्वादशनवयोजनेभ्यः परतोप्यायाताः शब्दगन्धादयः किमिति न गृह्यन्त इत्याह–

दव्वाणं मंदपरिणा–मत्ता परओ न इंदियबलं पि ।
अवरमसंखिज्जंगुल–भागओ नयणवज्जाणं ॥

द्वादशनवयोजनेभ्यः परतः समायातानां शब्दादिगन्धादिद्रव्याणां मन्दपरिणामत्वान्न खलु परतः समायातानां तेषां तथाविधपरिणामो भवति येन श्रोत्रघ्राणादिविज्ञानं जनयेयुः। श्रोत्रादीन्द्रियाणामपि च तथाविधं बलं न भवति येन परतः समायातानि शब्दादिद्रव्याणि गृहीत्वा स्वविज्ञानं जनयन्तु तदेवमुक्तमिन्द्रियाणां उत्कृष्टं विषयपरिमाणम् । अथ जघन्यं तद्विभणिषुराह (अवरमित्यादि) अवरं जघन्यं विषयप्रमाणमुच्यते किमित्याह। असंख्याततमादङ्गुलादसंख्येयभागादागतं गन्धादिकं घ्राणादीनि गृह्णन्ति किमेतत्सर्वेषामपीन्द्रियाणां जघन्यविषयप्रमाणं नेत्याह नयनवर्जानां नयनस्य तर्हि का वार्ता इत्याह–

संखिज्जइ भागाओ, नयणस्स मणस्स न विसयपमाणं।
पोग्गलमित्तनिबंधा, भावाओ केवलस्सेवा ॥

अङ्गुलासंख्येयभागादङ्गुलसंख्येयभागमवधी कृत्वा नयनस्य जघन्यं विषयपरिमाणमतिसंनिकृष्टस्याञ्जनशलाकारजोमलादेस्तेनानुपलम्भादिति भावः। मनसस्तु क्षेत्रतो नास्त्येव विषयप्रमाणं नियमेन दूरे आसन्ने च तत्प्रवर्तत इत्यर्थः कुत इत्याह । पुद्गलमात्रस्य निबन्धो नियमस्तस्याः भावान्मूर्तामूर्तसमस्तवस्तुविषयत्वेन पुद्गलेष्वेवेदं प्रवर्तत इत्येवं भूतस्य नियमस्याभावात्केवलस्येवेत्यर्थः । इह यत्पुद्गलमात्रनिबन्धं नियतं न भवति न तस्य विषयपरिमाणमस्ति यथा केवलस्य, पुद्गलमात्रनिबंधाऽनियतं च मनस्ततो नास्य विषयपरिमाणं यस्य तु विषयपरिमाणं तत्पुद्गलमात्रनिबंधरहितमपि न भवति यथाऽवधिमनःपर्यायज्ञाने इति । अत्राह–नन्वऽनैकान्तिकोऽयं हेतुर्मतिश्रुतज्ञानाभ्यां व्यभिचारात्तयाहि मूर्तामूर्तसमस्तवस्तुविषयत्वेन तावन्नैते पुद्गलमात्रनिबन्धनियताऽथ च दृश्यते श्रोत्रादीन्द्रियप्रभवयोस्तयोर्द्वादशयोजनादिकं क्षेत्रतो विषयप्रमाणमिति तदेतदसमीक्षिताभिधानमेव यतः इन्द्रियप्रभवयोरेवतयोरिदं विषयपरिमाणं इन्द्रियाणि च पुद्गलमात्रनिबन्धनियतान्येवेति कुतो व्यभिचारः। मनःप्रभवयोस्तु तयोरस्ति पुद्गलमात्रनिबन्धाभावः केवलं तयोः क्षेत्रतो विषयपरिमाणमपि नास्त्यतः कुतोऽनैकान्तिकतेत्यलंविस्तरेणेति। विशे०।आ० म० प्र०। तंदु०। आ० चू० । इन्द्रियाणि च रक्षणीयानि । उक्तंच–

"इन्द्रियाणि न गुप्तानि लालितानि न चेच्छया। मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य न भुक्तम विशेषितम" इति । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

(११) अथेन्द्रियासम्भृतानां स्वरूपस्येन्द्रियासंवरदोषस्य चाभिधायकं गाथाकदंबकं ज्ञाताधर्मकथायाः सप्तदशेऽध्ययने यथा–

कलरिभिय महुरतंती–तल ताल वंसककुहाभिरामेसु ।
सद्देसु रज्जमाणा रमंति सोइंदियवसट्टा ॥ १ ॥
सोइंदियदुद्दंत-त्तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
दिवगरुवमसहंतो, वहबंधं तित्तिरो पत्तो ॥ २ ॥
थण-जहण-वयण-कर-चरण-णयण-गव्वियविलासियगइसु
रूवेसु रज्जमाणा, रमंति चक्खिंदियवसट्टा ॥ ३ ॥
चक्खिंदियदुद्दंत-त्तणस्स अह एइओ हवइ दोसो ॥
जं जलणंमि जलंते, पयइ पयंगो अबुद्धीओ ॥ ४ ॥
अगुरुवरपवरधूवण–उयमल्लाणुलेवणविहीसु ॥

गंधेसु रज्जमाणा, रमंति घाणिंदियवसट्टा ॥ ५ ॥
घाणिंदियदुदंत-त्तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
जं ओसहिगंधेणं, बिलाओ णिद्धावई उरगो ॥ ६ ॥
तित्त-कडुय-कसायं, महुरं-बहु खज्ज-पेज्ज-लेज्जेसु ॥
आसायंमि उ गिद्धा, रमंति जिब्भिंदियवसट्टा ॥ ७ ॥
जिब्भिंदियदुदंत-त्तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
जं गललग्गक्खित्तो, फुरइ थलविरेल्लिओ मच्छो ॥८॥
उउभयमाणसुहेसु य, सविभवहिययगमणणिव्वुइकरेसु ।
फासेसु रज्जमाणा, रमंति फासिंदियवसट्टा ॥ ९ ॥
फासिंदियदुदंत-त्तणस्स अह एत्तिओ हवइ दोसो ॥
जं खणइ मत्थयं कुं-जरस्स लोहंकुसो तिक्खो ॥१०॥
कलरिभियमहुरतंती-तलताल वंसककुहाभिरामेसु ॥
सद्देसु जेण गिद्धा, वसट्टमरणं ण ते मरए ॥ ११ ॥
थणजहण वयण कर चरण गव्विय विलासियगइसु ॥
रूवेसु जेण रत्ता, वसट्टमरणं ण ते मरए ॥ १२ ॥
अगुरुवर पवर धूवण, उउयमल्लाणु लेवणविहीसु ॥
गंधेसु जेण गिद्धा, वसट्टमरणं ण ते मरए ॥१३ ॥
तित्तं कडुयकसायं, महुरं बहु खज्ज पेज्ज लेज्जेसु ॥
सादेसु जेण गिद्धा, वसट्टमरणं ण ते मरए ॥१४॥
उउभयमाणसुहेसु य, सविभवहिययमणणिव्वुइकरेसु ।
फासेसु जेण गिद्धा, वसट्टमरणं ण ते मरए ॥१५ ॥
सद्देसु य भद्देसु य, पावएसु सोय विसयमुवगएसु ॥
तुट्ठेण व रुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १६ ॥
रूवेसु य भद्दगेसु, पावएसु चक्खुविसयमुवगएसु ॥
तुट्ठेण व रुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥१७ ॥
गंधेसु य भद्देसुय, पावएसु घाणविसयमुवगएसु ॥
तुट्ठेण व रुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १८ ॥
रसेसु य भद्दएसु य, पावएसु जिब्भविसयमुवगएसु ॥
तुट्ठेण व रुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥ १९॥
फासेसु य भद्देसुय, पावएसु कायविसयमुवगएसु ॥
तुट्ठेण व रुट्ठेण व, समणेण सया ण होयव्वं ॥२० ॥

(कलरिभियमहुरतंतीत्ति) कला अत्यन्तश्रवणहृदयहरा अव्यक्तध्वनिरूपाः अथवा कलावन्तः परिमाणवन्त इत्यर्थः । रिभिता स्वरघोलना प्रकारवन्तः मधुराः श्रवणसुखकरा ये तन्त्रीतलतालवंशास्ते तथा । तत्र तन्त्री वीणा तलताला हस्तताला अथवा तला हस्तास्तालाः कंसिकाः वंशा वेणवः इह च तन्त्र्यादयः कलादिभिःशब्दधर्मैर्विशेषिताः शब्दकारणत्वात्ते च ते ककुदाः प्रधानाः स्वरूपेणाभिरामाश्च मनोज्ञा इति कर्मधारयोऽतस्तेषु रमन्ते रतिं कुर्वन्तीति योगः । (सद्देसु रज्जमाणा रमंति सोयंदियवसट्टत्ति) शब्देषु मनोज्ञध्वनिषु श्रोत्रविषयेषु रज्यमाना रागवन्तः श्रोत्रेन्द्रियस्य वशेन बलेन ऋताः पीडिता इति विग्रहः ये शब्देषु रज्यन्ते तत्कारणेषु तन्त्र्यादिषु श्रोत्रेन्द्रियवशा रमन्ते इति वाक्यार्थः । अनेन च कार्यतः श्रोत्रेन्द्रियस्वरूपमुक्तम् ॥ १॥ (सोइंदियदुदंतेत्ति) कण्ठ्या ॥ नवरं शाकुनिकपुरुषसंबन्धी पंजरस्थतित्तिरिर्द्दीपिक उच्यते ॥ तस्य यो रवस्तमसहमानः स्वनिलयान्निर्गतो बन्धममरणं बन्धं च पंजरबंधनं प्राप्त इति ॥ २॥ (थणजघणवयणेत्ति) स्तनादिषु तथा गर्वितानां सौभाग्यमानवतीनां स्त्रीणां या विलासिता जातविलासाः सविकारा गतयः तासु चेत्यर्थः (रूवेसु रज्जमाणा रमंति) ॥ प्रतीतमेव ॥ ३ ॥ (चक्खिंदियत्ति) ॥ ४ ॥ कंठ्या ॥ (अगरुवरपवरणेत्ति) कंठ्या नवरम् अगरुवरः कृष्णागरुः प्रवरधूपनानि गन्धयुक्त्युपदेशविरचिता धूपविशेषाः (उउयत्ति) ऋतौ २ यान्युचितानि तानि आर्तवानि माल्यानि जात्यादिकुसुमानि अनुलेपनानि च श्रीखण्डकुंकुमादीनि विधय एतत्प्रकारा इति ॥ ५ ॥ (घाणिंदियदुद्देत्ति ॥ ६ ॥ कंठ्या । (तित्तकडुयत्ति) पुर्ववन्नवरं तिक्तानि निम्बवटकादीनि कटुकानि शृंगवेरादीनि कषायाणि मुद्गादीनि अम्लानि तक्रादिसंस्कृतानि मधुराणि खंडादीनि खाद्यानि कूरमोदकादीनि पेयानि जलमद्यदुग्धादीनि लेह्यानि मधुशिखरिणीप्रभृतीनि आस्वादे रसे॥७॥ (जिब्भिंदियत्ति)कण्ठ्या । नवरं गलं बडिशं तत्र लग्नः कण्ठे विद्धत्वात् उत्क्षिप्तो जलादुद्धृतस्ततः कर्मधारयः स्फुरति स्पन्दते स्थले भूतले (विरल्लिओत्ति) प्रसारितः क्षिप्त इत्यर्थः यः स तथा । उउभयमाणे–कंठ्या ॥ नवरं ऋतुषु हेमंतादिषु भजमानानि सेव्यमानानि यानि सुखानि सुखकराणि तानि तथा तेषु सविभवानि समृद्धियुक्तानि महाधनानीत्यर्थः । हितकानि प्रकृत्यनुकूलानि सविभावानां वा श्रीमतां हितकानि यानि तानि तथा मनसो निर्वृत्तिकराणि यानि तानि तथा ततः पदत्रयस्य तद्द्वयस्य वा कर्मधारयस्तत्ते स्रक्चन्दनाङ्गनावसनतुलयादिषु द्रव्येष्विति गम्यते ॥ ९ ॥ फासिंदियदुदंतेत्ति–भावनाप्रतीतैव ॥१०॥ अथेन्द्रियाणां संवरे गुणमाह–(कलरिभियमुहुरेत्ति) पूर्ववन्नवरमिह तन्त्र्यादयः शब्दकारणत्वेनोपचाराच्छब्दा एव व्यवस्थिताः अतः शब्देष्वित्येव तस्य विशेषणतया व्याख्येयास्तथावशेनेन्द्रियपारतन्त्र्येण ऋताः पीडिता वशार्ताः वशं वा विषयपारतन्त्र्यं ऋताः प्राप्ताः वशार्ताः तेषां मरणं वशार्तमरणं वशार्त्तमरणं (वा नतेमरएत्ति) म्रियन्ते छान्दसत्वादेकवचनप्रयोगेपि बहुवचनं व्याख्यातमिति ॥ ११ ॥ (थणजघणेत्ति) ॥ १२ ॥ एवमन्यास्तिस्रो गाथा पूर्वोक्ता वाच्या ॥ १५ ॥ उपदेशमिन्द्रियाश्रितमाह (सद्देसुयभदात्ति) कंठ्यम् । नवरं । भद्रकेषु मनोज्ञेषु पापकेष्वमनोज्ञेषु क्रमेण तुष्टेन रागवता रुष्टेन रोषवतेति ॥ १६ ॥ एवमन्या अपि चतस्रोऽध्येतव्याः । इह विशेषोपनयमेवमाचक्षते "जह सो कालियदीवो, अणुवमसोक्खो तहेव जाइधम्मो य । जह आसा तह साहु, वणियव्वणुकूलकारि जणो ॥ १ ॥ जह सद्दाइअगिद्धो, पत्ता नो पासबंधणं आसा । तह विसएसु अगिद्धा, वज्झंति न कम्मणो साहू ॥ २ ॥ तह सच्छंदविहारो, आसाणं तह इहं वरमुणीणं । जरामरणाइवज्जिय–सायत्ताणंदनिव्वाणं ॥३॥ जह सद्दाइसु गिद्धा, बद्धा आसा तहेह विसयरया । पावेंति कम्मबंधं परमा सुहकारणं घोरं ॥४॥ जह ते कालियदीवा णीया अण्णत्थ दुहगणं पत्ता । तह धम्मपरिभट्ठा, अधम्मपत्ता इहं जीव ॥ ५ ॥ पावंति कम्मनरवइवसया संसार बाहियालीए । आसप्पमद्दएहि व नेरइयाईहिं दुःक्खाइंति : ज्ञा० १७ अ० ।

(१२) पञ्चेन्द्रियेषु गुप्तागुप्तयोर्गुणदोषौ ज्ञाताधर्मकथायां कूर्माभिधाने चतुर्थेऽध्ययने यथा—

तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणारसी नाम नयरी होत्था वण्णश्रो तीसेणं वाणारसीए नयरीए उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए गंगाए महानईए मयगंतीरद्दहे णामं दहे होत्था अणुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीयजले अच्छविमलसलिलपलिच्छिन्ने संछन्नपत्तपुप्फपलासे बहुउप्पलपउमकुमुमनलिनसुभगसोगंधियपुंडरियमहापुंडरीयसयपत्तसहस्सपत्तकेसरपुप्फोवचिए पासादिए ॥ ४ ॥ तत्थ णं बहूणं मच्छाण य कच्छत्ताण य गाहाण य मगराण य सुसुमाराण य सयाणि य साहस्सियाणि य जूहा य निब्भयाइं णिरुव्विगाइं सुहं सुहेणं अभिरममाणाइं विहरंति तस्स णं मयंगतीरद्दहस्स अदूरसामंते एत्थणमहं एगे मालुया कच्छए होत्था वण्णओ तत्थणं दुवे पावसियालगा परिवसंति पावा चंडालरुद्दा तल्लिच्छा साहस्सिया लोहितपाणिआमिसत्थी आमिसाहाए आमिसप्पिया आमिसलोला आमिसं गवेसमाणा रत्तिवियालचारिणो दिया पच्छिणया वि चिट्ठंति तएण ताओ मयंगतीरद्दहातो अन्नया कयाइं सूरियंसि चिरत्थमयंसि लिलयासज्झाए य विरलमाणुसं सिणिसंतं पडिनिसंतंसि दुवे कुम्मगा आहारत्थी आहारंति गवेसमाणा सणियं २ उत्तरंति तस्स य मयंगतीरद्दहस्स परिपरे तेणं सव्वतो सम्मंता परिघोलेमाणे २ वित्तिं कप्पेमाणे विहरंति तयाणंतरं च णं ते पावसियालगा आहारत्थी आहारं जाव गवेसमाणा मालूया कच्छयातो पडिणिक्खमंति जेणेव मयंगतीरद्दहे तेणेव उवागच्छंति तस्सेव मयंगतीरद्दहस्स परिपरे तेणं सव्वओ समंता परिघोलेमाणा २ वित्तिं कप्पेमाणे विहरंति तएणं ते पावसियाला ते कुम्मए पासंति जेणेव कुम्मए तेणेव पहारेत्थगमणा ते तएणं ते कुम्मगा ते पावसियाले एज्जमाणे २ पासंति २ त्ता भीया तत्था तासिया उव्विग्गा संजायभया हत्थे य पाए य गीवाओ सएहिं काएहिं संहरत्ति २ चा-णिचला णिप्फंदा तुसणिया संचिट्ठंति तएणं ते पाव सियाला जेणेव ते कुम्मगा तेणेव उवागच्छंति २ त्ता ते कुम्मगा सव्वतो सम्मंता उव्वतेत्ति आसारेत्ति चालेत्ति घट्टेत्ति फंदेत्ति खोभेंति नेहेहिं आलुपंति दंतेहि य आखोडेंति नो चेव णं संचाएत्ति तेसिं कुम्मगाणं सरीरस्स अवावाहं वा उप्पात्तित्तए छविच्छेयं वा करित्तए तए णं ते पावसियालगा ते कुम्मए दोच्चं पि तच्चं पि सव्वतो समंता उव्वत्तेत्ति जाव नो चेव णं संचाएत्ति करित्तए ताहे संता तंता परितंता णिव्विणा समाणा सणियं २ पच्चोरुहत्ति एगंतमवक्कमंति णिच्चला णिप्फंदा तुसिणिया संचिट्ठंति तए णं एगे कुम्मए ते पावसियालए चिरगते दूरं गए जाणेत्ता सणियं २ एगं पायं निक्खुभंति तत्थ णं ते पावसियाला तेणं कुम्मएणं सणियं २ एगं पायं तिणियं पासति २ त्ता सिग्घं चवलं तुरियं चंडं जइणवेगासियं जेणेव से कुम्मए तेणेव उवागच्छइ २ त्ता तस्स णं कुम्मस्स तं पायं नखेहिं आलुपंति दंतेहिं आखाडेंति ततो पच्छा मंसं च सोणियं च आहारेत्ति २ त्ता ते कुम्मगं सव्वतो सम्मं उव्वत्तेत्ति नो चेव णं संचाएत्ति करेत्तए ताए दोच्चं पि तच्चं पि अवक्कमंति एवं चत्तारिपाया जाव सणीयं २ गीवं णिणेइ २ त्ता तएणं ते पावसियालगा तेणं कुम्मएणं गीवंना य पासंति २ त्ता सिग्घं चवलं नहेहिं दंतेहिं कवालं विहाडेंति २ त्ता तं कुम्मगं जीवियाउ ववरोवेंति मंसं च सोणियं च आहारेंति एवामेव समणाउसो जो अम्ह णिग्गंथो वा निग्गंथीवा आयरियउवज्झायाणं वा अंतिते पव्वए समाणे पंच य से इन्दिया अगुत्ता भवंति सेणं इह भवे चेव बहूणं समणाणं समणीणं सावयाणं सावियाणं हीलणीज्जे परलोगे वि य णं आगच्छइं बहूणं दंडणाणि य जाव अणुपरियट्टइ जहा व से कुम्मए अगुत्तिंदिए तएणं ते पापासियालगा जेणेव से दोच्चे कुम्मए तेणेव उवागच्छइ २ त्ता तं कुम्मए सव्वतो समंता उवत्तिंति जाव दंतेहिं निखोडेंत्ति जाव करित्तए तएणं ते पावासियालगा दोच्चं पि जाव नो संचाएत्ति तस्स कुम्मस्स किंचि अवावाहं वा जाव छविच्छेयं वा करित्तए ताहे तंता परितंता णिव्विणा समाणा जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया तएणं से कुम्मए तेणेव पावसियालए चिरए दूरगए जाणित्ता सणियं २ गीवंतिणेत्ति २ दिसालोयं करेंति जमगसमगं चत्तारि पाए नीणेइ २ त्ता ताए उक्किट्ठाए तुरियाए कुम्मगतीए वतीवयमाणे २ जेणेव मयंगतीरद्दहे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता मित्तणाइनियगसयण संबंधि परियणेणं सद्धिं अभिसमण्णागए यावि होत्था एवामेव समणाउसो जो अम्हं समणो वा २ पंच य से इंदिया तिगुत्ताइं भवति जाव जहा से कुम्मए गुत्तिंदिए ।

(टीका सुगमत्वाद्व्याख्यातापि न गृहीता) नवरं "विसएसु इंदियाइं, रुभंता रागदोसनिम्मुक्का । पावंति निव्वुइ सुहं कुम्मुव्व मयंगदहसोक्खं ॥ १ ॥ इयरे उ अणत्थ, परंपराउ पावंति पावकम्मवसा । संसारसागरगया, गोमाउ गसियकुम्मो व्व । ज्ञा० ४ अ० ॥

(१३) तानि चानामितानि दुःखाय भवन्तीत्यत्र घ्राणेन्द्रिये उदाहरणम्—

कुमारो गंधप्पिओ सो अणवरयं नागकरूएण खेल्लइ । माइ सवतीए पयस्स मंजूसाए विसं गेह्नण नदीए पवाहियं तेणं दिट्ठा उत्तारिया उग्घाडेऊण पलोइउ पवत्तो पडिमंजूसाइए दिअो समुग्गको दिट्ठो सो असेण उग्घाडिऊण जंघिस्सो मत्तो य एवं दुक्खायघाणिंदियं । आ० म० द्वि० ॥ फासिंदिए उदाहरणम्—

वसंतपुरे नयरे जियसत्तूराया कुसुमालिया से भज्जा तासे

अतीव सुकुमालो फासो राया रत्तिदिनं चिंतेइ सो ताए निच्च मेव परिभुज्जमाणो अत्थई एवं कालोवच्चई निच्चेहिं समं मंतिऊण तीए सह निरूढो पुत्तो उजेहुरवितो ते अरुवीए वच्चंति सातिसाइया जलं मग्गई। अच्छीणि से वद्धाणि मार्वाहेहित्ति। सिरारुहिरं पज्जिया रुहिरे मूलिया भूक्खा जेण न थिज्जइ। छुहाइया उरुमंसं दिन्नं उरूग सो रोहिणीए रोहियंजणवयं पत्ताणि आभरणगाणि सावविथाणि एत्थ वाणियत्तं करेइ पंगुय से वीहाए सो वग्गो घटितो सो भणई न सक्कुणोमि एगागिणी गिहे वि चिट्ठिउं विइज्जयं लाभाहिं चिंतियं वणए निव्वाकपंगू सोभणो य ततो नेणसो नेहुवालो निउत्तो तेण गीयच्छलियकहाईहिं आवज्जिया पच्छा सा तत्थेव लग्गा भत्तारस्स छिद्दाणि मग्गई जाहे न लहइ ताहे उज्जाणिया एगतो सुविन्नवो वहुमज्जं पाएत्ता गंगाए पक्खित्तो सा वि तं दुक्खाइऊण तं वहइ गायंति घरेघरे पुच्छिया भणइ मायापिईहिं एरिसो दिन्नो किं करेमि सो य रायाए कच्छनगरे उच्छलितो रुक्खच्छायाए पमुत्तो न परावत्तइ छाया तत्थ राया अपुत्तो मतो आसो अहिवासितो तत्थ गतो जयजयसद्देण परिवोहितो राया जातो ताणि वितत्थगयाणि रन्नो कहियं अन्नो वि याणिसा पुच्छियासाकहइ। अम्मापिईहिं दिन्नो राया भणइ "बाहुभ्यां शोणितं पीतं उरुमांसं च भक्षितम। गंगायां वाहिता भर्ता साधु साधु पतिव्रते" निव्विसयाणि आणत्ताणि एवं फासिंदिय दोएहं वि दुक्खाय विसेसिता सुकुमालियाए किं च "शब्दाःसङ्गे यतो दोषा मृगादीनां शरीरजाः। सुखार्थी सततं विद्वान् शब्दे किमिव संगवान् १ पतंगानां क्षयं दृष्ट्वा सद्यो रूप प्रसंगतः। स्वच्छ चित्तस्य रूपेषु किं व्यर्थः संगसंभवः॥२॥ उरगान् गंधदोषेण परतन्त्रान् समीक्ष्य कः। गंधासक्तो भवेत्कोयं स्वभावं वा न चिन्तयेत् ॥ ३ ॥ रसास्वादप्रसंगेन मत्स्या उत्सादिता यतः। ततो दुःखादिजनने रसे कः संगमाप्नुयात् ॥ ४ ॥ स्पर्शातिरिक्तचित्तानां हस्त्यादीनां समीक्षत अस्वातंत्र्यं समीक्ष्यापि कःस्यात्स्पर्शनसंगतः ॥ ५ ॥ एवं विधानीन्द्रियाणि संसारवर्द्धकानि विषयलालसानि दुर्जयानि दुरन्तानि। आ० म० द्वि०। आ० चू० (अथान्यान्युदाहरणानि 'सोइंदियादि' शब्दे)

(१४) इन्द्रियमाश्रित्य जीवानां भेदा यथा-

दुविहा सव्वजीवा पन्नत्ता तंजहा सेंदिया चेव अणिंदिया चेव ॥

दुविहेत्यादि। कंठ्या चेयं नवरं सेन्द्रियाः संसारिणोऽनिन्द्रिया अपर्याप्तकेवलीसिद्धाः। स्था० २ ठा०।

अहवा उव्विहा सव्वजीवा पन्नत्ता तंजहा एगिंदिया जाव पचिंदिया अणिंदिया। स्था० ६ ठा०।

एकेन्द्रियाः द्वीन्द्रियाः त्रीन्द्रियाः चतुरिन्द्रियाः असंज्ञिसंज्ञिभेदभिन्नाश्च पंचेन्द्रियाः एते च सर्वेऽपि प्रत्येकमपर्याप्ताश्च। तत्र एकं स्पर्शनलक्षणमिन्द्रियं येषां ते एकेन्द्रियाः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः ते प्रत्येकं द्विधा सूक्ष्मा बादराश्च तत्र सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः सकललोकव्यापिनः बादरनामकर्मोदयात् बादरा लोकप्रतिनियतदेशवर्त्तिनः। तथा द्वे स्पर्शनरसनलक्षणे इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः शंखश्च सूक्तिका-चंदनक कपर्दक जलूका कृमि गंडोलक पूत्तरकादयः। तथा त्रीणि स्पर्शन-रसन-घ्राणलक्षणानि इन्द्रियाणि येषां-ते त्रीन्द्रियाः यूका-मत्कुण-गर्दभेन्द्रगोप-कुंथु-मक्कोट-पिपीलि-उद्देहिका कर्पासास्थिक-त्रपुस-बीजक-तुम्बुरुकादयः। चत्वारि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुर्लक्षणानि इन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रियाः। भ्रमर-मक्षिका दंश-मशक-वृश्चिक-कीट-पतंगादयः। पंच स्पर्शनरसन घ्राणचक्षुः श्रोत्रलक्षणानि इन्द्रियाणि येषां ते पंचेन्द्रियाः। मत्स्य-मकर मनुजादयः ते च। द्विभेदाः। संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च तत्र संज्ञानं संज्ञा चेतनवद्भाविनावश्यंभावपर्यालोचनं सा विद्यते येषां ते संज्ञिनः विशिष्टस्मरणादिरूपमनोविज्ञानभाज इत्यर्थः। यथोक्तं। मनो विज्ञान विकला असंज्ञिनः एते च सर्वेऽपि प्रत्येकं सपर्याप्ताश्च। पं०सं०१ द्वा.। अनिन्द्रिया अपर्याप्ताःकेवलिनः सिद्धाश्चेति। स्था०६ठा०। एकेन्द्रियादीनाम्बहवो भेदास्तत्तच्छब्देऽपि द्रष्टव्याः (इन्द्रियमाश्रित्य बन्धोदयसत्तासंबन्धानां विचारः 'कम्म' शब्दे) रेतसि, वीर्ये, च। वाच०।

ऐन्द्रिय--त्रि० इन्द्रियेण प्रकाश्यते अण्। इन्द्रियप्रकाश्ये प्रत्यक्षात्मके ज्ञानभेदे, तस्येदं अण् इन्द्रियसंबंधिनि, वाच०।

इंदियअवाय--इन्द्रियापाय--पु० इन्द्रियैरपाय ईहितस्य निर्णयरूपोऽध्यवसायः इन्द्रियापायः। ईहितं शार्ङ्ग एवायम्। शार्ङ्ग एवायमित्यादिरूपेन्द्रियैः कृतेऽवधारणात्मके निर्णये,। "कइविहेणं भंते! इंदियअवाए पन्नत्ते सोइंदिए अवाए जाव फासिंदिय अवाए एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं जस्स जइ इंदिया अत्थि"। प्रज्ञा० १५ पद०।

इंदियउग्गहणा-इन्द्रियावग्रहणा-स्त्री० इन्द्रियैः परिच्छेदे, स च परिच्छेदो ऽपायादिभेदादनेकधेति। तद्भेदादि प्रज्ञापनायाम् यथा-

कइविहाणं भंते! इंदियओगाहणा पन्नत्ता? गोयमा! पंचविहा इंदियओगाहणा पन्नत्ता तंजहा-सोइंदिय ओगाहणा जाव फासिंदिय ओगाहणा एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया तस्सतइ अत्थि।

(कतिविहेत्ति)। कतिविधं कतिप्रकारं भदन्त! इन्द्रियैरवग्रहणं परिच्छेदे प्रज्ञप्तः। प्रज्ञा १५ पद। (अपायेहा वग्रहादयस्तत्तच्छब्दे द्रष्टव्याः)।

इंदियउवओगद्धा-इन्द्रियोपयोगाद्धा--स्त्री० इन्द्रियोपयोगस्याद्धाकाले, स च यावन्तं कालमिन्द्रियैरुपयुक्तं आस्ते तावत् काल इति। प्रज्ञा० १५ पद।

कति विहाणं भंते! इन्दियउवओगद्धा पन्नत्ता? गोयमा! पंचविहा इंदियउवओगद्धा पन्नत्ता तंजहा सोइंदियउवओगद्धा जाव फासिंदियउवओगद्धा एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया अत्थि। एतेसि णं भंते! सोइंदिय-चक्खिंदिय-घाणिंदिय जिब्भिंदिय फासिंदियाणं जहन्नियाए उवओगद्धाए उक्कोसियाए उवओगद्धाए जहन्नुक्कोसियाए उवओगद्धाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा ४ गोयमा! सव्वत्थो वा चक्खिंदियस्स जहन्निया उवओगद्धा सोइंदियस्स जहन्निया उवओगद्धा विसेसाहिया, घाणिंदियस्स जहन्निया उवओगद्धा विसेसाहिया, जिब्भिंदियस्स जहन्निया उवओगद्धा विसेसाहिया, फासिंदियस्स

जहन्निया उवओगद्धा विसेसाहिया, उक्कोसियाए उवओगद्धाए सव्वत्थो वा चक्खिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा, सोइंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, घाणिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, जिब्भिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, फासिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, जहन्नुक्कोसियाए उवओगद्धाए सव्वत्थो वा । चक्खिंदियस्स जहन्निया उवओगद्धा सोइंदियस्स जहन्निया उवओगद्धा विसेसाहिया, घाणिंदियस्स जहन्निया उवओगद्धा विसेसाहिया, जिब्भिंदियस्स जहन्निया उवओगद्धा विसेसाहिया, फासिंदियस्स जहन्निया उवओगद्धा विसेसाहिया, फासिंदियस्स जहन्नियाहिंतो उवओगद्धाहिंतो, चक्खिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, सोइंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, घाणिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, जिब्भिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया, फासिंदियस्स उक्कोसिया उवओगद्धा विसेसाहिया । प्रज्ञा० १५ पद । (टीका सुगमत्वान्न व्याख्यातेति न गृहीता.)

इंदियउवचय–इन्द्रियोपचय–पुं० उपचीयते उपचयक्रीयते इन्द्रियमनेनेत्युपचयः प्रायोग्यपुद्गलसंग्रहणसम्पत् इन्द्रियाणामुपचयः इन्द्रियोपचयः इन्द्रियोपचयलक्षणः परिणामः (भ० २० श० ३ उ०) इन्द्रियपर्याप्तौ, प्रज्ञा० । तद्भेदाः यथा–

कइविहे णं भंते ! इंदियउवचए पण्णत्ते ? गोयमा ! पंचविहे इंदियउवचए पण्णत्ते तंजहा–सोइंदियउवचए चक्खिंदियउवचए घाणिंदियउवचए जिब्भिंदियउवचए फासिंदियउवचए नेरइयाणं भंते ! कतिविहे इंदियउवचए पण्णत्ते ? गोयमा ! पंचविहे इंदियउवचए पण्णत्ते तंजहा सोइंदियउवचए जाव फासिंदियउवचए एवं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया तस्स तइविहो चेव इंदियउवचओ भणियव्वो ॥

(इंदियोवचए पण्णत्ते इत्यादि) सुगमं (जस्स जइ इंदिया इत्यादि) यस्य नैरयिकादेर्यति यावन्ति इन्द्रियाणि सम्भवन्ति तस्य ततिविधस्तावत्प्रकार इन्द्रियोपचयो वक्तव्यः तत्र नैरयिकादीनां स्तनितकुमारपर्यवसानानां पञ्चविधः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतीनामेकविधो द्वीन्द्रियाणां द्विविधः त्रीन्द्रियाणां त्रिविधश्चतुरिन्द्रियाणां चतुर्विधः तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां पञ्चविधः । क्रमश्चैवं स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणीति ॥ प्रज्ञा. १५ पद ॥

इंदियगोयर–इन्द्रियगोचर–पुं० इन्द्रियस्य गोचरः विषयः। शब्दादिषु विषयेषु, ते हि प्रतिनियतमेकैकस्येन्द्रियस्य ग्राह्या यथा श्रोत्रस्य ग्राह्यः शब्दः, त्वगिन्द्रियस्य स्पर्शस्तद्विशिष्टद्रव्यञ्च, चक्षुषो रूपं तदाश्रयद्रव्यञ्च, रसनाया रसः, घ्राणस्य गन्ध इत्यादि । एवमन्यान्यपि न्यायादिमते तत्तदिन्द्रियग्राह्याण्युक्तानि यथा "घ्राणस्य गोचरो गन्धो गन्धत्वादिरपि स्मृतः । तथा रसो रसज्ञायास्तथा शब्दोऽपि च श्रुतेः" । आदिपदात् सुरभित्वासुरभित्वयोर्ग्रहणं तथा रसत्वं माधुर्यादिसहितः एवं शब्दत्व तारत्व मन्दत्वादि सहितः "उद्भूतरूपं नयनस्य गोचरो द्रव्याणि तद्वन्ति पृथक्त्वसंख्ये । विभागसंयोगपरापरत्वस्नेहद्रवत्वं परिमाणयुक्तम्" वाच ॥

इंदियगाम–इन्द्रियग्राम–पुं० ६त० इन्द्रियसमुदाये, "बलवानिन्द्रियग्रामः पण्डितोऽप्यत्र मुह्यति" आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

इंदियचोर–इन्द्रियचौर–इन्द्रियरूपे चौरे, " जिणवयणे अणुगया मे, होउ मइज्झाणजोगमल्लीणा । तो इंदिय चोरा, करिंति तवसंजमविलोमं ॥ ७९ ॥ " महा० प० ॥

इंदियजय–इन्द्रियजय–पुं० इन्द्रियाणां श्रोत्रादीनां जयः । इन्द्रियजयः । इन्द्रियाणामत्यन्ताशक्तिपरिहारेण स्वस्वविकारनिरोधे, ध० १ अधि० । "अजिइंदिएहि चरणं, कट्ठं व घुणेहिं कीरइ असारं । तो धम्मत्थिहि दढं, जइअव्वं इंदियजयम्मि ४॥ इन्द्रियपराजयग्रन्थे, तत्स्वरूपञ्चाष्टके यथा—

विभेषि यदि संसारान्मोक्षप्राप्तिञ्च काङ्क्षसि ।
तदेन्द्रियजयं कर्तुं स्फोरय स्फारपौरुषम् ॥ १ ॥
वृद्धास्तृष्णाजलापूर्णे–रालवालैः किलेन्द्रियैः ।
मूर्च्छामतुच्छां यच्छन्ति विकारविषपादपाः ॥ २ ॥
सरित्सहस्रदुष्पूरसमुद्रोदरसोदरः ।
तृप्तिमानिन्द्रियग्रामो भवतृप्तोऽन्तरात्मना ॥ ३ ॥
आत्मानं विषयैः पाशै–र्भववासपराङ्मुखैः ।
इन्द्रियाणि निबध्नन्ति मोहराजस्य किङ्कराः ॥ ४ ॥
गिरिमृत्स्नां धनं पश्य–न्धावतीन्द्रियमोहितः ।
अनादिनिधनं पार्श्वे ज्ञानधनं न पश्यति ॥ ५ ॥
पुरस्पुरस्स्मरन् तृष्णा मृगतृष्णानुकारिषु ।
इन्द्रियार्थेषु धावन्ति त्यक्त्वा ज्ञानामृतं जनाः ॥ ६ ॥
पतङ्गमीनभृङ्ग–सारङ्गा यान्ति दुर्दशाम् ।
एकैकेन्द्रियदोषाच्च दुष्टैस्तैषां न पञ्चभिः ॥ ७ ॥
विवेकद्विपदैर्यैः–स्समाधिधनतस्करैः ।
इन्द्रियैर्न जितो योऽसौ धीराणां धुरि गण्यते ॥८॥ अष्ट०॥

" संयमाद् ग्रहणादीनामीन्द्रियाणां जयस्ततः " ।
टी०–संयमादिग्रहणादयो ग्रहणस्वरूपास्मितान्वयार्थवत्त्वानि तत्र ग्रहणमिन्द्रियाणां विषयाभिमुखीवृत्तिः, स्वरूपं सामान्येन प्रकाशकत्वम्, अस्मिता अहंकारानुगमः, अन्वयार्थवत्त्वे प्रागुक्तलक्षणे । तेषां यथाक्रमं संयमादिन्द्रियाणां जयो भवति । तदुक्तं ग्रहणस्वरूपास्मितान्वयार्थवत्त्वसंयमादिन्द्रियजय इति । द्वा० २६ द्वा० ।" आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः । तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् १॥ इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत्स्वर्गनरकावुभौ । निगृहीतानि सृष्टानि स्वर्गाय नरकाय चेति " सर्वेन्द्रियजयस्तु यतीनामेव इह तु सामान्यतो गृहस्थधर्म एवाधिकृतस्तेनैवमुक्तं युक्तमिति । ध० १अ० । पंचानामपि स्पर्शादीनामिन्द्रियाणां जयो दमनं यस्मादसाविन्द्रियजयः इन्द्रियजयहेतुत्वादिन्द्रियजयः। तपोविशेषे,–तल्लक्षणादि यथा " पुरिमड्ढेकासणं निव्विगई अग्गायंबिलोववासेहिं । एगलयाइ य पंचहि होइ तवो इंदियजओत्ति" तपति निर्दहति दुष्कर्माणीति तपः तत्तु नानाविधोपाधिनिबन्धनत्वादनेकप्रकारं तत्रेन्द्रियजयसूत्रत्वाज्जिनधर्मस्य प्रथममिन्द्रियजयाह्वं यत्तपः तत्राह प्रथमदिने पूर्वार्द्धे

द्वितीयदिने एकाशनकं तृतीयदिने विकृतिकं चतुर्थदिने आचाम्लं पञ्चमदिने उपवासः इत्येवं पञ्चभिस्तपोदिनैरेकालता-श्रेणिः परिपाटी चेत्येकार्थाः । एकैकं चेन्द्रियमाश्रित्यैवं स्वरूपा एकैका लता क्रियते ततः पञ्चभिर्लताभिः पञ्चविंशत्या दिवसैरिन्द्रियजयाख्यस्तपोविशेषो भवति इन्द्रियाणां स्पर्शनादीनां पञ्चानामपि जयो दमनं यस्मादसाविन्द्रियजयः । इन्द्रियजयहेतुत्वादिन्द्रियजयः । यद्यपि सर्व्वाण्यपि तपांसीन्द्रियजये प्रभविष्णूनि तथापीन्द्रियजयमाश्रित्य क्रियमाणत्वादस्यैव तपसस्तद्धेतुत्वं पूर्वसूरिभिरभिहितमेवमुत्तरत्रापि वाच्यम् । प्रव० २७० द्वा० ॥

इंदियट्ठाण–इन्द्रियस्थान– न० स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राख्यानीन्द्रियाणि तेषां स्थानान्यवकाशाः । श्रोत्रादीन्द्रियाणामुपादानकारणेषु आकाशादिषु, । (पंचिंदियट्ठाणाणि) इन्द्रियाणां चामूनि स्थानानि तद्यथा-श्रोत्रेन्द्रियस्याकाशं सुषिरात्मकत्वात् । घ्राणेन्द्रियस्य पृथिवी तदात्मकत्वात् । चक्षुरिन्द्रियस्य तेजस्तद्रूपत्वात् । रसनेन्द्रियस्यापः । स्पर्शनेन्द्रियस्य वायुरिति । सूत्र० १ श्रु० १ अ०॥

इंदियणिग्गह–इन्द्रियनिग्रह–पु० इन्द्रियाणां श्रोत्रादीनां निग्रहो नियन्त्रणं स्पर्शादिविषयेषु ग्रास्पदत्यपरिहारेण वर्त्तनम् । तदात्मके संयमभेदे, ध० ३ अधि० । इष्टेतरेषु शब्दादिषु रागद्वेषाकरणे च । " इंदियाणं च निग्गहो " इन्द्रियाणां च श्रोत्रादीनां निग्रह इष्टेतरेषु शब्दादिषु रागद्वेषाकरणमनगारगुणः । आव० ४ अ० ॥

इंदियणिरोह–इन्द्रियनिरोध– पु० इन्द्रियाणां स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्ररूपाणां निरोधः स्वस्वविषयेभ्यो निवर्त्तनम् । इष्टानिष्टविषयेषु रागद्वेषाभावे, । ध० ३ अधि० । चक्षुरादिकरणपञ्चकसंयमे, सम्म० । तदात्मके करणभेदे च । ध० ३ अधि० । ओघ० ।

इंदियणिव्वत्तणा–इन्द्रियनिर्वर्त्तना– स्त्री० इन्द्रियाणां निर्वर्त्तना बाह्याभ्यन्तररूपा या निर्वृत्तिराकारमात्रस्य निष्पादनम् । इन्द्रियाकारमात्रस्य निष्पादने, तद्भेदादि यथा–

कतिविहे णं भंते ! इंदियनिव्वत्तणा पण्णत्ता ? गोयमा ! पंचविहा इंदियनिव्वत्तणा पण्णत्ता तंजहा सोइंदियनिव्वत्तणा जाव फासिंदिय निव्वत्तणा एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया अत्थि तस्स तइया चेव सोइंदियनिव्वत्तणा णं भंते ! कइ समइया पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा समया अंतो मुहुत्तिया पण्णत्ता । एवं जाव फासिंदियनिव्वत्तणा । एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं ।

निर्वर्तना नाम बाह्याभ्यन्तररूपा या निर्वृत्तिराकारमात्रस्य निष्पादनं तदनन्तरं सा निर्वर्तना कति समया भवतीति प्रश्ने ऽसंख्येयाः समयास्तस्या भवेयुरिति निर्वचनं वाच्यम् । प्रज्ञा० १५ पद ।

इंदियणाण–इन्द्रियज्ञान–न० इन्द्रियेण जनितं ज्ञानम् । प्रत्यक्षे ज्ञाने, वाच० ।

इंदियणाणावरण–इन्द्रियज्ञानावरण–न० इन्द्रियशब्दादिसामान्योपयोगावरणे, व्य०१० उ० । (एतद्भेदादिदृष्टान्ताः परिणामय-शब्दे)

इंदियत्थ–इन्द्रियार्थ– पु० इन्द्रियैरर्थ्यन्ते अधिगम्यन्त इतीन्द्रियार्थाः । ठा० ४ । अर्थ्यन्ते ऽभिलष्यन्ते क्रियार्थिभिरित्यर्थाः इन्द्रियाणामर्था इन्द्रियार्थाः । स्था०५ठा० । प्रव० । नि०चू० । "चत्तारि इंदियत्था पुट्ठावेदेंति तंजहा सोइंदियत्थे, घाणिंदियत्थे, जिब्भिंदियत्थे, फासिंदियत्थे" टी०(पुट्ठत्ति)इन्द्रियसम्बद्धा वेद्यन्ते आत्मना ज्ञायन्ते नयनमनोवर्जानां श्रोत्रादीनां प्राप्तार्थपरिच्छेदस्वभावादिति । उक्तञ्च । " पुट्ठंसुणेइसद्दमित्यादि" ॥ स्था० ४ । "पंच इंदियत्था पण्णत्ता तंजहा सोइंदियत्थे जाव फासिंदियत्थे " श्रूयतेऽनेनेति श्रोत्रं तच्च तदिन्द्रियं श्रोत्रेन्द्रियं तस्यार्थो ग्राह्यः श्रोत्रेन्द्रियार्थः शब्दः एवं क्रमेण रूपरस गन्धस्पर्शाश्चक्षुरादार्था इति । स्था०५ ठा० । अस्य षड्विधत्वमपि "छ इंदियत्था पण्णत्ता तंजहा सोइंदियत्थे जाव फासिंदियत्थे नो इंदियत्थे" स्था० ६ ठा० ॥

इन्द्रियार्थानामतीतप्रत्युत्पन्नानागतभेदा यथा–

दस इंदियत्थातीता पण्णत्ता तंजहा देसेण वि एगे सद्दाइं सुणिंसु सव्वेण वि एगे सद्दाइं सुणिंसु । देसेण वि एगे रूवाइं पासिंसु सव्वेण वि एगे रूवाइं पासिंसु । एवं गंधाइं रसाइं फासाइं जाव सव्वेण वि एगे फासाइं पडिसंवेदेंसु । दस इंदियत्था पडुप्पन्ना पण्णत्ता तंजहा देसेण वि एगे सद्दाइं सुणेंति सव्वेण वि एगे सद्दाइं सुणेंति । एवं जाव फासाइं । दस इंदियत्था अणागया पण्णत्ता तंजहा देसेण वि एगे सद्दाइं सुणिस्सइ सव्वेण वि एगे सद्दाइं सुणिस्सइ । एवं जाव सव्वेणवि एगे फासाइं पडिसंवेदिस्सइ ।

(दस इंदियेत्यादि) कण्ठ्या नवरं (देसेणविति) विवक्षितशब्दसमूहापेक्षया देशेन देशतः कांश्चिदित्यर्थः एकः कश्चित् श्रुतवानिति (सव्वेणवित्ति) सर्वतया सर्वानित्यर्थः । इन्द्रियापेक्षया वा श्रोत्रेन्द्रियेण देशतः संभिन्नश्रोत्रो लब्धियुक्तावस्थायां सर्वेन्द्रियैः सर्वतोऽथवैकवर्णेन देशत उभाभ्यां सर्वत एवं सर्वत्र । स्था १० ठा० ।

तुल्ले वि इंदियत्थे, एगो सज्जइ विरज्जई एगो ।
अज्झत्थं तु पमाणं, न इंदियत्था जिणावेंति ॥

तुल्येऽपि समानेऽपि इन्द्रियार्थे इन्द्रियविषये रूपादौ रागहेतवेको रज्यते रागमुपगच्छति । द्वितीयो विरज्यते विषयपरिणामस्य दारुणतां परिभावयन् विरक्तो भवति । तस्मात्प्रायश्चित्तापत्त्यनापत्तिविषये अध्यात्मनान्तरपरिणामस्य प्रमाणं न इन्द्रियार्था इति जिना भगवन्तः सर्वज्ञा ब्रुवते । व्य०प्र०२ उ० ॥

(इन्द्रियार्थेषु रागकरणे प्रायश्चित्तं–विसय-शब्दे) (इन्द्रियार्थसंवेदनप्रकार–इंदिय–शब्दे)

इंदियत्थ (वि) कोवण–इन्द्रियार्थ (वि) कोपन– न० इन्द्रियार्थानां शब्दादिविषयाणां विकोपनं विकोप इन्द्रियार्थविकोपनम् । कामविकारे, स्था० ए ठा० । (एतस्य रोगोत्पत्तिकारणता रोगुप्पत्ति–शब्दे) ॥

इंदियपज्जत्ति–इन्द्रियपर्याप्ति– स्त्री० यया धातुरूपतया परिणमितमाहारमिन्द्रियरूपतया परिणामयति सा इन्द्रियपर्याप्तिः । तथा चायमर्थोऽन्यत्रापि भंग्यन्तरेणोक्तः पञ्चानामिन्द्रियाणां प्रायोग्यान्पुद्गलान् गृहीत्वाऽनाभोगनिर्वर्त्तितेन वीर्येण

तद्भावनयनशक्तिरिन्द्रियपर्याप्तिरिति, पर्याप्तिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । प्रव० । कर्म० । नं० । पं० सं० ॥

इंदियपय–इन्द्रियपद– न० इन्द्रियवक्तव्यता प्रतिबद्धे प्रज्ञापनायाःपञ्चदशे पदे, । न०२श०४उ० । अत्र च द्वावुद्देशकौ तत्र च प्रथमोद्देशके ये ऽर्थाधिकारास्तत्सङ्ग्राहकमिदं गाथाद्वयम्

संठाणं बाहल्लं, पोहत्तं कइ पदेस ओगाढे ।
अप्पा बहुपुट्ठपविट्ठ वि, विसय परिमाण अणगारे ॥ १ ॥
अद्दाय असियमणी, पुट्ठपणे तेल्लफाणियवसा य ।
कंबलथूणाथिग्गल, दीवोदहि लोगलोगे य ॥ २ ॥

(संठाणं बाहल्लइत्यादि) प्रथममिन्द्रियाणां संस्थानं वक्तव्यम् । सस्थानं नाम आकारविशेषः ततो बाहल्यं वक्तव्यं बाहल्यं नाम बहुलता पिण्डत्वमिति भावः । तदनन्तरं पृथुत्वं विस्तारः । तदनन्तरं (कति पदेशत्ति) कतिप्रदेशमिन्द्रियमिति वक्तव्यम् । ततः (ओगाढमिति) कति प्रदेशावगाढमिन्द्रियमिति वाच्यम् । तदनन्तरमवगाहनादिविषयं कर्कशादिगुणविषये चाल्पबहुत्वं ततः (पुट्ठत्ति) स्पृष्टग्रहणमुपलक्षणं तेन स्पृष्टास्पृष्टविषयं सूत्रं वक्तव्यं तदनन्तरं (पविट्ठत्ति) प्रविष्टाप्रविष्टविषयचिन्ताविषयं ततो विषयपरिमाणं ततो ऽनगारविषयं तदनन्तरं वशाविषयं ततः कम्बलविषयं ततः स्थूणाविषयं तदनन्तरं (थिग्गलत्ति) आगासथिग्गलविषयं ततो द्वीपोदधिविषयं ततो लोकविषयं तदनन्तरमेवालोकविषयमिति । प्रज्ञा० १५ पद १ उ० ।

भवद्वितीये त्वर्थाधिकारसंग्राहकं गाथाद्वयम् ।

इंदिय उवचयनिव्व–त्तणायसमया भवे असंखेज्जा ।
लद्धी उवओगद्धा, अप्पा बहुए विसेसहिया । । १ ॥
ओगाहणा अवाए, ईहा तह वंजणा वग्गहे य ।
दव्विंदिय भाविंदिय, तीया बद्धा पुरेक्खडाया य ॥ २॥

(इंदिय उवचय इत्यादि) प्रथमत इन्द्रियाणामुपचयो वक्तव्यः उपचीयते उपचयत्रीयते इन्द्रियमनेनेत्युपचयः प्रायोग्यपुद्गलसंग्रहणसम्पत इन्द्रियपर्याप्तिरित्यर्थः । तदनन्तरं निर्वर्तना वक्तव्या । निर्वर्तना नाम बाह्याभ्यन्तररूपाया निर्वृत्तिराकारमात्रस्य निष्पादनं तदनन्तरं सा निर्वर्त्तना कति समया भवतीति प्रश्ने ऽसंख्येयाः समयास्तस्या भवेयुरिति निर्वचनं वाच्यं तत इन्द्रियाणां लब्धिस्तदावरणकर्मक्षयोपशमरूपा वक्तव्या । तत उपयोगाद्धा तदनन्तरमल्पबहुत्वे चिन्त्यमाने पूर्वस्याः २ उत्तरोत्तरा उपयोगाद्धा विशेषाधिका वक्तव्या ततः (ओगाहणा इति) अवग्रहणं परिच्छेदो वक्तव्यः स च परिच्छेदोऽपायादिभेदादनेकधेति तदनन्तरमपायो वक्तव्यस्तत ईहा तदनन्तरं व्यञ्जनावग्रहश्चशब्दस्यानुक्तार्थसमुदायकत्वादर्थावग्रहश्च वक्तव्यः । तदनन्तरं द्रव्येन्द्रियभावेन्द्रियसूत्रं ततो ऽतीतबद्धपुरस्कृतानि द्रव्येन्द्रियाणि तदनन्तरं भावेन्द्रियाणि विचिन्तनीयानि । प्रज्ञा १५ पद० २ उ० ।

इंदियपरिणाम–इन्द्रियपरिणाम– पु० इन्दनादिन्द्रः आत्मज्ञानलक्षणपरमैश्वर्ययोगात्तस्येदमिन्द्रियमिति । निपातनादिन्द्रशब्दादियप्रत्ययः । इन्द्रियाण्येव परिणामः इन्द्रियपरिणामः । इन्द्रियरूपे जीवस्य परिणामभेदे, पज्ञा० १३ पद ।

इंदियबल–इन्द्रियबल–न०इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां बलं स्वस्वविषयग्रहणपाटवमिन्द्रियबलम् । इन्द्रियाणां स्वविषयग्रहणपाटवे, (इंदियबलपुट्ठिवड्ढणं) इन्द्रियबलस्य पुष्टिरतिशायी पोषः इन्द्रियबलपुष्टिस्तां वर्द्धयन्ति नन्द्यादित्वादन । इन्द्रियबलपुष्टिवर्द्धनाः । जी० ३ प्रति० (अस्य बहु भेदा वीरिय–शब्दे द्रष्टव्याः)

इंदियमोहिय–इन्द्रियमोहित– त्रि० विषयासक्ते, अष्ट० ॥

इंदियलद्धि–इन्द्रियलब्धि– स्त्री० इन्द्रियाणां लब्धिः । तदावरणकर्मक्षयोपशमरूपायां पञ्चेन्द्रियत्वप्राप्तौ, । प्रज्ञा० १५ पद । तद्भेदा यथा "कति विहा णं भंते ! इंदियलद्धि पण्णत्ता ? गोयमा ! पंचविहा इंदियलद्धि पण्णत्ता तंजहा-सोइंदियलद्धी जाव फासिंदियलद्धी । एवं नेरइयाणं नवरं जस्स जइ इंदिया अत्थि तस्स तावइया भाणियव्वा" प्रज्ञा० १५ पद ॥

इंदियवसट्ट–इन्द्रियवशार्त्त-त्रि०इन्द्रियवशेन तत्पारतन्त्र्येण ऋतः । पीडितःइन्द्रियवशार्तःइन्द्रियवशं वा ऋतो गतः इन्द्रियवशार्तः । इन्द्रियपारतन्त्र्येण पीडिते, इन्द्रियपारतन्त्र्यं गते च । भ० १२ श० २ उ० ॥

इंदियविजय–इन्द्रियविजय– पु० तपोविशेषे, पंचा० १८ वि० । (एतद्वक्तव्यता इंदियजय शब्दे)॥

इंदियविभत्ति–इन्द्रियविभक्ति– स्त्री० इन्द्रियविभागे, सा च पञ्चधा-एकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदात् । सूत्र० १श्रु० ५अ०

इंदियविसय–इन्द्रियविषय–पु० इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां विषया मनोज्ञरूपादय इन्द्रियविषयाः । चक्षुरादीनां विषयेषु रूपादिषु, उत्त० ५ अ० । इन्द्रियविषयभेदा इन्द्रियविषयपुद्गलपरिणामभेदाश्च भगवत्यास्तृतीयशतकदशमोद्देशके जीवाभिगमस्य ज्योतिष्कोद्देशके च प्रतिपादिता (विसय शब्दे द्रष्टव्या)

इंदियविसयवसगय--इन्द्रियविषयवशगत-- त्रि० इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां विषया मनोज्ञरूपादयस्तद्वशं गताः प्राप्ता इन्द्रियवशगताः । रूपादिविषयवशगते, । उत्त० ५ अ० ॥

इंदियवीरिय–इन्द्रियवीर्य– न० श्रोत्रेन्द्रियादीनां स्वस्वविषयग्रहणसामर्थ्ये, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । (तद्भेदा निक्षेपावसरे वीरियशब्दे, बलशब्दे च) ॥

इंदियसंवरण–इन्द्रियसंवरण– न० पञ्चेन्द्रियाणि तेषां संवरणं इष्टानिष्टविषयेषु रागद्वेषाभ्यां प्रवर्तमानानां निग्रहणमिन्द्रियसंवरणम् । इन्द्रियाणां निग्रहणे, । पा० सू० ॥

इंदियसन्निगरिस–इन्द्रियसन्निकर्ष– पु० इन्द्रियस्य स्वस्वविषयैः सह सन्निकर्षः सम्बन्धभेदः । प्रत्यक्षसाधने इन्द्रियस्य स्वस्वविषयैः संबन्धभेदरूपे-प्रत्यक्षजनकव्यापारे, । वाच० ।

इंदियावरण–इन्द्रियावरण–न० इन्द्रियविषयेष्वेव शब्दादिषु विशेषोपयोगावरणे, व्य० द्वि० १० उ० । (एतद्भेदादिवक्तव्यता दृष्टान्त-परिणामक शब्दे)

इंदीवर–इन्दीवर–न० हरितभेदे वनस्पतिविशेषे, । प्रज्ञा० १ पद । नीलोत्पले उत्पलमात्रे च । वाच० । निलुप्पलं वियाणहकुवलय मिंदीवरं च ॥ प्रा० ना० ॥

इंदु–इन्दु–पु० उन्दति चन्द्रिकया भुवं क्लिन्नां करोति उन्दू-उ आदेरिश्च । चन्द्रे, प्रा० ना० ॥

इंदुत्तरवडिंसग-इन्द्रोत्तरावतंसक-न०विमानविशेषे,सम०१९स०।

इंधण–इन्धन–न० इध्यतेऽनेन इन्ध् करणे ल्युट् । काष्ठतृण करी

पादौ, " जह चिरसंचियमिंधण मन ओयवण सहिओ डुहं रुहइ " इन्धनं काष्ठादीनि । आव० ५ अ० । कोदवपलालमादी इंधणेण फलाइ पच्चंति । नि० चू० १५ उ० । दाहो, काष्ठादौ च । " ओसारिए धणजरो जह परिहाइ कमसो दुआसो वा" अपसारितेंधनजरो ऽपनीतदाह्यसंघात इति । आव० ५ अ० । इन्धयति इन्ध णिच्-ल्यु० दीपनकर्त्तरि, त्रि० जावे ल्युट् । उज्वालने, न । वाच० । उद्दीपने, उत्त. १४ अध्य० ।

ईंधणधूम–इन्धनधूम–पु० दारुधूमे, नि० चू० १ उ० ।

ईंधणपलियाम–इन्धनपर्याम–न-इन्धनपक्वे आम्रफले, कोद्दव पलालमादी इंधणेण फलाइ पच्चत्ति ॥ जहा कोद्दव पलाले अंवगादि फलाणि चेटे ता पाविज्जं आदिग्रहणेण सालिपलालेण वि तत्थ जेण पक्का फला ते इंधण पलियामं भणति । नि० चू० १५ उ० ।

ईंधणसाला–इन्धनशाला–स्त्री–यत्र तृणकरीषकचवरास्तिष्ठन्त्येवम्भूते गृहे, वृ० २ उ० । इंधणसाला जत्थ तणा करिसताराअ च्यत्ति" । नि० चू ० १६ उ० ।

ईंधिय–इन्धित– त्रि–प्रज्वालिते, " सद्देहिं रूवेहि य गंधितेतु मो हग्गि सदिप्पत्ति हिणसत्ते " त्रियाः शब्दे यैश्च इन्धितः प्रज्वलितो मोहाग्निः कस्यापि हीनसत्त्वस्य भुक्तभोगिनो ऽभुक्तभोगिनो वा संदीप्यत इति । वृ० ४ उ० ।

इक–इक– न०देशी–कापि प्रवेशने, तथा च विशेषावश्यके सामयिकनिरुक्तिमधिकृत्योक्तम " इकमप्पए पवेसण मेयं सा सामाइयं नेयं " इकशब्दो देशीवचनः कापि प्रवेशार्थे प्रवर्तते इति । विशे० ॥

इक्कड–इक्कड–न–ढंढणसदृशे तृणविशेषे, । प्रश्न० । ३ सं० द्वा० पर्व्वक (ग) जातीय वनस्पतिविशेषे, । प्रज्ञा० १ पद सूत्र० । वणस्सइजेआ इक्कडा लाडाएं पसिद्धा इति। नि०चू०२उ०।आचा०।वृ०।

इक्कडमय–इक्कडमय–त्रि० इक्कडो वनस्पतिभेदः (नि०चू०२उ०) तन्मये संस्तारकादौ,–वृ० ३ उ० ।

इक्खण–ईक्षण–न०–ईक्ष भावे ल्युट् । पर्यालोचने, "तम्हादवि इक्खपंडिए " ईक्षस्व तद्विपाकं आलोचयेति सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । दर्शने, करणे, नेत्रे, वाच० ।

इक्खाग (गु) इक्ष्वाकु–न०–आर्यकुलभेदे, अनु० । प्रज्ञा० । तत्र प्रथमप्रजापतेर्नाभेयस्य जगवत ऋषभदेवस्य कुलमिति । स्था० ६ ठा० । कुलार्येषु ऋषभदेवस्वामिवंशोद्भवेषु, । औप० कल्प० । ज० । आचा० । कोशलजनपदे च । यत्रायोध्या नगरीति, ज्ञा० ८ अ० ।

ऐक्ष्वाक–पु०–इक्ष्वाकुवंशोद्भवे, आ० क० । ऋषभदेवस्वामिनो वंशस्य तद्वंशजानां चैक्ष्वाकुनामकरणं यथा " देसूणगं च वरिसं सक्कागमणं च वंसठवणा य " आ० म० प्र० । सक्को वंसठवणे इक्खु अगू तेण होंति इक्खागा" ति० । कथानकशेषं " जीयमेवं तीय पच्चुप्पन्नमणागयाणं देवाणं पढमतित्थयराणं वंसट्ठवणं करेत्तए ततो तियसगण संपरिवुडो सक्को आगतो पच्छा किहरिक्क हत्थतो पविसामित्ति महंतं इक्खु लट्ठिं गहाय आगतो इतो य नाभिकुलगरो उसभसामिणा अंकगएण अच्छइ सक्केण य जवागएण इक्खुलट्ठिहत्थगएणं जएणं विजएणं भयवं वद्धाविओ । भयवया लट्ठीसु दिट्ठी पाडिया ताहे सक्केणं भणियं भयवं इक्खु अगू अक्क भक्खणे जक्कयसि ताहे सामिणा पसत्थ लक्खणधरो अलंकियविभूसिओ दाहिणहत्थो पसारितो अतीव जगवयस्स तासु हरिसो जातो तएणं सक्कस्स देविंदस्स देवरन्नो अयमेयारूवे संकप्पे समुप्पज्जित्ता जम्हा जयवं तित्थयरो इक्खुं अभिलसइ तम्हा इक्खागुवंसो भवउ । आ० म० प्र० । गाथाक्षरगमनिका अथ सञ्जातकिञ्चिदूनवर्षे जगवति प्रथमजिनवंशस्थापनं । शक्रः स्वजातमिति विचिन्त्य कथं रिक्तपाणिः स्वामिसमीपं यस्यामीति महतीमिक्षुयष्टिमादाय नाभिकुलकराङ्कस्थस्य जगवतः तस्यौ दृष्ट्वा चेक्षुयष्टिं हृष्टवदनेन स्वामिना करे प्रसारिते इक्षुं जक्षयसीति भणित्वा तां दत्वा इक्ष्वभिलाषात्स्वामिनो वंश इक्ष्वाकुनामा जवतु । कल्प० । आ० चू० । शक्रः सौधर्मेन्द्रो वंशस्थापने प्रस्तुते इक्षं गृहीत्वा आगतः अक अग कुटिलायां गतौ अनेकार्थत्वाद्भक्षणे अक् धातो रौणादिके उण् प्रत्ययः अकुशब्दो ऽभिलाषार्थः ततः स्वामी इक्षोः आकुनाभिलाषेण करं प्रासारयत् शक्रः अर्पयत् तेन कारणेन जवति । इक्ष्वाकुवंशभवाः ऐक्ष्वाकाः । आ० क० । " आसी य इक्खु भोई इक्खागा तेण खत्तिया होंति " क्षत्रिया येन कारणेन बाहुल्येनेक्षुभोजिन आसन् तेन कारणेन ते क्षत्रिया इक्ष्वाकवो लोके ख्याताः । आ० म० प्र० । आ० चू० ।

इक्खाग (गु) कुल–इक्ष्वाकुकुल—न०–इक्ष्वाकूणां कुलं इक्ष्वाकुकुलम् । ऋषभदेवस्वामिवंशे, । आ० म ० प्र० ।

इक्खाग (गु) भूमि–इक्ष्वाकुभूमि– स्त्री०–अयोध्यायाम, तीर्थ० " इक्खाग भूमिउज्झा, सावत्थि विणीय कोसलपुरं च" आव० २ अ० ।

इक्खाग (गु)राय–इक्ष्वाकुराज– पु०–इक्ष्वाकूणामिक्ष्वाकुवंशजानामथवा इक्ष्वाकुजनपदस्य राजा । इक्ष्वाकुवंशीयानां कोशलजनपदस्य वा नृपे, । ज्ञा० ८ अ० । उत्त० । पडिवुद्धी इक्खागराया" स्था० ७ ठा० ।

इक्खाग (गु) वंश–इक्ष्वाकुवंश–पु–ऋषभदेवस्य वंशे, "आसीइक्खाग वंस संभूओ नाभिनामकुलगरो" इति० ति० । (वक्तव्यता इक्खाग (गु) शब्दे)

इक्खु (उच्छु)–इक्षु– पु०– इष्यते ऽसौ माधुर्यात " इक्खु प्र वासीक्षौ " इति प्राकृत सूत्रेणादेरत उत्वम प्रा० व्या १ पाद ८ अध्या० आर्षे इक्खु इति च भवति प्रा० व्या० । मधुररसोपेते असिपत्रे स्वनामख्याते. वाच० । पर्वकवनस्पतिकायभेदे, उत्त० । प्रज्ञा० । चतुर्विंशतिधान्यान्तर्गते धान्यभेदे, प्रव० १५६ द्वा० । इक्षुवरट्टिका सम्भाव्यत इति । धर्म० १ अधि० "इच्छु जवसालिकालिया इति " औप० " इक्षुग्रहणाग्रहणे यथा– "से भिक्खु वा भिक्खुणी वा अभिकंखेज्जा उच्छुवणं उवागच्छित्तए जे तत्थ इसरे जाव उग्गहंसि अह भिक्खू इच्छेज्जा उच्छुजोत्तए वा पायए वा सेज्जं उच्छू जाणेज्जा स खंडं जाव णो पडिगाहेज्जा अतिरिच्छच्छिन्नं तहेव तिरिच्छच्छिन्नं तहेव से भिक्खु वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण अभिकंखेज्जा अंतरुच्छुयं वा उच्छुगंडियं वा उच्छुचोयगं वा उच्छुसालगं वा उच्छुडालगं वा जोत्तए वा पायए वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंतरुच्छुयं वा जाव डालगं वा स अंडं जाव णो पडिगाहेज्जा से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंतरुच्छूयं वा जाव डालगं वा अप्पंडं जाव पडिगाहेज्जा अतिरिच्छच्छिन्नं तहेव पडिगाहेज्जा । इक्षुसूत्रत्रयमप्याम्रवज्ज्ञेयमिति नवरं अंतरुच्छूयंति पर्वमध्यमिति आचा० २ श्रु० १ अ० २ उ० ।

जे भिक्खू वा जाव समाणे सेज्जं पुण जाणेज्जा उच्छुं वा काणगं अंगारियं संमिस्सं विगदूसितं वा वेत्तग्गं वा कंदलिऊसुयगं वा अन्नयरं वा तहप्पगारं आमं असत्थपरिणयं जाव । आचा० २ श्रु० १ अ० ८ उ० ।

सचित्ताचित्तेक्षुभक्षणाभक्षणे प्रायश्चित्तम् यथा—

जे भिक्खू वा सचित्तं उच्छुं भुंजइ भुंजंतं वा साइज्जइ ।४। जे भिक्खू सचित्तं उच्छुं विडंसइ विडंसंतं वा साइज्जइ ।५। जे भिक्खू सचित्तं उच्छुं वा, उच्छुपेसियं वा, उच्छुभित्तिं वा, उच्छुसालगं वा, उच्छुडालगं वा उच्छु चोयगं वा विडंसइ विडंसंतं वा साइज्जइ ।६। जे भि० सचित्तं उच्छुं वा उच्छु पे० वा उच्छुभित्तिं वा उच्छु चोयगं वा विडंसइ० ७ जे भिक्खू सचित्तं पइट्ठियं उच्छुं भुंजइ भुंजंतं वा साइज्जइ ८। जे भिक्खू सचित्तं पइट्ठियं उच्छुं विडंसइ विडंसंतं वा साइज्जइ ।९। जे भिक्खू सचित्तं पइट्ठियं उच्छुं वा उच्छुपेसियं वा उच्छुभित्तिं वा उच्छुसालगं वा उच्छुडालगं वा उच्छुचोयगं वा भुंजइ भुंजंतं वा साइज्जइ । १० । जे भिक्खू सचित्तं पइट्ठियं उच्छुं वा उच्छुपेसियं वा उच्छुभित्तिं वा उच्छुसालगं वा उच्छुचोयगं वा विडंसइ विडंसंतं वा साइज्जइ । ११ ।

अन्ने दो सचित्तपइट्ठिते सुत्ता ।

भुंजंति जे भिक्खू तो भिन्ना पुण विडंसंति णायव्वा जीवजुअं सचित्तं अचित्तं सचेयणपतिट्ठं ।

एतेसिं चेव चउण्हं सुत्ताणं इमो अतिदेसो ।

सचित्तं च फलेहिं, पलंबसे जोग मो समक्खातो ।

सो चेव णिक्खमेसो, सोल्लसमे होति उक्खंमि ।३१८।

कंठ्या अणादियाय दोसा चउलहुं पच्छित्तं इमे तत्थ विभागसुत्ता जे भिक्खू सचित्तं अंतरुच्छुगं वा भुंजति इत्यादि जे सचित्तं अंतरुच्छुगं वा विडंसइ इत्यादि अन्ने सचित्त पइट्ठिते दो सुत्तं ।

पव्वसहितं तु खंडं, तत्थ वि य अंतरुच्छुयं होइ ।

डगमलवक्किलछेदो, मा य पुण छल्लिपल्लिपरिहीणं । ३१९।

पर्व उभयो पव्वदेससहितं खंडं पुव्वं उभयो पेरुरहियं अंतरुच्छुयं चक्कलिच्छेदछिण्णं डगलं भण्णति सोयं अब्भंतरो गिरा ।

चोयं तु होइ हीरो, सगलं पुण तस्स बाहिरा छल्ली ।

कोणं पुण मक्कं मा, इतरजुतं तप्पइट्ठं तु । ३२० ।

वंसहीरसंठितो चोययं भण्णति सालगं वा हरिच्छल्ली भण्णति पुण काणियं अंगारइयं वा घुणयं सियालादीहिं वा खइयं उवरि सुक्कं इयरंति सचित्तस्स अहो सचित्तत्तंमि सचित्तविभागे पतिट्ठियं भण्णति । नि० चू० १६ उ० ।

(गोचरचर्य्यायां सचित्तेक्षुग्रहणाग्रहणे—गोयरचरिय-शब्दे)

इक्खु (उच्छु) करण-इक्षुकरण-न० क्षेत्रकरणभेदे, तच्च लाङ्गलादिना संस्कारयति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । इक्षवः क्रियन्ते यत्र तदिक्षुकरणम् । इक्षुवाटे, वृ० १ उ० ।

इक्खु (उच्छु) खंड-इक्षुखण्ड-न० पर्वसहितेक्षुच्छेदे, । नि० चू० १६ उ० । इक्षुखण्डं चापरिणतं तद्धि पर्वतो यद्वर्तते तदनाचरितमिति । दश० ३ अ० ।

इक्खु (उच्छु) गंडिया-इक्षुगण्डिका-स्त्री० सपर्वेक्षुशकले, । आचा० १ श्रु० १ अ० १० उ० ।

इक्खु (उच्छु) घर-इक्षुगृह-न० दशपुरनगरस्थे उद्याने, यत्रार्य्यरक्षितस्तोशलिपुत्रादाचार्य्याद्दीक्षां जग्राहेति । विशे० । आ० म० । आ० चू० ।

इक्खु (उच्छु) चोयग-इक्षुचोदक-न० पीलितेक्षुक्षोदिकायाम्, । आचा० १ श्रु० १ अ० १० उ० ।

इक्खु (उच्छु) जंत-इक्षुयंत्र-न० इक्षोर्निष्पीडनं यन्त्रं शा० त० । इक्षुनिष्पीडके यन्त्रे, वाच० ।

इक्खु (उच्छु) डालग-इक्षुडालक-न० इक्षुशाखैकदेशे, आचा० १ श्रु० १ अ० १० उ० । अवल्कले इक्षुच्छेदे च । डालगम वक्किलच्छेदो इति । नि० चू० १ उ० ।

इक्खु (उच्छु) पेसिया-इक्षुपेशिका- स्त्री० इक्षुगण्डिकायाम् नि० चू० १६ उ० ।

इक्खु (उच्छु) भित्ति-इक्षुभित्ति-स्त्री० इक्षुखण्डे, नि० चू० १६।

इक्खु (उच्छु) मेरग-इक्षुमेरक-न० अपनीतत्वचीक्षुगण्डिकायाम्, आचा० १ श्रु० १ अ० १० उ० ।

इक्खु (उच्छु) लट्ठि-इक्षुयष्टि- स्त्री० इक्षुदण्डे, आ० चू० २ अ० । आ० म० प्र० । प्रा० व्या० ।

इक्खु (उच्छु) वण-इक्षुवन-न- इक्षोः पर्व (ग) कवनस्पति विशेषस्य वने, आचा० १ श्रु० १ अ० १० उ० ।

इक्खु (उच्छु) वाड-इक्षुवाट- पु० इक्षोः पर्वगवनस्पतिविशेषस्य वाटे, " सुचिरं पियत्थमाणो नलथंभो उच्छुवाडमज्झंमि " आव० ३ अ० ।

इक्खु (उच्छु) वाडिया-इक्षुवाटिका- स्त्री० पर्वगवनस्पतिकायभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

इक्खु (उच्छु) सालग-इक्षुसालग-न० इक्षोर्दीर्घशाखायाम्, । आचा० १ श्रु० १ अ० १० उ० । बाह्यछल्यां च " सालगं पुण तस्स वाहिरा छल्ली " नि० चू० १६ उ० ।

इच्चा-इत्वा-अ० ज्ञात्वेत्यर्थे, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

इच्चेवं-इत्येवम्- अ० पूर्वप्रक्रान्तपरामर्शे, " इच्चेवं पडिलेहंति " सू० १ श्रु० ३ अ० । "इच्चेवमाहु से वीरे" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।

इच्छ-इष्-धा० वाञ्छायाम्, तुदा० पर० सेट् वेट् क्तः "गमिष्यमासां छः" इति प्राकृतसूत्रेण छकारः इच्छइ-इच्छति । प्रा० व्या० ८ अध्या० ४ पाद । "इच्छामि खमासमणो वंदिउं" इषु इच्छायामित्यस्योत्तमपुरुषैकवचनम् । आव० ३ अ० । अनु+ अन्वेषणे, प्रति× प्रतिग्रहे, प्राप्तौ च । परि× अन्वेषणे च । अभि+ सम्यगिच्छायाम्, । वाच० ॥

इच्छज्झाण-इच्छाध्यान-न० इच्छा संभाव्यमानलाभस्यार्थस्याभिलाषातिरेकस्तस्या ध्यानमिच्छाध्यानम् । लिमाषार्थिनः कोटिसुवर्णलाभेऽपि प्रवर्द्धमानलोभस्य कपिलस्येव सम्भाव्यमानलाभार्थाभिलाषातिरेकध्याने, । आतुर० ॥

इच्छंत-इच्छत्-त्रि० वाञ्छति, "इच्छंतो हियमप्पणो" उत्त० १ अ० ।

इच्छक्का (च्छाका) र-इच्छाकार-पु० एषणमिच्छा स्वाभिप्राय स्तया करणं तत्कार्यनिर्वर्त्तनमिच्छाकारः । गच्छा० २ अधि० । विधक्षितक्रियाप्रवृत्त्यभ्युपगमः । अनु० । इच्छया बलाभियोगमन्तरेण

कारः इच्छाकारः इच्छाक्रियेत्यर्थ इति । स्था० १० ठा० । प्रव० । आ० म० प्र० । इच्छायाः करणमिच्छाकार इति । बृ० १ उ० । स्वकीयाभिप्राये, । "इच्छाकारेण संदिसह भगवन् देवसिअं आलोएमि" इच्छाकारेण निजेच्छयेति । आत्मीयेच्छयेति । स्वकीयाभिप्रायेण न पुनर्बलाभियोगेनेति च । ध० २ अधि० । तदात्मके षष्ठे सामाचारीभेदे च । इच्छाकारो अ छट्ठओ इति । उत्त० २६ अ० । इच्छाकारेण ममेदं कुरु इच्छाप्रधानया क्रियया न बलाभियोगपूर्विकयेति । स्था० १० ठा० । इच्छाकारेण ममेदं कुरु तत्र चाहं करोमीति निर्देशोऽभ्युपगमो वा इच्छाकार इति । ध० ३ अधि० । प्रव० । आ० म० प्र० । बृ० । "इच्छाकारो य सारेण" इति । उत्त० २६ अ० । सारेण इति औचित्येनात्मनः परस्य वा कृत्यंप्रतिप्रवर्तते । तत्रात्मसारेण यथेच्छाकारेण युष्मच्चिकीर्षितं कार्यमिदमहंकरोमीति । अन्यसारेण च मम पात्रलेपनादि इच्छाकारेण कुरुतेति ग० २ अधि० । अस्य च प्रयोगः स्वार्थम्परार्थं वा चिकीर्षन् यदा परमभ्यर्थयते इति । स्था० १० ठा० "इच्छाकारपओगो णाम जं इच्छया करणं तं बलाभियोगादिणा इच्चेयस्स अत्थस्स संपयत्थं इच्छकार सद्दं पउज्जंति । आ० चू० २ अ० । उत्सर्गतः साधूनां सति सामर्थ्ये कार्यार्थपरो नाभ्यर्थयितव्यः अनिगूहितबलवीर्येण भाव्यं तत्कार्यस्य असामर्थ्ये अप्रावीण्ये वा रत्नाधिकं विहायान्येषामभ्यर्थनाविषयमिच्छाकारं करोति । यदि वा नाभ्यर्थितोऽपि कोऽप्यन्यस्तत्प्रयोजनकरणशक्तो निर्जरार्थी साधुः कंचन साधुं चिकीर्षितकार्यं विनाशयन्तं गुरुतरकार्यकरणासमर्थमविनाशयन्तमप्यभ्यर्थयन्तं वाभिलषितकार्यकरणायान्यतरं साधुं दृष्ट्वा तत्कार्यं कर्तुकामस्तत्रापि इच्छाकारं प्रयुञ्जीत । इच्छाकारेण युष्मदीयमिदं कार्यं करोमीति युष्माकमिच्छाक्रियया करोमि न बलादित्यर्थः । ध० ३ अधि० ।

तत्रेच्छाकारो येष्वर्थेषु क्रियते तत्प्रदर्शनार्थमाह ।

जइ अब्भत्थेअ परं, कारणजाते करेज्ज से को वि ।
तत्थ वि इच्छाकारो, न कप्पइ बलाभिओगो उ ॥

यदि इत्यभ्युपगमे अन्यथा साधूनामकारणे अभ्यर्थना नैव कल्पते । ततश्च यदि अभ्यर्थयेत् परमन्यं साधुं ग्लानादौ कारणजाते समुत्पन्ने सति ततस्तेनाभ्यर्थयमानेन इच्छाकारः प्रयोक्तव्यः । यदि वा अनभ्यर्थितोऽपि कोऽप्यन्यः साधुः (से) तस्य कर्तुकामस्य कस्यचित् साधोः कारणजातं कुर्यात् । तत्रापि तेनानभ्यर्थितेन साधुना तस्य चिकीर्षितं कर्तुकामेन इच्छाकारः प्रयोक्तव्यः । इह विरलाः केचिदनभ्यर्थिता एव परकार्यकर्तार इति कोपातिग्रहणम् । अथ कस्मादिच्छाकारप्रयोगः क्रियते । उच्यते-बलाभियोगो मा भूदिति हेतोस्तथा चाह अतो न कल्पते बलाभियोगः साधूनाम् तत इच्छाकारप्रयोगः कर्तव्यः । तु शब्दः कचिद्बलाभियोगो मा भूदिति कल्पते इति सूचनार्थः ।

उक्तगाथावयवार्थप्रतिपादनार्थमाह ।

अब्भुवगमंमि निज्जइ, अब्भत्थेउं न वट्टइ परो उ ।
अणिगूहियबलविरिएण, साहुणा ताव होयव्वं ॥

यदि अभ्यर्थयेत्परमित्यस्मिन् यदि शब्दप्रदर्शिते अभ्युपगमे सति ज्ञायते किमित्याह । अभ्यर्थयितुं न वर्तते न युज्यते परः । किमित्यत आह-न निगूहिते बलवीर्ये येनासावनिगूहितबलवीर्यस्तेन । बलं शारीरं, वीर्यं मानसः शक्तिविशेषः तावच्छब्दः प्रस्तुतार्थप्रदर्शकः । एवमनिगूहितबलवीर्येण तावत्साधुना भवितव्यम् । पाठान्तरं वा "अणिगूहियबलवीरिएण जेण साहुणा होयव्वं" अस्यायमर्थो येन कारणेन अनिगूहितबलवीर्येण साधुना भवितव्यमिति युक्तिः अतोऽभ्यर्थयितुं न युज्यते पर इति आहेत्थं तर्ह्यभ्यर्थनाविषयेच्छाकारोपन्यासोऽनर्थकः । उच्यते –

जइ होज्ज तस्स अनलो, कज्जस्स वियाणइ न तं वाणं ।
गिलाणाइ विहिपहोज्जा, वावडो कारणेहिं सो ॥

यदि भवेत्तस्य प्रस्तुतस्य कार्यस्यानलो समर्थः यदि वा न विजानाति तत्कार्यं कर्तुं वाणमिति निपातः पादपूरणार्थः ग्लानादिर्वा भवेत् व्यापृतः कारणैरसौ तदा संजातद्वितीयपदाभ्यर्थनागोचरमिच्छाकारं रत्नाधिकं विहायान्येषां करोति । तथाचाह

रत्ताणि य वज्जेत्ता, इच्छाकारं करेइ सेसाणं ।
एयं मज्जं कज्जं, तुब्भेह करेह इच्छाणं ॥

रत्नानि द्विविधानि द्रव्यरत्नानि भावरत्नानि च । तत्र मरकतवज्रेन्द्रनीलवैडूर्यादीनि द्रव्यरत्नानि सुखमधिकृत्य तेषामनैकान्तिकत्वादनात्यन्तिकत्वाच्च । भावरत्नानि सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि सुखनिबन्धनतामङ्गीकृत्य तेषामैकान्तिकत्वात् आत्यन्तिकत्वाच्च भावरत्नमधिको रत्नाधिकस्तं वर्जयित्वा इच्छाकारं करोति । शेषाणां कथमित्याह । एतन्मम कार्यं वस्त्रसीवनिकादिरूपं कुरुत इच्छया न बलाभियोगेनेति । तत्र यदुक्तम् । (जइ अब्भत्थेज्ज परं कारण जाते इति) तत्र प्रथमगाथया यदीत्यस्य भावार्थ उपदर्शितः । द्वितीयगाथया कारणजातानि कथितानि । अनया तु पूर्वार्द्धेनाभ्यर्थनाविषयो दर्शितः । उत्तरार्द्धेन त्वभ्यर्थनायाः स्वरूपम् । संप्रति "करेज्जवासे कोई" इति अस्य गाथावयवस्यावयवार्थः प्रतिपादनीयस्तत्रान्यकरणसंभवकारप्रतिपादनायाह ॥

अहवा वि विणासंतं, अब्भत्थं तं च अण्णदट्ठूणं ।
अन्नो कोइ भणिज्जा, तं साहुनिज्जरट्ठाउ ॥

अथवेति "जइ अब्भत्थेज्ज परं कारणजाए" इत्येपक्रया प्रकाशं ततो द्योतनार्थं विनाशयन्तं चिकीर्षितं कार्यमपिशब्दात्सोऽन्यस्मिन् गुरुतरे कार्ये समर्थस्ततो यदि स तत्र व्यापृतो भवति तर्हि तेन गुरुतरप्रयोजनं सीदतीति परिभाव्य विनाशयन्तमपि, यदि वा स्वयमसमर्थतया अभिलषितकार्यकरणाय साधुमन्यमभ्यर्थयन्तं दृष्ट्वा निर्जरार्थी कोऽप्यन्यः साधुः साधुं भणेत् । किं भणेदित्याह—

अह यं तुज्झमेयं, करेमि कज्जं तु इच्छकारेण ।
तत्थ वि से इच्छइ से, करेइ मज्जायमूलीयं ॥

अहमित्यात्मनिर्देशो युष्माकमेतत् कर्तुमभीष्टं कार्यं करोमि इच्छाकारेण युष्माकमिच्छाक्रियया न बलादित्यर्थः तत्रापि स कारापकः साधुः इच्छति इच्छाकारं (स) तस्य स्वयमिच्छाकारेण कर्तुमभ्युद्यतस्य करोति नन्वसौ तेनेच्छाकारेण याचितस्ततः किमर्थमिच्छाकारं करोतीत्यत आह-मर्यादामूलीयम् । मर्यादा साधूनां व्यवस्था तस्या मूलं मर्यादामूलं तत्र भवो मर्यादामूलीय इच्छाकारस्तं निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनमिति हेतौ द्वितीया । ततोऽयमर्थः मर्यादामूलभूतं इच्छाकारं करोति तथाहि-साधूनामियं मर्यादा न किंचिदवश्यमाव्यतिरेकेण कश्चित्कारयितव्यः । तदेवं व्याख्यातोऽधिकृतो गाथावयवः ॥

संप्रति तत्थवि इच्छाकार इत्यत्र योऽपिशब्दस्तस्य विषयं
प्रदर्शयति—

अहवा सगं करेंतं, किं वा अन्नस्स वा वि दट्ठूणं ।
तस्स वि करेइ इत्थं, मज्झं पि इमं करेहेत्ति ॥

अथवा स्वकमात्मीयं पात्रलेपनादि किं कुर्वते अन्यस्य वा
किंचित् कुर्वन्तं दृष्ट्वा तस्यापि आस्तां प्रायुक्तस्येत्यपि शब्दा-
र्थः आपन्नप्रयोजनः सन् इच्छाकारं कुर्यात्–कथमित्याह-ममा-
पीदं पात्रलेपनादि इच्छाकारेण कुरुतेति ॥

इदानीमभ्यर्थितसाधुविषयं विधिं प्रदर्शयति॥

तत्थ वि सो इच्छं से, करेइ दीवेइ कारणं वा वि ।
इहरो अणुग्गहत्थं, कायव्वं साहुणा किच्चं ॥

तत्रापि एवमभ्यर्थनेऽपि साधोरभ्यर्थितसाधुरिच्छाकारं
करोति इच्छाम्यहं तव करोमि। अथ तेन गुर्वादिसत्कं कार्या-
न्तरं कर्तव्यं तर्हि दीपयति कारणं वापि इतरथा गुर्वादिकार्य-
कर्तव्याभावे सत्यनुग्रहार्थमवश्यं साधोः कृत्यं कर्तव्यमिति ।
अपिशब्दात् किमिच्छाकारविषयविशेषप्रदर्शनायैवाह—

अहवा नाणाईणं, अट्ठाए जइ करेज्ज किच्चाणं ॥
वेयावच्चं किंची, तत्थवि तेसिं भवे इच्छा ॥ ? ॥

अथवा ज्ञानादीनामादिशब्दाद्दर्शनचारित्रपरिग्रहः ! अर्थाय
यदि कुर्यात् कृत्यानामाचार्यादीनां वैयावृत्त्यं कश्चित्साधुः
पात्रान्तरं च किंचीति किंचिद्धि श्रावणादि तत्रापि तेषां कृत्या-
नां–तं साधुं वैयावृत्त्ये नियोजयतां भाव इच्छति भवेदिच्छा-
कार इच्छाकारपुरस्सरं योजनीय इत्यर्थः किमित्यत आह
यस्मात्–

आणा वलाभियोगो, निग्गंथाणं न कप्पए काउं ।
इच्छा पउंजियव्वा, सेहए रयणिए तह ॥

आज्ञापि ममाज्ञा भवतेदं कार्यमेवंरूपा तया विवक्षितं कार्य-
माज्ञापितस्याप्यकुर्वतो बलात्कारेण नियोजनं बलाभियोग
एतैर्द्वावपि निर्ग्रन्थानां न कल्पते कर्तुं किन्तु इच्छेति इच्छाकारः
प्रयोक्तव्यः प्रयोजनेऽनुत्पन्ने सति शैक्षके तथा रत्नाधिके च
आज्ञापादिप्रशुक्कामेन आद्यन्तग्रहणान्मध्यस्यापि ग्रहणमिति
व्याख्यायान्येषु च एषु तावत्स उक्तः। अपवादतस्त्वाज्ञावला-
भियोगावपि दुर्विनीते प्रयोक्तव्यौ तेन चेहोत्सर्गतः संवास
एव न कल्पते बहुजनादिकारणप्रतिबद्धतया त्वपरित्याज्यः
अयं विधिः प्रथममिच्छाकारेण योज्यते कुर्वन्नाज्ञया पुन
र्बलाभियोगेनेति आह च ॥

जह जच्चवाहलाणं, आसाणं जणवएसु जायाणं ।
सयमेव खलिणगहणं, अहवावी वलाभियोगेणं ॥
पुरिमज्झाए वि तहा, विणीय विणयंमि नत्थि अभियोगो।
सेसंमि उ अभिओगो, जणवयजाए जहा आसो ॥

यथा जात्यवाह्लिकानामश्वानां जनपदेषु मगधादिषु जाता-
नां च शब्दलोपोत्र द्रष्टव्यः स्वयमेव खलीनग्रहणं भवति ।
अथवाऽपि बलाभियोगेन खलीनं कविकं किमुक्तं भवति ।
यथा जात्यवाह्लीकानामश्वानां स्वयमेव खलीनग्रहणं भवति
जनपदजातानां च बलाभियोगेन एवं पुरुषज्ञातेपि ज्ञातश-
ब्दः प्रकारवचनः पुरुष प्रकारेऽपि कथंभूते इत्याह (विणीय
विणय इति) विविधप्रकारं नीतः प्रापितो विनयो येन स
विनीतविनयस्तस्मिन्नास्याभियोगः स्वयमेव विनये प्रवर्तनात्
खलीनग्रहणे जात्यवाह्लीकस्येवातः (सेसंमि उ अभियोगोत्ति)
शेषे विनयरहिते अभियोगो बलाभियोगः प्रवर्तते कथानका-
जनपदजाते यथा चैष गाथाद्वयसमुदायार्थः । अवयवार्थस्तु
दवसेयस्तच्चेदं । " वाहलाविसए एगो आसकिसोरो सो
दमिज्जिउकामो वेयालियवेलाए,अहियासकाणि ए माए ! अ
त्थेऊण वाहियालिए नीओ खलिणं से ढोइयं सयमेव तेणगहियं
विणीय इत्ति राया सयमेवारूढो मोयहिय इच्छियं वूढो रन्ना उ-
यरिउण आहारजयणादिणा सम्मं पडियारेउ गइंदियंह च मुरु-
त्तणं तो एवं वहति न तस्स बलाभिओगो पवत्तइ। अवरो पुण
मगहादिजणवयजाओ आसो सो दमिज्जिउकामो वियालवे-
लाए हिअ वासित्तो मायरं पुच्छत्ति किमेयंति ताए भणियं
पुत्त ! विणयगुणफलं ते एयं कल्लं पुण मा खलीणं पडिच्छि-
हसि मा वा वहिसि तेण तहेव कयं रन्ना चिरं कोरकरेण पिट्टि-
तो बलाविकवियं दाऊण वाहिओ पुणो जवसंसे निरुद्धे
तेण माऊए कहिए सा भणइ पुत्त ! दुव्वे दिट्ठियफलमिणं
तं दिट्ठो भयमग्गो जो मग्गो ते रुच्चइ तं करेहिसि एस दिट्ठंतो
अयमुवणतो जो सयं न करेइ वेयावच्चादि तत्थ बलाभिओगो
विपयट्ठा विज्जइ जणवयजाए जहा आसो इति " तस्माद्बला-
भियोगमन्तरेणैव मोक्षार्थिना स्वयमेव प्रत्युतेच्छाकारं दत्वा
अनभ्यर्थितेनैव वैयावृत्त्यादिकर्तव्यम् । तथापि अनभ्यर्थि
तस्य स्वयमिच्छाकारकरणं न युक्तमित्याशङ्क्याह—

अब्भत्थणाए मरुओ, वानरओ चेव होइ दिट्ठंतो ।
गुरुकरणे सयमेव य, वाणियगा दोन्नि दिट्ठंता ॥

अभ्यर्थनायां मरुको दृष्टान्तः पुनः शिष्यनोदनायां वानर-
कश्चैव भवति दृष्टान्तः गुरुकरणे स्वयमेव तु द्वौ वणिजौ
दृष्टान्तः एष गाथा समासार्थो व्यासार्थः कथानकेभ्योऽवसा-
तव्यस्तानि चामूनि " एगस्स साहुस्स लद्धी अत्थि सो न
करेइ वेयावच्चं बालवुड्ढाणं आयरिएण चोइओ भणइ को मं
अब्भत्थेइ आयरिएण भणितो तुमं अब्भत्थणं मग्गंतो चुक्कि-
हिसि जहा सो मरुगो नाणमयमत्तो कत्तियपुन्निमाए नरिंद-
जणवएसु दाणं देउमब्भुट्ठिएसु न तत्थ वच्चई भज्जाए भणि-
तो जाहे सो भणइ एगं ताव सुद्दाणं परिग्गहं करेमि बियं
घरं तेसिं गच्छामि जस्स आसत्तमस्स कुलस्स कज्जं सो मम
अणेत्ता देउ एवं सो जाव जीवाए दरिद्दो जातो एवं तुमं पि
अत्थणं मग्गमाणो चुक्किहिसि निग्गए एतेसिं बालवुड्ढाणं
झाणे चेव अहं अप्पणो वेयावच्चं करेमि अन्ने अन्नियवरंतगा
तुज्झ च्चिए सल्लद्धि एवं चेव विराहिति ततो सो एवं भणिओ
एवं सुंदरं जाणंता अप्पणा कीस न करेह । आयरिया भणंति
सरिसो तुमं तस्स वानरस्स जहा एगो वानरो रुक्खे अत्थइ
वासासु सीतवातेहिं झडिज्जतो ताहे सुघराए सउणिगाए
भणिओ वानर! पुरसोसि तुमं निच्छयं वहसि बाहुदंडाइं जो
पायवस्स सिहरेणं करेसि कुडिपडालिं वासो एवं विभणिओ
तुन्नि को अत्थइ ताहे सो दोच्चंपि तच्चंपि भणइ ततो सो रुट्ठो
तं रुक्खं दुरिहिउ माढत्तो सा नट्ठा तेण तीसे तं घरं सुत्वं
विक्खिन्नं भणइ न विसिममं महतरिआ न विसिममं सोहि
वावणिट्ठा वा सुघरे अत्थसु विघरा जा वहासि लोग तित्तिसु
सुहं इदाणिं अत्थ एवं तुमं पि ममं चेव उवरिएण जाओ किंच
मम अन्नं पि निजदारं अत्थि तेण ममं बहुतारियाणि घरा तं लाहं
चुक्किहामि जहा सो वाणियगो दो वणिं जाव ववहरंति एगो
पढमपाउसो मज्झं दायव्वं होहितित्ति सयमेव आसाढपुण्णिमा

ए घरं पुच्छा इतो वीराणं अट्ठं वा तिभागं वा दाऊण वा विसस्सयं ववहरइ तेण तद्दिवसं विकुणो लाहलाभो इयरो चुक्को एवं तो अचिंतणेण सुत्तत्था नासंति ते हियते नट्ठेहिं गच्छसारवणा भावेण गच्छस्स अपरिक्कियव्वणो बहुतरं मे नासइ इति तथाचाह * सुत्तत्थेसु अचिंतण, आदेसे वुड्ढसेहगेलन्ने । बाले खमगे वाइ, इड्ढीमायी अणिच्छिया १ एएहिं कारणेहिं–तुबभूतो उ होइ आयरिओ । वेयावच्चे करणं, कायव्वं तस्स सेसेहिं २ जेण कुलं आयत्तं, तं पुरिसं आयरेण रक्खेज्जा । नहि तुंबंमि विणट्ठे, अरया साहरया होंति ३ * आदेशे प्राघूर्णके वृद्धे शैक्षके ग्लाने तथा बाले लघुवयसि क्षपके च यद्याचार्यः स्वयं वैयावृत्त्यं करोति तर्हि सूत्रार्थयोरचिन्तनं भवति तथा वादिनि आगते ऋद्धिमति च नगरश्रेष्ठ्यादौ आदिशब्दाद्राजादिपरिग्रहः । आचार्ये वैयावृत्त्याय पानकादिगते प्रवचनलाघवं भवति अनर्द्धिका एते अनीश्वरप्रव्रजिता एते इत्यर्थः । तत एतैः कारणैराचार्यः शेषसाधूनामरकप्रायाणां तुम्बभूतो भवति ततो वैयावृत्त्यविषये यत् करणं करणीयं तत्तस्य शेषैः कर्त्तव्यं न पुनः स स्वविषये परविषये वा वैयावृत्त्ये प्रवर्तमान उपेक्षणीय एतदेवाह (जेणेत्यादि) येन पुरुषेण कुलमायत्तं तं पुरुषमादरेण रक्षेत् यतो नहु नैव तुम्बे विनष्टे अरकाः साधारकाःसाधारा भवन्ति आह इच्छाकारेणाहं तत्र प्रथमालिकादिकमानयामीत्याद्यभिधाय यदा लब्ध्याभावान्न संपादयति तदा निर्जरालाभविकलस्तस्येच्छाकारस्ततः किं तेनेत्याशङ्क्याह * वेयावच्चे अब्भु–ट्ठियस्स सद्धाए काउकामस्स । लाभो चेव तवसिस्स होइ यद्दीणमणसस्स * वैयावृत्त्ये संयमव्यापारे अभ्युत्थितस्य, तथा श्रद्धया प्रसन्नेन मनसा इह लोकपरलोकाशंसाविप्रमुक्तेन कर्तुकामस्य (लाभो चेव तवस्सिस्सत्ति) प्रकारेणान्निर्जराया लाभ एव तपस्विने भवति अलब्ध्यादौ अदीनं मनो यस्यासावदीनमनास्तस्यादीनमनसः ॥ आ० म० द्वि० । पंचा० । आ० चू० ।

इच्छमाण–इच्छत्–त्रि० अभिलष्यति, पंचा० ५ विव० ॥

इच्छा–इच्छा–स्त्री० एषणमिच्छा—इषु इच्छायाम् । इष–भावे श प्रत्ययः स्था० १० ठा० । आ० म० प्र० । मायाकषायभेदे, सम० ५२ स० । अभिलाषे, प्रश्न ५ द्वा० । पंचा० । आव० । सूत्र० । दश० । स्था० । वृ० । " इच्छामि खमि (इत्तं) का उस्सग्गं " इषु इच्छायामित्यस्योत्तमपुरुषैकवचनस्य " इषुगमयमां छ "इति छत्वे इच्छामीति भवति इच्छाम्यभिलषामि स्थातुमिति । आव० ५ अ० । सम्भाव्यमानलाभस्यार्थस्याभिलाषातिरेके, आतु० । आगतानागतान्यतरार्थप्रार्थनायाम् , ध० ३ अधि० । अभिप्राये, नं० । ग० । विशे० । चेतःप्रवृत्तौ, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । अभ्युपगमे, ध० २ अधि० प्रीतौ, द्वा० ३० द्वा० । प्रीतिसाधकभावाभिलाषे, अष्ट० २७ । स्पृहायाम, अष्ट० ११ । परिग्राह्यवस्तुविषयकवाञ्छाकरणे, संथा० । पंचा० । अन्तःकरणप्रवृत्तौ, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । इन्द्रियमनोनुकूलायाम्प्रवृत्तौ, आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । विवक्षितक्रियाप्रवृत्त्यभ्युपगमे, अनु० ॥

एतस्य निक्षेपो यथा—

नामं ठवणा दविए, खित्ते काले तहेव भावे अ ।
एसो खलु इच्छाए, निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ १ ॥

नामस्थापने गतार्थे द्रव्येच्छा सचित्तादिद्रव्याभिलाषः । अनुपयुक्तस्य वेच्छामीत्येवं भणतः क्षेत्रेच्छा मगधादिक्षेत्राभिलाषः । कालेच्छा रजन्यादिकालाभिलाषः " रयणिमहिसारियाउ, चोरा परदारिया य इच्छंति । तालायरा सुभिक्खं, बहुधन्ना केइ दुब्भिक्खं " भावेच्छा प्रशस्तेतरभेदा प्रशस्तज्ञानाद्यभिलाषः । आव० ३ अ० । आ० चू० ॥

विस्तरेणेच्छानिक्षेपमाह ॥

जाई इच्छइ अत्थं, नामादि तस्स सा हवई इच्छा ।
नामंमि जंतु नामं, इच्छसि नामं व जं जस्सि ॥ २ ॥

यो नाम यमर्थं नामादिलक्षणमिच्छति तस्य सा भवति इच्छा यो नामेच्छसि तस्य नामेच्छा । स्थापनामिच्छतः स्थापनेच्छा । एवं द्रव्येच्छादिकमपि भावनीयम् । इच्छायाश्च निक्षेपः षोढा । तद्यथा—नामेच्छा स्थापनेच्छा द्रव्येच्छा क्षेत्रेच्छा कालेच्छा भावेच्छा । तत्र नामेच्छामभिधित्सुराह–नाममित्यादिना तु नामविषया इच्छा इयं नाम देवदत्तादिकस्य नाम इच्छा नामेच्छेति भावः । अथवा यस्येति नाम स नामनामवतोरभेदोपचारात् नाम चासौ इच्छा च नामेच्छा ।

स्थापनेच्छामाह ।

एमेव होइ ठवणा, निक्खिप्पइ इच्छ एव जं ठवणं ।
सो मित्ताई जह सं–भवतु दव्वादिसुं भणसु ॥ ३ ॥

एवमेवानेनैव नामगतेन प्रकारेण भवति स्थापनेच्छा अतिदेशोक्तमेव यदिच्छेति निक्षिप्यते सा स्थापना चासाविच्छा च स्थापनेच्छेति व्युत्पत्तेः । अथवा यतः स्थापनामिच्छति सा स्थापनेच्छा स्थापनीया इच्छा स्थापनेच्छेति व्युत्पत्तेः । द्रव्येच्छा द्विधा आगमतो नोआगमतश्च । तत्र आगमत इच्छा पदार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तो नोआगमतस्त्रिधा—ज्ञशरीरभव्यशरीरे प्राग्वत् तद्व्यतिरिक्ता च यद्द्रव्यमिति सा च त्रिधा सचित्तद्रव्येच्छा अचित्तद्रव्येच्छा मिश्रद्रव्येच्छा । तत्र सचित्तद्रव्येच्छा त्रिधा-द्विपदचतुष्पदापदभेदात् । तत्र द्विपदा सचित्तद्रव्येच्छा यत् स्त्रियमिच्छति पुरुषमिच्छति इत्येवमादि । चतुष्पदसचित्तद्रव्येच्छा यदश्वमिच्छति गावमिच्छतीति । अपदसचित्तद्रव्येच्छा आम्रस्येच्छा मातुलिङ्गस्येच्छेत्यादि । अचित्तद्रव्येच्छा सुवर्णद्रव्येच्छा हिरण्येच्छादि । मिश्रद्रव्येच्छा सुवर्णाद्यलंकारविभूषितस्य द्विपदादेरिच्छा । अथवा द्रव्यादिषु क्षेत्रकालेषु यथासंभवं स्वामित्वादि । स्वामित्वं स्वकरणाकरणानि भणतः स्वामित्वादिभिः प्रकारैः द्रव्यक्षेत्रकालेच्छा वक्तव्येति भावः । तत्र स्वामित्वेन द्रव्येच्छा यथा आत्मनः पुत्रमिच्छति इत्यादि करणेन यथा मद्याद्यभ्यवहृतेन तैरिच्छा कामेच्छा वा जायते इत्यादि । अधिकरणे यथा सुप्रतारितायां शय्यायां स्थितस्य कामेच्छा समुत्पद्यते क्षेत्रकालावचेतनौ ततो न तयोः स्वयं स्वामित्वेनेच्छा भवति ततः करणाधिकरणाभ्यां तत्र योजना तत्र क्षेत्रेण लब्धेन क्रीडनेच्छा वपनेच्छा जायते । अधिकरणेन यथा गृहे स्थितस्य भोगेच्छा कामेच्छा वा, सद्गुरुकुलवासे सम्यगनुष्ठानेच्छा वा समुपजायते इत्यादि । काले करणे यथा यौवनकालेन धनेच्छा कामेच्छा वा जायते इत्यादि । अधिकरणे यथा हेमन्ते रात्रौ शीतेन पीडितः सूर्याक्रमकालमिच्छति । भावत इच्छा द्विधा–आगमतो नोआगमतश्च तत्रागमतः इच्छेति पदार्थज्ञाता तत्र चोपयुक्त " उपयोगो भावनिक्षेप " इति वचनात् नोआगमत आह–

भावे पसत्थमपस–त्थिया य अपसत्थियंत इच्छाओ ।
इच्छाओ य पसत्थं, नाणादीयं तिविहमित्थं ॥ ४ ॥

आगमतो भावत इच्छा द्विधा प्रशस्ताऽप्रशस्ता च । मकारो लाक्षणिकः । तत्राज्ञानादिविषया इच्छा अप्रशस्ता, प्रशस्ता ज्ञानादिविषया । व्य० प्र० ३ उ० ।

इच्छाविनिवृत्तेः फलं यथा–

कंखिज्जइ जो अत्थो, संपत्तीए न तं सुहं तस्स ॥
इच्छाविणिवित्तीए, जं खलु बुच्छ्ण्णवाओ अं ॥ ८६ ॥

कांक्ष्यतेऽभिलष्यते योऽर्थः आदिसंप्राप्त्या न तत्सुखं तस्यार्थस्य इच्छाविनिवृत्त्या यत्खलु सुखरूपावादोऽयमाप्तप्रवादोय मिति गाथार्थः ।

मुत्तीए वभिचारो, तत्तो जं सा जिणेहि पन्नत्ता ॥
इच्छा विणिवित्तीए, चेव फलं पगरिसं पत्तं ॥८७॥

मुक्त्या व्यभिचारस्तत्काङ्क्षणे तत्प्राप्त्यैव सुखभावादेतदाशङ्क्याह । तत्र यद्यस्मादसौ मुक्तिर्जिनैः प्रज्ञप्ता तीर्थकरैरुक्ता इच्छाविनिवृत्तेरेव फलं न पुनरीच्छापूर्वकमिति प्रकर्ष प्राप्तसामायिकं संयतादेरारभ्योत्कर्षेण निष्ठाप्राप्तमिति गाथार्थः । किंच–

जस्सिच्छाए जायइ, संपत्ती तं पडुच्चिमं भणिअं ।
मुत्ती पुण तदभावे, जमणिच्छा केवली भणिया ॥८८॥

यस्यार्थस्येच्छया प्रवृत्तिनिमित्तभूतं यज्जायते संप्राप्तिस्तमर्थं विलयादिकं प्रतीत्येदं भणितं काङ्क्ष्यते इति । मुक्तिः पुनस्तदभावे इच्छाऽभावे जायते । कुत इत्याह-यद्यस्मादनिच्छाः केवलिनो भणिताः "अमनस्काः केवलिन" इति वचनादिति गाथार्थः । पं० व० १ द्वा० । पक्षस्य पञ्चदशसु रात्रिषु स्वनामख्यातायामेकादश्यां रात्रौ च । ज्यो० ४ पा० ॥ जं० ॥ चं० ।

ईप्सा–स्त्री० आप्तुमिच्छा आप्–सन्–अ । आप्तुमिच्छायाम्, इच्छायां च । वाच० ।

इच्छाकाम–इच्छाकाम–पु०-एषणमिच्छा सैव चित्ताभिलाषरूपत्वात्काम इच्छाकामः । इच्छारूपे कामे, " इच्छा पसत्थमपसत्थिगा य "। इच्छा प्रसस्ताऽप्रशस्ता च । अनुस्वारो ऽलाक्षणिकः सुखमुखोच्चारणार्थः । तत्र प्रशस्ता धर्मेच्छा मोक्षेच्छा। अप्रशस्ता युद्धेच्छा राज्येच्छा । व्यक्ता इच्छाकामा इति । दश० २ अ० ।

इच्छागहण–इच्छाग्रहण–न०अभिप्रायपरीक्षणे, बृ०१ उ० ।

इच्छाछंद–इच्छाछन्द–पु० यथाछन्दे, "एसो उ अहा छंदो इच्छाछंदुत्ति एगट्ठा" २८ इति । आव० ३ अ० ।

इच्छाजम–इच्छायम–पु० यमभेदे,–" इच्छायमो यमेष्विच्छा, युता तद्वत्कथामुदा"–इच्छेति तद्वता यमवता कथातो या मुत् प्रीतिस्तया युता सहिता यमेष्विच्छा इच्छायम उच्यते इति । द्वा० २० द्वा० ।

इच्छाजोग–इच्छायोग–पु० इच्छाप्रधानो योगो व्यापारः इच्छा योगः । योगभेदे, तल्लक्षणं यथा–

चिकीर्षोः श्रुतशास्त्रस्य, ज्ञानिनोऽपि प्रमादिनः ।
कालादिविकलो योग इच्छायोग उदाहृतः ॥ २ ॥

चिकीर्षोः तथाविधक्षयोपशमाभावेऽपि निर्व्याजमेव कर्तुमिच्छोः श्रुतार्थस्य श्रुतागमस्य अर्थ्यते ऽनेन तत्त्वमिति कृत्वाऽर्थशब्दस्यागमवचनत्वात् । ज्ञानिनोऽपि अवगतानुष्ठेयतत्त्वार्थस्यापि प्रमादिनो विकथादिप्रमादवतः कालादिना विकलोऽसम्पूर्णो योगश्चैत्यवन्दनादिव्यापार इच्छायोग उदहृतः प्रतिपादितः । प्रधानस्येच्छायोगत्वे तदङ्गस्यापि तथात्वमिति दर्शयन्नाह ।

साङ्गमप्येककं कर्म्म, प्रतिपन्ने प्रमादिनः ॥
न त्विच्छायोगत इति श्रवणादत्र मज्जति ॥ ३ ॥

साङ्गमपि अङ्गसाकल्येनाविकलमपि एककं स्वल्पं किंचित्कर्म प्रतिपन्ने बहुकालव्यापिनि प्रधाने कर्म्मण्यादृते प्रमादिनः प्रमादवतः नत्विच्छायोगत इति श्रवणादत्र इच्छायोगे निमज्जति निमग्नं भवति । अन्यथा हीच्छायोगाधिकारी भगवान् हरिभद्रसूरिर्योगदृष्टिसमुच्चयप्रकरणप्रारम्भे मृषावादपरिहारेण सर्वतोऽचित्यारम्भप्रदर्शनार्थं न त्विच्छायोगतो योगमित्यादिनाविवक्षत् । वाङ्नमस्कारमात्रस्याल्पस्य विधिशुद्धस्यापि संभवात् । प्रतिपत्तस्त्वपर्यायान्तर्भूतत्वेन च प्रकृतनमस्कारस्यापीच्छायोगभनवत्वमदुष्टमिति विभावनीयम् । द्वा० १९ द्वा० ।

इच्छाणुलोम–इच्छानुलोम–त्रि० इच्छाऽनुकूले, प्रतिपादयितुर्या इच्छा तदनुलोमा तदनुकूला इच्छा इच्छानुलोमा । भाषाभेदे, स्त्री० । भ०१०श०३ उ० । इच्छानुलोमा नाम यथा कश्चित् किंचित् कार्यमारभ्यमाणः कंचन पृच्छति स प्राह–करोतु भवान् ममाप्येतदभिप्रेतमिति । प्रज्ञा० ११ पद ॥

इच्छाणुलोमिय–ऐच्छानुलोमिक–त्रि० इच्छा चेतःप्रवृत्तेरभिप्रायस्तस्यानुलोममनुकूलम् तत्र भवमैच्छानुलोमिकम् । इच्छाभावानुकूल्यताभाजि, । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ॥

इच्छापणीय–इच्छाप्रणीत–त्रि० । इन्द्रियमनोविषयानुकूला प्रवृत्तिरिहेच्छा तया विषयाभिमुखमभिकर्मबन्धसंसाराभिमुखं वा प्रकर्षेण नीतः इच्छाप्रणीतः । इच्छया विषयाभिमुखं कर्मबन्धाभिमुखं संसाराभिमुखं वा नीते, " इच्छापणीता वंका णिकेया " ये चैवंभूतास्ते वङ्का निकेता वङ्कस्यासंयमस्याऽऽमर्यादया संयमावधिभूतया निकेतभूता आश्रया इति । आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ॥

इच्छापरिमाण–इच्छापरिमाण– न० इच्छाया धनादिविषयस्याभिलाषस्य परिमाणं नियमनमिच्छापरिमाणम् । देशतः परिग्रहविरतिरित्यर्थः । स्था० ५ ठा० । इच्छा परिग्राह्यवस्तुविषया वाञ्छा तस्यास्तया परिग्राह्यवस्तूनाम्परिमाणमियत्ता इच्छापरिमाणम् । पंचा० १ विव० । धनधान्यादिनवविधपरिग्रहप्रमाणलक्षणलक्षणे पञ्चमे अणुव्रते, । तल्लक्षणं यथा–

परिग्रहस्य कृत्स्नस्याऽमितस्य परिवर्जनात् ॥
इच्छापरिमाणकृतिं जगदुः पञ्चमं व्रतम् ॥ २९ ॥

परिगृह्यत इति परिग्रहस्तस्य कीदृशस्य कृत्स्नस्य नवविधस्येत्यर्थः चतुःषष्टिभेदोप्येष नवविधपरिग्रहे अन्तर्भवतीति न कोपि विरोधः । पुनः कीदृशस्य तस्य अमितस्य परिमाणरहितस्य परिवर्जनात्त्यागात् त्यागनिमित्तभूतेनेत्यर्थः इच्छाया अभिलाषस्य यत्परिमाणमियत्ता तस्य कृतिःकरणं तां पञ्चमं व्रतं अधिकारादणुव्रतं जगद्गुरव ऊचुर्जिना इति संटङ्कः । इदमत्र तात्पर्यम् परिग्रहविरतिर्द्विधा सर्वतो देशतश्च । तत्र सर्वथा सर्वभावेषु मूर्च्छात्यागः सर्वतः तदेव देशतस्तत्र श्रावकाणां सर्वतः तत्प्रतिपत्तुरशक्तौ देशतस्तामिच्छापरिमाणरूपां प्रतिपद्यतेयतः "अपरिमिअपरिग्गहं समणोवासओ पच्चक्खाइ । इच्छापरिमाणं उवसंपज्जइ से अ परिग्गहे दुविहे पण्णत्ते तंजहा सचित्तपरिग्गहे अचित्तपरिग्गहे अ त्ति । ध० २ अधि० । परिग्रहणं परिग्रहः अपरिमितश्चासौ परिग्रहश्चेति समासः अपरिमितप-

रिमाणस्तत्र श्रमणोपासकः प्रत्याख्याति सचित्तादेः परिमाणात् परिग्रहाद्विरमतीति भावना। इच्छायाः परिमाणं तदुपसंपद्यते सचित्तादिगोचरेच्छापरिमाणं करोतीत्यर्थः। स च परिग्रहः द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथेति प्राग्वत्। सह चित्तेन सचित्तं द्विपदचतुष्पदादि तदेव परिग्रहस्सचित्तपरिग्रहः। अचित्तं वस्तु रत्नकुप्यादि तदेवाचित्तपरिग्रहः। आव० ६ अ० ॥

ननु गृहे स्वल्पद्रव्येऽपि सति परिग्रहपरिमाणे तु द्रव्यसहस्रलक्षादिप्रतिपत्त्या इच्छावृद्धिसंभवात् को नाम गुण इति चेन्मैवम् इच्छावृद्धिस्तु संसारिणां सर्वदा विद्यमानैव यतो नमिराजर्षिवचनमिन्द्रं प्रति–" सुवन्नरुप्पस्स य पव्वया भवे, सिया हु केलाससमा असंखया। नरस्स लुद्धस्स न तेहि किंचि, इच्छा हु आगाससमा अणंतया " एवं चेच्छाया अनन्तत्वे तदियत्ताकरणं महते गुणाय यतः "जह २ अप्पो लोहो, जह २ अप्पो परिग्गहारंभो। तह २ सुहं पवड्ढइ, धम्मस्स य होइ संसिद्धी" तस्मादिच्छाप्रसरं निरुध्य सन्तोषे यतितव्यं सुखस्य संतोषमूलत्वात्। यदाह-आरोग्गसारिअं माणुसत्तणं सच्चसारिओ धम्मो। विज्जा निच्छयसारा, सुहाइँ संतोससाराइं "। तदेवमेतद्व्रतस्याऽत्रापि संतोषसौख्यलक्ष्मीस्थैर्यजनप्रशंसादिफलं परत्र तु नरामरसमृद्धिसिद्ध्यादि। अतिलोभाभिभूततया चैतद्व्रतस्यास्वीकृतौ विराधनायां दारिद्र्यदास्यदौर्भाग्यदौर्गत्यादि। यतः " महारंभयाए महापरिग्गहाए कुणिमाहारेणं पंचिंदिअवहेणं जीवा नरयाउअं अज्जइत्ति "। मूर्छावान् हि उत्तरोत्तराशाकदर्थितो दुःखमेवानुभवति। यदाह-" उक्खणइ खणइ निहणइ, रत्तिं न सुअइ दिआ विअ ससंको। लिंपइ ठएइ सययं, लंछिअ पडिलंछिअं कुणइ" ।९। परिग्रहत्वमपि मूर्छयैव मूर्छामन्तरेण धनधान्यादेरपरिग्रहत्वात्। यदाह " अपरिग्रह एव भवे-द्वस्त्राभरणाद्यलंकृतोऽपि पुमान्। ममकारविरहिते सति, ममकारे सङ्गवान्नग्नः" ॥ १ ॥ तथा "जंपि वत्थं व पायं वा, कंबलं पायपुंछणं। तं पि संजमलज्जट्ठा, धारिंती परिहरंती अ १ न सो परिग्गहो वुत्तो, नायपुत्तेण ताइणा। मुच्छापरिग्गहो वुत्तो, इइवुत्तं महेसिणत्ति"। तेन मूर्छानियमनार्थं सर्वमूर्छात्यागाशक्तस्यैतत् पञ्चममणुव्रतम् ॥ ध० २ अधि०। तथाच पञ्चाशके–

इच्छापरिमाणं खलु, असयारंभविणिवित्तिसंजणगं।
खेत्ताइवत्थुविसयं, चित्तादविरोहओ चित्तं ॥ १७ ॥

इच्छा परिग्राह्यवस्तुविषया वाञ्छा तस्यास्तया परिग्राह्यवस्तुनः परिमाणमियत्ता इच्छापरिमाणं खलु वाक्यालंकारे पञ्चमाणुव्रतं भवतीति प्रक्रमः। तच्चेच्छापरिमाणं किंफलमित्याह। असदारम्भविनिवृत्तिसंजनकमसुन्दरारम्भप्रवृत्तिनिबन्धनम्। भवति हीच्छापरिमाणे कृते इच्छाविषयीकृतकातिपयपदार्थानां किंचिन्न शुभव्यापारैरपि प्राप्तेरसुन्दरतरव्यापारेभ्यो विनिवृत्तिर्यतः–अनृतार्थप्राप्त्यर्थमेव भूतघाताद्यसुन्दरव्यापारेषु प्रायः प्राणिनः प्रवर्तन्ते इति। तच्च क्षेत्रादिवस्तुविषयं क्षेत्रादीनि भूविशेषप्रभृतीनि वस्त्वन्यर्थो विषयो गोचरोऽस्येति विग्रहस्तदुक्तम् ॥ "धणं धन्नं खेत्तं वत्थु रुप्पं सुवन्नं कुवियं दुपयं चउप्पयं चेत्यादि " अत्रचादिशब्दः प्रकारवचने क्षेत्रादयः क्षेत्रप्रकारा धनादय इत्यर्थः। चित्तं मन आदिर्येषां चित्तदेशवंशादीनां ते तथा तेषामविरोध आनुकूल्यमनुरूपं चित्ताद्यविरोधस्तस्याः चित्ताद्यविरोधतः(चित्तादविरोहओत्ति) पाठान्तरं तत्र च वित्ताद्यविरोधतो वृत्ताद्यविरोधतो वेति व्याख्येयम्। किमित्याह॥ चित्तं बहुप्रकारमेतत्तथाहि कश्चिन्निःस्वोऽपि विपुलचित्तो भवति अन्यस्त्वन्यथा। तथा कस्यचिद्भूरिवित्तमन्यस्य स्तोकम्। तथा क्वचिद्देशेऽत्यन्तं धान्यचतुष्पदादिसंग्रहो विधीयते अन्यत्र तु न तथा। कोऽपि राजवंश्योऽन्यो ब्राह्मणवणिग्वंश्यादिस्तस्य च प्रायो राज्यादिसंभवासंभवौ स्त इत्येवं स्वचित्तवित्तादीनामविरोधेनानेकविधपुंभिस्ताद्विधीयमानमनेकधा भवतीति गाथार्थः ॥ पंचा १ विव०।

(इच्छापरिमाणव्रतस्योदाहरणम्, विस्तरतः स्वरूपश्चानन्दकथायामाणंदशब्दे) " तत्यय पंचमाणुव्वए अनियतस्स दोसाणि य तस्स गुणा तत्थोदाहरणं। "लुद्धनंदो कुसीमूलियं लुद्धनंदो वणिट्ठो सावगो पुइओ भंडागारवई थविओ॥ आव० ६ अ०। परिग्गहे असंतुट्ठस्स दोसा संतुट्ठस्स गुणा तत्थ उदाहरणम् ॥ लुद्धणंदो कुसीसा तो उट्ठीहिं विक्कियातो णंतणए गमणं। पुत्तेहिं णिक्कियातो अदुक्खिज्जती भग्गा लोएण दिट्ठा णो कहितं लुद्धणंदेणं पाया भग्गा सावगो पूजितो। एवं जधा णामोक्कारे। आ० चू० ६ अ०।

अहवा वाणिगिणी रयणाणि विकिणइ वुहाए मरंति सेट्ठेण भणिया पतिओ पडिक्कओ नत्थि अन्नस्स नियाणि ताए भणइ जं जोगं तं देहि सो तत्थ देइ सुभिक्खे तीए भत्तारो आगओ पुच्छइ रयणाणि केहिं भणई वत्तियाणि मे कहिं दिन्नाणि सा भणइ गोहुम सेइयाए एक्केक्कं दिन्नं अमुगस्स वाणियगस्स सो वाणियगो तेण भणिओ रयणाणि अप्पेहि पूरं वा मोल्लं देहि सो नेच्छइ तओ रन्नो मूलं गओ एरिसे अग्घे वट्टमाणे एयस्स मणिरयणस्स एएण पत्तियं दिन्न सो विन्नासिओ पढमं पुण ताणि रयताणि रयणाणि सावगस्स विक्केण याणि गइयाणि तेण परिग्गहपयाणातिरित्ता इति काऊं न गहियाणि सावगेण नेच्छइ सो पुइओ,। आव० ६ अ०। एवमादि जइणा पुणो इमा भावेज्ज संतोसं गहियमादीणि आयामणमाणेण एवं गेण्हिस्सामो णं चिंतेज्जा। आ० चू० ६ अ०।

इदं चातिचाररहितमनुपालनीयं तथाचाह।

इच्छापरिमाणस्स समणोवासएणं इमे पंच अइआरा जाणिअव्वा न समायरिअव्वा तंजहा खित्तवत्थुप्पमाणाइक्कमे। १। हिरन्नसुवन्नप्पमाणाइक्कमे। २। धणधन्नप्पमाणाइक्कमे। ३। दुपयचउप्पयप्पमाणाइक्कमे। ४। कुविअप्पमाणाइक्कमे। ५।

इच्छापरिमाणस्य श्रमणोपासकेनामी पञ्चातिचारा ज्ञातव्या न समाचरितव्याः। तद्यथा। क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः तत्र सस्योत्पत्तिभूमिः क्षेत्रं तच्च सेतुकेतुभेदाद् द्विविधं तत्र सेतुक्षेत्रमरघट्टादिसेच्यं केतुक्षेत्रं पुनराकाशपतितोदकनिष्पाद्यं वास्त्वगारं तदपि त्रिविधं खातमुत्सृतं खातोत्सृतं तत्र खातं भूमिगृहकादि उत्सृतं प्रासादादि खातोत्सृतं भूमिगृहकस्योपरि प्रासादादि एतेषां क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः। प्रत्याख्यानकाले गृहीतप्रमाणोल्लङ्घनमित्यर्थ इति। तथा हिरण्यसुवर्णप्रमाणातिक्रमस्तत्र हिरण्यं रजतमघटितं घटितं वानेकप्रकारं द्रव्यादि सुवर्णप्रतीतमेव तदपि घटिताघटितमेव तद्ग्रहणाच्चेन्द्रनीलमरकताद्युपलग्रहः अक्षरगमनिका पूर्ववत्। तथा धनधान्यप्रमाणातिक्रमः तत्र धनं गुडखण्डशर्करादि गोमहिष्यजाविकादि प्रतुगादि, धान्यं व्रीहिकोद्रवमुद्गमाषतिलगोधूमयवादि अक्षरगमनिका प्राग्वदेव। तथा द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रमः। तत्र द्विपदानि दासीदासमयूरहंसादीनि

चतुष्पदादि हस्त्यश्वमहिष्यादीनि अक्षरगमनिका प्राग्वदेव । तथा द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रमः । तत्र कुप्यमासनशयनभाण्डकरोट्टकलोहाद्युपस्करजातमुच्यते एतद्ग्रहणाच्च वस्त्रकंबलापरिग्रहः । अक्षरगमनिकापूर्ववत् । एतान् क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमादीन् समाचरन्नतिचरति पञ्चमाणुव्रतमिति । "एत्थ दोसा जीवघायाइया भाणियव्वा"। आव० ६अ०।श्राव०। तत्थ खेत्तवत्थुपमाणादिसु जं पमाणं गहितं तं णातिक्कमिअव्वं । अहवा जं एणं गहीतं तो अहीतं चारेणिओ अडवेज्ञा पेरिमूले वा देज्ञा असमत्थो तं धणादिकाउ ताहे खेत्तं वत्थुं वा देज्ञा एवं पविरओ विरअवित्थरो विभासियव्वो सो य सावगो चिंतेज्ञा जहा मए दव्वप्पमाणं जं गहितं तं अज्ञावि न पूरेति । एसो य धारणितो तस्स ठाणे इमं देति तिमिसापि किअ दव्वेक्खगो चेव इमं देति ते ममापि किअ दव्वेक्खगे चेव इमं । एवं खेत्तवत्थुप्पमाणातिक्कमणं कुणंतो अतियरति । एवमादिविभासा सव्वत्थ एसो विभागे उवसंपुणो सयसहस्से वा कोडिए वा सव्वंगणिज्ञमाणं । तस्स एसेव एक्को अतियारो विभागे पदे पदे अतियारो विभासियव्वो एयाणं थूलप्पमाणे गहिते संववहारेंतापि वा सया ण कयविक्कयस्स दिवे २ परिमाणं करेंति जं धरत्तिण न करेंति । तस्स य एव क्खातित्ति आरंभपरिग्गहदमणवाहणादि एएसु पदेसु विभासियव्वं । जधाविहं एत्थ भावणा "जह २ अप्पो लोभो, जध जध ४ अप्पो परिग्गहारंभो । तह २ सुहं पवड्ढति, धम्मस्स य होति संसिद्धी " धन्ना परिग्गहं उज्झि-ऊण मूलमिह सव्वपावाणं।धम्मचरणंपवन्ना, मणेण एवमविचिंतेज्जा " आ.चू.६अ.

धनधान्यक्षेत्रवास्तु, रूप्यं स्वर्णं च पञ्चमे ॥
गोमनुष्यादिकुप्यं चे, त्येषां संख्या व्यतिक्रमः ॥ ४७॥

धनं धान्यं क्षेत्रं वास्तु रूप्यं सुवर्णं गोमहिष्यादिकुप्यं चेति पञ्चानां संख्या यावज्जीवं चतुर्मासादिकालावधियत्परिमाणं गृहीतं तस्य ये अतिक्रमा उल्लंघनानि ते पञ्चमे पञ्चमाणुव्रतेऽतिचारा ज्ञेयास्तत्र धनं गणिमधरिममेयपरिच्छेद्यभेदाच्चतुर्धा यदाह "गणिमं पुंगफलाइ , धरिमं तु कुंकुमगुडाइ। मेज्जं चोपडलोणाइ, रयणवत्थाइपरिच्छेज्जं ॥ १ ॥ धान्यं चतुर्विंशतिधा व्रताधिकार एवोक्तं सप्तदशधापि यतः " सालि १ जव २ वीहि ३ कुद्दव, ४ रालय ५ तिल ६ मुग्ग ७ मास ८ चवल ९ चणा १०।तुवरि ११ मसूर १२ कुलत्था, १३ गोधूम १४ निप्फाव १५ अयसि १६ सिणा ॥ १७ ॥ धनं च धान्यं चेति समाहारः । अत्राग्रे च समाहारनिर्देशात्परिग्रहस्य पञ्चधात्वेनातिचारपञ्चकं सुयोज्यं भवति। क्षेत्रं च वास्तु चेति समाहारद्वन्द्वः तथा रूप्यं रजतं घटितमघटितं चानेकप्रकारमेवं सुवर्णमपि रूप्यं च स्वर्णं चेति समाहारः गावश्च मनुष्याश्चेति गोमनुष्यं तदादि यस्येति समासः गवादिमनुष्यादि चेत्यर्थः । तत्र गवादि गोमहिषमेषाविककरभसरभहस्त्यश्वादि मनुष्यादि पुत्रकलत्रदासदासीकर्मकरशुकसारिकादि, तथा कुप्यं रूप्यस्वर्णव्यतिरिक्तं कांस्यलोहताम्रसीसकत्रपुमृद्भाण्डत्वाविसारविकारोदंकिकाष्ठमञ्चकमञ्चिकामसूरकरथशकटहलादिगृहोपस्काररूपमिति यच्चात्र क्षेत्रादिपरिग्रहस्य नवविधत्वेन नवसंख्यातिचारप्राप्तौ पञ्चसंख्यात्वमुक्तं तत्सजातीयत्वेन शेषभेदानामत्रैवान्तर्भावात् । शिष्यहितत्वेन च प्रायः सर्वत्र मध्यमगतेर्विवक्षितत्वात् पञ्चकसंख्ययैवातिचारपरिगणनमनुचितमतो धनधान्यादिसंख्ययातिचाराणां गुणनमुपपन्नमिति धर्मबिन्दुवृत्तौ । ननु प्रतिपन्नसंख्यातिक्रमा भङ्गा एव स्युः कथमतिचारा इत्यत आह ॥

बन्धनाद्योजनात् दाना-द्गर्भतो भावतस्तथा ॥
कृतेच्छापरिमाणस्य, न्याय्याः पञ्चापि न ह्यमी ॥

बन्धनात् योजनात् दानात् गर्भतो भावत इत्यमी गृहीतसंख्यातिक्रमाः पञ्चापि पञ्चसंख्याका अपि कृतेच्छापरिमाणस्य प्रतिपन्नपञ्चमव्रतस्य श्रावकस्य न न्याय्या न घटमाना व्रतमालिन्यहेतुत्वात् । अयं भावः । न साक्षात्संख्यातिक्रमः किन्तु व्रतसापेक्षस्य बन्धनादिभिः पञ्चभिर्हेतुभिः स्वबुद्ध्या व्रतभङ्गमकुर्वत एवातिचारा भवन्ति बन्धनादयश्च यथासंख्येन धनधान्यादीनां परिग्रहविषयाणां संबध्यन्ते तत्र धनधान्यस्यबन्धनात् संख्यातिक्रमो यथा कृतधनधान्यपरिमाणस्य कोऽपि लभ्यमन्यद्वा धनधान्यं च ददाति तच्च व्रतभङ्गभयाच्चतुर्मासादिपरतो गृहगतधनादिविक्रये वा कृते ग्रहीष्यामीति भावनया बन्धनात् नियन्त्रणात् रज्ज्वादिसंयमनात्सत्यंकारदानादिरूपाद्वा स्वीकृत्य तद्गृहे एव स्थापयतोऽतिचारः ॥ १ ॥ तथा क्षेत्रवास्तुनो योजनात् क्षेत्रवास्त्वन्तरमीलनात् गृहीतसंख्यातिक्रमोऽतिचारो भवति तथाहि किलैकमेव क्षेत्रं वास्तु चेत्यभिग्रहवतोऽधिकतरतदभिलाषे सति व्रतभङ्गभयात् प्राक्तनक्षेत्रादिप्रत्यासन्नं तद्गृहीत्वा पूर्वेण सह तस्यैकत्वकरणार्थं वृत्तिभीत्याद्यपनयने च तत्तत्र योजयतो व्रतसापेक्षत्वात्कथंचिद्विरतिबाधनाच्चातिचारः ॥ २ ॥ तथा रूप्यस्वर्णस्य दानाद्वितरणाद्गृहीतसंख्यायाः अतिक्रमः । यथा केनापि चतुर्मासाद्यवधिना रूप्यादिसंख्या विहिता तेन च तुष्टराजादेः सकाशादधिकं तल्लब्धं तच्चान्यस्मै व्रतभङ्गभयात् ददाति पूर्णेऽवधौ ग्रहीष्यामीति भावनयेति व्रतसापेक्षत्वात्कथंचिद्विरतिबाधाच्चातिचार इति ॥ ३ ॥ गोमनुष्यादेर्गर्भतः संख्यातिक्रमो यथा किल केनापि संवत्सराद्यवधिना द्विपदचतुष्पदानां परिमाणं कृतं तेषां च संवत्सराद्यवधिमध्य एव प्रसवेऽधिकद्विपदादिभावाद्व्रतभङ्गः स्यादिति तद्भयात्कियत्यपि काले गते गर्भग्रहणं कारयतो गर्भस्थद्विपदादिभावेन बहिर्गततदभावेन च कथंचिद् व्रतभङ्गादतिचारः ॥ ४ ॥ कुप्यस्य भावतः संख्यातिक्रमो यथा कुप्यस्य या संख्या कृता तस्याः कथंचिद्द्विगुणत्वे भूते सति व्रतभङ्गभयात्तेषां द्वयेनैकैकं महत्तरं कारयतः पर्यायान्तरकरणेन संख्यापूरणात् स्वाभाविकसंख्याबाधनाच्चातिचारः । अन्ये त्वाहुः तदर्थित्वेन विवक्षितकालावधेः परतोऽहमेतत् करोटिकादिकुप्यं ग्रहीष्याम्यतो नान्यस्मै देयमिति पराप्रदेयतया व्यवस्थापयतोऽतिचारः । नामत उक्ताः पञ्चातिचाराः॥ ध० २अधि ।

इच्छापरिमाणकिइ-इच्छापरिमाणकृति-स्त्री० इच्छाया अभिलाषस्य यत्परिमाणमियत्ता तस्य कृतिः करणं इच्छापरिमाणकृतिः । पञ्चमेऽणुव्रते, ध० २ अधि० । (तद्वक्तव्यता इच्छापरिमाण शब्दे)

इच्छामित्त (मे) त्त-इच्छामात्र-न० अभिप्रायमात्रे, सूत्र १ श्रु० ७ अ० ।

इच्छामुच्छा-इच्छामूर्छा-स्त्री० इच्छा च परधनं प्रत्यभिलाषः मूर्छा तत्रैव गाढाभिष्वङ्गरूपा तद्धेतुकत्वाददत्तग्रहणस्येति । इच्छामूर्छा त्रिंशत्स्वधर्मेषु सप्तविंशेऽधर्मद्वारभेदे,प्रश्न० ५द्वा०।

इच्छालोभ-इच्छालोभ-पु० इच्छा अभिलाषः सा चासौ लोभश्च इच्छालोभः । शुक्लशुक्लोऽतिशुक्लो यथा । महालोभे,

" इच्छालोभे उ उवहिमइरेगोत्ति " स्था० ६ ठा० । " इच्छालोभं न सेवेज्जा"। इच्छारूपो लोभः इच्छालोभश्चक्रवर्तित्वाभिलाषादिको निदानविशेषस्तमसौ निर्जरापेक्षी न सेवेत सुरर्द्धिदर्शनमोहितो ब्रह्मदत्तवन्निदानं न कुर्यादित्यर्थः। आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० । "इच्छालोभे मोत्तिमग्गस्स पलिमंथू आहारोवहिदेहेसु इच्छालोभ उ सज्जई " । स्था० ६ ठा० ।

इच्छालोभिय- इच्छालोभिक-त्रि० इच्छालोभो यस्यास्ति स इच्छालोभिकः । महेच्छे, अधिकोपधौ, स्था० ६ ठा० (अस्य मुक्तिमार्गपरिमन्थत्वं पलिमंथशब्दे)

इच्छालोल-इच्छालोल-पु० इच्छा अभिलाषः सा चासौ लोल श्चेच्छालोलो महालोल इत्यर्थः यथा निद्रानिद्रा महानिद्रेति । अधिकोपकरणादिमेलनलक्षणे महालोभे,"इच्छालोले य उवहिमतिरागात्" इच्छालोलस्तु स उच्यते यल्लोभाभिभूतत्वेनोपधिमतिरिक्तं गृह्णाति इति । " इच्छालोले मोक्खमग्गस्स पलिमन्थू " इच्छालोलौ मोक्षमार्गस्य प्रतिमन्थुः स च "इच्छालोलेयउवहिमतिरेगा लहुओ तिवि हं च तहिं अतिरेगे जे भणिय दोसा " बृ० ६ उ० ।

इच्छिय-इच्छित-त्रि०इच्छा संजाता ऽस्येति इच्छितः तारकादित्वादितच् । स्पृहायुक्ते, । वाच०

ईप्सित- त्रि० आप् सन् क्त० । मनोवाञ्छिते, तं० । पं० सू० । जं० । पं० भा० । ज्यो० । ज्ञा० । " इच्छियमेयं देवाणुप्पिया" इति-कल्प० । क्रियाफलेन प्राप्तुमिष्टे, कर्तुरीप्सिततमं कर्म्म । पा०।" निर्वृत्यञ्च विकार्य्यं च प्राप्यञ्चेति त्रिधा मतम् । तच्चेप्सिततमं कर्म्म, चतुर्द्धान्यत्तु कल्पितम्" भर्तृ० इच्छाविषये,-वाच०

इच्छियकामकामि (न्)-ईप्सितकामकामिन्-त्रि० ईप्सितान् मनोवाञ्छितान् कामान् शब्दादीन् कामयन्ते अर्थात् भुज्यन्ते इत्येवं शीला ये ते तथा ईप्सितकामकामिनः । मनोवाञ्छितशब्दादि विषयभोक्तरि,। "इच्छिय कामकामिणो इति" जं०।२वक्ष.

इच्छियत्थ-ईप्सितार्थ- पु० मनोवाञ्छितेऽर्थे, पं० भा० "सुत्तत्थ णिज्जराओ मोक्खो वा इच्छियत्थो त्तु"- पं० भा० । एवं गुणजुत्तो विशेष्यः ईप्सितानर्थानिनुप्राप्नोति लभत इत्यर्थः । पं० सू० ।

इच्छियपडिच्छिय-इच्छितप्रतीच्छित-त्रि० इच्छासञ्जाताऽस्येति इच्छितं प्रतीच्छा संजाताऽस्येति प्रतीच्छितम् इच्छितं च तत् प्रतीच्छितं च इच्छितप्रतीच्छितम् । इच्छाप्रतीच्छोभयधर्म्मे, । " इच्छियपडिच्छियाएण " इच्छाया अवग्रह इच्छितप्रतीच्छितेन इच्छितप्रतीच्छितम् आत्मनव्यवहारस्थापना यथा यत्पथि तन्यते तदस्माकं यद्ग्रामे तत् युष्माकम् यदिवा यत्सचित्तं तदस्माकं यदचित्तं तद्युष्माकम् । अथवा या स्त्रीव्रतग्रहणार्थमुपतिष्ठति सा अस्माकं पुरुषो युष्माकम् । यद्वा बालो युष्माकं वृद्धोऽस्माकम् । अथवा यः सार्थेन सह व्रजनां लाभः सोऽस्माकं अस्माकं सार्थे युष्माकम्। यदि वा-यो यद्व्रजते तत्तस्यैव एवं तेनेच्छितप्रतीच्छितेन य आत्मवनव्यवहारः स इच्छाया अवग्रहः । व्य० द्वि० ४ उ० ।

ईप्सितप्रतीप्सित-त्रि० ईप्साप्रतीप्सोभयधर्मोपेते, । ज्ञा०१अ. इष्टप्रतीष्ट-त्रि० इच्छाप्रतीच्छोभयधर्मोपेते, " इच्छियमेयं पडिच्छियमेयं इच्छियपडिच्छियमेयं " इच्छियंति-इष्टं ईप्सितं वा पडिच्छियंति प्रतीष्टं प्रतीप्सितं वा अभ्युपगतमित्यर्थः इष्टप्रतीष्टमीप्सितप्रतीप्सितं वा । धर्मद्वययोगात्-अत्यन्तादरख्यापनाय चैवं निर्देशः । ज्ञा० १ अ० । "इच्छियमेयं देवाणुप्पिया पडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया इच्छियपडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया" इच्छियमेयंति ईप्सितं तत् पडिच्छियमेयंति प्रतीष्टं युष्मन्मुखादूयत्तदेव गृहीतमिच्छियपडिच्छियंति उभयधर्मोपेतम् । कल्प० ।

इच्छियव्व-ईप्सितव्य-त्रि० सर्वैरपि मुमुक्षुभिरीप्स्यते प्राप्तुमर्थ्यते इतीप्सितव्यः । व्यवहारे, । "तत्तो य इच्छियव्वे, आयारे चेव ववहारे " व्यवहारस्यैतान्येकार्थिकानि । व्य० १ उ० ।

एष्टव्य-त्रि० इषुवाञ्छायाम् तव्य । प्रार्थनीये, । आव० ४ अ०

इज्जंजलि-इज्याञ्जलि-पु० यजनमिज्या इत्यर्थः तद्विषयो जलस्याञ्जलिः इज्याञ्जलिः यागदेवतापूजावसरभावीति हृदयम्। अथवा यजनमिज्या पूजा गायत्र्यादिपाठपूर्वकं विप्राणां सन्ध्यार्चनमित्यर्थस्तत्राञ्जलिः इज्याञ्जलिः अथवा देशीयभाषया इज्येति माता तस्या नमस्कारविधौ तद्भक्तैः क्रियमाणः करकुड्मलमीलनलक्षणोञ्जलिरिज्याञ्जलिः । यागदेवतापूजावसरभाविनि जलाञ्जलौ, विप्राणां गायत्र्यादिपाठपूर्वकसन्ध्यार्चनविषयके जलाञ्जलौ,-मातुर्नमस्कारार्थन्तद्भक्तैः क्रियमाणे करकुड्मलमीलने च । अनु० । (कुप्रावचनिकभावावश्यक मधिकृत्य व्याख्यातम्)

इज्जंति-इयन्ती-स्त्री० आगच्छन्त्याम्-" दिव्वंसो सिरिमिज्जंति, दंसेन पडिसेहए"-दश० ८ अ० २ उ० ।

इज्जा-इज्या- स्त्री० यजनमीज्या यज्-भावे क्यप् स्त्रीत्वादाप्। यागे, (देव पूजायाम्) अनु० पूजायाम्, स्था० १० ठा० । भ० । औप० । यजनमिज्या पूजा गायत्र्यादिपाठपूर्वकं विप्राणां सन्ध्यार्चने, देशीभाषया मातरि च । अनु० । यजेर्दानार्थत्वात् २ दाने, संग्रामे च । कर्मणि क्यप् ४ प्रतिमायाम, ५ कुट्टिमन्यां च । जुके, अमर० । वाच० ।

इज्जिस-इज्यैष-त्रि० इज्यां पूजामिच्छत्येषयति वा यः स इज्यैषः। पूजाभिलाषिणि,-भ०९ श० ३३ उ०। इज्यां पूजां इच्छन्त्येषयन्ति वा ये ते इज्यैषास्त एव। स्वार्थे इकप्रत्ययविधानादिज्यैषिकाः । पूजाभिलाषिणः,-भ० ।

इज्झ-इन्ध-दीप्तौ-रुधा०-आ०-अक०-सेट्-निष्ठायामनिट् वर्तमाने चातो निष्ठा । वाच० इन्धौ झ-इति-प्रा-सूत्रेण संयुक्तस्य झ इत्यादेशः । इज्झइ-इन्धे--प्रा० व्या० २ पा० ८ अ० ।

इज्झमाण-इध्यमान-त्रि० दीप्यमाने, पुव्वावरदाहिणुत्तराग एहिं वा पाईं मंदायं मंदा इमे इज्झमाणा, इति । राज० ॥

इट्टगा-इष्टका-स्त्री० इष् तकन् टाप् । इष्टिका पितृदैवत्ये इति नियमान्तत्वम् । (ईट) मृदादिनिर्मिते मृतखण्डभेदे,-दारत्तिछवारं भणति तं पुव्वकयामिट्टगाहिं ठइय मुग्घारेति । नि० चू० १ उ० । पिं० । "पयावेह इट्टकाओ ममघरट्ठयाए" पाचयत चेष्टका गृहार्थमिति । प्रश्न० २ द्वा० ॥

इट्टगापाग-इष्टकापाक-पु० इष्टकापचने, पिं० ॥

इट्टा-इष्टा-स्त्री० ष्टस्यानुष्ट्रेष्टासंदष्टे ८ अ०२पा०। इति प्रा० सूत्रेण इष्टा शब्दस्य निषेधान्न ठः । प्रा० । इष्टकायाम, स्था० ८ठा०॥

इट्टाल-इट्टाल-न० इष्टकायाम, " होज्ज कट्ठसिलं वा वि इट्टालं वा वि एगया ठवियंसं कमट्ठाए, तं च होज्ज चलाचलं ६५"

भवेत् काष्ठं शिला वापि इट्टालं वाप्येकदा एकस्मिन् काले प्रावृमादौ स्थापितं संक्रमार्थं तच्च भवेच्चलाचलमप्रतिष्ठितं नतु स्थिरमेवेति सूत्रार्थः । दश० ५ अ० ॥

इट्टावाय-इष्टापाक-पु० इष्टकायाः पचनस्थाने,-'इट्टा वाएइ वा'। स्था० ८ ठा० ॥

इट्ठ-इष्ट- त्रि० इष्यते स्म प्रयोजनवशात् अर्थे क्रियार्थिभिरितीष्टः । स्था० २ ठा० । विपा० । औप० । भ० । जं० । इष् कर्मणि क्तः । घ्रस्यानुष्ट्रेष्टासंदष्टे ८ अ० २ पा० । इति-प्रा० सूत्रेण ठः प्रा० व्या० । अभिप्रेते, " आरंभ मिट्ठोज्जति आसवाय "-यथाऽऽरम्भस्तथाऽऽस्रवाय कर्मोपादानायेष्टोऽभिप्रेत इति । वृ० ३ उ० । अभिमते, । प्रश्न० ३ द्वा० । विशे० । पंचा० । षो० । अभिलषणीये, आव० ४ अ० । अभिलाषाविषयभूते, ज्ञा०८ अ० । अभीप्सिते, जी० ३ प्रति० । अविरोधिनि,-ल० । इच्छाविषये, तं० । राज० । मनस इच्छाभापन्ने, जी० १ प्र० । इन्द्रियमनःप्रमोदद्रायिनि,-द्वा० १८ द्वा० । ईप्सिते,पंचा० १२ विव० । योग्ये, । विशे० । वल्लभे, प्रिये, औप० । अष्ट० । ज्ञा० । नि० । पंचा० । " इट्ठेहिं कंतेहि य विप्पहूणा— " सूत्र० १ श्रु ५ अ० १ उ० । विहिते,-उत्त० १६ अ० । इष्टञ्च इच्छाविषयः तच्च द्विविधं गौणं मुख्यं च । तत्र इतरेच्छानधीनेच्छा विषयो मुख्यं तत्साधनं गौणम् । तत्र मुख्यमिष्टं सुख दुःखाभावश्च । तदिच्छाया इतरेच्छानधीनत्वात् । तत्साधनं पाकभोजनादि गौणं सुखं दुःखाभावेच्छयैव तदिच्छायः समुन्मेषात् । अनिष्टमिष्टमिश्रञ्च त्रिविधं कर्म चोच्यते । इच्छया कल्पिते,-"इष्टकृतिरष्टगुणिता व्येकाहिता विभाजितेष्टेन" लीला- । वाच० । यज् भावे क्त- यज्ञादौ,-न० आव० १अ० । आ० म० प्र० । कर्मणि क्त-पूजिते,-औप० । एरण्डवृक्षे०, पु० संस्कारे, न० । वाच० । ऋत्विग्भिर्मन्त्रसंस्कारैर्ब्राह्मणानां समक्षतः । अन्तर्वेद्यां हि यद्दत्तमिष्टं तदभिधीयते । १ । द्वा० १ द्वा० । प्रति० । "एकाग्निकर्महवनं त्रेतायां यच्च हूयते । अन्तर्वेद्याञ्च यद्दत्तमिष्टं तदभिधीयते" जातुकर्णोक्ते धर्मकार्ये, न- । "इष्टं दत्तमधीतं वा विमृश्येत्यनुकीर्तनात्"— देवलः । ज्ञानतोषिते, । वाच० ।

इट्ठगंध-इष्टगंध- पु० कर्मधारय० । सुगन्धौ, इष्टो गन्धो ऽस्य । सुगन्धिद्रव्ये, त्रि० वालुकायाम, न० मेदि० । ज्ञा० । पंचा० । औ० । वाञ्छिते, । पंचा,० १२ विव० । औ० ।

इट्ठतत्तदंसणवाइ [न्]-इष्टतत्त्वदर्शनवादिन्-पु० बौद्धभेदे, ल० ।

इट्ठतर-इष्टतर-त्रि० अभीप्सिततरे, । " तेणं किण्हमणी एत्तो इट्ठयरए चेव " । ते कृष्णमणय इति जीमूतादेरिष्टतरका एवं कृष्णेन वर्णेन अभीप्सिततरका एवेति । राज० । जी० ।

इट्ठपुर-इष्टपुर-न० इष्टं पुरं पत्तनमिष्टपुरम् ॥ इष्टपत्तने, - "अड विंसपच्चवायं, वोलेत्ता देस ओवदेसेण । पावंति जहिट्ठपुरं भवाडविं पि तहा जीवा" अटवी प्रतीता सप्रत्यपायां व्याघ्रादिप्रत्यपायबहुलाम् (वोलेता) उल्लङ्घ्य देशकोपदेशेन निपुणमार्गज्ञोपदेशेन प्राप्नुवन्ति यथा इष्टपुरमिष्टपत्तनम् । आ० म० द्वि० ।

इट्ठफल-इष्टफल-त्रि० इष्टं वाञ्छितं फलं साध्यं यस्य तदिष्टफलम् । वाञ्छितसाधके, अभिमतेऽर्थे, ईप्सितेऽर्थे च । पंचा० विव० । ४ अविरोधिनि फले, ल० ।

इट्ठफलसाहग-इष्टफलसाधक-त्रि० ईप्सितार्थनिष्पादके, पंचा० ४ विव० ।

इट्ठफलसिद्धि-इष्टफलसिद्धि- स्त्री० अभिमतार्थनिष्पत्तौ, पंचा० ४ विव० । अविरोधिफलनिष्पत्तौ, ल० ॥

इट्ठरूव-इष्टरूप- त्रि० इष्टस्वरूपे, "सुबाहुकुमारे इट्ठे इट्ठरूवे" । विपा० २ अ० १ श्रु० ॥

इट्ठवं-इष्टवत्- त्रि० यज्-इष् क्त-वतु-स्त्रीयां ङीप् । यजनकर्तरि, इच्छायुक्ते च । इष्टकर्मकर्तरि, त्रि० स्त्रियां ङीप् । वाच० ॥

इट्ठसद्द-इष्टशब्द-पु० वीणादिसंबन्धिनि शब्दे, वीणादिसंबन्धाद्भवन्तीष्टाः शब्दादयः इति । प्रज्ञा० २३ पद ॥

इट्ठसिद्धि-इष्टसिद्धि-स्त्री० अभिमतार्थनिष्पत्तौ, "सो उ मंगलसद्दं सुणंमि जहा उ इट्ठसिद्धित्ति" श्रुत्वा आकर्ण्य मङ्गलमित्येवंरूपो मङ्गलभूतो वा विजयसिद्ध्यादिशब्दो मङ्गलशब्दस्तं शकुने शकुनविषये यथा तु यद्वदेव इष्टसिद्धिरभिमतार्थनिष्पत्तिर्भवति । पंचा० ४ विव० ॥

इट्ठसुय-इष्टसुत-पु० वल्लभे पुत्रे,-"इट्ठसुयं पेच्छिऊण कीलंतं" पंचा० ७ विव० ॥

इट्ठस्सर-इष्टस्वर- पु० वल्लभस्वरे,-प्रज्ञा० २३ पद ॥

इट्ठापुत्त-इष्टापूर्त-न० इष्टं च पूर्तं च द्वयोः समाहारद्वन्द्वः । पृषोदरादित्वात् पूर्वपदस्य दीर्घः । इष्टशब्दोक्ते ऋत्विग्भिरिति लक्षिते दाने, " वापीकूपतडागादि-देवतायतनानि च । अन्नप्रदानमाराम-पूर्तमित्यभिधीयते " इति । पूर्तं च । प्रति० वाच० । इष्टापूर्तदक्षिणपुरुषत्वानभिज्ञो हीष्टापूर्तकारी कामोपहतमना बध्यते-इति " इष्टापूर्तं मन्यमाना वरिष्ठं नान्यच्छ्रेयो येभिनन्दन्ति मूढाः । " नाकस्य पृष्ठे तेन सुकृतेन भूत्वा इमं लोकं हीनतरं वा विशन्तीति वचनात्, स्या० १५ श्लो० । " स्तोकानामुपकारः स्यादारम्भाद्यत्र भूयसां तत्रानुकम्पा न मता यथेष्टापूर्तकर्मसु । " द्वा० १ द्वा० । इष्टापूर्तं न मोक्षाङ्गं सकामस्योपवर्णितम । प्रति० ।

इट्ठावत्ति-इष्टापत्ति-स्त्री० ६ त० कर्मधा० वा । इष्टस्यापत्तौ, इष्टायामापत्तौ च । वादिना दर्शितापत्तेः प्रतिवादिन इष्टत्वे हि सा भवति इष्टापत्तौ दोषान्तरमाह । वाच० ।

इड्डिक-इड्डिक-पु० वनभवे छागे, हेम० । अप्कृषे, चालनीछादितशिरा इड्डिकेऽथाधिरूढवान् । आ० क० ।

इड्ढि (ड्ढि) (रिद्धि) ऋद्धि-स्त्री० ऋध् भावे-क्तिन् । इत्कृपादौ ८ अ० २ पा० । इति प्राकृतसूत्रेणेत्वम्-प्रा० ॥ रिः केवलस्य ८ अ० १ पा० । इति सूत्रेण रि इत्यादेशः प्रा० । श्रद्धर्द्धिमूर्द्धार्द्धेऽन्ते वा । ८ अ० २ पा० । इति सूत्रेण वा ढः । तपोमाहात्म्यरूपायामामर्शौषध्यादिकायां लब्धौ, (सम्पदि) उत्त० ३ अ० दश० । स्था० । नं० । विशे० । आचा० । आ० चू० । षो० (ऋद्धिभेदाः लब्धिशब्दे व्याख्यास्यन्ते-अस्य विस्तरतः सर्वे भेदाः लद्धिशब्दे ऋद्धेर्बहुवक्तता समिद्धि शब्देऽपि) "नात्थि नूणं परे लोए, इड्ढी वा वि तवस्सिणो । अदुवा वंचिओ मित्ति, इइ भिक्खू न चिंतए " । उत्त० ३ अ० ।

ऋद्धिर्वा तपो माहात्म्यरूपा अपिः परणे कस्य तपस्विनः सा च आमर्शौषध्यादिः पादरजसा प्रशमनं सर्वरुजां साधवः क्षणात्कुर्युः त्रिभुवनविस्मयं जनान् दद्युः कामांस्तृणाग्राद्वा "धर्मा द्रत्नाभिमिश्रित-काञ्चनवर्षादिसर्गसामर्थ्यम । अद्भुतभीमोरुशिलासहस्रसंपातशक्ति" श्चेत्यादिका च तस्या अप्यनुपलभ्यमानत्वाद्भितिभावः । उत्त० ३ अ० । ईश्वरत्वे, "णगविहा इड्ढीओ

णेगविहत्ति णाणप्पगारा का ता इड्ढीओ इड्ढित्ति इस्सरियत्तं तं पुण विज्जामंतं तवोमंतं वा विउव्वणागासगमथविभंगणाणादि ऐश्वर्यमिति- नि० चू० १ उ० । स्था० ॥ नरेन्द्रपूजाचार्यत्वादिके, स्था० ३ ठा० । शक्तौ, । भ० १० श० ३ उ०। आत्मशक्तौ प्रव०२१४द्वा०। चक्रवर्त्तिमप्यधो नेयदित्यादिकायां विकरणशक्तौ, " अप्परए महड्ढिए " ऋद्धिर्विकुर्वाणा तया सहित इति । उत्त० १ अ० ॥ सम्पत्तौ, पंचा० ८ । " इड्ढीण मूलमेसो " ऋद्धीनां सम्पदां मूलमिव मूलं कारणमेष धर्म इति । पंचा० ८ विव० । परिवारादिके, प्रज्ञा०२ पद० । तं० । औ० स्था० । वस्त्रसुवर्णादिसम्पत्तौ, । विपा० ३ अ० । दशा० । सम० । स्था० । प्रभूतवस्त्रपात्रादिके, स्था० ५ ठा० । राज्यैश्वर्यादिके, आतु० । विभूतौ, आव० ४ अ० । स्था० । विमानवस्त्रभूषणादिकायां समृद्धौ, स्था० ३ ठा० । उप० । तृणाग्रादपि हिरण्यकोटिरित्यादिरूपायां समृद्धौ, उत्त० १ अ० । ऋद्धेर्भेदा यथा-धम्मिड्ढी भोगिड्ढी पाविड्ढी इअ तिहा भवे इड्ढी ध० २ अधि ॥

तिविहा इड्ढी पन्नत्ता तंजहा देविड्ढी राइइड्ढी गणिड्ढी । देविड्ढी तिविहा पण्णत्ता तंजहा विमाणिड्ढी विगुव्विणिड्ढी परियाराणिड्ढी । अहवा देविड्ढी तिविहा पण्णत्ता तंजहा सचित्ता अचित्ता मीसिया । राइड्ढी तिविहा पण्णत्ता तंजहा रण्णो अइयाणिड्ढी रण्णो णिज्जाणिड्ढी रण्णो बलवाहणकोस कोट्ठागारिड्ढी । अहवा राइड्ढी तिविहा पण्णत्ता तंजहा सचित्ता अचित्ता मीसिया । गणिड्ढी तिविहा पण्णत्ता तंजहा णाणिड्ढी दंसणिड्ढी चरित्तिड्ढी अहवा गणिड्ढी तिविहा पण्णत्ता तंजहा सचित्ता अचित्ता मीसिया ॥

(तिविहा इड्ढीत्यादि) सूत्राणि सप्त सुगमानि नवरं देवस्येन्द्रादेः ऋद्धिरैश्वर्यं देवर्द्धिरेवं राज्ञश्चक्रवर्त्यादेर्गणिनो गणाधिपतेराचार्यस्येति विमानानां विमानलक्षणा वा ऋद्धिः समृद्धिर्द्वात्रिंशल्लक्षादिकं बाहुल्यं महत्त्वं रत्नादिरमणीयत्वं चेति—विमानर्द्धिर्भवति च द्वात्रिंशल्लक्षादिकं सौधर्मादिषु विमानबाहुल्यं यथोक्तम । बत्तीसट्ठावीसा, बारस अट्ठ चउरो सयसहस्सा । आरणे बंभलोगे, विमाणसंखाभवे एसा ॥ १ ॥ पंचासचत्तछच्चेव, सहस्सालंतसुक्क सहस्सारे ॥ सय चउरो आणय, पाणएसु तिन्नारणच्चुयए ॥ २ ॥ एक्कारसुत्तरं हेट्ठी-मेसु सत्तुत्तरं च मज्झिमए । सयमेगं उवरिमए, पंचेव अणुत्तर विमाणत्ति ॥३ ॥ उपलक्षणं चैतत् भवननगराणामिति वैक्रियकरणलक्षणा ऋद्धिर्वैक्रियर्द्धिः । वैक्रियशरीरैर्हि जम्बूद्वीपद्वयमसंख्यातान्वा द्वीपसमुद्रान् पूरयन्तीत्युक्तश्च भगवत्यां चमरेणं भंते ! के महिड्ढिए इत्यादि । परिचारणा कामसेवा तदृद्धिः अन्यान् देवान् अन्यसत्का देवीः स्वकीया देवीरभियुज्यात्मानं च विकृत्य परिचारयति इत्येवमुक्तलक्षणेति ॥ १ ॥ सचित्ता स्वशरीराग्रमहिष्यादिविषया सचेतनवस्तुसंपद् अचेतना वस्त्राभरणादिविषया । मिश्रा अलंकृतदेव्यादिरूपा ॥२॥ अतियानं नगरप्रवेशस्तत्र ऋद्धिस्तोरणहट्टशोभाजनसंमर्दादिलक्षणा निर्याणं नगरान्निर्गमस्तत्रर्द्धिः हस्तिकल्पनसामन्तपरिवारादिका ॥३ ॥ बलञ्चतुरङ्गवाहनानि वेगसरादीनि कोशो भाण्डागारं कोष्ठा धान्यभाजनानि तेषामगारं गृहं गेहं कोष्ठागारं धान्यगृहमित्यर्थः तेषां तान्येव वा ऋद्धिर्या सा तथा ॥४॥ सचित्तादिका पूर्ववद्भावनीयेति ॥५॥ ज्ञानर्द्धिर्विशिष्टश्रुतसंपत् —दर्शनर्द्धिः प्रवचने निश्शङ्कितादित्वं प्रवचनप्रभावकशास्त्रसम्पच्च । चारित्रर्द्धिः निरतिचारता ॥ ६ ॥ सचित्ता शिष्यादिका अचित्ता वस्त्रादिका मिश्रा तथैवेति इह च विकुर्वणादि ऋद्धयोऽन्येषामपि भवन्ति केवलं देवादीनां विशेषवत्यस्ता इति तेषामेवोक्ता इति । स्था० ३ ठा.

देवानामृद्धयो यथा ॥

सोधम्मीसाणं देवाणं केरिसगा इड्ढी पण्णत्ता ? गोयमा ! महिड्ढिया महज्जुइया जाव महाणुभागा इड्ढी पण्णत्ता जाव अच्चुओ गेवेज्जअणुत्तरा य सव्वे महिड्ढिया जाव सव्वे महाणुभावा अणिंदा जाव अहमिंदाणामं ते देवगणा पण्णत्ता समणाउसो ॥

(सोहम्मीत्यादि) सौधर्मेशानयोर्भदन्त ! कल्पयोर्देवाः कीदृशा ऋद्ध्या प्रज्ञप्ता भगवानाह-गौतम ! महर्द्धिका यावन्महानुभागा अमीषां पदानां व्याख्यानं पूर्ववत् एवं तावद्वक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः । जीवा० ४ प्र० २ उ० ॥

सर्वजीवानां येषु यया शक्तिर्नास्ति तया आह ॥

छहिं ठाणेहिं सव्वजीवाणं णत्थि इड्ढीति वा जाव परक्कमेति वा-तं० जीवं वा अजीवं करणयाए अजीवं वा जीवं करणयाए एगसमएणं वा दो भासाओ भासित्तए सयं कडं वा कम्मं वेएमि वा मा वा वेएमि । परमाणुपोग्गलं वा छिंदित्तए वा भिंदित्तए वा अगणिकाएण समोदहित्तए वाहिया वा लोगंता गमणयाए ।

(छहीत्यादि) । षट्सु स्थानेषु सर्वजीवानां संसारिमुक्तस्वरूपाणां नास्ति ऋद्धिर्विभूतिरिति इत्येवं प्रकारा यथा जीवादिरजीवादिः क्रियते वा विकल्पे एवं द्युतिः प्रेमा माहात्म्यमित्यर्थः । यावत्कारणात् । "जसेइ वा बलेइ वा वीरिए वा पुरिसक्कारपरक्कमेइ वत्ति" इदंच व्याख्यातमनेकश इति न व्याख्यायते तद्यथा- ॥ जीवं वेत्यादि-जीवस्याजीवस्य करणतायां जीवमजीवं कर्तुमित्यर्थः १ अजीवस्य वा जीवस्य करणतायां २ (एगसमएणंवत्ति)युगपद्वा द्वे भाषे सत्यासत्यादिके भाषितुमिति ३ स्वयं कृतं वा कर्मवेदयामि वा मा वा वेदयामि इत्येवमवशेऽवेदनेऽवेदने वा नास्ति बलमिति प्रक्रमोऽयं अभिप्रायो नही भावशतःप्राणिनां कर्मणःक्षपाक्षपणशक्तौ बाहुबलिन इवापि त्वनाभोगनिवर्तिते ते भवतोऽन्यत्र केवलिसमुद्घातादिति ४ परमाणुपुद्गलं वा छेत्तुं खड्गादिनाऽधिकृत्य भेत्तुंवा सूच्यादिना विदूध्वा छेदादौ परमाणुत्वहानेरग्निकायेन वा समवदग्धमतिसूक्ष्मत्वेनादाह्यत्वात्तस्येति ५ बहिस्ताद्वा लोकाक्रमनतायाम् ६ अलोकस्यापि लोकतापत्तेरितिजीवमजीवं कर्तुमित्युक्तम् । स्था० ६ ठा० । गोचरचर्याभूमिभेदे, यस्यामेकां दिशमभिगृह्योपाश्रयान्निर्गतः प्राञ्जलेनैव यथा समश्रेणिव्यवस्थितगृहपङ्क्तौ भिक्षां परिभ्रमन् तावद्याति यावत्पङ्क्तौ चरमगृहं ततो भिक्षां गृह्णन्नेवापर्याप्तेऽपि प्राञ्जलयैव गत्या प्रतिनिवर्तते सा ऋद्धिरिति । बृ० १ उ० । वृद्धौ, सम्पत्तौ, सिद्धौ च । (ऋद्धिदर्शनेन सामायिकं लभ्यते तत्कथाच दसारणभद्दशब्दे)

इड्ढि [द्धि] अप्पवट्टण-ऋद्ध्यप्रवर्तन-न० ऋद्धीनामामर्षौषध्यादीनामनुपजीवनेनाप्रवर्तनमव्यापारणम् । आमर्षौषध्यादीनामप्रवर्तने, द्वा० १८ द्वा०

इड्ढीगारव–ऋद्धिगौरव–न० ऋद्ध्या नरेन्द्रादिपूजालक्षणया आचार्यत्वादिलक्षणया वाऽभिमानादिद्वारेण गौरवम् । ऋद्धौ वा गौरवमृद्धिगौरवम् । भावगौरवभेदे,-तच्च ऋद्धिप्रत्यभिमानप्राप्तिप्रार्थनाद्वारेणात्मनोऽशुभो भावो भावगौरवमित्यर्थः । स्था० ३ ठा० ॥

इड्ढिगारवज्झाण–ऋद्धिगौरवध्यान-न०राज्यैश्वर्यादिरूपा ऋद्धिस्तया गौरवमात्मोत्कर्षरूपं तस्य ध्यानं दशार्णभद्रस्येव ऋद्धिगौरवध्यानम् । दुर्ध्यानभेदे,-आतु० ॥

इड्ढिपत्त–ऋद्धिप्राप्त– पुं० ऋद्धिरामर्षौषध्यादिलक्षणा तां प्राप्तः ऋद्धिप्राप्तः आमर्षौषध्यादिलक्षणामृद्धिम्प्राप्ते, । न० । ऋद्धिश्च प्राप्नोति प्रथमतो विशिष्टमुत्तरोत्तरमपूर्वार्थप्रतिपादकं श्रुतमवगाहमानः श्रुतसामर्थ्यतस्तीव्रतीव्रतरशुभभावनामधिरोहन्न प्रमत्तः सन् । उक्तञ्च "अवगाहते च स श्रुतजलधिं प्राप्नोति चावधिज्ञानम् । मनसः पर्यायं वा ज्ञानं कोष्ठादिबुद्धिर्वा" इति । प्रज्ञा० २१ पद ॥

प्राप्तर्द्धि– पुं० आमर्षौषध्यादिका ऋद्धिः प्राप्ता यैस्ते प्राप्तर्द्धयः प्राप्तामर्षौषध्यादिके, "इड्ढीपत्ते य वोच्छामि" इह गाथाभङ्गभयाद्व्यत्ययोऽन्यथा निष्ठान्तस्य बहुव्रीहौ पूर्वनिपात एव भवतीति । विशे० ॥

इड्ढिपत्ताणुओग–ऋद्धिप्राप्त्यनुयोग–पुं० प्राप्तामर्षौषध्यादिकस्य व्याख्याने, विशे० । (तच्च विस्तरतो लद्धिशब्दे द्रष्टव्यम्)

इड्ढिपत्तारिय–ऋद्धिप्राप्तार्य–पुं० आर्यभेदे,-"से किंतं इड्ढिपत्तारिया छव्विहा पण्णत्ता तंजहा अरिहंता चक्कवट्टी बलदेवा वासुदेवा चारणा विज्जाहरा" प्रज्ञा० १ पद । स्था० ॥

इड्ढिमं(त)–ऋद्धिमत्– त्रि० ऋद्धिरामर्षौषध्यादिका सम्पत्तदेवं रूपा प्रचुरा प्रशस्ताऽतिशायिनी वा ऋद्धिर्विद्यते येषान्ते ऋद्धिमन्तः । प्राप्तामर्षौषध्यादिऋद्धिके, । स्था० ५ ठा० । "इड्ढिमं णाम ईसरोत्ति" नि० चू० १५ उ० । महर्द्धिके, "एगे णं इड्ढिमंतेणं वाणियएणं" ऋद्धिमत्त्वे महर्द्धिकतायामिति, । वृ० ३ उ० ॥ सम्पदुपेते, । दश० ७ अ० । तद्भेदा यथा । "पंचविहा इड्ढिमंता मणुस्सा पण्णत्ता तंजहा अरहंता चक्कवट्टी बलदेवा वासुदेवा भावियप्पाणो अणगारा" । भावितः सद्वासनया वासित आत्मा यैस्ते भावितात्मानोऽनगारा इति एतेषां च ऋद्धिमत्त्वमामर्षौषध्यादिभिः अर्हदादीनां तु चतुर्णां यथासंभवमामर्षौषध्यादिनाऽर्हत्वादिना चेति । स्था० ५ ठा० २ उ० ॥ "इड्ढिमंतं नरिंदस्स, इड्ढिमंतं तु आलवे" । ऋद्धिमन्तं सम्पदुपेतं नरं दृष्ट्वा किमित्याह । ऋद्धिमन्तमिति ऋद्धिमानयमित्येवमालपेत् । व्यवहारतो मृषावादादिदोषपरिहारार्थमिति सूत्रार्थः । दश० ७ अ० ॥

इड्ढिमपुत्त–ऋद्धिमत्पुत्र–पुं० राजादौ, –इड्ढिमपुत्तो वा राजादीत्यर्थ इति ॥ नि० चू० १ उ० ॥

इड्ढिरससायगारवपर–ऋद्धिरससातगौरवपर–त्रि० ऋद्ध्यादिषु गौरवमादरस्तत्प्रधाना ऋद्धिरससातगौरवपरा । ऋद्धिरससातादरप्रधाने, ऋद्धिरससायगारवपरा बहवे करणालसा परुवेंति । प्रश्न० २ द्वा० ॥

इड्ढिरससायगुरुय–ऋद्धिरससातगुरुक–त्रि० ऋद्धिराचार्यत्वादौ नरेन्द्रादिपूजा रसा मधुरादयो मनोज्ञाः सातं सुखमेतानि गुरूण्यादरविषया यस्य सोऽयमृद्धिरससातगुरुकः । अथवा एभिर्गुरुकस्तेषां प्राप्तावभिमानतोऽप्राप्तौ च प्रार्थनातोऽशुभभावोपात्तकर्म्मभारतया लघुः । ऋद्धिरससातानामादरकारके,-ऋद्धिरससातैरलघौ च । स्था० ३ ठा० ॥

इड्ढिरससायगुरुया छज्जीवनिकायघायनिरयाए ।
जे उवदिसंति मग्गं कुमग्गमग्गस्सिता ते उ ॥ १५ ॥

(इड्ढिरसेत्यादि ।) ये केचन अपुष्टधर्माणः शीतलविहारिणः ऋद्धिरससातगौरवेण गुरुका गुरुकर्माण आधाकर्माद्युपभोगेन षड्जीवनिकायव्यापादरताश्चापरे तेभ्यो मार्गं मोक्षमार्गमात्मानुचीर्णमुपदिशन्ति तथाहि शरीरमिदमाद्यं धर्मसाधनमिति मत्वा कालसंहननादिहानेश्चाधाकर्माद्युपभोगोऽपि न दोषायेत्येवं प्रतिपादयन्ति । तच्चैवं प्रतिपादयन्तः कुत्सितमार्गास्तीर्थकरास्तन्मार्गाश्रिता भवन्ति तु शब्दादेतेऽपि स्वयूथ्या एतदुपदिशन्तः कुमार्गाश्रिता भवन्तीति किं पुनस्तीर्थिका इति । सूत्र० नि० १ श्रु० ११ अ० ॥

इड्ढिविभूसा–ऋद्धिविभूषा–स्त्री० ऋद्ध्या सत्कारेण निर्यामितायां विभूषायाम्, "इड्ढिविभूसा य परिकम्मे" इड्ढिसक्कारेणे निज्जामियां विभूसेति । आव० ५ अ० ॥

इड्ढिसंजुत्त–ऋद्धिसंयुक्त– त्रि० ऋद्धयो नानाप्रकारा आमर्षौषध्यादयो लब्धयस्ताभिः संयुक्तः समन्वितः । आमर्षौषध्यादिलब्धिसमन्विते, । षो० १५ विव० ॥

इड्ढिसक्कारसमुदय–ऋद्धिसत्कारसमुदय– पुं० ऋद्धिसत्कारसमुदाये, "इड्ढीसक्कारसमुदएणं ममं सरीरगस्स णीहरणं करेह" ऋद्ध्या ये सत्काराः पूजाविशेषास्तेषां यः समुदायः स तथा तेन अथवा ऋद्धिसत्कारसमुदायैरित्यर्थः । समुदयश्च जनानां सङ्घ इति । भ० १५ श० १ उ० । ऋद्ध्या वस्त्रसुवर्णादिसम्पदा सत्कारः पूजाविशेषस्तस्य समुदायो यः स तथेति । विपा० ३ अ० ॥

इड्ढिसिय–इड्ढिसिय– इड्ढिसियत्ति रूढिगम्या इति भ० ९ श० ३३ उ० ॥

इणं–एतत्–त्रि० विप्रकृष्टवर्तिनि, दे० ना० ॥

इणमो–एतत्–त्रि० अदूरवर्त्तिनि, दे० ना० ॥

इणिहं–इदानीम्–अ० एतत्कालेऽर्थे, दे० ना० ॥

इत्त–मत्–प्र० अस्त्यर्थे, आल्विल्लोल्लालवन्तमन्तेत्तेरमणामतोः ८।२।१५९ इति मतोरित्तेत्यादेशः यथा–कव्वइत्तो माणइत्तो ' प्रा० ८ अ० २ पा० ।

इत्तर–इत्वर–त्रि० इण क्वरप् १ पथिके २ नीचे ३ क्रूरकर्मणि च ४ खण्डे–पुं० स्त्रियां क्वरबन्तत्वात् ङीप् सा चाभिसारिकायां स्त्रियाञ्च । वाच० । स्तोके (अल्पे) अनु० । उत्त० । नि० चू० अल्पकाले, अल्पकालीने, ध० २ अधि० । पंचा० । परिमित काले, । प्रव० ६ द्वा० । दश० । अल्पावस्थायिनि, । "इयमित्तरा णिवित्ती " विषयोपभोगकालपर्यन्तभाविनी इत्वराऽल्पावस्थायिनी निवृत्तिरिति । ध्या० । इत्वरमल्पकालं यावच्चतुर्मासादिकालावधित्वेनेत्यर्थ इति । पंचा । (इत्वरानशनस्य वक्तव्यता ' अणसण ' शब्दे । चित्राङ्कादिगतस्थापनाया इत्वरत्वं ' ठवणा ' शब्दे । इत्वर व्रतानि 'वय' शब्दे । इत्वरचारित्राणि ' चरित्त ' शब्दे । स्थविरकल्पस्येत्वरत्वं ' कप्प ' शब्दे) प्रतिक्रमणविशेषे च । तच्च स्वल्पकालिकं दैवसिकरात्रिकादि । स्था०

६ अ० । पडिक्कमणं देवसिअं राइअं च इत्तरिअं " इत्वरं स्वल्पकालिकं दैवसिकादि इति । आव० ४ अ० ।

इत्तरकाल–इत्वरकाल–त्रि० । स्वल्पकाले, अनु० ।

इत्तरपरिग्गहा–इत्वरपरिग्रहा–स्त्री० इत्वरमल्पमुच्यते तत इत्वरमल्पं परिग्रहो यस्याः सा इत्वरपरिग्रहा इत्वरकालं परिग्रहो यस्याः सा तथा कालशब्दलोपोऽत्र द्रष्टव्यः । अथवा इत्वरी-प्रतिपुरुषमयनशीला वेश्येत्यर्थः परिगृह्यत इति परिग्रहा कांचित्कालं भाटीप्रदानादिना संगृहीता इत्वरी चाऽसौ परिग्रहा च सा तथा पुंवद्भावश्चात्र कार्यः । प्रव० ७ द्वा० । भाटीप्रदानेन कियन्तमपि कालं दिवसमासादिकं स्ववशीकृतायां वेश्यायाम् . आव० ६ अ० । (तां चासेवमानरूपस्य चतुर्थाणुव्रतस्य स्वदारसन्तोषस्यातिचार इति ' सदारसंतोस ' शब्दे)

इत्तरपरिग्गहिया–इत्वरपरिगृहीता–स्त्री० इत्वरकालं परिगृहीता कालशब्दलोपादित्वरपरिगृहीता, कियन्तमपि कालं दिवसमासादिकं भाटीप्रदानेन स्ववशीकृतायाम् वेश्यायाम् आव ६ अ० । ध० ।

इत्तरपरिग्गहियागमण–इत्वरपरिगृहीतागमन–न० इत्वरमल्पकालं भाटीप्रदानतः केनचित्स्ववशीकृता वेश्या तस्यां गमनम् । ध० २ अधि० । भाटीप्रदानेन कियन्तमपि कालं दिवसमासादिकं स्ववशीकृतायां मैथुनासेवने; । आव० ६ अ० ॥ (चतुर्थाणुव्रतरूपस्वदारसंतोषस्यायमतिचार इति ' सदारसंतोस ' शब्दे)

इत्तरवास–इत्वरवास–पु० स्तोकनिवासे. "इह जीवियमेव पासहा, तरुणे एव वाससयस्स तुट्टती । इत्तरवासे य बुज्झह, गिद्धनरा कामेसु मुच्छिया" ॥ ८ ॥ साम्प्रतं सुबह्वप्यायुर्वर्षशतं तच्च तदन्ते त्रुट्यति । तच्च सागरोपमापेक्षया कतिपयनिमेषप्रायत्वात् इत्वरं वासकल्पं वर्त्तते स्तोकनिवासकल्पमित्येवं बुध्यध्वं यूयमिति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ॥

इत्तरिय–इत्वरिक–त्रि० इत्वरे स्तोके काले भवमित्वरिकम् नियतकालावधिके, उत्त० ३० अ० । इत्वरः स्तोकः कालो यत्रास्ति तदित्वरिकम् । मुहूर्त्तादिप्रमाणे । पंचा० १० विव० । इत्वरोऽल्पः कालो वत्सरादिर्यस्यास्ति वैयावृत्यादेरसावित्वरिकः । पंचा० १२ विव० । स्वल्पकालीने, "इत्तरियं णाम थोवं इति" नि० चू० २ उ० । (इत्वरिकाऽनशनस्य वक्तव्यता " अणसण " शब्दे । इत्वरिकमरणवक्तव्यता ' मरण ' शब्दे । इत्वरिकोपधिप्रतिलेखना 'पडिलेहणा' शब्दे । इत्वरिकसामायिकवक्तव्यता ' सामाइय ' शब्दे इत्वरिक वैयावृत्यवक्तव्यता वेयावच्च शब्दे) ॥

इत्तरी–इत्वरी–स्त्री० इत्वरी प्रतिपुरुषमयनशीला । भाटीप्रदानेन स्तोककालं परिगृहीतायां वेश्यायाम् । पंचा० १ विव० ॥

इत्तिअ–एतावत–त्रि० एतत्परिमाणे, । एतदः परिमाणे मावत् प्रत्ययः । ' यत्तदेतदोऽतोरित्तिअ एतल्लुक् च ' । ८ । २ । १५६ इति प्राकृतसूत्रेण–एतदं लुक्या मावत् स्थाने इत्तिअ आदेशः । प्रा० व्या० ।

इत्तो ([illegible])–(इओ) इतस्–अव्य० इदम्–तसिल् अस्मादित्यर्थे ' त्तो दो तसो वा ' । ८ । २ । १६० । इति प्राकृतसूत्रेण तसः स्थाने त्तो दो इत्यादेशौ वा । प्रा० व्या० । अस्मिन्नित्यर्थे च । वाच० ॥

इत्थम्–इत्थम्–अव्य० इदम्–थमु–इदंप्रकारेण इत्थं तावः इत्थंभूतः । वाच० । इदं प्रकारमापन्ने, । प्रज्ञा० २ पद । अनेन प्रकारेणेत्यर्थे च । विशे० । उक्तप्रकारेणेत्यर्थे, । द्वा० २१ द्वा० ॥ पूर्वोक्तप्रकारेणेत्यर्थे, । द० ॥

इत्थंथ–इत्थंस्थ त्रि० इत्थं तिष्ठतीति इत्थंस्थः । आ० म० द्वि० । प्रज्ञा० । अनेन प्रकारेण स्थिते, विशे० । " इत्थंथं च चयइ सव्वसो सिद्धे वा हवइ सासए " दश० ९ अ० ४ उ० ॥

इत्थि (त्थी) आणमणी–स्त्र्याज्ञापनी–स्त्री० आज्ञाप्यतेऽआज्ञासम्पादने प्रयुज्यतेऽनया सा आज्ञापनी । स्त्रिया आज्ञापनी स्त्र्याज्ञापनी । स्त्रिया आदेशदायिन्यां भाषायाम् । प्रज्ञा० २ पद ।

इत्थि (त्थी) कम्म–स्त्रीकर्मन्–न० स्त्रियो नरतिरश्च्यस्तासां कर्म वशीकरणादिकर्म । स्त्रीणां वशीकरणादिकर्मणि, " परिग्गहित्थिकम्मं च तं विज्जं परिजाणिया " सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ॥

इत्थि– (त्थी) कला–स्त्रीकला–स्त्री० महिलागुणे, ते च चतुष्षष्टिसंख्याकाः । " चोसट्ठिं महिलागुणे " जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ तु चतुष्षष्टिः स्त्रीकलाश्चेमाः । नृत्यम् १ औचित्यं २ चित्रं ३ वादित्रं ४ मन्त्रम् ५ ज्ञानं ६ विज्ञानं ७ दण्डः ८ जलस्तम्भः ९ गीतगानं १० तालमानं ११ मेघवृष्टिः १२ फलाकृष्टिः १३ तन्त्रम् १४ आरामरोपनम् १५ आकारगोपनं १६ धर्मविचारः १७ शकुनसारः १८ क्रियाकल्पः १९ संस्कृतजल्पः २० प्रासादनीतिः २१ धर्मरीतिः २२ वर्णिकावृद्धिः २३ स्वर्णसिद्धिः २४ सुरभितैलकरणं २५ लीलासंचरणं २६ हयगजपरीक्षणं २७ पुरुषस्त्रीलक्षणं २८ हेमरत्नभेदः २९ अष्टादशलिपिपरिच्छेदः ३० तत्कालबुद्धिः ३१ वस्तुसिद्धिः ३२ कामविक्रिया ३३ वैद्यकक्रिया ३४ कुम्भभ्रमः ३५ सारिश्रमः ३६ अञ्जनयोगः ३७ चूर्णयोगः ३८ हस्तलाघवं ३९ वचनपाटवम् ४० भोज्यविधिः ४१ वाणिज्यविधिः ४२ मुखमण्डनं ४३ शालिखण्डनं ४४ कथाकथनं ४५ पुष्पग्रन्थनं ४६ वक्रोक्तिः ४७ काव्यशक्तिः ४८ सर्वभाषाविशेषः ४९ अभिधानज्ञानं ५० भूषणपरिधानं ५१ भृत्योपचारः ५२ गृहाचारः ५३ वेशरचनं ५४ व्याकरणं ५५ परनिराकरणं ५६ रन्धनं ५७ केशबन्धनं ५८ वीणानादः ५९ वितण्डावादः ६० अंकविचारः ६१ लोकव्यवहारः ६२ अन्त्याक्षरिका ६३ प्रश्नप्रहेलिका ६४ इति । अत्रोपलक्षणाद्युक्तातिरिक्ताः स्त्रीपुरुषकला ग्रन्थान्तरे लोके च प्रसिद्धा ज्ञेयाः । अत्र च पुरुषकलासु स्त्रीकलानां स्त्रीकलासु च पुरुषकलानां साङ्कर्यं तदुभयोपयोगित्वात् । ननु तर्हि ' चोसट्ठिं महिलागुणे इति ' ग्रन्थविरोध उच्यते न ह्ययं ग्रन्थः स्त्रीमात्रगुणख्यापनपरः किंतु स्त्रीस्वरूपप्रतिपादकस्तेन [illegible] पुरुषगुणत्वेऽपि न विरोधः । कलाद्वयस्यास्य संख्याकत्वं तु प्रायो बहुपयोगित्वादित्यलं विस्तरेण । जं० २ वक्ष० ।

इत्थि (त्थी) कलेवर–स्त्रीकलेवर–न० योषिच्छरीरे,

अब्बंभे पुण विरई, मोहदुगंछा स तच्चित्ता य ।
इत्थीकलेवराणं, तव्विरएसु च बहुमाणो ४६ ॥

अब्रह्मणि स्त्रीपरिभोगलक्षणे पुनःशब्दो विशेषणे तद्भावना चैवं गुर्वादिषु स्मरणं कर्त्तव्यमब्रह्मणि पुनर्विरतिर्निवृत्तिः कार्या तथा मोहजुगुप्सा स्त्रीपरिभोगे तुच्छादिमोहनीयनिन्दा यथा यल्लज्जनीयमतिगोप्यमदर्शनीयं बीभत्समुल्बणं मलाविलपूतिगन्धि तदपाने कामिभिरनेद्यम् । किंवा क्षुनोति न मनोजवं वा मनसा इत्यादि । तथा स्वतत्त्वचिन्तास्वरूपचिन्तनं केषां स्त्रीकलेवराणां योषिद्देहानां यथा शुक्रशोणितसमुद्भूतं नवच्छिद्रं मलोल्बणमस्थिशृङ्खलिकामात्रं हन्त योषिच्छरीरकं तद्विर-

तेष्वब्रह्मनिवृत्तेषु मुनिषु । चशब्दः समुच्चये बहुमानोत्तरङ्ग-प्रीतिरूपो विधेयो यथा-धन्यास्ते वन्दनीयास्ते तैस्त्रैलोक्यं पवित्रितं । यैरेष भुवनक्लेशी काममल्लो निपातितः। पंचा० १ विव०॥

इत्थि (स्त्री) कहा–स्त्रीकथा–स्त्री० स्त्रीणां स्त्रीषु वा कथा स्त्रीकथा । स्त्रीकथाविकथाभेदे, इयं च कथेत्युक्तापि स्त्री-विषयत्वेन संयमविरुद्धत्वाद्विकथेति भावनीयेति । स्त्रीकथाया भेदा यथा—

इत्थी कहा चउव्विहा पण्णत्ता तंजहा इत्थीणं जाइकहा इत्थीणं कुलकहा इत्थीणं रूवकहा इत्थीणं नेवत्थकहा ।

ब्राह्मणीप्रभृतीनामन्यतमाया या प्रशंसा निन्दा वा सा जात्या जातेर्वा कथेति जातिकथा । यथा–धिक् ब्राह्मणी र्धवाभावे, या जीवन्ति मृता इव । धन्या मन्ये जनैः शूद्रीः पतिलक्षेऽप्यनिन्दिता ॥ १ ॥ एवं मुग्रादिकुलोत्पन्नानामन्यतमायाः यत्प्रशंसादि सा कुलकथा । यथा–अहो चौलुक्यपुत्रीणां, साहसं जगतोधिकं । पत्युर्मृत्यौ विशन्त्यग्नौ, या प्रेमरहिता अपि ॥ २ ॥ आन्ध्रीप्रभृतीनामन्यतमायाः रूपस्य यत् प्रशंसादि सा रूपकथा । यथा–चन्द्रवक्त्रा सरोजाक्षी, सद्गीः पीनघनस्तनी । किं लाटी नामतः सा स्या—द्देवानामपि दुर्लभा ॥ ३ ॥ तासामेवान्यतमायाः कच्छबन्धादि नेपथ्यस्य यत्प्रशंसादि सा नेपथ्यकथेति । यथा—धिङ्नारी-रौदीच्या, बहुवसनाच्छादिताङ्गलतिकत्वात् । यद्यौवन न यूनां, चक्षुर्मोदाय भवति सदा ॥ स्था० ४ ठा० ॥

तत्र जातिकथा–ब्राह्मणीप्रभृतीनामन्यतमां प्रशंसति द्वेष्टि वा कुलप्रसूतानामन्यतमां, रूपकथा आन्ध्रीप्रभृतीनामन्यतमाया रूपं प्रशंसति "आन्ध्रीणां च ध्रुवं लीला चालितं भृतलं मुखं। आसज्य राज्यभारं स्वं, सुखं स्वपिति मन्मथ–इत्यादिना द्वेष्टि वा तथा नेपथ्यकथान्ध्रीप्रभृतीनामेवान्यतमायाः कच्छादिनेपथ्यं प्रशंसति द्वेष्टि वा । आव ४ अ० । जाति कथायां ब्राह्मणीप्रभृतीनामन्यतमां प्रशंसति द्वेष्टि वा, कुलकथायां पुनरुग्रादिकुलप्रसूतां वा। रूपकथा या रूपोद्देशेन विधीयते यथा। "आन्ध्रीणां रूपसौन्दर्यं, कालिङ्ग्या जघनं वरम। लाट्या विलसितं चारु कर्णाट्यास्तु रतिप्रदा"॥ अथवा निन्दति । माधविकी न्यनाला प्या, नराक्षी रूपवर्जिता । सौराष्ट्री कच्छजातापि, त्याज्या दुर्भगशेखरा ॥ नेपथ्यं केशवीवरसमारचनरूपं तद्रूपकया नेपथ्यकथा—यथा । लाट्यास्तु कञ्चुकश्चरुरांस्यत्रमि तक. नतः । वेणिबन्धस्तु सौराष्ट्र्याः, कालिङ्ग्या नीवीबन्धनम । दश० ॥ इत्थिकहा–पसत्था निंदा सकहा जहा सा तणुय तणू सुभगा सोममुही पउमपत्तनयणिल्ला गुरुयनियंबा उन्नयपओहरा ललियगयगमणा॥तहा करहगई कागसरा य दुब्भगा लंबजठरा पिंगच्छी दुस्सीला दुब्भासा धिद्धीकीलिय इति ग० १ अधि० । आ० चू० । स्त्रीकथा इत्थमप्याख्याता तथा च- "सा तन्वी सुभगा मनोहररुचिः कान्तेक्षणा भोगिनी, तस्या हारि नितम्बबिम्बगमनं विप्रेक्षितं सुभ्रुवः । धिक्तामुष्ट्रगतिं मलीमसतनुं काकस्वरां दुर्भगा–मित्थं स्त्रीजनवर्णनिन्दकथा दूरेस्तु धर्मार्थिनाम" ॥ ध्या० ॥ अ० ४० । (अधिकारवति ब्यागमस्य ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानत्वं 'बंभचेरसमाहि[illegible]' 'बंभचेरगुत्ति' शब्दे च)

आयपरमोहुदीरण उड्डाहो सुत्तमाइपरिहाणी ।
बंभवए य अगुत्ती, पसंगदोसा य गमणाई ॥१२९॥

इत्थिकहं करेंतस्स अप्पणो मोहोदीरणं भवति-जस्स वा करेंति परस्स तस्स मोहोदीरणं भवति-इत्थिकहं करेंतो सुओ लोएणं उड्डाहो अहो ज्झाणोवउत्ता भवस्सिणो जाव इत्थिकहं करेंति ताव सुत्तपरिहाणी आदिसद्दातो अत्थस्स अणेसि चउ संजमो गाणं बंभव्वए अगुत्ती भवति भणियं च "वसहिकहणिसेज्जिंदिय, कुडुंतरपुव्वकीलियपणीते अतिमायाहारविभूसणा यणं च बंभगुत्तीओ"॥एवं अगुत्ती भवति पसंग एव दोसो पसंगदोसो कहापसंगाओ वा दोसा भवंति ते य गमणाई गमणं उ णिक्खमई आदिसद्दाओ वा कुलिंगी भवति स लिंगत्तिो वा आगारिं पडिसेवति संजतिं वा हत्थकम्मं वा करेति स्त्रीकथायां प्रायश्चित्तम । इत्थीणं कहा–इत्थिकहा सा चउव्विहा इमा—

जातीकथं कुलकथं, रूवकथं बहुविहं च सिंगारं ।
एता कथा कधिंते, चतुजमला कालगा चतुरो ॥१३०॥

जातिमादिया उ (चउजमलत्ति) चत्तारि जमला मासलविज्जंति मासस्सामलो किं गुरुगा लहुगा भण्णति (कालगा) कालगतिगुरुगा मासा तेहिं चउहिं मासेहिं चउगुरुगात्ति भणियं भवति एरिसगा चउगुरुगा चउरो भण्णति भवंति जाइकहाए चउगुरुं, कुलकहाए चउगुरु, रूवकहाए चउगुरुं, सिंगारकहाए चउगुरुं एवं चउरो जातिए तवकालेहिं लहुगं कुलकालगुरुं तवे लहुगं रूवे तवगरुगा कालसहु सिंगारे दोहि वि गुरुं अहवा चत्तारि जमला जातिमादिसु भवंति केते कालगा चउरो चउगुरुगांति भणियं भवति तवकालविसेसो तहेव अहवा चउरोति संखा जमलं दो ते य तवकाला ताणि तव काला जुयलाणि चउरत्ति भणियं भवति कालगा इति बहुवयणा चउगुरु ताणि चउगुरुगाणि चउरो अगारुस्स वक्खाणगाहा इमा ॥

माति समुत्थाजिपिजि, वंसकुलं अहव ओग्गादी ।
वण्णाकितियरूवं, गतिपेहिति भास सिंगारे ॥१३१॥

माउप्पमादा रूवं भवति जहा सोमलेप्पणं एवं जा कहा सा जाइकहा । पिउपमादा रूवं भवति जहा एगो सुवण्णगारो अव्वत्थं रूवस्सी गणिताहिं भारिदाउं णिज्झाति रिकाले जातेण जाया सा रूवस्सिणी भवति एवं कुलकहा सेसं कंठं। नि० चू० १ उ० ॥

इत्थि (स्त्री) काम–स्त्रीकाम–पुं० स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः । स्त्रियोपलक्षिता वा काम्यन्त इति कामाः स्त्रीकामाः रूपादिविषयेषु मदनकाम[illegible] कामेषु, शब्दादिषु च । स्त्रीकामेषु प्रसक्तानामनर्थकयानता भवतीति यथा—

एवमेव ते इत्थिकामेहिं मुच्छिया गिद्धा गढिया अज्झोववन्ना जाव वासाइं [illegible] वा अप्पतरा वा भुज्जतरा वा कालं भुंजित्तु भोगभोगाइं पसवित्ता वेरायतणाइं संचिणित्ता बहूइं पावाइं कम्माइं [illegible] कम्मणा [illegible] अय [illegible] वा [illegible] वा [illegible] उदग [illegible] महणगाले पुढविसजाले वइरबहुले तमबहुले [illegible] दुल्ले तापत्तियबहुले [illegible] [illegible] [illegible]

धरणितलमइवत्ताइ अहे णरगतलपइट्ठाणे भवइ ॥६५॥

ते च विषयासक्ततया एतत्कुर्वन्तीत्येतद्दर्शयितुमाह (एव मेव इत्यादि) एवमेव पूर्वोक्तस्वभावा एवं ते निष्कृपा निरनुक्रोशा बाह्याभ्यन्तरपर्षदोरपि कर्णनासाविकर्त्तनादिना दारुपातनस्वभावाः। स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः यदि वा स्त्रीषु मदनकामविषयभूतासु कामेषु च शब्दादिषु इच्छाकामेषु मूर्च्छिता गृद्धा ग्रथिता अध्युपपन्नाः एते च शक्रपुरंदरादिवत् पर्यायाः कथञ्चिद्भेदं वाश्रित्य व्याख्येयाः । ते च भोगासक्ता व्यपगतपरलोकाध्यवसाया यावद्वर्षाणि चतुः पञ्च षट् सप्त वा दश वाल्पतरं वा कालं भुक्त्वा भोगासक्ततया च परपीडोत्पादनतो वैरायतनानि वैरानुबन्धाननुप्रसूयोत्पाद्य विधाय तथा सञ्चयित्वा सञ्चित्योपचित्य बहूनि प्रभूततरकालस्थितिकानि क्रूराणि क्रूरविपाकानि नरकादिषु यातनास्थानेषु क्रकचपाटनशाल्मल्यवरोहणतप्तत्रपुपानात्मकानि कर्माण्यष्टप्रकाराणि बद्धस्पृष्टनिधत्तनिकाचनावस्थानि विधाय तेन च संभारकृतेन कर्मणा प्रेर्यमाणास्तत्कर्मगुरवो वा नरकतलप्रतिष्ठानां भवन्तीत्युत्तरक्रियया पादितबहुवचनरूपयेति संबन्धः । अस्मिन्नेवार्थे सर्वलोकप्रतीतं दृष्टान्तमाह (से जहा णामएत्ति) तद्यथा नामायोगोलकोऽयस्पिण्डः शिलागोलको वृत्ताश्मशकलं वा उदके प्रक्षिप्तः समानसलिलतलमतिवर्त्यातिलङ्घ्याऽधो धरणीतले प्रतिष्ठानो भवति। अधुना दार्ष्टान्तिकमाह (एवमेवेत्यादि) यथासावयोगोलको वृत्तत्वाच्छीघ्रमेवाधो यात्येवमेव तथा प्रकारः पुरुषजातः तमेव लेशतो दर्शयति । वज्रवद्वज्रं गुरुत्वात्कर्म तद्बहुलस्तत्करणप्रचुरस्तथा बध्यमानकर्म गुरुरित्यर्थः । तथा धूयत इति धूतं प्राग्बद्धं कर्म तत्प्रचुरः । पुनः सामान्येनाह पङ्कयतीति पङ्कं पापं तद्बहुलस्तथा । तदेव कारणतो दर्शयितुमाह । वैरबहुलो वैरानुबन्धप्रचुरस्तथा (पत्तियंति) मनसो दुष्प्रणिधानं तत्प्रधानस्तथा दम्भो मायया परवञ्चनं तदुत्कटस्तथा निकृतिर्मायावेषभाषापरावृत्तिलक्षणा परद्रोहबुद्धिस्तन्मयस्तथा सातिबहुल इति सातिशयेन द्रव्येणापरस्य हीनगुणस्य द्रव्यस्य संयोगः सातिस्तद्बहुलस्तत्करणप्रचुरस्तथाऽयशोऽश्लाघा सद्वृत्ततया निन्दा यानि यानि परापकारभूतानि कर्मानुष्ठानानि विधत्ते तेषु तेषु कर्मसु करचरणच्छेदनादिषु अयशोभाग्भवतीति स एवंभूतः पुरुषः कालमासे स्वायुषः क्षये कालं कृत्वा पृथिव्या रत्नप्रभादिकायास्तलमतिवर्त्य योजनसहस्रपरिमाणमतिलङ्घ्यनरकतलप्रतिष्ठानोऽसौ भवति ॥ ६५ ॥

एवमेव ते इत्थिकामेहिं मुच्छिया गिद्धा गढिया गरहिया अज्झोववन्ना जाव वासाइं चउपंचमाइं छद्दसमाइं अप्पयरो वा भुज्जयरो वा भुंजित्तु भोगभोगाइं कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु आसुरिएसु किब्बिसिएसु ठाणेसु उववत्तारो भवंति ततो विप्पमुच्चमाणे भुज्जो भुज्जो एल मूयत्ताए तमूयत्ताए जाइ मूयत्ताए पच्चायंति ॥ ७१ ।

एवमेव पूर्वोक्तेनैव कारणेनेवर्तानमूढत्वादिना परमार्थमजानानास्ते तीर्थिकाः स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः। यदि वा स्त्रीषु-कामेषु च शब्दादिषु मूर्च्छिता गृद्धा ग्रथिता अध्युपपन्नाः । अत्र चात्यादरख्यापनार्थं प्रभूतपर्यायग्रहणं एतच्च स्त्रीषु शब्दादिषु च प्रवर्त्तनं प्रायः प्राणिनां प्रधानं संसारकारणं तथाचोक्तं "मूलमेय महम्मस्स महादोससमुस्सयमित्यादि" स्त्रीसङ्गासक्तस्यावश्यंभाविनी शब्दादिविषयासक्तिरित्यतः स्त्रीकामग्रहणं तत्र चासक्ताः यावन्तं कालमासते तत्सूत्रेणैव दर्शयति। यावद्वर्षाणि चतुः पञ्चषड्दशकानि । अयं च मध्यमकालो गृहीतः । एतावत्कालोपादानं च साभिप्रायं प्रायस्तीर्थिका अतिक्रान्तवयसएव प्रव्रजन्ति तेषां चैतावानेव कालः संभाव्यते यदि वा मध्यग्रहणात्तत ऊर्ध्वमधश्च गृह्यते इति दर्शयति। तस्माच्चोपात्तादल्पतरप्रभूततरो वापि कालो भवति । तत्र च ते त्यक्त्वापि गृहवासं भुक्त्वा भोगभोगान् इति स्त्रीभोगे सति अवश्यं शब्दादयो भोगा भोगभोगास्तान् भुक्त्वा ते च किल वयं प्रव्रजिता इति न च भोगेभ्यो विनिवृत्ताः यतो मिथ्यादृष्टितया ज्ञानान्धत्वात्सम्यग्विरतिपरिणामरहितास्ते चैवंभूतपरिणामाः स्वायुषः कालमासे कालं कृत्वा निकृष्टतपसोपि सन्तोऽन्यतरेष्वासुरिकेषु किल्विषिकेषु स्थानेषूत्पादयितारो भवन्ति। ते ह्यज्ञानतपसा मृता अपि किल्विषिकेषु स्थानेषूत्पत्स्यन्ते तस्मादपि स्थानादायुषः क्षयाद्विप्रमुच्यमानाश्च्युताः किल्विषिकबहुलास्तत्कर्मशेषेणैलवन्मूका एलमूकास्तद्भावेनोत्पद्यन्ते । किल्विषिकस्थानाच्च्युतः सन्ननन्तरभवे वा मानुषत्वमवाप्य यथैलमूकोऽव्यक्तवाक् समुत्पद्यत इति । तथा (तमूयत्तायेत्ति) तमस्त्वेन जात्यन्धतया अत्यन्ताऽज्ञानावृततया वा तथा जातिमूकत्वेनापगतवाच इह प्रत्यागच्छन्तीति।सूत्र०२श्रु० २अ०।द्वश०।

इत्थि (त्थी) कामभोग–स्त्रीकामभोग– पु० स्त्रीप्रधाना स्त्रियोपलक्षिता वा काम्यन्त इति कामा भुज्यन्त इति भोगाः स्त्रीकामभोगाः । स्त्र्यादिकामभोगेषु, स्त्रीकामभोगासक्तानां परिणाममाह—

एवमेव ते इत्थिकामभोगेहिं मुच्छिया गिद्धा गढिया अज्झोववन्ना लुद्धा रागदोसवसट्टा ते णो अप्पाणं समुच्छेदेंति, ते णो परं समुच्छेदेंति, णो अन्नाइं पाणाइं भूताइं जीवाइं सत्ताइं समुच्छेदेंति, पहीणा पुव्वसंजोगं आयरियं मग्गं असंपत्ता इति ते णो हव्वाए णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसन्ना ॥ १७ ॥

एवमेव पूर्वोक्तप्रकारेण स्त्रीप्रधानाःस्त्रियोपलक्षिता वा काम्यन्त इति कामा भुज्यन्त इति भोगास्तेषु सातबहुलतयाऽजितेन्द्रियाः सन्तस्तेषु कामभोगेषु मुर्च्छिता एकीभावतामापन्ना गृद्धाः काङ्क्षावन्तो ग्रथिता अवबद्धा अध्युपपन्ना आधिक्येन भोगेषु लुब्धा रागद्वेषार्त्ता रागद्वेषवशगा कामभोगान्धा वा त एवं कामभोगेषु आश्रवबद्धा सन्तो नात्मानं संसारात्कर्मपाशाद्वा समुच्छेदयन्ति मोचयन्ति नापि परं सदुपदेशदानतः कर्मपाशावपाशितं समुच्छेदयन्ति कर्मबंधांस्त्रोटयन्ति नाप्यन्यान् दशविधप्राणवर्तिनः प्राणान् प्राणिनस्तथा वाभूवन् भवन्ति भविष्यन्ति च भूतानि तथा वा आयुष्कधारणाज्जीवास्तांस्तथासत्वास्तथाविधवीर्यान्तरायक्षयोपशमापादितवीर्यगुणोपेता स्तान्न समुच्छेदयन्ति ।असदभिप्रायप्रवृत्तत्वात् । ते चैवंविधास्तज्जीवतच्छरीरवादिनो लोकायतिका अजितेन्द्रियतया कामभोगावसक्ताः पूर्वसंयोगात्पुत्रदारादिकात्प्रहीणाः प्रभ्रष्टा आराद्याताः सर्वहेयधर्मेभ्यः इत्यार्यो मार्गः सदनुष्ठानरूपस्तमसंप्राप्ता इत्येवं पूर्वोक्तया नीत्या ऐहिकामुष्मिकलोकद्वयसदनुष्ठानभ्रष्टा अन्तराल एव भोगेषु विषण्णास्तिष्ठन्ति।सूत्र०२श्रु० १ अ०।

इत्थि (त्थी) गण–स्त्रीगण–पु० स्त्रीसमूहे,। "नो इत्थिगणाणं सेविता भवइ"नो स्त्रीगणानां पर्युपासको भवेदिति। स्था०९ठा०।

इत्थि (त्थी) गब्भ–स्त्रीगर्भ– पु० स्त्रियाः सम्बन्धी गर्भः स-

जीवपुद्गलपिण्डकः स्त्रीगर्भः । स्त्रीसम्बन्धिनि सजीवपुद्गलपिण्डके, भ० ५ श० ४ उ० । (तद्वक्तव्यता 'गब्भ' शब्दे)

इत्थि (त्थी) गुम्म–स्त्रीगुल्म– न० युवतिजने, । "इत्थिगुम्मं परिनिवुडं"– ॥ स्त्रीगुल्मेन युवतिजनेन सार्द्धमपरपरिवारेण स परिवृतो वेष्टित इति। दशा० १० अ० ॥

इत्थि (त्थी) चिंध–स्त्रीचिन्ह–न० स्त्रिया असाधारणं चिह्नम्। योनौ, स्त्रिया असाधारणे चिह्ने, स्तनादौ,–स्त्रीलक्षणे, वाच०।

इत्थि (त्थी) चोर–स्त्रीचौर–पु० स्त्रियाः सकाशात् स्त्रीमेव चोरयन्ति स्त्रीरूपा वा ये चौरास्ते स्त्रीचौराः । चौरविशेषे, प्रश्न० ३ द्वा० ॥

इत्थि (त्थी) जण–स्त्रीजन–पु० योषिज्जने आचा० १श्रु० ४अ.

इत्थि (त्थी) जिय–स्त्रीजित–त्रि० स्त्रिया जितः जि-क्त स्त्रीवश्ये,। स्त्रीजितस्पर्शमात्रेण सर्वे पुण्यं प्रणश्यति। न भूमौ पातकी पापात् पापिनां स्त्रीजितात्परः । वाच० ।

इत्थि (त्थी) ठाण–स्त्रीस्थान–न० स्त्रियः तिष्ठन्ति येषु तानि स्थानानि निषद्याः स्त्रीस्थानानि । स्त्रीणां निषद्यायाम्, " नो इत्थिठाणाइं सेवित्ता भवइ " स्था० ए ठा० ॥

इत्थि (त्थी) णपुंसग–स्त्रीनपुंसक–न० नपुंसकभेदे, " इत्थिणपुंसगा अपव्वावणिज्जत्ति " नि० चू० १ उ० ॥

इत्थि (त्थी) णाम–स्त्रीनामन्–न० कर्म्मविशेषे, स्त्रीपरिणामः स्त्रीत्वं यदुदयाद् भवति। ज्ञा० ८ अ० ॥

इत्थि (त्थी) णामगोयकम्म–स्त्रीनामगोत्रकर्म्मन्–न० स्त्री नाम–स्त्रीपरिणामः स्त्रीत्वं यदुदयाद्भवति तत्स्त्रीनाममिति गोत्रमभिधानं यस्य तत् स्त्रीनामगोत्रम् । अथवा यत्स्त्रीप्रायोग्यं नाम कर्मगोत्रं च तत् स्त्रीनामगोत्रकर्म्म । स्त्रीप्रायोग्ये नाम कर्म्मणि, गोत्रकर्मणि च । ज्ञा० ८ अ० ।

इत्थि (त्थी) तित्थ–स्त्रीतीर्थ–न० स्त्री प्रोषित्तस्यास्तीर्थकरत्वेनोत्पन्नायास्तीर्थं द्वादशाङ्गं संघो वा स्त्रीतीर्थम् । मल्लितीर्थकरप्रणीते द्वादशाङ्गे, तत्सम्बन्धिनि संघे च। स्था० १० ठा० (स्त्रीतीर्थस्याश्चर्यत्वम् 'अच्छेर' शब्दे)

इत्थि (त्थी) दोस–स्त्रीदोष–पु० स्त्रीणां दोषे, " इत्थिदोसं संकिणो होंति " स्त्रिया सह जल्पन्तं दृष्ट्वा स्त्रीदोषाशङ्किनश्च ते भवन्तीति। सूत्र० १श्रु० ४ अ० १ उ० (ते च स्त्रीदोषा 'इत्थी' शब्दे द्रष्टव्याः)

इत्थि (त्थी) पच्छाकम–स्त्रीपश्चात्कृत–पु० पश्चात्कृतस्त्रीत्वे, (इत्थिपच्छा कडो बंधइ) भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य स्त्रीत्वं पश्चात्कृतं भूततां नीतं येनावेदकेनासौ स्त्रीपश्चात्कृत इति । भ० ८ श० ८ उ० ॥

इत्थि (त्थी) पन्नवणी–स्त्रीप्रज्ञापनी–स्त्री० स्त्रीलक्षणप्रतिपादिकायाम् यथार्गिर्मृदुत्वमस्थैर्यं मुग्धत्वत्यादिरूपायाम्भाषायाम्, प्रज्ञा० ११ पद ।(तद्वक्तव्यता 'भासा' शब्दे)

इत्थि (त्थी) परिण्णज्झयण–स्त्रीपरिज्ञाध्ययन–न० सूत्रकृताङ्गस्य चतुर्थेऽध्ययने, तत्र द्वावुद्देशकौ तदर्थसङ्ग्रहसूत्रकृताङ्गनिर्युक्तौ यथा—

पढमे संथवसंलव, माइहि खलणाउ होंति सीलस्स ॥
बितिए इहेव खलिय–स्स अवत्था कम्मबंधो य ॥५८॥

प्रथमे उद्देशके अध्ययनार्थाधिकारः तद्यथा स्त्रीभिः सार्द्धं संस्तवेन परिचयेन यया संलापेन भिन्नकथाद्यालापेनादिग्रहणादङ्गप्रत्यङ्गनिरीक्षणादिना कामोत्कोचकारिणे भवेदल्पसत्वस्य शीलस्य चारित्रस्य स्खलना तुशब्दात्तत्परित्यागो वेति। द्वितीये त्वयमर्थाधिकारस्तद्यथा शीलस्खलितस्य साधोरिहैवास्मिन्नेव जन्मनि स्वपक्षपरपक्षकृता तिरस्कारादिका विडम्बना तत्प्रत्ययश्च कर्मबन्धस्ततश्च संसारसागरपर्यटनमिति किंस्त्रीभिः कश्चित् शीलात् प्रच्याव्यात्मवशकृतो येनैव मुच्यते कृत इति दर्शयितुमाह—

सूरा मो मन्नंता, कति वत्तियाहि उवहिप्पहाणाहिं ।
गहियाहुं अभय पज्जोय–कूलवालादिणो बहवे ॥५९॥

बहवः पुरुषा अभयप्रद्योतकूलवालादयः शूरा वयमित्येवं मन्यमानाः मो इति निपातो वाक्यालंकारार्थः कृत्रिमाभिः सद्भावरहिताभिः स्त्रीभिस्तयोपधिर्माया तत्प्रधानाभिः कृतकपटशताभिर्गृहीत्वा आत्मवशतां नीताः केचन राज्यादपरे शीलात् प्रच्याव्येहैव विडम्बनां प्रापिताः। अभयकुमारादिकथानकानि च मूलादावश्यकादवगन्तव्यानि कथानकत्रयोपन्यासस्तु यथाक्रमं मर्त्यबुद्धिविक्रमात्यन्तबुद्धिविक्रमतपस्वित्वख्यापनार्थ इति।

यत एवं ततो यत्कर्तव्यं तदाह ॥

तम्हा ए उ वीसंभो, गंतव्वो णिच्चमेव इत्थीसु ॥
पढमुद्देसे भणिया, जे दोसा ते गणंतेणं ॥ ६० ॥

(तम्हेत्ति) यस्मात् स्त्रियः सुगतिमार्गार्गला माया प्रधाना वञ्चना निपुणास्तस्मादेतदवगम्य नैव विश्रम्भो विश्वासस्तासां विवेकिना नित्यं सदा गन्तव्यो यातव्यः कर्तव्य इत्यर्थः। ये दोषाः प्रथमोद्देशके अस्योपलक्षणार्थत्वात् द्वितीये च तान् गणयता पर्यालोचयता तासां मूर्त्तिमत्कपटराशिभूतानामात्महितमिच्छता न विश्वसनीयमिति । सूत्र० १श्रु० ४ अ० १ उ०। (विस्तरतः एतदध्ययनार्थाः 'इत्थी'-शब्दे)

इत्थि (त्थी) परिण्णा–स्त्रीपरिज्ञा–स्त्री० सूत्रकृताङ्गस्य चतुर्थेऽध्ययने, सम० २३ स० ।

इत्थि (त्थी) परिसह–स्त्रीपरिषह–पु० स्त्रीयाः परिषहणं च तन्निरपेक्षत्वम् ब्रह्मचर्य्यमित्यर्थः । भ० ८ श० ८ उ० । रूपायतः स्तृणातेर्वा स्त्रृटि टित्वान् ङीपि स्त्री सैव तद्गतरागहेतु गतिविभ्रमेङ्गिताकारविलोकनेऽपि " त्वग्रुधिरमांसमेदस्नायवस्थिशिरावणैः सुदुर्गन्धः । कुचनयनजघनवदनोरुमूर्छितो म न्यते रूपम्।१। तथा"निष्ठीवनं जुगुप्सत्यधरस्थं पिपति मोहितः प्रसभम् । कुचजघनपरिश्रावं नेच्छति तन्मोहितो भजते । २ । इत्यादि भावनातोऽभिधास्यमाननीतितश्च परिषह्यमाणत्वात्परिषहः स्त्रीपरिषहः । उत्त० २ अ० । प्रव० । परिषहभेदे, अस्यायमर्थो न स्त्री तस्यायमङ्गप्रत्यङ्गस्यानहसितललितविभ्रमाद्याक्षिप्तक्षपकारिणीश्चिण्ताश्चिन्तयेन्न जातुचिच्चक्षुरपि निक्षिपेन्मोक्षमार्गार्गलासु ललनासु कामबुद्ध्येति । प्रव० ८६ द्वा० । आव० । उक्तं च "दुर्गावसङ्कपङ्का हि मोक्षद्वारार्गलाः स्त्रियः । चिन्तिता धर्म्मनाशाय चिन्तयेदिति नैव ताः"।ध०।

संगो एस मणुस्साणं, जाओ लोगंमि इत्थिओ ॥
जस्स एया परिन्नाया, सुकडं तस्स सामणं ॥१६॥
एवमादाय मेहावी, पंकभूया उ इत्थिओ ॥
नो ताहिं विहन्नेज्जा, चरेज्जत्तगवेसए ॥ १७ ॥

सज्जन्ति आसक्तिमनुभवन्ति रागादिवसगा जन्तवोऽत्रेति सङ्गः पर्योऽनन्तरं वक्ष्यमाणो मनुष्याणां पुरुषाणाम् । तमेवाह । जा-

ओतीत्यविशेषाभिधानं ततो याः काश्चन मानुष्यो दैव्यस्तिरश्च्यो वा (लोगंमित्ति) लोके तिर्यग्लोकादौ स्त्रियो नार्य्य एताश्च हावभावादिभिरत्यन्तमासक्तिहेतवो मनुष्याणामित्येवमुक्तमन्यथा हि गीतादिष्वपि सजति एव मनुष्याः मनुष्योपादानं च तेषामेव मैथुनसंज्ञातिरेकः प्रज्ञापनादौ प्ररूपित इति अतः किमित्याह । (जस्सेत्ति) यस्य यतेः एताः स्त्रियः (परिन्नायेत्ति) सर्व्वप्रकारं ज्ञाताः परिज्ञातास्तत्र ज्ञपरिज्ञयेह परत्र च महानर्थहेतुतया विदिताः तथाचागमः " विभूसा इत्थि संसग्गी, पणीयं रसभोयणं । णरस्सत्तगवेसिस्स, विसं तालउडं जहा" ॥ १ ॥ प्रत्याख्यानकपरिज्ञया च तत एव च प्रत्याख्याताः (सुकडंति) सुकृतं सुष्ठ्वनुष्ठितं पाठान्तरः सुकरं वा सुखेनैवानुष्ठातुं शक्यं (तस्सत्ति) सुब्व्यत्ययात्तेन (सामणंति) श्रामण्यं व्रतं किमुक्तं भवत्यवद्यहेतुत्यागो हि व्रतरागद्वेषावेव तत्त्वतस्तद्धेतू उक्तौ। ततश्च न स्त्रीभ्यः परं तन्मूलमिति तत्प्रत्याख्यानत्वसुकृतत्वं श्रामण्यस्य यद्वोक्तौ। ततः स्त्रिय एव दुस्त्यजास्ततस्तत्त्यागे सक्तमेवापरमिति तत्प्रत्याख्यानतः सुकृतत्वं श्रामण्यस्योच्यते । वक्ष्यति हि "एए उ संगे समइक्कमित्ता, सुहुत्तरा चेव भवंति सेसा ॥ जहा महासागरमुत्तरित्ता, णई भवेज्जा वियगा समाणा" ॥ ६ ॥ अतः किंविधेयमित्याह । (एवमादाय) एवमित्यनन्तरोक्तप्रकारेणात्यन्तासक्तिहेतुत्वलक्षणेनाज्ञाय स्वरूपाभिव्याख्या अवगम्य मेधाव्यवधारणशक्तिमान् पङ्कः कर्दमस्तद्भूता मुक्तिपथप्रवृत्तानां विबन्धकत्वेन मालिन्यहेतुत्वेन च तदुपमास्तुरवधारणार्थः । ततः पङ्कभूता एव स्त्रियः । पठ्यते च "एवमादाय मेहावी जहा एया लहुस्सिगत्ति" । एवमनन्तरमेव वक्ष्यमाणमर्थमादाय बुद्ध्या गृहीत्वा मेधावी तमेवाह यथेत्युपदर्शने एताः स्त्रियः (लहुस्सिगत्ति) तुच्छाशयत्वादिना लघ्व्यस्ततः किमित्याह । नो नैव ताभिः स्त्रीभिर्विनिहन्यात् विशेषतः संजमजीवितव्यव्यपरोपणात्मकेनातिशयेन च सामस्त्यतदुच्छेदरूपेणातिपातयेदात्मानमिति गम्यते । कृत्यमाह चरेत् धर्म्मानुष्ठानमासेवेत । आत्मानं गवेषयेत् कथं मयात्मा भवान्निस्तारणीय इत्यन्वेषयेत " आत्मगवेषकः सिद्धिस्वरूपापत्ति " रिति वचनात् । सिद्धिर्वात्मा ततः कथं ममासौ स्यादित्यन्वेषकः आत्मगवेषको यद्वात्मानमेव गवेषयते इत्यात्मगवेषकः किमुक्तं भवति चित्रालंकारशालिनीरपि स्त्रियोऽवलोक्य तद्दृष्टिन्यासस्य दुष्टतावगमात् झगिति ताभ्यः दृगुपसंहारत आत्मान्वेषैव भवति उक्तं हि— "चित्तभित्तिं न निज्झाए, नारिं वा सुअलंकियं । भक्खरं पिव दट्ठूणं, दिट्ठिं पडिसमाहरे" ॥

संप्रति प्रतिमाधारं विवृण्वन् यस्यैताः परिज्ञाता इत्यादि सूत्रसूचितं चैदयुगीनजनदार्ढ्योत्पादकं दृष्टान्तमाह ॥

उसनपुरं रायगिहं, पाडलिपुत्तस्स होइ उप्पत्ती ।
णंदे सगडालथूल-भद्दसिरीयगा वररुई य ॥ ३६ ॥
तिण्हं अणगाराणं, अभिग्गहो आसि चउण्हमासाणं ।
वसहीनिमित्तनिमित्तं, को हि उसिओ णिसामेह ॥ ३७
गणियाघरम्मि एक्को, बितितो उसितो उ वग्घवसहीए ।
ततितो सप्पवसहिए, को दुक्करकारओ एत्थ ॥ ३८ ॥
वग्घो वा सप्पो वा, सरीरपीलाकरो उ वत्तव्वो ।
णाणं च दंसणं वा, चारित्तं वा ण पच्चलो भेत्तुं ॥ ३९ ॥
भगवं पि थूलभद्दो, तिक्खे चंकमिओ ण पुण छिन्नो ।
अग्गिसिहाए वत्थो, चाउम्मासे ण पुण दड्ढो ॥ ४० ॥
अन्नो वि य अणगारो, भणमाणो हंपि थूलभद्दसमो ।
कंबलओ य चंदणियाए मइलितो एगराईए ॥ ४१ ॥

(उसभ गाथाषट्कं) वृषभपुरं राजगृहं पाटलिपुत्रस्य भवत्युत्पत्तिः नन्दः शकटालः स्थूलभद्रश्रीयकौ वररुचिस्त्रयाणामनगाराणामभिग्रह आसीत् (चउण्हमासाणं) सुब्व्यत्ययाच्चतुर्षु मासेषु वसतिमात्रनिमित्तं कः कुत्रोषितो निशामयत । गणिकागृहे एको, द्वितीय उषितस्तु व्याघ्रवसतौ, सर्प्पवसतौ तृतीयः, को दुष्करकारकोऽत्र तेषु मध्ये व्याघ्रो वा सर्प्पो वा शरीरपीडाकरस्तु वक्तव्यो ज्ञानं वा दर्शनं वा चारित्रं वा न प्रत्यलो भेत्तुं भगवानपि स्थूलभद्रस्तीक्ष्णे निशितासिधारादौ चङ्क्रमितो न पुनश्छिन्न अग्निशिखायामुषितश्चातुर्मास्यां न पुनः दग्धः अन्यो पि चानगारो भणन्नहमपि स्थूलभद्रसमः कम्बलकश्चंदनिकायामुच्चारभूमौ मलिनित इति निर्युक्ति गाथाषट्काक्षरार्थः । एतदर्थस्तु वृद्धसंप्रदायादवसेयः । उत्त० २ अ० ॥ स च थूलभद्द-शब्दे) " जहा थूलभद्दे णित्थिपरिसहो अहियासितो तहाहियासियव्वा ण जए जहा तेण णाहियासिओत्ति ,, उत्त० २ अ० (स्थूलभद्रकथा ' थूलभद्द शब्दे)

स्त्रीपरिषहोपपत्तौ किंविदध्यादित्याह—

से पभूतदंसी पभूतपरिण्णाणे उवसंते समिते सहिते सया जए दट्ठु विप्पडिवेदेति अप्पाणं किमेस जणो करिस्सति एस से परमारामो जाओ लोगंमि इत्थिओ मुणिणा हु एयं पवेदितं उब्बाहिज्जमाणे गामधम्मेहिं अवि णिब्बलासए अवि ओमोदरियं कुज्जा अवि उड्ढं ठाणं ठाइज्जा अवि गामाणुगामं दूइज्जा अवि आहारं वोच्छिंदिज्जा अवि चए इत्थीसु मणं पुव्वं दंडा पच्छा फासा पुव्वं फासा पच्छा दंडा इच्चे ते कलहा संगकरा भवंति पडिलेहाए आगमेत्ता आणविज्जा अणासेवणाएत्ति बेमि ।

(सेइत्यादि) स साधुः प्रभूतं प्रमादविपाकादिकमतीतानागतवर्तमानं वा कर्म्म विपाकं द्रष्टुं शीलमस्येति प्रभूतदर्शी सांप्रतेक्षितया न यत्किञ्चनकारीत्यर्थः तथा प्रभूतं सत्वरक्षणोपायपरिज्ञानं संसारमोक्षकारणं परिज्ञानं वा यस्य स प्रभूतपरिज्ञानः यथावस्थितसंसारस्वरूपदर्शीत्यर्थः । किञ्च उपशान्तः कषायानुदयादिन्द्रियनोइन्द्रियोपशमाद्वा तथा पञ्चभिः समितिभिः समितः सम्यग् वा मोक्षमार्गमितस्समितस्तया ज्ञानादिभिः सहितः समन्वितः सह हितेन वा सहितः । सदा सर्वकालं यतः सदायतः । स एवंभूतोऽप्रमत्तो गुरोरन्तिकमावसन् प्रमादजनितस्य कर्म्मणोऽन्तं विधत्ते स च कयाद्यनुकूलपरीषहोपपत्तौ किं विदध्यादित्याह (दट्ठु इत्यादि) दृष्ट्वा अवलोक्य स्त्रीजनमुपसर्गकरणायोद्यतमात्मानं विप्रतिवेदयति पर्य्यालोचयति तद्यथा सम्यग्दृष्टिरस्मि तथा त्रिकमपञ्चमहाव्रतभारशरच्छशांकनिर्म्मलकुललब्धजन्माकार्य्याकारणतयोत्थित इत्येवमात्मानं पर्य्यालोचयति तं च स्त्रीजनं किमेष स्त्रीजनो मम त्यक्तजीविताशस्योज्झितैहिकसुखाभिलाषस्योपसर्गादिकं कुर्यादथवा वैषयिकसुखस्य दुःखप्रतीकाररूपत्वात्किमेष स्त्रीजनः सुखं विदध्यादन्यो वा पुत्रकलत्रादिको जनो मम मृत्युना जिघृक्षितस्य व्याधिना वा दीर्घितस्य

किं तत् प्रतीकारादिकं कुर्यादिति यद्वैवं स्त्रीजनस्य स्वभावं चिन्तयेदिति सूत्रेणैव दर्शयति (एससे इत्यादि) स एष स्त्रीजनं आरामयतीत्यारामः परमश्चासावारामश्च परमारामः ज्ञाततत्त्वमपि जनं हासविलासोपाङ्गनिरीक्षणादिभिर्विब्बोकैर्मोहयतीत्यर्थः याः काश्चनास्मिँल्लोके स्त्रियस्ता मोहरूपाः विज्ञाय यावन्न परित्यजन्ति तावत् स्वत एव परित्यजेत् एतच्च तीर्थकरेण प्रवेदितमिति दर्शयितुमाह (मुणिणा इत्यादि) मुनिना श्रीवर्द्धमानस्वामिना उत्पन्नज्ञानेनैतत् पूर्वोक्तं यथा स्त्रियो भावबन्धनरूपाः प्रवेदितं प्रकर्षेणादौ व्याख्यातमिति एतच्च वक्ष्यमाणं प्रवेदितमित्याह (उब्बाहिज्ज इत्यादि) उत्प्राबल्येन मोहोदयाद्बाध्यमानः पीड्यमानः कैर्ग्रामधर्मैर्ग्रामा इन्द्रियग्रामास्तेषां धर्म्माः स्वभावा यथा स्वविषयेषु वर्त्तनं तैरुद्बाध्यमानो गच्छान्तर्गतः सन् गुर्वादिनानुशाश्यते कथमनुशाश्यत इत्यत आह (अवि इत्यादि) अपि संभावनायां निर्बलं निस्सारमन्तःप्रान्तादिकं यद्द्रव्यं तदाशकस्तद्भोजी स्याद्यदि वा निर्गतं बलं सामर्थ्यमस्येति निर्बल एवंभूतःसन्नाशीतबलाभावे च श्रमधर्म्मोपशमदर्शनाद्बलहानिश्चाहारहान्या स्यादिति दर्शयति अप्यवमौदर्यं कुर्याद्यदि ह्यन्तप्रान्तासिनोऽपि न मोहोपशमः स्यात्ततस्तदपि वल्लचनकादिना द्वात्रिंशत् कवलमात्रं गृह्णीयात्तेनाप्यनुपशमे कायोत्सर्गादिना कायक्लेशं कुर्यादित्येतद्दर्शयति (अप्यूर्ध्वस्थानं तिष्ठेच्छीतोष्णादौ कायोत्सर्गेणातापनां कुर्यात्तेनाप्यनुपशमे ग्रामानुग्राममपि विहरेन्निष्कारणे विहारो निषिद्धो मोहोपशमनार्थन्तु कुर्यात् किम्बहुना येन येनोपायेन विषयेच्छा निवर्तते तत्तत्कुर्यात्पर्यन्ते आहारमपि व्यवच्छिन्द्यादपि पातमपि विदध्यात् अप्युद्बन्धनं कुर्यान्न च स्त्रीषु मनःकुर्यादित्याह (अवी इत्यादि) अपिः समुच्चये स्त्रीषु यन्मनःप्रवृत्तं तत्परित्यजेत तत्परित्यागे हि कामाद्धिरूपा अपि दूरत एव परित्यक्ता भवन्त्युक्तञ्च "काम ! जानामि ते रूपं, सङ्कल्पात्किल जायसे। न त्वां संकल्पयिष्यामि, ततो मे न भविष्यसि " किं पुनः कारणं स्त्रीषु मनो न विधेयमित्याह (पुव्वं इत्यादि) स्त्रीसङ्गप्रसक्तानामपरमार्थदृशां पूर्वप्रथममेव तत्सङ्गाविच्छेदार्थमर्थोपार्जनप्रवृत्तस्य कृषिवाणिज्यादिक्रियाः कुर्वतोऽगणितक्षुत्पिपासाशीतोष्णादिपरीषहस्यैहिकरूपाश्च दुःख दण्डास्ते च स्त्रीसंभोगात्प्रथममेव क्रियन्त इति पूर्वमित्युक्तं पश्चाच्च विषयनिमित्तजनितकर्म्मविपाकापादितनरकादिदुःखविशेषाः स्पर्शा भवन्ति यदि वा स्त्र्याद्यकार्यप्रवृत्तस्य पूर्वं दण्डपाताः पश्चाद्धस्तपादच्छेदादिकाः स्पर्शा भवन्ति यदि वा पूर्वं स्पर्शाः पश्चाद्दण्डपाता इति अथवा पूर्वं दण्डास्ताडनादिकाः पश्चात् स्पर्शाः संबाधनालिङ्गनचुम्बनादिकास्तद्यथा वन्यानीतावरुद्धराजकुमारीगवाक्षनिपतदाचीलग्रहणाद्राजपुरुषावलोकनताडनेन मूर्च्छिता राजकुमारी, तद्दर्शनतो वाणिग्भद्रदत्तस्याग्रतो दण्डाः पश्चात् स्पर्शा इति । पूर्वं वा सुखादिस्पर्शाः पश्चाद्दण्डो ललिताङ्गकस्येवान्येषाञ्चोपपतीनामिति । किञ्च (इच्चेए इत्यादि) इत्येते स्त्रीसंबन्धाः कलहः संग्रामस्तत्रासङ्गः सबन्धः कलहासङ्गस्तत्करा भवन्ति यदि वा कलहः क्रोध आसङ्गो राग इत्यतो रागद्वेषकारिणो भवन्ति यद्येवं ततः किं कुर्यादित्याह (पडिलेहाए इत्यादि) ऐहिकामुष्मिकापायतः स्त्रीसङ्गप्रत्युपेक्षया (आगमितेत्ति) ज्ञात्वा आज्ञापयेदात्मानमनासेवनयेति इति अधिकारपरिसमाप्तौ ब्रवीम्यहं तीर्थकरवचनानुसारेण ।

दुःखं च ताः परिहर्त्तुमिति पुनरपि तत्परिहरणोपायमाह—

से णो काहिए णो पासणीए णो संपसारए णो ममाए णो कयकिरिए वयगुत्ते अज्झप्पसंवुडे परिवज्जए सदा पावं एयं मोणं समणुवासेज्जासि त्ति बेमि ॥

(स णो काहिएत्ति) स स्त्रीसङ्गपरित्यागी स्त्रीनेपथ्यकथां शृङ्गारकथां वा न कुर्यादेवं च तास्त्यक्ता भवन्ति तथा (णो पासणीए) तासां नरकवीथीनां स्वर्गापवर्गमार्गार्गलानामङ्गप्रत्यङ्गादिकं न पश्येद्यतस्तन्निरीक्ष्यमाणं महतेऽनर्थाय भवतीत्युक्तं च " सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां, लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव । भ्रूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथजुषो नीलपक्ष्माण एते, यावल्लीलावतीनां न हृदि धृतिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति " । तथा (णो संपसारए) ताभिर्नरकविश्रम्भभूमिभिः सार्द्धं न संप्रसारणं पर्यालोचनमेकान्ते निजस्वस्रादिभिरपि कुर्यादित्युक्तञ्च "मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत्। बलवानिन्द्रियग्रामः पण्डितोऽप्यत्र मुह्यति" त्येवमादि । तथा (णो ममाए) न तासु स्वार्थपरासु ममत्वं कुर्यात्तथा (णो कयकिरिए) कृतानुष्ठिता तदुपकारिणी मण्डनादिका क्रिया येन स कृतक्रिय इत्यवंभूतो न स्यान्न स्त्रीणां वैयावृत्त्यं कुर्यात्काययोगनिरोध इति भावस्तथा (वयगुत्ते) तथैताः शुभानुष्ठानपरिपथिनीर्न वाग्मात्रेणाप्यालापयेदिति वाग्योगनिरोधस्तथा (अज्झप्पसंवुडे) आत्मन्यध्यध्यात्म मनस्तेन संवृतोऽध्यात्मसंवृतः स्त्रीभोगादत्तमनाः सूत्रार्थोपयुक्तनिरुद्धमनोयोग एवं भूतश्च किमपरं कुर्यादित्याह (परि इत्यादि) परिः समन्ताद्वर्जयेत् परिहरेत् सदा सर्वकालं पापं किल्विषं तदुपादानं वा कर्म्म उपसंहरणार्थमाह (एयं इत्यादि) एतदनन्तरोद्देशकादारभ्योक्तं मुनेरिदं मौनं मुनिभावो वा तदात्मनि समनुवासयेदात्मनि विदध्यात् । आचा० १ श्रु० अ० ४ उ० २ ।

इत्थि (स्त्री) परिसहविजय—स्त्रीपरिषहविजय– पुं० एकान्तेष्वारामभवनादिप्रदेशेषु नवयौवनमदप्रमत्तासु शुभमनःसङ्कल्पमपहरन्तीषु प्रमदास्वत्यन्तसंवृतेन्द्रियान्तःकरणः कुणपपिण्ड एव इत्येवमशुभभावनावशतो यस्य कृतलीलतहसितमृदुभाषणसविलासनिरीक्षणचङ्क्रमणादिरूपाणां मन्मथशराणां विफलताकरणमेष स्त्रीपरिषहविजयः । स्त्रीपरिषहविफलताकरणे, । पं० सं० ४ द्वा० ॥

इत्थि (स्त्री) पोसय—स्त्रीपोषक—पुं० स्त्रियं पोषयन्तीति स्त्रीपोषकः । स्त्रीपोषकेऽनुष्ठानविशेषे, " ओसियाओ इत्थि पोसे " स्त्रियं पोषयन्तीति स्त्रीपोषकाः अनुष्ठानविशेषास्तेषूषिता अपि व्यवस्थिता अपि पुरुषा मनुष्या भुक्तभोगिनोऽपि स्त्रीणां वशं व्रजन्तीति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ॥

इत्थि (स्त्री) पुंसलक्खणा—स्त्रीपुंसलक्षणा—स्त्री० स्त्रीपुंसयोः लक्षणमस्याम् । स्तनश्मश्रुप्रभृतिस्त्रीपुरुषचिह्नधारिण्यां स्त्रियाम् पोटायाम्, । अमरः ॥

इत्थि (स्त्री) भाव—स्त्रीभाव—पुं० स्त्रीणां कटाक्षसंदर्शनादिके भावे, " सिंगारियाइं इत्थिभावाइं उवदंसेमाणि " शृङ्गाररसवतः स्त्रीस्वभावान् कटाक्षसंदर्शनादीनीति । उपा० ७ अ०

इत्थि (स्त्री) भोग—स्त्रीभोग—पुं० स्त्रिया सह हास्यादिकरणे, तच्च जिनमन्दिरस्यान्तर्निषिद्धमिति । दर्श० ॥

इत्थि (स्त्री) मज्झगय—स्त्रीमध्यगत—त्रि० " इत्थीण मज्झ-

योद्धियासु मज्झं भवति " तत्र गते, मज्झं दोण्हंतगत इति । नि० चू० ८ उ० ॥

इत्थि (त्थी)रज्ज–स्त्रीराज्य–न० स्त्रीस्वातन्त्र्ये,तच्चनिषिद्धमेव, स्त्रीराज्यस्यातिनिन्दनीयत्वमाह ॥

घणगज्जियहयकुहए, विज्जुदुग्गिज्झ गूढहिययाओ ।
अज्जा अवारियाओ, इत्थीरज्जं न तं गच्छं ॥ ७५ ॥

यत्र गच्छे आर्या (अवारिअओत्ति) अनिवारिताः अकृत्यं कुर्वन्त्यः तत्परिवर्तकेनानिषिद्धा निरङ्कुशा इत्यर्थः वर्तन्ते । कथंभूताः आर्याः (घण गज्जिए इत्यादि) अत्र कुहकशब्देन धावतोऽश्वस्य उदरप्रदेशसमीपे संमूर्च्छितवायुविशेष उत्पद्यते स प्रोच्यते यत उक्तं परिशिष्टपर्वणि श्रीहेमचन्द्रसूरिपादैः । "दध्यौ न स्वर्णकारोपि, चरितं योषितामहो । अश्वानां कुहकाराव–मिव को वेत्तुमीश्वरः ॥ १ ॥ तथैकारोऽप्यत्ययानिर्देशश्चार्षत्वात्ततोऽयमर्थः । घनगर्जितहयकुहकवद्विद्युदुच्चक्रमेण गूढं मायाकरणत्वेनाऽकलनीयाशयं दुर्ग्राह्यं चास्थिरत्वेन गृहीतुमशक्यमाशयं हृदयं यासां तास्तथा संभवति चार्याणामपि कासांचित् स्त्रीजातित्वेन एवंविधत्वे यत उच्यते स्त्रीमधिकृत्य लोकेपि-"अश्वप्लुतं माधवगर्जितं च स्त्रीणां चरित्रं भवितव्यतां च । अवर्षणञ्चाप्यातिवर्षणं च देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥ १ ॥ तथा" जलमज्झे मच्छपयं, आगासे पक्खियाण पयपंती । महिलाण हिययमग्गो, तिन्नवि लोए न दीसंति ॥ २ ॥ तथा । यदि स्थिरा भवेत् विद्युत्, तिष्ठन्ति यदि वायवः । दैवात्तथापि नारीणां, न स्थेम्ना स्थीयते मनः ॥३॥ तत्स्त्रीराज्यमुच्यते न स गच्छ आर्याणां हि स्त्रीजातित्वेन सर्वकालं तथाविधपरिवर्तकपारतन्त्र्येणैवावस्थानं समुचितं नतु स्वातन्त्र्येण कदाचिदपि यतो लोकेऽप्युच्यते–पिता रक्षति कौमारे, भर्त्ता रक्षति यौवने । पुत्रस्तु स्थविरे भावे, न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति । ग० २ अधि० (आर्य्याणां स्वातन्त्र्यनिषेधः अज्जा शब्दे विस्तरेण द्रष्टव्यः) ॥

इत्थि (त्थी) रयण–स्त्रीरत्न–न० पञ्चेन्द्रियरत्नविशेषे,स्था०, ७ ठा० । स्त्रीरत्नमत्यद्भुतकामसुखनिधानमिति । प्रव० २१४ द्वा०स्त्रीरत्नस्पर्शे लोहपुरुषस्य गलनं यदा स्त्रीरत्नं लोहपुरुषं स्पृशति तदा स गलति तत्कथमिति प्रश्नः । स्त्रीरत्नस्पर्शाल्लोहपुरुषगलनमुत्कृष्टातिशयितकामविकारजनितप्रबलोष्ण—तापविशेषादित्युत्तरम् । ही० ।

इत्थि(त्थी)राग–स्त्रीराग–पु० भामिन्यभिलाषे, । द्वा० २६ द्वा० ।

इत्थि (त्थी) रूव–स्त्रीरूप–रुयाकारे, । तं० ।

इत्थि (त्थी) लक्खण–स्त्रीलक्षण–न० सामुद्रिकप्रसिद्धे–(जं०) द्वासप्ततिकलान्तर्गते कलाविशेषे, । ज्ञा० १ अ० । औप० । कल्प० । स्त्रीलक्षणं रक्तकरचरणादिकम् । इति । तत्प्रतिपादके पापश्रुताध्ययने च । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

इत्थि (त्थी) लिंग–स्त्रीलिङ्ग–न० स्त्रीया लिङ्गं स्त्रीलिङ्गम् । स्त्रीत्वे, तच्च त्रिधा वेदः शरीरनिर्वृत्तिः नेपथ्यं च । प्रज्ञा० १ पद । आ० म० प्र० । नं० । स्त्रिया इव लिङ्गं तत्कार्य्यं यस्य तत् स्त्रीलिङ्गविहितव्याकरणोक्तसंस्कारयुक्ते शब्दभेदे,-पु० ६ त स्त्री० स च नदी महीत्यादिरिति–अनु० । चिह्नेन स्तनादौ न० । वाच० ।

इत्थि (त्थी) लिंगसिद्ध–स्त्रीलिङ्गसिद्ध–पु० स्त्रिया लिङ्गं स्त्रीलिङ्गं स्त्रीत्वस्योपलक्षणमित्यर्थः । तच्च त्रिधा । वेदः शरीरनिर्वृत्तिर्नेपथ्यं च । तत इह शरीरनिर्वृत्त्या प्रयोजनं न वेदनेपथ्याभ्यां वेदे सति सिद्धत्वाभावात् नेपथ्यस्य चाप्रमाणत्वात् । आह च नन्द्यध्ययनचूर्णिकृत्" इत्थीए लिंगं इत्थिलिंगं इत्थिउवलक्खणं ति वुत्तं भवइ तं च तिविहं वेदो सरीरनिव्वत्तीए नेवत्थे च इह सरीरनिव्वत्तीए अहिगारो न वेयनेवत्थेहिं ति" । ततस्तस्मिन् लिङ्गे वर्तमानाः सन्तो ये सिद्धास्ते स्त्रीलिङ्गसिद्धाः । प्रज्ञा० १ पद० । आ० म० प्र० । न० । सिद्धभेदे, तथा च ललितविस्तरायाम् (तीर्थसिद्धावतीर्थसिद्धतीर्थकरसिद्धा ऽतीर्थकरसिद्धाः स्वयंबुद्धसिद्धप्रत्येकबुद्धसिद्ध बुद्धबोधितसिद्धान्प्रतिपाद्योक्तम्) एते च सर्वेपि स्त्रीलिङ्गसिद्धाः केचित् २ पुँल्लिङ्गसिद्धाः केचिन्नपुंसकलिङ्गसिद्धाः इति आह तीर्थकरा अपि लिङ्गसिद्धा भवन्तीत्याह यत उक्तं सिद्धप्राभृते " सव्वत्थो वा तित्थयरी सिद्धा तित्थगरितित्थणो तित्थगरसिद्धा संखेज्जगुणा इति " ल० ॥

स्त्रीणां सिद्धिर्यथा ।

एगोवि णमुक्कारो, वीरवरवसहस्स वद्धमाणस्स ।
संसारसागराओ, तारइ नरं व नारिं वा ॥

इति महावीरस्तुतिम्प्रतिपाद्योक्तम् । स्त्रीग्रहणं तासामपि तद्भव एव संसारक्षयो भवतीति ज्ञापनार्थं वचः । यथोक्तं यापनीतंत्रेण "णो खलु इत्थि अजीवो, ण यासु अभव्वाणया वि दंसणविरोहिणी, णो अमाणुसा, णो अणारिउप्पत्ती, णो असंखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णोण उवसंतमोहा, णो ण सुद्धाचारा णो असुद्धबोंदी ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो ऽणवगुणठाणरहिया, णो अजोग्गा लद्धीए, णो अकल्लाणभायणं ति, कहं न उत्तमधम्मसाहिगत्ति" तत्र न खल्विति । नैव स्त्री अजीवो वर्तते । किन्तु जीव एव जीवस्य चोत्तमधर्म्मसाधकत्वाविरोधस्तथादर्शनात् । न जीवोऽपि सर्व उत्तमधर्मसाधको भवत्यभव्येन व्यभिचारात् । तद्व्यपोहायाह न चास्वभव्यजातिप्रतिषेधोऽयं । यद्यपि काचिदभव्या तथापि सर्वैवाभव्या न भवति संसारनिर्वेदनिर्बाधधर्म्मद्वेषशुश्रूषादिदर्शनात् । भव्योऽपि कश्चिद्दर्शनविरोधी यो न सेत्स्यति तन्निरासायाह । नो दर्शनविरोधिनी । दर्शनमिह सम्यग्दर्शनं परिगृह्यते तत्वार्थश्रद्धानरूपं न तद्विरोधिन्येवास्तिक्यादिदर्शनात् । दर्शनाविरोधिन्यपि अमानुषी भव्यत एव तत्प्रतिषेधायाह । नो अमानुषी । मानुष्यजातौ भावात् । विशिष्टकरचरणोरुग्रीवाद्यवयवसन्निवेशादर्शनात् । मानुष्यप्यनार्योत्पत्तिरनिष्टा तदपनोदायाह ॥ नो अनार्योत्पत्तिः अनार्येष्वप्युत्पत्तेः तथा तास्वदर्शनात् । आर्योत्पत्तिरप्यसंख्येयायुर्नाधिकृतसाधनायेत्येतदधिकृत्याह । नो असंख्येयायुः । सर्वैव संख्येयायुर्युक्ताया अपि भावात् तयादर्शनात् । संख्येयायुरपि क्रूरमतिः प्रतिषिद्धा तन्निराचिकीर्षयाह । नातिक्रूरमतिः । सप्तमनरकायुर्निबन्धनरौद्रध्यानाभावात् ॥ तद्वत्प्रकृष्टशुभध्यानाभाव इतिवत् । न तेन तस्य प्रतिबन्धाभावात् तत्फलवदितरफलभावेनानिष्टप्रसङ्गात् । अक्रूरमातिरपि रतिलालसाऽशुद्धरैव तदपोहायाह । नो न उपशान्तमोहा काचिदुपशान्तमोहापि संभवति तथा दर्शनात् । उपशान्तमोहाप्यशुद्धाचारा गर्हिता तत्प्रतिक्षेपायाह । नो नशुद्धाचारा काचित् शुद्धाचारापि भवत्यौचित्येन पराकरणवर्जनाद्याचारदर्शनात् । शुद्धाचाराप्यशुद्धबो-

दिरसाध्वी तदपनोदायाह । नो अशुद्धवेदिः । काचित् शुद्धा
तनुरपि भवति । प्राक्कर्म्मा तु वेद्यतः संसर्जनाद्यशुद्ध्यदर्शनात् ।
कक्षास्तनादिदेशेषु शुद्धवेदिरपि व्यवसायवर्जिता निन्दि-
नैव तन्निरासायाह । नो व्यवसायवर्जिता काचित्परलोक
व्यवसायिनी शास्त्रात्तप्रवृत्तिदर्शनात् सव्यवसायाप्यपूर्व-
करणविरोधिन्येव तत्प्रतिषेधमाह । नो अपूर्वकरणविरोधिनी ।
अपूर्वकरणासंभवस्य । स्त्रीजातावपि प्रतिपादितत्वात् ।
अपूर्वकरणवत्यपि नवगुणस्थानरहिता नेष्टसिद्ध्ये इष्टसिध्यर्थ-
माह । नो नवगुणस्थानरहिता तत्संभवस्य तस्याः प्रतिपा-
दितत्वात् । नवगुणस्थानसंगतापि लब्धयोग्या अकारणमधि-
कृतविधिरित्येतत्प्रतिक्षेपायाह । नायोग्या लब्धेः । आमर्षौषध्या-
दिरूपायाः कालौचित्येनेदानीमपि दर्शनात् कथं द्वादशाङ्गप्र-
तिषेधः• तथाविधविग्रहे ततो दोषात् । श्रेणिपरिणतौ तु
कालगम्यवद्भावतो भावो विरुद्ध एव । लब्धियोग्याप्यकल्याण-
भाजनोपघातान्नाभिलषितार्थसाधनायालमित्यत आह नाक-
ल्याणभाजनं तीर्थकरजननात् नातः परं कल्याणमस्ति यत्
एवमतः कथं नोत्तमधर्मसाधिकेत्युत्तमधर्मसाधिकेव, अने-
नतत्तत्कालापेक्षयतावद्गुणसंयमान्वितैर्वोत्तमधर्मसाधिके-
ति विद्वांसः । केवलसाधकश्चायं सति च केवले नियमान्मोक्ष
इति । ल० ।

एतेन यदाहुराशाम्बराः–न स्त्रीणां निर्वाणमिति तदपास्तं द्रष्ट
व्यम् । स्त्रीनिर्वाणस्य साक्षादनेन सूत्रेणाभिधानात् । तत्प्रति-
षेधस्य युक्त्यनुपपन्नत्वात् । तथाहि–मुक्तिपथो ज्ञानदर्शन-
चारित्राणि । "सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग इति वच-
नात् " सम्यग्दर्शनादीनि पुरुषाणामिव स्त्रीणामप्यवि-
कलानि दृश्यन्ते । तथाहि दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रव-
चनार्थमभिरोचयमानाः जानते च षडावश्यककालिकोत्का-
लिकादिभेदभिन्नं श्रुतं, परिपालयन्ति सप्तदशप्रकारमकलङ्कं
संयमं, धारयन्ति च देवासुराणामपि दुर्द्धरं ब्रह्मचर्यं, तप्यन्ते च
तपांसि मासक्षपणादीनि, ततः कथमिव न तासां मोक्षसंभवः ।
(नग्नः)-एतदस्ति स्त्रीणां सम्यग्दर्शनं ज्ञानं वा न पुनश्चारित्रं
संयमाभावात् तथाहि स्त्रीणामवश्यं वस्त्र परिभोगेन भवित-
व्यमन्यथा विवृताङ्ग्यस्तास्तिर्यक् स्त्रिय इव पुरुषाणामभिभा-
वनीया भवेयुः । लोके च गर्होपजायेत ततोऽवश्यं ताभिर्वस्त्रं
परिभोक्तव्यम । वस्त्रपरिभोगे च सपरिग्रहता सपरिग्रहत्वे
च संयमाभाव इति ॥

(सैद्धान्तिकः)तदसमीचीनं सम्यक्सिद्धान्तापरिज्ञानात्परिग्र-
हो हि परमार्थतो मूर्च्छाभिधीयते "मुच्छा परिग्गहो वुत्तो"इति
वचनात् । तथाहि मूर्च्छा रहितो भरतश्चक्रवर्ती सान्तः पुरोप्या
दर्शकगृहेऽवतिष्ठमानो निष्परिग्रहो गीयते । अन्यथा केवलो-
त्पादो न संभवेत् । अपिच–यदि मूर्च्छाया अभावेऽपि वस्त्र
संसर्गमात्रं परिग्रहो भवेत्ततो जिनकल्पप्रतिपन्नस्य कस्य
चित्साधोस्तुषारकणानुषक्ते प्रपतति शीते केनाप्यविषह्यो-
पनिपातमद्यशीतमिति विभाव्य धर्मार्थिना शिरसि वस्त्रे प्र-
क्षिप्ते तस्य सपरिग्रहता भवेत् । नचैतदिष्टं तस्मान्न वस्त्रसंसर्ग-
मात्रं परिग्रहः किन्तु मूर्च्छा । सा च स्त्रीणां वस्त्रादिषु न विद्य
ते धर्मोपकरणमात्रतया तस्योपादानात् । न खलु ता वस्त्रमन्त-
रेणात्मानं रक्षयितुमीशते नापि शीतकालादिषु वाग्दशायां
स्वाध्यायादिकं कर्तुं ततो दीर्घतरसंयमपरिपालनाय यतनया
वस्त्रं परिभुञ्जाना न ताः परिग्रहवत्यः । अथोच्येत संभवतिनाम

स्त्रीणामपि सम्यग् दर्शनादिकं रत्नत्रयं परं न तत्संभवमात्रेण
मुक्तिपदप्रापकं भवति किन्तु प्रकर्षप्राप्तमन्यथा दीक्षानन्तर-
मेव सर्वेषामप्यविशेषेण मुक्तिपदप्राप्तिप्रसक्तिः सम्यग्दर्श-
नादिरत्नत्रयप्रकर्षश्च स्त्रीणामसम्भवी ततो न निर्वाणमिति ।
तदप्ययुक्तं स्त्रीषु रत्नत्रयप्रकर्षस्सम्भवति सम्भवग्राहकं
प्रमाणं विजृम्भते देशकालविप्रकृष्टेषु प्रत्यक्षस्याप्रवृत्तेस्तदप्रवृ-
त्तौ चानुमानस्याप्यसम्भवात् । नापि तासु रत्नत्रयप्रकर्षास
म्भवप्रतिपादकः कोप्यागमो विद्यते प्रत्युत सम्भवप्रतिपाद-
कः स्थाने २ ऽस्ति यथा इदमेव प्रस्तुतं सूत्रं ततो न तासां
रत्नत्रयप्रकर्षासम्भवोऽथ मन्यथाः स्वभावत एवातपेनेवच्छ
या विरुध्यते स्त्रीत्वेन सह रत्नत्रयप्रकर्षस्ततस्तदसंभवोनु-
मीयते तदयुक्तमुक्तं युक्तिविरोधात् तथाहि रत्नत्रयप्रकर्षः स
उच्यते ततोऽनन्तरमुक्तिपदप्राप्तिः स चायोग्यवस्था चरमस
मयभावी अयोग्यवस्थाचास्मादृगप्रत्यक्षा ततः कथं विरोधग-
तिः नहि अदृष्टेन सह विरोधःप्रतिपत्तुं शक्यते मा प्रापत पुरु-
षेष्वपि प्रसङ्गः ॥

(नग्नः) ननु जगति सर्वोत्कृष्टपदप्राप्तिः सर्वोत्कृष्टेनाध्यवसाये
नावाप्यते नान्यथा एतच्चोभयोरप्यावयोरागमप्रामाण्यबलतः
सिद्धम् । सर्वोत्कृष्टदुःखस्थानं सर्वोत्कृष्टसुखस्थानं च । तत्र
सर्वोत्कृष्टदुःखस्थानं सप्तमनरकपृथ्वी अतः परं परमदुःखस्था-
नस्याभावात् । सर्वोत्कृष्टसुखस्थानं तु निःश्रेयसम् । तत्र स्त्रीणां
सप्तमनरकपृथिवीगमनमागमे निषिद्धं निषेधस्य च कारणं
तद्गमनयोग्यतथाविधसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः । ततः
सप्तमपृथिवीगमनवत्त्वाभावात् संमूर्च्छिमादिवत् । अपिच
यासां वादलब्धौ विकुर्वणत्वादिलब्धौ पूर्वगतश्रुताधिगतौ च
न सामर्थ्यगतिस्तासां मोक्षगमनसामर्थ्यमित्यतिदुःश्रद्धेयम् ॥

(सैद्धान्तिकः)तदेतदयुक्तं यतो यदि नाम स्त्रीणां सप्तमनरक-
पृथिवीगमनं प्रति सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावस्तत एता-
वता कथमवसीयते निःश्रेयसमपि प्रति तासां सर्वोत्कृष्टमनोवी-
र्यपरिणत्यभावो ? नहि यो भूमिकर्षणादिकं कर्म कर्तुं न श-
क्नोति स शास्त्राण्यप्यवगाढं न शक्नोतीति प्रत्येतुं शक्यं प्र-
त्यक्षविरोधात् । अथ संमूर्च्छिमादिषूभयत्रापि सर्वोत्कृष्टमनो-
वीर्यपरिणत्यभावो दृष्टस्ततोत्रावसीयते । ननु यदि तत्र दृष्ट-
स्तर्हि कथमत्रावसीयते न खलु बहिर्व्याप्तिमात्रेण हेतुर्गमको
भवति किंत्वन्तर्व्याप्त्या, अन्तर्व्याप्तिश्च प्रतिबन्धबलेन । नचात्र
प्रतिबन्धो विद्यते न खलु सप्तमपृथिवीगमनं निर्वाणगमनस्य
कारणम् नापि सप्तमपृथिवीगमनाविनाभाविनिर्वाणगमनम् चर
मशरीरिणां सप्तमपृथिवीगमनमन्तरेणैव निर्वाणगमनाभा-
वात् । न च प्रतिबन्धमन्तरेण एकस्याभावेऽन्यस्यावश्यमभा-
वो मा प्रापत् यस्य तस्य वा कस्यचिदभावे सर्वस्याभावप्रस-
ङ्गः । यद्येवं तर्हि कथं सम्मूर्च्छिमादिषु निर्वाणगमनाभाव
इति । उच्यते-तथा भवस्वाभाव्यात् । तथाहि संमूर्च्छिमादयो
भवस्वभावत एव न सम्यग्दर्शनादिकं यथावत्प्रतिपत्तुं शक्नुव-
न्ते ततो न तेषां निर्वाणसंभवः । स्त्रियस्तु प्रागुक्तप्रकारेण यथा
वत्सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयसम्पद्योग्यास्ततस्तासां न निर्वाण-
गमनाभावः । अपिच भुजपरिसर्प्पाः द्वितीयामेव पृथिवीं याव-
द्गच्छन्ति न परतः परपृथिवीगमनहेतुस्तथारूपमनोवीर्यपरिणत्य-
भावात् तृतीयां यावत् पक्षिणश्चतुर्थीं चतुष्पदाः पञ्चमीमुरगाः ।
अथ च सर्वेप्यूर्ध्वमुत्कर्षतः सहस्रारं यावद्गच्छन्ति तत्राधोगति-
विषयं मनोवीर्यपरिणतिवैषम्यादर्शनादूर्ध्वगतावपि च न
तद्वैषम्यम् । आह च "विषमगतयोप्यधस्ता–दुपरिष्टात्तुल्यमा-

सहस्रारम् । गच्छन्ति च तिर्यञ्च-स्तदधोगत्यूनता हेतुः ॥१॥ तथाच सति सिद्धं स्त्रीपुंसामधोगतिवैषम्येऽपि निर्वाणं समम् । यदप्युक्तमपि च यासां वादलब्ध्यादीत्यादि तदप्यश्लीलं वादविकुर्वणत्वादिलब्धिविरहेऽपि विशिष्टपूर्वगतश्रुताभावेऽपि माषतुषादीनां निःश्रेयसपदाधिगमश्रवणादाहच्च वादविकुर्वणत्वादिलब्धिविरहश्रुते कनीयसि च जिनकल्पमनःपर्यवविरहेऽपि न सिद्धिविरहोऽस्ति । अपिच्च यदि वादादिलब्धिभाववत् निःश्रेयसाभावोऽपि स्त्रीणामभविष्यत् ततस्तथैव सिद्धान्ते प्रत्यपादयिष्यत् यथा जंबुयुगद्धारात् केवलज्ञानाभावो, न च प्रतिपाद्यते तस्मादुपपद्यते स्त्रीणां निर्वाणमिति कृतं प्रसङ्गेन । प्रज्ञा० १ पद । नं० ॥

रत्नावतारिकायामपि अथ दिक्पटाः प्रकटयन्ति भवत्वेतादृशस्वरूपो मोक्षः स तूपात्तस्त्रीशरीरस्यात्मनः इति न मृष्यामहे । न खलु स्त्रीयो मुक्तिभाजो भवन्ति । तथाच प्रभाचन्द्रः । स्त्रीणां न मोक्षः पुरुषेभ्यो हीनत्वान्नपुंसकादिवदिति । अत्र ब्रूमः सामान्येनात्र धर्मित्वेनोपात्ताः स्त्रियो विवादास्पदीभूता वा प्राच्ये पक्षे पक्षैकदेशसिद्धसाध्यता असंख्यातवर्षायुष्कदुःषमादिकाभोत्पन्नतिरश्चीदिव्यभव्यादिस्त्रीणां भूयसीनामस्माभिरपि मोक्षाभावस्याभिधानात्, द्वितीये तु न्यूनता पक्षस्य विवादास्पदीभूतेति विशेषणं विना नियतस्त्रीलाभाभावात् । प्रकरणादेव तल्लाभे पक्षोपादानमपि तत एव कार्यं न स्यात् तथाप्युपादाने नियतस्यैव तस्योपादानमवदातं यथा धानुष्कस्य नियतस्यैव लक्ष्यस्योपदर्शनमिति हेतूक्तः पुरुषापकर्षोऽपि योषितां कुतस्त्यः किं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयाभावेन विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वेन पुरुषानभिवन्द्यत्वेन स्मारणाद्यकर्तृत्वेनामहर्द्धिकत्वेन मायादिप्रकर्षवत्त्वेन वा । प्राच्ये प्रकारे कुतः स्त्रीणां रत्नत्रयाभावः सचीवरपरिग्रहत्वेन चारित्राभावादिति चेत्तदचतुरस्रम् । यतः परिग्रहरूपता चीवरस्य शरीरसंपर्कमात्रेण परिभुज्यमानत्वेन मूर्च्छाहेतुत्वेन वा भवेत् । प्रथमपक्षे क्षित्यादिना शरीरसंपर्किणाप्यपरिग्रहेण व्यभिचारः । द्वितीयप्रकारे चीवरपरिभोगस्तासामशक्यत्यागतया गुरूपदेशाद्वा । नाद्यः पक्षो यतः संप्रत्यपि प्राणानपि त्यजन्त्यो याः संदृश्यन्ते तासामैकान्तिकात्यन्तिकानन्दसंपदर्थिनीनां बाह्यचीवरं प्रति का नामाशक्यत्यागता । नग्नयोगिन्यश्च काश्चिदिदानीमपि प्रेक्ष्यन्त एव द्वितीयपक्षोऽपि न सक्षमः यतो विश्वजनीनेन विश्वदर्शिना परमगुरुणा भगवता मुमुक्षुपक्ष्मलाक्षीणां यदेव संयमोपकारि तदेव चीवरोपकरणं " नो कप्पइ निग्गंथीए अचेलाए होत्तएत्यादिना" पदिष्टं प्रतिलेखनकमलकूपमुखवदिति कथं तस्य परिभोगात्परिग्रहरूपता प्रतिलेखनादिधर्मोपकरणस्यापि तत्प्रसङ्गात् । तथा च यत्संयमोपकाराय वर्तते प्रोक्तमेतदुपकरणं धर्मस्य हि तत्साधनमतोऽन्यदधिकरणं महार्हन् उपकारकं हि करणमुपकरणम् अधिक्रियन्ते घात्यन्ते प्राणिनोऽस्मिन्निति त्वधिकरणम् अथ प्रतिलेखनं तावत्संयमप्रतिपालनार्थं भगवतोपदिष्टं वस्त्रं तु किमर्थमिति तदपि संयमप्रतिपालनार्थमेवेति ब्रूमः । अभिभूयन्ते हि प्रायेणाल्पसत्त्वतया विवृताङ्गोपाङ्गसंदर्शनजनितचित्तभेदैः पुरुषैरङ्गना अकृतप्रावरणा घोटिका इव घोटकैः । ननु यास्मामतितुच्छसत्त्वानां प्राणिमात्रेणाप्यभिभवन्त्याः कथं सकलत्रैलोक्यातिशायिवक्त्रकर्मराशिप्रक्षयलक्षणं मोक्षं महासत्त्वप्रसाध्यं प्रसाधयन्तीति चेत्तदयुक्तम् यतो नात्र शरीरसामर्थ्यमानतिरिक्तं यस्य भवति तस्यैव निर्वाणोपार्जनगोचरेण सत्त्वेन भवितव्यमिति नियमः समस्त्यन्यथा पङ्गवामनात्यन्तरोगिणः पुमांसोऽपि स्त्रीभिरभिभूयमाना दृश्यन्त इति तेऽपि तुच्छशरीरसत्त्वाः कथं तथाविधसिद्धिनिबन्धनसत्त्वभाजो भवेयुः । यथा तु तेषां शरीरसामर्थ्यासत्त्वेऽपि मोक्षसाधनसामर्थ्यमविरुद्धं तथा स्त्रीणामपि । सत्यपि वस्त्रे मोक्षाभ्युपगमे गृहिणः कुतो न मोक्ष इति चेन्ममत्वसद्भावान्नहि गृही वस्त्रे ममत्वरहितो, ममत्वमेव परिग्रहः । सति हि ममत्वे नग्नोऽपि परिग्रहवान् भवति शरीरेऽपि तद्भावात् । आर्यिकायाश्च ममत्वाभावादुपसर्गाद्यासक्तमिवाम्बरमपरिग्रहः । न हि यतेरपि ग्रामं गृहं वनं वा प्रतिवसतो ममत्वादन्यच्छरणमस्ति नच निगृहीतात्मनां महात्मनां कासांचित्क्वचिदपि मूर्च्छास्ति । तथाहि "निर्वाणस्त्रीप्रभवपरमप्रीतितीव्रस्पृहाणां मूर्च्छा तासां कथमिव भवेत्क्वापि संसारभागे । भोगे रागे रहसि सजने सज्जने दुर्जने वा, यासां स्वान्तं किमपि भजते नैव वैषम्यमुद्राम् । उक्तञ्च " अवि अप्पणो विदेहंमि, नायरंति ममाइयंति" एतेन मूर्च्छाहेतुत्वेनेत्यपि पक्षः प्रतिक्षिप्तः शरीरवच्चीवरस्यापि काश्चित्प्रतिमूर्च्छाहेतुत्वाभावेन परिग्रहरूपत्वाभावात् । तन्न सम्यग् रत्नत्रयाभावेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योपकर्षः नापि विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वेन, यतस्तदपि तासां किं सप्तमपृथ्वीगमनाभावेन वादादिलब्धिरहितत्वेनाल्पश्रुतत्वेनानुपस्थाप्यता पाराञ्चितकशून्यत्वेन वा भवेत् । न तावदाद्यः पक्षो यतोऽत्र सप्तमपृथ्वीगमनाभावो यत्रैव जन्मनि तासां मुक्तिगामित्वं तत्रैवोच्यते सामान्येन वा प्राच्ये पक्षे चरमशरीरिभिरनेकान्तः । द्वितीयेत्वयमाशयो यथैव स्त्रीणां सप्तमपृथ्वीगमनसमर्थतीव्रतराशुभपरिणामे सामर्थ्याभावादपकर्षस्तथा मुक्तिगमनयोग्योत्कृष्टशुभपरिणामेऽपि चरमशरीरिणान्तु प्रसन्नचन्द्रराजर्षिप्रमुखाणामुभयत्रापि सामर्थ्यान्नैकत्राप्यपकर्षस्तदयुक्तं यतो नायमविनाभावः प्रामाणिको यदुत्कृष्टाशुभगत्युपार्जनसामर्थ्याभावे सत्युत्कृष्टशुभगत्युपार्जनसामर्थ्येनापि न भवितव्यम् । अन्यथा प्रकृष्टशुभगत्युपार्जनसामर्थ्याभावे प्रकृष्टाशुभगत्युपार्जनसामर्थ्यं नास्तीत्यपि किं न स्यात्तथा चाभव्यानां सप्तमपृथिवीगमनं न भवेत् । अथ वादादिलब्धिराहितत्वेन स्त्रीणां विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वं यत्र खल्वैहिकवादिविक्रिया चारणादिलब्धीनामपि हेतुः संयमविशेषरूपं सामर्थ्यं नास्ति तत्र मोक्षहेतुस्तद्भविष्यतीति कः सुधीः श्रद्दधीत तदचारु व्यभिचारात् । माषतुषादीनां तदभावेपि विशिष्टसामर्थ्योपलब्धेः । नच लब्धीनां संयमविशेषहेतुकत्वमागमिकं कर्मोदयक्षयक्षयोपशमोपशमहेतुकतया तासां तत्रोदितत्वात्तथा चावाचि "उदयखयखउवसमोवसमसमुत्था बहुप्पगाराउ । एवं परिणामवसा, लद्धीओ हवंति जीवाणं" चक्रवर्तिबलदेववासुदेवत्वादिप्राप्तयोऽपि हि लब्धयो नच संयमसद्भावनिबन्धनात्तत्प्राप्तिः सन्तु वा तन्निबन्धनालब्धयस्तथापि स्त्रीषु तासां सर्वासामभावोऽभिधीयते नियतानामेव दा । नाद्यः पक्षश्चक्रवर्त्यादिलब्धीनां कासांचिदेव तासु प्रतिषेधाद्दामर्षौषध्यादीनां तु भूयसीनां भावात् । द्वितीयपक्षे तु व्यभिचारः पुरुषाणां सर्ववादादिलब्ध्यभावेऽपि विशिष्टसामर्थ्यस्वीकारात् । अकेशवानामवातीर्थकरचक्रवर्त्यादीनामपि च मोक्षसंभवात् अल्पश्रुतत्वमपि मुक्त्यवाप्त्यानुगमितविशिष्टसामर्थ्यैर्माषतुषादिभिर्व्यभिचारान्नैकान्तिकमित्यनुदघोष्यमेव । अनुपस्थाप्यता पाराञ्चिकशून्यत्वेनेत्यप्ययुक्तं, यतो न तन्निषेधाद्विशिष्टसामर्थ्याभावः प्रतीयते योग्यतापेक्षो हि चित्रः शास्त्रे वि-

भ्युपदेशः उक्तंच। 'संवरनिर्जररूपो बहुप्रकारस्तपोविधिः शास्त्रे रागचिकित्साविधिवन्नकस्यापि कथंचिदुपकारी" पुरुषानभिवन्द्यत्वमपि योषितां नापकर्षाय। यतस्तदपि सामान्येन गुणाधिकपुरुषापेक्षं वा। आद्ये असिद्धतादोषः तीर्थकरजनन्यादयो हि पुरंदरादिभिरपि प्रणताः किमङ्ग! शेषपुरुषैः। द्वितीये तु शिष्या अपि आचार्यैर्नाभिवन्द्यन्त एवेति ते पि ततोऽपकृष्यमाणत्वेन निर्वृत्तिभाजो न भवेयुः। नचैवं चण्डरुद्रादिशिष्याणां शास्त्रे तच्छ्रवणादिति मूलहेतोर्व्यभिचारः। एतेन स्मरणाद्यकर्तृकत्वमपि प्रतिक्षिप्तम्। अथ पुरुषविषयं स्मारणाद्यकर्तृत्वमत्र विवक्षितं नतु स्मारणाद्यकर्तृत्वमात्रम्। न च स्त्रियः कदाचन पुंसां स्मारणादीन् कुर्वन्तीति न व्यभिचार इति चेत्तर्हि पुरुषेति विशेषणं करणीयं करणेप्यसिद्धतादोषः स्त्रीणामपि कासांचित्पारगतागमरहस्यवासितसप्तधातूनां क्वापि तथाविधावसरे समुच्छृंखलप्रवृत्तिपराधीनसाधुस्मारणादेरविरोधात्। अथामहर्द्धिकत्वेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकर्षः सोऽपि किमाध्यात्मिकीं संमृद्धिमाश्रित्य बाह्यां वा। नाध्यात्मिकीं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयादेस्तासामपि सद्भावात्। नापि बाह्यामेवं हि महत्यास्तीर्थकरलक्ष्म्या गणधरादयश्चक्रधरादिलक्ष्म्याश्चेतरक्षत्रियादयो न भाजनमिति तेषामप्यमहर्द्धिकत्वेनापकृष्यमाणत्वान्मुक्त्यभावो भवेत्। अथ यासौ पुरुषवर्गस्य महती समृद्धिस्तीर्थकरत्वलक्षणा सा स्त्रीषु नास्तीत्यमहर्द्धिकत्वमासां विवक्ष्यते तदानीमप्यसिद्धता स्त्रीणामपि परमपुण्यपात्रभूतानां कासांचित्तीर्थकृत्त्वाविरोधात्तद्विरोधसाधकप्रमाणस्य कस्याप्यभावादेतस्याद्यापि विवादास्पदत्वादनुमानान्तरस्य चाभावात्। मायादिप्रकर्षवत्त्वेनत्यप्यप्रशास्यं तस्य स्त्रीपुंसयोस्तुल्यत्वदर्शनादागमे च श्रवणात् श्रूयते हि चरमशरीरिणामपि नारदादीनां मायादिप्रकर्षवत्त्वं तत्र पुरुषेभ्यो हीनत्वं स्त्रीनिर्वाणनिषेधे साधीयान् हेतुः यत्पुनर्निर्वाणकारणं ज्ञानादिपरमप्रकर्षः स्त्रीषु नास्ति, परमप्रकर्षत्वात्सप्तमपृथ्वीगमनकारणापुण्यपरमप्रकर्षवदिति तेनैवोक्तं तत्र मोहनीयस्थितिपरमप्रकर्षेण स्त्रीवेदादिपरमप्रकर्षेण च व्यभिचारः। नास्ति स्त्रीणां मोक्षः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थवदित्यपि न पेशलं धर्मोपकरणचीवरस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधितत्वादिति स्त्रीनिर्वाणे संक्षेपेण बाधकोद्धारः। साधकोपन्यासस्तु मनुष्यस्त्री काचिन्निर्वात्यविकलतत्कारणत्वात्पुरुषवत्। निर्वाणस्य हि कारणमविकलं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयं तच्च तासु विद्यत एवेत्यादित एवोक्तमिति। नासिद्धमेतद्विपक्षान्नपुंसकादेरत्यन्तव्यावृत्तत्वान्न विरुद्धमनैकान्तिकं वा तथा मनुष्यस्त्रीजातिः कयाचिद्व्यक्त्या मुक्त्यविकलकारणवत्या तद्वती प्रव्रज्याधिकारित्वात्पुरुषवत्। न चैतदसिद्धं साधनं "गुव्वणी बालवच्छा य पव्वावेउं न कप्पइ इति" सिद्धान्तेन तासां तदधिकारित्वप्रतिपादनाद्विशेषनिषेधस्य शेषाभ्यनुज्ञानान्तरीयकत्वात् दृश्यन्ते च सांप्रतमप्येताः कृतशिरोलुञ्चना उपात्तपिच्छिका कमण्डलुप्रमुखर्यातलिङ्गाश्चेति कुतो नैतासां प्रव्रज्याधिकारित्वसिद्धिर्यतो न मुक्तिः स्यादिति। रत्ना० ७ परि० ॥

इत्थि (त्थी) लिंगसिद्धकेवलनाण-स्त्रीलिङ्गसिद्धकेवलज्ञान-न० स्त्रीलिंगे वर्तमाना ये सिद्धास्तेषां केवलज्ञानं स्त्रीलिङ्गसिद्धकेवलज्ञानम्। केवलज्ञानभेदे,। आ० म० प्र०। इत्थिलिंगेण सिद्धाणं जं नाणं तं इत्थिलिंगसिद्धकेवलनाणंति। आ० चू० १ अ० ॥

इत्थि (त्थी) वउ-स्त्रीवाक्-स्त्री० खट्वालतेत्यादिलक्षणायां स्त्रीलिङ्गप्रतिपादिकायाम्भाषायाम्,-प्रज्ञा० ११ पद० ॥

इत्थि (त्थी) वयण-स्त्रीवचन-न० वचनभेदे,-स्त्रीवचनं वीणा कन्यादीति। आचा०२ श्रु० १ अ० ३ उ०। प्रज्ञा० ॥

इत्थि (त्थी) वस-स्त्रीवश-पु० ६ त० स्त्रीवशीभूते, रुयायत्ततायां च। वाच०। व्य०। " इत्थी वसंगया बाला " स्त्रीवशङ्गता यतो युवतीनामाज्ञायां वर्तन्ते बाला अज्ञा रागद्वेषोपहतचेतस इति। सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ०।

स्त्रीवसङ्गतानामधमत्वञ्च यथा-

सरुंगुलि वगुड्डावे, किंकरे तित्थएहायए चेव।
गद्धावरं खिहदस्स-एएपुरिसाधमाउत्त ॥

जदा इत्थी भणितो रुंधेहि तदा भणंति अहं उट्ठेमि ताव तुमं अधिकरणीति त्थारं अवणेहित्ति तस्स त्थारे अवणीते सरुंगुलीतो भणति इत्थीवयणाओ दग माणेति सो य लोगसंकितो अप्पभाए व सुहसुत्ते पगे रोवेंतो आणेतित्ति वग्गुभावो किंकरो पभाते उत्थितो इत्थी भणति किंकरेमि त्ति जं भणति तं करेतित्ति तित्थएहाय तो जयासि णं मग्गति च तदा इत्थी भणाति गच्छ तडागं तत्थ एहातो कलसं भरेतुमा गच्छाहित्ति गद्धावरंखी भोयणकाले परिवेसणाए इतो वाहित्ति भणिताहे गिद्धो इवरिघखंतो भोयणं उट्ठेत्ति इत्थी भणितो कम्मं करेहित्ति ताहे परिभणति हंद अप्पयं हंदात्ति गेण्ह अत्तयं पुत्तभरं एयं गेण्ह जा कम्मं करेमीत्यर्थः। एतत्थ पुरिसा अधमा। नि० चू० १५ उ०।

धिं तेसिं गामनगराणं, जेसिं इत्थी पणायिगा।
ते य धिक्कया पुरिसा, जे इत्थीण वसंगया ॥

धिग्निन्दायां तेषां ग्रामनगराणां येषां स्त्रीप्रणायिका प्रकर्षेण स्वतन्त्रतया नायिका अत्र धिग्योगे द्वितीयाप्राप्तावपि षष्ठी प्राकृतत्वात्तथा तेऽपि पुरुषा धिक्कृता धिक्कारं प्राप्तवन्तो ये स्त्रीणां वशमायत्ततां गताः। तथा।

इत्थीओ बलवं जत्थ, गामेसु नगरेसु वा।
सो गामो नगरं वावी, खिप्पमेव विणिस्सइ ॥

यत्र ग्रामेषु नगरेषु वा स्त्रीयो बलवत्यः स ग्रामो नगरं वा क्षिप्रमेव विनश्यति। बहुवचनेनोपसंहारो जातौ बहुवचनमेकवचनं भवतीति ज्ञापनार्थः ॥ व्य० प्र० १उ०।

इत्थि (त्थी) विग्गह-स्त्रीविग्रह पु-स्त्रीशरीरे,। व्य-प्र० २ उ०। आचा०।

इत्थि(त्थी) विन्नवणा-स्त्रीविज्ञापना-स्त्री० युवतिप्रार्थनायाम्, (रमणीसम्बन्धे) सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० (अत्र दोषादोषविचारः इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) विप्पजह-स्त्रीविप्रजह-पु० स्त्रियो विविधैः प्रकारैः प्रकर्षेण च जहाति त्यजतीति स्त्रीविप्रजहः नणादयो बहुलमिति बहुलवचनाच्छः। स्त्रीपरित्यागवति, " नारीसु नो पगिज्झिज्जा इत्थीविप्पजहे अणगारे " इति-उत्त० ८ अ०।

इत्थि (त्थी) विप्परियासिया-स्त्रीविपर्यासिका-स्त्री० स्वाप्नान्तिकक्रियाविशेषे, "इत्थिए विप्परियासो इत्थीविपरियासो। स्वप्ने स्त्रिया ब्रह्मचर्यविनाश इत्यर्थः विपर्यासो नाम अबंभचेरमिति " आ० चू० ४ अ० ॥

इत्थि (त्थी) विलोयण–स्त्रीविलोचन–न० तैतिलापरनामधेये चत्तसंज्ञके करणभेदे, विशे० (तदानयनादिकरणशब्दे वक्ष्यते)

इत्थि(त्थी)वेय–स्त्रीवेद–पुं०स्त्रियं यथावस्थितस्वभावतस्तत्सम्बन्धविपाकतश्च वेदयति ज्ञापयतीति स्त्रीवेदः। वैषयिकादिके स्त्रीस्वभावाविर्भावके कामशास्त्रे,।"सुपुरिसा इत्थिवेय खेयसा" स्त्रीवेदे खेदज्ञाः स्त्रीवेदो मायाबहुल इति निपुणा अपि स्त्रीणांवशं व्रजन्तीति। सूत्र० १ श्रु०४ अ० १ उ० । वेद्यत इति वेदः स्त्रियाः वेदः स्त्रीवेदः स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यभिलाषः। तद्विपाकवेद्यं कर्म्मापि स्त्रीवेदः। स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यभिलाषे, तद्विपाकवेद्ये नोकषायवेदनीयकर्म्मविशेषे च । प्रज्ञा० २३ पद० । यद्वशात्स्त्रियाः पुरुषं प्रत्यभिलाषो भवति । यथा पित्तवशान्मधुरद्रव्यं प्रति स फुंफुमादाहसमः यथा २ ज्वाल्यते तथा २ ज्वलति दहति च एवमबलापि यथा २ संस्पृश्यते पुरुषेण तथा २ अस्या अधिकतरोऽभिलाषो जायते भुज्यमानायान्तु ब्रह्मकारीषदाहतुल्योऽभिलाषो मन्द इति स्त्रीवेदोदयः। कर्म्म०। स्था०। पं० सं०। सम्प्राप्तः स्त्रीवेदकर्मोदयजनितो यः स्त्रीवेदःसकिंस्वरूप इत्यावेदयन्नाह।

इत्थिवेदेणं भंते ! किंपकारे पं० गो० फुंफअग्गिसमाणे पण्णत्ते सेत्तं इत्थियाओ ॥

(इत्थीवेदे णं भंते इत्यादि) स्त्रीवेदेणमिति पूर्ववत् भदन्त- किंप्रकारः किंस्वरूपः प्रज्ञप्तः। भगवानाह गौतम ? फुंफुकाग्निसमानः फुंफुका शब्दो देशीरूपत्वात् कारिषवाचकस्ततः कारिषाग्निसमानः परिमलनमदनदाहरूप इत्यर्थः प्रज्ञप्तः। जी० २ प्रति० ॥ (स्त्रीवेदस्य स्थितिः ठिई शब्दे । स्त्रीणां स्वभावादि इत्थी शब्दे) ॥

इत्थि (त्थी) वेयण्ण–स्त्रीवेदज्ञ–पु० स्त्रीवेदो मायाप्रधान इत्येवं निपुणे, । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ॥

इत्थि(त्थी) संकिलिट्ठ–स्त्रीसंक्लिष्ट–त्रि० स्त्रीप्रतिषेविनि, प्रव०।

इत्थि (त्थी) संग–स्त्रीसङ्ग–पु० स्त्रीषु प्रवर्तने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ॥ (तत्र प्रधानं संसारकारणमिति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपक्क–स्त्रीसम्पर्क–पु० स्त्रीभिः सह संवासे,सूत्र० १ श्रु०४ अ० १ उ० । (सच साधुभिर्न विधेय इति इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) संपरिवुम–स्त्रीसंपरिवृत–त्रि० स्त्रीभिः समन्तात्परिवेष्टिते, " समंता परिवेट्ठिओ परिवुमो भष्णति परिमाण जाव तिण्हि चउरो पंच वा वागरणाणि परतो भट्टादि अपरिमाणं कहं कहेंतस्स चउगुरुगं आणादिया य दोसा एस सुत्तत्थो इमा णिज्जुत्तीगाहा—

मज्झं दोएहंत गतो, ससंति ऊसगादि वट्टेंतो ॥
चउदिसिभितीर्ताहिंतुवमो, पास गताहिव अप्फुसंतो ॥७०॥

अहवा एगदिसि वियाहिं वि अफुसंतीहिं परिवुमो भण्णति। नि० चू० २ उ० ॥

इत्थि (त्थी) संवास–स्त्रीसंवास–पु० स्त्रीभिः सार्द्धं परिभोगे,

जतुकुंभे जोइउवगूढे, आसुभि तत्तेणासमुवयाइ ॥
एवि त्थियाहिं अणगारा, संवासेण णाममुवयंति ।२७।

(जतुकुंभेत्यादि) यथा जातुषः कुम्भो ज्योतिषाग्निनोपगूढः समालिङ्गितोऽभितप्तोऽग्निनाभिमुख्येन सन्तापितः क्षिप्रं नाशमुपैति द्रवीभूय विनश्यत्येवं स्त्रीभिः,सार्धं संवसनेन परिभोगेनानगारा नाशमुपयान्ति सर्वथा जातुषु कुम्भवत् व्रतकाठिन्यं परित्यज्य संयमशरीराद्भ्रश्यन्ति । सूत्र० १ श्रु०४ अ० १ उ० । स्त्रीभिः सार्द्धमेकत्र वसतौ, ॥

एवं विवेगमादाय, संवासो न विकप्पए दविए ॥

तदेवमनन्तरोक्तया नीत्या विपाकं स्वानुष्ठानमादाय प्राप्य विवेकमिति वा क्वचित्पाठस्तद्विपाकं विवेकञ्चादाय गृहीत्वा स्त्रीभिश्चारित्रपरिपन्थिनीभिः सार्धं संवासो वसतिरेकत्र न कल्पते न युज्यते कस्मिन्द्रव्यभूते मुक्तिगमनयोग्ये रागद्वेषरहिते वा साध्वी यतस्ताभिः सार्धं संवासोऽवश्यं विवेकिनामपि सदनुष्ठानविघातकारीति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

इत्थि (त्थी) संसत्त–स्त्रीसंसक्त–त्रि० स्त्रीभिः संगते, " ऊरु कोप्परमादीहिं स घट्टंतो संसत्तो भवति दिट्ठीए वा परोप्परं संसत्तो संगतो इति " तथा च निर्युक्तिः संसत्ते ऊरुगादि घट्टंतो इति ॥

दुविधं च होति मज्झं, संसत्ता दिट्ठिदिट्ठिअंतो वा ॥
भावो व तासु णिहितो, एमे वि त्थीए पुरिसेसु॥७१॥

च सद्दाओ संसत्तं पि दुविधं ऊरुगादि घट्टंतो संसत्तो दिट्ठिए वा इत्थीण वा मज्झे अहवा संसत्तस्स इमं वक्खाणं तेण तासु भावो णिहितो णिवेसितो ताहिं वा तमिणि सेवितो परस्पर गृह्णानीत्यर्थः। नि०चू०। स्त्रीभिः समाकीर्णे (सेविते) स्थानादौ च। स्था.१०ठा. (तच्च साधुभिर्वर्जनीयमिति बंभचेरगुत्ति शब्दे)

इत्थि (त्थी) सद्धा–स्त्रीश्रद्धा–स्त्री० स्त्रीश्रद्धाने,सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । (तत्कथादिकं इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सहाव–स्त्रीस्वभाव–पु० स्त्रीथा इव स्वभावो यस्य । अन्तःपुररक्षके महल्लके, ६ त० स्त्रीणां शीले च । वाच० । सूत्र० । (स्त्रीस्वभावपरिज्ञाने कथानकं इत्थी शब्दे)

इत्थि (त्थी) सेवा–स्त्रीसेवा–स्त्री-६ त० स्त्रीसम्भोगे, व्यवायसधर्मेण नारीसेवने, । वाच० । स्त्रीसेवादय इह परत्र वा अकल्याणकारिण इति । व्य० । " अन्नपानैर्हरेद्बालां यौवनस्थां विभूषया । वेश्यां स्त्रीमुपचारेण वृद्धां कर्कशसेवया " इति-आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

इत्थी–स्त्री–स्त्री०स्त्यायतेस्तृणातेर्वा ड्रट् टित्वादङीपि स्त्रीति प्रव० ८६ द्वा० । उत्त० । " स्त्रिया इत्थी " १३० इति सूत्रेण स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यदेशो वा-पक्षे-थीति। प्रा० ८ अ०२पा० योषिति,-अनु० । पंचा० । तं० ।

(१) स्त्रीलक्षणं तच्छब्दनिक्षेपश्च ।
(२) स्त्रीवक्तव्यता तद्भेदवर्णनञ्च ।
(३) स्त्रीणां स्वभावादिपरिज्ञानस्यावश्यकता । तत्कृत्यवर्णनञ्च ।
(४) स्त्रीसम्बन्धे दोषाः ।
(५) कतमाभिः स्त्रीभिस्सार्द्धं न विहर्त्तव्यम् ।
(६) इह लोके एव स्त्रीसम्बन्धविपाकः ।
(७) स्त्रीसंस्पर्शे दोषाः ।
(८) भोगीनां विडम्बना ।
(९) स्त्रियो विश्वास्याकार्यं कुर्वन्ति ।
(१०) स्त्रीणां स्वरूपस्य शरीरस्य चातिनिन्दनीयत्वम् ।
(११) स्त्रीचरित्रं वैराग्योत्पादनाय द्रष्टव्यम् ।
(१२) स्त्रीणामशुचित्वं सर्वस्वापकर्षकत्वञ्च ।
(१३) स्त्रीणां वन्धनकारणत्वं तत्स्नेहानुगतस्य दुःखानि च ।
(१४) स्त्रीसंसर्गस्य सर्वथा परित्याज्यत्वं तत्यागे कारणानि च ।

(१५) स्त्रीषु शक्तस्य परिग्रहित्वं तासु सर्वेन्द्रियगुप्तेन भाव्यम्।
(१६) स्त्रीकरस्पर्शादिनिषेधः।
(१७) स्त्रिया सार्द्धं विहारस्वाध्यायाहारोच्चारप्रस्रवणपरिष्ठापनिका धर्मकथादिनिषेधः।
(१८) स्त्रीणां निर्ग्रन्थनादिनिषेधः।
(१९) स्त्रीस्थानदूषणं तत्प्रसङ्गत्यागस्तत्सङ्गातिक्रमे गुणाश्च।
(२०) मतान्तरीयपूर्वपक्षदूषणानि ।

(१) स्त्रीलक्षणं तच्छब्दनिक्षेपो यथा ।

" योनेर्मृदुत्वमस्थैर्य-म्मुग्धता क्लीवता तनौ । पुंस्कामितेति लिङ्गानि सप्त स्त्रीत्वे प्रचक्षते इति । तथान्यत्राप्युक्तम् । "स्तनकेशवती स्त्री स्यादिति " । स्था० ३ ठा० । जी० । स्त्रीशब्दस्य निक्षेपो यथा–तत्र नाम स्थापने क्षुण्णत्वादनादृत्य स्त्रीशब्दस्य द्रव्यादिनिक्षेपार्थं निर्युक्तिकार आह—

दव्वाभिलाव चिंधे, दव्वे भावे य इत्थिणिक्खेवो ।
अहिलावे तह सिद्धी, भावे वेयंमि उवउत्तो ॥ ५६ ॥

तत्र द्रव्यस्त्री द्वेधा । आगमतो नो आगमतश्च । आगमतः स्त्रीपदार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तो ऽनुपयोगो द्रव्यमिति कृत्वा नो आगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता त्रिधा । एकभविका बद्धायुष्काभिमुखनामगोत्रा चेति । चिह्न्यते ज्ञायतेऽनेनेति चिह्नं स्तननेपथ्यादिकं चिह्नमात्रेण स्त्रीचिह्नं स्त्री । अपगतस्त्रीवेदछद्मस्थः केवली वा अन्यो वा स्त्रीवेषधारी यः कश्चिदिति । वेद स्त्री तु पुरुषाभिलाषरूपः स्त्रीवेदोदयः । अभिलाषभावौ तु निर्युक्तिकृदेव गाथापश्चार्द्धेनाह । अभिलाप्यते इत्यभिलाषः स्त्रीलिङ्गाभिधानशब्दः । तद्यथा । शाला माला सिद्धिरिति । भावस्त्री तु द्वेधा । आगमतो नो आगमतश्च । आगमतः स्त्रीपदार्थज्ञस्तत्र चोपयुक्त उपयोगो भाव इति कृत्वा नो आगमतस्तु भावविषये निक्षेपे वेदे स्त्रीवेदरूपे वस्तुन्युपयुक्ता तदुपयोगानन्यत्वाद्भावस्त्री भवति । यथा अग्नावुपयुक्तो माणवकोऽग्निरेव भवत्येवमत्रापि । यदि वा स्त्रीवेदनिवर्तकान्युदयप्राप्तानि यानि कर्माणि तेषूपयुक्तेति तान्यनुभवन्ति भावस्त्रीति एतावानेव स्त्रियो निक्षेप इति । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

(२) स्त्रीवक्तव्यता तद्भेदवर्णनञ्च ।

से किं तं इत्थीओ २ तिविहा ओ पसत्ताओ तंजहा तिरिक्खजोणित्थीओ मणुस्सत्थीओ देवित्थीओ से किं तं तिरिक्खजोणित्थीओ २ तिविधाओ पसत्ताओ तंजहा जलयरीओ थलयरीओ खहयरीओ । से किं तं जलयरीओ २ पंचविधाउ पसत्ताउ तंजहा मच्छीउ जाव सुसुमारीउ से त्तं जलयरीउ । से किं तं थलयरीउ २ दुविहाउ पसत्ताओ तंजहा चउप्पदीउ य परिसप्पिणीउ य । से किं तं चउप्पदीउ २ चउव्विहाउ पसत्ता तंजहा एगखुरीउ जाव सणप्पईउ । सेकिंतं परिसप्पिणीउ २ दुविहा पसत्ता तंजहा उरगपरिसप्पिणीउ य भुयगपरिसप्पिणीओ य । से किं तं उरगपरिसप्पिणीओ २ तिविधाओ पसत्ताओ तंजहा अहीओ अयगरीओ महोरगीओ सेत्तं उरगपरिसप्पिणी । से किं तं भुयपरिसप्पिणी २ अणेगविधाओ पसत्ताओ तंजहा गोहीओ णउलीओ सेधाओ सेल्ला ओ सरडीओ सेरंधीओ सावाओ खराओ पंचलोइया ओ चउप्पइयाओ मूसियाओ मुसुंसियाओ घरोलिया ओ गोहियाओ जोहियाओ थिरावलियाओ सेत्तं भुयपरिसप्पिणीओ । से किं तं खहयरीओ २ चउव्विहा पसत्ताओ तंजहा चम्मपंखीओ जाव सेत्तं खहयरीओ सेत्तं तिरिक्खजोणित्थियाओ । से किं तं मणुस्सित्थियाओ २ तिविधाओ पसत्ताओ तंजहा कम्मभूमियाओ अकम्मभूमियाओ अंतरदीवियाओ । से किं तं अंतरदीवियाओ २ अट्ठावीसतिविधाओ पसत्ता तंजहा एगुरुईओ आभासिआओ जाव सुध्ददंताओ सेत्तं अंतरदीवि । से किं तं अकम्मभूमियाओ २ तीसतिविधाओ पसत्ता तंजहा पंचसु हेमवएसु पंचसु एरस्रवएसु पंचसु हरिवासेसु पंचसु रम्मगवासेसु पंचसु देवकुरुसु पंचसु उत्तरकुरुसु सेत्तं अकम्मभूमगमणुस्सीओ । से किं तं कम्मभूमियाओ २ पसरसविधाओ पसत्ताओ तंजहा पंचसु भरहेसु पंचसु एरवएसु पंचसु महाविदेहेसु सेत्तं कम्मभूमगमणुस्सीओ ३ ।

(सेकिंतमित्यादि) अथ कास्ता स्त्रियः सूरिराह स्त्रियस्त्रिविधाः प्रज्ञप्तास्तिर्यग्योनिस्त्रियो मनुष्यस्त्रियो देवस्त्रियश्च (सेकिंतमित्यादि) तिर्यग्योनिस्त्रियस्त्रिविधास्तद्यथा जलचर्यः स्थलचर्यः खचर्यश्च (सेकिंतमित्यादि) मनुष्यस्त्रियोऽपि त्रिविधास्तद्यथा कर्मभूमिका अकर्मभूमिका अन्तरद्वीपिकाश्च । कृष्यादिकर्मप्रधाना भूमिः कर्मभूमिः भरतादिका पञ्चदशधा तत्र जाताः कर्मभूमिजा एवमकर्म्मभूमिजा नवरमकर्म्मभूमिर्भोगभूमिरित्यर्थः । देवकुर्वादिका त्रिंशद्विधा अन्तरे मध्ये समुद्रस्य द्वीपा ये ते तथा तेषु जाता आन्तरद्वीपास्त एवान्तरद्वीपिकाः । स्था० ३ ठा० ॥

से किं तं देवित्थियाओ २ चउव्विहाओ पसत्ताओ तंजहा भवनवासिदेवित्थियाओ वाणमंतरदेवित्थियाओ जोतिसियदेवित्थियाओ वेमाणियदेवित्थियाओ से किंतं भवणवासिदेवित्थियाओ २ दसविधाओ पसत्ताओ तंजहा असुरकुमारभवणवासिदेवित्थियाओ जाव थणितकुमार–भवणवासिदेवित्थियाओ सेत्तं भवणवासिदेवित्थियाओ । से किं तं वाणमंतरदेवित्थियाओ २ अट्ठविधाओ पसत्ताओ तंजहा पिसायवाणमंतरदेवित्थियाओ जाव सेत्तं वाणमंतरदेवित्थियाओ । से किं तं जोतिसियदेवित्थियाओ २ पंचविहाओ पसत्ताओ तंजहा चंदविमाणजोतिसियदेवित्थियाओ सूरविमाणदेवित्थियाओ गहविमाणदेवित्थियाओ णक्खत्तविमाणदेवित्थियाओ ताराविमाणजोतिसियदेवित्थियाओ सेत्तं जोतिसियदेवित्थियाओ । से किं तं वेमाणियदेवित्थियाओ २ दुविहाओ पसत्ताओ तंजहा सोहम्मकप्पवेमाणियदेवित्थियाओ ईसाणकप्पवेमाणियदेवित्थियाओ सेत्तं वेमाणित्थियाओ । जी० २ प्रति० । (सुगमत्वाट्टीका न व्याख्याता)

स्त्रियो देवमानुषभेदाद् द्विविधा एताश्च सचित्ताः अचित्तास्तु प्रस्तरलेप्यचित्रादिनिर्मिताः । ध० २ अधि० । शब्देन वयसा च स्त्री त्रिविधा मन्दशब्दा मध्यमशब्दा तीव्रशब्दा चेति । वय-

सा तु स्थविरा मध्यमा तरुणी चेति। पुनरेकैका त्रिविधा अपद्रावणभर्तृका प्रोषितभर्तृका स्वाधीनभर्तृका चेति ।बृ० १ उ० ।मुग्धा मध्या प्रौढा चेति। उत्त० १६ अ० ।"इत्थीओ दुविधा अदुगुंछिता य वंभणखत्तियवेसिसुद्दियदुगंछिता संभोईय अक्खरियाओ अहवा णरुवरूमादियाओ असंभोइअइत्थियाओ एताओ वि दुविधा सपरिग्गहा अपरिग्गहाओ य। नि० चू० १६ उ० ॥

चत्तारि धूमसिहाओ पम्नत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामावत्ता ।४। एवामेव चत्तारित्थियाओ पम्नत्ता तंजहा वामा णाममेगा वामावत्ता। ४। चत्तारि अग्गिसिहाओ पम्नत्ताओ तंजहा वामाणाममेगा वामावत्ता ।४। एवामेव चत्तारि त्थियाओ पम्नत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामावत्ता ।४। चत्तारि वायमंमलिया पम्नत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामावत्ता ।४। एवामेव चत्तारि त्थियाओ पम्नत्ताओ तंजहा वामा णाममेगा वामावत्ता ॥४॥

धूमशिखा वामा वामपार्श्ववर्त्तितयाऽनुकूलस्वभावतया वा वामत एवावर्तते या तया चलनात्सा वामावर्त्ता १० स्त्रीपुरुषवद् व्याख्येया कम्बुदृष्टान्ते सत्यपि धुमशिखादिदृष्टान्तानां स्त्रीदार्ष्टान्तिके शब्दसाधर्म्येणोपपन्नतरत्वाद्भेदेनोपादानमिति ११ एवमग्निशिखापि १२ वातमण्डलिका मण्डलेनोर्ध्वप्रवृत्तो वायुरिति इह च स्त्रियो मालिन्योपतापचापल्यस्वभावा भवन्तीत्यभिप्रायेण तासु धूमशिखादृष्टान्ततयोपन्यास इति। उक्तञ्च " चवला मइलणसीला, सिणेहपरिपूरिया वियावेइ । दीवयसिहि व्व महिला, लरूप्पसरा भयं देइ त्ति" ॥

चत्तारि कूडागारसालाओ पम्नत्ताओ तंजहा गुत्ता णामेगा गुत्तदुवारा, गुत्ता णामेगा अगुत्तदुवारा, अगुत्ता णामेगा गुत्तदुवारा, अगुत्ता णामेगा अगुत्तदुवारा ।एवामेव चत्तारि त्थीओ पम्नत्ताओ तंजहा गुत्ता णामेगा गुत्तिंदिया गुत्ताणामेगा अगुत्तिंदिया ४ ॥

तथा कूटस्येव आकारो यस्याः शालायाः गृहविशेषस्य सा तथा। अयं च स्त्रीलिङ्गदृष्टान्तः स्त्रीलक्षणदार्ष्टान्तिकार्थसाधर्म्यवशात्तत्र गुप्ता परिवारा वृता गृहान्तर्गता वस्त्राच्छादिताङ्गा गूढस्वभावा वा। गुप्तेन्द्रिया तु निगृहीतानौचित्यप्रवृत्तन्द्रिया एवं शेषा भङ्गा ऊह्याः। स्था०४ठा०। पद्मिनी चित्रिणी हस्तिनी शङ्खिनीति चतुर्विधाः स्त्रिय इति । उत्त०। १६ अ० ।

एतासां लक्षणादिकम्–"पद्मिनी चित्रिणी चैव शङ्खिनी हस्तिनी तथा । शशो मृगो वृषोऽश्वश्च स्त्रीपुंसोर्जाति लक्षणम् । भवति कमलनेत्रा नासिकाक्षुद्रगन्धा अविरलकुचयुग्मा चारुकेशी कृशाङ्गी । मृदुवचनसुशीला गीतवाद्यानुरक्ता सकलतनुसुवेशा पद्मिनी पद्मगन्धा १ भवति रतिरसज्ञा नातिखर्वा न दीर्घा तिलकुसुमसुनासा स्निग्धनीलोत्पलाक्षी।घनकठिनकुचाढ्या सुन्दरी बद्धशीला सकलगुणसमेता चित्रिणी चित्रवक्त्रा २ । दीर्घातिदीर्घनयना वरसुन्दरी या कामोपभोगरसिका गुणशीलयुक्ता । रेखात्रयेण च विभूषितकण्ठदेशा सम्भोगकेलिरसिका किल शङ्खिनी सा।३। स्थूलाधरा स्थूलनितम्बभागा स्थूलाङ्गुली स्थूलकुचा सुशीला । कामोत्सुका गाढरतिप्रिया या नितम्बखर्वा करिणी मता सा ४ शशके पद्मिनी तुष्टा चित्रिणी रमते मृगे । वृषभे शङ्खिनी तुष्टा हस्तिनी रमते हये । ५ पद्मिनी पद्मगन्धा च मीनगन्धा च चित्रिणी ! शङ्खिनी क्षारगन्धा च मदगन्धा च हस्तिनी। ६ वाच० स्त्रीणामुष्णस्वभावत्वं "गिम्हो इत्थित्ति" ग्रीष्मास्त्री भवतीति । औप० ॥

(३) स्त्रीणां स्वभावादि परिज्ञानस्यावश्यकता तत्कृत्यवर्णञ्च तत्र स्वभावपरिज्ञानं यथा ॥

जस्सित्थिओ परिण्णाया सव्वकम्मावहाओ से दक्खू ॥

यस्य स्त्रियः स्वरूपतस्तद्विपाकतश्च परिज्ञाता भवन्ति । सर्वं कर्म्मावहन्तीति सर्वकर्म्मावहाः सर्वपापोपादानभूताः स एवा ज्ञासीत्स एव यथावस्थितं संसारस्वभावं ज्ञातवानिति। एतदुक्तं भवति स्त्रीस्वभावपरिज्ञानेन तत्परिहारेण च स भगवान् परमार्थदर्श्यभूदिति । आचा०१ श्रु० ३ अ० १ उ०।

स्त्रीणां स्वभावादिपरिज्ञानञ्च निर्युक्तौ यथा ॥

सुमसत्थावममक्षा, कीरंति अप्पसत्तिया पुरिसा ॥
दीसंती सूरवादी, णारीवसगा ण ते सूरा ॥ ६१ ॥

परानीकविजयादौ सुष्ठु समर्था अपि सन्तः पुरुषाः स्त्रीभिरात्मवशीकृता असमर्था भ्रूक्षेपमात्रभीरवः क्रियन्तेऽल्पसात्विकाः स्त्रीणामपि पादपतनादिचाटुकरणेन निःसाराः क्रियन्ते । तथा दृश्यन्ते प्रत्यक्षेणोपलभ्यन्ते । शूरमात्मानं वदितुं शीलं येषां ते शूरवादिनोऽपि नारीवशगाःसन्तो दीनतां गताः एवंभूताश्च न ते शूरा इति । तस्मात् स्थितमेतदविश्वास्याः स्त्रिय इति । उक्तंच । को वीससेज्ज तासिं, कतिवय भरियाण दुच्चियट्ठाणे । खणरत्त विरत्तेणं, धिरत्थु इत्थीण हिययाणं ॥ १ ॥ अन्नं भणंति पुरओ, अन्नं पासेइ विज्झमाणीओ । अन्नं च तासि हियए, जं च खमं तं करिंति पुणो ॥ २ ॥ को एयाणं णाहिइ, वेत्तलया गुम्मगुविलहिययाणं । भावं भग्गासाणं, तत्थुप्पन्नं भणंतीणं ! ॥ ३ ॥ महिलायरत्तमेत्ता, उच्छुखंडं च सक्करा चेव। सा पुण विरत्तमित्ता, णिंबंकुरे विसेसेति ॥४॥ महिला दिज्ज करेज्ज व, मारिज्ज वसं गविज्जवमणुस्सं।तुट्ठा जीवाविज्जा, अहवरणर कंच पावेज्जा ॥५॥ ण वि रक्खं तेसु कयं, ण वि णेहं ण वि य दाण सम्माणं ॥ ण कुलं ण पुव्वयं आय-त्तं च शीलं महिलियाओ । ६ मा वीसंभह ताणं, महिलाहिययाण कवडभरियाणं। णिण्णेह निद्दयाणं, अलियवयणजंपणरयाणं ॥७॥ मारेइ जियंतं पि हु मयं पि अणुमरइ काइ भत्तारं॥ विसहरगइव्वचरियं, वंकविवंकं महेलाणं ॥ ८॥ गंगाए वालुयं सा–गरे जलं हिमवओ य परिमाणं ॥ जाणंति बुद्धिमंता, महिला हिययं ण जाणंति ॥ ९ ॥ रोवावंति रुवंति य, अलियं जंपंति पत्तियावंति॥कवडेणय खंति विसं, मरंति ण य जंति सब्भावं ॥ १०॥ चिंतिंति कज्जमन्नं, अन्नं संभवइ भासई अन्नं ॥ आढवइ कुणइ अन्नं, माइ॥-भूणियहि सारो ॥ ११ ॥ असयारंभाण तहा, सव्वेसिं लोग गरहणिज्जाणं ॥ परलोगवेरियाणं, कारणयं चेव इत्थीओ । ॥ १२॥ अहवा को जुवईणं, जाणइ चरियं सहावकुडिलाण । दोसाण आगरो च्चिय, जणं सरीरे वसइ का सा ॥ १३॥ मूलं दुच्चरियाणं, हवइ उ णरयस्स वत्तिणी विउला। मोक्खस्स महाविग्घं, वज्जेयव्वा सया नारी। ॥१४॥ धण्णा ते वरपुरिसा, जे च्चिय मोत्तूण णिययजुवईओ । पव्वइया कयनियमा, सिवमयलमणुत्तरं पत्ता ॥ १५ ॥"

अधुना यादृक्षःशूरो भवति तादृशं दर्शयितुमाह ॥

धम्मम्मि जो दढमई, सो सूरो सत्तिओ य वीरो य ॥
णहु धम्मणिरुस्साहो, पुरिसो सूरो सुवलिओ य ॥ ६२॥

धर्म्मे श्रुतचारित्राख्ये दृढा निश्चला मतिर्यस्य स तथा एवंभूतः स इन्द्रियनोइन्द्रियारिजयाच्छूरस्तथा सात्त्विको महासत्त्वोपेतोऽसावेव वीरः स्वकर्मदारणसमर्थोऽसावेवेति किमिति यतो नैव धर्मनिरुत्साहः सदनुष्ठाननिरुद्यमः सत्पुरुषाचीर्णमार्गपरिभ्रष्टः पुरुषः सुष्ठु बलवानपि शूरो भवतीति ॥

एतानेव दोषान् पुरुषसंबन्धेन स्त्रीणामपि दर्शयितुमाह ।

एते चेव य दोसा, पुरिससभाए वि इत्थियाणं पि ।
तम्हाण अप्पमाओ, विरागमग्गंमि तासिं तु ॥६३॥

ये प्राक् शीलप्रध्वंसादयः स्त्रीपरिचयादिभ्यः पुरुषाणामभिहिता एत एव न न्यूनाधिकाः पुरुषेण सह यः समयः संबन्धस्तस्मिन् स्त्रीणामपि यस्माद्दोषा भवन्ति तस्मात्तासामपि विरागमार्गे प्रवृत्तानां पुरुषपरिचयादिपरिहारलक्षणोऽप्रमाद एव श्रेयानिति । स्त्रीपरिज्ञाध्ययने च विस्तरेण स्वापरिज्ञानम्प्रतिपादितम् तद्यथा—

जे मायरं च पियरं च, विप्पजहा य पुव्वसंजोगं ।
एगे सहिते चरिस्सामि, आरतमेहुणो विवित्तेसु ॥१॥

यः कश्चिदुत्तमसत्त्वो मातरं पितरं जननीं जनयितारमेतद्ग्रहणादन्यदपि भ्रातृपुत्रादिकं पूर्वसंयोगं तथा श्वश्रूश्वशुरादिकं पश्चात्संयोगञ्च विप्रहाय त्यक्त्वा चकारौ समुच्चयार्थौ एको मातापित्राद्यभिष्वङ्गवर्जितः कषायरहितो वा तथा सहितो ज्ञानदर्शनचारित्रैः स्वस्मै वा हितः स्वहितः परमार्थानुष्ठानविधायी चरिष्यामि संयमं करिष्यामीत्येवं कृतप्रतिज्ञः । तामेव प्रतिज्ञां सर्वप्रधानभूतां लेशतो दर्शयति आरतमुपरतं मैथुनं कामाभिलाषो यस्यासावारतमैथुनस्तदेवंभूतो विविक्तेषु स्त्रीपशुपण्डकवर्जितेषु स्थानेषु चरिष्यामीत्येवं सम्यगुत्थानेनोत्थाय विहरतीति क्वचित्पाठो (विवित्तेसित्ति) विविक्तं स्त्रीपण्डकादिरहितं स्थानं संयमानुपरोध्येषितुं शीलमस्य तथेति ।

तस्यैवं कृतप्रतिज्ञस्य साधोर्यद्भवत्यविवेकिस्त्रीजनात्तद्दर्शयितुमाह—

सुहुमे णं तं परक्कम्म, छन्नपएण इत्थिओ मंदा ।
उवायं पि ता उ जाणंसु, जहा लिस्संति भिक्खुणो एगे ॥२॥

तं महापुरुषं साधुं सूक्ष्मेणापरकार्यव्यपदेशभूतेन छन्नपदेनेति छद्मना कपटजालेन पराक्रम्य तत्समीपमागत्य यदि वा पराक्रम्येति शीलस्खलनयोग्यतापत्त्या अभिभूय काः स्त्रियः कूलवालकादीनामिव मागधगणिकाद्या नानाविधकपटशतकरणदक्षा विविधविब्बोकवत्यो भावमन्दाः कामोद्रेकविधायितया सदसद्विवेकविकलाः समीपमागत्य शीलात् ध्वंसयन्ति । एतदुक्तं भवति भ्रातृपुत्रव्यपदेशेन साधुसमीपमागत्य संयमाद्भ्रंशयन्ति तथा चोक्तम् । " पियपुत्त भाइकिडगा, णत्तू य किडगा य सयण किडगा य ॥ एते जोव्वणकिडगा, पच्छन्नपइमहिलियाणं " यदि वा छन्नपदेनेति गुप्ताभिमानेन । तद्यथा । "काले प्रसुप्तस्य जनार्दनस्य, मेघान्धकारासु च शर्वरीषु॥मिथ्या न भाषामि विशालनेत्र. ते प्रत्यया ये प्रथमाक्षरेषु" इत्यादि ॥ ताः स्त्रियो मायाप्रधानाः प्रतारणोपायमपि जानन्त्युत्पन्नप्रतिभतया विदन्ति ।पाठान्तरं वा ज्ञातवन्त्यः यथा श्लिष्यन्ते विवेकिनोऽपि साधव एके तथाविधकर्मोदयात्तासु सङ्गमुपयान्ति ॥

तानेव सूक्ष्मप्रतारणोपायान् दर्शयितुमाह—

पासे भिसं णिसीयंति, अभिक्खणं पोसवत्थं परिहिंति ।
कायं अहे वि दंसंति, बाहू उद्धट्टु कक्खमणुव्वज्जे ॥३॥

पार्श्वे समीपे भृशमत्यर्थमुरःपीरुमतिस्नेहमाविष्कुर्वत्यो निषीदन्ति विश्रम्भमापादयितुमुपविशन्तीति । तथा कामं पुष्णातीति पोषं कामोत्काचकारि शोभनमित्यर्थः । तच्च तद्वस्त्रं तदभीक्ष्णमनवरतं तेन शिथिलादिव्यपदेशेन परिदधति स्वाभिलाषमावेदयन्त्यः साधुप्रतारणार्थं परिधानं शिथिलीकृत्य पुनर्निबध्नन्तीति । तथाऽधःकायमूर्वादिकमनङ्गोद्दीपनाय दर्शयन्ति प्रकटयन्ति तथा बाहुमुद्धृत्य कक्षामादर्श्यानुकूलं साध्वभिमुखं व्रजेत् गच्छेत् संभावनायां लिङ् संभाव्यते एतदनङ्गप्रत्यङ्गसंदर्शकत्वं स्त्रीणामिति ॥ ३ ॥ अपिच—

सयणासणेहिं जोगेहिं, इत्थिओ एगता णिमंतंति ॥
एयाणि चेव से जाणे, पासाणि विरूवरूवाणि ॥४॥

शय्यतेऽस्मिन्निति शयनं पर्यङ्कादि तथाऽऽस्यतेऽस्मिन्नित्यासनमासन्दकादीत्येवमादिना योग्येनोपभोगार्हेण कालोचितेन स्त्रियो योषित एकदेति विविक्तदेशकालादौ निमन्त्रयन्त्यभ्युपगमं ग्राहयन्ति । इदमुक्तं भवति । शयनासनाद्युपभोगं प्रति साधुं प्रार्थयन्ति । एतानेव शयनासननिमन्त्रणरूपान् स साधुर्विदितवेद्यः परमार्थदर्शी जानीयादवबुध्येत । स्त्रीसंबन्धिकारिणः पाशयन्ति बध्नन्तीति पाशा स्तान्विरूपरूपान् नानाप्रकारानिति । इदमुक्तं भवति । स्त्रियो ह्यासन्नगामिन्यो भवन्ति । तथाचोक्तं । "अंबं वा निंबं वा, अब्भासगुणेन आरुहाइ वल्ली । एवं इत्थी तो वि, जं आसन्नं तमिच्छंति " । १ । तदेवं भूताः स्त्रियो ज्ञात्वा न ताभिः सार्धं साधुः सङ्गं कुर्याद्यतस्तदुपचारादिकः सङ्गो दुष्परिहार्यो भवति । तदुक्तं । " जं इच्छसि घेत्तुं जे. पुव्विं तं आमिसेण गिण्हाहि । आमिसपासनिबद्धो,काहिइ कज्जं अकज्जं वा ॥ २ ॥ ४ ॥ किञ्च—

नो तासु चक्खु संधेज्जा, नो वि य साहसं समभिजाणे ॥
णो सहियं पि विहरेज्जा, एवमप्पासु रक्खिओ होइ॥५॥

नो नैव तासु शयनासनोपमन्त्रणपाशावपाशिकासु स्त्रीषु चक्षुर्नेत्रं संदध्यात्संधयेद्वा न तद्दृष्टौ स्वदृष्टिं निवेशयेत् । सति च प्रयोजने ईषदवज्ञया निरीक्षेत । तथाचोक्तं । " कार्ये पीषन्मतिमान्निरीक्षते योषिदङ्गमस्थिरया । अस्निग्धया दृशाऽवज्ञया ह्यकुपितोपि कुपित इव ॥ १ ॥ तथा नापि च साहसमकार्यकरणं तत्प्रार्थनया समनुजानीयात्प्रतिपद्येत । तथा ह्यसति साहसमेतत्संग्रामावतरणवद्यन्नरकपातादिविपाकवेदिनोपि साधोर्योषिदासञ्जनमिति । तथा नैव स्त्रीभिः सार्धं ग्रामादौ विहरेत् गच्छेत् । अपि शब्दान्न ताभिः सार्धं विविक्तासनो भवेद्यतो महापापस्थानमेतद्यतीनां यत् स्त्रीभिः सहसाङ्गत्यमिति ॥ तथाचोक्तम् "मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत् ॥ बलवानिन्द्रियग्रामः पण्डितोप्यत्र मुह्यति ॥ १ ॥ एवमनेन स्त्रीसङ्गवर्जनेनात्मा समस्तापायस्थानेभ्यो रक्षितो भवति । यतः सर्वापायानां स्त्रीसंबन्धः कारणमतः स्वहितार्थी तत्सङ्गं दूरतः परिहरेदिति ॥ ५ ॥

कथं चैताः पाशा इव पाशिका इत्याह ।

आमंतिय उस्सविय, भिक्खुआयसा निमंतंति ॥
एताणि चेव से जाणे, सद्दाणि विरूवरूवाणि ॥ ६ ॥

स्त्रियो हि स्वभावेनैवाकर्त्तव्यप्रवणाः साधुमामन्त्र्य यथाहममुकस्यां वेलायां भवदन्तिकमागमिष्यामीत्येवं संकेतं ग्राहयित्वा तथा (उस्सवियात्ति) संस्थाप्योच्चावचैर्विश्रम्भजनकैरालापैर्विश्रम्भे पातयित्वा पुनरकार्यकरणायात्मना निमन्त्रयन्त्या-

त्मनोपभोगेन साधुमभ्युपगमं कारयन्ति । यदि वा साधोर्भयापहरणार्थं ता एव योषितः प्रोचुस्तद्यथा भर्तारमामन्त्र्यापृच्छ्याहमिहायाता तथा संस्थाप्य भोजनपद्धावनशयनादिकया क्रियययोपचर्य ततस्तवान्तिकमागतेत्यतो भवता सर्वां मद्भर्तृजनितामाशङ्कां परित्यज्य निर्भयेन भाव्यमित्येवमादिकैर्वचोभिर्विश्रम्भमुत्पाद्य भिक्षुमात्मना निमन्त्रयन्ते । युष्मदीयमिदं शरीरकं यादृक्षस्य क्षोदीयसो गरीयसो वा कार्यस्य क्षमं तत्रैव निमज्जतामित्येवमुपप्रलोभयन्ति । स च भिक्षुरवगतपरमार्थ एतानेव विरूपरूपान्नानाप्रकारान् शब्दादीन् विषयान् तत्स्वरूपनिरूपणतो ज्ञपरिज्ञया जानीयाद्यथैते स्त्रीसंसर्गापादिताः शब्दादयो विषयादुर्गतिगमनैकहेतवः सन्मार्गार्गलारूपा इत्येवमवबुध्येत । यथा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च तद्विपाकागमेन परिहरेदिति । ६ ।

(४) स्त्रीसम्बन्धे दोषा यथा—

मणबंधणेहिं णेगेहि, कलुण विणीय मुवगसिताणं ॥
अदु मंजुलाइं भासंति, आणवयंति भिन्नकहाहिं ॥७॥

मनो बध्येत यैस्तानि मनोबन्धनानि मञ्जुलालापस्निग्धावलोकनाङ्गप्रत्यङ्गप्रकटनादीनि । तथाचोक्तं । " णाहपियकंतसामियदतियजियाओ तुमं मह पिओ त्ति । जीए जीयामि अहं पहवसितं मे शरीरस्स ॥ १ ॥ इत्यादिभिरनेकैः प्रपञ्चैः करुणालापविनयपूर्वकम् (उवगसिताणंति) उपसंश्लिष्य समीपमागत्याऽथ तदनन्तरं मञ्जुलानि पेशलानि विश्रम्भजनकानि कामोत्काचकानि वा भाषन्ते । तदुक्तं "मितमहुररिभिय जंपुल्ल एहि इसीकरुक्खहसिएहिं । सविगारेहि व रागं हियंय पिहियं मयत्थीए ॥१॥ तथा भिन्नकथाभी रहस्यालापैर्मैथुनसंबद्धैर्वचोभिः साधोश्चित्तमादाय तमकार्यकरणं प्रत्याज्ञापयन्ति प्रवर्तयन्ति स्ववशं वा ज्ञात्वा कर्मकरवदाज्ञां कारयन्तीति ॥ ७ ॥ अपिच—

सीहं जहा व कुणिमेणं, निब्भयमेगचरंति पासेणं ॥
एवं थियाउ बंधंति, संवुडं एगतियमणगारं ॥ ८ ॥

यथेति दृष्टान्तोपदर्शनार्थे । यथा बन्धनविधिज्ञा सिंहं पिशितादिना मिषेणोपप्रलोभ्य निर्भयं गतभीकं निर्भयत्वादेवैकचरं पाशेन गलयन्त्रादिना बध्नन्ति बध्वा च बहुप्रकारं कदर्थयन्त्येवं स्त्रियो नानाविधैरुपायैः पेशलभाषणादिभिः (एगतियंति) कंचन तथाविधमनगारं साधुं संवृतमपि मनोवाक्कायगुप्तमपि बध्नन्ति स्ववशं कुर्वन्तीति । संवृतग्रहणं च स्त्रीणां सामर्थ्योपदर्शनार्थम् यथाहि । संवृतोऽपि ताभिर्बध्यते किंपुनरपरोऽसंवृत इति ॥ ८ ॥ किञ्च ।

अह तत्थ पुणो णमयंती, रहकारो व णेमि आणुपुव्वी ॥
बद्धे मिए व पासेणं, फंदंते वि ण मुच्चए ताहे ॥९॥

अथेति स्ववशीकरणादनन्तरं पुनस्तत्र स्वाभिप्रेते वस्तुनि नमयन्ति प्रह्वं कुर्वन्ति । यथा रथकारो वार्धकिर्नेमिकाष्ठं चक्रबाह्यभ्रमिरूपमानुपूर्व्या नमयन्त्येवं ता अपि साधुं स्वकार्यानुकूल्ये प्रवर्तयन्ति । स च साधुर्मृगवत् पाशेन बद्धो मोक्षार्थं स्पन्दमानोऽपि ततः पाशान्न मुच्यत इति ॥ ९ ॥ किञ्च ।

अह सेणु तप्पई पच्छा, भोच्चा पायसं च विसमिस्सं ॥
एवं विवेगमादाय, संवासो न विकप्पए दविए ॥ १० ॥

अथासौ साधुः स्त्रीपाशावबद्धो मृगवत् कूटके पतितः सन् कुटुम्बकृते अहर्निशं क्लिश्यमानः पश्चादनुतप्यते । तथाहि । गृहान्तर्गतानामेतदवश्यं संभाव्यते । तद्यथा । " कोधायओ को समावित्तु कोहो वणाहिं काहो विज्जउ वित्तको उग्घारुउ पाहियउ परिणीयउ कोवकुमारओ पडियतो जीवस्स रुप्परुहि परबंधइ पवेह भारओ "। तथा " यन्मया परिजनस्यार्थे—कृतं कर्म सुदारुणम् ॥ एकाकी तेन दह्येहं गतास्ते फलभागिनः " ॥ १ ॥ इत्येवं बहुप्रकारं महामोहात्मके कुटुम्बकूटके पतिता अनुतप्यन्ते । अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन स्पष्टयति । यथा कश्चिद्विषमिश्रं भोजनं भुक्त्वा पश्चात्तत्र कृतावेगाकुलितोऽनुतप्यते । तद्यथा । किमेतन्मया पापेन साम्प्रतेक्षिणा सुखरसिकतया विपाककटुकमेवंभूतं भोजनमास्वादितमिति । एवमसावपि पुत्रपौत्रदुहितृजामातृस्वसृभातृव्यभागिनेयादीनां भोजनपरिधानपरिणयनालङ्कारजातमृतकमेतद्व्याधिचिकित्साचिन्ताकुलोपगतस्वशरीरकर्तव्यः प्रनष्टैहिकामुष्मिकानुष्ठानोऽहर्निशं । तद्व्यापारव्याकुलितमतिः । परितप्यते । तदेवमनन्तरोक्तया नीत्या विपाकं स्वानुष्ठानस्यादाय प्राप्य विवेकमिति वा क्वचित्पाठस्तद्विपाकं विवेकं चादाय गृहीत्वा स्त्रीभिश्चारित्रपरिपन्थिनीभिः सार्धं संवासो वसतिरेकत्र न कल्प्यते न युज्यते कस्मिन्द्रव्यभूते मुक्तिगमनयोग्ये रागद्वेषरहिते वा साधौ । यतस्ताभिः सार्धं संवासोऽवश्यं विवेकिनामपि सदनुष्ठानविघातकारीति ॥ १० ॥

स्त्रीसंबन्धदोषानुपदर्श्योपसंहरन्नाह ।

तम्हा उ वज्जए इत्थी, विसलित्तं च कंटगं नच्चा ॥
उए कुलाणि वसवत्ती, आघाते ण से वि णिग्गंथे ॥ ११ ॥

यस्माद्विपाककटुः स्त्रीभिः सह संपर्कस्तस्मात्कारणात् स्त्रियो वर्जयेत् । तुशब्दात्तदालापमपि न कुर्यात् । किंतदित्याह । विषोपलिप्तं कण्टकमिव ज्ञात्वाऽवगम्य स्त्रियं वर्जयेदिति । अपिच । विषदिग्धकण्टकः शरीरावयवे भग्नः सन्ननर्थमापादयेत् स्त्रियस्तु स्मरणादपि । तदुक्तं । "विषस्य विषयाणां च दूरमत्यन्तमन्तरम् । उपयुक्तं विषं हन्ति विषयाः स्मरणादपि" ॥ १ ॥ तथा "वरिविसखइउं विसय, सुहु इक्क सुविसिणमरंति ॥ विसयामिसपुणघाहिया, णरणरएहिं पडंति "॥ १ ॥ तथौज एकोऽसहायः सन् कुलानि गृहस्थानां गृहाणि गत्वा स्त्रीणां वशवर्ती तन्निर्दिष्टवेलागमनेन तदानुकूल्यं भजमानो धर्ममाख्याति योऽसावपि न निर्ग्रन्थो न सम्यक् प्रव्रजितो निषिद्धाचरणसेवनादवश्यं तत्रापायसंभवादिति । यदा पुनः काचित्कुतश्चिन्निमित्तादागन्तुमसमर्था वृद्धा वा भवेत्तदा परिसहायः साध्वभावे एकाक्यपि गत्वाऽपरस्त्रीवृन्दमध्यगतायाः पुरुषसमन्विताया वा स्त्रीनिन्दा विषयजुगुप्साप्रधानं वैराग्यजननं विधिना धर्मं कथयेदपीति ॥ ११ ॥

अन्वयव्यतिरेकाभ्यामुक्तोऽर्थः सुगमो भवतीत्यभिप्रायवानाह ।

जे एय उंछमणुगिद्धा, अन्नयरा हुंति कुसीलाणं ॥
सुतवस्सिए वि से भिक्खू नो विहरे सहाणमित्थीसु ॥ १२ ॥

ये मन्दमतयः पश्चात्कृतसदनुष्ठानाः सांप्रतेक्षिण एतदनन्तरोक्तम् (उंछंति) जुगुप्सनीयं गर्ह्यं तदत्र स्त्रीसंबन्धादिकमेकाकी स्त्रीधर्मकथनादिकं वा द्रष्टव्यं । तदनु तत्प्रति ये गृद्धा अध्युपपन्ना मूर्च्छितास्ते हि कुशीलानां पार्श्वस्थावसन्नकुशीलसंसक्तयथाछन्दरूपाणामन्यतरा भवन्ति यदि वा काथिकपश्यक संप्रसारकमामकरूपाणां वा कुशीलानामन्यतरा भवन्ति तन्मध्यवर्तिनस्तेऽपि कुशीला भवन्तीत्यर्थः । यत एवमतः सुतपस्व्यपि विकृष्टतपोनिष्टप्तदेहोऽपि भिक्षुः साधुरात्महितमिच्छ-

न स्त्रीभिः समाधिपरिपन्थिनीभिः सह न विहरेन्न कचिद्गच्छेन्नापि संतिष्ठेत तृतीयार्थे सप्तमी । णमिति वाक्यालंकारे । ज्वलिताङ्गारपुञ्जवद्दूरतः स्त्रियो वर्जयेदिति भावः ॥ १ ॥

(५) कतमाभिः पुनः स्त्रीभिः सार्धं न विहर्तव्य-मित्येतदाशङ्क्याह ॥

अवि धूयराहि सुण्हाहिं, धातीहिं अदुव दासीहिं ॥
महतीहि वा कुमारीहिं, संथवं से न कुज्जा अणगारे ।१३।

अपि शब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । (धूयराहित्ति) दुहितृभिरपि सार्धं न विहरेत्तथा स्नुषाः सुतभार्यास्ताभिरपि सार्धं न विविक्तासनादौ स्थातव्यम् । तथा धात्र्यः पञ्चप्रकाराः स्तन्यदायिन्यो जननीकल्पास्ताभिश्च साकं न स्थेयम् । अथवा सन्तां तावदपरा योषितो या अप्येता दास्यो घटयोषितः सर्वापसदास्ताभिरपि सह संपर्कं परिहरेत् । तथा महतीभिः कुमारीभिर्वाशब्दाल्लघ्वीभिश्च सार्धं संस्तवं परिचयं प्रत्यासत्तिरूपं सोऽनगारो न कुर्यादिति । यद्यपि तस्यानगारस्य तस्यां दुहितरि स्नुषादौ वा न चित्तान्यथात्वमुत्पद्यते तथापि च तत्र विविक्तासनादावपरस्य शङ्कोत्पद्यते अतस्तच्छङ्कानिरासार्थं स्त्रीसंपर्कः परिहर्तव्य इति ॥ १३ ॥

अपरस्य शङ्का यथोत्पद्यते तथा दर्शयितुमाह ॥

अदु णाइणं च सुहीणं वा, अप्पियं दट्ठु एगता होंति ॥
गिद्धा सत्ता कामेहिं, रक्खण पोसणे मणुस्सोसि ॥ १४॥

विविक्तयोषिता सार्धमनगारमथैकदा दृष्ट्वा योषिज्ज्ञातीनां सुहृदां वा अप्रियं चित्तदुःखासिका भवत्येवं च ते समाशङ्केरन् यथा सत्त्वाः प्राणिन इच्छामदनकामैर्गृद्धा अध्युपपन्नास्तथाह्येवंभूतोऽप्ययं श्रमणः स्त्रीवदनावलोकनासक्तचेताः परित्यक्तनिजव्यापारोऽनया सार्धं निर्ह्रीकास्तिष्ठति । तदुक्तम् । मुण्डं शिरो वदनमेतदनिष्टगन्धि, भिक्षाटनेन भरणं वहतोदरस्य । गात्रं मलेन मलिनं गतसर्वशोभं, चित्रं तथापि मनसो मदनेऽस्ति वाञ्छा ॥ १ ॥ तथातिक्रोधाध्मातमानसाश्चैवमूचुर्यथा रक्षणं पोषणं चेति विगृह्य समाहारद्वन्द्वः तस्मिन् रक्षणपोषणे सदादरं कुरु । यतस्त्वमस्या मनुष्योऽसि मनुष्यो वर्तसे यदि वा परं वयमस्या रक्षणपोषणव्यापृतास्त्वमेव मनुष्यो वर्तसे यतस्त्वयैव सार्धमियमेकाकिन्यहर्निशं परित्यक्तनिजव्यापारा तिष्ठतीति ॥ १४ ॥

किञ्चान्यत् ॥

समणं पि दट्ठु दासी-णं तत्थ वि ताव एगे कुप्पंति ॥
अदु भोयणेहि णत्थेहि, इत्थिदोससंकिणो होंति ।१५।

श्राम्यतीति श्रमणः साधुः अपिशब्दो भिन्नक्रमः । तमुदासीनमपि रागद्वेषविरहान्मध्यस्थमपि दृष्ट्वा श्रमणग्रहणं तपःखिन्नदेहोपलक्षणार्थं तत्रवंभूतेऽपि विषयद्वेषिण्यपि साधौ तावदेके केचन रहस्यस्त्रीजल्पनकृतदोषत्वात्कुप्यन्ति । यदि वा पाठान्तरं " समणं दट्ठुणुदासीणं " श्रमणं प्रव्रजन्तं उदासीनं परित्यक्तनिजव्यापारं स्त्रिया सह जल्पन्तं दृष्ट्वोपलभ्य तत्राप्येके केचन तावत् कुप्यन्ति किंपुनः कृतविकारमिति भावः । अथवा स्त्रीदोषाशङ्किनश्च ते भवन्ति ते चामी स्त्रीदोषाः भोजनैर्नानाविधैराहारैर्न्यस्तैः साध्वर्थमुपकल्पितैरेतदर्थमेव संस्कृतैरयमेनमुपचरति तेनायमहर्निशमिहागच्छतीति । यदि वा भोजनैः श्वशुरादीनां न्यस्तैरर्धदत्तैः सद्भिः सा वधूः साध्वागमनेन समाकुलीभूता सत्यन्यस्मिन् दातव्येऽन्यद्दद्यात्ततस्ते स्त्रीदोषाशङ्किनो भवेयुर्यथेयं दुःशीलाऽनेनैव सहास्त इति । निदर्शनमत्र यथा कयाचिद्वध्वा ग्राममध्यप्रारब्धनटप्रेक्षणैकगतचित्तया पतिश्वशुरयोर्भोजनार्थमुपविष्टयोस्तण्डुला इति कृत्वा राइकाः संस्कृत्य दत्तास्ततोऽसौ श्वशुरेणोपलक्षिता निजपतिना क्रुद्धेन ताडिता अन्यपुरुषगतचित्तेत्याशङ्क्य स्वगृहान्निर्घाटितेति ॥ १५ ॥

कुव्वंति संथवं ताहिं, पब्भट्ठा समाहिजोगेहिं ॥
तम्हा समणा ण समें-ति आयहियाए सण्णिसेज्जाओ ।१६।

ताभिः स्त्रीभिः सन्मार्गभ्रष्टाभिः सह संस्तवं तद्गृहगमनालापदानसंप्रेक्षणादिरूपं परिचयं तथाविधमोहोदयात्कुर्वन्ति विदधति । किंभूताः प्रकर्षेण भ्रष्टाः स्खलिताः समाधियोगेभ्यः समाधिर्धर्मध्यानं तदर्थं तत्प्रधाना वा योगाः मनोवाक्कायव्यापारास्तेभ्यः प्रच्युताः शीतलविहारिण इति । यस्मात् स्त्रीसंस्तवात्समाधियोगपरिभ्रंशो भवति तस्मात्कारणात् श्रमणाः सत्साधवो (णसमेंति) न गच्छन्ति । सच्छोभनाः सुखोत्पादकतयाऽनुकूलत्वान्निषद्या इव निषद्या स्त्रीभिः कृता माया यदि वा स्त्रीवसतिरिति आत्महिताय स्वहितं मन्यमानाः एतच्च स्त्रीसंबन्धपरिहरणं तासामप्यैहिकामुष्मिकापायपरिहाराद्धितमिति । क्वचित्पश्चार्द्धमेवं पठ्यते ॥ तत्प्राह " समणाउ जहाहि अहिताओ सन्निसेज्जाओ " अयमस्यार्थः यस्मात्स्त्रीसंबन्धोऽनर्थाय भवति तस्मात् हे श्रमण साधो तु शब्दो विशेषणार्थः विशेषेण सन्निषद्या स्त्रीवसतिस्तत्कृतोपचाररूपा वा माया आत्महिताद्धेतोर्जहाहि परित्यजेति ॥१६॥

किं केचनाभ्युपगम्यापि प्रव्रज्यायां स्त्रीसम्बन्धं । कुर्युर्येनैवमुच्यते ओमित्याह ॥

बहवे गिहाइं अवहट्टु, मिस्सीभावं पत्थुया य एगे ।
धुवमग्गमेव पवयं-ति वाया वीरियं कुसीलाणं ॥ १७॥

बहवः केचन गृहाण्यपहृत्य परित्यज्य पुनस्तथाविधमोहोदयान्मिश्रीभाव इति द्रव्यलिङ्गमात्रसद्भावाद्भावतस्तु गृहस्थसमकल्प इत्येवंभूता मिश्रीभावं प्रस्तुताः समनुप्राप्ता न गृहस्था एकान्ततो नापि प्रव्रजितास्तदेवंभूता अपि सन्तो ध्रुवो मोक्षः संयमो वा तन्मार्गमेव प्रवदन्ति तथाहि ते वक्तारो भवन्ति यथाऽयमेवास्मदारब्धो मध्यमः पन्थाः श्रेयान् तथा ह्यनेन प्रवृत्तानां प्रव्रज्यानिर्वहणं भवतीति तदेतत्कुशीलानां वाचाकृतं वीर्यं नानुष्ठानकृतम् । तथाहि-ते द्रव्यलिङ्गधारिणो वाङ्मात्रेणैव वयं प्रव्रजिता इति ब्रुवते नतु तेषां सातगौरवविषयसुखप्रतिबद्धानां शीतलविहारिणां सदनुष्ठानकृतं वीर्यमस्तीति ॥ १७ ॥ अपिच ॥

सुद्धं रवति परिसाए, अह रहस्सम्मि दुक्कडं करेंति ।
जाणंति य णं तहाविया, माइल्ले महासढेऽयंति ॥१८॥

स कुशीलो वाङ्मात्रेणाविष्कृतवीर्यः पर्षदि व्यवस्थितो धर्मदेशनावसरे सत्यात्मानं शुद्धमपगतदोषमात्मानमात्मीयानुष्ठानं वा रौति भाषते । अथाऽनन्तरं रहस्येकान्ते दुष्कृतं पापं तत्कारणं वा ऽसदनुष्ठानं करोति विदधाति तच्च तस्यासदनुष्ठानं गोपायतोऽपि जानन्ति विदन्ति के तथारूपमनुष्ठानं विदन्तीति तथाविदः इङ्गिताकारकुशला निपुणास्तद्विद इत्यर्थः । यदि वा सर्वज्ञाः एतदुक्तं भवति । यद्यप्यपरः कश्चिदकर्तव्यं तेषां न वेत्ति तथापि सर्वज्ञा विदन्ति तत्परिज्ञानेनैव

किं न पर्याप्तं यदि वा मायावी महासत्त्वश्चायमित्येवं तथाविदस्तद्विदो जानन्ति । तथाहि प्रच्छन्नकार्यकारी न मां कश्चिज्जानातीत्येवं रागान्धो मन्यते अथ च तं तद्विदो वदन्ति । तथाचोक्तं । "न य लोणं लोणिज्जइ णय ओणिज्जइ वयं च तेल्लं वा । किह सक्का वंचेउ अत्ता अणहूय कल्लाणो" ॥ १ ॥ १८ ॥

किंचान्यत ॥

सयं दुक्कडं च न वदति, आइट्ठो वि पकत्थति बाले ।
वेयाणु वीइमाकासी, चोइज्जंतो गिलाइसे भुज्जो ॥ १९ ॥

स्वयमात्मना प्रच्छन्नं यद्दुष्कृतं कृतं तदपरेणाचार्यादिना पृष्टो न वदति न कथयति यथाहमस्याऽकार्यस्य कारीति स च प्रच्छन्नपापो मायावी स्वयमवदन् यदा परेणादिष्टश्चोदितोऽपि सन् बालोऽज्ञो रागद्वेषकलितो वा प्रकत्थते आत्मानं श्लाघमानोऽकार्यमपलपति वदति च यथाहमेवंभूतमकार्यं कथं करिष्ये इत्येवं धाष्टर्यात्प्रकत्थते । तथा वेदः पुंवेदोदयस्तस्यानुवीच्याऽऽनुकूल्यं मैथुनाभिलाषं तन्माकार्षीरित्येवं भूयः पुनश्चोद्यमानोऽसौ ग्लायति ग्लानिमुपयात्यकर्णश्रुतं विधत्ते मर्मविद्धो वा सखेदमिव भाषते । तथा चोक्तम् । "संभाव्यमानपापोह–मपापेनापि किं मया । निर्विषस्यापि सर्पस्य, भृशमुद्विजते जन" इति अपिच ।

उसिया वि इत्थिपोसे सुपुरिसा इत्थिवेयखेदन्ना ।
पन्ना समन्निताविगे, नारीण वसं उवकसंति ॥ २० ॥

स्त्रियं पोषयन्तीति स्त्रीपोषका अनुष्ठानविशेषास्तेषूषिता व्यवस्थिता अपि पुरुषा मनुष्या भुक्तभोगिनोपीत्यर्थः स्त्रीवेदज्ञाः स्त्रीवेदो मायाप्रधान इत्येवं निपुणा अपि तथा प्रज्ञया औत्पत्तिक्यादिबुध्या समन्विता युक्ता अप्येके महामोहान्धचेतसो नारीणां सम्यक् स्त्रीणां संसारावतरणवीथीनां वशं तदायत्ततामुपसामीप्येन कषन्ति व्रजन्ति यद्यत्ताः स्वप्नायमाना अपि कार्यमकार्यं वा ब्रुवते तत्तत्कुर्वते न पुनरेतज्जानन्ति यथैता एवंभूता भवन्तीति । तद्यथा "एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतो–र्विश्वासयन्ति च नरं न च विश्वसन्ति । तस्मान्नरेण कुलशीलसमन्वितेन, नार्यः श्मशानघटिका इव वर्जनीया ॥ १ ॥ तथा "समुद्रवीचीव चलस्वभावाः संध्याभ्ररेखेव मुहूर्त्तरागाः । स्त्रियः कृतार्थाः पुरुषं निरर्थकं निष्पीडितालक्तकवत्त्यजन्ति ॥ २ ॥" अत्र च स्त्रीस्वभावपरिज्ञाने कथानकमिदम् । तद्यथैको युवा स्वगृहान्निर्गत्य वैशिकं कामशास्त्रमध्येतुं पाटलिपुत्रं प्रस्थितः । तदन्तराले ऽन्यतरग्रामवर्तिन्यैकया योषिताऽभिहितस्तद्यथा सुकुमारपाणिपादशोभनाकृतिस्त्वं क प्रस्थितोऽसि तेनापि यथास्थितमेव तस्य कथितम् । तया चोक्तं वैशिकं पठित्वा मम मध्येनागन्तव्यं तेनापि तथैवाभ्युपगतम् । अधीत्य चासौ मध्येनायातस्तया च स्नानभोजनादिना सम्यगुपचरितो विविधहावभावैश्चापहृतहृदयः संस्तां हस्तेन गृह्णाति ततस्तया महता शब्देन फूत्कृत्य जनागमनावसरे मस्तके वारिवर्द्धनिका प्रक्षिप्ता । ततो लोकस्य समाकुले एवमाचष्ट यथायं गले लग्नेनोदकेन मनाक् मृतःततो मयोदकेन सिक्त इति गते च लोके किं त्वया वैशिकशास्त्रोपदेशेन स्त्रीस्वभावानां किं परिज्ञातमित्येवं स्त्रीचरित्रं दुर्विज्ञेयमिति नात्रास्था कर्तव्येति तथाचोक्तम् । "हृद्यन्यद्वाच्यन्यत्कर्मण्यन्यत्पुरोथ पृष्ठेऽन्यत ॥ अन्यत्तव मम चान्यत् स्त्रीणां सर्व किमप्यन्यत् " ॥ २० ॥

साम्प्रतमिहलोक एव स्त्रीसम्बन्धविपाकं दर्शयितुमाह ॥

अवि हत्थपादच्छेदाए, अदुवा वद्धमंस उक्कंते ।
अवि तेय साभितावणाणि, निच्छत्थिय खारसिंचणाइं च ॥

स्त्रीसंपर्को हि संसर्गिणां हस्तपादच्छेदनाय भवति । अपि संभावने संभाव्यत एतन्मोहातुराणां संबन्धाद्धस्तपादच्छेदादिकम् । अथवा वर्ध्नमांसोत्कर्तनमपि तेजसाग्निनाऽभितापनानि स्त्रीसंबन्धिभिरुत्तेजितैराजपुरुषैर्भट्टित्रकाण्यपि क्रियन्ते या दारिकास्तया वास्यादिना तक्षयित्वा क्षारोदकसेचनानि च प्रापयन्तीति ॥ २१ ॥ अपिच—

अदु कन्ननासच्छेदं, कंठच्छेदणं तितिक्खंति ॥
इत्थ पावसंतत्ता, न य विंति पुणो न काहिंति ॥ २२ ॥

अथ कर्णनासिकाच्छेदं तथा कण्ठच्छेदनं च तितिक्षन्ते स्वकृतदोषान्सहन्ते इत्येवं बहुविधां विडम्बनामस्मिन्नेव मानुषे च जन्मनि पापेन पापकर्मणा संतप्ता नरकातिरिक्तां वेदनामनुभवन्तीति । न च पुनरेतदेवं भूतमनुष्ठानं करिष्याम इति ब्रुवत इत्यवधारयन्तीति यावत् । तदेवमैहिकामुष्मिका दुःखविडम्बना अप्यङ्गीकुर्वन्ति न पुनस्तदकरणतया निवृत्तिं प्रतिपद्यन्त इति भावः ॥ २२ ॥ किंचान्यत्–

सुतमेतमेवमेगेसिं, इत्थि वेदेति हु सुयक्खायं ॥
एवं पि ताव दित्ताणं, अदुवा कम्मणा अवकरेंति ॥ २३ ॥

श्रुतमुपलब्धं गुर्वादेः सकाशाल्लोकतो वा एतदिति यत्पूर्वमाख्यातम् । तद्यथा । दुर्विज्ञेयं स्त्रीणां चित्तं दारुणः स्त्रीसंबन्धविपाकस्तथा चलस्वभावाः । स्त्रियो दुष्परिचारा अदीर्घप्रेक्षिण्यः प्रकृत्या लघ्व्या भवन्त्यात्मगर्विताश्चेत्येवमेकेषां स्वाख्यातं भवति लोकश्रुतिपरंपरया चिरंतनाख्यासु वा परिज्ञातं भवति । तथा स्त्रियं यथावस्थितस्वभावतस्तत्संबन्धविपाकतश्च वेदयति ज्ञापयतीति स्त्रीवेदो वैशिकादिकं स्त्रीस्वभावाविर्भावकं शास्त्रमिति । तदुक्तम् । "दुर्ग्राह्यं हृदयं यथैव वदनं यद्दर्पणान्तर्गतं, भावः पर्वतमार्गदुर्गविषमः स्त्रीणां न विज्ञायते ॥ चित्तं पुष्करपत्रतोयतरलं नैकत्र संतिष्ठते नार्यो नाम विषाङ्कुरैरिव लता दोषैः समं वर्धिता ॥ १ ॥ अपिच । "सुठु विजयासु सुट्ठु वि, पियासु सुट्ठु लद्धपसरासु । अडईसु माहि लियासु य, वीसंभो नेव कायव्वो ॥ १ ॥ उज्झय अंगुलीसो, पुरिसो सयलंमि जीवलोयम्मि । कामे त एण नारी, जेण न पत्ताइ दुःखाइं ॥ २ ॥ अह एयाणं पगइं सव्वस्स करेंति वेमणस्साइं । तस्स ण करेंति णवरं, जस्स अलं चेव कामेहिं ॥ ३ ॥ किंच कार्यमहं न करिष्यामीत्येवमुक्त्वापि वाचा (अदुवाति) तथा पि कर्मणापि क्रियया ऽपकुर्वन्तीति विरूपमाचरन्ति । यदिवा ऽग्रतः प्रतिपाद्यापि शास्तुरेवापकुर्वन्तीति ॥ २३ ॥

सूत्रकार एवं तत्स्वरूपाविष्करणायाह ॥

अन्नं मणेण चिंतेति वाया अन्नं च कम्मणा अन्नं ॥
तम्हा ण सद्दहिं भिक्खू बहुमायाओ इत्थिओ णच्चा ॥ २४ ॥

पातालोदरगम्भीरेण मनसाऽन्यच्चिन्तयन्ति तथा श्रुतमात्रपेशलया विपाकदारुणया वाचा अन्यद्भाषन्ते । तथा कर्मणानुष्ठानान्यन्निष्पादयन्ति यत एवं बहुमायाः स्त्रिय इति एवं ज्ञात्वा तस्मात्तासां भिक्षुः साधुर्न श्रद्दधीत तत्कृतया मायया ऽऽत्मानं न प्रतारयेत् । दत्तावैशिकवत् । अत्र चैतत्कथानकम् । दत्तवैशिक एकया गणिकया तैस्तैः प्रकारैः प्रतार्यमाणोपि तां नेष्टवान् ततस्तयोक्तं किं मया दौर्भाग्यकलङ्काङ्कितया जीवन्त्या

प्रयोजनमहं त्वत्परित्यक्ताऽग्निं विशामि ततोऽसाववोचत् मायया इदमप्यस्ति वैशिके तदाऽसौ पूर्वं सुरङ्गामुखे काष्ठसमुदायं कृत्वा तं प्रज्वाल्य तत्रानुप्रविश्य सुरङ्गया गृहमागता । दत्तकोऽपि इदमपि चास्ति वैशिके इत्येवमसौ विलपन्नपि वातिकैश्चितायांप्रक्षिप्तस्तथापि नासौ तासुश्रद्धानं कृतवानेवमन्येनापि न श्रद्धातव्यमिति ॥ २४ ॥ किंचान्यत् ॥

जुवती समणं बूया विचित्तलंकारवत्थगाणि परिहिता ॥
विरता चरिस्सहं रुक्खं धम्ममाइक्खणे भयंतारो ॥२५॥

युवतिरभिनवयौवना स्त्री विचित्रवस्त्रालंकारविभूषितशरीरा मायया श्रमणं ब्रूयात् । तद्यथा । विरताहं गृहपासान्न ममानुकूलो भर्त्ता मह्यं चासौ न रोचते परित्यक्ता चाहं तेनेत्यतश्चरिष्यामि धर्ममाचक्षाणेति अस्माकं हे भयत्रातर्यथाहमेवं दुःखानां भाजनं न भवामि तथा धर्ममावेदयति ॥

किंचान्यत्–

अदु साविया पवाएणं, अहमासि साहम्मिणी य समणाणं ।
जतुकुंभे जह उपज्जोइ, संवासे वि हु विसीएज्जा ॥२६॥

अथवा ऽनेन प्रवादेन व्याजेन साध्वन्तिकं योषिदुपसर्पेत । यथाहं श्राविकेति कृत्वा युष्माकं श्रमणानां साधर्मिणीत्येवं प्रपञ्चेन नेदीयसी भूत्वा कूलवालुकमिव साधुं धर्माद्भ्रंशयाति एतदुक्तं भवति योषित्सान्निध्यं ब्रह्मचारिणां महते ऽनर्थाय तथाचोक्तम् "तज्ज्ञानं तच्च विज्ञानं तत्तपः स च संयमः । सर्वमेकपदे भ्रष्टं सर्वथा किमपि स्त्रियः १ " अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तमाह यथा जातुषः कुम्भो ज्योतिषोऽग्नेः समीपे व्यवस्थित उपज्योतिर्वर्ती विलीयते द्रवत्येवं योषितां संवासे सान्निध्ये विद्वानप्यास्तां तावदितरो योऽपि विदितवेद्योऽसावपि धर्मानुष्ठानं प्रति विषीदेत शीतलविहारी भवेदिति । २६ ।

(७) एवं तावत्स्त्री सान्निध्ये विपाकान् प्रदर्श्य तत्संस्पर्शजं दोषं दर्शयितुमाह—

जतुकुंभे जोइ उवगूढे, आसुभितत्तेण समुवयाइ ।
एवि त्थियाहिं अणगारा, संवासेण णासमुवयंति ।२७।

यथा जातुषः कुम्भो ज्योतिषाग्निनोपगूढः समालिङ्गितोऽभितप्तोऽग्निनाभिमुख्येन संतापितः क्षिप्रं नाशमुपैति द्रवीभूय विनश्यत्येवं स्त्रीभिः सार्धं संवसनेन परिभोगेनानगारा नाशमुपयान्ति सर्वथा जातुषकुम्भवत् । व्रतकाठिन्यं परित्यज्य संयमशरीराद्भ्रश्यन्ति । २७ ।

कुव्वंति पावगं कम्मं, पुट्ठा वेगे व माहिंसु ॥
नोहं करेमि पावंति, अंके साइणी ममे सत्ति ॥ २८ ॥

तासु संसाराभिष्वङ्गिणीष्वभिसक्ता अवधीरितैहिकामुष्मिकापायाः पापं कर्म मैथुनासेवनादिकं कुर्वन्ति विदधाति । परिभ्रष्टाः सदनुष्ठानादेके केचनोत्कटमोहा आचार्यादिना चोद्यमाना एवमाहुर्वक्ष्यमाणमुक्तवन्तः । तद्यथा नाहमेवंभूतकुलप्रसूतः एतदकार्यं पापोपादानभूतं करिष्यामि ममैषा दुहितृकल्पा पूर्वमङ्कशायिनी आसीत् तदेषा पूर्वाभ्यासेनैव मय्येवमाचरति न पुनरहं विदितसंसारस्वभावः प्राणात्ययेऽपि व्रतभङ्गं विधास्य इति ॥ किंच–

बालस्स मंदयं बीजं, जं च कडं अवजाणई भुज्जो ॥
दुगुणं करेइ से पावं, पूयणकामो विसन्नेसी ॥ २९ ॥

बालस्याज्ञस्य रागद्वेषाकुलितस्यापरमार्थदृश एतद्द्वितीयमाद्यमज्ञत्वमेकं तावदकार्यकरणेन चतुर्थव्रतभङ्गो द्वितीयं तदपलपनेन मृषावादः । तदेव दर्शयति यत्कृतमसदाचरणं भूयः पुनरपरेण चोद्यमानोऽपजानीतेऽपलपति नैतन्मया कृतमिति स एवंभूतोऽसदनुष्ठानेन तदपलपनेन च द्विगुणं पापं करोति । किमर्थमपलपतीत्याह । पूजनं सत्कारपुरस्कारस्तत्कामस्तदभिलाषी न मे लोके अवर्णवादः स्यादित्यकार्यं प्रच्छादयति । विषण्णोऽसंयमस्तमेषितुं शीलमस्येति विषण्णैषी । किंचान्यत् ॥

संलोकणिज्जमणगारं, आयगयं निमंतणेणाहंसु ॥
वत्थं च ताय पायं वा, अन्नं पाणगं पडिग्गहे ॥ ३० ।

संलोकनीयं संदर्शनीयमाकृतिमन्तं कंचनानगारं साधुमात्मनि गतमात्मगतमात्मज्ञमित्यर्थः । तदेवंभूतं काश्चन स्वैरिण्यो निमन्त्रणेन निमन्त्रणपुरःसरमाहुरुक्तवत्यः । तद्यथा हेशायिन् ! साधो ! वस्त्रं पात्रमन्यद्वा पानादिकं येन केनचिद्भवतः प्रयोजनं तदहं भवते सर्वं ददामीति मद्गृहमागत्य प्रतिगृहाण त्वमिति

उपसंहारार्थमाह ॥

णीवारमेवं बुज्झेज्जा, णो इच्छे अगारमागंतुं ॥
बद्धे विसयपासेहिं, मोहमावज्जइ पुणो मंदे ॥३१॥

एतद्योषितां वस्त्रादिकमामन्त्रणं नीवारकल्पं बुध्येत जनीयात् यथाहि नीवारेण केनचिद्भक्ष्यविशेषेण सूकरादिर्वशमानीयते एवमसावपि तेनामन्त्रणेन वशमानीयते अतस्तं नेच्छेदगारं गृहं गन्तुम् । यदिवा गृहमेवावर्त्तो गृहावर्त्तो गृहं भ्रमस्तं नेच्छेत् नाभिलष्येत् । किमिति यतो बद्धो वशीकृतो विषया एव शब्दादयः पाशा रज्जुबन्धनानि तैर्बद्धः परवशीकृतः स्नेहपाशानपत्रोटयितुमसमर्थः सन्मोहं चित्तव्याकुलत्वमागच्छति । किं कर्तव्यमूढो भवति पौनःपुन्येन मन्दोऽज्ञो जड इति । उक्तः प्रथमोद्देशकः । सांप्रतं द्वितीयः समारभ्यते । अस्य चायमभिसंबन्धः इहानन्तरोद्देशके स्त्रीसंस्तवाच्चारित्रस्खलनमुक्तं स्खलितशीलस्य या अवस्था इहैव प्रादुर्भवति तत्कृतकर्मबन्धश्च तदिह प्रतिपाद्यते इत्यनेन संबन्धेनायातस्योद्देशकस्यादिमसूत्रम् ॥

ओए सया ण रज्जेज्जा, भोगकामी पुणो विरज्जेज्जा ॥
भोगे समणाण सुणेह, जह भुंजंति भिक्खुणो एगे ।१।

अस्य चानन्तरं परस्परसूत्रसंबन्धो वक्तव्यः । स चायं संबन्धो विषयपाशैर्मोहमागच्छति । यतोऽत ओज एको रागद्वेषावियुतः स्त्रीषु रागं न कुर्यात् । परस्परसूत्रसंबन्धस्तु संलोकनीयमनगारं दृष्ट्वा च यदि काचिद्योषित् साधुमशनादिना नीवारकल्पेन प्रतारयेत्तत्रौजः सन्न रज्येतेति तत्रौजो द्रव्यतः परमाणुर्भावतस्तु रागद्वेषवियुतः स्त्रीषु रागादिहैव वक्ष्यमाणनीत्या नानाविधा विडम्बना भवन्ति तत्कृतश्च कर्मबन्धस्तद्विपाकाच्चामुत्र नरकादौ तीव्रा वेदना भवन्ति यतोऽत एतन्मत्वा भावौजः सन् सदा सर्वकालं वाऽनर्थखनिषु स्त्रीषु न रज्येत । तथा यद्यपि मोहोदयात् भोगाभिलाषी भवेत्तथाप्यैहिकामुष्मिकापायान् परिगणय्य पुनस्ताभ्यो विरज्येत । एतदुक्तं भवति कर्मोदयात्प्रवृत्तमपि चित्तं हेयोपादेयपर्यालोचनया ज्ञानाङ्कुशेन निवर्तयेदिति । तथा श्राम्यन्ति तपसा खिद्यन्तीति श्रमणास्तेषामपि भोग इत्येतच्छृणुत यूयम् । एतदुक्तं भवति गृहस्थानामपि भोगा विडम्बनाप्राया यतीनां तु भोगा इत्येतदेव विडम्बनाप्रायं किं पुनस्तत्कृतावस्था । तथाचोक्तं मुण्डं शिर इत्यादि पूर्ववत् । यथा यया च भोगानेकेऽपुष्टधर्माणो भिक्ष-

वो यतयो विडम्बनाप्रायान् भुज्जते तथोद्देशकसूत्रेणैव वक्ष्यमाणेनोत्तरत्र महता प्रबन्धेन दर्शयिष्यामि । अन्यैरप्युक्तम् । " कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकलः क्षुधा क्षामो जीर्णः पिठरककपालार्दितगलः । व्रणैः पूयक्लिन्नैः कृमिकुलशतैराविलतनुः शुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हन्त्येव मदनः॥ " (८) भोगिनां विडम्बनां दर्शयितुमाह ॥

अह तं तु भेदमावन्न-मुच्छितं भिक्खु काममतिवट्टं ॥
पलिभिंदियाणं तो पच्छा, पादु द्धट्टु मुद्धि पहाणंति॥ २॥

अथेत्यानन्तर्यार्थः । तुशब्दो विशेषणार्थः स्त्रीसंस्तवादनन्तरं भिक्षुं साधुं भेदं शीलभेदं चारित्रस्खलनमापन्नं प्राप्तं सन्तं स्त्रीषु मूर्च्छितं गृद्धमध्युपपन्नं तमेव विशिनष्टि । कामेष्विच्छामदनरूपेषु मतिर्बुद्धिर्मनसो वा वर्तनं प्रवृत्तिर्यस्यासौ काममतिवर्तः कामाभिलाषुक इत्यर्थः । तमेवंभूतं परिभिद्य मदभ्युपगतः श्वेतकृष्णप्रतिपन्नो मद्वशक इत्येवं परिज्ञाय यदि वा परिभिद्य परिसार्यात्मसात्कृतं चोक्षार्येति । तद्यथा मया तव लुञ्चितशिरसो जल्लमलाविलतया दुर्गन्धस्य जुगुप्सनीयकक्षावक्षोवस्तिस्थानस्य कुलशीलमर्यादालज्जाधर्मादीन् परित्यज्यात्मादत्तस्त्वं पुनरकिंचित्कर इत्यादि भणित्वा प्रकुपितायास्तस्या असौ विषयमूर्च्छितस्तत्प्रत्यापनार्थं पादयोर्निपतितः । तथा चोक्तम् । " व्याभिन्नकेसरबृहच्छिरसश्च सिंहा नागाश्च दानमदराजिकृशैः कपोलैः । मेधाविनश्च पुरुषाः समरे च शूराः स्त्रीसन्निधौ परमकापुरुषा भवन्ति " ॥ १ ॥ ततो विषयेष्वेकान्तेन मूर्च्छित इति परिज्ञानात्पश्चात्पादं निजवामचरणमुत्कृत्योत्क्षिप्य मूर्ध्नि शिरसि प्रघ्नन्ति ताडयन्त्येवं विडम्बनां प्रापयन्तीति" ॥ २ ॥ अन्यच्च-

जइ केसिआणं मए भिक्खु, णो विहरे सह णमित्थिए ।
केसाण वि ह लुंचिस्सं, नन्नत्थ मए चरिज्जासि ॥ ३ ॥

केशाः विद्यन्ते यस्याः सा केशिका णमिति वाक्यालंकारे, हे भिक्षो ! यदि मया स्त्रिया भार्यया केशवत्या सह नो विहरेस्त्वं सकेशया स्त्रिया भोगान् भुञ्जानो व्रीडां यदि वहसि ततः केशानप्यहं त्वत्सङ्गमाकाङ्क्षिणी लुञ्चिष्याम्यपनेष्यामि । आस्तां तावदलंकारादिकमित्यपि शब्दार्थः अस्य चोपलक्षणार्थत्वादन्यदपि दुष्करं विदेशगमनादिकं तत्सर्वमहं करिष्ये त्वं पुनर्न मया रहितो नान्यत्र चरेः । इदमुक्तं भवति मयारहितेन भवता क्षणमपि न स्थातव्यमेतावदेवाहं भवन्तं प्रार्थयामि अहमपि यद्भवानादिशति तत्सर्वं विधास्य इति ॥ ३ ॥

(९) इत्येवमभिपेशलैर्विश्रम्भजननैरापातभद्रकैरालापैर्विश्रम्भयित्वा यत्कुर्वन्ति तद्दर्शयितुमाह ॥

अह णं स होई उवलद्धो, तो पेसंति तहा भूएहिं ।
अलाउच्छेदं पेहेहिं, वग्गुफलाई आहराहित्ति ॥ ४ ॥

अथेत्यानन्तर्यार्थः णमिति वाक्यालंकारे विश्रम्भालापानन्तरं यदासौ साधुर्मदनुरक्त इत्येवमुपलब्धो भवत्याकारैरिङ्गितैश्चेष्टया वा मद्वशग इत्येवं परिज्ञातो भवति ताभिः कपटनाटकनायिकाभिः स्त्रीभिस्ततस्तदभिप्रायपरिज्ञानादुत्तरकालं तथाभूतैः कर्मकरव्यापारैरपशब्दैः प्रेषयन्ति नियोजयन्ति । यदि वा तथाभूतैरिभि लिङ्गस्थयोग्यैर्व्यापारैः प्रेषयन्ति तानेव दर्शयितुमाह । अलाबुतुम्बं छिद्यते येन तदलाबुच्छेदं पिप्पलकादिशस्त्रं (पेहाहित्ति) प्रेक्षस्व निरूपय लभस्वेति येन पिप्पलकादिना लब्धेन पात्रादेर्मुखादि क्रियत इति तथा वल्गूनि शोभनानि फलानि नारिकेरादीनि अलाबुकानि वा त्वमाहरानयेति । यदि वा वाक्फलानि च धर्मकथारूपाया व्याकरणादिव्याख्यानरूपाया वाचो यानि फलानि वस्त्रादिलाभरूपाणि तान्याहरेति ॥ ४ ॥ अपिच ॥

दारूणि साग पागाए, पज्जोउ वा भविस्सती राओ ।
पाताणि य मेरयावेहि, एहि तामेपिट्ठओ मद्दे ॥ ५ ॥

यथा दारूणि काष्ठानि शाकं पत्रवस्तुलादिकं अपशाकं तत्पाकार्थं क्वचिदन्नपाकायेतिपाठस्तत्रान्नमोदकादिकमिति रात्रौ रजन्यां प्रद्योतो वा भविष्यतीति कृत्वा अतो अटवीतस्तमाहरेति । तथा पात्राणि पतद्गृहादीनि रञ्जयलेपय येन सुखेनैव भिक्षाटनमहं करोमि । यदि वा पादावलक्तकादिना रञ्जयेति । तथा परित्यज्यापरं कर्म तावदेहागच्छ मे मम पृष्ठमुत्प्राबल्येन मर्दय बाधते ममाङ्गमुपविष्टाया अतः संहारय पुनरपरं कार्यशेषं करिष्यसीति ॥ ५ ॥ किंच—

वत्थाणि य मे पडिलेहेहिं, अन्नं पाणं च आहरा हित्ति ।
गंधं च रओहरणं च, कासवगं मे समणु जाणाहि ॥६॥

वस्त्राणि च अम्बराणि मे मम जीर्णानि वर्तन्तेऽतःप्रत्युपेक्षस्वान्यानि निरूपय यदि वा मलिनानि रजकस्य समर्पय मदुपाधिं वा मूषिकादिभयात्प्रत्युपेक्षस्वेति । तथा अन्नपानादिकमाहरानयेति तथा गन्धं कोष्ठपुटादिकग्रन्थिं वा हिरण्यं तथा शोभनं रजोहरणं तथा लोचं कारयितु महमशक्तेत्यतः काश्यपं नापितं मच्छिरो मुण्डनाय श्रमणानुजानीहि येनाहं बृहत्केशानपनयामीति ॥ ६ ॥

किंचान्यत्-

अदु अंजणिं अलंकारं, कुक्कुरयं मे पयच्छाहि ॥
लोद्धं च लोद्धकुसुमं च, वेणुपलासियं च गुलियं च ।७।
कुट्ठं तगरं च आगरुं, संपिट्ठं सम्म उसिरेणं ।
तेल्लं मुहभिजाए, वेणुफलाई सन्निधानाए ॥ ८ ॥

अथ शब्दोऽधिकारान्तरप्रदर्शनार्थः पूर्वलिङ्गस्थोपकरणान्यधिकृत्याभिहितमधुना गृहस्थोपकरणान्यधिकृत्याभिधीयते तद्यथा (अंजणीमिति) अञ्जणिकां कज्जलाधारभूतां नलिकां मम प्रयच्छस्वेत्युत्तरत्र क्रिया । तथा कटककेयूरादिकमलंकारं वा तथा (कुक्कुरयंति) खुंखुणकं मे मम प्रयच्छ येनाहं सर्वालङ्कारविभूपिता वीणाविनोदेन भवन्तं विनोदयामि । तथा लोध्रं च लोध्रकुसुमं च । तथा (वेणुफलासियंति) वंशात्मिका श्लक्ष्णत्वक्काष्ठिका सा दन्तैर्वामहस्तेन प्रगृह्य दक्षिणहस्तेन वीणावद्वाद्यते । तथौषधगुटिकां तथाभूतामानय येनाहमविनष्टयौवना भवामीति ॥ ७ ॥ तथा (कुट्ठमित्यादि) कुष्ठमुत्पलकुष्ठं तथा ऽगरं तगरं च एते द्वे अपि गन्धिकद्रव्ये एतत्कुष्ठादिकमुशीरेण वीरणीमूलेन संपिष्टं सुगन्धि भवति यतस्तत्तथा कुरु तथा तैलं लोध्रकुङ्कुमादिना संस्कृतं मुखमाश्रित्य (भिजपत्ति) अभ्यङ्गाय ढौकयस्व । एतदुक्तं भवति । मुखाभ्यङ्गार्थं तथाविधं संस्कृतं तैलमुपाहरेति येन कान्त्युपेतं मे मुखं जायेत (वेणुफलाइंति) वेणुकार्याणि करण्डकपेटिकादीनि सन्निधिः सन्निधानं वस्त्रादेर्व्यवस्थानं तदर्थमानयेति ॥ ८ ॥

किंच—

नंदी चुण्णगाइं पाहराहिं, छत्तोवाणहं च जाणाहिं ॥
सत्थं च सूवच्छेज्जाए, आणीलं च वत्थयं रयावेहि॥९॥

सुफणिं च सागपागाए आमलगा इंदगाहरणं च ।
तिलगकरणिमंजणसलागं घिंसु मे विहूणयं विजाणेहि ॥ १० ॥

(नंदीचुम्मगाइंति) द्रव्यसंयोगनिष्पादितोष्ठम्रक्षणचूर्णोऽभिधीयते । तमेवंभूतं चूर्णं प्रकर्षेण येन केनचित्प्रकारेणाऽऽहरानयेति । तथाऽऽतपस्य वृष्टेर्वा संरक्षणाय छत्रं तथोपानहौ च ममानुजानीहि । न मे शरीरमेभिर्विना वर्तते ततो ददस्वेति । तथा शस्त्रं दात्रादिकं सूपच्छेदनाय पत्रशाकच्छेदनार्थं ढौकयस्व । तथा वस्त्रमम्बरं परिधानार्थं गुलिकादिना रञ्जय यथा नील-मीषन्नीलं सामस्त्येन वा नीलं भवत्युपलक्षणार्थत्वाद्रक्तं यथा भवतीति ॥९॥ तथा (सुफणिं चेत्यादि) सुष्ठु सुखेन वा फण्यते क्वाथ्यते तक्रादिकं यत्र तत्सुफणि स्थालीपिठरादिकं भाजनमभिधीयते तच्छाकपाकार्थमानय । तथा आमलकानि धात्रीफलानि स्नानार्थं पित्तोपशमनायाभ्यवहारार्थं वा । तथोदकमाह्रियते येन तदुदकाहरणं कुटवर्धनिकादि अस्य चोपलक्षणार्थत्वाद् घृततैलाद्याहरणं सर्वं वा गृहोपस्करं ढौकस्वेति । तिलकः क्रियते यया सा तिलककरणी दन्तमयी सुवर्णात्मिका वा शलाका यया गोरोचनादियुक्तया तिलकः क्रियते इति । यदि वा गोरोचनया तिलकः क्रियते सा च तिलककरणीत्युच्यते । तिलकाः क्रियन्ते पिष्यन्ते वा यत्र सा तिलककरणीत्युच्यते तथा-ञ्जनं सौवीरकादि शलाका अक्ष्णोरञ्जनार्थं शलाका अञ्जनशलाका तामाहरेति । तथा ग्रीष्मे उष्णाभितापे सति मे मम विधूनकं व्यजनकं विजानीहि ॥

संडासगं च फणिहं च, सीहलिपासगं च आणाहि ।
आदंसगं च पयच्छाहि, दंतपक्खालणं पवेसाहि ॥ ११ ॥
पूयफलं तंबोलयं, सूई सुत्तगं च जाणाहि ।
कोसं यमो च मेहाए, सुप्पु खलगं च खारगालणं च ॥ १२ ॥

एवं संडासिकं नासिकाकेशोत्पाटनं फणिहं केशसंयमनार्थं कङ्कतकं तथा (सीहलिपासगंति) वीणासंयमनार्थमूर्णामयं कङ्कणं चानय ढौकयेति । एवमासमन्ताद्दृश्यते आत्मा यस्मिन् स आदर्शः स एव आदर्शकस्तं प्रयच्छ ददस्वेति । तथा दन्ताः प्रक्षाल्यन्ते अपगतमलाः क्रियन्ते येन तद्दन्तप्रक्षालनं दन्तकाष्ठं तन्मदन्तिके प्रवेशयेति ॥११॥ (पूयफलं चेत्यादि) पूगफलं प्रतीतं ताम्बूलं नागवल्लीदलं तथा सूचीं च सूत्रं च सूच्यर्थं वा सूत्रं जानीहि ददस्वेति । तथा कोशमिति वारकादिभाजनं तन्मोचमेहाय समाहर तत्र मोचः प्रस्रवणं कायिकेत्यर्थः । तेन मेहः सेचनं तदर्थं भाजनं ढौकय । एतदुक्तं भवति बहिर्गमनं कर्तुमहमसमर्था रात्रौ भयादतो मम यथा रात्रौ बहिर्गमनं न भवति तथा कुरु । एतच्चान्यस्याप्यधमतमकर्तव्यस्योपलक्षणं द्रष्टव्यम् । तथा शूर्पं तण्डुलादिशोधनार्थं तथोदूखलं तथा किंचन क्षारस्य सर्जिकादेर्गालनकमित्येवमादिकमुपकरणं सर्वमप्यानयेति ॥ १२ ॥

किंचान्यत् ॥

चंदालगं च करगं च, वच्चघरं च आउसो खणइ ।
सरपायं च जयाए, गोरहगं च सामणए य ॥ १३ ॥
घडिगं च सडिंडिमयं च, चेलगोलं कुमार भूयाए ।
वासं समभि आवसं, आवसहं च जाण भत्तं च ॥ १४ ॥

चंदालकमिति देवतार्चनिकाद्यर्थं ताम्रमयं भाजनमेतच्च मथुरायां चन्दालकत्वेन प्रतीतमिति । तथा करको जलाधारो मदिराभाजनं वा तदानयेति क्रिया । तथा वर्चोगृहं पुरीषोत्सर्गस्थानं तदायुष्मन् मदर्थं खन संस्कुरु । तथा शरा इषवः पात्यन्ते क्षिप्यन्ते येन तच्छरपातं धनुस्तज्जाताय मत्पुत्राय कृते ढौकय । तथा (गोरहगंति) त्र्यहायणं बलीवर्दं च ढौकयेति (सामणएत्ति) श्रमणस्यापत्यं श्रामणिस्तस्मै श्रामणये त्वत्पुत्राय गन्त्र्यादिकृते भविष्यतीति ॥१३॥ तथा (घडिगंचेत्यादि) घटिकां मृन्मयकुलुडिकां डिण्डिमेन पटहकादिवादित्रविशेषेण सह तथा (चेलगोलंति) वस्त्रात्मकं कंदुकं कुमारभूताय क्षुल्लकभूताय राजकुमाररूपाय वा मत्पुत्राय क्रीडनार्थमुपानयेति । तथा वर्षमिति । प्रावृट्कालोऽयमभ्यापन्नोऽभिमुखं समापन्नोऽत आवसथं गृहं प्रावृट्कालनिवासयोग्यं तथा भक्तं च तन्दुलादिकं तत्कालयोग्यं जानीहि निरूपय निष्पादय येन सुखेनैवाऽनागतपरिकल्पितावसथादिना प्रावृट्कालोऽतिवाह्यत इति । तदुक्तं " मासैरष्टभिरह्ना च, पूर्वेण वयसाऽऽयुषा । तत्कर्तव्यं मनुष्येण, यस्यान्ते सुखमेधते " ॥ १४ ॥ एवं च ।

आसंदियं च नवसुत्तं, पाउल्लाइं संकमट्ठाए ।
अदुपुत्तदोहलट्ठाए–आणप्पा हवंति दासा वा ॥ १५ ॥

मौञ्जे काष्ठपादुके वा संक्रमणार्थं पर्यटनार्थं निरूपय यतो नाहं निरावरणपादा भूमौ पदमपि दातुं समर्थेति । अथवा पुत्रे गर्भस्थे दौहृदः पुत्रदौहृदः अन्तर्वत्नी फलादावभिलाषविशेषस्तस्मै तत्संपादनार्थं स्त्रीणां पुरुषाः स्ववशीकृता दासा इव क्रयक्रीता इवाज्ञाप्या आज्ञापनीया भवन्ति । यथा दासा अलज्जैर्योग्यत्वादाज्ञाप्यन्ते एवं तेऽपि वराकाः स्नेहपाशावपाशिता विषयार्थिनः स्त्रीभिः संसारावतरणवीथीभिरादिश्यन्त इति ॥ १५ ॥

अन्यच्च–

जाए फले समुप्पन्ने, गेण्हसु वाणं अहवा जहाहि ।
अह पुत्तपोसिणो एगे, भारवहे हवंति उट्टा वा ॥ १६ ॥

जातपुत्रः स एव फलं गृहस्थानाम्, तथाहि पुरुषाणां कामभोगफलं तेषामपि फलं प्रधानं कार्यं पुत्रजन्मेति । तदुक्तम् । "इदं तत्स्नेहसर्वस्वं, सममाढ्यदरिद्रयोः । अचन्दनमनौशीरं, हृदयस्यानुलेपनम् ॥ १ ॥ यत्तच्छपनिकेत्युक्तं, बालेनाव्यक्तभाषिणा हित्वा सांख्यं च योगं च, तन्मे मनसि वर्तते—" ॥२॥ यथा लोके पुत्रसुखं नाम द्वितीयं सुखमात्मन इत्यादि । तदेवं पुत्रः पुरुषाणां परमाभ्युदयकारणं तस्मिन्समुत्पन्ने जाते तदुद्देशेन याः विडम्बनाः पुरुषाणां भवन्ति । अमुं दारकं गृहाण त्वमहन्तु कर्मासक्ता न मे ग्रहणावसरोऽस्ति । अथ चैनं जहाहि परित्यज नाहमस्य वार्तामपि पृच्छाम्येवं कुपिता सती ब्रूते मयाऽयं नव मासानुदरेणोढस्त्वं पुनरुत्सङ्गेनाप्युद्वहने स्तोकमपि कालमुद्विजस इति । दासदृष्टान्तस्त्वादेशदानेनैव साम्यं भजते नादेशनिष्पादनेनैव तथाहि दासो भयात्कदाचिदादेशं विधत्ते स तु स्त्रीवशगोऽनुग्रहं मन्यमानो मुदितश्च तथा देशं विधत्ते " यदेव रोचते मह्यं, तदेव कुरुते प्रिया । इति वेत्ति न जानाति, तत्प्रियं यत्करोत्यसौ ॥ १ ॥ ददाति प्रार्थितप्राणान् मातरं हन्ति तत्कृते ॥ किन्न दद्यात्किन्न कुर्यात्स्त्रीभिरभ्यर्थितो नरः ॥२॥ ददाति शौच पानीयं, पादौ प्रक्षालयत्यपि । श्लेष्माणमपि गृह्णाति, स्त्रीणां वशगतो नरः ॥ ३ ॥ तदेवं पुत्रनिमित्तमन्यद्वा यत्किंचिन्निमित्तमुद्दिश्य दासमिवादिशन्ति । अथ तेऽपि पुत्रान्

पोषितुं शीलं येषां ते पुत्रपोषिण उपलक्षणार्थत्वादस्य सर्वादेशकारिण एके केचन मोहोदये वर्तमानाः स्त्रीणां निदेशवर्तिनोऽपहस्तितैहिकामुष्मिकापाया उष्ट्रा इव परवशा भारवाहा भवन्तीति ॥ १६ ॥

किंचान्यत् ॥

राओ वि उडिया संता, दारगं च संठवंति धाई वा ।
सुहिरामणा वि ते संता, वत्थधोवा हवंति हंसा वा ॥ १७ ॥

रात्रावप्युत्थिताः सन्तो रुदन्तं दारकं धात्रीवत् संस्थापयन्त्यनेकप्रकारैरुल्लापैः । तद्यथा ॥ " सामिउ सणीगरस्स–यणकउरस्स य हत्थकप्पगिरिपट्टणसीहपुरस्स उण्णयस्स भिन्नस्स य कुच्छिपुरस्स य कणकुज्जआयामुहसोरियपुरस्स य " इत्येवमादिभिरसंबद्धैः क्रीडनकालापैः स्त्रीचित्तानुवर्तिनः पुरुषास्तत्कुर्वन्ति येनोपहास्यतां सर्वस्य व्रजन्ति सुष्ठु ह्रीर्लज्जा तस्यां मनोऽन्तःकरणं येषां ते सुह्रीमनसो लज्जालवोऽपि ते सन्तो विहाय लज्जां स्त्रीवचनात्सर्वजघन्यान्यपि कर्माणि कुर्वते तान्येव सूत्रावयवेन दर्शयति । वस्त्रधावका वस्त्रप्रक्षालका हंसा इव रजका इव भवन्ति अस्य चोपलक्षणार्थत्वादन्यदपि उदकवाहनादिकं कुर्वन्ति ॥ १७ ॥

किमेतत् केचन कुर्वन्तीति येनैवमभिधीयते ।
बाढं कुर्वन्तीत्याह ॥

एवं बहुहिकए पुव्वं, भोगत्थाए जे भियावन्ना ॥
दासेमिव पेसे वा, पसुभूतेव सेए वा केई ॥ १८ ॥

एवमिति पूर्वोक्तं स्त्रीणामादेशकारणं पुत्रपोषणवस्त्रधावनादिकं तद्बहुभिः संसाराभिष्वङ्गिभिः पूर्वं तथापरे कुर्वन्ति करिष्यन्ति च ये भोगकृते कामभोगार्थमैहिकामुष्मिकापायमपर्यालोच्याभिमुख्येन भोगानुकूल्येनापन्ना व्यवस्थिताः सावद्यानुष्ठानेषु प्रतिपन्ना इति यावत् । तथा यो रागान्धः स्त्रीवशीकृतः स दासवदशङ्किताभिस्ताभिः प्रत्यपरेऽपि कर्मणि नियोज्यते । तथा वागुरापतितपरवशो मृग इव धार्यते नात्मवशो भोजनादिक्रियाऽपि कर्तुं लभते । तथा प्रेष्य इव कर्मकर इव क्रीत इव वर्चःशोधनादावपि नियोज्यते । तथा कर्तव्याकर्तव्यविवेकरहिततया हिताहितप्राप्तिपरिहारशून्यत्वात् पशुभूत इव यथाहि पशुराहारभयमैथुनपरिग्रहाभिज्ञ एवं केवलमसावपि सदनुष्ठानरहितत्वात्पशुकल्पः । यदि वा स स्त्रीवशगो दासमृगप्रेष्यपशुभ्योऽप्यधमत्वान्न कश्चित्, एतदुक्तं भवति सर्वाधमत्वात्तस्य तत्तुल्यं नास्त्येव येनासावुपमीयेत । अथवा न स कश्चिदित्युभयभ्रष्टत्वात् । तथाहि न तावत्प्रव्रजितोऽसौ सदनुष्ठानरहितत्वान्नापि गृहस्थस्ताम्बूलादिपरिभोगरहितत्वाल्लोचिकामात्रधारित्वाच्च । यदि वा ऐहिकामुष्मिकानुष्ठायिनां मध्ये न कश्चिदिति ॥ १८ ॥

सांप्रतमुपसंहारद्वारेण स्त्रीसङ्गपरिहारमाह ॥

एवं खु तासु विन्नप्पं, संथवं संवासं च वज्जेज्जा ।
तज्जातिआइ से कामा, वज्जकरा य एवमक्खाए ॥ १९ ॥

एतत्पूर्वोक्तं खु शब्दो वाक्यालंकारे तासु यत्स्थितं तासां वा स्त्रीणां संबन्धि यद्विज्ञप्तमुक्तं । तद्यथा । यदि सकेशया सह न रमसे ततोऽहं केशानप्यपनयामि इत्येवमादिकम् । तथा स्त्रीभिः सार्धं संस्तवं परिचयं तत्संवासं च स्त्रीभिः सहैकत्र निवासं चात्महितमनुवर्तमानः सर्वापायभीरुस्त्यजेज्जह्यात् । यतस्ताभ्यो जातिरुत्पत्तिर्येषां ते कामास्तज्जातिकामा रमणीसंपर्कोत्थास्तथाऽवद्यं पापं वज्रं वा गुरुत्वादधःपातकत्वेन पापमेव तत्करणशीला अवद्यकरा वज्रकरा वेत्येवमाख्या– तास्तीर्थकरगणधरादिभिः प्रतिपादिता इति ॥ १९ ॥

सर्वोपसंहारार्थमाह ॥

एवं भयं ण से याय इइ, से अप्पगं निरुंभित्ता ।
णो इत्थिणो पसुभिक्खुणो सयं पाणिणा णलिज्जेज्जा ॥ २० ॥

एवमनन्तरनीत्या भयहेतुत्वात्स्त्रीभिर्विज्ञप्तं तथा संस्तवसंस्तवसंवासश्च भयमित्यतः स्त्रीभिः सार्धं संपर्को न श्रेयसे असदनुष्ठानहेतुत्वात्तस्येत्येवं परिज्ञाय स भिक्षुरवगतकामभोगविपाक आत्मानं स्त्रीसंपर्कान्निरुध्य सन्मार्गेऽप्यवस्थाप्य यत्कुर्यात्तद्दर्शयति । न स्त्रियं नरकवीथिप्रायां नापि पशुं लीयेताश्रयेत स्त्रीपशुभ्यां सह संवासं परित्यजेत् । " स्त्रीपशुपण्डकवर्जिता शय्येति" वचनात्तथा स्वकीयेन पाणिना हस्तेनावाच्यस्य (ण लिज्जेज्जति) न संबाधनं कुर्यात् । यतस्तदपि हस्तसंबाधनं चारित्रं शबलीकरोति । यदि वा स्त्रीपश्वादिकं स्वेन पाणिना न स्पृशेदिति । २० । अपिच ।

सुविसुद्ध लेसे मेहावी, परकिरियं च वज्जए नाणी ॥
मणसा वयसा काएणं, सव्वफाससहे अणगारे ॥ २१ ॥

सुष्ठु विशेषेण शुद्धा स्त्रीसंपर्कपरिसंहाररूपतया निष्कलङ्का लेश्यान्तः करणवृत्तिर्यस्य स तथा स एवंभूतो मेधावी मर्यादावर्ती परस्मै स्त्र्यादिपदार्थाय क्रिया परक्रिया तां च ज्ञानी विदितवेद्यो वर्जयेत्परिहरेत् । एतदुक्तं भवति । विषयोपभोगोपाधिना नान्यस्य किमपि कुर्यात् नाप्यात्मनः स्त्रिया पादधावनादिकमपि कारयेत् । एतच्च परक्रियावर्जनं मनसा वचसा कायेन वर्जयेत्तथा औदारिककामभोगार्थं मनसा न गच्छति नान्यं गमयति गच्छन्तमपरं नानुजानीते एवं वाचा कायेन च सर्वेऽप्यौदारिके नव भेदा एवं दिव्ये ऽपि नव भेदास्ततश्चाष्टादशभेदभिन्नमपि ब्रह्म बिभृयात् । यथाच स्त्री स्पर्शपरिषहः सोढव्य एवं सर्वानपि शीतोष्णदंशमशकतृणादिस्पर्शानपि सहेत । एवं च सर्वस्पर्शसहोऽनगारः साधुर्भवतीति ॥ २१ ।

क एवमाहेति दर्शयति ।

इच्चेव माहु से वीरे, धुअरए धुअमोहे से भिक्खू ।
तम्हा अज्झत्थ विसुद्धे, सुविमुक्के आमोक्खाएपरिव्वएज्जा सि ।

(पाठान्तरं विहरे आमुक्खाए त्तिबेमि) इच्चेवमाहुरित्यादि (इत्येवं यत्पूर्वमुक्तं तत्सर्वं स वीरो भगवानुत्पन्नदिव्यज्ञानः परहितैकरत आह उक्तवान् । यत एवमतो धूतमपनीतं रजः स्त्रीसंपर्कादिकृतं कर्म येन स धूतरजाः । तथा धूतो मोहो रागद्वेषरूपो येन स तथा । पाठान्तरं वा धूतोऽपनीतो रागमार्गो रागपन्था यस्मिन् स्त्रीसंस्तवादिपरिहारात्सस्तथा तत्सर्वं भगवान् वीर एवाह । यत एवं तस्मात्सभिक्षुरध्यात्मविशुद्धः सुविशुद्धान्तःकरणः सुष्ठु रागद्वेषात्मकेन स्त्रीसंपर्केण मुक्तः सन्नामोक्षायाशेषकर्मक्षयं यावत् परि समन्तात्संयमेऽनुष्ठाने व्रजेद्गच्छेत्संयमोद्योगवान् भवेदिति ॥ सूत्र० । २ श्रु० ४ अ० ।

(१०) स्त्रीस्वरूपस्य स्त्रीचरित्रस्य चातिनिन्दनीयत्वम् ।

तत्र स्वरूपनिन्दा यथा—

हा असुइसमुप्पनिया, निग्गया जेण चेव दारेणं ।
मत्ता मोहपसत्तया, रमंति तत्थेव असुइदारम्मि ॥ ३ ॥

हा इति खेदे अशुचिसमुत्पन्ना अपवित्रोत्पन्ना येनैव द्वारेण निर्गताः चशब्दाद्योगत्वमापन्नाः सत्वा जीवाः मोहप्रसक्ता विषमरक्ताः रमन्ते क्रीडयन्ति । तत्रैवाशुचिद्वारे भेदांक–

समुद्रप्रसूतकुमारवदिति । एवं शरीराशुचित्वे सति शिष्यः प्रश्नयति ।

किह ताव घरकुडीरी, कइसहस्सेहिं अपरितंतेहिं ।
वन्निज्जइ असुइबिलं, जघणंति सकज्जमूढेहिं ॥ ४ ॥

हे पुज्याः ! कथं तावद् गृहकुड्याः स्त्रीदेहस्येत्यर्थः अपरितः तैरश्रान्तैः परिश्रममगणद्भिः स्वकार्यमूढैः स्वस्वार्थमौढ्यगतैः कविसहस्रैः (जघणंति) स्त्रीकट्यग्रभागं जगरूपमित्यर्थः वर्ण्यते वचनविस्तारेण विस्तार्यते । किंभूतं जघनम् अशुचिबिलं परमापवित्रविवरम् उक्तं च " चर्म्मखण्डं सदाछिन्नमपानोद्गारवासितम् । तत्र मूढाः क्षयं यान्ति प्राणैरपि धनैरपि" ॥ ४ ॥ (तत्र प्राणैः शाक्यादयः क्षयङ्गताः धनैर्धम्मिल्लादय इति)

रागेण न जाणंति, वराया कलमलस्स निद्धमणं ।
ताणं परिणंदंती, फुल्लं नीलुप्पलवणं च ॥ ५ ॥

हेशिष्य ! तीव्रकामरागेण न जानन्ति हृदये, च शब्दादन्येषां न कथयन्ति वराकास्तपस्विनः कलमलस्यापवित्रमलस्य निर्द्धमनं खालु इति (ताणंति) णं वाक्यालङ्कारे तज्जघनं (परिणंदंतीत्ति) परमविषयासक्ता वर्णयन्ति कथं वल्कार इवार्थे इव उत्प्रेक्षते फुल्लं प्रफुल्लं विकसितमित्यर्थः नीलोत्पलवनमिन्दीवरकाननम् ॥ ५ ॥

कित्तियमित्तं वन्ने, अमिज्झमइयंमि वच्चसंघारो ।
रागो हु न कायव्वो, विरागमूले सरीरम्मि ॥ ६ ॥

कियन्मात्रं कियत्प्रमाणं (वन्नेत्ति) वर्णयामि शरीरे वपुषि हु यस्मादेवं तस्माद्रागो न कर्त्तव्यः । स्थूलभद्रवज्रस्वामिजम्बूस्वाम्यादिवत् । किंभुते अमेध्यं प्रचुरमस्मिन्निति अमेध्यमये गूथात्मके इत्यर्थः । वर्चस्कसंघाते परमापवित्रविष्टासमूहे (विरागमुलेत्ति) विशिष्टो रागो विरागः मनोज्ञराग इत्यर्थः । तस्य मूलं कारणं कामासक्तानामङ्गारवतीरूपदर्शने चारुप्रद्योतस्येव । यद्वा विगतो रागो मन्मथभावो यस्मात्स विरागो वैराग्यमित्यर्थः तस्य मूलं कारणं काष्ठश्रेष्ठेरिव तस्मिन्विरागमूले ॥ ६ ॥

किमिकुलसयसंकिन्ने, असुइयमचुक्खे असासयमसारे ।
सेयमलपुव्वडम्मी, निव्वेयं वच्चहसरीरे ॥ ७ ॥

कृमिकुलशतसंकीर्णे (असुइयमचुक्खत्ति) अशुचिके अपवित्रमलव्याप्ते (अचुक्खे) अशुद्धे सर्वथा धौतुमशक्यत्वात् । अशाश्वते क्षणं २ प्रतिविनश्वरत्वात् । असारे सारवर्जिते (सेयमलपुव्वडम्मित्ति) दुर्गन्धिस्वेदमलचिगाचिगायमाने एवंविधे शरीरे जीवा यूयं निर्वेदवैराग्यं व्रजत गच्छत विक्रमयशोनृपस्येवेति ॥ ७ ॥

दंतमलकन्नगूहग, सिंहाणमले य लालमलबहुले ।
एयारिसबीभत्थे, दुगुंछणिज्जम्मि को रागो ॥ ८ ॥

दन्तमल-कर्णमल-गूथकसिंघाणमले चशब्दः शरीरगतानेकमलग्रहणसूचनार्थः । लालामलबहुले एतादृशबीभत्से जुगुप्सनीये सर्वथा निन्द्ये वपुषि को रागः ॥

को सडणपडणविकिरण-विद्धंसणचयणमरणधम्मम्मि
देहम्मी अहिलास, कुहियकढणकट्ठभूयम्मि ॥ ९ ॥

देहे शरीरे कोऽभिलाषो वाञ्छा किंभूते शटनपतनविकिरणविध्वंसनच्यवनमरणधर्मे । तत्र शटनं कुष्ठादिनाङ्गुल्यादेः पतनं बाह्वादेः खड्गच्छेदादिना विकिरणत्वं विनश्वरत्वं, विध्वंशनं रोगज्वरादिना जर्जरीकरणम्, च्यवनं हस्तपादादेर्देशक्षयः मरणं सर्वथा क्षयः । पुनः किंभुते कुथितकठिनकाष्ठभूते । विनष्टकर्कशदारुतुल्ये ॥ ९ ॥

कागसुणगाणभक्खे, किमिकुलभत्ते य वाहिभत्ते य ।
देहम्मि मच्छभत्ते, सुसाणभत्तम्मि को रागो ॥ १० ॥

देहे को रागः । किंभूते काकश्वानयोः घूकारीभषणयोर्भक्ष्ये खाद्ये कृमिकुलभक्ते च व्याधिभक्ते च मत्स्यभक्ते स्मशानभक्ते च ॥ १० ॥

असुई अमिज्झपुन्नं, कुणिमकलेवरकुडियपरिसवंति ।
आगंतुयसंठवियं, नवछिड्डमसासयं जाणे ॥ ११ ॥

अशुचि सदाऽविशुद्धममेध्यपूर्णं विष्ठाभृतम् (कुणिमकलेवर कुडीति) मांसशरीरहड्डयोर्गृहम् (परिसवंतीत्ति) परिस्रवत् सर्वतो गलत् आगन्तुकसंस्थापितं मातापित्रोः शोणितशुक्रपुद्गलैर्निष्पादितं नवच्छिद्रं नवरन्ध्रोपेतम् । अशाश्वतमस्थिरम् । एवंविधं वपुस्त्वं जानीहीति ॥ ११ ॥

पिच्छसि मुहं सतिलयं, सविसेसं राएण अहरेणं ॥
सकडक्खं सवियारं, तरलच्छि जुव्वणत्थीए ॥ १२ ॥

(जुव्वणत्थीएत्ति)यौवनस्त्रियास्तरुण्या मुखं तुण्डं नरकतुण्डं साधुसंयमनृपविपक्षखण्डं त्वं पश्यसि नन्दिषेणशिष्याईन्नकस्थूलभद्रसतीर्थ्यकवत् किंभूतं सतिलकं सपुण्ड्रम् सविशेषं कुङ्कुमकज्जलादिविशेषसहितं केन सह रागेण ताम्बूलादिरागवता अधरेणोष्ठेन सह सकटाक्षमर्द्धवीक्षणसहितम् सविकारं भ्रूचेष्टासहितं यथा तपस्विनामपि मन्मथविकारजनकं तरले चपले काकलोचनवत् अक्षिणी यत्र तत्तरलाक्षि इति

पिच्छसि बाहिरमट्ठं, न पिच्छसी उज्जरं कलिमलस्स ॥
मोहेण न च्चयंतो, सीसघडिकं जियं पियसि ॥ १३ ॥

एवं त्वं बाहिर्मृष्टं बाहिर्भागे मण्डितं पश्यसि सरागदृष्ट्या विलोकयसि न पश्यसि अन्धवन्न विलोकयसि (उज्जरंति) मध्यगतं कुचेष्टां कुर्वन् (सीसघडी कांजियपियसित्ति) मस्तकघटीरसमपवित्रं पिबसि पानं करोषि चुम्बनादिप्रकारेणेति ॥ १३ ॥

सीसघडी निग्गालं, जं निट्ठहसी दुगुंच्छसी जं च ।
तं चेव रागरत्तो, मूढो अइमुच्छिउं पियसि ॥ १४ ॥

मस्तकोद्भवापवित्ररसं यन्निष्ठे नयासि मृक्षतयसि जुगुप्ससे कुत्सां करोषीत्यर्थः । यच्च त्वं तदेवरागरक्तो विषयासक्तो मूढो महामोहं गतः अतिमूर्च्छितः तीव्रगृद्धिं गतः पिबसि ॥ १४ ॥

पूइयसीसकवालं, पूइयनासं च पूइदेहं च ।
पूइयछिद्दविछिद्दं पुइयचम्मेण यं पिणद्धं ॥ १५ ॥

पूतिकशीर्षकपालं दुर्गन्धिमस्तककर्प्परं पूतिकनासमपवित्रनासिकं पूतिदेहं दुर्गन्धिगात्रं पूतिकछिद्रविछिद्रम् अपवित्रलघुविवरवृद्धविवरं पूतिकचर्मणा अशुभाजिनेन पिनद्धं नियन्त्रितम् ॥ १५ ॥

अंजणगुणसुविसुद्धं, न्हाणुव्वट्टणगुणेहि सुकुमालं ।
पुप्फुमीसियकेशं, जणइ बालस्स तं रागं ॥ १६ ।'

अञ्जनगुणसुविशुद्धं तत्राञ्जनं लोचनकज्जलं गुणा नाडकगोफणकराखडिकादयस्तैः सुष्ठु विशुद्धमत्यर्थशोभायमानं

स्नानोद्वर्तनगुणैः सुकुमारम् । तत्र स्नानमनेकधा क्षालन मुद्वर्तनं पिष्टिकादिना मलोत्तारणं गुणा धूपनादिप्रकाराः यद्वा स्नानोद्वर्तनाभ्यां गुणास्तैर्मृदुत्वं गतं पुष्पमिश्रितं केशमनेककुसुमवासितकुन्तलमेवंविधं तन्मुखं मस्तकं शरीरं वा बालस्य मन्मथकर्कशबाणविरूत्वेन सदसद्विवेकविकलस्य जनयति उत्पादयति रागं मन्मथपारवश्यं येन गुर्वादिकमपि न गणयति नन्दिसेणाषाढभूतिमुन्यादिवत् ॥ १६ ॥

जं सीसपूरओ त्ति य, पुप्फाइँ भणंति मंदविन्नाणा।
पुप्फाइं चिय ताइं, सीसस्स य पूरयं सुणह ॥ १७ ॥

मन्दविज्ञाना मन्मथग्रहग्रथिलीकृताः (जंति) यानि पुष्पाणि कुसुमानि शीर्षपूरको मस्तकाभरणमिति भणन्ति कथयन्ति पुष्पाण्येव तानि शीर्षस्य पूरकं शृणुत यूयमिति ॥

मेओवसायरसिया, खेले सिंघाणए य बुभए यं ।
अह सीसपूरओ भे, नियगसरीरम्मि साहीणो ॥१८॥

मेदोऽस्थिकृत् वसावस्लसा चशब्दोऽनेकशरीरान्तर्गतावयवग्रहणार्थः। रसिका व्रणाद्युत्पन्नाः (खेलेत्ति) कण्ठमुखश्लेष्मा (सिंघाणेत्ति) नासिकाश्लेष्मा (एयंति) वर्चस्कमेतन्मेदादिकं (बुभएयं) क्षपध्वं मस्तके प्रक्षेपयत । अथ शीर्षपूरको (भे) भवतां निजकशरीरे स्वाधीनः स्वायत्तो वर्तते।१८।

सा किर दुप्पडिपूरा, वच्चकुडी दुप्पया नवच्छिद्दा ।
उक्कडगंधविलित्ता, बालजणो अइमुच्छियं गिद्धो ॥१९॥

सा वर्चस्ककुटी विष्ठाकुटीरिका (किरत्ति) निश्चये दुष्प्रतिपूरा पुरयितुमशक्येत्यर्थः । किंभूता द्विपदा नवच्छिद्रा उत्कटगन्धविलिप्ता तीव्रदुर्गन्धव्याप्ता एवंविधा शरीरकुटी वर्तते । तां च बालजनो मूर्खलोकः अतिमूर्छितं यथा स्यात्तथा गृद्धो लम्पटत्वं गतः ॥ १९ ॥

कथं गृद्ध इत्याह—

जं पेमरागरत्तो, अवयासेऊण गूढमुत्तोलिं ।
दंतमलचिक्कणंगं, सीसघडिकंजियं पियसि ॥ २० ॥

यस्मात्प्रेमरागरक्तः कामरागग्रथिलीकृतो लोकः (अवयासेऊणत्ति) अवकाश्य प्रकाश्य प्रकटीकृत्येत्यर्थः (गूढमुत्तोलिंति) अपवित्रं रामाभगं पुश्चिह्नं वा जुगुप्सनीयं दन्तानां मलः पिप्पिका दन्तमलस्तेन सह चिक्कणाङ्गं चिगचिगायमानमङ्गं शरीरमालिङ्ग्य च शीर्षघटीकाञ्जिकं कपालकर्प्परखट्टरसं चुम्बनादिप्रकारेण (पियसीत्ति) पिबसि अतृप्तवत् घुण्टयस्यतः ॥ २० ॥

दंतमुसलेसु गहणं, गयाणमंसे य ससयमीयाणं ।
बालेसु य चमरीणं, चम्मनहे दीवियाणं च ॥ २१ ॥

गजानां दन्तमुसलेषु (गहणंतीति) ग्रहणमादानं लोकानां वर्तते । मांसे चशब्दाद्रसाश्रृङ्गादौ शशकमृगाणां ग्रहणं वर्तते। चमरीणां बालेषु ग्रहणं द्वीपिकानां चित्रकव्याघ्रादीनां चर्म्मनखे ग्रहणं चशब्दादनेकतिरश्चामनेकावयवग्रहणं वर्तते । को भावः यथा गजादीनां तिरश्चां दन्तादिकं सर्वेषां भोगाय भवति तथा मनुष्यावयवो न भोगाय भवति पश्चादतः कथ्यतेऽननादो जिनधर्मो विधेय इति ॥ २१ ॥

पूइयकाए य इहं, चवणमुहे निच्चकालवीसत्थो ॥
आइक्खसु सब्भावं, किम्हिसि गिद्धो तुमं मूढ ॥२२॥

इह पूतिककाये अपवित्रवपुषि च्यवनमुखे मरणसन्मुखे नित्यकालविश्वस्तः सदा विश्वासं गतः (आइक्खसुत्ति) आख्याहि कथय सद्भावं हार्दं (किम्हिसित्ति) कस्मादऽसि गृद्धस्त्वं मूढो मूर्खः यद्वा हे मूर्ख यद्वा हे मूढ ब्रह्मदत्तदशमुखादिवत्।२२।

दंता वि अकज्जकरा, बाला वि विवड्ढमाणबीभत्था ।
चम्मं पि य बीभत्थं, भण किं तसितं गओ रागं ॥२३॥

दन्ता अपि अकार्यकरा बाला अपि विवर्द्धमानाः सर्पवत् बीभत्सा भयंकराः चर्म्मापि च बीभत्सं भण कथय किं (तसित्ति) तस्मिन् शरीरे (तमित्ति) त्वं रागं गतः ॥२३॥

सिंभे पित्ते मुत्ते, गूहम्मि य वसाइ दंत कुडीसु ।
भणसु किमत्थं तुज्झं, असुइम्मि वि वड्ढिओ रागो ।२४।

(सिंभेत्ति) कफे पित्तमायुषि मूत्रे प्रस्रवणे गूथे विष्ठायां (वसाइत्ति) वसायाः (दन्तकुडीसुत्ति) हड्डभाजने यद्वा मकारोऽलाक्षणिकः दन्तकुड्यां यद्वा (दंतकुडीसुत्ति) दंष्ट्रासु भण कथय किमर्थं तवाशुचावपि वर्द्धितो रागः ॥२४॥

जंघट्ठियासु ऊरू, पइट्ठिया तट्ठिया कडीपिट्ठी ।
कडियट्ठिवेढियाइं, अट्ठारसपिट्ठिअट्ठीणि ॥२५॥

(जङ्घट्ठियासुऊरुत्ति) जंङ्घास्थिकयोरूरुप्रतिष्ठितौ स्थापितौ यद्वा जङ्घास्थितयोरूरू भवतः (पइट्ठियत्ति) अत्रायं पदसम्बन्धः तयोरूर्वोः स्थिता तत्स्थिता कटिः श्रोणिर्भवति कट्यां प्रतिष्ठिता स्थापिता (पिट्ठित्ति) पृष्ठिर्भवति कट्यास्थिवेष्टितानि अष्टादश १८ पृष्ठ्यस्थीनि भवन्ति शरीर इति ॥ २५ ॥

दो अच्छि अट्ठियाइं, सोलस गीवट्ठियामुणेयव्वा ।
पिट्ठिप्पइट्ठियाओ, बारस किल पंसुली हुंति ॥२६॥

द्वे अक्ष्यस्थिनी भवतः षोडश ग्रीवास्थीनि ज्ञातव्यानि पृष्ठिप्रतिष्ठिताः द्वादश किलेति प्रसिद्धे पंशुल्यो भवन्ति ॥२६॥

अट्ठिय कठिणे सिरन्हा, रूबंधणे मंसचम्मलेवम्मि ।
विट्ठा कोट्ठागारे, को वच्चघरो व मे रागो ॥

अस्थिभिः (कठिणे) कठिने यद्वा कठिनानि अस्थिकानि यत्र तत्तथास्मिन् सिराश्रसानां लघ्वीतराणां बन्धनं यत्र तत्तया तस्मिन्, मांसचर्म्मलेपे विष्ठाकोष्ठाकारे वर्चस्कग्रहोपमे कलेवरे रे जीव तव को रागः ॥२७॥

जह नाम वच्चकूवो, निच्चं भिणि २ भणंतकायकली ।
किमिएहिं सुलसुलायइ, सो एहिं य पूइयं वहइ ॥२८॥

यथेति दृष्टान्तोपदर्शने नामेति कोमलामन्त्रणे संभावने वा (वच्चकूवोत्ति) वर्चस्ककूपो विष्ठाभृतकूपो भवति किंभूतः भिणिभिणीतिशब्दं (भणंतत्ति) भणन् भृशं कथयन् काककलिर्वायससंग्रामो यत्र स भिणिभिणित्यभणत्काककलिःकृमिकैर्विष्ठानीलकुभिः सुलसुलेत्येवं शब्दं करोतीति सुलसुलायते श्रोतोभिश्च रेलकैः पूतिकं परमदुर्गन्धं वहाति स्रवति इत्यर्थः यथा विष्ठाकूपः तथेदमपि शरीरं ज्ञातव्यं मृतावस्थायां रोगाद्यवस्थायां वेति । २८ ।

अथ शरीरस्य शवावस्थां दर्शयति गाथात्रयेण ।

उव्विद्धनयणं खगमुह, विकड्ढियं विप्पइन्नबाहुलयं ।
अंतविकड्ढियमालं, सीसघडी पागडीघोरं ॥

भिणि भिणि भणंत सद्दं, विसप्पियं सुलुसुलिंतमंसाडं ।
मिसि २ मिसंत किमियं, थिवि थिवि थिवि अंतबीभच्छं॥

पागड्डिएणं पसुलियं, विगरालं सुक्क संधिसंघायं ।
पडियं निच्चेयणयं, सरीरमेयारिसं जाण ॥ ३१ ॥

उद्धृते निष्कासिते काकादिभिर्नयने लोचने यस्य शवस्य यस्मिन् यस्माद्वा तदुद्धृतनयनं खगमुखैर्विहङ्गतुण्डैः (विकड्डियत्ति) विकर्तितं विशेषेण कर्तितं पाटितं खगमुखविकर्तितम् विप्रकीर्णौ अवकीर्णौ विरलावित्यर्थः (बाहुलयंति) बाहू प्रविष्टौ यस्य शवस्य तत् प्रकीर्णबाहुः (अंतविकड्डियमालंति) विकार्षितान्त्रमात्रं शृगालादिभिरिति (सीसघडियाघडित्ति) प्रगटया शीर्षघटिकया तुम्बलिकया घोरं रौद्रम् ॥ २९ ॥ (भिणिभिणीति भणंतत्ति) धातूनामनेकार्थत्वादुत्पद्यमानः भिणिभिणीति शब्दो यत्र तत् भिणिभिणिभणच्छब्दं मक्षिकादिभिर्गणगणायमानमित्यर्थः । अङ्गादिशिथिलत्वेन विस्तारं व्रजन् (सुलुसुलंतमंसपोरुंति) सुलुसुलायमानमांसपुटम् (मिसिमिसिमिसंतकिमियंति) मिसिमिसीति मिसन्तः शब्दं कुर्वन्तः कृमयो यत्र तन्मिसिमिसिमिसत्कृमिकं (थिविथिविथिविअंतबीभच्छंति) थवथवायमानैरन्त्रैर्बीभत्सं रौद्रमित्यर्थः ॥ ३० ॥ प्रकटिताः प्रकटत्वं प्राप्ताः पांशुलिका यत्र तत्प्रकटितपांशुलिकं विकरालं भयोत्पादकम् । शुष्काश्च ताः संधयश्च शुष्कसंधयस्तासां संघातः समुदायो यत्र तच्छुष्कसंघातं पतितं गर्तादौ निश्चेतनकं चैतन्यवर्जितं शरीरं वपुः एतादृशं पूर्वोक्तधर्मयुक्तं त्वं (जाणत्ति) जानीहि ' जाणे ' इति पाठे तु निश्चेतनकं शरीरमहमीदृशं जानामीति ॥ ३१ ॥

वच्चाओ असुइतरं, नवहिं सोएहिं परिगलंतेहिं ।
आममलगरूवे, निव्वेयं वच्चह शरीरे ॥ ३२ ॥

नवभिः श्रोतोभिः परिगलद्भिः वर्चस्कादूगूथात् अशुचितरमपवित्रतमम् (आममलगरूवेत्ति) अपक्वशरावतुल्ये शरीरे निर्वेदं वैराग्यं व्रजत-विष्णुश्रीशरीरे विक्रमयशोराजस्येव । ३२।

दो हत्था दो पाया, सीसं उच्चं पियं कबंधम्मि ।
कलमलकोट्ठागारं, परिवहसि दुयादुयं वच्चं ॥ ३३ ॥

द्विहस्ते द्विपादे (सीसं उच्चपियंति) शीर्षमुत्प्राबल्येन चर्पितं यत्र तच्छीर्षोच्चर्पितं तस्मिन् यद्वा शीर्षे उत्प्राबल्येन चर्पितमाक्रमितं यत्तत्तथा तस्मिन् । प्राकृतत्वात् अनुस्वारः शीर्षोच्चर्पिते कलमलकोष्ठागारे एवंविधे कबन्धे (दुयादुयंति) शीघ्रं २ किं वर्चस्कं परिवहसि त्वामिति अत्र यथायोगं विभक्तिविपरिणामो ज्ञेय इति ॥ ३३ ॥

तं च किर रूववंतं, वच्चंतरायमग्गमाइन्नं ।
परगंधेहिं सुगंधयं, मन्नंतो अप्पणो गंधं ॥ ३४ ॥

चपुनस्तच्छरीरं (किरत्ति) संभावनायां रूपवत् व्रजन् राजमार्गं (आइन्नंति) प्राप्तं तत्र परगन्धैः पाटलचम्पकादिभिः सुगन्धकं जातं तत्र च त्वमात्मनो गन्धं (मन्नंतोत्ति) जानन् हर्षयसीति ॥ ३४ ॥

परगन्धं दर्शयति-

पाडलचंपयमल्लिय-अगरुयचंदणतुरुक्ख मीसं वा ।
गंधं समोयरंतो, मन्नंतो अप्पणो गंधं ॥ ३५ ॥

पाटलचम्पकमल्लिकागुरुकचन्दनतुरुष्कमिश्रं वा अथवा मिश्रं संयोगोत्पन्नं यक्षकर्दमादिकं गन्धकस्तूर्यादिकं किंभूतं (समोयरंतोत्ति) सर्वतो विस्तरत् एवंविधं परगन्धमात्मगन्धमिति (मन्नंतोत्ति) जानन् हर्षयसीति ॥ ३५ ॥

सुहवाससुरहिगंधं, वायसुहं अगरुगंधियं अंगं ।
केसा न्हाणसुगंधा, कयरो ते अप्पणो गंधो ॥ ३६ ॥

शुभवासैः सुन्दरचूर्णैः सुरभिगन्धं सुष्ठु गन्धं शुभवाससुरभिगन्धं वातैः शीतलादिभिः सुखं शुभं वा यत्र तत् वातसुखम् अगरुगन्धो धूपनादिप्रकारेण जातोऽस्येति अगरुगन्धि तमेवंविधमङ्गं गात्रं वर्तते (केसान्हाणसुगंधात्ति) ये च केशाः कचाः ते स्नानेन सवनेन सुगन्धा वर्तन्ते अथ कथय त्वं कतरः कतमः ते तवात्मनो गन्ध इति ॥ ३६॥

अच्छिमलो कन्नमलो, खलो सिंघाणओ य पूओ य ।
असुई मुत्तपुरिसो, एसो ए अप्पणो गंधो ॥ ३७ ॥

अक्षिमलो दूषिकादिः कर्णमलः श्लेष्मा कण्ठमुखश्लेष्मा (सिंघाणओत्ति) नासिका श्लेष्मा चशब्दादन्योऽपि दन्तमलजिह्वामलगुह्यमलकक्षामलादिः किंभूतः (पूओयत्ति) पूतिको दुर्गन्धः तथा अशुचि सर्वप्रकारैरशुभं मूत्रपुरीषं प्रश्रावगूथमेषोऽनन्तरोक्तस्ते तवात्मनो गन्धः ॥ ३७ ॥

(११) अथ वैराग्योत्पादनार्थं स्त्रीचरित्रं दर्शयति यथा-

जाओ चिय इमाओ इत्थियाओ अणेगेहिं कइवर-सहस्सेहिं विविहपाससंपडिबद्धेहिं कामरागमोहेहिं वन्नियाओ ताओ वि एरिसाओ-तंजहा पगइविसमाओ १ पियवयणवल्लरीओ २ कइयवपेमगिरितडीओ ३ अवराहसहस्सघरणीओ ४ पभवो सोगस्स ५ विणासो वलस्स ६ सूणा पुरिसाणं ७ नासो लज्जाए ८ संकरो अविणयस्स ९ निलओ नियडीणं १० खणी वइरस्स ११ सरीरं सोगस्स १२ भेओ मज्जायाणं १३ आसाओ रागस्स १४ निलओ दुच्चरियाणं १५ माइए संमोहो १६ खलणा नाणस्स १७ चलणं शीलस्स १८ विग्घो धम्मस्स १९ अरी साहूणं २० दूसणं आयारपत्ताणं २१ आरामो कम्मरयस्स २२ फलिहो मुक्खमग्गस्स २३ भवणं दरिद्दस्स २४ अवि याओ इमाओ आसीविसो विव कुवियाओ २५ मत्तगओ विव मयणपरवसाओ २६ वग्घी विव दुट्ठहिययाओ २७ तणच्छन्नकूवो विव अप्पगासहिययाओ २८ मायाकारओ विव उवयारसयबंधणपओत्ताओ २९ आयरियसविधं पिव बहुगिज्झसब्भावाओ ३० फुंफुया विव अंतोदहणसीलाओ ३१ नग्गयमग्गे विव अणवट्ठियचित्ताओ ३२ अंतो दुट्ठवणो विव कुहियहिययाओ ३३ किण्हसप्पो विव अविसस्सणिज्जाओ ३४ संघारो विव छन्नमायाओ ३५ संज्झब्भरागो विव मुहुत्तरागाओ ३६ समुद्दवीची विव चलस्सभावाओ ३७ मच्छो विव दुप्परियत्तणसीलाओ ३८ वानरो विव चलचित्ताओ ३९ मच्चु विव निव्विसेसाओ ४० कालो विव निरणुकंपाओ ४१ वरुणो विव पासहत्थाओ ४२ सलिलमिव निम्नगामिणीओ ४३ किवणो विव उत्ताणहत्थाओ ४४ नरओ विव

उत्तासणिज्जाओ ४५ खरो विव दुःसीलाओ ४६ दुट्ठस्सो विव दुद्दमाओ ४७ बालो इव मुहुत्तहिययाओ ४८ अंधयारमिव दुप्पवेसाओ ४९ विसवल्ली अणल्लीयणिज्जाओ ५० दुट्ठग्गहा इव वापी अणवगाहाओ ५१ ठाणभट्ठो विव इस्सरो अप्पसंसणिज्जाओ ५२ किंपागफलमिव मुहमहुराओ ५३ रित्तमुट्ठी विव बालोभणिज्जाओ ५४ मंसपेसीगहणमिव सोवद्दवाओ ५५ जलियचुडुली विव अमुच्चमाणडहणसीलाओ ५६ अरिट्ठमिव दुल्लंघणिज्जाओ ५७ कूडकरिसावणो विव कालविसंवायणसीलाओ ५८ चंडसीलो विव दुक्खरक्खियाओ ५९ अइविसाओ ६० दुगुंछियाओ ६१ दुरुवचाराओ ६२ अगंभीराओ ६३ अविस्ससणिज्जाओ ६४ अणवत्थियाओ ६५ दुक्खरक्खियाओ ६६ दुक्खपालियाओ ६७ अरइकराओ ६८ कक्कसाओ ६९ दढवेराओ ७० रूवसोहग्गमउमत्ताओ ७१ भुयगगइकुडिलहिययाओ ७२ कंतारगईठाणभूयाओ ७३ कुलसयणमित्तभेयण कारिकाओ ७४ परदोसपगासियाओ ७५ कयग्घाओ ७६ बलसोहियाओ ७७ एगंतहरणलोलाओ ७८ चंचलाओ ७९ जाईभंडोवरागो विवमुहरागविरागाओ ८० अवि याइं ताओ अंतरंगभंगसयं ८१ अरज्जुओ पासो ८२ अदारुया अडवी ८३ अणालयस्स निलओ ८४ अइक्खवेयरणी ८५ अणामियावाहि ८६ अवि ओगो विप्पलावो ८७ अरु उवसग्गो ८८ रइवंतो ८९ चित्तविब्भमो ९० सव्वंगओ दाहो ९१ अणब्भयावज्जामणी ९२ असलीलप्पवाहो ९३ समुद्दओ ९४ ॥

(जाओ चिय इमाओ) इत आरभ्य [समुद्दओ] इति पर्यन्तं गद्यं या एव इमा वक्ष्यमाणाः स्त्रियः अनेकैः कविवरसहस्रैः विविधपाशप्रतिबद्धैः कामरागमोहैर्मन्मथरागमूढैः (वन्नियाओत्ति) वर्णिताः शृङ्गारादिवर्णनप्रकारेणेति (ताओ विन्ति) ता अपि ईदृशा वक्ष्यमाणस्वरूपा ज्ञातव्याः तद्यथा (पगइविसमाओत्ति) प्रकृत्या स्वभावेन विषमा वक्रभावयुक्ता आवश्यकोक्तपतिमारिकावत् १(पिय०) प्रियवचनवल्लर्यो मिष्टवाणीमञ्जर्यो ज्ञातासूत्रोक्तजिनपालजिनरक्षितोपसर्गकारिणीरत्नद्वीपदेवीवत् २ (कइय०) कैतवप्रेमगिरितटच्यः कुशिष्यकूलवालकपातिका मागधिकागणिकावत् ३ (अवरा०) अपराधसहस्रगृहरूपाः ब्रह्मदत्तमातृचुलनीवत् ४ (पभवो०) अयं स्त्रीरूपं वस्तुस्वभावप्रभव उत्पत्तिस्थानं कस्य शोकस्य सीतागते रामस्येव ५ (विणा०) विनाशो बलस्य पुरुषबलस्य क्षयहेतुत्वात् । उक्तंच । "दर्शने हरते चित्तं, स्पर्शने हरते बलम् । सङ्गमे हरते वीर्यं, नारी प्रत्यक्षराक्षसी" ॥ इति यद्वा विनाशः क्षयः कस्य बलस्य सैन्यस्य कोणिकस्त्रीपद्मावतीवत् ६ (सूणा०) पुरुषाणां शूना वधस्थानं शुरिकान्ताराज्ञीवत् ७ नाशो लज्जाया लज्जाभावरहितत्वात् लक्ष्मणप्रार्थनकारिकासूर्पणखावत् । यद्वा लज्जानाशः अस्याः सङ्गे पुरुषस्य लज्जानाशो भवति गोविन्दद्विजपुत्रवत् । यद्वा नाशः क्षयः लज्जायाः

पतिलज्जायाः संघस्याऽऽषाढभूतियतिचारित्रलुण्टिकानटपुत्रीवत् ८ (संक०) संकरभ्रुकरुटकऊकरभ्रुत इति जनोक्तिः कस्य अविनयस्य श्वेताङ्गुल्यादिपुरुषाणां भार्यावत् ९ (निल०) निलयो गृहं कासां प्रकृत्यान्तरदम्भानामित्यर्थः चण्डप्रद्योतप्रेषिता अभयकुमारवञ्चिकावेश्यावत् १० (खाणित्ति) खानिराकरः कस्य वैरस्य जमदग्नितापसस्त्रीरेणुकावत् ११ शरीरं शोकस्य वीरककादम्बिकस्त्रीवनमालावत् १२ भेदो नाशः मर्य्यादायाः कुलरूपायाःश्रीपतिश्रेष्ठिपत्नीवत् यया मर्यादायाः संयमलक्षणाया विनाशः आर्द्रकुमारसंयमस्यार्द्रकुमारपूर्वभवस्त्रीवत् १३ (आसाओत्ति) आशा वाञ्छा रागस्य कामरागस्य तद्धेतुकत्वात् । यद्वा आश्रयः स्थानं रागस्य उपलक्षणत्वाद् द्वेषस्यापि आर्षत्वादाकारः । यद्वा आ ईषदपि अइति न स्वादः आ अस्वादः कस्य [रागस्सत्ति] धर्मरागस्य १४ (निल०) निलयो गेहं केषां दुश्चरित्राणां भुजंगमचौरभगिनीवीरमतीवत् १५ (माई०) मातृकायाः समूहः कमलश्रेष्ठिसुतापद्मिनीवत् १६ (खल०) स्खलनाः खण्डनाः ज्ञानस्य श्रुतज्ञानादेः उपलक्षणाच्चारित्रादे रण्डाकुरण्डाक्षुल्लकादिबहुप्रसङ्गे तदभावत्वात् । अर्हन्नकक्षुल्लकवत् १७ (चल०) चलनं शीलस्य ब्रह्मव्रतस्य ब्रह्मचारिणां तस्याः सङ्गे तन्न तिष्ठतीति भावः १८ (विग्घो०) विघ्नमन्तरायं धर्मस्य श्रुतचारित्रादेः १९ (अरी०) अरिर्निर्दयो रिपुः केषां साधूनां मोक्षपथसाधकानां चारित्रप्राणविनाशकहेतुत्वात् महानरककारागृहप्रक्षेपकत्वाच्चकूलवालुकस्य मागधिकावेश्यावत् २० [दूस०] दूषणं कलङ्कः केषां (आया०) ब्रह्मव्रताद्याचारोपलानाम् २१ आरामः कृत्रिमवनं कस्य कर्मरजसः कर्मपरागस्य । यद्वा कर्म च निविडमोहनीयादि, रश्च कामः, चश्च चौरः, रचं तस्यारामं वाटिका २२ (फलिहोत्ति०) अर्गला यद्वा झम्पकः मोक्षमार्गस्य शिवपथस्य २३ भवनं गृहं दरिद्रस्य २४ (अवियाउइमाउत्ति) अपि च या इमा वक्ष्यमाणाः स्त्रियः एवंविधा भवन्ति (आसिवि०) विव शब्द इवार्थे आशीविषवत् दंष्ट्राविषभुजंगमवत् कुपिताःकोपङ्गता भवन्ति २५(मत्त.) मतंगज उन्मत्तमतंगज इव मदनपरवशा मन्मथविह्वला भवन्ति अभयाराज्ञीवत् २६ (वग्घी०) व्याघ्रीवत् दुष्टहृदयाः दुष्टचित्ताः पालगो मात्रपरमातृमहालक्ष्मीवत् २७ (तण०) तृणच्छन्नकूप इव तृणसमूहाच्छादितान्धवत् अप्रकाशहृदयाः शतकश्रावकभार्यारेवतीवत् २८ (माया०) मायाकारक इव परवञ्चकमृगाधिबन्धक इव उपचारशतबन्धनशतप्रयुक्ताः प्रयोक्त्र्यो वा तत्रोपचारशतानि उपचारिकवचनचेष्टादिशतानि बन्धनानि रज्जुस्नेहानि बन्धनशतानि च तेषां(पओत्ताओत्ति) प्रयोगकर्त्र्यः २९ (आयरि०) अत्रापि च इवार्थे आचार्यसाविधमिवानुयोगकृतसर्मापमिव बहुभिरनेकप्रकारैरनेकपुरुषैर्वा ग्राह्यो ग्रहीतुं शक्यः । यद्वा आर्षत्वात् (अगिज्झत्ति) अग्राह्यः सर्वथाग्रहीतुमशक्यः सद्भाव आन्तरचित्ताभिप्रायो यासां ता बहुग्राह्यसद्भावाः । बहुग्राह्यसद्भावा वा ३० (फुंफु०) फुंफुकः करीषाग्निः कोऽकस्तद्वत् अन्तर्दहनशीलाः पुरुषाणामन्तर्दुःखाग्निज्वालनत्वात् । उक्तंच-" पुत्रश्च मूर्खो विधवा च कन्या, शठं च मित्रं चपलं कलत्रम् । विलासकालेऽपि दरिद्रता च विनाग्निना पञ्च दहन्ति देहम्" ३१ (नगय०) विषमपर्वतमार्गवत् अनवस्थितचित्ता नैकत्रस्थापितान्तःकरणा इत्यर्थःअनङ्गसेनसुवर्णकारजीवस्त्रीवत् यद्वा नग्नकमार्गवत् जिनकल्पिकपथवत् । नैकत्रचित्ताः यद्वा नग्नकमार्गवत् भूतावेष्टिताचारवत्

नैकत्र स्थानचित्ताः३२(अंतोदु०)अन्तर्दुष्टव्रणवत् कुथितहृदयाः
लिन्नजट्टोन्मत्तरामावत् ३३ (किएह०) कृष्णसर्पवत् (अवि०)
विश्वासंकर्तुमयोग्या इत्यर्थः ३४ (संघा०) संहारवत् बहुजन्तु-
क्षयवच्छन्नमायाः प्रच्छन्नमातृकाः ३५ (संज्झ०) सन्ध्याभ्रराग-
वत् मुहूर्तरागाः। तथाविधदुष्टवेश्यावत्-३६ (समुद्द०) समु-
द्रवीचिवत्सागरतरङ्गवच्चलस्वभावाः चञ्चलस्वाभिप्रायाः ३७
(मच्छो०) मत्स्यवद्दुष्परिवर्तनशीलाः महता कष्टेन परिव-
र्तनं पश्चाद्वालयितुं शीलं स्वभावो यासां तास्तया ३८
(वानर०) वानरवत् चलचित्ताः चपलाभिप्रायाः ३९(मच्चु विव)
मृत्युवत् मरणवत् निर्विशेषाः विशेषवर्जिताः ४०(कालोत्ति०)
दुर्भिक्षकाल एकान्तदुःषमाकालो वा यद्वा लोकोक्तो दुष्टसर्प-
स्तद्वत् निरनुकम्पा दयांशवर्जिता कीर्तिधरराजभार्या-
सुकोसलजननीवत् । ४१ (वरु०) वरुणवत् पाशहस्ताः
पुरुषाणामालिङ्गनादिभिः कामपाशबन्धनहेतुहस्तत्वात् ४२
(सलि०) सलिलमिव जलमिव प्रायो नीचगामिन्यः
स्वकान्तनृपनदीप्रक्षेपिका अधमपङ्गुकामिका राज्ञीवत् ४३
[किव०] कृपणवत् उत्तानहस्ताः सर्वेभ्यो मातृपितृबन्धु-
कुटुम्बादिभ्यो विवाहादावादानहेतुत्वात् ४४ (नरओ०)
नरकवत् त्रासनीया दुष्टकर्मकारित्वात् महाभयङ्कराः लक्ष्म-
णासाध्वीजीववेश्यादासीघातिका कुलपुत्रभार्यावत् ४५
[खरो०] खरवत् विष्ठाभक्षकगर्दभवत् दुःशीलाः दुष्टाचाराः
निर्लज्जत्वेन यत्र तत्र ग्रामनगरारण्यमार्गक्षेत्रगृहोपाश्रयचैत्यगृ-
हगर्तवाटिकादौ पुरुषाणां वाञ्छाकारित्वात् । तथाविधवेश्या
दुष्टदासीरण्डिकामुण्डिकादीनामिव ४६ [दुट्ठस्सो०] दुष्टा-
श्ववत् कुलक्षणघोटकवत् दुर्दमाः सर्वप्रकारैर्निर्लज्जीकृता अपि
पुनः पुरुषसंयोगे स्वकामाभिप्रायकर्षणहेतुत्वात् ४७ [बालो]
बालवत् शिशुवत् मुहूर्तहृदयाः मुहूर्तानन्तरं प्रायोऽन्यत्र रागधा
रकवत् कपिलब्राह्मणासक्तदासीवत् ४८ [अंधकार०]कृष्ण-
भूतेष्टादिभवमन्धकारमरुणवरसमुद्रोद्भवतमस्कायं वा त-
द्वत् दुष्प्रवेशाः मायामहान्धकारगहनं येन देवानामपि दुष्प्रवे
शत्वात् ४९ [विस०] विषवल्लीवत् हालाहलविषलतावत्
[अणा०] अनाश्रयणीयाः सर्वथा सङ्गादिकर्तुमयोग्यास्ता-
त्कालप्राणप्रयाणहेतुत्वात् पर्वतकराजस्य नन्दपुत्रीविषकन्या-
वत् ५० [दुग्गाहा इव०] दुष्टग्राहा निर्दयमहामकरादि-
जलजन्तुसेवितावापीवत् । अनवग्राह्या महता कष्टेनापि अप्रवे-
शयोग्याः सुदर्शनश्रेष्ठिवत् ५१ [ठाणभ०] स्थानभ्रष्टः ईश्वरो
ग्रामनगरादिनायकस्तद्वत् । यद्वा स्थानं चारित्रगुरुकुल-
वासादिकं तस्माद्भ्रष्टः ईश्वरश्चारित्रनायकः साधुरित्यर्थ-
स्तद्वत् । यद्वा स्थानं सिद्धान्तव्याख्यानरूपं तस्माद्भ्रष्टः
उत्सूत्रप्ररूपणेन ईश्वरो गणनायक आचार्य इत्यर्थः तद्व
त् । यद्वा स्थानभ्रष्टो दुष्टाचारे रक्त इत्यर्थः ईश्वरः सत्यकीविद्या
धरस्तद्वत् अप्रशंसनीयाः साधुजनैः प्रशंसांकर्तुं योग्या नेत्यर्थः
५२ (किंपाग०) किंपाकफलमिव मुखे आदौ मधुरा महा
कामरसोत्पादिका परं पश्चाद्विपाकदारुणाः ब्रह्मदत्तचक्रिव-
त् ५३ (रित्तमु०) रिक्तमुष्टिवत् पोल्लकमुष्टिकवत् बाललो-
भनीयाः अव्यक्तजनलोभनयोग्या वल्कलचीरीतापसवत् ५४
[मंस०] मांसपेसीग्रहणमिव सोपद्रवा यथा केनापि सामा
न्यपक्षिणा कुतश्चित् स्थानान्मांसपेशीप्राप्तौ तस्य अन्यदुष्ट
पक्षिकृतानेकशरीरपीडाकारिण उपद्रवा भवन्ति तथा रामा-
ग्रहणेऽनेके इह भवे परभवे दारुणा उपद्रवा जायन्ते । यद्वा
यथा मत्स्यानां मांसपेशीग्रहणं सोपद्रवं तथा नराणामपीति
५५ [जलि०] अमुञ्चन्ति अत्यजमानाः [जलियचुम्मिलीवि-
वत्ति]प्रदीप्ततृणपूलिकेव दहनशीलाः ज्वालनस्वभावाः ५६
[अरि०] अरिष्टमिव दुर्लङ्घनीयाः ५७ [कूड०] कूटकार्षाप
ण इवासत्यनाणकविशेष इव कालविसंवादनशीला काल
विघातस्वभावा अकालचारिण्य इत्यर्थः ५८ [चंड०] चण्ड
शील इव तीव्रकोपीव दुःखरक्षिता ५९ [अतिविसाओत्ति०]
अतिविषादा दारुणविषादहेतुत्वात् यद्वा [अतीति] अति
क्रान्तो गतोऽकार्यकरणे विषादः खेदो यासां तास्तया यद्वा
अतीति विषं अतिविषम् आ समन्तात् ददति पुरुषाणां सूरि
कान्तावत् यास्ता अतिविषादाः यद्वा अतीति भृशं दीति ना-
नाविधः स्वादो विषयलाम्पट्यो यासां ता अतिविषादाः अथ
वा अतिविषयात् प्रबलपञ्चेन्द्रियलाम्पट्यात् षष्ठीं नरकभूमिं
यावत् सुसढमातृवत् गच्छन्ति यास्ता अतिविषयगाः प्राकृत-
त्वात् यकारलोपे सन्धिः । यद्वा स्वेन्द्रियविषयाप्राप्तौ अति
विषादा इति । यद्वा अतिवृषं तीव्रं पुण्यं येषान्ते अतिवृषाः
मुनयस्तेषामासमन्तात् वसत्यन्तो बहिश्च कायन्ति यमयन्ति
यम इवाचरन्ति चारित्रप्राणकर्षणत्वेन यास्ताः अति वृषाकाः
यद्वा कायन्ति अग्नयन्ति समितिगृहज्वालनत्वेन यास्ताः अ
तिवृषाकाः यद्वा लोकानामतिवृषे तीव्रपुण्यधने आभृशं चायन्ति
चोरयन्ति यास्ताः अतिवृषाचाः ६० (दुगुंछि) जुगुप्सिकाः जुगु
प्सां कर्तुं योग्याः मुनीनाम् ६१ (दुरु०) दुरुपचाराः दुष्टोप-
चारान्वितो वचनादिविस्तारो यासां तास्तया ६२ अगम्भीरा
गम्भीरगुणरहिताः ६३ (अवि०) अविश्वसनीया विश्रम्भं कर्तु-
मयोग्याः ६४ (अण०) अनवस्थिताः नैकस्मिन् पुरुषे तिष्ठन्ती-
त्यर्थः ६५ (दुक्ख०) दुःखरक्षिता कष्टेन रक्षणयोग्याः यौवनाव-
स्थायाम् ६६(दुक्खपा०) दुःखपालिता दुःखेन पालयितुं शक्या
बालावस्थायाम् ६७(अरइ०)अरतिकराः उद्वेगजनिकाः६८(क
क्क०) कर्कशा इह परत्र कर्कशदुःखोत्पादकत्वात् ६९दढवैरा इह
परत्रदारुणवैरकारणत्वात्७०[रूव०]रूपसौभाग्यमदमत्ताः तत्र
रूपं चार्वाकृतिःसौभाग्यं स्वकीर्तिश्रवणादिरूपं मदोमन्मथजगर्वः
७१[भुय०] भुजगगतिवत् कुटिलहृदयाः ७२ [कंता०] कान्तार
गतिस्थानभूताः कान्तारे दुष्टश्वापदाकुले महारण्ये गतिश्चैका-
कित्वेन गमनं स्थानं चैकाकित्वेन वसनं तयोर्भूतास्तुल्याः दारु
णमहाभयोत्पादकत्वात् ७३ (कुलस०) कुलस्वजनमित्रभेदन-
कारिकाः वंशज्ञातिसुहृद्विनाशजनिकाः ७४ [पर०]परदोष-
प्रकाशिकाः अन्यदोषप्रकटकारिकाः ७५ (कय०) कृतं वस्त्रा-
भरणपात्रादिप्रदत्तं घ्नन्ति सर्वथा नाशयन्तीत्येवं शीलाःकृतघ्नाः
७६ [बलसो०] बलं पुरुषवीर्यं प्रतिसङ्गमसङ्गं वा शोधयन्ति
गालयन्तीत्येवं शीला बलशोधिकाः । यद्वा बलेन स्वसामर्थ्य-
लक्षणेन च निशादौ जारपुरुषादीनां शोधिकास्तच्छुद्धिका-
रिका बलशोधिकाः । यद्वा वलयोरलयोरैक्यादुरशोधिकाःस्वे
च्छया पाणिग्रहणकरणत्वात् धम्मिलस्त्रीवृन्दवत् ७७ (एगं०)
एकान्ते विजने हरणं नेतव्यं पुरुषाणां विषयार्थमेकान्त-
हरणम् यद्वा एकान्ते दूरग्रामनगरदेशादौ स्वकुटुम्बादिजनर-
हिते हरणं तत्र पुरुषाणां विषयार्थं लात्वा गमनमित्यर्थः तत्र
कौलाः वनसूकरतुल्याः यथा सूकरः किमपि सारं कन्दा-
दिकं भक्ष्यं प्राप्य विजने गत्वा भक्षयति तथेमाः ७८ [चंच०]
चञ्चलाश्चपलाः ७९ [जोइभंडो०] ज्योतिर्भाण्डोपरागवत्
अग्निभाजनसमीपरागवत् [मुहरा०] मुखरागविरागा
यथाग्निभाजनसमीपे मुखं रागवद्भवति अन्ते विरागं तथेमाः ।
यद्वा (जोइभंडोवरागाओत्ति) पाठे तु ज्योतिर्भाण्डस्येवो-

परागाः यथा ज्योतिर्भाण्डमग्निभाजनमुपसमीपे रागवद्भवति तथेमाः वस्त्रादिभिरुप समीपे रागवत्यो भवन्तीत्यर्थः ८० [अवियाइंति] अपि चेति अभ्युच्चये आ इति वाक्यालंकारे [तओत्ति] ताः स्त्रियः [अंतर०] अन्तरङ्गसङ्गशतमभ्यन्तरविघटनशतम् अस्यापेक्षयायात पुरुषस्य परस्परं मैत्र्यादिविनाशहेतुत्वात् । यद्वा अन्तर्मध्ये [रंगत्ति] पुरुषाणां ब्रह्मव्रतचारित्रादिरागस्तस्य भङ्गशतं तस्य विघ्नहेतुत्वात् ८१(अरज्जु) अरज्जुकः पाशःरज्जुकं विना बन्धनमित्यर्थः ८२ [अदा] अदारु काष्ठादिरहिता अटवी कान्तारं यथा दारुका अटवी मृगतृष्णाहेतुर्भवति तथेमाः यथा काष्ठादिरहिता अटवी कदापि न ज्वलति यथेयमपि पापं कृत्वा न ज्वलति न पश्चात्तापं करोतीत्यर्थः वृषभकलङ्कदात्रीश्रावकभार्यावत् । ८३ [अणाल०] न आलस्यमनुत्साहो ऽनालस्यं तस्य निलयः अकार्यादौ सादरं प्रवृत्तिहेतुत्वात् ८४ [अइक्खवेयरणीत्ति.] ईक्षदर्शनाङ्कनयोरिति वचनात् अनैक्षवैतरणी अदृश्यवैतरणी परमाधार्मिकविकुर्वितनरकनदी तत्सङ्गे तदवाप्तिहेतुत्वात् अतीक्ष्णवैतरणी वा ८५ [अणा०] अनामिको नामरहितो व्याधिरसाध्यरोग इह परत्र तत्कारणत्वात् ८६ [अविओ०] न वियोगः पुत्रमित्रादिविरहः अवियोगः विप्रलापः तीव्रखेदः ८७ अरुक् रोगरहित उपसर्गः [अरु०] यद्वा आर्षत्वाद्धकारलोपे अरूपो रूपरहित उपसर्ग उत्पातः ८८ [रइ०] रतिः कामप्रिया विद्यतेऽस्येति रतिमान् कन्दर्पोऽयमिति ८९(चित्त विब्भम) चित्तभ्रमकारणम् यद्वा रतिमान् सुखदायी मनोभ्रमो मनोविकारः ९०[सव्वंग०] सर्वाङ्गगः सर्वशरीरव्यापीदाहः ९१ [अणब्भया वज्जासणीति] अनभ्रका अभ्ररहिता वज्राशनिर्विद्युत् । यद्वा इयं स्त्री [असणीत्ति] अशनिर्विद्युत् किंभूता अनभ्रका मेघरहिता वा पुनः किंभूता वज्रा वज्रतुल्या इत्यर्थः दारुणविपाका [अप्पसूया वज्जासणीत्ति] पाठे अप्रसूता अपत्यजन्मरहिता [वज्जेत्ति] वर्ज्या सुन्दराकारा एवंविधा रामा [असणि०] अशनिर्विद्युद्वालानां नरकादौ दारुणदहनहेतुत्वात् "अप्पसूयावज्जासुणीति" पाठे तु अप्रसूता नवयौवना परिणीता अपरिणीता वा सालङ्कारा अनलङ्कारा वा गुणाढ्या अगुणाढ्या वा एवंविधा रामा (सुणीति) हट्टकिकाशुनीवत् मण्डलीवत् [वज्जेति] वर्ज्या सर्वथा साधुभिर्मोक्षं काङ्क्षद्भिः ब्रह्मचारिभिश्चतुर्थव्रतरक्षां काङ्क्षद्भिर्वर्जनीयेत्यर्थः । कायवाङ्मनोभिरिति ९२ [असलिलप्पवाहोत्ति०] अजलप्रवाहः "असलिलप्पलावोत्ति" पाठान्तरम् । अजलप्लावः जलं विना-ऽप्लुतिरित्यर्थः ९३ [समुद्दरओत्ति] समुद्रवेगः केनापि धर्तुमशक्यत्वात् 'समरूरओत्ति' पाठे तु सम्यगरूढं यस्मात्स समरूढः एवंविधः [रओत्ति] वेगः परमस्नेहवतां बान्धवानां परस्परं स्त्रीकलहे सति गृहारूढकरणहेतुत्वात् भद्रातिभद्राख्यौ श्रेष्ठिपुत्राविव ९४ ॥

अवि याइं तासिं इत्थियाणं अणेगाणी नाम निरुत्ताणि पुरिसे कामरागपडिबद्धं नाणाविहेहिं उवायसयसहस्सेहिं वहबंधणमाणयंति पुरिसाणं नो अन्नो एरिसो अरी-अत्थि ओत्ति नारिओ तंजहा नारी समाननराणं अरिओ नारिओ १ नाणा विहेहिं कम्मेहिं सिप्पयाइहिं पुरिसे मोहंतित्ति महिलाओ २ पुरिसे मत्ते करंतित्ति पमयाओ ३ महंतं कलिजणयंतित्ति महिलियाओ ४ पुरिसे हावभावमाईहिं रमंतित्ति रामाओ ५ पुरिसे अंगाणुराए करंतित्ति अंगणाओ ६ नाणाविहेसु जुद्धभंडणसंगामाडविसु मुहाणगिन्हणसीउन्हदुक्खकिलेसमाईसु पुरिसे लालयंतित्ति ललणाओ ७ पुरिसे जोगनिओएहिं वसे ठावंतित्ते जोसियाओ ८ पुरिसे नाणाविहेहिं भावेहिं वन्नंतित्ति वणियाओ ९ काइ पमत्तभावं काइ पयणं सविब्भमं काइ सससंसासिव्व ववहरंति काइ सत्तुव-रोरो इव काइ पयएसु पणमंति काइ उवणएसु उवणमंति काइ कोउय नमंतिओ काओ सुकडक्खनिरिक्खिएहिं सविलासमहुरेहिं उवहासिएहिं उवगाहिएहिं उवसद्देहिं गुरुगदरिसणेहिं भूमिलिहणविलिहणेहिं च आरुहणनट्टणेहिं च वालयउवगुहणेहिं च अंगुलिफोडणथणपी-लणकडितडजायणाहिं तज्जणाहिं च अवि याइं ताओ पासोव्व वसिउं जे पंकुव्वखुप्पिउं जे मच्चुव्व मरिउं जे अगणिव्व डहिउं जे असिव्व छिज्जिउं जे ॥

(अवियाइंति) पूर्ववत् [तासिं इति] तासामुक्तवक्ष्यमाणानां स्त्रीणामधमाधमानां दासीकुरण्डादीनामनेकानि विविधप्रकाराणि नामनिरुक्तानि नामपदभञ्जनानि भवन्ति पुरिसे इत्यादि यावत् [नारीओत्ति] खण्डयति कथं ना-आ-अरि- इति ना इति नानाविधैरुपायशतसहस्रैः कामरागप्रतिबद्धं पुरुषं बधबन्धनं प्रति, आ-इति आणयन्ति प्रापयन्ति [अरीत्ति] पुरुषाणां च नान्यदृशः अरिः शत्रुरस्तीति नार्य्यः [तंजहत्ति] तत्पूर्वोक्तं यथेति दर्शयति नारीति [तन्दु०] [नार्यादिशब्दानां व्युत्पत्तयस्तत्तच्छब्दे द्रष्टव्याः][काइपमत्तभावंति] काश्चित् कामिन्यः प्रकर्षेण मत्तभावमुन्मत्तभावं व्यवहरन्ति स्वचेष्टां दर्शयन्तीत्यर्थः । क इव स्वासीव स्वासरोगीवत् । पुरुषाणां स्नेहभावोत्पादनार्थं [काईस०] काश्चित् शत्रुवत् प्रवर्तयन्ति मारणार्थं मर्मस्थानग्रहणेन । यद्वा स्वभर्त्रादीनां भयोत्पादनार्थं रिपुवत्प्रवर्तयन्ति [रोरो] काश्चित् कामतृष्णातृषिताः रोर इव रङ्क इव रङ्कपुरुषाणामपि पादयोः पादान् वा प्रणमन्ति लगन्तीत्यर्थः । [काईउव०] काश्चित् उपनयनैर्नृत्यप्रकारैरुपनमन्ति स्वसकलाङ्गादिदर्शनार्थम् (काईकोउत्ति०) काश्चित् कौतुकं वचननयनादिभवं कृत्वा विधाय नमन्ति नराणां हास्याद्युत्पादनार्थम् । काओ इति पदमग्रेपियोज्यम् (सुकडक्खनिरक्खिएहिंति) काश्चित् सुकटाक्षनिरीक्षितैः सुष्ठु नेत्रविकार-निरीक्षणैर्बालानापातयन्तीति विशेषः तैः काश्चित् पुरुषानामोहयन्ति इति (उपहसिएहिंति.) उपहसितैः काश्चित् हास्य-चेष्टाकरणैः कामिनां हास्यमुत्पादयन्तीति (उवग्गहिएहिंति) उपग्रहीतानि पुरुषस्यालिङ्गनैः कान्तनयनालिङ्गग्रहणकरग्रहणादीनि तैः काश्चित् नराणां स्वप्रेमभावं दर्शयन्तीति (उवसद्दिएहिंति) उपशब्दानि सुरतावस्थायां बलबलायमानादीनि शब्दकरणानि प्रच्छन्नसमीपशब्दकरणानि वा तैः काश्चित् कामिनां कामरागं प्रकटयन्तीति (गुरुगदरिसणेहिंति) गुरुकाणि च प्रौढानि पयोधरनितम्बादीनि स्थूलोच्चत्वात्सुन्दराणि वा यानि दर्शनानि च आकृतयः तानि गुरुकदर्शनानि तैर्दूरस्था एव काश्चित् कामिनां स्ववशं कुर्वन्तीति । यद्वा [गु] इति गुह्यप्रकाशनेन पुरुषं पातयन्ति । यद्वा गु इति गुरुं स्वजनकभर्त्रादिकम-

पि विप्रतार्यकार्ये प्रवर्तयन्तीति (१) रु इति रोदनकरणेन पुरुषं सस्नेहं कुर्वन्ति (२) ग इति स्वपितुर्गृहगमनादिप्रस्तावे पुरुषमत्यन्तरागवन्तं कुर्वन्तीति (३) द इति दर्शनेन रक्तकृष्णादिदन्तदर्शनेन कामिनो मोहयन्तीति (४) रि इति संभाषणे रे मां मुञ्च रे मां मा कदर्थयेत्यादिकथनेन कुरामाः पुरुषं सकामं कुर्वन्तीति आर्षत्वात् रि इति । यद्वा अरि इति रतिकलहे अरे मया सह मा कुरु उपहासमित्यादि रतिकलहकरणेन पुरुषं क्रीडयन्तीति आर्षत्वात् अरि इति (५) स इति अन्योक्तश्रृङ्गारगीतादिकशब्दकरणेन साधूनपि सकामान्कुर्वन्तीति (६) ण इति सकज्जलकविकारसजलाभ्यां नेत्राभ्यां पुरुषं सकामं स्ववशंगमं स्वकार्यकर्तारमपराधभोक्तारं कुर्वन्तीति (७) गुरुगदरिशनैरिति । (भूमिलिहण विलिहणेहिंचेति) भूमिलिखनानि भूमौ पदादिनाऽक्षरलेखनानि विलिखनानि विशेषतो रेखास्वस्तिकादिकरणानि तैः स्वगुह्यं पुरुषान् ज्ञापयन्तीति भूमिलिखनविलिखनैरिति चकारोऽत्र समुच्चयार्थः (आरुहणनट्टणेहिंचेत्ति) आरोहणानि वंशाग्रादिचटनानि नर्तनानि भूमौ नृत्यकरणानि तैरारोहणनर्तनैः पुरुषादिकमाश्चर्यवन्तं कुर्वन्तीति (बालयउवगूहणेहिंचेति) बालका मूर्खाः कामिन इत्यर्थः तेषामुपगूहनानि प्रच्छन्नरक्षणादीनि तैर्बालकोपगूहनैः कुरण्डाः स्वकामेच्छां पूरयन्तीति । यद्वा बालकाः केशकलापास्तैरुपगूहनानि रचनाः स्वच्छवस्त्राच्छादितादीनि तैर्मन्मथग्रस्तानधमाधमान् स्ववशं कृत्वा बलीवर्दवत् वाहयन्तीति । च शब्दात्कपिवन्नामयन्ति अश्ववद्वारयन्ति श्रेणिकभार्याधनश्रीराज्ञीवत् । स्वार्थप्राप्तौ प्राणत्यागमपि कुर्वन्तीति (अंगुलि०) अङ्गुलीस्फोटनानि झाटिकाकरणानि । यद्वा अङ्गुलीनां परस्परं ताडनानि । स्तनपीडनानि कराभ्यां पयोधरचापनानि हस्ताभ्यां कुचमर्दनानि वा कटितटयातनानि श्रोणिभागपीडनानि कराभ्यां वक्रगत्या वा तैः कामिनां चित्तान्यान्दोलयन्तीति (तज्जणहिंचेति) तर्जनानि अङ्गुलिमस्तकतृणादिचालनानि तैर्मन्मथपीडामुत्पादयन्ति कामिनां च शब्दाडम्बरनेपथ्यकरणैराभरणशब्दोत्पादनैः सविलासगत्या चतुष्पथादौ प्रवर्तनैरित्याद्यनेकप्रकारैर्नरान् वृषभतुल्यान् कुर्वन्त्यतः संयमार्थिभिः साधुभिरासां सङ्गस्त्याज्य इति । तथा (अवियाइंति) पूर्ववत् "ताओपासोवववसिउंजे" इति प्राकृतत्वाल्लिङ्गव्यत्ययः । या कुरण्डादयः स्त्रियः सन्ति जगति [ताओत्ति] ताः पुरुषान् पाशवत् नागपाशवागुरादिबन्धनवत् वसितु धातूनामनेकार्थत्वात् बन्धितुं वर्तन्ते इह परभवे नराणां बन्धनकारणत्वात् [पंकुव्वखुप्पिउंजेत्ति] ताओत्ति अत्रापि अनुवर्तते याः कुटिलादयः सन्ति ताः नराणां पङ्कवत् । अगाधा इव बहुलसमुद्रादिकर्दमवत् क्षपितुं वर्तन्ते [मच्चुव्वमरिउंजेत्ति] याः स्वैरिण्यादयः सन्ति ताः नराणां मृत्युवत् कृतान्तवत् मारयितुं मारणार्थमित्यर्थः प्रवर्तन्ते ।.[अगणिव्वहिंउंजेत्ति] या जगति गणिकादयः सन्ति ताः कामिनामग्निवद्दग्धुं ज्वालयितुं परिभ्रमन्ति [असिव्वच्छिज्जिउंजेत्ति] या मृगाक्षवामाक्षतरुणी परिव्राजिकादयः सन्ति ताः कौटिल्यकरण्डाः साधूनपि असिवत्खड्गवच्छेत्तुं द्विधाकर्तुमुत्सहन्ते ।

अथ स्त्रीवर्णनं पद्येन वर्णयति यथा—

असिमसिसारित्थीणं, कंतारकवाडचारयसमाणं ।
घोरनिउरंबकंदर, चलंतबीभच्छभावाणं ॥ १ ॥

नारीणां सर्वथा विश्वासो न विधेयः । किंभूतानाम् असिमसीसदृशीनां करवालकज्जलतुल्यानाम् । अयमाशयः यथा खड्गः पाणिकृततरान्नरान्निर्दयतया छेदयति तथा अनार्या नार्योऽपि नरानिह परत्र दारुणदुःखोत्पादनेन छेदयन्ति । यथा च कज्जलं स्वभावेन कृष्णमस्य श्वेतपत्रादिसंगमे सति तस्य कृष्णत्वं जनयति,तथोन्मत्तनारी स्वभावेन कृष्णा दुःष्टान्तःकरणत्वात्तत्संगमे उत्तमकुलोत्पन्नानामुत्तमानामपि कृष्णत्वमुत्पादयति यशोधनक्षयराजविडम्बनादिहेतुत्वात् । पुनः किंभूतानां कान्तारकपाटचारकसमानाम् अरण्यकपाटकारागृहतुल्यानाम् । अयमाशयः। यथा गहनं वनं व्याघ्राद्याकुलं जीवानां भयोत्पादकं भवति तथा नराणांनार्योपि भयं जनयन्ति धनजीवितादिविनाशहेतुत्वेनेति यथा प्रतोल्यां कपाटे दत्ते केनापि गन्तुं न शक्यते तथा नरे नारीकपाटहृदये दत्ते सति केनापि कुत्रापि धर्मवनादौ गन्तुं न शक्यते । यथा च जीवानां कारागृहं दुःखोत्पादकं भवति तथा नराणां नार्योपीति । पुनः किंभूतानां (घोरनि०) घोरा रौद्राः प्राणनाशहेतुत्वात् । निकुरम्बं घनं अगाधमित्यर्थःयत्कामिति जलं तस्य दरो भयं यस्माद्भावात्साङ्कतपुराधिपदेवरतिराजस्येव स निकुरम्बकन्दरः । कमिति अव्ययशब्द उदकवाचकः । चलन् पुरुषं २ प्रति भ्रमन् बीभत्सो भयङ्करः इह परत्र महाभयोत्पादकत्वादेवंविधो भाव आन्तरमायावक्रस्वभावो यासां ता घोरनिकुरम्बकन्दरचलद्बीभत्सभावास्तासां घोरभावानाम् ॥ १ ॥

दोससयगग्गरीणं, अजससयविसप्पमाणहिययाणं ।
कइयवपन्नत्तीणं, ताणं अन्नायसीलाणं ॥ २ ॥

दोषशतगर्गरिकाणां दोषाः परस्परकलहमत्सरगालिप्रदानमर्मोद्धाटनकलङ्कप्रदानजलपनशापप्रदानस्वपरप्राणघातचिन्तनादयस्तेषां शतानि तेषाम् । गर्गरीका भाजनविशेषास्तासां दोषशतगर्गरिकाणाम् [अजस०] न यशःशतानि अयशः शतानि तेषु विसर्पद्विस्तारं गच्छद्धृदयं मानसं यासां ताः अयशः शतविसर्पद्धृदयास्तासाम। तथा [कइयवत्ति [कैतवानि कपटानि नेपथ्यभाषामार्गगृहपरावर्त्तादीनि [पन्नत्तीत्ति] प्राज्ञाप्यन्ते याभिस्ताः कैतवप्रज्ञप्तयः यद्वा कैतवानां दम्भानां प्रज्ञप्तयः ज्ञप्तयो ज्ञानानि कमलश्रेष्ठिसुतापाद्मिनीवद्यासु ताः कैतवप्रज्ञप्तयः । यद्वा कैतवेषु प्रज्ञाया बुद्धेराप्तिरादानं यासां तास्तासां कैतवप्रज्ञप्तीनाम् । तथा [ताणंति] तासां नारीणां अज्ञातशीलानां पण्डितैरप्यज्ञातस्वभावानाम् । यदुक्तं- " देवाणदाणवाणं, मंतं निमंतनिउणा जे । इत्थीचरियम्मि पुणो, ताण वि मंता कहं नट्ठा १ जालंधरेहिं भूमिहरेहिं विविहेहिं अंगरक्खेहिं । निवरक्खियावि लोए, रमणी यब्भमग्गाय २ मच्छपयं जलमज्झे आगासे पंखियाण पयपंती । महिलाण हिययमग्गो, तिन्नि वि लोए न दीसंति ३" इति यद्वा न ज्ञातं नाङ्गीकृतं शीलं ब्रह्मस्वरूपं याभिस्ता अज्ञातशीलास्तासाम् । यद्वा नञः कुत्सार्थत्वात्कुत्सितं ज्ञातं शीलं साध्वीनां याभिः परिव्राजिकायोगिन्यादिभिस्ता अज्ञातशीलास्तासां मुनिवरैः प्रसङ्गैकान्तजलपनैकत्रवासविश्वाससहचलनादिव्यापारो वर्जनीय इति ॥ २ ॥

अन्नं रयंति अन्नं, रमंति अन्नस्स दिंति उल्लावं ।
अन्नो कडयंतरिओ, अन्नो पडयंतरे ठविओ ॥ ३ ॥

छिन्न्यादिपुरुषसंभवे अन्यं स्वभावसमीपस्थं नरं रञ्जयन्ति अर्द्धवीक्षणादिना कामरागवन्तं कुर्वन्तीत्यर्थः । पल्ली-

पतिलघुभ्रातरं प्रति अगडदत्तश्रमिदनमञ्जरीवत् । यद्वा स्वकुशीलत्वं केनापि ज्ञाते सति (अन्नं रयंतित्ति) अन्यद्विष भक्षणकाष्ठभक्षणादिकं रचयन्ति कपटेन निष्पादयन्ति । यद्वा जारस्य स्वान्तःकरणज्ञापनाय [अन्नंरयंतित्ति] अन्यदात्मव्यतिरिक्तं तृणतन्तुदण्डकादिकं रदन्ति उत्पाटनं कुर्वन्तीत्यर्थः । रद विलेखने इति विलेखनमुत्पाटनमिति । यद्वा अन्यं रयन्तीति अन्यं स्वकान्तव्यतिरिक्तं पुत्रभ्रातृकान्तमित्रादिकं प्रति रामा अधमकामाः रय गतौ खु गतौ वा रयन्ते रवंति वा गच्छन्ति । तथा [अन्नं रमंतित्ति] अन्यं स्वकान्तव्यतिरिक्तं नरं रमन्ते मैथुनतत्पराः क्रीडयन्तीत्यर्थः पाताळसुन्दरीवत् । द्यूतादिप्रकारेण क्रीडयन्ति वा [अन्नस्सदिंति उल्लावंति] अन्यस्यो क्तव्यतिरिक्तस्य ददति प्रयच्छन्ति उल्लापं वचनं बोलरूपम् । यद्वा अनेक नरपरिवृता अपि अन्यस्य नरस्य मार्गादिगच्छतः स्थितस्य वा उत्प्राबल्येन लापं मन्मथोद्दीपनशब्दं ददतीति । उल्लापयन्ति पाठे तु कामिनरडिम्भादिसंभवे सति उन्मत्ता कुरामाः अन्यस्मै ददति उल्लातं प्रबलपादप्रहारमित्यर्थः । तथा अन्यः कश्चिद्बलीवर्दरूपः कटान्तरितः कटान्तर्वर्ती प्रच्छन्नक्षितो भवतीति । तथा अन्यस्तत्कटाक्षवाणसस्नेहेन ग्लानीकृतः । पटकान्तरे वस्त्रविशेषान्तरे स्थापितो भवेत् ग्लानवत् इति । ३ ।

गंगाए वालुयाए, सागरजलं हिमवओय परिमाणं ।
उग्गस्स तवस्स गइ, गब्भुप्पत्तिं च विलयाए ॥ ४ ॥
सिंहे कुंडबुयारस्स, पुट्टलं कुक्कुहाइयं अस्से ।
जाणंति बुद्धिमंता, महिलाहिययं न याणंति ॥ ५ ॥

गङ्गायां वालुकां वालुकणान्सागरे समुद्रे जलं जलपरिमाणमित्यर्थः । हिमवतो महाहिमवन्नगस्य परिमाणमुर्ध्वाधस्तिर्यकूपरिधिप्रतरघनप्रमाणम् । उग्रस्य तीव्रस्य तपसो गतिं फलप्राप्तिरूपां गर्भोत्पत्तिं च (वियापत्ति) वनिताया नार्याः सिंहे कुंडबुयारमिति रूढि गम्यं (पुट्टलंति) जठरोद्भवं (कुकुहाइयंति) गीतकाले शब्दविशेषमश्वघोटके जानन्ति अवगच्छन्ति बुद्धिमन्तः प्रज्ञावन्तः महिलायाः कूटकपटलोहपरवञ्चनपरायाः प्रबलमन्मथाग्निधगधगायमानायाः अतर्कितानुच्चैः चञ्चलितकलकण्ठोद्गच्छदुद्गीयमानमधुरगेयध्वनिमूर्गीकृतमुनिवरायाः ललाटे पट्टतटघटितघनश्रीखण्डतिलकचन्द्रचकोरीकृतचतुरायाः पीनपयोधरपीठलुठन्निर्मलामलकस्थूलमुक्ताफलहारश्वेतदलविचलजंगमगतविवेकचैतन्यकृतानेकपाठिक-नायाः हृदयं गूढान्तः करणं न जानन्ति न सम्यगवगच्छन्तीति । उक्तंच " स्त्रीजातौ दाम्भिकता, भीरुकता भूयसी वणिग्जातौ । रोषः क्षत्रियजातौ, द्विजातिजातौ पुनर्लोभः ॥१॥ न स्नेहेन न विद्यया न च धिया रूपेण शौर्येण वा, नैष्र्यावादभयार्थदानविनयक्रोधक्षमामार्दवैः । लज्जायौवनभोगसत्यकरुणासत्वादिभिर्वा गुणैः गृह्यन्ते न विभूतिभिश्चललना दुःशीलचित्ता यतः " ॥ २ इति ।

एरिसगुणजुत्ताणं, ताणं कइयव्व संठियमणाणं ।
न हु भे वीससियव्वं, महिलाणं जीवलोगम्मि ॥

ईदृशगुणयुक्तानामुक्तवक्ष्यमाणलक्षणान्वितानां तासां नारीणां कपिवद्वानरवत्संस्थितमनसां नैव भवद्भिः विश्वसितव्यं महिलानां जीवलोके इति ॥ ६ ॥

निब्भयं च खलयं, पुप्फेहिं विवज्जियं च आरामं ।
निद्दुद्धियं च धेणुं, लोए वि अतिल्लियं पिंडं ॥ ७ ॥

यादृशमिति गम्यते निर्धान्यकं धान्यकणविवर्जितं चारामं तादृशं तरुणीमण्डलं शुभभावनाकुसुमरहितत्वात् । यादृशा निर्दुग्धिका दुग्धरहिता धेनुर्गौस्तादृशाऽऽर्यप्रवर्तिनीधर्मध्यानदुग्धाभावात्तथा लोके अपि शब्दः पूरणार्थे यादृशं (अतिल्लियंति) सर्वथा तैलांशरहितं पिण्डं खलखंण्डं तादृशं महिलाव्याघ्रीमण्डलं परमार्थेन स्नेहतैलविवर्जितत्वात् । ७ ।

जेणंतरेणलोय--णाणि निमिसंति तेण य वियसंति ।
तेणंतरे वि हिययं, चित्तसहस्साउलं होइ ॥ ८ ॥

स्त्रीणां येन परमवल्लभेन सर्वार्थसंप्राप्तिकारकेणान्तरेण विना लोचनानि प्रफुल्लनेत्राणि तत्क्षणे निमिषन्ति संकुचितभावं गच्छन्तीत्यर्थः च पुनस्तेनैव परमवल्लभेन स्वार्थप्राप्त्यकारकेणान्तरेण विना विकसन्ति प्रफुल्लनेत्राणि भवन्तीत्यर्थः । तेणंतरे इति प्राकृतत्वात्तृतीयार्थे सप्तमी अपि शब्द एवार्थे तथा कुलस्त्रीणां हृदयं कदाचित्स्ववल्लभे प्रवर्तते स्ववल्लभे सत्यपि कदाचित्तासां चित्तं स्वमानसं सहस्राकुलं स्वकान्तव्यतिरिक्तपुरुषान्तरसहस्रेषु आकुलं मन्मथभावेन परिभ्रममाणं भवतीत्यर्थः । शाकिनीवत् । अतो मुनिवरैरत्नत्रयरक्षणपरैर्मुक्तगृहारम्भैरासां कुरण्डमुण्डीदासीयोगिन्यादीनां यथा कथंचित्परिचयो न कार्य इति । अस्या अन्यदपि व्याख्यान्तरं सद्गुरुप्रसादात्कार्यमिति ॥ ८ ॥ तन्दु० ॥

(१२) स्त्रीणामशुचित्वं यथा—

"मंसं इमं मुत्तपुरीसमीसं, सिंहाणखेलाण य निज्झरंतं । एवं अणिच्चं किमिआण वासं, पासं नराणं मइबाहिराणं " इत्यादि—धर्म० ।

सर्वस्यापकर्षवत्वं यथा—

नो रक्खसीसु गिज्झि—ज्जा गंडवत्थासुणेगचित्तासु ।
जाओ पुरिसं पलोभित्ता,खेलंति जहाव दासेहिं ।१८।

नो नै वराक्षस्य इव राक्षस्यः स्त्रियस्तास्तु यथा हि राक्षस्यो रक्तसर्वस्वमपकर्षन्ति जीवितं च प्राणिनामपहरन्त्येवमेताअपि तत्त्वतो हि ज्ञानादीन्येवं जीवितं स्वार्थं च तानि चताभिरपन्हियन्त एव तथा च हारिलः " धातोऽग्नो दहति हुतभुग्देहमेकं नराणां, मत्तो नागः कुपितभुजगश्चैकदेहं तथैव । ज्ञानं शीलं विनय विभवौदार्यविज्ञानदेहान्सर्वानर्थान् दहति वनिता मुष्मिकानैहिकांश्च " (गिज्झिज्जत्ति) गृद्धचेदभिकाङ्क्षावान् भवेत् कीदृशीषु (गंडवत्यासुत्ति) गण्ड गण्ड इह चोपचितपिशितपिण्डरूपतया गलत्पतिरुधिरार्द्रतासंभवाच्च तदुपमत्वाद्गण्डे कुचावुक्तौ । ते वक्षसि यासां तास्तथाभूतास्तासु वैराग्योत्पादनार्थं चैवमुक्तम् । तथा अनेकान्यनेकसङ्ख्यानि चञ्चलतया चित्तानि मनांसि यासां तास्तासु अनेकचित्तासु आह च " अन्यस्याङ्के ललति विशदं चान्यमालिङ्ग्य शेते, अन्यं वाचा वपति हसयत्यन्यमन्यं च रौति । अन्यं दृष्टि स्पृशति कशति प्रोर्णुते चान्यमिष्टं,नार्यो नृत्यत्तडित इव धिक् चञ्चलावाविकाश्च " तथा (जाउत्ति) याः पुरुषं मनुष्यं कञ्चनमपीति गम्यते प्रलोभ्यत्वमेव शारत्वमेव च प्रीतिकृदित्यादिकाभिर्वाग्भिर्विप्रतार्य क्रीडन्ति (जहावत्ति) वा शब्दस्यैवकारार्थत्वाद्यथैव दासैः पद्याऽऽगच्छ मा वद त्वं मायासीरित्यादिविवक्षितप्रभृतिक्रीडाभिर्विलसन्तीति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥

पुनस्तासामेवातिहेयतां दर्शयन्नाह ।

नारीसु नो पगिज्झिज्जा, इत्थिविप्पयहे अणगारे ।

धम्मं च पेसलं नच्चा, तत्थ ठविज्ज भिक्खुमप्पाणं ॥१७॥

नारीषु नो नैव प्रगृद्ध्येत प्रशब्द आदिकर्मणि ततो गृद्धिमारम्भेतापि न। किं पुनः कुर्यादिति भावः (इत्थीविप्पजहियत्ति) स्त्रियो विविधैः प्रकारैः प्रकर्षेण च जहाति त्यजति इति स्त्रीविप्रजह उणादयो बहुलमिति बहुलवचनाच्च । यद्वा (इत्थियत्ति) स्त्रियो (विप्पजहेत्ति) विप्रजह्यात् पूर्वत्र नारीग्रहणान्मनुष्यस्त्रिय एवोक्ता इह च देवतिर्यक्संबन्धिन्योपि त्याज्यतयोच्यन्त इति न पौनरुक्त्यमुपदेशत्वाद्वा । अणगारः प्राग्वत्। उत्त० ८ अ०॥

(स्त्रीणां दुर्ग्राह्यहृदयत्वम् ' इत्थिरज्ज ' शब्दे)

[१३] स्त्रीणां बन्धकारणत्वं-यथा——

वाउव्वं जालमच्चेति पिया लोगंसि इत्थिओ ८ ॥
इत्थिओ जे ण सेवंति आइमोक्खा हु ते जणा ॥
ते जणा बंधणुम्मुक्का, नावकंखंति जीवियं ॥ ९ ॥

वायुर्यथा सततगतिरस्खलिततयाऽग्निज्वालां दहनात्मिकामत्येति अतिक्रामति पराभवति न तया पराभूयते एवं लोके मनुष्यलोके हावभावप्रधानत्वात्प्रिया दयितास्तत्प्रियत्वाच्च दुरतिक्रमणीया अत्येत्यतिक्रामति न ताभिर्जीयते तत्स्वरूपावगमात्तज्जयविपाकदर्शनाच्चेति । तथा चोक्तम् ॥ स्मितेन भावेन मदेन लज्जया, पराङ्मुखैरर्द्धकटाक्षवीक्षितैः। वचोभिरीर्ष्याकलहेन लीलया, समस्तभावैः खलु बन्धनं स्त्रियः॥ १ ॥ स्त्रीणां कृते भ्रातृयुगस्य भेदः, संबन्धिभेदे स्त्रिय एव मूलम् । अप्राप्तकामा बहवो नरेन्द्रा, नारीभिरुत्सादितराजवंशाः ॥ २ ॥ इत्येवं तत्स्वरूपं परिज्ञाय तज्जयं विधत्ते नैताभिर्जीयत इति स्थितम्। अथ किं पुनः कारणं स्त्रीप्रसङ्गाश्रवद्वारेण शेषाश्रवद्वारोपलक्षणं क्रियते न प्राणातिपातादिनेति । अत्रोच्यते केषांचिद्दर्शनिनामङ्गनोपभोग आश्रवद्वारमेव न भवति । तथा चोचुः ।"न मांसभक्षणे दोषो, न मद्ये न च मैथुने ।प्रवृत्तिरेषा भूतानां, निवृत्तिस्तु महाफला" ॥ इत्यादि तन्मतव्युदासार्थमेवमुपन्यस्तमिति । यदि वा । मध्यमतीर्थकृतां चतुर्याम एव धर्म इह तु पञ्चयामो धर्म इत्यस्यार्थस्याविर्भावनायानेनोपलक्षणमकारि। अथवा। पराणि व्रतानि सापवादानीदं तु निरपवादमित्यस्यार्थस्याविर्भावनाय प्रकटनायैवमकारि । अथवा । सर्वाण्यपि व्रतानि तुल्यानि एकखण्डेन सर्वविराधनमिति कृत्वा येन केनचिन्निर्देशो न दोषायेति । [इत्थिओ इत्यादि] ये महासत्त्वाः कटुविपाकोऽयं स्त्रीप्रसङ्ग इत्येवमवधारणतया स्त्रियः सुगतिमार्गार्गलाः संसारवीथीभूताः सर्वाविनयराजधान्यः कपटजालशताकुला महामोहनशक्तयो न सेवन्ते न तत्प्रसङ्गमभिलषन्ति ते एवंभूता जना इतरजनातीताः साधवः आदौ प्रथमं मोक्षोऽशेषद्वन्द्वो परमरूपो येषान्ते आदिमोक्षाः। हुरवधारणे। आदिमोक्षा एव तेऽवगन्तव्याः। इदमुक्तं भवति सर्वाविनयास्पदभूतः स्त्रीप्रसङ्गो यैः परित्यक्तस्त एवादिमोक्षाः प्रधानभूतमोक्षाख्यपुरुषार्थोद्यताः । आदिशब्दस्य प्रधानवाचित्वान्न केवलमुद्यतास्ते जनाः स्त्रीपाशबन्धनोन्मुक्ततयाऽशेषकर्मबन्धनोन्मुक्ताः सन्तो नावकाङ्क्षन्ति नाभिलषन्ति असंयमजीवितमपरमपि परिग्रहादिकं नाभिलषन्ति । यदि वा परित्यक्तविषयेच्छाः सदनुष्ठानपरायणा मोक्षैकताना जीवितं दीर्घकालजीवितं नाभिकाङ्क्षन्ति इति ॥ ९ ॥ सूत्र० २ श्रु० १५ अ.

नारीस्नेहे दुःखं यथा "नारीनेहाणुगया, गाणे नसीलं कुलं धणं धन्नं। दाणं पाणंन गुणे,गुरुवयणं कुणइ गमणंपि"दर्श०।

(१४)स्त्रीसंसर्गश्चावश्यम्परित्याज्यस्तथा च ।
वशीकुर्वन्ति ये लोके, मृगान् दर्शनतन्तुना । संसर्गवागुरान्विस्ते, स्त्रीव्याधाः किन्न कुर्वते" पंचा० १० विव० ।

स्त्रीसंसर्गपरित्यागे कारणमाह ।

जहा कुक्कुडपोयस्स, निच्चं कुललओ भयं ।
एवं खु बंभयारिस्स, इत्थीविग्गहओ भयं । ५४ ।

यथा कुक्कुटपोतस्य कुक्कुटचेल्लकस्य नित्यं सर्वकालं कुललतो मार्जाराद्भयमेवमेव ब्रह्मचारिणः साधोः स्त्रीविग्रहात् स्त्रीशरीरात् विग्रहग्रहणं मृतविग्रहादपि भयख्यापनार्थमिति सूत्रार्थः । यतश्चैव मतः-

चित्तभित्तिं न निज्झाए, नारिं वा सुअलंकियं ।
भक्खरं पिव दट्ठूणं, दिट्ठिं पडिसमाहरे ॥ ५५ ॥

चित्रभित्तिं चित्रगतां स्त्रियं न निरीक्षेत न पश्येत् नारीं वा सचेतनामेवं स्वलंकृतामुपलक्षणमेतदनलंकृतां वा न निरीक्षेत कथंचिद्दर्शनयोगेऽपि भास्करमिवादित्यमिव दृष्ट्वा दृष्टिं प्रतिसमाहरेत् द्रागेव विनिवर्तयेदिति सूत्रार्थः । किंबहुनाह-

हत्थपायपडिच्छिन्नं, कन्ननासं विगप्पियं ।
अवि वाससयं नारीं, बंभयारी विवज्जए ॥ ५६ ॥

हस्तपादप्रतिच्छिन्नामिति प्रतिच्छिन्नहस्तपादां कर्णनासाविकृतामिति विकृत्तकर्णनासामपि वर्षशतिकां नारीमेवंविधामपि किमङ्ग पुनस्तरुणीं तां तु सुतरामेव ब्रह्मचारी चारित्रधनो महाधन इव तस्करान् विवर्जयेदिति । अपिच ।

विभूसा इत्थिसंसग्गो, पणीयं रसभोयणं ।
नरस्सत्तगवेसिस्स, विसं तालउडं जहा ॥ ५७ ॥

विभूषा वस्त्रादिराढा स्त्रीसंसर्गो येन केनचित्प्रकारेण संबन्धः प्रणीतं रसभोजनं गलत्स्नेहरसाभ्यवहारः एतत्सर्वमेव विभूषादि नरस्यात्मगवेषिणः आत्महितान्वेषणपरस्य विषं तालपुटं यथा तालमात्रव्यापत्तिकरविषकल्पमहितमिति सूत्रार्थः।

अंगपच्चंगसंठाणं, चारुल्लवियपीहियं ।
इत्थीणं तं न निज्झाए, कामरागविवड्ढणं ॥ ५८ ॥

अङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानमित्यङ्गानि शिरःप्रभृतीनि प्रत्यङ्गानि नयनादीनि एतेषां संस्थानं विन्यासविशेषस्तथा चारु शोभनं लपितं जल्पितं प्रेक्षितं निरीक्षितं स्त्रीणां संबन्धि तदङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानादि न निरीक्षेत न पश्येत् । किमित्यत आह । कामरागविवर्द्धनमिति एतद्धि निरीक्ष्यमाणं मोहदोषान् मैथुनाभिलाषं वर्द्धयति अत एवास्य प्राक् स्त्रीणां निरीक्षणप्रतिषेधकृतार्थतायामपि प्राधान्यख्यापनार्थो भेदेनोपन्यास इति सूत्रार्थः । दश० ८ अ०॥ तथा चान्यत्रापि-

"आवर्तः संशयानामविनयभवनं पत्तनं साहसानां, दोषाणां सन्निधानं कपटशतगृहं क्षेत्रमप्रत्ययानाम् । स्वर्गद्वारस्य विघ्नं नरकपुरमुखं सर्वमायाकरण्डं, स्त्रीयन्त्रं केन सृष्टं विषममविषमयं सर्वलोकस्य पाशः ॥ १ ॥ नो सत्येन मृगाङ्क एव वदनीभूतो न चेन्दीवर-द्वन्द्वं लोचनतां गतं न कनकैरप्यङ्गयष्टिः कृता । किन्त्वेवं कविभिः प्रतारितमनास्तत्त्वं विजानन्नपि, त्वङ्मांसास्थिमयं वपुर्मृगदृशां मत्वा जनः सेवते ॥२॥ यदेतत्पूर्णेन्दुद्युतिहरमुदाराकृतिधरं, मुखाब्जं तन्वङ्ग्याः किल वसति यत्राऽधरमधुः । इदं तत्किं पाकद्रुमफलमिवातीव वि-

रसं, व्यतीतेऽस्मिन् काले विषमिव भविष्यत्यसुखदम् ॥ ३॥
दीर्घेणाकुञ्चितेन वक्रगतिना तेजस्विना भोगिना,
नीलाब्जद्युतिनाऽहिना वरमहं दष्टो न तच्चक्षुषा ॥
दष्टे सन्ति चिकित्सका दिशि दिशि प्रायेण पुण्यार्थिनो,
मुग्धाक्षीक्षणवीक्षितस्य न हि मे वैद्यो न चाप्यौषधम् ॥ ४ ॥

संसार ! तव निस्तर–पदवी न दवीयसी ।
अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यदि रे मदिरेक्षणाः ॥ ५ ॥
नूनं हि ते कविवरा विपरीतबोधा,
ये नित्यमाहुरबला इति कामिनीनाम् ।
याभिर्विलोलतरतारकदृष्टिपातैः,
शक्रादयोऽपि विजितास्त्वबलाः कथं ताः ॥ ६ ॥
जल्पन्ति सार्द्धमन्येन, पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमाः ।
हृदये चिन्तयन्त्यन्यं, प्रियः को नाम योषिताम् ॥ ७ ॥

सव्वत्थे इत्थिवग्गम्मि, अप्पमत्तो सया अविस्ससत्थो ।
नित्थरइ बंभचेरं, तव्विवरीओ न नित्थरइ ॥ ६७ ॥

सर्वत्र सर्वस्मिन् प्रव्रजिता प्रव्रजितरूपे स्त्रीवर्गे अप्रमत्तः निद्राविकथादिप्रमादरहितः सदा सर्वकालमविश्वस्तो विश्वासरहितः श्वसन् निस्तरति पालयतीत्यर्थः ब्रह्मचर्यं मैथुनत्यागरूपं तद्विपरीतः उक्तविशेषणरहितो न निस्तरतिन निर्वहति ब्रह्मचर्यमिति गाथार्थः । ग० २ अधि० । [साध्वीसंसर्गो दोषायेति ' अज्जिया ' शब्दे ॥ स्त्रीसंसर्गादि परित्यागो बंभचेरगुत्ति शब्दे]

[१५] स्त्रीषु सक्तस्य परिग्रहोऽवश्यं भवतीति यथा—
इत्थीसु सत्ते य पुढो य बाले. परिग्गहं चेव पकुव्वमाणे ॥

स्त्रीषु रमणीष्वासक्तो ऽध्युपपन्नः पृथक् २ तद्भाषितहसितबिब्बोकशरीरावयवेष्विति बालवल्लालोऽज्ञः सदसद्विवेकविकलस्तदवसक्ततया च नान्यथा द्रव्यमन्तरेण तत्संप्राप्तिर्भवतीत्यतो येन केनचिदुपायेन तदुपायभूतं परिग्रहमेव प्रकर्षेण कुर्वाणः पापं कर्म समुच्चिनोतीति । सूत्र० १ श्रु० १० अ०। [स्त्रीषु कामेषु चासक्तानामवश्यं नरकयातना भवतीति ' इत्थिकाम' शब्दे] स्त्रीषु च सर्वेन्द्रियगुप्तेन भाव्यम् तथा च ॥

सव्विंदियाभिनिव्वुडे पयासु, चरे मुणी सव्वतो विप्पमुक्के।

सर्वाणि च तानीन्द्रियाणि च स्पर्शनादीनि तैरभिनिर्वृतः संवृतेन्द्रियो जितेन्द्रिय इत्यर्थः । क्व प्रजासु स्त्रीषु तासु हि पञ्च प्रकारा अपि शब्दादयो विषया विद्यन्ते तथा चोक्तम् । "कलानि वाक्यानि विलासिनीनां, गतानि रम्याण्यवलोकितानि। रतानि चित्राणि च सुन्दरीणां, रसोऽपि गन्धोऽपि च चुम्बनादेः ॥ १ ॥ तदेवं स्त्रीषु पञ्चेन्द्रियविषयसम्भवात्तद्विषये संवृतसर्वेन्द्रियेण भाव्यमेतदेव दर्शयति चरेत्संयमानुष्ठानमनुतिष्ठेन्मुनिः साधुः सर्वतः सबाह्याभ्यन्तरात्सङ्गाद्विशेषेण प्रमुक्तो निःसङ्गो निष्किञ्चनश्चेत्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । स्त्रीणां दर्शननिषेधो यथा– " स्त्रीरम्याङ्गेक्षणतरलितविलोचनो हि दीपशिखायां शलभ इव विनाशमुपयाति । ध्व० ३ अधि० । [अत्र प्रायश्चित्तं रायपिंड शब्दे]

[१६] स्त्रीकरस्पर्शादिनिषेधो यथा—

जत्थित्थीकरफरिसं, अंतरियं कारणे वि उप्पन्ने ।
दिट्ठीविसदित्तग्गी, विसं व मुणिवज्जए गच्छे । ८३ ।

यत्र गणे स्त्रीकरस्पर्शः अथवा स्त्रियाः करेण स्पर्शःस्त्रीकरस्पर्शस्तदुपलक्षणत्वात् स्त्रीपादादिस्पर्शो च कथंभूतम् [अंतरियंति] अपि शब्दस्येहापि सम्बन्धादन्तरितमपि वस्त्रादिना जातान्तरमपि किं पुनरनन्तरितं कारणेऽपि कण्टकरोगोन्मत्तत्वादि उत्पन्ने सञ्जाते सति किं पुनः अकारणे दृष्टिविषश्च सर्पविशेषः दीप्ताग्निश्च ज्वलितवह्निर्विषं च हालाहलादीनि समाहारद्वन्द्वः तदिव वर्जयेत् उत्सर्गमार्गेण दूरतः त्यजेन्मुनिः समुदायः [गच्छत्ति] स गच्छः स्यादिति शेषगाथा छन्दः ।

वालाए वुड्ढाए, नत्तु अ दुहिआइ अह य भइणीए ।
न य कीरइ तणुफरिसं, गोयम ! गच्छं तयं भणियं॥८४॥

इहाङ्गस्पर्शस्य सर्वत्र सम्बन्धात् बालाया अपि अप्राप्तयौवनाया अपि किं पुनः प्राप्तयौवनायाः वृद्धाया अपि अतिक्रान्त यौवनाया अपि किंपुनरनतिक्रान्तयौवनायाः एवंविधायाः कस्या इत्याह । नप्तृका पौत्री तस्या अपि दुहिता पुत्री तस्या अपि अथवा भगिनी स्वसा तस्या अपि नालबद्धोपलक्षणत्वादस्य दौहित्री भ्रातृजामातुली पितृष्वसृमातृष्वसृजननीमातामही ग्रहः । कोर्थः नप्तृकादिकानामेकादशानां नालबद्धानामपि स्त्रीणां किं पुनरनालबद्धानां तनुस्पर्शः उपलक्षणत्वात्सविलासशब्दश्रवणादि च यत्र गच्छे न च नैव क्रियेत हे गौतम ! स गच्छो भणित इति इह हि सम्बन्धिन्या अपि स्त्रिया अङ्गस्पर्शादि वर्जनं स्त्रीस्पर्शस्योत्कटमोहोदयहेतुत्वात् ॥

जत्थ इत्थीकरफरिसं, लिंगी अरिहा वि सयमवि करिज्जा
तं निच्छयओ गोयम ! जाणिज्जा मूलगुणभट्ठं ॥ ८५ ॥

यत्र गणे स्त्रीकरस्पर्शम् लिङ्गं विद्यते अस्याऽसौ लिङ्गी साधु वेषवान् अर्होऽपि पदव्यादिप्राप्त्यादियोग्योऽपि स्वयमपि अपेरेवकारार्थत्वात् स्वयमेव कुर्यात्तं गच्छं निश्चयतो हे गौतम ! जानीयान्मूलगुणभ्रष्टं चारित्ररहितमिति ॥ ८५॥ स्त्रीकरस्पर्शादिकमुत्सर्गपदेन निषिध्याथापवादपदेनापि निषिध्यति॥

कीरइ वीयपएणं, सुत्तमभणियं न जत्थ विहिणाओ ॥
उप्पन्ने पुण कज्जे, दिक्खा आयंकमाईए ॥ ८६ ॥

अपेर्गम्यमानत्वादुत्सर्गपदापेक्षया द्वितीयपदेनापि अपवादपदेनापीत्यर्थः [सुत्तम भणियंति] मकारस्यालाक्षणिकत्वात्सूत्राभणितं सूत्राननुज्ञातं सर्वथागमनिषिद्धं स्त्रीकरस्पर्शादिकमित्यर्थः । ग० २ अधि० । [कण्टकोद्धरणवक्तव्यता विस्तरेण कण्टकुद्धरण शब्दे]

। १७। स्त्रियाः सार्द्धं विहारस्वाध्यायाहारोच्चारप्रस्रवणपरिष्ठापनिकाधर्मकथादिनिषेधो यथा—

जे भिक्खू आगंतागारेसु वा आरामागारेसु वा गहावइसु-गहा वइकुलेसु वा परियागसहेसु वा एगो एगइत्थीए सद्धिं विहारं वा करेइ सज्झायं वा करेइ असणं वा ४ आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अणायरं वा अणारियं मेहुणं अस्सणं पाओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ १ ॥ नि० चू० ७ उ० ।

कहिता खलु आगारे, ते उ कहिं कतिविधा उ विभागा ।
आगंतागारादिसु, सविगारविहारमादीया ।

सत्तमस्स अंतसुत्ते इत्थीपुरिसागारा कहिता ते कहिं हवेज्ज आगंतागारादिसु ते आरामादिसु ते आगंतारादि इह समाणं कतिविहा ते आगारा विभया । इह अपुव्वसुवियाणि

गारं कोट्ठागारं दज्झादितणट्ठाणं अवोपगासं तणसाला सालिमादि तुसट्ठाणं तुससाला मुग्गादियाणं तुसा गोकरिसो गोमयं गोणादि जत्थ चिट्ठंति सा गोसाला गिहं च जुग्गादिजाणए अकुड्डासाला सकुड्डं गिहं अस्सादिअ वाहणा ताणं सालगिहं वा विक्केयं जंभं जत्थ बूढंति सा सालागिहं वा पासंडिणो परियागा तेसिं आवासथो सालागिहं वा बूहादिया जत्थ कम्मविज्जंति सा कम्मं तं सालागिहं वा महंतं पाहुसे बहुते वा महंतं गिहं महागिहं बहूसु वा उच्चारएसु महा गिहं महाकुलपिइज्झकुलाढी पाहुसे बहुजणो अणाइ बहुत्ते इमा संगहगाहा ॥

उज्जाणट्ठाए छे, सुएणाकूरावनुसतुसे गोमे ।
गोमग्गाणापाणिगा, परियागमहाकुले सेव ॥ ७५ ॥

एवंति जहा पच्छिमसुत्ते एवं एतेसु उस्सग्गाववातेण चउभंगसंजवो वत्तव्वो इमं उज्जाणंवक्खाणं ।

संजमनुज्जाणगिहा–णिग्गमणगिहा विणियमाईणं ।
इतरे णगरादिणिग्गमे, सुयसज्जादिणिज्जाणगेहा उ॥७६॥

उज्जाण संजमादिया गाहा इयवेत्ति णिज्जाणे वणियमादिया णिग्गमसगहियं कयं णिज्जाणगिहं अहवा पच्छद्धेणं वित्तियं वक्खाणं सालगिहाण इमो विसेसो ॥

सालातुअरे पविट्ठा, गेहं कुड्डसहितं तु णेगविधं ।
वणिजंभसालपरिजि–च्छुगादिमहबहुगवाहसे ॥ ७७॥

जे भिक्खू अट्टंसि वा अट्टालियंसि वा चरियंसि वा पागारंसि वा दारंसि वा गोपुरंसि वा एको एगित्थीए सद्धिं विहारं वा करेइ सज्झायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अन्नयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ३ ॥ जे भिक्खू दगंसि वा दगमग्गंसि वा दगपहंसि वा दगतिरंसि वा एगो एगित्थीए सद्धिं विहारं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अन्नयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥४॥ जे भिक्खू सुत्तगिहंसि वा सुत्तसालंसि वा भिसगिहंसि वा भिससालंसि वा भिसगिहंसि वा भिससालंसि वा कूडागारंसि वा कोट्ठागारंसि वा एगो एगित्थीए सद्धिं विहारं वा करेइ सज्झायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अन्नयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ५ ॥ जे भिक्खू तणगिहंसि वा तणसालंसि वा तुसगिहंसि वा तुससालंसि वा भुसगिहंसि वा भुससालंसि वा एको एगित्थीए सद्धिं विहारं वा करेइ सज्झायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अन्नयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ६ ॥ जे भिक्खू जाणगिहंसि वा जाणसालंसि वा जुग्गगिहंसि वा जुग्गसालंसि वा भुसगिहंसि वा भुससालंसि वा एगो एगित्थीए सद्धिं विहारं वा करेइ सज्झायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अन्नयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ ७ ॥ जे भिक्खू पणियसालंसि वा पणियगिहंसि वा कुवियसालंसि वा कुवियगिहंसि वा एगो एगित्थीए सद्धिं विहारं वा करेइ सज्झायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अन्नयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ॥ ८ ॥ जे भिक्खू गोणसालंसि वा गोणगिहंसि वा महाकुलंसि वा महागिहंसि वा एगो एगित्थीए सद्धिं विहारं करेइ सज्झायं वा करेइ असणं वा ४, आहारेइ उच्चारं वा पासवणं वा परिट्ठवेइ अन्नयरं वा अणारियं मेहुणं अस्सवणपओगकहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥९॥ जे भिक्खू राओ वा वियाले वा इत्थिमिज्झगए इत्थीसंसत्ते इत्थिपरिवुडे अपरिमाणाए कहं कहेइ कहंतं वा साइज्जइ ॥ १० ॥

संझारातीभणिता, संझाएतु विगमो वियालो उ ।
केसिवीवोव्वत्थं, एउएणतरे दुविधकाले ॥ ८८ ॥

रातीति रातिसंझातीए विगमो वियालो अथवा जेसिं काले चोरादिया रंजति सा रातीसंझावगमेत्यर्थः । तव्वियम्मिकाले वि गच्छंति सो वियालो संझेत्यर्थः ॥

इत्थीणं मज्झम्मि, इत्थी संसत्तपरिवुडे ताहि ।
चतुपरिमाणं तेण, परं कहं तस्स आणादि ॥ ८९ ॥

इत्थीसु भयो वियासु मज्झं भवति उरुकोप्परमादीहिं संघट्टंतो संसत्तो भवति दिट्ठीए वा परोप्परं संसत्तो संरुत्तो समंता परिवेट्टिओ परिवुडो भएति परिमाणं जाव तिष्णि चउरो पंच वा वागरणाणि परतो छट्ठादि अपरिमाणकहं कहेंतस्स चउगुरुगं आणादिया एक्का सा एसा सुत्तत्था इमा णिज्जुत्ती ॥

मज्झं दोएहंतगतो, संसत्त उरुगादिघट्टेंतो ।
चतुदिसि ठिताहिं तु वरुडो, पासगताहि व अप्फुसंतो ९०

अहवा एगदिसि वियाहिं वि अप्फुसंतीहिं परिवुडो भएति

दुविधं च होति मज्झं, संसत्ता दिट्ठिदिट्ठिअंतो वा ।
भावो व तासु णिहितो, एसेव्वित्थीअ पुरिसेसु ॥९१॥

चमहाओ संसत्तंपि दुविधमुरुगादिघट्टेतो संसत्तो दिट्ठीए वा इत्थीण वा मज्झे अथवा संसत्तस्स इमं घवक्खाणं तेण तासु भावो णिहितो णिव्वीसतो परस्परगृध्नानीत्यर्थः इमे दोसा ॥

इत्थीणातिसुहीणं, अवियत्तं असि यावणा छेदो ।
आतपरतदुभए वा, दोसा संकादिगा चेव ॥९२ ॥

इत्थीणं जेण ततो भाया पिया पुत्तभवयमादी ताणवा जेसुही मित्ता एतेसिं अवियत्तं हवेज्ज अवियत्ते वा उप्पण्णे दिया असिया वेति क रातो क तेसिं अत्तेसिं वा वसहिमादियाणं वोच्छेदं करेज्जा आयपरआ भयसमुत्थाण एक्कतो मिलिया ण दोसा होज्ज अहवा संकातिए ते रातो मिलिता किं पुण अणायारं करेज्ज संकिते चउगुरु णिस्संकिते मूलं

गेएहणादिया दोसा तम्हा णो रातो इत्थीणं धम्मो कहेयव्वो जवे कारणं ॥

वितियपदमणप्पज्जे, णातीवग्गो य संणिसेज्जासु ॥
णाती वा रुवसग्गे, रएणो अंतेपुरादीसु ॥ ए३ ॥

अणवज्जो वा णातिवग्गं वा सो विरस्स गतो ताहे भणेज्जा रत्तिधम्मं कहेह ताहे सो कहेज्ज वरं कोइ धम्मपव्वज्जं वा पडि-वज्जेज्ज सावगसज्ञातरकुलेसु वा असंकणिज्जेसु अडुट्टसीले वा णाणायारेसु उवसग्गा वा जहा अंतपुरे अभिजुत्तो अहवा राया जणेज्ज अंतेपुरस्स धम्मं कहेह ताहे कहेज्जा तात्यिम विधाणं ॥ ९३ ॥

णो सम्मम्मि त्तिओदि-ट्टि मियमंवतो इसेसि विकिठीसु।
वेरग्ग पुरिसविमिस्स, तासु किढिगा जुताएं वा ॥ ए४ ॥

णो सम्मं ठितो जणइ य दूरे गायइ मा यास संघट्टह तासु दिट्टि असंवतो इसवुड्ढासु दिट्ठिबंधे तो वेरग्गकहं कहेति पुरु सविमिस्साणं वा कहेति अहवा सव्वा इत्थीओ ताहे थेरवि-मिस्साणं कहेंति ।

जे जिक्खू सगणिव्वियाए वा णिग्गंथिए सद्धिं गामा-णुगामं दुइज्जमाणे पुरओ गच्छमाणे पिट्ठओरियमाणीये ओहयमणसंकप्पे चिंतासोगसागरं संविविट्ठे करतलप-ल्हत्थमुहे अट्टज्झाणोवगए विहारं वा करेइ जाव कहंतं वा साइज्जइ ॥ ११ ॥'

सगणेच्चियासंसिस्सिणि,अथवा वि सगच्छवासिणि भणितो
परमिसिणि परगच्छे, णातव्वा परिगणिच्चाओ ॥ए५ ॥

सगणेच्चिया ससिस्सिणी वा सगच्छवासिणी वा परगणेच्चिगा।

पुरतोवग्गमतो वा, सपव्ववाते य पिट्ठतो ।
वच्चंताणं तेसिं, चउक्कजयणा अ वोच्चत्थं ॥ ए६ ॥

तो अग्गतो २ ठितो साहू वच्चति अथवा पिट्ठितो साधु व-च्चति एत्थ चउजंगो ॥

पुरतो वच्चति साधू, अथवा पिट्ठेण एत्थ चउजंगो ।
अथव ण पुरतो वा उ, पिट्ठे वा एत्थ वा चउरो ॥ ए७॥

पुरतो साधू वचति णो मग्गतो पुरतो मग्गओ वच्चति वहसु पुरतो वि मग्गतो जणो पुरतो णो मग्गतो पक्खापक्खीसु णो वा अहवा इमा चउजंगा । पुरतो सावायणो पिट्ठतो णो पुरतो पिट्ठओ सावायं, पुरतो वि सावातं पिट्ठतो वि, सावातं णो पुरतो णो पिट्ठतो, सावातं णिज्झए अवोच्चत्थं गंतव्वं पुरओ साधू पिट्ठतो स तीतो ॥

जयणयदोण चतुएहं, अणंतरा तेण संजती सहिते ।
ओहतमणसंकप्पे, जे कुज्जाविहारमादीणि ॥ ए८॥

संजतिसहिओ जइ ओहयमणसंकप्पो विहरति ॥

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणा तहा दुविधं ।
पावति जम्हा तेणं, एते तु पदे विवज्जेज्जा ॥ए९॥

सो पुण किं ओहयमणसंकप्पो विहरति भम्रति ॥

अतिच्चि करणे पुच्छा, किं कहिनेणं अणिग्गह समत्थे ।
दुक्खमणाए किरिया, मिट्टे सात्तिं ण हावेस्स ॥ १०० ॥

ताओ ओहयमणसंकप्पं दट्ठुं पुच्छति जेट्ठतो किं अधिइं करेह ताहे संजतो भणेज्जा जो णिग्गहमसत्थो ण भवति तस्स किं कहिएणं ताहे संजतीओ जणति दुक्खे आणा ते किरिया ए कज्जति णाए पुण दुक्खापमिआरो सो अप्पणो सत्तिं ण हा-वेस्स एवं भणिते तहवि गारवेण अकहंते संजतीताइं जणंति ॥

अम्हं करेति अरती, सुइतदुक्खं इमं असीसंतं ।
इति अणुरत्तं जावं, णातु जावं पदंसेंति ॥ १०१ ॥

असीसंतं अकहिज्जंतं ताओ अणुगतभावाओ णाउं अज्झट्ट-धम्मो अप्पणो जावं दंसेति आकारविकारा य करेज्ज एवं स-परोजयसमुत्था दोसा जवंति किं-चान्यत ॥

पंथे तिण वरिणेम्मं, उवस्सगादीसु एम चेव गमो ।
णिस्संकिता हु पंथे, इत्थमणिच्छे य वा ताहे ॥ १०२ ॥

णिज्झमे तं एमंता ण पुरतो उवस्सए वि ओहियमणसं-कप्पेण अत्थियव्वं संजती जइ इच्छेति ताहे चरित्तविराहणा अह णो इच्छति ताहे संजयस्स आयविराहणा।ति ताए वेहाण संकरेज्ज। कारणे—

वितियपदमणप्पज्जे, गेलएणुनिसग्ग दुविधमद्धाण ।
उवधासरीरतेणग-संजमतयखेत्तसंकमणे ॥ १०३ ॥

अणपज्झो ओहयमणसंकप्पो भवे गेलएणे इमं ।

पाउग्गस्स अलंजे, एगागिगिलाणखत्तिआदिसु वा ।
रूंमिगमादि उसग्गा, मुच्चेज्ज कथं व इति चिंता ॥ १०४ ॥

गिलाण पाउग्गं ण लब्भति ताहे अट्टिंतिं करेज्ज खत्तिआदि सु वा गिलाणिसु अट्टिंतिं करेज्ज उवसग्गे इमं मंमिएण उवसग्गिज्जंतो उवस्सग्गिज्जंतिसु वा चिंतं करेज्ज उवसग्गे रूंमिएणं अप्पणो संजतीणं वा उवसग्गं करिति कहं मुंचे-ज्जामो त्तिचिंतं करेज्ज उवहीसरीरतेणएत्ति-अस्य व्याख्या-

उवधिसरीरचरित्ता, जावमुच्चे ज्ज किएहु आवाय ।
ववसाय सहायस्स वि, सीतति चित्तं धितिमतो वि १०५ ॥

उवधि तेण सरीरत्तेणगा य संजती वा चारित्तगेण वा कहिं पतेहिंतो अविग्घेण णित्थरेज्ज परिसे कज्जे समत्थस्सवि चित्तं सीदति। अट्ठाणेति—

परिसंतो अद्धाणे, दगग्गिजयसंजमे वरोतएहा ।
वोहियमेत्थ जए वा, तिविताए होति एगस्स १०६ ॥

अट्ठाणपरिसंतो तएहा खुहंतो वा अद्धाणं कहं णित्थरेज्ज दगवाहसंजमे अग्गिसंभमे भयादिसंभमे वा चिंता जवे वोहियमेत्थ जयेण वा चिंताए परो जवेज्ज। नि० चू० ७ उ०।

(१०) स्त्रीणां निर्ध्यानादिनिषेधो यथा—

एवइयं वइयरं सोच्चा, दुक्खसंतग वेसिणा इत्थीपरिग्गहारंजो, वच्चाघोरं तवं चरे। १ । वियासणत्था सयिया परं-मुही, अलंकिया वा अनलंकिया वा, निरिक्खमाणोपमया हिं दुव्वलं, मणुस्समाणहगयावि किस्सइ ।२। चित्तचित्तिं न निज्झाए, नारिं वा सुअलंकियं । जक्खरं पिव दट्टूणं, दिट्ठिं पडिसमाहरे।३। हत्थपायपलिच्छिन्नं, कन्ननासोट्ठ कत्तियं । यप्पयं समणीय, कुट्ठवाहोदरोरुयं । ४ । तमवितिथियं दुरयणंणं, बंजयारी विवज्जए । थेरजज्जए जा इत्थी, पव्वंगुज्जमजोव्वणा । ५ । जुवकुमारी पउत्थ-वइवालविहवं तहेव य । अंतेउरवासिणी चेव,

परपासंरूसंसियं ॥ ६ ॥ दिक्खियं साहुणी वा वि, वेसं तहय नपुंसगं । कणिहं गोणिं खरिं चेव, वरुविं अविलं अविं तहा ॥ ७ ॥ सप्पित्थिं पसुत्तिं वा वि, जमरोगमहिलं तहा । विरिसं सट्ठमचेलिक्खं, एवमादी य वित्थिओ ॥ ८ ॥ गमंति जत्थ रयणीए, अह परिक्खे दिणस्स वा । तं वसहिं सन्निवेसंवा, सव्वोवाएहि सव्वहा ॥ ९ ॥ दूरउसुदूरदूरेणं, बंभयारी विवज्जए । एएमिं सद्धिं संलावं, अद्धाणं वा वि गोयमा ! ॥ १० ॥ अन्नासु वा वि इत्थीसु, खणद्धं पि विवज्जए ॥ से भयवं ! किमित्थीयं, णोणं णिज्जाएज्जा गोयमा ! णो णं णिज्जाएज्जा । से भयवं ! किंसुणियच्छभत्थालंकरियविहूसियं इत्थीयं नो णं निज्जाए उयाहु णं विणियंस णं ? गोयमा ! उभे पहाविणं णो णं णिज्जाए । से भयवं ! किमित्थियं नो आलावेज्जा गोयमा ! नो णं आलावेज्जा । से भयवं ! किमित्थीसु सद्धिं खणद्धमवि नो वसेज्जा, गोयमा ! णो णं संवसेज्जा । से भयवं ! किमित्थीसु सद्धिं नो अद्धाणं पडिवज्जेज्जा । गोयमा ! एगो बंभयारी एगत्थीए सद्धिं नो पडिवज्जेज्जा । से भयवं ! केणट्ठेण एवंवुच्चइ जहा णं नो इत्थीण निज्जाएज्जा नो ण मालवेज्जा नोणं तिए सद्धिं परिवसेज्जा नो णं अद्धाणं पडिवज्जेज्जा गोयमा ! सव्वप्पयारेहि णं सव्वित्थियओ अच्चत्थमओकडत्ताए ओगेणं संबंधु किज्जमाणी कामग्गीए संपलित्ता सहावओ चेव विसएहिं वाहिज्जमाणी अणुसमयं उद्दिसिं विदिसासु णं सव्वन्थ विसए पत्थिज्जा जाव णं सव्वत्थ विसए पत्थिज्जा ताव णं सव्वत्थ पयारेहि णं सव्वत्थ सव्वहापुरिसे संकप्पेज्जा । ताव णं सोइंदिओवओगत्ताए चक्खुइंदिओवओगत्ताए रसणिंदिओवओगत्ताए घाणिदिंओवओगत्ताए फासिंदि ओवओगत्ताए जत्थ णं केइपुरिसे कंतरूवेइ वा अकंतरूवेइ वा पडुप्पन्नजोव्वणेइ वा अपडुपन्नजोव्वणेइ वा गयजोव्वणेइ वा दिट्ठपुव्वेइ वा इड्ढिमंतेइ वा अणिड्ढिमंतेइ वा इड्ढिपत्तेइ वा अणिड्ढिपत्तेइ वा विसयाउरेइ वा निविन्नकामभोगेइ वा उद्धयावोंदिएइ वा अणुद्धयवोंदिएइ वा । महासत्तेइ वा हीणसत्तेइ वा महापुरिसेइ वा कापुरिसेइ वा समणेइ वा माहणेइ वा अन्नयरेइ वा निंदियाहिं महीणं जाइएहिं वा तन्थणं ईहापोहवीमंसं पडुंजित्ताणं जाव णं संयोगसंपत्तिं परिकप्पे ताव णं से चित्ते संखुद्धे भवेज्जा । जाव णं से चित्ते संखुद्धे भवेज्जा ताव णं से चित्ते विसंवएज्जा जावणं से चित्ते विसंवएज्जा ताव णं से देहेसए णं अच्छासेज्जा । जाव णं से देहेसए अच्छासेज्जा ताव णं से दरविदरे इहपरलोगावाए पम्हसेज्जा । जाव णं से दरविदरे इहपरलोगावाए पम्हसेज्जा ताव णं वेचालज्जं भयं अयसं अकित्तिमरं उच्चठाणाओ नियट्ठाणं ठाएज्जा । जाव णं उच्चट्ठाणाओ नियट्ठाणं ठाएज्जा ताव णं [चणेज्जा] वत्तेज्जा असंखेयाओ समयावलिया जाव णं नीयंति असंखेज्जाओ समयावलिओ [ताव णं जं पढमसमयाउ] ताव णं जं पढमसमयाओ कम्मट्ठिइयं तं वीयसमयं पडुच्चावइया दिणाणं समयाणं संखेज्जं असंखेज्जं अणंतं वा अणुक्कमसो कम्मट्ठिइं संचाणिज्जा जाव णं अणुक्कमसो अणंतं कम्मट्ठिइं संचिणइ ताव णं असंखेज्जाइं अवसप्पिणी कोडिलक्खाइं जाव णं काले णं परिवत्तंति तावइयं कालं दोसुं चेव नरयतिरिच्छासु गतीसु उक्कोसट्ठिइयं कम्मं आसंकलेज्जा जाव णं उक्कोसट्ठितीयं कम्ममासंकलेज्जा ताव णं सेविसुजुत्तिं विवण्णकंतिं विवलियलावण्णसरीयं निब्भट्ठादित्तेया वोंदी भवेज्जा । जाव चुयकंति लावण्णसिरियं दित्तेया वोंदी भवेज्जा जावणं से सिइज्जा फासिंदिए ताव णं सव्वहा विवट्टेज्जा सव्वत्थ चक्खुरागे जावणं सव्वत्थ विवट्टेज्जा चक्खुरागे ताव णं रागारुणे नयणजुयले भवेज्जा । जावणं रागारुणे नयणजुयले य भवेज्जा ताव णं रागंधत्ताए ण गणेज्जा सुमहंतगुरुदोसे वयभंगे न गणेज्जा सुमहंत गुरुदोसे नियमभंगे न गणेज्जा । सुमहंतघोरपावकम्मसमायरणं सीलखंडणं न गणेज्जा सुमहंतसव्वगुरुपावकम्मं समायरणं संजमं विराहणं न गणेज्जा घोरंधयारं परलोगदुक्खभयं न गणेज्जा । आइयं न गणेज्जा । सकम्मगुणट्ठाणगं न गणेज्जा । स सुरासुरस्स विणं जगस्स अलं गणिज्ज आणं न गणेज्जा अणंतहुतो चुलसीइजोणिलक्खपरिवत्तगब्भयरं परं अलद्धणिमिसिद्धसोक्खं चउगइसंसारदुक्खं ण पासिज्जा जं पासिणिज्जं पासेज्जाणं अपासणिज्जणं सव्वजणसमूहमज्झसन्निविट्ठाट्ठियाणि वन्नवकामियनिरक्खिज्जमाणी वा दिप्पंतकिरणजालं दसदिसी पयासयत्तवंततेयसी सूरिए वि तहावि ण पासेज्जा । सुन्नंधयारे सव्वे दिसाभाएजाव णं एगधत्ताए ण गणेज्जा । सुमहल्लगुरुदोसे वयभंगे नियमभंगे सीलखंभणे संजमाविराहणे परलोगभए आणाभंगाइक्कमो अणंतसंसार भए पासेज्जा । अपासणिज्जे सव्वजणपयडदिणयरे वि ण मन्नेज्जा सुन्नंधयारे सव्वोदिसाभाए जाव णं न गणेज्जा सुमहल्लगुरुदोसे वयभंगे नियमभंगे सीलखंडणीया अच्चंतनिब्भट्ठमोहग्गाइसाए वित्थीए रागारुणपडुए ठुइंसाणिज्जे अणिरिक्खणिज्जे वयणकमले भवेज्जा । जाव णं अच्चंतनिब्भट्ठ जाव भवेज्जा ताव णं फुरफुरेज्जा साणियं साणियं पोंडफुडिनियंव वत्थोरुहत्थ बाहुलइयनरकंडपएसे जाव णं फुरफुरेति पोंड-

फुरु नियंववत्योरुहत्यवाहुल्लइयउरु कंठप्पएसे तावणं । मोढायमाणी अंगपालियाहिं निरुवल्लक्खे वा सोवल्लक्खे वा नंजेज्जा सव्वंगोवंग जाव णं मोढायमाणी अंगपालियाहिं नंजेज्जा सव्वंगोवंगे ताव णं मयणसरसन्निवाएणं जज्जरियसंभिन्ने सव्वरोमकूवे तणू नवेज्जा । जाव णं मयणसरसन्निवाएणं विष्फसिए वोंदी नवेज्जा ताव णं तहा परिणमेज्जा । तणू जहा णं मणगं पयल्लंति धातूवो जाव णं मणगं पयल्लंति धातूओ ताव णं अच्चत्थं वाहिज्जंति पोग्गलनियं वोरुवाहुल्लइयाओ जाव णं अच्चत्थं वाहुं वाहिज्जइ नियंवं ताव णं दुक्खेहिं धरेज्जा गत्तयट्ठिं जाव णं दुक्खेणं धरेज्जा गत्तयट्ठिं तावणं से णो वल्लक्खेज्जा तियंसरीरावत्थं जाव णं णोवल्लक्खेज्जा । अतीयं सारीरवत्थं ताव णं दुवालसेहिं समएहिं दरनिव्वट्ठंनवे वोंदी जाव णं दरनिव्वट्ठं नवे वोंदी ताव णं पम्हिकवल्लेज्जा । से ऊसासे नीसासे ताव णं मंदं मंदं ऊसासेज्जा मंदं मंदं नीसासेज्जा जाव णं एयाइं इतियाइ नावंतर अवत्थंतराइं विहारेज्जा ताव णं जहा गहच्छत्थे केइ पुरिसेइ वा इत्थिए वा विसंतुल्लाए पिसायाए नार लिए असंवद्धं संवाल्लियं विसंखुल्लं तं अच्चत्थं उल्लावेज्जा एवं सिया णं इत्थीयं विसमावन्नमोहणमम्मणुल्लावेणं पुरिसे दिट्ठपुव्वेइ वा अदिट्ठपुव्वेइ वा कंतरूवेइ वा अकंतरूवेइ वा गइजोव्वणेइ वा पत्तुव्वन्नजोव्वणेइ वा महासत्तेइ वा हीणसत्तेइ वा सप्पुरिसेइ वा कापुरिसेइ वा इड्ढिमंतेइ वा अणिड्ढिमंतेइ वा विसउच्छेइ वा निव्विन्नकामभोगेइ वा समणेइ वा माहणेइ वा जाव णं अन्नयरे वा केई निंदिया हमहीण जावइए वा अण्णत्थेणं सपज्जवेणं आमंतेमाणि उल्लावेज्जा जाव णं संखेज्जभेदभिन्नेणं सरागेणं सरेणं दिट्ठिएइ वा पुरिसो ल्लावेज्जा निज्जाएज्ज वा ताव णं जं न असंखेज्जाइं अवसप्पिणीए सप्पिणीकोडिल्लक्खाइं दोसुं नरयतिरिच्छासु गतिसु उक्कोसट्ठितीयं कम्मं आसंकलिउं आसिउं तं निवंधिज्जा नो णं वच्छपुट्ठं करेज्जा । सेवि णं जं समयं पुरिसस्स णं सरीरावयवफरिसिणाभिमुहं भणिज्जा णोणं फरिसेज्जा तं समयं चेव तं कम्मट्ठिइं बच्छपुट्ठं करेज्जा ? नो णं बच्छपुट्ठनिकायंतिए याव सारिक्खिओ गोयम ! संजोगेणं संजुज्जेज्जा से वि णं संजोए पुरिसाय ते पुरिसो वि णं जेणं ण संजुज्जे से धन्ने जेणं संगुज्जे से अधन्ने । से भयवं ! केणट्ठेणं एवं वुच्चइ जहा पुरिसे वि णं ण संजुज्जे से धन्ने ज णं संजुज्जे से णं अधन्ने गोयम ! जेणं सत्तीए इत्थीए पावए बच्छपुट्ठकम्मट्ठिईं चिट्ठइ सेणं पुरिससंगेणं निकाइज्जइ । तेणं तु बच्छपुट्ठनिकाइएणं कमेणं सा वराई तं तारिसं अज्झवसायं पडुच्चा एगिंदियत्ताए पुढवादिसु गया समाणी अणंतकालपरियट्टेण विणं णो णं पावेज्जा बेइंदियत्तणं एवं कहावि बहुके सेणं अणंतकालाओ एगिंदियत्ताणं खविय बेइंदियत्तणं तेइंदियत्तणं चउरिंदियत्तमविसेयणं वेइयत्ता पंचिंदियत्तेणं आगया समाणि दुब्भगित्थिसपंडतेरिच्छा वेयमाणी हाहाभूयकट्ठसरणासिविणेवि अदिट्ठसोक्खा निच्चं संताबुव्वेसिया सुहिसयणबंधवविज्जिया । आजम्मं कुच्छणिज्जं गरहणिज्जं निंदाणिज्जं खंसणिज्जं बहुकम्मं तेहिं अणेगबाहुलएहिं लच्छोदरभरणसव्वलोगपरिभूया चउगइए संसारेज्जा अन्नं च णं गोयम ! जाव इयतीए पायइत्थीए । बच्छपुट्ठनिकाइककम्मट्ठिइं समज्झियं इत्थियं अभिलासिउकामे पुरिसा उक्किट्ठ २ यरं अणंतकम्मट्ठिईं बच्छपुट्ठनिकाइयं समज्झिणेज्जा (समुच्चिणेज्जा) तेणं अट्ठेणं गोयम ! एवं वुच्चइ जहा णं पुरिसे वि णं जेणं नो संजुज्जे सेणं धन्ने जेणं संजुज्जे सेणं अधन्ने। भयवं ! पुरिसेणं पुच्छा जाव णं च णं वयासि, गोयम ! छ विहे पुरिसे नेयं तंजहा अहमाहमे १ अहमे २ विमज्झिमे ३ उत्तमे ४ उत्तमुत्तमे ५ सव्वुत्तमुत्तमे ६ तत्थ णं जे सव्वुत्तमुत्तमे पुरिसे सेणं पुव्वंगुब्भरगोव्वणं सव्वुत्तमरूवल्लावन्नकंतिकलियाए वि इत्थए नियं वा रूढो वा स सयं पि चिट्ठिज्जा णो णं मणसा वि तं इत्थियं अभिलसेज्जा । जे णं से उत्तमुत्तमे से णं जइ कहवितुभितिहाएणं मणसा समयेकं अभिलसेज्जा तहवि वीयसमए मणसं निरुंभिय अत्ताणं अन्नाणं निंदेज्जा गरहेज्जा न पुणो वीएणं तत्थ मे इत्थियं मणसा वि उ अभिलसेज्जा । जेणं से उत्तमे सेणं जइ कहवि खणमुहुत्तं वा इत्थियं कामेज्जमाणे पक्खेज्जा तओ मणसा अभिलसेज्जा जाव णं जामच्छजामं वा णो णं इत्थीए संकप्पं विकप्पं समायरेज्जा । जइ णं बंभयारिकियपच्चक्खाणग्गहे अहाणं तो बंभयारी नो कयपच्चक्खाणाभिग्गहे तो णं नियकल्लत्ते भयणाए उण तिव्वे कामेसु अभिलासे भविज्जा तस्स एयस्स णं गोयम ! अत्थि बंधे किंतु अणंतसंसारइत्तणं नो निबंधेज्जा । जे णं सेज्जा जे णं से वि मज्झिमेणं से णं नियकल्लत्तेणं सद्धिं नियमं समायरिज्जा णो णं परकल्लत्तेणं एसे य णं जइ पच्छा उग्गबंभयारी नो भवेज्जा नो णं अज्झवसायविसेसं तं तारिसमंगीकाऊण अणंतसंसारियत्तणे भयणा जओ णं जे केइ अभिगयजीवाइपयत्थो सव्वभव्वसत्ते आगमाणुसारेणं सुसाहुणं धम्मोवट्ठंभदाणाइदाणसीलतवभावणामई स चउव्विहे धम्मखंधे समणुट्ठेज्जा । सेणं जइ कहइ निय

मवयजंगं न करेज्जा तओ णं सायपरंपरएणं सुमाणु सत्तसुदेवत्ताए । जाव णं अपरिवडियसम्मत्ते निसग्गेण अभिगमेण वा जाव अट्ठारसलीलंगसहस्सधारी भवित्ताणं निरुद्धा सव्वदारे विहूयरयमले पावकम्मं खवेत्ताणं सिज्झेज्जा। जे य णं से अहमे सेणं सपरिदारासत्तमाणा से अणुसमयं कूरज्झवसायज्झवसियचित्तेहिं सारंभपरिग्गहाइसु अभिरए भवेज्जा तहा णं जे य से अहमाहमे सेणं महापावं कम्मं मणसा इत्थीओ वाया मणमा य कम्मुणा तिविहं तिविहेणं । अणुसमयाभिलसेज्जा तहा अच्चंतकूरवज्झवसायअज्झवसिएहिं सारंभपरिसत्ते कालगमेज्जा एसिं दोएहंपि णं गोयम ! अणंतसंसा रयत्तणं णेयं । भयवं! जेणं से अहमे जे विणं से अहमाहमे पुरिसे तेसिं च दोएहं पि यं अणंतसंसारियत्तणं समक्खायं तो य णं एगे अहमे एगे अहमाहमे एतेसिं दोएहंपि पुरिसावत्था णं को पइविसेसो गोयम! जेणं से अहम पुरिसे सेणं जइवि उ सपरदारासत्तमाणसे कूरज्झवसायअज्झवसिएहिं सारंभपरिग्गहासत्तचित्ते तहवि णं दिक्खियाहिं साहुणीहिं अन्नयरासुं च सीलसंरक्खणपोसहोववासनियराहिं दुक्खियाहिं गारत्थीहिं वा सद्धिं आवडिअ पिल्लियामंतिए वि समाणे णो वियमं समायरेज्ज। जे य णं से अहमाहमे पुरिसे सेणं नियजणणिपज्जई जाव णं दिक्खियाइहिं साहुणीहिंपि समं वियमं समारिज्जा तेणं चेव से महापावकम्मे सव्वहमाहमे समक्खा एसेणं गोयमा ! पइविसेसे तहा य जेणं से अहमपुरिसे सेणं अणंतेणं कालेणं बोहिं पावेज्जा । जओ णं से अहमाहमे महापावकारी दिक्खियाहिं पि साहुणीहिं पि समं वियमं समायरिज्जा सेणं अणंतहुत्तोवि अणंतसंसार माहिंडिऊणंपि बोहिं नो पावेज्जा । एसे य णं गोयम ! वितिए पइविसेसे तत्थ णं जे से सव्वुत्तमे सेणं छउमत्थ वीयरागेण य जेणं तु से उत्तमुत्तमे सेणं अणिड्ढिपत्तिनीए जाव णं उवसमायरेज्जा ताव णं निउणीए जेणं च से उत्तमे सेणं अप्पमत्तसंजए णो एवमेएसिं निरूवणाकुज्जा जे उणं मिच्छदिट्ठी भवित्ताणं उग्गबंभयारी भवेज्जा हिंसारंभपरिग्गहाइणं वीरए सेणं मिच्छदिट्ठी चेव णए णोणं सम्मदिट्ठी तेसिं च णं अविइयजीवाइपयत्थ सब्भावाणं गोयम! नो णं उत्तमुत्तमे अभिनंदणिज्जे वा संसणिज्जेवा भवइ जे उत्तमेणं ते अणंतरभविए दिव्वोए लए विमए पच्छेज्जा अच्छंवकयादिइ ते दिव्वित्थियादओ संविक्खियत्तणं बंभव्वयाओ पगिहरिज्जा णियाण करे वा हवेज्जा जे य णं से वि मज्झिमे सेणं तं तारिसमज्झवसायमंगीकिच्चा ण विहरिज्जा विरयाविरए दट्ठव्वे तदा

णं जे से अहमे जे य णं से अहमाहमे तेसिं तु णं एगंतेणं जहा इत्थीसु तहा णं नेइजोवणं कमेइ ठिई समज्जेज्जा एवरं पुरिसस्स णं संचिक्खणंगे संवेत्थरुद्दोवरतलपक्खएसु लिंगे य अहियरंगरागमुप्पज्जे एवं एते चेव छ पुरिसविभागे कासिं च इत्थीणं गोयमा ! भव्वसत्तं सम्मत्तदढत्तं च अंगीकाऊणं जावणं सव्वुत्तमे पुरिसविभागे ताव णं चिंतणिज्जे नोणं सव्वेसिमित्थीणं । एवं तु गोयमा ! जीए इत्थीए तिकालं पुरिससंजोगसंपत्तीए संजया अहाणं पुरिससंजोगसंपत्तीए वि साहुणीए जाव णं तेरसमे चोद्दसमे पन्नरसमे णं च समयेणं पुरिसेण सद्धिं ण संजुत्ता णो वि यं संसमायरियं सेणं जहा घणकट्ठतणदारुसमिद्धे केइ गामेइ वा नगरेइ वा रणेइ वा संपलित्ते चंडानिलसंधुक्किए य पलित्ताणं णिज्झिय २, चिरेणं उवसमेज्जा एवं तु णं गोयमा ! से इत्थी कामग्गीसंपलित्ता समाणि णिज्झिय २, समयचउक्केणं उवसमेज्जा एवं इगवीसइमे बावीसइमे जाव णं सत्ततीसइमे समए जहाणं पदीवसिहा वावन्ना पुणरवि उसयं वा तहाविहेणं चुन्नयोगेणं वा पयलेज्जा एवं सा इत्थी पुरिसदंसणेण वा पुरिसालावगदंसणेण वा मदेणं कंदप्पेणं कामग्गीए पुणरवि उ पयलेज्जा एत्थं च गोयमा! जत्थियं भएण वा लज्जाए वा कुलंकुसेण वा जाव णं धम्मसद्धाएणं वा तवे य णं अहियासेज्जा नोणं वियमं समायरिज्जा, से णं धन्ना से पुण पुन्ना, से य णं वंदा, से णं पुज्जा, से णं दट्ठव्वा, से णं सव्वलक्खणा, से णं सव्वकल्लाणं कारया, से णं सव्वुत्तममंगलनिही, से णं सुयदेवया, से णं सरस्सती, से णं अंबहुंडी, से णं अच्चुया, से णं इंदाणि, से णं परमपवित्तुतमसिद्धी मुत्तीसासयासिवगइत्ति। जे इत्थियं ते चेवणं नो अहियासेज्जा वियमं वा समायरेज्जा से णं अधन्ना, से णं अवंदा, से णं अपुज्जा, से णं अदट्ठवा, से णं अलक्खणा, से णं भग्गलक्खणा सेणं सव्वअमंगलअकल्लाणभायणा, से णं भट्ठसीला, से णं भट्ठायारा, से णं परिभट्ठचारित्ता, से णं निंदणिया, से णं गरहणिया, से णं खिंसणिज्जा, से णं कुच्छिणिज्जा, से णं पावा, सेणं पावपावा, से णं महापावा, से णं उपवित्तत्ति एवं तु गोयमा ! वपुल्लणत्ताए, भीरुत्ताए, कायरत्ताए, लोलत्ताए, उम्मायओ वादप्पओ वा कंदप्पओ वा अणप्पवसओ वा । आउट्टियए वा जमित्थियं संजमाओ परिभस्सिय दूरद्धाणे वा गामे वा नगरे वा रायहाणीए वा वेसग्गहणं अच्छड्डिय पुरिसे णं सद्धिं वियमं समायरेज्जा भूओ २ पुरिसं कामेज्ज वा रामेज्ज वा अहाणं तमेवा दोयत्थियं कज्जमई परिकप्पेताणं तमा

इवेज्जा तं चेव आई व माणीय सिया णं उम्मायओ वा दप्पओ वा कंदप्पओ वा अणवस्सओ वा आउट्टियाए वा कइया परिए वा सामन्नं संजप्पइ वा रायसंसिए वा वामयलद्धिजुत्तेइ वा तवोलद्धिजुत्तेइ वा जोगचुन्नलद्धिजुत्तेइ वा विन्नाणलद्धिजुत्तेइ वा जुगुप्पहाणेइ वा पवयणप्पन्नावगेइ वा तमित्थियं अन्नं वा रामेज्ज वा कामेज्ज वा अन्निलसेज्ज वा भुंजेज्ज वा परिभुंजेज्ज वा जाव णं वियमं वा समायरेज्जा । से णं दुरंतपंतलक्खणे, अहन्ने, अवंदे, अदट्ठव्वे अपवित्ते, अपसत्थे, अकल्लाणे, अमंगल्ले, निंदणिज्जे, गरहणिज्जे, खिंसणिज्जे, कुच्छिणिज्जे, से णं पावे, से णं पावपावे, से णं महापावे, से णं महापावपावे, से णं भट्ठसीले से णं भट्ठायारे, से णं निब्भट्ठचारित्ते महापावकम्मकारिजयणं पायणि पायच्छित्तमब्भट्ठिज्जा तओणं मंदनुरगेणं, वइरेणं सरीरेणं, उत्तमेणं संघयणेणं, उत्तमेणं पोरुसेणं, उत्तमेणं सत्तेणं उत्तमेणं तत्तपरिमाणेणं, उत्तमेणं वीरियसामत्थेणं, उत्तमेणं संवेगेणं, उत्तमाए धम्मसद्धाए, उत्तमेणं आउक्खएणं तपायच्छे तमणुचरेज्जा । तेणं तु गोयमा ! साहूणं महाणुजागाणं अट्ठारसपरिहारट्ठाणाई णववंभचेरगुत्तिउवागरिज्जात्ति । से भयवं ! किं पच्छित्तेणं सुज्झेज्जा गोयम! अत्थेगे जेणं सुज्झेज्जा अत्थेगे जेणं नो सुज्झेज्जा। से भयवं ! केणट्ठेणं एवं वुच्चई जहा णं गोयम ! अत्थेगे जेणं सुज्झेज्जा अत्थेगे जेणं नो सुज्झेज्जा। गोयम ! अत्थेगेजेणं नियडिप्पहाणे सकूसीले वंकसमायरे से णं अससल्लेया लोइत्ताणं ससल्ले चेव पायच्छित्तमणुचरेज्जा सेणं अविसुद्धसकलुसे से णं णो सुज्झेज्जा अत्थेगे जेणं उज्जु पद्धरसरलसहावे जहावत्तं णीसल्लं णीसंकं सुपरिफुडं आलोइत्ताणं जहोवइट्ठं चेव पायच्छित्तमणुचेट्ठिज्जा से णं निम्मलनिकलुसविसुद्धासए विसज्जेज्जा । एतेणं एवं वुच्चइ जहा णं गोयम! अत्थेगे जेणं सुज्झेज्जा अत्थेगे जेणं नो सुज्झेज्जा तहा णं गोयम ! इत्थीय णामं पुरिसाणं महंमाणं सव्वपावकम्माणं वसुहारातमरय पंकखाणी सोग्गईमग्गसणं अग्गला नारयावयारस्स अं समोयरस्सवत्तणी अन्नूमयं विसकंदलि अणग्गिणियं चडलि अन्नीयणं विसूइयं अणामियं वाहिं अवेयणं मुच्छं अणोवसग्गं मारिं अणियलं गुत्तिं अरुज्झए पासे आहओ मच्चू तहा य णं गोयम! इत्थी संभोगे पुरिसाणं मणसावेणं अचिंतिणिज्जे अवसज्झवसणिज्जे अप्पसत्थणिज्जे अपमत्थाणिज्जे अहीणिज्जे अवियप्पणिज्जे असंकप्पणिज्जे अणभिलसणिज्जे असंभरणिज्जे तिविहं तिविहेणंति जओणं इत्थीणं नाम पुरिसस्स णं गोयम! सव्वप्पगारेसु पि दुस्साहियं विज्जं पि वा दोसुप्पायणं सरंजसंजगं पि वा अपुट्ठधम्मं अलियचारिणं पि व अणालोइयं अणिदियं अगरहियं अकयपायच्छत्तज्झवसायं परुव अणंतसंसारपरियट्टणदुक्खसंदोहं कयपायच्छित्तं विसोहिं पि व पुणो असंजमायरणं महंत पावकम्मसंचयहिंसं पि व सयलतेलोक्कनिंदियं अदिट्ठं परलोगपच्चवायघोरंधयारणरयवासो इव णिरंतराणेग दुक्खनिहिंति अंगपच्चंगसंठाणं चारुल्लवियपेहियं अच्चई। णं तं न णिज्झाए कामरागविवड्ढणं तहा य इत्थीओ नाम गोयम ! पलयकालरयणीमिव सव्वकालं तमो वलित्ताओ भवंति विज्जु इव खणदिट्ठनट्ठपेम्माओ भवंति सरणागयघायगा इव एक्कजम्मियाओ तक्खणपसूयजीवंतमुद्धनियसिसुभक्खओ इव महापावकम्माओ भवंति । खरपवणुद्धुयलियलवणोदहिवेला इव बहुविहविकप्पकल्लोलमालाहिं ण खणं पि एगत्थ असंठियमाणुसाओ भवंति सयंभुरमणोवहीमिव दुक्खगाहकइतवाओ भवंति पवणो इव चडुलसहावाओ भवंति अग्गी इव सव्वभक्खाओ । वाओ इव सव्वफरिसाओ तक्करो इव परत्थलोलाओ साणो इव दाणमेत्तमतिओ मच्छो इव हत्थपरिचित्तनेहाओ एव माई अणेगदोसलक्खपरिपुन्नसव्वंगोवंगसब्भिंतरबाहिराणं महापावकम्माणं अविणयविसमंजरीणं तत्थुप्पन्नअणत्थगत्थपसूईणं इत्थी य णं अभावरयनिब्भरंतदुग्गंधा सुइविलीण कुच्छणिज्ज निंदणिज्ज खिंसणिज्ज सव्वंगोवं गाणं सब्भिंतरबाहिएणं परमत्थओ महासत्ताणं निविन्नकामभोगाणं गोयम! सव्वुत्तमुत्तमपुरिसाणं के नाम सुइत्तेसु विन्नाया धम्माहम्मेखणमवि अभिलासं गच्छिज्जा जासिं च णं अभिलसिऊणं कामे पुरिसे तज्जोणिसंमुच्छिमं पंचिदियाणं एक्कपसंगेणं चेव णवएहं १.यसहस्सेणं णियमाओ उद्दवगे भवेज्जा ते य अच्चंतसुहुमुत्ताओ मंसचक्खुणो ण पासिया एएणं अट्ठेणं एवं वुच्चई जहा णं गोयमा! णो इत्थीणं आलवेज्जा नो असंलवेज्जा नो उल्लवेज्जा नो इत्थीणं अंगोवंगाई संणिरिक्खेज्जा जाव णं नो इत्थीए सद्धिं रागे वंभयारि अद्धाणं पडिवज्जेज्जा। महा०२ अ० ॥२

(२०) स्त्रीस्यानदूषणमाह ।

जहा विरालावसहस्स मूले, न मूसगाणं वसही पसत्था।
एमेव इत्थी निलयस्स मज्झे, न बम्भयारिस्स खमो निवासो ॥ १३ ॥

यथा विरालावसथस्य मूले विरालस्य आवसथं गृहं विरालावसथं तस्य मूले समीपे मूषकाणां उन्दुराणां वसतिः स्थितिः न प्रशस्ता न समीचीना भवति विरालगृहसमीप मूषकस्थितिर्मरणायैव एवममुना दृष्टान्तेन स्त्रीनिलयस्य स्त्रिया

सहितो निलयो गृहं स्त्रीनिलयस्तस्य स्त्रीनिलयस्य मध्ये ब्रह्मचारिणो निवासः क्रमो युक्तो नास्ति । तत्र वसमानस्य ब्रह्मचारिणो ब्रह्मचर्यस्य नाश एव स्यादिति भावः ॥ १३ ॥

स्त्र्यादिरहिते स्थाने वसमानेनापि स्त्रीसम्पाते किं कर्तव्यं तदाह ।

न रूवलावस्मविलासहासं, न जंपियं इंगियपेहियं वा ।
इत्थीण चित्तंसि निवेसइत्ता, दट्ठुं ववस्से समणे तवस्सी ॥ १४ ॥

तपस्वी श्रमणः स्त्रीणामेतत्सर्वमेतच्चेष्टितं चित्ते स्वकीये मनसि सन्निवेश्य सम्यगवधार्य द्रष्टुं न व्यवस्येत दर्शनाय. सोद्यमो न भवेत् । कोऽर्थः साधुः स्त्रीणामेतच्चेष्टितं स्वहृदि धृत्वा एतच्चेष्टितं द्रष्टुं व्यवसायं न कुर्यात् । यतो हि । पूर्वं मनसः इच्छायाः प्रवृत्तिस्ततश्चक्षुरादीनामिन्द्रियाणां प्रवृत्तिरिति । तत्स्त्रीणां किंकिञ्चेष्टितं तदाह रूपं स्त्रीणां गौरादिवर्णो लावण्यं नयनाह्लादकः कश्चिद्गुणविशेषः, विलासो विशिष्टनयनचेष्टाविशेषः, अथवा मन्थरगतिकरणादिको, हास्यं स्मितमीषद्दन्तानां जल्पितं मन्मनोल्लापादिकम् इङ्गितमङ्गोपाङ्गादिमोटनं स्वचित्तविकारसूचकं, वीक्षितं वक्रावलोकनम् रूपश्च लावण्यं च विलासश्च हास्यं च रूपलावण्यविलासहास्यानि तेषां समाहारो रूपलावण्यविलासहास्यमेतत्सर्वं स्त्रीणां साधुना रागेण न द्रष्टव्यमिति भावः

अदंसणं चेव अपत्थणं च, अचिंतणं चेव अकित्तणं च ।
इत्थीजणस्सारियझाणजुग्गं, हियं सयाबंभवए रयाणं १५

ब्रह्मव्रते ब्रह्मचर्ये रतानां सावधानानां साधूनामेतदार्यध्यानं योग्यं हितं वर्तते । आर्यं च तद्ध्यानं च आर्यध्यानं सम्यग्ध्यानं धर्मशुक्लादिकं तस्य योग्यं हितं पथ्यं धर्मध्यानस्य स्थैर्यकारको भवति कोऽर्थः यदा हि ब्रह्मचर्यधारिणः एतत् कुर्वन्ति तदा तेषां धर्मध्यानं स्थिरं स्यादित्यर्थः । तत्किं किमार्यध्यानयोग्यं तदाह । स्त्रीणामदर्शनं रागेण अनवलोकनं च पादपूरणे एव निश्चये । पुनः किं स्त्रीणामप्रार्थनमभिलापस्याकरणं पुनः स्त्रीणामचिन्तनं यत् कदाचित् रूपादिकं दृष्टं तस्य चेतसि न स्मरणमपरिभावनमित्यर्थः । पुनः स्त्रीणामकीर्तनं यत्कदाचिद्रूपेण नाम्ना गुणेन वा न कीर्त्तनमकीर्त्तनं नाम गुणोच्चारणस्य अकरणम् यदि ब्रह्मचारी स्त्रीणां दर्शनं प्रार्थनं चिन्तनं कीर्तनं करोति तदा तस्य आर्यध्यानस्य उत्तमध्यानस्य स्थैर्यं न स्यात् एतद्धर्मध्यानस्य योग्यं हितं नास्ति । ननु कश्चिद्वक्ष्यति "विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः" तत् किं विविक्तशयनासनसेवनेन इति चेत्तत्राह ।

कामं तु देवीहि विभूसियाहिं, न चाइया खोभइउं तिउत्ता ।
तहा वि एगंतहियं ति नच्चा, विवित्तवासो मुणिणं पसत्थो ॥ १६ ॥

हे शिष्य ! तथापि मुनीनां विविक्तभाव एकान्तस्थाननिवासः प्रशस्तः । किं कृत्वा विविक्तभावमेकान्तहितं मत्वा तथा इति कथं यद्यपि त्रिगुप्तास्तिसृभिर्गुप्ताः मुनयः काममत्यर्थं देवीभिः क्षोभयितुं ध्यानाच्चालयितुं न 'चाइया' इति न शक्तिताः कीदृशीभिर्देवीभिः आभूषणयुक्ताभिः ; यदि देवाङ्गनाभिराभरणालङ्कृताभिरपि साधवो ध्यानान्न चालितास्तदा मानुषीभिस्तु क्षोभं प्रापयितुमशक्या एव तथापि स्त्रीप्रसङ्गत्यागं मुनीनामेकान्तहितं ज्ञात्वा स्त्र्यादिरहितोपाश्रये स्थितिः श्रेयसीति भावः ॥ १६ ॥

स्त्रीप्रसङ्गत्यागं पुनरपि दृढयति ।

मोक्खाभिकंखिस्स विमाणवस्स, संसारभीरुस्स ठियस्स धम्मे । न तारिसं दुत्तरमत्थि लोए, जहित्थिओ बालमणोहराओ ॥ १७ ॥

मोक्षाभिकाङ्क्षस्य मोक्षाभिलाषुकस्य मानवस्य संसारभीरोरपि तथा धर्मे स्थितस्य श्रुतधर्मे स्थितस्य अत्र संसारे तादृशं दुस्तरमन्यत् किमपि नास्ति यथा लोके संसारे स्त्री दुस्तराऽस्ति । कीदृशी स्त्री बालमनोहरा बालानामविवेकिनां मनांसि हरतीति बालमनोहरा । तुशब्दः पादपूरणे विशेषार्थे च ।

स्त्रीसङ्गातिक्रमे गुणमाह ॥

एए य संगे समइक्कमित्ता, सुहुत्तरा चेव भवंति सेसा ।
जहा महासागरमुत्तरित्ता, नई भवे अवि गंगासमाणा १८।

मनुष्याणामेतान् स्त्रीसंबन्धिसङ्गान् समतिक्रम्य शेषाः धनधान्यादिसंबन्धाः सुखोत्तराश्चैव भवन्ति । सुखेनोत्तीर्यन्त इति सुखोत्तराः यथा महासागरं स्वयंभूरमणसदृशं समुद्रमुल्लङ्घ्य गङ्गा नदी अपि सुखोत्तरा सुखोल्लङ्घ्या एव तथा येन स्त्रीसङ्गस्त्यक्तस्तस्य अन्यसङ्गो धनधान्यादिसंयोगः सुत्यज एव (अत्र गाथायां चतुर्थपादे छन्दोनुरोधात् " गंगा भवेज्जा विणई समाणा " इति पाठो युक्तः) १८ ॥ उत्त० ३२ । अ० । स्त्रीस्थानदर्शनादिपरिहारस्य ब्रह्मचर्यसमाधिस्थानत्वे श्लोकाः प्रतिपादिताः ।

जं विवित्तमणाइन्नं, रहियं इत्थिजणेण य ।
बंभचेरस्स रक्खट्ठा, आलयं तु निसेवए ॥ १ ॥

साधुर्ब्रह्मचारी तमालयं तमुपाश्रयं निषेवते । तुः पादपूरणे तं कं य आलयो विविक्त एकान्तभूतः तत्रत्यवास्तव्यस्त्रीजनेन चशब्दात् पशुपण्डकैरपि रहितः पण्डकशब्देन नपुंसक उच्यते कालाकालविभागागतसाध्वीजनं श्राद्धीजनं चाश्रित्य विविक्तत्वं ज्ञेयं यदुक्तम्-"अट्ठमी पक्खिये मोत्तुं वयणा कालमेव य । सेसकालम्मि इंतीओ, नेया उ अकालचारीओ " ॥ १ ॥ तस्मात् य आलयस्त्र्यादिभिरसेवितस्तमालयं ब्रह्मचारी साधुश्च निषेवते इत्यर्थः । पुनर्यश्चालयः अनाकीर्णो गृहस्थानां गृहाद्दूरवर्ती किमर्थं ब्रह्मचर्यस्य रक्षार्थं यो हि स्वब्रह्मचर्यं रक्षितुमिच्छति स एतादृशमुपाश्रयं निषेवते अत्र लिङ्गव्यत्ययः प्राकृतत्वात् ॥ १ ॥

मणपल्हायजणणी, कामरागविवड्ढणी ।
बंभचेररओ भिक्खू, थीकहं तु विवज्जए ॥ २ ॥

अथ द्वितीयं ब्रह्मचर्यरतो भिक्षुः स्त्रीकथां विवर्जयेत् स्त्रीणां कथा स्त्रीकथा तां त्यजेत् कीदृशीं कथां मनःप्रह्लादजननीमन्तःकरणस्य हर्षोत्पादिकां पुनः कीदृशीं कामरागविवर्द्धनीं विषयरागस्य अतिशयेन वृद्धिकर्त्रीम् ॥ २ ॥

समं च संथवं थीहिं, संकहं च अभिक्खणं ।
बम्भचेररओ भिक्खू, निच्चसो परिवज्जए ॥ ३ ॥

ब्रह्मचर्यरतो भिक्षुर्नित्यशो निरन्तरं सर्वदा स्त्रीभिः समं संस्तवं अर्थात् एकासने स्थित्वा परिचयं च पुनः अभीक्ष्णं वारं २ संकथां स्त्रीजातिभिः सह स्थित्वा बह्वीं वार्त्तां परिवर्जयेत् सर्वथा त्यजेत् ॥ ३ ॥

अंगपच्चगसंठाणं, चारुल्लवियपेहियं ।
बंभचेररओ त्थीणं, चक्खुगिज्झं विवज्जए ॥ ४ ॥

ब्रह्मचर्यरतः साधुः स्त्रीणामङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानं चक्षुर्ग्राह्यं विवर्जयेत् । अङ्गं मुखं प्रत्यङ्गं स्तनजघननाभिकक्षादिकं संस्थानकं कटिविषये हस्तं दत्वा ऊर्ध्वस्थायित्वं पुनः स्त्रीणां चारुल्लपितं प्रेक्षितं चक्षुर्ग्राह्यं विशेषेण वर्जयेत् । चारु मनोहरं यदुल्लपितं मन्मनादि जल्पनं प्रकृष्टमीक्षितं वक्रावलोकनमेतत्सर्वं परित्यजेत् कोऽर्थः ब्रह्मचारी हि स्त्रीणामङ्गप्रत्यङ्गं संस्थानं चारुभणितं कटाक्षैरवलोकनमेतत्सर्वं दृष्टिविषयमागतमपि ततः स्वकीयचक्षुरिन्द्रियं, वलान्निवारयेदित्यर्थः ॥ ४ ॥

कूइयं रुइयं गीयं, हसियं थणियकंदियं ।
बंभचेररओ त्थीणं, सोयगिज्झं विवज्जए ॥ ५ ॥

ब्रह्मचर्यरतः स्त्रीणां कूजितं रुदितं गीतं हसितं स्तनितं क्रन्दितं श्रोत्रग्राह्यं कर्णाभ्यां गृहीतुं योग्यं विशेषेण वर्जयेत् न शृणुयादित्यर्थः ५ ।

हासं कीडं रयं दप्पं, सह भुत्तासणाणि य ।
बंभचेर रओ थीणं, नाणुचिंते कयाइ वि ॥ ७ ॥

ब्रह्मचर्यरतो ब्रह्मचारी स्त्रीणां हास्यं पुनः क्रीडां तथा रतं मैथुनप्रीतिं दर्पं स्त्रीणां मानमर्दनादुत्पन्नं गर्वं पुनः सहसा अपत्रासितानि सहसा कारेण आगत्य पश्चात्पराङ्मुखस्थितानां स्त्रीणां नेत्रे हस्ताभ्यां निरुध्य भयोत्पादनहास्योत्पादनानि सहसा वित्रासितानि उच्यन्ते एतानि पूर्वानुभूतानि कदापि न अनुचिन्तयेत् न स्मरेत् (अत्र सहसाइ वित्तासणाणिय " इति क्वचित्पाठस्तदनुसारेण व्याख्यातम्) । अथ च सह भुक्तासनानि न अनुचिन्तयेत् सह इति स्त्रिया सार्द्धं भुक्तमेकासने उपविशन् पूर्वं भोजनानि कृतान्यपि न स्मरेत् सहासनभुक्तानि इति वक्तव्ये सह भुक्तासनानि इति प्राकृतत्वात् ॥ ७ ॥ उत्त० १६ अ० । (स्त्रीप्रसङ्गे दोषस्तत्र दोषादोषविचारश्च मेहुण शब्दे) ।

सांप्रतं मतान्तरं दूषणाय पूर्वपक्षयितुमाह ।

एवमेगे उ पासत्था, पन्नवंति अणारिया ।
इत्थी वसंगया बाला, जिणसासण परम्मुहा ॥ ९ ॥
जहा गंडं पिलागं वा, परि पीलेज्ज मुहुत्तगं ।
एवं विन्नवणित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिया ॥ १० ॥

तु शब्दः पूर्वस्माद्विशेषणार्थः । एवमिति वक्ष्यमाणया नीत्या यदि वा प्राक्तन एव श्लोकोत्रापि संबन्धनीयः (एवमिति) प्राणातिपातादिषु वर्तमाना एके इत्या दि बौद्धविशेषा नीलपटादयो नाथवादिकमण्डलप्रविष्टा वा शैवविशेषाः सदनुष्ठानात् पार्श्वे तिष्ठन्तीति पार्श्वस्थाः स्वयूथ्या वा पार्श्वस्थावसन्नकुशीलादयः स्त्रीपरीषहपराजितास्त एवं प्रज्ञापयन्ति प्ररूपयन्ति अनार्याः अनार्यकर्मकारित्वात् । तथाहि । ते वदन्ति । " प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यैर्दर्शनान्तरैः । प्राप्यते येन निर्वाणं सरागेणापि चेतसा " । किमित्येवं तेऽभिदधतीत्याह । स्त्रीवशंगताः यतो युवतीनामाज्ञायां वर्तन्ते बाला अज्ञा रागद्वेषोपहतचेतस इति रागद्वेषजिनो जिनास्तेषां शासनमाज्ञा कषायमोहोपशमहेतुभूता तत्पराङ्मुखाः संसाराभिष्वङ्गिणो जैनमार्गविद्वेषिण एतद्वक्ष्यमाणमूचुरिति ॥ ९ ॥ यदूचुस्तदाह (जहा गंडमित्यादि) यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः । यथा येन प्रकारेण कश्चित् गण्डी पुरुषो गण्डं समुत्थितं पिटकं वा तज्जातीयकमेव तदाकृतोपशमनार्थं परिपीड्य पूयरुधिरादिकं निर्गाल्य मुहूर्तमात्रं सुखितो भवति न च दोषेणानुषज्यते । एवमत्रापि स्त्रीविज्ञापनायां युवतिप्रार्थनायां रमणीसंबन्धे गण्डपरिपीडनकल्पे दोषस्तत्र कुतः स्यात् । न ह्येतावता क्लेदापगममात्रेण दोषो भवेदिति । स्यात्तत्र दोषो यदि काचित्पीडा भवेत् ॥ १० ॥

दृष्टान्तेन दर्शयति-

जहा मंधादए नाम, थिमिअं भुंजती दगं ।
एवं विन्नवणित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिआ ॥ ११ ॥
जहा विहंगमा पिंगा, थिमिअं भुंजती दगं ।
एवं विन्नवणित्थीसु, दोसो तत्थ कओ सिआ ॥ १२ ॥
एवमेगे उ पासत्था, मिच्छदिट्ठी अणारिआ ।
अज्झोववन्ना कामेहिं, पूयणे व्व तरुणए ॥ १३ ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः । मन्धादन इति मेष नामशब्दः संभावनायाम् यथा मेषस्तिमितमनालोडयन्नुदकं पिबत्यात्मानं प्रीणयति न च तथान्येषां किञ्चनोपघातं विधत्ते । एवमत्रापि स्त्रीसंबन्धे न काचिदन्यस्य पीडा आत्मनश्च प्रीणनमतः कुतस्तत्र दोषः स्यादिति ॥ ११ ॥ अस्मिन्नेवानुपघातार्थे दृष्टान्तबहुत्वख्यापनार्थं दृष्टान्तान्तरमाह । (जहा विहंगमा इत्यादि) यथा येन प्रकारेण विहायसा गच्छतीति विहंगमा पक्षिणी (पिंगेति) कपिञ्जला साकाश एव वर्त्तमाना स्तिमितं निभृतमुदकमापिबत्येवमत्रापि गर्भप्रधानपूर्विकया क्रियया अरक्तद्विष्टस्य पुत्राद्यर्थं स्त्रीसंबन्धं कुर्वतोपि कपिञ्जलाया इव न तस्य दोष इति । सांप्रतमेतेषां गण्डपीडनतुल्यं स्त्रीपरिभोगं मन्यमानानां तथैडकोदकपानसदृशं परपीडाऽनुत्पादकत्वेन परात्मनोश्च सुखोत्पादकत्वेन किल मैथुनं जायत इत्यध्यवसायिनां तथा कपिञ्जलोदकपानं यथा तडागोदकासंस्पर्शेन किल भवत्येवमरक्तद्विष्टतया दर्भाद्युत्तारणात् स्त्रीगात्रस्पर्शेन पुत्रार्थं न कामार्थं ऋतुकालाभिगामितया शास्त्रोक्तविधानेन मैथुनेपि न दोषानुषङ्गस्तथोचुस्ते " धर्मार्थं पुत्रकामस्य स्वदारेष्वधिकारिणः । ऋतुकाले विधानेन दोषस्तत्र न विद्यते " इति

एव मुदासीनत्वेन व्यवस्थितानां दृष्टान्तेनैव निर्युक्तिकारो गाथात्रयेणोत्तरदानायाह ।

[जह णाममंडलग्गेण, सीसं छित्तूण कस्सइ मणूसो ॥
चिट्ठेज्ज पराहुत्तो, किं नाम ततो ण घेप्पेज्जा ॥ ५३ ॥
जह णाविसगंडूसं, कोर्तापेत्तूण नाम तुण्हिक्को ।
अण्णेण अदीसंतो, किं नाम ततो नवमरेज्जा ॥ ५४ ॥
जह नाम सिरिघराउ, कोइरयणाणि णामघेत्तूणं ।
अत्थेज्ज पराहुत्तो, किं णाम ततो न घेप्पेज्जा ॥ ५५] ॥

यथा नाम कश्चिन्मण्डलाग्रेण कस्यचिच्छिरश्छित्वा पराङ्मुखस्तिष्ठेत् । किमेतावतोदासीनभावावलम्बनेन न गृह्येत नापराधी भवेत् । तथा यथा कश्चिद्विषगण्डूषं गृहीत्वा पीत्वा नाम तूष्णीं भावं भजेदन्येन वाप्यदृश्यमानोसौ किं नाम ततो सावन्यादर्शनान् न म्रियेत । तथा यथा कश्चिच्छ्रीगृहाद्भाण्डागाराद्रत्नानि महार्घ्याणि गृहीत्वा पराङ्मुखस्तिष्ठेत् किमेतावतासौ न गृह्येतेति । अत्र च यथा कश्चित् शठतया अज्ञतया वा

शिरश्छेदे विषगण्डूषरत्नापहाराख्ये सत्यपि दोषत्रये माध्यस्थ्यमवलम्बते न च तस्य तदवलम्बनेपि निर्दोषतेति । एवमत्राप्यवश्यं भाविरागकार्यमैथुने सर्वदोषास्पदे संसारवर्द्धके कुतो निर्दोषतेति। तथाचोक्तम् "प्राणिनां बाधकं चैतच्छास्त्रेर्गीतं महर्षिभिः। नलिकातप्तकणक प्रवेशज्ञानतस्तथा ॥ १॥ मूलं चैतदधर्मस्य भवभावप्रवर्धनम् ॥ तस्माद्विषान्नवत्त्याज्यमिदं पापमनिच्छतेति " निर्युक्तिगाथात्रयतात्पर्यार्थः ॥ १२ ॥

साम्प्रतं सूत्रकार उपहारव्याजेन गण्डपीडनादिदृष्टान्तवादिनां दोषोद्भिभावयिषयाह । (एवमेगे इत्यादि) एवमिति गण्डपीडनादिदृष्टान्तबलेन निर्दोषं मैथुनमिति मन्यमाना एके स्त्रीपरीषहपराजिताः सदनुष्ठानात्पार्श्वे तिष्ठन्तीति पार्श्वस्था नाथवादिकमण्डलचारिणः तुशब्दात् स्वयूथ्या वा तथा विपरीता तत्त्वाग्राहिणी दृष्टिर्दर्शनं येषां ते । तथा आराद्दूरं याता गता सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्या न आर्या अनार्याः । धर्मविरुद्धानुष्ठानात्त एवंविधा अध्युपपन्ना गृध्नव इच्छामदनरूपेषु कामेषु कामैर्वा करणभूतैः सावद्यानुष्ठानेष्विति । अत्र लौकिकं दृष्टान्तमाह । यथा वा पूतनाडाकिनी तरुणके स्तनन्धये ऽध्युपपन्ना एवं तेप्यनार्याः कामेष्विति । यदिवा (पूयणत्ति) गड्डरिका आत्मीये ऽपत्येऽध्युपपन्ना एवं त ऽपीति कथानकं चात्र । यथा किल सर्वपशूनामपत्यानि निरुदके कूपे ऽपत्यस्नेहपरीक्षार्थं क्षिप्तानि तत्र चापरा मातरः स्वकीयस्तनंधयशब्दाकर्णनेपि कूपतटस्था रुदन्त्यस्तिष्ठन्ति । उरभ्री त्वपत्यातिस्नेहेनान्धा अपायमनपेक्ष्य तत्रैवात्मानं क्षिप्तवतीत्यतो ऽपरपशुभ्यः स्वापत्ये ऽध्युपपन्नेति ।

एवं ते ऽपि कामाभिष्वङ्गिणां दोषमाविष्कुर्वन्नाह ।

अणागयमपस्संता, पच्चुप्पन्नगवेसगा ॥
ते पच्छा परितप्पंति, खीणे आउम्मि जोव्वणे ॥ १४ ॥
जेहिं काले परिक्कंतं, न पच्छा परितप्पए ॥
ते धीरा बंधणुम्मुक्का, नावकंखंति जीविअं ॥ १५ ॥

अनागतमेष्यत् कालमनिवृत्ता नरकादियातनास्थानेषु महादुःखमपश्यन्तो ऽपर्यालोचयन्तस्तया प्रत्युत्पन्नं वर्तमानमेव वैषयिकं सुखाभासमन्वेषयन्तो मृगयमाणा नानाविधैरुपायैर्भोगान् प्रार्थयन्तस्ते पश्चात् क्षीणे स्वायुषि जातसंवेगा यौवने वा अपगते परितप्यन्ते शोचयन्ते पश्चात्तापं विदधति । उक्तंच । " हतं मुष्टिभिराकाशं तुषाणां कण्डनं कृतम् । यन्मया प्राप्य मानुष्यं सदर्थे नादरः कृतः ॥ १ ॥तथा । " विहवा वेल्लवनारिर्पहिं जाइं कीरंति जोव्वणमएण ॥ वयपरिणामे सरियाइं ताइंहिं अपक्खुडुक्कंति ॥ १ ॥ ॥ १४ ॥ ये तूत्तमसत्त्वतया अनागतमेव तपश्चरणादावुद्यमं विदधति न ते पश्चाच्छोचन्तीति तद्दर्शयितुमाह । (जेहिंकालेइत्यादि) यैरात्महितकर्तृभिः काले धर्मार्जनावसरे पराक्रान्तमिन्द्रियकषायपराजयायोद्यमो विहितो न ते पश्चान्मरणकाले वृद्धावस्थायां वा परितप्यन्ते न शोकाकुला भवन्ति । एकवचननिर्देशस्तु सौत्रच्छान्दसत्वादिति । धर्मार्जनकालस्तु विवेकिनां प्रायशः सर्व एव । तस्मात्स एव प्रधानपुरुषार्थः प्रधान एव च प्रायशः क्रियमाणो घटां प्राञ्चति । ततश्चायं बालात्प्रभृत्यकृतविषयासङ्गतया कृततपश्चरणास्ते धीराः कर्मविदारणसहिष्णवो बन्धनेन स्नेहात्मकेन कर्मणा चोत्प्राबल्येन मुक्ता नावकाङ्क्षन्ति असंयमजीवितम । यदिवा जीविते मरणे वा निस्पृहाः संयमोद्यममतयो भवन्तीति ॥ १५ ॥ अन्यच्च—

जहा नई वेयरणी, दुत्तरा इह संमता ।
एवं लोगंसि नारीओ, दुत्तरा अमइमया ॥ १६ ॥
जेहिं नारीण संजोगा, पूयणा पिट्ठतो कता ॥
सव्वमेयं निराकिच्चा, ते ठिया सुसमाहिए ॥ १७ ॥

य थेत्युदाहरणोपन्यासार्थः यथा वैतरणी नदीनां मध्ये ऽत्यन्तवेगवाहित्वात् विषमतटत्वाच्च दुस्तरा दुर्लङ्घ्या एवमस्मिन्नपि लोके नार्यो ऽमतिमता निर्विवेकेन हीनसत्त्वेन दुःखेनोत्तीर्यन्ते । तथाहि । ता हावभावैः कृतविद्यानपि स्वीकुर्वन्ति । तथाचोक्तं " सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां, लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव ॥ भ्रूचापाक्षेपमुक्ताः श्रवणपथजुषो नीलपक्ष्माण एते यावल्लीलावतीनां न हृदि धृतिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति,,। तदेवं वैतरणी नदीवत् दुस्तरा नार्यो भवन्तीति ॥ १६ ॥ अपिच (जहीत्यादि) यैरुत्तमसत्त्वैः स्त्रीसङ्गविपाकवेदिभिः पर्यन्तकटवो नारीसंयोगाः परित्यक्तास्तथा तत्सङ्गार्थमेव वस्त्रालंकारमाल्यादिभिरात्मनः पूजनाकामविभूषा पृष्ठतः कृता परित्यक्तेत्यर्थः । सर्वमेतत्स्त्रीप्रसङ्गादिकं क्षुत्पिपासादि प्रतिकूलोपसर्गकदम्बकं च निराकृत्य ये महापुरुषसेवितपथं प्रति प्रवृत्तास्ते सुसमाधिना स्वस्थचित्तवृत्तिरूपेण व्यवस्थिता नोपसर्गैरनुकूलप्रतिकूलरूपैः प्रक्षोभ्यन्ते । अन्ये तु विषयाभिष्वङ्गिणः स्त्र्यादिपरीषहपराजिता अङ्गारोपरिपतितमीनवद् रागाग्निना दह्यमाना असमाधिना तिष्ठन्तीति ॥ १७ ॥

स्त्र्यादिपरीषहपराजयस्य फलं दर्शयितुमाह

एते ओघं तरिस्संति, समुद्दं ववहारिणो ॥
जत्थपाणा विसन्नासि, किच्चंती सयकम्मणा ॥ १८ ॥
तं च भिक्खू परिण्णाय, सुव्वते समिते चरे ॥
मुसावायं च वज्जिज्जा—दिन्नादाणं च वोसिरे ॥ १९ ॥

य एते अनन्तरोक्तानुकूलप्रतिकूलोपसर्गजेतार एते सर्वे ओघं संसारं दुस्तरमपि तरिष्यन्ति । द्रव्यौघदृष्टान्तमाह । समुद्रं लवणसागरमिव व्यवहारिणः सांयात्रिका यानपात्रेण तरन्त्येवं भवौघमपि संसारसंयमयानपात्रेण यतयस्तरिष्यन्ति । तथा तीर्णास्तरन्ति चेति । भवौघमेव विशिनष्टि । भवौघे संसारसागरे प्राणाः प्राणिनः स्त्रीविषयसङ्गाद्विषण्णाः सन्तः कृत्यन्ते पीड्यन्ते स्वकृतेनानुष्ठितेन पापेन कर्मणा असद्वेदनीयोदयरूपेणेति ॥ १८ ॥ सांप्रतमुपसंहारव्याजेनोपदेशान्तरविधित्सयाह । (तंचभिक्खूइत्यादि) तदेतद्यथा प्रागुक्तं यथा वैतरणीनदीवत् दुस्तरा नार्यो यैः परित्यक्तास्ते समाधिस्थाः संसारं तरन्ति स्त्रीसङ्गिनश्च संसारान्तर्गताः स्वकृतकर्मणा कृत्यन्त इति तदेतत्सर्वं भिक्षणशीलो भिक्षुः परिज्ञाय हेयोपादेयतया बुध्वा शोभनानि व्रतान्यस्य सुव्रतः पञ्चभिः समितिभिः समित इत्यनेनोत्तरगुणवेदनं कृतमित्येवम्भूतश्चरेत्संयमानुष्ठानं विदध्यात् । तथा मृषावादमसद्भूतार्थभाषणं विशेषेण वर्जयेत्तथा अदत्तादानञ्च व्युत्सृजेद्दन्तशोधनमात्रमप्यदत्तं न गृह्णीयात् । आदिग्रहणात् मैथुनादेः परिग्रह इति । तच्च मैथुनादिकं यावज्जीवमात्माहितं मन्यमानः परिहरेत् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ॥

(स्त्रियां जातमपत्यं पुरुषस्यैवेति-अपच्च-शब्दे । स्त्रीपुरुषयोरन्तरं ' अणंतर ' शब्दे । स्त्रीगर्भवक्तव्यता ' गब्भ ' शब्दे । स्त्रीभ्यो दृष्टिवादो न दीयत इति ' दिट्ठिवाय' शब्दे । स्त्रीणां

मोक्षसिद्धिः ' इत्थिलिंगसिद्ध ' शब्दे । स्त्रीवसङ्गतस्य निन्दा ' इत्थिवस ' शब्दे । स्त्रीशब्दयुक्ते स्थाने न स्थातव्यमिति ' वसही ' शब्दे । स्त्रीसंसक्तस्थानादिनिषेधो 'बंभचेरसमाहिट्ठाण ' शब्दे 'बंभचेर गुत्ति' शब्दे च । स्त्रीणां स्वातन्त्र्यनिषेधः ' इत्थिरक्ख शब्दे ')

इदं–इदम्–त्रि०'इदि कमि नलोपश्च । पुरोवर्त्तिनि,। सूत्र०१श्रु० ३ अ० । प्रत्यक्षे, । नि० चू० १ उ० । प्रत्यक्षासन्ने च । आ० चू० ४ अ० । इणमेव खणंविजाणिया" । इदमः प्रत्यक्षासन्नवाचित्वादिति । सूत्र १ श्रु० २ अ० । " आरंभं जं दुक्खमिणंति णच्चा " इदमिति प्रत्यक्षगोचरापन्नमिति । आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । सूत्र० । प्रश्न० । "दुहविदं सुयक्खायं" ॥ प्रत्यक्षासन्नवाचित्वादिदम इति ।सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । अस्य च सर्वस्याम् विभक्तौ ॥ ' इदम इमः ८ । ३ । ७२ । इति प्राकृतसूत्रेण इमादेशः इमो-इमे-इमं । इमेण-स्त्रीयामपि-इमा सौ" पुंस्त्रियोर्नवाऽयमिमिआ सौ" ८ । ३ । ७३ इति प्राकृत सूत्रेण अयमिति पुँल्लिङ्गे इमिअो इति स्त्रीलिङ्गे वैकल्पिक आदेशः ।अहवा अंक अकजो-इमिआ वाणिअधूआ । पक्षे इमो इमा-" षष्ठीसप्तम्योः स्सिस्सयोरत्" ८ । ३ । ७४ । इति प्राकृतसूत्रेणेदमः स्सिं स्स इत्येतयोः परयोर्वा अद्भवति अस्सिं अस्स । पक्षे इमादेशोपि । इमस्सिं इमस्स-बहुलाधिकारादन्यत्रापि अद् भवति । एहि-एसु-आहि एभिः एषु आभिरित्यर्थः 'ङेर्मेन हः, । ८ । ३ । ७५ । इति प्राकृतसूत्रेण कृतेमादेशात्परस्य ङेः स्थाने मेन सह वैकल्पिके हादेशे, इह पक्षे इमस्सिं इमम्मि । नन्थः । ८ । ३ । ७६ । इति प्राकृतसूत्रेण इदमः परस्य ङेः स्सिम्मित्था इतिप्राप्तस्थो निषिध्यते । इह इमस्सिं इमम्मि । णोऽम् शस्टाभिसि । ८ । ३ । ७७ । इति प्राकृतसूत्रेणामशस्टाभिस्सु इदमो वा ण इत्यादेशो भवति णं पेच्छ । णे पेच्छ । णेण-णेहिं कअं । पक्षे इमं इमे इमेण इमेहिं । द्वितीयैकवचनेऽमि । अमेणम । ८ । ३ । ७८ । इति प्राकृतसूत्रेणामा सहितस्येदम स्थाने इणम इत्यादेशो वा भवति इणं पेच्छ पक्षे इमं सौ- अमि च नपुंसके । " क्लीबे स्यमेदमिणमो च" ८ । ३ । ७९ । इति प्राकृतसूत्रेण स्यम्भ्यां सहितस्य इदम इणमो इणम् च नित्यमादेशो भवति । इदं इणमो इणं । धणं चिट्ठइ पेच्छ वा । प्रा० व्या० ।

इदा (या) णिं-इयाणिंह-इदानीम्-अव्य० इदमीदानीम् ।सम्प्रत्यर्थे,–वाच० इआणि कोणो कं वत्तव्वयं इच्छइ- । अनु० । 'इयहिप गच्छं' ॥इदानीं गच्छामीति ।स्था० ३ ठा० । 'कामं खलु आउसो इदाणिं ति'–आचा० २ श्रु० १ अ० १० उ० । " मांसादेर्वा । इतिप्राकृतसूत्रेणानुस्वारस्य विकल्पेन लोपे इयाणि इयाणिं ।दाणि दाणिं ।प्रा० व्या० ।

इदुर–इदुर–न० कोष्ठिकामुखगल्या उपरि दीयमाने सुंवाविरच्यते ढंचनकादिके, अनु० । महति पिठरे, येन समस्तापि रसवती स्थग्यते-राज० ।

इदं–इदण्ड–पुं०भ्रमरे, दे०ना० ॥

इद्ध–इद्ध–न-इन्ध भावे क्त-आतपे, दीप्तौ, आश्चर्ये च । कर्त्तरि- क्त । दीप्ते, गन्धे च । त्रि० । वाच० ।

इध–इह–अव्य०'इहहचोर्हस्य' इति प्राकृतसूत्रेण शौरसैन्यां धः। प्रा० व्या० । इदं इशादेशः । अस्मिन्काले देशे दिशि वा इत्यर्थे, वाच० ॥

इंध–(चिण्ह) चिह्न–न०'चिह्ने न्धो वा'। इति वा न्धादेशः। एहा पवादः पक्षे सोपि । ' कगचजतदपयवां प्रायो लुक् ' ॥ इति प्राकृतसूत्रेण वा चस्य लुक् । लक्षणे, प्रा० व्या० ।

इब्भ–इभ्य–पुं-इभो हस्ती तत्प्रमाणं द्रव्यमर्हतीति इभ्यः । अनु० । दण्डादित्वाद् यत् । वाच० । हस्तिप्रमाणद्रविणराशिपतौ; । औप० । यद्रव्यस्तूपान्तरित उच्छ्रितकदलिका दण्डो हस्ती न दृश्यते ते इभ्या इति जनश्रुतिरिति । स्था० ६ ठा० । जं० । महाधनपतौ, भ०९ श. ३३ उ० । आ० म० । अधिकतरद्रव्यो वा इभ्य इति । अनु० । " अड्ढा इब्भा धणिणो । इति । प्रा० को० । नृपे, हस्तिपके च । पुं- । वाच० । स्वनामख्याते वसन्तपुरस्थे श्रेष्ठिनि च । " वसन्तपुरनामास्ति, वसन्तर्त्तु समं पुरम् । श्रेष्ठी तत्रेभ्यनामाऽस्य–प्रेयसी तस्य धारिणीति-" । आ० क० । वणिजि, दे० ना० ।

इब्भग (य) इभ्यक–त्रि-स्वार्थे कन् इभ्यशब्दार्थे, । आ० म० प्र० । स्त्रियां तु टापि वा अत इत्वम् ।इभ्यका इभ्यिका- इभ्याढ्यायां स्त्रियाम् । वाच० ।

इब्भगभिंज– इभ्यकभिन्न–पुं-इभ्यबालके, इब्भगभिंजाणि णाणाविहभक्खहत्थगयाणि स गिहेहिंतो निग्गयाणि । आ० म० प्र० ।

इब्भजाइ–इभ्यजाति–स्त्री० आर्यजातौ,

छव्विहा जाइ आरिया मणुस्सा पण्णत्ता तंजहा अंबट्ठा य कलंदा य, वेदेहा वेदिगाइया । हरिया चुंचुणा चेव, छब्भेया इब्भजाइओ ॥ १ ॥

जातिर्मातृकः पक्षस्तया आर्या अपाया निर्दोषा जात्यार्या विशुद्धमातृका इत्यर्थः । अम्बष्ठेत्याद्यनुष्टुप्प्रतिकृतिः षरूप्येता इभ्यजातय इति । इभमर्हन्तीतीभ्या यद्द्रव्यस्तूपान्तरित उच्छ्रितकदलिका दण्डो हस्ती न दृश्यते ते इभ्या इति श्रुतिस्तेषां जातय इभ्यजातयस्ता एता इति । स्था० ६ ठा० ।

इब्भदास–इभ्यदास–पुं० स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, । ती० ।

इभ–इभ–पुं०इण्-भ- किच्च ।हस्तिनि,। जं० २ व० । अनु० ।

इमही–इमही–स्त्री० इः कामस्तस्य महाः कामिन्यः स्त्रियाम्,गा.

इ (मा) (मिआ) मी–इयम् स्त्री० प्रत्यक्षायाम् " पुंस्त्रियोर्नवायमिमिआ सौ–८ । ४–७३ इति प्राकृतसूत्रेण स्त्रीलिङ्गे इमि आदेशः ।आजातेः पुंसः ।८। ३। ३२ इति जाति वाचिनः पुल्लिङ्गाद्वा आत्वम्। इमिए, इमाए, इमिणं इमाणं। प्रा० व्या० ।

इय–इक–देशी० क्वापि प्रवेशार्थे,–इकमिति देशीपदं क्वापि प्रवेशार्थे वर्तत इति आ० म० द्वि० एतस्य निक्षेपो यथा इकमपि चतुर्द्धा तद्यथा नामेकं स्थापनेकं द्रव्येकं भावेकं च । तत्र नामस्थापने प्रतीते । द्रव्येकं "दोहारस्सउड्डगाइमेयाइं तु दव्वाइं " दोरे इति सूत्रे दवरके मौक्तिकान्याधिकृत्य भाविपर्यायापेक्षया हारस्य मुक्ताफलकलापस्य विनिवेशनं प्रवेशनम् " ए आ अंतुदव्वम्मि" एतान्युदाहरणानि द्रव्ये द्रव्यविषयाणि "नाणाइतियं तस्साया पायणं भावसामाई"तस्येति सामादि सम्बन्धे । तस्य सामादेरात्मनि प्रोतनमात्मनि प्रवेशनं भावेकमिति । आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

इत–त्रि० गते, समियं उदाहु सम्यक् इतं गतमिति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आचा० । स्था० । ज्ञाते,परिच्छिन्ने, । आचा० १ श्रु०८ अ० ७ उ०। प्राप्ते,विशे०।इतो इतः स्थित इत्यनर्थान्तरम् । नं० । विशे० । प्राप्ते क्तः । गतौ, ज्ञाने च । वाच० ।

' इतो तो वाक्यादौ ' । इति प्राकृतसूत्रेण वाक्यादौ इति शब्देकारस्याकारः । ' इअ ज पिआ वसाणे ' इअविअसिअ कुसुमसरो इति । प्रा० व्या० । इति एवमर्थे, "इय सिद्धाणं सोक्खं" इति एवं सिद्धानां सौख्यमिति । औप० । "इय सव्वगुणाहाणं " एवमुक्तेन प्रकारेण सर्वगुणाधानम् इति । आव० । नि० चू० ॥

इयर–इतर–त्रि० इना कामेन तीर्य्यते तृ अप् । तराति पचाद्यच्. वा । नीचे, पामरे, । वाच० ।

इत्तरिए अय अहमंसिपुए विसिठ्ठ जाइकुल बलाइ-
गुणोववेए एवं अप्पाणं समुक्कस्से ॥

इतरोयं जघन्यो हीनजातिकः कुलबलरूपादिभिर्दूरमपभ्रष्टः सर्वजनावगीतोयमिति । अहं पुनर्विशिष्टजातिकुलबलादिगुणोपेत एवमात्मानं समुत्कर्षयेदिति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ॥ " इयराइयरहिं कुलेहिं " इतरे सामान्यसाधुभ्यो विशिष्टतराः साधव इति । आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ॥

इयरकुल–इतरकुल–न० अन्तप्रान्तकुले, आचा० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ॥

इयरेयर–इतरेतर–त्रि० इतरद्धित्वं समासवदूभावश्च । अन्योन्य शब्दार्थे, । उत्त० १ अ० ॥

इयरेयरसंजोग–इतरेतरसंयोग–पुं० इतरेतरस्य परस्परस्य संयोगो घटना । परस्परघटनायाम्, तदात्मसंयोगभेदे च उत्त० १ अ० । (तद्वक्तव्यतासंजोगशब्दे)

इयरेयरसावेक्ख–इतरेतरसापेक्ष्य-त्रि० परस्पराविरोधिनि, इतरेतरसापेक्षात्वेषां पुनराप्तवचनपरिणत्या इतरेतरसापेक्षा परस्पराविरोधिनीति । षो० ।

इयरेयरस्सय-इतरेतराश्रय-पुं० इतरेतर आश्रयति आ–श्रि–अच् अन्योन्याश्रये तर्कदोषभेदे, वाच० ।

इयरेयराभाव–इतरेतराभाव–पु–इतरेतरस्मिन्नभावः । अभावविशेषे, इतरेतराभावं वर्णयन्ति स्वरूपान्तरात्स्वरूपव्यावृत्तिरितरेतराभाव इति । स्वभावान्तरान्न पुनः स्वस्वरूपादेव तथाऽसत्त्वप्रसक्तेः स्वरूपव्यावृत्तिः स्वस्वभावव्यवच्छेद इतरेतराभावो व्यापोहनमानिगद्यते ॥ उदाहरणमाहुर्यथास्तम्भस्वभावात्कुम्भस्वभावव्यावृत्तिरिति । रत्ना० ।

इर–इर-धा० ईर्षायाम्, कण्ड्वादित्वाद् यक् । उभ० । इर्याति इर्य्यते वाच० । 'किरेरे रहिर किलार्थे वा' ८।२।८६। इति सूत्रेण किलार्थे तस्य प्रयोगबोधनात् । तस्स इर किलार्थे, प्रा० व्या० । पाद पूरणे च । अव्य. व्य० । ईजे हराः पादपूरणे । ८ ।२।१७ इति सूत्रात् " गेण्हइर कलमागोवि " । इति- । प्रा० ।

इरमंदिर–इरमन्दिर–पु० करभे, दे० ना०

इराव–इराव–देशी–गजे, दे० ना० ।

इरिआ–ईर्या–स्त्री-कुल्याम्,-दे० ना० ।

इरिण–इरिण–देशी-कनके, दे० ना० ।

इरियज्झयण–ईर्याध्ययन–न० आचाराङ्गश्रुतस्कन्धस्य प्रथम चूलिकान्तर्गते तृतीयेऽध्ययने, तच्चाचाराङ्गपञ्चमाध्ययनाद्वन्त्यास्यस्य चतुर्थोद्देशकसूत्रम् । गामाणुगामं दुइज्जमाणस्स दुज्झायं दुपरक्कामित्यादिनेर्यासंक्षेपेण व्यावर्णितत्यत इर्याध्ययनं निर्व्यूढमिति ।

अत्र त्रय उद्देशा उद्देशार्थाधिकारमधिकृत्याह निर्युक्तिकारः

सव्वेवि यदवि इरिय विसोहि-कारगा तहवि अत्थिपविसेसो।
उद्देसे उद्देसे, वोच्छामि समासओ किंपि ॥ २८ ॥
पढमे य उवागमणि-ग्गमो य अध्दाज्झीण च जयणा ।
विंतिए आरूढ छलणं, जंघा संतारपुच्छाया ॥ २९ ॥
तइयम्मि अदंसणया–अप्पाडिबंधो य होइ उवहिम्मि ।
वज्जेयव्वं च सया, संसारियरायगिहगमणं ॥ ३० ॥

(सव्वेत्यादि) सर्वेपि त्रयोपि यद्यपीर्याविशुद्धिकारकास्तथापि प्रत्युद्देशकमस्ति विशेषस्तं च यथाक्रमं किञ्चिद्वक्ष्यामि इति यथाप्रतिज्ञातमाह (पढगाहा) प्रथमोद्देशके वर्षाकालादावुपागमनं स्थानं तथा निर्गमश्च शरत्कालादौ यथा भवति तदत्र प्रतिपाद्यमध्वानि यतना चेति द्वितीयोद्देशकेन वाक्षावारूढस्य छलनं प्रक्षेपणं व्यवण्र्यते जंघा संतारं च पानीये यतना तथा नानाप्रकारे च प्रश्ने साधुनां यद्विधेयमेतच्च प्रतिपाद्यमिति (तइयम्मि गाहा) तृतीयोद्देशके यदि कश्चिदुदकादीनि पृच्छति तस्य जानताप्यदर्शनता विधेयेत्ययमधिकारः तथोपधावप्रतिबन्धो विधेयस्तदपहरणे च स्वजनराजगृहगमनञ्च वर्जनीयं न च तेषामाख्येयमिति । आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ॥

इरियट्ठ–ईर्य्यार्थ–त्रि० ईर्य्याविशुद्धयर्थे, तदर्थमाहरकरणोह नातिक्रमः 'इरियट्ठाए य' ईर्य्यागमनं तस्या विशुद्धिर्युगमात्रनिहितदृष्टित्वमीर्य्याविशुद्धिस्तस्यै इदमीर्याविशुद्धयर्थम् । इह च विशुद्धिशब्दलोपादीर्य्यार्थमित्युक्तम् बुभुक्षितो हीर्य्याशुद्धावशक्तः स्यादिति । स्था० ६ ठा० (तदर्थमाहरकरणे नातिक्रम इति 'आहार' शब्दे)

इरिया–ईर्य्या-स्त्री-ईरणमीर्य्या ईरगतिप्रेरणयोरस्माद्भावे ण्यत् । गमने, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । आचू० । स्था० । आव० । उत्त० । सूत्र० । ईर्य्यानिक्षेपणार्थे निर्युक्तिकृदाह ।

णामं ठवणा इरिया, दव्वे खेत्ते य कालभावे य ।
एसो खलु इरियाए, णिक्खेवोछव्विहो होइ ॥ २३ ॥
दव्वइरिया उ तिविहा, सचित्ताचित्तमीसगा चेव ।
खेत्तम्मि जम्मि खेत्ते, काले कालो जहिं जोए ॥ २४ ॥

तत्र द्रव्येर्या सचित्ताचित्तमिश्रभेदात्त्रिविधा ईरणमीर्य्या गमनमित्यर्थः । तत्र सचित्तस्य वापुरुषादेर्द्रव्यस्य यद्गमनं सा सचित्तद्रव्येर्या एवं परमाण्वादिद्रव्यस्य गमनमचित्तद्रव्येर्या । तथा मिश्रद्रव्येर्या रथादिगमनमिति । क्षेत्रेर्या यस्मिन् क्षेत्रे गमनं क्रियते ईर्या वा वर्ण्यते । एवं कालेर्य्यापि द्रष्टव्येति । आचा० । भावेर्य्याप्रतिपादनायाह– ।

भावइरिया उ दुविहा, चरणगई संजमगई य ।
समणस्स कहं गमणं, दोसं होइ परिसुद्धं ॥ २५ ॥

भावविषयेर्या द्विविधा चरणेर्य्या संयमेर्य्या च । तत्र संयमेर्या सप्तदशविधसंयमानुष्ठानं यदि वा असंख्येयेषु संयमस्थानेष्वेकस्मात्संयमस्थानादपरं संयमस्थानं गच्छतः संयमेर्या भवति । चरणेर्या तु अभूवभ्रमभ्रचरगत्यर्थाः चरतेर्भावे ल्युट् चरणं तद्रूपेर्या चरणेर्य्याः । चरणं गतिः गमनमित्यर्थः तच्च श्रमणस्य कथं केन प्रकारेण भावरूपगमनं निर्दोषं भवतीत्याह–

आलंबणे य काले, मग्गे जयणा य चेव परिसुद्धं ।
भंगेहिं सोलसविधं, उपरिसुद्धं पसत्थं तु ॥ २६ ॥

तं प्रवचनसंघगच्छाचार्यादिप्रयोजनं कालः साधूनां विहरणयोग्योवसरे मार्गो जनैः पदन्यां क्षुण्णः पन्था यतना उपयुक्तस्य युगमात्रदृष्टित्वं तदेवमालम्बनकालो मार्गयतना पदैरेकैकपदव्यभिचाराद्यैर्भङ्गास्तैः षोडशविधं गमनं भवति तस्य च यत्परिशुद्धम् । तदेव प्रशस्तं भवतीति दर्शयितुमाह—

चउकारण परिसुद्धं, अहवा वि होज्ज कारणज्जाए ।
आलंबण जयणाए, काले मग्गेय जइयव्वं ॥ २७ ॥

चतुर्भिः कारणैः साधोर्गमनं परिशुद्धं भवति तद्यथा आलम्बनेन दिवा मार्गेण यतनया गच्छत इति अथवा अकालेऽपि ग्लानाद्यालम्बनेन यतनया गच्छतः शुद्धमेव गमनं भवत्येवं भूते च मार्गे साधुना यतितव्यमिति । आचा० २श्रु० ३ अ० १ उ० (गमनं च यया कर्तव्यन्तदेर्याध्ययने आचाराङ्गे प्रतिपादितं विहार-शब्दे द्रष्टव्यम्) "इरियं च पञ्चक्खाएज्जा" ईरणमीर्या तां च सूक्ष्मां कायवाग्गतां मनोगतां वा प्रशस्तां प्रत्याचक्षीत इति । आचा० १ श्रु० ८अ० । ७ उ० । ईरणमीर्या गमनम् । तत्कार्ये कर्मणि च । "एगंगस्स पसंतस्स, न होंति इरियादयो गुणा" ईरणमीर्यागमनमित्यर्थः इह ईर्याकार्यं कर्म ईर्याशब्देन गृह्यते कारणे कार्योपचारादिति । आ० म० द्वि० । ईर्यासमितौ, "धणुपरक्कमं किच्चा जीवं च इरियं सया,, जीवप्रत्यक्षाञ्चेर्ष्यामीर्यासमितिमिति । उत्त० ईरणमीर्या तत्सूत्राचारणपुरस्सरकायात्सेगात्मके सामाचारिभेदे च । ग० २ अधि ।

इरियापच्चय—ईर्याप्रत्यय—न० ईरणमीर्या गमनं तेन जनितमीर्याप्रत्ययम् । कर्मभेदे, सूत्र १ श्रु० १ अ० (एतद्वक्तता इरियावहिय शब्दे)

इरियावह—ईर्यापथ—पुं० ईरगतिप्रेरणयोरस्माद् भावे एयत् । ईरणमीर्या तस्याः (तयावा) पन्था 'ईर्यापथः । सूत्र० ।२ श्रु० २ अ०॥ स्था० । ईरणमीर्या गमनं तद्विशिष्टः पन्था ईर्यापथः।प्रव०३द्वार। ईर्या गमनं तद्विषयः पन्था ईर्यापथः। भ० ११ श० १० उ० । आव० । गमनमार्गे,भ० ३ श० ३ उ० । कश्चेर्यायाः पन्था भवति यदाश्रिता सा भवतीति । आचा० २ अ० १ उ० । ईरणमीर्या तत्सम्बद्धः पन्था ईर्यापथस्तत्प्रत्ययं कर्मेर्यापथम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० । ईर्यापथप्रत्ययमीर्यापथम् । प्रति० । कर्मभेदे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । एतदुक्तं भवति पथि गच्छतो यथा कथंचिदनभिसन्धेर्यत्प्राणिव्यापादनं भवतीति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० । (अस्य बन्धनकारणत्वविचारः कर्म्मबंध शब्दे) ।

इरियावहकिरिया—ईर्यापथक्रिया—स्त्री० क्रियाभेदे, सा च यदुपशान्तमोहादेरेकविधकर्मबन्धनमिति । स्था० ५ ठा० । ईर्यापथक्रिया उपशान्तमोहादारभ्य सयोगिकेवलिनं यावदिति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० (एतस्या विस्तरेण वक्तव्यता इरियावहिया शब्दे) ।

इरियावहिय-ईर्यापथिक-न० ईरगतिप्रेरणयोरस्माद्भावे एयत् ईरणमीर्या तस्याः पन्था ईर्यापथस्तत्र भवमीर्यापथिकम् । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । ईरणमीर्या तस्यास्तया वा पन्था ईर्यापथः स विद्यते यस्य तदीर्यापथिकम् । एतच्च शब्दव्युत्पत्तिमात्रम् प्रवृत्तिनिमित्तं तु इदम् सर्वत्रोपयुक्तस्य निकषायस्य समीक्षितमनोवाक्कायक्रियस्य या क्रिया तया यत्कर्म तदीर्यापथिकम् । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

ऐर्यापथिक-न० ईरणमीर्या गमनन्तत्प्रधानः पन्था मार्गः ईर्यापथस्तत्र भवमैर्यापथिकम् । केवलयोगप्रत्यये कर्मभेदे, भ० ८ श० ८ उ० । कश्चेर्यायाः पन्था भवति यदाश्रिता सा भवत्येतच्च व्युत्पत्तिनिमित्तं यतस्तिष्ठतोपि तद्भवति प्रवृत्तिनिमित्तं तु स्थित्यभावस्तच्चोपशान्तक्षीणमोहसयोगिकेवलिनां भवति । सयोगिकेवलिनोऽपि हि तिष्ठतोपि सूक्ष्मगात्रसञ्चारा भवत्युक्तञ्च "केवलीणं भंते! अस्सिं समयंसि जेसु आगासपदेसेसु हत्थं वा पायं वा ओगाहित्ताणं पडिसाहरेज्जा पभूण भंते ! केवलीतेसु चेवागासपदेसेसु पडिसाहरित्तए णो इणट्ठे समट्ठे । कहं केवलिस्सणं चलाइं सरीरोवगरणाइं भवंति चलोवगरणाइं भवंति एणट्ठाए केवलिणो संचाएत्ति तेसु चेवागासपदेसेसु हत्थं वा पायं वा पडिसाहरित्तए" तदेवं सूक्ष्मेतरगात्रसञ्चाररूपेण योगेन यत्कर्म बध्यते तदीर्यापथिकमीर्याहेतुकमित्यर्थः । तच्च द्विसमयस्थितिकमेकस्मिन् समये वेदितं तृतीयसमये तदपेक्षया चाकर्म्मतेति कथमित्युच्यते यतस्तत्प्रकृतितः सातावेदनीयमकषायत्वात् स्थित्यभावेन बध्यमानमेवं परिशटति असुभावतोनुत्तरोपपातिकसुखातिशायिप्रदेशतः स्थूलरूक्षमृदुशुक्लादिबहुप्रदेशमिति उक्तच—

अप्पं बायरमउयं, बहुं च लुक्खं च सुक्किलं चेव ।
मंदं महव्वतंतिय सातबहुलं च तं कम्मं ॥

अल्पं स्थितितः स्थितेरेवाभावात् बादरं परिणामतोनुभावतो मृदुनुभावं बहु प्रदेशे सूक्ष्मं स्पर्शतो वर्णेन शुक्लमन्दं लेपतः स्थूलचूर्णं मुष्टिमुक्तं कुड्यापतित लेपवत् महाव्ययमेकसमयेनैव सर्वापगमात्सातो बहुलमनुत्तरोपपातिकसुखातिशा (श) या यान्ति उक्तमीर्यापथिकम् । आचा० १श्रु० २ अ० १ उ० (एतस्य बन्धविचारः कम्मबंध शब्दे) त्रयोदशे स्थाने च । आव० । ऐर्यापथिकः केवलयोगप्रत्ययः कर्मबन्ध उपशान्तमोहादीनां सातवेदनीयबन्ध इति । सम० १३ स० (विस्तरेणैतस्य वक्तव्यता इरियावहिया शब्दे)

इरियावहियबंध—ऐर्यापथिकबन्ध—पुं० ईर्या गमनम् तत्प्रधानः पन्था मार्ग ईर्यापथस्तत्र भवमैर्यापथिकम् । केवलयोगप्रत्ययं कर्म तस्य यो बन्धस्स तथा । ऐर्यापथिककर्मणो बन्धे, । तद्वक्तव्यता यथा ।

इरियावहियाणं भंते ! कम्मं किं णेरइओ बंधइ, तिरिक्खजोणिओ बंधइ, तिरिक्खजोणिणी बंधइ, मनुस्सो बंधइ, मणुस्सी बंधइ, देवो बंधइ देवी बंधइ ? । गो० ! णो णेरइओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिओ बंधइ, णो तिरिक्खजोणिणी बंधइ, णो देवो बंधइ, णो देवी बंधइ, पुव्वपडिवण्णए पडुच्च मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति । पडिवज्जमाणए पडुच्च मणुस्सो वा बंधइ मणुस्सी वा बंधइ मणुस्सा य वा बंधंति मणुस्सीओ य वा बंधंति अहवा-मणुस्सो य मणुस्सी य बंधइ । अहवा मणुस्सो य मणुस्सीओ य बंधंति । अहवा मणुस्सा य मणुस्सी य बंधइ-

अहवा मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति । तं भंते ! किं इत्थी बंधइ, पुरिसो बंधइ, णपुंसगो बंधइ, इत्थीओ बंधंति पुरिसा बंधंति णपुंसगा बंधंति । णो इत्थी णो पुरिसो णो णपुंसगो बंधइ ? गोयमा ! णो इत्थी बंधइ णो पुरिसो बंधइ, जाव णो णपुंसगा बंधंति । पुव्वपडिवण्णए पडुच्च अवगयवेदा बंधंति, पडिवज्जमाणए पडुच्च अवगयवेदो वा बंधइ अवगयवेदा वा बंधंति । जइ भंते ! अवगयवेदो वा बंधइ अवगयवेदा वा बंधंति तं भंते ! किं इत्थी पच्छाकडो बंधइ १ पुरिसपच्छाकडो बंधइ २ णपुंसगपच्छाकडो बंधइ ३ इत्थी पच्छाकडा बंधंति ४ पुरिसपच्छाकडा बंधंति ५ णपुंसगपच्छाकडा बंधंति ६ । उदाहु इत्थीपच्छाकडो य पुरिसपच्छाकडो य बंधइ १ उदाहु इत्थी पच्छाकडो य पुरिसपच्छाकडा य बंधंति २ उदाहु इत्थी पच्छाकडा य पुरिसपच्छाकडो य बंधइ ३ उदाहु इत्थी पच्छाकडा य पुरिसपच्छाकडा य बंधंति ४ उदाहु इत्थीपच्छाकडो य णपुंसगपच्छाकडो य बंधइ ४ उदाहु पुरिसपच्छाकडो य णपुंसगपच्छाकडो य बंधइ ४ उदाहु इत्थीपच्छाकडो य पुरिसपच्छाकडो य णपुंसगपच्छाकडो य बंधइ ८ एवं एए छव्वीसं भंगा । जाव उदाहु इत्थी पच्छाकडा य पुरिसपच्छाकडा य णपुंसगपच्छाकडा य बंधंति ! गोयमा ! इत्थी पच्छाकडो वि बंधइ, पुरिसपच्छाकडो वि बंधइ, णपुंसगपच्छाकडो वि बंधइ । इत्थी पच्छाकडा वि बंधंति, पुरिसपच्छाकडा वि बंधंति, णपुंसगपच्छाकडा वि बंधंति । ६ । अहवा इत्थीपच्छाकडो य पुरिसपच्छाकडो य बंधइ १२ एवं एए छव्वीसं भंगा भाणियव्वा जाव । अहवा इत्थी पच्छाकडा य पुरिसपच्छाकडा य णपुंसगपच्छाकडा य बंधंति, । तं भंते ! किं बंधी बंधइ, बंधिस्सइ १ बंधी बंधइ न बंधिस्सइ २ बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ३ बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ ४ न बंधी बंधइ बंधिस्सइ ५ न बंधी बंधइ न बंधिस्सइ ६ न बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ७ न बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ ८ गोयमा ! भवागरिसं पडुच्च अत्थेगइए बंधी बंधइ बंधिस्सइ, अत्थेगइए बंधी बंधइ न बंधिस्सइ, एवं तं चेव सव्वं जाव । अत्थेगइए न बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ । गहणागरिसं पडुच्च अत्थेगइए बंधी बंधइ बंधिस्सइ एवं जाव अत्थेगइए न बंधी बंधइ बंधिस्सइ णो चेव णं न बंधी बंधइ न बंधिस्सइ । अत्थेगइए न बंधी न बंधइ बंधिस्सइ । अत्थेगइए न बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ । तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ, साइयं अपज्जवसियं बंधइ अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ ? गोयमा ! साइयं सपज्जवसियं बंधइ, णो साइयं अपज्जवसियं बंधइ, णो अणाइयं सपज्जवसियं बंधइ णो अणाइयं अपज्जवसियं बंधइ ।

(नो नेरइओ इत्यादि) मनुष्यस्यैव तद्बन्धो यस्माद्बन्धाद्उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकेवलिनामेव तद्बन्धनमिति (पुव्वपडिवण्णए इत्यादि) पूर्वं प्राक्काले प्रतिपन्नमैर्यापथिकबन्धकत्वं यैस्ते पूर्वप्रतिपन्नकास्तान् तद्बन्धकत्वद्वितीयादिसमयवर्तिन इत्यर्थः । ते च सदैव बहवः पुरुषा स्त्रियश्च सन्ति उभयेषां केवलिनां सदैव भावादत उक्तम् " मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंतित्ति " (पडिवज्जमाणयेत्ति) प्रतिपद्यमानकानैर्यापथिककर्मबन्धनप्रथमसमयवर्तिन इत्यर्थः । एषां च विरहसम्भवादेकदा मनुष्यस्य स्त्रियाश्च एकयोगे एकत्वबहुत्वाभ्यां चत्वारो विकल्पाः, द्विकयोगे तथैव चत्वारः, एवमेते सर्वेऽप्यष्टावेतदेवाह (मणुस्सो वा इत्यादि) एषां च पुंस्त्वादि तत्तल्लिङ्गापेक्षया न तु वेदापेक्षया क्षीणोपशान्तवेदत्वात् । अथ वेदापेक्षस्त्रीत्वाद्यधिकृत्याह "तं भंते । किमित्यादि नो इत्थी इत्यादिना" च पदत्रयनिषेधेनावेदकः प्रश्नतः उत्तरं तु षण्णां पदानां निषेधः सप्तमपदोक्तस्तु व्यपगतवेदस्तत्र च पूर्वप्रतिपन्नाः प्रतिपाद्यमानकाश्च भवन्ति तत्र पूर्वप्रतिपन्नकानां विगतवेदानां सदा बहुत्वभावादाह (पुव्वपडीत्यादि) प्रतिपद्यमानकानान्तु सामयिकत्वात् विरहभावेनैकादिसम्भवाद्विकल्पद्वयमत एवाह ।(पडिवज्जमाणेत्यादि) अपगतवेदमेवैर्यापथिकबन्धमाश्रित्य स्त्रीत्वादिभूतभावापेक्षया विकल्पयन्नाह । "जइ इत्यादि तं भंते ! ! तदा भदन्त ! तद्वा कर्म इत्थी पच्छाकडेति भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य स्त्रीत्वं पश्चात्कृतं भततां नीतं येनावेदकेनासौ स्त्रीपश्चात्कृत एवमन्यावपि इहैकैकयोगे एकत्वबहुत्वाभ्यां षड्विकल्पाः, द्विकयोगे तु त्रिषु द्विकयोगेषु तथैव द्वादश, त्रिकयोगे पुनस्तथैवाष्टावेते च सर्वे षड्विंशतिः । सूत्रे च चतुर्भङ्ग्यष्टभङ्गीनां प्रथमं विकल्पा दर्शिताः सर्वान्तिमश्चेति । अथैर्यापथिककर्मबन्धनमेव कालत्रयेण विकल्पयन्नाह (तं भंते इत्यादि) तदैर्यापथिककर्मबन्धी बद्धवान् बध्नाति भन्त्स्यति चेत्येको विकल्पः ! एवमन्येऽपि सप्त भङ्गा एषां च स्थापना उत्तरन्तु (भवेत्यादि) भवे अनेकत्रोपशमादिश्रेणिप्राप्त्या आकर्षैर्यापथिककर्माणुग्रहणं भवाकर्षस्तं प्रतीत्य अस्त्येको भवत्येकः कश्चिज्जीवः प्रथमवैकल्पिकः । तथाहि पूर्वभवे उपशान्तमोहत्वे सत्यैर्यापथिकं कर्म बद्धवान् वर्तमानभवे चोपशान्तमोहत्वे बध्नाति अनागतं च उपशान्तमोहावस्थायां भन्त्स्यति । १ । द्वितीयस्तु यः पूर्वस्मिन् भवे उपशान्तमोहत्वं लब्धवान् वर्तमाने च क्षीणमोहत्वं प्राप्तः स पूर्वं बद्धवान् वर्तमाने च बध्नाति शैलेश्यवस्थायां पुनर्भन्त्स्यति । २ । तृतीयः पूर्वजन्मनि उपशान्तमोहत्वे बद्धवान् तत्प्रतिपतितो न बध्नाति अनागते च मोहावस्थायां भन्त्स्यति । ३ । चतुर्थस्तु शैलेशीपूर्वकाले बद्धवान् शैलेश्यां च न बध्नाति न च पुनर्भन्त्स्यति । ४ । पञ्चमस्तु पूर्वजन्मनि नोपशान्तमोहत्वं लब्धवानिति न बद्धवान् अधुना लब्धमिति बध्नाति पुनरप्येष्यत्काले उपशान्तमोहाद्यवस्थायां भन्त्स्यतीति । ५ । षष्ठःपुनः क्षीणमोहत्वादि न लब्धवान् न पूर्वं बद्धवान् । अधुना तु क्षीणमोहत्वं लब्धमिति बध्नाति शैलेश्यवस्थायां पुनर्न भन्त्स्यतीति । ६ । सप्तमः पुनर्भव्यस्य,स हि अनादौ काले न बद्धवान्

अधुनापि कश्चिन्न बध्नाति कालान्तरे तु भन्त्स्यतीति । ७ । अष्टमस्त्वभव्यस्य स तु प्रतीत एव । (गहणागरिसमित्यादि) एकस्मिन्नेव भवे ऐर्यापथिककर्मपुद्गलानां ग्रहणरूपो य आकर्षोऽसौ ग्रहणाकर्षस्तं प्रतीत्यास्त्येकः कश्चिज्जीवः प्रथमवैकल्पिकः । तथाहि-उपशान्तमोहादिर्यदैर्यापथिकं कर्म बध्नाति तदातीतसमयापेक्षया बद्धवान् वर्तमानसमयापेक्षया च बध्नाति अनागतसमयापेक्षया तु भन्त्स्यतीति। १ । द्वितीयस्तु केवली स ह्यतीतकाले बद्धवान् वर्तमाने च बध्नाति शैलेश्यवस्थायां पुनर्न भन्त्स्यतीति । २ । तृतीयस्तु उपशान्तमोहत्वे बद्धवांस्तत्प्रतिपतितस्तु न बध्नाति पुनस्तत्रैव भवे उपशमश्रेणिप्रतिपन्नो भन्त्स्यतीति एकभवे चोपशमश्रेणी द्विः प्राप्यत एवेति । ३ । चतुर्थः पुनः सयोगित्वे बद्धवान् शैलेश्यवस्थायां न बध्नाति न च भन्त्स्यतीति । ४ । पञ्चमः पुनरायुषः पूर्वभागे उपशान्तमोहत्वादि न लब्धमिति न बद्धवान् अधुना तु लब्धमिति बध्नाति। तदद्धाया एव चैष्यत्समये तु पूर्वं पुनर्भन्त्स्यतीति ।५। षष्ठस्तु नास्त्येव तत्र न बद्धवान् बध्नातीत्यनयोरुपपद्यमानत्वेऽपि न भन्त्स्यतीत्यस्यानुपपद्यमानत्वात्, तथाह्यायुषः पूर्वभागे उपशान्तमोहत्वादि न लब्धमिति न बद्धवांस्तल्लाभसमये च बध्नाति ततोऽनन्तरसमयेषु च भन्त्स्यत्येव न तु न भन्त्स्यति समयमात्रस्य बन्धस्येहाभावात्, यस्तु मोहोपशमनिर्ग्रन्थस्य समयानन्तरमरणेनैर्यापथिककर्मबन्धः समयमात्रो भवति नासौ षष्ठविकल्पहेतुस्तदनन्तरमैर्यापथिककर्मबन्धाभावस्य भवान्तरवर्तित्वात् ग्रहणाकर्षणस्य चेह प्रक्रान्तत्वात्। यदि पुनः सयोगिचरमसमये बध्नाति ततोऽनन्तरं न भन्त्स्यतीति विवक्ष्येत तदा यत्सयोगिचरमसमये बध्नातीति तद्बन्धपूर्वकमेव स्यान्नाबन्धपूर्वकं तत्पूर्वसमयेषु तस्य बन्धकत्वात् । एवं च द्वितीय एव भङ्गः स्यान्न पुनः षष्ठ इति । ६ । सप्तमः पुनर्भव्यविशेषस्य, अष्टमस्त्वभव्यस्येति । इह च भवाकर्षापेक्षेषु अष्टासु भङ्गकेषु "बंधी बंधइ बंधिस्सइ" इत्यत्र प्रथमे भङ्गे उपशान्तमोहः । 'बंधी बंधइ न बंधिस्सइ' इत्यत्र द्वितीये क्षीणमोहः । 'बंधी न बंधइ बंधिस्सइ' इत्यत्र तृतीये उपशान्तमोहः । 'बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ' इत्यत्र चतुर्थे शैलेशीगतः । 'न बंधी बंधइ बंधिस्सइ' इत्यत्र पञ्चमे उपशान्तमोहः । 'न बंधी बंधइ न बंधिस्सइ' इत्यत्र षष्ठे क्षीणमोहः ।'न बंधी न बंधइ बंधिस्सइ' इत्यत्र सप्तमे भव्यः । 'न बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ' इत्यत्राष्टमे ऽभव्यः । ग्रहणापेक्षेषु पुनरेतेषु एव प्रथमे उपशान्तमोहः क्षीणमोहो वा, द्वितीये तु केवली, तृतीये उपशान्तमोहः, चतुर्थे शैलेशीगतः, पञ्चमे उपशान्तमोहः क्षीणमोहो वा, षष्ठशून्यः, सप्तमे भव्या भाविमोहोपशमो भाविमोहक्षयो वा, अष्टमे त्वभव्य इति अथैर्यापथिकबन्धमेव निरूपयन्नाह "तमित्यादि" तदैर्यापथिकं कर्म साइयं सपज्जवसियमित्यादिचतुर्भङ्गी, तत्र चैर्यापथिककर्मणः प्रथम एव भङ्गः बन्धोन्येषु तदसम्भवादिति, भ० ८ श० ८ उ० ।

इरियावहिया-ईर्यापथिका-स्त्री०- ईरणमीर्या गमनमित्यर्थः पथि जाता पथिका ईर्या चासौ पथिका च ईर्यापथिकेति । गमनप्रधानमार्गोत्पन्ने, आ० चू० ४ अ० ।

ऐर्यापथिकी—स्त्री० ईरणमीर्या गमनं तद्विशिष्टस्तत्प्रधानो वा पन्था ईर्यापथस्तत्र भवा ऐर्यापथिकी । स्था० २ ठा० । आव० ४ अ० । व्युत्पत्तिमात्रमिदं प्रवृत्तिनिमित्तं तु यः केवलयोगप्रत्यय उपशान्तमोहादित्रयस्य सातवेदनीयकर्मबन्धः सा ईर्यापथिकी। प्रव० १२१ द्वा० । क्रियाभेदे-,

अजीवकिरिया दुविहा पएणत्ता तंजहा इरिआवहिआ चेव संपराइया चेव ।

यत्केवलयोगप्रत्ययमुपशान्तमोहादित्रयस्य सातवेदनीयकर्मतया जीवस्य पुद्गलराशेर्भवनं सा ऐर्यापथिकी क्रिया । इह जीवव्यापारेप्यजीवप्रधानत्वविवक्षया जीवक्रियेयमुक्ता कर्मविशेषावैर्यापथिकी क्रियोच्यते यतोऽभिहितम् "इरियावहिया किरिया दुविहा वज्झमाणा वेइज्जमाणा य जा पढमसमये बद्धा, बीयसमये वेइया सा बद्धा पुट्ठा वेइया णिज्जिता से य काले अकम्मं वा वि भवइत्ति । स्था० २ ठा० ।

तत्स्वरूपं यथा—

एसाउ लोभवत्ती, इरिआवहिअं अओ पचक्खामि ।
इह खलु अणगारस्स, समिई गुत्तीसु गुत्तस्स ॥६०॥
सययं तु अप्पमत्तस्स, भावओ जाव चक्खुपम्हंपि ।
निवयइ ता सुहुमा हु, इरिआवहिआ किरिअएसा ॥६१॥

इह खल्वनगारस्य साधोः समितिषु ईर्यासमित्यादिषु मनोगुप्त्यादिषु गुप्तस्य संवृतस्य सततमेवाप्रमत्तस्य उपशान्तमोह क्षीणमोहसयोगिकेवलिलक्षणस्थानकत्रयवर्तिनः । अन्येषां तु अप्रमत्तानामपि कषायप्रत्ययकर्मबन्धसद्भावेन केवलयोगनिमित्तकर्मबन्धोदयसंभवान्नाप्रमत्तशब्देनात्रग्रहणं भगवतः पूज्यस्य यावच्चक्षुः पक्ष्मापि निपतति स्पन्दते इदं च योगस्योपलक्षणं ततोऽयमर्थो यावच्चक्षुर्निमेषोन्मेषमात्रोऽपि योगः संभवति तावत्सूक्ष्मा एकसामयिकबन्धत्वेनात्यल्पा सातबन्धलक्षणा क्रिया भवति । एषा हु स्फुटमैर्यापथिकीक्रिया त्रयोदशीति । प्रव० १२१ द्वा० ।आव० ।

विस्तरेण तस्याः स्वरूपं सा कस्य भवति किंभूता वा क्लिष्टकर्मफला वा इत्येतद्दर्शयितुमाह—

अहावरे तेरसमे किरियाट्ठाणे इरियावहिएत्ति आहिज्जइ इह खलु अतत्ताए संवुडस्स अणगारस्स इरियासमियस्स भासासमियस्स एसणासमियस्स आयाणभंडमत्तणिक्खेवणासमियस्स उच्चारपासवणखेलसिंघाणजल्लपारिट्ठावणियासमियस्स मणसमियस्स वयसमियस्स कायसमियस्स मणगुत्तस्स वयगुत्तस्स कायगुत्तस्स गुत्तिंदियस्स गुत्तबंभयारिस्स आउत्तं गच्छमाणस्स आउत्तं चिट्ठमाणस्स आउत्तं णिसियमाणस्स आउत्तं तुयट्टमाणस्स आउत्तं भुज्जमाणस्स आउत्तं भासमाणस्स आउत्तं वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं गिण्हमाणस्स वा णिक्खिवमाणस्स वा जाव चक्खुपम्हणि वा यमवि अत्थि विमाया सुहुमा किरिया इरियावहिया नाम कज्जइ सा पढमसमए बद्धा पुट्ठा बितीयसमए वेइया तइय समए णिज्जिन्ना सा बद्धा पुट्ठा उदीरिया वेइया णिज्जिन्ना सेयं काले अकम्मयावि भवंति एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ तेरसमे किरियाट्ठाणे इरियावहिएत्ति आहिज्जइ ॥ से बेमि जे य अतीता जे य पडुप्पन्ना जे य आगमिस्सा अरिहंता भगवंता सव्वे ते एयाइ-

चेव तेरसकिरियाट्ठाणाइं जासिंसु वा जासंति वा जासिस्संति वा पन्नविंसु वा पन्नविंति वा पन्नविस्संति वा एवं चेव तेरसमं किरियाट्ठाणं सेविंसु वा सेविंति वा सेविस्संति वा ॥ २३ ॥

इह जगति प्रवचने संयमे वा वर्तमानस्य । खलुशब्दो ऽवधारणे ऽलंकारे वा । आत्मनो जावः आत्मत्वं तदर्थमात्मत्वार्थं संवृतस्य मनोवाक्कायैः परमार्थत एवंवृतस्यैवात्मतावाऽपरस्य त्वसंवृतस्यात्मतत्वमेव नास्ति सदूसतात्मकार्यकारणात् । तदेवमात्मार्थं संवृतस्यानगारस्येर्यापथिकादिभिः पञ्चभिः समितिभिर्मनोवाक्कायैः समितस्य तथा तिसृभिर्गुप्तस्य पुनर्गुप्तिग्रहणमेताभिरेव गुप्तिभिर्गुप्तो जवतीत्यस्यार्थस्याविर्जावनायान्यादरख्यापनार्थं वेति । तथा गुप्तेन्द्रियस्य नवब्रह्मचर्यगुप्तेपेतब्रह्मचारिणश्च सततस्तयोपयुक्तं गच्छतस्तिष्ठतो निषीदतो मुनेस्त्वग्वर्त्तनां कुर्वाणस्य तथोपयुक्तमेव वस्त्रं पतद्ग्रहं कम्बलं वा पादपुञ्छनकं वा गृह्णतो निक्षिपतो वा यावच्चक्षुःपक्ष्मनिपातमप्युपयुक्तं कुर्वतः सतोऽत्यन्तमुपयुक्तस्याप्यस्ति विद्यते । विविधामात्राविमात्रा तदेवं विधा सूक्ष्माक्षिपक्ष्मसंचलनरूपादिकेर्यापथिका नाम क्रिया केवलिनापि क्रियते । तथाहि । सयोगिजीवो न शक्नोति क्षणमप्येकं निश्चलः स्थातुमग्निना ताप्यमानोदकवत्कार्मणशरीरानुगतः सदा परिवर्तयन्नेवास्ते । तथाचोक्तं "केवलीणं जंते! अस्सि समयंसि जेसु आगासपएसेसु' इत्यादि तदेवं केवलिनोपि सूक्ष्मगात्रसंचारा जवन्तीह च कारणे कार्योपचारात्तया क्रियया यद्वध्यते कर्म तस्य कर्मणो या अवस्थास्ताः क्रियाः ता एव दर्शयितुमाह । (सापढमसमये इत्यादि) या सावकाथायिणः क्रिया तया यद्बध्यते कर्म तत्प्रथमसमय एव बद्धं स्पृष्टं चेति कृत्वा तत्क्रियैव बद्धस्पृष्टेत्युक्ता तथा द्वितीयसमये वेदितेत्यनुभूता तृतीयसमयेऽतिजीर्णा । एतदुक्तं भवति । कर्मयोगनिमित्तं बध्यते तत्स्थितिश्च कषायायत्ता तदभावाच्च न तस्य सांपरायिकस्येव स्थितिः किंतु योगसद्भावाद्बध्यमानमेव स्पृष्टतां संश्लेषं याति । द्वितीयसमये त्वनुभूयते तच्च प्रकृतितः सातावेदनीयं स्थितितो द्विसमयस्थितिकमनुभावतः शुभानुजावमनुत्तरोपपातिकदेवसुखातिशायि देशतो बहुप्रदेशमस्थिरबन्धं बहुव्ययं च । तदेवं सेर्यापथिका क्रिया। प्रथमसमये बद्धस्पृष्टा द्वितीयसमये उदिता वेदिताऽतिजीर्णा भवति (सेयंकालेत्ति) आगामिनि तृतीयसमये तत्कर्मापेक्षया कर्मतापि च भवति । एवं तावद्वीतरागस्येर्याप्रत्ययिकं कर्माधीयते संबध्यते । तदेतत्त्रयोदशं क्रियास्थानं व्याख्यातम् । ये पुनस्तेज्योऽन्ये प्राणिनस्तेषां सांपरायिको बन्धस्ते तु यानि प्रागुक्तानीर्यापथवर्ज्यानि द्वादश क्रियास्थानानि तेषु वर्त्तन्ते तेषां तद्वर्तिनामसुमतां मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगनिमित्तः सांपरायिको बन्धो भवति । तत्र च प्रमादस्तत्र कषाययोगाश्च नियमाद्भवन्ति । कषायिणश्च योगा योगिनस्त्वेते भाज्याः । तत्र प्रमादकषायप्रत्ययिको बन्धोऽनेकप्रकारा स्थितिः । तद्रहितस्तु केवलयोगप्रत्ययिको द्विसमयस्थितिरेवेर्याप्रत्ययिक इति स्थितम् ॥ सूत्र० २ श्रु० २ अ० । भ० । आव० । आ० चू० । (चतुर्विंशतिदण्डकेऽस्या वक्तव्यता किरियाशब्दे) ऐर्यापथिक्याः प्रतिक्रमणावश्यकता यथा ईर्यापथप्रथमप्रतिक्रमणं कृत्वा न किंचिदन्यत् कुर्यात्तदशुद्धतापत्तेरिति । दश० चूलि० २ ।

तथा च महानिशीथे—

गोयमा णं अपडिक्कंताए इरियावहियाए न कप्पइ चेव काउं किंचि चिइवंदणा जायाइयं फलासायमभिकंखुगाणं एएणं अट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जहाणं गोयमा ! ससुत्तत्थोजयपंचमंगलाथिरपरिचयं काऊणं तओ इरियावहियं अज्जीए से जयवं कय एए विहिए तमिरियावहीए मह ए गोयमा ! जहा णं पंचमंगलमहसुयं खंधे से जयवमिरियावहियमहिज्जित्ताणं । महा० १ अ० ।

एतस्याः प्रतिक्रमणं स्वरूपञ्च यथा—

इच्छामि पडिक्कमिउं इरियावहियाए । विराहणाए गमणागमणे । पाणक्कमणे बीयक्कमणे हरियक्कमणे । ओसाउत्तिंगपणगदगमट्टीमक्कडासंताणासंकमणे जेमे जीवा विराहिया एगिंदिया बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचेंदिया अभिहया वत्तिया लेसिया । संघाइया संघट्टिया परियाविया किलामिया उद्दविया ठाणओ ठाणं संकामिया जीवियाओ ववरोविया तस्स मिच्छामि दुक्कडं ।

इच्छाम्यभिलषामि प्रतिक्रमितुं निवर्त्तयितुमीर्यापथिकायां विराधनायां योऽतिचार इति गम्यते । तस्येति योगः अनेन क्रियाकालमाह 'मिच्छामि दुक्कडंति' अनेन तु निष्ठाकालमिति तत्रेरणमीर्या गमनमित्यर्थः तत्प्रधानः पन्था ईर्यापथः तत्र भवा ईर्यापथिका तथा किंविशिष्टायामित्यत आह । विराध्यन्ते दुःखं स्थाप्यन्ते प्राणिनोऽनयेति विराधना क्रिया तस्यां विराधनायां तस्या योऽतिचार इति वाक्यशेषस्तस्येति योगः विषयमुपदर्शयन्नाह गमनं चागमनं चेत्येकवद्भावस्तस्मिंस्तत्र गमनं स्वाध्यायादिनिमित्तं वसतिरिति आगमनं प्रयोजनपरिसमाप्तौ पुनर्वसतिमेवेति तत्रापि यः कथं जातोतिचार इत्यत आह । 'पाणक्कमणे, प्राणिनो द्वीन्द्रियादयस्त्रयो गृह्यन्ते तेषामाक्रमणं पादेन कीडनं प्राण्याक्रमणं तस्मिन्निति तथा बीजाक्रमणे अनेन बीजानां जीवत्वमाह-हरिताक्रमणे अनेन तु सकलवनस्पतिरेव तथा अवश्यायोत्तिङ्गपनकदगमृत्तिकामर्कटसंतानसंक्रमणे सति तत्रावश्यायोजलविशेषः इह चावश्यायग्रहणमिति स यतः शापजलसंभोगपरिहरणार्थमित्येवमन्यत्रापि भावनीयम् उत्तिंगा गर्द्दभाकृतयो ये जीवाः कीटिका नगराणि वा पनक इल्लिदगमृत्तिका विखलः अथवा दगग्रहणादप्कायः मृत्तिकाग्रहणात्पृथिवीकायः मर्कटसंतानं कोलिकाजालमुच्यते ततश्चावश्यायश्चोत्तिङ्गाश्चेत्यादिद्वन्द्वः अवश्यायोत्तिङ्गपनकदगमृत्तिकामर्कटसंतानास्तेषां संक्रमणमाक्रमणं तस्मिन्किंबहुना कियन्तो वेदनाख्यास्यन्ते सर्वे ये मया जीवा विराधिता दुःखेन स्थापिताः एकेन्द्रियाः पृथिव्यादयः द्वीन्द्रियाः कृम्यादयः त्रीन्द्रियाः पिपीलिकादयश्चतुरिन्द्रिया भ्रमरादयः पञ्चेन्द्रिया मूषिकादयः अभिहता अभिमुख्येन हताश्चरणेन घट्टिताः उत्क्षिप्य विक्षिप्ता वा वर्त्तिताः पुञ्जीकृताः धूल्या वा स्थगिता इति श्लेषिताः श्लिष्टा भूम्यादिषु वा लगिताः संघातिताः अन्योन्यं गात्रैरेकत्र लगिताः संघट्टितः मनाक् स्पृष्टाः परितापिताः समन्ततः पीडिताः क्लामिताः समुद्घातं नीताः ग्लानिमापादिता इत्यर्थः । अपद्राविताः उत्त्रासिताः स्थानात्स्थानं संक्रामिताः स्वस्थानात्परस्थानं नीताः जीविताद्व्यपरोपिता मारिता इत्यर्थः एवं यो जातोतिचारः तस्येत्येतावता क्रियाकालमाह । तस्स मिच्छामि दुक्कडमनेन निष्ठाकालमाह मिथ्यादुष्कृतं पूर्ववदेवं तस्येत्युभयत्र

योजना सर्वत्र कार्य्या । आव० ४ अ० । इच्छामि पडिक्कमितु तिपुव्वभणितं एस संखेवत्थो इरियावहियाए" विस्तरस्तु गमणेत्यादि । आ० चू० ४ अ० ।

ननु द्वयोः श्राद्धयोः प्रतिक्रमणकरणसमयेऽथवा सामायिके कृते सति एकस्य हस्तादपरेण चरवलके पातिते उभयोर्मध्ये कस्यैर्यापथिकी समायाति किमुभावपि प्रतिक्रामतः एको वेति । (उत्तरम्) अत्र द्वयोः श्राद्धयोः प्रतिक्रमणकरणादौ सावधानतयैकेन चरवलको गृहितो भवति अथ यदि द्वितीयहस्तलगनेन हेतुना पतति तदा तस्यैर्य्यापथिकी समायाति यदि च गृहीतोप्यसावधानतयैव तदोभयोरपीर्य्यापथिकी समायातीति । १ । तथा यः शुद्धक्रियां कुर्वाणः शुद्धाचारं च पालयन् ईर्यापथिकीमागतां न जानाति स क्रियद्भिर्मुहूर्तैस्तां प्रतिक्रामतीति (उत्तरम) अत्र शुद्धक्रियायां क्रियमाणायां सोपयोगतया प्रमार्जनादिविधिनोपवेशनादिषु ईर्यापथिकी नायाति यतस्तामाश्रित्य कालमानमुक्तं ज्ञातं नास्ति तथापि क्रियान्तरे क्रियमाणे ईर्यापथिकी प्रतिक्राम्यते यतो महत्यां वेलायां मनोवचः कायोपयोगानां सम्यगवबोधो न भवतीति ॥२॥ ईर्य्या गमनं तस्याः पन्था मार्ग ईर्य्यापथ स्तत्र भवा या समितिः ईर्य्यासमितिलक्षणा सा ऐर्य्यापथिकी । समितिभेदे, स्था० ६ ठा० । (तद्वक्तव्यता इरियासमिइ शब्दे । ऐर्य्यापथिक्यापरिमन्युः कप्प शब्दे । उच्चारादौ ईर्याप्रतिक्रान्तव्या इति पडिक्कमण शब्दे)

इरियासमिइ—ईर्य्यासमिति—स्त्री० सम्यगितिः प्रवृत्तिः समितिः ईर्य्यायां गमने, समितिश्चकुव्यापारपूर्वतयेतीर्य्यासमितिः। समितिभेदे, । स्था० ८ ठा० । आव० । पा० । सम० । प्रव० । तत्स्वरूपं धर्मसंग्रहे यथा- त्रसस्थावरजन्तुजाताभयदानदीक्षितस्य मुनेरावश्यके प्रयोजने गच्छतो जन्तुरक्षानिमित्तं स्वशरीररक्षानिमित्तं च पादाग्रादारभ्य युगमात्रक्षेत्रं यावन्निरीक्ष्य ईरणं ईर्या गतिस्तस्यां समितिरीर्यासमितिर्यदाहः "पुरओ जुगमायाए, पेहमाणो महिं चरे । वज्जंतो बीअहरिआइं, पाणे अ दगमट्टिअं ॥ १ ॥ उवायं विसमं खाणु, विज्जलं परिवज्जए । संकमेण न गच्छेज्जा, विज्जमाणे परक्कमे" २ एवंविधोपयोगेन गच्छतो यतेः कथंचित्प्राणिवधोऽपि प्राणिवधपापं न भवति यदाह "उच्चालिअम्मि पाए, इरिआसमिअस्स संकमट्ठाए । वा वज्जिज्जकुलिंगी मारिज्ज तज्जोगपासज्ज ॥ १ ॥ न य तस्स तन्निमित्तो, बंधुद्दमो विदेसिओ समए । यज्जोउवओगे, सव्वभावेण सो जम्हा २ तथा " जिअदुवमरउवजीवो, अजदारस्स निच्छओ हिंसा । पयदस्स णत्थिबंधो, हिंसा मित्तेण समिदस्स,, । ध० ३ अधि० । प्रव० । जीवसंरक्खण जुगमेत्तंतरदिट्ठस्स अप्पमादिणो संजमो व करणुप्पायणाणिमित्तं जा गमणकिरिया सा इरियासमिती । नि० चू० १ उ० । ईर्य्यासमितिर्नाम रथशकटयानं वाहनाक्रान्तेषु सूर्यरश्मिप्रतापितेषु प्रासुकविविक्तेषु पथिषु युगमात्रदृष्टिना भूत्वा गमनागमनं कर्त्तव्यमिति । आव० ४ अ० । ईर्य्यासमितेर्विस्तरेण स्वरूपमाह ।

आलंबणेण काले, मग्गेण जयणाए य ।
चउकारणपरिसुद्धं, संजए इरियं रिए ।

आलम्बनेन कालेन मार्गेण यतनया च चतुःकारणैरेभिरेव आलम्बनादिभिः परिशुद्धा निर्दोषा चतुःकारणपरिशुद्धा तां संयतो यतिरीर्यागतिं (रिएत्ति) रीयेतानुष्ठानविषयतया प्राप्नुयात् यद्वा सुब्व्यत्ययाच्चतुःकारणपरिशुद्धया ईर्य्यारीयेत गच्छेत् आलम्बनादीन्येव व्याख्यातुमाह—

तत्थालंबणं णाण—दंसणं चरणं तहा ।
काले य दिवसे वुत्ते, मग्गाउप्पहविवज्जए ॥

वज्जए तत्र तेष्वालम्बनादिषु मध्ये आलम्बनं यदालम्ब्य गमनमनुज्ञायते निरालम्बनस्य हि नानुज्ञातमेव गमनं ततः किमित्याह—ज्ञानं सूत्रार्थोभयात्मकागमरूपं दर्शनं दर्शनप्रयोजनं चरणं चारित्रं तथा शब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थत्वेन द्वित्वादिभङ्गसूचकस्ततोयमर्थः प्रत्येकं ज्ञानादीन्याश्रित्य द्विकादिसंयोगेन वा गमनमनुज्ञातमालम्बनेति व्याचष्टे कालश्च प्रस्तावादीर्यया दिवस उक्तस्तीर्थकृदादिभिरिति गम्यते रात्रौ ह्यचक्षुर्विषयत्वेन पुष्टतरालम्बनं विना नानुज्ञातमेवं गमनं मार्गेणेति द्वार व्याख्यातुमाह मार्ग इह सामान्येन पन्थाः स उत्पथेनोन्मार्गेण वर्जितो रहितः उत्पथवर्जितः उक्तसंबन्धः उत्पथेहि व्रजत आत्मसंयमविराधनादयो दोषाः । यतनेति द्वारं विवृर्णुराह ।

दव्वओ खेत्तओ चेव, कालओ भावओ तहा ।
जयणा चउव्विहा वुत्ता, तं मे वि तयओ सुण ।'

(दव्वओ इत्यादि) सुगममेव नवरं तामिति चतुर्विधयतनां मे कीर्तयतः सम्यक् प्ररूपाभिधानद्वारेण संशब्दयतः शृणु वा कर्णय शिष्येति गम्यते । यथा प्रतिज्ञातमेवाह—

दव्वओ चक्खुणा पेहे, जुगमेत्तं च खेत्तओ ।
कालओ जाव रीएज्जा, उवउत्ते व भावओ ॥

द्रव्यत इति जीवादिकद्रव्यमाश्रित्येयं यतना यच्चक्षुषा दृष्ट्या प्रेक्षेतावलोकयेत्प्रक्रमात् जीवादिकं द्रव्यमवलोक्यं च संयमात्मविराधना परिहारेण गच्छेदिति भावो युगमात्रं च चतुर्हस्तप्रमाणं प्रस्तावात्क्षेत्रं प्रेक्षेत इयं क्षेत्रतो यतना कालतो यतना यावत् (रीएज्जत्ति) रीयते यावन्तं कालं पर्यटति तावत् कालमिति गम्यते उपउक्तश्च भावतो दत्तावधानो यद्रीयते इयं भावमङ्गीकृत्य यतना । उपयुक्तत्वमेव स्पष्टयितुमाह ।

इंदियत्थे विवज्जत्ता, सज्झायं च पंचहा ।
तम्मुत्ती तप्पुरक्कारे, उवउत्तो रियं रए ॥

इन्द्रियार्थान् शब्दादीन् विवर्ज्य तदनाध्यवसानतः परिहृत्य स्वाध्यायं चैव चः समुच्चये एवकारोऽपि शब्दार्थस्ततो यमर्थान् केवलमिन्द्रियार्थान् विवर्ज्य किंतु स्वाध्यायं चापि पञ्चधेति वाचनादिभेदतः पञ्चप्रकारं गत्युपयोगापघातित्वात्ततश्च तस्यामेव ईर्यायां मूर्तिः शरीरमर्थाद् व्याप्रियमाणा यस्याऽसौ तन्मूर्त्तिस्तथा तामेव पुरस्करोति तत्रैवोपयुक्ततया प्राधान्येनाङ्गीकुरुते इति तत्पुरस्कारोऽनेन कायमनसोस्तत्परतोक्ता वचसो हि तत्र व्यापार एव न समस्ति एवमुपयुक्तः सन्नीर्यां रीयेत यतिरिति शेषः । सर्वत्र च संयमात्मविराधनैव विपक्षे दोष इति सूत्रपञ्चकार्थः । उत्त० ४ अ० ।

ईर्य्यासमितौ उदाहरणं यथा-एको साहू समणगुणभाविओ इरियासमिइए जुत्तो विहरइ । एत्थंतरे सक्कआसणं चलियं । पउत्तावही साहुं दट्ठुं परमभत्तीए वंदइ पसंसइ य देवसभामज्झगओ तओ मिच्छदिट्ठी एगो देवो असद्दहंतो समागओ साहुस्स, बियारभूमिं पइट्ठियस्स पुरओ मच्छियप्पमाणाओ मंडुक्कलियाओ विउव्वइ । पच्छओ य मत्तहत्थिं तहा वि गइं न भिंदइ । तओ हत्थिणा उक्खिविऊण भूमिए पाडिओ न य सो भयं च न य सरीरं गणेइ । किं तु सत्ता मे मारियत्ति । जीवदयापरिणओ अत्थइ । स देवोवि अचालियं तं साहुं पेहत्त इंदवुत्तं तं खिवेयत्ता देवलोगं गओत्ति" पा० । "भद्दवाअर

हणओ समितो असमितो देवताए पादो छिण्णो अण्णए संधितो इत्यधिकम् " आ० चू० ४ अ० । (अस्याः प्रवचनमातृत्वम् पवयणमायाशब्दे) (ईर्यासमितौ अनाभोगप्रतिषेवणं भवतीति पडिसेवणाशब्दे) (ईर्यासमितेः परिमन्थवः कप्प शब्दे)

इरियासमिइजोग–ईर्यासमितियोग–पु० ईर्यासमितिव्यापारे, "जे एवं इरियासमिइजोगेण भाविओ भवति अंतरप्पा इति" प्रश्न० १ द्वा० ।

इरियासमिय–ईर्यासमित–पु० ईरणं गमनमीर्या तस्यां समितः (सम्यक्प्रवृत्तः भ० २ श० १ उ०) (उपयुक्तः । प्रव० ७२ द्वि०) दत्तावधान ईर्यासमितः । पुरतो युगमात्रभूभागन्यस्तदृष्टिगामिनि, आचा० २ श्रु० ६ अ० । आव० " इरियासमिए सया जये " ईरणमीर्या गमनं तस्यां समितः सम्यक्प्राप्तः ईर्यासमितः ईर्यासमितता प्रथमभावना यतोऽसमितः प्राणिनो हिंस्यात् सदाऽतो यत्तः सर्वकालमुपयुक्त इति । आव० ४ अ० प्रव० । (ईर्यासमितस्य विस्तरेण वक्तव्यता इरियासमिइ शब्दे) (ईर्यासमितस्य प्राणातिपातविरमणव्रतस्य प्रथम भावना भवतीति पाणाइवायवेरमण शब्दे-भावनाशब्दे च द्रष्टव्यम्)

इला–इला–स्त्री० इल्-क-भूमौ, वाच० । जम्बूद्वीपान्तर्गते वर्षभेदे, आ० क० । इलावर्धनगरस्थायां स्वनामख्यातायां देवतायाम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० (तत्कथा इलापुत्त शब्दे) पश्चिमरुचकवास्तव्ये दिक्कुमारीभेदे च । ति० ।

इलाकूड–इलाकूट–न० क्षुद्रहिमवद्वर्षधरपर्वतस्थे इलादेव्यधिष्ठिते कूटभेदे, । स्था० ४ ठा० ।

इलादेवी–इलादेवी–स्त्री० पश्चिमरुचकवास्तव्ये दिक्कुमारी भेदे, आ० क० । जं० । आ० म० प्र० । स्था० ।

इलादेवीकूड–इलादेवीकूट– न० क्षुद्रहिमवद्वर्षधरपर्वतस्थे इलादेव्यधिष्ठिते कूटभेदे, जं० २ वक्ष० ।

इलापुत्त–इलापुत्र–पु० इलावर्द्धनपुरस्थे इलादेवी प्रसादाज्जाते स्वनामख्याते श्रेष्ठिसुते, तत्कथा यथा ।

एकस्मिन् कुत्रचिद्ग्रामे श्रुत्वा धर्मं गुरोः पुरः ।
द्विज एकः सपत्नीकः परिव्रज्यामुपाददे । १ ।
तप्यते स्म तपस्तीव्रं प्रीतिर्नागात्परं मिथः ।
धिग्जेति स्त्रीशूद्रसङ्गाविचिकित्सा व्यधात्पुनः । २ ।
मृत्वा तौ जग्मतुः स्वर्गं तत्र सौख्येन तिष्ठतः ।
इतश्च भरतेऽमुष्मिन्ग्रामण्डलमण्डनम् । ३ ।
इलावर्धननाम्नास्ति पुरं प्रस्पर्द्धितं परैः ।
सत्योपयाचिता तस्मिन्निलानाम्न्यस्ति देवता । ४ ।
एका च श्रेष्ठिनी तत्र सिषेवे तां सुतार्थिनी ।
स च द्विजामरः स्वर्गाच्च्युत्वा तस्याः सुतोऽभवत् । ५ ।
तस्येलापुत्र इत्याख्या चक्रेत्युत्सवपूर्वकम् ।
स्त्रीजीवो विचिकित्सातः संजज्ञे मंखपुत्रिका । ६ ।
प्राप्तौ स्मरकरिक्रीडा-वनं द्वावपि यौवनम् ।
नृत्यन्तीं मंखपुत्रीं ता-मिलापुत्रोऽन्यदैक्षत । ७ ।
अभवत्प्राग्भवप्रेम्णानुरागस्तस्य तां प्रति ।
नैव तस्य ददुस्ते तां सुवर्णेनापि तोलिताम् । ८ ।
अकुर्यो निर्धनस्माकमियं नेमां ददामहे ।
यदि नः सहचारी स्यादस्माद्विद्या च शिक्षते ॥ ९ ॥
तदेनामेष लभते भूयसापि धनेन न च ।
मुक्त्वा कुटुम्बं तत्कामस्तेषां सोथानुगोऽभवत् । १० ।
शिक्षितः सोथ तद्विद्यां विवाहायार्जितुं धनम् ।
वेन्नातटपुरे गत्वा ययाचेऽवसरं नृपः ॥ ११ ॥
इलापुत्रस्य नाट्यस्या ऽवसरोऽदायि भूभुजा ।
स्वयं शान्तःपुरः सोथ पौराः सर्वेपि चाविशन् ॥ १२ ॥
न्यस्तस्तत्र महान् वंशः फलकं तस्य चोपरि ।
न्यस्तौ द्वौ द्वौ तथा लोहकीलकौ फलकान्तयोः ॥ १३ ॥
तस्योपरि ननर्तोच्चैरिलापुत्रो धनाशया ।
धनिनां द्वारि सौवर्ण-यष्ट्यां क्रीडां मयूरवत् ॥ १४ ॥
अधस्तान्मंखपुत्र्या च गायकीवृन्दयुक्तया ।
गीतं गीतं रसस्फीतं प्रीतं सामानिकैर्यतः ॥ १५ ॥
सच्छिद्रपादुकापादः करोपात्तासिखेटकः ।
उत्पत्योत्पत्य गगने ददानः किरणानि सः ॥ १६ ॥
अप्रमत्तः सप्तसप्तपुरः पश्चान्मुखानि च ।
फलकप्रान्तकीलेषु प्रवेशयति पादुके ॥ १७ ॥
एवं कृते भवल्लोकः सर्वः सर्वस्वदानधीः ।
राज्ञा दत्ते परं त्यागे प्राक् पश्चाद्ददते परे ॥ १८ ॥
नट्यां रक्तो नृपस्तानि भूयो भूयोऽप्यदापयत् ।
तन्मृत्युमीहते राजा स पुनर्धनमीहते ॥ १९ ॥
ज्ञातं तेनाप्यथ यथा नट्यां राजापि रागवान् ।
स च तत्र स्थितो दृष्ट्वा निकटे श्रेष्ठिनो गृहे ॥ २० ॥
युवतीः सादरं साधु प्रतिलाभनतत्पराः ।
साधुदृष्टिः पुनर्भक्त-शुद्धौ तासां न वीक्षणे ॥ २१ ॥
दध्यौ निर्विषया ह्येते धिग्मां विषयरागिणम् ।
तदेवं भावयन् प्राप ज्ञानं तत्रैव केवलम् ॥ २२ ॥
राज्ञोऽप्यश्चिन्तितध्यानात्तल्लेभे मङ्खपुत्र्यपि ।
पट्टराज्ञ्यपि तत्तद्भावयन्ती समासदत् ॥ २३ ॥
श्रुत्वापरागं स्वं लोकाद् ध्यात्वा दुश्चिन्तितं च तत् ।
विरक्तो भावनासक्तः प्राप भूपोऽपि केवलम् ॥ २४ ॥
चतुर्णां केवलोत्पत्तौ तत्रयुर्व्यन्तरामराः ।
साधुवेषं ददुस्तेषां वंशं स्वर्णोत्पलं व्यधुः ॥ २५ ॥
आश्चर्यमिलापुत्रः प्रत्यबुध्यस्ततो जनः ।
सम्यक्त्वाभिग्रहादीनां कोपि किंचित्प्रपन्नवान् ॥ २६ ॥

आ० क० । आ० चू० । आ० म० द्वि० । विशे० ।

इलावइ–इलापति–पु० ऐलापत्यगोत्रस्य प्रकाशके आद्यपुरुषे, । नं०

इलवच्चा–इलापत्या–स्त्री० स्वनामख्यातायां तृतीयरात्रौ, । कल्प०

इलावद्धण–इलावर्द्धन– न० इलापुत्रस्य निवासस्थाने पुरभेदे, इतश्च भरतेऽमुष्मिन्निलामण्डलमण्डनम् । इलावर्द्धननामास्ति पुरं प्रस्पर्द्धितम्परैः । इति० । आ० क० । आ० म० । आ० चू० ।

इलिया–इलिका– स्त्री० तृणपत्रनिसृते द्वीन्द्रियजीवविशेषे, । आचा० । द्वीन्द्रियेलिकायाश्चतुरिन्द्रियत्वे हीरप्रश्ने पण्डितविरावर्षिगणिकृतप्रश्नेषु प्रश्नो यथा-द्वीन्द्रियेलिका स्फुटित्वा चतुरिन्द्रियभ्रमरी कथं भवति । उत्तरम् । इलिकाकलेवरमध्ये इलिकाजीवोऽपरो वा भ्रमरीत्वेनागत्योत्पद्यत इति । ही० ।

इलियागइ–इलिकागति–स्त्री० इलिकाया इव गतिरिलिकागतिः परलोकगमनार्थं गतिविशेषे, तस्याः स्वरूपं यथा-"इलिका पुच्छदेशमपरित्यज्य स्वमुखेनाग्रेतनं स्थानं शरीरप्रसारणेन संस्पृश्य ततः तथा पुच्छं संहरति एवं जीवोपि कश्चित्स्वभवान्तकाले स्वप्रदेशैरुत्पत्तिस्थानं संस्पृश्य परभवायुःप्रथमसमये शरीरं परित्यजति । पं० सं० २ द्वा० ।

इल्ल–इल्ल–मतुवर्थके प्रत्यये, "मतुवत्थं च मुणेज्जह आले इल्लवन्तणं च मतुवं च इति " पं० सं० ३ द्वा० । आव० ।

इल्ली–देशी० शार्दूले, सिंहे, वर्षत्राणे च । दे० ना० ।

इल्लीर–देशी०वृष्टग्राम्, वृष्टिवारणे गृहद्वारे च, दे० ना० ।

इल्लो–देशी०दरिद्रे, कोमले, प्रतीहारे, लवित्रे, कृष्णवर्णे च दे०ना०

इव–इव– अव्य० सादृश्ये, उत्प्रेक्षायाम्, तं० । ईषदर्थे वाक्यालंकारद्योतकता चास्य तत्र उपमायामिवेन नित्यसमासो विभक्त्यलोपश्चेति वार्तिकेन नित्वसमासः । विभक्तेर्लोपाभावश्च । वागर्थाविव संपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये । रघुः अस्य च " मिवपिव विव व्व व विअ इवार्थे वा ८ । २ । ८२ । इति प्राकृतसूत्रेणवार्थे एतेशामेव प्रायः प्रयोगो भवति । कुमुअं मिव-चंदणं पिव हंसो विव. साअरोव्व खारोओ. सेससस्सव निम्मोओ (फुल्लंनीलुप्पलवणं व । तं०)कमलं विअ पक्षे निलुप्पलमाल इवेति ।प्रा० व्या० ।

इस–इष– गतौ,सर्पणे च । दिवा० पर० सक० सेट् इष्यति ऐष्यत्-ऐषीत्-इषित एषित्वा । अनु-अन्वेषणे, गवेषणे ।वाच० ।

इ(रि)सि-ऋषि-पुं०पश्यन्तीति ऋषयः । औप० । उपा० । ऋणर्ज्वृषभर्त्वृषौ वा ८ । १ । ४१ । इति सूत्रेण वैकल्पिको 'रि' इत्यादेशः । रिसी पक्षे । इत् कृपादौ । ८ । १ । १२८ । इति सूत्रेणेकारादेशः । इसी । अतिशयज्ञानिनि साधौ, औ० । अवध्यादिज्ञानवति, उपा० । ज्ञानिनि । भ० ए श० ३२ उ० । प्रत्येकबुद्धसाधौ, । पा० ॥ ऋषीणामुत्तमं ह्येतन्निर्दिष्टं परमर्षिभिः । हिंसादोषनिवृत्तानां वृतशीलविवर्धनम् ॥ ७॥ पश्यन्ति यथा वस्त्विति ऋषयो मुनय इति । हा० । मूलोत्तरगुणयुत साधौ, ध० ३० अधि० । मुनौ, उत्त० १२ अ० । गणधरव्यतिरिक्ताः शेषाः जिनशिष्या ऋषयः इति । सम० । २४ स० । पं० चू० । जे णामिवं " ता इसिणा स एसो, । स एष ऋषिर्वर्तते येन ऋषिणाहं वान्ता त्यक्तेति । उत्त० १२अ० ।

ऋषेर्लक्षणं यथा ॥

अनिए अवासो समुआणचरिआ, अण्णाय उंछं पयरिक्कया य । अप्पोवही कलहविवज्जणा य, विहार चरिआ इसिणं पसत्था ॥ ५ ॥

अनियतवासो मासकल्पादिना अनिकेतवासो वा अगृहे उद्यानादौ वासः तथा समुदानचर्या अनेकत्र याचितभिक्षाचरणम् अज्ञातोञ्छं विशुद्धोपकरणग्रहणविषयं (पइरिक्कया य) विजनैकान्तसेविता च अल्पोपधित्वमनुल्वणयुक्तस्तोकोपधिसेवित्वं कलहविवर्ज्जना च तथा तद्धासिना भण्डनविवर्जना विवर्जनं विवर्जना श्रवणकथादिना परिवर्जनमित्यर्थः । विहारचर्या विहरणस्थितिर्विहरणमर्यादा इयमेवंभूता ऋषीणां साधूनां प्रशस्ता व्याक्षेपाभावात् । आज्ञापालनेन भावचरणसाधनात्पवित्रेति सूत्रार्थः । दश० २ चूलि० । कपिलादीनामृषीणामिति । हा०२३ द्वा० । स्वनामख्याते ऋषिपादीन्द्रभेदे च । स्था० २ ठा० ।

इसिगुत्त–ऋषिगुप्त– पुं० वशिष्ठसगोत्रस्यार्य्यसुहास्तिनः शिष्ये,वशिष्ठसगोत्रे स्वनामख्याते स्थविरे, । तस्मान् माणवगणो निर्गतः तथाच " थेरेहिं तो णं इसिगुत्तेहिंतो वासिट्ठसगोत्तेहिं तो एत्थ णं माणवगणे णामं गणे णिग्गए इति । स्वनामख्याते माणवगणस्य प्रथमे कुले च ॥ कल्प० ।

इसिण–इसिन– पुं-अनार्यदेशभेदे. प्रज्ञा० १ अ० ।

इसिणिया–इसिनिका– स्त्री०इसिनामकानार्यदेशोद्भवायां नार्याम्, प्रज्ञा० १ पद ।

इसितडाग–ऋषितडाग –पुं० तोशलिदेशस्थे शैलपुरनगरस्थे स्वनामख्याते सरसि, " सेलपुरेइसि तडागम्मि होति अट्ठाहिया । महिमा तोसलिदेशे शैलपुरे नगरे ऋषितडागे सरसि प्रतिवर्षे महता विच्छर्देनाष्टाहिका महती महिमा भवतीति । वृ० १ उ० । तोशलिनगरस्थे स्वनामख्याते सरसि च । "तोसलीनगरम्मि इसिवालो,, तोशलिनगरवास्तव्येन वणिजा ऋषिपालो नाम वाणमन्तर उज्जयनी कुत्रिकापणात्क्रीत्वान्ते बुद्धिमाहात्म्येन सम्यगाराधितस्ततस्तेन ऋषितडागनाम सरः कृतमिति वृ० ३ उ० ।

इसिदास–ऋषिदास–पुं० राजगृहस्थे स्वनामख्याते श्रेष्ठिनि, अणु० ३ व० ३ अ० । (तद्वक्तव्यता धनश्रेष्ठिवत् अणुत्तरोववाइय शब्दे)

इसिदासज्झयण–ऋषिदासाध्ययन–न० । ऋषिदासवक्तव्यताप्रतिबद्धेऽनुत्तरोपपातिकदशायास्तृतीयवर्गस्य तृतीयेऽध्ययने, अणु० ।वाचनान्तरापेक्षया प्रथमेऽध्ययने च । स्था०१० ठा० ।

इसिदिण्ण (दत्त) ऋषिदत्त– पुं० भरतवर्षवासिसुमतिजिनसमानकालिके ऐरावतवर्षवासिनि जिनभेदे,-"सुमई य भरहवासे इसिदिण्णजिणो य एरवणयवासे य " ति० । सम० । सुस्थितसुप्रतिबुद्धानां कौटिककाकन्दकानां शिष्ये, काश्यपगोत्रोत्पन्ने स्वनामख्याते स्थविरे च ॥ कल्प० ।

इसिदत्तय–ऋषिदत्तक–पुं० स्थविरात् रिसिगुप्तान्मानवगणस्य द्वितीये कुले, कल्प० ।

इसिपरिसा–ऋषिपरिषत्–स्त्री० पश्यन्तीति ऋषयोऽवध्यादिज्ञानवन्तः (उपा०२अ०) त एव परिषत्परिवारः ऋषिपरिषत् अतिशयज्ञानिसाधूनाम्परिवारे, औ० ॥ महइमहालियाए परिसाए " । पश्यन्तीति ऋषियो ज्ञानिनस्तद्रूपा पर्षत्परिवारः ऋषिपर्षत्तस्यै । भ० ए श० ३३ उ० ।

इसिवाल–ऋषिपाल–पुं० स्वनामख्याते ऋषिवादिव्यन्तरनिकाये इन्द्रभेदे,-स्था० २ ठा० । स्वनामख्याते वाणव्यन्तरे च । स च तोशलिनगरवास्तव्येन वणिजा ऋषिपालो नाम वाणव्यन्तर उज्जयनीकुत्रिकापणात् क्रीत्वा तेन बुद्धिमहात्म्येन सम्यगाराधित इति । वृ० ३ उ० ।

इसिवालिय–ऋषिपालित–पुं० ऋषिवादिव्यन्तरनिकायेन्द्रभेदे, इसिवालियमयमहिया इति-इसिवालियस्स भद्दसुरघरकारयस्स वीरस्स जेहिंसया थुवंता सव्वे इंदा पवराकित्तिया ३।दे० ७ प० । आर्यशान्तिसैनिकस्य माठरसगोत्रस्य शिष्ये, स्वनामख्याते स्थविरे च । तन्निर्गतायां स्वनामख्यातायां शाखायाम् स्त्री० टाप्० "थेरेहिंतो अज्जइसिवालिएहिं तो इत्थणं अज्जइसिवालिया साहा णिग्गया इति " कल्प० ।

इसिभद्दपुत्त–ऋषिभद्रपुत्र–पुं०स्वनामख्याते श्रावके, ऋषिभद्रपुत्रवत्संविग्नगीतार्थगुरुसमीपश्रवणसमुत्पन्नप्रवचनार्थकौशलेन भावश्रावकेण भाव्यमिति । ध० र० ।

ऋषिभद्रपुत्र कथाचैवं—

तेणं कालेणं तेणं समएणं आलंभियाणामं णयरी होत्था वण्णओ संखवणे चेइए वण्णओ तत्थणं आलंभियाए णयरीए बहवे इसिभद्दपुत्तप्पमोक्खा समणोवासगा परि-

वसंति अहे जाव अपरिभूए अभिगयजीवा जीवा जाव विहरंति तएणं तेसिं समणोवासयाणं अम्मदा कयावि- एगयओ समुवागयाणं सहियाणं समुविट्ठाणं सण्णि सण्णाणं अयमेयारूवे मिहोकहा समुल्लावे अब्भत्थिए समुप्पज्जित्था देवलोएसु णं अज्जो देवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता ? तएणं से इसिभद्दपुत्ते समणोवासए देवट्ठिइगहियट्ठे ते समणोवासए एवं वयासि देव लोएसु णं अज्जो देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता तेण परं समाहिया दुसमयाहिया जाव दससमयाहिया संखेज्जसमयाहिया असंखेज्जसमयाहिया उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमट्ठिई पण्णत्ता तेण परं वोच्छिण्णा देवा य देवलोगा य तएणं ते समणोवासगा इसिभद्दपुत्तस्स समणोवासगस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव एवं परूवेमाणस्स एयमट्ठं णो सद्दहंति णो पत्तियंति णो रोयंति एयमट्ठं असद्दहमाणा अपत्तियमाणा अरोएमाणा जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जाव समोसढे जाव परिसा पज्जुवासइ तएणं ते समणोवासगा इमी से कहाए लद्धट्ठा समाणा हट्ठतुट्ठा एवं जहा तुंगियोद्देसए जाव णमंसंति । तएणं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसेय महई धम्मकहा जाव आणाए आराहए भवई । तएणं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठा उट्ठाए उट्ठेंति उट्ठेइत्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति णमंसंति वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासि एवं खलु भंते ! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए अम्हं एवमाइक्खइ जाव एवं परूवेइ देवलोएसु णं अज्जो ! देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता तेण परं समयाहिया जाव तेण परं वोच्छिण्णा देवा य देवलोगा य । से कहमेयं भंते ! एवं अज्जो ! त्ति समणं भगवं महावीरे ते समणोवासए एवं वयासी जेणं अज्जो ! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए तुज्झं एवमाइक्खई जाव परूवेइ देवलोगेसुणं अज्जो देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता तं चेव समयाहिया जाव तेण परं वोच्छिण्णा देवा य देवलोगा य सच्चेणं एसमट्ठे अहं पुण अज्जो ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि देवलोगेसुणं अज्जो ! देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं तं चेव जाव तेण परं वोच्छिण्णा देवा य देवलोगा य सच्चेणं एसमट्ठे । तएणं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म समणं भगवं महावीरं वंदंति णमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव इसिभद्दपुत्ते समणोवासए तेणेव उवागच्छंति उवागच्छइत्ता इसिभद्दपुत्तं समणोवासगं वंदंति णमंसंति एयमट्ठं सम्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामेंति । तएणं ते समणोवासगा पसिणाइं पुच्छंति २ त्ता अट्ठाइं परियादियंति २ त्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति णमंसंति वंदइत्ता णमंसित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया भंतेति ? भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ २ त्ताएवं वयासी पभूणं भंते ! इसिभद्दपुत्ते समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे गोयमा ! इसि भद्दपुत्तेणं समणोवासए बहुहिं सीलव्वय गुणव्वय वेरमण पच्चक्खाण पोसहोववासेहिं अहापरिग्गहिएहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे बहूहिं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणिहिति २ त्ता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेहिति २ त्ता सट्ठिभत्ताइं अणसणाए छेदेइ छेदेइत्ता आलोइय पडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववज्जिहित्ति । तत्थणं अत्थेगइयाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं ठिई पण्णत्ता- तत्थणं इसिभद्दपुत्तस्स देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिई भविस्सइ । सेणं भंते ! इसिभद्दपुत्ते देवत्ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं जाव कहिं उववज्जिहिइ ? गोयमा महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ जाव अंतं काहिति सेवं भंते भंतेत्ति । भगवं गोयमे जाव अप्पाणं भावेमाणे विहरइ तएणं समणे भगवं महावीरे अण्ण या कयावि आलंभियाओ णयरीओ संखवणाओ चेइयाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमइत्ता बाहिरिया जणवयविहारं विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं आलंभिया णामं णयरी होत्था । वण्णओ संखवणे चेइए वण्णओ तत्थणं संखवणस्स चेइयस्स अदूरसामंते पोग्गले णामं परिव्वाए परिवसइ । रिउव्वेय जउव्वेय जाव नएसु सुपरिनिट्ठिए छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उड्ढं बाहाओ जाव आयावेमाणे विहरइ । तएणं तस्स पोग्गलस्स छट्ठं छट्ठेणं जाव आयावेमाणस्स पगइभद्दयाए जहा सिवस्स जाव विभंगे णामं अण्णाणे समुप्पण्णे सेणं तेणं विभंगे णामं अण्णाणेणं समुप्पण्णेणं बंभलोए कप्पे देवाणं ठिई जाणइ पासइ । तएणं तस्स पोग्गलस्स परिव्वायगस्स अयमेयारूवे अब्भत्थिए जाव समुप्पज्जित्था । अत्थिणं मम अतिसेसे णाणदंसणे समुप्पण्णे देवलोएसु णं देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता तेण परं समयाहिआ दुसमयाहिया जाव असंखेज्ज-

समयाहिया उक्कोसेणं दससागरोवमाइं ठिई पणत्ता तेण परं वोच्छिणा देवा य देवलोगा य एवं संपेहेइ संपेहेइत्ता आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहइत्ता तिदंडकुंडिआ जाव धाउरत्तवत्थाओ य गेण्हंति २ त्ता जेणे व आलंभिया णयरी जेणेव परिव्वायगावसहे तेणेव उवागए भंडगणिक्खेवं करेइ करेइत्ता आलंभियाए णयरीए सिंगाडग जाव पहेसु अण्णमण्णस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेइ अत्थियणं देवाणुप्पिया ! मम अतिसेसे णाणदंसणे समुप्पण्णे देवलोएसु णं देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्से तहेव जाव वोच्छिण्णा देवा य देवलोगा य तएणं आलंभियाए णयरीए एवं एएणं अभिलावेणं जहा सिवस्स तं चेव जाव से कहमेयमण्णे एवं ? सामी समोसढे जाव परिसापडिगया भगवं गोयमे तहेव भिक्खापरियाए तहेव बहुजणसद्दं निसामेइ तहेव सव्वं भाणियव्वं जाव अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि एवं भासामि जाव परूवेमि देवलोएसु णं देवाणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया जाव उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पण्णत्ता तेण परं वोच्छिण्णा देवा य देवलोगा य । अत्थि णं भंते ! सोहम्मे कप्पे दव्वाइं सवण्णाइंपि अवण्णाइंपि तहेव जाव हंता अत्थि। एवं ईसाणे वि एवं जाव अच्चुए वि एवं गेविज्जविमाणेसु अणुत्तरविमाणेसु वि ईसिप्पब्भाराए वि जाव हंता अत्थि । तएणं सा महइं महालिया जाव पडिगया। तएणं आलंभियाए णयरीए सिंगाडगतिगअवसेसं जहा सिवस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणे णवरं तिदंडकुंडियं जाव धाउरत्तवत्थपरिहिए परिवडियविब्भंगे आलंभियं णयरं मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ जाव उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्कमइ, अवक्कमइत्ता तिदंडकुंडियं च जहा खंदओ जाव पव्वइओ सेसं जहा सिवस्स जाव अव्वाबाहं सोक्खमणुभवंति सासयं सिद्धा सेवं भंते भंतेत्ति । भ० ११ श० १२ उ० ।

इसिभासिय-ऋषिभाषित-न० ऋषयः प्रत्येकबुद्धसाधवस्तेऽत्र नेमिनाथतीर्थवर्तिनो नारदादयो विंशतिः । पार्श्वनाथतीर्थवर्तिनः पञ्चदश वर्द्धमानस्वामितीर्थवर्तिनो दश आह्यास्तैर्भाषितानि पञ्चचत्वारिंशत्संख्यान्यध्ययनानि श्रवणाद्यधिकारवन्ति ऋषिभाषितानि अङ्गबाह्येषु उत्कालिकश्रुतविशेषेषु,

अत्रवृद्धसंप्रदायः।"सौरियपुरे नयरे सुरंबरो नाम जक्खो धणंजओ सेट्ठी सुभद्दा भज्जा तेहिं अन्नया सुरंबरो विन्नत्तो जहा ॥ जइ अम्हाणं पुत्तो होहिइत्तो तुब्भे महिससयं दोमात्ति।एवं ताणं संजाओ पुत्तो एत्थंतरे भगवं वद्धमाणसामी ताणि संबुज्झिहिंतित्ति सोरियपुरमागओ तओ सेट्ठीसज्झानिग्गओ संबुद्धो अणुव्वयाणि गहियाणि सो जक्खो सुविणए महिसे मग्गइ तेण विसेढिणा पिट्ठमया दिन्नति। सामिणो दुन्निसीसा धम्मघोसो धम्मजसो य एगस्स असोगवरपायवस्स हेट्ठा परियट्टंति। ते पुव्वण्हे ठिया अवरण्हेवि छाया न परियत्तइ तओ एक्को भणइ तुब्भे एसा लद्धीवीओ भणइ तुब्भंति। तओ एक्को काइयभूमिं गओ जाव छाया तहेव अत्थइ तओ वि इओ वि गओ तत्थवि तहेव अत्थइ तेहिं नायं जहा न एक्कस्स विलद्धी। तओ सामीपुच्छिओ भयवया भणियं जहा इहेव सोरियपुरे समुद्दविजओ राया आसि जन्नदत्तो तावसो। सोमजसा तावसी ताण पुत्तो नारओ ताणिउं छवित्तीणि एक्क दिवसं जिमंति एक्कदिवसं उववासं करेंति। अन्नया ताणि तं नारयं पुव्वाण्हे असोगपायवस्स हेट्ठा ठवेऊणं उच्छंति इओ यव्वे यक्खाओ वेसमणकाइया तिरियं जं भगदेवा तेणं तेण वीइवयंता पेच्छंति तं दारयं ओहिणा आभोइंति।सो ताओ चेव देवनिकायाओ तओ ते तस्साणुकंपाए तं छायं थंभंतित्ति । पवं सो उस्सुक्कबाउ भावो अन्नया तेहिं जं भगदेवेहिं पन्नत्ति पाइयाओ विज्जाओ पाढिओ तओ कंचणकुंडियाए मणियाओ यहिं आगासे हिंडइ अन्नया बारवइ गओ वासुदेवेण पुच्छिओ किं सोयंति सो न मगति कहेउं तओ अन्नकहा एवं खवं काऊण अहिट्ठिओ गओ पुव्वविदेहं तत्थ य सीमंधरं तित्थयरं जुगबाहुवासुदेवो पुच्छइ । किं सोयंति तित्थगरेण भणियं सच्चं सोयंति जुगबाहुणा एक्कवयणेणं वि सव्वं उवलद्धं नारओ वि तं निसुणित्ता उप्पइऊणं अवरविदेहं गओ तत्थ वि जुगंधरं तित्थयरं महाबाहु वासुदेवा तं चेव पुच्छइ। भगवया वि तं चेव वारियं महाबाहुस्स वि तं सव्वमुवगय नारओ वि तं सुणित्ता बारवइ गओ वासुदेवं भणइ किं ते तदा पुच्छिय वासुदेवो भणइ किं सोयंति नारओ भणइ सच्चं सोयति । वासुदेवो भणइकिं सच्चंति तओ नारओ खुभिओ न किंचि उत्तरं देइ । तओ कण्हवासुदेवेण भणियं । जन्य ते तं पच्छियं तत्य एयंपि पुच्छियव्वं जुत्तं तिखिसिओ ताहे नारओ भणइ सच्चं भट्टारओ न पुच्छिहत्ति चिंते ठमारद्धो जा ईसरिया संबुद्धो पढममज्झयणं सोयव्वमेव इच्चाइयं वदाति एवं सोलिवि दरुवाणित्ति ॥ पा० । उत्तराध्यनादिके (देवेन्द्रस्तवादिके) श्रुतविशेष, आ० म० प्र० । 'इसिभासिए य जहा' ऋषिभाषितेषूत्तराध्ययनादिषु । सूत्र० ।

इसिभासियज्झयण-ऋषिभाषिताध्ययन-न० प्रश्नव्याकरणदशायास्तृतीयेऽध्ययने, । स्था० १० ठा० ॥

इसिया-इषिका-स्त्री मुञ्जागर्भभूतायां शलाकायाम्, 'से जहा-णामए केइ पुरिसे मुंजाओ इसियं अभिणिव्वट्टित्ता णं उवदंसज्जा इसियंति' तद्गर्भभूतां शलाकां प्रयक्षकृत्य दर्शयेदिति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

इसिवंस-ऋषिवंश-पु० । गणधरव्यतिरिक्ताः शेषा जिनशिष्या ऋषयस्तेषां वंशे, तद्वंशप्रतिपादके समवायाङ्गादिश्रुते च। 'इसिवंसे इय' गणधरवंश इति च गणधरव्यतिरिक्ताः शेषा जिनशिष्या ऋषयस्तद्वंशप्रतिपादकत्वादृषिवंश इति च । तत्प्रतिपादनं चात्र पर्यूषणाकल्पस्य समस्तस्य ऋषिवंशपर्यवसानस्य समवसरणप्रतिक्रमेण भणितत्वात् । सम० २स० ।

इसिवाइ (न्) ऋषिवादिन्-पुं० पिशाचादिव्यन्तरनिकायानामुपरिवर्तिनि व्यन्तरनिकायविशेषे, औ० ।

इसिवाइय-ऋषिवादिक-पुं पिशाचादिव्यन्तरनिकायानामुपरिवर्तिनि व्यन्तरजातिविशेषे, प्रश्न० ४ द्वा० । प्रव० ।

ऋषिवादित–पुं० पिशाचादिव्यन्तरनिकायानामुपरि वर्तिनि व्यन्तरनिकायभेदे, प्रव० १९ द्वा० ।

इसिसत्त–ऋषिसप्त–पुं० ऋषिणा सप्त ऋषिसप्तः मदीयतपःप्रभावान्नपुंसको भव त्वमिति ऋषिशापाज्जाते नपुंसकभेदे, ग० १ अधि० (अस्य प्रव्रज्याया युक्तायुक्तत्वविचारो एपुंसग शब्दे)

इसिसेट्ठ–ऋषिश्रेष्ठ–पुं० मुनिश्रेष्ठे,

जोहेसु णाए जह वीससेणे, पुप्फेसु वा जह अरविंदमाहु ।
खत्तीणसेट्ठे जह दंतवक्के, इसीण सेट्ठे तह वद्धमाणे ॥

योधेषु मध्ये ज्ञातो विदितो दृष्टान्तभूतो वा विश्वा हस्त्यश्वरथपदातिचतुरङ्गबलसमेता सेना यस्य स विश्वसेनश्चक्रवर्ती यथाऽसौ प्रधानपुष्पेषु च मध्ये यथाऽरविंदप्रधानमाहुः क्षया क्षतात्त्रायन्त इति क्षत्रियास्तेषां मध्ये दान्ता उपशान्ता यस्य वाक्येनैव शत्रवः स दान्तवाक्यश्चक्रवर्ती । यथा ऽसौ श्रेष्ठः तदेवं बहून् दृष्टान्तान् प्रशस्तान् प्रदर्श्याऽधुना भगवन्तं दार्ष्टान्तिकं स्वनामग्राहमाह । तथा ऋषीणां मध्य श्रीमान् वर्द्धमानस्वामी श्रेष्ठ इति ॥२२॥ सूत्र० । १ श्रु० ६ अ० ।

इसु–इषु–पुं० शरे, सूचकत्वात् इषुपमया भिक्षा ग्रहणविध्यर्थके द्रुमपुष्पिकाध्ययने, " जह रहितो अणुवउत्तो इसुणा लक्खं न विंधइ तहेव । साधू गोयरपत्तो संजमलक्खंपि णायव्वो " दश० १ अ० ।

इस्स (ईस) र–ईश्वर–प०ईश्–वरच्–ईश् ऐश्वर्ये ऐश्वर्येण युक्त ईश्वरः । नि० चू० ९ अ० । ईश्वरश्च अणिमाद्यष्टविधैश्वर्ययुक्ते क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टे सर्वजगत्कारके पुरुषविशेषे,– " अणिमाद्यष्टविधैश्वर्ययुक्त ईश्वर इत्येके " । जीवा० ३ प्रति० । स्था० । आचा० । अनु० । " तथा च पतञ्जलिः । क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वर इति । सम्म० । दा० ।

ईश्वरवादिनश्च सर्वं जगदीश्वरकृतं मन्यन्ते ईश्वरं च सह सिद्धं ज्ञानवैराग्यधर्म्मैश्वर्य्यरूपं चतुष्टयं प्राणिनां च स्वर्गापवर्गयोः प्रेरकमिति तदुक्तं " ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च स हि सिद्धं चतुष्टयम " । १ । अज्ञो जन्तुरनीशोयमात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं वा श्वभ्रमेव वा ॥ २ ॥ तदसमीचीनम् । ईश्वरग्राहकप्रमाणाभावात् । अथास्ति तद्ग्राहकप्रमाणमनुमानम् । तथाहि यत् स्थित्वाऽभिमतफलसंपादनाय प्रवर्त्तते तद्बुद्धिमत्कारणाधिष्ठितं यथा वास्या द्वैधीकरणादौ प्रवर्तते च स्थित्वा सकलमपि विश्वं स्वफलसाधनायेति न खलु वास्यादयः स्वत एव प्रवर्तन्ते तेषामचेतनत्वात् स्वभावत एव चेत् प्रवर्तन्ते तर्हि सदैव तेषां प्रवर्तनं भवेत् न च भवति तस्य स्थित्वा स्थित्वा प्रवर्तनं केनचित्प्रेक्षावता प्रवर्तकेन भवितव्य सकलस्यापि च जगतः स्थित्वा स्थित्वा स्वफलं साधयतः प्रवर्तक ईश्वर एवोपपद्यते नान्यः इतीश्वरसिद्धिः । तथा अपरमनुमानं यत्पारिमाण्डल्यादिलक्षणसन्निवेशविशेषभाक् तच्चेतनावता कृतं यथा घटादिपारिमाण्डल्यादिसन्निवेशविशेषभाक् भूभूधरादिकमपि तदेतदयुक्तं सिद्धसाधनेन पक्षस्य प्रसिद्धसंबन्धत्वात् तथाहि सकलमपीदं विश्ववैचित्र्यं कर्मनिबन्धनमिच्छामो—यतो अमी घटादयहिमघटादयः पर्वता भग्नैरावनविदेहान्तरद्वीपादीनि च क्षेत्राणि तथा तथा प्राणिनां सुखदुःखादिहेतुतया यत्परिणमन्ते तत्र तथा तथा परिणामने तत्तत्क्षेत्रवासिनामेव तेषां जन्तूनां कर्मकारणमवसेयं नान्यत्तथाच दृश्यते एव पुण्यवति राज्यमनुशासति नृपतौ तत्कर्मप्रभावतः सुभिक्षादयः प्रवर्तमाना कर्म च जीवाश्रितं जीवाश्च बुद्धिमन्तश्चेतनावत्त्वात् ततो बुद्धिमत्कारणाधिष्ठितत्वे चेतनावत्कृतत्वे च साध्यमाने सिद्धसाधनम् । अथ बुद्धिमान् चेतनावान् वा विशिष्ट एवेश्वरः कश्चित्साध्यते तेन न सिद्धसाधनं तर्हि दृष्टान्तस्य साध्यविकलता वास्यादौ घटादौ चेश्वरस्याधिष्ठायकत्वेन कारणत्वेन वा व्याप्रियमाणस्यानुपलभ्यमानत्वात् वर्द्धकिकुम्भकारादीनामेवं तत्र तत्रान्वयव्यतिरेकता व्याप्रियमाणानां निश्चीयमानत्वात् । अथ वार्द्धक्यादयोपीश्वरप्रेरिता एव तत्र तत्र कर्मणि प्रवर्तन्ते न स्वतस्ततो न दृष्टान्तस्य साध्यविकलता । नन्वेवं तर्हि ईश्वरोप्यन्येनेश्वरेण प्रेरितः स्वकर्मणि प्रवर्तते न स्वतो विशेषाभावात् सोऽप्यन्येनेश्वरेण प्रेरित इति विकालसंध्यायां तमःसंततिरिवादृष्टपर्यन्तान्यान्यमापादयन्ती प्रसरत्यनवस्था । अथमन्येथा वर्द्धक्यादिको जन्तुः सर्वोपि स्वरूपेणाज्ञस्ततः सप्रेरित एव स्वकर्मणि प्रवर्तते भगवांस्त्वीश्वरः सकलपदार्थज्ञाता ततो नासौ स्वकर्मण्यन्यं स्वप्रेरकमपेक्षते तेन नानवस्था, तदप्यसत् इतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात् तथाहि सकलपदार्थयथावस्थितस्वरूपज्ञातृत्वे सिद्धे सत्यन्याप्रेरितत्वसिद्धिः अन्याप्रेरितत्वसिद्धौ च सकलजगत्कारणतः सर्वज्ञत्वसिद्धिरित्येकासिद्धावन्यतरस्याप्यसिद्धिः । अपिच यद्यसौ सर्वज्ञो वीतरागश्च तत्किमर्थमन्यं जनमसद्व्यवहारे प्रवर्तयाति मध्यस्था हि विवेकिनः सद्व्यवहार एव प्रवर्तयन्ति नासद्व्यवहारे, स तु विपर्ययमपि करोति ततः कथमसौ सर्वज्ञो वीतरागो वा । अथोच्यते सद्व्यवहारविषयमेव भगवानुपदेशं ददाति तेन सर्वज्ञो वीतरागश्च यश्चाधर्मकारिजनसमूहः तं फलमसदनुभावयति येन स तस्मादधर्माद्व्यावर्तते तत उचितफलदायित्वाद्विवेकवानेव भगवानिति न कश्चिद्दोषः तदप्यसमीक्षिताभिधानं यतः पापेपि प्रथमं स एव वर्तयति नान्यो न च स्वयं प्रवर्त्तते तस्याज्ञत्वेन पापे धर्मे वा स्वयं प्रवृत्तेरयोगात्ततः पूर्वं पापे प्रवर्तयते तत्फलमनुभाव्य पश्चाद्धर्म्मे प्रवर्तयतीति केयमीश्वरस्य प्रेक्षापूर्वकारिता । अथ पापे ऽपि प्रथमं प्रवर्तयति तत्कर्माधिष्ठित एव तथाहि तदेवं तेन जन्तुना कृतं कर्म्म यद्वशात्पाप एव प्रवर्त्यत ईश्वरोपि च भगवान् सर्वज्ञः तथा रूपं तत्कर्म साक्षात् ज्ञात्वा तं पाप एव प्रवर्त्तयति तत उचितफलदायित्वान्नाप्रेक्षापूर्वकारीति । ननु तदपि कर्म तेनैव कारितं ततस्तदपि कस्मात्प्रथमं कारयतीति स एवाप्रेक्षापूर्वकारिताप्रसङ्गः अथाधर्म्ममसौ न कारयाति किंतु स्वत एव सोऽधर्म्ममाचरति अधर्मकारिणं तु तत्तत्फलमसदनुभावयति तदन्येश्वरवत् । यथाहि तदन्येश्वरराजादयो नाम धर्मे जनं प्रवर्तयन्ति अधर्मफलं तु प्रेक्षादिकमनुभावयन्ति तद्वद्भगवानीश्वरोपि, तदप्युयक्तमन्यईश्वराः पापप्रतिषेधं कारयितुमीशाः नहि नाम राजानोपि उग्रशासनाः पापे मनोवाक्कायनिमित्ते सर्वथा प्रतिषेधयितुं प्रभविष्णवः स तु भगवान् धर्माधर्मविधिप्रतिषेधविधापनसमर्थ इष्यते तत्कथं पापे प्रवृत्तं न प्रतिषेधयति अप्रतिषेधश्च परमार्थतः स एव कारयति तत्फलस्य पश्चादनुभावनादिति तदवस्थ एव दोषः । अथ पापे प्रवर्तमानं प्रतिषेधितुमशक्त इष्यते तर्हि नैवोद्धकैरिदमभिधातव्यं सर्व–

मीश्वरेण कृतमिति । अपिच यद्यसौ स्वयमधर्मं करोति तथा धर्ममपि करिष्यति फलं च स्वयमेव भोक्ष्यन्ते ततः किमीश्वर कल्पनया विधेयमिति । उक्तंच " अशक्त्याऽन्येश्वराः पाप-प्रतिषेधं न कुर्वते । स त्वत्यन्तमशक्तेभ्यो, व्यावृत्तमतिरिष्यते १ अथाप्यशक्त एवासौ, तथा सति परिस्फुटम् । नेश्वरेण कृतं सर्वमिति वक्तव्यमुच्चकैः ॥ २ ॥ पापवत्स्वार्थकारित्वात् धर्मादिरपि किं तत "इति । अथ ब्रुवीथाः स्वयमसौ धर्माधर्मौ करोति तत्फलं त्वीश्वर एव भोजयति तस्य धर्माधर्मफलभोगे स्वयमशक्तत्वादिति, तदप्यसत् यतो यो नाम स्वयं धर्माधर्मौ विधातुमलं स कथं तत्फलं स्वयमेव न भोक्तुमीशो नहि पक्तुमोदनं समर्थो नहि भोक्तुमिति लोके प्रतीतम् । अथवा भवत्वेतदपि नथापि धर्मफलमुन्मत्तदेवाङ्गनासंस्पर्शादिरूपमनुभावयतु तस्येष्टत्वादधर्मफलं तु नरकप्रयातादिरूपं कस्मादनुभावयति नहि मध्यस्थभावमवलम्बमानाः परमकरुणापरीतचेतसः प्रेक्षावन्तो निरर्थके परपीडाहेतौ कर्म्मणि प्रवर्तन्ते क्रीडार्था भगवतः तथा प्रवृत्तिरिति चेत् यद्येवं तर्हि कथमसौ प्रेक्षावान् तस्य हि प्रवर्तने क्रीडामात्रमेव फलं ते पुनः प्राणिनः स्थाने स्थाने प्राणैर्वियुज्यन्ते । उक्तंच " क्रीडार्था तस्य वृत्तिश्चेत्प्रेक्षापूर्वक्रिया कुतः । एकस्य क्षणिका तृप्तिः, अन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥ १ ॥ " अपिच क्रीडा लोके सरागस्योपलभ्यते भगवांश्च वीतरागस्ततः कथं तस्य क्रीडा सङ्गतिमङ्गति । अथ सोपि सराग इष्यते तर्हि शेषजन्तुरिवावीतरागत्वान्न सर्वज्ञो नापि सर्वस्य कर्तेत्यापतितम् । अथ रागादिकृतो ऽपि स सर्वज्ञः सर्वस्य कर्ता च भवति तथा स्वभावत्वात् ततो न कश्चिद्दोषो नहि स्वभावे पर्यनुयोगो घटनामुपपद्यते । उक्तंच । " इदमेवं नवेत्येतत्, कस्य पर्यनुयोज्यताम् । अग्निर्दहति नाकाशं, कोऽत्र पर्यनुयोज्यताम " ॥ तदेतदसम्यक् यतः प्रत्यक्षतः तथारूपे स्वभावे च गते यदि पर्यनुयोगो विधीयते तत्रेदमुत्तरं विजृम्भते । यथा स्वभावे पर्यनुयोगो भवतीति यथा प्रत्यक्षेणोपलभ्यमाने वह्नेर्दाह्यं दहतो दाहकत्वरूपे स्वभावे, तथाहि यदि तत्र कोपि पर्य्यनुयोगमाधत्ते यथा कथमेष वह्निर्दाहकस्वभावो जातो यदि वस्तुत्वेन तर्हि व्योमादिकं न दाहकस्वभावं भवति वस्तुत्वाविशेषादिति तत्रेदमुत्तरं विधीयते दाहकत्वरूपो हि स्वभावो वह्नेः प्रत्यक्षत एवोपलभ्यते ततः कथमेष पर्यनुयोगमर्हति न हि दृष्टेऽनुपपन्नता नाम तथाचोक्तम् । स्वभावो ऽध्यक्षतःसिद्धो यदि पर्यनुयुज्यते । तत्रेदमुत्तरं वाच्यं, न दृष्टेनुपपन्नता॥१॥ ईश्वरस्तु सर्वजगत्कर्तृत्वेन सर्वज्ञत्वेन च नोपलब्धस्ततस्तत्र तथास्वभावत्वकल्पनादवश्यं पर्यनुयोगमाश्रयते । यदि पुनरदृष्टेपि तथा स्वभावत्वकल्पनापर्यनुयोगानाश्रयोऽभ्युपगम्यते तर्हि सर्वोपि वादी तं तं पक्षमाश्रयन् परेण विक्षोभितस्तत्र तत्र तथा २ स्वभावताकल्पनेन परं निरुत्तरीकृत्य लब्धजयपताक एव भवेत् ॥ उक्तंच ॥ अन्यथा "यत्किंचिदात्माभिमतं विधाय, निरुत्तरस्तत्र कृतः परेण ॥ वस्तुस्वभावैरिति वाच्यमित्थं, तदुत्तरः स्याद्विजयी समस्तः ॥ किंच ॥ सर्वं यदि जगदीश्वरकृतं मन्यते तर्हि सर्वाण्यपि शास्त्राणि सकलदर्शनगतानि तेन प्रणीतानीति प्राप्तं तानि च शास्त्राणि परस्परं विरुद्धार्थानि ततो वश्यं कानिचित्सत्यानि कानिचिदसत्यानि ततः सत्यासत्योपदेशदानात्कथमसौ प्रमाणम् । उक्तंच । " शास्त्रान्तराणि सर्वाणि, यदीश्वरविकल्पतः ॥ सत्यासत्योपदेशस्य, प्रमाणंदानतः कथम् ॥१॥ अथ सकलानि शास्त्राणि ईश्वरकारितानि किंतु सत्यान्येव ततो न कश्चिद्दोषावकाशस्तर्हि शास्त्रान्तरवदेव नरेश्वरेणान्यदपि व्यधायीति हता तव पक्षसिद्धिरिति । अन्यच्च यादृग्भूतं संस्थानादि बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वेनोपलब्धं तादृग्भूतमेवान्यत्रापि बुद्धिमन्तमात्मनो हेतुमनुमापयति यथा जीर्णदेवकुलकूपादिगतं न शेषं नहि सन्ध्याभ्ररागवल्मीकादिगतं संस्थानाद्यात्मनो बुद्धिमन्तं कर्तारमनुमापयति तथा प्रतीतेरभावात् तद्गतस्य संस्थानादेर्बुद्धिमत्कारणत्वेन निश्चयाभावात् तथा भूभूधरादिगतमपि संस्थानादिकं न बुद्धिमत्कारणपूर्वकत्वेन निश्चितमिति कथं तद्वशाद्बुद्धिमतः कर्तुरनुमानम् । अथ मन्येथास्तदपि संस्थानादि तादृग्भूतमेव संस्थानादिशब्दवाच्यत्वात् नचैवं तत्कर्तुर्बुद्धिमतोऽनुमाने काञ्चिदपि बाधामुपलभामहे ततः सर्वं सुस्थितमिति तदयुक्तं शब्दादिरूढवशाज्जात्यन्तरेपि प्रवर्तन्ते ततः शब्दसाम्यात् । यदि तथारूपवस्त्वनुमानं तर्हि गोत्वाच्छागादीनामपि विषाणितामनुमीयतां विशेषाभावात् । अथ तत्र प्रत्यक्षेण बाधोपलभ्यते ईश्वरानुमानेन ततो न कश्चिद्दोष इति तदेतदतीव प्रमाणमार्गानभिज्ञतासूचकं यतो यत एवं तत्र प्रत्यक्षेण बाधोपलम्भोऽत एव नान्यत्रापि शब्दसाम्यात्तथारूपवस्त्वनुमानं कर्तव्यं प्रत्यक्षत एव शब्दसाम्यस्य वस्तुतथारूप्येण सहाविनाभावित्वस्याभावावगमात् । न च बाधकमत्र नोपलभ्यते इत्येवानुमानं प्रवर्तते किंतु वस्तुसंबन्धबलात् तथाचोक्तम् " ननु बाध्यत इत्येव-मनुमानं प्रवर्तते ॥ संबन्धदर्शनात् तस्य प्रवर्तनमिहेष्यते"-इति स च संबन्धोऽत्र न विद्यते तद्ग्राहकप्रमाणाभावात् ततोऽनैकान्तकता हेतोरित्थं चैतदङ्गीकर्तव्यमन्यथा यो यो मृद्विकारः स स कुम्भकृतो यथा घटादिर्मृद्विकारश्चायं वल्मीकस्तस्मात्कुम्भकारकृत इत्यप्यनुमानं समीचीनतामाचनीस्कद्येत बाधकमात्रादर्शनात् । तथाहि यदि तत्र कुम्भकारः कर्ता भवेत्तर्हि कदाचिदुपलभ्येत न चोपलभ्यते तस्मादेव तदयुक्तमिति तदेतदीश्वरानुमानेपि समानम् ॥ यदि हि सर्वस्यापि वस्तुजातस्येश्वरः कर्ता क्वचित्कदाचिदुपलभ्येत न चोपलभ्यते तस्मादप्यलीकमिति कृतं प्रसङ्गेन ।नं० ॥

अथ तदभिमतमीश्वरस्य जगत्कर्तृत्वाभ्युपगम-
मिथ्याभिनिवेशरूपं निरूपयन्नाह ॥

कर्तास्ति कश्चिज्जगतः सचैकः, स सर्वगः स स्ववशः स नित्यः । इमाः कुहेवाकविडम्बनाःस्यु-स्तेषां न येषामनुशासकस्त्वम् ॥ ६ ॥

जगतः प्रत्यक्षादिप्रमाणोपलक्ष्यमाणचराचररूपस्य विश्वत्रयस्य कश्चिदनिर्वचनीयस्वरूपः पुरुषविशेषः कर्ता स्रष्टाऽस्ति विद्यते । तेहीत्थं प्रमाणयन्ति उर्वीपर्वततर्वादिकं सर्वं बुद्धिमत्कर्तृकं कार्यत्वाद्यद्यत्कार्यं तत्तत्सर्वं बुद्धिमत्कर्तृकं यथा घटस्तथाचेदं तस्मात्तथा । व्यतिरेके व्योमादि । यश्च बुद्धिमांस्तत्कर्ता स भगवानीश्वर एवेति । नचायमसिद्धो हेतुर्यतो भूभूधरादेः स्वस्वकारणकलापजन्यतया अवयवितया वा कार्यत्वं सर्ववादिनां प्रतीतमेव । नाप्यनैकान्तिको विरुद्धो वा विपक्षादत्यन्तव्यावृत्तत्वात् । नापि कालात्ययापदिष्टः प्रत्यक्षानुमानागमाबाधितधर्मधर्म्यनन्तरप्रतिपादितत्वात् । नापि प्रकरणसमः तत्प्रतिपन्थिधर्मोपपादनसमर्थ प्रत्यनुमानाभावात् । न च वाच्यमीश्वरः पृथ्वीपृथ्वीधरादेर्विधाता न भवति अशरीरित्वान्निर्वृत्तात्मवदिति प्रत्यनुमानं तद्बाधकमिति

यतोऽत्रेश्वररूपो धर्मी प्रतीतोऽप्रतीतो वा प्ररूपितः । न ताव-
दप्रतीतो हेतोराश्रयासिद्धिप्रसङ्गात्। प्रतीतश्चेद्येन प्रमाणेन स
प्रतीतस्तेनैव किं स्वयमुत्पादितं स्वतनुर्न प्रतीयते इत्यतः
कथमशरीरत्वं तस्मान्निरवद्य एवायं हेतुरिति। सचैक इति चः
पुनरर्थे स पुनः पुरुषविशेष एकोऽद्वितीयः बहूनां हि विश्व-
विधातृत्वस्वीकारे परस्परविमतसंभावनाया अनिवार्यत्वा-
देकैकस्य वस्तुनोऽन्यान्यरूपतया निर्माणे सर्वमसमञ्जसमापद्ये
तेति । तथा (स सर्वग इति) सर्वत्र गच्छतीति सर्वगः सर्व-
व्यापी तस्य हि प्रतिनियतदेशवर्त्तित्वेऽनियतदेशवृत्तीनां वि-
श्वत्रयान्तर्वर्तिपदार्थसार्थानां यथावन्निर्माणानुपपत्तिः कुम्भ-
कारादिषु तथा दर्शनात् । अथवा सर्वं गच्छति जानातीति
सर्वगः सर्वज्ञः सर्वे गत्यर्था ज्ञानार्था इति वचनात् सर्वज्ञत्वा-
भावे हि यथोचितोपादानकारणाद्यनभिज्ञत्वादनुरूपकार्योत्प-
त्तिर्न स्यात् । तथा स स्ववशः स्वतन्त्रः सकलप्राणिनां
स्वेच्छया सुखदुःखयोरनुभावनसमर्थत्वात्तथा चोक्तम् "ईश्वर-
प्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा श्वभ्रमेववा, अज्ञो जन्तुरनीशोयमात्मनः
सुखदुःखयोरिति" पारतन्त्र्ये तु तस्य परमुखप्रेक्षितया मुख्य-
कर्तृत्वव्याघातादनीश्वरत्वापत्तिः ! तथा (स नित्य इति)
अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकरूपस्तस्य ह्यनित्यत्वे परोत्पाद्यतया कृ-
तकत्वप्राप्तिः । अपेक्षितपरव्यापारो हि भावः स्वभावनिष्पत्तौ
कृतक इत्युच्यते यश्चापरस्तत्कर्ता कल्प्यते स नित्योऽनित्यो
वा स्यान्नित्यश्चेदधिकृतेश्वरेण किमपराद्धम् । अनित्यश्चेत्तस्या
प्युत्पादकान्तरेण भाव्यं तस्यापि नित्यानित्यत्वविकल्पकल्प-
नायामनवस्थादौस्थ्यमिति तदेवमेकत्वादिविशेषणविशिष्टो
भगवानीश्वरस्त्रिजगत्कर्त्तेति पराभ्युपगममुपदर्श्योत्तरार्द्धेन
तस्य दुष्टत्वमाचष्टे। इमा एता अनन्तरोक्ताः कुहेवाकविडम्बनाः
कुत्सिताः हेवाका आग्रहविशेषाः कुहेवाकाः कदाग्रहा इत्यर्थः
त एव विडम्बना विचारचातुरीबाह्यत्वेन तिरस्काररूपत्वाद्वि
गोपकप्रकारा स्युर्भवेयुस्तेषां प्रामाणिकापसदानां येषां हे-
स्वामिन् ! त्वं नानुशासको न शिक्षादाता तदभिनिवेशानां
विडम्बनारूपत्वज्ञापनार्यमेव पराभिप्रेतपुरुषविशेषणेषु प्रत्येकं
तत्तच्छब्दप्रयोगमसूयागर्भमाविर्भावयांचकार स्तुतिकारः ।
तथाचैवमेव निन्दनीयं प्रति वक्तारो वदन्ति " स मूर्खः स
पापीयान् स दरिद्रः इत्यादि " त्वमित्येकवचनसंयुक्तयुष्म-
च्छब्दप्रयोगेण परेशितुः परमकारुणिकतयाऽनपेक्षितस्वपर
पक्षविभागमितरशास्त्रिणामसाधारणमद्वितीयं हितोपदेश-
कत्वं ध्वन्यते । अतोऽत्रायमाशयो यद्यपि भगवान् विशेषेण
सकलजगज्जन्तुजाते हितावहां सर्वेभ्य एव देशनावाचमाचष्टे
तथापि सैव केषांचिन्निचितनिकाचितपापकर्मकलुषितात्मनां
रुचिरूपतया न परिणमते अपुनर्बन्धकादिव्यतिरिक्तत्वेनायो-
ग्यत्वात्तथा च कादम्बर्यां बाणोपि बभाण " अपगतमले हि
मनसि स्फटिकमणाविव रजनिकरगभस्तयो विशन्ति सुख-
मुपदेशगणा गुरुवचनममलमपि सलिलमिव महदुपजनयति।
श्रवणस्थितं शूलमभव्यस्येति " यतो वस्तुवृत्त्या न तेषां भग-
वाननुशासक इति । नचैतावता जगद्गुरोरसामर्थ्यसंभावना,
नहि कालदष्टमनुज्जीवयन् समुज्जीवितेतरदष्टको विषभिष-
गुपालम्भनीयोऽतिप्रसङ्गात् । स हि तेषामेव दोषः । न खलु
निखिलभुवनाभोगमवभासयन्तोपि भानवीया भानवः कौशि-
कलोकस्यालोकहेतुतामभजमाना उपालम्भसंभावनास्पदम्
तथा च श्रीसिद्धसेनः " सद्धर्मबीजवपनानघकौशलस्य,
यल्लोकबान्धव ! तवापि खिलान्यभूवन् । तन्नाद्भुतं खगकुले-

ष्विह तामसेषु सूर्यांशवो मधुकरीचरणावदाताः ॥ १ ॥
अथ कथमिव तत्कुहेवाकानां विडम्बनारूपत्वमिति ब्रूमः
यत्तावदुक्तं परैः "क्षित्यादयो बुद्धिमत्कर्तृकाः कार्यत्वात् घटव-
दिति तदयुक्तं व्याप्तेरग्रहणात् । साधनं हि सर्वत्र व्याप्तौ
प्रमाणेन सिद्धायां साध्यं गमयेदिति सर्ववादिसंवादः । स
चायं जगन्ति सृजन् सशरीरोऽशरीरो वा स्यात् सशरीरोपि
किमस्मदादिवद्दृश्यशरीरविशिष्ट उत पिशाचादिवददृश्य-
शरीरविशिष्टः । प्रथमपक्षे प्रत्यक्षबाधस्तमन्तरेणापि च
जायमाने तृणतरुपुरन्दरधनुरभ्रादौ कार्यत्वस्य दर्शनात् ।
प्रमेयत्वादिवत्साधारणानैकान्तिको हेतुः । द्वितीयविकल्पे
पुनरदृश्यशरीरत्वे तस्य माहात्म्यविशेषः कारणमाहो-
स्विदस्मदाद्यदृष्टवैगुण्यम् । प्रथमप्रकारः कोशपानप्रत्या-
यनीयः तत्सिद्धौ प्रमाणाभावात् । इतरेतराश्रयदोषा-
पत्तेश्च । सिद्धे हि माहात्म्यविशेषे तस्यादृश्यशरीरत्वं प्रत्ये-
तव्यं तत्सिद्धौ च माहात्म्यविशेषसिद्धिरिति । द्वैतीयी-
कस्तु प्रकारो न संवरत्येव विचारगोचरे संशयाऽनिवृत्तेः ।
किं तस्यासत्वाददृश्यशरीरत्वं बान्ध्येयादिवत् किंवाऽस्म-
दाद्यदृष्टवैगुण्यात्पिशाचादिवदिति निश्चयाभावात् । अशरी-
रश्चेत्तदा दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैषम्याद्विरुद्धो हेतुः । घटादयो
हि कार्यरूपाः सशरीरकर्तृका दृष्टा अशरीरस्य च सनस्तस्य
कार्यप्रवृत्तौ कुतः सामर्थ्यमाकाशादिवत् । तस्मात्सशरीरा-
शरीरलक्षणे पक्षद्वयेपि कार्यत्वहेतोर्व्याप्त्यसिद्धिः । किंच त्व-
न्मतेन कालात्ययापदिष्टोप्ययं हेतुः धर्म्येकदेशस्य तरुविद्युद-
भ्रादेरिदानीमप्युत्पद्यमानस्य विधातुरनुपलभ्यमानत्वेन प्रत्य-
क्षबाधितधर्म्यनन्तरहेतुभणनात्तदेवं न कश्चिज्जगतः कर्ता । एक-
त्वादीनि तु जगत्कर्तृत्वव्यवस्थापनायानीयमानानि तद्विशेष-
णानि षण्ढं प्रति कामिन्या रूपसंपन्निरूपणप्रायाण्येव तथापि
तेषां विचारासहत्वख्यापनार्थं किञ्चिदुच्य तत्रैकत्वचर्चस्तावत्
बहूनामेककार्यकरणे वैमत्यसंभावनेति नायमेकान्तः । अनेक-
कीटिकाशतनिष्पाद्यत्वेपि शक्रमूर्ध्नोऽनेकशिल्पिकल्पितत्वेपि
प्रासादादीनां नैकसरघानिर्वर्तितत्वेपि मधुच्छत्रादीनां चैकरू
पताया अविगानेनोपलम्भात्। अथैतेष्वप्येक एवेश्वरः कर्त्तेति
ब्रूषे एवं चेद्भवतो भवानीपतिं प्रति निष्प्रतिमा वासना तर्हि
कुविन्दकुम्भकारादितिरस्कारेण पटघटादीनामपि कर्ता स
एव किं न कल्प्यते । अथ तेषां प्रत्यक्षसिद्धं कर्तृत्वं कथमप-
ह्नोतुं शक्यं तर्हि कीटिकादिभिः किं तव विराद्धं यत्तेषामसदृश-
तादृशप्रयाससाध्यं कर्तृत्वमेकहेलयैवापलप्यते तस्माद्वैमत्यभ-
यान्महेशितुरेकत्वकल्पनाभोजनादिव्ययभयात्कृपणस्यात्यन्त-
वल्लभपुत्रकलत्रादिपरित्यजनेन शून्यारण्यानीसेवनमिव । तथा
सर्वगतत्वमपि तस्य नोपपन्नं तद्धि शरीरात्मना ज्ञानात्मना वा
स्यात् । प्रथमपक्षे तदीयेनैव देहेन जगत्त्रयस्य व्याप्तत्वादि-
तरनिर्मेयपदार्थानामाश्रयानवकाशः । द्वितीयपक्षे तु सिद्धसा-
ध्यताऽस्माभिरपि निरतिशयज्ञानात्मना परमपुरुषस्य जगत्त्रय-
क्रोडीकरणाभ्युपगमात् । यदि परमेवं भवत्प्रमाणीकृतेन
वेदेन विरोधः । तत्र हि शरीरात्मना सर्वगतत्वमुक्तम् । "विश्व-
तश्चक्षुरुत विश्वतो मुखो विश्वतः पाणिरुत विश्वतः पादिति
श्रुतेः " यच्चोक्तम् । तस्य प्रतिनियतदेशवर्तित्वेत्रिभुवनगतप-
दार्थानामनियतदेशवृत्तीनां यथावन्निर्माणानुपपत्तिरिति ।
तत्रेदं पृच्छ्यते स जगत्त्रयं निर्मिमाणस्तक्षादिवत्साक्षाद्देहव्यापा-
रेण निर्मिमीते यदि वा संकल्पमात्रेण । आद्ये पक्षे एकस्यैव-
भूभूधरादेर्विधानेऽक्षोदीयसः कालक्षेपस्य संभवाद्गरीयसा
प्यनेहसा न परिसमाप्तिः । द्वितीयपक्षे तु संकल्पमात्रेणैव

उचितकार्यकल्पनायां नियतदेशस्थायित्वेपि न किंचिद्दूषण-
मुत्पश्यामः नियतदेशस्थायिनां सामान्यदेवानामपि संक-
ल्पमात्रेणैव तत्तत्कार्यसंपादनप्रतिपत्तेः ॥

किंच तस्य सर्वगतत्वेङ्गीक्रियमाणेऽशुचिषु निरन्तरसन्तमसेषु
नरकादिस्थानेष्वपि तस्य वृत्तिः प्रसज्यते तथाचानिष्टापत्तिः।
अथ युष्मत्पक्षेऽपि यदाज्ञानात्मना सर्वजगत्त्रयं व्याप्नोतीत्यु-
च्यते तदाऽशुचिरसास्वादादीनामप्युपलम्भसंभावनान्नार-
कादिदुःखस्वरूपसंवेदनात्मकतया दुःखानुभवप्रसङ्गाच्चानि-
ष्टापत्तिस्तुल्यैवेति चेत्तदेतदुपपत्तिभिः प्रतिकर्तुमशक्तस्य धू-
लिभिरेवावकरणं यतो ज्ञानमप्राप्यकारि स्वस्थलस्थमेव विषयं
परिच्छिनत्ति न पुनस्तत्र गत्वा तत्कुतो भवदुपालम्भः समी-
चीनः। तर्हि भवतोप्यशुचिज्ञानमात्रेण तद्रसास्वादानुभूतिस्त-
द्भावे हि स्रक्चन्दनाङ्गनारसवत्यादिचिन्तनमात्रेणैव तृप्ति-
सिद्धौ तत्प्राप्तिप्रयत्नवैफल्यप्रसक्तिरिति। यत्तु ज्ञानात्मना सर्व-
गतत्वे सिद्धसाधनं प्रागुक्तं तच्छक्तिमात्रमपेक्ष्य मन्तव्यं तथा-
च वक्तारो भवन्ति। "अस्य मतिः सर्वशास्त्रेषु प्रसरति इति"।
न च ज्ञानं प्राप्यकारि तस्यात्मधर्मत्वेन बहिर्निर्गमाभावाद्ब-
हिर्निर्गमे चात्मनोऽचैतन्यापत्त्याऽजीवत्वप्रसङ्गान्नहि धर्मो ध-
र्मिणमतिरिच्य क्वचन केवलो विलोकितः। यच्च परे दृष्टान्त-
यन्ति " यथा सूर्यस्य किरणा गुणरूपा अपि सूर्यान्निष्क्रम्य
भुवनं भासयन्त्येवं ज्ञानमप्यात्मनः सकाशाद्बहिर्निर्गत्य प्रमेयं
परिच्छिनत्तीति " तत्रेदमुत्तरं किरणानां गुणत्वमसिद्धं तेषां
तैजसपुद्गलमयत्वेन द्रव्यत्वात्। यश्च तेषां प्रकाशात्मा गुणः
स तेभ्यो न जातु पृथग्भवतीति। तथाच धर्मसंग्रहण्यां श्री-
हरिभद्राचार्यपादाः " किरणा गुणा न दव्वं, तेसिं पयासो
गुणो न वा दव्वं। जं नाणं आयगुणो, कहमदव्वो स अन्नत्थ १"
गंतूण न परिछिंदइ, नाणं नेयं तयम्मि देसम्मि। आयत्थम्मि
य नवरं, अचिंतसत्तीउ विन्नेयं। २। लोहोवलस्स सत्ती,
आयत्था चेव भिन्नदेसम्मि। लोहं आगरिसंती दीसइ इह
कज्जपच्चक्खा ॥ ३ ॥ एवमिह नाणसत्ती, आयत्था चेव हंदि
लोगंतं। जइ परिछिंदइ सव्वं, को णु विरोहो भवे तत्थ '॥ ४ ॥
इत्यादि अथ सर्वगः सर्वज्ञः इति व्याख्यानं तत्रापि प्रतिवि-
धियते। ननु तस्य सार्वज्ञ्यं केन प्रमाणेन गृहीतं प्रत्यक्षेण परो-
क्षेण वा। न तावत्प्रत्यक्षेण तस्येन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्न-
तयाऽतीन्द्रियग्रहणासामर्थ्यात्। नापि परोक्षेण तद्धि अनु-
मानं शाब्दं वा स्यात्। न तावदनुमानं तस्य लिङ्गग्रहण
लिङ्गिलिङ्गसंबन्धस्मरणपूर्वकत्वान्न च तस्य सर्वज्ञत्वेऽनुमेयं
किंचिदव्यभिचारिलिङ्गं पश्यामस्तस्याऽत्यन्तविप्रकृष्टत्वेन
तत्प्रतिबद्धलिङ्गसंबन्धग्रहणाभावात्। अथ तस्य सर्वज्ञत्वं
विना जगद्वैचित्र्यमनुपपद्यमानं सर्वज्ञत्वमर्थादापादयतीति
चेन्न अविनाभावाऽभावात्। न हि जगद्वैचित्री तत्सार्वज्ञ्यं
विनाऽन्यथा नोपपन्ना। द्विविधं हि जगत् स्थावरजङ्गमभेदात्
तत्र जङ्गमानां वैचित्र्यं स्वोपात्तशुभाऽशुभकर्मपरिपाकवशे-
नैव। स्थावराणां तु सचेतनानामियमेव गतिः अचेतनानां
तु तदुपभोगयोग्यतासाधनत्वेनानादिकालसिद्धमेव वैचित्र्य-
मिति। नाप्यागमस्तत्साधकः। सहि तत्कृतोऽन्यकृतो वा
स्यात्। तत्कृत एव चेत्तस्य सर्वज्ञतां साधयति। तदा तस्य
महत्त्वक्षतिः स्वयमेव स्वगुणोत्कीर्त्तनस्य महतामनधिकृत-
त्वात्। अन्यच्च तस्य शास्त्रकर्तृत्वमेव न युज्यते। शास्त्रं हि
वर्णात्मकम्। ते च ताल्वादिव्यापारजन्याः। स च शरीर एव
सम्भवी। शरीराऽभ्युपगमे च तस्य पूर्वोक्ता एव दोषाः।
अन्यकृतश्चेत्सोऽन्यः सर्वज्ञोऽसर्वज्ञो वा। सर्वज्ञत्वे तस्य द्वैता-
पत्त्या प्रागुक्ततदेकत्वाभ्युपगमबाधः। तत्साधकप्रमाणचर्चा-
यामनवस्थापातश्च। असर्वज्ञश्चेत् कस्तस्य वचसि विश्वासः
अपरं च भवदभीष्ट आगमः प्रत्युत तत्प्रणेतुरसर्वज्ञत्वमेव
साधयति पूर्वाऽपरविरुद्धाऽर्थवचनोपेतत्वात्। तथाहि
" न हिंस्यात्सर्वभूतानि " इति प्रथममुक्त्वा पश्चात्तत्रैव पठि-
तम् "षट्शतानि नियुज्यन्ते पशूनां मध्यमेऽहनि। अश्वमेध-
स्य वचनान्न्यूनानि पशुभिस्त्रिभिः। " तथा "अग्नीषोमीयं
पशुमालभेत" " सप्तदश प्राजापत्यान् पशूनालभेत " इत्या-
दिवचनानि कथमिव न पूर्वापरविरोधमनुरुध्यन्ते। तथा
" नानृतं ब्रूयात् " इत्यादिनाऽनृतभाषणं प्रथमं निषिध्य
पश्चाद् " ब्राह्मणार्थेऽनृतं ब्रूयादित्यादि " तथा " न नर्मयुक्तं
वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले। प्राणात्यये सर्व-
धनापहारे पञ्चाऽनृतान्याहुरपातकानि ॥ १ ॥ तथा " पर-
द्रव्याणि लोष्टवत् " इत्यादिना अदत्तादानमनेकधा निरस्य
पश्चादुक्तं " यद्यपि ब्राह्मणो हठेन परकीयमादत्ते छलेन वा,
तथापि तस्य नाऽदत्तादानम्। यतः सर्वमिदं ब्राह्मणेभ्यो
दत्तम्। ब्राह्मणानां तु दौर्बल्याद्वृषलाः परिभुञ्जते तस्मादप-
हरन् ब्राह्मणः स्वमादत्ते स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते वस्ते स्वं ददा
तीति। तथा " अपुत्रस्य गतिर्नास्ति " इति लपित्वाऽनेकानि
सहस्राणि कुमारा ब्रह्मचारिणां दिवं गतानि विप्राणामकृत्वा कुल
संतति, मित्यादि कियन्तो वा दधिमाषभोजनात्कृपणा विवे-
च्यन्ते। तदेवमागमोपि न तस्य सर्वज्ञतां वक्ति। किंच सर्वज्ञः
सन्नसौ चराचरं चेद्विरचयति तदा जगदुपप्लवकरणस्वै-
रिणः पश्चादपि कर्त्तव्यनिग्रहान् सुरवैरिण एतदधिक्षेपका-
रिणश्चास्मदादीन् किमर्थं सृजतीति तन्नायं सर्वज्ञः। तथा
स्ववशत्वं स्वातन्त्र्यं तदपि तस्य न क्षोदक्षमम्। स हि यदि
नाम स्वाधीनः सन् विश्वं विधत्ते परमकारुणिकश्च त्वया
वर्ण्यते तत्कथं सुखितदुःखिताद्यवस्थाभेदवृन्दस्थपुटितं घट-
यति भुवनमेकान्तशर्मसंपत्कान्तमेव तु किं न निर्मिमीते। अथ
जन्मान्तरोपार्जिततत्तदीयशुभाशुभकर्मप्रेरितः संस्तथा करो-
तीति दत्तस्तर्हि स्ववशत्वाय जलाञ्जलिः। कर्मजन्ये च त्रिभु-
वनवैचित्र्ये विशिष्टहेतुकविष्टपसृष्टिकल्पनायाः कष्टैकफलत्वा-
दस्मन्मतमेवाङ्गीकृतं प्रेक्षावता। तथा चायातोऽयं " घट्टकुट्यां
प्रभातमिति " न्यायः। किंच प्राणिनां धर्माधर्मावपेक्षमाणश्चे-
दयं सृजति प्राप्तं तर्हि यदयमपेक्षते तन्न करोति इति। नहि
कुम्भालो दण्डादि करोति एवं कर्मापेक्षश्चेदीश्वरो जगत्कारणं
स्यान्नहि कर्मणीश्वरोऽनीश्वरः स्यादिति। तथा नित्यत्वमपि
तस्य स्वगृह एव प्रणिगद्यमानं हृद्यम्। स खलु नित्यत्वेनैक-
रूपः सन् त्रिभुवनसर्गस्वभावोऽतत्स्वभावो वा प्रथमविधायां
जगन्निर्माणात् कदाचिदपि नोपरमेत। तदुपरमे तत्स्वभाव-
त्वहानिः। एवं च सर्गक्रियाया अपर्यवसानादेकस्यापि का-
र्यस्य न सृष्टिः। घटो हि स्वारम्भक्षणादारभ्यापरिसमाप्तेरुपा-
न्त्यक्षणं यावन्निश्चयनयाभिप्रायेण न घटव्यपदेशमासादयति
जलाहरणाद्यर्थक्रियायामसाधकतमत्वात्। अतत्स्वभावपक्षे
तु न जातु जगन्ति सृजेत्तत्स्वभावायोगाद्गगनवत्। अपिच
तस्यैकान्तनित्यस्वरूपत्वे सृष्टिरिव संहारोपि न घटते नाना
रूपकार्यकारणे नित्यत्वापत्तेः। स हि येनैव स्वभावेन जगन्ति
सृजेत्तेनैव तानि संहरेत्स्वभावान्तरेण वा तेनैव चेत् सृष्टिसं-
हारयोर्यौगपद्यप्रसङ्गः स्वभावाभेदात्। एकस्वभावात्कारणा-
दनेकस्वभावकार्योत्पत्तिविरोधात्। स्वभावान्तरेण चेन्नि-
त्यत्वहानिः। स्वभावभेद एव हि लक्षणमनित्यतायाः। यथा

पार्थिवशरीरस्याहारपरमाणुसंहतस्य प्रत्यहमपूर्वापूर्वोत्पादेन स्वभावभेदादनित्यत्वम्। इष्टश्च भावानां सृष्टिसंहारयोः शम्भौ स्वभावभेदः। रजोगुणात्मकतया सृष्टौ,तमोगुणात्मकतया संहरणे, सात्विकतया च स्थितौ, तस्य व्यापारस्वीकारात् एवं चावस्थाभेदस्तद्भेदे चावस्थावतोऽपि भेदान्नित्यत्वक्षतिः। अथास्तु नित्यस्तथापि स कथं सततमेव सृष्टौ न चेष्टते। इच्छावशात्ननु ता अपीच्छाः स्वसत्तामात्रनिबन्धनात्मलाभाः सदैव किं न प्रवर्तयतीति स एवोपालम्भः। तथा शम्भोरष्टगुणाधिकरणत्वे कार्यभेदाऽनुमेयानां तदिच्छानामपि विषमरूपत्वान्नित्यत्वहानिः केन निवार्यते इति। किञ्च प्रेक्षावतां प्रवृत्तिः स्वार्थकारुण्याभ्यां व्याप्ता ततश्चायं जगत्सर्गे व्याप्रियते स्वार्थात्कारुण्याद्वा न तावत्स्वार्थात्तस्य कृतकृत्यत्वात्। न च कारुण्यात्परदुःखप्रहाणेच्छा हि कारुण्यं ततः प्राक् सर्गाज्जीवानामिन्द्रियशरीरविषयानुत्पत्तौ दुःखाभावेन कस्य प्रहाणेच्छाकारुण्यम्। सर्गोत्तरकाले तु दुःखिनोऽवलोक्य कारुण्याभ्युपगमे दुरुत्तरमितरेतराश्रयम्। कारुण्येन सृष्टिः सृष्ट्या च कारुण्यमिति। नास्य जगत्कर्तृत्वं कथमपि सिध्यति तदेवमेवंविधदोषकलुषिते पुरुषविशेषे यस्तेषां सेवाहेवाकः स खलु केवलं बलवन्मोहविडम्बनापरिपाक इति। अत्र च यद्यपि मध्यवर्तिनो नकारस्य घण्टालालान्यायेन योजनादर्थान्तरमपि स्फुरति यथा 'इमाः कुहेवाकविडम्बनास्तेषां न स्युर्येषां त्वमनुशासक इति' तथापि सोऽर्थः सहृदयैर्न हृदये धारणीयोऽन्ययोगव्यवच्छेदस्याधिकृतत्वादिति काव्यार्थः। स्या० ६ श्लोक।

ईश्वरस्य जगदकर्तृत्वं यथा।

उवगरणाभावाओ निच्चेट्ठामुत्तयाइ ओ वावि।
ईसरदेहारंभे वि तुल्लया वा णवत्था वा॥

नायमीश्वरः जीवादिरकर्माशरीरादिकार्याण्यारभते उपकरणाभावाद्दण्डाद्युपकरणरहितकुलालवत्।न च कर्म विना शरीराद्यारम्भिजीवादीनामन्यदुपकरणं घटते। गर्भाद्यवस्थास्वन्योपकरणासंभवाच्छुक्रशोणितादिग्रहणस्याप्यकर्मणोऽनुपपत्तेः। अथवा ऽन्यथा प्रयोगः क्रियते निश्चेष्टेत्यादिना कर्मशरीराद्यारभते निश्चेष्टत्वादाकाशवत्तथा ऽमूर्तत्वादादिशब्दादशरीरत्वान्निष्क्रियत्वात्सर्वगतत्वादाकाशवदेव तथा एकत्वादेकपरमाणुवदित्यादि। अथोच्यते शरीरवानीश्वरः सर्वाण्यपि देहादिकार्याण्यारभते। नन्वीश्वरदेहारम्भेऽपि तर्हि तुल्यता पर्यनुयोगस्य तथाह्यकर्मा नारभते निजशरीरमीश्वरो निरुपकरणत्वाद्दण्डादिरहितकुलालवदिति। अथान्यः कोपीश्वरस्तच्छरीरारम्भाय प्रवर्तते ततः सोपि शरीरवानशरीरो वा यद्यशरीरस्तर्हि नारभते निरुपकरणत्वादित्यादि सैव वक्तव्यता अथशरीरवान् तर्हि तच्छरीरारम्भेपि तुल्यता सोप्यकर्मा निजशरीरं नारभते निरुपकरणत्वादित्यादि। अथ तच्छरीरमन्यः शरीरवांस्तर्हि तच्छरीरारम्भेपि तुल्यता नारभते ऽनस्तस्याप्यन्य इत्येवमनवस्था। अनिष्टं च सर्वमेतस्मान्नेश्वरो देहादीनां कर्ता किंतु कर्म सद्वितीयो जीव एव निष्प्रयोजनश्चेश्वरो देहादीन् कुर्वन्नुन्मत्तकल्प एव स्यात्। सप्रयोजनकर्तृत्वे पुनरनीश्वरप्रसङ्गः। न चानादिशुद्धस्य देहादिकारणेच्छा युज्यते तस्यारागविकल्परूपत्वात्॥ विशे०॥ तथाच 'णमद्धं तु अन्नाणं, इहमेगेसिमाहियं।ईसरेण कडेलोए' इत्युपक्रम्य 'असंतत्तमकासीयं अयाणंतामुसंवहे' इत्युपसंजहार। सूत्र० १ श्रु०१ अ०।

"ईश्वरकर्तृके सुखदुःखे अपि न भवतः यथासावीश्वरो मूर्तोऽमूर्तो वा। यदि मूर्तस्ततः प्राकृतपुरुषस्येव सर्वकर्तृत्वाभावः। अथाऽमूर्तस्तथा सत्याकाशस्येव सुतरां निष्क्रियत्वम्। अपिच यद्यसौ रागादिमांस्ततोऽस्मदाद्यव्यतिरेकाद्विश्वस्याकर्तैव। यथासौ विगतरागस्ततस्तत्कृतं सुभगदुर्भगेश्वरदरिद्रादिजगद्वैचित्र्यम् न घटां प्राञ्चति ततो नेश्वरः कर्तेति। सूत्र०॥ यथा कथंचिदीश्वरस्य कर्तृत्वं सूत्रकृताङ्गे प्रतिपादितम्।

तथेश्वरोपि कर्ता आत्मैवहि तत्र तत्रोत्पत्तिद्वारेण सकलजगद्व्यापनादीश्वरः। तस्य सुखदुःखोत्पत्तिकर्तृत्वं सर्ववादिनामविगानेन सिद्धमेव। यच्चात्र मूर्तादि दूषणमुपन्यस्तं तदेवंभूतेश्वरसमाश्रयेण दूरोच्छेदितमेवेति॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ०। ऐश्वर्येण ज्ञानाद्यतिशयलक्षणेन युक्त ईश्वरः परमब्रह्मवादीनां मुक्ते-बौद्धानाम्बुद्धे अर्हतां जिने च। द्वा० १६ द्वा० - यो० वि०।

तेषामीश्वरत्वं यथा-

महेशानुग्रहात्केचि-द्योगसिद्धिं प्रचक्षते।
क्लेशाद्यैरपरामृष्टः, पुंविशेषः स चेष्यते।१।

केचित्पातञ्जला महेशानुग्रहात् योगस्योक्तलक्षणस्य सिद्धिमयोगक्षेमलक्षणां प्रचक्षते प्रकथयन्ति स च महेशः पुंविशेषः पुरुषविशेषः इष्यते। कीदृश इत्याह क्लेशाद्यैः क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टोऽस्पृष्टस्त्रिष्वपि कालेषु तथाच सूत्रं"क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष इष्यते। कीदृश इत्याह-ईश्वर इति अत्र क्लेशा अविद्यास्मिता रागद्वेषाभिनिवेशा वक्ष्यमाणलक्षणाः क्लेशमूलाः कर्माशयो दृष्टादृष्टजन्मवेदनीयः अस्मिन्नेव जन्मन्यनुभवनीयो दृष्टजन्मवेदनीयो जन्मान्तरानुभवनीयोऽदृष्टजन्मवेदनीयस्तीव्रसंवेगेन हि कृतानि पुण्यानि देवताराधनादीनि कर्माणि इहैव जन्मनि फलं जात्यायुर्भोगलक्षणं प्रयच्छन्ति। यथा नन्दीश्वरस्य भगवन्महेश्वराराधनबलादिहैव जन्मनि जात्यादयो विशिष्टाः प्रादुर्भूता न चैतदनुपपत्तिः सदनुष्ठानेन प्रतिबन्धकापनयने केदारान्तरे जलापूरणवत्पाश्चात्यप्रकृत्यापूरणेनैव सिद्धिविशेषोपपत्तेस्तदुक्तम्। "जन्मौषधिमन्त्रतपः समाधिजाः सिद्धयः सिद्धिश्चोत्कर्षविशेषः कायकारणस्य जात्यन्तरपरिणामः प्रकृत्या पूरान्निमित्तमप्रयोजकं प्रकृतीनां वरणभेदस्तु ततः क्षेत्रिकवदिति। सति मूले तद्विपाको जात्यायुर्भोगः सति मूले क्लेशरूपबीजे तेषां कुशलाकुशलं कर्मणां विपाकः फलं जात्यायुर्भोगा भवन्ति जातिर्मनुष्यादिरायुश्चिरकाले शरीरसंबन्धो भोगा विषयाः इन्द्रियाणि सुखदुःखसंविच्च कर्मकरणभावसाधनव्युत्पत्त्या भोगशब्दस्य, इदमत्र तात्पर्यम्। चित्तंहि द्विविधं साशयमनाशयं च। तत्र योगिनामनाशयं तदाह। ध्यानजमनाशयम् अत एव तेषामशुक्लाकृष्णं कर्म तदाह कर्माशुक्लाकृष्णं योगिनस्त्रिविधमितरेषां शुभफलदं कर्म यागादिशुक्लम् अशुभफलदं ब्रह्महत्यादिकृष्णम् उभयसंकीर्णं शुक्लकृष्णम्। तत्र शुक्लं दानतपःस्वाध्यायादिमतां पुरुषाणां कृष्णं नारकिणां, शुक्लकृष्णं मनुष्याणां योगिनां तु विलक्षणमिति साशयंचित्तमयोगिनाम् तत्र फलत्यागानुसंधानाभावात्फलजनकं कर्माशयस्ततस्तद्विपाकानुगुणानामेवाभिव्यक्तिर्वासनानां द्विविधा हि कर्मवासनाः स्मृतिमात्रफलाजात्यायुर्भोगफलाश्च तत्राद्या येन कर्मणा यादृक् शरीरमारब्धं देवमानुषतिर्यगादिभेदेन जात्यन्तरशतव्यवधानेन पुनस्तथाविधस्यैव शरीरस्यारम्भे तदनुरूपामेव स्मृतिं जनयन्ति,

अन्यादृशीं च न्यग्भावयन्ति देवादिभवे नारकादि शरीरोपभोगस्मृतिवत् । न चातिव्यवहितयोः स्मृतिसंस्कारयोर्जन्यजनकभावानुपपत्तिर्दूरानुभूतस्याप्यविचलितचित्ते वासनात्मना स्थितस्योद्बोधविशेषसहकारेण स्मृतिविशेषपरिणामे व्यवधानाभावात्तदुक्तम् । जातिदेशकालव्यवहितानामप्यानन्तर्यं स्मृतिसंस्कारयोरेकरूपत्वात् ताश्च सुखसाधना वियोगाध्यवसायसङ्कुलस्य मोहलक्षणस्य बीजस्यानादित्वादादिरहितास्तदुक्तं तासामनादित्वमाशिषो नित्यत्वात् द्वितीयाया अपि चित्तभूमावेवानादिकालं संचिता यथा यथा पाकमुपयान्ति तथा तथा गुणप्रधानभावेन स्थिता जात्यायुर्भोगलक्षणं कार्यमारभन्त इति । तदेतत्कर्माशयफलं जात्यादिविपाक इति । यद्यपि सर्वेषामात्मनां क्लेशादिस्पर्शो नास्ति तथापि ते चित्तगतास्तेषां व्यपदिश्यन्ते यथा योधगतौ जयपराजयौ स्वामिनः, अस्य तु त्रिष्वपि कालेषु तथाविधोऽपि क्लेशादिपरामर्शो नास्तीति विलक्षणोऽयमन्येभ्यः ॥ १ ॥

ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः ।
ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम् ॥ २ ॥
सात्त्विकः परिणामोऽत्र, काष्ठा प्राप्ततयेष्यते ।
नाक्रमणालिकाप्राप्त, इति सर्वज्ञतास्थितिः ॥ ३ ॥
ऋषीणां कपिलादीना-मप्ययं परमो गुरुः ।
तदिच्छया जगत्सर्वं, यथाकर्म विवर्त्तते ॥ ४ ॥

ज्ञानादयो ह्यत्राप्रतिपक्षाः सहजाश्च शुद्धसत्वस्यानादिसंबन्धात् यथा हीतरेषां सुखदुःखमोहतया विपरिणतं चित्तं निर्मले सात्त्विके धर्मात्मप्रख्ये प्रतिसंक्रान्तं चिच्छायासंक्रान्तं संवेद्यं भवति नैवमीश्वरस्य किन्तु तस्य केवल एव सात्त्विकः परिणामो भोग्यतया व्यवस्थित इति । किंच प्रकृतिपुरुषसंयोगवियोगयोरीश्वरेच्छाव्यतिरेकेणानुपपत्तेरनादिज्ञानादिमत्त्वमस्य सिद्धम् । २ । अत्रेश्वरे सात्त्विकपरिणामः काष्ठाप्राप्ततयाऽत्यन्तोत्कृष्टत्वेनेष्यते तारतम्यवतां सातिशयानां धर्माणां परमाणावल्पत्वस्येवाकाशे परममहत्त्वस्येव काष्ठाप्राप्तिदर्शनात् । ज्ञानादीनामपि चित्तधर्माणां तारतम्येन परिदृश्यमानानां क्वचिन्निरतिशयत्वे सिद्धे न पुन रक्षप्रमाणालिकयेन्द्रियद्वाराप्राप्तमुपनीतमिति हेतोः सर्वविषयत्वादेतच्चित्तस्य सर्वज्ञतया स्थितिः प्रसिद्धिस्तदुक्तम् 'तत्र निरतिशयं सर्वज्ञबीजम्' ।३। अयमीश्वरः कपिलादीनामपि ऋषीणां परम उत्कृष्टो गुरुस्तदुक्तं 'स पूर्वेषामपि गुरुः कालेनानवच्छेदा'दिति तस्येश्वरस्येच्छया सर्वं जगत् यथाकर्म कर्मानतिक्रम्य विवर्त्तते उच्चावचफलभाग्भवति न च कर्मणैवान्यथासिद्धिरेककारकेण कारकान्तरानुपक्षयाद्विति भावः । ४ । एतद्दूषयति—

नैतद्युक्तमनुग्राह्य-तत्स्वभावत्वमन्तरा ।
नाणुः कदाचिदात्मा स्या-द्देवतानुग्रहादपि ॥ ५ ॥
उभयोस्तत्स्वभावत्व-भेदे च परिणामिनि ।
अत्युत्कर्षश्च धर्माणा-मन्यत्रास्ति प्रसङ्गकः ॥ ६ ॥

एतदीश्वरानुग्रहजन्यत्वं योगस्य न युक्तमनुग्राह्यं तत्स्वभावत्वमनुग्राह्यस्वभावत्वमन्तरा विना यतः देवताया अनुग्रहादपि अणुतरात्माभवत्वितीच्छालक्षणो कदाचिदपि अणुरात्मा न स्यात् स्वभावापरावृत्तेः ।५। उभयोरीश्वरात्मनोस्तत्स्वभावत्वभेदे च व्यक्तिकालफलादिभेदेन विचित्रानुग्राह्यानुग्राहकस्वभावभावत्वे च परिणामिता स्यात् स्वभावभेदस्यैव परिणामभेदार्थत्वात्तथा चायं सिद्धान्तः । ज्ञानादिधर्माणामप्युत्कर्षेणेश्वरसिद्धिरित्यपि च नास्ति यतो धर्माणामप्युत्कर्षः साध्यमानो ज्ञानादाविवान्यत्राज्ञानादावतिप्रसङ्गकोऽनिष्टसिद्धिकृत् अत्युत्कृष्टज्ञानादिमत्तयेश्वरस्येव तादृशाज्ञानादिमत्तया तत्प्रतिपक्षस्यापि सिद्ध्यापत्तेरित्थं च ज्ञानत्वमुत्कर्षापकर्षाऽऽश्रयवृत्ति उत्कर्षापकर्षाश्रयवृत्तित्वान्महत्त्ववदित्यत्र ज्ञानत्वं न तथा चित्तधर्ममात्रवृत्तित्वादज्ञानत्ववदिति प्रतिरोधो द्रष्टव्यः । प्रकृतिपुरुषसंयोगवियोगौ च यदि तात्विकौ तदात्मनोऽपरिणामित्वं न स्यात् तयोर्द्विष्ठत्वेन तस्य जन्यधर्मानाश्रयत्वक्षतेः । नो चेत्कयोः कारणमीश्वरेच्छा । किंच प्रयोजनाभावादपि नेश्वरो जगत् कुरुते । न च परमकारुणिकत्वाद्भूतानुग्रह एवास्य प्रयोजनमिति भोजस्य वचनं साम्प्रतम् । इत्थं हि सर्वस्यायमिष्टमेव संपादयेदित्यधिकं शास्त्रवार्तासमुच्चयविवरणः ।

आर्थं व्यापारमाश्रित्य, तदाज्ञापालनात्मकम् ।
युज्यते परमीशस्या-नुग्रहस्तत्र नीतितः ॥ ७ ॥
एवं च प्रणवेनैत-ज्जपात्प्रत्यूहसंक्षयः ।
प्रत्यक् चैतन्यलाभश्चे-त्युक्तं युक्तं पतञ्जलेः ॥ ८ ॥
प्रत्यूहा व्याधयः स्त्यानं, प्रमादालस्यविभ्रमाः ।
संदेहा विरती भूम्य-लाभश्चाप्यनवस्थितिः ॥ ९ ॥
धातुवैषम्यजो व्याधि-स्त्यानं चाकर्मनिष्ठता ।
प्रमादो यत्न आलस्य-मौदासीन्यं च हेतुषु ॥१०॥

आर्थं ततः सामर्थ्यप्राप्तं न तु प्रसह्य तेनैव कृतं तदाज्ञापालनात्मकं व्यापारमाश्रित्य परं केवलं तत्र नीतितोऽस्मत्सिद्धान्तनीत्या ईशस्यानुग्रहो युज्यते तदुक्तम् । आर्थं व्यापारमाश्रित्य तत्र दोषोऽपि विद्यत इति ॥ ७ ॥ एवं चार्थव्यापारेणेशानुग्रहादेर च प्रणवेनोंकारेणैतस्येश्वरस्य जपात्प्रत्यूहानां विघ्नानां संक्षयः विषयप्रातिकूल्येनान्तः करणाभिमुखमञ्चति यत्तत्प्रत्यक् चैतन्यं ज्ञानं तस्य लाभश्चेति पतञ्जलेरुक्तं युक्तं तस्य वाचकः प्रणवस्तज्जपस्तदर्थभावनं ततः प्रत्यक्चैतन्याधिगमोऽन्तरायाभावाश्चेति सूत्रप्रसिद्धेर्गुणविशेषवतः पुरुषस्य प्रणिधानस्य महाफलत्वात् ॥ ८ ॥ व्याधिस्त्यानसंशयप्रमादालस्याविरतिभ्रान्तिदर्शनालब्धभूमिकत्वानवस्थितत्वानि चित्तविक्षेपास्तेऽन्तराया इति ॥९॥ धातुवैषम्यजो धातूद्रेकादिजनितो व्याधिर्ज्वरातीसारादिः स्त्यानं चाकर्मनिष्ठतादित एव कर्मप्रारम्भः प्रमादो यत्नः आरब्धेऽप्यनुत्थानशीलता आलस्यं च हेतुषु समाधिसाधनेष्वौदासीन्यं माध्यस्थ्यं न तु पक्षपातः ।१०।

विभ्रमो व्यत्ययज्ञानं, संदेहः स्यान्नवेत्ययम् ।
अखेदो विषयावेशा-द्भवेदविरतिः किल ॥ ११ ॥
भूम्यलाभः समाधीनां, भुवःप्राप्तिः कथंचन ।
लाभेऽपि तत्र चित्तस्या-प्रतिष्ठात्वनवस्थितिः ॥१२॥
रजस्तमोमयाद्दोषा-द्विक्षेपाच्चेतसो ह्यमी ।
सोपक्रमाजपान्नाशं, यान्ति शक्तिं हतिं परे ॥ १३ ॥
प्रत्यक् चैतन्यमप्यस्मा-दन्तर्ज्योतिः प्रथामयम् ।
बहिर्व्यापाररोधेन, जायमानं मतं हि नः ॥ १४ ॥
योगातिशयतश्चायं, स्तोत्रकोटिगुणः स्मृतम् ।
योगदृष्ट्या बुधैर्दृष्टो, ध्यानविश्रामभूमिका ॥ १५ ॥

विभ्रमो व्यत्ययज्ञानं रजतं रङ्गशुक्तिवदिष्टसाधनेपि योगः इष्टसाधनत्वं निश्चयः संदेहोयं योगः स्याद्वा नवेत्याकारविपयविशा द्वाह्येन्द्रियार्थव्याक्षेपलक्षणादखेदोनुपरमलक्षणः किलाविरतिर्भवेत् ११ (भूम्यलाभइति) कुतोपि हेतोः समाधीनां भुवः स्थानस्याप्राप्तिर्भूम्यलाभः लाभेपि समाधिभूमावपि तत्र समाधिभुवि चित्तस्याप्रतिष्ठानिवेशस्त्वनवस्थितिः ॥ १२ ॥ अमी हि रजस्तमोमयाद्दोषाच्चेतसोविक्षेपे एकाग्रताविरोधिनः परिणामाः सोपक्रमा अपवर्तनीयकर्मजनिताः सन्तो जपाद्भगवत्प्रणिधानान्नाशं यान्ति परिनिरुपक्रमा शक्ति हति दोषानुबन्धशक्तिभङ्गमुभयथापि योगप्रतिबन्धसामर्थ्यमेवापगच्छन्तीति भावः ॥ १३ ॥ अस्माद्भगवज्जपाद्बहिर्व्यापाररोधेन शब्दादिबहिरर्थग्रहत्यागेनान्तर्ज्योतिः प्रयाज्ञानादिविशुद्धिविस्तारस्तन्मयं प्रत्यक्चैतन्यमपि हि जायमानं मतं नोस्माकं तथैव भक्तिश्रद्धाद्यतिशयोपपत्तेः ॥ १४ ॥
योगातिशयतश्चाभ्यन्तरपरिणामोत्कर्षाच्चायं जपः स्तोत्रकोटिगुणःस्मृतश्चिरंतनाचार्यैः वाग्योगापेक्षया मनोयोगस्याधिकत्वादत एव मौनविशेषेणैव जपः प्रशस्यते तथा बुधैर्विशारदैर्योगदृष्ट्या योगजप्रातिभज्ञानेन ध्यानस्य विश्रामभूमिका पुनरारोहस्थानं दृष्टः ॥ १५ ॥

ननु यदि यादृश ईश्वरोऽभ्युपगतस्तादृशस्य भवद्भिरनभ्युपगमात्कथमार्थव्यापारेणापि तदनुग्रहसिद्धिरित्याशङ्कायां विषयविशेषपक्षपातेनैव समाधानाभिप्रायवानाह ॥

माध्यस्थ्यमवलम्ब्यैव, देवतातिशयस्य च ।
सेवा सर्वैर्बुधैरिष्टा, कालातीतोऽपि यज्जगौ ॥ १६ ॥

माध्यस्थ्यमनिर्णीतविशेषकलहाभिनिवेशाभावलक्षणमवलम्ब्य देवतातिशयस्य च विशिष्टदेवताख्यस्य च सेवा स्तवनध्यानपूजनादिरूपा सर्वैर्बुधैरिष्टा तन्निमित्तकफलार्थत्वेनाभिमता स्तवनादिक्रियायाः स्वकर्तृकायाः फलदानसमर्थत्वेपि स्तवनीयाद्यालम्बनत्वे ततस्तस्यास्तोत्रादेः फललाभस्य स्तोतव्यादिनिमित्तकत्वव्यवहाराद्यद्यस्मात्कालातीतोपि शास्त्रकृद्विशेषो जगौ । १६ ।

अन्येषामप्ययं मार्गो, मुक्ताविद्यादिवादिनाम् ।
अभिधानादिभेदेन, तत्त्वनीत्या व्यवस्थितः ॥१७॥
मुक्तो बुद्धोऽर्हन्वापि य-दैश्वर्येण समन्वितः ।
तदीश्वरः स एव स्या-त्संज्ञाभेदोऽत्र केवलम् ॥१८॥

अन्येषामपि तीर्थान्तरीयाणां किं पुनरस्माकमयमस्मदुक्तो मार्गो देवतादिगोचरो मुक्तादिवादिनामविद्यादिवादिनां च मतेनाभिधानादीनां नामविशेषणादीनां भेदेपि तत्त्वनीत्या-परमार्थेन एकविषयतया व्यवस्थितः प्रतिष्ठितः ॥१७॥
मुक्तः परमब्रह्मवादिनां बुद्धो बौद्धानाम् अर्हन् जैनानां वापीति समुच्चये यद्यस्मादैश्वर्येण ज्ञानाद्यतिशयलक्षणेन समन्वितोयुक्तो वर्तते तत्तस्मादीश्वरोऽस्मदुक्तः स एव मुक्तादिः स्यात् संज्ञाभेदो नामनानात्वमत्र मुक्तादिप्रज्ञापनायां केवलम् ॥१८॥

अनादिशुद्ध इत्यादि-र्यो भेदो यस्य कल्प्यते ।
तत्र तन्त्रानुसारेण, मन्ये सोऽपि निरर्थकः ॥ १९ ॥
विशेषस्यापरिज्ञाना-द्युक्तानां जातिवादतः ।
प्रायो विरोधतश्चैव, फलाभेदाच्च भावतः ॥ २० ॥
अविद्या क्लेशकर्मादि, यतश्च भवकारणम् ।
ततः प्रधानमेवैतत्, संज्ञाभेदमुपागतम् ॥ २१ ॥

अनादिशुद्ध इत्येवंरूप आदिर्यस्य स तथा । तत्रानादिशुद्धःसर्वगतश्च शैवानां सोर्हन्न सर्वगतश्च जिनानां स एवप्रतिक्षणभङ्गुरः सौगतानां यः पुनर्भेदो विशेषो यस्येश्वरस्य कल्प्यते तस्य तस्य तन्त्रस्य दर्शनस्यानुसारेणानुवृत्त्यामन्ये प्रतिपद्ये सोपि विशेषः किंपुनः प्रागभिहितः संज्ञाभेद इत्यपि शब्दार्थः निरर्थको निष्प्रयोजनः ॥१९॥ विशेषस्य मुक्तादेर्देवताविशेषगतस्यापरिज्ञानादर्वाग्दर्शितप्रत्यक्षेण तथा युक्तानामनुमानरूपाणां जातिवादतोऽसिद्धयादिहेतुदोषोपपातेनानुमानाभासत्वात्प्रायो बाहुल्येन विरोधतश्चैव वेदान्तिबौद्धादियुक्तीनामेकेषां हि नित्य एवात्मा प्रपञ्चाधिष्ठातृत्वादपरेषां चार्थक्रियाकारित्वस्य स्वभावभेदानियतत्वेनानित्य एवेति फलस्य क्लेशक्षयलक्षणस्य गुणप्रकर्षविशेषवत्पुरुषाराधनसाध्यस्य क्वचिन्नित्यानित्यत्वादौ विशेषे आराध्यगते सत्यभेदादविशेषाच्च भावतः परमार्थतः गुणप्रकर्षविषयस्य बहुमानस्यैव फलदायकत्वात्तस्य सर्वज्ञमुक्तादावविशेषादिति ॥ २० ॥ अविद्या वेदान्तिनां, क्लेशः सांख्यानां, कर्म जैनानाम्, आदिशब्दाद्वासना सौगतानां पाशः शैवानां यतो यस्माच्चकारो वक्तव्यान्तरसूचनार्थः भवकारणं संसारहेतुस्ततस्तस्मादविद्यादीनां भवकारणत्वाद्धेतोः प्रधानमेवैतदस्मदभ्युपगतं भवकारणं सत्संज्ञाभेदं नामनानात्वमुपागतम् ॥ २१ ॥

अत्रापि परपरिकल्पितविशेषनिराकरणायाह ।

अस्यापि योऽपरो भेद-श्चित्रोपाधिस्तथा तथा ।
गीयतेऽतीतहेतुभ्यो, धीमतां सोऽप्यपार्थकः ॥ २२ ॥

अस्यापि प्रधानस्यापि योऽपरो भवकारणत्वात्सर्वाभ्युपगतादन्यो भेदो विशेषश्चित्रोपाधिर्नानारूपमूर्तत्वामूर्तत्वादिलक्षणस्तथातथा तत्तद्दर्शनभेदेन गीयते वर्ण्यते अतीतहेतुभ्योऽनन्तरमेव विशेषस्यापरिज्ञानादित्यादिश्लोकोक्तेभ्यो धीमता बुद्धिमता सोपि किंपुनर्देवतागत इत्यपि शब्दार्थः । अपार्थकोऽपगतपरमार्थप्रयोजनः सर्वैरपि भवकारणत्वेन योगापनेयस्यास्यापगमादन्यस्य विशेषस्य सतोऽप्यकिंचित्करत्वात् । २२ ॥

ततोऽस्थानप्रयासोयं, यत्तद्भेदनिरूपणम् ।
सामान्यमनुमानस्य, यतश्च विषयो मतः ॥ २३ ॥

यत एवं ततः सतो विशेषस्यापार्थकत्वाद्धेतोरस्थानप्रयासोयं तत्त्वचिन्तकानां यत्तद्भेदस्य देवादिविशेषस्य निरूपणं गवेषणं यतश्चानुमानस्य देवताविशेषादिग्राहकत्वेनाभिमतस्य सामान्यं विषयो मतोऽतोपि सर्वविशेषानुगतस्य तस्याप्रतीतेरस्थानप्रायासोऽयम् इत्थं च भवकारणमात्रज्ञानात्तदपनयनार्थं गुणवत्पुरुषविशेषाराधनं कर्तव्यं विशेषविमर्शस्तु निष्प्रयोजन इति कालातीतमतं व्यवस्थितम् । एतस्माच्चास्माकमपि । विशेषविमर्शाक्षमस्य स्वाग्रहच्छेदाय सामान्ययोगप्रवृत्त्यर्थमनुमतम् अन्यस्य तु निरभिनिवेषस्य शास्त्रानुसारेण विशेषविमर्शोपि भगवद्विशिष्टोपासनारूपतया भक्तामलक्षालनेन तत्त्वज्ञानगर्भवैराग्यजीवानुभूतत्वाद्विशिष्टनिर्जराहेतुरिति न सर्वथा तद्वैफल्यमित्यभिप्रायः ॥ २३ ॥

आस्थितं चैतदाचार्यै-स्त्याज्ये कुचितिकाग्रहे ।
शास्त्रानुसारिणस्तर्का-त्सामभेदानुपग्रहात् ॥ २४ ॥

एतच्च कालातीतमतमाचार्यैःश्रीहरिभद्रसूरिभिरास्थितमङ्गीकृतं कुचितिकाग्रहे कौटिल्यावेशे त्याज्ये परिहार्ये कुचितिकात्यागार्थमित्यर्थः । शास्त्रानुसारिणस्तर्कादर्थसिद्धौ सत्यामिति

गम्यं नाभेदस्य संज्ञाविशेषस्यानुपग्रहादनभिवेशात्तत्वार्थसिद्धौ नाममात्रकक्लेशो हि योगप्रतिपन्थी न तु धर्मवादेन विशेषविमर्शोऽपीति भावस्तदिदमुक्तम् । " साधुचैतद्यतो नीत्या, शास्त्रमन्त्रप्रवर्तकम् । तथाभिधानभेदात्तु-भेदः कुचितिकाग्रहः ॥ विपश्चितां न युक्तोऽय-मैदंपर्यप्रियाहिते । यथोक्तास्तत्पुनश्चारु, हन्तात्रापि निरूप्यताम् ॥ उभयोः परिणामित्वं, तथाभ्युपगमाद् ध्रुवम् । अनुग्रहात्प्रवृत्तेश्च, तथाभ्वा भेदतः स्थितम् ॥ आत्मनां तत्स्वभावत्वे, प्रधानस्यापि संस्थिते । ईश्वरस्यापि सन्न्याया-द्विशेषोऽधिकृतो भवेत् ॥४॥ इति ॥

अथ विशेषविमर्शे शास्त्रतर्कयोर्द्वयोरुपयोगप्रस्थानमाह ।

अस्थानं रूपमन्धस्य, यथा सन्निश्चयं प्रति ।
तथैवातीन्द्रियं वस्तु, छद्मस्थस्यापि तत्वतः ॥२५॥

अस्थानमविषयो रूपं नीलकृष्णादिलक्षणमन्धस्य लोचनव्यापारविकलस्य यथा सन्निश्चयं विशदालोचनं प्रत्याश्रित्य तथैवोक्तन्यायेनैवातीन्द्रियं वस्त्वात्मादिविशेषरूपं छद्मस्थस्यार्वाग्दृशः परमार्थतत्वतः परमार्थनीत्या ॥ २५ ॥

हस्तस्पर्शसमं शास्त्रं, तत एव कथञ्चन ।
अत्र तन्निश्चयोऽपि स्या-त्तथा चन्द्रोपरागवत् ॥ २६ ॥

हस्तस्पर्शसमं तद्वस्तूपलम्भिहेतुहस्तस्पर्शसदृशं शास्त्रमतीन्द्रियार्थगोचरं तत एव शास्त्रादेव कथञ्चन केनापि प्रकारेणात्र छद्मस्थे प्रमातरि तन्निश्चयोऽप्यतीन्द्रियवस्तुनिर्णयोऽपि स्यात्तथा वर्द्धमानत्वादिविशेषेण चन्द्रोपरागवच्चन्द्रराहुस्पर्शवत् । यथा शास्त्रात्सर्वविशेषानिश्चयेऽपि चन्द्रोपरागः केनापि विशेषेण निश्चीयते एव तथान्यदपि अतीन्द्रियं वस्तु तत्तच्छद्मस्थेन निश्चीयत इति भावः ॥ २६ ॥

इत्थं ह्यस्पष्टता शाब्दे, प्रोक्ता तत्र विचारणम् ।
माध्यस्थ्यनीतितो युक्तं, व्यासोऽपि यददो जगौ ॥ २७ ॥

इत्थमुक्तदृष्टान्तेन हि शाब्दे ज्ञानस्पष्टता प्रोक्ता तत्र स्पष्टे शाब्दज्ञाने माध्यस्थ्यनीतितो विचारणं युक्तं तर्कस्य प्रमाणानुग्राहकत्वात्तेनैवैदंपर्यशुद्धेस्तस्याश्च स्पष्टताप्रायत्वात् यद्यस्माददो वक्ष्यमाणं व्यासोऽपि जगौ ॥ २७ ॥

आर्षधर्मोपदेशं च, वेदशास्त्राविरोधिना ।
यस्तर्केणानुसंधत्ते, स धर्मं वेद नेतरः ॥ २८ ॥
शास्त्रादौ चरणं सम्यक्, स्याद्वादन्यायसंगतम् ।
ईशस्यानुग्रहस्तस्मा-द्दृष्टेष्टार्थाविरोधिनः ॥ २९ ॥
यद्दातव्यं जिनैः सर्वै-र्दत्तमेव तदेकदा ।
दर्शनज्ञानचारित्र-मयो मोक्षपथः सताम् ॥ ३० ॥
जिनेभ्यो याचमानेभ्यो, लब्धं धर्ममनालयं ।
तं विहाय विना भाग्यं, केन मूल्येन लप्स्यते ॥ ३१ ॥
अनुष्ठानं ततः स्वामि-गुणरागपुरःसरम् ।
परमानन्दतः कार्यं, मन्यमानैरनुग्रहम् । ३२ ।

आर्षमित्यारभ्य स्पष्टम् । द्वा० १६ द्वा० । यो० बि० ।

विशेषस्यापरिज्ञानात्, युक्तीनां जातिवादतः ।
प्रायो विरोधतश्चैव, फलाभेदाच्च भावतः ॥

विशेषस्य मुक्तादिदेवताविशेषगतस्याऽपरिज्ञानादसंवेदनादर्वाग्दर्शि प्रत्यक्षेण तथा युक्तीनामनुमानरूपाणां जातिवादतोऽसिद्धादिहेतुदोषोपघातेनानुमानाभासत्वात् । प्रायो बाहुल्येन चैवेति पूर्ववत् । तथाहि साङ्ख्यः शैवश्च सर्वक्षणिकवादिनं सौगतं प्रत्याह । तु यथा भवदाराध्यो बुद्धोऽर्थक्रियां देशनादिकां स्वक्षणे पूर्वं पश्चाद्वा कुर्यादिति त्रयी गतिः । तत्र न तावदाद्यः पक्षः कक्षीकरणीयः समकालभाविनि व्यापाराभावात् । इतरथैकक्षणवर्तिनां समर्थार्थक्षणानामितरेतरकार्यकरणभावः प्रसज्येत । न चैतद्दृष्टमिष्टं वा अथ स्वक्षणात् ऊर्ध्वकार्यं विधत्त इति मन्येथा एतदप्यसाधीयो विनष्टस्य कार्यकरणाक्षमत्वात् अन्यथा मृतस्य शिखिनः केकायितं स्यात् । एवं च क्षणिकादर्थाद्व्यावर्तमानाऽर्थक्रियावीरादर्शशकुनिन्यायेन नित्यानेव भावनाश्रयतया प्रतिपद्यते इति नित्यरूपोऽत एवानादिशुद्ध ईश्वरनामा आप्तविशेषोऽभ्युपगन्तुं मुधोपाचित इति । बौद्धः पुनः आह । ईश्वरोऽप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावो भवद्भिरभ्युपगम्यते । नच नित्यस्य कथंचिदप्यर्थक्रिया युज्यते । नित्यो ह्यर्थक्रमेण यौगपद्येन वार्थक्रियां कुर्वीत । न तावत्क्रमेण सन्निहितसर्वशक्तेः सहकारिभिश्चानाधेयातिशयस्य युगपदेव त्रैकालिकसर्वकार्यकरणप्रसङ्गात् । नापि यौगपद्येन यतस्तत्र युगपदेव सर्वकार्यकरणेन कृतस्य पुनः करणाभावेन च द्वितीयक्षणेऽर्थक्रियाविरहलक्षणं बलादसत्वमाढौकमानं न केनापि निरोद्धुं पार्यत इति प्रतिक्षणं परिवर्तमानाऽपरापररूपः सर्वार्थक्रियाऽक्षमोऽभ्युपगन्तुं युक्तोऽसाविति । फलाभेदाच्च फलस्य भेदक्लेशक्षणस्य गुणप्रकर्षरूपपुरुषाराधनासाध्यस्य क्वचिन्नित्यानित्यत्वादौ विशेषे आराध्यगते सत्यप्यभेदादविशेषात् । भावतः परमार्थतः गुणप्रकर्षविषयस्य बहुमानस्यैव फलदायकत्वात् तस्य सर्वत्र मुक्तादावविशेषादिति । यो० बि० ।

परतीर्थिकाभिमतेश्वरस्य निराकरणम् ।

नन्वियं त्रिभुवनभवनान्तर्वर्त्तमानान्तरितानन्तरितपदार्थप्रथा त्वत्तीर्थनाथवृत्तिर्न भवति यतो भूभूधरप्रभृतिपदार्थप्रबन्धविधानद्वारा प्रमथपतेरेवेयमुपपद्यते यदेतदनुमानमत्र प्ररूप्यते न्यायतात्पर्यावबोधप्रधानमनोवृत्तिविद्वद्वृन्देन विवादपदभूतं भूभूधरादिबुद्धिमद्विधेयं यतो निमित्ताधीनात्मलाभं यन्निमित्ताधीनात्मलाभं तद्बुद्धिमद्विधेयं यथा मन्दिरं तथा पुनरेतत्तेन तथा न तावन्निमित्ताधीनात्मलाभत्वं वादिनः प्रतिवादिनो वा प्रतीतं यतो भूभूधरादेरात्मीयात्मीयनिमित्तव्रातनिर्वर्तनीयता भुवनभाविभवभृत्प्रतीतैव । नापि दोलायमानवेदननिमित्तं मतिमन्निर्वर्तनीयतराम्बरादिपदार्थतोऽत्यन्तव्यावृत्तत्वेन । नापि विरुद्धतावरोधबुद्धेरम्बरादितोऽत्यन्तव्यावृत्तत्वेनैव नापि तुरीयव्याप्यामता प्रतिबद्धमिन्द्रियवेदनेनानुमाननाम्ना राद्धान्ताभिधानेन वा माननाबाधिताभिप्रेतधर्मधर्म्यनन्तरप्रतिपादितत्वेन । नापि प्रत्यनुमानापमानता निबन्धनभूततत्परिपन्थिधर्मोपपादनप्रत्यलानुमानाभावेन । ननु भवतीदं तावदनुमानं परिपन्थिधर्मोपपादनप्रत्यलम् । यथा भूताधिभूर्भूभूधरादिविधाता न भवति वपुर्वन्ध्यत्वेन निर्वृत्यात्मवत्तदनवदातं यतोऽत्र त्रिनेत्ररूपो धर्मी धर्मध्वनेन प्रतिपन्नोऽप्रतिपन्नो वा प्ररूपितः । न तावदप्रतिपन्नो यदेवमाधारद्वारा प्रतीतत्वोपद्रवो वपुर्वन्ध्यताव्याप्योपनिपाती भवननिरोद्धुं न पार्यते । यदि पुनः प्रतिपन्नोऽयं धर्मी तदा येन मानेन प्रतिपत्तिर्म्मन्मयप्रत्यर्थिनोऽभिधीयते तेन तत्त्वादिविधानव्युत्पन्नमतेरेवेयमिति तत्रोपादीयमाना वपुर्वन्ध्यता बाधितवर्त्मैवेति न नाम प्रव-

र्त्तिं तु पर्याप्नोति। तदेवं निमित्ताधीनात्मलाभताव्याप्यमत्यन्तपूतरूपं पर्वतादेर्धीमद्धेतुताप्रतिपादनावदातमेवेति तत्राभिधीयते यदिदं तावन्निमित्ताधीनात्मलाभत्वं व्याप्यमालपितं तद्द्रव्यद्वारा पर्यायद्वारा वेति भेदोभयी। यद्याद्यः पक्षः प्रथ्यते तदानीमप्रतीतिर्नाम व्याप्योपतापः। यतो द्रव्यरूपतया पृथ्वीपर्वतादेर्नित्यत्वमेव प्रतिवादिनाऽभ्युपेयते। ननु भूभूधराद्यमुत्पादवदवयवित्वेन यदेवं तदेवं यथेन्दीवरमवयविरूपं पुनरिदं तदुत्पादं वेत्यनुमानेन तन्नित्यता निर्मूलोन्मूलितैवेति नैतद्धीमद्वृत्तिविधानप्रधानं यतो भूभूधरादेरवयवित्वमवयवारब्धत्वेन। यद्यावयवव्रातवर्तमानतया मन्यते न प्रथमविधा विबुधावधानधाम यतो न नामैतत्पृथ्वीपृथ्वीधरप्रभृतिद्रव्यमभूतपूर्वमवयववृन्देन निर्वर्तितमिति प्रतिवादिनः प्रतीतिर्विद्यते। यदि पुनरवयववृत्तिभेदोऽभिधीयते तदानीमवयववत्त्वेन दोलायमानमनः यतोऽवयवोऽयमवयवोऽयमितीत्थं बुद्धिवेद्यमवयववत्त्वमवयवितानवृत्ति भवति न पुनरुत्पादपराधीनं नित्यत्वेन। ननु नायमनेन दुर्भेदप्रतिपादनेन प्रतीतोऽयमवयवी तावद्घटादिवितततेरविवादेन पद्मपत्रपात्रदात्रादिरिति न नाम न प्रतीतोऽपि त्वात्मापि तथा नियमेन प्रतीतो वर्तते न पुनरुत्पादवानित्यनुमेयतत्तुल्यताद्विरुद्धवृत्तितोपद्रवः। यदि तु पर्यायद्वारा निमित्ताधीनात्मलाभत्वं भूभूधरादेरभिधीयते तदा नरामरादिपर्यायद्वारोत्पद्यमानात्मनोऽपि बुद्धिमदुत्पाद्यत्वमापद्यते। ननु नरामराद्युत्पादनप्रत्यलधर्माधर्मोत्पाद्यानुभवायतनभूता तथाविधा तनुरेवोत्पद्यते न पुनरात्मा लवमात्रतोऽप्यनादिनिधनत्वेन यदि पुनरात्माप्युत्पत्तिविपत्तिधर्मा भवति तदानीं भूतमात्रतत्त्ववादिमतापत्तिरात्मनः पूर्वोत्तरभवानुयायिनो भेदिनोऽनभ्युपेतत्वेनेति, तन्न बन्धुरं यतो यद्यात्मनोऽभिन्नरूपतैवावेद्यते तदान्यतरनरामरादिभववर्त्यैवायमपरिमेयानुभवनीयतत्तद्भवपर्यायं प्रबन्धानुभवनेन द्वितीयादिभवानुभवान्न भवितुमुपपद्यते, वेद्यते त्वनेनेयं भवपर्यायपरंपरेति। तद्रूपतया यमुत्पत्तिमानिति नियम्यते। नाप्येवंभूतमात्रतत्त्ववादितापत्तिरात्मनो द्रव्यरूपतया नित्यताभ्युपायेन पूर्वोत्तरभवप्रतीतितः। तन्मतेन तु न नाम द्रव्यतया नित्यं वेदनं वर्त्तते यतो भूतधर्मनयानेन प्रतिपादितमेतत्। तथैतदनुमानधर्मीन्द्रियोद्भूतबोधनार्हतो बाध्यते रूपं ध्वनिरपि नयनोत्थप्रथाप्रत्ययमित्यादिवत्। यतोऽत्र दोलायमानविधानतत्परनरव्यापारः पृथ्वीपृथ्वीधराभ्रतरुपुरंदरधनुरादिर्भावव्रातो धर्मीप्ररूपितः। तत्र त्वभ्रतरुविद्युदादेरिदानीमप्युत्पद्यमानतया वेद्यमानतनोर्विधातानोपलभ्यते। ननु भवत्येव बाधेयं यद्येतद्विधानावधानप्रधानः पुमानिन्द्रियप्रभवप्रभालम्बनीभूतोऽभ्युपेतो भवति यावताऽतीन्द्रियोऽयमिति नायमुपद्रवः प्रभवति तदनभिधानीयम्। यतो व्याप्तिप्रतिपादनप्रत्यलं मानमत्रेन्द्रियद्वारोद्भूतं वेदनं तवाभिमतम्। धूमानुमानवत् धूमानुमितेरपि न पारावारोद्भवौर्वानलतनूनपात्तदितरतनूनपात्तुल्यत्वेन व्याप्तिप्रतीतीन्द्रियोद्भववेदनवेद्यतावाऽभ्यनेनैवानेनानुमानेन भवितव्यमन्यथा तु तेन व्याप्तिप्रतीतिर्दुरुपपादैव। ततोऽपि तत्र व्याप्त्यनालम्बनीभूतेन तेन बुद्धिमन्निमित्ततानुमेयतापि नाद्रियते। तथात्वेन प्रतिपादितत्वे तत्तदतीन्द्रियबाधावबोध्यतया नियमेनाभ्युपेतव्यम् यदि तु तथाभ्युपेयते तदा नैतन्निमित्तं तरुविद्युदादेरुपलभ्यते। ततोऽनेन वेदनेनात्र बाधा भवत्येव। ननु धूमान प्रत्याय्य तनूनपातोऽप्येवमनेन वेदनेन बाधा भवति यतो न तत्रापि विधीयमानानुमानेन प्रमाता तनूनपादिन्द्रियवेदनेन वेद्यते। तदमनोरमं यतोऽत्रानुमातुर्यद्यवधिर्विद्यते व्यवधिमान् पुनः पदार्थोऽनिन्द्रियालम्बनीभवतीति तदनालम्बनीभूतः पर्वततनूनपान्न तेन बाधितुं पार्यते। यदा पुनः प्रमाता तत्र प्रवृत्तो भवति तदानीमव्यवधानवानयं तनूनपात्तेनोपलभ्यते। तरुविद्युल्लताभ्रादिबुद्धिमन्निमित्तं तु तत्र प्रवर्तमानेनापि नितरामवधानवतापि नोपलभ्यते ततो भवति तदिन्द्रियोद्भवबोधबाधेति ततोऽपि तथाविधधर्म्यनन्तरनिमित्ताधीनात्मलाभत्वरूपव्याप्यप्रतिपादनेन त्वन्मतेन तुरीयव्याप्यतामत्वोपनिपातः मन्मतेन त्वन्तर्व्याप्तिरभावेनानियतप्रतिपत्तिनिमित्तताऽत्र व्याप्यपराभूतिः तथेदं निमित्ताधीनात्मलाभत्वम्। यदि तन्मात्रमेव व्याप्यत्वेन प्रतिपाद्यते तर्ह्यनभिप्रेतपदार्थप्रतीतिनिर्वर्तनपर्याप्तमनुपलब्धपूर्वोत्पत्तिव्यापारेन्द्रमूर्ध्नो मर्त्यपूर्वत्वप्रतीत्यर्थोपात्तमृन्मयत्ववत्। न नाम निपेन्द्रमूर्ध्नोर्मृन्मयत्वमपि विद्यते। ननु यद्यपि मृन्मयत्वं तुल्यमेवोभयत्रापि तथापि नेन्द्रमूर्ध्न्यो मानवपूर्वत्वेन प्रतीतो विद्यते। ततो विवादपदापन्नोऽप्ययं तत्तुल्यत्वेन न मर्त्यनिर्वर्त्यो भवति तन्नावदातं यतोऽत्रापि न भूभूधरभुवनादि प्रायः पदार्थोऽन्यो बुद्धिमन्निमित्तोपेतः परिभावितो वर्तते। ततो विवादपद्धतिप्रतिबद्धोऽप्ययं न तथा भवितुं लभते। ननु निपादिर्विद्यते बुद्धिमन्निमित्तोपेतः परिभावितोऽतो विवादापन्नोऽपि तथाऽनुमातुमनुरूपः। तदवद्यं यतोऽन्यत्रापि निपादिरेवमानवनिर्वर्त्यो विभावि वो विद्यते। ततः पुरंदरमूर्ध्नापि तन्निर्वर्त्येन नितरां भवितव्यम्। ननु नरनिर्मितनिपादितः पुरंदरमूर्ध्नो वैरूप्यमुपलभ्यते ततो न तत्र मर्त्यनिर्वर्त्यतानुमानमुपपन्नं यद्येवं तदानीमतद्वैरूप्यं निपादितो भूभूधरभुवनादेरपि परिभाव्यते यतो निपादिनाऽनुपलब्धबुद्धिमद्व्यापारात्मनाप्युपलब्धेन नियमतो निर्वर्तितोऽयं मतिमतेति बुद्धिरुत्पाद्यते, न पुनर्भुवनादिना। ततो न निमित्ताधीनात्मलाभत्वमात्रं बुद्धिमद्धेतुत्वप्रतीतिविधानबन्धुरं यदा तु धरित्री धरित्रीधरत्रिभुवनादिविधानं न प्रतीतं तदानीं त्रिनयनो भुवनभवनान्तर्भावि भावव्रातप्रद्योतनप्रबलवेदनप्रदीपवानिति निर्धनदानमनोरथप्रथैश्वर्यामितीत्यादिवचनद्वयेन स्यादिकवचनत्रयेण वर्णैस्तु त्रिभिरधिकैर्दशभिरयं व्यधायि शिवसिद्धिविध्वंसः ऽति+ते, सि, टा, ङस्, इयन्त्या एव विभक्तयः तथदधन, पवभम यरलव. एते एवात्र वर्णाः। १ रत्ना०। (जिनानामीश्वरत्वं जिनमहत्त्वद्वात्रिंशिकायामपि सा च ' जिण ' शब्दे)

आढ्ये, वाच०। प्रभौ,। दशा० ९ अ०। सम०। दर्श०। ग्रामनगरादिनायके, तं०। ईश ऐश्वर्ये ऐश्वर्येण युक्तः ईश्वरः ग्रामभोगिकादिके, अणिमाद्यष्टविधैश्वर्ययुक्ते च। जी०३ प्रति० नि० चू०। "ईसर भोइय माई" ईश्वरो भोगिकादिर्ग्रामस्वामिप्रभृतिक उच्यते, बृ० ६ उ०। पंचा०। नियुक्ते, आचा०। युवराजादिके, भ० ९ श० ३३ उ०॥ राज०। माण्डलिके, अमात्ये च। ईश्वरो युवराजो माण्डलिकोऽमात्यो वेति। अनु०। स्था०। ईश्वरो युवराजस्तदन्ये च महर्द्धिका इति। भ० २ श० १ उ०। ऐश्वर्यान्वितस्त्रियां टाप्०। प्रभवादिमध्ये एकादशे वत्सरे च॥ तत्फलम्। सुभिक्षं क्षेममारोग्यं, कार्पासस्य महर्घता। लवणं मधुगव्यं च, ईश्वरे दुर्लभप्रिये। वाच०। स्वनामख्याते भूतवादिव्यन्तरविशेषनिकायेन्द्रे, स्था०२ ठा० जम्बूद्वीपस्य बाह्यवेदिकाया उत्तरदिशि स्थिते स्वनामख्याते महापातालभेदे। स्था०४ठा०। (तद्वक्तव्यता 'महापाताल' शब्दे) मेरोरुत्तरस्यां दिशि वर्तमाने स्वनामख्याते महापातालकलशे च। जी० ३ प्रति०। (तद्वक्तव्यता 'महापातालकलस' शब्दे)

(राजपुरीनगरस्थे स्वनामख्याते नृपे, तत्कथा कुकुरुस्सर-शब्दे) स्वनामख्याते मुनिवरे च, स चागीतार्थदोषेण दुःख-मवाप्य गोशालकों जातस्तया च महानिशीथे ।

से जयवं णो वि याणाहिं, ईसरो कोवि मुणिवरो ।
किंवा अगियत्थ दोसेणं, पत्तं तेणं कहाहिणो ॥
चउवीसिगाए अन्नेवि, एत्थ भरहम्मि गोयमा ।
पढमे तित्थंकरे जइया, विह्वीपुव्वेण निव्वुमे ॥
तइया निव्वाणमहिमा ए-गंतरूवे सुरासुरे ।
निवयंते उप्पयंते, दट्ठुय एवं तवासिओ ॥
अहो अच्छेरयं अज्ज-मलोयम्मि य पच्छिमो ।
ए इंदजालसुमिणं वा, विदिट्ठे कत्थइ पुणो ॥
एवंविविहापोहाए, पुव्वीं जाइं सरित्तुमो ।
मोहं गंतूण खणमेक्कं, मारुयासासिओ पुणो ॥
थरथरस्स य कंपंतो निंदिउं गरहिउं चिरं ।
अत्तारं गोयमा ! धणियं, सामत्तं गहिय मुज्झओ ॥
अह पंचमुट्ठियं लोयं,जा वा ढवइ महायसो ॥
से विणयं देवया तस्स. रयहरणं ताव ढोयई ।
उग्गं कंठं तवचरणं, तस्स दट्ठूण ईसरो ॥
लोओ पूयकरेमाणा, जाव उ गंतूण पुच्छइ ।
केणं तं दिक्खिओ कत्थ, उप्पन्ने को कुले तव ॥
सुत्तत्थं कस्स वा मूले, साइसयं हेसमज्झिय ।
सो पत्तरागबुद्धे जाव, सव्वं तस्स वियागरे ॥
जाइकुलं दिक्खा सुत्तं, अत्थं जह य समज्झियं ।
तं सोऊण अहन्नो सो, इमं चिंतेइ गोयमा ॥
अलिया अणारिओ एस, लोगट्ठं तेण परिसुसे ।
ता जारिसमे सन्नासेइ, तारिसं सो वि जिणवरो ॥
ण किंचेत्थ वियारेणं, मुम्हिकेई वरं ठिए ।
अहवा णाहिहि सो जयवं, देवदाणवपणमिओ ॥
मणासायं पि जं मज्झं, तं पि छिन्दिज्ज संसयं ।
ताव स जो हो उ सो होउ, किं वियारेण एत्थ मे ॥
अजिणंदामीह पव्वज्जं, सव्वदोसविमोक्खणिं ।
ता पमिगओ जिणंदस्स, सया से जातणक्खई ॥
जुवणेसं जिणवरं, तो वि गणहरमासियं ।
विओ परिनिव्वुयम्मि, जगवंते धम्मतित्थयरे ॥
जिणाभिहियं सुत्तत्थं, गणहरो जाय रूवई ।
तावमालावगं एयं, वक्खाणम्मि समागयं ॥
पुढवीकाइगमे एगो, वावा एसो असंजओ ।
ता ईसरो वि चिंतेइ, सुहुमे पुढविकाइए ॥
सव्वत्थउद्दविज्जन्ति, को ताइं रक्खिउं तरले ।
हुई करेइ अत्ताणं, एत्थं एस महायसो ॥
असद्धेयं जणे सयले, किमट्ठयपव्वइक्खइ ।
अचंतकडुयमं एवं, वक्खाणं तस्स वीपुरं ॥
कंठं सोमोयरं लाज्ने, एरिसं कोणुचिट्ठए ।
ता एयं विप्पएत्तूणं, सामग्गं किंचिमज्झिमं ॥
जं वा तं वा कहे धम्मं, तालोजन्हाण उट्ठइ ।
अह वा हाहा अहं मूढो, पावकम्मा णराहमो ॥
णवरं जइ णाणुचिट्ठामि, अन्नो न चिट्ठंती जणे ।
जेणायमणंतनाणीहिं, सव्वन्नूहिं पवेदियं ॥
जो एहिं अन्नहा वाए, तस्स अाट्ठो ण वज्जई ।
ताहमेयस्स पच्छित्तं, घोरमइदुक्करं चिरं ॥
लहुं सिग्घमुसिग्घयरं, जाव मत्थूण मे जवे ।
आसायणाकयं पावं, आसंजेण विहुव्वती ॥
दिव्वं वाससयं पुन्नं, अह सो पच्छित्तमणुचरे ।
तं तारिसं महाघोरं, पायच्छित्तं सयं मई ॥
काउं पच्छियबुद्धस्स, सया मे पुण वीगओ ।
तत्थावि जा मुणेवक्खा, ता वहिगारमिमागयं ॥
पुढवादीणं समारंजं, साहू तिविहेण वज्जए ।
दढमूढो हुओ जोई, ताईसरो मुक्कमूलओ ॥
विंवं तेवं जहिच्छउजए, को ण ताईसमारज्ने ।
पुढवीए नावए सेव, समासीणो विचिट्ठई ॥
अग्गीए रज्झयक्खाइ, असणखाइमसाइम ।
अन्नं व विणा पाणेणं, खणमेक्कं जीवए कहं ॥
ता किं पि तं पत्थवक्खेज्ज, संपवुयमच्छंतियं ।
इमस्सेव समागच्छे, ण उ णायं कोइ सद्दहे ।
ता चिट्ठंतु ताव एसेत्थं, वरं सो चेव गणहरो ।
अहवा एसो उणमज्झं, एकोवि जणियंकरे ।
अलिया एवंविहं धम्म, किंवुद्देसे य तं पिओ ॥
साहिज्जइ जो स वि किंचि, ण तु सामच्चंतकरूयरं ॥
अहवा चिट्ठंतु तावेव, अहयं सयमेव वागरं ॥
सुहं सुहेण जं धम्मं, सव्वोवि अणुट्ठए जणो ॥
न कालं करुयरुस्सज्ज, धम्मस्सिति जा विचिंतइ ॥
घरं झिंतो सणीताव, निवमिउ तस्सोवरि ।
गोयम ! निहणं गओ ताहे, उववन्ना सत्तमा एसो
सासए सुयनाणसंसग्ग, पीरुणीयत्ताइ ईसरो ।
तत्थं तं दारुणं दुक्खं, नरए अणुजविउ चिरं ॥
इहागओ समुद्दम्मि, महामच्छो जवे उण ।
पुणोवि सत्तमाएय, तित्तीसं सागरोवमे ॥
दुव्विसहं दारुणं दुक्खं, अणुचिट्ठिऊण इहागओ ।
तिरियपक्खीसु उववन्नो, कागत्ताए स ईसरो ॥
तओ वि पढमियं गंतु, उवट्टित्ता इहागओ ।
दुट्ठसाणो जवेत्ताण, पुणरवि पढमियं गओ ॥
उव्वट्टित्ता नओ इहइं, खरो होहं पुणो मओ ।

उववसा रासहत्ताए, उप्पन्नगहणे निरंतरं ॥
ताहे माणुस्स जाईए, एसिमुप्पन्नो मओ ।
उववन्नो वयणरत्ताए, माणुसत्तसमागओ ॥
तओ वि मरिउ समुप्पन्नो, मज्जारत्ता स ईसरो ।
पुणो वि नरयं गंतु (इह,)सीहत्तेण पुणो मओ ॥
उववज्जियं चउत्थीए, सीहत्तेण पुणोविहं ।
मरिऊणं चउत्थीए, गंतुं इह समागओ ॥
तओ वि नरयं गंतुं, चक्कियत्तेण ईसरो ।
तओ वि कुट्ठिहोऊणं, बहुदुक्खद्दिओ मओ ॥
किमिएहिं खज्जमाणस्स, पन्नासं सहिवच्छरे ।
जा काम निज्जरा जाया, तीए देवेसु वज्जिओ ॥
तओ इहईनरिस्सत्तं, लध्दूणं सत्तमिं गओ ।
एवं नरगतिरिच्छेसु, कुच्छिय मणुएसु ईसरो ॥
गोयम ! सुइपरिच्छिन्नमित्तं, घोरदुक्खसुदुक्खिओ ।
संपइ गोसालओ जाओ, एससउ वीसरज्जिओ ॥
तम्हा एहिं वियाणित्ता, अचिरागीयत्थेमुणी !
भवेज्जा त्रिदियपरमत्थे, सारासारपरत्तुए । इति ॥

महा० ६ अ० ॥ स्वनामख्यातेऽभिनन्दनजिनस्य यक्षे च । तथा च प्रवचनसारे श्रीअभिनन्दनस्येश्वरो यक्षः श्यामकान्तिर्गजवाहनश्चतुर्भुजो मातुलिङ्गाक्षसूत्रयुक्तदक्षिणकरकमलद्वयो नकुलाङ्कुशान्वितो वामपाणिद्वयश्चेति । प्रव० २७द्वा० ।

इस्स (ईस) रकड–ईश्वरकृत–त्रि० ईश्वरविरचिते, "ईसरेण कडेलोए" । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । (जगत ईश्वर कृतत्वनिराकरणम् 'इस्सर' शब्दे–)

इस्स (ईस) रकडवाइ [न्] –ईश्वरकृतवादिन्–पुं० जगदीश्वरकृतत्ववादिनि वादिविशेषे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० (तन्मतनिराकरणमिस्सरशब्दे)

इस्स (ईस) रकारग–ईश्वरकारक–पुं० जगदीश्वरकृतत्ववादिनि वादिविशेषे,– सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । (तन्मत निराकरण 'मिस्सर'शब्दे) ॥

इस्स (इसर) रवाई (न्) ईश्वरवादिन्–पुं० । ईश्वरस्य जगत्कारणतद्वादिनि प्रवादिविशेषे; सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । तन्मतमाचाराङ्गे दर्शितम्–तद्यथा वैशेषिकास्तनुभवनकरणादिकमीश्वरकर्तृकमिति प्रतिपन्नास्तदुक्तम् "अन्यो जन्तुरनीशः स्या–दात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो गच्छे–त्स्वर्गं वा स्वभ्रमेव वे" त्यादिकं प्रवादमात्मीयप्रवाहेन पर्यालोचयेत्तथा इन्द्रधनुरादीनां विश्रसापरिणामलब्धात्मलाभानां तदतिरिक्तेश्वरादिकारणपरिकल्पनायामतिप्रसङ्गः स्यात्तथा घटपटादीनां दण्डचक्रचीवरसलिलकुलालतुरीवेमसलाकाकुविन्दादिव्यापारानन्तरावाप्तात्मलाभानां तदनुपलब्धव्यापारेश्वरस्य करणपरिकल्पनायां रासभादेरपि किं न स्यात्तनु करणादीनामप्यबन्ध्यं स्वकृतकर्मोपादितं वैचित्र्यं कर्मणोऽनुपलब्धेः कुत एतदिह चेत्समानः पर्यनुयोगोऽपि च तुल्यं मातापित्रादिके कारणे अपत्यवैचित्र्यदर्शनात्तदधिकेन निमित्तेन भाव्यं तच्चेश्वराद्युपगमेप्यदृष्टमेवेति दृष्टव्यं नान्यथा सुखदुःखसुभगदुर्भगादिजगद्वैचित्र्यं स्यादिति । आचा० १ श्रु० । भ० ।

(विस्तरेणैतन्मतनिराकरणमिस्सरशब्दे)

इस्स (ईस) रविभूइ–ईश्वरविभूति–स्त्री० ६ तत्पुरुष० ईश्वरस्य विभूतौ, नृपे च । वाच० ।

इस्स (ईस) रसरिस–ईश्वरसदृश–त्रि० ईश्वरस्थानीये, (ईसरसरिसो गुरु) ईश्वरसदृश ईश्वरस्थानीय इति । व्य० १ उ० । वाच० ॥

इस्स (ईस) रिय (या) मय–ऐश्वर्यमद–पुं० ऐश्वर्येण मदः ऐश्वर्यमदः । मदस्थानभेदे,–स्था० ८ ठा० । सम० । प्रश्न० ।

इस्स (ईस) रिय (प) सिद्ध–ऐश्वर्यसिद्धि–स्त्री० ईश्वरत्वसिद्धौ,–साचाष्टगुणा तद्यथा–"अणिमा लघिमा गरिमा प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं प्रतिघातित्वं यत्र कामावसायित्वम् इति– । सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

इस्स (ईस) रीकय–ईश्वरकृत– त्रि० अनीश्वरे–ईश्वरीकृते, (ईसरेण अदुवा गामेणं अणिस्सरे ईसरीकए) ईश्वरेण प्रभुणा अथवा ग्रामेण जनसमूहेनानीश्वर ईश्वरीकृत इति । सम० २९ स० । दशा० ।

इस्सास–इष्वास–पुं० इषवोऽस्यन्तेऽनेन । असु क्षेपे करणे घञ् षष्ठीतत्पु० । धनुषि, शरक्षेपके, त्रि० (तीरन्दाज) मेदि० । वाच० ।

इह–इह–अव्य० "इदम इमः ८ । ३ । ७२ । इति प्राकृतसूत्रेणेदम इमादेशः । ङेर्मेन हः ८ । ३ । ७५ । इति प्राकृतसूत्रेण इदमः कृते मादेशात्परस्य ङःस्थाने मेन सह ह आदेशो वा । प्रा० । ङे स्सिम्मित्था ८ । ३ । ५९ । इति प्राकृतसूत्रेण त्थादेशः प्राप्तः ' नत्थः ' ८ । ३ । ७६ । इति प्राकृतसूत्रेण निषिद्धः । इह इमस्सि इमम्मि । प्रा० । अस्मिन्काले देशे दिशि वा इत्यर्थे, तद खिलमिहभूतं भूतगत्या जगत्या । नैष० । अनुभूयमाने लोके च । वाच० । (इह सावसेसकम्मा) इह तिर्यग्लोके किंभूताः सावशेषकर्माणः । "जं वि य इह माणुसत्तणं आगया" येऽपि चेह मर्त्यलोके मनुष्यत्वमागता इति । "अवुहा इह हिंसंति तसे पाणे" इह जीवलोके हिंसन्ति घ्नन्ति त्रसान् प्राणान् । प्रश्न० १ द्वा० । "इह खलु छज्जीवणिकायाणामज्झयणं" इहेति लोके प्रवचने वेति । दश० ४ अ० । "इहं वा भवे अन्नेसु वा भवग्गहणेसु" (इहं वित्ति) बिन्दुलोपात् इह वास्मिन् वाऽनुभूयमाने भवे मनुष्यजन्मनीति । पा० । इह खलु अणादिजीवे इहलोक इति– पं० सू० । जेणेह णिव्वहे भिक्खू इहास्मिन् लोके इति– सूत्र० १ श्रु० ९ अ० । 'इहेव माणुस्सए भवे' इहैव प्रत्यक्षे मानुष्यके भवे इति । स्था० ८ ठा० । 'के वा इओ चुयो इहपेच्चा भविस्सामि' कोवादेवादिरितो मनुष्यादेर्जन्मनश्च्युतो विनष्ट इह संसारे प्रेत्य जन्मान्तरे भविष्याम्युत्पत्स्यामीति–। वाक्योपन्यासे, " इह खलु पाईणं वा पडीणं वा दाहिणं वा उदीणं वा " इहेति वाक्योपन्यासे प्रज्ञापकक्षेत्रे वेति । आ० चा० १ श्रु० १ अ० ।

इहगय–इहगत– त्रि० इह व्यवस्थिते, " से भंते किं इह गए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ " इह पृच्छको गौतमस्तदपेक्षया इहशब्दवाच्यो मनुष्यलोकस्ततश्च इह गतान् नरकलोकव्यवस्थितानिति । भ० ७ श० । उ० ।

इहत्थ–इहार्थ– त्रि० इहैव जन्मन्यर्थप्रयोजनभोगसुखादिर्यस्य सः । भोगपुरुषे, । स्था० ४ ठा० ।

इहस्थ–त्रि० इहैव जन्मन्यास्था वा इदमेव साध्विति बुद्धि-

र्यस्य स इहास्थः। भोगपुरुषे, इह लोकपरिबद्धे च। स्था० ४ ठा०

इहस्थ–इहैव विवक्षिते ग्रामादौ तिष्ठतीति इहस्थस्तत्प्रति-बन्धात् ! विवक्षिते ग्रामादौ प्रतिबद्धे,–स्था० ४ ठा० ।

इहपरलोयविरुद्ध–इहपरलोकविरुद्ध– त्रि० इह लोकविरुद्धे निन्दादिके, परलोकविरुद्धे खर कर्मादिके, इहलोकपरलोकविरुद्धे गर्दभादिके च । ध० र० । इह लोके विरुद्धकारिणो वध-बन्धादयो दोषाः परलोके च नरकगमनादय इति । तथाचाह–

इह परलोयविरुद्धं, न सेवए दाणविणयसीलड्ढो ।
लोयप्पिओ जणाणं, जणेइ धम्मम्मि बहुमाणं ॥

इह लोकविरुद्धं परनिन्दादि यदुक्तं । "सव्वस्स चेव निंदा विसेसओ तहय गुणसमिद्धाणं । उजुधम्म करण हसणं रीढा जण पूयणिज्जाणं " । १ । बहुजण विरुद्धसंगो, देसाचारस्स लंघणं तह य। उब्बण भोगो य तहा दाणाइवियरु मन्नेसिं ।२। साहु वसणम्मि तो सो सइसामत्थम्मि अपडियारो य । एमाइ-याइं इत्थं लोगविरुद्धाइं नेयाणित्ति " । ३ । परलोकविरुद्धं खरकर्मादि तद्यथा । "बहुधा खरकर्मित्वं सीरपतित्वं च शुल्कपालत्वम् । विरतिं विनापि सुकृती करोति नैवंप्रकाराघम्"। उभयलोकविरुद्धं द्यूतादि । तद्यथा॥ "द्यूतं च १मांसं च २ सुरा च ३ वेश्या ४ पापर्द्धि ५ चौर्यं ६ परदारसेवा ७। एतानि स-प्त व्यसनानि लोके-पापाधिके पुंसि सदा भवन्ति ॥ इहैव निन्द्य ते शिष्टै–र्व्यसनासक्तमानसः । मृतस्तु दुर्गतिं याति, गतत्राणो नराधम" इति । ध० र० ।

इहपरलोयावाय–इहपरलोकापाय– पुं० ऐहिकामुष्मिकविरोधिनि-तथाचावश्यके–

रागद्दोसकसाया, सवाइ किरियासु वट्टमाणाणं ।
इहपरलोगावाए, झाइज्जा वज्जपरिवज्जी ॥

रागद्वेषकषायाश्रवादिक्रियासु वर्तमानानामिह परलोकापायान्ध्यायेत । यथा रागादिक्रियैहिकामुष्मिकविरोधिनी। उक्तंच "रागसंपद्यमानोपि, दुःखदो दुष्टगोचरः। महाव्याध्यभिभूतस्य, अपथ्यान्नाभिलाषवत् । १ । द्वेषः संपद्यमानोऽपि, तापयत्येव देहिनम् । कोटरस्थोज्वलन्नाशु, दावानल इव द्रुमम् ।२। दृष्टा तद्वदभिष्वस्य, रागस्यामुष्मिकं फलम् । दीर्घः संसार एवोक्तः, सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभि रित्यादि ।३। दोसाऽनलसंतत्तो, इहलोगे चेव दुक्खिओ जीवो। परलोगम्मि य पावो, पावपनियानलं तत्तो ॥ ४ ॥ इत्यादि- तथा–कषायप्रायाः क्रोधादयस्तदपायाः पुनः । " कोहो पीइं विणासेइ माणो विणय-नासणो । माया मित्ताणि नासेइ, लोभो सव्वविणासणो ५ कोहो य माणो य अणिग्गहीया, माया य लोभो य पवट्टमाणा । चत्तारि एए कसिणो कसाया, सिंचंति मूलाइँ पुणब्भवस्स" । ६ । तथा आश्रवाः कर्मबन्धहेतवो मिथ्यात्वादयस्तदपायाः पुनः। मिच्छत्तमोहियमती, जीवो इह लोग एव दुःखाइं । निस्सोवमाइयादो, पावति य समाइगुणहीणे । ७ । "अज्ञानं खलु कष्टं क्रोधादिभ्योपि सर्वदोषेभ्यः । अर्थं हितमहितं वा न वेत्ति येनावृतो लोकः । ८ । जीवा पावंतिएहं पाणवधाइ-विरातियपावेए । नियसु य घायणमादी, दोसे जणगरहिए पावे । ९ । परलोगम्मिवि एवं, आसव किरियाहि अज्जिए कम्मे । जीवाणचिरगवायणि-रयादिगतिगमंताणं १०इत्यादि-भादिशब्दः स्वगतानेकभेदज्ञापकः प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशबन्धः भेदग्राहक इत्यन्ये । क्रियासु कायिक्यादिभेदाःपञ्च-एताः पुनरुत्तरत्र संक्षेपेण वक्ष्यामः : विपाकः पुनः " किरियासु वट्टमाण,काइगमाईसु दुक्खिया जीवा। इहचेव यपरलोगे संसारपवड्ढगा भणिया"ततश्चैवं रागादिक्रियासु वर्तमानानामपायान्ध्यायेत् । किं विशिष्टः सन्नित्याह । वर्ज्यपरिवर्ज्जी तत्र वर्जनीयं वर्ज्यमकृत्यं परिगृह्यते तत्परिवर्जी अप्रमत्त इति गाथार्थः । आव० ४ अ० ।

इहभव–इहभव– पुं० अत्र भवे,–दशा० १ अ० ।

इहभवेएगेभवे तस्स विप्पनासासि सव्वनासोत्ति एवं जप्पति मुसावायी ।

इह भव एव प्रत्यक्षजन्मैव एको भव एकं जन्म नान्यः परलोकोऽस्तिप्रमाणाविषयत्वात् तस्य शरीरस्य विविधैः प्रकारैः प्रकृष्टो नाशः प्रणाशस्तस्मिन् सति सर्वनाश इति नात्मा शुभाशुभरूपं वा कर्माविनष्टमवशिष्यते। एतमवोक्तप्रकारेण (जंपति) जल्पन्ति मृषावादिनः मृषावादिनां चैषां जातिस्मरणादिना जीवपरलोकासिद्धेरिति । प्रश्न २ द्वा० । (परलोकासिद्धेर्बहुवक्तव्यता परलोगशब्दे) यो यादृगिह भवे परत्र भवे स तादृशोऽन्यादृशो वेति निर्णीतं यथा. अणंते निइए लोए । नास्यान्तोऽस्तीत्यनन्तः न निरन्वयनाशेन नश्यति इत्युक्तं भवतीति । तथाहि यो यादृगिहभवे स तादृगेव परभवेप्युपपद्येत पुरुषः पुरुष एवाङ्गनाङ्गनैवेत्यादि-सूत्र० १श्रु० १ अ० ।

विस्तरेणैतदुक्तता सुधर्मगणधरसंवादे यथा–

किं मन्ने जारिसो इह, भवम्मि सो परभवे वि।
वेयपयाण य अत्थं, न याणसी तेसि मो अत्थो ॥

त्वमेवं मन्यसे यो मनुष्यादिर्यादृश इहभवे स तादृशः परभवेपि नन्वयमनुचितस्ते संशयो यतो धर्मो विरुद्धवेदपदश्रुतिनिबन्धनो वर्तते । तानि चामूनि "पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते, पशवः पशुत्वमित्यादि । तथा "शृगालो वै एष जायते यः सुपुरीषो दह्यते इत्यादि–एषां च वेदपदानाममुमेवार्थं मन्यसे त्वं पुरुषो मृतः सन् परभवे पुरुषत्वमेवाश्नुते प्राप्नोति । यथा पशवो गवादयःपशुत्वमेवेत्यादि । अमूनि किल भवान्तरगतजन्तुसादृश्यप्रतिपादकानि। तथा शृगालो वैत्यादीनि वैसादृश्याख्यापकानीत्यतस्तव संशयः। अयं चायुक्त एव यतो अमीषां वेदपदानां नायमर्थः किन्तु वक्ष्यमाणलक्षण इति । अत्र भाष्यम् ।

कारणसरिसं कज्जं, वीयस्सेवंकुरोत्ति मन्नंतो ।
इहभवसरिसं सव्वं, जमवेसि परेसि तमजुत्तं ॥

सुधर्माणं प्रति भगवानुवाच। इह कारणानुरूपमेव कार्यं भवति यथा यवबीजानुरूपो यवाङ्कुरः इह भवकारणं चान्यजन्म ततस्तेनापि इहभवसदृशेन भवितव्यमित्येवं मन्यमानस्त्वं यदिह भवसदृशं सर्वं पुरुषादिकं परभावेप्यवैषि तदयुक्तमेवेति कुत इत्याह ।

जाइ सरोसिंगाउ, भूतणओ सासवाणुलित्ताउ।
संजायइ गोलोमा–विलोमसंजोगउ दुव्वाइ ॥
रुक्खायुवेदेजोणि–विहाणेयविसरसेहिंसो ।
दीसइ जम्हा जम्मं, सुहम्मतो नायमेगत्तो ॥

ततः कारणानुरूपं कार्यमिति । सुधर्मन्नायमेकान्ततो यतः शृङ्गादपि शरो जायते तस्मादेव च सर्षपानुलिप्तादूभूतृणकः शष्पसंघातो जायते । तथा गोलोमाविलोमाभ्यां दूर्वा प्रभवति

इत्येवं वृक्षायुर्वेदे विलक्षणानेकद्रव्यसंयोगजन्मानो वनस्पतयो दृश्यन्ते। तथा योनिविधाने च योनिप्राभृते विसदृशानेकद्रव्यसंयोगयोनयः सर्व्वहिंसादिप्राणिनो मणयो हेमादयश्च पदार्था नानारूपाः समुपलभ्यन्ते अतः कथं कार्यस्य कारणानुरूपतेति। अथवा यत एव कारणानुरूपं कार्यमत एव भवान्तरे विचित्ररूपता जन्तूनामिति दर्शयति।

अहव जउब्बियवीया-णुरूविजम्मं मयं तओ चेव।
जीवं गिण्ह भवाओ, भवंतरे चित्तपरिणामं ॥
जेण भवंतरबीयं, कम्मविचित्तं तओभिहियं।
हेउविचित्तत्तणउ, भवंकुरविचित्तया तेणं ॥
जइ पडिवन्नं कम्मं, हेउ विचित्तत्तउ विचित्तं च।
नो तप्फलं विचित्तं, पज्जवसंसारिणो सोम्म ॥

अथवा यत एव बीजानुरूपं कारणानुगुणं कार्याणां जन्म मतं तत एवेह भवाङ्कुरवान्तरे जीवं गृहाण प्रतिपद्यस्व। कथंभूतं जातिकुलबलैश्वर्यरूपादि विचित्रपरिणामम्। यदि नाम बीजानुरूपं जन्म तथापि कथं भवान्तरे विचित्रता जीवानामित्याह। जेण भवंकुरेत्यादि येन यस्मान्नारकतिर्यगादिरूपेण भवनं भवः स एवाङ्कुरस्तस्य बीजमिह कर्म्मैवावसेयं तच्च मिथ्यात्वाविरत्यादिहेतुवैचित्र्याद्विचित्रं तस्मान्मयाभिहितं तस्मात्तज्जन्यस्य भवाङ्कुरस्यापि जात्यादिभेदेन विचित्रता। ततो यदि त्वया कर्म प्रतिपन्नं हेतुवैचित्र्याच्च यदि च तद्वैचित्र्यमभ्युपगतं ततः संसारिणो जीवस्य तत्फलमपि नारकतिर्यङ्मनुष्यामररूपेण भवनरूपं सौम्य ! विचित्ररूपं प्रतिपद्यस्वेति।

अत्र प्रमाणमुपचरयन्नाह।

चित्तं संसारित्तं, विचित्तकम्मफलभावओ हेऊ।
इहचित्तं चित्ताणं, कम्माणफलं च लोगम्मि ॥

चित्रं संसारिजीवानां नारकादिरूपेण संसारित्वमिति प्रतिज्ञा विचित्रस्य कर्म्मणः फलरूपत्वादिति हेतुः। इह यद्विचित्रहेतुकं तद्विचित्रमुपलभ्यते यथेह विचित्राणां कृषिवाणिज्यादिकर्मणां लोक इति। तदेवं कर्मवैचित्र्ये प्रमाणमाह।

चित्ता कम्मपरिणई, पोग्गलपरिणामउ जहा बज्झा।
कम्माण चित्तया पुण, तद्धेउ विचित्तभावाउ ॥

इह चित्रा कर्म्मपरिणतिः पुद्गलपरिणामात्मकत्वादिह यत्पुद्गलपरिणामात्मकं तद्विचित्रपरिणतिरूपं दृश्यते। यथा बाह्योभ्रादिविकारो वा पृथिव्यादिविकारो वा यत्तु विचित्रपरिणतिरूपं न भवति तत्पुद्गलपरिणामात्मकमपि न भवति यथा आकाशम्। यः पुनः पुद्गलपरिणामसाम्येपि कर्म्मणामावर्णादिभेदेन विशेषतो विचित्रता सा तद्धेतुवैचित्र्यादवगन्तव्या विचित्राश्च मिथ्यात्वादयः प्रद्वेष मनिह्नवादयश्च कर्महेतव इति। अथ पराभ्युपगमेनैव परभवे जीवानां वैसदृश्यं साधयन्नाह।

अहवा इहभवसरिसा, परलोगो वि जइ सम्मओ तेणं।
कम्मफलं पि इहभव-सरिसं पडिवज्ज परलोए ॥
किं भणियमिहं मणुया, नाणागइकम्मकारिणो संति।
जइ ते तप्फलभाजो, परे वि तो सरिसया जुत्ता ॥

अथवा यदि इह भवसदृशः परलोकसंमतो भवतः ततः कर्मफलमपि परलोके इह भवसदृशं इहत्य विचित्रशुभाशुभक्रियानुरूपं विचित्रं प्रतिपद्यस्वेति। एवं मुकुलितं प्रतिपद्यैतदेव भावयति (किंभणियमित्यादि) किमेतावता प्रतिपादितं भवति इह तावन्मनुष्याः नानागतिहेतुभूतविचित्रक्रियानुष्ठायिनः सन्तीति प्रत्यक्षत एव लक्ष्यन्ते ततो यदि ते परलोके तत्क्रियाफलभाज इष्यन्ते ततो यथैहत्यक्रियाणां स सदृशता तथा परलोकगतजन्तूनामपि सैव युक्ता। ननु योत्र यादृशः स परत्रापि तादृश एवेति अत्र पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरन्नाह।

अह इहसफलं कम्मं, न परत्तो सव्वहा न सरिसत्तं।
अकयागमकयनासा, कम्माभावो ह वा पत्तो।
कम्माभावेह कओ, भवंतरं सरिसया व तदभावे।
निक्कारणउव्वन्ना, जइ तो नासो वि तह चेव।

अथैवं ब्रूषे इह सफलं कर्मेति इह भव संबन्धे तत्कृष्यादि क्रियारूपं कर्म सफलं नतु परभविकदानादिक्रियारूपं कर्म। ततश्च तत्फलं भवान्नपरलोके जन्तुवैसदृश्यम्। अत्रोत्तरमाह। (तोसव्वहेत्ति) तत एवं सति यत्तवाभिप्रेतं तत्सर्वथा परभवे जीवानां सदृशत्वं न स्यात्तद्धि कर्मणा जन्यते॥ तच्च नास्ति पारभविकक्रियाणां त्वया निष्फलत्वाभ्युपगमत्वान्निष्फलत्वे च कर्माभावादथ कर्माभावेपि भवेत्सादृश्यं तर्ह्यकृतस्यैव तस्य निर्हेतुकस्यागमः प्राप्नोति कृतस्य च दानहिंसादिक्रियाफलरूपस्य कर्म्मणो नाशः प्रसज्जति। अथवा मूलत एव कर्मणामभावः प्राप्तः दानहिंसादिक्रियाणां निष्फलत्वाभ्युपगमान्मूलत एव कर्मणो बन्धोपि न स्यादिति भावः। ततः किमित्याह। कर्माभावेच कारणभावात्कुतो भवान्तरं तदभावे च दूरोत्सारितमेव सादृश्यम्। अथ कर्माभावेपि भव इष्यते तर्हि निष्कारण एवासौ स्याद्यदि चैवमयमिष्यते ततो नाशोपि तस्य भवस्य निष्कारण एव स्यादतो व्यर्थस्तपोनियमाद्यनुष्ठानप्रयासः। निष्कारणे च भवे ऽभ्युपगम्यमाने वैसादृश्यमपि जीवानां निष्कारणं किं नेष्यते विशेषाभावादिति।

अथ प्रेरकमाशङ्क्य परिहरन्नाह।

कम्माभावे वि मई, को दोसो होज्ज जइ सभावोयं।
जह कारणाणुरूवं, घडाइकज्जं सहावेणं ॥

अथ परस्यैवंभूता मतिः स्याद्युत कर्माभावेऽपि यदि सद्भावरूपःस्वभाव एवायं स चेत्तर्हि को दोषः स्याद्विनापि कर्म यदि स्वभावादेव भवः स्यात्तर्हि किं दूषणं भवेन्न किंचिदित्यर्थः। दृष्टान्तमाह। यथा कर्म विनापि मृत्पिण्डादिकारणानुरूपं घटादिकार्यं स्वभावेनैवोत्पद्यमानं दृश्यते तथा सदृशप्राणिजन्मपरंपरारूपो भवोपि स्वभावादेव भविष्यति। अत्रोच्यते। ननु घटोऽपि स्वभावत एव जायते कर्तृकरणाद्यपेक्षित्वात्तस्य, ततश्चेहापि कर्तुरात्मनः पारभविकस्य च शरीरादिकार्यस्य करणं संभाव्यते। तच्च कर्तृकार्याभ्यां भिन्नं लोकेपि दृश्यते। कुलालघटाभ्यां चक्रादिवच्चेहात्मनः शरीरादिकार्यं कुर्वतः करणं तत्कर्म्मेति प्रतिपद्यस्वेति। स्यादेतद्घटादेः प्रत्यक्षसिद्धत्वाद्भवन्तु कुलालादयः कर्तारः, शरीरादिकार्यं त्वभ्रादिविकारवत्स्वभावतोपि भविष्यति ततो न कर्मसिद्धिस्तदयुक्तम्। यतो न स्वाभाविकं शरीरादि आदिमत्प्रतिनियताकारत्वाद्घटवदिति। किंच कारणानुरूपमेव कार्यमित्येवं परभवे सादृश्यं त्वया ऽभ्युपगम्यते तदपि स्वभाववादिनस्तवाभ्रादिविकारदृष्टान्ते परिहीयते। अभ्रादिविकारस्य स्वकारणभूतपुद्गलद्रव्यादतिविलक्षणत्वादिति। अपिच।

होज्ज सहावो वत्युं, निक्कारणया च वत्युधम्मो वा।

जइ वत्थुं नत्थि तओ, णुवलब्धीओ खपुष्फं च ॥
अच्चंतमणुवलध्धो, विअ अह तउ अत्थि नत्थि तो कम्मं।
हेऊ वि तदत्थित्तो, जो नणु कम्मस्स विसयव्व ॥
कम्मस्स वाभिहाणं, होज्ज सभावो त्ति होउ को दोसो।
निच्चं च सो सभावो, सरिसो पत्थं च को हेऊ ॥

एतद्गाथात्रयमपि प्रायः पाठेनैव व्याख्यातार्थं नवरं निच्चमित्याह तृतीयगाथोत्तरार्द्धम्। इदमत्र हृदयं स स्वभावो नित्यं सदृश एव त्वयाभ्युपगन्तव्यो भवान्तरं सदृशस्यैव मनुष्यादिभवस्य जननात्तस्य च स्वभावस्य नित्यसदृशत्वे को हेतुर्न कश्चिदित्यभिप्रायः। स्वभावतः यद्ययं स्वभावः सदृश इति चेन्ननु भवविसदृशतायामप्येतद्वक्तुं शक्यत एवेति। किंच

मुत्तो वा मुत्तो वा, जइ मुत्तो तो न सव्वदा सरिसो।
परिणामो पयं पिव, न देहहेऊ जइ अमुत्तो।
उवगरणाभावाओ, न य हवइ सुहम्म सो अमुत्तो वि।
कज्जेसु मुत्तिमत्ता, सुहसंवित्ताहिओ चेव।

सस्वभावो मूर्तोऽमूर्तो वा यदि मूर्तस्तर्हि कर्मणा सह तस्य को विशेषः, संज्ञान्तरमात्रविशिष्टकर्म्मैवेत्थमुक्तं स्यादिति। न चासौ सर्वदैव सर्वथा सदृशो युज्यते परिणामित्वाद्दुग्धादिवदथवा मूर्त्तत्वादेवाभ्रादिविकारवदिति। अमूर्तोऽसौ स्वभावस्तर्हि नैष देहादीनामारम्भको ऽनुपकरणत्वाद्दण्डादिविकलकुलालवदमूर्तत्वादाकाशवत् (नय हवइ सुहम्मसो अमुत्तो विति) किंच सुधर्मन्नितोऽपि स स्वभावो ऽमूर्तो न युक्तः शरीरादेस्तत्कार्यस्य मूर्तिमत्त्वान्नह्यमूर्त्तस्य नभस इव मूर्त्तं कार्यमुपपद्यते। तथा सुखसंवित्त्यादेश्च नायं मूर्त्तः। इदमुक्तंभवति। कर्म्म तावद्भवता नेष्यते स्वभाववादित्वात्ततश्च शरीरादीनि सुखदुःखसंवित्त्यादीनि च स्वभावस्यैव कार्याण्येष्टव्यानि न तस्य वा मूर्त्तत्वेनैतान्युपपद्यन्ते। ततो यथा द्वितीयगणधरवादे कार्यस्य मूर्तत्वात्सुखसंवित्त्यादेश्च कर्मणोमूर्तत्वं साधितं तथेह स्वभावस्यापि साधनीयम्। तथाच प्रागुक्तम् आह। "नणु मोत्तमेयमुत्तं,चिय कज्जमुत्ति मत्ताउ। इहजह मुत्तित्तणओ, घडस्स परमाणवो मुत्ता। तह सुह संविचीउ, संविधिवेयणुब्भवाओ य। वञ्भवलाहाणीउ, परिणामा माउयविण्णेयमिति"

अथनिष्कारणता स्वभावमिति द्वितीयविकल्पमधिकृत्याह

अहवा कारणउ च्चिय, सभावउत्तो वि सरिसया कत्तो।
किमकारणाउ न भवे, विसरिसया किंच विच्छित्ती ॥

अथ स्वभावत एव भवोत्पत्तिरित्यत्र अकारणत एवेत्ययमयोभिप्रेतः (ताविति) तथापि हन्त ! परभवे सदृशता कुतः कोऽभिप्राय इत्याह। यथा कारणतः सदृशता भवति तथा किमित्यकारणत एव विसदृशता न स्यादकस्माच्चाकारणतो भवविच्छित्तिः कस्माच्च स्यादकस्माच्च भवेत्खरविषाणादिरपि भवच्छरीरादीनां च कारणत्वात्तेन चाभ्रादीनामिव प्रतिनियता कारणत्वादिरूपता न स्यात्तस्मान्नाकारणता स्वभावत इतिं।

अथ वस्तुधर्म्मोसाविति तृतीयविकल्पमाश्रित्याह।

अहव सहावो धम्मो, वत्थुस्स न सो वि सरिसओ निच्चं।
उप्पायट्ठिइभंगा, चित्ता जं वत्थुपज्जाया ॥

अथ वस्तुनो धर्मस्वभावः सोपि सर्वदैव सदृशो न घटत इति। किं कथं सर्वदैव शरीरादीनां सदृशतां जनयेत्कथं पुनरस्य सदैव सदृशता न घटत इत्याह ॥ (उप्पायेत्यादि) यद्यस्मादुत्पादस्थितिभङ्गादयश्चित्रा वस्तुपर्याया न च ते सदैवावस्थितसादृश्याः नीलादीनां वस्तुधर्माणां प्रत्यक्षत एवान्यान्यरूपतया परिणतिदर्शनात्। किंच वस्तुधर्मोसौ भवत्स्वभाव आत्मधर्मो वासौ स्यात्पुद्गलधर्मो वा। यद्यात्मधर्मस्तर्हि नासौ शरीरादीनां कारणम् अमूर्तत्वादाकाशादिवदथ पुद्गलधर्मस्तर्हि कर्म्मैवासौ कर्मणोपि हि पुद्गलास्तिकायधर्मत्वेनास्माभिरभ्युपगतत्वादिति। किंच ॥

कम्मस्स वि परिणामो, सुह धम्मधम्मो सपोग्गलमयस्स।
हेऊ चित्तो जगओ, होइ सहावोत्ति को दोसो ॥

सुधर्मन्नसौ वस्तुधर्मो भवत्स्वभावो धर्मो भवति को दोषो न कश्चित् युक्तियुक्तत्वात्किंविशिष्टो धर्म इत्याह। परिणामकस्य कर्मणः कथंभूतस्य पुद्गलमयस्य कथंभूतो यः कर्म्मपरिणाम इत्याह। हेतुः कस्य जगतो जगद्वैचित्र्यस्य तदेवं कर्मलक्षणस्य वस्तुनःपरिणामरूपो धर्मो भवति स्वभावो नात्र काचिद्दोषापत्तिरस्माकमपि सम्मतो ऽयमर्थः केवलं सर्वदा सदृशोसौ न भवति किन्तु चित्रो मिथ्यात्वादिहेतुः वैचित्र्याद्विचित्रो विविधस्वभावः। अतो न तस्मात्परभवे सादृश्यमेव किन्तु विचित्ररूपतेति यदिवा किमनेनाव्यापकेन मिथ्यारूपेण चैकान्तवादेन, सर्वव्यापकमवितथरूपं चानेकान्तवादमेव दर्शयन्नाह।

अहवा सव्वं वत्थु, पइक्खणं चिय सुहम्म धम्मेहिं।
संभवइ चेइ केहि वि, केहि वि तदवत्थमच्चंतं ॥
तं अप्पणो विसरिसं, न पुव्वधम्मेहिं पच्छिमिल्लाणं।
सयलस्स तिहुयणस्स व, सरिसं सामन्नधम्मेहिं ॥

अथवा सुधर्मन्किमेक एव परभवः सर्वमेव हि घटपटादिकं भुवनान्तर्गतं वस्तु कैश्चित्पूर्वपर्यायैः समानासमानपर्यायैः प्रतिक्षणमुपपद्यते। कैश्चित्पुनरुत्तरपर्यायैः समानासमानपर्यायैर्व्येति व्युपरमति। कैश्चित्तदवस्थमेवास्ते। ततश्चैवं सति तद्वस्त्यात्मनो पूर्वं धर्म्मैरुत्तरोत्तरधर्माणां न सदृशं किं पुनरन्यवस्तूनाम्। सामान्यधर्म्मैस्तु सर्वस्यापि त्रिभुवनस्य समानं किंपुनरेकस्यैव निजपूर्वजन्मन इति।

ततः किं स्थितमित्याह।

को सव्वहेव सरिसो, सरिसो वा इहभवे परभवे वा।
सरिसासरिसं सव्वं, निच्चानिच्चाइरूवं च ॥

को ह्यथोऽर्थान्तरैरात्मना वा स इहभवेपि सर्वथा सदृशोऽसदृशो वा किंपुनः परभवे। तस्मात्सर्वमपि वस्तु स्वधर्म्मेणापि सह समानासमानरूपमेवेहभवेपीति कुतः परभवे सादृश्यमेव प्रतिज्ञायते। इति भवत इति भावः। तथा सर्वमपि नित्यानित्याद्यनन्तधर्म्मात्मकमिति।

अमुमेवार्थं दृष्टान्तेन प्रतिपादयितुमाह।

जह नियएहिं वि सरिसो, न जुवा भुवि बालबुड्ढधम्मेहिं।
जगओ विसमो सत्ताइ, एहिं तह परभवे जीवो ॥

यथेह युवा निजैरप्यतीतानागतैर्बालवृद्धत्वादिपर्यायैरात्मनोपि सर्वथा न समानः सत्तादिभिस्तु समान्यपर्यायैर्जगति न केनाचिन्न समानस्तथायमपि जीवः परलोकं गतः सर्वेणापि सह समानासमानरूप एवेति। कुतः सर्वथा सादृश्यमिति।

एतदेव दृष्टान्तेन भावयति ॥

मणुओ देवीभूओ, सरिसो सत्ताइएहि जगओ वि।

देवीइहिं वि सरिसो, निच्चानिच्चो वि एमेव ॥

मनुष्यो मृत्वा देवत्वमापन्नो जगत्त्रयस्यापि सत्तादिभिः पर्यायैः सदृशो देवत्वादिभिस्तु विसदृशः इति नैकान्तेन क्वापि सदृशता । तथा द्रव्यतयासौ नित्यः पर्यायतया त्वनित्य इत्याद्यपि वक्तव्यमित्याह । नन्वस्माभिरपि नैकान्तेन परभवे सादृश्यमभ्युपगम्यते किंतु समानजात्यन्वयमात्रमेवेष्यते पुरुषादिर्मृतः पुरुषादिरेव भवतीति । एतदप्ययुक्तं कर्मजनितो हि परभव इति साधितम् । तच्च मिथ्यात्वादि विचित्रहेतुजन्यत्वाद्विचित्रमेवेत्यतस्तज्जन्यः परभवो विचित्र एव युज्यते नतु समानजात्यन्वयः सिध्यतीति । किंच ॥

उक्करिसा वक्करिसा, न समाणाए वि जेण जाईए ।
सरिसग्गाहे जम्हा, दाणाइ फलं विही तम्हा ॥

सदृशग्रहे समानजातीयताग्रहे सति येन यस्मादीश्वरदरिद्रकुलीनाकुलीनादिरूपेणोत्कर्षापकर्षौ न घटां प्राञ्चतः । यो हि यादृशः इहभवे स यदि परभवेपि तादृश एव तर्हि य इहभवे ईश्वरः स परभवेपि तादृश एव एवं दरिद्रेष्वपि वाच्यं ततश्चेह भवात्परभवे सर्वप्रकारैरप्युत्कर्षापकर्षौ न स्यातां किंत्वेकान्तसदृशतैव भवेत् (तम्हत्ति) तस्मान्मोक्तव्योयं सादृश्यग्रह इति प्रक्रमाद्द्रष्टव्यम् । अथेत्यमाचक्षीथाः मा भूतामुत्कर्षापकर्षौ का नो हानिरित्याह (जम्हा दाणाइ फलं विहित्ति) चकारस्य गम्यमानत्वाद्यस्माच्चेत्थं परत्रोत्कर्षापकर्षयोरभावे दानादिफलं वृथा संपद्यते लोको हि परत्र देवादिसमृद्धिप्राप्त्या आत्मन उत्कर्षार्थं दानादि प्रवृत्तिं विदधाति यदि चोक्तयुक्त्या उत्कर्षाद्यभावाद्दरिद्रो दानतपस्तीर्थावगाहनाद्यपि कृत्वाऽमुत्र दरिद्र एव स्यात्तर्हि क्व तद्दानादिफलमित्यपार्थिका दानादौ प्रवृत्तिस्तस्मान्न विधेयः सादृश्यग्रह इति । अपि चैतस्मिन् सादृश्यग्रहे वेदपदानामप्यप्रमाण्यमापद्यत इति दर्शयन्नाह ।

जं च सिआलो वइए, स जायए वेयविहियमिच्चाइ ।
सग्गीयं जं च फलं, तमसंबद्धं सरिसयाए ॥

यच्च शृगालो वै एष जायते यः स पुरीषो दह्यत इत्यादि वेदविहितं तदपि परभवसदृशताग्रहे संबद्ध एव स्यात्पुरुषादेरमुत्र शृगालताद्यनुपपत्तेः तथा यदप्यग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः स त्वन्यथाऽग्निष्टोमेन यमराज्यमभिजायत इत्यादिकं स्वर्गाय फलसूचकत्वात्स्वर्गीयं फलं तदप्यसंबद्धं भवेन्मनुष्यस्य त्वदभिप्रायेण देवत्वानुपपत्तेरिति पुरुषो वै पुरुषत्वमश्नुते पशवः पशुत्वमित्यादीनां च वेदानामयमर्थः । कोपि पुरुषः खल्विह जन्मनि प्रकृत्या भद्रको विनीतः सानुक्रोशोऽमत्सरश्च मनुष्यनामगोत्रे कर्मणि च मृतः सन् पुरुषत्वमश्नुते नतु नियमेन सर्व एव अन्यस्यान्यकर्मवशगस्यान्यथाप्युत्पत्तेः । एवं पशवोपि केचिन्मायादिदोषवशात्पशुनामगोत्रे कर्मणि बद्धा परभवे पशवो जायन्ते नतु सर्वेपि नियमेन कर्मापेक्षित्वाद्वै जीवगतेरिति । विशे० (च्युतिसमये इहभवः परभवोवेति करणशब्दे चिन्तयिष्यामि)

इहभवियाउय—इहभविकायुष्—न० वर्तमानभवायुषि, । भ० ५ श० ३ उ० ।

इहय—इहक—त्रि० " स्वार्थे कश्चवा ८ ।२। ६॥ " इति प्राकृत सूत्रेण स्वार्थे कः । प्रा० । अस्मिन्नित्यर्थे,—वाच० ।

इहरा—इतरथा—अव्य० "इहरा इतरथा" पा० २।२२ इति प्राकृत सूत्रेण इहरा इति इतरथार्थे वा प्रयोक्तव्यं । पक्षे यथा प्राप्तम् अन्यथार्थे,"इहरा नीसासन्नेहिं" पक्षे इअरहा । प्रा० । नि० चू० । " इहरा सपरूवघाओ " इतरथा अन्यथेति । दर्श० । " इहरा समूहासिद्धो " इतरथोक्तप्रकारादन्यथा समूहो रत्नानां सिद्धो निष्पन्न इति–सम्म० इहरा वि य वीयमेयस्स" इतरथान्यथा भावव्यतिरेकेणेत्यर्थः इति । पंचा० २ विव० । " इहरा अणत्थगंतं " पंचा० ६ विव० ।

इहलोइय ऐहलौकिक—त्रि० इहलोके भवः ठञ् द्विपदवृद्धिः वाच० । ऐहिके,-'अन्नस्स पाणस्सिह लोइयस्स' अन्नस्य पानस्य वा कृते ऽन्यस्य वैहिकार्यस्य वस्त्रादेः कृते इति । सूत्र० १ श्रु०७अ० । इहलोकप्रयोजने, 'इहलोइया वि किं पुण' ऐहलौकिकी इहलोकप्रयोजनापि कृष्यादिकापीत्यर्थः । पंचा० ४ विव० इहलोकगते, " इहलोइया विहाणिति " ऐहलौकिक्यापि इह लोकगताऽपि न केवलं परलोकगता हानिरिति । पंचा० ३ विव० । इहलोककृते, इहजन्मभवे च " इयलोइयाइं परलोइयाइं भीमाइं अणेगरूवाइं अविसुब्भिदुब्भिगंधाइं सद्दाइं अणेगरूवाइं" इहलोके भवा ऐहलौकिका मनुष्यकृताः के ते स्पर्शा दुःखविशेषाः । यदि वा इहैव जन्मनि ये दुःखयन्ति दण्डप्रहारादयः प्रतिकूलोपसर्गास्त इहलौकिका इति । आचा० १श्रु० ए अ० ३ उ० । इहलोके भव ऐहलौकिकः । व्यवसायभेदे, य इह भवे वर्तमानस्य निश्चयोऽनुष्ठानं वा स ऐहलौकिको व्यवसाय इति स्या० ३ ठा० ।

इहलोय—इहलोक—पु०इदम प्रथमार्थे ह । कर्म०इहलोकः समानलोकः सदृशलोको यथा मनुजो मनुष्यस्य तिर्यङ् तिरश्च इति । दर्श० । अस्मिन् लोके, आचा० १श्रु०५ अ०४ उ० "इहलोगदुहावहंविऊ" इहास्मिन्नेव लोके हिरण्यस्वजनादिकं दुःखमावहतीति । सूत्र० १ श्रु० २ अ०२ उ० । मनुष्यलोके, स्था० ३ ठा० । आव० । " इहलोगपडिणीए " इहलोकस्य प्रत्यक्षस्य मानुषत्वलक्षणपर्यायस्य प्रत्यनीक इति । भ०८ श०८उ० इहलोगो मणुस्सस्स लोगो इति । आ० चू० । अस्मिन् जन्मनि, आचा०१ श्रु. ५ अ०४ उ० । मनुष्यजन्मनि, स्था० ४ ठा० ।

इहलोगगवेसग—इहलोकगवेषक— त्रि० अन्योन्यभक्तपानाद्युपभोगेन केवलस्येहलोकस्यैवान्वेषके, वृ० १ उ० ।

इहलोगपडिणीय—इहलोकप्रत्यनीक— त्रि० इहलोकस्य प्रत्यक्षमानुषत्वलक्षणपर्यायस्य प्रत्यनीकः इन्द्रियार्थप्रतिकूलकारित्वात्पञ्चाग्नितपस्विवदिहलोकप्रत्यनीकः । इन्द्रियार्थप्रतिकूलकारिणि, गतिम्प्रतीत्य मनुष्यलोकप्रत्यनीकरूपे प्रत्यनीकभेदे,-इहलोकोपकारिणां भोगः साधनादीनामुपद्रवकारिणि, इहलोको मनुष्यलोकस्तस्य प्रत्यनीकता तद्वितथप्ररूपणेति इहलोकप्रत्यनीकः । मनुष्यलोकस्य वितथप्ररूपणाकर्तरि च । स्या० ३ ठा० ।

इहलोकपडिबद्ध—इहलोकप्रतिबद्ध—त्रि० निर्वाहादिमात्रार्थिनि प्रव्रज्याभेदे, स्त्री–टाप् इहलोकप्रतिबद्धा निर्वाहादिमात्रार्थिनामिति–स्था० ४ ठा० (विशेषार्थस्तु पवज्जा शब्दे)

इहलोइयपरलोइय—ऐहलौकिकपारलौकिक—त्रि० इह परत्र च भव ऐहलौकिकपारलौकिकः । इह परत्र च भवे, तदात्मके व्यवसायभेदे च । यस्त्विह परत्र च स ऐहलौकिकपारलौकिक इति । स्था० ३ ठा० ।

इहलोइयपारलोइयकज्ज—ऐहलौकिकपारलौकिककार्य—न० वर्तमानभवपरभवप्रयोजनसाध्ये,—

इहलोइयपारलोइय-कज्जाणं पारलोइयं अहिगं।
तं पि हु भावपहाणं, सो विय इयकज्जगम्मोत्ति ॥
ऐहलौकिकपारलौकिककार्ययोर्वर्तमानभवपरभवप्रयोजनयोः साध्ययोर्मध्ये पारलौकिकं पारभविकं प्रधानतरं विशेषतस्तस्य साधनीयत्वात्तदसाधने बहुतमानर्थसंभवात्पारलौकिककृत्यं च जिनपूजेत्यतो नान्यदुपयोगस्थानं लष्टतरं प्रवरसाधनानामिति । तत्र च यत्प्रधानं तद्दर्शयितुमाह । (तं पि हुत्ति) तत्पुनः पारलौकिककार्यं भाव आत्मपरिणामः प्रधानः साधकतयोत्तमो यस्मिंस्तद्भावप्रधानं शुभभावसाध्यमतोसौ भावविशेषो विशिष्टपारलौकिककार्यार्थिनां समाश्रयणीय इति हृदयम्। यदि भावप्रधानं ततः किमित्याह (सोवियत्ति) स पुनः पारलौकिककार्यहेतुभूतो भाव इति कार्यगम्य इत्येवंविधमनन्तरोक्तं यत्कार्यं भावस्य कृत्यं पूजार्थप्रवरपुष्पाद्युपादानरूपं तेन यो गम्यो निश्चेतव्यः स इति कार्यगम्यः। इतिशब्दः समाप्ताविदमुक्तं भवति। परलोकसाधन हेतुभूतशुभभावकार्यत्वात्प्रवरसाधनोपादानस्य शुभभावं सफलयद्भिस्तद्विधेयं भवतीति गाथार्थः । पंचा० ४ विव०।

इहलोगभय-इहलोकभय- न० इहलोकः समानलोकः सदृशलोको यथा मनुजो मनुष्यस्य तिर्यङ् तिरश्चस्तस्माद्भयमिहलोकभय- । दर्श० । मनुष्यादिकस्य सजातीयादन्यस्मान्मनुष्यादेरेव सकाशाद्यद्भयं भवति तदिहलोकभयम्-। इहाधिकृतभीतिमतो जातौ लोकस्ततो भयमिति व्युत्पत्तिः। स्था०७ ठा०। आव०। सम०। भयभेदे,-तच्च यथा राजामात्यरक्षकादेरकार्यकरणं प्रति प्रजादीनां सिंहादेर्वा मृगादीनामिति-दर्श०।

इहलोगवेयण-इहलोकवेदन- न० इहास्मिन् लोके जन्मनि वेदनमनुभवनमिहलोकवेदनम्- । इहलोकानुभवने,- आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ०।

इहलोगवेयणवेज्ज-इहलोकवेदनवेद्य- त्री० इहास्मिन् लोके वेदनमनुभवनमिहलोकवेदनं तेन वेद्यमनुभवनीयमिहलोक वेदनवेद्यम् । इहलोकानुभवेनानुभवनीये, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ०।

इहलोगवेयणवेज्जावडिय,- इहलोकवेदनवेद्यापतित- त्रि० ऐहिकभवानुबन्धिनि, "इह लोगवेयणवेज्जावडियं। जं आउट्टीकम्मं तं परिणाय विवेगमेति " इहास्मिन् लोके जन्मनि वेदनमनुभवनमिह लोकवेदनं तेन वेद्यमनुभवनीयमिहलोकवेदनवेद्यं तत्रापतितमिहलोकवेदनवेद्यापतितम्- । इदमुक्तं भवति-प्रमत्तयतिना ऽपि यदकामतः कृतं कर्म कायसंघट्टादिना तदैहिकभवानुबन्धि तेनैव भवेन क्षप्यमाणत्वादिति । आचा० १ श्रु० ५ अ०।

इहलोगसंवेगिणी- इहलोकसंवेगिनी- स्त्री० इहलोको मनुष्यजन्म तत्स्वरूपकथनेन संवेगिनी इहलोकसंवेगिनी सर्वमिदं मानुषत्वमसारमध्रुवं कदलीस्तम्भसमानमित्यादिरूपे संवेगिन्याः कथायाः प्रथमे भेदे, स्था० ४ ठा०।

इहलोगावेक्खा-इहलोकापेक्षा-स्त्री० इहलोकालम्बने,
विहियाणुट्ठाणमिणंति-एवमेयं सयाकरेत्ताण।
होइ चरणस्स हेऊ, णो इह लोगादवेक्खाए। ४।
विहितमाप्तागमे विधेयतयानुमतं यदनुष्ठानं क्रिया तद्विहितानुष्ठानमिदं जिनभवनादिकरणलक्षणमिति । अनेनोल्लेखेन एवमनेन भावस्तवानुरागलक्षणेन सूत्रविधिलक्षणेन वा प्रकारेण एतज्जिनभवनादिविधानं सदा सर्वकालं कुर्वतां विदधतां भवति जायते। चरणस्य सर्वविरतिरूपचारित्रस्य हेतुर्निमित्तम्। तदेव जिनभवनादि। उक्तविपर्यये यद्भवति तदाह नो नैव इह लोकाद्यपेक्षया ऐहभविककीर्त्यादिपारभविकदेवत्वराज्यादिपदार्थालम्बनेन। चरणस्य हेतुर्भवति एतज्जिनभवनादिविधानं निदानदूषितत्वादिति गाथार्थः।पंचा०६विव०।

इहलोगासंसप्पओग-इहलोकाशंसाप्रयोग- पुं० । इहलोको नरलोकस्तत्राशंसा राजा स्यामित्याद्यभिलाषस्तस्याः प्रयोगो व्यापार इह लोकाशंसाप्रयोगः। धर्म० २ अधि० । अपश्चिममारणान्तिकसंलेखनाजोषणाराधनाया अतिचारविशेषे,-उपा०। स च श्रेष्ठी स्यां जन्मान्तरे ऽमात्यो वेत्येवं रूपा प्रार्थनेति। उपा० १ अ०। श्राव० आव० ॥

———:※※:———

(ईकार)

———※※———
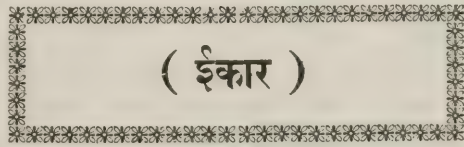
ई-ई- अव्य० क्विप्- विषादे, दुःखभावनायाम्, क्रोधे, अनुकम्पायां, प्रत्यक्षे, सन्निधौ, सम्बोधने,- वाच० "ईः कुत्सार्थे पि पापेपि निषेधे, नयनभ्रमे। ६। एका०। पादपूरणे च। "ई जे रा पादपूरणे" ८। २। १७। इति। प्रा० मेदिन्यामयं सान्ततया पठितः। पृषोदरादित्वात्साधुः। वाच०।

ई- स्त्री० लक्ष्म्याम्, वाच०। ई रमा मदिरा मोहे, महानन्दे शिरोभ्रमे। स्त्रीलिङ्गोयमुणाद्यन्तो, नातोस्माल्लोपनं सुपः। ७। ई यौयोत्र जसो रूपं, स्यादमारूपमीः शसि। ई शब्दो ऽव्ययपर्याये व्ययं वृद्धैः प्रदर्शितम्। ८। एका०।

ईति-ईति-पुं० ईयते ई-क्तिच् (१) डिम्बे, २ उत्पादिते,-त्रि०। ३ प्रवासे, । "अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभाः मूषिकाः खगाः। प्रत्यासन्नाश्च राजानः षडेता ईतयः स्मृताः' इत्युक्ते ४ कृषेरुपद्रवभेदे च। स्त्री० निरातङ्का निरीतयः' रघुः। वाच० ईतिर्धान्याद्युपद्रवकारी प्रचुरमूषिकादिप्राणिगण इति । सम० ३४ स० । जं० । प्रचुरशलभशुकमुषिकाद्या धान्यादिविनाशका इति। प्रव० ४० द्वा०। प्रायो वर्षासु शस्योपद्रवकारिणो मूषिकादय इति। दर्श० ॥

ईरण-ईरण-न० ईर्-भावे ल्युट् प्रेरणे, आव० ४ अ०। " इन्द्रियाणि समीरए ' इन्द्रियाणीष्टानिष्टविषयेभ्यः सकाशाद्रागद्वेषाकरणतया सम्यगीरयेदिति। आचा० १ श्रु० ए अ० उ०। गतौ, आ० म० द्वि०। स्था०। आचा०। कथने, 'घोरं धम्मं उदीरए ' उत्प्राबल्येन ईरितः कथितः प्रतिपादितस्तीर्थकरगणधरादिभिरिति। आचा० १ श्रु० ८ अ० ७ उ० । यत्

ईरणा तत्रैव स्त्री० । नन्द्या-ल्यु प्रेरके, त्रि० समीरणः प्रेरयिता भवेति-कुमा० । वाच० ।

ईरिय-ईरित- त्रि०प्रेरिते,-आव ४ अ० । दर्श० । चोदिते- "समीरिया कोट्टवलिं करिंति" समीरिताः पापेन कर्मणा चोदितास्तान्नारकान् कुट्टयित्वा खण्डशः कृत्वा नगरवलिवन्दितश्चेतश्चाक्षिपन्तीत्यर्थः इति । सूत्र० १ श्रु० ५ अ०२ उ० कथिते, प्रतिपादिते, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । " संक्षेपाभिरपक्षाणां यतीनां धर्म ईरित." ईरितः प्रोक्त इति-धर्म० ४ अधि० । जनिते,-कृते च । " ससद्दफासाफरुसा उदीरिया" उत्प्राबल्येनेरिता जनिता कृता इत्यर्थ इति । आचा० ।

ईसओ-देशी, रोझाख्ये मृगे, दे० ना० ।

ईसक्ख-ईशाख्य- त्रि० ईश ईश्वर इत्याख्या प्रसिद्धिर्येषां ते ईशाख्याप्रसिद्धे ईश्वरे, ईशनमीशो भावे घञ् प्रत्ययः । ऐश्वर्यमित्यर्थः । ईश ऐश्वर्ये इति वचनात्- । तत ईशमैश्वर्यमात्मनः ख्यान्ति अन्तर्भूतण्यर्थतयाऽऽख्यापयन्ति प्रथयन्तीति ईशाख्याः । आत्मन ऐश्वर्यस्य प्रसिद्धिकारके,-जी०- ३ प्रति० । प्रज्ञा० ।

ईसत्त-ईशत्व- न०सर्वत्र प्रभविष्णुतारूपे सिद्धिविशेषे, द्वा०- २६ द्वा० ।

ईसत्थ-इषुशास्त्र- न० । चतुष्षष्टिकलान्तर्गते कलाभेदे, ज्ञा० १ अ० । सच धनुर्वेदः- प्रश्न० ५ द्वा० । ईसत्थंति प्राकृतशैल्या इषु शास्त्रं नागबाणादिदिव्यास्त्रादिसूचकं शास्त्रम् इति- जं० २ वक्ष० । सम० तथाचावश्यके भगवत ऋषभदेवस्य वर्णनमुपक्रम्योक्तम् "ईसत्थं धणुवेयो" इषु शास्त्रं नाम धनुर्वेदः स च तदैव राजधर्मे सति प्रावर्त्ततेति- आ० म० प्र० ।

ईस-ईश- पुं०ईश-- क- ईश्वरे, प्रज्ञा० २ पद । जी० । परमेश्वरेषु, महादेवे, रुद्रसङ्ख्यातुल्यसङ्ख्याकत्वात् एकादशसंख्यायाम्, आर्द्रानक्षत्रे च । वाच० । ईशनमीशो भावे घञ्० ऐश्वर्ये, ईश ऐश्वर्ये इति वचनात् प्रज्ञा० २ पद ।

ईस-देशी० कीलके, दे० ना० ।

ईसमित्त-ईशमित्र- न०कुबेरे, - प्रा० को० ।

ईसर-देशी० मन्मथे, दे० ना० ।

ईस सह-ईशसख-पुं०षष्ठीतत्पु० टच्-समा० कुबेरे-बहु०न टच् ईशसखा इत्येव ईशमित्रादयोप्यत्र- वाच० ।

ईसा-ईर्ष्या-स्त्री० परगुणासहने, उत्त० ३४ अ० ।

ईर्ष्या०स्त्री ईर्ष्य भावे स्त्रीत्वात् टाप् । अक्षमायामपरवृद्ध्यसहिष्णुतायाम्, । वाच० । प्रतिपक्षाभ्युदयोपलम्भजनितो मत्सरविशेष ईर्ष्येति । आव०४ अ० । सम० । आ० म० द्वि० । पैशून्यं साहसं द्रोहमीर्ष्या सूयाऽथ दूषणम् । वाग्दण्डजश्च पारुष्यं क्रोधजो ऽपि गणोऽष्टकः । मनुः । एतेषाञ्च । क्रोधप्रवर्तकत्वात् क्रोधजत्वम्- । अत एव । "क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः-पा० द्रुहादयो ऽपि-कोपप्रभावा एव गृह्यन्तेऽतो विशेषणं सामान्येन यं प्रति कोप इति सि० कौ० । धरणेन्द्रभवनपतीनामग्रमहिषीणां प्रथमपर्षदि- स्था० ३ ठा० ।

ईषा स्त्री० ईश्-क-शकटस्य दीर्घकाष्ठे, हलयुगयोर्मध्यस्थकाष्ठे, लाङ्गलदण्डे च । वाच० ।

ईसाण-ईशान- पुं० सकलविमानप्रधानेशानावतंसकविमानविशेषे, अनु० । सकलविमानप्रधानेशानावतंसकविमानविशेषोपलक्षिते स्वनामख्याते ऊर्ध्वलोकविशेषे,- अनु० । कल्पभेदे,-स्था०१० ठा० । विशे० । आ० चू० । देवलोकभेदे, । तल्लोकवासिनि कल्पोपपन्नके वैमानिकदेवभेदे, प्रव० द्वा० । विशे० ईशानकल्पस्थे ईशानदेवेन्द्रे च । स्था० १० ठा० निशे० । सम० । ईशानस्थानशब्दे वक्तव्यता- (ईशानेन्द्रवक्तव्यता ठाणशब्दे ईसाणिंदशब्दे ऽपि-) । प्रभौ, । " उतामृतत्वस्येशानः " अमृतत्वस्यामरणभावस्य मोक्षस्येशानः प्रभुरिति । विशे० । आ० म० द्वि० । ईश-ताच्छील्ये चानश्-ऐश्वर्यशीले,- रुद्रमूर्तिभेदे,- पुं० । "अहोरात्रभवेषु त्रिंशन्मुहूर्तेषु स्वनामख्याते एकादशे मुहूर्ते,-जं०७ वक्ष० । दश० प० । कल्प० । ज्यो० । समवायांगे तु षोडशो मुहूर्त इति । सम० ३ स० ।

ईसाणकप्प-ईशानकल्प-पुं० मेरोरुत्तरवर्त्तिनि परिपूर्णचन्द्रमण्डलसंस्थानसंस्थिते कल्पविशेषे, राज० । तद्वक्तव्यता ठिइशब्दे-)

ईसाणवडिंसय-ईशानावतंसक- पुं० ईशानकल्पस्थसकलविमानप्रधाने स्वनामख्याते विमाने,-अनु० । तथाच-प्रज्ञापनायाम्पञ्चविमानावतंसकान्प्रतिपाद्योक्तम् "मज्झइत्थे ईसाण वडिंसए" मध्ये ईशानावतंसक इति-प्रज्ञा० २ पद० ॥

ईसाणिंद-ईशानेन्द्र-पुं० । ईशानकल्पस्थवैमानिकदेवानामिन्द्रे,

तद्वर्णको यथा-

तेणं कालेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे देवराया सूलपाणी वसहवाहणे उत्तरड्ढलोगाहिवई अट्ठावीसविमाणवाससयसहस्साहिवई अरयंबर वत्थधरे आलइयमालमउडे नवहेमचारुचित्तचलचंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगंडे जाव दसदिसाओ उज्जोवेमाणे उज्जोवेमाणे ईसाणकप्पे ईसाणवडिंसए विमाणे जहेव रायप्पसेणइज्जे जाव दिव्वं देविड्ढि ॥

(जहेव रायप्पसेणइज्जेत्ति) यथैव राजप्रश्नीयाख्ये अध्ययने सूरिकाभदेवस्य वक्तव्यता तथैवचेहेशानेन्द्रस्य किमन्तेत्याह (जावदिव्वे देवड्ढिमिति)सा चेयमर्थसंक्षेपतः सभायां सुधर्मायामीशाने सिंहासने अशीत्या सामानिकसहस्त्रैश्चतुर्भिर्लोकपालैरष्टाभिः सपरिवाराभिरग्रमहिषीभिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिश्चतसृभिश्चाशीतिभिरात्मरक्षकदेवसहस्राणामन्यैश्च बहुभिर्देवैर्देवीभिश्च परिवृतो महता नृत्तनाट्यादिरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति स्म ।

जाव जामेव दिसिं पाउब्भूए तामेव दिसिं पडिगए भंते! त्ति भगवं ! गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ त्ता एवं वयासी अहो णं भंते ! ईसाणे देविंदे देवराया महिड्ढिए ईसाणस्स णं भंते ! सा दिव्वा देविड्ढी कहिं गते कहिं अणुपविट्ठे ? गोयमा ! सरीरं गए से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सरीरं गए ? गोयमा ! से जहा नामए कूडागार सालासिया दुहओलित्ता गुत्तागुत्त दुवारा णिवाया णिवायगंभीरा तीसेणं कूडागारं जाव कूडागारसालादिट्ठंतो भाणियव्वा ईसाणेणं भंते ! देविंदे देवरन्नो सा दिव्वा देविड्ढी दिव्वा देवजुत्ती दिव्वे देवाणुभावे किण्णालद्धे किण्णापत्ते किण्णा अभीसमण्णागए

केवा एस आसी पुव्व भवे किन्नामए वा किंगोत्तेवा कयरंसि गामंसि वा नयरंसि वा जाव सन्निवेसंसि वा किं वा दच्चा किं वा भोच्चा किं वा किच्चा किं वा समयारित्ता कस्स वा तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आयरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म जण्णं ईसाणेणं देविंदेणं देवरण्णा सा दिव्वा देविड्ढी जाव अभिसमण्णागया एवं खलु गोयमा ! ।

इतश्च जम्बूद्वीपमवधिनाऽऽलोकयन् भगवन्तं महावीरं राजगृहे ददर्श दृष्ट्वा च ससम्भ्रममासनादुत्तस्थौ उत्थाय च सप्ताष्टानि पदानि तीर्थकराभिमुखमाजगाम। ततो ललाटतटघटितकरकुड्मलो ववन्दे वन्दित्वा चाभियोगिकदेवान् शब्दयाञ्चकार। एवं च तानवादीत् गच्छत भो राजगृहं नगरं महावीरं भगवन्तं वन्दध्वं योजनपरिमण्डलञ्च क्षेत्रं शोधयत कृत्वा चैवं मम निवेदयत। ते पि तथैव चक्रुः। ततोसौ पदात्यनीकाधिपतिं देवमेवमवादीत् भो २ देवानुप्रिय ! ईशानावतंसके विमाने घण्टामास्फालयन् घोषणां कुरु यदुत गच्छति भो ईशानेन्द्रो महावीरस्य वन्दनाय ततो यूयं शीघ्रं महर्द्ध्या तस्यान्तिकमागच्छत। कृतायां च तेन तस्यां बहवो देवाः कुतूहलादिभिस्तत्समीपमुपागतास्तैश्च परिवृतोसौ योजनलक्षप्रमाणयानविमानारूढो ऽनेकदेवगणपरिवृतो नन्दीश्वरद्वीपे कृतविमानसंक्षेपो राजगृहनगरमाजगाम। ततो भगवन्तं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य चतुर्भिरङ्गुलैर्भुवमप्राप्तं विमानं विमुच्य भगवत्समीपमागत्य भगवन्तं वन्दित्वा पर्युपास्ते स्म। ततो धर्मं श्रुत्वैवमवादीत्। भदन्त ! यूयं सर्वं जानीथ पश्यथ केवलं गौतमादीनां महर्षीणां दिव्यं नाट्यविधिमुपदर्शयितुमिच्छामीत्यभिधाय दिव्यं मण्डपं विकुर्वितवान्। तन्मध्ये मणिपीठिकां तत्र च सिंहासनं ततश्च भगवन्तं प्रणम्य तत्रोपविवेश। ततश्च तस्य दक्षिणाद्भुजादष्टोत्तरं शतं देवकुमाराणां वामाच्च देवकुमारीणां निर्गच्छतिस्म। ततश्च विविधातोद्यरवगीतध्वनिरञ्जितजनमानसं द्वात्रिंशद्विधं नाट्यविधिमुपदर्शयामासेति (तएणं से ईसाणे देविंदे २ तं दिव्वं देवड्ढी) यावत्करणादिदमपरं वाच्यं यदुत " दिव्वं देवज्जुइं दिव्वं देवाणुभावं पडिसाहरइ पडिसाहरइत्ता खणेण जाए एगभूए तएणं ईसाणो ३ समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता नियगपरियालसंपरिवुडेत्ति " (परियालत्ति) परिवारः। (कूडागार सालादिट्ठंतोत्ति) कूटाकारेण शिखराकृत्योपलक्षिता शाला या सा तया तया दृष्टान्तो यः स तथा। सचैवं भगवन्तं गौतम एवमवादीत् ईशानेन्द्रस्य सा दिव्या देवर्द्धिः क्व गता। गौतम ! शरीरकमनुप्रविष्टा। अथ केनार्थेनैवमुच्यते ? गौतम ! यथा नाम कूटाकारशाला स्यात् तस्याश्चादूरे महान् जनसमूहस्तिष्ठति स च महाभ्रादिकमागच्छन्तं पश्यति दृष्ट्वा च तां कूटाकारशालामनुप्रविशति एवमीशानेन्द्रस्य सा दिव्या देवर्द्धिः शरीरकमनुप्रविष्टेति। भ० ३ श० १ उ०। (शक्रेशानयोर्विवादः विवायशब्दे) शक्रस्येशानसमीपे प्रादुर्भावः पाउब्भाव शब्दे) (ईशानेन्द्रस्य पूर्वभवकथा नामलि शब्दे वक्ष्यामि यावत्तस्य तत्र स्थितिः)

ईसालु-ईर्ष्यालु-त्रि० ईर्ष्यां लाति-ला-वा-डु-ईर्ष्यायुक्ते, वाच०। ईर्ष्यालवो हि अन्तरुपतापपरा एव भवन्ति निष्कारणमेवेति। यतः "यद्यपि का नो हानिः परकीयां चरति रासभो द्राक्षाम्। असमञ्जसं तु दृष्ट्वा तथापि परिखिद्यते चेतः" इति। षण्ढ०। नपुंसकभेदे। स च यस्य प्रतिसेव्यमानां वनितां विलोक्य प्रकाममीर्ष्याऽभिलाषो जायते स ईर्ष्यालुरिति। ग० १ अधि०। ध०। प्रव०। ईर्ष्यालुर्नाम यस्य प्रतिसेव्यमानं दृष्ट्वा ईर्ष्या मैथुनाभिलाष उत्पद्यते सोऽपि निरुद्धवेदः कालान्तरेण त्रैराशिको भवतीति-वृ० ४ उ०।

ईसालु-ईर्ष्यावत्-त्रि० " आल्विल्लोल्लालवन्तमन्तेन्तेरमणामतोः" ८। २। २ ५९। इति प्राकृतसूत्रेण मतोः स्थाने आलुरादेशः। ईर्ष्यायुते,- प्रा०।

ईसि-(ईसिं) (ईसी) ईषत् अव्य०-ईष अति-इः स्वप्नादौ ८। २। इति प्राकृतसूत्रेणेत्वम्। वा स्वरेमश्च-८। १। २४। इतिप्राकृतसूत्रेण बाहुलकाभ्रिकारान्मकारादन्यस्यापि व्यञ्जनस्य मकारः " अन्त्यव्यञ्जनस्य" ८। २। ११ इति प्राकृतसूत्रेण वा लुक्-प्रा०। अल्पे,-सम० ३४ स०। स्तोके,-प्रज्ञा० ३६ पद०। अल्पभावे, नि० चू० १ उ०। मनागित्यर्थे,-प्रज्ञा० १७ पद जी०। औप०। आ० म० प्र०। जं० "ईसिं असोगवरपायवे" ईषत् मनागिति- राज०। " ईसिं पाडेई" मनागनगारं भूम्यां पातयति- इति - भ०१६ श० ३ उ०। " ईसिं खंध समल्लीणे"। इह स्कन्धस्तरुमित्युच्यते तस्याशोकवरपादपस्य ईषन्मनाक् सम्यग्लीनस्तदासन्न इत्यर्थः। राज०। किञ्चिदर्थे च-सूक्ष्मार्थे च। ईषत्प्राग्भाराख्ये लोकाग्रस्थे पृथिवीविशेषे च-स्था०८ ठा०। औप० (तद्वक्तव्यता ईसिपब्भारा शब्दे)

ईसिअं-देशी० शबराशिरः पत्रपुटे वशायिते च। दे०ना०।

ईसिं-(ईसिं) (ईसी) उट्ठावलंबि (न)-ईषदोष्ठावलम्बिन्-त्रि० ईषत् मनाक् ततः परमास्वादतया झटित्येवाग्रतो गच्छति ओष्ठे अवलम्बते लगतीत्येवं शील ईषदोष्ठावलम्बी। मनागोष्ठावलम्बिनि। "ईसिं उट्ठावलम्बिणी"— प्रज्ञा० १७ पद०।

ईसि-(ईसिं) (ईसी) तंबच्छिकरणी-ईषत्ताम्राक्षिकरणी-स्त्री० ईषन्मनाक् ताम्रे अक्षिणी क्रियेते अनया इति ईषत्ताम्राक्षिकरणी। मदिरायाम्-मद्यस्य प्रायः सर्वस्यापि तया स्वभावत्वादिति- प्रज्ञा० १७ पद०।

ईसि (ईसिं-ईसी) तुंग-ईषत्तुङ्ग- त्रि० मनागुच्चे, जं०६वक्ष०

ईसिदंत-ईषद्दन्त- पुं० मनाग्दन्ते, औप०।

ईषदा॰ - त्रि० मनागाहितशिरस्ये गजादौ,-जं० ३ वक्ष०।

ईसि (ईसिं-ईसी) पण्णवणिज्ज-ईषत्प्रज्ञापनीय- त्रि०। मनाक्प्रज्ञापयितुं शक्ये,-पंचा० १२ विव०।

ईसि (ईसिं-ईसी) पब्भार- ईषत्प्राग्भार- त्रि० ईषत्कुब्जे पंचा० १८ विव०।

ईसि (ईसिं,-ईसी) पब्भारगय-ईषत्प्राग्भारगत-त्रि० ईषदवनते, अंत ८ अ०। ईषत्कुब्जे, नद्यादिष्वुस्तटीस्थिते च। (ईसीपब्भारगओ) ईषत्प्राग्भारगत ईषत्कुब्जो नद्यादिष्वुस्तटीस्थितो वासौ स्यादिति। पंचा० १८ विव०।

ईसि (ईसिं-ईसी) पब्भारा-ईषत्प्राग्भारा- स्त्री०ईषदल्पा रत्नप्रभादिपृथिव्या इव महान् प्राग्भारो महत्त्वं यस्याः सा ईषत्प्राग्भारा। औप०। ईषदल्पो रत्नप्रभाद्यपेक्षया प्राग्भार उच्छ्रयादिलक्षणो यस्याः सा ईषत्प्राग्भारा। ऊर्ध्वलोकाग्रस्थे सिद्धानां निवासभूते पृथ्वीभेदे,-(ईसिपब्भारापुढवी) ईषत्प्राग्भारा ऊर्ध्वलोके भवतीति। स्था० ४ ठा०। (ईसीप॰

ब्भाराणामा य) (इसित्ति) अल्पभावे ग्र इति प्रायो वृत्त्या भार इति भारक्कंतस्स पुरिसस्स पायं पायसो ईसणयं भवति जाए वट्टित्ता सा पुढवी ईसीपब्भारा णाम इति एतमभिहणंतस्स सायदव्वट्ठसिद्धविमाणाओ उवरिं वा रसहिं जोयणेहिं भवति तेण सा ऊर्ध्वलोगग्रन्था भवतीति। नि० चू० १ उ०।

अस्या अयं स्वरूपो औपपातिके यथा।

बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उर्ध्वं चंदम्मि सूरियग्गहगणणक्खत्ततारारूवाणं बहुइं जोयणसहस्साइं बहुइं जोयणसयसहस्साइं बहुइं जोयणकोडीओ बहुजोयणकोडाकोडीओ उद्धंतरं उप्पइत्ता सोहम्मीसाणं कुमारमाहिंदबंभलंतगमहासुक्कसहस्सारआणतपाणतआरणच्चु– यातिन्निय अट्ठारं गेविज्जविमाणवासते विती वइत्ताविजयवेजयंतजयंतअपराजियसव्वट्ठसिद्धस्स य हाविंसाणस्स सव्वउपरिल्लातो थूभियग्गतो दुवालसजोयणाइं अवाहाए एत्थ णं इसीपब्भारा णाम पुढवी पण्णत्ते पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं एगा जोयणकोडी बयालीसं सयसहस्साइं तीसं च सहस्साइं दोण्णि य अउणापण्णे जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिरएणं इसियपब्भाराएणं पुढवीए बहुमज्झदेसभाए अट्ठजोयणक्खेत्ते अट्ठजोयणाई बाहुल्लेणं तयाणंतरं च णं माताए २ परिहायमाणी २ सव्वेसु चरिमपेरंतेसु मच्छियपत्तातो तणुयतरा अंगुलस्स असंखेज्जइभागबाहुल्लेणं पण्णत्ता।

(बहुसमेत्यादि) बहुसत्वेन रमणीयो यः स तथा स्यात् (अवाहेत्ति) अबाधयान्तरेण। औप०। ईषत्प्राग्भारायाः पृथिव्या बहुमध्यदेशभागे अष्टयोजनिकमायाम-विष्कम्भाभ्यामष्टयोजनप्रमाणं क्षेत्रं चाष्टौ योजनानि बाहुल्येन चोच्चत्वेनोच्चैस्त्वेनेति भावः प्रज्ञप्ता तदनन्तरं सर्वासुदिक्षु विदिक्षु च मात्रया स्तोकया २ प्रदेशप्रहाण्या परिहीयमाना सर्वेषु चरमान्तेषु मक्षिकापत्रतोऽप्यतितन्वी अङ्गुलासंख्येयभागं बाहुल्येन प्रज्ञप्ता स्यापन्ना। प्रज्ञा० २ पद।

ईसीपब्भाराए, माथाए जोयणस्स लोगंतो।
बारसहिं जोयणेहिं, सिद्धीसव्वट्ठासिद्धातो॥

ईषत्प्राग्भारा सिद्धभूमिस्तस्या सीताया इति द्वितीयं नाम ऊर्ध्वं योजने इति कान्ते लोकान्तः सापि च ईषत्प्राग्भाराख्या सिद्धिः सर्वार्थसिद्धा द्वारविमानादूर्ध्वं द्वादशभिर्योजनैर्भवति। अन्ये तु व्याचक्षते सर्वार्थसिद्धाद्विमानाद् द्वादशभिर्योजनैर्लोकान्तक्षेत्रलक्षणेपि तत्त्वं पुनः केवलिनो विदन्ति तस्मिन् लोकान्ते ईषत्प्राग्भारोपलक्षिते मनुष्यक्षेत्रपरिमाणे सिद्धाः प्रतिस्थिताः। उक्तञ्च 'अत्थीसीपब्भारोवलक्खियं मणुयलोय परिमाणं। लोगग्गनभोभागो सिद्धक्खेत्तं जिणक्खाय, सम्प्रति परिधिप्रतिपादनेस्या एतोपायनः प्रमाणमभिधित्सुराह।

एगा जोयणकोडी, बायालीसं च सहस्साइं।
तीसं चेव सहस्सा, दो चेव सया अउणवन्ना॥

इह ईषत्प्राग्भारो य आयामविष्कम्भाभ्यां पञ्चचत्वारिंशद्योजनलक्षाणि प्रमाणम्। अंतो विक्खंभवग्गह, गुणकरणी वट्टस्स परिरओ होइ। इति परिधिगणितेन परिधिपरिमाणमेका योजनानां कोटी द्वाचत्वारिंशल्लक्षाणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे शते एकोनपञ्चाशदधिके ६४२३०२४७ शेषं त्वधिकमल्पत्वान्न विवक्षितं प्रज्ञापनातो वाऽवसेयमिति।

सम्प्रति तस्या एव बाहुल्यं प्रतिपादयति।

बहु मज्झ देसभागे, अट्ठेव य जोयणाणि बाहुल्लं।
चरिमंते सुय तणुई, अंगुल संखेज्जई भागं॥

मध्यदेशभाग एव बहुमध्यदेशभागो बहुशब्दस्य स्तोकपरिहारार्थमात्रत्वात्। स च बहुमध्यदेशभाग आयामविष्कम्भाभ्यामष्टयोजनप्रमाणस्तत्र बाहुल्यमुच्चैस्त्वमष्टैवायोजनानि ततो यथोक्तप्रमाणात् बहुमध्यदेशभागात् चरमेषु सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च योजनं गत्वा अङ्गुलपृथक्त्वं तयाङ्गुलप्रमाणं (परिहाइत्ति) परिहीयते एवमनेन प्रकारेण हानिभावे सति तस्यास्तावत्प्रमाणमहत्याः पृथिव्याः। अपि शब्दो भिन्नक्रमो मक्षिकापत्रादपि तनुतराः किमुक्तं भवति। घृतपूर्णतयाविभ्रकरोटिकाकारेति भावस्यापना। आ० म० द्वि०।

अस्याः स्वरूपमौपपातिके यथा—

ईसीपब्भाराणं पुढवीसिया संखतलविमल सोल्लियमुणालदगरयतुसार गोक्खीरहारवण्णा उत्ताणयछत्तसंठाणसंठिया सव्वज्जुण सुवण्णमई अच्छासण्हालण्हा घट्टामट्ठा णीरया णिम्मला णिप्पंका णिक्कंकडच्छायासमरीचियासुप्पभा पासादिया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा इसीपब्भारा। औप०।

सा च ईषत्प्राग्भारा पृथिवी श्वेता श्वेतत्वमेवोपमया प्रकटयति (संखदलविमलेत्यादि) शङ्खदलस्य शङ्खदलचूर्णस्य विमलो निर्मलः स्वस्तिकः शङ्खदलविमलस्वस्तिकः स च मृणालं चन्द्रकरजश्च तुषारं च हिमं च गोक्षीरं च हारश्च तेषामिव वर्णो यस्याः सा। तथा उत्तानकमुत्तानीकृतं यच्छत्रं तस्य यत्संस्थानं येन संस्थिता उत्तानच्छत्रसंस्थानसंस्थितत्वं च प्रागुपदर्शितस्थापनातो भावनीयम्। (सव्वज्जुणसुवण्णमयी) सर्वात्मना श्वेतसुवर्णमयी। प्रज्ञा० २ पद। आ० म० द्वि०।

सव्वट्ठविमाणाउ, सव्वु परिमाउथूभिय।
बारसहिं जोयणेहिं, ईसिपब्भार पुढवीउ॥ १६॥
निम्मलदगरयवन्ना, तुसार गोक्खीरहारसरिवंना।
उत्ताणगछत्त संठाणा, भणिया जिणवरिंदेहिं॥१७॥
ईसी पब्भाराए, माथाए जोयणम्मि लोगंते।
बारसहिं जोयणेहिं, सिद्धा सव्वट्ठसिद्धाओ॥१८॥
पणयालीसं आयाम, वित्थडा होइ सत्तसहस्साइं।
तं पि तिगुणं विसेसं, परिरओ होइ बोधव्वो॥१९॥
एगा जोयणकोडी, बायालीसं च सयसहस्साइं।
तीसं च सहस्साइं, दो य सया अउणवीसाउ॥२०॥
खेत्तसमयविधिना अ–ट्ठेवजोयणाइं बाहल्लं।
परिहाइयचरिमंते, मच्छियपत्ता तणुयरा॥२१॥
गंतूण जोयणं जोय, णंतु परिहाइ अंगुलपहुत्तं।
संखतलसंनिगासा, पेरंता होंति पत्तणुसा॥२२॥

अकण्णं सुनगमया, नामेण सुदंसणा पन्नासा य ।
संखतल संनिगासा,वत्तागारा य सा पुढवी॥ १ ॥ ती०द०प.
उत्तराध्ययनेऽपि यत्संस्थाना यत्प्रमाणा यद्वर्णा च तदभि-
धानिथाह ।

बारसहिं जोयणेहिं, सव्वट्ठस्सुवरिं नवे ।
ईसीपब्भारनामा, पुढवी छत्तसंठिया ॥

द्वादशभिर्योजनैः प्रकृत्यादित्वात्तृतीया सर्वार्थस्य सर्व्वार्थ-
नाम्नो विमानस्योपर्यूर्ध्वं नवेत्तस्मादीषत्प्राग्भारेतिनाम य-
स्याः सा ईषत्प्राग्भारनामा । अनो बहुव्रीहेरिति निषेधः । आन्तत्वे
पि ङीप् न भवति । ईषदादिनामोपलक्षणं चैतदनेकनामयाभि-
धेयत्वात्तस्या उक्तंहि "ईसीती वा ईसीपब्भारा वा तणुतणु-
त्तीति वा सिद्धीति वा सिद्धालएति वा मुत्तीइ वा मुत्तालएइ
वा लोयग्गेइ वा लोयग्गथूभइ वा लोयग्गपडिबुज्झणाइ वा
सव्वपाणभूयजीवसत्तसुहावहाइवेत्यादि " पृथिवी भूमिः
छत्रमातपत्रं तत्संस्थितमिव संस्थितं संस्थानमस्या इति
छत्रसंस्थिता । इह च विशेषानभिधानेपि उत्तानमेव छत्रं
गृह्यते यत आह । भगवान् भद्रबाहुः । उत्ताणयछत्तय
संठियाओ भणिया जिणवरेहिंति,–

पणयालीस सय सहस्सा, जोयणाणं तु आयया ।
तावइयं चिय विच्छिन्ना, तिगुणा तस्सेव साहिय परिरया ॥
अट्ठजोयण बाहल्ला, सामज्झम्मि आहिया ।
परिहायमाणपरं, तामच्छीय पत्ताओ तणुयरी ॥

पञ्चचत्वारिंशत्सहस्राणि योजनानां तु पूरणे आयतता
दीर्घता (तावइयं चेवत्ति) तावतश्चैव प्रमाणात्सहस्रा
द्विस्तरतोपि च पञ्चचत्वारिंशच्छतसहस्रप्रमाणेति भावस्त्रि-
गुणाः (तस्सेवत्ति) प्राग्वत् । तस्माडुक्तरूपादयो याः परि-
धयः परिधिरिह च त्रिगुण इत्यभिधानेऽपि विशेषाधिकं द्र-
ष्टव्यं " सव्वंवट्टंति गुणं सविसेसमिति " वचनादन्ययाहि
पञ्चत्रिंशल्लक्षाधिकयोजनकोटिरेवैतत् परिमाणं स्यात्तथा च
सूत्रान्तरविरोधो यत्सूत्रोक्तं "एगा जोयणकोडी बायालीसं भवे
शय सहस्सा । तीसं चेव सहस्सा दो चेव सया अउणव-
न्नत्ति" । पठन्ति च "तिओणसाहियपरिरयत्ति" अष्टौ अष्टसं-
ख्यानि योजनानि बाहल्यं स्थौल्यमस्या इत्यष्टयोजनत्वाद्बाहु-
ल्या (से) तस्येषत्प्राग्भारा किं सर्वत्राप्येवमाह । आदि-
मध्ये मध्यप्रदेशा व्याख्याता किमित्येवमत आह । परिसमन्ता-
द्धीयमाना (परिहियमाती चरिमंतंत्ति) चरिमान्तेषु सकल-
दिग्भागवर्तिषु पर्यन्तप्रदेशेषु मक्षिकायाः पत्रं पक्षो मक्षिका-
पत्रमपिशब्दस्य गम्यमानत्वात् तस्मादपि तनुतरी अति-
परिकृशेति यावत् । हानिश्चात्र विशेषानभिधानेपि प्रतियोजन-
मङ्गुलपृथुत्वं द्रष्टव्या तथाचान्यत्रावाचि " गंतूण जोयणं तु
परिहाइ अंगुलपुहत्तत्ति" अत्र केचित्पठन्ति ॥

अज्जुण सुवण्णगमई, मा पुढवी निम्मला सभावेण ।
उत्ताणगछत्तगसं–ठिया य भणिया जिणवरेहिं ॥
संखककुंदसंकासा पंडरा निमला सुभा ॥

तत्र च अर्जुनं शुक्लं तच्च तत्सुवर्णकं तेन निर्वृताऽर्जुनसुवर्ण
कमयी सतीषत् प्राग्भारा (निम्मला) स्वच्छा । किमुपाधिवशात
इत्याह । स्वभावेन स्वरूपेण उत्तानकमूर्ध्वमुखं यच्छत्रमेव
छत्रकं तत्संस्थिताच भणितोक्ता जिनवरैः प्राक् सामान्यतः
छत्रसंस्थितेव भणितोक्ता जिनवरैः । प्रागित्युक्तमिह तत्ता-
नत्वं तद्विशेष उच्यत इति न पौनरुक्त्यम् । संखाकङ्कुंदानि
प्रतीतानि तत्संकाशा वर्णतस्तत्सदृशी अत एव (पंडुरत्ति)
पाण्डुरा श्वेता निर्मला निष्कलङ्का शुभा अत्यन्तकल्याणवहा
सुखावहा सुखहेतुत्वेन इति सार्द्धसूत्रत्रयार्थः । उत्त० ३६
अ० । ईषत्प्राग्भाराया अष्टौ नामधेयानि यथा ।

इसिप्पब्भाराएणं पुढवीए अट्ठनामधेज्जा पण्णत्ता तं
जहा ईसीइ वा ईसिप्पब्भाराइ वा तणुइ वा तणुतणुइ वा
सिद्धिइ वा सिद्धालएइ वा मुत्तीइ वा मुत्तालएइ वा
स्था० ८ ठा० ।

प्रज्ञापनायां द्वादश नामधेयानि यथा—

ईसीपब्भाराएणं पुढवीए दुवालस नामधेज्जा पण्णत्ता
तंजहा-ईसीति वा, ईसीपब्भाराइ वा, तणुत्ति वा, तणु-
तणुयरीति वा, सिद्धित्ति वा, सिद्धालएत्ति वा, मुत्ति-
इ वा, मुत्तालएइ वा, लोयग्गेति वा लोयग्गथुभियाति वा,
लोयपडिबुज्झणाइ वा सव्वपाणभूयजीवसत्तसुहावहाइ
वा । प्रज्ञा० २ पद ।

ईसीइवत्ति–पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् (तणुत्तिवा)
तन्वी वा शेषपृथिव्यपेक्षयाऽतितनुत्वात् । तनुभ्योऽपि जगत्प्र-
सिद्धेभ्यस्तन्वी मक्षिकापत्रतोऽपि पर्यन्तप्रदेशेऽतितनुत्वात्तनु-
तन्वी । सिद्धिरिति वा-सिद्धिक्षेत्रस्य प्रत्यासन्नत्वात् । सिद्धि
क्षेत्रस्य प्रत्यासन्नतयोपचारात्सिद्धा नामालयः सिद्धालयः एवं
मुक्तिरिति वा मुक्त्यालय इतिवेत्यपि परिभावनीयम् । तथा
लोकाग्रे वर्त्तमानत्वाल्लोकाग्रमिति लोकाग्रस्य स्तूपिकेव लोका-
ग्रस्तूपिका तथा लोकाग्रेण प्रत्यूह्यते इति लोकाग्रप्रतिवाहिनी
(लोयग्गपडिबुज्झत्ति) लोकाग्रमिति प्रतिबुध्यते अवसीयते
या लोकाग्रं वा प्रतिबुध्यते यया सा तथेति (सव्वपाणेत्ति)
प्राणा द्वित्रिचतुरिन्द्रिया इति भूतास्तरवो जीवाः पञ्चेन्द्रियाः
शेषाः प्राणिनः सत्त्वा उक्तञ्च-"प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता भूता-
श्च तरवः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेया शेषा सत्त्वा उदी-
रिताः " सर्वेषां प्राणभूतजीवसत्त्वानां सुखावहा उपद्रवका-
रित्वाभावात्सर्वप्राण भूतजीवसत्त्वसुखावहाः । प्रज्ञा० २
पद ॥ एतेषाञ्च पृथिव्यादितया तत्रोत्पन्नानां सा सुखावहा
शीतादिदुःखहेतूनामभावादिति । औप० । ईषदिति वा नाम-
रत्नप्रभाद्यपेक्षया ह्रस्वत्वात्तस्य एवं प्राग्भारस्यह्रस्वत्वात्तस्या
ईषत्प्राग्भारेति वा अत एव तनुरिति वा तन्वीत्यर्थः । अतितनु
त्वात्तनुतनुरिति वा । सिद्ध्यन्ति तस्यामिति सिद्धिरिति वा ।
सिद्धानामाश्रयत्वात्सिद्धालय इति वा । मुच्यन्ते सकलकर्म-
भिस्तस्यामिति मुक्तिरिति वा मुक्तानामाश्रयत्वान्मुक्तालय
इति वेति । स्था० ८ ठा० । ईसीति वा ईषदल्पा पृथिव्यन्तरा-
पेक्षया इति-शब्द उपदर्शने वा शब्दो विकल्पने । औप० ।

ईसि (ईसिं) (ईसी) पुरेवाय–ईषत्पुरोवात– त्रि० मनाक्
सस्नेहवाते,–भ० ५ श० १ उ० ।

ईसि (ईसिं) (ईसी) मत्त–ईषन्मत्त– त्रि० यौवनारम्भ-
वर्तित्वान्मनाग्मत्ते गजादौ, जं० ३ वक्ष० । औप० ।

ईसि (ईसिं) (इसी)रहस्स–ईषद्ध्रस्व– त्रि० ईषत्स्पृष्टे ह्रस्वे-
"ईसिं रहस्स पंचक्खर उच्चारणद्धाए" (ईसिंति) ईषत्स्पृष्टानि

ह्रस्वानि च यानि पञ्चाक्षराणि तेषां यदुच्चारणं तस्य योऽद्धा कालस्तस्य तयेति । औप० ।

ईसि (ईसिं) (ईसी) विच्छेयकडुआ–ईषद्विच्छेदकटुका–स्त्री० ईषद् मनाक् व्यवच्छेदे सति तत ऊर्ध्वं कटुका एलादिद्रव्यसम्पर्कत उपलक्ष्यमाणत्यक्तवीर्य्येति । मनाग्व्यवच्छेदे सति उपलक्ष्यमाणत्यक्तवीर्य्यायाम्मदिरायाम्, । प्रज्ञा० १७ पद ।

ईसिं (ईसि) (ईसी) सिलिंद (ध) पुप्फप्पगास–ईषच्छिलीन्ध्र (सिलीन्ध्र) पुष्पप्रकाश–त्रि० ईषन्मनाक् शिलीन्ध्रपुष्पप्रकाशानि शिलीन्ध्रपुष्पसदृशवर्णानि- ईषच्छिलीन्ध्रपुष्पसदृशवर्णे, जी० ३ प्रति । ईषच्छ्वेते " ईसिं सिलिंधपुप्फप्पगासा- इति मनाक् सिलीन्ध्रकुसुमप्रभानि ईषत्सितानि इत्यर्थः । सिलीन्ध्रं भूमिस्फोटकं छत्रकम्– । औप० ।

ईसित्त–ईशित्व– न० अष्टसिद्ध्यन्तर्गते सिद्धिविशेषे, ईशित्वञ्च वशित्वञ्च तथा कामावसायिता– सूत्र० २ श्रु० १ उ० ।

ईहण–ईक्षण–न० ईक्ष भावे ल्युट् दर्शने, करणे ल्युट् २ नेत्र, तत्र दर्शने० । वाच० ।

ईहाणिय–ईक्षणिक–त्रि० ईक्षणं हस्तरेखादीक्षणेन शुभाशुभ दर्शनं शिल्पमस्य ठन् शुभाशुभफलकथनेनोपजीविनि सामुद्रिके, स्त्रियां टाप् मङ्गला देशवृत्ताश्च भद्राश्चेक्षणिकैः सह । मनु० । वाच० ।

ईहा–ईहा–स्त्री० ईह-अ-चेष्टायाम, उद्यमे, वाञ्छायाञ्च । वाच० । वितर्के–सम० । ईहचेष्टायाम् ईहनमीहा (आभिनिबोधिकज्ञान) मतिज्ञानविशेषे, विशे० । आ० चू० । आ० म० प्र० । ओघ० । प्रव० । प्रज्ञा० । सा च सतामन्वयिनां व्यतिरेकिणां चार्थानां पर्य्यालोचना । विशे० । तथाच भाष्यम् । " ईहासेसासव्वं" शेषाभिधानानि त्वीहा विमर्षणमार्गणगवेषणा संज्ञालक्षणानि सर्वाण्यपि ईहान्तर्भावीनि द्रष्टव्यानीति । विशे० । प्रज्ञा० । वियालणंति वा मग्गणंति वा ईहणंति वा एगट्ठंति । आ० चू० १ अ० । अन्वयव्यतिरेकधर्मपर्य्यालोचनरूपा ईहेति विशे० । ईहा दीर्घपर्य्यालोचनमिति । नं० । " तहवियारणे- ईहा" तथेत्यानन्तर्य्ये विचारणं पर्यालोचनमर्थानामिति वर्तते, ईहनमीहा तां ब्रुवत इति योगः । आ० म० प्र० । नं० । ईहा स्थाणुरयं पुरुषो वेत्येवं सदर्थालोचनाभिमुखा मतिश्चेष्टेति ज्ञा० ३ अ० । दश० । नं० । "थाणुमनुसाणुगया, जह ईहा- देवदत्तस्स"ईहा सदर्थपर्य्यालोचनात्मिका स्थाणुमनुष्याऽनुगता किमयं स्थाणुः किं वा पुरुष इत्येवंरूपा यथेहा देवदत्तस्य- जीवतो धर्म इति । ग० २ अ० । पूर्वपरपर्य्यालोचनमीहेति दर्श० । "ईहएवावि" पूर्वापराविरोधनं पर्य्यालोचयति आपिशब्दः पर्य्यालोचनं किंचित्स्वबुद्ध्याप्युत्प्रेक्ष्यत इति सूचनार्थः सं० । आ० म० प्र० । सदर्थाभिमुखो वितर्क इति० । ज्ञा० १ अ० । सुरूवस्त्वन्वेषणरूपा चेष्टा ईहेत्युच्यत इति । ओघ० । अवगृहीतविषयाकाङ्क्षणमीहेति । सम्म० । तदर्थगतसद्भूतविशेषालोचनमीहेति । राज० । ईहा किमिदमित्यमुतान्यथेत्येवं सहार्थालोचनाभिमुखा मतिचेष्टा इति । औप० । "ईहायाः स्वरूपं यथा । ईह चेष्टायामीहनमीहा सद्भूतार्थपर्यालोचनरूपा चेष्टा इत्यर्थः किमुक्तं भवति । अवग्रहादुत्तरकालमवायात्पूर्वं सद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखा असद्भूतार्थविशेषपरित्यागाभिमुखाः प्रायोऽत्र मधुरत्वादयः शाङ्खादिशब्दधर्मा दृश्यन्ते न कर्कशनिष्ठुरतादयः शाङ्गादि शब्दधर्मा इत्येवंरूपो मतिविशेष ईहा । आहच भाष्यकृत् "भूयाभूयविशेषा दाणच्चायाभिमुहमीहा" प्रज्ञा० १५ पद । नं० । आ० म० प्र० । अवगृहीतार्थविशेषाकाङ्क्षणमीहेति अवगृहीतोऽवग्रहेण विषयीकृतो योऽर्थोऽवान्तर मनुष्यत्वादिजातिविशेषलक्षणस्तस्य विशेषः । कर्णाटलाटादिभेदस्तस्याकाङ्क्षणं भवितव्यता प्रत्ययरूपतया ग्रहणाभिमुख्यमीहेत्यभिधीयते । रत्ना० १ परि० ।

तथाच—ईहां व्याचिख्यासुराह ।

> इय सामन्नग्गहणा, णंतरमीहा सदत्थमीमंसा ।
> किमिदं सद्दो सद्दो, को होज्जव संखसंगाणं ॥

इति शब्दउपदर्शने इत्येवं प्रागुक्तेन प्रकारेण नैश्चयिकार्थावग्रहे यत्सामान्यग्रहणं रूपाद्यव्यावृत्त्या व्यक्तवस्तुमात्रग्रहणमुक्तं तथा व्यवहारार्थावग्रहेपि यदुत्तरविशेषापेक्षया शब्दादिसामान्यस्य ग्रहणमभिहितं तस्मादनन्तरमीहा प्रवर्तते कथंभूतेयमित्याह सतस्तत्र विद्यमानस्य गृहीतार्थस्य विशेषविमर्शद्वारेण मीमांसा विचारणा केनोल्लेखेनेत्याह । किमिदं वस्तु मया गृहीतं शब्दोऽशब्दो वा रूपरसस्पर्शरूपः इदं च निश्चयार्थावग्रहादनन्तरभाविन्या ईहायाः स्वरूपमुक्तम् । अथ व्यवहारार्थावग्रहानन्तरभाविन्याः स्वरूपमाह । (को होज्जवेत्यादि) वा इत्यथवा व्यवहारावग्रहेण शब्दे गृहीते इत्यमीहा प्रवर्तते शाङ्खशार्ङ्गयोर्मध्ये कोऽयं भवेच्छब्दः शाङ्खः शार्ङ्गो वेति । ननु किं शब्दोऽशब्दोवेत्यादि किं संशयज्ञानमेव कथमीहा भवितुमर्हति सत्यं किन्तु दिग्मात्रमेवेदमिह दर्शितं परमार्थतस्तु व्यतिरेकधर्मनिराकरणपरोऽन्वयधर्मघटनप्रवृत्तश्चापायाभिमुख एव बोध ईहा द्रष्टव्या । तद्यथा ' अरण्यमेतत्सवितास्तमागतो, न चाऽधुना संभवतीह मानवः । प्रायस्तदेतत्खगादिभाजा, भाव्यं रतिप्रियतमारिसमाननाम्नेति ' एतच्च प्रागुक्तमपि मन्दमतिस्मरणार्थं पुनरप्युक्तमिति गाथार्थः । विशे० । प्रव० ।

ईहा पञ्चविधा यथा– ।

> कति विहाणं भंते ! ईहा पण्णत्ता ? गोयमा ! पंचविहा पण्णत्ता तंजहा सोइंदियईहा जाव फासिंदियईहा एवं जाव वेमाणियाणं नवरं जस्स जइ इंदिया ॥

प्रज्ञा० १५ पद । ईहापि मनःसहितेन्द्रियपञ्चकजन्यत्वात् षोढैव– प्रव० २१ द्वा० । तथाचाह ॥

> से किं तं ईहा ईहा छव्विहा पण्णत्ता तंजहा सोइंदिय ईहा चक्खिदियईहा घाणिंदियईहा जिब्भिंदियईहा फासिंदियईहा नो इंदियईहा तीसेणं इमे एगट्ठिया नाणाघोसा नाणावंजणा पंच नामधिज्जा भवंति तंजहा आभोगणया मग्गणया गवेसणया चिंता वीमंसा सेत्तं ईहा ।

अथ केयमीहा । ईहा षड्विधा प्रज्ञप्ता तद्यथा । श्रोत्रेन्द्रियेहा इत्यादि । तत्र श्रोत्रेन्द्रियेणेहा श्रोत्रेन्द्रियेहा । श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहमधिकृत्य या प्रवृत्ता ईहा सा श्रोत्रेन्द्रियेहा इत्यर्थः । एवं शेषा अपि भावनीयाः (तीसेणमित्यादि) सुगमं नवरं सामान्यत एकार्थिकानि विशेषचिन्तायां पुनर्भिन्नार्थानि तत्र (आभोगणयात्ति) आभोग्यतेऽनेनेति आभोगनम् अर्थावग्रहसमयमनन्तरमेव सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमालोचनं तस्य भाव आभोगनता । तथा मार्ग्यते अनेनेति मार्गणं सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव तदूर्ध्वमन्वयव्यतिरेकधर्मान्वेषणं तद्भावो

मार्गणता तथा गवेष्यतेऽनेनेति गवेषणं तत ऊर्ध्वं सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोन्वयधर्माभ्यासालोचनं तद्भावो गवेषणता। ततो मुहुर्मुहुः क्षयोपशमविशेषतः स्वधर्मानुगतसद्भूतार्थविशेषचिन्तनं चिन्ता तत ऊर्ध्वं क्षयोपशमविशेषात्स्पष्टतरं सद्भूतार्थविशेषाभिमुखमेव व्यतिरेकधर्मपरित्यागतोऽन्वयधर्म्मापरित्यागतो ऽन्वयधर्म्मविमर्शनं विमर्शः। सेत्तमीहेति निगमनम्। नं० टी०। अत्र केचिदीहां संशयमात्रं मन्यन्ते-तदयुक्तम्। संशयो हि नामाज्ञानमिति ज्ञानांशरूपा चेहा ततस्सा कथमज्ञानरूपा भवितुमर्हतीति-नं०। उक्तंच। ईहा संसयमेत्तं केइ मत्तयं जओ तमन्नाणं। मइनाणं सो चेहा कहमन्नाणतई जुत्तं"। आ० म०। नन्वीहापि किमयं शाङ्खः किंवा शार्ङ्ग इति एवंरूपतया प्रवर्तते संशयोपि चैवमेव ततः कोऽनयोः प्रतिविशेषः। उच्यते इह यद् ज्ञानं शाङ्खशार्ङ्गादिविशेषाननेकालम्बनेन चासद्भूतं विशेषमपासितुं शक्नोति किन्तु सर्वात्मना संशयानामिव वर्तते कुण्ठीभूतं तिष्ठतीत्यर्थः। सदसद्भूतविशेषापर्युदासपरिकुण्ठितं संशयज्ञानमुच्यते, यत्पुनः सद्भूतार्थविशेषविषये हेतूपपत्तिव्यापारपरतया सद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखमसद्भूतविशेषत्यागाभिमुखं च तदीहा। आहच भाष्यकृत् "जमणेगत्थालंवण-मपज्जुदासपरिकुंठियं चित्तं। सइव सव्वप्पणओ, तं संसयरूवमन्नाणं॥ १॥ जं पुण सयत्थहेऊ, वयत्ति वावारतप्परममोहं। भूयाभूयविसेसा, पादाणाभिमुहमीहा" नं०। बुद्धिभेदे,-अवग्रहे बुद्धिः अपायधारणे मतिरिति-नं०। बुद्धिगुणभेदे, पंचा० ७ विव०। मतिसम्पद्भेदे, स्था० ८ ठा०। सा च तदर्थविशेषालोचनमिति-दशा० ४ अ०। अवगृहीतस्यार्थस्यासद्भूतविशेषपरित्यागेन सद्भूतविशेषादानाभिमुखो बोधविशेष ईहेति-व्य० द्वि० १० उ०॥

ईहामई-ईहामति- स्त्री० ईहैव मतिः। तदर्थविशेषालोचनरूपे मतिभेदे,-"नेयग्गहणमिहेहा" स्था० ५ ठा०-तस्याश्च षड्विधत्वं। तथा-"छव्विहा ईहामई पन्नत्ता तंजहा खिप्पमीहईबज्झमीहइ जाव आसिंदिद्धमीहइ" स्था० ६ ठा० (टीका अवग्गहमइ शब्दे-)

ईहामिय-ईहामृग- पुं० ईहां मृगयते अण् ईहाप्रधानो मृगः। पशुभेदे वृके,-औप०। राज०। ज्ञा०। आ० म० प्र०। जी० कल्प०। ईहामृगा वृका वरगडा जीवा इति लोके। कल्प०। ईहामिय उसभ तुरग मकर विहग वालग किंनर रुरु सरभ कुंजर वणलय पउमलय भत्तिचित्तं तत्र ईहामृगा वृका-भ० ११श०११उ०। कल्प०। दिव्ये नाट्यविधिविशेषे,-तथाच राजप्रश्नीये सूर्याभस्याज्ञया श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके समागतैर्देवकुमारैर्देवकुमारीभिश्च दर्शितं द्वात्रिंशद्भेदं नाट्यविधिमुपक्रम्योक्तम्-तत्तेणं ते बहवे देवकुमारा य देवकुमारीय ता य समणस्स भगवओ महावीरस्स ईहामिय उसभ तुरगणरमगर विहग वालग किन्नर रुरु सरभ चर कुंजर वणलय पउमलय भत्तिचित्तं णाम दिव्वं णट्टविहं उवदंसेइ- ईहया समिया ईहासाध्यो मृगः। कृत्रिममृगे, अलंकारशास्त्रलक्षित नाटकभेदे, राज०।

ईहिय-ईक्षित- त्रि० ज्ञाते "जस्सिमाओ सव्वओ सुप्पडिलेहिआओ भवन्ति सुष्ठु शङ्कादिव्युदासेन प्रत्युपेक्षिताः प्रति उप सामीप्येन ईक्षिता ज्ञाता भवन्तीति। आचा०।

ईहित- त्रि० ईह क्त चेष्टिते, निष्पादिते,। "सद्धीमा गंतुमीहियं" श्रद्धावतान्येन भक्तिमताऽपरानागन्तुकानुद्दिश्येहितं चेष्टितं निष्पादितमिति-सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ०। "नजाई णाणीहियं,, नचानीहितमविचारितं ज्ञायतेऽपायविषयं तायातीति। विशे०॥

इति श्री-बृहत्सौधर्मतपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्री १००८ श्री विजयराजेन्द्रसूरि-विरचिते अभिधानराजेन्द्रे इकारेकारादि शब्द सङ्कलनं समाप्तम्।

---:**:---

(उकार)
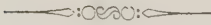
उ–उ–अव्य० उ-क्विप् न तुक् सम्बोधने, कोपवचने, अनुकम्पायाम्, नियोगे, अङ्गीकारे, प्रश्ने च । हेमचन्द्रः । अवधारणे, आ० म० द्वि० । चकारार्थे, न० । अन्तिके, विशे० भृशार्थे, (भृश शब्दस्यार्थे) आ० म० द्वि० । (उपयोगकरणे,) "उत्ति उवओगकरणी उ इत्येतदक्षरमुपयोगकरणे, "उ त्ति य उस्सक्कणाकम्मे" उ इति अप्वष्कणाकर्मणि वर्तते। आ०म०द्वि०। अतति सातत्येन तिष्ठति अत- रु– शिवे, वाच० । ब्रह्मणि, गा० तोये, तोयधौ, धरणिधरे, अवसाने, वितर्के, वञ्चनायाम्, व्यसने, अव्य० हरमौलौ, शुचौ, हरौ, तपसि, द्रुमाङ्गे, चन्द्राज्ञायां, गिरौ, भूमौ विलोकने, एका० । उपाध्याये, तस्याऽऽद्याक्षरेण ग्रहणात् । गा० । उशब्दात् स्वरूपार्थे कारः उकारः पञ्चमस्वरे, स च उदात्तानुदात्तस्वरितभेदात् प्रथमं त्रिधा । पुनः अनुनासिकाननुनासिकभेदेन प्रत्येकं द्विधेति षड्विधः । कारतकारानुत्तरस्तु ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदेन प्रत्येकं त्रिविधोऽपिप्रत्येकं प्रागुक्तभेदषट्कात् अष्टादशविधः । चन्द्रमाऽरूले च । तत्र मकारान्तस्यैव तन्नामतेति बहवः । उ इत्येतदक्षरस्य निपातत्वात् प्रगृह्यसंज्ञेति । अच्परत्वे न सन्धिः उ उमेशः । सच चादिगणीयः । वाच० ।

उअत्तंत–उद्वर्तमान–त्रि० उद्वृत्य वर्तमाने, । उअत्तंतम्मि बहो पाणाणं तेण पुव्व उसित्तं । उअत्तंतम्मि इति प्राकृतत्वात्पुंस्त्वनिर्देशः । बृ० १ उ० ।

उओविय-उद्वापित०त्रि० । उच्छिष्टे, "इहरा भेणिसिउत्तं उओविअं चेव गुरुमादी" बृ० १ उ० ।

उइ (दि) ओइ (दि) अ–उदितोदित-त्रि० उदितश्चासावुन्नतकुलबलसमृद्धिनिरवद्यकर्मनिरत्युदयवान् । उदितश्च परमसुखसंदोहोदयेनेत्युदितोदितः । सर्वथोदयवति पुरुषे, यथा भरतः। उदितोदितत्वं चास्य सुप्रसिद्धम् । स्था० ४ ठा० । पुरिमतालाऽधिपतौ राजभेदे, उदितोदितस्य राज्ञः श्रीकान्तपतेः पुरिमतालपुरे राज्यमनुशासतः श्रीकन्तपतेर्निमित्तं वाणारसीवास्तव्येन धर्मरुचिना राज्ञा सर्वबलेन समागतम् । नं० । आ० चू० ।

उइ (दि) ण्ण–उदीर्ण– त्रि० उदयप्राप्ते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रश्न० । उत्त० । प्रज्ञा० । उदिते, स्था० ५ ठा० । उत्त० । ज्ञ० । विपाकोदयमागते, । प्रज्ञा० १९ पद । आचा० । उदीरणाकरणेनोदिते, भ० १ श० ७ उ० । उत्कटे, स्था० ५ ठा० ।

उदीच्य– त्रि० उत्तरे, उत्तरदिग्भवे, आ० म० द्वि० ।

उइ (दि) ण्णकम्म–उदीर्णकर्मन्– त्रि० उदीर्णमुदयप्राप्तं कटुविपाकं कर्म येषां ते तथा । मिथ्यात्वहास्यरत्यादीनामुदये वर्तमानेषु,–"उदीण्णकम्माण उदिण्णकम्मा पुणो पुणो ते सरहं दुहेंति" सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

उइ [दि] ण्ण बलवाहण–उदीर्णबलवाहन– पुं० स्त्री० उदीर्णमुदयप्राप्तं बलं येषां तानि उदीर्णबलानि । उदीर्णबलानि वाहनानि यस्य स उदीर्णबलवाहनः । उदयप्राप्तबलयुग्वाहने, बलं चतुरङ्गं गजाश्वरथसुभटरूपं वाहनं शिबिकावेसरप्रमुखम्, बलं च वाहनं च बलवाहने, उदीर्णे उदयप्राप्ते बलवाहने यस्य स उदीर्णबलवाहनः । उत्त० १८ अ० । उदीर्णमुदयप्राप्तं बलं चतुरङ्गं वाहनं च गिल्लिथिल्ल्यादिरूपं यस्य सोऽयमुदीर्णबलवाहनः । बलं शारीरं सामर्थ्यं वाहनं गजाश्वादि, पदात्युपलक्षणं चैतत् । उदयप्राप्तबलवाहनविशिष्टे, " कंपिल्ले णयरे राया उदिण्णबलवाहणे णामेण संजओ णामम्मिगवउवणिमाए " उत्त० १ अ० ।

उइ [दि] ण्णमोह–उदीर्णमोह– त्रि० ६ ब० । उत्कट (वेद) मोहनीये "अणुत्तरोववाइयाणं भंते ! देवा किं उदिण्णमोहा उवसंतमोहा खीणमोहा" भ० ५ श० ४ उ० ।

उइ [दि] ण्णवेय–उदीर्णवेद– त्रि० उदीर्णो विपाकापन्नो वेदो यस्य स तथा ॥ वेदानां विपाकमप्राप्ते, उदीर्णवेदो हि पुमान् स्त्रियं कामयते, साऽपीतरं, नपुंसकस्तूभयमिति ॥ आचा १ श्रु० १ अ० । ० ।

उइ [दि] य–उदित– त्रि० वद-क्त० संप्र० गदिते, निष्पन्नस्यैवं खलु जिनबिम्बस्योदिता प्रतिष्ठा–। षो० । उक्ते, ज्ञा० १ अ० "उमायति वा उइउत्ति वा एगट्ठमिति । नि० चू० १०उ०।

उइ (दि) यत्थमिय–उदितास्तमित–त्रि० उदितश्चासौ तथैव अस्तमितश्च भास्कर इव सर्वसमृद्धिभ्रष्टत्वाद्दुर्गतिगतत्वाच्चेति उदितास्तमितः । पूर्वमुदिते पश्चादस्तमिते, यथा ब्रह्मदत्तचक्रवर्त्ती । स हि पूर्वमुदित उन्नतकुलोत्पन्नत्वादिना स्वभुजोपार्जितसाम्राज्यत्वेन च पश्चादस्तमितः । अतथाविधकारणकुपितब्राह्मणप्रयुक्तपशुपालधनुर्गोलिकाप्रक्षेपणोपायप्रस्फोटिताक्षिगोलकतया मरणानन्तराप्रतिष्ठानमहानरकवेदनाप्राप्ततया वेति, स्था० ४ ठा० ।

उई (दी) ण–उदीचीन–त्रि० उत्तरे,–स्था० ५ ठा० ।

उई (दी) णा–उदीचीना–स्त्री० उत्तरस्यां दिशि, "दो दिसाउ कप्पइ पाईणं चेव उदीणं चेव " स्था० २ ठा० । उई (दी) णदाहिण वित्थिण्ण अद्धचंदसंठाणसंठिए उदग्दक्षिणविस्तीर्णोऽर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितः । राज० ।

उई (दी) णपाईण - उदीचीनप्राचीन–स्त्री० उदगेव उदीचीनं प्रागेव च प्राचीनमुदीचीनं च तदुदीच्या आसन्नत्वात् प्राचीनं च तत्प्राच्याः प्रत्यासन्नत्वादुदीचीनप्राचीनं दिगन्तरम् । क्षेत्रदिगपेक्षया पूर्वोत्तरदिशि, (जम्बूदीवे णं दीवे सूरिया उदीणपाईणमुग्गच्छइ) भ० ५ श० १ उ० ।

उई(दी)णवाय–उदीचीनवात–पुं०उदीचीन उत्तरः वातः उदीचीनवातः । उदीच्या दिशः समागच्छति वादरवायुकादिकभेदे, प्रज्ञा० १ पद० । स्था० ।

उई (दी) त्ता–उदीरयित्वा–अव्य० उत्प्राबल्येन ईरयित्वा कथयित्वेत्यर्थे, "अणुत्तरं धम्ममुईरइत्ता" । सूत्र०१ श्रु० ६अ.

उई (दी) रण–उदीरण–न० उद-ईर-ल्युट् उच्चारणे-वाच०

अनुदयप्राप्तस्य (दलिकस्य) करणेनाकृष्योदये प्रक्षेपणे, स्था० ४ ठा० ।

उई (दी) रणा–उदीरणा–स्त्री० अनुदयप्राप्तं कर्म दलिकमुदीर्यते उदयावलिकायां प्रवेश्यते यया सा उदीरणा । उदयावलिकातो बहिर्वर्तिनीनां स्थितीनां दलिकं कषायैः सहितेन वा योगसंज्ञितेन वीर्यविशेषेण समाकृष्योदये प्रवेशनरूपे करणभेदे, पं० सं० । तेषामेव कर्मपुद्गलानामकालप्राप्तानां जीवसामर्थ्ये विशेषादुदयावलिकायां प्रवेशनमुदीरणा तेषामेव कर्मपुद्गलानां बन्धसंक्रमाभ्यां लब्धाऽऽत्मलाभानां निर्जरणसंक्रमणकृतस्वरूपप्रच्युत्यभावे सद्भावः सत्ता । कर्म० । आन्तरशक्तिविशेषे, । द्वा० । "जीवाणं दोहिं ठाणेहिं पावकम्म उदीरेई तंजहा । अब्भोवगमिया चेव वेयणाए उवक्कमियाए चेव वेदणाए एवं वेदेति एवं णिज्जरेंति अब्भो० वे० उव० वेय० " (व्याख्या स्व स्व शब्दे) स्था० २ ठा० । सूत्र० । अस्या निःशेषा वक्तव्यता यथा तत्र चैते अर्थाधिकारास्तद्यथा लक्षणं, भेदः, साद्यनादिप्ररूपणा, स्वामित्वम्, उदीरणा, प्रकृतिस्थानानि, तत्स्वामित्वं चेति ॥

तत्र पुरतो लक्षणभेदयोः प्ररूपणार्थमाह ॥

जं करणे णो कड्ढिय, उदए दिज्जइ उदीरणा एसा ॥
पगइट्ठिइ अणुभाग–प्पएसमूलुत्तरविभागा ॥ २२५ ॥

अत्र पूर्वार्द्धेन लक्षणं ततस्तत्प्ररूपणार्थमाह । यत्र यत्परमाण्वात्मकं दलिकं करणेन योगसंज्ञिकेन वीर्यविशेषेण कषायसहितेन असहितेन वा उदयावलिका बहिर्वर्तिनीभ्यः स्थितिभ्योऽप्याकृष्य उदये दीयते उदयावलिकायां प्रक्षिप्यते एषा उदीरणा च वक्तव्या "उदयावलिया बाहिरल्लाट्ठिईहिंतो कसायसहिएण वा जोगसन्नेणं करणेणं दलियमाकड्ढिय उदयावलियाए पवेसयाणं" उदीरणत्ति सा च किंभूतेत्यत आह । प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशमूलोत्तरविभागा । प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशैर्मूलप्रकृतिभिरुत्तरप्रकृतिभिश्च कृत्वा विभागो भेदो यस्याः सा तथा । इदमुक्तं भवति । सा उदीरणा चतुर्विधा तद्यथा प्रकृत्युदीरणा स्थित्युदीरणा अनुभागोदीरणा प्रदेशोदीरणा च । एकैकापि द्विधा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च । तत्र मूलप्रकृतिविषया अष्टधा उत्तरप्रकृतिविषया चाष्टपञ्चाशदधिकशतभेदा तदेवमुक्तौ लक्षणभेदौ । सम्प्रति साद्यनादिप्ररूपणा कर्तव्या । सा च द्विधा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च ॥

तत्र प्रथमतो मूलप्रकृतिविषयामाह ॥

मूलप्पगईसु पंचएहं, तिहा दोएहं चउव्विहा होइ ॥
आउस्स साइ अधुवा, दसुत्तरसयउत्तरासिं पि ॥ २२६ ॥

मूलप्रकृतिषु मध्ये पञ्चानां मूलप्रकृतीनां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां यावन्मोहगुणस्थानं यस्य समयावलिकाशेषो न भवति तावत्सर्वजीवानामुदीरणाऽवश्यं भाविनी नामगोत्रयोस्तु यावत्सयोगिचरमसमयस्तावत् । ततः एषामनादिरुदीरणा ध्रुवा अभव्यानां अध्रुवा, भव्यानां तु द्वयोर्वेदनीयमोहनीययोरुदीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवा ऽध्रुवा च । तत्र वेदनीयस्य प्रमत्तगुणस्थानकं यावत् उदीरणा न परतः । मोहनीयस्य सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकं यावत् न परतः । ततोऽप्रमत्तादिगुणस्थानकेभ्यः प्रतिपतितो वेदनीयस्य उपशान्तमोहगुणस्थानकेभ्यः प्रतिपतितमोहनीयस्योदीरणा सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । आयुषः पुनरुदीरणा सादिरध्रुवा च । तथा ह्यायुषः पर्यन्तावलिकायां नियमादुदीरणा न भवन्ति । ततो ऽध्रुवा पुनरपि परभवोत्पत्तिप्रथमसमये प्रवर्तते ततः सादिरिति तदेवं मूलप्रकृतिषु साद्यनादिप्ररूपणा । संप्रत्युत्तरप्रकृतिषु तां चिकीर्षुराह (दसुत्तरेत्यादि) सादिरध्रुवा चेत्यनुवर्त्यते । उत्तरासामपि उत्तरप्रकृतीनामपि । दशोत्तरशतसंख्यानां पञ्चविधज्ञानावरण दर्शनावरणचतुष्टयमिथ्यात्वतैजससप्तकवर्णादिविंशतिस्थिरास्थिरशुभाशुभगुरुलघुनिर्माणान्तराय । पञ्चकरूपाष्टाचत्वारिंशद्वर्जानां सर्वशेषप्रकृतीनामित्यर्थः । उदीरणा द्विधा तद्यथा । सादिरध्रुवा च । साच साद्यध्रुवता अध्रुवोदयत्वादेव सिद्धा ।

मिच्छत्तस्स चउद्धा, तिहा य आवरण विग्घ चउदसगे ।
थिरसुभ सेयर उवग्घा, यवज्जधुव बंधिनामय ॥ २२७ ॥

मिथ्यात्वस्योदीरणा चतुर्धा । तद्यथा सादिरनादिः ध्रुवा अध्रुवा च तत्र सम्यक्त्वं गतस्य पुनरनादिर्भवति । ततो ऽसौ सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य त्वनादिः । अभव्यानां ध्रुवा, भव्यानामध्रुवा । तथा ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तराय पञ्चकरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनामुदीरणा त्रिःप्रकारा । तद्यथा अनादिर्ध्रुवा अध्रुवा च । तथा ह्येतासां प्रकृतीनां ध्रुवोदयत्वेनानादिरुदीरणा । अभव्यानां ध्रुवा । भव्यानां तु क्षीणमोहगुणस्थानके आवलिकाशेषे व्यवच्छेदे भवा ध्रुवा । तथा स्थिरशुभे सेतरे । अस्थिराशुभसहितयोस्तयोरुपघातं वर्जयित्वा शेषाणामध्रुवबन्धिनीनां च तैजससप्तकागुरुलघुवर्णादिविंशतिनिर्माणलक्षणानां सर्वसंख्यया त्रयस्त्रिंशत्संख्यानामुदीरणा त्रिधा । तद्यथा अनादिर्ध्रुवा अध्रुवा च । तत्रानादित्वं ध्रुवोदयत्वात् ध्रुवा अभव्यानाम् । अध्रुवा भव्यानां सयोगिकेवलिचरमसमये व्यवच्छेदाभावात् । शेषाणां चाध्रुवोदयानां दशोत्तरशतसंख्यानामध्रुवोदयत्वात् उदीरणा सादिरध्रुवा च प्रागेवोक्ता । तदेवं कृता साद्यनादिप्ररूपणा ।

सम्प्रति मूलप्रकृत्युदीरणास्वामिनमाह ।

घाईणं छउमत्था, उदीरगा रागिणो य मोहस्स ।
तइया उण प्पमत्ता, जोगंता उ त्ति दोएहं च ॥ २२८ ॥

घातिप्रकृतीनां ज्ञानावरणीयान्तरायदर्शनावरणीयान्तरायरूपाणां सर्वेऽपि छद्मस्था क्षीणमोहपर्यवसाना उदीरकाः मोहनीयस्य तु रागिणः सरागास्सूक्ष्मसंपरायपर्यवसाना उदीरकाः तृतीयवेदनीयस्य आयुषश्च प्रमत्ताः प्रमत्तगुणस्थानकपर्यन्ताः सर्वेऽप्युदीरकाः । केवलमायुषः पर्यन्तावलिकायां नोदीरका भवन्ति । तथा द्वयोरप्यनामगोत्रयोर्योग्यता सयोगिकेवलिपर्यवसानाः सर्वेऽप्युदीरकाः । इतिशब्दो भिन्नक्रमो गाथापर्यन्ते योजनीयः । सच मूलप्रकृत्युदीरणापरिसमाप्तिद्योतको वेदितव्यस्तदेवं मूलप्रकृत्युदीरणास्वाम्युक्तः ।

साम्प्रतमुत्तरप्रकृत्युदीरणास्वामिनमाह ।

विग्घा वरण धुवाणं, छउमत्थो जोगिणो उ धुवा ।
उवघायस्स तणुत्था, तणुकिट्टीणं तणुयरागा ॥ २२९ ॥

विघ्न इति अन्तरायं ततोऽन्तरायपञ्चकं ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशानां ध्रुवोदयप्रकृतीनां सार्थच्छद्मस्था उदीरकाः । तथा (धुवाणंति) नाम ध्रुवोदयानां

त्रयस्त्रिंशत्संख्यानां तैजससप्तकवर्णादिविंशतिस्थिरास्थिर-शुभाशुभगुरुलघुनिर्माणरूपाणां योगिनः सयोगिकेवलिपर्यन्ता उदीरकाः। उपघातिनाम्नस्तु तनुस्थाः शरीरस्थाः शरीरपर्याप्त्यपर्याप्त्युदीरकाः तनुकिट्टीकृतां सूक्ष्मकिट्टीकृताम् अर्थात् लोभसत्कानां तनुकरागाः सूक्ष्मसंपराया यावच्चरमसमयावलिका न भवति तावदुदीरकाः।

तसबायरपज्जत्ते, सेयरगइजाइ दिट्ठिवेयाणं ।
आऊणं तन्नामा, पत्तेयसरीरस्स उ तणुत्था ॥२३०॥

त्रसबादरपर्याप्तानां सेतराणां संप्रति ज्ञापना स्थावरसूक्ष्मपर्याप्तसहितानामित्यर्थः। तथा चतसृणां गतीनां, पञ्चानां च जातीनां, तिसृणां दृष्टीनां दर्शनानां मिथ्यादर्शनादीनां, त्रयाणां वेदानां नपुंसकवेदादीनां, चतुर्णां चायुषां सर्वसंख्यया पञ्चविंशतिप्रकृतीनां यथास्वं तन्नामास्तन्नामप्रकृतिनामान उदीरणास्तद्यथा त्रसनाम्नस्त्रसास्ते च शरीरे अपान्तराले गतौ च वर्तमाना उदीरकाः। एवं सर्वेषामपि भावनीयम् तथा प्रत्येकनामानः शरीरस्य तनुस्था देहस्थाः तुरवार्थे देहस्था एव भवन्तीति गाथार्थः ॥ २३० ॥

आहरयओ णिच्चा, सरीर दुगवेयप्पमोत्तूणं ।
ओरालाए एवं, तदुवंगाए तसज्जियाओ व्व ॥२३१॥

ये नरा मनुष्यास्तिर्यञ्च आहारका ओजोलोमप्रक्षेपाहारकाणामन्यतममाहारं गृह्णन्ति तत औदारिक उपलक्षणमेतत् औदारिकबन्धनचतुष्टयस्यौदारिकसंघातस्य । औदारिकाः किं सर्वेऽपि नित्याः शरीरद्विकवेदकान् प्रमुच्य शरीरद्विकं आहारकवैक्रियलक्षणानां तत्स्थानात्परित्यज्यन्ते हीनौदारिकसङ्घातस्य औदारिकाः किं सर्वेऽपि नेत्याह । शरीरद्विकवेदकान् प्रमुच्य शरीरद्विकमाहारकवैक्रियलक्षणं तत्स्थावरा एवमुक्तेन प्रकारेण (तदुवंगाएत्ति) तदङ्गोपाङ्गनाम्नः औदारिकाङ्गोपाङ्गनाम्न उदीरका वेदितव्याः। केवलं ते त्रसकायिका एव न स्थावरास्तेषां तदुदयाभावात्।

वेउव्विगाय सुरने-रइया आहारगा नरो तिरिओ।
सन्नी बायरपवणो, लद्धिपज्जत्तगो होज्जा ॥२३२॥

वैक्रियशरीरनाम्नः उपलक्षणमेतत् वैक्रियसंघातस्य सुरा नैरयिका वा गृह्णन्तो यश्च नरस्तिर्यङ् वा संज्ञी वैक्रियलब्धिवान् यश्च बादरपवनो दुर्भगनामोदयी लब्धिपर्याप्तको वैक्रियशरीरलक्षणलब्ध्या पर्याप्तस्ते सर्वेऽप्युदीरकाः।

वेउव्वियंग उवंगतणु-तुल्ला पवणबायरं हिच्चा ।
आहारगा य विरओ, विउव्वंतो पमत्तेय ॥२३३॥

वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्न उदीरकास्तत्तुल्या वैक्रियशरीरनाम्न उदीरकाः प्रागुपदिष्टास्त एव वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नोऽपि वेदितव्या इत्यर्थः। किं सर्वेऽपि नेत्याह। बादरपवनं बादरवायुकायिकं हित्वा परित्यज्य शेषा द्रष्टव्याः। आहारकशरीरनाम्नोऽपि विरतसंयतस्तत् आहारकशरीरं कुर्वन् प्रमत्तः प्रमादमुपगतस्सन् उदीरको भवति।

छम्मं ठाणं संघय-णाणं सगला तिरिय नरा ।
देहत्था पज्जत्ता, उत्तमसंघयणाणो सेढी ॥ २३४ ॥

सकलाः पञ्चेन्द्रियास्तिर्यञ्चो मनुष्याश्च देहस्थाः शरीरनामोदये वर्तमाना अभव्या पर्याप्ताः षण्णां संहननानामुदीरका भवन्ति। इहोदयप्राप्तानामेवोदीरणा प्रवर्तते नान्येषां ततो यत्स्थानं यत्संस्थानं संहननं वा उदयप्राप्तं वा भवति तत्तदा उदीयते। नान्यदा चेति द्रष्टव्यम्। तथा उत्तमसंहननो वज्रर्षभनाराचसंहननः श्रेणीः क्षपकश्रेणीर्भवति न शेषसंहननः। तेन क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्ना वज्रर्षभनाराचसंहननमेवोदीरयन्ति न शेषसंहननानि उदयाभावादित्यवसेयम्।

चतुरंसस्स तणुत्था, उत्तरतणु सगलभोगभूमिगया !
देवा इयरे हुंमा, तस तिरिय नरा य सेवट्टा ॥२३५॥

चतुरस्रस्य समचतुरस्रसंस्थानस्य तनुस्थाः शरीरस्थाः उत्तरतनव आहारकोत्तरवैक्रियशरीरिणो मनुष्यास्तिर्यञ्चः सकलाः सकलेन्द्रियाः पञ्चेन्द्रिया इत्यर्थः। तथा भोगभूमिगता देवाश्च उदीरका भवन्ति (इयरेहुंमत्ति) इतरे उक्तशेषाः एकेन्द्रियविकलेन्द्रियनैरयिका अपर्याप्तकाश्च पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्या एते सर्वेऽपि शरीरस्थाः हुंडसंस्थानस्योदीरका भवन्ति (तस तिरियनरा यसेवट्टित्ति) अत्र इतरे इत्यनुवर्तते उक्तशेषास्त्रसा द्वीन्द्रियादयः। पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याश्च सेवार्ताः सेवार्तसंहननोपेताः सेवार्तसंहननस्योदीरकाः

संघयणाणि न उत्तरे, तणुसु तन्नामगा भवंतरगे ।
आणुपुव्वीणं परघा-इस्स उ देहीण पज्जत्ता ॥२३६॥

उत्तरतनुषु वैक्रियाहारकशरीरेषु संहनना न भवन्तीति षण्णां संहननानामेकतरमपि संहननं न भवति तेन एकस्यापि संहननस्योदीरका न भवन्ति। तथा आनुपूर्वीणां नारकानुपूर्व्यादीनां चतसृणां तन्नामिका तत्तदानुपूर्व्यापि नारकादिनामानो भवापान्तरालगतौ वर्त्तमाना उदीरका वेदितव्याः। तद्यथा- नारकानुपूर्व्या नारको भवापान्तरालगतौ वर्तमान उदीरकस्तिर्यगानुपूर्व्यास्तिर्यक् इत्यादि। तथा पराघातनाम्नः शरीरपर्याप्तापर्याप्ताः सर्वेऽप्युदीरकाः।

बायर पुढवी आयव, णामवज्जियत्तु सुहुमतसा ।
उज्जोयणामतिरिए, उत्तरदेहे य देवजई ॥२३७॥

आतपनामा बादरपृथ्वीकायिक उदीरकः चशब्दस्यानुक्तार्थसमुच्चायकत्वात् बादरपृथ्वीकायिको पर्याप्तो द्रष्टव्यः। तथा सूक्ष्मान् सूक्ष्मैकेन्द्रियान् सूक्ष्मत्रसांश्च तेजोवायुकायिकान् वर्जयित्वा शेषास्तिर्यञ्चः पृथिव्यम्बुवनस्पतयो विकलेन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः लब्धिपर्याप्ता उद्योतनामानो यथासंभवमुदीरकाः भवन्ति । तथा उत्तरदेहे उत्तरशरीरे यथासंभवं वैक्रिये आहारके च वर्तमानो देवोयतिश्च उद्योतनामा उदीरको भवति। २३७।

सगलो पइछगई, उत्तरतणुदेवभोगभूमिगया ।
इट्ठसराय तसो वि य, इतरासिं सनेरइया ॥२३८॥

सकलः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्यो वा शरीरपर्याप्तापर्याप्तः प्रशस्तविहायोगतिः उदये वर्तमानस्तथा उत्तरस्यां तनौ वैक्रिय शरीररूपायां वर्तमानाः सर्वे तिर्यञ्चो मनुष्याश्च तथा सर्वे देव भोगभूमिकागता द्रष्टव्याः। इष्टगते प्रशस्तविहायोगतेरुदीरकः। तथा इष्टस्वराः सुस्वरनामानस्त्रसा द्वीन्द्रियादयोऽपि शब्दात्प्रागुक्ताश्च पञ्चेन्द्रियतिर्यगादयो भाषापर्याप्त्यापर्याप्ता यथासंभवमुदीरकाः। तथा इतरस्यामप्रशस्तविहायोगतिदुःस्वरनामानस्त्रसा विकलेन्द्रियाः सनैरयिका नैरयिकसहितास्तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याः केचन यथासंभवमुदीरका वेदितव्याः ।

उस्सासस्स सराण य, पज्जत्ता आणपाणभासासु ।
सव्वसूणुस्सासो, भासा वि य भासुरुज्जति ॥२३९॥

उच्छ्वासस्वरशब्दयोः एतत्प्राणभाषाशब्दाभ्यां सह यथासंख्येन योजना । सा चैवं उच्छ्वासनाम्नः प्रायः पानपर्याप्तापर्याप्ताः सर्वेऽप्युदीरकाः (सराणयत्ति) द्वित्वेपि बहुवचनं प्राकृतत्वात् । ततः स्वरयोः सुस्वरदुःस्वरयोः प्रागुक्ता उदीरकाः सर्वेपि भाषापर्याप्तापर्याप्ता द्रष्टव्याः । यद्यपि स्वरयोः प्रागेवोदीरका उक्तास्तथापि ते भाषापर्याप्तापर्याप्ता एवोदीरका वेदितव्या इति विशेषोपदर्शनार्थं पुनरुपादानम् । तथा सर्वज्ञानां केवलिनामुच्छ्वासभाषे यावन्नाद्यापि निरोधमुपगच्छतस्तावदुदीरितेऽत्र निरोधानन्तरमुदयाभावान्नोदीरणा भवति।

देवोसुभगाएय, णामगब्भवक्कंति उदयकित्तीए ।
पज्जत्तो वज्जियास, सुहुमे नेरइया सुहुमतेसु तमे ।२४०।

देवो इत्यादौ जातावेकवचनं केचिद्देवाः केचित्तिर्यङ्मनुष्या गर्भव्युत्क्रान्ताः सुभगादेयनामान उदीरकोपेतास्तदुदये वर्तन्ते । तथा सूक्ष्मैकेन्द्रियसहितान् नैरयिकान् सूक्ष्मत्रसांश्च वर्जयित्वा शेषाः पर्याप्तकनामोदये वर्तमाना यशःकीर्त्तेरुदीरकाः ॥

गोउत्तमस्स देवा, नरा य वयणो चउएहमियराइ ।
तव्वइरित्ता त्तिरय-गरस्स सव्वसायापज्जवे ॥ २४१ ॥

सर्वे देवा मनुष्या अपि केचिदुच्चैःकुलसमुत्पन्नास्तथा प्रकृतिनो नीचैर्गोत्रिणोऽपि पञ्चमहाव्रतसमलङ्कृतगात्रयष्टयः उच्चैर्गोत्रस्योदीरकास्तथा इतरासां चतसृणां प्रकृतीनां दुर्भगानादेयायशःकीर्त्तिनीचैर्गोत्राणां तद्व्यतिरिक्तानामुक्तव्यतिरिक्तानां वेदितव्यास्तत्र दुर्भगानादेययोरेकेन्द्रियविकलेन्द्रियसंमूर्छिमतिर्यङ्मनुष्यनैरयिकाः । अयशः कीर्तेः सर्वे सूक्ष्माः सर्वे च नैरयिकाः सर्वे सूक्ष्मास्त्रसाः सर्वेऽप्यपर्याप्तकनामोदये वर्तमानाः। नीचैर्गोत्रस्य पुनः सर्वे नैरयिकाः सर्वे तिर्यञ्चो मनुष्या अपि विशिष्टकुलोत्पन्नान् व्रतिनश्च मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽप्युदीरका द्रष्टव्याः । तथा तीर्थकरनाम्नः सर्वज्ञतायां सत्यां भवेदुदीरणा नान्यदा उदयाभावात् ।

इंदिअपज्जत्तीए, दुसमयपज्जत्तगा य पाउग्गा ।
निद्दा पयलाणं खी-णराग खवगेय परिवज्जिय ॥ २४२ ॥

इन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तास्ततो द्वितीयसमयादारभ्य इन्द्रियपर्याप्त्यनन्तरसमयादारभ्य इत्यर्थः । निद्राप्रचलप्रायोग्या भवन्ति । किं सर्वे नेत्याह । क्षीणरागान् क्षपकांश्च परित्यज्य उदीरणा हि उदये सति नान्यथा न च क्षीणक्षपकयोर्निद्राप्रचलयोरुदयः संभवति " निद्दादुगस्स उदओ खीणखवगे परिवज्जति " प्रामाण्यात् ततस्तान् वर्जयित्वा शेषा निद्राप्रचलयोरुदीरका वेदितव्याः ॥

निद्दानिद्दाईण वि, असंखवासा य मणुयतिरिया य ॥
वेउव्वियाहारतणू, वज्जित्ता अप्पमत्ते य ॥ २४३ ॥

असंख्येयवर्षायुषो मनुष्यतिर्यञ्चो वैक्रियशरीरिणो प्रमत्तसंयतांश्च मुक्त्वा शेषाः सर्वेपि निद्रानिद्राप्रचलस्त्यानर्द्धीनामुदीरका वेदितव्याः ।

वेयणीयणप्पमत्ता, ते ते बंधगा कसायाणं ।
हासाई छक्कसयं, अपुव्वकरणस्स चरमंते ॥ २४४ ॥

वेदनीययोः सातासातरूपयोः प्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थानकपर्यन्ताः सर्वेऽप्युदीरकाः । तथा ये जीवा येषां कषायाणां बन्धकास्ते तेषां कषायाणामुदीरका वेदितव्याः । यतो यानेव कषायान् वेदयते तानेव बध्नाति । "जं वेयइ संबंधे" इति वचनात् । उदये च सत्युदीरणा ततो युक्तमुक्तं "ते ते बंधंतगा कसायाणमिति" तत्र मिथ्यादृष्टिसास्वादना अनन्तानुबन्धिनामुदीरकास्तेषां तद्वेदकत्वात् । अप्रत्याख्यानावरणानां देशविरतिपर्यन्ताः संज्वलनक्रोधमानमायालोभानां स्वस्वबन्धव्यवच्छेदादर्वाक् उदीरकाः हास्यादिषट्कस्यापूर्वगुणस्थानका उदीरकाः ।

जावूण खणो पढमो, संहरइ हासाणमेव मियरासिं ।
देवा नेरइया भव-ट्ठिइं केइ नेरइया ॥ २४५ ॥

यावत् प्रथमः क्षणः किञ्चिदूनो भवति प्रथममन्तर्मुहूर्त्तं यावदित्यर्थः तावन्नियमाद्देवाः सुस्वररतिहास्यानामुदीरका वेदितव्याः । परस्त्वनियम एवं किंचिदूनं प्रथमक्षणं यावन्नैरयिका इतरासामसातावेदनीयारतिशोकप्रकृतीनां नियमादुदीरकाः । परस्तु तीर्थकरकेवलज्ञानलाभादौ विनिर्यासोपि भवति । केचित्पुनर्नैरयिकाः सकलामपि भवस्थितिं यावत् असातवेदनीयारतिशोकानामुदीरका भवन्ति । एवमेकैकप्रकृत्युदीरणास्वामित्वमुक्तम् । संप्रति प्रकृत्युदीरणास्थानमाह।

पंचएहं च चउएहं च एकाइजा दसएहं तु ।
तिगहीणाए मोहे, मिच्छे सत्ताए जाव दसए ॥ २४६ ॥

द्वितीयकर्मणि दर्शनावरणीयलक्षणे पञ्चानां चतसृणां प्रकृतीनां युगपदुदीरणा भवति । तत्र चतसृणां चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनावरणरूपाणां ध्रुवा छद्मस्थानामुदीरणा । एतासां मध्ये निद्रापञ्चकमध्यादन्यतमप्रकृतिप्रक्षेपे पञ्चानामुदीरणा । तथा मोहे मोहनीये एकादित्रिकहीना तावद् द्रष्टव्या यावद्दशानामेतदुक्तं भवति मोहनीये कर्मणि उदीरणामधिकृत्य एकादीनि त्रिकहीनानि दशपर्यन्तानि नव प्रकृत्या स्थानानि भवन्ति। तद्यथा

१	२	४	५	६	७	८	९	१०

संप्रत्येषामुदीरणास्थानानां स्वामिनमाह ॥ 'मिच्छे सत्ताइ जाव' दश मिथ्यादृष्टेः सप्तादीनि दशपर्यन्तानि चत्वारि उदीरणास्थानानि भवन्ति । तद्यथा सप्त अष्टौ नव दश । तत्र मिथ्यात्वमप्रत्याख्यान प्रत्याख्यानावरणसंज्वलनक्रोधादीनामन्यमे त्रयः क्रोधादिकाः । यत एकस्मिन् क्रोधे उदीयमाने सर्वे क्रोधा उदीर्यन्ते । एवं मानमायालोभेषु द्रष्टव्याः । न च युगपदुदीरणेत्यन्यतमे त्रयो गृह्यन्ते तथा त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । तथा हास्यरत्यरतियुगले रतिशोकयुगलयोरन्यतरद्युगलम् । एतासां सप्तप्रकृतीनां मिथ्यादृष्टौ उदीरणा ध्रुवा । अत्र च भङ्गाश्चतुर्विंशतिस्तद्यथा हास्यरत्यरतियुगले अरतिशोकयुगले च प्रत्येकमेकैको भङ्गः प्राप्यते इति द्वौ भङ्गौ तौ च प्रत्येकं त्रिष्वपि वेदेषु प्राप्येते इति । द्वौ त्रिभिर्गुणितौ जाताः षट् । ते च प्रत्येकं क्रोधादिषु चतुर्षु प्राप्यन्ते इति षट् चतुर्भिर्गुणिताश्चतुर्विंशतिरिति । एतस्मिन्नेव सप्तके भये वा जुगुप्सायामनन्तानुबन्धिना वा क्षिप्ते अष्टानामुदीरणानां भयादौ प्रत्येकमेकैका भङ्गकानां चतुर्विंशतिः प्राप्यते इति तिस्रश्चतुर्विंशतयोऽत्र द्रष्टव्याः । ननु च मिथ्यादृष्टेरवश्यमनन्तानुबन्धिनामुदयः संभवति उदये च सत्यवश्यमुदीरणा तत्कथं मिथ्यादृष्टिरनन्तानुबन्ध्युदयरहितः प्राप्यते सप्तानामष्टानां वा अनन्तानुबन्धरहितानामुदीरणा संभवेत् । उच्यते इह सम्यग्दृष्टीनां सतां केनाचित् प्रथमतोऽनन्तानुबन्ध्युदयरहितः प्रयोजत। तत्रैव च स विश्रान्तो न मिथ्यात्वादिक्षयाय उक्तस्तथाविधसामग्र्यभावात् । ततः कालान्तरं मिथ्यात्वं गतः सन् मिथ्यात्वप्रकृतयो भूयोऽप्यनन्तानुबन्धिनो बध्नाति । ततो बन्धा-

वलिकाया यावन्नाद्याप्यतिक्रामति तावत्तेषामुदयो न भवति, उदयाभावाच्च उदीरणाया अप्यभावः । बन्धावलिकायां पुनरतीतायामुदयसंभवाद्भवत्येवोदीरणा । ननु कथं संबन्धसमयादारभ्य आवलिकायामतीतायामुदयोपि संभवति ततो ऽबाधाकालक्षये सति उदयः । अबाधाकालश्चानन्तानुबन्धिनां जघन्यतोन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः चत्वारि वर्षसहस्राणि इति । नैष दोषः यतो बन्धसमयादारभ्य तेषां तावत्सत्ता भवति । सत्तायां च सत्यां पतद्ग्रहता तस्यां च सत्यां शेषप्रकृतिदलिकं संक्रामति सक्रम्य तस्य च स संक्रमावलिकायाममतीतायामुदयः उदये च सत्युदीरणा । ततो बन्धसमयादनन्तरमावलिकायामतीतायामुदीरणाभिधीयमाना न विरुध्यते । तथा तस्मिन्नेव सप्तके भयजुगुप्सानन्तानुबन्धिनां बन्धिषु प्रक्षिप्तेषु दशानामुदीरणा । अत्रत्यैव भङ्गकानां चतुर्विंशतिस्तदेवं मिथ्यादृष्टेर्मोहनीयस्योदीरणास्थानान्युक्तानि ।

साम्प्रतं सासादनसम्यग्दृष्ट्याद्दीनामाह ।

सासायणम्मि सत्ताइ, नव अविरइए छाइ परम्मि पंचाइ।
अट्ठाविरए चउराइ, सत्त छच्चोवरिल्लम्मि ॥ २४७ ॥

सासादने सम्यग्दृष्टौ सम्यग्मिथ्यादृष्टौ च सप्तादीनि नवपर्यन्तानि त्रीणि त्रीण्युदीरणास्थानानि भवन्ति तद्यथा सप्त अष्टौ नव । तत्र सासादनसम्यग्दृष्टौ अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनक्रोधादीनामन्यतमे चत्वारः क्रोधादिकाः । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोर्युगलयोरन्यतरद्युगलमिति । सप्तमिति सप्तनामुदीरणा ध्रुवा । अत्र प्रागुक्तक्रमेण भङ्गकानामेका चतुर्विंशतिः । सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टित्वानन्तानुबन्धिवर्जास्त्रयोऽन्यतमे क्रोधादयः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोर्युगलयोरन्यतरद्युगलं सम्यग्मिथ्यात्वं चेति सप्तानामुदीरणा । अत्र च द्वे चतुर्विंशती भङ्गकानां भयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रक्षिप्तयोः सप्तानामुदीरणा । अत्रापि तिस्रश्चतुर्विंशतयोऽत्र चैका चतुर्विंशतिः । अस्मिन्नेव षट्के भयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वानामन्यतरक्षिप्ते सप्तानामुदीरणास्थानानि भवन्ति । तद्यथा षट् सप्त अष्टौ नव । तत्रौपशमिकसम्यग्दृष्टेः क्षायिकसम्यग्दृष्टेर्वा अविरतस्य अनन्तानुबन्धिवर्जास्त्रयोन्यतमक्रोधादिकाः । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः द्वयोर्युगलयोरन्यतरद्युगलमिति षण्णामुदीरणा । अत्र चैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां " परम्मि पंचाइ अट्ठत्ति " विरतसम्यग्दृष्टिपरस्मिन् देशविरते पञ्चादीनि अष्टपर्यन्तानि चत्वारि उदीरणास्थानानि । तद्यथा पञ्च षट् सप्त अष्टौ तत्र प्रत्याख्यानावरणसंज्वलनसंज्ञौ क्रोधादीनामन्यतमौ द्वौ क्रोधादिकौ । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोर्युगलयोरन्यतरद् युगलम् । एतासां पञ्चानां प्रकृतीनां देशविरतस्योदीरणा ध्रुवा । एषा चौपशमिकसम्यग्दृष्टेः क्षायिकसम्यग्दृष्टेर्वा अवगन्तव्या । अत्रत्र प्रागुक्तक्रमेण चतुर्विंशतिर्भङ्गकानाम । संप्रति प्रमत्ताप्रमत्तभेदयोर्भावात् युगपत् उदीरणास्थानान्याह "विरइए चउराइ सत्तत्ति" विरते प्रमत्त अप्रमत्त च चतुरादीनि सप्तपर्यन्तानि चत्वारि उदीरणास्थानानि भवन्ति । तद्यथा चत्वारि पञ्च षट् सप्त । तत्र संज्वलनक्रोधादीनामन्यतम एकः क्रोधादिः । त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोरन्यतरद्युगलमित्येतासां चतसृणां प्रकृतीनां विरतस्य क्षायिकसम्यग्दृष्टेरौपशमिकसम्यग्दृष्टेर्वा उदीरणा ध्रुवा अत्रैका भङ्गकानां तिस्रश्चतुर्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव चतुष्के भयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वानामन्यतमस्मिन् प्रक्षिप्ते पञ्चानामुदीरणा । अत्र भङ्गकानां भयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वेषु युगपत् प्रक्षिप्तेषु सप्तानामुदीरणा अत्रैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानां भयजुगुप्सानाम् । संप्रत्यपूर्वकरणस्योदीरणास्थानान्याह (छच्चोवरिल्लम्मित्ति) वरिता उपरितेन अपूर्वकरणेन चतुरादीनि षट्पर्यन्तानि त्रीण्युदीरणास्थानानि आह । तद्यथा चतस्रः पञ्च षट् । तत्र चतुर्णां संज्वलनक्रोधादीनामेकतमः । क्रोधादित्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । द्वयोर्युगलयोरन्यतरद्युगलमित्येतासां चतसृणां प्रकृतीनां विरतस्य क्षायिकसम्यग्दृष्टेर्वा उदीरणाऽत्र द्वे चतुर्विंशती भङ्गकानामेताश्चापूर्वकरणसत्का भयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रक्षिप्तयोः षण्णामुदीरणा । अत्र चैका चतुर्विंशतिर्भङ्गकानाम् एताश्चापूर्वकरणसत्काश्चतुर्विंशतयः । अस्मिन्नेव चतुष्के भयजुगुप्सायां वा क्षिप्तानां पञ्चानामुदीरणा । अत्र द्वे चतुर्विंशती भङ्गकानां भयजुगुप्सयोस्तु युगपत्प्रक्षिप्तयोः षण्णामुदीरणा । अत्रैका चतुर्विंशतिः । चतुर्विंशतयः परमार्थतः प्रमत्ताप्रमत्तचतुर्विंशतिका भिन्नस्वरूपा इति न प्रथक् गणयिष्यन्ते ।

सम्प्रत्यनिवृत्तिबादरस्योदीरणास्थानान्याह ।

अनियट्टम्मि दुगेगं, लोभो तणुएगजोग्गचउवीसा ।
एक्कग छक्कार-दससत्तचउक्क एक्काउ ॥२४८॥

(अनियट्टित्ति) अनिवृत्तिबादरे द्वे उदीरणास्थाने । तद्यथा द्वे प्रकृती एका च तत्र चतुर्णां संज्वलनक्रोधादीनामेकतमं क्रोधादित्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः । अत्र त्रिभिर्वेदैश्चतुर्भिः संज्वलनैर्द्वादश भङ्गाः । वेदेषु क्षीणेषूपशान्तेषु वा संज्वलनक्रोधादीनामेकतमं क्रोधादित्रयाणां वेदानामन्यतममुदीरयन्ति । तत्र चत्वारो भङ्गाः (लोभोतणुएजोग्गत्ति) तनुरागयोग्यस्य सूक्ष्मसंपरायस्य सूक्ष्मलोभकिट्टीर्वेदयमानस्य लोभ एवैको मोहनीयमध्ये उदीरणायोग्यो भवति । संप्रति चतुरादिषु दशपर्यन्तेषु उदीरणास्थानेषु विरतायां यावत्यश्चतुर्विंशतयो भवन्ति तावतीर्निरूपयति- (चउवीसेत्ति) दशोदीरणायामेका चतुर्विंशतिः, नवोदीरणायां षट्, अष्टोदीरणायामेकादश सप्तोदीरणायां दश षडुदीरणायां सप्त पञ्चकोदीरणायां चतस्रः, चतुरुदीरणायामेकेति । एताश्चतुर्विंशतयः प्रागेव भवन्ति । केवलं संज्ञिनाममात्रमिहैकं स्वधिया परिभावनीयम् । तदेवमुक्तानि मोहनीयस्योदीरणास्थानानि दश । तद्यथा एकचत्वारिंशद् द्विचत्वारिंशत्पञ्चाशत् एकपञ्चाशत् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्चेति । तत्र तैजससप्तकं वर्णादिविंशतिरगुरुलघुस्थिरास्थिरे शुभाशुभे निर्माणमित्येतासां त्रयस्त्रिंशत् प्रकृतीनामुदीरणा ध्रुवा । तत्र मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसबादरपर्याप्तसुभगादेययशःकीर्तिरूपे अष्टके प्रक्षिप्ते सति एकचत्वारिंशद्भवति एतासां चैकचत्वारिंशत्प्रकृतीनां केवलिसमुद्घातगतः कार्मणकाययोगे वर्तमानः केवली उदीरको भवति । एषैव चैकचत्वारिंशत्तीर्थंकरनामसहिता द्विचत्वारिंशद्भवति । तस्याश्च तीर्थंकरकेवली समुद्घातगतः कार्मणकाययोगे वर्तमान उदीरकः । तस्यामेवैकचत्वारिंशति औदारिकसप्तकं षण्णां संस्थानानामेकैकमेतत्संस्थानं वज्रऋषभनाराचसंहननम् । उपघातप्रत्येकमित्येकादशके प्रक्षिप्ते सति द्विपञ्चाशद्भवति । अत्र षड्भिः संस्थानैः षड् भङ्गास्ते च वक्ष्यमाणाः सामान्यमनुष्यभङ्गग्रहणेन गृहीता द्रष्टव्याः ।

एवमुत्तरत्रापि। एतस्याश्च द्विपञ्चाशत्सयोगिकेवलिसमुद्घातगतौदारिकमिश्रकाययोगे वर्तमाने उदीरकः एषैव च द्विपञ्चाशत्तीर्थकरनामसहिता त्रिपञ्चाशत्केवलमिह संस्थानं समचतुरस्रमेव वक्तव्यम् । अस्या अप्युदीरकाः सयोगकेवलतीर्थकरौदारिकमिश्रकाययोगे वर्तमाना वेदितव्याः। तथा सैव द्विपञ्चाशत् पराघातः उच्छ्वासनामप्रशस्ताप्रशस्तविहायोगतिरन्यतरा विहायोगतिः सुस्वरदुःस्वरयोरन्यतरनामेति प्रक्षेपात्त्रिपञ्चाशत् षट्पञ्चाशद्भवति । एवं च सयोगिकेवल्यौदारिककाययोगे वर्तमान उदीरकः सप्तपञ्चाशद्देववाग्योगनिरोधे षट्पञ्चाशत् उच्छ्वासेपि च निरुद्धे चतुःपञ्चाशत् अत्र द्विपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशद्वर्ज्येषु शेषेषु तु पञ्चसु तीर्थकृताम् । तदेवमुक्तानि केवलिनामुदीरणास्थानानि । संप्रत्येकेन्द्रियाणामभिधीयन्ते । एकेन्द्रियाणामुदीरणास्थानानि पञ्च । तद्यथा द्विचत्वारिंशत्पञ्चाशत् एकपञ्चाशत् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चेति तत्र तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्व्यौ । स्थावरनाम एकेन्द्रियजातिः बादरसूक्ष्मयोरेकतरयोः पर्याप्तापर्याप्तयोरेकतरं दुर्भगमनादेयंयशःकीर्त्ययशःकीर्त्योरेकतरमित्येता नव प्रकृतयः । प्रागुक्ताभिर्ध्रुवोदीरणाभिस्त्रयस्त्रिंशत्संख्याकाभिः सह सम्मिश्रा द्विचत्वारिंशद् भवन्ति । अत्र च भङ्गाः पञ्च । तद्यथा बादरसूक्ष्माभ्यां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्ताभ्यामयशःकीर्त्या सह चत्वारि, बादरपर्याप्तयशःकीर्तिभिश्चैकः । सूक्ष्मापर्याप्ताभ्यां सह यशःकीर्तेरुदयो न भवति, तदभावाच्च नोदीरणेति कृत्वा तदाश्रिता विकल्पा न भवन्ति । एषा द्विचत्वारिंशदपान्तरालगतौ वर्तमानस्य वेदितव्या । ततः शरीरस्थस्यौदारिकशरीरौदारिकसंघातौदारिकबन्धनचतुष्टयहुंडसंस्थानोपघातप्रत्येकसाधारणाभ्यामयशःकीर्त्या सह द्वौ सूक्ष्मस्य पर्याप्तापर्याप्तकप्रत्येकसाधारणैरयशः कीर्त्या सह चत्वारि इति दश बादरवायुकायिकस्य वैक्रियं कुर्वतः औदारिकषट्कस्थाने वैक्रियषट्कमवगन्तव्यम् । ततश्च तस्यापि पञ्चाशदेवोदीरणा योग्या भवन्ति केवलमिह बादरपर्याप्तप्रत्येकायशः कीर्तिपदैः एष एव भङ्गः तैजसकायिक वायुकायिकयोर्हि साधारणयशःकीर्त्योरुदयो न भवति तदभावाच्च नाप्युदीरणा ततस्तदाश्रिता भङ्गा न प्राप्यन्ते । तदेव सर्वसंख्यया पञ्चाशदेकादश भङ्गास्ततः शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य पराघात उच्छ्वासक्षिप्ते एकपञ्चाशद्भवति । अत्र भङ्गाः षट् । तद्यथा-बादरस्य प्रत्येकसाधारणयशः कीर्त्ययशःकीर्तिपदैश्चत्वारः। सूक्ष्मप्रत्येकसाधारणाभ्यामयशःकीर्त्या सह द्वौ बादरवायुकायिकस्य च वैक्रियं कुर्वतः शरीरपर्याप्तापर्याप्तपराघाते क्षिप्ते एका प्रागुक्ता पञ्चाशत् भवति पञ्चाशदत्र च प्रागवदेक एव भङ्गः । सर्वसंख्यया चैकपञ्चाशदतः सप्त भङ्गाः । ततः प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिप्ते द्विपञ्चाशद्भवति । अत्रापि भङ्गाः षट् । तद्यथा बादरस्योद्योतेन सहितस्य प्रत्येकसाधारणयशःकीर्त्ययशःकीर्तिपदैश्चत्वारः । आतपसहितस्य प्रत्येकयशःकीर्त्ययशःकीर्तिपदैर्द्वौ भङ्गौ। बादरवायुकायिकस्य वैक्रियं कुर्वतः प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिप्ते प्रागुक्ता एकपञ्चाशत् द्विपञ्चाशत् भवति । तत्र च प्राग्वदेक एव भङ्गः । तैजसकायिकवायुकायिकयोर्हि आतपोद्योतयशः कीर्तीनामुदयाभावात् उदीरणा न भवति । ततस्तदाश्रिता भङ्गाः अत्र न प्राप्यन्ते । सर्वसंख्यया द्विपञ्चाशद्भङ्गास्त्रयोदश तथा-प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वाससहितायां द्विपञ्चाशत् । आतपोद्योतयोरन्यतरस्मिन् क्षिप्ते त्रिपञ्चाशद्भवति अत्र भङ्गाः षट् । अत्र भङ्गाः ये प्रागातपोद्योतत्वान्यतरसहितायां द्विपञ्चाशदभिहिताः सर्वसंख्यया चैकेन्द्रियाणां भङ्गा द्विचत्वारिंशत् द्वीन्द्रियाणामुदीरणास्थानानि षट् । तद्यथा द्विचत्वारिंशदपान्तरालगतौ वर्तमानस्यावसेयाः । अत्र च भङ्गास्त्रय तद्यथा अपर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्यायशःकीर्त्या सह एको भङ्गः पर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य यशःकीर्त्ययशःकीर्तिभ्यां द्वाविंशतिः । ततः शरीरस्थस्यौदारिकसप्तकं हुंडकसंस्थानसेवार्तसंहननमुपघातनामप्रत्येकनामेत्येकादशकं प्रक्षिप्यते तिर्यगानुपूर्वी चापनीयते । ततो जाता द्विपञ्चाशत् । अत्र च भङ्गास्त्रयस्ते च प्रागिव द्रष्टव्याः । ततः शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य विहायोगतिपराघातयोः प्रक्षिप्तयोः चतुःपञ्चाशत् भवति । अत्र यशःकीर्त्ययशःकीर्तिभ्यां द्वौ भङ्गौ ततः प्राणापानपर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिप्ते पञ्चाशत् सुस्वरदुःस्वरयोरेकतरस्मिन् पञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव द्वौ भङ्गौ। अथवा शरीरपर्याप्तौ उच्छ्वासे अनुदिते तदुद्योतनाम्नि तूदिते पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्र दुःस्वरसुस्वरयशःकीर्त्ययशः कीर्तिभ्यां द्वौ भङ्गौ सर्वेऽपि षट्पञ्चाशति षट् भङ्गाः ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य स्वरसहितायां षट्पञ्चाशति उद्योतनाम्नि प्रक्षिप्ते सप्तपञ्चाशद् भवति अत्र सुस्वरदुःस्वरयोर्यशःकीर्त्ययशःकीर्तिपदैश्चत्वारो भङ्गाः सर्वे द्वीन्द्रियाणां भङ्गा द्वाविंशतिः । एवं त्रीन्द्रियजातिश्चतुरिन्द्रियाणां चतुरिन्द्रियजातिरभिधातव्या । प्रत्येकं भङ्गा द्वाविंशतिरवसेया। सर्वसंख्यया विकलेन्द्रियाणां भङ्गाः षट्षष्टिः। तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां वैक्रियलब्धिरहितानामुदीरणास्थानानि षट् । तद्यथा द्विचत्वारिंशत् द्विपञ्चाशत् षट्पञ्चाशत् सप्तपञ्चाशच्चेति। तत्र तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातित्रसनामबादरनामपर्याप्तापर्याप्तयोरेकतरं सुभगादेययुगलदुर्भगानादेययुगलयोरेकतरं युगलं यशः कीर्त्ययशःकीर्त्योरेकतरोऽन्ये तावन्नव प्रकृतयः प्रागुक्तास्त्रयस्त्रिंशत्संख्यकाभिर्ध्रुवोदीरणाभिः सह चत्वारिंशत् अपान्तरालगतौ वर्तमानस्य वेदितव्याः ! अत्रच भङ्गाः पञ्च । तत्र पर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य सुभगादेययुगलदुर्भगानादेययुगलाकीर्त्ययशःकीर्तिभिश्चत्वारो भङ्गाः । अपर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य दुर्भगानादेयायशःकीर्तिभिः एक एव भङ्गः । इह सुभगादेये दुर्भगानादेये वा युगपदुदयमायातस्तत उदीरणापि युगपदेवेति पञ्चैव भङ्गाः । अपरे पुनराहुः। सुभगादेययोर्दुर्भगानादेययोर्वा नैरयिका वा तेन युगपदेका उभयोर्भावनियमोऽन्यादर्शनात् । ततः पर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य सुभगदुर्भगादेयानादेययशः कीर्त्ययशःकीर्तिभिरष्टौ भङ्गाः । अपर्याप्तकनामोदये वर्तमानस्य तु दुर्भगानादेयायशःकीर्तिभिरेक इति । सर्वसंख्यया द्विचत्वारिंशत् नव ततः शरीरस्थस्यौदारिकसप्तकं षण्णां संस्थानानामेकतमसंहननमुपघातं प्रत्येकनामेत्येकादशकं प्रक्षिप्यते तिर्यगानुपूर्वी चापनीयते ततो द्विपञ्चाशद्भवति अत्र भङ्गानां पञ्चचत्वारिंशत् तद्यथा पर्याप्तकस्य षड्भिः संस्थानैः षड्भिः संहननैः सुभगादेयानादेयायशःकीर्तिभिरेक इति । तत्र पर्याप्तकस्य षड्भिः संस्थानैः षड्भिः संहननैः सुभगदुर्भगाभ्यामादेयानादेयाभ्यां यशःकीर्त्ययशःकीर्तिभ्यां द्वे शते अष्टाशीत्यधिके । अपर्याप्तकस्य तु प्रागुक्तस्वरूप एक एवेति । तस्यामेव द्विपञ्चाशति शरीरपर्याप्तापर्याप्तपराघातप्रश-

स्ताप्रशस्तान्यतरविहायोगतौ च प्रक्षिप्तायां चतुःपञ्चाशद्भवति । अत्र पर्याप्तानां प्राक् चतुश्चत्वारिंशतं भङ्गकानामुक्तम् । तदेवमुक्तविहायोगतिद्विकगुणितमवगन्तव्यम् तथाच सत्यत्र भङ्गानां द्वे शते अष्टाशीत्यधिके भवतः मतान्तरेण पुनः पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि ततः प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासक्षिप्ते पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव भङ्गानां द्वे शते अष्टाशीत्यधिके मतान्तरेण पञ्चशतानि षट्सप्तत्यधिकानि ततः प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासक्षिप्ते पञ्चपञ्चाशद्भवति अत्रापि प्रागिव सर्वसंख्यया पञ्चाशति स्वमतेन भङ्गकानां पञ्च शतानि षट्सप्तत्याधिकानि । मतान्तरेण तु द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि । ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य सुस्वरदुःस्वरयोरन्यतरस्मिन् क्षिप्ते षट्पञ्चाशद्भवति । तत्र स्वमतचिन्तायां उच्छ्वासेन द्वे शते अष्टाशीत्यधिके भङ्गकानां प्राक् लब्धे ते इह स्वरद्विके तु गण्यते ततो लब्धानि पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि । मतान्तरेण पुनरिह द्विपञ्चाशद्भवति । अत्र स्वमतचिन्तायां प्रागिव द्वे शते अष्टाशीत्यधिके भङ्गकानां मतान्तरेण पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि सर्वसंख्यया स्वमतेन षट् पञ्चाशति भङ्गा अष्टशतानि चतुःषष्ट्यधिकानि । मतान्तरेण सप्तदश शतान्यष्टाविंशत्यधिकानि ततः स्वरसहितायां षट् पञ्चाशत्शतानि षट्सप्तत्यधिकानि । मतान्तरेण द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शताति त एवात्राऽपि द्रष्टव्याः । तथा तेषामेव तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां वैक्रियं कुर्वतामुदीरणास्थानानि पञ्च भवन्ति तद्यथा एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्चेति । तत्र वैक्रियसप्तकं समचतुरस्रसंस्थानमुपघातं प्रत्येकमिति प्रकृतिदशकं प्रागुक्तायां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां प्रायोग्या द्विचत्वारिंशत्प्रक्षिप्यते तिर्यगानुपूर्वी चापनीयते तत एकपञ्चाशद्भवति । अत्र सुभगादेययुगल दुर्भगानादेययुगलयशः कीर्त्ययशःकीर्त्तिपर्याप्तिपदैश्चत्वारो भङ्गाः । मतान्तरेण पुनः सुभगदुर्भगाभ्यामादेयानादेयाभ्यां यशःकीर्त्ययशःकीर्तिभ्यां च पर्याप्तकेन सहाष्टौ भङ्गाः ततः शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य पराघाते प्रशस्तविहायोगतौ च प्रक्षिप्तायां पञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव चत्वारो भङ्गाः । मतान्तरेण पुनरष्टौ ततः प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासनाम्नि प्रक्षिप्ते चतुःपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव स्वमतेन भङ्गाश्चत्वारो मतान्तरेणाष्टौ सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशत् । स्वमतेनाष्टौ भङ्गाः । मतान्तरेण षोडश । ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वाससहितायां पञ्चपञ्चाशति उद्योते क्षिप्ते षट्पञ्चाशद्भवति अत्रापि भङ्गाः स्वमतेन चत्वारो मतान्तरेणाष्टौ । सर्वस्वसंख्यया वैक्रियं कुर्वतां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां भङ्गा अष्टाविंशतिः मतान्तरेण षट्पञ्चाशत् । सामान्येन तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां स्वमतेन भङ्गाश्चतुर्विंशतिशतानि द्वादशाधिकानि, मतान्तरेण एकोनपञ्चाशच्छतानि द्विषष्ट्यधिकानि ।

सम्प्रतिमनुष्याणामुदीरणास्थानानि प्रतिपाद्यन्ते । तत्र केवलिनां प्रागेवोक्तानि अन्येषां तु पञ्च । तद्यथा द्विचत्वारिंशद् द्विपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत्पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्चेति । एतानि सर्वाण्यपि यथाप्राक् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुक्तानि तथैवात्रापि वक्तव्यानि नवरं तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्व्योः स्थाने मनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्व्यौ वक्तव्ये पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्च उद्योतरहिता वक्तव्या वैक्रियाहारकसंयतान्मुक्त्वा स्वमतेन द्विचत्वारिंशानि पञ्च द्विपञ्चाशानि पञ्च शतानि षट् सप्तत्यधिकानि परमतेन तु यथा क्र-

मम | १ | २ | ८ | ९ | ५ | ७ | ६ | ५७६ | ११५२ | वैक्रियमपि कुर्वतां मनुष्याणामुदीरणास्थानानि पञ्च भवन्ति । तद्यथा एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्चेति । तत्र एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्च यथा प्राग्वैक्रियं मुक्त्वा तथात्रापि द्रष्टव्या चतुःपञ्चाशत् उच्छ्वाससहितायां प्रागिव स्वमतेन चत्वारो भङ्गाः मतान्तरेणाष्टौ । उत्तरवैक्रियं कुर्वतां संयतानामुद्योतनामोदयं गच्छति नान्येषां ततस्तेन सह चतुःपञ्चाशदुच्छ्वासप्रशस्त एवैको भङ्गो भवति संयतानां दुर्भगानादेयायशःकीर्त्युदयाभावात् । सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशत् । स्वमतेन भङ्गाश्चत्वारो मतान्तरेणाष्टौ । अथवा संयतानां स्वरे अनुदिते उद्योतनाम्नि तूदिते पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव एक एव भङ्गः सर्वसंख्यया पञ्चपञ्चाशति स्वमतेन पञ्च भङ्गाः मतान्तरेण नव पञ्चपञ्चाशति सुस्वरसहितायामुद्योते क्षिप्ते षट्पञ्चाशद् भवति तस्याञ्चैक एव प्रशस्तो भङ्गः । सर्वसंख्यया वैक्रियमनुष्याणामन्यमतेनैकोनविंशतिभङ्गा मतान्तरेण पञ्चत्रिंशत् ।

संप्रत्याहारकं कुर्वतामुदीरणास्थानान्युच्यन्ते आहारकसंयतानामुदीरणास्थानानि पञ्च । तद्यथा एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुः पञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्चेति । तत्राहारकसप्तकं समचतुरस्रसंस्थानमुपघातं प्रत्येकमिति प्रकृतिदशकं प्रागुक्तायां मनुष्यगतिप्रायोग्यायां द्विचत्वारिंशति प्रक्षिप्यते मनुष्यानुपूर्वी चापनीयते । ततः एकपञ्चाशद्भवति केवलमिह सर्वाण्यपि पदानि प्रशस्तानि एवेति कृत्वा एक एव भङ्गः । शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य प्रशस्तविहायोगतिपराघातयोः प्रक्षिप्तयोस्त्रिपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव भङ्गः शरीरपर्याप्तः । ततः प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिप्ते चतुःपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव भङ्गः । सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशति द्वौ भङ्गौ ततो भाषापर्याप्तापर्याप्त उच्छ्वाससहितायां चतुःपञ्चाशति सुस्वरे क्षिप्ते पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्राग्वदेक एव भङ्गः । अथवा प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य स्वरे अनुदिते उद्योतनाम्नि उदिते पञ्चपञ्चाशद् भवति अत्राप्येक एव भङ्गः सर्वसंख्यया पञ्चपञ्चाशति द्वौ भङ्गौ । ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य स्वरसहितायां पञ्चपञ्चाशति उद्योते क्षिप्ते षट्पञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव भङ्गः आहारकशरीरिणः सर्वसंख्यया सप्त भङ्गाः । तदेवं मनुष्याणां सामान्यवैक्रियशरीराहारकशरीरकेवलिनां भङ्गाः सर्वसंख्यया त्रयोदश शतानि चतुस्त्रिंशत्यधिकानि भवन्ति । परमतेन षड्विंशतिशतानि पञ्चाशदधिकानि ।

देवानामुदीरणास्थानानि षट् । तद्यथा द्विचत्वारिंशत् एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्चेति । तत्र देवगतिदेवानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिः । त्रसनामबादरनामपर्याप्तनामशुभगादेययुगलदुर्भगानादेययुगलयोरेकतरं युगलं यशःकीर्त्ययशःकीर्त्योरेकतरेभ्यो नवप्रकृतयो नवोदीरणाभिस्त्रयस्त्रिंशत्संख्याकाभिः सह संमिश्रा द्विचत्वारिंशद्भवति । अत्र शुभगादेयदुर्भगानादेययुगलयशःकीर्तिभ्यां चाष्टौ भङ्गाः ततश्शरीरस्थस्य वैक्रियसप्तकं समचतुरस्रसंस्थानमुपघातं प्रत्येकमित्येता दश प्रकृतयः प्रक्षिप्यन्ते देवानुपूर्वी चापनीयते । ततः एकपञ्चाशत् भवति । अत्रापि प्रागिव स्वमतेन चत्वारो भङ्गाः मतान्तरेणाष्टौ । ततः शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य पराघातप्रशस्तविहायोगत्योः

प्रक्षिप्तयोः त्रिपञ्चाशद्भवति । अत्रापि प्रागिव स्वमतेन चत्वारो भङ्गा मतान्तरेणाष्टौ। देवानां प्रशस्तविहायोगतेरुदयाभावात् तदाश्रिता भङ्गा न प्राप्यन्ते । ततः प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिप्ते चतुः पञ्चाशद्भवति ।अत्रापि स्वमतेन चत्वारो भङ्गाः मतान्तरेणाष्टौ । अथवा शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे अनुदिते उद्योतनाम्नि तूदिते चतुःपञ्चाशद्भवति अत्रापि प्रागिव स्वमतेन भङ्गाश्चत्वारो, मतान्तरेणाष्टौ । अथवा शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे अनुदिते उद्योतनाम्नि तूदिते च सर्वसंख्यया चतुःपञ्चाशत् स्वमतेनाष्टौ भङ्गा मतान्तरेण षोडश ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वाससहितायां चतुःपञ्चाशति सुस्वरे क्षिप्ते पञ्चपञ्चाशद्भवति अत्रापि स्वमतेन भङ्गाश्चत्वारो मतान्तरेणाष्टौ सर्वसंख्यया पञ्चपञ्चाशत् । स्वमतेनाष्टौ भङ्गा मतान्तरेणापि तु षोडश भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य सुस्वरसहितायां पञ्चपञ्चाशति उद्योते क्षिप्ते षट्पञ्चाशद्भवति । अत्रापि स्वमतेनैव चत्वारो भङ्गः मतान्तरेणाष्टौ सर्वसंख्यया देवानां स्वमतेन द्वात्रिंशद्भङ्गाः मतान्तरेण चतुःषष्टिः । नैरयिकाणामुदीरणास्थानानि पञ्च । तद्यथा-द्विचत्वारिंशदेकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत्पञ्चपञ्चाशच्चेति । तत्र नरकगतिनरकानुपूर्व्योः पञ्चेन्द्रियजातित्रसबादरपर्याप्तदुर्भगानादेयायशःकीर्तिश्च इत्येता नव प्रकृतयो ध्रुवोदीरणाभिस्त्रयस्त्रिंशत्संख्याकाभिः सह सम्मिश्रा द्विचत्वारिंशद्भवति । अत्र च सर्वाण्यपि पदानि अप्रशस्तान्येवेति कृत्वा एक एव भङ्गः । ततश्शरीरस्थस्य वैक्रियसप्तकहुंडकसंस्थानमुपघातप्रत्येकमिति दश प्रकृतयः प्रक्षिप्यन्ते । नरकानुपूर्वी चापनीयते । तत एकपञ्चाशद् भवति । अत्राप्येक एव भङ्गः । ततः शरीरपर्याप्तापर्याप्तस्य पराघातप्रशस्तविहायोगत्योः प्रक्षिप्तयोः त्रिपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव भङ्गः । ततः प्राणापानपर्याप्तापर्याप्तस्य उच्छ्वासे क्षिप्ते चतुःपञ्चाद्भवति । अत्राप्येक एव भङ्गः । ततो भाषापर्याप्तापर्याप्तस्य दुःस्वरे क्षिप्ते पञ्चपञ्चाशद्भवति । अत्राप्येक एव भङ्गः । सर्वसंख्यया नैरयिकाणां पञ्च भङ्गाः । तदेवमुक्तानि नामकर्मणोरुदीरणास्थानानि ।

संप्रत्येतान्येव गुणस्थानकेषु दर्शयति ।

गुणिसु नामस्स नव, सत्त तिन्नि अट्ठं च छप्पं च ।
अप्पमत्ते दो एक, पंचसु एक्कम्मि अट्ठ ॥ २४९ ॥

नाम्नोर्नामकर्मणोर्गुणिषु गुणस्थानेषु मिथ्यादृष्टिप्रभृतिषु सयोगिकेवलिपर्यन्तेषु यथासंख्यया नवादिषु सख्यासुदीरणास्थानानि भवन्ति । तत्र मिथ्यादृष्टिषु नवोदीरणास्थानानि । तद्यथा द्विचत्वारिंशत् पञ्चाशद् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशदेकपञ्चाशद् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्चेति । अमूनि च सर्वाण्यपि मिथ्यादृष्टीन्येकेन्द्रियादीन्याधिकृत्य स्वयं परिभावनीयानि । सास्वादनसम्यग्दृष्टेरुदीरणास्थानानि सप्त । तद्यथा द्विचत्वारिंशत् पञ्चाशत् एकपञ्चाशत् द्विपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशत्सप्तपञ्चाशच्चेति । तत्र द्विचत्वारिंशत् बादरैकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवानां सास्वादनसम्यग्दृष्टीनामपान्तरालगतौ वर्तमानतामवसेया । तथा एकेन्द्रियाणां शरीरस्थानां पञ्चाशत् देवानां शरीरस्थानामेकपञ्चाशद्विकलेन्द्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां शरीरस्थानां द्विपञ्चाशत् एवं नैरयिकाणां पर्याप्तानां सासादनसम्यक्त्वे वर्तमानानां पञ्चपञ्चाशत् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवानां पर्याप्तानां षट्पञ्चाशत् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुद्योतवेदकानां पर्याप्तानां सप्तपञ्चाशत् । सम्यग्मिथ्यादृष्टेस्त्रीण्युदीरणास्थानानि । तद्यथा पञ्चपञ्चाशत्सप्तपञ्चाशच्चेति। तत्र देवनैरयिकाणामेव पञ्चपञ्चाशदविरतसम्यग्दृष्टेरष्टावुदीरणास्थानानि तद्यथा द्विचत्वारिंशदेकपञ्चाशच्चेति । तत्र नैरयिकदेवतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां द्विचत्वारिंशत् देवनैरयिकाणामेकपञ्चाशत् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां द्विपञ्चाशत्, देवनैरयिकतिर्यङ्मनुष्याणां त्रिपञ्चाशत् देवनैरयिकाणामेकपञ्चाशत् सप्तपञ्चाशच्चेति । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियवैक्रियतिर्यङ्मनुष्याणां त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशदेतेषामेव पञ्चपञ्चाशदपि तदेव तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्याणां षट्पञ्चाशत् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुद्योतवेदिकायां सप्तपञ्चाशत्, देशविरतस्योदीरणास्थानानि षट् । तद्यथा एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशत् सप्तपञ्चाशच्चेति । तत्र एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशच्चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशच्चेति । तिर्यग्मनुष्याणां वैक्रियशरीरे वर्तमानानामवगन्तव्या । तिर्यग्मनुष्याणामेव स्वभावस्थानां वैक्रियशरीरिणां षट्पञ्चाशत् तेषामेव तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामुद्योतसहितानां सप्तपञ्चाशत् प्रमत्तसंयतानामुदीरणास्थानानि पञ्च तद्यथा एकपञ्चाशद् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्चेति । तत्र पञ्चाप्येतानि वैक्रियशरीरिणामाहारकशरीरिणां वा ऽप्यन्यानि षट्पञ्चाशत् पुनरौदारिकस्थानमवगन्तव्यम् । अप्रमत्तसंयतानां द्वे उदीरणास्थाने तद्यथा पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्चेति । तत्र षट्पञ्चाशदौदारिके स्थाने इह केषांचिन् वैक्रियशरीरस्थानामाहारकशरीरस्थानां वा संयतानां वा सर्वपर्याप्तापर्याप्तानां कियत्कालप्रमत्तभावो पि लभ्यते इति तेषां द्वे अप्युक्तरूपे उदीरणास्थाने । एकः पञ्च मुहूर्ताः पञ्चसु गुणस्थानकेषु अपूर्वकरणानिवृत्तबादरसूक्ष्मसंपरायोपशान्तमोहक्षीणमोहरूपेषु एकमुदीरणास्थानं भवति । षट्पञ्चाशत् सा च औदारिकशरीरस्थानमिति (एक्कम्मिअट्ठत्ति) एकस्मिन् सयोगिकेवलगुणस्थानिके अष्टावुदीरणास्थानानि तद्यथा एकचत्वारिंशत् द्विचत्वारिंशत् द्विपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशत् सप्तपञ्चाशच्चेति । एतानि च प्रागेव सप्रपञ्चं भावितानि इति नेह भूयो भाव्यन्ते । तदेवं चिन्तितानि गुणस्थानकेषु उदीरणा स्थानानि ।

संप्रति कस्मिन्नुदीरणास्थाने कति भङ्गाः प्राप्यन्ते इति चिन्तायां तन्निरूपणार्थमाह ।

ठाणकमेण भंगा, वि एक्कतीसिकारस ।
इगतीस वा बारस-सए य इगवीसछच्चसया ॥२५०॥
छह अहिया नव सया य, एगहिया य अक्कुणुत्तारि ।
णाओ चउदस सयाणि, गुण नउइसया पंच ॥२५१॥

स्थानकमेण एकचत्वारिंशत्येको भङ्गः । स च तीर्थंकरकेवलिनः द्विचत्वारिंशति त्रिंशद्भङ्गाः । तत्र नैरयिकानधिकृत्य एकः एकेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं त्रिकं त्रिकं प्राप्यते इति नव । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च,मनुष्यानप्याधिकृत्य पञ्च,तीर्थकरमधि-

कृत्य एकः । देवानधिकृत्य चत्वारः । ये पुनः सुभगादेययोर्दुर्भगानादेययोश्च केवलकेवलयोरप्युदयमिच्छन्ति तन्मतेन द्विचत्वारिंशति त्रिचत्वारिंशद्भङ्गाः । यतस्तन्मतेन तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य नव, मनुष्यानधिकृत्य नव,देवानधिकृत्याष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैव । पञ्चाशत्येकादश भङ्गास्ते चैकेन्द्रियान्देवानधिकृत्य प्राप्यन्ते । अन्यत्र पञ्चाशतः प्राप्यमाणत्वात् । एकपञ्चाशत्येकविंशति भङ्गाः। तत्र नैरयिकानधिकृत्य चत्वारो वैक्रियमनुष्यानधिकृत्य चत्वारः आहारकशरीरिणः संयतानधिकृत्य नव देवानाश्रित्य चत्वार इत्येकविंशतिः । मतान्तरेण पुनर्वैक्रियतिर्यङ्मनुष्यदेवानधिकृत्य प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इत्येकपञ्चाशति तदपेक्षया त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः । (सवारसतिसयचत्ति) त्रिंशद्द्वादशाधिका त्रिंशति भङ्गानां द्विपञ्चाशतिरवगन्तव्याः । तत्र एकेन्द्रियानाश्रित्य त्रयोदश द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं त्रिकं प्राप्यते इति नव। तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्चचत्वारिंशतं मनुष्यानप्यधिकृत्य पञ्चचत्वारिंशतम् । अत्रापि मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् मनुष्यांश्चाधिकृत्य प्रत्येकं द्वे द्वे शते भङ्गानामेकोनवत्यधिके प्राप्यंते इति तदपेक्षया द्विपञ्चाशद्भङ्गानां शतानि षट् प्राप्यन्ते । त्रिपञ्चाशति भङ्गानामेकविंशतिः तद्यथा मनुष्यांश्चाधिकृत्य प्रत्येकं द्वे द्वे शते भङ्गानामेकोननवत्याधिके प्राप्यंते तदपेक्षया मनुष्यदेवानधिकृत्य प्रत्येकमष्टाष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इति तदपेक्षया त्रिपञ्चाशति त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः चतुःपञ्चाशति भङ्गानां षट् शतानि षडुत्तराणि तद्यथा नैरयिकाणां प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इति तदपेक्षया त्रिपञ्चाशति त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः चतुःपञ्चाशति भङ्गानां षट्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिके वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्याष्टौ स्वभावस्थान्मनुष्यानधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिके वैक्रियमनुष्यानधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिके वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्याष्टौ स्वभावस्थान् मनुष्यानधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिके वैक्रियमनुष्यानधिकृत्य चत्वारः संहतान् वैक्रियशरीरिणः संयतानधिकृत्य द्वौ देवानधिकृत्योद्योतेन सहैकः । आहारिकशरीरिणः संयतानधिकृत्य पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य षोडश मनुष्यानधिकृत्य पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि वैक्रियमनुष्यानधिकृत्य नव देवानधिकृत्य षोडश भङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैवेति तदपेक्षया चतुःपञ्चाशदधिकानि द्वादश शतानि पञ्चशतानि भङ्गानां नव शतानि एकाधिकानि । तद्यथा नैरयिकानधिकृत्यैकः द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः ४ प्राप्यन्ते इति द्वादश । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारःप्राप्यन्ते इति द्वादश तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिके वैक्रियशरीरिणोऽधिकृत्य चत्वारः वैक्रियसंयतानधिकृत्योद्योतेन सहैकः आहारकशरीरिणोऽधिकृत्य चत्वारः तीर्थकरमधिकृत्यैकः देवानधिकृत्याष्टाविति । मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि । वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य षोडश मनुष्यान् स्वभावस्थानधिकृत्य पञ्च शतानि षट् सप्तत्यधिकानि वैक्रियमनुष्यानधिकृत्य नव देवानधिकृत्य षोडश भङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैवेति। तदपेक्षया पञ्चपञ्चाशति पञ्चाशीत्यधिकसप्तदश शतानि षट्पञ्चाशति भङ्गानामेकोनसप्तत्यधिकानि चतुर्दश शतानि तद्यथा द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं षट् प्राप्यन्ते इति अष्टादश । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानधिकृत्याष्टौ शतानि चतुर्दशशतानि चतुःषष्ट्यधिकानि वैक्रियशरीरिणोऽधिकृत्य चत्वारःमनुष्यानधिकृत्य पञ्चशतानि षट्सप्तत्यधिकानि, वैक्रियशरीरिणः संयतानधिकृत्योद्योतेन सहैकः । आहारकशरीरिणः संहतानधिकृत्यैकः तीर्थकरमाश्रित्यैकः देवानधिकृत्य चत्वारः । अत्र मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य सप्तदश शतानि भङ्गानां भवन्ति सप्तपञ्चाशद्भङ्गानां पञ्चाशति एकोननवत्यधिकानि प्रत्येकं चत्वारः ४ प्राप्यन्ते इति द्वादश। तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च शतानि एकादश शतानि भङ्गानां प्राप्यन्ते षट्सप्तत्यधिकानि तीर्थकरमाश्रित्यैक इति । अत्रापि मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि भङ्गानां प्राप्यन्ते शेषं तथैवेति । तदपेक्षया सप्तपञ्चाशत् पञ्चषष्ट्यधिकान्येकादश शतानि भङ्गानां भवन्ति।

(अनयोर्व्याख्या पुस्तकान्तरे एवं दृश्यते । तद्यथा)

" स्थानक्रमेण एकचत्वारिंशत्येको भङ्गः । स च तीर्थकरकेवलिनः द्विचत्वारिंशति त्रिंशद्भङ्गाः । तत्र नैरयिकानधिकृत्य एकः एकेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं त्रिकं त्रिकं प्राप्यते इति नव । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च, मनुष्यानप्यधिकृत्य पञ्च, तीर्थकरमधिकृत्य एकः देवानधिकृत्य चत्वारः । ये पुनः सुभगादेययोर्दुर्भगानादेययोश्च केवलकेवलयोरप्युदयमिच्छन्ति तन्मतेन द्विचत्वारिंशति द्विचत्वारिंशद्भङ्गाः यतस्तन्मतेन तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाण्यधिकृत्य नव, मनुष्यानधिकृत्य नव, देवानधिकृत्याष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैव । पञ्चाशत्येकादश भङ्गास्ते चैकेन्द्रियानेवाधिकृत्य प्राप्यन्ते अन्यत्र पञ्चाशतोऽप्राप्यमाणत्वात् एकपञ्चाशत्येकविंशतिभङ्गाः तत्र नैरयिकानधिकृत्य चत्वारो वैक्रियमनुष्यानप्यधिकृत्य चत्वारः आहारिकशरीरिणः संयतानधिकृत्य एकः देवानाश्रित्य चत्वारः इत्येकविंशतिः । मतान्तरेण पुनर्वैक्रियतिर्यङ्मनुष्यदेवानधिकृत्य प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इत्येकपञ्चाशति तदपेक्षया त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः (सवारसतिसयचत्ति) स द्वादशाधिका त्रिंशतिभङ्गानां द्विपञ्चाशत्यवगन्तव्या। तत्र एकेन्द्रियानाश्रित्य त्रयोदश द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं त्रिकं प्राप्यते इति नव, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानाधिकृत्य पञ्चचत्वारिंशतं मनुष्यानप्यधिकृत्य पञ्चचत्वारिंशतमिति । अत्रापि मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् मनुष्यांश्चाधिकृत्य प्रत्येकं द्वे द्वे शते भङ्गानामेकोननवत्यधिके प्राप्यंते इति तदपेक्षया द्विपञ्चाशति भङ्गानां शतानि षट् प्राप्यन्ते । त्रिपञ्चाशति भङ्गानामेकविंशतिः । तद्यथा नैरयिकानधिकृत्य एकः एकेन्द्रियानाधिकृत्य षट् वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य चत्वारः वैक्रियमनुष्यानप्यधिकृत्य चत्वारः आहारिकशरीरिणोऽधिकृत्य पुनरेकस्तीर्थकरमप्याश्रित्यैकः देवानप्यधिकृत्य चत्वारः अत्रापि मतान्तरेण वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यदेवानधिकृत्य प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते इति तदपेक्षया त्रिपञ्चाशति त्रयस्त्रिंशद्भङ्गाः चतुःपञ्चाशति भङ्गानां षट् शतानि षडुत्तराणि । तद्यथा नैरयिकानधिकृत्यैकः द्वीन्द्रियांस्त्रीन्द्रियांश्चतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं द्वौ द्वौ प्राप्येते इति षट् । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिके वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्याष्टौ स्वभावस्थान्मनुष्यानधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिके वैक्रिय-

मनुष्यानधिकृत्य चत्वारः संयतान् वैक्रियशरीरिणोऽधिकृत्य चत्वारः । संयतानधिकृत्य द्वौ, देवाधिकृत्योद्योतेन सहैकः, आहारिकशरीरिणः संयतानधिकृत्य द्वौ, देवानधिकृत्य षोडश, मनुष्यानधिकृत्य पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि चाष्टाविति । अत्रापि मतान्तरेण प्रकृतिकतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य षोडश मनुष्यानधिकृत्य पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि वैक्रियमनुष्यानधिकृत्य नव, देवानधिकृत्य षोडश भङ्गाः प्राप्यन्ते शेषं तथैवेति । तदपेक्षया चतुःपञ्चाशति द्व्यधिकानि द्वादश शतानि पञ्च शतानि भङ्गानां नव शतानि एकाधिकानि तद्यथा नैरयिकानधिकृत्यैकः द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः प्राप्यन्ते इति द्वादश । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः प्राप्यन्ते इति द्वादश । तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि वैक्रियशरीरिणोऽधिकृत्याष्टौ, मनुष्यान् स्वभावस्थानधिकृत्य द्वे शते अष्टाशीत्यधिके, वैक्रियशरीरिणोऽधिकृत्य चत्वारः,वैक्रियसंयतानधिकृत्योद्योतेन सहैकः, आहारकशरीरिणोऽधिकृत्य द्वौ, तीर्थकरमधिकृत्यैकः, देवानधिकृत्याष्टाविति । मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य षोडश मनुष्यान् स्वभावस्थानधिकृत्य पञ्च शतानि षट्सप्तत्यधिकानि, वैक्रियमनुष्यानधिकृत्य नव, देवानधिकृत्य षोडश भङ्गाः प्राप्यन्ते । शेषं तथैवेति तदपेक्षया पञ्चपञ्चाशति पञ्चाशीत्यधिकानि सप्तदश शतानि षट्पञ्चाशति भङ्गानामेकोनसप्तत्यधिकानि चतुर्दश शतानि तद्यथा द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं षट् प्राप्यन्ते इति अष्टादश, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियान् स्वभावस्थानधिकृत्याष्टौ शतानि चतुःषष्ट्यधिकानि, वैक्रियशरीरिणोऽधिकृत्य चत्वारः मनुष्यानधिकृत्य पञ्चशतानि षट्सप्तत्यधिकानि वैक्रियशरीरिणः संयतानधिकृत्य उद्योतेन सह एकः, आहारकशरीरिणः संयतानधिकृत्यैकः तीर्थकरमाश्रित्यैकः, देवानाश्रित्य चत्वारः। अत्र मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य सप्तदश शतान्यष्टाविंशत्यधिकानि, वैक्रियतिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्याष्टौ, मनुष्यानधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकानि भङ्गानां भवन्ति । सप्तपञ्चाशति भङ्गानां पञ्चशती एकोननवत्यधिका। तद्यथा द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रियानधिकृत्य प्रत्येकं चत्वारः २ प्राप्यन्ते इति द्वादश, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य पञ्चाश (तानि) ति एकादश शतानि भङ्गानां प्राप्यन्ते षट्सप्तत्यधिकानि । तीर्थकरमाश्रित्यैक इति। अत्रापि मतान्तरेण तिर्यक्पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि भङ्गानां प्राप्यन्ते। शेषं तथैवेति । तदपेक्षया सप्तपञ्चाशति पञ्चषष्ट्यधिकान्येकादश शतानि भङ्गानां भवन्ति "॥

संप्रति गतिमाश्रित्य स्थानप्ररूपणां करोति ।

पणनवगउक्काणि, गइमुट्ठाणि सेसकम्माणं ।
एगेगमेव मेने य, माहित्तिगे य पगईओ ॥२५२॥

नरकगतावुदीरणास्थानानि पञ्च तद्यथा द्विचत्वारिंशत् एकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुःपञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशच्चेति । तिर्यग्गतावेकचत्वारिंशत् वर्ज्यानि शेषाणि नवोदीरणास्थानानि मनुष्यगतावपि सयोगिकेवल्यादीनधिकृत्य पञ्चाशत्वर्ज्यानि शेषाणि नवोदीरणास्थानानि देवगतौ षडुदीरणास्थानानि मनुष्यगतिसयोगिकेवली तद्यथा द्विचत्वारिंशदेकपञ्चाशत् त्रिपञ्चाशत् चतुः पञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशत् षट्पञ्चाशच्चेति । एतानि च सर्वाण्यपि प्राक् सप्रपञ्चं भावितानीति नेह भूयो भाव्यन्ते। तदेवमुक्तानि नामकर्म्मणः सप्रपञ्चमुदीरणास्थानानि । संप्रति शेषकर्मणामुदीरणास्थानप्रतिपादनार्थमाह (सेसकम्माणत्ति) शेषकर्मणां ज्ञानावरणवेदनीयायुर्गोत्रान्तरायलक्षणानामुदीरणास्थानमेकैकमवगन्तव्यं तद्यथा ज्ञानावरणान्तराययोः पञ्चप्रकृत्यात्मकमेकैकमुदीरणास्थानं वेदनीयायुर्गोत्राणान्तु वेद्यमानैकप्रकृत्यात्मकं नह्यमीषां द्विव्यादिकाः प्रकृतयो युगपदुदीर्यन्ते युगपदुदयाभावात् एतच्च ज्ञानावरणीयवेदनीयानामेकैकमुदीरणास्थानं प्रागुक्तैकैकप्रकृत्युदीरणायां स्वामित्वं साधयित्वा निश्चित्य गुणस्थानेषु नारकादिषु गतिषु स्वयमेव ज्ञेयं ज्ञातव्यम्। तदेवमुक्ताः प्रकृत्युदीरणाः । सम्प्रति स्थित्युदीरणाभिधानावसरस्तत्र चेति अर्थाधिकारास्तद्यथा लक्षणं भेदः साद्यनादिप्ररूपणा अद्धाच्छेदः स्वामित्वं चेति ॥

तत्र लक्षणभेदयोः प्रतिपादनार्थमाह ।

संपत्तिए य उदये, पओगओ दिस्सए उईरणा सा ।
सेचिकाठिईहिं जाही, दुविहा मूलोत्तगाए य ॥२५३॥

इह द्विविध उदयः संप्राप्त्युदयोऽसंप्राप्त्युदयश्च । तत्र यत्कर्म दलिकं कालप्राप्तं सदनुभूयते स संप्राप्त्युदयः । तथाहि कालक्रमेण कर्मदलिकस्योदये हेतुद्रव्यक्षेत्रादिसामग्रीसंप्राप्तौ सत्यामुदयः संप्राप्त्युदयः । यत्पुनरकालप्राप्तं कर्म तद्दलिकमुदीरणा । तथा चाह या स्थितिरकालप्राप्तापि सती प्रयोगेणउदीरणाप्रयोगेण संप्राप्त्युदये पूर्वोक्ते स्वरूपे प्रक्षिप्ता सती दृश्यते केवलचक्षुषा सा स्थित्युदीरणा । एष लक्षणनिर्देशः । अधुना भेद उच्यते (सेचिकेत्यादि) इह यासां स्थितीनां भेदः परिकल्पना संभवति ताः पुरुषपरिभाषया सेचिका इत्युच्यन्ते ताश्च द्विधा उदीरणायाः प्रायोग्याः अप्रायोग्याश्च काश्चाप्रायोग्या इति चेदुच्यते बन्धावलिका गताः संक्रमावलिकागताश्च उदयावलिकागताश्च प्रायोग्याः "सकम्मबंध उदयवट्टणालिईईणा करणाइ' इति वचनप्रामाण्यात् शेषाश्च सर्वा अपि प्रायः प्रायोग्याः तत्रोदये सति यासां प्रकृतीनामुत्कृष्टबन्धः संभवति तासामुत्कर्षत आवलिका द्विकहीना सर्वाप्युत्कृष्टा स्थितिरुदीरणाप्रायोग्या तथाहि उदयोत्कृष्टबन्धानां तु यथासंभवमुदीरणाप्रायोग्याः । आवलिकाद्विकहीनायाश्चोत्कृष्टा स्थितेर्यावन्तः समयास्तावन्त उदीरणायाः प्रभेदाः तथाहि उदयावलिकाया उपरिवर्तिनी समयमात्रा स्थितिः कस्याप्युदीरणाप्रायोग्यस्य तावत्यवशेषीभूता तिष्ठति एवं कस्यापि द्विसमयमात्रा कस्यापि त्रिसमयमात्रा एव। तावद्वाच्यम् आवलिका द्विकहीना कस्यापि सर्वाप्युत्कृष्टा स्थितिरिति । अक्षरयोजना त्वियम् सचिकास्थितिभ्य उदीरणाप्रायोग्याभ्यो यकाभ्यो यावतीभ्य आवलिकाद्विकहीनोत्कृष्टस्थितिसमयप्रमाणाभ्य इत्यर्थः उदीरणाप्रयोगेण समाकृष्य स्थितिःसंप्राप्त्युदये दीयते तावती तावद्भेदप्रमाणा सा एषा उदीरणा । तदेवं कृता भेदप्ररूपणा । संप्रति साद्यनादिप्ररूपणा संकर्त्तव्या । सा च द्विधा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च ।

तत्र मूलप्रकृतिविषयां साद्यनादिप्ररूपणार्थमाह ।

मूलठिइ अजहन्ना, मोहस्स चउव्विहा तिहा सिया ।
वेउणिया उण दुहासे, सविगप्पा उ उज्जासि ॥२५४॥

मूलस्थितिशब्दात्प्राकृतत्वात् प्रत्येकं षष्ठीविभक्तिलोपः ततो ऽयमर्थः मूलप्रकृतीनां मध्ये मोहस्य मोहनीयस्थितेरुदीरणा अजघन्या चतुर्विधा चतुःप्रकारा तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवाऽध्रुवा च। तथा मोहनीयस्य जघन्या स्थित्युदीरणा सूक्ष्मसंपराय क्षपकस्य स्वगुणस्थानकसमयाधिकावलिका शेषे वर्तमानस्य भवति शेषकालं त्वजघन्या नामाशेषे वर्तमानस्य भवति। ततोऽन्यत्र सर्वत्राप्यजघन्या सा चोपशान्तमोहगुणस्थानकेषु न भवति ततः प्रतिपाते च भवति ततोऽसौ सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः। ध्रुवा अभव्यानाम्, अध्रुवा भव्यानां, शेषा ज्ञानावरणदर्शनावरणनामगोत्रान्तरायाणां स्थित्युदीरणा। अजघन्या त्रिधा त्रिप्रकारा तद्यथा अनादिर्ध्रुवा अध्रुवा च तथाहि ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां जघन्या स्थित्युदीरणा क्षीणकषायस्य स्वगुणस्थानसमयाधिकावलिका शेषे वर्तमानस्य भवति शेषकालं त्वजघन्या सा चानादिः सदैव भावात् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत्। नामगोत्रयोस्तु जघन्या स्थित्युदीरणा सयोगिकेवलिचरमसमये सा चानादिरध्रुवा च। ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सा चानादिः ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत्। वेदनीयायुरजघन्या स्थित्युदीरणा द्विधा तद्यथा सादिरध्रुवा च तथा सर्वा हि वेदनीयस्य जघन्या स्थित्युदीरणा एकेन्द्रियस्य सर्वस्तोकस्थितिसत्कर्मणो लभ्यते ततस्तस्यैव समयान्तरे प्रवर्द्धमानसत्कर्मणोऽजघन्या ततः पुनरपि जघन्येति जघन्या। अजघन्या च सादिरध्रुवा च आयुषः पर्यन्तावलिकायां न भवति परभवोत्पत्तिसमये च भवति सात्र सादिरध्रुवा च। तथा सर्वासां प्रकृतीनां शेषविकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यलक्षणा द्विधा द्विप्रकारा यथा सादयो ध्रुवाश्च तथाहि सर्वेषामपि कर्मणामायुर्वर्जानामुत्कृष्टा स्थित्युदीरणा मिथ्यादृष्टेरुत्कृष्टे संक्लेशे वर्तमानस्य कियत्कालं प्राप्यते। ततः समयान्तरे तस्याप्यनुत्कृष्टा ततः पुनरपि समयान्तरे उत्कृष्टा संक्लेशे विशुद्धा प्रायः प्रतिसमयमन्यथाभावात् ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे। जघन्या च द्विधा प्रागेव भाविता आयुषां तु विकल्पत्रये युक्तिः प्राक्तन्येव प्रायोऽवसेया। तदेवं कृता मूलप्रकृतिविषया साद्यनादिप्ररूपणा।

संप्रत्युत्तरविषयां तां चिकीर्षुराह।

मिच्छत्तस्स चउद्धा, अजहण्णा धुवं उदीरणाण तिहा।
सेसविगप्पा दुविहा, सव्वविगप्पाय सेसाणं ॥२५५॥

मिथ्यात्वस्य अजघन्या स्थित्युदीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवाध्रुवा च। तत्र मिथ्यादृष्टेः प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयतो मिथ्यात्वस्य प्रथमस्थितौ समयाधिकावलिका शेषायां जघन्या स्थित्युदीरणा सादिरध्रुवा च सम्यक्त्वाच्च प्रतिपतितो जघन्या सा च सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः ध्रुवाध्रुवे अभव्यभव्यापेक्षया। तथा ध्रुवोदीरणानां पञ्चविधज्ञानावरणचक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरणपञ्चविधान्तरायतैजससप्तकवर्णादिविंशतिस्थिरास्थिरशुभाशुभगुरुलघुनिर्माणाख्यानामजघन्या स्थित्युदीरणा त्रिधा। तत्र प्रथमानादिर्ध्रुवाध्रुवा च तथाहि ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकचक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरणरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्षीणकषायस्य स्वगुणस्थानकसमयाधिकावलिका शेषे वर्तमानस्य स्थित्युदीरणा। सा च सादिरध्रुवा च। शेषा सर्वाप्यजघन्या सा चानादिः सदैव भावात् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत्। तैजससप्तकादीनां च त्रयस्त्रिंशत्संख्याकानां नाम च प्रकृतीनां जघन्या स्थित्युदीरणा सयोगिकेवलिचरमसमये सा च सादिरध्रुवा च ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सा चानादिः। ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत्। एतासामेव मिथ्यात्वादिप्रकृतीनामष्टचत्वारिंशत्संख्याकानां शेषविकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यलक्षणा द्विप्रकारास्तद्यथा साद्यो ध्रुवाश्च। तथा ह्येतासामुत्कृष्टा स्थित्युदीरणा मिथ्यादृष्टेरुत्कृष्टे संक्लेशे वर्तमानस्य कियत्कालं लभ्यते ततः समयान्तरे तस्याप्यनुत्कृष्टा ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे जघन्या च प्रागेव भाविता (सव्वविगप्पा य सेसाणं ति) शेषाणां शेषप्रकृतीनां दशोत्तरशतसंख्यानां सर्वे विकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्यरूपा विकल्पास्तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च साद्यध्रुवत्वं चाध्रुवोदयत्वादवगन्तव्यम् कृता साद्यनादिप्ररूपणा॥

संप्रत्यद्धाच्छेदस्य स्वामित्वस्य च प्रतिपादनार्थमाह॥

अद्धाओ सामित्तं, पिठइ संकमे जहा नवरि॥
तव्वेइएसु निरइयगइ, एवा विनिसुहिट्ठिम्मखीईसु ॥२५६॥

अद्धाच्छेदः स्वामित्वं च यथा स्थितिसंक्रमेऽभिहितं तथैवात्राप्यवगन्तव्यं नवरमयं विशेषसंक्रमकरणे तदावेद्येष्वपि स्थितिसंक्रम उक्तः। उदयाभावेऽपि संक्रमस्य भावात्। उदीरणा पुनरियं तदुदयेष्वेव वेदितव्या। उदयाभावे उदीरणाया अभावात्। इदमपि संक्षिप्तमुक्तमिति किंचिद्विशेषतो भाव्यते। तत्र येषां कर्मणामुदये सति बन्धोत्कृष्टा स्थितिस्तेषां ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयतैजससप्तकवर्णादिविंशतिनिर्माणस्थिराशुभागुरुलघुमिथ्यात्वषोडशकषायत्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकदुःस्वरदुर्भगानादेयायशःकीर्तिवैक्रियसप्तकपञ्चेन्द्रियजातिहुण्डोपघातपराघातोच्छ्वासतपोद्योताशुभविहायोगतिनीचैर्गोत्ररूपाणां षडशीतिसंख्यानां बन्धावलिकायामतीतायामुदयावलिकात उपरितनी सर्वापि स्थितिः उदीरणाप्रायोग्या केवलं तानि कर्माणि वेद्यमानानां वेदितव्या। उदयसत्त्वोदीरणाया अभावात्। बन्धावलिकारहिता च सर्वा स्थितिः। इह आवलिकाद्विकरूपोऽद्धाच्छेदस्तदुदयवतस्तदुदीरणा स्वामिनः येषां तु कर्मणां मनुजगतिसातवेदनीयस्थिरादिषट्कहास्यादिषट्कवेदत्रयशुभविहायोगतिप्रथमसंस्थानपञ्चकप्रथमसंहननपञ्चकोच्चैर्गोत्ररूपाणामेकोनत्रिंशत्संख्याकानामुदये सति संक्रमेणोत्कृष्टा स्थितिः। तेषामावलिकात्रिकहीना सर्वा स्थितिरुदीरणा प्रायोग्या केवलं तानि कर्माणि वेद्यमाना वेदितव्या अत्र बन्धावलिका संक्रमावलिरहिता च सर्वा स्थितिर्यत्स्थितिरिह आवलिकात्रिकरूपोऽद्धाच्छेदस्तदुदयवन्तस्तदुदीरणास्वामिनः। एवमुत्तरत्रापि यावत् यावानुदीरणायाअयोग्यः कालस्तावानद्धाच्छेदस्तदुदयवन्तस्तदुदीरणास्वामिनो वेदितव्याः। तथा सप्ततिसागरोपमकोटीप्रमाणा मिथ्यात्वस्य स्थितिर्मिथ्यादृष्टिना सताद्धा च ततोऽन्तर्मुहूर्तकालं यावन्मिथ्यात्वमनुभूय सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ततः सम्यक्त्वे सम्यग्मिथ्यात्वे चान्तर्मुहूर्तोना मिथ्यात्वस्थितिः सकलामपि संक्रमयति संक्रमावलिकायां चातीतायामुदीरणायोग्या तत्र संक्रमावलिकातिक्रमेऽपि सान्तर्मुहूर्तोना ततः सम्यक्त्वमनुभवतः सम्यक्त्वस्यान्तर्मुहूर्तोना सप्ततिसागरोपमकोटाकोटिप्रमाणा उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणा योग्या ततः कश्चित् सम्यक्त्वेऽप्यन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा सम्यग्मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते ततः सम्यग्मिथ्यात्वमनुभवतः सम्यग्मिथ्यात्व-

स्यान्तर्मुहूर्तं द्विकोना सप्ततिसागरोपमकोटाकोटिप्रमाणा उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या भवति । तथा आहारकसप्तमप्रमत्तेन सता तद्योग्योत्कृष्टसंक्लेशेनोत्कृष्टस्थितिकं बद्ध तत्कालोत्कृष्टस्थितिकं मूलप्रकृत्यभिन्नप्रकृत्यन्तरदलिकं च तत्र संक्रमितमतस्तत्सर्वोत्कृष्टा तत्तत्सागरोपमकोटाकोटीस्थितिकं जातं बन्धानन्तरं चान्तर्मुहूर्त्तमतिक्रम्य आहारकशरीरमारभते । तच्चारभमाणा लब्ध्युपजीवनेनौत्सुक्यभावतः प्रमादभाग्भवति ततस्तस्य प्रमत्तस्य सत आहारकशरीरमुत्पादयतः आहारकसप्तस्यान्तर्मुहूर्त्तोना उत्कष्टास्थितिरुदीरणायोग्या । अत्र प्रमत्तस्य सत आहारकशरीरारम्भत्वात् उत्कृष्टस्थित्युदीरणा स्वामित्वप्रमत्तसंयत एव वेदितव्या । शेषप्रकृतीनां सूत्रकृदेव विशेषमाचष्टे (निरयगएवावित्ति) नरकगतेरपिशब्दात् नरकानुपूर्व्याश्च तिर्यक्पञ्चेन्द्रियो मनुष्यो वा उत्कृष्टां स्थितिं बध्वा उत्कृष्टस्थितिबन्धानन्तरं चान्तर्मुहूर्त्ते व्यतिक्रान्ते सति तिसृषु अधस्तनपृथवीषु मध्ये अन्यतरस्यां समुत्पन्नस्तस्य प्रथमसमये नरकगतेरन्तर्मुहूर्त्तहीने सर्वापि स्थितिर्विंशतिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणा उदीरणा योग्या भवति । नरकानुपूर्वी चापान्तरालगतौ समयत्रयं यावदुत्कृष्टास्थितिरुदीरणायोग्या भवति । अधस्तनपृथिवीत्रयग्रहणे किं प्रयोजनमिति चेदुच्यते । इह नरकगत्यादीनामुत्कृष्टां स्थितिं बध्नन् अवश्यं कृष्णलेश्यापरिणामोपेतो भवति कृष्णलेश्यापरिणामः पञ्चमपृथिव्यामुत्पद्यते । मध्यमकृष्णलेश्यापरिणामः षष्ठपृथिव्यामुत्कृष्टकृष्णलेश्यापरिणामः सप्तमपृथिव्यामित्यधस्तनपृथिवीत्रयग्रहणं कृतम् ॥

देवगतिदेवमणुआ-णुपुव्वि आयावविगलसुहमतिगे ।
अंतोमुहुत्तभागा, ताव ए गूणंतदुक्कस्स ॥ २५७ ॥

देवगतिर्देवानुपूर्वीमनुष्यानुपूर्वीणामातपस्य विकलत्रिकस्य द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिरूपस्य सूक्ष्मत्रिकस्य सूक्ष्मसाधारणापर्याप्तकलक्षणस्य स्वस्वोदये वर्त्तमाना अन्तर्मुहूर्त्तभागा उत्कृष्टा स्थितिबन्धाध्यवसायानन्तमुहूर्त्तं कालं यावत्परिभ्रष्टाः सन्तस्तावदूनामन्तर्मुहूर्त्तोनां तत्तदुत्कृष्टां देवगत्यादिना उत्कृष्टां स्थितिमुदीरयन्ति । इयमत्र भावना । इह कश्चित् तथाविधपरिणामविशेषभावतो नरकगतेरुत्कृष्टां स्थितिं दशसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणां बद्धुमारभते ततस्तस्यां देवगतिस्थितौ बध्यमानायामावलिका उपरि बन्धावलिकाहीना आवलिकामात्रहीना जाता देवगतिं च बध्नन् जघन्येनाप्यन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावत् बध्नाति बन्धानन्तरं च कालं कृत्वा अनन्तरसमये देवो जातस्ततस्तस्य देवत्वमनुभवतो देवगतिरन्तर्मुहूर्तोना विंशतिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणा उत्कृष्टा स्थित्युदीरणायोग्या भवति । ननूक्तयुक्त्यनुसारेणावलिकाधिकान्तर्मुहूर्तोना प्राप्नोति कथमुच्यते अन्तर्मुहूर्त्तोनेति नैष दोषः यत आवलिका प्रक्षेप्येति तदन्तर्मुहूर्त्तमेव केवलं गृहान्तरमवगन्तव्यमित्येवं देवानुपूर्व्या अपि वाच्यम् । तथा कश्चिन्नरकानुपूर्व्या उत्कृष्टां स्थितिं विंशतिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणं बध्वा ततः शुभपरिणामविशेषतो मनुष्यानुपूर्व्या उत्कृष्टां स्थितिं पञ्चदशसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणं बद्धुमारभते ततस्तस्यां मनुष्यानुपूर्व्यां स्थितौ बध्यमानायामावलिकायामुपरि बन्धावलिकाहीनामावलिकामुपरितनीं सकलामपि नारकानुपूर्व्याः स्थितिं संक्रमयति ततो मनुष्यानुपूर्व्या अपि विंशतिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणा स्थितिरावलिकामात्रहीना जाता मनुष्यानुपूर्वीं च बध्नन् जघन्येनाप्यन्तर्मुहूर्तं कालं यावद्बध्नाति तच्चान्तर्मुहूर्त्तमावलिकोनविंशतिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणा उदीरणा योग्या । ननु मनुष्यगतेरपि पञ्चदशसागरोपमकोटाकोट्योर्बन्धेनोत्कृष्टा स्थितिः प्राप्यते तथा मनुष्यानुपूर्व्या अपि तत्वेकस्या अपि विंशतिस्तत उभयोरपि संक्रमोत्कृष्टे संक्रमोत्कृष्टत्वात् विशेषे च कथं मनुष्यगतेरिव मनुष्यानुपूर्व्या अपि आवलिकात्रिकहीनोत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या न भवति तन्न युक्तं मनुष्यानुपूर्व्या अनुदयसंक्रमोत्कृष्टत्वात् तदुक्तं " मणुयाणुपुव्विमीसग, आहारग देवजुअलविगलाणि । सुहुमातिगं तित्थ अणुदय संकमण उक्कोसा,, अनुदयः संक्रमोत्कृष्टानां च जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्तोनाया एवोत्कृष्टस्थितेरुदीरणायोग्यत्वात् मनुष्यगतिस्तूदयसंक्रमोत्कृष्टा तदुक्तं " मणुयगई साईयं सम्मं विरहा सइय लवेय सुत । खगई रिसभ चउरंगइ पणुच्च उदसंकमुक्कोसा "ततस्तस्या आवलिकात्रिकहीने चोत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या भवति एवमातपादीनामप्यन्तर्मुहूर्तोना उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या भवतु आतपानामनुबन्धोत्कृष्टं ततस्तस्य स्थितीनां प्रकृतीनामन्तर्मुहूर्त्तोना उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या भवतु आतपानामनुबन्धोत्कृष्टा ततस्तस्य बन्धोदयावलिकाद्विकरहिते चोत्कृष्टस्थितिरुदीरणा प्रायोग्या भावनीया । ननु अनुदयसंक्रमोत्कृष्टा स्थितीनां प्रकृतीनामन्तर्मुहूर्त्तोना उत्कृष्टास्थितिरुदीरणा योग्या भवतु कथमुच्यते अन्तर्मुहूर्तोनेति उच्यते इह देव एवोत्कृष्टे संक्लेशे वर्तमान एकेन्द्रियाणामेकेन्द्रियप्रायोग्याणामातपस्थावरैकेन्द्रियजातीनामुत्कृष्टां स्थितिं बध्नाति नाऽन्यः स च तां बध्वा तत्रैव देवभवे अन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् अवतिष्ठते ततः कालं कृत्वा बादरपृथ्वीकायिकेषु मध्ये समुत्पद्यते समुत्पन्नस्सन् शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तः आतपनामोदये वर्त्तमानस्तदुदीरयति तत एवं सति तस्यान्तर्मुहूर्त्तोनैवोत्कृष्टा स्थितिरुदीरणा योग्या न भवति आतपग्रहणं चोपलक्षणं तेनान्यासामपि स्थावरैकेन्द्रियजातिनरकद्विकतिर्यग्द्विकौदारिकसप्तकान्त्यसंहनननिद्रापञ्चकरूपाणामेकोनविंशतिसंख्याकानामनुदयबन्धोत्कृष्टानामन्तर्मुहूर्तोना उत्कृष्टा स्थितिरुदीरणायोग्या वेदितव्या । तत्र स्थावरैकेन्द्रियजातिनरकद्विकानां भावना कृता शेषाणां क्रियते । तत्र नारकस्तिर्यग्द्विकौदारिकसप्तकान्त्यसंहनानामुत्कृष्टां स्थितिं बध्वा ततो मध्यमपरिणामस्तत्र तत्र चान्तर्मुहूर्त्ते गते सति निद्रोदये उत्कृष्टोदीरणां करोति ।

तित्थयरस्स पल्लासं, खिज्जइमे जहन्नगे इत्तो ।
थावर जहन्नसंते, ण समं अहिगं व बंधंतो ॥२५८॥
गंतूणावलिमित्तं, कसाय बारसगभय दुगंछाणं ।
निद्दा य पंचगस्स य, आया उज्जो य नामस्स ॥२५९॥

इह पूर्वं तीर्थकरनाम्नः स्थितिशुभैरध्यवसायैरपवर्त्यापवर्त्य पल्योपमासंख्येयभागमात्रा शेषीकृता ततोऽनन्तरसमये उत्पन्नकेवलज्ञानः स तामुदीरयति उदीरयतश्च प्रथमसमये उत्कृष्टा उदीरणा सर्वदैव च इयन्मात्रैव स्थितिरुत्कृष्टा तीर्थकरनामनः उदीरणायोग्या प्राप्यते नाधिकेति । तदेवमुत्कृष्टस्थित्युदीरणास्वामित्वमुक्तम् । संप्रति जघन्यस्थित्युदीरणास्वामित्वमाह । (जहन्नगेइत्तोत्ति) इत ऊर्ध्वं जघन्यं जघन्यस्थित्युदीरणायाः स्वामित्वमभिधीयते प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति । (जावसजहन्नेत्यादि) स्थावरस्य सतोऽसज्जघन्यस्थित्युदीरणा सर्वस्तोकं स्थितिसत्कर्म्म तेन समधिकं वा मनागमात्र-

णाभिनवकर्मा स एव जघन्यस्थितिकर्मा स्थावर एकेन्द्रियो बध्नन् बन्धावलिकायामतीतायामित्यर्थः । आद्य द्वादशकषायभयजुगुप्सानिद्रापञ्चकातपोद्योतनाम्नामेकविंशतिप्रकृतीनां जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति इहातपोद्योतवर्जानामेकोनविंशतिप्रकृतीनां ध्रुवबन्धित्वादातपोद्योतयोस्तु प्रतिपक्षाभावात् अन्यत्र जघन्यतरा स्थितिर्न प्राप्यते ततः एकेन्द्रिय एव यथोक्तस्वरूपम् । आसां प्रकृतीनां जघन्यस्थित्युदीरणास्वामी ।

एगिंदिय जोग्गाणं, इयरा बंधित्त आलिगं गंतु ।
एगिंदिय गए तट्ठिय जाइणमवि एवं ॥ ९६० ॥

एकेन्द्रियाणामेव उदीरणा संप्रति या योग्याः प्रकृतयस्ता एकेन्द्रिययोग्याः । एकेन्द्रिया जातिस्थावराः सूक्ष्मसाधारणनामानस्तासामेकेन्द्रियो जघन्याभिन्न स्थितिः सत्सत्कर्मा इतरा एकेन्द्रियजात्यादिप्रतिपक्षभूता द्वीन्द्रियजात्यादिकाः प्रकृतीर्बध्नाति । तद्यथा एकेन्द्रियजातिर्द्वीन्द्रियजातित्रीन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजातिस्थावरसूक्ष्मसाधारणानां त्रसबादरप्रत्येकनामानि ततः एकेन्द्रियजात्यादीनि बध्नाति ततो बन्धावलिकां गत्वा अतिक्रम्य बन्धावलिकायाश्चरमसमये एकेन्द्रियजात्यादीनां जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति । इयमत्र भावना एकेन्द्रियः सर्वजघन्यस्थितिसत्कर्मा द्वीन्द्रियजातीः सर्वा अपि परिपाट्या बध्नाति ततस्तावद्बन्धानन्तरमेकेन्द्रियजातिर्बद्धुमारभते ततो बन्धावलिकायाश्चरमसमये पूर्वबद्धायास्तस्या एकेन्द्रियजातेर्जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति । इह बन्धावलिकाया अनन्तरसमये बन्धावलिका प्रथमसमयबद्धा । अपि च ता उदीरणामायान्ति ततो जघन्या स्थित्युदीरणा न प्राप्यत इति कृत्वा बन्धावलिकाचरमसमये इत्युक्तं यावता कालेन प्रतिपक्षभूताः प्रकृतीर्बध्नाति तावता कालेनान्यूना एकेन्द्रियजातिस्थितिर्भवति ततस्तोकतरा प्राप्यते, इति प्रतिपक्षभूतप्रकृतिबन्धोपादानम् । एवं स्थावरसूक्ष्मसाधारणानामपि भावना कर्त्तव्या केवलमेतेषां प्रतिपक्षभूताः प्रकृतयः त्रसबादरप्रत्येकनामानो वक्तव्याः । (एगिंदियागयत्ति) जातीनामपि द्वीन्द्रियादिजातीनामपि एवं पूर्वोक्तप्रकारेण एकेन्द्रियादागतस्तत्स्थितिकएकेन्द्रिययोग्यतया जघन्यस्थितिका जघन्या स्थित्युदीरणां करोति । अत्रापीयं भावना । एकेन्द्रियो जघन्यस्थितिः सत्कर्मा एकेन्द्रियभवादुद्वृत्य द्वीन्द्रियेषु मध्ये समुत्पन्नस्ततः पूर्वबद्धां द्वीन्द्रियजातिमनुभवितुमारभते । अनुभवप्रथमसमयादारभ्य च एकेन्द्रियजातिर्दीर्घकालं बद्धुं आरब्धस्ततस्तयैव त्रीन्द्रियजातिर्बद्धुमारभते ततो बन्धावलिकायाश्चरमसमये तस्या द्वीन्द्रियजातिरेकेन्द्रियजातिभवोपार्जितस्थितिसत्कर्मापेक्षया, अन्तर्मुहूर्त्तं चतुष्टयबन्धावलिकाचरमसमये ग्रहणे च कारणं प्रागेवोक्तम् । एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजात्योरपि भावना कार्या ।

वेयणियनो कसाया, असमत्तसंघयगपंचनीयाण ।
तिरिय दुगअयसदुभगणा, पुज्जाणं च संनिगए ॥ ९६१ ॥

सातासातवेदनीयहास्यरत्यरतिशोकपर्याप्तकान्तिमपञ्चसंहनननीचैर्गोत्रतिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्व्ययशःकीर्त्तिदुर्भगानादेयरूपाणामष्टादशप्रकृतीनां संज्ञिपञ्चेन्द्रियगते जघन्या स्थित्युदीरणा । भावना त्वियम् । एकेन्द्रियो जघन्यस्थितिसत्कर्मा एकेन्द्रियभवादुद्वृत्य पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियेषु मध्ये समुत्पन्नः उत्पत्तिप्रथमसमयादारभ्य च सातवेदनीयमनुभवन् असातवेदनीयं बृहत्तरमन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावत् बध्नाति ततः पुनरपि सातं बद्धुमारभते ततो बन्धावलिकायाश्चरमसमये पूर्वबद्धस्य सातवेदनीयस्य जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति एवमसातवेदनीयस्यापि द्रष्टव्यं केवलं सातवेदनीयस्थाने असातवेदनीयमुच्चारणीयम् । असातवेदनीयस्य सातवेदनीयमिति हास्यरत्यरत्सातवद्भावना कार्या आसमाप्तम । अपर्याप्तकनाम एकेन्द्रियो जघन्यस्थितिसत्कर्मा एकेन्द्रियभवादुद्वृत्य पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमध्ये समुत्पन्न उत्पत्तिप्रथमसमयादारभ्य च पर्याप्तकनाम बृहत्तरमन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावद् बध्नाति ततः पुनरपि अपर्याप्तकनाम बद्धुमारभते बन्धावलिकायाश्चरमसमये पूर्वबद्धस्यापर्याप्तकनाम्नो जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति संहननपञ्चकस्य तु मध्ये वेद्यमानं संहननं मुक्त्वा शेषसंहननं प्रत्येकं बन्धकालोऽतिदीर्घो वक्तव्यः । ततो वेद्यमानसंहननस्य बन्धे बन्धावलिकाचरमसमये स्थित्युदीरणा नीचैर्गोत्रमसातवद्वेदितव्यम् । तथा तेजस्कायिको वायुकायिको बादरसर्वजघन्यस्थितिसत्कर्मा पर्याप्तसंज्ञितिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु मध्ये समुत्पन्नस्ततो बृहत्तरमन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावन्मनुजगतिं बध्नाति तद्बन्धानन्तरं च तिर्यग्गतिं बद्धुमारभते । तत आवलिकायाश्चरमसमये तस्यास्तिर्यग्गतेर्जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति एवं तिर्यगानुपूर्व्या अपि वक्तव्यं नवरमपान्तरालगतौ तृतीयसमये जघन्या स्थित्युदीरणा वाच्या अयशःकीर्त्तिदुर्भगानादेयानां चासातस्येव भावना कार्या केवलमिह प्रतिपक्षप्रकृतीनां यशःकीर्त्तिसुभगादेयानां बन्धो वाच्यः ।

अमणागयस्स चिरठिइअंत, सुरनरयगइउवंगाणं ।
अणुपुव्वीति समइग, नराण एगिंदिआ गयगे ॥ ९६२ ॥

अमनस्कादसंज्ञिपञ्चेन्द्रियादुद्वृत्य देवेषु वा मध्ये समागतस्य सुरगतिनरकगतिवैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्ना स्वस्वायुर्दैर्घ्यस्थित्यन्तरे जघन्या स्थित्युदीरणा । एतदुक्तं भवति असंज्ञिपञ्चेन्द्रियः सर्वजघन्यां सुरगतिस्थितिं बध्वा बन्धानन्तरं च दीर्घकालं तत्रैव स्थित्वा देवेषु नारकेषु वा मध्ये पल्योपमासंख्येयभागमात्रायुःस्थितिकः समुत्पन्नस्ततस्तस्य देवस्य नारकस्य वा स्वस्वायुषश्चिरस्थित्यन्ते चरमसमये वर्त्तमानस्य यथायोगं देवगतिनरकगतिवैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नां जघन्या स्थित्युदीरणा स एवासंज्ञिपञ्चेन्द्रियो देवस्य नरकस्य वा भवस्यापान्तरालगतौ वर्त्तमानो यथासंख्यं देवानुपूर्वीनरकानुपूर्व्योश्च तृतीयसमये जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति । (नराण एगिंदिआगयगेत्ति) एकेन्द्रियः सर्वजघन्यमनुष्यानुपूर्वीस्थितिः सत्कर्मा एकेन्द्रियभवादुद्वृत्य मनुष्येषु मध्ये उत्पद्यमानोऽपान्तरालगतौ वर्त्तमानो मनुष्यानुपूर्व्यास्तृतीयसमये जघन्यास्थित्युदीरणास्वामी भवति ।

समया हिग्गलिगाए, पढमट्ठिइओ सेसवेलाए ।
मिच्छत्ते वेरासु य, संजलनासु वि य सम्मत्ते ॥ ९६३ ॥

इह अन्तरकरणे कृते अधस्तनी स्थितिः प्रथमा स्थितिरित्युच्यते । उपरितनी तु द्वितीयेति । तत्र प्रथमस्थितेः शेषवेलायां समयाधिकावलिकाप्रमाणायां मिथ्यात्ववेदत्रिकं संज्वलनचतुष्टयं सम्यक्त्वानां जघन्यस्थित्युदीरणा भवति नवरं सम्यक्त्वसंज्वलनलोभयोः क्षये उपशमे वा जघन्या स्थित्युदीरणा द्रष्टव्या ।

पल्लासंखियभागूणुदए, एगिंदिआगए मिस्से ।

वेयत्तभागवेउ-विआए पवणस्स तस्स ॥२६४॥

पल्योपमासंख्येयभागानः युदये एकं सागरोपमं तावन्मात्रं सम्यग्मिथ्यात्वस्थितिसत्कर्मा एकेन्द्रियजवाद्वृत्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियमध्ये समयतस्तस्य यतः समयादारज्य अन्तर्मुहूर्त्तानन्तरं सम्यङ्मिथ्यात्वस्योदीरणापर्यामस्यति तस्मिन्सम्यङ्मिथ्यात्वप्रतिपन्नस्य चरमसमये सम्यङ्मिथ्यात्वस्य जघन्या स्थित्युदीरणा एकेन्द्रियस्तत्कर्मणो जघन्यस्थितिसत्कर्मणश्च सकाशादधावर्त्तमानं सम्यङ्मिथ्यात्वमुदीरणायोग्यं न भवति तावन्मात्रस्थितिके तस्मिन्नवश्यं मिथ्यात्वोदयसम्भवस्तद्भन्नसंभवात् । तथा यैः सर्वमिर्जागैस्सागरोपम ज-वति तौ द्वौ सप्तजागौ यस्य वैक्रियषट्कस्य वैक्रियशरीरवैक्रियसंघातवैक्रियबन्धनचतुष्टयरूपस्य तद् द्विसप्तजागैर्वैक्रियं ततो विशेषणसमासः प्राकृतत्वात् स्त्रीत्वनिर्देशः । इहापि च " पल्लासंखियभागेण " इत्यनुवर्त्तते ततश्च द्विसप्तभागैर्वैक्रियषट्कस्य पल्योपमासंख्येयभागहीनस्य पवनस्य बादरवायुकायिकस्य तस्य वैक्रियपर्यन्तसमये जघन्या स्थित्युदीरणा । एतदुक्तं भवति बादरवायुकायिकः पल्योपमासंख्येयभागहीनसागरोपमद्विसप्तजागप्रमाणवैक्रियषट्कस्य जघन्यस्थितिसत्कर्म बहुशो वैक्रियमारज्य चरमसमये वैक्रियारम्भे चरमसमये वर्त्तमानो जघन्यस्थित्युदीरणां करोति अनन्तरसमये च वैक्रियषट्कमेकेन्द्रियसत्कर्म जघन्यषट्कर्मापेक्षया स्तोकतरमिति कृत्वा उदीरणायोग्यं न भवति । किंतूद्वलनायोग्यम् ।

चउरुवसमत्तपेम्मं, पच्छामिच्छं खवेत्तु तेत्तीसा ।

उक्कोससंजमद्धा, अंते सुतणुउवंगाणं ॥२६५॥

संसारपरिभ्रमणेन चतुरो वारान् प्रेम मोहनीयमुपशमय्य ततो मिथ्यात्वमुपलक्षणमेतत् सम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वं क्षपितं क्षपयित्वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिको देवो जातः । ततो देवभवाच्च्युत्वा मनुष्येषु मध्ये समुत्पन्नस्ततो वर्षाष्टकानन्तरं तत्समयसंयमप्रतिपन्नेऽप्रमत्तभावे चाहारकसप्तकं बद्धवांस्ततो देशोनां पूर्वकोटिं यावत्संयमं परिपालितवांस्ततो देशोनपूर्वकोटिपर्यन्ते आहारकशरीरं कृत्वा(सुतणु त्ति)आहारकशरीरम (उवंगत्ति) आहारकाङ्गोपाङ्गं बहुवचनादाहारकबन्धनचतुष्टयाहारकसंघातपरिग्रहः तेषां जघन्यां स्थित्युदीरणां करोति इह मोहोपशमं कुर्वन् शेषनामकर्मप्रकृतीनां घातादिभिः प्रभूतं स्थितिसत्कर्म घातयति । देवभवे नापवर्त्तनाकरणेनापवर्तयति ततः आहारकसप्तकं बन्धकाले स्तोकमेव स्थितिसत्कर्म संक्रमयति ततो देशोनपूर्वकोट्युपादानम् ।

छउमत्थ खीणरागे, चउदससमयाहि गामिगठिइए ।

सेसाणुदीरणंते, भिन्नमुहुत्तो ठिईकालो ॥२६६॥

छद्मस्थक्षीणरागस्य पञ्चविधज्ञानावरणचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरणपञ्चविधान्तरायलक्षणानां चतुर्दशप्रकृतीनां समयाधिकावलिका शेषायां स्थितौ जघन्या स्थित्युदीरणा शेषाणां च प्रकृतीनां मनुजगतिपञ्चेन्द्रियजातिप्रथमसंहननौदारिकसप्तकसंस्थानषट्कोपघातप्रशस्ताप्रशस्तविहायोगतित्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकशुभगसुस्वरादेययशःकीर्त्तितीर्थकरोच्चैर्गोत्रलक्षणानां द्वात्रिंशत्प्रकृतीनां पूर्वोक्तानां च नाम ध्रुवोदीरणायां त्रयस्त्रिंशत्प्रकृतीनां सर्वसंख्यया पञ्चषष्टिसंख्याकानां सयोगिकेवलिचरमसमये जघन्या स्थित्युदीरणा तस्याश्च जघन्यायाः कालो भिन्नमुहूर्तोऽन्तर्मुहूर्त्तमित्यर्थः । आयुषामप्युदीरणान्ते जघन्या स्थित्युदीरणा । संप्रति भागोदीरणावसरस्तत्र च इमे अर्थाधिकारास्तद्यथा संज्ञाशुभाशुभविपाकसूचनार्थमाह ।

अणुजागुदीरणाए, सम्ना य सुभासुभविभागो य ।

अणुभागबंधभणिआ, ताणत्तं पच्चया चेमे ॥२६७॥

अनुभागोदीरणायां संज्ञाशुभाशुभविपाकश्च यथा शतकाख्ये ग्रन्थे अनुभागा बन्धाश्चाभिधानावसरे भणितास्तथाऽत्रापि द्रष्टव्याः । तत्र संज्ञासंज्ञिद्विभेदात् स्थानसंज्ञा घातिसंज्ञा च । संज्ञा चतुर्विधा एकस्थानको द्विस्थानकस्त्रिस्थानकश्चतुःस्थानकश्च । घातिसंज्ञा त्रिप्रकारा तद्यथा सर्वघाती देशघाती अघाती च । तथा शुभकर्मणामनुभागः क्षीरखण्डोपमः । अशुभकर्मणां त्वशुभघाति घोषातकीनिस्वरसोपमः । एषा च स्थानसंज्ञा घातिसंज्ञा शुभाशुभप्ररूपणा च प्रागनुभागसंक्रमाभिधानावसरे सप्रपञ्चं कृतेति न भूयो-भिधीयते । विपाकश्चतुर्विधः पुद्गलविपाकः क्षेत्रविपाको भवविपाको जीवविपाकश्च । तत्र पुद्गलानधिकृत्य यस्य रसस्य विपाकोदयः स पुद्गलविपाकः । स च संस्थानषट्कसंहननषट्कातपशरीरपञ्चकाङ्गोपाङ्गत्रयोद्योतनिर्माणस्थिरास्थिरवर्णादिचतुष्कागुरुलघुशुभाशुभपराघातोपघातप्रत्येकसाधारणनाम्ना षट्त्रिंशत्प्रकृतीनामवगन्तव्यः । तथाहि संस्थाननामादीनि औदारिकादिपुद्गलानेवाधिकृत्य स्वविपाकमुपदर्शयन्ति तत आसां रसः पुद्गलविपाक एव । नन्वनया युक्त्याऽरत्योरत्योरपि रसः पुद्गलविपाक एव प्राप्नोति । तथाहि कण्टकादिसंस्पर्शादरतिविपाकोदयो भवति स्रक्चन्दनादिसंस्पर्शात्तु रतेः तत्कथं स नोक्तः । उच्यते रत्यरतिविपाकस्य पुद्गलव्यभिचारात् । तथाहि कण्टकादिसंस्पर्शव्यतिरेकेऽपि प्रियस्मरणादिना कदाचिद्रत्यरत्योर्विपाकोदयो दृश्यन्ते ततोऽनयोरनुभागजीवविपाक एव युक्तो न पुद्गलविपाक एवं क्रोधादिविपाको भावनीयः । उक्तं च ।

अरइ रईणं उदयो किन्न भवे पोग्गलानि संपप्पा ।

अप्पुट्ठेहि विकन्नो एवं कोहाइयाणं पि ॥

अस्याक्षरगमनिका । अरतिरत्योरुदयो विपाकोदयः पुद्गलान् प्राप्य किन्न भवति भवत्येवेति भावः । ततः कथं तयोः रसपुद्गलविपाको नोच्यन्ते अत्राचार्यः काक्का प्रत्युत्तरमाह (अप्पुट्ठेहिं वि कन्नो) अत्र सप्तम्यर्थे तृतीया ततो ऽयमर्थः । अस्पृष्टेष्वपि पुद्गलेषु किं न तयोरत्यरत्योर्विपाकोदयो भवति भवत्येवेति भावः । ततः पुद्गलव्यभिचारात् तयो रसपुद्गलविपाको न भवति किं तु जीवविपाक एव एवं क्रोधादीनामपि वाच्यम् । तथा क्षेत्रमधिकृत्य यस्य रसस्य विपाकोदयः स रसः क्षेत्रविपाकः । स च चतसृणामानुपूर्वीणामवगन्तव्यः । तथा भवमधिकृत्य यस्य रसस्य विपाकोदयः स रसो भवविपाकः स च चतुर्णामायुषामवसेयः । अथोच्यते ततः कथं तासां रसो भवविपाको नाभिधीयते तदयुक्तं व्यभिचारात् । तथाहि आयुषां स्वभवमन्तरेण परभवे संक्रमेणाप्युदयो भवति ततः सर्वथा स्वभवाव्यभिचारात्तानि भवविपाकान्युच्यन्ते गतीनां पुनः परभवेऽपि संक्रमेणोदयो भवति ततः स्वभवव्यभिचारात् न ता भव-

विपाकशून्याः । उक्तं च " आउव्वभवविवागाइं गईउ आउ-स्स परभवे जम्हा । नो सव्वहा वि उदओ गईण पुण संक-मणाऽत्थि " सुगमा शेषाणां त्वष्टसप्ततिसंख्यानां प्रकृतीनां जीवविपाको रसः जीवमधिकृत्य विपाको यस्यासौ जीव-विपाकः (नाणत्तं पच्चयामेत्ति) नानात्वं विशेषो यत्तत्र शत-काख्ये ग्रन्थे अनुभागबन्धेनोक्तं तदिह वक्ष्ये उक्तस्य च वि-शेषमित्यर्थस्तया तत्र बन्धमाश्रित्य अन्ये एवं मिथ्यात्वादयः प्रत्ययाः उक्ताः । इह उदीरणामाश्रित्य अन्ये एवं वक्ष्यमाणा ज्ञातव्याः तत्र नानात्वप्ररूपणार्थमाह ।

मीसुदुट्ठाणे सव्वघाइ, दुट्ठाण एगट्ठाणे य ।
सम्मत्तमंतरायं च, देसघाई अचक्खू य ॥ ६८ ॥

सम्यङ्मिथ्यात्वं स्थानसंज्ञामधिकृत्य द्विस्थानकं द्विस्थान-करसोपेतं घातिसंज्ञामधिकृत्य सर्वघातिसम्यक्त्वं पुनरुत्कृष्टो-दीरणामधिकृत्य द्विस्थानकरसोपेतं जघन्योदीरणां त्वधिकृत्य एकस्थानकं घातिसंज्ञामधिकृत्य च देशघाति वेदितव्यम् । एतच्च तत्र सर्वथा नोक्तं किंत्विहैव यत्र तत्राऽनुसारेण भागब-न्धमाश्रित्य शुभाशुभप्ररूपणा कृता । न च सम्यक्त्वसम्यङ्मि-थ्यात्वयोर्बन्धः संभवति तत एतद्वर्जा एव तत्राशुभप्रकृतयो निर्दिष्टाः उदीरणा त्वेतयोरपि भवति तत इह विशेषेणैव तयो-रुपादानम् । तथान्तरायपञ्चकप्रकारम् । उत्कृष्टामनुभागोदीर-णामधिकृत्य द्विस्थानके एकस्थानके च घातिसंज्ञामधिकृत्य देशघाति वेदितव्यम् । बन्धं प्रतीत्य पुनश्चतुःप्रकारोऽपि रसस्त-द्यथा-चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके एकस्थानके च । अच-क्षुर्दर्शनं घातिसंज्ञामधिकृत्य देशघाति ।

ठाणेसु चउसु अपुमं, दुठाणे कक्खडगुरुकं च ।
आणुपुव्वीओ तीसं, नरतिरियंत जोग्गा य ॥६९॥

नपुंसकवेदो बन्धं प्रतीत्य त्रिप्रकारे रसे । तद्यथा चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके च । अत्र तूत्कृष्टामनुभागोदीरणामधि-कृत्य चतुःस्थानके अनुत्कृष्टां त्वधिकृत्य चतुःस्थानके त्रिस्था-नके एकस्थानके च । ननु बन्धाभावे कथमुदीरणायामेकस्था-नको रसो नपुंसकवेदस्य प्राप्यते उच्यते क्षपणाकाले रस-घातं कुर्वतः तस्य एकस्थानकस्यापि रससंभवात् । तथा कर्कशनाम गुरुनाम च बन्धं प्रतीत्य चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके च । इह त्वनुभागोदीरणामधिकृत्य द्विस्थानके तथा चतस्र आनुपूर्व्यो यावच्चरतिरश्चामुदयं प्रति एकान्तयोग्यास्त्रि-शत् प्रकृतयस्तद्यथा-मनुष्यायुस्तिर्यगायुर्गतिर्मनुष्यगतिरके-न्द्रियजातिर्द्वीन्द्रियजातिस्त्रीन्द्रियजातिश्चतुरिन्द्रियजातिश्चौ--दारिकसप्तकम् । आद्यन्तवर्जसंस्थानचतुष्टयसंहननषट्क-मातपस्थावरसूक्ष्मपर्याप्तसाधारणं चेति । ता अपि बन्धं प्रतीत्य चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके च । इह त्वनुभागोदीरणामुत्कृष्टानुत्कृष्टां चाधिकृत्य द्विस्थानके रसे वेदितव्याः ।

वेया एगट्ठाणे, दुट्ठाणे वा अचक्खुचक्खू अवेदा ।
जस्सत्थि एगमवि, अक्खरं तु तस्सेगठाणाणि ॥७०॥

स्त्रीवेदः पुरुषवेदोऽनुभागोदीरणामुत्कृष्टामधिकृत्य द्विस्था-नके अनुत्कृष्टां त्वधिकृत्य द्विस्थानके एकस्थानके वा ऽवग-न्तव्यौ । एवमचक्षुश्चक्षुर्दर्शनावरणे च बन्धं प्रतीत्य पुनः स्त्रीवेदश्चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके वा पुरुषवेदोऽचक्षु-र्दर्शनावरणे चक्षुर्दर्शनावरणे च चतुःप्रकारेऽपि । तद्यथा चतुःस्थानके त्रिस्थानके द्विस्थानके एकस्थानके च । ननु " देसघाई अचक्खुयात्ति " प्रागेवोक्तं तत्किमर्थं पुनरिहा-चक्षुर्दर्शनावरणोपादानमुच्यते स्थाननियमार्थम् । पूर्वं हि देश-घातित्वमेवाचक्षुर्दर्शनावरणस्योक्तमत्र तु रसस्थाननियमः । (जस्सत्थिएत्ति) यस्य जीवस्य एकमप्यक्षरं सर्वपर्यायैः परिज्ञातं वर्त्तते तस्य श्रुतकेवलिनो मतिश्रुतावधिदर्शनावर-णप्रकृतीनामनुभागोदीरणायामेकस्थानको रसः प्राप्यते संज्वलनानां तु बन्धे अनुभागोदीरणायां च चतुःप्रकारोऽपि रसः । तद्यथा । चतुःस्थानकः त्रिस्थानको द्विस्थानक एकस्थानकश्च ।

मणनाणं सेससमं, मीसगसम्मत्तमविय पावेसु ।
छट्ठाणवडियहीणा, उक्कोसाणुभागुदीरणा कुणइ ॥७१॥

मनःपर्यायज्ञानं शेषैः कर्मभिः समं वेदितव्यम् । इयमत्र भावना । यथा शेषकर्मणामनुभागोदीरणा चतुःस्थानकस्य त्रिस्थानकस्य द्विस्थानकस्य चरमस्य भवति तथा मनः पर्यायज्ञानावरणकर्मणामनुभागोदीरणा वरणस्यापि द्रष्टव्या एवं पुनर्मनःपर्यायज्ञानावरणस्य चतुःप्रकारोऽपि रसो भवति शेषकर्मणां तु बन्धे त्रिप्रकारस्तद्यथा चतुःस्थानक-स्त्रिस्थानको द्विस्थानकश्च । तानि च शेषकर्माण्यमूनि । तद्यथा केवलज्ञानावरणं निद्रापञ्चकं केवलदर्शनावरणं च साता-सातवेदनीयं, मिथ्यात्वं द्वादश कषायाः षट् नोकषायाः नर-कायुर्देवायुः नरकगतिर्देवगतिः पञ्चेन्द्रियजातिस्तैजसस-प्तकं वैक्रियसप्तकमाहारकसप्तकं समचतुरस्रसंस्थानं हुण्डकसंस्थानं वर्णपञ्चकं गन्धादिकं रसपञ्चकं स्निग्ध-रूक्षमृदुलघुशीतोष्णरूपं षट्कम् अगुरुलघूपघातं पराघात मुच्छ्वासोद्योतप्रशस्ताप्रशस्तविहायोगतित्रसबादरपर्याप्तप्र-त्येकास्थिरास्थिरशुभाशुभदुर्भग दुःस्वरसुस्वरानादेययशःकी-र्त्तिनिर्माणतीर्थकरोच्चैर्गोत्रनीचैर्गोत्राणि च । एतेषां च एको-त्तरशतं संख्यानां शेषकर्मणामुत्कृष्टामनुभागोदीरणामधिकृत्य चतुःस्थानको रसः । अनुत्कृष्टां त्वधिकृत्य चतुःस्थानकस्त्रिस्था-नको द्विस्थानकश्च मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानावरण चक्षुरच-क्षुरवधिदर्शनावरणानामुत्कृष्टामनुभागोदीरणामधिकृत्य रसः । स च घाती अनुत्कृष्टां त्वधिकृत्य सर्वघाती देशघाती वा । केवलज्ञानावरणनिद्रापञ्चकमिथ्यात्वद्वादशकषायाणामुत्कृष्टा-मनुत्कृष्टां वा अनुभागोदीरणामधिकृत्य रसघाती सर्वघाती सातासातवेदनीयायुश्चतुष्टयसकलनामप्रकृतिगोत्रद्विकानामु-त्कृष्टामनुत्कृष्टां वा उदीरणामधिकृत्य रसः सर्वघाती अनुत्कृष्टां त्वधिकृत्य सर्वघाती वा प्रतिपत्तव्यः । इदानीमशुभप्रकृतिवि-षयविशेषमाह (मीसगसम्मत्तत्ति) अपि च सम्यग्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं चानुभागोदीरणामधिकृत्य पापेषु पापकर्मसु मध्येऽ वगन्तव्यम् । घातिस्वभावतया तयो रसस्य अशुभत्वात् शेष-प्रकृतयस्तु यथाशतकग्रन्थे अनुभागबन्धे शुभाशुभाश्चोक्तास्त-थात्राप्यवगन्तव्याः । कीदृशे अनुभागसत्कर्मणि वर्त्तमान उत्कृष्टामनुभागोदीरणां करोति उच्यते-(छट्ठाणवडियहीणेत्ति) अनुभागसत्कर्मणि षट्स्थापनाः पतितहीनादपि उत्कृष्टाम-नुभागोदीरणां करोति उच्यते प्रवर्त्तते एतदुक्तं भवति यत्स-र्वोत्कृष्टमनुभागं सत्कर्म तस्मिन् अनन्तभागहीने वा संख्यात-भागहीने वा असंख्येयगुणहीने वा अनन्तगुणहीने वा उत्कृष्टा अनुभागोदीरणा प्रवर्त्तते यतोऽनन्तानन्तस्पर्द्धकानामनुभागे

क्षपते अनन्तानि स्पर्द्धकानि उत्कृष्टरसान्यद्यापि तिष्ठन्ति । ततोऽनन्तभागेऽपि शेषे मूलानुभागस्तत्कर्मापेक्षयाऽनन्तगुणहीना उत्कृष्टानुभागोदीरणा लभ्यते किं पुनरसंख्येयगुणहीनादावनुभागकर्मणीति ।

संप्रति विपाके विशेषमाह ।

विरियंतरायकेवल-दंसणमोहणीयणाणवरणाणं ।
असमत्तपत्तएसु, सव्वदव्वेसु वि विवागो ॥२७२॥

वीर्यान्तरायकेवलदर्शनावरणाष्टाविंशतिविधमोहनीयपञ्चविधज्ञानावरणानां पञ्चत्रिंशत्प्रकृतीनां समस्तपर्यायेषु सर्वद्रव्येषु सर्वजीवद्रव्येषु विपाकः । तथाहि इमा वीर्यान्तरायाः पञ्चत्रिंशत् प्रकृतयो द्रव्यतः सकलमपि जीवद्रव्यमुपघ्नन्ति पर्यायतस्तु न सर्वानपि यथा मेघैरतिनिचिततरैरपि सर्वात्मनान्तरितयोरपि सूर्याचन्द्रमसोर्न तत्प्रभा सर्वथा अपनेतुं शक्यते उक्तंच "सुट्ठु वि मेहसमुदिए, होइ पहा चंदसुराणंपि" तथा अत्रापि भावनीयम् ।

गुरुलहुगाणंतपए, सिएसु चक्खुस्स रूवदव्वेसु ।
ओहिस्स गहणधारण, जोगेसु संतरायाणं ॥२७३॥

चक्षुरचक्षुर्दर्शनावरणगुरुलघुकाः अनन्तप्रादेशिकाः स्कन्धास्तेषु विपाकः अवधिदर्शनावरणस्य रूपिद्रव्येषु शेषान्तरायाणां दानलाभोपभोगान्तरायाणां ग्रहणधारणयोग्येषु पुद्गलद्रव्येषु विपाको न शेषेषु यावत्येव हि विषये चक्षुर्दर्शनादीनि व्याप्रियन्ते तावत्येव विषये चक्षुर्दर्शनावरणादीन्यपि तत उक्तरूपो विषयनियमो न विरुध्यते । शेषप्रकृतीनां तु यथा प्राग्विपाकोऽभिहितः पुद्गलविपाकादिस्तथैवात्रावगन्तव्यः । संप्रति प्रत्ययप्ररूपणा कर्त्तव्या प्रत्ययोऽपि द्विधा परिणामप्रत्ययो भवप्रत्ययश्च । तत्र परिणामप्रत्ययमधिकृत्याह ॥

वेउव्वीय तेयग, कम्मवन्नरसगंधनिद्धलुक्खाउ ॥
सीउण्हथिरसुभेयर, अगुरुलहुगा य नरतिरिय ॥२७४॥

वैक्रियसप्तकं तैजसकार्मणग्रहणात्तैजससप्तकं गृहीतम् । तथा वर्णपञ्चकं गन्धद्विकरसपञ्चकं स्निग्धरूक्षशीतोष्णस्थिरास्थिरशुभाशुभगुरुलघूनि चानुभागोदीरणामधिकृत्य तिर्यग्मनुष्याणां परिणामप्रत्ययानि वैक्रियसप्तकं तिर्यङ्मनुष्यगतिमनुष्याणां गुणविशेषसमुत्थलब्धिप्रत्ययं ततस्तदुदीरणापि तेषां गुणपरिणामप्रत्यया तैजससप्तकादयस्तु तिर्यङ्मनुष्यैरन्यथाऽन्यथा विपरिणमय्य उदीर्यन्ते ततस्तासामपि प्रकृतीनामनुभागोदीरणा तिर्यग्मनुष्याणां परिणामप्रत्यया ।

चतुरंस मउय लहुगा, परघाउज्जोयइट्ठखगइसरा ॥
पत्तेगतणू उत्तरतणू, सो दोसोवि य तणुतइया ॥२७५॥

समचतुरस्रसंस्थानमृदुलघुपराघातोद्योतप्रशस्तविहायोगतिसुस्वरप्रत्येकनामानोऽष्टौ प्रकृतयः । उत्तरतन्वर्थं वैक्रियाहारकलक्षणयोरनुभागोदीरणामधिकृत्य परिणाममधिकृत्य परिणामप्रत्यया वेदितव्या यत उत्तरवैक्रिये आहारके वा शरीरे सति समचतुरस्रसंस्थानामनुभागोदीरणां प्रवर्तमाना उत्तरवैक्रियादिशरीरपरिणामापेक्षा । ततः एषापि परिणामप्रत्यया वेदितव्या तथा तृतीया तनुराहारकशरीरमाहारकशरीरग्रहणाच्चाहारकसप्तकं गृहीतं द्रष्टव्यम् । तत अनुभागोदीरणामधिकृत्य परिणामप्रत्ययं वेदितव्यम् । आहारकसप्तकं हि मनुष्याणां गुणपरिणामप्रत्ययं भवति । ततस्तदनुभागोदीरणामधिकृत्य परिणामप्रत्ययं वेदितव्यम् । आहारकसप्तकं हि मनुष्याणां गुणपरिणामप्रत्ययं भवति ततस्तदनुभागोदीरणापि गुणपरिणामप्रत्ययैवेति ॥

देसविरयविरयाणं, सुभगाएज्जसकित्तिउच्चाणं ॥
पुव्वाणुपुव्वगाए, असंखभागो तिरियाईणं ॥२७६॥

देशविरतानां विरतानां च सुभगादेययशःकीर्त्युच्चैर्गोत्राणामनुभागोदीरणा परिणामकृता तथाहि सुभगादिप्रत्ययकान्तदुर्भगादिप्रकृत्युदये यनेऽपि यो देशे विरतिं वा प्रतिपद्यते तस्यापि देशविरत्यादिगुणप्रभावतः सुभगादीनामेव प्रकृतीनामुदयकोटिपूर्वकमुदीरणायोग्या गुणपरिणामे च प्रत्ययतो वेदितव्या । इदमुक्तं भवति । स्त्रीवेदादीनामतिजघन्यानुभागस्पर्द्धकादारभ्य क्रमेण संख्येयो भागो देशविरतादीनामुदीरणायोग्यो गुणप्रत्ययतो भवति । परस्त्वनुभागोदीरणामिति ।

तित्थंकरघाईण य, परिणामप्पच्चयाणि सेसाओ ।
भवपच्चया उ पुत्ता, वियपुव्वुत्तसेसाणं ॥२७७॥

तीर्थकरघातिकर्माणि च पञ्चविधज्ञानावरणनवविधदर्शनावरणनवनोकषायवर्ज्या मोहनीयपञ्चविधान्तरायरूपाणि सर्वसंख्यया एकोनचत्वारिंशत्प्रकृतयोऽनुभागोदीरणामधिकृत्य तिर्यङ्मनुष्याणां परिणामप्रत्ययाः । एतदुक्तं भवति । आसां प्रकृतीनामनुभागोदीरणा तिर्यङ्मनुष्याणां परिणामप्रत्यया भवति परिणामो ह्यन्यथाभावेन नयनम् । तत्र तिर्यञ्चो मनुष्या वा गुणप्रत्ययेन अन्यथा बद्धानामन्यथा परिणामय्य एतामुदीरणां कुर्वन्ति । (सेसाओ भवपच्चयाउत्ति) शेषाः प्रकृतयः सातासातवेदनीयआयुश्चतुष्टयं पञ्चकौदारिकसप्तकं संहननषट्कप्रथमवर्ज्यं स्वस्थानपञ्चककर्कशगुरुस्पर्शानुपूर्वीचतुष्टयोपघाततपोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगतित्रसस्थावरबादरसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्तसाधारणदुर्भगदुःस्वरानादेयायशःकीर्तिनिर्माणनीचैर्गोत्ररूपाः षट्पञ्चाशत्संख्या अनुभागोदीरणामधिकृत्य भवप्रत्यया वेदितव्याः । एतासामनुभागोदीरणा भवप्रत्ययतो भवतीत्यर्थः । (पुव्वुत्ताविति) पूर्वोक्ता अपि प्रत्ययाः पूर्वोक्तशेषाणां प्रागुक्ततिर्यङ्मनुष्यव्यतिरिक्तानां भवप्रत्यया अनुभागोदीरणा वेदितव्या । तथाहि देवनारकैर्व्रतरहितैश्च तिर्यङ्मनुष्यैर्नवानां नोकषायाणां पश्चानुपूर्व्या उत्कृष्टानुभागस्पर्द्धकादारभ्येत्यर्थः । असंख्येया अनुभागा भवप्रत्ययादेवोदीर्यन्ते । तथा वैक्रियसप्तकं तैजससप्तकवर्णपञ्चकगन्धद्विकरसपञ्चकस्निग्धरूक्षशीतोष्णस्पर्शस्थिरास्थिर-शुभाशुभगुरुलघुप्रकृतीनां देवा नैरयिकाश्च भवप्रत्ययतोऽनुभागोदीरणां कुर्वन्ति । तथा समचतुरस्रसंस्थानस्य भवधारणीये शरीरे वर्त्तमाना भवप्रत्ययादनुभागोदीरणां देवाः कुर्वन्ति । मृदुलघुस्पर्शपराघातोद्योतप्रशस्तविहायोगतिसुस्वरप्रत्येकनाम्नामुत्तरवैक्रियशरीरिणामुक्ताःशेषाणां भवप्रत्ययतोऽनुभागोदीरणा प्रवर्त्तते । सुभगादेययशःकीर्त्युच्चैर्गोत्राणामनुभागोदीरणा गुणहीनास्य भवप्रत्ययतोऽवसेया । गुणवतां तु गुणप्रत्यया । तथा सर्वेषां पराघातिकर्मणामनुभागोदीरणा भवप्रत्यया देवनारकानां तदेव प्रत्ययप्ररूपणा । संप्रति साद्यनादिप्ररूपणा कर्तव्या सा च द्विधा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च । तत्र प्रथमतो मूलप्रकृतिविषयां तां कुर्वन्नाह ।

घाईणं अजयन्ना, दोण्हमणुक्कोसिया तिविहाओ ।
वेयणिएणुक्कोसो, अनुजहन्ना मोहणीये ॥ २७८ ॥

सादिअणाईधुव, अधुवा य तस्सेसिगाय दुविगप्पा ।
आउस्स साइअधुवा, सव्वविगप्पाउ विन्नेया । १९७।

मोहनीयवर्ज्यानां त्रयाणां घातिकर्मणामजघन्या अनुभागोदीरणा त्रिधा त्रिप्रकारा तद्यथा अनादिर्ध्रुवा अध्रुवा च तथा येषां क्षीणकषायस्य समयाधिकावलिकायां शेषायां स्थितौ जघन्या अनुभागोदीरणा च सादिरध्रुवा च। शेषकालं त्वजघन्या सा चानादिर्ध्रुवोदीरणात्वात् । ध्रुवाध्रुवे अभव्यभव्यापेक्षया तथा द्वयोर्नामगोत्रयोरनुत्कृष्टानुभागोदीरणा त्रिधा तद्यथा अनादिर्ध्रुवा अध्रुवा च तथा ह्यनयोरनुत्कृष्टानुभागोदीरणा सयोगिकेवलिनि सा च सादिरध्रुवा च। शेषकालं त्वनुत्कृष्टा सा चानादिर्ध्रुवोदीरणात्वात्। ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा वेदनीये अनुत्कृष्टा मोहनीये वा जघन्यानुभागोदीरणा चतुःप्रकारा तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवाध्रुवा च । तथाहि उपशान्तश्रेण्यां सूक्ष्मसंपरायगुणस्थाने यद्बन्धसातवेदनीयं तस्य सर्वार्थसिद्धिसंप्राप्तौ प्रथमसमये या उदीरणा प्रवर्तते सा उत्कृष्टा। सा च सादिरध्रुवा च ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सा चाप्रमत्तगुणस्थानकादौ न भवति ततः प्रतिपाते च भवति ततोऽसौ सादिः तत्र स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत्। तथा मोहनीयस्य जघन्यानुभागोदीरणा सूक्ष्मसंपरायस्य क्षपकस्य समयाधिकावलिका शेषायां स्थितौ भवति सा च सादिस्तदनन्तरसमये वा भावादध्रुवा शेषकालं त्वजघन्या सा चोपशान्तमोहगुणस्थानके न भवति। ततः प्रतिपाते च भवति ततोऽसौ सादिः । तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । (तस्सेसियदुविगप्पत्ति) तच्छेषा रीतिः उक्तातिव्यतिरिक्ता विकल्पा द्विप्रकारा ज्ञातव्या तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च । तथाहि चतुर्णां घातिकर्मणामुत्कृष्टा अनुत्कृष्टा च अनुभागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण लभ्यते। ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे उत्कृष्टा च प्रागेव भाविता । तथा नामगोत्रवेदनीया जघन्या अजघन्या चानुभागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण लभ्यते ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे उत्कृष्टा च प्रागेव भाविता । आयुषां तु सर्वे विकल्पाः साद्यध्रुवाः सा च साद्यध्रुवता अध्रुवोदीरणात्वादवसेया। तदेवं कृता मूलप्रकृतिविषया साद्यनादिप्ररूपणा। संप्रत्युत्तरप्रकृतिविषयां तां चिकीर्षुराह ।

मउलहुगाणुक्कोसा, चउव्विहा तिएहमवि य जहएणा ।
इगधुवा य अधुवा, वीसाए होय णुक्कोसा ॥२००॥
तेवीसाए अजहएणा, तिया पयासिसेसविगप्पा ।
सव्वविगप्पा सेसा, एवावि अधुवा य साई य ॥२०१॥

मृदुलघुस्पर्शयोरनुत्कृष्टा अनुभागोदीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवा अध्रुवा च तथा ह्यनयोरुत्कृष्टानुभागोदीरणा आहारकशरीरस्य संयतस्य भवति । सा च सादिरध्रुवा च ततोऽन्यासर्वाप्यनुत्कृष्टा सापि चाहारकशरीरमुपसंहरतः सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत्। तथा त्रयाणां मिथ्यात्वगुरुकर्कशानामजघन्यानुभागोदीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवाऽध्रुवा च । तत्र सम्यक्त्वं संयमं च युगपत्प्रतिपत्तुकामस्य जन्तोर्मिथ्यात्वस्य जघन्यानुभागोदीरणा सा चानादिरध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सा च सम्यक्त्वात्प्रतिपतितसादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । कर्कशगुरुस्पर्शयोर्जघन्यानुभागोदीरणा आहारकशरीरसंयतस्य केवलिसमुद्घातान्निवर्तमानस्य षष्ठसमये भवति सा च सादिरध्रुवा च। समयमात्रत्वात्ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सापि केवलिसमुद्घातान्निवर्तमानस्य सप्तमे समये भवतीत्यादि सादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत्। तथा तैजससप्तकमृदुलघुवदशुभवर्णाद्येकादशगुरुलघुस्थिरशुभनिर्माण- नाम्नां विंशतिप्रकृतीनामनुत्कृष्टाऽनुभागोदीरणा त्रिधा तद्यथा अनादिर्ध्रुवा अध्रुवा च । तथा ह्येतासामुत्कृष्टानुभागोदीरणा सयोगिकेवलिचरमसमये ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सा चानादिर्ध्रुवोदीरणत्वात् । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा पञ्चविधज्ञानावरणचक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरणकृष्णनीलदुरभिसुरभिगन्धतिक्तकटुरूक्षशीतास्थिराशुभपञ्चविधान्तरायरूपाणां द्वयोर्विंशतिप्रकृतीनामजघन्या अनुभागोदीरणा त्रिधा तद्यथा अनादिर्ध्रुवाध्रुवा च । तथा ह्येतासां स्वस्वोदीरणापर्यवसाने जघन्यानुभागोदीरणा सा च सादिरध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यजघन्या सा चानादिर्ध्रुवोदीरणत्वात् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् (पयाणसेसविगप्पत्ति) एतासां पूर्वोक्तानां शेषप्रकृतीनां शेषविकल्पा मृदुलघुविंशतीनां जघन्या जघन्योत्कृष्टा मिथ्यात्वगुरुकर्कशत्रयोविंशतीनां चोत्कृष्टजघन्याः सादयोऽध्रुवाश्च भवन्ति । तथाहि मृदुलघुविंशतीनां जघन्या अजघन्या चानुभागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण लभ्यते ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे उत्कृष्टा च प्रागेव भाविता । तथा कर्कशगुरुमिथ्यात्वत्रयोविंशतीनां चोत्कृष्टजघन्या सादयो ध्रुवाश्च भवन्ति । तथाहि मृदुलघुविंशतीनामुत्कृष्टा अनुत्कृष्टा चानुभागोदीरणा मिथ्यादृष्टौ पर्यायेण लभ्यते अशुभप्रकृतित्वात् ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे जघन्या च प्रागेव भाविता । शेषाणामुक्तव्यतिरिक्तानां प्रकृतीनां दशोत्तरशतसङ्ख्यानां सर्वे विकल्पा उत्कृष्टानुत्कृष्टजघन्याजघन्यरूपाः सादयोऽध्रुवाश्चावगन्तव्याः । सा च साद्यध्रुवता अध्रुवोदीरणत्वादवसेया। कृता साद्यनादिप्ररूपणा। संप्रति स्वामित्वमभिधातव्यं तच्च द्विधा उत्कृष्टोदीरणाविषयं जघन्योदीरणाविषयं च तत्र प्रथमत उत्कृष्टोदीरणादिपयं स्वामित्वमाह ॥

दाणाइ अचक्खूणं, जेट्ठा आयाहीण लद्धिस्स ।
सुहुमस्स चक्खुणो पुण, तेइंदियसव्वपज्जत्ते ॥ २०२॥

सूक्ष्मस्य सूक्ष्मैकेन्द्रियस्य हीनलब्धिकस्य सर्वस्तोकदानादचक्षुर्दर्शनविज्ञानलब्धियुक्तस्यादौ प्रथमसमये वर्तमानस्य पञ्चविधान्तराया चक्षुर्दर्शनावरणरूपाणां षण्णां प्रकृतीनामुत्कृष्टानुभागोदीरणा भवति । तथा त्रीन्द्रियस्य सर्वाभिः पर्याप्तस्य पर्याप्तिचरमसमये चक्षुर्दर्शनावरणस्योत्कृष्टा अनुभागोदीरणा ।

निद्दायपंचगस्स य, मज्झिमपरिणामसंकिलिट्ठस्स ।
अपुमादि असायाणं, निरये जेट्ठठिई सम्मत्तो ।२०३।।

मध्यमपरिणामस्य तत्प्रायोग्यसंक्लेशयुक्तस्य सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तस्य निद्रापञ्चकस्योत्कृष्टानुभागोदीरणा अन्यन्तविशुद्धस्य अत्यन्तसंक्लिष्टस्य वा निद्रापञ्चकस्योदय एव भवतीति कृत्वा मध्यमपरिणामग्रहणम् । तथा अपुमादीनां नपुंसकवेदादीनां रतिशोकभयजुगुप्सानामसातस्य चोत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामी नैरयिको ज्येष्ठस्थितिक उत्कृष्ट-

स्थितिकः समाप्तःसर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्तः सर्वसंक्लिष्टो वेदितव्यः

पंचेंदियतसबायर-पज्जत्तगसायसुसुरगईणं ।
वेउव्वियसासाणं, देवो जेट्ठट्ठिई सम्मत्तो ॥ १७४ ॥

देवो ज्येष्ठस्थितिकः उत्कृष्टस्थितिकस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकः समाप्तः सर्वाभिःपर्याप्तिभिः पर्याप्तः सर्वविशुद्धः पञ्चेन्द्रियजातित्रसबादरपर्याप्तसातवेदनीयसुस्वरदेवगतिवैक्रियसप्तकोच्छ्वासरूपाणां दशप्रकृतीनामुत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामी।

सम्मत्तमीसगाणं, से काले गहिहि त्ति य मिच्छत्तं ।
हस्सरईणसहस्सा-रगस्सपज्जत्तदेवस्स ॥ १७५ ॥

योऽनन्तरे समये मिथ्यात्वं ग्रहीष्यते तस्य सर्वसंक्लिष्टस्य सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्यथासंख्यं सं तत्रमुदये सत्युत्कृष्टानुभागोदीरणा । तथा सहस्रारकदेवस्य सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तस्य हास्यरत्योरुत्कृष्टानुभागोदीरणा ।

गइहुंडुवघायाणि-ट्ठखगइनीयाण दुहचउक्कस्स ।
निरउक्कसम्मत्ते, असमत्ता पञ्चरसंते ॥ १७६ ॥

नैरयिक उत्कृष्टस्थितौ वर्त्तमानः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः सर्वोत्कृष्टसंक्लेशयुक्तो नरकगतिहुंडसंस्थानोपघाताप्रशस्तविहायोगतिनीचैर्गोत्राणां (दुहचउक्कस्सत्ति) दुर्भगदुःस्वरानादेयायशःकीर्तिरूपस्य सर्वसंख्यया नवानां प्रकृतीनां हुंडसंस्थानमुत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामी । तथा अपर्याप्तकनाम्नो मनुष्योऽपर्याप्तश्चरमसमये वर्तमानः सर्वसंक्लिष्ट उत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामी । संज्ञितिर्यक्पञ्चेन्द्रियादपर्याप्तान्मनुष्योऽपर्याप्तसंज्ञितर इति तिर्यग्मनुष्यग्रहणम् ।

कक्खडगुरुसंघयणा, पुच्छी पुमसंठाणतिरियनामाणं ।
पंचिंदियतिरिक्खो, अट्ठमवासट्ठवासाउ ॥ १७७ ॥

कर्कशगुरुस्पर्शयोरादिवर्ज्यानाञ्च पञ्चानां संहननानां स्त्रीवेदपुरुषवेदयोः आद्यन्तवर्ज्यानां चतुर्णां संस्थानानां तिर्यग्गतेश्च सर्वसंख्यया चतुर्दशप्रकृतीनां तिर्यक्संज्ञिपञ्चेन्द्रियोऽष्टवर्षायुरष्टमे वर्तमाने सर्वसंक्लिष्ट उत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामी।

मणुओरालियसत्तग-वज्जरिसहनारायसंघयणे ।
मणुओतिपल्लपज्ज-त्तो आउग्गं पि संकिट्ठो ॥ १७८ ॥

मनुष्यः पल्योपमायुःस्थितिकः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः सर्वविशुद्धो मनुष्यगतौदारिकसप्तकवज्रर्षभनाराचसंहननरूपाणां नवानां प्रकृतीनामुत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामी । तथा-सर्वोत्कृष्टस्वस्वस्थितौ वर्तमानःसर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तश्च स्वकीयानामायुषां सर्वविशुद्धो नारकायुषस्तु सर्वसंक्लिष्ट उत्कृष्टानुभागोदीरको भवति ।

हस्सट्ठिइपज्जत्ता, तन्नामविगलजाइसुहुमाणं ।
थावर निगोयएगिं-दियाणमवि बायरो नवरि ॥१७९॥

ह्रस्वस्थितिकाः पर्याप्तकास्तन्नामानो द्वीन्द्रिया जातिसूक्ष्मकर्मानुसारिनाम्नो विकलेन्द्रियजातीनां सूक्ष्मनाम्नश्चोत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामिनः । एतदुक्तं भवति द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः सूक्ष्माश्च सर्वजघन्यस्थितौ वर्तमानाः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः सर्वसंक्लिष्टया यथासंख्यं द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिनाम्नां सूक्ष्मनाम्नश्चोत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामिनः ह्रस्वस्थितौ वर्तमानाः सर्वसंक्लिष्टा भवन्ति इति कृत्वा तदुपादानम् । तथा स्थावरसाधारणैकेन्द्रियजातिनाम्नां जघन्यस्थितौ वर्तमानो बादरैकेन्द्रियः सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्तः सर्वसंक्लिष्टः स्थावरनाम्नः स्थावरसाधारणनाम्नः साधारण एकेन्द्रियजातेर्द्वावपि उत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामिनौ भवतः । बादरस्य महान् सर्वसंक्लेशो भवतीति कृत्वा तदुपादानम् ।

आहारतणूपज्जत्त, गोउचरं समयओ य लहुगाणं ।
पत्तेयखगइपराघा-याहारतणूण य विसुद्धो ॥ १९० ॥

समचतुरस्रसंस्थानमृदुलघुस्पर्शप्रत्येकप्रशस्तविहायोगतिपराघाताहारकसप्तकरूपाणां त्रयोदशप्रकृतीनामाहारकशरीरी संयतस्य सर्वपर्याप्तिभिः पर्याप्तः सर्वविशुद्ध उत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामी ।

उत्तरवेउव्विउज्जो-यणामयाइखरपुढवी ।
निरयगईणं भणिआ, तइए समयाणुपुव्वीणं ॥ १९१ ॥

उत्तरवैक्रिये वर्तमानो यातिः सर्वाभिः पर्याप्ताभिः पर्याप्तः सर्वविशुद्ध उद्योतनाम्न उत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामी तथा खरपृथ्वीकायिक उत्कृष्टायां स्थितौ वर्तमानः सर्वपर्याप्तिपर्याप्तः सर्वविशुद्ध आतपनाम्नः उत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामी तथा मनुष्यदेवतानुपूर्व्योर्विशुद्धा नरकतिर्यगानुपूर्व्योः संक्लिष्टा निजकगतीनां तृतीयसमये वर्तमाना उत्कृष्टानुभागोदीरकाश्च भवन्ति ।

लोगंते सेसाणं, सुभाणमियरासि चउसु वि गईसु ।
पज्जत्तकम्मिच्छसो; हीणमणोकिलट्ठस्स ॥ १९२ ॥

योगिनः सयोगिकेवलिनस्ते सर्वापवर्तमानस्य शेषाणामुक्तव्यतिरिक्तानां शुभप्रकृतीनां तैजससप्तकमृदुलघुवर्ज्यशुभवर्णाद्येकादशकागुरुलघुस्थिरशुभशुभगादेययशःकीर्तिनिर्माणोच्चैर्गोत्रतीर्थकरनाम्नां पञ्चविंशतिसंख्यानामुत्कृष्टानुभागोदीरणा भवति इतरासां च शुभप्रकृतीनां मतिश्रुतमनःपर्यायकेवलज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणमिथ्यात्वषोडशकषायकर्कशगुरुवर्ज्याशेषकुवर्णादिसप्तकास्थिराशुभरूपाणामेकत्रिंशत्प्रकृतीनां चतसृष्वपि गतिषु मिथ्यादृष्टेः सर्वपर्याप्तिपर्याप्तस्य उत्कृष्टे संक्लेशे वर्तमानस्योत्कृष्टानुभागोदीरणा भवति तथा अवधिज्ञानावरणदर्शनावरणयोस्तस्यैव चतुर्गतिकस्य मिथ्यादृष्टेरनवधिकस्य वधिलब्धिरहितस्योत्कृष्टानुभागोदीरणा भवति अवधिलब्धियुक्तस्य हि प्रभूतोऽनुभागः क्षयं याति तन उत्कृष्टो न लभ्यते इति न लब्धिकस्येत्युक्तम् । तदेवमुक्तमुत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामित्वम् ।

सम्प्रति जघन्यानुभागोदीरणास्वामित्वं प्रतिपादयन्नाह ॥

सुयकेवलिणो मइसुय-अचक्खुचक्खुणुदीरणा मंदा ॥
विपुलपरमोहिणाणं, मणणाणेहि दुगमावि ॥ १९३ ॥

मतिश्रुतज्ञानावरणचक्षुरचक्षुर्दर्शनावरणानां श्रुतकेवलिनश्चतुर्दशपूर्वधरस्य क्षीणकषायस्य समयाधिकावलिका शेषायां स्थितौ वर्तमानस्य मन्दा जघन्यानुभागोदीरणा वर्तते । तथा क्षीणकषायस्य विपुलमतिमनःपर्यायज्ञानस्य समयाधिकावलिका शेषायां स्थितौ वर्तमानस्यावधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोर्जघन्यानुभागोदीरणा ।

खवणाएविग्घकेवल, संजलणाण य नो कसायाणं ॥
सयसयउदीरणंते, निद्दापयलाणमुवसंते ॥ १९४ ॥

क्षपणायोत्थितस्य पञ्चविधान्तरायकेवलज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणसंज्वलनचतुष्टयनवनोकषायरूपाणां विंशतिप्रकृ-

तीनां स्वस्वोदीरणापर्यवसाने जघन्यानुभागोदीरणा । तथा निद्राप्रचलयोरुपशान्तमोहे जघन्यानुभागोदीरणा लभ्यते तस्य सर्वविशुद्धत्वात् ॥

निद्दानिद्दाईणं, पमत्तविरये विसुज्झमाणम्मि ॥
वेयगसम्मत्तस्स, सगखवणोदीरणा चरमे ॥ २९५ ॥

निद्रानिद्रादीनां निद्रा २ प्रचला २ स्त्यानर्द्धीनां प्रमत्तस्य संयतस्य विशुध्यमानस्य अप्रमत्तभावाभिमुखस्य जघन्यानुभागोदीरणा प्रवर्तते । तथा क्षायिकसम्यक्त्वमुत्पादयतो मिथ्यात्वसम्यङ्मिथ्यात्वयोः क्षपिते । तयोर्वेदकसम्यक्त्वस्य क्षायोपशमिकस्य क्षपणकाले चरमोदीरणायां समयाधिकावलिकाशेषायां स्थितौ सत्यां प्रवर्तमानायां जघन्यानुभागोदीरणा भवति सा च चतुर्गतिकानामन्यतरस्य वेदितव्या ॥

से काले सम्मत्तं, ससंजममगिण्हओ य तेरसगं ॥
सम्मत्तमेव मीसे, आऊण जहन्नट्ठिईसु ॥ २९६ ॥

अनन्तरे काले द्वितीयसमये यः सम्यक्त्वं संयमसहितं ग्रहीष्यति तस्य त्रयोदशानां मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिचतुष्टयाप्रत्याख्यानावरणरूपाणां प्रकृतीनां जघन्यानुभागोदीरणा । अयमिह संप्रदायः । योऽनन्तरसमये सम्यक्त्वं संयमसहितं ग्रहीष्यति तस्य मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वेनानन्तानुबन्धिनाम्, तथा यो विरतिसमये संयमं ग्रहीष्यति तस्याप्रत्याख्यानावरणकषायाणां जघन्यानुभागोदीरणा मिथ्यादृष्ट्यपेक्षया हि अविरतिसम्यग्दृष्टिरनन्तगुणविशुद्धस्ततोऽपि देशविरतोऽनन्तगुणविशुद्ध इत्युक्तक्रमेणैव जघन्यानुभागोदीरणासंभवः । तथा सम्यक्त्वमवसीयते इति यः सम्यग्मिथ्यादृष्टिरनन्तरसमये सम्यक्त्वं प्रतिपत्स्यते तस्य सम्यग्मिथ्यात्वस्य जघन्यानुभागोदीरणा सम्यङ्मिथ्यादृष्टिर्युगपत् सम्यक्त्वं संयमं च न प्रतिपद्यते तथा विशुद्धेरभावात् किन्तु केवलं सम्यक्त्वमेवेतिकृत्वा तदेवं केवलमुक्तम् । तथा चतुर्णामायुषामात्मीयामात्मीयजघन्यस्थितौ वर्तमाना जघन्यमनुभागमुदीरयन्ति । तत्र त्रयाणामायुषां संक्लेशादेव जघन्यस्थितिबन्धो भवतीति कृत्वा जघन्यानुभागोऽपि तत्रैव लभ्यते । तथा नरकायुषो विशुद्धिवशाज्जघन्यः स्थितिबन्धः ततो जघन्यानुभागोऽपि नरकायुषस्तत्रैव लभ्यते । तथा च सति त्रयाणामायुषामतिसंक्लिष्टो जघन्यानुभागोदीरकः नरकायुषस्त्वतिविशुद्ध इति ॥

पोग्गलविवागियाणं, भवाइसमये विसेसमवि चासिं ।
आउतणूणं दोण्हं, सुहुमो वाऊ अप्पाऊ । २९७ ।

पुद्गलविपाकिन्यः प्रकृतयः तासां सर्वासामपि भवादपि समये भवप्रथमसमये जघन्यानुभागोदीरणा एतच्च सामान्येनोक्तं ततः अमुकस्यामुक उदीरक इत्येवंरूपं विशेषमपि चासां प्रकृतीनां वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति । (आउ इत्यादि) आद्ययोर्द्वयोस्तन्वोः शरीरयोरौदारिकवैक्रियरूपयोर्यथासंख्यं सूक्ष्मो वायुकायिकश्चाल्पायुर्जघन्यानुभागोदीरकः । इह शरीरग्रहणेन बन्धनसंघाता अपि गृहीता द्रष्टव्याः । तत एतदुक्तं भवति औदारिकशरीरौदारिकसंघातौदारिकबन्धनचतुष्टयरूपस्यौदारिकषट्कस्याप्यपर्याप्तकसूक्ष्मैकेन्द्रियो वायुकायिकवैक्रियषट्कस्य च पर्याप्तो बादरवायुकायिकोऽल्पायुर्जघन्यानुभागोदीरको भवति ।

बेइंदिअप्पाउग, निरयचिरट्ठिइ असन्निणो वावि ।
अंगोवंगाण हारग, जइ णो अप्पकालम्मि । २९८ ।

द्वयोरङ्गोपाङ्गयोरौदारिकाङ्गोपाङ्गवैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नोर्यथासंख्यमल्पायुर्द्वीन्द्रियस्तथा असंज्ञी सन् जातो नारकश्चिरस्थितिकः स च जघन्यानुभागोदीरको भवति इयमत्र भावना द्वीन्द्रियोऽल्पायुरौदारिकाङ्गोपाङ्गनाम्न उदयप्रथमसमये जघन्यमनुभागमुदीरयति तथा संज्ञिपञ्चेन्द्रियः पूर्वोद्वलितवैक्रियाङ्गोपाङ्गस्तोककालं बद्ध्वा स्वभूमिकानुसारेण चिरस्थितिको नैरयिको जातस्तस्य वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्न उदयप्रथमसमये वर्तमानस्य जघन्यानुभागोदीरणा । तथाऽऽहारकस्य प्राकृतत्वात् अत्र स्त्रीत्वनिर्देशः शरीरग्रहणेन च बन्धनसंघाता अपि गृह्यन्ते तत आहारकसप्तकस्य यतेराहारकशरीरमुत्पादयतः संक्लिष्टस्य अल्पे काले प्रथमसमये इत्यर्थः जघन्यानुभागोदीरणा ।

अमणो समचउरंसु, रिसहएय ओसगाचिरट्ठिई सेसे ।
संघयणाणयमाणु, ओहुंडुवगघायाणमवि सुहुमो । २९९ ।

असंज्ञिपञ्चेन्द्रियोऽल्पायुरिति संक्लिष्टप्रथमसमये तद्भवस्य आहारकः समचतुरस्रसंस्थानवज्रर्षभनाराचसंहननयोर्जघन्यमनुभागमुदीरयति अल्पायुर्ग्रहणं संक्लेशार्थम् । तथा असंज्ञिपञ्चेन्द्रिय एवात्मीयायामुत्कृष्टस्थितौ वर्तमान आहारको भवप्रथमसमये शेष इति । तथा शेषाणां संहननानां सेवार्तवज्रर्षभनाराचवर्जानां पूर्वकोट्यायुर्मनुष्या आहारकस्वभवप्रथमप्रसमये वर्तमाना जघन्यानुभागोदीरकाः इह दीर्घायुर्ग्रहणं विशुद्धतिर्यक्पञ्चेन्द्रियापेक्षया च प्रायोग्या मनुष्या अल्पबला इति मनुष्योपादानम् । तथा सूक्ष्मैकेन्द्रियः सुदीर्घायुःस्थितिकः आहारकप्रथमसमये हुंडोपघातिनाम्नोर्जघन्यानुभागोदीरकः

सेवट्टस्स बेइंदिय, बारसवासस्स मउयलहुगाणं ।
सन्निविसुद्धाणुणा–हारगस्स वीसा अइकिलिट्ठे ।३००।

द्वीन्द्रियसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य स्वभूमिकानुसारेणातिविशुद्धस्यानाहारकस्य जघन्यानुभागोदीरणा । तथा तैजससप्तकमृदुलघुवर्जशुभवर्णाद्येकादशकागुरुलघुस्थिरशुभनिर्माणरूपाणां विंशतिप्रकृतीनां संक्लिष्टोऽपान्तरालगतौ वर्तमानोऽनाहारकोमिथ्यादृष्टिर्जघन्यानुभागोदीरणास्वामी वेदितव्यः ।

पत्तेगमुरालसमं, इयरं हुंडेण तस्स परघाओ ।
अप्पाउस्स य आया, उज्जोयाणमवि तज्जोगो ॥३०१॥

प्रत्येकनाम औदारिकेण समं वक्तव्यम् । औदारिकस्येव प्रत्येकनाम्नोऽपि सूक्ष्मैकेन्द्रियसमये वर्तमानो जघन्यानुभागोदीरको वेदितव्य इत्यर्थः । तथा हुंडेन समानमेतत् साधारणनाम्नो वक्तव्यम् । तथा सूक्ष्मैकेन्द्रियस्याहारकस्य प्रथमसमये हुंडनाम्नो जघन्यानुभागोदीरणा प्रागभिहिता तथा साधारणनाम्नोऽपि वक्तव्येत्यर्थः । तथा सूक्ष्मैकेन्द्रिय सूक्ष्मपर्याप्तस्याल्पायुष इति संक्लिष्टस्यापर्याप्तचरमसमये वर्तमानस्य पराघातनाम्नो जघन्यानुभागोदीरणा । तथा आतपोद्योतनाम्नोस्तद्योगः पृथिवीकायिकः शरीरपर्याप्तापर्याप्तः प्रथमसमये वर्तमानः संक्लिष्टो जघन्यानुभागोदीरकः ।

जानाउज्जोयकरणं, तित्थगरस्स नवगस्स जोगंते ।
करकरुगुरु णमंते, नियत्तमाणस्स केवलिणो ॥३०२॥

आयोजिकाकरणं नाम केवलिसमुद्धातादर्वाक् भवति तत्राङ् मर्यादायाम् आमर्यादया केवलदृष्ट्या योजनव्यापारणमायोजनं च तथातिशुभयोगानामवसेयमायोजनमायोजिका तस्याः करणमायोजिकाकरणं केचिदाचार्या वर्जितकरणमित्याहुस्तत्रायं शब्दार्थः आवर्जितमाभिमुखीकृतस्तथा च

लोके वक्तारः आवर्जितोऽयं मया संमुखीकृत इत्यर्थः । ततश्च तथा भव्यत्वेनावर्जितस्य मोक्षगमनं प्रत्यभिमुखीकृतस्य करणं शुभयोगव्यापाराणामावर्जितकरणम् । अपरे "आउज्जियकरण"मिति पठन्ति तत्रायं शब्दसंस्कारोऽवश्यंकरणम् तथाहि समुद्घातं केचित्कुर्वन्ति केचिन्न कुर्वन्ति । इदं त्वावश्यकरणं सर्वेऽपि केवलिनः कुर्वन्तीति तच्चायोजिकाकरणमवश्यंकरणम् तथाहि समुद्घातं केचित्कुर्वन्ति च । करणमसंख्येयसमयात्मकमन्तर्मुहूर्तप्रमाणम् । यत उक्तम् । प्रज्ञापनायाम्-" कइ समए णं भंते ! आउज्जियाकरणे पण्णत्ते गोयमा ! असंखिज्जसमइए अंतोमुहुत्तए पन्नत्ते । इति तज्जा " तत्राद्या प्रारभ्यते । तावत्तीर्थकरकेवलिनः तीर्थकरनाम्नो जघन्यानुभागोदीरणा आयोजिकाकरणो हि प्रभूतानुभागोदीरणा प्रवर्तते इत्यर्वाग्ग्रहणम् तथा नीलकृष्णदुरभिगन्धतिक्तकटुकशीतरूक्षस्थिराशुभरूपस्य प्रकृतिनवकस्य सयोगिकेवलिचरमसमये जघन्यानुभागोदीरणा तस्यैव सर्वविशुद्धत्वात् । कर्कशगुरुस्पर्शयोस्तु केवलिसमुद्घातिनि वर्तमानस्य केवलिनः प्रथमसंहारसमये जघन्यानुभागोदीरणा ।

सेसाण य गइवेइम-मज्झिमपरिणामपरिणयउ होज्जा ।
पच्चयशुभाशुभविय, चियदए नउ विहागे य ॥३०३॥

शेषाणां सातवेदनीयं गतिचतुष्टयजातिपञ्चकानुपूर्वीचतुष्टयोच्छ्वासविहायोगतिद्विकत्रसस्थावरबादरसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्तसुभगसुस्वरदुःस्वरानादेयायशःकीर्त्ययशःकीर्त्युच्चैर्गोत्रनीचैर्गोत्राख्यानां चतुस्त्रिंशत्संख्यानां प्रकृतीनां तत्प्रकृतीनां सादेयवर्तमानाः सर्वेऽपि जीवा मध्यमपरिणामपरिणता जघन्यानुभागोदीरणामपरिसाता जघन्यानुभागोदीरणास्वामिनो भवन्ति । साच सर्वासां प्रकृतीनां सामान्येन जघन्योत्कृष्टानुभागोदीरणा । स्वामित्वपरिज्ञानार्थमुपायोपदेशमाह (पच्चयादि) प्रत्ययपरिणामप्रत्ययो भवत्यप्रत्ययश्च प्रकृतीनां शुभत्वमशुभत्वं च विपाकादि एतान् सम्यक् चिन्तयित्वा परिभाव्य जघन्योत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामी यथावज्ज्ञेयोऽवगन्तव्यः । तथाहि । परिणामप्रत्ययानुभागोदीरणा प्राय उत्कृष्टा भवति भवप्रत्यया तु जघन्या शुभानाञ्च संक्लेशप्रयोजनं जघन्यानुभागोदीरणा अशुभानां च विशुद्धौ विपर्यासे तूत्कृष्टा इत्यादि परिभाव्य तत्तत्प्रकृत्युदयवतां जघन्योत्कृष्टानुभागोदीरणास्वामित्वमवगन्तव्यम् । इति तदेवमुक्ता अनुभागोदीरणा । संप्रति प्रदेशोदीरणाभिधानावसरस्तत्र च द्वावर्थाधिकारौ । तद्यथा साद्यनादि प्ररूपणार्थमाह साच द्विधा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च तत्र मूलप्रकृतिविषयां साद्यनादिप्ररूपणां चिकीर्षुराह ।

पंचएहमणुक्कोसा, तिहा पएसे चउव्विहा दोएहं ।
सेसविगप्पा दुविहा, सव्वविगप्पा य आउस्स ।३०४।

ज्ञानावरणदर्शनावरणनामगोत्रान्तरायरूपाणां पञ्चानां मूलप्रकृतीनामनुत्कृष्टा प्रदेशविषया उदीरणा त्रिधा त्रिप्रकारा तद्यथा अनादिर्ध्रुवाध्रुवा च । तथाह्येतासामुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा गुणितकर्मांशस्वस्वोदीरणापर्यवसाने लभ्यते सा च सादिरध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सा चानादिर्ध्रुवोदीरणत्वात् ध्रुवाध्रुवे अभव्यभव्यापेक्षया तथा द्वयोर्वेदनीयमोहनीययोरनुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा चतुर्विधा तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवाध्रुवा च । तथाहि वेदनीयस्योत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा प्रमत्तभावाभिमुखस्य सर्वविशुद्धस्य मोहनीयस्य पुनः स्वोदीरणापर्यवसाने सूक्ष्मसंपरायस्य ततो द्वयोरपि एषा साद्यनादीऽध्रुवा ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सापि चाप्रमत्तगुणस्थानकात्प्रतिपतितो वेदनीयस्योपशान्तमोहगुणस्थानकाच्च प्रतिपतितो मोहनीयस्य सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य द्वयोरप्यनादिः ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् (सेसविगप्पति) एतासां सप्तानामपि मूलप्रकृतीनां शेषा उक्तव्यतिरिक्ता विकल्पा जघन्योत्कृष्टा द्विधा द्विप्रकारास्तद्यथा सादयोऽध्रुवाश्च । तथाह्येतासां सप्तानामतिसंक्लिष्टो मिथ्यादृष्टौ जघन्या प्रदेशोदीरणा सा च सादिरध्रुवा च । संक्लेशपरिणामाच्च च्युतस्वमिथ्यादृष्टिरप्यजघन्यतः सापि सादिरध्रुवा च । उत्कृष्टा च प्रागेव भाविता आयुषः सर्वेऽपि विकल्पा जघन्योत्कृष्टानुत्कृष्टा द्विविधास्तद्यथा सादयोऽध्रुवाश्च । सा च साद्यध्रुवता अध्रुवोदीरणत्वादवसेया । संप्रत्युत्तरप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणामाह ।

मिच्छत्तस्स चउद्धा, सगयालाएहिं तिहा अणुक्कोसा ।
सेसविगप्पा दुविहा, सव्वविगप्पा य सेसाणं ॥३०५॥

मिथ्यात्वस्यानुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा चतुर्विधा । तद्यथा-सादिरनादिर्ध्रुवाध्रुवा च, तथाहि योऽनन्तरसमये सम्यक्त्वं संयमसहितं प्रतिपत्स्यते तस्य मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वस्योत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा सा च सादिरध्रुवा च समयमात्रत्वात् ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सापि च सम्यक्त्वात्प्रतिपतिता भवति सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा सप्तचत्वारिंशत्प्रकृतीनामनुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा त्रिधा । तद्यथा । अनादिर्ध्रुवा ध्रुवत्वात् । तथाहि । पञ्चविधज्ञानावरणपञ्चविधान्तरायचतुर्विधदर्शनावरणरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्षीणकषायस्य गुणितकर्मांशस्य स्वस्वोदीरणापर्यवसाने उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा । सा च सादिरध्रुवा च ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सा च अनादिः ध्रुवोदीरणत्वाद् ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् । तथा तैजससप्तकवर्णादिविंशतिस्थिरास्थिरशुभाशुभगुरुलघुनिर्माणनाम्नां त्रयस्त्रिंशत्संख्याकानां प्रकृतीनां गुणितकर्मांशोऽस्य सयोगिकेवलिनश्चरमसमये उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा । सा च सादिरध्रुवा च । ततोऽन्या सर्वाप्यनुत्कृष्टा सा चानादिर्ध्रुवोदीरणत्वादासां ध्रुवाध्रुवे पूर्ववत् (सेसविगप्पादुविहत्ति) उक्तशेषा विकल्पा जघन्याजघन्योत्कृष्टरूपा द्विविधास्तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च । तथाहि सर्वासामप्युक्तप्रकृतीनामतिसंक्लिष्टपरिणामेति मिथ्यादृष्टौ जघन्या प्रदेशोदीरणा लभ्यते अतिसंक्लिष्टस्य परिणामप्रत्ययत्वेन वा जघन्या ततो द्वे अपि साद्यध्रुवे उत्कृष्टा च प्रागेव भाविता शेषाणां चोक्तव्यतिरिक्तानां प्रकृतीनां दशोत्तरशतसंख्यानां सर्वेऽपि विकल्पा जघन्याजघन्योत्कृष्टा द्विविधास्तद्यथा सादयो ध्रुवाश्च साद्यध्रुवता च ध्रुवोदीरणत्वादवसेया । कृता साद्यनादिप्ररूपणा । संप्रति स्वामित्वमभिधातव्यं तच्च द्विधा उत्कृष्टजघन्याप्रदेशोदीरणास्वामित्वात् । तत्र प्रथमत उत्कृष्टोदीरणास्वामित्वमाह ।

अणुभागुदीरणा ए, जहण्णसामीव एस जहाए ।
घाईणं अन्नयरो, ओहीए वि णोहिलंभेण ॥३०६॥

घातिकर्मणां सर्वेषामपि अनुभागोदीरणायां यो यो जघन्यानुभागोदीरणास्वामी प्राक् प्रतिपादितः स एवोत्कृष्टप्रदेशोदीरणायाः स्वामी गुणितकर्मांशो वेदितव्यः नवरमन्यत इति श्रुतकेवली इतरो वा अवधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोरवधिलब्धिहीनोत्कृष्टप्रदेशोदीरकोऽवसेयः । (असीति) वेदमनिसंक्लिष्टमुक्तमिति विशेषतो विभाव्यते अवधिज्ञानावरणवर्ज्यानां चतुर्णां ज्ञानावरणानां चक्षुरचक्षुः केवलदर्शनावरणानां

क्षीणकषायश्चातिकेवलिन इतरस्य वा गुणितकर्मांशस्य समयाधिकावलिका शेषायां स्थितौ उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा अवधिज्ञानावरणयोः पुनरवधिलब्धिरहितस्य क्षीणकषायस्य समयाधिकावलिका शेषायां स्थितौ उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा निद्राप्रचलयोरुपशान्तकषायस्य प्रमत्तसंयते अप्रमत्तभावाभिमुखे स्त्यानर्द्धित्रिकस्य मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिकषायाणामनन्तरसमये सम्यक्त्वं संयमसहितं प्रतिपत्तुकामस्य मिथ्यादृष्टेश्चरमसमये सम्यग्मिथ्यात्वस्य सम्यक्त्वप्रतिपत्त्युपान्त्यसमये अप्रत्याख्यानावरणकषायाणां देशविरतस्यानन्तरसमयाधिकावलिका शेषायां चरमसमये क्षपकस्य हासिः हास्यादिषट्कस्यापूर्वकरणगुणस्थानकचरमसमये सर्वत्र गुणितकर्मांशस्योत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा वेदितव्या ।

वेयाणियाणं गहिहि, से कालिअप्पमाइ खिय विरओ ।
संघयणपगतणुजुग, उज्जो वा अप्पमत्तस्स । ३०७ ।

यः प्रमत्तो द्वितीये समये अप्रमादं ग्रहीष्यति सोऽप्रमत्तो भविष्यति प्रमत्तो न पञ्चकवैक्रियसप्तकाहारकसप्तकोद्योतनाम्नामुत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा ।

देवनिरयाउ गाणं, जहन्नजेट्ठट्ठिई गुरुअ साए ।
इयराउए वि अट्ठम वासे, णेयो अट्ठवासाउ ॥ ३०८ ॥

देवनारकायुषोर्यथाक्रमं देवनारकौ जघन्योत्कृष्टस्थितिकौ गुरुदुःखयोरुदये वर्तमानौ उत्कृष्टप्रदेशोदीरकौ वेदितव्यौ । एतदुक्तं भवति । देवो दशवर्षसहस्रायुःस्थितिको गुरुदुःखोदये वर्तमानो देवायुष उत्कृष्टप्रदेशोदीरकस्तथा नैरयिकस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमायुःस्थितिको गुरुदुःखोदये वर्तमानो नारकायुष उत्कृष्टप्रदेशोदीरकः प्रभूतं हि दुःखमनुभवन् प्रभूतान् पुद्गलान् परिसाटयति इति तदुपादानम् । इतरायुषोस्तिर्यग्मनुष्यायुषोर्यथासंख्यं तिर्यग्मनुष्योऽष्टवर्षायुषोऽष्टमे वर्षे वर्तमानो गुरुदुःखोदये युक्त उत्कृष्टप्रदेशोदीरको भवति

एगंततिरिगजाग्गा, नियग विसिट्ठ तसु तह अपज्जत्तो ।
संमुच्छिममणुअंते, तिरियगई देसविरयस्स । ३०९ ।

एकान्तेन तिरश्चामेवोदयं प्रति प्रायोग्याः प्रकृतयस्तासामेकेन्द्रियजातिद्वीन्द्रियजातित्रीन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजात्यातपस्थावरसूक्ष्मसाधारणनाम्नामष्टानां निजकविशिष्टेषु निजनिज प्रकृतिविशिष्टेषु यथा एकेन्द्रियजातिस्थावरनाम्नो बादरपृथिवीकायिके सर्वविशुद्धे आतपनाम्नः खरबादरपृथ्वीकायिके सूक्ष्मस्य पर्याप्तसाधारणविकलेन्द्रियनाम्नां तन्नामसु पर्याप्तेषु सर्वविशुद्धेषु उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा देशविरतस्य तस्य सर्वविशुद्धत्वात् ।

आणुपुव्वी ण्डुगाणं, सम्मद्दिट्ठीउ दुभगईणं ।
नीयस्स य सं काले, गहिय विरयत्ति सो चेव । ३१० ।

चतसृणामानुपूर्वीणां तस्यां तस्यां गतौ वर्तमानः तृतीय समये सर्वविशुद्धसम्यग्दृष्टिरुत्कृष्टप्रदेशोदीरकः केवलं नरकतिर्यगानुपूर्व्योः क्षायिकसम्यग्दृष्टिर्वक्तव्या देवनारकगत्योरपि स एव क्षायिकसम्यग्दृष्टिरुत्कृष्टप्रदेशोदीरकः तथा योऽनन्तरसमये संयमं प्रतिपत्स्यते स एवाविरतसम्यग्दृष्टिर्दुर्भगादीनां दुर्भगदुःस्वरानादेयायशः कीर्तीनां नीचैर्गोत्रस्योत्कृष्टप्रदेशोदीरकः ।

जोगंं उदीरगाणं, जोगंते सरदुगाणुपाणूणं ।
नियगंते केवलिणो, सव्वविसुद्धीए सव्वासिं ॥ ३११ ॥

योग्यन्तदीरणायोगी सयोगी केवली अन्ते चरमसमये उदीरको यासां ता योग्यन्तोदीरकास्तासां मनुजगतिपञ्चेन्द्रियजात्यौदारिकसप्तकतैजससप्तकसंस्थानषट्कप्रथमसंहननवर्णादिविंशत्यगुरुलघूपघातपराघातविहायोगतिद्विकत्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभगादेययशःकीर्तिनिर्माणतीर्थकरोच्चैर्गोत्राणां द्विषष्टिसङ्ख्यानां प्रकृतीनां सयोगिकेवली चरमसमये उत्कृष्टप्रदेशोदीरकः । तथा केवलिनः स्वरद्विकप्राणापानयोर्निजकान्ते स्वस्वनिरोधकाले उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा तथाहि स्वरनिरोधकाले सुस्वरदुःस्वरयोः प्राणापाननिरोधकाले च प्राणापाननाम्न उत्कृष्टा प्रदेशोदीरणा इह सर्वकर्मणामुत्कृष्टप्रदेशोदीरणायामेषा परिभाषा " यो यः स्वस्वोदीरणाधिकारी स स तस्य कर्मणः स्वामी वेदितव्यः" । आयुर्व्यतिरेकेण चान्यत्र सर्वत्रापि गुणितकर्मांशत्वेन दानान्तरायादीनामपि शेषाणां प्रकृतीनामुत्कृष्टप्रदेशोदीरणास्वामित्वं चेति ॥

संप्रति जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामित्वमाह ।

तप्पगइ उदीरगाणि, संकिलिट्ठभावे असव्वपगईण ।
णेयो जहन्नसामी, अणुभागो य तित्थयरे ॥ ३१२ ॥

यस्तासां प्रकृतीनामुदीरकः सोऽतिसंक्लिष्टभावोऽति संक्लिष्टपरिणामः क्षपितकर्मांशः सर्वप्रकृतीनां स्वस्वयोग्यानां त्रयाणां दर्शनावरणीयानां सातासातवेदनीययोर्मिथ्यात्वस्य षोडशानां कषायाणां नोकषायाणां सर्वसंख्यया पञ्चत्रिंशत्संख्यानां प्रकृतीनां मिथ्यादृष्टिः सर्वपर्याप्तिपर्याप्तः सर्वसंक्लिष्टो निद्रापञ्चकतत्प्रायोग्यसंक्लेशयुक्तो जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी । तथा योऽनन्तरसमये मिथ्यात्वं यास्यति सोऽतिसंक्लिष्टः सम्यक्त्वसम्यङ्मिथ्यात्वयोर्जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी भवति । तथा गतिचतुष्टयपञ्चेन्द्रियजात्यौदारिकसप्तकवैक्रियसप्तकतैजससप्तकसंस्थानषट्कवर्णादिविंशतिपराघातोपघातागुरुलघूच्छ्वासोद्योतविहायोगतिद्विकत्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभदुर्भगसुस्वरदुःस्वरादेयानादेययशःकीर्तिनिर्माणोच्चैर्गोत्रपञ्चविधान्तरायरूपाणां एकोननवतिसंख्यानां प्रकृतीनां संज्ञिपर्याप्तसर्वोत्कृष्टसंक्लेशयुक्तो जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी आहारकस्य चाऽऽहारशरीरी तत्प्रयोग्यसंक्लेशयुक्त आनुपूर्वीणामपि आतपस्य खरबादरपृथिवीकायिकः सर्वसंक्लिष्ट एकेन्द्रियजातिस्थावरसाधारणनाम्नामेकेन्द्रियः सर्वोत्कृष्टसंक्लेशयुक्तः सूक्ष्मनाम्नः सूक्ष्मैकेन्द्रियसर्वसंक्लिष्टो जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी अपर्याप्तकनाम्नः पुनरपर्याप्तमनुष्यसर्वसंक्लिष्टश्चरमसमये वर्तमानो जघन्यप्रदेशोदीरको भवति । तथा द्वित्रिचतुरिन्द्रियजातीनां यथाक्रमं द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः सर्वाः संक्लिष्टा जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामिनः (अणुभागोयतित्थयरत्ति) तीर्थकरनाम्न एव जघन्यानुभागोदीरणास्वामी प्राक् प्रतिपादितः स एव जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी अपि वेदितव्यः तीर्थकरकेवली यावदद्यापि योजिकाकरणमारभते तावत्तीर्थकरनाम्नो जघन्यप्रदेशोदीरको वेदितव्य इत्यर्थः ।

ओहि ओहिजुए अइ-सुहवेयआउगाणं तु ॥
पढमस्स जहन्नाठिइ, सेसाणुक्कोसगाठिइउ ॥ ३१३ ॥

अवधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोरवधिलब्धियुक्तः सर्वसंक्लिष्टो जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामी । अवधिद्विकं क्षेत्रादितो बहवः पुद्गलाः परिक्षीणा इत्यवधिलब्धिग्रहणम् । तथा चतु-

णामप्यायुषां स्वभूमिकानुसारेणातीव सुखमनुभवन् जघन्यप्रदेशोदीरको भवति। तत्र प्रथमस्य नरकायुषो दशवर्षसहस्रप्रमाणे जघन्यस्थितौ वर्तमानो नैरयिकः स हि शेषनारकापेक्षया अतिशयेन सुखी शेषाणां च तिर्यग्मनुष्यदेवायुषामुत्कृष्टस्थितौ वर्तमानो नैरयिकः। स हि शेषनारकः स्वस्वयोग्यतानुसारेण परमसुखिनो ययासंख्यंतिर्यङ्मनुष्यदेवा जघन्यप्रदेशोदीरणास्वामिनो वेदितव्याः। इति उदयोदीरणयोः स्वामित्वेन भेदो नास्ति ॥

उई (दी) रिज्जमाण–उदीर्यमाण–त्रि० उद्-ईर-य-शानच्। उदीरणानामनुदये प्राप्तं चिरेणागामिना कालेन यद्वेदितव्यं कर्म दालिकं तस्य विशिष्टाऽध्यवसायलक्षणेन करणेनाकृष्योदये प्रक्षेपणं सा चाऽसंख्येयसमयवर्तिनी तया च पुनरुदीरणया उदीरणाप्रथमसमय एव। भ० १ श० १उ०। उदयमुपनीयमाने,-प्रज्ञा० २३ पद। "उदीरिज्जमाणो उदीरए" भ० १ श० १ उ०।

उई (दी) रिय–उदीरित–त्रि०। उत्प्राबल्येनेरितो जनितः। कृते, "ससद्दफासाफरुसाउदीरिया" अर्किकृते, आचा०। "महागुरूणिस्स यराउदीरिता" उत्प्राबल्येनेरितः कथितः। प्रतिपादिते, 'धीरे धम्मे उदीरिए' आचा० ७ अ० ३ चू०। उत्प्राबल्येन प्रेरिते, राइयाणं वेइयाणं चालियाणं घट्टियाणं खोभियाणं उदीरियाणं केरिसए सद्दे भवति। राज०। जी०। उदयमुपनीते, प्रज्ञा० २३ पद। भ०। उदीरितास्तु स्वभावतोऽनुदितान् पुद्गलान् उदयप्राप्ते कर्मदलिके करणविशेषेण प्रक्षिप्य यान् वेदयते इति तत्त्वम्। भ० १ श० १ उ०।

उई (दी) रेंत–उदीरयत्–त्रि०वस्त्वन्तरं प्रेरयति,-स्था०७ठा०।

उउ–ऋतु–पुं०ऋ तु किच्च। "उदृत्वादौ ८। १। ३।" ऋतु इत्यादिषु शब्देष्वादेर्ऋत उद् भवति-प्रा०। ऋतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां रात्रयः षोडश स्मृताः इति मनूक्ते स्त्रीणां शोणितदर्शनयोग्यगर्भधारणसमर्थे काले, । वाच०। नि० चू०। लोकरूढ्या षष्ट्यहोरात्रप्रमाणद्विमासात्मके कालविशेषे, व्य० १ उ०। जी०। स्था०। भ०। जी०। "दो मासा उऊ"। भ० ६ श० ७ उ०। अनु०। स्था०। ज्ञा०। औ०। जं०। ते च षट्-"तत्थ खलु इमे छ उऊ पण्णत्ता तंजहा पाउसे १ वरिसारत्ते २ सरदे ३ हेमन्ते ४ वसन्ते ५ गिम्हे ६। ता सव्वे वि णं एए चंदे उऊ दुवे दुवे मासानि च उप्पत्तेणं आदाएणं गणिज्जमाणसातिरेगाइं एगूणसट्ठि २ रातिंदिनाइं रातिंदियगेणं आहितेत्ति"। तत्राऽस्मिन् मनुष्यलोके प्रतिसूर्यायनं प्रतिचन्द्रायनं च खल्विमे षट् ऋतवः प्रज्ञप्तास्तद्यथा-प्रावृट्, वर्षारात्रः शरदो, हेमन्तो, वसन्तो, ग्रीष्मः। इह लोके अन्यथाभिधाना ऋतवः प्रसिद्धास्तद्यथा प्रावृट् शरद्, हेमन्तः शिशिरो, वसन्तो ग्रीष्मश्चेति। जिनमते तु यथोक्ताभिधाना एव ऋतवः। तथाचोक्तम् "पाउस वासारत्तो, सरओ हेमंत वसंत गिम्हो य। एए खलु छ प्पि उऊ, जिणवरदिट्ठा मए सिट्ठा" चं० प्र० १२ पाहु। सू० प्र०। स्था०। जं०।

ऋतुपरिमाणविचारः।

एत्तो उउपरिमाणं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए।

अतो मण्डलेषु नक्षत्रसूर्यशशिनां प्रतिमुहूर्तं गतिपरिमाणप्रतिपादितानामनन्तरमृतुपरिमाणं सूर्यर्तुपरिमाणं चन्द्रर्तुपरिमाणं च यथानुपूर्व्या क्रमेण वक्ष्यामि। प्रतिज्ञातमेव निर्वोढुमितुकामः प्रथमतः सूर्यर्तुपरिमाणं प्रतिपादयति।

वे याइच्चा मासा, एगसट्ठिं ते भवंतहोरत्ता।

एयं उउपरिमाणं, अवगयमाणा जिणा विंति ॥

यौ द्वावादित्यौ मासौ सूर्यमासौ यावदहोरात्रिपरिगणनया एकषष्टिरहोरात्रा भवन्ति। तथाहि सूर्यमासस्त्रिंशदहोरात्र एकस्य चाहोरात्रस्य चार्द्धं ततो द्वौ सूर्यमासावेकषष्टिरहोरात्रा भवन्ति। एतत् एतावत् क्रमतः सूर्यर्तोः परिमाणमपगतमानाः। मानग्रहणमुपलक्षणमपगतसकलक्रोधमानादिवर्गाः जिनास्तीर्थकृतो ब्रुवते।

सांप्रतमीप्सितसूर्यर्त्वानयने करणमभिधित्सुराह।

सूरउउस्साणयणे, पव्वपंचरसगुणं नियमा।

तिहि संखित्तं संतं, बावट्ठिभागपरिहीणं ॥

दुगुणे गट्ठीए जुयं, बावीससएण भाइए नियमा।

जं लद्धं तस्स पुणो, छहिहिय सेस उऊ होइ ॥

सेसाणं अंसाणं, वेहि उ भागाहि तेसि जं लद्धं।

ते दिवसा नायव्वा, होंति सचत्तस्स अयणस्स ॥

सूर्यस्य सूर्यसंबन्धेन ऋतोरानयने पर्वपर्वसंस्थानं नियमात्पञ्चदशगुणं कर्त्तव्यम्। पर्वणां पञ्चदशतिथ्यात्मकत्वात्। इयमत्र भावना। इह ऋतव आषाढादिप्रभवाः युगं च प्रवर्तते श्रावणबहुलपक्षे प्रतिपद आरभ्यते। ता युगादितः प्रवृत्तानि यानि पर्वाणि तत्संख्या पञ्चदशगुणा क्रियते कृत्वा च पर्वणामुपरि या विवक्षितदिनमभिव्याप्य तिथयस्तास्तत्र संक्षिप्यन्ते इत्यर्थः। ततो "बावट्ठीभागपरिहीणंति" प्रत्यहोरात्रमेकैकेन द्वाषष्टिभागेन परिहीयमाने ये निष्पन्ना अवमरात्रास्तेऽप्युपचारात् द्वाषष्टिभागास्ते परिहीनपर्वसंस्थानं कर्तव्यं ततो (दुगुणत्ति) द्वाभ्यां गुण्यते गुणयित्वा च एकषष्ट्यायुतं क्रियते। ततो द्वाविंशेन शतेन भाजितं यल्लब्धं तस्य षड्भिर्भागे हृते यच्छेषं स ऋतुरनन्तरातीतो भवति। येऽपि अंशा शेषा उद्वरिताः तेषां द्वाभ्यां भागे हृते यल्लब्धं ते दिवसाः प्रवर्तमानस्य ऋतोर्ज्ञातव्याः। एष करणगाथाक्षरार्थः। संप्रति करणभावना क्रियते। तत्र युगे प्रथमे दीपोत्सवे केनापि पृष्टः कः सूर्यर्तुरनन्तरमतीतः को वा संप्रति वर्तते। तत्र युगादितः सप्तपर्वाण्यतिक्रान्तानीति संप्रध्रियन्ते। तानि पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते। जातं पञ्चोत्तरशतम्। एतावति विकाले द्वाववमरात्रावभूतामिति द्वौ ततः पात्येते स्थितं पश्चात् त्र्युत्तरं शतं (१०३) ततो द्वाभ्यां गुण्यते जाते द्वे षडुत्तरे (२०६) तत्रैकषष्टिः प्रक्षिप्यते द्वे शते सप्तषष्ट्यधिके (२६७) तयोर्द्वाविंशतेन भागो ह्रियते लब्धौ द्वौ तौ षड्भिर्भागं न सहेते इति न तयोः षड्भिर्भागहारः। शेषास्त्वंशा उद्वरन्ति त्रयोविंशतिः। तथा समर्द्धभाता एकादश अर्द्धं च सूर्यर्तुश्चाषाढादिस्तत आगतं द्वावृतू अतिक्रान्तौ तृतीयश्च ऋतुः संप्रति प्रवर्तते। तस्य च प्रवर्तमानस्यैकादश दिवसा अतिक्रान्ता द्वादशो वर्तते इति। तथा युगे प्रथमायामक्षयतृतीयायां केनापि पृष्टं के ऋतवः पूर्वमतिक्रान्ताः को वा संप्रति वर्तते तत्राक्षयतृतीयायां प्रथमायाः प्राङ्युगस्यादितः पर्वाण्यतिक्रान्तान्येकोनविंशतिः ततः एकोनविंशतिः पञ्चदशभिर्गुण्यते जाते द्वे शते पञ्चाशीत्यधिके (२८५) अक्षयतृतीयायां किल पृष्टमिति पर्वणामुपरितन्यस्तिथयः प्रक्षिप्यन्ते जाते द्वे शते अष्टाशीत्यधिके (२८८) तावति काले अवमरात्राः पञ्च भवन्ति ! पञ्च ततः पात्यन्ते

जाते द्वे शते त्र्यशीत्यधिके (२८३) ते द्वाभ्यां गुण्येते जातानि पञ्च शतानि षट्षष्ट्यधिकानि (५६६) तान्येकषष्टिसहितानि क्रियन्ते जातानि षट् शतानि सप्तविंशत्यधिकानि (६२७) तेषां द्वाविंशेन शतेन भागो ह्रियते लब्धाः पञ्च पश्चादंशाड्डुद्धरन्ति सप्तदश तेषामर्द्धं लब्धाः सार्द्धा अष्टौ । आगतं पञ्च ऋतवोऽतिक्रान्ताः षष्ठस्य च ऋतोः प्रवर्तमानस्याष्टौ दिवसा गताः नवमो वर्तते । तथा युगे द्वितीये दीपोत्सवे केनापि पृष्टं क्रियन्त ऋतवोऽतिक्रान्ताः को वा संप्रति वर्तते । तत्रैतावति काले पर्वाण्यतिक्रान्तानि एकत्रिंशत्पञ्चदशभिर्गुण्यते जातानि चत्वारि शतानि पञ्चषष्ट्यधिकानि (४६५) अवमरात्राश्चैतावति काले व्यतिक्रामन्त्यष्टौ ततोऽष्टौ पात्यानि शेषाणि चत्वारि शतानि सप्तपञ्चाशताधिकानि (४५७) तानि द्विगुणीक्रियन्ते जातानि नवशतानि चतुर्दशोत्तराणि (९१४) तथैकषष्टिप्रक्षेपे जातानि नव शतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि (९७५)एतेषां द्वाविंशत्यधिकशतेन भागहरणं, लब्धाः सप्त उपरिष्टादंशादुद्धरन्ति एकविंशतिशतं (१२१) तस्य द्वाभ्यां भागे हृते लब्धाः षष्टिसार्द्धाः सप्तानां च ऋतूनां षड्भिर्भागे हृते लब्ध एककः । एक उपरिष्टान्न तिष्ठन्ति आगतमेकसंवत्सरोऽतिक्रान्तः । एकस्य च संवत्सरस्योपरि प्रथम ऋतुः प्रावृड्नामा निर्गतो द्वितीयस्य च षष्टिर्दिनान्यतिक्रान्तान्येकषष्टितमं वर्तते इति एवमन्यत्रापि भावना कार्या ।

सांप्रतममूनामृतूनां नामान्याह ॥

पाउस वासारत्ता, सरओ हेमंत वसंत गिम्हो य ।
एए खलु छप्पि उऊ, जिणवरदिट्ठा मए सिट्ठा ॥

प्रथम ऋतुः प्रावृड्नामा द्वितीया वर्षारात्रा तृतीया शरच्चतुर्थो हेमन्तः, पञ्चमो वसन्तः, षष्ठो ग्रीष्मः । एते षडपि ऋतवः एवं नामतो जिनवरदृष्टाः सर्वज्ञदृष्टा मया शिष्टाः कथिताः । साम्प्रतमेतेषामृतूनां मध्ये क ऋतुः कस्यां तिथौ समाप्तिमुपयातीति परस्य प्रश्नमाशङ्क्य तत्परिज्ञानाय करणमाह ।

इच्छा उऊ दुगुणितो, रूवोणगुणिओ उ पव्वाणि ।
तस्सद्धं होइ तिही, जत्तसमत्ता उऊ तीसं ॥

यस्मिन् ऋतौ ज्ञातुमिच्छा स ऋतुः ध्रियते तत्संख्या ध्रियते इत्यर्थः ततः स द्विगुणितः सन् रूपोनः क्रियते । ततः पुनरपि स द्वाभ्यां गुण्यते गुणयित्वा च प्रतिराश्य तद्द्विगुणितश्च सन् भवन्ति तावन्ति पर्वाणि द्रष्टव्यानि तस्य च प्रतिराशि तस्यार्द्धं क्रियते । ततश्चार्धं यावत् भवति तावत्यास्तिथयः प्रतिपत्तव्याः । यासु युगभाविनीस्त्रिंशदपि ऋतवः समाप्ताः समाप्तिमैयरुरिति करणगाथाक्षरार्थः । संप्रति करणभावना विधीयते । किल प्रथम ऋतुर्ज्ञातुमिष्टो यथा युगे कस्यां तिथौ प्रथमतः प्रावृड्लक्षण ऋतुः समाप्तिमुपयातीति । तत्र एकको ध्रियते स द्वाभ्यां गुण्यते जाते द्वे स्वरूपोनः क्रियते । जात एकक एवं स भूयोऽपि द्विगुण्यते द्वे रूपे प्रतिराश्यते तयोरर्द्धे जातमेकं रूपमागतं । युगादौ द्वे पर्वणी अतिक्रम्य प्रथमायां तिथौ प्रतिपदि प्रथमः प्रावृड्नामा ऋतुः समाप्तः । तथा द्वितीये ऋतौ ज्ञातुमिच्छति द्वौ स्थापितौ तथा द्वाभ्यां गुणने जाताश्चत्वारस्ते रूपोनाः क्रियन्ते । जातास्त्रयस्ते भूयो द्विगुण्यन्ते जाताः षट् ते प्रतिराश्यन्ते प्रतिराशीनां चार्द्धः क्रियते जातास्त्रय आगतं युगादितः षट् पर्वाण्यतिक्रम्य तृतीयायां तिथौ द्वितीय ऋतुः समाप्तिमुपागमत् । तथा तृतीये ऋतौ ज्ञातुमिच्छति त्रयो ध्रियन्ते । द्वाभ्यां गुण्यन्ते जाताः षट् ते रूपोनाः कृताः सन्तो जाताः पञ्च ते भूयो द्विगुण्यन्ते जाता दश ते प्रतिराशीनां चार्द्धे लब्धाः पञ्च । आगतं युगादित आरभ्य दश पर्वाण्यतिक्रम्य पञ्चम्यां तिथौ तृतीय ऋतुः समाप्तिमियाय । तथा षष्ठ ऋतौ ज्ञातुमिच्छति षट् स्थाप्यन्ते । ते द्वाभ्यां गुण्यन्ते जाता द्वादश रूपोनाः सन्तो जाता एकादश ते द्विगुण्यन्ते । जाता द्वाविंशतिः । सा प्रतिराशि तयोश्चार्द्धं क्रियते । जाता एकादश । आगतं युगादितो द्वाविंशतिपर्वाण्यतिक्रम्य एकादश्यां तिथौ षष्ठ ऋतुः समाप्नोति । तथा युगे नवमे ऋतौ ज्ञातुमिच्छता नव स्थाप्यन्ते ते द्वाभ्यां गुण्यन्ते जाता अष्टादश ते रूपोनाः क्रियन्ते । जाताः सप्तदश ते भूयो द्विगुण्यन्ते जाताश्चतुस्त्रिंशत् । संप्रतिराश्यते तस्या अर्द्धं क्रियते जाताः सप्तदश आगतं युगादितश्चतुस्त्रिंशत्पर्वाण्यतिक्रम्य द्वितीये संवत्सरे पौषमासे शुक्लपक्षे द्वितीयस्यां तिथौ नवम ऋतुः परिसमाप्तिं गच्छति । तथा त्रिंशत्तमे ऋतौ जिज्ञासति त्रिंशद् ध्रियते सार्द्धिर्गुण्यते जाता षष्टिः सा रूपोना क्रियते जाता एकोनषष्टिः सा भूयो द्वाभ्यां गुण्यते जातमष्टादशोत्तरं शतं तत् प्रतिराश्यते तस्यार्द्धं क्रियते जाता एकोनषष्टिः । आगतं युगादितोऽष्टादशोत्तरपर्वाण्यतिक्रम्य एकोनषष्टितमायां तिथौ । किमुक्तं भवति । पञ्चमे संवत्सरे प्रथमे आषाढमासे शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां त्रिंशत्तम ऋतुः समाप्तिमुपायासीत् व्यवहारतः प्रथमाषाढपर्यन्त इत्यर्थः संप्रति वर्षाकाले शीतकाले ग्रीष्मकालेषु चतुर्मासप्रमाणेषु यस्मिन् पर्वणि कर्ममासापेक्षयाऽधिकोहोरात्रः सूर्यर्तुपरिसमाप्तौ भवति तत्प्रतिपादयन्नाह ॥

वइयम्मि उ कायत्त, अतिरत्तं सत्तम पव्वम्मि ।
वासहिमागिम्हकाले, चाउम्मासे विहीयत्ते ॥

वर्षाहिमग्रीष्मकालेषु प्रत्येकं चतुर्मासेषु चतुर्मासप्रमाणेषु पृथक् अतिरात्रा अधिका अहोरात्रा विधीयन्ते तद्यथा एकातृतीयपर्वण्यपरा सहिमपर्वणि । इयमत्र भावना । सूर्यर्तुचिन्तायां कर्ममासापेक्षया वर्षाकाले श्रावणादौ तृतीये पर्वणि गते कोऽधिकोऽहोरात्रो द्वितीयः सप्तमे पर्वणि हेमन्तकालेऽपि एकस्तृतीये पर्वणि द्वितीयः सप्तमे ग्रीष्मकालेऽपि एकस्तृतीये पर्वणि द्वितीयः सप्तमे । अत्राह पूर्वपूर्वावमरात्रसहितमुक्तम् । इदानीं त्वधिकरात्रोपेतमिति किमत्र एवकरणमत आह ॥

उउसहियं अतिरत्तं, जुगसहियं होइ अउमरत्तं तु ।
रविसहियं अइरत्तं, सहितहियं अमरत्तं तु ॥

इह पर्वऋतुसहितं विवक्षते तदा विवक्षितं तृतीयादिकं वर्षाकालादिसम्बन्धि अतिरात्रमधिकरात्रम् । सूर्यर्तुपरिसमाप्तिचिन्तायां तस्मिन् विवक्षिते तृतीयादौ पर्वणि कर्ममासापेक्षयाधिकोऽहोरात्रो भवति । तथाहि कर्ममासस्त्रिंशता दिनैः सूर्यमासस्त्रिंशता मासद्वयात्मकश्च ऋतुः । ततः सूर्यर्तुपरिसमाप्तौ कर्ममासापेक्षयैकोधिकोहोरात्रो भवतीति । तथा युगं चन्द्राभिवर्द्धितरूपं संवत्सरपञ्चकात्मकं च पञ्चापि संवत्सराश्चन्द्रमासापेक्षया ततो यदि पर्वयुगसहितं चन्द्रमासोपेतं विवक्ष्यते तदा विवक्षितं पर्वतृतीयादिकं वर्षाकालादिसम्बन्धि अवमरात्रोपेतं भवति कर्ममासापेक्षया तस्मिन् तृतीयादौ पर्वणि नियमादेको ऽहोरात्रः पततीति भावः । एतदेवाह

(रविसाहियमित्यादि) रविसहितमिति रात्रं किमुक्तं भवति । रविमासनिपाद्यमानर्त्तुचिन्तायां तस्मिन् तृतीयादौ वर्षाकालादिसंबन्धिनि पर्वणि तत्र सूर्यर्तुपरिसमाप्तौ कर्ममासापेक्षया एकैकोऽधिकोऽहोरात्रः प्राप्यते इति शशिसहितमवमरात्रं चन्द्रनिपादितास्तिथीरधिकृत्य कर्ममासापेक्षया विवक्षितं तृतीयादि पर्वहीनरात्रं भवतीत्यर्थः । सम्प्रति येषु मासेषु सूर्यर्तुपरिसमाप्तिचिन्तायां पूर्वपूर्वसूर्यर्तुगततिथ्यपेक्षयाधिकोऽहोरात्रः परिवर्त्तते तान् प्रतिपादयति । आसाढ बहुलपक्षे तथा भाद्रपदमासे बहुलपक्षे एवं कार्त्तिके पौषे फाल्गुने वैशाखे चातिरात्रं बोद्धव्यम् । पूर्वपूर्वसूर्यर्तुगततिथ्यपेक्षया एतेषु षट्सु मासेषु अधिकोऽहोरात्रो ज्ञातव्यो न शेषेषु मासेषु । एतदेव सविशेषमाह ।

एक्कंतरिया मासा, तिही य जासु ता उऊ समप्पंति ।
असाढाई मासा, भद्दवयाइ तिहि सव्वा ॥

इह सूर्यर्तुचिन्तायां मासा आषाढादयो द्रष्टव्याः आषाढमासादारभ्य ऋतूनां प्रथमतः प्रवर्त्तमानत्वात् तिथयः सर्वा अपि भाद्रपदादिषु मासेषु प्रथमादीनामृतूनां परिसमाप्तत्वात् । तत्र येषु मासेषु यासु वा तिथिषु ऋतवः प्रावृडादयः परिसमाप्नुवन्ति ते आषाढादयो मासास्ताश्च तिथयो भाद्रपदादिमासानुगताः सर्वा अपि एकान्तरिता वेदितव्याः । तथा हि प्रथम ऋतुः भाद्रपदे मासि समाप्तिमुपैति तत एको मासश्च युगलक्षणमपान्तराले उक्तः । कार्त्तिके मासे द्वितीय ऋतुः परिसमाप्तिमियर्त्ति । एवं तृतीयः पौषमासे, चतुर्थः फाल्गुने, पञ्चमो वैशाखे, षष्ठः आषाढे, एवं शेषा अपि ऋतवः षट्सु मासेष्वेकान्तरेषु परिसमाप्तिमश्नुवन्ति नाशेषेषु मासेषु । तथा प्रथम ऋतुः प्रतिपदि समाप्तिमेति द्वितीयः तृतीयस्यां, तृतीयः पञ्चम्यां,चतुर्थःसप्तम्यां पञ्चमो नवम्यां, षष्ठः एकादश्यां, सप्तमस्त्रयोदश्यामष्टमः पञ्चदश्याम् एते सर्वेऽपि ऋतवो बहुलपक्षे ततो नवम ऋतुः शुक्लपक्षे द्वितीयायां, दशमश्चतुर्थ्यामेकादशः षष्ठ्यां, द्वादशोऽष्टम्यां, त्रयोदशो दशम्यां, चतुर्दशो द्वादश्यां पञ्चदशश्चतुर्दश्याम् एते सप्त ऋतवः शुक्लपक्षे । एते ऋतवः शुक्लपक्षे भाविनः । पञ्चदशापि ऋतवो युगस्यार्द्धे भवन्ति । तत एतत्क्रमेणैव शेषा अपि पञ्चदश ऋतवो द्वितीये युगस्यार्द्धे भवन्ति । तद्यथा-षोडशः ऋतुर्बहुलपक्षे प्रतिपदि, सप्तदशः तृतीयाया-मष्टादशः पञ्चम्यामेकोनविंशतितमः सप्तम्यां, विंशतितमो, नवम्या,-मेकविंशतितम एकादश्यां, द्वाविंशतितमः त्रयोदश्यां त्रयोविंशतितमः पञ्चदश्यामेते षोडशादयस्त्रयोविंशतिपर्यन्ताः । अष्टौ बहुलप क्ष ऋतवः शुक्लपक्षे द्वितीयायां चतुर्विंशतितमः पञ्चविंशतितमश्चतुर्थ्यं, षड्विंशत्तमः षष्ठ्यां, सप्तविंशतितमोऽष्टम्याम् अष्टाविंशतितमो दशम्या, मेकोनत्रिंशत्तमो द्वादश्यां त्रिंशत्तमश्चतुर्दश्यामेवमेते सर्वेऽपि ऋतवो मासेष्वेकान्तरितेषु तिथिष्वपि चैकान्तरितासु भवन्ति । सांप्रतमेतेषु ऋतुषु चन्द्रनक्षत्रयोगं च प्रतिपादयिषुस्तद्विषयं करणमाह ।

तित्तिसया पंचहिगा, अंसा छेओ सयं च चोत्तीसं ।
एगाइ वि उत्तरगुणा, धुवरासीए स बोधव्वा ॥

त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि अंशा विभागाः किंरूपच्छेदकृता एते इत्याह च्छेदशतं चतुस्त्रिंशं किमुक्तं भवति चतुस्त्रिंशदधिकशतच्छेदेन छिन्नं यदहोरात्रं तस्य सत्कानि त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराण्यंशानामिति अयं ध्रुवराशिर्बोद्धव्यः । एष च ध्रुवराशिरेकादियुत्तरगुण ईप्सितेन ऋतुना एकादिना त्रिंशत्पर्यन्तेनाद्युत्तरेण एकस्मादारभ्य तत ऊर्ध्वमुत्तरवृद्धेन गुण्यतेति गुणो गुणितः कर्त्तव्यस्ततोऽस्मात् शोधकानि शोधयितव्यानीति प्रतिपादनार्थमाह ।

सत्त ट्ठे अद्धखेत्ते, दुगातिगगुणियाममेदिवड्ढखित्ते ।
अट्ठासीई पुस्से -सोज्झा अभिईम्मि बायाला ॥

इह यत्र अर्द्धक्षेत्रं तत्र सप्तषष्टिं शोध्यानि च सप्तषष्टिः समे समक्षेत्रे द्विगुणिता सती शोध्या एकोत्तरे द्वे शते तत्र शोध्ये इति भावः । इह सूर्यस्य पुष्यादीनि नक्षत्राणि शोध्यानि चन्द्रस्याभिजिदादीनि तत्र सूर्यनक्षत्रयोगचिन्तायां पुष्ये पुष्यविषया अष्टाशीतिः शोध्यानि चन्द्रनक्षत्रयोगचिन्तायामभिजिति द्विचत्वारिंशत् ।

एयाणि सोहइत्ता, जं सेसं तु होइ नक्खत्तं ।
रविसोमाणं नियमा, तीसाए उउसमत्तीसु ॥

एतानि अनन्तरोदितानि अर्धक्षेत्रद्व्यर्धक्षेत्रविषयाणि शोधकानि शोधयित्वा यदुक्तप्रकारेण नक्षत्रं शेषं भवति सर्वात्मना शुद्धिमश्नुत तत्र क्षेत्रं रविसोमयोः सूर्यस्य चन्द्रमसश्च नियमाद् ज्ञातव्यम् । क इत्याह त्रिंशत्यपि ऋतुसमाप्तिषु एवं करणगाथात्रयाक्षरार्थः । संप्रति करणभावना क्रियत तत्र प्रथम ऋतुः कस्मिंश्चन्द्रनक्षत्रे समाप्तिमुपैतीति जिज्ञासायामनन्तरोदितः पञ्चोत्तरत्रिशतप्रमाणो ध्रुवराशिर्ध्रियते स एकोनगुणितस्तदेव भवतीति ततोऽनेनध्रुवराशिर्जातस्तत्राभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा स्थिते पश्चाद् द्वे शते त्रिषष्ट्यधिके(२६३) ततश्चतुस्त्रिंशेन शतेन श्रवणः शुद्धः । शेषजातमेकोनत्रिंशच्छतं (१२९) तेन च धनिष्ठा शुद्ध्यति तत आगतमेकोनत्रिंशं शतं चतुस्त्रिंशदधिकशतं भागानाम् धनिष्ठासत्कमवगाह्य चन्द्रः प्रथमं सूर्यर्त्तुं समापयति । यदि द्वितीयसूर्यर्त्तुजिज्ञासा तदा स ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणस्त्रिभिर्गुण्यते जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) तत्राभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा स्थितानि शेषाण्यष्टौ शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि (८७३) ततश्चतुस्त्रिंशेन शतेन श्रवणशुद्धिमुपगत स्थितानि शेषाणि सप्त शतानि एकोनचत्वारिंशदधिकानि (७३९) ततोऽपि चतुस्त्रिंशेन शतेन धनिष्ठा शुद्धा जातानि षट् शतानि पञ्चोत्तराणि (६०५) ततोऽपि सप्तषष्ट्या शतभिषक् शुद्धा स्थितानि पश्चात्पञ्च शतानि अष्टत्रिंशदधिकानि (५३८) तेभ्योऽपि चतुस्त्रिंशेन शतेन पूर्वभद्रपदा शुद्धा स्थितानि चत्वारि शतानि चतुरधिकानि (४०४) ततो द्वाभ्यां शताभ्यामेकोत्तराभ्यामुत्तरभद्रपदा शुद्धा स्थिते शेषे त्रिकोनसप्ततिचतुस्त्रिंशदधिकं शतं भागानामवगाह्य द्वितीयं सूर्यर्त्तुं चन्द्रः परिसमापयति । एवं शेषेष्वपि ऋतुषु भावनीयम् । संप्रति सूर्यनक्षत्रयोगभावना क्रियते स एव पञ्चोत्तरशतप्रमाणो ध्रुवराशिः प्रथमसूर्यर्त्तुजिज्ञासायामेकेन गुण्यते एकेन च गुणितं तावानेव जातस्तत्र पुष्यसत्काष्टाशीती शुद्धा स्थिते शेषे द्वे शते सप्तदशोत्तरे (२१७) ततः सप्तषष्ट्या अश्लेषा शुद्धा स्थितं शेषं सार्द्धशतं (१५०) ततोऽपि चतुस्त्रिंशच्छतेन मघा शुद्धा स्थिताः षोडश आगतं पूर्वाफाल्गुनीनक्षत्रस्य षोडश चतुस्त्रिंशदधिकानि शतभागानवगाह्य सूर्यः प्रथमर्त्तुं समापयति । तथा द्वितीयसूर्यर्त्तुजिज्ञासायांध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशत-

त्रयप्रमाणस्त्रिभिर्गुण्यते जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) ततोऽष्टाशीत्या पुष्यः शुद्धिमगमत् स्थितानि पश्चादष्टौ शतानि सप्तविंशत्यधिकानि (८२७) तेभ्यः सप्तषष्ट्या अश्लेषा शुद्धा स्थितानि शेषाणि षट् शतानि षष्टिंशत्यधिकानि (६२६) तेभ्यश्चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन पूर्वफाल्गुनी शुद्धा स्थितानि पश्चाच्चत्वारि शतानि द्विनवत्यधिकानि (४९२) ततोऽपि द्वाभ्यां शताभ्यामेकोत्तराभ्यामुत्तरफाल्गुनी शुद्धा स्थिते द्वे शते एकोनवत्यधिके (२८९) ततोऽपि चतुस्त्रिंशेन शतेन हस्तः शुद्धः स्थितं पश्चात्सप्तपञ्चाशदधिकं शतं (१५७) ततोऽपि चतुस्त्रिंशेन शतेन चित्रा शुद्धा स्थिता पश्चात्त्रयोविंशतिः आगतं स्वातेस्त्रयोविंशति चतुस्त्रिंशदधिकशतं भागानामवगाह्य सूर्यो द्वितीयं ऋतुं परिसमापयति। एवं शेषेष्वपि ऋतुषु भावनीयम् तदेवमुक्ताः सूर्यर्त्तवः॥

सम्प्रति चन्द्रर्तुप्रतिपादनार्थमाह

चत्तारि उ सयाइं वि, उत्तराइं जुगम्मि चंदस्स ।
तेसिं पि य करणविहिं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥

इह एकस्मिन् नक्षत्रपर्याये षट् ऋतवो भवन्ति यथा सूर्यस्य चन्द्रस्यापि च नक्षत्रपर्याया युगसप्तषष्टिसंख्यास्ततः सप्तषष्टिः षड्भिर्गुण्यते जातानि चत्वारि शतानि द्व्युत्तराणि एतावन्तो युगे चन्द्रस्य ऋतवो भवन्ति तेषामपि चन्द्रर्तूनां परिज्ञानाय करणविधिं यथानुपूर्व्या क्रमेण वक्ष्यामि। तत्र प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयितुकामः प्रथमतश्चन्द्रर्तुपरिमाणमाह

चंदस्स उ परिमाणं, चत्तारि य केवला अहोरत्ता ।
सत्ततीसं अंसा, सत्तसट्ठिकरणछेएण ॥

चन्द्रस्य चन्द्रसंबन्धिन ऋतोः परिमाणं चत्वारः केवलाः परिपूर्णा अहोरात्राः सप्तषष्टिच्छेदकृतेन च च्छेदेन सप्तत्रिंशदंशाः। किमुक्तं भवति सप्तत्रिंशत्सप्तषष्टिभागा दिनस्य तथा ह्येकस्मिन् नक्षत्रपर्याये षट् ऋतव इति प्रागेव भावितम्। नक्षत्रपर्यायचन्द्रविषयस्य परिमाणं सप्तविंशतिरहोरात्र एकस्य चाहोरात्रस्य एकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः तत्राहोरात्राणां षड्भिर्भागे हृते लब्धानि चत्वारि दिनानि, त्रीणि शेषाणि तिष्ठन्ति तानि सप्तषष्टिभागकरणार्थं सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते जाते द्वे शते एकोत्तरे (२०१) तत उपरितना एकविंशतिः सप्तषष्टिभागाः प्रक्षिप्यन्ते जाते द्वे शते द्वाविंशे (२२२) तेषां षड्भिर्भागे हृते लब्धाः सप्तत्रिंशत्सप्तषष्टिभागा इति॥

संप्रति चन्द्रऋतोरानयनार्थं करणमाह ॥

चंदं उउ आणयणे, पव्वरस संगुणं नियमा ।
तिहि संखित्तं संतं, बावट्ठी भागपरिहीणं ॥
चोत्तीससयाभिहियं, पंचुत्तरतिसयं संजयं वि भए ।
छहि उदमूताराहियं, मणाहि लद्धा उऊ होंति ॥

विवक्षितस्य चन्द्रर्त्तोरानयने कर्तव्ये युगादितोऽयनपर्वसंख्यानमतिक्रान्तं तत्पञ्चदशगुणं नियमात् कर्तव्यं ततस्तिथिसंक्षिप्तमिति यास्तिथयः पर्वणामुपरि विवक्षितान् दिनान् प्रागतिक्रान्तास्तास्तत्र संक्षिप्यन्ते ततो द्वाषष्टिभागे द्वाषष्टिभागनिष्पन्नेऽवमरात्रे परिहीनं विधेयं तत एवं भूतं सच्चतुस्त्रिंशेन शतेनाभिहितं कर्तव्यं तदनन्तरं च पञ्चोत्तरैस्त्रिभिः शतैः संयुक्तं सत् षड्भिर्दशोत्तरैः शतैर्विभजेत विभक्ते च सति ये लब्धा अङ्कास्ते ऋतवो भवन्ति ज्ञातव्याः। एष करणगाथाक्षरार्थः। संप्रति करणभावना क्रियते। कोऽपि पृच्छति युगादितः प्रथमे पर्वणि पञ्चम्यां कश्चन्द्रर्तुर्वर्तते तत्रैकमपि पर्व परिपूर्णमत्र नाद्याप्यतीतमिति युगादितो दिवसाद्रूपेना ध्रियन्ते ते चात्र चत्वारस्ते चतुस्त्रिंशेन शतेन गुण्यन्ते जातानि पञ्च शतानि षट्त्रिंशदधिकानि (५३६) तत्र त्रयस्त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि प्रक्षिप्यन्ते जातान्यष्टौ शतान्येकचत्वारिंशदधिकानि (८४१) तेषां षड्भिः शतैर्दशोत्तरैर्भागो ह्रियते लब्धः प्रथम ऋतुः अंशा उद्धरन्ति द्वे शते एकत्रिंशदधिके (२३१) तेषां चतुस्त्रिंशेन शतेन भागहरणं लब्ध एकः अंशानां चतुस्त्रिंशेन शतेन भागे हृते यल्लभ्यते ते दिवसा ज्ञातव्याः शेषास्त्वंशा उद्धरन्ति सप्तनवतिस्तेषां द्विकेनापवर्तनायां लब्धाः सार्द्धा अष्टाचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागा आगतं युगादितः पञ्चम्यां प्रथमः प्रावृड्लक्षण ऋतुरतिक्रान्तो द्वितीयस्य एको दिवसो गतो द्वितीयस्य च सार्द्धा अष्टचत्वारिंशत् सप्तषष्टिभागाः। तथा कोऽपि पृच्छति युगादितो द्वितीये पर्वणि एकादश्यां कश्चन्द्रर्तुरिति तत्रैकं पर्वातिक्रान्तमिति एको ध्रियते स पञ्चदशभिर्गुण्यते जाताः पञ्चदश एकादश्यां किल पृष्टमिति तस्याः पाश्चात्या दश ये दिवसास्ते प्रक्षिप्यन्ते जाता पञ्चविंशतिः सा चतुस्त्रिंशेन शतेन गुण्यते जातानि त्रयस्त्रिंशत् शतानि पञ्चाशदधिकानि (३३५०) तेषु त्रीणि शतानि पञ्चोत्तराणि प्रक्षिप्यन्ते जातानि षट्त्रिंशत् शतानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि (३६५५) तेषां षड्भिः शतैर्दशोत्तरैर्भागो ह्रियते लब्धाः पञ्च अंशा अवतिष्ठन्ते षट् शतानि पञ्चोत्तराणि (६०५) तेषां चतुस्त्रिंशेन शतेन भागे हृते लब्धाश्चत्वारो दिवसाः (४) शेषास्त्वंशा उद्धरन्ति एकोनसप्ततिः (६९) तस्या द्विकेनापवर्तनायां लब्धाः सार्द्धाश्चतुस्त्रिंशत्सप्तषष्टिभागाः आगतं पञ्च ऋतवोऽतिक्रान्ताः षष्ठस्य च ऋतोश्चत्वारो दिवसाः पञ्चमस्य च दिवसस्य सार्द्धाश्चतुश्चत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः। एवमन्यस्मिन्नपि दिवसे चन्द्रर्तुरवगन्तव्यः।

संप्रति चन्द्रर्तुपरिसमाप्ति दिवसानयनाय करणमाह।

रविधुवरासी पुव्वंच, गुणिय भयएतणेण छेएण ।
जं लद्धं सो दिवसो, सोमस्स उऊ समत्तीए ।

इह यः पूर्वसूर्यर्तुप्रतिपादने ध्रुवराशिरभिहतः पञ्चोत्तराणि त्रीणि शतानि चतुस्त्रिंशद्भागास्तस्मिन् पूर्वगुणिते ईप्सितेन एकादिना द्व्युत्तरचतुः शततमपर्यन्तं न द्व्युत्तरवृद्धेन एकस्मादारभ्य तत ऊर्ध्वं स्वन्तरवृद्ध्या प्रवर्द्धमानेन गुणितः स्वकेनात्मीयेन च्छेदेन चतुस्त्रिंशदधिकशतरूपेण भक्ते सति यल्लब्धं सोमस्य ऋतुसमाप्तौ दिवसो ज्ञातव्यः। यथा केनापि पृष्टं चन्द्रस्य ऋतुः प्रथमः कस्यां तिथौ परिसमाप्तिं गत इति तत्र ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणो ध्रियते (३०५) स एकेन गुण्यते जातस्तावानेव ध्रुवराशिस्ततः स्वकीयेन च्छेदेन चतुस्त्रिंशदधिकशतप्रमाणेन भागो ह्रियते लब्धौ द्वौ शेषस्तिष्ठति सप्तत्रिंशद् द्विकेनापवर्तना क्रियते जाताः सार्द्धा अष्टादश। आगतं युगादितो द्वौ दिवसावतिक्रम्य तृतीये दिवसेऽष्टादशसु सप्तषष्टिभागेषु प्रथमश्चन्द्रर्तुः परिसमाप्तिं गच्छति द्वितीयचन्द्रर्तुपरिसमाप्तिजिज्ञासायां स ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणस्त्रिभिर्गुण्यते जातानि पञ्चदशोत्तराणि नव शतानि (९१५) तेषां चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन भागो ह्रियते लब्धाः षट् शेषमुद्धरति एकादशोत्तरशतं तस्य द्विके-

नापवर्तनायां लब्धाः सार्द्धाः पञ्चपञ्चाशत्सप्तषष्टिभागाः आगतं युगादितः षट्सु दिवसेष्वतिक्रान्तेषु सप्तमस्य च दिवसस्य सार्द्धेषु पञ्चपञ्चाशत्संख्येषु भागेषु द्वितीयश्चन्द्रर्तुः परिसमाप्तिं गच्छति द्व्युत्तरचतुःशततमजिज्ञासायां स ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणोऽष्टभिः शतैस्त्र्युत्तरैर्गुण्यते द्व्युत्तरवृद्ध्या हि द्व्युत्तरचतुःशततमस्य त्र्युत्तराष्टशतप्रमाण एव राशिर्भवति । तथाहि यस्य एकस्माद्र्ध्वं द्व्युत्तरवृद्ध्या राशिश्चिन्त्यते तस्य स द्विगुणो रूपोनो भवति तथा द्विकस्य त्रीणि त्रिकस्य पञ्च चतुष्कस्य सप्त अत्रापि च द्व्युत्तरचतुःशततमप्रमाणस्य राशेर्द्व्युत्तरवृद्ध्या राशिश्चिन्त्यते ततोऽष्टौ शतानि त्र्युत्तराणि भवन्ति एवंभूतेन च राशिना गुणने जाते द्वे लक्षे चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (२४४९१५) तेषां चतुस्त्रिंशच्छतेन भागो ह्रियते लब्धानि अष्टादश शतानि सप्तविंशत्यधिकानि (१८२७) अंशाश्चोद्वरन्ति सप्तनवतिस्तस्या द्विकेनापवर्तना लब्धाः सार्द्धा अष्टाचत्वारिंशत्सप्तषष्टिभागाः आगतं युगादितोऽष्टादशसु दिवसशतेषु सप्तविंशत्यधिकेष्वतिक्रान्तेषु ततः परस्परसार्द्धेष्वष्टाचत्वारिंशत्संख्यासु सप्तषष्टिभागेषु द्व्युत्तरचतुःशततमस्य चन्द्रर्तोः परिसमाप्तिरिति ।

संप्रति चन्द्रर्तुषु नक्षत्रयोगपरिज्ञानाय करणमाह ॥

सो चेव धुवो रासी, गुणरासी वि य हवंति चेव ।
नक्खत्तं सोहणिय, परिजाण पुव्वभणियाणि ॥

युगे चन्द्रर्तौ नक्षत्रयोगपरिज्ञानार्थं स एव पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणो ध्रुवराशिर्वेदितव्यः गुणराशयोऽपि गुणकारराशयोऽपि एकाद्युत्तरवृद्ध्या त एव भवन्ति ज्ञातव्या ये पूर्वमुद्दिष्टाः नक्षत्रशोधनान्यपि च परिजानीहि । तान्येव यानि पूर्वं भणितानि द्विचत्वारिंशत्प्रभृतीनि ततः पूर्वकरणे विवक्षिते चन्द्रर्तौ नक्षत्रयोग इति जिज्ञासायां स एव पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणो ध्रुवराशिः ध्रियते (३०५) स एकेन गुण्यते एकेन गुणितः सन् स तावानेव भवति ततो जातो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा शेषे तिष्ठतो द्वे शते त्रिषष्ट्यधिके (२६३) ततश्चतुस्त्रिंशेन शतेन श्रवणः शुद्धः स्थितं पश्चादेकोनत्रिंशच्छतं (१२९) तस्य द्विकेनापवर्तना क्रियते जाताः सार्द्धाश्चतुःषष्टिभागाः आगतं धनिष्ठायाः सार्द्धमेकेन चतुःषष्टिभागानवगाह्य चन्द्रः प्रथमं स्वऋतुं परिसमापयति द्वितीयश्चन्द्रर्तुजिज्ञासायां स एव ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणस्त्रिभिर्गुण्यते जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (९१५) तत्राभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा स्थितानि शेषाण्यष्टौ शतानि त्रिसप्तत्यधिकानि (८७३) ततश्चतुस्त्रिंशेन शतेन श्रवणः शुद्धमुपगतः स्थितानि शेषाणि सप्तशतानि एकोनचत्वारिंशदधिकानि (७३९) ततोऽपि चतुस्त्रिंशेन शतेन धनिष्ठा शुद्धा जातानि षट्शतानि पञ्चोत्तराणि (६०५) ततोऽपि सप्तषष्ट्या शतभिषक् शुद्धा स्थितानि पश्चात्पञ्च शतानि अष्टात्रिंशदधिकानि (५३८) एतेभ्योऽपि चतुस्त्रिंशेन शतेन पूर्वभद्रपदा शुद्धा स्थितानि चत्वारि शतानि चतुरधिकानि (४०४) तेभ्योऽपि द्वाभ्यां शताभ्यामेकोत्तराभ्यामुत्तरभद्रपदा शुद्धा स्थिते शेषे द्वे शते त्र्युत्तरे (२०३) तान्यमपि भागानवगाह्य द्वितीयं स्वं ऋतुं चन्द्रः परिष्ठापयति । तथा द्व्युत्तरचतुःशततमचन्द्रर्तुजिज्ञासायां ध्रुवराशिः पञ्चोत्तरशतत्रयप्रमाणोऽष्टभिः शतैस्त्र्युत्तरैर्गुण्यते जाते द्वे लक्षे चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि (२४४९१५) तत्रार्द्धक्षेत्रेषु षट्सु नक्षत्रेषु प्रत्येकं सप्तषष्टिरंशा द्व्यर्द्धक्षेत्रेषु षट्सु नक्षत्रेषु प्रत्येकं द्वे शते एकोत्तरे अंशानां पञ्चदशसु नक्षत्रेषु प्रत्येकं चतुस्त्रिंशच्छतमिति षट्सप्तषष्ट्या गुण्यन्ते जातानि चत्वारि शतानि द्व्युत्तराणि (४०२) तथा षट् पञ्चोत्तरेण शतद्वयेन गुण्यन्ते जातानि द्वादश शतानि दशोत्तराणि । (१२१०) एते च त्रयोऽपि राशय एकत्र मील्यन्ते मीलयित्वाऽवतिष्ठन्तेऽभिजितो द्वाचत्वारिंशत् प्रक्षिप्यन्ते जातानि षट्त्रिंशच्छतानि षष्ट्यधिकानि (३६६०) एतावानेको नक्षत्रपर्यायस्तत एतत्पूर्वस्य राशेर्भागो ह्रियते लब्धाः षष्टिर्नक्षत्राणि पर्यायाः पश्चादवतिष्ठन्ते पञ्चपञ्चाशदधिकानि त्रयस्त्रिंशच्छतानि (३३५५) तत्राभिजितो द्वाचत्वारिंशच्छुद्धाः स्थितानि शेषाणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि त्रयोदशाधिकानि (३३१३) तेषां त्रिभिः सहस्रैर्द्व्यशीत्यधिकैरनुराधान्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि शेषं ते द्वे शते एकत्रिंशदधिके (२३१) ततः सप्तषष्ट्या ज्येष्ठा शुद्धा स्थितं चतुःषष्ट्यधिकं षोडशशतं (१६६४) ततोऽपि चतुस्त्रिंशेन शतेन मूलं शुद्धं स्थिता पश्चात् त्रिंशत् (३०) आगतं पूर्वफाल्गुनीनक्षत्रस्य त्रिंशतं चतुस्त्रिंशदधिकशतं भागानामवगाह्योत्तरचतुःशततमं स्वऋतुं चन्द्रः परिसमापयति । ज्यो० १४ पाहु० । चं० प्र० ।

उउंबर [उंबर] उ [रु] दुंबर–पुं० उं शम्भुं वृणोति स्वम्बरः पृषो० दस्य वा रत्वम् । वाच० दुर्गादेत्युदुम्बरपादपतनपादपीठऽन्तदः । २७० । ८ । २ । इति उदुम्बरशब्दमध्यवर्तिनः वा लुक् । प्रा० । (गूलर) इति प्रसिद्धे बहुबीजके वृक्षविशेषे, जी० १ प्रति० । आचा० । देहल्याम्, आ० म० द्वि० । गृहदलुके, गृहावयवविशेषे, आचा० । ताम्रे, नपुंसके, कुष्ठभेदे च । वाच० । प्रज्ञा० ।

उउंबर (उंबर) दत्त–उदुम्बरदत्त– पुं० पाटलीखण्डनगरवास्तव्ये सागरदत्तसार्थवाहसुते, । तद्वक्तव्यता यथा-पाटलीखण्डे नगरे सागरदत्तसार्थवाहसुत उदुम्बरदत्तो नामाऽभूत् स च षोडशभी रोगैरेकदाऽभिभूतो महाकष्टमनुभूय मृतः । स च जन्मान्तरे विजयपुरराजस्य कनकरथनाम्नो धन्वन्तरिनामा वैद्य आसीत् मांसप्रियो मांसोपदेष्टा चेति कृत्वा नरकङ्गतवानिति । स्था० १० ठा० ।

जइ णं भंते उक्खेवो सत्तमस्स एवं खलु जंबू तेणं कालेणं तेणं समएणं पाडलिसंडे णयरे वणसंडे उज्जाणे उंबरदत्ते यक्खे तत्थ णं पाडलिसंडे णयरे सिद्धत्थ राया तत्थ णं पाडलिसंडे णयरे सागरदत्तसत्थवाहे होत्था । अट्ठे गंगदत्ता भारिया तस्स णं सागरदत्तस्स पुत्ते गंगदत्ताए भारियाए अत्तए उंबरदत्ते णामं दारए होत्था । अहीणं तेणं कालेणं तेणं समएणं जाव परिसागया तेणं कालेणं तेणं समएणं भगवं गोयमे तहेव जेणेव पाडलिसंडे णयरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता पाडलिसंडे णयरे पुरच्छिमेण दुवारेणं अणुप्पविसत्ति तत्थ णं पासइ एगं पुरिसं कच्छुल्लं कोडियं दो उपरियं भगंदलियं अरिसिल्लं कासिल्लं सासिल्लं सूय मुहं सूयहत्थं सूयपायं सडियहत्थंगुलियं सडियपायं

गुलियं सडियकमणासियं रसियए य पूएण य थिवि
थिवित्तं वणमुहं किमिउत्तुयंतपगलंतपूयरुहिरं लाला-
पगलंतकमणासं अभिक्खणं २ पूयकवले य रुहिरकव
ले य किमियकवले य वममाई कट्ठाई कलुणाई वीसराइं
कूवमाणं मच्छिया चडगरपहगरेण अणिज्जमाणमग्गं
फुट्टहडाहडसीसं दंडि खंडवसणं खंडमल्लखंडहत्थगयं
गिहे२ देहं बलियाए वित्तिं कप्पेमाणे पासइ२त्ता तदा
भगवं गोयमे उच्चणीयजाव अडइ अहापज्जत्तं गिण्ह-
इ२त्ता पाडलीसंडाओ णयराओ पडिणिक्खमइ२त्ता
जेणेव समणे भगवं तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
भत्तपाणं पडिदंसेइ समणेणं अब्भणुन्नाए जाव बिलमिव
पन्नगभूए अप्पाणेणं आहारमाहारेइ संजमेणं तवसा
अप्पाणं भावेमाणे विहरइ तएणं से भगवं गोयमे
दोच्चंपि छट्ठक्खमणपारणगंसि पढमाए पोरसीए सज्झाइं
जाव पाडलिसंडं णयरं दाहिणिल्लेणं दुवारेणं अणुप्प-
विस्सइ । तं चेव पुरिसं पासइ २ त्ता कच्छूल्लं तहेव जाव
संजमेणं विहरइ तएणं से गोयमे तच्चं छट्ठं तहेव जाव
पच्चच्छिमिल्लेणं दुवारेणं अणुप्पविसमाणे तं चेव पुरिसं
कच्छूल्लं पासइ २ त्ता चउत्थं छट्ठं उत्तरेणं इमे अज्झ
त्थिए समुप्पन्ने । अहो णं इमे पुरिसे पुरा पोराणाणं
जाव एवं वयासी एवं खलु अहं भंते ! छट्ठस्स जाव
रियंते जेणेव पाडलिसंडे णयरे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता
पाडलिपुरे पुरच्छिमिल्लेणं दुवारेणं अणुप्पविट्ठे तत्थ णं
एगं पुरिसं पासइ कच्छूल्लं जाव कप्पेमाणे । तंजहा अ
हं दोच्चं छट्ठपारणए दाहिणिल्ले दारए तहेव तच्चं छट्ठं
पच्चच्छिमेणं तहेव ते अहं चउत्थं छट्ठपारणए पाडलि
उत्तरदारे अणुप्पविट्ठे तं चेव पुरिसं पासामि कच्छूल्लं
जाव वित्तिं कप्पेमाणे विहरइ चिंता मम पुव्वभवे पुच्छा
वागरेइ । एवं खलु गोयमा तेणं कालेणं तेणं समएणं
इहेव जंबुद्दीवे २ भारहे वासे विजयपुरे णामं णयरे
होत्था रिद्ध० तत्थ णं विजयपुरे णयरे कणगरहे णामं
राया होत्था । तस्स णं कणगरहस्स रण्णो धणंतरि-
णामं वेज्जे होत्था अट्ठंगाउव्वेदं पाढए तंजहा कोमार
भिच्चं १ सालागं २ सल्लकहत्ते ३ कायतिगिच्छा ४
जंगोले ५ भूयवेज्जे ६ रसायणे ७ वाजीकरणे ८ सिव
हत्थे ९ सुहहत्थे १० लहुहत्थे ११ तएणं धणंतरीवेज्जे
विजयपुरे णयरे कणगरहस्स रण्णो अंतेउरे अण्णेसिं च
बहूणं राईसर जाव सत्थवाहाणं अण्णेसिं च बहूणं दुब्ब
लाण य गिलाणाण य वाहियाण य रोगियाण य सणा
हाण य अणाहाण य समणाण य माहणाण य भिक्ख
याण य करोडियाण य कप्पडियाण य आउराण य

अप्पेगइयाणं मच्छमंसाइं उवदिसइ अप्पेकच्छभमंसाइं-
अप्पेगाहमंसाइं अप्पेमगरमंसाइं अप्पेसुंसुमारमंसाइं अ-
यमंसाइं एवं एलारोज्झ सूयरमिगससयगोमंसा महिसमं
सा अप्पेतित्तिरमंसा अप्पेवटकलावककवोतकुक्कुडमयूरमं
सा अण्णेसिं च बहूणं जलयरथलयरखहयरामाईणं
मंसा अप्पाणं वीयसंसे धणंतरियवेज्जे तेहिं मच्छमंसे-
हिय जाव मयूरमंसेहिय अण्णेहि य बहूहिं जलयरथल-
यरखहयरमंसेहि य जाव मयूरसएहि य सोल्लेहि य ति-
लिएहिय भज्जिएहि य सुरं च ५ आसाएमाणे ४ विहरइ
तएणं से धणंतरी वेज्जे एए कम्मे ४ सुबहु पावं समज्जि-
णित्ता बत्तीसंसयाइं परमाउं पालइत्ता कालमासे कालं
किच्चा छट्ठीए पुढवीए उक्कोसं बावीसं सागरोवमाइं उव-
वन्ने तएणं णरगा उव्वट्टित्ता इहेव पाडलिसंडे णयरे साग-
रदत्ते सत्थवाहे गंगदत्ता भारिया जायणिंदुया वि होत्था ।
जा जा जाया दारगा विणिघायमावज्जंति तएणं तीसं गंग-
दत्ताए सत्थवाहीए अण्णया कयावि पुव्वरत्तावरत्तकाल
समयंसि कुडुंबजागरियं जागरमाणे २ अयं अज्झत्थि
ए ४ समुप्पन्ने एवं खलु अहं सागरदत्ते णं सत्थवाहे
णं सद्धिं बहूहिं वासाइ उरालाइ माणुस्सगाइं भोगभो-
गाइं भुंजमाणे विहरइ णो चेव णं अहं दारगं वा दारि-
यं वा या यामिहितं धण्णाउणं ताओ अम्मआयो संपुण्णा
ओ कयत्थाओ कयपुण्णाओ कयलक्खणाओ सुलद्धेणं
तासिं अम्मयाणं माणुस्सए जम्मजीवियफले जासिं मण्णे
णियगकुच्छि संभूयगाइं थणदुद्धलुद्धगाइं मम ण पत्तंपि
याति थणमूलक्खदेसभागं अतिसरमाणगइं मुद्धगाइं
पुणो य कोमलकमलोवमेहिं हत्थेहिं गिण्हिऊण उच्छं
गं णिवेसियाइं दिंति समुल्लावए सुमहुरे पुणो मंजुलप्पभ
णिए अहण्णा अधण्णा अपुण्णा अकयपुण्णा एत्तो एकतरम
विणपत्ता तं सेयं खलु ममं कल्लं जाव जलंते सागरदत्तं
सत्थवाहं आपुच्छित्ता सुवहु पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारे
गहाय बहूहिं मित्तणाइ णियगसयणसंबंधि परिजण-
हियाइं सद्धिं पाडलिसंडाओ णयराओ पडिणिक्खमइ२
त्ता बहिया जेणेव उंबरदत्तस्स जक्खस्स जक्खायतणे-
तणेव उवागच्छइ २त्ता तत्थ णं उंबरदत्तस्स जक्खस्स मह
रिहं पुप्फच्चणं करेइ२ त्ता जाणुपायवडियाए उवाएत्तए
जइ णं अहं देवाणुप्पिया दारगं वा दारियं वा पयामि तो
णं अहं जायं च दायं च भायं च अक्खयणिहिं च
अणुवड्ढे सा समिति कट्टु उवाइणित्तए एवं संपेह-
इत्ता २ कल्लं जाव जलंते जेणेव सागरदत्ते सत्थवाहे
तेणेव उवागच्छइ २ त्ता सागरदत्तं सत्थवाहं एवं व-
यासी एवं खलु अहं देवाणुप्पिया तुब्भेहिं सद्धिं जाव

ए पत्ता तं इच्छामि णं तं देवाणुप्पिया तुब्भेहिं अब्भणुण्णाया जाव उवाइणित्तए तएणं से सागरदत्ते सत्थवाहे गंगदत्तं भारियं एवं वयासी ममंपि णं देवाणुप्पियाए सच्चेव मणोरहे कहएणं तुमं दारगं वा दारियं वा पयाएज्जामि गंगदत्तं भारियं एवमट्ठं अणुजाणीइ । तए णं सा गंगदत्ता भारिया एय मट्ठं अब्भणुण्णाया समाणी सुबहु जाव मित्तणाइं सद्धिं ताओ गिहाओ पडिणिक्खमइ २ त्ता पाडलिसंडं णयरं मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ २ त्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ २ त्ता पुक्खरिणीए तीरे सुबहुपुप्फगंधमल्लाउकारं ठवेइ २ त्ता पुक्खरिणीओ गाहेइ २ त्ता जलमज्जणं करेइ जलकीडं करेइ २ त्ता एहाया कयकोउयमंगल्ला उल्लपडिसाडिया पुक्खरिणी पच्चुत्तरइ २ त्ता तं पुप्फु गिएहइ २ त्ता जेणेव उंबरदत्तस्स जक्खस्स जक्खायतणे तेणेव उवागच्छइ २ त्ता उंबरदत्तस्स जक्खस्स आलोए पणामं करेइ २ त्ता लोमहत्थं परामुसइ २ त्ता उंबरदत्तं जक्खं लोमहत्थएणं पमज्जइ २ त्ता दगधाराए अब्भुक्खेइ २ त्ता पम्हलगाइलूहीओ लूहेइ सेयाइं वत्थाइं परिहेइ महरिहं पुप्फारुहाणं वत्थारुहाणं मल्ला गंधा चुण्णारुहाणं करेइ २ त्ता धूवं डहइ २ त्ता जाणुपायपडिया एवं वयासी जइ णं अहं देवाणुप्पिया दारगं दारियं पयामि तोणं जाव उवाइणइ २ त्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया तएणं से धणंतरी वेज्जे ताओ णरगाओ अणंतरं उवट्टित्ता इहेव जंबूदीवे २ भारहे वासे पाडलीसंडे णयरे गंगदत्ताए कुच्छिंसि पुत्तत्ताए उववन्ने तएणं तीसे गंगदत्ताए भारिया तिएहं मासाणं बहु पडिपुण्णाणं अयमेवारूवे दोहले पाउब्भूए धण्णाउणं ताओ अम्मयाओ जाव फले जाओणं विपुलं असणं ४ उवक्खडावेइ २ त्ता बहुहिं जाव मित्तपरिवुभाओ तं विपुलं असणं ४ सुरं च ६ पुप्फ जाव गहाइ पाडलिसंडं णयरं मज्झं मज्झेणं पडिणिक्खमइ २ त्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ २ त्ता पुक्खरिणीउ गाहेइ २ त्ता एहाया जाव पायच्छित्ताओ तं विपुलं असणं ४ बहुहिं मित्तएहाई जाव सद्धिं आसाएइ ४ दोहलं विणेइ एवं संपेहेइ कल्लं जाव जलंते जेणेव सागरदत्तसत्थवाहे गंगदत्ता भारिया एयमट्ठं अणुजाणइ तएणं सा गंगदत्तेणं सत्थवाहेणं अब्भणुण्णाया समाणं विपुलं असणं ४ उवक्खडावेइ तं विउलं असणं ४ सुरं च सुबहु पुप्फं परिगिएहावेइ २ त्ता बहुहिं जाव एहाया कयवलिकम्मा जेणेव उंबरदत्तजक्खस्स जक्खायतणे जाव धूवं डहेइ २ त्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ २ त्ता तएणं ताओ मित्त जाव महिलाओ गंगदत्ता सत्थवाहिं सव्वालंकारविभूसियं करेइ तं सा गंगदत्ताहिं मित्त अण्णेहिं बहुहिं णयरमहिलाहिं सद्धिं तं विपुलं असणं ४ सुरं च ६ आसाएमाणी ४ दोहलं विणेइ २ त्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया ते एवं सा गंगदत्ता भारिया पसत्थ दोहला तं गब्भं सुहं सुहेणं परिवसइ तएणं सा गंगदत्ता णवण्हं मासाणं जाव दारयं पयाया ठिया जाव णामे जम्हाणं अम्हं इमे दारए उंबरदत्तस्स जक्खस्स उवाइय लद्धत्ते तं होऊणं दारए उंबरदत्ते णामेणं तएणं से उंबरदत्ते दारए पंचधाई परिगाहिए परिवड्ढइ तएणं तस्स उंबरदत्तस्स दारगस्स अण्णया कयावि सरीरगंसि जमगसमगमेव सोलसरोगायंका पाउब्भूया तंजहा सासे १ खासे २ जाव कोढे तएणं से उंबरदत्ते दारए सोलसरोगाई कहिं अभिभूए समाणे सडियहत्थं जाव विहरइ एवं खलु गोयमा उंबरदत्ते दारए पोरा पुराणाणं जाव विहरइ तएणं उंबरदत्ते दारए कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिति कहिं उववज्जिहिति गोयमा उंबरदत्ते दारए वावत्तारिं वासाइं परमाउसं पालइ २ त्ता कालमासे कालं किच्चा इमी से रयणाए णेरइयत्ताए उववज्जिहित्ति संसारो तहेव पुढवीए तओ हत्थिणाउरे णयरे कुक्कुडत्ताए पच्चायाहिंति जायामित्ते चेव गोट्ठिल्लवहिंति तत्थेव हत्थिणाउरे णयरे सेट्ठी कुलंसि बोही सोहम्मे महाविदेहे सिज्झिहिंति निक्खेवो सत्तमं अज्झयणं सम्मत्तं । वि० ७ अ० ।

पाटलिखण्डस्य नगरस्य नवखण्डे उद्याने पूज्यमाने यक्षे च । वि० ७ अ० ।

उउंब (उंब)रपणग उदुम्बरपञ्चक–न० उदुम्बरकेणोपलक्षितं पञ्चकमुदुम्बरपञ्चकम् । वट १ पिप्पलो २ उदुम्बर ३ प्लक्ष ४ काकोदुम्बरी ५ फललक्षणे फलविशेषपञ्चके,मशकाकारसूक्ष्मबहुजीवनिचितत्वाद्वर्जनीयं ततो योगशास्त्रे उदुम्बरवटप्लक्षकाकोदुम्बरशाखिनाम् । पिप्पलस्य च नाश्नीयात्फलं कृमिकुलाकुलम् । १ । लोकेपि "कोपि क्वापि कुतोपि कस्यचिदहो चेतस्यकस्माज्जनः । केनापि प्रविशन्त्युदुम्बरफलप्राणिक्रमेण क्षणात् । येनास्मिन्नपि पाटिते विघटिते विस्फोटिते त्रोटिते निष्पिष्टे परिगालिते विदलिते निर्यान्त्यसौ वा न वा । ध० २ अ० द्वाविंशत्यभक्ष्ये,पञ्चा भक्ष्याणीति ज०एश०३३उ० ।

उउंब (उंब) रपुप्फ (प्फ)–उदुम्बरपुष्प–न० (गूलरफूल) उदुम्बरवृक्षकुसुमे, " उंबरपुप्फं पिव दुल्लहे" उदुम्बरपुष्पं ह्यलभ्यं भवति अतस्तेनोपमानम् । भ० । ए श० ३३ उ० ।

उउंब (उंब) रवच्च–उदुम्बरवर्चस्–न० उदुम्बरफलसमाकीर्णे, "उंबरस्स फला जत्थ किरिवडे उच्चविज्जंति तं उंबरवच्चं भणंति"। नि० चू० ३ उ० ।

उउंब (उंब) रीय–उडुम्बरीय–पुं० प्रत्युडुम्बरं रूपको दातव्य इत्येवं लक्षणे करे, " जोयंत उंबरीयस्स " वृ० ३ उ० ॥

उउ (उ) परियट्ट–ऋतुपरिवर्त–पुं० ऋत्वन्तरे, आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० ।

उउदेवी–ऋतुदेवी–स्त्री० वसन्तग्रीष्मवर्षाशरद्धेमन्तशिशिराभिधानदेवतासु, पंचा० २ विव० ।

उउबद्ध–ऋतुबद्ध– पुं० शीतकाले, उष्णकाले च । औ० । अष्टौ मासा ऋतुबद्धसंज्ञकाः । आचा० २ श्रु०१ अ०१ उ० । आ० म० ।

उउमास–ऋतुमास–पुं० ऋतुः किल लोकरूढ्या षष्ट्यहोरात्रप्रमाणो द्विमासात्मकस्तस्यार्द्धमपि मासोऽवयवः समुदायोपचारात् ऋतुरेवार्थात्परिपूर्णत्रिंशदहोरात्रप्रमाणो मासः ऋतुमासः । कर्ममासापरपर्याये मासभेदे, एष एव ऋतुमासः । कर्ममास इति वा व्यवह्रियते । उक्तंच "एसो चेव उउमासो कम्ममासो सावणमासो भण्णइ" इति । व्य०१ खं० १ उ० । "उडुमासो तीसदिणो, आइच्चो तीस होइ अद्धं च" ५ व्य० प्र० १ उ० । नि०चू० ।

पंच संवच्छरियस्स णं जुगस्स रिउमासेणं मिज्जमाणस्स इगसट्ठिं उऊमासा पण्णत्ता ॥

अथैकषष्टिस्थानकं तत्र पञ्चेत्यादि पञ्चभिः संवत्सरैर्निर्वृतमिति पञ्चसांवत्सरिकम् । तस्य णमिति वाक्यालङ्कारे युगस्य कालमानविशेषस्य ऋतुमासेन चन्द्रादिमासेन मीयमानस्य एकषष्टिः ऋतुमासाः प्रज्ञप्ताः । इह चायं भावार्थः युगं हि पञ्चसंवत्सरान्निष्पादयति तद्यथा चन्द्रश्चन्द्रोभिवर्द्धितश्चेति । तत्र एकोनत्रिंशदहोरात्राणि द्वात्रिंशच्च द्विषष्टिभागा अहोरात्रस्येत्येवं प्रमाणेन २९ । ३२ । ६२ कृष्णप्रतिपदामारभ्य पौर्णमासीनिष्ठितेन चन्द्रमासेन द्वादश मासपरिमाणश्चन्द्रसंवत्सरस्तस्य च प्रमाणमिदम् । त्रीणि शतान्यह्नां चतुःपञ्चाशदुत्तराणि द्वादश च द्विषष्टिभागा दिवस्य ३५४ । १२ ६२ । तथा एकत्रिंशदह्नामेकविंशत्युत्तरं च शतं चतुर्विंशत्युत्तरशतं भागानां दिवसस्येत्येवंप्रमाणो ऽभिवर्द्धितमास इति । एतेन ३१ । १२१ । १२४ । च मासेन द्वादशमासप्रमाणोऽभिवर्द्धितसंवत्सरो भवति स च प्रमाणेन त्रीणि शतानि अह्नां त्र्यशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंसच्च द्विषष्टिभागा दिवसस्य ३८३ । ४४ । ६२ । तदेवं त्रयाणां चन्द्रसंवत्सराणां द्वयोश्चाभिवर्द्धितसंवत्सरयोरेकीकरणे जातानि दिनानां त्रिंशदुत्तराणि अष्टादश शतानि अहोरात्राणाम् १८३० ऋतुमासश्च त्रिंशताहोरात्रैर्भवतीति त्रिंशता भागहारे लब्धा एकषष्टिः ऋतुमासा इति । स०६१ स० ।

उउय–ऋतुज–त्रि० कालोचिते,"उउयपिंडमनिहारिसगंधिएसु" प्रश्न० ५ द्वा० ।

उउलच्छि–ऋतुलक्ष्मी–स्त्री-ऋतुसंपदि, ज्ञा० ९ अ० ।

उउलच्छिसमत्थजायसोह—ऋतुलक्ष्मीसमस्तजातशोभ— त्रि० ऋतुलक्ष्म्येव सर्वर्त्तुककुसुमसंपदा समस्ता सर्वा समस्तस्य वा जाता शोभा यस्य स तथा । सर्वर्त्तुषु कुसुमसम्पदा सामस्त्येन शोभमाने, "उउलच्छिसमत्थजाय सोहोप इट्ठगंधधूयाभिरामो" ज्ञा० ९ अ० ।

उउवास–ऋतुवर्ष–पुं०द्र० स० । ऋतुबद्धकालवर्षाकालयोः, "उउवासे पणगचउमासे" प्रव० ७० द्वा० ।

उउ [ऊ] संधि–ऋतुसन्धि–पुं०ऋतोः पर्यवसाने, आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० ।

उउसंवच्छर–ऋतुसंवत्सर–पुं० ऋतवो लोकप्रसिद्धा वसन्तादयस्तत्प्रधानः संवत्सरः ऋतुसंवत्सरः । चन्द्र० १ पा० । त्रिंशदहोरात्रप्रमाणैर्द्वादशभिर्ऋतुमासैः श्रावणमासकर्ममासपर्यायैर्निष्पन्नेषष्ट्यहोरात्रशतत्रयमाने,। स्था० ५ ठा० । सावन संवत्सरपर्याय संवत्सरभेदे, तत्त्वं च यथा ।

विसमं पवालिणो परि–णमंति अणउसुदेंति पुप्फफलं ।
वासं ण सम्मवासइ, तमाहु संवच्छरं कम्मं ॥

विषमेण वैषम्येण प्रवालं पल्लवाङ्कुरस्तद्विद्यते येषां ते प्रवालिनो वृक्षा इति गम्यते । परिणमन्ति प्रवालवत्तालक्षणया अवस्थया जायन्ते । अथवा प्रवालिनो वृक्षाः परिणमन्ति अङ्कुरोद्भेदाद्यवस्थां यान्ति । तथा अनृतुषु अस्वकाले ददति प्रयच्छन्ति पुष्पफलं यथा चैत्रादिषु कुसुमादिदायिनोपि स्वरूपेण चूताः माघादिषु पुष्पादि प्रयच्छन्तीति यथा वर्षं वृष्टिमेघो न सम्यग्वर्षति यत्रेति गम्यते तमाहुर्लक्षणतः संवत्सरं कार्मणं यस्य स ऋतुसंवत्सरः सावनसंवत्सरश्चेति पर्यायौ । स्था० ५ ठा० । जो० ॥

ता एएसिणं पंचण्हं संवच्छराणं तच्च उउसंवच्छरस्स उऊमासेति स तिमुहुत्तेणं अहोरत्तेणं गणिज्जमाणे केवतिए रातिंदियग्गेणं आहितातिं वदेज्जा । ता तीसेणं राइंदियग्गेणं आहितेति वदेज्जा । ता से एं केवतिए मुहुत्तग्गेपुच्छा ता णवमुहुत्तसताइं णवमुहुत्तग्गेणं आहितेति वदेज्जा । ता एस णं अद्धादुवालसखुत्तकडा उउसंवच्छरे ता सेणं केवतिते राइंदियग्गेणं आहितेति । ता तिण्णि सट्ठे रातिंदियसते राइंदियग्गेणं आहितातिं वदेज्जा । ता से णं केवतिते मुहुत्तग्गेणं आहिते ता दसमुहुत्तसहस्सातिं अट्ठ य मुहुत्तसताइं मुहुत्तग्गेणं आहिता ॥

तृतीयं ऋतुसंवत्सरविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह । (तातीसेणमित्यादि)ता इति पूर्ववत् त्रिंशद्रात्रिंदिनानि (३०) रात्रिंदिवाग्रेण ऋतुमास आख्यात इति वदेत । तथाहि ऋतुमासयुगे एकषष्टिस्ततो युगसत्कानां त्रिंशदधिकानामहोरात्राणामेकषष्ट्या भागो ह्रियते लब्धाः त्रिंशदहोरात्राः (३०) (तासेणमित्यादि) मुहूर्तविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् भगवानाह "ता नव मुहुत्तसयाइं " इत्यादि । नव मुहूर्त्तशतानि मुहूर्त्ताग्रेणाख्यात इति वदेत् । तथाहि त्रिंशद्रात्रिंदिनानि ऋतुमासपरिमाणमेकैकस्मिंश्च रात्रिंदिवे त्रिंशन्मुहूर्त्तास्ततः त्रिंशन्त्रिंशता गुण्यते नव शतानि भवन्तीति । (ता एएसिणमित्यादि) प्राग्वद्भावनीयम् । चं० १२ पा० ॥

उउसुह–ऋतुसुख– त्रि० ऋतौ कालविशेषे सुखः सुखहेतुः ऋतुसुखः । कालोचितसुखप्रदे, "उउसुहसिवच्छायसमणुबद्धेण" ऋतौ कालविशेषे सुखा सुखहेतुः ऋतुसुखा शिवा निरुपद्रया छाया आतपवारणलक्षणा तया समनुबद्धमनवच्छिन्नं यत्तत्तथा । तेन छत्रेण । औ० ।

ऋतुज्ञज – पुं० कालोचित्ते, प्रश्न० ४ द्वा० ॥

उंछ–उञ्छ– न० उञ्छ्यते अल्पाल्पतया गृह्यते इत्युञ्छः । भक्तपानादौ, स्था०४ठा० । जुगुप्सनीये भैक्ष्ये, सूत्र०१श्रु० ३अ० ।

तन्निक्षेपो तथा "अन्ना उंछं दुविहं, दव्वे भावे य होइ नायव्वं । दव्वुंछणेगविहं लोगरिसीणं मुणेयव्वं " व्य० द्वि० १० उ० । (एतद्व्याख्या अन्नायउंछअभिग्गह शब्दे) उञ्छमिवोञ्छम् । अल्पाल्पगृहीते भैक्ष्ये, प्र०१द्वा० । अज्ञातपिण्डोञ्छसूत्रकत्वादेतत्पदस्य" उञ्छमिति द्रुमपुष्पिकाऽध्ययने, द०१अ० ।

उंछजीविया-उञ्छजीविका-स्त्री० एषणायाम्, स्था०४ ठा०

उंछजीवियासंपन्न-उञ्छजीविकासम्पन्न- त्रि० एषणानिरते, स्था० ४ ठा० ।

उंछवित्ति-उञ्छवृत्ति-त्रि०कणश आदानरूपेण उञ्छेन जीविकावति, तत्पुत्रो नारदस्तेषामुञ्छवृत्त्या च भोजनम् । तदप्येकान्तरं ते चाऽशोकाधो नारदं सुतम् । आ० क० । आव०

उंजण-उञ्जन-न० उत्सेचने, " ण उंजिज्जा ण घट्टिज्जा, णो णं णिव्वावए मुणी " द०८अ० ।

उंजायण-उञ्जायन- पुं० वाशिष्ठगोत्रे ऋषिभेदे, तत्प्रवर्त्तितगोत्रजे च । स्था० ७ ठा० ।

उंडिया-उण्डिका-स्त्री० अग्निनघनगरादेर्निवेश्यमानस्य योगभूमियोग्यनार्थायामङ्करसहितमुद्रायाम्, बृ० १ उ० ।

उंडी-उण्डी-स्त्री० पिण्ड्याम्, ज्ञा० ३ अ० । बृ० ।

उंडेरिय-उण्डेरिक-न० तिलकुट्टिकया अर्चनीये स्वादिमभेदे, यदीप्सितं लप्स्यामहे तदा तवोण्डेरकादि दास्यामः । स्था०४ ठा० । आ० म० द्वि० ।

उंदुर-(रू) उन्दर (रू) पुं०-स्त्री उन्द उरु मूषके, आ० म० प्र० । उंदुरो वा लाअं सुत्तमुक्कं वा मुंचज्जो । नि० चू० ११ उ० ।

उंदुरक्क-उन्दुरक्क-न० देवतादि पुरतो वृषभगर्जितादिकरणे, ग० २ अधि० ।

उंदर (रू) माला-उन्दुर (रू) माला-स्त्री० मूषकस्रजि, उपा० १ अ० ।

उंदुरमालापरिणद्धसुकयचिण्ह-उन्दरमालापरिणद्धसुकृतचिह्न-त्रि० उन्दुरमालया मूषकस्रजा परिणद्धं परिणतं सुकृतं सुष्ठु रचितं चिह्नं स्वकीयलाञ्छनं येन तत्तथा तस्मिन् ।उपा० १अ० ।

उंबर-उम्बर-पुं० उमित्यव्यक्तशब्दं वृणाति वृ० अच्-द्वारोर्ध्वकाष्ठे, वाच० । देहल्याम्, २ आ० म० द्वि । आव० । गन्धर्वभेदे च ।वाच० ।

उंभ-उम्भ-धा-ऽभा-प० पूरणे, आ० म० द्वि० ।विशे० ।

उकुकुर-उत् स्था-धा० (उठना) स्थित्याधारादूर्ध्वपतने उद ष्ठकुक्कुरौ ८।४।१७ इति उत्पूर्वस्य स्थाधातोः कुक्कुर इत्यादेशः। उकुकुरइ उत्तिष्ठति । प्रा० ।

उक्क-उत्क-त्रि० उद्गतं मनोऽस्य उद्० नि०क०वाच० । उत्कण्ठिते, " अणुक्कसाई अप्पिच्छे अन्नायएसी अलोलुए " उत्त० ।

उक्कंचण-उत्कञ्चन-न० शूलाद्यारोपणार्थमूर्ध्वकुञ्चने, सूत्र० २ श्रु०२अ०।ज्ञा०।उत्कोचायां च।दशा०२अ० ।तच्च हीनगुणस्य गुणोत्कर्षप्रतिपादनम् । ज्ञा० २ अ० । दीनानूर्ध्वं दण्डयतः भ० ११ श० ११ उ० । मुग्धवञ्चनप्रवृत्तस्य समीपवर्त्तिविदग्धरक्षणार्थं क्षणं क्षणमव्यापारतयाऽवस्थानम् । उपा० १ अ० । औ० । मूर्ख प्रति तत्प्रतिरूपदानादिकमसद्व्यवहारं कर्तुं प्रवृत्तस्य पार्श्ववर्त्तिविचक्षणभयात् क्षणं यत्तदकरणमुत्कुञ्चनमित्यन्ये । ज्ञा० १८ अ० "उक्कं च णं वञ्चातिणा" वसतेर्वान्यादिना कचवरनिष्काशनमिति संभाव्यते । नि० चू० ५ उ० ।

उक्कंछण-उत्कञ्छन-न० दण्डकोपरिकम्बीनां बन्धनरूपे वसतिपरिकर्मणि, ग० १ अधि० ।

उक्कंठा-उत्कण्ठा-स्त्री० " ङञणनो व्यञ्जने " ८ । १ । २५ । इत्यनेन णकारस्यानुस्वारो वा । प्रा० । वर्गेऽन्त्यो वा ८।१।३०। इत्यनेनानुस्वारस्य णकारो वा।प्रा० । इष्टलाभाय कालासहनरूपे औत्सुक्ये, २ वाच० ।

उक्कंपिय-उत्कम्पित-त्रि० चञ्चलीकृते, कल्प० ।

उक्कंबण-उत्कम्बन-न० दण्डकोपरि कम्बीनां बन्धनरूपे वसतिपरिकर्मणि, बृ० १ उ० । ग० । नि० चू० ।

उक्कंबिय-उत्कम्बित-त्रि०वंशादिकम्बाभिरवबद्धे,आचा० १श्रु०।

उक्कच्छिया-औपकक्षिकी-स्त्री०कक्षायाः समीपमुपकक्षं तत्र भवा औपकक्षिकी। अध्यात्मादित्वादिक ण् प्रत्ययः । साध्व्युपकरणभेदे, । बृ० ३ उ० । साप्येवंविधा स्यूता समचतुरस्रा सार्द्धहस्तमाना चतुरोऽङ्गं दक्षिणपार्श्वं पृष्ठं चाच्छादयति । वामस्कन्धे वामपार्श्वे च वीटकप्रतिबद्धा परिधीयते । यदुक्तम् " ढाए ३ अणुकुइए उरोरुहे कंचुओ असीविअओ । एमेव य उक्कच्छिअ सा नवरं दाहिणे पासे त्ति।ध०३अधि० । वेगच्छिया उपछे कंचुकमुत्कच्छियं च ढादेति। संघाडओ उ वत्तरो तत्थ दुहत्थाउ वसधीयदुत्ति । बृ० ३ उ० ।

उक्कट्ठि-उत्कृष्टतस्-अव्य० उत्कर्षवशेनेत्यर्थे, सू०प्र० १९ पा०

उक्कड-उत्कट-त्रि० प्रकर्षपर्यन्तवर्त्तिनि, प्रश्न० १ द्वा० । तीव्रे, आचा० । ऊरूते, कल्प० । प्रचुरे, आव० ५ अ० । कलुषत्वे, व्य० २ खं०२उ० । उक्कडफुडकुडिलजडुलकक्खडवियडफडाडोयकरणदच्छं । उत्कटो बलवतान्येनाध्वंसनीयत्वात् स्फुटो व्यक्तप्रयत्नविहितत्वात् कुटिलो वक्रस्तत्स्वरूपत्वाज्जटिलः स्कन्धदेशे केसरिणामिवाहीनां केसरसद्भावात् कर्कशो निष्ठुरो-बलवत्त्वात् विकटो विस्तीर्णो यः स्फटाटोपः फणासंरम्भः तत्करणे दक्षो यः स तथा तम् । ज०१५ श० १ उ० । रक्तेक्षौ, शरे च । पुं० विषमे, त्रि० सैंहीलतायां च स्त्री० । वाच० ।

उक्कडगंधविलित्त-उत्कटगन्धविलिप्त-त्रि० तीव्रदुर्गन्धव्याप्ते, नं०।

उक्कत्त उत्कृत्त-ति० शरीराद्दूरीकृतचर्मणि, " कप्पिओ फालिओ छिन्नो उक्कत्तो य अणेगसो " उत्त० १९ अ० ।

उक्कट्टग-उत्कर्तक-पु० चौरभेदे, ये गेहाद् ग्रहणं निष्काशयन्ति प्रश्न० ३ द्वा० ।

उक्कत्तिअ-मुत्कर्तित-त्रि० धूर्त्तादित्वात् तेन्नागस्य न टः । उच्छिन्ने, प्रा० ।

उक्कप्प-उत्कल्प-पुं० ऊर्ध्वं कल्प उत्कल्पः उद्गमैषणोत्पादनाशुद्धसमाचारे, । पं० भा० । "उक्कप्पो उ इदाणिं, उद्धं कप्पादि होति ओकप्पो । अहवा विच्छिन्नकप्पो, उक्कप्पो अहवण अवत्तो ॥ उग्गमउप्पायणए-सणेसुणिक्खो कंदमूलफले गिहिवे पावडियासु य,ओकप्पं तं वियाणाहि॥णामणिधंभणि लेसणि, वेताली चेव अरूवंताली । आदाणपाउणेसु य, अण्हेसु य एवमादीसु । तसएगिंदियमुच्छण-संसेइमच्छणामअभिओगे।रोहाइ थव्वण तहबंत, दंरुथंत य अगिणस्स । णामाणि रुक्खफलाणं, परिमाणं देउलाणथूभादि । थंभणिपदम मि ण चलति, लेसणिलेसेत्ति भंगाइं । विहिट्ठाण य आणणि

अहव णिलुक्कावणम्मि वेताली । उट्ठाविऊण णिवातो, तक्खणए सुरुवेताली । गब्भाणं आदाणं, करेति तह साडणं च गब्भाणं । अभिओगवसीकरणं, विज्जा जोगादिहिं कुणति । विच्छिगमच्छिगभमरे, मंडुक्के मच्छए तहा पक्खी । सम्मुच्छा वेमादी, जो जोणी पाहुडेणं च । पसुउद्दवियं जागं, आहव्वणं संतरोहकम्मेयं। कोहादिविभंदंडो, थंभणिअगाणिस्स मंतेणं एमादि अकरणिज्जं, निक्कारणे जे करेति तू भिक्खू। सव्वो सो उक्कप्पो,, दारं पं० भा० ; पं० चू० ॥

उक्कम–उत्क्रम– पुं० उत्–क्रम–घञ्–अवृद्धिः। पश्चादानुपूर्वीभवने, वि० ७ अ० । विशे० । उत्क्रान्तौ ऊर्ध्वगतौ च वाच०॥

उक्कमंत–उत्क्रममाण– त्रि० ऊर्ध्वं क्रामति,"उक्कमंतेसु पाणेसु" आ० म० प्र० ।

उक्कमवोच्छिज्जमाणबंधोदया–उत्क्रमव्युच्छिद्यमानबन्धोदया– स्त्री० उत्क्रमेण पूर्वमुदयः पश्चाद्बन्ध इत्येवं लक्षणेन व्यवच्छिद्यमानौ बन्धोदयौ यासां ता उत्क्रमव्यवच्छिद्यमानबन्धोदयाः। बन्धव्यवच्छित्तिपूर्वकोदयव्यवच्छित्तिमतीषु प्रकृतिषु,पं० सं०।

उक्कमसेढी–उत्क्रमश्रेणी– स्त्री० विपरीतपरिभाषायाम्, क० ।

उक्कमित्त–उपक्रान्त– त्रि० उपक्रमकारणैरुपक्रान्ते क्षीणे, "अहवा उक्कमित्तमवंतिए" सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

उक्कर–उत्कर– पुं० समूहे, कल्प० । संघाते, आव० ४ अ० । उन्मुक्तकरे, करस्तु गवादीन् प्रतिवर्ष राजदेयं द्रव्यम् । भ० ११ श० ११ उ० । ज्ञा० । जं० ।

उक्करड–उत्करट– पुं० करटस्य सहाऽध्यायिनि, आ० म० द्वि० । (तत्कथा वरुकरण शब्दे)

उक्करिज्जमाण–उत्कीर्यमाण– त्रि० छुरिकादिभिरुत्कारिकयाभिद्यमाने, आ० म० प्र० ।

उक्कयाभेय–उत्करिकाभेद– पुं० एरण्डबीजानामिव बीजभेदे भ० ५ श० ४ उ० ।

उक्करिस–उत्कर्ष– पुं० उत्कर्षणे, उत्सेके, "अतसमुक्करिसत्थं" सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उक्कल–उत्कट– त्रि० प्रकृष्टे, स्था० ५ ठा० ।

उत्कल– त्रि० वृद्धिमति, ।

पंच उक्कला पण्णत्ता तंजहा दंडुक्कले रज्जुक्कले तेणुक्कले देसुक्कले सत्तुक्कले ।

उत्कटा उत्कला वा तत्र दण्ड आज्ञापराधिदण्डनं वा सैन्यं वा उत्कटः । प्रकृष्टो यस्य तेन वोत्कटो यः स दण्डोत्कटो दण्डेन वोत्कलति वृद्धिं याति यः स दण्डोत्कल इत्येवं सर्वत्र । नवरं राज्यं प्रभुता स्तेनाश्चौरा देशो मण्डलं सर्वमेतत्समुदयति । स्था० ५ ठा० ।

औत्कल–उत्कलाऽभिजनोऽस्य अण् औत्कलः । तद्देशानां राजनि, वाच० फाल्गुमत्या भ्रातरि कलिङ्गस्य सहोदरे पल्लीवास्तव्ये, २ आचा० २ श्रु०२अ०११उ० ।(सज्ञातिक्षेपकथा)

उक्कलिअंड–उत्कालिकाण्ड–न० लूतापुटाण्डे अण्डसूक्ष्मे,कल्प०

उक्कलिआ–उत्कालिका–स्त्री० लघुतरे समुदाये, औ० । भ० । त्रीन्द्रियजीवभेदे, (लूतेति संभाव्यते) प्रज्ञा० १ पद ।जी०। ज्ञा० । लहरौ, देवोत्कलिकादेव लहरिः इति लहरिपरत्वेन उत्कलिकाशब्दस्य व्याख्यानात् स्था०४ठा० । अन्यत्र देवोत्कलिका तत्समवायविशेषः । स्था० ३ ठा० ।उत्कण्ठायाम्,कामादिजातायां स्मृतौ, कोरके, हेलायां च । हेम० ।

उक्कलियावाय–उत्कालिकावात–पुं० वायुकायविशेषे, स्थित्वा स्थित्वोत्कालिकाभिर्यो वाति स उत्कालिकावातः । आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । उत्कलिकाभिः प्रचुरतराभिः सम्मिश्रो यो वातः स उत्कलिकावातः। जीवा० १ प्रति० । उत्त० ॥

उक्कस–उत्कर्ष–पुं० उत्कृष्यते आत्मा दर्पाध्मातो विधीयतेऽनेनेत्युत्कर्षः। माने, "उक्कसं जलणं णूमं मज्झत्थं च विगिंचए" सूत्र०१ श्रु०२ अ० । भावे घञ् । प्राशस्त्ये, अतिशये, उत्कर्षान्विते, उत्पाट्यकर्षणे, ऊरणे, वाच० ।

उक्कसण–उत्कर्षण –न०उत्क्रमणे, निवर्तने, उद्गतेण प्रेरणमुक्कसणम् । नि० चू० १८ उ० । गर्वकरणे, सूत्र० १ श्रु०१३अ० ।

उक्कस्स–उत्कर्षवत्–त्रि० अष्टमदस्थानानामन्यतमेनोत्सेकं कुर्वति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

उक्कस्समाण–अपक(र्ष)सत्–त्रि० न्हसति, स्था० ५ ठा० ।

उक्कस्समाणी–अपक(र्ष)मन्ती–स्त्री०पङ्कपनकयोः परिन्हसत्याम्, णिग्गंथे णिग्गंथी सेसंसि वा पंकंसि वा पणगंसि वा उदगंसि वा उक्कस्समाणि वा । स्था० ५ ठा० । वृ० ।

उक्कसावंत–उत्कर्षयत्–त्रि० उत्क्रामयति, स्थानान्तरं नयति णावं उक्कसावेइ उक्कसावंतं वा साइज्जइ उक्कसावेइ स्थलस्थाज्जले कारयति जलस्थान्स्थले कारयति। नि० चू० १० उ०

उक्का–उल्का–स्त्री० उष् दाहे, क नि षस्य लः ।सर्वत्र लवरामवन्द्रे ८ । २ । ७९ इति ललुक् । प्रा०। " अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् । ८ २ ८९ । इत्यनेन ककारस्य द्वित्वम् । प्रा०। चुडुल्याम्, जी० १ प्रति। सा च सरेखा प्रकाशयुक्ता उल्का व्य० द्वि० ८ उ० । प्रव० । आव० । प्रज्ञा० । नं० । उपरि प्रकाशमधस्तादन्धकार ईदृक् छिन्नमूलो दिग्दाह उल्का आ० चू० । नि० चू० । "उक्कामहत्तरोरेहा पगासकारिणी य अहवा रेहा । विरहितो विष्फुलिंगो, पहासकरो " आ०चू० ४ अ०। निपततो ज्योतिः पिण्डस्य रेखायुक्तस्योल्केत्याख्या। औ० । ये मूलाग्नितो विलुट्य विमुच्याग्निकणाः प्रसर्पन्ति त उल्का उच्यन्ते । जी० २ प्रति । उल्का गगनाग्निः । दश० ४ अ० । उल्का अग्निपिण्डः । स्था०८ ठा०। उद्योतो भूमावप्रतिष्ठितो गगनतलवर्ती दिग्दाह इति प्रसिद्ध उल्का।स्था० आव० । उत्त० । शुष्कतृणवस्त्रादिवेष्टिते (मशाल इति प्रसिद्धे) दीपभेदे, ज्योतिषोक्ते नाक्षत्रिकदशाभेदे च । वाच० ।

उक्कामुह–उल्कामुख–पुं० अश्वकर्णनाम्नो ऽन्तर्द्वीपस्य पूर्वोत्तरस्यां विदिशि अग्रे योजनशतानि अतिक्रम्याष्टयोजनशतायामविष्कम्भे एकोनत्रिंशदधिकपञ्चविंशतियोजनशतपरिक्षेपे पद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितपरिसरे जम्बूद्वीपवेदिकातो ऽष्टयोजनशतप्रमाणान्तरे अन्तरद्वीपे, तद्वास्तव्ये मनुष्ये च । स्था० ४ ठा० । (अंतरदीप शब्दे वर्णक उक्तः) उल्केव मुखमस्य । प्रेतभेदे, जन्तुभेदे, स्त्री० ङीप् वाच० ।

उक्कारियाभेय–उत्कारिकाभेद–पु० एरण्डबीजानामिव पुद्गलभेदे, स्वरूपं च ॥

सेकिंतं उक्कारियाभेदे २ जाणंमूसया ण वा तिलसिंगाण वा मुंडमाण वा मुग्गसिंगाण वा माणसिंगाण वा एरंडबीयाण वा फुडिया उक्करियाए भवति सेत्तं उक्कारियाभेदे । प्रज्ञा० ११ पद । स्था० ।

उक्कालिय-उत्कालिक-न० ऊर्ध्वं कालात्पठ्यत इत्युत्कालिकम्। दशवैकालिकादीनि। स्था०। कालवेला (पञ्चविधस्वाध्यायिक) मात्रवर्ज्यशेषकालानियमेन पठ्यमाने श्रुतविशेषे, अनु०। पा०। "जं पुण कालवेलावज्जं पढिज्जइ तं उक्कालियंति नं०।"

सेकिंतं उक्कालिअं उक्कालिअं अणेगविहं पण्णत्ता तंजहा दसवेयालियं कप्पिया कप्पियं चुल्लकप्पसुयं महाकप्पसुयं उववाइयं रायपसेणियं जीवाभिगमो पण्णवणा महापण्णवणा पमायप्पमायं नंदी अणुओगदाराइं देविंदत्थओ तंदुलवेयालियं चंदाविज्जयं सूरपण्णत्ति पोरिसिमंडलं मंडलप्पवेसो विज्जाचरणविणिच्छिओ गणिविज्जा झाणविभत्ती मरणविभत्ती आयविसोही वियरागसुयं संलेहणासुयं विहारकप्पो चरणविही आउरपच्चक्खाणं महापच्चक्खाणं एवमाइ सेत्तं उक्कालियं। नं०। पा०। अनु० आ० म० द्वि०।

उक्कावाय-उल्कापात-पुं० ६ त०। उल्का आकाशजातस्यापात उल्कापातः। स्था०। व्योम्नि सम्मूर्च्छितज्वलनपतनरूपे लोकप्रसिद्धे सादिपारिणामिकेऽर्थे, अनु०। जी०। सरेख सोद्योते वा तारकस्येव पाते, भ० ३ श० ६ उ०। उल्कापातादिदोषाश्च वायव्यादिमण्डलेषु भवन्तः शस्त्राग्निक्षुत्पीडाभिधायिनो भवन्ति। सूत्र० २ श्रु० २ अ०।

उक्कास-उत्कास-पुं० अभिमानात्स्वकीयसमृद्ध्यादेः प्रकाशनरूपे मोहनीयकर्मभेदे, भ० १२ श० ५ उ०।

उक्कासहस्स-उल्कासहस्र-न० अग्निपिण्डसहस्रे, स्था० ८ ठा०।

उक्कि (क) ट्ठ उत्कृष्ट-त्रि० कृषि विलेखने इत्यस्य धातोरुत्पूर्वस्य निष्ठान्तस्येदं रूपम्। उत्-कृष-क्त दश० १ अ०। इत्कृपादौ ८। १। १२८ इति ऋत इत्वम्। प्रा०। आर्षे तु "तदा संवरमुक्कट्ठंति" प्राकृतशैल्या उत्कृष्टम्। दश० ४ अ०। प्रधाने, "धम्मो मंगलमुक्कट्ठमहिंसा संजमो तवो"। दश० १ अ०। भ०। प्रशस्ते, जी० ३ प्रति०। प्रव०। कर्षणयुक्ते क्षेत्रादौ च। वाच०। सम्यक्कृष्टे, कृष्टं कर्षणं लव्ध्यग्रहणायाः कर्षणम् जं० ३ वक्ष०। उत्कर्षवति, वि० ३ अ०। हर्षवशाज्जायमाने उत्कर्षे, आ० म० प्र०। कल्प०। गेरुयवण्णियसेढिय, सोरट्ठियपिट्ठकुक्कसकए य। उक्किट्ठमसंसट्ठ, संसट्ठे चेव बोधव्वे" उत्कृष्टशब्देन कालिङ्गालाबुत्रपुषफलादीनां शस्त्रकृतानि श्लक्ष्णखण्डानि भण्यन्ते। दश० १ अ०।

उक्किट्ठवण्णग-उत्कृष्टवर्णक-पुं० प्रधानचन्दनके, उक्किट्ठवण्णोपरि, समवसरणबिंबरूपस्स" पंचा० २ विव०।

उक्किट्ठसंकिलेस-उत्कृष्टसंक्लेश-पुं० इह सर्वोत्कृष्टस्थितिजनकानि चरमपङ्क्तिनि दर्शितानि यानि स्थिति बन्धाध्यवसायस्थानानि तेषां मध्ये यच्चरममध्यवसायस्थानं तदुत्कृष्टसंक्लेश उच्यते। अथवा चरमस्थितिबन्धाध्यवसायस्थानमुत्कृष्टसंक्लेश उच्यते। इति परिभाषिते ऽर्थे, कर्म०।

उक्किट्ठसरीर-उत्कृष्टशरीर-त्रि० उत्कर्षवच्छरीरे, "उक्किट्ठे उक्किट्ठसरीरे भविस्सइ" वि० ७ अ०। आ० म०।

उक्किट्ठा-उत्कृष्टा-स्त्री० प्रशस्तायां गतौ, जी० ३ प्रति०। मनोहरायां गतौ, कल्प०। "उक्किट्ठाए तुरियाए चवलाए चंडाए जयणाए उद्धयाए दिव्वाए देवगईए" राय०।

उक्किट्ठि-उत्कृष्टि-स्त्री० हर्षविशेषप्रेरिते ध्वनिविशेषे, आ० म० द्वि०। आनन्दमहाध्वनौ, औ०। वि०। वकारपूर्वके कलकले, अत्र चतुर्थप्रायश्चित्तेन शुद्धिः। जीत०।

उक्किण्ण-उत्कीर्ण-त्रि० उत् कॄ क्त-नष्टे, आ० चू० २ अ०। अतीव व्यक्ते, प्रज्ञा०। शिलादिषु उत्कीर्यकृते नामकादिरूपपदभेदे, दश० २ अ०। उद्-कॄ-कर्तरि श उल्लिखिते, कृतवेधे, ऊर्ध्वक्षिप्ते लिखिते च। वाच०।

उक्किण्णंतर-उत्कीर्णान्तर-त्रि० ६ ब० अतीव व्यक्तान्तरे, प्रज्ञा०। जी०। उक्किण्णंतरविउलगंभीरखायफलिहा (असुरकुमारावासाः) उत्कीर्णमुत्कीर्य पालीरूपं कृतमन्तरालं ययास्ते उत्कीर्णान्तरे ते विपुलगम्भीरे खातपरिखे येषां तानि उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातमध उपरि च समम्परिखा उपरि विशाला अधः संकुचिता तयोरन्तरेषु पाली अस्तीति भावः। स०।

उक्कित्तण-उत्कीर्तन-न० उत् कृत् ल्युट् संशब्दने, विशे०। आव०। आ० म० द्वि०। व्य०। अनु०। नत्वा जिनं प्रवक्ष्यामि पर्यायोत्कीर्तनं मुदा० ६०। देवनामादेरुच्चैः कीर्तने च। वाच०

उक्कित्तणाणुपुव्वी-उत्कीर्तनानुपूर्वी-स्त्री० उत्कीर्तनं संशब्दनमभिधानोच्चारणं तस्यानुपूर्वी अनुपरिपाटिः। आनुपूर्वीभेदे, अनु०॥

उक्कित्तिय-उत्कीर्तित-त्रि० कथिते, चं० २ पाहु०।

उक्किरिज्जमाण-उत्कीर्यमाण-त्रि० क्षुरिकादिभिरुत्कारिकया भिद्यमाने, जं० १ वक्ष०। कोट्ठपुडाण वा उक्किरिज्जमाणा ण व विक्किरिज्जमाणाण वा। आ० म० प्र०। जी०॥

उक्कीरमाण-उत्कीरत्-त्रि० वेधनकेन विकिरति, खनन्यादिना मृष्टं कुर्वाणे, तं च केइ उक्कीरमाणं पासित्ता वएज्जा किं भवं उक्कीरसि, अनु०। कर्म०॥

उक्कुजिय-उत्कूजित--न० उत्--कूज्--भावे क्त उपरि हूमिति करणे, उवरिहुत्ति करणं उक्कुजियं। नि० चू०। कर्तरि क्तः कृताव्यक्तमहाध्वनौ, प्रश्न० १ द्वा०॥

उत्कुब्ज्य- अव्य० ऊर्ध्वं कायमुन्नम्य ततः कुब्जीभूयेत्यर्थे, "असंजए भिक्खू परियाए उक्कुज्जिया आवउक्कुज्जिया" आचा० २ श्रु० १ अ० ७ उ०।

उक्कुट्ठ-उत्कुष्ट- न० पीलुपर्णिकादेरुदूखलचूर्णिते आर्द्रपर्णचूर्णे. आचा० २ श्रु० १ अ० ६ सू०। सचित्तवणस्स ३ चुण्ण उक्कुट्ठो भण्णइ। नि० चू० ४ उ०। उक्कुट्ठो णाम सचित्तवणस्स इप्पत्तकुरुफलाणि वा उक्खले बुज्झंति। नि० चू० १ उ०।

उक्कुडुग-उत्कुटुक-न० यथास्थानमनवस्थिते, जं० २ वक्ष०। यथास्थानमनिविष्टे, भ० ७ श० ६ उ०। आसने, पुताभगने ज्ञा० १ अ०। भूमावन्यस्तपुततयोपविष्टे, प्रव० ६७ द्वा० पंचा०। "आगम्मुक्कुडुओ संतो पुच्छेज्जा पंजलिउडो" गुरोः समीपमागत्य उत्कुटकोन्मुक्तासनः कारणतः पादपुञ्छनादिस्थः सन् शान्तो वा। उत्त० १ अ०। आ० म०। यथा कुक्कुडिया पादं पसारी तु लहुं चेव। झडिति एवं साहु जाहे परितंतो ताहे भूमिं अच्छिवंतो पसारेति लहुं वा उट्ठेतं संथारपट्ठए ठवेति। आ० चू० ४ अ०। "उक्कडे वा जाव पलाले वा तस्स लाभे संवसेज्जा तस्स अलाभे उक्कुडुए वाणे सज्जिए व विहरेज्जा उट्ठा उग्गहपडिमा" आचा० २ श्रु० २ अ० २ उ० जिनकल्पं प्रतिपन्नः पुनर्नियमादुत्कुटुकः। सू० १ उ०।

उक्कुडुया-उत्कुटुका-स्त्री०आसनालग्नपुतः पादाभ्यामवस्थितः उत्कुटुकस्तस्य या सा उत्कुटुका। निषद्याभेदे, स्था० ५ ठा० ध्या० म० द्वि० ।

उक्कुडुयासण-उत्कुटुकासन-न०पीठादौ पुताऽलगनेनोपवेशने, स्था० ५ ठा० वृ० ।

उक्कुडुयासणिय-उत्कुटुकासनिक-पुं०उत्कुटुकासनं पीठादौ पुताऽलगनेनोपवेशनरूपमभिग्रहतो यस्यास्ति स उत्कुटुकासनिकः। उत्कुटुकासनेनैवोपविशामीत्यभिग्रहधारिणि साधौ उत्कुटुकासनिकत्वमभ्यनुज्ञातं तीर्थकृता कायक्लेशाख्यतपोभेदे एषः। स्था० ५ ठा० ।

उक्कुरुड-उत्कुरुट-पुं० इष्टकाकाष्ठादिराशिरूपेऽर्थे कचवरपुञ्जे, " छिंदीइ पच्चवाया तणपुंजपलालगुम्मउक्कुरडे " वृ० १ उ० । भा० म० द्वि० ।

उक्कुस-गम-धा० गतौ, भ्वादि-" गमेरइ अइच्छाणु वज्जावसज्जोक्कुसे० ८। ४। १६१ इति सूत्रेण गम्धातोरुक्कुसादेशः उक्कुसइ गच्छति। प्रा० ।

उक्केर-उत्केर-पुं० उप्पको उप्पीओ उक्केरो पहयरोगणो पयरो प्रा० को०। उत्पीडने, उत्कारिकाभेदेन भिन्ने, " दुंदुंभिसमारोहे भेए उक्कारिया य उक्केरे " सूत्र० १श्रु० १ अ० उ०

उक्कोडभंग-उत्कोटभङ्ग-पुं० खोटभङ्गशब्दार्थे,"खोडभंगो त्ति वा एगहं" व्य० प्र० १ उ० ।

उक्कोडा-उत्कोटा-स्त्री० उत्कोचायां लञ्चायाम्, औप० । ज्ञा०। " उक्कोडाहि य पराभवेहि य दिज्जेहि य ' वि० १ अ० ।

उक्कोडालंचणपासमग्गणपरायण-उत्कोटाल्लञ्चनपार्श्वमार्गणपरायण-त्रि०उत्कोटालञ्चयोर्द्रव्यबहुत्वेतरत्वादिभिर्लोके प्रतीतभेदयोः पार्श्वात् गुप्तिगतनरसमीपादुन्मार्गणं याचनं तत्परायणस्तन्निष्ठाः । चौर्यविशेषतत्परेषु, (" उक्कोडालंचणपास मग्गणपरायणेइ गोम्मिगभडेहिं" प्रश्न०३ द्वा० ।

उक्कोडिय-उत्कोटिक-त्रि० उत्कोटा उत्कोचा लञ्चेत्यर्थः। तया ये व्यवहारन्ति औत्कोटिकाः । अन्यथा ऽसदूव्यवहारिषु, औ० । ज्ञा० ।

उक्कोया-उत्कोचा-स्त्री० लञ्चायाम्, मूर्खं प्रति तत्प्रतिरूपदानादिकमसदूव्यवहारं कर्त्तुं प्रवृत्तस्य पार्श्ववर्तिविचक्षणभयात् विचक्षण यसदकरणम्। ज्ञा० १८ अ० ।

उक्कोस-उत्कर्ष-पुं० उत्कृष्यत इत्युत्कर्षः। उत्कृष्टे, "एसा खलु गुरुभत्ती उक्कोसो एस वा ण धम्मो उ'' पञ्चा २ विव० । चं० प्रव० । गुणाभिमाने, स्था० ४ ठा० । सूत्र०।आत्मनः परस्य वा मानात्क्रियोत्कृष्टताकरणे, भ० १२ श० ५ उ० । तत्स्वरूपे मोहनीयकर्मणि, । स० ५२ स० । प्रकर्षे, तद्योगात्कर्षतीति वा व्युत्पत्तेः। उत्कृष्टे, " तओ वियडदत्तीओ पडिगाहित्तए तंजहा उक्कोसा मज्झिमा जहण्णा" स्था० ३ ठा०

उत्कृष्ट-त्रि० उत् कृष् क्त केनाप्फुणादयः ८ । ४ । ५६ इति उत्पूर्वस्य कृष् धातोः क्तसहितस्य उक्कोसादेशः। उत्कर्षवति, प्रा० ।

उत्क्रोश-पुं० कुररे, प्रश्न० १ द्वा० । उच्चैःक्रन्दिनि, त्रि०।तत चतुरर्थ्याम् उत्करा उत्क्रोशीयः तत्सन्निहिते देशादौ, वाच०

उक्कोसंत-उत्क्रोशत्-त्रि० क्रन्दति, प्रश्न० १ द्वा० ।

उक्कोसग-उत्कर्षक-पुं० उत्कर्षतीत्युत्कर्षः । उत्कर्षे प्रत्युत्कर्षकः"उत्कृष्टे, तताणं च उत्तमकठपत्ते उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवइ " चंद्र १ पाहु०। सू० प्र० । आव० ।

उक्कोसट्ठिइय-उत्कर्षस्थितिक-पुं० उत्कर्षा उत्कर्षवत्संख्यासमयापेक्षया स्थितिर्येषां ते तथा । तेषामसंख्यातसमयस्थितिकानामित्यर्थः । तेषु, स्था० ११ ठा० ।

उक्कोसपएसिय-उत्कर्षप्रदेशिक-पुं० उत्कर्षन्तीत्युत्कर्षाः उत्कर्षवन्तः उत्कृष्टसंख्याः परमान्ताः प्रदेशा अणवस्ते सन्ति येषान्ते उत्कर्षप्रदेशिकाः । तेषु, स्था० १ ठा० ।

उक्कोसपद-उत्कृष्टपद-न० उत्कृष्टत्वे, "उक्कोसपदे अट्ठ अरिहंता" उत्कृष्टतोऽष्टावर्हन्तो भवन्ति स्था० ८ ठा० ।

उक्कोसमयपत्त-उत्कर्षमदप्राप्त-त्रि० उत्कर्षेण मदं प्राप्त उत्कर्षमदप्राप्तः । उत्कर्षतो मत्ते, जी० ३ प्रति० ।

उक्कोसिय-उत्कौशिक-पुं० गोत्रविशेषप्रवर्त्तके ऋषिभेदे, " थेरस्स णं अज्जवइरसेणस्स उक्कोसियगोत्तस्स" कल्प० ।

उक्कोसिया-उत्कर्षिका-स्त्री० उत्कर्षवत्याम्, पञ्चा० ८ विव०। उत्कृष्टायाम्, सू० प्र० १ पाहु० ।

उक्ख-उक्ष-पुं० सम्बन्धे, न०। आ० म० प्र० । परिधानवस्त्रस्यैकदेशे, आह च निशीयचूर्णिकृत्। परिधानवस्त्रस्स अभितरचुलाए उवरिकडिणाभिहेट्ठा उवखो भण्णइ एस संयतीनां भवति वृ० १ उ० । नि० चू० । अवसेक्तरि, सिक्ते,वाच० ।

उक्ख (क्खा) अ-उत्खात-न० उत्-खन् क्त. आरवम। वा यव्योत्खातादावातः ८ । १ । ६७ इत्यनेनादेरकारस्यात्वविकल्पः । ऊर्ध्वमवदीर्णे, प्रा० ।

उक्खंभ-उत्तम्भ-पुं०उत-स्तम्भ-घञ् उत्प्राबल्येन स्तम्भने,संथा०।

उक्खंभिय-उत्तम्भिक-त्रि० उत प्राबल्येन स्तम्भनमुत्तम्भः उत्तम्भ एव उत्तम्भिकः स्वार्थे इकण प्रत्ययः। अवष्टम्भनके; प्रतिस्तम्भनवहकादौ, उत्तम्भ्यते स्थिरीक्रियते जीवो मुक्तिकारणेषु यनेति पर्यन्ताराधने, "भणकेरिसस्स भणिओ संथारो केरिसे वओ गासे" संथा० ।

उक्खडमडु-दशी-पुनः पुनः शब्दार्थे,उक्तं " उक्खडमडुत्ति वा भुज्जो भुज्जोत्ति वा पुणो पुणोत्ति वा एगट्ठं" व्य० द्वि० १ उ०।

उक्खणण-उत्खनन-न० उत्पाटने, प्रश्न० १ द्वा० ।

उक्खणिऊण-उत्खाय-अव्य० उत्खन्-ल्यप् उत्पाट्येत्यर्थे, अप्पणो अच्छी भल्लीए उक्खणिऊण सिवगस्स लाएति" नि० चू० १ उ० ।

उक्खंडिय-उत्खण्ड्य-अव्य० कण्डूयनं कृत्वेत्यर्थे, आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

उक्खल्लग-उदूखल्ल-न० (ओखली) इति प्रसिद्धे कण्डनोपकारिणि गृहोपकरणे, " को संयमो चमेहाए सुय्युंक्खलगं च खारं गालणं च " सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ।

उक्खलिया-उत्खलिका-स्त्री० स्थाल्याम, उक्खलिया थाली जा, साधुणिमित्तं सा अहाकम्मिया " वि० चू० १ उ० ।

उक्खवित्तु-उत्क्षिप्य-अव्य-उत क्षिप् ल्यप् ऊर्ध्वंक्षिप्त्वेत्यर्थे, तं उक्खविंत्तु न णिक्खेवे आसयाउट्टए " दश० ५ अ० ।

उक्खा-उखा-स्त्री० स्थाल्याम, पिं० । एगाओ उक्खातो परिए सिज्झमाणे पडाए एकस्मात्पिठरकात् गृहीत्वा कूरादिकम् आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० ।

उक्खित-उत्क्षित-त्रि० सिक्ते, "चंदणोक्खित्तगाय सरीरे" सूत्र. २ श्रु० २ अ० ।

उत्क्षिप्त त्रि० उत् क्षिप्-क्त ऊर्ध्वमाकाशे क्षिप्ते, ज्ञा० १० अ० । जलादुद्धृते, ज्ञा० १७ अ० । उत्पाटिते, आव० १ अ० । प्रथमतः समारभ्यमाणे गेयभेदे, रा० । जं० । उच्चाटिते च धुस्तूरे पुं० वाच० ।

उक्खित्तकण्णनास-उत्क्षिप्तकर्णनास-त्रि० ब० उत्पाटितकर्णनासिके, वि० १ अ० ।

उक्खित्तचरग-उत्क्षिप्तचरक-पुं० स्वप्रयोजनाय पाकभाजनादुद्धृतं तदर्थमभिग्रहविशेषाच्चरतितद्गवेषणाय गच्छतीत्युत्क्षिप्तचरकः । स्था० ५ ठा० । दायकेन पूर्वमेव भाजनादुद्धृतस्य गवेषके, प्रतिग्रहविशेषधारिणि, ध० ३ अधि० । भिक्षाचरकभेदे, औप० । पं० व. ।

उक्खित्तणाय-उत्क्षिप्तज्ञात-न० मेघकुमारजीवेन हस्तिभवे वर्त्तमानेन यः पाद उत्क्षिप्तस्तेनोपलक्षितं मेघकुमारचरितमुत्क्षिप्तमेवोच्यते । उत्क्षिप्तमेव ज्ञातमुदाहरणं विवक्षितार्थसाधनमुत्क्षिप्तज्ञातम् । मेघकुमारचरितरूपे ज्ञाताधर्मकथायाः प्रथमाऽध्ययनोक्ते मेघकुमारचरिते, ज्ञातत्वावाऽस्यैवं ज्ञापनीयोदयादिगुणवन्तः सहन्त एव देहकष्टमुत्क्षिप्तैकपादो मेघकुमारजीवो हस्ती वेति । एतदर्थाभिधायके ज्ञाताधर्मकथायाः प्रथमे ऽध्ययने च । ज्ञा० १ अ० । स० आव० । प्रश्न०

उक्खित्तणिक्खित्तचरय-उत्क्षिप्तनिक्षिप्तचरक-पुं० पाकभाजनादुत्क्षिप्य निक्षिप्तं तत्रैवान्यत्र च स्थाने यस्तदुत्क्षिप्तनिक्षिप्तम् । अथवा उत्क्षिप्तं च निक्षिप्तं च यश्चरति स तथोच्यते अभिग्रहविशेषधारिणि भिक्षाचरके, औ० । सूत्र० ।

उक्खित्तपसिणवागरण-उत्क्षिप्तप्रश्नव्याकरण-त्रि० उत्क्षिप्तानीवोत्क्षिप्तानि अविस्तारिरूपाणि प्रच्छनीयत्वात्प्रश्नाव्याक्रियमाणत्वाच्च व्याकरणानि यानि तानि तथा । संक्षिप्तप्रश्नोत्तरेषु । भ० १६ श० ५ उ० ।

उक्खित्तपुव्ववसहि-उत्क्षिप्तपूर्ववसति-पुं०क०स० अस्यां वसत यूयमिति साधूनामादौ दर्शितायां वसतौ, आचा० २ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

उक्खित्तभत्त- उत्क्षिप्तभक्त न० पूज्यभक्ते, पूज्यभक्तमुत्क्षिप्तभक्तं पट्टकभक्तमेतान्येकार्थिकानि । बृ० २ उ० ।

उक्खित्तविवेग-उत्क्षिप्तविवेक-पुं० उत्क्षिप्तस्य शुष्कौदनादिभक्ते निक्षिप्तपूर्वस्याचामाम्लप्रत्याख्यानवतामयोग्यस्याद्रवविकृत्यादिद्रव्यस्य विवेको निःशेषतया पृथक्करणमुद्धरणमुत्क्षिप्तविवेकः । आचामाम्लादिप्रत्याचक्षाणानां सोऽकल्प्यद्रव्यस्याऽकल्पनीयद्रव्येण सस्पर्शो तदुद्धरणरूपे प्रत्याख्यानाकारे, । "आयंबिलं पच्चक्खाइ अण्णत्थणा भोगे णं सहसागारेणं लेवालेवेणं उक्खित्तविवेगेणं" पंचा० ५ विव० । ध० । आ० चू० ।

उक्खित्ताय-उत्क्षिप्तक-न. उत् क्षिप्-क्त-ककारात्पूर्वं दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्- । प्रथमतः समारभ्यमाणे गेयादौ, ज० १ वक्ष० जी० । रा० । स्था० ।

उक्खिप्प-उत्क्षिप्य-अव्य० उत् क्षिप् ल्यप् "ऊर्ध्वं क्षिप्त्वेत्यर्थे उक्खिप्पपादं रीएज्जा" आचा २ श्रु २ अ ३ उ ।

उक्खिप्पमाण-उत्क्षिप्यमाण-त्रि० ऊर्ध्वं क्षिप्यमाणे, (उक्खिप्पमाणेहिं) प्रकीर्णकैरुत्क्षिप्यमाणैरित्यर्थः । प्रश्न० ४ द्वा० ।

उक्खिवंत-उत्क्षिपत्-त्रि० उत् क्षिप्-शतृ- । उत्क्षिपेर्गुलुगुञ्छोत्थंघाल्लत्थं, ८ । ४ । ४३ इत्यादिसूत्रस्य वैकल्पिकत्वाद् गुलुगुञ्छादयः प्रेरणे, प्रा० ।

उक्खिवणा-उत्क्षेपणा-स्त्री० उद्घाटनायां साधूनां संघाद्बहिः करणे, " अकिंचणो य उक्खवणा " बृ० १ उ० ।

उक्खुड-तुड्-धा० भेदे, तुदा० कुटा० पर. सक. सेट्. (तुडेस्तोडतुट्टखुट्टोक्खुडोल्लुक्कणिलुक्कलुक्कोच्छूराः ८ ।४। ११६ । इति तुडेरुक्खुडादेशः उक्खुडइ तुडति प्रा० ।

उक्खेव-उत्क्षेप पुं० उत्-क्षिप्-घञ् उत्पाटने, ओ० कर्तरि अच् उत्क्षेपकारके. त्रि० वाच० प्रारम्भ वाक्ये, निर० ।

उपक्षेप-पुं. उपोद्घाते; "उक्खेवो तइयस्स" उपा० १अ. हस्तादुत्पाटने, (उक्खेवेणं दसिणिवाधि ठवणाति) व्य. ३ उ० ।

उक्खेवग--उत्क्षेपक--त्रि० उद् क्षिप् ण्वुल् ऊर्ध्वप्रक्षेपे, उत्क्षिप्याहारके चौरे च । वाच० वंशदलादिमये मुष्टिग्राह्यदण्डमध्यभागे, वायूदीरणके वस्तुनि, भ०७ श० ३३ उ० । ज्ञा १ । प्रश्न० ८ ।

उक्खेवण--उत्क्षेपण--न० उत्-क्षिप् ल्युट् उत्खनेनः समुद्धरणे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । न्यायवैशेषिकप्रसिद्धे पञ्चानां कर्मणामन्यतमस्मिन्, तच्च यदूर्ध्वाधः प्रदेशाभ्यां संयोगविभागकारणं कर्मोत्पद्यते । यथा शरीरावयवे तत्सम्बन्धे वा मूर्तिमति मुसलादौ द्रव्ये ऊर्ध्वभाग्भिराकाशप्रदेशाद्यैः संयोगकरणमधोदिग्भागावच्छिन्नैश्च तैर्विभागकारणं प्रयत्नवशाद्यत्कर्म तदुत्क्षेपणमुच्यते । सम्म० ।

उग्गल्लफलग--उग्गाल्लफलक-न० आर्यकप्रभृतीनांव्या समागते चम्पकपट्टादिफलके, व्य. ४ उ० ।

उगूहिया--उद्गूहिता-त्रि० पञ्चम्यामनेषणायाम, आचा० २ श्रु० १ अ. १० उ. ।

उग्ग-उद्-घट्-धा. उद् घट चेष्टायाम, णि. उद् घटेरुग्गः ८ । ४ । ३३ । उत्पूर्वस्य घटेर्ण्यन्तस्य उग्ग इत्यादेशः । उग्गइ उद्घटयति । प्रा० ।

उग्र-पुं० उच्. रक् गश्चान्तादेशः । क्षत्रियाद्दृढायां शूद्रायामुत्पन्ने संकीर्णवर्णे, वाच० उग्रदण्डकारित्वादुग्रः कल्प० । आ० म० प्र० । आदिदेवावस्थापित आरक्षवंशजे क्षत्रियभेदे, ज्ञा० १ अ० । स्थ० । आचा० । बृ० । कल्प० । अनु० । ओ० भ० । दुष्टे, अतिउग्ग दंडणिक्कमे आयरिया उग्गा वुच्चंति वुत्तं भवति नि० चू० । स्वभावत उदात्ते, भ० १० ४ उ० । प्रज्ञा० तीव्रे, तं० । अप्रधृष्ये, ज्ञा० १ अ० । रा० । चं० । संस्था । उत्कटे, तन० २० अ० ।

उग्गकुल-उग्रकुल-न० ६ त. आरक्षिकाणां कुले, आचा० २ श्रु० १ अ० २ उ० ।

उग्गच्च-उद्गत्य-अव्य २ क्रमेण तत्रोद्गमनं कृत्वेत्यर्थे, भ० ५ श० १ उ० ।

उग्गगंध-उग्रगन्ध-पुं० उग्रः गन्धः पुष्पादावस्य चम्पके, कट्फले, अर्जकवृक्षे, लशुने, च । हिङ्गुनि, न० । उत्कटगन्धाके, त्रि० । यवान्याम, वचायाम, अजमोदायां, च । स्त्री० टाप् मेदिनी० ।

उग्गतव—उग्रतपस्—त्रि० उग्रमप्रधृष्यं तपोऽनशनादि यस्य स तथा । रा० । वि० । भ० । तीव्रतपसि, संथा० । यदन्येन प्राकृतेन पुंसा न शक्यते चिन्तयितुमपि मनसा (तेन) विविधेन तपसा युक्ते, रा० । उत्त० । स्था० । ज्ञा० । नि० ।

उग्गतेय—उग्रतेजस्—त्रि० ६ ब० । तीव्रप्रभावे, तीव्रविषे, "आसीविस उग्गतेयकप्पा" प्रश्न० १ सं० द्वा० ।

उग्गपव्वइय—उग्रप्रव्रजित—पुं० उग्राः सन्तः प्रव्रजिताः । दीक्षामाश्रितेषु, आदिदेवेनारक्षकत्वेन नियुक्तानां वंशजेषु, औ० ।

उग्गपुत्त—उग्रपुत्र—पुं० ६ त. उग्राणां पुत्राः । उग्राणां कुमारेषु, क्षत्रियजातिविशेषेषु, सूत्र० २ श्रु० १३ अ० भ० ॥

उग्गपुरिस—उग्रपुरुष—पुं० उग्रपुरुषविशेषे, स्था० । (व्याख्या पुरिसशब्दे-)

उग्गम—उद्गम—पुं० उद्गमनमुद्गमः पिण्डादेः प्रभवे,

तत्थुग्गमोपसूई, पभवो एमादि होंति एगट्ठा ।
सो पिंडस्सिह पगओ, तस्स य दोसा इमे होंति ॥

तत्रेत्युद्गमोत्पादनैषणासु मध्ये उद्गमनमुद्गमः । प्रसवनं प्रसूतिः । प्रभवनं प्रभवः (एमाइत्ति) एवमादयः आदिशब्दादुद्भवादिपरिग्रहः भवन्ति स्युरेकार्थाः । अनन्याभिधेयाः शब्दा इति गम्यम् (सोत्ति) स चोद्गमः सचेतनाचेतनमिश्रद्विपदादिद्रव्यविषयत्वेन बहुविषयोपि सन् पिण्डस्य नैद्दस्याधिकृतः प्रस्तुतः । इह पिण्डाधिकारे दोषा दूषणानि तस्य पिण्डोद्गमस्य इमे वक्ष्यमाणा भवन्ति वर्तन्ते । ये हि साध्वर्थं पाकस्थापनप्रकाशनादयो भक्तादिवस्तुनो भक्तस्थापितत्वप्रकटत्वादिरूपेण भवनलक्षणमुद्गमं दूषयन्ति ते उद्गमदोषा इति गाथार्थः । पंचा० १३ विव० । तत्र प्रथमत उद्गमस्य एकार्थिकानि नामानि नामादिकांश्च भेदान् प्रतिपादयति ॥

उग्गम उग्गोवण मग्गणाय एगट्ठियाणि एयाणि ।
नामं ठवणा दविए भावम्मि य उग्गमो होइ ॥

उद्गम उद्गोपना मार्गणा च एकार्थिकान्येतानि नामानि स च उद्गमश्चतुर्द्धा भवति तद्यथा (नामंति) नामोद्गमः यत् उद्गम इति नाम अथवा जीवस्य अजीवस्य वा यदुद्गम इति नाम स नामनामवतोरभेदोपचारात् । यद्वा नाम्ना उद्गमो नामोद्गम इति व्युत्पत्तेर्नामोद्गमः । स्थापनोद्गम उद्गमः स्थाप्यमानो द्रव्ये द्रव्यविषयो भावेभाव विषयः । तत्र द्रव्योद्गमो द्विधा आगमतो नो आगमतश्च । नो आगमतोपि त्रिधा । ज्ञशरीर भव्यशरीर तद्व्यतिरिक्तभेदात् । तत्र आगमतो नो आगमतश्च ज्ञशरीरभव्यशरीररूपौ द्रव्यगवेषणावत् भावनीयौ । ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्योद्गमम ॥

तथा नो आगमतो भावोद्गमं च प्रतिपादयति ॥

दव्वम्मि लड्डुगाई, भावे तिविहोग्गमो मुणेयव्वो ॥
दंसणनाणचरित्ते, चरित्तुग्गमेणेत्थ अहिगारो ॥ ८३ ॥

द्रव्ये द्रव्यविषये उद्गमो लड्डुकादौ लड्डुकादिविषयो लड्डुकादेः संबन्धी वेदितव्यः । अत्रादिशब्दाज्ज्योतिरादिपरिग्रहः । तथा भावे भावविषये त्रिविधस्त्रिप्रकारो ज्ञातव्यः । तद्यथा, दर्शने दर्शनविषयो ज्ञाने ज्ञानविषयश्चारित्रे चारित्रविषयः । अत्र तु चारित्रोद्गमेनाधिकारप्रयोजनम् चारित्रस्य प्रधानमोक्षाङ्गत्वात् । तथाहि ज्ञानदर्शने सती अपि न चारित्रमन्तरेण कर्ममलापगमाय प्रभवतः श्रेणिकादौ तथोपलम्भात् चारित्र पुनरवश्यं ज्ञानदर्शनाविनाभावित्वरूपेणापि वाऽभिनवकर्म्मोपादाननिषेधपूर्वोपार्जितकर्म्मापगमकरणस्वरूपम् ततस्तत्प्रधानमोक्षस्याङ्गं तत्प्रधानानुयायिन्यश्च प्रेक्षावतां प्रवृत्तयः । ततोत्र चारित्रोद्गमेन प्रयोजनम् । लड्डुकादेरित्यत्रादिशब्देन लब्धं ज्योतिरुद्गमादिरूपं द्रव्योद्गमं विवरीतुमाह ॥

जोइसतणोसहीणं,मेहरिणकराणमुग्गमो दव्वे ।
सो पुण जत्तो य जया, जहा य दव्वुग्गमो दव्वे ॥८३॥

ज्योतिषां चन्द्रसूर्यादीनां तृणानां दर्भाणामौषधीनां शाल्यादीनां जीमूतानां ऋणस्य उत्तमर्णो यदा तद्द्रव्यस्य कराणां राजदेयभागानाम् । उपलक्षणमेतत् । अन्येषामपि द्रव्याणां य उद्गमः स द्रव्यसंबन्धी वेदितव्यः । स पुनर्द्रव्योद्गमो यतो यस्मात्सकाशात्स यदा यस्मिन् काले यथा च येन प्रकारेण भवति तथा वाच्यः । तत्र ज्योतिषां मेघानां च आकाशदेशात् तृणानामौषधीनां च भूमेर्ऋणस्य व्यवहारादेः कराणां नृपतिनियुक्तपुरुषादेः तथा यदि ज्योतिषां मध्ये सूर्यस्य प्रभाते शेषाणां तु कस्यापि कस्यांचिद्वेलायां तृणादीनां प्रायः श्रावणादौ तथा यथेति ज्योतिषां मेघानां चाकाशे प्रसरणेन तृणानामौषधीनां च भूमीं स्फोटयित्वा ऊर्ध्वं निरसरणेन ऋणस्य पञ्चकशतादिवर्द्धनरूपेण कराणां प्रतिवर्षं गृहस्य द्रम्मद्वयादिग्राह्यमित्येवंरूपेण । एवं शेषाणामपि द्रव्याणां यतो यदा यथा च यथासंभवमुद्गमो भावनीयः । इह प्राक् " दव्वम्मिलड्डुगाइ" इत्युक्तं तेन च लड्डुकप्रियकुमारकथानकं सूचितमतस्तदेवेदानीं गाथात्रयेणोपदर्शयति ।

वासहरा अणुजत्ता, अत्थाणी जोग्गकिड्डुकाले य ।
घडगसरावेसु कया उ, मोयगा लड्डुगपियस्स ॥८४॥
जोग्गा अजिण्णमारुय, निसमुब्भवो सुइसमुत्थो ।
आहारुग्गामचिंता, असुइ त्ति दुहा मलप्पभवो ॥८५॥
तस्सेवं वेरग्ग—ग्गमेण सम्मत्तनाणचरणाणं ।
जुगवंकमुग्गमो वा, केवलनाणुग्गमो जाउ ॥८६॥

वासगृहात् वासभवनात् अनुयात्रानिर्गमः । तत आस्थान्य योग्या क्रीडा सा व्यध्रीयत । ततः काले भोजनवेलायां तस्य लड्डुकप्रियस्य मोदकप्रियस्य कुमारस्य योग्या घटेषु सरावेषु च कृत्वा मोदका जनन्या प्रेषिताः । ते च परिजनेन सह स्वेच्छं तेन भुक्तास्ततो भूयोपि योग्यक्रीडानिरीक्षणासक्तचित्ततया तस्य रात्रौ जागरणभावतस्ते मोदका न जीर्णास्ततोऽजीर्णदोषप्रभावतोऽतीव पूतिगन्धिमारुतनिसर्गोऽभवत् । तत आहारोद्गमचिन्ता जाता । यथा त्रिसमुत्था घृतगुडकणिक्कासमुद्भवा एते मोदकास्ततः शुचिसमुत्थाः । सूत्रे च जात्येकवचनम् । केवलं द्विधा मलप्रभवोऽयं देहस्ततस्तत्संपर्कतोऽशुचयो जाता इत्येवं तस्य वैराग्योद्गमेन ज्ञानदर्शन चारित्राणां युगपत्क्रमेण वा उद्गमो जातस्ततः केवलज्ञानोद्गम इति गाथाक्षरार्थः । भावार्थस्तुकथानकादवसेयस्तच्चेदम् । श्रीस्थलकं नाम नगरं तत्र राजा भानुस्तस्य भार्या रुक्मिणी तयोः सरूपनामा तनयः स च यथासुखं पञ्चभिर्धात्रीभिः परिपाल्यमानः प्रथमसुरकुमार इवानेकसुजनहृदयाभिनन्दितं कुमारभावमधिरुरोह । ततः शुक्लपक्षचन्द्रबिम्बमिव प्रतिदिवसं कलाभिरभिवर्द्धमानः क्रमेण कमनीयकामिनीजनमनःप्रह्लादकारिणीं यौवनिकामधिजगाम । तस्मै च स्वभावत एव

रोचन्ते मोदकास्ततो लोके तस्य मोदकप्रिय इति नाम प्रसिद्धिमगमत् । स च कुमारोऽन्यदा वसन्तसमये वासभवनात्प्रातरुत्थाय आस्थानमण्डपिकायामाजगाम । तत्र च निजशरीरलावणिमापाकृतसुरसुन्दरीरूपाहंकारमनोहरविलासिनीजनगीतनृत्यादिकं परिभावयितुं प्रावर्त्तत । तत्र च स्थितस्य भोजनवेलायामागतायां भोजननिमित्तं जननी प्रधानसरावसंपुटेषु शेषपरिजननिमित्तं च घटेषु कृत्वा मोदकान् प्रेषितवती । ततस्तेन परिजनेन सह मोदका यथेच्छं बुभुजिरे । ते च रात्रावपि गीतनृत्यादिव्याक्षिप्तचित्ततया जागरणभावतो न जीर्णास्ततो ऽजीर्णदोषप्रभावतोऽधोवातोऽतीव पूतिगन्धिर्निर्जगाम । तद्गन्धपुद्गलाश्च सर्वतः परिभ्रमन्तस्तन्नासिकां प्रविविशुः । ततस्तथारूपं पूतिगन्धमाघ्राय चिन्तयामास । यथामी मोदका घृतगुडकणिक्कादिनिष्पन्नास्ततः शुचिद्रव्यसमुत्था एवैते । केवलमयं यो देहो जननीशोणितजनकशुक्ररूपो द्विधा मलप्रभवत्वादशुचिरूपस्तत्संपर्कवशतोऽशुचिरूपो जातः । दृश्यन्ते च कर्पूरादयोऽपि पदार्थाः स्वरूपतः सुरभिगन्धयोऽपि देहसंपर्कतः क्षणमात्रेण दुरभिगन्धयो जायमानाः । क्षणान्तरे शरीरगन्धस्यैव पूत्यात्मकस्योपलम्भात्तत इत्थमशुचिरूपस्यानेकापायशतसंकुलस्य शरीरस्यापि कृते ये गृहमासाद्य नरकादिकुगतिविनिपातकारीणि पापकर्माणि सेवन्ते ते सचेतना अपि मोहमयनिद्रोपहतविवेकचेतनत्वादचेतना एव परमार्थतो वेदितव्याः । यदपि च तेषां शास्त्रादिपरिज्ञानं तदपि परमार्थतः शरीरायासफलम् । यद्वा तदपि पापानुबन्धिकर्मोदयतस्तथाविधक्षायोपशमनिबन्धनत्वादशुभकर्मकार्यमेवेति तत्त्ववेदिनामुपेक्षास्पदम् । विद्वत्ता हि सा तत्त्ववेदिनां प्रशंसार्हा या यथावस्थितवस्तुविविधहेयोपादेयहानोपादानप्रवृत्तिफला यां तु सकलजन्माभ्यासप्रवृत्त्या कथमपि परिपाकमागतापि सती सदैव तथाविधपापकर्मोदयवशात एकान्ताशुचिरूपेष्वपि युवतिजनवदनजघनवक्षोरुहादिशरीरावयवेषु रामणियकव्यावर्णनफला सा इह लोकेपि शरीरायासफला परलोके च कुगतिविनिपातहेतुरित्युपेक्षणीया ये पुनः परमर्षयः सदैव सर्वज्ञमतानुसारितर्कागमशास्त्राभ्यासतो विदितयथावस्थितहेयोपादेयवास्तव इत्थं शरीरस्याशुचिरूपतां परिभाव्य युवतिकलेवरेषु नाभिरज्यन्ते नापि कर्माणि स्वशरीरकृते पापानि समाचरन्ति किंतु शरीरादिनिस्पृहतया निरन्तरं सम्यक्शास्त्राभ्यासतो ज्ञानामृताम्भोधिनिमग्नाः सममित्रशत्रवः परीषहादिभी रञ्जिताः सकलकर्मनिर्मूलनाय यतन्ते धन्यास्ते तत्त्ववेदिनस्तानहं नमस्करोमि । तदनुष्ठितं च सर्वमिदानीमनुतिष्ठामि इत्येवं तस्य मोदकप्रियस्य कुमारस्य वैराग्योद्गमेन सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणामुद्गमो बभूव । ततः केवलज्ञानोद्गम इति तदेवमुक्तं मोदकप्रियकुमारकथानकम् । संप्रति यदुक्तं चारित्रोद्गमेनाधिकार इति तत्र चारित्रोद्गमेनाधिकारः शुद्धस्य उपयोगो नाशुद्धस्य । अशुद्धस्य मोक्षलक्षणकार्यसंपादकत्वायोगात् न खलु बीजमुपहतमङ्कुरं जनयति । सर्वत्राप्यनुपहतस्यैव कारणस्य कार्यजनकत्वात् चारित्रस्य च शुद्धौ कारणं द्विधा तद्यथा । आन्तरं बाह्यं च । ते द्वे अपि प्रतिपादयति ।

दंसणनाणप्पभवं, चरणं सुद्धेसु तेसु तस्सुद्धी ।
चरणेण कम्मसुद्धी, उग्गमसुद्धी चरणसुद्धी य ॥

इह यतो ज्ञानदर्शनप्रभवं चारित्रं ततस्तयोः शुद्धयोस्तस्य चारित्रस्य शुद्धिर्भवति नान्यथा । तस्मादवश्यं चारित्रशुद्धिनिमित्तं चारित्राणां सम्यग्ज्ञानसम्यग्दर्शने च यतितव्यम् । यतश्च निरन्तरं सद्गुरुचरणकमलपर्युपासनापुरस्सरं सर्वज्ञमतानुसारितर्कागमशास्त्राभ्यासकरणम् । एतेन चारित्रशुद्धेरान्तरं कारणमुक्तम् । अथ चारित्रशुद्ध्यापि किं प्रयोजनं येनेत्थं तच्छुद्धिरन्वेष्यते । अत आह । " चरणेणकम्मसुद्धी " चरणेन विशुद्धेन कर्मणा ज्ञानावरणीयादिकस्य शुद्धिरपगमो भवति । तदपगमे चात्मनो यथावस्थितस्वरूपलाभात्मको मोक्षस्ततो मोक्षार्थिना चरणशुद्धिरपेक्ष्यते तथा न केवलयोरेव ज्ञानदर्शनयोः शुद्धौ चारित्रशुद्धिः किन्तूद्गमशुद्धौ च चारित्रशुद्धिरेतेन बाह्यं कारणमुक्तम् । ततश्चरणशुद्धिनिमित्तं सम्यग्दर्शनज्ञानवतापि नियमत उद्गमदोषपरिशुद्ध आहारो ग्राह्यः । ते च उद्गमदोषाः षोडश । तानेव नामतो निर्दिशति ।

आहाकम्मुद्देसिय, पूइकम्मे य मीसजाए य ।
ठवणा पाहुडियाए, पाऊपरकीयपामिच्चे ॥
परियट्टिए अभिहडे, अब्भिन्ने मालोहडेई य ।
अच्छिज्जे अणिसिट्ठे, अज्झोयरए य सोलसमे ॥

(एतद्व्याख्या अहाकम्म शब्दे) दर्श० । पं०चू० । ध० । केचित्पञ्चदश मन्यन्ते ते चैवं व्याख्यानयन्ति ननु चामी षोडश उच्यन्ते "अज्झोयरओमीसजायंचदोहिं पि एक्को चेव" भेदआधाकर्मादीनां व्याख्या अन्यत्र अहाकम्मादिशब्देषु विशोधिकोट्यविशोधिकोटिविभागः ।

संप्रत्येतेषामेव विभागमाह ॥

एसो सोलस भेओ, दुहा कीरइ उग्गमो ।
एगा विसोहिकोडी, अविसेही उ बावए ॥

षोडशभेद उद्गमः सामान्येन द्विधा तद्यथा एकाविशोधिकोटिः एको भेदोविशोधिकोटिरूपः । अपरा चाविशोधिकोटिरविशोधिकोटिरूपः । द्वितीयो भेद इत्यर्थः । तत्र यद्वा दोषदुष्टे भक्ते तावन्मात्रे अपनीते सति शेषं कल्प्यते स दोषो विशोधिकोटिः शेषस्त्वविशोधिकोटिः ।

तत्र प्रथमतोऽविशोधिकोटिमाह ।

आहाकम्मुद्देसिय, चरमतिगं पूइमीसजाए य ।
बायरपाहुडिया वि य, अज्झोयरए चरिमदुगं ॥

आधाकर्मप्रभेदमौद्देशिकस्य विभागौद्देशिकस्यान्त्यभेदत्रयं तथा पूतिभक्तं पानरूपं मिश्रजातं पाषण्डगृहमिश्ररूपं साधुगृहमिश्ररूपम् । बादराप्राभृतिका अध्यवपूरकस्य च चरमद्विकं स्वगृहपाषण्डमिश्रस्वगृहसाधुरूपम् । एते उद्गमदोषा अविशोधिकोटिरूपाः अनया चाविशोधिकोट्या स्पृष्टं शुद्धं भक्तम् ।

यद्दोषदुष्टं भवति तद्दोषमाह ।

उग्गमकोडीअवयव-लेवालेवे य अकयए कप्पे-
कंजिय आयामगवाउ, लेयसंसट्ठपूइओ

उद्गमकोट्या उद्गमदोषरूपया अविशोधिकोट्या अवयवेन शुष्कसिक्थादिना तथा लेपेन तक्रादिना अलेपेन वल्लचनकादिना संसृष्टं तद्भक्तं तस्मिन्नुज्झितेपि कृते अकृते कल्प्ये । अकृतकल्पत्रये इत्यर्थः पात्रे यत्पश्चात्परिगृह्यते तत्पूतिमवगन्तव्यम् । इह कश्चित् मतिदौर्बल्यादित्थं विकल्पते । यथा तदेव साधूनाधाय निर्वर्तितं तदेवैकमोदनमाधाकर्म भवति न शेषमवश्रावणकाञ्जिकादि तत्संसृष्टं पूति न भवतीति ततस्तदभिप्रायनिराकरणार्थमाह (कंजियत्यादि) इह

साधर्म्यमोदने निर्वर्त्यमाने यत्तत्सकाञ्जिकादि तदप्याधाकर्मादि तदवयवरूपत्वात्। ततः काञ्जिकेन आयामेन अवणेन वा उष्णोदकेन च यत्संसृष्टं तदपि पूतिर्भवति । एतदेव रूपकत्रयेण भाष्यकृत् व्याख्यानयति ॥

सुक्केण वि जं छिक्कं तु, अमुइणा धावए जहा लोए ।
इह सुक्केण वि छिक्कं, धोवइ कम्मेण भाणं तु ।
लेवालेवत्ति जं वुत्तं, जं पि दव्वमलेवुडं ।
तं पि घेत्तूण कप्पंति, तक्काकिइमलेवडं ।
आहाइ जं कीरइ तंतु कम्मं, वज्जेहि उप्पन्नममग्गणं व ।
सौवीर विस्सामणतंदुलोया, कम्मंति ता तग्गहणं करेति ।

सुगमं नवरम् । आद्यरूपकेणावयव इति पदं व्याख्यातं द्वितीयरूपकेण लेवालेवत्ति तत्रायं भावार्थः यदपि वल्लचनकादि द्रव्यमलेपकृत् तदपि प्रथममनाभोगादिकरणतः पात्रे गृहीत्वा पश्चात्कथमपि परिज्ञाते परित्यज्य पात्रं कल्पयति । कल्पत्रयेण प्रक्षालयति । किं पुनस्तक्रादिकं लेपकृद् गृहीत्वा तत्र सुतरां कल्पत्रयेण प्रक्षालनं कर्त्तव्यमिति परिज्ञापनार्थं । लेपालेप इत्युक्तम् । तथा यदेव मुख्यवृत्त्या साधूनाधाय क्रियते तदेवाधाकर्मनान्यदिति बुद्ध्या शिष्या वर्जयिष्यन्ति ओदनमेकैकं केवलं न शेषं तन्दुलोदकादिकं ततो गुरवो भद्रबाहुस्वामिनः सौवीरां विश्रामणतन्दुलोदकान्यप्याधाकर्मेति परिज्ञापनार्थं तद्ग्रहणं सौवीरादिग्रहणं विशेषतः कुर्वन्ति। तदेवं शोधिकोटिरुक्ता ।

संप्रति विशोधिकोटिमाह ।

सेसा विसोहिकोडी, भत्तं पाणं विगिंच जहसत्तिं ।
अणलक्खिय मीसदव्वे, सव्वविवेगे य वा सुद्धो ॥

शेषा औद्देशिकं नवविधमपि च विभागौद्देशिकमुपकरणं पूतिमिश्रस्याद्यो भेदः स्थापना सूक्ष्मप्राभृतिका प्रादुष्करणं क्रीतं प्रामित्यकं परिवर्त्तितमभ्याहृतमुद्भिन्नं मालापहृतमाच्छेद्यमनिसृष्टमध्यवपूरकस्याद्यो भेदश्चेत्येवंरूपाणि विशोधिकोटिः विशुध्यति शेषं शुद्धं भक्तम् यस्मिंस्तदुद्धृते यद्वा विशुध्यति पात्रमकृतकल्पत्रयमपि यस्मिन्नुज्झिते सा विशोधिः सा चासौ कोटिश्च भेदश्च विशोधिकोटिः। उक्तं च "उद्देसियम्मि नवगं, उवगरणे जं च पूइयं होइ, । जावंति य मीसगयं च, अज्झोयरए पढमपयं । परियट्टिए अभिहडे,उब्भिन्ने मालोहडेई य अच्छिज्जे अणिसट्ठे,पाउयरकीयपामिच्चे। सुहमा पाहुडिया वि य,ठवियगपिंडो य जो भवे दुविहो। सव्वोविएसिरासी, विसोहिकोडी मुणेयव्वो। अत्र विधिमाह (विगिंच जह सत्ति) अनया विशोधिकोट्या यत्संसृष्टमन्नं पानं वा तद्यथाशक्ति विगिंच परित्यज । इयमत्र भावना । भिक्षामटता पूर्वं पात्रे शुद्धं भक्तं यस्मिन्नेव तत्रैवानाभोगादिकरणवशातो विशोधिकोटिदोषं गृहीतं पश्चाच्च कथमपि ज्ञातं यथैतद्विवक्षितं विशोधिकोटिदोषदुष्टं मया गृहीतमिति ततो यदि तेन विनापि निर्वहति तर्हि सकलमपि तद्विधिना परिस्थापयति। अथ न निर्वहति तर्हि यदेव विशोधिकोटिदोषदुष्टं तदेव तावन्मात्रं सम्यक् परिज्ञाय त्यजति । पुनरलक्षितेन सदृशवर्णगन्धादितया पृथक् परिज्ञातुमशक्येन मिश्रितं भवति । यद्वा द्रव्येण भक्तादिना अन्यत् भक्तादि तदा सर्वस्यापि तस्यविवेकः कृते च सर्वात्मना विवेके यद्यपि केचित् सूक्ष्मा अवयवा लगिता भवन्ति यद्यपि तत्र पात्रेऽकृतकल्पेऽप्यन्यत्परिगृह्णन् शुद्धो यतिस्त्यक्तभक्तादेर्विशोधिकोटित्वात् । विवेकश्चतुर्धा भवति । तद्यथा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तथाचाह ॥

दव्वाइओ विवेगो, दव्वे जं जं जहिं खित्ते ।
काले अकालहीणं, असढो जं पस्सइ भावो ॥

द्रव्यादिको द्रव्यक्षेत्रकालभावविषयो विवेकः तत्र यद्द्रव्यं परित्यजति स द्रव्यविवेकः । तथा परित्याज्यं यत्र परित्यज्यते स क्षेत्रविवेकः क्षेत्रविकः क्षेत्रविवेकः इति व्युत्पत्तेः । तया यद्विशोधिकोटिदोषदुष्टमकालहीनं शीघ्रं परित्यजति एष कालतो विवेकः । इह यदेव दोषदुष्टं भक्तादिपरिज्ञातं तदेव तत्कालविलम्बाभावेन परित्यक्तव्यम् । परित्यागबुद्ध्या वा पृथक् भिन्ने स्थाने कर्तव्यमन्यथा भावतस्तत्परिग्रहात्संयमहानिप्रसक्तेः । तत उक्तमकालहीनमिति तथा यः असठो ऽरक्तद्विष्टः सन् दोषदुष्टं पश्यति दृष्ट्वा वा कालहीनं शीघ्रं परित्यजति स भावे भावतो विवेकः । इह निर्वाहे सति विशोधिकोटिदोषसन्मिश्रं सकलमपि परित्यक्तम् । अनिर्वाहे तु तावन्मात्रं तत्र विधिमुपदर्शयितुकामः प्रथमतश्चतुर्भङ्गिकामाह ।

सुक्कोल्लसरिसपाए, असरिसपाए य एत्थ चउभंगो ।
तुल्ले तुल्लनिवाए, तत्थ दुवे दुन्नतुल्लाउ ॥

अत्र शुष्कस्य आर्द्रस्य च सदृशे समाने ऽन्यस्मिन् वस्तुनि मध्ये पाते सति तया ऽसदृशे असमाने ऽन्यस्मिन् वस्तुनि मध्ये पाते सति चतुर्भङ्गी भवति । सूत्रे च पुंस्त्वनिर्देश आर्षत्वात् । चत्वारो भङ्गा भवन्तीत्यर्थः ते चामी । शुष्के शुष्कं पतितं, शुष्के आर्द्रम्, आर्द्रे शुष्कम्, आर्द्रे, आर्द्रमिति । तत्र येन २ पदेन यौ यौ भङ्गौ लब्धौ तौ तौ तथा दर्शयति (तत्थ त्ति) तत्र तुल्ये समाने सति अन्यस्मिन् वस्तुनि मध्ये तुल्यनिपाते सति चतुर्भङ्गी सदृशस्य वस्तुनः प्रक्षेपे द्वौ प्रथमचतुर्थरूपौ भङ्गौ लब्धौ तौ च " सुक्कोल्लसरिसपाए " इत्यनेन पदेन सूचितौ । तथा द्वौ भङ्गौ द्वितीयतृतीय रूपौ अतुल्यात् विसदृशत्वात् प्रक्षिप्यमाणौ लब्धौ । तौ च "असरिसपाए य" इत्यनेन पदेनोक्तौ तदेवं चतुर्भङ्गिकामभिधाय सम्प्रत्यनेनैवोद्धरणविधिमाह ।

सुक्के सुक्कं पडियं, विगिंचिउं होइ तं सुहं पढमे ।
वीयंमि दव्वं ओहुं, गालंति दव्वं करं दाउं ॥
तइयंमि करं ओडुं, उक्खिवइ उयणाइ जं तरइ ।
दुल्लहदव्वं चरिमे, तल्लियमेत्तं विगिंचंति ।

शुष्के वल्लचनकादौ मध्ये यत् शुष्कं वल्लचनकादि पतितं तत्सुखं जलादिकमनन्तरेण "विगिंचिउं होइ" । परित्यक्तुं भवति । परित्याज्यं भवतीत्यर्थः । एष प्रथमो भङ्गः । तथा द्वितीयो भङ्गः तथा द्वितीये भङ्गे शुष्के वल्लचनकादौ मध्ये आर्द्रे तीमनादिर्विशोधिकोटिदोषदुष्टपतितमित्येवंरूपे द्रवं काञ्जिकादि तत्र मध्ये ऽपसृतं प्रक्षिप्य पश्चात्पात्रमवनम्य पात्रकर्णैकदेशे च शुद्धभक्तपानरक्षणार्थं करं च दत्वा सर्वं द्रवं गालयन्ति । तथा तृतीये शुद्धम् । आर्द्रे तीमनादौ मध्ये पतितं शुष्कतरं वल्लचनकादिरूपमोदनमित्येवंरूपे तत्र तीमनादौ मध्ये करं हस्तं प्रक्षिप्य ओदनादि यद् यावन्मात्रं शक्नोति तावन्मात्रमशठः सन् उत्क्षिपति आकर्षति ततः शेषं तीमनादिकं लभते । तथा चरमे आर्द्रे आर्द्रं पतितमित्येवंरूपे यदि तद्द्रव्यं दुर्लभमन्यत्र न प्राप्यते तत्र उद्देशतस्तावन्मात्रं परित्यजन्ति। तथाचाह ।

संथरे सव्वमुज्झंति, चउभंगो असंथरे ।
असोढा सुज्झई जेसु, मायावी जेसु वज्झई ॥

संस्तरे निर्वाहे सति सर्वमपि पात्रे स्थितं विशोधिकोटिसंसृष्टमुज्झति । असंस्तरे अनिर्वाहे पुनश्चतुर्भङ्गी चत्वारोऽन्तरोक्ता भङ्गाः । सूत्रे च पुंस्त्वनिर्देश आर्षत्वात् । कथंभूतास्ते भङ्गा इत्याह ॥ येषु भङ्गेषु असठोऽरक्तद्विष्टः सन् वर्त्तमानः शुद्ध्यति शुद्धमापद्यते । मायावी च येषु बध्यते तदेवं विशोधिरूपं कोटिद्वयं सप्रपञ्चमुक्तमिदानीं तदेवोपसंहारव्याजेन संक्षेपत आह ।

कोडीकरणं दुविहं, उग्गमकोडी विसोहिकोडी य ।
उग्गमकोडीछक्कं, विसोहिकोडी अणेगविहा ॥

कोडीकरणं दुविहं द्विप्रकारं द्विधा कोटिरित्यर्थः तद्यथा उद्गमकोटिर्विशोधिकोटिश्च । तत्रोद्गमकोटिषट्कमाधाकर्म्मिकौद्देशिकान्त्यतो दातृकादिषड्भेदा । विशोधिकोटिः पुनरनेकविधा । औद्देशिकादिरूपा । संप्रत्यन्यथाकोटीः प्रतिपादयति

नव चेव अट्ठारसगं, सत्तावीसा तहेव चउपन्ना ।
नउइ दो चेव सयाउ, सत्तरा होइ कोडीणं ॥

प्रथमतः कोटयो नव भवन्ति । तद्यथा स्वयं हननमन्येन घातनमपरेण हन्यमानस्यानुमोदनम् । तथा स्वयं पचनमन्येन पाचनं तत्परेण पच्यमानस्यानुमोदनं तथा स्वयं करणम् अन्येन कारणं करणपरेण क्रियमाणस्यानुमोदनम् । इहाद्याः षट् विशोधिकोट्योऽनियमास्तु तिस्रो विशोधिकोटयः । एता अपि नवकोटीः कोपि रागेण सेवते कोपि द्वेषेण ततो द्विकेन गुणिता अष्टादश भवन्ति । अथवा एवं ताः कोऽपि मिथ्यादृष्टिः कुशास्त्रसंपर्कसमुत्थवासनावसतो निःशङ्कं सेवते । कोपि सम्यग्दृष्टिः सन् विरतोऽप्यनाभोगादिकारणतोऽपरिज्ञानतः कोपि पुनः सम्यग्दृष्टिरपि सन् अविरतत्वेन गार्हस्थ्यमवलम्बमानः ततो मिथ्यात्वादिरूपेण त्रिकेण नवगुणितां सप्तविंशतिर्भवति । रागद्वेषौ त्वत्र पृथग्विवक्ष्येते यदा पृथग्विवक्ष्येते तदा ताभ्यां सप्तविंशतिर्गुणिता चतुः पञ्चाशद्भवति । तथा तथैव नव कोटयः कदाचित् पुष्टमालम्बनमधिकृत्य दशविधक्षान्त्यादिधर्मपरिपालनार्थं सेव्यन्ते । यथा दुर्भिक्षे । यदा तु पृथक् विवक्ष्यते तदा ताभ्यां सप्तविंशतिर्गुणिता कान्तारे वान्येन फलादिना ऽन्यवहृते नाहं देहं धृत्वा क्षान्तिमार्दवार्जवं यच्च बाह्यं पालयिष्यामीति (हंतीति) एवमन्येन घातनाद्यपि भावनीयम् । ततो नव दशभिर्गुणिता जाता नवतिः । इयं च सामान्योक्तेः चारित्रनिमित्ता कोचित्पुनश्चारित्रनिमित्ता विशिष्टज्ञानज्ञानसंभवनिमित्ता च यथास्मिन् कान्तारादावनेन फलादिना ऽन्यवहृतेन देहमहं धृत्वा क्षान्त्यादिकं पालयिष्यामि प्रभूतानि च शास्त्राण्यधिष्ये इति (हंतीत्यादि) एषा च ज्ञानस्य प्राधान्यविवक्षणात् ज्ञाननिमित्ता भण्यते । काचित् पुनश्चारित्रनिमित्ता दर्शनस्थिरीकरणहेतुशास्त्रपरिज्ञाननिमित्ता च यथाऽस्मिन् कान्तारादावनेन फलादिनाऽन्यवहृतेन देहं परिपाल्य क्षान्त्यादिकं पालयिष्यामि दर्शनं च निर्मलं विधास्ये इति (हंतीत्यादि) एषा च दर्शनस्य प्राधान्यविवक्षणाद्दर्शननिमित्ताभिधीयते । तत एवंप्रकारा नवतिरिति त्रिभिर्नवतिर्गुण्यते ततो द्वे शते सप्तत्यधिके कोटीनां भवति । उक्तंच "रागाइ मिच्छाइ रागाई समणधम्म नाणाई । नव नव सत्तावीसा, नवनउईए उ गुणकारा" या तु दर्शनस्थिरीकरणार्थं प्रभूतशेषशास्त्रावगाहनार्थं चारित्रार्थं च सेव्यते सा सामान्यतश्चारित्रनिमित्तायामन्तर्भाव्यते ततोतस्तत्रोक्तभेदसंख्यानियमव्याघातः । संप्रत्युद्गमद्वारदोषाणां वक्ष्यमाणोत्पादनाद्वारदोषाणां च यतः संभवस्तदुत्थितान् वैयक्त्येनाह ।

सोलस उग्गमदोसे, गिहिणेउ समुट्ठिए वियाणाहि ।
उप्पायणा यदोसे साहू उ समुट्ठिओ जाण ॥

एतान् अनन्तरोक्तान् षोडशसंख्यान् उद्गमदोषान् गृहिणः सकाशादुत्थितान् विजानीहि । तथा ह्याधाकर्मादिदोषदुष्टं भक्तादिगृहस्थैरेव क्रियते ये तु उत्पादनाया दोषा वक्ष्यमाणास्तान् साधुतः साधोः सकाशादुत्थितान् जानीहि । धात्रीत्वादीनां साधुभिरेव क्रियमाणत्वात् । तदेवमुक्तमुद्गमद्वारम् । पिं० । पञ्चा० । इहाधाकर्म्म औद्देसिकचरमभेदत्रयम् । आहारादतिमिश्रजातान्त्यभेदद्वयं बादरप्राभृतिका अध्यवपूर्विकान्त्यभेदद्वयं चाविशोध्यन्ते कोटि पुरीषलवेनेव तदवयवेनापि स्पृष्टं सर्व्वमाहरतोप्यविशुद्धकोटयः । तत्संपृक्तं चाप्यारिसंस्तरे साधवः सर्वं त्यजन्ति । असंस्तरे तु विविच्य तदेव त्यजन्ति घृतादिकमपि तावन्मात्रमेव त्यजन्ति शेषं यद्यपि तदवयवयोगस्तथापि शुद्धत्वमिति । जीत० । प्रव० । स्था० ।

उग्गमं से य पुच्छेज्जा, कस्सट्ठा केण वा कडं ।
सोच्चा निस्संकियं सुद्धं, पडिगाहिज्ज संजए ॥

उद्गमं तत्प्रसूतिरूपं (से) तस्य शङ्कितस्याशनादेः पृच्छेत् तत्स्वामिनं कर्मकरं वा यथा कस्यार्थमतत्केन वा कृतमिति श्रुत्वा तद्वचनं न भवदर्थं किंत्वन्यार्थमित्येवंभूतं निःशङ्कितं शुद्धं सत् ऋजुत्वादिभावगत्या प्रतिगृह्णीयात्संयतः विपर्ययग्रहणे दोषादिति सूत्रार्थः । तथा " असणं पाणगं वावि खाइमं साइमं तहा । पुप्फेसु होज्ज उम्मीसं बीएसु हरिएसु वा " दश० ५ अ० ध० ।

षोडशानामुद्गमदोषाणां प्रायश्चित्तमभिधित्सुराह ।

गुरुगा आह य चरमातिग, मीसवायरसपच्चवायहडे ।
कडपूइए य गुरुगो, अज्झोयरए य चरमदुगे ॥

आधाकर्म्म गृह्णतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः (चरमंतियत्ति) औद्देशिकं द्विविधमोघेन विभागेन च । तत्र विभागतो द्वादशविधं तद्यथा उद्दिष्टं कृतं कर्म्म च । उद्दिष्टं चतुर्विधमौद्देशिकं समुद्देशिकमादेशिकं समादेशिकम् । कृतमपि चतुर्विधं तद्यथा उद्देशकृतं समुद्देशकृतमादेशकृतं समादेशकृतं च । कर्मापि चतुःप्रकारं तद्यथा उद्देशकर्म समुद्देशकर्म आदेशकर्म समादेशकर्म च । चयचतुष्कका द्वादश इह यावन्तः केचन भिक्षाचराः समागच्छन्ति तावतः सर्वान् उद्दिश्य यत् क्रियते तदौद्देशिकमुच्यते । पाषण्डिन उद्दिश्य क्रियमाणं समुद्देशं श्रमणानुद्दिश्यादेशं निर्ग्रन्थानधिकृत्य समादेशम् । उक्तंच " जावंति य उद्देसो, पासंडीणं भवे समुद्देसो । समणाणं आदेसो, निग्गंथाणं समादेसो " एतस्मिन् द्वादशविधे विभागोद्देशके यच्चरमं त्रिकं समुद्देशकर्म आदेशकर्म समादेशकर्म च तत्र गृह्यमाणे प्रत्येकं चत्वारो गुरुकास्तपःकालविशेषिताः (मीसंति) मिश्रजातं त्रिविधं यावन्तिकमिश्रं पाषण्डिकमिश्रं स्वगृहमिश्रं च । तत्र पाषण्डिकमिश्रं स्वगृहमिश्रं च प्रत्येकं चत्वारो गुरुकास्तपः कालगुरवः (बायरत्ति) द्विविधा प्राभृतिका सूक्ष्मा बादरा च तत्र बादरायां गृह्यमाणायां चत्वारो गुरुकाः (सपच्चवायाहडेत्ति) यत्र यत्र ग्रामादौ सप्रत्यपाय-

मन्याहृतं तत्र तत्र चत्वारो गुरुकाः । तदेव येषूक्तभेदेषु गुरुकास्ते उक्ताः । संप्रति येषु मासगुरु तान् प्रतिपादयति (कम्मयइपय इत्यादि) कृते औद्देशिके चतुः प्रकारेऽपि प्रत्येकं मासगुरुकं तपः कालविशेषितम् । तद्यथा यावन्तिके मासगुरु समुद्देशकृते तपोगुरुकं मासगुरु, आदेशकृते कालगुरुकं मासगुरु. समादेश कृते मासगुरु द्वाभ्यां गुरुकं तपोगुरुकं कालगुरुकं च (पूतिपत्ति) भावपूतिकं द्विविधं सूक्ष्मं बादरं च । तत्र सूक्ष्मे नास्ति प्रायश्चित्तं बादरं द्विविधम् उपकरणे भक्तपाने च । अत्र भक्तपानपूतिकं मासगुरु (अज्झोयरपय चरम दुगत्ति) अध्यवपूरकं त्रिविधं तद्यथा यावन्तिकमध्यवपूरकं पाषण्डाध्यवपूरकं स्वगृहाध्यवपूरकं च । तत्र पाषण्डाध्ववपूरके स्वगृहाध्यवपूरके च प्रत्येकं मासगुरु उक्तानि गुरुकप्रायश्चित्तान्यधुना लघुकप्रायश्चित्तान्यभिधित्सुराह ।

ओहविभागुद्देसे, चिरठविए पागडे य उवगरणे ।
लोउत्तरपामिच्चे, परियट्टियकीय पर भावे ॥
सग्गामाभिहडम्मि विजहन्न. जावंति आयरे लहुओ ।
इत्तरठविए सुहुमा. पणगं लहुगा य सेसेसु ॥

ओघौद्देशिके मासलघु, विभागौद्देशिके उद्देसे मासलघु, समुद्देशे मासलघु तपो गुरु आदेशे मासलघु कालगुरु, समादेशे मासलघु । द्वाभ्यां गुरु । स्थापितं द्विविधं चिरस्थापितमित्वरस्थापितं च । तत्र चिरस्थापिते मासलघु, प्रादुष्करणं प्रकाशकरणम् । तत्र प्रगटकरणे मासलघु, उपकरणपूतिके मासलघु, प्रामित्यं द्विविधं, लौकिकं लोकोत्तरिकं च । लोकोत्तरिके मासलघु । परिवर्त्तितमपि द्विधा लौकिकं लोकोत्तरिकं च । तत्र लोकोत्तरिके परिवर्तिते मासलघु । क्रीतं द्विविधम् । द्रव्यक्रीतं भावक्रीतं च । तत्र द्रव्यक्रीतं द्विविधम् आत्मद्रव्यक्रीतं परद्रव्यक्रीतं च । भावक्रीतमपि द्विधा आत्मभावक्रीतं परभावक्रीतं च तत्र परभावक्रीते मासलघु स्वग्रामाभ्याहृते मासलघु (गंठित्ति) ग्रन्थिपिहितमुच्यते। यत्र गुरुघृतादिभाजनमुखं पोतेन चर्मणा वा स्थगयित्वा दवरकेणोपरिग्रन्थिर्दीयते ग्रन्थिसहिता मुद्रा वा तदुपचाराद् ग्रन्थिरित्यर्थ तस्मिन्नुद्भिद्यमाने मासलघु मालापहृतं द्विविधं जघन्यमुत्कृष्टं च तत्र मालापहृते मासलघु तथा यावन्तिकेऽध्यवपूरके मासलघु तदेवं यत्र मासलघुत्वात्स्थानमुक्तमिदानीं ययोः पञ्चरात्रिंदिवानि त उच्यते (इत्तरठविय इत्यादि) इत्वरस्थापिते पञ्चरात्रिंदिवानि सूक्ष्मप्राभृतिकायामपि पञ्चरात्रिंदिवानि (लहुगाय सेसेसुत्ति) येऽन्ये उद्गमदोषास्तेषु सर्वेष्वपि प्रत्येकं चत्वारो लघुकास्तद्यथा । औद्देशिके कर्मणि यावन्तिके १ मिश्रजात २ प्रकाशकरणे ३ आत्मद्रव्यक्रीते ४ परद्रव्यक्रीते ५ आत्मभावक्रीते लौकिके प्रामित्ये ७ लौकिके परिवर्तिते ८ परग्रामाभ्याहृतनिःप्रत्यपाये ९ पिहितोद्भिन्ने १० कपाटोद्भिन्ने ११ उत्कृष्टमालापहृते १२ अच्छेद्ये १३ अनिसृष्टे १४ एतेषु चतुर्दशसु स्थानेषु चत्वारो लघुकाः वृ० १ उ० । जीतकल्पे तु यथायथमाचाम्लं पुरिमार्द्धनिर्विकृतिकं वा प्रायश्चित्तम् ।

उद्देसियचरिमतिग, कम्मेपासंडसघरमीसे य ।
बायरपाहुडियाए, सपच्चवायाहडे लोभे ॥
अयरं अणंत निक्खित्तं, पिहिय साहय मीसियाईसु ।
संयोग सयंगाले, दुविहनिमित्ते य खमणं तु ॥

औद्देशिकचरमत्रिके कर्मोद्देशकमंसमादेशलक्षणे कर्मणि आधाकर्माख्यपाषण्डमिश्रेषु गृहामिश्रे च सुष्ठुतिशयेन गृहाः सुगृहा अनगारास्तैःसह मिश्रजाते इत्यर्थः । बादरप्राभृतिकायां सप्रत्यपाये परग्रामात् हृते लोभपिण्डे अदूरतिरोव्यवधाने नितरां तिरोव्यवहितमनन्तरितमित्यर्थः तच्चानन्तरितमनन्तरकाये निक्षिप्तम् । तथा संहृतमनन्तरकायेन पिहितम् तथा मिश्रितम् आदिग्रहणादनन्तरकायापरिणतमनन्तरकायगर्दितंच । तेषु अन्तरेन्तरनिक्षिप्तसंहृतपिहितमिश्रितादिषु संयोगसागारयोः सर्वप्रकारयोः संयोगसागारान्वितभाजने च द्विविधनिमित्ते च वतमाननिमित्तं भविष्यति । निमित्तकथने क्षपणं तु इह सूत्रे धिक् पदमधिकमक्षरंकाधिकार्यं संसूचकं भवति । अत्र च तुःशब्दोऽधिकस्तेन गुर्वचित्तापिहते गुरुसंहृते गुरुणि शिलापुत्रकादिके दर्वीकरोटिकादेरुपरि भोगासंहृते उत्क्षेपोत्सारिते गलत्कुष्ठपादुकारूढयोश्चेति सूच्यते एतेषु सर्वेषु क्षपणं प्रायश्चित्तमित्यर्थः । अध्ववपूरकादिदोषप्रायश्चित्त माह ।

अज्झोयरकडपूइय, मायाणं ते परंपरगए ।
मीसाणं ताणंतर गयाइं एगमासणयं ॥

सूचकत्वात् सूत्रस्य (अज्झोयरत्ति) अध्यवपूरकान्त्यभेदद्वये (कडत्ति) कृतोद्देशकृतसमुद्देसकृतादेशाख्ये विभागोद्देशिकद्वितीयभेदचतुष्टये (पूइयत्ति) भक्तपानपूतिकर्मणि माथायां मायापिण्डे (अणंतेत्ति) एकारो लाक्षणिकः (परंपगयत्ति) गतशब्दो निक्षिप्तवाची चकारात्पिहितादिग्रहः । ततश्च सचित्तोनन्तकायपरंपरानिक्षिप्तपिहितसंहृतगर्दितं चेत्यर्थः । तथा मिश्रानन्तानतन्तरगतादिके च अत्रापि गतशब्दो निक्षिप्तार्थः आदिशब्दात्पिहितादिग्रहस्तेन सचित्ताचित्तरूपानन्तकायादिविहितनिक्षिप्तपिहितसंहृतोन्मिश्रापरिणतगर्हिते इत्यर्थः (एगमासणयति) एष्वेकाशनं प्रायश्चित्तम् । इदानीं येषु पुरिमार्द्धप्रायश्चित्तं तान् गाथात्रयेणाह ॥

ओहविभागुद्देसो-वगरणपूइय ठवियपागडिए ॥
लोगुत्तरपरियट्टिय, पमेय परभावकीए व ॥
सग्गामाहडदद्दर-जहन्नमालोहज्झरेपढमे ॥
सुहुमितिगिच्छासंथव, तिगम विवयदायमोवहए ॥
पत्तय परंपरठविय-पिहियं मीसे अणंतराईसु ॥
पुरिमंढं संकाए, जं संकइ तं समावज्जे ॥

सामान्यौद्देशिकं विभागोद्देशोद्दिष्टोद्देशसमुद्देशोउद्दिष्टसमादेशाख्यं विभागोद्देशिकप्रथमभेदचतुष्टयम् । उपकरणं पूतिकाचिरस्थापनाकपटकरणम् । एषां द्वन्द्वस्तस्मिन् लोकोत्तरपरिवर्तते प्रामित्ययोः परभावक्रीते अत्रापि द्वन्द्वः ॥४१॥ स्वग्रामाहृते दर्दरोद्भिन्ने जघन्यमालापहृते (इज्झरे पढमेत्ति) चकारोत्रलाक्षणिकत्वाद् यावदर्थिकः मिश्राख्येऽध्यवपूरकप्रथमभेदे इहापि द्वन्द्वःसूक्ष्मचिकित्सावचनसंप्रातिका पूर्वे पश्चात्संस्तवमुदकार्द्रम्रक्षितमिश्रकर्दमम्रक्षितरूपं प्रथ्वीमुक्षितमुदकार्द्रम्रक्षितं मिश्रम्रक्षितोरुपाख्यत्रिविधप्रत्येकम्रक्षितं चेति त्रिकं म्रक्षितं पिञ्जनं लोचयन्ती कर्त्तयन्ती दायकाय दत्ते तत्तद्दायकोपहृतम् । एषामपि द्वन्द्वः तस्मिन् यथोक्तम् । "वाले वुड्ढे मत्ते उम्मत्तेवएयजरिए याण्पति से घसवज्झा णसि दायगोवहयं ॥१॥" तदत्र पुरिमार्द्धप्रस्तावनाज्ज्ञेयम् । एतेभ्यो दायकेभ्यो ग्राहकाणामाचामाम्लप्रायश्चित्तस्योक्तत्वात् ।

(पत्तेयपरंपरगवियपिहियत्ति) सुब्लोपः प्राकृतत्वादेक-शब्दस्य चोपलक्षणत्वात् सचित्तपृथिव्यादिषट्कायपरस्थापितः पिहितेष्विति ज्ञेयम् । स्थापितं निक्षिप्तमुच्यते । बहुवचनात्संहृतच्छर्दितयोश्च (मीसयणंतराईसुत्ति) सूचकत्वात्सूत्रस्य मिश्रपृथिव्यादिषट्कायानन्तरनिक्षिप्तसंहृतोन्मिश्रापरिणतच्छर्दितेष्वित्यर्थः । उन्मिश्रापरिणतयोश्चानन्तरं विशोधनं योज्यम् । किं तर्हि मिश्रषट्कायोन्मिश्रं मिश्रषट्कायापरिणतं चेत्येव योज्यम् एषु सर्वेषु मासार्द्धप्रायश्चित्तशङ्कायां दोषमाशङ्कते तस्यामप्येकान्तदोषश्च प्रायश्चित्तमापद्यते । जीत० । नि० । चू० । आव० (नावादिविषय उद्गमदोषो णावादिशब्दे)

उग्गमउप्पायणेसणासुपरिसुद्ध-उद्गमोत्पादनैषणासुपरिशुद्ध-त्रि० उद्गमश्च आधाकर्मादिः षोडशविधः उत्पादना च धात्रीत्यादिका षोडशविधैव उद्गमोत्पादने एतद्विषया या एषणा पिण्डविशुद्धिस्तया सुष्ठु परिशुद्धो यः स उद्गमोत्पादनैषणासुपरिशुद्धः । द्वाचत्वारिंशत्पि ... दोषरहिते,-भ० ७श० १उ० ।

उग्गमदोस-उद्गमदोष-पुं० उद्गमनमुद्गमः पिण्डादेः प्रभव इत्यर्थः । तस्य दोषः । स्था० ३ ठा० । उद्गमविषयो दोषः । आधाकर्मादिषु पिण्डग्रहणदोषेषु, आचा० । उत्त० । (ते च उग्गमशब्दे दर्शिताः)

उग्गममाण-उद्गच्छत्-त्रि० प्रवृद्धिं गच्छति, "सव्वो वि किसलओ खलु, उग्गममाणे अणंतओ भणिओ" । प्रज्ञा० १ पद ।

उग्गमविसोहि-उद्गमविशोधि-स्त्री० भक्तनिरवद्यतारूपे उद्गमोपाधिके, विशोधिभेदे च । स्था० १० ठा० ।

उग्गमित-उद्गमित-त्रि० उपार्जिते, "वत्थपादातिउग्गमणउग्गमिया । नि० चू० २ उ० ।

उग्गमोवघाय-उद्गमोपघात-पुं० उद्गमनमुद्गमः पिण्डादेः प्रभव इत्यर्थः । इह चाभेदविवक्षया उद्गमदोष एवोद्गमोऽतस्तेन (स्था० ३ ठा०) आधाकर्मादिना षोडशविधेनोपहननं विराधनं चारित्रस्याकल्प्यता भक्तादेः स उद्गमोपघातः । स्था० १० ठा० । पिण्डादेरकल्पनीयताकरणे उपघातभेदे, । स्था० ३ ठा० ॥

उग्गय-उद्गत- त्रि० । उद्-गम्-क्त- । अग्रिमभागे, । मनागुन्नते, राय० । ऊर्ध्वगते, व्यवस्थिते च । ज्ञा० १ अ० । संभूते, आव० ३ अ० । उदिते, । उग्गय इति वा उइउत्ति वा एगट्ठमिति । नि० चू० १० उ० । भावे क्तः । उद्गतौ, । 'कंवुग्गयणगंधारं' । कण्ठाद्धा यदुद्गतमुद्गतिः । स्वरोद्गमलक्षणा क्रिया तेन । स्था० ७ ठा० ।

उग्रक- त्रि० उत्कटे, स्था० ७ ठा० ।

उग्गयमुत्ति-उद्गतमूर्ति-पुं० स्त्री० मूर्तिः शरीरमुद्गते रवौ प्रतिश्रयाद् बहिः प्रवादवती मूर्तिरस्येत्युद्गममूर्तिको मध्यमपदलोपी समासः । सूरोद्गतावेव आहारग्राहके, वृ० २ उ० । नि०चू० ।

उग्गयवित्ति--उद्गतवृत्ति-- पुं० स्त्री० उद्गते आदित्ये वृत्तिर्जीवनोपायो यस्य स उद्गतवृत्तिकः । सूर्योद्गमने सति भिक्षयित्वा भोक्तरि, "उग्गयवित्तीसुत्ती मणसंकप्पे य होंति आणत्ता' उद्गते रवौ वृत्तिर्वर्तनं यस्य स उद्गतवृत्तिः । पाठान्तरेणोद्गतमूर्त्तिरिति वा । उद्गते सूर्ये वृत्तिः शरीर वृत्तिनिमित्तं बहिः प्रचारो यस्य स उद्गतवृत्तिः । वृ० २ उ० । नि०चू० १उ० "भिक्खू य उग्गयविस्सिए आणत्थमिय संकप्पे संघरिए" वृ० ४ उ० । (व्याख्या राइभोयणशब्दे)

उग्गवई-उग्रवती-स्त्री० लोकोत्तररीत्या नन्दानाम्न्यां प्रथमतिथिरात्रौ, जं० ७ वक्ष० । सू० प्र० । चं० प्र० ॥

उग्गविस-उग्रविष-पुं० उग्रं दुर्जरत्वाद्विषं यस्य स उग्रविषः । दुर्जरविषे सर्पे, ज्ञा० ९ अ० । जी० । उपा० । प्रज्ञा० ॥

उग्गविहार-उग्रविहार-पुं० क० स० उत्कृष्टे विहरणे, "अत्युग्रकर्मदहनो दहनोग्रविहारतः " । ध० ४ अधि० ।

उग्गविहारि-उग्रविहारिन्-त्रि० सदनुष्ठानत्वादुदात्ताचारे, भ० १० श० ४ उ० ।

उग्गसेण-उग्रसेन-पुं० । उग्रा सेना यस्य । धृतराष्ट्रपुत्रभेदे, कुरुवंश्ये नृपभेदे, यदुवंश्ये नृपभेदे, वाच० । "वसुदेवाहिण्डचामस्य वक्तव्यता तत एवाऽवसेया । उग्गसेणपामोक्खाणं सोलसण्हं राइसहस्साणं" आ० म० द्वि० । अन्त० । "अहं च भोगरायस्स तं च सि अंधगवण्हिणो" दश० २ अ० । ग० ।

उग्गसेणगढ-उग्रसेनगढ-न० । जीर्णगढे, "उग्गसेणगढं ति वा खंगारगढं ति वा, जुण्णगढं ति वा, जुण्णगढस्स णामाइं" ती० ।

उग्गह-अवग्रह-पुं० अवग्रहः अनिर्देश्यसामान्यमात्ररूपार्थग्रहणरूपे श्रुतनिश्रितमतिज्ञानभेदे, तं आह च चूर्णिकृत् "सामण्णस्स रूवादि विसेसणरहियस्स अणिद्दसस्स अवग्गहणमवग्गह-इति" । नं० । विशे० । रूपरसादिभेदैरनिर्देश्यस्याव्युत्क्तस्वरूपस्य सामान्यार्थस्यावग्रहणं परिच्छेदनमवग्रहः । "अत्थाणं उग्गहणं अवग्गहं इति " निर्युक्तिगाथां व्याख्यानयन् भाष्यकृदाह " सामण्णत्थावग्गहणमुग्गहो " विशे० । (व्याख्या आभिणिबोहिय शब्दे) सम्म० । आ० म० प्र० । तत्र विषयविषयिसन्निपातानन्तरमाद्यग्रहणमवग्रहो विषयस्य द्रव्यपर्यायात्मनोऽर्थस्य विषयिणश्च निर्वृत्युपकरणलक्षणस्य द्रव्येन्द्रियस्येत्युपलब्ध्युपयोगस्वभावेन्द्रियस्य विशिष्टपुद्गलपरिणतिरूपस्यार्थग्रहणयोग्यतास्वभावस्य च यथाक्रमेण सन्निपातो योग्यदेशावस्थानं तदनन्तरोद्भूतं सत्तामात्रदर्शनस्वभावदर्शनमनुत्तरपरिणामस्वविषयव्यवस्थापनविकाररूपप्रतिपाद्यमवग्रहः । व्य० द्वि० १० उ० ।

(१) अवग्रहभेदाः ।
(२) अवग्रहे दण्डकः ।
(३) अवग्रहनिक्षेपः ।
(४) द्रव्यादितश्चातुर्विध्यं देवेन्द्रादितः पञ्चविधत्वं तत्र बलीयस्त्वे तारतम्यनिरूपणम् ।
(५) अदत्तादानदोषनिवृत्त्यर्थमवग्रहानुज्ञापनम् ।
(६) विधवाप्यनुज्ञापनीया ।
(७) साधर्मिकावग्रहे उपनिमन्त्रणम् ।
(८) अवग्रहयोग्यं क्षेत्रमवग्रहप्रतिषेधश्च ।
(९) ब्राह्मणाद्यवगृहीते अवग्रहः ।
(१०) पथ्यवग्रहः ।
(११) आम्रेक्षुवनादावग्रहे माम्रफलादिभोजनं लशुनवनादावग्रहश्च ।
(१२) स्वामिना त्यक्ते अत्यक्ते वावग्रहः ।
(१३) राजावग्रहो देवेन्द्रावग्रहश्च ।
(१४) राजपरिवर्ते ऽवग्रहः ।
(१५) अवग्रहक्षेत्रमानम् ।
(१६) क्षेत्रत्यागसमयागतेषु अपरेष्ववग्रहपरिवृत्तिः ।
(१७) अवग्रहे सप्त प्रतिमाः ।

(१) अवग्रहभेदानाह-

से किं तं उग्गहे२ दुविहे पण्णत्ते तंजहा अत्थोग्गहे य वंजणुग्गहे य । से किं तं वंजणुग्गहे ? वंजणुग्गहे चउव्विहे पण्णत्ते तंजहा सोइंदियवंजणुग्गहे घाणिंदिय वंजणुग्गहे जिब्भिंदियवंजणुग्गहे फासिंदियवंजणुग्गहे. सेत्तं वंजणुग्गहे। से किं तं अत्थुग्गहे २ छव्विहे पण्णत्ते तंजहा सोइंदियअत्थुग्गहे चक्खिंदियअत्थुग्गहे घाणिंदियअत्थुग्गहे जिब्भिंदियअत्थुग्गहे फासिंदियअत्थुग्गहे नोइंदियअत्थुग्गहे । तस्स णं इमे एगट्ठिया नाणाघोसा नाणावंजणा पंचनामधिज्जा भवंति । तंजहा उगिण्हणया उगिण्हओ अवधारणया सवणया अवलंबणया मेहा सेत्तं उग्गहे ॥

अथकोऽयमवग्रहः सूरिराह । अवग्रहो द्विविधस्तद्यथा अर्थावग्रहश्च व्यञ्जनावग्रहश्च ॥ नं० । (तस्सणमि- त्यादि) तस्य सामान्यमात्रावग्रहस्य णमिति वाक्यालंकारे अमूनि वक्ष्यमाणानि एकार्थिकानि (नाना घोसाणिचि ' घोषा उदात्तादयः स्वरविशेषाः । आह चूर्णिकृत "घोसाउ उदत्तादओ सरविसेसा"नाना घोषा येषां तानि नानाघोषाणि । तथा नाना व्यञ्जनानि कादीनि येषां तानि नानाव्यञ्जनानि । पञ्चनामान्येव नामधेयानि भवन्ति तद्यथेति तेषामेवोपदर्शने (उगिण्हणया इत्यादि) यदा पुनरवग्रहादिविशेषाननपेक्ष्यामूनि पञ्चापि नामधेयानि चिन्त्यन्ते तदा परस्परं भिन्नार्थानि वेदितव्यानि । तथाहि इहावग्रहस्त्रिधा तद्यथा व्यञ्जनावग्रहः सामान्यार्थावग्रहः विशेषसामान्यार्थावग्रहश्च। तत्र विशेषसामान्यार्थावग्रहः औपचारिकः स चानन्तरमेवाग्रे दर्शयिष्यते । नं० । कर्म० । विशे० ।

तत्थुग्गहो दुरूवो, गहणं जह्योज्जवंजणत्थाणं ।
वंजणओ य जमत्थो, तेणाई एतयं वोच्छं ॥

तत्रावग्रहणमवग्रहो द्विरूपो यथा भवति तथा प्रोच्यते। कथमित्याह यद्यस्माद्ग्रहणं व्यञ्जनार्थयोरेव भवेदन्यस्य ग्राह्यस्याभावात्ततश्च विषयद्वैविध्यादवग्रहो द्विविध इति भावः । अपरं यद्यस्मात्कारणाद्वक्ष्यमाणन्यायेन प्राप्यकारिष्विन्द्रियेषु व्यञ्जनावग्रहादनन्तरमेवार्थो ऽर्थावग्रहो भवति तेनादौ- प्रथमतस्तकं व्यञ्जनावग्रहमेव वक्ष्ये इति गाथार्थः । विशे०। नं० । आ० चू० । प्रव० । भ० (व्यञ्जनावग्रहादीनां व्याख्याऽन्यत्र व्यञ्जनावग्रहे मल्लकप्रतिबोधकदृष्टान्तश्च आभिणिबोहिय शब्दे) ।

(२) अवग्रहे दण्डकः ।

नेरइयाणं भंते ! कतिविहे उग्गहे पण्णत्ते? गोयमा! दुविहे उग्गहे पण्णत्ते तंजहा अत्थोवग्गहे वंजणोवग्गहे एवं असुरकुमाराणं जाव वेमाणियाणं पुढविकाइयाणं भंते! कतिविहे उग्गहे पण्णत्ते? गोयमा ! दुविहे उग्गहे पण्णत्ते तंजहा अत्थोग्गहे य वंजणोग्गहे य पुढविकाइयाणं भंते! वंजणोग्गहे कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! एगे फासिंदियवंजणोग्गहे पण्णत्ते । पुढविकाइयाणं भंते ! कइविहे अत्थोग्गहे पण्णत्ते। एगे फासिंदिय अत्थोग्गहे पण्णत्ते एवं जाव वणस्सइकाइयाणं एवं बेइंदियाणावि । नवरं बेइंदियाणं वंजणोग्गहे दुविहे पण्णत्ते एवं तेइंदिय चउरिंदियाण वि नवरं इंदियपरिवुड्ढी कायव्वा । चउरिंदियाणं वंजणोग्गहे तिविहे पण्णत्ते अत्थोवग्गहे चउव्विहे पण्णत्ते सेसाणं जहा नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं ।

टीका सुगमत्वान्न गृहीता अवधारणमवग्रहः । सुन्दरः एत इत्यवधारणम् । उत्त० । सम्मं,० । आ० चू० । अर्थं गृह्णातीत्यवग्रहः । उपधौ,-ओघ० । पतद्ग्रहे, " खुरमुंडो लोयएणं उग्गह च घेत्तूणं-" पंचा० ३ विव० । "भगवानवग्रह इति यो- निद्वारस्य सामायिकी संज्ञा" वृ०३ उ० । प्रव० । अवगृह्यते स्वामिना स्वीक्रियते यः सोऽवग्रहः। राजावग्रहादौ, प्रति० । अवग्रहणीये वस्तुनि,-प्रश्न० ३ द्वा० । आश्रये, " उग्गहं च अजाइत्ता, अविदिन्ने उ उग्गहे" ध० ३ अधि० ।

(३) अवग्रहनिक्षेपो यथा ।

नामं ठवणा दविए, खित्ते काले तहेव भावे य ।
एसो अवग्गहस्स, निक्खेवो उव्विहो होइ ॥

सचित्तादिद्रव्यग्रहणं द्रव्यावग्रहः क्षेत्रावग्रहो यो यं क्षेत्रमवगृह्णाति तत्र वसामः। ततः सक्रोशं योजनं कालावग्रहो यो य कालमवगृह्णाति वर्षासु चतुरो मासान् ऋतुबद्धे मासं भावावग्रहः । प्रशस्तेतरभेदः । प्रशस्तो ज्ञानाद्यवग्रह इतरस्तु क्रोधाद्यवग्रह इति । अथवावग्रहः पञ्चधा ।

द्रव्यादितश्चातुर्विध्यमाह ।

(४) द्रव्यादितश्चातुर्विध्यं देवेन्द्रादितः पञ्चविधत्वं तद्बलीयस्त्वं तारतम्यनिरूपणं च । तत्र ।

दव्वे खेत्ते काले, भावे विय उग्गहो चउष्भाउ ।
देविंदराय उग्गहो, गिहवइसागारियसाहम्मी ॥२४॥
दव्वुग्गहोउ तिविहो, साचित्ताचित्तमीसिओ चेव ।
खेत्तुग्गहो वि तिविहो, दुविहे कालुग्गहो होइ ॥२५॥

द्रव्यावग्रहः क्षेत्रावग्रहः कालावग्रहो भावावग्रहश्चेति । एवं चतुर्विधोऽवग्रहः। यद्वा सामान्येन पञ्चविधोऽवग्रहस्तद्यथा देवेन्द्रस्य लोकमध्यवर्ती रुचकदक्षिणार्द्धमवग्रहः राज्ञश्च- क्रवर्त्यादर्भरतादिक्षेत्रं गृहपतेर्ग्राममहत्तरादेर्ग्रामपाटकादिकमवग्रहः । तथा सागारिकस्य शय्यातरस्य पाटशालार्थकसाधर्मिकाः साधवो य मासकल्पेन तत्रावस्थितास्तेषां वसत्यादिरवग्रहः। सपादयोजनमिति तदेवं पञ्चविधोऽवग्रहः। वसत्यादिपरिग्रहं च कुर्वता सर्वार्थलीत यथावसरमनुज्ञाप्या इति । आ०म० प्र० । आचा० । प्रव० । भ० ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे जाव भुजमाणे विहरइ इमं च णं केवलकप्पं जंबुदीवं २ विउले ओहिणाणे आभोएमाणे २ पासइ समणं भगवं महावीरं जंबूदीवे दीवे जहा ईसाणे वईयसए तहेव सक्केणवि णवरं आभिओगिए ण सद्दावेइ पायत्ताणियाहिवई हरीणुघोसघंटापालओ विमाणकारी। पालगं विमाणं उत्तरिल्ले णिज्जाणमग्गे दाहिणपुरत्थि-

मिज्जे रत्तिकरपत्थडए सेसं तं चेव णामगं सावेत्ता पज्जुवासइ धम्मकहा जाव पडिगया तएणं से सक्के देविंदे देवराया समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठसमणं जगवं महावीरं वंदइ णमंसइ वंदइत्ता णमंसइत्ता एवं वयासी कइणं जंते? उग्गहे पण्णत्ते सक्का! पंचविहे उग्गहे पण्णत्ते तंजहा देविंदोग्गहे रायोग्गहे गहवइउग्गहे सागारियउग्गहे साहम्मियउग्गहे जे इमे अज्जत्ताए समणा णिग्गंथा विहरंति एसिणं अहं उग्गहं अणुजाणामीतिकट्टु समणं जगवं महावीरं वंदइ णमंसइ वंदइत्ता णमंसइत्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरूहइ दुरूहइत्ता जामेव दिसिं पाउब्जूए तामेव दिसिं पडिगए जंते त्ति । जगवं गोयम ! समणं जगवं महावीरं वंदइ णमंसइ वंदइ २ त्ता एवं वयासी जं णं जंते ! सक्के देविंदे देवराया तुब्जे एवं वदति सच्चेणं एसमट्ठे हंता सच्चेणं । ज० १६ श० २ उ० ।

अथ कतिविधोऽयमवग्रह उच्यते

देविंदरायगहवइ, उग्गहो सागारिए अ साहम्मि ।
पंचविहम्मि परूविए, नायव्वा जो जहिं कमइ ॥

देवेन्द्रः शक्र ईशानो वा स यावतः क्षेत्रस्य प्रजवति तावान् देवेन्द्रावग्रहः राजा चक्रवर्तिप्रभृतिको महर्द्धिकः पृथ्वीपतिः स यावतः षट्खण्डभरतादेः क्षेत्रस्य प्रभुत्वमनुभवति तावान् राजावग्रहः । गृहपतिः सामान्यमण्डलाधिपतिस्तस्याऽप्यधिपत्यविषयजूतं यद्भूमिखण्डं स गृहपत्यवग्रहः । सागारिकः शय्यातरस्तस्य सत्तायां यद्गृहपाटकादिकं स सागारिकावग्रहः । साधर्मिकाः समानधर्माणः साधवस्तेषां संबन्धि संस्तारकयोजनादिकं यद् जन्य क्षेत्रं स साधर्मिकावग्रहः । एष पञ्चविधोऽवग्रहः । एतस्मिन् पञ्चविधेऽवग्रहे वक्ष्यमाणभेदे प्ररूपिते सति ज्ञातव्यो विधिरित्युपस्कारो यो यत्र देवेन्द्रादौ क्रमतोऽवतरति स तत्रावतारणीय इति संग्रहगाथासमासार्थः ।

सांप्रतमनामेव विवरीषुरमीषां पञ्चानां मध्ये कः कस्माद्बलीयानिति जिज्ञासायां तावदिदमाह ।

हेट्ठिल्ला उवरिल्लेहिं, बाहिया नउ लहंति पाहन्नं ।
पुव्वाणुन्नाजिनयं, चउसु जयपच्छिमेजिनवा ॥

अधस्तना देवेन्द्रावग्रहादय उपरितनै राजावग्रहादिभिर्यथाक्रमं बाधिता द्रष्टव्याः । अत एव नतु नैव लजन्ते प्राधान्यमुत्कटत्वम् । किमुक्तं भवति । राजावग्रहे राजैव प्रभवति न देवेन्द्रस्ततो देवेन्द्रानुज्ञातेऽप्यवग्रहे यदि राजा नानुजानीते तदा न कल्प्यते तदवग्रहे स्थातुम् । अथानुज्ञातो राज्ञा स्वविषयावग्रहः परं न गृहपतिना ततस्तदवग्रहेऽपि न युज्यतेऽवस्थातुम् । अथानुमतं गृहपतिना स्वजूमिखण्डेऽवस्थानं परं न सागारिकेण स्वावग्रहे ततोऽपि न कल्प्यते वस्तुम् । अथानुज्ञातः सागारिकेण स्वावग्रहः परं न साधर्मिकैस्तथापि न कल्प्यते ह्येवमुपरितनैरधस्तना बाध्यन्ते तथानुपूर्व्यामनुज्ञामजिनवां चतुर्षु भजनां विकल्प्य केषांचित्साधूनां पूर्वानुज्ञा तदपरेषाम जिनवेति भजना कार्येत्यर्थः । अथ केयं पूर्वानुज्ञा काऽभिनवानुज्ञेत्युच्यते । ईहाया अवग्रहः पुरातनसाधुभिरनुज्ञापितः स पश्चात्यैरेवमेव परिजुज्यते न भूयोऽनुज्ञाप्यते सा पूर्वानुज्ञा यथा चिरंतनकालवर्तिभिः साधुभिर्देवेन्द्रे यदवग्रहमनुज्ञापितः सैव पूर्वानुज्ञा । सांप्रतकालीनसाधूनामप्यनुवर्तते न पुनर्भूयोऽप्यनुज्ञाप्यते अभिनवानुज्ञानामभावात् । यदा किलान्यो देवेन्द्रः समुत्पद्यते तदा तत्कालवर्तिभिः साधुभिर्यदसावभिनवोत्पन्नतयाऽवग्रहोऽनुज्ञाप्यते सा तेषामनभिवाऽनुज्ञा तदपरेषां पूर्वानुज्ञा एवं शेषनृपतिगृहपतीनामपि पूर्वाभिनवानुज्ञे जावनीये । सागारिकोऽपि प्रथमत उपागतैः साधुभिर्यदुपाश्रयमनुज्ञाप्यते सा तेषामजिनवानुज्ञा तेषु साधुषु तत्र स्थितेषु यदन्ये साधवः समागत्य तदनुज्ञापितावग्रहं परिजुञ्जते सा पूर्वानुज्ञा तदेवं चतुर्ष्ववग्रहेषु पूर्वाजिनवानुज्ञयोर्जजना जाविता । तथा पश्चिमे साधर्मिकावग्रहेऽजिनवानुज्ञैव जवति न पूर्वानुज्ञा । तथाहि यो यदावग्रहार्थं साधर्मिकमुपसंपद्यते स सर्वोऽपि तदानीं तमनुज्ञाप्यैवावतिष्ठते नान्यथेत्यजिनवानुज्ञैवैका ।

अथामीषां पञ्चानामपि भेदानाह ।

दव्वाई एक्केक्के, चउहा खित्तं तु तत्थ पाहन्ने ।
तत्थेव य जे दव्वा, कालो जावो असामित्ते ॥

एकैकोऽवग्रहश्चतुर्धा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो जावतश्च । तत्र प्रथमतः क्षेत्रावग्रहः प्ररूप्यते कुतो हेतोरिति चेदुच्यते क्षेत्रं पुनः स्वतन्त्रेषु द्रव्यादिषु मध्ये प्राधान्येन वर्तते इहावग्रहस्य प्ररूप्यमाणत्वात्तस्य च तत्त्वतः शक्रादिक्षेत्ररूपतयाऽभिधीयमानत्वादिति भावः । यतश्च तत्रैव क्षेत्रे यानि द्रव्याणि यश्च कालो जावश्च एतेषां क्षेत्रमध्ये जूतत्स्वामित्वे वर्तते क्षेत्रस्यैव संबन्धित्वादन्येषां तस्मिंश्च प्रथमं प्ररूपिते द्रव्यादयस्तदन्तर्गताः प्ररूपिता एव भवन्तीति प्रथमतः क्षेत्रावग्रहं प्ररूपयति.

पुव्वावरायया खलु, सेढी लोगस्स मज्झयारम्मि ।
जो कुणइ दुहा लोगं, दाहिण तह उत्तरद्धं च ॥

इह सर्वस्यापि लोकस्य मध्यकारे मध्यजागे मन्दरस्य पर्वतस्योपरि श्रेणिराकाशप्रदेशपङ्क्तिरेकप्रादेशिकी पूर्वापरयोर्दिशोरायता प्रदीर्घा समस्ति या श्रेणिर्लोकमेकरूपमपि द्विधा करोति । तद्यथा दक्षिणलोकार्द्धमुत्तरलोकार्द्धं च । तत्र दक्षिणलोकार्द्धस्य शक्रः प्रजुत्वमनुजवति उत्तरलोकार्द्धस्य पुनरीशानकल्पनायकस्तथा दक्षिणलोकार्द्धे यान्यावलिकाप्रविष्टानि पुष्पावकीर्णानि वा विमानानि शक्रस्यैव जाव्यानि यानि पुनरुत्तरार्द्धे तानि सर्वाण्यपि द्वितीयकल्पाधिपतेः । अथ यानि मध्यमश्रेण्यां तानि कस्य जवन्तीत्याह ।

साधारण आवलिया, मज्झम्मि अवद्धचंदकप्पाणं ।
मद्धं च परिक्खित्तं, तेसिं अद्धं च सक्खिचे ॥

अपार्द्धचन्द्रकल्पयोरर्द्धचन्द्राकारयोः सौधर्मेशानकल्पयोः पूर्वापरायतायां मध्यमश्रेण्यां या विमाननामावलिकासा साधारणा शक्रेशानयोः । किमुक्तं जवति । तस्यां मध्यमश्रेण्यां पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि त्रयोदशस्वपि प्रस्तटेषु यानि विमानानि तानि कानिचित् शक्रस्य कानिचिदीशानस्याजाव्यानि । तत्र यानि वृत्ताकाराणि तानि सर्वाण्यपि शक्रस्यैव, यानि पुनस्त्र्यस्राणि चतुरस्राणि वा तान्येकं शक्रस्य एकमीशानस्येत्येवमुजयोरपि साधारणानि तथाचोक्तम "जे दक्खिणेण इंदा, दाहिणओ आवली भवे तेसिं । जे पुण उत्तरइंदा, उत्तरओ

आवली नेसि। पुव्वेण पच्छिमेण य जे वट्टा ते विदाहिणल्लस्स। तंसचउरंसगा पुण, सामन्ना हुंति दुण्हंपि" तेषां च मध्यमश्रेणिगतानां विमानानामर्द्धं स्वस्वक्षेत्रे कल्पसीमाने प्रतिष्ठितं तदपरमर्द्धं परक्षेत्रे परकल्पसीमनीति।

अथ शक्रमुद्दिश्य क्षेत्रावग्रहप्रमाणमाह।

मेढीइ दाहिणेणं, जो लोगो उड्डमासकविमाणा।
हेट्ठावि अ लोगंते, खित्तं सोहम्मरायस्स ॥

सौधर्मराजस्य सौधर्मकल्पाधिपतेरेतावत्क्षेत्रमाधिपत्यविषयभूतं तिर्यग्दिशमधिकृत्य श्रेण्याः पूर्वोक्ताया दक्षिणे दक्षिणस्यां दिशि यावल्लोक इति तीर्यग्लोकपर्यन्त ऊर्ध्वादिशमाश्रित्य आ पादपूरणे यानि स्वामिनि विमानानि स्तूपध्वजकलितानि अधोदिशमुद्दिश्य यावदधस्तलो लोकान्त इति भावितो देवेन्द्रक्षेत्राऽवग्रहः।

सम्प्रति चक्रिणः क्षेत्रावग्रहमाह।

सरगोयरो अ तिरियं, बावत्तरिजोयणाइं उड्डं तु।
अह लोगगामगत्ताइ, हेट्ठओ चक्किणो खित्तं ॥

यावच्छरस्य बाणस्य गोचरो विषयस्तावच्चक्रिणस्तिर्यक्क्षेत्रम्। इदमुक्तं भवति। चक्रवर्ती दिग्विजययात्रां कुर्वन् मागधादिषु तीर्थेषु यन्नामाङ्कितं बाणं निसृजति स पूर्वदक्षिणापरसमुद्रेषु द्वादशयोजनान्तं यावद्गच्छति एतावदन्तश्चक्रिणस्तिर्यगवग्रहः। स एव बाणः क्षुल्लहिमवत्कुमारदेव साधनार्थं चक्रिणैव निसृष्ट ऊर्ध्वं द्वासप्ततियोजनानि यावद्गच्छति तावानूर्ध्वमवग्रहः। अधःपुनरधोलोकग्रामास्तथा गर्ता आदिशब्दाद्वापीकूपभूमिगृहादिपरिग्रहः। इयमत्र भावना। जम्बूद्वीपापरविदेहवर्तिनलिनावती वप्राभिधानविजययुगलसमुद्भवा योजनसहस्रा द्वेधा समयप्रसिद्धा। ये अधोलोकग्रामास्तेषु ये चक्रवर्तिनः समुत्पद्यन्ते तेषां त एवाधः क्षेत्रावग्रहास्तदपरेषां तु गर्ता कूपभूमिगृहादिकमिति प्ररूपितो राज्ञः क्षेत्रावग्रहः।

अथगृहपतिसागारिकयोस्तमाह।

गहवइणो आहारो, चउदिसि सागारियस्स घरवगडा।
हेट्ठा अवागडाई, उड्डं गिरिगहधयरुक्खा ॥

गृहपतेर्मण्डलेश्वरस्य यावानाधारो विषयः प्रभुत्वविषयभूतश्चतसृषु दिक्षु तावानस्योत्कृष्टतिर्यगवग्रहः। सागारिकस्य शय्यातरस्य गृहवगडागृहवृत्तिपरिक्षेप उत्कृष्टतिर्यगवग्रहः द्वयोरपि चाधस्तादपागर्तागडादयः अपागर्तो ह्रदो वा अगडः कूपः आदिशब्दाद् वाप्यादय ऊर्ध्वं गिरिगेहध्वजवृक्षाः गिरयः पर्वता गृहध्वजा गृहोपरिवर्तिन्यःपताका वृक्षाःसहकारादयः। साधर्मिकाणां तु क्षेत्रावग्रहः कुतोपि हेतोरत्र नोक्तः परं बृहद्भाष्ये इत्थमभिहितः "खित्तोग्गहो सकोसं जोयण साहम्मियाण बोधव्वं। उद्दिसिज्जा एगादिसि उज्जाणं वा मरूथाई" मरुस्थादौ उद्यानं यावदुत्कृष्टःक्षेत्रावग्रहः शेषं सुगमम्।

अथ जघन्यक्षेत्रावग्रहमभिधातुकाम आह।

अजहन्नमणुक्कोसो, पढमो जो आविचक्कवट्टीणं।
सेसाविराहगाइ, मुजहन्नओगहवईणं च ॥

प्रथमो देवेन्द्रावग्रहोऽजघन्योत्कृष्टो न जघन्यो नचोत्कृष्टः किन्तूभयविकाररहितः सर्वदेवैकरूपत्वात् यश्चाप्यवग्रहः चक्रवर्तिनां संबन्धी सोऽप्यजघन्योत्कृष्टः चक्रवर्तिनामाधिपत्यस्यैकरूपत्वात्। शेषनृपाणां चक्रवर्तिव्यतिरिक्तानां नृपतीनां ग्रहपतीनां च रोधकादिषु जघन्यः क्षेत्रावग्रहो द्रष्टव्यः। रोधनं रोधकःपरचक्रेण नगरादेर्वेष्टनम् आदिशब्दादन्यस्याप्येवंविधस्य परिग्रहः। इयमत्र भावना। कोऽपि बलवान् राजा मण्डलेश्वरो वा कस्याप्यल्पबलस्य नरपतेर्ग्रहपतेर्बाह्यनिर्वृतमात्मसात्कृत्य यदा तदीयं नगरादि निरुध्यावातिष्ठते तदा तस्य तावान्नगरादिमात्रको जघन्यः।

नगराइ निरुद्धघरे, रायाणुन्नाउ दुचरिमजहन्नो।
उक्कोसे उ अनियओ, अचक्किमाई चउण्हंपि ॥

द्वौ चरमौ सागारिकसाधर्मिकौ तयोरयं जघन्यःक्षेत्रावग्रहो नगरादौ केनचिद्राज्ञा निरुद्धे बहिर्वास्तव्यजनैरभ्यन्तरतः प्रविशद्भिःशय्यातरगृहं साधर्म्मिकोपाश्रयो वा यदा प्रेर्यंत तदा या काचित्तेषामनुज्ञा यथैतावति प्रदेशे युष्माभिः स्थातव्यमेतावत्यस्माभिरिति स जघन्यक्षेत्रावग्रहः। उत्कृष्टः पुनरवग्रहोऽनियतःकस्याप्यल्पीयान् कस्यापि भूयानिति भावः। केषामित्याह अचक्र्यादीनां चतुर्णामपि यश्चक्रवर्त्ती न भवति किं तु सामान्यपार्थिवः स नञः पर्युदासप्रतिषेधात्तत्सदृशग्राहकत्वादचक्री भण्यते। आदिशब्दाद्गृहपत्यादयो गृह्यन्ते।

अथसागारिकावग्रहस्य विशेषत उपयोगित्वाद्विधिमाह।

अणुन्नाए वि सव्वम्मि, उग्गह घरसामिणा।
तहावि न सीमं छिंदंति, साहू तप्पियकारिणो ॥

गृहस्वामिना शय्यातरेण भाजनधावनकायिक्यादिव्युत्सर्जनस्वाध्यायादिकं यत्र यत्र भावनं रोचते तत्र तत्र कुरुते ते च यद्यप्यसावप्यवग्रहेऽनुज्ञातस्तथापि साधवस्तस्य सागारिकस्य प्रियकारिणः समाधिविधित्सवः सीमां मर्यादां न छिन्दन्ति निर्भ्रंयन्ति व्यवस्थां पालयन्तीत्यर्थः। तामेव सीमामभिधत्ते।

ठाणट्ठया भायण धावणाई,वोहट्ठया अत्थण हेउगम्मि।
अभिग्गहं चेव अहिट्ठियंते,मासो वअन्नो व करेज्जमंतुं ॥

ध्यानार्थं भाजनधावनशोधनाद्यर्थं द्वयोरुच्चारप्रस्रवणयोरर्थाय (अत्थाणत्ति) उपविश्यावस्थानं तद्धेतुकं च तन्निमित्तकं मितावग्रहमेव परिमितमेवावग्रहमधितिष्ठन्ति। किमुक्तं भवति। साधवो व्यवस्थां स्थापयन्तः शय्यातरमामन्त्र्य ब्रुवते श्रावक ! वयमियति प्रदेशेऽध्यासिष्यामहे नेतः परम्। अत्र भाजनानि धाविष्यामो नान्यत्र यदि नाम ग्लानादेरात्राबुच्चारसंभवो भवेत्ततोऽत्र परिष्ठापयिष्यते। अत्र पुनः कायिकी व्युत्सृज्यते इह पुनः साधवो भाजनरञ्जनादिकं कुर्वन्तः कियतीमपि वेलामासिष्यन्ते एवं व्यवस्थाप्य मितमेवावग्रहमाधितिष्ठन्ति। कुत इत्याह अमात्यो वा सागरिकोऽन्यो वा तदीयो वयस्यस्वजनादिः स बालवृद्धाकुलेन गच्छेनातिप्राचुर्येणाक्रान्ते कायिक्यादिना वा विनाशितेऽवग्रहे मन्युमप्रीतिकं कुर्यात्। अपि च तया साधुभिरप्रमत्तैस्तत्र स्थातव्यं तया शय्यातरश्चिन्तयेत् अहो निभृतस्वभावा अमी मुनयो यदेतावन्तोऽपि सन्तः स्वसमयोदितमाचारमाचरन्तोऽपि परस्परं विकथादिकमकुर्वन्तो निर्व्यापारा इव लक्ष्यन्ते तत्सर्वथा कृतार्थोस्म्यहममीषां भगवतां शय्यायाः प्रदानेन तीर्णप्रायो मयायमपारोऽपि संसारपारावार इति प्ररूपितः क्षेत्रावग्रहः ॥

संप्रति द्रव्यावग्रहमाह ॥

सयणमचित्तमीसग, दव्वा खलु उग्गहेसु ए एसु।
जो जेण परिग्गाहिओ, सो दव्वे उग्गहो होइ ॥

एतेषु देवेन्द्राद्यवग्रहेषु यानि चेतनानि स्त्रीपुरुषादीनि अचि-

त्तानि वस्त्रपात्रादीनि मिश्राणि सभाण्डोपकरणस्त्रीपुरुषादीनि यानि द्रव्याणि स द्रव्ये द्रव्यविषयेऽवग्रहः। कथंभूत इत्याह। यो येन शक्रादिना परिगृहीतः स तस्य संबन्धी द्रव्यावग्रहः। किमुक्तं भवति। देवेन्द्रावग्रहेऽत्र यानि सचित्ताचित्तमिश्राणि द्रव्याणि तानि सर्वाण्यपि देवेन्द्रद्रव्यावग्रहः। एवं राजावग्रहादिष्वपि भावना कार्या॥

अथ कालावग्रहमाह

दोसागराउ पढमो, चक्की सत्तसय पुव्वचुलसीई।
सेसनिवंसि मुहुत्तं, जहन्नमुक्कोसए भयणा॥

प्रथमो देवेन्द्रावग्रहः स द्वे सागरोपमे यावद्भवति शक्रस्य द्विसागरोपमस्थितिकत्वात् चक्री चक्रवर्त्यवग्रहे जघन्यतः सप्तवर्षशतानि ब्रह्मदत्तवत्। उत्कर्षतः पुनश्चतुरशीतिपूर्वशतसहस्राणि भरतचक्रवर्तिवत्। तथा च चूर्णिः "चक्कवट्टि उग्गहो जहन्नेणं सत्तवाससया बंभदत्तस्स उक्कोसेणं चुरासीइ पुव्वसय सहस्साइं भरहस्स" अत्र परः प्राह। तत्र ब्रह्मदत्तः कुमारतायामष्टाविंशतिमाण्डलिकत्वे षट्पञ्चाशतं दिग्विजये षोडशवर्षाण्यतिक्रम्य षट्वर्षशतान्येव चक्रवर्तिपदवीमनुबभूव। भरतोऽपि सप्तसप्ततिपूर्वलक्षाणि कुमारभावमनुभूय वर्षसहस्रं माण्डलिकत्वमनुपाल्य षष्टिवर्षसहस्राणि विजययात्रायां व्यतीत्य ततः किंचिदूनानि षट्पूर्वलक्षाणि सर्वभूमिश्रियं बुभुजे ततः कथमनयोः सप्तवर्षशतानि चतुरशीतिपूर्वलक्षाणि च यथाक्रमं चक्रवर्त्यवग्रहः प्रतिपाद्यमानो न विरुध्यते। नैष दोषः यतो योग्यतामङ्गीकृत्य भरतादयो जन्मन एव चक्रवर्तिनो मन्तव्याः। यत उत्पन्नमात्र एव चक्रवर्तिनि तदीयतथाविधाद्भुतभाग्यसंभारसमावर्जितास्तदानीमल्यक्षेत्रनिवासिदेवता उत्पन्नोऽयं सकलमहीवलयस्वामीति प्रमोदभाजस्तदानुकूल्यवृत्तयस्तथाविधाभिभाषिणस्तत्प्रत्यनीकयुक्तप्रत्यूहापहाराय प्रवर्तन्त इति समीचीनमेव यथोक्तमवग्रहकालमानम्। अन्यथा वा बहुश्रुतैरुपयुज्य निर्वचनीयमिति (सेसनिवंसिमुहुत्तंति) चक्रवर्तिनं मुक्त्वा यः शेषो नृपस्तस्य जघन्यतो मुहूर्त्तं कालावग्रहः। कृतराज्याभिषेकस्यान्तर्मुहूर्त्तादूर्ध्वं मरणाद्राज्यपदपरिभ्रंशाद्वा शेषनृपतीनामुत्कृष्टे कालावग्रहे भजना कार्या। किमुक्तं भवति। अन्तर्मुहूर्त्तादारभ्य समयवृद्ध्या वर्द्धमानानि चतुरशीतिपूर्वलक्षाणि यावद्यान्यायुःस्थानानि तेषां मध्ये येषां नृपतीनामायुस्थानं निर्वर्तितं यो वा यावन्तं कालं राज्यैश्वर्यमनुभवति तस्य स उत्कृष्टः कालावग्रहः॥

एवं गहवइसागा–रिए वि चरिमे जहन्नओ मासा।
उक्कोसो चउमासा, दोसुवि भयणा उ कज्जम्मि॥

एवं गृहपतिसागारिकयोरपि शेषनृपतिवज्जघन्योत्कृष्टश्च कालावग्रहो द्रष्टव्यः। इह च यद्यपि शेषनृपतिगृहपतिसागारिकाणामायूंषि पूर्वकोटिपर्यवसितान्यपि संभाव्यन्ते तथापि चूर्णिकृता किमपि बाहुल्यादिकारणमुद्दिश्य चतुरशीतिपूर्वलक्षपर्यन्तान्येवाभिहितानीत्यत्रापि तदनुरोधेन तथैव व्याख्यातानि। तथा चरमे साधर्मिकावग्रहे ऋतुबद्धे मासकल्पविहारिणां जघन्यो मासमेकमुत्कृष्टो वर्षासु चतुरो मासान् कालावग्रहः (दोसु वि भयणाउ कज्जम्मित्ति) द्वयोरपि जघन्योत्कृष्टयोः कार्ये समापतितं भजना। किमुक्तं भवति ग्लानादिभिः कारणैः कदाचिदृतुबद्धे मासौ वर्षासु चत्वारो मासा न प्रतिपूर्यैरन्नतिरिक्ता वा भवेयुः। गतः कालावग्रहः।

अथ भावावग्रहमाह।

चत्तारो दइअम्मि, खओवसमियम्मि पच्छिमो होइ।
मणसीकरणमणुन्नं च, जाण जं जत्थ कम्मइ॥

चत्वारो देवेन्द्रराजगृहसागारिकाणामवग्रहा औदायिके भावे वर्त्तन्ते ममेदं क्षेत्रमित्यादि मूर्छायास्तेषु सद्भावात्तस्याश्च कषायमोहनीयोदयजन्यत्वात्। पश्चिमः साधर्मिकावग्रहः स क्षायोपशमिके भावे वर्तते कषायमोहनीयक्षायोपशमयुक्ततया ममेदं क्षेत्रं ममायमुपाश्रय इत्यादिमूर्छायाः साधूनामभावात्। एष भावावग्रहः। तदेवं प्ररूपितः पञ्चविधोऽप्यवग्रहः। अथ यदुक्तं द्वारगाथायां " पंचविहम्मि परूवियनायव्वो जो जहिं कमइत्ति " तदिदानीं भाव्यते " मणसीकरणमणुन्नं चेत्यादि " मनसि करणमनुज्ञां च जानीहि। यद्यत्र देवेन्द्रावग्रहादौ क्रामति अवतरति तत्र मनसि चेतसि करणमनुज्ञानीताम्। यस्यावग्रह इति मनस्येवानुज्ञापनमिति हृदयं यत्पुनर्वचसानुज्ञाप्यते साऽनुज्ञा ऽन्तर्भूतण्यर्थत्वादनुज्ञापनेति भावः तत्र देवेन्द्र राजावग्रहयोर्मनसैवानुज्ञापनं करोति गृहपत्यवग्रहस्य मनसा वा वचसा वा सागारिकसाधर्मिकावग्रहयोर्नियमाद्वचसाऽनुज्ञापना। यथानुज्ञापना यथानुजानीतास्माकं शय्यां वस्त्रपात्रशैक्षादिकं चेत्यादि।

अथ भावावग्रहं प्रकारान्तरेणाह॥

भावावग्गहो अहव दुहा, मइगहणे अत्थ वंजणे उ मई।
गहणे जत्थ उ गिण्ह, मणसीकरणअकरणतिविहं॥

अथवा भावावग्रहो द्विधा मतिभावावग्रहो ग्रहणभावावग्रहश्च। तत्र मतिर्मतिज्ञानरूपो भावावग्रहो भूयोपि द्विधा व्यञ्जनावग्रहोऽर्थावग्रहश्च गाथायां बन्धानुलोम्येन पूर्वमर्थशब्दस्य निर्देशः ग्रहणे ग्रहणविषये भावावग्रहः। यत्र तु यस्मिन् पुनर्देवेन्द्रावग्रहादौ यदा साधुः किं चिद्वस्तुजातं गृह्णाति सचित्तमचित्तं मिश्रं वा तस्य तदाग्रहणं भावावग्रहः (मणसिकरणत्ति) मनसि करणस्योपलक्षणत्वादनुज्ञापनायाश्चाकरणे त्रिविधं प्रायश्चित्तम्। एतदेव सविशेषमाह।

पंचविह परूविए स, उग्गहो जाणएण घेत्तव्वो।
अन्नाएउग्गहिए, पायच्छित्तं भवे तिविहं॥

पञ्चविधेऽवग्रहे प्ररूपितेसतीदं तात्पर्यमभिधीयते स एवं विधोवग्रहो ज्ञापकेनपञ्चप्रकारोवग्रहःस्वरूपवेदितो गृहीतव्यो नाज्ञापकेनकुत इत्याह अज्ञातेऽनधिगमे सति यद्यवग्रहमवगृह्णाति ततस्तास्मिन्नवगृहीते त्रिविधं प्रायश्चित्तं भवति तदेवाह।

इक्कडकठिणे मासो, चाउम्मासो अपीढफलएसु।
कट्टकलिंचे पणगं, छारे तह मल्लगाईसु॥

इक्कडःढंढणी कठिनः शरस्तम्बस्तयोः संस्तारके मासलघुकाष्ठमयेषु पीठेषु फलकेषु च प्रत्येकं चत्वारो मासलघवः काष्ठं च काष्ठशकलं कलिञ्चं च वंशदलं काष्ठकलिञ्चं तत्र तथा क्षारे भस्मनि मल्लकादिषु मल्लकं शरावमादिशब्दात्तृणडगलादिपरिग्रहः। एतेषु सर्वेष्वपि पञ्चकं पञ्चरात्रिंदिवानि इति त्रिविधं प्रायश्चित्तमज्ञातावग्रहरूपस्यावग्रहणे द्रष्टव्यम्। उक्तोऽवग्रहकल्पिकः। व्य० १ उ०।

साम्प्रतं द्रव्याद्यवग्रहप्रतिपादनायाह।

दव्वुग्गहो उ तिविहो, सच्चित्ताचित्तमीसिओ चेव।
खेत्तुग्गहो वि तिविहो, दुविहे कालुग्गहो होइ॥

द्रव्यावग्रहस्त्रिविधः शिष्यादेः सचित्तो रजोहरणादेरचित्तः शिष्यरजोहरणादेर्मिश्रः । क्षेत्रावग्रहोऽपि सचित्तादिस्त्रिविध एव । यदि वा ग्रामनगरारण्यभेदादिति । कालावग्रहस्तु ऋतुबद्धवर्षाकालभेदाद् द्विधेति । भावाऽवग्रहप्रतिपादनार्थमाह ॥

मइउग्गहो य गहणो-ग्गहो य भावग्गहो दुहा होइ ।
इंदियणोइंदिअत्थ-वंजणोग्गहोहोइ दसहा य ॥

भावावग्रहो द्विधा तद्यथा मत्यवग्रहो ग्रहणावग्रहश्च । तत्र मत्यवग्रहो द्विधा अर्थावग्रहो व्यञ्जनावग्रहश्च तत्रार्थावग्रह इन्द्रियनो इन्द्रियभेदात्षोढा व्यञ्जनावग्रहस्तु चक्षुरिन्द्रियमनोवर्ज श्चतुर्धा स एव सर्वोऽपि मतिभावावग्रहो दशधेति ।

ग्रहणावग्रहार्थमाह ॥

गहणोग्गहम्मि अपरि-ग्गहस्स गहणस्सगहणपरिणामो ।
कह पडिहरियापाडिहा-रियं व होइ जइयव्वं ॥

अपरिग्रहस्य साधोर्यदा पिण्डवसति वस्त्रपात्रग्रहणपरिणामो भवति तदा स ग्रहणभावावग्रहो भवति तस्मिंश्च सति कथं केन प्रकारेण ममेदं वसत्यादिकं प्रतिहारिकमप्रतिहारिकं वा भवत्येवं यतितव्यमिति । प्रागुक्तश्च देवेन्द्राद्यवग्रहः पञ्चविधोऽप्यस्ति स ग्रहणावग्रहे द्रष्टव्य इति । आचा० ७ अ० ।

एमेव वहूणंपि, पिंडे नवरोग्गहस्स उ विभागो ।
किं कतिविहो कस्स कम्मिव, केवइयं वा भवे काले ॥

अत्र प्रथमपदव्याख्याऽनुपयुक्तत्वान्न गृहीता अत्रावग्रहस्य विभागो वक्तव्यस्तमेवाह । किं कतिविधः कस्य वा कस्मिन्वा कियन्तं कालं भवत्यवग्रहः । तत्र किमित्याद्यद्वारव्याख्यानार्थमाह

किं उग्गहोत्ति भणिए, तिविहो उ होति चित्तादी ।
एक्केको पंचविहो, देविंदादी मुणेयव्वा ॥

किमवग्रह इति भणिते पृष्टे सूरिराह । त्रिविधो भवत्यवग्रहश्चित्तादिः सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च । पुनरेकैकः कतिविधः इति प्रश्नमुपजीव्याह एकैकः । पञ्चविधः पञ्चप्रकारो ज्ञातव्यः कोऽसावित्याह देवेन्द्रादि देवेन्द्रावग्रहो राजावग्रहो माण्डलिकावग्रहः शय्यातरावग्रहः साधर्मिकावग्रहश्च ।

गतं कतिविधद्वारमिदानीं कस्य न भवतीति प्रतिपादयति ।

कस्स पुण उग्गहोत्ति, परपासंडीण उग्गहो नत्थि ।
निण्हे सेते संयति, अगीते गीतणक्के वा ॥

कस्य पुनरवग्रहो भवतीति शिष्यप्रश्नमाशङ्क्य प्रोच्यते परपाषण्डिनामवग्रहो नास्ति ये च निह्नवा ये च सन्नायाश्च संयत्यो गीतार्थैरपरिग्रहीता ये चागीतार्था गीतार्थनिश्रामनुपपन्ना यश्च निष्कारणमेकाकी गीतार्थ एतेषां सर्वेषामप्यवग्रहो नास्ति (अस्य बहुवक्तव्यता उवसंपयाशब्दे)

वुड्ढावासातीते, कालातीतेन उग्गहो तिविहो ।
आलंबणे विसुद्धो, उग्गहो उ कजवुच्छेओ ॥

वृद्धावासातीते मरणेन प्रतिभग्नतया वा आरोगीभूतेन वा क्षणेन वा वृद्धावासे वा अतीते काले अतीते ऋतुबद्धे काले मासाधिके अवग्रहस्त्रिविधोऽपि न भवति । सचित्तस्याचित्तस्य मिश्रस्य च ग्रहणं न कल्प्यते इति भावः । कुत इत्याह । आलम्बने वृद्धावासलक्षणे विशुद्धे परिसमाप्ते यस्मात्कार्यभूतो ऽवग्रहस्तस्यापि व्यवच्छेदो भवति कारणाभावे कार्यस्याभावात् यस्तु मन्यते । कालातीते विनावग्रहस्य व्यवच्छेदस्तं प्रति स्थान्तमाह ।

आगासकुच्छिपूरो, उग्गहपडिसेहियम्मि कालम्मि ।
न हु होति उग्गहो सो, काले दुगे वा अणुण्णातो ॥

यथा कोऽपि पुरुषो बुभुक्षया पीडितः सन् चिन्तयति पूरयाम्युदरमाकाशेन मे बुभुक्षापगच्छति । स यथा आकाशस्य एवमेवावग्रहे प्रतिषेधितो यः कालो वर्त्तते तस्मिन्नुत्पादितः सोऽवग्रहो ऽवग्रहो न भवति प्रतिषिद्धकालाचीर्णत्वात् । अथवा प्रकारान्तरेण कालद्विकेनानुज्ञातोऽवग्रहः कथमिति चेदाह ।

गिण्हाणं चरिमासो, जहिं कत्तो तत्थ जति पुणो वासं ।
वासंति अन्नखेत्तो, संती दोसुं पि तो लाभो ॥

यत्र ग्रीष्माणामुष्णकालस्य चरमः पश्चादाषाढनामा मासः कृतस्तत्र यदि पुनरन्यक्षेत्रेऽसति तथाविधान्यक्षेत्राभावतो वर्षे च वर्षाकालं तिष्ठति ततो द्वयोरपि कालयोर्ग्रीष्मचरममासवर्षयोर्वर्षा चेत्यर्थतो लाभो भवति । एवं करणवतो द्वयोरपि कालयोः सचित्तादिलाभो ऽनुज्ञात इत्यर्थः ।

एमेव य समतीते, वासे तिन्नि दसगा उ उक्कोसो ।
वासनिमित्त वियाणं, उग्गहो मासछक्कोसे ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण वर्षे वर्षाकाले समतीते यदि मेघो वर्षति ततो ऽन्यद्दिवसदशकं क्षीयते तस्मिन्नपि समाप्तिमुपगते यदि पुनर्वर्षति ततो द्वितीयं दिवसदशकं स्थातव्यं तस्मिन्नप्यतीते पुनर्वृष्टौ तृतीयमपि दशकं तिष्ठति । एवमुत्कर्षतस्त्रीणि दिवसदशकानि वर्षानिमित्तस्थितानामुत्कृष्टो ऽवग्रहः षण्मासप्रमाणो भवति । तद्यथा एको ग्रीष्मचरममासश्चत्वारो वर्षाकालमासाः षष्ठो मार्गशीर्षो दिवसदशकत्रयलक्षण इति । व्य० ४ उ० । नि० चू० ५ ॥

अदत्तादानदोषनिवृत्त्यर्थमवग्रहोऽनुज्ञापनीयः ॥

समणेभविस्सामि अणगारे अकिंचणे अपुत्ते अपसुपरदत्तभोगी पावं कम्मं णो करिस्सामीति समुट्ठाए सव्वं भंते ! अदिन्नादाणं पच्चक्खामि से अणुपविसित्ता गामं वा जाव रायहाणिं वा णेव सयं अदिन्नं गिण्हेज्जा णेवन्नेणं अदिन्नं गिण्हावेज्जा णेवन्नेणं अदिन्नं गिण्हंतं पि समणुजाणेज्जा । जेहिं वि सद्धिं पव्वइए तेसिं पियाइं भिक्खू छत्तयं वा मत्तयं वा डंडगं वा जाव चम्मच्छेदणगं वा तेसिं पुव्वामेव उग्गहं अणणुण्णविय अपडिलेहिया अपमज्जिया णो गिण्हेज्जवा पगिण्हेज्ज वा तेसिं पुव्वामेव उग्गहं अणुण्णविय पडिलेहिय पमज्जिय तओ संजयमेव उगिण्हेज्ज वा पगिण्हेज्ज वा से आगंतारेसु वा ४ अणुवीइउग्गहं जाएज्जा । जे तत्थ ईसरे जे तत्थ समाहिट्ठाए ते उग्गहं अणुण्णवेज्जा कामं खलु आउसो अहालंदं अहापरिणातं वसामो जाव आउसो जाव आउसंतस्स उग्गहे जाव साहम्मियाए जाव उग्गहं उगिण्हिस्सामो तेण परं विहरिस्सामो ॥

श्रमणेत्यतीति श्रमणस्तपस्वी यतोऽहमत एवंभूतो भविष्यामीति दर्शयति । अनगारोऽगारं वृक्षास्तैर्निष्पन्नमगारं तन्न विद्यत इति अनगारस्त्यक्तगृहपाश इत्यर्थस्तथा अकिंचनो न

विद्यते किमप्यस्येत्यकिंचनः निष्परिग्रह इत्यर्थः । तथा अपुत्रः स्वजनबन्धुरहितो निर्मम इत्यर्थः । एवमपशुः द्विपदचतुष्पदादिरहितः यत एवमतः परदत्तभोजी सन् पापं कर्म न करिष्यामीत्येवं समुत्थायैतत्प्रतिज्ञो भवामीति दर्शयति । यथा सर्वं भदन्तादत्तादानं प्रत्याख्यामि दन्तशोधनमात्रमपि परकीयमदत्तं न गृह्णामीत्यर्थः तदनेन विशेषणकदम्बकेनापरेषां शाक्यसरजस्कादीनां सम्यक् श्रमणत्वं निराकृतं भवति । स चैवंभूतोऽकिंचनः श्रमणोऽनुप्रविश्य ग्रामं वा यावद्राजधानीं वा नैव स्वयमदत्तं गृह्णीयान्नैवापरेण ग्राहयेन्नाप्यपरं गृह्णन्तं समनुजानीयाद्यैर्वा साधुभिः सह सम्यक्प्रव्रजितास्तिष्ठति या तेषामपि संबन्ध्युपकरणमननुज्ञाप्य न गृह्णीयादिति दर्शयति । तद्यथा छत्रकमिति छद् अपवारणे छादयतीति छत्रं वर्षाकल्पादि । यदि वा कारणिकः कश्चित् कुंकणदेशादावतिवृष्टिसंभवाच्छत्रकमपि गृह्णीयाद्यावच्चर्म्मच्छेदनकमप्यननुज्ञाप्य प्रत्युपेक्ष्य च नावगृह्णीयात् सकृत्प्रगृह्णीयादनेकशः तेषां च संबन्धि यथा गृह्णीयात्तथा दर्शयति । पूर्वमेवताननुज्ञाप्य प्रत्युपेक्ष्य चक्षुषा प्रमृज्य रजोहरणादिना सकृदनेकशो वा गृह्णीयादिति किंच (से इत्यादि) स भिक्षुरागन्तागारादौ प्रविश्यानुविचिन्त्य च पर्यालोचयति विहारयोग्यं क्षेत्रं ततोऽवग्रहं वसत्यादिकं याचेत । यश्च याच्यस्तं दर्शयति । यस्तत्रेश्वरो गृहस्वामी तथा यस्तत्राधिष्ठाता गृहपतिना निक्षिप्तभरः कृतस्तानवग्रहं क्षेत्रावग्रहमनुज्ञापयेद्याचेत कथमिति दर्शयति (काममिति) तवेच्छया खल्विति वाक्यालंकारे । आयुष्मन् ! गृहपते (अहालंदमिति) यावन्मात्रं कालं भवाननुजानीते (अहापरिण्णायंति) यावन्मात्रं क्षेत्रमनुजानीषे तावन्मात्रं कालं तावन्मात्रं च क्षेत्रमाश्रित्य वयं वसाम इति यावदिहायुष्मन् यावन्मात्रं कालमिहायुष्मतोऽवग्रहो यावन्तश्च साधर्म्मिकाः साधवः समागमिष्यन्ति तावन्मात्रमवग्रहं गृहीष्यामस्ततः ऊर्ध्वं विहरिष्याम इति । आचा० २ श्रु० ७ अ० १ उ० ॥

(६] विधवाप्यनुज्ञापनीया ।

सागारियअहिगारे, अणुवत्तं तम्मि को विसो होति ।
संदिट्ठो वपन् वा, विहवा सुत्तस्स संबंधो ॥

इह पूर्वसूत्रात्सागारिकाधिकारः शय्यातराधिकारोऽनुवर्त्तते तस्मिन् अनुवर्त्तमाने सूत्रे कोऽपि स सागारिकः कोऽपि प्रभुरिति प्रतिपाद्यमित्येष विधवा सूत्रस्य संबन्धः । अस्य व्याख्या । न विद्यते धवो भर्त्ता यस्याः सा विधवा ततो दुहिता जातिकुलवासिनी पितृगृहवासिनी वा इत्यादि । अथवा समासकरणादिदं द्रष्टव्यम् या दुहिता विधवा या च ज्ञातिकुलवासिनी दुहिता । ज्ञातिकुलवासिनी नाम या गृहजामातुर्दत्ता साप्यवग्रहमनुज्ञापयितव्या किमङ्ग ! पुनः पिता वा भ्राता वा पुत्रो वा स सुतरामनुज्ञापयितव्यः । तथा चाह (से यावतीत्यादि) ततो चावप्यवग्रहमवगृहीतव्याविति सूत्राक्षरार्थः ॥

संप्रति भाष्यकारो व्याख्यानमाह ।

विगयधवा खलु विधवा, धवं तु भत्तारमहु नेरुत्ता ।
धारयति धीयते वा, दधाति वा तेण उ धवोत्ति

विगतधवा खलु विधवा । विगतो धवोऽस्या इति व्युत्पत्तेः धवं तु भर्त्तारमाहुर्नैरुक्ता निरुक्तिशास्त्रविदः । कया व्युत्पत्त्येत्याह । धारयति तां स्त्रियं धीयते वा तेन पुंसा सा स्त्री दधाति सर्वात्मना पुष्णाति तेन कारणेन निरुक्तिवशात् धव इत्युच्यते ॥

विधवा वा णुण्णविज्जइ, किं पुण पिय माइभायपुत्तादी ।
सो पुण पभुवाऽपभुवा, अपभू पुण तत्थिमो होइ ॥

विधवाऽप्यनुज्ञाप्यते किं पुनः पिता माता भ्राता पुत्रादिर्वा स सुतरामनुज्ञाप्यः केवलं पुनः पुत्रभ्रातृप्रभृतिको द्विधा । प्रभुर्वा भवेदप्रभुर्वा । तत्र पुनरप्रभव इमे वक्ष्यमाणा भवन्ति तानेव निर्युक्तिकृदाह ।

आदेसदासभइए, विरिक्कजामाइए उ दिण्णा य ।
अस्सामिमासो लहुतो, सेसपभुणुग्गहेणं वा ॥

आदेशः प्राघूर्णको दासो ऽकिंचनो भृतकः कर्मकरो विरिक्तो गृहीतारिक्तादिभागः पुत्रो भ्राता अन्यो वा तयाऽन्यत्र पृथग्गृहे जामातरि एतेऽस्वामिनोऽप्रभव एतान् यदि अनुज्ञापयति तदा प्रायश्चित्तं मासलघु शेषाः प्रभवः स्वामिनस्तान् अनुज्ञापयेत (अणुग्गहेणंवाति) अप्रभूणामपि येषां प्रभुणानुग्रहः कृतो यथा त्वया कृतं दत्तं वा तत्प्रमाणमिति तेन वा अनुग्रहेणाप्रभूनपि अनुज्ञापयेत नान्यथा ।

अप्रभूणामनुज्ञापने दोषमाह ।

दियरातो निच्छुहणा, अप्पहुदोसा आदिन्नदाणं च ।
तम्हा उ अणुण्णवए, पभुं च पभुणा च संदिट्ठं ॥
गहपतिगहवतिणिं वा, अविभत्तसुतो आदिट्ठकण्णा वा ।

अप्रभूणामनुज्ञापने दोषा दिवा रात्रौ वा निष्काशनं तत्र जनगर्हाविनाशादयो दोषा न केवलं निष्काशनमदत्तादानं च । यस्मादप्रभूणामनुज्ञापने एते दोषास्तस्मात्प्रभुं प्रभुसंदिष्टं वाऽनुज्ञापयेत् । तमेव दर्शयति (गहपतित्ति) वाशब्दादविभक्तभ्रातृपितृव्यादिर्वा प्रभवति । अथवा या दुहिता विधवा निसृष्टा गृहे प्रमाणीकृता सापि प्रभवति । यदि वा यः स्वयं दातुं प्रभुणा आदिष्टः सोऽपि प्रभवति । एताननुज्ञापयेत् । व्य० ७ उ० ।

(७) अवगृहीते चावग्रहे उत्तरकालविधिः साधर्मिकागमने उपनिमन्त्रणम् ।

से किं पुण तत्थोग्गहंसि एवोग्गहियंसि जे तत्थ साहम्मिया संभोतिय समणुण्णा उवागच्छिज्जा जे तेण सयमेसियाए असणे वा ४ तेण ते साहम्मिया संभोइया समणुण्णा उवणिमंतेज्जा णो चेव णं परवडियाए उगिज्झिय उगिण्हिय उवणिमंतेज्जा से आगंतारेसु वा ४ जाव से किं पुण तत्थोग्गहंसि एवोग्गहियंसि जे तत्थ साहम्मिया अण्णसंभोइया समणुण्णा उवागच्छेज्जा । जे तेणं संयमसियए पीढे वा फलए वा सेज्जासंथारए वा तेण ते साहम्मिए अण्णसंभोइए समणुण्णे उवणिमंतेज्जा णो चेव णं परिवडियाए उगिज्झिय उगिण्हिय उवणिमंतेज्जा से आगंतारेसु वा ४ जाव ।

(से इत्यादि) तदेवमवगृहीतेऽवग्रहे स साधुः किं पुनः कुर्यादिति दर्शयति । ये तत्र केचन प्राघूर्णकाः साधर्म्मिकाः साधवः संभोगिका एकसामाचारीप्रविष्टाः समनोज्ञा उद्युक्तविहारिण उपागच्छेयुरातिवयसो भवेयुस्ते चवंभूता ये तेनैव साधुना परलोकार्थिना स्वयमेषितव्यास्ते च स्वयमेवागता भवेयुस्तांश्चाशनादिना स्वयमाहृतेन स साधुरुपनिमन्त्रयेद्यथा गृहीत यूयमेतन्मयानीतमशनादिकं क्रियतां ममानुग्रह इत्येवमुपनिमन्त्र-

यन्नचैवं (परवडियापत्ति) परानीतं यदशनादि तत् गृशमवगृह्याश्रित्य नोपनिमन्त्रयेत्। किं तर्हि स्वयमेवानीतेन निमन्त्रयेदिति । तथा (सेशत्यादि) पूर्वसूत्रवत्सर्वं नवरमसांभोगिकान् पीठफलकादिनोपनिमन्त्रयेद्यस्तेषां तदत्र पीठकादि संज्ञेयं नाशनादीति ।

(सूत्रम्) अत्थि या इत्था केइ उदस्स य परियावन्नए यअचित्ते परिहरणे रिह सव्वे व उग्गहस्स पुव्वाणुष्ववणा चिट्ठइ अहालंदमवि उग्गहो ॥

अस्य संबन्धमाह ।

असहीणेसु वि साहम्मि, तेसुइतिएसु उग्गहो वुत्तो ।
अयमपरो आरंभो, गिहीवि जढे उग्गहे होइ ॥

अत्राधीनेष्वपि क्षेत्रान्तरं गतेषु साधर्मिकेषु इत्येषोऽवग्रहः प्रोक्तः। अयं पुनरपरः प्रकृतसूत्रस्यारम्भो गृहिभिर्विजढः परित्यक्तो यः प्रतिश्रयस्तद्विषयेऽवग्रहो भवति । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या। अस्ति वात्रानन्तरस्तत्र प्रस्तुते प्रतिश्रये किंचिदाहारार्थं भक्तादिकं गृहस्थसत्कमुपाश्रये पर्यापन्नं विस्मृतं परित्यक्तमुपाश्रयपर्यापन्नम् अचित्तं प्रासुकं परिहरणार्थं साधूनां परिभोक्तुं योग्यं तत्र सैवावग्रहस्य पूर्वानुज्ञापना तिष्ठति तत्रोपाश्रये तिष्ठद्भिः पूर्वमेवानुजानीत प्रायोग्यमित्येव यदवग्रहोऽनुज्ञापितः सैवानुज्ञापना पश्चादुपाश्रयं पर्यापन्नगृहणेऽप्यवतिष्ठते न पुनरभिनवमनुज्ञापनं कर्त्तव्यमिति भावः। कियन्तं कालमित्याह । यथालन्दमपि मध्यमलन्दमात्रमपि कालं यावदवग्रह इति सूत्रार्थः ।

अथामुमेव सूत्रार्थं भाष्यकृत्प्रतिपादयति ।

आहारो उवही वा, आहारो भुंजणारिहे कज्जा ।
दुविहपरिहारअरिहो, उवही वि य कोयि णादि कोयि ॥

इह सूत्रे किंचिद्ग्रहणे न आहार उपधिर्वा गृहीतः परिहरणार्हग्रहणेन तु सप्रवरपरिभोगार्हाः । तत्राहारः कश्चिद्भोजनार्हो भवति कश्चित्तु न भवतीति । उपधिरपि कश्चिद्द्विविधपरिहारसाधारणार्हपरिभोगरूपस्यार्हो भवति कश्चिन्न न भवति । तथाहि ।

संसत्तासवपिसियं, आहारो अणुवभोज्ज इच्चादि ।
सुसिरतिणवक्कलाइयो, परिहारे अणरिहो उवही ॥

संसक्तं द्वीन्द्रियादिजन्तुमिश्रं भक्तपानम् । आसवो मद्यम् पिशितं पुद्गलम्। इत्यादिक आहारो अनुपभोज्यः। साधूनामुपभोक्तुमयोग्यः शुषिरतृणवल्कलादिक उपधिरपि परिहारस्यानर्हो मन्तव्या। अर्थादापन्न ओदनादिक आहारो वस्त्रादिकश्चोपधिः परिभोगार्ह इति ।

वायंते अणुण्ववणा, पायोग्गे होइ तप्पढमयाए ।
सो चेव उग्गहो खलु, चिट्ठइ कालो उ लंदक्खा ॥

साधुभिः प्रतिश्रये तिष्ठद्भिस्तत्प्रथमतया या प्रायोग्यस्यानुज्ञापना कृता भवति सा एवोपाश्रयपर्यापन्नस्यापि गृहणे अवगृह्णात्विति । न पुनर्भूया ऽनुज्ञाप्यते । या तु सूत्रे लन्दाख्या लन्द इत्यभिधान स कालः प्रतिपत्तव्यः इति कृता सूत्रव्याख्या भाष्यकृता ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

पुव्वंसहा दुविहं, दव्वे आहार जाव अवराहे ।
उवहिस्स ततियदिवसे, इतरे गाहियम्मि जयणाए ॥

पूर्वं प्रथमं तिष्ठत एव वृषभाः समन्तादुपाश्रयमेवावलोकयन्तो द्विविधे द्रव्ये उपयोगं प्रयच्छन्ति । द्विविधं द्रव्यं नाम आहारः उपधिश्च । तत्राघूर्णकादयो गृहिणो विस्मृत्य परित्यज्य वा गता भवेयुः । तेषु गतेषु यावदपराह्णो भवति तावदाहारं न गृह्णन्ति परतस्तु गृह्णन्ति उपधेस्तु तृतीये दिवसे गते ग्रहणं कुर्वन्ति इतरथाम अर्थजातं तत्कदाचिदगारिणां विस्मृतं भवेत् तदेकान्ते निक्षेपणीयम् (गहियंतित्ति) यदि धनिकादिभिर्गृहीतं तथा प्रातिवासिकैर्नष्टो भवेत्तया तत्रापि यत्तेषां विस्मृतं तद्यथोक्तविधिना गृह्णन्ति । एष निर्युक्तिगाथासमासार्थः। सांप्रतमेनामेव विवृणोति ॥

पायं सायं मज्झं–न्ने यउसभा उवस्सयसमंता ।
एएहिंति अपिहाए, लहुगो वेमाइमे तत्थ ॥

प्रातः प्रभाते सायं संध्यायां मध्याह्ने च कालत्रये वृषभा उपाश्रयं समन्तात् प्रत्युपेक्षन्ते अप्रत्युपेक्षमाणानां लघुको मासः । दोषाश्चेमे । तत्राप्रत्युपेक्षणे भवन्ति ॥

साहम्मियग्रधम्मिय, गारत्थिंविरविणबोसिरणज्जु ।
गिएहणकहणववहार, पच्छकडुड्डाहणिव्विसए ॥

सधर्मिणी संयमी अन्यधार्मिणी परतीर्थिका अगारस्थी अविरतिका एता प्रद्विष्टाः सत्यः साधुप्रतिश्रयसमीपे अर्थजातस्य निक्षेपणं कुर्युः । यद्वा बालकं व्युत्सृज्य गच्छेयुः। परिषहपराजितो वा कोऽपि संयतो रज्जुबन्धनेन म्रियेत। तत्र राजपुरुषैर्ज्ञाते सति ग्रहणाकर्षव्यवहारः पश्चात्कृतोड्डाहनिर्विषयाज्ञापनादयो दोषा भवन्ति । इदमेव भावयति ॥

नोदएकुविय साहम्मिणि, परतित्थिणिगीउदिट्ठिरागेण ।
अणुकंपजहिच्छदा–रिजवालं अगारी वा ॥

सधर्मिणी काचिद्व खण्डितशीला गर्भवती उड्डाहोऽयमिति मन्यमानैः साधुभिर्गाढं नितरां रजोहरणादिलिङ्गं बहिः कृत्वा भवेत् ततः सा मदीयलिङ्गमपहृतमिति मन्यमाना तयानोदनया कुपिता सती स्वयमपत्यजातं तदाश्रयसमीपे परित्यजेत् परतीर्थिनी तु दृष्टिरागेण अस्माकमपयशःप्रवाहो भविष्यतीति कृत्वा संयतानामुपाश्रयसंनिधौ बालकं व्युत्सृजेत परं लोकश्चिन्तयिष्यति एतैरेवैतज्जनितमिति । अथवा अगारी काचिदनुकम्पया यदृच्छया बालकं तत्र प्रक्षिपेत तत्रानुकम्पया नाम दुष्कालादौ काचिद्दुःस्था योषिज्जीवनाय स्वापत्यं तदाश्रयान्तिके त्यजति वरमेते अनुकम्पापरायणा अमुं बालकं शय्यातरस्यापरस्य वा ईश्वरस्य गृहे निक्षेप्स्यन्तीति यदृच्छया अभिसंधिमन्तरेणैवमेव व्युत्सृजति ॥

हाउं व तरेउं वा, अचयंता तेणगा भिवत्थादी ।
एएहिं वि य जणियं, तहिं व दोसा उजुणदिट्ठा ॥

स्तेनकादयो वस्त्रादिकं हर्तुं वा तरीतुं वा (अचयंता) अशक्नुवन्तः साधूनां प्रतिश्रयसन्निधौ परित्यजेयुः । उपलक्षणमिदं तेनान्यतीर्थिकादयः प्रत्यनीकतया हिरण्यसुवर्णादिकमपहृत्य तत्र निक्षिपेयुः ततो यदि वृषभाः त्रिसंध्यं च सातिप्रत्युपेक्षन्ते तदा लोको ब्रूयात् एतैरेवैतदपत्यजातं जनितं सुवर्णार्थमत्र प्रक्षिप्तमिति । यस्तु देहे द्रोहो द्रव्यार्थवैरादिककरणव्यपरोपितस्य पुरुषादेः शरीरमित्यर्थस्तत्र प्रतिचरणा कर्तव्या । सम्यक् प्रतिचर्य यदि कोऽपि न पश्यति तदा परिष्ठापनीयमिति हृदयम् । तच्च परावग्राहपरकीयनिवेशनादौ (निवोज्झंति) परित्यजन्ति। किंतु परैरपि गृहीते तच्च नाग इति

अप्पडिचरपडिचराणं, दोसा य गुणा य वम्निया एए ।
एतेण सुत्तं न कतं, सुत्तनिवातो इमो तत्थ ॥

अप्रतिचरणप्रतिचरणयोः प्रतिश्रयस्याप्रत्युपेक्षणाप्रत्युपेक्षणयोर्यथाक्रममेते दोषा गुणाश्च वर्णिताः । परमेतेन पर्यन्तसूत्रं न कृतं न विहितं किंतु सामाचारीप्रकाशनार्थं सर्वमेतद्व्याख्यातमिति । सूत्रनिपातः पुनरयं तत्रेति सूत्रनिपातस्यैवोपदर्शनार्थः ॥

आगंतुगागारट्ठियाणं, कज्जे आदेसमादिणा कोइ ।
वसिउं विस्समिउं वा, उज्झित्तुगया अणाभोगा ॥

इह यत्रागारिण आगत्यागत्य तिष्ठन्ति तदागन्तुकागारम् । तत्र कार्ये कारणविशेषतः स्थितानां प्रकृतसूत्रमवतरति कथमित्याह । आदेशप्राघूर्णकास्तत्र केचित्पथिका आगन्तुकागारे रजन्यां वासमुपगता दिवा वा भोजनार्थं विश्रामं कृतवन्तस्तत उषित्वा विश्रम्य वा किंचित् द्रव्यजातमनाभोगमाविच्छन्तो गताः । किंतु स त्यजेदित्याह ।

समिइसत्तुसागरस-सिणेहगुलझोणमादि आहारो ।
ओहे उवग्गहम्मि य, होउवही अट्ठजातं वा ॥

इहाहार उपधिश्चेति द्विविधं द्रव्यं भवति । तत्राहारः समितिसक्तुशाकरसस्नेहगुडलवणादिकः । समितिः कणिक्का शेषं प्रतीतम् । उपधिस्तु द्विधा भवति ओघ उपधिः उपग्रहे वा । ओघोपधिरुपग्रहोपधिश्चेत्यर्थः । अर्थजातं द्रव्यं यद्वा । परित्यक्तं भवेत् तत्राहारोपधिविषयं तावद्विधिमाह ।

काऊण स सागारिए, पडियरणा हारजात अवरण्हे ।
एमेव य उवहिस्सवि, सुण्णे दोसा य गहणाइ ॥

आहारसागारिक प्रदेशे कृत्वा तावत्प्रतिचरणं कुर्वन्ति यावदपराह्णः संजायते । एवमेवोपधेरपि शून्ये भूभागे स स्थापनीयः अन्तिकं वा अपहृतमेव तत्र जनदृष्टे मतिदोषा ग्रहणकर्षणादयो भवेयुः ॥

अहवा कुणेज्ज कोयि, उग्गामगवेरियं च हंतूणं ।
देहाण मरत्थी वा, परिसहपराजितो वा वि ॥

अथवा कश्चिदुद्भ्रामकं पारदारिकं वैरिणं वा हत्वा प्रत्यनीकतया तत्र प्रक्षिपेत् । स्त्री वा काचिदत्यन्तदुःखिता वैहायसमरणमुपाश्रयसमीपे कुर्यात् । परीषहपराजितो वा संयत एव कोऽपि रज्जुबन्धनेन म्रियेत “ वरं प्रदग्धुं ज्वलितं हुताशन नचापि भग्नं चिरसंचितं व्रत ” मिति कृत्वा ।

दवियट्ठ संफरु वा, पुरिसत्थी मेहुणो विसेसो वि ।
एमेय समागम्मि, चित्तं काए गिण्हणादीणि ॥

कोऽपि कंचित्पुरुषं द्रव्यार्थं जातनिमित्तं यद्वा असंखरं कलहो वैरमित्यर्थः तेन वा कंचिद् व्यपरोप्य संयतोपाश्रयसमीपे परित्यजेत् एवं स्त्रियमपि कांचिद्विनाश्य प्रक्षिपेत् । नवरं मैथुने विशेषः । किमुक्तं भवति सपत्नीं चतुर्थव्रतविघ्नकारिणीं मत्वा अपराऽप्यत्र तत्र व्युत्सृजेत् अनायासप्रयासा भूयादिति कृत्वा । एवमेव श्रमणेऽपि गन्तव्यम् । तमपि कश्चिदुपकरणद्रव्यार्थं वैरेण वा मारयेदित्यर्थः । तत्र साधून् शङ्करन् ततो ग्रहणाकर्षणादीनि पदानि प्राप्नुवन्ति यत एवमतः ।

कालम्मि पहुप्पंते, वच्चरमादी ठवित्तु पडियरणं ।
रक्खंति साणमादी, छण्णजादिट्ठमण्णेहिं ॥

त्रिसंध्य वृषभैः समं ततो वसतिः प्रत्युपेक्षणीया । प्रत्युपेक्षितायां च यदि किञ्चित् कल्पस्थकादिकं पश्यति कालश्च पूर्यते ततश्चत्वरादिषु स्थापयित्वा प्रतिचरणं कुर्वाणः प्रच्छन्नावकाशस्थिताः श्वानमार्जारादिना विनाश्यमानाङ्क्षवत् रक्षन्ति यावत्कल्पस्थकादिकमन्यैर्दृष्टमिति ।

बोलं पभायकाले, करिंति जणजाणणट्ठयावसभा ।
पडियरणा पुण देहे, परग्गहेणेव उज्झंति ॥

यत्तत्र हिरण्यसुवर्णादि केनचित्परित्यक्तं भवति तत्प्रभातकाल एव प्रत्युपेक्षमाणाः सम्यक्निरीक्ष्य वृषभा जनज्ञापनार्थं बोलं कुर्वन्ति । यथा केनचित्पापिनेदं हिरण्यादिकमस्मदपयशोऽर्थनिहितम् पूर्वाशेक्षादयश्च द्विविधस्यापि द्रव्यस्य द्वारकर्तव्याः । किं कारणमाह रे तेपराह्णं यावत्प्रतिचरन्तीत्युच्यते ।

वोच्छिज्जई ममत्तं, परेण तेसिं च तेण जति कज्जं ।
गिण्हंता वि विसुद्धा, जतिवि ण वोच्छिज्जती भावो ॥

अपराह्णात्परतस्तेषां पथिकानामाहारममत्वं व्यवच्छिद्यते । तेषां साधूनां च यदि तेनाहारेण कार्यं भवति ततो गृह्णतोऽपि विशुद्धाः । यद्यपि च भावस्तेषां तदुपरि न व्यवच्छिद्यते तथाप्यपसमयादूर्ध्वं गृह्णतां न कश्चिद् दोषः । उपधिं तु तृतीयादिवसे पूर्णे गृह्णन्ति एतावता तद्विषयममत्वस्य व्यवच्छेदात् ।

अव्वोच्छिन्ने भावे, विरागयाणं पि तं पयंसिंति ।
पण्णवणमणिच्छंते, कप्पं तु करेंति परिभुत्ते ॥

अथ तेषामद्यापि भावो न व्यवच्छिद्यते ततोऽव्यवच्छिन्ने भावे तेषां स्ववस्त्राणि गवेषयतां चिरादायातानामपि तमुपधिं तु दर्शयन्ति । एवं च तेषां प्रज्ञापनां कुर्वन्ति । अस्माभिरेतानि वस्त्राणि स्वीकृतानि ततोऽनुग्रहं मन्यमानाः साधूनामनुजानीथ एवमुक्ते यद्यनुजानते ततः सुन्दरम् । अथ नेच्छन्त्यनुज्ञातुं तानि वस्त्राणि परिभुक्तानि तत आत्मव्रतरक्षणार्थं कल्पं कुर्वन्ति ।

अथार्थजातविषयविधिमाह ।

पत्तो नियत्तपुट्ठा, करादि दापंति पत्थणं एवे ।
दरिसिंति अपिच्छंतो, को पुच्छति केण ठवियं च ॥

इहोपाश्रये यद्यर्थजातं पतितमुपलभ्यते तदा तदप्यल्पसागारिके स्थाप्यते । शैक्षकादयश्च दूरे कर्त्तव्याः । प्रत्यवनिवृत्तश्च भूयस्तत्रैव समायातैर्गृहिभिः पृष्टाः कुत्रास्माकं तदर्थजातमिति ततः करादिना हस्ताङ्गुल्यादिसंज्ञया दर्शयन्ति । अत्र प्रदेशे एनं प्रेक्षध्वम् । अथ ते न पश्यन्ति ततः स्वयमेव तदर्थजातं दर्शयन्ति । यदि ते पृच्छेयुः केनेदमत्र स्थापितं ततो वक्तव्यं के पृच्छन्ति केन स्थापितं चेति । एवं तावदुपाश्रयपर्यापन्ने आहारादौ विधिरुक्तः ।

अथ शय्यातरादिगृहपर्यापन्नो विधिमाह ।

भयमाहइभयणट्ठे, गहियागहिएसु सिज्जादी ।
गेण्हंति असंचइओ, संचइयं वा असंथरणे ॥

भटा राजपुरुषास्तदादिभयात् नष्टे शय्यातरादौ अथवा शय्यिकाः प्रातिवेश्मिकास्तैर्गृहीतृभिर्धनिकैराग्रहीता ऋणं दापयितुमारब्धास्ततस्तेषु शय्यिकादिषु नष्टेषु तत्र य आहारोऽसंचयिको दधिघृतादिस्तं गृह्णन्ति । अथ असंस्तरणे तत्र संचयिकमप्युपध्यादिकं गृह्णन्ति ।

सोविक्खतरणट्ठे, एमेव य होइ उवहिगहणं पि ।
पुव्वागएसु कहणं, भुंजंति दिण्णे व मट्ठेवि ॥

प्रातिवेश्मिकादिसापेक्षो वा नष्टो भवेत् इतरो वा निरपेक्षः । सापेक्षो नाम भूयस्तत्रैवागन्तुकास्तद्विपरीतो निरपेक्षस्त भोजयन्ति [illegible] एवमेवाहारवदुपधेरपि ग्रहणं कुर्वन्ति ।

सापेक्षनष्टेषु च प्रत्यागतेषु कथयन्ति कथिते च दत्तमनुज्ञातं सत्परिभुञ्जन्ति । ये तु निरपेक्षनष्टास्तेषु निर्विवादमेव परिभुज्यते । एवं (अट्ठेविति) अर्थजातेऽपि ग्रहणं मन्तव्यम् ।

अत्रैवाक्षेपपरिहारावाह ।

पाउग्गमणुण्णवियं, जति मन्नसि एवमतिपसंगो त्ति ।
आउरजेसज्जवमा, तह संजमसाहगं जं तु ॥

यद्येवं मन्यसे प्रायोग्यं साधूनामुचितं यत्तदेव साधुनामनुज्ञापितं नेतरत्प्रायोग्यमर्थजातादि तत एवमननुज्ञापितमप्यर्थजातं गृह्णतामतिप्रसङ्गो भवति तत्राप्यभिधीयते नैकान्तेनार्थजातमप्रायोग्यं यत आतुरो रोगी तस्य भेषजोपमा कर्त्तव्या । यथा पुनरस्याभिनवोदीर्णे ज्वरादौ यदौषधं प्रतिषिध्यते तदेवान्यस्यामवस्थायां तस्यैवानुज्ञाप्यते एवमर्थजातमपि पुष्टकारणाभावे प्रतिषिद्धम् । यत्तु दुर्भिक्षादौ संयमस्य साधकं तदनुज्ञातमेव । वृ० ३ उ० ।

किंच ।

से किं पुण तत्थोग्गहंसि एवोग्गहियंसि जे तत्थ गाहावईए वा गाहावइपुत्ताए वा सूती वा पिप्पलए वा कण्णसोहणए वा णहच्छेदणए वा तं अप्पणो एगस्स अट्ठाए पडिहारियं जाइत्ता णो अण्णमण्णस्स देज्ज वा अणुपदेज्ज वा सयं करणिज्जं तिकट्टु सेत्तमादाए तत्थ गच्छेज्जा२ पुव्वामेव उत्ताणए हत्थे कट्टु भूमीए वा ठवेत्ता इमं खलु इमं खलु इमं खलु त्ति आलोएज्जा णो चेव णं सयं पाणिणा परपाणिंसि पच्चप्पिणेज्जा ॥

(८) स सागारिकामुदकस्त्रीकमुपाश्रयमवग्रहं नानुज्ञापयेत् यत्र कर्मकरा आक्रोशन्ति यावत्स्नान्ति तत्रापि नावग्रहः ।

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा अणंतरहियाए पुढवीए ससणिद्धाए पुढवीए जाव संताणए तहप्पगारं उग्गहं णो उगिण्हेज्जा २ से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा थूणंसि वा ४ तहप्पगारे अंतलिक्खजाए दुब्बद्धे जाव णो उग्गहं उगिण्हेज्जा २ से भिक्खू वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा कुलियंसि वा जाव णो उगिण्हेज्ज वा से भिक्खू वा २ खंधंसि वा अण्णयरे वा तहप्पगारे जाव णो उगिण्हेज्ज वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा ससागारियं सगणियं सउदयं सइत्थि सखुड्डं सपसुसमत्तपाणं णो अण्णस्स णिक्खमणपवेस जाव धम्माणुजोगचिंताए सेवं णच्चा तहप्पगारे उवस्सए ससागारिए जाव सखुड्डपसुभत्तपाणे णो उग्गहं उगिण्हेज्ज वा२ से भिक्खू वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा गाहावइकुलस्स मज्झं मज्झेण गंतुं पंथे पडिवद्धं वा णो अण्णस्स जाव से एवं णच्चा तहप्पगारे उवस्सए णो उग्गहं उगिण्हेज्ज वा २ से भिक्खू वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा । इह खलु गाहावई वा जाव कम्मकरीओ वा अण्णमण्णं अक्कोसंति वा तहेव तेल्लादिसिणाणदिसीओदगवियडादि ण गिण्हति य जहा सेज्जाए आलावगा । णवरं उग्गहवत्तव्वता । से भिक्खू वा २ सेज्जं पुण उग्गहं जाणेज्जा आइण्णं संलेक्खाणो अण्णस्स जाव चिन्ताए तहप्पगारे उवस्सए णो उग्गहं उगिण्हेज्ज जाव एयं खलु तस्स भिक्खुस्स वा २ ससग्गियं उग्गहपडिमाए । पढमो उद्देसओ सम्मत्तो ॥

(९) ब्राह्मणाद्यवगृहीतेऽवग्रहः ।

से आगंतारेसु वा ३ अणुवीयि उग्गहं जाएज्जा जे तत्थ ईसरे समाहिट्ठाए ते उग्गहं अणुण्णवित्ता कामं खलु आउसो अहालंदं अहापरिण्णायं वसामो जाव आउसो जाव आउसंतस्स उग्गहे जाव साहम्मियाए ताव उग्गहं उगिण्हेस्सामो तेण परं विहरिस्सामो । से किं पुण तत्थ उग्गहंसि एवोग्गहियंसि जे तत्थ समणाण वा माहणाण वा दंडए वा छत्तए वा जाव चम्मच्छेदणए वा तण्णो अंतोहिंतो बाहिंणीणेज्जा बाहिया वा णो अंतोपवेसेज्जा णो सुत्तं वाणं पडिबोहेज्जा णो तेसिं किंचि वि अप्पत्तियं पडिणीयं करेज्जा ॥

स भिक्षुरागन्तागारादावपरब्राह्मणाद्युपभोगसामान्ये कारणिकः सन्नीश्वरादिकं पूर्वक्रमेणावग्रहं याचेत । तस्मिंश्चावगृहीते अवग्रहे यत्तत्र श्रमणब्राह्मणादीनां छत्राद्युपकरणजातं भवेत्तत्रैवाभ्यन्तरतो बहिर्निष्कामयेन्नापि ततोऽभ्यन्तरं प्रवेशयेन्नापि ब्राह्मणादिकं सुप्तं प्रतिबोधयेन्नच तेषां (अप्पत्तियंति) मनसः पीडां कुर्यात्तथा प्रत्यनीकतां प्रतिकूलतां न विदध्यादिति । आचा० २ श्रु० ७ अ० २ उ० ।

(१०) पथ्यप्यवग्रहोऽनुज्ञापयितव्यः ।

अनुसन्धयन्तो अस्य संबन्धमाह ।

उग्गहम्मि दिट्ठे, कहियं पुण सो अणुण्णवेयव्वो ।
अद्धाणादीएसु वि, संभावणसुत्तसंबंधो ॥

अवग्रहस्य प्रभोर्दृष्टे क पुनः सोऽवग्रहोऽनुज्ञापयितव्यः इति चिन्तायामधिकृतसूत्रेणोच्यते पथ्यप्यवग्रहोऽनुज्ञापयितव्यः । अपि शब्दः संभावनायामास्तां ग्रामे नगरे वा किंतु संभावनायामध्वन्यपि । तथा चाह अध्वादिकेष्वप्यनुज्ञापयितव्यः । एष संभावनासूत्रस्य संबंधः । संप्रति भाष्यविस्तरः ।

अद्धाण पुव्वभणियं, सागारियमग्गणा इहं सुत्ते ।
मग्गए परिग्गहिए सा, गारियसेसभयणा य ॥

अध्वनि यद्वक्तव्यं तत्सर्वं कल्पाध्ययने भणितमिति इह पुनः सूत्रेऽध्वानं व्रजतां सागारिकमार्गणा शय्यातरमार्गणा क्रियते तथा केनाचित्परिगृहीतवृक्षादौ सति शेषसागारिके भजना य विस्तारन्ति तर्हि याचद्भिस्तद्गृहीतंवृक्षादि तावतः शय्यातरान् करोति असंस्तरणे एकमपि शय्यातरामिति भावार्थः ।

संप्रति पूर्वार्द्धव्याख्यानमाह ।

दिणे दिणे जस्स उवाल्लियंती, जंमी हवंते व पणालियं वा ।
सागारिये होंति स एगए व, रीढागए सुन्नु जहिं वसंति ॥

दिने दिने यस्य भंमीं गन्त्रीं वहन्तीमुपलीयन्ते आश्रयन्ति साधवो यदि वा पणालिका नाम यत्र मध्याह्ने साधर्मिकास्तिष्ठन्ति यत्र वा वसन्ति तत्र वस्त्रादिमयं कुवलयनं कुर्वन्ति तां वा यस्य दिने उपजीवन्ते तदा स एकैकः सागारिकः

शय्यातरो भवति। रीढागतेषु तु अवज्ञया यत्र तत्र गतेषु साधुसु यत्र रात्रौ वसन्ति तद्दिवसं स शय्यातरः। इयमत्र भावना। यस्य न नियमेन भक्तं वा पराभिक्षां वा प्रतिदिनमुपभीयन्ते किंतु यदृच्छया कस्मिन् दिने कस्यापि तदा यां यां रात्रिं यस्य भण्ड्यादिकमुपभीयन्ते तस्मिन् २ दिने स शय्यातरः

वीसमंता वि छायाए, जे तहिं पढमंतिया।
पुच्छिउं तेवि चिट्ठेय. पंतिए किमु जाहिं वसो॥

विश्राम्यन्तोऽपि छायायां ये तत्र पथिकाः प्रथमं स्थितास्तिष्ठन्ति तानपि दृष्ट्वा तत्र तिष्ठत नान्यथा किं पुनर्यत्र च साधुस्तत्र सुतरां ते अनुज्ञापयितव्यास्ततो भवन्ति ते शय्यातराःसंप्रति ए गए परिग्गहिए सागारिय सेसए भयणा" इति व्याख्यानयन्नाह

वसतिं वा जहिं रत्तिं, एगेणेगपरिग्गहे।
तत्तिए उत्तरे कुज्जा, वा वंते गमसंथरे॥

यत्र वृक्षस्याधस्तादन्यत्र वा एकस्य वा परिग्रहे अनेकस्य वा परिग्रहे अनेकस्य वा पथिकस्य संघस्तस्य परिग्रहे साधवो रात्रौ वसन्ति तर्हि सर्वानपि तान् शय्यातरान् कुर्युः। अथ न संस्तरन्ति तदात्ममध्ये एकं शय्यातरं स्थापयति। शेषान् निर्विशन्ति। एवा शेषे सागारिके भजना। व्य० द्वि० ७उ०।

आम्रेक्षुवनादावग्रहे आम्रफलादिभोजनं लशुनवनादावग्रहश्च। तत्र आम्रवनादौ अवग्रहे आम्रफलभोजनम्।

से भिक्खू वा भिक्खुणीवा अभिकंखेज्जा अंबवणं उवागच्छित्तए जे तत्थ ईसरे जे तत्थ समाहिट्ठाए ते उग्गहं अणुजाणावेज्जा कामं खलु जाव विहरिस्सामो से किं पुण तत्थोग्गहंसि वा पवोग्गहियंसि वा भिक्खू वा भिक्खुणी वा इच्छेज्जा अंबं भोत्तए वा सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा स अंडं जाव ससंताणं तहप्पगारं अंबं अफासुयं जाव णो पडिगाहेज्जा। से भिक्खू वा २ सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा अप्पडं जाव संताणगं अतिरिच्छच्छिण्णं अवोच्छिण्णं अफासुयं जाव णो पडिगाहेज्जा। सो भिक्खू वा २ सेज्जं पुण अंबं जाणेज्जा अप्पंडं जाव संताणगं तिरिच्छच्छिण्णं वोच्छिण्णं फासुयं जाव पडिगाहेज्जा। से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अभिकंखेज्जा अंबभित्तगं वा, अंबपेसियं वा, अंबचोयगं वा, अंबसालगं वा, अंबदालगं वा, भोत्तए वा पायए वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबभित्तगं जाव अंबदालगं वा स अंडं जाव संताणगं अफासुयं जाव णो पडिगाहेज्जा। से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबभित्तगं वा अप्पंडं वा जाव संताणगं अतिरिच्छच्छिण्णं वा अफासुयं जाव णो पडिगाहेज्जा। से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंबभित्तिगं वा अप्पंडं जाव संताणगं तिरिच्छच्छिण्णं वोच्छिण्णं फासुयं जाव पडिगाहेज्जा॥

स भिक्षुःकदाचिदाम्रवनेऽवग्रहमीश्वरादिकं याचेत तत्रस्थश्च सति कारणे आम्रं भोक्तुमिच्छेत्तच्चाम्रं साण्डं ससन्तानकमप्रासुकमिति च मत्वा न प्रतिगृह्णीयादिति। किंच (सेत्यादि) स भिक्षुर्यत्पुनराम्रमल्पाण्डमल्पसन्तानकं वा जानीयात्किंत्वतिरश्चीनच्छिन्नं तिरश्चीनमपाटितम्। तथा व्यवच्छिन्नं न खण्डितं यावदप्रासुकं न प्रतिगृह्णीयादिति। तथा (सइत्यादि) स भिक्षुरल्पाण्डमल्पसंतानकं तिरश्चीनच्छिन्नं तथा व्यवच्छिन्नं यावत्प्रासुकं कारणे सति गृह्णीयादिति। एवमाम्रावयव एव संबन्धिसूत्रत्रयमपि नेयमिति। नवरम् (अंबभित्तयं) आम्रार्द्धमाम्रपेसी आम्रफली (अंबचोयगंति) आम्रच्छल्ली सालगं रसं (डालगत्ति) आम्रसूक्ष्मखण्डानीति॥

इक्षुवनादावग्रहः

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अभिकंखेज्जा उच्छुवणं उवागच्छित्तए जे तत्थ ईसरे जाव उग्गहंसि अह भिक्खू इच्छेज्जा उच्छुं भोत्तए वा पायए वा सेज्जं उच्छुं जाणेज्जा से अंडं जाव णो पडिगाहेज्जा अतिरिच्छच्छिण्णं तहेव तिरिच्छच्छिण्णं तहेव से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण अभिकंखेज्जा अंतरुच्छुयं वा उच्छुगंडियं वा उच्छुचोयगं वा उच्छुसालगं वा उच्छुडालगं वा। भोत्तए वा पायए वा सेज्जं पुण जाणेज्जा। अंतरुच्छुयं वा जाव डालगं वा स अंडं जाव णो पडिगाहेज्जा वा से भिक्खू वा भिक्खुणी वा सेज्जं पुण जाणेज्जा अंतरुच्छुयं वा जाव डालगं वा अप्पंडं जाव पडिगाहेज्जा अतिरिच्छच्छिण्णं तिरिच्छच्छिण्णं तहेव पडिगाहेज्जा

लशुनवनादावग्रहः

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अभिकंखेज्जा लहसणवणं उवागच्छित्तए तहेव तिण्णिवि आलावगा णवरं लहसुणं से भिक्खू वा भिक्खुणी वा अभिकंखेज्जा लहसुणं वा लहसुणकंदं वा लहसुणचोयगं वा लहसुणडालगं वा भोत्तए वा पायए वा सेज्जं पुण जाणेज्जा लहसुणं वा जाव लहसुणवीयं वा स अंडं जाव णो पडिगाहेज्जा। एवं अतिरिच्छच्छिण्णे वि तिरिच्छच्छिण्णे पडिगाहेज्जा॥ आचा० २ श्रु० ७ अ० २ उ०।

सागारिकेण भाटक प्रदानेन स्वीकृतेऽवग्रहः (सागारियशब्दे)

(१२) स्वामिना त्यक्ते अत्यक्ते वाऽवग्रहः।

(सूत्रम्) से वत्थूसु अव्वावडेसु अव्वोगडेसु अपरपरिग्गहेसु अमरपरिग्गहिएसु सव्वे व उग्गहस्स पुव्वाणुण्णवणा चिट्ठइ। अहालंदमवि उग्गहे॥

अस्य संबन्धमाह।

गिहिउग्गह सामिजढे, इति एसो उग्गहो समक्खातो।
सामिजढे अजढे वा, अयमण्णो होइ आरंभो॥

स्वामिना जढः परित्यक्तो यो गृहिणां संबन्धी अवग्रहस्तद्विषय इत्येषोऽवग्रहोऽवग्रहविधिः समाख्यातः। अयं पुनरन्यः प्रस्तुतसूत्रस्यारम्भःस्वामिना त्यक्ते अत्यक्ते वा अवग्रहो भवति अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य निर्ग्रन्थस्य वास्तुषु गृहेषु कथंभूतेषु अव्यापृतेषु शटितपतिततया व्यापारविरहितेषु अव्याकृतेषु दायादिभिरविभक्तेषु।

अथवा पुनीतकाले केनाप्यनुज्ञातमिति न ज्ञायते यत्तदव्याकृतं तेषु। तथा अपरपरिगृहितेषु परैरन्यैरनधिष्ठितेषु अमरपरिगृही-तेषु देवैः स्वीकृतेषु सैवावग्रहः नअपूर्वानुज्ञापना तिष्ठति। यथा वेदमप्यवग्रहे किमुक्तं भवति यावन्तं कालं तानि वस्तूनि तेषां पूर्वस्वामिनामवग्रहे वर्तन्ते तावन्तं कालं सैव पूर्वानुज्ञापना तिष्ठति न पुनर्भूयोऽप्यवग्रहोऽनुज्ञापनीय इति सूत्रार्थः ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ॥

खित्तं वत्थुं सेतुं, केतुं साहारणं च पत्तेयं ।
अव्वोवरुमव्वोअरु-अपरममरपरिग्गहं चेव ॥

इह वास्तु सामान्यतो द्विधा क्षेत्रं वास्तु गृहं वास्तु च। क्षेत्रं द्विधा सेतु केतुगृहं च तत्र अरघट्टजलेन यत्सिच्यते तत्सेतु। वृ-ष्टिजलेन तु यन्निष्पद्यते तत्केतु । गृहं पुनः खातोच्छ्रितोभयभेदा त्रिधा वक्ष्यते । क्षेत्रं गृहं चोभयमपि द्विधा । साधारणं प्रत्ये-कं च । साधारणं बहूनाम, सामान्यं प्रत्येकम एकस्वामिनस्त त्र पदानि पश्चार्द्धेन संग्रहीतुमाह। अव्यापृतमव्याकृतमपरपरि गृहीतममरपरिगृहीतं चेति । अथ साधारणपदं विवृणोति।

होइ य गणगोट्ठीणं, सेणिसाधारणं च दुगमाई ।
वत्थुम्मि एत्थ पगयं, उस्सितखाते तदुभयम्मि ॥

गणगोष्ठीनां श्रेणीनां वा (दुगमाइत्ति) द्वित्रिप्रभृतिसंख्य-कानां द्व्यादिजनप्रतिबद्धानां वा यत्क्षेत्रं वास्तु वा सामान्यं तत्साधारणमुच्यते । अत्र तु वास्तुना अधिकारो न क्षेत्रेण तच्च वास्तु त्रिधा । उच्छ्रितं खातं तदुभयं च उच्छ्रितं प्रासादः । खातं भूमिगृहं तदुभयमधो भूमिगृहयुक्तः प्रासादः ।

अव्यापृतादिपदानि व्याचष्टे ।

सडियपडियं न कीरइ, जहिगं अव्वावडं तयं वत्थु ।
अव्वोगडमविभत्तं, अणहिट्ठियमप्पपक्खेणं ।

यत् शटितं पतितं यत्र व्यापारः केनापि न क्रियते यत्तद्वास्तु अव्यापृतमुच्यते । अव्याकृतं नाम यद्दायादैरविभक्तम अपर परिगृहीतं नाम यदन्यपक्षेणान्यदीयवर्गेणानधिष्ठितं नास्य परिगृहीतं स्वयमेव तस्य शय्यातर इति भावः । इदानीमेव भावयति ।

अवरो सुन्नियसामी, जेण वि दिण्णं तु तप्पढमताए ।
अमरपरिग्गहियं पुण, इत्ताल्लिया रुक्खमादी य ॥

अपरो नाम तत्प्रथमतया साधूनां यद्दत्तं स एव तस्य स्वामी नान्यः कश्चित् । न परोऽपर इति समासाश्रयणात्। अमरपरि-गृहीतं पुनर्देवकुलिका वा वृक्षादिकं वा वानमन्तराधिष्ठितं मन्तव्यम । अथाव्याकृतादिषु दृष्टान्तानुपदर्शयति ।

अव्वावडे कुडुंबी, काणिक्कावोगडे य रायगिहे ।
अपरपरोमादेवउ, अमरमक्खे पि सायघरे ॥

अव्यापृते गृहे कुटुम्बिदृष्टान्तः । अव्याकृते तु राजगृहे (का-णिक्काति) पाषाणमधः पक्वेष्टका वा घलिकामहत्यश्च काणिक्का उच्यन्ते तन्मध्ये गृहकारापको वणिग् दृष्टान्तः । परपरिगृ-हीते ऽपि स एव दृष्टान्तः । अपरपरिगृहीते वृक्षपिशाचगृहं वा निदर्शनं भवतीति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवरीषुः कुटुम्बिदृष्टान्तमाह ।

नम्मवणं पासाए, संखडिजक्खेसु मिणायकंदी य ।
अन्नो वावारणं, कुणांति अव्वावडं तेणं ॥

कुडुंबिणा सुंदरं घरं कारियं समत्तं तंमि संखडं काउं कल्ले पविसामिमित्ति चिन्तेइ नवरं वाणमंतरेण रत्तिं भण्णति । जइ पविसिहिसि तो ते कुलं उत्थाएमि तेण कंटियाहि फलिहिऊण मुक्कं वावारं वासेन करेइ । अन्नया साहूहिं आगएहिं सो कुडुंबी अणुन्नविउ तेण भणइ दिवयाए परिग्गहियं । ततो स अवाओ भविस्सइ । साहूहिं भणितो अणुजाणसु तुमं लंभि-स्सामो वयं देवयाए तओ तेण अणुन्नाए तेहिं काउस्सग्गेण जक्खो आकंपिओ भणइ । उवरिल्लभूमियं मोत्तुं वासत्था अत्य हेत्थिया तसु गतेसु जे अन्ने साहुणो इंति ते तत्थेव ठायंति। सच्चेव उग्गहस्स पुव्वाणुण्णवणा । अथ गाथाक्षरार्थः । कुटु-म्बिना प्रासादस्य निर्मापणं कृतं ततः संखडिः कर्तुमारब्धा यक्षेण च स्वप्ने निवेदितं यदि प्रासादं प्रवेक्ष्यसि ततः सकु-टुम्बं भवन्तं व्यपरोपयिष्यामीति तेन कण्टिकाभिः परिक्षिप्तं तद्गृहम अन्यमपि च व्यापारं तत्र न करोति तेनाव्या-पृतमुच्यते । अव्याकृते दृष्टान्तावाह ।

दत्तू अमीयंवघरं महल्लं, कालेण तं खीणधणं च जायं ।
ते उंबरीयस्स भयाउ कुड्डी, दाउं य मोल्लंवघरं जईणं ॥

सगेणं इड्ढिमंतेण वाणिएण रायगिहे नयरे स जालमाला वा घाअपंकट्टगाहिं गिहं कारियं सोयं तम्मि निस्माविय पंच तीहुओ पुत्ती सो पुत्ती जाओ । क्षीणविभव इत्यर्थः । तत्थयं उंबरीउकरो घिप्पइ ते तं दाउं अवयंता एगपासे कुट्टियं काउं ठिया तं च तेहिं संजयाण दिन्नं । अथाक्षरगमनिका । ऋ-द्धिमत्वे महर्द्धिकतायां कस्यापि वणिजो गृहं महल्लं महाजना-कुलमासितं कालेन तत् क्षीणधनं च शब्दादल्पमानुषं च संजातं ते च तदीयाः पुत्रा उंबरीयस्य प्रत्युदुम्बरं रूपको दा-तव्य इत्येवंलक्षणस्य करस्य भयादेकस्मिन् पार्श्वे कुटीं कृत्वा मोत्रं च गृहपतीनां दत्वा कुटीरके स्वयं स्थिताः । एतदव्या-कृतमुच्यते । अथ पूर्वानुज्ञापनां व्याख्याति ।

पुव्विट्ठियणुण्णविय-ठायं तम्मेवि तत्थ ते य गता ।
एवं सुण्णमसुण्णे, सो चेव य उग्गहे होइ ॥

अव्यापृते अव्याकृते वा पूर्वं साधवोऽनुज्ञाप्य स्थिताः तेषां मासकल्पे वर्षावासे वा पूर्णे शून्यभूते तत्र प्रतिश्रये अपूर्णे वा कल्पे अशून्यपदोपाश्रये अन्ये साधवस्तिष्ठन्ति ततः पूर्वसाधवः कल्पं समाप्यान्यत्र गताः परं शून्ये अशून्ये वा तत्र तिष्ठतां तेषां स एवावग्रहो भवति न पुनर्भूयोऽनुज्ञापयन्ति ।

अपरपरिगृहीतं व्याचष्टे ।

अपरपरिग्गहितं पुण, अपरे जत्ती जइ उ चिंति ।
अव्वोकडं पि तं चिय, दोण्हि वि अच्छी अ परमट्ठो ॥

पुनःशब्दो विशेषणार्थः स चैतद्विशिनष्टि अपरिगृहीतं नाम येन साधूनां तद्दत्तं स एव स्वामी नान्य इति तावदपरिगृही-तस्यैकोऽर्थः प्रयुक्तः। यद्वा न परे अपरा यतयस्तत्रोपयन्ति तेन-तदपरपरिगृहीतमव्याकृतमपि तदेव मन्तव्यम । सर्वेषामपि साधूनां साधारणमिति कृत्वा तदेव द्वावप्यर्थावपरशब्दे भवतः। एको न परोऽपरस्तेन परिगृहीतमपरपरिगृहीतम् द्वितीयोऽ परैः साधुभिःपरिगृहीतमपरपरिगृहीतमिति । अमरपरिगृही-तं तु वृक्षे वृक्षस्याधस्ताद्वा गृहं मन्तव्यम्। तत्र गृहे यदि पूर्वं साधवो ऽनुज्ञाप्य स्थितास्तदा शेषाणां स एवावग्रहो भवति।

अथ वृक्षविषयं विधिमाह ।

भूयाइपरिग्गहिते, दुगम्मि तमणुण्णवित्तु सज्झायं ।

एगेण अणुण्णविए, सो चेव य उग्गहो होइ ॥

भूतादिना व्यन्तरेण परिगृहीतो यो द्रुमस्तत्र स्वाध्यायार्थं कदाचिद्गन्तव्यं भवति । तं च व्यन्तरमनुज्ञाप्य स्वाध्यायं करोति । एवमेकेनापि तस्मिन्ननुज्ञापिते शेषाणां साधूनां स वृक्ष उदाववग्रहो भवति । अथासौ वृक्षः परपरिगृहीतोऽप्यस्ति ततः

सामी अणुण्णविज्जइ, दुमस्स जस्सोग्गहो व्व असहीए ।
कूरसुरपरिग्गहिते, दुमम्मि काणिट्ठगाण गमो ॥

यस्तस्य द्रुमस्य स्वामी सोऽनुज्ञाप्यते । अथासौ न स्वाधीनस्ततोऽस्वाधीने तस्मिन् यस्यायमवग्रहः सोऽनुजानीतामिति वक्तव्यम् । अथासौ द्रुमः क्रूरसुरपरिगृहीतस्ततो येषामगारिणां सत्कस्तेषामागन्तुमसौ न ददाति तत्र कणेष्टका गृहगमो मन्तव्यः । तं सुरं कायोत्सर्गेणानुकम्प्य स्वाध्यायादि कुर्वन्तीति भावः । तत्र चायं विधिः ।

निच्छंतेण व अन्ने, ईसालुसुरेण जं अणुण्णायं ।
तत्थ वि सो चेव गमो, सागारपिंडम्मि मग्गणता ॥

ईर्ष्यालुसुरेण अन्येन गृहिणा आगच्छता वृक्षमूलादिकं साधूनामनुज्ञातं तत्रापि स एव गमः पूर्वानुज्ञापनाभवस्थानलक्षणो विज्ञेयो नवरं तत्र स्थितानां सागारिकपिण्डस्यमार्गणा कर्तव्या । तामेवाह ।

जक्खो वि य होइ तरो, वलिमादी गिण्हणा भवे दोसा ।
सुविणा उवरिं एवा, संखडिकारोवणाभिक्खं ॥

येन यक्षेण स द्रुमः परिगृहीतः स एव तत्र स्थितानां तरूणां शय्यातरो भवति । ततो यस्तस्य बलिकूरादि निवेद्यते स शय्यातरपिण्ड इति कृत्वा परिह्रियते । वृ० ३ उ० ।

राजावग्रहो देवेन्द्राऽवग्रहश्च ।

(सूत्रम्) से अणुकट्टेसु वा अणुभित्तिसु वा कुणरियासु वा अणुफारियासु वा अणुपंथेसु वा अणुमग्गेसु वा संघवग्गहस्स पुव्वाणुण्णवणा चिट्ठइ अहालंदमविग्गहे ।

अस्य संबन्धमाह ।

जे चेव दोण्णि य गता, सागारियरायउग्गहो होति ।
तेसिं इह परिमाणं, णिवोग्गहम्मी विसेसेणं ॥

यावेव द्वौ सागारिकराजावग्रहौ पूर्वसूत्रयोः प्रकृतौ तयोरेवेह सूत्रे परिमाणमुच्यते तथापि नृपावग्रहपरिमाणं विशेषेणाभिधीयते अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य निर्ग्रन्थस्य अनुकुड्येषु वा कुड्यसमीपवर्तिषु प्रदेशेषु एवमनुभित्तिषु वा अनुपरिखासु वा अनुपथेषु वा अनुमर्यादासु वा इह परिखानगरप्राकारयोरपान्तराले हस्ताष्टकप्रमाणो मार्गः । परिखा खातिका मर्यादा सीमा शेषं प्रतीतम् । एतेषु सैवावग्रहस्य पूर्वानुज्ञापना तिष्ठति यथालन्दमपि कालमवग्रह इति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

अणुकुड्ड भित्तीसुं, वरियाण गारपंथफरिहासु ।
अणुमग्गे सीमाए, णायव्वं जं जहिं कमाति ॥

अनुशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते अनुकुड्यानुभित्त्योः अनुवरिकाप्राकारपथपरिखासु च (अणुमग्गसीमाए) मर्यादा सीमा ततोऽनुमर्यादायामनुसीमायामित्येकोऽर्थः । पथ्यनुज्ञातव्यम् । यथात्र सागारिकराजाद्यवग्रहानुज्ञापनम् ।

एतां निर्युक्तिगाथां व्याख्यानयति ।

उवकुड्डं अणुकुड्डं, कुड्डसमीवं व होइ एगट्ठं ।
एमेवासेसएसु वि, तेसि पमाणं इमं होइ ॥

अनुशब्दस्य समीपार्थद्योतित्वादनुकुड्यमुपकुड्यं कुड्यसमीपमिति चैकार्थम् । एवमेव शेषेष्वपि अनुभित्त्यादिषु पदेषु मन्तव्यम् । तेषामनुकुड्यादीनामवग्रहविषयमिदं प्रमाणं भवति ।

वतिभित्तिकडगकुड्ड, पंथे पगए उग्गहो रयणी ।
अणुवरियाए अट्ठउ, चउरो रयणी उ परिहाए ॥

वृत्तौ वर्तुलादिपरिक्षेपरूपायां भित्ताविष्टकादिनिर्मितायां कटके वलये च कुड्ये पथि धर्ममर्यादायां (वरंपणिति) एकहस्तमानावग्रहो भवति । अनुवरिकायामष्टौ हस्ताः परिखायां चत्वारो रत्नयः । इदमेव भावयति ।

वतिसामिणोवतीतो, हत्थो सोवग्गहो ण खंतिस्स ।
तहिं ममकारो जति त्रिय, पणाणिम्मगभूमीए ॥

गृहपतिविवक्षिताया वृत्तेः स्वामी तस्य वृत्तेः परतो हस्तमात्रमवग्रहो भवति शेषस्तु सर्वोऽपि नरपतेरवग्रहो मन्तव्यः । अथ किंकारणं वृत्तिस्वामिनो वृत्तेःपरतोऽप्यवग्रहो भवति इत्याह तस्य गृहपतेः परतो हस्तप्रमाणे भूभागे ममकारो भवति । अतो यद्यपि (निम्माणित्ति) मूलपादान्ते च तावद्विवक्षितगृहसत्का भूमिस्तथापि वृत्तेः परतो हस्तमेकं तस्यावग्रहः एवं भित्तिकुड्यादिष्वपि भावनीयम् ।

हत्थं हत्थं मोत्तुं, कुड्डादीणं तु मज्झिमो रण्णो ।
जत्थ न पूरइ हत्थो, मज्झे तिभागो बही रन्नो ॥

तेषामेव कुड्यादिनां हस्तं हस्तमुभयोरपि गृहयोर्मुक्त्वा मध्यमः सर्वोऽपि राज्ञोऽवग्रहः । यत्र तु गृहस्यापान्तरालस्यातिस्तोकतया हस्तो न पूर्यते तत्र मध्यमत्रिभागो राज्ञः शेषौ द्वौ गृहस्वामिनोः । एतदवग्रहपरिमाणमुक्तम् । अत्र चोच्चारादीनि स्थानानिषदनादीनि वा कुर्वन् यदि कुड्यादीनां हस्ताभ्यन्तरे करोति ततो गृहपत्यवग्रहो मनसि क्रियते हस्ताद्बहिश्चरिकाप्राकारपरिखादिषु च राजावग्रहोऽनुज्ञाप्यते । अटव्यामपि यद्यसौ राजा प्रभवति तदा तस्यैवावग्रहः स्मर्यते । अथासौ तत्र न प्रभवति ततो देवेन्द्रावग्रहो मनसि क्रियते । वृ० ३ उ० ।

(१५) राजपरिवर्तेऽवग्रहः

"से रज्जपरियट्टेसु" इत्यादिसूत्रद्वयस्य संबन्धप्रतिपादनार्थमाह ।

सागरियसाहम्मिय-उग्गहगहणछत्तमाणम्मि ।
सुत्तमओतिमभुत्तं, ठवंति राउग्गहे थेरा ॥

पूर्वसूत्रेभ्यः सागारिकावग्रहग्रहणमनुवर्तते ततोऽपि परतरेभ्यः साधर्म्मिकावग्रहणं तस्मिन् अनुवर्तमाने अवग्रहग्रहणप्रस्तावात् सप्तमोद्देशकस्यान्तिमं सूत्रम् । सूत्रद्वयं राजावग्रहे स्थविराः कर्त्तारः स्थापयन्ति एषोऽधिकृतसूत्रद्वयसंबन्धोऽनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या (से) तस्य भिक्षो राजपरावर्तेषु राजपरावर्तो नामाग्रेतनो राजा कालगतो नवोऽभिषिक्तस्तेषु ! पुनः कथंभूतेषु इत्याह संस्तृतेषु न कोऽपि तद्राज्यं विलुम्पतीति भावः । तथा अव्याकृतेषु यत्र दायादानां सामान्यं तद्राज्यं तैरविभक्तेषु । अव्यवच्छिन्नेषु तस्मिन्नेव वंशे अनुवर्तमानेषु अत एवापरपरिगृहीतेषु सैवावग्रहस्य पूर्वा अनुज्ञापना तिष्ठति या तस्य वंशस्यादावनुज्ञापना कृता कियन्तं कालं पुनः सैव पूर्वानुज्ञा तिष्ठति तत आह यथालन्दमप्यवग्रहः । किमुक्तं भवति यावन्तं कालं स वंशोऽनुवर्तते तावन्तमपि कालमवग्रहे

राजावग्रहे सैव पूर्वानुज्ञापना वर्तते न पुनरन्यस्मिन् राज्ञि उपविष्टे स भूयोऽवग्रहोऽनुज्ञापयितव्यः। एष प्रथमसूत्रस्यार्थः। द्वितीयस्योच्यते (से) तस्य भिक्षो राजपरावर्तेषु अन्येषु राज्ये प्रतिपन्नेषु असंस्तृतेषु त्रुटितपूर्वराज्यसंस्थितिषु व्याकृतेषु अन्यवंशीयैर्दायादैर्वा विभज्य समीकृतेषु व्यवच्छिन्नेषु पूर्ववंशेषु अत एव परपरिगृहीतेषु भिक्षुभावस्यार्थाय भिक्षुभावो नाम ज्ञानदर्शनचारित्राणि तेषामेव भिक्षुशब्दप्रवृत्तिनिमित्तत्वादेतदेव प्रथमोद्देशके सप्रपञ्चं भावितं तस्यार्थाय स भिक्षुभावः परिपूर्णो भूयादित्येवमर्थमित्यर्थः। अन्यथा सचित्तादीनामनुज्ञापनेऽदत्तादानं स्यात्। द्वितीयेऽपि वारमवग्रहोऽनुज्ञापयितव्यः एष द्वितीयस्यापि सूत्रार्थः ।

सांप्रतमनामेव व्याख्यां भाष्यकृद्व्याह ।

संथडमो अविलुत्तं, पडिवक्खो वा न विज्जती जस्स ।
अणाहिट्ठियमन्नेण व, अव्वोगडदाइसामन्नं ॥

संस्तृतं नाम राज्यं यदविलुप्तं मो इति पादपूरणे यस्य वा प्रतिपक्षो न विद्यते नाप्यन्येन केनाप्यधिष्ठितम् । अव्याकृतं नाम दायिनां सामान्यं न पुनस्तैर्विभक्तम् ।

अव्वोगडं अविगडं, संदिट्ठं वा वि जं हवेज्जाहि ।
अव्वो च्छिन्नपरंपर–मागयतस्सेव वंसस्स ॥

अव्याकृतं नाम यदविकृतं न केनापि विकारमापादितम् यदि वा यद्भवेत् पूर्वराजेन संदिष्टं यथा एतस्मै राज्यं देयमिति तत् अव्याकृतम्। अव्यवच्छिन्नं नाम यत्तस्यैव वंशस्य परंपरया समागतमिति ।

पुव्वाणुन्ना जा पुव्व–एहिं राईहिं इह अणुन्नाया ।
छंदं तु होइ कालो, चिट्ठइ जा उग्गहो तेसिं ॥

पूर्वानुज्ञा नाम या पूर्वकै राजभिरनुज्ञाता ," जहालंदमवी-त्यत्र छंदो नाम भवति कालस्ततोऽयमर्थो यावन्तं कालं तेषामवग्रहस्तवन्तमपि कालं सैवावग्रहे पूर्वानुज्ञा । तदेवं प्रथमसूत्रव्याख्या कृता । संप्रति द्वितीयसूत्रव्याख्यानार्थमाह ।

जं पुण असंथडं वा, सगडं तह वोगडं व वोच्छिन्नं ।
नंदमुरियाण व जहा, वोच्छिन्नो जत्थ वंसो उ ॥

यत्पुनरसंस्तृतं शकटमिव शरारुतया संवरीतुमशक्नुवत् तथा व्याकृतं दायादैरन्यवंशैर्वा विभज्य अङ्गीकृतम्। व्यवच्छिन्नं यत्र नन्दमौर्याणामिव वंशो व्यवच्छिन्नः ।

तत्थ उ अणुन्नविज्जइ, भिक्खुभावट्ठमग्गहो नियये ।
दिक्खा भिक्खूभावो, अहवा तइयव्वयादीउ ॥

तत्र नियतमवश्यंभावेन भिक्षुभावार्थी यथावस्थितभिक्षुभावः तत्रैव भिक्षुभाव इत्याह । दीक्षादिरादिशब्दात्सम्यग्ज्ञानादिपरिग्रहः । भिक्षुभावोऽथवा तृतीयव्रतादिकं भिक्षुभावः । तत्रैव भिक्षुशब्दस्य परमार्थत्वात्तदेवं कृता सूत्र—व्याख्या । संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

रन्नो कालगयम्मि, अथिरगुरुगा अणुन्नवे तम्मि ।
आणादिणो य दोसा, विराहणा इमेसु ठाणेसु ॥

राज्ञि कालगते ये द्वौ वा त्रयो वा दायिनस्तेषां मध्ये यः स्थिरः सोऽनुज्ञापयितव्यः। यदि पुनरस्थिरमनुज्ञापयन्ति तदा तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः आज्ञादयश्च दोषास्तथा विराधना आत्मविराधना संयमविराधना वा । एषु वक्ष्यमाणेषु स्थानेषु तान्येवाह ।

धुवमन्नो तस्स मज्झ, समत्थेण थिरस्स भज्झ मंताहे ।

दोसो गयपरदोसो, अणणुन्नवणे थिरे गुरुगा ॥

ध्रुवमन्यस्मिन्नन्यवंशजे अस्थिरे तस्य वा पूर्वराजस्य संबन्धिनां दायिनामेकस्मिन् अस्थिरे संयतैरनुज्ञापितःसन् चिन्तयति स तथा विचिन्तनास्ति । तथा भावस्यान्यथाभाव इति स एको मुक्तस्वाहो वर्तते। तं च विश्वस्तं ज्ञात्वाऽन्यदा सोऽन्येन दायादिना मारितो राज्यमधिष्ठितम् ततः स राजा चिन्तयति। संयतैर्ममामित्रपरिगृहीतैर्येन कारणेनासाववग्रहमनुज्ञापितस्ततः स प्रसिद्धो द्वयोरेकतरस्य प्रद्वेषं कुर्यात्। किमुक्तं भवति निर्विषयत्वादि कुर्यात्। जीवचारित्रयोर्वा भेदं कुर्यात्तस्मात् यः स्थिरः सोऽनुज्ञापयितव्योऽननुज्ञापने प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

अणणुन्नविए दोसा, पच्छा वा अप्पितो अवन्ने वा ।
पत्तेपुव्वममंगल, निच्छुभणे य दोसपत्थारो ॥

यदि स्थिरो नानुज्ञाप्यते तदा एतस्मिन्ननुज्ञापिते दोषाः सर्वे सामान्यपाखण्डाः समीपमागता निर्गन्थानां पुनरवज्ञां कृत्वा स्थितास्ततः प्रद्वेषितो निष्काशनादि कुर्यात् तस्मादव्यवच्छिन्नवंशे सोऽवश्यमवग्रहमनुज्ञापयितव्यः । किं पूर्वं पश्चात् मध्ये वा तत्र यदि सर्वैरन्यैः पाखण्डैरनुज्ञापिते स पश्चादनुज्ञाप्यते ततः स चिन्तयति अहमेतेषामप्रियोऽवज्ञा यतो ममैतैः क्रियते तेन पश्चादागताः। अथ प्राप्ते राज्ये पूर्वमनुज्ञाप्यते तदा कदाचिदमङ्गलं मन्येत ततो (निच्छुभणंति) निष्काशनं कुर्यात्प्रद्वेषतः प्रस्तारो जीवनात् व्यपरोपणं क्रियेत तस्मान्मध्येऽनुज्ञापयितव्यः । यदि पुनर्भद्रक इति ज्ञातो भवति चानुज्ञाप्यमानो मङ्गलमिति मन्यते तदा पूर्वमप्यनुज्ञापनीयः। अथ कथमस्थिरो ज्ञातव्यः कथं वा भद्रकः कथं वा पूर्वकमनुज्ञाप्यमानो मङ्गलं मन्यते इति तत आह ।

ओहादी आभोगण, निमित्तविसएण वा वि नाऊण ।
भद्दगपुव्वमणुन्ना, वपंतमप्पाय मज्झम्मि ॥

अवध्यादीनामतिशयेनादिशब्दान्मनःपर्यवज्ञानश्रुतातिशयविशेषपरिग्रहोऽथवा निमित्तविशेषेण । अथात्मनोऽवध्याद्यतिशयो निमित्तविशेषो वा न विद्यते तदा अन्यानवध्याद्यतिशयिनो निमित्तविशेषं ज्ञात्वा दृष्ट्वा भद्रकमनुज्ञापयेत । प्रान्तमनुज्ञातं वा मध्ये ।

एएणं विहिणाउ, सो णुन्नवितो जहेव रज्जेहिं ।
राया किं देमित्ति य, जं दिन्नं अन्नरादीहिं ॥

एतेनानन्तरोदितेन विधिना सोऽनुज्ञापितो राजा यदा वदेत किं ददामीति तदा वक्तव्यं यद्दत्तमन्यै राजभिस्तद्देहीति ।

जाणंतो अणुजाणइ, अजाणओ बूति तेहिं किं दिन्नं ।
पायोग्गेति य भणिए, किं पाउग्गं इमं सुणसु ॥

एवमुक्ते जानानः सर्वमनुजानाति अज्ञायको ब्रूते तैरन्यै राजादिभिः किं दत्तं तत्र प्रायोग्यमिति भणितव्यम । तस्मिन् भणितेषु स ब्रूते किं प्रायोग्यमिति ततो वक्तव्यं शृणुत इदं प्रायोग्यं तदेवाह ।

आहार उवहिसेज्जा, ठाणनिसीयणतुयट्टगमणादी ।
थीपुरिसाण य दिक्खा, दिन्ना णो पुव्वराईहिं ॥

नोऽस्माकं पूर्वराजैराहार उपधिः शय्या स्थानमूर्ध्वस्थानं निषदनं त्वग्वर्त्तो गमनमादिशब्दादागमनपरिग्रहस्तथा स्त्रीपुरुषाणां दीक्षा अनुज्ञाताणि दत्ता ।

भद्दो एव्वं विरइ–प्पंते पुण दिक्खवज्जमियराणि ॥
इय सिट्ठा इय काउं, निग्गं ते गुरुगा य आणादी ॥

एवं कथिते सति यो भद्रकः स सर्वविरतिप्रान्तः पुनर्दीक्षावर्जमितराणि सर्वाण्यप्याहारादीनि अनुजानाति प्रव्रज्यां पुनर्नोऽज्ञापयति तत्र यदि तस्य राज्ञोऽनुशिष्टमकृत्वा आदिशब्दात् विद्यादि वा प्रभुकरणं वा अकृत्वा यदि तद्विषयात् निर्गच्छन्ति तदा तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका आज्ञादयश्च दोषाः।

चेइय सावगपव्वइउ–काम अंतरंतबालवुड्ढा य ।
जत्ता अजंगमा वि य, अभत्ति तित्थस्स परिहाणी ॥

अन्यच्च चैत्यानि तेन परित्यक्तानि श्रावका ये च प्रव्रजितुकामास्तथा । अतरन्तो ग्लाना बाला वृद्धा अजङ्गमाश्चैते सर्वे परित्यक्ता अभक्तितस्तीर्थकराज्ञाखण्डनात् । तीर्थस्य च परिहाणिरापादिता । तथा हि ये तत्र विषये प्रव्रजितुकामास्ते न प्रव्रजिष्यन्ति श्रावका अपि सम्यक्त्वमणुव्रतानि च गृह्णन्तो न ग्रहीष्यन्ति ततो भवति तीर्थस्य व्यवच्छेदः। यद्येवं तर्हि तत्रैव तिष्ठन्तु । तत्राप्याह ॥

अत्थंताण वि गुरुया, अभत्ति तित्थस्स हाणि जा वुत्ता ।
भगमाण भाण चेत्ता, अत्थंति अणेत्थ वच्चंति ॥

तत्र तिष्ठतामपि प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका मासाः देशान्तरे भव्यपौण्डरीकस्याप्रतिबोधेन लोभतो भ्रष्टत्वात्। तथा तीर्थकराणामभक्ति तिष्ठद्भिः कृत्वा तदाज्ञाखण्डनात्तीर्थस्य हानिरापादिता तथा स्वयमेव तेन राज्ञोक्ते स्त्रीपुरुषा न दीक्षितव्या इति । यद्येवं तर्हि किं कर्तव्यमत आह । स्वयं भणन्तः प्रज्ञापयन्तोऽन्यैर्ज्ञापयन्तस्तिष्ठन्ति । तथापि चेत्स नेच्छेत्तर्हि ततो देशात् व्रजन्ति ।

अह पुण हवेज्ज दोन्नी, रज्जाइं तस्स नरवरिंदस्स ।
तहियं अणुजाणंतो, दोसुवि रज्जेसु अप्पबहुं ॥

अथ पुनस्तस्य नरवरेन्द्रस्य स्वयमन्यैर्वा प्रज्ञाप्यमानस्य कदाचिद्द्वे राज्ये भवतस्तत्र तयोर्द्वयो राज्ययोर्मध्ये एकत्र काप्यनुजानाति । यथा मम द्वे राज्ये तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये यत्रैकत्र भवद्भ्यो रोचते तत्र प्रव्राजयत द्वितीये नानुजानामि । एवमुक्ते अल्पबहु परिभाव्य यत्र भूयान् तीर्थप्रव्रज्यादिलाभस्तत्र स्थातव्यमेतदेव स्पष्टतरमाह ॥

एक्कहि विदिन्नं रज्जे, रज्जे एगत्थ होइ अविदिन्नं ।
एगत्थ इत्थियत्तो, पुरिसव्वायाय एगत्थ ॥

एकत्र एकस्मिन् राज्ये वितीर्णमनुज्ञातं भवति । एकस्मिन् राज्ये वितीर्णे यत्रानुज्ञातं तत्र स्त्रियः पुरुषा वा अनुज्ञाताः । अथवा एकत्र राज्ये स्त्रियोऽनुजानीत एकत्र पुरुषाननुजानीते ।

थेरा तरुणा य तहा, दुग्गया अड्ढया य कुलपुत्ता ।
जाणवयानागरया, अब्भंतरया कुमारा य ।

अथवा एकत्र राज्ये स्थविराननुजानात्येकत्र तरुणान् । अथवा एकत्र दुर्गतकान् परत्र आढ्यान् । यदि वैकत्र कुलपुत्रानपरत्राभीरान् एवमेकत्र जानपदानन्यत्र नागरकान् । एकत्राभ्यन्तरकान् अभ्यन्तरका नाम ये राजानमतिप्रत्यासन्नीभूयावलगन्ति कुमारा राज्ञो दायादाः । एवमनुज्ञाते किं कर्तव्यमित्याह ।

आहीमादीउ जत्थ, बहुतरया उ पव्वयंति तहिं ।
ते विति समणुजाणसु, असती पुरिसेव जे बहुगा ॥

अवध्यादिनादिशब्दात् श्रुतातिशयविशेषेण निमित्तविशेषेण वा ज्ञात्वा यत्र बहुतरकाः अनुज्ञाताः सन्ति अवध्यादिनिमित्तविशेषस्य वा अभावे ये बहवः पुरुषास्तानेवानुज्ञापयति न शेषान् स्तोकानप्रभूतानिति ॥

एयाण वि धरति तहिं, कम्मघणो पुण भणेज्ज तत्थ ।
इय दिट्ठा उ अमंगल्ला, मा वा दिक्खेज्ज अत्थत्ता ॥

एतानि अनन्तरोदितानि प्रान्तोऽपि मनाग्भद्रकः सन् तत्रात्मीये राज्ये वितरति । यः पुनः कर्मघनो निबिडपापकर्मा तत्रानुज्ञापनायां क्रियमाणायामिदं ब्रूयात् दृष्टा अपि सन्तो यूयममङ्गलास्तस्मादप्रतिष्ठन्तो मा कंचन दीक्षयेयुरिति । वा शब्दो व्यपेक्षया विकल्पने ।

मा वा दच्छामि पुणो, अभिक्खणं वेंति कुणति निव्विसए ।
पभवंतो भणति ततो, भरहाहिवाति सति तुमंति ॥

यदि वा मा पुनर्भूयो द्रक्ष्याम्येतान् । अभीक्ष्णं वा ब्रुवन्ति स्वयमन्यैर्वा पुनः पुनर्विज्ञपन्तीति कृत्वा निर्विषयान्करोति ततो यः प्रभवन् वक्ष्यमाणगुणोपेतो ब्रूते नासि त्वं सकलस्य भरतस्यापि पतिर्येन निर्विषयत्वाज्ञापनेऽस्माकं भयं स्यादत्र स्यातु न दास्यसि ततो ऽन्यत्र यास्यामः । तथा इदमपि ब्रूते ।

केवइयं वा एयं, गोपयमेत्तं इमं तुहं रज्जं ।
जं पेल्लिउ नासिएगं, मंतिय मुहुत्तमित्तेण ॥

कियद्वा एतद्गोष्पदमात्रमिदं च राज्यं यत् प्रेर्य मुहूर्तमात्रेण तं दृष्ट्वा गम्यते । एवमुक्ते स राजा प्राह ।

जं होउ तं होउ, पभवामि अहं तु अप्पणो रज्जे ।
सो भणइ नीहमिज्जं, रज्जा तो किं वहुं णाउं ॥

स राजा ब्रूते यत् यावन्मात्रं तावन्मात्रं वा भवतु आत्मनो राज्ये तावदहं प्रभवामि । तस्मात्किमत्र बहुना मम राज्याद्यूयं निर्गच्छतेति । एवमुक्ते यत्कर्तव्यं तदाह ।

अणुसट्ठी धम्मकहा, वज्जनिमित्तादिएहिं आउट्टो ।
आट्ठिए य सुमकरणं, जहा कयं विण्हुणा पुव्विं ॥

अनुशिक्षया अनुशासनेन धर्मकथया विद्यया निमित्तेन आदिशब्दान्मन्त्रेण चूर्णयोगैर्वा तं राजानमावर्तयेत् अनुकूलयेत् । अथैवमपि न तिष्ठति तर्हि तस्मिन् अस्थिते प्रभोरन्यस्य करणं कर्तव्यम् । यथा कृतं विष्णुना विष्णुकुमारेण । अथ कीदृशास्तं राजानमन्यप्रभुकारणे प्रेरयन्तीत्यत आह ।

वेउव्वियलद्धी वा, ईसत्ये विज्जतो रसवल्ली वा ।
तवलद्धिपुलातो वा, पेल्लेति तमेतरे गुरुगा ॥

यो वैक्रियलब्धिमान् यो वा इषुशास्त्रे निर्म्मातोऽनेकैरपि पुरुषमहास्त्रैर्दुर्जयः । अथवा विद्याबलवान् यदि वौरसबली साधर्मिकोऽथवा तपोलब्धिपुलाकः स तमन्यप्रभुकरणेन प्रेरयति । यस्तु सत्यामपि शक्तौ प्रभुमन्यं न करोति तस्मिन्नितरस्मिन्प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । कथमन्यं प्रभुं करोतीत्यत आह ।

तं घेत्तुं बंधिऊण, पुव्वरज्जं ठवेंति उ समत्थो ।
असती अणुवसमंते, निग्गंतव्वं ततो ताहे ॥

तं राजानं गृहीत्वा बन्धनेन च बद्ध्वा समर्थस्तस्य पुत्रं राज्ये स्थापयति । असति सामर्थ्ये अनुशिष्यादिभिरुपशमयति । स च तथोपशाम्यमानोऽपि नोपशाम्यति तर्हि ततो देशान्निर्गन्तव्यम् । तथाप्यत्र यतनामाह ।

जत्तादिफासुएणं, अलब्जमाणे य पणगहाणीए ।
अद्धाणे कायव्वा, जयणा उग्गा जहिं जणिया ॥
अध्वनि मार्गे प्रासुके नक्तादावलभ्यमाने पञ्चकहान्या यतना कर्त्तव्या । यत्र ग्रामे नगरे अरण्ये वा पूर्वं कल्पाध्ययने जणिता । व्य० द्वि० ७ उ० ।

(१५) अवग्रहक्षेत्रमानम् ।

(सूत्रम्) सगामंसि वा जाव संनिवेसं वा कप्पइ निग्गथाण वा निग्गंथीण वा सव्वउसमंता सकोसं जोयणं उग्गहं तु गिण्हित्ताणं चिट्ठित्तए ।

अस्य संबन्धमाह ।

गामाइयाण वेमि, उग्गहपरिमाणजाणणासुत्तं ।
कालस्स वा परिमाणं, वुत्तं इहइं तु खेत्तस्स ॥
तेषामनन्तरसूत्रोक्तानां ग्रामादीनां कियानवग्रहो जवतीति शङ्कायामवग्रहपरिमाणज्ञापनार्थमिदं सूत्रमारज्यते । यद्वा पूर्वसूत्रेषु " अहालंदमवि उग्गहे इत्यादि " जणता अवग्रहविषयकालस्य परिमाणमुक्तमिह तु क्षेत्रस्य तदेवोच्यते । एतेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या अथ ग्रामे वा नगरे वा यावत्संनिवेशे वा कल्प्यते निर्ग्रन्थानां चावग्रहः सर्वः सर्वासु दिक्षु समन्तात् चतसृष्वपि विदिक्षु सकोशं योजनमवग्रहमवगृह्य स्थातुमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यविस्तरः ।

उड्डमहे तिरियं पि य, सकोसं होइ सव्वतो खित्तं ।
इंदपदमाइएसुं, विदिसिं सेसेसु चउ पंच ॥
ऊर्ध्वदिगधो दिग् (तिरियंपियंति) तिर्यक्पूर्वदक्षिणापरोत्तरालक्षणाश्चतस्रो दिशः एतामुपदिक्षु गिरिमार्गस्थितानां सर्वतः सक्रोशयोजनं क्षेत्रं जवति तच्च इन्द्रपदादिषु संजवति इन्द्रपदो नाम गजाग्रपदगिरिस्तत्र ह्युपरिष्टात् ग्रामो विद्यते । अधोऽपि ग्रामो मध्यमश्रेण्यामपि ग्रामस्तस्य चतसृष्वपि दिक्षु ग्रामाः सन्ति ततो मध्यमश्रेणिग्रामे स्थितानां षट्सु दिक्षु क्षेत्रं भवति । आदिशब्दादन्योऽपि य ईदृशः पर्वतस्तस्य परिग्रहः शेषेषु पर्वतेषु चतसृषु पञ्चसु वा क्षेत्रं सकोशं योजनक्षेत्रं जवति समजूमिकायां व्याघाताभावे दिक्चतुष्टयक्षेत्रं व्याघातं प्रतीत्य पुनरित्थम् ।

एगं व दो व तिन्नि व, दिसा अकोसं तु सव्वतो वा वि ।
सव्वत्तो तं अकोसं, अणुज्जणोउ जा खेत्तं ॥
एकदिग्भाविना पर्वतादिव्याघातेन किंचिद् ग्रामादिकमेकस्यां दिशि अक्रोशं भवति सक्रोशयोजनावग्रहरहितमित्यर्थः । एवं दिग्द्वयजाविना व्याघातेन द्वयोर्दिशोरक्रोशं त्रिदिग्भाविना तिसृषु दिक्षु दिक्चतुष्टयजाविना तु सर्वतोऽप्यक्रोशं जवति । तत्र च सर्वतोऽक्रोशे ग्रामादौ बाह्यान् यावत्क्षेत्रं ततः परमक्षेत्रमिति । किं च ।

संजमआयविराहण, जत्थ जवे देहउवधितेणा वि ।
तं खलु ण होइ खेत्तं, उग्घेयव्वं च किं तत्थ ॥
यत्र ग्रामादौ प्राप्तानां संयमात्मविराधना जवति यत्र च देहोपधिस्तेना जवन्ति तत् खलु क्षेत्रं न जवति । किंवा तत्रावग्रहीतव्यं येन क्षेत्रमुच्यते । अथ किं पुनः क्षेत्रमित्याह ।

खेत्तं चलमचलं वा, इंदमणिंदं सकोसमकोसं ।
वाघतम्मि अकोसं, अरुविजले सावण तेणे ॥
यत्रावग्रहो विचारयितुमुपक्रान्तस्तत् क्षेत्रं चलमचलं वा प्रवेत् । चलं व्रजिकादिः अचलं ग्रामादिः । पुनरेकैकं द्विधा इन्द्रमिन्द्रकीलादियुक्तमनिन्द्रं वा तद्विपरीतम् । तत्र यदचलमनिन्द्रं वा तस्मात्सक्रोशमक्रोशं वा पश्चानुपूर्व्या । अथ तानेव जेदान् व्याचिख्यासुरिदमाह । (वाघायम्मीत्यादि) यत्र यस्यां दिशि व्याघातस्तत्रस्यमक्रोशं भवति । कः पुनर्व्याघात इति चेदत आह । अटवी तस्यां दिशि वर्त्तते (जलेत्ति) समुद्रो नदी वा ये श्वापदा वा सिंहव्याघ्रादयस्तत्र सन्ति । स्तेना वा उपधिशरीरहरा विद्यन्ते एतैः कारणैः ग्रामादिकनिरुद्धा ग्रामा गोकुलाद्यभावादवग्रहीतव्यं किमपि तत्र नास्ति । अथ सक्रोशमाह ।

सेसे सकोसमंडल, मूलनिबंधणअणुमयंताणं ।
पुव्वट्ठिताण उग्गहो, सममंतरपल्लिगा दोण्हं ॥
शेषं नाम यदनन्तरोक्तव्याघातरहितं तत्र मूलनिबन्धनं मण्डलमनुमतां सर्वतः सक्रोशं योजनमवग्रहो जवति । कथमिति चेदुच्यते । मूलग्रामादेकैकस्यां दिशि योजनार्द्धमर्द्धक्रोशेन समधिकं तावदवग्रहो भवति । स च पूर्वापराज्यां दक्षिणोत्तराज्यां वा कृत्वा सक्रोशं योजनं भवति । यद्वा गतिप्रत्यागतिज्यामेकस्यामपि दिशि योजनं मन्तव्यं तत्र सक्रोशे अक्रोशे वा ये पूर्वस्थितास्तेषामवग्रहो भवति । यत्र समकमनुज्ञापितं तत् क्षेत्रं साधारणम् । अथ संवट्टेषु क्षेत्रेषु समकमेवाप्रज्ञापितं ततो यदि द्वे अन्तरपल्लिके तत एकेषामेका अपरेषामप्येका । अथैकैवान्तरपल्लिका ततो द्वयोरपि साधारणः । अथ बहवस्तत्रान्तरपल्लिकास्ततः को विधिरित्याह ।

खेत्तरसंतो दूरे, आसन्नं वा ठिताण समगं तु ।
अद्धद्धं वा दुगाई, गच्छाण साहारणा होई ॥
द्वित्रिप्रभृतिषु संबन्धेषु क्षेत्रेषु समकमनुज्ञाप्य स्थितानां काश्चिदन्तरपल्लिकाः क्षेत्रान्तः क्षेत्रस्याज्यन्तरे जवन्ति (दूरेत्ति) काश्चित्तु दूरे यास्यः समुदानमूलग्रामानीयमानं क्षेत्रातिक्रान्तं जवतीति कृत्वा प्रथममाज्ञिकायां तन्निषाद्यते (आसन्नेत्ति) काश्चित्पुनरासन्ने यास्यः समुदानं मूलग्राममानीयमानं क्षेत्रातिक्रान्तं न जवति ततो यावत्यस्ता अन्तर पल्लिकास्तासां सर्वासामपि अर्द्धं वा अर्द्धार्द्धं वा चतुर्भाग इत्यर्थः । वा शब्दात्त्रिभागादिकं चाद्धिकादीनां द्वित्रिप्रभृतीनां गच्छानां साधारणं जवति । अथात्रैव जाव्यनोभाव्यविधिमाह ।

तणडगलच्छारमल्लग, संथारगजत्तपाणमादीणं ।
सलिलं ते अस्सामी, खेत्तिय ते मोत्तु णुन्नवणा ।
तृणडगलक्षारमल्लकसंस्थारकभक्तपानादीनां सति विद्यमाने प्राघूर्णे बाले क्षेत्रिका अस्वामिनः अक्षेत्रिकाणामप्येतान्याजवन्तीत्यर्थः (ते मोत्तु णुन्नवणत्ति) येषां तृणादीनां क्षेत्रिकैरनुज्ञापना कृता तानि मुक्त्वा तान्यक्षेत्रिकाणां नो जवन्तीति जावः । किं पुनः क्षेत्रिकाणां जवतीत्युच्यते ।

ओहो उवग्गहो विय, सचित्तं वा वि खेत्तियस्सेते ।
मोत्तूणं पडिहारिय, संथरंतेवणुन्नवणा ॥
ओघोपधिरुपग्रहोपधिश्च । सचित्तं वा शैक्षादिकम् । एतानि क्षेत्रिकस्याजवन्ति । यद्यक्षेत्रिका एतेषामेकतरं गृह्णन्ति तदा प्रायश्चित्तं परं मुक्त्वा प्रातिहारिकं द्विविधमप्युपधिं तं गृहस्थेज्यो मार्गयन्तो न प्रायश्चित्तजाज इति हृदयम् । यः पुनर प्रातिहारिकस्तं न लजन्ते । अथ शीतादिना परिताप्यन्ते तत

एवमसंस्तरद्भिर्वस्त्रादेरनुज्ञापना कर्त्तव्या क्षेत्रिकैरपि संस्तरद्भि तेषामनुज्ञाकर्तव्या ।

जइ पुण संथरमाणा, ण दिंति इतरे व तेसिं गएहंति ।
तिविधं आदेसो वा, तेण वि ण जाय परिहाणी ॥

यदि पुनः संस्तरन्तः क्षेत्रिकाः असंस्तरन्तः सक्षेत्रिकाणां वस्त्रादिकं न प्रयच्छन्ति इतरे वा अक्षेत्रिका असंस्तरन्तोऽपि तेषां क्षेत्रिकाणामनापृच्छ्य वस्त्रमोदिका वा गृण्हन्ति ततस्त्रिविधं जघन्यमध्यमोत्कृष्टनिष्पन्नं पञ्चकमासलघुचतुर्लघुलक्षणं प्रायश्चित्तम । सूत्रस्यादेशाद्वा नवमं तेन च स्त्रादिना जायते परिहाणिस्तन्निष्पन्नमपि तेषां प्रायश्चित्तम ।

इदमेव व्यक्तीकरोति ॥

जे खेत्तिया मोत्तिए देंति थागं, लंनेवि आगंतु वयं तहाणं ।
पेल्लंति वा गंतु असंथरम्मि, चिरं व दोएहंपि विराहणाओ ॥

ये क्षेत्रिका वयमिति कृत्वा भक्तपानादेः प्राचुर्येण लाभेऽपि अन्येषां(थागं)अवकाशं न प्रयच्छन्ति तत आगन्तुकानां भजतां या परिहाणिर्भवति ततस्तेषां प्रायश्चित्तम । अथ क्षेत्रिणामसंस्तरणेऽप्यागन्तुकाः प्रेरयन्ति प्रेष्यं विना तिष्ठन्ति ते चागन्तुकाः आदेशिकाः प्राघूर्णकाश्च ततश्चिरं वा प्रभूतं कालं वाशब्दादल्पं वा कालं न संस्तरणं तेषां भवेत् ततो द्वयेषामप्यागन्तुकानां वास्तव्यानां च या विराधना तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम । यत एवमतः ।

अत्थि हु वसभग्गामा, कुदेसणगरोवमासुहविहारा ।
बहुगच्छुवग्गहकरी, सामच्छेदेण वसियव्वं ।

सन्ति विद्यन्ते वृषभग्रामा इहाचार्य आत्मद्वितीयो गणावच्छेदकश्चात्मतृतीय एष पञ्चको गच्छो भवति । ईदृशास्त्रयो गच्छाः पञ्चदश जनाः एते यत्र ऋतुबद्धे निर्वहन्ति वर्षासु पुनः सप्तको गच्छस्तद्यथा आचार्य आत्मतृतीयो गणावच्छेदक आत्मचतुर्थः । ईदृशास्त्रयो गच्छाः पञ्चविंशतिजना भवन्ति । एते यत्र वर्षावासे जघन्येन निर्वहन्ति ते वृषभग्रामा उच्यन्ते ते च कीदृशा इत्याह । कुदेशस्य यन्नगरं तेनोपमा येषां ते कुदेशनगरोपमास्ते च सुखविहाराः सुलभभक्तपाना निरुपद्रवाश्च । अत एव बहूनामन्यतरोक्तप्रमाणानां त्रिप्रभृतीनां गच्छानामुपग्रहकरस्ततस्तेषु सीमाच्छेदेन बहुभिरपि गच्छैर्वस्तव्यम । न कैरपि परस्परं मत्सरो विधेय इति भावः । सीमाच्छेदो नाम साहिका ग्रामार्द्धवाटकादिविभजनम । यथा अस्यां साहिकायां भवद्भिः पर्यटनीयम् अस्यां पुनरस्माभिरित्यादि । यद्वा ये तत्र क्षेत्रे समकं प्राप्तास्तैः समच्छेदेन वस्तव्यं यथा युष्माकं सचित्तमस्माकमचित्तम् । अथवा युष्माकमन्तः अस्माकं बहिः युष्माकं स्त्रियो ऽस्माकं पुरुषाः युष्माकं श्राद्धाः अस्माकमश्राद्धाः । अथवा यो यल्लप्स्यते तत्तस्यैव न दातव्यम् । इदमेव व्याख्यानयति ॥

एक्कवीस जहन्नेणं, पुव्वट्ठिते उग्गहो इतरे ।
पल्लीपडिवसभे वा, सीमाए अंतरागामे ॥

पूर्वोक्तनीत्या वर्षासु एकविंशतिजना उपलक्षणत्वादृतुबद्धे पञ्चदश जना यत्र जघन्येन संस्तरन्ति स वृषभग्राम उच्यते । उत्कर्षतस्तु द्वयोरपि कालयोर्द्वात्रिंशत्सहस्रसंख्याको गच्छो यत्र संस्तरति स वृषभग्रामः । यत्र ये पूर्वस्थितास्तेषामवग्रहः इतरे भक्तपानमात्रसंतुष्टास्तिष्ठन्ति तत्र च सीमाच्छेदो विधातव्यः । कथमित्याह (पल्लीत्यादि) युष्माभिरन्तरपल्ल्यां पर्यटनीयमस्माभिः प्रतिवृषभग्रामे प्रतिवृषभो नाम मूलग्रामाद् र्द्धयोजने महाग्रामः । अथवा अन्तरपल्ल्याः प्रतिवृषभस्य वा अर्द्धं युष्माकमर्द्धमस्माकमेवं सीमायां मूलग्रामस्य प्रतिवृषभग्रामस्य चान्तरा यो ग्रामस्तस्याप्यर्द्धं युष्माकमर्द्धमस्माकंमतमूलमनिन्द्यं च क्षेत्रं मन्तव्यम ।

अथाचलसंन्द्रक्षेत्रमाह ॥

इंदकीलमणोग्गहो, जत्थ य राया जहिं च पंच इमो ।
सत्थसन्तपुरोहिया, सेणावतिसत्थवाहे य ॥

इन्द्रकीलको नाम इन्द्रस्थूणा सा यत्रोत्तिष्ठति इदं मातृकायास्तत्रायमवग्रहो न भवति । अनिन्द्रकीलकोऽपि यत्र राजा मूर्द्धाभिषिक्तः परिवसति (रायाजहिंपंचत्ति) यत्र पञ्च वसन्ति । श्रेष्ठी अमात्यः पुरोहितः सेनापतिः सार्थवाहश्चेति ॥

अहुण सीए व समो-सरे वा विराहणा अणुयाणे ।
एतेसु णत्थि उग्गहो, वसहीए य मग्गणं अखेत्ते ॥

अथ शीर्षकं नाम यतः परं समुदायेन गन्तव्यं सम्यग्मार्गवहनात्तत्र मिलितानाम् समवसरणं नाम कुलसमवायो गणसमवायः संघसमवायो वा एतेषु वसता तदवग्रहस्य मार्गणा कर्तव्या । अथ किमर्थमेतेष्ववग्रहो न भवतीत्युच्यते ।

बहुजणसमागते तेसु, होति बहुगच्छमणिवातो य ।
मो पुव्वं तु तदट्ठा-पेल्ले व अकोविया खेत्तं ॥

तेष्विन्द्रकीलकादिषु बहु प्रभूतस्य जनस्य समागमो भवति अश्वशीर्षकादिषु च बहूनां गच्छानां सन्निपातो मीलको भवति । अतः कश्चिदकोविदस्तदर्थं क्षेत्रमिदमस्माकमेवाभाव्यं भवत्विति कृत्वा पूर्वमन्ये इह प्रथमं समागत्य मा क्षेत्रं प्रेरयेयुरित्येतेषु भावावग्रहो ऽधिक्रियते । इदमेव भावयति ।

सड्ढादल्लं ता उवाहिम्मि सिड्ढा,
सिड्ढे रहस्सम्मि करेज्ज गंतुं ।
एमाव्यंते यणमच्छरेणं,
तित्थस्स सड्ढी कुहतो वि हाणी ॥

तयेन्द्रकीलादौ श्राद्धा केषांचिदाचार्याणामुपधिं वस्त्राद्युपकरणं दातुं लग्नास्ते च न वर्तन्ते अस्माकमिदं गृहीतुमिति भणित्वा ते निषिद्धाः ततः श्राद्धाः पृच्छेयुः प्रेषणीयान्यप्यश्लानि वस्त्राणि किमिति न कल्प्यन्ते ततो वृत्त्वाऽस्माकममूनि आभवन्तीति लक्षणं तेषां पुरतः कथयितव्यम् । तदेव विशिनष्टि कथिते सति ते श्राद्धाः मन्युमप्रीतिं वा कुर्वीरन् । ये च सलब्धयो धर्मकथादिलब्धिसंपन्नास्ते मत्सरिणः वयं किमपि तावन्न लप्स्यामहे अतः किमर्थमेवं प्रयासं कुर्म इत्यनुशयेन तीर्थं धर्मकथादिना न प्रभावयन्ति । ततो (कुहतो विहाणित्ति) द्वयोरपि सचित्ताचित्तलाभयोः परिहाणिर्भवति । तत्र सचित्तहानिः कोऽपि देशविरतिं वा न प्रतिपद्यते । अचित्तहानिराहारं वस्त्रादि तथाविधं न प्राप्यते अत एव तेषु नावग्रहो भवति । वसतिं प्रतीत्य पुनरेतेष्वपि भवति कथमित्याह ।

एगालयट्ठियाणं, तुमग्गणा सूरिमग्गणा नत्थि ।
आसण्णे तुट्ठियाणं, तत्थ इमा मग्गणा होइ ॥

एकालय एकस्यां वसतौ स्थितानामवग्रहस्य मार्गणा भवति तत्र यः पूर्वं तस्यां वसतौ स्थितस्तस्य सचित्तमचित्तं वा आभवति असमकं तौ बहवः स्थितास्तदा साधारणा सा वसतिः । ये तु तस्या वसतेर्दूरे स्थितास्तेषामवग्रह-

स्य मार्गणा नास्ति । ये पुनरासन्ने स्थितास्तेषामियमवग्रहस्य मार्गणा भवति ।

सज्झायकालकाइय-निल्लेवण अत्थणा असति अंतो ।
वसहिगमो पेल्लंते, वसहा पुण जसेसु पुण ॥

अन्तः प्रतिश्रयस्याभ्यन्तरे यदि स्वाध्यायभूमेः कायिकभूमेः पात्रनिर्लेपनभूमेगमनं ध्यानादिनिमित्तमुपवेशनं तद्भूमेश्चाभावस्ततो या बहिः स्वाध्यायभूमिप्रभृतयस्ताः समकमनुज्ञापिताः साधारणाः । अथैके पूर्वस्थिता अपरे च पश्चात्ततः पूर्वस्थितानामवग्रहः पश्चादागतास्तु पूर्वस्थितानननुज्ञापयन्ति यदि ते प्रेर्यमाणा अवकाशेन जानन्ति इतरे च ते तमप्रेर्यमाणं प्रेरयन्ति ततो वसतिविपर्ययेऽपि स एव प्रायश्चित्तादिगमो भवति । यः पूर्वं क्षेत्रं प्रेरयतामुपलक्षणत्वादननुज्ञापयितुं चोक्तः वसतिः पुनरिह या समापूर्णा श्रमणराजकुला तस्याः प्रेरणायां दोषाः मन्तव्याः । उक्तमन्तक्षेत्रम् ॥

अथ चलमाह ।

वइगामत्थो सेणा, संवट्ठे चउविहं चलं खेत्तं ।
एतेसिं णाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥

व्रजिकार्थसेनासंवर्त्त इति चतुर्विधं चलक्षेत्रम् । एतेषां चतुर्णामपि नानात्वं वक्ष्यामि यथानुपूर्व्या प्रतिज्ञातमेव करोति ।

जणोगाहिता वइगा, मागंतह दूहजंभिपरिभोगा ।
समवइगपुव्वउग्गह साहारण जं च णीसाए ॥

येन साधुना सा व्रजिका पूर्वमवगृहीता स व्रजिकावग्रहस्य स्वामी भवति । तस्य व्रजिकावग्रहस्य किं प्रमाणमिति चिन्तायां नैगमपक्षाश्रिता इमे आदेशाः । तत्रैक आचार्यदेशीयो भणति यावत्प्रमाणं भूभागं गावश्चत्वारश्चरितुं व्रजन्ति तावान् व्रजिकाया अवग्रहः । अपरो ब्रवीति । (तहत्ति) तीर्थं जलपानस्थानमित्येकोऽर्थस्तत्र जलपानार्थं गावो यावद्गच्छन्ति अन्यः प्राह (दुहत्ति) यत्रोपस्थाने गावो दुहन्ति । आचार्यःप्राह त्रयोऽप्येते अनादेशाःअयन्तु समीचीन आदेशः (जंभिपरिभोगेत्ति) यावति भूभागे निरुका गन्त्यस्तिष्ठन्ति यावच्च व्रजिकायाः समीपे गोभिःपरिभुक्तं एतावद्व्रजिकावग्रहस्य प्रमाणं मन्तव्यम् । तत्र च यदि समकं द्वौ साधुवर्गावेकस्यां व्रजिकायां स्थितौ तदा साधारणा सा व्रजिका । अथैकः पूर्वं स्थितो द्वितीयस्तु व्रजिकान्तरेण समं पश्चादायातस्ततः पूर्वस्यावग्रहो भवति । अथ परस्परनिश्रया स्थितस्ततःसाधारणं तत् क्षेत्रम् । यस्याश्च व्रजिकाया निश्रया द्वितीया व्रजिका स्थिता तस्यां ये साधवस्तेषामवग्रह आभवतीति संग्रहगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवरीषुराद्यादेशत्रयं निरस्याचार्यो न तं तावद्विभावयति ।

णिगोयरो णो चरणगोणियाणं, णोवइदुहंतीति व जत्थ गावे ।
अभत्थगेणादिसु जत्थ खुम्मं,स उग्गहो सेसमणुग्गहो तु ॥

न गोचरो गवां चारिस्थानं नैव च गवां यत्र पानं नैव यत्रोपस्थाने गावो दुह्यन्ते किंतु व्रजिकाया अभ्यासमेव गवादिनिर्यावत्क्षुण्णम् । आदि शब्दात्स्त्रीभिश्च यावदाक्रान्तं तावानवग्रहः शेषं तु गोचरादिस्थानं सर्वमप्यनवग्रहः ।

जइ समगं दो वइगा-ट्ठितानुसाधारणं ततो खेत्तं ।
अागवइगापसहिता, तत्थेवगोट्ठिता अप्पत्ता ॥

यदि समकमेकस्यां व्रजिकायां द्वौ गच्छौ स्थितौ ततः साधारणं तत्क्षेत्रम् । अथ काचिद्व्रजिका पूर्वं साधुभिरवगृहीता-तत्रान्ये साधवो ऽन्यया व्रजिकया सहिताः पश्चादागतास्तत्र च व्रजिकायां स्थितास्तदा ते पश्चादागता अप्रभवः पूर्वस्थिता एव स्वामिन इति ।

अन्नोन्नं णीसाए,ठिताण साधारणं तु दोण्हं पि ।
णीसट्ठिताए अपत्तं, तत्थ वत्थसाधवस्समंता ।

अथ पूर्वस्थिताः पश्चादागता अन्योन्यं परस्परं निश्रया स्थितास्तेषां द्वयेषामपि साधारणं क्षेत्रम् । अथ पूर्वस्या व्रजिकाया निश्रया स्थितायाः आगन्तुकव्रजिकायां ये साधवो वर्तन्ते ते ऽत्र तव अन्यत्र ये वसन्तो ऽवग्रहस्याप्रभवो न स्वामिनः किमर्थमन्यस्या व्रजिकाया निश्रांस्सा व्रजिका प्रतिपद्यते । उच्यते ।

दुग्गट्ठि आवीर अहिट्ठिए वा, करेण वाणेव ठिएहिं पुव्वं ।
जएण तेयस्सव कारणेणं, वपंतगाणं खलु होइ णिस्सा ॥

दुर्गे स्तेनपरचक्राद्यगम्यस्थाने स्थिता साऽन्या व्रजिका । यद्वा वीरेण स्वामिना अधिष्ठिता अथवा तैः प्रथमव्रजिकासंबन्धिभिर्गोकुलिकैस्तत्र निपानं जलपानस्थानं कृतस्त्यमस्ति ततो यस्य वा कारणेन तस्यां व्रजिकायां तिष्ठतामपरेषां गोकुलिकानां निश्रा भवति एवमादिका व्रजिका येन कारणेन पूर्वस्या निश्रा प्रतिपद्यते तदभिहितम् । अथ गन्तुकायाः निश्रा यथा पूर्वं प्रतिपद्यते तथा दर्शयति ।

भयेण उत्थेउमणा, वइगा अप्पाय तत्थ जइ पज्जा ।
पच्छापत्ते निस्सा, जे पुव्वट्ठियाए ते पभुणो ॥

काचिद् व्रजिका भयेनोत्थातुमना प्रचलितुकामा अन्या च नवा व्रजिका यदि तत्रागच्छेत्सा च बहुवता परिग्रहीता ततः पश्चात्प्राप्ताया अपि तस्या निश्रा पूर्वं प्रतिपद्यते ततो ये पूर्वस्थिताः साधवस्ते अवग्रहस्य न प्रभवः किंतु पश्चात्प्राप्ता इति । अथ व्रजिकाया एव प्रकारान्तरमाह ।

वइयाए उट्ठियाए, अत्थंते अहव होज्ज गेलन्नं ।
अन्ने तत्थ पविट्ठा, तम्मित्र अासुम्मि वा होंतु ॥

यस्यां व्रजिकायां साधवः स्थिताः । अन्या च तत्रागन्तुकामा तैः श्रुता तत उत्थितायामपि व्रजिकायां तिष्ठताम् । अथवा ग्लानत्वं कस्यापि साधोर्भवेत् ततस्तत्रैव स्थितानामन्ये गोकुलिकाः साधुभिः सहितास्तत्र व्रजिकास्थाने प्रविष्टास्ते च तत्र अन्यत्र तीर्थे गाः पानीयं पातुं ययुरन्यत्र वा ततो ऽत्रावग्रहमार्गणा क्रियते ।

जइ वा कुडीपडालिसु, पुव्विल्लकतासु ते ठिता संता ।
अाणम्मिवि पज्जेत्ता, तुह अस्सामिणो होंति ॥

वा शब्दः प्रकारान्तरद्योतकः यदि ते आगन्तुकाः पूर्वगोकुलिककृतासु कुटीपडालिकासु स्थितास्ततो ऽन्यस्मिन्नपि तीर्थे गाः पाययन्तोऽस्वामिनो भवन्ति ततो यदि ते पूर्वस्थिताः साधवो निष्करणिकास्तदा न प्रभवः । अथ ग्लानादिकारणे स्थितास्तदा ते स्वामिनो नागन्तुकास्तत्रावग्रहस्य प्रभवः

अन्नत्थ वावि काउं, पाइंति कइल्ल पज्जइ निव्वाणो ।
ते खलु न हुंति पहुणो, स भवं तह पहू होंति ॥

यद्वा पूर्वकृताः कुटीपडालिका वर्जयित्वा अन्यत्र स्थाने स्थिता आगन्तुका गोकुलिका यदि पूर्वैः कृते निपाते गाः पाययन्ति तदा ते आगन्तुकाः साधवो न प्रभवो भवन्ति । यदि तु स्वभवे तीर्थे स्वाभाविके निपाते पाययन्ति तदा आगन्तुकाः साधवः प्रभव इति ।

एमेव मासकप्पे, अतीरिए उट्ठिया य पत्तियरा ।
पुव्वट्ठा हुंति पई-पुण्णे हत्ति ए न लहंति ॥

एवमेव अतिरिक्ते असंपूर्णे मासकल्पे उत्थिता या पूर्ववजि-का तत्र प्राप्ता ततः पूर्वस्थस्यैव एव प्रभवः । अथ मासकल्पः पूर्णस्ते च दृष्ट्वा आगताः अपि तत्रैव स्थितास्ततो नावग्रहं लभन्ते पश्चात्प्राप्ता एव तत्र प्रभव इति ।

फासुयगोयरभूमी, उच्चारे चेव वसवसहीए ।
हट्ठावि लभंते व, तदभावे पच्छ जे पत्ता ॥

अथ तत्र प्रासुका गोचरभूमिः उच्चारभूमिश्च विद्यते वसति-श्च भव्या प्राप्यते । अन्यच्च तत्र तथाविधनास्ति ततो दृष्ट्वा अपि-अनन्तरोक्तयुक्त्या लभन्ते तदभावे अनन्तरोक्तकारणाभावे ये पश्चात्प्राप्तास्त एव लभन्ते । गतं व्रजिकाद्वारम् ।

अथ सार्थद्वारमाह ।

जेण गहिओ सत्थो, जेण य सत्थ होइ समदोण्हंति ।
जा वइया परिसत्था, पुव्वट्ठियसाहारणं जं च ॥

येन साधुना सार्थः पूर्वं गृहीतो येन वा सार्थवाहः पूर्वमनु-ज्ञापितस्तस्यावग्रह आभवति । अथ समकमनुज्ञापितस्ततो द्वयोरप्यवग्रहः यावन्तश्च प्रति सार्था मीलनार्थमर्वाग्लघुतरास्तत्र समागत्य मिलन्ति तेषु ये साधवस्ते पूर्वस्थितानामुपसंपन्ना भवन्ति । यत्र परस्परनिश्रया द्वौ सार्थौ तिष्ठतस्ततः साधारणं मन्तव्यमिति । एतदेव स्पष्टयति ।

सत्थे महप्पधाणा, एक्केणक्केण सत्थवाहेउ ।
ओपुच्छियावि दिण्णो, दोण्हवि मिल्लिया व एगत्ता ॥

सार्थे ये केऽपि अथवा प्रधानाः पुरुषास्ते एकेनानुज्ञापिता एके-न साधुना सार्थवाह आदिष्टस्ताभ्यां चोभयोरपि वितीर्णमनु-ज्ञापितं ततो येन कृतं नातिक्रम्यते तेन यस्मै प्रदत्तं तस्यावग्र-हः॥ अथ द्वावप्यनतिक्रमणीयौ ततो द्वयोरपि साधारणं क्षेत्र-म् । अथ द्वावप्येकत्र मिलितौ अनुज्ञापितौ ततो येन पूर्वमनु-ज्ञापितस्तस्यावग्रह इति ।

इतं महल्लमन्नं, लहुरा गोयाभिउवएण तो पभुणो ।
तुरियं वा आधावति, मएण एमेव अस्सामी ॥

महल्लं बृहत्तरं कमपि सार्थमागच्छन्तं डहरको लघुतरः । सा-र्थप्रतिकूले ततो ये लघुतरसार्थवासिनः साधवस्ते नावग्रहस्य प्रभवः । यो वा सार्थो भयेन त्वरितं बृहत्तरसार्थं मिलनाय धावति तत्रापि ये साधवस्ते एवमेव स्वामिनः । बृहत्तरवासि-न एवावग्रहस्य स्वामिन इति भावः ।

अह सीमजंगिणादी, दुग्गं वा एत्थ दोवि वसिऊणं ।
वासे हामो पभाए, णिस्सा साधारणं कुणइ ॥

द्वौ सार्थमेकत्र मिलितौ परस्परमित्थं निश्रां कुरुते यथा यदिदमटवीमध्ये नदी दुर्गं वा विद्यते अत्र द्वयेऽपि जना रात्रा वुषित्वा प्रभाते चलयिष्यामः । एतां गमिष्यामः इति परस्पर साधारणां निश्रां यत्र कुरुतस्तत्र सचित्तादिकं सर्वमपि साधा-रणम् । गतं सार्थद्वारम् । अथ सेनाद्वारमाह ।

सेणाए जत्थ राया, अरणे अहो जत्थ पविट्ठो ।
सो सेसम्मि उग्गहो, जो उ वइगा य सो इहइं ॥

यत्र यस्यां सेनायां राजा भवति तत्रावग्रहो न भवति यत्र वा ग्रामादौ क्षेत्रे स राजा प्रविष्टस्तत्र यद्यप्यन्ये साधवः पूर्वं स्थिताः सन्ति तथापि यावन्तं कालं स तत्रास्ते तावन्नावग्रहः॥ शेषं नाम यत्र ग्रामादौ राजा न प्रविष्टो यो वा शून्यसेनो राजक इत्यर्थस्तत्रावग्रहो भवति परं तत्र यो व्रजिकायां गम उक्तः स इहापि मन्तव्यः । गतं सेनाद्वारम् ।

अथ संवर्तद्वारमाह ।

नागर णो संवट्टो, अणोग्गहो जत्थ वा य दिट्ठो सो ।
सेसम्मि उग्गहो जो, गामाउ सत्थम्मि सो इहइं ॥

नागरको नगरसम्बन्धी संवर्त्तोऽनवग्रहो न तत्रावग्रहो भव-ति । यत्र वा ग्रामादौ स नागरकः संवर्तः प्रविष्टस्तत्रापि नाव-ग्रहः । शेषो ग्रामेयकसंवर्त्तस्तत्रावग्रहो भवति परं य एव सार्थे ग्राम उक्तः स एवेह द्रष्टव्यः ॥ वृ० ३ उ० ।

(१६) क्षेत्रम्यागसमय एवागता अपरे तर्हि स एवावग्रहः ।

(सूत्रम्) जद्दिवसं समणे निग्गंथा सिज्जासंथारयं विप्पजहंति । तद्दिवसं अवरे समणा निग्गंथा हव्वमाग च्छिज्जा सच्चेव उग्गहस्स पुव्वाणुण्णवणा चिट्ठइ अहालं-दमविग्गहो ॥

अस्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

उग्गहए व उवगतो, सागारिय उज्झहा उ साधम्मी ।
राहितं व होइ खित्तं, केवतिकाले स संबंधो ॥

पूर्वसूत्रे तावदवग्रह एव प्रकृतः प्रस्तुतो वर्त्तते । "दोचंपि अप्पुण्णवित्ता" इति वचनात् । इदमपि प्रकृतसूत्रमवग्रहवि-षयम् । यद्वा पूर्वसूत्रद्वये सागारिकावग्रह उक्तः इह तु सागा-रिकावग्रहादनन्तरं साधर्मिकावग्रहः प्रतिपाद्यते । अथवा पूर्वसूत्रेषु संस्तारकं प्रत्यर्प्य विहारः कर्तव्य इत्युक्तमत्र तु वि-हारं कृते तैः साधुभिर्विहरितमपि तत्क्षेत्रं कियन्तं कालमव-ग्रहयुक्तं भवतीति निरूप्यते एष संबन्धः । अनेनायातस्यास्य व्याख्या(जद्दिवसंति)प्राकृतत्वात्सप्तम्यर्थे द्वितीया ततो यस्मि-न्दिवसे श्रमणा निर्ग्रन्थाः शय्या च वसतिः संस्तारक-श्च । तृणफलकात्मकं शय्यासंस्तारकम् अत्र शय्याग्रहणेन ऋतुबद्धकालः सूचितः सस्तारकग्रहणेन तु वर्षाकालः । अथ कारणजाते ऋतुबद्धो यः संस्तारको गृह्यते इति कृत्वा संस्तारकग्रहणेन द्वावपि गृहीतौ ततः मासकल्पे वर्षावासे वा पूर्णे शय्या संस्तारकं वा यस्मिन् दिवसे पूर्वस्थिताः सा-धवो विप्रजहति परित्यजन्ति तद्दिवस एवापरे श्रमणा निर्ग्र-न्थास्तत्र क्षेत्रे हव्वं शीघ्रमागच्छेयुः ततः क्षेत्रावग्रहस्य पूर्वानु-ज्ञापना तिष्ठति । किमुक्तं भवति । य एव ततः क्षेत्रान्निर्ग-तास्तेषामेवावग्रहेण तत्क्षेत्रं यत्तु तद्दिवसमन्ये आगतास्ते क्षेत्रोपसंपन्ना इति कृत्वा यत्तत्र सचित्तादिकं तत्पूर्वस्थिता-नामाभाव्यं कियन्तं कालं यावदित्याह (अहालंदमविग्गहे) इह यस्यां वेलायां ते साधवो निर्गतास्तावतीं वेलां यावद् द्वितीयेऽप्यह्नि तेषामेवावग्रहो भवतीति वक्ष्यते । यतो यथा-लन्दमिहाष्टपौरुषीप्रमाणं मध्यमं गृह्यते एतावन्तमपि कालं तदीय एवावग्रहे तत्क्षेत्रम् अतो यद्यागन्तुकास्तत्र सचित्ता-दिग्रहणं कुर्वन्ति तदा साधर्मिकाः स्तैन्यप्रत्ययं प्रायश्चित्तमा-पद्यन्ते । अत्र तु सचित्तेनाधिकार इति सूत्रार्थः । अथ निर्युक्ति-विस्तरः । तत्र सचित्तावग्रहस्य क्षेत्रविषय इति कृत्वा क्षेत्रमतस्त-दुत्पत्तिं दर्शयति ।

सुत्तत्थतदुभयविसारए य धम्मकाहिवाई ।
कालदुगम्मि व संते, उवसंतो स अण्णगामजणो ॥

कालद्वये ऋतुबद्धवर्षावासलक्षणे क्वचित्क्षेत्रे वसतां स्वग्रा-मजनमक्लेशयोजना यान्तरवर्त्यन्यग्रामजनश्चोपशान्तप्रतिबद्धः

कथमित्याह । सूत्रमर्थस्तदुभयविशारद आचार्यः सातिशयं प्रवचनव्याख्यानं करोति । क्षपको मासक्षपणादितपस्तप्यते धर्मकथाक्षीराश्रवादिलब्धिसंपन्नतया वैराग्यजननीं धर्मकथां विदधाति । वादी परवादिनं निरुत्तरीकरोति । एवमादिभिः प्रभावकैः स्वग्रामीणोऽन्यग्रामीणश्च भूयान् जनः प्रव्रज्यायां परिणतः कृतः ॥

नीरोगेण सिवेण य, वासो वासासु णिग्गया साहू ।
अन्ने वि य विहरंता, तं चेवय आगता खित्तं ॥

नीरोगेण ग्लान्यभावेन शिवेन च राजादौ स्वाद्युपद्रवाभावेन वर्षावासं कृत्वा ते साधवो निर्गताः । इह वर्षावासे भूयान् कालः एकत्र स्थीयते ततः प्रभूतलोकस्योपशमो भवतीत्यभिप्रायेण वर्षावासग्रहणं कृतम् । अन्यथा ऋतुबद्धेऽपि मासकल्पानन्तरमेव विहारः संभवति एवं ते ततः क्षेत्रान्निर्गताः अन्ये च साधवो विहरन्तस्तदेव क्षेत्रमागतास्तत्रावग्रहचिन्तां चिकीर्षुराह ।

खित्तोग्गहप्पमाणं, तद्दिवसं केति के तहोरत्तं ।
जं वेला णिग्गयाणं, तं वेलं अन्नदिवसम्मि ॥

इह केचिदाचार्याः क्षेत्रावग्रहस्य कालप्रमाणं ब्रुवते यस्मिन्दिवसे ते निर्गतास्तमेवैकं दिवसमवग्रहस्तत ऊर्ध्वं रात्राववग्रहो व्यवच्छिद्यते । केचित्तु भणन्ति अहोरात्रमवग्रहः । द्वितीयेऽह्नि सूर्योदयेऽवग्रहो व्यवच्छिद्यत इति भावः । सूरिराह द्वावप्येतावनादेशौ अयं पुनरादेशो यस्यां वेलायां निर्गतास्तस्यामेव वेलायां यावदन्यस्मिन् दिवसे अवग्रहो भवति ततः परं व्यवच्छिद्यते इत्थं कालतः प्रमाणमुक्तम् । क्षेत्रतस्तु सर्वतः क्रोशयोजनमवग्रहस्तत ऊर्ध्वमनवग्रह इति ।

खित्तम्मि य वसहीय य, उग्गहो तहिं सिक्खमग्गणा होइ ।
ते वि य पुरिसा दुविहा, रूवं जाणं अजाणं व ॥

इहावग्रहः क्षेत्रे वा भवेत् वा वसतौ वा यदिन्द्रकीलादिवर्जितं ग्रामनगरादि तदिह क्षेत्रं मन्तव्यं तत्रावग्रहं प्रतीत्य शैक्षमार्गणा कर्त्तव्या । कस्य भवति कस्य वा नेति विचारयितव्यमित्यर्थः । यत्पुनरिन्द्रकीलकादियुक्तं तदवग्रहयोग्यं क्षेत्रं न भवतीत्यक्षेत्रमभिधीयते तत्र वसतिविषया शैक्षमार्गणा भवति । सा चोपरिष्टात्करिष्यते । क्षेत्रविषयां तावत्करोति (ते वि य इत्यादि) ये पुरुषास्तत्र क्षेत्रे प्रव्रज्यां ग्रहीतुमायातास्ते द्विविधाः एके रूपं जानन्तो परे अजानन्तः । इदमेव व्यक्तीकरोति ।

जाणंता जानंता, चउव्विहा तत्थ होंति जाणंता ।
उभयं रूपं सहं, चउत्थओ होइ जसकित्ती ॥

जानन्तोऽजानन्तश्चेति शैक्षा द्विविधाः । तत्र जानन्तस्तावच्चतुर्विधास्तद्यथा एकः शैक्षो विवक्षितक्षेत्रस्थितस्याचार्यादिरुभयं रूपं शब्दं च जानाति । धर्मकथाश्रवणार्थं शिष्यः समागतो रूपेण च तमुपलक्षयतीत्यर्थः । द्वितीयो रूपं जानाति न शब्दम् तृतीयः शब्दं न तद्रूपं चतुर्थश्च पुनर्यशःकीर्तिं जानाति यशः सर्वदिग्गामिनी प्रसिद्धिः सैवैकदिग्गामिनी कीर्त्तिः यश उपलक्षिता कीर्तिर्यशः कीर्तिरिति समासः । यस्तु रूपशब्दयशःकीर्तीनामेकमपि न जानाति सोऽजानान उच्यते अथ द्वितीयतृतीयक्रमादौ कृत्वा यथाक्रममभूनेव भङ्गान् व्याचष्टे ।

उच्चारचेतिमाति सु, पासति रूपं विणिग्गयस्सागो ।
रत्तिं उ चितागिंतो, कामगमादी सुणति सव्वं ॥

चाउत्थो जसकित्ति, सुणइ सगेमेव सगिहवासी वा ।
उभयं रूवं सद्दं, कित्तिं व ण जाणते चरिमो ॥

उच्चारभूमिचैत्यवन्दनादिषु कार्येषु विनिर्गतस्याचार्यादे रूपं पश्यति चैको द्वितीयः शैक्षः पश्यति न पुनः स्वरेण जानीते उपाश्रये तस्यानागमनात् । तृतीयस्तु शैक्षः कर्षणादिकर्षकः कृषीवलस्तत्प्रभृतिकः सकलमपि दिवसं क्षेत्रादौ स्थित्वा रात्रौ प्रदोषे गृहमुपागच्छन् प्रभाते च भूयोऽपि निर्गच्छेत् । धर्मकथायां प्रवर्तते न तु रूपमवलोकते चतुर्थस्तु शैक्षः स्वग्रामवासी वा दूरस्थः सन् तद्रूपं पश्यति न च धर्मकथादिशब्दं शृणोति किन्तु लोकमुखेन तेषामाचार्यादीनां यशः कीर्तिं शृणोति । यस्तु चरमोऽजानानः शैक्षः स रूपशब्दात्मकमुभयं कीर्तिं च न जानाति परं गृहवासनिर्विण्णतया प्रव्रज्यां ग्रहीतुमायातः । वास्तव्यशैक्षः पञ्चविध उक्तः ।

वायाहुओ ति एवं, पंचविहो आणुपुव्वीए ।
एएसिं संहाणं, पत्तेयं मग्गणा इणमो ॥

वाचाहूतो नाम आगन्तुकः शैक्षःसोऽप्येवमेव तस्य शैक्षवत्पञ्चविध आनुपूर्व्या यथोक्तपरिपाट्या वक्तव्यः । अथैतेषां दशानामपि शैक्षाणां प्रत्येकं पृथक् २ इयमेतेषु द्वारेषु मार्गणादिधारणा भवति तान्येव द्वाराण्यभिधित्सुः श्लोकचतुष्टयमाह ।

अव्वाघाए पुणो होइ, जावज्जीवपराजिए ।
वाघाओ संपए वावि, उट्ठिओ विहरंतिते ॥
पढमे विय दिवसे तु, कहकप्पो उ जाणते ।
जाणाविए कहं कप्पो, पच्छन्ने तह रुविया ॥
उत्ताअणुकए यावि, कहं कप्पो भिधारणे ।
एगगामे अभिच्छंते, कहं कप्पो विहिज्जते ॥
दुविहा मग्गणा सीसे, एगपिहा य पडिच्छए ।
पडिसेहियवच्चंते, कहं कप्पो विहिज्जइ ॥

न विद्यते व्याघातः प्रव्रज्याविघ्नो यस्यासावव्याघातः शैक्षपूर्वसाधुषु क्षेत्रान्निर्गतेष्वपि प्रव्रज्यां गृह्णाति न पुनः कालक्षेपं करोतीति भावः (पुणो होइत्ति) पुनर्भूयोऽपि यदा किल ते साधवः समायास्यन्ति तदा प्रव्रजिष्यामीति कश्चित् शैक्षो ब्रूयात् (जावज्जीवपराजिएत्ति) यदा यदा अहं प्रव्रजितुमभिलषामि तदा २ भवैर्विघ्नैरुत्तिष्ठमानैर्यावज्जीवमहं पराजितः अत एव मे सांप्रतमपि व्याघात उत्थितो यदेवं साधवो विहारं कृतवन्त इति कश्चिद् ब्रूयात् । एषां शैक्षाणामेकतरे प्रथमद्वितीयदिवसयोः प्रव्रजितुमुपस्थिते ज्ञायके कथंचन प्रकारेण कल्पः पूर्वसाधुसमीपे प्रेषणादिको विधिर्विधीयते तथा वास्तव्ये याचनाहृते वा त्वमस्माकं न भवसीति ज्ञापिते कथं कल्पो भवेत् । ऋजुर्नाम य आचार्यादिरेतान् शैक्षान् पूर्वसाधुसमीपे प्रहिणोति तद्विपरीतो अनृजुः । एतयोश्चिन्ता कर्त्तव्या । अभिधारणमेकमनेकान् वा साधून् सम्यगाश्रित्य शैक्षस्य गमनं तत्र कथमाभाव्यानाभाव्यता क्रियते (एगगामेत्ति) यत्र ग्रामे कौत्रिका स्थितास्तत्रैव केनापि धर्मकथिना कोऽपि मिथ्यादृष्टिरुपशमितः स कस्याभवति (अइच्छंतेत्ति) कमप्याचार्यमभिधार्यातिक्रामति विवक्षितक्षेत्रमतीत्याग्रतो गच्छति शैक्षे कथं कल्पो विधीयते । तथा शिष्ये शिष्याविषया द्विधा अज्ञातके शैक्षके द्विप्रकारा मार्गणा भवति प्रतीच्छके च एकविधा केवलमज्ञातक विषया मार्गणा (पडिसेहियव-

बंतत्ति) भगवता प्रतिषिद्धग्लानप्रतिचारणाद्व्यापृतैः शैक्षो न प्रव्राजनीयो ये तु तं प्रव्राज्यान्यत्र प्रेषयन्ति तैः प्रेषिते तस्मिन् गच्छान्तरं प्रव्रजति कथं कल्पो विधीयते । इत्येतत्सर्वं निरूपणीयम् । तत्र संगारः संकेतः स दत्तो यस्य शैक्षस्य स संगारदत्तः । आहिताग्न्यादेराकृतिगणत्वात्क्तान्तस्य परनिपातः । तस्मिन्नपि कथं कल्पो विधीयते । इत्येतत्सर्वं निरूपणीयमिति द्वारश्लोकचतुष्टयसमासार्थः । अथ विस्तरार्थं बिभणिषुः प्रथमतो ये पूर्वमुभयज्ञादयः पुरुषा उक्तास्तद्विषयवक्ष्यमाणः प्रेषणभेदसंग्रहायाह ।

चत्तारि णवगजाणं-तगम्मि जाणादिए वि चत्तारि ।
अभिधारणम्मि एए, खित्तम्मि विपरिणया वा वि ॥

यः पूर्वमुभयज्ञरूपज्ञादिभेदाच्चतुर्धा ज्ञापक उक्तस्तत्र प्रत्येकं चत्वारो नवकाः प्रेषणनवप्रकाररूपा भवन्ति तथा यो ऽजानानः सन् साधुभिस्त्वमस्माकं न भवसि किंतु पूर्वसाधूनामित्येवं ज्ञापितः तत्रापि चत्वारो नवकाः । अभिधारणं नाम मनसि करणं ततः क्षेत्रिकं मनसिकृत्य यद्येते अव्याघातादय आगताः तदा विपरिणता अपि क्षेत्रस्वामिन एव भोग्या इति संग्रहगाथासमासार्थः । अथैनामेव विवरीषुरव्याघातद्वारमङ्गीकृत्य तावदाह ।

पियमप्पियमब्भावे, दट्ठुं पुच्छति भावसाहंति ।
कुत्थगता ते भगवं, पुट्ठव्वे भणंति किं तेहिं ॥

क्षेत्रिकेषु निर्गतेषु यः साधुरुभयज्ञः शैक्षः सन् प्रव्रजामीत्यभिप्रायेणागतो यावदागन्तुकान् साधून् पश्यति ततस्ते साधवस्तस्य प्रियमप्रियं वा भावं प्रहसितमुखतया दीनमुखतया वा दृष्ट्वा पृच्छन्ति किमेवं प्रहृष्टवदनश्चिन्तापरो वा पश्यसि एवं दृष्ट्वा तेन स्वरूपे कथिते सति (साहंति) सद्भावं कथयन्ति यथागतास्ते अन्यविहारेणेति समास्वस्य यानेवं पृच्छेत् कुत्र गतास्ते भगवन्तः एवं पृष्टाः सन्तो भणन्ति किं तैर्भवतः प्रयोजनम् स प्राह—

पव्वइहिंति य भणिते, अनुगच्छगया वयंति दिक्खेओ ।
तेसिं समीवं णेमो, णयवाहए ते नयं सोयं ॥

प्रव्राजिष्याम्यहमिति तेन भणिते साधवो वदन्ति ते क्षेत्रिका अमुकऽत्र ग्रामादौ गताः वयं भवन्तं दीक्षयित्वा प्रव्राज्य तेषां समीपे नयामः । स च तकमनन्तरोक्तं वचनं तत्र नैव व्याहन्ति न विकुट्टयति तथेति प्रतिपद्यत इत्यर्थः एषोऽव्याघात उच्यते ।

संघाडग एगेणं, पंकवपसव मुंडिए तिन्नि ।
तरुणमज्झथेरे, एक्केक्के तिन्नि नव एते ॥

ततः साधवस्तं प्रव्राज्य संघाटकेन सह क्षेत्रिकाणामन्तिकं प्रेषयन्ति । अथ संघाटको न पूर्यते तत एकं साधुं सहायं दत्त्वा चालयन्ति तस्याप्यभावे एकाकिनमपि विसर्जयन्ति परं पन्थानमुपदिशेयुः । यतः तरुणस्य त्रयः प्रकाराः मध्यमस्थविरयोरप्येवमेव प्रत्येकं त्रयः एते नव भवन्ति एष प्रथमो नवकः ।

पढमदिणसग्गामे, एको णवगो वितिज्जए वितिओ ।
एमेव परग्गामे, पढमे वितिए य जे णवगा ॥

एष एकः प्रथमो नवकः प्रथमदिने स्वग्रामे प्रव्राज्य प्रेषयतां मन्तव्यः । द्वितीये दिवसे एवमेव द्वितीयो नवकः एवं ग्रामे द्वौ नवकौ उक्तौ परग्रामेऽप्येवमेव प्रथमद्वितीयदिवसयोर्द्वौ नवकौ एवमेते चत्वारो नवकाः मुण्डितं प्रेषयतां भवन्ति ।

एमेव य मुंडियम्मि वि, चउरो नवगा हवंति कायव्वा ।
एमेव य इत्थीणवि, णवगाण चउक्कगा दुन्नि ॥

एवमेव वा मुण्डितस्यापि प्रेष्यमाणस्य चत्वारो नवकाः कर्तव्या भवन्ति एवमेते द्वे नवकचतुष्टये पुरुषाणामुक्ते स्त्रीणामप्येवमेव द्वौ नवकानां चतुष्कौ संघाटकात्मद्वितीयादिभिः प्रकारैः कर्त्तव्यौ । अथ क्षेत्रिकाणामन्तिके न प्रेषयन्ति किंतु स्वयमेव स्वीकुर्वन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः ।

अथ किमर्थममुण्डितं प्रेषयन्तीत्युच्यते ।

सागारियसंकाए, णिच्छति घिच्छंति वा सयं मामे ।
तत्थ अडु पुणरवि, पच्चिहह ममुंडितो एवं ॥

सागारिकाः संज्ञातकास्तेषां शङ्कया माममी उपव्राजयेयुरिति बुद्ध्या स्वग्रामे नेच्छति स शैक्षः प्रव्रजितुम् । यद्वा अमी साधवः प्रव्राजितं न मां ग्रहीष्यन्ति यदि च तान् साधून् न द्रक्ष्यामि ततः पुनरपि अत्रैव प्रत्येष्यामि प्रत्यागमनं करिष्ये इति बुद्ध्या नागन्तुकैरात्मानं मुण्डापयति एवममुण्डितं प्रेषयन्ति एतं तावदुभयज्ञविषयो विधिरुक्तः ।

अथ रूपज्ञादिविषयं तमेवातिदिशन्नाह ।

एमेव य णवगकमो, सद्दं रूवं च होइ जाणंतो ।
जो पुण किंत्तिं जाणति, ण ते वयं सिस्सते तस्स ॥

एष एव नवकक्रमः शब्दं रूपं च जानाति शैक्षे वक्तव्यः शब्दमेव रूपमेव इत्यर्थः । यः पुनः शैक्षः कीर्तिमेव जानाति न रूपं न वा शब्दं तस्य शिष्यत्वे निवेद्यते ते वयं न भवामो येषां सकाशे भवान् प्रव्राजितुमायात इति ततो ब्रूयात् ।

किं न व कप्पइ तुब्भे, दिक्खेउं तेसि तो न अम्हाणं !
तत्थ वि सो चेव गमो, णवगाणं जो पुरा भणितो ॥

किंवा युष्माकं दीक्षयितुं न कल्प्यते ततः साधुभिर्वक्तव्यं तेषामेव त्वमाभवसि नास्माकमेवमुक्ते यद्यसौ भणति यद्येवं तर्हि मां प्रव्राज्य तत्र प्रेषयत अमुण्डितं वा विसर्जयत ततस्तत्रापि स एव गमः प्रकारो यं संघाटकात्मद्वितीयादिभिर्भेदैर्निष्पन्नानां नवकानां पुरा भणितः ॥ अथ " अभिधारणम्मि एए, खित्तमि वि परिणया वावि" इति पश्चार्द्धं व्याचष्टे ।

विपरिणया निज्जातिते, अम्हे तुब्भ भणंत संतेहिं ।
तह वि य ण वि ते तेसिं, अव्वाहयमादिया होंति ॥

ये अव्याघातादयो वाताः शैक्षा अत्र प्रस्तुतास्ते क्षेत्रिकमभिधार्य प्रथममागता अपि कुतोऽपि हेतोस्तं प्रति विपरिणतास्ततो यद्यागन्तुकान् भणन्ति वयं युष्माकं सकाशे प्रव्रजिष्यामोऽत्रं पर्यासं तैः पूर्वसाधुभिरिति तथाऽप्येवं ब्रुवाणे अपि ते अव्याघातादयस्ते चागन्तुकानां न भवन्ति किंतु क्षेत्रिकस्यैव भवन्ति । गतमव्याघातद्वारम् । अथ पुणो हाइं ति द्वारमाह ॥

एहिंति पुणो दाइं, पुट्ठे सिद्धम्मिई य मणमाणा ।
बहुदोसे माणुस्से, अणुसासमणणवग तह चेव ॥

आगन्तुकसाधूनां समीपे कुत्र गता इति पृष्टे ततस्तैः शिष्टाः अमुकत्र गता इति कथिते स शैक्षो ब्रूयात् (एहिंतिपुणो हाइंति) यदा ते पुनरप्यत्रागमिष्यन्ति तदा प्रव्रजिष्यामि य एवं भणति स वक्तव्यः । सौम्य ! बहुदोषे बहन्तराये मानुष्ये मा प्रमादं कुरु एवमनुशासनं कृत्वा तथैव नवकगमनप्रेषणं कर्त्तव्यम् । अनुशासनमेव विशेषत उपदर्शयति ।

जं कल्ले कायव्वं, णरेण अज्जेव तं वरं काउं ।

मच्चू अकलुणहियओ, न हु दीसति आवयंतो वि ॥

यदा दीक्षाग्रहणादिकार्यं कल्ये द्वितीयदिने नरेण कर्त्तव्यं तदद्यैव कर्त्तु वरं प्रशस्यं यतो मृत्युरकरुणहृदयः स्वभावादेव कठोराशयस्तथा कयमप्यापतति । यथा आपतन्नपि न दृश्यते उक्तं " स्वकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे यत्पराह्णिकम् । को हि तद्वेत्ति कस्याद्य, मृत्युसेना पतिष्यति । " तथा ।

तुरहा धम्मं काउं, मा हु पमायं खणं पि कुव्वीथ ।
बहुविग्घो हु मो मा, अवरमं पडिच्छावि ॥

जव्यास्त्वरध्वं धर्मं कर्तुं मा क्षणमपि प्रमादं कुरुध्वं कुत इत्याह ॥ बहवश्चत्रविषविश्वविकाशमुपघाताग्निदाहादिभेदादनेके विघ्ना जीवितान्तरायाः । यस्मादसौ बहुविघ्नो हुशब्दो यस्मादर्थे अपिशब्दस्य धानुक्तस्यापि गम्यमानत्वात् । यस्मान्मुहूर्त्तोऽपि बहुविघ्नः आस्तां प्रहरदिवसादिरतो महाभाग मा प्रव्रज्याग्रहणं अपराह्णमपि प्रतीक्षिष्ठाः । एवमेव कृत्वा चतुर्भिर्नवकैस्तथैव प्रेषणीयम् । गतं पुणो दाहंति द्वारम् ।

अथ यावज्जीवपराजितद्वारमाह ॥

बहुसो उवहियसमा, विग्घा उद्विंति जज्जियति नोमि ।
आणुमामणपव्ववणा, णवगा य जावसमुमुयरे ॥

कोत्रिकाणां गमनवृत्तान्तं ज्ञात्वा कोऽपि शैक्षो ब्रूयाद्बहुशोऽनेकशः प्रव्रज्याग्रहणोपायस्थितोऽहं परं वारं वारं विघ्ना नवनवा उत्तिष्ठन्ति अतो यदयं जावज्जीवमहं तैर्विघ्नैर्जितोऽस्मि यदेते साधवो विहृतवन्तः अतः परं तेषु समागतेषु प्रव्रजिष्यामि । एवं ब्रुवाणस्यानुशासनं कर्त्तव्यम् । भद्र ! साम्प्रतं तव चारित्रावारकाणामनुदयो वर्त्तते अतो मा प्रमादीः को जानाति भूयोऽपि तेषामुदयो भवेत् । आवश्यकादिनिहितश्च कूर्मवत्संछन्नस्तत्पुरतः प्ररूपणीयः । एवमनुशिष्य प्रस्थापनं कर्त्तव्यं तत्र च तथैव मुणिकृतेन तयोः प्रत्येकं चत्वारो नवका भवन्ति । एवं प्रथमद्वितीयदिवसयोरव्याहतादीनां कल्पो विधीयते । अथ ज्ञापिते कथं कल्पो वास्तव्ये वाताहतेऽपि वेति द्वारमाह ।

वाताहते वि णवगा, ता हव जाणाविए अइयरे य ।
एमेवय वत्थव्वे, णवगाण गमो अजाणंते ॥

वाताहतो द्विधा ज्ञापित इतरश्च । यः कोत्रिकाणां यशःकीर्तिमपि न जानाति स आगन्तुकसाधुभिस्त्वमस्माकं न भवसि ये गतास्तेषामेवाभवसीति सद्भावावगमं कारितो ज्ञापित उच्यते । इतरो नाम यशःकीर्तिज्ञस्तत्र ज्ञापिते इतरस्मिन् वाताहते प्रव्रजितुमायाते तथैव चत्वारो नवका भवन्ति । वास्तव्योऽपि शैक्षोऽयं कोत्रिकाणां यशःकीर्तिमपि न जानाति तत्रापि नवकानां गम एवमेव मन्तव्यः । अथ वास्तव्यो वाताहतो वा यः कीर्तिमपि न जानाति स कीदृशो भवेदुच्यते ।

वत्थव्वे वायाहड, सेवगपरतित्थिवणियए य ।
सव्वे ते उज्जुगाअ-णिणाइमेल्लाइ वा जत्थ ॥

वास्तव्यो वा वाताहतो वा यो राजकुलसेवको यो वा परतीर्थिको यश्च वणिक् एते असन्निहितत्वेन यशःकीर्तिमपि गुरूणां न जानीयुः परं प्रथमद्वितीयदिवसयोः प्रव्रजितुमायातास्तेऽपि कोत्रिकाणामाभाव्याः । अथ ऋजुअनृजुद्वारचिन्ता क्रियते । य आचार्यं ऋजुर्नयति स सर्वानप्येतान् कोत्रिकाणामर्पयति । यत्र वा कोत्रिका भवन्ति तत्र संघाटकादिभिः प्रकारैः प्रापयित्वा तैः सह मीलयति ।

माइल्ले वारसगं, आणगजाणं वि एय चत्तारि ।
पच्छव्वे वायहडे, ण लभति चउरो अणुग्घाया ॥

यस्तु मायावी अनृजुः सन् प्रेषयति तत्र च प्रकाराणां द्वादशकं भवति । तानेवाग्रे वक्ष्यति । तथा ज्ञापके ज्ञापिते च समुदिताश्चत्वारः प्रकारा भवन्ति । तद्यथा ज्ञापकं प्रथमदिवसे न प्रेषयति । १ द्वितीये तमेव न प्रेषयति । एवं ज्ञापितस्यापि द्वौ प्रकारौ एतैर्वक्ष्यमाणैश्च प्रकारैर्वास्तव्यं वाताहृतं वा अप्रेषयतश्चत्वारोऽनुद्घाता मासाः नच तान् शिक्षान् लभते कुलस्थविरादिभिर्बलात्कोत्रिकाणां दाप्यत इत्यर्थः ॥

अथात्रैव प्रायश्चित्तवृद्धिमाह

सत्तरत्तं तवो होति, ततो च्छेदो पहावई ।
छेदेण छिण्णपरियाए, ततो मूलं ततो दुगं ॥

प्रागिव द्रष्टव्यम् प्रकारद्वादशकमाह ।

तरुणे मज्झिमथेरे, तद्दिणबितिए य छक्कगं इक्कं ।
एमेव परग्गामे, छक्कं एमेव इत्थीसु ॥

पुरिसित्ति गाण एते, दो वारसगा उ मुंडिए होंति ।
एमेव व सासिहम्मि य, जाणगजाणविए भयणे ॥

तरुणमध्यमस्थविरान्प्रत्येकं तद्दिवसे द्वितीयदिने वा प्रेषयत एकं प्रकारषट्कं भवति एतच्च स्वग्रामविषयं परग्राम एवमेव प्रकारषट्कं सर्वेऽप्येते द्वादश प्रकाराः पुरुषेषु भणिता एवमेव च स्त्रीस्वपि प्रकारद्वादशकं भवति । एते द्वे द्वादशके पुरुषस्त्रीणां मुण्डितविषये भवतः । एवमेव च शैक्षकेऽपि शैक्षद्वादशद्वयं तदेवं ज्ञापिते च प्रत्येकं (भयणत्ति) भङ्गकविकल्पास्तेषां चत्वारि द्वादशकानि भवन्ति । अथवा ॥

अव्वाहायपुणोघात, जावज्जीवपराजिया ।
तद्दिणपेसणीया– सग्गामे पकारवारसहा ॥

अव्याघातपुनरागतप्रव्राजितयावज्जीवपराजिताश्चेति त्रयः शैक्षाः । एतान् तद्दिने वा प्रेषयन् प्रकारषट्कम् । एतच्च स्वग्रामे इतरस्मिन् वा परग्रामे भवतीति कृत्वा द्वाभ्यां गुणितं द्वादशधा भवति । अथ ऋजु अनृजुलक्षणमाह ।

जाणंतमजाणंते, णाइवायसेवाअमाइल्लो ।
सो नेव उजुओ खलु, अणुजुओ जाणअप्पेति ॥

जानतोऽजानतो वा शैक्षान् योऽमायावी सक्षेत्रिकाणां समीपे स्वयं याति परहस्तेन वा प्रेषयति स एव ऋजुक उच्यते । अनृजुस्त्वसौ अभिधीयते यो न समर्पयति न वा प्रेषयति । अथैते वास्तव्यवाताहृता जानन्तोऽजानन्तो वा अनृजुभिः प्रव्राजितास्ते स्वयं पश्चात्परिज्ञायन्ते । उच्यते ततोऽनुयानादिषु यत्र मिलितास्तत्र क्षेत्रिकैः कश्चिदनृजुः प्रव्रजितो वाताहृतः पृष्टः कथं भवान्प्रव्रजितः स भणति ।

तुज्झे वि य नीसाए, अहमागतो दिक्खितो बल्लेहिं ।
अम्हे किं न पवइया, पुट्ठावणते परिकहेसुं ॥

युष्माकमेव निश्रया अहमागतः । अमीभिः स्वयलादीक्षितः मया भृशममी पृष्टास्तत एभिराख्यातं वयं किं प्रव्राजिता न भवामो यदेव तान् मार्गयासि । यद्वा न पृष्टाः सन्तः किमपि व्याख्यातवन्तः । एवं रूपशब्दे यशःकीर्तिज्ञो वक्ति । यस्तु कीर्तिमपि न जानाति स ब्रूयात् ।

वायाहडो नु पुट्ठो, भणाइ अमुगादिण अमुगकालम्मि ।

एतेहिं दिक्खितो हं, तुम्हे वि सुणासि तत्थासी ॥

तुशब्दस्य विशेषणार्थतया यो वाताहतो यशःकीर्त्योरपि अ-ज्ञायकः स पृष्टो भणति । अमुकदिने प्रतिपदादौ अमुष्मिन्काले मार्गशीर्षादौ मासे दीक्षितोऽहमेतैः दीक्षानन्तरं च शृणोमि । यथा स्वयमपि तत्रासीरान्निति ।

एमेव य जसकीत्तिं, जाणंते जदा तदा जाणाति ।
तस्स वि तहेव पुच्छा, पावयणिओ वा जहा जातो ॥

एवमेव वास्तव्यो ऽपि यो यशःकीर्तिं जानाति तस्यापि तथैव स्नानादौ यदा पृच्छा कृता भवति तदा जायते । यदा वा असौ प्रावचनिको बहुश्रुतो जातस्तदा स्वयमेव जानाति नाहममीषामाभाव्यः । एवं तावत् सचित्तविषयो विधिरुक्तः ।

अथाचित्तादिविषयं तमेव निर्दिशन्नाह ।

एमेव य अचित्ते, दुविहे उवहिम्मि मीसते चेव ।
पुच्छा अपुव्वमुवहिं, दट्ठूण अणुज्जु पुयाणं ।

एवमेते अचित्ते द्विविधे औघोपग्रहोपधिभेदाद् द्विप्रकारे उपधौ मिश्रके च सोपधिकशैक्षे विधिर्मन्तव्यः । कथं पुनरसावाभाव्यो वा ज्ञायते इत्याह । अपूर्वं सारतरमुपधिं दृष्ट्वा अनृजुभूतानां तेषामन्तिके पृच्छा भवति । क्षेत्रिकैरयं कदा कुत्र वा गृहीत इत्येवं ते प्रष्टव्या इति भावः ।

एवं वासावासे, उदुवद्धे पंथे जत्थ वा ठाति ।
सव्वत्थ वा होति उग्गहो, केसिं वि पदीवदिट्ठंतो ॥

एवं वर्षावासे ऋतुबद्धे वा मासद्वयं दिवसपञ्चकं च पूर्वावग्रह इति । पथि वा व्रजतो यत्र क्वापि आचार्यस्तिष्ठति तत्र सर्वतः सक्रोशं योजनमवग्रहो भवति तत्राप्येवमेव सचित्तादीनामाभाव्यानामाभाव्यविधिरवसातव्यः । केषांचिदाचार्याणामयमभिप्रायः मार्गं गच्छतां पृष्ठतो नास्त्यवग्रहः ॥ अयं वा नादेशः कुत इत्याह प्रदीपदृष्टान्तोऽत्र भवति । यथाहि प्रदीपः सर्वतः प्रकाशयति नैकामपि दिशं प्रकाशशून्यां करोति एवमवग्रहोऽपि सर्वतो भवति न कुतश्चिन्न भवत्यपीति । एवं तावत् क्षेत्रे सचित्तादिविषयो विधिरुक्तः ।

अथाक्षेत्रे तमेव निर्दिशति ।

अक्खित्ते वसधीए, जाणविए वि एमेव ।
उज्जुगमणुज्जुगे या, सो चेव गमो हवइ तत्थ ॥

अक्षेत्रे इह कालादियुक्ते नगरादौ सक्रोशं योजनमवग्रहो भवति किं तु तत्र यस्यां वसतौ यः पूर्वस्थितस्तस्यां सचित्तादिकं यदुपतिष्ठते तत्तस्याभवति न पश्चादागतानां तत्रापि य एव क्षेत्रे गम उक्तः स एव सर्वोऽपि ज्ञापके ज्ञापिते च ऋजुके अनृजुके च वक्तव्य इति । अथ कथं कल्पोऽभिधारणीय इति निर्वचन्नाह ।

अणिदिट्ठ सम्म सन्नि, गहितागहिए य सच्छंदो ।
णिद्दिट्ठलिंगसहितो, सन्नी तस्सेव णस्सस्स ॥

अभिधारणं प्रव्रज्यार्थमाचार्यादेर्मनसा संकल्पनम् तच्च द्विधा अनिर्दिष्टं निर्दिष्टं च अनिर्दिष्टं नाम धारयन् कमप्याचार्यविशेषतो न निर्दिशति स च अभिधारको द्विधा संज्ञी असंज्ञी च पुनरेकैको द्विधा गृहीतलिङ्गोऽगृहीतलिङ्गश्च एष सर्वोऽप्योघतः सामान्येनाचार्यविशेषमनिर्दिश्य प्रव्रजन् स्वच्छन्द आभाव्यो भवति यस्यान्तिके प्रव्रजति तस्यैवासौ शिष्य इत्यर्थः । निर्दिष्टं पुनरभिधारणं तदुच्यते यत्रामुकस्याचार्यस्य समीपे प्रव्रजिष्यामीति निर्देशं करोति एषोऽपि द्विधा संज्ञी असंज्ञी च । पुनरेकैको द्विधा लिङ्गसहितो लिङ्गरहितश्च । तत्र लिङ्गसहितः संज्ञी यमाचार्यमभिधार्य गच्छति । विपरिणतोऽपि तस्यैवासौ भवति नान्यस्य ।

निद्दिट्ठ असन्नी, गहियागहिए य अगहिए सन्नी ।
तस्सेव अविपरिणतोत्ति, परिणते जस्स इच्छाया ॥

असंज्ञी नाम गृहीतलिङ्गोऽगृहीतलिङ्गो वा भवतु । यस्तु संज्ञी श्रावकः सोऽगृहीतलिङ्ग एते त्रयोऽप्यपरिणते भावे य निर्दिष्टमाचार्यमभिधार्य गच्छन्ति तस्यैव भवन्ति । अथ तं प्रति भावो विपरिणतस्ततो यस्य सकाशे तेषां प्रव्रजितुमिच्छा तस्यैव ते शिष्याः ॥

अथ किंकारणं लिङ्गसहितो व्रजतीत्याह ॥

वारियसमुदाणट्ठा, तेण व गिण्हन्ति धम्मसड्ढा वा ।
एएहि लिंगसहितो, सन्नी व सिया असन्नी व ॥

वारिको हरिकस्तद्भियया शङ्का मा भूदिति बुद्ध्या लिङ्गं गृहीत्वा व्रजति तथा समुदानं भैक्षं तदर्थं लिङ्गं गृह्णाति गृहीतलिङ्गो हि सुखेनैव भिक्षामाप्नोति । स्वभावापान्तराले गृहिभ्रान्त्या धर्मश्रद्धालवो वा तिष्ठन्ति एतैः कारणैः संज्ञी वा असंज्ञी साधुसमाचारीनिपुणो लिङ्गसहितः स्यादिति । इह यो निर्दिशन् प्रव्रजति एकमनेकान् वा निर्दिशेत् तत्र योऽनेकान् निर्दिशति स एवं संकल्पयति यो मे प्रतिभाषिष्यते तस्य सकाशे प्रव्रजिष्यामि । तद्विषयं विधिमाह ।

णेगा उदिस्स गतो, लिंगेणं फालितो तु एक्कसं ।
दट्ठुं व अचक्खुस्स, णिद्दिट्ठणं गतो तस्स ॥

अनेकानाचार्यानुद्दिश्य लिङ्गेन सहितानां बहूनां निर्दिष्टानामन्तिके गतस्तत्र चैकेनास्फालितः सादरमाभाषितो यदि तमभ्युपगतस्तदा तस्यैवासौ शिष्यः । अथाभाषितोऽपि तमचक्षुष्यमनिर्दिष्टं दृष्ट्वा निर्दिष्टमेव कमप्यन्यमुपगतस्तदा तस्याभवति । इदमेव सविशेषमाह ।

निद्दिट्ठमनिद्दिट्ठं, अब्भुवगयलिंगिनो लभइ अन्नो ।
लिंगी व अलिंगी वा, सच्छंदेण य अणिद्दिट्ठो ॥

निर्दिष्टमनिर्दिष्टं वा आचार्यमभिधार्य गच्छन् लिङ्गी लिङ्गसहितः शैक्षो यमाचार्यमभ्युपगतस्तस्यैवाभवति नैवान्यस्तं लभते । यस्त्वनिर्दिष्टो नाद्यापि कमप्यभ्युपगतः स लिङ्गी वा भवतु अलिङ्गी वा स्वच्छन्देन यमभिलषति तस्याभवति ।

एमेव असिह सन्नी, णिद्दिट्ठस्सुवगतो ण अन्नस्स ।
अब्भुवगतो वि ससिहो, जस्सिच्छति दो असन्नीव ॥

लिङ्गसहितः संज्ञी निर्दिष्टानां बहूनां मध्ये यमेवाभ्युगतस्तस्यैवाभवति एवमेव शिखाकोऽपि संज्ञी बहून् निर्दिश्यागतो वा यस्यैव निर्दिष्टस्यान्तिके उपगतः प्रव्रजितुं परिणतस्तस्यैवासौ शिष्यो भवति नान्यस्य यस्तु सशिखाकः संज्ञी स कमप्यभ्युपगतोऽपि यदि पश्चाद्विपरिणतस्तदा यस्यान्तिके प्रव्रजितुमिच्छति तस्याभवति (दोहअसन्नित्ति) द्वौ वा शिखाकसशिखाकलक्षणौ यौ असंज्ञिनौ तावपि पूर्वं कंचनाभ्युपगतौ पश्चाद्विपरिणतौ स्वच्छन्देन यदुपकण्ठे प्रव्रजतस्तस्याभाव्यौ । अस्यैवार्थस्य सुखावबोधाय भङ्गकानाह ।

निद्दिट्ठस्समसासि, अब्भुवगंतेतरअट्ठ लिंगिणो भंगा ।
एवमसिहे वि ससिहे वि, अट्ठ सव्वे चउव्वीसं ॥

कमप्याचार्यं निर्दिश्य गच्छन् निर्दिष्टः संज्ञी श्रावकः अभ्य-

पगतः प्रव्रजितुं परिणतः । एतैस्त्रिभिः पदैः (इयरत्ति) प्रतिपक्षपदसहितैरष्टौ भङ्गा लिङ्गिनो लिङ्गसहितस्य गच्छतो भवन्ति । तथाहि निर्दिष्टः संज्ञी अभ्युपगतः १ निर्दिष्टः संज्ञी अनभ्युपगतः ।२। निर्दिष्टो ऽसंज्ञी अभ्युपगतः ३ निर्दिष्टो ऽसंज्ञी अनभ्युपगतः ४ अनिर्दिष्टपदेनाप्येवं चत्वारो भङ्गा लभ्यन्ते एते अष्टौ भङ्गा लिङ्गिन उक्ताः । अशिखाके चैवमेव प्रत्येकमष्टौ भङ्गा भवन्ति सर्वेऽप्येते मीलिताश्चतुर्विंशतिभङ्गा जायन्ते एतेषु विधिमाह ।

पढम बिति ततिय पंच, सत्तम नवम तेरसेसु भंगेसु ।
विपरिणतो वि तस्सेव, होइ सेसेसु सच्छंदो ॥

प्रथमद्वितीयतृतीयपञ्चमसप्तमनवमत्रयोदशेषु विपरिणतोऽपि यं निर्दिश्यागतो यं वा अभ्युपगतस्तस्यैवाभवति शेषेषु चतुर्थषष्ठाष्टमदशमैकादशद्वादशचतुर्दशादिषु चतुर्विंशतिषु सप्तदशसु भङ्गेषु स्वच्छन्दः स्वेच्छः यः प्रतिभावी तस्यैवाभवतीत्यर्थः । इदमेव व्यक्तीकुर्वन्नाह ।

सव्वो लिंगी असिहो य, भावतो जस्स अब्भुवगतो सो ।
णिद्दिट्ठमणलिंगी, तस्सेवाणब्भुवगतोत्ति ॥

सर्वो लिङ्गी अशिखाकश्च श्रावको यस्यान्तिके ऽभ्युपगतः स एव तं लभते । किमुक्तं भवति यो लिङ्गसहितो ऽभ्युपगतः स निर्दिष्टोऽनिर्दिष्टो वा संज्ञी असंज्ञी वा भवतु यश्चाशिखाकः श्रावको ऽभ्युपगतः सोऽपि निर्दिष्टो वा भवतु एष सर्वोऽपि यमेवाभ्युपगतो विपरिणतोऽपि तस्यैवाभवति एतेन प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमनवमत्रयोदशभङ्गास्सूचिताः । तथा यो लिङ्गी निर्दिष्टः संज्ञी च स यद्यप्यनभ्युपगतस्तथापि यमेव निर्दिश्यागतस्तस्यैवाभवति न पुनर्विपरिणतोऽप्यन्यस्यानेन द्वितीयो भङ्गो गृहीतः । शेषेषु तु सप्तदशस्वपि गतेषु यत्राभ्युपगतस्तत्राविपरिणतस्तस्यैव विपरिणतस्तु स्वेच्छायां यत्र तु नाभ्युपगतस्तत्र विपरिणतो ऽविपरिणतो वा यथा स्वच्छन्दमाभाव्य इति गतं कथं कल्पो ऽभिधारण इति द्वारम् ।

अथैकग्रामे इति द्वारमाह ।

असन्नी उवसमितो अ-प्पणो इच्छीइ अन्नहिं तस्स ।
दट्ठूणं च पगिणए, उवसमितं जस्स वा खेत्तं ॥

केनचिद्धर्मकथिना कश्चिदसंज्ञी मिथ्यादृष्टिरुपशमितः प्रव्रज्याभिमुखीकृतः स यावन्नाद्यापि सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते तावत्प्रव्रजन् क्षेत्रिकस्याभवति । अथ सम्यक्त्वं प्रतिपन्नस्तस्य क्षेत्रमन्यस्याचार्यस्य सत्कं ततो ऽसावात्मन इच्छया आभवति यदि क्षेत्रिकस्योपविष्टस्ततस्तस्यैव अथोपशामयत उपस्थितस्तत्रोपशामयत एव एतौ द्वौ मुक्त्वा अन्यस्य नाभवति (अन्नहित्ति) अथान्यक्षेत्राद्बहिरुपशामितस्तदा तस्योपशामकस्याभवति । अथ केनापि नो कथितः परमन्यं कमप्याचार्यादिकं दृष्ट्वा स्वयमेव प्रव्रज्यायां परिणतस्ततोऽसौ क्षेत्राद्बहिरुपशान्त उपशामक आभवति । मूर्तिदर्शनद्वारेणोपशमनकारिण इत्यर्थः । अथ क्षेत्रान्तरुपशान्तस्ततो यस्य सत्कं क्षेत्रं तस्याभाव्यः । अमुमेवार्थं सविशेषमाह ।

परखित्ते वसमाणो, अइकमंतो व ण लभति असन्नित्थिं ।
दट्ठूण पुव्वसन्नी, गाहितमस्सावि सो लभति ॥

परक्षेत्रे मासकल्पे वर्षावासे वा वसन् अतिक्रामन् वा परक्षेत्रमगन्ता गन्तुमनास्तत्रावस्थितो ऽसंज्ञिनमप्रतिपन्नसम्यक्त्वं स्वयमुपशमितमपि न लभते । अथ कंचिन्मिथ्यादृष्टिं सम्यक्त्वमादिशब्दादणुव्रतानि वा ग्राहयित्वा क्षेत्रान्तरं गतः भूयोऽप्यन्यदा तदेव क्षेत्रमायातः स च प्रागुपशमित इदानीं पूर्वसंज्ञी लभ्यते ततस्तं पूर्वसंज्ञिनं सम्यक्त्वादिग्राहितं स उपशमच्छन्देन लभते । किमुक्तं भवति । उपशमिकं क्षेत्रिकं वा यमभिरोचयति तस्याभवति । एवं त्रयाणां वर्षाणामागतो मन्तव्यः । त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु स पूर्वसंज्ञी क्षेत्रिकस्यैवाभाव्यो नोपशामयतः ॥ आह च चूर्णिकृत् "तिसु वरिसेसु पुण्णेसु खेत्तियस्स वा भवति । तो उवसामितस्सत्ति" गतमेकग्रामद्वारम् ॥

अथातिक्रामन् द्वारमाह ।

मग्गंतो अन्नखित्ते, अभिधारितो उ भावतो तस्स ।
खित्तिम्मि खित्तियस्स, बाहिं वा परिणतो तस्स ॥

शैक्षः कंचिदाचार्यं मार्गयन् व्रजति तस्य चान्यक्षेत्रे परकीयक्षेत्राभ्यन्तरे पथि गच्छतः कश्चिद्धर्मकथी मिलितः स यद्याकर्षणहेतोस्तस्य धर्मं कथयति तदा यमाचार्यमभिधारयन् व्रजति तस्याभवति । अथ भावतः स्वभावादेव कथयति ततस्तस्य धर्मकथिकस्याभवति । तुशब्दो विशेषणे स चैतद्विशिनष्टि यदि क्षेत्राभ्यन्तरे स्वभावतः कथयति ततः क्षेत्रिपरिणतः प्रव्रज्याभिमुखीभूतः क्षेत्रिकस्य भवति बहिस्तु परिणतस्तस्य कथयत आभाव्य इति । इदमेव व्याचष्टे ॥

अभिधारितो वच्चति, पुच्छितो साहुवच्चतो तस्स ।
परिसगतो व कहइ, कट्टण हेउं न तं लभति ॥

कंचिदाचार्यमभिधारयन् शैक्षो व्रजति तस्य कोऽपि साधुः पथि गच्छन् मिलितस्तेन च पृष्टोऽमुक आचार्यः कुत्रास्ते साधुराह किं तेन भवतः प्रयोजनम् । स प्राह । तस्यान्तिके प्रव्रजितुकामोऽहं परं दृष्ट्वा तस्य व्रजत एवाकर्षणहेतोः(साहत्ति) धर्मं कथयति यद्वा ग्रामे क्वापि पर्षदन्तर्गतस्य धर्मं कथयत उपस्थितस्ततो वन्दित्वा तथैव स्वाभिप्राये कथिते स आकर्षणहेतोर्विशेषतो धर्मं कथयति कथिते च यद्यसौ प्रव्रजितुमभिलषति ततो न तं शैक्षं लभते । अभिधारिताचार्यस्यैव स आभवति ॥

उज्जुकहए परिणतं, अंतोखित्तस्स खित्तिओ लभइ ।
खित्तबहिं तु परिणयं, लभउज्जुकहीण खलु माई ॥

अथासौ कथको धर्मकथी ऋजुकः सद्भावतः कथयति नाकर्षणहेतोः स च प्रव्रज्यायां परिणतः क्षेत्रान्तः परिणतं क्षेत्रिको लभते क्षेत्राद्बहिः परिणतं तु ऋजुको धर्मकथी लभते न खलु मायी मायावान् ।

परिणमइ अंतरा अं-तरा य भावोणियत्ति तस्सो से ।
खित्तम्मि खित्तियस्स, बहिं तु परिणतो तस्स ॥

अथ अन्तरान्तरा तस्य भावः प्रव्रज्यायां परिणमते निवर्तते वा ततः क्षेत्रे परिणतः क्षेत्रिकस्याभवति बहिस्तु परिणतस्तस्य धर्मकथिकस्याभवतीति । गतमतिक्रामन् द्वारम् ॥ अथ द्विधा मार्गणा शिष्ये एकविधा च प्रतिच्छके इति यदुक्तं तत्र प्रतीच्छकविषयां तावदेकविधां केवलसाज्ञातीयविषयां मार्गणामाह ॥

माया पिया य भाया, भगिणी पुत्तो तहेव धुत्ता य ।
छप्पेते नालबद्धा, सेसए भवंति आयरिया ॥

माता पिता भ्राता भगिनी पुत्रस्तथैव दुहिता वा एतेऽपि अनन्तरवल्लीमधिकृत्य नालबद्धा मन्तव्याः । एते च अभिधारयन्तः प्रतीच्छकस्याभवन्ति । उपलक्षणमिदं तेन परवल्लीबद्धा अपि वक्ष्यमाणाः षोडश जना अभिधारयन्तस्तस्यैवाभवन्ति । शेषास्तु ये नालबद्धा भवन्ति तेषु आचार्याः

प्रभवन्ति न प्रतीच्छकः इदमेव व्यक्तीकुर्वन् परंपरावल्लीं प्रतिपादयति ।

माओ माया पिया भाया, भगिणी य एव पिउणा वि ।
भायादिपुत्तधूता, सोलसगं छच्च वावीसं ।
वावीस लसति एए, परिच्छओ जति य तमभिधारंति ।
अभिधारमणभिधारे, णायमणाते तरेण लभे ॥

मातुः संबन्धिनो माता पिता भ्राता भगिनी चेति चत्वारो जनाः पितुःसंबन्धिनोऽप्येवमेव चत्वारो जनाः (भायादिपुत्तधूयति) भ्रातुः संबन्धिनः पुत्रो दुहिता चेति जनद्वयम् आदिशब्दात् भगिन्या अप्यपत्यं भागिनेयः भागिनेयी चेति द्वयम् । पुत्रस्यापत्यं पौत्रः पौत्री चेति द्वयम् । दुहितुरपत्यं दौहित्रो दौहित्री चेति । सर्वसंख्यया षोडशकं भवति । षट् वाऽनन्तरवल्लीजना अत्र प्रक्षिप्यन्ते ततो द्वाविंशतिर्भवति द्वाविंशतिमप्येतान् जनान् प्रतीच्छको लभते। यदि च तं प्रतीच्छकमभिधारयन्तस्ततस्तेऽप्याचार्यस्यैवाभाव्या इति नव इतरे उक्ताः ये व्यतिरिक्तास्तानभिधारयतो वा ज्ञातकान् वा अज्ञातकान् वा प्रतीच्छको लभते । अथ शिष्याविषयां द्विविधां मार्गणामाह ।

नायगमणायगा पुण, सीसे अभिधारमणभिधारे य ।
दो क्खरदिट्ठंता स-व्वे वि भवति आयरिए ॥

द्विविधा मार्गणा तत्र ये शिष्यस्य ज्ञातकाः स्वजना ये चाज्ञातका अस्वजनास्ते तमभिधारयन्तो वा अनभिधारयन्तो वा सर्वेऽप्याचार्यस्याभवन्ति न शिष्यस्य कुत इत्याह खरस्वरदृष्टान्तात् “ दासेणसेस्वरो किओ दासो वि सेस्वरोविमे इति ” निदर्शनात् । अथ पडिसेहय कहं कप्पो विहज्जइ इति द्वारं निरूपयन्नाह ।

दुव्वुप्पन्न गिलाणे, असंथरं ते य चउगुरुच्छेहं ।
वयमाणइमे संघा-पच्छप्पेतए लभंति ॥

एकत्र ग्रामे गच्छः स्थितस्तेषां च ग्लान उत्पन्नस्ततःप्रतिचरणे साधवो व्यापृताः सन्तः सर्वेऽपि भिक्षामटितुं न प्रभवन्ति ततश्च संस्तरणं संज्ञानमेव ग्लानोऽपूर्वोत्पत्तेरसंस्तरणं शैक्ष उपस्थितस्ते च ग्लानकार्यभृत्यतया शैक्षं दापयितुं न पारयन्ति । अतो भगवद्भिः प्रतिषिद्धं न तैः शैक्षो दीक्षणीयः । यदि दीक्षयन्ति ततश्चतुरो गुरुकाः । अथालोचनादौ अमीषां प्रकाराणां कृत्वा प्रेषयन्ति (वयमाण इत्यादि) तं शैक्षं मुण्डयित्वा व्रज त्वमेकाक्येवामुकाचार्यसन्निधाविति वदन्तो विसर्जयन्ति । यद्वा तस्यैकं कमपि सहायं संघाटकं वा समर्पयन्ति एते त्रयः प्रकारा मुण्डितस्य भवन्ति । अमुण्डितस्याप्येते त्रयः एते षडपि तं शैक्षं न लभन्ते । षड्भिः प्रकारैः प्रेषयन्त इत्यर्थः । येषां समीपे प्रेषयन्ति तेषामेवासौ शिष्यः । अथात्मसमीपे स्थापयन्ति तत इमे दोषाः ।

आयरिय गिलाण गुरुगा, सहस्सा अकरणम्मि ।
चउलहुगा परितावण, णिप्फणदुहतो भंगे य मूलं तु ॥

शैक्षं प्रव्राज्य तद्वैया वृत्यव्याकुलाः सन्तो यद्याचार्याणां ग्लानस्य वा वैयावृत्तिं न कुर्वन्ति ततश्चतुर्गुरुकः । अथ शैक्षस्य न कुर्वन्ति ततश्चतुर्लघुकः । अथ ग्लानादीनामनागाढमागाढं वा परितापना भवति तत आत्मनिष्पन्नम् (दुहतो भंगयत्ति) शैक्षस्य यन्निष्क्रमणं ग्लानस्य च यन्मरणमेष द्विधा भङ्ग उच्यते तत्र मूलं भवति । अथ द्वितीयपदमाह ।

संथरमाणे पच्छा, जायं गहिते व पच्छगेलन्नं ।
अप्पव्वइते पव्वइए, संघाडगे व वयमाणे ॥

इह गच्छे ग्लानो विद्यते परं नागाढं ग्लानत्वं ततः संस्तरति ते शैक्षमपि वर्तापयितुमाचार्याणामपि कर्तुमेवं प्रव्राजिताः । शैक्षः पश्चात्त्वग्लानत्वमागाढं समजनि ततो वर्तनपरिवर्तनादिव्यापृताय चेऽऽवल्लिकां न हिण्डते येऽपि हिण्डन्ति तेऽपि न शक्नुवन्ति सर्वेषामपि पर्याप्तमानेतुमेवमसंस्तरणं जातम् यद्वा मूलत एव ग्लानत्वं पूर्वं नासीत् किंतु पाश्चात् शैक्षे गृहीते प्रव्रजिते सति ग्लानत्वमुत्पन्नं ततोऽसौ षड्भिः प्रकारैः प्रेषणीयः । तद्यथा अप्रव्राजितोऽमुण्डितः प्रव्रजितो मुण्डितः एष द्विविधोऽपि त्रिधा संघाटकेन एकसाधुना (वयमाणत्ति) एकाकी व्रजते व्रजमानैरेकाकित्वेनेत्यर्थः । अथ संथरमाणे पच्छा जायंति पदं विशेषतो व्याचष्टे ।

नागाढं पउणिस्सइ, अचिरेणं तं च जायमागाढं ।
सेहं वट्ठा वेओ, ण भवति गिलाणकित्तं वा ॥

पूर्वमनागाढं ग्लानत्वं भवेत् ततः शैक्षे उपस्थिते चिन्तितम् । अचिरेणैवायं ग्लानः प्रगुणीभविष्यति । ततः शैक्षे प्रव्रजिते तद्ग्लानत्वमागाढं जातं ततस्ते शैक्षं वर्तापयितुं ग्लानकृत्यं च कर्तुं समकमेव न चरन्ति न शक्नुवन्ति । अतोऽन्येषां समीपे प्रेषयन्तः शुद्धाः ।

अपडिच्छाण तेरसि जं, सेहविया वडाउ पावेंति ।
तं चेव पुव्वभणियं, परितावणसेहभंगाइ ॥

इतरे नाम येषां समीपे प्रेष्यते । यदि ते न प्रतीच्छन्ति तदा चतुर्गुरुकः । यच्च ते शैक्षव्यापृताः प्राप्नुवन्ति तन्निष्पन्नं तेषामप्रतीच्छतां प्रायश्चित्तम् । किं पुनस्ते प्राप्नुवन्तीत्याह । तदेव पूर्वभणितं परितापनशैक्षभङ्गादिकमत्र दोषजातं मन्तव्यम् । किमुक्तं भवति ग्लानो ऽप्रतिचर्यमाणः परिताप्येत शैक्षो वैयावृत्त्येऽभिधीयमाने प्रतिभज्येत । आदिशब्दाद् ग्लानस्य मरणं वा भवेत् ।

संखडिए वा अट्ठा, अमुंडियं वा य पेसंती ।
वयमाणे एगेण य, संघाडएण ण लभंति ॥

संखडिकरणंतस्या वा अर्थाय मनोज्ञाहारलम्पटशैक्षममुण्डितं वा प्रेषयन्ति तत्रापि (वयमाणित्ति) एकाकितया प्रेषणेन एकसाधुना संघाटकेन च षट् प्रकारा भवन्ति। एतैः षड्भिरपि प्रेषयन्तो न लभन्ते । इदमेव व्याख्यानयाति ।

होहिंति ण मग्गाइं, आवाहविवाहपव्वयमहादी ।
सेहस्स व सागारियं, विद्दाविस्सइविनेसिंति ॥

इह शैक्षः केषांचिदुपस्थितस्तत्र चावाहविवाहपर्वतमहादीनि प्रकाराणि नवाग्राणि प्रत्यासन्नाणि भविष्यन्ति ।आवाहो बहादरगृहानयनं विवाहः पाणिग्रहणं पर्वतमहः प्रतीतः । आदिशब्दात् तडागनदीह्रदादिपरिग्रहः । शैक्षस्य च तत्र सागारिकस्तत्प्रव्राजनभयम् । यद्वा यद्येष शैक्षोऽत्र स्थास्यति तदा संखडिभोजनगृहमाविद्रास्यति । स विनश्यति । यदि च वयमनेनैव सह गच्छामस्ततः संखडेः स्फिटामः अत एवमन्यत्र प्रेषयाम इति विचिन्त्य षड्भिःप्रकारैस्तं प्रेषयन्ति । ते च लभन्ते येषामन्तिके प्रेषयन्ति तेषामेव स चाभवतीति । गतं प्रतिषिद्धे व्रजति कथं कल्पो विधीयत इति द्वारम् । संप्रति संगारदत्ते कथं कल्पो विधीयते इति द्वारमाह ।

गिहियाणं संगारो, संगारं संगिते करेमाणे ।
अणुमोयनि मोहिंसं, पव्वावितो जेण तस्सेव ॥

गृहिणां संबन्धी यः संगारो युष्मदन्तिके अस्माभिरसंयतः कालादूर्ध्वं प्रव्रज्या ग्रहीतव्येति संकेतस्तं प्रतीच्छन् संयतः स्वयं च तैः सार्द्धं संगारमसुष्मिन् दिनेऽमुष्मान् प्रव्राजयिष्यामीति लक्षणं कुर्वन् हिंसां यावदसौ न प्रव्रजति तावन्तं कालं षट्कायविराधनालक्षणामनुमोदयति स च शैक्षस्तं प्रति विपरिणतो येन प्राव्राजितस्तस्यैवाभवति न संकेतदायिन इति । किंच ।

विप्परिणमइ सव्वं व, परओ असछग्रअसतित्थीव ।
मोत्तुं वासावासं, ण होइ संगारतो इहरा ॥

संकेतकरणानन्तरं शैक्षः स्वयं वा विपरिणमति परतो वा परेण स्वजनादिना स विपरिणम्येत आसन्नविहारिषु वा प्रव्रजेत् अन्यतीर्थिको भवेत् । अतो वर्षावासं मुक्त्वा इतरथा पुष्टालम्बनं विना संगारो न प्रतीच्छनीयो न वा कर्त्तव्यः किमर्थं पुनः संगारमसौ करोतीत्याह ।

संखरूसमायावी, खित्तं मोत्तव्वयं व मा होज्जा ।
एएहिं कारणेहिं, संगारकरंति चउगुरुगा ॥

संखडिस्तत्र ग्रामे उपस्थितानां परिहर्त्तुं न शक्नोति संज्ञातका वा तस्य तत्र भूयांसस्तेषामाग्रहात् शक्नोति गन्तुं क्षेत्रं वा तदतीव सस्निग्धमधुराहारादिलाभापन्नं शैक्षस्य च तत्र सागारिकं ततस्तन्मोक्तव्यं माभूत् । एतैरेवमादिभिः कारणैः । शैक्षस्य संगारं यः करोति तस्य चतुर्गुरु ।

अथ गृहस्थाः किमर्थं संगारं कुर्वन्तीत्याह ।

रिणवाहिं मोक्खेउं, कुडुंबवित्तिं वतित्थि ते गिण्हे ।
एमादि अणाउत्ते, करिंति गिहिणो उ संगारं ॥

ऋणं वा व्याधिं वा मोक्षयितुं अपनेतुं कुटुम्बस्य वा पश्चान्निर्वहणायोग्यां वृत्तिं संपादयितुं यद्वा ग्रीष्मस्तदानीमतिक्रान्तो वर्षावास आयातः एवमादिभिः कारणैः शैक्षस्यानायुक्ते अक्षणिकतायां गृहिणः संगारं कुर्वन्ति । अथ द्वितीयपदेन संगारे प्रतीष्यमाणे आभाव्यविधिमाह ।

अगविट्ठोमित्ति अहं, लब्भति असढेहिं विपरिणतो वि ।
वोयं तप्पाहिंति व, ते वियणं अंतरा गंतु ॥

संगारे कृते यत्र शठैर्ग्लानादिकार्यव्यापृतैः स शैक्षो न गवेषितस्तदाऽसावगवेषितो नैकमपि वारमहममीभिर्गवेषित इति बुद्ध्या विपरिणतोऽपि लभ्यते तेषामेवाभवतीत्यर्थः । परं तेऽपि साधवस्तमन्तरा गन्तुं वा नोदयेयुरिति संकेतस्मारणपुरस्सरं शिक्षयन्ते अथ स्वयं गन्तुं न प्रभवन्ति ततः (तप्पाहिंति) संदेशं तस्य प्रेषयन्ति ।

एवं खलु अच्छिन्ने, वेला तहेव दिवसेहिं ।
वेला पुण्णमपुण्णे, वाघाए होइ चउभंगो ॥

एवं तावदच्छिन्ने अनियते संगारे विधिरुक्तः यस्तु छिन्नः संगारस्तत्र विधिरभिधीयते छिन्नो नाम क्षेत्रतः कालतश्च प्रति नियतः । क्षेत्रतो ग्रामवनखण्डादौ प्रव्रज्यादानार्थं भवद्भिः समागन्तव्यं कालतो वेलया दिवसैर्मासैश्च प्रतिनियतैस्तत्र च वेलाया उपलक्षणत्वाद्दिवसैश्च (पुण्णमपुण्णत्ति) पूर्णे अपूर्णे वा संगारे काले व्याघातो भवेत् । तत्र चेयं चतुर्भङ्गी । कालपूर्णो निर्घातं प्राप्तः, १ कालः पूर्णः संघातः, २ संजातकालोऽव्याघातपूर्णपरं निर्व्याघातं तत्र प्राप्तः, ३ कालोऽप्यपूर्णो व्याघातोऽपि जात, इति ४ अथवा अन्यथा चतुर्भङ्गी संयतस्य व्याघातो न गृहस्थस्य. गृहस्थस्य व्याघातो न संयतस्य । द्वयोरपि व्याघातः । द्वयोरव्याघातः ।

तत्र संयतस्य व्याघाते विधिमाह ।

मंदट्ठिगा ते तहियं वि पत्ते, जे तिंमणा ते य सढा ण होंति ।
स लब्भती अण्णगतो तहेव, दप्पट्ठिया जे ण उ ते लभंति ॥

यत्र ग्रामादौ संकेतः कृत आसीत् तत्र स शैक्षः प्राप्तः साधवस्तु न प्राप्तास्ततो यद्येवं मन्यते मन्दार्थिनस्ते सद्विषये मन्दप्रयोजना अत एव नायाता इति बुद्ध्या विपरिणतः । ते च साधवो यदि शठप्रव्राजिकादिप्रतिबन्धयुक्ता न भवन्ति ग्लानादिकार्यव्यापृता यतो याता इति भावः ततः स शैक्षोऽन्यगतोऽप्यन्यमाचार्यमभ्युपगतोऽपि तैः साधुभिर्लभ्यते । ये तु दर्पतः स्थितास्ते नैव तं लभन्ते येन प्रव्राजितस्तस्यैवासौ शिष्य इति ।

पंथेधम्मकहिस्सा, उवसंतो अंतरा उ अण्णस्स ।
अभिधारितो न तस्स उ, इयरे पुण जो उ पव्वावे ॥

यदसौ येन साधुना संकेतो दत्तस्तदभिमुखं प्रस्थितः पथि गच्छन् अन्तरा अन्यस्य धर्मकथिनः समीपे धर्ममाकर्ण्योपशान्तः स च स्वयमभिधारयन् गच्छति तदा तस्यैवाभिधारितस्याभवति । इतरः पुनरनभिधारयिता ततो धर्मकथी प्रव्राजयति । इदमेव व्याचष्टे ।

पुण्णेहिं पि दिणेहिं, उवसंतो अंतरा उ अण्णस्स ।
अभिधारित्तो तस्स उ, इयरं पुण जो उ पव्वावे ॥

पूर्णैरपिशब्दादपूर्णैरपि दिवसैरन्तरा पथि वर्त्तमानोऽन्यस्य सकाशे उपशान्तः सन् अभिधारयति प्रव्रजामि तावदहममीषां समीपे परं पूर्वेषामेवाहं शिष्यः एवमभिधारयन् तस्यैव पूर्वाचार्यस्याभवति इतरो नाम यः पूर्वेषां विपरिणतस्तं प्रव्राजयति तस्यैव स शिष्यः । नियमप्रदर्शनार्थमिदमाह

णूणादिसमोसरणे, दट्ठूण विसं तु परिणतो अण्णं ।
तस्सेव से ण पुरिसे, एमेव पहम्मि दव्वं ते ॥

न्यूनादौ समवसरणे तं पूर्वाचार्यं दृष्ट्वाऽपि यद्यन्यमेव परिणतः प्रतिपन्नस्तदा तस्यैवासौ शिष्यो न पूर्वस्य एवमेव पथि व्रजतामप्यनाघातानामाभाव्यविधिरवगन्तव्यः । अथ कः संयतस्य गृहस्थस्य वा व्याघातो न भवतीत्याह ।

गेलण्णतेणग नदी, सावयपडणीयवालमहिया वा ।
इइ समणे वाघातो, महिगा वज्जा उ सेहस्स ॥

ग्लानत्वं तस्य साधोरुत्पन्नं स्तेनका वा अन्तराले द्विविधा नदी वा पूर्णा श्वापदा वा व्याघ्रादयः । पथि तिष्ठन्ति प्रत्यनीको वा तं प्रतिचरन्तास्ते व्यालाः सर्पास्ते वा पथि गच्छन्तं दशन्ति महिका वा पतितुमारब्धा च एवं श्रमणे व्याघातः संभवति शैक्षस्यापि महिकावर्जैः सर्वोऽप्येष एव व्याघातो वक्तव्यः । पूर्वं स्वयं विपरिणतमाश्रित्य विधिरुक्तः । अथान्येन विपरिणामितस्य विधिमाह ।

विप्परिणामियभावो, ण लब्भते तं च णो वियाणामो ।
विप्परिणामियकहणा, तम्हा खलु होंति कायव्वा ॥

विपरिणामितो विवक्षिताचार्याद्व्युत्सारितो भावो यस्य स विपरिणामितभावः एवंविधः शैक्षो लभ्यते विपरिणामकस्यभवतीति भावः । शिष्यः प्राह तमेव विपरिणमनं तावद्वयं न विजानीमः । सूरिराह । यत एवं भवतो जिज्ञासा तस्माद्विपरिणामनं विपरिणामितं तस्य कथना प्ररूपणा कर्त्तव्या भवति । तामेवाह ।

दिट्ठमदिट्ठविदेसत्थ, वि गिलाणे मंद धम्म अपसुत्ते ।

णिप्पत्ति णत्थि तस्स, तिविहं गरहं व सा भवति ॥

शैक्षः कमप्याचार्यमभिधार्य गच्छन् मार्गे कमपि साधुं दृष्ट्वा पृच्छति अमुक आचार्यो भवद्भिः कदाचित् दृष्ट उताहो न दृष्टः एवं दृष्टे स साधुर्विपरिणामनं बुद्ध्वा भणति । किं तैः करिष्यसि शैक्षः प्राह । प्रव्रजितुकामोऽहं तेषां समीपे एवं श्रुत्वा साधुर्दृष्टानपि तान् न मया दृष्टा इति अथवा स्वदेशस्थानपि भणति विदेशस्थास्ते एवमग्लानानपि ग्लानास्ते व्रज त्वमपि तस्य द्वितीयः । अथवा ब्रवीति यस्तस्य पार्श्वे प्रव्रजति सोऽवश्यं ग्लानो ग्लानवैयावृत्त्ये वा नित्यं व्यापृतो भवति । अथवा मन्दधर्मिणस्ते ततः किं तव मन्दधर्मता रोचते । यद्वाऽसौ अल्पश्रुतस्त्वं च ग्रहणधारणासमर्थस्तस्य पार्श्वे गतः किं करिष्यसि त्वमेव वा तं पाठयिष्यसीति । अथवा तस्य शिष्याणां निष्पत्तिरेव नास्ति यं प्रव्राजयति स सर्वोऽपि व्रती भज्यते म्रियते वेति भावः । त्रिविधां वा नामवाक्कायभेदात् ज्ञानदर्शनचारित्रभेदाद्वा त्रिप्रकारां गर्हा वक्ष्यमाणरीत्या यदाऽसौ करोति सा विपरिणामता मन्तव्या । एतां कुर्वंस्तश्चतुर्गुरुकम् न च तं शैक्षं लभते अतो नैवं कथनीयम् । किंतु दृष्टादिपदेषु सद्भावः कथनीयः । कथमित्याह ।

जइ पुण तेण ण दिट्ठा, णेव सुया पुच्छितो भणति ।
अस्से गया विदेसं, तो साहइ जत्थ ते विसए ॥

योऽसौ शैक्षेण पृष्टस्ततो यदि ते सूरयो न दृष्टा नैव श्रुतास्ततः पृष्टः सन् भणति अहं न जानामि । अन्यान् अपरान् साधून्पृच्छ । अथ जानाति ततो यथा वस्थितं कथनीयं यदि विदेशगतास्ततो यत्र विषये देशे ते वर्त्तन्ते तं कथयति । अथ नाख्याति हीनाधिकं वा आख्याति ततोऽपरिणामनाभवति

सेसेसु असब्भावं, णातिक्खमंदधम्मवज्जेसु ।
गूहयते सब्भावं, विप्परिणति हीणकहणे वा ॥

शेषेषु ग्लानादिषु पदेषु मन्दधर्मवर्जेषु सद्भावं व्याख्याति यद्यप्यसौ ग्लानो ऽल्पश्रुतो वा शिष्यनिष्पत्तिर्वा तस्य नास्ति तथापि तत्र कथनीयम् । यस्तु मन्दधर्मपार्श्वस्थादिस्तत्र सद्भावः कथनीयो मा संसारं पारं गन्तुकामः सुतरां संसारे पतिष्यतीति कृत्वा यस्तु ज्ञानदर्शनचारित्रतपःसंपन्नो वादी धर्मकथी संग्रहोपग्रहकारी तद्विषयं सद्भावं यदि गूहयति अपलपति हीनकथनं वा करोति अधिकमप्यन्याचार्येभ्यो हीनं कृत्वा कथयतीत्यर्थः । एषा विपरिणामता मन्तव्या । अथ त्रिविधां गर्हां व्याचिख्यासुस्तत्स्वरूपं तावदाह ।

सीसो कंपणगरिहा, हत्थविलंबि य अहो य हक्कारो ।
वेल्लाकरणाय दिसा, चिट्ठतिणामं ण घेत्तव्वं ॥

गर्हा नाम शैक्षेण पृष्टस्सन् शीर्षकम्पनं करोति हस्तौ वा धुनीते विलम्बितानि वा करोति हस्तावोष्ठौ वा विलम्बयतीत्यर्थः । यद्वा ब्रवीति । अहो प्रव्रज्यां हाकारं वा करोति हाहा कष्टं यदेवं नष्टो लोकः (वेल्लत्ति) नामापि न वर्त्तते । अस्यां वेलायां गृहीतुमिति । कर्णौ वा तदीयनामग्रहणे स्थगयति यस्यां वा दिशि स तिष्ठति तस्यां न स्थातव्यमिति ब्रवीति । उपलक्षणत्वादक्षिणी वा निमीलयति यद्वा तामपि तस्यातिरात्रेण ग्रहीतव्यमतः आस्तामेतद्विषयं पृच्छादिकमिति ।

नाणे दंसणचरणे, सुत्ते अत्थे य तदुभए चेव ।
अहव होति तिहा गरहा, कायो वाया मणो वावि ॥

ज्ञाने दर्शने चारित्रे चेति त्रिविधा गर्हा भवति । तत्र ज्ञानगर्हा नाम न उपस्थितेनैव किंतु तदीयेन ज्ञानेन । दर्शनगर्हा तु मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकप्रायोऽसौ । चारित्रगर्हा सातिचारं चारित्रो ऽचारित्री वासौ । अथवा सूत्रे अर्थे तदुभयं चेति त्रिविधा गर्हा । तत्र सूत्रं तस्य शङ्कितं स्खलितमर्थं पुनरवबुध्यते १ यद्वा अर्थं नावबुध्यते सूत्रं पुनर्जानाति २ उभयमपि वा तस्याविशुद्धं जानाति वा किमपीति ३ अथवा कायवाग्मनोभेदात् त्रिधा गर्हा । तत्र कायगर्हा तेषामाचार्याणां शरीरं हुण्डादिसंस्थानं विरूपं वा । वाग्गर्हा मन्मनं काहलं वा ते जल्पन्ति । मनोगर्हा न तेषां तथाविधोहापोहपाटवं भवाग्रहणसामर्थ्यमिति । अथैषा त्रिविधा गर्हा भवति ।

प्रकारान्तरेण गर्हामेवाह ।

पव्वयसि आम कस्स स-कासे अमुगस्स निद्दिट्ठो ।
आयपराधिगसंसी, उवहणति परं इमेहिं तु ॥

कोऽपि शैक्षः केनापि साधुना पृष्टः प्रव्रजसि त्वं स प्राह ओम कस्य सकाशे इति पृष्टः सन् भूयोऽप्याह अमुकस्य समीपे । एवं निर्दिष्टे उक्ते स साधुः आत्मानं परस्मादधिकं शंसितुमाख्यातुं शीलमस्येत्यात्मपराधिकशंसी परममीभिः वचनैरुपहन्ति । तद्यथा ॥

अबहुस्सुतो वि एव्वं, जहच्छंदा तेसु वा संसग्गी ।
ओसण्णा संसग्गी व, तेसु एक्केक्कए दुन्नि ॥

अहं बहुश्रुतः सोऽबहुश्रुतः । अहं विशुद्धपाठकः स पुनरविशुद्धपाठी । यद्वा यथाच्छन्दास्ते आचार्यास्तैर्वा यथाच्छन्दैः सह ते गाढतरं संसर्गिणः । गाथायां तृतीयार्थे सप्तमी । अवसन्ना वा तैः सार्द्धं संसर्गिणो वा एवं पार्श्वस्थादावप्येकैकस्मिन् भेदौ द्वौ द्वौ दोषावेवमेव वक्तव्यौ ।

अथ कायवाङ्मनोगर्हामेव प्रकारान्तरेणाह ।

सीसोकंपणहत्थे, कण्णदिसा अत्थि काइगी गरहा ।
वेल्ला अहो य हात्तिय, णामत्ति काइगी गरहा ॥

शीर्षकम्पनं हस्तविलम्बनं कर्णस्य अन्यस्यां दिशि स्थापनम् । अक्षिनिमीलनमनिमिषलोचनस्य वा क्षणमवस्थानम् । एषा सर्वाऽपि कायिकी गर्हा यत्तु यस्यां वेलायां नाम न गृहीतव्यम् अहो कष्टं हाहाकारकरणं नाम च तस्य कदापि न ग्रहीतव्यमित्यादि भाषणं सा कायिकी गर्हा ।

अह माणसिगी गरहा, निज्जाति णित्तवत्तरागेहिं ।
धीरत्ताण ए यं पुण, अभिणंदइ य तं वयणं ॥

अथानन्तरं मानसिकी गर्हा मनसि तमाचार्यं जुगुप्सते कथमेतत् ज्ञायते इत्याह नेत्रवक्त्रयोः संबन्धिनो ये रागा मुकुलनविरञ्जनभवनादयो विकारास्तैः लक्ष्यते मानसिकी गर्हेति भणिता साध्विदं कृत्यमेतद्भव्यानामित्यादिवचोभिर्न तदीयं वचनमभिनन्दति धीरतया वा तूष्णीकमास्ते । एवमन्यतरस्मिन् गर्हाप्रकारे कृते तस्य शङ्का भवति अवश्यमकार्यकारी स आचार्यादिः संभाव्यते । नचामी साधवोऽलीकं भाषन्ते । अहमपि तत्र गत आत्मानं नाशयिष्यामीति ।

एताणि य अन्नाणि य, विपरिणमणपदाणि सेहस्स ।
उवहिणियडुप्पहाणो, कुव्वति अणज्जया केइ ॥

एतानि चानन्तरोक्तानि अन्यानि च द्रव्यक्षेत्रकालभावाः शैक्षस्य विपरिणमनपदानि भवन्ति । तत्र द्रव्यतो मनोज्ञाहारादि ददाति । क्षेत्रतः प्रधानानिवाते मनोनुकूले प्रदेशे तं स्थाप

यति। कालतो वेलायामेव भोजयति। भावतस्तस्याकर्षणार्थं हितयुक्तमुपदेशं ददाति। एवं केचिदनृजुकाः शठा उपधिः परवञ्चनाभिप्रायो निकृतिः कैतवार्थं प्रयुक्तवचनाकाराच्छादनं ते प्रधाने येषां ते तथाविधविपरिणामनपदानि कुर्वन्ति।

उपसंहरन्नाह।

एए सामण्णयरं, कप्पं जो अतिचरेज्ज लोभेण।
थेरे कुलगणसंघे, चाउम्मासा भवे गुरुगा॥

एतेषामव्याहतादिद्वारकलापप्रतिपादितानां कल्पानामन्यतरकल्पं विधाय आचार्यादिर्लोभदोषतोऽतिचरेत् अतिक्रामेत् तं सम्यक् ज्ञात्वा कुलगणस्थविरं कुलादिसमवायेन वा तस्य पार्श्वात्तं शैक्षमाकृष्य चत्वारो मासा गुरुकास्तस्य प्रायश्चित्तं दातव्यम्। अथ स्थविरैः समवायेन वा भणितोऽपि तं शैक्षं न समर्पयति ततः कुलगणसंघबाह्यः क्रियते॥ बृ० ३ उ०॥ (साधारणावग्रहस्थितानां कस्य क्षेत्रमिति खेत्तशब्दे) वर्षास्ववग्रहः पज्जुसणा शब्दे) (अवग्रहस्य ऊर्ध्वतो मानं सागारिय शब्दे)।

(१७) अवग्रहे सप्त प्रतिमाः।

साम्प्रतमवग्रहविशेषानधिकृत्याह।

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा आगंतारेसु वा ४ जावोग्गहियंसि जे तत्थ गाहावईण वा गाहावइपुत्ताण वा इच्चेयाइं आयतणाइं उवातिकम्म अह भिक्खू जाणेज्जा इमाहिं सत्तहिं पडिमाहिं उग्गहं उगिण्हित्तए तत्थ खलु इमा पढमा पडिमा। से आगंतारेसु वा अणुवीति उग्गहं जाएज्जा जाव विहरिस्सामो पढमा पडिमा। अहावरा दोच्चा पडिमा जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवति अहं च खलु अण्णेसिं भिक्खूणं अट्ठाए उग्गहं गिण्हिस्सामि अण्णेसिं भिक्खूणं उग्गहिए उग्गहे उवल्लिस्सामि दोच्चा पडिमा। अहावरा तच्चा पडिमा जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवति अहं च खलु अण्णेसिं भिक्खूणं अट्ठाए उग्गहं गिण्हिस्सामि अण्णेसिं च उग्गहिए उग्गहे णो उवल्लिस्सामि तच्चा पडिमा। अहावरा चउत्था पडिमा जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवति अहं च खलु अण्णेसिं भिक्खूणं अट्ठाए उग्गहं णो उगिण्हिस्सामि अण्णेसिं च उग्गहे उग्गहिए उवल्लिस्सामि चउत्था पडिमा। अहावरा पंचमा पडिमा जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवति अहं च खलु अप्पणो अट्ठाए उग्गहं उगिण्हिस्सामि णो दोण्हं णो तिण्हं णो चउण्हं णो पंचण्हं पंचमा पडिमा। अहावरा छट्ठा पडिमा से भिक्खू वा से भिक्खुणी वा जस्सेव उग्गहे उवल्लिएज्जा जे तत्थ अहासमण्णागते तंजहा। उक्कडे वा जाव पलाले वा तस्स लाभे संवसेज्जा तस्स अलाभे उक्कुडुए वा णेसज्जिए वा विहरेज्जा छट्ठा पडिमा। अहावरा सत्तमा पडिमा से भिक्खू वा से भिक्खुणी वा अहासंथडमेव उग्गहं जाएज्जा तंजहा पुढविसिलं वा कट्ठसिलं वा अहासंथडमेव तस्स लाभे संवसेज्जा तस्स अलाभे उक्कुडुए वा णेसज्जिए वा विहरेज्जा सत्तमा पडिमा इच्चेतासिं सत्तण्हं पडिमाणं अण्णयरं जहा पिंडेसणाए सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं। इह खलु थेरेहिं भगवंतेहिं पंचविहे उग्गहे पण्णत्ते तंजहा देविंदोग्गहे रायोग्गहे गाहावइउग्गहे सागारियउग्गहे साहम्मियउग्गहे एयं खलु तस्स भिक्खू वा भिक्खुणी वा सामग्गियं उग्गहपडिमा समत्ता॥

स भिक्षुरागन्तागारादाववग्रहे गृहीते ये तत्र गृहपत्यादयस्तेषां संबन्धीन्यायतनानि पूर्वं प्रतिपादितान्यतिक्रम्येत्येतानि च वक्ष्यमाणानि कर्मोपादानानि परिहृत्यावग्रहं ग्रहीतुं जानीयाः। अथ भिक्षुः सप्तभिः प्रतिमाभिरभिग्रहविशेषैरवग्रहं गृह्णीयात्तत्रेयं प्रथमा प्रतिमा। तद्यथा स भिक्षुरागन्तागारादौ पूर्वमेव विचिन्त्यैवंभूतः प्रतिश्रयो मया ग्राह्यः नान्यथाभूत इति प्रथमा। तथास्य च भिक्षोरेवंभूतोऽभिग्रहो भवति तद्यथा अहं च खल्वन्येषां साधूनां कृतेऽवग्रहं ग्रहीष्यामि याचिष्ये अन्येषां चावग्रहे गृहीते तरितु पारयिष्ये वत्स्यामीति द्वितीया प्रतिमा। सामान्येन इयं तु गच्छान्तर्गतानां संभोगिकानामसंभोगिकानां चाद्युक्तविहारिणां यतस्तेऽन्योन्यार्थं याचन्त इति। तृतीया त्वियं अन्यार्थमवग्रहं याचिष्ये ऽन्यावगृहीते तु न स्थास्यामीति एषा त्वाहालंदिकानां यतस्ते सूत्रार्थविशेषमाचार्यादभिकाङ्क्षन्त आचार्यार्थं याचन्ते। चतुर्थी पुनरहमन्येषां कृते ऽवग्रहं न याचिष्ये अन्यावगृहीते च वत्स्यामीतीयं तु गच्छ एवाभ्युद्यतविहारिणां जिनकल्पाद्यर्थं परिकर्म्म कुर्वताम्। अथापरा पञ्चमी अहमात्मकृते ऽवग्रहमवग्रहीष्यामि न चापरेषां द्वित्रिचतुःपञ्चानामिति। इयं तु जिनकल्पिकस्य। अथापरा षष्ठी यदीयमवग्रहं ग्रहीष्यामि तदीयमवक्कडादिसंस्तारकं ग्रहीष्यामीतरथोत्कटुको वा निषण्ण उपविष्टो वा रजनीं गमयिष्यामीत्येषापि जिनकल्पिकादेरिति। अथापरा सप्तमी एषैव पूर्वोक्ता नवरं यथा संस्कृतमेव शिलादिकं ग्रहीष्यामि नेतरदिति शेषमात्मोत्कर्षवर्जनादि पिण्डैषणावज्ज्ञेयमिति। किञ्च (सुयमित्यादि) श्रुतं मया आयुष्मता भगवतैवमाख्यातम्। इह खलु स्थविरैर्भगवद्भिः पञ्चविधो ऽवग्रहो व्याख्यातस्तद्यथा देवेन्द्रावग्रह इत्यादि सुगमं यावदुद्देशकसमाप्तेरिति। आचा० २ श्रु० ७ अ० १ चू०।

तिहिं उत्तराहिं तिहिं रोहिणीहिं कुज्जा उग्गहवसहिट्ठाणं द० प०। आत्मवतव्यापारे, व्य० द्वि० ४ उ०। अवष्टम्भे, औ०। गृहस्थण्डिले, उपाश्रयान्तर्वर्तिनि अवगाह्ये वस्तुनि च। प्रश्न०। वृष्टिजलप्रतिबन्धे, अनावृष्टौ, च निग्रहे, गजसमूहे। अवग्राहस्तु शापे, वाच०।

उद्ग्रह–पुंविधिग्रहणे द्वा०।

उग्गहजायण–अवग्रहयाचन–न. अनुज्ञापितपानाशने, आलोच्याऽवग्रहयाञ्चाऽभीक्ष्णाऽवग्रहयाचनम्। ध० ३ अधि०।

उग्गहणंतग–अवग्रहानन्तक– न० अवग्रह इति योनिद्वारस्य सामयिकी संज्ञा तस्याऽनन्तकं वस्त्रमवग्रहानन्तकम्। पुंस्त्वं प्राकृते। नौनिभे मध्यभागविशाले पर्यन्तभागयोस्तु तनुके गुह्यरक्षार्थं क्रियमाणे उपकरणभेदे, बृ० ३ उ०। तच्च निर्ग्रन्थैर्न ग्राह्यं निर्ग्रन्थीभिस्तु ग्राह्यम्॥

(सूत्रम्) नो कप्पइ निग्गंथाणं उग्गहणंतगं वा उग्गह

पट्टगं वा धारित्तए वा परिहरित्तए वा ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

उन्नयम्मि विय विसिहं, वत्थग्गहणं तु वणियं एयं ।
जं जस्स होति जोग्गं, इदाणि तं तं परिकहइ ॥

उजयं जिन्नाभिन्न सूत्रद्वयमेतस्मिन्नविशिष्टमिदं साधूनां कल्पते न कल्पते वा इत्यादि । विशेषरहितमिदमनन्तरोक्तं वस्त्रग्रहणं वर्णितमिदानीं तु यद्यस्य संयत्या वा योग्यं तत्तत्सूत्रेणैव साक्षात्परिकथयतीत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या। नो कल्पते निर्ग्रन्थानामवग्रहानन्तकं वा गुह्यदेशविधानवस्त्रं तस्यैवाच्छादकं पट्टं धारयितुं वा परिहर्तुं वा इति सूत्रसंक्षेपार्थः । अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

निग्गंथोग्गहधरणे, चउरो लहुगा य दोस आणादी ।
अतिरेगओवहित्ता, लिंगन्नेदवितियं अरिसमादी ॥

निर्ग्रन्थानामवग्रहानन्तकपट्टयोर्धारणे चत्वारो लघुमासाः । आज्ञादयश्च दोषाः । अतिरिक्तोपधित्वादधिकरणं जवेत् । तथा लिङ्गन्नेदः कृतो जवति । साधूनां लिङ्गनिश्रितं न जवतीत्यर्थः । द्वितीयपदविषयमर्शो रोगादिकं तत्रावग्रहानन्तकं पट्टकं वा धारयेत् । द्वितीयपदमेव जावयति ।

जगंदलं जस्सरिसा व णिचं, गालेति पूयं वि ससोणियं वा।
उड्डाह सज्झायदयाणिमित्तं, सो उग्गहं बंधति पट्टगं च ॥

जगंदरः गुह्यसंधौ व्रणविशेषो ऽर्शासि वा यस्य नित्यं पूयं वा रसिकां वा शोणितं वा गलति स उड्डाहः स्वाध्यायदयानिमित्तम् अहो अमी ईदृश एव धाव्यन्ते यो जगन्दरादिरोगवान् बहिर्गन्तुमसहिष्णुस्तस्य पट्टो रुधिरं चोपाश्रये कचिन्मात्रके धाव्यते ततस्तद्धावनं हस्तशताद्बहिः । अथासौ बहिर्गन्तुमसहिष्णुस्ततो विचारजूमौ गतः स्वयमेवावग्रहपट्टकं रुधिरं च धावति । पट्टबन्धने विधिमाह ।

ते पुण होंति दुगादी, दिवसंतरिएहिं बज्झए तेहिं ।
अरुगं इहरा कुत्थइ, तेवि य कुव्वंति णिच्चोल्ला ॥

ते पुनरवग्रहानन्तकपट्टा द्विकादयो त्रित्रिप्रभृतिसंख्याकाः कर्तव्याः । तैर्दिवसान्तरितैर्व्रणो बध्यते । किमुक्तं भवति येनावग्रहानन्तकेन पट्टकेन यो ऽद्य व्रणो बद्धः द्वितीयदिवसे स उन्मोच्य प्रक्षाल्य वा परिभोग्यो विधेयः । यः पुनराद्यदिनेन परिजुक्तः तेन तस्मिन् दिने व्रणो बन्धनीयः । इतरथा प्रतिदिनं तेनैव पट्टेन बन्धे दीयमाने अरुकं व्रणः कुथ्यति प्रतिभावमुपगच्छति । ते ऽपि च पट्टाः प्रतिदिनं बध्यमानतया नित्यं सदैवार्द्राः सन्तः कुथ्यन्ति । अतो द्व्यादयः पट्टाः कर्तव्याः ॥

[सूत्रम्] कप्पइ निग्गंथी उग्गहणंतगं वा उग्गहपट्टगं वा धारित्तए वा परिहरित्तए वा ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । अथ जाष्यविस्तरः ।

निग्गंथीण अगिएहे,चउरो गुरुगा य आयरियमादी ।
तत्तिणिय ओगाहण, णिवारणे निउहसणं ॥

निर्ग्रन्थीनामवग्रहानन्तकस्य पट्टकस्य वा अग्रहणे चतुर्गुरुकाः । इदं सूत्रमाचार्यः प्रवर्तिनीं न कथयति चत्वारो गुरवः । प्रवर्त्तिनी संयतीं न कथयति चत्वारो गुरवः । आर्यिका न प्रतिगृह्णन्ति मासलघु भिक्षादौ गच्छन्ती यद्यवग्रहानन्तकं वा न गृह्णाति तत एते दोषाः । तच्च त्रिकस्य भिक्षां गच्छन्त्या अवगाहनं प्रसरणमन्येषु दिवसेषु अवग्रहानन्तकपट्टाभ्यां निवारितमासीत् परं तद्दिवसमगृहीतयोरुधिरमवगाढं ततो लोकस्तद् दृष्ट्वा उपहसनं कुर्यात्। कथमिति चेदुच्यते ॥

खाइगयाए निग्गयं, रुहिरं दहुमसंजता वदे ।
विगहेवत केणयं जणो,दोसमिणं असमिक्खदिक्खिअो॥

भिक्षायां गतायास्तस्या रुधिरं निर्गतं दृष्ट्वा असंयता वदेयुः वत इत्यामन्त्रणे भो भो लोका धिगहो केनायं स्त्रीलक्षणो जनो ऽमुं दोषमसमीक्ष्य दीक्षितः । अपिच ।

छक्कायाए विगहणा, पडिगमणादीणि जाणि गणाणि।
तन्नाव पिच्छिऊणं, वितियं असती अहव जुणा ॥

शोणिते परिगलिते षट्कायानां विराधना जवति सा च दृष्ट्व्यमिति कृत्वा प्रतिगमनान्यन्यतीर्थिकगमनादीनि यानि स्थानानि कुर्यात् तन्निष्पन्नं प्रवर्तिन्याः प्रायश्चित्तम्। सचासौ शोणितपरिगलनलक्षणो जावश्च तद्भावस्तं प्रेक्ष्य विलोक्य तरुणा उपसर्गयेयुरिति वाक्यशेषः । द्वितीयपदमत्राजिधीयते (असइत्ति) नास्त्यवग्रहानन्तकमथवा जीर्णा स्थविरा सा संयती अतो विद्यमानमपि न गृह्णीयादपि ।

अथेदमेव जावयति ।

दिहं तदिहव्वमहं जणेण,
लज्जाए कुज्जा गमणाइगाइं ।
लज्जाइजंगो वहविज्जती से,
लज्जाविणासे य स किं न कुज्जा ॥

यत्पुनर्द्रष्टव्यं तत् दृष्टं तावज्जनेन अतो नाहमत्र स्थातुं शक्नोमीति कृत्वा लज्जया गमनादीनि गृहवासे यानादीनि कुर्यात् । यद्वा तस्याः संयत्या लज्जाया जङ्गो भवेत् लज्जाविनाशे च सा किं नामाकृत्यं न कुर्यात् । तथा ।

तं पासिउं जावमुदिन्नकम्मा,
दल्लेज्ज वा सा वि य तत्थ जज्जे ।
तं लोहियं वा विसरक्खमादी,
विज्जा समालब्जति जोययंति ॥

तं रुधिरपरिगलनरूपं जावं दृष्ट्वा केचित्तरुणा उदीर्णकर्माणश्चतुर्थप्रतिसेवनार्थं प्रेरयेयुः । साऽपि च संयती तत्र जजेत् सङ्गं कुर्यात् यद्वा तल्लोहितं सरजस्कादयः कापालिकप्रभृतयः समालज्य गृहीत्वा विद्याप्रयोगेणाभियोजयन्ति वशीकुर्वन्ति यत एवमतः ।

अंतो धरसिं वय तं करेति, जहा णमी रंगमुवेउकामा ।
लज्जापहीणा अह सा जणोघं,संपप्पते ते य करोति हावे ॥

यथा नटी नर्तकी रङ्गं नाट्यस्थानमुपैतुकामा गृहस्यैवान्तर्मध्ये जयं लज्जाया अभिभवं करोति । अथानन्तरं सा लज्जाप्रहीणा सती जनौघं जनसमुदायं संप्राप्य तान् भावानङ्गविक्षेपादीन् करोति। एवं संयत्यपि भिक्षां गन्तुमनाः प्रतिश्रयमध्य एवावग्रहानन्तकादिभिरुपकरणैरात्मानं प्रावृतं करोति ततो भिक्षां पर्यटन्ती त्वरणादिष्वनवलोकमानेष्वपि सुखेनैव लज्जां पराजयते । अथ द्वितीयपदमाह ।

असईया णंतगस्स उ, पणतिणिगा वग्घओ गेएहे ।
निग्गमणं पुण दुविहं, विधि अपही तत्थिमा अविहो ॥

अवग्रहानन्तकस्याभावे पञ्चपञ्चाशद्वर्षेभ्य उत्तीर्णा वा संयती

ग्ज्ञानयोनिकतया न गृह्णीयादपि । इह च भिक्षाया निर्गमनं द्विविधं विधिना अविधिना च । तत्र तावदयमविधिः ।

उग्गहमादीहि विणा, दुण्णिवसिया वा विउक्खुल्लणवत्था ।
एक्का दुएय अविहा, चउगुरु आणा य अणवत्था ॥

अवग्रहानन्तकादिभिर्विना भिक्षां निर्गच्छति । दुर्निवसिता वा भिक्षां पर्यटति । एका वा द्वे वा भिक्षायां गच्छतः एष सर्वोऽप्यविधिरुच्यते । अत्र चतुर्गुरुकाः । आज्ञा च भगवतां विराधिता स्यात् । अनवस्था च एकामविधिना निर्गच्छन्तीं दृष्ट्वा अन्याऽपि निर्गच्छतीत्येवंलक्षणा भवति । तथा ।

मिच्छत्तपवडियाए, वायण चउव्वयम्मियाउवरो ।
गोयरगयावगाहिया, धरिसणदोसे इमे लहति ॥

अवग्रहानन्तकादिभिर्विना भिक्षां गता सहसा मूर्च्छादिना प्रपतेत् ततः प्रपतिताया वातेन वा प्रावरणे समुद्धृते अप्रावृतत्वं दृष्ट्वा लोको मिथ्यात्वं गच्छेत् । यथा नास्त्यमीषाममुष्य दोषस्य प्रतिषेधः कथमन्यथैयमित्थं निर्गच्छेत् । गोचरगता वा काचिदविधिनिर्गता केनचिद्विटेन गृहीता धर्षणदोषानमून् वक्ष्यमाणान् लभते । ते चोपरि दर्शयिष्यन्ति ।

अथ विधिनिर्गमे गुणमाह ।

अड्ढोरुगादीहमिया मणादी,सा रक्खिया होति पदेवि जाव ।
णिण्हंपि चेलेण जणोभिजातो, एकं वराविप्पमुचेति णासं ॥

या अर्द्धोरुकदीर्घनिवसनादिभिः सुप्रावृता निर्गता सा केनचिद्धर्षितुमारब्धाऽपि पटादावपि यावत् संरक्षिता भवति तिसृणां च संयतीनां बालेनाभिजातः शिष्टो जनो ब्रूयात् मिलतीति शेषः । या पुनरेकाम्बरा निर्गच्छति सा क्षिप्रं शीघ्रं विनाशं संयमपरिभ्रंशमुपैति ।

उव्वेल्लिए गुज्झम पस्सतो मा, हाहक्कितस्सेव महाजणेणं ।
धिधित्ति उच्छुक्कितताल्लियस्स,पत्तो समं रामुदवो व वेदो ॥

विधिनिर्गतयोः केनचित्प्रत्यनीकेनोद्वेल्लिते उत्सारितेऽपि बाह्योपकरणे यावदसौ गुह्यं न पश्यति तावन्महाजनेन हाहाकृतो धिग्धिगिति भणनपूर्वकं च बुक्कितो गाढं जुगुप्सितस्ताडितश्चासौ ततस्तस्यैवंविधां विडम्बनां प्रापितस्य वेदो मोहोदयोऽरण्यदव इव सद्यः शमं प्राप्तः ।

अथ विधिनिर्गमने दोषानाह ।

तत्थेव य पडिबंधो, पडिगमणादीणि ठाणाणि ।
हिंडी य बंभचेरे, विधिणिग्गमणे पुणो वोच्छं ॥

येन सा अविधिनिर्गता धर्षिता तथैव प्रतिबन्धोऽनुरागो भवेत् तदनुरक्ता वसतिप्रतिगमनादीनि स्थानानि करोति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं प्रवर्तिन्या ऋतुसमयगृहीतायाश्च कस्याश्चित् हिंडिमबन्धो भवेत् ततश्च महती प्रवचनापभ्राजना ब्रह्मचर्यविराधना च परिस्फुटैव तस्याः संजायते । विधिनिर्गमने पुनर्भूयोऽपि गुणान् वक्ष्ये । एतच्च सांन्यासिकीकृत्य प्रथमं विधिनिर्गमने दोषशेषमाह ।

न केवलं जा उविहम्मिआ सती,
भवन्नतामेति मधूमुहे जणा ।
उवेति अन्ना वि उ वच्चपत्ततं,
अपाउता जा अणियाम्सिया य ॥

न केवलमेव सती साध्वी विधर्म्मिता शीलधर्मोल्लाविता सैव मधुमुखे च जने दुर्जनलोके सवाच्यतां सकलङ्कतामुपगच्छति । अन्याऽप्येतद्व्यतिरिक्ताऽपि वाच्यपात्रं वचनीययोग्यतामुपैति । याऽप्रावृत्ता औपक्षिकाद्युपरितनोपकरणरहिता अनिवसिता च । अथावग्रहानन्तकाद्यधस्तनोपकरणवर्जिता भवति । किं च "ण भूसणं भूसयते सरीरं" भूषणं शरीरं न भूषयति किंतु शीलं ब्रह्मचर्यं ह्रीश्च लज्जा एतदेव द्वयं स्त्रिया विभूषणम् । अमुमेवार्थं प्रतिवस्तूपमया दृढयति । गीर्वाणी संस्कारयुक्ताऽपि संसदि सभायां यद्यसाधुवादिनी भकारमकाराद्यसभ्यप्रलापिता तदा अपेशला । शिष्टजनजुगुप्सनीयतया न शोभना भवति एवमियमपि स्त्री हारादिविभूषिताऽपि यदि विशीललज्जाविकला तदा शिष्टजनस्य जुगुप्सनीया भवति । अतः स्त्रियाः शीलं लज्जा च विभूषणम् । एतच्च शीलह्रीद्वयं संयत्या विधिप्रावरणे भवति अतस्तदेवाभिधित्सुराह ।

पट्टोरग चलणी, अंतोवहरादिराणियंसणिया ।
संजाडिखुज्जकरणी, अणगतो वसतिकाले ॥

पट्टकोऽर्धोरुकश्च चालनिका अन्तर्निवसति बहिर्निवसति संघट्टिका कुब्जकरणी उपलक्षणत्वादवग्रहानन्तकं कञ्चुक औपक्षिकी वानागत एव वसतिकाले भिक्षासमये दृढतराण्युपकरणानि साध्व्या प्रावरणीयानि इदमेव विभावयिषुराह ।

उग्गहणंतगविणहिं, अव्वाओ अतुरिया उज्झियरूस ।
जोहाव्वलंखिया वा, अगिण्हणे गुरुग आणादी ॥

अथावग्रहानन्तकादिभिरुपकरणैरार्याः संयत्यो भिक्षात्वरिता आत्मानं भावयन्ति क इवेत्याह । योध इव लंखिकेव वा यथा योधः संग्रामशिरसि प्रवेष्टमानः सन्नाहं पिनह्यति यथा च लंखिका रङ्गभुवं प्रविशन्ती पूर्वं चलनकादिना गूढाऽपि नग्नमिवात्मानं करोति एवमार्याऽप्यवग्रहानन्तकादिषु प्रावृता निर्गच्छति । अथैतान्युपकरणानि न गृह्णाति ततश्चतुर्गुरुकाः आज्ञाभङ्गादयश्च दोषाः । अथ विशेषज्ञापनार्थमिदमाह ।

जोहोमरुंडजह्लो, णाइणी लंखिया व यल्लिखंभो ।
अज्जाभिक्खग्गहणा, आहरणा होंति णायव्वा ।

आर्याया भिक्षाग्रहणे यदुपकरणप्रावरणं तत्रैतानि उदाहरणानि ज्ञातव्यानि । तद्यथा योधः प्रतीतः मरुण्डजह्लो मरुण्डस्य राज्ञो हस्ती २ नाटकिनी नर्तकी ३ लङ्खिका वंशाग्रनर्तकी ४ कदलीस्तम्भः प्रतीतः । तत्र योधदृष्टान्तमाह ।

विणिओ पराजितो मा-रिओ य संखे अवमितो जोहो ।
सावरणो पडिपक्खो, भयं च कुरुते विवक्खस्स ॥

योधः संख्ये संग्रामे अवमितः प्रविशन् व्रणितः पराजितो मारितो वा जायते । व्रणितो नाम परैः प्रहारजर्जरीकृतः पराजितः पराभग्नः मारितः पञ्चत्वं प्रापितः । यस्तु सावरणस्तस्य प्रतिपक्षो वक्तव्यः । किमुक्तं भवति यः सन्नाहं पिनह्य रणशिरशि प्रविशति स न प्रहारैर्जर्जरीभवति न वा पराजयते न वा मरणमासादयति । प्रत्युत विपक्षभयं कुरुते । एवमार्याऽपि यथोक्तोपकरणप्रावरणमन्तरेण भिक्षां प्रविष्टा तरुणैरुपद्रूयते सुप्रावृता तु सर्वथैव तेषामगम्या भवति । उक्तो योधदृष्टान्तः । संप्रति मरुण्डजह्लदृष्टान्तं गाथाचतुष्टयेनाह ।

विहिवसता उ मुरुंडं, आपुच्छति पव्वया महं कत्थ ।
पासंड य परिक्खति, वेसग्गहणेण सो राया ॥
रुंवाहिं व धरिसणा, माउग्गामस्स होइ कुसुमपुरे ।
उब्भावणा पवयणे, णिवारणे पावकम्माणं ॥
उज्झसु चीरे सा या, विणिवयहेसु पति जे जहा चायं ।

उच्चूरिया णमा विव, दीसति कुप्पस्समादीहिं ॥
धिधिक्कतो वहेका, तो य लोएण तज्जितो मिंगो ।
उल्लोइिते णयाणि वा–रितो ततो रायसीहेण ॥ १४ ॥

कुसुमपुरे नगरे मुरुंमो राया तस्स भगिणी विहवा सा अन्नया रायं पुच्छइ अहं पव्वइउकामा तो आइसह कत्थ पव्वयामित्ति । तओ राया पासंमीणं वेसग्गहणेण परिक्खं करेइ। हत्थिमिंगा संदिठा जहा पासंमिगाओ गामेसु हत्थि सन्निज्जाह भणिज्जाह या पोत्तं सुयाहि अन्नहा इमिणे उवद्दवेस्सामित्ति । एकम्मि य मुक्के मा वादिह तो वग्गहा देह जीवसत्थे सुक्का तओ एगेण मिंठेण चाए रायपहे तहाकयं जाव नग्गीभूया रन्ना सव्वं दिट्ठं नवरं अज्जा वि हीए पविट्ठा रायपहोत्ति एाए हत्थिसन्निओ सुयसुपुन्नंति तए पढमं मुहपोत्तिया मुक्का ततो निसिज्जा एवं जाणि वाहरिल्लाणि चीवराणि ताणि पढमं मुयइ जाव बहूहिं वि मुक्केहिं नग्गी वि व कंचुकादीहिं सुप्पाउया दीसइ ताहे लोगेण अक्कंदो कओ हा पाव किमेवं महासई तवस्सिणं अभिद्दवेसित्ति रन्ना वि ओलोयणवारिओ वितियं व एस धम्मो सव्वन्नुदिट्ठो अन्नेण य बहुजणेण कया सासणस्स पसंसा ॥

अथाक्रार्थो विधवा स्वसा मुरुण्डं राजानमापृच्छति कुत्राहं प्रव्रजामीति । ततः स राजा वेषग्रहणेन पाखण्डिनः परीक्षते परीक्षार्थमेवं चक्रे हस्तिमिंठैः कुसुमपुरे मातृग्रामस्य पाखण्डिस्त्रीजनस्य धर्षणा भवति वर्तमाननिर्देशस्तत्कालापेक्षया तदानीं प्रवचनस्योड्डावना प्रभावना समजनि। ये च पापकर्माणः संयतीरभिद्रवितुमिच्छन्ति ते निवारणाय न शक्यन्ते। अतस्तदेवंविधेन एषा धनच्छलयितुमिति कृत्वा कथं पुनरेतत् संवृतमित्याह (उज्झचीवरेइत्यादि) विधिनिर्गता संयती अभिहिता उज्झ परित्यज चीवराणि साऽप्येवमभिहितवती नृपपथे राजमार्गे यानि यथा बहिरुपकरणानि तानि तथा मुञ्चति एवं बहुषु वस्त्रेषु मुक्तेष्वपि यदा सा नटीवत् कार्पासिकादिभिः कञ्चुकादिभिर्वस्त्रैरुच्छुरिता सुप्रावृता दृश्यते तदा लोकेन स मिंठो धिग्धिक्कृतो हा हा कृतश्च तया तर्जितो गाढं निर्भर्त्सितः ततश्चावलोकन स्थितेन गवाक्षोपविष्टेन राजसिंहेनासौ निवारितः सर्वज्ञदृष्टश्चायं धर्म इति कृत्वा साधूनां समीपे भगिनी प्रव्रज्याग्रहणार्थं विसर्जितेति उक्तो मुरुण्डराजदृष्टान्तः।

अथ नर्तकीलंखिकादृष्टान्तद्वयमाह ।

पाए वि उक्खिवंती, न लज्जती णट्टिया सुणेवत्था ।
उच्छुरिया वा रंगम्मि, लंखिया उप्पयंतीति ॥

यथा नर्तकी सुनेपथ्या सती पादावप्युत्क्षिपन्ती न लज्जते । लंखिका वा रङ्गचत्वरे उत्पतन्ती परिकरणशतान्यपि कुर्वती यथा उच्छुरिता सुप्रावृता सती न लज्जते। एवं संयत्यपि सुप्रावृता न लज्जत इति उपनयः। अथ कदलीस्तम्भदृष्टान्तमाह।

कयलीखंभो व जहा, उवविलेउं सुदुक्करं होति ।
इय अज्जा उवसग्गे, सीलस्स विराहणा दुक्खं ॥

कदलीस्तम्भो यथा पटलबहलत्वादुद्वेल्लयितुमुद्घट्टयितुं सुदुस्करं भवति एवमार्यिकाऽपि बहूपकरणप्रावृता नोद्घट्टयितुं शक्या इत्येवं योधादिभिर्दृष्टान्तैर्विधिनिर्गताया आर्यायाः केनचिदुपसर्गे क्रियमाणेऽपि शीलस्य विराधना दुस्करा मन्तव्या। किंच ।

एक्का मुक्का य धरिसिया, णिवेदण जतणा य होति कायव्वा ।
वाहरिता जहि तथा, सज्झातरादी सयं वावि ॥

एका काचिद्विधिनिर्गताऽपि मुक्ता एका परैर्धर्षिता ततो यतनया यथा शेषसंयतसंयतीजनो न जानाति तथा गुरूणां निवेदना कर्त्तव्या । अथ सा वाहाडिता ततो न परित्यक्तव्या किंतु शय्यातरादिना स्वयं वा तस्य वार्तापनं विधेयमिति निर्युक्तिगाथासमासार्थः । अथैनामेव विवृणोति ।

विहिणिग्गताउ एक्का, सायरियाए गहिता गिहत्थेहिं ।
संवरिए भावेण य, फिडिया अविराहियचारित्ता ॥

एका काचिद्विधिनिर्गता गोचरचार्यायां पर्यटन्ती गृहस्थैर्गृहीता परं संवृतप्रभावेण सुप्रावरणमाहात्म्येन सा अविराधितचारित्रा स्फिटिता ॥

लोएण वारितो वा, दट्टूण सयं च तं सुणेवत्थं ।
सुदिट्ठं तु वसंतो, सविएह उरमामयतीय ॥

येन सा धर्षितुमारब्धा स लोकेन धिक्कारपुरस्सरं वारितः । स्वयं वा तां संयतीं सुनेपथ्यां सुप्रावृतां दृष्ट्वा सुदृष्टममीषां धर्मरहस्यमिति कृत्वा उपशान्तः सन् सविस्मयः पश्चात्तां संयतीं क्षामयति ।

अणाभोगपमादेण व, असती पट्टस्सणि अवग्गहणे ।
विहिणिग्गतमाहव्व, वाहाडितधारुणे गुरुगा ॥

सा कदाचिदनाभोगेनात्यन्तस्मृत्या प्रमादेन वा विकथानिद्रादिप्रमत्ततया अवग्रहपट्टस्य वा अभावे एवमेव भिक्षार्थं निर्गता एवमविधिनिर्गता वा (आहच्च) कदाचित्प्रच्छन्ने अवकाशे गृहीता ततो गुरूणां यतनया निवेदनीयम् । अथ सा कदाचिद्वाहाडिता ततो यस्तां वाहरयति निष्काशयतीत्यर्थः तस्य चतुर्गुरुकाः ॥ कुत इत्याह ।

निव्वूढपदुट्ठा सा, भणेइ तेहिं व कत्तमेत्तं च ।
राएगिहीहि सयं वा, तंच सासंति मा वितियं ॥

सा निर्व्यूढा निष्काशिता सती साधूनामुपरि प्रद्वेषं यायात् प्रद्विष्य च भणति । एतैरेव श्रमणैरित्थं ममैतत् कृतमिति ततो न परित्यक्तव्या येन च धर्षिता तमनवस्थाप्रसङ्गवारणार्थं राज्ञा प्रशासयन्ति गृहिभिर्वा शिक्षयन्ति यदि प्रभवस्ततः स्वयमपि शासन्ते मा द्वितीयं वारमित्थं प्रवर्तयथमिति कृत्वा, । अथ तस्याः सारणविधिमाह ॥

दुविहा णायमणाया, अगीयअन्नायसन्निमादी तु ।
सब्भावंसि कहिते, सारिता जाव णं पि यती ॥

या वाहाडिता सा द्विधा ज्ञाता अज्ञाता च ज्ञातगर्भा अज्ञातगर्भा चेत्यर्थः । तत्र या अज्ञाता सा अगीतार्था यथा न जानन्ति तथा संज्ञी श्रावकस्तदादिकुलेषु स्थाप्यते । तेषां संज्ञिप्रभृतीनां सद्भावः प्रथममेव कथनीयः कथिते च सद्भावे ते मातापितृसमानतया तां तावत् सारयन्ति प्रासुकेन प्रत्यवतारेण पालयन्ति यावत्तदीयस्तनयः स्वभावत स्तन्यं पिबति स्तन्यपानान् निवर्त्तत इत्यर्थः ॥

जत्थ उ जणेण णातं, उवस्सया तत्थ णय निक्खं ।
किं सक्का उड्डेउं, वेंति अगीते असति सद्दे ॥

यत्र तु जनेन ज्ञातव्यं येषा वाहाडिता तत्रोपाश्रय एव स्थाप्यते न श्रावकादिकुलेषु । न च सा भिक्षायां हिण्डापयितव्या किंतु शेषसाध्वीभिः साधुभिर्वा तस्याः प्रायोग्यं भक्तपानमानीय दातव्यम् । यदगीतार्था भणन्ति किमेवं कीदृश्याः सं-

ग्रहः क्रियते ततः सूरयो ब्रुवते यदि नाम न संगृह्यते ततः कथयत किं सांप्रतमेषा शक्या परित्यक्तुम् । अथैवं प्रज्ञापिता अपि न प्रतिषेधन्ते ततः श्राद्धान् प्रज्ञापयन्ति । यथा ।

दुरतिक्कमं खु विधियं, अवि य अकामा तवस्सिणी गहिता ।
को जाणति अम्हस्स वि, वित्तंतं सारवो तेणं ॥

खरवधारणे दुरतिक्रममेव प्रतिकर्तुमशक्यमेव केनाप्यकार्यकारिणेदमकार्यं विहितं ततः किं क्रियते । अपि च अकामा अनिच्छन्ती बलादेव तेन पापात्मना तपस्विनी गृहीता । ततः को जानाति अन्यस्या अप्येवंविधो वृत्तान्तः परवशतया भवेत् । तदेनां संप्रति सारयामः परिपालयाम इत्यर्थः ।

मा य अवएणकाहिह, किं ण सुतं केसि सच्चईणं ते ।
जंमणे णय वयभंगो, संजातो तेसि अज्जाणं ॥

हुं हुं विध्वस्तशीलेयमित्येवमस्यास्त्ववर्णमवज्ञां वा मा कार्षुः। किं न श्रुतं भवद्भिः कासिसत्यकिनोर्जन्म। यथा तावार्यिकाभ्यां पुरुषसंवासमन्तरेणापि कथंचिदुपात्तवीर्यपुद्गलाभ्यां प्रसुप्तवातेन च तयोरार्यिकयोर्न व्रतभङ्गः संजायते विशुद्धपरिणामत्वात्। अनयोः कथाक्रमः पञ्चकल्पावश्यकटीकाभ्यामवसातव्यः ।

अवि य हु इमेहिं पंचहिं, ठाणेहि त्थीअ संवसंतीवि ।
पुरिसेण लभति गब्भं, लोएण वि गीइयं एयं ॥

अपिचेत्यभ्युच्चये हु निश्चितं तदेतैः पञ्चभिः स्थानैः स्त्री पुरुषेण सममवसन्त्यपि गर्भं लभते न केवलमस्माभिरेतदुच्यते। किंतु लोकेनापि गीतं संशब्दितमेतत् । तान्येवोपदर्शयति ।

दुव्वियडदुण्णिसण्णा, सयं परो वासि पोग्गले भुञ्जति ।
वत्थे वा संसट्ठे, दगआयमणेण वा पविसे ॥

विवृता अनावृता सा चोत्तरीयापेक्षयाऽपि स्यादतो दुःशब्देन विशेष्यते । दुष्टु विवृता दुर्विवृता परिधानवर्जितेत्यर्थः । एवं दुर्विवृता सती दुर्निषण्णा दुष्टु विरूपतयोपविष्टा सा चासौ दुर्विवृता दुर्विवृतदुर्निषण्णा सा शुक्रपुद्गलान् कथंचित्पुरुषनिःसृतान् संगृह्णीयात् स्वयं वा पुत्रार्थितया शीलरक्षि(?)कतया च शुक्रपुद्गलान् योनावनुप्रवेशयेत् । परो वा श्वश्रूप्रभृतिकः पुत्रार्थमेव (स) तस्याः योनौ प्रक्षिपेत् वस्त्रं वा शुक्रपुद्गलसंसृष्टमुपलक्षणत्वात्तथाविधमन्यदपि केशत्वक्कण्डूयनार्थं रक्तनिरोधार्थं वा तया प्रयुक्तं तदनु प्रविशेत् । अनाभोगेन वा तथाविधं वस्त्रं परिहितं सद्योनिमनुप्रविशेत् । के जानते न वा तस्या आचमयन्त्याः पूर्वपतिता उदकमध्यवर्तिनश्च शुक्रपुद्गलाः अनुप्रविशेयुः । एवं पुरुषसंवासमन्तरेणापि गर्भसंभवे भवन्तो नास्या अवज्ञां कर्तुमर्हन्ति । एवं प्रज्ञाप्य तेषां श्राद्धानां गृहे तां स्थापयन्ति । गता ज्ञातविषया यतना ।

अथाज्ञातविषयां तामाह ॥

अविदियजणगब्भम्मिय, सण्णिगादीसु तत्थ वसमत्था ।
लाढेंति फासुएणं, लिंगविवेगो य जा पिवति ॥

जनैरविदितो यो गर्भस्तत्र ये मातापितृसमानाः संज्ञिन आदिशब्दाद्यथाभद्रका वा तेषां गृहेषु तत्र वा अन्यत्र वा ग्रामे स्थापयन्ति ते च संज्ञिप्रभृतयस्तां प्रासुकेन प्रत्ययवतारेण लाढयन्ति यापयन्तीत्यर्थः । यावच्चापत्यं भाएरूस्तन्यं पिवति। तावत्तस्या लिङ्गविवेकः कर्तव्यः ॥

एएसिं असतीए, सण्णायगणालबद्धकिढफासुं ।
अण्णो वि जो परिणतो, स सिट्ठिवेसइतरागारीए ॥

तेषां संज्ञिप्रभृतीनामभावे ये तस्याः संयत्याः संज्ञातकास्तेषां गृहेषु स्थाप्यन्ते अभावे यः संयतो नालबद्धः सोऽपि यदि किढो वृद्धस्तदाऽसौ श्रेष्ठिवेषं कार्यते ततस्ते पुत्रकाद्वारेण यापयन्तौ तिष्ठतः । नालबद्धस्याभावे अन्योऽपि यो वयसा परिणतः स श्रेष्ठिपुत्रवेषं कार्यते इतरा अगारीवेषं करोति इतराऽपि गृहिलिङ्गं करोति । अत्रेयं प्रायश्चित्तमार्गणा ॥

मूलं वा जाव सणो, छेदो छगुरुगं जं जहा लहुअं ।
वितियपदे असतीए, उवस्सए व अहव जुण्णा ॥

यदि तया प्रतिसेव्यमानया स्वादितं ततो मूलम् । वाशब्द उत्तरापेक्षया विकल्पार्थः (जाव यणत्ति) पश्चाद्व्याख्यास्यते। गर्भमाहृतं दृष्ट्वा स्वादयति छेदः । अपत्यं जातं दृष्ट्वा सहायकं मे भविष्यतीति स्वदयन्त्याः षड्गुरवः । यया पुनरस्वादितं तस्याः परप्रत्ययनिमित्तं यत्किमपि यथा लघु प्रायश्चित्तं दातुं युज्यते तद्दातव्यं (जावत्ति) यावत्तस्या अपत्यं स्तन्यपानोपजीवि भवति तावत्तपोर्हं प्रायश्चित्तं न दातव्यम् । द्वितीयपदे अवग्रहानन्तकस्याभावे उपाश्रये वा तिष्ठन्ति । अथवा जीर्णाः स्थविराः शासयन्ति अतो ऽवग्रहानन्तकं न गृह्णात्यपि। अस्या एव पूर्वार्द्धं व्याख्याति ॥

सेविज्जंते अणुमए, मूलं छेओ भिंभिमं दिस्स ।
होहिति सहागतं मे, जातं दट्ठूण छग्गुरुगा ॥

सेव्यमानया यद्यनुमतं ततो मूलम् । अथ भिएिरूमं गर्भं दृष्ट्वा हर्षमुद्वहति ततश्छेदः । पुत्रभाएरूं दृष्ट्वा सहायकं मे भविष्यतीत्यत्रानुमन्यते षट् गुरवः ।

तेण परं चउगुरुगा, छम्मासा जा ण ताव पूरिंति ।
जातु तवारिहसोही, अणुवत्थणिए तम्मतं देंती ॥

ततः परं जन्मान्तरं यावत्षण्मासा न पूर्यन्ते तावद्यत्र यत्र स्वादयति तत्र २ चतुर्गुरवः । यावत्तस्या अर्हा सोधिरुक्ता तामनपगतस्तन्ये स्तन्यपानादनपगते अपत्यभाएरू न ददाति मा शून्यं भविष्यतीति कृत्वा ।

मेहुणे गब्भेआ-हिते य सा निज्जियं जति णतीए ।
परपच्चया लहुसग्गं, तहावि सेउ दिंति पच्छित्तं ॥

मैथुने प्रतिसेव्यमाने गर्भे च आहृते यद्यपि तया न स्वादितं तथापि परप्रत्ययार्थं मा भूदीतार्थानामप्रत्यय इत्यर्थः यथा लघुकं प्रायश्चित्तं तस्याः सूरयः प्रयच्छन्ति । अथ यस्तस्याः खिसां करोति तस्य प्रायश्चित्तमाह ।

खिंसाए होंति गुरुगा, लज्जाणिच्छकतो य गमणादी ।
दप्पकते वाउट्टे, जति खिंसति तत्थ वि तहेव ॥

यस्तस्याः खिसां विध्वस्तशीलत्वान्मलिनेयमित्येवं करोति तस्य संयतस्य संयत्या वा चतुर्गुरुकाः प्रायश्चित्तम् । सा च खिंसिता सती लज्जया प्रतिगमनादीनि कुर्यात् निच्छक्का वा निर्लज्जा भवेत् तत एव सर्वजनप्रकटमात्मानं प्रतिसेवयेत् । अथ दर्पतस्तया मैथुनं प्रतिसेवितं परं पश्चादावृत्ता आलोचनाप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादिना प्रतिनिवृत्ता तामपि यः खिंसति तस्यापि तथैव चतुर्गुरु । किं कारणमिति चेदत आह ।

उम्मग्गेण वि गंतुं, ण होति किं सा तवाहिणीसलिला ।
कालेण फुंफुगा वि य, विलयं वद्द सहे सेऊणं ॥

उन्मार्गेणापि गत्वा सलिला नदी पश्चात्किं श्रोतोवाहिनी मार्गगामिनी न भवति भवत्येवेति भावः । फुंफुंकारीषाग्निः सोऽपि (वहसहेसेऊणंति) जाज्वलित्वा भृशमुद्दीप्तो भूत्वेन्त्येषु काले गच्छति विलीयते विलयं याति उपनययोजना सुगमा । बृ० ३ उ० । ध० । प्रव० ।

उग्गहपट्ट–अवग्रहपट्ट– पुं० अवग्रहस्य योनिद्वारस्य पट्टः । गुह्यदेशपिधानवस्त्रे, स च बीर्यपातसंरक्षणार्थं च घनं घनवस्त्रेण पुरुषसमानकर्कशस्पर्शपरिहरणार्थं च मसृणं मसृणवस्त्रेण क्रियते प्रमाणेन च देहं स्त्रीशरीरमासाद्य तद्विधीयते । देहो हि कस्याश्चित्तनुः कस्याश्चित्तु स्थूलः ततस्तदनुसारेण विधेयमित्यर्थः ॥

पट्टो वि होइ एक्को, देहपमाणेण सो उ भइयव्वो ।
छादंतोग्गहणंतं, कडिबन्धो मल्लकच्छो वा ॥

पट्टोऽपि गणनयैको भवति स च पर्यन्तभागवर्तिवाटकबन्धबद्धः प्रथुत्वेन चतुरङ्गुलप्रमाणः समतिरिक्तो वा दीर्घेण तु स्त्रीकटीप्रमाणः स च देहप्रमाणेन भक्तव्यः । पृथुलघुकटीभागयोर्दीर्घः । संकीर्णकटीभागयोस्तु न्हस्व इत्यर्थः । बृ० ३ उ० । (स च निर्ग्रन्थीभिरेव ग्राह्यो न निर्ग्रन्थैरिति उग्गहणंतग शब्दे)

उग्गहपडिमा–अवग्रहप्रतिमा– स्त्री० अवगृह्यत इत्यवग्रहो वसतिस्तत्प्रतिमा अभिग्रहः अवग्रहप्रतिमा । वसतिविषयकाभिग्रहेषु, (ताः सप्त उग्गह शब्दे दर्शिताः) तत्प्रतिपादके आचाराङ्गस्य षोडशे अध्ययने च । आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० प्रश्न० । स० । आव० । स्था० ।

उग्गहमइसंपया–अवग्रहमतिसम्पद्– स्त्री० सामान्यार्थस्य अशेषविशेषनिरपेक्षानिर्देश्यरूपादेरवग्रहणमवग्रहः स चासौ मतिसंपच्चावग्रहमतिसम्पद् । मतिसंपद्भेदे, दशा० ४ अ० । (मइसंपया शब्देऽस्या भेदाः)

उग्गहसमिइजोग–अवग्रहसमितियोग– पुं० अवग्रहणीयतृणादिविषयसम्यक्प्रवृत्तिसम्बन्धिनि, प्रश्न० ३ द्वा० ॥

उ (ओ) ग्गहाइकहणा–अवग्रहादिकथना– स्त्री० अवग्रहस्य " देविंदरायगहवइसागारसाहम्मिउग्गहो चेवेत्येवंविधस्यादिशब्दाद्राजरक्षितास्तपस्विनो भवन्तीत्यादेश्च यदाह "क्षुद्रलोकाकुले लोके, धर्मं कुर्युः कथं हि ते । क्षान्तदान्तार्यहन्तार, स्तांश्चेद्राजा न रक्षतीति" कथना प्ररूपणा अवग्रहादिकथना । देवेन्द्राद्यवग्रहस्य राजवर्णनस्य प्ररूपणायाम्," विसयवेस रम्मो, उद्देसणं उग्गहाइ कहणा य" पंचा०७विव० ।

उग्गाहिय–अवग्रहीत– न० परिवेषणार्थमुत्पाटिते, स्था०९ठा०

अवग्रहिक– न० अवग्रहोऽस्याऽस्तीति । वसतिपीठफलकादौ औपग्रहिकदण्डकादिके उपधिजाते, स्था० १० ठा० । तद्भेदाः ॥

(सूत्रम्) तिविहे उग्गहिए पमत्ते जं च साहरइ जं च आसगम्मि पक्खिवति ॥

अस्य सम्बन्धमाह ॥

पगया अभिग्गहा खलु, सुद्धपरा ते य जोगवुड्ढीए ।
इति उवहडसुत्तत्तो, तिविहं च अवग्गहिय एए ॥

प्रकृताः खल्वनन्तरसूत्रे शुद्धोपहृतादिष्वभिग्रहास्ते चाभिग्रहाः शुद्धतरा भवन्ति । योगवृद्ध्या उत्तरोत्तरयोगवृद्धिकरणेन इति अस्मात् कारणात् उपहृतस्तत्रानन्तरं त्रिविधं द्विविधं वा प्रगृहीतमुक्तमनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । त्रिविधमवगृहीतं प्रज्ञप्तं यदवगृह्णाति यच्च संहरति यच्च आस्यके प्रक्षिपति । एके एवमाहुर्द्विविधमवगृहीतं प्रज्ञप्तं यदवगृह्णाति यच्च संहृतम् । एष सूत्राक्षरसंस्कारः । सम्प्रति भाष्यविस्तरः ।

पग्गहियं साहरियं, पक्खिवयंतं च आसए तह य ।
तिविहं दुविहं पुण, पग्गहियं चेव साहरियं ॥

यत्प्रगृहीतं यच्च संहृतं यच्चास्ये प्रक्षिप्यमाणमेतत्त्रिविधमवगृहीतम् । द्विविधं पुनरवगृहीतमादेशान्तरेणेदं प्रगृहीतं संहृतं च । अथादेशस्य किं लक्षणमत आह ।

बहुसुतमाइण्णं तु, नयाहयम्मेहिं जुगप्पहाणेहिं ।
आदेसो सो उ भवे, अहवा वि नयंतरविगप्पो ॥

यद्बहुश्रुतैराचीर्णं नचान्यैर्युगप्रधानैर्बाधितं स भवति नाम आदेशः । अथवा नयान्तरविकल्प आदेशः । तद्वशात्सूत्रमेवमुपन्यस्तमिति ॥

सांप्रतमवगृहीतादिपदव्याख्यानार्थमाह ।

साहीरमाणं गहियं, दिज्जंतं जं च होइ पाउग्गं ।
पक्खेवए दुगुंछा, आदेसो कुरुमहादीसु ॥

इह अनानुपूर्व्या ग्रहणं बन्धानुलोमतस्तत एवं द्रष्टव्यम् । गृहीतं नाम यद्दीयमानं यच्च भवति प्रायोग्यं संहृतं नाम संह्रियमाणम् । आस्ये प्रक्षिप्यमाणं प्रतीतम् । अत्राह ननु "जं च आसगम्मि पक्खिवइ " इत्यस्यायमर्थः यत् आस्ये मुखे प्रक्षिपति तच्चोच्छिष्टमिति लोके जुगुप्सा ततः कथं तद् गृह्यते सूरिराह (आदेसो कुरुमहादीसु) कुडो घटस्तस्य यन्मुखं तदादिष्वादिशब्दात् पिठरमुखादिपरिग्रहस्तत्र आदेशव्याख्यानम् । किमुक्तं भवति पिठरमुखादीन्यधिकृत्य " जं च आसगम्मि पक्खिवति " इति सूत्रं व्याख्यातमतो न कश्चिद्दोषः । अथापहृतसूत्रस्यावगृहीतसूत्रस्य च परस्परं कः प्रतिविशेषस्तमाह ।

उग्गहियम्मि विसेसो, पंचमपिंडेसणाउ छट्ठीए ।
तं पि हु अलेवकडं, नियमा पुव्वद्धडं चेव ॥

उपहृतसूत्रे पञ्चमी पिण्डैषणा उक्ता अवगृहीतसूत्रे पुनरस्मिन् अयं विशेषो यत्पञ्चपिण्डैषणातः परा या षष्ठी पिण्डैषणा तस्या अभिधानमिति । तदपि च हु निश्चितं यल्लेपकृतं नियमाच्च पूर्वोद्धृतमिति ।

संप्रति दिज्जंतं जं च होति पाउग्गमित्यस्य व्याख्या ।

भुंजमाणस्स उक्खित्तं, पडिसिद्धं च तेण उ ।
जहन्नोवहडं तं तु, हत्थस्स परियत्तणे ॥

परिवेषकः पट्टिकायां कूरं गृहीत्वा दक्षिणहस्तेन तलं प्रायोग्यस्य दातुकामस्तस्य भाजने क्षिपामीति व्यवस्थितं तच्च तदा भुञ्जानस्याक्षिप्तं न भुञ्जानेन प्रतिषिद्धं पर्याप्तं मा मह्यं देहि । अस्मिन् देशकाले साधुना तत्र प्राप्तेन धर्मलाभितं ततः परिवेषको ब्रूते साधो ! धारय पात्रमेतद्गृहाण ततः साधुना पात्रं धारितं तत्रानेन प्रक्षिप्तमिदं हस्तस्य हस्तमात्रस्य परिवर्त्तनात, गाथार्थां समर्था पञ्चम्यर्थे जघन्यमुपहृतं भवति । एतेन दीयमानमपि व्याख्यातम् । यच्च भवति प्रायोग्यमित्यनेन शुद्धसंसृष्टयोः प्रागुक्तयोरन्यतरद् गृहीतम् । तदेवं " जं च उगिण्हइ इति व्याख्यातम् । संप्रति जं च साहरियमिति व्याख्यानाय तत्साहरिपति गाथाशकलमुक्तं तद्भावयति ।

अहसाहरिमाणं तु, वड्डेउं जो उ दावए ।
ठाणादचलितो तत्तो, छट्ठा एसा वि एसणा ॥

अथ वर्द्धापयितुं संह्रियमाणं यो दापयेत् तस्य वचनतः स परिवेषकस्तस्मात्स्थानतो मनागप्यचलितो दद्यात् एतत्संह्रियमाणमुच्यते । एषाऽपि षष्ठी एषणा द्रष्टव्या । व्य० द्वि० । ८ उ० । आचा० ।

उग्गहिया–अवगृहीता–स्त्री० भोजनकाले भोक्तुकामस्य शरावादिषूपहृतमेव भोजनजातं यन्नतो गृह्णतः पञ्चम्यां पिण्डैषणायाम्, स्था० ७ ठा० । पंचा० । ध० । सूत्र० । (पिंडेसणाशब्देऽस्याः स्वरूपम्)

उग्गाढ–उद्गाढ–न० उद् गाह् क्त० । अतिशये, अत्यन्ते, अतिशययुक्ते, त्रि० वाच० । प्रगुणीभूते च । " इयाणिं किं भणिहामो जं तुज्झ ह पजुत्तं तं उग्गाढम्मि काहामो" बृ० १ उ० ।

उग्गाल–उद्गार–पुं० उद्-गॄ ऋदोरप् बाधित्वा "उन्न्योर्ग्रः इति घञ् । उद्वमने, वाच० । आचीले, प्रव० ३८ द्वा० । उद्गारश्चाजीर्णरोगलिङ्गं नागवायुकार्य्यम " वाच० (रात्राबुद्गारे आगते तस्य प्रत्युद्गिरणे दोषस्तं च राइभोयण शब्दे दर्शयिष्यामि)

[सूत्रं] जे भिक्खू राओ वा वियाले वा सपाणे सभोयणे उग्गाले आगच्छेज्ज तं विगिंचमाणे वा विसोहेमाणे वा णाइक्कमइ तं उगिलेत्ता पचोगिलमाणे राइभोयणपडिसेवणपत्ते जो तं पच्चागिलंतं वा साइज्जइ ॥ ३४१॥

रातिवियाले वा पुव्वकतवक्खाणं सह पाणेण सपाणं सहभोयणेण सभोयणं उद्गिरणं रत्नयोरेकत्वात्स एव उग्गालो भण्णति । सिन्थ विरहियं केवलं उद्दोएण सह गच्छतीत्यर्थः भत्तं वा उदोएण सह आगच्छति उभयं वा तं जो उगिभत्ता पच्चोगिलति अर्ण वा सातिज्जति कहं पुण सातिज्जति कस्स वि उग्गालो आगतो तेण अण्णस्स सिट्ठं उग्गालो मे आगतो । पच्चुग्गिलिउत्तए तेण भणियं सुंदरं कयं एसा सातिज्जणा तस्स पायच्छित्तं चउगुरु आणादिया य दोसाओ सुत्तत्थो । नि० चू० १० उ० ।

उग्गिण्ण–उद्गीर्ण–त्रि० वान्ते, ज्ञा० १ अ० ।

उग्गोवणा–उद्गोपना–स्त्री० विवक्षितस्य पदार्थस्य जनप्रकाशचिकीर्षारूपायामेषणायाम्, पिं० ।

उग्गोवेमाण–उद्गोपयत्–त्रि० विमोदयति, उग्गोवेमाणे उ-भोवेइ । भ० १६ श० ६ उ० ।

उग्घव–पूरि–धा० पूर् पूर्त्तौ, णिच् "पूरेरग्घाडाग्घवोद्धुमांगुमांगुमाहिरे " ८ । ४ । ६८ । इति पूरेरुग्घवादेशः । उग्घवइ । पूरयति । प्रा० ।

उग्घाइम–उद्घातिम–न० उद्घातो भागपातस्तेन निर्वृत्तमुद्घातिमम् । लघुनि, स्था० ३ ठा० ।

उग्घाइय–उद्घातित–त्रि० उद्घातो भागपातो यत्रास्ति तदुद्घातिकम् । लघुनि प्रायश्चित्ते. स्था० ५ ठा० । (अणुग्घाइय शब्देऽस्य निक्षेपः) विनाशिते, स्था० १० ठा० ।

यत उक्तम " अद्धेण छिन्नसेसं पुव्वद्धेणं तु संजुयं काउं । दिज्जाइ लहुयदाणं गुरुदाणं तत्तियं चेवत्ति ॥ १॥ भावना मासार्द्धेन छिन्न जातानि पञ्चदश दिनानि ततो मासापेक्षया पूर्वतपःपञ्चविंशतितमं तदर्द्धं सार्द्धद्वादशकं तेन संयुतं मासा- द्धजातानि सप्तविंशतिदिनानि सार्द्धानीत्येवं कृत्वा यद्दीयते तल्लघुमासदानमेवमन्यान्यपि । स्था० ३ ठा० ।

उग्घाड–उद्घाट–पुं० उद् घट्. घञ्. । वाच० । अदत्तार्गले, ईषत्स्थगिते च । आव० ४ अ० ।

उग्घाडकवाड–उद्घाटकपाट–त्रि० निरर्गलितकपाटे, ओ० ।

उग्घाडकवाडउग्घाडणा–उद्घाटकपाटोद्घाटना–स्त्री. उद्घाटमदत्तार्गलमीषत्स्थगितं वा किं तत्कपाटं तस्योत्पाटनं सुतरां प्रेरणमुद्घाटकपाटोद्घाटनमिदमेवोद्घाटकपाटोद्घाटना । कपाटमुद्घाट्य भिक्षणरूपे भिक्षातिचारे, " पडिक्कमामि गोयरचरियाए उग्घाडकवाडउग्घाडणाए" आव० ४ अ० ।

उग्घाडण–उद्घाटन–न. कपाटस्य सुतरां प्रेरणे, आव०४अ०

उग्घाडिय–उद्घाटित–त्रि० उद् घट् णिच्. । किञ्चित्स्थगिते, आ० चू० ४ अ० । अनावृते, "तस्स उ अणंतभागो, णिच्चुग्घाडिओ य सव्वजीवाणं" विशे०। "ते वि तेण उग्घाडिया" आ० म० द्वि० । आच्छादनरहिते प्रकाशिते, आवरणरहिते प्रकाशिते, आवरणरहिते कृतोद्घाटने, वाच० ।

उग्घाडियण्णु–उद्घाटितज्ञ–त्रि० उद्घाटितं प्रकाशितं यथा तथा जानाति । विज्ञे, वाच० । कथितमात्रज्ञे विनेये, नं० ।

उग्घाय–उद्घात–पुं० उद् हन् घञ् । (ठोकर लगना) प्रतिघाते. आरम्भे, उत्तङ्के, मुद्गरे, शास्त्रे, ग्रन्थपरिच्छेदे, वाच० लघूकरणलक्षणे, प्रायश्चित्तदानायाभागपाते, स्था० ३ ठा० । आचारप्रकल्पाऽध्ययने च । आव० ४ अ० ।

उग्घायण–उग्घायतन–न. प्रवाहत एव पूज्यस्थाने, तरुगजलप्रवेशाय मार्गे च । "उग्घायणेसु वा सेयणवहंसि वा अण्णयरंसि वा तहप्पगारंसि" २ आचा० २ श्रु० ३ अ० ।

उग्घुस–मृज्–धा० शुद्धौ, लेपने च । "मृजेरुग्घुस०" ८।४।५ इति मृजेरुग्घुसादेशः । उग्घुसइ मार्जयति । प्रा० ।

उग्घोसिय–उद्घृष्ट–त्रि. संमार्जिते "उग्घोसिय सुणिम्मलंव" प्रश्न० ५ द्वा० ।

उग्घोसेमाण–उद्घोषयत्–त्रि० उद्घोषणां कुर्वति, "सद्देणं उग्घोसेमाणे" रा० ॥

उचिअ–उचित–त्रि. । शस्ते, परिचिते, युक्ते, वाच० । योग्ये, ज्ञा० १ अ० । सङ्गते, पंचा० १ विव० । अनुरूपे, आव० ३ अ० ।

उचिअ(य) करण–उचितकरण–न० आज्ञाराधनायाम्, पंचा० ६ विव० ।

उचिअ– (य) करणिज्ज–उचितकरणीय–त्रि० विहितकर्तव्ये, पंचा० १ विव० ।

उचिअ– (य) किच–उचितकृत्य–त्रि० यथार्हदानादौ ध० २ अधि० ।

उचिअ (य) जोग–उचितयोग–पुं. उचितः स्वभूमिकायोग्यो योगो व्यापारः । स्वाध्यायाध्ययनादिके संगतव्यापारे, पंचा० ५ विव० ।

उचिअ– (य) ट्ठिइ–उचितस्थिति–स्त्री० अनुरूपप्रतिपत्तौ, ध० १ अधि० पंचा०

उचिअ(य)त्त–उचितत्व–न० योग्यतायाम्, पंचा० १० विव० ।

उचिअ (य) त्थापायण–उचितार्थापादन–न० अनुरूपवस्तुसंपादने, पंचा० ९ विव० ।

उचिअ [य] पवित्तिप्पहाण–उचितप्रवृत्तिप्रधान–न० सम्बो-
धसत्तरि,पंचा० ११ विव० ।

उचिआ [या] चरण–उचिताचरण–न० ६ त० उचितका-
र्यस्याचरणे, तच्च पित्रादिविषयं नवविधमिहापि स्नेहवृद्धि-
कीर्त्यादिहेतुर्हितोपदेशमालागाथाभिः प्रदर्श्यते ।

सामन्ने मणुअत्ते, जं केई पाउणंति इह कित्तिं ।
तं मुणह निच्छिअप्पं, उचिआचरणस्स माहप्पं ॥ १ ॥
तं पुण पिइ १ माइ २ सहो–
अरेसु ३ पणयिणी ४ अवच्च ५ सयणेसु ६ ।
गुरुजण ७ नायर ८ परति–
त्थिएसु ९ पुरिसेण कायव्वं ॥ २ ॥

तत्र पितृविषय कायवाग्मनांसि प्रतीत्य त्रिविधमौचित्यं
क्रमेणाह ।

पिउणो तणु सुस्सूसं, विणएणं किंकरुव्व कुणइ सयं ।
वयणं पि से पडिच्छइ, वयणाओ अपडिअं चेव ॥३॥

तनुशुश्रूषां चरणक्षालनसंवाहनोत्थापननिवेशनादिरूपां दे-
शकालसात्म्यौचित्येन भोजनशयनीयवसनाङ्गरागादिसंपाद-
नरूपां च विनयेन नतपरोधावक्त्रादिभिः स्वयं करोति नतु
भृत्यादिभ्यः कारयति। यतः "गुरोः पुरो निषण्णस्य,या शोभा
जायेत सुते। उच्चैः सिंहासनस्थस्य शतांशेनापि सा कुतः १
(अपडिअंत्ति) वदनादपतितमुच्चार्यमाणमेवादेशं प्रमाण-
मेव करोमीति सादरं प्रतीच्छति न पुनरनाकर्णितशिरोधून-
नकालक्षेपाईविधानादिभिरवजानाति ।

चित्तं पि हु अणुअत्तइ, सव्वपयत्तेण सव्वकज्जेसु ।
उवजीवइ बुद्धिगुणे, निअसब्भावं पयासेइ ॥ ३४ ॥

स्वबुद्धिविचारितमवश्यविधेयमपि कार्यं तदेवारभते यत्पि-
तुर्मनोऽनुकूलमिति भावः। बुद्धिगुणान् शुश्रूषादीन् सकलव्य-
वहारगोचरांश्चोपजीवति । अभ्यस्यति बहुदृश्वानो हि पितृ-
प्रभृतयः सम्यगाराधिताः प्रकाशयन्त्येव कार्यरहस्यानि निज-
सद्भावं चित्ताभिप्रायं प्रकाशयन्ति ।

आपुच्छिऊण पयट्टइ, करणिज्जेसु निसेहिओ ठाइ ।
खलिए खरंपि भणिओ, विणीअ यं न हु विलंघेइ ॥५॥
सविसेसं परिपूरइ, धम्माणुगए मणोरहे तस्स ।
एमाइउचिअकरणं, पिउणो जणणीइ वि तहेव ॥६ ॥

तस्य पितुरितरानपि मनोरथान् पूरयति श्रेणिकाचिल्लणादे-
रभयकुमारवत् । धर्मानुगतांस्तु देवपूजागुरुपर्युपास्तिधर्मश्र-
वणविरतिप्रतिपत्त्यावश्यकप्रवृत्तिसप्तक्षेत्री वित्तव्ययतीर्थया-
त्रादीननाथोद्धरणादीन्मनोरथान् सविशेषं बह्वादरेणेत्यर्थः
कर्त्तव्यमेव चैतत् सदपत्यमिह लोकगुरुषु पितृषु नचार्हद्ध-
र्मसंयोजनमन्तरेणात्यन्तं दुष्प्रतिकारेषु तेषु अन्योऽस्ति
प्रत्युपकारप्रकारः। तथाच स्थानाङ्गसूत्रम "तिण्हं दुप्पडि-
आरं समणाउसो । तंजहा अम्मापिउणो १ भट्टिस्स २
धम्मायरिअस्स ३ इत्यादि" समग्रोऽप्यालापको वाच्यः॥

अथ मातृविषयौचित्ये विशेषमाह ॥

नवरं सेसविसेसं, पयडइभावाणुवित्तिमप्पडिमं ।
इत्थीसहावसुलहं, पराभवं वहइ न हु जेणं ॥ ७ ॥

(सविसेसंति) जनकान्मातुः पूज्यत्वादपि यदाह मनुः उपा-
ध्यायाद्दशाचार्या आचार्येभ्यः शतं पिता । सहस्रं तु पितुर्मा-
ता गौरवेणातिरिच्यते । "

उचिअं एअंपि सहो-अरम्मि जं निअइ अप्पसममेअं ।
जिट्ठं च कणिट्ठं पि हु, बहु मन्नइ सव्वकज्जेसु ॥ ८ ॥
दंसइ न पुढो भावं, सब्भावं कहइ पुच्छइ अ तस्स ।
ववहारम्मि पयट्टइ, न निगूहइ थेवमाविहविणं ९ ॥
अविणीअं अणुअत्तइ, मित्तेहिं तो रहो उवालभइ ।
सयणजणाओ सिक्खं, दावइ अन्नावए सेणं ॥ १० ॥
हिअए ससिणेहो वि हु, पयडइ कुविअं व तस्स अप्पाणं ।
पडिवन्नविणयमग्गं, आलवइ अ धम्मपिम्मपरो॥ ११ ॥
तप्पणइणिपुत्ताइसु, समदिट्ठी होइ दाणसम्माणे ।
सावक्कम्मि उ इत्तो, सविसेसं कुणइ सव्वं पि ॥ १२ ॥

(पयट्टइत्ति) व्यवहारे प्रवर्तते नत्वव्यवहारे इति ॥
(समादिट्ठित्ति) स्वपत्न्यपत्यादिष्विव समदृष्टिः (साव-
क्कमिति) सापत्न्येऽपरमातृके भ्रातरि तत्र हि स्तोकेऽप्यन्तरे
व्यक्तीकृते तस्य वैचित्त्यं जनापवादश्च स्यात् । एवं पितृमातृ-
भ्रातृतुल्येष्वपि यथार्हमौचित्यं चिन्त्यम । यतः "जनकश्चोप-
पकर्त्ता च यस्तु विद्याप्रयच्छकः । अन्नदः प्राणदश्चैव पञ्चैते
पितरः स्मृताः १ राज्ञः पत्नी गुरोः पत्नी पत्नीमाता तथैव च।
स्वमाता चोपमाता च पञ्चैता मातरः स्मृताः २ सहोदरः
सहाध्यायी, मित्रं वा रोगपालकः । मार्गे वाक्यसखा यस्तु
पञ्चैते भ्रातरः स्मृताः ३ " भ्रातृभिश्च मिथो धर्मकार्यविषये
स्मरणादि सम्यक्कार्यम। यतः " भवगिहमज्झम्मि पमाय-ज-
लण जलिअम्मि मोहनिद्दाए । उट्ठवइ जोसुअंतं, सो तस्स
जणो परमबंधू १ " भ्रातृवन्मित्रेष्वेवमनुसर्तव्यम ।

इअभाइगयं उचिअं, पणइणिविसयंपि किं पि जं पेमो ।
सप्पणयवयणसम्माण, णे ण तं अभिमुहं कुणइ ॥ १३ ॥
सुस्सूसाइपयट्टइ, वत्थाभरणाइसमुचिअं देइ ।
नाडयपित्थणयाइसु, जणसंमद्देसु वारेइ ॥ १४ ॥
रुंभइ रयणिपयारं, कुसीलपासंडिसंगमवणेइ ।
गिहकज्जेसु निओअइ, न विओअइ अप्पणा सद्धिं ॥१५॥

रजन्यां प्रचारं राजमार्गवेश्मगमनादिकं निरुणद्धि धर्मावश्य-
कादिप्रवृत्तिनिमित्तं च जननीभगिन्यादिसुशीलललितावृन्द-
मध्यगतामनुमन्यत एव (नविओइत्ति) न वियोजयति यतो
विनसाराणि प्रायः प्रेमाणि यथोक्तम । " अवलोअणेण आ-
लाव–वणेण गुणकित्तणेण दाणेणं। छंदेण वट्टमाणस्स, निब्भरं
जायए पिम्मं १ अदंसणेण अइदं-सणेण दिट्ठं अणालवंतेणं ।
माणेण पवासेण य, पंचविहं झिज्जए पिम्मं २ ।

अवमाणं न पयासइ, खलिए सिक्खेइ कुविअमणुणेइ ।
धणहाणिवुड्ढिधम्मं, न वइअरं पयडइ न तीसे ॥ १६ ॥

अपमानं निर्हेतुकं नास्यै प्रदर्शयति स्खलिते किंचिदपराधे
निभृतं शिक्षयति । कुपितां चानुनयति । अन्यथा सहसाका-
रितया कूपपाताद्यप्यनर्थं कुर्यात् (पयडइत्ति) धनहानि-
व्यतिकरं न प्रकटयति प्रकटिते तु धनहानिव्यतिकरे तुच्छ-
तया सर्वत्र तद्वृत्तान्तं व्यञ्जयति । धनवृद्धिव्यतिकरे च व्य-
क्तीकृते निरर्गलव्यये प्रवर्तते तत एव गृहे स्त्रियाः प्राधान्यं
न कार्यम ।

सुकुलुग्गयाहिं परिणय–वयाहिं निच्छम्म धम्मनिरयाहिं
सयणे रमणीहिं पि, पाउणइ समाणधम्माहिं ॥ १७ ॥
रोगाइसु नो त्रिक्खिवइ, सुसहाओ होइ धम्मकज्जेसु ॥
एमाइपणइणिगायं, उचिअं पाएण पुरिसस्स ॥ १८ ॥
पुत्तं पइ पुण उचिअं, पिउणो लालेइ बालभावम्मि ।
उम्मीलिअबुद्धिगुणं, कलासु कुसलं कुणइ कमसो ॥१९॥
गुरुदेवधम्मसुहिसयण, परिचयं कारवइ निच्चंपि ।
उत्तमलोएहिं समं, मित्तीभावं रयावेइ ॥ २० ॥
गिन्हावेइ अ पाणिं, समाणकुलजम्मरूवकन्नाणं ।
गिहभारम्मि निजुंजइ, पहुत्तणं वि अ रइकमेण ॥२१॥
पच्चक्खं न पसंसइ, वसणोवहयाण कहइ पुरवत्थं ।
आयं वयमवसेसं च, सोहए सयमिमेहिं जो ॥ २२ ॥
प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः परोक्षे मित्रबान्धवाः। कर्मान्ते दास-भृत्याश्च पुत्रा नैव मृताः स्त्रियः १ इति वचनात्पुत्रप्रशंसा नैव युक्ता। अन्यानिर्वाहादर्शनादिहेतुना चेत्कुर्यात् तदाऽपि न प्रत्यक्षं गुणवृद्ध्यभावाभिमानादिदोषापत्तेः। द्यूतादिव्यसनिनां निर्धनत्वन्यक्कारतर्जनताडनादिदुःखस्याश्रवणे तेऽपि नैव व्यसने प्रवर्तन्ते आयं व्ययं व्ययाद्युत्कलितशेषं च पुत्रेभ्यः शोधयति। एवं च पल्याः प्रभुत्वं पुत्राणां स्वच्छन्दत्वमपास्तम्।
दंसेइ नरिंदसभं, देसंतरभावपयडणं कुणइ ।
इच्चाइअवच्चगयं, उचिअं पिउणो मुणेअव्वं ॥ २३ ॥
सयणेसु समुचिअमिणं, जं तेनिअगेहवुड्ढिकज्जेसु ।
सम्माणिज्ज सया वि हु, करिज्जहाणीसु वि समीवे ॥२४॥
सयमवि तेसिं वसणू, सव्वे सुहो अव्वमंति अम्मिसया ।
खीणविहवाणरोगा, उराणकायव्वमुद्धरणं ॥ २५ ॥
खाइज्ज पिट्ठिमंसं, न तेभि कुज्जा न सुक्ककलहं च ।
नइमित्तेहिं मित्तिं, न करिज्ज करिज्ज मित्तेहिं ॥ २६ ॥
तयभावे तग्गेहे, न वइज्ज वइज्ज अत्थ संबंधे ।
गुरुदेवधम्मकज्जेसु, एगचित्तेहिं होअव्वं ॥ २७ ॥
एमाइसयणोचिअ, मह धम्मायरिअ समुचिअं भणिमो।
भत्तिबहुमाणपुव्वं, तमितिसं जं पि पणिवाओ ॥२८॥
तद्दंसिअनीईए, आवस्सयपमुहकिच्चकरणं च ।
धम्मोवएससवणं, तदंतिए सुद्धमद्धाए ॥ २९ ॥
आएसं बहुमन्नइ, इमेसि मणसा वि कुणइ नावन्नं ।
रुंभइ अवन्नवायं, थुइवायं पयडइ सया वि ॥ ३० ॥
न हवइ छिद्दप्पेही, सुहिव्व अणुअत्तए सुहदुहेसु ।
पडिणीअपच्चवायं, सव्वपत्तेण वारेइ ॥ ३१ ॥
खलिअम्मि चोइओ गुरु-जणेण मन्नइ तहत्ति सव्वं पि।
चोएइ गुरुजणं पि हु, पमायखलिएसु एगंते ॥३२॥
कुणइ विणओवयारं, भत्तीए समयसमुचिअं सव्वं ।
गाढं गुणानुरायं, निम्मायं वहइ आयम्मि ॥ ३३ ॥
भावोवयारमेसिं, देसंतरओ वि सुमिरइ सया वि ।
इअ एवमाइगुरुजण,समुचिअमुचिअं मुणेअव्वं ॥३४॥
जत्थ सयं निवसिज्जइ, नयरे तत्थेव जे किर वसंति ।
समभाणवित्तिणो ते, नायरया नाम वुच्चंति ॥ ३५॥
समुचिअमिणमो तेसिं, जमेगचित्तेहिं समसुहदुहेहिं ।
वसणूसवतुल्लगमा–गमेहिं निच्चं पि होअव्वं ॥३६॥
कायव्वं कज्जे वि हु, नइक्कमिक्केण दंसणं पहुणो ।
कज्जो न मंतभेओ, पेसुन्नं परिहरेअव्वं ॥ ३७ ॥
समुवट्ठिए विवाए, तुलासमाणेहिं चेव ठायव्वं ।
कारणसाविक्खेहिं, विहुणे अव्वो न नयमग्गो ॥३८॥
बलिएहिं दुब्बलजणो, सुंककराईहिं नाभिभविअव्वो।
थोवावराहदोसे, विदंडभूमिं न नेअव्वो ॥ ३९ ॥
कारणिएहिं समं, कायव्वो जो न अत्थसंबंधो ।
किं पुण पहुणा सद्धिं, अप्पहिअं अहिलसंतेहिं॥४०॥
एअं परुप्परं ना–यराण पाएण समुचिआचरणं ।
परतित्थिआण समुचिअ,मह किं पि भणामि लेसेणं॥४१॥
एएसिं तित्थिआणं, भिक्खट्ठमुवट्ठिआण निअगेहे ।
कायव्वमुचिअकिच्चं, विसेसओ रायमहिआणं ॥४२॥
जइ वि मणम्मि न भत्ति, न पक्खवाओ अ तग्गयगुणेसु।
उचिअं गिहागएसु, तहवि हु धम्मो गिहीण इमो ॥४३॥
गेहागयाणमुचिअं, वसणावडिआण तह समुद्धरणं ।
दुहिआण दया एसो, सव्वेसिं सम्मओ धम्मो ॥४४॥
मुंचंति न मज्जायं, जलनिहिणो नाचलाविहु चलंति ।
न कयावि उत्तमनरा, उचिआचरणं विलंघंति ॥४५॥
तेणं चिअ जगगुरुणो, तित्थयरा वि हु गिहत्थवासम्मि ।
अम्मापिऊणमुचिअं, अब्भुट्ठाणाइ कुव्वंति ॥४६ ॥
इत्थं नवधौचित्यम्। इत्थं च व्यवहारशुद्ध्यादिभिरर्थोपार्जनं विशेषतो गृहिधर्म इति निष्कर्षः॥ टीका सुगमत्वान्न गृहीता धर्म० २ अधि०।

उचिअ(या)णुट्ठाण–उचितानुष्ठान–न. आप्तोपदिष्टत्वेन विहितक्रियारूपत्वे, "उचियाणुट्ठाणओ विचित्त जइ जोगतुल्लमोएसं" पंचा० ६ विव०।

उच्च- उच्च–त्रि० उत्क्षिप्य बाहू चीयते उपर्युपरि निविष्टैरवयवैश्चीयतेऽसौ वा उद्० चि. ड. वाच०। समुच्छ्रिते उपा० २ अ०। उच्चं द्रव्यभावभेदाद् द्विधा। द्रव्योच्चं धवलगृहवासि, भावोच्चं जात्यादियुक्तम्। द० ५ अ०। उत्कृष्टे सूत्र० १ श्रु० १० अ०। उच्चस्थानास्थितत्वेन ऊर्ध्वीकृतकन्धरतया वा दृश्यतो, भावतस्त्वहो अहं लब्धिमानिति मदाध्मातमानसः उत्त० १ अ०। "उच्चं अगोत्तं च गतिं उवेति" उच्चमोक्षाख्यां सर्वोत्तमां वा गतिं व्रजन्ति। सूत्र० १ श्रु० १३ अ०

उच्च [अ] उच्चैस्–अव्य०उद्. चि डैसि.। "उच्चैर्नीचैसः अः ८।१।१५४। इति उच्चैः शब्दघटकस्यैतोऽत्वम. प्रा० उच्चशब्दात् सिद्धमिति केचित् उच्चैः शब्दस्य रूपान्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम्। प्रा०। तुङ्गत्वे, महति, उच्चदेशजाते, वाच०

उच्चंतय–उच्चन्तग–पुं० दन्तरोग, जी० ३ प्रति०। जं०। रा०।

उच्चट्ठाण–उच्चस्थान– न० ग्रहाणामादित्यादीनां मेषादिषु

अनीचस्थानेषु, तानि च दशादिषु त्र्यंशांशकेष्वेवमवसेयानि । अजवृषभमृगाङ्गनाकर्कमीनवणिजांशकेष्विनाद्युच्चाः । दश १० शिख्य ३ ष्टाविंशति २८ तिथी १५ न्द्रिय ५ त्रिघन २७ विंशेषु । ज्ञा० "उच्चट्ठाणाट्ठिएसुगहेसु" अर्काद्युच्चान्यज १ वृष २ मृग ३ कन्या ४ कर्क ५ मीन वणिजोंऽशैः । दिग्दहनाष्टाविंशति २८ तिथी १५ षु ५ नक्षत्र २७ विंशतिभिः । २० । अयं भावः मेषादिराशिस्थाः सूर्यादय उच्चास्तत्राऽपि दशादीनंशान् यावत्परमोच्चाः । एषां फलं तु । सुखी १ भोगी २ धनी ३ नेता ४ जायते मण्डलाधिपः । ५ । नृपतिश्चक्रवर्ती च क्रमादुच्चग्रहे फलम् ॥ १ ॥ " तिहिं उच्चेहिं नरिंदो, पंचहिं तह होइ अद्धचक्की अ । छहिं होइ चक्कवट्टी सत्तहिं तित्थंकरो होइ " कल्प० ।

उच्चत्त–उच्चत्व– न० उच्च–त्व. । उच्छ्रये, स्था० २ ठा० । वस्तुनोऽनेकधोच्चत्वमूर्ध्वस्थितस्यैकमपरं तिर्य्यक् स्थितस्याऽन्यत गुणोन्नतिरूपम् । स्था० १ ठा० (ज्यौतिषिकाणामुच्चत्वं जोइसिय शब्दे)

उच्चत्तभयग–उच्चत्वभृतक– पुं० भृतकभेदे, मूल्यकालनियमं कृत्वा यो नियतं यथावसरं कर्म कार्य्यते स उच्चत्वभृतकः । स्था० ४ ठा० ।

उच्चत्तरिया–उच्चत्तारिका– स्त्री० बाह्यलिपिभेदे, स० ।

उच्चंपिय–उच्चम्पित– त्रि० प्रावल्येनाक्रमिते, "सीसं उच्चं पियं कबंधम्मि य " तं० ।

उच्चफल–उच्चफल– त्रि० उच्चं चिरकालभावि फलं यस्मात्स उच्चफलः ! चिरकालेनोपकारिणि, "उच्चफलो अह खुड्डो, स भणित्यो" व्य० प्र० ३ उ० ॥

उच्चक्खित्त–उच्चक्षिप्त–त्रि० यद्दृष्टेरुपरि बाहुं प्रसार्य्य देयवस्तु ग्रहणाय पात्रं ध्रियते तत्र व्याप्रियमाणे, पिं० ।

उच्चय–उच्चय– पुं० उद्० चि० अच्० । ऊर्ध्वचयने, भ० ८ श० ९ उ० । पुष्पादेरुत्तोलने, नारीकट्यं शुकग्रन्थौ, " नीविः स्यादुच्चयोऽथ यम० " उत्कृष्टाश्रये । वृहत्समुदाये, च । कर्मणि अच्० हस्ताभ्यामुद्धृत्यावचिते, निवारे, वाच० ॥

उच्चयबंध–उच्चयबन्ध– पुं० उच्चय ऊर्ध्वं चयनं राशीकरणं तद्रूपो बन्ध उच्चयबन्धः । अल्लियावणबन्धभेदे, भ० ८ श० ९ उ० ।

उच्चवेत्तं–उच्चयित्वा– अव्य० उच्चैः कृत्येत्यर्थ, वृ० १ उ० ।

उच्चसद्द–उच्चशब्द– पुं० वृहति शब्दे, व्य० द्वि० ७ उ० ।

उच्चाकुइय–उच्चाकुचिक–पुं० अनीचाऽपरिष्पन्न शय्याके,"आणापाणमेयंअभिग्गहियसिज्जासणियस्स उच्चाकुइयस्स " उच्चाऽकुचशय्यावत्त्वं सप्रयोजनं पक्षमध्ये सकृत् शय्याबन्धकत्वम् । कल्प० ।

उच्चाकुया–उच्चाकुचा– स्त्री० उच्चा हस्तादि यावत् येन पिपीलिकादेर्बधो न स्यात् सर्पादेर्वा दंशो न स्यात् अकुचा कुच परिस्पन्द इति वचनात् परिस्पन्दरहिता निश्चलेति यावत् ततः कर्मधारये उच्चाकुचा । अनीचाऽपरिस्पन्दायां कम्बादिमय्यां शय्यायाम्, कल्प० ॥

उच्चागय–उच्चागज– त्रि० उच्चो योऽगः पर्वतो हिमवान् तत्र जातमुच्चागजम् । हिमाचलोद्भवे, उच्चागयठाणलट्ठसंठिअं ! कल्प० ॥

उच्चागोय–उच्चैर्गोत्र– न० गोत्रकर्मभेदे, यदुदयात्पुनर्निर्धनः कुरूपो बुद्ध्यादिपरिहीणोऽपि पुरुषः सुकुलजन्ममात्रादेव लोकात्पूजां लभते तदुच्चैर्गोत्रम् । यदुदयाद्वुत्तमजातिकुलप्राप्तिसत्काराभ्युत्थानाञ्जलिप्रग्रहादिरूपपूजालाभश्च तदुच्चैर्गोत्रम् । कर्म० । इक्ष्वाकुवंशादिके, उच्चैर्गोत्रमेषामित्युच्चैर्गोत्राः। उच्चैर्गोत्रोद्भवेषु इक्ष्वाकुहरिवंशादिकुलोद्भवेषु, उच्चागोया वेगे णीयागोयावेगे । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

उच्चणागरी–उच्चनागरी–स्त्री० सुस्थितसुप्रतिबुद्धस्थविरान्निर्गतस्य कौटिकगणस्य प्रथमशाखायाम्, कल्प० ॥

उच्चागोयणिबंध–उच्चैर्गोत्रनिबन्ध–पुं० लोकपूज्यतानिबन्धनोच्चैर्गोत्राभिधानकर्मबन्धने, " उच्चागोयणिबंधो सासणवन्नो य लोगम्मि " पंचा १२ विव० ।

उच्चाडण–उच्चाटन–न० उद्. चट् णिच् ल्युट् । उत्पाटने, स्वस्थानाद् विश्लेषणे, "उच्चाटनं स्वदेशादेर्भ्रंशनं परिकीर्तितम्" इत्युक्ते षट्कर्मान्तर्गतेऽभिचारभेदे च । वाच० ।

उच्चायप्पमाण–उच्चात्मप्रमाण–त्रि० उच्चमात्मप्रमाणं येषां ते तथा । स्वप्रमाणत उच्चे, कल्प० ।

उच्चार–उच्चार–पुं० उद् चर्–णिच्. घञ्. । उच्चारणे, उल्लङ्घ्य चारो गतिः । गृहादीनां राशिनक्षत्रान्तरसञ्चारे, वाच० । शरीरादुत्प्राबल्येन च्यवतेऽपयाति उच्चरतीति चोच्चारः । विष्ठायाम्, आचा० २ श्रु० ३ अ० १३ उ० । स० । आव० । ज्ञा० । कल्प० । तं० । दशा० । स्था० । (अस्य परिष्ठापनं पारिट्ठावणिया शब्दे वक्ष्यते) बृहच्छरीरचिन्तायाम्, दर्श० । विड्विसर्जने, ध० २ अधि० । जं० (पुरीषोत्सर्गप्रक्रिया–थंडिल शब्दे) (आचार्यस्य वसतावेव विड्विसर्जनमतिसय शब्दे)

उच्चारणिरोह–उच्चारनिरोध–पुं० । विसिसृक्षायां सत्यामपि बलात्पुरीषरोधे, एष च रोगकारणम् । स्था० ९ ठा० ।

उच्चारपडिक्कमण–उच्चारप्रतिक्रमण–न० उच्चारोत्सर्गं विधाय ईर्यापथिकप्रतिक्रमणरूपे प्रतिक्रमणभेदे, स्था० ६ ठा० ।

उच्चारपासवण–उच्चारप्रस्रवण–न० । उच्चारः प्रस्रवणं च द्वन्द्वः पुरीषमूत्रयोः तद्विसर्गप्रतिपादके आचाराङ्गस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य तृतीये ऽध्ययने च । आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

उच्चारपासवणकिरिया–उच्चारप्रस्रवणक्रिया–स्त्री० उच्चारप्रस्रवणकर्त्तव्यतायाम्, " उच्चारपासवणकिरियाए उव्वाहिज्जमाणे आचा० २ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

उच्चारपासवणखेलसिंघाणजल्लपारिट्ठावणियासमिइ–उच्चारप्रस्रवणखेलशृङ्घाणजल्लपारिष्ठापनिकसमिति –स्त्री० उच्चारादीनां पारिष्ठापनिकारूपा समितिः । समितिभेदे, "इत्थ इमं आहारणं एगेण खुड्डगेण वि वसंते किहव्व विनयेहिं य थंडिले काइय लोयतो राया थंडिलं नापेहयंती न वोसिरो देवयाए श्लेष्मा जल्लो मलः सामउज्जोओ अणुकंपाए य कउ दिट्ठा भूमित्ति वासरियंति" । पा० । सूत्र० । स्था० । उच्चारपासवणखेलसिंघाणगपारिट्ठावणियासमितीए । एत्थ वि सत्त भंगा । तत्थ उदाहरणं । धम्मरुई पारिट्ठावणिया समितो समाहिपरिट्ठावणं अभिग्गहग्गहणं सक्कासणचलणं मिच्छदिट्ठि आगमणं किं विल्लिया विउव्वणं काइया ससंजता । वाहाभिउ पमत्तउ निग्गतो पेच्छति । ताहे सरंता साहू जं किलामिज्जति त्ति । एवंणातो देवेण वारितो वंदित्ता गतो । वितियं दिट्ठिवागए चेल्लओ तेण थंडिलं न पडिलेहिता वियाले सा-

रत्ति काइयाको । जातो न पेहितंति न वोसिरंति । देवताए उज्जोतो कतो अणुकंपाए दिठा भूमित्ति वोसिरियं । एस समित्तो । वितिओ असामितो चउव्वीसं उच्चारपासवणभूमीसु । तिण्णि कालभूमीओ न पडिलेहेति भणति । किमेत्थ उट्ठो उवविसेज्ज देवता उव्हरूवेण तत्थ ठिता ठितियाए गतो तत्थ वि एवं ततियाए ताहे तेण उठवितो तत्थ देवताए पडिचोदितो कीस सत्तवीसं न पडिलेहेसि समं पडिवण्णो। एस पारिठावणियासमिती ॥ आ० चू० ।

उच्चारपासवणभूमि–उच्चारप्रस्रवणभूमि–स्त्री० पुरीषमूत्रोत्सर्गस्थण्डिले, पंचा १अ० । उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ, भ २ श० १ उ० । (अत्रोत्सर्गोऽस्याः प्रत्युपेक्षणं च थंडिल शब्दे)

उच्चारपासवणविहिसत्तिकय–उच्चारप्रस्रवणविधिसप्तैकक–पुं० पुरीषमूत्रोत्सर्गप्रतिपादके आचाराङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धस्य द्वितीयचूलायाश्चतुर्थेऽध्ययने, स्था० ७ठा० ।आचा० ॥

उच्चारभूमिसंपण्ण–उच्चारभूमिसंपन्न–त्रि० उच्चारप्रस्रवणादिभूमियुक्ते,'उच्चारभूमिसंपन्न-इत्थीपसुविवज्जियं" दश० ।

उच्चारिय–उच्चारित–त्रि. उच्चार-तारका-इतच् । कृतविष्ठोत्सर्गे, उद् चर् णिच् कर्मणि क्त। यस्योच्चारणं कृतं तादृशवर्णादौ, उद्- अन्तर्भूतणर्थे, चर क्त । उच्चारितोऽप्युक्तार्थे, वाच० ॥ " उच्चारिय सरिसाइं-सेसाइं वि कोवणट्ठाए । बृ० । दश० ।

उच्चाइय–उच्चाल्य– अव्य. उद्.चल्. ल्यप् । ऊर्ध्वमुत्क्षिप्येत्यर्थे, उच्चालिय णिहाणीसु" । आचा० १श्रु० ८ अ० १ उ० ।

उच्चलिय–उच्चालयितृ–त्रि० अपनेतरि, " उच्चालइ यं तं जाणेज्जा दुरालइयं"॥ आचा० १श्रु० ३ अ० ।

उच्चालित–त्रि० उद्,चल्,णिच्,क्त०।उत्पाटिते,"उच्चालियम्मि पाए इरियासमियस्स संकमट्ठाए" ओ० । नि०चू० ।

उच्चावइत्ता–उच्चैःकृत्वा–अव्य०उत्पाट्येत्यर्थे, " दो वि पाए, उच्चावइत्ता सव्वओ समंता समभिलोएज्ज,,द्वावपि पादौ उच्चैःकृत्वा द्वावपि पार्ष्णी, उत्पाट्येत्यर्थे, प्रज्ञा० १ ७ पद० ।

उच्चावय–उच्चावच–त्रि० उच्चं च अवचं च उच्चावचम् । उत्त० । अनुकूलप्रतिकूले, भ० १ श० ए उ० । असमञ्जसेषु नानाप्रकारे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । " हसंतो नाभिगच्छेज्जा कुलं उच्चावयं सया" उच्चं द्रव्यभावभेदाद् द्विधा द्रव्योच्चं धवलगृहवाचि भावोच्चं जात्यादियुक्तमेवमपि द्रव्यतः कुटीरकवासी भावतो जात्यादिहीनमिति, दश० ५ अ० । " उच्चावयाहिं सेज्जाहिं तवस्सी भिक्खू थामवं ऊर्ध्वचित्ता " उच्चा उपलक्षितलाद्युपलक्षणमेतत् यद्वा शीतातपनिवारकत्वादिगुणैः शय्यान्तरोपरिस्थितत्वेनोच्चास्तद्विपरीतास्त्ववचा अनयोर्द्वन्द्वे उच्चावचाः । नानाप्रकारा वोच्चावचास्ताभिः शय्याभिर्वसतिभिः । उत्त० ८ अ० । सूत्र० । " अह भिक्खू उच्चावयं मणं णियच्छेज्जा " उच्चावचं शोभनादौ मनः कुर्यादिति । तत्रोच्चं नाम मैवं कुर्वन्तु अवचं नाम एवं कुर्वन्त्विति । आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ० । उत्कृष्टतरे, औ० । असमञ्जसे, " उच्चावयाहिं आउसणाहिं " भ० १५ श० १ उ० । स्था० ।

उच्चव्रत-न०उच्चानि महान्ति व्रतानि येषां तानि उच्चव्रतानि आकारः प्राकृतत्वात् । महाव्रतधरेषु, " उच्चावयाइं मुणिणो चरंति, ताइं तु खेत्ताइं सुपेसलाइं" उत्त० १५ अ० । क० । स० शेषव्रतापेक्षया महाव्रतेषु, उत्त० १ अ० ।

उच्चासण–उच्चासन–न० उन्नतासने, जी० ३ प्रति० । गुरोरासनादुच्चैरासने, ध० २ अ० । अलावे संलावे उच्चसेणा समासणे अंतरभासाए उवरिभासाए जं किंचि मज्झं ममविणयपरिहीणं सेहे राइणियस्स उच्चासणम्मि संचिट्ठित्ता णिसीइत्ता वा तुयट्टित्ता भवति आसायणासेहस्स । आव० ४ अ० ।

उच्चिय–उचित–न० उच्चताकरणे, उत्पाटने च । औ० ।

उच्चुप्–चट–धा० भेदे. भ्वा. पर. सक. सेट्–धातवोऽर्थान्तरेऽपि ८।४।५८। इत्यनेन चटतेरुच्चुप् । उच्चुपइ चटति प्रा० ।

उच्चूर–उच्चूर–त्रि० नानाविधे, व्य० प्र० ३ उ० ।

उच्चे–उच्चैस्– अव्य० उद् चि० डैसि० । तुङ्गत्वे, उन्नते, महति, ऊर्ध्वदेशजाते, वाच० " नाइ उच्चेव नीए वा णासन्ने नाइदूरओ " उच्चैः स्थाने मालादौ, उत्त० १ अ० । " तत्राऽस्य विषयतृष्णा प्रभवत्युच्चैर्न दृष्टिसम्मोहः " उच्चैरत्यर्थे, न० । षो० । प्रति० । उच्चैरिष्टानिष्टेषु वस्तुषु । उच्चैरतीव कल्पितेषु इष्टानिष्टेषु, द्वा० १८ द्वा० ।

उच्छ (क्षाण) उक्षन्–पुं० उक्ष् कनिन् । ठोऽक्षादौ।८।२।१७। इति संयुक्तस्य छः । प्रा० " पुंस्यन आणो राजवच्च ८ । ३ ५६ । इति अनः स्थाने आण इत्यादेशः । वृषभे, प्रा० ।

उच्छंग–उत्सङ्ग–पुं० सञ्ज् आधारे घञ् । मध्यभागे, वाच० । " उच्छंगे णिवसेत्ता " आ० म० द्वि० । वि० । उत्सङ्ग इव उत्सङ्गः । पृष्ठदेशे, औ० । ज्ञा० । उत्क्रान्तः सङ्गम् अत्या० स० । सन्यासिनि, सङ्गरहिते तत्त्वज्ञे, प्रा० । स० । ऊर्ध्वतः संसर्गे च । वाच० ।

उच्छंघ–उन्नमि–उद् नम णिच्० धा० । " उन्नमेरुच्छंघोल्लालगुलुगुच्छोप्पेला " ८।४।३६ इति उत्पूर्वस्य नमेर्ण्यन्तस्य उच्छंघ आदेशः । उच्छंघइ उन्नमयति । प्रा० ।

उच्छत्त–अपच्छत्र–न० अपशदं विरूपं छत्रं स्वदोषाणां परगुणानां चाच्छादनमपच्छत्रम् चतुर्दशे गौणालीके,प्रश्न० १ द्वा० ।

उच्छत्र–न० उच्छत्रं वा न्यूनत्वम् । चतुर्दशे गौणालीके, प्रश्न० १ द्वा० ।

उच्छरंत–आस्तृणवत्–त्रि० आच्छादयति, " अणिएहिं उच्छरंता अभिभूय हरंति परधणाइं " प्रश्न ३ द्वा० ।

उच्छलणा–उच्छलना–स्त्री० अपवर्तनायाम्, अपप्रेरणायाम्, प्रश्न. ३ द्वा० ।

उच्छलिय–उच्छलित–त्रि० ऊर्ध्वगते, प्रश्न० ३ द्वा० ।

उच्छल्ल–उच्चल–धा० उद्-शल-भ्वा० ऊर्ध्वपतने, "उच्छल उच्छलः।८।४।७३।उच्छलतेरुच्छल्लादेशः।उच्छल्लइ उच्छलति प्रा.।

उच्छल्ल–उच्छलत्–पुं० ग्रहणे, " तज्जणगलुच्छल्ल उच्छल्लणाहिं " गलुच्छल्लंति गलग्रहणम् । प्रश्न० ३ द्वा० ।

उच्छल्लिय-उच्छल्य-अव्य० एकपार्श्वेन स्थित्वेत्यर्थे, "पत्तगबंधे, पइरिक्कुच्छलिय पुणो पहे उरणिया" नि०चू० १ उ० ।

उच्छव–उत्सव–पुं० उद्० सू० अप्० " सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा " ८।२।२२ एषु संयुक्तस्य छो वा भवति । प्रा० । आनन्दजनकव्यापारे, विवाहादौ, वाच० । इन्द्रोत्सवादौ, ज्ञा० १ अ० ।

उच्छादणया–उच्छादनता– स्त्री० सचित्ताऽचित्ततरुतवस्तु-

च्छेदने, अंगाणं संनुत्तराणं घाताए वाहाए उच्छादणयाए " भ० १५ श० १ उ० ।

उच्छायणा–उच्छादना–स्त्री०जातेरपि व्यवच्छेदने,ज्ञा०१८अ०।

उच्छाय–उच्छ्राय–पुं० उद्-श्रि करणे अच् घञ् वा । उत्सेधे, स्था० ७ ठा० ।

उच्छार-आ-क्रम धा०द्वा० आत्म० आक्रमणे, "आक्रमेरोहावोच्छारच्छुन्दाः " ८ । ४ । ५८ आक्रमेरेते आदेशा भवन्ति । उच्छारइ आक्रामति (ते) (केवलस्तु परस्मैपदी) प्रा० ।

उच्छाह–उत्साह-पुं० उद्-सह-घञ् । " वोत्साहे थो हश्च रः " ८ । २ । ४८ । उत्साहशब्दे संयुक्तस्य थो वा भवति " तत्सन्नियोगे च हस्य रः । उत्थारो उच्छाहो " थाऽभावे । "ह्रस्वात् थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले ८ । २ । २१ । इति त्सभागस्य च्छः । " अनुत्साहोत्सन्ने त्स च्छे " ८ । १ ११४ । इत्यत्र उत्साहपर्युदासात् च्छपरस्यादेरुत ऊत्वं न । प्रा० । पराक्रमे, जोगेत्ति वा विरियं ति वा सामत्थं ति वा परक्कमंति वा उच्छाहेति वा एगट्ठा ॥ आ० चू० १ अ० । पं० सं० । आ० म० । वीर्य्ये,सम० । श्रवणादिविषये उत्कण्ठिकाविशेषे, चं०प्र०२०पा० उद्यमे, सू० प्र० २० पा० । अध्यवसाये, कर्त्तव्यकृत्ये, स्थिरतरे प्रयत्ने, कल्याणे, श० रत्ना० । सूत्रे, मेदि० कार्य्यारम्भेषु संरम्भः स्थेयानुत्साह उच्यते सा० द० उक्तलक्षणे वीररसस्य स्थायिभावे च । वाच० ।

उच्छाहिय-उत्साहित-त्रि० त्वमेवाऽस्य कार्य्यस्य करणे समर्थ इत्येवमुत्कर्षिते, पिं० ॥

उच्छिंपग-अवच्छिम्पक–पुं० चौरविशेषे, प्रश्न० । ३ द्वा० ।

उच्छिंपण-उत्क्षेपण–न० जलमध्यान्मत्स्यादीनामाकर्षणे, प्रश्न० २ द्वा० ।

उच्छिण्ण-उच्छिन्न-त्रि० उद्-छिद् निर्नष्टसत्ताके, स्था०५ठा०।

उच्छिण्णसामिय-उच्छिन्नस्वामिक–त्रि० निःसत्त्वीभूतप्रभुषु, उच्छिण्णसामियाइं वा उच्छिण्णसेउयाइं वा उच्छिण्णगोत्तागाराइं वा धनानि। भ० ३ श० ७ उ० ।

उच्छिय–उच्छ्रित–त्रि०उद् श्रि कर्त्तरि क्त । उन्नते, संजाते, समुत्पन्ने, प्रवृद्धे । मेदि० वाच० ऊर्ध्वीकृते, औ० ।

इच्छु-इक्षु-पुं० इष्यते ऽसौ माधुर्य्यात् इष् क्सु । प्रवासीक्षौ ८ । १ । ९५ । इति आदेरित उत्वम् वा । प्रा० । मधुररसयुक्ते असिपत्रे, वाच० (इक्षुशब्दस्य व्याख्या इक्खु प्रकरणे उक्ता)

उच्छुअ–उत्सुक-त्रि० उत्सुकवति, प्रेरणे, " मितद्वावित्वात् उकन् सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा ८ । २ । २२ । इति संयुक्तस्य त्सभागस्य वा छः । उच्छुओ ऊसुओ प्रा० । इष्टावासये कालक्षेपासहिष्णौ, इष्टार्थोद्युक्ते च । वाच० ।

इच्छुभइत्ता–अवक्षिप्य–अव्य० अपसदं किञ्चित् क्षिप्त्वेत्यर्थे, उच्छुभइत्ता सावत्थीए णयरीए " भ० १५ श० १ उ० ।

उच्छूढ-उच्छूढ–त्रि० मुषिते, " उच्छूढेवि तदुभये सपक्खपरपक्खतदुभयं होइ" बृ० १ उ० । त्यक्ते, संस्था० । स्वस्थानादपक्षिप्ते, निष्काशिते, "आयाणफलियउच्छूढदीहवाहू " । तं० । औ० ।

उच्छूढसरीर–उच्छूढशरीर-पुं० उच्छूढमुज्झितमुज्झितमिव उज्झितं संस्कारपरित्यागाच्छरीरं येन स उच्छूढशरीरः । चं० प्र० १पाहु० । सू० प्र० । शरीरसंस्कारं प्रति निस्पृहत्वात्त्यक्तशरीरकल्पे तादृशे मुनौ, ज्ञा० १ अ० । औ० । भ० । नि० "घोरतवस्सी घोरबंभयारी उच्छूढसरीरे संखित्तविउलतेयलेस्से " वि० १ अ० ।

उच्छूढसरीरगि (घ] र-उच्छूढशरीरगृह–त्रि० उच्छूढं त्यक्तं शरीरगृहं यैस्ते उच्छूढशरीरगृहाः । शरीरगृहयोर्निःस्पृहत्वात्त्यक्तपरिकर्मसु, संस्था० ।

उच्छूर्–तुट-धा-भेदे तुदा० कुटा० पर० सेट् । तुटेस्तोड तुट्ट खुट्ट खुडोक्खुडोल्लुक्कणिल्लुक्कल्लुकोच्छूराः ८ । ४ । ११६ । इत्यनेन सूत्रेण तुटेरुच्छूरादेशः । उच्छूरइ तुटति । प्रा० ।

उच्छेइ-[ण्] उच्छेदिन्-त्रि० नाशके, द्वा० २१ द्वा० ।

उच्छेद [य] उच्छेद–पुं० उद्-छिद्-भावे-घञ् । उत्प्राबल्येन छेदो विनाशः । एकान्तोच्छेदे, निरन्वये नाशे, दश० १ अ० । आ० म० द्वि० । "उच्छेओ सुत्तत्था णं ववच्छेउत्ति वुत्तं भवति" नि० चू० १ उ० ।

उच्छेव–उत्क्षेप–पुं० यत्र पतितुमारब्धं तत्राऽन्यस्येष्टकादेः संस्थापने, व्य० द्वि० ४ उ० ।

उच्छोभ–उत्शोभ–न० उत्प्राबल्येन गता शोभा सौभाग्यं सर्वजनवल्लभता यस्मात्तदुच्छोभम् ॥ पैशुन्ये कर्णजपत्वे, "इहरा सयरुवघाओ उच्छोभाईहिं अंतणो लहुया" दर्श० ॥

उच्छोलंत–उच्छोलत्–त्रि० उन्मूलयति, रा० सकृत्पादादेः प्रक्षालनं कुर्वति च । "उच्छोलंतं वा पधावंतं वा साइज्जइ " नि० चू० १७ उ० ।

उच्छोलण-उच्छोलन–न० सकृदुदकेन क्षालेन' आचा० "पक्कसिं उच्छोलणा " नि० चू० २ उ० । मुखनयनकक्षाहस्तपादानां प्रक्षालने, व्य० द्वि० ७ उ० । अयतनया शीतोदकादिनां हस्तपादादिप्रक्षालने, "उच्छोणं च कक्कं च तं विज्जं परियाणिया" सूत्र १ श्रु० ९ अ० । (उच्छोलनाऽप्यत्र)

उच्छोलणापहोय-उच्छोलनाप्रधौत-त्रि० उच्छोलनेन प्रभूतजलक्षालनक्रियया धौता धौतगात्रा ये ते तथा । प्रचुरजलेन धौतशरीरेषु, औ० ।

उच्छोलनापहोइ-उच्छोलनाप्रधाविन्–त्रि० उच्छोलनयोदकायतनया प्रकर्षेण धावति पादादिशुद्धिं करोति यः स तथा । अयतनया प्रभूतजलेन पादादिप्रक्षालके, दश० ४ अ० ।

उच्छोलावंत–उच्छोलयत्–त्रि० अन्येन सकृज्जलेन क्षालनं कारयितरि " उच्छोलावंतं वा पधोवावंतं वा साइज्जइ " नि० चू० १६ उ० ।

उज्जम–उद्यम–पुं० उद्-यम-घञ् । न वृद्धिः । प्रयासे, प्रयत्नभेदे, उद्योगे, उत्तोलने च । वाच० अनालस्ये, ग० १ अधि० ज्ञानतपो ऽनुष्ठानादिषूत्साहे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० । औ० ।

उज्जमंत–उद्यच्छत्–त्रि० उद्यमं कुर्वति, प्रति० । अत्यर्थमपि प्रयतमाने, अप्पच्चंतकायसुट्ठुवि उज्जमंता तद्दिवसुज्जुत्तकम्म कयदुक्खसंचियसित्थपिंडसंचयपरा" प्रश्न० ३ द्वा० । त्रिविधायामपि सामाचार्य्यां यथाशक्ति उद्यमं कुर्वति, व्य. प्र०१उ० ।

उज्जमन–उद्यमन–न० उद्यमकरणे, । व्य० प्र० १ उ० । उत्क्षेपणे, उत्तोलने, वाच० ॥

उज्जममाण–उद्यच्छत्–त्रि० उद्यमं कुर्वाति, "ण करोति दुक्खमोक्खं उज्जममाणावि संजमतवेसु " सुत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

उज्जममाणस्स गुणा, जह हुंति समत्तिओ तवसु ।
एमेव जहासत्ती, संजममाणे कहं न गुणा १ ”
उद्यच्छत उद्यमं कुर्वतः तपःश्रुतयोरिति योगः गुणास्तपो ज्ञानाभ्यासनिर्जरादयो यथा भवन्ति स्वशक्तितः स्वशक्त्युद्यमवत एवमेव यथाशक्ति शक्त्यनुरूपमित्यर्थः (संजममाणे कहं ण गुणत्ति) संयममाने संयमं पृथिव्यादिसंरक्षणादिलक्षणं कुर्वति सति साधौ कथं न गुणाः गुणा एवेत्यर्थः। अथ वा कथं गुणा येनाविकलसंयमानुष्ठानरहितो विराधकः प्रतिपाद्यत इत्यत्रोच्यते ॥ आव० ३ अ० ।

उज्जय–उद्यत–त्रि० उद् यम् कर्तरि क्त. । उद्यमयुक्ते, कृतोद्यमे, भावे क्तः उद्यमेन यमेर्नियमनार्थत्वे कर्मणि क्तः। उत्तोलिते, वाच० । उद्यतविहारिणि, व्य० प्र० १ उ ॥

उज्जयंत–उज्जयन्त–पुं० रैवतकगिरौ, हेम० ।वाच०। यत्राऽरिष्टनेमिः सिद्धः । आ. म. प्र. । तद्वक्तव्यता यथा ॥

नामभिः श्रीरैवतको, जयन्ताद्यैः प्रथामि तम् ।
श्रीनेमिपावितं स्तौमि, गिरनारगिरीश्वरम् ॥ १ ॥
स्थाने देशः सुराष्ट्राख्यं, बिभर्ति भुवनेष्वसौ ।
यद्भूमिकामिनीभाले, गिरिरेष विशेषकः ॥ २ ॥
शृङ्गारयन्ति खङ्गाराः दुर्गं श्रीऋषभादयः ।
श्रीपार्श्वस्तेजलपुरं, भूषितैतदुपत्यकम् ॥ ३ ॥
योजनद्वयतुङ्गेऽस्य, शृङ्गे जिनगृहावलिः ।
पुण्यराशिरिवाभाति, शरच्चन्द्रांशुनिर्म्मला ॥ ४ ॥
सौवर्णदण्डकलशा–मलसारकशोभितम् ।
चारु चैत्यं चकास्त्यस्यो–परि श्रीनेमिनः प्रभोः ॥ ५ ॥
श्रीशिवासूनुदेवस्य, पादुकात्र निरीक्षिता ।
स्पृष्टाऽर्चिताऽवशिष्टानां, पापव्यूहं व्यपोहति ॥ ६ ॥
प्राज्यं राज्यं परित्यज्य, जरत्तृणमिव प्रभुः ।
बन्धून् विधूय च स्निग्धान्, प्रपेदेऽत्र महाव्रतम् ॥ ७ ॥
अत्रैव केवलं देवः, स एव प्रतिलब्धवान् ।
जगज्जनहितैषी स, पर्यणैषीच्च निर्वृतिम् ॥ ८ ॥
अत एवात्र कल्याण, त्रयमन्दिरमादधे ।
श्रीवस्तुपालो मन्त्रीश–श्चमत्कारितभव्यकृत् ॥ ९ ॥
जिनेन्द्रबिम्बपूर्णेन्दु–मण्डपस्था जना इह ।
श्रीनेमिर्मज्जनं कर्त्तु–मिन्द्रा इव चकासति ॥ १० ॥
गजेन्द्रपदनामास्य, कुण्डं मण्डयते शिरः ।
सुधाविधैर्जलैः पूर्णं, स्नानार्हं तत्स्वनक्रमैः ॥ ११ ॥
शत्रुंजयावतारे च, वस्तुपालेन कारिते ।
ऋषभः पुण्डरीकोष्टा–पदानन्दीश्वरास्तथा ॥ १२ ॥
सिंहयाना हेमवर्णाः, सिद्धबुद्धसितान्वयाः ।
कम्राम्रलुम्बभृत्पानि, रत्नं वा संघविघ्नहृत् ॥ १३ ॥
श्रीनेमिपत्पद्मसूत–मवलोकननामकम् ।
विलोकयन्तः शिखरं, यान्ति भव्याः कृतार्थताम् ॥ १४ ॥
शाम्बोजाम्बवतीजात–स्तुङ्गे शृङ्गेऽस्य कृष्णजः ।
प्रद्युम्नश्च महाद्युम्न–स्तेपाते दुस्तपं तपः ॥ १५ ॥
नानाविधौषधिगणा, जाज्वल्यन्त्यत्र रात्रिषु ।
किंच घण्टाक्षरच्छत्र–शिलाशालन्त उच्चकैः ॥ १६ ॥
सहस्राम्रवणं लक्षा–रामोन्येऽपि वनव्रजाः ।
मयूरकोकिलाभृङ्गी–संगीतभुजगा इह ॥ १७ ॥
न स वृक्षो न सा वल्ली, न तत्पुष्पं न तत्फलम् ।
नश्यतेऽत्राभियुक्तैर्य–दित्यैतिह्यविदो विदुः । १८ ।
राजीमती गृहागर्भे, कैर्न नामात्र वन्द्यते
रथनेमिर्ययोन्मार्गा–त्सन्मार्गमवतारितः ।१९ ।
पूजास्तवनदानादि, तपश्चात्र कृतानि वै
संपद्यन्ते मोक्षसौख्य–हेतवो भव्यजन्मनाम् । २० ।
दिग्भ्रमावापि यात्राद्रौ, काप्यमार्गेऽपि संचरेत्
सोऽपि पश्यति चैत्यस्था, जिनार्चास्तेपितार्चिता : । २१ ।
काश्मीरगतरत्नेन, कूष्माण्डसदृशेन च ।
लेप्यबिम्बास्पदे न्यस्ता, श्रीनेमेर्मूर्तिराश्मनी । २२ ।
नदीनिर्झरकुण्डानां, खनीनां वीरुधामपि ।
विदांकरोच्चात्र संख्यां, संख्यावानपि कः खलु । २३ ।
आसेवनकरूपाय, महातीर्थाय तायिने ।
चैत्यालंकृतशीर्षाय, नमः श्रीरैवताद्रये । २४ ।
स्तुतो मयेति सूरीन्द्र, वर्णितो वृजिनप्रभ! ।
गिरिनारस्तु रैहेम–सिद्धभूमिर्मुदेस्तु वः ॥ २५ ॥

——:*:——

अत्थि सुरट्ठविसयम्मि, उज्जितो नाम पव्वओ रम्मो ।
तस्सिहरे आरुहिओ, भत्तीए नमह नेमिजिणं ॥ १ ॥
अंबाइअंबदेविं, एहवणच्चणगंधधूवदीवेहिं ।
पूश्यकयप्पणामा, ता जोअह जेण अत्थात्थि ॥ २ ॥
गिरिसिहरकुहरकंदर–निज्झरणकवाडबिअडकूवेहिं ।
जोएह खत्तवायं, जह भणियं पुव्वसूरीहिं । ३ ।
कंदप्पकप्पराग, कुगइविद्दवणनेमिनाहस्स ।
निव्वाणसिलानामेण, अत्थि भुवणम्मि विक्खाया । ४ ।
तस्स य उत्तरपासे, दसधणुहेहिं अहो मुहविवरं ।
दारम्मि तस्स लिंगं, अवयाणे धणुह चत्तारि । ५ ।
तस्स पसुमुत्तगंधो, अत्थि रसो पलसएण सय तंब ।
विंधेवि कुणइ तारं, ससिकुंदसमुज्जलं सहसा । ६ ।
पुव्वादिसाए धणुहं–तरेसु तस्सेव अत्थि आगवई ।
पाहणमाया दाहिण, दिसागए वारस धणूहिं । ७ ।
दिस्सइ अ तस्स पयडो, हिंगुलवण्णो अदिक्खरसो ।
विंधेइ सव्वलोहे, फरिसेणं अग्गिसंगेणं । ८ ।
उज्झिते अत्थि नई, विहलानामेण पव्वई पडिमं ।
दावेइ अंगुलीए, फरिसरसो पव्वई दारं । ९ ।
सक्कावयार उज्झित, गिरिवरे तस्स उत्तरे पासे ।
सोवाणं पंतिआए, पारेवय वण्णिआ पुढवी । १० ।
पंचगवण्णे बद्धा, पिंडी धमिया करेइ वरतार ।
फेडइ दारिद्दवाहि, उत्तराइदुक्खकंतारं । ११ ।
सिहरे विसालसिंगे, विसंत पाय कुट्टिमा जत्थ ।
तस्सासन्ने सिहरे, कव्वडहरूपाम होतारं । १२ ।
उज्जतरे चयवाण, तत्थ य सुहारवानरो अत्थि ।
सोवामकसाभिन्नो, उग्घाडइ विवरवरदारं । १३ ।
हत्थसएण पविट्ठो, दिक्खइ सावण्णवण्णिआ सक्खो ।
नीलराणसवता, सहस्सवे हीर सो नूणं । १४ ।
तम्गाहिऊण निउत्तो, हणुवंतं भिवइ वामपाएण ।
सो ढक्कइ वारदारं, जेण न जाणइ जणो को वि ॥ १५ ॥
उज्झितसिहर उवरिं, कोहि डहरं खु नाम विक्खायं ।
अवरेण तस्स य सिला, तदुभयपासे मुओ संतु ॥ १६ ॥
तं अयासि तिल्लमीसं, थंभइ पडिवायबंगिमं वंगं ।
दोगच्च वाहिहरणं, परितुट्ठा अंबिआ जस्स ॥ १७ ॥
धगवई नामवई, मणसिजवण्णाइ तत्थ पाहाणा ।
ते पिंडधम असंते, समसुद्धा होइ वरतारं ॥ १८ ॥
उज्जंते नाणसिला, तस्स अहोकण य वण्णिआ पुढवी ।
टंकडयमुत्तपिंडी, सहरंगारे भवे हेमं ॥ १९ ॥

नाणसिला कयपुढवी, पिंडियब्बा य पच्चगव्वेण ।
दढपाए वसइ रसो, सहस्सवेही हवइ हेमं ॥ २० ॥
गिरिवरमासन्नम्मिअं, अप्पायं तित्तविसारणं नाम ।
सिलवडगाढपीढे, वेला का तत्थ धम्माणं ॥ २१ ॥
सप्पा नामेण नई, सुवण्णतित्थम्मि लढ्ढु अपहाणा ।
पडिवाएण य सुच्चं, करेंति हेमं न संदेहो ॥ २२ ॥
चिल्लक्खयम्मि नयरे, मउअहरं अत्थि सेलगं दिव्वं ।
तस्स य मज्झिम्मि ठिओ, गणवइरसकुंडु उवरित्त ॥ २३ ॥
उववासी कयपूओ, गणवइओ वल्लिऊण एवरक्खा ।
मा खेवी अत्थि अत्थं, भइवं गंतव्व संदेहो ॥ २४ ॥
सहसा सवंति तित्थं-करं च रुक्खेण मणहरं सम्मं ।
तत्थ य तु रयावारा, पाहाणा तेसि दो भाया ॥ २५ ॥
इक्को पारयभाओ, पिट्ठो सुत्तेण अंधमूसाए ।
धमिओ करेइ तारं, उत्तारइ दुक्खकंतारं ॥ २६ ॥
अवलोअणसिहरसिला, अवरेणं तत्थ वररसो सवईसु ।
अपरो केसरिवण्णो, करेइ सुच्चं वरं हेमं ॥ २७ ॥
गिरिपज्जुन्नवयारे, अंबिअ आरत्तमए पंच ।
नामेण तत्थ वियआ, पुढवी हिमघाय होइ घरहेमं ॥ २८ ॥
नाणसिला उज्जंते, तस्स य मूलम्मि मट्टिआ पीआ ।
साहामि अलोवेणं, गयामुक्कं कुणइ हेमं ॥ २९ ॥
उज्जंतपढमसिहरे, आरुहिओ दाहिणेण अवयरिओ ।
तिन्नि धणूसयमित्ते, पूइकरजंबिलं नाम ॥ ३० ॥
उग्घाडिअं बिलं दि-क्खिऊण निउणेण तत्थ गंतव्वं ।
दंडंतराणि वारस, दिव्वुरसो जंबुफलसरिसो ॥ ३१ ॥
जत्त घोलिअम्मि भंडे, सहस्सभाएण विंधए तारं ।
हेमं करइ अवस्सं, हवंतं सुंदरं सहसा ॥ ३२ ॥
को हंडिभवण पुव्वेण, उत्तरे जाव ताव सा भूमी ।
दीसइ अ तत्थ पडिमा, सेलमया वासुदेवस्स ॥ ३३ ॥
तस्सुत्तरेण दीसइ, हत्थेसु मदससुपव्वई पडिमा ।
अवराह मुहर अंगुट्ठि, आइ सा दावए विवरं ॥ ३४ ॥
नवधणुहाइपविठो, दिक्खइ तुडाइं दाहिणुत्तरओ ।
हरियालवण्णवण्णो, सहस्सवेहीरसो नूणं ॥ ३५ ॥
उज्जिंते नाणसिलो, विक्खाया तत्थ अत्थि पाहाणं ।
ताणं उत्तरपासे, दाहिण य अहोमुहो विवरो ॥ ३६ ॥
तस्स य दाहिणभाए, दसधणुभूमी इहिंगुलुयवण्णो ।
अत्थि रसो सयवेही, विंधइ सुच्चं न संदेहो ॥ ३७ ॥
उसहरिसहाइकूडे, पाहाणा गणसंगमो अत्थि ।
गयवरालिडा किण्णा, मज्झिमफरिसेण ते वेही ॥ ३८ ॥
जिनभवणदाहिणेणं, नडई धणुहाहिं भूमिजलु अयरी ।
तिरिमणुअरत्तविद्धा, पडिवाए वंधए हेमं ॥ ३९ ॥
वेगवई नामनई, मणसिलवण्णा य तत्थ पाहाणा ।
सव्वस्स पंचवेहं, सवंति धमिआतयं सिग्घं ॥ ४० ॥
इयउज्जयंतकप्पं, अविअप्पं जो करेइ जिणभत्तो ।
कोहंडिकयपणामो, सो पावइ इच्छियं सुक्खि ॥४१॥ ती० ।

उज्जयग-उद्यतक-न० प्रामित्याऽपरनामके उद्गमदोषके. ॥ आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

उज्जयमइ-उद्यतमति-त्रि० ६ व० । प्रवृत्तचित्ते, "संजममिउ उज्जयमइस्स" दश० ५ अ० ।

उज्जयमरण-उद्यतमरण-न० इङ्गिनीमरणादिके पण्डितमरणे, आचा०१श्रु०८ अ०७ उ० । (वर्णनमिंगिनीमरणशब्दे उक्तम्)

उज्जल-उज्ज्वल-त्रि० उद् ज्वल अच् । दीप्ते, विशदे, वाच० । निर्मले, औ० । रा० । जी० । प्रशस्ते, तं० । भास्वरे, रा० । स० । शुद्धे, रा० । विपक्षलेशेनाप्यकलङ्किते, प्रश्न० १ द्वा० । भ० । स्था० । ज्ञा० । "उज्जलचलंतकिससुकुमालपवालसीहिपवरकुरग्गासिहए" औ० । "तेणं तत्थ उज्जलं विउलं विउलंपगाढं वेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति" तामुज्ज्वलां तीव्रानुभावेनोत्कटामित्यादि । सूत्र २ श्रु० २ अ० । उज्ज्वलां दुःखरूपतया जाज्वल्यमानां सुखलेशेनाप्यकलङ्कितामिति भावः । जी० ३ प्रति० । शृङ्गारे रसे, पुं० स्वर्णे, न० वाच० ।

उज्जलंत-उज्ज्वलत्-त्रि० भासमाने, तं० ।

उज्जलणेवत्थ-उज्ज्वलनेपथ्य-न० निर्मलवेषे, भ०७श०८उ० ।

उज्जलणेवत्थहव्वपरिवच्छिय-उज्ज्वलनेपथ्यशीघ्र (हव्य) परिक्षिप्त-त्रि० उज्ज्वलनेपथ्येन निर्मलवेषेण (हव्वंति) शीघ्रं परिक्षिप्तः परिगृहीतः परिवृतो यः स तथा । कृतसत्वरसुवेषे, भ० ७ श० ८ उ० ।

उज्जलिय-उज्ज्वलित-त्रि० उद्गता ज्वाला यस्य स तथा ऊर्ध्वगतज्वालायुक्तेऽग्नौ, जी० ३ प्रति० । उद् ज्वल क्त. उद्दीप्ते, औ० । उद्दीपने, ज्ञा० १ अ० ।

उज्जल्ल-उज्जल्ल-त्रि० उद्गतो जल्लः शुष्कप्रस्वेदो यस्य सः । उत्कटशुष्कप्रस्वेदवति, "मुंडा कंडूविणट्ठंगा उज्जल्ला असमाहिता" सूत्र १ श्रु० ३ अ० ।

उज्जवण-उद्यापन-न० उद्. या. णिच्. पुक्. ल्युट् । व्रतसमाप्तिकृत्ये, तस्य कर्त्तव्यता । तथा नमस्कारावश्यकसूत्रोपदेशमालादिज्ञानदर्शनविविधतपःसंबन्धिषूद्यापने जघन्यतोऽप्येकैकं तत्प्रतिवर्षं विधिवत्कार्यं नमस्कारस्योपधानोद्वहनादिविधिपूर्वकमालारोपणेनावश्यकादिसूत्राणामेवं गाथासंख्यचतुश्चत्वारिंशदधिकपञ्चशत्यादिमोदकनालिकेरादिढौकना - दिना उपदेशमालादीनां सौवर्ण्यादिगर्भदर्शनमोदकलम्भनादिना दर्शनादिना शुक्लपञ्चम्यादिविविधतपसामपि तत्तदुपवासादिसंख्यनाणकवर्त्तुलिकानालिकेरमोदकादिनानाविधवस्तुढौकनादिनोद्यापनानि कार्याणि ॥९॥ ध० २ अधि० ।

उज्जाण-उद्यान-न० वस्त्राभरणादिसमलंकृतविग्रहाः सन्निहितासनाद्याहारा मदनोत्सवादिषु क्रीडार्थं लोका उद्यन्ति यत्र तच्चम्पकादितरुखण्डमण्डितमुद्यानम् । अनु० । ऊर्ध्वं यानमस्मिन्नित्युद्यानम् । आव० ४ अ० । ऊर्ध्वं विलम्बितानि प्रयोजनाभावाद्यानानि यत्र तदुद्यानम् । नगरात्प्रत्यासन्नवर्त्तिनि यानवाहनक्रीडागृहाद्याश्रये, रा० । पुष्पफलोपेतवृक्षशोभिते बहुजनभोग्ये उद्यानिकास्थाने, कल्प० । भ० । पुष्पादिमद्वृक्षसंकुले उत्सवादौ, बहुजनभोग्ये कानने, प्रश्न० ५ द्वा० रा० । जी० । द० । दशा० । भ० । अनु० । ज्ञा० । स्था० । जं० । "उज्जाणाइ वा वणाइ वा वणसंडाइ वा वावीइ वा पुक्खरणीइ वा" उद्यानानि पत्रपुष्पफलच्छायोपशोभितानि बहुजनस्य विविधवेषस्योन्नतमानसस्य भोजनार्थं यानं येष्विति । स्था. २ ठा० । स० । सामान्यवृक्षवृन्दयुक्ते नगरासन्ने, ज्ञा० १ अ० जनक्रीडास्थाने, दश० ५ अ० । "उज्जाणं जत्थ लोगो उज्जाणियाए वच्चति जं वा इसिं णगरस्स उवकंठं ठियंतं उज्जाणं नि० चू०८उ० । प्रतिलोमगामिनि, त्रि. । नि० चू० १ उ० । ऊर्ध्वं यानमस्मिन्नित्युद्यानम् । ऊर्ध्वं यानमुद्यानम् । मार्गस्योन्नते भागे, उदके, तत्थ मंदा विसीयंति, उज्जाणंसिव दुब्बला" सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । आव० ।

उज्जाणजत्ता-उद्यानयात्रा-स्त्री० उद्यानगमने, ज्ञा० १ अ० ।

उज्जाणसंठिय-उद्यानसंस्थित-त्रि० उद्यानाकृतौ, ता उज्जाणसंसंठिताणं ताव क्खेत्ते " चन्द्र० २ पाहु० ।

उज्जाणसिर-उद्यानशिरस्-न० उट्टंकमस्तके, " तत्थ मंदा विसीयंति उज्जाणंसि जरग्गवा" सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

उज्जाणियसेण-औद्यानिकलयन-न० उद्यानगतजनानामुपकारकगृहे, नगरप्रवेशगृहे च । भ० १४ श० १ उ० ।

उज्जाणिया-उद्यानिका-स्त्री० वस्त्राभरणादिसमलंकृतविग्रहाणां सन्निहितासनाद्याहारमदनोत्सवादिषु क्रीडार्थमुद्याने गमने, अनु० "उज्जाणे उज्जाणियाए गया" आ० म० द्वि० ।

उज्जावल-ऊर्जाबल-न० प्रभूततरभाषणे ऽपि प्रवर्धमानबले, १ व्य० ।

उज्जालण-उज्ज्वालन-न० उद् ज्वल् ल्युट् । 'अर्द्धविध्मातस्याग्नेः सकृदिन्धनप्रक्षेपेण ज्वालने, दश० ४ अ० ।

उज्जालिय-उज्ज्वाल्य-अव्य० अर्थे विध्मातं सकृदिन्धनप्रक्षेपेण ज्वालयित्वेत्यर्थे, दश० ५ अ० ।

उज्जालेत्ता-उज्ज्वाल्य-अव्य० उज्ज्वालनं कृत्वेत्यर्थे, " उज्जालेत्ता पज्जालेत्ता कायं आयावेज्जा" आचा० १ श्रु० ७ अ० ३ उ० ।

उज्जित-उज्जयन्त-पुं० गिरिनारनामके पर्वतविशेषे, पंचा० २० विव० । "उज्जिंतए चेव पव्वंदिया उ सुरट्टं" आव० ४ अ० यत्र " उज्जिंतसेलसिहरे पंचहिं छत्तीसाहिं अणगारसएहिं सद्धिं अरिष्टनेमिः सिद्धः " कल्प० । आ० म० प्र० । (तद्वर्णनं उज्जयंत शब्दे उक्तम्)

उज्जिभ-उज्जृम्भ-पुं० उद्-जृभि-घञ् । विकाशे, स्फुटने, उद्गता जृम्भा यस्मात् प्रा० ब० मुखविकाशभेदे, कर्तरि अच् । प्रकाशान्विते उज्जृम्भावति, वाच० ।

उज्जु-ऋजु-त्रि० अर्जयति गुणान् अर्ज्ज कु नि० ऋजादेशः । "उदत्वादौ" ८ । १ । ६ । अनेनादेर्ऋत उत्वम् प्रा० । प्रगुणे, सूत्र० २ श्रु० । अवक्रे, औ० । सूत्र० । स्था० । " तं मग्गं उज्जुपाविस्सा ओहं तरति दुत्तरं " ऋजु प्रगुणं यथाऽवस्थितपदार्थस्वरूपनिरूपणद्वारेणावक्रम् सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । रागद्वेषवक्रत्ववर्जिते, स्था० ४ ठा० । अविपरीतस्वभावे, स्था० २ ठा० । कौटिल्यरहिते, आचा० १ श्रु० १ अ० । प्रज्ञा० । सरले, जं० २ वक्ष० । औ० । अव्युत्पन्नबुद्धौ, पंचा० । संयमे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । मायारहिते संयमवति, दश० ५ अ० । अमायाविनि, नि० चू० १ उ० । " धम्मविउत्ति उज्जु आवट्टे " ऋजोर्ज्ञानदर्शनचारित्राख्यस्य मोक्षमार्गस्यानुष्ठानादकुटिलः यथावस्थितपदार्थस्वरूपपरिच्छेदाद्वा ऋजुः सर्वोपाधिशुद्धोऽवक्र इति आचा० १ श्रु० २ अ० । " उवेहमाणो सद्दरूवेसु उज्जुमाराभिसंकी " शब्दरूपादिषु यौ रागद्वेषौ तावुपेक्षमाणः अकुर्वन् ऋजुर्भवति यतिर्भवति यतिरेव परमार्थत ऋजुः परस्त्वन्ययातृतरूपादिपदार्थान्यथाग्रहणाद्वक्रः । आचा० १ श्रु० २ अ० "पियधम्मो दढधम्मो संविग्गो जिइंदिओ उज्जू" आ० म० द्वि० । मार्गभेदे, ऋजुगादावन्तेऽपि ऋजुः प्रतिभाति तत्त्वतोऽपि ऋजुरेवेति तत्कल्पे पुरुषभेदे यः पूर्वापरकालापेक्षया अन्तस्तत्त्ववृत्त्याहिस्तत्त्वापेक्षया वेति । स्था० ३ ठा० वसुदेवपुत्रभेदे, पुं० वाच० ।

उज्जोत-पुं० उद्योतयतीत्युद्योतः पचादित्वादच् । आर्षत्वादुज्जाति

प्रकाशे , " भज्जाए सीउएहं तसुउज्जुच्छायातवे चेव । उत्त० १ अ० ।

उज्जुआयया-ऋज्वायता-स्त्री० ऋज्वी सरला सा चासावायता च दीर्घा ऋज्वायता । श्रेणि (प्रदेशपंक्ति) भेदे, स्था० ७ ठा० । यया जीवादय ऊर्ध्वलोकादेरधोलोकादौ ऋजुतया यान्तीति । भ० २५ श० ३ उ० ।

उज्जुकड-ऋजुकृत-त्रि० ऋजु मायाविरहितं कृतमनुष्ठितमस्य-निर्मायितपोधर्मयुक्ते, " अकिंचणा उज्जुकडा निरामिसा परिग्गहारंभनियत्तदोसा " उत्त० १४ अ० ।

ऋजुकृत्-त्रि० ऋजुरकुटिलसंयमदुष्प्रणिहितमनोवाक्कायनिरोधः सर्वसत्त्वसंरक्षणप्रवृत्तत्वाद्यैकरूपः सर्वत्राकुटिलगतिरिति । यावत् । यदि वा मोक्षस्थानगमनर्जुश्रेणिप्रतिपत्तिः सर्वसञ्चारसंयमात्कारणे कार्योपचारं कृत्वा संयम एव सप्तदशप्रकार ऋजुस्तकरोतीति ऋजुकृत् ऋजुकारिणि, अशेषसंयमानुष्ठायिनि संपूर्णानगारे,"जहा अणगारे उज्जुकडे णियायपडिवन्ने " आचा० १ श्रु० १ अ० उ० ।

उज्जुग (य) ऋजुक-न० दृष्टिवादस्य अष्टाशीतिसूत्रेषु प्रथमसूत्रे, सम० ।

ऋजुग-त्रि० ऋजु यथा तथा गच्छति गम् ड० । सरलव्यवहारिणि, वाणे, पुं० वाच० । मायारहिते, त्रि० । सरले, उपा० १ अ० । सूत्र० । ज्ञा० । आचा० । अवक्रे, तं० । "उज्जुयभूयस्स धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइ " आचा० १ श्रु० १ अ० " से हु समणे सुयधारए उज्जुए संजए" प्रश्न० ५ द्वा० । संस्फुटे, तिविहे तं गच्छम्मि उज्जुयवाउलणसाहणा चेव० ' ऋजुसंस्फुटमेव व्यावृतसाधना व्यावृतक्रिया कथनं कर्तव्यम् १ व्य० प्र० १ उ० । जी० " उज्जुयसमसंहियजच्चतणुकसिणनिद्धआए अलडहरोमराई " ऋजुका न वक्रा समाना न क्वाप्युद्दन्तुरा संहिता संतता नत्वपान्तराले व्यवच्छिन्ना सुजाता सुजन्मा न तु कालादिवैगुण्यतो दुर्जन्मा अत एव जात्या प्रधाना तन्वी न तु स्थूरा कृष्णा न तु मर्कटवर्णा कृष्णमपि किंचित् निर्दीप्तिकं भवति तत आह स्निग्धा आदेया दर्शनपथमुपगता सती उपादेया सुभगा इति भावः । एतदेव विशेषणद्वारेण समर्थयते । लटहा सलवणिमा अत आदेया तथा सुकुमारा अकठिना । तत्राकठिनमपि किञ्चित् कर्कशस्पर्शं भवति तत आह मृद्वी अत एव रमणीया रम्या रोमराजिस्तनूरुहपङ्क्तिर्येषां ते ऋजुकसमसंहितजात्यतनुकृष्णा सुगन्धादेयलटहसुकुमारमृदुरमणीयरोमराजयः ॥ जी० ३ प्रति ।

उज्जुग- (य) भूय-ऋजुकभूत-त्रि० सरलीभूते, सो हि. उज्जुयभूयस्स धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइ,, ॥ उत्त. विलरूपे लयनसूक्ष्मभेदे, ॥ कल्प ॥

उज्जुग [य]या-ऋजुकता-स्त्री० ऋजुकभावे, कर्मणि-वा-तल. । अमायिनो भावे कर्मणि च । स्था० ३ ठा० ।

उज्जुगा [या] ऋज्वी-स्त्री. ऋजु स्त्रियां वा ङीप् । आर्जववत्यां स्त्रियाम्, वाच० ॥ माया भागिणी धूया मेहावी उज्जुयाय आणती य, ऋजुकामकुटिलामाज्ञप्ताम् । व्य. द्वि० ७ उ० ।

अष्टसु गोचरभूमिषु प्रथमगोचरभूमौ, उज्जुगमाइओ चेव बहिरंतो उज्जुगं जातितो राउ स णिहइ, ॥ पं० व० । ऋज्वी स्ववसतेर्ऋजुमार्गेण समश्रेणिव्यवस्थितगृहपङ्क्तौ भिक्षाग्रहणेन पङ्क्तिसमापने ततो द्वितीयपङ्क्तौ पर्यासेऽपि भिक्षाग्रहणेन ऋ-

जुगत्यैव निवर्तने च भवन्ति । ध० २ अधि० ॥ यस्यामेकां दिशमभिगृहय्योपाश्रयान्निर्गतः प्राञ्जलिनैव यथासमश्रेण्यव-वस्थितः गृहपङ्क्तौ भिक्षां परिभ्रमन् तावद्याति यावत्पङ्क्तौ चरमगृहं ततो भिक्षामगृह्णन्नेव अपर्याप्तेऽपि प्राञ्जलिर्यवगत्या प्रतिनिवर्तते सा ऋज्वी । ग० १ अधि० ;

उज्जुजड्ड-ऋजुजड-पुं० ऋजवोऽशठास्ते च ते जडाश्च विशिष्टोहावैकल्येनोक्तमात्रग्राहिण ऋजुजडाः। पंचा० १६ अ० । शिक्षाग्रहणतत्परतया ऋजुषुदुष्प्रतिपाद्यतया मूर्खेषु प्रथमतीर्थकृत्साधुषु " पुरिमा उज्जुजडाओ वक्क जड्डा य पच्छिमा " उत्त० २६ अ० । (एषां स्वरूपं नटदृष्टान्तेन कप्प शब्दे दर्शयिष्यते)

उज्जुत्त-उद्युक्त–त्रि० उद् युज् क्त । उद्यमवति, संस्था० । उद्यते, आव० ३ अ० । सावधाने, " तम्हा चंदगविज्जं सकारणं उज्जुएण पुरिसेण " आतु० । उद्यमपरे, विशे० । अप्रमादिनि, नं० । ग० । सूत्रार्थतदुभयग्रहणे अपरितान्ते, पं० चू०। उपयुक्ते, व्य० प्र०१ उ० ।

उज्जुदंसि (ण्) ऋजुदर्शिन्-पुं० ऋजुर्मोक्षं प्रति ऋजुत्वात् संयमस्तं पश्यन्त्युपादेयतयेति ऋजुदर्शिनः । संयतप्रतिबुद्धे- " णिग्गंथा उज्जुदंसिणो " दश० ३ अ० ;

उज्जुधम्मकरणहसण-ऋजुधर्मकरणहसन-न० ऋजूनामव्युत्पन्नबुद्धीनां धर्मकरणे स्वबुद्ध्यनुसारेण कुशलानुष्ठानासेवने हसनमुपहासः ऋजुधर्मकरणहसनम् । अव्युत्पन्नमतीनां धर्मानुष्ठाने प्रवृत्तानाम् धूर्त्तविडम्बिनः खल्वेत इत्यादिरूपे उपहासे. । एतल्लोकविरुद्धत्वात्त्याज्यम् । बहवो ह्यव्युत्पन्ना एव लोकास्ते च तद्धर्माचारहसने सति विरुद्धा एव भवन्ति । पंचा० २विव०।

उज्जुपन्न-ऋजुप्राज्ञ- पुं०—ऋजवश्च प्राज्ञाश्च ऋजुप्राज्ञाः शिक्षाग्रहणतत्परेषु, प्रकृष्टबुद्धिषु च । मध्यमतीर्थकृत्साधुषु, " मज्झिमा उज्जुपन्नाओ, तेण धम्मे दुहा कए " उत्त० २६ अ० (नटप्रेक्षादर्शने तेषां स्वरूपविवेकः कप्प शब्दे) अकुटिलमतौ, ति० । " उज्जुपन्ने मणुव्विग्गे, अवक्खित्तेण चेयसा, दश० ५ अ०।

उज्जुभाव-ऋजुभाव- पुं० सरलत्वे, " ते उज्जुभावं पडिवज्जसंजए, णिव्वाणमग्गं विरए उवेइ " ॥ उत्त० २१ अ० ॥

उज्जुभावासेवण-ऋजुभावासेवन- न० ६ त० । कौटिल्यत्यागरूपस्य ऋजुभावस्यानुष्ठाने, तच्च ऋजुभावासेवनमिति । ऋजुभावस्य कौटिल्यत्यागरूपस्यासेवनमनुष्ठानं देशकेनैव कार्य्यमेवं हि तस्मिन् । अविप्रतारणकारिणि, संभाविते, । स हि शिष्यस्तदुपदेशान्न कुतोऽपि दूरवर्तिः स्यादिति । ध० १ अधि०;

उज्जु (रिउ) मइ-ऋजुमति- स्त्री० " रिजुसामन्नं तम्मत-गाहिणी रिज्जुमइ मणोनाणं । पायं विसेसविमुहं घडमित्तं चिंतियं मुणइ " पा० । आ० चू० । मननं मतिः संवेदनमित्यर्थः ऋज्वी सामान्यग्राहिणी मतिर्ऋजुमतिः । भ० । आ० म० प्र० । सामान्यग्राहिण्यां मतौ, नं० । सा च घटोऽनेन चिन्तित इत्यध्यवसायनिबन्धना मनोद्रव्यपरिच्छित्तिरिति । भ०। कर्म० । अर्द्धतृतीयाङ्गुलन्यूनमनुष्यक्षेत्रवर्तिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमनोद्रव्यप्रत्यक्षीकरणहेतुमनः पर्य्यायज्ञानभेदे, । ग० १ अधि० । सामान्यघटादिवस्तुमात्रचिन्तनप्रवृत्तं मनः परिणामग्राहि किञ्चिदविशुद्धतरमर्द्धतृतीयाङ्गुलहीनमनुष्यक्षेत्रविषयं ज्ञानमृजुमतिः लब्धिभेदः । प्रव० ॥

ऋजुमति–त्रि० ऋज्वी मतिर्यस्यासावृजुमतिः ऋजुमतिलब्धिप्राप्ते भ० । उज्जुमती नाम मणोगतं भावं पडुच्च सामन्नतेम-ग्गाहिणी मती जस्स सो उज्जुमती भन्नति। आ० चू०१ अ०। ऋजुमतयस्तु सर्वतः सार्द्धद्व्यङ्गुलाधिके मनुष्यक्षेत्रे स्थितानां सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां मनोगतं जानन्ति । कल्प० । प्रव० । (अस्य ज्ञेयविषयमानं मणपज्जव शब्दे) मार्गप्रवृत्तबुद्धौ च । "तवोगुणपहाणस्स उज्जुमइखंति संजमारस्स" दश० ४ अ०।

उज्जुमउयपीवरपुट्ठसंहयंगुलि-ऋजुमृदुकपीवरपुष्टसंहताङ्गुलि त्रि. ऋजवोऽवक्रा मृदवोऽकठिनाः पीवराः अकृशाः पुष्टा मांसलाः संहताः सुश्लिष्टाः अङ्गुलयो यस्य स तथा । स्वलक्षणयुक्ताङ्गुलिके, जी० ३ प्रति० ।

उज्जुया-ऋजुता –स्त्री० निकृतिपरेऽपि मायापरित्यागे; द्वा० ।

उज्जुयार-ऋजुचार–त्रि० अकौटिल्येन प्रवर्तमाने यथोपदेशं यः प्रवर्तते न तु पुनर्वक्रतयाऽऽचार्यादिवचनं विलोमयाति प्रतिकूलयति "जयक्खिए चेव सुउज्जुयारे " सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

उज्जुवालिया-ऋजुपालिका–स्त्री० स्वनामख्याते नदीविशेषे, सा जृम्भिकग्रामनगरस्य बहिर्वहति यस्यास्तीरे भगवतो वीरस्य केवलज्ञानमुत्पन्नम् । कल्प० ॥

उज्जुववहार-ऋजुव्यवहार- पुं० ऋजु प्रगुणं व्यवहरणमृजुव्यवहारः । एकविंशतिभावश्रावकगुणानां चतुर्थे गुणे, ॥ अधुना ऋजुव्यवहारीति चतुर्थभावश्रावकलक्षणं यथा ।

उज्जुववहारो चउहा, जहत्थभणणं अवंचगाकिरिआ ।
हुंतावायपगासण, मित्तीभावो असब्भावो ॥

ऋजु प्रगुणं व्यवहरणं ऋजुव्यवहारः । स चतुर्द्धा यथार्थभणनमविसंवादिवचनम् १ अवञ्चका पराव्यसनहेतुक्रियामनोवाक्कायव्यापाररूपा २ (हुंतावायपगासणत्ति) हुंतत्ति प्राकृतशैल्या भाविनोऽशुद्धव्यवहारकृतो येऽपायास्तेषां प्रकाशनं प्रकटनं करोति भद्र! मा कृथाः पापानि चौर्यादीनि इह परत्र चानर्थकारिणीत्याश्रितं शिक्षयति ३ मैत्रीभावः सद्भावो निष्कपटतायाः ४ । ध० २ अधि० । इत्युक्त ऋजुव्यवहारे यथार्थभणनस्वरूप : प्रथमो भेदः । संप्रति द्वितीयं भेदमाह । (अवंचिगाकिरियत्ति) अवञ्चिका पराव्यसनहेतुः क्रिया मनोवाक्कायव्यापाररूपा तत्र द्वितीयमृजुव्यवहारलक्षणम्' उक्तंच तप्पडिरूवगविहिणा, उवायपवाई हिऊण मब्भहियं । दितो लिंतो वि परं, नववए सुद्धधम्मत्थी ॥ १ ॥ " वंचगकिरियाइ इहं पि केवलं पावमेव पिच्छंतो । तत्तो हरिनन्दी इव, नियत्तए सव्वहासु मई २ " इति क : पुनरयं हरिनन्दी तत्कथोच्यते ।

उज्जेणिपुरवरीए, वहिया वणवीहिया इ ववहरइ ।
हरिनंदि वणी दारिद्द-रुद्दहंदोलि दुमविहगो ॥ १ ॥
आसन्नसंनिवेसा उ, अन्नया आगया वणे तस्स ।
आहीरी ववहरिउं, एगा घयमाइ घित्तूण ॥ २ ॥
विक्किणिउं किणिउं वा, लोणतिल्लाइसापयं पेइ ।
सिद्धिविसिट्ठ रूवग, दुग्गस्स कप्पासमप्पेसु ॥ ३ ॥
सो य समग्घो समए, तम्मि य तो तोलिउं दुवे वारे ।
इगरूवगस्स अप्पइ, सा मुद्धा बंधए गंठिं ॥ ४ ॥
तं तह दट्ठुं सिट्ठी, विचिंतए परपवंचणानिउणो ।
अज्ज मए अज्जिणिओ, अकिलेसं रूवगो एगो ॥ ५ ॥
इय चिंतिउं विसज्जइ, इमो अणुच्चुत्तमुज्झयं सव्वो ।
इत्तो भवणिनिमित्तं, पत्तो सगेहिणी तत्थ ॥ ६ ॥
सा चवणिं उवणेउं, भणिया घयखंडसामिय मईणि ।
पयाइं गिण्ह सिग्घं, करेसु तं घेउरे पउरे ॥ ७ ॥

सा ताइं गहिय सगिहे, गंतुं तुट्ठा करइ घयपुन्ने।
सिट्ठी जट्टियहट्टाउ न्हाउं पत्तो नई इत्तो । ८ ।
कत्तो य आगओ त-ग्गिहम्मि जामाउओ वयस्सजुओ ।
अइओ सगुत्तिजुत्ते, ते घयपुन्ने गओ तुरियं । ९ ।
अहन्हाउ गिहे पत्तो, सिट्ठी साहावियं चिय कुभत्तं ।
परिविट्ठिं दट्ठुं सुट्ठु, रुट्ठो भणइ इय भज्जे !॥ १० ॥
किं अज्जसे घयपुन्ना, न कया सा भणइ ते कया किंतु ।
अणुताव ताविमयणो, इय अप्पं निंदए सिट्ठी ॥ ११ ॥
हा वंचिया मुहाए, धणि तव वुरूण सा मए मुद्धा ।
अन्नेहिं तयं भुत्तं, पावं मह चेव संजायं ॥ १३ ॥
हट्टी इच्चिरकालं, परवंचणपवणमाणसेण मए ।
दुसहदुहनरयदाम-ग्गिइं घणं कह कओ अप्पा ॥ १४ ॥
इय फूरंतो जाजइ, किं पि भूभागमग्गओ ताव ।
मग्गम्मि मुणी एगं, गच्छंतं दट्ठुमिय भणइ ॥ १५ ॥
भयवं ! पडिक्खसु खणं, भणइ इमो गच्छिमो सकज्जेण ।
सिट्ठी वि आह किं को वि, नाह परिभमइ परकज्जे॥१६॥
अइसयनाणी साहू, भणेइ तं चिय भमेसि परकज्जे।
सामं मे इव पुट्ठो, वुड्डो नेणेव वयणेण ॥ १७ ॥
हरिनंदी आणंदिय-हियओ वंदिय मुणिं भणइ कत्थ ।
चिट्ठह तुब्भे भयवं, ! भणइ मुणी इत्थ उज्जाणे ॥ १८ ॥
तो मुणिकहियं धम्मं, सोउं विन्नवइपहु तुह समीवे ।
गिण्हिस्समहं दिक्खं, नवरं पुच्छियससयणग्गं ॥ १९ ॥
पणमित्तु मुणिं गेहे, पत्तो मेलित्तु जं पए सयणे ।
इह तारिसो न लाभो, ता दिसि जत्ताइ गच्छामि ॥ २० ॥
इत्थ दुवे सत्थाहा, एगो नियरयणपणगसप्पेइ ।
तह नेइ इच्छिय पुरं, पुव्व वि ढत्तं न मग्गेइ ॥ २१ ॥
बीओ न देइ किं चि वि, इच्छिय नयरं च नहु पराणेइ।
पुव्वज्जियं पि गिण्हइ, वयमित्तो भणह केण समं ॥ २२ ॥
ते विंति पढमएणं, सिट्ठी वज्जरइनिथह आगंतु ।
तो ते पमोयकलिया, चलिया सह तेण मग्गम्मि ॥ २३ ॥
हयवसहाइं अदट्ठुं, भणंति ते कत्थ सत्थवाहो सो ।
नियहनिसन्नमसोग-हिट्ठओ संसए सिट्ठी ॥ २४ ॥
तो तिविम्हइयमणा, सयणा नमिउं मुणिं समासीणा ।
पणमिय पुच्छइ सिट्ठी, को इत्थ पसत्थ सत्थाहो ॥२५॥
साहू साहइ इह स-व्वभावभेया दुहा उ सत्थाहो ।
तत्थ य पढमो नियओ, सगुउज्जुओ सयणुवग्गुत्ति ॥२६॥
सो दुहियस्स वि जीवस्स,देइ न य कहवि किंपि सुकयधणं।
परभवपहे पयट्टस्स, तस्स न पयं पि सह चलइ ॥ २७ ॥
कलहाइएहिं एसो, लुंपइ पुव्वज्जियं पि सुकयलवं ।
बीओ पुण सत्थाहो, सुगुरू गुणरयणगणकलिओ ॥ २८ ॥
जिणसासणसुहागर, संभूए निम्मले य सत्थाए ।
सो समं देइ निए, पंचमहव्वयमहारयणे ॥ २९ ॥
जं तेहि पंचरयणेहिं, अज्जियं सुहकरं सुकयदव्वं ।
नय तं कयावि गिण्हइ, कमेण पावेइ सिवनयरं ॥ ३० ॥
इय सोउं संविग्गो, हरिनंदी गिण्हए समणधम्मं ।
सयणा वि ससत्तीए, धम्मं गहिउं गया सगिहे ॥ ३१ ॥
हरिनंदीपरवंचण-किरिया सक्किरियाइं सो सणिकरवि ।
कयसक्किरिओ अकिरिय-ठाणम्मि कमेण संपत्तो ॥ ३२ ॥
इत्थंवत्य हरिनन्दिवज्जनाः-पापसंनमसदर्शयामिनीम ।
तां विमुच्य परवञ्चिकां क्रियां,सत्क्रियाः स्त यदिवा क्रियेच्छवः
इति हरिनन्दिकथा ॥

इत्युक्तऋजुव्यवहारेऽवञ्चिकाक्रियेति द्वितीयो भेदः ।
संप्रति भाव्यपायप्रकाशनस्वरूपं तृतीयं भेदमाह ।
(हुंतावायपगासणहुंतत्ति) प्राकृतशैल्या भाविनोऽऋजु-व्यवहारकृतो येऽपायास्तेषां प्रकाशनं प्रकटनं करोति भद्र ! मा कृथाः पापानि चौर्यादीनि इह परत्र चानर्थकारीणीत्याश्रितं शिक्षयति। भद्रश्रेष्ठीव निजपुत्रं धनं न पुनरन्यायप्रवृत्तमभ्युपेक्षत इति भावः ।

भद्रश्रेष्ठिकथा चैवम् ॥

हरिदेहं पि व भद्दिल, पुरमत्थि सुवन्नसंगयं सुगयं ।
तत्थ सुपसत्थनयकुंज-केसरी केसरी राया ॥ १ ॥
सिट्ठी भद्दो भद्दो, दंतीव दाणपसरदुल्ललिओ ।
तस्स य वंचणपवणो, धणलुद्धमणो धणो तणओ ॥ २ ॥
मुणिचित्तं च सकरुणं, सअज्जुणं पंडवाण सिन्नं च ।
ते कीलिउं कया वि हु, दुवे वि उज्जाणमणुपत्ता ॥ ३ ॥
उच्छूढसभा भारं, निवूढदयंपरूढगुरुवंसं ।
सेलंपि वसुपइट्ठं, सुपइट्ठमुणिं नियंति तहिं ॥ ४ ॥
ते तं समणुत्तम्म-मुत्तमंगसुनिविट्ठकरयला नमिओ ।
निसियंति भवियगणे, तो धम्मं कहइ इय सुमुणी ॥ ५ ॥
कमलसरं पिव मरुमं-डलम्मि तमसम्मि रयणदीवं च ।
नरभवमिह दुलहं लहिय, कुणह सत्तीइ जिणधम्मं ॥ ६ ॥
इय सुणिउं पियपुत्ता, पहिट्ठचित्ता गहिंतु गिहधम्मं ।
मुणिचरणे जयसरणे, नमिओ पत्तानिए सरणे ॥ ७ ॥
भाविबहुभद्द सहोह, सुंदरो भद्दमाणसो भद्दो ।
ववहारसुद्धिनिरओ, गिहिधम्मं पालयइ विसुद्धं ॥ ८ ॥
हट्टम्मि ठिओ निच्चं, धणो पुणो लुद्धओ धणे धणियं ।
कूडक्कयतुल्लमणो, कूडाईहिंच ववहरइणिच्चं ॥ ९ ॥
अणविक्खिउं अपाए, तेणाणीयं पि लेइ पच्छन्नं ।
तं नाउ सो उ पिउणा, मिउणा वयणेण इय भणियो॥ १०॥
वच्छ अवत्थ पच्छा-अपत्थभत्तं व दोसपडिहत्थं ।
अन्नाएण दाविसस्स, ण अज्जणं सज्जणा विंति । ११ ।
अन्नाएण वि ढत्तं , दव्वमसुद्धं असुद्धदव्वेण ।
आहारो वि असुद्धो, तेण असुद्धं सरीरं पि । १२ ।
देहेण असुद्धेण, जं जं किज्जइ कयावि सुहकिच्चं ।
तं तं न होइ सफलं , बीयं पिव चऊसरानिहत्तं । १३ ।
किंचि भविअवाय अन्ना-नयपहपडियाण नराण चिंतेसु ।
निज्जियकज्जलपसरो , अजसभरो फुरइ भवणम्मि । १४ ।
इह य पिवि हुंति कारा , पवासवहबंधहत्थछेयाई ।
परलोए पुण दारुण, नरगाईसु दुक्खरिं छोली । १५ ।
संपासंपायवलं, जलजलण नरिंदमाइसाहीणं ।
विहविभवं नाउ अनाय, उज्जुओ कोह विज्ज इहं । १६ ।
वच्छ वियाणसु अन्नाय, अज्जियं पि विहवभरं ।
पज्जंते अइविरसं, सुज्जय भवथूलभावं च । १७ ।
अइलोहनेहपूरिय, अन्नायपईवभाविणा इमिणा ।
नियवयभरभंजण खं-जणेण कोमइलए अप्पं । १८ ।
इय जं पिओ वि पिउणा, सो गुरुणा लोहकम्मणा मलिणो ।
न हु किंपि तं पवज्जइ, चिट्ठइ पुव्वं व अनयपरो । १९ ।
अह चोरे णिक्केणं, वरकुंडलजुयलसंजुयं हारं ।
उवणीयं जाव धणो, धणेण थोवेण गिण्हेइ । २० ।
चोरकराओ कइया, वि जाव रयणावलिं स गिण्हेइ ।
निवसिरिहरिओ विमलो, तो पत्तो तस्स हट्टम्मि । २१ ।
तेण य भणिओ वरसि य, संचए दंसए धणो जाव ।

ताव घणउदियाए, पमियारयणावलीऊत्ति । २२ ।
तं गहिउं उवणक्खिय, विमलो पुच्छेइ सिट्ठि किं एयं ।
जा किं पि न सो जंपइ, सुहिओ ता जंपए विमलो । २३ ।
अन्नं पि इमीइ समं, नट्ठवरहारकुंमलाइयं ।
तुह पासे तं पि अहं, मन्ने ता बहु महप्पेसु । २४ ।
अन्नह निवेण नाणे, धणेण देहेण वा न छुट्टिहिसि ।
अह हण हणित्ति जणिओ, संपत्तो तलवरो तत्थ । २५ ।
बद्धो तेण धणो विम–लपुच्छिओ सो भणइ जहा अज्ज ।
बरो इक्को चोरो, से हिज्जंतेण तेण इमो । २६ ।
कहिओ मो सट्ठाणं, नरवरआहरणमाइसव्वाणं ।
तो रयणावलिसहिओ, स तेण नीओ निवसमीवे । २७ ।
तो भिउमिजासुरेण, निवेण से दाविओ धणो अहियं ।
रयणावलिकुंमलहा–रमाइसव्वं समप्पेइ । २८ ।
इय सोऊण अखुद्दो, भद्दो गंतूण निवइपासम्मि ।
दाउं पत्तयविहवं, कह कहमवि मोयए पुत्तं । २९ ।
तो नाउ बहुअवायं, चइऊण पुहावि दुज्जणं वयणं।
दिक्खं गिण्हिय जाओ, भद्दो भद्दाण आभागी । ३० ।
मुक्कववहारसुद्धी, सुमहंतसमुल्लसंतधणगड्ढी ।
परिचत्तविमलजावो, नरए पत्तो धणो पावो । ३१ ।
इत्येवमाकर्ण्य सकर्णलोका, जद्रस्य जद्रंकरणं चरित्रम् ।
तद्वाव्यपायापसरेण मुक्तां, श्रयन्तु नित्यं व्यवहारशुद्धिम्।३२।
इति भद्रश्रेष्ठिकथा ।
इत्युक्तऋजुव्यवहारे जाव्यपायप्रकाशनमिति तृतीयो जेदः।
संप्रति सद्भावतो मैत्रीजाव इति चतुर्थं जेदमाह ॥
(मित्तीजावो य सब्जवत्ति) मित्रस्य भावः कर्म वा मैत्री तस्या भावो भवनं सत्ता सद्भावान्निष्कपटतया सुमित्रवन्निष्कपटमैत्रीं करोतीत्यर्थः । मत्रीकपटभावयोश्छायातपयोरिव विरोधात् । उक्तंच "शाठ्येन मैत्रीं कलुषेण धर्मं, परोपतापेन समृद्धिजावम् । सुखेन विद्यां पुरुषेण नारीं वाञ्छन्ति ये व्यक्तमपण्डितास्ते । इति चतुर्थ ऋजुव्यवहारजेदः ।
सुमित्रकथा चैवं ।
सुपुरिसि पुरइवसुकरे, वरवत्थे सिरिपुरम्मि नयरम्मि ।
सिट्ठी आसिनदीणो, समुद्ददत्तो समुद्दव्व ॥ १ ॥
सब्जावसारमित्ती, महंतदिप्पंतकंतिकयसोहो ।
पुत्तो तस्स सुमित्तो, मित्तुव्व परं असत्तासो ॥ २ ॥
निद्धम्मो चत्त पुणो, लोहमओ मग्गणुव्व पीडहरो ।
परमम्मवेहणपरो, मित्तो तस्स त्थि वसुमित्तो ॥ ३ ॥
णुन्नविय कहवि पिउणो, ववहरणत्थं सुमित्त वसुमित्तो ।
संगहिय पउरपणिया, वणिया देसंतरे चलिया ॥ ४ ॥
मित्तपओसी दो सु–करिसपरो कोसिउव्व वसुमित्तो ।
जरुमणो मित्तधणं, कुणइ विवायं इय पहम्मि ॥ ५ ॥
जीवाण जओ धम्माओ, किं व पावाउ कहसु मह मित्त ।
भणइ सुमित्तो धम्मओ, नाणुजओ न उण पावाउ ॥ ६ ॥
(यतः)दविणमलं कुलममलं, आणस्सरियं अजंपुरं विरियं।
सुरसंपयं सिवपयं, धम्मा उव्वियजियाण धुवं ॥ ७ ॥
जइ पुण पावेण बुद्धि, रिद्धिसंसिद्धिमाइयो हुज्जा ।
ता हुज्ज न को वि इहं, जरो दरिद्दो असिद्धो य ॥ ८ ॥
रक्खियमिगे वि मयरं–उणो ससी हयमिगो वि मिगनाहो।
सीहो तउ पावा ज–इति इय भणइ वसुमित्तो ॥ ९ ॥
इय वियवंता दुन्नि वि, सव्वस्स पणम्मि निम्मयपइन्ना ।
अन्नायधम्मनामे, कमेण कमिवि गया गामे ॥ १० ॥
तत्थ य वसुमित्तेणं, मच्छरभरपूरिएण नियपक्खं ।
पुट्ठा गामीणजणा, पावा उ जउ त्ति जंपंति ॥ ११ ॥
जे परवंचणपउणा, विगलियकरुणा सया असच्चधणा ।
तप्पच्चक्खं पिच्छह, अतुच्छलच्छीइ संपन्ना ॥ १२ ॥
अन्यैरप्युक्तम्।नातीव सरलैर्भाव्यं,गत्वा पश्य वनस्थलीम् ।
सरलास्तत्र छिद्यन्ते कुब्जास्तिष्ठन्ति पादपाः ॥ १३ ॥
गुणानामेव दौरात्म्याद् धुरि धुर्यो निकल्पते ।
असंजातकिणस्कन्धः सुखं जीवति गौर्गलिः ॥ १४ ॥
उत्तरदाणअसत्तो, तस्स सुमित्तो मुरुक्खसत्थस्स ।
वसुमित्तगं सत्या, उद्दालिओ गहियसव्वस्सं ॥ १५ ॥
सो एगागी अडवी–इनिवडिओ आहिदुक्खतत्तो वि ।
पगईइमित्तभावेण, परिगउ चिंतए एवं ॥ १६ ॥
भुज्जंतो रेजियपुव्व, जम्म कमुकम्मरुक्खफलमेयं ।
काऊणं संतोसं, वसुमित्ते वजिसुपओसं ॥ १७ ॥
इय चिंतिउं सुमित्तो, निसाइसावयगणाण वीहंतो ।
इक्कस्स निलुक्को गरु–यविमवविमविस्स कुहरम्मि ॥ १८ ॥
इत्तो निसुणइ दीवं-तरो उवत्ताण रुक्खसिहरम्मि ।
सो पक्खीणुल्लवियं, महल्लविहगेण पुट्ठाणं ॥ १९ ॥
भो विहगा कहह मह, कत्तो को इत्थ आगओ इण्हि ।
दीवंतरमिक्खेणं, किंकिरदट्ठं व निसुयं वा ॥ २० ॥
तेहि वि जं जह दिट्ठं, सुयं व दीवंतरेसु वा सव्वं।
तह चेव तस्स कहियं, एगो पुण भणइ तत्थ इमं ॥ २१ ॥
ताय अह पज्रपत्तो, सिंहलदीवा उ तत्थ नरवइणो ।
अत्थि जियमयणघरिणी, धूया धूयामयरेणहा ॥ २२ ॥
तीसे य अत्थि वियणइ–पीमियाए नइज्जओ मासो ।
विज्जेहि विपडिसिद्धा, तो पिउणा दाविओ पमहो ॥ २३ ॥
जो मह धूयं पउणेइ, तस्स वि य देमि रज्ज अद्धमहं ।
सीइसमं विय नय को वि,पमहंपछिवइ पुण तथा । २४ ।
अज्ज दिणं उट्ठीपढ–हयस्स तातीनयणरोगस्स ।
किं नत्थि ओसहमिह, किंवा अत्थत्ति मह कहसु । २५ ।
अह भणइ बुड्ढपक्खी, जाणंतेहिं वि जह तहा एयं।
दिवसम्मि वि न कहिज्जइ, किं पुण रयणीइ हेपुत्तो । २६ ।
तेणुत्तं महगरुयं, कुंडुं न य कोइ सुणइ इह ताय ।
ता कहसु आह सो वि हु, सुयपुव्वं वत्थमह एयं । २७ ।
अद्धाणं पवभमेहिं· इह निसि वासिएहिं जइणसाहूहिं ।
संवक्खणुत्ति कहिओ, एस तरु नयणरोगहरो ॥ २८ ॥
जइ कोइ एइ तरुणो, पत्तरसेतीइ अत्थि सुखिविज्जा ।
तो सा पउणिज्जइ लहु, इय सा उचितइ सुमित्तो ॥ २९ ॥
उज्जीवहियामित्तीइ, मंदिरं दुइय दहणजलवाहा ।
सन्नाणरयणजलही, न अन्नहा बिंति जइणमुणी ॥ ३० ॥
इय नत्थि य तरुणं सर-जदलाइं गहित्तु सो अप्पं ।
बंधइ सिंहलदीवा, गयजारुंमस्स चरणम्मि ॥ ३१ ॥
नीओ तेण तहिं सो, खिविउं पमहं गओ निवइ पासे।
विहिओ वि य पणिवत्ती, रन्ना पुट्ठो कुसलवत्तं ॥ ३२ ॥
घाहरिय मयणरेहं, वलिमंमलमाइकाउनिवइ पासे ।
लोयणवेयणरहियं, करेइ तेणं दलरसेण ॥ ३३ ॥
परिणाविय निवकन्नं, दिन्नं रन्ना य तस्स रज्जद्धं ।
सो तत्थच्छइ सुत्थिय, हियओ सव्वेसि हियनिरओ ।३४।
वसुमित्तो वहणेणं, कया वि तत्थागयो विणिज्जेण ।
निवदंसरणाइपत्तो, गाहिउं कोसल्लियं बहुयं ॥ ३५ ॥
तत्थ सुमित्तं सुमह–तराय लच्छीइ दट्ठु दिप्पंतं ।
सो वत्तामित्तजावो, धसक्किओ चिंतए एवं ॥ ३६ ॥

एसो पयउपउंसो, जइ कहमवि मज्झ वइयरं रन्नो ।
पायरुइ तओ अहुणा, हिय सव्वस्सो विणस्सामि ॥३७॥
केणावि उ वाएणं, ताएयं मारिमुत्तिचिंतेउं ।
पाहुरुमप्पितुनिवइ-रायपासम्मि आसीणो ॥ ३८ ॥
विजणं जाणिन्तु इमो, सुमित्तभवणम्मि जाइ मायाए ।
पुच्छियकुसलोदंता, परुप्परं जाव अच्छंति ॥ ३९ ॥
ताव सुमित्तेणुत्तं, सुमित्तवरामित्त कइवयदिणाणि ।
मा मं जाणा विज्जसु, रन्नो तेणावि पडिवन्नं ॥ ४० ॥
अन्नदिणे वसुमित्तो, रहम्मि विन्नवइनरवयं एवं ।
परदोसग्गहणं जइ, वि देवजुत्ततसुपुरिसाणं ॥ ४१ ॥
तहवि हु गुरुअववाओ, पहुणो मा होउ इय पयंपेमि ।
एसो उह जामाऊ, अम्ह पुरे विज्जकुंबसुओ ॥ ४२ ॥
तं सोऊण विसन्नो, कराल्लकुल्लिसाहओ व्व नरनाहो ।
तं वुत्ततं सव्वं, सुवुद्धिसचिवस्स साहेइ ॥ ४३ ॥
सो पडिभणेइ जइ देव, एवमेयं तओ गुरुअयसो ।
ववहारयारट्ठाणं, जमिमादिवसु तुह नयरी ॥ ४४ ॥
सहसा निवो वि जंपइ, जा परुहवइ न हु इमं लाए ।
तो पच्छन्नं एयं, वा वायसुमंति तम्हत्ति ॥ ४५ ॥
आमंति मंति णुत्ते, रहम्मि पुट्ठो निवेण नियधूया ।
किं अकुलीणवियारो, सव्वविओ को वि ते पइणा ॥४६॥
सा भणइ अविकलंको, ससिणो किर अत्थि न उण मह पइणो।
केवलगुणमयसुत्ती, परुच्चपरगुज्झरक्खट्ठा ॥ ४७ ॥
नियपच्चइ नरेहिं, इत्तो पिच्छणय पिच्छणमिसेण ।
सचिवेण लहु सुमित्तो, संझासमयम्मि बाहिरओ ॥ ४८ ॥
पुन्नभरपेरिएणं, तेण वि नियवेसमप्पत्तं तइया ।
पट्ठविओ वसुमित्तो, सुवुद्धिपुरिसेहि सो निहिओ ॥४९॥
तं नाउं ति निवो कह, मह दुहिया होहि जाव कूरेइ।
सा ताव तत्थ आगं-तु पुच्छिए किं इमं ताय ॥ ५० ॥
तुह वेहव्वकरोह, वच्छे पावुत्ति जंपिए रन्ना ।
सा भणइ तुज्झ जामा-उगो गिहे चिट्ठए ताय ॥ ५१ ॥
तं आयन्नियरन्ना, रहम्मि पुट्ठो पयंपइ सुमित्तो ।
सच्चन्थमणो सव्वं, तं वसुमित्तस्स वुत्तंतं ॥ ५२ ॥
ता चिंतइ नरिंदो, मित्ताभावत्तणं इमस्स अहो ।
गम्भच्छरनीरुत्त, महो अहो धम्मसुथिरत्तं ॥ ५३ ॥
इय चिंतिओ चमक्किय-मणो निवो कहइ मंतिपउराण ।
सब्भावरुइरमित्ति, जुत्तं वित्तं सुमित्तस्स ॥ ५४ ॥
तयणु सुमित्तेणं तहिं, पियरो आणाविया पहिट्ठेण ।
नयरिपवेसो रन्ना, कराविओ गुरु विभूईए ॥ ५५ ॥
जायायवं ससुद्धी, स परेसि सुहाणकारको जाओ ।
परिवज्जियपव्वज्जो, कमासुमित्तो गओ सुगइं ॥ ५६ ॥
मित्ताभावविरहिओ, अहिओ सपरेसि सयवसुमित्तो ।
मरिऊण गओ नरए, भमिही संसारमइघोरं ॥ ५७ ॥
एवं सुमित्रस्य समस्तसर्व-संदेहमित्रस्य निशम्य वृत्तम्।
भव्या जना दुस्कलनालविज्या सद्भावमैत्र्यां भृशमाद्रियध्वम् ॥
इति सुमित्र कथा ॥

इत्युक्त ऋजुव्यवहारे सद्भावमैत्रीलक्षणश्चतुर्थो भेदस्तदुक्तो निरुदितं चतुर्विधमप्यृजुव्यवहारस्वरूपम् ।

सांप्रतमस्यैव विपर्यये दोषदर्शनपूर्वकं विधेयतामाह-

अन्नह भणणाईसु, अबोहिवीयं परस्स नियमेण ।
तत्तो भवपरिवुड्ढी, ता होज्जा उज्जुववहारं ॥ ४८ ॥

अन्यथा भणनमयथार्थजल्पनमादिशब्दाद्वञ्चकक्रियादोषापेया सद्भावमैत्रीपरिग्रहस्तेषु सत्सु श्रावकस्येति भावः । अबोधेर्धर्माप्राप्तेर्बीजं मूलकारणं परस्य मिथ्यादृष्टेर्नियमेन निश्चयेन भवतीति शेषः । तथाहि श्रावकमेतेषु वर्त्तमानमालोक्य वक्तारः संभवन्ति धिगस्तु जैनं शासनं यत् श्रावकस्य शिष्टजननिन्दितेऽलीकभाषणादौ कुकर्मणि निवृत्तिर्नापि दृश्यते इति निन्दाकरणादमी प्राणिनो जन्म कोटिष्वपि बोधिं न प्राप्नुवन्तीत्यबोधिबीजमिदमुच्यते । ततश्चाबोधिबीजाद्भवपरिवृद्धिर्भवति तन्निन्दाकारिणस्तन्निमित्तभूतस्य श्रावकस्यापि यदवाचि । शासनस्योपघातो योऽनाभोगेनापि वर्त्तते । स तन्मिथ्यात्वहेतुत्वाद-न्येषां प्राणिनामिति ।१। बध्नात्यपि तदेवालं, परं संसारकारणम् । विपाक दारुणं घोरं, सर्वानर्थविवर्द्धनमिति । ततस्तस्मात्कारणादुदयाद्भावे ऋजुव्यवहारी प्रगुणव्यवहारवान् प्रकृतो भावश्रावक इति । उक्तमृजुव्यवहार इति चतुर्थं भावश्रावकलक्षणम् । ध० र० ॥

उज्जुसंधिसंखेरुय-ऋजुसन्धिसंखेटक-पुं० सरले गन्तव्यदिग्विभागे, "मग्गाउ उज्जुसंधि, संखेरुयं पवेदेइ । उज्जुसंधिसंखेरुया वा सगरुमम्गं पवेदेइ" नि. चू. १३ उ० ।

उज्जुसुत्त (य)-ऋजुसूत्र. -पुं० अतीतानागताभ्युपगमकुटिलतापरिहारेण ऋज्वकुटिलं वर्त्तमानकालभावि वस्तु सूत्रयति गमयति अभ्युपगच्छतीति ऋजुसूत्रः । अतीतानागतयोर्विनाशानुत्पत्तिभ्यामभ्युपगमश्च कुटिल इति भावः । ऋज्ववक्रं श्रुतमस्येति ऋजुश्रुतः । शेषज्ञानैर्मुख्यतया तथाविधपरोपकारसाधनश्रुतज्ञानमेवैकमित्यर्थः । उक्तंच "सुयनाणे अणिउत्तं, केवले वयणंतरं ॥ अप्पणो य परेसिं च, जम्हा तं परिभावग" मिति स्वनामख्याते सप्तानां मूलनयानां चतुर्थे नये, अनु० । प्र० । द्र० । ग० । स्था० । सूत्र० । अष्ट० ॥ अयं हि द्रव्यं सदपि गुणीभावान्नार्पयति पर्यायास्तु क्षणध्वंसिनः प्रधानतया दर्शयतीति । उदाहरन्ति-यथा सुखविवर्तः संप्रत्यस्तीत्यादिरिति । अनेन हि वाक्येन क्षणस्थायि सुखाख्यं पर्यायमात्रं प्राधान्येनापि दर्श्यते । तदधिकरणभूतं पुनरात्मद्रव्यं गौणतया नार्पयति । आदिशब्दाद् दुःखपर्यायोऽधुनास्तीत्यादिकं प्रकृतनयनिदर्शनमभ्यूहनीयम्

अस्यनिरुक्तिगर्भमतम् ।

पच्चुप्पन्नग्गाही, उज्जुसुओ णयविही मुणेअव्वो ।

अयं च नयो वर्त्तमानमपीच्छन् स्वकीयमेवेच्छति परकीयस्य स्वाभिमतकार्यासाधकत्वेन वस्तुतोऽसत्वादिति । अपरं च भिन्नलिङ्गैर्भिन्नवचनैश्चशब्दैरेकमपि वस्त्वभिधीयत इति प्रतिजानीते यथा तटः तटी तटमित्यादि । यथा गुरुर्गुरव इत्यादि तथा इन्द्रादेर्नामस्थापनादिभेदात्प्रतिपद्यते वक्ष्यमाणनयस्त्वतिविशुद्धत्वाल्लिङ्गवचनभेदाद्वस्तुभेदं प्रतिपत्स्यते । नामस्थापना द्रव्याणि च नाभ्युपगमिष्यतीति भावः । इत्युक्त ऋजुसूत्रः अनु० ।

एतदेव विस्तरेणाह ।

उज्जुसुयं नाणमुज्जु-सुयमस्स सो यमुज्जुसुओ ।
सूचयइ वा जमुज्जुं, वत्युं तेणु त्ति सुत्तोत्ति ॥

ऋजुश्रुतं ज्ञानं बोधरूपं ततश्च ऋज्ववक्रं श्रुतमस्य सोऽयमृजुश्रुतः । वा अथवा ऋज्ववक्रं वस्तु सूचयतीति ऋजुसूत्र इति । कथं पुनरेतदभ्युपगतस्य वस्तुनोऽवक्रत्वमित्याह

पच्चुप्पन्नं संपय-मुप्पन्नं जं च जस्स पत्तेयं ।
तं ऋजुतदेव तस्स, त्थि उ वक्कमन्नं निजमसंतं ॥

यत्सांप्रतमुत्पन्नं वर्त्तमानकालीनं वस्तु यच्च यस्य प्रत्येकमात्मीयं तदेतदुभयस्वरूपं वस्तु प्रत्युत्पन्नमुच्यते तदेवासौ नयः प्रतिपद्यते तदेव वर्तमानमात्मीयं च वस्तु तस्य ऋजुसूत्रनय-

स्याऽस्ति अन्यत्तु शेषमतीतानागतं परकीयं च यद्यस्मादसद्विद्यमानं ततोऽसत्त्वादेव तद्वक्तुमिच्छत्यसाविति अत एवोक्तं निर्युक्तिकृता "पच्चुप्पन्नग्गाही, उज्जुसुउनयविही मुणेयव्वेत्ति"

एतन्मतमेव प्रमाणतः समर्थयन्नाह ।

न वि गयमणागयं वा, भावो णुवलंभओ खपुप्फं च ।
न य निप्पओयणाउ, परकीयं परधणमिवत्थि ॥

विगतं विनष्टमतीतमनागतं त्वनुत्पन्नम् । एतदुभयरूपमपि न भावो न वस्त्वनुपलम्भात्खपुष्पवदिति। न च परकीयं वस्त्वति निष्प्रयोजनत्वात्प्रयोजनाकर्तृत्वात्परधनवदिति ।

अथ व्यवहारनयं युक्तितः स्वपक्षं ग्राहयन्नाह ।

जइ न मयं सामन्नं, संववहारोवलद्धिरहियंति ।
नाणुगयमस्स व तहा, परकमवि निप्फलतणओ ॥

हे व्यवहारनयवादिन् ! यदि तव व्यवहारानुपयोगादनुपलम्भाच्च सामान्यं न मतं संग्रहस्य सम्मतमपि नेष्टमित्यर्थः । ननु तथा तेनैव प्रकारेणैव व्यवहारानुपयोगादनुपलम्भाच्च गतमतिक्रान्तमेष्यच्चानागतं वस्तु नाभ्युपगतस्त्वं युक्तेः समानत्वात्तथा परकमपि परकीयमपि वस्तु मैषीः स्वप्रयोजनासाधकत्वेन निष्फलत्वात्परधनवदिति । अथ यदसौ नयोऽभ्युपगच्छति तत्सर्वमुपसंहृत्य दर्शयति ।

तम्हा नियय संपय- कालीणं लिंगवयणभिन्नं पि ।
नामाइभेयविहियं, पडिवज्जइ वत्थुमुज्जुसुओ ॥

तस्मादृजुसूत्रनयः प्रतिपादितयुक्तितो वस्तु प्रतिपद्यते । कथंभूतं निजकमात्मीयं न परकीयं तदपि सांप्रतकालीनं वर्तमानं न त्वतीतानागतरूपम् तच्च निजं वर्तमानं च वस्तु लिङ्गवचनभिन्नमपि प्रतिपद्यते । तत्रैकमपि त्रिलिङ्गं यथा तटस्तटी तटमित्यादि । तथैकमप्येकवचनं बहुवचनवाच्यं यथा गुरुर्गुरवः आपो जलं दाराः कलत्रमित्यादि । तथा नामादिभेदविहितमप्यसौ वस्तु अभ्युपगच्छति । नामस्थापनाद्रव्यभावरूपांश्चतुरोऽपि निक्षेपान् सामान्यत इत्यर्थः तदिह लिंगवयणेत्यादिना अभ्युपगमद्वयोपन्यासेन वक्ष्यमाणशब्दनयेन सहास्याभ्युपगमभेदो दर्शितः शब्दनयो हि लिङ्गभेदाद्वचनभेदाच्च वस्तुनो भेदमेव प्रतिपत्स्यते न पुनरेकत्वम् । तथा नामादिनिक्षेपेऽप्येकमेव भावनिक्षेपं मंस्यते न तु शेषनिक्षेपत्रयमिति तदेवमुक्तः ऋजुसूत्रनयः विशे० । (एतन्मतदूषणं सद्दनय शब्दे) ।

भावत्वे वर्तमानत्व-व्याप्तिधीरविशेषिता ।
ऋजुसूत्रश्रुतः सूत्रे, शब्दार्थस्तु विशेषितः ॥ २९ ॥

भावत्वे वर्तमानत्वव्याप्तिधीरतीतानागतसंबन्धाभावव्याप्यत्वोपगन्तृता अविशेषिता शब्दाद्यभिमतविशेषा पक्षपातिनी सूत्रे ऋजुसूत्रनयः श्रुतः सूत्रं च "पच्चुप्पन्नग्गाही, उज्जुसुओ य ण विहि मुणेयव्वोत्ति" अत्र प्रत्युत्पन्नमेव गृह्णातीत्येवं शीलः इत्यत्रार्थे तात्पर्यादुक्तार्थलाभः । अविशेषितपदकृत्यमाह शब्दार्थस्तु विशेषित इति । तथाच विशेषितार्थग्राहिणि शब्दादिनये नातिव्याप्तिरिति भावः । सतां सांप्रतानामर्थानामभिधानपरिज्ञानमृजुसूत्र इति तत्त्वार्थभाष्यम् । व्यवहारातिशायित्वलक्षणमभिप्रेत्य तदतिशयप्रतिपादनीयमेतदुक्तं व्यवहारो हि सामान्यं व्यवहारानङ्गत्वान्न सहते कथं तदर्थमपि परकीयमतीतमनागतं चाभिधानमपि तथाविधार्थवाचकं ज्ञानमपि तथाविधार्थविषयमविचार्य सहेतेत्यस्याभिमानो न चायं वृथाभिमानः स्वदेशकालयोरेव सत्ताविश्रामात् । यथा कथंचित्संबन्धस्य सत्ताव्यवहाराङ्गत्वे प्रतिप्रसङ्गात् । न च देशकालयोः सत्त्वं विहायान्यदतिरिक्तं सत्वमस्ति तद्योग्यता प्रकृते स्यादसत्ताबोधोऽपि चात्र तत्र खरशृङ्गादाविव सत्ताप्रतिक्षेपी । विकल्पसिद्धेऽपि धर्मिणि निषेधप्रवृत्तेस्तत्र तत्र व्यवस्थापितत्वादिति दिग् ॥ २६ ॥

अन्यमप्यत्र विशेषमाह ।

इष्यतेऽनेन नैकत्रा-वस्थान्तरसमागमः ।
क्रियानिष्ठाभिदाधार-द्रव्याभावाद् यथोच्यते ॥ ३० ॥

अनेनर्जुसूत्रनयेनैकधर्मिणि अवस्थान्तरसमागमः भिन्नावस्थावाचकपदार्थान्वयो नेष्यते न स्वीक्रियते कुतः क्रिया साध्यावस्थाऽनिष्ठा च सिद्धावस्था तयोर्या भिदा भिन्नकालसंबन्धस्तदाऽऽधारस्यैकद्रव्यस्याभावादत्रार्थेऽभियुक्तसंमतिमाह यथोच्यतेऽभियुक्तैः

पलालं न दहत्यग्नि-र्भिद्यते न घटः क्वचित् ।
नासंयतः प्रव्रजति, भव्यासिद्धो न सिध्यति ॥ ३१ ॥

अत्र दहनादिक्रियाकाल एव तन्निष्ठाकाल इति, दह्यमानादेर्दग्धत्वाद्यव्यभिचारात्तदवस्थाविलक्षणपलालादि व्यवस्थावच्छिन्नेन समं दहनादिक्रियान्वयस्यायोग्यत्वात्पलालं न दहत्यग्निरित्यादयो व्यवहारा निषेधमुखा उपपद्यन्ते । विधिमुखस्तु व्यवहारोऽत्रापलालं दह्यतेऽघटो भिद्यते संयतः प्रव्रजति सिद्धः सिध्यतीत्येवमाकार एव द्रष्टव्यः । अत एव "सो समणो पव्वइओ" चेति नये कृतकरणपरिसमाप्तिः सिद्धस्याऽपि साधने करणव्यापारानुपरमादिति ॥ नयो० ॥

अथ ऋजुसूत्रनयस्य भेदमाह ॥

स्वानुकूलं वर्त्तमान-मृजुसूत्रो हि भाषते ।
तत्र क्षणिकपर्यायं, सूक्ष्मः स्थूलो नरादिकम् १३ ॥

हि निश्चितं ऋजुसूत्रो नयः । वर्तमानं केवलमतीतानागतकालरहितं भाषते मनुते । तदपि कीदृशं स्वानुकूलं स्वस्यात्मनोऽनुकूलं कार्यप्रत्ययं मनुते परं तु परप्रत्ययं न मनुते। सोऽपि ऋजुसूत्रो द्विभेदो द्विप्रकारः । एकः सूक्ष्म ऋजुसूत्रः ।१। अपरः स्थूल ऋजुसूत्रः ।२। तत्र सूक्ष्मस्तु क्षणिकपर्यायं मनुते क्षणिकाः पर्यायाः परतोऽवस्थान्तरभेदात् पर्यायाणां स्ववर्त्तमानतायां क्षणावस्थायित्वमेवोचितमिति । स्थूलस्तु मनुष्यादिपर्यायं वर्त्तमानं मनुते अतीतानागतादिनारकादिपर्यायं न मनुते यो हि व्यवहारनयः कालत्रयवर्तिपर्यायग्राहकस्तस्मात् स्थूल ऋजुसूत्रव्यवहारनयेन शंकरत्वं न लभते । अथ च ऋजुवर्त्तमानक्षणस्थायिपर्यायमात्रप्राधान्यतः सूत्रयन्नभिप्राय ऋजुसूत्रनय इति अतीतानागतकाललक्षणकौटिल्यवैकल्यात्प्राञ्जलमिति ॥ द्र० ६ अ० । पर्यायनयभेदाः । ऋजुसूत्रादयः । " तत्रर्जुसूत्रनीतिः स्या-च्छुद्धपर्यायसंश्रिता। नश्वरस्यैव भावस्य, भावास्थितिवियोगतः॥ देशकालान्तरसंबन्धस्वभावरहितं वस्तुतत्त्वं सांप्रतिकमेकस्वाभावमकुटिलमृजुसूत्रयतीति । ऋजुसूत्रः न ह्येकस्वभावस्य नानादिक्कालसंबन्धित्वस्वभावमनेकत्वं युक्तमेकस्यानेकत्वविरोधात् । न हि स्वरूपभेदादन्यो वस्तुभेदः स्वरूपस्यैव वस्तुत्वापत्तेः । तथाहि विद्यमानेऽपि स्वरूपे किमपरमभिन्नं वस्तु यद्रूपनानात्वेऽप्येकं स्यादिति । यद्वस्तुरूपं येन स्वभावेनोपलक्ष्यते तत्तेन सर्वात्मना विनश्यति न पुनः क्षणान्तरसंस्पर्शीति क्षणिकं क्षणकान्तरसम्बन्धे तत् क्षणकान्तरस्य क्षणान्तराकारविशेषाप्रसङ्गात् यतो जातस्य यदि द्वितीयक्षणसंबन्धः प्रथमक्षणस्वभावं नापनयति तदा कल्पान्तरावस्थानसंबन्धोऽपि तत्रापनयन् स्वभावभेदं वा कथं न वस्तुभेदः अन्यथा सर्वत्र सर्वदा भेदाभावप्रसक्तिः । अक्षणिकस्य क्रमयौगपद्याभ्यामर्थक्रियानुपप-

णेरसत्त्वं सह कार्युपढौकितातिशयमनङ्गीकुर्वतस्तदपेक्षायोगादक्रमेण कार्यकारिणस्सर्वकार्यमेकदैव विदध्यादिति न क्रमकर्तृत्वम् न वा कदाचनापि स्वं कार्यमुत्पादयेत् निरपेक्षस्य निरतिशयत्वाच्च हि निरपेक्षस्य कदाचित्करणमकरणं वा विरोधात् तत्क्षणानुकारं स्वभावभूतमङ्गीकुर्वतः क्षणिकत्वमेव । व्यतिरिक्तत्वे वा संबन्धासिद्धिरपरोपकारकल्पनेऽनवस्थाप्रसक्तिः । युगपदपि न नित्यस्य कार्यकारित्वं द्वितीयेऽपि क्षणे तत्स्वभावात् । ततस्तदुत्पत्तितः तत्क्रमप्रसक्तेः । क्रमाक्रमव्यतिरिक्तप्रकारान्तरभावाच्च न नित्यस्य सत्वमर्थक्रियाकारित्वलक्षणत्वात्तस्य प्रध्वंसस्य च निर्हेतुकत्वेन स्वभावतो भावात् स्वरसभङ्गुरा एव सर्वे भावाः इति पर्यायार्थिकर्जुसूत्राभिप्रायस्सङ्क्षेपतः । अतीतानागता देव, कालसंस्पर्शिवर्ज्जितम् । वर्तमानतया सर्वं ऋजुसूत्रेण सूत्र्यते ॥ सम्म० । स्या० (अयं च नयो मूलनयत्वेनानुयोगद्वारादिषूक्तः संमतिकृता पुनः पर्यायनयभेदत्वेनाभ्युपगतः पज्जायणय शब्दे ऽस्य विस्तरतो वर्णनं करिष्यते) (क्षणिकवादः खणियवायशब्दे) एकत्वानेकत्वसमस्तधर्मकलापाविकलतायास्तदपि विज्ञानवादिपरिकल्पितम् विज्ञानशून्यरूपेण ऋजुसूत्रयतीति ऋजुसूत्रः । माध्यमिकदर्शनाऽवलम्बिनि सर्वभावानां नैरात्म्यं प्रतिपादयति पर्यायास्तिकनयभेदे,(तन्मतं सुण्णवायशब्दे)

उज्जुसुत्त (य)वयणविच्छेद–ऋजुसूत्रवचनविच्छेद–पुं० ऋजु वर्तमानसमयं वस्तुस्वरूपावच्छिन्नत्वात्तदेव सूत्रयति परिच्छिनत्ति नातीतानागतं तस्यासत्त्वेन कुटिलत्वात् तस्य वचनं पदं वाक्यं वा तस्य विच्छेदोऽन्तःसीमेति यावत् ऋजुसूत्रवचनस्येति कर्मणि षष्ठी । ऋजुसूत्रस्यैवायमर्थो नान्यस्येति प्ररूपयतो विच्छिद्यमाने वचने, "मूलणिमेणं पज्जव–णयस्स उज्जुसुयवयणविच्छेदो, तस्स उ सद्दाई आसाहपसाहासुहुमभेआ" सम०

उज्जुसुत्ता (या) भास–ऋजुसूत्राभास–पुं० ऋजुसूत्रवदाभासते ऋजुसूत्राभासः । सर्वथा द्रव्यापलापिनि, ऋजुसूत्रवदाभासमाने नयाभासे, र० ॥

उज्जुसेढि–ऋजुश्रेणि–स्त्री० ऋजुः सरला चासौ श्रेणी च । सरलाकाशप्रदेशपङ्क्तौ, । (उज्जुसेढिपत्ते अफुसमाणगई अट्ठं एगसमइएणं अविग्गहेणं तत्थ गंता सागारोवउत्ते सिज्झइ) उत्त० २९ अ० ।

उज्जेणी–उज्जयिनी–स्त्री० अवन्तीजनपदराजधान्याम्, "उज्जेणीए नयरीए अवंति नामेण य विस्सुओ" संस्था० (उज्जेणि अहणे खलु०) आव० ४ अ० ॥

उज्जेणग–उज्जयनक–पुं० स्वनामख्याते श्रावकभेदे, उज्जेणगस्स सावगस्स तत्थ णियलिंगेणं कालगयस्स मिच्छत्तं जायं, आव० ४ अ० ॥

उज्जोइय–उद्योतित–त्रि० उत् द्युत. क्त. रत्नप्रदीपादिभिः प्रकाशिते, ग० १ अधि० । ध० । तं० । औ० ॥

उज्जोएमाण–उद्योतयत्–त्रि० प्रकाशयति, "दस दिसाउ उज्जोएमाणा पभासेमाणा" जीवा० ३ प्रति० । स्थूलवस्तुपदर्शनतः प्रकाशयति, स्था० ८ ठा० । सूत्र० । औ० । उपा० ॥

उज्जोय–उद्योत–पुं० उद्. द्युत–अच. । वर्तितृणचुडाकाष्ठादिभिः अग्निप्रकाशने, आचा० १ श्रु० ७ अ० ५ उ० । वस्तुप्रभासने, स्था० ४ ठा० । वस्तुविषये प्रकाशे, नं० । आ० म० प्र० । औ० । "देवुज्जोयं करेंति" रा० । "उज्जोओ तह य अंधकारो एएसो उ पुग्गलाणं परिणामो" सूत्र० १ अ० । अस्य निक्षेपः ।

सांप्रतमुद्योत उच्यते तत्राह–

दुविहो खलु उज्जोओ, नायव्वो दव्वभावसंजुत्तो ।
अग्गी दव्वुज्जोओ, चंदो सूरो मणी विज्जू ॥

द्विविधो द्विप्रकारः खलुशब्दो मूलभेदापेक्षया न वक्त्रपेक्षयेति विशेषणार्थः । उद्योत्यते प्रकाश्यते अनेनेति उद्योतो ज्ञातव्यो विज्ञेयो द्रव्यभावसंयुक्तः । द्रव्योद्योतो भावोद्योतश्चेति भावः । तत्र द्रव्योद्योतोऽग्निश्चन्द्रः सूर्यो मणिश्चन्द्रकान्तादिलक्षणो विद्युत् प्रतीता । एते द्रव्योद्योताः । एतैर्घटादीनामुद्योतनेऽपि तद्गतायाः सम्यक्प्रतीतेरभावात् सकलवस्तुधर्म्मानुद्योतना च न ह्यम्यादिभिः सदसन्नित्याद्यनन्तधर्मात्मकस्य वस्तुनः सर्व एव धर्माधर्म्मास्तिकायादयो वा द्योत्यन्ते तस्मादग्न्यादयो द्रव्योद्योता इति

अधुना भावोद्योतमाह ।

नाणं भावुज्जोओ, जह भणियं सव्वभावदंसीहिं ।
जस्स उवओगकरणे, भावुज्जोयं वियाणाहि ॥

ज्ञायते यथावस्थितं वस्त्वनेनेति ज्ञानम् । सतो भावोद्योतः तेन घटादीनामुद्योतने तद्गतायाः सम्यक्प्रतिपत्तेः स्वभावात्तस्य तदात्मकत्वात् । एतावता वा विशेषेणैव ज्ञानं भावोद्योत इति प्राप्तमत आह यथा भणितं यथावस्थितं सर्वभावदर्शिभिस्तया यद् ज्ञानं सम्यग्ज्ञानमिति भावः । तत्रापि विशेषणोद्योतः किं तु तस्य ज्ञानस्योपयोगकरणे सति भावोद्योतं विजानीहि नान्यदा तदेव तस्य वस्तुनोऽतत्वसिद्धेः । इत्थमुद्योतस्वरूपमभिधाय साप्रतं येनोद्योतेन लोकस्योद्योतकरा जिना भवन्ति किंतु तीर्थकरनामकर्मोदयतोऽनु सत्वार्थसंपादनेन भावोद्योतकराः पुनर्भवन्ति जिनवराश्चतुर्विंशतिरिति । अत्र पुनःशब्दो विशेषणार्थः । स चैतत् विशिनष्टि । आत्मानमधिकृत्य केवलज्ञानेनोद्योतकरा लोकप्रकाशकवचनप्रदीपापेक्षया तु शेषकतिपयभव्यविशेषादधिकृत्योद्योतकरा अत एवोक्तं भवन्ति कोऽर्थः न भवन्ति न तु भवन्त्येवं कांश्चन प्राणिनोऽधिकृत्योद्योतकरत्वस्यासंभवात् । चतुर्विंशतिग्रहणमधिकृतावसर्पिणीगततीर्थकरसंख्याप्रतिपादनार्थमुद्योतनाधिकारे एव द्रव्योद्योतः । द्रव्योद्योतोद्योतभावोद्योतोद्योतयोर्विशेषप्रतिपादनार्थमाह ।

दव्वुज्जोओजोओ, पभासई परमियम्मि खित्तम्मि ।
भावुज्जोओजोओ, लोगालोगं पगासेइ ॥

द्रव्योद्योतोद्योतो द्रव्योद्योतप्रकाशः पुद्गलात्मकत्वात्तथाविधपरिणामयुक्तत्वाच्च प्रकाशयति । पागन्तरं प्रभासते परिमिते क्षेत्रे अत्र यदा प्रकाशयति तदा प्रकाश्यं वस्तु अध्याह्रियते यदा तु प्रभासते तदा स एव दीप्यत इति गृह्यते भावोद्योतोद्योतो लोकं प्रकाशयति प्रकटार्थम् । उक्तः उद्योतः । आ० म० द्वि० ॥ आ० चू० । उद्योतो यद्यपि लोके भेदेन प्रसिद्धो यथा सूर्यगत आतपः चन्द्रगतः प्रकाश इति तथाप्यातपशब्दश्चन्द्रप्रभायामपि वर्त्तते इति । सत्रकृदाह " उज्जोवेंति तवंति पगासेंति आहितेति वदेज्जा " चं० ३ पाहु० । दिवा उद्योतो रात्रावन्धकार इति दएकश्च अंधयार शब्दे उक्तः ।

ऊर्ध्वलोके तिर्यग्लोके च उद्योतः ॥

उड्ढलोगेणं चत्तारि उज्जोयं करेंति तंजहा देवा देवीओ विमाणा आभरणा तिरिक्खलोगेणं चत्तारि उज्जोयं करेंति चंदा सूरा मणी जोती । स्था० ४ ठा० ॥

उज्जोयकरण–उद्योतकरण–न० प्रकाशकरणे, आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ॥

उज्जोयग-उद्योतक-त्रि० उद्योतयति प्रकाशयति केवलज्ञानदर्शनाभ्यामिति । अवयवतः स्फुटप्रकाशके, " सव्वजगुज्जोयगस्स " नं० ॥

उज्जोयगर-उद्योतकर-त्रि० उद्योतकरणशीला उद्योतकरास्तान् लोकस्य केवलालोकेन तत्पूर्वकवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाशकरणशीलानित्यर्थः । उद्योतकरणशीले तीर्थकृदादौ, आ० म० द्वि० । प्रकाशकारिणि, प्रश्न० २ सं० द्वा०।

लोगस्स उज्जोअगरे, धम्मतित्थयरे जिणे ।
अरिहंते कित्तइस्सं, चउवीसं पि केवली ॥ १ ॥
उसजमजिअं च वंदे, संजवमजिणंदणं च सुमइं च ।
पउमप्पहं सुपासं, जिणंच चंदप्पहं वंदे ॥ २ ॥
सुविहिं च पुप्फदंतं, सीअलसिज्जंस वासुपुज्जं च ।
विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संतिं च वंदामि ॥ ३ ॥
कुंथुं अरं च मल्लिं, वंदे मुणिसुव्वयं नमि जिणं च ।
वंदामि रिट्ठनेमिं, पासं तह वद्धमाणं च ॥ ४ ॥
एवं मए अजिथुआ, रयमलापहीणजरमरणा ।
चउवीसं पि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीयंतु ॥ ५ ॥
कित्तियवंदियमहिया, जे ए लोगस्स उत्तमा सिद्धा ।
आरुग्गबोहिलाजं, समाहिवरमुत्तमं दिंतु ॥ ६ ॥
चंदे सुनिम्मलयरा, आइचेसु अहियं पयासयरा ।
सागरवरगंजीरा, सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ॥ ७ ॥

अस्य व्याख्या तल्लक्षणं चेदम् । " संहिता च पदं चैव पदार्थः पदविग्रहः । चालना प्रत्यवस्थानं, व्याख्या सूत्रस्य षड्विधाः तत्रास्खलितपदोच्चारणं संहिता सा च प्रतीता अधुना पदानि लोकस्योद्योतकरात् धर्मतीर्थकरान् जिनान् अर्हतः कीर्तयिष्यामि चतुर्विंशतिमपि केवलिन इति। अधुना पदार्थः लोक्यते प्रमिना दृश्यते इति लोकः । अयं चेह तावत्पञ्चास्तिकायात्मको गृह्यते । तस्य लोकस्य उद्योतकरणशीला उद्योतकरास्तान् केवलालोकेन तत्पूर्वकवचनदीपेन वा सर्वलोकप्रकाशकरणशीलानित्यर्थः । तस्माद् दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्म्मः । उक्तंच । " दुर्गतिप्रसृतान् जन्तूनस्माद्धारयते ततः । धत्ते चै तान् शुभस्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥ " तीर्यते संसारसागरोऽनेनेति तीर्थ धर्म्म एव धर्म्मप्रधानं वा तीर्थं धर्म्मतीर्थं तत्करणशीला धर्म्मतीर्थकरास्तान् । तथा रागद्वेषकषायोदयपरीषहोपसर्गाऽष्टप्रकारकर्म्मजेतृत्वाज्जिनास्तान् तथा अशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यरूपां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तस्तान् अर्हतः कीर्त्तयिष्यामि स्वनामभि स्तोष्ये चतुर्विंशतिरितिसंख्या । अपिशब्दो भावतस्तदन्यसमुच्चयार्थः केवलज्ञानमेषां विद्यते इति केवलिनः तान् केवलिन इति पदार्थः । पदविग्रहोऽपि यानि समासजाञ्जि पदानि तेषु दर्शित एव । संप्रति चालनावसरस्तत्र तिष्ठतु तावत्सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिरेवोच्यते । स्वस्थानत्वात् । उक्तं च " अक्खलियसंहियाइ-वक्खाणचउक्कए दरिसियम्मि । सुत्तप्फासियनिज्जुत्ति, वित्थरत्थो इमो होई" आ० म०द्वि०। ध०। ईश्वरसिद्धिविषये कृतबहुश्रमे विद्वद्भेदे, उद्योतकरस्तु प्रमाणयति । चुवनहेतवः प्रधानपरमाणवोऽदृष्टाः स्वकार्योत्पत्तावतिशयवद्बुद्धिमन्तमधिष्ठातारमपेक्षन्ते स्थित्वा प्रवृत्तेस्तन्तुतुर्य्यादिवदिति ॥ सम्म० ॥

उज्जोयणसूरि-उद्योतनसूरि- पुं० देवसूरिशिष्येनेमिचन्द्रशिष्ये वर्द्धमानसूरिगुरौ वटगच्छस्य प्रथमाचार्य्ये, ' तस्माच्च विमलचन्द्रः, सहेमसिद्धिर्बभूव सूरिवरः। उद्योतनश्च सूरिः, शोषितदुरिताङ्कुरव्यूहः। अथ युगनवनन्द (ए९४) मिते, वर्षे विक्रमनृपादतिक्रान्ते । पूर्वावनितो विहरन्, सोऽर्बुदसुगिरेः सविधमागात् । तत्र वटेलीखेटक-सीमावनिसंस्थवरवटाधः । सुमुहूर्ते सूपदेष्टान् सूरीन् संस्थापयामास। ख्यातस्ततो गणोऽयं वटगच्छाह्वोऽपि बृहद्गच्छ इति । ग० । पं० व० । अयं च विक्रमसंवत् (ए९४) मालवदेशाच्छत्रुञ्जयं गच्छन् मार्ग एव देवलोकं गतः । जै० इ० ॥

उज्जोयणाम-उद्योतनामन्-न० उद्योतनिबन्धनं नाम नामकर्मभेदे,

अणुसिणपयासरूवं, जियंगमुज्जोयएइ हुज्जोया ।
जइ देवुत्तरविक्किय, जोइसखज्जोयमाइव्व ॥ ४५ ॥

इहोद्योतादुद्योतनामोदयेन जीवाङ्गं जन्तुशरीरमुद्योतत्वे उद्योतं करोति कथमित्याह । अनुष्णप्रकाशरूपमुष्णप्रकाशरूप हि वह्निरप्युद्योतत इति तद्व्यवच्छेदार्थमनुष्णप्रकाशरूपमित्युक्तम्। आह क इवोद्योतोदयाज्जन्तुशरीराण्यनुष्णप्रकाशरूपमुद्योतं कुर्वन्तीत्याह । यतिदेवोत्तरवैक्रियज्योतिष्कखद्योतादय इव । तत्र यतयश्च साधवो देवाश्च शूरा यतिदेवाः यतिदेवैर्मूलशरीरापेक्षयोत्तरकाले क्रियमाणं वैक्रियं यतिदेवोत्तरवैक्रियं ज्योतिष्काश्चन्द्रग्रहनक्षत्रताराः खद्योताः प्रतीताः ततो यतिदेवोत्तरवैक्रियं च ज्योतिष्काश्च खद्योताश्च ते आदिर्येषां रत्नौषधीप्रभृतीनां ते यतिदेवोत्तरवैक्रियज्योतिष्कखद्योतादयस्त इव । अत्र मकारो लाक्षणिकः । अयमर्थः यथा यतिदेवोत्तरवैक्रियं चन्द्रग्रहादिज्योतिष्काः एव खद्योतरत्नौषधीप्रभृतयश्चानुष्णप्रकाशात्मकमुद्योतं विदधति तथा यदुदयाज्जन्तुशरीराण्यनुष्णप्रकाशरूपमातपमातन्वन्ति तदुद्योतनामेत्यर्थः । कर्म० । पं० सं० । प्रव० । श्रा० ॥

उज्जोयदुग-उद्योतद्विक-न० उद्योतातपलक्षणे नामकर्मप्रकृतियुग्मे, कर्म० ॥

उज्जोयफुड-उद्योतस्पृष्ट-त्रि० प्रकाशसंयुते, उज्जोयफुडम्मि तु दप्पणम्मि संजुज्जत जया देहो हेति ततो पमिबिंबं छायावए लासंसंजोगा,, । नि० चू० १३ उ० ॥

उज्जोवित-उद्योतित-त्रि० उद्- द्युत्- णिच्- । क्त- । रत्नप्रदीपादिभिर्दीप्ते, नि० चू० ५ उ० ॥

उज्झअ-उज्झक-त्रि० सद्विवेकशून्ये, " लिप्ता तिव्वाभितावेणं उज्झआ असमाहिआ" सद्विवेकशून्या भिक्षा पात्रादित्यागात्पगृहस्थोजितयोद्देशकादिभोजित्वात् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

उज्झण-उज्झन-न० उज्झ्-ल्युट्- । बहिर्नयने, विशे० । परित्यागे, श्रो० ।

उज्झणविहि-उज्झनविधि-पुं० परिष्ठापनविधौ, व्य० द्वि०७ उ०

उज्झणा-उज्झना-स्त्री० उज्झ. णि. युच् । उत्सर्गे, अवकिरणे, आव० ४ अ० ॥

उज्झर-अवझर-पुं० पर्वततटादुदकस्याऽधःपतने, ज० ५ श०, ७ उ० । निर्झरविशेषे, ज्ञा० ५ अ० । प्रवाहे च, । नं० । जं० ।

उज्झररव-अवझररव-पुं० निर्झरशब्दे, ज्ञा० ६ अ० ॥

उज्झरवणी-अवझरपर्णी-स्त्री० उदकपाले, दगवासो सीतभारा साय उज्झरवणी जणति, नि० चू ५ उ० ।

उज्झाअ-उपाध्याय-पुं० उप, अधि. इ. अण. । "क्षेपे"८।१।३७

उपशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह उत् ओच्चादेशौ वा भवतः । इति उत्वे संयोगादित्वाद्ध्रस्वः । पाठके, प्रा० ॥

उज्झित्तं-उज्झित्वा-अव्य० परित्यज्येत्यर्थे, "उज्झित्तं बाले वेरस्स आभागी भवन्ति ." सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उज्झिऊण-उज्झित्वा-अव्य०उज्झ त्वा इट्।परित्यज्येत्यर्थे,'अपसत्थं पणिहाणं उज्झिऊण समणेणं । द० ८ अ० ।

उज्झित्तए-उज्झितुम्-अव्य० सर्वस्यादेशविरतेस्त्यागतः परित्यक्तुमित्यर्थे, उपा० २ अ० ॥ " सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासाइं चालित्तए वा खोजित्तए खंभित्तए भंजित्तए वा उज्झित्तए " ज्ञा० ८ अ० ।

उज्झिय-उज्झित-न० परित्यागे, अनु० ॥ उज्झ. कर्मणि. क्त. । रहिते, अष्ट० । त्रिष्टं, भिणंति वा उज्झियंति वा एगट्ठमिति । आव० ४ अ० ।

चतुर्थ्यां वस्त्रपात्रादि प्रतिमायाम् ॥

दव्वाइदव्वहीणा-हियं तु अमुगं च मे न घेत्तव्वं ।
दोहि विभावनिसिट्ठं, तमुज्झिउज्झइणो भट्ठं ॥

उज्झितं चतुर्धा । द्रव्यक्षेत्रकालभावोज्झितभेदात्तत्र द्रव्योज्झितं यथा केनचिदगारिणा प्रतिज्ञातमियत्प्रमाणात् हीनाधिकं पात्रममुकं वा कमठकर्तृतिग्रहादिकं पात्रं मया न गृहीतव्यं तदेव केनचिदुपनीतं ततः प्रागुक्तयुक्त्या द्वाभ्यामपि भावतो निसृष्टं तदेव भाषितमनवभाषितं वा दीयमानं द्रव्योज्झितम् ।

क्षेत्रोज्झितमाह ।

अमुगुब्भवं ण धारे, उवणीयं तं च केणई तस्स ।
जं तुज्झेतरहाई, सदेस बहुपत्तदेसे वा ॥

अमुकदेशोद्भवं पात्रं न धारयामि तदेव च केनाचिदुपनीतं तदुभाभ्यामपि पूर्वोक्तहेतोः परित्यक्तं क्षेत्रोज्झितम् यद्वा पात्रमुज्झेयुर्भरतादयो भरतो नटः आदिशब्दाच्चारणादिपरिग्रहः स्वदेशं गताः सन्तो बहुपात्रदेशे वा तदपि क्षेत्रोज्झितम् ।

कालोज्झितमाह ।

दगदोच्छिगाइ पुव्वे-काले जुग्गं तदन्नहिं उज्झे ।
होहिइ वएस्स काले, अजोग्गयमणागयं उज्झे ॥

दोच्छिकं तुम्बकं दकस्य जलस्य यच्छ्रियते तुम्बकं तदादिशब्दात्तत्र तुम्बकादिकं च यत्पूर्वस्मिन् ग्रीष्मादौ काले योग्यं तदन्यस्मिन् वर्षाकालादावुज्झेत् भविष्यति वा एष्यति काले ऽयोग्यमतोऽनागतमेव यदुज्झेत् तदेतदुभयथापि कालोज्झितं ज्ञातव्यम् ।

भावोज्झितमाह ।

लद्धूण अन्नमन्ने, पत्ते दो देइ अन्नस्स ।
सो वि अनिच्छइ ताई, भावुज्झिय एवमाईयं ॥

लब्ध्वा अन्यान्यभिनवानि पात्राणि पुराणानि स गृही अन्यस्य कस्यचिद्ददाति अपि च तानि दीयमानानि अपि यदा नेच्छति तदा एवमादिकं भावोज्झितं द्रष्टव्यम्॥ वृ० १ उ० । नि. चू. । स्था.

उज्झियकप्प-उज्झितकल्प-पुं० उज्झितरूपे कल्पनीयेऽर्थे, अंभगमुज्झियकप्पं, भयन्नूमि खणंति इहरदातिखि अत्तज्झायप्पमाणं अंभयं भिणंति वा उज्झियंति वा एगट्ठं तं च कप्पे वा उज्झियं तृमीए जइ कप्पे ता वाप्पं ॥ आव० ४ अ० ।

उज्झियथोवमाहार-उज्झितस्तोकाहार-पुं० उज्झितधर्मा स्तोकः स्वल्प आहारो यस्य स उज्झितस्तोकाहारः । सप्तमपिण्डैषणाविषयकाभिग्रहधारके, ॥ आव० ३ अ० ।

उज्झियधम्मग-उज्झितधर्मक-त्रि०परित्यक्तजनधर्मके, 'अप्पोसिया भोयणजाए बहु उज्झियधम्मए " आचा० १ श्रु० १ अ०६ उ० ।

उज्झियधम्मा-उज्झितधर्मा-स्त्री० यत्परित्यागार्हं भोजनजातमन्ये च द्विपदादयो नावकाङ्क्षन्ति तदर्द्धत्यक्तं वा गृह्णतः सप्तम्यां पिण्डैषणायाम्, पंचा० १८ विव० । स्था० । ध० । सूत्र० । आ०चू.

उज्झियधम्मिय-उज्झितधर्मिक-त्रि० उज्झितं परित्यागः स एव धर्मः पर्यायो यस्यास्ति तदुज्झितधर्मिकम् । सप्तमपिण्डैषणापरिशुद्धे, । अणु० ॥ अह उज्झियधम्मिया पुव्वदेसे किर पुव्वएह रञ्जं जं तं अवरण्हे परिठविज्जति साधुआगमणं च तंपि भायणगतं वा देज्जा हत्थगं वा देज्जा कप्पति जिणकप्पितस्स पंचविहिमाहणं थेराणं सत्तविहिं एतासिं सत्तएहं पिंडेसणाणं केइ पढंति सत्तएहं पाणेसणाणं एवं पणेए वि चउत्थी अप्पलेवा तिलोदगादी । आ० चू० ४ अ० ।

उज्झियय-उज्झितक-पुं० विजयमित्रसार्थवाहस्य सुभद्रायां भार्यायामुत्पन्ने सुते, तद्वक्तव्यता दुःखविपाकानां द्वितीये ऽध्ययने दर्शिता तद्यथा-

जइणं भंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं पढमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते दोच्चस्सणं भंते ! अज्झयणस्स दुहविवागाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते तएणं सुहम्मे अणगारे जंबू अणगारं एवं वयासी । एवं खलु जंबू तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणियगामे णाम णयरे होत्था रिद्ध ३ तस्स णं वाणियगामस्स उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए दुईपलासे णाणं उज्जाणे होत्था । तत्थ णं दुईपलासे सुहम्मस्स जक्खस्स जक्खायतणे होत्था । वण्णओ तत्थ णं वाणियगामे मित्ते णामं राया होत्था । तत्थ णं मित्तस्स रण्णो सिरीणामं देवी होत्था । वण्णओ तत्थ णं वाणियगामे कामज्झया णामं गणिया होत्था । अहीण जाव सुरूवा वावत्तरिकलापंडिया चउसट्ठिगणियागुणोववेया एकूणतीसे विसेसे रममाणी एक्कतीसरइगुणप्पहाणा वत्तीसपुरिसोवयारकुसला णवंगसुत्तपडिबोहिया अट्ठारसदेसीभासाविसारया सिंगारागारचारुवेसाइगीयरइगंधव्वणट्टकुसला संगयगयभणियविहियविलाससललियसंलावनिउणजुत्तोवयारकुसला सुंदरथणजहणवयणकरचरणलावण्णविलासकलिया ऊसियधयासहस्सलंभा विदिण्णछत्तचामरवालवेयणिकया कणीरहप्पयाया होत्था । बहुणं गणियासहस्साणं आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं करेमाणी पालेमाणी विहरइ । तत्थ णं वाणियगामे विजयमित्ते णामं सत्थवाहे परिवसइ । अड्ढे तस्स णं विजयस्स मित्तसुभद्दाणामं भारिया होत्था । अहीण तस्स णं विजयमित्तस्स पुत्ते सुभद्दाए भारियाए अत्तए उज्झिए णामं दारए होत्था । अहीण जाव सुरूवा तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं जाव समोसढे परिसा निग्गया राया विनिग्गया जहा कूणिओ निग्गओ धम्मो कहिओ परिसा राया पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूइ जाव तेयलेसे छट्ठं छट्ठेणं

जहा पन्नत्तीए पढमं जाव जेणेव वाणियगामे तेणेव उवाग-
च्छइ उवागच्छइत्ता वाणियउच्चनीयकुलाइं अडमाणे जेणेव
रायमग्गे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तत्थणं बहवे हत्थी
पासई सणद्धबद्धवम्मियगुडिए उप्पीलियकयत्थे उद्दामिय-
घंटे णाणामणिरयणविविहगेवज्जे उत्तरंकचुइज्जे पडिकप्पिए-
झयपडागवरपंचामेला आरूढे हत्थारोहे गहिया उहपहर-
णए अन्ने य तत्थ बहवे आसे पासई सन्नद्धबद्धवम्मियगु-
डिए आविद्धगुडे उसारियपक्खरे उत्तरकंचुइयओचूलमुहचं-
डाधरचामरथासकपरिमंडियकडिए आरूढस्सारोहे गहियाओ
हप्पहरणे तेसिं च णं पुरिसाणं मज्झगयं एगं पुरिसं पासइ
अवउडगबंधणं उक्कत्तकन्नणासं णेहतुप्पियगयं वज्झकरकडि
जुयणियत्थं कंठेप्प गुणरत्तमल्लदामं चुन्नगुडियगायं चुन्नयं
वज्झपाणपीयं तिलं २ चेव छिज्जमाणं काकणिमंसाइं खा-
वियंतं णवीखक्खरसएहिं हम्ममाणं अणेगणरणारिसंपरिवु-
डे चच्चरे चच्चरे खंडपडहएणं उग्घोसिज्जमाणं इमं च णं
पयारूवं उग्घोसणं सुणेइ णो खलु देवाणुप्पिया उज्झियग-
स्स दारगस्स केई राया रायपुत्तो वा अवरज्जइ । अप्प-
णो से सयाइं कम्माइं अवरज्जइ तएणं से भगवं गोयमस्स
तं पुरिसं पासित्ता इमे अज्झत्थिए ४ अहोणं इमे पुरिसे
जाव णिरयपडिरूवयं वेयणं वेएमि त्ति कट्टु वाणियगामे णयरे
उच्चणीयकुले २ जाव अडमाणे अहापज्जत्तं समुदाणं गे-
ण्हइ वा णियगामं णयरं मज्झं मज्झेणं जाव पडिदंसेइ स-
मणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ एवं वयासी एवं खलु
अहं भंते तुब्भेहिं अब्भणुन्नाए समाणे वाणियगामं जाव
तहेव निवेएइ सेणं भंते पुरिसे पुव्वभवे केआसि जाव पच्च-
णुब्भवमाणे विहरइ । एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं
समएणं इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणाउरे णामं
णयरे होत्था । रिद्ध तत्थ णं हत्थिणाउरे णयरे सुणंदे
णामं राया होत्था । महियाहिमवंतमलयमंदरतत्थ णं ह-
त्थिणाउरे णयरे बहुमज्झदेसभाए तत्थ णं महं एगे गोमं-
डवे होत्था । अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे पासाईए ४ तत्थ
णं बहवे णयरे गोरूवासणाहा य अणाहा य णयरगावीओ य
णयरवलीवद्दा य णयरपडियाओ य णयरमाहिसओ य णय-
रवसभा य पउरतणपाणी य णिब्भया णिरुव्विया सुहं सुहे-
णं परिवसइ । तत्थ णं हत्थिणाउरे भीमणामे कूडग्गाहे
होत्था । अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे तस्स णं भीमस्स
कूडग्गाहस्स उप्पला णामं भारिया होत्था । अहीण तएणं
साउप्पला कूडग्गाहिणी अन्नया कयाइ आवन्नसत्ता जाया
वि होत्था । तएणं तीसे उप्पलाए कूडग्गाहिणीए तिण्हं
मासाणं बहुपडिपुन्नाणं अयमेया रूवे दोहले पाउब्भूए
धन्नाउणं ताओ अम्मयाओ ४ जाव सुलद्धे जाऊण
बहुणं बहुणं णयरगोरूवाणं सणाहाण य जाव वसभाण य
ऊहेहि य थणेहि य वसणेहि य छिप्पाहि य कुकुहेहि
य वहाहि य कण्णेहि य अक्खिहि य णासाहि य जिब्भा-
हि य ओट्ठेहि य कंबलेहि य सोल्लेहि य तलंतेहि य भज्जि-
एहि य परिसुक्केहि य लावणेहि य सुरं च महुं च मेरगं च
जाइं च सिधुं च पसन्नं च आसाए माणीओ विसाएमाणी-
ओ परिभाएमाणीओ परिभुंजमाणीओ दोहलं विणेज्जंति तं
जईणं अहमवि बहुणं णयरं जाव विणिज्जामि तिकट्टु तंसि दोह
लंसि अविणिज्जमाणंसि सुक्का भुक्खा निम्मंसा उलग्गाउल-
ग्गसरीरा नित्तेयादीणं च मणवयणा पंडुल्लुइयमुही इमं च
णं भीमे कूडग्गाहे जेणेव उप्पला कूडग्गाहणीए तेणेव उवा-
गच्छइ उवागच्छइत्ता उहय जाव पासइ पासइत्ता एवं वयासी।
किन्नं तुमं देवाओ हयाज्झिया हिंसि तएणं सा उप्पला भारिया
भीमकूडग्गाहं एवं वयासी। एवं खलु देवा ममं तिण्हं मासाणं
बहुपडिपुन्नाणं दोहलं पाउब्भूए धन्नाणं ४ जाउणं बहुणं
गोरूवाणं ऊहेहि य जाव लावणएहि य सुरं च ६
आसाएमाणीओ ४ दोहलं विणिंति तए णं अहं देवा-
णुप्पिया तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि जाव झिया-
मि । तएणं से भीमकूडग्गाहे उप्पलं भारियं एवं वया०
माणं तुमं देवाणुप्पिया उहज्झियासि अहन्नं तं तहा क-
रिस्सामि जहा णं तव दोहलस्स संपत्ती भविस्सइ ताहिं
इट्ठाहिं कंताहिं जाव समासासेइ तएणं से भीमे कूडग्गाहे
अद्धरत्तकालसमयंसि एगे अबीए सन्नद्धजावपहरणे साओ
गेहाओ णिगच्छइ णिगच्छइत्ता हत्थिणाउरं मज्झं मज्झेणं
जेणेव गोमंडवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता बहुणं णयर-
गोरूवाणं जाव वसभाण य अप्पेगइयाणं ऊहेच्छिंदइ अप्पे-
गइयाणं कंबलए छिंदइ अप्पेगइयाणं अन्नमणाणं अंगोवंगाइ
विइंगेइ विइंगेइत्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवाग-
च्छइत्ता उप्पलाए कूडग्गाहणीए ववणेइ तएणं सा उप्पला
भारिया तेहिं बहुहिं गोमंसेहिं सोल्लेहिं सुरं च आसाएमाणीए
४ तं दोहलं विणेइ तएणं सा उप्पला कूडग्गाहणी संपुन्न-
दोहला समाणीयदोहला विच्छिन्नदोहला संपन्नदोहला तं ग-
ब्भं सुहं सुहेणं परिवसइ । तए णं सा उप्पला कूडग्गाही अ-
न्नया कयाई नवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं दारगं पयाया।
तए णं तेणं दारएणं जायमित्तेणं चेव महया २ सद्देण
विघुट्ठे विसरे आरसिए तएणं तस्स दारगस्स आरो-
यसद्दं सोच्चा णिसम्म हत्थिणाउरे णयरे बहवे णयरगोरूवा
जाव वसभाण य भीया ४ उव्विग्गा सव्वओ संमंता विप्प-
लाइत्ता तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो अयमेया रूवे
णामधेज्जं करेइ जम्हा णं अम्हं इमेणं दारएणं जायमित्ते
णं चेव महया २ सद्दणं विघुट्ठे विस्सरे आरसिए तएणं

एयस्स दारगस्स आरसियसद्दं सोच्चा णिसम्म हत्थिणा-
उरे बहवे णयरे गोरूवा जाव भीया ४ सव्वओ समंता
विप्पलाइत्ता तह्माणं होउं अह्मं दारए गोत्तासे णामें
णामेणं तए णं से गोत्तासे दारए उम्मुक्कबालभावे जाव जाए-
यावि होत्था । तए णं से भीमे कूडग्गाहे अन्नया कयाइं
कालधम्मुणा संजुत्ते तएणं से गोत्तासे दारए बहुणं मित्त-
णाइं णियगसयणसंबंधिपरिजणेणं सद्धिं संपरिवुडे रोयमा
णे कंदमाणे विलवमाणे भीमस्स कूडग्गाहस्स णीहरणं करेइ
करेइत्ता बहुइंलोइयमयकिच्चाइं करेइ करेइत्ता तएणं से सुणंदे-
राया गोत्तासं दारयं अन्नयाकयावि सयमेव कूडग्गाहत्ताए
ठवेइ । तए णं से गोत्तासे दारए कूडग्गाहे जाएयावि
होत्था । अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे तए णं से गोत्ता
से दारए कूडग्गाहे कल्लाकल्लिं अद्धरत्तकालसमयंसि एगे
अबीए सण्णद्धबद्धकवए जाव गहिया उहपहरणे साओ-
गिहाओ णिज्जाइ जेणेव गोमंडवे तेणेव उवागच्छइ उवाग-
च्छइत्ता बहू णं णयरगोरूवाणं सणाहा य जाव वियंगत्तेइ
वियंगत्तेइत्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता
तएणं से गोत्तासे कूडग्गाहे तेसिं बहूहिं गोमंसेहिं सोल्लेहिं
सुरं च ६ आसाएमाणे ४ विहरइ तए णं से गोत्तासे
कूडग्गाहे एयकम्मे एयपहाणे एयविज्जे एयसमायारे सु-
बहुपावं कम्मं समज्जिणित्ता पंचवाससयाइं परमाउं पालइत्ता
अट्टदुहट्टोवगए कालमासे कालं किच्चा दोच्चाए पुढवीए उ-
क्कोसं तिसागरो णेरइयत्ताए उववण्णे । तएणं सा विजयमित्त-
स्स सत्थवाहस्स सुभद्दा भारिया जाइ णिंदुया वि होत्था ।
जाया दारगा विणी हायमावज्जंति तएणं से गोत्तासे कूड-
ग्गाहे दोच्चाओ पुढवीओ अणंतरं उव्वट्टित्ता इहेव वाणिय-
ग्गामे णयरे विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स सुभद्दा भारिया
कुच्छिंसि पुत्तत्ताए उववण्णे । तए णं सा सुभद्दा सत्थवाही
अन्नया कयावि णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं दारयं पया-
या । तए णं सा सुभद्दा सत्थवाही तं दारगं जायमेत्तयं चेव
एगंते उक्कुरुडियाए उज्झावेइ उज्झावेइत्ता दोच्चं पि गिण्हावेइ
गिण्हावेइत्ता आणुपुव्वेणं सा रक्खमाणी गोवेमाणी संवड्ढेइ
तओ णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो एक्कारसमे दिवसे णिवत्ते
संपत्ते बारसाहे अयमेवारूवे गोणं गुणणिप्फण्णं णामधेज्जं
करेइ जम्हा णं अम्हं इमं दारए जायमेत्ताए चेव एगंते उक्क-
रुडियाए उज्झिए तम्हाणं होउं अम्हं दारए उज्झियणामेणं
तए णं से उज्झिए दारए पंचधाई परिग्गहिए तंजहा खीर-
धाई १ मज्जणधाई २ मंडणधाई ३ कीलावणधाई ४ अंकधाई
५ जहा दढपइण्णे जाव णिव्वाय णिव्वाघायगिरिकंदरमल्लीणे व
चंपगपायवे सुहं सुहेणं विहरइ । तए णं से विजयमित्ते सत्थवाहे
अन्नया गणिमं च धरिमं च मेज्जं च पारिच्छेज्जं च चउव्विहं भं-
डगं गहाय लवणसमुद्दं पोयवहणेणं उवगए । तएणं से विज-
यमित्ते तत्थ लवणसमुद्दे पोत्ते विवत्तए णिबुडु भंडसारे
अत्ताणे असरणे कालधम्मुणा संजुत्ते तएणं तं विजयसत्थ
वाहं जे जहा बहवे ईसरतलवरकोडुंबियइब्भसिट्ठिसत्थवाहा
लवणसमुद्दो पोयविवत्तियं निव्वुडभंडसारं कालधम्मुणा
संजुत्तं सुणेइ ते तहा हत्थणिक्खेवं च बाहिरभंडसारं च
गहाइ एगं तं अवक्कमइ । तए णं सा सुभद्दा सत्थवाही वि-
जयमित्तं सत्थवाहं लवणसमुद्दे पोएविवित्तिं णिव्वुडं काल-
धम्मुणा संजुत्तं सुणेइ सुणेइत्ता महया पइसोएणं आपण्णा
समाणीपरसुनियत्ता विव चंपगलया धसइ धरणीतलंसि
सव्वं गेहिं सण्णिपडिया तएणं सा सुभद्दा मुहुत्तंतरेणं आस-
त्था समाणी बहूहिं मित्त जाव परिवुडा रोयमाणी कंद-
माणी विलवमाणी विजयमित्तं सत्थवाहं लोइयाइं मयं
किच्चाइं करेइ करेइत्ता तएणं सा सुभद्दा अन्नया कयावि लव-
णसमुद्दोत्तरं च लच्छिविणासं च पोतविणासं च पतिमरणं
च अणुचिंतेमाणी २ कालधम्मुणा संजुत्ता । तएणं णाय-
रगुत्तिया सुभद्दं सत्थवाहिं कालगयं जाणित्ता उज्झियगं
दारगं सओ गिहाओ णिच्छुभंति उच्छुभंतित्ता तं गिहं अ-
ण्णस्स दलयंति । तएणं से उज्झियदारए सयाओ गिहाओ
निच्छुढे समाणे वाणियग्गामे णयरे सिंघाडगजावपहेसु-
जूयखलएसु वेसियाघरएसु पाणागारेसु य सुहं सुहेणं परि
वड्ढइ । तएणं से उवज्झिए दारए अणोहट्टए अणिवारए
सच्छंदमइसयरप्पयारे मज्जप्पसंगी चोरजूयवेसदारप्पसंगी
जाएयावि होत्था । तए णं से उज्झिए अन्नया कामज्झिया-
ए गणियाए सद्धिं संपलिग्गे जाएयावि होत्था काम
ज्झियाए गणियाए सद्धिं उरालाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं
भुंजमाणे विहरइ तएणं तस्स मित्तस्स रण्णो अन्नया कयावि
सिरीए देवीए जोणीसूलपाउब्भूए या वि होत्था । णो
संचाएइ मित्ते राया सिरीए देवीए सद्धिं उरालाइं माणुस-
गाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ विहरित्तए तए णं से
मित्ते राया अन्नया कयावि उज्झियए दारए कामज्झियाए
गणियाए गिहाओ णिच्छुभावेइ णिच्छुभावेइत्ता कामज्झि-
यं गणियं अब्भिंतरयं ठवेइ । कामज्झियाए गणियाए सद्धिं
उरालाइं जाव विहरइ तएणं से उज्झियदारए कामज्झिया-
ए गणियाए गिहाओ णिच्छुभाविसमाणे कामज्झियाए
गणियाए मुच्छिए गिद्धे गढिए अज्झोववण्णे अण्णत्थ कत्थ
इ सुयं च रतिं च धितिं च अविंदमाणे तच्चित्ते तम्मणे तल्ले-
से तदज्झवसाणे तदट्ठोवउत्ते तयप्पियकरणे तब्भावणाभा-
विए कामज्झियाए गणियाए बहूणि अंतराणि य छिद्दाणि
य विवराणि य पडिजागरमाणे २ विहरइ । तए णं
से उज्झिए य दारए अन्नया कामज्झियं गणियं अंतरं

लभेइ कामज्झियं गणियं गेहिं रहस्सइगं अणुप्पविसइ अणुप्पविसइत्ता कामज्झियाए गणियाए सद्धिं उरालाइं जाव विहरइ। इमं च णं मित्ते राया ण्हाए जाव कयबलि-कम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सव्वालंकारविभूसिय-माणस्स वागुराए परिखित्ते जेणेव कामगणियाए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तत्थ णं उज्झियए दारए कामज्झ-याए गणियाए सद्धिं उरालाइं जाव विहरमाणं पासइ पासइत्ता आसुरुत्ते ४ तिवलिं भिउडिं णिलाडे साहट्टु उज्झियं दारयं पुरिसेहिं गिण्हावेइ गिण्हावेइत्ता अट्ठिमुट्ठि-जाणुकोप्परप्पहारणं संभग्गमहियमत्तं करेइ करेइत्ता अवउ-डगबंधणं करेइ करेइत्ता एएणं विहारेणं वज्झं आणावेइ। एवं खलु गोयमा ! उज्झियए दारए पुरा पोराणाणं जाव पच्चणुब्भवमाणे विहरइ । उज्झएणं भंते दारए पणवीसं वासाइं परमाउं पालइत्ता अज्जेवइभागावसेसे दिवसे सूलभिन्ने कए समाणे कालमासे कालं किच्चा कहिं गमिहिंति कहिं उववज्जिहिंति ? गोयमा ! उज्जियए दारए पणवीसं वासाइं प० अज्जेवइ भागावसेसे दिवसे सूलभिन्ने कए समाणे कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णेरइय-त्ताए उववज्जिहिंति सेणं तओ अणंतरं उवज्जित्ता इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे वेयड्ढगिरिपायमूले वाणरकुलंसि वाणरत्ताए उववज्जिहिंति सेणं तत्थ उम्मुक्कबालभावे तिरियभोए सुमुच्छिए गिद्धे गढिए अज्झोववन्ने जाए वाणर-पल्लेए वहेइ । एय कम्मे ४ कालमासे कालं किच्चा इहेव जंबुद्दीवे भारहे वासे इंदपुरे णयरे गणियाकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाहिंति तएणं तं दारगं अम्मापियरो जायमेत्तं कं वद्धेहिंति । तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो णिव्वत्तबा-रसाहे दिवसे इमं एयारूवं णामधेज्जं करेहिंति । होउणं पियसेणे णपुंसए तएणं से पियसेणे णपुंसए उम्मुक्कबालभावे जोव्वणगमणुपत्ते विण्णयपरिणयमित्ते रूवेण य जोव्वणेण य लावण्णेण य उक्किट्ठे उक्किट्ठसरीरा भविस्सइ । तएणं से पियसेणे णपुंसए इंदपुरे णयरे बहवे राईसर जाव पभियओ बहुहि य विज्जापओगेहि य मंतचुण्णेहि य उड्डावणेहि य णिण्हवणेहि य पण्हवणेहि य वसीकरणेहि य अभिओ-गेहि य अभिओगित्ता उरालाइ माणुस्सए भोगभोगाइं भुं-जमाणे विहरिस्सइ। तए णं से पियसेणे णपुंसए एयकम्मे ४ सुबहुपावकम्मं समज्जिणित्ता इक्कवीसं वाससयं परमाउं पालइत्ता कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयत्ताए उववज्जिहिंति । तओ सिरिसिवे सुसंमारो तहेव जाव पढमो जाव पुढविसेणं तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता इहेव जंबुद्दीवे भारहे वासे चंपाए णयरीए महिसत्ताए पच्चायाहिंति सेणं तत्थ अण्णया कयावि गोट्ठिल्लएहिं जी-वियाओ ववरोविस्समाणे तत्थेव चंपाए णयरीए सेट्ठिकुलं-सि पुत्तत्ताए पच्चायाहिंति सेणं तत्थ उम्मुक्कबालभावे तहा रूवाणं थेराणं अंतिए केवलं बोहियअणगारे सोहम्मे कप्पे जहापढमो जाव अंतं करेहिंति णिक्खेवो विइयं अज्झयणं सम्मत्तं । वि० २ अ० ॥ (टीका शब्दार्थमात्रदर्शिनीत्युपेक्षिता)

उज्झिया-उज्झिका- स्त्री० धनसार्थवाहसुतस्य धनपालस्य भार्यायाम् । ज्ञा० ७ अ० ।

उज्झे-यूयम्-युष्मान्-भे तुब्भे उज्झे तुम्ह तुय्हे उय्हे जसा ८ । ३ । ९१ । वो तुब्भे उज्झे तुय्हे उय्हे भे शसा ८ । ३ । ९३ । इति च युष्मच्छब्दस्य जसा सह शसा सह च उज्झे इत्यादेशः । यूयं पदस्य युष्मान् पदस्य चार्थे, प्रा० ॥

उट्ट-उष्ट्र-पुं० स्त्री० उष्० ष्ट्रन् किच्च० ष्ट्रस्यानुष्ट्रेष्टासंदष्टे । ८ । २ । ३४ । इति उष्ट्रपर्युदासात् ष्ट्र भागस्य न ठः । प्रा० । (ऊंट) इति प्रसिद्धे करभपर्याये चतुष्पदभेदे, अणु० । प्र० । 'अह भंते उट्ट गोणे खरे घोडए' प्रज्ञा० ११ पद । स्त्रियां जातित्वात् ङीष् वाच० । कर्म० । जलचरविशेषे च० । मग्गु उट्टा दगरक्खसो सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

उट्टपाय-उष्ट्रपाद-पुं० ६ त० । करभचरणे, । धणस्स करिय दृस्स इमेयारूवे वे जमणामए उट्टपाएति वा" उष्ट्रपाद इति वा करभचरणौ हि भागद्वयरूपोन्नतश्चाधस्तात् भवतीति तेन युक्तप्र-देशस्य साम्यम् । अणु० ॥

उट्टलिंड-उष्ट्रलिण्ड-न० क्रमेलकपुरीषपिण्डे, दश० ।(उष्ट्रलिण्ड-संसूचितकथा जावग शब्दे)

उट्टिय-औष्ट्रिक-त्रि० उष्ट्राणामिदमौष्ट्रिकम् । (उष्ट्रसम्ब-न्धिनि,) उष्ट्रलोममये सूत्रभेदे, अनु० । स्था० । उट्टियं कंबलं उट्टियं कंबलं वा पायपुञ्छणं भवति, नि० चू० १६ उ० ॥ " उचितप्रमाणे, णसत्थ ' अट्ठहिं उट्टियाहिं उदगस्स घडएहिं " उष्ट्रिका बृहन्मृण्मयभाण्डं तत्पूरणप्रयोजना ये घटा-स्ते उष्ट्रिका उचितप्रमाणा नातिलघवो महान्तो वेत्यर्थः । उपा० १ अ० ।

उट्टिया-उष्ट्रिका-स्त्री० उष्ट्रस्याकारः पृष्ठावयव इव आकारोऽस्याः ठन् । मृण्मये मद्यभाण्डभेदे, सुरातैलादिभाजनविशेषे, उपा० ७ अ० । 'उट्टियाकभल्ल संठाणसंठियं' उष्ट्रिकाभाजन विशेषस्तस्या-कभल्लं कपालं तत्संस्थानं तत्संस्थितम् । उपा० २ अ० ।

उट्टियासमणा-उष्ट्रिकाश्रमण-पुं० उष्ट्रिका महामृन्मयोभाज-नविशेषस्तत्र प्रविष्टा ये श्राम्यन्ति तपस्यन्तीत्युष्ट्रिकाश्रमणाः । आजीवकश्रमणभेदेषु, औ० ॥

उट्टी-उष्ट्री-स्त्री० उष्ट्रजातिस्त्रियाम्, "उट्टीणं ताणि णो हुंति" उ ष्ट्रीणां तानि दध्यादीनि न भवन्ति माहुटभावादिति। पं० व० ।४अ०।

उट्ठ-उद्स्था० धा० उदः परस्य तिष्ठतेः ठकुकुरइत्यादेशौ वा भवतः । उत्थाने, उट्ठइ उक्कुक्कुरइ । प्रा० ॥

उट्ठ-ओष्ठ-पुं० उष्यते उष्णाहारेण उष् कर्मणि थन् । दशन-च्छदे, निरुपपदोष्ठशब्दश्च प्रायेण उत्तरोष्ठ एव कविभिः प्रयुज्यते ताम्रौष्ठपर्य्यस्तरुचः स्मितस्य, कुमा० उपधर् तुभयतः उभामुखे विम्बफलाधरोष्ठ। वाच०। उपचियसिलप्पवाल बिम्बफलसंनिहा-हरोट्ठा । प्रज्ञा० २ पद० ।

उट्ठंत-उत्तिष्ठत्-त्रि० उत्थानं कुर्वति । प्रा० ॥

उट्ठच्छिन्नग-ओष्ठच्छिन्नक-त्रि० ६ ब० खण्डितौष्ठे, औ०।

उट्ठा-उत्था-स्त्री० उत्थानमुत्था ऊर्ध्ववर्तने, "उट्ठाए उट्ठेइ" नि०। रा०। वि०॥ उत्थानमुत्था ऊर्ध्ववर्त्तनं तया उत्तिष्ठति ऊर्ध्वीभवति। इह उट्ठे इत्युक्ते क्रियारम्भमात्रमपि प्रतीयेत तया वक्तुमुत्तिष्ठत इति ततस्तदव्यवच्छेदार्थमुक्तमुत्थायेति उपागच्छतीत्युत्तरक्रियापेक्षया उत्थानक्रियायाः पूर्वकालताभिधानायोत्थायोत्थायेति क्त्वाप्रत्ययेन निर्दिशति। यद्यपि द्वयोः क्रिययोः। पूर्वोत्तरनिर्देशान्यां पूर्वकाल आक्षेपलभ्य एव तथापि भुञ्जानो व्रजतइत्यादौ द्वयोः क्रिययोर्यौगपद्यदर्शनादानन्तर्यसूचनार्थमित्यमुपन्यासः उत्थानक्रियासव्यपेक्षत्वादुपागमनकियाया इति भ०१ वक्ष०।

उट्ठाण-उत्थान-न० उद्०स्था०ल्युट्। ऊर्ध्वीभवने, भ० ७ श० ७ उ०। श्रवणाय गुरुं प्रत्यभिमुखगमने, चं०प्र० २० पाहु० सू० प्र०। गुरुमागच्छन्तं दृष्ट्वा ऊर्ध्वभवने, वृ० ३ उ०। उत्थानमुपविष्टः सन् यदुर्ध्वी भवति, उपा० ६ अ०। औ०। देहचेष्टाविशेषे, प्रज्ञा० २३ पद। स्या०। उत्पत्तौ, ज्ञा० १४ अ०। उद्वसने, नं०। प्रथमसुक्रमने, उत्त० ११ अ०। चित्तदोषे, उत्थाने निर्वेदात् करणमकरणोदयं सदैवास्याः षो० १ विव०। करणे ल्युट्। रणे, उत्साहे, पौरुषे, हर्षे च। अधिकरणे ल्युट्। राज्यचिन्तनरूपे तन्त्रे, प्राङ्गणे चैत्ये प्रबोधे च। वाच०।

उट्ठाणकम्मबलवीरियपुरिसक्कारपरक्कम-उत्थानकर्मबलवीर्यपुरुषकारपराक्रम-उत्थानं चेष्टाविशेषः कर्म च भ्रमणादिक्रिया बलं च शरीरसामर्थ्यं वीर्यं च जीवभवं पुरुषकारश्चाभिमानविशेषः पराक्रमश्च पुरुषकार एव निष्पादितस्वविषय इति विग्रहे द्वन्द्वैकवद्भावः। वीर्यान्तरायक्षयक्षयोपशमसमुत्थजीवपरिणामविशेषाणामुत्थानादीनां समूहे, न०। एतेषु प्रत्येकशब्दो योजनीयो वीर्यान्तरायक्षयक्षयोपशमवैचित्र्यतः प्रत्येकं जघन्यादिभेदैरनेकत्वेऽप्येषामेकजीवस्यैकदा क्षयक्षयोपशममात्राया एकविधत्वादेक एव जघन्यादिरेतद्विशेषो भवति कारणमात्राधीनत्वात्कार्यमात्राया इति सूत्रभावार्थः। शेषं प्राग्वदिति। स्था० १ ठा० ॥

उट्ठाणपारियावणिय-उत्थानपारियापनिक-न० परियानं विविधव्यतिकरपरिगमनं तदेव पारियापनिकश्चरितमुत्थानाज्जन्मन आरभ्य पारियापनिकमुत्थानपारियापनिकम्। भ० १५ श० १ उ०। 'उत्थानं चोत्पत्तिः पारियापनिका च कालान्तरं यावत्स्थितिरिति उत्थानपारियापनिकम्। आजन्मचरित्रे जीवनचरित्रे, "सव्वं च सं उट्ठाणपारियावणियं परिकहेइ" ज्ञा० १७ अ०। गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स उट्ठाणपारियावणियं परिकहियं'। भ० १५श० १उ०।

उट्ठाणसुय-उत्थानश्रुत-न० उत्थानमुद्वसनं तद्धेतुः श्रुतमुत्थानश्रुतम्। कालिकश्रुतभेदे, नं०। "परियट्टिज्जइ अहियं उट्ठाणसुयं तु तत्थ उट्ठेइ"॥ यत्र प्रणिधाय उत्थानश्रुतं परावर्त्यते तत्र कुलग्रामदेशादि उत्तिष्ठति उद्वसीभवतीत्यर्थः "तस्य त्रयोदशवर्षपर्यायस्य दीयते व्य० १० उ०। तच्च शृङ्गनादिते कार्ये उपयुज्यते अत्र चूर्णिकारकृता भावना सज्जंससंगस्स कुलस्स वा गामस्स वा नगरस्स वा रायहाणीए वा समणे कयसंकप्पे आसुरुत्ते चंरुक्किए अप्पासत्ते अप्पसत्तलेसे वि समासुहाणत्थे उवउत्ते समाणेउट्ठाणसुयमज्झयणं परियट्टेइ तं च एक्कं दो वा तिन्नि वा वारे ताहे से कुले वा गामे वा जाव रायहाणी वा ओहयमणसंकप्पे विलवंते दुयं दुयं पहावेंति। ते उट्ठेइ उव्वसइत्ति भणियं होत्ति। नं०। पा०।

उट्ठाय-उत्थाय-अव्य०उद्० स्था० ल्यप्०। उद्यतविहारं प्रतिपद्येत्यर्थे.। "अहासुयं वंदिस्सामि जहा से समणे भगवं उट्ठायसंखाए" आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ०।

उट्ठिअ (य) उत्थित त्रि० उद्० स्था० क्त०। उदयप्राप्ते, रा०। अभ्युद्गते, "उट्ठियं पि सूरे" अभ्युद्गते आदित्ये, । अनु०। सो उट्ठितो चितेइ" आ० म० द्वि०। समुपजाते, प्रश्न०३द्वा०। औ० भावोत्थानेन संयमानुष्ठानरूपेण उत्प्राबल्येन स्थित उत्थितः। आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ०। धर्मचरणायोद्यतेषु ज्ञानदर्शनचारित्रोद्योगवत्सु, आचा० १ श्रु० ४ अ०१उ०। "अह पासविवेगमुट्ठिए अवि तिन्ने इह भासई धुवं" सूत्र० १श्रु० २ अ०। नि० चू०। उद्वसिते, वृ०३उ०। ओ०। वृद्धियुक्ते, उत्थानयुक्ते, अनुपविष्टे, उत्पन्ने च। वाच० ॥ "एओ वि उट्ठिआ संता दारगं च संठवंति धाई वा" सूत्र० १श्रु० ४ अ० ॥

उट्ठित्ता-उत्थाय- उद्-स्था० ल्यप्- उत्थानं कृत्वेत्यर्थे, "संकाभीओ न गच्छेज्जा- उट्ठित्ता- अन्नमासणं" ॥ उत्त० २९ अ०।

उट्ठिअ (य) दंड-उत्थितदण्ड-पुं० ६ त०। कृतप्रायश्चित्तशुद्धौ, उट्ठियदंडो साहू अचिरेण उवेति सासयं ठाणं। पच्छित्तेण जया उट्ठितं पावं भवति तदा। विसुद्धचरणो मुक्खं पावत्ति०। नि० चू० २० उ०।

उट्ठित्तु-उत्थाय-अव्य० उद्- स्था० ल्यप्०। उत्थानं कृत्वेत्यर्थे, उट्ठित्तु सपरिवारो" पं० व०।

उट्ठुभइत्ता-अवष्ठीव्य--अव् ष्ठीव् ल्यप्। निष्ठीवनं कृत्वेत्यर्थे, उट्ठुभइत्ता सावत्थीए णयरीए सिंघाडग जाव पहेसु आकट्टुविकट्टिं करेमाणे० भ० १५ श० ७ उ०।

उडंक-उडङ्क-पुं० आयोदधौम्यशिष्यवेदनामकस्य मुनेः शिष्यभेदे, भार्गवे गौतमस्य शिष्यभेदे च। वाच०। "इंदेण उडंकरिसिपत्तीरूववती दिट्ठाए समं अधिगमं गतो सो तओ णिग्गच्छंतो उडंकेण दिट्ठो. नि० चू० १२ उ०।

उडय-उटज-पुं० न० उटेभ्यो जायते जन. ड। पत्रादिनिर्मितशालायाम, वाच० ॥ तापसाश्रमे, नि०। जी०। स्था०। "जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छति किढिणसंकाइयं ठवेति" नि० "जमहं दियाय राओ य, हुणामि महुसप्पिसं। तेण मे उडओ दड्ढो, जायं सरणओ भयं" नि० चू० १ उ०।

उडु-उडु-स्त्री. न. उड्-वा० कु०। नक्षत्रे, उत्त० ११ अ०। जले च। स्त्रीत्वे वा ऊङ्। कौ०। वाच०।

ऋतु-पुं० प्रावृडादौ, चं०प्र०। (उत्त प्रकरणे सर्वेऽर्था दर्शिताः)

उडुज्झमाण-अपोह्यमान-त्रि० नियमने, पंकंसि वा पणगंसि वा उक्कसमाणि वा उडुज्झमाणि वा अपोह्यमानां वा पङ्केन उदकेन वा नीयमानाम्। वृ० ६ उ०।

उडुवइ- उडु (डू) पति-पुं० उडूनां नक्षत्राणां पतिः प्रभुरुडुपतिः चन्द्रे, उत्त० ११ अ०। प्रश्न०। जं०। तं० औ०। "चन्द्रः शशी निशाकरो रजनिकर उडुपतिरित्येवमादयः चन्द्रपर्यायाः। आ० म० द्वि०।

जहा से उडुवई चंदे, नक्खत्तपरिवारिए।

पडिपुण्णो पुण्णमासीए, एवं हवइ बहुस्सुए ॥ २५ ॥

यथा स उडूनां नक्षत्राणां पतिः प्रभुरुडुपतिः। क-इत्याह चन्द्रः शशी नक्षत्रैरश्विन्यादिभिरुपलक्षणत्वाद् ग्रहैस्ताराभिश्च परिवारः परिकरः संजातोऽस्येति परिवारितो नक्षत्रपरिवारितः प्रतिपूर्णसमस्तकालोपेतः। स चैवंक कदा भवत्यत

आह । पौर्णमास्यामिह च चन्द्र इत्युक्ते मा भूत् रामचन्द्रादावपि संप्रत्यय इत्युरुपतिग्रहणम् । उडुपतिरपि च कश्चिदेकाकयेव भवति मृगपतिवदत उक्तं नक्षत्रपरिवारितः । सोऽप्यपरिपूर्णोऽपि द्वितीयादिषु संभवतीति परिपूर्णः पौर्णमास्यामित्युक्तमेवं भवति बहुश्रुतोऽस्त्यावपि हि नक्षत्राणामिवानेकसाधूनामधिपतिस्तया तत्परिकरितः सकलकलोपेतत्वेन प्रतिपूर्णश्च भवतीति सूत्रार्थः । उत्त० ११ अ० । चन्द्रमण्डले, ज्यो० भ्रंशे, वरुणे च० । वाच० ॥

उडुवर–उडुवर–पुं०सूर्ये, "तिन्नि सहस्से सगले छच्च सए उडुवरो हरइ," तं० ।

उडुवाडियगण–उडुपाटितगण–पुं०भद्रजशनिर्गते गणे,"थेरेहिंतो भद्दजसेहिंतो भारद्दायसगोत्तेहिंतो एत्थ णं उडुवाडियणामं गणे णिग्गए" कल्प० ।

उडुविमाण–उडुविमाण–न० सौधर्मेशानयोः प्रथमप्रस्तटवर्तिनि चतसृणां विमानावलिकानां मध्यभागवर्तिनि वृत्ते स्वनामख्याते विमानकेन्द्रे,"उडुविमाणे णं विमाणे पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं"पं०सं० । सौधर्म्मकल्पे प्रथमे विमाने, स्था० ४ ठा० ।

उड्ड–उ (ओ) ड्र–पुं० प्राच्यदेशभेदे, स च मिथिलादेशात्पूर्वस्यां दिशीति प्रतीयते । वाच० ॥ तद्देशजे मनुष्ये च । स च देशोऽनार्यक्षेत्रम् । तद्वासी जनश्च म्लेच्छजातीयः । प्रव० २७ अधि० । सूत्र० । प्रश्न० । वाच० । सर्वत्र उड्रशब्दश्रवणात् उकारादित्वम् । रघुनन्दनेन तु ओड्रश " देशव्यवस्थितमित्युक्तत्वात् " ओकारादित्वमपि अस्य देशवाचित्वात् तस्य राजा तदस्याभिजन इत्यर्थे च । अण् ओड्र । तद्राजे, तद्वासिनि च । बहुषु तस्य लुक् । उड्र तद्राजेषु तन्निवासिषु च । वाच० ।

उड्डंचग–उड्डञ्चक–पुं० व्याकुष्टौ, उड्डंचगा वाउट्टी, नि० चू०१उ० उड्डंचका उद्घट्टकास्तान् कुर्वन्ति " बृ० १ उ० ॥

उड्डं (डं) डग–उद्दण्डक–पुं० वानप्रस्थतापसभेदेषु, ऊर्ध्वीकृतदण्डा ये सञ्चरन्ति । ओ० । भ० ॥

उड्डय–उद्भारित–न० (डकार) इति प्रसिद्धे उद्गारे, " जंभाइएणं उड्डएणं वायणिसग्गेणं " आव० ५ अ० । ध० ।

उड्डावण–उड्डापन–न०आकर्षणे, "हियउड्डावणे का उड्डावणहेउ" हृदयोड्डापनं चित्ताकर्षणहेतुः । ज्ञा० १४ अ० ।

उड्डाह–उड्डाह–पुं० उपघाते, "गेण्हसं दिट्ठ उड्डाहो, उड्डाह उपघातः प्रवचनस्य भवति । ओ० । प्रवचनलाघवे, उड्डाहो नाम अहो अमीषामनुकम्पा ये विविक्तानामपि अस्माकं चीवराणि न प्रयच्छन्ति । बृ० १ उ० । उड्डाहो नाम एते मायावन्तः पापा वा परोपघातकारिणश्च । बृ० ३ उ० । मालिन्ये, व्य० प्र०२उ० । खिसायां च । "वोच्छेय पओसाई उड्डाहमनाणि वाओ य"प्रवचनस्य उड्डाहः खिसा । पिं० । नि० चू० ॥

उड्डेंत–उड्डीयमान–त्रि० प्रत्यासन्नमाकाशे परिभ्रमति, रा० ।

उड्डोय-देशी०पुं०(डकार) इति प्रसिद्धे उद्गारे, उड्डोए वा वातणिसग्गे वा करेमाणे आचा० २ श्रु० ।

उड्ढ–ऊर्ध्व–त्रि० उद्–हाङ्–ड–पृषो० ऊरादेशः । उच्चे, उपरि उपरितने च । वाच० । उड्ढं दूरं वीइवइत्ता । स० । ऊर्ध्वमुपरि, अनु० । ऊर्ध्वलोके, प्रश्न० अध० ३ द्वा० । स्था० । सर्वोपरिस्थिते मोक्षे, " वढिया उड्ढमायाय णावकंखे कयाइ वि " ऊर्ध्वलोकाग्रस्थानं मोक्षम । उत्त० ६ अ० " तम्हा उड्ढंति पासहा अदक्खु कामाइ रोगवं" ऊर्ध्वं मोक्षं यदीप्सितपरित्यागादूर्ध्वं यद् भवति " सूत्र० १ श्रु० २ अ० । उत्पाटिते, हेम० । अनुपविष्टे, दण्डायमाने, उत्क्षिप्ते, वाच० । ऊर्ध्वे च । अनु० । वमन, न० । बृ० १ उ० ।

उड्ढंक–उड्ढंक–न० मार्गस्योन्नते भूभागे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

उड्ढं (ड्ढ) जाणु–ऊर्ध्व (र्द्ध) जानु–त्रि० ऊर्ध्वं जानुनी यस्यासावूर्ध्वजानुः । शुद्धपृथिव्यासनवर्जनादौपग्रहिकनिषद्याया अभावाच्चोत्कुटुकासने, " उड्ढं जाणू अहोसिरे झाणकोट्ठोवगए " भ० १ श० १ उ० । जं० । सू० प्र० । औ० । वि० । चन्द्र० । ज्ञा० । सो उड्ढंजाणू अहोसिरो चिंततो चिट्ठइ आव०४अ०

उड्ढकंडूयग–ऊर्ध्वकण्डूयक–त्रि० तापसभेदेषु, ये नाभेरुपर्येव कण्डूयन्ति नाधः । भ० ११ श० ९ उ० ।

उड्ढकाय–ऊर्ध्वकाय–पुं०न० ऊर्ध्वं कायस्य एकदे० ३ त० । देहस्योर्ध्वभागे, काके च । " ते उड्ढकाएहिं पखज्जमाणा अवरेहिं । खज्जंति सणप्फएहिं " ऊर्ध्वैः काकैः वैक्रियैः प्रखाद्यमानाः । सूत्र० १ श्रु. ५ अ. ७ श्रु० ।

उड्ढगारवपरिणाम–ऊर्ध्वगौरवपरिणाम- पुं० आयुःपरिणामभेदे, येन आयुः स्वभावेन जीवस्योर्ध्वदिशि गमनशक्तिलक्षणपरिणामो भवति स ऊर्ध्वगौरवगमनशक्तिलक्षणपरिणामो भवति स ऊर्ध्वगौरवपरिणामः । इह गौरवशब्दो गमनपर्य्यायः । स्था०१० ठा. ।

उड्ढचर–ऊर्ध्वचर–त्रि०उपरिचरे गृध्रादौ,आचा०१श्रु०८ अ०८उ.

उड्ढणिरोह–ऊर्ध्वनिरोध–पुं० वमननिरोधे, "उड्ढणिरोहे कुट्ठं, ऊर्ध्वं वमनं तन्निरोधे कुष्ठं भवति । बृ. ३ उ० ।

उड्ढत्ता–ऊर्ध्व (र्द्ध) ता–स्त्री०मुख्यतायाम्, अहत्ताए नो उड्ढत्ताए दुक्खत्ताए नोसुहत्ताए भुज्जो परिणमंति, भ०६ श ३ उ० ।

उड्ढतासामण्ण–ऊर्ध्व (र्द्ध) तासामान्य–न० ऊर्ध्वमुल्लेखिताऽनुगताकारव्यत्ययेन परिच्छिद्यमानमूर्द्धतासामान्यम् । सामान्यभेदे,तत्स्वरूपं यथा पूर्वापरपरिणामसाधारणद्रव्यमूर्ध्वतासामान्यं कटककङ्कणाद्यनुगामिकाञ्चनवदिति पूर्वापरपर्याययोरनुगतमेकं द्रव्यं द्रवति तांस्तान् पर्यायान् गच्छतीति व्युत्पत्त्या त्रिकालानुयायी यो वस्त्वंशस्तदूर्ध्वतासामान्यमित्यभिधीयते निदर्शनमुक्तामेव । र० ॥ (अत्र क्षणिकवादिबौद्धपूर्वपक्ष उत्तरं च खणियशब्दे)

अथ सामान्यं द्विप्रकारं दर्शयन्नाह ।

ऊर्ध्वतादिमसामान्यं, पूर्वापरगुणोदयम् ।

पिण्डाश्रितादिसंस्थाना–नेकका मृद्यथा स्थिता ॥ ४ ॥

पूर्वः प्रथमोऽपरोऽग्रतनो यो गुणो विशेषस्तयोरुदयकरणं पूर्वापरगुणोदयं पूर्वापरपर्याययोरनुगतमेकं द्रव्यं त्रिकाली यो वस्त्वंशस्तदूर्ध्वतासामान्यमित्यभिधीयते । निदर्शनमुक्तमेव । यथा पिण्डो मृत्पिण्डः आश्रितः कुसूल इत्यादयोऽनेके संस्थाना आकृतयस्तासु अनुगता पूर्वापरसाधारणपरिणामद्रव्यरूपा मृत्तिका तथाकारा स्थिता एतदूर्ध्वतासामान्यं कथ्यते यदि च पिण्डकुसूलादिपर्यायेषु अनुगतमेकं मृद्द्रव्यं न कथ्यते तर्हि घटादिपर्यायेषु अनुगतं घटादिद्रव्यमपि न कथ्यते तदा च सर्वं विशेषरूपं भवतः क्षणिकवादिबौद्धमतमायाति,अथवा सर्वद्रव्येषु एकमेव द्रव्याणां गच्छतीति ततः घटादिद्रव्ये अथवा तदन्तर्वर्तिसामान्यमृदादिद्रव्ये वानुभवानुसारेण परोर्ध्वतासामान्यमवश्यमङ्गीकर्त्तव्यम् । घटादिद्रव्याणि स्तोकपर्यायव्यापीनि पुनर्मृदादिद्रव्याणि बहुपर्यायव्यापीनि सन्ति इत्थं नरनारकादिद्रव्याणां विशेषो ज्ञातव्यः ।

तत्सर्वमपि नैगमनयमतम् । तथा शुद्धसंग्रहनयमते तु सदद्वैतवादेन एकमेव द्रव्यमापद्यते इति ज्ञेयम् । द्र० ॥

उड्ढदिसाइक्कम--ऊर्ध्वदिगतिक्रम--पुं० दिग्व्रतस्यातिचारभेदे, उपा० १ अ० ।

उड्ढदिसिप्पमाणाइक्कम-ऊर्ध्व (र्द्ध) दिक्प्रमाणातिक्रम-पुं० दिग्व्रतग्रहणे, ऊर्ध्वदिशि यावत्प्रमाणं परिगृहीतं तस्यातिलङ्घनरूपे, दिग्व्रतातिचारे, आव० ६ अ० ॥ उपा० ।

उड्ढदिसिव्वय-ऊर्ध्वदिग्व्रत--न० ऊर्द्ध दिक् तत्सम्बन्धि तस्या व्रतम् । एतावती दिगूर्ध्वपर्वताद्यारोहणादवगाहनीया न परत इत्येवंभूते दिग्व्रतभेदे, आव० ६ अ० ।

उड्ढदेह-ऊर्ध्वदेह- पुं०-न० ऊर्ध्वं देहस्य शरीरस्योर्द्धदेहे "खाणु व्व उड्ढदेहो, काउस्सग्गं तु ठाइज्जा" स्थाणुरिवोर्ध्वदेहो निष्प्रकम्पः । आव० । ६ अ० ॥

उड्ढपाअ-ऊर्ध्वपाद-त्रि०६ त० ऊर्ध्वचरणे, "कंदतो कंदुकुंभीसु उड्ढपाओ अहोसिरो" उत्त० १९ अ० ॥ "उड्ढपाया सुवइ तहा तुमं मरणं करेहोहिन्ति" आ०म० प्र० ॥

उड्ढबद्ध-ऊर्ध्वबद्ध-त्रि० वृक्षशाखादौ बद्धे " रसंतो कंदुकुंभीसु, उड्ढबद्धो अबंधवो " ॥ उत्त० १९ अ० ।

उड्ढभागि (ण्) ऊर्ध्वभागिन्-त्रि० गगनतलभागिनि, उड्ढवाएसु उड्ढभागी भवति ऊर्ध्वं गतेषु वातेषूर्ध्वभागी भवत्यप्कायो गगनगत-वातवशाद्दिवि सम्मूर्च्छते जलम् । सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

उड्ढमुइंग-ऊर्ध्वमृदङ्ग-पुं०ऊर्द्धमुखे मृदङ्गभेदे, भ० ११श०१०उ० ।

उड्ढमुइंगाकारसंठिय-ऊर्ध्वमृदङ्गाकारसंस्थित-त्रि० ऊर्ध्वमूर्ध्वमुखो यो मृदङ्गस्तदाकारेण संस्थितो यः स तथा। सरावसम्पुटाकारे, भ० ११ श० १० उ० ।

उड्ढमुह-ऊर्द्धमुख-त्रि. ऊर्द्ध मुखमस्य । ऊर्द्धगतप्रथमप्रसरे, ऊर्द्धस्थिताग्रभागे, उन्नमितवदने च । स्वाङ्गत्वात् स्त्रियां ङीष् । ऊर्द्ध मुखस्य एकदेशी. तत्पुरुषः । मुखस्योर्ध्वभागे, न० वाच० । " उड्ढमुहलोमजालसुकुमालणिद्धमउअआवत्तपसत्थलोमविरइं असरिवच्छसंछन्नविउलवच्छे " ॥ ऊर्ध्वं मुखं भूमेरुच्छलतामङ्कुराणामिव येषां तानि ऊर्ध्वमुखानि यानि लोमानि तेषां जालं समूहो यत्र स तथा । अनेन च श्रीवत्साकारव्यक्तिर्दर्शिता । अन्यथाऽ धोमुखैस्तैः श्रीवत्साकारानुद्भवः स्यात् । सुकुमालस्निग्धानि नवनीतपिच्छादिद्रव्याणि तानीव मृदुकानि आवर्तैश्चिकुरसंस्थानविशेषैः प्रशस्तानि माङ्गल्यानि दक्षिणावर्त्तानीत्यर्थः । यानि लोमानि तैर्विरचितो यः श्रीवत्सो महापुरुषाणां वक्षान्तर्वर्ती अत्युन्नतोऽवयवस्ततः पूर्वपदेन कर्मधारयस्तेन छन्नमाच्छादितं विपुलवक्षो यस्य स तथा ॥ जं० ३ वक्ष० ॥

उड्ढरहिय- औौर्ध्वरथिक- पुं० डमके,औौर्द्धरथिकशब्दोऽ स्ति 'कथेनैवविशिष्टार्थां महापुरीमिव मनुजगतिमनुप्रविशन्ति जन्तवोऽनुप्रविश्यापि चास्यामौर्ध्वरथिका इवाकृतसुकृतसंभारा निरीक्षितुमपि नैनं क्षमन्ते । उत्त० १ अ० । उत्तराध्ययनवृहद्वृत्तिप्रथमपत्रे स कस्य वाचकः इति हीरविजयसूरिं प्रति कल्याणविजयगणिकृतप्रश्नो यथा अस्योत्तरं हीरविजयसूरिकृतम् ॥ तथा च ऊर्ध्वरथिकशब्दमाश्रित्य सिद्धान्तविषमपदपार्यायान्तर्गतोत्तराध्ययनविषमपर्याये डमकवाचकत्वमुक्तमस्ति ॥ ३ ॥ ही०

उड्ढरेणु-ऊर्ध्वरेणु-स्त्री० पुं० जालप्रभाभिव्यङ्ग्यः स्वतः परतो वा ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्चलनधर्म्मा रेणुरूर्ध्वरेणुः । प्रव०२५४द्वा० ॥ ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्चलनधर्म्मोपलक्ष्ये रेणौ, तद्रूपेऽष्टश्लक्ष्णश्लक्ष्णिकालक्षणे प्रमाणभेदे, भ० ६ श ७ उ० । ज्यो० ॥

उड्ढलोम-ऊर्ध्वरोमन्-पुं० ऊर्द्धानि रोमाण्यस्य । ऊर्द्धमुखतयाविकटरोम्णि यमदूतादौ, कुशद्वीपसीमापर्वते च । ऊर्द्धमुखरोमयुक्ते, त्रि० वाच० । "घोरुयपुत्तं व तस्स कवित्रफरुसाउ उड्ढलोमाओ, परुषे कर्कशस्पर्शे ऊर्द्धरोमिकेन तिर्यग्गवलतेनेत्यर्थः दंष्ट्रिके उत्तरोष्ठरोमणि, उपा० । २ अ० ॥

उड्ढलोग (य) ऊर्ध्वलोक-पुं० ऊर्ध्वमुपरि व्यवस्थितो लोक ऊर्ध्वलोकः अथवा ऊर्द्धशब्दः शुभपर्यायस्तत्र च क्षेत्रस्य शुभत्वात्तदनुभावाद् द्रव्याणां प्रायः शुभा एव परिणामा भवन्त्यतः शुभपरिणामद्रव्ययोगादूर्द्ध शुभो लोक ऊर्द्धलोकः । उक्तंच "उड्ढंति उवरि जं चिय, सुभखेत्तं खेत्तओ य दव्वगुणा । उप्पज्जंति सुभावा, तेण तओ उड्ढलोगोत्ति" रुचकप्रतरद्वयस्य मध्ये एकस्मादुपरितनप्रतरादारभ्योर्द्ध नवयोजनशतानि परिहृत्य परतः किञ्चिन्न्यूनसप्तरज्ज्वायते क्षेत्रलोकभेदे, अनु० । आ० म० द्वि० ।

उड्ढलोगचूला-ऊर्ध्वलोकचूला- स्त्री० " उड्ढलोगस्य चूला सिहा" ऊर्ध्वलोकस्य चूडा शिखा। ऊर्ध्वलोकचूडा। ईषत्प्राग्भारास्थे क्षेत्रभूमाभेदे, नि० चू० १ उ०। "ईसीपब्भारा णामा य ईसित्ति" अप्पभावे य इति प्रायोवृत्त्या । भारईत्तिभारक्कंतस्स पुरिसस्स गयं पायसो ईसेणयं भवति जाव एवं ठिता सा पुढवी ईसीपब्भारा णाम इति एतमभिहाणंतस्स सायदव्वट्टसिद्धिविणाउ उवरिं बारसेहिं जोयणेहिं भवति तेण सा उड्ढलोगचूला भवति । नि० चू० १ उ० ॥

उड्ढलोगवत्थव्व-ऊर्ध्वलोकवास्तव्य- त्रि० ऊर्ध्वलोकवासिनि, " उड्ढलोगवत्थव्वाओ अट्ठ दिसाकुमारीओ " ऊर्ध्वलोकवास्तव्या नन्दनकूटनिवासिन्य इत्यर्थः । ज्ञा० ८ अ० ।

उड्ढलोग (य) विभत्ति-ऊर्ध्वलोकविभक्ति-स्त्री० स्थानाश्रयणात्क्षेत्रविभक्तिभेदे, । सा च ऊर्ध्वलोकविभक्तिः सौधर्मादय उपर्युपरि व्यवस्थिता द्वादश देवलोकाः नवग्रैवेयकानि पञ्चमहाविमानानि तत्रापि विमानकेन्द्रकावलिप्रविष्टपुष्पावकीर्णकवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रविमानस्वरूपनिरूपणमिति ॥ सूत्र० १ श्रु० ५ अ० ।

उड्ढवाइयगण--ऊर्ध्ववातिकगण--पुं०श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य नवगणानां पञ्चमे गणे, स्था० ९ ठा० । " थेरेहिंतो भद्दजसेहिंतो भारद्दायसगोत्तेहिंतो एत्थ णं उड्ढवाडिय णामं गणे णिग्गए " कल्प० ॥

उड्ढवाय--ऊर्ध्ववात पुं० ऊर्ध्वमुच्छलन् यो वाति वातः स ऊर्ध्ववातः । वादरवायुकायभेदे, जीवा० १ प्रति० । स्था० । प्रज्ञा० । ऊर्द्धगतो वातः सुश्रुतोक्ते स्वाभाविकगतिरोधेन ऊर्द्धगते वायौ,- स च मूत्रादिवेगधारणाद् भवति । वाच० ॥

उड्ढा-ऊर्द्धम्-अव्य० दिग्भेदे, स्था० ६ ठा० ।

उड्ढाइक्कम-ऊर्ध्वादिक्रम-पुं०ऊर्ध्वादिषु ऊर्ध्वाधस्तिरश्चीषु दिक्षु क्रमः क्रमणं विवक्षितक्षेत्रात्परत इति गम्यते अथ ऊर्ध्वादिक्रमः । ऊर्द्धदिक्प्रमाणातिक्रमाधोदिक्प्रमाणातिक्रमतिर्यग्दिक्प्रमातिक्रम-- लक्षणे दिग्व्रतातिचारत्रये, पंचा० १ विव ।

उड्ढोववरणग-ऊर्ध्वोपपन्नक--पुं० सौधर्म्मादिभ्यो द्वादशेभ्यः कल्पेभ्यः ऊर्ध्वं ग्रैवेयकानुत्तरविमानेषूपपन्ना उत्पन्नाः । कल्पातीतेषु देवेषु, जं०७वक्ष०। जी०।ऊर्ध्वलोकेषूपपन्नेषु, स्था० २ठा०।

जे देवा उड्ढोववन्नगा ते दुविहा पन्नत्ता । कप्पोववन्नगा विमाणोववन्नगा ।

ऊर्ध्वलोकस्तत्रोपपन्नका उत्पन्ना ऊर्ध्वोपपन्नकास्ते च द्विधा कल्पोपपन्नकाः सौधर्म्मादिदेवलोकोत्पन्नकास्तथा विमानोपपन्नकाः ग्रैवेयकानुत्तरलक्षणविमानोत्पन्नाः कल्पातीता इत्यर्थः । स्था० २ ठा० ।

उण-पुनर्-अव्य.पनस्तुनौ वा अरि पृषो.प्राकृते स्वरादसंयुक्तस्यानादेः इत्यनुवृत्तिसहितस्य । कगचजतदपयवां प्रायो लुगि " ति सूत्रस्य कचिदादेरपि लुग्विधानात्पकारस्य वा लुक् स उण स पुनः । प्रा० । द्वितीयवारे, प्रथमे भेदे च । अमरः (पुणशब्दे सर्वेऽर्थाः प्रदर्शयिष्यन्ते)

उण्ण (उरण) ऊर्ण-त्रि०ऊर्णा अस्त्यस्य कारणत्वेन अर्श० अच् । मेषलोमरचिते वस्त्रादौ, मेषलोम्नि,स्त्री० ललाटस्था चिन्हभेदे, वाच० । शब्दे, स च वर्णात्मकोऽर्थः स्यानोर्णार्थालम्बनं तदन्ययोगपरिभवनम, षो० । ३ विव० ।

उण्णइज्जमाण-उन्नीयमान-त्रि० उन्नतिं क्रियमाणे, उन्नतिं प्राप्यमाणे, औ० ॥

उण्णकप्पास-ऊर्णाकार्पास-पुं० कर्म० स० । मेषरोम्णि, उण्णत्ति भ्रा रुणगट्टए भवंति तस्स रोमा कव्वणिज्जा कप्पासो भण्णत्ति अहवा उण्णए कप्पासो । जे भिक्खू साणकप्पासा उ वा उण्णकप्पासाउ वा । नि० चू० १ उ० ।

उण्णणाभ-ऊर्णनाभ-पुं० ऊर्णेव सूत्रं नाभौ गर्भेऽस्य अच् समा० । लूतायाम्, दीर्घादिरयमिति केचित् । वाच०"ऊर्णनाभ इवांशुन्या, चन्द्रकान्त इवाम्भसाम्"ऊर्णनाभोऽत्र कर्मठको व्याख्यातः।सम० ।

उण्णमणी-उन्नमनी-स्त्री० उण्णामिय जासियं वि, उण्णमणी इति निरुक्ते द्वितीयगौणानुज्ञायाम्, पं०भा० । नं० ॥

उण्णमिय-उन्नम्य-अव्य० उद्.नम ल्यप् । उन्नतीकृत्येर्थे, । "उड्ढिसिय २ उण्णमिय २ णिज्झापज्जा" आचा० २ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

उण्णय-उन्नत(य)-त्रि० उद्० नम० क्त० । उच्चे, रा० । अत्युन्नते, जं० २ वक्ष० । तुङ्गे, तं० । प्रश्न० । गुणवति, औ० "उज्जलय चरियदारगोपुरतोरणउण्णयसुविभत्तरायमग्गा " । उन्नतानि गुणवन्ति उच्चानि च । ज्ञा० १ अ० । स्था० । उन्नतः द्रव्यतः शरीरेणोच्छ्रितः भावतस्त्वभिमानग्रहग्रस्तः । सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । स्था० (पुरिसजाय शब्दे विवरणम) उच्छिन्नं नतं पूर्वप्रवृत्तं नमनमभिमानाडुन्नतमुच्छिन्नो वा नयो नीतिरभिमानादेव उन्नयो नयाभाव इत्यर्थः । मानविशेषे, पुं० तत्परिणामजनके कर्मणि च नपुं० । भ० १२ श० ५ उ० । मोहनीये, स० । उण्णयरइयतलिणतंबसुइणिद्धणक्ख —उन्नतरति दतलिनताम्रशुचिस्निग्धनख— उन्नता ऊर्ध्वं नता रतिदा रमणीया स्तलिनाः प्रतलास्ताम्रा ईषद्रक्ताः शुचयः पवित्राः स्निग्धाः स्निग्धच्छाया नखा यस्य । सुलक्षणयुक्पादाङ्गुलीके, त्रि० जी० ३ प्रति० ।

उण्णयतणुतंबणिद्धनख-उन्नततनुताम्रस्निग्धनख-त्रि०उन्नता अनिम्नास्तनवः प्रतलास्ताम्रा अरुणाः स्निग्धाः कान्ताः नखाः पादाङ्गुल्यवयवा यस्य स तथा । सुलक्षणयुक्तपादाङ्गुलीके, औ० । जी० । तं० ।

उण्णयमण-उन्नतमनस्-त्रि० प्रकृत्या औदार्य्यादियुक्तमनसि, स्था० ४ ठा० ।

उण्णयमण्ण-उन्नतंमन्य-त्रि० उन्नतमात्मानं मन्यते यः स तथा आत्मानमुन्नतिमन्तं मन्यमाने, आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

उण्णयमाण-उन्नतमान-त्रि० उन्नतो मानोऽस्येत्युन्नतमानः । गर्वोध्माते, " उण्णयमाणे य णरे महतमोहेण मुज्झसि " उन्नतो मानोऽस्येति उन्नतमानः । उन्नतं चात्मानं मन्यते स चैवंभूतो नरो मनुष्यो महता मोहेन प्रबलमोहनीयोदयेनाज्ञानोदयेन वा मुह्यति कार्य्याकार्य्यविकलो भवति । आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० ।

उण्णयावत्त-उन्नतावर्त-पुं० उन्नत उच्छ्रितः स चासावावर्तश्चेति उन्नतावर्तः । आवर्तभेदे, स च पर्वतशिखरारोहणमार्गस्य-वातोत्कलिकाया वा । स्था० ४ ठा० ।

उण्णयासण-उन्नतासन-न० उच्चासने, रा० । जं० । जी० ॥

उण्णा-उ (ऊ) र्णा-स्त्री०ऊर्णूयते आच्छाद्यते,ऊर्णु मा ह्स्वः मेषादिलोम्नि, ललाटस्थलोमसमूहात्मके चिह्नभेदे, वाच० । दीर्घादिरयमिति बहवः वाच० । स्था० आ० म० प्र० ।

उण्णाग-उन्नाक-पुं०स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र महावीरस्वामिना विहृतम् । "ततो सामी उन्नागं वच्चति तत्थंतए बहूवरं सपभिहूत्तं पईताणि पुण दोवि विरूवाणि दंतुराणि य तत्थ गोसाली भणई अहो इमो सुसंजोगे" आ०म०द्वि० ।

उण्णाम-उन्नाम-पुं०प्रणतस्य मदानुप्रवेशादुन्नमनमुन्नामः मानविशेषे, तत्परिणामजनके मोहनीयकर्मणि च । नं० । भ० १२ श० ५ उ० । स० ॥

उण्णिद्द-उन्निद्र-त्रि० उद्गता निद्रा मुद्रा यस्य । विकसिते, निद्राशब्दस्य मुद्रामुकुलीभावरूपेणनिमीलनार्थकत्वेन तथात्वम निद्रारहिते च । वाच० उन्निद्रं विजृम्भितं हसितं उद्बुद्धमित्यादि पर्य्यायाः । विशे० ।

उण्णिय-और्णिक-त्रि०ऊर्णाया निमित्तं संयोग उपपातो वा ठञ् । तन्निमित्तादौ, स्त्रियां ङीप् । वाच० । ऊर्णामये सूत्रादौ, आ० म० प्र० । ऊर्णरोमनिष्पन्ने वस्त्रे, बृ० २ उ० । नि० चू० ॥ उष्ट्रलोममये रजोहरणे, स्था०५ ठा० । जीत० ॥

उन्नीत-त्रि० उद्-नी क्त-ऊर्ध्वं नीते, वितर्किते च । वाच० । पृथग्व्यवस्थापिते, " द्वाभ्यां नयाभ्यामुन्नीतमपि शास्त्रं कणाशिना" । नयो० ।

उण्णु-(न्नु) इतो-उन्नुइतो-देशीपदमेतत् । गर्वे वर्तते इत्यस्मिन्नर्थे,एवं भणितो संतो उण्णुइतो सो कहेइ सव्वं तुाव्य०द्वि०१०उ० ।

उण्ह-उष्ण-पुं० । उषति दहति जन्तूनित्युष्णः उष् नक् उत्त०१ अ० । सूर्यादिपरितापे, पिं० । आहारपाकादिकारणे, ज्वलनाद्यनुगते स्पर्शभेदे, कर्म० । ग्रीष्मर्तौ, पलाण्डौ च । अर्श० अच् । तद्वति, आलस्यरहिते, दक्षे च । वाच० । सीएण उण्हेण सिक्कोण लुक्खेण काऊण रुहेण संगण" आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० । (उष्णशब्दनिक्षेपः सीउण्ह शब्दे)

उण्ह (उसिण) परि (री) सह-उष्णपरि (री) षह-पुं० उष दाहे इत्यस्यौणादिकनक्प्रत्ययान्तस्य उष्णं निदाघादितापात्मकम्-तदेव परीषह उष्णपरीषहः । उत्त०१ अ० । प्र० । स च'उष्णेन तप्तो नैवोष्णं निन्देच्छायां च न स्मरेत् ।वीजनं व्यजनं गात्राभिषेकादि च वर्जयेत्' । ध०३अधि० ॥ पाठान्तरेण । "उष्णतप्तो न तं निन्देच्छायामपि न संस्मरेत । स्नानगात्राभिषेकादि-वर्जनं वाऽपि वर्जयेत्" । आ० म० द्वि० ।

पुट्ठे गिम्हाहि तावेणं, विमणेसुप्पिवासिए ॥
तत्थ मंदा विसीयंति, मच्छा अप्पोदए जहा ॥ ५ ॥

ग्रीष्मे ज्येष्ठाषाढाख्ये अभितापस्तेन स्पृष्टश्छुप्तो व्याप्तः सन् । विमना विमनस्कः सुष्ठु वा अतिशयेन पातुमिच्छा पिपासा तां प्राप्तो नितरां तृडभिभूतो बाहुल्येन दैन्यमुपयातीति दर्शयति ॥ तत्र तस्मिन्नुष्णपरीषहोदये मन्दा जडा अशक्ता विषीदन्ति । पराभङ्गमुपयान्ति । दृष्टान्तमाह । यथा मत्स्या अल्पोदके विषीदन्ति । गमनाभावान्मरणमुपयान्त्येवं सत्त्वाभावात्संयमात् भ्रश्यन्त इति । इदमुक्तं भवति । यथा मत्स्या अल्पत्वादुदकस्य ग्रीष्माभितापेन तप्ता अवसीदन्त्येवमल्पसत्त्वाश्चारित्रप्रतिपत्तावपि जलमलक्लेदक्लिन्नगात्रा बहिरुष्णाभितप्ताः शीतलान् जलाश्रयान् जलाधारगृहचन्दनादीनुष्णप्रतीकारहेतूननुस्मरन्त आकुलितचेतसः संयमानुष्ठानं प्रति विषीदन्ति ॥५॥ सूत्र० १ श्रु. ३ अ० ।

उसिणपरियावेणं, परिदाहेण तज्जिए ।
घिंसु वा परियावेणं, सायं नो परिदेवए ॥ ८ ॥

उष्णमुष्णस्पर्शवद्भूशिलादि तेन परितापः तेन तथा परिदाहेन बहिः स्वेदमलाभ्यां वह्निना चान्तश्च तृष्णया जनितनिदाघस्वरूपेण तर्जितो भर्त्सितोऽत्यन्तपीडित इति यावत् । तथा ग्रीष्मे वाशब्दात् शरदि वा परितापेन रविकिरणादिजनितेन तर्जित इति संबन्धः । किमित्याह । सातं सुखं प्रतीति शेषं न परिदेवेत किमुक्तं भवति । नारीकुचोरुकरपल्लवोपगूढैः क्वचित्सुखं प्राप्ताः क्वचिदङ्गारैर्ज्वलितैस्तीक्ष्णैः पक्वाःस्म नरकेष्वित्यादि परिभावयन् हा कथं मम मन्दभाग्यस्य सुखं स्यादिति न प्रलपेत । यद्वा सातमिति सातहेतुं प्रति यथा हा कथं कदा वा शीतकालः शीतांशुकरकलापादयो वा मम सुखोत्पादकाः संपत्स्यन्त इति न परिदेवेत इति सूत्रार्थः ॥

उपदेशान्तरमाह ।

उन्हाहितत्तो मेहावी, सिणाणं नो वि पत्थए ।
गायं नो परिसिंचिज्जा, न वीएज्जा य अप्पयं ॥९॥

मेधावी मर्यादानतिवर्त्ती स्नानं शौचं देशसर्वभेदभिन्नं नाभिप्रार्थयेत नैवाभिलषेत् पतन्ति च (नो वि पत्थइत्ति) अपिर्भिन्नक्रमत्वात्प्रार्थयेदपि न किन्तु पुनः कुर्यात्तथागात्रं शरीरं नो परिसिञ्चेन्न सूक्ष्मादकविन्दुभिरार्द्रीकुर्यात् न वीजयेच्च तालवृन्तादिना (अप्पयंति) आत्मानमथ वाऽल्पमेवाल्पकं किं पुनर्बह्विति सूत्रार्थः । साम्प्रतं शिलाद्वारमनुस्मरन् उवरितावेणत्यादिसूत्रावयवसूचितमुदाहरणं निर्युक्तिकृदाह–

तगराए अरिहमित्तो, अरिहण्ण तोयभद्दा य ।
वणियमहिलं चइत्ता, तत्तम्मि सिलायले विहरे ॥

तगरायामर्हन्मित्रो दत्तोऽर्हन्नकश्च भद्रा चावणिग्महिलां त्यक्त्वा शिलातले विहरत्ति व्यहार्षीदिति गाथाक्षरार्थो भावार्थस्तु वृद्धसंप्रदायादवसेयः । सचायं तगरा नयरी तत्थ अरहमित्तो नाम आयरिओ तस्स समीवे दत्तो नाम वाणियओ भद्दाए भारियाए पुत्तेण य अरहन्नएणं सद्धिं पव्वइत्तो । सो तं खुड्डगं कयाइं भिक्खाए नहिंडावेइ पढमालियाईहिं किं मिच्छिएहिं पोसेत्ति सो सुकुमालो साहूण अप्पत्तियणतरंति किं चि भणितं । अन्नया सो खंतो कालगतो साहूहिं दो तिन्नि वा दिवसे दाउं भिक्खस्स उपरितो सो सुकुमालसरीरो गिम्हे उवरिहेट्ठाए डज्झितो पस्सेयतण्हाभिभूतो छायाए वीसमंतो पोसियवइयाए वणियमहिलाए दिट्ठो उरालसुकुमालसरीरोत्ति काउं तीसे तहिं अज्झोववाओ जाओ । चेडीए सद्दावितो किं मग्गसि । भिक्खं दिन्ना से मोयगा पुच्छिओ कीस तुमं धम्मं करेसि । भणति सुहनिमित्तं । सा भणति तो मए चेव समाणं भोगे भुंजाहि । सो य उण्हेण तज्जिओ उवसग्गाजिजतो य पडिभग्गो भोगे भुंजति । सो साहूहिं सव्वहिं मग्गिओ नो दिट्ठो अप्पसागारिअं पविट्ठो पच्छा से माया उम्मत्तिया जाया पुत्तसोगेण णयरं परिभमंती अरहन्नयं विलवंती जं जहिं पासति तं तहिं सव्वं भणति अत्थि ते कोवि अरहन्नको दिट्ठो एवं विलवमाणा भमति जाव अन्नया तेण पुत्तेण ओलोयणगएण दिट्ठा पच्चाभिन्नाया तहेव उत्तरिता पाएसु पडिओ तं पेच्छिऊण तहेव सत्थचित्ता जाया ताए भणित्ति पुत्त पव्वयाहि मा दोग्गइं जाहि । सिस्सो भणति न तरामि काउं संजमं यदि परं अणसणं करेमि एयं करेहि मा असंयतो भवाहि मा संसारं भमिहिसि । पच्छा सो तहेव तत्ताए सिलाए पाओवगमणं करेति मुहुत्तेण सुकुमालसरीरो उण्हेण विलावो पुव्विं तेण णाहियासिओ पच्छा तेण अहियासितो एवं अहियासियव्वं उण्हे 'उत्त० पा०

तगरानगर्यामर्हन्मित्राचार्यपार्श्वे दत्तनामा वणिक् भद्रा भार्यार्हन्नकपुत्रेण समं प्रव्राजितः । पित्रा सर्ववैयावृत्त्यकरणेन इतस्ततः परिभ्रम्य भव्यभिक्षाभोजनसम्पादनेन स बालोऽत्यन्तं सुखीकृतः उपविष्ट एव भुङ्क्ते कदापि भिक्षायै न भ्रमति । तद्भिक्षार्थं स्वभिक्षार्थञ्च पितुरेव भ्रमणात् । अन्यदा पितरि मृते साधुभिः प्रेरितः स बालो ग्रीष्मे मासे भिक्षार्थङ्गतः । तापाभिभूतः प्रोत्तुङ्गगृहच्छायायामुपविशति पुनस्तत उत्तिष्ठति शनैः शनैर्याति एवं कुर्वन्तमतिसुकुमारं तमर्हन्नककुमारं रूपेण कन्दर्पावतारं दृष्ट्वा काचित्प्रोषितवणिग्भार्या आकार्य गृहे स्थापितवती तया सह स विषयासक्तोऽभूत् । अथ तन्माता साध्वी पुत्रमोहेन गृथिलीभूता अरे अर्हन्नक ! अर्हन्नक ! इति निर्घोषयन्ती चतुष्पथादिषु भ्रमति । एकदा गवाक्षस्थेन अर्हन्नकेन तादृशावस्था माता दृष्टा संजातात्यन्तसंवेगः स गवाक्षादुत्तीर्य पादयोः पतित्वा मातरमेवमाह । हेमातः सोऽहमर्हन्नक इति तद्वचःश्रवणात् स्वस्थचित्ता माता तमेवमाह । वत्स भव्यकुलजातस्य तव केयमवस्था । स प्राह । मातश्चारित्रं पालयितुमहं न शक्नोमि । सा प्राह तर्हि अनशनं कुरु मातृवचसा स तप्तशिलायां सुप्त्वा पादोपगमनञ्चकार सम्यगुष्णपरीषहं विषह्य समाधिभाग् देवत्वं प्राप्तवान् । एवं अन्यैरपि साधुभिरुष्णपरीषहः सोढव्यः । उत्त २ अ० । (परीसहशब्देऽन्यत्)

उण्ह (उसिण) परियाव–उष्णपरिताप–पुं० उष्णमुष्णस्पर्शवद्भूशिलादि तेन परितापः । उत्त० २ अ० । आतापनादौ, भूशिलाद्यौष्ण्यहेतुके दाहे, उत्त० १ अ० ।

उण्हफासणाम–उष्णस्पर्शनामन्–न० नामकर्मभेदे, यदुदयाज्जन्तुशरीरं हुतभुजादिवद् भवति तदुष्णस्पर्शनाम । कर्म० ।

उण्हयर–उष्णतर–न० कषायः शोकवेदोदययोश्च दाहकत्वादुष्णः सर्वं वा मोहनीयमष्टप्रकारं वा कर्मौष्ण्यं ततोऽपि तद्दाहकत्वादुष्णतरम् । तपसि, " डज्झइ तिव्वकसाओ, सोगभिभूओ उइण्णवेओ य । उण्हयरो होइ तवो, कसायमाई वि जं डहइ " आचा० नि० २ अ० । (सीउण्ह शब्दे विवृतिः)

उण्हवण–उष्णापन–न० उष्णीकरणे, पिं० ॥

उण्हाभि (हि) तत्त–उष्णाभितप्त–त्रि० उष्णेनात्यन्तपीडिते, "उण्हाहितत्तो मेहावी सिणाणं नो विपत्थए" उत्त० २ अ० ।

उण्हाभिहय–उष्णाभिहत–त्रि० सूर्यखरप्रतापाभिहते " उण्हाभिहए तण्हाभिहए दवग्गिजालाभिहए " जी० ३ प्रति० ।

उण्हीस–उष्णीष–पुं० न० उष्णमीषते हिनस्ति उष्णम् ईष शक० पररूपम् । "सूक्ष्मश्नष्णस्नह्नह्णक्ष्णां ण्हः ।८।२।७५। सूत्रेण ष्ण भागस्य णकाराक्रान्तो हकारः । प्रा० । शिरोवेष्टनवस्त्रे, (पागडी)

किरीटे च। " पवित्रं केश्यमुष्णीषं, वातातपरजोऽपहम् । वर्षा-निलरजोधर्म-हिमादीनां निवारणम् " वाच० ॥

उएहोदग-उष्णोदक-न० क. स. अग्निना तप्तजले, क्वथ्यमानपादशेषार्द्धावशेषपादादिहीनके जले, " अष्टमेनांशशेषेण, चतुर्थेनार्धकेन वा । अथवा क्वथनेनैव, सिद्धमुष्णोदकं वदेदिति । वाच० पुप्फोदएहि य गंधोदएहि य उएहोदएहि य सुभोदएहि य कल्प०।

उएहोला-उष्णोपला-स्त्री०तैलपायिकानामके कीटभेदे, सङ्गमकः सौधर्मकल्पवासी देवः वीरमुपसर्गयन् " उएहोला विउव्वइ उएहोला णाम तेल्लपाइया सो ताती तिक्खेहिं तुंडेहिं अतीव दंसति " आ० म० द्वि० ।

उत्त-उक्त-त्रि० वच. दुहा. गौणे कर्मणि क्त. । यस्य ज्ञानाय कथ्यते तादृशे, अनुक्तेनापि वक्तव्यं, सुहृदा हितमिच्छता । गौणकर्मसमभिव्याहारे तु मुख्ये कर्मणि क्तः । वाच० । अभिहिते, "तत्युत्तो तं जिणभवणाइ" पंचा० ६ विव० । भणिते, आद्युक्ते, नि० । वुत्तं उक्तं भणितमिति वुत्तशब्दस्योक्तेत्यनुवादः । आव० ५ अ० ॥ उत्तराध्ययने तु व्युक्तेत्यनुवादः । उत्त० १ अ० ॥

उत्त-त्रि० उन्द क्लेदने क्त-वा तस्य नः । क्लिन्ने आर्द्रवस्तुनि, वाच० । स्वनामख्याते वनस्पतिभेदे, पुं० । अनु० ।

उप्त-त्रि० वप्-क्त । निक्षिप्ते, ध० १ अधि० । कृतवापे धान्यादौ क्षेत्रे, वाच० । कर्षक इव बीजवपनं कृत्वा निष्पादिते, " देव उत्ते अयल्लोए बंभउत्तेत्तियावरे " । सूत्र०१ श्रु०१ अ०३ उ० ।

उत्तण-उत्तृण-न० उन्नतं तृणमुत्तृणम् । ऊर्द्धगते तृणे, " खित्तखिलभूमिवल्लराइं उत्तणघणसंकडाइं डज्झंतु " उत्तृणै स्तृणैर्घनमत्यर्थं संकटानि सङ्कीर्णानि यानि तानि तथा । प्रश्न० १ द्वा० उद्गतानि तृणानि यत्र उन्नततृणके, "उत्तणाणि वणाणि णिप्पसुसव्वं वा मेदणिं" उद्गतानि तृणानि येषु वनेषु तानि तथा । अनु०।

उत्तत्थ-उत्त्रस्त-त्रि० उन्नतत्रासे, प्रश्न० अध० ३ द्वा० । भयाज्जातोत्कम्पादिभयभावे, "उत्तत्था तसिया उव्विग्गा संजायभया " भ०३ श०१ उ० । "उत्तत्थसुसुभयसंतत्था" प्रश्न० अध०३ द्वा०।

उत्तप्पसरीर-उत्तप्तशरीर-त्रि० देदीप्यमानशरीरे, रा० ।

उत्तम-उत्तम-त्रि० उद्-तमप्० । स्वरूपतः सुन्दरे, कल्प० । भ० । प्रशंसास्पदीभूते, जं० २ वक्ष० । औ० । सर्वोत्कृष्टे, आव० २ अ० । महति, सूत्र० १ श्रु० १३ अ०। प्रधाने, पंचा० ए विव० प्रश्न०।संस्था। "अयं से उत्तमे धम्मे, पुव्वट्ठाणस्स पग्गहे" आचा० १ श्रु०ए अ०। "बंभचेरं उत्तमतवनियमनाणदंसणचरित्तविणयमूलं" प्रश्न० ३ द्वा० । प्रज्ञा० । संयमे, पुं० दशा०५अ० । गिरीणामुत्तमत्वाडुत्तमः । मेरौ, "ता उत्तमंसि पव्वयंसि" चं० प्र० १पाहु० । सू० प्र०। अन्त्ये, त्रि० उत्तमैकादश्यां च० पा०उत्तमशब्दोऽन्त्यार्थः उत्तानपादस्य पुत्रभेदे, ध्रुवस्य भ्रातरि पुं० वाच० ॥

उत्तमस्-त्रि० ऊर्द्ध तमसोऽज्ञानाद्यत्तत्तथा अज्ञानरहिते, ज्ञा०१अ०

कित्तियवंदियमहिया, जे लोगस्सुत्तमा सिद्धा ॥

कीर्तिताः स्वनामभिः प्रोक्ता वन्दितास्त्रिविधयोगेन सम्यक् स्तुता महिताः पुष्पादिभिः पूजिताः । क एते इत्यत आह ये एते लोकस्य प्राणिलोकस्य मिथ्यात्वादिकर्ममलकलङ्काभावेनोत्तमाः प्रधानाः ऊर्ध्वं वा तमसः इत्युत्तमसः । उत्प्राबल्येनोर्ध्वगमनोच्छेदनेष्विति वचनात् । प्राकृतशैल्या पुनरुत्तमा उच्यन्ते । (सिद्धा इति) सितं ध्मातं बन्धमेषामिति सिद्धाः कृतकृत्या इत्यर्थः । ल० ।

अस्यैव व्याख्यां निर्युक्तिकृदाह ।

मिच्छत्तमोहणिज्जा, नाणावरणाचरित्तमोहाउ ।
तिविहतमा उम्मुक्का, तम्हा ते उत्तमा हुंति ॥ ५५ ॥

मिथ्यात्वमोहनीयास्तथा ज्ञानावरणास्तथा चारित्रमोहादित्यत्र मिथ्यात्वमोहनीयग्रहणेन दर्शनसप्तकं गृह्यते । तत्रानन्तानुबन्धिनश्चत्वारः कषायास्तथा मिथ्यात्वादित्रयं च ज्ञानावरणं मतिज्ञानाद्यावरणभेदात्पञ्चविधं चारित्रमोहनीयं पुनरेकविंशतिभेदं तच्चानन्तानुबन्धिरहिताः द्वादशकषायास्तथा नव नोकषाया इति अस्मादेव यतस्त्रिविधतमसः किमुन्मुक्ताः प्राबल्येन मुक्ताः पृथग्भूता इत्यर्थः । तस्मात्ते भगवन्तः किमुत्तमा भवन्ति ऊर्द्ध तमोवृत्तेरिति गाथार्थः ॥ आव० २ अ० । आ० चू० ।

उत्तमंग-उत्तमाङ्ग-न० क. स. सर्वावयवानां प्रधानावयवे, स०। शिरसि च । सूत्र० १ श्रु०५ अ० २ उ० । उत्त०। नं० । मस्तकस्य अङ्गश्रेष्ठत्वं चक्षुरादीन्द्रियाधारत्वात्, वाच० । तात्स्थ्यात्केशेषु, "लोयविरलुत्तमंगं" अत्र उत्तमाङ्गशब्देन उत्तमाङ्गस्थाः केशा उच्यन्ते । पिं० ॥

उत्तमकट्ठपत्त-उत्तमकाष्ठप्राप्त-त्रि० परमकष्ठावाप्ते, भ०७ श०६उ०

उत्तमकाष्ठाप्राप्त-त्रि० उत्तमावस्थां गते, परमकाष्ठाप्राप्ते, "दुसमदुसमाए समाए उत्तमकट्ठपत्ताए भरहस्स केरिसए आगारभावपडोयारे पण्णत्ते " भ० ७ श० ६ उ० । परमप्रकर्षप्राप्ते, प्रकृष्टावस्थां गते, सू० प्र० १ पाहु० ।

उत्तमकट्ठा-उत्तमकाष्ठा-स्त्री० प्रकृष्टावस्थायाम्, जं० २ वक्ष० ।

उत्तमकुल-उत्तमकुल-न० उग्रभोगादिके चान्द्रादिके वा कुले, " उत्तमकुले वि जायं णिज्झाइज्जइ तपंगच्छं " ग०२ अधि०

उत्तमगुण-उत्तमगुण-पुं० प्रधानगुणे, पंचा० ४ विव० ।

उत्तमगुणबहुमाण-उत्तमगुणबहुमान-पुं० उत्तमगुणेषु प्रधानगुणेषु जिनेषु वीतरागत्वादिषु वा जिनगुणेषु, बहुमानः पक्षपातः उत्तमगुणबहुमानः उत्तमगुणपक्षपाते, " उत्तमगुणबहुमाणो पयमुत्तमसत्तमज्झयारम्मि " पंचा० ४ विव० ।

उत्तमगुणोघ-उत्तमगुणौघ-पुं० अनहंकारिणि, " ण करेति अहंकारं परिसओ उत्तमगुणो य " पं० भा० ॥

उत्तमजणसेविय-उत्तमजनसेवित-त्रि०गणधरसेविते, गणधराणामुत्तमत्वात् । "उत्तममियं पयं जिण-बोहिं लोगुत्तमेहिं पण्णत्तं । उत्तमफलसंजणयं, उत्तमजणसेविता लोए " पंचा० ११ विव० ।

उत्तमजत्ता-उत्तमयात्रा-स्त्री० प्रधानयात्रायाम्, पंचा०ए विव.

उत्तमजोगित्त- त्तमयोगित्व- न० अयोगित्वलक्षणे संवरद्वारे, स्था० ५ ठा० ॥

उत्तमट्ठ-उत्तमार्थ- पुं० उत्तमश्चासावर्थश्च उत्तमार्थः । प्रकृष्टपदार्थे, " इच्चेयं महव्वयउच्चारणा उवत्तया जुत्तपायनाणे परमट्ठे उत्तमट्ठे " उत्तमश्चासावर्थश्चोत्तमार्थः । प्रकृष्टपदार्थे, मोक्षफलसाधकत्वेन महाव्रतानां सर्ववस्तुप्रदानत्वादिति । पा० ॥ उत्तमः प्रधानोऽर्थो मोक्षो यस्मात्स उत्तमार्थः । पर्यन्तसमयाराधनरूपे जिनाज्ञाराधने, "निरट्ठिया णिप्परुई उ तस्स, जे उत्तमट्ठे विवज्जा समेइ" उत्त०२अ०। अनशने, "इच्छामि भंते उत्तमट्ठं पडिक्कमामि" (अणसणशब्दे विवरणमुक्तम्) कालधर्मे, आव.४अ० ।

उत्तमट्ठगवेसय-उत्तमार्थगवेषक-त्रि०मोक्षाभिलाषिणि, " ण वि रुट्ठो ण वि तुट्ठो, उत्तमट्ठगवेसओ " उत्त० २५ अ० ॥

उत्तमट्ठपत्त-उत्तमार्थप्राप्त- त्रि०उत्कृष्टानर्थान्प्राप्ते, "सुसुमाए समाए उत्तमट्ठपत्ताए भरहस्स केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते" उत्तमांस्तत्कालापेक्षयोत्कृष्टानर्थानायुष्कादीन् प्राप्ता उत्तमार्थप्राप्ताः । भ० ६ श० ७ उ० ॥

उत्तमट्ठाण–उत्तमस्थान– न० मोक्षस्थाने, " धीरो अमूढसण्णी- सो गच्छइ उत्तमट्ठाणं " ॥ आतु० ॥

उत्तमड्ढि (रिद्धि) उत्तमर्द्धि– स्त्री० प्रधानविभवे, "सेया य उत्तमा खलु, उत्तमरिद्धीए कायव्वा " पंचा० ६ विव० ॥

उत्तमणिदंसण–उत्तमनिदर्शन–न०इन्द्रादिलक्षणेषु, प्रधानसत्वज्ञानेषु, पंचा० १६ विव० ॥

उत्तमणिदंसणजुय–उत्तमनिदर्शनयुत– त्रि० अहीनोदाहरणवति, "उत्तमणिदंसणजुअं विचित्तणयगब्भणरं चेव " पं०व० ॥

उत्तमधम्मपसिद्धि–उत्तमधर्मप्रसिद्धि–स्त्री०प्रधानधर्मस्य पूजाकाले, प्रकृष्टपुण्यकर्मबन्धरूपस्य अशुभकर्मक्षयरूपस्य च कालान्तरक्रमेण यथाख्यातचारित्ररूपस्य निष्पत्तौ, जिनशासनप्रकाशे च । "उत्तमधम्मपसिद्धि–पूयाए जिणवरिंदाणं" पंचा०४विव० ।

उत्तमपसत्यज्झाण–उत्तमप्रशस्तध्यान– न० प्रवृद्धशुभयोगे, " उत्तमपवसत्थज्झाणो, हियएणं इमं विचिंतेइ " पं०व० ॥

उत्तमपुरिस–उत्तमपुरुष–पुं० । तीर्थकृच्चक्रवर्तिबलदेववासुदेवलक्षणेषु प्रधानपुरुषेषु, "अरहन्तचक्कवट्टी, बलदेवा चेव वासुदेवा य । एए उत्तमपुरिसा, न हु तुच्छकुलेसु जायंति. आ० म० द्वि० । "णव दसारमंडलाहोत्था तंजहा उत्तमपुरिसा मज्झिमपुरिसा. उत्तमपुरुषास्तीर्थकरादीनां चतुःपञ्चाशदुत्तमपुरुषाणां मध्यवर्तित्वात्०।स०। कुम्मुण्णया जोणी उत्तमपुरिसमाऊणं" स्था०३ ठा०

उत्तमपोग्गल–उत्तमपुद्गल–पुं० आत्मनि, प्रधानवाची वा पुद्गलशब्दस्ततश्चायमर्थः उत्तमोत्तमे महतोऽपि महीयसि, "से परिए उत्तमपोग्गले "सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ॥

उत्तमफलसंजणय–उत्तमफलसंजनक–त्रि० मोक्षजनके, पं० व०।

उत्तमबलविरियसत्तजुत्त–उत्तमबलवीर्यसत्वयुक्त–त्रि० उत्तमैर्बलवीर्यसत्वैर्युक्ते, उत्तमयोर्बलवीर्ययोः सत्वेन (सत्तया) युक्ते च । भ० ए श० ३३ उ० ।

उत्तममग्ग–उत्तममार्ग–पुं०ज्ञानस्य प्राधान्यं व्यवहारस्य च गौणता यत्र तस्मिन्, उ० ॥

उत्तमविउव्वि (ण्)–उत्तमविकुर्विन्–त्रि० उत्तमं विकुर्वन्तीत्येवंशीलाः । उत्तमविकुर्वणशीलेषु, जी० ४ प्रति० ।

उत्तमसुत्त–उत्तमसूत्र–न० कर्म० स. । छेदश्रुते, दृष्टिवादे च । किंपुण तं उत्तमसुत्तं उच्चत्ते "छेयसुत्तमुत्तमसुयं, अहवा दिट्ठिवाओ भण्णइ । छेयसुयं कम्हा, उत्तमसुत्तं भणंति जम्हा । तत्थ स पायच्छित्तो विधी भण्णति–जम्हा य तेण चरणविसुद्धी करेति तम्हा तं उत्तमसुत्तं दिट्ठिवाओ वा" नि० चू० १ए उ० ।

उत्तमसुयवण्णिय–उत्तमश्रुतवर्णित–त्रि० प्रधानागमाभिहिते, पंचा० ए विव० ।

उत्तमा–उत्तमा–स्त्री० पूर्णभद्रस्य यक्षेन्द्रस्य तृतीयायामग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० । भ० । (अग्गमहीसीशब्दे सा उक्ता) लोकोत्तरीत्या प्रतिपद्रात्रौ, चं० १ पाहु० । कल्प० । जं० । ज्यो० ॥

उत्तमागार–उत्तमाकार–पुं० उत्तरद्वारादिरूपे उपरितनेष्वाकारेषु, तेसिणं दाराणं उत्तमागारा सोलसविहेहिं रयणेहिं उवसोभिया, रा० ॥

उत्तमोत्तम–उत्तमोत्तम–त्रि०महतोऽपि महीयसि, सू०१ श्रु०१३अ०

उत्तर–उत्तर–न० उत्तीर्यते प्रकृताभियोगोऽनेन उद्. तॄ० अच्. उद् तरप् वा । राजसमीपे वादिकृताभियोगापनोदके उत्तराख्ये व्यवहाराङ्गे, द्वितीयपादे, प्रश्नश्लोकघटितस्य खण्डनमुत्तरम्. इत्युक्ते दोषभञ्जनवाक्ये, जिज्ञासितविषयावेदके वाक्ये, अनन्तर, वाच० ॥

अस्य निक्षेपः ॥

णामं ठवणा दविए, खेत्तदिसा ताव खेत्तपण्णवए ।
पइकालं संचयपहा– णणायणकमगणणतो भावे ।
जहण्णरुत्तरं खलु, उक्कोसं वा अणुत्तरं होइ ।
सेसाइं अणुत्तराइं, अणुत्तराइं च णायाइं ॥

इह च सुपो यत्रादर्शनं तत्र सूत्रत्वेन छान्दसत्वाल्लुक् तथोत्तरनिक्षेपप्रस्तावात्सूचकत्वात्सूत्रस्य 'कमउत्तरेण य गय'मित्युत्तरत्र श्रवणाच्च (नामंति) नामोत्तरं (ठवणत्ति) स्थापनोत्तरमित्याद्यभिलापः कार्यस्तत्र नामोत्तरमिति नामैव यस्य वा जीवादेरुत्तरमिति नाम क्रियते।स्थापनोत्तरमक्षरादि उत्तर मिति वर्णविन्यासो वा द्रव्योत्तरमागमतो ज्ञानानुपयुक्तो नोआगमतो ज्ञशरीर भव्यशरीरे तद्व्यतिरिक्तं चातद्व्यतिरिक्तं त्रिधा सचित्ताचित्तमिश्रभेदेन तत्र च सचित्तं पितुः पुत्रः अचित्तं क्षीराद्दधि, मिश्रं जननी शरीरतो रोमादिमदपत्यम् । इहच द्रव्यपर्यायोभयात्मकत्वेऽपि वस्तुनो द्रव्यप्राधान्यविवक्षया पित्रादीनां द्रव्योत्तरत्वं भावनीयम् । क्षेत्रोत्तरं मेर्वाद्यपेक्षया यदुत्तरं यथोत्तराः कुरवः यद्वा पूर्वं शालिक्षेत्रं तदेव पश्चादिक्षुक्षेत्रं दिगुत्तरमुत्तरा दिग्दक्षिणादिगपेक्षत्वादस्य । तापक्षेत्रोत्तरं यत्तापदिगपेक्षयोत्तरमित्युच्यते यथा सर्वेषामुत्तरो मन्दराद्रिः प्रज्ञापकस्य वामं प्रत्युत्तरमेकदिगवस्थितयोर्देवदत्तयज्ञदत्तयोर्देवदत्तात्परो यज्ञदत्तः उत्तरः । कालोत्तरं समयादावलिका आवलीकातो मुहूर्तमित्यादि । सञ्चयोत्तरं यत्सञ्चयस्योपरि यथा धान्यराशेः काष्ठम् । प्रधानोत्तरं त्रिविधं सचित्ताचित्तमिश्रभेदात् । सचित्तप्रधानोत्तरमपि त्रिविधमेव तद्यथा द्विपदं चतुष्पदमपदं च । तत्र द्विपदमनुत्तरपुण्यप्रकृतितीर्थकरनामाद्यनुभवनस्तीर्थकरश्चतुष्पदमनन्यसाधारणशौर्यधैर्यादियोगतः सिंहः,अपदं रम्यत्वसुरसेव्यत्वादिभिर्जात्यजाम्बूनदादिमयी जम्बूद्वीपमध्यस्थिता सुदर्शना जम्बूः अचित्तमचिन्त्यमहात्म्यश्चिन्तामणिः मिश्रं तीर्थकर एव गृहस्थावस्थायां सर्वालङ्कारालंकृतः । ज्ञानोत्तरं केवलज्ञानं विलीनसकलावरणत्वेन समस्तवस्तुस्वभावावभासितया च । यद्वा श्रुतज्ञानं तस्य स्वपरप्रकाशकत्वेन केवलादपि महर्द्धिकत्वात् । उक्तं च "सुयनाणं महिड्ढीयं, केवलं तयणंतरं । अप्पणो य परेसिं च जम्हा तं परिभावणत्ति" क्रमोत्तरं क्रममाश्रित्य यद्भवति तच्चतुर्विधं द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः परमाणोर्द्विप्रदेशिकस्ततोऽपि त्रिप्रदेशिक एवं यावदन्त्योऽनन्तप्रदेशिकः स्कन्धः क्षेत्रतः एकप्रदेशावगाढाद् द्विप्रदेशावगाढः ततोऽपि त्रिप्रदेशावगाढ एवं यावदवसानवर्त्यसंख्येयप्रदेशावगाढः । कालतः एकसमयस्थितेर्द्विसमयस्थितिस्ततोऽपि त्रिसमयस्थितिरेवं यावदसंख्येयसमयस्थितिः । भावत एकगुणकृष्णाद्द्विगुणकृष्णस्ततोऽपि त्रिगुणकृष्ण एवं यावदनन्तगुणकृष्णो यतो वा क्षायोपशमिकादिभावादनन्तरं यः क्षायिकादिर्भवति (गणनुत्तरंत्ति) गणना उत्तरमेककाद् द्विकस्ततोऽपि त्रिक एवं यावच्छीर्षप्रहेलिका । भावोत्तरं क्षायिको भावस्तस्य केवलज्ञानदर्शनाद्यात्मकत्वेन सकलौदयिकादिभावप्रधानत्वादिहैवमस्य प्रधानोत्तर एवान्तर्भावादयुक्तं भेदेनाभिधानम् । यद्वमन्योन्यमिदमुच्यते एवं हि नामादिचतुष्टय एव सर्वनिक्षेपाणामन्तर्भावात्तदेवाभिधेयं तत इहान्यत्र यन्नामादिचतुष्टयाधिकनिक्षेपाभिधानं तच्छिष्यमतिव्युत्पादनार्थं

सामान्यविशेषोभयात्मकत्वख्यापनार्थं च सर्ववस्तूनामिति भावनीयमिति गाथार्थः ॥ इहानेकधोत्तराभिधानेऽपि क्रमोत्तरमेवाधिकरिष्यते विषयज्ञाने च विषयी सुज्ञातो भवतीति मन्वानो यत्रास्य संभवो यत्र चासंभवो यत्र चोभयं तदाह । (जहण्ण त्ति) जघन्यं सोत्तरं खलुरवधारणे सोत्तरमेव (उक्कोसंति) उत्कृष्टं वाशब्दस्यैवकारार्थस्य भिन्नक्रमत्वादनुत्तरमेव भवति शेषाणि मध्यमान्युत्तराणीति । अर्शआदित्वेनाजन्तत्वान्मतुब्लोपाद्वोत्तरवन्त्यनुत्तराणि च ज्ञेयानि द्रव्यक्रमोत्तरादीनि हि जघन्यान्येकप्रदेशिकादीन्युपरि द्विप्रदेशिकादिवस्त्वन्तरभावात्सोत्तराण्येव तदपेक्षयैव तेषां जघन्यत्वात् । उत्कृष्टानि त्वन्त्यान्यनन्तप्रदेशिकादीन्यनुत्तराण्येव तदुपरि वस्त्वन्तराभावादन्यथोत्कृष्टत्वायोगात् । मध्यमानि तु द्विप्रदेशिकादीनि त्रिप्रदेशिकाद्यपेक्षया सोत्तराण्येकप्रदेशिकाद्यपेक्षया त्वनुत्तराण्युपरितनवस्त्वपेक्षयैव सोत्तरत्वादिति गाथार्थः ॥ उत्त० १ अ० । (शेषग्रन्थ उत्तरज्झयणशब्दे) अधिके, सूत्र० १ श्रु० २ अ० । उत्कृष्टे, उत्त० ३ अ० । प्रधाने, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । स्था० । तं० । अनु० "उत्तरा महुरुल्लाव पुत्ता ते ताव खुड्डया" उत्तराः प्रधानाः उत्तरोत्तरजाता वा सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । वृद्धौ, "कइपएसुत्तरा" कति प्रदेशा उत्तरे वृद्धौ यस्या सा तया भ० १३ श० ४ उ० । उपरि वर्तिनि, अनुत्तरविमानाख्येषु देवेषु, सर्वोपरिवर्तित्वात्तेषाम् । उत्त० २ अ० । ऐरावते भविष्यति द्वाविंशे तीर्थकरे, स० । ति० । प्रव०

पक्कुल्लावत्तया वा, कज्जं पि न सेसया उदीरेंति ।
पाएण अहो तोभिव, उत्तरि सोवाहणेणं ति ॥

पादेन सोपानहा आहत इत्युत्तरसदृशोत्तरकारी उत्तरः । इयमत्र भावना । केनापि कश्चित्सोपानहा पदेनोपहतः तेन च गत्वा राजकुले निवेदिते कारणिकैश्च स आकारितः । किंत्वयैष आहतः न मया किं तु सोपानहा पादेन एवं सोऽपि दुर्व्यवहारं कुर्वन् गीतायन सूत्रोपदेशतः उपालब्धः सन्नेतादृशैश्छलवचनैरुत्तरं ददाति । ततः कटूत्तरकरणात्स उत्तर इत्युक्तलक्षणे अप्रशंसनीये व्यवहारिणि, व्य० प्र० १ उ० । स्थविरस्यार्य्यमहागिरेः प्रथमशिष्ये, व्य० द्वि० १ उ० । " तणविणणसंजयछा मूलगुणा उत्तरा पज्जणया " उत्तराः उत्तरगुणरूपाः " वृ० १ उ० ।

उत्तरंग–उत्तराङ्ग–न० द्वारस्योपरि तीर्यग्व्यवस्थिमतङ्गमुत्तराङ्गम् द्वारस्योपरि तीर्यग्व्यवस्थिते काष्ठे, जं० १ वक्ष० " जोई सामए उत्तरंगे " जी० ३ प्रति० ।

उत्तरकंचुय–उत्तरकञ्चुक–पुं० तनुत्राणविशेषे, विपा० २ अ० ।

उत्तरकट्ठोवगय–उत्तरकाष्ठोपगत–त्रि० उत्तरां दिशमुपगते, स० ।

उत्तरकरण–उत्तरकरण–न० उत्तरत्र करणमुत्तरकरणम् । द्रव्यकरणभेदे, तच्च " उत्तरकरणं वंजणं अत्थो उ उवक्खरो सव्वे " उत्तरत्र करणमुत्तरकरणम् कर्णवेधादि । यदि वा तन्मूलकरणं घटादिकं येनोपस्कारेण दण्डचक्रादिना अभिव्यज्यते स्वरूपतः प्रकाश्यते तदुत्तरकरणं कर्तुरुपकारकः सर्वोऽप्युपस्कारार्थ इत्यर्थः (प्रपञ्चतः करणशब्दे) भावकरणभेदे, " उत्तरकमसु य जो यव्वणवण्णादी भोअणादीसु " सूत्र० १ श्रु० १ अ० । (उत्तरकरणं क्रमश्रुतयौवनवर्णादिचतूरूपम् करणशब्दे दर्शयिष्यते) मूलतः स्वहेतुत उत्पन्नस्य पुनरुत्तरकाले विशेषाधानात्मके करणे, " उत्तरकरणेण कयं, जं किंचि संखयं तु णायव्वं " उत्त० नि० । जे भिक्खू सूचीए उत्तरकरणं अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा कारेति कारेंतं वा साइज्जइ नि० चू० १ उ० । (सूच्या उत्तरकरणं सूई शब्दे)

(सूत्रम्) तस्स उत्तरि (री) करणेणं पायच्छित्तकरणेणं

अत्रत्योत्तरकरणेति सूत्रावयवं विवृण्वन्नाह ।

खंडिअविराहिआणं, मूलगुणाणं स उत्तरगुणाणं ।
उत्तरकरणं कीरइ, जह सगडरहंगगेहाणं ॥ ९९ ॥

खण्डितविराधितानां खण्डिताः सर्वथा भग्ना विराधिता देशतो भग्ना मूलगुणानां प्राणानां प्राणातिपातादिनिवृत्तिरूपाणां सह उत्तरगुणैः पिण्डविशुद्ध्यादिनिवर्त्तन्त इति सोत्तरगुणास्तेषामुत्तरकरणं क्रियते आलोचनादीनां पुनः संस्करणमित्यर्थः । दृष्टान्तमाह यथा शकटरथाङ्गगेहानां बहिश्चक्रगृहाणामित्यर्थः । तथात्र शकटादीनां खण्डितविराधितानामक्षरावलिकादिनोत्तरकरणं क्रियत इति गाथार्थः । आव० ५ अ० ।

उत्तराकिरिय–उत्तरक्रिय–न० उत्तरा उत्तरवैक्रियशरीराश्रया गतिलक्षणा क्रिया यत्र गमने तदुत्तराक्रियम् । उत्तरवैक्रियशरीराश्रयगत्या गमने, "जयाणं वा उ याए, उत्तरकिरियं रीयइ" अनु० ॥

उत्तरकुरा (रु) –उत्तरकुरु–पुं० स्त्री० प्राकृते चैकवचनमाकारान्तता च । जी० ३ प्रति० ॥ जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण गन्धमादनमाल्यवद्भ्यामावृत्तेऽर्द्धचन्द्राकारे उत्तरतो विस्तृते स्वनामख्याते कुरुभेदे, स्था० २ ठा० ॥ एते चाकर्मभूमिभेदाः । स्था० ६ ठा० । प्रव० । तेषां प्रमाणादिव्यवस्था चेत्थम् ।

कहिणं भंते महाविदेहे वासे उत्तरकुराणामंकुरा पण्णत्ता गोयमा ! मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दक्खिणेणं गंधमायणस्स वक्खारपव्वयस्स पुरच्छिमेणं मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चच्छिमेणं एत्थ णमुत्तरकुरा णामं कुरा पण्णत्ता । पाईणपडीणा य या उदीणदाहिणविच्छिण्णा अद्धचंदसंठाणसंठिआ इक्कारसजोयणसहस्साइं अट्ठयबायाले जोअणसए दोण्णि अ एगूणवीसइभाए जोयणस्स विक्खंभेणं तीसे जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणा य या दुहा वक्खारपव्वयं पुट्ठा तंजहा पुरच्छिमिल्लाए कोडिए पुरच्छिमिल्लं वक्खारपव्वयं पुट्ठा एवं पच्चच्छिमिल्लाए जाव पच्चच्छिमिल्लं वक्खारपव्वयं पुट्ठा ते व णं जोयणसहस्साइं आयामेणं तीसेणं धणुं दाहिणेणं सट्ठिं जोअणसहस्साइं चत्तारि अ अट्ठारसे जोअणसए दुवालसए एगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं ॥

क भदन्त! महाविदेहे वर्षे उत्तरकुरवो नाम्ना कुरवःप्रज्ञप्ताः गौतम! मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरतो नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दक्षिणतो गन्धमादनस्य वक्षस्कारपर्वतस्य पूर्वतो वक्ष्यमाणस्वरूपस्य माल्यवतः पश्चिमतः । अत्रान्तरे उत्तरकुरवो नाम्ना कुरवः प्रज्ञप्ताः प्राक् पश्चिमायता उत्तरदक्षिणविस्तीर्णा अर्द्धचन्द्राकारा एकादशयोजनसहस्राण्यष्टौ शतानि द्वाचत्वारिंशदधिकानि द्वौ चैकोनविंशतिभागौ योजनस्य विष्कम्भेन । अत्रोपपत्तिर्यथा महाविदेहविष्कम्भात् (३३६८४) कला (४) इत्येवं रूपान्मेरुविष्कम्भेऽपनीते शेषस्यार्द्धे कृते उक्ताङ्कराशिः स्यात् ननु वर्षवर्षधरादीनां क्रमव्यवस्था प्रज्ञापकापेक्षया अस्ति । यथा प्ररूपकासन्नं भरतं ततो हिमवानित्यादि ततो विदेहकथनानन्तरं क्रमप्राप्ता देवकुरुर्विमुच्य कथमुत्तरकुरूणां निरूपणमुच्यते चतुर्दिग्मुखे विदेहे प्रायः सर्वं प्रादक्षिण्येन व्यवस्थाप्यमानं समये श्रूयते तत प्रथमत उत्तरकु-

स्कथनं ततः पार्श्वस्थौ विद्युत्प्रभसौमनसौ विहाय गन्धमादनमाल्यवद्वक्षस्कारप्ररूपणं भरतासन्नविजयान् विहाय कच्छमहाकच्छादिविजयकथनं चेति । अथैतासां जीवामाह (तीसेइत्यादि) तासामुत्तरकुरूणां सूत्रे एकवचनं प्राकृतत्वाज्जीवा उत्तरतो नीलवद्वर्षधरासन्ना कुरुक्षेत्रप्रदेशश्रेणिः पूर्वापरायता द्विधा पूर्वपश्चिमभागाभ्यां वक्षस्कारपर्वतं स्पृष्टा एतदेव विवृणोति । तद्यथा पौरस्त्यया कोट्या पौरस्त्यं वक्षस्कारपर्वतं माल्यवन्तं स्पृष्टा पाश्चात्यया पाश्चात्यं गन्धमादननामानं वक्षस्कारपर्वतं स्पृष्टा त्रिपञ्चाशद्योजनसहस्राणि आयामेन तत्कथमित्युच्यते । मेरोः पूर्वस्यां दिशि भद्रशालवनमायामतो द्वाविंशतियोजनसहस्राणि एवं पश्चिमायामपि उभयोर्मीलने जातं चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि मेरुविष्कम्भे दशसहस्रयोजनात्मके प्रक्षिप्ते जातं चतुःपञ्चाशत्योजनसहस्राणि एकैकस्य वक्षस्कारगिरेः वर्षधरसमीपे पृथुत्वं पञ्चयोजनशतानि ततो द्वयोर्वक्षस्कारगिर्योः पृथुत्वपरिमाणं योजनसहस्रं ततः पूर्वराशिरपनीयते जातः पूर्वराशिस्त्रिपञ्चाशद्योजनसहस्राणीति । अथैतासां धनुः पृष्ठमाह (तीसेणं धणुं दाहिणेणमित्यादि) तासां धनुःपृष्ठं दक्षिणतो मेरोर्वासन्न इत्यर्थः । षष्टियोजनसहस्राणि चत्वारि च योजनशतानि अष्टादशानि अष्टादशाधिकानि द्वादश चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य परिक्षेपेण । तथाहि एकैकवक्षस्कारगिरेरायामस्त्रिंशद्योजनसहस्राणि द्वे च नवोत्तरे षट् च कलाः । ततो द्वयोर्वक्षस्कारयोरायाममीलने यथोक्तं मानमिति ॥ जं० ४ वक्ष० ।

अथैतासां स्वरूपप्ररूपणायाह ॥

उत्तरकुराएणं भंते ! कुराए केरिसए आगारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा बहुसमरमणिज्जभूमिभागे पण्णत्ते से जहाणामए आलिंगपुक्खरेति वा जाव एवं एगोरुगदीववत्तव्वया जाव देवलोगपरिग्गहाणं ते मणुयगणा पण्णत्ता समणाउसो !!

(उत्तरकुराएणं भंते इत्यादि) उत्तरकुरूणां सूत्रे एकवचनं प्राकृतत्वात् कीदृश आकारभावस्य स्वरूपस्य प्रत्यवतारसंभवः प्रज्ञप्तः ! भगवानाह गौतम ! बहुसमरमणीयो भूमिभागः उत्तरकुरूणां प्रज्ञप्तः (सेजहानामए इत्यादि) जगत्युपरि वनखण्डवर्णकवत् तावद्वक्तव्यं यावत्तृणानां मणीनां च वर्णो गन्धः स्पर्शः शब्दश्च सवर्णकः परिपूर्ण उक्तो भवति ॥ पर्यन्तसूत्रं चेदं दिव्वं नट्टसज्जं गेयं पगीयाणं भंते एयारूवे सिया हंता सिया इति" जी० ३ प्रति ॥ अत्रेदमवधेयम ॥ (सूत्रपाठे जाव एवं एगोरुगदीववत्तव्वया इति । एकोरुकद्वीपवर्णक एव स्मारितः वृत्तिकृता तु एतादृशं पाठमसन्यमानेन एकोरुकवक्तव्यतायामकिञ्चिदुक्त्वा इहैव व्याख्यातमित्यस्माभिरपि अन्तरद्वीपशब्दे एकोरुकवक्तव्यता मूलसूत्रैरेव प्रदर्शिता इह तु तादृशानि सूत्राणि परिकल्प्य टीका संयोजिता) उत्तरकुरुषु आकारप्रत्यवतारस्य वर्णकः सुषमसुषमाभरतवर्षस्येव भावनीया सा ओसप्पिणीशब्दे व्याख्यास्यते नवरम ॥

उत्तरकुराणं कुराए छव्विधा मणुस्सा अणुसज्जंति । तंजहा पम्हगंधा १ मियगंधा २ अममा ३ सहा ४ तेयली ५ सणिचारी ६

(उत्तरकुराएणं भंते इत्यादि) उत्तरकुरुषु कुरुषु भदन्त ! कतिविधा जातिभेदेन कतिप्रकारा मनुष्या अनुसजन्ति सन्तानेनानुवर्त्तन्ते ? भगवानाह-गौतम ! षड्विधा मनुजा अनुसजन्ति तद्यथा पद्मगन्धा इत्यादि जातिवाचका इमे शब्दाः अत्र विनेयजनानुग्रहाय उत्तरकुरुविषयसूत्रसंकलनार्थं संग्रहणीगाथात्रयमाह-

उसुजीवा धणुपट्ठं, भूमी गुम्मा य हेरुउद्दाला ।
तिलगलयावणराई, रुक्खामणुया य आहारे ॥
गेहा गामाय असी, हिरण्णरायाय दासमाया य ।
अरिवरिष्ठा मत्तवि, वाहमहनट्टसगडा य ॥
आसागावो सीहा, सालीथाणुयगड्डदंसाही ।
गहजुद्धरोगठिइ, उव्वट्टणा य अणुवट्टणा चेव ॥

अस्य व्याख्या प्रथममुत्तरकुरुविषयमिषुजीवाः धनुःपृष्ठप्रतिपादनकं सूत्रं तदनन्तरं (भूमिरित्ति) भूमिविषयं सूत्रं ततो (गुम्मा इति) गुल्मविषयं सूत्रं तदनन्तरं हेरुतालवनविषयं सूत्रं ततः । (उद्दाला इति) उद्दालाविषयं तदनन्तरं (तिलगइति) तिलकपदोपलक्षितं ततो लताविषयं तदनन्तरं वनराजिविषयं ततो (रुक्खाइति) दशविधकल्पपादपविषया दश सूत्रदण्डका (मणुया य इति) त्रयो मनुष्यविषयाः सूत्रदण्डकास्तद्यथा आद्यः पुरुषविषयो द्वितीयः स्त्रीविषयस्तृतीयः सामान्यतः उभयविषयः । तत (आहारे इति) आहारविषयस्तदनन्तरं (गेहा इति) गृहविषयौ दण्डकौ आद्यो गृहाकारवृक्षाभिधायी अपरो गेहाद्यभावविषय इति ततो (गामा इति) ग्रामाद्यभावस्तदनन्तरम्(असीति) अस्याद्यभावविषयस्ततो हिरण्याद्यभावविषयस्तदनन्तरं राजाद्यभावविषयस्ततो दासाद्यभावविषयस्ततो मात्रादिविषयस्तदनन्तरमरिवैरिप्रभृतिविषयस्तदनन्तरं मित्राद्यभावविषयस्तदनन्तरं विवाहपदोपलक्षितस्तत्प्रतिषेधविषयः तदनन्तरं महप्रतिषेधविषयः ततो नृत्तपदोपलक्षितप्रेक्षाप्रतिषेधः तदनन्तरं शकटादिप्रतिषेधविषयः ततोऽश्वादिपरिभोगप्रतिषेधविषयःतदनन्तरं स्त्रीगत्यादिपरिभोगप्रतिषेधविषयः । ततः सिंहादिश्वापदविषयः तदनन्तरं शाल्याद्युपभोगप्रतिषेधविषयस्ततः स्थाण्वादिप्रतिषेधविषयस्तदनन्तरं गर्तादिप्रतिषेधविषयस्ततो दंशाद्यभावविषयस्ततोऽह्यादिविषयस्तदनन्तरं ग्रह इति ग्रहदण्डादिविषयस्ततो युद्ध इति युद्धपदोपलक्षितो डिम्बादिप्रतिषेधविषयः सूत्रदण्डकस्ततो रोगइति रोगपदोपलक्षितो दुर्भूतादिप्रतिषेधविषयस्तदनन्तरं स्थितिसूत्रं ततोऽनुषजनसूत्रमिति ॥

संप्रति उत्तरकुरुभावियमकपर्वतवक्तव्यतामाह-

कहिणं भंते ! उत्तरकुराए जमगा नामं दुवे पव्वता पण्णत्ता ? गोयमा ! नीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं अट्ठचोत्तीसं जोयणसत्ते चत्तारिय सत्तभागे जोयणसहस्स आबाधाए सीताए महाणतीए उभओ कूले एत्थ णं उत्तरकुराए कुराए जमगा णाम दुवे पव्वता पण्णत्ता एगमेगेणं जोयणसहस्सउड्ढं उच्चत्तेणं अड्ढाइं जोयणसयाइं उव्वेहेणं मूले एकमेकं जोयणसहस्सं आयामविक्खंभेणं मज्झे अद्धट्टमाइं जोयणसताइं आयामविक्खंभेणं उवरिं पंचजोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं मूले तिण्णि जोयणसहस्साइं एकं वा वट्टं जोयणसयं किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं दो जोयणसहस्साइं तिण्णि य बावत्तरे जोयणसते किंचि विसेसूण परिक्खेवेणं उवरिं पण्णरस एक्कासीते जोयणसते किंचि विसेसाहिया परिक्खेवेणं पण्णत्ता मूलविच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उप्पिं तणुया गोपुच्छसंठाणसंठिता सव्वकणगामया अच्छा सण्हा जाव पडिरूवा पत्तेयं २ पउमवरवेतिया परिक्खित्ता पत्तेयं २ वणसंडपरिक्खित्ता वण्णओ दोण्हं वि तेसिणं जमगपव्वयाणं उप्पिं बहुस

मरमणिज्जभूमिभागे पण्णत्ते वण्णओ जाव आसयंति ।

क भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ ? भगवानाह गौतम ! नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य दाक्षिणात्याच्चरमान्ताच्चरमरूपात् पर्यन्तादष्टौ योजनशतानि चतुस्त्रिंशानि चतुस्त्रिंशदधिकानि चतुरश्च योजनस्य सप्त भागान् अबाधया कृत्वा अपान्तराले मुक्त्वेति भावः। अत्रान्तरे शीताया महानद्याः पूर्वपश्चिमयोर्दिशोरुभयोः कूलयोरत्र एतस्मिन् प्रदेशे यमकौ नाम द्वौ पर्वतौ प्रज्ञप्तौ । तद्यथा एकः पूर्वकूले एकः पश्चिमकूले प्रत्येकं योजनसहस्रमुच्चैस्त्वेन अर्द्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वाधेन अवगाहेन मेरुव्यतिरेकेण शेषशाश्वतपर्वतानां सर्वेषामपि शेषणोच्चैस्त्वापेक्षया चतुर्भागस्यावगाहभावात् मूले एकं योजनसहस्रं विष्कम्भः (१०००) मध्ये अर्द्धशतोनाष्ट योजनशतानि (७५०) उपरि पञ्चयोजनशतानि (५००) मूले त्रीणि योजनशतानि एकं च द्वाषष्टं द्वाषष्ट्यधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्षेपेण प्रज्ञप्तौ (३१६२) मध्ये द्वे योजनसहस्रे त्रीणि योजनशतानि द्वासप्तत्यधिकानि (२३७२) किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण प्रज्ञप्तौ । उपरि एकं योजनसहस्रं पञ्चशतानि एकाशीतानि एकाशीत्यधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि (१५८१) परिक्षेपेण एवं च तौ मूले विस्तीर्णौ मध्ये संक्षिप्तौ उपरि तनुकावत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितौ (सव्वकणगमया इति) सर्वात्मना कनकमयौ (अच्छा जाव पडिरूवा इति) प्राग्वत् तौ च प्रत्येकं २ पद्मवरवेदिकया परिक्षिप्तौ प्रत्येकं २ वनखण्डपरिक्षिप्तौ पद्मवरवेदिकावर्णको वनखण्डवर्णकश्च जगत्युपरि पद्मवरवेदिकावनखण्डवर्णकवत् वक्तव्यः (जमकपव्वयाणमित्यादि) यमकपर्वतयोरुपरि प्रत्येकं बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः भूमिभागवर्णनं च "से जहा नामए आलिंगपुक्खरेइ वा" इत्यादि प्राग्वत् तावद्वक्तव्यं यावद्वाणमंतरा देवा देवीउ य आसयंति सयंति जाव पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ॥

तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं भूमिभागाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं २ पासायवडेंसका पण्णत्ता तेणं पासायवडेंसका बावट्ठिं जोयणाइं अद्धजोयणं च उड्ढं उच्चत्तेणं एकतीसं जोयणाइं कोसं च विक्खंभेणं अब्भुग्गतमूसित वण्णओ भूमिभागाओ उल्लोत्ता दो जोयणाइं मणिपेढियाओ उवरि सीहासणा सपरिवारा जाव जमगा चिट्ठंति ।

(तेसिणमित्यादि) तयोर्बहुसमरमणीययोर्भूमिभागयोर्बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः । तौ च प्रासादावतंसकौ द्वाषष्ठियोजनानि अर्द्धयोजनं चोर्द्धमुच्चैस्त्वेन एकत्रिंशद्योजनानि क्रोशं चैकं विष्कम्भेन " अब्भुग्गयं मूसिय पहसियाइव " इत्यादि यावत् पडिरूवा इति प्रासादावतंसकवर्णनमुल्लोचवर्णनं भूमिभागवर्णनं मणिपीठिकावर्णनं सिंहासनवर्णनं विजयदूष्यवर्णनमङ्कुशवर्णनं दामवर्णनं च निरवशेषं प्राग्वद्वक्तव्यम् नवरमत्र मणिपीठिकायाः प्रमाणमायामविष्कम्भाभ्यां द्वे योजने बाहल्येन एकं योजनं शेषं तथैव (तेसिणं सिंहासणाणमित्यादि) तयोः सिंहासनयोः प्रत्येकम् (अवरुत्तरेणंति) अपरोत्तरस्यां वायव्यामित्यर्थः उत्तरपूर्वस्यां च दिशि अत्र एतासु तिसृषु दिक्षु यमकयोर्यमकनाम्नोर्यमकपर्वतस्वामिनोर्देवयोः प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रज्ञप्तानि । एवमेतेन क्रमेण सिंहासनपरिवारो वक्तव्यो यथा प्राक् विजयदेवस्य (तेसिणमित्यादि) तयोः प्रासादावतंसकयोः प्रत्येकमुपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि प्रज्ञप्तानीत्याद्यपि प्राग्वत्तावद्वक्तव्यं यावत् सयसहस्सपत्तगा इतिपदम् ।

सम्प्रति नामनिबन्धनं पिपृच्छिषुरिदमाह ॥

से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चंति जमगा पव्वया २ गोयमा ! जमगेसु णं पव्वतेसु तत्थ २ देसे २ तहिं २ बहूउ खुड्डियाउ वावीउ जाव विलपंतियाउ तासु णं खुड्डा खुड्डिया जाव विलपंतियासु बहूइं उप्पलाइं जाव सतसहस्सपत्ताइं जमगप्पभाइं जमगवण्णाइं जमगा एत्थ णं दो देवा महिड्डिया जाव पलिओवमट्ठितिया परिवसंति तेणं तत्थ पत्तेयं २ चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं जाव जमगाणं पव्वयाणं जमिगाण य रायहाणीणं अण्णेसिं च बहूणं वाणमंतराणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं जाव पालेमाणा विहरंति । से तेणट्ठेणं गोयमा एवं वुच्चइ जमगपव्वया २ अदुत्तरं चेणं गोयमा ! जाव णिच्चा ।

अथ केनार्थेन केन कारणेन एवमुच्यते यमकपर्वतौ यमकपर्वताविति भगवानाह गौतम ! यमकपव्वतयोर्णमिति वाक्यालंकारे क्षुल्लिकासु वापीषु पुष्करिणीषु यावद्बिलपङ्क्तिषु बहूनि उत्पलानि यावत्सहस्रपत्राणि यमकप्रभाणि यमका नाम शकुनिविशेषास्तत्प्रभाणि तदाकाराणि एतदेव व्याचष्टे यमकवर्णाभानि यमकसदृशवर्णानीत्यर्थः यमकौ च यमकनामानौ च तत्र तयोर्यमकपर्वतयोः स्वामित्वेन द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावन्महाभागौ पल्योपमस्थितिकौ परिवसतस्तौ च तत्र प्रत्येकं प्रत्येकं चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चतसृणामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां तिसृणामभ्यन्तरमध्यबाह्यरूपाणां यथासंख्यमष्टादश द्वादश देवसहस्रसंख्याकानां सप्तानामनीकाधिपतीनां षोडशानामात्मरक्षकदेवसहस्राणां (जमगपव्वयाणां जमगाण य रायहाणीयमिति) स्वस्य स्वस्य यमकपर्वतस्य स्वस्याः यमिकाभिधाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां वानमन्तराणां देवानां देवीनां च स्वस्वयामिकाभिधराजधानीवास्तव्यानामाधिपत्यं यावद्विहरतः यावत्करणात् "पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तमित्यादि" परिग्रहस्ततो यमकाकारयमकवर्णोत्पलादियोगात् यमकाभिधदेवस्वामिकत्वाच्च तौ यमकपर्वतावित्युच्येते । यथा चाह (सेएणट्ठेणमित्यादि ।)

संप्रति यमकाभिधराजधानीस्थानम् ।

कहिणं भंते जमगाणं देवाणं जमगाओ नाम रायहाणीओ पण्णत्ताओ ? गोयमा ! जमगाणं पव्वयाणं उत्तरेणंति तिरियमसंखेज्जदीवसमुद्दे वितिकमित्ता अण्णम्मि जंबूद्दीवे २ बारसजोयणसहस्साइं उगाहित्ता एत्थ णं जमगाणं देवाणं जमिगाओ णाम रायहाणीओ पण्णत्ताओ बारसजोयणसहस्साइं जहा विजयस्स जाव महिड्डिया ॥

जमगा देवाः क भदन्त ! यमकयोर्देवयोः संबन्धिन्यौ यमिके नामराजधान्यौ प्रज्ञप्ते भगवानाह गौतम ! यमकपर्वतयोरुत्तरतोऽन्यस्मिन् असंख्येयतमे जम्बूद्वीपे २ द्वादशयोजनसहस्राण्यवगाह्य अत्रान्तरे यमकदेवयोः संबन्धिन्यौ यमकराजधान्यौ प्रज्ञप्ते ते चाविशेषेण विजयराजधानीसदृश्यौ वक्तव्ये जी० ३ प्रति० ॥

संप्रति ह्रदवक्तव्यतामभिधित्सुराह ॥

जंबूमंदरउत्तरेणं उत्तरकुराए कुराए पंचमहद्दहा पण्णत्ता तंजहा नीलवंतदहे एरावणदहे उत्तरकुरुदहे चंददहे मालवंतदहे ।

नीलवन्तमहाह्रदो विचित्रचित्रकूटपर्वतसमवक्तव्यताभ्यां यम-

काभिधानाभ्यां स्वसमानानामदेवावासाभ्यां पर्वताभ्यामनन्तरं ऽप्युक्तस्ततो दक्षिणतः शेषाश्चत्वार इति एते च सर्वेऽपि प्रत्येकं दशभिर्दशभिःकाञ्चनकाभिधानैर्योजनशतोच्छ्रितैर्योजनशतमूल-विष्कम्भैः पञ्चाशद्योजनमानमस्तकविस्तारैः स्वसमानानामदेवाधिवासैः प्रत्येकं दशयोजनान्तरैः पूर्वापरव्यवस्थितैर्गिरिभिरुपेता एतेषां च विचित्रकूटादिपर्वतह्रदनिवासिदेवानामसंख्येयतमज-म्बूद्वीपे द्वादशयोजनसहस्रप्रमाणास्तन्नामिका नगर्यो भवन्तीति ॥

नीलवद्ह्रदादीनां विशेषवर्णकः ।

काहि णं भंते ! उत्तरकुराए२ नीलवंतद्दहे नाम दहे पण्णत्ते ? गोयमा ! जमगाणं पव्वयाणं दाहिणेणं अट्ठचोत्तीसे जोयणसये चत्तारि सत्तभागे जोयणस्स अबाधाए सीताए महाणतीये बहुमज्झदेसभाए एत्थणं उत्तरकुराए २ नीलवंतद्दहे नामं दहे पण्णत्ते उत्तरदक्खिणाए पाईणपडीणविच्छिण्णे एगं जोयणसहस्सं आयामेणं पंचजोयणसयाति विक्खंभेणं दसजोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे सण्हे रययामयकूले चउक्कोणे समतीरे जाव पडिरूवे उभओपासिं दोहि य पउमवरवेतियाहिं दोहिं वणसंडेहिं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ते दोण्ह-वि वण्णओ नीलवंतद्दहस्स णं तत्थ २ जाव बहवेत्ति सोमाणपडिरूवका पण्णत्ता वण्णओ भाणियव्वो तोरणेत्ति ॥

क भदन्त ! उत्तरकुरुषु कुरुषु नीलवन्तह्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह गौतम ! यमकपर्वतयोर्दाक्षिणात्याच्चरमान्तादर्वाक् दक्षिणाभिमुखमष्टौ चतुस्त्रिंशानि चतुस्त्रिंशदधिकानि योजनशतानि चतुरश्च सप्त भागान् योजनस्य अबाधया कृत्वेति गीयते अपान्तराले मुक्त्वेति भावः अत्रान्तरे शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे (एत्थणंति) एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु कुरुषु नीलवत् ह्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः स च किं विशिष्ट इत्याह उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनापाचीनविस्तीर्णः उत्तरदक्षिणाभ्यामवयवाभ्यामायतः उत्तरदक्षिणायतः प्राचीनापाचीनाभ्यामवयवाभ्यां विस्तीर्णः प्राचीनापाचीनविस्तीर्णः । एकं योजनसहस्रमायामेन पञ्चयोजनशतानि विष्कम्भतः दशयोजनान्युद्वेधेन उण्डत्वेन अच्छस्फाटिकवद्बहिर्निर्मलप्रदेशः श्लक्ष्णः श्लक्ष्णपुद्गलनिर्मापितबहिःप्रदेशः । तथा रजतमयं रूप्यमयं कूलं यस्यासौ रजतमयकूल इत्यादि विशेषणकदम्बकं जगत्युपरि वाप्यादिवत् तावद्वक्तव्यं यावदिदं पर्यन्तपदं " पडिहत्थभमंतमच्छकच्छपअणेगसउणमिहुणपरिचरिए इति" (उभयपासेत्यादि) स च नीलवन्नामह्रदः शीताया महानद्या उभयोः पार्श्वयोः बहिर्विनिर्गतः स तथाभूतः सन् उभयोः पार्श्वयोर्द्वाभ्यां पद्मवरवेदिकाभ्यां द्वितीये पार्श्वे द्वितीयया पद्मवरवेदिकया इत्यर्थः । एवं द्वाभ्यां वनखण्डाभ्यां सर्वतः सर्वासु दिक्षु समन्ततः सामस्त्येन संपरिक्षिप्तः पद्मवरवेदिकावनखण्डवर्णकश्च प्राग्वत् । (नीलवंत दहस्स णं तत्थ तत्येत्यादि) नीलवद्ह्रदस्य णमिति वाक्यालङ्कारे तत्र देशे तस्य२ देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहूनि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि प्रतिविशिष्टरूपकाणि त्रिसोपानानि प्रज्ञप्तानि वर्णकस्तेषां प्राग्वद्वक्तव्यः । (तोरणमित्यादि) तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकाणां पुरतः प्रत्येकं २ तोरणं प्रज्ञप्तं (तेणंतोरणाइत्यादि) तोरणवर्णनं पूर्ववत्तावद्वक्तव्यम् यावद्बहवो "सयसहस्सपत्तगा" इति पदम् ॥

तस्स णं नीलवंतद्दहस्स णं दहस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं पउमे पण्णत्ते जोयणं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिक्खेवेणं अद्धजोयणं बाहल्लेणं दसजोयणाइं उव्वेहेणं दो कोसे ऊसिते जलंतातो सातिरेगाइं दसजोयणाइं सव्वग्गेणं पण्णत्ते तस्स णं पउमस्स अयमेतारूवे वण्णावासे पण्णत्ते तंजहा वइरामता मूला रिट्ठामते कंदे वेरुलिया मणाले वेरुलियामता बाहिरपत्ता जंबूणयमया अब्भंतरपत्ता तवणिज्जमया केसरा कणगामई कण्णिया णाणामणिमया पुक्खलत्थिभुया साणं कण्णिया अद्धजोयणं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिक्खेवेणं कोसं बाहल्लेणं सव्वकणगामई अच्छा सण्हा जाव पडिरूवा तीसे णं कण्णियाए उवरिं बहुसमरमणिज्जदेसभाए पण्णत्ते जाव मणीहिं तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं एगे महं भवणे पण्णत्ते कोसं च आयामेणं अद्धकोसं च विक्खंभेणं देसूणं कोसं उड्ढं उच्चत्तेणं अणेगखंभसतसन्निविट्ठं सभावण्णओ । तस्स णं भवणस्स तिदिसिं ततो दारा पण्णत्ता तंजहा पुरच्छिमेणं दाहिणेणं उत्तरेणं तेणं दारा पंचधणुसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं अड्ढाइज्जाइं धणुसयाइं विक्खंभेणं तावतियं चेव पवेसेणं से ताव कणगथूभियागा जाव वणमालाउत्ति तस्स णं भवणस्स अंतो बहुसमरमणिज्ज-भूमिभागे पण्णत्ते से जहानामए आलिंगपुक्खरेति वा जाव मणीणं वण्णओ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं मणिपेढिया पण्णत्ता पंचधणुसयाइं आयामविक्खंभेणं अड्ढाइज्जाइं धणुसताइं बाहल्लेणं सव्वमणिमाणिमती ।

(तस्स णमित्यादि) तस्य नीलवन्नाम्नो ह्रदस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महदेकं पद्मं प्रज्ञप्तम् योजनमायामतो विष्कम्भतश्च अर्द्धं योजनं बाहुल्येन दशयोजनानि उद्वेधेन उण्डत्वेन जलपर्यन्तात् द्वौ क्रोशावुच्छ्रितं सर्वाग्रेण सातिरेकाणि दशयोजनानि प्रज्ञप्तानि । तस्य पद्मस्य अयं वक्ष्यमाण एतद्रूपोऽनन्तरमेव वक्ष्यमाण स्वरूपो वर्णावासो वर्णकनिवेशः प्रज्ञप्तस्तद्यथा वज्रमयं मूलं रिष्टरत्नमयः कन्दो वैडूर्यरत्नमयो नालः वैडूर्यरत्नमयानि बाह्यपत्राणि जाम्बूनदमयानि अभ्यन्तरपत्राणि तपनीयमयानि केसराणि कनकमयी पुष्करकर्णिका नानामणिमयी पुष्करस्थिभुका (साणं-कण्णिकाअद्धमित्यादि) सा कर्णिका अर्द्धयोजनमायामविष्कम्भाभ्यां क्रोशमेकं बाहुल्यतः सर्वात्मना कनकमयी अच्छा यावत्प्रतिरूपा यावत्करणात् "सण्हा घट्ठामट्ठा नीरया इत्यादि परिग्रहः" (तीसेणं कण्णियाए इत्यादि) तस्याः कर्णिकाया उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तस्तद्वर्णनं च " से जहानामए आलिंगपुक्खरे इ वा" इत्यादिना ग्रन्थेन विजयराजधान्या उपकारिकालयनस्येव तावद्वक्तव्यं यावन्मणीनां स्पर्शवक्तव्यता परिसमाप्तिः (तस्स णमित्यादि) तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महदेकं भवनं प्रज्ञप्तं क्रोशमायामतोऽर्द्धक्रोशं विष्कम्भतो देशोनं क्रोशमूर्द्धमुच्चैस्त्वेन अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टमित्यादि तद्वर्णनं विजयराजधानीगतसुधर्म्मासभाया इव तावद्वक्तव्यं यावदिदं सूत्रं (दिव्वतुडियसद्दसंपण्णादिनेशंते) तदनन्तरं सूत्रमाह । (सव्वरयणामए इत्यादि) सर्वात्मना रत्नमयं अच्छं यावत्

प्रतिरूपं यावत् करणात् 'सण्हे लण्हे घट्टे मट्ठे इत्यादि' परिग्रहः ॥ (तस्सणमित्यादि) तस्य भवनस्य त्रिदिशि त्रिसृषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकद्वारभावेन त्रीणि द्वाराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा पूर्वस्यामुत्तरस्यां दक्षिणस्यां (तेणं दारा इत्यादि) तानि द्वाराणि पञ्चधनुःशतानि ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन अर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि विष्कम्भेन तावदेव अर्द्धतृतीयानि धनुःशतानीति भावः प्रवेशेन (सेयावरकणगथूभियागाइत्यादि) द्वारवर्णनं विजयद्वारस्येव तावद्विशेषणावसातव्यं यावत् 'वणमालाओ' इति वनमालावक्तव्यतापरिसमाप्तिः (तस्सणमित्यादि) तस्य भवनस्य उल्लोचान्तर्बहुसमरमणीये भूमिभागे मणीनां वर्णगन्धरसस्पर्शवर्णनं प्राग्वत् (तस्सेत्यादि) तस्य बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे मणिपीठिका प्रज्ञप्ता पञ्चधनुःशतानि आयामविष्कम्भाभ्यामर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि बाहुल्येन सर्वात्मना मणिमयी अच्छा यावत् प्रतिरूपा इति प्राग्वत् ॥

तीसेणं मणिपेढियाए उवरिं एत्थणं एगे महं देवसयणिज्जे पण्णत्ते देवसयणिज्जस्स वण्णओ से णं पउमे अण्णेणं अट्ठसत्तेणं तदद्धुच्चत्तप्पमाणमेत्तेणं पउमाणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ते तेणं पउमा अद्धजोयणं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणं सविसेसं परिक्खेवेणं कोसं बाहल्लेणं दसजोयणाइं उव्वेहेणं कोसं ऊसिया । जलं ताओ सातिरेगातिं दसजोयणातिं सव्वग्गेणं पण्णत्ताइं तेसिणं पउमाणं अयमेतारूवे वण्णावासे पण्णत्ते तंजहा वतिरामयामूला जाव णाणामणिमया पुक्खलत्थिगया ताउणं कण्णिया उक्कोसं आयामविक्खंभेणं तं तिगुणसपरिक्खेवेणं अद्धकोसं बाहल्लेणं सव्वकणगामईउ अच्छाउ जाव पडिरूवाउ तासि णं कण्णिया उप्पिं बहुसमरमणिज्जा भूमिभागा जाव मणीणं वण्णो गंधो फासो तस्सणं पउमस्स अवरुत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थणं नीलवंतदहकुमारस्स देवस्स चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चत्तारि पउमसाहस्सीउ पण्णत्ताउ एवं सव्वो परिवारो नवरि पउमाणं भाणियव्वो । सेणं पउमे अण्णेहिं तीहिं पउमपरिक्खेवेणं सव्वतो समंता संपरिक्खित्ते तंजहा अब्भिंतरएणं मज्झिमएणं बाहिरएणं अब्भिंतरएणं पउमपरिक्खेवे बत्तीसं पउमसयसाहस्सीउ पण्णत्ताउ मज्झिमएणं पउमपरिक्खेवो चत्तालीसं उपउमसयसाहस्सीओ पण्णत्ताओ बाहिरएणं पउमपरिक्खेवे अडयालीसं पउमसयसाहस्सीउ पण्णत्ताओ एवामेव स पुव्वावरेणं एगा पउमकोडीउ वीसं च पउमसतसहस्सा भवंतीतिमक्खाया । से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चति नीलवंतदहे ? गोयमा ! णीलवंतदहेणं तत्थ २ जाव उप्पलाति जाव सयसहस्सपत्ताइं नीलवंतप्पभाति नीलवंतवण्णाभाति नीलवंतदहकुमारेय एत्थ सो चेव गमो जाव णीलवंतदहे २ ॥

(तीसेणमित्यादि) तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं देवशयनीयं प्रज्ञप्तम् । शयनीयवर्णकः प्राग्वत् । (तस्सण मित्यादि) तस्य भवनस्योपरि अष्टावष्टौ स्वस्तिकादीनि मङ्गलकानि इत्यादि पूर्ववत्तावद्वक्तव्यम् यावत् बहवः सहस्रपत्रहस्तका इति सूत्रत इदमधिकं दृश्यते " (सेणमित्यादि) तत् पद्ममन्येन अष्टशतेन पद्मानां तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणमात्राणां तस्य मूलपद्मप्रमाणस्यार्द्धं तदर्द्धं तच्च तदुच्चत्वप्रमाणं च तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणं तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणं मात्रा येषां तानि तथा तेषां सर्वासु दिक्षु समन्ततः सामस्त्येन संपरिक्षिप्तं तदर्द्धोच्चत्वप्रमाणमेव तेषां भावयति (पउमा इति) तानि पद्मानि प्रत्येकमर्द्धयोजनमायामविष्कम्भाभ्यां क्रोशमेकं बाहुल्येन दशयोजनानि उद्वेधेन क्रोशमेकं जलपर्यन्तादुच्छ्रितं सातिरेकाणि दशयोजनानि सर्वाग्रेण (तेसिणमित्यादि) तेषां पद्मानामयमेतद्रूपो वर्णावासः प्रज्ञप्तः वज्रमयानि मूलानि रिष्टरत्नमयाः कन्दा वैडूर्यरत्नमया नालाः तपनीयमयानि बाह्यपत्राणि जाम्बूनदमयानि बाह्यपत्राणि तपनीयमयानि केसराणि कनकमय्यः कर्णिका नानामणिमयाः पुष्करास्थिभागाः (ताउणं कन्नियाउ इत्यादि) ताः कर्णिकाः क्रोशमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धं क्रोशं बाहुल्येन सर्वात्मना कनकमय्यः अच्छाउ जाव पडिरूव इति प्राग्वत् । (तेसिणं कन्नियाणमित्यादि) तासां कर्णिकानामुपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः तस्य वर्णकः पूर्ववत्तावद्वक्तव्यो यावन्मणीनां स्पर्शः (तस्सणमित्यादि) तस्य मूलभूतस्य पद्मस्य अपरोत्तरेण अपरोत्तरस्यामेवमुत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्यां सर्वसंकलनया तिसृषु दिक्षु अत्र नीलवतो नागकुमारेन्द्रस्य नागकुमारराजस्य चतुर्णां सामानिकसहस्राणां योग्यानि चत्वारि पद्मसहस्राणि प्रज्ञप्तानि (एतेणमित्यादि) एतेनानन्तरोदितेनाभिलापेन यथा विजयस्य सिंहासनपरिवारोऽभिहितस्तथा इहापि पद्मपरिवारो वक्तव्यस्तद्यथा पूर्वस्यां दिशि चतसृणामग्रमहिषीणां योग्यानि चत्वारि महापद्मानि दक्षिणपूर्वस्यामभ्यन्तरपर्षदोऽष्टानां देवसहस्राणां योग्यान्यष्टौ पद्मसहस्राणि दक्षिणस्यां मध्यपर्षदो दशानां देवसहस्राणां योग्यानि दशपद्मसहस्राणि दक्षिणापरस्यां बाह्यपर्षदो द्वादशानां देवसहस्राणां द्वादश पद्मसहस्राणि पश्चिमायां सप्तानामनीकाधिपतीनां योग्यानि सप्तमहापद्मानि प्रज्ञप्तानि तदनन्तरं तस्य द्वितीयस्य पद्मपरिवेषस्य पृष्ठतश्चतसृषु दिक्षु षोडशानामात्मरक्षकदेवसहस्राणां योग्यानि षोडशपद्मसहस्राणि प्रज्ञप्तानि । तद्यथा चत्वारि पद्मसहस्राणि पूर्वस्यां दिशि चत्वारि पद्मसहस्राणि पश्चिमायां चत्वारि पद्मसहस्राणि उत्तरस्यामिति । तदेवं मूलपद्मस्य त्रयः पद्मपरिवेषा अभूवन् अन्येऽपि च त्रयो विद्यन्ते इति तत्प्रतिपादनार्थमाह । (सेणंपउमे इत्यादि) तत्पद्ममन्यैरनन्तरोक्तपरिक्षेपत्रिकव्यतिरिक्तैस्त्रिभिः पद्मपरिवेषैः सर्वतः सर्वासु दिक्षु समन्ततः सामस्त्येन संपरिक्षिप्तम् । तद्यथा अभ्यन्तरेण मध्यमेन बाह्येन च । तत्राभ्यन्तरपद्मपरिक्षेपे सर्वसंख्यया द्वात्रिंशत् पद्मशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि (३२०००००) मध्यमे परिक्षेपे चत्वारिंशत् पद्मशतसहस्राणि (४००००००) बाह्यपद्मपरिक्षेपे अष्टाचत्वारिंशत् पद्मशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि (४८०००००) एवमेव अनेनैव प्रकारेण (सव्वावरेणंति) सह पूर्वं यस्य येन वा सपूर्वं तत् अपरं च सपूर्वापरं तेन सपूर्वापरेण पूर्वापरसमुदायेनेत्यर्थः एका पद्मकोटी विंशतिश्च पद्मशतसहस्राणि भवतीत्याख्यातं मया शेषैश्च तीर्थकृद्भिरेतेन सर्वतीर्थकृतामविसंवादिवचनतामाह । कोट्यादिका च संख्या स्वमीलितायां द्वात्रिंशदादिशतसहस्राणामेकत्र मीलने यथोक्तसंख्याया अवश्यं भावात् संप्रति नामान्वर्थं पिपृच्छिषुराह । अथ केनार्थेन एवमुच्यते नीलवद्ध्रदो नीलवद्ध्रद इति भगवानाह । गौतम ! नीलवद्ध्रदे तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहूनि उत्पलानि पद्मानि यावत् सहस्रपत्राणि नीलवद्ध्रदप्रभाणि नीलवन्नाम ह्रदाकाराणि नीलवद्वर्णानि नीलवन्नाम वर्षधरपर्वतस्तद्वर्णानीति भावः । नीलवन्नामा च नागकुमारेन्द्रो नागकुमार-

राजो महर्द्धिक इत्यादि यमकदेववन्निरवशेषं वक्तव्यं यावद्विहरति ; ततो यस्मात्तत्कृतानि पद्मानि नीलवद्वर्णानि नीलवन्नामा च तदधिपतिर्देवस्ततस्तद्योगादसौ नीलवन्नामा ह्रदः। तथाचाह (से पएणट्ठेणमित्यादि) कहिणं भंते ! नीलवंतदहस्सेत्यादि राजधानीविषयं सूत्रं समस्तमपि प्राग्वत् ॥

नीलवद्ह्रदे काञ्चनपर्वताः ।

नीलवंतेणं पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं दस दस जोयणाति अबाहाए एत्थणं दस दस कंचणगपव्वता पण्णत्ता तेणं कंचणगपव्वता एगमेगं जोयणसतं उड्ढं उच्चत्तेणं पणवीसं २ जोयणानि उव्वेहेणं मूले एगमेगं जोयणसतं विक्खंभेणं मज्झे पण्णत्तरिं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं उवरिं पण्णासं जोयणाइं विक्खंभेणं मूले तिण्णि सोले जोयणसते किंचिविसेसाहिता। परिक्खेवेणं मज्झे दोण्णि सत्ततीसे जोयणसते किंचि विसेसाहिता परिक्खेवेणं उवरिं एगं अट्ठावन्नं जोयणसतं किंचि विसेसाहिया। परिक्खिवेणं मूले विच्छिण्णा मज्झे संखित्ता उप्पिं तणुया गोपुच्छसंठाण संठिया सव्वकंचणमया अच्छा पत्तेयं२ पउमवरवेतिइं पत्तेयं २ वणखंडपरिक्खित्ता तेसिणं कंचणगपव्वताणं उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे जाव आसयन्ति पत्तेयं २ पासायवडेंसगा सड्ढा बावट्ठिं जोयणिया उड्ढं एकतीसं जोयणाइं कोसं च विक्खंभेणं मणिपेढिया दो जोयणिया सिंहासणा सपरिवारा। से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ कंचणगपव्वया गोयमा ! कंचणगेसुणं पव्वतेसु तत्थ२वाविसु उप्पलाइं जाव कंचणवण्णा भाति कंचणगा जाव देवा महिड्ढिया जाव विहरंति उत्तरेणं कंचणगाणं कंचणिताउ रायहाणीओ अण्णम्मि जंबू तहेव सव्वं भाणियव्वं (नीलवंतद्दहस्सणमिति)नीलवतो ह्रदस्य(पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं) पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि प्रत्येकं दशयोजनान्यबाधया कृत्वेति गम्यतेऽपान्तराले मुक्त्वेतिभावः।दश दश काञ्चनपर्वता दक्षिणोत्तरश्रेण्योःप्रज्ञप्ताः।ते काञ्चनपर्वताःप्रत्येकमेकं योजनशतमूर्ध्वमुच्चैस्त्वेन पञ्चविंशतिर्योजनान्युद्वेधेन मूले एकं योजनशतं विष्कम्भेन मध्ये पञ्चसप्ततिर्योजनानि विष्कम्भेन उपरि पञ्चाशद्योजनानि विष्कम्भेन मूले त्रीणि षोडशोत्तराणि योजनशतानि (३१६) किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिक्षेपेण मध्ये द्वे सप्तविंशे योजनशते (२२७) किञ्चिद्विशेषोने परिक्षेपेण उपरि एकमष्टापञ्चाशद्योजनशतं (१५८) किञ्चिद्विशेषोनं परिक्षेपेण अत एव मूले विस्तीर्णा मध्ये संक्षिप्ता उपरि तनुका अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थिताः सर्वात्मना कनकमयाः (अच्छा जावपडिरूवाइति) प्राग्वत् । तथा प्रत्येकं प्रत्येकं पद्मवरवेदिकया परिक्षिप्ताः । प्रत्येकं वनखण्डपरिक्षिप्ताश्च पद्मवरवेदिका वनखण्डवर्णनं प्राग्वत् । (तेसिणमित्यादि)तेषां काञ्चनपर्वतानामुपरि बहुसमरमणीया भूमिभागाः प्रज्ञप्ताः तेषां च वर्णनं प्राग्वत् तावद्वक्तव्यं यावत्तृणानां मणीनां च शब्दवर्णनमिति (तेसिणमित्यादि) तेषां च बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः प्रासादवक्तव्यता सर्वा यमकपर्वतोपरि प्रासादावतंसकयोरिव निरवशेषा वक्तव्या यावत्परिवारसिंहासनवक्तव्यतापरिसमाप्तिः संप्रति नामान्वर्थं पिपृच्छिषुराह—सेकेणट्ठेणमित्यादि प्राग्वन्नवरं यस्मादुत्पलादीनि काञ्चननामानश्च देवास्तत्र परिवसन्ति तत्काञ्चनप्रभोत्पलादियोगात् काञ्चनकाभिधदेवस्वामिकत्वाच्च ते काञ्चनका इति तथाचाह । सेएणट्ठेणमित्यादि काञ्चनिकाश्च राजधान्यो यामिका राजधानीवद्वक्तव्या ॥

उत्तरकुरुह्रदाः ॥

कहि णं भंते उत्तरकुराए उत्तरकुरुद्दहे नाम दहे पण्णत्ते ? गोयमा ! नीलवंतद्दहस्स २ दाहिणेणं अट्ठचोत्तीसे जोयणसए एवं चेव गमो णेयव्वो जो णीलवंतद्दहस्स सव्वेसिं सरिसके दहसरिसनामा य देवा सव्वेसिं पुरच्छिमपच्चच्छिमे णं कंचणपव्वता दस२ एकप्पमाणा उत्तरेणं रायहाणी अण्णम्मि जंबुद्दीवे चंददहे एरावणदहे मालवंतदहे एवं एकेको णेयव्वो ॥

क भदन्त! जम्बूद्वीपे उत्तरकुरुषु कुरुषु उत्तरकुरुह्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः । भगवानाह । गौतम ! नीलवतो ह्रदस्य दाक्षिणात्याच्चरमपर्यन्तादष्टौ चतुस्त्रिंशानि चतुस्त्रिंशदधिकानि योजनशतानि चतुरश्च योजनस्य सप्त भागा अबाधया कृत्वेति गम्यते शीताया महानद्या बहुदेशभागे अत्र उत्तरकुरुर्नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः यथैव प्राक् नीलवतो ह्रदस्य आयामविष्कम्भोद्वेधपद्मवरवेदिकावनखण्डत्रिसोपानप्रतिरूपकतोरणमहामूलभूतपद्माष्टशतपद्मपरिवारपद्मशेषपरिधिपरिक्षेपत्रयवक्तव्यतोक्ता तथाऽन्यूनातिरिक्ता वक्तव्या । (सूत्रटीकयोः पाठभेदः) नामकारणं पिपृच्छिषुरिदमाह-"से केणट्ठेणं भंते इत्यादि प्राग्वत्" नवरमुत्पलादीनि यस्मात् उत्तरकुरुह्रदप्रभाणि उत्तरकुरुह्रदाकाराणि तेन तानि तदाकारयोगात् उत्तरकुरुनामाऽत्र तत्र देवः परिवसति तेन तद्योगात् ह्रदोऽप्युत्तरकुरुः नन्वेवमितरेतराश्रयदोषप्रसङ्ग उभयेषामपि नाम्नामनादिकाल तथाप्रवृत्तेः । एवमन्यत्रापि निर्दोषता भावनीया । उत्तरकुरुनामा च तत्र देवः परिवसति तद्वक्तव्यता च नीलवन्नागकुमारवद्वक्तव्या ततोऽप्यसावुत्तरकुरुरिति। राजधानीवक्तव्यता काञ्चनकपर्वतवक्तव्यता च राजधानीपर्यवसाना प्राग्वत् । चन्द्रह्रदवक्तव्यतामाह । (कहिणं भंते इत्यादि) प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह—गौतम ! उत्तरकुरुह्रदस्य दाक्षिणात्याच्चरमान्तादर्वाक् दक्षिणस्यां दिशि अष्टौ चतुस्त्रिंशानि योजनशतानि चतुरश्च सप्त भागान् योजनस्य अबाधया कृत्वेति शेषः। शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे अत्र अस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु चन्द्रह्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः । अस्यापि नीलवद्ध्रदस्येव आयामविष्कम्भोद्वेधपद्मवरवेदिकावनखण्डत्रिसोपानप्रतिरूपकतोरणमूलभूतमहापद्माष्टशतपद्मपरिवारपद्मशेषपद्मपरिक्षेपत्रयवक्तव्यता वक्तव्या । नामान्वर्थसूत्रमपि तथैव नवरं यस्मात् उत्पलादीनि चन्द्रह्रदप्रभाणि चन्द्रह्रदाकाराणि चन्द्रवर्णानि चन्द्रनामा च देवस्तत्र परिवसति तस्माच्चन्द्रह्रदाभोत्पलादियोगात् चन्द्रदेवस्वामिकत्वाच्चन्द्रह्रद इति । चन्द्राराजधानीवक्तव्यता काञ्चनकपर्वतवक्तव्यता च राजधानीपर्यवसाना प्राग्वत् । सांप्रतमैरावतह्रदवक्तव्यतामाह । कहिणं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत्सिद्धं निर्वचनमाह । गौतम ! चन्द्रह्रदस्य दाक्षिणात्याच्चरमान्तादर्वाक् दक्षिणस्यां दिशि अष्टौ चतुस्त्रिंशादियोजनशतानि चतुरश्च सप्त भागान् योजनस्याबाधया कृत्वेति शेषः। शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे अत्र एतस्मिन्नवकाशे ऐरावतह्रदो नाम ह्रदः प्रज्ञप्तः। अस्यापि नीलवन्नाम्नो ह्रदस्येवायामविष्कम्भादिवक्तव्यता पर्यवसाना वक्तव्या । अन्वर्थसूत्रमपि तथैव नवरं यस्मादुत्पलादीनि ऐरावणह्रदप्रभाणि ऐरावतो नाम हस्ती तद्वर्णानि च ऐरावतश्च नामा तत्र देव

परिवसति तेन ऐरावत न्हद इति ऐरावतराजधानीवत् काञ्चनकपर्वतवक्तव्यताऽपि राजधानीवक्तव्यता पर्यवसाना तथैव अधुना माल्यवन्नामन्हदवक्तव्यतामाह (कहिणं भंते इत्यादि) सुगमं भगवानाह गौतम ! ऐरावतन्हदस्य दाक्षिणात्याच्चरमान्तादर्वाक् दक्षिणस्यां दिशि अष्टौ चतुस्त्रिंशानि योजनशतानि चतुरश्च सप्तभागान् योजनस्य अबाधया कृत्वेति शेषः । शीताया महानद्या बहुमध्यदेशभागे अत्र एतस्मिन्नवकाशे उत्तरकुरुषु कुरुषु माल्यवन्नामा न्हदः प्रज्ञप्तः स च नीलवदून्हदवत् आयामविष्कम्भादिना तावद्वक्तव्यो यावत् पद्मवक्तव्यतापरिसमाप्तिः । नामान्वर्थसूत्रमपि तथैव यस्मादुत्पलादीनि माल्यवद्न्हदप्रभाणि माल्यवद्धदाकाराणि माल्यवन्नामा वक्षस्कारपर्वतस्तद्वर्णानि तद्वर्णाभानि माल्यवन्नामा च तत्र देवः परिवसति तेन माल्यवद्न्हद इति । माल्यवती राजधानी विजयाराजधानी वद्वक्तव्या काञ्चनकपर्वतवक्तव्यतापर्यवसाना प्राग्वत् । जी० ३ प्रति० । (उत्तरकुरुगतजम्बूसुदर्शनवर्णकोऽन्यत्र) उत्तरकुर्वधिपतौ देवे,पुं० अथोत्तरकुरुनामार्थं पिपृच्छिषुरिदमाह ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ उत्तरकुरा २ गोयमा ! उत्तरकुराए उत्तरकुरुणामं देवे परिवसइ महिड्ढिए जाव पलिओमट्ठिइए से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ उत्तरा २ उत्तरकुराए उत्तरकुरुणामं देवे परिवसइ महिड्ढिए जाव पलिओवमट्ठिई से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ उत्तरकुराए अदुत्तरं च णं जाव सासए ।

से केणट्ठेणमित्यादि प्रतीतं नवरम् उत्तरकुरुनामाऽत्र देवः परिवसति तेनेमा उत्तरकुरव इत्यर्थः । जं०२वक्ष० । द्वाविंशतीर्थकृतो निष्क्रमणशिविकायाम्, स्त्री० । स० ।

उत्तरकुरुकूड-उत्तरकुरुकूट-न० माल्यवद्वक्षस्कारपर्वतस्य तृतीये कूटे, स्था० ए ठा० । मेरोरुत्तरपूर्वस्यां दिशि, माल्यवद्वर्षधरपर्वतस्य तृतीयं कूटं हिमवत्कूटप्रमाणं कूटसदृग्नामकश्चात्र । देवः । जं०४ वक्ष० । महाविदेहे, गन्धमादनस्य वक्षस्कारपर्वतस्य चतुर्थे कूटे, स्था० १० ठा० । जं० ।

उत्तरकुरुदह-उत्तरकुरुन्हद-पुं० उत्तरकुरुषु तृतीये ह्रदे, स्था० ६ ठा० । (तन्मानादि उत्तरकुरुशब्दे उक्तम्) ॥

उत्तरकुरुमाणुसच्छरा-उत्तरकुरुमानुषाप्सरस्-स्त्री०उत्तरकुरुषु मानुषरूपासु अप्सरस्सु, प्रश्न० आश्र० ४ द्वा० ।

उत्तरकूलग-उत्तरकूलग-पुं० वानप्रस्थतापसभेदेषु, यैर्गङ्गायामुत्तरकूल एव वस्तव्यम् । नि० । भ० ॥

उत्तरकोडि-उत्तरकोटि-स्त्री० गान्धारग्रामस्य सप्तम्यां मूर्च्छनायाम्, स्था० ७ ठा० ।

उत्तरगंधारा-उत्तरगान्धारा-स्त्री० गान्धारग्रामस्य पञ्चम्यां मूर्च्छनायाम, ॥ स्था० ७ ठा० ॥

उत्तरगुण-उत्तरगुण-पुं०मूलगुणापेक्षया उत्तरभूता गुणा वृक्षशाखा इवोत्तरगुणाः । भ०७ श० २ उ० । सर्वतः पिण्डविशुद्ध्यादिषु, देशतो दिग्व्रतादिषु, पंचा० ५ विव० ।

शेषाः पिण्डविशुद्ध्याद्याः, स्युरुत्तरगुणाः स्फुटम् ।
एषां चानतिचाराणां, पालनं ते त्वमी मताः ॥ ४७ ॥

शेषा उक्तमूलगुणेभ्योऽवशिष्टास्ते के इत्याह । पिण्डविशुद्ध्याद्या इति पिण्डविशुद्धिराहारादिनिर्दोषता सा आदौ येषां भेदानां ते पिण्डविशुद्ध्याद्याः सप्ततिभेदा इत्यर्थः । उत्तरगुणा उत्तरगुण-संज्ञकाः स्फुटं प्रकटं स्युर्भवेयुरिति संबन्धस्तत्रादिशब्दगृहीतभेदास्त्विमे "पिंडविसोही समिई, भावणपडिमा य इंदियनिरोहो । पडिलेहणगुत्तीओ, अभिग्गहा चेव करणंतु" धर्म०३अधि० (पाठान्तरेण) " पिंडस्स जा विसोही, समिईओ भावणा तवो दुविहा । पडिमा अभिग्गहा वि य, उत्तरगुण मो वियाणाहि" १ सूत्र०श्रु०१४अ० । (एतद्व्याख्या पायच्छित्तशब्दे) पिण्डविशुद्ध्यादयः सार्थाः स्वस्वस्थाने) महाव्रताव्रतेषु, सूत्र० । व्य० नि० चू० । पंचा० । जीत० । आव० । (मूलगुणानामिवोत्तरगुणानामपि भङ्गो नेष्ट इत्यतिचारशब्दे उक्तम्)

उत्तरगुणकप्पिय-उत्तरगुणकल्पिक-पुं०

आहारउवहिसेज्जा, उग्गमउप्पादणेसणा सुद्धा ।
जो परिगिण्हति णियतं, उत्तरगुणकप्पिओ स खलु ॥

य आहारोपधिशय्या उद्गमोत्पादनैषणा । शुद्धा नियतं निश्चितं परिगृह्णाति स खलु उत्तरगुणकल्पिको मन्तव्यः । इत्युक्तरूपे उत्तरगुणयुक्तसामाचारीभेदे, बृ० ६ उ० ।

उत्तरगुणपच्चक्खाण-उत्तरगुणप्रत्याख्यान-न० मूलगुणापेक्षया उत्तरभूता गुणा वृक्षशाखा इवोत्तरगुणास्तेषु प्रत्याख्यानमुत्तरगुणप्रत्याख्यानम् । प्रत्याख्यानभेदे, ॥ तद्भेदा यथा-

उत्तरगुणपच्चक्खाणे णं कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते तंजहा सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणे य देसुत्तरगुणपच्चक्खाणे य । सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! दसविहे पण्णत्ते तंजहा अणागयमइक्कंतं, कोडिसहीयं नियंटियं चेव । सागारमणागारं परिमाणकडं निरवसेसं ॥

अनागतादीनां च व्याख्याऽन्यत्र ॥ भ०७ श० २ उ० । "मूलगुणउत्तरगुणा, जे मे णाराहिया पमाएणं । तमहं सव्वं णिंदे, पडिक्कमे आगामिस्साणं" इति रूपम् । आतु० । पंचा० । आ० क० ।

उत्तरगुणपडिसेवणा उत्तरगुणप्रतिसेवना-स्त्री० उत्तरगुणविषये प्रतिसेवनायाम्, "इदाणिं उत्तरगुणपडिसेवणा भण्णति ते उत्तरगुणापिंडविसोहाइ अणेगविहा तत्थ पिंडे ताव दप्पियं कप्पियं च पडिसेवणं भण्णत्ति" ॥ नि० चू० १ उ०(सर्वं पडिसेवणाशब्दे वक्ष्यते)

उत्तरगुणलद्धि-उत्तरगुणलब्धि-स्त्री० उत्तरगुणाः पिण्डविशुद्ध्यादयस्तेषु चेह प्रक्रमात्तपो गृह्यते तस्य लब्धिः । तपोलब्धौ, "उत्तरगुणलद्धिखममाणस्स विज्जाचारणलद्धिणामं लद्धि समुप्पज्जइ" । भ० २० श० ६ उ० ॥

उत्तरगुणसद्धा-उत्तरगुणश्रद्धा-स्त्री०प्रधानतरगुणाभिलाषे,पंचा.

उत्तरगुणासेवणासिक्खग-उत्तरगुणासेवनाशिक्षक-त्रि० उत्तरगुणविषये सम्यक् पिण्डविशुद्ध्यादिकान् गुणान् आसेवमाने, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।

उत्तरचावाला-उत्तरचावाला-स्त्री०, नगरभेदे, ताहे सामी उत्तरचावालं उच्चती तत्थ अंतरा कणखलं नाम आसमपदम् ।" आ० चू० २ अ० । ततः स्वामी उत्तरवाचालां गतः तत्र पक्षक्षपणपारणे नागसेनगृहे क्षीरभोजनेन प्रतिभानानि प्रादुर्भूतानि । आ० क० । आ० म० द्वि० ॥

उत्तरचूल-उत्तरचूड-न० वन्दनकं दत्वा शब्देन मस्तकेन वन्दे इत्यभिधानरूपे एकोनविंशत्तमे वन्दनकदोषे, ध.२ अधि० । आव० ।

उत्तरचूलिया-उत्तरचूलिका-स्त्री०"दाऊण वंदणगं मत्थए वंदामि

चूलियाए सा " यद्वन्दनकं दत्वा पश्चान्महता शब्देन मस्तकेन वन्दे इति यत्र भ्रते तदुत्तरचूलिका मन्तव्या। वृ०३ उ०। आव०चू०।

उत्तरज्झयण-उत्तराध्ययन- न० बहुव० उत्तराणि प्रधानानि अध्ययनानि रूढिवशाद्विनयश्रुतादीनि षट्त्रिंशदुत्तराध्ययनानि सर्वाण्यपि चाध्ययनानि प्रधानान्येव तथापि अमून्येव रूढ्या उत्तराध्ययनशब्दवाच्यत्वेन प्रसिद्धानि । नं० । अङ्गबाह्ये कालिकश्रुतभेदे, पा० ।

उत्तराध्ययनशब्दनिरुक्तिं निर्युक्तिकृद्विस्तरेणाह ।

णामं ठवणा दविए, खेत्तदिसा ताव खेत्तपन्नवए ।
पइकालं संचयपहा-णणाणयकमगणणतो भावे ॥
जहसं उत्तरं खलु, उक्कोसं वा अणुत्तरं होइ ।
सेसाइं उत्तराइं, अणुत्तराइं च णामाइं ॥

(नामोत्तरव्याख्या उत्तरशब्दे दर्शिता) उत्तरस्यानेकविधत्वेन यदत्र प्रकृतं तदाह ।

कम उत्तरेण पगयं, आयारस्से व उवरिमाइं तु ।
तम्हाउ उत्तरा खलु, अज्झयणा होंति णायव्वा ॥

क्रमापेक्षमुत्तरं क्रमोत्तरं शाकपार्थिवादित्वान्मध्यमपदलोपी समासस्तेन प्रकृतमधिकृतमिह च क्रमोत्तरेणेति भावःक्रमोत्तरेणैतानि हि श्रुतात्मकत्वेन क्षायोपशमिकभावरूपाणि तद्रूपस्यैवाचाराङ्गस्योपरिपाठ्यमानत्वेनोत्तराणीत्युच्यन्ते अत आह (आयारस्से व उवरिमाइं तु)पत्रकारो भिन्नक्रमस्ततश्चाचारस्योपर्येवोत्तरकालमेवेमानीति हृदि विपरिवर्तमानतया प्रत्यक्षाणि पठितवन्त इति गम्यते । तुर्विशेषणे विशेषश्चायं यथा शय्यम्भवं यावदेष क्रमस्तदाचारतस्तु दशवैकालिकोत्तरकाले पठ्यन्त इति (तम्हाउत्ति) तुः पूरणे यत्तदोश्च नित्यमभिसंबन्धस्ततो यस्मादाचारस्योपर्येवेमानि पठितवन्तस्तस्मादुत्तराण्युत्तरशब्दवाच्यानि खलुर्वाक्यालङ्कारेऽवधारणे वा तत उत्तराण्येवाध्ययनानि विनयश्रुतादीनि भवन्ति ज्ञातव्यानि अन्यच्च बोद्धव्यानि प्राकृतत्वाच्च लिङ्गव्यत्यय इति गाथार्थः । आह यद्याचारस्योपरि पठ्यमानत्वेनोत्तराण्यमूनि तत्कियन्त एवाचारस्य प्रसूतिरेषामपि तत एवाभिधेयमपि यदेव तस्य तदेवान्यथेतिसंशयापनोदायाह ।

अंगप्पभवा जिणभा-सिया य पत्तेयबुद्धसंवाया ।
बंधे मोक्खे य कया, छत्तीसं उत्तरज्झयणा ॥

अङ्गाद् दृष्टिवादादेः प्रभव उत्पत्तिरेषामित्यङ्गप्रभवानि यथा परीषहाध्ययनम्। वक्ष्यति हि "कम्मप्पवायपुव्वे, सत्तरसे पाहुडम्मि जं सुत्तं । सणयं सोदाहरणं, ते चेव इहंपि नायव्वं" जिनभाषितानि यथाद्रुमपत्रकाध्ययनं तद्धि समुत्पन्नकेवलेन भगवता महावीरेण प्रणीतं यद्वक्ष्यति " तन्निस्साए भगवं, सीसाणं देइ अणुसट्ठिं ति " चः समुच्चये प्रत्येकबुद्धाश्च संवादश्च प्रत्येकबुद्धसंवादस्तस्मादुत्पन्नानीति शेषः । तत्र प्रत्येकबुद्धाः कपिलादयस्तेभ्य उत्पन्नानीति । यथा कापिलायाध्ययनम् वक्ष्यति हि " धम्मद्दुयागीअं" तत्र कपिलेनेति क्रमः संवादसंगतः प्रश्नोत्तरवचनरूपस्तत उत्पन्नानि यथा केशीगौतमीये वक्ष्यति च "गौतमकेसीओ या. संवाय समुच्चिय तु जम्हेयामित्यादि " ननु स्थविरैर्विरचितान्येवैतानि यत आह चूर्णिकृत् । " सुत्तं धगण अन्नागमोत्ति" नन्द्यध्ययनेऽप्युक्तम् "जस्स ज तिया सिस्सा उप्पतिया ए वेणइयाए कम्मयाए पारिणामिया चउव्विहाए बुद्धीए उववेया तस्स तत्तियाइं पइन्नगसहस्साइं" प्रकीर्णकानि चामूनि तत्कथं जिनदेशितत्वादि न विरुध्यते । उच्यते तया स्थितानामेव जिनादिवचसामिह दृष्टत्वेन तद्देशितत्वाद्युक्तमिति न विरोधः । बन्धः आत्मकर्मणोरत्यन्तं संश्लेषस्तस्मिन् मोक्षस्तयोरेवात्यन्तिकः पृथग्भावस्तस्मिंश्च कृतानि कोऽभिप्रायो यथा बन्धो भवति यथा च मोक्षस्तथा प्रदर्शकानि । तत्र बन्धे यथा " आणाअणिद्देसकरेत्ति " मोक्षे यथा " आणानिद्देसकरेत्ति " अन्यां यथाक्रमश्चाविनयो मिथ्यात्वाद्यविनाभूतत्वेन बन्धस्य विनयश्चाल्लगतपोरूपत्वेन मोक्षस्य कारणमिति तत्वतस्तौ यथा भवतस्तदेवोक्तं भवति मोक्षप्राधान्येऽपि बन्धस्य प्रागुपादानमनादित्वोपदर्शनार्थम् । यद्वा " बंधे मोक्खेयत्ति " च शब्द एवकारार्थो भिन्नक्रमश्च । ततो बन्ध एव सति यो मोक्षस्तस्मिन् कृतान्यनेनानादिमुक्तमन्तव्यवच्छेदश्च कृतस्तत्र हि मोक्षशब्दार्थानुपपत्तिः सकलानुष्ठानवैकल्यापत्तिश्च किमेवं कतिचिदेव नेत्याह । षट्त्रिंशत्संख्यानि कोऽर्थः सर्वाण्येतदुत्तराध्ययनानीति गाथार्थः।उत्त० १ अ० ।

। तानि च षट्त्रिंशदमूनि ॥

छत्तीसउत्तरज्झयणा पण्णत्ता तंजहा । विणयसुयं १ परीसहा २ चाउरंगीज्जं ३ असंखयं ४ अकामसकाममरणीज्जं ५ पुरिसविज्जा ६ उरब्भिज्जं ७ काविलियं ८ नमिपव्वज्जा ९ दुमपत्तयं १० बहुसुयपुज्जा ११ हरिएसिज्जं १२ चित्तसंभूयं १३ उसुयारिज्जं १४ सभिक्खुगं १५ समाहिट्ठाणाइं १६ पावसमणिज्जं १७ संजइज्जं १८ मियाचारिया १९ अणाहपव्वज्जा २० समुद्दपालिज्जं २१ रहनेमिज्जं २२ गोयमकेसीज्जं २३ समितीओ २४ जन्नतिज्जं २५ सामायारी २६ खलुंकेज्जं २७ मोक्खमग्गगई २८ अप्पमाओ २९ तवोमग्गो ३० चरणविही ३१ पमायट्ठाणाइं ३२ कम्मपयडी ३३ लेसज्झयणं ३४ अणगारमग्गे ३५ जीवाजीवविभत्ती य ३६ ॥ छत्तीसं उत्तरज्झयणा ॥ स० । व्य० । आव० ४ अ० ।

उत्तरज्झाय -उत्तराध्याय-पुं० उत्तरा प्रधाना अध्याया अध्ययनानि । उत्तराश्च ते अध्यायाश्च उत्तराध्यायाः । विनयादिषु षट्त्रिंशत्युत्तराध्ययनेषु, "छत्तीसं उत्तरज्झाए भवसिद्धिए सम्मसत्तिवेत्ति" उत्त०३६अ० ॥

उत्तरड्ढकच्छ-उत्तरार्द्धकच्छ-पुं० कच्छविजयस्य वैताढ्यपर्वतेन विभक्तस्य उत्तरार्द्धे, ॥

कहि णं भंते जंबूद्दीवे दीवे महाविदेहे वासे उत्तरड्ढकच्छे णामं विजए पण्णत्ते ? गोयमा ! वेअड्ढस्स पव्वयस्स उत्तरेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं मालवंतस्स वक्खारपव्वयस्स पुरच्छिमेणं चित्तकूडस्स वक्खारपव्वयस्स पच्चच्छिमेणं एत्थ णं जंबूद्दीवे दीवे जाव सिज्झंति तहेव णेअव्वं जं० ४ वक्ष० । टीकासुगमत्वान्न गृहीता ॥ (सिन्धुकूटादन्यत्र) कच्छविजयविभाजकस्य वैताढ्यपर्वतस्याद्यानां कूटानामष्टमे कूटे, जं० ४ वक्ष० ।

उत्तरड्ढभरह-उत्तरार्द्धभरत- न० वैताढ्यपर्वतेन द्विधा विभक्तस्य भरतवर्षस्य उत्तरार्द्धे ॥

अथोत्तरार्द्धभरतवर्षे कास्तीति प्रश्नसूत्रमाह ॥

कहि णं जंबुद्दीवे उत्तरड्ढभरहे णामं वासे पण्णत्ते? गोयमा! चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं वेअड्ढस्स पव्वयस्स उत्तरेणं पुरच्छिमलवणसमुद्दस्स पच्चच्छिमेणं पच्चच्छिमलवणसमुद्दस्स पुरच्छिमेणं । एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढभरहे णामं वासे पण्णत्ते पाईणपडीणायए उदीणदाहिणवित्थिण्णे पलिअंकसंठिए दुहा लवणसमुद्दपुट्ठे पुरच्छिमिल्लाए कोडीए पुरच्छिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठे पच्चच्छिमिल्लाए जाव पुट्ठे गंगासिंधूहिं महाणईहिं तिभागपविभत्ते दोण्णि अट्ठतीसे जोयणसए तिण्णि अ एगूणवीसइभागे जोयणस्स विक्खंभेणं तस्स बाहापुरच्छिमपच्चच्छिमेणं अट्ठारसबाणउए जोयणसए सत्तए एगूणवीसइभागे जोयणस्स अद्धभागं च आयामेणं तस्स जीवा उत्तरेणं पाईणपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्ठा तहेव जाव चोद्दसजोयणसहस्साइं चत्तारि अ एक्कहत्तरे जोयणसए छच्च एगूणवीसइभाए जोयणस्स किंचिविसेसूणे आयामेणं पण्णत्ता। तीसे धणुपिट्ठे दाहिणेणं चोद्दसजोयणसहस्साइं पंचअट्ठावीसजोयणसए एक्कारसयएगूणवीसइभाए जोयणस्स परिक्खेवेणं ॥

दक्षिणार्द्धभरतसमगमकत्वेन व्यक्तं नवरं (पलिअंकत्ति) पर्यङ्कवत्संस्थितं संस्थानं यस्य तत्तथा द्वे शते अष्टात्रिंशदधिके त्रींश्चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य विष्कम्भेनेति अस्य शरस्तु प्राच्यशरसहितस्वक्षेत्रविस्तारो योजनतः [५२६] कलावतस्तु [१००००] अथास्य बाहे आह इत्यादि तस्योत्तरार्द्धभरतस्य बाहा पूर्वोक्तरूपा पूर्वापरयोर्दिशोरेकैकाष्टादशयोजनशतानि द्विनवतियोजनाधिकानि सप्त चैकोनविंशतिभागान् [$\frac{७}{१९}$] योजनस्य अर्द्धभागं चैकोनविंशतितमभागस्य योजनस्याष्टत्रिंशत्तमभागमित्यर्थः ॥ अत्र करणं यथा गुरुधनुःपृष्ठं कलारूपं [२७६०४३] अस्मात् [२०४१३२] कलारूपं लघुधनुः पृष्ठं शोध्यते जातं [७१९११] अर्द्धे कृते जातं कला [३५९५५] कलार्द्धं च तासां योजनानि [१८९२] कलाः [७] कलार्द्धं चेति एतच्चैकैकस्मिन् पार्श्वे बाहाया आयाममानम् । अथास्य जीवामाह (तस्सजीवा उत्तरेणमित्यादि) तस्य जीवा प्रागुक्तस्वरूपा उत्तरस्यां क्षुद्रहिमवद्गिरिदिशि प्राचीनायता द्विधा लवणसमुद्रं स्पृष्ट्वा तथैव दक्षिणार्द्धभरतजीवा सूत्रादेव "जावत्ति पच्चच्छिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्ठेति" पर्यन्तं सूत्रं ग्राह्यमिति भावः (चउद्दसत्ति) चतुर्दशयोजनसहस्राणि चत्वारि चैकसप्तत्यधिकानि योजनशतानि षट् चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य किञ्चिद्विशेषोनाः प्रज्ञप्ताः । अत्र करणं यथा कलीकृतो जम्बूद्वीपव्यासः [१९] शून्यं [५] इषुनितः [१०५] शून्यं [४] इषुगुणः [१०९] शून्यं [८] चतुर्गुणः [७५६] शून्यं [८] एष उत्तरभरतार्द्धजीवावर्गः । अस्य वर्गमूले लब्धाः कलाः [२७४९५४] शेषकलांशाः [२९७८०४] छेदः [५४९९०८] लब्धकलानां [१९] भागे योजनं (१४४७१) [$\frac{६}{१९}$] उद्धरितैः शेषकलांशैर्मध्ये प्रक्षिप्तैः षष्ठिकलाः किञ्चिद्विशेषोना विवक्षिता इति । अथास्य धनुःपृष्ठमाह-[तीसेइत्यादि] तस्या उत्तरार्द्धभरतजीवाया दक्षिणपार्श्वे धनुःपृष्ठम् । अर्थादुत्तरार्द्धभरतस्य चतुर्दशयोजनसहस्राणि पञ्चशतान्यष्टाविंशत्यधिकानि एकादश चैकोनविंशतिभागान् योजनपरिक्षेपेण परिधिना प्रज्ञप्तमिति शेषः । अत्र करणम् । यथा उत्तरार्धभरतस्य कलीकृत इषुः [१००००] अस्य वर्गः [१] शून्यं [८] स च षड्गुणः [६] शून्यं (८] सोऽप्युत्तरार्द्धभरतजीवावर्गेण [७५६००००००००] इत्येवंरूपेण मिश्रितो जातः (७६२) शून्यम् (८) एष उत्तरार्द्धभरतस्य जीवावर्गः । अस्य मूले लब्धाः कलाः (२७६०६३] शेषकलांशाः (२६२१४१) छेदराशिः (५५२०२६) कलानामेकोनविंशत्या भागे (१४५२८) [$\frac{११}{१९}$] अत्र शेषांशानामविवक्षितत्वान्नैकादशकलानां साधिकत्वसूचा । अत्र दक्षिणार्द्धभरतादिक्षेत्रसंबन्धिशरादिचतुष्कस्य सुखेन परिज्ञानाय यन्त्रस्थापना, ।

क्षेत्रनाम	शर प्रमाणम्	बाहाप्रमाणम्	जीवाप्रमाणम्	धनुःपृष्ठम्-
दक्षिणभरतार्द्ध	२३८ योजन भागः ३।१९	❀	९७४८ योजन भागः १२।१९	९७६६ योजन भागः १।१९
वैताढ्यपर्वतः	२८८ योजन भागः ३ १९	४८८ योजन भागः १६।१९	१०७२० योजन भागः १२।१९	१०७४३ योजन भागः १५।१९
उत्तरभरतार्द्ध	५२६ योजन भागः ६।१९	१८९२ योजन भागः ७।१९	१४४७१ योजन भागः ६।१९	१४५२८ योजन भागः ११।१९

यथा एषां च शरादीनां करणविधिप्रसङ्गतोऽत्र दर्शितः अतः परमुत्तरत्र क्षुद्रहिमवदादिसूत्रेषु स न दर्शयिष्यते विस्तरभयात् तज्जिज्ञासुना तु क्षेत्रविचारवृत्तितोऽवसेय इति ॥

अथोत्तरार्द्धभरतस्वरूपं पृच्छति ॥

उत्तरभरहस्स णं भंते ! वासस्स केरिसए आयरभावपडोयारे पण्णत्ते गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव कित्तिमेहिं चेव । अकित्तिमेहिं चेव । उत्तरड्ढभरहे णं भंते ! वासे मणुआणं केरिसए आयारभावपडोयारे पण्णत्ते ? गोयमा ! तेणं मणुया बहुसंघयणा जाव अप्पेगइआ सिज्झंति जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेंति ॥

उत्तरभरहस्सणमित्यादि व्यक्तम् । अत्रैव मनुष्यस्वरूपं पृच्छति "उत्तरड्ढभरहे" इत्यादि इदमपि प्राग्वत् यावदेके केचन सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्तीति नन्वत्रत्यमनुष्याणामर्हदाद्यभावेन मुक्त्यङ्गभूतधर्मश्रवणाद्यभावात् कथं मुक्त्यवाप्तिः सूत्रस्यौचित्यमञ्चति इति चेदुच्यते चक्रवर्तिकाले अप्रावृतगुहाद्वयावस्थानेन गच्छदागच्छद्दक्षिणार्द्धभरतवासिसाध्वादिभ्यो वाऽन्यदापि विद्याधरश्रमणादिभ्यो वा जातिस्मरणादिना वा मुक्त्यङ्गावाप्तेर्मुक्त्यवाप्तिसूत्रमुचितमेवेति ॥ (ऋषभकूटवक्तव्यताऽन्यत्र) वैताढ्य-

पर्वतस्याष्टमकूटस्योत्तरार्द्धभरतकूटस्य स्वामिदेवे च । जं० १ वक्ष० ।

उत्तरड्भरहकूड-उत्तरार्द्धभरतकूट-न० जम्बूद्वीपे वैताढ्यपर्वतस्याष्टमे कूटे, उत्तरार्द्धभरतनाम्नो देवस्य वासभूतं कूटमुत्तरार्द्धभरतकूटम् मध्यमपदलोपी समासः । तदधिपे च । जं० १ वक्ष० । (अस्य मानादि वैताढ्यपर्वतवक्तव्यतायां वक्ष्यते)

उत्तरड्भरहा-उत्तरार्द्धभरता-स्त्री० उत्तरार्द्धभरतकूटस्य स्वामिन उत्तरार्द्धभरतकूटनाम्नो राजधान्याम् ॥ जं० १ वक्ष० ।

उत्तरड्माणुस्सक्खेत्त-उत्तरार्द्धमानुष्यक्षेत्र-न० मनुष्यक्षेत्रस्यार्द्धमर्द्धमनुष्यक्षेत्रमुत्तरं च तदर्द्धमनुष्यक्षेत्रम् । मनुष्यक्षेत्रस्योत्तरेऽर्द्धे. तत्र भवोऽप्युत्तरार्द्धमानुष्यक्षेत्रः उत्तरार्द्धमनुष्यक्षेत्रभवे "उत्तरड्माणुस्सक्खेत्ताणं छावट्ठि चंदा य भासिं तु" । स० ।

उत्तरण-उत्तरण-न० बाहुजङ्घादिना सकृद् वा नद्यादेः पारागमने स्था० ५ ठा० । नावादिना संघट्टादिभिः प्रकारैर्नद्यादेः पारगमने, बृ० ६ उ० । (संयतैर्यथा नदी उत्तीर्यते तथा णई शब्दे वक्ष्यते) अवतरणे च ॥ " उत्तरणं चंदसूराणं " भगवतो महावीरस्य वन्दनार्थमवतरणमाकाशात्समवसरणभूम्यां चन्द्रसूर्ययोः शाश्वतविमानोपेतयोर्वभूवेदमप्याश्चर्यमेवेति ॥ स्था० १० ठा० ॥

उत्तरदारियणक्खत्त-उत्तरद्वारिकनक्षत्र-न० उत्तरं द्वारं येषामस्ति तानि उत्तरद्वारिकाणि तानि च नक्षत्राणि । उत्तरस्यां दिशि गम्यते येषु तादृशेषु नक्षत्रेषु, " साइयाणं सत्तणक्खत्ता उत्तरदारिया पणत्ता तंजहा साई विसाहा अणुराहा जिट्ठा मूलो पुव्वासाढा अत्तराआसाढा " स्था० ७ ठा० ।

उत्तरदाहिणायय-उत्तरदक्षिणायत-त्रि० उत्तरदक्षिणस्यामायते, " उत्तरदाहिणायए पाईण विच्छिन्ने । जं० ४ वक्ष० ।

उत्तरपओगकरण-उत्तरप्रयोगकरण-न० निष्पत्तेरुत्तरम् । निष्पादनरूपे जीवप्रयोगकरणभेदे. आ० चू० २ अ० (तस्य स्वरूपं करणशब्दे प्रपञ्चतो वक्ष्यते)

उत्तरपगइ-उत्तरप्रकृति-स्त्री० ज्ञानावरणदर्शनावरणादीनां पञ्चनवाद्यासु अवान्तरप्रकृतिषु भेदेषु, उत्त० ३३ अ० । यथा ज्ञानावरणीयं पञ्चधा मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलावरणभेदात् । तत्र केवलावारकं सर्वघाति । शेषाणि देशसर्वघातीन्यपि दर्शनावरणीयं नवधा निद्रापञ्चकदर्शनचतुष्टयभेदात् । तत्र निद्रापञ्चकं प्राप्तदर्शनलब्ध्युपयोगोपघातकारि दर्शनचतुष्टयं तु दर्शनलब्धिप्राप्तेरेवात्रापि केवलदर्शनावरणं सर्वघाति शेषाणि तु देशतः । वेदनीयं द्विधा सातासातभेदात् । मोहनीयं द्विधा दर्शनचारित्रभेदात् तत्र दर्शनमोहनीयं त्रिधा मिथ्यात्वादिभेदात् बन्धनस्त्वेकविधम् । चारित्रमोहनीयं षोडशकषायनवनोकषायभेदात् पञ्चविंशतिविधम् । अत्रापि मिथ्यात्वं संज्वलनवर्ज्यं द्वादशकषायाश्च सर्वघातिन्यः । शेषास्तु देशघातिन्य इति । आयुष्कं चतुर्धा नारकादिभेदात् । नाम द्विचत्वारिंशद्भेदं गत्यादिभेदात् त्रिनवतिभेदं चोत्तरोत्तरप्रकृतिभेदात् । गतिश्चतुर्धा । जातिरेकेन्द्रियादिभेदात्पञ्चधा । शरीरनामौदारिकादिभेदात्पञ्चधा औदारिकवैक्रियाहारकभेदादङ्गोपाङ्गं त्रिधा । निर्माणनाम सर्वजीवशरीरावयवनिष्पादकमेकधा । बन्धननाम औदारिककर्मवर्गणैकत्वापादकं पञ्चधा । संघातनामौदारिकादिकर्मवर्गणाग्रचनाविशेषसंस्थापकं पञ्चधा । संस्थानानि चतुरस्रादि षोढा । संहननं वज्रर्षभनाराचादि षोढैव स्पर्शोऽष्टधा । रसः पञ्चधा । गन्धो द्विधा । वर्णः पञ्चधा । आनुपूर्वी नारकादिचतुर्धा । विहायोगतिः प्रशस्ताप्रशस्तभेदात् द्विधा । अगुरुलघूपघातपराघातातपोद्योतोच्छ्वासप्रत्येकसाधारणत्रसस्थावरशुभाशुभसुभगदुर्भगसुस्वरदुःस्वरसूक्ष्मबादरपर्याप्तकापर्याप्तकस्थिरास्थिरत्वानादेयायशःकीर्त्ययशःकीर्तितीर्थकरनामानि प्रत्येकमेकविधानीति । गोत्रमुच्चनीचभेदात् द्विधा । अन्तरायं दानलाभभोगोपभोगवीर्यभेदात्पञ्चधा । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ॥

उत्तरपच्चत्थिमिल्ल-उत्तरपश्चिम-पुं० वायव्यकोणे, चं० १ पाहु० ॥

उत्तरपुरच्छिम-उत्तरपौरस्त्य-पुं० ईशानकोणे, जी० १ प्रति० । भ० । रा० । क० । औ० । " तीसे णं मिहिलाए बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसिभाए एत्थणं माणिभद्दे णामं चेइए होत्था " सू० प्र० १ पाहु० । चं० प्र० ॥

उत्तरपुरच्छिमा-उत्तरपौरस्त्या-स्त्री० ऐशान्यां दिशि, स्था० १० ठा० ।

उत्तरपोट्ठवया-उत्तरप्रौष्ठपदा-स्त्री० उत्तरभाद्रपदा नक्षत्रे, असमासे " उत्तरा प्रोट्ठवया-उत्तरा प्रौष्ठपदा " सूर्य० ४ पाहु० ॥

उत्तरफग्गुणी-उत्तरफाल्गुनी-स्त्री० फलति-फलनिष्पत्तौ फलेर्गुक्च उणा० उनन् गुक्च गौरा० ङीष्-कर्म० । अभिजिदादिषु एकोनविंशे नक्षत्रे, जं० ७ वक्ष० । वाच० । "उत्तरफग्गुणी णक्खत्ते दुतारे पण्णत्ते" स्था० २ ठा० । उत्तरफाल्गुनीनक्षत्रस्य " अर्यमा देवता " ज्यो० ॥

उत्तरफग्गुणीसणिच्छरसंवच्छर-उत्तरफाल्गुनीशनैश्चरसंवत्सर पुं-शनैश्चरसंवत्सरभेदे, यत्र उत्तरफल्गुनीनक्षत्रेण सह शनैश्चरो योगमुपयाति । जं० ७ वक्ष० ।

उत्तरबलिस्सह- उत्तरबलिकसह- पुं०-स्थविरमहागिरेः प्रथमे शिष्ये, ततो निर्गते स्वनामख्याते गणे च । " थेरेहिंतोणं उत्तरबलिस्सहेहिंतो तत्थ णं उत्तरबलिस्सहे नामं गणे निग्गए " कल्प० ॥ महावीरस्य नवानां गणानां द्वितीये गणे, "उत्तरबलियस्स य गणो उत्तरबलिस्सहगणोत्ति वा " द्विधा रूपोपलब्धिः अनुवादानुपलम्भान्न तत्त्वनिश्चयः ॥ स्था० ९ ठा०

उत्तरभद्दवया-उत्तरभद्रपदा-स्त्री० अभिजिदादीनां नक्षत्राणां षष्ठे नक्षत्रे, ज्यो० । " उत्तरभद्दवयाणक्खत्ते दुतारे पण्णत्ता " स्था० ९ ठा० । जं० । (उत्तराभाद्रपदनक्षत्राणामभिवृद्धिर्देवता विषयः सर्वो णक्खत्तशब्दे वक्ष्यते)

उत्तरभद्दवयासणिच्छरसंवच्छर-उत्तरभद्रपदाशनैश्चरसंवत्सर-पुं० शनैश्चरसंवत्सरभेदे, यत्र संवत्सरे उत्तरभाद्रपदानक्षत्रेण सह शनैश्चरो योगमुपादत्ते ॥ जं० ७ वक्ष० ।

उत्तरमंदा-उत्तरमन्द्रा-स्त्री० मध्यमग्रामस्य प्रथममूर्छनायाम्, स्था० ७ ठा० । गन्धारस्वरान्तर्गतायां सप्तम्यां मूर्छनायाम्, जी० ।

उत्तरमंदामुच्छिया-उत्तरमन्द्रामूर्च्छिता-स्त्री० मूर्च्छनं मूर्च्छा सा संजाता अस्या इति मूर्च्छिता उत्तरमन्द्रया मूर्च्छिता उत्तरमन्द्रामूर्च्छिता । उत्तमन्द्राभिधया गन्धारस्वरान्तर्गतया सप्तम्या मूर्छनया मूर्च्छितायां वीणायाम्, "से जहा णामए वयालियाए वीणाए उत्तरमंदामुच्छियाए अंके सुपइट्ठियाए" इह गन्धारस्वरान्तर्गतानां च मूर्छनानां मध्ये सप्तमी उत्तरमन्द्रा मूर्छना किलातिप्रकर्षप्राप्ता ततस्तदुपादानं तया च मुख्यवृत्त्या वादयिता मूर्च्छितो भवति परमभेदोपचाराद्वीणापि मूर्च्छितत्युक्ता । जं० १ वक्ष० । जी० ॥

उत्तरमहुरा-उत्तरमथुरा-स्त्री० नगरीभेदे, " तेणं कालेणं तेणं समएणं उत्तरमहुरा णामं णयरी होत्था । तत्थ य धणधन्नणामाणिककणगरयणपडिपुन्नो जउणामसेट्ठी परिवसइ " दर्श० । (व्रजान्तर्गता मथुरा नगर्येवेयमुत्तरमथुरेति संभाव्यते)

उत्तरवाय-उत्तरवाद-पुं० उत्तरवादे, "आणाए मामगं धम्मं एस उत्तरवादे इह माणवाण, वियाहिते" आचा० १ श्रु०६ अ०१ उ०।

उत्तरवेउव्विय-उत्तरवैक्रिय-त्रि० भवधारणीयापेक्षयाऽन्यस्मिन्, "उत्तरवेउव्वियं रुवं विउव्वइ" रा० । कल्प० ।

उत्तरवि (वे) कुर्विक-त्रि०उत्तरमुत्तरकालभावि न स्वाभाविकमित्यर्थः विकुर्विकं विकुर्वणं विकुर्वणेन निर्वृत्तं वैकुर्विकं विशिष्टवस्त्रविशिष्टाभरणसुश्लिष्टतत्परिधानसमाचीर्णकुङ्कुमाद्युपलेपनजनितमतिमनोहारि रामणीयकं यस्य स तथा । व्य० १प्र०२ उ०। उत्तरकालभाविवस्त्राभरणादिविचित्राकृतिभविचूषाभाविते, "दट्ठूण णमं कोई उत्तरवेउव्वियं मयणखिन्ना " वृ०६ उ० ।

उत्तरवेउव्विया-उत्तरवैकुर्विकी-स्त्री० अपरभवान्तरवैरिमारकप्रतिघातनार्थमुत्तरकालं या विचित्ररूपा वैक्रियिकी अवगाहना सा उत्तरवैकुर्विकी । शरीरावगाहनाभेदे, ॥ जी० १ प्रति० ।

उत्तर (रा) समा-उत्तरसमा-स्त्री० मध्यमग्रामस्य चतुर्थमूर्च्छनायाम्, स्था० ७ ठा० ॥

उत्तरसाला-उत्तरशाला-स्त्री० गृहविशेषे, "जत्थ वा कीलापुव्वं गच्छंति ण वसति ते उत्तरसाला गिहा वत्तव्वा । जे वा पच्छा कीरंति ते उत्तरसाला गिहा अच्छा तिगादिमंरुवो उत्तरसाला, हय गयाण वा साला उत्तरसाला, गिहाण इमं वक्खाणं गाहा "मूल गिहमसंबद्धा" गिहाय उत्तरा होंति । जत्थ व ण वसन्ति राया, पच्छा कीरंति जावसे" नि० चू० ८ उ० ।

उत्तरा-उत्तरा-स्त्री० नक्षत्रभेदे, तिस्र उत्तराः । उत्तरे फाल्गुन्यौ उत्तराऽऽषाढा । उत्तरा भाद्रपद् "आषाढा उत्तरा चेव" स्था०-२ ठा० ॥ "पुव्वासाढा तहा उत्तरा चेव" अनु०॥ (णक्खत्तशब्दे-वक्तव्यता) मध्यमग्रामस्य तृतीयमूर्च्छनायाम्, स्था० ७ ठा० । स्वनामख्याते दिग्भेदे, स्था० १० ठा० ॥ रुचकपर्वतेऽष्टानां दिक्कुमारीणां षष्ठ्यां दिक्कुमार्याम्, स्था०८ ठा०॥ अहिच्छत्रास्थे वापीरूपे तीर्थभेदे, " ससिकरणिम्मलसलिलपडिपुण्णा उत्तराभिहाणा वावि तत्थ मज्जणे कए तवड्ढे माहिआले वेण कुट्ठीणं कुट्ठरोगोवसमो हवइ' ती० ॥ दिगम्बरमतप्रवर्तकस्य शिवभूतेर्भगिन्याम्,विशे०।आ०म०द्वि०। तस्य वक्तव्यता बोडियशब्दे वक्ष्यते।

उत्तरात्-अव्य० उत्तरादिग्देशकालविषये, । उत्तरमुत्तरस्माद्उत्तरस्मिन्नित्यर्थे, वाच० ।

उत्तराणंदा-उत्तरानन्दा-स्त्री० ऊर्ध्वलोकवास्तव्यानां दिक्कुमारीणां द्वितीयदिक्कुर्म्याम्, आ०क० ।

उत्तरापह-उत्तरापथ-पुं० उत्तरा उत्तरस्यां पन्था अत्र समा० उत्तरस्यां दिशि स्थिते पथि, देशभेदे च । उत्तरपथजन्मानः कीर्तयिष्यामि तानपि । कौलकाम्बोजगान्धारा-न्किरातान्बर्वरैः सह । वाच० । "पूर्वदिसातो उत्तरापहं गतो " आ० म० द्वि० । " जहा उत्तरापह पच्छा दक्के तरुणं तणं उट्ठेइ " आव० ६ अ० । " उत्तरापहे टंकणा णाम मेच्छा । आ० चू० २ अ० । आ०म०प्र०

उत्तरायण-उत्तरायन-न० उत्तरा उत्तरस्यामयनं सूर्यादेः (पूर्वपदात्संज्ञायाम्) पा० सूत्रेण णत्वम् । वाच० । सूर्यादेरुत्तरदिग्गमने, स्था० ३ ठा० । उत्तरं च तदयनम् । षण्मासात्मके सूर्यस्य सर्वाभ्यन्तरमण्डलप्रवेशसमये, (तस्य सकरणवक्तव्यता अयणशब्दे उक्ता) ।

उत्तरायणगय-उत्तरायणगत-पुं० सर्वाभ्यन्तरमण्डलप्रविष्टे कर्कसंक्रान्तिदिने, स० ॥

उत्तरायणणियट्ट-उत्तरायननिवृत्त-पुं० उत्तरायणादुत्तरदिग्गमनान्निवृत्तः । प्रारब्धदक्षिणायने, "उत्तरायण णियट्टेण,सूरिए " स्था० ३ ठा० । स० ॥

उत्तरासंग-उत्तरासङ्ग-पुं० उत्तरीयस्य देहे न्यासविशेषे, भ० २ श० ५ उ० " एगसाडियं उत्तरासंगं करेइ " आ० म० प्र०।

उत्तरासंगकरण-उत्तरासङ्गकरण-न० उत्तरीयस्य न्यासविशेषे, "एगसाडिएणं उत्तरासंगकरणेणं एकत्तीकरणेणं" ज्ञा०१अ०।

उत्तरासाढा-उत्तराषाढा-स्त्री क० स० अश्विन्यादिनक्षत्रेषु एकविंशे नक्षत्रे, वाच० । अभिजिदादिषु अष्टविंशे च नक्षत्रे, जं० ७ वक्ष० । " उत्तरासाढाणक्खत्ते चउ तारे " पं०सं० । स्था० । उत्तराषाढानक्षत्रस्य विश्वकृद्देवता । ज्यो०(णक्खत्तशब्देऽन्यत्)

उत्तरासाढासणिच्छरसंवच्छर-उत्तराषाढाशनैश्चरसंवत्सर-पुं० शनैश्चरसंवत्सरभेदे, यत्र उत्तराषाढानक्षत्रेण सह शनैश्चरो योगमुपादत्ते जं० ७ वक्ष० ॥

उत्तराहुत्त-उत्तराहूत-त्रि० उत्तराभिमुखे, " थोवावसेसियाए सज्झाए ठाइ उत्तराहुत्तो" आव० ४ अ० ।

उत्तरिज्ज-(रि अ) उत्तरीय-न० उत्तरस्मिन् देहभागे भवः । गहादित्वात् छः " वोत्तरिया नीय तीय कृद्येज्जः " ८ । १ । ४८ । इत्युत्तरीय शब्दे ईयभागस्य द्विरुक्तो जो वा । उत्तरिज्जं उत्तरीअं । प्रा० ॥ उपरिकायाच्छादनवस्त्रे, ज्ञा० १ अ० । प्रश्न० । उत्तरासङ्गे, कल्प० । ज्ञा० । "उत्तरिज्जयं विकरुमाणी" उपा० ए अ० । शय्याया उपर्याच्छादके प्रच्छदे, " उत्तरिज्जं णाम पाउरणं अहवा सेज्जाए उवरितलं प्रच्छदादि " नि० चू०१५उ०।

उत्तरित्तए-उत्तरीतुम्-अव्य० उद्० तृ० तुमुन् । बाहुजङ्घादिना नद्यादिकं लङ्घयितुं सकृद् वा लङ्घयितुमित्यर्थे, "दुक्खुत्तो तिक्खुत्तो वा उत्तरित्तए वा संतरित्तए वा" वृ०४ उ० ।

उत्तरिय-औत्तरिक-त्रि० उत्तरःप्रधानः स एवौत्तरिकः । प्रधाने, स्था० १० ठा० ।

उत्तरिल्ल-औत्तराह-त्रि० उत्तरस्मिन् कालादौ भवः उत्तरादाहञ्. पा० उत्तर आहञ् । उत्तरकालादौ भवे, वाच० । " उज्जुवालियाए नइए तीरे उत्तरिल्ले कूले " आ० म० द्वि० ॥ "उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं उत्तरिल्लाणं णागकुमाराणं "प्रज्ञा० २पद ।

उत्तरीकरण-उत्तरीकरण-न० अनुत्तरस्योत्तरस्य पुनः संस्काद्वारेणोपरि करणमुत्तरीकरणम् । ध० २ अधि० । अनुत्तरमुत्तरं क्रियते इति उत्तरीकरणम् कृतिः कारणमिति, आव०५ अ० । यस्यातिचारस्य पूर्वमालोचनादिकृतं तस्यैव पुनः सिद्ध्य कायोत्सर्गस्य करणे "इच्छामि ठाउं काउस्सग्गं जो मे देवसिओ तस्सुत्तरीकरणेणं पायच्छित्तकरणेणं " ध० २ अधि० (उत्तरकरणशब्दे प्रपञ्चतो व्याख्यातम्)

उत्त(रु)रुट्ठ-उत्तरो(रौ)ष्ठ-पुं० उत्तर उपरितन ओष्ठो वा वृद्धिः। श्मश्रूणि,भमुहा अहरुट्ठा, उत्तरुट्ठा अह पुण एवं जाणिज्जा कल्प०

उत्ताड (ल) ण-उत्ताडन--न० उद् तड् णिच्० ल्युट्० आलिङ्गकुस्तुम्बगोमुखीमर्दलानां वादने, रा० ।

उत्ताडि (लि) ज्जंत-उत्ताड्यमान-त्रि० वाद्यमाने, आलिङ्गकुस्तुम्बगोमुखीमर्दले, । उत्ताडिज्जताणं ददरियाणं कुडवाणं कालिसियाणं मडियाणं उत्तालिज्जताणं आलिंगणइ कुतुंबीणं गोमुहीणं मद्दलाणं । रा० ।

उत्ताण-उत्तान-त्रि० उद्गतस्तानो विस्तारो यस्य अभिग्रहविशेषादूर्ध्वमुखशयिते, पंचा० १८ विव० । ध० । ऊर्ध्वमुखे च

वाच० । तादृशे उदके. पुरुषजाते च । स्था० ४ ठा० (पुरुसजायश ब्दे उत्तानसूत्रे प्रकटीभविष्यति)

उत्ताणग-उत्तानक-पुं० उत्तान एव उत्तानकः । पृष्ठतोऽर्धावनतादौ, आ० म० द्वि० । उच्चयवक्रे, वाच० । "जीवंणं भंते गब्भगहसमाणे उत्ताणए वा पासल्लए वा " भ० १ श० ७ उ० ॥

उत्ताणणयणपेच्छणिज्ज–उत्ताननयनप्रेक्षणीय– त्रि० उत्तानैर्नयनैः प्रेक्षणीयम् । सौभाग्यातिशयादनिमिषैर्लोचनैः प्रेक्षणीये, ज्ञा० १ अ० । नि० । उत्ताणणयणपेच्छणिज्जा पासादीया दरसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, औ० ॥

उत्ताणत्थ–उत्तानार्थ– त्रि० ६ ब० प्रगटार्थे, सूत्रादर्शेषु टीकायां तु दृष्ट इति कृत्वा लिखित उत्तानार्थश्च । सूत्र०१श्रु०९अ०

उत्ताणहत्थ–उत्तानहस्त– त्रि० प्रतिगृहीतुमूर्ध्वमुखहस्ते, "कि वणो विव उत्ताणहत्थाओ" स्त्रियः कृपणवत्सर्वेभ्यो मातापितृबन्धुकुटुम्बादिभ्यो विवाहादावादानहेतुत्वात्, तं० ॥

उत्ताणिय-उत्तानिक-पुं०अभिग्रहविशेषात् उत्तानशायिनि,दशा.

उत्तार–उत्तार– पुं० उद्- तृ- णिच्- अच्- " उत्तरणे, अणुसोओ संसारो, पडिसोओ तस्स उत्तारो " दश० २ अ० । उद्गमने, उल्लङ्घने, पारगमने च । उच्चैस्तारः प्रा० स० अत्यन्तोच्चशब्दादौ, त्रि० । वाच० ॥

उत्तारिय-उत्तार्य्य-त्रि० उद्. तृ. णिच्. कर्मणि यत् उद्गमनीये, ल्यप् उद्गमनं कृत्वेत्यर्थे, अव्य०उद्-तृ-कर्मणिण्यत् उद्गमनीये,त्रि-वाच०

उत्तारित– त्रि० अवरोहिते, "देवाहिदेवस्स पडिमा कायव्वा वीयभए उत्तारिया " आ० म० द्वि० ॥

उत्तारेमाण–उत्तारयत्– त्रि० अवरोहिते, स्था० ५ ठा० ॥

उत्ताल–उत्ताल–त्रि० उद् तूरा० तल प्रतिष्ठायाम्, अच्-प्रतिष्ठिते, महति, । वाच० । तालस्तु कंसिकादिशब्दविशेषः तत्प्राबल्येन अतीतमस्थानतालं वा उत्तालम् । गेयदोषभेदे, " गायंतो मा पगाहि उत्तालं " स्था० ७ ठा० अनु० । जी० । जं० ॥

उत्तासइत्ता–(तृ) उत्त्रासयिता–(तृ)–त्रि० लोष्ठप्रक्षेपादिभिः उत्त्रासकारके, "स हंता छेत्ता भेत्ता लुंपित्ता उत्तासइत्ता अकडं करिस्सामि" आचा० २ श्रु० २ अ० १ उ० ।

उत्तासणय–उत्त्रासनक–त्रि० त्रसी उद्वेगे इतिवचनात् । उत्त्रास्यतेऽनेनेति उत्त्रासनः उत्त्रासन एव उत्त्रासनकः । स्मरणेनाप्युद्वेगजनके, भ० ३ श० २ उ० । भयंकरे, ज्ञा० ८ अ० । प्रश्न० । उत्त्रासकारिणि, ज्ञा०४ अ० । "भीमा उत्तासणा परम कण्हावण्णेणं पण्णत्ता" । प्रज्ञा० २ पद० ।

उत्तासणिज्ज–उत्त्रासनीय– त्रि० महाभयंकरे, ।' नरओविव उत्तासणिज्जाओ" स्त्रियः नरकवत् उत्त्रासनीयाः दुष्टकर्मकारित्वात् महाभयंकराः लक्षणा साध्वी जीववेश्यादासीघातिका कुलपुत्रभार्य्यावत् । तं० ॥

उत्तासिय–उत्त्रासित– त्रि० अपद्रावित, आव० ४ अ० ॥

उत्ति–उक्ति– स्त्री० वच- क्तिन्- संप्र० शब्दशक्तौ, एकयोक्त्या पुष्पदन्तौ दिवाकरनिशाकरौ,वाच० । वाचि,अनु० । विशे० । भणितौ," गंभीरमहुरणेहिं उत्तीहिं य भावसाराहिं" पंचा० एविव० ॥

उत्तिंग–उत्तिङ्ग–पुं० भूम्यां वृत्तविवरकारिणि गर्दभाकारे जीवे, ध० २ अधि० । " उत्तिंगो परगद्दभो " नि० चू० १३ उ० ॥ " उत्तिंगा भूमिका गर्दभाकृतयो जीवाः" कल्प० । आव० । पिपीलिकासंतानके, दशा० ३ अ० । आचा० । कीटिकानगरे, वृ० ४ उ० । तृणाग्र उदकविन्दौ, आचा० २ श्रु० १ अ० १ उ० । सर्पच्छत्रादौ, च ," गहणे सुमचिट्ठिज्जा वीएसु हरिएसु वा । उदगम्मि तहा निच्चं उत्तिंगपणगेसु वा" दश० ८ अ० । छिद्रे,न० भ० । नि० चू० १८ उ० । " णावाए उत्तिंगं हत्थेण वा पाएण सणंवा, उत्तिङ्गं रन्ध्रम्, आचा० २ श्रु० अ० उ० ॥

उत्तिंगलेण–उत्तिङ्गलयन– न० उत्तिङ्गानां लयनं भूमौ उत्कीर्णगृहमुत्तिङ्गलयनम् । लयनसूक्ष्मभेदे, । कल्प० ॥

उत्तिण्ण–उत्तीर्ण–त्रि० उद् तृ-कर्तरि क्त-निवृत्ते, अष्ट० । पारंगते कर्मणि क्तः कृतोत्तरणे नद्यादौ, वाच० ।

उत्तिम–उत्तम–त्रि० उद् तमप् "इः स्वप्नादौ" ८ । १ ४६ । इत्यादेरस्य इत्वम् । उत्कृष्टे, प्रा० । वाच० । आर्षे उत्तम इत्येव बाहुल्येनोपलभ्यते इति तथैव उत्तप्रकरणे दर्शितम् ।

उत्तिमट्ठ–उत्तमार्थ–पुं० अनशने, नि० चू० १ उ० ।

उत्तिमट्ठपडिवन्न–उत्तमार्थप्रतिपन्न–पुं० स्त्री० अनशनप्रतिपन्ने, नि० चू० १ उ० ।

उत्तेइय–उत्तेजित–त्रि० उद्. तेज्-णिच्. क. । अधिकं दीपिते, दश० ३ अ० । उत्कृष्टतो जनानीते "संयमास्त्रं विवेकेन शास्त्रेणोत्तेजितं मुनेः" । अष्ट० । प्रेरिते, भावे. क्त. प्रेरणायाम्, उद्दीपने च । न० अश्वगतिभेदे, न० वाच० ।

उत्तेड–उत्तेड–पुं० विन्दौ, "उत्तेडा वत्थुयायणं समत्ति" ॥ पिं०

उत्थ–उक्थ–न० वच्. थक् । अप्रगीतमन्त्रसाध्ये स्तोत्रे चतुर्विंशस्तोत्रभेदे, उपचारात् तत्साध्ये उक्थयागे च । वाच० । विशे० ॥

उत्थंघ–रुध्–धा० आवरणे, रु० उभ० द्वि० अनिट् । रुधेरुत्थंघ इत्यादेशो वा भवति । उत्थंघइ रुंधइ । प्रा० । रुणद्धि रुन्धे इरित् अरुधत् अरौत्सीत् वाच० ॥

उद्-क्षिप्-धा० तु० ऊर्ध्वक्षेपे, उत्थंघइ उक्खिवइ उत्क्षिपति । प्रा० ॥

उत्थरमाण–उत्तरत्–त्रि० अभिभवति, " उत्थरमाणे सव्वं महालओ पुव्वमेहणिग्घोसो" आव० ४ अ० ।

उत्थल–उत्स्थल–न० उत् उन्नतानि स्थलानि धूल्युच्छ्रयरूपाणि उत्स्थलानि धूलिपुञ्जेषु, भ० ७ श० ६ उ० ।

उत्थिय–अवस्तृत–त्रि० आच्छादिते, "सुहपुण्ण चत्तचउत्तं तु गोत्थिया होति पासेसु " पंचा० ८ विव० ।

उत्थुभण–अवस्तोभन–न० अनिष्टोपशान्तये, निष्ठीवनेन थुथुकरणे, एतच्च कौतुकभेदत्वेन साधुभिर्वर्ज्यम् वृ०१ उ० । पं० व० ।

उदउल्ल–उदकार्द्र–त्रि० ३ त० । गलदुदकविन्दुयुक्ते, दश० ५ अ० । "उदउल्लं वीयसंसत्तं" दश० ६ अ० । "उदउल्लं अप्पणो कायं नेव पुंछे ण संलिहे" दश०८ अ० । "उदउल्लं वा कायं उदउल्लं वा वत्थं ससणिद्धं वा कायं ससणिद्धं वा वत्थं न मुलेज्जा न संफुसेज्जा " । दश० । ४ अ० (अह पुण एवं जाणेज्जा णो पुरेकम्मकरेणं हत्थेण वा असणं वा ४ अफासुयं अणेसणिज्जं जाव णो पडिगाहिज्जा इत्यादि पुर कम्मशब्दे वक्ष्यते) आचा० २ श्रु०१ अ०५ उ । उदकार्द्रं पुनर्यद्बिन्दुसहितं भाजनादि गलद्बिन्दुरित्यर्थः । ओ० । नि० चू० । उदगउल्लेत्यपि रूपं क्वचिद् दृश्यते ॥ कल्प० ॥

उदउल्लाहड–उदकार्द्राहृत– त्रि० उदकार्द्रे हस्तेन पुरःकर्म संस्पर्शेनानीते पिण्डे, " सागारिय पिंडुद्देसिय उदउल्लाहडे

चाउम्मासियं सागारियं पिंडुद्देसियं उदउल्लाहडं" नि०चू०२०उ०।

उदओदर–उदकोदर–न० जलोदररोगे, जं० २ वक्ष०।

उदंक–उदङ्क–पुं० उदङ्को य नोदकमुदच्यते तस्मिन्, जं०२ वक्ष०। जी.

उदंच–उदञ्च–त्रि० उद् अनच् क्विप्-उदकशब्दार्थे, प्रथमान्ता-द्यर्थे, दिग्देशादौ, वाच०।

उदंचण–उदञ्चन–न० उद् अनच् णिच् करणे ल्युट्। पिधानार्थे पात्रे, (ढक्कन) भावे ल्युट्। ऊर्ध्वक्षेपणे, कर्तरि ल्युट्। उत्क्षेपके, त्रि० वाच०। अनु०।

उदंत–उदन्त–पुं० उद्गतोऽन्तो निर्णयो यस्मात्। वार्तायाम्, । ज्ञा० ८ अ० " गोसे मे वट्टेज्जह उदंतं" व्य० द्वि० ४ उ०। आ० म० प्र०। साधौ, स्वार्थे कन्। तत्रैव उद्गतोऽन्तोऽस्य पाकवशात् प्रा० व० गतलोपः। पाकवशात् प्राप्तान्ते, वाच०॥

उदंतवाहय–उदन्तवाहक–त्रि० वार्त्ताहरे, वाच०।

उदक्क–उदर्क–पुं० उद् अर्क–अच् वा घञ् उत्तरकाले, भाविफले के शुभाशुभकर्मणि, वाच०। उदये, " केषांचिद्विषयज्वरातुरमहो चित्तं परेषां विषा–वेगादर्ककुतर्कमूर्च्छितमयान्येषां तु वैराग्यतः " अष्ट०।

उदग (य) उदक–नं० उन्द् एवुल्. नि. नलोपश्च। जले, (चत्तारि उदगा पण्णत्ता उत्ताणे णाममेगे उत्ताणोदए इत्यादि पुरिसजायशब्दे उत्तानसूत्रावसरे व्याख्यास्यते) (चत्तारि उदगा पण्णत्ता तंजहा कद्दमोदए खंजणोदए वालुओदए सेलोदए इति सदृष्टान्तो भावशब्दे) उदगं च दुविहं वासु दगं च। नि०चू०१०उ०। तं०। सिरापानीये, दश०४अ०। "जणं उदएण मट्टियाएण य" औ०। "तिहिं उदगेहिं मज्जावेत्ता" त्रिभिरुदकैर्गन्धोदकोष्णोदकशीतोदकैर्माजयित्वा (स्था० ३ ठा०) उदकात्सिद्धिरिति वादिनः।

एगे य सीओदगसेवणेण, हुएण एके पवयंति मोक्खं ॥

तथैके वारिभद्रकादयो भागवतविशेषाः शीतोदकसेवनेन सचित्ताप्कायपरिभोगेन मोक्षं प्रवदन्ति। उपपत्तिं च ते अभिदधति-यथोदकं बाह्यमलमपनयति एवमान्तरमपि वस्त्रादेश्च यथोदकाच्छुद्धिरुपजायते एवं बाह्यशुद्धिसामर्थ्यदर्शनादान्तरापि शुद्धिरुदकादेवेति मन्यन्ते।

एतेषामुत्तरं यथा ॥

उदगेण ये सिद्धिमुदाहरंति, सायं च पायं उदगं फुसंता।
उदगस्स फासेणसिया य सिद्धि, सिज्झंसु पाणा बहवे दगंसि

तथा ये केचन मूढा उदकेन शीतवारिणा सिद्धिं परलोकमुदाहरन्ति प्रतिपादयन्ति सायमपराह्ने विकाले वा प्रातश्च प्रत्यूषसि च आद्यन्तग्रहणात् मध्याह्ने च तदेवं संध्यात्रयेऽप्युदकं स्पृशन्तः स्नानादिकाः क्रिया जलेन कुर्वन्तः प्राणिनो विशिष्टां गतिमाप्नुवन्तीति केचनोदाहरन्ति। एतच्चासम्यक्। यतो यद्युदकस्पर्शमात्रेण सिद्धिः स्यात् तत उदकसमाश्रिता मत्स्यबन्धादयः क्रूरकर्माणो निरनुक्रोशा बहवः प्राणिनः सिद्ध्येयुरिति। यदपि तैरुच्यते। बाह्यमलापनयनसामर्थ्यमुदकस्य दृष्टमिति तदपि विचार्यमाणं न घटते। यतो यथोदकमनिष्टमलमपनयत्येवमभिमतमप्यङ्गरागं कुङ्कुमादिकमपनयति। ततश्च पुण्यस्याऽपनयनादिष्टविघातकृद्विरुद्धः स्यात्। किंच यतीनां ब्रह्मचारिणामुदकस्नानं दोषायैव। तथाचोक्तम्। "स्नानं मददर्पकरं, कामाङ्गं प्रथमं स्मृतम्। तस्मात्कामं परित्यज्य, न ते स्नान्ति दमरताः॥ अपि च। नोदकक्लिन्नगात्रो हि, स्नात इत्यभिधीयते। स स्नातो यो व्रतस्नातः, स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः॥१४॥

मच्छा य कुम्मा य सिरीसिवा य, मग्गू य उट्टादगरक्खसा य।
अट्ठाणमेयं कुसला वयंति, उदगेण जे सिद्धिमुदाहरंति।१५।

किञ्च यदि जलसंपर्कात्सिद्धिः स्यात्ततो ये सततमुदकावगाहिनो मत्स्याश्च कूर्माश्च सरीसृपाश्च तथा मद्गवस्तथोष्ट्रा जलचराविशेषास्तथोदकराक्षसा जलमानुषाकृतयो जलचरविशेषा एते प्रथमं सिद्ध्येयुर्न चैतद्दृष्टमिष्टम् ततश्च ये उदकेन सिद्धिमुदाहरन्त्येतदस्थानमयुक्तमसांप्रतं कुशलनिपुणा मोक्षमार्गाभिज्ञा वदन्ति।१५।

किञ्चान्यत्।

उदयं जइ कम्ममलं हरेज्जा, एवं सुहं इच्छामित्तमेवं॥
अंधंवणे यारमणुस्सरित्ता, पाणाणि चेवं विणिहंति मंदा।१६।

यद्युदकं कर्ममलमपहरेदेवं शुभमपि पुण्यमपहरेत्। अथ पुण्यं नापहरेदेवं कर्ममलमपि नापहरेत्। अत इच्छामात्रमेवैतद्यदुच्यते जलं कर्मापरिहारीति। एवमपि व्यवस्थिते ये स्नानादिकाः क्रियाः स्मार्तमार्गमनुसरन्तः कुर्वन्ति ते यथा जात्यन्धा अपरं जात्यन्धमेव नेतारमनुसृत्य गच्छन्तः कुपथभ्रुतयो भवन्ति नाभिप्रेतं स्थानमवाप्नुवन्ति। एवं स्मार्त्तमार्गानुसारिणो जलशौचपरायणा मन्दा अज्ञाः कर्त्तव्याकर्तव्यविवेकविकलाः प्राणिन एव तन्मयान् तदाश्रितांश्च पुत्तरकादीन् विनिघ्नन्ति व्यापादयन्ति अवश्यं जलक्रियया प्राणव्यपरोपणस्य संभवादिति॥ १६॥

अपि च

पावाइँ कम्माइँ पकुव्वतोहिं, सिओदगं तू जइ तं हरिज्जा।
सिज्झंसु एगे दगसत्तघाति, मुसं वयंते जलसिद्धिमाहु।१७।

पापानि पापोपादानभूतानि कर्माणि प्राण्युपमर्दकारीणि कुर्वतोऽसुमतो यत्कर्मोपचीयते तत्कर्म यद्युदकमपहरेत्। यद्येवं स्यात् तर्हि यस्मादर्थे यस्मात्प्राण्युपमर्दकर्मोपादीयते जलावगाहनाच्चाऽपगच्छति तस्मादुदकसत्त्वघातिनः पापभूयिष्ठा अप्येवं सिद्ध्येयुः। न चैतद्दृष्टमिष्टं वा। जलावगाहनात्सिद्धिमाहुस्ते मृषा वदन्ति॥

किंचाऽन्यत्॥

आहंसु महापुरिसा, पुव्विं तत्ततवोधणा।
उदयेण सिद्धिमावन्ना, तत्थ मंदो वसीयति॥१॥

केचन अविदितपरमार्था आहुरुक्तवन्तः। किं तदित्याह। यथा महापुरुषाः प्रधानपुरुषा वल्कलचीरितारागणर्षिप्रभृतयः। पूर्वं पूर्वस्मिन् काले तप्तमनुष्ठितं तप एव धनं येषां ते तप्ततपोधनाः पञ्चाग्न्यादितपोविशेषेण निष्टप्तदेहास्त एवंभूताः शीतोदकपरिभोगेन उपलक्षणार्थत्वात् कन्दमूलफलाद्युपभोगेन च सिद्धिमापन्नाः सिद्धिं गतास्तत्रैवंभूतार्थसमाकर्णने तदर्थसद्भावावेशात् मन्दोऽज्ञः स्नानादित्याजितः प्रासुकोदकपरिभोगभग्नः संयमानुष्ठाने प्रविषीदति। यदि वा तत्रैव शीतोदकपरिभोगे विषीदति लगति निमज्जतीति यावत्। नचासौ वराक एवमवधारयति यथा तेषां तापसादिव्रतानुष्ठायिनां कुतश्चिज्जातिस्मरणादिप्रत्ययादाविर्भूतसम्यग्दर्शनानां मौनीन्द्रभावसंयमप्रतिपत्त्या अपगतज्ञानावरणादिकर्मणां भरतादीनामिव मोक्षावाप्तिर्न तु शीतोदकपरिभोगादिति॥ १॥ किंचान्यत्॥

अभुंजिया नमि विदेही, रामगुत्ते य भुंजिया॥
बाहुए उदगं भोच्चा, तहा तारा गणे रिसी॥ २॥

केचन कुतीर्थिकाः साधुप्रतारणार्थमेवमूचुः। यदि वा स्ववर्ग्याः शीतलविहारिण एतद्वक्ष्यमाणमुक्तवन्तस्तद्यथा नमी राजा विदेहो नाम जनपदस्तत्र भवा वैदेहास्तन्निवासिनो लोकास्तेऽस्य

सन्तीति वैदेही । स एवंभूतो नमी राजा अशनादिकमभुक्त्वा सिद्धिमुपगतस्तथा रामगुप्तश्च राजर्षिराहारादिकं भुक्त्वैव भुञ्जान एव सिद्धिं प्राप्त इति ॥ तथा बाहुकः शीतोदकादिपरिभोगं कृत्वा तथा नारायणो नाम महर्षिः परिणतोदकादिपरिभोगात्सिद्ध इति ॥ २ ॥ अपिच—

असिले देवले चेव, दीवायणमहारिसी ।
पारासरे दगं भोच्चा, बीयाणि हरियाणि य ॥ ३ ॥
एते पुव्वं महापुरिसा, आहिता इह संमता ।
भोच्चा बीओदगं सिद्धा, इति मेयमणुस्सुअं ॥ ४ ॥

असितो नाम महर्षिर्देवलो द्वैपायनश्च तथा पराशराख्य इत्येवमादयः शीतोदकबीजहरितादिपरिभोगादेव सिद्धा इति श्रूयते ॥ ३ ॥ एतदेव दर्शयितुमाह । (एते इत्यादि) एते पूर्वोक्ता नम्यादयो महर्षयः (पुव्वमिति) पूर्वस्मिन्काले त्रेताद्वापरादौ महापुरुषा इति प्रधानपुरुषा आसमन्तात् ख्याताः प्रख्याता राजर्षित्वेन प्रसिद्धिमुपगताः इहाप्यार्हतप्रवचने ऋषिभाषितादौ केचन संमता अभिप्रेता इत्येवं कुतीर्थिकाः स्वयूथ्या वा प्रोचुस्तद्यथा एते सर्वेऽपि बीजोदकादिकं भुक्त्वा सिद्धा इत्येतन्मया भारतादौ पुराणे श्रुतम् ॥ ४ ॥

एतदुपसंहारद्वारेण परिहरन्नाह ॥

तत्थ मंदा विसीयंति, वाहच्छिन्नाव गद्दभा ।
पिट्ठतो परिसप्पंति, पिट्ठसप्पी य संभमे ॥ ५ ॥
इहमेगे उ भासंति, सातं सातेण विज्जती ।
जे तत्थ आरियं मग्गं, परमं च समाहिए ॥ ६ ॥

(तत्थेत्यादि) तत्र तस्मिन् कुश्रुत्युपसर्गोदये मन्दा अज्ञा नानाविधोपसाध्यां सिद्धिगमनमवधार्य विषीदन्ति संयमानुष्ठानेन पुनरेतद्दरन्त्यज्ञाः । तद्यथा येषां सिद्धिगमनमभूत् तेषां कुतश्चिन्निमित्तात् जातजातिस्मरणादिप्रत्ययानामवाप्तसम्यग्ज्ञानचारित्राणामेव वल्कलचीरिप्रभृतीनामिव सिद्धिगमनमभूत् न पुनः कदाचिदपि सर्वविरतिपरिणामभावलिङ्गमन्तरेण शीतोदकबीजाद्युपभोगेन जीवोपमर्दप्रायेण कर्मक्षयोऽवाप्यते । विषीदने दृष्टान्तमाह । वहनं वाहो भारोद्वहनं तेन छिन्नाः कर्षितास्त्रुटिता रासभा इव विषीदन्ति । यथा रासभा गमनपथ एव प्रोज्झितभारा निपतन्ति एवं ते प्रोज्झ्य संयमभारं शीतलविहारिणो भवन्ति । दृष्टान्तान्तरमाह । यथा पृष्ठसर्पिणो भग्नगतयोऽग्न्यादिसंभ्रमे सत्युद्भ्रान्तनयनाः समाकुलाः प्रनष्टजनस्य पृष्ठतः पश्चात्परिसर्पन्ति नाग्रगामिनो भवन्त्यपि तु तत्रैवाग्न्यादिसंभ्रमे विनश्यन्त्येवं तेऽपि शीतलविहारिणो मोक्षं प्रति प्रवृत्ता अपि तु न मोक्षगतयो भवन्त्यपि तु तस्मिन्नेव संसारे अनन्तमपि कालं यावदासत इति ॥ ५ ॥ मतान्तरं निराकर्तुं पूर्वपक्षयितुमाह (इह मेगे इत्यादि) इहेति मोक्षगमनप्रस्तावे एके शाक्यादयः स्वयूथ्या वा लोचादिनोपतप्ताः तुशब्दः पूर्वस्मात् शीतोदकापरिभोगाद्विशेषमाह । भाषन्ते ब्रुवते । मन्यन्ते च इति क्वचित्पाठः । किं तदित्याह सातं सुखं सातेन सुखेनैव विद्यते भवतीति । तथाच वक्तारो भवन्ति । "सर्वाणि सत्त्वानि सुखे रतानि, सर्वाणि दुःखाच्च समुद्विजन्ति । तस्मात्सुखार्थी सुखमेव दद्यात्, सुखप्रदाता लभते सुखानि" ॥ १ ॥ युक्तिरप्येवमेव स्थिता । यतः कारणानुरूपं कार्यमुत्पद्यते । तद्यथा शालिबीजाच्छाल्यङ्कुरो जायते न यवाङ्कुर इत्येवं प्रीत्यात्मसुखान्मुक्तिसुखमुपजायते न तु लोचादिरूपात् दुःखादिति । तथा ह्यागमऽप्येवमेव व्यवस्थितम् ॥ मणुण्णं भोयणं भोच्चा, मणुण्णं सयणासणं । मणुण्णंसि अगारंसि, मणुण्णं झायए मुणी ॥ १ ॥ तथा मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, भुक्तं मध्ये पानकं चापराह्ने । द्राक्षाखण्डं शर्करा चार्द्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः ॥ १ ॥ इत्यतो मनोज्ञाहारविहारादेश्चित्तस्वास्थ्यं ततः समाधिरुत्पद्यते समाधेश्च मुक्त्यवाप्तिरतः स्थितमेतत्सुखेनैव सुखावाप्तिर्न पुनः कदाचनापि लोचादिना कायक्लेशेन सुखावाप्तिरिति स्थितम् इत्येवं व्यामूढमतयो ये केचन शाक्यादयस्तत्र तस्मिन्मोक्षमार्गप्रस्तावे समुपस्थिते आराज्जातः सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्यो मार्गो जैनेन्द्रशासनप्रतिपादितो मोक्षमार्गस्तं ये परिहरन्ति । तथाच । परमं च समाधिज्ञानदर्शनचारित्रात्मकं ये त्यजन्ति तेऽज्ञाः संसारान्तर्वर्तिनः सदा भवन्ति । तथाहि । यत्तैरभिहितं कारणानुरूपं कार्यमिति तन्नायमेकान्तो यतः शृङ्गाच्छरो जायते गोमयाद्वृश्चिको गोलोमाविलोमादिभ्यो दूर्वेति । यदपि मनोज्ञाहारादिकमुपन्यस्तं सुखकारणत्वेन तदपि विसूचिकादिसम्भवाद्व्यभिचारीति । अपिचेदं वैषयिकं सुखं दुःखप्रकारहेतुत्वात् सुखाभासतया सुखमेव न भवति । तदुक्तम् । दुःखात्मकेषु विषयेषु सुखाभिमानः, सौख्यात्मकेषु नियमादिषु दुःखबुद्धिः । उत्कीर्णवर्णवदपंक्तिरिवान्यरूपा, सारूप्यमेति विपरीतगतिप्रयोगात् ॥ १ ॥ इति कुतस्तत्परमानन्दरूपमस्यात्यन्तिकैकान्तिकस्य मोक्षसुखस्य कारणं भवति यदपि लोचभूशयनभिक्षाटनपरपरिभवक्षुत्पिपासादंशमशकादिकं दुःखकारणत्वेन भवतोपन्यस्तं तदप्यल्पसत्त्वानाम्परमार्थदर्शां महापुरुषाणां तु स्वार्थाभ्युपगमप्रवृत्तानां परमार्थचिन्तकानां महासत्त्वतया सर्वमेवैतत्सुखायैवेति । तथा चोक्तम् । तणसंथारनिविष्णो वि, मुणिवरो भट्ठरागमयमोहो ॥ जं पावइ मुत्तिसुहं, कत्तो तं चक्कवट्टी वि ॥ १ ॥ तथा । सख्यं दुष्कृतसंख्यया च महतां क्रान्तं पदं वैरिणः, कायस्याशुचिता विरागपदवी संवेगहेतुर्जरा ॥ सर्वत्यागमहोत्सवाय मरणं जातिः सुहृत्प्रीतये, संपद्भिः परिपूरितं जगदिदं स्थानं विपत्तेः कुत इति ॥ १ ॥ अपिचैकान्तेन सुखेनैव सुखेऽभ्युपगम्यमाने विचित्रसंसाराभावः स्यात्तथा स्वर्गस्थानां नित्यसुखिनां पुनरपि सुखानुभूतैस्तत्रैवोत्पत्तिः स्यात्तथा नारकाणां च पुनर्दुःखानुभवात्तत्रैवोत्पत्तेर्न नानागत्या विचित्रता संसारस्य स्यान्नचैतत् दृष्टमिष्टं चेति ॥६॥ सूत्र० १ श्रु० ३ अ० (उदकस्य विषयान्तराणि आउक्काय शब्दे उक्तानि) भविष्यति सप्तमे तीर्थकरे, स० । वनस्पतिविशेषे, यथोक्तम् "उदए अवए पणए इत्यादि" दश० ८ अ० । प्रज्ञा० । जलाशयमात्रे, भ० १३ श० ८ उ० । 'मेदार्य्यगोत्रे, स्वनामख्याते पेढालपुत्रे, पार्श्वापत्यीये निर्ग्रन्थे,

अहेणं उदए पेढालपुत्ते भगवं पासावच्चिज्जे णियंठे मेयज्जे गोत्तेणं, पासावगिज्जो पुच्छियाइओ अज्ज गोयमं उदगो सावगपुच्छा धम्मं सोउं कहियम्मि उवसंता । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० ।

(उदकस्य गौतमस्वामिनं प्रति प्रश्नः पच्चक्खाणशब्दे वक्ष्यते) तद्विषयकत्वेन तत्रैवोपन्यस्यिष्यमाणत्वात् अयं सेत्स्यति ॥ सूत्रकृतद्वितीयश्रुतस्कन्धे नालन्दीयाध्ययनाभिहित स्तद्यथा—उदकनामानगारः पेढालपुत्रः पार्श्वजिनशिष्यो योऽसौ राजगृहनगरबाहिरिकाया नालन्दाभिधानाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि हस्तिद्वीपवनखण्डे व्यवस्थितस्तदेकदेशस्थं गौतमं संशयाविशेषमापृच्छ्य विच्छिन्नसंशयः सन् चातुर्यामं धर्मं विहाय पञ्चयाम धर्मं प्रतिपेदे इति ॥ सच उत्सर्पिण्यां सप्तमस्तीर्थकरो भविष्यति, स० । कालोदायिप्रभृतिष्वेकादशस्वन्ययूथिकेषु चतुर्थे, भ० ७ श० १० उ० ।

उदग (दग) गब्भ—उदकगर्भ— पुं० (उदकस्य) दकस्यो-

दस्य वा गर्भ इव गर्भः । स्था० ४ ठा० । कालान्तरेण जलप्रवर्षणहेतौ पुद्गलपरिणामे, भ० २ श० ५ उ० ॥

चत्तारि उदगगब्भा पमत्ता तंजहा हेमगा अब्भसंथडा सीओसिणा पंचरूविया ॥

दकस्योदकस्य गर्भा इव गर्भा दकगर्भाः कालान्तरे जलवर्षणस्य हेतवः तत्संसूचका इति तत्त्वमिति । अवश्यायः कपाजलं महिका धूमिका शीतान्यात्यन्तिकानि एवमुष्णो घर्म्म एते हि यत्र दिने उत्पन्नास्तस्मादुत्कर्षेणाभ्याहताः सन्तः षड्भिर्मासैरुदकं प्रसुवते अन्यैः पुनरेवमुक्तम् । " पवनाभ्रवृष्टिविद्यु–द्गर्जितशीतोष्णरश्मि परिवेषाः । जलमत्स्येन सहोक्तो, दशधा चाम्बुप्रजननहेतुः ॥१॥ " तथा-शीतवाताश्च बिन्दुश्च, गर्जितं परिवेषणम् । सर्वगर्भेषु शंसन्ति, निर्ग्रन्थाः साधुदर्शनाः ॥ २ ॥ तथा-सप्तमे सप्तमे मासे, सप्तमे सप्तमेऽहनि । गर्भाः पाकं नियच्छन्ति, यादृशास्तादृशं फलम् ॥ १ ॥" हिमं तुहिनं तदेव हिमकं तस्यैते हैमकाः हिमपातरूपा इत्यर्थः ॥ (अब्भसंथडत्ति) अभ्रसंस्तृतानि मेघैराकाशाच्छादनानीत्यर्थः आत्यन्तिके शीतोष्णे पञ्चानां रूपाणां गर्जितविद्युज्जलवाताभ्रलक्षणानां समाहारः पञ्चरूपं तदस्ति येषां ते पञ्चरूपिका उदकगर्भा इह मतान्तरमेवम् । "पौषे समार्गशीर्षे, संध्यारागाम्बुदासपरिवेषाः । नात्यर्थं मार्गशिरे, शीतं पौषेऽतिहिमपातः ॥ १ ॥ माघे प्रबलो वायु–स्तुषारकलुषद्युती रविशशाङ्कौ । अतिशीतं सघनस्य च, भानोरस्तोदयौ धन्यौ ॥ २ ॥ फाल्गुनमासे रूक्ष–श्चण्डः पवनोऽभ्रसंप्लवाः स्निग्धाः । परिवेषाश्च सकलाः, कपिलस्ताम्रो रविश्च शुभः ॥ ३ ॥ पवनघनवृष्टियुक्ता–श्चैत्रे गर्भाः शुभाः सपरिवेषाः । घनपवनसलिलविद्युत्स्तनितैश्च हिताय वैशाख इति ॥४॥" तानेव मासभेदेन दर्शयति " माहे उ हेमगा गब्भा, फग्गुणे अब्भसंथडा । सीओसिणाओ य चित्ते, वइसाहे पंचरूविया ॥ १ ॥ " स्था०४ ठा० । तस्य कालस्थितिः कायट्ठिइशब्दे)

उदगजीव–उदकजीव–पुं० उदकमेव जीवः । उदकरूपे जीवे, सचित्ताप्काये, आचा० १ श्रु० १ अ० २ उ० (आउक्कायशब्दे विषय उक्तः)

उदगजोणिय–उदकयोनिक–पुं० उदकं योनिरुत्पत्तिस्थानं येषां ते, 'जलसंभवेषु जीवेषु, " इहेगतिया सत्ता उदगजोणिया उदगसंभवा " सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

उदकस्य योनयः परिणामकारणभूता उदकयोनयस्त एवोदकयोनिकाः । उदकजननस्वभावेषु, " णो बहवे उदगजोणिया जीवा य पोग्गला य उदगत्ता य वक्कमंति" स्था० ३ ठा०३उ० ।

उदगणाय–उदकज्ञात–न० उदकं नगरपरिखाजलं तदेव ज्ञातमुदाहरणमुदकज्ञातम् । ज्ञाताधर्मकथाङ्गः प्रथमश्रुतस्य द्वादशाऽध्ययनोक्ते उदाहरणे, तत्प्रतिपादकेऽध्ययने च । ज्ञा०१ श्रु०१अ० । आ० चू० । आव० । तच्चेवं ।

जइ णं भंते समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्ते णं एक्कारसमस्स णायज्झयणस्स अयमट्ठे पमत्ते । बारसमस्स णं भंते समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पमत्ते । एवं खलु जंबू तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपाणामं णयरी होत्था । पुण्णभद्दे चेइए तीसेणं चंपाए णयरीए जियसत्तू णामं राया होत्था । तस्स णं जियसत्तुस्स रम्मो धारिणी णामं देवी होत्था । अहीणसुकुमाल जाव सुरूवा तस्स णं जियसत्तुस्स रम्मो पुत्ते धारिणीए अत्तए अदीणसत्तू णामं कुमारे जुवराया वि होत्था । सुबुद्धी अमच्चे जाव रज्जधुरा चिंतए समणोवासए अभिगयजीवाजीवे तीसेणं चंपाए णयरीए बहिया उत्तरपुरच्छिमेणं एगे फरिहोदए यावि होत्था । मेयवसामंसरुहिरपूयपडलपोच्चडे मयगकलेवरसंछमे अमणुमे वमेणं जाव फासेणं जे जहा णामए अहिमडेति वा गोमडेति वा जाव मयकुहियविणिट्ठकिमिणवावण्णदुरभिगंधकिमिजालाउले संसत्ते असुइविगयवीभच्छदरसणिज्जे भवेयारूवे सिया । णो इणट्ठे समट्ठे एत्तो अणिट्ठतराए चेव जाव गंधेणं पमत्ते । तए णं से जियसत्तू राया अमया कयाइं ण्हाए कयबलिकम्मे जाव अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे बहुहिं राईसर जाव सत्थवाहपभिईहिं सद्धिं भोयणमंडवंसि भोयणवेलाए सुहासणविसमे विपुलं असणं ४ भुंजेमाणा जाव विहरइ । जिमियभुत्तुत्तरागए जाव सुइभूए तंसि विपुलंसि असणं ४ जाव विम्हए ते बहवे ईसर जाव पभिई एवं वयासी अहो णं देवाणुप्पिया इमे मणुमे असणं ४ वमेणं उववेए जाव फासेणं उववेए अस्सायणिज्जे विस्सायणिज्जे पीणणिज्जे दीवणिज्जे सव्विंदियगायपल्हायणिज्जे तए णं ते बहवे राईसर जावप्पभिईओ जियसत्तूरायं एवं बयासी तहेव णं सामी जणं तुब्भे वयह अहोणं इमे मणुमे असणं पाणं खाइमं साइमं बमेणं उववेए जाव पल्हायणिज्जे तए णं जियसत्तू राया सुबुद्धीअमच्चं एवं वयासी अहो णं सुबुद्धि अमच्चे इमे मणुमे असणं पाणं खाइमं साइमं जाव पल्हायणिज्जे तए णं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तू रायस्स य एयमट्ठं णो आढाइ णो परियाणाइ जाव तुसिणीए संचिट्ठइ । तए णं जियसत्तू राया सुबुद्धी अमच्चं दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी अहो णं सुबुद्धी अमच्चे इमं मणुमे तं चेव जाव पल्हायणिज्जे तए णं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तुणा दोच्चंपि तच्चंपि एवं वुत्ते समाणे जियसत्तू रायं एवं वयासी । णो खलु सामी अहं एयंसि मणुमंसि असणं पाणं खाइमं साइमंसि केइ विम्हए एवं खलु सामि सुब्भिसद्दा वि पोग्गला दुब्भिसद्दत्ताए परिणमंति, दुब्भिसद्दा वि पोग्गला सुब्भिसद्दत्ताए परिणमंति सुरूवा वि पोग्गला दुरूवत्ताए परिणमंति । दुरूवा वि पोग्गला सुरूवत्ताए परिणमंति । सुब्भिगंधा वि पोग्गला दुब्भिगंधत्ताए परिणमंति । दुब्भिगंधा वि पोग्गला सुब्भिगंधत्ताए परिणमंति, सुरसा वि पोग्गला दुरसत्ताए परिणमंति, दुरसा वि पोग्गला सुरसत्ताए परिणमंति । सुहफासा वि पोग्गला दुहफासत्ताए परिणमंति, दुहफासा वि पोग्गला सुहफासत्ताए परिणमंति । पओगवीससा परिणया वि य णं सामी पोग्गला पमत्ता तए णं से जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स अमच्चस्स एवमाइक्खमाणस्स ४ एयमट्ठं णो आढाइ णो

परियाणइ तुसिणीए संचिट्ठइ तए णं से जियसत्तू राया अन्नया कयाइ एहाए जाव विनूसिए आसखंधवरगए महया नडचडगरआसवाहणिया णिज्जायमाणे तस्स फरिहोदयस्स अदूरसामंते णं वीइयइ तए णं जियसत्तू राया तस्स फरिहोदगस्स अनिनूए समाणे सएणं उत्तरिज्जे णं आसगं पिहेइ एगं तं अवक्कमइ अवक्कमइत्ता ते बहवे राईसरजाव– पनिइओ एवं वयासी। अहो णं देवाणुप्पिया इमे फरिहोदए अमणुण्णे वण्णेणं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए अहिमडेइ वा जाव अणामत्तराए चेव तएणं ते राईसरप्पभिइए जाव एवं वयासी। तहेव णं सामी जणं तुब्भे एवं वयह अहो णं इमे फरिहोदए अमणुण्णे वण्णेणं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए अहिमडेइवा जाव अमणामतराए तएणं से जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं एवं वयासी अहोणं सुबुद्धि इमे फरिहोदए अमणुण्णे वण्णेणं गंधेणं रसेणं फासेणं से जहा णामए अहिमडेति वा जाव अमणा मतराए तएणं सुबुद्धि अमच्चे जाव तुसिणीए संचिट्ठइ तएणं से जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयासी अहोणं तं चेव तएणं से सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तुणा रण्णा दोच्चंपि तच्चंपि एवं वुत्ते समाणे एवं वयासी णो खलु सामी अम्हं एयंसि फरिहोदगंसि केइ विम्हए एवं खलु सामी सुब्भिसद्दावि पोग्गला दुब्भिसद्दत्ताए परिणमंति तं चेव पओगवीससा परिणया वि यणं सामी पोग्गला पण्णत्ता तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं एवं वयासीमाणं तुमं देवाणुप्पिया अप्पाणं च परं च तदुभयं च बहूहि य असब्भावुब्भावणाहि मिच्छत्ताभिणिवेसेण य वुग्गाहेमाणे वुप्पायमाणे विहराही। तएणं सुबुद्धिस्स अमच्चस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए समुप्पज्जित्था अहो णं जियसत्तू राया संते तच्चे तहिए अवितहे संभूए जिण पण्णत्ते भावे णो उवलभेते तं सेयं खलु ममजियसत्तुस्स रण्णो सत्ताणं तच्चाणं तहियाणं अवितहाणं संभूयाणं जिण पण्णत्ताणं भावाणं अभिगमणट्ठयाए एयमट्ठं उवायणावेत्तए एवं संपेहेइ संपेहइत्ता तिपत्तिएहिं पुरिसेहिं सद्धिं अंतरावणाओ णवघडए गिण्हइ २ त्ता संझाकालसमयंसि पविरलमणुस्संसि णिसंत पडिणिसत्तंसि जेणेव फरिहोदए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता तं फरिहोदगं गिण्हावेइ णवएसु घडएसु पक्खिवावेइ २ त्ता सज्जक्खारं पक्खिवावेइ लंछियमुद्दिए कारावेइ सत्तरत्तं परिवसावेइ दोच्चंपि णवएसु घडएसु गालावेइ २ त्ता णवएसु घडएसु पक्खिवावेइ २त्ता सज्जक्खारं पक्खिवावेइ २त्ता लंछिय मुद्दिय कारावे सत्तरत्तं परिवसावेइ २ त्ता तच्चंपि णवएसु घडएसु जाव संवसावेइ २ त्ता एवं खलु एएणं उवाएणं अंतरा गलावेमाणे अंतरापक्खिवावेमाणे अंतरा अवसावेमाणे २ सत्तसत्तए राइंदिइं परिवसावेइ २ त्ता तएणं से फरिहोदए सत्तयंसि २ परिणममाणंसि उदगरयणे जाए यावि होत्था। अच्छे पत्थे जच्चे तणुए फालियवण्णाभे वण्णेणं उववेए ४ आसायणिज्जं जाव सव्विंदियगायपल्हायणिज्जं तएणं सुबुद्धी अमच्चे जेणेव से उदगरयणे तेणेव उवागच्छइ२त्ता करयलंसि आसादेइ तं उदगरयणं वण्णेणं गंधेणं रसेणं फासेणं उववेयं आसायणिज्जं जाव सव्विंदियगायपल्हायणिज्जं जाणित्ता हट्ठतुट्ठे बहूहिं उदगसंभारणिज्जेहिं दव्वेहिं संभारेइ २ त्ता जियसत्तुस्स रण्णो पाणियधारियं पुरिसं सद्दावेइ २ त्ता एवं वयासी तुमं णं देवाणुप्पिया इमं उदगरयणं गिण्हाहिं २ जियसत्तुस्स रण्णो भोयणवेलाए उवट्ठवेइ तएणं से जियसत्तू राया पाणियधरए पुरिसे सुबुद्धिस्स अमच्चस्स एयमट्ठं पडिसुणेइ २ त्ता तं उदगरयणं गिण्हइ २ त्ता जियसत्तुस्स रण्णो भोयणवेलाए उवट्ठवइ तए णं से जियसत्तू राया तं विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा विसाएमाणा जाव विहरइ जिमियभुत्तुत्तरागए वि यणं जाव परम सुइभूए तंसि उदगरयणंसि जाव विम्हए ते बहवे राईसर– जाव एवं वयासी। अहो णं देवाणुप्पिया इमे उदगरयणे अच्छे जाव सव्विंदियगायपल्हायणिज्जे तए णं ते बहवे राईसर जाव एवं वयासी तहेणं सामी जण्णं तुब्भे वयह जाव तं चेव पल्हायणिज्जे तए णं जियसत्तू राया पाणियधरयं पुरिसं सद्दावेइ २ त्ता एवं वयासी एस णं देवाणुप्पिया– उदगरयणे कओ आसादिए तए णं से पाणिधरए जियसत्तू रायं एवं वयासी एस णं सामी मए उदगरयणे सुबुद्धिस्स अंतियाओ आसाइए तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं सद्दावेइ २ त्ता एवं वयासी। अहो णं सुबुद्धी अहं तव अणिट्ठे ५ जेणं तुमं ममं कल्लाकल्लिं भोयणवेलाए इमं उदगरयणं ण उवट्ठवेसि तए णं तुमे देवाणुप्पिया उदगरयणे– कओ उवलद्धे तए णं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तू रायं एवं वयासी एस णं सामी सफरिहोदए तए णं से जियसत्तू राया सुबुद्धी अमच्चं एवं वयासी केणं कारणेणं। सुबुद्धी अमच्चे एस फरिहोदए तएणं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तू रायं एवं वयासी एवं खलु सामी तुम्हे तइया मम एवमाइक्खमाणस्स ४ एयमट्ठं णो सद्दह तए णं ममं इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुपज्जित्था। अहो णं जियसत्तू राया संते जाव भावे णो सद्दहइ णो पत्तियइ णो रोयइत्ति तं सेयं खलु मम जियसत्तुस्स रण्णो संताणं जाव संभूयाणं जिणपण्णत्ताणं भावाणं अभिगमणट्ठयाए एयमट्ठं उवायणा– वेत्तए एवं संपेहेइ २ त्ता एवं चेव जाव पाणियधरियं पुरिसं सद्दावेइ २ त्ता एवं वयासी तुमं णं देवाणुप्पिया उदगरयणं जियसत्तुस्स रण्णो भोयणवेलाए उवणेहि तं एएणं कारणेणं·

सामी एस से फरिहोदए तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स अमच्चस्स एवमाइक्खमाणस्स ४ एयमट्ठं णो सद्दहइ २ त्ता असद्दहमाणे ३ अब्भिंतरट्ठाणिज्जे पुरिसे सद्दावेइ २ त्ता एवं वयासी गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया अंतरावणाओ णवघडए गिएहह जाव उदगसंभारणिज्जेहिं दव्वेहिं संभारेह। ते वि तहेव संभारेइ जियसत्तुस्स रएणो उवणेइ तए णं जियसत्तू राया तं उदगरयणं करयलंसि आसाएइ आसायणिज्जं जाव सव्विंदियगायपल्हायणिज्जं जाणित्ता सुबुद्धि अमच्चं सद्दावेइ २ त्ता एवं वयासी सुबुद्धि एएणं तुमे संता- तत्थ जाव संभूया भावा कओ उवलद्धा तएणं सुबुद्धी अमच्चं जियसत्तू रायं एवं वयासी एएणं सामी मए संता- जाव भावा जिणवयणाओ उवलद्धा तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं एवं वयासी तं इच्छामिणं देवाणुप्पियाणं तव अंतिए जिणवयणं णिसामित्तए। तएणं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तुस्स रएणो विचित्तं केवलिपएणत्तं चउज्जामं धम्मं परिकहेइ तमाइक्खेति जहा जीवा बुज्झंति जाव पंच अणुव्वयाणि। तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स अमच्चस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठे सुबुद्धि अमच्चं एवं वयासी सद्दहामिणं देवाणुप्पिया णिग्गंथं पावयणं ३ जाव से जहेयं तुब्भे वयह तं इच्छामिणं तव अंतियं पंचाणुव्वइयं सत्त- सिक्खावइयं जाव उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह। तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धिस्स अमच्चस्स अंतिए पंचाणुव्वइयं जाव दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जइ। तएणं जियसत्तू राया समणोवासए जाए अभिगयजीवाजीवे जाव पडिलाभेमाणे विहरइ। तेणं कालेणं तेणं समएणं थेरा जेणेव चंपाणयरी जेणेव पुण्णभद्दे चेइए तेणेव समवसड्ढे जियसत्तू राया सुबुद्धियाणिग्गए सुबुद्धी धम्मं सोच्चा जं णवरं देवाणुप्पिया जियसत्तू रायं आपुच्छामि जाव पव्वयामि अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह तए णं से सुबुद्धी अमच्चे जेणेव जियसत्तू राया तेणेव उवागच्छइ २ त्ता एवं वयासी एवं खलु सामी मए थेराणं अंतिए धम्मे णिसम्मे सेवियधम्मे इच्छिए पडिच्छिए तए णं अहं सामी संसारभओव्विग्गे भीए जाव इच्छामि णं तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे जाव पव्वइत्तए तएणं जियसत्तू राया सुबुद्धि अमच्चं एवं वयासी इच्छामि ताव देवाणुप्पिया कइ वयाइं वासाइं उरालाइं जाव भुंजमाणा तओ पच्छाए गयाओ थेराणं अंतिए मुंडे भवित्ता जाव पव्वइस्सामो। तए णं सुबुद्धी णामं अमच्चे जियसत्तुस्स रएणो एयमट्ठं पडिसुणेइ तएणं तस्स जियसत्तुस्स रएणो सुबुद्धिणा सद्धिं विपुलाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं जाव पच्चणुब्भवमाणस्स दुवालसवासाइं वीइक्कंताइं। तेणं कालेणं तेणं समएणं थेरागमणं जियसत्तू राया धम्मं सोच्चा एवं जं णवरं देवाणुप्पिया सुबुद्धिं अमच्चं आमंतेमि जेट्ठपुत्तं रज्जे ठवेमि तएणं तुब्भे णं जाव पव्वयामि अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह। तए णं जियसत्तू राया जेणेव सए गिहे सुबुद्धि अमच्चं सद्दावइ एवं वयासी एवं खलु मए थेराणं जाव पव्वयामि तुमं णं किं करेसि तए णं सुबुद्धी अमच्चे जियसत्तू रायं एवं वयासी जाव के- अणे आहारे वा जाव पव्वयामि तं जइ णं देवाणुप्पिया जाव पव्वाहि गच्छ णं देवाणुप्पिया जेट्ठपुत्तं कुडुंबे ठावेहिं सहस्सपुरिसवाहिणी सीयं दुरुहित्ताणं मम अंतिए सीयाओ जाव पाउब्भवह तएणं से सुबुद्धी अमच्चे सीया जाव पाउब्भवइ। तए णं जियसत्तू राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ २ त्ता एवं वयासी गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया अदिण्णसत्तुस्स कुमारस्स रायाभिसेयं उवट्ठवेह। तहेव कोडुंबियपुरिसा अभिसिंचइ जाव जियसत्तू राया पव्वइए। तए णं जियसत्तू रायरिसी एकारसअंगाइं अहिज्जित्ता बहूणि वासाणि परियायं पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए सिद्धे। तएणं सुबुद्धी एक्कारसअंगाइं अहिज्जित्ता बहूणि वासाणि जाव सिद्धे एवं खलु जंबू समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं बारसमस्स णायज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते त्तिबेमि। "मिच्छत्तमोहियमणा-पावपसत्ता वि पाणिणो वि- गुणा। फरिहोदगं च गुणणो, हवंति वरगुरुपसायाओ॥१॥" बारसमं णायज्झयणं सम्मत्तं १२॥ ज्ञा०।

उदगता-उदकता- स्त्री० अप्कायरूपतायाम्, "णो बहवे उदगजोणिया जीवा य पोग्गला य उदगता य वक्कमंति" स्था०३ठा०।

उदगदोणि-उदकद्रोणि- स्त्री० जलभाजने, यत्र तप्तलोहं शीतलीकरणायाक्षिप्यते, "उदगदोणी णिव्वत्तिए" भ० १६ श०। १ उ०। दश० "फलिहगालणा वाणमलं उदगदोणियं" उदकद्रोण्योऽरहट्टजलधारिका इति। दश० ७ अ०॥

उदगपरिणय-उदकपरिणत- त्रि० उदकदायकावस्थां प्राप्ते,स्था० ३ ठा० ३ उ०॥

उदगपसूय-उदकप्रसूत-त्रि० जलोत्पन्ने कन्दादौ, "उदगपसूयाणि कंदाणि वा मूलाणि वा पत्ताणि वा" आचा०२ श्रु०१ अ०॥

उदगपोग्गल-उदकपौद्गल- न० उदकप्रधानं पौद्गलं पुद्गलसमूहे मेघे, "तत्थ समुट्ठियं उदगपोग्गलं परिणयं वा सिउकामं अन्न देसं साहरंति" स्था० ३ ठा० ३ उ०॥

उदगमच्छ-उदकमत्स्य- पुं० इन्द्रधनुःखण्डे, 'एष चाशुभसूचक उत्पातविशेषः, भ० ३ श० ६ उ०॥ अनु०॥

उदगमाल-पुं० उदकमाला-स्त्री०६त० उदकशिखायाम्, वेलायाम्, स्था० १० ठा०॥

लवणस्सणं समुद्दस्स केमहालए उदगमाले पण्णत्ते ? गोयमा ! दसजोयणसहस्साइं उदगमाले पण्णत्ते॥

भदन्त ! लवणस्य समुद्रस्य किंप्रमाणा महत्या उदकमाला समपानीयोपरिभूता षोडशयोजनसहस्रोच्छ्रया प्रज्ञप्ता ? भगवानाह गौतम! दशयोजनसहस्राणि उदकमाला प्रज्ञप्ता। जी०३ प्रति०

उदगरयण–उदकरत्न– न० उदकमेव रत्नमुदकरत्नम् । उदकजातौ, उत्कृष्टे, " अम्मेहिं इमस्स वम्मियस्स पढमाए वप्पाए भिन्नाए ओले उदगरयणे अस्सादिए " ज० १५ श० १ उ० ॥

उदगरस–उदकरस– पुं० जलरसे, तओ समुद्दा पगईए उदगरसे णं पन्नत्ता तंजहा कालोदे, पुक्खरोदे, सयंभूरमणे, स्था०३ठा०१उ " अप्पेगइयाउ उदगरसे णं पन्नत्ता " जं० १ वक्ष० ॥

उदग (दग) लेव–उदकलेप--पुं० नावि प्रमाणजलावगाहने, "अंतो मासस्स तओ दगलेवे करेमाणे सबलो" स० । दशा० । जललेपे, "बहु परियावन्ने पाणीसु उदगलेवे तहप्पगारे असणं जाव पडिगाहेज्जा" आचा० २ श्रु० १ अ० ११ उ० ।

उदगवत्थि–उदकवस्ति–स्त्री० जलभृद्दृतौ, जलाधारचर्ममयभाजने, "उदगवत्थि परामुसइ" ज्ञा० १८ अ० ।

उदगवद्दलय--उदकवार्दलक--न० भाविरेणुसंतापोपशान्तये जलवर्षके वार्दलके, आ० म० द्वि० ।

उदगविंदु–उदकविन्दु–पुं० जललवे, पंचा० ४ विव० ।

उदगवेग–उदकवेग-पुं० उदकरये "तिक्खम्मि उदगवेगे विसमम्मि विज्जलम्मि वच्चंतो" व्य० प्र० १ उ० ।

उदगसंभारणिज्ज–उदकसंभारणीय–न० वालकमुस्तादौ, उदकवासादौ, "हट्ठतुट्ठे बहूहिं उदगसंभारणिज्जेहिं,, ज्ञा० १३ अ०

उदगसत्थ–उदकशस्त्र–न० उदकं शस्त्रमुदकमेव शस्त्रम् । अप्कायरक्षके स्वकायपरकायशस्त्रे, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

उदगसिहा–उदकशिखा–स्त्री० वेलायाम्, स्था० १० ठा० ।

उदग (दग) सीमय--उदक (दक) सीम-पुं० उदक (दक) स्य शीताशीतोदपानीयस्य सीमा यत्रासौ उदक (दक) सीमः मनःशिलाकस्य वेलन्धरनागराजस्यावासपर्वते, जी० ३ प्रति० (तद्वक्तव्यता वेलन्धरशब्देवक्ष्यते)

उदग(दग)धारा-उदकधारा-स्त्री०उदकविन्दुप्रवाहे,ज्ञा० ६ अ० ।

उदगुप्पीला–उदकोत्पीला–स्त्री० तडागादिषु जलसमूहे, ॥भ०॥ ३ श० ६ उ० ॥

उदग्ग–उदग्र–त्रि० उन्नतमग्रं यस्य । उन्मत्त, स्था० ४ ठा० ॥ उन्नतपर्यवसाने, भ० २ श० १ उ० । उत्त० । उत्कटे, उत्त० १४ अ० । प्रधाने, "जहा से तिक्ख दाढे, उदग्गे दुप्प हंसए" सीहेमियाण पवरे एवं हवइ बहुस्सुए" उत्त० १३ अ०

उदग्गचारित्ततव उदग्रचारित्रतपस् पुं० स्त्री० उदग्रं प्रधानं साध्वाचारं सर्वविरतिलक्षणं दशविधरूपं चारित्रतपो द्वादशविधं यस्य स उदग्रचारित्रतपाः । प्रधानचारित्रतपस्के, " चित्तो वि कामेहिं विरत्तकामो, उदग्गचारित्ततवो महेसी, उत्त० १३ अ० ॥

उदत्त–उदात्त–पुं० उद्– आ० दा० क्त. वर्णोत्पत्तिस्थानेषु उच्चैरुच्चारिते स्वरे, तद्युक्ते, त्रि० । "अविकत्थनःक्षमावा–नतिगम्भीरो महावलः । स्थेयान् निगूढमानो, धीरो दात्तो दृढव्रतः कथितः " सा० द. उक्ते(पूर्वपदलोपेन)नायकभेदे, वाच०।कर्तरि क्तः । उदारे अयं निजः परो वेति, गणना लघुचेतसाम् । उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् " ॥ षो० १४ विवृ० । महति, समर्थे, दातरि, च त्रि० । भावे क्त. दाने, वाद्यभेदे, अलङ्कारभेदे च । वाच० ।

उदत्ताभ–उदात्ताभ–पुं० गौतमगोत्रविशेषभूते पुरुषे, तत्प्रवर्तिते गोत्रे, तत्र जाते च । " ते उदात्ताभा " स्था० ७ ठा० ।

उदय–उदय–पुं० उद्. इ. अच्. प्रादुर्भावे, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । उत्पत्तौ,–विशे० । ज्योतिषोक्ते राशेरुदयरूपे लग्ने,। आधारे अच् । "यैर्यत्र दृश्यते भास्वान् स तेषामुदयः स्मृतः" इत्युक्तलक्षणे रवेर्दृष्टियोग्यस्थाने, उदयाचले, पूर्वपर्वते, वाच० । कर्मपुद्गलानां यथास्थितिबद्धानामबाधाकालक्षयेणापवर्तनाविशेषतो वा उदयप्राप्तानामनुभवने, विपाकवेदने, क० प्र० । कर्म० । दश० । प्रव० । उदयावलिकाप्रविष्टानां कर्मपुद्गलानामुद्भूतसमर्थतायाम्, आ० म० प्र० । विपाके,–दश० १ अ० ।

(१) प्रकृत्युदयः तत्र नानात्वं च ।
(२) जघन्योत्कृष्टस्थित्युदयः ।
(३) अनुभागोदयः ।
(४) प्रदेशोदयनिरूपणावसरे साद्यनादिप्ररूपणास्वामित्वं ।
(५) कस्मिन्गुणस्थाने कियत्यः प्रकृतयो भगवतः क्षीणाः ।
(६) उदयहेतुः ।

(१) तद्वक्तव्यता चैवं तत्र प्रकृत्युदयो यथा–

उदओ उदीरणाए, तुल्लो मोत्तूण एक्कचत्तालं ।
आवरणविग्घसंजलण–लोभवेए य दिट्ठिदुगं ॥३७७॥
आलिगमहिगं वेएति, आउगणं अप्पमत्तावि ॥
वेयणियाणि दुयदुसमय–तणुपज्जत्ता दावनिद्दाउ ।३७८।
मणुयगइजाइतसबा–यरं च पज्जत्तसुभगमापज्जं ॥
जसकित्तिमुच्चगोत्तं–पंचाजोगिकेइ तित्थयरं ॥ ३७० ॥

उदय उदीरणायाः तुल्यः किमुक्तं भवति उदीरणायाः प्रकृत्यादयः प्रागुक्ता या च साद्यनादिप्ररूपणा यच्च स्वामित्वमेतत् सर्वमन्यूनातिरिक्तमुदयेऽपि द्रष्टव्यम् । उदयोदीरणयोः सहभावित्वात् । तथाहि यत्र उदयस्तत्रोदीरणा यत्र उदीरणा तत्रोदयः किं सर्वत्राप्येवमिति चेत् उच्यते ; अत आह । मुक्त्वा एकचत्वारिंशत् प्रकृतीनामासामुदीरणामन्तरेणापि कियत् कालमुदयस्य प्राप्यमाणत्वात् । तथाहि ज्ञानावरणपञ्चकं दर्शनावरचतुष्टयान्तरपञ्चकसंज्वलनलोभवेदत्रयसम्यक्त्वसमग्रमिथ्यात्वरूपा विंशतिः प्रकृतीः स्वस्वोदयपर्यवसाने आवलिकामात्रं कालमधिकृत्य वेदयन्ति । उदीरणामन्तरेणाऽपि केवलेनोदयेनावलिकामात्रं कालमनुभवन्तीत्यर्थः ॥ तच्चावलिकामात्रं त्रयाणां वेदानां मिथ्यात्वस्य चान्तरकरणस्य प्रथमस्थितौ आवलिकाशेषायाम् शेषाणां स्वस्वसत्तापर्यवसाने । तथा चतुर्णामप्यायुषां स्वस्वपर्यवसाने आवलिकामात्रं कालमुदय एव भवतीति नोदीरणा मनुष्यायुर्वेदनीययोर्वा प्रमत्ताप्रमत्तसंयतप्रभृतय उदीरणामन्तरेणापि केवलेनैवोदयेन वेदयन्ते न तथा तनुपर्याप्ताः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्ताः सन्तो द्वितीयस्य समयादारभ्य शरीरपर्याप्त्यनन्तरसमयादारभ्य इन्द्रियपर्याप्तिचरमसमयं यावत् उदीरणामन्तरेणापि केवलेनैवोदयेन निद्राः पञ्चापि वेदयन्ते । तथा मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसबादरपर्याप्तसुभगादेययशःकीर्त्युच्चैर्गोत्ररूपा नवप्रकृतियोगिकेवलिन उदीरणामन्तरेण स्वकालं यावत् केवलिनि नैवोदयेन वेदयन्ते । तथा तनुपर्याप्ताः शरीरपर्याप्तापर्याप्ताः सन्तो द्वितीयस्य समयादारभ्य शरीरपर्याप्त्यनन्तरसमयादारभ्य इन्द्रियपर्याप्तिचरमसमयं यावत् उदीरणामन्तरेणापि । क० प्र० ।

होइ अणाइअणंतो, अणिसंतो धुवोदयाणुदओ ।
साइसपज्जवसाणो, अधुवाणं तदयमिच्छस्स ॥

ईदृक् प्रकृतयो द्विधा तद्यथा ध्रुवोदया अध्रुवोदयाश्च । तत्र कर्मप्रकृतिका उदयचिन्तायामप्यष्टपञ्चाशदधिकं प्रकृतीनां शतं मन्यते अत ऊर्ध्वं या करणाष्टकपरिसमाप्तेः कर्मप्रकृतिभिः प्रायो व-

क्ष्यते । ततो ध्रुवोदयाः प्रकृतयोऽष्टचत्वारिंशत्संख्या वेदितव्यास्तद्यथा ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं दर्शनावरणचतुष्टयं मिथ्यात्वं वर्णादिविंशतिस्तैजसकार्म्मणसमकस्थिरास्थिरेषु शुभाशुभे अगुरुलघुनिर्म्माणमिति । एतासामष्टचत्वारिंशत्संख्याकानां प्रकृतीनामुदयो द्विधा । तद्यथा अनाद्यनन्तः अनादिसपर्यवसानस्तत्र अभव्याश्रितानां च ततः कदाचिदपि व्यवच्छेदासंभवात् भव्यानधिकृत्यानादिसपर्यवसानः तेषां मोक्षं प्रतिस्थितानामवश्यमुदयव्यवच्छेदसंभवात् । अध्रुवाणामध्रुवोदयानां प्रकृतीनामुक्तव्यतिरिक्तानां विंशोत्तरशतसंख्यानामुदयसादिपर्यवसानः अध्रुवोदयतः परावृत्य २ तासामुदयभावात् न केवलमध्रुवोदयानामुदयः सादिसपर्यवसानः किन्तु मिथ्यात्वस्य च । तथाहि-सम्यक्त्वात्प्रतिपतितमधिकृत्य मिथ्यात्वस्योदयः। सादिः पुनरपि सम्यक्त्वकलपाभव्यवच्छेदादध्रुवः । तदेवं मिथ्यात्वस्योदयस्त्रिविध आवेदितस्तद्यथा-अनाद्यनन्तानादिसपर्यवसानः । एतौ च द्वावपि भङ्गौ ध्रुवोदयत्वात्तद्ग्रहणेन गृहीतौ तृतीयस्तु भेदः सादिपर्यवसानलक्षणस्तदयमिच्छसेइत्यनेनावयवेन साक्षादुक्त इति

पयमिठिइमाइया भेया, पुव्वुत्ता इहावि विन्नेया ।
उदीरणउदयाणं, जह नाणत्तं तयं वोच्छं ॥

यथा-किल पूर्वं बन्धविधौ प्रकृतिस्थित्यादयो भेदा उक्तास्तद्यथा प्रकृतिबन्धः स्थितिबन्धोऽनुभागबन्धः प्रदेशबन्धश्च । तथा इहाप्युदयाधिकारे ज्ञेयास्तद्यथा प्रकृत्युदयः स्थित्युदयोऽनुभागोदयः प्रदेशोदयश्च । तत्राचार्यः स्वयमेवाग्रे सप्रपञ्चमुदीरणाकरणं वक्ष्यति उदयोदीरणयोश्च प्रायः स्वामित्वं प्रत्यविशेषः सहभावित्वात् । तथाहि-यत्रोदयस्तत्रोदीरणा यत्रोदीरणा तत्रोदयः । ततो यथा प्रकृत्यादयो भेदा उदीरणाधिकारे वक्ष्यन्ते यच्च स्वामित्वं प्ररूपणादिकं तदेतत्सर्वमन्यूनानतिरिक्तमत्रापि भावनीयम् । यत्पुनर्नानात्वं तदभिधित्सुराह (उदीरणेत्यादि) उदीरणोदययोः प्रकृत्यादिभेदविषये यतो नानात्वं तद्वक्ष्ये शेषं तदुदीरणावद्द्रष्टव्यमिति भावः ।

तत्र प्रकृतिभेदविषये नानात्वं दिदर्शयिषुर्गाथाद्वितयमाह ।

चरिमोदयपुव्वाणं, अजोगिकालं उदीरणा विरहे ।
देसूणं पुव्वकोडी, मनुयाउगवेयणीयाणं ॥
तइयाच्चिय पज्जत्ती, जाता निद्दाणहोइ य चउण्हं ।
उदओ आवलिअंते, तेवीसाए उ सेसाणं ॥

चरमोदयानां चरमे अयोगिकेवलिचरमसमये उदयो यासां नामप्रकृतीनां ताश्चरमोदयास्ताश्चेमा नव । तद्यथा मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसनामबादरनामपर्याप्तनामसुभगनामादेययशःकीर्तिनामतीर्थकृतां च भगवतामयोगिकेवलिनां तीर्थनाम च । एतासां नवानां प्रकृतीनामुच्चैर्गोत्रस्य च अयोगिकालस्तावत् कालः यावत् उदीरणाविरहेऽपि उदीरणाया अभावेऽप्युदय एव केवलः प्रवर्तते। तथा मनुष्यायुः सातवेदनीयमसातवेदनीयं चेत्येवंरूपाणां तिसृणां प्रकृतीनां प्रमत्तसंयतगुणस्थानकात्परतः शेषेषु गुणस्थानकेषु वर्तमानानामुत्कर्षतो देशानां पूर्वकोटी यावत् उदीरणामन्तरेण केवल उदयो भवति । स चोत्कर्षत इयान् कालः सयोगिकेवलिगुणस्थानके द्रष्टव्यः शेषस्य गुणस्थानकस्य सर्वस्याप्यन्तर्मुहूर्तप्रमाणत्वात् । अथ कस्मात्सातासातवेदनीयमनुष्यायुषां प्रमत्तसंयतगुणस्थानकात्परत उदीरणा न प्रवर्तते । उच्यते अमीषां ह्युदीरणा संक्लिष्टाध्यवसायवशतः प्रवर्तते तथा स्वाभाव्यात् विशुद्धविशुद्धतराध्यवसायवर्तिनश्चाप्रमत्तसंयतादयस्ततस्तेषां वेदनीयद्विकमनुष्यायुषोरुदीरणाया अभावः । तथा शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तानां सतां शरीरपर्याप्तिं पर्याप्त्यनन्तरसमयादारभ्य यावत्तृतीया पर्याप्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः परिसमाप्तिमुपैति तावत्पञ्चानामपि निद्राणां तथा स्वाभाव्यात् नोदीरणा प्रवर्तते किन्तूदय एव केवलस्तथा शेषाणां ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयान्तरायपञ्चकसंज्वलनलोभवेदत्रयसम्यक्त्वमिथ्यात्वनारकायुषस्तिर्यगायुर्देवायूरूपाणां त्रयोविंशतिप्रकृतीनामावलिकाः ततोऽन्तर्भूतायामावलिकायामुदय एव केवलोदीरणा । तथाहि-पञ्चानां ज्ञानावरणप्रकृतीनां चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनावरणरूपस्य दर्शनावरणचतुष्टयस्य क्षीणकषायस्य पर्याप्तावलिकायां वर्तमानस्यावलिकायां प्रविष्टत्वान्नोदीरणेत्युदय एव केवलः । एषामेव संज्वलनलोभस्य सूक्ष्मसंपरायपर्यन्तावलिकायां मिथ्यात्वस्त्रीपुंनपुंसकवेदानामन्तरकरणे कृते प्रथमस्थित्यामावलिका शेषाणां नारकायुस्तिर्यगायुर्देवायुषां स्वस्वभवपर्यन्तावलिकायामुदय एव केवलो नोदीरणा। आवलिकान्तर्गतस्य कर्म्मणः सर्वस्याप्युदीरणा तदन्वयात् इह मनुष्यायुष उदीरणाविरहेऽप्युदयकालः प्रागेव देशोनपूर्वकोटीप्रमाणमुक्तस्ततो मनुष्यायुषो मिथ्यादृष्ट्यादीनां पर्यन्तावलिकायामुदीरणाविरहेऽपि य उदयकाल आवलिकामात्रः स तदन्तर्गत एव वेदितव्य इति पृथग्नोक्तः । पूर्वकोट्यभिधाने ह्यावलिकामात्रं तदेकदेशतया भूतसामर्थ्यात् उक्तमवशेषं शेषाणां तु प्रकृतीनां यावदुदयस्तावदुदीरणा यावदुदीरणा तावदुदय इति तदेव दर्शितः प्रकृत्युदये उदीरणातो विशेषः । संप्रत्यत्रैव मायादिप्ररूपणा कर्तव्या सा च द्विधा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च

तां द्विविधामपि चिकीर्षुराह ।

मोहे चउहा तिविहे, वोससत्तएहमूलपगईण ।
मिच्छत्तउदयकहा, अधुवधुवाणं दुविहतिविहो ॥

मोहो मोहनीयस्य कर्म्मण उदयश्चतुर्धा चतुःप्रकारस्तद्यथा सादिरनादिरध्रुवो ध्रुवश्च । तथाहि-उपशान्तगुणस्थानका प्रतिपातिनो भवेत् सादिस्ततस्तत्स्थानमप्राप्तस्यानादिः । ध्रुवाध्रुवावभव्यभव्यापेक्षया, अवशेषाणां सप्तानां मूलप्रकृतीनामुदयस्त्रिविधस्त्रिप्रकारस्तद्यथाऽनादिध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि--ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामुदयः क्षीणमोहान्तसमयं यावत् वेदनीयनामगोत्रायुषा सयोगान्तसमयम् । न च क्षीणो भूयः प्रदुर्भवति ततः एतासां सप्तानामप्युदयोऽनादिर्भव्यानामध्रुवः क्षपकश्रेण्यामाह । यथोक्तकाले तथा उदयव्यवच्छेदभावादभव्यानां ध्रुवः कदाचिदपि व्यवच्छेदासंभवात् । कृता मूलप्रकृतिषु साद्यादिप्ररूपणा । सांप्रतमुत्तरप्रकृतिभूतां करोति (मिच्छत्तुदउ इत्यादि) मिथ्यात्वस्योदयश्चतुर्धा चतुष्प्रकारस्तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तत्र सम्यक्त्वात्प्रतिपतितस्य भवेत् सादिस्ततस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवाध्रुवावभव्यभव्यापेक्षया । तथा अध्रुवाणामध्रुवोदयानां प्रकृतीनामुदयो द्विविधो द्विप्रकारस्तद्यथा । सादिरध्रुवश्च । सा च साद्यध्रुवता अध्रुवोदयवद्भावनीया । तथा ध्रुवाणां ध्रुवोदयानां प्रकृतीनां प्रागुक्तस्वरूपाणां मिथ्यात्ववर्ज्यशेषसमचत्वारिंशत्प्रकृतीनामुदयस्त्रिप्रकारस्तद्यथा अनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च तथाहि घातिध्रुवोदयानां प्रकृतीनां क्षीणमोहगुणस्थानकचरमसमयः यावदुदयामामध्रुवोदयानामयोग्यं न समयस्ततस्तत्स्थानमप्राप्तानां सर्वेषामपि संसारजीवानामुदयो ध्रुवोदयो नाम नादिध्रुवाध्रुवौ प्राग्वत् । उक्तः प्रकृत्युदयः

(२) सम्प्रति स्थित्युदयमाह-

उदओ ठिइक्खएणं, संपत्तीए सभावतो पढमो ।

सति तम्मिन्नावत्तीओ, पओगउदीरणा उदओ ॥

इह उदयो द्विधा। तद्यथा स्थितिक्षयेण प्रयोगेण वा। तत्र स्थितिरबाध्यकालरूपा तस्याः क्षयेण इत्यर्थस्तत्राकालभवनावरूपाणामुदयहेतूनामप्राप्तौ सत्यां यः स्वभावत उदयः स स्थितिक्षयेणोदय उच्यते। यो पुनस्तस्मिन्नुदये प्रवर्तमाने सति प्रयोगत उदीरणाकरणरूपेण प्रयोगेण दलिकमाकृष्यानुभवति स द्वितीय उदीरणोदयाभिधान उच्यते। स च उदयसामान्यतो द्विधा। तद्यथा- जघन्य उत्कृष्टश्च। तत्रोत्कृष्टस्थित्युदीरणाडुत्कृष्टस्थित्युदयस्थित्याऽभ्यधिकस्तथा चाह—

उदीरणाजोग्गाणं, अइंदिहिइए य जोग्गो उ ।
हस्सुदएगहिइणं, निहम्मा सगिल्लाणए ॥

उदीरणायोग्यानामुत्कृष्टस्थितीनां प्रकृतीनामुदीरणायोग्येभ्यः स्थितिभ्यः उदययोग्याः स्थितय एकया उदययोग्यया स्थित्या अभ्यधिका वेदितव्याः। तथा ह्युत्कृष्टायां स्थितौ बध्यमानायामबधिकालेऽपि यावद्दलिकं प्ररूपयति तथा बन्धावलिकायामतीतायामनन्तरस्थितौ विपाकोदयेन वर्तमान उदयावलिकान्त उपरिवर्तिनीः सर्वा अपि स्थितीरुदीरयति उदीर्य च वेदयते ततो बन्धावलिकाहीनयोः शेषयोः सर्वस्या अपि स्थितेरुदयोदीरणे तुल्ये वेद्यमानायां च स्थितौ उदीरणा न प्रवर्तते किन्तूदय एव केवलस्ततो वेद्यमानायां समयमात्रस्थितिभ्योऽधिका उत्कृष्टस्थित्युदीरणा। तत उत्कृष्टस्थित्युदयाबन्धावलिकोदयावलिकादीनाश्चानुत्कृष्टस्थित्युदय उदयोत्कृष्टप्रधानप्रकृतीः वेदितव्याः। शेषाणां तु यथायोगं तत्राप्युक्तनीत्या उदयस्थित्याऽभ्यधिकोऽवगन्तव्यः। संप्रति जघन्यस्थित्युदये विशेषमाह। (हस्सुदएइत्यादि) प्रागुक्तानां मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसबादरपर्याप्तसुभगादेययशःकीर्तितीर्थकरनामोच्चैर्गोत्रायुश्चतुष्टयसातासातवेदनीयनिद्रापञ्चकज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयसंज्वलनलोभवेदत्रयसम्यक्त्वमिथ्यात्वरूपाणामेकचत्वारिंशत्संख्याकानां प्रकृतीनां निद्रापञ्चकोनानां सतीनां षट्त्रिंशत्संख्यानां ह्रस्वो जघन्यः स्थित्युदय एकस्थितिरवसेया। निद्रायां पुनरेकैकस्थितीनां समये वेदितव्यः। किमुक्तं भवति। उक्तरूपाणां षट्त्रिंशत्प्रकृतीनां जघन्यः स्थित्युदयः समयमात्रैकस्थित्युदयप्रमाणो वेदितव्य इति। समयमात्रा चैका स्थितिश्चरमा स्थितिरवसेया। निद्रापञ्चकस्य ह्युदीरणाया अभावेऽपि शरीरपर्याप्त्यनन्तरं विपाकोदयकाले अपवर्तनाऽपि प्रवर्तते। तत एका स्थितिर्न प्राप्यते इति। तद्वर्जनशेषं तु सर्वमपि साद्यादिप्ररूपणादिकं स्थित्युदीरणायामेव निरवशेषमवगन्तव्यम्। उक्तः स्थित्युदयः॥

(३) सम्प्रत्यनुभागोदयमाह।

अणुभागुदओ वि उदीरणा-ए तुल्लो जहण्णए नवरं ।
आवलिगंतेन सम्म-त्तं वेयखीणंतलोभाणं ॥

अनुभागोदयोऽप्युदीरणायास्तुल्यो यथानुभागोदीरणा सप्रपञ्चमग्र वक्ष्यते तथाऽनुभागोदयोऽपि वक्तव्य इति भावः। किं सर्वथा साम्यमिति चेदत आह। नवरमयं विशेषोऽजघन्यमनुभागोदयं सम्यक्त्ववेदानां क्षीणान्तानां क्षीणमोहगुणस्थानकपर्यवसानानां ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशानां प्रकृतीनां संज्वलनलोभस्य च आवलिकान्ते जानीयात्। इयमत्र भावना। ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयवेदत्रयसंज्वलनलोभसम्यक्त्वरूपाणामेकोनविंशतिप्रकृतीनां स्वस्वपर्यवसानसमये उदीरणाया व्यवच्छेदे सति परत आवलिकां गत्वा आवलिकाचरमसमये जघन्यानुभागोदयस्य प्राप्यमाणत्वादिति। तदेवमुक्तोऽनुभागोदयः। पं० सं०।

(४) संप्रति प्रदेशोदयाभिधानावसरस्तत्र चेमौ अर्थाधिकारौ- तद्यथा साद्यनादिप्ररूपणा स्वामित्वं। साद्यनादिप्ररूपणा द्विविधा। मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च। तत्र मूलप्रकृतिविषय साद्यनादिप्ररूपणार्थमाह।

अजहण्णाणुक्कोसा, चउव्विहा छिएह चउव्विहा मोहे ।
आउस्स साइअधुवा, सेसविगप्पा य सव्वेवि । ३७३ ।

मोहनीयायुर्वर्जानां षण्णां कर्मणामजघन्यः प्रदेशोऽयं चतुर्विधस्तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च। तथाहि कश्चित् क्षपितकर्मांशो देवलोके देवो जातः स च तत्र संक्लिष्टो भूत्वा उत्कृष्टां स्थितिं बध्नन् उत्कृष्टप्रदेशाग्रमुद्वर्त्तयति ततो बन्धावसाने कालं कृत्वा एकेन्द्रियेषु उत्पन्नस्तस्य प्रथमसमये प्रागुक्तानां षण्णां कर्मणां जघन्यप्रदेशोदयः। स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरनादिर्ध्रुवश्च। ततोऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः सोऽपि तस्य द्वितीयसमये भवन् सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत्। तथा तेषामेव षण्णां कर्मणामनुत्कृष्टः प्रदेशोदयस्त्रिधा त्रिप्रकारस्तद्यथा अनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च। तथाहि अमीषां षण्णां कर्मणामनुत्कृष्टः प्रदेशोदयः प्रागुक्तस्वरूपस्य गुणितकर्मांशस्य स्वस्वोदयान्तगुणश्रेणिविवर्तमानस्य प्राप्यते स चैकं सामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च। ततोऽन्यः सर्वोऽप्यनुत्कृष्टः स चानादिः सदैव भावात्। ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत्। तथा मोहे मोहनीये अजघन्योत्कृष्टश्च प्रदेशोदयश्चतुर्विधस्तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च। तथाहि- क्षपितकर्मांशस्यान्तरकरणे कृते अन्तरकरणे पर्यन्तभाविगोपुच्छाकारसंस्थितावलिकामात्रदालिकान्तसमये मोहनीयस्य जघन्यप्रदेशोदयः। स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च। ततोऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः सोऽपि ततो द्वितीयसमये भवन् सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादि ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत्। तथा गुणितकर्मांशस्य सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकान्तसमये उत्कृष्टप्रदेशोदयः। स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽप्यनुत्कृष्टः स चोपशमश्रेणितः प्रतिपतितो भवन् सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत्। आयुषि चत्वारोऽपि भेदा उत्कृष्टजघन्यरूपाः साद्यध्रुवाः। चतुर्णामपि भेदानां यथायोगं नियतकालं भावात्। तथा सर्वेषां कर्मणां प्रागुक्तानां षण्णां मोहनीयस्य उक्तशेषौ विकल्पौ उत्कृष्टजघन्यरूपौ साद्यध्रुवौ तौ च प्रागेव भावितौ कृता मूलप्रकृतीनां साद्यनादिप्ररूपणा।

संप्रत्युत्तरप्रकृतीनां चिकीर्षुराह।

अजहण्णाणुक्कोसो, सगयाला एगचउतिहा चउहा !
मिच्छत्ते सेसाणं, दुविहा सव्वे य सेसाणं । ३७४ ।

तैजससप्तकवर्णादिविंशतिस्थिरास्थिरनिर्माणागुरुलघुशुभाशुभज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां सप्तचत्वारिंशत्प्रकृतीनामजघन्यप्रदेशोदयश्चतुर्विधस्तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च। तथाहि- क्षपितकर्मांशो देव उत्कृष्टे संक्लेशे वर्तमान उत्कृष्टां स्थितिं बध्नन् उत्कृष्टप्रदेशमुद्वर्तयति। ततो बन्धावसाने कालं कृत्वा एकेन्द्रियेषूत्पद्यते तस्य प्रथमसमये प्रागुक्तानां सप्तचत्वारिंशत्प्रकृतीनां जघन्यप्रदेशोदयः। नवरमाधिकृत्य ज्ञानावरणावधिदर्शनावरणयोर्बन्धावलिकाचरमसमये देवस्य जघन्यप्रदेशोदये वेदितव्यः। स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः। स च द्वितीयसमये भवन् सादिः।

तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । तथा अमूषामेव सप्तचत्वारिंशत् प्रकृतीनामुत्कृष्टः प्रदेशोदयः । स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽप्यनुत्कृष्टः स चानादिः सदैव भावात् । ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । तथा मिथ्यात्वे मिथ्यात्वस्य जघन्योऽनुत्कृष्टश्च प्रदेशोदयश्चतुर्विधः तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवोऽध्रुवश्च । तथाहि-क्षपितकर्मांशस्य प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयतः कृतान्तरकरणस्य औपशमिकस्य सम्यक्त्वात्प्रच्युतस्य मिथ्यात्वं गतस्यान्तरकरणपर्यन्तभाविगोपुच्छाकारसंस्थितावलिकामात्रदलिकान्त समये वर्तमानस्य जघन्यतः प्रदेशोदयः स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च ततोन्यः सर्वोऽप्यजघन्यः सोऽपि द्वितीयसमये भवन् सादिः वेदकसम्यक्त्वाद्वा प्रतिपतितः सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । तथा कश्चिद्गुणितकर्मांशो यदा देशविरतिगुणश्रेण्यां वर्तमानः सर्वविरतिं प्रतिपद्यते ततस्तन्निमित्तां गुणश्रेणिं करोतीति कृत्वा च तावद्गतो यावत् द्वयोर्गुणश्रेण्योर्मस्तके तदानीं च कश्चिन्मिथ्यात्वं गच्छति । ततस्तस्य मिथ्यात्वस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः स चैकसामायिक इति कृत्वा सादिरध्रुवश्च ततोऽन्यः सर्वोऽप्यनुत्कृष्टः सोऽपि ततो द्वितीयसमये भवन् सादिः वेदकसम्यक्त्वाद्वा प्रतिपतति सादिः तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः ध्रुवाध्रुवौ पूर्ववत् । एतासां च सप्तचत्वारिंशत्प्रकृतीनां मिथ्यात्वस्य च उक्तशेषौ विकल्पौ जघन्योत्कृष्टरूपौ द्विधा द्विप्रकारौ तद्यथा सादी अध्रुवौ तौ च भावितावेव शेषाणामध्रुवोदयानां प्रकृतीनां दशोत्तरशतसंख्यानां सर्वेऽपि विकल्पा जघन्याजघन्योत्कृष्टानुत्कृष्टरूपा द्विधा ज्ञातव्याः तद्यथा साद्योऽध्रुवाश्च सा च साद्यध्रुवता च अध्रुवोदयत्वादवसेया कृता साद्यनादिप्ररूपणा ।

सम्प्रति स्वामित्वमप्यभिधानीयं तच्च द्विधा उत्कृष्टप्रदेशोदयस्वामित्वं जघन्यप्रदेशोदयस्वामित्वं च । तत्रोत्कृष्टप्रदेशोदयस्वामित्वप्रतिपादनार्थं संभवतीति गुणश्रेणिः सर्वा अपि प्ररूपयति ॥

सम्मत्तुप्पासावि य, विरए संजोयणाविणासे य ।
दंसणमोहक्खवगे, कसायओ सामगुवसंते ॥ ३९५ ॥
खवगे य खीणमोहे, जिणे य दुविहे असंखगुणसेढी ।
तदओ तव्विवरीओ, कालो संखेज्जगुणसेढी ॥ ३९६ ॥

इह एकादशगुणश्रेणयः तद्यथा सम्यक्त्वोत्पादे प्रथमा, द्वितीया श्रावके देशविरततृतीया विरते सर्वविरते, प्रमत्ते चतुर्थी, संयोजनानामनन्तानुबन्धिनां विसंयोजने पञ्चमी, दर्शनमोहनीयतृतीयक्षपणे षष्ठी, चारित्रमोहनीयोपशमके सप्तमी, उपशान्तमोहनीये अष्टमी, मोहनीयक्षपके नवमी, क्षीणमोहे दशमी, सयोगिकेवलिनि अयोगिकेवलिनित्येकादशीति (असंखगुणसेढीउदयओत्ति) सर्वस्तोकसम्यक्त्वोत्पादगुणश्रेण्यां दलिकं ततोऽपि देशविरतिगुणश्रेण्यामसंख्येयगुणं ततोऽपि सर्वविरतिगुणश्रेण्यामसंख्येयगुणमेवं तावद्वाच्यं यावदयोगिकेवलि गुणश्रेण्यां दलिकमसंख्येयगुणं तस्मात् प्रदेशोदयमप्याश्रित एता गुणश्रेणयो यथाक्रममसंख्येयगुणा वक्तव्याः (तव्विवरीओत्ति) सर्वास्वपि एतासु गुणश्रेणिषु कालस्तद्विपरीत उदयविपरीतः संख्येयगुणश्रेण्या तद्यथा अयोगिकेवलिगुणश्रेणिकालसंख्येयगुण एवं तावद्वाच्यं यावत् सम्यक्त्वोत्पादगुणश्रेणिकालः संख्येयः । गणस्थापना एषा सम्यक्त्वोत्पादगुणश्रेणिः । पुनर्यथोत्तरमसंख्येयगुणदलिकाकालतश्च संख्येयगुणाः उपरिष्टाच्च पृथक्त्वेन यथोत्तरं विशाला विशालतराः । अथोच्यते कथं दलिकं यथोत्तरमसंख्येयगुणं प्राप्यते उच्यते । सम्यक्त्वं ह्युत्पादयन् मिथ्यादृष्टिर्भवति ततस्तस्य स्तोकं गुणश्रेणिदलिकं सम्यक्त्वोत्पत्तौ सत्यां पुनः प्रागुक्तगुणश्रेण्यपेक्षया संख्येयगुणदलिका गुणश्रेणिः विशुद्धत्वात् ततोऽपि सर्वविरतस्य गुणश्रेणिरसंख्येयगुणदलिका तस्यातिविशुद्धत्वात् । एवमुत्तरोत्तरविशुद्धप्रकर्षवशात् यथोक्तमसंख्येयगुणदलिका भावनीया ॥

संप्रति का गुणश्रेणिः कस्यां गतौ प्राप्यते इत्येतन्निरूपणार्थमाह ।

तिन्निविमपढममाल्लिओ, मिच्छत्तगए वि होज्ज अन्नभवे ॥
पगयं तु गुणियकम्मे, गुणसेढी सीसगाणुदये ॥ ३९७ ॥

आद्यास्तिस्रो गुणश्रेणयः सम्यक्त्वोत्पाददेशविरतिसर्वविरतिनिमित्ता झटित्येव मिथ्यात्वं गतस्य अप्रशस्तेन चरममरणे झटित्येव मृतस्य अन्यभवे नारकादिरूपपराभवे किञ्चित्कालमुदयमाश्रित्य प्राप्यन्ते शेषास्तु गुणश्रेणयः परभवनारकादिरूपे न प्राप्यन्ते नारकादिभवो हि अप्रशस्ते मरणे न प्राप्यते न च शेषासु गुणश्रेणिषु सतीष्वप्रशस्तमरणसंभवः किन्तु क्षीणास्वेव । तथा चोक्तम् । "झत्तिगुणाओ पडिए, मिच्छत्तगयम्मि आइमा तिन्नि । लब्भंति न सेसा साओ, जं हीणासु असुभमरणं" तथा प्रकृतमत्र उत्कृष्टप्रदेशोदयस्वामित्वे गुणितकर्म्मांशेन गुणश्रेणिशिरसामुदये वर्तमानेन ।

आवरणविग्घमोहाणं, जिणोदइयाण वा वि नियगंते ।
लहुखवणाए ओहीण-णो हि लद्धिस्स उक्कस्स । ३९८ ।

आवरणं पञ्चप्रकारं ज्ञानावरणं चतुःप्रकारं दर्शनावरणं (विग्घत्ति) पञ्चप्रकारमन्तरायमेतासां चतुर्दशप्रकृतीनां लघुक्षपणायां शीघ्रक्षपणायामर्थमभ्युद्यतस्य । द्विविधा हि क्षपणा लघुक्षपणा चिरक्षपणा च । तत्र योऽष्टवार्षिक एव सप्तमासाभ्यधिकं संयमं प्रतिपन्नस्तत्प्रतिपत्त्यनन्तरं चान्तर्मुहूर्तेन क्षपकश्रेणिमारभते तस्य या क्षपणा सा लघुक्षपणा । यत्तु प्रभूतेन कालेन संयमं प्रतिपद्यते संयमप्रतिपत्तिरप्यूर्ध्वं प्रभूतेन कालेन क्षपकगुणश्रेणिमारभते तस्य या क्षपणा सा चिरक्षपणा तया च प्रभूताः पुद्गलाः परिसटन्ति स्तोका एव च शेषीभवन्ति ततो न तथा उत्कृष्टः प्रदेशोदयो लभ्यते । उक्तं लघुक्षपणया अभ्युत्थितस्येति तस्या गुणितकर्मांशस्य क्षीणमोहगुणस्थानकं चरमसमये गुणश्रेणिशिरसि वर्तमानस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयो भवति नवरम् । (ओहीणणोहिलद्धिस्सत्ति) अवध्यो ऽवधिज्ञानमुत्पादयतो बहवः पुद्गलाः परिक्षीयन्ते ततो नावधियुक्तस्योत्कृष्टप्रदेशोदयद्रव्यलाभ इत्यनवधिलब्धियुक्तस्येत्युक्तम् । तथा मोहानां मोहनीयानां प्रकृतीनां सम्यक्त्वसंज्वलनचतुष्टयवेदनयाख्यातमष्टानां गुणितकर्मांशस्य क्षपकस्य स्वस्वोदयचरमसमये उत्कृष्टः प्रदेशोदयः । तथा जिने केवलिनि उदयो यासां ता जिनोदयकास्तासां मध्ये औदारिकसप्तकतैजससप्तकसंस्थानषट्कप्रथमसंहननवर्णादिविंशतिपराघातोपघातादिगुरुलघुविहायोगतिद्विकपर्याप्तप्रत्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभनिर्माणरूपाणां द्विपञ्चाशत्प्रकृतीनां गुणितकर्मांशस्यायोगिकेवलिगुणस्थानकचरमसमये उत्कृष्टः प्रदेशोदयः सुस्वरदुःस्वरनिरोधकाले उच्छ्वासनाम्नः पुनरुच्छ्वासनिरोधकाले तथा अन्यतरवेदनीयमनुष्यायुर्मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसबादरपर्याप्तसुभगादेययशःकीर्तितीर्थकरोच्चैर्गोत्राणां द्वादशप्रकृतीनां गुणितकर्मांशस्यायोगिकेवलिनश्चरमसमये उत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

उवसंतपढमगुणसेढीए, निद्दादुगस्स तस्सेव ।
पावइ सीसगमुदयंति, जाव देवस्स सुरनवगे । ३९९ ।

उपशान्तकषायस्यात्मीयप्रथमगुणश्रेणीशिरसि वर्तमानस्य सुरनवकस्य वैक्रियसप्तकदेवद्विकरूपस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः । तथास्यैवोपशान्तकषायस्यात्मीयप्रथमगुणश्रेणीशीर्षकोदयानन्तरसमयप्राप्यतीति तस्मिन् पाश्चात्यसमये जाते देवस्य ततः स्वप्रथमगु-

णश्रेणीशिरसि वर्तमानस्य वैक्रियसप्तकदेवद्विकरूपस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

मिच्छत्ती मीसाणं-ताणुबंधअसमत्थीए गिद्धीए ।
तिरिउदए गंताण य, बिइया तइया य गुणसेढी ॥४००॥

इह केनचित् देशविरतेन सता देशविरतिप्रत्यया गुणश्रेणिः कृता ततः संयमं प्रतिपन्नस्ततः संयमप्रत्यया गुणश्रेणिः कृता ततो यस्मिन्काले द्वयोरपि गुणश्रेण्योः शिरसि एकत्र मिलतः तस्मिन् काले वर्तमानो गुणितकर्मांशः कश्चिन्मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते तस्य तदा मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिनामुत्कृष्टः प्रदेशोदयः। यदि पुनः सम्यग्मिथ्यात्वं प्रतिपन्नस्तर्हि ३ सम्यङ्मिथ्यात्वस्य स्त्यानर्द्धित्रिकस्य पुनर्मिथ्यात्वं गतस्यागतस्य वा उत्कृष्टःप्रदेशोदयो वाच्यः। यदि स्त्यानर्द्धित्रिकस्य प्रमत्तस्य संयतेऽप्युदयः प्राप्यते तथा तिर्यक्षु इव उदय एकान्तेन यासां तास्तिर्यगुदयैकान्ता एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियस्थावरसूक्ष्मसाधारणनामानस्तयोः पर्याप्तनाम्नश्च तिर्यग्भवप्राप्तौ सत्यां देशविरतिसर्वविरतिगुणश्रेणिशिरसोरेकत्र योगे वर्तमानस्य मिथ्यादृष्टेः स्वस्वोदये वर्तमानस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

अंतरकरणे करणं, होहिंति जयदेवस्स तं मुहुत्तं तो ।
अट्ठएहकसायाणं, छएहं पि य नो कसायाणं ॥४०१॥

इह कश्चिदुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नोऽनन्तरसमये अन्तरकरणं भविष्यतीति तस्मिन् पाश्चात्यसमये कालं कृत्वा देवो जातः तस्य देवस्य उत्पत्त्यन्तर्मुहूर्त्तात् परतो गुणश्रेणिशिरसोरेकत्र योगे वर्तमानस्य मिथ्यादृष्टेः स्वस्वोदये वर्तमानस्योत्कृष्टः प्रदेशोदयः। इह कश्चित् उपशमश्रेणिं प्रतिपन्नोऽनन्तरसमये अन्तरकरणं भविष्यतीति एतस्मिन् पाश्चात्यसमये कालं कृत्वा देवो जातः तस्य देवस्य उत्पत्त्यनन्तरमन्तर्मुहूर्तात्परतो गुणश्रेणिशिरसि वर्तमानस्यप्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानावरणकषायाष्टके वेदत्रिकवर्जानां षण्णां नोकषायाणामुत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

हस्सठिइं बंधित्ता, अट्ठा जोगाइठिइनिसग्गेणं ।
उक्कस्सपएपढमो-दयम्मि सुरनारगाऊणं । ४०२ ।

अद्धा बन्धकालयोगमनोवाक्कायनिमित्तं वीर्यम्। आदिस्थितिः प्रथमा स्थितिः तस्यां दलिकनिक्षेपः आदिस्थितिर्दलिकनिक्षेपः। एतेषामुत्कृष्टपदे सति किमुक्तं भवति उत्कृष्टेन बन्धेन कालेन उत्कृष्टे योगे वर्तमानो ह्रस्वां जघन्यां स्थितिं बध्वा प्रथमस्थितौ च दलिके निक्षेपस्तमुत्कृष्टं कृत्वा मृतः सन् देवो नारको जातः तस्य प्रथमोदये प्रथमस्थित्युदये वर्तमानस्य देवायुषो नारकस्य नारकायुष उत्कृष्टः प्रदेशोदयः। (अद्धाजोगुत्ति) भोगभूमिषु तीर्यक्षु मनुष्येषु वा विषये कश्चित् तीर्यगायुः कश्चित् मनुष्यायुरुत्कृष्टं पल्योपमस्थितिकं बध्वा लघु शीघ्रं च मृत्वा त्रिपल्योपमायुष्के तीर्यक्षु परो मनुष्येषु मध्ये समुत्पन्नस्तत्र च सर्वाल्पजीवितमन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणं वर्जयित्वा अन्तर्मुहूर्तमेकमपवृत्त्येत्यर्थः शेषमशेषमपि स्वस्वापवर्त्तनाकरणेनापवर्त्तयतस्ततोऽपवर्तमानानन्तरप्रथमसमयस्तयोस्तिर्यङ्मनुष्ययोर्यथासंख्यं तिर्यगपि मनुष्यायुषोरुत्कृष्टः प्रदेशोदयः ।

दूभगणाएज्जजसगइ, दुग आणुपुव्वितिरियसगनीयाणं ।
दंसणमोहे खवणे, देसविरइए व गुणसेढी ॥ ४०३ ॥

इहाविरतसम्यग्दृष्टिर्दर्शनमोहनीयत्रितयं क्षपयितुमभ्युद्यतो गुणश्रेणिं करोति । ततः स एव देशविरतिप्रतिपन्नस्ततः सर्वविरतिनिमित्तां गुणश्रेणीं करोति । तत्करणपरिसमाप्तौ सत्यां संक्लिष्टो भूत्वा पुनरप्यविरतो जातः तस्य तिसृणामपि गुणश्रेणीनां शिरसि वर्तमानस्य तस्मिन्नेव भवे स्थितस्य दुर्भगानादेयायशःकीर्तिनीचैर्गोत्राणामुत्कृष्टप्रदेशोदयः । अथ तिर्यक्षु उत्पन्नस्तर्हि तस्य पूर्वोक्तानां तिर्यग्द्विकसहितानामुत्कृष्टप्रदेशोदयः मनुष्यो जातस्तर्हि मनुष्यानुपूर्वीसहितानामिति ।

संघयणपंचगस्स य, बियादीतिन्नि होति गुणसेढी ।
आहारगउज्जो वा-णुत्तरतणु अप्पमत्तस्स ॥ ४०४ ॥

इह कश्चिन्मनुष्यो देशविरतिप्रतिपन्नस्ततः सदेशविरतिप्रत्ययां गुणश्रेणिं करोति । यतः स एव विशुद्धिप्रकर्षवशतः सर्वविरतिप्रतिपन्नस्ततः सर्वविरतिप्रत्ययां गुणश्रेणिं करोति। ततः स एव तथाविधशुद्ध्यवशतोऽनन्तानुबन्धिनां विसंयोजनायोत्थितस्ततस्तन्निमित्तां गुणश्रेणिं करोति । एवं द्वितीयादयस्तिस्रो गुणश्रेणयो भवन्ति ताश्च कृत्वा तासां शिरसि सुवर्तमानस्य प्रथमसंहननवर्जानां पञ्चानां संहननानां यथायोग्यमुदयप्राप्तानामुत्कृष्टप्रदेशोदयः तथा उत्तरतनौ शरीरे आहारके वर्त्तमानस्याप्रमत्तभावं गतस्य प्रथमगुणश्रेणिशिरसि वर्तमानस्याहारकसप्तकोद्योतयोरुत्कृष्टः प्रदेशोदयः !

वेइंदियमावरणो, कम्मं काऊण तस्समं खिप्पं ।
आयावस्स उ तच्चे, पढमसमयम्मि व वट्टंतो ॥ ४०५ ॥

गुणितकर्मांशः पञ्चेन्द्रियसम्यग्दृष्टिर्जातः सम्यक्त्वनिमित्तां गुणश्रेणिं कृतवान् । ततस्तस्यां गुणश्रेणितः प्रतिपतितो मिथ्यात्वं गत्वा द्वीन्द्रियमध्ये समुत्पन्नः तत्र च द्वीन्द्रियप्रायोग्यां स्थितिं मुक्त्वा शेषं सर्वमप्यपवर्त्तयति । ततोऽपि मृत्वा एकेन्द्रियो जातः। तत्र एकेन्द्रियसमां स्थितिं करोति शीघ्रमेव च शरीरपर्याप्तस्तस्य तद्वेदिन आतपवेदिनः खरबादरपृथिवीकायिकस्य शरीरपर्याप्त्यनन्तरप्रथमसमये आतपनाम्नः उत्कृष्टप्रदेशोदयः एकेन्द्रियो द्वीन्द्रियस्थितिं झटित्येव स्वयोग्यां करोति न त्रीन्द्रियादिस्थितिमिति द्वीन्द्रियग्रहणम् तदेवमुक्त उत्कृष्टप्रदेशोदयस्वामी ।

संप्रति जघन्यप्रदेशोदयस्वामित्वमभिधीयते ।

पयगं तु खवियकम्मे, जहन्नदेवट्ठिइंभिन्नमुहुत्ते ॥
सेसे मिच्छत्तगतो,अतिकिलिट्ठो कालयं तु खविगए॥४०६॥
एगेंदियगो पढमे, समये वमइसु पावरणे ॥
केवलदुगमणपज्जव-चक्खुअचक्खूण आवरणा ॥४०७॥

जघन्यस्वामीति भावप्रधानोऽयं निर्देशःप्राकृतत्वाच्च ततः परस्याः सप्तम्या लुक् ततोऽयमर्थः। जघन्यप्रदेशोदयस्वामित्वे प्रकृतमधिकारः क्षपितकर्मांशेन सूत्रे चात्र सप्तमी तृतीयार्थे वेदितव्या। तत्र कश्चित्क्षपितकर्मांशो देवो जघन्यस्थितिर्दशवर्षसहस्रायुरुत्पत्त्यनन्तरं मुहूर्तं गते सति सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते तच्च सम्यक्त्वं दशवर्षसहस्राणि देशोनानि यावत्परिपाल्य अन्तर्मुहूर्त्तावशेषे जीविते मिथ्यात्वं गतः स चातिसंक्लिष्टपरिणामो वक्ष्यमाणकर्मणामुत्कृष्टस्थितिबन्धमारभते प्रभूतं दलिकं तदानीमुद्वर्तयति तावद्यावदन्तर्मुहूर्तम् । ततः संक्लिष्टपरिणाम एव कालं कृत्वा एकेन्द्रियो जातस्तस्य प्रथमसमये मतिज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणमनःपर्यवज्ञानावरणश्रुतज्ञानावरणाचक्षुर्दर्शनावरणानां जघन्या प्रदेशोदीरणा स्तोका भवति यतस्तस्यानुभागोदीरणा बह्वी प्रवर्तते । यत्र चानुभागोदीरणा बह्वी तत्र स्तोका प्रदेशोदीरणा ततो " मिच्छत्तगतो अतिकिलिट्ठो " इत्याद्युक्तम् ॥

ओहीण संजमाउ, देवत्तगए गयस्स मिच्छत्तं ॥
उक्कोसं बंधठिइं बंधे, विकड्ढणा आलिगं गंतु ॥ ४०८ ॥

क्षपितकर्मांशः संयमं प्रतिपन्नः समुत्पन्नावधिज्ञानदर्शनोऽप्रति-

पतितावधिज्ञानदर्शन एव देवो जातस्तत्र चान्तर्मुहूर्त्ते गते मिथ्यात्वं प्रतिपन्नस्ततो मिथ्यात्वप्रत्ययेनोत्कृष्टां स्थितिं बध्नुमारभते प्रभूतं दलिकं विकर्षयति उद्वर्त्तयति इत्यर्थः । तत आवलिकां गत्वा अतिक्रम्य बन्धावलिकायामतीतायामित्यर्थःअवध्योरवधिज्ञानावरणावधिर्दर्शनावरणावधिर्जघन्यः प्रदेशोदयः ॥

वेयणियंतरसोगा, चउहिव्व निद्दपल्लायस्स ॥
उक्कस्स ठिई बंधो, पडिभागा पवेइया नवरं ॥ ४०९ ॥

द्वयोर्वेदनीययोः सातासातयोः पञ्चानामन्तरायाणां शोकारत्युच्चैर्गोत्राणां च जघन्यः प्रदेशोदयोऽवधिज्ञानावरणस्येव वेदितव्यो निद्राप्रचलयोरपि तथैव केवलमुत्कृष्टस्थिति बन्धात् प्रतिभग्नस्य प्रतिपतितस्य निद्राप्रचलयोरनुभवितुं लग्नस्य चेति द्रष्टव्यम्। उत्कृष्टस्थिति बन्धो हि अतिशयेन संक्लिष्टस्य भवति नचातिसंक्लेशे वर्तमानस्य निद्रोदयसंभवस्तत उक्तमुत्कृष्टस्थितिबन्धात्प्रतिभग्नस्येति द्रष्टव्यम् ॥

वरिसवरतिरियथावर, नीयंपि मइसमं नवरं ।
तिन्नि निदानिद्दा, इंदिय पज्जुत्तिपढमसमयम्मि ॥४१०॥

वर्षवरो नपुंसकवेदस्ततो नपुंसकवेदतिर्यग्गतिस्थावरनीचैर्गोत्राणां जघन्यः प्रदेशोदयो मतिज्ञानावरणस्येवास्य निद्रानिद्रादयोऽपि तिस्रः प्रकृतयो जघन्यप्रदेशोदयविषये मतिज्ञानावरणवत् भावनीयाः । नवरमिन्द्रियपर्याप्त्यापर्याप्तप्रदेशप्रथमसमये इति द्रष्टव्यम्। ततोऽनन्तरसमये उदीरणायाः संभवेन जघन्यप्रदेशोदयासंभवात् ॥

दंसणमोहे तिविहे, उदीरणुदए य आलिगं गंतुं ॥
सत्तरह एवमेवं, उवसमित्तागए देवे ॥ ४११ ॥

क्षपितकर्मांशे तस्य औपशमिकस्य सम्यग्दृष्टेरौपशमिकसम्यक्त्वात्प्रच्यवमानस्य अन्तरकरणेन स्थितेन द्वितीयस्थितेन सकाशात्सम्यक्त्वादीनां दलिकानि समाकृष्ययान्यन्तराणि चरमसमये आवलिकामात्रभागे गोपुच्छाकारसंस्थाने रचितानि । तद्यथा-प्रथमसमये प्रभूतं दलिकं द्वितीयसमये विशेषहीनं तेषामुदयोदीरणोदय उच्यते तस्मिन् उदीरणोदये आवलिकामात्रं गत्वा आवलिका यावच्चरमसमये विशेषहीनं तेषामुदयोदीरणा उदय उच्यते तस्मिन् उदीरणोदये आवलिकामात्रं गत्वा आवलिकामात्रे यावच्चरमसमये विशेषहीनं समये सम्यक्त्वमिश्रमिथ्यात्वानां स्वस्वोदययुक्तस्य जघन्यप्रदेशोदयः । तथानन्तानुबन्धिवर्जद्वादशकषायवेदपुरुषवेदहास्यरतिभयजुगुप्सारूपाः सप्तदश प्रकृतीरुपशमय्य देवलोकं गत्वा एवमेवोति उदीरणोदयचरमसमये तासां सप्तदशप्रकृतीनां जघन्यः प्रदेशोदयः । आसां हि सप्तदशोपशमय्य देवलोकं गतस्य एवमेवोति उदीरणानामपि प्रकृतीनामन्तरकरणं कृत्वा देवलोकं गतः सन् प्रथमसमये एव द्वितीयस्थितेः सकाशात् दलिकमाकृष्योदयसमयादारभ्य गोपुच्छाकारं विरचयति । तद्यथा उदयसमये प्रभूतं, द्वितीयसमये विशेषहीनं तृतीयसमये जघन्यप्रदेशोदयो लभ्यते ॥

चउरुवसमित्तपच्छा, संजोइ य दीहकालसम्मत्ता ॥
मिच्छत्तगए आवलि-गाए संयोजयणाणं तु ॥ ४१२ ॥

चतुरो वारान् मोहनीयमुपशमय्य पश्चादन्तर्मुहूर्ते गते सति मिथ्यात्वं गतः ततोऽपि मिथ्यात्वप्रत्ययेनासंयोजनात् अनन्तानुबन्धिनो बध्नाति ततः सम्यक्त्वं गतस्तच्च दीर्घकालं द्वात्रिंशत्सागरोपमाणां शतं यावदनुपालयन् समयसम्यक्त्वप्रभावतः प्रभूतान् पुद्गलान् अनन्तानुबन्धिनां संबन्धिनः प्रदेशसंक्रमतः परिशाटयति । ततः पुनरपि मिथ्यात्वं गतः मिथ्यात्वप्रत्ययेन च भूयोऽप्यनन्तानुबन्धिनो बध्नाति तस्या आवलिकाया बन्धावलिकायाश्चरमसमये पूर्वबद्धानामनन्तानुबन्धिन्यः जघन्यः प्रदेशोदय आवलिकायाश्चरमसमये इत्युक्तं संसारे चैकजीवस्य चतुष्कृत्व एव मोहनीयस्योपशमनो भवति न पञ्चकृत्वा इति चतुःकृत्वो ग्रहणम्। मोहोपशमनेन किं प्रयोजनमितिचेदुच्यते । इह मोहोपशमं कुर्वन् अप्रत्याख्यानादिकषायेण दलिकमन्यत्र गुणसंक्रमेण प्रभूतं संक्रमयति ततः क्षीणमोहे शेषाणां तेषामनन्तानुबन्धिषु बन्धकाले स्तोकमेव संक्रमयति ततो मोहोपशमग्रहणम् ।

इत्थीए संजमभवे, सव्वनिरुद्धम्मिगंतु मिच्छत्तं ।
देवीए लहुमिच्छी, जेट्ठठिई आलिगं गंतु ॥ ४१३ ॥

संयमेनोपलक्षितो भवः संयमभवस्तस्मिन् सर्वनिरुद्धे अन्तर्मुहूर्त्तावशेषे स्त्रिया मिथ्यात्वं गतायास्ततोनन्तरभवे देवीभूतायाः शीघ्रमेव पर्याप्ताया उत्कृष्टस्थितिबन्धानन्तरमावलिकां गत्वा आवलिकायाश्चरमसमये स्त्रीवेदस्य जघन्यः प्रदेशोदयः । इयमत्र भावना । क्षपितकर्मांशा काचित् स्त्री देशोनां पूर्वकोटिं यावत्संयममनुपाल्य अन्तर्मुहूर्ते आयुषोऽवशेषमिथ्यात्वं गत्वा अन्तरभवे देवी समुत्पन्ना शीघ्रमेव पर्याप्ता ततः उत्कृष्टे संक्लेशे वर्तमाना स्त्रीवेदस्योत्कृष्टां स्थितिं बध्नाति। पूर्वं बद्धां च उद्वर्त्तयति तत उत्कृष्टबन्धारम्भे परतः आवलिकायाश्चरमसमये तस्याः स्त्रीवेदस्य जघन्यः प्रदेशोदयो भवति ।

अप्पद्धा जोग चियाणं, चउणुक्कसगाढिईणं ते ।
उवरित्थेवनिसेगे, चिरंति वासाइ वेईणं ॥ ४१४ ॥

अल्पया बन्धाद्धया अल्पेन च योगेन चितानां बद्धानां चतुर्णामप्यायुषां ज्येष्ठस्थितीनामुत्कृष्टस्थितीनामन्ते वासी अन्तिमे उपरि सर्वोपरितने समये सर्वस्तोकदलिकनिक्षेपे चिरकालं तीव्रासातवेदनया ह्यभिभूतानां क्षपितकर्मांशानां तत्तदायुर्वेदानां जघन्यप्रदेशोदयः तीव्रासातवेदनया ह्यभिभूतानां बहवः पुद्गलाः परिसटन्तीति कृत्वा तीव्रसातवेदग्रहणम् ।

संजोयणा वियोजिय, देवभवे जहन्नगे अइनिरुद्धे ।
वंधियउक्कस्स ठिई, गंतूणो गेंदिया सन्नी ॥ ४१५ ॥
सव्वलहुनरयगए, निरयगई तम्मि सव्वपज्जत्ते ।
पुण तेअणु पुव्विउ य गई, तुल्ला नेया भवाइम्मि ॥ ४१६ ॥

संयोजनात् अनन्तानुबन्धिनो विसंयोगतः विसंयोजने हि शेषाणामपि कर्मणां भूयांसो पुद्गलाः परिसटन्ति इति तदुपादानं ततो जघन्यदेवत्वं प्राप्तः । तत्र चाभिनिरुद्धे पश्चिमे अन्तर्मुहूर्त्ते प्रतिपन्नमिथ्यात्व एकेन्द्रियप्रायोग्यां प्रकृतीनामुत्कृष्टां स्थितिं बध्वा सर्वसंक्लिष्ट एकेन्द्रियेषु उत्पन्नस्तत्र चान्तर्मुहूर्तं स्थित्वा असंज्ञिषु मध्ये समायातः । देवो हि मृत्वा नाऽसंज्ञिषु मध्ये समायातः गच्छतीति कृत्वा एकेन्द्रियग्रहणम् । ततो संज्ञिभवात् लघु शीघ्रं मृत्वा नारको जातः सर्वपर्याप्तिभिश्च शीघ्रं पर्याप्तस्तस्मिन् सर्वपर्याप्ति पर्याप्ते नारके नरकगतेर्जघन्यः प्रदेशोदयः । पर्याप्तस्य हि प्रभूताः प्रकृतयो विपाकोदयमायान्ति उदयमागताश्च स्तिबुकसंक्रमेण न संक्रामन्ति तेन प्रकृत्यन्तरदलिकसंक्रमाभावाज्जघन्यप्रदेशोदयः प्राप्यते इति "सव्वपज्जत्त" इत्युक्तम् । आनुपूर्व्यश्चतस्रोऽपि गतितुल्या भवन्ति स्वस्वगतितुल्या ज्ञेया ज्ञातव्याः केवलं भवादौ भवप्रथमसमये वेदितव्याः। तृतीयसमये अन्या अपि बन्धावलिकातीताः कर्मलता उदयमागच्छन्ति ततो भवप्रथमसमयग्रहणम् ।

देवगई ओहि समा, उवरिं उज्जो य वेयगो नाहे।
आहारजाइअचिर, संजममणुपालिऊणं ते ॥४१७॥

देवगतौ अवधिसमा ज्ञानावरणसमा अवधिज्ञानावरणस्येति च देवगतेरपि जघन्यप्रदेशोदयो द्रष्टव्यः । किं कारणमिति चेदुच्यते यावदुद्योतस्योदयो न भवति तावद्देवगतौ स्तिबुकसंक्रमो न भवति तत उद्योतवेदकग्रहणम् । उद्योतवेदकत्वंच पर्याप्तस्य भवति नापर्याप्तावस्थायां देवगतिर्जघन्यप्रदेशोदयः । तथा यश्चिरं कालं देशोनपूर्वकोटिरूपं यावत्संयममनुपाल्य अन्तिमे काले आहारकशरीरी जात उद्योतं च वेदयते तस्याहारकसप्तकस्याजघन्यप्रदेशोदयः चिरकालसंयमपरिपालने हि भूयांसः कर्मपुद्गलाः परिसाटिता भवन्तीति कृत्वा चिरकालं संयमग्रहणम् । उद्योतकरणग्रहणं प्रागुक्तमेवानुसर्त्तव्यम् ॥ ४१७ ॥

सेसाणं चक्खुसमं, तम्मि व अन्नम्मि वा भवे आचिरा ।

तज्जोगा बहुगीउ, पवेययं तस्स ता ताओ ॥ ४१८ ॥

उक्तशेषाणां प्रकृतीनां चक्षुःसमं चक्षुर्दर्शनावरणसमं वक्तव्यं तावत् यावदेकेन्द्रियो जातस्ततो येषां कर्मणां तस्मिन्नेवैकेन्द्रियभवे उदयो विद्यते तेषां तत्रैव जघन्यप्रदेशोदयो वाच्यः । येषां तु कर्मणामनुजगतिद्वीन्द्रियादिजातिचतुष्टयाद्यसंस्थानपञ्चकौदारिकाङ्गोपाङ्गसंहननषट्कविहायोगतिद्विकत्रससुभगसुस्वरदुःस्वरादिरूपाणां न तत्रोदयसंभवस्तमेकेन्द्रियभवादुद्वृत्य तत्तदुदययोग्येषु भवेषु उत्पन्नस्य तास्तास्तद्भवयोग्या बह्वीः प्रकृतीर्वेदनीयमानस्य तद्भवयोग्यबहुप्रकृतिवेदनं च पर्याप्तस्योपपद्यते ततः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तस्य जघन्यप्रदेशोदयः पर्याप्तस्याप्रभूताः बह्वाः प्रकृतयः उदयमागच्छन्ति उदयप्राप्तानां च प्रकृतीनां स्तिबुकसंक्रमो न भवति तथा च सति विवक्षितप्रकृतीनां जघन्यप्रदेशोदयो ज्ञेयः परतो गुणश्रेणीदलिकं प्रभूतमवाप्यते इति स न भवति । क० प्र० । पं० सं० ॥

(५) साम्प्रतमुदयस्य प्रायस्तत्समानत्वादुदीरणायाश्च लक्षणकथनपूर्वकं कस्मिन् गुणस्थाने कियन्त्यः प्रकृतयस्तस्य भगवतः क्षीणा इत्येतन्निर्दिदिक्षुराह ॥

उदओ विवागवेयण-मुदीरणा अपत्ति इह दुवीससयं ।

सत्तरससयं मिच्छे, मीससम्मआहारजिणणुदया ॥ १३ ॥

इह कर्मपुद्गलानां यथा स्वस्थितिबद्धानामुदयसमयप्राप्तानां यद्विपाकेनानुभवनेन वेदनं स उदय उच्यते (उदीरणाअपत्तित्ति) कर्मपुद्गलानां यथा स्वस्थितिबद्धानां यदप्राप्तकाले वेदनमुदीरणा भण्यते (इहत्ति) इहोदये उदीरणायां च (दुवीससयंति) द्विविंशत्युत्तरं द्वाभ्यामधिकाविंशं शतं द्विविंशशतं मयूरव्यंसकादित्वात्समासस्तत्सामान्यतोऽधिक्रियते इति शेषः । सप्तदशशतमिच्छन्ति मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने उदये भवति । कथमित्याह । (मीससम्मआहारजिणणुदयत्ति) मिश्रं च (सम्मत्ति) सम्यक्त्वं च (आहारत्ति) इहाहारकशब्देन सर्वत्राहारकशरीर आहारकाङ्गोपाङ्गलक्षणमाहारकद्विकं गृह्यते ततः आहारकं च (जिणत्ति) जिननाम च मिश्रसम्यक्त्वाहारजिनास्तेषामनुदयात् । इदमत्र हृदयं मिश्रोदयस्तावत्सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थान एव भवति सम्यक्त्वोदयस्त्वविरतिसम्यग्दृष्ट्यादौ आहारकद्विकोदयः प्रमत्तादौ, जिननामोदयः सयोगिकेवल्यादौ, भवति । ततइदं प्रकृतिपञ्चकं द्वाविंशतिशतादपनीयते ततो मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने सप्तदशशतं भवतीति ॥ १३ ॥

सुहुमतिगायवमिच्छं, मिच्छंतमासायणे इगारसयं ॥

निरयाणुपुव्विणुदया, अण थावरइगविगलअंतो ॥ १४ ॥

सूक्ष्मत्रिकं सूक्ष्मापर्याप्तसाधारणरूपम् आतपं च मिथ्यात्वं च सूक्ष्मत्रिकातपमिथ्यात्वं मिथ्यात्वे मिथ्यादृष्टावन्तो यस्य तन्मिथ्यात्वान्त एतत्प्रकृतिपञ्चकस्य मिथ्यात्वेऽन्तो भवतीत्यर्थः । अयमत्राशयः । सूक्ष्मनाम्नः उदयसूक्ष्मैकेन्द्रियेषु, अपर्याप्तनाम्नः सर्वेष्वपि अपर्याप्तकेषु, साधारणनाम्नोऽनन्तवनस्पतिषु, आतपनामोदयेषु, बादरपृथिवीकायिकेषु एव नचैतेषु स्थितो जीवः सास्वादनादित्वं लभते नापि पूर्वप्रतिपन्नस्तेषूत्पद्यते सास्वादनस्तु यद्यपि बादरपर्याप्तैकेन्द्रियेषूत्पद्यते तथापि न तस्यातपनामोदयस्तत्रोत्पन्नमात्रस्यासमाप्तशरीरस्यैव सासादनत्वगमनात् समाप्ते च शरीरे तत्रातपनामोदयो भवति मिथ्यात्वोदयः पुनर्मिथ्यादृष्टावेव तेनैतासां पञ्चप्रकृतीनां मिथ्यादृष्टावुदयस्यान्तस्तदिदं प्रकृतिपञ्चकं पूर्वोक्तं सप्तदशशतादपनीयते शेषं द्वादशशतं सास्वादने उदयं प्रतीत्य भवति । नरकानुपूर्व्यपनयने च एकादशशतं भवतीत्येतदेवाह । " सासणे इगारसयं नरयाणुपुव्विणुदयत्ति " सास्वादति एकादशशतमुदये भवति नरकानुपूर्व्यनुदयात् नरकानुपूर्व्या उदयो हि नरके वक्रेण गच्छतो जीवस्य भवति । न च सास्वादनो नरकं गच्छति यदुक्तं बृहत्कर्मस्तवभाष्ये " नरयाणुपुव्वियाए, सासण सम्मम्मि होइ नहु उदओ । नरयम्मि जं न गच्छइ, अवच्छिज्जइ तेण सा तस्स ॥ " ततो नरकानुपूर्वी मिथ्यादृष्टिव्यवच्छिन्नसूक्ष्मत्रिकातपमिथ्यात्वलक्षणं प्रकृतिपञ्चकं च सप्तदशशतादपनीयते शेषं सास्वादने एकादशशतं भवतीति [२] (अणथावरइगविगलअंतुत्ति) (अणत्ति) अनन्तानुबन्धिनश्चत्वारः क्रोधमानमायालोभाः । स्थावरनामा (इगत्ति) एकेन्द्रियजातिर्विकलाः पञ्चेन्द्रियजात्यपेक्षया असंपूर्णद्वीन्द्रियजातित्रीन्द्रियजातिचतुरिन्द्रियजातय इत्यर्थः । इत्येतासां नवानां प्रकृतीनां सास्वादनेऽन्त उदयमाश्रित्य भवति । इयमत्र भावना । अनन्ताऽनुबन्धिनामुदये हि सम्यक्त्वलाभ एव न भवति । यदाहुः श्रीभद्रबाहुस्वामिपादाः " पढमिल्लुयाण उदये, नियमा संजोयणा कसायाणं । सम्मद्दंसणलंभं, भवसिद्धीया वि न लहंति " नापि सम्यग्मिथ्यात्वं कोऽप्यनन्तानुबन्ध्युदये गच्छति योऽपि पूर्वप्रतिपन्नसम्यक्त्वोऽनन्तानुबन्धिनामुदयं करोति सोऽपि सास्वादन एव भवतीत्युत्तरेष्वासामुदयाभावः । स्थावर एकेन्द्रियजातिविकलेन्द्रियजातयस्तु यथास्वमेकेन्द्रियविकलेन्द्रियवेद्या एव उत्तरगुणस्थानानि तु संज्ञिपञ्चेन्द्रिय एव प्रतिपद्यन्ते पूर्वप्रतिपन्नोऽपि पञ्चेन्द्रियेष्वेव गच्छतीत्युत्तरेष्वासामुदयाभाव इति ॥

मीसे सयमणुपुव्वी-णुदया मीसोदएण मीसंतो ।

चउसयमजए सम्मा-णुपुव्विखेवा बिअकसाया ॥ १५ ॥

मिश्रे सम्यग्मिथ्यादृष्टौ शतमुदये भवति-कथमित्याह । (अणुपुव्वीणुदयत्ति) इहानुपुव्वीशब्देन नरानुपूर्वीतिर्यगानुपूर्वीदेवानुपुव्वीलक्षणा आनुपूर्वीत्रयी गृह्यते तस्या अनुदयान्मिश्रोदयेन च । अयमत्र भावः । नरकानुपूर्वी तावदुदयमाश्रित्य सास्वादने व्यवच्छिन्ना । इह सा न गृह्यते शेषमानुपूर्वीत्रिकं मिश्रदृष्टेर्नोदेति तस्य मरणाभावात् । " न सम्ममीसो कुणइ कालमिति " वचनात् मिश्रप्रकृतिः पुनरत्रोदये प्राप्यते । ततः सास्वादनव्यवच्छिन्नप्रकृतिनवकमानुपूर्वीत्रिकं च पूर्वोक्तैकादशशतादपनीयते शेषास्तिष्ठन्ति प्रकृतीनां नवनवतिः । तत्र मिश्रप्रकृतिप्रक्षेपे जातं शतमिति (मीसंतुत्ति) मिश्रगुणस्थाने मिश्रप्रकृतेरन्तो भवति । एतदुदये हि मिश्रदृष्टिरेव भवति नान्य इति [३] (चउसयमजए सम्माणुपुव्विखेवात्ति) चतुर्भिरधिकं शतं चतुःशतमुदये भवति केत्याह । अयते अविरतिसम्यग्दृष्टौ कथमित्याह । (सम्मत्ति) सम्यक्त्वम् (अणुपुव्वित्ति) आनुपूर्व्यश्चतस्रः तासां क्षेपात्प्रक्षेपात् । इदमुक्तं भवति पूर्वोक्तशतान्मिश्रगुणस्थान-

व्यवच्छिन्नैका मिश्रप्रकृतिरपनीयते शेषा नवनवतिस्तत्र सम्यक्त्वानुपूर्वीचतुष्कलक्षणं प्रकृतिपञ्चकं क्षिप्यते जातं चतुःशतं यतः सम्यक्त्वमत्र गुण उदयत एव तथा विरतसम्यग्दृशां यथास्वं चतस्रोऽप्यानुपूर्व्य इति (वितियकसायत्ति) द्वितीयकषाया अप्रत्याख्यानावरणाश्चत्वारः क्रोधमानमायालोभाः ।

मणुतिरिणुपुव्विविउव्वट्ठ, दुहगअणाइज्जदुगसत्तरस छेओ
सत्तासीइदेसितिरिगइ, आउनिउज्जोय तिकसाया ॥ १६ ॥

(मणुतिरिणुपुव्वित्ति) आनुपूर्वीशब्दस्य प्रत्येकं योजनान्मनुजानुपूर्वी तिर्यगानुपूर्वी (विउव्वट्ठत्ति) वैक्रियाष्टकं वैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गदेवानुपूर्वीदेवायुर्नरकगतिर्नरकानुपूर्वीनरकायुर्लक्षणं दुर्भगमनादेयद्विकम् । अनादेयायशोकीर्तिरूपमित्येतासां सप्तदशप्रकृतीनामविरतसम्यग्दृष्टावुदयं प्रतीत्य छेदो भवति ततः इमाः सप्तदश प्रकृतयः पूर्वोक्तचतुःशतादपनीयन्ते शेषाः (सगसीइदेसित्ति) (५) सप्ताशीतिर्देशविरते उदये भवति । इदमत्र तात्पर्यम् । द्वितीयकषायोदये हि देशविरतेर्लाभ आगमे निषिद्धः । यदागमः "बीयकसाया णुदये, अप्पच्चक्खाणावरण । नामधिज्जाणं । सम्मद्दंसणलंभं, विरयाविरयं न उ लहंति" नापि पूर्वप्रपन्नदेशविरत्यादेर्जीवस्य तदुदयसंभवस्तेनोत्तरेषु तदुदयाभावः मनुजानुपूर्व्यास्तिर्यगानुपूर्व्योस्तु परभवादिसमयेषु त्रिष्वपान्तरालगतावुदयसंभवः । स च यथायोगं मनुजतिरश्चां वर्षाष्टकादुपरिष्टात्संभविषु देशविरत्यादिषु गुणस्थानेषु न संभवति । देवत्रिकं नारकत्रिकं च देवनारकवेद्यमेव । न च तेषु देशविरत्यादेः संभवः वैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम्नोस्तु देवनारकेषूदयः । तिर्यग्मनुष्येषु तु प्राचुर्येणाविरतसम्यग्दृष्ट्यन्तेषु । यस्तूत्तरगुणस्थानेष्वपि केषांचिदागमे विष्णुकुमारस्थूलभद्रादीनां वैक्रियद्विकस्योदयः श्रूयते स प्रविरलतरत्वादिना केनापि कारणेन पूर्वाचार्यैर्न विवक्षित इत्यस्माभिरपि नेह विवक्षित इति दुर्भगमनादेयद्विकमित्येतास्तु तिस्रः प्रकृतयो देशविरत्यादिषु गुणप्रत्ययान्नोदयन्त इत्येता अविरतिव्यवच्छिन्ना इति (तिरिगइआउत्ति) तिर्यक्शब्दस्य प्रत्येकं योगात् तिर्यग्गतिस्तिर्यगायुः (निउज्जोयत्ति) नीचैर्गोत्रमुद्योतं वा (तिकसायत्ति) तृतीयः कषायः त्रिकषायः मयूरव्यंसकादित्वात्पूरणप्रत्ययलोपी समासः । प्रत्याख्यानावरणाश्चत्वारः क्रोधमानमायालोभाः (६)

अट्ठच्छेओ इगसी, पमत्तिआहारजुगलपक्खेवा ।
थीणतिगहारदुग, छेओ उसयरिअपमत्ते ॥ १७ ॥

पूर्वोक्ताष्टप्रकृतीनां देशविरतेः उदयमाश्रित्य छेदो भवति ततः प्रमत्त एकाशीतिर्भवति आहारकयुगलप्रक्षेपात् । इदमत्र हृदयम् । तिर्यग्गतितिर्यगायुषी तिर्यग्वेद्ये एव तेषु च देशविरतान्तान्येव गुणस्थानानि घटन्ते नोत्तराणीत्युत्तरेषु तदुदयाभावः । नीचैर्गोत्रं तु तिर्यग्गतिस्वाभाव्यात् ध्रुवौदयिकं न परावर्त्तते ततश्च देशविरतस्यापि तिरश्चो नीचैर्गोत्रोदयोऽस्त्येव मनुजेषु पुनः सर्वस्य देशविरतादेर्गुणिनो गुणप्रत्ययादुच्चैर्गोत्रमेवोदेतीत्युपरत्र नीचैर्गोत्रोदयाभावः । उद्योतनामस्वभावतस्तिर्यग्वेद्यं तेषु च देशविरतान्तान्येव गुणस्थानानि नोत्तराणीत्युत्तरेषु तदुदयाभावः । यद्यपि यतिवैक्रियेऽप्युद्योतनामोदेति "उत्तरदेहिं च देवजई इति वचनात्" तथापि स्वल्पत्वादिना केनापि कारणेन पूर्वाचार्यैर्न विवक्षितं तृतीयकषायोदये हि चारित्रजात एव न भवति । उक्तं च पूज्यैः " तइयकसायाणुदए, पच्चक्खाणावरणनामधिज्जाणं । देसिक्कदेसविरइं चरित्तलंभं न उ लहंति " न च पूर्वप्रतिपन्नचारित्रस्य तदुदयसंभव इत्युत्तरेषु तदुदयाभावः । इत्येता अष्टौ प्रकृतयः पूर्वोक्तसप्ताशीतिरपनीयन्ते शेषा एकोनाशीतिः । तत आहारकयुगलं क्षिप्यते यतः प्रमत्तयतिराहारकयुगलस्योदयो भवतीत्येकाशीतिः । (थीणतिगत्ति) स्त्यानर्द्धित्रिकं निद्रा २ प्रचला २ स्त्यानर्द्धिरूपमाहारकद्विकमाहारकशरीराहारकाङ्गोपाङ्गलक्षणमिति (७) प्रकृतिपञ्चकस्य प्रमत्ते छेदो भवति । ततः पूर्वोक्तैकाशीतिरिदं प्रकृतिपञ्चकमपनीयते । शेषाः षट्सप्ततिरप्रमत्ते उदये भवति । अत्रायमाशयः । स्त्यानर्द्धित्रिकोदयः प्रमादरूपत्वादप्रमत्ते न संभवति आहारकद्विकं च विकुर्वाणो यतिरौत्सुक्यादवश्यं प्रमादवशगो भवत्यत इदमप्यप्रमत्ते उदयमाश्रित्य न जाघटीति । यत्पुनरिदमन्यत्र श्रूयते प्रमत्तयतिराहारकं विकृत्य पश्चाद्विशुद्धिवशात्तत्रस्थ एवाप्रमत्ततां यातीति तत्केनापि स्वल्पत्वादिना कारणेन पूर्वाचार्यैर्न विवक्षितमित्यस्माभिरपि न विवक्षितमिति ॥ १७ ॥

सम्मत्तंतिमसंघयण–तियगच्छेओ बिसत्तरि अपुव्वे ।
हासाइछक्कअंतो, छिसट्ठि अनियट्टि वेयतिगं ॥ १८ ॥

सम्यक्त्वमन्तिमसंहननत्रिकमर्द्धनाराचसंहननकीलिकासंहननसेवार्त्तसंहननरूपमित्येतत्प्रकृतिचतुष्टयस्याप्रमत्ते छेदो भवति । तत इदं प्रकृतिचतुष्कं पूर्वोक्तषट्सप्ततेरपनीयते शेषा द्वासप्ततिः (अपुव्वित्ति) अपूर्वकरणे उदये भवतीति । अयमत्राशयः सम्यक्त्वे क्षपिते उपशमिते वा श्रेणिद्वयमारुह्यते इत्यपूर्वकरणादौ तदुदयाभावः । अन्तिमसंहननत्रयोदयेतु श्रेणिमारोढुमेव न शक्यते तथाविधशुद्धेरभावादित्युत्तरेषु तदुदयाभावः (९) (हासाइछक्कअंतुत्ति) हास्यमादौ यस्य षट्कस्य तत् हास्यादिषट्कं हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्साख्यं तस्यान्तोऽपूर्वकरणे भवति संक्लिष्टतरपरिणामत्वादेतस्य उत्तरेषां च विशुद्धतरपरिणामत्त्वात्तेषां तदुदयाभाव इति उत्तरेष्वप्ययमुदयव्यवच्छेदहेतुरनुसरणीयः । तत इदं प्रकृतिषट्कं पूर्वोक्तद्विसप्ततेरपनीयते शेषाः । (१०) (छसट्ठिअनियट्टित्ति) षट्षष्टिरनिवृत्तिबादरे भवति । उदयमाश्रित्येति शेषः । (वेयतिगं) वेदत्रिकं स्त्रीवेदपुंवेदनपुंसकवेदाख्यम् ।

संजलणतिगं छ छेओ, सट्ठिसुहमम्मि तुरियलोभंतो ।
उवसंतगुणे गुणसट्ठि, रिसहनारायदुगअंतो ॥ १९ ॥

संज्वलनत्रिकं संज्वलनक्रोधमानमायारूपमित्येतासां षण्णां प्रकृतीनामनिवृत्तिबादरे छेदो भवति तत्र स्त्रियाः श्रेणिमारोहन्त्याः स्त्रीवेदस्य प्रथममुदयच्छेदः ततः क्रमेण पुंवेदस्य नपुंसकवेदस्य संज्वलनत्रयस्य च पुंसस्तु श्रेणिमारोहतः प्रथमं पुंवेदस्योदयच्छेदस्ततः क्रमेण स्त्रीवेदस्य षण्ढवेदस्य संज्वलनत्रयस्य । षण्ढस्य तु श्रेणिमारोहतः प्रथमं षण्ढवेदस्योदयच्छेदः ततः स्त्रीवेदस्य पुंवेदस्य संज्वलनत्रयस्य चैतत्प्रकृतिषट्कं पूर्वोक्तषट्षष्टेरपनीयते शेषाः (सट्ठिसुहमम्मित्ति) षष्टिः सूक्ष्मसंपराये उदये भवति (११) अत्र च तुर्यलोभान्तश्चतुर्थोलोभान्तः संज्वलनलोभव्यवच्छेद इत्यर्थः । तत इयमेका प्रकृतिः षष्टेरपनीयते शेषा उपशान्तगुणे उपशान्तमोहगुणस्थाने एकोनषष्टिरुदये भवति । (रिसहनारायदुगअंतुत्ति) ऋषभनाराचद्विकं ऋषभनाराचसंहनननाराचसंहननाख्यं तस्यामुपशान्तगुणे भवति प्रथमसंहननेनैव क्षपकश्रेण्यारोहणात् इति क्षीणमोहादौ तदुदयाभावः । उपशमश्रेणिस्तु प्रथमसंहननत्रयेणारुह्यते तत इदं प्रकृतिद्वयं पूर्वोक्तैकोनषष्टेरपनीयते शेषाः (१२)

सत्तावन्नखीणदुचरिमि, निद्ददुगंतोअचरमिपणपन्ना ।

नाणंतरायदंसण, चउछेओ सजोगिबायाला ॥ २० ॥

सप्तपञ्चाशत् (खीणत्ति) क्षीणमोहस्य (दुचरिमित्ति) द्विचरमसमये चरमसमयादर्वाक् द्वितीये समये निद्राद्विकस्य निद्राप्रचलाख्यस्य क्षीणद्विचरमसमयेऽन्त इत्येतत्प्रकृतिद्वयं पूर्वोक्तसप्तपञ्चाशतोऽपनीयते ततः (चरमित्ति) चरमसमये क्षीणमोहस्येति शेषः (पणपन्नत्ति) पञ्चपञ्चाशदुदयं भवति । इदमुक्तं भवति । निद्राप्रचलयोः क्षीणमोहस्य द्विचरमसमये उदयच्छेदः अपरे पुनराहुः उपशान्तमोहे निद्राप्रचलयोरुदयच्छेदः । पञ्चानामपि निद्राणां घोलनापरिणामे भवत्युदयः । क्षपकाणां त्वतिविशुद्धत्वान्न निद्रोदयसंभवः । उपशमकानां पुनरनतिविशुद्धत्वात्स्यादपीति (नाणंतरायदंसणचउत्ति) ज्ञानावरणपञ्चकं मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलज्ञानावरणरूपमन्तरायपञ्चकं दानलाभभोगोपभोगवीर्यान्तरायाख्यं दर्शनचतुष्कं चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरणलक्षणमित्येतासां क्षीणमोहचरमसमये छेदो भवति । (१३) तदनन्तरं क्षीणमोहत्वादित्येतत्प्रकृतिचतुर्दशकं पूर्वोक्तपञ्चपञ्चाशतोऽपनीयते शेषैकचत्वारिंशत्तीर्थकरनामोदयाच्च तत्प्रक्षेपे द्वाचत्वारिंशत्सयोगिकेवलिनि भवतीत्येतदेवाह । (सजोगिबायालत्ति) स्पष्टम् ॥

तित्युदयाउरला थिर-खगइदुगपरित्ततिगछसंठाणा ॥

अगुरुलघुवन्नचउनिमिण-तेअ कम्माइसंघयण ॥ २१ ॥

ननु पञ्चपञ्चाशतो ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं दर्शनचतुष्कलक्षणप्रकृतिचतुर्दशकापनयत एकचत्वारिंशदेव भवति ततः कथमुक्तं सयोगिनि द्विचत्वारिंशदित्याशङ्क्याह (तित्युदयत्ति) तीर्थोदयात्तीर्थकरनामोदयादित्यर्थः । यतः सयोग्यादौ तीर्थकरनामोदयो भवति यदुक्तम् " उदए जस्स सुरासुर-नरवइनिवहेहिं पूइओ होइ । तं तित्थयरं नामं, तस्सुविवागो हु केवलिणो " ॥ ततः पूर्वोक्तैकचत्वारिंशति तीर्थकरनाम क्षिप्यते । जाता द्विचत्वारिंशत्सा च सयोगिनि भवतीति । (उरला थिरखगइदुगत्ति) द्विकशब्दस्य प्रत्येकं योगात् औदारिकद्विकमौदारिकशरीर औदारिकाङ्गोपाङ्गलक्षणम् । अस्थिरद्विकमस्थिराशुभाख्यम् । खगतिद्विकं शुभविहायोगत्यशुभविहायोगतिरूपं (परित्ततिगत्ति) प्रत्येकत्रिकं प्रत्येकस्थिरशुभाख्यम् । (छसंठाणत्ति) षट्संस्थानानि समचतुरस्रन्यग्रोधपरिमण्डलसादिवामनकुब्जहुण्डस्वरूपाणि संस्थानशब्दस्य च पुंस्त्वं प्राकृतलक्षणत्वात् यदाह । पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणे लिङ्गं व्यभिचार्यपि (अगुरुलघुवन्नचउत्ति) चतुःशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात् अगुरुलघुचतुष्कमगुरुलघूपघातपराघातोच्छ्वासाख्यं वर्णचतुष्कं वर्णगन्धरसस्पर्शरूपं (निमिणत्ति) निर्माणम् । (तेयत्ति) तैजसशरीरम् । (कम्मत्ति) कार्मणशरीरम् । (आइसंहननं ति) प्रथमसंहननं वज्रऋषभनाराचसंहननमित्यर्थः ॥

दूसरसूसरसाया, साएगयरं च तीसवुच्छेओ ।

बारस अजोगिसुभगा-इज्ज जसन्नयरवेयणिअं ॥ २१ ॥

दुःस्वरं सुस्वरं सातं च सुखमसातं च दुःखं सातासाते तयोरेकतरमन्यतरत्सातं वा असातं वेत्यर्थः । ततः एतासां त्रिंशतः प्रकृतीनां सयोगिकेवलिन्युदयव्यवच्छेदः । तत्रैकतरवेदनीयं यदयोगिकेवलिनि वेदयितव्यं तत्सयोगिकेवलिचरमसमये व्युच्छिन्नोदयं भवति (१४) पुनरुक्तरत्रोदयाभावात् दुःस्वरसुस्वरनाम्नोस्तु भाषापुद्गलविपाकित्वाद्वाग्योगिनामेवोदयः शेषाणां पुनः शरीरपुद्गलविपाकित्वात् काययोगिनामेव तेन हि योगेन पुद्गलग्रहणपरिणामालम्बनानि ततस्तेषु गृहीतेष्वेतेषां कर्मणां स्वस्वविपाकेनोदयो भवति । तेनायोगिकेवलिनि तद्योगाभावात्तदुदयाभावः इत्यतस्त्रिंशत्प्रकृतयः पूर्वोक्तद्विचत्वारिंशतोऽपनीयन्ते ततः शेषा द्वादश प्रकृतयोऽयोगिकेवलिन्युदयमाश्रित्य भवन्तीत्येतदेवाह (बारस अजोगीत्यादि) द्वादश प्रकृतयो ऽयोगिकेवलिनि चरमसमयान्ताश्चरमसमये योगिकेवलिगुणस्थानस्यान्तो व्यवच्छेदो यासां ताश्चरमसमयान्तास्ता एवाह सुभगमादेयम् (जसत्ति) यशःकीर्तिनाम अन्यतरवेदनीयं सयोगिकेवलिचरमसमयव्यवच्छिन्नोद्धरितं वेदनीयमित्यर्थः ।

तसतिगपणिंदिमणुया-उगइजिणुच्चंति चरमसमयंता ॥

(तसतिगंति) त्रसत्रिकं त्रसबादरपर्याप्ताख्यं (पणिंदित्ति) पञ्चेन्द्रियजातिः (मणुआउगइत्ति) मनुजशब्दस्य प्रत्येकं योगान्मनुजायुः मनुजगतिः (जिणत्ति) जिननाम (उच्चंति) उच्चैर्गोत्रमिति शब्दो द्वादशप्रकृतिपरिसमाप्तिद्योतक इति । कर्म० २ क० । पं० सं० । एकस्मिन् गुणस्थानेषु, (उदयसत्तास्थानयोजना गुणट्ठाण शब्दे । बन्धोदयसत्तास्थानचिन्ता तत्संवेधश्च कम्मशब्दे । ये परिषहा यत्कर्मोदयनिमित्ताः इत्यादि परिसह शब्दे । मारणान्तिक उदयसोढव्य इति वेयणा शब्दे)

(६) उदयहेतुं प्रदर्शयति

दव्वं खेत्तं कालो, भवो य भावो य हेयवो पंच ।

हेउसमासेणुदओ, जायइ सव्वाण पगईणं ॥

ईदृक् सर्वासां प्रकृतीनां सामान्यतः पञ्च उदयहेतवस्तद्यथा द्रव्यं क्षेत्रं कालो भवो भावश्च । तत्र द्रव्यं कर्मपुद्गलरूपं यद्वि चाबाह्यं किमपि तथाविधमुदयप्रादुर्भावनिमित्तं यथा श्रूयमाणं दुर्भाषितभावापुद्गलद्रव्यक्रोधोदयस्य क्षेत्रमाकाशं कालः समयादिरूपो भवो मनुष्यादिभवः । भावो जीवस्य परिणामविशेषः । एते च नैकैकश उदयहेतवः किन्तु समुदितास्तथा वा हेतुसमासेन उक्तस्वरूपाणां द्रव्यादीनां हेतुना समासेन समुदायेन जायते सर्वासां प्रकृतीनामुदयः केवलं क्वापि इत्यादि सामग्री कस्याश्चित्प्रकृतेरुदयहेतुरिति न हेतुत्वव्यभिचारः । उक्ता उदयहेतवः । पं० सं० ।

उदयगामिणी- उदयगामिनी- स्त्री० उदयं सूर्योदयं गच्छति मुहूर्तादिना व्याप्नोति गम्-णिनि-ङीप्-सूर्योदयावधिमुहूर्तादिकालव्यापिन्यां तिथौ, कर्माऽनुष्ठाने उदयकाले, कियन्मानस्य ग्राह्यता । तन्निर्णयो वैष्णवानां कालमाधवे ग्रन्थे । वाच० ।

उदयजिण- उदयजिन- पुं० भविष्यति सप्तमे तीर्थकरे, स च पूर्वभवे शङ्खनामा श्रावकः । सप्तममुदयजिनं वन्दे जीवं च शङ्खनाम्नः श्रावकस्य । प्रव० ४६ द्वा० ।

उदयट्ठाण- उदयस्थान- न० उदयप्रकारे, । पं० सं० । (बन्धोदयसत्ता आश्रित्य उदयस्थानेषु भङ्गाः कम्मशब्दे)

उदयट्ठि (ण्) उदयार्थिन्- त्रि० लाभार्थिनि, " एवं जहा वणिए उदयट्ठी, आयस्स हेउं पगरेंति संगं " सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

उदयण- उदयन- न० उद्-इ-भावे-ल्युट्-उदये, समाप्तौ च । अगस्त्यमुनौ, कुसुमाञ्जलिप्रभृतिग्रन्थकारके स्वनामख्याते आचार्ये च । वाच० । उदनोऽप्याह । नापि प्रतिपक्षसाधनमानिवर्त्य प्रथमस्य साधनत्वावस्थितिशङ्कितप्रतिपक्षत्वादिति । र० । मुमुक्षुकर्मव्यापारतन्त्रं तत्वज्ञानवृत्ति नवेति विप्रतिपत्तिविधिकोटिरुदयनाचार्याणाम् । न० । वीणावत्सराजे, उत्त० ३ अ० ।

(तत्कथा चैवम् ।)

जइ णं भंते ! पंचमस्स अज्झयणस्स उक्खेवओ एवं खलु

जंबू० तेणं कालेणं तेणं समएणं कोसंबीणामं णयरीहोत्था । रिद्ध ३ बाहिं चंदोत्तरणे उज्जाणे सेयजद्दे जक्खे तत्थ णं कोसंबी य णयरीए सयाणिए णामं राया होत्था महया हिमवंत तस्स णं सयाणीयस्स रन्नो मियावतीए देवीए अत्तए उदयणे णामं कुमारे होत्था । अहीणजुवराया तस्स णं उदयणस्स कुमारस्स पउमावई णामं देवी होत्था विपा० ५ अ० ।

(उदयनस्य सोमदत्तपुरोहितसुतबृहस्पतिदत्तं पद्मावत्यां स्वभार्यायामासक्तं दृष्ट्वा तद्विघातनं तच्च वहप्फइदत्त शब्दे) गन्धर्वविद्याप्रगुणे चण्डप्रद्योतभूभुजः पुत्र्या वासवदत्तायाः शिक्षके, आ०क० । आव० । आ०चू० (सेणियशब्दे तत्कथानकम् । यौगन्धरायणसेणियशब्दे तद्विवृतिः) सिन्धुसौवीराधिपतौ च । तद्वृत्तलेशोऽयम् । सिन्धुसौवीरदेशाधिपतिर्दशमुकुटबद्धभूपसेव्यउदयनराजो विद्युन्मालिसमर्पितश्रीवीरप्रतिमार्चनागतनीरोगीभूतगन्धारश्राद्धार्पितगुटिकाभक्षणतो जाताद्भुतरूपायाः सुवर्णगुलिकाया देवाधिदेवप्रतिमायुताया अपहर्तारं मालवदेशभूपसेव्यं चण्डप्रद्योतराजं देवाधिदेवप्रतिमाप्रत्यानयनोत्पन्नसंग्रामे बद्ध्वा पश्चादागच्छन् दशपुरे वर्षासु तस्थौ । वार्षिकपर्वणि च स्वयमुपवासं चक्रे । भूपादिष्टसूपकारेण भोजनार्थं पृष्टेन चण्डप्रद्योतेन विषभिया श्राद्धस्य ममाप्यद्योपवास इति प्रोक्ते धूर्त्तसाधर्मिकेऽप्यस्मिन्नक्षमिते मम प्रतिक्रमणं न शुध्यतीति तत्सर्वस्वप्रदानतस्तद्भाले ममदासीपतिरित्यक्षराच्छादनाय स्वमुकुटपट्टदानतश्च श्रीउदयनराजेन श्रीचण्डप्रद्योतः क्षमितोऽत्र श्रीउदयनराजस्यैवाराधकत्वम् । कल्प० । उदयगामिनि, त्रि० । स्था० ४ ठा० ।

उदयणसत्त-उदयनसत्त्व- पुं० उदयनमुदयगामि प्रवर्त्तमानं सत्वं यस्य स तथा । तथाविधे पुरुषजातभेदे, स्था०४ठा० ।

उदयत्थमण-उदयास्तमन-न० उदयवेलायामस्तवेलायां च । "उदयत्थमणे सुमुहुत्तसुहदंसणं " कल्प० ।

उदयधम्म-उदयधर्मन्- पुं० धर्मकल्पद्रुमकारके आगमगच्छीये-आचार्ये, जै० इ० ।

उदयपत्त-उदयप्राप्त-त्रि० उदिते,-प्रश्न० सं०४ द्वा० ।

उदयप्पहसूरि-उदयप्रभसूरि-पुं० नागेन्द्रगच्छीये स्वनामख्याते सूरिभेदे, " प्रमाणसिद्धान्तविरुद्धमत्र, यत्किञ्चिदुक्तं मतिमान्द्यदोषात् । मात्सर्यमुत्सार्य तदार्यचित्ताः, प्रसादमाधाय विशोधयन्तु । ४ । उर्व्यामेष सुधाभुजां गुरुरिति त्रैलोक्यविस्तारणो, यत्रेयं प्रतिभासराद्नुमितिर्निर्दम्भमुज्जृम्भते । किंचामी विबुधाः सुधेति वचनोद्गारं यदीयं मुदा, शंसन्ति-प्रथयन्ति तामतितमां संवादमेदस्विनीम् । ५ । नागेन्द्रगच्छगोविन्द-वक्षोऽलङ्कारकौस्तुभाः । ते विश्ववन्द्यानद्यास्तुरुदयप्रभसूरयः ॥ अयमाचार्यः विक्रमसंवत् १२२० वर्षात् १२७७ पर्यन्तं विद्यमान आसीत् । विजयसेनसूरेरयं शिष्यः वीरधवलमहाराजाऽमात्यवस्तुपालस्य मान्य आसीत् आरम्भसिद्धि धर्माभ्युदयग्रन्थौ व्यरीरचत् । द्वितीयोऽप्येतन्नामा रविप्रभसूरेः शिष्यः । नेमिचन्द्रसूरिकृतप्रवचनोद्धारस्योपरिविषमपदव्याख्यानाम्नीं टीकां कृतवानिति । जै० इ० ।

उदयबंधुक्किट्ठा-उदयबन्धोत्कृष्टा- स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, यासां प्रकृतिविपाकोदये सति बन्धादुत्कृष्टं स्थितिकर्मावाप्यते ता उदयबन्धोत्कृष्टसंज्ञाः । पं० सं० । " उदउक्कोसापपणाउ " अनायुष आयुश्चतुष्टयरहिताः पञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियद्विकहुण्डसंस्थानपराघातोच्छ्वासोद्योतविहायोगतयो गुरुलघुतैजसकार्मणनिर्माणोपघातवर्णादिचतुष्कानि स्थिरादिषट्कं त्रसादिचतुष्कमसातवेदनीयं नीचैर्गोत्रं षोडशकषायमिथ्यात्वं ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं दर्शनावरणचतुष्टयमित्येताः षष्टिः प्रकृतयः उदयबन्धोत्कृष्टाः । एतासामुदयप्राप्तानां स्वबन्धनत उत्कृष्टा स्थितिरवाप्यते तत एता उदयबन्धोत्कृष्टाभिधेयाः । पं० सं० ॥

उदयवई-उदयावती- स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, तत्स्वरूपं च " चरमसमयम्मि दलियं, जासिं अन्नत्थसंकमे ताउ । अनुदयवइ इयरीओ, उदयवइ होति पगईओ " इति अनुदयवतिकप्रतिभ्यः इतराः प्रकृतय उदयवत्यो भवन्ति । पं० सं ॥

यासां दलिकं चरमसमये स्वविपाकेन वेद्यते संप्रति ता एवोदयवतीः प्रकृतीरभिधातुकाम आह ।

नाणंतरायआउग-दंसणचउवेयणीयमपुमिच्छा ।
चरिमुदयउच्चवेयग-उदयवई चरिमलोभो य ॥

ज्ञानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकमायुश्चतुष्टयं दर्शनचतुष्टयं सातासातवेदनीये स्त्रीनपुंसकवेदौ चरमोदयान्यमन वकरूपास्ताश्चेमाः । मनुष्यगतिः पञ्चेन्द्रियजातित्रसनामबादरनाम पर्याप्तकनाम शुभनामसुस्वरनामादेयनाम तीर्थकरनाम तथा उच्चैर्गोत्रवेदकसम्यक्त्वं चरमलोभः संज्वलनलोभः इत्येताश्चतुस्त्रिंशत्प्रकृतय उदयवत्यस्तथाहि-ज्ञानावरणपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनावरणचतुष्टयरूपाणां चतुर्दशप्रकृतीनां क्षीणकषायान्त्यसमये चरमोदयानां च नाम वेदकलक्षणानां सातासातवेदनीययोरुच्चैर्गोत्रस्य च सर्वसंख्यया द्वादशप्रकृतीनामयोगिकेवलिचरमसमये संज्वलनलोभस्य सूक्ष्मसंपरायान्त्यसमये वेदकसम्यक्त्वस्य स्वक्षपणपर्यवसानसमये स्त्रीनपुंसकवेदयोः क्षपकश्रेण्यामनिवृत्तिबादरसंपरायद्धयोः संख्येयेषु भागेष्वतिक्रान्तेषु तदुदयान्तसमये आयुषां च स्वस्वभवचरमसमये स्ववेदनमस्ति । तत एता उदयवत्योऽभिधीयन्ते । यद्यपि सातासातवेदनीययोः स्त्रीनपुंसकवेदयोश्चानुदयवतीत्वमपि संभवति तथापि प्रधानमेव गुणमवलम्ब्य सत्पुरुषा व्यपदेशं प्रयच्छन्तीति उदयवत्यः पूर्वपुरुषैरुपदिष्टाः । पं० सं० ३ द्वा० ।

उदयवल्लह-उदयवल्लभ-- पुं० विक्रमराज्यात् अष्टाविंशत्यधिकचतुर्दशशते (१४२८) वर्षे जाते श्रीपालकथानामग्रन्थकर्तुः लब्धिसागरस्य गुरौ । जै०इ० ।

उदयरयणगणि-उदयरत्नगणिन्-पुं० 'स्वनामके मुनिसिंहसूरेः शिष्ये, अनेन विक्रमराज्यात् अष्टाविंशत्यधिकचतुर्दशशते (१४२८) वर्षे रत्नशेखरसूरिकृतश्रीपालचरित्रस्य प्रथमादर्शो लिखितः । जै० इ० ।

उदयवीरगणि-उदयवीरगणिन्-पुं० तपागच्छीये संघवीरगणिनोऽन्तेवासिनि, । जै० इ० ।

उदयसंकमुक्किट्ठा-उदयसंक्रमोत्कृष्टा-स्त्री० कर्मप्रकृतिभेदे, यासां विपाकोदये प्रवर्तमाने सति संक्रमत उत्कृष्टस्थितिसत्कर्म लभ्यते न बन्धतस्ता उदयसंक्रमोत्कृष्टाः । पं० सं०३ द्वा० ।

उदयसंठिइ-उदयसंस्थिति-पुं० सूर्यादेरुदयविधौ, चं० प्र० ८ पाहु० । सू० प्र० । (सूर्यस्य उदयविधौ विप्रतिपत्तिप्रदर्शनपूर्वकसिद्धान्तो यथा-

ता कधं ते उदयसंठिती आहितेति वदेज्जा तत्थ खलु इमाओ तिन्नि पडिवत्तिओ पण्णत्ताओ तत्थेगे एवमाहंसु ता जदा णं जंबूदीवे २ दाहिणड्ढे अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति तदा

णं उत्तरद्धे वि अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति । जता णं उत्तरद्धे अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति तता णं दाहिणद्धे वि अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति । जदा णं जंबुद्दीवे २ दाहिणद्धे सत्तरसमुहुत्ते दिवसे भवति तया णं उत्तरद्धे वि सत्तरस मुहुत्ते दिवसे भवति । जया णं उत्तरद्धे सत्तरस मुहुत्ते दिवसे भवति तदा णं दाहिणद्धे वि सत्तरस मुहुत्ते दिवसे भवति । एवं परिहावेतव्वं सोलसमुहुत्ते दिवसे पन्नरसमुहुत्ते दिवसे चोद्दस मुहुत्ते दिवसे भवति तेरसमुहुत्ते दिवसे जाव ता जता णं जंबुद्दीवे २ दाहिणद्धे बारसमुहुत्ते दिवसे तया णं उत्तरद्धे वि बारसमुहुत्ते दिवसे भवति । जता णं उत्तरद्धे बारसमुहुत्ते दिवसे भवति तताणं दाहिणद्धे वि बारसमुहुत्ते दिवसे भवति । तता णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमं पच्चत्थिमेणं सत्तपन्नरसमुहुत्ते दिवसे भवति सदा पन्नरस मुहुत्ता राई भवति अवट्ठिताणं तत्थ राइंदिया पन्नत्ता समणाउसो एगे एवमाहंसु । एगे पुण एवमाहंसु जता णं जंबूदीवे २ दाहिणद्धे अट्ठारस मुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति तया णं उत्तरद्धे वि अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ। जया णं उत्तरद्धे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति तता णं दाहिणद्धे वि अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति । जया णं उत्तरद्धे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति तता णं दाहिणद्धे वि अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति । एवं परिहावेतव्वं सत्तरस मुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति सोलसमुहुत्ताणंतरे पन्नरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति एवं परिहावेतव्वं चोद्दसमुहुत्ताणंतरे जाव ॥

(ता कधंत इत्यादि) ता इति पूर्ववत् कथं केन प्रकारेण सूर्यस्य उदयसंस्थितिस्ते त्वया भगवन्नाख्याता इति वदेत् एवमुक्ते सति भगवानेतद्विषया यावत्यः प्रतिपत्तयः तावतीरुपदर्शयति। (तत्थेत्यादि) तत्र तस्यामुदयसंस्थितौ विषये तिस्रः प्रतिपत्तयः परतीर्थिकाभ्युपगमरूपा प्रज्ञप्तास्तद्यथा तत्र तेषां त्रयाणां परतीर्थिकानां मध्ये एके प्रथमाः परतीर्थिका एवमाहुः (ता जयाणमित्यादि) तत्र यदा णमिति वाक्यालंकारे अस्मिन् जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्द्धे अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धेपि अष्टादशमुहूर्त्तोदिवसः । तदेवं दक्षिणार्द्धनियमेनोत्तरार्द्धनियम उक्तः । संप्रति उत्तरार्द्धनियमेन दक्षिणार्द्धनियमनमाह (ताजयाणमिदि) तत्र यदा उत्तरार्द्धे अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति तदा दक्षिणार्द्धेपि अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसः (ताजयाणमित्यादि) यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्द्धे सप्तदशमुहूर्त्तो दिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धेऽपि सप्तदशमुहुर्त्तो दिवसो भवति यदा चोत्तरार्द्धे सप्तदशमुहूर्त्तो दिवसो भवति तदा दक्षिणार्द्धेऽपि सप्तदश मुहूर्त्तो दिवसः (एवं इत्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण एकैकमुहूर्त्तहान्या परिहातव्यम् परिहानिमेव क्रमेण दर्शयति । प्रथमत उक्त प्रकारेण षोडशमुहूर्त्तो दिवसो वक्तव्यः तदनन्तरं पञ्चदशमुहूर्त्तस्ततश्चतुर्दशमुहूर्त्तस्ततस्त्रयोदशमुहूर्त्तः सूत्रपाठेऽपि प्रागुक्तसूत्रानुसारेण स्वयं परिभावनीयः । सचैवं " जया णं जंबुद्दीवे दीवे दाहिणद्धे सोलसमुहुत्ते दिवसे भवइ तया णं उत्तरद्धे सोलसमुहुत्ते दिवसे भवइ जयाणं उत्तरद्धे वि सोलसमुहुत्ते दिवसे भवइ तया णं दाहिणद्धे वि सोलसमुहुत्ते दिवसे भवइ" इत्यादि द्वादशमुहूर्त्तदिवसप्रतिपादकसूत्रं साक्षादाह (ता जयाणमित्यादि) ता इति तत्र यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणार्द्धे द्वादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धेऽपि द्वादशमुहूर्त्तो दिवसः यदा उत्तरार्द्धे द्वादशमुहूर्त्तो दिवसस्तदा दक्षिणार्द्धेऽपि द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवसः । तदा अष्टादशमुहूर्त्तादिदिवसकाले जम्बूद्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि सदा सर्वकालं पञ्चदशमुहूर्त्तो दिवसो भवति सदैव पञ्चदशमुहूर्त्ता रात्रिः । कुत इत्याह । अवस्थितानि सकलकालमेकप्रमाणानि णमिति वाक्यालंकारे तत्र मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां दिशि रात्रिं दिवानि प्रज्ञप्तानि हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! एतच्च प्रथमानां परतीर्थिकानां मूलभूतं स्वशिष्यं प्रत्यामन्त्रणं वाक्यम् । अत्रैवोपसंहारमाह । (एगे एवमाहंसु) एके पुनरेवमाहुः यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणस्मिन्नर्द्धे अष्टादशमुहूर्त्तानन्तरोऽष्टादशभ्यो मुहूर्त्तेभ्योऽनन्तरो मनाक् हीनो हीनतरो वा यावत्सप्तदशभ्यो मुहूर्तेभ्यः किंचित्समधिक एव प्रमाणो दिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धेऽप्यष्टादशमुहूर्त्तानन्तरो दिवसो भवति यदा चोत्तरार्द्धे अष्टादशमुहूर्त्तानन्तरो दिवसो भवति तदा दक्षिणार्द्धेऽपि अष्टादशमुहूर्त्तानन्तरो दिवसः । यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणार्द्धे सप्तदशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धेपि सप्तदशमुहूर्तानन्तरो दिवसः यदा उत्तरार्द्धे सप्तदशानन्तरो दिवसस्तदा दक्षिणार्द्धेऽपि सप्तदशमुहूर्त्तानन्तरो दिवसः (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण एकैकमुहूर्त्तहान्या परिहातव्यं परिहानिप्रकारमेवाह (सोलसेत्यादि) प्रथमतः षोडशमुहूर्त्तानन्तरो दिवसो वक्तव्यः। ततःपञ्चदशमुहूर्त्तानन्तरस्तदनन्तरं चतुर्दशमुहूर्त्तानन्तरस्ततस्त्रयोदशमुहूर्तानन्तरः एतेषां हि मतेन न कदाचनापि परिपूर्णमुहूर्तप्रमाणो दिवसो भवति ततः सर्वत्रानन्तरशब्दप्रयोगः । द्वादशमुहूर्त्तानन्तरं सूत्रं तु साक्षाद्दर्शयति ॥

ता जयाणं जंबुद्दीवे २ दाहिणद्धे बारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति तदा णं उत्तरद्धे वि बारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति जता णं उत्तरद्धे बारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति तया णं दाहिणद्धे वि बारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति तदा णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वतस्स पुरत्थिमपच्चत्थिमेणं णो सदा पन्नरसमुहुत्ते दिवसे भवति णो सदा पन्नरसमुहुत्ता राई भवति अणवट्ठिताणं तत्थ राइंदिया पन्नत्ता समणाउसो एगे एवमाहंसु एगे पुण एवमाहंसु २ ता जदा णं जंबुद्दीवे २ दाहिणद्धे अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवत्ति तदा णं उत्तरद्धे दुवालसमुहुत्ता राई भवति। जया णं उत्तरद्धे अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति तदा णं दाहिणद्धे बारसमुहुत्ता राई भवति ता जया णं जंबुद्दीवे २ दाहिणद्धे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति तदा णं उत्तरद्धे बारसमुहुत्ता राई भवइ । जता णं उत्तरद्धे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति तदा णं दाहिणद्धे बारसमुहुत्ता राई भवति । एवं णेतव्वं सगलेहि य अणंतरेहि य एक्केके दो दो आलावका सव्वेहिं दुवालसमुहुत्ता राई भवति जाव ता जता णं जंबुद्दीवे २ दाहिणद्धे बारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति उत्तरद्धे दुवालसमुहुत्ताराई भवति जया णं उत्तरद्धे दुवालसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति तदा णं दाहिणद्धे दुवालसमुहुत्ता राई भवति । तता णं

जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं णेवत्थि पण्णरसमुहुत्ते दिवसे भवति । णेवत्थिपण्णरसमुहुत्ता राई भवति वोच्छिण्णाणं तत्थ राइंदिया पण्णत्ता समणाउसो एगे एवमाहंसु ३ वयं पुण एवं वदामो ता जंबुद्दीवे २ सूरियाउ दीणपाईणमुवगच्छंति पाईण दाहिणमागच्छंति पाईण दाहिणमुपगच्छंति दाहिणपडिणमागच्छंति दाहीणपडीणमुग्गच्छंति पडीणमुदीणमागच्छंति पडीणउदीणमुपगच्छंति उदीणपाईणमागच्छंति । ता जता णं जंबुद्दीवे २ दाहिणड्ढे दिवसे भवति ता तदा णं उत्तरड्ढे दिवसे भवति । तदा णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं राई भवति ता जदा णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं दिवसे भवति तदा णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं राई भवति । ता जदा णं जंबुद्दीवे २ दाहिणड्ढे उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति तदा णं उत्तरड्ढेवि उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति जता णं उत्तरड्ढे उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति तदा णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं जहण्णिया दुवालसमुहुत्ता राई भवति । ता जता णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वतस्स पुरच्छिमेणं उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति जता णं पच्चच्छिमेणं उक्कोसए अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति तता णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं जहण्णिया दुवालसमुहुत्ता राई भवति । एवं एएणं गमेणं णेतव्वं । अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे सातिरेगदुवालसमुहुत्ता राई भवति सत्तरसमुहुत्ते दिवसे तेरसमुहुत्ता राई सत्तरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति सातिरेगतेरसमुहुत्ता राई भवति सोलसमुहुत्ते दिवसे भवति चोद्दसमुहुत्ता राई भवति । सोलसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवति सातिरेगचोद्दसमुहुत्ता राई भवति । पण्णरसमुहुत्ते दिवसे पण्णरसमुहुत्ता राई पण्णरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे सातिरेगपण्णरसमुहुत्ता राई भवति । चोद्दसमुहुत्ते दिवसे सोलसमुहुत्ता राई चोद्दसमुहुत्ताणंतरे दिवसे सातिरेगसोलसमुहुत्ता राई तेरसमुहुत्ते दिवसे सत्तरसमुहुत्ता राई तेरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे सातिरेगसत्तरसमुहुत्ता राई । जहण्णए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति उक्कोसिया अट्ठारसमुहुत्ता राई भवइ एवं भाणितव्वं । ता जदा णं जंबुद्दीवे २ दाहिणड्ढे वासाणं पढमे समए पडिवज्जति तता णं उत्तरड्ढेवि वासाणं पढमे समए पडिवज्जति । जता णं उत्तरड्ढे वासाणं पढमे समए पडिवज्जति तता णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणंतरपुरक्खडे कालसमयंसि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ ता जया णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ तता णं पच्चच्छिमेणं वि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ । जया णं पच्चच्छिमे णं वासाणं पढमे समए पडिवज्जई तता णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं अणंतरपच्छाकयकालसमयंसि वासाणं पढमे समये पडिवण्णे भवति ॥ जहा समओ एवं आवलियाए आणापाणू थोवे लवे मुहुत्ते अहोरत्ते पक्खे मासे उऊ एवं दस आलावका जधा वासाणं एवं हेमंताणं गिम्हाणं च भाणियव्वा ॥

(ता जया णमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणार्द्धे द्वादशमुहूर्तानन्तरो दिवसस्तदा उत्तरार्द्धेऽपि द्वादशमुहूर्तानन्तरो दिवसः । यदा चोत्तरार्द्धे द्वादशमुहूर्त्तानन्तरो दिवसस्तदा दक्षिणार्द्धेऽपि द्वादशमुहूर्त्तानन्तरो दिवसस्तदा चाष्टादशमुहूर्तानन्तरादिदिवसकाले जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि नो नैव सदा सर्वकालं पञ्चदशमुहूर्तो दिवसो भवति नापि सदा पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिः कुत इत्याह (अणवट्ठियाणमित्यादि) अनवस्थितानि अनियतप्रमाणानि णमिति खलु तत्र मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिन्दिवानि प्रज्ञप्तानि हेश्रमण ! हेआयुष्मन् ! अत्रोपसंहारमाह । (एगे एवमाहंसु२) एके पुनरेवमाहुः । ता इति पूर्ववत् जम्बूद्वीपे यदा दक्षिणार्द्धे अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रिः। यदोत्तरार्द्धे अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति तदा दक्षिणार्द्धे द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिः तथा यदा दक्षिणार्द्धे (अट्ठारसमुहुत्ताणंतरन्ति) अष्टादशभ्यो मुहूर्तेभ्योऽनन्तरो मनाक् हीनो हीनतरो यावत्सप्तदशभ्यो मुहूर्तेभ्यः किञ्चिदधिक एवं प्रमाणो दिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रिः । तथा यदा चोत्तरार्द्धे अष्टादशमुहूर्तानन्तरो दिवसस्तदा दक्षिणार्द्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रिः (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावत्त्रयोदशमुहूर्तानन्तरदिवसवक्तव्यता एकैकस्मिंश्च सप्तदशादिके संख्याविशेषे सकलैर्मुहूर्तैरनन्तरैश्च किंचिदूनैर्द्वौ द्वावालापकौ वक्तव्यौ सर्वत्र च द्वादशमुहूर्ता रात्रिः तद्यथा । " जयाणं जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे सत्तरसमुहुत्ते दिवसे भवइ तयाणं उत्तरड्ढे दुवालसमुहुत्ता राई भवति जयाणं उत्तरड्ढे सत्तरसमुहुत्ते दिवसे भवइ तया णं दाहिणड्ढे दुवालसमुहुत्ता राई भवइ जया णं जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे सत्तरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे हवइ तया णं उत्तरड्ढे दुवालसमुहुत्ता राई भवइ जयाणं उत्तरड्ढे सत्तरसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ तया णं दाहिणड्ढे दुवालसमुहुत्ता राई भवइ " एवं षोडशमुहूर्त्तः । षोडशमुहूर्तानन्तरं पञ्चदशमुहूर्तः पञ्चदशमुहूर्तानन्तरं चतुर्दशमुहूर्त्तः चतुर्दशमुहूर्तानन्तरं त्रयोदशमुहूर्तः त्रयोदशमुहूर्तानन्तरं द्वादशमुहूर्तगता अपि नव आलापका वक्तव्या द्वादशमुहूर्तानन्तरगतमालापकं साक्षादाह (जयाणमित्यादि) यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे दक्षिणार्द्धे द्वादशमुहूर्तानन्तरो दिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति यदा चोत्तरार्द्धे द्वादशमुहूर्त्तानन्तरो दिवसो भवति तदा दक्षिणार्द्धे द्वादशमुहूर्ता रात्रिः तदा चाष्टादशमुहूर्तानन्तरादिदिवसकाले जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य (पुरच्छिमपच्चच्छिमेणंति) पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि नैवास्त्येतत् यदुत पञ्चदशमुहूर्तो दिवसो भवति नाप्यस्त्येतत् यया पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिर्भवतीति कुत इत्याह (वोच्छिण्णामित्यादि) व्यवच्छिन्नानि णमिति खलु तत्र मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि रात्रिंदिवानि प्रज्ञप्तानि हेश्रमण ! हेआयुष्मन्! अत्रैवोपसंहारमाह (एगे एवमाहंसु ३) एताश्च तिस्रोऽपि प्रतिपत्तयो मिथ्यारूपा भगवतोऽननुमतत्वात् । अपिच ये तृतीयावादिनः सदैव रात्रिं द्वादशमुहूर्तप्रमाणामिच्छन्ति तेषां प्रत्यक्षविरोधः । प्रत्यक्षतोऽत्र हीनाधिकरूपा रात्रेरुपलभ्यमानत्वात् ॥

संप्रति स्वमतं भगवानुपदर्शयति । (वयंपुणइत्यादि) वयं पुनरेवं वक्ष्यमाणेन प्रकारेण वदामस्तमेव प्रकारमाह (ता जंबुद्दीवे दीवे इत्यादि) ता इति पूर्ववत् जम्बूद्वीपे द्वीपे सूर्यौ यथायोगमण्डलपरिभ्रम्या भ्रमन्तौ मेरोरुदक्प्राच्यामुत्तरपूर्वस्यां दिशि उद्गतः तत्र चोद्गत्य प्राग् दक्षिणपूर्वस्यामागच्छतः ततो भरतादिक्षेत्रापेक्षया प्राग् दक्षिणपूर्वस्यामुद्गत्य दक्षिणापरस्यामागच्छतस्तत्रापि च दक्षिणापरस्यामपरविदेहक्षेत्रापेक्षया उद्गत्यापाच्युदीच्यामपरोत्तरस्यामागच्छतस्तत्रापि चापरोत्तरस्यामैरावतादिक्षेत्रापेक्षया उद्गत्य उदक्प्राच्यामुत्तरपूर्वस्यामागच्छतः एवं तावत्सामान्यतो द्वयोरपि सूर्ययोरुदयविधिरुपदर्शितो विशेषतः पुनरयं यदैकः सूर्यः पूर्वदक्षिणस्यामुद्गच्छति तदा अपरः उत्तरस्यां दिशि समुद्गच्छति दक्षिणपूर्वोद्गतश्च सूर्यो भरतादीनि क्षेत्राणि मेरुदक्षिणदिग्वर्तीनि मण्डलपरिभ्रम्या परिभ्रमन् प्रकाशयति अपरोत्तरस्यामुद्गतः सन् तत ऊर्ध्वमण्डलपरिभ्रम्या परिभ्रमन् ऐरावतादीनि क्षेत्राणि मेरोरुत्तरदिग्भावीनि प्रकाशयति भारतश्च सूर्यो दक्षिणापरस्यामागतः सन्नपरविदेहक्षेत्रापेक्षया उदयमासादयति ऐरावतः सूर्यः पुनरुत्तरपूर्वस्यामागतः पूर्वविदेहापेक्षया समुद्गच्छति ततो दक्षिणापरस्यामुद्गतः सन् तत ऊर्ध्वं मण्डलभ्रम्या परिभ्रमन् अपरविदेहान् प्रकाशयति । उत्तरपूर्वस्यामुद्गतः सन् तत ऊर्ध्वं मण्डलगत्या चरन् पूर्वविदेहानवभासयति । तत एव पूर्वविदेहप्रकाशकः सूर्यो दक्षिणपूर्वस्यां भरतादिक्षेत्रापेक्षयोदयमासादयति अपरविदेहप्रकाशकस्त्वपरोत्तरस्यामिति । तदेवं जम्बूद्वीपे सूर्ययोरुदयविधिरुक्तः संप्रति क्षेत्रविभागेन दिवसरात्रिविभागमाह (ता जयाणमित्यादि) तत्र यदाणमिति वाक्यालंकारे जम्बूद्वीपे २ दक्षिणार्द्धे दिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धेऽपि दिवसो भवति एकस्य सूर्यस्य दक्षिणदिशि परिभ्रमणसंभवे अपरस्य सूर्यस्यावश्यमुत्तरदिशि भ्रमणसंभवात् यदा चोत्तरार्द्धे दिवसस्तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य (पुरच्छिमपच्चच्छिमेणंति) पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिर्भवति तदानीमेकस्यापि सूर्यस्य तत्राभावात् । (ता जया णमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि दिवसो भवति एकस्य सूर्यस्य पूर्वदिग्भागसंभवे अपरस्य सूर्यस्यावश्यमपरस्यां दिशि भावात् । एतच्च प्रागेव भावितम् । यदा च पश्चिमायामपि दिशि दिवसो भवति तदा जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य (उत्तरदाहिणेणंति) उत्तरतो दक्षिणतश्च रात्रिर्भवति (ता जया णमित्यादि) तत्र यदा णमिति प्राग्वत् जम्बूद्वीपे दक्षिणार्द्धे उत्कर्षत उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धेपि उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तोऽष्टादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसः उत्कृष्टो ह्यष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवसः सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारित्वे तत्र च यदैकः सूर्यः सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारी भवति तदा अपरोऽप्यवश्यं तत्समायातश्रेण्या सर्वाभ्यन्तरमण्डलचारी भवतीति दक्षिणार्द्धे उत्कृष्टदिवससंभवे उत्तरार्द्धेऽप्युत्कृष्टदिवससंभवः । यदा उत्तरार्द्धे उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवसो भवति तदा जम्बूद्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य (पुरच्छिमपच्चच्छिमेणंति) पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि जघन्या द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति सर्वाभ्यन्तरं मण्डले चारं चरतोः सूर्ययोः सर्वत्रापि रात्रेर्द्वादशमुहूर्तप्रमाणाया एव भावात् तथा (ताजयाणमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि उत्कर्षेण उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमायामपि दिशि उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसः कारणं दक्षिणोत्तरार्द्धगतं प्रागुक्तमनुसरणीयम् । यदा च मन्दरपर्वतस्य पश्चिमायामपि दिशि उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य (उत्तरदाहिणेणंति) उत्तरतो दक्षिणतश्च जघन्या द्वादशमुहूर्ता रात्रिः । अत्रापि कारणं पूर्वपश्चिमार्द्धे रात्रिगतं प्रागुक्तमनुसरणीयम् । (एवमित्यादि) एवमुक्तेन प्रकारेण एतेनानन्तरोदितेन गमेनालापकगमेन वक्ष्यमाणमपि नेतव्यम् । किं तद्वक्ष्यमाणमित्याह । (अट्ठारसमुहुत्ताणंतरइत्यादि) यदा मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणोत्तरार्द्धयोः पूर्वपश्चिमयोर्वा अष्टादशमुहूर्तानन्तरः सप्तदशभ्यो मुहूर्तेभ्य ऊर्द्ध्वं किंचिन्न्यूनाष्टादशमुहूर्त्तप्रमाणो दिवसस्तदा पूर्वपश्चिमयोर्दक्षिणोत्तरार्द्धयोर्वा सातिरेका द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवतीति एवं शेषाण्यपि पदानि भावनीयानि सूत्रपाठोऽपि प्रागुक्तालापकगमानुसारेण स्वयं परिभावनीयः । स चैवं " ता जयाणं जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे हवइ तया णं उत्तरड्ढेवि अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ जया णं उत्तरड्ढे अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे हवइ तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं सातिरेगदुवालसमुहुत्ता राई भवइ ता जया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे हवइ तया णं पच्चच्छिमेण वि अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे हवइ । जया णं पच्चच्छिमेण वि अट्ठारसमुहुत्ताणंतरे दिवसे भवइ तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं साइरेगदुवालसमुहुत्ता राई भवइ" एवं सप्तदशमुहूर्तदिवसादिप्रतिपादका अपि सूत्रालापका भावनीयाः (ता जयाणमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे दक्षिणार्द्धे वर्षाणां वर्षाकालस्य प्रथमः समयः प्रतिपद्यते भवति तदा उत्तरार्द्धेऽपि वर्षाणां प्रथमसमयो भवति समकाले नैयत्येन दक्षिणार्द्धे उत्तरार्द्धे च सूर्ययोश्चारभावात् यदा चोत्तरार्द्धे वर्षाकालस्य प्रथमः समयो भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य (पुरच्छिमपच्चच्छिमेणंति) पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि (अणंतरपुरक्खडंत्ति) अनन्तरमव्यवधानेन पुरस्कृतोऽग्रे कृतो यः सोऽनन्तरपुरस्कृतोऽनन्तरद्वितीय इत्यर्थः । तस्मिन् काले (समयंसित्ति) समयः संकेतादिरपि भवति ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं कालग्रहणं कालश्चासौ समयश्च कालसमयस्तत्र वर्षाकालप्रथमसमयः प्रतिपद्यते भवति किमुक्तं भवति यस्मिन् समये दक्षिणार्द्धोत्तरार्द्धयोर्वर्षाकालस्य प्रथमः समयो भवति तस्मादूर्ध्वमनन्तरं द्वितीये समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाकालस्य प्रथमसमयो भवति (ताजयाणमित्यादि) तत्र यदा णमिति प्राग्वत् । जम्बूद्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यां दिशि वर्षाकालस्य प्रथमः समयो भवति तदा मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमायामपि दिशि वर्षाकालप्रथमसमयो भवति समकालनैयत्येन पूर्वपश्चिमयोरपि सूर्ययोश्चारचरणात् । यदा च पश्चिमायामपि दिशि वर्षाकालस्य प्रथमः समयः भवति तदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य (उत्तरदाहिणेणंति) उत्तरतो दक्षिणतश्च अनन्तरमव्यवधानेन पश्चात्कृतोऽनन्तरपश्चात्कृतस्तस्मिन् कालसमये वर्षाकालस्य प्रथमः समयः प्रतिपन्नो भवति भूत इत्यर्थः । इह यस्मिन् समये दक्षिणार्द्धे उत्तरार्द्धे च वर्षाकालस्य प्रथमः समयो भवति तदनन्तरेऽग्रेतने द्वितीये समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाणां प्रथमसमयो भवतीति । एतावन्मात्रोक्तावपि यस्मिन् समये पूर्वपश्चिमयोर्वर्षाकालस्य प्रथमः समयो भवति ततोऽनन्तरं पश्चाद्भाविनि समये दक्षिणोत्तरार्द्धयोर्वर्षाकालस्य प्रथमः समयो भवतीति गम्यते तत्किमर्थमस्योपादानम् उच्यते इह क्रमाभ्यामभिहितोऽर्थः प्रपञ्चितज्ञानां शिष्याणामतिसुनिश्चितो भवति ततस्तेषामनुग्रहाय

तदुक्तमित्यदोषः ॥ (जहासमयइत्यादि) यथा समय उक्तस्तथा आवलिकाद्याणापाणौ स्तोकको लवो मुहूर्त्तोऽहोरात्रः पक्षो मास ऋतुश्च प्रावृडादिरूपो वक्तव्यः एवं च समयागतमालापकमादिं कृत्वा दश आलापका एते भवन्ति ते च समयगतालापकरीत्या स्वयं परिभावनीयास्तद्यथा" जयाणं जंबूदीवे दीवे वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ तया णं उत्तरड्ढे वि वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ जयाणं उत्तरड्ढे वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ तया णं जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं अणंतरपुरक्खडे कालसमयंसि वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ ता जयाणं जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ तया णं पच्चच्छिमेणं च पढमा आवलिया पडिवज्जइ जया णं पच्चच्छिमेणं वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ तया णं जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं अणंतरपच्छाकडकालसमयंसि वासाणं पढमा आवलिया पडिवन्ना भवइ" इदं च प्रागुक्तव्याख्यानुसारेण व्याख्येयं नवरम् (आवलिया पडिवज्जत्ति) आवलिका परिपूर्णा भवति शेषं तथैव एवं प्राणापानादिका अप्यालापका भणनीयाः (एएइत्यादि) यथा वर्षाणां वर्षाकालस्य एते अनन्तरोदिताः समयादिगता अत्र आलापका भणिता एवं (हेमंताणंति) शीतकालस्य (गिम्हाणंति) ग्रीष्मकालस्योष्णकालस्येत्यर्थः । प्रत्येकं समयादिगता दश आलापका भणितव्याः । अयनगतं त्वालापकं साक्षात्पठति॥

ता जया णं जंबुद्दीवे २ दाहिणड्ढे पढमे अयणे पडिवज्जति तदा णं उत्तरड्ढे वि पढमे अयणे पडिवज्जइ जता णं उत्तरड्ढे पढमे अयणे पडिवज्जति तता णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं अणंतरपुरक्खडकालसमयंसि पढमे अयणे पडिवज्जति ता जता णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं पढमे अयणे पडिवज्जति जया णं पच्चच्छिमेणं पढमे अयणे पडिवज्जति तता णं जंबुद्दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं अणंतरपच्छाकडकालसमयंसि पढमे अयणे पडिवन्ने भवति जहा अयणे तथा संवच्छरे जुगे वाससते एवं वाससहस्से वाससयसहस्से पुव्वंगे पुव्वे एवं जाव सीसपहेलिया पलितोवमे सागरोवमे ता जदा णं जंबुद्दीवे २ दाहिणड्ढे उस्सप्पिणी पडिवज्जति तता णं उत्तरड्ढे वि उस्सप्पिणी पडिवज्जति जता णं उत्तरड्ढे उस्सप्पिणी पडिवज्जति तताणं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं णेवत्थि ओसप्पिणी णेव अत्थि उस्सप्पिणी अवट्ठितेणं तत्थ काले पण्णत्ते समणाउसो एवं उस्सप्पिणी वि ता लवणं समुद्दे दाहिणड्ढे दिवसे भवति तता णं उत्तरड्ढे दिवसे भवति जता णं उत्तरड्ढे दिवसे भवति तता णं लवणसमुद्दे पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं राई भवति जहा जंबुद्दीवे २ तहेव जाव उस्सप्पिणी तहा धायइसंडे णं दीवे सूरिया उदीणं तधेव ता जता णं धायइसंडे दीवे दाहिणड्ढे दिवसे भवति तता णं उत्तरड्ढे वि दिवसे भवति जता णं उत्तरड्ढे दिवसे भवति तता णं धायइसंडे दीवे मंदराणं पव्वताणं पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं राई भवति एवं जंबुद्दीवे २ तहा तधेव जाव उस्सप्पिणी कालोए णं जहा लवणे समुद्दे तधेव कालोदे तआब्भिंतरं पुक्खरद्धेणं सूरिया उदीणपाईणमुग्गच्छं तधेव ता जता णं अब्भिंतरपुक्खरद्धेणं दाहिणड्ढे दिवसे भवति तदा णं उत्तरद्धे वि दिवसे भवति जता णं उत्तरद्धे वि दिवसे भवति तता णं अब्भिंतरपुक्खरद्धे मंदराणं पव्वताणं पुरच्छिमे पच्चच्छिमेणं राई भवति सेसं जहा णं जंबुद्दीवे तधेव जाव उस्सप्पिणीओ सप्पिणी ।

ता जताणमित्यादि सुगमम् । (जहाअयणेइत्यादि) यथा अयने आलापको भणितस्तथा संवत्सरे युगे वक्ष्यमाणस्वरूपे चन्द्रादिसंवत्सरपञ्चकात्मके वर्षसहस्रे वर्षशतसहस्रे पूर्वाङ्गे पूर्वे एवं (जाव सीसपहेलियत्ति) अत्र एवं यावत्करणादमून्यपान्तराले पदानि द्रष्टव्यानि " तुडियंगे तुडिए अडडंगे अडडे अववंगे अववे हूहूयंगे हूहूये उप्पलंगे उप्पले पउमंगे पउमे नलिणंगे नलिणे अत्थनिउरंगे अत्थनिउरे अउयंगे अउए नउयंगे नउए चूलियंगे चूलिए सीसपहेलियंगे सीसपहेलिए इति" अत्र चतुरशीतिवर्षलक्षाण्येकं पूर्वाङ्गं चतुरशीतिपूर्वाङ्गलक्षाणि एकं पूर्वमेव पूर्वः पूर्वो राशिश्चतुरशीतिलक्षैर्गुणित उत्तरो राशिर्भवति यावच्चतुरशीतिशीर्षप्रहेलिकाङ्गलक्षाणि एका शीर्षप्रहेलिका एतावान् राशिर्गणितविषयोऽत ऊर्ध्वं गणनातीतः स च पल्योपमादि " पलिउवमे सागरोवमे " अनयोः स्वरूपं संग्रहणीटीकायामुक्तम् । आलापकास्तु स्वयं वक्तव्याः । अवसर्पिण्युत्सर्पिणीविषयमालापकं साक्षादाह (ताजयाणमित्यादि) तत्र यदा जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणार्द्धे अवसर्पिणी प्रतिपद्यते परिपूर्णा भवति तदा उत्तरार्द्धेऽपि अवसर्पिणी प्रतिपद्यते यदा उत्तरार्द्धे अवसर्पिणी प्रतिपद्यते तदा जम्बूद्वीपे २ मन्दरस्य पर्वतस्य पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि नैवास्त्यवसर्पिणी नाप्यस्त्युत्सर्पिणी कुत इत्याह अवस्थितो णमिति खलु तत्र पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि कालः प्रज्ञप्तो मया शेषैश्च तीर्थकरैः हेश्रमणायुष्मन् ! ततस्तत्रावसर्पिण्युत्सर्पिण्यभावः (एवमुस्सप्पिणीवित्ति) एवमुक्तेन प्रकारेणोत्सर्पिण्यपि उत्सर्पिण्यालापकोऽपि वक्तव्यः । स चैवं "ताजयाणं जंबुद्दीवे दीवे दाहिणड्ढे पढमा उस्सप्पिणी पडिवज्जइ तया णं उत्तरड्ढे वि पढमा उस्सप्पिणी पडिवज्जइ जया णं उत्तरड्ढे वि पढमा उस्सप्पिणी पडिवज्जइ तया णं जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं नेव अत्थि उस्सप्पिणी अवस्सप्पिणी अवट्ठिएणं तत्थ काले पन्नत्ते समणाउसो " तदेवं जम्बूद्वीपवक्तव्यतोक्ता संप्रति लवणसमुद्रवक्तव्यतामाह । (लवणेणं समुद्दे इत्यादि) (तहेवत्ति) यथा जम्बूद्वीपे उद्गमविषये आलापक उक्तस्तथा लवणसमुद्रेऽपि वक्तव्यः । सचैवं "लवणेणं सूरिया उईणपाईणमुग्गच्छ पाईणदाहिणमागच्छंति पाईणदाहिणमुग्गच्छदाहिणपाईणमागच्छंति दाहिणपाईणमुग्गच्छ पाईणउईणमागच्छंति पाईणउईणमुग्गच्छ उईणपाईणमागच्छंति " इदं च सूत्रं जम्बूद्वीपगतोद्गमसूत्रवत्स्वयं परिभावनीयं नवरमत्र सूर्याश्चत्वारो वेदितव्याः " चत्तारि य सागरे लवणे इति वचनात् " ते च जम्बूद्वीपगतसूर्याभ्यां सह समश्रेणया प्रतिबद्धास्तद्यथा द्वौ सूर्यावेकस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य श्रेणया प्रतिबद्धौ द्वितीयस्य जम्बूद्वीपगतस्य सूर्यस्य श्रेणया अपरौ तत्र यदैकः सूर्यो जम्बूद्वीपे दक्षिणपूर्वस्यामुद्गच्छति तदा

तत्समश्रेण्या प्रतिबद्धौ सूर्यौ लवणसमुद्रे तस्यामेव दक्षिणपूर्वस्यामुदयमागच्छतस्तदेव जम्बूद्वीपगतेन सूर्येण सह तत्समश्रेण्या प्रतिबद्धौ द्वावपरौ लवणसमुद्रे अपरोत्तरस्यां दिशि उदयमासादयतः।तत उदयविधिरपि द्वयोर्द्वयोर्जम्बूद्वीपसूर्ययोरिव भावनीयः । तेन दिवसरात्रिविभागोऽपि क्षेत्रविभागेन तथैव द्रष्टव्यः । तथा चाह । ताजयाणमित्यादि सुगमं नवरं (जहाजंबुद्दीवेइत्यादि) यथा जंबुद्दीवे पुरच्छिमपच्चच्छिमेणं राई भवइ इत्यादिकं सूत्रमुक्तं यावदुत्सर्पिण्यवसर्पिण्यालापकस्तथा लवणसमुद्रेऽप्यन्यूनातिरिक्तं समस्तं भणितव्यं नवरं जम्बूद्वीपे द्वीप इत्यस्य स्थाने लवणसमुद्रे इति वक्तव्यमिति शेषः तदेवं लवणसमुद्रगतापि वक्तव्यतोक्ता । संप्रति धातकीखण्डविषयां तामाह "धायइसंडेणं सूरियाइ इत्यादि"अत्राप्युक्रमविधिः प्राग्वद्भावनीया नवरमत्र सूर्या द्वादश " धायइसंडे दीवे वारसचंदा य सूरा य " इतिवचनात् । ततः षट् सूर्या दक्षिणदिक्चारिभिर्जम्बूद्वीपगतलवणसमुद्रगतैः सूर्यैः सह समश्रेण्या प्रतिबद्धाः षट् उत्तरदिक्चारिभिः । संप्रत्यत्रापि क्षेत्रविभागेन दिवसरात्रिविभागमाह (ताजयाणमित्यादि) यदा धातकीखण्डे द्वीपे दक्षिणार्द्धे दिवसो भवति तदा उत्तरार्द्धेऽपि दिवसो भवति यदा उत्तरार्द्धेऽपि दिवसस्तदा धातकीखण्डे मन्दरयोः पर्वतयोः पूर्वार्द्धपश्चिमार्द्धगतयोः प्रत्येकं पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि रात्रिर्भवति [एवमित्यादि] एवमुक्तेन प्रकारेण यथा जम्बूद्वीपे उक्तं तथैवात्रापि वक्तव्यं तत्र तावद्यावदुत्सर्पिण्यालापकः । [कालोएइत्यादि] कालोदे समुद्रे यथा लवणेऽभिहितं तथैवाभिधातव्यं नवरं कालोदे सूर्या द्विचत्वारिंशत् तत्रैकविंशतिर्दक्षिणदिक्चारिभिर्जम्बूद्वीपलवणसमुद्रधातकीखण्डगतैः सह समश्रेण्या संबद्धा एकविंशतिरुत्तरदिक्चारिभिः तत उदयविधिर्दिवसरात्रिविभागश्च क्षेत्रविभागेन तथैव वेदितव्यः ॥ सांप्रतमभ्यन्तरपुष्करवरार्द्धवक्तव्यतामाह [ता अब्भिंतरपुक्खरद्धे इत्यादि] इदमपि सूत्रं सुगमं [तहेवत्ति] तथैव जम्बूद्वीप इव वक्तव्यं नवरमत्र सूर्या द्वासप्ततिः तत्र षट्त्रिंशद्दक्षिणदिक्चारिभिर्जम्बूद्वीपादिगतैः सह समश्रेण्या प्रतिबद्धाः षट्त्रिंशदुत्तरदिक्चारिभिस्तत उदयविधिर्दिवसरात्रिविभागश्च क्षेत्रविभागेन प्राग्वदवसेयस्तथाचाह [ताजयाणमित्यादि] सुगमम् । सू० प्र० ८ पाहु० ।

उदयसाय (ग) र–उदयसागर–पुं० अञ्चलगच्छीये विद्यासागरसूरिशिष्ये, येन विक्रम सं० (१८०४) वर्षे पालिताणय नगरे स्नात्रपञ्चाशिका नामग्रन्थो व्यरचि । जै० इ० ।

उदयसिंहमुणि–उदयसिंहमुनि–पुं० तपागच्छीये उदयवीरगणिनः शिष्ये, अनेन– वि० सं० (१६४६) वर्षे रत्नशेखरसूरिकृतश्राद्धप्रतिक्रमणवृत्तिः प्रथमादर्शे लिखिता । जै० इ० ।

उदयसेण–उदयसेन– पुं० वीरसेनसूरसेनयोरनयोः पितरि, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । (सम्मशब्दे कथा–)

उदयावलिया–उदयावलिका–स्त्री० षष्ठीतत्पु० उदयवतीनामनुदयवतीनां च प्रकृतीनामुदयसमयारभ्यावलिकामात्रायां स्थितौ, ।" आवलियनिगं पमोत्तूणं " इह उदयवतीनामनुदयवतीनां च प्रकृतीनामुदयसमयादारभ्यावलिकामात्रास्थितिरुदयावलिका वेदितव्या तथैव चिरन्तनग्रन्थेषु व्यवहारात । पं० सं० ।

उद (य) र–उदर– न० उद्–ऋ–अच्० जठरे, । प्रश्न० ३ द्वा० । अङ्गान्युपाङ्गानि चेति द्विधा शरीरावयवास्तत्रेदमङ्गम् स्था० ८ ठा० । प्रज्ञा० । उत्त० । आ० चू० । तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशः उदररोगे, । वाच० । उदराणयष्टौ । "पृथक् समस्तैरपि चानिलाद्यैः (४) प्लीहोदरं (५) बद्धगुदं तथैव (६) आगन्तुकं (७) सप्तममष्टमं च जलोदरं चेति भवन्ति तानि" । प्रश्न० सं० ५ द्वा० । विपा० । तं० । उपा० ।

उदरंभरि–उदरम्भरि–त्रि० उदरं बिभर्ति–भृ–खि–मुम् च । पश्वग्न्याद्यकरणेनात्मोदरमात्रपोषके, । वाच० ।

उद (य) रगंठि–उदरग्रन्थि–पुं० उदरे ग्रन्थिरिव गुल्मरोगे हेम०।

उद (य) रत्ताण–उदरत्राण–न० उदरं त्रायतेऽनेन त्रै०ल्युट् (कमरबन्ध) उदरबन्धवस्त्रे । हेम० ।

उदराणुगिद्ध–उदरानुगृद्ध–त्रि० उदरेऽनुगृद्ध उदरानुगृद्धः । उदरभरणव्यग्रे तुन्दपरिमृजे, "कुआइँ जेधावति सा उगाइं, आघातिधम्मं उदराणुगिद्धे" । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

उदरिय–उदरिक–न० जलोदरिके, विपा० १ श्रु० ७ अ० । नि० चू० ।

उदवाह–उदवाह–पुं० उदकं वहति । वह अण् उप० स० जलवाहके मेघे, उदकवाहकमात्रे, त्रि० । वाच० । अपकृष्टेऽल्पे उदकवाहने, "उदवाहाइ वा पवाहाइ वा " अपकृष्टानि अल्पान्युदकवाहनानि तान्येव प्रकर्षवन्ति प्रवाहाः । भ० ३ श० ६उ० ।

उदहि–उदधि–पुं० उदकानि धीयन्तेऽत्र धा–आधारे कि–उदादेशः समुद्रे, । "जहा से सयंभुउदहीणसेट्ठे णागेसु धरणिंदमाहुसेट्ठे" । सूत्र० १ श्रु० ७अ०।"जहा से सयंभुरमणे, उदही अक्खओदए"–उत्त० १ अ० । (उदधीनां सर्वा वक्तव्यता दीव सागरशब्दे) । ("चत्तारि उदही पण्णत्ता तंजहा उत्ताणे णाममेगे" इत्यादि पुरुषजातशब्दे उदधि सूत्रे वक्ष्यते) (उदधयोऽक्षा समयेन स्पृष्टा नवेति फरिसणा शब्दे) घनोदधौ, स्था० ३ ठा०२उ० " पुढवीइ वा उदहीइ वा " पृथिवी रत्नप्रभादिका उदधिस्तदधोनोघनोदधिः।स्था०,२ ठा०४ उ० । "वायुपइट्ठिया उदही, उदहिपइट्ठिया पुढवी" । स्था० ४ ठा० २ उ० । आर्य्यसमुद्रनामके आचार्य्ये, । आचा०१ श्रु०६ अ०१ उ० । नामैकदेशे नामग्रहणात् । उदधिकुमारे सप्तमभवनवासिनि, । भ० १ श० १ उ० । " दीवदिसा उदहीणं जुवलपाणं वावत्तरिमो य सयसहस्सा" स० । प्रश्न० । जलचये, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

उदहिकुमार–उदधिकुमार–पुं० सप्तमे भवनवासिनि, प्रज्ञा० १ पद । स्था० । " उदहिकुमारा णं सव्वे समाहारा सेवं भंते भं तेत्ति।भ० १६ श० १३उ०।(उदधिकुमारोद्देशवक्तव्यता वर्णादिव्यवस्था भवणवासिशब्दे । (अन्तक्रियादिदण्डकास्तु अंतकिरियादिशब्देषु)

उदहिकुमारावास–उदधिकुमारावास–पुं०उदधिकुमाराणां भवनावासे," बावत्तरि उदहिकुमारा वाससयसहस्सा पण्णत्ता" स०।

उदहिपइट्ठिय–उदधिप्रतिष्ठित–त्रि०घनोदध्याश्रिते, "उदहिपइट्ठिया पुढवी" भ० १ श० ७ उ० ।

उदहिपुहत्त–उदधिपृथक्त्व– न० उदधिपृथक्त्वप्रमाणे प्रभूतसागरोपमशतप्रमाणे, "उदहिपुहुत्तुकस्स इयरं पत्तस्स संखतमभागो" । क० प्र० ।

उदहिमंगल–उदधिमङ्गल–न०समुद्रज्वलनमङ्गले, पञ्चा०८विव०॥

उदहिमेहला–उदधिमेखला–स्त्री०उदधिर्मेखला इव यस्याः। मध्यस्थाने, समुद्रवेष्टितायां पृथिव्याम्, वाच० ॥

उदाइ-उदायिन्- पुं० स्वनामख्याते कूणिकराजसत्कहस्तिनि, उदायिहस्तिनः पूर्वापरभवौ यथा ।

रायगिहे जाव एवं वयासी उदाईणं भंते ! हत्थिराया कओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता उदाई हत्थिरायत्ताए उववन्ने । गोयमा ! असुरकुमारेहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता उदाई हत्थिरायत्ताए उववन्नो । उदाईणं भंते ! हत्थिराया कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिति कहिं उववज्जिहिति? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसं सागरोवमट्ठितीयंसि णिरयावासंसि णेरइयत्ताए उववज्जिहिति सेणं भंते ! तओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छिहिति गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहि जाव अंतं काहिति । भ० १६ श० १ उ० ।

(टीका सुगमत्वान्न गृहीता) कोण्डिकायनीये गोशालेन षष्ठप्रवृत्तसंहारे गृहीतकलेवरविशिष्टजीवे,"अहस्सं उदाई णामं कुंडियायणिए अज्जुणस्स गोयमपुत्तस्स सरीरगं विप्पजहामि" इति वीरं प्रति मङ्खलिपुत्रो गोशालः। भ०१५ श०१ उ०। कूणिकपुत्रे, तद्वक्तव्यता चैवम् उदायि कौणिकपुत्रो यः कोणिके अपक्रान्ते पाटलिपुत्रं नगरं न्यवीविशत् । यश्च स्वभवनस्य विविक्ते देशे पर्वदिनेष्वाहूय संविग्नगीतार्थसद्गुरुं तत्पर्युपासनापरायणः परमसंवेगरसप्रकर्षमनुस्मरन् सामायिकपौषधादिकं सुश्रमणोपासकप्रायोग्यमनुष्ठानमन्वातिष्ठत् । एकदा च निशि देशनिर्धाटितरिपुराजपुत्रेण द्वादशवार्षिकद्रव्यसाधुना कृतपौषधोपवासः सुखप्रसुप्तः कङ्कायः कर्तिकाकण्ठकर्तनेन विनाशित इति ॥ स्था० ६ ठा० । आ० क० (विस्तरतोऽयमेवार्थः सेणियशब्दे) अयं च निर्वर्तिततीर्थकृन्नामकर्मा उत्सर्पिण्यां तृतीयः सुपार्श्वनामा तीर्थकरो भविष्यति । "तइओ उदायिजीवो सुपासो" ती० । आ० चू० ।

उदाइंत-उदयमान-त्रि० शोभमाने, । ज्ञा० १ अ० ॥

उदाण-उदान-पुं० अन्-घञ् । ऊर्ध्वं मानोऽस्य कृकाटिकादेशादाशिरोवृत्तौ वायौ, । द्वा० २६ द्वा० । वाच० ।

उदायण-उदायन-पुं० सिन्धुसौवीरेषु वीतिभयनगराधिपतौ स्वनामख्याते राजभेदे, । तद्वक्तव्यता चैवम् ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं सिंधुसोवीरेसु जणवएसु वीतभयणामं णयरे होत्था । वण्णओ तस्स णं वीतिभयस्स णयरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसि भाए एत्थ णं मियवणे णामं उज्जाणे होत्था । सव्वोउयवण्णओ । एत्थ णं वीतिभए णयरे उदायणे णामं राया होत्था । महया वण्णओ, तस्स णं उदायणस्स रण्णो पउमावई णामं देवी होत्था । सुकुमालवण्णओ तस्स णं उदायणस्स रण्णो पभावती णामं देवी होत्था । वण्णओ जाव विहरति । तस्स णं उदायणस्स रण्णो पुत्ते पभावतीए देवीए अत्तए अभीइणामं कुमारे होत्था । सुकुमाले जहा सिवभद्दे जाव पच्चुवेक्खमाणे विहरइ । तस्स णं उदायणस्स रण्णो णियए भायणिज्जे केसी णामं कुमारो होत्था सुकुमाल जाव सुरूवे से णं उदायणे राया सिंधुसोवीरप्पमोक्खाणं सोलसण्हं जणवयाणं वीइभयप्पमोक्खाणं तिण्हं तेसट्ठीणं णगरागरसयाणं महसेणप्पमोक्खाणं दसण्हं राईणं बद्धमउडाणं विदिण्णछत्तचामरवालवियणाणं अण्णेसिं च बहूणं राईसरतलवर जाव सत्थवाहप्पभिईणं आहेवच्चं पोरेवच्चं जाव कारेमाणे पालेमाणे समणोवासए अभिगयजीवाजीवे जाव विहरइ । तए णं से उदायणे राया अण्णया कयाइं जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता जहा संखे जाव विहरइ तए णं तस्स उदायणस्स रण्णो पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि धम्मं जागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था धण्णा णं ते गामागरनगरखेडकव्वडमडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसण्णिवेसा जत्थ णं समणे भगवं महावीरे विहरइ धण्णा णं ते राईसरतलवर जाव सत्थवाहप्पभिईओ जेणं समणं भगवं महावीरं वंदंति णमंसंति जाव पज्जुवासंति । जईणं समणे भगवं महावीरे पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणु जाव विहरमाणे इहमागच्छेज्जा । इह समोसरेज्जा इहेव वीतीभयस्स णयरस्स बहिया मियवणे उज्जाणे अहापडिरूवं उग्गहं उगिण्हित्ता संजमेणं जाव विहरेज्जा तओ णं अहं समणं भगवं महावीरं वंदेज्जा णमंसेज्जा जाव पज्जुवासेज्जा । तए णं समणे भगवं महावीरे उदायणस्स रण्णो अयमेयारूवं अज्झत्थियं जाव समुप्पण्णं विजाणित्ता । चंपाओ णयरीओ पुण्णभद्दाओ चेइयाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमइत्ता पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं जाव विहरमाणे जेणेव सिंधुसोवीरे जणवए जेणेव वीईभये णयरे जेणेव मियवणे उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता जाव विहरइ । तए णं वीईभए णयरे सिंघाडग जाव परिसा पज्जुवासइ । तए णं से उदायणे राया इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठतुट्ठकोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावेइत्ता एवं वयासी । खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! वीतिभयं णयरं सब्भिंतरबाहिरियं जहा कूणिओ उववाइए जाव पज्जुवासइ पउमावइपामोक्खाओ देवीओ तहेव पज्जुवासंति धम्मकहा तए णं से उदायणे राया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठउट्ठाए उट्ठेइ उट्ठेइत्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो जाव णमंसित्ता एवं वयासी एवमेवं भंते ! तहमेयं भंते ! जावसे जहेयं तुब्भे वदह त्तिकट्टु जं णवरं देवाणुप्पिया ! अभिइकुमारं रज्जे ठावेमि तए णं अहं देवाणुप्पिया णं अंतिए मुंडे भवित्ता जाव पव्वयामि अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं । तएणं से उदायणे राया समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ते समाणे हट्ठतुट्ठे समणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता तमेव अभिसेकहत्थिं दुरुहइ दुरुहइत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ मियवणाओ उज्जाणाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमइत्ता जेणेव वीइभए णयरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए तएणं

तस्स उदायणस्स रण्णो अयमेयारूवे अब्भत्थिए जाव समुप्पज्जित्था । एवं खलु अभीइकुमारे मम एगे पुत्ते इट्ठे कंते जाव किमंग पुण पासणया एतं जइ णं अहं अभीइकुमारं रज्जे ठावेत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिअं मुंडे भवित्ता जाव पव्वयामि तओ णं अभिइकुमारे रज्जे य रट्ठे य जाव जणवए य माणुस्सएसु य कामभोगेसु मुच्छिए गिद्धे गढिए अज्झोववण्णे अणादीयं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं अणुपरियट्टिस्सत्ति तं णो खलु मे सेयं अभीइकुमारं रज्जे ठावेत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव पव्वइत्तए सेयं खलु मे णियगं भाइणिज्जं केसीकुमारं रज्जे ठावेत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव पव्वइत्तए एवं संपेहेइ संपेहेइत्ता जेणेव वीइभए णयरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता वीइभयं णयरं मज्झं मज्झेणं जेणेव सए गेहे जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता अभिसेकं हत्थिं ठावेइ अभिसेकाओ हत्थीओ पच्चोरुभइ पच्चोरुभइत्ता जेणेव सिंहासणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता सिंहासणवरंसि पुरच्छाभिमुहे णिसीयइ णिसीयइत्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावेइत्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! वीइभयं णयरं सब्भिंतरबाहिरियं जाव पच्चप्पिणंति तएणं से उदायणे राया दोच्चंपि कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावेइत्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! केसिस्स कुमारस्स महत्थं एवं रायाभिसेओ जहा सिवभद्दस्स तहेव भाणियव्वो जाव परमाउं पालयाहिं इट्ठजणसंपरिवुडे सिंधुसोवीरप्पामोक्खाणं सोलसण्हं जणवयाणं वीइभयप्पामोक्खाणं तिण्हि तेसट्ठीणं णगरागरसयाणं महसेणप्पामोक्खाणं दसण्हं राईणं अण्णेसिं च बहूणं राईसर जाव कारेमाणे पालेमाणे विहराहित्तिकट्टु जयजयसद्दं पउंजंति तएणं केसीकुमारे राया जाए महया जाव विहरइ तए णं से उदायणे राया केसिं रायाणं आपुच्छइ तए णं से केसीराया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ एवं जहा जमालिस्स तहेव सब्भिंतरबाहिरियं तहेव जाव णिक्खमणाभिसेयं उवट्ठावेंति तएणं से केसीराया अणेगगणनायग जाव संपरिवुडे उदायणरायं सीहासणवरंसि पुरच्छाभिमुहे निसियावेइ निसियावेइत्ता अट्ठसएणं सोवण्णियाणं एवं जहा जमालिस्स एवं वयासी भण सामि किं देमो किं पयच्छामो किणणा वा ते अट्ठे तएणं से उदायणे राया केसिं रायं एवं वयासी इच्छामि णं देवाणुप्पिया कुत्तियावणाओ एवं जहा जमालिस्स णवरं पउमावई अग्गकेसे पडिच्छइ पियविप्पओगओ दूसहा तए णं से केसीराया दोच्चंपि उत्तरावक्कमणं सीहासणं रयावेइ रयावेइत्ता उदायणं रायं सीयापीतएहिं कलसेहिं सेसं जहा जमालिस्स जाव सण्णिसण्णे तहेव अम्मधाई णवरं पउमावई हंसलक्खणं पडसाडगं गहाय सेसं तं चेव जाव सिविआओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहइत्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव वंदइ णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्कमइ अवक्कमइत्ता सयमेव आभरणमल्लालंकारं तं चेव जाव पउमावई पडिच्छइ जाव घडियव्वं सामी जाव णो पमादीयव्वं तिकट्टु केसीराया पउमावई य समणं भगवं महावीरं वंदंति णमंसंति वंदित्ता णमंसित्ता जाव पडिगया तएणं से उदायणे राया सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं सेसं जहा उसभदत्तस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणे । भ० ३ श० ६ उ० ।

इयमेव वक्तव्यता कथान्तरसंवलिता इत्थम् । भरतक्षेत्रे सौवीरदेशे वीतभयनामनगरे उदायनो नाम राजा तस्य प्रभावती राज्ञी तयोर्ज्येष्ठपुत्रोऽभीचिनामाऽभवत् तस्य भागिनेयः केशीनामाऽभूत् । स उदायनराजा सिन्धुसौवीरप्रमुखषोडशजनपदानां वीतभयप्रमुखत्रिशतत्रिषष्टिनगराणां महासेनप्रमुखाणां दशराजानां बद्धमुकुटानां छत्राणां चामराणां च ऐश्वर्यं पालयन्नास्ति । इतश्चम्पायां नगर्यां कुमारनन्दी नाम सुवर्णकारोऽस्ति । स च स्त्रीलम्पटो यत्र २ स्वरूपां दारिकां पश्यति जानाति वा तत्र तत्र पञ्चशत सुवर्णानि दत्वा तां परिणयति । एवञ्च तेन पञ्चशतकन्याः परिणीताः । एकस्तम्भं प्रासादं कारयित्वा ताभिस्समं क्रीडति । तस्य च मित्रं नागिलो नाम श्रावकोऽस्ति । अन्यदा पञ्चशैलद्वीपवास्तव्यहासाप्रहासाभ्यन्तर्यौ स्तः । तयोर्भर्ता विद्युन्माली नाम देवोऽस्ति सोऽन्यदा च्युतः ताभिश्चिन्तितं कमपि व्युद्ग्राहयावः सोऽस्माकं भर्ता भवति स्वयोग्यपुरुषगवेषणाय इतस्ततो व्रजन्तीभ्यां ताभ्यां चम्पानगर्यां कुमारनन्दी सुवर्णकारः पञ्चशतस्त्रीपरिवृतो दृष्टः । ताभ्यां चिन्तितम् । एष स्त्रीलम्पटः सुखेन व्युद्ग्राहयिष्यते । कुमारनन्दी भणति । के भवन्त्यौ । कुतः समायाते ते आहतुः । आवां हासाप्रहासादेव्यौ तद्रूपमोहितः कुमारसुवर्णकारस्ते देव्यौ भोगार्थं प्रार्थितवान् । ताभ्यां भणितं यद्यस्मद्भोगकार्यैः तदा पञ्चशैलद्वीपं समागच्छेः । एवं भणिते देव्यौ उत्पतिते गते स्वस्थानम् । राज्ञः सुवर्णं दत्वा पटहं वादयति स्म । कुमारनन्दीसुवर्णकारं यः पञ्चशैलद्वीपं नयति तस्य स धनकोटिं ददाति । एकेन स्थविरेण तत्पटहः स्पृष्टः कुमारनन्दिना तस्य कोटिं धनं दत्तं स्थविरोऽपि तद्धनं पुत्राणां दत्वा कुमारनन्दिना सह यानपात्रमारूढः समुद्रमध्ये प्रविष्टः । यावद्दूरं गतस्तावदेकं वटं दृष्टवान् । स्थविर उवाच । तस्य वटस्याधः इदं वाहनं निर्गमिष्यति तत्र जलावर्तोऽस्तीति वाहनं भङ्क्ष्यति । त्वं तु एतद्वटशाखामाश्रयेः । वटेऽत्र पञ्चशैलद्वीपात् भारण्डपक्षिणस्समायास्यन्ति सन्ध्यायां तच्चरणेषु स्ववपुः स्ववस्त्रेण दृढं बध्नीयाः । ते च प्रभाते इत उड्डीनाः पञ्चशैलं यास्यन्ति । त्वमपि तैः समं पञ्चशैलं गच्छेः । स्थविरेण एवमुच्यमाने तद्वाहनं वटाधो गतं कुमारनन्दिना वटशाखावलम्बनं कृतं भग्नञ्च तद्वाहनम् । कुमारनन्दी तु भारण्डपक्षिचरणावलम्बेन पञ्चशैले गतः । हासाप्रहासाभ्यां दृष्टः उक्तश्च । तव एतेन शरीरेण नावाभ्यां भोगो विधीयते । स्वनगरे गत्वाङ्गुष्ठत आरभ्य मस्तकं यावज्ज्वलनेन स्वशरीरं दह यथा पञ्चशैलाधीशो भूत्वाऽस्मद्भोगेहां पूर्णीकुरु ।

तेनोक्तं तत्राहं कथं यामि । ताभ्यां करतले समुत्पाट्य स नगरोद्याने मुक्तः । ततो लोकस्तं पृच्छति । किं त्वया तत्राश्चर्यं दृष्टम् । स भणति । दृष्टं श्रुतमनुभूतं पञ्चशैलद्वीपं मया यत्र प्रशस्ते हासाप्रहासाभिधे देव्यौ स्तः । अत्र कुमारनन्दिना तत्र स्वाङ्गुष्ठेऽग्निमारचयित्वा मस्तकं यावत्स्वशरीरं ज्वालयितुमारब्धः । तदा मित्रेणाऽयं वारितः भो मित्र ! तवेदं कापुरुषजनोचितं चेष्टितं न युक्तम् । महानुभाव ! दुर्लभं मनुष्यजन्म मा हारय तुच्छमिदं भोगसुखमस्ति । किं च यद्यपि त्वं भोगार्थी तथापि स्वधर्म्मानुष्ठानमेव कुरु यत उक्तं । "धणओ धणच्छियाणं, कामत्थीणं च सत्थकामकरो । सग्गापवग्गसंगम–हेऊ जिणदेसिओ धम्मो" ॥१॥ इत्यादि शिक्षावाक्यैर्मित्रेण स वार्यमाणोऽपि इङ्गिनीमरणेन स मृतः । पञ्चशैलाधिपतिर्जातः तन्मित्रस्य श्रावकस्य महान् खेदो जातः । अहो ! भोगकामार्थे जना इत्थं क्लिश्यन्ति जानन्तोऽपि वयं किमत्र गार्हस्थ्ये स्थिताः स्म इति स श्रावकः प्रव्रजितः । क्रमेण कालं कृत्वा अच्युतदेवलोके समुत्पन्नः । अवधिना स स्ववृत्तान्तं जानाति स्म । अन्यदा नन्दीश्वरयात्रार्थं सर्वदेवेन्द्राश्चलिताः स श्रावकदेवोऽपि अच्युतेन्द्रेण समं चलितः । तदा पञ्चशैलाधिपतेस्तस्य विद्युन्मालिनाम्नो देवस्य गले पटहो लग्नः उत्तारितो नोत्तरति । हासाप्रहासाभ्यां उक्तम् । इयं पञ्चशैलद्वीपवासिनो स्थितिः यन्नन्दीश्वरद्वीपयात्रार्थं चलितानां देवेन्द्राणां पुरः पटहं वादयन् विद्युन्मालिदेवस्तत्र याति ततस्त्वं खेदं मा कुरु गललग्नमिमं पटहं वादयन् गीतानि गायन्तीभ्यां आवाभ्यां सह नन्दीश्वरद्वीपे याहि । ततः स तथा कुर्वन् नन्दीश्वरद्वीपोद्देशेन चलितः । श्रावकदेवस्तं सखेदं पटहं वादयन्तं दृष्ट्वा उपयोगेनोपलक्षितवान् । भणति च भोः त्वं मां जानासि । स भणति । कः शक्रादिदेवान् न जानाति । ततस्तं श्रावकदेवः तस्य स्वप्राग्भवस्वरूपं दर्शयति स्म । सर्वं पूर्ववृत्तान्तमाख्याति । ततः संवेगमापन्नः स देवो भणति । तदिदानीमहं किं करोमि । श्रावकदेवो भणति श्रीवर्द्धमानस्वामिनः प्रतिमां कुरु यथा तव सम्यक्त्वं सुस्थिरं भवति । यत उक्तम् । "जो कुव्वइ जिणपडिमं, जिणाण जियरागदोसमोहाणं । सो पावइ अन्नभवे, सुहजणणं धम्मवररयणं" ॥१॥ अन्यच्च ॥ "दारिद्दं दोहग्गं, कुजाइकुसरीरकुगइकुमईओ । अवमाणरोयसोआ, न हुंति जिणबिंबकारीणं ॥२॥" ततः स विद्युन्माली महाहिमवच्छिखरात्गोशीर्षचन्दनदारु छेदयित्वा श्रीवर्द्धमानस्वामिप्रतिमां निर्वर्तितवान् । तां च मञ्जूषायां क्षिप्तवान् । तस्मिन्नवसरे षण्मासान् यावदितस्ततो भ्रमन् वाहनं वायुभिरास्फाल्यमानं विलोकितवान् । तत्र गत्वा चासौ तमुत्पातमुपशामितवान् । सांयात्रिकाणां च तां मञ्जूषां दत्तवान्, भणितवांश्च । देवाधिदेवप्रतिमा चात्रास्ति यत्र चेयं विशेषपूजामाप्नोति तत्रेयं देया देवाधिदेवनाम्नैवेयमुद्घाटयिष्यते भवद्वाहनेऽस्यां स्थितायां न कोऽप्युपद्रवो भविष्यति । ततस्तां लात्वा सांयात्रिका वीतभयपत्तनं प्राप्ताः । तत्रोदायनराजा तापसभक्तस्तस्य सा मञ्जूषा दत्ता । कथितश्च सुरवचनं मिलितश्च तत्र ब्राह्मणादिको भूरिलोकः भणति च गोविन्दाय नमः इत्युक्ते मञ्जूषा नोद्घाटिता । तत्र केचित् भणन्ति । अत्र देवाधिदेवश्चतुर्मुखो ब्रह्मास्ति अन्ये केचिद्वदन्ति अत्र चतुर्भुजो विष्णुरेवास्ति । केचिद्भणन्ति अत्र महेश्वरो देवाधिदेवोऽस्ति । अस्मिन्नवसरे तत्रोदायनराजपट्टराज्ञी चेटकराजपुत्री प्रभावती नाम्नी श्रमणोपासिका तत्रायाता । तया तस्या मञ्जूषायाः पूजां कृत्वा एवं भणितं "गयरागदोसमोहो, सव्वन्नू अट्ठपाडिहेरसंजुत्तो । देवाहिदेवगुरुओ, अइरामे दंसणं देउ ॥१॥" एवमुक्त्वा तया मञ्जूषायां हस्तेन परशुप्रहारो दत्तः उद्घाटिता सा मञ्जूषा तस्यां दृष्टाऽतीव सुन्दराम्लानपुष्पमालालङ्कृता श्रीवर्द्धमानस्वामिप्रतिमा जातजिनशासनोन्नतिः अतीवानन्दिता प्रभावती एवं बभाण । "सव्वन्नु सव्वदंसण, अपुणभवभवियजिनमणाणंद । जय चिंतामणि जय गुरु, जय जय जिणवीर अकलंको ॥ १ ॥" तत्र प्रभावत्या अन्तःपुरमध्ये चैत्यगृहं कारितं तत्रेयं प्रतिमा स्थापिता । तां च त्रिकालं सा पवित्रा पूजयति । अन्यदा प्रभावती राज्ञी तत्प्रतिमायाः पुरो नृत्यति राजा च वीणां वादयति तदानीं स राजा तस्यां मस्तकं न पश्यति । राज्ञोऽधृतिर्जाता हस्ताद्वीणा पतिता राज्ञ्या पृष्टं किं मया दुष्टं नर्तितं राजा मौनमालम्ब्य स्थितः । राजा अतिनिर्बन्धे उक्तवान् यस्तव मस्तकमपश्यन्नहं व्याकुलीभूतो हस्ताद्वीणां पातितवान् सा भणति मया सुचिरं श्रावकधर्मः न काचिन्ममरणाद्भीतिरस्ति । अन्यदा तत्प्रतिमापूजनार्थं स्नाता सा राज्ञी स्वचेटीं प्रति वस्त्राण्यानयेत्युवाच । तया च रक्तानि वस्त्राण्यानीतानि राज्ञी क्रुद्धा प्राह । जिनगृहे प्रविशन्त्या मम रक्तानि वस्त्राणि ददासीत्युक्त्वा चेटीमादर्शेन हतवती मर्मणि प्रत्याहारान्मात्सा मृता । प्रभावत्या चिन्तितं हा ! मया निरपराधत्रसजीववधकरणाद्व्रत भग्नमतः परं किं मे जीवितव्येन ततस्तया राज्ञ्या राज्ञे उक्तम् । अहं भक्तं प्रत्याख्यामि राज्ञा नैवेति प्रतिपादितं तया पुनस्तथैवोच्यते । तदा राज्ञा उक्तं च यदि त्वं देवी भूत्वा मां प्रतिबोधयसि तदा त्वं भक्तं प्रत्याख्याहि । राज्ञ्या तद्वचोऽङ्गीकृतं भक्तं प्रत्याख्याय समाधिना मृता देवलोकं गता देवोऽभूत् । तां च प्रतिमां कुब्जा देवदत्ता दासी त्रिकालं पूजयति । प्रभावती देवस्तु उदायनं राजानं प्रतिबोधयति । न च स तं बुध्यते राजातु तापसभक्तोऽतः स देवस्तापसस्वरूपं कृत्वाऽमृतफलानि गृहीत्वा गतो राज्ञे दत्तवान् । राज्ञा तानि आस्वादितानि पृष्टश्च तापसः क्व एतानि फलानि तापसो भणति । एतन्नगराऽऽसन्नेऽस्मदाश्रमोऽस्ति तत्रैतानि फलानि सन्ति । राजा तेन सममेकाक्येव तत्र गतः । तापसैस्समाचारैः स हन्तुमारब्धः राजा ततो नष्टः । तस्मिन्नेव वने जैनसाधून् ददर्श तेषामसौ शरणमाश्रितः । भयं मा कुर्व्विति राजाऽऽश्वासितः तापसा निवृत्ताः साधुभिश्च तस्यैवं धर्म्म उक्तः । "धम्मो चेवेत्थसत्ताणं, सरणं भव सायरे । देवं धम्मं गुरुं चेव, धम्मत्थी परिक्खए ॥ १ ॥ दस अट्ठदोसरहिओ, देवो धम्मो वि निउणदयसहिओ । सुगुरू य बंभयारी, आरंभपरिग्गहा विरओ ॥ २ ॥" इत्यादिकोपदेशेन स राजा प्रतिबोधितः । प्रतिपन्नो जिनधर्मं प्रभावती देव आत्मानं दर्शयित्वा राजानं च स्थिरीकृत्वा स्वस्थाने गतः । एवमुदायनराजा श्रावको जातः । इतश्च गन्धारदेशवास्तव्यः सत्यनामा श्रावकः सर्वत्र जिनजन्मभूम्यादितीर्थानि वन्दमानो वैताढ्यं यावद्गतः तत्र शाश्वतप्रतिमावन्दनार्थमुपवासत्रयं कृतवान् तपस्तुष्ट्या तदधिष्ठातृदेव्यास्तस्य शाश्वतजिनप्रतिमा दर्शिता तेन च वन्दिता । अथ तया देव्या तस्मै श्रावकाय कामितगुटिका दत्ता । ततः स निवृत्तो वीतभयपत्तने जीवितस्वामिप्रतिमां वन्दितुमायातः गोशीर्षचन्दनमयीं तां ववन्दे । दैवात्तस्याऽतिसारो रोग उत्पन्नः कुब्जया दास्या प्रतिचरितः स नीरुग् जातः तुष्टेन तेन तस्यै कामाङ्कुलिका गुटिका दत्ता कथितश्च तासां चिन्तितार्थसाधकप्र-

भावः । अन्यदा सा दासी अहं सुवर्णवर्णा सुरूपा भवामीति चिन्तयित्वा एकां गुटिकां भक्षितवती सुवर्णवर्णा सुरूपा जाता । ततस्तस्याः सुवर्णगुलिकेति नाम जातम् । अन्यदा सा चिन्तयति भोगसुखमनुभवामि एष उदायनराजा मम पिता अपरे मत्तुल्याः केऽपि राजानो न सन्तीति चण्डप्रद्योतमेव मनसि कृत्वा द्वितीयां गुटिकां भक्षितवती तदानीं तस्य चण्डप्रद्योतस्य स्वप्ने देवतया कथितं वीतभयपत्तने उदायनराज्ञो दासी सुवर्णगुलिकानाम्नी सुवर्णवर्णाऽतीव रूपवती त्वद्योग्यास्ति । चण्डप्रद्योतेन सुवर्णगुलिकायाः समीपे दूतः प्रेषितः । दूतेन एकान्ते तस्या एवं कथितं चण्डप्रद्योतस्त्वामीहते । तया भणितमत्र चण्डप्रद्योतः प्रथममायातु तं पश्यामि पश्चाद्यथारुच्या तेन सह यास्यामि दूतेन गत्वा तस्या वचनं चण्डप्रद्योतस्योक्तं सोऽपि अनिलगिरिहस्तिनमधिरुह्य रात्रौ तत्रायातः । पृष्टस्तया रुचितश्च । सा भणति यदीमां प्रतिमां सार्द्धं नयसि तदाहमायामि नान्यथेति । ततस्तेन तत्स्थानस्थापनयोग्यान्या प्रतिमा तदानीं नास्तीति तस्यां रात्रौ तत्र उषित्वा स्वनगरे पश्चाद्गतः । तत्र तादृशीं जिनप्रतिमां कारयित्वा पुनरत्रायातस्तां प्रतिमां तत्र स्थापयित्वा मूलप्रतिमां दासीं च गृहीत्वा उज्जयिनीं गतः । तत्रानलगिरिणा मूत्रपुरीषे कृते तद्गन्धेन वीतभयपत्तनस्था हस्तिनो निर्मदा जाताः । उदायनराजेन तत्कारणं गवेषितम् । अनलगिरिहस्तिनः पदं दृष्टम् । उदायनेन चिन्तितं स किमयमत्रायातः गृहमानुषैरुक्तं सुवर्णगुलिका न दृश्यते राज्ञा उक्तं चेटी चण्डप्रद्योतेन गृहीता प्रतिमां विलोकयन्तु तैरुक्तं प्रतिमा दृश्यते परं पुष्पाणि म्लानानि दृश्यन्ते राज्ञा गत्वा स्वयं प्रतिमा विलोकिता पुष्पम्लानदर्शनेन राज्ञा ज्ञातं नेयं सा प्रतिमा किं त्वन्येति विषण्णेन राज्ञा दूतश्चण्डप्रद्योतान्तिके प्रेषितः । मम दास्या नास्ति कार्यं प्रतिमां त्वरितं प्रेषयेति दूतेन चण्डप्रद्योतस्योक्तं चण्डप्रद्योतः प्रतिमां नार्पयति तदा सैन्येन समं ज्येष्ठमास एवोदायनश्चलितः । यावन्मरुदेशे तत्सैन्यमायातं तावज्जलाप्राप्त्या तत्सैन्यः तृषाक्रान्तं व्याकुलीबभूव । तदानीं राज्ञा प्रभावतीदेवश्चिन्तितः तेन समागत्य त्रीणि पुष्कराणि कृतानि तेषु जललाभात्सर्वं सैन्यं सुस्थं जातं क्रमेण उदायनराजा उज्जयिनीं गतः । कथितवांश्च भो चण्डप्रद्योत तव मम च साक्षाद्युद्धं भवतु लोकैर्मारितैः अश्वस्थेन रथस्थेन वा त्वया मया च युद्धमङ्गीकुरु चण्डप्रद्योतेनोक्तं रथस्थेनैव त्वया मया च योद्धव्यम् । प्रभाते चण्डप्रद्योतः कपटं कृतवान् स्वयं अनलगिरिहस्तिनमारुह्य सङ्ग्रामाङ्गणे समायातः उदायनस्तु स्वप्रतिज्ञानिर्वाहो रथारूढः संग्रामाङ्गणे समायातः । तदानीमुदायनेन चण्डप्रद्योतस्य उक्तं त्वमसत्यप्रतिज्ञो जातः कपटं च कृतवानसि तथापि तव मत्तो मोक्षो नास्तीति भणता उदायनेन रथो मण्डल्यां क्षिप्तः । चण्डप्रद्योतेन तत्पृष्ठेऽनलगिरिहस्ती वेगेन क्षिप्तः । स च हस्ती यं यं पादमुत्क्षिपति तं तमुदायनः शरैर्विध्यते यावत् हस्ती भूमौ निपतितः । तत्कण्ठाद्उत्तरन् प्रद्योतो बद्धः तस्य ललाटे मम दासीपतिरित्यक्षराणि लिखितानि । तत उदायनराजेन चण्डप्रद्योतदेशे स्वाधिकारिणः स्थापिताः स्वयं तु चण्डप्रद्योतं काष्ठपञ्जरे क्षिप्त्वा सार्द्धं च नीत्वा स्वदेशं प्रति चलितः । सा प्रतिमा तु ततो न उत्तिष्ठतीति तत्रैव सा मुक्ता । अव्यवच्छिन्नप्रयाणैश्चलितस्य अन्तरा वर्षाकालः समायातस्तेन रुद्धो दशभीराजभिर्धूलीप्राकारं कृत्वा मध्ये स रक्षितः । सुखेन तत्र तिष्ठति यत्स्वयं भुङ्क्ते तच्चण्डप्रद्योतस्यापि भोजयति । एकदा पर्युषणादिनमायातं तदा उदायनेन उपवासः कृतः सूपकारैः चण्डप्रद्योतः पृथग् भोजनार्थं पृच्छ्यते तैरुक्तमद्य पर्युषणादिने उदायनराजा उपोषितोऽस्तीति यद्भवतो रोचते तत्पच्यते । चण्डप्रद्योतेनोक्तं ममाप्यद्योपवासोऽस्ति न ज्ञातं मयाद्य पर्युषणादिनं सूपकारैः चण्डप्रद्योतस्य उक्तमुदायनराजाय तेनापि चिन्तितं जानाम्यहं यथायं धूर्तसाधर्मिकोऽस्ति तथाप्यस्मिन् बद्धे मम पर्युषणा न शुध्यति चण्डप्रद्योतो मुक्तः क्षामितश्च तदक्षराच्छादननिमित्तं रत्नपट्टस्तस्य मूर्ध्नि बद्धः । स्वविषयश्च तस्य दत्तः । ततः प्रभृति पट्टबद्धा राजानो जाताः । मुकुटबद्धाश्च पूर्वमप्यासन् वर्षारात्रे व्यतिक्रान्ते उदायनराजस्ततः प्रस्थितः व्यापारार्थं यो वणिग्वर्गस्तत्रायातः स तत्रैव स्थितः दशभीराजभिर्वासितत्वाद्दशपुरं नाम नगरं प्रसिद्धं जातम् । अन्यदा स उदायनराजः पौषधशालायां पौषधिकः पौषधं प्रतिपालयन् विहरति । पूर्वरात्रिसमये च तस्यैतादृशोऽभिप्रायः समुत्पन्नः धन्यानि तानि ग्रामाकरनगराणि यत्र श्रमणो भगवान् श्रीमहावीरो विहरति । धन्यास्ते राजेश्वरप्रभृतयो ये श्रमणभगवतः श्रीमहावीरस्यान्तिके केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं शृण्वन्ति । पञ्चाणुव्रतिकं सप्तशिक्षाव्रतिकं द्वादशविधं श्रावकधर्मञ्च प्रतिपद्यन्ते । तथा मुण्डी भूत्वा आगारादनगारितां व्रजन्ति । ततो यदि श्रमणभगवान् श्रीमहावीरः पूर्वानुपूर्व्या चरन् यदीहागच्छेत्ततोऽहमपि भगवतोऽन्तिके प्रव्रजामि । उदायनस्यायमध्यवसायो भगवता ज्ञातः प्रातश्चम्पातः प्रतिनिष्क्रम्य वीतभयपत्तनस्य मृगवनोद्याने भगवान् समवसृतः । तत्र पर्षन्मिलिता उदायनोऽपि तत्रायातो भगवदन्तिके अहं प्रव्रजिष्यामि परं राज्यं कस्मैश्चिद्ददामीत्युक्त्वा भगवन्तं वन्दित्वा स्वगृहाभिमुखं चलितः । भगवतापि प्रतिबन्धं मा कार्षीरित्युक्तम् । ततो हस्तिरत्नमारुह्य उदायनराजः स्वगृहे समायातः । तत उदायनस्यैतादृशोऽध्यवसायः समुत्पन्नः यद्यहं स्वपुत्रमभीचिकुमारं राज्ये स्थापयित्वा प्रव्रजामि तदायं राज्ये जनपदे मानुष्यकेषु कामभोगेषु मूर्छितोऽनाद्यनन्तं संसारकान्तारं भ्रमिष्यति ततः श्रेयः खलु मम निजकं केसिकुमारं राज्ये स्थापयितुम् । एवं संप्रेक्ष्य शोभने तिथिकरणमुहूर्ते कौटुम्बिकपुरुषानाकार्य एवमवादीत् । क्षिप्रमेव केशिकुमारस्य राज्याभिषेकसामग्रीमुपस्थापयत तैः कृतायां सर्वसामग्र्यां केशिकुमारो राज्येऽभिषिक्तः । ततस्तत्र केशिकुमारो राजा जातः । उदायनराजश्च केशिकुमारराजानं पृष्ट्वा तत्कृतनिष्क्रमणाभिषेकः श्रीमहावीरान्तिके प्रव्रजितः बहूनि षष्ठाष्टमदशमद्वादशमासार्द्धमासक्षपणादीनि तपः कर्माणि कुर्वाणो विहरति । अन्यदा तस्य उदायनराजर्षेरन्तप्रान्ताहारकरणेन महान् व्याधिरुत्पन्नः वैद्यैरुक्तं दध्यौषधं कुरु । स च उदायनराजर्षिर्भगवदाज्ञया एकाक्येव विहरति । अन्यदा विहरन् वीतभयगतः । तत्र तस्य भागिनेयः केशिकुमारराजोऽमात्यैर्भणितः स्वामिन्नेष उदायनराजर्षिः परीषहादिपराभूतः प्रव्रज्यां मोक्तुकामः एकाक्येव इहायातः । तव राज्यं मार्गयिष्यति । स प्राह दास्यामि तैरुक्तं नैष राजधर्मः । पुनः स प्राह तर्हि किं करिष्यति । ते प्राहुर्विषमिश्रमस्य दीयते राज्ञोक्तं ततस्तैरेकस्याः पशुपाल्या गृहे विषमिश्रितं दधि कारितं तेषां शिक्षया तया तस्य तद्दत्तमुदायनभक्तं यावद्देवतयाऽपहृतम् । उक्तं च तस्य देवतया महर्षे ! तव विषं दत्तं दध्यन्तस्तेन दध्यौषधं परिहर । तद्वाक्याद्दधि परिहृतं रोगो वर्द्धितुमारब्धः । पुनस्तेन दध्यौषधं कर्तुमारब्धं पुनरपि तदन्तर्विषं देवतयाऽपहृतम् । एवं वारत्रयं जातम् । अन्यदा देवता प्रमत्ता जाता तैश्च विषं दत्तम् । तत उदायनराजर्षिर्बहूनि वर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पालयित्वा मासिक्या संलेखनया केवलज्ञानमुत्पाद्य सिद्धस्तस्य शय्यातरः कुम्भकारस्तदानीं कचिद्ग्रामान्तरे कार्यार्थं गतोऽभूत् कुपितया च देवतया वीतभयस्योपरि पांशुवृष्टिर्मुक्ता सकलमपि पत्तनमाच्छादितम् । अद्यापि तथैवास्ति शय्यातरः कुम्भकारस्तु शनिपल्ल्यां मुक्तः । उत्त० १८ अ० ।

१७ अ० । आ० क० । आ० म० ॥ (अभीचिकुमारस्य वक्तव्यता स्वावसरे प्रोक्ता अस्या एव महत्या उदायनवक्तव्यतायाः केचिदंशा अज्जरक्खियनिव्वाणियासिक्खादिशब्देषु । उदायनस्य पितृष्वसुर्जयन्त्याः श्रमणोपासिकायाः कथा जयंतीशब्दे)

उदार (राल)–उदार–त्रि० उद्–आ–रा–क–दातरि, महति, सरले, दक्षिणे, गम्भीरे, असाधारणे, वाच० । निस्पृहत्वातिरेकादौदार्यवति, । भ० ९ श० १ उ० ।

उदात्त–उदात्तत्व–न० । अभिधेयार्थस्यातुच्छरूपे, स० । अतिशिष्टगुम्फगुणयुक्तातास्वरूपे अन्यस्वार्थप्रतिपादकतालक्षणे वा द्वाविंशतितमे सत्यवचनातिशये, स० ।

उदासीण–उदासीन–त्रि० उद्–आस–शानच्० । रागद्वेषरहिते मध्यस्थे,“उदासीणे फरुसं वयंति” उदासीना रागद्वेषरहिता मध्यस्था बहुश्रुतत्वे सत्युपशान्तास्तान् स्खलितांश्चोदनोद्यतान् कुर्वन्ति । आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ॥ “समणंपि दटुदासीणं, तत्थ वि ताव एगे कुप्पंति” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । विवदमानयोरेकतरपक्षानालम्बके जिगीषोर्नृपतेः शत्रुमित्रभूमितो व्यवहिते परतरे मण्डलाद्बहिरंतस्मादुदासीनो बलाधिकः इत्युक्तलक्षणे राजभेदे, वाच० । उपेक्षमाणे च । स्था० ६ ठा० ।

उदाहड–उदाहृत– त्रि० उद्–आ–हृ–क्त दृष्टान्ततयोपन्यस्ते कथिते, । वाच० । उपन्यस्ते, उदाहृतं तु “समं मईए अहाउ सो विप्परिया समेव” सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

उदाहरंत–उदाहरत्-त्रि०प्रतिपादयति,‘सच्चं असच्चं इति’ चिंतयंता, “असाहु साहुत्ति उदाहरंता” । सूत्र०१श्रु० १३ अ० ।

उदाहरण–उदाहरण–न० उदाह्रियते प्राबल्येन गृह्यतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इत्युदाहरणम् । दश० १ अ० । उत्पत्तिधर्मकत्वात्साध्यसाधर्म्यात्तद्धर्मभावे दृष्टान्ते, यथा घट इति वैधर्म्योदाहरणं यदनित्यं न भवति तदुत्पत्तिमदपि न भवति यथाकाशमिति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । विशे० ।

मूलभेदतो द्वैविध्यं निदर्शन्नाह ।

तत्थोदाहरणं दुविहं, चउव्विहं होइ एक्कमेक्कं तु ।
हेऊ चउव्विहो खलु, तेण उ साहिज्जए अत्थ ॥

तत्र शब्दो वाक्योपन्यासार्थो निर्धारणार्थो वा । उदाहरणं पूर्ववत्तच्च मूलभेदतो द्विविधं द्विप्रकारं चरितकल्पितभेदादुत्तरभेदतस्तु चतुर्विधं भवति । तयोर्द्वयोरेकैकमुदाहरणमाहारणतद्देशतद्दोषोपन्यासभेदात्तच्च वक्ष्यामः ।

नायं आहरणं ति, दिट्ठंतोवमनिदरिसणं चेव ।
एगट्ठं तं दुविहं, चउव्विहं चेव नायव्वं ॥ ५२ ॥

ज्ञायतेऽस्मिन्सति दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इति ज्ञातम् । अधिकरणे निष्ठाप्रत्ययः । तत्रोदाह्रियते प्राबल्येन गृह्यतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इत्युदाहरणमिति दृष्टमर्थमन्तं नयतीति दृष्टान्तः । अतीन्द्रियप्रमाणदृष्टं संवेदननिष्ठां नयतीत्यर्थः । उपनीयतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थः इत्युपमानम् । तथा च निदर्शनं निश्चयेन दर्श्यते अनेन दार्ष्टान्तिक एवार्थ इति निदर्शनम् (एगट्ठंति) इदमेकार्थमेकार्थिकजातम् इह च तत्प्रागुपन्यस्तं द्विविधमुदाहरणं चतुर्विधं चैवाङ्गीकृत्य ज्ञातव्यं प्रत्येकमपि सामान्यविशेषयोः कथंचिदेकत्वादत एव सामान्यस्यापि प्राधान्यख्यापनार्थमेकवचनाभिधानमेकार्थमित्यत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयाद्गमनिकामात्रमेतदिति गाथार्थः ।

साम्प्रतं यदुक्तं तत्रोदाहरणं द्विविधमित्यादि तद्द्वैविध्यादिप्रदर्शनायाह ।

चरियं च कप्पियं वा, दुविहं तत्तो चउव्विहेक्केक्कं ।
आहरणे तद्देसे, तद्दोसे चेवुपन्नासे ॥ ५३ ॥

चरितं कल्पितं चेति द्विविधमुदाहरणम् । तत्र चरितमभिधीयते यद्वृत्तान्तेन कस्यचिद्दार्ष्टान्तिकार्थप्रतिपत्तिर्जन्यते । तद्यथा दुःखाय निदानं यथा ब्रह्मदत्तस्य । तथा कल्पितं स्वबुद्धिकल्पनाशिल्पनिर्मितमुच्यते तेन कस्यचिद्दार्ष्टान्तिकार्थप्रतिपत्तिर्जन्यते । यथा पिप्पलपत्रैरनित्यतायामित्युक्तं च “ जह तुब्भे तह अम्हे , तुब्भे विय होहिय जहा अम्हे । अप्पाहेइ पडंतं, पंडुयपत्तं किसलयाणं ॥ नवि अत्थि नवि य होही, उल्लावो किसलपंडुपत्ताणं । उवमा खलु एस कता भवियजणविबोहणट्ठाए” इत्यादि आहेदमुदाहरणं दृष्टान्त उच्यते तस्य च साध्यानुगमादिलक्षणमित्युक्तं च “साध्येनानुगमो हेतोः साध्याभावे च नास्तिता । ख्याप्यते यत्र दृष्टान्ते, स साधर्म्येतरो द्विधा” अस्य पुनस्तल्लक्षणाभावात्कथमुदाहरणत्वमित्यत्रोच्यते तदपि कश्चित्साध्यानुगमादिना दार्ष्टान्तिकार्थप्रतिपत्तिजनकत्वात्फलत उदाहरण इहापि च सोऽस्त्येवेति कृत्वा किं नोदाहरणतेति साध्यानुगमादिलक्षणमपि सामान्यविशेषोभयरूपानन्तधर्मात्मके वस्तुनि सति कथंचिद्भेदवादिन एव युज्यते नान्यस्यैकान्तभेदाभेदयोस्तद्भावादिति । तथाहि सर्वथा प्रतिज्ञा दृष्टान्तार्थभेदवादिनोऽनुगमतः खलु घटादौ कृतकत्वादेरनित्यत्वादिप्रतिबन्धदर्शनमपि कृतानुपयोग्येव भिन्नवस्तुधर्मत्वात्सामान्यस्य च परिकल्पितत्वादसत्वादित्यमपि च तद्बलेन साध्यार्थप्रतिबन्धकल्पनायामतिप्रसङ्गादित्यत्र बहुवक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयादिति । एवं सर्वथा अभेदवादिनोऽप्येकत्वादेव तदभावो भावनीय इति । अनेकान्तवादिनस्त्वनन्तधर्मात्मके वस्तुनि तद्धर्मसामर्थ्यात्तत्तद्वस्तुनः प्रतिबन्धबलेनैव तस्य तस्य वस्तुनो गमकं भवत्यन्यथा तस्मिन् तत्प्रतिपत्त्यसंभव इति कृतं प्रसङ्गेन । प्रकृतं प्रस्तुमः । चरितं च कल्पितं चेत्यनेन विधिना द्विविधम् । पुनश्चतुर्विधं चतुःप्रकारमेकैकं कथमत आह । उदाहरणं तद्देशस्तद्दोषश्चैवमुपन्यास इति । तत्रोदाहरणशब्दार्थ उक्त एव । तस्य देशस्तद्देशः । एवं तद्दोषः । उपन्यासनमुपन्यासः स च तद्वस्त्वादिलक्षणो वक्ष्यमाण इति गाथार्थः ।

साम्प्रतमुदाहरणमभिधातुकाम आह ।

चउहा खलु आहरणं, होइ अवाओ उवायठवणा य ।
तह य पडुप्पन्नविणा–समेव पढमं चउविगप्पं ॥ ५४ ॥

चतुर्धा खलूदाहरणं भवति । अथ चतुर्धा खलूदाहरणे निचार्यमाणे भेदा भवन्ति । तद्यथा–अपायः उपायः स्थापना च । तथा च प्रत्युत्पन्नविनाशमेवेति । स्वरूपमेषां प्रपञ्चेन भेदतो निर्युक्तिकार एव वक्ष्यति । दश० नि०१ अ०। आव० । (अपायादिशब्देषु अपायाद्युदाहरणादि) एकदेशप्रसिद्ध्या सकलसिद्ध्यर्थकथने, कर्म्मणि-ल्युट्-दृष्ट-सिद्ध्यर्थमुच्यमाने दृष्टान्ते, । प्रकृतसिद्ध्यर्थनिदर्शनरूपे उपोद्धृते च । करणे-ल्युट्-न्यायमते प्रतिवादिना प्रयुक्तप्रतिज्ञादिपञ्चकान्तर्गते व्याप्तिपक्षधर्म्मताप्रदर्शके,वाक्यभेदकथनमात्रे, लक्षणसम्बद्धतया प्रामाणिकवाक्योपन्यासे, कथाप्रसङ्गे च । भावे-ल्युट् वाच० । काल्पनिकमप्युदाहरणं भवति । नचैतदनुपपन्नमार्षेऽपि काल्पनिकदृष्टान्तस्याप्यनुज्ञानाद्यदाह भगवान् भद्रबाहुस्वामी “ चरियं च कप्पियं वा, आहरणं दुविहमेव पन्नत्तं । अट्ठस्स साहणट्ठा इंधणमिव तु पणट्ठाए ” नं०

उदाहिय–उदाहृत–त्रि० व्याख्याते, " जा मा तिषि उदाहिया " आचा० १ श्रु० ७ अ० १ उ०।

उदाहु–उताहो–अव्य० विकल्पे; " किं जवं मुणी मुणीए उदाहो जुया संजायरए" उताहो इति विकल्पार्थो निपातः। भ० १५ श० १ उ०। "किं जाणया दिसं उदाहु अजाणया" आचा० २ श्रु०। कदाचिच्छब्दार्थे, आचा० १ श्रु० ७ अ० २ उ० ॥

उदाहृतवत्–त्रि० व्याकृतवति, "उयाहु ते आयं काफुसन्ति इति उदाहु धीरे"। आचा० १ श्रु० ७ अ० २ उ०। कथितवति, "एओ वमं तत्थ उदाहु धीरे। सूत्र० १ श्रु० १५ अ०। "एवं से उदाहु अणुत्तरनाणी अणुत्तरदंसी " । उत्त० ६ अ० ।

उदि–उदि–पुं० उत–उत्कृष्ट इः कामो यस्य उदिः ॥ उत्कृष्टकामयुक्ते 'जर्गो देवस्य धीमहि' गा० !

उदुब्भेय–उदकोद्भेद–पुं० गिरितटादिभ्यो जलोद्भवे, । भ० ३ श० ६ उ० ॥

उदूढ–उदूढ–त्रि० उद्० —वह–क्त । जढे, स्थूले, घृते, च। विवाहितस्त्रियाम , स्त्री० । वाच० ।

उदूढ–देशीवचनम्–मुषिते च "उदूढ सेसवाहिं अंतोवि पंचगिएहनकुट्टम " वृ० १ उ० ॥ नि० चू० ।

उदूहल–उदूखल–न० ऊर्ध्व खं लाति ला० क० पृषो० नि०। तएकुलादिखएमनार्थे काष्ठादिरचिते द्रव्ये, गुग्गुलौ च । वाच० । " पीढं वा फलगं वा णिस्सेणिं वा उदूहलं वा अवहट्टुउस्स विय दुरुहेज्जा " आचा० २ श्रु० ।

उद्द–उद्र–पुं० उनत्ति क्लिद्यति उन्द्–रक् । जलविडाले, वाच० । सिन्धुविषये मत्स्ये, तत्सूक्ष्मचर्म निष्पन्ने वस्त्रे च। आचा० २श्रु०।

उद्दंडग–उद्दंडक–पुं० वानप्रस्थतापसभेदे, ऊर्ध्वकृतदएमा ये सञ्चरन्ति. नि० चू० १ उ० । औप० । भ० ।

उद्दंमविहार–उद्दएडविहार–पुं० महानगर्यामादिनाथालये, महानगर्यामुद्दएमविहारे श्री आदिनाथः ॥ ती० ।

उद्दंस–उद्दंश–पुं०उद्दशति–उद्–दंश–अच्–मस्तकदंशके, वाच० । मधुमक्षिकायाम, क० ।

उद्दंसंम–उद्दंशाएम–न० षष्ठीतत्पु० मधुमक्षिकाणामएडरूपे अएमसूक्ष्मभेदे, क० ।

उद्दंसग–उद्दंशक–पुं० त्रीन्द्रियजीवभेदे,–प्रज्ञा०१पद। जी० ।

उद्दद्ध–उद्दग्ध–पुं० रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पूर्वावलिकां सीमन्तकप्रभान्नरकाद्विंशतितमेऽपक्रान्तमहानिरये, स्था० ६ ठा० ।

उद्दद्धमज्झिम–उद्दग्धमध्यम–पुं० रत्नप्रभायाः पृथिव्याः उत्तरावालिकासु सीमन्तकमध्यमान्तरकाद्विंशतितमेऽपक्रान्तमहानिरये, स्था० ६ ठा० !

उद्दद्धावत्त–उद्दग्धावर्त– पुं० रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पश्चिमायां नरकावल्यां सीमन्तकावर्तस्यापरेण विंशतितमेऽपक्रान्तमहानरके,–स्था० ६ ठा० ।

उद्दद्धावसिद्ध–उद्दग्धावशिष्ट–पुं० रत्नप्रभायाः पृथिव्याः पश्चिमायां नरकावल्यां सीमन्तकावर्तस्यापरेण विंशतितमेऽपक्रान्तमहानरके, स्था० ६ ठा० ।

उद्दर–ऊर्ध्वदर–न० ऊर्ध्वं दरः पूर्यते यत्र काले तदूर्ध्वदरम्। प्राकृतशैल्या " उद्दरं"। ते च दरा द्विविधा धान्यदरा उदरदराश्च। धान्यानामाधारजूता दरा धान्यदराः कटपल्यादयः। उदराण्येव दरा उदरदरास्ते उभयेऽपि यत्र पूर्यन्ते, वृ० १ उ० । सुभिक्षे, । नि०चू०१०उ०। दुविहाओ होंति उदरा, पेट्टे तह धन्नभाणिया" ते उदरा द्विविधास्तद्यथा पोट्टदरा धान्यभाजनदराश्च। पोट्टमुदरं तद्रूपाद्दरा पोट्टदराः । धान्यभाजनानि कटपल्यादयस्तान्येव दरा धान्यभाजनदरा । ऊर्ध्वं यत्र पूर्यन्ते तदूर्ध्वमुदरमुच्यते। वृ० १ उ० । नि० चू० ।

उद्दरिय–उद्दप्त–त्रि० उद्–दप–क्त–उद्धते, गर्वान्विते, वाच० । प्राबल्येन कर्मशत्रुजयं प्रति दर्पिते, । नं० ।

उद्दवइत्ता–अपद्रावयितृ–त्रि० प्राणव्यपरोपणात् जीवितविनाशके, "उद्दवइत्ता आहारं आहारेइ इति से महया पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ" । सूत्र०२ श्रु०२ अ० ।

उद्दवण–अपद्रावण–न० जीविताद् व्यपरोपणे, । आचा०२श्रु०। अतिपातनविवर्जितपीमायाम्, । " उद्दवणं पुण जाणासु, अइवायविवज्जियं पीडं " पिं० । सर्वथा जीवविनाशने च । तत्र पृथिव्यम्भोरभ्यन्तरसंमर्दनाद्यैः अप्कायस्य तु वह्नितापनदएमाद्यभिघातनपानपादादिक्षालनैः वनस्पतेः पत्रपुष्पाङ्कुरादित्रोटनादिभिः । अत्र प्रायश्चित्तमाम्ल इति । जीत०। " उद्दवणं मारणं " तत्र प्रायश्चित्तं पाराञ्चितम् । नि० चू० १ उ० ।

उद्दवण –अपद्रवण–गौणहिंसायाम, प्रश्न०–अध० १ द्वा० । विद्ययाऽन्यत्र नयने, वृ० १ उ० ।

उद्दवणकर–अपद्रावणकर–पुं० मारणान्तिकभेदकारिणि, ग० १ अधि० ।

उपद्रवणकर–पुं०धनहरणाद्युपद्रवकारिणि,एषोऽप्रशस्तमनोविनयभेदः , ग० १ अधि० । औप० ।

उद्दवणकरी–अपद्रावणकरी– स्त्री० जीवानामपद्रावणकारिएयाम्, "परितावणकरिं उद्दवणकरिं भूतोवघाइयं अभिकंखणो भासेज्जा " आचा० २ श्रु० ।

उद्दविज्जमाण–अपद्राव्यमाण–त्रि० मार्यमाणे,"किलाविज्जमाणस्स वा उद्दविज्जमाणस्स वा जाव लोमुक्खणणं मायमविहिं सासारगं दुक्खं जयं परिसंवेदेति । सूत्र०२श्रु०१ अ० ।

उद्दविय–अपद्रावित–त्रि० उत्त्रासिते, "परिताविया किलामिया उद्दविया ठाणाओ ठाणं संकामिया" । ध०२ अधि० । मारिते भ० २ श० १ उ० ।

उद्दवेयव्व–अपद्रावयितव्य–त्रि० जीविताद्व्यपरोपयितव्ये "अण उद्दवेयव्वा अम्हे उद्दवेयव्वा एवमेव ते इत्थिकामेहिं मुच्छिया " । सूत्र० २ श्रु०३ अ० ।

उद्दवेहिंत–उपद्राविष्यत्–त्रि० उपद्रवान् करिष्यति,–भ० १। श० १ उ० ॥

उद्दह–उद्रथ–पुं० उद्गतो रथो यस्मात् १ रथकीले, उन्नतरथतुल्यः पक्षो यस्य । ताम्रचूडविहगे, । मेदिनी०

उद्दाइत्ता–अपद्रूय–अव्य० मृत्वेत्यर्थे, " जम्म जीवा उद्दाइत्त इत्येव भुज्जो २ पच्चायंति" स्था० १० ठा० ।

उद्दाणभत्तारा–उद्दानभर्तृका–स्त्री० भर्त्रा परिष्ठापितायां स्त्रियाम्, "उद्दाणभत्तारा भत्तारेण परिछाविता " नि०चू०१उ०

उद्दाम–उद्दाम–त्रि० उन्नतं दाम्नः अच्–समा० । बन्धनरहिते "ताहे उद्दामं गच्छंतस्स कम्मिवि ईसिं पाणिए तलाए पक्खा भग्गा' आ०म०द्वि० । अप्रतिनियमे, स्वतन्त्रे, अत्युग्रे च । वाच०। "ए च कुसलजोगे उद्दामे तिव्वकम्मपरिणामा" पं० चू० । उत्–उत

र्धं श्रेष्ठं दाम पाशाख्यमस्त्रं यस्य । वरुणे, पुं०।गम्भीरे,। त्रि०। वाच०

उद्दाल--आ--छिद्--धा० हस्तादाकर्षणे, "आछ्रे ओ अन्दोद्दालौ" ८ । ४ । १२५ । उद्दालइ--आच्छिन्दइ आच्छिन्दति, प्रा० ।

अवदाल--पुं० अवदलने, पादादिन्यासेऽधोगमने, " गंगापुलि-णवालुयउद्दालसालिसए । ज्ञा० १ अ० । चं० । क० । ज० । रा० । उद्दालयति भूमिमुद्भिनत्ति उद्-दल्-णिच्-एवुल्-बहुवारकवृक्षे, वनकोद्रवे, । वाच० । अवसर्पिण्याः प्रथमारके, भरतक्षेत्रे स्वनामख्याते द्रुमभेदे, । जं० २ वक्ष० । भूकेदारभेदे च । वाच० ।

उद्दालित्ता--उद्दालयितुम्--अव्य० । चर्माणि लुम्पयितुमित्यर्थे, दशा० १ अ० । "जोत्तेण वा वेतेण वा णेतेण वा तयाइ वा कसेण वा छियाए वा लयाए वा पासाइं उद्दालित्ता भवइ" ॥ सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उद्दाव--उद्राव--पुं० उद्--द्रु--घञ्--पलायने, । अमरः । वाच० ।

उद्दावणया--अपद्रावणता--स्त्री० उत्त्रासने, भ० ३ श० ६ उ० ।

उद्दाह--उद्दाह--पुं० प्रकृष्टे दाहे, । स्था० १० ठा० ।

उद्दिट्ठ--उद्दिष्ट--त्रि० उद्--दिश्--क्त० सामान्यतोऽभिहिते, स्था० ५ ठा० । प्रति० । प्रतिपादिते, । सूत्र० १ श्रु० ९ अ० । तद्भिवक्षितीर्थप्रणीते, सूत्र० २ श्रु० ९ अ० । वृ० । निर्दिष्टे, । दशा० । नि० चू० । दानाय परिकल्पिते भक्तपानादिके, । "तस्स अकसिणो इसिणो णायपुत्ता उद्दिट्ठभत्तं परिवज्जयन्ति" सूत्र० २ श्रु० ६ अभिलषिते च । वाच० ।

उद्दिट्ठकड--उद्दिष्टकृत--त्रि० उद्दिष्टमुद्देशस्तेन कृतं विहितं तद-(साध्व) र्थं संस्कृते, " उद्दिट्ठकडं भत्तं विवज्जती किमुपसेसमारंभे " । पंचा० १० विव० । साध्वपेक्षया कृते आधाकर्म्मादौ, । पंचा० १४ विव० । औद्देशिके, " उद्दिट्ठकडं भुंजइ, छक्कायपमद्दणो घणं कुणइ । पच्चक्खं च जलगए, जो पियइकास सो भिक्खू " । दश० १० अ० । उद्दिष्टं च कृतं च उद्दिष्टकृतम् आधाकर्मणि, । दर्श० ।

उद्दिट्ठपडिमा--उद्दिष्टप्रतिमा--स्त्री० दशमासानात्मार्थनिष्पन्नमाहारं न भुङ्क्ते इत्येवं रूपायां दशम्यामुपासकप्रतिमायाम्, ध०२अधि० ।

उद्दिट्ठभत्तपरिणाय--उद्दिष्टभक्तपरिज्ञात--पुं० उद्दिष्टं तदेव श्रावकमुद्दिश्य कृतं भक्तमोदनादि उद्दिष्टभक्तं तत्परिज्ञातं येनासावुद्दिष्टभक्तपरिज्ञातः।दशमीमुपासकप्रतिमां प्रतिपन्ने श्रावके, स० ।

उद्दिट्ठभत्तवज्जणपडिमा--उद्दिष्टभक्तवर्जनप्रतिमा--स्त्री० दशम्यां श्रावकप्रतिमायाम् , तत्स्वरूपं चैवम् । उद्दिष्टभक्तवर्जनप्रतिमां सा चैवं "उद्दिट्ठकडं भत्तं, पि वज्जए किमुय सेसमारंभं। सो होई खुरमुंडो, सिंहलिं व धारते को वि। तिव्वं तुहो जाणे, जाणे इ वयइ नो वंति । पुव्वोदियगुणजुत्तो, दसमासा कालमाणेणं" । उपा० १ अ० । तथा श्रमणेति निर्ग्रन्थस्तेद्यस्तदनुष्ठानकरणात् श्रमणभूतः साधुकल्प इत्यर्थः । चकारः समुच्चये अपिः संभावने भवति । श्रावक इति प्रकृतं हेश्रमण ! हेआयुष्मन् ! इति सुधर्मस्वामिना जम्बूस्वामिनमामन्त्रयतोक्तमित्येकादशीति । इह चेयं भावना । पूर्वोक्तसमग्रगुणोपेतस्य क्षुरमुण्डस्य कृतलोचस्य वा गृहीतसाधुनेपथ्यस्य ईर्यासमित्यादिकं साधुधर्ममनुपालयतो भिक्षार्थं गृहिकुलप्रवेशे सति श्रमणोपासकाय प्रतिपन्नाय भिक्षां दीयेति भाषमाणस्य कस्त्वमिति कस्मिंश्चित्पृच्छति प्रतिपन्नश्रमणोपासकोऽहमिति ब्रुवाणस्यास्यैकादश मासान् यावदेकादशी प्रतिमा भवतीति। पुस्तकान्तरे त्वेवं "वाचनादंसणसावए प्रथमा कयवयकं द्वितीया । कयसामाइए तृतीया । पोसहोववासनिरए चतुर्थी । राइभत्तपरिण्णाए पञ्चमी । सचित्तपरिण्णाए षष्ठी । दिया बंभयारी राओ परिमाणकडे सप्तमी । दिआ वि राओ वि बंभयारी असिणाणपयावि भवति वोसट्ठकेसरोमनहे अष्टमी । आरंभपरिण्णाए नवमी । उद्दिष्टभत्तवज्जए दशमी । समणभूएया वि भवइत्ति समणाउसो एकादशीति । क्वचित्तु आरम्भपरिज्ञात इति नवमी। प्रेष्यारम्भपरिज्ञात इति दशमी । उद्दिष्टभक्तवर्जकः श्रमणभूतश्चैकादशीति ॥ स० ॥ प्रश्न० ॥

उद्दित्त--उद्दीप्त--त्रि० प्रकाशान्विते, वाच० । "उद्दयिते कुट्टाकक्षिपण्ट्टा । पुढवी दगवाउगो य उद्दित्तो (उद्दित्तत्ति) अग्निकायः शीतकाले उद्दावितो भवति । बृ० १ उ० ।

उद्दिक्क--त्रि० उद् रिच्-क्त-अतिशयित, अधिके, स्फुटे,। वाच० ।

उद्दिसावित्तए--उद्देशयितुम्--अव्य० आत्मनो गुरुतया व्यवस्थापयितुमित्यर्थे, । बृ० १ उ० ।

उद्दिसिऊण--उद्दिश्य--अव्य० अनुज्ञाप्येत्यर्थे,। व्य० ७ उ० ।

उद्दिसिज्जंता--उद्दिश्यमान--त्रि० वाच्यमाने, । आ० म० द्वि० ।

उद्दिसित्तए--उपदेष्टुम्--अव्य० स्वयं धारयितुमित्यर्थे, "दिसं वा अणुदिसं वा उद्दिसित्तए जहा तस्स गणस्स अप्पतियं सिया" । व्य० द्वि० २ उ० । योगविधिक्रमेण सम्यग्योगेनाधीष्वेदमित्येवमुद्देष्टुमित्यर्थे, "स जं कायं उद्दिसित्तए" स्था० २ ठा० ।

उद्दिसिय--उद्दिश्य--अव्य० उद्--दिश्--ल्यप्--प्रेक्ष्येत्यर्थे, "से भिक्खू वा २ उद्दिसिय उद्दिसिय संथारगं जाएज्ज अंगुलियाए उद्दिसिय उद्दिसिय" उद्दिश्य अङ्गुलीं प्रसार्य। आचा० २ श्रु० १ अ० । उद्दिष्ट--त्रि० प्राक् संकल्पित,"उद्दिसियवत्थं सयं. वा ण जाएज्जा आचा० २ श्रु० ॥

उद्दिस्स--उद्दिश्य--अव्य० उद्--दिश्-ल्यप्--आश्रित्येत्यर्थे, "जत्ता महूसवो खलु उद्दिस्स जिणेस कीरई जो उ" पंचा० ९ विव० ॥ अङ्गीकृत्येत्यर्थे च । "तत्थ भवे आसंका उद्दिस्स जई वि कीरए योगो । दश० १ अ० ।

उद्दीविय--उद्दीपित--त्रि० उज्ज्वालिते, "संधुक्किय मुद्दीविय मुज्जालियं पदीवियं जाण" । को० ।

उद्देस--उद्देश--पुं० उद्दिश्यते नारकादिव्यपदेशेनेति उद्देशः । लोके, । आचा० १ श्रु० १ अ० । उद्दिश्यते इत्युद्देशः । उपदेशे, सदसत्कर्तव्यतादेशे, नारकादिव्यपदेशे, " उद्देसोपासगस्स णत्थि" उद्दिश्यते इत्युद्देश उपदेशः सदसत्कर्तव्यादेशः स पश्यति इति पश्यः स एव पश्यकस्तस्य स विद्यते स्वत एव विदितवेद्यत्वात्तस्य अथवा पश्यतीति पश्यकः सर्वज्ञस्तदुपदेशवर्ती वा तस्य उद्दिश्यत इत्युद्देशो नारकादिव्यपदेश उच्चावचगोत्रादिव्यपदेशो वा स तस्य न विद्यते तस्य प्रागेव मोक्षगमनादिति भावः । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । गुरुवचने, उत्त० १ अ० । अध्ययने, तदन्तर्गताधिकारे च । "भणिओ विय कुच्छोच्चिय छट्टुद्देसे विसेसेणं" नं० । समस्तार्थिनां कृते कल्पिते, ध० ३ अधि०॥ अस्य निक्षेपः । तत्रोद्देशः षोढा नामोद्देशः स्थापनोद्देशो द्रव्योद्देशः क्षेत्रोद्देशः कालोद्देशो भावोद्देशश्चेति । नामोद्देशो यस्योद्देश इति नाम क्रियते । स्थापनोद्देश उद्देशवतःपुरुषादेः । स्थापना । द्रव्योद्देशं ज्ञव्यशरीरव्यतिरिक्तं स्वयमेव भाष्यकृदाह ॥

दव्वेणं उद्देसो, उद्दिसति जाव जेण दव्वेणं ।
दव्वं वा उद्दिसते, दव्वाओ तदट्ठव्वो ॥

द्रव्येण रजोहरणादिना यदुद्देशः यो वा येन सचित्तादिना द्रव्येणोद्दिश्यते तत्र सचित्तेन यथा गोभिर्गोमान् तुरगैस्तुरगपतिः गजैर्गजपतिरिति । अचित्तेन यथा दण्डेन च दण्डी छत्रेण

त्री कपालेन कपालीत्यादि । मिश्रेण यथा शकटेन शाकटिको रथेन रथिक इत्यादि । द्रव्यं वा व्याधिप्रशमनं यदुद्दिशति । अमुकमौषधं द्रव्यं भवता गृहीतव्यमिति । द्रव्यभूतो वा ज्ञानानुपयुक्तः पदं । न श्रुतस्कन्धादिकमुद्दिशति द्रव्यार्थी वा द्रव्यनिमित्तं धनुर्वेदादिकं यदुद्दिसति एष सर्वोऽपि द्रव्योद्देशः ॥

खित्तम्मि जम्मि खित्ते, उद्दिसती जाव जेण खेत्तेण ।

एवमेवय कालस्स वि, भावे उ पसत्थअपसत्थो ॥

क्षेत्रोद्देशे चिन्त्यमाने यस्मिन् क्षेत्रे अङ्गश्रुतस्कन्धादेरुद्देशः क्रियते व्यावर्ण्यते वा यो वा येन क्षेत्रेणोद्दिश्यते यथा भरते भवो भारतः । सुराष्ट्रायां भवः सौराष्ट्रो मगधेषु भवो मागध इत्यादि । एवमेव च यस्मिन् काले अङ्गादिकमुद्दिश्यते येन वा कालेनोद्दिश्यते यथा सुषमायां भवः सौषमः शरदि जातः शारद इत्यादि एष कालोद्देशः । भावोद्देशो द्विधा । प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च । उभयमपि दर्शयति ॥

कोहाइ अपसत्थो, णाणमादीय होइ उ पसत्था ।

उदओ वि खलु पसत्थो, तित्थकराहार उदयादी ॥

क्रोधमानादिरौदयिको भावोद्देशः । ज्ञानदर्शनादिक्षयोपशमिक औपशमिकः क्षायिकोपशमिको वा भावः प्रशस्तो भावोद्देशो भवति उदयोऽप्यौदयिको भावोऽपि तीर्थकराहारयशःकीर्त्यादिसत्कर्मोदयरूपप्रशस्तो भवति । आदिशब्दस्य गाथायां व्यत्ययेन निर्देशो बन्धानुलोम्यात् । वृ० ३ उ० । उद्देशनमुद्देशः । सामान्याभिधाने, यथाऽध्ययनमिति । आ० म० प्र० । विशे० । अनु० ॥

उद्देशनिर्देशयोः स्वरूपं भाष्यकृदाह ॥

अज्झयणं उद्देसो, अभिहियं सामाइयंति निद्देसो ।

सामन्नविसिट्ठाणं, अभिहाणं सत्थनामाणं ॥

शास्त्रं च नाम च शास्त्रनामनी तयोः सामान्यविशिष्टयोः सामान्यविशेषभूतयोरोघनिष्पन्ने नामनिष्पन्ने च निक्षेपे यदभिधानमभिहितं तावुद्देशनिर्देशौ यथा संख्येन चेह योजना । तद्यथा-सामान्यस्य शास्त्रस्यौघनिष्पन्ननिक्षेपे यदध्ययनमित्यभिधानमभिहितं स उद्देश इत्युच्यते । नामनिष्पन्ने च निक्षेपे विशिष्टस्य नाम्नो यत्सामायिकमित्यभिधानमभिहितं स निर्देश इत्यभिधीयत इति ॥

अस्य निक्षेपो यथा ॥

नामं ठवणा दविए, खित्ते काले समासउद्देसे ।

उद्देसम्मि य भावे, एमाई होइ अट्ठमओ ॥

नामादिभेदादुद्देशोऽष्टविधस्तद्यथा नामोद्देशः स्थापनोद्देशो द्रव्योद्देशः क्षेत्रोद्देशः कालोद्देश उद्देशोद्देशः समासोद्देशो भावोद्देशो भवत्यष्टमक इति निर्युक्तिगाथासंक्षेपार्थः ॥

तत्र नामोद्देशं व्याख्यातुमाह भाष्यकारः ॥

नामं जस्सुद्देसो, नामेणुद्देसए व जो जेण ।

उद्देसो नामस्स व, नामुद्देसोऽभिहाणंति ॥

यस्य जीवादेर्वस्तुन उद्देश इति नाम क्रियते स नामोद्देशः । नामरूप उद्देशो नामोद्देशः यथा गोपालदारकादिरुद्देश इति नाम (नामेणुद्देसत्ति) यो वा घटपटस्तम्भादिपदार्थो येन घटपटस्तम्भादिनाम्ना उद्दिश्यते प्रतिपाद्यते सोऽपि घटपटादिपदार्थो नामोद्देश उच्यते । उद्दिश्यतेऽभिधीयते प्रतिपाद्यते निजेन नाम्ना इति कृत्वा उद्देशः (नामस्सवत्ति) नाम्नो वा वस्तु सामान्याभिधानस्योद्देशनमुच्चारणं नामोद्देशः । किमुक्तं भवतीत्याह (अभिहाणंति) वस्तुनः सामान्यं यदभिधानं तन्नामोद्देश इत्यर्थः यथा आम्रादेः वृक्षादिनाम । वा शब्दः सर्वत्र प्रकारान्तरसूचकः

अत्र परोऽतिप्रसङ्गमुद्भावयन्नाह ।

एवं नणु सव्वो चिय, नामोद्देसो जओ भिहाणंति ।

दव्वाईणं तेहि व, तेसु व विकीरणगस्स ॥

ननु यदि वस्तुनः सामान्याभिधानमात्रमुद्देशोऽभिधीयते एवं तर्हि सर्व एवायं स्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालाद्युद्देशो नामोद्देश एव प्राप्नोति । यतो द्रव्यादीनामपि हेमरजतादीनां हेमादिकं सामान्याभिधानमिति तैर्वा कुसुम्भहरिद्रादिद्रव्यैर्हेतुभूतैर्वस्त्रादीनां रक्तपीतमित्यादिसामान्याभिधानं प्रवर्तते । तेषु वा दण्डकुण्डलकिरीटादिद्रव्येषु सत्सु दण्डी कुण्डली किरीटीत्यादिकं सामान्याभिधानं प्रवर्तमानं दृश्यते । एवं स्थापनाक्षेत्रादिष्वपि वाच्यम् । ततो य एव द्रव्याद्युद्देशोऽभिमतः स एव सर्वोऽपि नामोद्देशः प्राप्नोतीति उद्देशस्यैकविधत्वादष्टविधत्वं विशीर्यत इति ।

अत्र पराभिहितमभ्युपगम्य परिहारमाह ।

सच्चं सव्वाणुगओ, नामुद्देसोऽभिहाणमित्तं जं ।

नाणत्तं तह वि मयं, मइकिरियावत्थुभेएहिं ॥

सत्यमुक्तं भवता यतो यत्सामान्याभिधानमात्रं नामोद्देशः स खलु सर्वानुगत एव तथापि नामस्थापनाद्रव्याद्युद्देशानां नानात्वं भेदरूपं मतं सम्मतमेव परमार्थवेदिना कैरित्याह । मतिक्रियावस्तुभेदैस्तथाहि-यादृशी नामेन्द्रे मतिस्तादृश्येव न स्थापनेन्द्रादिषूत्पद्यते किंतु विलक्षणैव । नच यां क्रियां नामेन्द्रः करोति तामेव स्थापनाद्रव्येन्द्रादयः किंचित्सदृशीमेव अत एव नामेन्द्रादिवस्तूनां परस्परं भेदो विज्ञेयो भिन्नमित्यादिहेतुत्वात् घटपटादिवस्तुवदिति ॥ करोति तामेव स्थापनां द्रव्येन्द्रादिवस्तुवदिति । एवं प्रस्तुतनामस्थापनाद्रव्याद्युद्देशानामपि मत्यादिभेदाद्भेदो योजनीय इति ॥

अथ स्थापनाद्युद्देशानाह ।

ठवणाए उद्देसो, ठवणुद्देसोत्ति तस्स वा ठवणा ।

तं तेण तओ तम्मिव, दव्वाइयाणमुद्देसो !

दव्वुद्देसो दव्वं, दव्वपई दव्वंवसदव्वो त्ति ।

एवं खेत्तं खेत्ती, खेत्तपई खेत्तजायत्ति ॥

स्थापनाया उद्देशनमुच्चारणं सामान्येनाभिधानं स्थापनोद्देशः तस्य वा उद्देशस्य अक्षरादिषु स्थापना स्थापनोद्देशः । अथ द्रव्योद्देशमाह-द्रव्यादीनामुद्देशो द्रव्योद्देशः । आदिशब्दात् द्रव्यवदादिपरिग्रहः कया पुनर्व्युत्पत्त्या द्रव्यादयो वाच्या भवन्तीत्याह (तम्मित्यादि) तदेव द्रव्यमुद्दिश्यते उच्चार्यते द्रव्यमित्येवं सामान्येनाभिधीयते द्रव्योद्देशः । द्रव्यं च तदुद्देशश्चेति कर्मधारयसमासः । अत्र च पक्षे द्रव्यमेवोद्देशशब्दवाच्यम् । अत एव द्वितीयगाथायामाह (दव्वमिति) अथवा तेन द्रव्येण हेतुभूतेन य उद्दिश्यते अभिधीयते स द्रव्योद्देशो यथा द्रव्यपतिरित्यादि । यदिवा ततस्तस्माद्द्रव्यादुद्देशोऽभिधानप्रवृत्तिर्द्रव्योद्देशो यथा द्रव्यवानित्यादि । अथवा तस्मिन् द्रव्ये सत्युद्देशोऽभिधानप्रवृत्तिर्द्रव्योद्देशो यथा स द्रव्य इत्यादि सिंहासने राजा चूते कोकिलः, वने मयूर, इत्यादि वा । एवमुद्दिश्यते तेन वा, इत्यादिव्युत्पत्त्या क्षेत्रं क्षेत्री क्षेत्रपतिः क्षेत्रे जातं क्षेत्रमित्यादिकः सर्वोऽपि क्षेत्रोद्देश इति ।

कालो कालाईयं, कालो वेयंति कालजायंति ।

संखेवो त्ति समासो, अंगाईणं तओ तिएहं ॥

अंगसुयखंधझयणाण, नियनियपज्जेयसंगहओ ।

होइ समासुद्देसो, जहंगभंगी तदज्झेज्जा ॥
एमेव सुयक्खंधो, जह तस्स तयट्ठविएणाया ।
अज्झयणं अज्झयणी, तस्स ज्जेया तयत्थरणो ॥

काल एवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशकालः कालोद्देशः । तेन वा कालेनोद्देशः कालोद्देशो यथा कालातीतं कालातिक्रान्तमिदं वस्त्विति । ततो वा कालादुद्देशः कालोद्देशो यथा कालोपेतं कालप्राप्तमिति । तस्मिन्वा काले जातं कालजातमित्यादिकः कालोद्देशः । अथ समासोद्देसं विवक्षुराह (संखेवेत्यादि) संक्षेपेणाविस्तरेण संकोचनं समास उच्यते तत्कोऽयं चेह अङ्गादीनां त्रयाणां विवक्षितः एतदेव दर्शयति (अंगेत्यादि) अङ्गश्रुतस्कन्धोऽध्ययनमित्येष समासो भवति ॥ कुत इत्याह । निजनिजप्रभेदसंग्रहादिति । अस्याङ्गादिसमासस्योद्देशनमभिधानं समासोद्देशक इति दर्शयति । यथा अङ्गमिति तदेवोद्दिश्यमानत्वादुद्देश इत्यर्थः । तेन वाङ्गरूपसमासेनोद्देशो यथाङ्गीति (तस्सतयट्ठेत्ति) अङ्गात्मकसमासोद्देशो यथा तदध्येता अङ्गाध्येता इत्यादि । एवं श्रुतस्कन्धात्मकसमास एवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशो यथा तदर्थविज्ञाता श्रुतस्कन्धार्थज्ञ इत्यादि । एवमध्ययनात्मकसमास एवोद्दिश्यते इत्युद्देशो यथाऽध्ययनमिति तेन वा उद्देशो यथाऽध्ययनीति । तस्माद्वा उद्देशो यथा तस्याध्ययनयस्याध्येता । तस्मिन्वा अध्ययने सति उद्देशो यथा तदर्थज्ञोऽध्ययनार्थविदित्यादि विवक्षया सर्वं भावनीयमिति ॥

अथोद्देशोद्देशं भावोद्देशं चाह ।

उद्देसो उमिउद्द-सणो तयत्थवेत्ता वा ।
उद्देसुद्देसो यं, भावो भाविति भावम्मि ॥

उद्देशः पुलाकोद्देशकादिः स एवोद्दिश्यमानत्वादुद्देशोद्देशः । स चायं विज्ञेयः क इत्याह । पुलाकोद्देशकादिक उद्देशोऽप्युद्दिश्यमानत्वेनोद्देशोद्देश उच्यते । तेन वा उद्देशोऽभिधानं यथा उद्देशीति । तस्माद्वा उद्देशो यथा उद्देशज्ञः । तस्मिन्वा उद्देशो यथा तस्योद्देशकस्यार्थवेत्ता इत्यादि (भावम्मित्ति) भावविषय उद्देशो भावोद्देशः । क इत्याह (भावोत्ति) औदयिको भाव उद्दिश्यतेऽभिधीयते इत्युद्देशो भावश्चासावुद्देशश्च भावोद्देश इत्यर्थः । तेन वा भावेनोद्देशो भावोद्देशो यथा भावीत्यादि पूर्वोक्तानुसारेण वाच्यमिति गाथानवकार्थः ॥ अथोद्देशव्याख्यानेन निर्देशमप्यतिदिशन्नाह ।

एवमेव य णिद्देसो, अट्ठविहो सो वि होइ नायव्वो ।
अविसेसियमुद्देसो, विसेसिओ होइ णिद्देसो ।

एवमेव यथा उद्देश उक्तस्तथा निर्देशोऽप्यष्टविध एव भवति ज्ञातव्यः । सर्वथा साम्यप्रतिषेधार्थमाह । किन्त्वविशेषितसामान्यनामस्थापनादिरूप उद्देशो विशेषितनामादिरूपस्तु स एव निर्देशो भवतीति विशेष इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥४६ ॥

भावार्थं तु भाष्यकारः प्राह ॥

नामं जिणदत्ताई, ठवणाविसिट्ठवत्थुनिक्खेवो ।
दव्वो गोमं दंडी, रहीति तिविहो सचित्ताइ ॥

वस्तुनः पुरुषादेर्यत्पुरुषादिकं सामान्यं नाम स नामोद्देश उक्तो यत्तु तस्यैव विशेषनामसंग्रह नाम निर्देश उच्यते यथा जिनदत्तादिसामान्यस्य चेन्द्रादेर्वस्तुनः । स्थापना स्थापनोद्देश उक्तः इह तु विशिष्टस्य सौधर्म्मादिपत्यादिवस्तुनो यः स्थापनारूपो निक्षेपः स स्थापनानिर्देशः । द्रव्यस्यापि त्रिविधस्य सचित्तादेर्विशिष्टस्य यो विशिष्टाभिधानरूपो निर्देशः तत्र सचित्तद्रव्यविशेषस्य निर्देशो यथा गौरित्यादि अचित्तस्य तु दण्ड इत्यादि मिश्रस्य तु रथ इत्यादि रथस्य चाश्वादियुक्तस्येह मिश्रता भावनीयेति । तेन वा सचित्तादिद्रव्यविशेषणनिर्देशो यथा गोमानित्यादि दण्डी रथीत्यादि ॥

अथ क्षेत्रकालनिर्देशावाह ॥

खेत्ते भरहं तत्थ व, भवोत्ति मगहत्ति मागहीवात्ति ।
सरउत्ति सारउत्ति य, संवच्छरिउत्ति कालम्मि ॥

क्षेत्रं क्षेत्रीत्यादिकः क्षेत्रोद्देश उक्तः । इह तु तदेव विशिष्टं क्षेत्रं क्षेत्रनिर्देशो यथा भरतमित्यादि । अथवा (मगहत्ति) मगधजनपद इत्यादि तस्मिन्वा क्षेत्रविशेषे भवः क्षेत्रमित्युच्यते यथा भारत इत्यादि एतच्च स्वयमेव द्रष्टव्यम् । मगधेसु भवो मागध इत्यादि एतत्तु गाथायामप्यस्तीति काली कालोऽयमित्यादिकः कालोद्देश उक्तः । इह तु तस्यैव कालस्य विशिष्टस्य यो निर्देशो विशिष्टमभिधानं स कालनिर्देशो यथा शर इत्यादि । तत्र वा कालविशेषे भवः कालनिर्देशोऽभिधीयते यथा शरदि भवः शारदः । संवच्छरे भवः सांवच्छरिक इत्यादि ॥

अथ समासनिर्देशमुद्देशं निर्देशं चाह ॥

आयारो आयारेत्, आयारधरे त्ति वा समासम्मि ।
आवस्सय मावासयि, तु तत्थ धरोह वायत्ति ॥
सत्थए परिण्णाइ यत्र, अज्झेया यं समासनिद्देसा ।
उद्देसयनिद्देसो, स पएसो पोग्गलुद्देसो ॥

विस्तरवतो वस्तुनः संक्षेपः समासस्तस्य सामान्याभिधानं समासोद्देशः उक्तः । इह तु तस्यैव समासस्य विशेषाभिधानः समासनिर्देशस्तत्र चाङ्गश्रुतस्कन्धाध्ययनभेदात्त्रिविधः समासोद्देशः पूर्वमुक्त इह तु तेषामेव त्रयाणामङ्गादीनां विशेषाभिधानरूपस्त्रिविध एव समासनिर्देशस्तया चाह (आयारेत्यादि) आचारप्ररूपणाङ्गविशेषाभिधाननिर्दिश्यमानत्वादाचार इति समासनिर्देशस्तेन वा आचारसमासेन निर्देशो यथा आचारवानित्यादि । तस्माद्वा आचारसमासान्निर्देशो यथा आचारधर इत्यादि । श्रुतस्कन्धसमासनिर्देशो यथा आवश्यकमिति । तेन वा आवश्यकसमासेन निर्देशो यथा आवश्यकीति । अथवा तस्मादावश्यकसमासान्निर्देशो यथा आवश्यकसूत्रार्थधरोऽयमिति । अध्ययनमाश्रित्य समासनिर्देशः क इत्याह ॥ आचाराङ्गे प्रथममध्ययनं शस्त्रपरिज्ञा इत्यादि तेन वा शस्त्रपरिज्ञासमासविशेषणनिर्देशो यथा (अज्झेयायंति) शस्त्रपरिज्ञाध्येता अयमित्यर्थ इत्यादि समासनिर्देशः । उद्देशनिर्देशस्तूच्यते क इत्याह । (पएसो त्ति) अध्ययनस्य प्रदेशोंऽश इत्यर्थः । यथा भगवत्यां पुद्गलोद्देशकस्तस्य निर्देशोऽभिधानमुद्देशनिर्देश इत्यादीति । विशे० ॥ आ०म० प्र० । । आ० चू० । वाचयामीति गुरुप्रतिज्ञारूपे, विशे० ॥ इदमध्ययनादि त्वया पठितव्यमिति गुरुवचनविशेषे, ॥

तद्विधिश्चैवम् ॥

तत्राचाराद्यङ्गस्य उत्तराध्ययनादिकालिकश्रुतस्कन्धस्य औपपातिकाद्युत्कालिकोपाङ्गाध्ययनस्य चायमुद्देशविधिः । इहाचाराङ्गाद्यन्तरश्रुतमध्येतुमिच्छति यो विनेयः स स्वाध्यायं प्रस्थाप्य गुरुं विज्ञपयति भगवन्नमुकं मम श्रुतमुद्दिशत । गुरुरपि भणतीच्छाम इति । ततो विनेयो वन्दनकं ददाति १ ततो गुरुरुत्थाय चैत्यवन्दनं करोति तत ऊर्ध्वस्थितो वामपार्श्वीकृतशिष्यो योगोत्क्षेपनिमित्तं पञ्चविंशत्युच्छ्वासमानं कायोत्सर्गं करोति "चंदेसु निम्मलयरेत्ति"यावच्चतुर्विंशतिस्तवं चिन्तयतीत्यर्थः । ततः पारितं

कायोत्सर्गः संपूर्णचतुर्विंशतिस्तवं भणित्वा तथास्थित एव पञ्चपरमेष्ठिनमस्कारं वारत्रयमुच्चार्य "नाणं पंचविहं पएणत्तमित्यादि" उद्देशनन्दीं भणति । तदन्ते चैवं पुनः प्रस्थापनं प्रतीत्य साधोरिदमङ्गममुं श्रुतस्कन्धं इदमध्ययनं वा उद्दिसामि क्षमाश्रमणानां हस्तेन सूत्रमर्थं तदुभयं च उद्दिष्टमित्येवं वदति । क्षमाश्रमणानामित्यादि त्वात्मनोऽहंकारवर्जनार्थमभिधत्ते ततो विनेय इच्छामीति भणित्वा वन्दनकं ददाति २ तत उत्थितो ब्रवीति संदिशत किं भणामीति । ततो गुरुर्वदति वन्दित्वा प्रवेदयत ततो विनेय इच्छामीति भणित्वा वन्दनकं ददाति ३ ततः पुनरुत्थितः प्रतिपादयति भवद्भिर्ममामुकं श्रुतमुद्दिष्टमिच्छाम्यनुशास्तिम् । ततो गुरुः प्रत्युत्तरयति योगं कुर्विति एवं संदिष्टो विनेय इच्छामीति भणित्वा वन्दनकं ददाति ४ ततोऽत्रान्तरं नमस्कारमुच्चारयन्नसौ गुरुं प्रदक्षिणयति तदन्ते च गुरोः पुरतः स्थित्वा पुनर्वदति भवद्भिर्ममामुकं श्रुतमुद्दिष्टमिच्छाम्यनुशास्तिं ततो गुरुराह योगं कुर्विति । एवं संदिष्ट इच्छामीति भणित्वा वन्दित्वा च पुनस्तथैव गुरुं प्रदक्षिणयति । तदन्ते च पुनस्तथैव गुरुशिष्ययोर्वचनप्रतिवचने तथैव च तृतीयप्रदक्षिणां विदधाति विनेयः । एतानि च चतुर्थवन्दनकादीनि त्रीण्यपि वन्दनकान्येकमेव चतुर्थं गण्यते एकार्थप्रतिबद्धत्वादिति ४ ततस्तृतीय प्रदक्षिणान्ते गुरुर्निषीदति निषण्णस्य च गुरोः पुरतोऽर्द्धावनतगात्रो विनेयो वक्ति युष्माकं प्रवेदितं संदिशत साधूनां प्रवेदयामि । ततो गुरुराह प्रवेदयेति । तत इच्छामीति भणित्वा विनेयो वन्दनकं ददाति । ५ । प्रत्युत्थितश्चोच्चारितपञ्चपरमेष्ठिनमस्कारः पुनर्वन्दनं ददाति । ६ । पुनरुत्थितो वदति युष्माकं प्रवेदितं साधूनां च तं प्रवेदितं सन्दिशत करोमि कायोत्सर्गम् । ततो गुरुरनुजानीते । कुर्विति ततः पुनरपि वन्दनकं ददाति ।७। एतानि सप्तच्छोभवन्दनकानि श्रुतप्रत्ययानि भवन्ति ततः प्रत्युत्थितोऽभिधत्ते अमुकस्योद्देशनिमित्तं करोमि कायोत्सर्गमन्यत्रोच्छ्वसितादित्यादियावद्व्युत्सृजामीति ततः कायोत्सर्गे स्थितः सप्तविंशतिमुच्छ्वासांश्चिन्तयति " सागरवरगम्भीरेत्ति " यावच्चतुर्विंशतिस्तवं चिन्तयति इत्यर्थः । "उद्देससमुद्देसे, सत्तावीसं अणुन्नवणियाए " इति वचनात् ततः पारितकायोत्सर्गः संपूर्ण चतुर्विंशतिस्तवं भणित्वा परिसमाप्तोद्देशक्रियत्वाद्गुरोश्छोभवन्दनकं ददाति तच्च न श्रुतप्रत्ययं किं तर्हि श्रुतदातृत्वादिना गुरुः परमोपकारी तद्विनयप्रतिनिमित्तमिति ॥ अनु० । आ० म० द्वि० । (श्रुतस्कन्धस्यैवोद्दिश इति अणुओगशब्देऽक्तम्) वाचनायां सूत्रप्रदाने, व्य० प्र० १ उ० । श्रुतस्कन्धाङ्गपरावर्तनोत्सर्गकाले च सप्तविंशत्युच्छ्वासकालः कायोत्सर्गः । " उद्देस समुद्देसे सत्तावीसं " ॥ जी० १ प्रति० । उद्देशो मुहूर्तम् "पुस्सो हत्थो अभिई, अस्सिणी य तहेव य । चत्तारि खिप्पकारीणि, विज्जारंभे सुसोहणा ॥२७॥ विज्जाणं धीरणं कुज्जा" इति ।

कियत्पर्यायस्य किं श्रुतं दातव्यमित्याह ।

णो कप्पति णिग्गंथाए वा णिग्गंथीए वा खुड्डागं वा खुड्डियाए वा अव्वंजणजायस्स आयारकप्पे णामज्झयणे उद्दिसित्तए वा कप्पति निग्गंथाए वा निग्गंथीए वा खुड्डागस्स वा खुड्डियाए वा वंजणजायस्स आयारकप्पेणामं अज्झयणं उद्दिसित्तए वि ५ । व्य० सू० १० उ० ।

न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा क्षुल्लकस्य वा क्षुल्लिकाया वा अव्यञ्जनजातस्य व्यञ्जनान्युपस्थरोमाणि जातानि यस्य स तथा तस्य आचारप्रकल्पो नामाध्ययनं निशीथापरपर्यायमुद्देष्टुम् । अत्र कारणं भाष्यकृदाह ।

अहिअट्ठस्स आयारे, अपढिते न उ कप्पति ।
अव्वंजणजातस्स, वंजणाण परूवणा ॥
जहा नरित्तं धारेउ, ऊणट्ठो उ अपच्चलो ।
तहा वि वक्कं वुड्ढाउ, अववायस्स नो सहू ॥

अधिकाष्टवर्षस्याप्यपठितेऽप्याचारे अव्यञ्जनजातस्य । अत्र व्यञ्जनानां प्ररूपणा कर्तव्या सा च सूत्रव्याख्यायां कृता न तु नैव सूरयः प्रकल्पमाचारप्रकल्पनामाध्ययनं ददति कुत इत्याह । (जहेत्यादि) यथा ऊनाष्ट–ऊनाष्टवर्षश्चारित्रं धारयितुमप्रत्यलोऽसमर्थः तथा अजातव्यञ्जनतया अपक्वबुद्धिरपवादमाधारणेन वदति तथा कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा क्षुल्लकस्य वा क्षुल्लिकायावा व्यञ्जनजातस्य आचारप्रकल्पो नामाध्ययनमुद्देष्टुम् । अथ स्तोककालदीक्षितस्यापि ज्ञातव्यञ्जनस्य दीयते किंवा नेत्यत आह । (अतिवासपरियागस्सेत्यादि)ज्ञातव्यञ्जनस्यापि त्रिवर्षपर्यायस्य श्रमणस्य निर्ग्रन्थस्य कल्पते आचारप्रकल्पो नामाध्यनमुद्देष्टुम् । यदि पुनस्त्रयाणां वर्षाणां अभ्यन्तरत उद्दिशति ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः त्रिवर्षपर्यायस्याप्यपरिणामकस्यातिपरिणामकस्य चोदितस्य चतुर्गुरुकम् ॥

(सूत्रम्) चउवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पइ सूयगडे नामं अंगे उद्दिसित्तए पंचवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पति दसा कप्पववहारा उद्दिसित्तए वि अट्ठवास परियागस्स निग्गंथस्स कप्पति ठाणसमवाए उद्दिसित्तए दसवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पति विवाहेनामं अंगे उद्दिसित्तए ॥

चतुर्वर्षपर्यायस्य श्रमणनिर्ग्रन्थस्य कल्पते सूत्रकृतं नामाङ्गमुद्देष्टुम् । पञ्चवर्षपर्यायस्य दशकल्पव्यवहाराविकृष्टो नाम षड्भ्य आरभ्य नव वर्षाणि यावत् तत्पर्यायस्य स्थानं समवायस्य दशवर्षपर्यायस्य व्याख्या प्रज्ञप्तिः पञ्चममङ्गमेतदेव सहेतुकं वक्तुकामो भाष्यकृदाह ।

चउवासे सूयगडं, कप्पववहारस्स पंचवासस्स ।
विगट्ठट्ठाणस्स, समवरिसविवाहपन्नत्ती ॥

चतुर्वर्षी पर्यायस्य सूत्रकृतः पञ्चवर्षस्य कल्पव्यवहारावुपलक्षणमेतत् दशाश्रुतस्कन्धश्चाविकृष्टपर्यायस्य स्थानं समवायश्च दशवर्षपर्यायस्य व्याख्या प्रज्ञप्तिरुद्दिश्यते किंकारणमेतावत्कालातिक्रमेण तत आह ॥

चउवासो गाढमती, न कुसमएहिं तु हीनपज्जाओ ।
पंचवरिसओ जोग्गो, अववायस्सत्ति तो दिंति ॥
पंचएहुवरिविगिट्ठो, सुयथेरा जेण तेण उवगिट्ठो ।
ठाणे महिड्ढियंति य, तेण दसवरिसपरियाए ॥

सूत्रकृताङ्गे त्रयाणां त्रिषष्ट्यधिकानां पाषण्डिकशतानां दृष्टयः प्ररूप्यन्ते । ततो हीनपर्यायो मतिभेदेन मिथ्यात्वं यायात् । चतुर्वर्षपर्यायस्तु धर्मे अवगाढमतिर्भवति ततः कुसमयैर्नापह्रियते । न चतुर्वर्षपर्यायस्य तदुद्देष्टुमनुज्ञातम् । तथा पञ्चमोवर्षोऽपवादस्य योग्य इति कृत्वा पञ्चवर्षस्य दशकल्पव्यवहारान् ददति । तथा पञ्चानां वर्षाणामुपरि पर्यायो विकृष्ट उच्यते । येन कारणेन स्थाने समवाये न चाधीतेन श्रुतस्थविरा भवन्ति तेन कारणेन तदुद्देशनं प्रति विकृष्टपर्यायो गृहीतस्तथा स्थानं समवायश्च महर्द्धिकं प्रायेण द्वादशाना–

मण्यङ्गानां तेन सूचनादिति ॥ तेन तत्परिकर्म्मितमतौ दशवर्षपर्याये व्याख्या प्रज्ञप्तिरुद्दिश्यते ॥

(सूत्रम्)एक्कारसवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पइ खुड्डियाविमाणविभत्ती । महल्लियाविमाणविभत्ती महल्लिया विमाणे पविभत्ती अंगचूलिया विवाहचूलिया नामं अज्झयणमुद्दिसित्तए ॥

अस्य व्याख्या ॥

एक्कारसवासस्सा, खुड्डिमहल्ली विमाणपविभत्ती ।
कप्पइ य अंगवंगे, विवाह चेव चूलीयओ ॥
अंगाणमंगचूली, महकप्पसुयस्स वग्गचूली उ ।
विवाहचूलिया पुण, पण्णत्तीए मुणेयव्वा ॥

एकादशवर्षस्य लुल्लिकाविमानप्रविभक्तिर्यत्र कल्पेषु विमानानि वर्ण्यन्ते महती विमानप्रविभक्तिर्यत्र विमानान्येव विमानविस्तरेणाभिधीयन्ते । अङ्गानामुपासकदशाप्रभृतीनां पञ्चानां चूलिका निरावलिका अङ्गचूलिका महाकल्पश्रुतस्य चूलिका वर्गचूलिका व्याख्याचूलिका पुनः प्रज्ञप्तेर्व्याख्या प्रज्ञप्तचूलिका मन्तव्या ॥

(सूत्रम्) वारसवासपरियागस्स समणस्स कप्पइ अरुणोववाए गरुलोववाए वरुणोववाए वेसमणोववाए वेलंधरोववाए । वेलंधरोववाए नामं अज्झयणे उद्दिसित्तए ॥

अत्र भाष्यव्याख्या ॥

वारसवासे अरुणो-ववायवरुणो य गरुलवेलंधरो ।
वेसमणुववायतहा य, ते कप्पंति उद्दिसिउं ॥

द्वादशपर्यायस्य ।

अरुणोपया लुपरिय-ट्टंतिए तिदेवाउ ।
अंजलिमउलियहत्था, उज्जोवेत्ता दसदिसो उ ॥
नागावरुणोवासं, अरुणा गरुला य बीयगं देंति ।
आगंतूण पवंती, संदि सहा किं करेमित्ति ॥

तेषामरुणोपपातादीनामध्ययनानां ये दशनामानः खल्वरुणादयो देवास्ते यदि तान् प्रणिधायाध्ययनानि परावर्तन्ते तदा ते अञ्जलिमुकुलितहस्ता दशापि दिश उद्योतयन्ति । समागच्छन्ति समागत्य च किंकरभूताः पर्युपासते तथा नागा धरणनामानो वरुणाश्च गन्धोदकादि वर्षन्ति । अरुणा गरुडाश्च बीजकं सुवर्णं ददतः प्रत्यासन्नमागत्य ब्रुवते संदिशत किं कुर्मो वयमिति ।

(सूत्रम्) तेरसवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पइ उट्ठाणसुयसमुट्ठाणसुयदेविंदो देववाए मागए परियावणियाए ।

अस्य व्याख्या ।

तेरसवासे कप्पइ, उट्ठाणसुए तहा समुट्ठाणे ।
देविंदपरियावणिया, नागाण तहेव परियाणी ॥

त्रयोदशवर्षस्य कल्पते उत्थानश्रुतं तथा समुत्थानं समुत्थानश्रुतं देवेन्द्रपरियापनिका नागानां तथैव परियापनिका नागपरियापनिका इत्यर्थः ।

(सूत्रम्) चउद्दसपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पति सुमिणभावणानामं अज्झयणमुद्दिसित्तए ॥

चतुर्दशवर्षपर्यायस्य श्रमणस्य निर्ग्रन्थस्य कल्पते महास्वप्नभावना नामाध्ययनमुद्देष्टुम् " चोद्दसवासुद्दिसए " इत्यादि भाष्यगाथोत्तरार्द्धं सुप्रतीतमधुनार्थमाह ।

इत्थं तीसं सुमिणा, बायाला चेव हुंति महसुमिणा ।
वावत्तरि सव्वसुमिणा, वन्निज्जंते फलं तेसिं ॥

अत्र महास्वप्नभावनाध्ययने त्रिंशत् सामान्यस्वप्नाः द्वाचत्वारिंशन्महास्वप्ना वर्ण्यन्ते फलं चैषां स्वप्नानां वर्ण्यते ॥

(सूत्रम्) पन्नरसवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पइ । चारणभावणानाममज्झयणमुद्दिसित्तए ॥

अत्र भाष्यम् ॥

पन्नरसे चारणभा-वणं ति उद्दिसिए उ अज्झयणं ।
चारणलद्धी तहियं, उप्पज्जंते उ अहियम्मि ॥

पञ्चदशे पञ्चदशवर्षपर्यायस्य चारणभावनेत्यध्ययनमुद्दिश्यते तस्य कोऽतिशय इत्याह चारणलब्धिरस्मिन्नधीते उत्पद्यते येन वा तपसा कृता चारणलब्धिरुपजायते तदुपवर्ण्यते ॥

(सूत्रम्) सोलसवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पइ तेअनिसग्गनामं अज्झयणं उद्दिसित्तए सत्तरसवासपरियागस्स समणस्स णिग्गंथस्स कप्पति आसीविसभावणा नामं अज्झयणमुद्दिसित्तए । अट्ठारस वासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पति दिट्ठीविसभावणानामज्झयणमुद्दिसित्तए । एगूणवीसवासपरियागस्स समणस्स निग्गंथस्स कप्पइ दिट्ठिवायनामंगं उद्दिसित्तए वीसतिवासपरियाए समणे निग्गंथे सव्वसुयाणुवाती भवति ॥

अस्य व्याख्या

तेअनिसग्गा सोलस, आसीविसभावणं च सत्तरसे ।
दिट्ठिविसमट्ठारस, एगुणवीसमहिट्ठिवाओ उ ॥

षोडशवर्षे तेजोनिसर्गो नामाध्ययनमुद्दिश्यते । सप्तदशे वर्षे आशीविषभावनानामोद्दिश्यते दृष्टिविषभावनानामाष्टादशे वर्षे एकोनविंशतितमे वर्षे दृष्टिवादो नाम द्वादशमङ्गमुद्दिश्यते । सांप्रतमेतेषामध्ययनानामतिशयानाह ।

तेयस्स निसरणं खलु, आसीविसत्तं तहेव दिट्ठिविसं ।
लद्धीतो समुपज्जे, समहीएसु तु एएसु ॥

एतेषु तेजोनिसर्गप्रभृतिष्वध्ययनेषु यथाक्रमं तेजसो निस्सरणमाशीविषत्वं दृष्टिविषमित्येवं लब्धयः समुत्पद्यन्ते । इयमत्र भावना । तेजोनिसर्गेऽध्ययनेऽधीते तेजोनिस्सरणलब्धिरुत्पद्यते येन वा तपसा कृत्वा तेजोलब्धिर्भवति तत एवमुपवर्ण्यते आशीविषभावनायां पठितायामाशीविषत्वलब्धिर्यैर्वा समाचरणैराशीविषतया कर्म बध्यते तान्युपवर्ण्यन्ते । एवं दृष्टिविषभावनायामपि भावनीयम् ॥

दिट्ठिवाए पुण होइ, सव्वभावाण रूवणं नियमा ।
सव्वसुयाणुवाइ-वीसइवासे उ बोधव्वो ॥

दृष्टिवादे पुनर्भवति सर्वभावानां रूपणं प्ररूपणं नियमात् विंशतिवर्षः पुनः सर्वश्रुतानुपाती भवति सर्वमपि श्रुतं यथा भणितेन योगेन तस्य पठनीयं भवति । अथ कस्य तीर्थकरस्य काले कियन्ति प्रकीर्णकान्याभवन्नित्यत आह

चउदसयसहस्साइं, पइण्णगाणं तु वद्धमाणस्स ।
सेसाण जत्तया खलु, सीसा पत्तेयबुद्धा उ ॥

भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः तीर्थे चतुर्दश प्रकीर्णकसहस्राण्यभवन् शेषाणां च तीर्थकृतां यस्य यावन्तः शिष्यास्तस्य तावन्ति प्रकीर्णकानि प्रत्येकबुद्धा अपि तस्य तावन्तः ।

पत्तस्स पत्तकाले य, वयाणि जो उ उद्दिसे तस्स ।
निज्जरलाभो विपुलो, किहमाणं पुण तं निसामेह ॥

पात्रस्य योग्यस्य परिणामकस्येत्यर्थः । एतेनापात्रेऽपरिणामके विपरिणामके वा ददानो महतीं श्रुताशातनामेतीति प्रतिपादितम् । प्राप्ते काले यथोदिते एतानि प्रकीर्णकानि च उद्दिशति तस्य सुविपुलो निर्जरालाभः । कथं पुनः स विपुलो निर्जरालाभः । सूरिराह तं विपुलनिर्जरालाभं कथ्यमानं निशामयत मे कथयति।

कम्ममसंखेज्जभवं, खवेइ अणुसमयमेव आउत्तो ।
अन्नयरगम्मि जोगे, सज्झायम्मी विसेसेण ॥

कर्मज्ञानावरणीयादिकमसंख्येयभवोपार्जितमन्यतरकेऽपि योगप्रतिलेखनादावुक्तोऽनुसमयमेव क्षपयति विशेषतः स्वाध्याये आयुक्तः ।

आयारंगादियाणं, अंगाणं जाव दिट्ठिवातो उ ।
एस विही विसेओ, सव्वेसिं आणुपुव्वीए ।

आचारादिकानामङ्गानां यावत् दृष्टिवादो दृष्टिवादपर्यन्तानां सर्वेषामानुपूर्व्या एषोऽनन्तरोदितो विधिर्विज्ञेयः । पात्रस्योचिते काले यदुचितमङ्गं तद्दातव्यं न शेषमित्यर्थः ॥ व्य० १० उ० । त्रिवर्षपर्यायो निर्ग्रन्थ आचारादिकुशल आचार्यादितया कल्पते उद्देशयितुम् ॥

तिवासपरियाए समणे निग्गंथे आयारकुसले संजमकुसले पवयणकुसले पण्णत्तिकुसले संगहकुसले उवग्गहकुसले अक्खयायारे असबलायारे अभिन्नायारे असंकिलिट्ठायारचरित्ते बहुस्सुए बज्झागमे जहण्णेणं आयारकप्पधरे कप्पइ उवज्झायत्ताए उद्दिसित्तए ३ सच्चेव णं से तिवासपरियाए समणे निग्गंथे नो आयारकुसले जाव संकिलिट्ठायारचरित्ते अप्पस्सुए अप्पागमे नो कप्पइ उवज्झायत्ताए उद्दिसित्तए ४ एवं पंचवासपरियाए समणे निग्गंथे आयारकुसले जाव असंकिलिट्ठायारचरित्ते बहुस्सुए बज्झागमे जहण्णेणं दसाकप्पववहारधरे कप्पइ आयरियउवज्झायत्ताए उद्दिसित्तए ५ सच्चेव णं से पंचवासपरियाए निग्गंथे जाव अप्पस्सुए अप्पागमे नो कप्पइ आयरियउवज्झायत्ताए उद्दिसित्तए ६ अट्ठवासपरियाए समणे निग्गंथे आयारकुसले जाव असंकिलिट्ठायारचरित्ते बहुस्सुए बज्झागमे जहण्णेणं ठाणसमवायधरे कप्पइ से आमे आयरियत्ताए पवित्तित्ताए थेरत्ताए गणित्ताए गणावच्छेइयत्ताए उद्दिसित्तए ७ सच्चेव णं अट्ठवासपरियाए समणे निग्गंथे णो आयारकुसले जाव संकिलिट्ठायारचरित्ते अप्पस्सुए अप्पागमे णो कप्पइ आयरियत्ताए जाव गणावच्छेइयत्ताए उद्दिसित्तए ८ । व्य० सू० ॥

सूत्रषट्कम् । अथास्य पूर्वसूत्रेण सह कः सम्बन्धस्तत आह ।

जावपलिच्छेयस्स उवरि, णामट्ठाए हो इमं सुत्तं ।
सुयवरणे उपमाणं, समा उ हवंति जा अच्छी ॥

द्रव्यभावपरिच्छेदोपेतः स्थविरैरनुज्ञातो गणं धारयति । तद्विपरीतो न धारयतीति उक्तम् । तत्रेदं सूत्रषट्कं भावपरिच्छेदस्य परिणामार्थं परिणामप्रतिपादनार्थं भवति वर्तते । यथा चानेन सूत्रषट्केन श्रुतेन चरणे च प्रमाणमभिधीयते शेषाश्च या लब्धय आचार्याणामुपाध्यायादीनां योग्या याभिः समन्विताः आचार्यतया उपाध्यायादितया वा उद्दिश्यन्ते । ता अपि प्रतिपाद्यन्ते तत्र श्रुतपरिमाणं "जहन्नेणं आयारपकप्पधरे" इत्यादिनाचारित्रपरिमाणं " तिवासपरियाए" इत्यादिना शेषपदैर्यथायोगं लब्धयः । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । त्रीणि वर्षाणि पर्यायः प्रव्रज्यापर्यायो यस्य स त्रिवर्षपर्यायः । श्राम्यति तपस्यतीति श्रमणः । स च शाक्यादिरपि भवति । ततस्तद्व्यवच्छेदार्थमाह । निर्ग्रन्थः निर्गतो ग्रन्थात् द्रव्यतः सुवर्णादिरूपाद् भावतो मिथ्यात्वादिलक्षणादिति निर्ग्रन्थः । आचारकुशलः ज्ञानादिपञ्चविधाचारकुशलः । तत्र कुशल इति द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र यः कुशं दर्भं दात्रेण तथा लुनाति न कचिदपि दात्रेण छिद्यते स द्रव्यकुशलः । यः पुनः पञ्चविधेनाचारेण दात्रकल्पेन कर्म कुशं लुनाति स भावकुशलः तत्रैवं समासः आचारेण ज्ञानाद्याचारेण कर्मकुशलः कर्मच्छेदकः आचारकुशलः आचारविषये सम्यक् परिज्ञानवान् इति तात्पर्यार्थः । अन्यथा तेन कर्मकुशच्छेदकत्वानुपपत्तेः । एवं सर्वत्र भावनीयम् । संयमं सप्तदशविधं यो जानात्येव स संयमकुशलः समासभावना सर्वत्र तथैव । अथवा यः कुशं लुनन्न कचिद्दात्रेणाच्छिद्यते स लोके तत्त्वतः कुशलो नास्तिते न कुशलशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तं दक्षत्वं तच्च यत्रास्ति तत्र कुशलशब्दोऽपि प्रवर्तते इति दक्षवाची कुशलशब्दस्तत एवं समासः । आचारे ज्ञातव्ये प्रयोक्तव्ये वा कुशलो दक्ष आचारकुशलः ॥ एवं संयमकुशलः प्रवचने ज्ञातव्ये कुशलः प्रवचनकुशलः । प्रज्ञप्तिर्नाम स्वसमयपरसमयप्ररूपणा तत्र कुशलः । संग्रहणं संग्रहः । स द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यत [illegible]हारोपध्यादीनाम् । भावतः सूत्रार्थौ तयोर्द्विविधेऽपि संग्रहे कुशलः । उप सामीप्येन ग्रहः सोऽपि द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र येषामाचार्य उपाध्यायो वा न विद्यते तान् आत्मसमीपे समानीय तेषामित्वरां दिशं बुद्ध्वा तावद्धारयति यावन्निष्पाद्यन्ते एष द्रव्यतः उपसंग्रहः ग्रहउपादाने इति वचनात् यः पुनरविशेषेण सर्वेषामुपकारे वर्तते स भावतः उपग्रहः । अक्षताचारता परिपूर्णाचारता च चारित्रे सति भवति । चारित्रवता नियमतः शेषाश्चत्वारोऽप्याचाराः सेव्याः चारित्रवतः चारित्रस्यादानेति वचनात् । ततश्चारित्रवानित्युक्तं द्रष्टव्यम् । नन्वेषोऽप्यर्थ आचारकुशल इत्यनेनोपात्त इति किमर्थमस्योपादानमुच्यते चारित्रं खलु प्रधानं मोक्षाङ्गं तदपि कण्ठतो नोक्तमिति तदाशङ्काव्युदासार्थमित्यदोषः । तथा अशबलो यस्य सितासितवर्णोपेतबलीवर्द इव न कर्बुर आचारो विनयशिष्यभाषागोचरादिको यस्यासावशबलाचारः । तथा अभिन्नेन केनचिदप्यतीचारविशेषेण खण्डित आचारो ज्ञानाचारादिको यस्यासावभिन्नाचारः । तथा असंक्लिष्ट इह परलोकाशंसारूपसंक्लेशविप्रमुक्त आचारो यस्य सोऽसंक्लिष्टाचारः । तथा बहु श्रुतं सूत्रं यस्यासौ बहुश्रुतः । तथा बहुरागमोऽर्थरूपो यस्य स बह्वागमः । जघन्येनाचारप्रकल्पधरो निशीथाध्ययनसूत्रार्थधर इत्यर्थः जघन्येन आचारप्रकल्पग्रहणादुत्कर्षतो द्वादशाङ्गविदिति द्रष्टव्यम् । स कल्पते यो भवत्युपाध्यायतयोद्देष्टुमिति प्रथमसूत्रार्थः । (सच्चेव णं से ति वासेत्यादि)। सेशब्दोऽथशब्दार्थः । अथ स एव त्रिवर्षपर्यायः श्रमणो निर्ग्रन्थो नो आचारकुशल इत्यादि पूर्वव्याख्यानतः सुप्रतीतम् । एवं द्वे सूत्रे पञ्चवर्षपर्यायस्याचार्योपाध्यायत्वोद्देशविषये भावनीये नवरं तत्र जघन्येन दशाकल्पव्यवहारधर इति वक्तव्यम् । ४ । एवमेवाष्टवर्षपर्यायस्याप्याचार्योपाध्याय-

गणावच्छेदित्वोद्देशविषये द्वे सूत्रे व्याख्येये केवलं तत्र जघन्येन स्थानसामाचार्यां गण इति वाच्यं शेषं तथैव। एष सूत्रषट्कस्य संक्षेपार्थः। अधुना निर्युक्तिविस्तरः। तत्र तावत्सर्वेषामेव सूत्रपदानां सामान्येन व्याख्यां चिकीर्षुरिदमाह ।भाष्यकृत्॥

एक्कारसंगसुत्तत्थ–धारया नवमपुव्वकडजोगी ।
बहुसुय बहुआगमिया, सुत्तत्थविसारया धीरा ॥
एयगुणोववेया, सुयनिघसा णायगामहाणस्स ।
आयरियउवज्झाय–पवत्तिथेरा अणुन्नाया ॥

एकादशानामङ्गानां सूत्रार्थमवधारयन्तीत्येकादशाङ्गसूत्रधारकाः (नवमपुव्वत्ति) अत्रापि सूत्रधारका इति संबध्यते नवमपूर्वग्रहणं च शेषपूर्वाणामुपलक्षणं ततोऽयमर्थः समस्तपूर्वसूत्रधारकाः तथा सूत्रोपदेशेन मोक्षाविरोधीकृतो न्यस्तो योगो मनोवाक्कायव्यापारात्मकः सकृतयोगः स येषामस्ति ते कृतयोगिनः। बहुश्रुताः प्रकीर्णकानामपि सूत्रार्थधारणात् इह पूर्वधरा अपि तुल्येऽपि च सूत्रे मतिवैचित्र्यतोऽर्थागममपेक्ष्य षट्स्थानपतितास्ततः प्रभूतावगमप्रतिपादनार्थमाह। बह्वागमाः बहुः प्रभूतः आगमो येषां ते तथा एतदेवाह। सूत्रार्थाविशारदाः तत्कालापेक्षया सूत्रेऽर्थे च विशारदाः तथा धिया औत्पत्तिक्यादिरूपया बुद्ध्या राजन्ते इति धीरा " एतद्गुणोपपेता इत्यादि " येऽनन्तरगाथायामुक्ता गुणा एतैर्गुणैरुपेता एतद्गुणोपेताः। श्रुतं निघर्षयन्तीति श्रुतनिघर्षाः। किमुक्तं भवति यथा सुवर्णकारस्तापनिकर्षच्छेदैः सुवर्णं परीक्षते किं सुन्दरमथवाऽसुन्दरमिति। एवं स्वसमयपरसमयान्परीक्षन्ते ते श्रुतनिघर्षा इति यथा नायकाः स्वामिनो महाजनस्य स्वगच्छवर्त्तिनां साधूनामिति भावः। अथवा नायका ज्ञानादीनां प्रापकास्तदुपदेशलाभात् महाजनस्य समस्तस्य संघस्य इत्थंभूता आचार्या उपाध्यायाः प्रवर्तितस्थविरा उपलक्षणमेतद्गणावच्छेदिनश्चानुज्ञाताः तदेवं सामान्यतः सर्वसूत्रपदानामर्थो व्याख्यातः। संप्रत्येकैकस्य सूत्रपदस्यार्थो वक्तव्यस्तत्र येषां पदानां वक्तव्यः तान्युपक्षिपन्नाह ॥

आयारकुसलसंजम–पवयणपन्नत्ति संगहोवगहे ।
अक्खुय असबलभिन्न–संकिलिट्ठायारसंकिषे ॥

अत्र कुशलशब्दः पूर्वार्द्धे प्रत्येकं सम्बध्यते ततोऽयमर्थः आचारकुशलशब्दस्य प्रवचनकुशलशब्दस्य प्रज्ञप्तिकुशलशब्दस्य संग्रहकुशलशब्दस्य उपग्रहशब्दकुशलस्य च (अक्खुयत्यादि) अत्राचारशब्दसंपन्नः प्रत्येकमभिसम्बन्धनीयः। अक्षताचारसंपन्नस्य अक्षताचारशब्दसंपन्नस्य अक्षताचारस्येत्यर्थः। एवमशबलाचारसंपन्नस्य अभिन्नाचारसंपन्नस्य संक्लिष्टाचारसंपन्नस्य च व्याख्या कर्त्तव्या ॥ व्य० ॥ (कुशलशब्दव्याख्या स्वस्थाने)

सांप्रतमक्षताचारादिपदानां सामान्येन व्याख्यानमाह।

आहाकम्मुद्देसिय, उविय रइय कीय कारियं छेज्जं ।
उब्भिन्ना हडमाले, वणीमगाजीवण निकाए ।
परिहरति असणं पाणं, सेज्जोवहिं पूति संकियं मीसं ।
अक्खुयमभिन्नमसं–किलिट्ठ वासए जुत्तो ।

आधाकर्मिकं यन्मूलत एव साधूनां कृते कृतम् औद्देसिकमुद्दिश्यादिभेदभिन्नं, स्थापितं यत्संयतार्थं स्वस्थाने परस्थाने वा स्थापितं, रचितं नाम संयतनिमित्तं कांस्यपात्र्यादौ मध्ये भक्तं निवेश्य पार्श्वेषु व्यञ्जनानि बहुविधानि स्थाप्यन्ते। तथा क्रीतेन कारितमुत्पादितं क्रीतकारितम् आच्छेद्यं यत् भृतकादिभ्यस्त्यमाच्छिद्य दीयते। उद्भिन्नं यत्कुतुपादिमुखं स्थगितमप्युच्छिद्य ददाति। आहृतं स्वग्रामाद्याहृतादि (मालत्ति) मालापहृतं वनीपकीभूय पिण्डं उत्पाद्यते स पिण्डोऽपि वनीपकः। आजीवनं यदाहारशय्यादिकं जात्याद्याजीवनेनोत्पादितं (निकाएत्ति) मम एतावद्दातव्यमिति निकाचितम् एतानि योऽशनपानादिशय्योपधीश्च परिहरति तथा पूतिकं शङ्कितं मिश्रमुपलक्षणमेतदध्यवपूरकादिकं च यश्चावश्यके युक्तः सोऽक्षताचार अभिन्नाचारः संक्लिष्टाचारः। तत्र स्थापितादिपरिहारी अक्षताचारः। अन्याहृतादिपरिहारी अशबलाचारः जात्योपजीवनादि परिहरन् अभिन्नाचारः। सकलदोषपरिहारी असंक्लिष्टः। संप्रति लाघवाय द्वितीयसूत्रगतानि अक्षताचारादीनि पदानि व्याख्यानयति ॥

ओसन्नखुयायारो, सवलायारो य होइ पासत्थो ।
भिन्नायारकुसीलो, संसत्तो संकिलिट्ठो उ ।

अवसन्न आवश्यकादिष्वनुद्यमः क्षताचारः। तथा पार्श्वस्थोऽन्योऽक्रमादिभोजी शबलाचारः। कुशीलो जात्याजीवनादिपरो भिन्नाचारः संसक्तः संसर्गवशात्स्थापितादिभोजी । संक्लिष्टः संक्लिष्टाचारः। संप्रत्याचारप्रकल्पधर इति पदं व्याख्यानयति।

तिविहो य पकप्पधरो, सुत्ते अत्थेय तदुभये चेव ।
सुत्तधरवज्जियाणं, तिगदुगपरिवड्ढणा गच्छे ॥

त्रिविधः खलु प्रकल्पधरस्तथा सूत्रे सूत्रतः अर्थतः तदुभयतश्च। इयमत्र भावना। आचारप्रकल्पधारिणां चत्वारो भङ्गास्तद्यथा सूत्रधरोऽर्थधर अर्थधरो न सूत्रधरः सूत्रधरो नार्थधरः सूत्रधरो नाप्यर्थधरः ४ अत्र चतुर्थो भङ्गः शून्यः। उभयविकलतया आचारप्रकल्पधारित्वविशेषणासंभवात्। आद्यानां त्रयाणां भङ्गानां मध्ये तृतीय भङ्गवर्त्ती स गणे नादिश्यते। यतः स सूत्रधारितया गच्छे गच्छस्य परिवर्द्धको भवति तदभावे द्वितीयभङ्गवर्त्यपि तस्याप्यर्थधारितया सम्यक्परिवर्द्धकत्वात्र चाद्यभङ्गवर्त्ती तथा चाह। सूत्रधरवर्जितानामाचारप्रकल्पितानां गच्छे सम्यक् परिवर्द्धनात्रिकं तृतीयभङ्गं च ततस्त एवोपाध्यायाः स्थाप्या न प्रथमभङ्गवर्तिनः। एवं दशाकल्पव्यवहारधरादिपदानामपि व्याख्या कर्तव्या ॥

अत्र पर आह ॥

पुव्वं वासे ऊणं, दीहं परियायसंघयणसद्धे ।
दसपुव्विए य धीरे, मज्जार पडियपरूवणाया ॥

ननु पूर्वमाचार्यपदयोग्यस्य दीर्घं पर्यायो वर्णितः संहननं चातिविशिष्टं श्रद्धा च प्रवचनविषयाऽत्युत्तमा आगमतश्चाचार्यपदयोग्या जघन्यतोऽपि दशपूर्विकास्तथा धरा बुद्धिचतुष्टयेन विराजमाना ततः एवं पूर्वं वर्णयित्वा यदेवमिदानीं प्ररूप्यते यथा त्रिवर्षपर्याय आचारप्रकल्पधरः उपाध्यायः स्थाप्यते, पञ्चवर्षपर्यायदशाकल्पव्यवहारधर इत्यादि। सैषा प्ररूपणा मार्जारादि न कल्पा। यथाहि मार्जारः पूर्वं महता शब्देनारटति पश्चादेवं शनैः शनैरारटति। यथा स्वयमपि श्रोतुं न शक्नोत्येवं त्वमपि पूर्वमुच्चैः शब्दितवान्। पश्चाच्छनैरिति सूरिराह। सत्यमेतत् केवलं यत्पूर्वमुक्तं तद्यथोक्तन्यायमङ्गीकृत्य संप्रति पुनः कालानुरूपं प्रज्ञाप्यते इत्यदोषस्तथाचात्र पुष्करिण्यादौ यौ दृष्टान्तौ तावेवाह ॥

पुक्खरिणी आयारे, आणयणा तेणगा य गीयत्थे ।
आयारम्मि उ एए, आहरणा होंति नायव्वा ॥

पुष्करिणी वापी आचार आचारप्रकल्पस्य आनयनं स्तेनकाश्चौ-

रा गीतार्था एतानि चत्वार्याहरणानि दृष्टान्याचार्येण ज्ञातव्यानि इमानि च ॥

सत्थपरिण्णछक्काय-अहिगमपिंड उत्तरज्झयणं ।
रुक्खेयवसभगावो, गोहा सोही य पुक्खरिणी ॥

शस्त्रपरिज्ञा षट्कायाधिगमः षड्जीवनिका इदमेकमुदाहरणं-- पिण्डः उत्तराध्ययनं उत्तराध्ययनानि वृक्षाः कल्पद्रुमादयः वृषभा बलीवर्दाः गावः गोधाः शोधिः अत्र दृष्टान्तः पुष्करिणी च सर्वसंख्यया त्रयोदश आहरणानि ॥

एतानि व्याचिख्यासुः प्रथमतः पुष्करिण्याहरणं भावयति ॥

पुक्खरिणीतो पुव्वं, जारिसया जाए नारिसा एहिं ।
तहवि य ता पुक्खरिणी, ता हवंति कज्जइ कीरंति ॥

पूर्वं सुषमसुषमाकाले यादृशाः पुष्करिण्यो जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तौ वर्णयन्ते इदानीं न तादृश्यस्तथापि च न ता अपि पुष्करिण्यो भवन्ति कार्याणि च ताभिः क्रियन्ते । आचारप्रकल्पानयनाहरणमाह ।

आयारपकप्पो उ, नवमे पुव्वम्मि आमि सोधी य ।
तत्तो च्चिय निज्जूढो, इहाणि य तो किं न भुज्झि जते ॥

आचारप्रकल्पः पूर्वं नवमे पूर्वे आसीत् । शोधिश्च ततोऽभवत् । इदानीं पुनरिहाचाराङ्गे तत एव नवमान्निर्यूह्यानीतः ततः किमेष आचारप्रकल्पो न भवति किं वा तत शोधिर्नोपजायते । एषोऽप्याचारप्रकल्पः । शोधिश्चास्मादविशिष्टा भवतीति भावः । अधुनास्तेनकदृष्टान्तभावनार्थमाह ॥

तालुग्घाडिणिं ओसो-वणादिविज्जाहिं तेणगा आसि ।
इण्हिं ते उ न संती, तहा वि किं तेणगा न खलु ॥

पूर्वं स्तेनकाश्चौरा विजयप्रभवादयस्तालोद्घाटिन्यवस्वापिन्यादिभिरुपेता आसीरन् ताश्च विद्या इदानीं न सन्ति । तथापि किं खलु ते न भवन्ति भवन्त्येव तेऽपि परद्रव्यापहरणादिति भावः । अधुना गीतार्थदृष्टान्तं भावयति ।

पुव्वं चउदसपुव्वी, इण्हिं जहण्णो पकप्पधारीओ ।
मज्झिमगपकप्पधारी, जह सो उ न होइ गीयत्थो ॥

पूर्वं गीतार्थश्चतुर्दशपूर्वी अभवन् । इदानीं स किं गीतार्थो जघन्यः प्रकल्पधारी न भवति भवत्येवेति भावः । शस्त्रपरिज्ञादृष्टान्तमाह

पुव्वं सत्थपरिण्णा, अधीयपढिया य होउ उट्ठवणा ।
इण्हिं छज्जीवणिया, किं सा उ न होउ उट्ठवणा ॥

पूर्वं शस्त्रपरिज्ञायामाचाराङ्गान्तर्गतायामधीतायामर्थतो ज्ञातायां पठितायां सूत्रत उपस्थापना अभूदिदानीं पुनः सा उपस्थापना षड्जीवनिकायां दशवैकालिकान्तर्गतायामधीतायां पठितायां च न भवति । भवत्येवेत्यर्थः । पिण्डदृष्टान्तभावनामाह ।

बितियम्मि बंभचेरे, पंचम उद्देस आमगंधम्मि ।
सुत्तम्मि पिंडकप्पि, इह पुण पिंडेसणाएओ ॥

पूर्वमाचाराङ्गान्तर्गते लोकविजयनाम्नि द्वितीयेऽध्ययने यो ब्रह्मचर्याख्यः पञ्चम उद्देशकस्तस्मिन् यदामगन्धिसूत्रम् । "सव्वामगंधं परिण्णाय निरामगंधं परिव्वयय इति" तस्मिन् सूत्रतोऽर्थतश्चाधीते पिण्डकल्पी आसीत् । इह इदानीं पुनर्दशवैकालिकान्तर्गतायां पिण्डैषणायामपि सूत्रोऽर्थतश्चाधीतायां पिण्डकल्पिकः क्रियते सोऽपि च भवति तादृश इति उत्तराध्ययने दृष्टान्तं भावयति ।

आयारस्स उ उवरिं, उत्तरज्झयणा उ आसि पुव्वं तु ।
दसवेयालियउवरिं, इयाणिं किं ते न होंती उ ॥

पूर्वमुत्तराध्ययनानि आचारस्याचाराङ्गस्योपर्यासीरन् । इदानीं दशवैकालिकस्योपरि पठितव्यानि किं तानि तथा रूपाणि न भवन्ति भवन्त्येवेति भावः । वृक्षदृष्टान्तभावनामाह ।

मत्तंगादी तरुवर, न संति इण्हिं न होंति किं रुक्खा ।
महजूहाहिव दप्पिय, पुव्विं वसभाण पुण इण्हिं ॥

पूर्वं सुषमसुषमादिकाले मत्तङ्गादयो दशविधास्तरुवराः कल्पद्रुमा आसीरन् इदानीं ते न सन्ति किं त्वन्ये चूतादयस्ततः किं ते वृक्षा न भवन्ति तेऽपि वृक्षा भवन्तीति भावः । वृषभदृष्टान्तमाह । (महजूहाहिवेत्यादि) पूर्वं वृषभा महायूथाधिपा दर्पिकाः श्वेताः सुजाताः सुविभक्तशृङ्गा आसीरन् इदानीं ते तथाभूता न सन्ति किंतु पञ्चदशादि गोसंख्यातास्ततः किं ते यूथा न भवन्ति भवन्त्येवेति भावः । अधुना गोदृष्टान्तभावनार्थमाह ॥

पुव्वं कोडीबद्धा, जूहाओ नंदगोवमाईणं ।
इण्हिं न संति ताइं, किं जूहाइं न हुंती उ ॥

पूर्वं नन्दगोपादीनां गवां यूथाः कोटीबद्धाः कोटीसंख्याका आसीरन् इदानीं ते तथाभूता न सन्ति किं तु पञ्चदशादि गोसंख्याकास्ततः किं ते युथा न भवन्ति किंतु भवन्त्येवेति । अधुना योधदृष्टान्तभावनामाह ॥

साहस्सी मल्ला खलु, महपाणा पुव्वं आसि जोहा उ ।
ते तुल्ल नत्थि एण्हिं, किं ते जोहा न होंती तो ॥

पूर्वं योधा महाप्राणाः सहस्रमल्ला आसीरन् इदानीं तेषां तुल्या न सन्ति किंत्वमी ततो हीनास्ततः किं ते योधा न भवन्ति भवन्त्येव कालौचित्येन तेषामपि योधकार्यकरणादिति भावः । शोधिदृष्टान्तमाह ॥

पुव्विं छम्मासेहिं, स होउ परिहारेण सोही उ ।
इण्हिं निव्वडियाहिं, पंचकल्लाणगाईहिं ॥

पूर्वं षड्भिर्मासैः परिहारेण वा परिहारतपसा वा शोधिरासीत् इदानीं निर्विकृतिकादिभिरपि च शोधिः पञ्चकल्याणकदशकल्याणकादिलाभप्रायश्चित्तदानव्यवहारात् शोधिविषय एव । पुष्करिणीदृष्टान्तमाह ॥

किंव पुण एव सोही, जह पुव्विल्ला सुपच्छिमा सुं च ।
पुक्खरिणीसुं वत्था, इयाणि सुज्झंति तह सोही ॥

किं केन प्रकारेण पुनरत्राधुना एवं निर्विकृतिकादिमात्रेण शोधिर्भवति । सूरिराह । यथा पूर्वासु च पूर्वकालभाविनीषु (पुष्करिणीषु) प्रभूतजलपरिपूर्णासु वस्त्राणि शुध्यन्तिस्म एवं पश्चिमास्वप्यधुनातनकालभाविनीषु शुध्यन्ति तथा शोधिरपि पूर्वमिवेदानीमपि भवतीति एवं दृष्टान्तानभिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनामाह ॥

आयरियादिचोद्दस, पुव्वादि आसि पुव्विं तु ।
एवं जुवाणरूवा, आयरिया हुंति नायव्वा ॥

एवमन्तरोदितदृष्टान्तकदम्बकप्रकारेण यद्यपि पूर्वमाचार्यादयश्चतुर्दश पूर्वादयश्चतुर्दशपूर्वधरादय आसीरन् तथापीदानीमाचार्या उपलक्षणमेतत् उपाध्यायाश्च युगानुरूपा दशाकल्पव्यवहारधरादयस्तपोनियमस्वाध्यायादिप्रयुक्ता द्रव्यक्षेत्रकालभावोचितयतनापरायणा भवन्ति ज्ञातव्याः । संप्रति यावत्पर्यायस्य यावन्ति स्थानानि सूत्रेणानुज्ञातानि तस्य तावन्त्यसंमोहार्थमुपदर्शयितुराह ॥

तिवरिसएगट्ठाणं, दोतियट्ठाणा उ पंचवरिसस्स ।
सव्वाणि विकिव्वो पुण, वोढुं वा एति ठाणाइं ।

त्रिवर्षे त्रिवर्षपर्यायस्य एकमेवोपाध्यायलक्षणं स्थानमनुज्ञातं न द्वितीयमाचार्यत्वलक्षणमपि तस्याल्पपर्यायतया प्रभूतखेद सहिष्णुत्वाभावेनाचार्यपदयोग्यताया अभावात् । पञ्चवर्षस्य पञ्चवर्षपर्यायस्य द्वे स्थाने अनुज्ञाते तद्यथा उपाध्यायत्वमाचार्यत्वबहुवर्षवर्षपर्यायतया खेदसहतरत्वाविकृष्टोष्टवर्ष पर्यायः पुनः सर्वाण्यपि स्थानानि वोढुं सक्नोति बहुतमवर्षपर्यायत्वात् ततस्तस्य सूत्रेणोपाध्यायत्वमाचार्यत्वं गणित्वं प्रवर्तित्वं स्थविरत्वं गणावच्छेदित्वं वाऽनुज्ञातम् । अथ कथं सर्वाणि यथोक्तानि स्थानानि वोढुं शक्नोति तत आह ।

नो इंदियाण य कालेण, जायाणि तस्स दीहेण ।
कायव्वेसु बहूसु य, अप्पा खलु भावितो तेण ॥

तस्य अष्टवर्षपर्यायस्य दीर्घेणाष्टवर्षप्रमाणेन इन्द्रियनोइन्द्रियाणि जातानि भवन्ति कर्त्तव्येषु च बहुष्वात्मा खलु तेन भावितो भवति ततो योग्यत्वात्सर्वाण्यपि स्थानानि तस्यानुज्ञातानि।

निरुद्धपर्य्यायस्तद्दिवसमुद्देष्टुं कल्पते ॥

(सूत्रम्) निरुद्धपरियाए समणे निग्गंथे कप्पइ तद्दिवसस्स आयरियत्ताए उद्दिसित्तए से किमाहु भंते ? अत्थि णं थेराणं तहारूवाइं कुलाइं कडाइं पत्तियाइं थिज्जाइं वेसासियाइं समयाइं समुइकराइं अणुमयाइं बहुमयाइं भवंति । तेहिं कडेहिं तेहिं पत्तिएहिं थिज्जेहिं तेहिं विसासीएहिं समुइकरेहिं जेसे निरुद्धपरियाए समणे निग्गंथे कप्पइ आयरिय उवज्झायत्ताए उद्दिसित्तए तद्दिवसं ॥ व्य० ३ उ०

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध उच्यते ।

उस्सग्गस्स ववादो, होति विवक्खो उ तेणिमं सुत्तं ।
नियमेण तिगिट्ठो पुण, तस्सासी पुव्वपरियातो ॥

इहोत्सर्गस्य विपक्षप्रतिपक्षो भवत्यपवादस्तेन कारणेन " तिवरिसपरियाए समणे निग्गंथे इत्यादि " रूपस्योत्सर्गस्येदमपवादभूतं सूत्रमुच्यते । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । निरुद्धो विनाशितः पर्यायोऽस्य स निरुद्धपर्यायः । श्रमणो निर्ग्रन्थः कल्पते युज्यते तद्दिवसं यस्मिन् दिवसे प्रव्रज्यार्थं प्रतिपन्नवान् तस्मिन्नेव दिवसे पूर्वपर्यायः पुनस्तस्य प्रभूततर आसीत् । तथाचाह । (नियमेणेत्यादि) नियमेन तस्य पूर्वपर्यायो विकृष्टो विंशति वर्षाण्यासीत् ततस्तद्दिवसं कल्पते । आचार्योपाध्यायतया उद्देष्टुम् । अत्र शिष्यः प्राह । (से किमाहु ? भंते !) स शब्दोऽथ शब्दार्थः । अथ किं कस्मात् कारणात् भदन्त ! परमकल्याणयोगिन् ! भगवन्त एवमाहुर्यथा तद्दिवसमेव कल्पते आचार्योपाध्याययोरुद्देष्टुं न खलु प्रव्रजितमात्रस्याचार्यत्वादीन्यारोप्यमाणानियुक्तान्यगीतार्थत्वात् अत्र सूरिराह । (अत्थि णमित्यादि) अस्तीति निपातो निपातत्वाच्च बहुवचनेऽप्यविरुद्धस्ततोऽयमर्थः सन्ति विद्यन्ते णमिति वाक्यालंकारे स्थविराणामाचार्याणां तथा रूपाणि आचार्यादिप्रायोग्यानि कुलानि तेन कृतानि गच्छप्रायोग्यतया निर्वर्त्तितानीत्यर्थः । येन यथा कालं तेभ्य आचार्यादिप्रायोग्यं भक्तमुपधिश्चोपजायते । उपलक्षणमेतत् तेन केवलं तथा रूपाणि कुलानि कृतानि किंत्वाचार्यबालवृद्धग्लानादयोऽपि अनेकधा संग्रहोपग्रहविषयी कृता इति द्रष्टव्य न केवलं कुलानि तथारूपमात्राणि कृतानि किं तु (पत्तियाणित्ति) प्रीतिकराणि वैनयिकानि कृतानि (थेज्जाणीत्ति) स्थेयानि प्रीतिकरतया गच्छचिन्तायां प्रमाणभूतानि । अथवा स्थिया-नीति किमुक्तं भवति । नैकं द्वौ वा वारौ प्रीतिकरणानि कृतानि किंत्वनेकश इति (वेसासियाणित्ति) आत्मनामन्येषां गच्छवासिनां मायारहितीकृततया विश्वासस्थानानि कृतानि विश्वासे भवानि योग्यानि वैश्वासिकानीति व्युत्पत्तेः अत एव सम्मतानि तेषु तेषु प्रयोजनेष्विष्टानि संमुदिकराणि अविषमत्वेन प्रयोजनकारीणि । सोपि च बहुशो विग्रहेषु समुत्पन्नेषु गणस्य संमुदितमकार्षीत् । संमुदिकृततया इष्टेषु च प्रयोजनेष्वनुकल्पेन मतान्यनुमतानि । तथा बहूनां विश्वबजरूवर्जानां सर्वेषामित्यर्थः । मतानि बहुमतानि भवन्ति तिष्ठन्ति शुत्रं तस्य स्यादिदं रूपं ततो यद्यस्मात्तेषु कुलेषु तथारूपेषु कृतेषु प्रीतिकरेषु एवं तेषु स्थेयेषु तेषु वैश्वासिकेषु तेषु समुदिकरष्वित्यपि भावनीयम् स श्रमणो निर्ग्रन्थो निरुद्धपर्यायोऽभवत् तेन कारणे न संकल्पते आचार्यतया उपाध्यायतया वा उद्देष्टुं तद्दिवसमिति । एष सूत्रसंक्षेपार्थः । व्यासार्थं तु भाष्यकृद्विवक्षुः प्रथमतः (सेकिमाहुभंतेइत्यादि) एतस्येदं व्याख्यानयति ।

चोरएयतिवासादी, पुव्वं वन्नेउं दीहपरियागं ।
तद्दिवसमेव इच्छिह, आयरियादीणि किं देह ॥

चोदयति प्रश्नयति परो यथापूर्वं त्रिवर्षादिकं दीर्घं पर्यायं वर्णयित्वा किमिदानीं तद्दिवसमेव । आचार्यादीनि भावप्रधानोऽयं निर्देशः आचार्यत्वादीनि दत्थ । अत्र सूरिराह ।

भएणति तेहिं कायाइ, वेहियाणं तु उवहि भत्ताई ।
गुरुबालबालसहुमादी, अणेगकारेहु वज्जिया ॥

भण्यते अत्रोत्तरं दीयते तैराचार्यादिपदयोग्यैर्वैनयिकानां विनयमर्हन्तीति वैनयिका आचार्यादयः तेषां कृतान्युत्पादितानि । उपधिभक्तानि । किमुक्तं भवति । तथारूपाणि स्थविराणां तैर्वैनयिकानि कुलानि कृतानि येन तेभ्यो यथाकालमुपधिर्भक्तं चोपजायते इति । एतेन "अत्थिणं थेराणं तयारूपाणि कडाणीति" व्याख्यातम् । न केवलं तैस्तथारूपाणि कुलानि कृतानि किं तु गुरुबालसहोदरादय आदिशब्दात् वृद्धग्लानादिपरिग्रहः । अनेकप्रकारैरुपगृहीताः संग्रहोपग्रहाभ्यामुपष्टम्भे नीताः"पत्तियाणित्ति" सुप्रतीतत्वान्न व्याख्यातम् तथेत्यत्र द्वितीयं व्याख्यानमाह

ताइं पीतिकराइं, असई दुव्वत्ति होसि थेज्जानि ।
संकियअणवेक्खाए, जिम्हजढा ईति विस्संभो ॥

अथ वेति प्रतीतं प्रथमव्याख्यानापेक्षया व्याख्यानान्तरोपदर्शने स्थेयानीति किंत्वसकृदिति । तथा वैश्वासिकानीति कोऽर्थः अनपेक्षया स्वपरविशेषाकरणेन प्रभूततराणां संचिताङ्गेनेत्यर्थः । वेष्याणि विशेषत एषणीयान्यभिलषनीयानि कृतानि यतस्तानि जिह्मजढानि जिह्मं मायया रहितानि कृतानीति तेषु विश्रम्भो विश्रंभस्थानत्वात्स्वात्ययं प इयाणीति संमुइकराणीति व्याख्यानार्थमाह ।

सव्वत्थ अविसमत्ते, ण कारगो होइ संमुदी नियमा ।
बहुसो य विग्गहेसुं, अकासि गणसम्मुदिं सो उ ॥

सर्वत्र सर्वेषु प्रयोजनेषु यो नियमादविषमत्वेनाकुटिलतया कारको भवति (सम्मुदित्ति) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् संमुदिकरः तान्यपि कुलानि तेन तथारूपाणि कृतानि न केवलं तेन कुलानि समुदिकराणि कृतानि । किंतु सोऽपि तु शब्दोऽपिशब्दार्थः । बहुशो बहुभिः प्रकारैर्विग्रहेषु समुत्पन्नेषु तदुपशमनतो गणस्य गच्छस्य सम्मुदिमकार्षीत् शेषाणि तु पदानि सुप्रतीतत्वान्न व्याख्यातानि ॥

थिरपरिचियपुव्वसुतो, सरीरयामावहारविजढो उ ।

पुव्विं विणीयकरणो, करेइ सुत्तं सफलमेयं ॥

स्थिरो नाम अचपलः । परिचितं पूर्वस्मिन्पूर्वपर्याये श्रुतं यस्य स परिचितपूर्वश्रुतः । यदि वा प्रत्यागतस्यापि स्वाभिधानमिव परिचितं पूर्वपठितं यस्य स तथा । ततः पूर्वपदेन विशेषणसमासः । तथा शरीरस्य स्थानप्राणस्तस्यापहारोऽपहरणं तेन विजडो रहितः शरीरस्थानपहाररहितः । किमुक्तं भवति । पूर्वतन सारं वस्त्रं वैयावृत्यं वाचनादिषु परिहारयितमिति तथा पूर्वं पूर्वपर्याये विनीतानि विशेषतः संयमयोगेषु नीतानि करणानि मनोवाक्कायलक्षणानि येन स विनीतकरणः संयमयोगादिकं सर्वं तेन पूर्वमपरिहीनं कृतमिति भावः । य ईदृशः पूर्वमासीत् । स एतत्सूत्रं सफलं करोति । ईदृशस्य तद्दिवसमाचार्यत्वमुपाध्यायत्वं वा उद्दिश्यते न शेषस्य ततो न कश्चित्पूर्वापरविरोध इति भावः ।

कह पुण तस्स निरुद्धो, परियातो होज्ज तद्दिवसतो उ ।

पुव्वा करूतावेक्खो, सणाईहिं वज्जानीतो ॥

कथं केन प्रकारेण तस्य पूर्वः पर्यायो निरुद्धः कथं तावद्दैवसिकस्तद्दिवसभावी पर्यायोऽभवत् । अत्रोत्तरमाह (पुव्वकरू-त्यादि) स्वज्ञातिभिः स्वकीयैः स्वजनैः सापेक्षो गच्छसापेक्षः सन् बलान्नीतः सोऽत्र तदतः सर्वं संपूर्णमनमन्नत एतदेव प्रपञ्चयन्नाह ।

पव्वज्जअप्पपंचम, कुमारगुरुमादि उवहिते णयणं ।

निज्जं तस्स निकायण, पव्वजिते तद्दिवसपुच्छा ॥

राजा कोऽप्यमात्यपुरोहितसेनापतिश्रेष्ठिसहितो राज्यमनुशास्ति तेषामेकैकः पुत्रस्तत्र राजपुत्रो राज्ञा राजा भविष्यतीति संभावितः अमात्यपुत्रो अमात्येनामात्यत्वपुरोहितपुत्रः पुरोहितेन पुरोहितत्वे सेनापतिपुत्रःसेनापतिना सेनापतित्वे श्रेष्ठिना श्रेष्ठित्वे तेऽपि पञ्चापि सह क्रीडन्ति । अन्यदा कुमारो राजपुत्र आत्मपञ्चमोऽमात्यपुरोहितसेनापतिश्रेष्ठिपुत्रैः सहेत्यर्थः प्रव्रज्यामगृहीत् । सर्वे च तेऽतीव बहुश्रुता जाता ग्रहणशिक्षामासेवनाशिक्षां चातिशिक्षितवन्तः कुलानि च प्रीतिकरादिरूपाणि कृतानि । आचार्येण च ते गुर्वादयः संभाविताः । तद्यथा राजपुत्र आचार्यपदे अमात्यपुत्र उपाध्यायत्वे पुरोहितपुत्रः स्थविरत्वे सेनापतिपुत्रो गणित्वे श्रेष्ठिपुत्रो गणावच्छेदित्वे संभावितः राजादीनां चान्ये पुत्रा न विद्यन्ते ततस्ते सूरिसमीपमागत्य विज्ञापयन्ति यथा नयाम एतान् स्वस्थानं पश्चादेतैरेव सह समागत्य वयं प्रव्रजिष्यामः एवमुपधिना मातृस्थानेन विज्ञाप्य तेषां ते नयनमुपकरणं कुर्वन्ति । तस्य च राजकुमारस्यात्मपञ्चमस्य नीयमानस्याचार्यो निकाचनं करोति यथा सम्यक्त्वे नियमतोऽप्रमत्तेन भाव्यं अत्र शिष्यस्य पृच्छा भूयः । प्रव्रजिते सति राजकुमारादौ किमिति तद्दिवसं यस्मिन् दिवसे प्रव्रज्या प्रतिपन्ना तस्मिन्नेव दिने आचार्यादिपदस्थापनाम सोत्तरं वक्तव्यमिति भावार्थः । इति उपधिना तेषां नयनमुक्तं संप्रति प्रकारान्तरेणापहरणमाह ।

पियरो व तावसादी, पव्वजिउमणा उ ते फुगविंत्ति ।

ठविया एयादीसुं, ठाणेसुं ते जहा कमसो ॥

पितरो वा तेषां । तापसादयः तापसादिरूपतया प्रव्राजितुमनसः । तान् राजपुत्रादीन् (फुगविंत्ति त्ति) देसीपदमेतत् अपहारयन्ति । इत्थं च नीताः सन्तस्ते स्वपितृभिर्यथाक्रमं राजादिषु स्थानेषु स्थापिताः ।

निया वि फासुभोजी, पोसहसालायपोरिसीकरणं ।

धुवलोयं च करेंता, लक्खणपाढेय पुच्छंती ॥

जो तत्थ अमूढ लक्खा, रितुकाले तीए एक्कमेक्कं तु ।

उप्पाए ऊण सुयं, ठाविय ताहे पुणो होंति ॥

नीता अपि ते राजकुमारादयः प्रासुकभोजिनः पौषधशालायां प्रतिदिवसं सूत्रपौरुष्या अर्थपौरुष्याश्च करणं ध्रुवमवश्यं लोचं च ते कुर्वन्ति । ब्रह्मचर्यं च परिपालयन्ति । नवरं लक्षणपाठकान् दिने पृच्छन्ति । कस्या महिलाया ऋतुकाले गर्भो लगतीति एवं दृष्ट्वा यासां महिलानां लक्षणपाठका भवन्ति तथैतासामृतुकाले नियमनात् गर्भो लगिष्यतीति ततो या ऋतुकाले अमूढलक्षा ऋतुकालस्य स्वस्य ज्ञात्री तस्यामात्मीयायामेकैकं वारं गत्वा बीजं निक्षिपन्ति । एवं चात्मीयमात्मीयं पुत्रमुत्पाद्य यदा यदा यो यो स समर्थो जायते । तदा तदा तं तं स्वस्वस्थाने स्थापयित्वा पुनरागच्छन्तीति ।

अब्भुज्जयमेगपरं, पडिवज्जिउकामथेरअसति अन्ने ।

तद्दिवसमागतेसुं, ठाणेसु ठवेंति तस्सेव ॥

यस्मिन् दिवसे ते प्रत्यागतास्तस्मिन्नेव दिवसे स्थविरा आचार्या अभ्युद्यतमेकतरं विहारं जिनकल्पिकं यथालन्दकल्पविहारं वा प्रतिपत्तुकामाः स्थविरत्वात् । अन्यगणधारणेऽसमर्था स्तादृशो न विद्यन्ते ततस्तद्दिवसमागतान् राजकुमारादीन् तेष्वाचार्यत्वादिषु स्थानेषु स्थापयन्ति " पुव्वयते दिवसपुव्वे " यदुक्तं तत्र तामेव पृच्छां भावयति ।

कह दिज्जइ तस्स गणो, तद्दिवसं चेव पव्वइगस्स ।

भण्णइ तम्मि ठविए, होंति सुबहुगुणाउ इमे ॥

कथं तस्य राजकुमारस्य प्रव्रजितस्य तद्दिवसमेव यस्मिन् दिने प्रव्रज्या प्रतिपन्ना तस्मिन्नेव दिने गणो दीयते । अत्र सूरिराह भण्यते तस्मिन् स्थापने सुष्ठु अतिशयने बहवो गुणा इमे वक्ष्यमाणा भवन्ति तानेवाह ।

साहु विसीयमाणो, अप्पागेलण्णनिक्खउवगरणा ।

ववहारइत्थियाए, वाएय आकिंचणकरे य ॥

एते गुणा हवंती, तज्जायाणं कुटुंबपरिवड्ढी ।

ओहाणं पि य तेसिं, अणुलोमुवसग्गतुल्लं तू ॥

साधुर्विषीदन् तान् तथाभूतान् दृष्ट्वा स्थिरो भवति । आर्यिका अपि तेषु स्वचेतासि स्थिरा उपजायन्ते (गेलण्णत्ति) ग्लानत्वे साधूनामौषधं सुलभं भवति । वैद्योऽपि तेषां प्रभावतोऽनुकूलां क्रियां करोति । यथा एते राजादिपुत्राः तेषां स्वामी शिष्या इति । तथा भिक्षा उपगरणमपि साधूनामतिसुलभम (ववहारो इत्थिया) एते स्त्रिया अपहृतायास्तेषां भयतो व्यवहारो लभते इयमत्र भावना । काचित् रूपवती कुमारश्रमणा केनापि राज्ञा गृहीता स्यात् ततस्तेषां गतानां भयेन सा मुच्यते इति वादे च तद्गौरवात्साधवोऽपरिभूता भवन्ति (अकिंचणकारयत्ति) योऽपि कश्चित्साधूनां प्रत्यनीकः सोऽपि तेषां राजादिकुमारप्रव्रजितानां भयतो न किञ्चित्करोति अथवा किंचनानां साधूनां यदि कथमपि केनाऽप्यर्थजाते प्रयोजनमुपजायते तर्हि तत्सर्वं लोकः प्रायोऽप्रार्थित एव करोति । तदेवमेते अनन्तरोदिता गुणास्तज्जातानां राजादिजातीयानां यतोऽतस्ते निरुद्धपर्यायाः प्रत्यागताः प्रव्राजितास्तद्दिवस एवाचार्यादिपदेषु स्थाप्यन्ते । अयं च गुणः कुटुम्बपरिवृद्धिस्तथाहि यदि नामैते तथाभूतं राज्यादिकमपहाय धर्मे समागच्छन्ति ततः किं तेषु तुच्छेषु भोगोपभोगेषु एवमन्येपि संयमे निष्क्रमन्ति ततो भवति गच्छस्य महती वृद्धिः।

एतेषामवधानमुत्प्रव्राजनं तदप्यनुलोमोपसर्गतुल्यम्। किमुक्तं भवति। यथा कस्याऽपि साधोः कश्चिदनुलोमान् उपसर्गान् प्रकृतवान् सचैवं चिन्तयति। यदि परमनेनोपायेनाहं मुच्ये नान्यथा ततः एवं विचिन्त्याशठभावः सपरिसेवते स च तथाकृतपरिसेवनोऽप्यशठभाव इत्यखण्डचारित्र इति व्यवह्रियते॥ एवमेतेऽप्यखण्डचारित्रा एव तत्त्वतो मन्तव्याः एतदेव लेशतो व्याख्यानयन्नाह।

साहूणं अज्जाण य, विसीयमाणा ए होंति थिरकरणं।
जइ एरिसा वि धम्मं, करोति अम्हं किमंग पुण॥

साधूनामार्यिकाणां च विषीदतां स्थिरकरणं भवति। तथा हि केचित्साधवो भोगेषु विषीदन्तस्तान् दृष्ट्वा एवं चिन्तयन्ति। यदि तावदीदृशा अपि विपुलराज्यादिका अमी देवकुमारिकाः प्रख्याभिरपि निजमहिलाभिरुपसर्ग्यमाणा धर्मं कुर्वन्ते न पुनर्निजं ब्रह्मचर्यं भ्रंशितवन्तोऽत एव ते तद्दिवसं एवाचार्यादिपदेषु स्थापिताः किमङ्गपुनरस्माभिः सुतरां धर्मं समाचरणीयम्। विभवादिपरिभ्रष्टत्वादिति। आर्यिका अपि चिन्तयति। यदि तावदीदृशाः खल्वस्माकं बान्धवाः संपन्नाः कथममन्दपुण्या एतेषां सुखमपि निरीक्ष्यन्ते न सीदन्ति खल्वेनादृशधीरपुरुषपरिगृहीता आर्यिका केवलमपरिभूताः सदा वर्त्तन्ते॥

किंच तत्थ उविएसु, लोगो भयं गोरवं करेति।
गेलन्नोसहिमाई, सुलभं उवकरण भत्तादी॥

किं च तत्र तेषु राजकुमारादिष्वाचार्यादिपदेषु स्थापितेषु लोको भयं गौरवं बहुमानं च कुर्वते। ग्लानत्वे भवत्यौषधादिकं सुलभमुपकरणभक्तादि च।

संजतिमादीगहणे, ववहारे होइ दुप्पधंसो उ।
तग्गारवा उ वादे, हवंति अपराजिया चेव॥

संजत्यादीनामादिशब्दात् तथाविधक्षुल्लकादिपरिग्रहः। ग्रहणे अपहारे भवत्यसौ राजकुमारादिदुष्प्रधृष्यः। तथा तद्गौरवात् वादे भवन्ति साधवोऽपराजिता एव।

पडिणीया अकिंचिकरा, होंति अवत्तव्वो अट्ठजाए य।
तज्जायदिक्खिएणं, होइ विवड्ढी वि य गणस्स॥

प्रत्यनीकाः अकिञ्चित्करा भवन्ति अर्थजाते च समुत्पन्ने कश्चिदपि वक्तव्यो न भवति। किंतु सर्वोऽप्यप्रार्थित एव यथौचित्यं करोति। तथा तेन तज्जातेन राजादिजातेन तद्दिवस एवाचार्यादिपदस्थापितेन गणस्य गच्छस्य वृद्धिर्भवति। शेषं सुप्रतीतत्वान्न व्याख्यातम्।

(सूत्रम्) निरुद्धवासपरियाए समणे निग्गंथे आयरियउवज्झायत्ताए उद्दिसित्तए समुत्थे य कप्पति, तस्स णं कप्पस्स देसे अज्झिज्जिए भवति से आहिज्जि सामिति अहिज्जिज्जा एवं से कप्पइ आयरियउवज्झायत्ताए उद्दिसित्तए से य आहिज्जे सामित्ति णो अहिज्जा आ एवं से नो कप्पइ आयरियउवज्झायत्ताए उद्दिसित्तए १०।

निरुद्धवासपरियाए समणे निग्गंथे इत्यादि अस्य सम्बन्धमाह

अपवदिइं तु निरुद्धं, आयरियत्तं तु पुव्वपरियाए।
इमतो पुण अववातो, असमत्तसुयस्स तरुणस्स॥

निरुद्धे। विनाशिते पूर्वपर्याये सत्याचार्यत्वमपवदितुं प्रव्रज्यादिवस एवाचार्यत्वमनुज्ञातुमनन्तरसूत्रेऽयमनेन सूत्रेणाभिधास्यमानः पुनरपवादोऽसमाप्तश्रुतस्य तरुणस्य। किमुक्तं भवत्यल्पविषयपर्यायस्यासमाप्तश्रुतस्यापि चापवादतो गणधरत्वमनुज्ञायते ततोऽनेनाप्यपवादोऽभिधानतो भवति पूर्वसूत्रेणास्य सम्बन्धः। अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या निरुद्धो विनाशितो वर्षपर्यायो यस्य स निरुद्धवर्षपर्यायः। एतदुक्तं भवति। त्रिषु वर्षेषु परिपूर्णेषु यस्य निरुद्धः पूर्वपर्यायो यदि वा पूर्णे त्रिवर्षे समाप्तश्रुतस्य निरुद्धवर्षपर्याय इति। श्रमणो निर्ग्रन्थः कल्पते आचार्योपाध्यायतया। आचार्यतया उपाध्यायतया वा उद्देष्टुं केत्याह समुच्छेदकल्पे आचार्ये कालगते अन्यस्मिंश्च बहुश्रुते लक्षणसंपूर्णेऽसति तस्य च आचार्यतया उपाध्यायतया उद्देष्टुमपि तस्य आचारप्रकल्पस्य निशीथाध्ययनस्य देशोऽधीतो भवति सूत्रमधीतमर्थोऽद्यापि नाधीयते यदि वार्थो न परिपूर्णोद्याप्यधीत इत्यर्थः। (सेयइत्यादि) स चेदमधीतवान् पाश्चात्यं स्थितं देशमध्येऽध्येष्यते तत एवं सति कल्पते आचार्योपाध्यायतया उद्देष्टुम् यदि पुनः सोऽध्येष्ये इति चिन्तयन्नपि नाधीयते इति संभाव्यते। तत एवं सति न कल्पते। आचार्योपाध्यायतया उद्देष्टुम् एष सूत्रसंक्षेपार्थः। तत्राल्पवर्षपर्यायस्यासमाप्तश्रुतस्यापवादतो गणधरपदानुज्ञानार्थमिदं सूत्रमित्युक्तमतोऽल्पवर्षपर्यायत्वं समाप्तकृतत्वं च भाष्यकृद्भावयति।

तिण्णि जस्स अ पुण्णा, वासा पुण्णेहिं वा तिहिं उत्तं तु।
वासेहिं निरुद्धेहिं, लक्खणजुत्तं पसंसंति॥

यस्य त्रीणि वर्षाणि व्रतपर्यायतयाऽद्याप्यपरिपूर्णानि एतस्यामवस्थायां यदि वा त्रिषु परिपूर्णेषु तस्य तन्निरुद्धवर्षपर्यायत्वमभवत्। स त्रिषु पूर्णेषु अपूर्णेषु वा वर्षेषु निरुद्धेषु आचार्ये कालगते अन्यो बहुश्रुतोऽपि लक्षणसंपूर्णो न विद्यते सचासमाप्तश्रुतोऽपि लक्षणयुक्तो ग्रहणधारणासमर्थश्चेति स्थाप्यते। बहुश्रुतोप्यन्यो न स्थाप्यते किं तु सोऽसमाप्तश्रुतोऽपि लक्षणयुक्तः। किं कारणमत आह। लक्खणेत्यादि। लोके वेदे समये च विशारदा नायकत्वपदाध्यारोपे प्रशंसन्ति। लक्षणयुक्तं नेतरं बहुश्रुतमपि ततः स एव स्थाप्यते। अत्र पर आह।

किं अम्ह लक्खणेहिं, तवसंजमसुट्ठियाणसमणाणं।
गच्छविवड्ढिनिमित्तं, इच्छिज्जइ सो जह कुमारो॥

किमस्माकं श्रमणानां तपसंयमसुस्थितानां लक्षणैः केवलं लक्षणविहीनोऽपि बहुश्रुतः स्थाप्यतां येनाऽस्माकं स्वाध्यायवृद्धिर्भवति। आचार्य आह। सोऽल्पश्रुतोऽपि लक्षणयुक्ततया गणधरपदस्थापनायामिष्यते गच्छविवृद्धिनिमित्तं यथा राज्यवृद्धिनिमित्तं राज्ये कुमारः। एतदेव भावयति॥

बहुपुत्तो नरवई, सामुद्दं भणति कं ठवेमि निवं।
दोसगुणएगणेगे, सो विं य तेसिं परिकहेइ॥

कोऽपि बहुपुत्रको नरपतिः सामुद्रिकं सामुद्रलक्षणवेत्तारं भणति। तथा कमहं कुमारं नृपं स्थापयामि एवमुक्तः सोऽपि तेषां कुमाराणां यस्य दोषा गुणा वा एकोऽनेके च विद्यन्ते तत्सर्वं परिकथयति तत्र दोषा इमे॥

निद्धूमगं च डमरं, मारीदुब्भिक्खचोरपउराइं।
धणधन्नकोसहाणी, बलवति पच्चंतरायाणो॥

निर्धूमकं नाम अपलक्षणं यत्प्रभावतो राज्यमनुशासति रन्धनीयमेव न भवति डमरं यद्वशाद्राज्यं डमरबहुलं भवति। प्रभूतस्वदेशोत्थोपप्लवा एवोपजायन्ते इत्यर्थः। मारियद्वशान्मारिदोषोपहतं प्रचुरं दुर्भिक्षमुपयाति। चोरप्रचुरं यद्वशाच्चौरा उच्छलन्ति। धनहानिर्यतः सर्वत्र धनक्षयः संभवति। धान्यहानिर्य-

त्यभावाद्वृष्टेऽपि मेघे सस्यनिष्पत्तिस्तादृशी नोपजायते । कोशहानिर्यतः कोशक्षयः बलवत्प्रत्यन्तराजकं यतो बलवन्तः प्रत्यन्तराजाः सर्वे भवन्ति एते कस्याप्येकः कस्याप्यनेके दोषाः अधुना गुणमाह ॥

खेमं सिवं सुभिक्खं, निरुवसग्गं गुणेहिं उववेयं ।
अभिसिंचंति कुमारं, गच्छे वि तयाणुरूवं तु ॥

क्षेमं नाम सुलक्षणं यद्वशात्सर्वत्र राज्ये नीरोगता शिवं यतः सर्वत्र कल्याणं सुभिक्षसंभवः । निरुपसर्गा यतः सकलेऽपि देशे मारिर्डमराद्युपसर्गासंभवः । एतेऽपि गुणाः कस्याप्येकः कस्याप्यनेके कस्याऽपि सर्वे तत्र यथा सर्वथा दोषोपेतमधिकृतैश्च गुणैः सर्वैरप्युपेतं कुमारं राजामात्यादयो राज्येऽभिषिञ्चन्ति तथा गच्छेऽपि तदनुरूपं राजकुमारानुरूपं सर्वथा दोषविनिर्मुक्तमेकान्ततो गुणैरुपेतमाचार्यादिपदे । सिञ्चन्ति एतदेव स्पष्टयति ॥

जह ते रायकुमारा, सुलक्खणा जे सुहा जणवयाणं ।
संतमविसुयसमिद्धं, नच वेंति गुणे गुणविहूणं ॥

यथा ते राजकुमाराः सलक्षणा ये स्थापिताः सन्तो जनपदानां शुभाः । कल्याणकारिणः त एव स्थाप्यन्ते न शेषास्तथा सूरयोऽपि गच्छवृद्धिमपेक्षमाणाः सन्तमपि श्रुतसमृद्धं गुणविहीनं न गणे स्थापयन्ति ॥

लक्खणजुत्तो जइ वि हु, न समिद्धसुतेण तह वि तं ववए ।
तस्स पुण होंति देसो, असमत्तो पकप्पनामस्स ॥

लक्षणयुक्तो यद्यपि हु निश्चितं स्थापयेत् । तस्य पुनर्देशो भवत्यसमाप्तः ॥ प्रकल्पनाम्नो निशीथाध्ययनस्य कथं पुनर्देशोऽसमाप्त इत्याह ॥

देसो सुत्तमधीतं, न तु अत्था अत्थतो व असमत्ती ।
सगणे अणरिहगीता, सतीपगिण्हेज्जमेहिंतो ॥

प्रकल्पं द्विधा शरीरं सूत्रमर्थश्च । तत्र देशः सूत्रमधीतं नत्वर्थः । अथवा अर्थोऽपि कियानधिगतः केवलमर्थतः समाप्तिर्नाभूत् । ततो ये स्वगणे आचार्यलक्षणविहीनतया गीतार्था अपि सन्तोऽनर्हाः आचार्यपदायोग्यास्तेभ्यः आचार्यपदोपविष्टः सम्नर्थं गृह्णीयात् । अथ स्वगणे गीतार्था न विद्यन्ते । तर्हि तेषामसत्यभावे एभ्यो वक्ष्यमाणेभ्यो गृह्णीयात्तानेवाह ।

संविग्गमसंविग्गे, सारूवियसिद्धपुत्तपच्छिन्ने ।
पडिक्कंत अब्भुत्थिए, संती अन्नत्थ तत्थेव ॥

स्वगणे गीतार्थानामभावे अन्येषां सांभोगिकानां समसुखदुःखानां गीतार्थानामन्तिके गत्वाऽधीते तेषामप्यभावेऽन्यसांभोगिकानां गच्छं प्रविश्य पठति । तेषामप्यभावे पार्श्वस्थादीनां संविग्नपाक्षिकाणामन्तिके केवलं तत्संयमयोगेष्वभ्युत्थाप्य एतावता संविग्नेति व्याख्यातम् । अधुना असंविग्नेत्यादि व्याख्यायते । असंविग्नान् सारूपिकान् संयतरूपधारिणः सिद्धपुत्रप्रच्छन्नान् सिद्धपुत्रान् पश्चात्कृतांश्चाश्रयेत् । कथंभूतानित्याह प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितान् असंयमव्यापारान् प्रतिक्रान्तान् संयमं प्रत्यभ्युत्थितान् तेषामप्यसति अभावे अन्यत्र यत्र ते न ज्ञायन्ते तत्र गत्वा तेषामन्तिके अधीते नान्यत्र तेषामगमने तत्रैव पठेत् यत्र ते स्वव्यापारेण स्थिता वर्त्तन्ते । इयमत्र भावना पार्श्वस्थादीनां संविग्नपाक्षिकाणामभावे ये पूर्वं संविग्ना गीतार्था आसीरन् तेषां पश्चात्कृतानां पुनः प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितानामन्तिके गृह्णीयात्तेषामप्यभावे संयमयोगं प्रत्यभ्युत्थितानां सिद्धपुत्राणामन्तिके तेषामप्यभावे अन्यत्र तान् संयतरूपकान् कृत्वा तेषामन्तिके अन्यत्रागमने तत्रैव तान् तथारूपान् कृत्वा सागारिकाणामभावे तेषामन्तिकेऽधीते एतदेवाह ।

सगणे परगणे वा, मणुन्नअन्नेसिं वा वि असतीए ।
संविग्गपक्खिएसुं, सरूवि सिद्धे सु पढमं तु ॥

स्वगणे गणधरपदानर्हगीतार्थानामन्तिके परगणे वा मनोज्ञे वा साम्भोगिके तदभावे अन्येषां वा असाम्भोगिकानामन्तिके तेषामप्यसत्यभावे संविग्नपाक्षिकेषु पार्श्वस्थादिषु प्रथममेव प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितेषु तेषामप्यभावे सरूपिषु संयतरूपिषु प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितेषु पश्चात्कृतेषु तेषामप्यभावे प्रथममेव स्वरूपिषु सिद्धेषु सिद्धपुत्रेषु एतत्प्रतिक्रान्ताभ्युत्थितानधिकृत्योक्तं तदभावे अन्यत्र विधिमाह ।

मुंडं च धरेमाणे, सिहं च फेडं च अणिच्छसासिहे वि ।
लिंगेण मसागारिए, वंदणगादीण हावेंति ॥

ते पश्चात्कृतादयो यदि न प्रतिक्रान्ता अभ्युत्थिताः किं तु लिङ्गतो गृहिस्था वर्तन्ते । अन्यत्र गत्वा तान् मुण्डं च धरमाणान् धारयतः कारयति । यदि पुनः सशिखाकाः सन्ति ततः शिखां स्फेटयति । अथ शिखास्फेटनं ते नेच्छन्ति ततः सशिखानपि स्थापयित्वा इत्वरं श्रमणलिङ्गं तेषां समर्प्पयन्ति । व्याख्यानवेलायां च चोलपट्टकं मुखपोतिकां च ग्राहयन्ति तेषामपि तथाभूतानां पार्श्वे पठता यथा प्रतिरूपश्रुतविनयः प्रयोक्तव्यः । तेषु न वारणीयः । अथ ते अन्यत्र गमनं नेच्छन्ति तर्हि तत्रैवासागारिके सागारिकसंपातरहिते प्रदेशविशेषे लिङ्गेन रजोहरणमुखपोत्तिकादिना श्रमणरूपधारिणः कारयित्वा पठनीयम् । ते च तत्रापि तथा पठन्तो न वन्दनादीनि हापयन्ति ॥

आहारउवहिसेज्जाए, समणमादीसु होइ जइयव्वं ।
अणुमोयणकारावण-सिक्खत्तिपदम्मि तो सुद्धो ॥

तेन तेषां समीपे पठनाहारोपधिशय्यानामेषणादिषु भवति यतितव्यम् । तदाऽनुमोदने कारापणे च न च कारणकारापणानुमोदनदोषैः स परिगृह्यते । यतः शिक्षा मयाऽस्य समीपे गृह्यते इति द्वितीये पदे वर्तते । ततः स शुद्ध इति । इयमत्र भावना । यदि स पार्श्वस्थः पश्चात्कृतादिः पाठयन्नात्मनः आहारोपध्यादिकमात्मनैवोत्पादयति । ततः सुन्दरम् । आत्मना नोत्पादयति । तत आह ।

चोयइ से परिवारं, अकारमाणं भणति वा सड्ढे ।
सव्वोच्छित्तिकरस्स हु, सुयभत्तीए कुणह पूयं ॥

स तस्य परिवारं विनयमकुर्वन्तं चोदयति प्रज्ञापयति । यथा महदिदं ज्ञानपात्रमतः क्रियतामस्योत्कृष्टाहारसंपादनेन विनय इति परिवारस्याभावे श्राद्धाश्चासिद्धपुत्रपुराणतररूपान् भणति यथा अव्यवच्छित्तिकरस्यास्य श्रुतभक्त्या कुरुत पूजामिति । एतेनानुमोदनकारापणे व्याख्याते । संप्रति स्वयमुत्पादनमाहारादीनां भावयति ॥

दुविहा सत्ती एसिं, आहारादी करेति ते सव्वं ।
पणहाणीए जयंतो, अट्टत्ताए वि एमेव ॥

द्विविधस्य प्रतिपरिचारकस्य सिद्धपुत्रादेश्चेत्यर्थः । असत्यभावे तेषां पार्श्वस्थपश्चात्कृतादीनामाहारादिकं स सर्वमात्मना करोति । तत्रापि स प्रथमतः शुद्धमुत्पादलाभे पञ्चकपरिहान्या यतमानोऽशुद्धमपि पञ्चकपरिहानियतनानामशुद्धाभावे पञ्चकप्रायश्चित्तस्यामप्रतिसेवनात् उत्पादयति तदसंभवे दशकप्रायश्चित्त

स्यानप्रतिसेवनात् एवं तावत् यावच्चतुर्गुरुकमसंप्राप्तः। तथापि स तस्योत्पादयति । एवमेवात्मार्थं पञ्चकपरिहान्या यतते । किमुक्तं भवति । उद्गमादिदोषत्रयशुद्धमलभमानः पञ्चकादियतनया त्रिभिरपि दोषैरशुद्धं गृह्णाति स तथा कुर्वन्नपि ज्ञाननिमित्तं प्रवृत्तत्वात् कृतयतनाविषयपुरुषकारत्वात् रागद्वेषविरहितत्वाच्च शुद्ध इति (आचार्योपाध्यायादिषु मृतेषु नवरुहरस्य तत्पदे स्थापना) (सूत्रम्) निग्गंथस्स णं णवरुहरतरुणगस्स आयरियउवज्झाए विसंभेज्जा णो से कप्पइ अणायरियउवज्झायस्स होत्तए कप्पइ से पुव्वआयरियं उद्दिसावित्ता ततो पच्छा उवज्झायं से किमाहु भंते दुसंगहिए समणे निग्गंथे तंजहा आयरिएणं उवज्झाएण य ॥

निग्गंथस्सेत्यादि अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ॥

आयरियाणं सीसो, परियातो वावि अह कितो एस ।
सीसाणकेरिसाण व, ठाविज्जइ सो उ आयरिओ ॥

पूर्वसूत्रे आचार्यस्थापनीय उक्तः । आचार्याणां च शिष्या भवन्तीति तद्वक्तव्यतार्थमिदं सूत्रम् अथवा पूर्वसूत्रेषु पर्यायोऽधिकृतोऽस्मिन्नपि च सूत्रे एव पर्यायस्तया च "नवरुहरतरुणग्रहणं" यदि वाऽनन्तरसूत्रे य आचार्यः स्थापनीयः उक्तः स कीदृशानां शिष्याणां स्थाप्यते । इतीदमनेन सूत्रेणोच्यते । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । निर्ग्रन्थस्य णमिति वाक्यालङ्कारे नवरुहरतरुणस्य नवस्य रुहरस्य तरुणस्य वा आचार्यसहित उपाध्याय आचार्योपाध्यायः । आचार्य उपाध्यायश्चेत्यर्थः । विष्कम्भो यावन्म्रियते ततः से तस्य नवडहरतरुणस्यानाचार्योपाध्यायस्य सतो भवितुं वर्तितुं न कल्पते किं तु पूर्वमाचार्यमुद्देशाः स्थापयित्वा ततः पश्चादुपाध्यायमुद्देशा अप्येवमाचार्योपाध्यायस्य सतो भवितुं कल्पते । से किमाहुः। सेशब्दोऽथशब्दार्थः । अथ भदन्त ! किं कस्मात् कारणात् भगवन्त एवमाहुः सूरिराह । द्वाभ्यामाचार्योपाध्यायाभ्यां संगृहीतो द्विसंगृहितः श्रमणो निर्ग्रन्थः सदा भवति । तद्यथा आचार्येणोपाध्यायेन च एष सूत्रसंक्षेपार्थः व्यासार्थं तु भाष्यकृद्विवक्षुर्नवादिशब्दार्थानामर्थमाह

तिवरिसो होइ नवो, आसोलसगं तु रुहरगं वेंति ।
तरुणे चत्तामत्तरुणा, मज्झिमो थेरतो सीसो ॥

प्रव्रज्यापर्यायेण यस्य त्रीणि वर्षाणि नाधिकमित्येष त्रिवर्षो भवति नवः तस्रव पर्यायेण चत्वारि वर्षाण्यारभ्य यावदाषोरुशकं वर्षम् अत्राङ्मर्यादायां यथा आपाटलिपुत्राद्वृष्टो देवः। किमुक्तं भवति । पाटलिपुत्रं मर्यादीकृत्यारतो वृष्टो देवः। इत्यत्र ततोऽयमर्थः । यावत्परिपूर्णानि पञ्चदशवर्षाणि षोडशाद्वर्षादर्वाक् तद्डहरकं ब्रुवन्त समयविदः । ततो जन्मपर्यायेण षोडशवर्षाण्यारभ्य यावच्चत्वारिंशद्वर्षाणि तावत्तरुणः । ततः परं यावत्सप्ततिरेकेन वर्षेणोना तावन्मध्यमः । ततः परं सप्ततेरारभ्य स्थविरः शिष्यः ॥

अणवकस्स वि रुहरग-तरुणगस्स नियमेण संगहं विंति ।
एमेव तरुणमज्झे, थेरम्मि य संगहो नियमे ॥

यः प्रव्रज्यापर्यायेण त्रिवर्षोत्तीर्णः सोऽनवक उच्यते । तस्यापि आस्तां नवकस्येत्यपि शब्दार्थः।डहरकः सन् तरुणकस्तस्य द्वादशवर्षाण्यारतो यावत्पञ्चदशवर्षाणि तावदित्यर्थः नियमेन संग्रहमभिस्थापिताः आचार्योपाध्यायानां संग्रहणं ब्रुवते अभिनवस्थापिताचार्योपाध्यायाः संगृहीतव्य तेनावश्यं वर्तितव्यमिति भावः।

तथा यः प्रव्रज्यापर्यायेण त्रीणि वर्षाणि नाप्युत्तीर्णः स नवकस्तस्मिन्नवके तरुणे मध्यमे स्थविरे च शब्दाड्डहरं च । एवं पूर्वोक्तेनैव प्रकारेण संग्रहं ब्रुवते। किमुक्तं भवति। नवकस्य रुहरस्य वा तरुणस्य वा मध्यमस्य वा स्थविरस्य वा नवकत्वादेव नियमाचार्योपाध्यायसंग्रहो वेदितव्य इति ॥

वा खलु मज्झिमथेर-गीयमगीए य होइ नायव्वं ।
उद्दिसिणा उ गीए, पुव्वायरिए उ गीयत्थे ॥

वा शब्दो विभाषायां खलु निश्चितं त्रिवर्षपर्यायोत्तीर्णत्वेनानवके मध्यमे स्थविरे च प्रत्येकं गीते अगीते वर्षाणां नानात्वं ज्ञातव्यम्। तदेवाह ॥ (उद्दिसणाउ अगीते) अगीतार्थे उद्देशना इयमत्र भावना । ये मध्यमाः स्थविरा वा त्रिवर्षपर्यायोत्तीर्णा अप्यगीतार्थास्ते नियमात् यः स्थापितो गणधरः तस्य शिष्या वयङ्ग्यन्ते । इति गीतार्थेषु न स्थविरे मध्यमे च पूर्वाचार्यः पूर्वाचार्यसंग्रहः । ये मध्यमा स्थविराः गीतार्थाः पूर्वाचार्यदिशं धारयन्तीति ।

नवडहरतरुणगस्सा, विहीए विसुंभियम्मि आयरिए।
पच्छन्ने अभिसे तो, नियमा पुण संगहे ठाइ ॥

नवश्च रुहरकश्च तरुणश्च समाहारो द्वन्द्वः । तस्य पुनः संग्रहार्थमाचार्ये विष्कंभिते विधिना नियमेनान्यस्य गणधरस्याभिषेकः कर्त्तव्यः । अविधिना अभिषेककरणे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका मासाः । कोत्र विधिरिति चेदुच्यते । आचार्यः कालगतो न प्रकाश्यते यावदन्यो गणधरो न स्थापितः तथाचाह (पच्छन्नेत्ति) आचार्ये कालगते प्रच्छन्ने देशे अभिषेकः करणीयः । एतदेवाह ।

आयरिए कालगए, न पगासेज्ज अट्ठविहे गणहरम्मि ।
रण्णेव अणभिसित्ते, रज्जक्खोभो तहा गच्छे ।

अस्थापिते अन्यस्मिन् गणधरे आचार्यः कालगतो न प्रकाश्यते। अत्र दृष्टान्तो राजा काल गतस्तावन्न प्रकाश्यते यावदन्यो नाभिषिच्यते । अन्यथा अनभिषिक्ते राज्ञि यथा राज्यक्षोभो भवति । दायादैः परस्परविरोधतः सर्वं राज्यं विलुप्यते इत्यर्थः तथा गच्छेऽप्यन्यस्मिन्नस्थापिते गणधरे यद्याचार्यः कालगतः प्रकाश्यते तदा गच्छक्षोभो भवति तमेवाह ॥

अणाहोवहाणसच्छंद, खित्तेणा सपक्खपरपक्खे ।
लयकंपणा य तरुणे-सारणमाणोवमाणे य ॥

केषांचिदनाथा वयं जाता इत्यवधानं भवेत् केषांचित् (सच्छंदत्ति) स्वच्छन्दचरिता अपरं केचित् क्षिप्ताः क्षिप्तचित्ता भवेयुः। तथा स्तेनाः स्वपक्षे परपक्षे चोत्तिष्ठन्ति लताया इव साधूनां कम्पनं तथा तरुणानामाचार्यपिपासयाऽन्यत्र गमनम् । तथाऽसारणा संयमयोगेषु सीदतां पुनः संयमाध्वन्यप्रवर्त्तना । तथा मानापमानं च सांप्रतमेतानेव दोषान् व्याचिख्यासुः प्रथमतोऽनाथावधानस्वच्छन्दचारित क्षिप्तचित्तत्वानि व्याख्यानयति ।

जायामो अणाहा त्ति, अप्पाहि गच्छंति केइ ओहावो ।
सच्छंदा व भमंति, केइ खित्ताउ होज्जाहि ।

बाला वृद्धास्तरुणा वा केचिदगीतार्था आचार्याणां विप्रयोगे जातावयमनाथा इति विचिन्त्य केचिदन्यत्र गच्छन्ति । केचिदवधावेयुः तथा केचिन्मन्दधर्म्मश्रद्धाका गणादपक्रम्य स्वच्छन्दा भ्रमन्ति । अपरे केचिदाचार्यविप्रयोगतः क्षिप्ता क्षिप्तचित्ता अपगतचित्ता भवेयुः । स्वपक्षपरपक्षस्तेनानुलताकम्पनं चाह ।

पासत्थगिहत्थादी, उन्निक्खावेज्ज खुड्डगादीओ ।
लया वा कंपमाणा उ, केइ तरुणा उ अच्छंति ॥

स्वपक्षपार्श्वस्थादयः परपक्षे गृहस्थादयः । अत्रापि शम्पात्परती-

र्थिकग्रहणं क्षुल्लकादीन् उन्निष्कामयेयुः । किमुक्तं भवति पार्श्व-स्थादयः क्षुल्लकादीन् विपरिणमय्य पार्श्वस्थादीन् कुर्युः । अन्य-तीर्थिकाः स्वज्ञातयो गृहस्थानिति । अतएव वातेनेव कम्पमानाः संयमे परीषहैः केचित्तरुणास्तिष्ठन्ति । इयमत्रभावना । यथा पद्मलताऽन्यस्मिन्नन्वग्रन्थासतो वातेन कम्पमाना तिष्ठति । एवं केचित्तरुणा गच्छेऽपि वर्तमानाः संयमानाः संयमे परीषहैः ॥ कम्पमानास्तिष्ठन्तीति । तरुणदोषमस्मारणादोषं चाह ॥

आयरियपिवासाए, कालगयं तु सोउ ते वि गच्छेज्जा ।
गच्छेज्ज धम्मसड्ढा, वि सारयितगच्छस्स असती ॥

केचित्तरुणा आचार्यपिपासयाऽनाचार्यमन्तरेण ज्ञानदर्शनचा-रित्रलाभोऽनुत्तरो भवति तस्मादवश्यमाचार्यसमीपे वर्तितव्य-मित्याचार्यवाञ्छया कालगतं श्रुत्वा तेऽप्यन्यत्र गच्छेयुः । तथा धर्म्मश्रद्धा अपि केचित् सारयितुरभावे गच्छान्तरं गच्छेयुः । माना पमानदोषमाह ।

माणिया वा गुरूणं तु, थेरादीसुकेचिओ नत्थि ।
माणं तु तओ अन्नो, अवमाणभयाउवगच्छेज्जा ॥

तत्र केचित्स्थविरादय एवं चिन्तयेयुः यथा सर्वकालं मानिता वयं गुरुभिः । अत्र गाथायाम् ।

पगासिज्जा कालगयं, एएयदोसरक्खट्ठा ।
आगम्मि ववत्थाविए, ताहे पगासेज्ज कालगयं ॥

यस्मादेते दोषास्तस्मादेतद्दोषरक्षार्थमाचार्यं कालगतं न प्र-काशयेत् यदा पुनरन्यो गणधरो व्यवस्थापितो भवति तदाऽन्य-स्मिन् व्यवस्थापिते कालगतं प्रकाशयेत् आचार्योपाध्यायादिषु मृतेषु निर्ग्रन्थ्या आचार्यादिपदोद्देशः ।

(सूत्रम्) निग्गंथीएणं णवडहरतरुणियाए आयरियउवज्झाए पवित्तिणियं विसंभेज्जा णो से कप्पइ अणायरिय अणुवज्झाइयत्ताए अपवत्तिणिए य होत्तए कप्पइ से पुव्वं आयरियं उद्दिसावित्ता तओ पच्छा उवज्झायं ततो पच्छा पवित्तिणियं से किमाहु भंतेति संगहिया स-मणी निग्गंथी तं तह आयरियाणं उवज्झाएणं पवित्ति-णिएय ॥ १२ ॥

निर्ग्रन्थ्या णमिति पूर्ववत् । नवडहरतरुणाया नवाया डहराया-स्तरुणाया वा इत्यर्थः । आचार्योपाध्यायः समासोऽत्र पूर्ववत् आचार्योपाध्यायमेतत् । प्रवर्तिनी च विष्वग्भवनुयात् म्रियेत ततः (से) तस्या अनाचार्योपाध्यायाया उपलक्षणमेतत् प्रवर्तिनीर-हितायाश्च नो कल्पते भवितुं किंतु पूर्वमाचार्यमुद्दिश्यापि ततः पश्चादुपाध्यायं ततः पश्चात्प्रवर्तिनीकया भवितुं कल्पते से कि-माहुरित्यादि । अथ भदन्त ! किं कस्मात्कारणाद् भगवन एव-माहुः । सूरिराह त्रिभिः संगृहीताः श्रमणो निर्ग्रन्थी सदा भव-ति । तद्यथा आचार्येणोपाध्यायेन प्रवर्तिन्या च एष सूत्रसंक्षे-पार्थः । अत्रायमाक्षेपः । किं कारणं ननु यत्त्रिभिः संगृहीता नि-र्ग्रन्थी भवति । तत्राचार्योपाध्यायसंग्रहे गुणानुपदर्शयति ।

दूरत्थम्मि वि कीरइ, पुरिसे गारवभयं सबहुमाणं ।
छंदेय अवट्टंती, चोएउं जे सुहं होइ ॥

दूरस्थेऽपि पुरुषे स्वपरपक्षेण च क्रियते गौरवं भयं सबहुमानं चेत्यर्थः । इयमत्र भावना यद्यपि नाम आचार्य उपाध्यायो वा संय-तीनां दूरे वर्तते तथापि दूरस्थस्यापि पौरुषस्य गौरवेण भयेन वा कोऽपि संयतीनामपन्यायं न करोति । किं तु स्वपक्षे परपक्षे च सुबहुमानो जायते । तथा संयती प्रवर्तिन्याच्छन्दे अवर्तमाना चोदयितुं जे इति पादपूरणे इति वचनात्सुखं भवति । किमुक्तं भवति आचार्योपाध्यायभयतो न काचिदपि संयती आचारक्षि-तिमाचरति । याऽपि काचिदाचरति । सापि प्रवर्तिन्या सावष्ट-म्भं शिष्यते । अथ शिष्यमाणापि न प्रतिपद्येत ततः प्रवर्तिनी ब्रूते । आचार्यस्योपाध्यायस्य चाहं कथयिष्यामि । ततः सा भी-ता प्रवर्तिन्या उपपाते तिष्ठति । एते आचार्योपाध्यायसंग्रहे गुणाः ॥ संप्रति प्रवर्तिनीसंग्रहे गुणानाह ।

मिहो कहाभट्ठरविट्ठरेहिं, कंदप्पकिड्डावउसत्तणेहिं ।
पुव्वावरे ते सुयनिद्दकालं, गिण्हाइ तिण्णं गणिणी सहीणा ।

मिथः कथा परस्परं भक्तादिविकथाकरणं भट्टरविट्टर नाम तेषु गृहस्थप्रयोजनेषु कुरूकुलविणटलादिषु वा प्रवर्त्तनम् । एताभ्यां कन्दर्पक्रीडा कन्दर्पोद्दीपकजननीकायवाक्चेष्टाबकुसत्वं शरीरो-पकरणविभूषाकरणम् । एताभ्यां च तथा पूर्वरात्रे अपररात्रे च गणिन्या प्रवर्त्तिन्यास्वधीना सती संगृह्यते । तथा तत्प्रवर्ति-नीसंग्रहोऽपि साध्व्याः श्रेयान् । एतदेवविभावयिषुर्लोकेष्वपि स्त्रियास्त्रिविधं संग्रहमाह ।

जायं पित्तिवसा नारी, दत्ता नारी पतिव्वसा ।
विहवा पुत्तवसा नारी, नत्थि नारी सयंवसा ॥

जाता सती नारी पितृवशा पितुरायत्ता भवति । दत्ता परि-णीता सती नारी पतिवशा भर्तृरायत्ता विधवा मृतपतिका ना-री पुत्रवशा । नास्ति एवं च सति नारी कदाचनापि स्वयंवशा । अमुमेवार्थं प्रकारान्तरेणाह ।

जायंपि य रक्खंती, मातापित्तिमासुदेवरादिषं ।
पति नायपुत्तविहवं, गुरुगणिगणिणी य अज्जंपि ॥

जातामपि नारीं रक्षतो मातापितरौ । दत्तां परिणीतां रक्षन्ति श्वश्रूदेवरभर्त्रादयः । देवरग्रहणं स्वसुरभर्त्तादिरुपलक्षणम् । वि-धवां पुनः पिता भ्राता पुत्रो वा यदि जीवन्ति पित्रादयस्तर्हि स-र्वेऽपि रक्षन्ति । एवमार्यिकामपि गुरुराचार्यो गणी उपाध्यायः गणिनी प्रवर्तिनी रक्षति ॥

एगागिणि अपुरिसा, सकवाडपरघरं तु नोपविसे ।
सगणे व परगणे वा, पव्वतिया पीयसंगहिया ॥

यथा भर्त्राद्यधीना नारी एकाकिनी अपुरुषा भर्त्रादिपुरुषरहि-ता सकपाटं परगृहं न प्रविशति एवं प्रव्राजिता पित्रिसंगृहीता आचार्योपाध्यायप्रवर्तिनीसंगृहीता स्वगणे परगणे वा एकाकि-नी न गच्छति ।

आयरियउवज्झाया, सययं साहुस्स संगहो दुविहो ।
आयरियउवज्झाया, अज्जाणपवत्तिणी तइयो ॥

संगृह्णातीति संग्रहः । संग्राहक इत्यर्थः साध्वोः सततं सर्व-कालं संग्रहः संग्राहको द्विविध आचार्योपाध्यायौ । आर्यिकाणां त्रिविधस्तद्यथा द्वावाचार्योपाध्यायौ तृतीयः प्रवर्त्तिनी । अत्रैवा-पवादपदमाह

वितियपदे सा थेरी, जुष्णा गीया य जइ खलु भवेज्जा ।
आयरियादी तिण्हवि, असतीए न उ दिसा विज्जति ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे सा प्रव्रजिता स्थविरा वयसा वृद्धा जी-र्णा चिरकालप्रव्रजिता गीता उत्सर्गापवादसामाचारीकुशलतया गीतार्था यदि खलु भवेत् ततः आचार्यादीनामाचार्योपाध्यायप्र-

वर्तिनीनां तिसृणामप्यभावे न संग्राहकमाचार्यमुपाध्यायं प्रवर्तिनीं च उद्देशापयेत् दोषासंभवात् आचार्य्यादिष्ववधावितेषूद्देशः

(सूत्रम्) भिक्खू गणाओ अवक्कम्म मेहुणधम्मं पडिसेविज्जा तिण्णि संवच्छराणि तस्स तप्पत्तियं णो कप्पइ आयरियत्तं वा उवज्झायं जाव गणावच्छेयत्तं वा उद्दिसित्तए वा धारित्तए वा तिहिं संवच्छरेहिं वीतिक्कंतेहिं चउत्थगंसि संवच्छरंसि पट्ठियंसि उट्ठियंसि ठियंसि उवसंतस्स पडिविरयस्स निव्विगारस्स एवं से कप्पइ आयरियत्तं वा गणावच्छेयत्तं उद्दिसित्तए वा धारित्तए वा ।१३। गणावच्छेइयत्तं वा अणिक्खिवित्ता मेहुणधम्मं पडिसेवेज्जा जाव तस्स तप्पत्तियं नो से कप्पइ आयरियत्तं वा जाव गणावच्छेइयत्तं वा उद्दिसित्तए वा धारित्तए वा ।१४। गणावच्छेयए गणावच्छेइयत्तं णिक्खिवित्ता मेहुणधम्मं पडिसेविज्जा तिण्णि संवच्छराणि तस्स तप्पत्तियं णो कप्पइ आयरियत्तं वा जाव उद्दिसित्तए वा धारित्तए वा तिहिं संवच्छरेहिं वितिक्कंतेहिं चउत्थयंसि संवच्छरंसि पवियंसि पट्ठियंसि उवट्ठियंसि ठियस्स उवसंतस्स उवरयस्स पडिविरयस्स निव्विगारस्स एवं से कप्पइ आयारियत्तं वा गणावच्छेइयत्तं वा उद्दिसित्तए वा धारित्तए वा ।१५। एवं आयरियउवज्झायगा वि दो आलावगा ।१६।१७।

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्धस्तत आह ।

नवतरुणे मेहुणहं, कोई सेवेज्ज एस संबंधो ।
अचंतभक्खणादि–ब्वसंगहो एत्थ विसए वा ॥
अप्परियाए वि गणो, दिज्जइ वुत्तंति मा अतिपसंगा ।
सेवियमपुणपज्जय, दाहिंति गणं अतो सुत्तं ।

पूर्वसूत्रे नवतरुणादिकः साधुरुक्तस्तत्र कोऽपि नवतरुणो मोहोदयवशात् मैथुनं सेवते कृतमैथुनसेवाकस्य च यथाऽऽचार्यत्वादिकमुद्देष्टव्यं तथाऽनेन सूत्रेण प्रतिपाद्यते इत्येष सूत्रसम्बन्धः । अभक्षणादेर्हेतोरक्षरक्षणादिनिमित्तं संग्रहः । आचार्यादिकोऽनन्तरसूत्रेऽभिहितः अत्रापि स एव संग्रहोऽभिधीयते इति । अथवा पूर्वतरेषु सूत्रेषु अपर्यायेऽपि गणो दीयते इत्युक्तं तद्दिवसाचार्यादिपदानुज्ञानात् त एतत् श्रुत्वा मा अतिप्रसङ्गान्मैथुनं सेवित्वा अपूर्णे पर्याये गणं दास्यन्ति तत एतन्निवारणार्थमिदं सूत्रम् । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । भिक्षुर्गणादपक्रम्य मैथुनं प्रतिसेवते तस्य त्रीणि संवत्सराणि यावत्तत्प्रत्ययं मैथुनसेवाप्रत्ययं न कल्पते आचार्यत्वमुपाध्यायत्वं यावत्करणात्प्रवर्तित्वं स्थविरत्वमिति परिग्रहः । गणावच्छेदित्वं वा उद्देष्टुमनुज्ञातुमतोऽपि तस्य कल्पते स्वयं धारयितुं किन्तु त्रिषु संवत्सरेषु व्यतिक्रान्तेषु चतुर्थे संवत्सरे प्रस्थिते प्रवर्तितुमारब्धवति तच्च प्रस्थितत्वमाभिमुखीभवनमात्रेऽपि भवति तत आह । अस्थिते प्रवर्तमाने स्थितस्य वर्तमानस्य किं विशिष्टस्य सत इत्याह । उपशान्तस्य उपशान्तवेदोदयस्य तच्चोपशान्तत्वं प्रवृत्तिनिषेधादवसीयते तत आह उपरतस्य मैथुनप्रवृत्तेः प्रतिनिवृत्तत्वं दाक्षिण्यवशादिमात्रतोऽपि भवति । तत आह मैथुनेच्छाप्रातिकूल्येन विरतः तस्य तदापि च प्रतिविरतत्वं विकारादर्शनतोऽपि मैथुनाभिलाषहेतुकविकाररहितस्तस्य कल्पते आचार्यत्वं यावत् गणावच्छेदित्वं वा उद्देष्टुं वा धारयितुं वा एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

व्यासार्थं तु भाष्यतो भाष्यकृदाह ।

दुविहो साविक्खियरो, निरवेक्खो उदिण्ण जाइजयणाए ।
जोगं च अकाऊणं, जाव स वेस्सादि सेवेज्जा ॥

द्विविधो द्विप्रकारः खलु मैथुनप्रतिसेवकस्तद्यथा सापेक्ष इतरश्च इतरो निरपेक्षः तत्र निरपेक्षो य उदीर्णे वेदोदये यो वा याति योगं यतनया योगमकृत्वा यदि वा स वेश्यादिकां सेवेत । एष त्रिविधोऽपि निरपेक्षः गुरुतीर्थकरापेक्षारहितत्वात् ॥

सावेक्खो उ उदिण्णे, आपुच्छे गुरुं तु सो जति उवेक्खे ।
ता चउगुरुगा भवति, सीसो व अणापुच्छए गच्छे ॥

यदि पुनरुदीर्णे उदयप्राप्ते मोहे उदिते वेदे इत्यर्थः । गुरुमापृच्छति सभापेक्षः सह अपेक्षा यस्यास्ति स समापेक्ष इति व्युत्पत्तेः । तत्रापृच्छायां यदि स गुरुरुपेक्षां कुरुते ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुका भवन्ति । स च साधुरनापृच्छ्य गुरुं याति तर्हि तस्यापि प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकाः । सा च पृच्छा त्रीन्वारान्कर्तव्या । तथा चाह ।

अहवा सइ दो वारा, आयरिए पुच्छ अकडजोगी वा ।
गुरुगा तिण्णि उ वारे, तम्हा पुच्छेज्ज आयरिए ॥

अथवा । सकृदेकं वारं यद्याचार्यान् पृच्छति तथापि प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकाः अथ द्वौ वारौ पृच्छति न तृतीयमपि वारं तदापि चतुर्गुरुकाः । अथवा वारत्रयपृच्छायामपि कृतायां यदि अकृतयोगी यतनायोगमकृत्वा गच्छति तदानीमपि चतुर्गुरुकाः । यत एवमेकं द्वौ वा वारौ पृच्छायां प्रायश्चित्तं तस्मात्त्रीन् वारान् आचार्यान् पृच्छेत् लोकेऽपि तथा दर्शनात्तथा चाह ।

बंधे य घाते य पमारणे य, दंडेसु अन्नेसु य दारुणेसु ।
पमत्तमत्ते पुण चित्तहेउं, लोए वि पुच्छंति उ तिण्णि वारे ॥

राज्ञा बंधे आदिष्टे यदि वा घाते प्रहारे अथवा प्रमारे कुमरणमारणे अन्येषु च दण्डेषु हस्तपादच्छेदादिषु दारुणेष्वादिष्टेषु लोके त्रीन् वारान् राजा पृच्छ्यते । किमर्थमित्यत आह प्रमत्तेन व्याक्षिप्तेन यदि वा मद्यपानेन मत्तेनादिष्टं भवेत् प्रशान्तस्य पुनश्चित्तमुपजायते । यथा मा मार्यतामिति वारत्रयमनापृच्छायां स रुष्यते किमिति स मारित इति । एवं यथा राजा केनापि त्रीन् वारान् पृच्छ्यते तथाऽऽचार्योऽपि ॥

आलोइयम्मि गुरुणा, तस्स चिकिच्छा विहीए कायव्वा ।
निव्विगितिगयादीया, नायव्वा कमेणिमेणं तु ॥

आलोचिते वारत्रयमापृच्छायां कृतायां गुरुणा आचार्येण तस्योदितवेदस्य साधोर्विधिना चिकित्सा कर्तव्या सा चिकित्सा निर्विकृतिकादिका क्रमेणानेन वक्ष्यमाणेन ज्ञातव्या तमेव क्रममाह ।

निव्वायडिय अवमोदरिय, वेयावच्चे तहेव ठाणे य ।
वाहिंडणे य मंडलि–चोयगवयणं व कप्पट्ठी ॥

प्रथमतो निर्विकृतिकं कारयितव्यः तत्र यदि निर्विकृतिकं तपः कुर्वतो नोपशाम्यति वेदस्तर्हि निर्विकृतिकेनावमौदर्यं कारयितव्यं तथाप्यनुपशाम्यति ततश्चतुर्थादिकं कार्यन्ते तथाप्यतिष्ठति वैयावृत्त्यं कारणीयं वैयावृत्त्येनाप्यतिष्ठति स्थानेन ऊर्ध्वस्थानेन तिष्ठति तथाप्यनुपशाम्यति आहिण्डनं कार्यते । देशाहिण्डकानां सहायो दीयते इत्यर्थः । तत्र यदि एष परिभ्रमणोपशान्तो भवति वेदस्ततः सुन्दरमथ नोपशाम्यति ततो यदि स बहुश्रुतस्तर्हि स सूत्रमण्डली च दाप्यते । अत्रार्थे चोदकवचनं यथा किमर्थं स मण्डली दाप्यते । सूरिराह । दृष्टान्तोऽत्र कप्पट्ठीति

कुलवधूः। "एगो सेट्ठी तस्स पुत्तो धणोवज्जणनिमित्तं देसंतरं गतो। भारिया सेट्ठिसमीवे मुक्का। सा य सुहभोयणतंबोलविलेवणमंरुणपसाहणरया घरवावारमकुणंती अन्नया उम्मत्तिया जाया। दासचेडी भणइ। पुरिसं मग्गेह तीए सेट्ठिणो कहियं तेण चिंतियं। जावज्ज वि न विणस्सति ताव चिंतेमि उवायं सेट्ठिणी भणिया कलहं काऊण तुमं गच्छ जेण सा घरवावारे वुज्झत्ति अण्णहा विणिस्सिहिति। एवं सामत्थेऊण अन्नया सेट्ठी घरमागओ आमोक्खं मग्गइ सा न देइ तो सेट्ठिणा महतो कलहो कतो सा पेट्टिऊण निस्सारिया। सा य बहू य कलहसद्दं सोऊण तत्थागया सेट्ठिणा भणिया। भत्ति बहूए तुमे अज्जप्पभिति सव्वो वावारो कायव्वो सा तहेव करितुमारद्धा। तओ तीए वावारवाउलाए जोयणमवि वियालवेलाए कुतो मंरुणपसाहणं। दासचेडीए भणियं मग्गितो चिट्ठति पुरिसो कया मेलिज्जइ तीए भणियं मरणस्स वि मे अवसरो नत्थि कतो पुरिसस्स" एवं। यथा तस्या गृहव्यापारव्यापृततया वेदोपशान्तिरभूत्तथाऽस्यापि सूत्रमएरुल्यापि व्यापारव्यापृततया कदाचिद्वेदोपशान्तिः संभाव्यते। ततः सूत्रमएरुलीमर्थमएरुलीं च दाप्यत इति व्य०। (अत्राचार्यसाधूनामवधावनविषये बहुवक्तव्यं तच्च व्यवहारभाष्यतोऽवसेयं लेशत एव किञ्चिदत्रोक्तम्) बहुश्रुतोऽपि पापो न कल्पते आचार्यादितया उद्देष्टुम्।

(सूत्रम्) बहवे भिक्खुणो बहुस्सु तबब्भागमाबहुसो बहुसु आगाढगाढेसु कारणेसु माइमुसावाइअसुइपावजीवी जाव जीवाए तेसिं तप्पतियं नो कप्पइ जाव उद्दिसित्तए वा धारित्तए वा एवं गणावच्छेइएया वि एवं आयरियउवज्झाएया वि बहवे भिक्खुणो बहवे गणावच्छेइया बहवे आयरियउवज्झाया बहुसुआ बब्भागमबहुसो बहुसु आगाढागाढेसु माइमुसावाइअसुइपावजीवी जाव जीवाए तेसिं तप्पति णो कप्पइ आयरियत्तं वा उवज्झायत्तं वा पवत्तिं वा थेरत्तं वा गणधरत्तं वा गणावच्छेइयत्तं वा उद्दिसित्तए वा धारित्तए वा। इति ववहारस्स तइओ उद्देशो ॥ ३ ॥

सूत्रसप्तकम् अथास्य पूर्वसूत्रैः सह सम्बन्धमाह ॥

वयअतियारे पगते, अयमवि अन्नोउस्स अइयारो।
इत्तिरियपमत्तं वा, वुत्तं इदमावकहियं तु ॥

पूर्वसूत्रेषु व्रतस्य मैथुनविरत्यादेरतीचारः प्रकृतोऽधिकृतोऽयमपि चान्यस्तस्य व्रतस्यातिचार इति तत्प्रतिपादनार्थमिदं सूत्रसप्तकम्। अथवा पूर्वसूत्रेषु त्रीणि संवत्सराणि यावदाचार्यत्वादीनि न कल्पन्ते इति वचनादित्वरमपात्रमुक्तमिदं पुनः सूत्रसप्तकेनाभिधीयमानमपात्रं यावत्कथिकं बहुशो यावज्जीवमाचार्यत्वादीनि न कल्पन्त इति वक्ष्यमाणात् ॥

अहवा एगहिगारे, उद्देसो तइयओ उ ववहारे।
केरिसितो आयरिओ, ठविज्जइ केरिसो नेत्ति ॥

अथवेति संबन्धस्य प्रकारान्तरोपदर्शने व्यवहारे तृतीयोद्देशकाधिकारे यथा कीदृशः आचार्यः स्थाप्यते कीदृशो न। तत्र यादृशः स्थाप्यो यादृशश्च न स्थाप्यस्तादृश उक्तोऽयमन्यो न स्थाप्यत इति प्रतिपादनार्थमेष सूत्रसप्तकारम्भः ॥

अहवा दीवगमेयं, जह पडिसिद्धो अभिक्खमाइणो।
सागारियसेवि एवं, अभिक्खओहावणकरी य ॥

अथवेति पूर्ववत्। दीपकमेतत्सप्तसूत्रकं पूर्वसूत्रेष्वधिकारार्थोद्दीपनार्थमिदं सूत्रसप्तकमधिकमेवार्थमुपदर्शयति। यथानेन सूत्रसप्तकेन अभीक्ष्णं मायी बहुशो मायावी यावज्जीवमाचार्यत्वादिषु पदेषु प्रतिषिद्धस्तथा मैथुनसूत्रपञ्चकमध्ये यो भिक्षुसूत्रे निक्षेपणसूत्रद्वये च सागारिकसेवी मैथुनप्रतिसेवी संवत्सरत्रयातिक्रमे योग्य उक्तः सोऽप्येषमभीक्ष्णं सागारिकसेवी सन् यावज्जीवं प्रतिषिद्धो द्रष्टव्यः। तस्यापि यावज्जीवमाचार्यत्वादीनि न कल्पन्ते इति भावस्तथा अवधावनसूत्रकेऽपि यो भिक्षुसूत्रे निक्षेपणसूत्रद्वये वर्षत्रयातिक्रमेण योग्य उक्तः सोऽपि यदि अभीक्ष्णमवधावनकारी भवति ततस्तस्यापि यावज्जीवमाचार्यत्वादिपदप्रतिषेधः। अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या। भिक्षुर्बहु श्रुतं सूत्रं यस्यासौ बहुश्रुतः। बहुरागमोऽर्थपरिज्ञानं यस्य स बह्वागमः। तथा कुलप्राप्तं गणप्राप्तं यत्सचित्तादिकं व्यवहारेण छेत्तव्यं कार्यं वा आगाढगाढं कारणं तेषु आगाढागाढेषु बहुप्रभूतेषु बहुशोऽनेकप्रकारं मायी मायावान् मृषावादी अशुचिराहाद्यर्थमव्यवहारी पापजीवी कोटलाद्याजीवी तस्य यावज्जीवं तत्प्रत्ययं मायित्वमृषावादित्वादिप्रत्ययं न कल्पते आचार्यत्वं वा यावत् गणावच्छेदित्वं वा उद्देष्टुं वाऽनुज्ञातुं स्वयं वा धारयितुम्। एष प्रथमसूत्रसंक्षेपार्थः। एवं गणावच्छेदकसूत्रमात्रायोपाध्यायसूत्रं च भावनीयं पाठोऽपि सुप्रतीतः। यथा च त्रीणि सूत्राण्येकत्वेनोक्तानि इत्येवं त्रीणि सूत्राणि बहुत्वे वक्तव्यानि। सप्तमं बहुभिक्षुबहुगणावच्छेदिबह्वाचार्यविषयं तदपि तथैव। अत्रभाष्यकृदाह ॥

एगत्तबहुत्ताणं, सव्वेसिं तेसिमेगजातीणं।
सुत्ताणं पिंडेणं, वोच्छं अत्थं समासेणं ॥

एकत्वबहुत्वादिसंबन्धिनां सर्वेषामेतेषां सूत्राणामेकजातीयानामेकप्रकाराणां पिण्डेनाप्युक्तो वैविक्त्येन प्रतीतः। तत्र प्रथममेकत्वबहुत्वविषयावाक्षेपपरिहारावाह॥

एगत्तियसुत्तेसुं, भणिएसुं किं बहु पुणोग्गहणं।
चोयगसुणसू इणमो, जं कारणं मो बहुग्गहणं ॥

एकत्वेनैकवचनेन निर्वृत्तान्यैकत्विकानि तेष्वैकत्विकेषु किं पुनर्बहुग्रहणं बहुत्वविशिष्टसूत्रचतुष्टयोपादानं सूरिराह। यत्कारणं येन कारणेन मो इति पादपूरणे बहुग्रहणं बहुत्वविशिष्टसूत्रोपादानं तत्कारणमिदं हे चोदक! शृणु तदेवाह।

लोगम्मि सयमवज्झं, होइ अदंडं सहस्स मा एवं।
होहिति उत्तरियम्मि वि, उत्ता उ कया बहुकए वि ॥

लोके बहुभिरकृत्ये सेवितेऽयं न्यायः शतमवध्यं सहस्रमदण्ड्यं तत एवमौत्तरिकेऽपि लोकोत्तरिकेऽपि व्यवहारे प्रसङ्गो मा भूदिति तत्प्रतिषेधार्थं चत्वारि सूत्राणि बहुकेऽपि बहुवचने कृतानि। सांप्रतमागाढागाढकारणादीनि पदानि व्याचिख्यासुराह ॥

कुलगणसंघप्पत्तं, सचित्तादी उ कारणागाढं।
छिद्दाणि निरीहित्ता, माया तेणेव असुतीउ ॥

सचित्तनिमित्तोऽचित्तनिमित्तो वा यो व्यवहारः कुलेक्षितो यथेदं सचित्तादिकं विवादास्पदीभूतं कुलेन छेत्तव्यमिति तत्कुलप्राप्तमेवं गणप्राप्तं सङ्घप्राप्तं भावनीयम्। यत्र यत्सचित्तादिकं विवादास्पदीभूतं व्यवहारेण छेद्यतया कुलप्राप्तं वा तत्कारणागाढं कारणम्। तथा कथमहमेनं व्यवहारमाहारादुपग्रहे वर्तमानो नोज्झितं छिद्यामिति बुद्ध्या परेषां छिद्राणि निरीक्ष्यमाणो मायी तेनैव मायित्वेनैव सोऽशुचिः तमेवाशुचि द्रव्यभावभेदतः प्ररूपयति

दव्वे भावे असुती, भावे आहारवंदणादीहिं।

कप्पं कुणइ अकप्पं, विविहेहि य रागदोसेहिं ॥

अशुचिर्द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र योऽशुचिना लिप्तगात्रो यो वा पुरीषमुत्सृज्य पुतौ न निर्लेपयति स द्रव्यतोऽशुचिः । भावे भावतः पुनरशुचिराहारवन्धनादिभिर्विविधैर्वा रागद्वेषैः कल्प्यमप्यकल्प्यं करोति । किमुक्तं भवति । आहारोपधिशय्यादिनिमित्तं वन्दननीचैर्वृत्त्यादिना वा तोषितो यदि वा एष मम स्वगच्छसंबन्धी स्वकुलसंबन्धीति रागतोऽथवा न मामेष वन्दते विरूपं वा भाषितवानित्यादिद्वेषतोऽयं श्रुतोऽयं श्रुतोपदेशेनाभाव्यमनाभाव्यं करोति । अनाभाव्यमप्याभाव्यं सोऽव्यवहारी भावतोऽशुचिः । एतदेव सुव्यक्तमाह ।

दव्वे भावे असुती, दिव्वम्मी विट्ठमादिलित्तो उ ।
पाणतिवायादीहि उ, भावम्मि उ होइ असुईओ ॥

अशुचिर्द्विधा द्रव्ये भावे च तत्र द्रव्ये विष्ठादिना लिप्त आदिशब्दान्मूत्रश्लेष्मादिपरिग्रहः । भावे प्राणातिपातादिभिर्भवत्यशुचिः ॥

तप्पत्तियमेतेसिं, आयरियादी न देंति जा जीवं ।
के पुण भिक्खुइमे य, बहुस्सुयमादिणो हुंति ॥

तत्प्रत्ययं मायावित्वादिप्रत्ययं येषां भिक्षुप्रभृतीनां यावज्जीवमाचार्यादीनि भावप्रधानोऽयं निर्देशः । आचार्यत्वादीनि न ददाति । के पुनस्ते आह । भिक्षुक उपलक्षणमेतत् गणावच्छेदकाचार्योपाध्यायाश्च सूत्रोक्ता न केवलमेते किंत्विमे च बहुश्रुतादयो भवन्त्याचार्यादिपदानामनर्हास्तानेव निर्युक्तिकृदाह ॥

अबहुस्सुते य ओमे, पडिसेवओ यतो अप्पचिंते य ।
निरवेक्खपमत्तमाइ–अणरिहे जुंगिए चेव ॥

अबहुश्रुतोऽवमः प्रतिसेवको यतः आत्मचिन्तकः निरपेक्षः प्रमत्तो मायी अनर्हो जुङ्गिकश्च । एते सूरित्वादिपदानामनर्हाः । सांप्रतमेतानेव व्याचिख्यासुराह ।

अबहुस्सुतो पकप्पो, अणहीओमा तिवरिसरओ ।
निक्कारणे वि भिक्खू, कारणपडिसेवते जो उ ।
अब्भुज्जयअप्पचिंतो, निरवेक्खो बालमादीसु ।
अन्नयरपमायजुत्तो, असव्वरुची होइ माईओ ।
अवलक्खणा अणरिहा, उज्जावाहादि अ जो जुवत्ता ॥
चउरो य जुंगिया खलु, अचंति य भिक्खुणा एते ॥

अबहुश्रुतो नाम येनाचारप्रकल्पो निशीथाध्ययननामकः सूत्रतोऽर्थतश्च नाधीतः अवमो नाम आत्रिवर्षरतो यस्य प्रव्रज्यापर्यायेण त्रीणि वर्षाणि नाद्यापि परिपूर्णानीत्यर्थः । प्रतिसेवको नाम यो भिक्षुः निष्कारणेऽपि कारणाभावेऽपि पञ्चकादीनि प्रायश्चित्तस्थानानि प्रतिसेवते । आत्मचिन्तको योऽभ्युद्यतमरणं वा प्रतिपत्तुं निश्चितो निश्चितवान् निरपेक्षो बालादिषु चिन्तारहितः प्रमत्तः पञ्चानां प्रमादानामन्यतरेण प्रमादेन युक्तः असत्ये मृषाभाषणे असंयमे वा रुचिर्यस्यासावसत्यरुचिर्भवति । मायी किमुक्तं भवत्यनीदृशं मायाप्रतिसेवनशीलो मायीति अपलक्षणं येषामाचार्यलक्षणानि न विद्यन्ते ये च पूर्वमुक्ता अत्यवधावनादय एते सर्वेऽनर्हाः । जुङ्गिका जातिकर्मशरीरभेदतश्चतुर्धा । एतेऽपि प्रागुक्ता एते सर्वेऽपि भिक्षवोऽत्यन्तमाचार्यत्वादिपदानामनर्हाः । यदि पुनर्बहुश्रुतो भवेत् अवमोऽपि त्रिवर्षपर्यायोत्तीर्णः प्रतिसेवकोऽप्यप्रतिसेवकोऽप्रतोऽभ्युद्यतनातः प्रतिविरतो निरङ्कपः सापेक्षानूतः प्रमत्तोऽप्यप्रमत्ततामुपगतस्तदा भवन्त्येतेऽप्याचार्यत्वादिपदानां योग्याः ।

संप्रति सप्तानामपि सूत्राणां संभवविषयमाह ।

अहवा जो आगाढं, वंदणआहारमादि संगहितो ।
कप्पं कुणइ अकप्पं, विविहेहि य रागदोसेहिं ॥
माई कुणइ अकज्जं, को माई जो भवे मुसावाई ।
को पुण मोसावाई, असुई पावसुयजीवी ॥

अथवेति सूत्रव्याख्या प्रकारान्तरोपदर्शने यो वन्दनादिभिः वन्दनवैयावृत्त्यादिना आहारादिभिराहारोपधिशय्यादिभिरागाढमत्यर्थं संगृहीतः सन् विविधैश्च रागद्वेषैः प्रागुक्तस्वरूपैः कल्प्यमप्याभाव्यमप्यकल्प्यमनाभाव्यं करोति । सप्तानामपि सूत्राणां विषयः (माई कुणइ इत्यादि) कः पुनरेवमकार्यं कल्प्यमप्यनाभाव्यमकल्प्यमप्याभाव्यमित्यर्थः करोति एवं शिष्यस्य प्रश्नमाशङ्क्य सूत्रकृदाह । मायी मायावान् को मायी तत आह यो भवेत् मृषावादी कः पुनः मृषावादी तत आह अशुचिः कोऽशुचिः सूत्रकृदाह पापजीवी एतस्य व्याख्यानं पापश्रुतोपजीवी कोटलादिशास्त्रोपजीवीत्यर्थः ।

किह पुण कज्जमकज्जं, करेज्ज आहारमादिसंगहितो ।
जह कम्मिवि नगरम्मी उप्पणं संघकज्जं तु ।

कथं पुनराहारादिसंगृहीतः सन् कार्यमुपलक्षणमेतत् आचार्यमपि कार्यं करोति । अत्र सूरिर्निदर्शनमाह । यथा कस्मिंश्चिन्नगरे किमपि सङ्घकार्यमुत्पन्नं सचित्तादिनिमित्तं वास्तव्यसङ्घस्य व्यवहारो जात इत्यर्थः ॥ स च वास्तव्यसङ्घेन छेत्तुं न शक्यते ॥ (अन्यदत्रत्यं ववहारशब्दे) एतद्गुणविप्रमुक्ते पुनर्व्यवहरति सुमहती आशातना व्रतलोपश्च तथा चाह–

आगाढमुसावादी, वितियतइए उ लोवतिवएउ ।
माई य पावजीवी, असुईकिन्ने काणगदंडे ॥

आगाढे कुलकार्ये संघकार्ये वा आभाव्यस्य वाऽनाभाव्यस्य वा ज्ञानतया रागद्वेषाभ्यां वा भणनात् । मृषा वदतीत्येवं शीलः आगाढे मृषावादी द्वितीयतृतीये मृषावादादत्तादानविरतिरूपे व्रते लोपयति । तत्र द्वितीयव्रतलोपो मृषावादभणनात् तृतीयव्रतलोपो ऽनाभाव्यं ग्राहयतोऽनुमतिदोषभावात् । तुशब्दात् शेषाण्यपि व्रतानि लोपयति । एकव्रतलोपे सर्वव्रतलोप इति वचनात् । मायी सूत्रमुल्लङ्घ्य शठैरुत्तरैर्व्यवहारकरणात् । पापजीवी दुर्व्यवहारादिकरणात् । परदत्तापहाराण्युपजीवनात् । अत एवाशुचिर्मृषावादित्वादिदोषदुष्टत्वात् । अशुचित्वादेव यथा कनकदण्डः संज्ञालिप्तः स्प्रष्टुं न कल्पते एवमेषोऽपि न कल्पते यावज्जीवमाचार्यत्वादिषु पदेषु स्थापयितुमिति ॥ व्य० ३ उ० ।
(गणान्तरे उद्देशना उद्देसणा शब्दे)

न व्यतिकृष्टदिशमुद्दिशेत् ॥

(सूत्रम्) णो कप्पति णिग्गंथीणं वितिकिट्टयं दिसं वा उद्दिसित्तए वा धारित्तए वा ८ कप्पति णिग्गंथाणं वितिगिट्टियं दिसं वा अदिसं वा उद्दिसित्तए वा धारित्तए वा । ए ।

न कल्पते निर्ग्रन्थीनां व्यतिकृष्टामतिशयेन क्षेत्रतो भावतश्च विकृतां दिशमनुदिशं वा उद्देष्टुमनुज्ञातुं नापि स्वयं धारयितुं वा इत्येष सूत्रद्वयाक्षरार्थः ।

संप्रति भाष्यम् ।

दुविहं पि य वितिगिट्टं, णिग्गंथीणुद्दिसंति चउगुरुगा ।
आणाइणो य दोसा, दिट्ठंतो होइ कोसलए ॥

द्विविधामपि विकृष्टां क्षेत्रविकृष्टां भावविकृष्टां चेत्यर्थः । निर्ग्र-

र्थीनां दिशामुद्दिशति। अस्मिन्प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः आज्ञादयश्च दोषास्तत्र विकृष्टां दिशमुद्दिशतो ये दोषास्तत्र को भवति दृष्टान्तस्तमेव भावयति।

उवसामिया जयन्नेण, कोसल्लेणं गते य मातम्मि।
तं चेव दिसंती य, निक्खंता अन्नगच्छम्मि॥

वारिज्जंती वि गया, पडिवन्ना सा य तेण पावेणं।
जिणवयणबाहिरेणं, कोसलएणं अकुलएणं॥

एकः कोशलकः कोशलदेशोत्पन्न इत्यर्थः। तेनान्यदेशं गतेन यतमानेन सदनुष्ठानपरायणेन कापि श्राविका उपशामिता स च कोशलकस्तं देशं गतः तस्मिंश्च गते सा श्राविका अन्यस्मिन् गच्छे तत्रागते तस्य समीपे निष्क्रमितुमुपस्थिता यथा मां निष्कामयत परं मम स एव कोशलकः आचार्यः एवं सा तमेव व्यपदिशन्ती तैर्दीक्षिता। सा च दीक्षाप्रतिपत्त्यनन्तरं वार्यमाणाऽपि कोशलसमीपे गता। सा च पापेन जिनवचनबाह्येनाकुलजेन कोशलेन प्रतिपन्ना। एष दोषः क्षेत्रविकृष्टां दिशमुद्दिशतः। अत्र पर आह॥

कोसलएहिं कारण, गहणं बहुदोससंभवाउ कोसलगो।
तम्हा दोसुक्कडया, गहणं इह कोसले कारणमन्नो॥

कोशलकस्य ग्रहणं कृतम्। सूरिराह यस्मात्कोशलको देशः स्वभावात् बहून् दोषान् लाति आदत्ते अतिबहुदोषलो बहुदोषवान् तस्मात् दोषोत्कटतयाऽत्र कोशलस्य ग्रहणम् अपि च।

अंधं अकूरमयं, अवियमरहट्ठयं अवोगिल्लं।
कोसल्लयं च अपावं, सएसु एक्कं न पेच्छामो॥

अन्ध्रमन्ध्रदेशोत्पन्नमक्रूरमतकमक्रूराभिप्रायमपि च महाराष्ट्रकमवोगिल्लमवाचालं कोशलकं चापापं शतेषु मध्ये एकं न प्रेक्षामहे इति प्रसिद्धिरतः कोशलग्रहणम्। पुनरपि प्राह

कोसलए जे दोसा, उद्दिसंतम्मि किन्न सेसाणं।
ते तेसि होज्ज व न वा, इमेहि पुण नोद्दिसे तेवि॥

ये दोषा कोशलके दिशमुद्दिशन्ति ते किं न शेषाणां दिशमुद्दिशन्ति किं न भवन्ति भवन्त्येवेति भावः। सूरिराह। ते दोषास्तेषां भवेयुर्वा न वा कोशलके पुनर्नियमाद्भवन्ति देशविशेषजन्मनोऽपि गुणदोषहेतुत्वात्ततः कोशलोपादानम्। एते पुनर्वक्ष्यमाणास्तानपि शेषदेशोत्पन्नान् क्षेत्रविकृष्टान्नोद्दिशेत्। अन्यच्च।

अन्नं उद्दिसिऊणं, निक्खंता वा सरागधम्मम्मि।
अण्णोन्नम्मि मतं न तु, अग्गाणं पि संभवति॥

वा शब्दो दूषणान्तरसमुच्चये अयकालभाविनि सरागधर्मे अन्यमाचार्यमुद्दिश्य निष्क्रान्ता परमन्योन्यस्मिन् परस्परस्मिन् यन्ममत्वं तत् व्यग्राणामपि व्यग्रचित्तानामपि न तु नैव भवति किंत्वेकचित्तानामुपजायते सा चैकचित्तता अत्र नास्ति तथा चाह।

सुचिरं पि सारिया ग-च्छिहित्ति ममयाइ गच्छस्स।
सोयंतचोयणासु य, परिभूयामित्ति मन्नेज्जा॥

सुचिरमपि कालं सारिता शिक्षिता सती गमिष्यतीति मन्यमानस्य गच्छस्य न तस्या विषये ममता ममत्वं मायातिसीदन्त्याः संयमयोगेषु शिथिलीभवन्त्या याश्चोदनाः शिक्षास्तासु दीयमानासु साऽन्यत्र गन्तुमनाः परिभूताऽस्मीति मन्यते ततस्तस्या अपि न गच्छस्योपरि ममता। किं च

गमणुस्सुएण चित्तेण, सिक्खातोवि न गेण्हइ।
वारिज्जंती वि गच्छिज्जा, पंथदोसे इमे लभे॥

गमनोत्सुकेन चित्ते शिक्षा अपि नानाप्रकारा ग्रहणशिक्षा आसेवनाशिक्षाश्च न गृह्णाति। तथा वार्यमाणाऽपि तस्य क्षेत्रविकृष्टस्यान्यस्याचार्यस्य समीपं गच्छेत् तत्र च पथि दोषानिमान् वक्ष्यमाणान् लभते। अत्र यदुक्तं प्राक् एतैर्वक्ष्यमाणैर्दोषैस्तानपि नोद्दिशेदिति तद्व्याख्यानावसरस्तानेव दोषानाह॥

मिच्छत्तसोहिसागा-रियादिपासंडतेणसच्छंदा।
खेत्तविगिट्ठे दोसा, असंगलं भावविगिट्ठम्मि॥

मिथ्यात्वं मिथ्यात्वगमनं शोधेरभावस्तथा सागारके आगारसहिते आदिशब्दादनागारे एकाकिन्या उपाश्रये दोषाः। तथा पाषण्डैर्विपरिणामनं स्तेनैरपहारस्तथा स्वच्छन्दा स्यात् न गच्छाधीना तथा च सति भूयांसो दोषाः। एते क्षेत्रविकृष्टे उद्दिश्यमाने दोषाः। भावविकृष्टे उद्दिश्यमाने अमङ्गलं तेन संयमजीविताद्भवजीविताद्वा भ्रश्येत्तस्माद्भावविकृष्टोऽपि नोद्देष्टव्यः। एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः। सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो मिथ्यात्वद्वारं शोधिद्वारं चाह॥

उवदेसो तसिं अत्थि, जेणेगागी उ हिंडए।
इति मिच्छं जणो गच्छे, कत्थमाहिं च कुज्जउ॥

उपदेशः तासामेकाकिनीनां नास्ति येन स तादृशः स्त्रीजन एकाकी हिंडते। तत इति अस्मात्कारणादुपदेशाभावलक्षणाज्जनः स्त्रीजनो मिथ्यात्वं गच्छेत्। गतं मिथ्यात्वद्वारम्॥ शोधिद्वारमाह। क्षेत्रप्रायश्चित्तमापन्ना सती कुत्र शोधिं कुर्यात्। नैव कुत्रापीति भावः एकाकिनीत्वान्न च प्रायश्चित्तस्थानमप्रायश्चित्तस्थानं वा सा जानाति तत इतोऽपि शोध्यभावः। सागारिकादिद्वारं पाषण्डद्वारमाह।

सागारमसागारे, एकाए वसुए भवे दोसा।
चरिगादिविपरिणामण-सपक्खपरपक्खनिण्हादी॥

सागारे आगारसहिते असागारे आगाररहिते उपाश्रये एकस्या एकाकिन्या दोषा भवन्ति। तत्र सागारे दीपस्पर्शनादयो दोषाः। अनागारे कुलटाजारादिप्रवेशनम्। गतं सागारिकादिद्वारम्। पाषण्डद्वारमाह (चरगादित्यादि) स्वपक्षे परपक्षे च विपरिणमनं तत्र स्वपक्षे निह्नवादिभिरादिशब्दात्पार्श्वस्थादिपरिग्रहः। परपक्षे चरकादिभिः। स्तेनद्वारं स्वच्छन्दद्वारं चाह।

तेणेहि वा विहिज्जइ, सच्छंदुट्ठाणगमणमादीया।
दोसा भवंति एए, किंच न पाविज्ज सच्छंदा॥

स्तेनैर्वा द्रव्यापहारिभिर्वा सार्थे गच्छन्ती न्हियते तथा स्वच्छन्दमुत्थानं स्वच्छन्दगमनमित्यादयश्चैते दोषा एकाकिन्या भवन्ति। किं वा स्वच्छन्दा सती सा किं न प्राप्नुयात्सर्वदुःखस्थानमाप्नुयादित्यर्थः। संप्रति भावविकृष्टे दोषानाह।

गोरवभयसमीकरा, अविदूरत्थे वि होइ जीवंते।
को दाणिसमुग्घातस्स, कुणइ न य तेण जं किंचं॥

अपि दूरस्थेऽपि जीवति सति तद्विषया गौरवभयसमीकरा भवन्ति भूयस्तन्मिलनादिप्रत्याशासंभवात्। इदानीं पुनस्तस्य समुद्घातस्य को गौरवं भयं समीकारं वा करोति नैव कश्चित् यत् यस्मात् न च नैव तेन सर्वप्रयोजनातीतत्वात्॥

कोसल्लवज्जा नत्थि य, दोसा सविसेसभवविगिट्ठम्मि।
दुविहं पी विनिगिट्ठं, तम्हा उ न उद्दिसेज्जाहि॥

एवं दोषा ये मिथ्यात्वगमनादयः क्षेत्रविकृष्टेऽभिहितास्त एव

सविशेषा भावविकृष्टेऽपि ज्ञातव्याः केवलं कोशलवर्जाः कोशलदोषा हि भावविकृष्टे न भवन्ति मृतत्वेनासंभवात्तस्मात् द्विविधमपि व्यतिकृष्टं क्षेत्रविकृष्टं भावविकृष्टं च नोद्दिशेत्। अत्रैवापवादपदमाह ॥

वितियं तिव्वणुरागा, संबंधी वा न ते य सीयंति ।
इत्तरादिसाउ नयणं, अव्वाहाए य दूरम्मि ॥

द्वितीयपदमपवादमधिकृत्य क्षेत्रविकृष्टमपि उद्दिशेत। यदि सा धर्म्मग्राहिण्याचार्ये तीव्रानुरागा भवेत् स चाचार्यस्तस्याः संबन्धिस्वजनो न च ते आचार्याः संयमयोगेषु सीदन्ति उद्यतविहारिण इत्यर्थः केवलं तस्या इत्वरा दिशोऽनुबन्धनीयाः यावत्त स्वक आचार्यो न मिलति तावद्वयमाचार्या एते उपाध्याया इयं प्रवर्तिनीति ततः स्वाचार्यसमीपे विधिना नयनमव्याघातं च दूरे ते आचार्यास्ततः संदेशं कथयन्ति यथा युष्मदीयधर्म्मशिष्याऽस्माकं पार्श्वे प्रतिपन्नदीक्षिका वर्तते सा प्रतिग्राह्या।

भावविगिट्ठे वि एमेव, समुग्घातोत्ति वा न वा ।
तत्थ आसंकिए बंधो, निस्संके उ न बज्झति ॥

भावविकृष्टेऽप्येवमेव द्वितीयपदमवगन्तव्यमिति भावः कथमित्याह। किं समुद्घातकालागतः किं वा नेत्येवं तस्मिन् भावविकृष्टे तस्या बन्धः क्रियते निःशङ्किते तु भावविकृष्टे सा न वध्यते। अत्रैव प्रकारान्तरमाह।

अहवा तस्स सीसं तु, जति सा उ समुद्दिसे ।
विकिट्ठे तहिं खेत्ते, जयणा जा उ सा भवे ॥

अथवा यदि सा तस्य शिष्यं समुद्दिशति कथयति मम ते एवाचार्या अहं तु तच्छिष्यसमीपे स्थास्यामीति तदा भावविकृष्टेऽपि तस्या बन्धः क्रियते तत्र या विकृष्टे क्षेत्रे यतनोक्ता सात्रापि भवति ज्ञातव्या तदेवं निर्ग्रन्थीसूत्रं व्याख्यातमधुना कप्पइत्ति द्वारम्

निग्गंथाए वि विगिट्ठो, दोसा ते चेव मोत्तुकोसलयं।
सुत्तनिवातो निगए, संविग्गे य सेसइत्तरिए ॥

निर्ग्रन्थानामपि विकृष्टे उद्दिश्यमाने य एव निर्ग्रन्थीनां दोषा-मिथ्यात्वादय उक्तास्त एव कोशलकमेकं दोषं मुक्त्वा शेषाः सर्वे निरवशेषा द्रष्टव्याः। यद्येवं तर्हि सूत्रमनर्थकमविषयत्वादत आह "सूत्रनिपातोऽभिगते संविग्ने च शेष इत्वरिकः" इयमत्र भावना। अभिगतो ज्ञाततत्वः श्राद्धः पुराणो वा संविग्नः स्वयं योऽपि तस्य धर्म्मदेशक आचार्यः सोऽपि संविग्नस्तस्मिन् सूत्रनिपातो यस्तु शेषः स्वयं न सम्यक् ज्ञाततत्वस्तस्य पथि व्रजतो-मिथ्यात्वादयो दोषास्तस्य दीक्षामाधाय इत्वरिको दिग्बन्धः क्रियते पुनः प्रेष्यते एतदेव व्याचिख्यासुराह।

सड्डो पुराणो वा जइ, लिंगं घेत्तूण वयति अन्नत्थ ।
तस्स वि विगिट्ठबंधो, जा इच्छइ ताव इत्तरिको ॥

श्राद्धः श्रावकः पुराणः पश्चात्कृतो वाशब्दो विकल्पने अधिगततत्वः स्वयं संविग्नो योऽपि तस्य धर्म्मग्राहक आचार्यः सोऽपि संविग्नः स इत्यंभूतो यदि लिङ्गं गृहीत्वाऽन्यत्र क्षेत्रविकृष्टमूलाचार्यसमीपे व्रजति तस्य विकृष्टो दिग्बन्धः कर्तव्यो यावच्च तत्र तिष्ठति तावत्तस्यात्मीय इत्वरिको दिग्बन्धः॥

मिच्छत्तादी दोसा, जे वुत्ता ते उ गच्छतो तस्स ।
एगागिस्स वि न भवे, इति दूरगते वि उद्दिसणा ॥

य एव पूर्वं मिथ्यात्वादयो दोषा उक्तास्तेऽपि तस्यैकाकिनोऽपि गच्छतो न भवन्ति ज्ञाततत्वत्वात्संविग्नत्वाच्च इति हेतोस्तस्य दूरगतेऽपि क्षेत्रविकृष्टेऽपि गुराबुद्देशनं भवति।

गीयपुराणोवट्ठं, धारंतो सततमुद्दिसंतं तु ।
ओसन्नं उद्दिसइ, पुव्वदिसं वा सयं धरए ।
चोइज्जंतो जो पुण, उज्जमिहिति तं पि नाम बंधंति ।
सो सततं उद्दिसणा, इति जयणा खेत्तविगिट्ठो ॥

गीतो नाम सूत्रार्थनिष्पन्नः। पुराणः पश्चात्कृतश्रमणभावः स निष्क्रमितुकामोऽन्येषामाचार्याणामुपस्थितस्तस्य च पूर्वाचार्योऽवसन्नो विदेशस्थश्च स तं सततमेवाभिधारयति येषां च समीपे निष्क्रामितुमुपस्थितस्तान्प्रति उद्दिशति भणतीत्यर्थः। मम स एवाचार्य इति तं गीतं पुराणमुपस्थितपूर्वमाचार्यमवसन्नमभिधारयन्तं वचसा तमेवोद्दिशन्तं च प्रति यस्य समीपे निष्क्रमितुमुपस्थितः स पूर्वाचार्यो विदेशस्थः योऽन्यस्तस्य संबन्धी संविग्नस्तमुद्दिशति यथा स तवाचार्य इति-अथवा स्वयं तेनात्मीयावसन्ना दिक् धारयितव्या न पुनः स तेन तन्नोद्देशयितव्यः तस्यावसन्नत्वाद्यदि वा तमप्यवसन्नमुद्दिशति। केवलमनेन प्रकारेण। केनेत्यत आह (चोइज्जंतो इत्यादि) यः पुनर्ज्ञायते चोद्यमानः शिष्यमाण उद्यंस्यति संविग्नो भविष्यति तमपि नाम ते आचार्या बध्नन्ति यथा ते तवाचार्य इति॥ ये पुनर्ज्ञायन्ते न चोद्यमानाः संविग्ना भविष्यन्ति तेषु शेषेषु नोद्देशनमिति भजना। गतं क्षेत्रविकृष्टम्॥ संप्रति भावविकृष्टमाह।

एमेव य कालगते, आसन्ने तं च उद्दिसइ गीयत्थो ।
पुव्वदिसधारणं वा, अगीयमुत्तूण कालगयं ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण कालगते तस्य मूलाचार्यो यदि स्वयं गीतार्थो भवति तदा तस्य येऽन्ये आसन्ना आचार्यास्ते वा उद्दिशन्ति पूर्वदिशं वा धावति। अथ स स्वयमगीतार्थस्तदा तस्य कालगतं मुक्त्वा शेषोऽन्य उद्दिश्यते इति। व्य० द्वि. ७ उ०। (व्यतिकृष्टकाले स्वाध्यायो नोद्देष्टव्य इति सज्झायशब्दे) उद्देशफलमाह परः किमत्र पुनः कारणं यदुद्देशः क्रियते। अनुद्दिष्टं कस्मान्न पठ्यते तत्राह।

बहुमाणविणयआउ-त्तताय उद्देसतो गुणा हुंति ।
पढमाए मो उ सव्वो, एत्तो वुच्छं करणकालं ॥

उद्देशे हि क्रियमाणे श्रुतस्य श्रुताधारस्य वाऽध्यापकस्योपरि बहुमानमान्तरः प्रीतिविशेषो भवति विनयश्च प्रयुक्तः स्यादायुक्तता च महती भवति एते उद्देशतो गुणा भवन्ति एष सर्वोऽप्यङ्गादिविषय उद्देशः प्रथमोद्देशः॥ व्य०७ उ०॥

(आचार्य्येऽवसन्ने उद्देशविधिरवधावनं च ओहावण शब्दे वक्ष्यते) उद्---दिश्---घञ्-- अनुसंधाने, अन्वेषणे, अभिलाषे, उपदेशे च। आधारे घञ्। उपदेशे, यथोद्देशं संज्ञापरिभाषम्। वाच०।

उद्देसण–उद्देशन– न० अङ्गादौ पठने ऽधिकारित्वे, स्था० ४ ठा० ३ उ०।

उद्देसणकप्प–उद्देशनकल्प– पुं० वाचनासामाचार्याम्,।

एसुवसंपदकप्पो, वोच्छं उद्देसकप्प मद्दुणाओ ।
उद्दिसणवायणात्ति य, पाढणता चेव एगट्ठा ॥
सुत्तत्थ तदुभयाइं, पवायंते ताव जाव संधाणं ।
बहुपच्चवायपाए, विजढं भजियं तु संधाणं ॥
संधाणमंतगमणं, असिवादी पच्चवादणेगविहा ।

विजढे तो णिक्खित्ते, जोगे रुइओ पणक्खेवा ॥
जदि कारणेण केण वि, णिक्खित्तो तो समुक्खिव पुणो वि ।
अहदप्पाणिक्खित्तो, तो णं उक्खिप्पती जुज्जो ॥
उद्दिट्ठम्मि य अंगे, सुयखंधम्मि य तहेव अज्झयणे ।
आसन्नपुरिसकरणं, निट्ठाणे होंति पडिसेहा ॥
अंगादि उ दिट्ठो पुरि–सं दट्टूण अपरिणामादी ।
अत्थति वसहट्टरादिहि, अवणीया दीवणाकरणं ॥
ताहे णिक्खिप्पत्तीसु, निट्ठाणे जं तु जणितपडिसेहा ।
तं सुत्तमत्थतदुभए, एतेसिं तिण्ह पडिसेहो ॥ पं० भा० ।

इयाणिं वाहणाकप्पो गाहा ।

सुत्तमत्थतदुभयं, पुण सुत्तत्थ तदुभयं वा ।
ताव वाएइ जाव, संधाणं नाम जणअट्ठं ॥

किं निमित्तं न समाणेइ जण अद्धं होज्जा । उच्यते बहुपच्चवायताए विजढे जोगे निक्खित्ते भणियं होइ जइया य संवणा य संवणा नाम पुरवि जो न उक्खेवो समाणणंति वुत्तं होइ जइ असिवाइ कारणेहिं निक्खित्तो जोगो तो से पुणो वि सारिज्जइ । अह दप्पेण सड्डयाए वा निक्खवइ ताहे न उक्खिप्पइ पुणो जोगो अहाचार्यो किमर्थं भैक्षं न पर्यटति वैयावृत्यं वा न करोति उच्यते वाएपि ते आयरिओ जो हिंडइ उण्हकालं सीयकालंवासासु हिंडंतो वाएण घेप्पइ सो वाएसु चडंतो कवाडाइं उग्घाडेंतो सुत्तत्थतदुभयाणं परिहाणी गच्छस्स सीसपडिच्छगाणं गिलाणा रोवणा य उण्हकाले वा पित्ताइरोइओ अइबहुयं वा पाणयं पीउ उच्चाइं उ न तरइ समुद्दिसिओ उवगरणं च पडिलेहंतो वाएण घेप्पेज्जा तत्थ वि सुत्तत्थाइपरिहाणी गणाल्लोए जहा गोवालो गावीओ तिण्ह वेलाओ पल्लोएइ पुव्वण्हगब्भण्हावरणेसु तहा आयरिओ वि पुव्वण्हे ताव आवासयसुत्तत्थमंडलीए गणालोयं करेइ । मज्झण्हे समुद्देसवेलाए अवरण्हे वि पुणो सज्झायवेलाए आवासए वा को आगओ अणागओ वा परीसहपराइओ वा पिव मुच्छाए वा पडिओ तत्थ नाहिंडइ अत्थंतो सव्वाणि जाइकायकिलेसो य हिंडंतस्स पच्छा किलेसाभिभूओ सुत्तत्थाणि चिंतिऊण देइ न य नासेइ मेढीपमाणं आधार इत्यर्थः । दव्वंमेढीए वइच्छा परिग्गहिया सुहं भमंति भावमेढीए आयरिया मेढीभूया तम्मि य सव्वे सनियट्ठंति जाणंति य अन्नंता कोस्य हिंडइ गिहिनिसेज्जं वा जो वाहेइ तं जाणंति– अन्नंता अकारए आयरिआणं हिंडंताणं जं सरीरस्स अकारयं अवक्खवमाइनीयं जइ गेण्हइ समुद्दिसइ य सरीरापच्चं गिलाणाइ दोसा अपडिसेहेइ अकारिकमिति ताहे लोओ उड्डहइ । आयरिओ चेव अजिइंदिओ जंपति निच्छइ किं पव्वइयत्थ वालेण सुएण वा खज्जेज्जा गिलाणारोवणासुत्ताइपरिहाणी गच्छविणासो य मणच्चिता गणं न चिंतेइ हिंडंता वालवुड्ढे गिलाणसेहपाहुणयाइवालवुड्ढा य न तरंति दीहभिक्खायरियं हिंडिओ गिलाणस्स न कोइवावारिं तओ गेण्हंतओ वा अहवा वारेंति गिलाणस्स गेण्हह पाउग्गं ते य न गेण्हंति अहवा जं वा तं वा आणेंति ताहे जइ भणंति किं एरिसं गिलाणस्स नाणीयं ताहे तेहिं भणइ केरिसाएहिं तुब्भे सयमेव हिंडंता किं लभह दीसंता तुब्भे पडिरूवा लाभीणं एवं सेहपाहुणाणं पि न कोइ गेण्हंतओ संदिसंतो वा जइ पुण अच्छंतो वालवुड्ढादयो सव्वे चिंतंते गिलाणस्स पाहुणयाणं वा पाउग्गं गेण्हावेंतो इच्छित्ति इच्छिए य रायमल्लं दंडभडभोइया वा आगया धम्मं सुणेमो त्ति जाव आयरियं भिक्खं गया ते खिंसिऊण पडिगया एरिसा आयरिया भिक्खं पि से न कोइ आणेइ । अह अत्थंतो तेसिं धम्मं कहंतो ते पव्वयंता वा सावगा वा हुंता अहा भद्दया वा दाणसड्ढा वा हुंता पवयणउवग्गहकरा वा हुंता तेसिं चंदगवेज्झसरिसो आगमो " जहा एगेण रन्ना अमच्चेण य धम्मो सुओ ते य अक्खित्ता तेहिं गंतूण अंतेउरं कहियं जहा एरिसा तारिसा य आयरिया पच्छा वियदिवसे महादेवी अमच्चा य समागया धम्मं निसामेंति जाव भिक्खं गया पच्छा खिंसिउं पडिगया ताओ वि य पव्वयंताओ वि सावियाओ वा हुंताओ एए दोसा । वाई वा आगओ पुच्छइ किं आयरिया केणइ सिट्ठं भिक्खाए गया पच्छा वाई भणइ किह सो अत्था ण जाणिहिइ जो दिवसं भिक्खं हिंडंतो अत्थइ अहवा परिस्संतो त्ति काऊण नीसडावेइ सो वि उव्वाओ न तरइ उत्तरं दाउं पच्छा पवयणोब्भावणया अह अच्छंदो पच्छा सत्थाणि चिंतंतो न परवाइहेउणा वा निमित्तेण वा पराइणं तो पच्छा पवयणउब्भावणया कया हुंता गाहा "गणहारिस्सा हारो" गाहा "सिद्धं उद्दिट्ठम्मि " उयंगसुयंगअज्झयेण उद्दिट्ठे आसन्नणाम प्राप्य पुरिसं उद्दिसावेउं ताहे अत्थइ अदूरवदूरेहिं अहवा अविणीओ वि गइपडिबद्धो वा अविओ स वि य पाहुडोत्ति एवमादि दोसा पच्छा नाया ताहे निक्खिप्पइ जोगो तिट्ठाणं णागसुत्तत्थतदुभएसु पडिसेहो कारणे वा असिवाइमतिवाएज्जा एस वायणाकप्पो । पं० चू० ॥

उद्देसणकाल–उद्देशनकाल–पुं० उद्देशसमुद्देशानुज्ञानार्थं षड्–वन्दनकदानकायोत्सर्गत्रयसमयप्रसिद्धे क्रियाविशेषे, ध० ३ अधि० ॥ उद्देशनकाला यत्र श्रुतस्कन्धेऽध्ययने च यावन्त्य–ध्ययनानि उद्देशका वा तत्र तावन्त एव उद्देशनकाला उद्देशावसराः श्रुतोपचाररूपाः इति । " छव्वीसं दसाकप्पववहाराणं उद्देसणकाला पन्नत्ता " । सम० । ते चैव दशाश्रुतस्कन्धस्य दशस्वध्ययनेषु दशसु च कल्पस्य षट्सु च व्यवहारस्योद्दशकेष्विति तैरविधिना गृहीतैः ध० ३ अधि० । षड्विंशति–रुद्देशनकाला दशाकल्पव्यवहाराणं तत्र गाथा " दस उद्देसणकाला, दसाण छच्चेव हुंति कप्पस्स । दस चेव ववहारस्स, दसाकप्पस्स हुंति छव्वीसं " ॥ प्रश्न० सं० ५ द्वा ।

खुड्डियाएणं विमाणपविभत्तीए तइए वग्गे चत्तालीसं उद्देसणकाला पन्नत्ता महाल्लियाएणं विमाणपविभत्तीए तइए वग्गे तेयालीसं उद्देसणकाला पन्नत्ता महाल्लियाएणं विमाणपविभत्तीए चउत्थे वग्गे चोयालीसं उद्देसणकाला पन्नत्ता महाल्लियाएणं विमाणपविभत्तीए पंचमे वग्गे पणयालीसं उद्देसणकाला पन्नत्ता नवण्हं बंभचेराणं एकावन्नं उद्देसणकाला पन्नत्ता ॥

(बंभचेराणंति) आचाराः प्रथमश्रुतस्कन्धाध्ययनानां शस्त्रपरिज्ञादीनाम् । तत्र प्रथमे सप्तोद्देशका इति सप्तैवोद्देशनकाला एवं द्वितीयादिषु क्रमेण षट् चत्वारः षट्सप्तैवमेकपञ्चाशदिति ।

आयारस्स णं सचूलियागस्स पंचासीइ उद्देसणकाला पन्नत्ता ।

तत्राचारस्य प्रथमाङ्गस्य नवाध्ययनात्मकप्रथमश्रुतस्कन्धरूपस्य (सचूलियागस्स इति) द्वितीये हि तस्य श्रुतस्कन्धे पञ्च चूलिकास्तासु च पञ्चमी निशीथाख्येह न गृह्यते भिन्नप्रस्थानरूपत्वात्तस्यास्तदन्याश्चतस्रस्तासु च प्रथमाद्वितीये सप्तसप्त्यध्ययनात्मिके तृतीयचतुर्थ्यौ चैकैकाध्ययनात्मिके तदेवं

सह चूलिकाभिर्वर्त्तत इति सचूलिकाकस्तस्य पञ्चाशीतिरुद्देशनकाला भवन्तीति प्रत्यध्ययनमुद्देशनकालानामेतावत्त्वंरूपत्वात्तथाहि प्रथमश्रुतस्कन्धे नवस्वध्ययनेषु क्रमेण सप्त षट् चत्वारश्चत्वारः षट् पञ्च अष्ट चत्वारः सप्त चेति द्वितीयश्रुतस्कन्धे तु प्रथमचूलिकायां सप्तस्वध्ययनेषु क्रमेण एकादश त्रयस्त्रयः चतुर्षु द्वौ द्वौ द्वितीयायां सप्तैकसराणि अध्ययनान्येवं तृतीयैकाध्ययनात्मिका एवं चतुर्थ्यपीति सर्वमीलने पञ्चाशीतिरिति । सम० ॥

उद्देसणा-उद्देसना-स्त्री० वाचनायाम्, पाठने, पं० भा० । अन्याचार्य्योपाध्यायोद्देशना ॥

(सूत्रम्) भिक्खू य इच्छिज्जा अन्नं आयरियउवज्झायं विहरित्तए नो से कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव गणावच्छेइयं वा आयरियउवज्झायं उद्दिसावित्तए कप्पइ से आपुच्छित्ता आयरिया जाव गणावच्छेइयं वा अन्नं आयरियउवज्झायं उद्दिसावित्तए ते से वियरिज्जा एवं से कप्पइ अन्नं आयरियउवज्झायं उद्दिसावित्तए नो से कप्पइ तेसिं कारणं अदावित्ता अन्नं आयरियउवज्झायं उद्दिसावित्तए कप्पइ से तेसिं कारणं दीवित्तं अन्नं आयरियउवज्झायं उद्दिसावित्तए ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् । नवरमन्यदाचार्योपाध्यायमुद्देशयितुमाचार्यश्चोपाध्यायश्चाचार्योपाध्यायं समाहारद्वन्द्वः । यद्वा आचार्ययुक्त उपाध्याय आचार्योपाध्यायः शाकपार्थिवत्वान्मध्यमपदलोपी समासः आचार्योपाध्यायावित्यर्थः तावन्यानुद्देशयितुमात्मन इच्छेत् ततो नो कल्पते अनापृच्छ्याचार्यं वा यावद्गणावच्छेदकं वा इत्यादि प्राग्वत् द्रष्टव्यम् तथात्वकल्पने तेषामाचार्यादीनां कारणमदापयित्वा अनिवेद्य अन्यमाचार्योपाध्यायमुद्देशयितुमात्मनो गुरुतया व्यवस्थापयितुमेष सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यम् ।

सुत्तम्मि कड्ढियम्मि, आयरियउवज्झाय उद्दिसा विंति
तिण्हव्व उद्दिसिज्जा, णाणे खलु दंसणचरित्ते ।

सूत्रे सूत्रार्थे आकृष्टे उक्तम । निर्युक्तिविस्तर उच्यते । आचार्योपाध्यायमभिनवमुद्देशयन् त्रयाणामर्थायोद्दिशेत् । ज्ञानार्थं दर्शनार्थं चारित्रार्थं चेति ॥

नाणे महकप्पसुतं, पिसिसत्ते को पि उवगए ।
तस्सट्ठ उद्दिसिज्जा, सा खलु सेच्छा ण जिणआणा ॥

ज्ञाने तावदभिधीयते । केषांचिदाचार्याणां कुले गणे वा महाकल्पश्रुतमस्ति तैश्च गणसंस्थितिः कृता योऽस्माकं शिष्यतया गच्छति तस्यैव महाकल्पश्रुतं देयं नान्यस्य तत्रोत्सर्गतो नो गन्तव्यम् यद्यन्यत्र नास्ति तदा तस्य महाकल्पश्रुतस्यार्थाय तमप्याचार्यमुद्दिशेत् । उद्दिश्य वाऽधीते तस्मिन् पूर्वाचार्याणामेवान्तिके गच्छेन्न तत्र तिष्ठेत् । कुत इत्याह । सा खलु तेषामाचार्याणां स्वेच्छा न जिनाज्ञा नहि जिनैरिदं भणितं शिष्यतयोपगतस्य श्रुतं दातव्यमिति ॥

अथ दर्शनार्थमाह

विज्जामंतनिमित्तं, हेऊ सत्तट्ठदंसणट्ठाए ।
चरित्तट्ठ पुव्वगमो, अहव इमे हुंति आएसा ॥

विद्यामन्त्रनिमित्तार्थं हेतुशास्त्राणां च गोविन्दनिर्युक्तिप्रभृतीनामर्थाय यद्यन्य आचार्य उद्दिश्यते तद्दर्शनार्थं गन्तव्यं चारित्रार्थं पुनरुद्देशेन पूर्वं प्रागुक्त एव गमो भवति । अथवा तत्रैते आदेशा प्रकारा भवन्ति ।

आयरिओवज्झाए, ओसण्णोहाविते विकारगते ।
ओसण्णे छव्विहे खलु, वत्तमवत्तस्स मग्गणया ॥

आचार्य उपाध्यायो वा अवसन्नः संजातः अवधावितो वा गृहस्थीभूतः कालं गतो वा यद्यवसन्नस्ततः षड्विधो भवेत् पार्श्वस्थोऽवसन्नः कुशीलः संसक्तो नित्यवासी यथाच्छन्दश्चेति । यश्च तस्य शिष्य आचार्यपदयोग्यः स व्यक्तोऽव्यक्तो वा भवेत् तत्रेयं मार्गणा ।

वत्ते खलु गीयत्थे, अव्वत्ते वयए अहव अगीयत्थे ।
वत्तिच्छसारपेच्छए, अहवा सम्मे सयं गमणं ॥

अत्र चत्वारो भङ्गाः । तत्र वयसा व्यक्तः षोडशवार्षिकः श्रुतेन च व्यक्तो गीतार्थः । एष प्रथमो भङ्गः । वयसा व्यक्तः श्रुतेनाव्यक्त एषोऽर्थतो द्वितीयः । श्रुतेन व्यक्तः वयसा अव्यक्तः । अयमर्थतस्तृतीयः अव्वत्ते वयण अहव अगीयत्थत्ति चतुर्थो भङ्गो गृहीतः स चायं वयसाऽप्यव्यक्तः श्रुतेन चाव्यक्त इति ४ तत्र प्रथमभङ्गे द्विधाऽपि व्यक्तस्य इच्छा अन्यमाचार्यमुद्दिशति तावत् तमासन्नीभूतमाचार्यं सारयितुं साधुसंघाटकं प्रेषयति । अथासन्नः स आचार्यस्ततः स्वयमेव गत्वा नोदयति नोदनायां चैवं कालपरिमाणम् ॥

एगाहपणगपक्खे, चाउम्मासोवरिसे जत्थ वा मिलइ ।
चोयइ चोयवेइ वा, णेच्छंते सयं तु वच्चाओ ॥

एकाहं नाम दिने गच्छो नोदयति एकान्तरितं वा तथा पञ्चाहं पञ्चानां दिवसानामन्ते एवं पक्षे चातुर्म्मासे वर्षान्ते वा यत्र वा समवसरणादौ मिलति तत्र स्वयमेव नोदयति अपरैर्वा स्वगच्छीयैर्नोदनं कारयति यदि सर्वथापि नेच्छति ततः स्वयमेव तं गणं वर्त्तापयति ।

उद्दिसइ व अन्नदिन्नं, पयावणट्ठा न संगहट्ठाए ।
जइ णाम गारवेण वि, सुपज्जाणिच्छे सयं वाइ ॥

अथवा स उभयव्यक्तोऽन्यां दिशमपरमाचार्यमुद्दिशति । तच्च तस्यावसन्नाचार्यस्य प्रतापनार्थं न पुनर्गणस्य संग्रहोपग्रहनिमित्तं स च तत्र गत्वा भणति । अहमन्यमाचार्यमुद्दिशामि यदि यूयमितस्थानान्नोपरमध्वे ततः स चिन्तयेत् अहो अमी मयि जीवत्यप्यपरमाचार्यं प्रतिपद्यन्ते मुञ्चामि पार्श्वस्थतां यदि नामैवं गौरवेणापि पार्श्वस्थत्वं मुञ्चेत्ततः सुन्दरं अथ सर्वथा नेच्छन्त्युपरन्तुं ततः स्वयमेव गच्छाधिपत्ये तिष्ठति गतः प्रथमो भङ्गः । अथ द्वितीयपदमाह ॥

सुअवत्तो वयावत्तो, भणइ गणं ते सारितुं सत्ता ।
सारेहिं सगणमेवं, अम्हं च वयाम आयरिअं ॥

यः श्रुतेन व्यक्तो वयसा पुनरव्यक्तः स स्वयं गच्छं वर्त्तापयितुमसमर्थः ॥ ततः आचार्यं भणति । अहमप्राप्तवयास्तेन त्वदीयं गणं सारयितुं न शक्तः । अतः सारय स्वगणमेनं अहं पुनरन्यस्य शिष्यो भविष्यामि अथवा अहमेते चान्यमाचार्यं व्रजामः उद्दिशामीत्यर्थः ॥

आयरियउवज्झायं, निच्छंते अप्पणा य असमत्थे ।
तिगसंवच्छरपक्खं, कुलगणसंघे दिसाबंधो ॥

एवं भणित आचार्य उपाध्यायो वा यदि नेच्छति संयमे स्थातुं स्वचात्मना गणं वर्त्तापयितुमसमर्थः । ततः कुले सत्कमाचार्यमुपाध्यायं वा उद्दिशति । तत्र त्रीणि वर्षाणि तिष्ठति तमाचार्यं सारयति ततः त्रयाणां परमः स चिन्तादिकं कुलाचार्यो

हरतीति कृत्वा गणाचार्यमुद्दिशति तत्र संवत्सरं स्थित्वा संघाचार्यस्य दिग्बन्धं प्रतिपद्य वर्षार्द्धं षरामासान् तत्र तिष्ठति । कुलगणाश्च संघं सं क्रामन्नाचार्यमिदं भणति ।

सच्चित्तादिहरंता, कुलंपि णेच्छाम जं कुलं तुज्झ ।
वच्चामो अन्नगणं, संघं च तुमं जइ न वयासि ॥

यत् त्वदीयं कुलं त्वदीया आचार्या अस्माकं वर्षत्रयादूर्ध्वं सचित्तादिकं हरन्ति अतः कुलमपि नेच्छामो यदि त्विदानीमपि न तिष्ठति ततो वयमन्यगणं संघं वा व्रजामः ॥

एवं पि अच्छीयंते, नाहिंत्तअद्धपंचमे वरिसे ।
संजमे व धारइगणं, अनुलोमेणं च सारेइ ॥

एवमर्द्धपञ्चमे वर्षे पूर्वाचार्यो नोदनाभिः प्रतापितोऽपि यदि न तिष्ठति तत एतावता कालेन स श्रुतव्यक्तो वयमपि व्यक्ता जाता इति कृत्वा स्वयमेव गणं धारयति । यत्र च पूर्वाचार्यं पश्यति तत्रानुलोमवचनैस्तथैव सारयति ।

अहव जइ अत्थि थेरा, सत्तापरिकट्टिऊण तं गच्छं ।
दुहा वत्तसरिसस्स, तस्स उ गमो मुणेयव्वो ॥

अथवा यदि तस्य श्रुतव्यक्तस्य स्थविरस्तं गच्छं परिवर्तयितुं शक्तस्ततः कुलगणसंघेषु नोपतिष्ठेत किन्तु स स्वयं सूत्रार्थौ शिष्याणां ददाति । स्थविरास्तु गच्छं परिवर्त्तयन्ति एवं च द्विधा व्यक्तसादृश्यस्यास्य गमो ज्ञातव्यो भवति गतो द्वितीयभङ्गः ।

अथ तृतीयं भङ्गमाह ।

वत्तवओ उ अगीओ, जइ थेरा तत्थ केइ गीयत्था ।
ते मंतिए पढंतो, चोएइ असइ अन्नत्थ ॥

यो वयसा व्यक्तः परमगीतार्थस्तस्य गच्छे च यदि केऽपि स्थविरा गीतार्थाः सन्ति ततस्तेषां स्थविराणामन्तिके पठन् गच्छमपि परिवर्तयति अवसन्नाचार्यं चान्तरतो नोदयति तेषां गीतार्थस्थविराणामभावे गणं गृहीत्वा अन्यत्रोपसम्पद्यते गतस्तृतीयो भङ्गः । अथ चतुर्थभङ्गमाह ।

जो पुण उभय अवत्तो, वट्टावग असइ सो उद्दिसई ।
सव्वे वि उद्दिसंता, मोत्तूणं उद्दिसंति इमे ॥

यः पुनरुभयथा श्रुतेन वयसा वा व्यक्तस्तस्य यदि स्थविराः पाठयितारो विद्यन्ते । अपरे च गच्छवर्त्तापकास्ततोऽसावपि नान्यमुद्दिशति । स्थविराणामभावे स नियमादन्यमुद्दिशति सर्वेऽपि भङ्गचतुष्टयवर्तिनोऽन्यमाचार्यमुद्दिशन्तोऽमून् मुक्त्वा उद्दिशन्ति तद्यथा ।

संविग्गमगीयत्थं, असंविग्गं खलु तहेव गीयत्थं ।
असंविग्गमगीयत्थं, उद्दिसमाणस्स चउगुरुगा ॥

संविग्नमगीतार्थमसंविग्नं गीतार्थमसंविग्नमगीतार्थं चेति त्रीनप्याचार्यत्वेनोद्दिशतश्चतुर्गुरुकाः एतेन यथाक्रमं कालेन तपसा तदुभयेन चतुर्गुरुकाः कर्तव्याः । अथैवं प्रायश्चित्तवृद्धिमाह ॥

सत्तरत्तं तवो होइ, तओ छेओ य हावई ।
तेणच्छिन्नपरीआए, तओ मूलं तओ दुगं ॥

एतानयोग्यानुद्दिशतो वर्तमानस्य प्रथमं सप्तरात्रं चतुर्गुरु, द्वितीयं सप्तरात्रं षड्लघु तृतीयं षड्गुरु, चतुर्थे चतुर्गुरुकच्छेदः । पञ्चमं षड्लघुकः षष्ठं षड्गुरुकस्ततः एकदिवसे मूलं द्वितीयं अनवस्थाप्यं तृतीये पाराञ्चिकम । अथवा षड्गुरुकतपोऽनन्तरं प्रथमत एव सप्तरात्रं षड्गुरुकच्छेदस्ततो मूलानवस्थाप्यपाराञ्चिकानि प्राप्नुत । यद्वा तपोऽनन्तरं पञ्चकादिच्छेदः सप्तसप्तदिनानि भवन्ति तेषां प्रायश्चित्तं विज्ञाय संविग्नो गीतार्थः उद्देष्टव्यः । तत्रापि विशेषमाह ।

छट्ठाणविरहियं वा, संविग्गं वा वि वयइ गीयत्थं ।
चउरो य अणुग्घाया, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥

षड्भिः स्थानैर्वक्ष्यमाणैर्विरहितमपि संविग्नं गीतार्थं यदि स दोषकायिकादिसहितं न वदति आचार्यत्वेन उद्दिशति तदा चत्वारोऽनुद्घातास्तत्राप्याज्ञादयो दोषाः । इदमेव व्याचष्टे ॥

छट्ठाणाजोणियगो, तत्थ रहियकाइयाइ ता चउरो ।
तं चिय उद्दिसमाणे, छट्ठाणगयाण जे दोसा ॥

षट्स्थानानि नाम पार्श्वस्थः अवसन्नः कुशीलः संसक्तो यथाच्छन्दो नियतवासी चेति एतैः षड्भिर्विरहितो ये कथिकादयः कथिकप्राश्निकनामाकसम्प्रसारकाख्याश्चत्वारस्तानप्युद्दिशतस्त--एव दोषा ये षट्स्थानेषु पार्श्वस्थादिषु गतानां प्रविष्टानां भवन्ति । एष सर्वोऽप्यवसन्ने आचार्ये विधिरुक्तः । अथावधावितकालगतयोर्विधिमाह ॥

ओहावियकालगते, जो अव्वत्तो स उद्दिसावेत्ती ।
अव्वत्ते तिविहे वा, णियमा पुण संगहट्ठाए ॥

अवधाविते कालगते वा गुरौ त्रिविधेऽपि प्रथमभङ्गवर्जे भङ्गत्रयेऽपि योऽव्यक्तः स यदा इत्थं भवति तदा अन्यमाचार्यमुद्देशयति अथवा त्रिविधेऽपि कुलसत्के गणसत्के संघसत्केवाचार्योपाध्याये आत्मना उद्देशं कारयति स चाव्यक्तत्वान्नियमात संग्रहोपग्रहार्थमेवोद्दिशति आचार्यं गृहीभूतमवसन्नं वा यदा पश्यत्तदेत्थं भणति ।

ओहाविय ओसन्ने, भणइ अणाहो वयं विणा तुज्झे ।
कमसासमसागरिए, दुप्पडिएगंततो तिण्हं ॥

अवधावितस्यावसन्नस्य वा गुरोः क्रमयोः शीर्षं सागारिके प्रदेशे कृत्वा भणति भगवन् अनाथा वयं युष्मान् विना अतः प्रसीद भूयः संयमे स्थित्वा समाधीकुरु किम्भकल्पान्नस्मात् । शिष्यः पृच्छति तस्य गृहीभूतस्याचारित्रस्य वा चरणयोः कथं शिरो विधीयते गुरुराह–दुष्प्रतिकरं दुःखेन प्रतिकर्तुं शक्यं यतस्त्रयाणां तद्यथा मातापित्रोः स्वामिनो धर्माचार्यस्य च यदुक्तं "तिण्हं दुप्पडिआरं समणाउसो अम्मापिउस्स भट्टिस्स धम्मायरियस्स य इत्यादि " । तत एवमवसन्नेऽवधाविते वा गुरौ विनयो विधीयते । किञ्च ।

जो जेण जम्मि ठाणम्मि, ठाविओ दंसणे व चरणे वा ।
सो तं तओ चुत्तं–म्मिवि, काउं भवे निरणो ॥

यो येनाचार्यादिना यस्मिन् स्थापितस्तद्यथा । दर्शने वा चरणे वा स शिष्यस्तं गुरुं ततो दर्शनाद्भ्रश्यते तत्रैव दर्शने चरणे वा स शिष्यस्तं गुरुं कृत्वा स्थापयित्वा अनृण ऋणमुक्तो भवति । कृतप्रत्युपकार इत्यर्थः । अथ "कप्पइ तेसिं कारणं दीविता इत्यादि " सूत्रावयवं व्याचष्टे ।

तिसु वि दीवियकज्जा, विसज्जिता जइ अ तत्थ तं णत्थि ।
णिक्खिवइ नयंति दुवे, निक्खुकिंदाणि निक्खिवत ॥

त्रिष्वपि ज्ञानदर्शनचारित्रेषु व्रजन्तो भिक्षुप्रभृतयो दीपितकार्याः पूर्वोक्तविधिना निवेदितवन्तः स्वप्रयोजनेन गुरुणा विसर्जिता गच्छन्ति । यदि च तत्र गच्छे तदवसन्नादिकं कारणं नास्ति तत उपसंपद्यते नान्यत्रेति ।

(सूत्रम्) गणावच्छेदइए य इच्छिज्जा अन्नं आयरियउवज्झायं

उद्दिसावित्तए नो से कप्पइ गणावच्छेइयत्तं अनिक्खिवित्ता अन्नं आयरियउवज्झायं उद्दिसावित्तए कप्पइ से गणावच्छेइयत्तं णिक्खिवित्ता अण्णं आयरियउवज्झायं उद्दिसावित्तए नो से कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव गणावच्छेइयं वा ३ अन्नं उद्दिसावित्तए कप्पइ से आपुच्छित्ता जाव उद्दिसावित्तए नो से कप्पति तेसिं कारणं अदीवित्ता अन्नं आयरिओज्झायं उद्दिसावित्तए कप्पइ से तेसिं कारणं दीवित्ता अन्नं जाव उद्दिसावित्तए कप्पइ आयरियउवज्झाए य इच्छेज्जा । अण्णं आयरिओवज्झायं उद्दिसावित्तए । नो से कप्पइ आयरियउवज्झाए तं अनिक्खिवित्ता अन्नं आयरियउवज्झायं उद्दिसावित्तए कप्पइ आयरियउवज्झाइत्तं निक्खिवित्ता अन्नं आयरियउवज्झायं उद्दिसावित्तए णो से कप्पति अणापुच्छित्ता । आयरियं वा जाव गणावच्छेइयं वा ॥ अण्णं आयरियउवज्झायं उद्दिसावित्तए कप्पति से आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव गणावच्छेइयं वा अण्णं आयरियउवज्झायं उद्दिसावित्तए य तं से वितरंति एवं से कप्पति एवं नो से कप्पइ जाव विहरित्तए तेसिं कारणं अदीवित्ता अण्णं आयरियउवज्झायं उद्दिसावित्तए कप्पइ तेसिं कारणं दीवित्ता जाव उद्दिसावित्तए ॥

सूत्रद्वयव्याख्या प्राग्वत् अथ भाष्यम् "निक्खिवयवयांति दुवे इत्यादि" पश्चार्द्धं द्वौ गणावच्छेदकौ आचार्य उपाध्यायश्च यथाक्रमं गणावच्छेदित्वमाचार्यत्वमुपाध्यायत्वं निक्षिप्य व्रजन्तु यस्तु भिक्षुः स किमिदानीं निक्षिपतु गणाभावान्न किमपि तस्य निक्षेपणीयमास्ति तस्य निक्षेपणं नोक्तमिति भावः । अथ गणावच्छेदकाचार्ययोर्गणनिक्षेपणविधिमाह ॥

दुएहट्ठाए दुएहवि, णिक्खिवणं होइ उज्जमंतेसु !
सीयंतेसु य सगाणा, वच्चइ मा ते विणासिज्जा ॥

द्वयोर्ज्ञानदर्शनयोरर्थाय गतयोर्द्वयोरपि गणावच्छेदकाचार्ययोः स्वगणस्य निक्षेपणं ये उद्यच्छन्तः संविग्ना आचार्यास्तेषु भवति अथ सीदन्तस्त ततस्तं स्वगणं गृहित्वा व्रजन्ति न पुनस्तेषामन्तिके निक्षिपन्ति । कुत इत्याह मा ते शिष्यास्तत्र मुक्ताः सन्तो विनश्येयुः । इदमेव भावयति ॥

वत्तम्मि जो गमो खलु, गणवच्छे सो गमो उ आयरिया ।
निक्खिवणे तम्मि चत्ता, जमुद्दिसे तम्मि ते पच्छा ॥

यो गम उभयव्यक्ते भिक्षावुक्तः स एव गणावच्छेदके आचार्ये च मन्तव्यः । नवरं गणनिक्षेपं कृत्वा तावात्मद्वितीयावात्मतृतीयो वा वर्त्तेते ततः स्वगच्छे एव यः संविग्नो गीतार्थः आचार्यादिस्तत्रात्मीयसाधून्निक्षिपति । अथासंविग्नस्य पार्श्वे निक्षिपति ततस्ते साधवः परित्यक्ता मन्तव्याः तस्मान्न निक्षेपणीयाः किन्तु येन केन प्रकारेणात्मना सह नेतव्यास्ततोऽयमाचार्यः सगणावच्छेदक आचार्यो पधिमुद्दिशति तास्मिन् तान् आत्मीयसाधून् पश्चान्निक्षिपति । यथाहं युष्माकं शिष्यस्तथा इमेऽपि युष्मदीयाः शिष्या इति भावः । इदमेवाह ।

जह अप्पगं तहा ते, ते ण य हप्पंत तेण घेत्तव्वा ।
अपहुप्पंते गिएहइ, संघाडं मुत्तु सव्वे वा ॥

यथा आत्मानं तथा तानपि साधून्निवेदयति तेनाप्याचार्येण प्रमाणेषु साधुषु ते प्रतीच्छकाचार्यसाधवो न ग्रहीतव्याः तस्यैव तान् प्रत्यर्पयति । अथ वास्तव्याचार्यस्य साधवो न पूर्यन्ते ततः एकं संघाटकं तस्य प्रयच्छति तं मुक्त्वा शेषानात्मना गृह्णाति । अथ वास्तव्याचार्यः सर्वथैवासहायस्ततः सर्वानपि गृह्णाति ॥

सुह असुहस्स वि तेण वि, वेयावच्चाइसव्वकायव्वं ।
तेतेसि अणाए सा, वावारेउं न कप्पंति ॥

तेनाऽपि प्रतीच्छकाचार्यादिना तस्याचार्यस्य सहिष्णोरसहिष्णोर्वा वैयावृत्यादिकं सर्वमपि कर्त्तव्यं तेऽपि साधवस्तेषामाचार्याणामादेशानन्तरेण व्यापारयितुं न कल्पन्ते । वृ० ४ उ ॥

उद्देसिय (उ) –औद्देशिक– न० उद्देशनमुद्देशः यावदर्थिकादिप्रणिधानमित्युद्गमदोषस्तेनोद्गमेन निर्वृत्तं तत्प्रयोजनं चौद्देशिकम् । द्वितीयोद्गमदोषदुष्टे भक्तादौ, तद्भेदोपचारात् द्वितीयोद्गमदोषे च । पंचा० १३ विव० । पिं० । प्रव० । द० । स्था० ।

अस्य निर्युक्तिर्यथा—

उद्देसिअसाहुमाई, ओमच्चए भिक्खुविअरणं जं च ।
उच्चरियं मीसेउ, तविअं उद्देसिअं तं तु ॥ ४४ ॥

उद्दिश्य वाचा साध्वादीन्निर्ग्रन्थशाक्यादीनवमात्यये दुर्भिक्षापगमे भिक्षावितरणं प्राभृतकादीनां यत उद्दिष्टोद्देशिकम् यच्चोद्धरितमोदनादि मिश्रयित्वा व्यञ्जनादिना वितरणं तत्कृतौद्देशिकं यच्च तप्त्वागुडादिना मोदकचूरीबन्धवितरणं तत्कर्मौद्देशिकमित्येवं चेतसि निधाय सामान्येनापसंहरत्यौद्देशिकं तद्भेदेतत् तुशब्दः स्वगतभेदविशेषणार्थ इति गाथार्थः । पं० व० । साधुयोगे सति यदुद्दिश्य कृत्वा दीयते तदौद्देशिकम् । उत्त० २४ अ० । आधाकर्मिके, कल्प० । यत्पूर्वमेव सक्तूचूर्णकादि साधूनुद्दिश्य पुनरपि संतप्तगुडादिना संस्क्रियते तदुद्देशिकम् । आचा० २ श्रु० २ अ० । " उद्देसियं तु कम्मं पत्थं उद्दिस्स कीरए जंति " पंचा० १७ विव० । आर्थिनः पाखण्डिनः श्रमणान्वोद्दिश्य दुर्भिक्षात्ययादौ यद्भक्तं वितीर्यते तदौद्देशिकमिति स्था० ९ ठा०

तद्भेदा यथा तच्च समासतो द्विधा भवति । द्वैविध्यमाह ॥

ओहेण विभागेण, उहवप्पं तु बासयविभागे ।
उद्दिट्ठकडेकम्मे, एक्केक्के चउक्कओ भेओ ॥

द्विविधमौद्देशिकं तद्यथा ओघेन विभागेन च । तत्र ओघः सामान्यं विभागः पृथक् करणम् । इयं चात्र भावना नादत्तमिह किमपि लभ्यते ततः कतिपयां भिक्षां दद्म इति बुद्ध्या कतिपयाधिकतण्डुलादिप्रक्षेपेण यन्निर्वर्तमशनादि तदोघोद्देशिकम् ओघेन सामान्येन स्वपरपृथग्विभागकरणाभावरूपेणोद्देशिकमोघोद्देशिकमिति व्युत्पत्तेस्तथा विवाहप्रकरणादिषु यदुद्धरितं तत् पृथक् कृत्वा दानाय कल्पितं सद्विभागौद्देशिकं विभागेन स्वसत्ताया उत्तीर्य पृथक्करणेनौद्देशिकं विभागौद्देशिकमिति व्युत्पत्तेः तत्र ओघेओघविषयमौद्देशिकं तत्स्याप्यंनात्र व्याख्येयं किं त्वग्रे व्याख्यास्य इति भावः । यत्तु विभागविषयं तद् (वासन्ति) सूचनात्सूत्रमिति न्यायाद् द्वादशप्रकारम् । द्वादशप्रकारतामेव सामान्यतः कथयति (उद्दिट्ठेत्यादि) प्रथमतस्त्रिधा विभागोद्देशिकम् । तद्यथा उद्दिष्टं कृतं कर्म्म च । तत्र स्वार्थमेव निष्पन्नमशनादिकं भिक्षाचराणां दानाय पृथक् कल्पितं तदुद्दिष्टम् । यत् पुनरुद्धरितं सत्स्थाल्योदनादिकं भिक्षादानाय करम्बादिरूपतया आनं तत्कृतमित्युच्यते । यत्पुनर्विवाहप्रकरणादावुद्धरितं मोदकचूर्णादि तद् भूयोऽपि भिक्षाचराणां दानाय गुडघृतादिपानादिना मोदकादि कृतं तत्कर्मेत्याभिधीय

ते । एकैकस्मिंश्च उद्दिष्टादिकभेदे चतुष्कको वक्ष्यमाणश्चतुःसंख्यो भेदो भवति । अयश्चतुर्भिर्गुणिता द्वादश ततो विभागोद्देशिकं द्वादशधा । संप्रत्योघोद्देशिकस्य पूर्वस्थापिततया मुक्तस्य प्रथमतः संभवमाह ॥

जीवामु कहंवि उमे, नियमं भिक्खाविंता कइदमोहे ।
दिहु नत्थि अदिन्नं भु–ज्जइ अकयं न य फलेइ ॥

इह भिक्षानन्तरं केचिद् गृहस्था एवं चिन्तयन्ति । कथमपि महता कष्टेन जीविता अवमदुर्भिक्षे ततो नियतं प्रतिदिवसं भिक्षां दद्मो यतो हु निश्चितं हन्दीति स्वसंबोधने नास्त्येतत् यदुत भवान्तरे अदत्तमिह जन्मनि भुज्यते नापीह भवे अकृतं शुभं कर्म्म परलोके फलति । तस्मात्परलोकाय कतिपयभिक्षाप्रदानेन शुभं कर्मोपार्जनीयमित्यर्थौद्देशिकसंभवः ।

संप्रत्योघौद्देशिकस्वरूपं कथयति ॥

सा उ अविसेसियम्मेव, भत्तम्मि तंदुले छुहइ ।
पासंडीण गिहीण व, जो एहि इयस्स भिक्खट्ठा ॥

सा तु गृहनायिका योषित्प्रतिदिवसं यावत्प्रमाणं भक्तं पच्यते तावत्प्रमाण एव भक्ते पक्तुमारभ्यमाणे पाखण्डिनां गृहिणां वा मध्ये यः कोऽपि समागमिष्यति तस्य भिक्षार्थं भिक्षादानार्थमविशेषितमेव । स्वार्थमेतावदेतावच्च भिक्षादानार्थमित्येवं विभागरहितमेव तन्दुलानधिकतरान् प्रक्षिपति एतदप्यौद्देशिकम् । अत्र परस्य पूर्वपक्षमाशङ्क्योत्तरमाह ।

छउमत्थो उद्देसं, कहं वियाणाइ चोइए य भणइ ।
उवउत्तो गुरु एवं, गिहत्थसद्दाइ चेट्ठाए ॥

छद्मस्थः केवली कथमोघौद्देशिकं पूर्वोक्तस्वरूपं विजानाति न ह्येवं छद्मस्थेन ज्ञातुं शक्यते यथा स्वार्थमारभ्यमाणे पाके भिक्षादानाय कतिपयतन्दुलप्रक्षेप आसीदिति । एवं नोदिते प्रश्ने कृते गुरुर्भणति । एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण गृहस्थशब्दादिचेष्टायामुपयुक्तो दत्तावधानो जानानीति । एतदेव भावयति ।

दिन्ना उ ताउ पंच वि, रेहा उ करेइ देइ व गणंती ।
देहइ उ मा य इत्तो, अवणेह य एत्तिया भिक्खा ॥

यदि नाम भिक्षादानसंकल्पतः प्रथमत एवाधिकतन्दुलप्रक्षेपः कृतो भवेत्तर्हि प्राय एवं गृहस्थानां चेष्टाविशेषा भवेयुः यथा दत्तास्ताः पञ्चापि भिक्षाः । इयमत्र भावना । कोऽपि गृहे भिक्षार्थं प्रविष्टाय साधवे तत्स्वामी निजभार्यया भिक्षां दापयति सा च साधौ शृण्वति एवेत्थं प्रत्युत्तरं ददाति । यथा ताः प्रतिदिवसं संकल्पिताः पञ्चापि भिक्षा अन्यभिक्षाचरेभ्यो दत्ता इति । यद्वा भिक्षां ददन्ती दत्तभिक्षापरिगणनाय भित्त्यादिषु रेखां करोति । अथवा प्रथमेयं भिक्षा द्वितीयेयं भिक्षेत्येवं गणनाय ददाति यदि वा काचित् कस्या अपि सन्मुखमेवं भणति यथा अस्मद्गृहभक्तस्थालपिठरकादेर्मध्यादेहि मा इत इति । अथवा प्रथमतः साधौ विवक्षितगृहे भिक्षार्थं प्रविष्टे काचित् कस्याः संमुखमेवमाह अपनय पृथक् कुरु विवक्षितात्स्थानादेतावतीं भिक्षां भिक्षाचरेभ्यो दानायेति । तत एवमुल्लापश्रवणरेखाकर्षणादिदर्शनेनैव छद्मस्थेनाप्यौद्देशिकं ज्ञातुं शक्यते ज्ञात्वा च परिह्रियते । ततो न कश्चिद्दोषः अत्र चायं वृद्धसंप्रदायः । संकल्पितासु दत्तासु पृथगुद्धृतासु वा शेषमशनादिकं कल्प्यमवसेयमिति इह उपयुक्तः सन् शुद्धमशुद्धं वा आहारं ज्ञातुं शक्नोति । तानुपयुक्तस्ततो गोचरावपथां समान्यत उपयुक्ततां प्रतिपादयति ॥

सद्दाइएसु साहू मुच्छं न करिज्ज गोयरगओ य ।
एसणजुत्तो होज्जा, गोणीवच्छो गवत्तंव्व ॥

इह साधुर्गोचरीं गतो भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् शब्दादिषु शब्दरूपरसादिषु मूर्च्छां न कुर्यात् किंत्वेषणायुक्त उद्गमादिदोषगवेषणाभियुक्तो भवेत् यथा गोवत्सो (गव्वत्ति) गोभक्त इव । गोवत्सदृष्टान्तमेव गाथाद्वयेन भावयति ।

ऊसवमंडणवग्गा, न पाणियं वच्छए न वा वारो ।
वणियागमअवरह्ने, वच्छगरडणं खरंटणया ॥
पंचविह विसयसोक्खे, खणी बहू समहियं गिहं तं तु ।
न गणेइ गोणिवच्छा, मुच्छियगढिओगवत्तम्मि ॥

गुणालयं नाम नगरं तत्र सागरदत्तो नाम श्रेष्ठी तस्य भार्या श्रीमती नाम श्रेष्ठिना च पूर्वतरं जीर्णमन्दिरं भङ्क्त्वा प्रधानतरं मन्दिरं कारयामासे । तस्य चत्वारस्तनयास्तद्यथा गुणचन्द्रो गुणसेनो गुणधूरो गुणशेखरश्च । एतेषां च तनयानां क्रमेण चतस्र इमा वध्वस्तद्यथा प्रियंगुलतिका प्रियंगुरुचिका प्रियंगुसुन्दरी प्रियंगुसारिका च । कालेन च गच्छता श्रेष्ठिनो भार्या मरणमुपजगाम । ततः श्रेष्ठिना प्रियंगुलतिकैव सर्वगृहसंभारे समारोपिता गृहे च सवत्सा गौर्विद्यते तत्र गौर्दिवसे बहिर्गत्वा चरति वत्सस्तु गृह एव बद्धोऽवतिष्ठते । तस्मै चारिं पानीयं च चतस्रोऽपि वध्वो यथायोगं प्रयच्छन्ति । अन्यदा च गुणचन्द्रप्रियंगुलतिकापुत्रस्य गुणसागरस्य विवाहदिवस उपतस्थे । ततस्ताः सर्वा अपि वध्वस्तस्मिन् दिने सविशेषमाभरणविभूषिताः स्वपरमण्डनादिकरणव्यापृता अभूवन् । ततो वत्सस्तासां विस्मृतिं गतो न काचिदपि तस्मै पानीयादि ढौकितवती । ततो मध्याह्ने श्रेष्ठी यत्र प्रदेशे वत्सो वर्तते तत्र कथमपि समायातः वत्सोऽपि च श्रेष्ठिनमायान्तं पश्यन्नारटितुमारब्धवान् ततो ज्ञे श्रेष्ठिना यथाद्यापि वत्सो बुभुक्षितस्तिष्ठतीति । ततः कुपितेन तेन ताः सर्वा अपि पुत्रवध्वो निर्भत्सयामासिरे ततस्त्वरितं प्रियंगुलतिका अन्या च यथायोगं चारिं पानीयं च गृहीत्वा वत्साभिमुखं चचाल वत्सश्च ताभिः सुरसुन्दरीभिरिव समलंकृतमपि तादृशं गृहं नावलोकते नापि ताः सरागदृष्ट्या परिभावयति । किं तु तामेव चारिं पानीयं वा समानीयमानं सम्यक्परिभावयति । सूत्रं सुगमं नवरं (पंचविहेत्यादि) पञ्चविधविषयसौख्यस्य खनय इव खनयो या वध्वस्ताभिः समधिकमतिशयेन रमणीयतया अधिकतरं तद्गृहं न गणयति न दृष्ट्वा परिभावयति नापि ता वधूरेवं साधुरपि भिक्षार्थमटन् रमणीं नावलोकयेत् नापि गीतादिषु चित्तं बध्नीयात्–किंतु भिक्षामात्रानयनादानाद्युपयुक्तो भवेत् । तथा च सति जानाति शुद्धमशुद्धं वा भक्तादिकम् तथाचाह ।

गमणागमणुक्खेवे, भासियसोयाइइंदियाउत्तो ।
एसणमणेसणे वा, तह जाणइ तम्मणो समणो ॥

गमनं साधोर्भिक्षादानार्थं भिक्षानयनाय दात्र्या व्रजनम् आगमनं भिक्षा गृहीत्वा साधोरभिमुखं चलनम् । उत्क्षेपो भाजनादीनामूर्द्धमुत्पाटनमुपलक्षणमेतत्तेन निक्षेपपरिग्रहस्ततो गमनादिपदानां समाहारो द्वन्द्वस्तस्मिन् । तथा भाषितेषु जल्पितेषु देहि भिक्षामस्मै साधवे इत्यादिरूपेषु श्रोत्रादिभिरिन्द्रियैरुपयुक्तस्तथा वत्स इव तन्मनाःस्वयोग्यभक्तपानाय परिभावनमनाः सन् श्रमण एषणामनेषणां वा सम्यग्जानाति ततो न कश्चिद्दोषः । उक्तमोघौद्देशिकम् । सम्प्रति विभागौद्देशिकं विभाणिषुः प्रथमतस्तावत्तस्य संभवमाह ॥

महईए संखडाए, उव्वरियं कूरवंजणाईयं ।
पउरं दट्ठूण गिही, भणइ इमं देहपुन्नट्ठा ॥

इह संखडि नाम विवाहादिकप्रकरणं संखण्ड्यन्ते व्यापा-

ड्यन्ते प्राणिनोऽस्यामिति संखडिरिति व्युत्पत्तेस्तस्यां संखड्यां यदुद्धरितं कूरव्यञ्जनादिकं शाल्योदनदध्यादिकं प्रचुरं तद्दृष्ट्वा गृही भणति स्वकुटुम्बतृप्तिकारकमेतत् यथा इदं देहि पुण्यार्थं भिक्षाचरेभ्यः । तत्र यदा तथैव ददाति तदा तदुद्दिष्टं यदा तु तद्देयं करम्बादिकं करोति तदा तत्कृतं यदा तु मोदकादिचूर्णिप्रायोऽपि गुडपाकदानादिना मोदकादि करोति तदा तत्कर्म । एवं विभागौद्देशिकस्य संभवस्तथा चाह । भाष्यकृत् "तसियम्मेवं संभवइ पुव्वमुद्दिट्ठं संभवति" । संप्रति तदेव विभागौद्देशिकं विना तत्रोद्धरिते प्रचुरे करम्बदावेवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण विभागौद्देशिकं पूर्वमुद्दिष्टं संभवति । संप्रति तदेव विभागौद्देशिकं विभागतो भेदेन शिष्यगणहितार्थं ग्रन्थकारो भणति ।

उद्देसियं समुद्दे-सियं च आएसियं समाएसं ।
एवं कडे य कम्मे, एक्केक्के चउव्विहो भेओ ॥

विभागौद्देशिकं चतुर्धा । तद्यथा औद्देशिकं समुद्देशिकमादेशं समादेशं च । एवं कृते च कर्म्मणि एकैकस्मिन् चतुष्कश्चतुः संख्यो भेदो दृष्टः सर्वसंख्यया द्वादशधा विभागौद्देशिकम् । संप्रत्यौद्देशिकादिकं व्याचिख्यासुराह

जावंति य मुद्देसं, पासंडीणं भवे समुद्देसं ।
समणाणं आएसं, निग्गंथाणं समाएसं ॥ २५० ॥

इह यदुद्दिष्टं कृतं कर्म वा यावन्तः केऽपि भिक्षाचराः समागमिष्यन्ति पाषण्डिनो गृहस्था वा तेभ्यः सर्वेभ्योऽपि दातव्यमिति संकल्पितं भवति तदा तदौद्देशिकमुच्यते ॥ पाषण्डिनां देयत्वेन कल्पितं समुद्देशं श्रमणानामादेशं निर्ग्रन्थानां समादेशम् । संप्रत्यमीषामेव द्वादशानां भेदानामवान्तरभेदानाह ।

छिन्नमछिन्नं दुविहं, दव्वे खेत्ते य कालभावे य ॥
निप्फाइयनिप्फन्नं, नायव्वं जं जहिं कमइ ॥

उद्दिष्टौद्देशादिकं प्रत्येकं द्विधा तद्यथा छिन्नमच्छिन्नं च । छिन्नं नियमितमच्छिन्नमनियमितम् पुनरपि छिन्नमच्छिन्नं च चतुर्धा तद्यथा द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च । एवं यथा उद्दिष्टमौद्देशिकं प्रत्येकमष्टधा तथा निष्पादितं निष्पन्नमिति निष्पादितेन गृहिणा स्वार्थं कृतेन निष्पन्नं यत्करम्बादि मोदकादि वा तन्निष्पादितं निष्पन्नमित्युच्यते । ततो यन्निष्पादितं निष्पन्नं यत्र कृते कर्म्मणि वा क्रामति घटते यथा यदि करम्बादि तर्हि कृते, अथ मोदकादि तर्हि कर्मणि । तत्प्रत्येकमौद्देशिकादिभेदभिन्नं छिन्नमच्छिन्नं वेत्यादिना प्रकारेणाष्टधा ज्ञातव्यम् । संप्रत्यमुमेव गाथार्थं व्याचिख्यासुः प्रथमतो द्रव्याद्यच्छिन्नं व्याख्याति ॥

भत्तुव्वारितं खलु संखडिए, तद्दिवसमन्नदिवसे वा ।
अंतो बाहिं च सव्वं, सव्वादिणं देइ अच्छिन्नं ॥

यत्संखड्या भक्तमुद्धरितं तदिह प्रायः संखड्या भक्तमुद्धरितं प्राप्यते इति संखडिग्रहणमन्यथा त्वन्यत्रापि यथासंभवं द्रष्टव्यम् । (तद्दिवसमिति) व्यत्ययोऽप्यासामिति प्राकृतलक्षणवशात्सप्तम्यर्थे प्रथमा ततोऽयमर्थः यस्मिन् दिवसे संखडिस्तस्मिन्नेव दिवसे यद्वाऽन्यस्मिन् दिवसे गृहनायको भार्यया दापयति यथा यदन्तर्गृहस्य यच्च बहिरनेन क्षेत्राच्छिन्नमुक्तं तत्सर्वं समस्तमनेन द्रव्याच्छिन्नमुक्तं सर्वदिनं सकलमपि दिनं यावदुपलक्षणमेतत्तेन कर्मरूपं मोदकादि प्रभूतान्यपि दिनानि यावदिति द्रष्टव्यम् । अनेन कालाच्छिन्नमुक्तं अच्छिन्नमनवरतं तद्देहि । भावाच्छिन्नं तु स्वयमभ्यूह्यं तच्चैवं यदि तव रोचते यदि वा न रोचते तथाऽप्यवश्य दातव्यमिति ॥ संप्रति द्रव्यादिच्छिन्नमाह ।

देह इमं मा सेसं, अंतो बाहिं गयं व एगयरं ।
जाव अमुगत्ति वेला, अमुगं वेलं व आरब्भ ॥

इदं शाल्योदनादिकमुद्धरितं देहि मा शेषं कोद्रवकूरादि अनेन द्रव्यच्छिन्नमुक्तं तदपि च शाल्योदनादिकमन्तर्व्यवस्थितं वा एकतरं न शेषम् । अनेन क्षेत्रच्छिन्नमुक्तम् । तथा अमुकस्या वेलाया आरभ्य यावदमुका वेला यथा प्रहारादारभ्य यावत्प्रहरद्वयं तावद्देहि । अनेन कालच्छिन्नमुक्तम् । भावच्छिन्नं तु स्वयमभ्यूह्यम् । तच्चैवं यावत्ते रोचते तावद्देहि मा स्वरुचिमतिक्रम्यापि । संप्रत्युद्दिष्टमधिकृत्य कल्प्याकल्प्यविधिमाह ॥

दव्वाइच्छिन्नं पि हु, जइ भणइ कोवि मा देह ।
नो कप्पइ छिन्नं पि हु, अच्छिन्नकडं परिहरंति ॥

इह यद्द्रव्यक्षेत्रादिभिः पृथङ्निर्धारितं तदतिरिच्य शेषं समस्तमपि कल्पते । तस्य दानार्थं संकल्प्य स्थापितत्वाभावात् । केवलं द्रव्यादिच्छिन्नमपि दृष्ट्वा द्रव्यक्षेत्रादिभिः पृथङ्निर्धारितमपि हु निश्चितं यदि गृहस्वामी आरत एव देयस्य वस्तुनो नियतादवधेरर्वागपि भणति । यथा मा इत ऊर्ध्वं कस्मायपि देहीति । यथा प्रहरद्वयं यावत् पूर्वं किञ्चिद्दातुं निरोपितं ततो दानपरिणामाभावादर्वागेव निषेधति । मा इत ऊर्ध्वं दद्यादिति तच्छिन्नमपि कल्पते । तस्य संप्रत्यात्मसत्तापि कृतत्वाद्यत्पुनरच्छिन्नकृतमच्छिन्नमनिर्धारितं कृतं वर्तते तत्परिहरन्ति अकल्प्यत्वादित्यमेव भगवदाज्ञाविजृम्भणात् । यदा त्वच्छिन्नमपि पश्चाद्दानपरिणामाभावादर्वागेव आत्मार्थीकृतं भवति तदा तत्कल्पते ॥

संप्रति संप्रदानविभागमधिकृत्य कल्प्यविधिमाह ॥

अमुगाणं ति व दिज्जउ, अमुकाणं न एत्थ उ विभासा ।
जत्थ नईणविसिट्ठो, निद्देसो तं परिहरंति ॥

अमुकेभ्यो दद्यान्मा अमुकेभ्य इत्येवं संप्रदानविषये संकल्पे कृते विभाषा भजना कदाचित् कल्पते कदाचिन्न । तत्र यदा कल्पते तदादेयं तदाह (जत्थेत्यादि) यत्र देयवस्तुनि यतीनामप्यविशेषेण निर्देशो भवति यथा ये केचन गृहस्था अगृहस्था वा भिक्षाचरा यदि वा ये केचित्पाषण्डिनो यद्वा ये केचन श्रमणास्तेभ्यो दातव्यमिति तत्परिहरन्ति । यत्र तु यतीनामेव विशेषेण निर्देशो यथा यतिभ्यो दातव्यमिति तत्परिहरन्त्येव नात्र कश्चित्संदेह इति तत्र पृथग्विशेषेण नोक्तम् । यदि पुनर्गृहस्थेभ्य एव दीयतां यदि वा चरकादिभ्य एव पाषण्डिभ्यो न शेषेभ्यस्तदा कल्पते । अपिच ॥

संदिस्संते जो सुणइ, कप्पए तस्स सेसए ठवणा ।
संकाल्लियसाहणं वा, करेति असुए इ मा थेरा ॥

यन्नाद्याप्यौद्देशिकं जातं वर्तते केवलं तदानीमेवोद्दिश्यमानं वर्तते यथा इदं देहि मा शेषमित्यादिश्यमानमर्थिभ्यो दानाय वचनेन संकल्प्यमानं यः साधुः शृणोति तस्य तत्कल्पते तदैव दोषाभावात्तदपि च उद्दिष्टौद्देशिकादि द्रष्टव्यं न कृतं कर्म च । यत उक्तं मूलटीकायाम् अत्र चायं विधिः "संदिस्संतं जो सुणइ, साहुद्देसुद्देसयं । पकुव्व न य कडं, कम्माइ तं कप्पए" तदैव दोषाभावादिति यस्तु संदिश्यमानं न शृणोति तस्य न कल्पते कुत इत्याह (ठवणत्ति) स्थापनादोषात् । स च निर्गतः सन्नन्येभ्यः साधुभ्यो निवेदयति । तथा चाह (संकालितयेत्यादि) अश्रुते शेषसाधुभिरनाकर्णिते इयं पूर्वपुरुषाचीर्णा मर्यादा यदुत संकालिया एकसंघाटकोऽन्यस्मै कथयति सोऽप्यन्यस्मै इत्येवंरूपया

(साहणंति) कथनं करोति वाशब्दो यदि साधवो बहुप्रमाणास्तत एकस्यावस्थानमिति सूचनार्थं स सर्वेज्यो निवेदयति यथात्रास्मिन् गृहेऽवाजिषुरेषणा वर्तत इति । एवमपि यैः संघाटकैः कदमपि न ज्ञातं जवति तेषां परिज्ञानायायमाह ।

मा एयं देह इमं, पुट्ठे सिट्ठम्मि तं परिहरंति ।
जं दिन्नं तं दिन्नं, संपइ देहि गिएहंति ॥

साधुनिमित्तं कुतोऽपि स्थानाद् निक्रामाददती कयाचिन्निषिध्यते मा एतद्देहि किंचिदविवक्षितजाजनस्थं देहि तत एवं कृते निषेधिते साधुः पृच्छति किमेतन्निषिध्यते किं वा इदं दाप्यते इति ततः सा प्राह । इदमेव दानाय कल्पितम् नेदमिति तत एवं शिष्टे कथिते साधवस्तत्परिहरन्ति । यदि पुनर्यद्दत्तं तद्दत्तं मा शेषं संप्रति दद्यादिति निषिध्यात्मार्थीकृतमौद्देशिकं जवति तदा तत्कल्पते इति कृत्वा गृह्णन्ति तदेवमुक्तमुद्दिष्टौद्देशिकम् । संप्रति कृतौद्देशिकस्य संजवहेतून् स्वरूपं च प्रतिपादयति ।

रसजायणहेउं वा, मा कुच्छीहिं इमा सुहं च दाहोमि ।
दाहिमाई आयत्तं, करेइ कूरं करं एयं ॥
मा कोहिंति अवन्नं, परिकट्टम्मि यं व दिज्जइ सुहं तु ।
वियरेण फालिएण व, मिट्ठेण समं तु वट्टंति ॥

रसेन दध्यादिना रुक्षमिदं जाजनं तस्मादेतेन दध्यादिना यदुद्धरितं शाल्योदनादि तत् करम्बीकृत्य इदं जाजनं करोमि येनान्यत्प्रयोजनमनेन क्रियत इति । रसजाजनहेतोर्यद्वा इदं द्रव्यादिना अमिश्रितं कथिष्यते । न च कथितं पाषण्ड्यादिन्यो दातुं शक्यते। यद्वा दध्यादि सम्मिश्रमेकेनैव प्रयासेन सुखं दीयत इत्यादिना कारणजातेन द्रव्यायायत्तं दध्यादिसम्मिश्रं करोति करम्बौदनम् । एतत् कृतं ज्ञातव्यम्। तथा यदि भिन्नं जिन्नं मोदकाशोकवर्त्यादिचूर्णं दास्यामि ततो मे पाषण्ड्यादयोऽवर्णश्लाघां करिष्यन्ति यद्वा परिकट्टालितमेकत्र पिण्डीकृतं सुखेन दीयते । अन्यथा क्रमेण मोदकाशोकवर्त्यादिचूर्णः स्वस्वस्थानादानियानीय दाने भूयान् गमनागमनप्रयासो भवति । अपान्तराले सा चूर्णिर्हस्तात् क्षरित्वा पतति ततो विकटेन मद्येन देशविशेषापेक्षमेतद्यद्वा फाणितेन कक्कबादिना यद्वा स्निग्धेन घृतादिना मोदकचूर्णादिसमं वर्तयति पिण्डतया बध्नन्ति । अत्र द्वयोर्गाथयोः पूर्वार्द्धाज्यां संजवहेतव उक्ता उत्तरार्द्धाज्यां तु स्वरूपम् । संप्रति कर्मौद्देशिकस्य संजवहेतून् स्वरूपं चातिदेशेनाह ।

एमेव य कम्मम्मि वि, उएहवणे तत्थ नवरि नाणत्तं ।
तावियविलीणएणं, मोयगचुन्नी पुणकरणं ॥

यथा कृतस्य संभवस्वरूपं चोक्तमेवं कर्मण्यपि द्रष्टव्यं नवरं तत्र कर्म्मणि उष्णापने उष्णीकरणे नानात्वं विशेषस्तथा हि तापितविलीनेन तापितेन विलीनेन च गुडादिना मोदकचूर्ण्याः पुनर्मोदकत्वेन करणं नान्यथा तथा तु वर्यादि भक्तमपि रात्र्युषितं द्वितीयदिने भूयः संस्कारापादनेन कर्मतया निष्पाद्यमानं नाग्निमन्तरेण निष्पाद्यते ततोऽवश्यं कर्म्मण्युष्णापने नानात्वम् । संप्रत्यत्रैव कल्प्याकल्प्यविधिमाह ॥

असुगंति पुणो रद्धं, दाहमकप्पं तमारओ कप्पं ।
खेत्ते अंतो बाहिं, कालेसु इत्थं परेत्तं वा ॥

भिक्षार्थं प्रविष्टं साधुं प्रति यदि गृहस्थो भणति यथान्यस्मिन् गृहे विहृत्य व्यावर्त्तमानेन त्वया भूयोऽपि मद्गृहे समागन्तव्यं यतोऽहममुकं मोदकचूर्णादि भूयोऽपि राबगुडपाकादिदानेन मोदकादि कृत्वा दास्यामि एवमुक्ते तथा कृत्वा चेद्ददाति तर्हि तन्न कल्पते कर्मौद्देशिकत्वात् । आरात् भूयः पाकारम्भादर्वाक् पुनः कल्प्यं दोषाभावात् । तथा क्षेत्रेऽन्तर्बहिर्वा काले स्वस्तनं परतरदिनभवं वा अकल्प्यमारतः कल्प्यम् । इयमत्र भावना । यद् गृहस्यान्तर्बहिर्वा मोदकचूर्णादिकं मोदकादितया उपस्करिष्यामि कालविवक्षायां यदद्य स्वः परतरे वा दिने भूयोऽपि पक्ष्यामि तत्तुभ्यं दास्यामीत्युक्ते तथैव चेत् कृत्वा ददाति ततो न कल्पते भूयोऽपि पाकादारतस्त्वसंसक्तं कल्पते ॥ तथा चाह ॥

जं जह व कयं दाहं, तं कप्पइ आरओ तहा अकयं ।
कय पाकमणिद्दत्त-ट्ठियं पि जावत्ति यं मोत्तुं ॥

यत्सामान्यतो द्रव्यं यद्वा यथा क्षेत्रनिर्द्धारणेन वा भूयोऽपि कृतं दास्यामीत्युक्ते तथैव कृते चेद्ददाति तदा न कल्पते तथा अकृतं तु भूयोऽपि पाकादारतः कल्पते । यत्तु निर्द्धारितक्षेत्रकालव्यतिकरेण पच्यते तन्न दातुं संकल्पितमिति कल्पते यत्तु क्षेत्रे कालनिर्द्धारणमविवक्षितं च सामान्यतो भूयोऽपि पक्त्वा दास्यामीति संकल्पितं तदन्तर्बहिर्वा स्वस्तने परतरदिने वा न कल्पते । अथ कर्मौद्देशिकं कृतपाकमात्मार्थीकृतमपि यावदर्थिकं मुक्त्वा शेषमनिष्टं नानुज्ञातं तीर्थकरगणधरैर्यावदर्थिकं त्वात्मार्थीकृतं कल्पते । अथ आधाकर्मकर्मौद्देशिकयोः परस्परं प्रतिविशेष उच्यते । यत्प्रथमत एव साध्वर्थं निष्पादितं तदाधाकर्म यत् पुनराद्धं सद् भूयोऽपि पाककरणेन संस्क्रियते तत् कर्मौद्देशिकमिति । उक्तमौद्देशिकद्वारम् ॥ पिं० । दर्श० । नि० चू० । प्रव० । पंचा० । ग० । ध० । जीत० । व्य० ।

असणं पाणगं वा वि, खाइमं साइमं तहा ।
जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, दाणट्ठा पगडं इमं ॥ ४७ ॥

अशनं पानकं वापि खाद्यं स्वाद्यम् अशनमोदनादि पानकं वारनालादि खाद्यं लड्डुकादि स्वाद्यं हरीतक्यादि यज्जानीयादामन्त्रणादिना गृणुयाद्वा अन्यतः यथा दानार्थं प्रकृतमिदं दानार्थं प्रकृतं नाम साधुवादनिमित्तं यो ददात्यव्यापारपाषण्डिज्यो देशान्तरादेरागतो वणिक्प्रभृतिरिति सूत्रार्थः ।

तारिसं जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।
दिंतियं पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ४८ ॥

तादृशं भक्तपानं दानार्थं प्रवृत्तव्यापारं संयतानामकल्पिकं यतश्चैवमतः ददतीं प्रत्याचक्षीत न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः।

असणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।
जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, पुन्नट्ठा पगडं इमं ॥ ४९ ॥
तं जवे जत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।
दिंतियं पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५० ॥
असणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।
जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, वणिमट्ठा पगडं इमं ॥ ५१ ॥
तं जवे जत्तपाणं तु,संजयाण अकप्पियं ।
दिंतियं पडिआइक्खे , न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५२ ॥
असणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।
जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, समणट्ठा पगडं इमं ॥ ५३ ॥
तं भवे जत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।
दिंतियं पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५४ ॥
उद्देसियं कीयगडं, पूइकम्मं च आहडं ।

अज्झोयरपामिच्चं, मीसजायं विवज्जए ॥ ५५ ॥

एवं पुण्यार्थं प्रकृतं नाम साधुवादानङ्गीकरणेन यत्पुण्यार्थं कृतमिति एवं वनीपकार्थं वनीपकाः कृपणाः एवं श्रमणार्थमिति श्रमणा निर्ग्रन्थाः शाक्यादयः अस्य प्रतिषेधः पूर्ववत् । अत्राह पुण्यार्थप्रकृतपरित्यागे शिष्टकुलेषु वस्तुतो भिक्षाया अग्रहणमेव शिष्टानां पुण्यार्थमेव पाकप्रवृत्तेः। तथाहि न पितृकर्मादिव्यपोहेनात्मार्थमेव क्षुद्रसत्त्ववत्प्रवर्तन्ते शिष्टा इति नैतदेवमभिप्रायापरिज्ञानात् स्वभोग्यातिरिक्तस्य देयस्यैव पुण्यार्थकृतस्य निषेधात् । स्वभृत्यभोग्यस्य पुनरुचितप्रमाणस्येत्वरयदृच्छादेयस्य कुशलप्रणिधानकृतस्याप्यनिषेधादिति एतेनादेयदानाभावः इत्युक्तं देयस्यैव यदृच्छादानोपपत्तेः कदाचिदपि वादेन यदृच्छादानोपपत्तेः तथा व्यवहारदर्शनात् अनीदृशस्यैव प्रतिषेधात् । तदारम्भदोषेण योगात् यदृच्छादाने तु तदभावेऽप्यारम्भप्रवृत्तेर्नासौ तदर्थ इत्यारम्भदोषायोगात् । दृश्यते च कदाचित्सूतकादाविव सर्वेभ्य एव प्रदानविकला शिष्टाभिमतानामपि पाकप्रवृत्तिरिति विहितानुष्ठानत्वाच्च तथाविधग्रहणान्न दोष इत्यलं प्रसङ्गेनाक्षरगमनिकामात्रफलत्वात्प्रयासस्य ॥ दश० ५ अ० । " आहट्टु देसियं तं चेतियं सियातणो सयं भुंजइ " सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

अत्र प्रायश्चित्तम् ।

"उद्देसिय जावंति य उद्देसिए मासलहु दोहिं वि लहुं पासंरु समुद्देसिए मासलहुं कालगुरु समणाए सए मासलहुयं तवगुरु निग्गंथसमाएसिए मासलहुं दोहिम्मि गुरू जावन्ति करे मासलहुं दोहिं वि लहुं पासंरुकरे मासगुरुं कालगुरुं समणकरे मासगुरुं तवगुरुं निग्गंथसमादेसकरे मासगुरुं दोहिं वि गुरुं जावंति कम्मे चउलहु दोहिं लहु पासंरुसमुद्देसकम्मे चउगुरु समणादेसकम्मे चउगुरु तवगुरु निग्गंथसमाएसकम्मे चउगुरु दोहिं गुरू " पं० चू० । उद्देशिके चरमत्रिके कर्मादेशकर्मसमादेशलक्षणे कर्मणि क्षपणं प्रायश्चित्तम् । जीत० । कर्मौद्देशिके विभागौद्देशिके आचामाम्लम् । उद्देशिकमाधाकर्मिकमित्यर्थः । साधुनिमित्तं कृतमशनपानखादिमवस्त्रपात्रवसतिप्रमुखम् । तच्च प्रथमचरमजिनतीर्थे एकं साधुमेकं साधुसमुदायमेकमुपाश्रयं वा आश्रित्य कृतं तत्सर्वेषां साध्वादीनां न कल्पते द्वाविंशतिजिनतीर्थे तु यं साध्वादिकमाश्रित्य कृतं तत्तस्यैव अकल्प्यमन्येषां तु कल्पते इति द्वितीयः । कल्प० ॥

आहा आधयकम्मे, आयाहम्मे य अत्तकम्मे य ।
तं पुण आहाकम्मं, कप्प वि ण व कप्पती तस्स ॥

आधाकर्म अधःकर्म आत्मघ्नमात्मकर्म्म चैत्योद्देशिकस्य साधूनुद्दिश्य कृतस्य भक्तादेश्चत्वारि नामानि। यत्पुनराधाकर्म तत्कस्य कल्पते कस्य वा न कल्पते एवं शिष्येण पृष्टे सूरिराह ॥

संघस्सोहविभाए, समणासमणीण कुलगणे संघे ।
करुमिहट्ठिय ण कप्पति, अट्ठिअकप्पे जमुद्दिस्स ॥

अस्य व्याख्या सविस्तरं तृतीयोद्देशके कृता। (सा अकप्पट्ठियशब्दे उक्ता अतोऽक्षरार्थमात्रमुच्यते) ओघतो वा विभागतो वा सङ्घस्य श्रमणानां श्रमणीनां कुलस्य गणस्य वा संघस्य वा संकल्पेन यत् भक्तपानादिकं कृतं तत्स्थितकल्पितानां प्रथमपश्चिमसाधूनां न कल्पते ये पुनरस्थितकल्पे स्थितास्तेषां यदुद्दिश्य कृतं तस्यैवैकस्य न कल्पते अन्येषां तु कल्पते द्वितीयपदे तु स्थितकल्पिकानामपि कल्पते यत आह ॥

आयरियं अभिसेए, भिक्खुम्मि गिलाणगम्मि भयणा उ ।
तिक्खुत्तरुविपवेसे, चउपरियट्टे ततो गहणं ॥

आचार्ये अभिषेके भिक्षौ वा ग्लाने संजाते सति आधाकर्मणो भजना सेवनाऽपि क्रियते । तथा अटवीविप्रकृष्टोऽध्वा तस्यां प्रवेशे कृते यदि शुद्धं न लभ्यते ततस्त्रिः कृत्वा शुद्धमन्वेषितमपि यदि न लब्धं ततश्चतुर्थे परिवर्ते आधाकर्म्मणो ग्रहणं कार्यं गतमौद्देशिकद्वारम् । वृ० ६ उ० ॥

साली घतगुलगोरसण-वेसु वल्लीफलेसु जातेसु ।
दाणट्ठकरणसड्ढा, आहाकम्मेण मंतणता ॥
आहाआहेयकम्मे, आयाहम्मेय अत्तकम्मे य ।
तं पुण आहाकम्मे, णायव्वं कप्पती कस्स ॥
संघस्स पुरिमपच्छिम-समणाणं तह य चेव समणीणं ।
चउरो उवगमगाणं, पच्छा सएहायगा समणं ॥
संघस्स मज्झिमे प-च्छिमे य समणाण तह य समणीणं ।
चतुरो पगिस्स ताणं, पुच्छा सएहायगा गमणं ॥
उज्ज य जड्डा सव्वे, पुरिमा चरिमा य वक्कजड्डा तु ।
तम्हा तेसिं संर-क्खणट्ठ सव्वं परिकुट्ठ।
अवगतजड्डा मज्झिम-साहु तह चेव ते परिणमंति ॥
कप्पाकप्पं देसिय, तेसिं वज्जं परिकुट्ठं ।
परिसाण दुव्विसोज्झो, चरिमो पुण दुरणुपालओ कप्पो ।
मज्झो विसुद्धचरणो, एवं कप्पो णुगंतव्वो ॥
आयरिए अभिसेगे, भिक्खम्मि गिलाणगम्मि भयणा तु ।
तिक्खुत्तो अरुविपवे-सणम्मि चउपरि यदतओ गहणं ॥
असिवे ओमोदरिए, रायदुट्ठे विवाददुट्ठे वा ।
अध्दाणे गेलण्णे, आहाकम्मं तु जयणा य ।
जदि सव्वे गीतत्था, ताहे आलोयणा गहे भणिता ॥
अह होति मीसगजणो, पायच्छित्तं तवोकम्मं ।
चउरो चउत्थभत्ते, आयामेगासणे य पुरिमड्ढे ॥
णिव्वितितं दातव्वं, सतं व पुव्वोग्गहं कुज्जा ।
संघस्सेह विभागे, समणा समणी य कुलगणस्सेव ॥
करुमिह ठितेण कप्पति, अट्ठितकप्पे जमुद्दिस्स ।
आयरिए अभिसेगो, भिक्खुम्मि गिलाणगम्मि भयणा तु ॥
अरुविपवेसे असीते, तिथ परियट्टे ततोगहणं । पं० भा० ।

इयाणिं उद्देसियं अहाअहे य कम्मो तं पुण उद्देसियं पुरिमपच्छिमयाणसंघस्स ओघेण य समणाणं वा समणीणं वा कुलगणस्स वा जइ ओहेणे व करेंति ठियकप्पे वि अट्ठियकप्पे वि न कप्पइ। जया पुण रिसभसामिसंतयाणं अज्जाणं अज्जियाणं वा उद्दिस्स करेइ तं रिसभसामिसंतयाणं दोण्हवि न कप्पइ अजियसामिसंतणया गेण्हंति अजियसामिसंतयाणं अज्जयाणं कयं अज्जियाणं कप्पइ अज्जियाणं वा कयं अज्जयाणं कप्पइ पडिस्सए वि जइ एक्कम्मि गामे गणे तु करेइ एगं दो वा जं तत्थ ण गणेइ पडिस्सयं तेसिं कप्पइ गणिएसु विपडिस्सएसु जे पाहुणया पच्छासम्मातके जहा कप्पेसु । पं० चू० ।

उद्देसियचरिमतिग-औद्देशिकचरमत्रिक-न० कर्मौद्देशिकस्य

पाषण्डश्रमणनिर्ग्रन्थविषये भेदत्रये, " कम्मुदेसियचरमतिगं पूयं मीसचरिमपाहुडिया " दश० ५ अ०।

उद्देहगण-उद्देहगण-पुं०वीरस्य गणानां तृतीयगणे,स्था०९ ठा०। " थेरेहिंतो णं अज्जरोहणेहिंतो कासवगुत्तेहिंतो तत्थ णं उद्देहगणे नामं गणे निग्गए तस्सिमाओ चत्तारि साहाओ निग्गयाओ छच्च कुला एवमाहिज्जंति । तंजहा से किं तं साहाओ एवमाहिज्जंति तं जहा । उदुंबरिज्जिया १ मासपूरिया २ मइपत्तिया ३ पन्नपत्तिया ४ सेत्तं साहाओ से किं तं कुलाइं २ एवमाहिज्जंति तं जहा "पढमं च नागभूअं १ बीअं पुण सोमभूइअं होइ। २ । अहउल्लं गच्छतइयं, चतुत्थयं-हत्थलिज्जं तु ॥ पंचमगं नंदिज्जं, छट्ठं पुण पारिहासयं होइ उद्देहगणस्सेए, छच्च कुला हुंति नायव्वा " ॥ कल्प०।

उद्देहलिया- उद्देहलिका-स्त्री० कुहणभेदे, आचा० १अ०५उ०

उद्देहिगा-उद्देहिका-स्त्री० उद्गतो दोहोऽस्य क० ५ अत इत्वम् त्रीन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी०।"काष्ठनिश्रिता पुणोद्देहिका " आचा० १ अ० ४ उ० । तेइंदियाण उद्देहिकाइ जं वा वए वेज्जो उद्देहिकया सक्कया मृत्तिकया, । ओ० । " तओउद्देहिगं तओ वि वण्णई " महा० ॥

उद्देही-देशी-उपदेहिकायाम् । दे० ना० ।

उद्धंसण-उद्धर्षण-न० उद्-धृष् ल्युट् बधे, ओ० । दुष्कुलीनेत्यादिभिः कुलाद्यभिमानपातनार्थे वचने, स्त्री० । ज्ञा० १६ अ० । " उत्तावयाहिं उद्धंसणाहिं उद्धंसेइ " ॥ भ० १५ श०१ उ० । उन्मूलनायामाक्रोशे, ओ० ॥

उद्धंसिय- उद्धर्षित-त्रि० खरण्टिते, " उद्धंसिया य तेणं सुठु वि जाणाविया य अप्पाणं " । बृ० ३ उ० । आ० म० । अवभाषिते, उद्धंसियमो लोगंसि भागहारी व होहितीमोण, नि० चू० ४ उ० ।

उद्धघणभवण-ऊर्ध्वघनभवन-न० उच्चाविरलगेहेषु, ॥ भ० ॥ ९ श० ३३ उ० ।

उद्धचलणबंधण-ऊर्ध्वचरणबन्धन-न० ऊर्द्धचरणस्य बन्धनरूपे शरीरदण्डे, प्रश्न० अध० ३ द्वा० ।

उद्धच्छविअ-देशी-निषिद्धे, दे० ना० ।

उद्धठाण-ऊर्ध्वस्थान-न० कायोत्सर्गेऽवस्थाने, ध०४ अधि० ।

उद्धट्टु-उद्धृत्य-अव्य० ऊर्द्धीकृत्येत्यर्थे,"पलिभिंदियाणं तो पच्छा पादुद्धट्टुमुद्धिपहणंति" निजं वामचरणमुद्धृत्योत्क्षिप्य मूर्ध्नि शिरसि प्रघ्नन्ति " बाहू उद्धट्टु कक्खमणुव्वजे " बाहुमुद्धृत्य कक्षामादर्श्यानुकूलं साध्वभिमुखं व्रजन्ति । सूत्र०१ श्रु०४अ०। "उद्धट्टुपादं रीएज्जा" पादं संहृत्याग्रेतलेन पादं पातप्रदेशं वा तत्रातिक्रम्य गच्छेत्॥ आचा० २ श्रु० । अवकृष्येत्यर्थे च । व्य० प्र० २ उ० ।

उद्धडा-उद्धृता-स्त्री० तृतीयपिण्डैषणायाम्, सा च स्वव्यापारेण मूलभाजनाद् भाजनान्तरे भक्तमुद्धृतं स्थाल्यादौ स्वयोगेन भोजनजातमुद्धृतं तच्च साधोर्गृह्णतः उद्धृता भिक्षा भवति । धर्म० ३ अधि० । स्था० । नि० चू० । (तां च सूत्रतः पिंडेसणा शब्दे वक्ष्यामि)

उद्धत- (य) उद्धत-त्रि. उद् हन्-क्त. । वाक्यादिचञ्चले, अविनीते, प्रगल्भे, उद्गते, वाच० ॥ उत्पाटिते च । ज्ञा०१ अ० ।

उद्धततमंधकार-उद्धततमोऽन्धकार-पुं० न० अतिशयप्रबले तमिस्रे, प्रश्न० अध० ३ द्वा० ।

उद्धत्थ-देशी-विप्रलब्धे, दे० ना० ।

उद्धपूरित-ऊर्ध्वपूरित-त्रि० श्वासपूरितोर्द्धकाये, ऊर्द्धस्थिते-धूल्या पूरिते, शरीरदण्डदण्डिते, ॥ प्रश्न० ३ द्वा० ।

उद्धमंत-उद्ध्मायमान-त्रि० कृतोध्मानेषु शंखादिषु, "उद्धमंताणं संखाणं सिंगाणं संखियाणं खरमुहीणं पिरिपिरियाणं " रा० ।

उद्धमाण-उद्ध्मान-न० शङ्खशृङ्गशङ्खिकाखरमुखीपेयापिरिपिरिकाणां वादने, रा० ।

उद्धय-उद्धय-त्रि० उद्धृत्य पानकर्त्तरि, । वाच० उद्धुरे.ज्ञा० १अ०

उद्धया-उद्धता-स्त्री०दर्पातिशयेन गतौ,"तुरियाए चवलाए चंडाए सीहाए उद्धयाए जेयाए दिव्वाए गईए" भ०११श०१०उ० । सदर्पायां देवगतौ च । भ० ५ श० ४ उ० ।

उद्धरण-उद्धरण-न०उद्-हृ-भावे-ल्युट्-मुक्तौ,वमने,ऋणशुद्धौ,उन्मूलने, । उत्तारणे,उत्थापने,उद्धृत्य हरणे परिवेषणे,बहिर्निष्काशने,उत्पादने,वाच० । विकर्तने, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० अपनयने च, । सूत्र० १ श्रु० ९ अ०। उच्छिष्टे, दे० ना० ।

उद्धरिउ-उद्धृत्य-अव्य० आकृष्येत्यर्थे,"उद्धरिउ अवउज्झइ सल्लेण मल्लिज्जइ णेउ " पंचा० १६ विव० ।

उद्धरित्ता-उद्धृत्य-अव्य०उत्पाट्येत्यर्थे "तं लयं सव्वसो छित्ता उद्धरित्ता समूला य " उत्त० २३ अ० ।

उद्धरित्तु-उद्धृत्य-अव्य० निष्कृष्येत्यर्थे, "अणाउत्तो उद्धरित्तु गाढिंति सोणियचउत्थे " पंचा० १६ विव० ।

उद्धरिय-उद्धृत-त्रि-उद्-धृ-क्त । उत्पाटिते, "फलेइ विसभक्खीणं साओ उद्धरिया कह" । उत्त०२३ अ० । पृथगवस्थापिते " उद्धरियं सुंदसुयसमुद्दाउ" पं०व० "जेणुद्धरिया विज्जा, आगासगमा महापरिण्णाउ " आ० म० द्वि० ।

उद्धरियसव्वसल्ल-उद्धृतसर्वशल्य-त्रि० कृतालोचने, पंचा० १६ विव० ।

उद्धविय-देशी-आर्चिते, दे० ना० ।

उद्धाउ-देशी० विषमोन्नतप्रदेशश्रांते, संघाते च । दे० ना० ।

उद्धायमाणग-उद्धावत्-त्रि० उत्तिष्ठति, "बहुचंडुदुट्ठसावयसमाहयउद्धायमाणागरपूरघोराविकूसणत्थबहुलं"प्रश्न०अध०२द्वा०।

उद्धार-उद्धार-पुं०उद्धियते उद्-हृ-भावे-घञ् मुक्तौ,ऋणशुद्धौ, उद्धारणे, वाच० । अयोद्धरणे, अपहरणे, अनु० । अपवादे, । व्य०८ उ० । कर्मणि-घञ् । सर्वधनादुद्धृत्य ज्येष्ठादिभ्यो देये अंशभेदे वाच० ।

उद्धारणा-उद्धारणा-स्त्री०"पावल्लेण उवेच्च व उद्धयपयधारणाउ धारो"उत्प्राबल्येन उपेत्य वा उद्धृतानामर्थप्रदाना धारणा उद्धारणा । धारणाव्यवहारे, व्य० १० उ० ।

उद्धारपलिओवम-उद्धारपल्योपम-न. वक्ष्यमाणस्वरूपवालाग्राणां तत्खण्डानां वा तद्द्वारेण द्वीपसमुद्राणां वा प्रतिसमयमुद्धारण मपोद्धरणमपहरणमुद्धारस्तद्विषयं तत्प्रधानं वा पल्योपममुद्धारपल्योपमम् । पल्योपमभेदे, ॥

तत्स्वरूपं यथा—

से किं तं उद्धारपलिओवमे २ दुविहे पण्णत्ते तंजहा सु—

हुमे अ ववहारिए अ । तत्थ णं जे से सुहुमे से ठप्पे तत्थ णं जे से ववहारिए से जहानामए पल्लेसिआ जोयणं आयामविक्खंभेणं जोअणं उड्ढं उच्चत्तेणं तं तिगुणं सविसेसं परिक्खेवेणं सेणं पल्ले एगाहिअ वेआहिअ तेआहिअ उक्कोसेणं सत्तरत्तपरूढाणं संसट्ठे संनिचिते भरिते वालग्गकोडीणं तेणं वालग्गा नो अग्गी डहेज्जा नो वाऊ हरेज्जा नो कुहेज्जा नो विद्धंसिज्जा णो इ पुत्ताए हव्वमागच्छेज्जा तओ णं समए २ एगमेगं वालग्गं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे नीरए निल्लेवे णिट्ठिए भवइ सेत्तं ववहारिए । उद्धारपलिओवमे एएसिं पल्लवाणं कोडाकोडी हवेज्ज दसगुणिया तं ववहारिअस्स उद्धारसागरोवमस्स एगस्स भवे परिमाणं २ एएहिं ववहारिअ उद्धारपलिओवमसागरोवमेहिं किं पओअणं एएहिं ववहारिअपलिओवमसागरोवमेहिं णत्थि किंचिप्पओअणं केवलं पन्नवणा पन्नविज्जइ सेत्तं ववहारिए उद्धारपलिओवमे । से किं तं सुहुमे उद्धारपलिओवमे २ से जहाणामए पल्ले सिआ जोअणं आयामविक्खंभेणं जोअणं उच्चेहेणं तं तिगुणं सविसेसं परिक्खेवेणं से णं पल्ले एगाहिअ बेआहिअ तेआहिअ उक्कोसेणं सत्तरत्तपरूढाणं संसट्ठे संनिचिते भरिते वालग्गकोडीणं तत्थ णं एगमेगे वालग्गे असंखिज्जाइ खंडाइ कज्जइ ते वालग्गदिट्ठीणं ओगाहणाउ असंखेज्जइ भागमेत्ता सुहुमस्स पणगजीवस्स सरीरोगाहणाउ असंखेज्जगुणा तेणं वालग्गा णो अग्गी डहेज्जा नो वाऊ हरेज्जा णो कुहेज्जा णो विद्धंसिज्जा नो पुइत्ताए हव्वमागच्छेज्जा तओ णं समए २ एगमेगं वालग्गं अवहाय जावइएणं कालेणं से पल्ले खीणे नीरए निल्लेवे णिट्ठिए भवइ से त्तं सुहुमे उद्धारपलिओवमे एएसिं पल्लवाणं कोडाकोडी हवेज्ज दसगुणिआ तं सुहुमस्स उद्धारसागरोवमस्स एगस्स भवे परिमाणं एएहिं सुहुमउद्धारसागरोवमेहिं किं पओअणं एएहिं सुहुमउद्धारपलिओपमसागरोवमेहिं दीवसमुद्दाणं उद्धाराणंघेप्पइ केवइआणं भंते दीवसमुद्दा उद्धारेणं पण्णत्ता गोयमा ! जावइआणं अड्डाइज्जाणं उद्धारसा० उद्धारसमयाए वइआणं दीवसमुद्दा उद्धारेणं पण्णत्ता सेत्तं सुहुमे उद्धारपलिओवमे सेत्तं उद्धारपलिओवमे ॥

(सेकिंतं उद्धारपलिओवमे इत्यादि) उद्धारपल्योपमं द्विविधं प्रज्ञप्तं तद्यथा वालाग्राणां सूक्ष्मखण्डकरणात् सूक्ष्मं च तेषामेव सांव्यवहारिकप्रत्यक्षव्यवहारिभिर्गृह्यमाणानामखण्डानां यथावस्थितानां ग्रहणात्प्ररूपणामात्रव्यवहारोपयोगित्वाद्व्यावहारिकं चेति । तत्र यत्सूक्ष्मं तत्स्थाप्यम् । तिष्ठतु । तावद्व्यावहारिकप्ररूपणापूर्वकत्वादेतत्प्ररूपणा पश्चात्प्ररूपयिष्यते इति भावस्तत्र यत्तद्व्यावहारिकमुद्धारपल्योपमं तदिदमिति शेषस्तदेव विवक्षुराह (से जहानामए इत्यादि) तद्यथा नाम धान्यपल्य इव पल्यः स्यात्स च वृत्तत्वादायामविष्कम्भाभ्यां दैर्घ्यविस्ताराभ्यां प्रत्येकमुत्सेधाङ्गुलकमानिष्पन्नं योजनमूर्ध्वमुच्चत्वेनापि तद्योजनं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण भ्रमितिमङ्गीकृत्येति सर्वस्यापि वृत्तपरिधेः किंचिन्न्यूनषड्भागाधिकत्रिगुणत्वादस्यापि पल्यस्य किञ्चिन्न्यूनषड्भागाधिकानि त्रीणि योजनानि परिधिर्भवतीत्यर्थः । स पल्यः (एगाहिय वेयाहियत्ते आहियत्ति) षष्ठीवचनलोपादेकाहिकद्व्याहिकत्र्याहिकमुत्कर्षतः सप्तरात्रप्ररूढानां भृतो वालाग्रकोटीनामिति संबन्धः । तत्र मुण्डिते शिरस्येकेनाह्ना यावत्प्रमाणा वालाग्रकोटय उत्तिष्ठन्ति ता एकाहिक्यः द्वाभ्यां तु या उत्तिष्ठन्ति ता द्व्याहिक्यः । कथमत इत्याह संसृष्टम् आकर्णपूरितः संनिचित प्रचयविशेषान्निबिडीकृतः किं बहुना एवंभूतोऽसौ भृतो येन तानि वालाग्राणि नाग्निर्दहेन्न वायुरपहरेदतीव निचितत्वादग्निपवनावपि न तत्र क्रामत इत्यर्थः (णो कुत्थेज्जत्ति) नो कुथ्येयुः प्रचयविशेषादेव सुषिराभावात् वायोरसंभवाच्च नासारतां गच्छेयुः अत एव च (नो परिविद्धं सेज्जत्ति) कतिपयपरिसादनमप्यङ्गीकृत्य न परिविध्वंसेयरित्यर्थः अत एव च (नो पूइत्ताए हव्वमागच्छेज्जति) न पूतित्वेन कदाचिदप्यागच्छेयुर्न कदाचिद्दुर्गन्धितां प्राप्नेयुरित्यर्थः (तओणंति) तेभ्यो वालाग्रेभ्यःसमये समये एकैक वालाग्रमपहृत्य कालो मीयते इति विशेषः । ततश्च (जावइएणमित्यादि) यावता कालेन स पल्यः क्षीणो वालाग्रकर्षणात् क्षयमुपागतः अपकृष्टधान्यकोष्ठागारवत्तथा (नीरयेत्ति) निर्गतो रजः सूक्ष्मवालाग्रोऽपकृष्टधान्यरजः कोष्ठागारवत्तथा (निल्लेवित्ति) अत्यन्तसंश्लेषात्तन्मयतां गतवालाग्रलेपापहारान्निर्लेपः अपनीतमित्यादि गतधान्यलेपकोष्ठागारवदेभिस्त्रिभिः प्रकारैर्निष्ठितो विशुद्ध इत्यर्थः । एकार्थिका वा एते शब्दाः अत्यन्तविशुद्धिप्रतिपादनपराः । वाचनान्तरदृश्यमानम् अन्यदपि पदमुक्तानुसारेण व्याख्येयम् एतावत्कालस्वरूपं बादरमुद्धारपल्योपमं भवति एतच्च पल्यान्तर्गतवालाग्राणां संख्येयत्वात्संख्येयैः समयैस्तदपहारसंभवात्संख्येयसमयमानं द्रष्टव्यम् । सेत्तमित्यादि निगमनं व्यावहारिकं पल्योमपं निरूप्याथ सागरोपममाह । (एएसिं पल्लाणगाहा) एतेषामनन्तरोक्तपल्योपमानां दशभिः कोटाकोटिभिरेकं सागरोपमं भवतीति तात्पर्यम् । शिष्यः पृच्छति एतैर्व्यावाहारिकपल्योपमसागरोपमैः किं प्रयोजनं कोऽर्थः साध्यते तत्रोत्तरं नास्ति किंचित्प्रयोजनं निरर्थकस्तर्हि तदुपन्यास इत्याशङ्क्याह केवलं प्रज्ञापना प्रज्ञाप्यते प्ररूपणामात्रं क्रियत इत्यर्थः । ननु निरर्थकस्य प्ररूपणयाऽपि किं कर्त्तव्यमतो यत्किंचिदुन्मत्तवाक्यवदेवमभिप्रायापरिज्ञानादेवं हि मन्यते वादरे प्ररूपिते सूक्ष्मं सुखावसेयं स्यादतो बादरप्ररूपणा सूक्ष्मोपयोगित्वान्नैकान्ततो नैरर्थक्यमनुभवति । तर्हि नास्ति किंचित्प्रयोजनमित्युक्तमसत्यं प्राप्नोतीति चेन्नैवमेतावत्प्रयोजनस्याल्पत्वेनाविवक्षितत्वादेव बादराद्धापल्योपमा द्वावपि वाच्यम् । (सेकिंतं सुहुमे इत्यादि) गतार्थमेव "जाव तत्थ णं एगमेगे वालग्गे असंखेज्जाइमित्यादि" पूर्वं वालाग्राणि सह जात्यैव गृहीतान्यत्रत्वेकैकमसंख्येयखण्डीकृतं गृह्यत इति भावः । एवं सत्येकैकखण्डस्य यन्मानं भवति तन्निरूपयितुमाह (तेणं वालग्गादिट्ठीओग्गहणाओ इत्यादि) तानि खण्डीकृतवालाग्राणि प्रत्येकं दृष्ट्यवगाहनात् किमसंख्येयभागमात्राणि दृष्टिश्चक्षुर्द्वारोत्पन्नदर्शनरूपा सावगाहते परिच्छेदद्वारेण प्रवर्तते तत्र वस्तुनि तदेव वस्तु दृष्ट्यवगाहना प्रोच्यते ततोऽसंख्येयभागवर्तीनि प्रत्येकं वालाग्रखण्डानि मन्तव्यानीदमुक्तं भवति यत् पुद्गलद्रव्यं विशुद्धचक्षुर्दर्शनः छद्मस्थः पश्यति तदसंख्येयभागमात्राण्येकैकशस्तान्येव भावतो द्रव्यतो निरूप्याथ क्षेत्रतस्तन्मानमाह (सुहुमस्सेत्यादि) अयमत्र भावार्थः सूक्ष्मपनकजीवशरीरं यावत्क्षेत्र

मवगाहते ततोऽसंख्येयगुणानि प्रत्येकं तानि भवन्ति बादर- पृथिवीकायिकपर्याप्तशरीरतुल्यानीति वृद्धवादः । एषां च वा- लाग्रखण्डानामसंख्येयत्वात् प्रतिसमयमुद्धारे किल संख्येया वर्षकोट्योऽतिक्रामन्त्यतः संख्येयवर्षकोटिमानमिदमवसेयं शे- षं तूक्तार्थप्रायं यावत् जावइया अड्ढाइज्जाणमित्यादि । याव- न्तोऽर्द्धतृतीयसागरोपमेषूद्धारसमया वालाग्रे द्धारोपलक्षिताः समया उद्धारसमयाः एतावन्तो द्विगुण २ विष्कम्भाद्- द्वीपसमुद्रयथोक्तेनोद्धारेण प्रज्ञप्ताः असंख्येया इत्यर्थः । उक्त- सुद्धारपल्योपमम् । अनु० । कर्म० ।

उद्धारसमय-उद्धारसमय-पुं० वालाग्रोद्धारोपलक्षितेषु समये- षु, अनु० ॥

उद्धारसागरोवम-उद्धारसागरोपम-न०उद्धाराविषयं तत्प्रधानं वा सागरोपममुद्धारसागरोपमम्।दशभिःकोटाकोटीभिर्गुणिते सागरोपमभेदे, स्था० १ ठा० । (तच्च सूक्ष्मव्यवहारिकभेदेन द्विधा उद्धारपल्योपमभेदे दर्शितम्)

उद्धावणा-उद्धावना-स्त्री० शीघ्रं तस्य कार्यस्य निष्पादने, व्य० १ उ० । उत्प्राबल्येन धावना । गच्छोपग्रहार्थं दूरक्षेत्रादौ गमने, ध० ३ अधि० ।

उद्धिय-उद्धृत-त्रि० उद्गढे, कृतनिर्वाहे, "नामनिमित्तं तत्वं यथा तथा चोद्धृतं पुरा यदिह" ॥ षो० ॥

उद्धियकंटक-उद्धृतकण्टक-त्रि० उद्धृता स्वदेशत्याजनेन जीवि- तत्याजनेन वा कण्टका यत्र तदुद्धृतकण्टकम्।प्रतिस्पर्द्धिगोत्रज- रहिते, रा० । औ० ॥

उद्धियदंड-उद्धृतदण्ड-पुं० उद्धृत उत्पाटितो गृहीतो दण्डो येन स उद्धृतदण्डः।गृहीतप्रायश्चित्ते, ।व्य० १ उ० (उद्धियदंडो गिहत्थो दंडशब्दे वक्ष्यते)

उद्धियसत्तु-उद्धृतशत्रु-त्रि. उद्धृताः शत्रवो यत्र तदुद्धृतशत्रुः देश- निर्वासितागोत्रजवैरिणि, औ० । रा।

उद्धीमुह-ऊर्ध्वमुख-त्रि० ऊर्ध्वीकृतमुखे, "उद्धीमुहकलंबुतापुप्फग संठाणसंठिया आहिंति वदेज्जा" ॥ चंद० ४पाहु० ।

उद्धुमय-ऊर्ध्वमात-त्रि. आपूर्णे, उद्धुमायशब्द आपूर्णपर्यायः यत- उक्तम् "अभिमानाचिन्हेन परिहत्यमुद्धुमायं आहिरेश्यं च जाण- आउसो" ॥ नं० ।

उद्धुम्माण-उद्धूममान-त्रि० उत्पाट्यमाने, "उद्धुम्ममाण दगर यरयंधआरचरकेण" ॥ औ० । प्रश्न० ॥

उद्धुय-उद्धूत-त्रि. उद्. धू. क्त. उद्भूते उत्क्षिप्ते, उद्धृते, ज्ञा० १- अ० । इतस्ततो विप्रसृते, " कालागरुपवरकुंदुरुक्कतुरुकधूवमघ- मघंतगंधुद्धुयाभिरामे" चं० १पाहु० । सूर्य० । स. । औ०। रा० प्रकटीकृते, क० । उत्कम्पिते, " वाउद्धुयविजयवेजयंती" औ० । " वाउद्धुयविजयवेजयंती छत्तातिछत्तकलिया " जं० ३ प्रति० चं० । उत्कटे च । स० ।

उद्धुया-उद्धूता-स्त्री० वातोद्धृतस्य दिगन्तव्यापिनो रजस इव- गतौ, रा० । जं।वा० ।

उद्धुर-उद्धुर-त्रि० उद्गताधुरस्मात् प्रा. व. अच्. स. । निरङ्के, प्रागल्भ्ये, दृढे, उच्चे, वाच० । उद्धृते,आ. म. प्र० ।

उद्धुस्सिय-ऊर्ध्वोच्छ्रित-त्रि. ऊर्ध्वमुच्छ्रिते, "सं जोयणे णवणव ति सहस्से उद्धुस्सितो हेट्ठसहस्समेगं " सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

उन्नावंत-उन्नमयत्-त्रि. ऊर्द्ध नमयति, प्रा० ।

उप्पइय-उत्पतित-न० उद् पत्. क्त. उत्पतने, " चवइयउप्पइय- तुरियचवलजइणसिग्घवेगाहिं." औ० । "अट्टट्टहासं काऊण उ- प्पइयं" आ० म० प्र० । उद्भूते, " णच्चा उप्पइयं दुक्खं वेय- णाए दुहट्टिए" उत्त० २ अ० । "उप्पइय परिवयमाणे वसघ " आचा० । १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । ऊर्ध्वंगते च । त्रि० वाच० ।

उप्पइयपडिवयमाण -उत्पतितप्रतिपतत्-त्रि. पूर्वं संयमारोहणा- दुत्पतिते पश्चात्पाकोदयात्प्रतिपतति, आचा० १श्रु. ६अ० । ४ उ०।

उप्पंक-देशी० उच्छ्रये, समूहे, पङ्के, बले च । दे०ना० ।

उप्पड-उत्पट-पुं० उत्पटति, उद् पट् गतौ-अच् । वृक्षादीनां त्वच- मुद्भिद्य उद्गते निर्यासे,वाच० । त्रीन्द्रियजीवविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

उप्पण्ण-उत्पन्न-त्रि० उद्. पत्. क्त. । प्रादुर्भूते, ग० । प्रश्न० । सं- जाते, दर्श० । "उप्पणम्मि अणंतेण, उम्मिच्छावमत्थिए णाणे । उत्पतितस्वर्जीवे च । " उप्पण्णेइ वा विगमेइ वा धुवेइ वा " सत्तालक्षणम् आ०म० द्वि० । विशे० ।

उप्पण्णकोउहल्ल-उत्पन्नकुतूहल-त्रि० उत्पन्नं प्रागभूतं कुतूहलं यस्य उत्पन्नौत्सुक्ये, सू० प्र १ पाहु० ।

उप्पण्णगारव-उत्पन्नगौरव-त्रि० उत्पन्नमनिलषणीयतया जात गौरवं यस्यस तथा । कमनीयतया जातगौरवे, "उप्पण्णगारवे एवं गणिंति परिकिंखिई । व्य० ४ उ० ॥

उप्पण्णणाणदंसणधर-उत्पन्नज्ञानदर्शनधर- पुं० सादिकेवल- ज्ञानदर्शनोपयुक्ते, " समणे भगवं महावीरे उप्पण्णणाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली " उत्पन्नज्ञानदर्शनधरो न तु सदा संसिद्धः भ० १ श० ७ उ० ।

उप्पण्णदुक्ख-उत्पन्नदुःख-त्रि० संजातदुःखे, "इह खलु भोगपव्व- इएणं उप्पण्णदुक्खेणं संजमे अरइसमावण्ण चित्तेणं" दश०१चूलि०।

उप्पण्णसंसय-उत्पन्नसंशय- त्रि० उत्पन्नानवधारितार्थज्ञाने, रा० । सू० प्र० ।

उप्पण्णसड्ढ-उत्पन्नश्रद्ध- त्रि० उत्पन्ना प्रागभूता सती भूता श्रद्धा यस्यासौ उत्पन्नश्रद्धः । जातश्रद्धे, "उप्पण्णसड्ढे संजायस- ड्ढे समुप्पण्णसड्ढे उट्ठाए उट्ठेइ" जं० १वक्ष० । रा० । सू० प्र० । ज्ञा० ।

उप्पण्णाणुप्पण्ण-उत्पन्नानुत्पन्न-त्रि० उत्पन्नश्चानुत्पन्नश्च उत्प- न्नानुत्पन्नः । मयूरव्यंसकादय इति समासः । यथा कृताकृतं भु- क्ताभुक्तमित्यादि । एवं प्रकारश्च समासः स्याद्वादिन एव युक्ति- मियर्ति न शेषस्य एकान्तवादिन एकत्रैकदा परस्परविरुद्ध- र्मानभ्युपगमात् । कस्यचिन्नयस्य मतेनोत्पन्ने कस्यचिदनुत्पन्ने, " उप्पण्णाणुप्पण्णो, एत्थ णया णेगमस्सणुप्पण्णे। सेसाणं उप्पण्णो, जइ कत्तो तिविहसामित्ता " आ० म० द्वि० । (नमुक्कारशब्दे उत्पत्तिद्वारे स्पष्टीभविष्यति)

उप्पत्ति-उत्पत्ति- स्त्री० उत्पादनमुत्पत्तिः । प्रसूतौ, विशे० उत्पादने; उद्भूतौ, आ० चू० । (उत्पत्तौ नयानां मतानि नमुक्का- रशब्दे उत्पत्तिद्वारे स्पष्टी भविष्यन्ति) सा च चतुर्धा । उत्पत्तिश्च- तुर्धा जीवाज्जीवस्योत्पत्तिर्यथा मातापितृभ्यां पुत्रस्य१जीवादजी- वस्योत्पत्तिर्यथा सजीवदेहान्नखकेशादेः। अजीवाज्जीवस्योत्पत्ति- र्यथा काष्ठाद्घुणकस्य । अजीवादजीवस्य दुग्धाद्दध्नः । ग० निदानकारणे, " उप्पत्ती रोगाणं तस्स मणओसहयविभंगी " नि० चू० २० उ० । उपमाने, प्रश्न० । ऊर्द्ध्वं पतने, ऊर्द्ध्वगतौ च उत्पद्यते प्रथमतो ज्ञायतेऽनेन उद् पद् करणे क्तिन् । प्राथमिक प्रतीतिविषयप्रवृत्तिसाधनेष्टसाधनताबोधके कर्मस्वरूपज्ञापके विधिवाक्ये, वाच० ॥

उप्पत्तिया–औत्पत्तिकी–स्त्री० उत्पत्तिरेव न शास्त्राभ्यासकर्म-परिशीलनादिकं प्रयोजनं यस्याः सा औत्पत्तिकी तदस्य प्रयोजनमिति इकण् ॥ नं॥ अदृष्टाश्रुताननुभूताविषयादकस्माद् भवनशीलायां बुद्धौ, रा० । ननु सर्वस्याः बुद्धेः कारणं क्षयोपशमः तत्कथमुच्यते उत्पत्तिरेव प्रयोजनमस्या इति उच्यते क्षायोपशमः सर्व्वबुद्धिसाधारणः ततो नासौ भेदेन प्रतिपत्तिनिबन्धनं भवति । अथ च बुद्ध्यन्तरभेदेन प्रतिपत्त्यर्थं व्यपदेशान्तरं कर्तुमारब्धं तत्र व्यपदेशान्तरनिमित्तमत्र न किमपि विनयादिकं विद्यते केवलमेवमेव तथोत्पत्तिरिति सैव साक्षान्निर्दिष्टा । नं० ॥

औत्पत्तिक्या लक्षणम् ।

पुव्वमदिट्ठमसुयम–वेइयतक्खणविसुद्धगहिअत्था ।
अव्वाहयफलजोगा, बुद्धी ओप्पत्तिया नाम ॥२॥

पूर्वं बुद्ध्युत्पादात्प्राक् स्वयं चक्षुषा न दृष्टो नाप्यन्यतः श्रुतो मनसाऽप्याविदितोऽपर्यालोचितस्तस्मिन् क्षणेषु बुद्ध्युत्पादकाले विशुद्धो यथावस्थितो गृहीतोऽवधारितोऽर्थो यस्याः सा तथा। पुव्वमदिट्ठेत्यादौ मकारोऽलाक्षणिकः । तथा अव्याहतेन अवाधितेन फलेन परिच्छेद्येनार्थेन योगो यस्याः सा अव्याहतफलयोगा बुद्धिरौत्पत्तिकी नाम । संप्रति विनेयजनानुग्रहायास्याः स्वरूपप्रतिपादनार्थमुदाहरणान्याह ।

भरहसिलपणियरुक्खे, खुड्डगपडसरडकायउच्चारे ।
गयपायणगोल्लखंभे, खुड्डगमग्गित्थिपइ पुत्ते ॥ ३ ॥
भरहसिलं मिढ कुक्कुड, तिलवालुयहत्थिअगडवणसंडे ।
पायसअइया पत्ते, खाडहिलापंचपियरो य ॥ ४ ॥
महुसित्थमुद्दिअंकेइ, नाणए भिक्खचेडगनिहाणे ।
सिक्खा य अत्थसत्थे, इच्छायमह सयसहस्से ॥ ५ ॥

आसामर्थः कथानकेभ्योऽवसेयः । तानि च कथानकानि विस्तरतोऽभिधीयमानानि ग्रन्थगौरवमापादयन्ति ततः संक्षेपेणोच्यन्ते । उज्जयिनी नाम पुरी तस्याः समीपवर्ती कश्चिन्नटानामेको ग्रामः तत्र च भरतो नाम नटः तस्य भार्या परासुरभूत् तनयश्चास्य रोहकाभिधोऽद्याप्यल्पवयास्ततस्तेन स्वस्य तनयस्य च शुश्रूषाकरणायान्या समानिन्ये वधूः । सा च रोहकस्य सम्यग्न वर्तते ततो रोहकेण सा प्रत्यापादि मातर्न मे त्वं सम्यक् वर्तसे ततो ज्ञास्यसीति ततः सा सेर्ष्यमाह रे रोहक ! किं करिष्यासि ? रोहकोऽप्याह । तत्करिष्यामि येन त्वं मम पादयोरागत्य लगिष्यसीति ततः सातमवज्ञाय तूष्णीमतिष्ठत् रोहकोऽपि तत्कालादारभ्य गाढसंजाताभिनिवेशोऽन्यदा निशि सहसा पितरमेवमभाणीत् भो भो पितरेष पलायमानो गोहो याति तत एवं बालकवचः श्रुत्वा पितुराशङ्का समुदपादि नूनं विनष्टा मे महेलेति तत एवमाशङ्कावशात्तस्यामनुरागः शिथिली बभूव । ततो न तां सम्यक् संभाषते नापि विशेषतस्तस्यै पुष्पताम्बूलादिकं प्रयच्छति दूरतः पुनरपास्तं शयनादि ततः सा चिन्तयामास नूनमिदं बालकविचेष्टितम् अन्यथा कथमकाण्ड एवैष दोषाभावे पराङ्मुखो जातः ततो बालकमेवमवादीत् वत्स रोहक! किमिदं त्वया चेष्टितं तव पिता मे संप्रति दूरं पराङ्मुखीभूतः रोहक आह किमिति तर्हि त्वं सम्यग्न वर्तसे तयोक्तमित ऊर्ध्वं सम्यग् वर्तिष्ये । ततो बालक आह भव्यं तर्हि मा खेदमाकार्षीस्तथा करिष्ये यथा मे पिता तथैव त्वयि वर्तते इति ततः सा तत्कालादारभ्य सम्यग् वर्तितुं प्रवृत्ता । रोहकोऽप्यन्यदा निशि निशाकरप्रकाशितायां प्राक्तनकदाशङ्कापनोदाय बालभावं प्रगटयन् निजच्छायामङ्गुल्यग्रेण दर्शयन् पितरमेवमाह भो पितरेष गोहो याति गोहो यातीति । तत एवमुक्त स पिता परपुरुषप्रवेशाभिमानतो निष्कृत्याकारं कृपाणमुत्क्षीय प्राधावत रे कथय कुत्र यातीति ततः स बालको बालक्रीडां प्रकटयन्नङ्गुल्यग्रेण निजच्छायां दर्शयति पितरेष गोहो यातीति ततः स व्रीडित्वा प्रत्यावृत्तश्चिन्तयतिस्म च स्वचेतसि प्राक्तनोऽपि पुरुषो नूनमेवंविध एवासीदिति धिग्मया बालकवचनादलीकं संभाव्य विप्रियमेतावन्तं कालं कृतमस्यां भार्यायामिति पश्चात्तापाद्गाढतरमस्यामनुरक्तो बभूव । सोऽपि रोहको मया विप्रियं कृतमास्तेऽस्या इति कदाचिदेषा मां विषादिना मारयिष्यतीति विचिन्त्य सदैव पित्रा सह भुङ्क्ते न कदाचिदपि केवलः । अन्यदा च पित्रा सहोज्जयिनीं पुरीमगमत् दृष्टा च तेन त्रिदशपुरीवोज्जयिनी सविस्मयचेतसा च सकलाऽपि यथावत्परिभाविता । ततः पित्रैव सह नगर्या निर्यातुमारेभे पिता च तत्र किमपि विस्मृतमिति रोहकं सिप्रातटेऽवस्थाप्य तदानयनाय भूयोऽपि नगरीं प्राविक्षत् । रोहकोऽपि च तत्र सिप्राभिधसिन्धुसैकते बालचापलवशात् सप्राकारां परिपूर्णामपि पुरं सिकताभिरालिखत् । इतश्च राजा अश्ववाहनिकायामश्वं वाहयन् कथंचिदेकाकीभूतस्तेन पथा समागन्तुं प्रावर्तत तं च स्वालिखितनगरीमध्येन समागच्छन्तं रोहकः अवादीत् भो राजपुत्र माऽनेन पथा समागमः । तेनोक्तं किमिति । रोहक आह । किं त्वं राजकुलमिदं न पश्यति। ततः स राजा कौतुकवशात्सकलामपि नगरीं तदालिखितामवैक्षत पप्रच्छ च तं बालकं रे अन्यदाऽपि त्वया नगरी दृष्टाऽऽसीत् न वा । रोहकः प्राह नैव कदाचित्केवलमहमद्यैव ग्रामादिहागतः। ततश्चिन्तयामास राजा अहो बालकस्य प्रज्ञातिशयः । ततः पृष्टो रोहकः वत्स किं ते नाम क्व वा ग्राम इति । तेनोक्तं रोहक इति मन्नाम प्रत्यासन्ने च पुरोग्रामे वसामीति । अत्रान्तरे समागतो रोहकस्य पिता चलितौ च स्वग्रामं प्रति द्वावपि राजा च स्वस्थानमगमत् चिन्तयति स्म च ममैकोनानि मन्त्रिणां पञ्चशतानि विद्यन्ते तद्यदि सकलमन्त्रिमण्डलमूर्द्धाभिषिक्तो महाप्रज्ञातिशायी परमो मन्त्री संपद्यते ततो मे राज्यं सुखेनैवैधते बुद्धिबलोपेतो हि राजा प्रायः शेषबलैरल्पबलोऽपि न पराजयस्थानं भवति परांश्च राज्ञो लीलया विजयते । एवं चिन्तयित्वा कतिपयदिनानन्तरं रोहकबुद्धिपरीक्षानिमित्तं सामान्यतो ग्रामप्रधानपुरुषानुदिश्यैवमादिष्टवान् यथा युष्मद्ग्रामस्य बहिरतीव महती शिला वर्तते तामनुत्पाट्य राजयोग्यमण्डपाच्छादनं कुरुत । तत एवमादिष्टे सकलोऽपि ग्रामलोको राजादेशं कर्तुमशक्यं परिभावयन्नाकुलीभूतमानसो बहिः सभायामेकत्र मिलितवान् पृच्छति स्म परस्परं किमिदानीं कर्त्तव्यं दुष्टो राजादेशोऽस्माकमापतितो राजादेशाकरणे च महाननर्थोपनिपातः । एवं च चिन्तया व्याकुलीभूतानां तेषां मध्यदिनमागतं रोहकश्च पितरमन्तरेण न भुङ्क्ते पिता च ग्राममेलापके मिलितो वर्तते। ततः स क्षुधापीडितः पितुः समीपे समागत्य रोदितुं प्रावर्तत पीडितोहमतीव क्षुधया ततः समागच्छ गृहे भोजनायेति । भरतः प्राह वत्स ! सुखितोऽसि त्वं न किमपि ग्रामकष्टं जानासि । स प्राह पितः किं तदिति । ततो भरतो राजादेशं सविस्तरमचकथत् । ततो निजबुद्धिप्रागल्भ्यवशात् झटिति कार्यस्य साध्यतां परिभाव्य तेनोक्तं मा आकुलीभवत यूयं खनत शिलाया राजोचितमण्डपनिष्पादनायाधस्तात् स्तम्भाश्च यथास्थानं निवेशयत भित्तीश्चोपलेपादिना प्रकारेणातीव रमणीयाः प्रगुणीकुरुत । तत एवमुक्ते सर्वैरपि ग्रामप्रधानपुरुषैर्भव्यमिति प्रतिपन्नम् । गतः सर्वोऽपि

ग्रामलोकः । स्वगृहे भोजनाय भुक्त्वा च समागतः शिलाप्रदेशे प्रारब्धं तत्र कर्म कतिपयदिनैश्च निष्पादितः परिपूर्णो मण्डपः । कृता च शिला तस्य आच्छादनं निवेदितं राज्ञे राजनियुक्तैः पुरुषैर्देवनिष्पादितो ग्रामेण देवादेशः । राजा प्राह कथमिति ततस्ते सर्वमपि मण्डपनिष्पादनप्रकारं कथयामासुः । राजा पप्रच्छ कस्येयं बुद्धिस्ते ऽवादिषुर्देव ! भरतपुत्रस्य एषा रोहकस्य औत्पत्तिकी बुद्धिः । एवं सर्वेष्वपि संविधानकेषु योजनीयं ततो भूयोऽपि राजा रोहकबुद्धिपरीक्षार्थं मेढकमेकं प्रेषितवान् । एष यावत्पलप्रमाणः संप्रति वर्तते पक्षातिक्रमेऽपि तावत्पलप्रमाण एव समर्पणीयो नन्यूनो नाप्यधिक इति तत एवं राजादेशे समागते सतिसर्वोऽपि ग्रामो व्याकुलीभूतचेता बहिः सभायामेकत्र मिलितवान् सगौरवमाकारितो रोहकः आभाषितश्च ग्रामप्रधानैः पुरुषैः वत्स ! प्राचीनमपि दुष्टराजादेशासिन्धुं त्वयैव निजबुद्धिसेतुबन्धेन समुत्तारितः सर्वोऽपि ग्रामः । ततः संप्रत्यपि प्रगुणीकुरु निजबुद्धिसेतुबन्धेनास्यापि दुष्टराजादेशसिन्धोः पारमधिगच्छाम इति । तत उवाच रोहको वृकं प्रत्यासन्नं धृत्वा मेण्ढकमेनं यवसदानेन पुष्टीकुरुत यवसं हि भक्षयन्नेष न दुर्बलो भविष्यति वृकं च दृष्ट्वा न वृद्धिमाप्स्यते ततस्ते तथैव कृतवन्तः पक्षातिक्रमे च तं राज्ञः समर्पयामासुः तोलने च तावत्पलप्रमाण एव जातः । ततो भूयोऽपि कतिपयदिनानन्तरं राज्ञा कुर्कुटः प्रेषितः एष द्वितयं कुर्कुटं विना योधयितव्य इति एवं संप्राप्ते राजादेशे मिलितः सर्वोऽपि ग्रामो बहिः सभायामाकारितो रोहकः कथितश्च राजादेशः । ततो रोहकेणादर्शको महाप्रमाण आनायितो निर्मृष्टश्च भूत्या सम्यक् ततो धृतः पुरो राजकुक्कुटस्तस्य ततः स राजकुक्कुटः प्रतिबिम्बमात्मीयमादर्शे दृष्ट्वा मत्प्रतिपक्षोऽयमपरः कुक्कुट इति मत्वा साहंकारं योद्धुं प्रवृत्तो जडचेतसो हि प्रायस्तिर्यञ्चो भवन्ति । एवं च परकुक्कुटमन्तरेण योधिते राजकुक्कुटे विस्मितः सर्वोऽपि ग्रामलोकः संपादितो राजादेशः निवेदितं च राज्ञो निजपुरुषैः । ततो भूयोऽपि कतिपयदिवसातिक्रमे राजा निजादेशं प्रेषितवान् युष्मद्ग्रामस्य सर्वतः समीपे रमणीया वालुका विद्यते ततः स्थूला वालुकामया कतिपया दवरकाः कृत्वा शीघ्रं प्रेषणीया इति एवं राजादेशे समागते मिलितः सर्वोऽपि बहिः सभायां ग्रामः पृष्टश्च रोहकस्ततो रोहकेण प्रत्युत्तरमदायि नटा वयं ततो नृत्यमेव वयं कर्त्तुं जानीमो न दवरकादि । ततो राजादेशश्चावश्यं कर्त्तव्यः ततो बृहद्राजकुलमिति चिरन्तना अपि कतिचिद्वालुकामया दवरका भविष्यन्तीति तन्मध्यादेकः कश्चित्प्रच्छन्दभूतः प्रेषणीयो येन तदनुसारेण वयमपि वालुकामयान् दवरकान् कुर्म इति । ततो निवेदितमेवं राज्ञो नियुक्तपुरुषैः । राजा च निरुत्तरीकृतः तूष्णीमास्त । ततः पुनरपि कतिचिद्दिनानन्तरं जीर्णहस्ती रोगग्रस्तो मुमूर्षुर्ग्रामे राज्ञा प्रेषितः यथाऽयं हस्ती मृत इति न निवेदनीयोऽस्य च प्रतिदिवसमस्य वार्ता कथनीया अकथने ग्रामस्य महान् दण्डः । एवं च राजादेशे समागते तथैव मिलितः सर्वोऽपि ग्रामो बहिः सभायाम् । पृष्टश्च रोहकस्ततो रोहकेणोक्तं दीयतामस्मै यवसः पश्चाद्यद्भविष्यति तत्करिष्यामः । ततो रोहकादेशने दत्तो यवसस्तस्मै रात्रौ च स हस्ती पञ्चत्वमुपगतः । ततो रोहकवचनतो ग्रामेण गत्वा राज्ञे निवेदितम् । देवाऽद्य हस्ती न निषीदति नोत्तिष्ठति न कवलं गृह्णाति न नीहारं करोति नाप्युच्छ्वासनिःश्वासौ विदधाति किं बहुना देव ! कामपि सचेतनचेष्टां न करोति ।

ततो राज्ञा भणितं किं रे मृतो हस्ती ततो ग्रामलोक आह देव ! देवपादा एवं ब्रुवते न वयमिति । तत एवमुक्ते राजा मौनमाधाय स्थितः । आगतो ग्रामलोकः स्वग्रामे । ततो भूयोऽपि कतिपयदिनातिक्रमे राजा समादिष्टवानस्ति यौष्माकीणे ग्रामे सुस्वादुजलसंपूर्णः कूपः स इह सत्वरं प्रेषणीयः । तत एवमादिष्टो ग्रामो रोहकं पृष्टवान् । रोहक प्राह । एष ग्रामेयकः कूपो, ग्रामेयकश्च स्वभावाद्भीरुर्भवति न च सजातीयमन्तरेण विश्वासमुपगच्छति ततो नागरिकः कश्चिदेकः कूपः प्रेष्यतां येन तत्रैव विश्वस्य तेन सह समागमिष्यति इत्येवं निरुत्तरीकृत्य मुत्कलिताः राजनियुक्ताः पुरुषाः तैश्च राज्ञो निवेदितं राजा च स्वचेतसि रोहकस्य बुद्ध्यतिशयं परिभाव्य मौनमवलम्ब्य स्थितस्ततो भूयोऽपि कतिपयदिवसातिक्रमेऽभिहितवान् । वनखण्डो ग्रामस्य पूर्वस्यां दिशि वर्तमानः पश्चिमायां दिशि कर्तव्य इति अस्मिन्नपि राजादेशे समागते ग्रामो रोहकबुद्धिमुपजीव्य वनखण्डस्य पूर्वस्यां दिशि व्यवतिष्ठते ततो जातो ग्रामस्य पश्चिमायां दिशि वनखण्डः निवेदितं च राज्ञो राजनियुक्तैः पुरुषैः । ततः पुनरपि कालान्तरे राजा समादिष्टवान् वह्निसंपर्कमन्तरेण पायसं पक्तव्यमिति तत्रापि सर्वो ग्राम एकत्र मिलितो रोहकमपृच्छत् रोहकश्चोक्तवान् तन्दुलानतीव जलेन भिन्नान् कृत्वा दिनकरकरनिकरसन्तप्तकरीषपलालादीनामुष्मणि तन्दुलपयोभृता स्थाली निवेश्यतां येन परमान्नं संपद्यते तथैव कृतं परमान्नं निवेदितं राज्ञो विस्मितं तस्य चेतः । ततो राज्ञा रोहकस्य बुद्ध्यतिशयमवगम्य तदाकारणाय समादिष्टं येन बालकेन मदादेशाः सर्वेऽपि प्रायः स्वबुद्धिवशात्संपादितास्तेन चावश्यमागन्तव्यम् परं न शुक्लपक्षे न कृष्णपक्षे न रात्रौ न दिवा न छायया नाप्यातपेन नाकाशेन नापि पादाभ्यां न पथा नाप्युत्पथेन न स्नातेन नास्नातेन तत एवमादिष्टे स रोहकः कण्ठस्नानं कृत्वा गन्त्रीचक्रस्य मध्यभूमिभागेन ऊरणमारूढो धृतचालनीरूपातपत्रः संध्यासमयेऽमावश्याप्रतिपत्संगमे नरेन्द्रपार्श्वमगमत् । स च रिक्तहस्तो न पश्येच्च राजानं देवतां गुरुमिति लोकश्रुतिं परिभाव्य पृथिवीपिण्डमेकमादाय गतः प्रणतो राजा मुक्तश्च तत्पुरतः पृथिवीपिण्डस्ततः पृष्टो राज्ञा रोहकः । रे रोहक ! किमेतत् ? रोहकः प्राह देव ! देवपादाः पृथिवीपतयः ततो मया पृथिवी समानीता । श्रुत्वा चेदं प्रथमदर्शने मङ्गलवचः तुतोष राजा मुत्कलितः शेषग्रामलोकः रोहकः पुनरात्मपार्श्वे शायितः गते च यामिन्याः प्रथमे यामे रोहकः शब्दितो राज्ञा, रे रोहक ! जागर्षि किं वा स्वपिषि । देव ! जागर्मि रे तर्हि किं चिन्तयसि स प्राह देव अश्वत्थपत्राणां किं दण्डो महानुत शिखेति तत एवमुक्ते राजा संशयमापन्नो वदति साधु चिन्तितं कोऽत्र निश्चयः । ततो राजा तमेव पृष्टवान् रे कथय कोऽत्र निर्णय इति तेनोक्तं यावदद्यापि शिखाग्रभागो न शोषमुपयाति तावद्द्वे अपि समे ततो राज्ञा पार्श्ववर्ती लोकः पृष्टस्तेन च सर्वेणाप्यविज्ञानतः प्रतिपन्नं ततो भूयोऽपि रोहकः सुप्तवान् पुनरपि च द्वितीययामेऽपगते राज्ञा शब्दितः पृष्टश्च रे किं जागर्षि किं वा स्वपिषि स प्राह देव ! जागर्मि किं रे चिन्तयसि देव ! छागिकोदरे कथं भ्रम्युत्तीर्णा इव वर्तुलगुलिका जायन्ते तत एवमुक्ते राजा संशयापन्नस्तमेव पृष्टवान् कथय रे रोहक ! कथमिति स प्राह देव संवर्तकाभिधानवातविशेषात् । ततः पुनरपि रोहकः सुष्वाप तृतीये यामेऽपगते भूयोऽपि राज्ञा शब्दितः रे किं जागर्षि किं वा स्वपिषि सोऽवादीत् देव ! जागर्मि किं रे चिन्तयन्वर्तसे देव खाडहिलाजीवस्य यावन्मात्रं शरीरं तावन्मात्रं पुच्छमुत हीनाधिकमिति तत एवमुक्ते राजा निर्णयं कर्तुमशक्तः तमेवापृच्छत् रे कोऽ

निर्णयः देव सममिति ततो रोहकः सुप्तः प्राभातिके च मङ्गलपटहनिस्वने सर्वत्र प्रसरमधिरोहति राजा प्रबोधमुपजगाम शब्दितवांश्च रोहकः स च निद्राभरमुपारूढो न प्रतिवाचं दत्तवान् । ततो राजा लीलाकङ्कतिकया मनाक् तं स्पृष्टवान्ततः सोऽपगतनिद्रो जातः स्पृष्टश्च रे किं स्वपिषि स प्राह देव जागर्मि किं रे तर्हि कुर्वंस्तिष्ठसि देव! चिन्तयन् । किं चिन्तयसि देव एतच्चिन्तयामि कतिभिर्जातो देव इति । तत एवमुक्ते राजा सव्रीडं मनाक् तूष्णीमतिष्ठत् तत्क्षणानन्तरं पृष्टवान् कथय रे कतिभिरहं जात इति । स प्राह देव पञ्चभिः राजा भूयोऽपि पृष्टवान् केन केनेति रोहक आह एकेन तावद्वैश्रमणेन वैश्रमणस्येव भवतो दानशक्तेर्दर्शनात् । द्वितीयेन चाण्डालेन वैरिसमूहं प्रति चाण्डालस्येव कोपदर्शनात् । तृतीयेन रजकेन यतो रजक इव वस्त्रं परिनिपील्य तस्य सर्वस्वमपहरन् दृश्यते । चतुर्थेन वृश्चिकेन यन्मामपि बालकं निद्राभरसुप्तं लीलाकङ्कतिकाग्रेण वृश्चिक इव निर्दयं तुदसि । पञ्चमेन निजपित्रा येन यथावस्थितं न्यायं सम्यक्परिपालयसि । एवमुक्ते राजा तूष्णीमास्थाय प्राभातिककृत्यमकार्षीत् जननीं च नमस्कृत्यैकान्ते पृष्टवान् । कथय मातः! कतिभिरहं जात इति सा प्राह वत्स! किमेतत् प्रष्टव्यं निजपित्रा त्वं जातः । ततो रोहकोक्तं राजा कथितवान् वदति च मातः स रोहकः प्रायोऽलीकबुद्धिर्न भवतीति । ततः कथय सम्यक् तत्त्वमिति तत एवमतिनिर्बन्धीकृते सति सा कथयामास । यदा त्वद्गर्भाधानमासीत् तदाऽहं बहिरुद्याने वैश्रवणपूजनाय गतवती वैश्रवणं च यक्षमतिशयरूपं दृष्ट्वा हस्तसंस्पर्शेन च संजातमन्मथोन्मादा भोगाय तं स्पृहितवती । अपान्तराले च समागच्छन्ती चाण्डालयुवानमेकमतिरूपमपश्यं ततस्तमपि भोगाय स्पृहयामि स्म । ततोऽर्वाक्तने भागे समागच्छन्ती तथैव रजकं दृष्ट्वाऽभिलषितवती । ततो गृहमागता सती तथाविधोत्सववशात् वृश्चिकं कणिक्कामयं भक्षणाय हस्ते न्यस्तवती । ततस्तत्संस्पर्शतो जातकामोद्रेका तमपि भोगायाशंसितवती तत एवं यदि स्पृहामात्रेणापि पितरः संभवन्ति तर्हि सन्तु परमार्थतः पुनरेक एव ते पिता सकलजगत्प्रसिद्ध इति । तत एवमुक्ते राजा जननीं प्रणम्य रोहकबुद्धिविस्मितचेताः स्वावासप्रासादमगमत् । रोहकं च सर्वेषां मन्त्रिणां मूर्द्धाभिषिक्तं मन्त्रिणमकार्षीत् तदेवं भरहसिलेति व्याख्यातम् ॥ १ ॥

संप्रति पणयंति व्याख्यायते । द्वौ पुरुषौ एको ग्रामेयकः अपरो नागरिकः । ततो ग्रामेयकः स्वग्रामाच्चिर्भिटिका आनयन् प्रतोलीद्वारे वर्तते तं प्रति नागरिकः प्राह यद्येताः सर्वा अपि तव चिर्भिटिका भक्षयामि ततः किं मे प्रयच्छसीति ग्रामेयकः आह योऽनेन प्रतोलीद्वारेण मोदको न याति तं प्रयच्छामि ततो द्वाभ्यामपि बद्धं पणितं कृताः साक्षिणो जनाः ततो नागरिकेण ताः सर्वा अपि चिर्भटिकाः मनाक् २ भक्षित्वा मुक्ताः उक्तं च ग्रामेयकं प्रति भक्षिताः सर्वा अपि त्वदीयाः चिर्भिटिकास्ततो मे प्रयच्छ यथा प्रतिज्ञातं मोदकमिति । ग्रामेयकः प्राह न मे चिर्भिटिका भक्षिताः ततः कथं ते प्रयच्छामि मोदकमिति नागरिकः प्राह । भक्षिता मया सर्वा अपि चिर्भिटिका यदि न प्रत्येषि तर्हि प्रत्ययमुत्पादयामीति । तेनोक्तमुत्पादय प्रत्ययम् ततो द्वाभ्यामपि विपणिवीथ्यां विस्तारिता विक्रयाय चिर्भिटिकाः समागतो जनः क्रयाय ताश्च चिर्भिटिका निरीक्ष्य लोको वक्ति ननु भक्षिताः सर्वा अपि त्वदीया चिर्भिटिकाः तत्कथं वयं गृह्णीमः एवं लोकेनोक्ते साक्षिणां ग्रामेयकस्य च प्रतीतिरुदपादि क्षुभितो ग्रामेयकः हा कथं नु नाम मया तावत्प्रमाणो मोदको दातव्यः । ततः स भयेन कम्पमानो विनयनम्रो रूपकमेकं प्रयच्छति नागरिको नेच्छति ततो द्वे रूपके दातुं प्रवृत्तः तथापि नेच्छति । एवं यावच्छतमपि रूपकाणां नेच्छति ततस्तेन ग्रामेयकेण चिन्तितं हस्ती हस्तिना प्रेर्यते ततो धूर्त एष नागरिको वचनेन मां छलितवान् नापरनागरिकमन्तरेण पश्चात्कर्तुं शक्यते इत्यनेन सह कतिपयदिनानि व्यवस्थां कृत्वा नागरिकधूर्तानवलगामि तथैव कृतं दत्ता चैकेन नागरिकधूर्तेन तस्मै बुद्धिस्ततः तद्बुद्धिबलेन पूपिकापणे मोदकमेकमादाय प्रतिद्वन्द्विनं धूर्तमाकारितवान् साक्षिणश्च सर्वेऽप्याकारिताः ततस्तेन सर्वसाक्षिसमक्षमिन्द्रकीलके मोदकोऽस्थाप्यत भणितश्च मोदकः याहि रे याहि मोदक! स न याति ततस्तेन साक्षिणोऽधिकृत्योक्तं मयैवं युष्मत्समक्षं प्रतिज्ञातं यद्यहं जितो भविष्यामि तर्हि स मया मोदको यः प्रतोलीद्वारेण न निर्गच्छति एषोऽपि न याति तस्मादहं मुत्कल इति एतच्च साक्षिभिरन्यैश्च पार्श्ववर्तिभिर्नागरिकैः प्रतिपन्नमिति प्रतिजितः प्रतिद्वन्द्वी धूर्तः । भूतकारनागारिकधूर्तस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २ ॥

(रुक्खेत्ति) वृक्षोदाहरणं तद्भावना क्वचित्पथि पथिकानां सहकारफलान्यादातुं प्रवृत्तानामन्तरायं मर्कटका विदधते ततः पथिकाः स्वबुद्धिवशाद्वस्तुतत्त्वं पर्यालोच्य मर्कटानां संमुखं लोष्टकान् प्रक्षयामासुः ततो रोषवशचेतसो मर्कटाः पथिकानां संमुखं सहकारफलानि प्रचिक्षिपुः पथिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ३ तथा (खुड्डुकत्ति) अङ्गुलीयकाभरणं तदुदाहरणभावना राजगृहं नगरं तत्र प्रसेनजितः प्रसेनरिपुसमूहविजेता राजा भूयांसस्तस्य तनयाः तेषां च सर्वेषामपि मध्ये श्रेणिको राजा नृपलक्षणसंपन्नः स्वचेतसि परिभावितोऽत एव च तस्मै न किञ्चिदपि ददाति नापि वचसापि संस्पृशति मा शेषैरेष परासुर्विधीयतेति बुद्ध्या स च किञ्चिदप्यलभमानो मन्युभरवशात्प्रस्थितो देशान्तरं जगाम । क्रमेण वेन्नातटं नगरम् तत्र च क्षीणविभवस्य श्रेष्ठिनो विपणौ समुपविष्टः तेन च श्रेष्ठिना तस्यामेव रात्रौ स्वप्ने रत्नाकरो निजदुहितरं परिणयन् दृष्ट आसीत् तस्य च श्रेणिकपुण्यप्रभावतः तस्मिन् दिने चिरसंचितप्रभूतक्रयाणकविक्रयेण महान् लाभः समुत्पादि म्लेच्छहस्ताच्चाऽनर्घ्याणि महारत्नानि स्वल्पमौल्येन समपद्यन्त ततः सोऽचिन्तयत् अस्य महात्मनो मम समीपमुपविष्टस्य पुण्यप्रभाव एषः यन्मयः महती भूतिः एतावती समासादिता आकृतिं च तस्यातिमनोहरामवलोक्य स्वचेतसि कल्पयामास स एष रत्नाकरो यः स्वप्ने मया रात्रौ दृष्टः ततस्तेन कृतकराञ्जलिसंपुटेन विनयपुरःसरमाभाषितः श्रेणिकः । कस्य यूयं प्राघूर्णिकाः । श्रेणिक उवाच भवतामिति । ततः स एवंभूतवचनश्रवणतो धाराहतकदम्बपुष्पमिव पुलकितसमस्ततनुयष्टिः सबहुमानं स्वगृहं नीतवान् श्रेणिकं भोजनादिकं च सकलमप्यात्मनाऽधिकतरं संपादयामास पुण्यप्रभावं च तस्य प्रतिदिवसमात्मनो धनलाभवृद्धिसंभवेनासाधारणमभिसमीक्ष्यमाणः कतिपयदिनातिक्रमे तस्मै स्वदुहितरं नन्दानामानं दत्तवान् श्रेणिकोऽपि तया सह पुरंदर इव पौलोम्या मन्मथमनोरथनापूरयत्पञ्चविधभोगलालसो बभूव । कतिपयवासरातिक्रमे च नन्दाया गर्भाधानमभूत् इतश्च प्रसेनजित्स्वान्तसमयं विभाव्य श्रेणिकस्य परंपरया वार्तामधिगम्य तदाकारणाय सत्वरमुष्ट्रवाहनान् पुरुषान् प्रेषयामास ते च समागत्य श्रेणिकं विज्ञप्तवन्तो देव! शीघ्रमागम्यतां देवः सत्वरमाकारयति ततो नन्दां समापन्नसत्वामापृच्छ्य "अम्ह रायगिहे पंडुरखुड्डु गोपाला । जइ अम्हेहिं कज्जं तो पज्जहंस्ति" एतद्वाक्यं क्वचित् लिखित्वा श्रेणिको राजगृहं प्रति चलितवान् नन्दायाश्च देवलोकच्युतमहानुभावगर्भसत्त्वप्रभावतः एवं दौहृदमुदपादि यदहं यदि प्रवरकुञ्जरमधिरूढा निखिलजनेभ्यो धनदानपुरस्सरमभयप्रदानं करोमीति पिता च तदित्थंभूतदौहृदमुत्पन्नं ज्ञात्वा राजानं विज्ञप्य पूरितवान् कालक्रमेण च प्रसूते

प्रसवसमये प्रातरादित्यबिम्बमिव दश दिशः प्रकाशय-न्नजायत परमसूनुस्तस्य च दौहृदानुसारेण अभय इति नाम चक्रे सोऽपि चाभयकुमारो नन्दनवनान्तर्गतकल्पपादप इव तत्र सुखेन परिवर्द्धते शास्त्रग्रहणादिकमपि यथाकालं कृत-वान् । अन्यदा च स्वमातरं पप्रच्छ मातः ! कथं मे पिता-ऽभूदिति ततः सा कथयामास मूलत आरभ्य सर्वं यथावस्थितं वृत्तान्तं दर्शयामास च भित्तिविनाम्यक्षराणि । ततो मातृवचनता-त्पर्यावगमतो भित्तिनाक्षरार्थावगमतश्च ज्ञातमभयकुमारेण यथा मे पिता राजगृहे राजा वर्तते इति एवं च ज्ञात्वा मातरमभाणीत् व्रजामो राजगृहे सार्थेन सह वयमिति । सा प्रत्यवादीत् वत्स ! यद्भणसि तत्करोमीति ततोऽभयकुमारः स्वमात्रा सह सार्थेन समं चलितः प्राप्तो राजगृहस्य बहिः प्रदेशे ततोऽभयकुमारस्तत्र मातरं विमुच्य किं प्रवर्तते संप्रति पुरे कथं वा राज्ञा दर्शनीय इति विचिन्त्य राजगृहं प्रविष्टः । तत्र पुरःप्रवेशे एव निर्जलकूप-तटे समन्ततो लोकः समुदायेनावतिष्ठते पृष्टं चाभयकुमारेण कि-मित्येष लोकमेलापकः ततो लोकेनोक्तम् । अस्य मध्ये राज्ञो-ऽङ्गुल्याभरणमास्ते तत् यो नाम तटे स्थितः स्वहस्तेन गृह्णाति तस्मै राजा महतीं वृत्तिं प्रयच्छतीति तत एवं श्रुते पृष्टाः प्रत्यास-न्नवर्तिनो राजनियुक्ताः पुरुषाः तैरप्येवमेव कथितं ततोऽभयकु-मारेणोक्तमहं तटे स्थितो गृहीष्यामि राजनियुक्तैः पुरुषैरुक्तं गृ-हाण त्वं यत्प्रतिज्ञातं राज्ञा तदवश्यं करिष्यते ततोऽभयकुमा-रेण परिभावितमङ्गुल्याभरणं दृष्ट्वा सम्यक् तत आर्द्रगोमयेनाह तं-संलग्नं तत्तत्र ततस्तास्मिन् शुष्के मुक्तं कूपान्तरात्पानीयं भृतो जलेन परिपूर्णः स कूपः तरति चोपरि सोऽङ्गुल्याभरणः शुष्कगो-मयस्ततस्तटस्थेन सता गृहीतमङ्गुल्याभरणमभयकुमारेण कृत-श्चानन्दकोलाहलो लोकेन, निवेदितं राज्ञो राजनियुक्तैः पुरुषै-राकारितोऽभयकुमारो राज्ञा, गतो राज्ञः समीपं मुमोच पुरतोऽङ्गु-ल्याभरणं पृष्टश्च राज्ञा वत्स ! कोऽसि त्वम् । अभयकुमारेणोक्तम् । हे देव ! युष्मदपत्यं राजा प्राह कथम् । ततः प्राक्तनवृत्तान्तं कथि-तवान् ततो जगाम महाप्रमोदं राजा चकारोत्सङ्गे अभयकुमार चुम्बितवान्सस्नेहं शिरसि पृष्टश्च श्रेणिकेनाभयकुमारो वत्स ! क्व ते माता वर्तते देव ! बहिःप्रदेशे ततो राजा सपरिच्छदः तस्याः सन्मुखमुपागमत् । अभयकुमारश्चाग्रे समागत्य कथयामास स-र्वं नन्दायाः ततः साऽऽत्मानं मण्डयितुं प्रवृत्ता निषिद्धा च अभ-यकुमारेण मातर्न कल्पते कुलस्त्रीणां निजपतिविरहितानां निज-पतिदर्शनमन्तरेण भूषणं कर्तुमिति समागतो राजा पपात राज्ञः पादयोर्नन्दा सन्मानिता च भूषणादिप्रदानेनातीव राज्ञा सस्नेहं प्रवेशिता महाविभूत्या नगरं सपुत्रा स्थापितश्चाभयकुमारोऽमा-त्यपदे इति अभयकुमारस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ४॥

तथा (पडत्ति) पटोदाहरणसद्भावना द्वौ पुरुषौ एकस्य आच्छादनपटः सौत्रिकोऽपरस्योर्णामयः तौ च सह गत्वा युगपत्स्नातुं प्रवृत्तौ तत्रोर्णामयपटस्वामी स्वपटं विमुच्य द्वि-तीयसत्कं सौत्रिकं पटं गृहीत्वा गन्तुं प्रस्थितो द्वितीयो याचते स्वपटं स न प्रयच्छति ततो राजकुले च व्यवहारो जातः ततः कारणिकैर्द्वयोरपि सिरसी कंकतिकयाऽवलेखिते ततोऽ-वलेखने कृते सति ऊर्णामयपटस्वामिनः शिरसः ऊर्णावयवा विनिर्जग्मुः ततो ज्ञातं नूनमेष न सौत्रिकपटस्य स्वामीति निगृहीतोऽपरस्य समर्पितः सौत्रिकपटः कारणिकानामौत्प-त्तिकी बुद्धिः॥५॥ (सरडत्ति) सरटोदाहरणंतद्भावना कस्यचि-त्पुरुषस्य पुरीषमुत्सृजतः सरटो गुदस्याधस्ताद्विलं प्रविशन् पुच्छेन गुदं स्पृष्टवान् ततस्तस्यैवमजायत शङ्का नूनमुदरे मे सरटः प्रविष्टः ततो गृहं गतो महतीमधृतिं कुर्वन्नऽतीव दुर्बलो बभूव वैद्यं च पप्रच्छ वैद्यश्च ज्ञातवानसंभवमेतत् केवलमस्य कथंचिदाशङ्का समुदपादि ततः सोऽवादीत् यदि मे शतं रूपकाणां प्रयच्छसि ततोऽहं त्वां निराकुलीकरोमि तेन प्रतिपन्नं ततो वैद्यो विरेचकौषधं प्रदाय तस्य लाक्षारस-खरण्टितं कृत्वा सरटं घटे प्रक्षिप्य तस्मिन् घटे पुरीषोत्सर्गं कारितवान् ततो वैद्येन दर्शितः तस्य पुरीषखरण्टितो घटे सरटो व्यपगता तस्य सर्वा शङ्का जातो बलिष्ठशरीरो वैद्यस्यौ-त्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ६ ॥

(कायत्ति) काकोदाहरणं तद्भावना बेन्नातटे नगरे केनापि सौगतेन कोऽपि श्वेतपटक्षुल्लकः पृष्टः भो क्षुल्लक ! सर्वज्ञाः किल तवार्हन्तस्तत्पुत्रकाश्च यूयं तत्कथय कियन्तो अत्र पुरे वसन्ति वायसाः ततः क्षुल्लकश्चिन्तयामास शठोऽयं प्रतिश-ठाचरणेन निर्लोठनीयः ततः स्वबुद्धिवशात् इदं पठितवान्- " सट्ठिं कागसहस्सा, इह यं छिन्नायडे परिवसंति । जइ ऊण-गय वसिया, अब्भहिया पाहुणा आया " ततः स भिक्षुः प्रत्युत्तरं दातुमशक्नुवन् लकुडाहतशिरस्क इव शिरःकण्डू-यमानो मौनमाधाय गत इति क्षुल्लकस्योत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ अथवा अपरो वायसदृष्टान्तः कोऽपि क्षुल्लकः केनापि भागव-तेन दुष्टबुद्ध्या पृष्टो भोः क्षुल्लक ! किमेष काको विष्ठामितस्ततो विक्षिपति क्षुल्लकोऽपि तस्य दुष्टबुद्धितामवगम्य तन्मर्मवित् प्रत्युत्तरं दत्तवान् युष्मत्सिद्धान्ते च जले स्थले च सर्वत्र व्यापी विष्णुरभ्युपगम्यते ततो यौष्माकीणं सिद्धान्तमुपश्रुत्य एषोऽपि वायसोऽचिन्तयत् किमस्मिन् पुरीषे समस्ति विष्णुः किं वा नेति ततः स एवमुक्तो वाणाहतमर्मप्रदेश इव घूर्णितचे-तनो मौनमवलम्ब्य रुषा धूमायमानो गतः इति क्षुल्लकस्यौ-त्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ७—८ ॥

(उच्चारेति) उच्चारोदाहरणं तद्भावना कचित्पुरेकोऽपि धिग्जा-तीयः तस्य भार्या अभिनवयौवनोद्भेदरमणीया लोचनयुगलच-क्रिमावलोकनमहाभल्लीनिपातनताडितसकलकामिकुरङ्गहृद-या प्रबलकामोन्मत्तमना आसीत् सोऽन्यदा धिग्जातीयः-तया भार्यया सह देशान्तरं गन्तुं प्रवृत्तोऽपान्तराले च धूर्तः कोऽपि पथिको मिलितः । सा च धिग्जातीया भार्या तस्मिन् रतिं बद्धवती ततो धूर्तः प्राह मदीया एषा भार्या धिग्जातीयः प्राह मदीयेति ततो राजकुले व्यवहारो जातः । ततः कारणिकैर्द्वयोरपि पृथक् कृत्य ह्यस्तनदिनभुक्त आ-हारः पृष्टो धिग्जातीयेनोक्तं मया ह्यस्तनदिने तिला भक्षितास्त-द्भार्यया च । धूर्तेनान्यत्किमपि उक्तं ततो दत्तं तस्याः कारणि-कैर्विरेकौषधं जातो विरेको दृष्टाः पुरीषान्तर्गतास्तिला दत्ता सा धिग्जातीयस्य निर्धाटितो धूर्तश्च । कारणिकानामौत्पत्तिकीबुद्धिः॥९

(गयत्ति) गजोदाहरणं तद्भावना वसन्तपुरे नगरे कोऽपि राजा बुद्ध्यतिशयसंपन्नं मन्त्रिणमन्वेषमाणः चतुष्पथे हस्तिनमा-लानस्तम्भे बन्धयित्वा घोषणामचीकरत् योऽमुं हस्तिनं तोलय-ति तस्मै राजा महतीं वृत्तिं प्रयच्छतीति इमां घोषणां श्रुत्वा क-श्चिदेकः पुमान् तं हस्तिनं महासरसि नावमारोपयामास तस्मिं-श्चारूढे यावत्प्रमाणा नौर्जले निमग्ना तावति प्रमाणे रेखामदात् ततः समुत्तारितो हस्ती तटे प्रक्षिप्ता गण्डशैलकल्पा नावि ग्रावा-णस्ते च तावत्प्रक्षिप्ताः यावत् रेखां मर्यादीकृत्य जले निमग्ना नौस्ततस्तोलिताः सर्वे ते पाषाणाः कृतमेकत्र पलपरिमाणं निवे-दितं राज्ञे देव एतावत्पलपरिमाणो हस्ती वर्तते ततस्तुतोष राजा कृतो मन्त्रि मण्डलमूर्धाभिषिक्तः परमो मन्त्री तस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः १०(पायणेत्ति) भण्डस्तदुदाहरणं चिटो नाम कोऽपि पुरुषो राज्ञः

प्रत्यासन्नवर्ती तं प्रति राजा निजदेवीं प्रशंसति अहो निरामया मे देवी या न कदाचिदपि वातनिसर्गं विदधाति । विटः प्राह देव ! न भवतीदं जातुचित् । राजा अवादीत् कथं विट आह देव धूर्त्ता देवी ततो यदा सुगन्धिपुष्पाणि चूर्णवासा त्वां समर्प्पयति नासिकाग्रे तदा ज्ञातव्यं वातंमुञ्चतीति ततोऽन्यदा राज्ञा तथैव परिभावितं सम्यगवगतं च हसितं ततो देवी हसननिमित्तकथनाय निर्बन्धं कृतवती ततो राज्ञाऽतिनिर्बन्धे कृते पूर्ववृत्तान्तमचकथत् । ततश्चुकोप तस्मै विटाय देवी आज्ञप्तो देशत्यागेन । तेनापि जङ्घे नूनमकथयत् पूर्ववृत्तान्तं देवो देव्यास्तेन मे चुकोप देवी । ततो महान्तमुपानहां भरमादाय गतो देवीसकाशं विज्ञापयामास देवीम् । देवि ! यामो देशान्तराणि देवी उपानहां भरं पार्श्वे स्थितं दृष्ट्वा पृष्टवती रे किमेष उपानहांभरः । सोऽवादीत् देवि यावन्ति देशान्तराण्येतावतीभिः रुपानद्भिर्गन्तुं शक्यामि तावन्तु देव्याः कीर्तिर्विस्तारणीया तत एवमुक्ते मा मे सर्वत्राप्यपकीर्तिर्जायेतेति परिभाव्य देवी बलात् तं धारयामास । विटस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ ११ ॥

(गोलोत्ति) गोलकोदाहरणं तद्भावना लाक्षागोलकः कस्यापि बालकस्य कथमपि नासिकामध्ये प्रविष्टः तन्मातापितरावतीव आर्त्तौ बभूवतुः दर्शितो बालकः सुवर्णकारस्य तेन च सुवर्णकारेण प्रतप्ताग्रभागया लोहशलाकया शनैः २ यत्नतो लाक्षागोलको मनाक् प्रताप्य सर्व्वोपि समाकृष्टः सुवर्णकारस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः । १२। (खंभत्ति) स्तम्भोदाहरणं तद्भावना । राजा मन्त्रिणमेकं गवेषयन् महाविस्तीर्णतटाकमध्ये स्तम्भमेकं निक्षेपयामास तत एवं घोषणां कारितवान् यो नाम तटस्थितोऽमुं स्तम्भं दवरकेण बध्नाति तस्मै राजा शतसहस्रं प्रयच्छति तत एवं घोषणां श्रुत्वा कोऽपि पुमान् एकस्मिन् तटप्रदेशे कीलकं भूमौ प्रक्षिप्य दवरकेण बध्वा तेन दवरकेण सह सर्वतस्तटे परिभ्राम्यन् मध्यस्थितं तं स्तम्भं बद्धवान् लोकेन च बुद्ध्यतिशयसंपन्नतया प्रशंसितो निवेदितश्च राज्ञो राजनियुक्तैः पुरुषैः तुतोष राजा ततस्तं राजा मन्त्रिणमकार्षीत् तस्य पुरुषस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः १३ (खुड्डत्ति) क्षुल्लकोदाहरणं तद्भावना कस्मिंश्चित्पुरे काचित्परिव्राजिका सा यो यत्करोति तदहं कुशलकर्मा सर्वं करोमीति राज्ञः समक्षं प्रतिज्ञां कृतवती राजा च तत्प्रतिज्ञासूचकं पटहमुद्घोषयामास । तत्र च कोपि क्षुल्लको भिक्षार्थमटन् पटहशब्दं श्रुतवान् श्रुतश्च प्रतिज्ञार्थः ततो धृतवान् पटहं प्रतिपन्नो राजसमक्षं व्यवहारो गतो राजकुले क्षुल्लकस्ततस्तं लघुं दृष्ट्वा सा परिव्राजिकात्मीयं मुखं विकृत्यावज्ञयाभिधत्ते कथय कुतो गिलामि तत एवमुक्ते क्षुल्लकः स्वं मेढ्रं दर्शितवान् ततो हसितं सर्वैरपि जनैरुद्घुष्टं च जिता परिव्राजिका तस्या एवं कर्तुमशक्तत्वात् ततः क्षुल्लकः कायिक्या पद्ममालिखितवान् सा कर्तुं न शक्तेति ततो जिता परिव्राजिका । क्षुल्लकस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः । १४।

(मग्गति) मार्गोदाहरणं तद्भावना कोऽपि पुरुषो निजभार्यां गृहीत्वा वाहनेन ग्रामान्तरं गच्छति अपान्तराले च क्वचित्प्रदेशे शरीरचिन्तानिमित्तं तद्भार्या वाहनादुत्तीर्णवती तस्यां च शरीरचिन्तानिमित्तं कियद्भूभागं गतायां तत्प्रदेशवर्तिनी काचित् व्यन्तरी पुरुषस्य रूपसौभाग्यादिकमवलोक्य कामातुरा तद्रूपेणागत्य वाहनं विलग्ना सा च तद्भार्या शरीरचिन्तां विधाय यावद्वाहनसमीपमागच्छति तावदन्यां स्त्रियमात्मसमानरूपां वाहनरूढां पश्यति सा च व्यन्तरी पुरुषं प्रत्याह एषा काचित् व्यन्तरी मदीयं रूपमाचर्य्य तव सकाशमागच्छति ततः खेटय सत्वरं ततः स पुरुषः तथैव कृतवान् । सा चारटन्ती पश्चाल्लग्ना समागच्छति पुरुषोऽपि तामारटन्तीं दृष्ट्वा मूढचेता मन्दं २ खेटयामास ततःप्रावर्तत तयो स्तद्भार्याव्यन्तर्योर्निष्ठुरभाषणादिकः परस्परं कलहः ग्रामे च प्राप्ते जातः तयो राजकुले व्यवहारः पुरुषश्च निर्णयमकुर्वन्नुदासीनो वर्तते । ततः कारणिकैः पुरुषो दूरे व्यवस्थापितो भणिते च द्वे अपि स्त्रियौ युवयोर्मध्ये या काचिदमुं प्रथमं हस्तेन संस्पृक्ष्यति तस्याः पतिरेष न शेषायाः । ततो व्यन्तरी दूरतः हस्तं प्रसार्य प्रथमं स्पृष्टवती ततो ज्ञातं कारणिकैरेषा व्यन्तरीति । ततो निर्धाटिता द्वितीया च समर्पिता स्वपतेः। कारणिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः १५ (इत्थिति) स्त्र्युदाहरणं तद्भावना मूलदेवकण्डरीकौ सह पन्थानं गच्छतः इतश्च कोऽपि सभार्याकः पुरुषः तेनैव पथा गन्तुं प्रावर्तत कण्डरीकश्च दूरस्थितः तद्भार्यागतमतिशायि रूपं दृष्ट्वा साभिलाषो जातः कथितं च तेन मूलदेवस्य यदीमां मे संपादयसि तदाहं जीवामि नान्यथेति ततो मूलदेवोऽवादीत् मात्वरीभूरहं ते नियमतः संपादयिष्यामि । ततस्तौ द्वावप्यलक्षितौ सत्वरं दूरतो गतौ ततो मूलदेवः कण्डरीकमेकस्मिन्वननिकुञ्जे संस्थाप्य पथि ऊर्ध्वस्थितो वर्तते ततः पश्चादायातः सभार्याकः स पुरुषो भणितो मूलदेवेन । भो महापुरुष ! महिलाया मेऽस्मिन्वननिकुञ्जे प्रसवो वर्तते ततः क्षणमात्रं निजमहिलां विसर्जय, विसर्जिता तेन आगता कण्डरीकपार्श्वं ततः क्षणमात्रं स्थित्वा समागता । " आगंतूण य तत्तो, पमयं घेत्तूण मूलदेवस्स । धुत्ती भणइ हसंती, पियं खुणे दारओ जाओ " द्वयोरपि तयोरौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १६ ॥

(पइत्ति) पतिदृष्टान्तः तद्भावना द्वयोर्भ्रात्रोरेका भार्या लोके च महाकौतुकमहो द्वयोरप्येषा समानुरागेति एतच्च श्रुतिपरंपरया राज्ञाऽपि श्रुतं परं विस्मयमुपागतो राजा । मन्त्री ब्रूते देव ! न भवति कदाचिदप्येतदवश्यं विशेषः कोऽपि भविष्यति राज्ञोक्तं कथमेतदवसेयम् । मन्त्री ब्रूते देवाचिरादेव यथा ज्ञास्यते तथा यतिष्यते । ततो मन्त्रिणा तस्याः स्त्रिया लेखः प्रेषितो यथा द्वावपि निजपती ग्रामद्वये प्रेषणीयावेकः पूर्वस्यां दिशि विवक्षिते ग्रामेऽपरोऽपरस्यां दिशि । तस्मिन्नेव च दिने द्वाभ्यामपि गृहे समागन्तव्यम् । ततस्तया यो मन्दवल्लभः स पूर्वस्यां दिशि प्रेषितोऽपरोऽपरस्यां दिशि । पूर्वस्यां दिशि यो गतः तस्य गच्छतः आगच्छतश्च संमुखः सूर्यः । यः पुनरपरस्यां दिशि गतः तस्य गच्छतः आगच्छतश्च पृष्ठतः । एवं च कृते मन्त्रिणा ज्ञातमयं मन्दवल्लभोऽपरोऽत्यन्तवल्लभः । ततो निवेदितं राज्ञो राज्ञा च न प्रतिपन्नं यतोऽवश्यमेकः पूर्वस्यां दिशि प्रेषणीयोऽपरोऽपरस्यां दिशि । ततः कथमेष विशेषोऽवगम्यते ततः पुनरपि मन्त्रिणा लेखप्रदानेन सा महेलोक्ता द्वावपि निजपती तयोरेव ग्रामयोः समकं प्रेषणीयौ तया च तौ तथैव प्रेषितौ मन्त्रिणा च द्वौ पुरुषौ तस्याः समीपे समकं तयोः शरीरापाटवनिवेदकौ प्रेषितौ द्वाभ्यामपि च सा समकमाकारिता ततो यो मन्दवल्लभशरीरपाटवनिवेदकः पुरुषस्तं प्रत्याह स देवो मन्दशरीरी द्वितीयोऽत्यातुरश्च वर्तते ततस्तं प्रत्यहं गमिष्यामि । तथैव कृतं ततो निवेदितं राज्ञो मन्त्रिणा प्रतिपन्नं राज्ञा तथेति । मन्त्रिण औत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ १७ ॥

(पुत्तत्ति) पुत्रदृष्टान्तः तद्भावना कोऽपि वणिक् तस्य द्वे पत्न्यौ एकस्य पुत्रोऽपरा वन्ध्या परं सापि तं पुत्रं सम्यक्पालयति ततः स पुत्रो विशेषं न जानीते यथेयं मे जननी इयं नेति सोऽपि वणिक् सभार्यापुत्रो देशान्तरं गतो गतमात्र एव परासुरभूत् ततोद्वयोरपि तयोः कलहोऽजायत । एका भणति ममैष पुत्रस्ततोऽहं

गृहस्वामिनी द्वितीया तु वक्ति का त्वं ममैष पुत्रः ततोऽहमेव गृहस्वामिनीति । एवं तयोः परस्परं कलहे जाते राजकुले व्यवहारो जातः । ततोऽमात्यः प्रतिपादयामास निजपुरुषान् भो पूर्वं द्रव्यं समस्तं विभज्य ततो दारकं द्वौ भागौ करपत्रेण कुरुत कृत्वा चैकं खण्डमेकस्यै समर्प्पयत द्वितीयं द्वितीयस्यै । तत एतदमात्यवाक्यं शिरसि महाज्वलासहस्रावलीढवज्रोपनिपातकल्पं पुत्रमाता श्रुत्वा सोत्कम्पहृदयान्तः प्रविष्टतिर्यक्शिलेव दुःखं वक्तुं प्रवृत्ता हे स्वामिन्! महामात्य न ममैष पुत्रो न मे किञ्चिदर्थेन प्रयोजनमेतस्या एव पुत्रो भवत्वियं गृहस्वामिनी च अहं पुनरमुं पुत्रं दूरस्थितापि परगृहेषु दारिद्र्यमपि कुर्वती जीवन्तं द्रक्ष्यामि तावता च कृतकृत्यमात्मानं प्रपत्स्ये।पुत्रेण विना पुनरधुनापि समस्तोऽपि मे जीवलोकोऽस्तमुपयाति इतरा च न किमपि वक्ति ततोऽमात्येन तां सुदुःखां परिभाव्य उक्तमेतस्याः पुत्रो नास्याइति। सैव च सर्वस्य स्वामिनी कृता द्वितीया तु निर्धाटिता अमात्यस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः १८ भरहसिलमेंढत्यादिका च गाथा रोहक संविधानसूचिका सा च प्रागुक्तकथानकानुसारेण स्वयमेव व्याख्येया । (मधुसिक्केत्यादि) मधुयुक्तं सिक्थं तदृष्टान्तभावना कश्चित्कौलिकः तस्य भार्या स्वैरिणी।सा चान्यदा केनापि पुरुषेण सह क्वचित्प्रदेशे जालिकामध्ये मैथुनं सेवितवती मैथुनस्थितया च तया उपरि भ्रामरमुत्पन्नं दृष्टं क्षणमात्रानन्तरं च गृहे समागता।द्वितीये च दिवसे स्वभर्ता मदनं क्रीणंस्तया निवारितो मा क्रीणीहि मदनं महत् भ्रामरमुत्पन्नं दर्शयामि। ततः स क्रयणाद्विनिवृत्तो गतौ च तौ द्वावपि तां जालिं न पश्यति सा कथमपि कौलिकी भ्रामरं न दृष्टवती ततो येन संस्थानेन मैथुनं सेवितवती तेन संस्थानेन स्थिता ततो भ्रामरं दृष्टवती दर्शयामास च कौलिकाय कौलिकोऽपि च तथारूपं संस्थानमवलोक्य ज्ञातवान्नूनमेषा दुराचारिणीति । कौलिकस्यौत्पात्तिकी बुद्धिः ॥ १९ ॥

(मुद्दियत्ति) मुद्रिकोदाहरणं तद्भावना कस्मिंत्पुरे कोऽपि पुरोधाः सर्वत्र ख्यातसत्यवृत्तिर्यथा परकीयान्निक्षेपानादाय प्रभूतकालातिक्रमेऽपि तथास्थितानेव समर्प्पयतीति एतच्च श्रुत्वा कोऽपि द्रमकः तस्मै स्वनिक्षेपं समर्प्य देशान्तरं प्रभूततरमगमत् प्रभूतकालातिक्रमे च भूयोऽपि तत्रागतो याचते स्वं निक्षेपं पुरोधाश्च मूलत एवापलवति कस्त्वं कीदृशो वा तव निक्षेप इति । ततः स रङ्को वराकः स्वनिक्षेपमलभमानः शून्यचित्तो बभूव। अन्यदा च तेनामात्यो गच्छन् दृष्टो याचितश्च देहि मे पुरोहित ! सुवर्णसहस्रप्रमाणं निक्षेपमिति । तत एतदाकर्ण्य अमात्यः तद्विषयकृपापरीतचेताः बभूव । ततो गत्वा निवेदितं राज्ञः कारितश्च दर्शनं द्रमकोऽपि राज्ञा भणितः पुरोधा देहि तस्मै द्रमकाय स्वं निक्षेपमिति । पुरोहितोऽवादीत् देव ! तस्याहं न किमपि गृह्णामि । ततो राजा मौनमधात् । पुरोधसि च स्वगृहं गते राजा विजने तं द्रमकं पृष्टवान् रे कथय ! सत्यमिति ततस्तेन दिवसमुहूर्तस्थानपार्श्ववर्तिमानुषादिकं कथितम् ततोऽन्यदा राजा पुरोधसा समं रन्तुं प्रावर्तत परस्परं नाममुद्रा संचारिता ततो राजा यथा पुरोधा न वेत्ति तथा कस्यापि मानुषहस्ते नाममुद्रां समर्प्य तं प्रति बभाण रे पुरोधसो गृहे गत्वा तद्भार्यामेवं ब्रूहि यथाऽहं पुरोधसा प्रेषितः इयं च नाममुद्राभिज्ञानं तस्मिन् दिने तस्यां वेलायां यः सुवर्णसहस्रं नवलको द्रमकसत्कः त्वत्समक्षममुकप्रदेशे मुक्तोऽस्ति तं झटिति समर्प्पय तेन पुरुषेण तथैव कृतं सापि च पुरोधसो भार्या नाममुद्रां दृष्ट्वाऽभिज्ञानमिलनतश्च सत्यमेष पुरोधसा प्रेषित इति प्रतिपन्नवती । ततः समर्प्पयामास तं द्रमकनिक्षेपं तेन पुरुषेणानीय राज्ञः समर्पितो राज्ञा चान्येषां बहूनां नवलकानां मध्ये स द्रमकनवलकः प्रक्षिप्तः । आकारितो द्रमकः पार्श्वे चोपवेशितः पुरोधा द्रमकोऽपि तथात्मीयं नवलकं दृष्ट्वा प्रमुदितहृदयो विकासितलोचनोऽपगतचित्तसून्यताभावः सहर्षं राजानं विज्ञापयितुं प्रवृत्तो देव ! देवपदानां पुरत एवमाकारो मदीयो नवलकस्ततो राजा तस्मै समर्प्पयामास । पुरोधसो जिह्वाच्छेदमचीकरत् । राज्ञः औत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २० ॥

(अंकत्ति) अङ्कदृष्टान्तभावना कोऽपि पार्श्वे रूपकसहस्रनवलकं निक्षिप्तवान् तेन च निक्षेपग्राहिणा तं नवलकमधः प्रदेशे छित्वा कूटरूपकाणां संभृतः तथैव च सीवितः । ततः कालान्तरे तस्य पार्श्वान्निक्षेपस्वामिना स्वनिक्षेपो गृहीतः परिभावितः सर्व्वतः तथैव दृश्यते मुद्रादिकं तत उद्घाटिता मुद्रा यावत् रूपकान् परिभावयति तावत्सर्वानपि कूटान्पश्यति ततो जातो राजकुलेन तयोर्व्यवहारः । पृष्टः कारणिकैर्निक्षेपस्वामी भोः कतिसंख्यास्तव नवलके रूपका आसीरन् स प्राह सहस्रं ततो गणयित्वा रूपकाणां सहस्रं तेन भृतः स नवलकः स च परिपूर्णभृतः केवलं यावन्मात्रमधस्ताच्छिन्नस्तावन्न्यून इति उपरि सीवितुं न शक्यन्ते ततो ज्ञातं कारणिकैः नूनमस्याऽपहृता रूपकाः ततो दापितो रूपकसहस्रमितरो नवलकस्वामिनः । कारणिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २१ ॥

(नाणत्ति) कोऽपि कस्यापि पार्श्वे सुवर्णपणभृतं नवलकं क्षिप्तवान् ततो गतो देशान्तरं प्रभूते च कालातिक्रान्ते निक्षेपग्राही तस्मान्नवलकाज्जात्यसुवर्णमयान् पणान् गृहीत्वा हीनवर्णकसुवर्णपणान् तावत्संख्याकान् तत्र प्रक्षिप्तवान् तथैव च स नवलकः तेन सीवितः ततः कतिपयदिनानन्तरं स नवलकस्वामी देशान्तरादागतः स्वं च नवलकं तस्य पार्श्वे याचितवान् सोऽपि समर्पयामास परिभावितं तेन मुद्रादिकं तथैव दृष्टम् । ततो मुद्रां स्फोटयित्वा यावत्पणान्परिभावयति तावद्धीनवर्णसुवर्णकमयान् पश्यति ततो बभूव राजकुले व्यवहारः पृष्टं च कारणिकैः कः कालः आसीत् यत्र त्वया नवलको मुक्त इति । नवलकस्वामी प्राह । अमुक इति ततः कारणिकैरुक्तं स चिरन्तनकालोऽधुनातनकालकृताश्च दृश्यन्तेऽमी पणास्ततो मिथ्याभाषी नूनमेष निक्षेपग्राहीति दण्डितो दापिताश्च तस्य तावत्पणास्तामिति । कारणिकानामौत्पत्तिकीबुद्धिः ॥ २२ ॥

(भिक्खुत्ति) भिक्षूदाहरणं तद्भावना कोपि कस्यापि भिक्षोः पार्श्वे सुवर्णसहस्रं निक्षिप्तवान् कालान्तरे याचते स च भिक्षुर्न प्रयच्छतिकेवलमद्यकल्ये वा ददामीति विप्रतारयति ततस्तेनद्यूतकारा अवलगितास्ततस्तैः प्रतिपन्नं निश्चितं दापयिष्यामः। ततो द्यूतकारा रक्तपटवेषेण सुवर्णखोटिकां गृहीत्वा समागता वदन्ति च वयं चैत्यवन्दनाय देशान्तरं यियासवो यूयं परमसत्यतापात्रमत एताः सुवर्णखोटिका युष्मत्पार्श्वे स्थास्यन्ति एतावति चावसरे पूर्वं संकेतितः स पुरुषः आगत्य याचते स्म भिक्षो ! समर्पय स्थापनिकामिति ततो भिक्षुणाभिनवमुच्यमानसुवर्णखोटिका लम्पटतया समर्पिता तस्य स्थापनिका तस्मै। मा एतासामहमाभागी जायेयेति बुद्ध्या तेऽपि च द्यूतकाराः किमपि मिषान्तरं कृत्वा स्वसुवर्णखोटिकां गृहीत्वा गताः। द्यूतकाराणामौत्पात्तिकी बुद्धिः २३

(चेडगानिहाणत्ति) चेटका बालका निधानं प्रतीतं दृष्टान्तभावना द्वौ पुरुषौ परस्परं प्रतिपन्नसखिभावावन्यदा क्वचित्प्रदेशे ताभ्यां निधानमुपलब्धं तत एको मायावी ब्रूते स्वस्तनदिने शुभे नक्षत्रे ग्रहीष्यामो द्वितीयेन च सरलमनस्कतया तथैव प्रतिपन्नम् । ततस्तेन मायाविना तस्मिन् प्रदेशे रात्रावागत्य निधानं गृहीत्वा तत्राङ्गारकाः प्रक्षिप्ताः ततो द्वितीयदिने तौ द्वावपि भूत्वा गतौ दृष्टवन्तौ तत्राङ्गारकान् । ततो मायावी मायया स्वोरस्ताडमाक्र-

न्दितुं प्रावर्तत वदति च हा हीनपुण्या वयं दैवेन चक्षुर्दत्वाऽस्माकं समुत्पाटिते यन्निधानमुपदिश्याङ्गारका दर्शिताः पुनः पुनश्च द्वितीयमुखमवलोकते ततो द्वितीयेन जज्ञे नूनमनेन हृत धनमिति ततस्तेनाप्याकारसंवरणं कृत्वा तस्यानुशासनार्थमूचे मा वयस्य खेदं कार्षीः न खलु खेदं पुनर्विधानप्रत्यागमनहेतुः । ततो गतौ द्वावपि स्वं गृहं ततो द्वितीयेन तस्य मायाविनो लेप्यमयी सजीवेव प्रतिमा कारिता द्वौ च गृहीतौ मर्कटौ प्रतिमायाश्चोत्सङ्गे हस्ते शिरसि स्कन्धे वान्यत्र च यथायोग्यं तयोर्मर्कटयोर्भक्ष्यं मुक्तवान् तौ च मर्कटौ क्षुधापीडितौ तत्रागत्य प्रतिमाया उत्सङ्गादौ भक्षं भक्षितवन्तौ एवं च प्रतिदिनं करणे तयोस्तादृश्येव शैली समजनि । ततोन्यदा किमपि पर्वाधिकृत्य मायाविनो द्वावपि पुत्रौ भोजनाय निमन्त्रितौ समागतौ च भोजनवेलायां तद्गृहे भोजितौ च तेन महागौरवेण भोजनानन्तरं च तौ महता सुखेनान्यत्र संगोपितौ । ततस्तोकदिनावसाने मायावी स्वपुत्रशोधिकरणाय तद्गृहमागतः ततो द्वितीयस्तं प्रति ब्रूते मित्र ! तौ तव पुत्रौ मर्कटावभूतां ततः सखेदं विस्मतचेता गृहमध्यं प्राविशत् ततो लेप्यमयीं प्रतिमामुत्सार्य तत्स्थाने समुपावेशितो मुक्तौ स्वस्थानात् मर्कटौ च किलकिलायमानौ तस्योत्सङ्गे शिरसि स्कन्धे वागत्य विलग्नौ । ततो मित्रमवादीत् भो वयस्य ! तावेतौ तव पुत्रौ तथाच पश्य तव स्नेहमात्मीयं दर्शयतः । ततः स मायावी प्राह वयस्य ! किं मानुषावकस्मान्मर्कटकौ जातौ वयस्य आह भवतः कर्मप्रातिकूल्यवशात् तथाहि किं सुवर्णमङ्गारी भवति परमावयोः कर्मप्रातिकूल्यादेतदपि जातं तथा तव पुत्रावपि मर्कटावभूतामिति । ततो मायावी चिन्तयामास नूनमहं ज्ञातोऽनेन ततो यद्युच्चैः शब्दं करिष्ये ततोऽहं राजग्राह्यो भविष्यामि पुत्रौ चान्यथा मे न भवतः ततस्तेन सर्वं यथावस्थितं निवेदितं दत्तश्च भागः इतरेण च समर्पितौ पुत्रौ तस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २४ ॥

(सिक्खत्ति) शिक्षा धनुर्वेदे तदुदाहरणभावना कोऽपि पुमानतीव धनुर्वेदकुशलः स परिभ्रमन्नेकत्रेश्वरपुत्रान् शिक्षयितुं प्रावर्तत तेभ्यश्चेश्वरपुत्रेभ्यः प्रभूतं द्रव्यं प्रापितवान् ततः पित्रादयस्तेषां चिन्तयामासुः प्रभूतमेतस्मै दत्तवन्तः । ततो यदासौ यास्यति तदैनं मारयित्वा सर्वं ग्रहीष्यामः एतच्च कथमपि तेन ज्ञातं ततः स्वबन्धूनां ग्रामान्तरवासिनां कथमपि ज्ञापितं यथाहममुकस्यां रात्रौ नद्यां गोमयपिण्डान् प्रक्षेप्स्यामि भवद्भिस्ते ग्राह्या इति । ततस्तैस्तथैव प्रतिपन्नं ततो द्रव्येन संवलिता गोमयपिण्डास्तेन कृताः आतपेन शोषितास्तत ईश्वरपुत्रान् प्रत्युवाच यथैषोऽस्माकं विधिर्विवक्षितपर्वणि स्नानमन्त्रपुरस्सरं ते सर्वेऽपि गोमयपिण्डा नद्यां प्रक्षिप्यास्ततः समागतो गृहं तेऽपि गोमयपिण्डा नीता बन्धुभिः स्वग्रामे । ततः कतिपयदिनातिक्रमे तानीश्वरपुत्रान् तेषां च पित्रादीन् प्रत्येकं मुत्कलयाप्यात्मानं च वसुमात्रपरिग्रहोपेतं दर्शयन् सर्वजनसमक्षं स्वग्रामं जगाम पित्रादिभिश्च परिभावितो नास्य पार्श्वे किमप्यस्तीति न मारितः । तस्यौत्पत्तिकी बुद्धिः २५ (अत्थसत्थेति) अर्थशास्त्रमर्थविषयं नीतिशास्त्रं तद्दृष्टान्तभावना । कोऽपि वणिक् तस्य द्वे पत्न्यौ एकस्याः पुत्रोऽपरा वन्ध्या परं साऽपि पुत्रं सम्यक् परिपालयति ततः पुत्रो विशेषं न बुध्यते यथेयं मे जननी नेयमिति सोऽपि वणिक् सभार्यापुत्रो देशान्तरमगमत् । यत्र सुमतिस्वामिनस्तीर्थकृतो जन्मभूमिः तत्र गतमात्र एव च दिवं गतः सपत्न्योश्च परस्परं कलहोऽभूत् एका ब्रूते ममैष पुत्रः ततोऽहं गृहस्वामिनी द्वितीया ब्रूतेऽहमिति ततो राजकुले व्यवहारो जातः तथापि न निर्वलति एतच्च भगवति सुमतिस्वामिनि तीर्थकरे गर्भस्थिते जनन्या मङ्गलादेव्या जज्ञे तत आकारिते द्वे अपि ते सपत्न्यौ ततो देव्या प्रत्यपादि कतिपयदिनानन्तरं मे पुत्रो भविष्यति स च वृद्धिमधिरूढोऽस्याशोकपादपस्याधस्तादुपविष्टो युष्माकं व्यवहारं छेत्स्यति । तत एतावन्तं कालं यावदविशेषेण खादतां पिबतामिति ततो न यस्याः पुत्रः साऽचिन्तयत् लब्धस्तावदेतावान् कालः पश्चाद्यद्भविष्यति तन्न जानीमः । ततो हृष्टवदनयाऽनया प्रतिपन्नं ततो देव्या जज्ञे नैषा पुत्रस्य मातेति निर्भर्त्सिता द्वितीया च गृहस्वामिनी कृता । देव्या औत्पत्तिकी बुद्धिः ॥ २६ ॥

(इत्थीसमहेत्ति) काऽपि स्त्री तस्या भर्ता पञ्चत्वमुपागतः सा च वृद्धिप्रयुक्तं लोकेभ्यो न लभते ततः पतिमित्रं भणितवन्ती मम दापय लोकेभ्यो धनमिति । ततस्तेनोक्तं यदि मम भाग प्रयच्छसि । तयोक्तं यदिच्छसि तन्मह्यं दद्या इति ततस्तेन लोकेभ्यः सर्वं द्रव्यमुद्ग्राहितं तस्यै स्तोकं प्रयच्छति सा नेच्छति ततो जातो राजकुले व्यवहारः ततः कारणिकैर्यद्द्रुद्ग्राहितं द्रव्यं तत्सर्वमानायितं कृतौ द्वौ भागौ एको महान् द्वितीयोऽल्प इति ततः पृष्टः कारणिकैः पुरुषः कं भागं त्वमिच्छसि स प्राह महान्तमिति । ततः कारणिकैरक्षरार्थो विचारितो यदिच्छसि तन्मह्यं दद्या इति त्वं चेच्छसि महान्तं भागं ततो महान् भाग एतस्या द्वितीयस्तु तवेति । कारणिकानामौत्पत्तिकी बुद्धिः ।२७

(सयसहस्सत्ति) कोऽपि परिव्राजकः तस्य रौप्यमयं महाप्रमाणं भाजनं खोरयसंज्ञं स च यदेकवारं शृणोति तत्सर्वं तथैवाऽवधारयति ततः स निजप्रज्ञागर्वमुद्वहन् सर्वत्र प्रतिज्ञां कृतवान् यो नाम ममापूर्वं श्रावयति तस्मै ददामीदं निजभाजनमिति । न च कोऽप्यपूर्वं श्रावयितुं शक्नोति स हि यत्किमपि शृणोति तत्सर्वमस्खलितं तथैवानुवदति । वदति चाग्रेऽपीदं मया श्रुतं कथमन्यथाहमस्खलितं भणामीति एतत्सर्वं ख्यातिमगमत् ततः केनापि सिद्धपुत्रकेण ज्ञातप्रतिज्ञेन तं प्रत्युक्तमपूर्वं श्रावयिष्यामि । ततो मिलितो भूयान् लोको राजसमक्षं व्यवहारो बभूव । ततः सिद्धपुत्रोऽपाठीत् ।"तुज्झ पिया मह पिउणो, धारेइ अणूणगं सयसहस्सं । जइ सुयपुव्वं दिज्जउ, अह न सुयं खोरयं देसु" जितः परिव्राजकः सिद्धपुत्रेण । सिद्धपुत्रस्यौत्पत्तिकीबुद्धिः ॥ २८ ॥ नं० ॥ आ० म० द्वि० । आ० चू० । आ० क० ।

उप्पयंत—उत्पतत्—त्रि० ऊर्ध्वं पतति, "उप्पयंताणि पतंता भमंता पुव्वकम्मोदयोपगया" प्रश्न० १ द्वा० ।

उप्पयण—उत्पतन—न० उत्-पत ल्युट् ऊर्ध्वगमने, स्था०१० ठा०।

उप्पयणिवय—उत्पातनिपात—पुं० उत्पात आकाशे उल्लङ्घनं निपातस्तस्मादवपतनम् (जं०४वक्ष०) उत्पातपूर्वो निपातो यस्मिन् स उत्पातनिपातः । नाट्यविधिभेदे, "उप्पयणिवयपसत्तं संकुचियं पसारियरयारइयं भंतं सभं णामं दिव्वं णट्टविहिं उवदंसेत्ति " रा० । जी० ।

उप्पयणी—उत्पतनी—स्त्री० विद्याभेदे, यां जपन् स्वत एव पतत्यन्यं चोत्पातयति ॥ सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उप्पयमाण—उत्पतत्— त्रि० ऊर्ध्वं पतति, स्त्रियाम् । "उप्पयमाणी विव धरणितलाउ" उत्पतन्ती ऊर्ध्वं यान्ती । ज्ञा०९अ०॥

उप्परिवाडी—उत्परिपाटी— स्त्री० विपर्यासे, " उप्परिवाडी गहणे, चाउम्मासा भवे लहुगा " ग० १ अधि० ॥

उप्परिवाडीकरण—उत्परिपाटीकरण—न० विपर्ययकरणे, " उप्परिवाडी करणे, दोसा सम्मं तहा करणे " पं० व० ।

उप्पल–उत्पल–न० उद्–पल्–अच् प्राकृते " कगटडतदपशषस ≍क ≍पा मूर्ध्वं लुक्" ८।२। ७७ इति संयोगादेर्लुक् । प्रा०। पद्मे विशे०। " फुल्लुप्पलकमलकोमलुम्मिलियं " ज्ञा० १ अ०। वि०। कल्प०। औ०। गर्दभके, श्वेतकुमुदे, आ० म० प्र०। " पक्खंतरेसु बहूइं पउमाइं जाव सयसहस्सावत्ताइं" जी०३प्रति०।रा०। ईषन्नीले जलरुहे, जं० १ वक्ष०। नीलोत्पले, जी० ३ प्रति। प्र०। तं०। स०। आचा०। रक्तकमले, कल्प०। उत्पलं त्रिविधं नीलं रक्तं श्वेतञ्च। वाच०। अत एव उत्पलशब्दस्य, नीलोत्पलं रक्तकमलं गर्दभकं नीलोत्पलादीत्येवं विभिन्ना अर्था उपलभ्यन्ते (उत्पलस्य उपपातः परिमाणमवहार उच्चत्वं यावत्समुद्घात उद्वर्तनाः द्वात्रिंशता द्वारैर्वणप्फइ शब्दे वक्ष्यते) कुष्ठे गन्धद्रव्यविशेषे,। "पउमुप्पलगंधिए" स०। तच्च उत्पलं कुष्ठमिति प्रसिद्धम् ॥ जं० ३ वक्ष०। जी०। तं०। चतुरशीतावुत्पलाङ्गशतसहस्रेषु, जी० ३ प्रति०। अनु०। स्था०। दशमे कल्पे चतुर्थविमाने च। स०। स्वनामख्याते पार्श्वापत्यीये परिव्राजके, पुं०। अस्थिकग्रामे श्रीमहावीरभगवति शूलपाणियक्षेणोपसृष्टे, " तत्थ उप्पलो नाम पुराणो पासावच्चिज्जतो परिव्वायगो अट्ठंगमहाणिमित्तजाणगो जणपासातो सोऊण मा तित्थगरो होज्जा अद्दिइं पकरेइ। आ०म०द्वि०। आ० क०। " तत्थ उप्पलो नाम पच्छाकडो परिव्वाओ पासावच्चिज्जो णेमित्तिओ भोमउप्पातसुमिणअंतलिक्खअंगसरलक्खणवंजणअट्ठंगमहाणिमित्तजाणओ। आ० चू०१अ०। उत्कान्तं पत्रं मांसम्। अत्या० स०। मांसशून्ये, त्रि०। वाच० स्वनामख्याते द्वीपसमुद्रे च। प्रज्ञा० १५ पद०।

उप्पलंग–उत्पलाङ्ग–न० चतुरशीतौ हुहुकशतसहस्रेषु, जी० ३ प्रति०। जं०। स्था०।

उप्पलकंद–उत्पलकन्द–पुं० मूलबीजे कन्दभेदे, स्था० ५ ठा०।

उप्पलगुम्मा–उत्पलगुल्मा–स्त्री० जम्बूसुदर्शनाया दक्षिणपूर्वस्यां पूर्वदिशि नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति०।

उप्पलणाल–उत्पलनाल–न.नीलोत्पलादेराधारे,आचा०२श्रु०१अ०

उप्पलवेंटग–उत्पलवृन्तक–पुं० उत्पलवृन्तानि नियमविशेषाद् गृहीतया नैकत्वेन येषां सन्ति ते उत्पलवृन्तिकाः। आजीविकश्रमणभेदेषु, औ० ॥

उप्पलहत्थग–उत्पलहस्तक–पुं० उत्पलाख्यजलजकुसुमविशेषे,। आ० म० द्वि०। जीवा०। रा०।

उप्पला–उत्पला–स्त्री० शङ्खभार्य्यायाम्, स्था०७ ठा०। "तस्स णं संखस्स समणोवासगस्स उप्पला णामं भारिया होत्था सुकुमाल जाव सुरूवा समणोवासिया अभिगयजीवाजीवा जाव विहरइ" भ० १२ श० १ उ०। (संखशब्देऽन्यत्) कालस्य पिशाचेन्द्रस्य तृतीयाग्रमहिष्याम्, भ० १० श० ५ उ०। (तस्या भवत्रयवक्तव्यता अग्गमहिसी शब्दे उक्ता) भीमाभिधानकूटग्राहिणो भार्यायाम्, यस्याः पुत्रो गोत्रासो मृत्वा नरकं गत्वा ततो विजयसार्थवाहस्य भद्रायामुज्झितको नाम दारकोऽभवत्। विपा० २अ०। (वक्तव्यता उज्झियशब्दे उक्ता)जम्ब्वाः सुदर्शनाया दक्षिणपूर्वस्यां पश्चिमायां दिशि नन्दापुष्करिण्याम्,। जी० ३ प्रति०।

उप्पलिणीकंद–उत्पलिनीकन्द–पुं० जलजवनस्पतिविशेषे," पउमुप्पलिणीकंदे, अंतरकंदे तहेव झिल्ली य। एते अणंतजीवा एगो जीवो भिसमुणाले "। प्रज्ञा० १ पद०।

उप्पलुज्जला–उत्पलोज्ज्वला–स्त्री० जम्ब्वाः सुदर्शनाया दक्षिणपूर्वस्यामुत्तरस्यां नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति०। जं०।

उप्पव्वइय–उत्प्रव्रजित-त्रि० उत्प्रव्रज्य निर्गते, उत्प्रव्रजितस्तु द्विधा सारूपी गृहस्थश्च। ध० २ अधि०।

उप्पह–उत्पथ–पुं० उन्मार्गे, " आवज्जे उप्पहं जं तु " सूत्र० १ श्रु० १ अ०। ओ०। " पंथा उ उप्पहं नेति " नि० चू० ३ उ०। कदर्थे पथि, वाच०।

उप्पहजाइ–उत्पथयायिन्–पुं० न० उन्मार्गगामिनि युग्ये, तत्तुल्ये लिङ्गविशेषे, परसमयगते वा पुरुषे च। स्था० ३ ठा०।

उप्पहेरु–देशी०। महाराष्ट्रादि देशविशेषप्रसिद्धेऽर्थे, प्रा०।

उप्पा–उत्पाद–पुं० प्राकृते स्त्रीत्वं तथारूपत्वं च " एगा उप्पा " प्राकृतत्वादुत्पादः स चैकसमये एकपर्यायापेक्षया नहि तस्य युगपदुत्पादद्वयादिरस्ति अनपेक्षिततद्विशेषकपदार्थतया चैकोऽसाविति। स्था० १ ठा०।

उप्पाइत्ता–उत्पादयितृ–त्रि० उत्पादनशीले, स्था० ७ ठा०। उत्पादके, स्था० ४ ठा०।

उत्पादयितुम्–अव्य० संपादयितुमित्यर्थे,"उप्पाइत्ता एगे य सप्पए पुत्तुप्पन्नाणं " स्था० ४ ठा०।

उप्पाइय–औत्पातिक– त्रि० उत्पादने निर्वृत्तमौत्पातिकम्। पांशुपातादौ, तन्निमित्तके अस्वाध्याये च। आव० ४ अ०। रुधिरवृष्ट्यादीनामनिष्टसूचकानां हेतुष्वनर्थेषु, "उप्पाइयावाही" उत्पातोऽनिष्टसूचकरुधिरवृष्ट्यादयस्तद्धेतुका येऽनर्थास्ते औत्पातिकाः स०।

उप्पाइयपवण-औत्पातिकपवन-पुं०उत्पातजनितवायौ,प्रश्न०३द्वा.।

उप्पाइयपव्वय–औत्पातिकपर्वत– पुं० अस्वाभाविके, " उप्पाइयपव्वयं व चंकमंतं सक्खं मत्तं गुलुगुलुंतं " स्वाभाविकपर्वतो हि न चङ्क्रमते अत उच्यते औत्पातिकपर्वतमिव चङ्क्रम्यमाणम् पाठान्तरेण तु औत्पातिकपर्वतमिव। औ०। ज्ञा० ॥

उप्पाइयाविच्छिन्नकोउहल्लत्त–उत्पादिताविच्छिन्नकौतूहलत्व–न० श्रोतॄणां स्वविषये उत्पादितं जनितमविच्छिन्नं कौतूहलं कौतुकं येन तत्तथा। तद्भावस्तत्त्वम्। श्रोतृषु स्वविषयाद्भुतविस्मयकारितारूपे षट्त्रिंशे सत्यवचनातिशये, रा० ॥

उप्पाडण–उत्पाटन– न० उद्–पट्-णिच्-ल्युट्-उन्मूलक्षेपे, प्रश्न० १ द्वा०। उत्खनने, " सकृदुत्पाटनतः, शालिरपि फलावहः पुंसः" षो० १४ विव०। नि० चू० ॥

उप्पाडिय–उत्पाटित– त्रि० उन्मूलिते, " उप्पाडियनयणदंसणवसणासणस्स " आ० क० ॥

उप्पाय–उत्पात– पुं० न० उत्पतनमुत्पातः। उद्–पत्–घञ्–ऊर्द्ध्वगमने, स्था० १ ठा०। प्रकृतिविकारे, तद्रूपे सहजरुधिरवृष्ट्यादौ, तत्प्रतिपादनपरे शास्त्रे च। यथा राष्ट्रोत्पातादि स्था० ९ ठा०। प्रश्न०। स०। अनु०। सूत्र०। आव०। " साहिए वरिसाइ जम्मि जायइ भन्नइ तमुप्पायं " सहजरुधिरवृष्ट्यादि यस्मिन् जायते तदुत्पाताभिधं निमित्तम्। आदिशब्दादस्थिवृष्ट्यादिपरिग्रहः। यथा " मज्जानि रुधिरास्थीनि, धान्यागारान् वसास्तथा मघवा वर्षते यत्र, भयं विद्याच्चतुर्विधमित्यादि। प्रव०। भूम्यादिविकारवत् विस्तरतः परिणामत उत्पातः " पंसुयमंसरुहिरे, केससिलावुट्ठिहरउग्घाए। मंसंसिलारुहिरे, अहोरत्तं अवसेसे अबिरं सुत्तं " इत्येवं रूपे उत्पाते ऽस्वाध्यायिकं क्रियत इति आ० चू०। आव० ॥ (विस्तरतोवर्णनमसज्झाइय शब्दे)उत्पातविचारोऽङ्गविद्यासु दर्शितोबृहत्संहितासु च। शुभाशुभसूचकोत्पातश्च दिव्यान्तरीक्षभौमभेदात् त्रिविधः। स च बृहत्संहितायां यथा–

यानत्रेरुत्पातान्, गर्गः प्रोवाच तानहं वक्ष्ये । तेषां सङ्क्षेपोऽयं, प्रकृतेरन्यत्वमुत्पातः ॥ अपचारेण नराणा-मुपसर्गः पापसञ्चयाद्भवति । संसूचयन्ति दिव्या-न्तरिक्षभौमास्तदुत्पाताः ॥ मनुजानामपचारा-दपरक्ता देवताः सृजन्त्येतान् । तत्प्रतिघाताय नृपः, शान्तिं राष्ट्रे प्रयुञ्जीत । दिव्यं ग्रहर्क्षवैकृत-मुल्कानिर्घातपवनपरिवेषाः । गन्धर्वपुरपुरन्दर-चापादि यदान्तरिक्षं तत् ॥ भौमं चरस्थिरभवं, तच्छान्तिभिराहतं शममुपैति । आत्मसुतकोशवाहन-पुरदारपुरोहितेषु लोकेषु ॥ पाकमुपयाति दैवं परिकल्पितमष्टधा नृपतेः । दैवतयात्राशकटा-क्षचक्रयुगकेतुभङ्गपतनानि ॥ संपर्यासनसादन-सङ्गाश्च नृदेशपशुभेदाः । ऋषिधर्मपितृब्रह्म-प्रोद्भूतं तद् द्विजातीनाम् ॥ यद्रुद्रलोकपालोद्भवं पशूनामनिष्टं तत् । गुरुसितशनैश्चरोत्थं पुरोधसां विष्णुजं च लोकानाम् ॥ स्कन्दविशाखसमुत्थं माण्डलिकानां नरेन्द्राणाम् । वेदव्यासे मन्त्रिणि विनायके वैकृते चमूनाथे ॥ धातरि सविश्वकर्मणि लोकाभावाय निर्दिष्टम् । देवकुमारकुमारीवनिताप्रेष्येषु वैकृतं यत्स्यात् ॥ तन्नरपतेः कुमारककुमारिकास्त्रीपरिजनानाम् । रक्षःपिशाचगुह्यकनागानामेतदेव निर्देश्यम् ॥ मासैश्चाप्यष्टाभिः सर्वेषामेव फलपाकः ॥ राष्ट्रे यस्यानग्निः प्रदीप्यते दीयते च नेन्धनवान् । मनुजेश्वरस्य पीडा तस्य सराष्ट्रस्य विज्ञेया ॥ जलमांसार्द्रज्वलने नृपतिवधः प्रहरणे रणो रौद्रः । सैन्यग्रामपुरेषु च नाशो वह्नेर्भयं कुरुते ॥ प्रासादभवनतोरण-केत्वादिष्वनलेदग्धेषु । तडितो वा षण्मासात् परचक्रस्यागमो नियमात् ॥ धूमोऽनग्निसमुत्थो रजस्तमश्चाह्निजं महाभयदम् । व्यभ्रे निश्युडुनाशो दर्शनमपि चाह्नि दोषकरम् ॥ नगरचतुष्पादाण्डजमनुजानां भयकरं ज्वलनमाहुः । धूमाग्निविस्फुलिङ्गैः शय्याम्बरकेशगैर्मृत्युः ॥ आयुधज्वलनसर्पणस्वनाः' कोशनिर्गमनवेपनानि वा । वैकृतानि यदि वायुधेऽपराण्याशु रौद्ररणसंकुलं वदेत् । इत्यग्निवैकृतम् ।

शाखाभङ्गेऽकस्माद् वृक्षाणां निर्दिशेद्रणोद्योगम् । हसने देशभ्रंशं रुदिते च व्याधिबाहुल्यम् ॥ राष्ट्रविभेदस्त्वनृतौ बालवधोऽतीव कुसुमिते वाते । वृक्षात् क्षीरस्रावे सर्वद्रव्यक्षयो भवति ॥ मद्ये वाहननाशः संत्रासः शोणिते मधुनि रोगः । स्नेहे दुर्भिक्षभयं महद्भयं निःसृते सलिले ॥ शुष्कविरोहे वीर्यान्नसंक्षयः शोषणे च विरुधानाम् । पतितानामुत्थाने स्वयं भयं दैवजनितं च ॥ पूजितवृक्षे ह्यनृतौ कुसुमफलं नृपवधाय निर्दिष्टम् । धूमस्तस्मिन् ज्वाला-यथा भवेन्नृपवधायैव ॥ सर्पत्सु तरुषु वापि-जनसङ्क्षयो विनिर्दिष्टः । वृक्षाणां वैकल्ये दशभिर्मासैः फलविपाकः ॥ इति वृक्षवैकृतम्

नालेऽब्जयवादीनामेकस्मिन् द्वित्रिसम्भवो मरणम् । कथयति-तदधिपतीनां यमलं जातं च कुसुमफलम् ॥ अतिवृद्धिः शस्यानां नानाफलकुसुमभवो वृक्षे । भवति हि यद्येकस्मिन् परचक्रस्यागमो नियमात् ॥ अर्धेन यदा तैलं भवति तिलानामतैलता वा स्यात् अन्नस्य च वैरस्यं तदा च विन्द्याद्भयं सुमहत् ॥ विकृतं कुसुमफलं वा ग्रामादथवा पुराद्बहिः कार्य्याम् । इति शस्यवैकृतम् ।

दुर्भिक्षमनावृष्ट्यामतिवृष्ट्यां क्षुद्भयं सपरचक्रम् । रोगो ह्यनृतुभवायां नृपवधोऽनभ्रजातायाम् ॥ शीतोष्णविपर्य्यासे नो सम्यगृतुषु च संप्रवृत्तेषु । षण्मासाद्राष्ट्रभयं रोगभयं दैवजनितं च ॥ अन्यर्तौ सप्ताहं प्रबन्धवर्षे प्रधाननृपमरणम् । रक्ते शस्त्रोद्योगो मांसास्थिवसादिभिर्मरकः ॥ धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्वर्षितैर्भयं विद्यात् । अङ्गारपांशुवर्षे विनाशमायाति तन्नगरम् ॥ उपला विना जलधरैर्विकृता वा प्राणिनो यदा वृष्टाः । छिद्रं वाप्यतिवृष्टौ शस्यानामीति सञ्जननम् ॥ क्षीरघृतक्षौद्राणां दध्नो रुधिरोष्णवारिणां वर्षे । देशविनाशो ज्ञेयोऽसृग्वर्षे चापि नृपयुद्धम् ॥ यद्यमलेऽर्के छाया न दृश्यते दृश्यते प्रतीपा वा । देशस्य तदा सुमहद्भयमायातं विनिर्देश्यम् ॥ व्यभ्रे नभसीन्द्रधनुर्दिवा यदा दृश्यतेऽथवा रात्रौ । प्राच्यामपरस्यां वा तदा भवेत् क्षुद्भयं सुमहत् ॥ सूर्य्येन्दुपर्जन्यसमीरणानां योगः स्मृतो वृष्टिविकारकाले ॥ इति वृष्टिवैकृतम् । अपसर्पणा नदीनां नगरादचिरेण शून्यतां कुरुते । शोषश्चाशोष्याणामन्येषां वा ह्रदादीनाम् ॥ स्नेहासृग्मासवहाः सङ्कुलकलुषा प्रतीपगाश्चापि । परचक्रस्यागमनं नद्यः कथयन्ति षण्मासात् ॥ ज्वालाधूमक्काथारुदितोत्क्रुष्टानि चैव कूपानाम् । गीतप्रजल्पितानि च जनमरकाय प्रदिष्टानि ॥ तोयोत्पत्तिरखाते गन्धरसविपर्यये च तोयानाम् । सलिलाशयविकृतौ वा महद्भयं तत्र शुभकृत्यम् ॥ इति जलवैकृतम् ॥ प्रसवविकारे स्त्रीणां द्वित्रिचतुःप्रभृतिसम्प्रसूतौ वा । हीनातिरिक्तकाले च देशकुलसङ्क्षयो भवति ॥ वडवोष्ट्रमाहिषगोहस्तिनीषु यमलोद्भवे मरणमेषाम् ॥ इति प्रसववैकृतम् ॥ परयोनावभिगमनं भवति तिरश्चामसाधु धेनूनाम् । उक्ष्णां वान्योऽन्यं पिबति श्वा वा सुरभिपुत्रम् ॥ मासत्रयेण विद्यात् तस्मिन्निःसंशयं परागमनम् ॥ इति चतुष्पादवैकृतम् ॥ यानं वाहवियुक्तं यदि गच्छेन्न व्रजेच्च न वाहयुतम् । राष्ट्रभयं भवति तदा चक्राणां सादभङ्गे च ॥ अनभिहिततूर्य्यनादः शब्दो वा ताडितेषु यदि नायात् । व्युत्पत्तौ वा तेषां परागमो नृपतिमरणं वा ॥ गीतरवतूर्य्यनादा नभसि यदा वा चरस्थिरान्यत्वम् ॥ मृत्युस्तदागदा वा विस्वरतूर्य्ये पराभिभवः । गोलाङ्गलयोर्भङ्गे दर्वीशूर्पाद्युपस्करविकारे ॥ क्रोष्टुकनादे च तथा शस्त्रभयं मुनिवचश्चेदम् । इति वाद्यवैकृतम् ॥ पुरपक्षिणो वनचरा वन्या वा निर्भया विशन्ति । पुरं नक्तं वा दिवसचरा क्षपाचरा वा चरन्त्यहनि । सन्ध्याद्वयेऽपि मण्डल-माबध्नन्तो मृगा विहङ्गा वा । दीप्तायां दिश्यथवा क्रोशन्तः संहता भयदाः ॥ श्वानः प्ररुदन्त इव द्वारे वा सन्ति जम्बुका दीप्ताः । प्रविशेन्नरेन्द्रभवने कपोतकः कौशिको यदि वा ॥ कुक्कुटरुतं प्रदोषे हेमन्तादौ च कोकिलालापः । प्रतिलोममण्डलचराः श्येनाद्याश्चाम्बरे भयदाः ॥ गृहचैत्यतोरणेषु द्वारेषु च पक्षिसङ्घसंपाताः । मधुवल्मीकाम्भोरुहसमुद्भवाश्चापि नाशाय ॥ श्वभिरस्थिशवावयव-प्रवेशनं मन्दिरेषु मरकाय । पशुशस्त्रव्याहारे नृपमृत्युर्मुनिवचश्चेदम् ॥ इति मृगपक्ष्यादिवैकृतम् ॥ शक्रध्वजेन्द्रकीलस्तम्भद्वारप्रपातभङ्गेषु । तद्वत्कपाटतोरणकेतूनां नरपतेर्मरणम् ॥ सन्ध्याद्वयस्य दीप्तिर्धूमोत्पत्तिश्च काननेऽनग्नौ । छिद्राभावे भूमेर्दरणं कम्पश्च भयकारी ॥ पाषण्डानां नास्तिकानां च भक्तः साध्वाचारप्रोज्झितः क्रोधशीलः । ईर्ष्युः क्रूरो विग्रहासक्तचेता यस्मिन् राजा तस्य देशस्य नाशः ॥ प्रहर हर छिन्धि भिन्धीत्यायुधकाष्ठाश्मपाणयो बालाः । निदगन्तः प्रहरन्ते तत्रापि भयं भवत्याशु ॥ अङ्गारगैरिकाद्यैर्विकृतप्रेताभिलेखनं यस्मिन् । नायकचित्रितमथवा क्षये क्षयं याति न चिरेण ॥ लूतापटाङ्कुशावलं न सन्ध्ययोः पूजितं कलहयुक्तम् । नित्योच्छिष्टस्त्रीकं च यद्गृहं तत्क्षयं याति ॥ दृष्टेषु यातुधानेषु निर्दिशेन्मरकमाशुसंप्राप्तम् ॥ इति शक्रध्वजेन्द्रकीलादि वैकृतम् ॥

नरपतिदेशविनाशे केतोरुदयेऽथवा गृहेऽर्केन्द्वोः । उत्पातानां प्रभवः स्वर्तुभवश्चाप्यदोषाय ॥ ये च न दोषान् जनयन्त्युत्पातास्तानृतुस्वभावकृतान् । ऋषिपुत्रकृतैः श्लोकैर्विद्यादेतैः समासोक्तैः । वज्राशनिमहीकम्पसन्ध्यानिर्घातनिःस्वनाः । परिवेषरजोधूमरक्तार्कास्तमनोदयाः ॥ द्रुमेभ्योऽन्नरसस्नेहबहुपुष्पफलोद्गमाः । गोपक्षिमदवृद्धिश्च शिवाय मधुमाधवे ॥ तारोल्कापातकलुषं कपिलार्केन्दुमण्डलम् । अनग्निज्वलनस्फोटधूमरेणुवनिलाहतम् ॥

रक्तपद्मारुणं सान्ध्यं नभः क्षुब्धार्णवोपमम् । सरितां चाम्बुसंशोषं दृष्ट्वा ग्रीष्मे शुभं वदेत् ॥ शक्रायुधपरीवेषविद्युच्छुष्कविरोहणम् । कम्पोद्वर्तनवैकृत्यं रसनं दरणं क्षितेः ॥ सरोनद्युदपानानां वृद्ध्यूर्ध्वतरणप्लवाः । सरणं चाद्रिगेहाणां वर्षासु न भयावहम् ॥ दिव्यस्त्रीभूतगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम् । नक्षत्राणां ग्रहाणां च दर्शनं च दिवाम्बरे ॥ गीतवादित्रनिर्घोषा वनपर्वतसानुषु । सस्यवृद्धिरपां हानिरपापा शरदि स्मृताः ॥ शीतानिलतुषारत्वं नर्दनं मृगपक्षिणाम् । रक्षोयक्षादिसत्त्वानां दर्शनं वागमानुषी ॥ दिशो धूमान्धकाराश्च सनभोवनपर्वताः । उच्चैः सूर्योदयास्तौ च हेमन्ते शोभनाः स्मृताः ॥ हिमपातानिलोत्पाता विरूपाद्भुतदर्शनम् । कृष्णाञ्जनाभमाकाशं तारोल्कापातपिञ्जरम् ॥ चित्रगर्भोद्भवाः स्त्रीषु गोऽजाश्व मृगपक्षिषु । पत्राङ्कुरलतानां च विकाराः शिशिरे शुभाः ॥ ऋतुस्वभावजा ह्येते दृष्टाः स्वर्तौ शुभप्रदाः । ऋतोरन्यत्र चोत्पाता दृष्टास्ते भृशदारुणाः ॥ उन्मत्तानां च या गाथाः शिशूनां भाषितं च यत् । स्त्रियो यच्च प्रभाषन्ते तस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥ पूर्वं चरति देवेषु पश्चाद्गच्छति मानुषान् । नाचोदिता वाग्वदति सत्या ह्येषा सरस्वती ॥ उत्पातान् गणितविवर्जितोऽपि बुद्ध्वा विख्यातो भवति नरेन्द्रवल्लभश्च । एतन्मुनिवचनं रहस्यमुक्तं यज्ज्ञात्वा भवति नरस्त्रिकालदर्शी (४६ अ०) दिव्यान्तरिक्षाश्रयमुक्तमादौ मया फलं शस्तमशोभनं च । प्रायेण चारेषु समागमेषु युद्धेषु मार्गादिषु विस्तरेण ॥ भूयो वराहमिहिरस्य न युक्तमेतत् कर्तुं समासकृदसाविति तस्य दोषः । तज्ज्ञैर्न वाच्यमिदमेव फलानुगीतिर्यद्बर्हिचित्रकमिति प्रथितं वराङ्गम् ॥ स्वरूपमेव तस्य तत्प्रकीर्तितानुकीर्तनम् । ब्रवीम्यहं नचेदिदं तथापि मेऽत्र वाच्यता । उत्तरवीथिगता द्युतिमन्तः, क्षेमसुभिक्षशिवाय समस्ताः । दक्षिणमार्गगता द्युतिहीनाः, क्षुद्भयतस्करमृत्युकरास्ते ॥ कोष्ठागारगते भृगुपुत्रे पुष्यस्थे च गिराम्प्रभविष्णौ । निर्वैराः क्षितिपाः सुखभाजः संहृष्टाश्च जना गतरोगाः ॥ पीडयन्ति यदि कृत्तिकां मघां रोहिणीं श्रवणमैन्द्रमेव वा । प्रोज्झ्यसूर्यमपरे ग्रहास्तदा, पश्चिमादिगयनेन पीड्यते ॥ प्राच्यां चेद्ध्वजवदवस्थिता दिनान्ते, प्राच्यानां भवति हि विग्रहो नृपाणाम् । मध्ये चेद्भवति हि मध्यदेशपीडा, रूक्षैस्तैर्न तु रुचिरैर्मयुखवद्भिः ॥ दक्षिणां ककुभमाश्रितैस्तुतैर्दक्षिणापथपयोमुचां क्षयः । हीनरूक्षतनुभिश्च विग्रहः स्युरुदग्दवकिरणान्वितैः शुभम् ॥ उत्तरमार्गेस्पष्टमयुखाः शान्तिकरास्ते तन्नृपतीनाम् । ह्रस्वशरीरा भस्मसवर्णा, दोषकराः स्युर्देशनृपाणाम् ॥ नक्षत्राणां तारकाः सग्रहाणां, धूमज्वालाविस्फुलिङ्गान्विताश्चेत् । आलोकं वा निर्निमित्तं न यान्ति, याति ध्वंसं सर्वलोकः स भूयः ॥ दिवि भाति यदा तुहिनांशुयुगं, द्विजवृद्धिरतीव तदाशु शुभा । तदनन्तरवर्णरणोऽर्कयुगे जगतः प्रलयस्त्रिचतुःप्रभृति ॥ मुनीनभिजितं ध्रुवं मघवतश्च भ्रंसं स्पृशन् । शिखी धनविनाशकृत् कुशलकर्महा शोकदः । भुजङ्गनमथ स्पृशेद्भवति वृष्टिनाशो ध्रुवं क्षयं व्रजति विद्रुतो जनपदश्च बालाकुलः ॥ प्राग्द्वारेषु चरन् रविपुत्रो, नक्षत्रेषु करोति च वक्रम् । दुर्भिक्षं कुरुते भयमुग्रं मित्राणां च विरोधमवृष्टिम् ॥ रोहिणी शकटमर्कनन्दनो, यदि भिनत्ति रुधिरोऽथवा शिखी । किं वदामि यदनिष्टसागरे, जगदशेषमुपयाति संक्षयम् ॥ उदयति सततं यदा शिखी, चरति भचक्रमशेषमेव वा । अनुभवति पुराकृतं तदा, फलमशुभं सचराचरं जगत् ॥ धनुःस्थायी रूक्षो रुधिरसदृशः क्षुद्भयकरो, बलोद्योगं चेन्दुः कथयति जयं ज्यास्य च यतः ॥ अवाक् शृङ्गो गोघ्नो, निधनमपि शस्यस्य कुरुते, ज्वलन्धूमायन् वा नृपतिमरणायैव भवति ॥ स्निग्धः स्थूलः समशृङ्गो विशालस्तुङ्गश्चोदग्विचरन्नागवीथ्याम् । दृष्टः सौम्यैरशुभैर्विप्रयुक्तो लोकानन्दनं कुरुतेऽतीव चन्द्रः ॥ पित्र्यमैत्रपुरुहूतविशाखात्वाष्ट्रमेत्य च युनक्ति शशाङ्कः । दक्षिणेन न शुभोहितकृत्स्यात् यद्युदक् चरति मध्यगतो वा ॥ परिघ इति मेघरेखा या तिर्यग्भास्करोदयेऽस्ते वा । परिधिस्तु प्रतिसूर्यो दण्डस्त्वृजुरिन्द्रचापनिभः ॥ उदयेऽस्ते वा भानोर्ये दीर्घा रश्मयस्तमोघास्ते । सुरचापखण्डमृज्वयद्, रोहितमैरावतं दीर्घम् ॥ अर्धास्तमयात्सन्ध्या व्यक्तीभूता न तारका यावत् । तेजःपरिहानिमुखाद्भानोरर्धोदयं यावत् । तस्मिन् सन्ध्याकाले चिह्नैरेतैः शुभाशुभं वाच्यम् । सर्वैरेतैः स्निग्धैः सद्यो वर्षं भयं रूक्षैः ॥ अच्छिन्नः परिघो वियच्च विमलं श्यामामयूखा रवेः, स्निग्धा दीधितयः सितं सुरधनुर्विद्युच्च पूर्वोत्तरा ; स्निग्धो मेघतरुर्दिवाकरकरैरालिङ्गितो वा यदा, वृष्टिः स्याद्यदि वार्कमस्तसमये मेघो महांश्छादयेत् ॥ खण्डो वक्रः कृत्स्नो ह्रस्वः काकादैर्वा चिह्नैर्विद्धः । यस्मिन् देशे रूक्षश्चार्कस्तत्र ह्यभावः प्रायो राज्ञः ॥ वाहिनी समुपयाति पृष्ठतो मांसभुक् खगगणो युयुत्सुतः । यस्य तस्य बलविद्रवो महान्, अग्रगैस्तु विजयो विहङ्गमैः ॥ भानोरुदये यदि वास्तमये, गन्धर्वपुरप्रतिमाध्वजिनी । बिम्बं निरुणद्धि तदा नृपतेः, प्राप्तं समरं सभयं प्रवदेत् ॥ शस्ताशान्तद्विजमृगघुष्टा, सन्ध्या स्निग्धा मृदुपवना च । पांशुध्वस्ता जनपदनाशं धत्ते रूक्षारुधिरनिभा वा ॥ यद्विस्तरेण कथितं मुनिभिस्तदस्मिन् सर्वं मया निगदितं पुनरुक्तवर्जम् । श्रुत्वापि कोकिलरुतं बलिभुग्विरौति यत्तत्स्वभावकृतमस्य पिकं न जेतुम् । ४७ अ० । एवमन्येऽप्युत्पाताः सन्ति विस्तरभयान्नोक्ता उत्पातविशेषे मङ्गलकर्मवर्जनव्यवस्थादेशभेदेनाचारभेदेन चावगन्तव्या पीयूषधारायाम् अत्यावश्यककार्ये परिहारस्तत्रोक्तः ज्योतिर्निबन्धे । दिनानि पञ्चवसिष्ठ-स्त्रिदिनं गर्गस्तु कौशिकस्त्वेकम् । यवनाचार्यस्य मते पञ्चमुहूर्तांश्च दूषयति ॥ उत्पातेन ज्ञापिते च । ज्यो० । वाच० ।

उत्पाद–पुं०-उत् पद्-घञ्–उत्पादनमुत्पादः । कार्यस्योत्पत्तिहेतुभूते कार्यविशेषे, विशे० । प्रादुर्भावे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ।

अथोत्पादस्य भेदान्कथयन्नाह ।

प्रयोगविश्रसाभ्यां स्या–दुत्पादो द्विविधस्तयोः ।
आद्योऽविशुद्धो नियमात्समुदायविवादजः ! १९ ॥

उत्पादो द्विविधो द्विप्रकारोऽस्ति । काभ्यां द्विविधः प्रयोगविश्रसाभ्याम् । एकः प्रयोगजनित उत्पादः । १ । अपरो विश्रसा जनित उत्पादः । २ । पुनस्तयोर्द्वयोर्मध्ये आद्योऽविशुद्धो व्यवहारोत्पन्नत्वात् । स च निर्धारणनियमात्समुदायवादजनितो यत्नेन कृत्वा अवयवसंयोगेन सिद्धः कथितः । तथा च सम्मतितर्के ।

उप्पाओ दुवियप्पो, पओगजणिओ य विस्ससा चेव ।
तत्थ उ पओगजणिओ, समुदयवाओ अपरिसुद्धो ॥२९॥

भेद उत्पादः पुरुषतरकारकव्यापारजन्यतया अध्यक्षानुमानाभ्यां तथा तस्य प्रतीतेः पुरुषव्यापारोऽन्वयव्यतिरेकानुव्यवधायित्वेऽपि शब्दविशेषस्य तदस्य तदजन्यत्वे घटादेरपि तदजन्यताप्रसक्तेर्विशेषाभावात् । प्रत्यभिज्ञानादेश्च विशेषस्य प्रागेव निरस्तत्वात् । तत्र प्रयोगेण यो जनित उत्पादो मूर्तिमद्द्रव्यारब्धावयवकृतत्वात्स समुदयवादः । तथा भूतारब्धस्य समुदायात्मकत्वात्तत एवासावपरिशुद्धः सावयवात्मकस्य तत्स्थस्य वाच्यत्वेनाभिप्रेतत्वात् ।

विस्रसा जनितोऽप्युत्पादो द्विविध इत्याह ।

साभाविओ वि समुदाय–कओ व्व एगंति उव्व होज्जाहि ।
आगासाईयाणं, तिण्हं परपच्चओ णियमा ॥३० ॥

स्वाभाविकश्च द्विविध उत्पादः। एकः समुदयकृतः प्राक्प्रतिपादितावयवारब्धो घटादिवत्। अपरश्चैकत्विकोऽनुत्पादितामूर्तिमद्व्यावयवारब्ध आकाशादिवत्। आकाशादीनां च त्रयाणामवगाहो घटादिद्रव्यनिमित्तावगाहनादिक्रियोत्पादो नियमादनेकान्ततो भवेत्। अवगाहकगन्तृस्थातृद्रव्यसन्निधानतोऽस्थिरधर्माधर्मादयवगाहनगतिस्थितिक्रियोत्पत्तिनिमित्तभावोत्पत्तिरित्यभिप्रायः॥ सम्म०॥(आगासशब्दे तत्प्रादेशिकिता दर्शिता)

अथोत्पादस्य द्वितीयभेदं कथयन्नाह॥

विश्रसा हि विना यत्नं, जायते द्विविधः स च।
तत्राद्यचेतनस्कन्ध-जन्यः समुदयोऽग्रिमः॥ २०॥
सचित्तमिश्रजश्चान्यः, स्यादेकत्वप्रकारकः।
शरीराणां च वर्णादि, सुनिर्धारो भवत्यतः॥ २१॥

विश्रसाख्यो द्वितीय उत्पादः। विश्रसाशब्दस्य कोऽर्थः सहजं विना यत्नमुत्पद्यते यः स विश्रसोत्पादः। सोऽपि पुनर्द्विविधो द्विप्रकारः। एकस्तत्र समुदयजनितः द्वितीय एकत्विकः। उक्तं च "साहाविओ वि समुदय कओव्व एगत्तिओ व्व होज्जाहि" तत्रापि तयोर्द्वयोर्मध्ये आद्यः समुदयजनितो विश्रसोत्पादः अचेतनस्कन्धजन्यः समुदयः कथितः। अभ्रादीनां समुदयपुद्गलानां यथोत्पादः॥ २०॥ तथा पुनर्द्वितीयः सचित्तमिश्रजः शरीरवर्णादिकानां निर्धारो ज्ञेयः। सचित्ताः पुद्गला वर्णादीनां तथा तथाकारवर्णादिपुद्गलानां परिणत्या परिणतानामेकत्वप्रकारक एकतारूपेण परिगतः। अनेकेषां वर्णादीनां संगतानां परस्परमुत्पादधारया पिण्डीभूतानामवयवानामवयविधर्मत्वेन देहदृश्याकारभूतानामणूनां शरीरादि सुनिर्धारो भवति। देहादिपिण्डानां (सु) अतिशयेन निर्धारो वपुरूपावस्थत्वं संपद्यते। तथाच प्रज्ञापनायां स्थानाङ्गे च "तिविहा पुग्गला पन्नत्ता तंजहा पओगपरिणता १, मीससा परिणता २, वीससा परिणता ३," तत्र च प्रथमं प्रयोगपरिणताः पुद्गला ये भवन्ति ते जीवप्रयोगेण संयुक्ताः शरीरादयः सचित्ताः १ तथा मिश्रपरिणताश्च ते ये जीवेन पुद्गला मुक्ताः कलेवरादयः २ पुनश्च विश्रसा परिणताः स्वभावेन परिणताः यथाभ्रेन्द्रधनुरादयः ३ एवं च सत्यत्र विश्रसाख्यस्य भेदस्य स्वभावजनितस्य द्वैविध्यं प्रदर्शितम्। अचेतनस्कन्धजन्यसमुदायाख्यःप्रथमस्तत्र सचित्तमिश्रजन्यैकत्वप्रकारकशरीरादिवर्णादिसुनिर्धारसंज्ञो द्वितीयः। अत्रायं विशेषः स्वाभाविके परिणमनेऽचित्तपुद्गलैरेवायत्नसाध्यव्यवहार उपदिष्टः। इह तु द्वयमपि॥२१॥

पुनर्भेदं दर्शयन्नाह॥

यत्संयोगं विनैकत्वं, तद्द्रव्यांशेन सिद्धता॥
यथास्कन्धविभागाणोः, सिद्धस्यावरणक्षये॥ २२॥
स्कन्धहेतुं विना योगः, परयोगेण चोद्भवः॥
क्षणे क्षणे च पर्याया-द्यस्तदेकत्वमुच्यते॥ २३॥
उत्पादो ननु धर्मादेः, परप्रत्ययतो भवेत्॥
निजप्रत्ययतो वापि, ज्ञात्वान्तर्नय योजनाम्॥ २४॥
नाशोऽपि द्विविधो ज्ञेयो रूपान्तरविगोचरः॥

संयोगं विना विश्रसोत्पादो यद्भवेत्तदेकत्वं ज्ञेयम्। तदेवैकत्वं द्रव्यांशेन द्रव्यविभागेन सिद्धता नाम उत्पन्नत्वं ज्ञेयम्। यथा द्विप्रदेशादिस्कन्धविभागेनाणोः परमाणोर्द्रव्यस्योत्पादः। तथा आवरणक्षये कर्मविभागे जाते सति सिद्धस्य सिद्धपर्यायस्योत्पाद इति। अवयवसंयोगेनैव द्रव्यस्योत्पत्तिर्भवति परन्तु विभागेन द्रव्यस्योत्पत्तिर्न भवति इत्यमेके नैयायिकादयः कथयन्ति। तेषां मत एकतन्त्वादिविभागेन खण्डपटोत्पत्तिः कथं जायतेति प्रतिबन्धककालभावस्यावस्थितावयवसंयोगस्य हेतुताकल्पने महागौरवात्। तस्मात् कुत्रचित्संयोगात् कुत्रचिद्विभागाद्द्रव्योत्पादकता मन्तव्या। तदा विभागजपरमाणूत्पादोऽप्यर्थतः सिद्धः स्यात् संमतिशास्त्रे इत्थं सूचितमस्ति। तदुक्तम्। "दव्वंतरसंजोआहि, केवि दविअस्स विंति उप्पायं। उप्पायं वा कुसला, विभागजाइं न इच्छंति॥ १॥ अणुअत्तएहिं आरद्धदव्वे तिअणुअंति निद्देसो। ततो अ पुण विभत्ते, अणुत्ति जाउ आओ अणू होइ॥ २॥ आभ्यां गाथाभ्यां भावार्थोऽवधार्यः। यथा परमाणोरुत्पादः एकत्वजन्यस्तथा येन संयोगेन स्कन्धो न निष्पद्यते एतादृशो धर्मास्तिकायादीनां जीवपुद्गलयोस्संयोगस्तद्द्वारा यश्च संयुक्तद्रव्योत्पादोऽसंयुक्तावस्थविनाशपूर्वकः तथा ऋजुसूत्रनयाभिमतो यश्च क्षणिकपर्यायः प्रथमद्वितीयसमयादिव्यवहारहेतुस्तद्द्वारा यश्चोत्पादश्च तत्सर्वमेकत्वं ज्ञेयम्॥ २२॥ अत्र न किंचिद्विवादस्तत्र श्लोकमाह। स्कन्धहेतुं विना यः संयोगपरयोगेन धर्मास्तिकायादीनां यश्चोत्पादः तथाच क्षणिकपर्याये प्रथमद्वितीयादिद्रव्यव्यवहारहेतवस्तद्द्वारा य उत्पादः तत्सर्वमेकत्वं कथ्यते तत्र न कोऽपि विसंवाद इति॥२३॥ पुनर्भेदं कथयन्नाह (उत्पादेति) ननु धर्मादेरुत्पादः परप्रत्ययो भवेत् अपि पुनर्निजप्रत्ययाद्भवेदन्तर्नययोजनां ज्ञात्वा इति। भावार्थस्त्वयम् धर्मास्तिकायादीनामुत्पादो नियमेन परप्रत्ययः स्वोपष्टम्भ्य गत्यादिपरिणतजीवपुद्गलादिनिमित्त उक्तः। य उभयजनितस्स चैकजनितोऽपि भवेत्। ततस्तस्य निजप्रत्ययतापि कथयितुं युक्ता निश्चयव्यवहारावधारणात्। अयमर्थः। "आगासाईयाणं, तिण्हं परपच्चओ नियमा" इति सम्मतिगाथायामकारप्रश्लेषतया वचनान्तरेण कृतोऽस्ति वृत्तिकारेण तमर्थमनुस्मृत्येहापि लिखितोऽस्ति तस्माद्धर्मास्तिकायादीनामुत्पादो नियमात्परप्रत्यय एव। सोऽपि स्वोपष्टभ्य गत्यादिपरिणतजीवपुद्गलादिनिमित्तः उभयजनितोऽप्येकजनितोऽपि स्यात्। तस्य च निजप्रत्ययताप्यन्तर्नयवादेनोक्तास्ति भावना चेत्थं ज्ञेया॥ द्र० ९ अध्या०॥ "उप्पादलक्खणं अप्पि तववहारितं अणप्पियववहारियंति वा विसिसा दिट्ठंति वा एगट्ठा तव्विवरीतमितरं। तत्थ अप्पि तंजहा पढमसमयसिद्धो सिद्धत्तणेण उप्पन्नो अणप्पितो जोजणभोवणउप्पत्ता आ० चू०१ अ०। विशे०। त्रीन्द्रियजीवभेदे च। प्रज्ञा०२ प०।

औत्पात–न० उत्पाते भवमौत्पातम्। पांशुवृष्ट्यादौ, आ०क०। कपिहसितादौ, सूत्र० २ श्रु० २ अ०।

उप्पायग–उत्पातक–त्रि० उत्पातयति उत्पातं जनयति–उद्-पत्-णिच्–ण्वुल् उत्पातजनके, ऊर्ध्वपतनशीले च। वाच०।

उत्पादक–त्रि० उद्–पत्–ण्वुल् उत्पादनकर्त्तरि, स्त्रियां टापि अत इत्वम्। उत्पादिका उत्पादकस्त्रियाम् हिलमोचिकायां शब्दा त्रि० पुत्तिकायाम्, देहिकानामकीटे च स्त्री०। पितरि, पुं० ऊर्ध्व स्थिताः पादा अस्य कप्। अष्टापदे शरभाख्ये गजारातौ पशुभेदे, तस्य पृष्ठस्थचतुश्चरणत्वादूर्ध्वपादत्वम्। वाच०। त्रीन्द्रियजीवभेदे च। ये दूर्मि जित्वा समुत्तिष्ठन्ति दीर्घाः "पाणासीयढकुंथूउप्पायगदीहगोम्मि सिसुणागो" व्य० प्र० ८ उ०। नि० चू०। प्रज्ञा०।

उप्पायच्छेयण–उत्पादच्छेदन–न० उत्पादो देवत्वादिपर्यायान्तरस्य तेन छेदो जीवादिद्रव्यविभागः उत्पादच्छेदनम्। छेदनभेदे, स्था०५ ठा०।

उप्पायण–उत्पादन–न० उद्-पद्-णिच्-ल्युट्-जनने,उत्पत्तिकरणे-वा०। "भवाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे" उत्पादने एते विषयादिपदार्थाः कथं भविष्यन्तीति चिन्तने, उत्त० ३४ अ०।

उप्पायणंतरिय–उत्पादनान्तर्य–न० उत्पादनस्याविरहे, यथा निरयगतौ जीवानामुत्कर्षतोऽसंख्येयाः समयाः स्था० ५ ठा०।

उप्पायणा–उत्पादना–स्त्री० उत्पादनमुत्पादना। मूलतः शुद्धस्वपिण्डस्य धात्रीत्वादिभिः प्रकारैरुपार्जने, प्रव० ६७ द्वा०। पिं०। आव०। तस्या निक्षेपो यथा—

नामं ठवणा दविए, भावे उप्पायणा मुणेयव्वा।
दव्वम्मि होइ तिविहा, भावम्मि उ सोलसपया॥

उत्पादना चतुर्द्धा तद्यथा (नामंति) नामोत्पादना स्थापनोत्पादना द्रव्ये द्रव्यस्योत्पादना भावे भावस्योत्पादना च। तत्र नामस्थापने क्षुण्णे द्रव्योत्पादना च यावन्नो आगमतो भव्यशरीरद्रव्योत्पादना प्रागुक्तगवेषणादिरिव भावनीया। ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता तु द्रव्योत्पादना त्रिधा सचित्तद्रव्योत्पादना अचित्तद्रव्योत्पादना मिश्रद्रव्योत्पादना च। भावोत्पादना द्विधा तद्यथा आगमतो नोआगमतश्च। तत्र आगत उत्पादना शब्दार्थस्तत्रोपयुक्तः नोआगमतो भावोत्पादना तु द्विधा तद्यथा प्रशस्ता अप्रशस्ता च। तत्र प्रशस्ता ज्ञानाद्युत्पादना अप्रशस्ता षोडशपदा वक्ष्यमाणधात्रीदूत्यादिषोडशभेदा।

तत्र प्रथमतः सचित्तद्रव्योत्पादनां विभावयिषुराह॥

आसूयमाइएहिं वालवयितुरंगवीयमाईहिं।
सुयअसाडुमाईणं, उप्पायणया उ सचित्ता॥

सुताश्वद्रुमादीनां द्विपदचतुष्पदापदरूपाणामत्रादिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते सुतादीनामश्वादीनां द्रुमादीनां च यथा संख्यमासूत्रादिभिरासूयमुपायादिलिकमादिशब्दाद्घाटकजलादि परिग्रहःतथा बालचित्ततुरङ्गबीजादिभिश्च तत्र बालैः केशरोमादिभेदभिन्नैश्चितो व्याप्तो बालचितपुरुषो लोमशः पुरुष इति वचनात्। तुरङ्गबीजे च सुप्रसिद्धे। आदिशब्दात्तदन्यहेतुपरिग्रहः। या उत्पादना तथाहि केनचिन्निजभार्यायाः कथमपि पुत्रासंभवे देवताया उपयादिति केनाप्यृतुकालोकेन स्वसंप्रयोगेण च सुतः पुत्रिका वा उत्पाद्यते। तथा निजघोटिकायाः परस्य भाटकप्रदानेन परघोटकमारोप्य तुरङ्ग उत्पाद्यते। एवं यथायोगं वलीवर्दादिरपि तथा जलसेकेन बीजारोपणेन च द्रुमवल्ल्यादिः। तत इत्थं या द्रुमादीनामुत्पादना सा सचित्तद्रव्योत्पादना। संप्रत्यचित्तद्रव्योत्पादनां मिश्रद्रव्योत्पादनां च प्रतिपादयति।

कणगरययाइयाणं, जहिट्ठधाउविहिया उ।
सचित्तमीसाउभंडाणं, दुपयाइकया उ उप्पत्ती॥

कनकरजतादीनां सुवर्णरूप्यनाम्रादीनां यथेष्टधातुविहिता यथेष्टो यो यस्येष्टोऽनुक्रोऽपि लोहादिधातुस्तस्मात् विहिता कृता या उत्पत्तिः सा अचित्ता अचित्तद्रव्योत्पादना। तथा च द्विपदादीनां दासादीनां सभाण्डानां सालंकारादीनां चेतनप्रदानेन या कृता आत्मीयत्वेनोत्पत्तिः सा मिश्रा मिश्रद्रव्योत्पादना। तदेवमुक्ता द्रव्योत्पादना। संप्रति भावोत्पादनामाह

भावे पसत्थ इयरा, कोहा उप्पायणा उ अपसत्था।
कोहाइ जहा धायई–णं च नाणाइ उ पसत्था॥

भावे भावविषया उत्पादना द्विधा तद्यथा प्रशस्ता इतरा अप्रशस्ता। तत्र या क्रोधादीनां क्रोधादियुतधात्रीत्वादीनां च उत्पादना साऽप्रशस्ता या तु ज्ञानादेर्ज्ञानदर्शनचारित्राणामुत्पादना सा प्रशस्ता। इह वा प्रशस्ततया भावोत्पादनयाधिकारः पिण्डदोषाणां वक्तुमुपक्रान्तत्वात्। सा च षोडशभेदा॥ पिं०॥

उप्पायण संपायण–णिव्वत्तण मो य होंति एगट्ठा।
आहारस्सिहपगया, तीए दोसा इमे होंति॥ १०॥

उत्पादनमुत्पादना एवं संपादना निर्वर्तना च। इह च पदत्रयेऽपि ल्हस्वतामाकारश्च निपातः प्राकृतत्वाच्च शब्दः समुच्चये भवति स्युरेकार्था अनन्याभिधेयाः सर्वेषामेव एषामुत्पादनाबोधकत्वादेते शब्दा इति गम्यम्। सा च सचेतना चेतनाचेतनद्रव्यादिविषयत्वेनानेकविधेत्यत उच्यते आहारस्याशनादिरूपलक्षणत्वादस्य वस्त्रपात्रादिपरिग्रहः। इह पिण्डाधिकारे प्रकृताः प्रस्तुताः तद्दोषाधिकारात् (ताएत्ति) एतस्याः पुनरुत्पादनाया गृहस्थात्सकाशात्साधुना स्वार्थं भक्ताद्युपार्जनरूपा ये दोषा दूषणानि इमे इति वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षभूता भवन्ति स्युरिति गाथार्थः। तानेव–नामतो दर्शयन्नाह "धातीदूतिणिमित्ते, आजीववणीमगे तिगिच्छा य। कोहे माणे माया, लोभे हवंति दस एते॥ पुव्विपच्छा–संथव-विज्जामंते य चुण्णजोगे य। उप्पायणाय दोसा, सोलसमे-मूलकम्मे य"। पंचा० १३ विव०। धात्र्यादिव्याख्यान्यत्र। एतेऽनन्तरोक्ता उत्पादनाया दोषाः षोडश। मूलकर्म वशीकरणम्। इह धात्र्याः पिण्डो धात्रीपिण्डः किमुक्तं भवति धात्रीत्वस्य करणेन कारणेन च य उत्पाद्यते पिण्डः। यस्तु दूतीत्वस्य करणेनोत्पाद्यते स दूतीपिण्डः। एवं निमित्तादिष्वपि भावनीयम्-पिं०। ध०। उत्त०। स्था०। ग०। आचा०। जीत०।

उत्पादनादोषेषु प्रायश्चित्तमभिधित्सुराह

दुविहनिमित्ते लोभे, गुरुगा माया य मासियं गुरुयं।
सुहुमे वयणे लहुओ, सेसे लहुगा य मूलं च॥

निमित्तं त्रिविधमतीतविषयं प्रत्युत्पन्नविषयमनागतविषयं च। तत्र द्विविधे निमित्ते प्रत्युत्पन्नविषये च तथा लोभे च प्रत्येकं चत्वारोगुरुकाः। मायायां मासगुरु। सूक्ष्मे चैकित्स्ये वचनसंस्तवे च प्रत्येकं लघुको मासः शेषेषु तु समस्तेषूत्पादनादोषेषु प्रत्येकं चत्वारो लघवो नवरं मूलकर्मणि मूलम्। वृ० १ उ०। उप्पायणाए अइए निमित्ते चउलहुं। पडुप्पन्ने अणागए लोभए चउगुरुं। कोहे माणे चउलहुं। मायाए मासगुरुं। सुहुमतेइच्छि पंचराइंदिया। बादरतेइच्छे चउलहुं। संथवे मासलहुं। धाईहिं चउलहुं। जोइयमेहुणियासंथवे चउगुरुं मूलं वा। वयणसंथवे मासलहुं। मूलकम्मे मूलं। सेसेसु चउलहुं उप्पाइणा पं० चू०। (जीतकल्पानुसारेणाचामाम्लं आयंबिलशब्दे चैतत्स्पष्टीकृतम्)

उप्पायणाविसोहि–उत्पादनाविशुद्धि–स्त्री० उत्पादनादोषे पिण्डचरणादीनां निर्दोषतारूपे उत्पादनाया वा निर्दोषतालक्षणे विशुद्धिभेदे, स्था० ३ ठा०।

उप्पायणोवघाय–उत्पादनोपघात–पुं० उत्पादनयोपघातः पिण्डादेरकल्पनीयताकरणं चरणस्य वा शबलीकरणमुत्पादनोपघातः। उद्गमस्य वा पिण्डादिप्रसूतेरुपघातो धात्रीत्यादिभिर्दोषैरुत्पादनोपघातः। धात्र्यादिदोषलक्षणया उत्पादनया चारित्रस्य विराधनरूपे धात्र्यादिभिः षोडशभिरुत्पादनादोषैर्भक्तपानोपकरणलेपानामशुद्धतालक्षणे वा उपघातभेदे, स्था० १० ठा०।

उप्पायपडिवाय–उत्पादप्रतिपात–पुं० विभागतो देशतो वा कस्यचिद्वस्तुनो वृद्धिहान्युभये, विपा० ६ अ०। यथा अवधिज्ञानस्य। "बाहिरलंभो भज्जो," दव्वे खेत्ते य कालभावे य। उ-

प्पायपरिवाओ विय, तदुभयं चेगसमएणं" अप्पायपरिवादो णामं जेसिं दव्वखेत्तकालभावाणं काणि वि एगसमएण चेव पुव्वुद्दिट्ठाणि तं पासति काणि पुण अदिट्ठपुव्वाणि पासति एस उप्पायपरिवातो भण्णति । आ० चू० १ अ० । (एतद्विषयावधि वक्तव्यता ओहि शब्दे स्पष्टी भविष्यति)

उप्पायपव्वय–उत्पातपर्वत–पुं० उत्पतनमूर्द्धगमनमुत्पातस्तेनोपलक्षितः पर्वत उत्पातपर्वतः । स्था० १० ठा० । स्वनामख्यातेषु पर्वतेषु, तिर्यग्लोकगमनाय यत्रागत्योत्पतति स उत्पातपर्वत इति । भ० १ श० ८ उ० । उत्पातपर्वता यत्रागत्य बहवो व्यन्तरदेवा देव्यश्च विचित्रक्रीडानिमित्तं वैक्रियशरीरमारचयन्ति । जी० ३ प्रति० ॥

सर्वेषां लोकपालानामुत्पातपर्वतमानादि यथा ॥

चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो तिगिच्छिकूडे उप्पायपव्वए मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खंभेणं पन्नत्ता । चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो सोमस्स महारण्णो सोमप्पभे उप्पायपव्वए दसजोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं दसगाउयसयाइं उव्वेहेणं मूले दसजोयणसयाइं विक्खंभेणं पन्नत्ता । चमरस्स णं असुरिंदस्स जमस्स महारण्णो जमप्पभे उप्पायपव्वए एवं चेव । एवं वरुणस्स वि । एवं वेसमणस्स वि । बलिस्स णं वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो रुयगिंदे उप्पायपव्वए मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खंभेणं पन्नत्ते । बलिस्स णं वइरोयणरन्नो सोमस्स एवं चेव जहा चमरस्स लोगपालाणं तं चेव बलिस्स वि । धरणस्स णं नागकुमारिंदस्स नागकुमाररन्नो धरणप्पभे उप्पायपव्वए दसजोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं दसगाउयसयाइं उव्वेहेणं मूले दसजोयणसयाइं विक्खंभेणं । धरणस्स णं जाव नागकुमाररन्नो कालवालस्स महारन्नो कालप्पभे उप्पायपव्वए दसजोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं एवं चेव एवं जाव संखवालस्स एवं भूयाणंदस्स वि एवं लोगपालाणं पि । से जहा धरणस्स एवं जाव थणियकुमाराणं सलोगपालाणं भाणियव्वं । सव्वेसिं उप्पायपव्वया भाणियव्वा सरिसनामगा । सक्कस्स णं देविंदस्स देवरण्णो सक्कप्पभे उप्पायपव्वए दसजोयणसहस्साइं उड्ढं उच्चत्तेणं दसगाउयसहस्साइं उव्वेहेणं मूले दसजोयणसहस्साइं विक्खंभेणं पन्नत्ते । सक्कस्स णं देविंदस्स देवरण्णो जहा सक्कस्स तहा सव्वेसिं लोगपालाणं सव्वेसिं च इंदाणं जाव अच्चुयत्ति ।

चमरस्सेत्यादि सुगमं नवरं (तिगिच्छिकूडेत्ति) तिगिच्छिः किञ्जल्कस्तत्प्रधानकूटत्वात्तिगिच्छिकूटस्तत्प्रधानत्वं च कमलबहुलत्वात् संज्ञा चेयम् ॥ (उप्पायपव्वयत्ति) उत्पतनमूर्द्धगमनमुत्पातस्तेनोपलक्षितः पर्वत उत्पातपर्वतः स च रुचकवराभिधानात् त्रयोदशात्समुद्रात् दक्षिणतोऽसंख्येयान् द्वीपसमुद्रानतिलङ्घ्य यावदरुणवरद्वीपारुणवरसमुद्रौ तयोररुणवरं समुद्रं दक्षिणतो द्विचत्वारिंशतं योजनसहस्राण्यवगाह्य भवति तत्प्रमाणं च "सत्तरसएकवीसाइं, जोयणसयाइँ सो समुव्विद्धो । दस चेव जोयणसए, बावीसे वित्थडो हेट्ठा ॥ १ ॥ चत्तारिजोयणसए, चउवीसे वित्थडो उ मज्झम्मि । सत्तेव य तेवीसे, सिहरतले वित्थडो होइत्ति" ॥ २ ॥ स च रत्नमयः पद्मवरवेदिकया वनखण्डेन च परिक्षिप्तस्तस्य च मध्येऽशोकावतंसको देवप्रासाद इति ॥ (चमरस्सेत्यादि महारण्णोत्ति) लोकपालस्य सोमप्रभ उत्पातपर्वतोऽरुणोदसमुद्र एव भवति । एवं यमवरुणवैश्रमणसूत्राणि नेयानीति (बलिस्सेत्यादि) रुचकेन्द्र उत्पातपर्वतोऽरुणोदसमुद्र एव यथोक्तं भवति "अरुणस्स उत्तरेणं, बायालीसं भवे सहस्साइं । ओगाहिऊण उदहिं, मिलणिचयो रायहाणिओत्ति" ॥ १ ॥ (बलिस्सेत्यादि) । सूत्रसूची एवं च दृश्यम् ॥ वइरोयणिंदस्स वइरोयणरण्णो सोमस्स महारण्णो एवं-चेवत्ति ॥ अतिदेश एतद्भावना । (जहेत्यादि) यथा यत्प्रकारं चमरस्य लोकपालानामुत्पातपर्वतप्रमाणं प्रत्येकं चतुर्भिः सूत्रैरुक्तं (तं चेवत्ति) तत्प्रकारमेव चतुर्भिः सूत्रैर्बलिनोऽपि वैरोचनेन्द्रस्यापि वक्तव्यं समानत्वादिति (वरुणस्सेत्यादि) वरुणस्योत्पातपर्वतोऽरुणोद एव समुद्रे भवति (वरुणस्सेत्यादि) प्रथमं लोकपालसूत्रे । "एवं चेवत्ति" करणात् "उच्चत्तेणं दसगाउयसयाइं उव्वेहेणमित्यादि" सूत्रमतिदिष्टं एवं जाव "संखवालस्सत्ति" । करणाच्छेषाणां त्रयाणां लोकपालानां कोलवालसेलवालसंखवालाभिधानानामुत्पातपर्वताभिधायीनि त्रीण्यन्यानि सूत्राणि दर्शयति । (एवं भूयाणंदस्सवित्ति) भूतानन्दस्यापि औदीच्यनागराजस्यापि उत्पातपर्वतस्तस्य नाम प्रमाणं च वाच्यं यथा धरणस्येत्यर्थः भूतानन्दप्रभश्चोत्पातपर्वतोऽरुणोद एव भवति केवलमुत्तरतः एवं (लोगपालाण वि से त्ति) (से) तस्य भूतानन्दस्य लोकपालानामपि एवमुत्पातपर्वतप्रमाणं यथा धरणलोकपालानामिति भावः । नवरं तन्नामानि चतुःस्थानकानुसारेण ज्ञातव्यानीति । (जहा धरणस्सत्ति) यथा धरणस्य एवमिति तथा सुपर्णविद्युत्कुमारादीनां ये इन्द्रास्तेषामुत्पातपर्वतप्रमाणं भणितव्यं कियत्पर्यन्तानां तेषामित्यत आह (जाव थणियकुमाराणंति) प्रकटं किमिन्द्राणामेव नेत्याह (सलोगपालाणंति) तल्लोकपालानपीत्यर्थः । (सव्वेसिमित्यादि) सर्वेषामिन्द्राणां तल्लोकपालानां चोत्पातपर्वताः सदृग्नामानो भणितव्या यथा धरणस्य धरणप्रभः प्रथमतल्लोकपालस्य कालवालस्य कालवालप्रभ इत्येवं सर्वत्र ते च पर्वताः स्थानमङ्गीकृत्यैवम्भवन्ति "असुराणं नागाणं, उदहिकुमाराण होंति आवासा । अरुणोदए समुद्दे, तत्थेव य तेसि उप्पाया ॥ १ ॥ दीवदिसा अग्गीणं थणियकुमाराण होंति आवासा । अरुणवरे दीवम्मि उ, तत्थेव य तेसि उप्पायत्ति" ॥ २ ॥ सक्कस्सेत्याहि ॥ कुण्डलवरे द्वीपे कुण्डलपर्वतस्याभ्यन्तरे दक्षिणतः षोडश राजधान्यः सन्ति तासां चतसृणां मध्ये सोमप्रभयमप्रभवरुणप्रभवैश्रमणप्रभाख्या उत्पातपर्वताः सोमादीनां शक्रलोकपालानां सन्ति उत्तरपार्श्वे तु एवमेवेशानलोकपालानामिति यथा शक्रस्य तथाच्युतान्तानामिन्द्राणां लोकपालानां चोत्पातपर्वता वाच्या यतः सर्वेषामेकं प्रमाणं नवरं स्थानविशेषो विशेषसूत्रादवगन्तव्यः ॥ स्था० १० ठा० ।

उप्पायपुव्व–उत्पात (द) पूर्व–न० उत्पादप्रतिपादकं पूर्वमुत्पादपूर्वम् । प्रथमपूर्वे, तत्र सर्वद्रव्याणां सर्वपर्यायाणां चोत्पादमधिकृत्य प्ररूपणा क्रियते आह च चूर्णिकृत् "पढमं उप्पायपुव्वं, तत्थ सव्वदव्वाणं पज्जवाण य उप्पाय भंगीकाउं पण्णवणा कप्पा इति" ॥ नं० ॥ तस्य पदपरिमाणमेका कोटी । स० । नन्दीसमवायाङ्गवृत्त्योरेका पदकोटीत्युपलभ्यतेऽन्यैस्त्वेकादश । यत्रोत्पादमङ्गीकृत्य सर्वद्रव्यपर्यायाणां प्ररूपणा कृता तदुत्पादपूर्वं प्रथमं तच्च

पदप्रमाणेन पदसंख्यामाश्रित्य एकादशकोटीप्रमाणम् । प्रथमपूर्वे एकादशपदानां कोट्य इत्यर्थः इह यत्रार्थोपलब्धिस्तत्पदमित्यादि पदलक्षणसद्भावेऽपि तथाविधसंप्रदायाभावात्तस्य प्रामाण्यं न सम्यगवगम्यत इति । प्रव०६१द्वा० 'उप्पायपुव्वस्सणं चत्तारि चूलिया वत्थू पण्णत्ता" उत्पादपूर्वं पूर्वाणां तस्य चूडा आचारस्याग्राणीव तद्रूपाणि वस्तूनि परिच्छेदविशेषा अध्ययनवत् चूडावस्तूनि । स्था०४ठा० । "उप्पायपुव्वस्स णं दसवत्थू पण्णत्ता" उत्पादपूर्वं प्रथमं तस्य दश वस्तून्यध्यायविशेषाः । स्था० १० ठा० ।

उप्पायविगमलक्खण–उत्पादविगमलक्षण–न० उत्पादविगमयोः स्वरूपपरिचायके, विशे० (लक्खण शब्दे इदं वक्ष्यामि)

उप्पावेंत–उत्प्लावयत्–त्रि० उत्-प्लव-णिच्-शतृ । उत्प्लुतिप्रयोजके, प्रा० ॥

उप्पिं–उपरि–अ० ऊर्द्धे-रिल्-उपादेशश्च । प्रथमापञ्चमीसप्तम्यन्तार्थवृत्तेरूर्द्धशब्दस्यार्थे, वाच० "तेसिं भोमाणं उप्पिं उल्लोया " जी० ३ प्रति० । स्था० । "उप्पिं पणवीसं जोयणाइं विक्खंभेणं " (उपरि) मस्तके, रा० ॥

उप्पिंजल–उत्पिञ्जल–त्रि० उद्-पि-जि-कलन्-वा लस्य रः । अत्यर्थाकुले, वाच० । "उप्पिंजलभूए कहकहभूए दिव्वे देवरमणे पव्वत्ते आवि होत्था " उत्पिञ्जलभूते आकुलके भूते किमुक्तं भवति महर्द्धिकदेवानामप्यतिशायितया परक्षोभोत्पादकत्वेन सकलदेवासुरमनुजसमूहचित्ताक्षेपकारी । रा० ।

उप्पित्थ–उ (त्पित्त) प्पिच्य–न० आकुले, रोषभृते आकुलता च श्वासेन द्रष्टव्या । तथा पूर्वसूरिभिर्व्याख्यानात् उक्तंच 'उप्पित्थं' श्वाससंयुक्तमिति । जी० ३ प्रति० । तृतीय एव गेयदोषः । जं० १ वक्ष० । स्था० । रा० । अनु० ।

उप्पियंत–उत्पिबत्–त्रि० आस्वादयति, प्रश्न० ३ द्वा० । मुहुर्मुहुः श्वसति, " उप्पियंतं गणिदिस्सा अगीतो भासेइ इमं" व्य० द्वि० ४ उ० ।

उप्पियण–उत्पातन–न० मुहुर्मुहुः श्वसने, व्य० द्वि०४उ० ।

उप्पियमाण–उत्प्लाव्यमान–त्रि० जलोपरि प्लाव्यमाने, "बुडुमाणे णिवुडुमाणे उप्पियमाणे, उपा० ७ अ० ।

उप्पिलावेंत–उत्प्लावयत्–त्रि० ऊर्द्ध प्लावयति, "जे भिक्खू सम्मं णावं उप्पिलावेइ उप्पिलावंतं वा साइज्जइ " नि० चू० १८ उ० । आचा० ॥

उप्पीलित–उत्पीडित–त्रि० गाढीकृते, " उप्पीलियवच्छकच्छगेवज्जबद्धगलगवरभूसणविराइयं " उत्पीडिता बद्धासिकृता हृदयरज्जुर्येस्य स तथा, भ०७श०९उ० । ज्ञा०।औ०।वि०। " उप्पीलियचिंधपट्टगहिया उहपहरणा " उत्पीडितो गाढबद्धश्चिह्नपट्टो नेत्रादिचीवरात्मको यैस्ते तथा । प्रश्न० ३ द्वा० । "उप्पीलियचित्तपट्टपरिपरसफेणगावतरइयसंगयपलववत्थंतचित्तविल्लगं " उत्पीडितोऽत्यन्तबद्धश्चित्रपट्टो विचित्रवर्णपट्टरूपः परिकरो यैस्ते तथा । रा० " उप्पीलियसरासणपट्टिए " उत्पीडिता गुणसारणेन कृतावपीडा शरासनपट्टिका धनुर्दण्डो येन स तथा । उत्पीडिता वा बाहौ बद्धा शरासनपट्टिका बाहुपट्टिका येन स तथा । भ० ७ श० ९ उ० । उत्पीडिता प्रत्यञ्चारोपणेन शराशनपट्टिका धनुर्यष्टिर्यैस्ते तथा । अथवा उत्पीडिता बाहौ बद्धा शराशनपट्टिका धनुर्धरप्रतीता यैस्ते तथा । भ० ३ श०७ उ० । रा० । वि० ।

उप्पुय–उत्पुत–त्रि० उद्-पुक्त । पवित्रादिना कृतोत्पवनसंस्कारे पात्रादौ, इद् पक्षे उत्पवितोऽप्यत्र । वाच० ॥

उप्पुत–न० गेयदोषभेदे, ज्ञा० १६ अ० ॥

उप्पूर–उत्पूर–पुं० प्रकृष्टे प्रवाहे, "पवणाहयचवलललियतरंगहत्थनच्चंतवीइपसरियखीरोदकपवरसागरुप्पूरचंचलाहिं " औ० । प्राचुर्ये, " उप्पूरसमरसंगामडमरकालिकलहवेहकरणं " उत्पूरेण प्राचुर्य्येण समरो जनमरकयुक्तो यः संग्रामो रणः स उत्पूरसमरसंग्रामः । प्रश्न० ३ द्वा० ।

उप्पेय–देशी–अभ्यङ्गे, । " पुव्वं च मंगलट्ठा, उप्पेयं जइ करेइ गिहियाणं" पूर्वं च यदि मङ्गलार्थं साधु उप्पेयं देशीपदमेतत् अभ्यङ्गं पश्चाद् गृहिकाणां गृहस्थानां करोति । व्य०६ उ० ।

उप्पेल–उन्नमि–धा० उद् नम्-णिच्-ऊर्द्धनमनकारणे, उन्नमेरुत्थल्लोल्लालगुलुगुञ्छोप्पेला ८ । ४ । ३६ । इति उन्नमेरुप्पेलादेशः । उप्पेलइ उन्नमयति । प्रा० ॥

उप्पेहड–देशी–उद्भटार्थे, दे० ना० ।

उप्फुण्ण–देशी–आपूर्णे, दे० ना० ।

उप्फुण–उत्फण–पुं० स्त्री० उत्-फण-फणे, उत्फणत्वे, कुण्डलिकादिपर्य्यायसमन्वितसर्पद्रव्यवत् आ०म० द्वि० ।

उप्फाल–देशी–दुर्जने, दे० ना० ।

उप्फालंत–उत्फालयत्–त्रि० प्रोल्लङ्घयति, प्रा० ।

उप्फुल्ल–उत्फुल्ल–त्रि० उद्-फुल्-नि. विकसिते, द० ५ अ० । दलानामन्योन्यविश्लेषेण प्रकाशिते, उत्फुल्लनीलनलिनोदरतुल्यभासः माघः । उत्ताने, त्रि० स्त्रीणां गुह्येन्द्रिये, न०।वाच० ॥

उप्फुसिऊण–उत्स्पृश्य–अ० उदकेन अभ्युक्षणं दत्वेत्यर्थे "उप्फुसिऊणं देते अत्तट्ठियसेविए गहणं" बृ० १ उ० ।

उप्फेणउप्फेणिय–उत्फेनोत्फेनित–न० फेनोद्गमनकृते, "उप्फेणउप्फेणियसीहसेण रायं एवं वयासी उप्फेणउप्फेणियंति" सकोपोष्मवचनं यथा भवतीत्यर्थः । विपा० ९ अ० ।

उप्फेस–देशी–न०पुं० मुकुटे, औ० । प्रज्ञा० । शिरोवेष्टने, शेखरके, "पंचरायककुहा पण्णत्ता तंजहा खग्गं छत्तं उप्फेसं वाहणा उवालवियाणी" स्था०५ ठा०।"उप्फेसं वा कुज्जा" शिरोवेष्टनं वा कुर्यात्, आचा० २ श्रु० । त्रासे, अपवादार्थे, दे० ना० ।

उप्फोअ–देशी–उद्गमे, दे० ना० ।

उप्फोस–उत्स्पृश–पुं० उत्स्पर्शने, छन्दने, बृ० १ उ० ।

उब्बंधण–उद्बन्धन–न० उद्-बन्ध्-ल्युट्-उल्लम्बने, । प्रश्न०५ द्वा० ऊर्द्धं वृक्षशाखादौ बन्धने, तेन मरणे च । "उब्बंधणाइ वेहासमित्यादि" प्रव० १५ द्वा० ।

उव्वरुय–उद्वरुक–पुं० विद्यादायकादिप्रतिजागरके, स्था० ३ ठा० । स च प्रव्राजयितुं न कल्पते । इति तत्प्ररूपणामित्थम् " अइयाणि उव्वरुो " ।

कम्मे सिप्पे विज्जा, मंते जोगेय होंति उवत्तरआ ।
उवंरुवअो एसो, न कप्पए तारिसे दिक्खा ॥४२०॥

एस पंचविहो उपचरणगत्रावेण बद्धो उपचारकः प्रतिजागरक इत्यर्थः ।

कम्मे सिप्पे विज्जा, मंतेय परूवणा व उएहं पि ।
गोवालउक्कमादी, कमउं होति उव्वरुउ ॥४२१ ॥

कम्मसिप्पाणं दोएहं ज्ञय परूवणा कज्जति तेणं चउगहणं अणुवएसपुव्वगं गोपालादीकम्मं आयरितोवएसपुव्वगं रेहगादी सिप्पं लेहादिया सउणरुपज्जवसाणा बावत्तरिकलातो

विज्जादिवयसमयनिबद्धो मंतो अहवा इत्थिपुरिसा भिहाणविज्जा-मंता अहवा स साहणा विज्जा पढसिद्धो मंतो दुगमादि दव्वनियरा विद्देसणवसीकरणउच्चाडणारोगावणायकराववजोगा इत्थं गोपालादीकम्मे भिन्नगा कालतो मुल्ले गहिते अगहिते वा काले असंपुन्ने ण कप्पति दिक्खिउं पुन्ने कप्पति । अभिन्नकालतो कए कम्मे गिहिते वा अगहिते वा मुल्लं कप्पति ।

मिप्पाई सिक्खंतो, सिक्खावेंतस्स देत्त जा सिक्खा ।
गहियम्मि वि सिक्खम्मि, जं चिरकालं तु उब्बद्धो ॥४२२॥
एमेव य विज्जाए, मंते जोगे य जाव उब्बद्धो ।
तावति काले ण कप्पति, सेस कालं अणुण्णुत्तो ॥४२३॥

अतिगाहणातो विज्जा मंत जोगा सिक्खंतो सिक्खावेंतस्स कव्वलादिदव्वं देति सो य जति तेण एवं उब्बद्धो जाव सिक्ख-सि ताव तुमं ममायतो तंमि असिक्खिते न कप्पति सिक्खिए कप्पति। अध एवं उब्बद्धो सिक्खिए वि उवरिए तियं कालं ममा-यतणं भवियव्वं तम्मि काले अपुन्ने ण कप्पति अंतरा पव्वावेंतस्स इमे दोसा ॥

बंधवहो रोहा वा, हवेज्ज परितावसंकिलेसो वा ।
उब्बद्धगम्मि दोसो, उवसम्पु ते य परिहाणा ॥४२४॥
उवउद्धगभवगाणं, एस विसेसो मुणेयव्वो ।

कंठा वितियपदं सुक्कोवगाहा । कंठगतो उब्बद्धगो उब्बद्धभ-यगाण इमो वि से सोऊण उवसंपदं उब्बद्धो भयगं पुण भ-त्तीए घेप्पंति । नि० चू० ११ उ० ।

उब्बलण-उद्वलन-न० अभ्यङ्गे, विइयपयकारणम्मि चम्मु-ब्बलणं तु होंति पगट्ठा" वृ० ३ उ० ।(अणायारशब्दे तन्निषेध उक्तः) प्रोद्वलने च । क०प्र० । करणे, ल्युट् । देहोपलेपनविशे-षेषु, यानि देहाद्धस्तामर्शनेनापनीयमानानि मालादिकमादाय उद्वलन्तीति । ज्ञा० १३ अ० ॥

उब्बलणसंकम-उद्वलनासंक्रम-पुं० प्रदेशे, सङ्क्रमभेदे, पं० सं० (तल्लक्षणादिसंकमशब्दे प्रदेशसंक्रमप्रस्तावे दर्शयिष्यते)

उब्बिद्ध-उद्विद्ध-त्रि० ऊर्द्ध गते, औ० । "सुगंधवरकुसुमचुम्म वासरेणुमइलं" भ०९श०३३ उ०। रा० । उच्छ्रिते, । "तालद्ध-उब्बिद्धगहलकेउ " स० । प्रश्न० । रा० ।

उपविद्ध-त्रि० उण्डे, "उब्बिद्धविपुलगंभीरखायफलिहा " ज्ञा० १ अ० । रा० ।

उब्बेह-उद्वेध-पुं०उण्डत्वे, जी०३प्रति० ।"उब्वेधं ओंडतणंति भणियं होइ" स्था०१०ठा० । भूमिप्रविष्टत्वे, जं०७ वक्ष० । भुवि प्रवेशे, स्था० २ ठा० । भूमाववगाहे, मध्यविष्कम्भे च । स्था० १० ठा० ।

उब्बोलित्ता-अववोलयितृ-त्रि० अधोवोलयितरि,"सीओद-गवियडंसि वा कायं उब्बोलित्ता भवति "सूत्र० २ श्रु०३ अ०

उब्भ-ऊर्ध्व-त्रि०उद्-हाङ्-क-पृषो० ऊरादेशः।"वोर्ध्वे" ८।२ ५८। इति संयुक्तस्य वा भः । उब्भं उद्धं। प्रा०। उच्चे, उपरिउप-रितने च । वाच० ।

उब्भज्झि-देशी-कोद्रवजालके, वृ० १ उ० ।

उब्भट्ठ-अवभाषित-त्रि० याचिते, " उब्भट्ठं अणोभट्ठं वा गे-ण्हंतस्स दव्वुज्झियं भवति । नि० चू० १५ उ० ।

उब्भड-उद्भट-त्रि० उद् भट् करणे-अप् । तण्डुलादेः प्रस्फो-टनहेतौ शूर्पे, तदाकारत्वात्कच्छपे, श्रेष्ठाशये, महाशये, प्रवरे, ग्रन्थबहिर्भूतैर्लौकिकप्रसिद्धेऽज्ञातवक्तृके श्लोके, वाच० । असंवृतपरिधानादौ " छिक्कावणा उब्भेडो णीया सा दारुण-सभावा" वृ० ६ उ० । विकराले, " उब्भडघडमुहा कञ्चुक-सराभिभूया " उद्भटं विकरालं घटकमुखमिव मुखं तुच्छ-दशनच्छदत्वाद्येषां ते तथा । स्पष्टे च । "उब्भडघाडामुहा क-ञ्चुकसराभिभूया " उद्भटे स्पष्टे घाटामुखे शिरोदेशविशेषौ येषां ते तथा । भ० ७ श० ६ उ० ।जं० । ज्ञा० । तं० ।

उब्भडवेस-उद्भटवेष-पुं० निषिद्धजनोचितनेपथ्ये, ध० र० । दर्श० । (तदकरणीयता अणुब्भड शब्दे उक्ता)

उब्भव-उद्भव-पुं० उद्-भू-अच् । उत्पत्तौ, विशे० । सम्भ-वे, ज्ञा० २ अ० । कर्तरि-अच्- । उत्पत्तिमति, उद्भूतत्वे, वि-शेषगुणगते जातिभेदे, वाच० ॥

उब्भाम-उद्भ्राम- पुं० उद्- भ्रम- घञ्-भिक्षाभ्रमणे, स्था० ४ ठा० ॥ उत्प्राबल्येन भ्रमन्त्युद्भ्रमाः । भिक्षाचरेषु, "तीरिय उ-ब्भामणितो य दरिसणं " व्य० १ उ० । नि० चू० ।

उब्भामइल्ला-उद्भ्रामिल्ला-स्त्री० स्वैरिण्याम्, "जस्स महिला-यति उब्भामइल्ला य तस्स" व्य०४उ०दुःशीलायां च ।वृ०६उ ।

उब्भामग-उद्भ्रामक-पुं०उद्-भ्रम्-ण्वुल् । पारदारिके, बाह्य-ग्रामे भिक्षाटनं विधायापर्याप्ते तत्रैव भिक्षामटति, "अद्धाण-णिग्गयाई उब्भामगखमग अक्खरे रिक्खा " वृ० १ उ० ॥ वायुभेदे च । प्रज्ञा० ।

उब्भामगणितो(यो)य-उद्भ्रामकनियोग-पुं० उद्भ्रामका भि-क्षाचरास्तेषां नियोगो व्यापारो यत्र स उद्भ्रामकनियोगः । भि-क्षाचरव्यापारवति ग्रामे, "तीरिय उब्भामणितोयदरिसणं सा हुसणिवप्पाहे । " व्य० १ उ० ।

उब्भामिगा-उद्भ्रामिका-स्त्री० कुलटायाम्, व्य० ६ उ० । " उब्भामिगावलिया बलिया वलवलिया " महा० ३ अ० ।

उब्भालण-देशी-शूर्पादिनोत्पवने, अपूर्वे च । दे० ना० ।

उब्भाव-रम्-धा० क्रीडायाम्, रमेः संखुड्डुखेड्डोब्भावकिलिकिं चकोट्टुममोट्टायणीसरवेल्ला ८ । ४ । ६७ । इति रमेरुब्भावादे-शः । उब्भावइ । रमते । प्रा० ।

उब्भावणा-उद्भावना-स्त्री० उत्प्रेक्षणे, "असब्भावुब्भावणाहिं" ज्ञा० १३ अ० । औ० । प्रकाशने, नं० । प्रभावनायाम, " पव-यण उब्भावणया " स्था० १० ठा० । वृ० ।

उब्भाविअ-देशी-सुरते, दे० ना० ।

उब्भिंदमाण-उद्भिंदत्-त्रि०उद्भेदं कुर्वति, "मट्टिउवलित्तं अस-णं४ वा उब्भिंदमाणे पुढवीकायं समारंभेज्जा" आचा०२श्रु.७अ.

उब्भिंदिउं (य) उद्भिद्य-अव्य० उद्घाट्येत्यर्थे " छगणा-इणोवलित्तं उब्भिंदिय जं तमुब्भिन्नं " पंचा० १ ३ विव० ।द० ॥

उब्भिज्जमाण-उद्भिद्यमान-त्रि० उद्घाट्यमाने, जं० १ वक्ष० । रा० । जीवा० । प्राबल्येनोर्द्ध वा दार्यमाणे, केतइपुडाण वा अणुवायंसि उब्भिज्जमाणाण वा " भ० १६ श० ६ उ० ॥

उब्भिन्न-उद्भिन्न-न० उद्भेदनमुद्भिन्नम् । साधुभ्यो घृता-दिदाननिमित्तं कुतुपादेर्मुखस्य गोमयादिस्थगितोद्घाटने ग्रा-देशे उद्गमदोषे, तद्योगाद्देये घृतादौ च । पिं० । " छगणा-इणावउत्तं उब्भिंदिय जं तमुब्भिन्नं " । उद्भिद्य उद्घाट्य यद् भक्तादि ददातीति वर्तते तद्भक्ताद्युद्भिन्नमित्युच्यते । कोष्ठ-काद्युद्भिन्नं भाजनसम्बन्धादिति । पंचा० १३ विव० ।

तद्भेदा यथा—

पिहिउब्भिन्नकवाडे, फासुयअफासुए य बोधव्वे ॥
अफासुय पुढविमाई, फासुय छगणाइ दद्दरए ॥

उद्भिन्नं द्विधा तथा पिहितोद्भिन्नं कपाटोद्भिन्नं च । तत्र यत् कुतुपादेः स्थगितं मुखं साधूनां तैलघृतादि दीयते तद्दीयमानं तैलादि पिहितोद्भिन्नं पिहितमुद्भिन्नं यत्र तत् पिहितोद्भिन्नमिति व्युत्पत्तेः । तथा यत् पिहितं कपाटमुद्भिद्य उद्घाट्य साधुभ्यो दीयते तत् कपाटोद्भिन्नम् । व्युत्पत्तिः प्रागिव । तत्र पिहितोद्भिन्नं द्विधा तद्यथा प्रासुकमप्रासुकं च सचेतनमचेतनं चेत्यर्थः । तत्राप्राशुकं सचित्तपृथिव्यादिमयं प्राशुकं छगणादिदर्दरके तत्र छगणा गोमया आदिशब्दाद्भस्मादिपरिग्रहः दर्दरको मुखबन्धनवस्त्रखण्डम् ॥

अत्र पिहितोद्भिन्ने दोषानभिधित्सुराह ॥

उब्भिन्ने छक्काया, दाणे कयविक्कए य अहिगरणे ।
ते चेव कवाडम्मि वि, सविसेसा जंतमाईसु ॥

उद्भिन्ने पिहितोद्भिन्ने च दोषस्तदुद्भेदकाले षट्पृथिवीकायादयो विराध्यन्ते तथा प्रथमतः साधुनिमित्तं कुतुपादिमुखे उद्भिन्ने सति पुत्रादिभ्यस्तैलादिप्रदाने तथा क्रये विक्रये चाधिकरणप्रवृत्तिरुपजायते । तथा त एव षट्कायविराधनादयो दोषा कपाटेऽपि कपाटोद्भिन्नेऽपि सविशेषास्तु यन्त्ररूपकपाटादिषु द्रष्टव्याः । तत्र यान्यतीव संपुटमागतानि कुञ्चिकाया रोधाद्यान्ति यानि च दर्दरिकोपरि पिट्टणिकाया एकदेशवर्त्तीनि माल्यप्रवेशरूपद्वारे तानि यन्त्ररूपकपाटानि । आदिशब्दात्परिघादिग्रहः । संप्रत्येनामेव गाथां व्याचिख्यासुः प्रथमतः " उब्भिन्ने छक्काया " इत्यवयवं व्याख्यानयन् गाथाद्वयमाह ।

सचित्तपुढविलित्तं, लेलुसिलं वा वि दाउमोलित्तं ।
सचित्तपुढविलेवो, चिरम्मि उदगं अचिरलित्ते ॥
एवं तु पुव्वलित्ते, जे उब्भिन्ने य ते चेव ।
ते मेत्तुं उवलिंपइ, जतुमुद्दं वा वि तावेत्तुं ॥

इह कुतुपादिमुखदर्दरकोपरि कदाचित् लेलुं लोष्टम् । शिलां पाषाणखण्डं प्रक्षिप्य जलार्द्रीकृतसचित्तकायलिप्तं भवति । तत्र सचित्तः पृथिवीलेपः सचित्तः सन् चिरकालमप्यवतिष्ठते । उदकं त्वचिरलिप्ते अचिरकाललिप्ते संभवति किमुक्तं भवति यदि चिरकालसचित्तपृथिवीकायलिप्तमुद्भिद्यते तर्हि सचित्तपृथिवीकायविनाशोऽचिरलिप्ते तद्भिद्यमाने अप्कायस्यापि विनाशः । अचिरलिप्तमप्यत्रान्तर्मुहूर्तकालमध्यवर्ति द्रष्टव्यमन्तर्मुहूर्तानन्तरं तु पृथिवीकायशस्त्रसंपर्केन उदकमचित्तीभवति । ततो न तद्विराधनादोषः । उपलक्षणमेतत् तेन त्रसादेरपि तदाश्रितस्य विनाशसंभवो द्रष्टव्यः एवमनेन प्रकारेण पूर्वलिप्ते साध्वर्थमुद्भिद्यमाने दोषा उक्ताः । एत एव पृथिवीकायादिविराधना दोषा उपलिप्यमानेऽपि कुतुपादिमुखात्तैलघृतादिकं साधवे दत्वा शेषस्य रक्षणार्थं भूयोऽपि कुतुपादिमुखे स्थग्यमाने द्रष्टव्याः । तथाहि भूयोऽपि कुतुपादिमुखं सचित्तपृथिवीकायेन जलार्द्रीकृतेनोपलिप्यते ततः पृथिवीकायविराधना । अप्कायविराधना च पृथिवीकायमध्ये च मुद्गादयः कीटिकादयश्च संभवन्ति । ततस्तेषामपि विराधना । तथा कोऽप्यभिज्ञानार्थं कुतुपादिमुखस्योपरि जतुमुद्रां ददाति । तथा तेजस्कायविराधनापि । यत्राग्निस्तत्र वायुरिति वायुकायविराधना च । ततः पिहितोद्भिन्ने षट्कायविराधना ।

अमुमेवार्थं स्पष्टं भावयति ।

जह चेव पुव्वलित्ते कायाओ पुणो वि तह चेव ।
उवलिप्पंते काया, मुइंगाई नवरि छट्ठे ॥

यथा चैव पूर्वलिप्ते कायाः पृथिवीकायादयो विराध्यन्ते तथा साधुभ्यस्तैलादिकं दत्वा भूयोऽपि कुतुपादेर्मुखे उपलिप्यमाने काया विराध्यन्ते । नवरं षष्ठे काये त्रसकायरूपे विराध्यमाना जन्तवः पृथिव्याश्रिताः मुइंगादयः पिपीलिकाः कुन्थ्वादयो द्रष्टव्याः

संप्रति " दाणे कयविक्कय " इत्यवयवं व्याचिख्यासुराह ॥

परस्स तं देइ स एव गेहे, तेल्लं व लोणं व घयं गुलं वा ।
उग्घाडियं तम्मि करे अवस्सं, सविक्कयं तेण किणाइ अन्नं ॥

तस्मिन् कुतुपादिमुखे साध्वर्थमुद्घाटिते सति प्रवर्त्तते इति साधोः प्रवृत्तिदोषः । तथा च ' एते एव अहिगरण ' मित्यवयवं व्याचिख्यासुराह ॥

दाणकयविक्कए चेव, होइ अहिगरणमजयजावस्स ।
निवयंति जेय तहिं ये, जीवा मुइंगमूसाई ॥

दानक्रये विक्रये चानन्तरोक्तस्वरूपं वर्तमाने साधोरयतभावस्य अयतोऽशुद्धाहारापरिहारकत्वेन जीवरक्षणरहितो भावोऽध्यवसायो यस्य स तथा तस्याधिकरणं पापप्रवृत्तिरुपजायते । तथा तस्मिन् कुतुपादिमुखे उद्घाटिते ये जीवा मुइंगमूषकादयो निपतन्ति निपत्य च विनाशमाविशन्ति तदप्यधिकरणं साधोरेव संप्रति ' ते चेव कवाडम्मी ' त्यवयवं व्याचिख्यासुराह ॥

जहेव कुंभाइसु पुव्वलित्ते, उब्भिज्जमाणे य भवंति काया ।
उवलिप्पमाणे वि तहा तहेव, काया कवाडम्मि विजाणियव्वा ।

तथैव कुम्भादौ घटादौ आदिशब्दात् कुतुपादिपरिग्रहः । पूर्वलिप्ते उद्भिद्यमाने तथा उपलिप्यमाने कपाटे तद्विराधना भवति । जलभृते करकादौ लुप्यमाने भिद्यमाने वा पानीये प्रसर्पतः प्रत्यासन्नचुल्लादावपि प्रविशेत् । तथा च सत्यग्निविराधना यत्र चाग्निस्तत्र वायुरिति वायुविराधना च । मुइंकादिविवरप्रविष्टकीटिकागृहगोधिकादिसर्वविनाशे त्रसकायविराधना चेति । दान क्रयविक्रयाधिकरणप्रवृत्तिभावना च पूर्ववत्कर्तव्या । संप्रति "सविसेसण" इत्यवयवं व्याचिख्यासुराह ॥

घरकोइलसंचारा, आवत्तणपडुगाइहेट्ठवरिं ।
निंतिट्ठिए य अंतो, डिंभाई पेल्लणे दोसा ॥

कपाटस्य सञ्चारात् संचलनात् गृहगोधिका उपलक्षणमेतत्कीटिकादुरादयश्च विराध्यन्ते । तथा प्रासादस्याधोभूमिरूपा पीठिकेव पीठिका भूमिका तत्र अध उपरितले च कपाटैकदेशस्याधो वर्तते तदाश्रिताः कुन्थुपिपीलिकादयो विनाशमश्नुवते । तथा उद्घाटिते कपाटे पश्चान्मुखं नीयमाने अन्तःस्थितस्य डिम्भादेः प्रेरणदोषाः शिरःस्फोटनादयो भवन्ति ॥

संप्रत्यपवादमाह ॥

घेप्पइ अकिंचियागम्मि, कवाडे पइदिणं परिवहति ।
अज्जउमुद्दिय गंठी, परिभुज्जइ दद्दरो जाव ॥

अकुञ्चिकारहिते कुञ्चिकादिविरहिते इत्यर्थः । तत्र हि किल पृष्ठभागे उल्लालको न भवति । तेन न घर्षणद्वारेण सत्त्वविराधना । यद्वा "अकूइयागत्ति" पाठः । तत्र अकूजिकाके कूजिकारहिते अकंकाराव किमुक्तं भवति । यत् उद्घाट्यमानं कपाटं कंकाररावं करोति तद्धि क्रियमाणमूर्ध्वमधस्तिर्यक् च घर्षन् प्रभूतसत्त्वव्यापादनं करोति । तेन तद्वर्जनम् । तस्मिन्नपि किं विशिष्ट इत्याह । प्रतिदिनं प्रतिदिवसं निरन्तरं प्रतिवहति । उद्घाट्यमाने दीयमाने चेत्यर्थः तस्मिन् प्रायो न गृहगोधिकादिसत्त्वाश्रयसंभवश्चिरकालमवस्थानाभावात् । इत्थं भूते कपाटे साध्वर्थमप्यु-

दुद्घाटिते यत् ददाति गृहस्थः तत् गृह्यते स्थविरकल्पानामाचीर्णमेतत् । तथा यश्च दर्दरकः कुतुपादीनां मुखबन्धरूपः प्रतिदिवसं परिभुज्यते बध्यते छाद्यते च इत्यर्थः तत्र यदि जतुमुद्राव्यतिरेकेण केवलं वस्त्रमात्रग्रन्थिर्दीयते । नापि च सचित्तपृथिवीकायादिलेपस्तर्हि तस्मिन् साध्वर्थमुद्भिन्नेऽपि यद्दीयते तत्साधुभिर्गृह्यते इति । उद्भुद्भिन्नद्वारम् । पिं० । प्रव० । ध० । पंचा० । व्य० । उत्त० । दर्श० । ग० । स्था० । (तद्ग्रहणनिषेध आचाराङ्गे प्रतिपादितः स च मालोहड शब्दे व्याख्यास्यते) वृ० । (जीतकल्पानुसारेण पिहितोद्भिन्नकपाटोद्भिन्ने आचामाम्लम) जीत० । उत्पन्ने, कर्मणि–क्त द्विधाकृते, दलिते च । वाच० ॥

उब्भुअंत–उद्भवत्–त्रि० उद्-भू-शतृ-भुवेर्होहुवहवाः ८ । ४ ६० । इत्यत्र क्वचिदन्यदपीत्युक्तेरुब्भुअ आदेशः । उत्पद्यमाने, प्रा० ॥

उब्भुइया–औद्भूतिकी–स्त्री० उद्भूते, आगन्तुके, कस्मिंश्चित्प्रयोजने सामन्तामात्यादिलोकस्य ज्ञापनार्थं वाद्यमानायामाशीर्षचन्दनमय्यां देवतापरिगृहीतायां कृष्णवासुदेवभेर्य्याम्, विशे० ॥

उब्भुत्त–उत्क्षिप्–धा–ऊर्ध्वक्षेपे, उत्क्षिपेर्गुलंगुच्छोत्थंघाल्लत्थोब्भुत्तोस्सिक्कहक्खुप्पाः ८ । ४ । ४३ । इत्युत्क्षिपे उब्भुत्तादेशः । उब्भुत्तइ । उक्खिवइ । प्रा० ॥

उब्भेइम–उद्भेदिम– न० उद्भेद्ये सामुद्रादौ, अप्रासुके वा लवणे, द० ६ अ० । " बिलं वा लोणं उब्भेइमं वा लोणं आहारेइ आहारंतं वा साइज्जइ उब्भेतिमं पुण सयं रुहं जहा सामुद्दं " नि० चू० ११ उ० ॥

उभओ–उभयतस्– अव्य० उभाभ्यां प्रकाराभ्यामित्यर्थे, " उभओ जोगविसुद्धा आयावणट्ठाणमाईया " उभाभ्यां प्रकाराभ्यां क्रियया भावतश्चेत्यर्थः । (जोगविसुद्धत्ति) विशुद्धयोगा निरवद्यव्यापाराः । पञ्चा० १८ विव० । " उभओ विब्बोयणे दुहओ उण्णए " उभयतः शिरोन्तपादान्तावाश्रित्य (विब्बोयणेत्ति) उपधानके यत्र तत्तथा । भ० ११ श० ११ उ० ॥

उभय–उभय–त्रि० उभ्-अयच्-द्व्यवयवे द्वित्वविशिष्टे, अस्य द्वित्वे बोधकत्वेऽपि एकवचनबहुवचनान्ततयैव प्रयोगः न द्विवचनप्रयोगः । "सिज्झादिएसु उभयं करेज्जंसे धोवधि व ममत्तं । उभयं णाम एगदोसा" नि० चू० १ उ० ।

उभयभाग–उभयभाग–न० चन्द्रस्य उभयत उभयभागाभ्यां पूर्वतः पश्चाच्चेत्यर्थो भज्यन्ते भुज्यन्ते यानि तानि उभयभागानि चन्द्रस्य पूर्वतः पृष्ठतश्च भोगमुपगच्छति नक्षत्रे, । "चंदस्स जोइसिंदस्स जोइसरण्णो छ णक्खत्ता उभयभागा उत्तरा तिण्णि विसाहा पुणव्वसू रोहिणी उभयजोगत्ति" । स्था० ६ ठा० ।

उभयकाल–उभयकाल–पुं० उभयसन्ध्ये, ग०२ अधि० ।

उभयगणि–उभयगणिन्–पुं० उभयः साधुसाध्वीद्वयरूपो गणोऽस्यास्तीति उभयगणी । साधुसाध्वीगणद्वयाऽऽचार्ये, वृ० १ उ० ।

उभयजणणसभाव–उभयजननस्वभाव–त्रि० इष्टानिष्टार्थोत्पादनबीजकल्पे, "जमुभयजणणसभावा एसा विहिणेयरेहिं उप्पण्णा" पंचा० ३ विव० ।

उभयणिसिरण–उभयनिसर्जन–न० कायिकसंज्ञोभयव्युत्सर्जने, "उभयं णाम काइयसण्णाणिसिरणं वोसिरणं" नि० चू० १ उ० ।

उभयदढ–उभयदृढ–त्रि० धृत्या संहननेन च बलवति, वृ० १ उ० ।

उभयप्पियसंबंधणसंजोग–उभयार्पितसम्बन्धनसंयोग–पुं० मिश्रार्पितसम्बन्धनसंयोगरूपे संयोगभेदे, उत्त० १ अ० । (आत्मकर्मणोरर्पितैर्दयिकादिभावविषयकसंयोगलक्षणस्योभयार्पितसम्बन्धनसंयोगस्य व्याख्या संजोग शब्दे वक्ष्यते)

उभयमंडली–उभयमण्डली–स्त्री० समुद्देशनमण्डल्याम्, स्वाध्यायमण्डल्यां च । वृ० १ उ० ।

उभयलोगहिय–उभयलोकहित–त्रि० लोकद्वयेऽप्युपकारके, "कल्लाण भायणत्तेण उभयलोगहियं" पंचा० ११ विव० ।

उभयसंबंधणसंजोग–उभयसम्बन्धनसंयोग–पुं० उभयेनात्मबाह्यलक्षणेन तदुभयस्मिन्वा संयोग, यथा क्रोधी देवदत्तः क्रोधी कौन्तिको मानी सौराष्ट्रः क्रोधी वा सन्ति । अत्र क्रोधादिभिरौदयिकादिभावान्तर्गतत्वेनात्मरूपैर्नामादिभिस्त्वात्मनोऽनन्यत्वेन बाह्यरूपैः संयोग इत्युभयसम्बन्धनसंयोग उच्यते । उत्त० १ अ० । (एतद्व्याख्या संजोग शब्दे)

उभयसमय–उभयसमय–पुं० उभय (स्वपर) मतानुगतशास्त्रस्वभावे, उत्त० १ अ० ।

उभयारिह–उभयार्ह–न० मिश्रापरपर्याये, दशविधप्रायश्चित्तमध्ये तृतीये, यस्मिन्प्रतिसेविते प्रायश्चित्ते यदि गुरुसमक्षमालोचयति आलोच्य च गुरुसन्दिष्टः प्रतिक्रामति पश्चाच्च मिथ्यादुष्कृतमिति ब्रूते तदा शुध्यति तत आलोचनाप्रतिक्रमणलक्षणोभयार्हत्वान्मिश्रम् । व्य० प्र० १ उ० । यच्च प्रतिसेव्य गुरोरालोचयति गुरूपदेशेन च विशुध्यर्थं मिथ्यादुष्कृतं क्रियते तदुभयार्हम् । जी० येषु प्रतिसेवितेषु उभयार्हप्रायश्चित्तं तान्याह ॥

संभमभयाउरावइ, सहसाणाभोगणप्पवसओ वा ।
सव्ववयाइयारे, तदुभयमासंकिए चेव ॥

संभ्रमः संक्षोभः करिसरिणूरसार्दूलदावानलादेः भयः चौरबन्दिकम्लेच्छादेः (आउरत्ति) भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य आतुरत्वं पीडितत्वं क्षुत्पिपासाद्यैः । आपच्चतुर्धा द्रव्यक्षेत्रकालभावैः । तत्र द्रव्यापत्कल्पनीयासनादिद्रव्यदुर्लभता १ क्षेत्रापत्प्रत्यासन्नग्रामनगरादिरहितमल्पं च क्षेत्रम् २ कालापद्दुष्कालादि ३ भावापद्ग्लानत्वादि ४ ततः संभ्रमभयातुरापद्भिः कारणैः सहसाकारानाभोगौ प्राग् व्याख्यातौ ताभ्यां चानात्मवशकः परवशः वा शब्दाद् भ्रतायाविष्टश्च तस्य सर्वव्रतातिचारे सति । नन्वेवमतीचाराः हस्तिसंभ्रमाद्यैः पलायमानः पृथिवीजलानलरहितद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियांश्चरणकरणघातादिना ताडयन् पादपाद्यारोहणेन प्राणातिपातविरतिं विराधयेत् । मृषाविरतिं कूटसाक्ष्यादिना अदत्तविरतिं प्रभोः स्तैन्येनासनादिददतो ग्रहणेन मैथुनविरतिं स्त्र्यादिना परिग्रहविरतिं मध्यममूर्च्छादिना रात्रिभोजनविरतिं दिवागृहीतानि भक्तैः अध्वकल्पो दूरतममार्गे व्रजतां घृतमिश्रकणिकाद्यादानरूपः तं विदध्यात् । लेपकृतं क्षीरान्नादि तदुत्सर्गतो न ग्राह्यं क्वचिदुद्भुञ्जीतेत्यादि सूत्रविषया एवमुत्तरेऽहणेष्वपि ज्ञेयाः । इत्यमतीचारजाते सति तया आशङ्कित नैव यदतिचारस्थानं कृतमकृतं चेति निश्चेतुं न शक्नोति तस्मिंश्च दर्शनज्ञानचारित्रतपःप्रभृतिसर्वपदविषये तदुभयार्हं प्रायश्चित्तम् । एकं गुरोरालोचना द्वितीयं गुरुसंदिष्टेन मिथ्यादुष्कृतदानं प्रतिक्रमणार्हाख्यमित्येतदुभयं शुद्धिकरम् । किञ्च ।

दुच्चिंतिय दुब्भासिय, दुच्चिट्ठिय एवमाइयं बहुसो ।
उवउत्तो वि न याणइ, जं देवसियाइ अइयारं ॥

दुश्चिन्तितं कोङ्कणार्यकशब्दवदार्तचिन्तनात् । दुर्भाषितं [illegible] सद्भूताङ्गावनं दुश्चेष्टितं च धावनादि । दुश्चिन्तितं दुर्भाषितं दुश्चेष्टितम् । एवमादिकमन्यदप्येवं प्रकारं दुष्प्रतिलेखितं दुष्प्र-

मार्जिता बहुशोऽनेकशो उपयुक्तोऽपि उपयोगवानपि यद्दैवसिकाद्यतिचारादित्यादिशब्दाद्वा त्रिकपाक्षिकचातुर्मासिकसांवत्सरिकादि च पूर्वकालकृतमालोचनाकाले न स्मरति तस्याप्यतिचार जातस्याशोधकः । अस्यां गाथायामनुक्तमपि प्रस्तावात्तदुभयार्हमेव ज्ञेयम् ।

सव्वेसु वि वीइयपए, दंसणनाणचरणावराहेसु ।
आउत्तस्स तदुभयं, सहसाकाराइणा चेव ॥

प्रथमपदमुत्सर्गस्तदपेक्षया द्वितीयपदमपवादस्तस्मिन्नुपस्थिते सत्ययुक्तस्य कारणेन यतनया गीतार्थस्यापराधपदान्यासेवमानसहसाकारादिना चैवमादिशब्दादाभोगानाभोगाभ्यां च सर्वेष्वपि दर्शनज्ञानचरणापराधेषु तदुभयं प्रायश्चित्तम् । अत्राह शिष्यः । 'खलियस्स य सव्वत्थ वी' त्यत्र दर्शनज्ञानचरणादिपदेषु सर्वेषु सस्खलितस्य प्रतिक्रमणार्हमभिधाय तेष्वेवेह कथं तदुभयार्हमभिधीयते ॥ तत्र हि सममापद्यमानस्येत्युक्तम् । इह तु हिंसाद्यापन्नसाम्ययुक्तस्य तदुभयार्हेण शुद्धिरिति न विरोधः ।

इदानीं तदुभयार्हमभिधातुकाम आह ॥

संकिए सहसागारे, भयाउरे आवतीसु य ॥
सहव्वयातियारे य, भवहं ठाणाण वज्झतो ॥

शङ्कितः प्राणातिपातादौ यथा मया प्राणातिपातः कृतः किं वा न कृतः । तथा मृषा भणितं न वा अवग्रहोनुज्ञापितो न वा, स्नानादिदर्शननिमित्तं जिनभवनादिगतस्य स्त्रीस्पर्शे रागगमनमभून्न वा इष्टानिष्टेषु रागद्वेषौ गतौ न वा, तक्रादिलेपकृदवयवाः कथमपि पात्रगताः पर्युषिताःभिक्षार्थमटितुकामेन धौताः किं वा न धौता इत्यादि । तत्र षण्णां बाह्यं तदुभयलक्षणं प्रायश्चित्तमिति योगः । तथा उपयोगवतोऽपि सहसाकारे सहसा प्राणातिपातादिकरणे । तथा भये दुष्टम्लेच्छादिसमुत्थे यदि वा हस्त्यागमने मेघोदकनिपातस्पर्शने दीपादिस्पर्शने वा आकुलतया प्राणातिपातादिकरणे तथा आतुरः क्षुधा पिपासया वा पीडितः । भावप्रधानश्चायं निर्देशस्ततोऽयमर्थः आतुरतायाम् । तथा आपच्चतुर्द्धा तद्यथा । द्रव्यापत् क्षेत्रापत् कालापत् भावापत् । तत्र द्रव्यापत् दुर्लभं प्रायोग्यं द्रव्यम् । क्षेत्रापत् छिन्नमण्डपादि । कालापत् दुर्भिक्षादि । भावापत् गाढग्लानत्वादि । एतासु स हिंसादिदोषमापद्यमानस्यापि अनात्मवशगस्य तथाहि ईर्यासमितावुपयुक्तोऽप्युच्चालिते पादे सहसा समापतितं कुलिङ्गिनमपि व्यापादयेत् मृषापि कदाचित्सहसा भाषते । अवग्रहमपि कदाचिद्राभसिकतया अननुज्ञातमपि परिभोगयति । अत्युल्वणमबलारूपमवलोक्य कदाचनापि सहसा रागमुपैति इत्यादि । तथा भयात्प्रपलायमानोभूदकज्वलनवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियानपि व्यापादयेत् । मृषापि भयात् भाषते परिग्रहमपि धर्म्मोपकरणबाह्यस्य करोति । आतुरतायामपि सम्यगीर्यापथाशोधने संभवति प्राणातिपातः । अत्यातुरतायां कदाचिन्मृषा भाषणमपि अदत्तादानमपि च एवमापत्स्वपि भावनीयम् तथा महाव्रतानां प्राणातिपातनिवृत्त्यादीनां सहसाकारतः स्फुटबुद्ध्या कारणतो वा अतीचारे च शब्दादतिक्रमव्यतिक्रमयोश्च । तथातिक्रमादीनां महाव्रतविषयाणामन्यतमस्याशङ्कायां वा किमित्याह (छण्हं ठाणाणवज्झतो इति) केषांचिदनवस्थितपाराञ्चिते प्रायश्चित्ते द्वे अपि एकं प्रायश्चित्तमिति प्रतिपत्तिः ॥ तन्मते नवधा प्रायश्चित्तं तत्र बाह्ये द्वे प्रायश्चित्ते मुक्त्वा शेषाणि सप्त प्रायश्चित्तानि तेषां च सप्तानां प्रायश्चित्तानां यदाद्यं प्रायश्चित्तं तदुपरितनानां षण्णां बाह्यं नाभ्यन्तरमिति षण्णां स्थानानां बाह्यत इति वचनादेव प्रतिपत्तव्यम् । तच्च तदुभयं तच्चैवं भावनीयम् । शङ्कितादिषु यथोक्तस्वरूपेषु सत्सु प्रथमं गुरूणां पुरत आलोचनां तदनन्तरं गुरुसमादेशेन मिथ्यादुष्कृतदानमिति । शंकिए इत्येतद्विवृण्वन्नाह ॥

हित्थो व णहित्थो मे, सत्तो भणियं च न भणियं मिसा ।
उग्गहणुण्णमणुन्ना, तइए फासे चउत्थम्मि ॥
इंदियरागद्दोसाउ, पंचमे किं गतोमि न गतोत्ति ।
छट्ठे लेवाकादी, धोयमधोयं न वावेत्ति ॥

सत्वः प्राणी (हित्थोत्ति) देशीपदमेतत् । हिंशितो मे मया न वा हिंसित इति । तथा मृषा भणितं न वा । तथा तृतीये अदत्तादानविरतिलक्षणे अवग्रहोऽनुज्ञा मया कारिता यदि वा अनुज्ञा न कारिता । तथा चतुर्थे मैथुनविरतिलक्षणे जिनभवनादिषु स्नानादिदर्शनप्रयोजनतो गतः सन् (फासेइत्ति) स्त्रीस्पर्शे रागं गतो न वा । तथा पञ्चमे परिग्रहविरमणलक्षणे इन्द्रियेषु विषयिणा विषयोपयोगलक्षणादिन्द्रियेषु इष्टानिष्टेषु रागद्वेषौ गतोऽस्मि किं वा न गत इति । तथा षष्ठे रात्रिभोजनविरमणे लेपकृदादि तक्राद्यवयवरूपं कथमपि पात्रादिगतं पर्युषितं भिक्षाटनार्थमुत्पद्यते तद्धौतमथवा न धौतं मयेति । यद्येवं ततः किमित्याह ॥

इंदियअव्वागाढिया जे, अत्था अणुवधारिया ।
तदुभयपायच्छित्तं, पडिवज्जइ भावतो ॥

उक्तेन प्रकारेण येऽर्थाः प्राणातिपातादय इन्द्रियैश्चक्षुरादिभिरव्याकृताः प्रकटीकृता अपि येऽनुपधारिता न सम्यगवधारणाविषयीकृतास्तेषु प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते । भावतः सम्यगपुनरापतनेन तदुभयमिति । तच्च तदुभयं च पूर्वं गुरूणां पुरत आलोचना । तदनन्तरं तदादेशतो मिथ्यादुष्कृतदानमित्येवंरूपं तदुभयम् ।

एतदेव सविस्तरमभिधित्सुराह ।

सद्दा सुया बहुविहा, तत्थ य केसु वि गतोमि रागंति ।
अमुगत्थ मे वितक्का, पडिवज्जइ तदुभयं तत्थ ॥

शब्दा मया बहुविधा बहुप्रकाराः श्रवणविषयीकृतास्तत्र तेषु बहुविधेषु शब्देषु श्रुतेषु मध्ये (वितक्कत्ति) एवं मे वितर्कः संदेहो यथा केषुचिदपि (अमुगत्थत्ति) अमुकेषु रागमुपलक्षणमेतत् द्वेषं वा गतोऽस्मि । तत्र तस्मिन् शङ्काविषये तदुभयमुक्तलक्षणं प्रायश्चित्तं भावतः प्रतिपद्यते । यदि हि निश्चितं भवति यथा अमुकेषु शब्देषु रागं द्वेषं वा गतः इति तत्र तपोऽर्हं प्रायश्चित्तम् । तथैव निश्चयो न गतो रागं द्वेषं वा तत्र स शुद्ध एव न प्रायश्चित्तविषयः । ततो वितर्के यथोक्तलक्षणे तदुभयमेव प्रायश्चित्तमिति ।

एमेव सेसए वि, विसए आसेविऊण जे पच्छा ।
काऊण एगपक्खे, न तरइ ताहि यं तदुभयं तु ॥

एवमेव उक्तेनैव प्रकारेण यान् रूपादीन्विषयान् आसेव्योपभुज्य उपलक्षणमेतत् प्राणातिपातादीनप्यासेव्य पश्चात् एकतरस्मिन्पक्षे अपराधलक्षणे निर्दोषतालक्षणे वा न कर्त्तुं शक्नोति यथा रूपादिषु विषयेषु रागं द्वेषं वा गतः । प्राणातिपातादयो वा कृता इति । यदि वा न गतो रागद्वेषौ नापि कृताः प्राणातिपातादय इति तत्र तदुभयं तु तदुभयमेव तु शब्दस्यैवकारार्थत्वात् यथोक्तलक्षणं प्रायश्चित्तं शङ्कास्पदत्वात् तदेवं शङ्कित इति व्याख्यातम् ।

संप्रति सहसाकारेत्यादिव्याख्यासुराह

उवओगवतो सहसा, नयेण वा पल्लिए कुलिंगादी ।
अच्चाउरावती सु य, अणेसिया दीहगणभोगा ॥

उपयोगवतोऽपि ईर्यासमितौ सम्यगुपयुक्तस्यापि उच्चालिते पादे कथमपि सहसा योगतः समापतितः सन् कुलिङ्गी व्यापाद्यते भये न वा चौरसिंहादीनां भृशं पलायमाने भयग्रहणमुपलक्षणं तेन एतदपि द्रष्टव्यं परेण वा (पेल्लिए इति) परेण प्रेरिते वा तद्व्यापारमासाद्य कुलिङ्गी उपलक्षणमेतत् । पृथिव्यादिजीवनिकायो वा व्यापत्तिमाप्नुयात् । तथा अत्यातुरे क्षुधा पिपासया वा अत्यन्तं पीडिते तथा आपत्सु द्रव्यापदादिषु यदि अनेषितादिग्रहणभोगौ भवतः अनेषितमनेषणीयमादिशब्दादकल्पनीयस्य परिग्रहः न केवलमनेषितादिग्रहणभोगौ किंतु गमनागमनादौ पृथिव्यादिजन्तुविराधनापि भवति । तथापि तत्र प्रायश्चित्तं यथोक्तलक्षणं तदुभयमिति वर्त्तते सहसाकारादिविषयत्वात् ।

संप्रति महव्वयाइयारे अ इत्येतद्व्याख्यानयन्नाह ॥

सहसाकारे अइक्कम-वइक्कमे चेव तह य अइयारे ।
होइ व सद्दगहणा, पच्छित्तं तदुभयं तिसु वि ॥
इतिसाउवयोगे वा, एगयरे तत्थ होइ आसंका ।
नवहा जस्स विसोहि, तस्सुवरिं भएह बज्झतु ॥

सहसाकारतोऽतिक्रमे व्यतिक्रमे अतीचारे प्राग्व्यावर्णितस्वरूपे महाव्रतविषये इति सामर्थ्याद्गम्यते महव्वयाइयारे य इति पदस्य व्याख्यायमानत्वात् एतेषु त्रिष्वपि दोषेषु तदुभयमुक्तस्वरूपं प्रायश्चित्तम् । अथ मूलगाथायां महाव्रतातीचारे चेत्येवोक्तं ततः कथमत्र विधृतम् अतिक्रमे चेति अत आह । चशब्दग्रहणात्किमुक्तं भवति चशब्दग्रहणात् मूलगाथायामतिक्रमव्यतिक्रमयोरपि समुच्चयः कृत इत्यदोषः । अथवा अतीचारस्य पर्यन्तग्रहणादतिक्रमव्यतिक्रमयोरपि उपयोगे स्फुटबुद्ध्या करणे तदुभयप्रायश्चित्तमिति योगः । वा शब्दो भिन्नक्रमत्वाद् एगयरे इत्यत्र योजनीयः । ततोऽयमर्थः । एकतरस्मिन्वा तत्र अतिक्रमे अतीचारे वा यदि भवत्याशङ्का यथा मयातिक्रमः कृतो न वा व्यतिक्रमः कृतो न वा अतीचारः कृतो नवेति । तत्रापि तदुभयं प्रायश्चित्तम् । "इह सहसाकारासंके संकिय सहसाकारे" पदद्वयेनापि गते केवलं महाव्रतानामतिक्रमादिष्वप्याशङ्कायां सहसाकारे चैतदेव प्रायश्चित्तं नान्यत्परिकल्पनीयमिति । भाष्यकृता सहसाकारासंके अपि योजिते । भएहं भाणाण वज्झतो इति व्याख्यानयन्नाह (नवहेत्यादि) यस्याचार्यस्य मतेन अनवस्थितपाराञ्चितयोरैक्यविवक्षणान्नवधा नवप्रकारा विशोधिः प्रायश्चित्तं तस्य आद्यप्रायश्चित्तद्वयस्योपरि यद्वर्तते प्रायश्चित्तं तत्षण्णामुपरितनानांबाह्यमेव तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् । ततः भएहं भाणाणवज्झत्तो इति तदुभय प्रायश्चित्तं प्रतिपत्तव्यमिति । उक्तं तदुभयार्हं प्रायश्चित्तम्

उमच्छ-वञ्च-धा० उपालम्भे, वञ्चेर्वेहववेलवजूरवोमच्छाः ८ । ४ । ९३ । इति वञ्चेरुमच्छादेशः । उमच्छइ वञ्चइ वञ्चति । प्रा० ।

उमा-उमा-स्त्री० शिवपत्न्याम्, को० । अवसर्पिण्यां द्वितीयबलदेववासुदेवमातरि, स० । आव० । उज्जयिन्यां प्रद्योतस्य राज्ञोऽन्तःपुरे गणिकायाम्, आव० ४ अ० । आ० चू० । (तया महेश्वरनामा खेचरो वृत इति सिक्का शब्दे विकाशमेष्यति)

उमाल्ल-(ल्य) निर्माल्य-न० निर-मल्ल-ण्यत् । निष्प्रती उत्परी मल्यस्थोर्वा ८ । १ । ३८ । इति निर् इत्येष शब्दो माल्यशब्दे परे वा उद्रूपमापद्यते । देवादिदत्ते तद्विसर्जनोत्तरमुच्छिष्टे द्रव्ये, 'उमाल्लं निम्माल्लं उमाल्लयं वहइ' प्रा० ।

उमासाइ-उमास्वाति-पुं० तत्वार्थसूत्राकारके स्वनामख्याते वाचकप्रवरे, अस्य च माता उमा नाम्नी पिता च स्वातिनामेति तयोर्जातत्वादयमुमास्वातिनामा प्रसिद्धिमगमत् । कौषीतकिगोत्रोऽयं ब्राह्मण आसीत् प्रवाचकान्वयानुसारेणाऽयं घोषनन्दिक्षमाश्रमणशिष्यशिवश्रीनाम्न आचार्यस्य शिष्य आसीत् । वाचनाचार्यान्वयानुसृत्या मुन्दपादशिष्यमूलवाचकस्य शिष्य आसीत् । अयमाचार्योऽस्मदीय इति श्वेताम्बरा दिगम्बराश्च विवदन्ते । तत्र दिगम्बरमतेन वीरमोक्षात् (१०१) वर्षेऽयं विद्यमान आसीत् न्यग्रोधिकानाम्नि ग्रामेऽयं जन्म लेभे सरस्वतीगच्छेऽसौ षष्ठः कुन्दकुन्दाचार्यलोहाचार्ययोर्मध्यगो जातः अनेन तत्वार्थसूत्रं पाटलिपुत्रनगरे विरचितम् । तदुपरि टीकाभाष्ये च स्वेनैव कृते अन्याप्येका टीका विक्रमसमकालिकेन सिद्धसेनार्केण तत्र कृता जै० इ० । तथाचाह भगवानुमास्वातिवाचकः सम्यग्दर्शनचारित्राणि मोक्षमार्ग इति । नं० । षट्स्थानयुक्तश्च श्रावको भवतीत्युमास्वातिवाचकवचनात् । ज्ञा० १६ अ० । उक्तं चोमास्वातिवाचकेन "हिंसानृतस्तेयविषयसंरक्षणेभ्यो रौद्रमिति" आव० ४ अ० । वाचकः पूर्वधरोऽभिधीयते स च श्रीमानुमास्वातिनामा महातार्किकः प्रकरणपञ्चशतीकर्ताचार्यः सुप्रसिद्धोऽभवत् पञ्चा० ६ विव० ।

उम्मग्ग-उन्मग्न-त्रि० उद्-मस्ज्-क्त । ऊर्ध्वं जलगमनं कुर्वाणे, प्रश्न० ३ द्वा० ।

उन्मज्जन-न० उन्मज्यते ऽनेनेति उन्मज्जनम् । रन्ध्रे, "उम्मग्गं सि णो लभति" । आचा० १ श्रु० ३ अ० । जलादूर्ध्वगमने, "उम्मग्गलद्धुं इह माणुसेहिं, णो पाणिणं पाणिसमारभेज्जा" इह मिथ्यात्वादिशैवालाच्छादितसंसारह्रदे जीवकच्छपः श्रुतिश्रद्धासंयमवीर्यरूपमुन्मज्जनमासाद्य लब्ध्वाऽन्यत्र संपूर्णमोक्षमार्गसंभवान्मानुषेष्वित्युक्तम् । आचा० । १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

उन्मार्ग-पुं० मार्गः क्षायोपशमिको भावस्तमतिक्रान्त उन्मार्गः । क्षायोपशमिकभावत्यागेनौदयिकभावसंक्रमे, "जो मे देवसिओ अइयारो कओ काइओ वाइओ माणसिओ उस्सुत्तो उम्मग्गो अकप्पो अकरणिज्जो" ध० २ अधि० । आव० । आ० चू० । निर्वृतिपुरीं प्रति अपथि वस्तुतत्वापेक्षया विपरीतश्रद्धानज्ञानानुष्ठाने, "मग्गे उम्मग्गसम्मा" स्था० १० ठा० । असन्मार्गे, ग० १ अधि० । परसमए अणट्ठ अहेऊ असब्भावे अकिरिए उम्मग्गे" उन्मार्गत्वं परस्परविरोधानवस्थासद्व्याकुलत्वात्तथाहि- "न हिंस्यात् सर्वभूतानि, स्थावराणि चराणि च । आत्मवत्सर्वभूतानि, यः पश्यति स धार्मिकः" इत्याद्यभिधाय पुनरपि- "षट् सहस्राणि युज्यन्ते, पशूनां मध्यमेऽहनि । अश्वमेधस्य वचनान्न्यूनानि पशुभिस्त्रिभि" रित्यादि प्रतिपादयन्तीति । अनु० । संसारावतरणे, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । आचा० । ऊर्ध्वं मार्ग उन्मार्गः । रन्ध्रे, "उम्मग्गंसि णो लभति" आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० उद्गतो मार्गादुन्मार्गः । अकार्यकरणे, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

उम्मग्गगय-उन्मार्गगत-त्रि० उन्मार्गेण संसारावतरणरूपेण गतः प्रवृत्तः उन्मार्गगतः । संसारे एव प्रवृत्ते मोक्षमार्गे उदस्ते, "सुद्धं मग्गं विराहित्ता, इहमेगे उ दुम्मती । उम्मग्गगता दुक्खं, धायमे संति तं तहा" सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

उमग्गजला- उन्मग्नजला-स्त्री० उन्मज्जति शिलादिकमस्यादिति उन्मग्नं कृद्बहुलमिति वचनात् अपादाने क्तप्रत्ययः । उन्मग्नं जलं यस्यां सा तथा । तमिस्रगुहायां बहुमध्यदेशभागे वहन्त्यां स्वनामख्यातायां नद्याम् ॥

तत्स्वरूपं यथा ॥

तीसे णं तिमिसगुहाए बहुमज्झदेसभाए एत्थणं उम्मग्गणिमग्गजलाउ णामं दुवे महाणईओ पमत्ताओ जाउ णं तिमिसगुहाए पुरच्छिमिल्लाओ कडगाउ पवूढाओ समाणी पच्चत्थिमेणं सिंधु महाणदीं सिमप्पेंति॥

तस्यास्तमिस्रागुहायाः बहुमध्यदेशभागे दक्षिणद्वारतस्तो द्वकसमेतैकविंशति योजनेभ्यः परतः उत्तरद्वारतस्तोद्वकसमेतैकविंशतियोजनेभ्योऽर्वाक् च उन्मग्नजलानिमग्नजलानाम्न्यौ नद्यौ प्रज्ञप्ते । ये तमिस्रागुहायाः पौरस्त्यकटकाद्भित्तिप्रदेशात् प्रव्यूढे निर्गते सत्यौ पाश्चात्त्येन कटकेन विभिन्नेन सिन्धुमहानदीं समाप्नुतः प्रविशत इत्यर्थः । नित्यप्रवृत्तत्वाद्वर्तमाननिर्देशः ।

अथानयोरन्वर्थं पृच्छन्नाह ॥

से केणट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ उम्मग्गणिमग्गजलाओ महाणईओ? गोअमा! जगं उमग्गजलाए महाणईए तणं वा पत्तं वा कट्ठं वा सक्करं वा आसे वा हत्थी वा रहे वा जोहे वा मणुस्से वा पक्खिपइ ताओ णं उम्मग्गजला महाणई तिक्खुत्तो आहुणिअ २ एगंते थले पक्खिवइ जग्गं णिमग्गजलाए महाणईए तणं वा जाव मणुस्से वा पक्खिपइ तणं निम्मग्गजला महाणई तिक्खुत्तो आहुणिय २ अंतो जलंसि णिमज्जावेइ । से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ उम्मग्गणिम्मग्गजलाओ । महाणईओ ॥

अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते उन्मग्ननिमग्नजले महानद्यौ गोतम ! यत् णमिति प्राग्वत् उन्मग्नजलायां महानद्यां तृणं वा पत्रं वा काष्ठं वा शर्करा वा दृषत्खण्डः अत्र प्राकृतत्वाल्लिङ्गव्यत्ययः । अश्वो वा हस्ती वा रथो वा योधो वा सुभटः सेनायाः प्रकरणाच्चतुर्णां सेनाङ्गानां कथनं मनुष्यो वा प्रक्षिप्यते तत्तृणादिकं उन्मग्नजलामहानदीकृतांस्त्रीन् वारान् आधूय २ भ्रमयित्वा २ जलेन सहाज्याहत्येत्यर्थः एकान्ते जलप्रदेशाद्दवीयसि स्थाने निर्जलप्रदेशे (पक्खिवइत्ति) छर्दयति तीरे प्रक्षिपतीत्यर्थः । तुम्बीफलमिव शिला उन्मग्नजले उन्मज्जति अत एवोन्मज्जन्ति शिलादिकमस्मादिति उन्मग्नं कृद्बहुमिति वचनात् अपादाने क्तप्रत्ययः । उन्मग्नं जलं यस्यां सा तथा । अथ द्वितीयानामार्थो । तत्पूर्वोक्तं वस्तुजातं निमग्नजला महानदी त्रिःकृत्व आधूयाधूय अन्तर्जलं निमज्जयति शिलेव तुम्बीफलं निमग्नाजले निमज्जतीत्यर्थः । अत एव निमज्जयन्त्यस्मिन् तृणादिकमखिलम् वस्तुजातमिति निमग्नं बहुलवचनादधिकरणे क्तप्रत्ययः । निमग्नं जलं यस्यां सा तथा । अर्थतन्निगमयति सेतेणट्ठेणमित्यादि सुगमम् । अनयोश्च यथाक्रममुन्मज्जननिमज्जकृत्ये वस्तुस्वभाव एव शरणं तस्य चानर्कणीयत्वात् । इमे च द्वे अपि त्रियोजनविस्तारगुहाविस्तारायाम अन्योन्यं द्वियोजनान्तरे वोध्ये अनयोर्यथा गुहामध्यदेशवर्तित्वं तथा सुखाववोध्या स्थापना दृश्यते । जं० ३ वक्ष० ।

उमग्गट्ठिय–उन्मार्गस्थित–त्रि०उत्सूत्रादिप्ररूपणापरे, "भट्ठायारो सूरी, भट्ठायाराणुविक्खओ सूरी । उम्मग्गट्ठिओ सूरी, तिन्नि वि मग्गं पणासेंति" ग० १ अधि० । (आयरियशब्दे विवृतिरुक्ता)

उम्मग्गणयण–उन्मार्गनयन–न०उन्मार्गप्रापणे, "यद्भावितं मुनीन्द्रैः पाप खलु देशनापरस्याने । उन्मार्गनयनमेतत्" षो० १ विव० ।

उम्मग्गदेसणा–उन्मार्गदेशना–स्त्री० उन्मार्गस्य भवहेतोर्मोक्षहेतुत्वेन देशना कथनमुन्मार्गदेशना ॥ कर्म० ॥ सम्यग्दर्शनादिरूपभावमार्गातिक्रान्तधर्मकथने, एष दर्शनमोहनीयकर्मणो हेतुः । स्था० ४ ठा० । ध० ॥

नाणाइ अदूसिंतो, तव्विवरीयं तु उवदिसइ मग्गं ।
उम्मग्गदेसओ एस, आय अहितो परेसिं च ॥

ज्ञानादीनि पारमार्थिकमार्गरूपाणि प्ररूपयन् तद्विपरीतं ज्ञानादिविपरीतमेवोपदिशतीति मार्गं भ्रमसंबन्धिनमेष उन्मार्गदेशकः अयं चात्मनः परेषां च बोधिबीजोपघातादिना अहितः प्रतिकूल इत्येषा उन्मार्गदेशना । वृ० १ उ० ।

पुच्छंताणं धम्मं, तं पिउ न परिक्खिउ समत्थाण ।
आहारमेत्तलुद्धा, जे उम्मग्गं वइस्संति ॥
सुगई हणंति तेसिं, धम्मियजणनिंदणं करेमाणा ।
आहारपसंसया निंति, जिणिदोग्गईबहुयं ॥

गुरुभिस्तावत्स्वत एव धर्मतत्वप्रकाशनशीलैर्भाव्यं यत्पृच्छतामित्यत्रापि शब्दस्य लुप्तनिर्दिष्टत्वात्ततः पृच्छतामपि प्रच्छनशीलानामपि को धर्म्मः स्वर्गापवर्गसाधनमपि परीक्षितुमसमर्थानां मुग्धबुद्धीनामित्यर्थः । ये हि किल विशिष्टा भवन्ति ते विशेषतो मुग्धधीवन्धनं कुर्वन्ति अतोऽतिक्लिष्टताख्यापनार्थं परीक्षमाणमित्युक्तम् । ये कथंभूता आहारमात्रलुब्धाः शिवसुखाभिलाषविमुखाः । इहलोकसुखमात्रप्रतिवद्धत्वेन मह्यमेते विवेकिनः सन्तः आधाकर्म्मादिदोषदूषितमाहारवस्त्रपात्रवसत्यादि न दास्यन्त्यत उन्मार्गमुपदिशन्ति शास्त्रोक्तसन्मार्गादुत्तार्य तथा विप्रतारयन्ति यथा जन्मान्तरमपि दासादिवद्यत्किंचित्कारिणो भवन्ति । ते किं तेषामुपकारिणो भवन्ति नेत्याह । घ्नन्ति नाशयन्ति कां सुगतिं स्वर्गापवर्गादिकां केषां सम्यगजानानानां परमगुरुरिव धर्म्मबुद्ध्याराधयतां तेषामपि सुगतिनाशो भवति । तथाहि यथा कश्चित्केषांचिदिह लोकपरलोकविरुद्धकारिणां मन्त्रयोगचूर्णादिना वशीकृतः स तस्य परमबन्धुरबुद्ध्यापि सर्वस्वं समापयन् प्राग्भवति एवमत्रापीति भावार्थः । पुनरपि कथंभूता गुरुकर्म्मतया धार्म्मिकजनं संविग्नं गीतार्थं यथाशक्त्यानुष्ठानपरायणमपि निन्दयन्तो हीलयन्तः न केवलं तेषां स्वरुचिविरचिताचारान् विधाय देशनावशीकृतानां सुगतिं घ्नन्ति । अपिच दुर्गतिं नयन्ति प्रापयन्ति 'आहारपसंसासुत्ति' तृतीयार्थे सप्तमी तत आहारप्रशंसादिभिराहारादिदानप्रशंसनैः यदुत यदि भवदीयेष्वपि गृहेषु सकलसल्लाधारभूतेषु समस्तसंपदुपेतेषु कलिकालदुर्ललितशक्तियतयो न प्राप्स्यन्ति आहारादि तर्हि क यास्यन्ति अन्वेषणीयविभागान्वेषणं कार्यलक्षम । ये तुच्छका वराका अल्पशक्तयो भवन्ति तेऽल्पेन व्याजेनात्मानं मुनयो मोचयन्ति इत्येवमादिवचोभिरुत्प्रास्योत्प्रास्यमुखमाङ्गलिका इव सकलशास्त्रविरुद्ध आधाकर्म्मादिदोषदूषिता आहारादिदाने प्रवर्तयन्ते बहुकं जनं लोकं श्रावकं यथा भद्रकं च । इयमत्र भावना । ते हि दुर्गतिगर्तप्रपतनाभिमुखीभूताः सन्ता यथा कथंचिदेवाहारार्थपरान् विप्रतार्य दुर्गतौ पातयन्तीति गाथाद्वयार्थः । ये तावदिहलोकस्यैवैककस्य वाञ्छावन्तः परप्रतारणप्रवणास्तेषामियं गतिः । ये तु सर्वशक्तिविकलतया सम्यगनुष्ठानं कर्तुमशक्तास्तथापि मनाक् शुद्धचित्ततया परलोकमपि वाञ्छन्ति तैः किं कर्तव्यमित्याह ॥

होज्जऊनमाणपत्तो, सरीरदे बल्लया य असमत्था ।
चरणकरणे असुद्धे, सुद्धं मग्गं परूवेज्जा ॥

नवेद्व्यसनप्राप्तः इन्द्रियपरायत्तताङ्गीकृतत्वेनोन्मादवान् तस्प्राप्तो व्यसनप्राप्तः । शरीरं वपुस्तस्य दौर्बल्यं दुर्बलता शरीरदौर्बल्यं तयाऽसमर्थोऽशक्तः यथावस्थितचरणकरणं कर्तुमित्यध्याहारः । अतोऽशुद्धेऽपि चरणकरणे परलोकार्थी शुद्ध एव मार्गं प्ररूपयेदिति । स हि सन्मार्गप्रकाशनात् पुनर्मार्गं प्राप्नोतीति गाथार्थः । यस्तु मनाक् संविग्नः सोऽपि नीत्या परान्वादिनो यथावस्थितं न कथयति तस्य दोषं दर्शयन्नाह ।

परिवारपूयहेऊ–पासत्थाणं च णाणुवत्तीए ।
जो न कहेइ विसुद्धं, तं दुल्लहबोहियं जाण ॥

परिवार आत्मव्यतिरिक्तस्ततः परिवारेण पूजा परिवारपूजा अथवा परिवारस्य पूजा परिवारपूजा ह्रस्वत्वं प्राकृतप्रभवं तस्या हेतुर्निमित्तिः पार्श्वः सम्यक्त्वं तस्मिन् ज्ञानादिपार्श्वे तिष्ठन्तीति पार्श्वस्थास्तेषामनुवृत्तिरनुवर्तनं तया यो न कथयति न प्रकाशयति विशुद्धं सर्वविशुद्धं सर्वविदुपदिष्टं यथावस्थितं मुक्तिमार्गमाचार्यं साधुं वा दुर्लभबोधिकं जानीहि । अयमत्र भावार्थः । यो हि मनागसंविग्नोऽपि परिवारापेक्षया सम्यक् साध्वाचारं न कथयति नायमन्यथा प्रवृत्तः सम्यक्त्वकथनेन प्रकटो भविष्यति ततोऽसमञ्जसरोपो भविष्यति ततः शरीरादिस्थितिं न करिष्यति पूजा वा न भविष्यतीति हेतोः पार्श्वस्थानुवृत्त्या वा यदुत नामैते सम्यक् कथयतः प्रकोपं यास्यन्त्यत· वरमात्मसाक्षिसुकृतं कृतमिति । एते चानवर्तिता भवन्त्विति स्वबुद्ध्या सुन्दरमपि विदधानाः संसारसागरे एव भवन्ति यत उक्तम् " जिणाणाए कुणंताणं, नूणं निव्वाणकारणं । सुंदरं पि य बुद्धीए, सव्वं भवनिबंधनं ॥ जे मयआरंभरया, ते जीवा होंति अप्पदोसयरा । ते उ महापावयरा, जे आरंभं पसंसंति " य एवमधः परमाराध्य कालिकसूरिभिरिव प्राणप्रहाणेऽपि परानुवृत्त्या नैवानुवृत्त्यापि नैवान्यथा भाषणीयमिति गाथार्थः । भगवत्कालिकसूरिकथानकं चैवम् । " अत्थि इहेव खेत्ते तुरिमिणीए नयरीए जियसत्तू नाम राया तीए वि नयरीए अन्नो रुद्दाइमाहणीए सुओ दत्तो माहणसु उपरि वसइ सो य न याइ एसु सत्तसु महावसणेसु पसुत्तो । किं बहुणा सव्वहा विरुद्धायारसमायरणसीलो अहंतया भवियव्वयावसेण जाओ रायाणो संजाओ सव्वहाइ पच्चासन्नत्तणेण जाओ अन्नेसिं पि सामंतमंडलीयए सुइबहुमओ ततो दाणसंमाणाइणा उवलोभेऊण कओ सव्वो वि राइणो परियणोवासे । ततो गहिऊण जियसत्तुमवरायाणं बंधित्ता कट्ठछियचारगागिहे जाओ सयं चेव सयं पहोराया एवं रज्जधरारूढस्स भवियव्वयावसेण तत्थ समागयकमेण विहरमाणा साइसया बहुमोससमन्निया जुगप्पहाणो अज्जकालगनामए सूरिणो नाया य दत्तमायाए भद्दाए । जहा वच्छ संपए एत्थ मे भाया तुज्झ वि य माउलओ अज्जवि कालगसूरी समागओ ता तं वंदाहि तेण वि तह त्ति पडिसुयं गतो बहुपरिवारो सूरिसयासे दिट्ठा य सूरिणो काऊण उचिओवयार उवविट्ठो जहारिहासणे भयवया नाऊण बद्धायरं सायारो सूरीहिं सामंनेणं परूविणो उ सिट्ठजणसमायारो । जहा होयव्वं करुणापहाणमणसा सव्वेण धम्मत्थिणा भासेयव्वमणिदियं हियकरं सव्वं ववायं सया कायं सव्वजियाण सोक्खजणगट्ठाणेसु दायव्वयं सव्वेणावि जिएण रायसययं वेयं हि पंचप्पणादीणाईणमणिंदियं पइदिणं गेहाणुसारेण उदेयं दाणनेहेह वेयमणहं जीवाण सव्वंसिण अब्भंतं हियमेव सव्ववयणं भासंति जं जंतुणो नं जाणाहि नरीससव्वमणहं धम्मस्स, संमाहगं एमाइसव्वसाहारणट्ठेसणासवणपज्जंतं भवियव्वया वसवत्तिणा दत्तेण पुच्छियं कहिंहि किज्जमाण फलं । तओ भगवया अज्जकालगसूरिणो विचिंतियं नूण एस पउट्ठो बहुबुद्धी जं मे सुत्ताण कमेण विरोहिएण विग्गप्पिऊण भणियं तुमं महाराय ! धम्ममूलाइं पुच्छसि " करुणा सव्वजीवेसु, सव्वं वायाए भासणं । परस्स दारगं चाउ, परिग्गहविवज्जणा ॥ एमाइधम्ममूलाइं, कोहाईण य वज्जणं । सव्वपासंडियाणं पि, एयं सम्मं पयंसया " ततो पुणो वि पुच्छियं वेयविहियविहाणेण विहियजन्नाण किं फलं ? सूरीहिं भणियं किं महाराय ! विहिविहिसुहाणुबंधि पुन्नफलं साहेमि जहा " विहिजीवदयाइजुया, जीवा स सुवज्जिऊण सुहयम्मि । पुन्नंपावत्तयरा, नरसुरविसोक्खविउलाइं " पुणो वि पुच्छियं जन्नाण किं फलं सूरिणा भणियं पावविवायं पुच्छसि नरयगहो पावविवागो " णरवई देइ दुहं, नरयतिरियजोणीसु हीणासु । हीणसुरनरगईसु वि ना नहेव इह दुहाण ॥ नरयाण पुणो मग्गो, सहरम्भपरिग्गहो य जियघाओ । कुणिमाहारो अविरइ, तिव्वकसाया पमाओ य " ततो दत्तेण कुद्धेण भणियं । भो भो समणा किं तुमं सम्मं न सुणसि कन्नेसु । किं वा अकसुयं करेसि किं वा न याणसि जन्नाण फलं । जं फुडं न साहेसि ततो सूरीहिं भणियं जइ फुडं ता नरयगमणमेव फलं तओ रोसारुणलोयणेण पच्चयं किमहं नरगं गमिस्सामि अणेगजन्नकरणा वि भयवया भणियं कया इओ य सत्तमे दिणे कुम्भियाए पइज्जंतो सुणएहिं खज्जंतो मरिहिसि । पुणो वि पुच्छियं एत्थ वि को पच्चओ भयवया परंपियंतो तम्मि दिणे विट्ठा मुहं पविसिहि पुणो वि दत्तेण भणियं तुमं के चिरं अइओ दिणाओ जीविहिसि ? सूरीहिं साहियं अणेगाइं वरिसाइं दिवं च गमिस्सामि । ततो दत्तेण चिंतियं अइकोहमुवागराण किं पट्ठवेमि संपयं चेव जम्ममन्दिरं देसेमि दुव्वयणस्स फलं पइविठामि ताव कालावहि जाव पच्चाअलियवाइएणं भणिऊण विहिहजाइणा पुव्वं विणिवाइस्सं ततो मा एस समणगो कहिं पि गच्छहि त्ति ततो मोत्तूण नियपुरिसे रक्खा । अप्पणा समागओ सए गिहे तओ चिंतियं चेट्ठामि ताव अंतेउरे सत्तदिणाणि तओ कहं मे विट्ठा मुहं पविसइ तओ पविट्ठो अंतेउरे सोयाविया सव्वेवि रायमग्गा नओ सत्तमे दिणे भवियव्वया वसेण रायपहं पवन्नस्स जाओ वेगो न सक्कइ अ तओ गंतु ततो तत्थ काऊण वेगभंगं ढक्किउ पुप्फेहिं अप्पणावि भयदुओ लहुं लहुं विणीहरिओ रायपहाओ । इओ य सो दत्तो दुम्मई विमूढमणो गया सत्तदिवसत्ति कलिऊण तम्मि चेव सो नीहारिओ मइया तुरयचडयरेण जाव रायपहमागओ ताव सो चेव विठा तुरयखुराहया पविठा मुहे तओ नायं जहा निच्छएण मरिउ इत्तो निगिन्हामि तं चेव पडिसत्तुं जियसत्तुं अउनिकंटं मे रज्जं होहि एयं चिंतिऊण जाव नियतो तो ततो गहिओ सेससामंतेहिं मा भिन्नरहसत्ति काऊण रायाणं निगिन्हाइऊण अम्हे वि विणिवाइस्सइ ततो नीहारिऊण मूलरायाणं कट्ठागिहाओ अह सिंचिऊण रायपए समप्पिओ दत्तो बंधिऊण तेण वि खिवाविऊण सहसुणएहिं कुम्भियाए पज्जालिओ भीसणो जलणो खज्जंतो य सुणएहिं महावेयणाभिभूओ महाभयवसायपरिगओ मरिऊण जाओ नारओ । सूरी वि साहसउत्ति काऊण पूइओ नरवइणा जहा एएण भयवया पाणपरिच्चायसंभवे वि न अन्नहा भासियं एवं अन्नेणावि सिवसूरिणा जहट्ठियं जिणवयणं भणियव्वं कालगायरियं कहाणयं सम्मत्तं " । ननु यद्येवमन्यथा कथने दण्डो भवति नाहिं किमन्यथा कथ्यते इत्याह ।

मुहमहुरं परिणइमं-गुलं च गिएहंति दिंति उवएसं ।

महुकडुयं परिणइ सुं-दरं च विरलच्चि य भणंति ।२९।

मुखे मधुरं मुखमधुरं यथा धार्मिकस्त्वमसि सत्पुरुष इति वा एवंविधं वचनं न हि तद्गुणविकलस्यापि मनः प्रह्लादयति परिणतौ मङ्गलमसुन्दरं परिणतिमङ्गुलं चशब्दस्यापि शब्दार्थत्वात्ततोऽसुन्दरमपि भवान्तरे कर्मसुखदत्वात् गृह्णन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः। ददति च परचेतोवृत्तिरञ्जनप्रवणपुरुषाणां प्रायः प्रचूतत्वात् मुखकटुकं परिणतिसुन्दरम् । चशब्दस्य पुनः शब्दार्थत्वात्ततो विरला एव पुनर्भणन्ति प्रतिपादयन्ति। अयमत्र भावार्थः । को हि नामात्मनः कटुकभाषित्वमप्यङ्गीकृत्य यथावस्थितोभयलोकहितोपदेशदाने प्रवर्तते । प्रायेण हि प्रभूततराः स्वार्थाभिमता एव दृश्यन्त एवेति गाथार्थः ।

यद्येवं कर्णकटुकमुभयलोकहितमपि विरला एव गृह्णन्ति ततः किं तदुपदेशेनेत्याह-

भवगिहमज्झम्मि पमाय--जलणजलियम्मि मोहनिद्दाए।

उट्ठवइ जो सुयंतं, सो तस्स जणो परमबंधू ॥ ३० ॥

भवः संसारः स एव गृहं भवगृहं तस्य मध्यं भवगृहमध्यं तस्मिन् प्रमादो मद्यादिरनेकधा स एव ज्वलनो वैश्वानरः तेन ज्वलितो दीप्तस्स प्रमादज्वलनज्वलितस्तस्मिन् । मोहनीयमेव निद्रा हिताहितविवेकवैकल्यकारकत्वात् तया स्वपन्तं स्वापं कुर्वन्तं यः कश्चिदनुपकृतः परहितरतः उत्थापयति सदुपदेशदानेन प्रमादव्यवहितानुष्ठाने च प्रवर्तयति स तस्य प्रमादस्यापवर्ती जनो लोकः परबन्धुरात्यन्तिकैकान्तिकबन्धुरिति गाथार्थः ॥ यत एव सदुपदेशदानतः परमबान्धवा भवन्ति अत एव भावतस्ते पूजनीया इत्याह-

जइ वि हु सकम्मदोसा, भणयं सीयंति चरणकरणेसु ।

सुद्धपरूवगा तेण, भावओ पूयणिज्जंति ॥ ३१ ॥

यद्यपि स्वकर्मदोषाच्चारित्रावरणोदयान्मनाक् सीदन्ति मनागशुद्धानुष्ठाना भवन्ति चरणकरणयोर्वक्ष्यमाणस्वभावयोः शुद्धप्ररूपकाः सम्यग्मार्गावभासकास्तेन ते भावतोऽपि मोक्षनिमित्तमपि पूजनीया इति । अयमत्र भावार्थः । ये मिथ्यात्वावष्टब्धचेतसो मुग्धधीबन्धनपरायणा लोकरूढ्या बहुश्रुता अपि सम्यक् क्रियावादिनोऽपि परशास्त्राभिप्रायपराङ्मुखास्ते विषाग्निहिंसादिवत्परित्याज्याः मार्गोच्छेदकत्वेन संसारकारणत्वात् । ये तु स्वयं कर्मपरतन्त्रतयापि मोक्षसुखाभिलाषितया मनाक् सीदन्तोऽपि चरणकरणयोर्भवभ्रमणभीरुतया यथावस्थितशिवमार्गप्रकाशकाः स्वानुष्ठानापकर्षपातिनस्ते तृतीयमार्गानुयायित्वाद्भावतः परमार्थतः पूज्या इति गाथार्थः । यत एवं क्रियाविकलोऽपि श्रमणमार्गप्ररूपको भावतोऽपि पूज्यते कुग्राहग्रस्ततयोन्मार्गप्ररूपकः क्रियावानपि सर्पादिवत्परित्यज्यते ततो विवेकवता किमुचितमित्याह ।

एवं जिया आगमदिट्ठिदिट्ठ-सुन्नायमग्गा सुहमग्गलग्गा ।

गयाणुगामीण जणाण मग्गे, लग्गंति नो गड्डरिकापवाहे॥

एवमिति पूर्वकथितप्रकारेण अत एव शुभमार्गलग्ना जीवाः प्राणिनः सदा सदागमावदातबुद्धयः किं न लगन्ति न लीयन्ते क गड्डरिकाप्रवाहे कथंभूता आगम आप्तवचनं स एव दृष्टिर्हिताहितपदार्थप्रकाशकत्वादागमदृष्टिः । तया दृष्टमवलोकितमागमदृष्टिदृष्टं तेन शोभनप्रकारेण ज्ञातो मार्गो ज्ञानादिको यैस्ते आगमदृष्टिदृष्टसुज्ञातमार्गाः । क मार्गे केषां जनानां कथंभूतानां गतानुगामिनाम् । गतं गच्छन्तीत्येवं शीला गतानुगामिनस्तेषाम् । अयमभिप्रायः । ये हि सुविहितसंपर्कात्सम्यगाप्तमोक्षमार्गा भवन्ति तान् मुक्त्वा मिथ्यात्वमोहमोहितमतिगतानुगतप्रवर्तितमार्गे गड्डरिकाप्रवाहकृत्यं नाङ्गीकुर्वन्त्यपि तु सन्मार्ग एव व्रजन्तीति वृत्तार्थः ॥ नन्वित्थं भूताः केचन एवावदातबुद्धयः स्वल्पा दृश्यन्ते प्रभूततराः पुनः प्रवाहानुयायिन इति किमत्र तत्त्वमित्याह "नगं-तेणं चिय" अथवा बहुतरतमाः शास्त्रगर्भार्थवेदिनोऽप्येवंविधप्रवृत्तिमन्त एव दृश्यन्ते लोकेऽप्येवंविधमेव श्रूयते यथा "महाजनो येन गतः स पन्थाः" इत्याशयवतः शिष्यस्य शिक्षार्थमाह-

नेगंतेणं चिय लो-गनायसारेण एत्थ होयव्वं ।

बहुमुंडाइवयणाउ, आणाइत्तो इह पमाणं ॥ ३३ ॥

नैकान्तेनैव लोकज्ञातसारेण भाव्यम् । अत्र धर्मविचारे तस्य हि विचित्राभिप्रायेणानेकरूपत्वात् तदप्रवृत्तौ हेतुमाह बहुमुण्डादिवचनात् यदिह बहुवचनप्रवृत्तिरेव गरीयसी तदा नेदमागमवचनमत्रविषयत्तद्यथा "कलहकरा डमरकरा, असमाहिकरा अनिव्वुइकरा य। होहिंति भरहवासे, बहुमुंडे अप्पसमणा य" इत एतस्माद्धेतोराज्ञैवेह प्रमाणं शास्त्रमेव प्रमाणमिति गाथार्थः। यदि पुनः प्रमाणं ऽव्यपूजया मिथ्याभिमाना ज्ञानितया वा लोकप्रवृत्तिरेवाङ्गीक्रियते ततोऽन्यदर्थान्तरमापद्यत इत्याह-

बहुजणपवित्तिमित्तं, इत्थं तेहिं इह लोइओ चेव ।

धम्मो न उज्झियव्वो, जेण तहिं बहुजणपवित्ती ॥३४॥

बहवश्च बहुजनास्तेषां प्रवृत्तिरेकान्तेनागमानिरपेक्षितया स्वरुचिविरचितानुष्ठानस्यैव बहुजनप्रवृत्तिमात्रं तदिच्छद्भिरिह धर्मविचारे लौकिक एव धर्मो नैव परित्याज्यः स्यात् येन कारणेन तत्र तस्मिन् लौकिके धर्मे बहुजनप्रवृत्तिप्रभृतीनां प्रवृत्तिदर्शनादिति गाथार्थः। यत एवाज्ञाप्रमाणमत एवाह ॥

ता आणाणुगया जं, तं चेव बुहेण सेवियव्वं तु ।

किमिह बहुणा जणेणं, हंदिणेस अत्थि णो बहुया।३५।

यस्मात्कारणात् बहुजनप्रवर्त्तमानं सेवनीयं ता तस्मात्कारणादाज्ञानुगतं यत्तदेव बुधेन जिनाज्ञापरिपालनफलवेदिना सेवनीयमासेव्यमित्यर्थः । तुशब्दश्चैवकारार्थो योजित एव किमिति न किञ्चिदित्यर्थः । इहैव धर्मविचारे परलोकचिन्तायां वा बहुना जनेन बहुजनोन्मार्गप्रवर्तकेनेत्यर्थः । हन्दीत्युपदर्शने तस्तः प्रसिद्धमेतत्तेनैव बहवः श्रेयोर्थिनो मोक्षार्थिनः । संप्रति काले बहवो मुण्डाः अल्पाश्च श्रमणा इति वचनादिति गाथार्थः । इत्यनेकधा विधिमार्गसमर्थनमाकर्ण्य मिथ्यात्वाहतसहसोन्मीलल्लोचना धम्मन्यन्ते तदाह । अथवा स्वयं ये सन्मार्गगमनाप्रवणाः इत्थं च सन्मार्गप्ररूपणामाकर्ण्य मुग्धबुद्धिबन्धनार्थं यद्वदन्ति तदाह-

दूसमकाले दुलहो, विहिमग्गो धम्मि चेव कीरंते ।

ता जायइ तित्थच्छेओ, केसिं चिय कुग्गहो एसो ॥ ३६॥

दुःषमारूपः कालो दुःषमाकालस्तस्मिन् तत्काले दुरापः स्वकर्मपरिणतेरुन्मार्गप्रवृत्तलोकाद्वा विधिमार्गः शास्त्रोक्तानुष्ठानप्रवृत्तिरूपः तस्मिंश्च क्रियमाणे विधीयमाने जायते संपद्यते तीर्थोच्छेदः शास्त्रोक्तानुष्ठानवतामत्यल्पत्वादितरेषां चातिबहुत्वादित्यर्थः । तादृग्विधानं च क्वापि कथंचिदेव सद्भावादिति केषांचित्कुग्रह एष इति कुग्रहता चैवैषामतोऽवसीयते यतः सदनुष्ठानसाध्यमपि मोक्षमसदनुष्ठानेन प्रकल्पयन्ति । नहि नाम सुवर्णरत्नसाध्यमलङ्कारादिकं मृत्तिकया सिध्यतीति गाथार्थः । एतदपि कुतोऽवसीयत इत्याह ॥

जम्हा न मोक्खमग्गं, मोत्तूणं आगमं इह पमाणं।

विज्जइ छउमत्थाणं, तम्हा तत्थेव जइयव्वं ॥ ३७ ॥

यस्मान्न नैव मोक्षमार्गे मोक्ष साध्ये मोक्षागमं शास्त्रं परित्यज्येत्यर्थः । इहेति धर्मविचारे प्रमाणमालम्बनमित्यर्थः । विद्यते छद्मस्थानामतिशयवतां हि यथा कथञ्चित्सेवातिशयवशात्प्रवर्तमानानामपि निर्जरालाभ एवावसीयते तत्र ईहितैःपुनः सर्वथा शास्त्रमेव प्रमाणीकर्त्तव्यम् । तस्मात्तत्रैव यातितव्यमुद्यमः कार्य इति गाथार्थः । शास्त्राभिप्रायेणैव संसारमोक्षमार्गप्ररूपणायाह ॥

गिहिलिंगि कुलिंगि य दव्व-लिंगिणो तिन्नि हुंति भवमग्गा ।
सुजइसुसावगसंविग्ग-पक्खिणो तिन्नि मोक्खपहा ।३८।

तत्र गृहमेव लिङ्गं येषां ते गृहलिङ्गिनः राजामात्यप्रकृतिप्रभृतयः कुत्सितं लिङ्गं कुलिङ्गं शिवसुखासाधकं तद्विद्यते येषां ते कुलिङ्गिनः स्वरुचिविरचिताकाराचाराः त्रिदण्डिबौद्धतापसादयः द्रव्यप्रधानं लिङ्गं तद्विद्यते येषां ते द्रव्यलिङ्गिनः गृहलिङ्गिनश्चेत्यादि द्वन्द्वो गृहिलिङ्गिकुलिङ्गिद्रव्यलिङ्गिनः । एते त्रयोऽपि भवन्ति भवमार्गाः संसारपथाः सुयतयः साधुसमाचारचरणप्रवणाः सुश्रावकः सम्यक्त्वाणुव्रतादिसकलक्षणोपेताः संविग्नाः सुसाधवस्तेषां पक्षेण चरन्ति ये ते संविग्नपाक्षिकाः सम्यक् संयमपरिपालनासमर्था अपि सुयतिपक्षपातेनात्मनिस्तारका इत्यर्थः । पूर्वपदे ते त्रयोऽपि मोक्षमार्गा इति गाथार्थः । कथमेते त्रय एव मोक्षमार्गा नान्ये शेषाः किमन्यैर्ममापराद्धमित्याह ॥

सम्मत्तनाणचरणा-मग्गो मोक्खस्स जिणवरुद्दिट्ठो ।
विवरीओ उम्मग्गो, णायव्वो बुद्धिमंतेहिं ॥ ३९ ॥

सम्यक्त्वज्ञानाचरणानि मोक्षमार्गो मोक्षश्च जिनवरोद्दिष्टस्तीर्थकृदुपदिष्ट इत्यर्थः । स च सर्वथा सम्यक्त्वादित्रिक एव यतोऽतः शेषः सर्वोऽपि तद्व्यतिरिक्त उन्मार्गः शिवसुखासाधन इति ज्ञातव्योऽवबोद्धव्यः बुद्धिमद्भिर्विवेकविद्भिरिति गाथार्थः। दर्श० ॥

उम्मग्गदेसय-उन्मार्गदेशक- पुं० ज्ञानादीनि पारमार्थिकमार्गरूपाण्यप्ररूपयति । असन्मार्गप्ररूपके, वृ० १ उ० । " उम्मग्गदेसओ मग्ग, नासओ मग्गविप्पडिवत्ती । मोहेण य मोहित्ता, संमोहिं भावणं कुणइ " । ग० २ अधि० ॥

उम्मग्गपइट्ठिय-उन्मार्गप्रतिष्ठित- त्रि० असन्मार्गस्थिते, "भयवं कहिं लिंगेहिं उम्मग्गपइट्ठियं वियाणिज्जा ग० १ अधि ०। (आयरियशब्दे उक्तम्) उन्मार्गगामिनि, " अत्थेगे गोयमा पाणी, जे उम्मग्गपइट्ठिए। गच्छम्मि संवसित्ताणं, भमइ भवपरंपरं" ग० १ अधि० ।

उम्मग्गपडिवन्न-उन्मार्गप्रतिपन्न त्रि० आश्रितकुदृष्टिशासने, "उम्मग्गपडिवन्नेसप्पहृनिणट्ठे मिच्छत्तबलाभिभूए"उपा० ७ अ० ।

उम्मज्जग-उन्मार्जक- पुं० वानप्रस्थतापसभेदे, उन्मार्जनमात्रेण ये स्नान्ति । भ० ११ श० ९ उ० । नि० । औ० । कण्ठदघ्ने जले स्थित्वा तपः कुर्वन् प्रवर्तते । उन्मज्जकः स विज्ञेयस्तापसो लोकपूजितः " इत्युक्तलक्षणे तापसभेदे, जलादेरुपर्युपर्युत्प्लावके, त्रि० वाच० ।

उम्मज्जणिमज्जिया-उन्मग्ननिमग्निका- स्त्री० उत्पतननिपतनायाम्, उत्पतननिपतनकरणे, " अहे उम्मज्जणिमज्जियं करेमाणे देसं पुढवीए चलेज्जा" स्था० ३ ठा० ॥

उम्मत्त-उन्मत्त- त्रि० उद्-मद्-करणे-क्त । धुस्तूरे, मुचुकुन्दवृक्षे च, कर्त्तरि-क्त वाच० ॥ भूमिते, अष्ट० । मन्मथोन्मादयुक्ते, विशे,वृ० १ उ० । यक्षादिभिः प्रबलमोहोदयेन वा परवशे, ध० ३ अधि० । दृप्ते, ग्रहगृहीते, पिं० । अस्य टीकाया अयोग्यत्वमुच्यते ॥

उम्माओ खलु दुविहो, जक्खावेसो य मोहणिज्जो य ।
अगणीआजीवणता, आतव्वयविराहणडाहो । ३९७ ॥

जक्खेण आविट्ठो मोहणिज्जकम्मोदएण वा से उड्डाहो जातो एते दोवि ण पव्वावेयव्वा । इमे दोसा अगणीए पयावणादिकरेज्ज पव्वावणं करेज्ज अप्पाणं वयाणि वा विराहेज्ज । खरियादिमाहणेणं वा उड्डाहं करेज्जा ॥

उक्काए ण सद्दहति, सज्झायज्झाणजोगकरणं वा ।
उवदिट्ठं पि ण गेण्हइ, उम्मत्ते ण कप्पती दिक्खा । ३८० ।

पट्कायं ण सद्दहति सज्झायज्झाणं नकरेति अप्पसत्थे मणादिजोगे करेति पडिलेहणसंजमादिकारणजोगे ण करेति । अन्नं पि विविधं चक्कवालसामायारीए उवदिट्ठं ण करेति । एवमादिएहिं दोसेहिं उम्मत्ते न कप्पति दिक्खा ॥ नि० चू० ११उ०। पं०भा०। बलप्राबल्येन मत्त उन्मत्तो दरमत्तो वा उन्मत्तः । प्रबलमत्ते, ईषन्मत्ते च । नि० चू० १० उ० । उद्धृते, वाच० । भरतक्षेत्रे वैताढ्यगिरिदक्षिणश्रेणिमण्डने शिवमन्दिरे नगरे ज्वलनशिखस्य-राज्ञोऽङ्गजे, उत्त० १३ अ० ।

उम्मत्तगभूय-उन्मत्तकभूत- पुं० उन्मत्तको मदिरादिना विप्लुतचित्तः स इव उन्मत्तकभूतो भूतशब्दस्योपमानार्थत्वात् । उन्मत्तककल्पे उन्मत्तक एव वा उन्मत्तकभूतो भूतशब्दस्य प्रकृत्यर्थत्वात् । उन्मत्तके, स्था० ४ ठा० ॥

उम्मत्तजला-उन्मत्तजला- स्त्री० जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वेण शीतोदाया महानद्या दक्षिणे वहन्त्यामन्तर्नद्याम्, स्था० ३ ठा० । " रम्मए विजए उम्मत्तजला महाणई " रम्यो विजयः पद्मावती राजपूः उन्मत्तजला महानदी । जं० ४ वक्ष० । " दो उम्मत्तजलाओ " स्था० २ ठा० ।

उम्मत्थ-अभि-आ-गम्-धा० । अभिमुखगमने, अभ्याङोम्मत्थः" ८ । ४ । ६४ । अभ्याङ्भ्यां युक्तस्य गमेरुम्मत्थ इत्यादेशो वा भवति । उम्मत्थइ अब्भागच्छइ । अभ्यागच्छति । अभिमुखमागच्छतीत्यर्थः । प्रा० ।

उम्माण-उन्मान- न० उन्मीयते तदित्युन्मानम् । कर्षादिके तुलामाने, ज्ञा० १ अ० । स्था० । कल्प० । भ० । तद्विषयं यत्तदपि उन्मानम् । खण्डगुडादिधरिमे, स्था० १० ठा० ।

अथोन्मानमभिधित्सुराह ।

से किं तं उम्माणे २ जण्णं उम्मिणिज्जइ तंजहा अद्धकरिसो करिसो पलं अद्धपलं अद्धतुला तुला अद्धभारो भारो । दो अद्धकरिसा करिसो दोकरिसा अद्धपलं दो अद्धपलाइ पलं पंचपलसइआ तुला दसतुलाओ अद्धभारो वीसं तुलाओ भारो । एएणं उम्माणपमाणेणं किं पओयणं एएणं उम्माणपमाणेणं पत्ता अगरतगरचोआकुंकुमखंडगुलमच्छंडिआईणं दव्वाणं उम्माणपमाणनिव्वित्तिलक्खणं भवइ सेत्तं उम्माणपमाणेणं ॥

यदुन्मीयते प्रतिनियतस्वरूपतया व्यवस्थाप्यते तदुन्मानं तद्यथा । अर्द्धकर्ष इत्यादि । पलस्याष्टमांशोऽर्द्धकर्षः तस्यैव चतुर्भागः कर्षः । पलस्यार्द्धमर्द्धपलमित्यादि सर्वं मागधदेशप्रसिद्धं सूत्रमेव नवरं पलाशपत्रकर्मारीपात्रादिकं पत्रं चोय फलविशेषः मच्छंडिका शर्कराविशेषः । अनु० । नाराचादौ, अश्वादीनां वेगादिपरीक्षायाम्, आचा० २ श्रु० । उन्मीयते ऽनेनेत्युन्मानम् । अर्द्धभारपरिमाणतायाम्, " जलदोणमद्ध-

भारं समुहाइ समूसिओ उ जो नवओ । माणुम्माणपमाणं, तिविहं खलु लक्खणं नेयं " उन्मानं तुलारोपितस्यार्द्धभारप्रमाणता । सा च सारपुद्गलोपचितत्वात् तुलायामारोपितः सन्नर्द्धभारं यः पुरुषस्तुलयति स उन्मानयुक्तो भवति । प्रव० २५१ द्वा० । स्था० । नि० चू० । कल्प० ।

उम्माथिय–उन्माथित–त्रि० सञ्जातोन्माथे, सुतरामुन्माथितो बभूव तमुन्माथितं विज्ञाय । आ० म० प्र० ।

उम्माद (य) उन्माद–पुं० उद्-मद्-घञ्–उन्मत्ततायाम्, विविक्तचेतनाभ्रंशे ग्रहे बुद्धिविप्लवे, भ० १४ श० २ उ० । चित्तविभ्रमे, स्था० ३ ठा० । क्षिप्तादिके, आव० ४ अ० । आ० चू० । नष्टचित्ततायाम्, आलजालजल्पने, प्रव० १६९ द्वा० । कामेन पारवश्ये, उत्त० १६ अ० । अत्यन्तकामोद्रेकादालिङ्गने च । विशे० ॥

तस्य भेदा यथा—

कइविहे णं भंते उम्मादे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे उम्मादे पण्णत्ते, तंजहा–जक्खावेसे य मोहणिज्जस्स कम्मस्स उदए णं तत्थ णं जे से जक्खाएसे से णं सुहवेदणतराए चेव, सुहविमोयणतराए चेव । तत्थ णं जे से मोहणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं सेणं दुहवेदणतराए चेव दुहविमोयणतराए चेव ।

उन्माद उन्मत्तता विविक्तचेतनाभ्रंश इत्यर्थः । " तथा उन्मादो ग्रहो बुद्धिविप्लव इत्यर्थः " (जक्खाएसेयत्ति) यक्षो देवस्तेनावेशः प्राणिनोऽधिष्ठानं यक्षावेशः इत्येकः (मोहणिज्जस्सेत्यादि) मोहनीयस्य दर्शनमोहनीयादेः कर्मण उदये भव्यः सोऽन्य इति । तत्र मोहनीयं मिथ्यात्वमोहनीयं तस्योदयादुन्मादो भवति यतस्तदुदयवर्ती जन्तुरतत्त्वं तत्त्वं मन्यते तत्त्वमपि चातत्त्वं चारित्रमोहनीयं वा, यतस्तदुदये जानन्नपि विषयादीनां स्वरूपमजानन्निव वर्त्तते । अथवा चारित्रमोहनीयस्यैव विशेषो वेदाख्यो मोहनीयं यतस्तदुदयविशेषे अप्युन्मत्त एव भवति यदाह " चिंतेइ १ दट्ठु मिच्छइ, २ दीहं नीससइ ३ तह जरे ४ दाहे ५ । भत्तअरोयग ६ मुच्छा ७ उम्माए ८ न याणई ९ मरणंति " १० ॥ १ ॥ एतयोश्चोन्मादत्वे समानेऽपि विशेषं दर्शयन्नाह (तत्थणमित्यादि) तत्र तयोर्मध्ये " योऽसौ यक्षाविष्टो भवति " (सुहवेयणतराए चेवत्ति) अतिशयतः सुखेन मोहजन्योन्मादापेक्षया अक्लेशेन वेदनमनुभवनं यस्यासौ सुखवेदनतरः स एव सुखवेदनतरकः मोहजनितग्रहापेक्षया अकृत्स्नानुभवनीयतर एव नैकान्तिकात्यन्तिकभ्रमरूपत्वादस्येति । चैव शब्दः स्वरूपावधारणे (सुहविमोयणतराए चेवत्ति) अतिशयेन सुखेन विमोचनं वियोजनं यस्मादसौ सुखविमोचनतरः । कप्रत्ययस्तथैव । अथवा अत्यन्तं सुखापेयः सुखापेयतरः तथा अत्यन्तं सुखेनैव विमुञ्चति यो देहिनं स सुखविमोचनतरक इति मोहस्तु तद्विपरीतः एकान्तिकात्यन्तिकभ्रमस्वभावतयात्यन्तानुचितप्रवृत्तिहेतुत्वेनानन्तभावकारणत्वात् तथान्तरकारणजनितत्वेन मन्त्राद्यसाध्यत्वात् कर्मक्षयोपशमादिनैव साध्यत्वादित्यत एवोक्तम् (दुहवेयणतराए चेव दुहविमोयणतराए चेवत्ति) अतिशयेन दुःख वेद्य एव दुःख विमोच्य एव चास्माविति ॥ (नेरइयाणमित्यादि) मोहजन्योन्माद इतरापेक्षया दुःखवेदनतरो भवति अनन्तसंसारकारणत्वात् । संसारस्य च दुःखवेदनस्वभावत्वादितरस्तु सुखवेदनतर एव एकभविकत्वादिति । तथा मोहजोन्माद इतरापेक्षया दुःखविमोचनतरो भवति विद्यामन्त्रतन्त्रदेवानुग्रहवतामपि वार्तिकानां तस्यासाध्यत्वादितरस्तु सुखविमोचनतर एव भवति । मन्त्रमात्रेणापि तस्य निगृहीतुं शक्यत्वादिति । आह च " सर्वज्ञमन्त्रवाद्यपि, यस्य न सर्वस्य निग्रहे शक्तः । मिथ्यामोहोन्मादः, स केन किल कथ्यतां तुल्यः " इदञ्च द्वयमपि चतुर्विंशतिदण्डके योजयन्नाह ॥

नेरइया णं भंते ! कइविहे उम्मादे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे उम्मादे पण्णत्ते तंजहा जक्खावेसे य मोहणीज्जस्स कम्मस्स उदएणं । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ णेरइयाणं दुविहे उम्मादे पण्णत्ते ? जक्खावेसे य मोहणीज्जस्स कम्मस्स उदएणं गोयमा ! देवे वासे असुभे पोग्गले पक्खिवेज्जा । सेणं तेसिं असुभाणं पोग्गलाणं पक्खिवणयाए जक्खावेसे णं उम्मादे पाउणेज्जा मोहणिज्जस्स वा कम्मस्स उदएणं मोहणिज्जं उम्मायं पाउणेज्जा से तेणट्ठेणं जाव उदएणं । असुरकुमाराणं भंते ! कइविहे उम्मादे पण्णत्ते ? एवं जहेव णेरइयाणं णवरं देवे वासे महिड्ढियतराए चेव असुभे पोग्गले पक्खिवेज्जा सेणं तेसिं असुभाणं पोग्गलाणं पक्खिवणयाए जक्खाएसं उम्मादं पाउणेज्जा । मोहणिज्जस्स वा सेसं तं चेव से तेणट्ठेणं जाव उदएणं एवं जाव थणियकुमाराणं पुढविकाइयाणं जाव मणुस्साणं एएसिं जहा णेरइयाणं वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा असुरकुमाराणं ।

(णेरइयाणमित्यादि) पुढविकाइयाणमित्यादौ यदुक्तं जहानेरइयाणंति तेन देवे वासे असुभे पोग्गले पक्खिवेज्जा इत्येतद्यक्षावेशे पृथिव्यादिसूत्रेष्वध्यापितं वाणमन्तरेत्यादौ तु यदुक्तं "जहाअसुराणंति" तेन यक्षावेश एव व्यन्तरादिसूत्रेषु देवे वासे महिड्ढियतराए इत्येतदध्यापितं मोहोन्मादाज्ञापकस्तु सर्वसूत्रेषु समान इति ॥ भ० १४ श० २ उ० । षड्भिः प्रकारैरात्मन उन्मादस्तद्यथा ॥

छहिं ठाणेहिं आया उम्मायं पाउणेज्जा तंजहा अरहंताणमवण्णं वदमाणे अरहंतपण्णत्तस्स धम्मस्स अवण्णं वदमाणे आयरियउवज्झायाणमवण्णं वदमाणे चाउवण्णस्स संघस्स य अवण्णं वदमाणे जक्खावेसेण चेव मोहणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं ।

अनन्तरं श्रमणस्याहारग्रहणकारणान्यभिहितानीति श्रमणादेर्जीवस्यानुचितकारिण उन्मादस्थानान्याह (छहीत्यादि) इदं च सूत्रं पञ्चस्थानक एव व्याख्यातप्रायं नवरं षड्भिः स्थानैरात्मा जीव उन्मादमुन्मत्ततां प्राप्नुयादुन्मादश्च महामिथ्यात्वलक्षणस्तीर्थकरादीनामवर्णवादतो भवत्येवं तीर्थकराद्यवर्णवदनकुपितप्रवचनदेवतातो वाऽसौ ग्रहणरूपो भवेदिति पाठान्तरेण । (उम्मायपमायंति) उन्मादः सग्रहत्वं स एव प्रमादः प्रमत्तत्वमाभोगशून्यतोन्मादप्रमादः । अथवोन्मादश्च प्रमादश्चाहितप्रवृत्तिहिताप्रवृत्ती उन्मादप्रमादं प्राप्नुयादिति । (अवण्णंति) अवर्णमश्लाघामवज्ञां वा वदन् भजन् वा कुर्वन्नित्यर्थः (धम्मस्सत्ति) श्रुतस्य चारित्रस्य वा आचार्योपाध्यायानाञ्च चतुर्वर्णस्य श्रमणादिभेदेन चतुःप्रकारस्य यक्षावेशेन चैवं निमित्तान्तरकुपितदेवाधिष्ठितत्वे मोहनीयस्य मिथ्यात्ववेदशोकोदयेनेति । स्था० ६ ठा० ॥

उम्माद (य) पत्त–उन्मादप्राप्त–त्रि० उन्मादमुन्मत्ततां प्राप्तः उन्मादप्राप्तः । स्था० ५ ठा० । मोहनीयकर्मोदयेन चित्तशून्यता-

मुपागते, बृ० ३ उ० । वातादिदोषादुन्मत्ततामुपागते, स्था० ५ ठा० । उन्मादप्राप्ताया निर्ग्रन्थ्याः प्रतिचर्य्या यथा-

(सूत्रम्) उम्मायपत्तिं निग्गंथिं निग्गंथे गिराहमाणे २ नातिक्कमइ

अस्य व्याख्या प्राग्वत् अथोन्मादप्ररूपणार्थं भाष्यकारः प्राह ॥

उम्मत्तो खलु दुविधो, जक्खावेसो य मोहणिज्जो य ।
जक्खाएसो वुत्तो, मोहेण इमं तु वोच्छामि ॥

उन्मादः खलु निश्चितं द्विविधो द्विप्रकारस्तद्यथा यक्षावेशहेतुको यक्षावेशः कार्ये कारणोपचारात् । एवं मोहनीयकर्मोदयहेतुको मोहनीयवशाद् द्वौ चकारौ परस्परसमुच्चयार्थौ स्वगतानेकभेदसंसूचकौ वा । तत्र यो यक्षावेशो यक्षावेशहेतुकः सोऽनन्तरसूत्रोक्तो यस्तु मोहेन मोहनीयोदयेन मोहनीयं नाम येनात्मा मुह्यति तच्च ज्ञानावरणीयं मोहनीयं वा द्रष्टव्यं द्वाभ्यामप्यात्मनो विपर्यासापादनात् । तेनोत्तरत्र अहमपि तमुत्याय ईर्यामुच्यमानं न विरुध्यते (इमंतुत्ति) अयमनन्तरमेव वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षीभूत इव तमेवेदानीं वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातं निर्वाहयति ॥

रूवंगं दट्ठूण, उम्मातो अहव पित्तमुच्छाए ।
नड्डायणाणि वा ते, पित्तम्मि य सक्करादीणि ॥

रूपं विटादेराकृतिरङ्गं च गुह्याङ्गं रूपाङ्गं तद् दृष्ट्वा कस्या अप्युन्मादो भवेत् । अथवा पित्तमूर्च्छया पित्तोद्रेकेणोपलक्षकत्वाद्वातोद्रेकवशतो वा स्यादुन्मादः । तत्र रूपाङ्गं दृष्ट्वा यस्या उन्मादः । संजातस्तस्यास्तस्य रूपाङ्गस्य विरूपावस्थां प्राप्तस्य दर्शना कर्त्तव्या । या तु वातेनोन्मादं प्राप्ता सा निवाते स्थापनीया उपलक्षणमिदं तेन तैलादिना शरीरस्याभ्यङ्गो घृतपायनं च तस्याः क्रियते । पित्तवशान्मत्तीभूतायाः शर्कराक्षीरादीनि दातव्यानि कथं पुनरसौ रूपाङ्गदर्शनेनोन्मादं गच्छेदित्याह ॥

दट्ठूण नडं काई, उत्तरविउव्वितं मयणखित्ता ।
तेण विय रूवेण उ-ड्डम्मिकायम्मि निव्विण्णा ॥

काचिदल्पसत्वा नटं दृष्ट्वा किंविशिष्टमित्याह । उत्तरवैकुर्विकमुत्तरकालभाविवस्त्राभरणादिविचित्रकृत्रिमविभूषाशोभितं ततः काचिन्मदनक्षिप्ता उन्मादप्राप्ता भवेत् तत्रेयं यतना । उत्तरवैकुर्विकाप्रसारणेन तेनैव स्वाभाविकेन रूपेण तस्मिन्नूर्ध्वकृते सति काचिदल्पकर्मा निर्विण्णा भवति तद्विषयं विरागं गच्छतीत्यर्थः ॥

पण्णवितो उ दुरूवो, उम्मं दिज्जति अ तीए पुरतो उ ।
रूववतो पुण भत्तं, तं दिज्जति जेण उड्डेति ॥

अन्यच्च यदि नटः स्वरूपो दुरूपतो भवति । ततः स पूर्वं प्रज्ञाप्यते प्रज्ञापितश्च सन् तस्या उन्मादप्राप्तायाः पुरत उन्मण्डय यत्तस्य मण्डनं तत्सर्वमपनीयते । ततो विरूपरूपदर्शनतो विरागो भवति । अथासौ नटः स्वभावत एव रूपवान् अतिशायिनोद्भटरूपेण युक्तः ततस्तस्य भक्तं मदनफलमिश्रादिकं तद्दीयते येन भुक्तेन तस्याः पुरतः छर्दयति उद्वमति उद्वमनं च कुर्वन् किलासौ जुगुप्सनीयो भवति ततः सा तं दृष्ट्वा विरज्यते इति ।

गुज्झंगम्मि उ वियडं, पज्जावेऊण खरगमादीणं ।
तद्दरिसणे विरागो, तीसे तु हवेज्ज दट्ठूणं ॥

यदि पुनः कस्या अपि गुह्याङ्गे उन्मादो भवति रूपलावण्याद्युपेतास्ततः खरकादीनां दासचेटकप्रभृतीनां विकटं मद्यं पाययित्वा प्रसुप्तीकृतानां पथि मद्योद्गालखरण्टितसर्वशरीराणामत एव मक्षिकाभिर्भिणभिणायमानानां (तद्दायणाणि) तस्य गुह्याङ्गस्य मद्योत्क्षालनादिना बीभत्सीभूतस्य [illegible] क्रियते । तच्च दृष्ट्वा तस्या आर्यिकाया विरागो भवेत् । ततः प्रगुणी भवति । बृ० ६ उ० ।

उन्मादप्राप्तस्य भिक्षोः प्रतिचर्य्या यथा ॥

उम्मायपत्तं भिक्खुं गिलायमाणं नो कप्पए तस्स गणावच्छेयस्स निज्जूहित्तए गिलाए करणिज्जं वेयावडियं जाव ततो रोगातंकातो विप्पमुक्को ततो पच्छा अहुस्सगे नामं ववहारे पट्ठवियव्वे सिया इति ।

अस्य व्याख्या पूर्ववत् । उन्मादप्ररूपणा तु निर्ग्रन्थ्या इव नवरं पुरुषाभिलापः कार्यः ॥ क्षुल्लकस्य वातेन पित्तेन चोन्मादयतनामाह ।

वाते अब्भंगामिणेह, पज्जणादी तहा निवाए य ।
सक्करखीरादीहि य, पित्तचिगिच्छा उ कायव्वा ॥

वाते वातनिमित्ते उन्मादे तैलादिना शरीरस्याभ्यङ्गः क्रियते स्नेहपायनं घृतपायनमादिशब्दात्तथाविधान्यचिकित्सापरिग्रहः तत्कार्यते तथा निवाते स्थाप्यते । पित्तवशादुन्मत्तीभूतस्य शर्कराक्षीरादिभिस्तस्य चिकित्सा कर्त्तव्या ॥ व्य०२उ० ।

उम्माद (य) पमाय-उन्मादप्रमाद-पुं० क० स० । उन्मादः सग्रहत्वं स एव प्रमादः प्रमत्तत्वमाभोगशून्यतोन्मादप्रमादः । गृहावेशादुपयोगशून्यतायाम्, उन्मादश्च प्रमादश्च समाहारद्वन्द्वः । अहितप्रवृत्तिहिताप्रवृत्त्योः, न० । स्था० ६ ठा० ।

उम्मि-ऊर्मि-पुं० स्त्री० ऋ-मि-अर्तेरुच्च । महाकल्लोले, ज्ञा० १ अ० । भ० । स्था० । सम्बाधे, कल्लोलाकारजनसमुदाये, भ० २ श०१उ० । ज्ञा० । प्रकाशे, वेगे, वस्त्रसंकोचरेखायाम्, पीडायाम्, उत्कण्ठायाम्, बुभुक्षादिषु षट्सु देहमनः प्राणानां यथायथं धर्मेषु अश्वगतौ, स्त्री० । वाच० ॥

उम्मिमालिणी-ऊर्मिमालिनी-स्त्री० जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमतः शीतोदाया महानद्या उत्तरेण वहन्त्यामन्तर्नद्याम्, स्था० ३ ठा० । " सुवप्पे विजए जयंती रायहाणी उम्मिमालिणी णई " " सुवप्रो विजयो वैजयन्ती राजधानी उर्मिमालिनी नदी " जं०४ वक्ष० । प्रश्न० । " दो उम्मिमालिणीओ " स्था० २ ।

उम्मिल्लण-उन्मीलन-न० प्रादेर्मीलेः ८ । ४ । ३१ । इति उदः परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वित्वम् वा । प्रा० । विकाशे, चक्षुरादेः पुटविभेदे, भावे घञ् । उन्मीलोऽप्यत्र । वाच० ॥

उम्मिल्लिय-उन्मीलित-न०-उद्-मील-भावे-क्तः । उन्मीलने, अनु० विकसिते, अमुद्रिते च । णिच्-कर्मणि क्तः । प्रकाशिते, भेदितमुद्रणे नेत्रादौ " ततो उम्मिल्लियाणि तस्स नयणाणि " आ० म० द्वि० । " पंजरुम्मिल्लियमणिकणगथूभियागे " पञ्जराद् उन्मीलितमिव बहिष्कृतमिव पञ्जरोन्मीलितमिव । यथाहि किल किमपि वस्तु पञ्जरात् वंशादिमयप्रच्छादनविशेषात् बहिष्कृतमत्यन्तमविनष्टच्छायत्वात् शोभते । तथा तदपि विमानमिति भावः । जी० ४ प्रति० । स० ॥

उम्मि (म्मी) वीइ-ऊर्मिवीचि-स्त्री० ऊर्मयश्च वीचयश्च महाकल्लोलेषु, ह्रस्वकल्लोलेषु च ६ त० । ऊर्मीणां विविक्तत्वे, भ० १६ श० ६ उ० । स्था० । " उम्मीवीई सहस्सकालियं ति " ॥ ऊर्मयः कल्लोलास्तल्लक्षणा या वीचयस्ता ऊर्मिवीचयो वीचिशब्दो हि लोकेऽन्तरार्थोऽपि रूढोऽथवोर्मिवीच्योर्विशेषो गुरुत्वलघुत्वलक्षणः क्वचिद्वीचिशब्दो न पठ्यते पवेति ऊर्मिवीचीनां सहस्रैः कलितो युक्तो यः स तथा । स्था० १० ठा० ।

उम्मिसिय-उन्मिषित-त्रि० उद्-मिष्-क्त-प्रफुल्ले, किञ्चित्प्रका-

शिते. वाच० । उन्मीलिते, भ० १४ श० १ उ० । भावे क्तः । उन्मेषे, " उम्मिसियणिमिसियंतरेण " उन्मिषितनिमिषितान्तरेण यावता अन्तरेण व्यवधानेन उन्मेषनिमेषौ क्रियेते तावदन्तरप्रमाणेन । जी० ३ प्रति० ।

उम्मिस्स–उन्मिश्र–न० सचित्तसम्मिश्रे, तद्भेदोपचारात्सप्तमे एषणादोषे, प्रव० ६७ द्वा० । " बीयादि उम्मीसं " बीजाद्युन्मिश्रं बीजकहरितादिभिर्यद्युन्मिश्रमुच्यते । पंचा० १३ विव० । यदा अनाभोगेन अविचार्यैव शुद्धाशुद्धाहारं सम्मील्याददाति तदा सप्तम उन्मिश्रितदोषः । उत्त० २४ अ० । देयद्रव्यं खण्डादि सचित्तेन धान्यकणादिना मिश्रं ददत उन्मिश्रम् । ध० ३ अधि० ।

असणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।
पुप्फेसु होज्ज सम्मीसं, बीएसु हरीएसु वा ॥ ५७ ॥
तं भवे भत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।
दिंतियं पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ५८ ॥

पानकं वापि खाद्यं स्वाद्यं तथा पुष्पैर्जातिपाटलादिभिर्भवेदुन्मिश्रं बीजैर्हरितैर्वेति तादृशं भक्तपानं तु संयतानामकल्पिकं यतश्चैवमतो ददतीं प्रत्याचक्षीत न मम कल्पते तादृशमिति ॥ दश० ५ अ० । (अस्य भेदादि–उन्मिश्रग्रहणनिषेधश्च एषणा शब्दे वक्ष्यते) अत्र प्रायश्चित्तम् "उम्मीसे अणंते चउगुरुपच्छित्ते चउलहु मीसुम्मीसे अणंते मासगुरु परित्ते मासलहु भित्ते चउसु ठाणेसु जे निमि तेसु सट्ठाणपच्छित्तं " पं० चू० । "प्राबल्येन मिश्रे वस्तुमात्रे, त्रि० । आव० । "कम्मुम्मीसगा सरीरा,, कार्मणेन शरीरेणोन्मिश्राणि । स्था० ४ ठा० ।

उम्मीलणा–उन्मीलना–स्त्री० प्रभवे, विशे० ।

उम्मीलिय–उन्मीलित–त्रि० उद्–मील–क्त–प्रादेर्मीलेः ८ । ४ । २३२ । इति उदः परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वित्वाभावे रूपम् । प्रा० । उन्मेषे, विपा० १ श्रु० ७ अ० । "पंजरुम्मिलियव्वमणिकणगथूभियागा" पञ्जरादुन्मीलित इव बहिष्कृता इव पञ्जरोन्मीलिताः । रा० । उन्मीलितमुन्मिषितं स्मितमुच्छ्रिमित्यादिपर्यायाः । विशे० ।

उम्मुक्क–उन्मुक्त–त्रि–उद्–मुच्–क्त–ऊर्द्धक्षिप्त, औ० । परित्यक्ते, विशे० ॥ "उमुक्कमणुम्मुक्कं, उम्मुच्चते य केसलंकारे" आ० म० द्वि० । प्राबल्येन मुक्ते, "ते वीरा बंधणुम्मुक्का नावकंखंति जीवियं" सूत्र० १ श्रु० ९ अ० ।

उम्मुक्ककम्मकवय–उन्मुक्तकर्मकवच–पुं० सकलकर्मवियुक्तत्वात्सिद्धे, औ० ।

उम्मुक्कबालभाव–उन्मुक्तबालभाव–पुं–स्त्री–त्यक्तबाल्ये जाताष्टवर्षे, "सेवियणं दारए उम्मुक्कबालभावे विण्णयपरिणायमेत्ते" कर्म० ।

उम्मुयणा–उन्मोचना–स्त्री० परिशाटनायाम्, आव० ५ अ० ।

उम्मूलणा–उन्मूलना–स्त्री० उत्पाटने, "उम्मूलणा सरीराओ" वृक्षस्योन्मूलनेवोन्मूलना निष्काशनं जीवस्य शरीराद्देहादिति" द्विनिया गौणी हिंसा । प्रश्न० १ द्वा० ।

उम्मेस–उन्मेष–पुं० उद्–मिष्–घञ्–अक्षिव्यापारविशेषे, "आगमणगमणभासुम्मेसमणजोगकायजोगा जयावन्ने तहप्पगारा चलसभावा सव्वे ते", भ० १३ श० ४ उ० ।

उम्ह (ण)–उ (ऊ) ष्मन्–त्रि० उष्–आधारे–मनिन्–वाऽहस्वः । पक्ष्मश्मष्मस्मह्मांम्हः ८ । २ । ७४ । इति ष्मभागस्य मकाराक्रान्तो हः । प्रा० । ग्रीष्मर्तौ, कर्त्तरि–मनिन् । आतपे, शषसहवर्णेषु, वाच० ॥ "अप्पुमोदणउम्हमादिणे दोसा" उष्मा नाम तेनाऽन्येन द्रव्येण तस्य रागिणो हस्तादौ परिताप आदिशब्दाद्यदि द्रव्यमसौ तत्र प्रक्षिपति । बृ० २ उ० ।

उम्हातिस–युष्मादृश– त्रि० युष्मद्––दृश्––कञ्––आत्वं पैशाच्याम् । यादृशादेर्दुस्तिः ८ । ४ । ३१६ । इति (दृ) इति दृश इत्यस्य स्थाने तिरादेशः । भवादृशे, प्रा० ॥

उम्हासेस–ऊष्मावशेष–पुं० मनागपि ऊष्मे, "उम्हासेसो विसिही होउं हरिं" आव० ५ अ० ।

उय–उत–अव्य० अपि शब्दार्थे, विशे० "उतामृतस्येशानो यदन्नेनातिरोहति" आ० म० द्वि० सुतरामिति शब्दस्यार्थे, "किमुयकुरुवाभिस्स" आव० ५ अ० । विकल्पे, समुच्चये, वितर्के, प्रश्ने, अत्यर्थे च । वाच० ॥

उयत्तमाण–प्रवर्त्तयत्–त्रि० तिरश्चीनं कुर्वति, "उत्तारेमाणे वा उयत्तेमाणे वा जीवेहिं " आचा० २ श्रु० ॥

उयत्तिय–अपवृत्य– अव्य० अपवर्त्तनं कृत्वेत्यर्थे, " उयत्तियाणं गिण्हाहि, तहप्पगारं पाणगजातं " आचा० २ श्रु० ॥

उयाय–उपयात– त्रि० उपगते, "महासिलाकंटगं संगामं उयाए पुरओ य से सक्के" भ० ७ श० ९ उ० ॥

उय्हे–यूयम्– युष्मद्– जस्– यूयवयौ–जसि । इति यूयादेशः । ङे प्रथमयोरम् इति जसोऽमादेशः । पा० व्या० । भे तुज्झे उज्झे तुम्हे तुय्हे उय्हे जसा । ८ । ३ । ९१ । इति जसा सहितस्य युष्मच्छब्दस्य उय्हे आदेशः । प्रा० । "उय्हेचिट्ठह" प्रश्न० युष्मान्–युष्मद् शस् । वो तुब्भे उज्झे तुय्हे उय्हे भे शसा " ८ ३ । ९३ । इति शसा सहितस्य युष्मच्छब्दस्य उय्हे आदेशः 'उय्हे पेच्छामि' प्रा० ॥

उर–पुं० उरस–न० ऋ–असुन् धातोरुत्व–रपरः । स्नमदामशिरोनभः ८ । १ । ३२ । इति उरः पुँल्लिङ्गत्वम् । प्रा० । वक्षसि,, स्था० १० ठा० । हृदये, प्रश्न० २ द्वा० । अष्टानामङ्गानां द्वितीयेऽङ्गे, । "सीसमुरोयरपिट्ठि " आ० चू० २ अ० । उत्त० । नि० चू० । प्रज्ञा० । " उरे वित्थडाए " अर्द्धमागध्या भाषया उरसि, विस्तृततया उरसो विस्तीर्णत्वात् । औ० । "उरसि दलावेइ" उरसि दापयति । विपा० । "उरेणरिसभं सरं" । स्था० ७ ठा० । शोभने, स्था ४ ठा० ।

उरंउर–उरउरस्–न० साक्षच्छब्दार्थे" चाउरंगिणं पि उरंउरे गिण्हित्तए " वि० ३ अ० ।

उरकडग–उरःकटक–न० उरो ह्रदयं तदेव कटकमुरःकटकम् । उरोरूपे कटके, अनु० ॥

उरग–उरग–पुं० स्त्री० उरसा गच्छति उरस्–गम–ड । सलोपश्च । सर्पे, अनु० । " उरगगिरिजलणसागर–नहतलतरुगणसमो अ जो होइ । भमरमियधरणिजलरुह–रविपवणसमो अ सो समणो' अनु०

उरगवर–उरगवर–पुं० नागवरे, ज्ञा० १६ अ० ।

उरगवीहि–उरगवीथी–स्त्री० उरगसंज्ञका वीथी उरगवीथी । शुक्रादेरुरगसंज्ञेऽङ्गभागे, स्था० ९ ठा० (वीहीशब्दे स्पष्टम्)

उरच्छंद–उरउछन्द–पुं० कवचे, हैम० ।

उरत्थ–उरःस्थ–त्रि० । हृदयस्थिते, " उरत्थदीणारमालवीरइए णं" कल्प० ॥

उरतव–उरस्तपस्–न० क० स० इह लोकाद्याशंशारहितत्वेन सो भने आजीवकतपोभेदे, स्था० ४ ठा० ।

उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिय उरःपरिसर्पस्थल-

चरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-पुं० उरसा वक्षसा परिसर्पन्ति संचरन्तीति उरःपरिसर्पास्ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । उरःपरिसर्पस्थ लचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकभेदे, तद्भेदा यथा ।

से किं तं उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाश्चउव्विहा पण्णत्ता तंजहा अही अयगरा आसालिया महोरगा ।

अथ के ते उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । सूरिराह उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा । अहयोऽजगरा आसालिगा महोरगाः । प्रज्ञा० १ पद । अनु० । स्था० । जी० । एतेषामेव भेदानामवगमाय प्रश्ननिर्वचनसूत्राणि तानि च अह्यादिशब्देषु द्रष्टव्यानि "तिविहा उरपरिसप्पा पण्णत्ता तंजहा इत्थी पुरिसा णपुंसगा" उरःपरिसर्पमात्रेणापि बोध्यः । सं० ।

उरपरिसप्पिणी—उरःपरिसर्पिणी—स्त्री० उरः परिसर्पस्त्रियाम्, तद्भेदा यथा "से किं तं उरगपरिसप्पिणी ओ २ तिविधाओ तंजहा अहीओ अयगरीओ महोरगीओ सेत्तं उरपरिसप्पिणी" जी० २ प्रति० ।

उरब्भ—उरभ्र—पुं० स्त्री० । उरु उत्कटं भ्रमति भ्रम० ड० पृषो० रुलोपः । मेषे, प्रश्न० १ द्वा० । सूत्र० । करणे, रा० । उपा० ।

अस्य निक्षेपः ।

णिक्खेवे उ उरब्भे, चउव्विहो दुविहहोइ दव्वम्मि ।
आगमणोआगमतो, णो आगमतो य सो तिविहो ॥

निक्षेपो न्यासस्तु पुनः उरभ्रे उरभ्रविषये चतुर्विधश्चतुःप्रकारो नामस्थापनाद्रव्यभावभेदात् । तत्र नामस्थापने क्षुण्णे एवेति । द्रव्योरभ्रमाह—द्विविधो भवति द्रव्य इति द्रव्यविषय आगमतो नोआगमतश्च तत्रागमत उरभ्रशब्दार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तो नो आगमतः पुनश्चस्य पुनरर्थत्वात् स इति द्रव्योरभ्रस्त्रिविधस्त्रिभेदः ।

तत्त्रैविध्यमाह—

जाणगसरीरभविए, तव्वइरित्ते य सो पुणो तिविहो ।
एगभवियबद्धाउ य, अभिमुहतो णामगोत्ते य ॥

शरीरमुरभ्रशब्दार्थज्ञस्य सिद्धशिलातलगतं शरीरमुच्यते भव्यशरीरोरभ्रस्तु यस्तावदुरभ्रशब्दार्थं न जानाति कालान्तरं च ज्ञास्यति तस्य यच्छरीरं तद्व्यतिरिक्तश्च ताभ्यां ज्ञशरीरभव्यशरीरोरभ्राभ्यां व्यतिरिक्तो भिन्नस्तद्व्यतिरिक्तः । चः समुच्चये स तद्व्यतिरिक्तः पुनस्त्रिविधस्त्रिभेदस्त्रैविध्यमेवाह । एकस्मिन् भवे तस्मिन्नेवानिकान्ते भावी एकभविको योऽनन्तर एव भवे उरभ्रतयोत्पत्स्यते तथा स एवोरभ्रायुर्बन्धानन्तरं बद्धमायुरनेनेति बद्धायुष्क उच्यते । तृतीयमाह— (अभिमुहओ नामगोत्तयत्ति) आर्षत्वादभिमुखनामगोत्रश्च तत्राभिमुखे संमुखेऽन्तर्मुहूर्तानन्तरभाविनया नामगोत्रे उरभ्रसंबन्धिनी यस्य स तथोक्तान्तरमुहूर्तानन्तर मेवोरभ्रभवभावीति गाथार्थः । भावोरभ्रमध्ययननामनिबन्धः

उरब्भाउण मेगोयं, वेदेंतो भावतो उरब्भो उ ।
तत्तो समुट्ठियमिणं, उरब्भिज्जंति अज्झयणं ॥
उरब्भे य कागणीअं, पएयववहारसागरे चेव ।
पंचेते दिट्ठंता उरब्भिज्जम्मि अज्झयणे ॥

उरभ्रः ऊरणकस्तस्यायुश्च नाम च गोत्रं च उरभ्रायुर्नामगोत्रं यदुदयादुरभ्रो भवति वेदयन्ननुभवन् भावतो भावमाश्रित्योरभ्रस्तुशब्दः पर्यायास्तिकमतमेतदिति विशेषणार्थस्ततो भावोरभ्रदृष्टान्ततयेहाभिधेयात्समुत्थितमुत्पन्नमिदमिति प्रस्तुतं यस्मादिति गम्यते (उरब्भिज्जंति) उरभ्रीयं गहादित्वाच्छैषिकछप्रत्यये इति तस्मादध्ययनं प्रागुक्तमुच्यते इति शेष इति गाथार्थः ॥ उरभ्रस्यैव चेह प्रथममुच्यमानत्वात् बहुवक्तव्यत्वाच्चेत्थमुक्तमन्यथा हि काकण्यादयोऽपि दृष्टान्ता इहाऽभिधीयन्त एव तथा चाह निर्युक्तिकृत् (उरब्भे गाहा) उरभ्र उक्तरूपः काकणिर्विंशतिः कपर्दिका (उरब्भेयत्ति) चशब्दस्य भिन्नक्रमत्वात्काकणिश्च (अंबएयत्ति) आम्रकमाम्रफलं व्यवहारश्च क्रयविक्रयरूपो वणिग्धर्मश्चस्य गम्यमानत्वात् सागरश्च समुद्रः । चः सर्वत्र समुच्चये एवावधारणे भिन्नक्रमश्चैवं योज्यते पञ्चैवैते न तु न्यूनाधिका दृष्टान्ता उदाहरणानि उरभ्रीये उरभ्रनाम्न्यध्ययने इति गाथार्थः ॥

संप्रति यदर्थसाधर्म्यादुरभ्रस्य दृष्टान्तता तदुपदर्शनायाह ॥

आरंभो रसगेही, दुग्गमरणं च पच्चवातो य ।
उवमा कया उरब्भे, उरब्भिज्जस्स णिज्जुत्ती ॥
आउरविणाई एयाइं, जाइं वरइणंदितो ।
मुज्जमाणेहिं आहाइ, एयदीहाउ लक्खणं ॥

आरम्भणमारम्भः पृथिव्याद्युपमर्दो रसेषु मधुरादिषु गृद्धिरभिकाङ्क्षा रसेगृद्धिर्दुर्गतिगमनं च नरकतिर्यगादिषु पर्यटनं प्रत्यपायश्चेहैव शिरश्छेदादि वक्ष्यति हि ' शिरच्छेत्तूणभुंजत ' इति शिरश्छेदाद्यार्तरौद्रोपगतस्य दुर्गतिपाते दुःखानुभवनादिरुपमा सा दृश्यते । दर्शनरूपा प्रक्रमादेभिरेवारम्भादिभिरर्थैः कृता विहिता उरभ्रे उरभ्रविषया । इदमुक्तं भवति । सांप्रतेक्षिणो हि विषयामिषगृध्नवः तांस्तानारम्भानारभन्ते आरभ्य चोपचितकर्मभिः कालसौकरिकादिवदिहैव दुःखमुपलभ्य नरकादिकां कुगतिमाप्नुवन्तीत्युरभ्रोदाहरणात इहोपदर्श्यते । काकण्यादि साधर्म्यदृष्टान्तोपलक्षणं चैतदुरभ्रीयस्य निर्युक्तिरिति निगमनमेतदिति गाथार्थः ॥ २० ॥ उरभ्रदृष्टान्तश्चैवम् ॥ इत्यवसितो नामनिष्पन्ननिक्षेपः ।

संप्रति सूत्रालापकनिक्षेपस्यावसरः स च सूत्रे सति भवतीत्यतः सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम् ॥

जहा एसं समुद्दिस्सं, कोइ पोसेज्ज एलयं ।
ओयणं जवसंदिज्जा, पोसेज्जावि सयं गणे ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासे आदिश्यते आज्ञाप्यते विविधव्यापारेषु परिजनोऽस्मिन्नायात इत्यादेशोऽभ्यर्हितः प्राघुणकस्तं समुद्दिश्याश्रित्य यथासौ समेष्यति समागतश्चैनं भोक्ष्यत इति कश्चित्परलोकापायनिरपेक्षः पोषयेत्पुष्टं कुर्यादेलकमूरणकं कथमित्याह ओदनं भक्तं तद्योग्यशेषान्नोपलक्षणमेतत् यवसमुद्गमाषादि दद्यात्तदग्रतो ढौकयेत्तत एव पोषयेत् पुनर्वचनमादरख्यापनाय अपिः संभावने संभाव्यत एव एवं विधः कोऽपि गुरुकर्मेति स्वकाङ्गणे स्वकीयगृहप्राङ्गणे अन्यत्र निर्युक्तिकः कदाचिन्नोदनादि दास्यतीति स्वकाङ्गण इत्युक्तः । यदि वा (पोसिज्जाविसयंगणेत्ति) विशन्त्यस्मिन्निति विषयो गृहं तस्याङ्गणं विषयाङ्गणं तस्मिन्नथवा विषयं रसलक्षणं वचनव्यत्ययाद्विषयान्वा गणयन् संप्रधारयन् धर्मनिरपेक्ष इति भावः । इहोदाहरणं संप्रदायादवसेयम् "जहेगो ऊरणगो पाहुणयनिमित्तं पोसिज्जति सो पीणियसरीरो सुण्हातो हालिद्दादिकयंगरागो कयकण्णचूलओ कुमारगायणं णाणाविहेहिं कीडाविसेसेहिं कीडावेंति तं च वच्छगो एवं लालिज्जमाणं दट्ठूण माऊए णेहेण गोचियं दोहएण य तयणुकंपाए मुक्कमवि खीरं न पियति । रोसेण ताए पुच्छिओ भणइ

अम्मो एस णं दियगो सव्वेहिं एएहिं अम्ह सामिसालेहिं इट्ठेहिं जवजोगासणेहिं तदुवओगेहिं अलंकारविसेसेहिं अलंकारितो पुत्त इव परिपालिज्जइ अहं तु मंदभग्गो सुक्काणि तणाणि कोहे वि लभामि ताणि वि न पज्जत्तिगाणि एवं पाणियं पि ण य मे को वि भालेति । ताए भणति पुत्त आतुरचिन्नाइं " गाहा । जहा आतुरो मरिउं कामो जमगातिपच्छं वा अपच्छं वा तं दिज्जतिते स एवं नंदिओ मारिज्जिहिति जहा तदा पेच्छेहिसि इति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥

ततः कीदृशो जातः किञ्च कुरुते इत्याह ॥

तओ स पुट्ठ परिवूढे, जायमेए महोदरे ।
पीणिए विउले देहे, आएसं परिकंखए ॥

तत इत्योदनादिदानाद्धेतौ पञ्चमी स इत्युरभ्रः पुष्ट उपचितमांसतया पुष्टिभाक् परिदृढः प्रभूः समर्थ इति यावत् । जातमेद उपचितचतुर्थधातुरत एव महोदरो बृहज्जठरः प्राणितस्तर्प्पितो यथासमयमुपढौकिताहारत्वादेभिरेव हेतुभिर्विपुले विशाले देहे शरीरे सति यस्य च भावेन भावलक्षणमिति सप्तमी किमित्याह । आदेशं प्रतिकाङ्क्षति पाठान्तरतः परिकाङ्क्षति वेच्छति नचास्य तत्वतः प्रतिपालनमिच्छा च संभवत्यतः प्रतिकाङ्क्षतीव प्रतिकाङ्क्षतीत्युपमार्थोऽवगन्तव्यः एवं परिकाङ्क्षतीत्यत्रापीति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ स किमेव चिरस्थायी स्यादित्याह ॥

जाव न एइ आएसे, ताव जीवइ से दुही ।
अह पत्तम्मि आएसे, सीसं छित्तूण भुंजइ ॥

यावदिति कालावधारणं नैति नायाति कोऽसावादेशस्तावन्नोत्तरकालं जीवति प्राणान् धारयति (सेदुहिति) आकारप्रश्लेषात्स इत्युरभ्रो दुःखी सन्नथवा वध्यमण्डनमिवास्यौदनदानानीति तत्वतो दुःखितैवास्यंति दुःखी (अह पत्तम्मि आएसे) अथानन्तरं प्राप्ते आगते आदेशे श्रिता अस्मिन् प्राणा इति शिरस्तच्छित्त्वा द्विधा विधाय भुज्यते तेनैव स्वामिना पाहुणकसहितेनेति शेषः । संप्रति संप्रदायशेषमनुश्रियते ततोऽसौ "वच्छगो ततो नंदियंग पाहुणगेसु आगएसु च हिज्जमाणं दट्ठुं तिसितो वि भएण माऊए थणं णाभिल्लसति । ताए भणति किं पुत्त भयभीतोसि णेहेण पएहुयं पि मे ण पिवसि तेण भणति अम्म कओ मे थणाभिल्लासो णणु सोवराओ णंदिओ अज्ज केहिं वि पाहुणएहिं आगएहिं मम अग्गतो वि गयजीहो वि लोलनयणो विस्सरं रसंतो अत्तणो असरणो मारिओ तब्भयाओ मे कओ पाउमिच्छा तओ ताए भणति पुत्त ! णणु तदा चेव कहियं जहा आउरचिणाइं एयाइं एस संविवागो अणुपत्तो एस दिट्ठंतो " इति सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टान्तमभिधाय तमेवानुवदन् दार्ष्टान्तिकमाह ।

जहा खलु से उरब्भे, आएसाए समीहिए ।
एवं बाले अहम्मिट्ठे, ईहई नरयाउयं ॥

यथा येन प्रकारेण खलु निश्चयं स इति प्रागुक्तरूप उरभ्र आदेशाय आदेशार्थं समीहितः कल्पितः सन् यथा यस्मै भविष्यत्यादेशं परिकाङ्क्षतीत्यनुवर्तते एवमनेनैव न्यायेन बालोऽज्ञोऽधर्म्मो धर्मविपक्षः पापमिति यावत् इष्टोऽभिलषितोऽस्येत्यधर्म्मिष्ठः आहिताग्न्यादेराकृतिगणत्वादिष्टशब्दस्य परनिपातः । यद्वाऽधर्म्मगुणयोगादधर्म्मोऽतिशयेनाधर्म्माधर्म्मिष्ठ इह ईहते वाञ्छतीव तदनुकूलाचारतया किं नरकायुष्कं नरकजीवितमिति सूत्रार्थः ।

उक्तमेवार्थं प्रपञ्चयितुमाह ।

हिंसे बाले मुसावाई, अद्धाणम्मि विलोवए ।
अन्नादत्तहरे तेणे, माई कन्नु हरे सढे ॥

इत्थीविसयगिद्धे य, महारंभपरिग्गहे ।
भुंजमाणे सुरं मंसं, परिवूढे परंदमे ॥
अयकक्करभोई य, तुंदिल्ले चियलोहिए ।
आउयं नरए कंखे, जहाएसं च एलए ॥

हिनस्तीत्येवं शीलो हिंस्रः स्वभावतः प्राणव्यपरोपणकृद्बालोऽज्ञः पापान्तरतश्च कुध्यति हेतुमन्तरेणापि कुप्यतीत्येवं धर्म्मा क्रोधी मृषाऽलीकं वदति प्रतिपादयतीत्येवं शीलो मृषावादी अध्वनि मार्गे विलुम्पति मुष्णातीति विलोपकः । यः पथि गच्छतो जनान् सर्वस्वहरणतो लुण्टति (अन्नदत्तहरेति) अन्येभ्यो दत्तं राजादीनां विस्तीर्णं हरत्यापान्तराल एवाच्छिनत्त्यन्यदत्तहरः । अन्यैर्वा अदत्तमनिसृष्टं हरत्यादत्ते अन्यादत्तहरो ग्रामनगरादिषु चौर्यकृत् अत एव बालोऽज्ञो विस्मरणशीलः स्मारणार्थमेतदिति न पौनरुक्त्यं सर्वावस्थासु वा बालत्वख्यापनार्थं पापान्तरतश्च स्तैन्येनैवोपकल्पितात्मवृत्तिः । यद्वा अन्य दत्तहरोऽन्यादत्तं ग्रन्थिच्छेदादिकोपायेन अपहरति स्तेनः क्षेत्रादिखननेनेति विशेषो मायी वञ्चनैकचित्तः । कन्नुहरः कण्हुकस्यार्थे हरिष्यामीत्येवमध्यवसायी शठो वक्राचारः तया स्त्रियश्च विषयाश्च स्त्रीविषयास्तेषु गृद्धोऽभिकाङ्क्षावान् स्त्रीविषयगृद्धश्च प्राग्वन्महानपरिमितः आरम्भोऽनेकजन्तूपघातकृद्व्यापारः परिग्रहश्च धान्यादिसंचयो यस्य स तथोक्तो भुञ्जानोऽभ्यवहरन् सुरां मांसं पिशितं (परिवूढोत्ति) परिवृढः प्रचुरोपचितमांसशोणिततया तत्तत्क्रियासमर्थ इति यावत् । अत एव परानन्यान् दमयति न्यक्कृत्याभिमतकृत्येषु प्रवर्तयतीति परंदमः । किञ्च अजश्छागस्तस्य कर्करं यच्चणकवद्भक्ष्यमाणं कर्करायते तच्चेह प्रस्तावान्मेदो दन्तुरमतिपक्वं वा मांसं तद्भोजी वाऽत एव तुन्दिलो जातबृहज्जठरश्चितमुपचयप्राप्तं लोहितं शोणितमस्येति चितलोहितः । शेषधातूपलक्षणमेतत् आयुर्जीवितं नरके सीमन्तकादौ काङ्क्षतीव काङ्क्षति तद्योगकर्मारम्भितया कमिव क इवेत्याह (जहाएसं च एलएत्ति) आदेशमिव यथैलक उक्तरूप इह च हिंसे इत्यादिना सार्द्धश्लोकेनारम्भ उक्तो भुंजमाणे सुरमित्यादिना चार्द्धद्वयेन रसगृद्धिः आयुयमित्यादिनाचार्द्धेन दुर्गतिगमनं तत्प्रतिपादनाच्चार्थतः प्रत्युपायाभिधानमिति सूत्रार्थः ॥ इदानीं यदुक्तमायुर्नरके काङ्क्षतीति तदनन्तरमसौ किं कुरुते इत्याह । यद्वा साक्षादैहिकापाय दर्शनायाह ॥

आसणं सयणं जाणं, वित्तं कामे य भुंजिया ।
दुस्साहडं धणं हिच्चा, बहु संचिणिया रयं ॥
तओ कम्मगुरू जंतू, पच्चुप्पन्नपरायणे ।
अयव्व आगयाएसे, मरणं तम्मि सोयए ॥

आसनं शयनं यानमिति प्राग्वन्नवरं भुक्त्वेति संबन्धनीयं वित्तं द्रव्यं कामान्मनोज्ञशब्दादीन् भुक्त्वोपभुज्य (दुस्साहडंति) दुःखेनात्मनः परेषां च दुःखकरणेन सुष्ठ्वादरातिशयेनाहृतमुपार्जितं दुःस्वाहृतम् । यदि वा प्राकृतत्वात् दुःखेन संन्हियते मील्यतेस्मेति दुस्संहृतं धनं द्रव्यं हित्वा आसनाद्युपभोगेन द्यूताद्यसद्व्ययेन च त्यक्त्वा तथा च मिथ्यात्वादिकर्म्मबन्धहेतुसंभवाद्बहु प्रभूतं संचित्योपार्ज्य रजोऽष्टप्रकारं कर्म्म । ततः किमित्याह । (ततोत्ति) ततो रजःसंचयात् को वा संचितरजाः कर्म्मणा गुरुरिव गुरुरधो नरकगामितया कर्म्मगुरुर्जन्तुः प्राणी प्रत्युत्पन्नं वर्त्तमानं तस्मिन्परायणस्तन्निष्ठः " एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचर " इति नास्तिकमतानुसारितया परलोकनिरपेक्ष इति यावत् । (आएवत्ति)

अजः पशुः स चेह प्रक्रमादुरभ्रस्तद्वत् (आगयाएसत्ति) प्राकृतत्वादागते प्राप्ते आदेशे प्राहुणके एतेन प्रपञ्चितज्ञविनेयानुग्रहायोक्तमेवोरभ्रदृष्टान्तं स्मारयति । किमित्याह । मरणान्ते प्राणपरित्यागात्मन्यवसाने शोचति । किमुक्तं भवति यथादेश आगत उरभ्र उक्तनीत्या शोचति तथाऽयमपि धिग्मां विषयव्यामोहत उपार्जितगुरुकर्म्माणं हा केदानीं मया गन्तव्यमित्यादिप्रलापतः खिद्यतेऽत्यन्तनास्तिकस्यापि प्रायस्तदा शोकसंभवादिति सूत्रद्वयार्थः । अनेनैहिकोपाय उक्तः ।

संप्रतिपारभविकमाह ॥

तओ आउपरिक्खीणे, चुया देहविहिंसगा ।
आसुरीयं दिसं बाला, गच्छंति अवसा तमं ॥

ततः शोचनानन्तरं को वा उपार्जितगुरुकर्मा आयुषि तद्भवसंभविनि जीविते परिक्षीणे सर्वथा क्षयं गते कथंचिदायुःक्षयस्यावीचीमरणेन प्रागपि संभवादेवमुच्यते । च्युतो भ्रष्टो देहाच्छरीरात्पाठान्तरस्तु च्युतदेहोपगते हन्त्यशरीरो विहिंसको विविधप्रकारैः प्राणिघातकः (आसुरीयंति) अविद्यमानसूर्यामुपलक्षणत्वात् ग्रहनक्षत्रादिविरहितां च दिश्यते नारकादित्वेनास्यां संसारीति दिक्तामर्थाद्भावदिशामथवा रौद्रकर्म्मकारी सर्व्वोप्यसुर उच्यते । ततश्चासुराणामियमासुरीया तामासुरीयां दिशं नरकगतिमित्यर्थो बालोऽज्ञो गच्छति यात्यवशः कर्मपरवशो वचनव्यत्ययाच्च सर्वत्र बहुवचननिर्द्देशो व्याप्तिख्यापनार्थो वा यथा नैक एवैवंविधः किंतु बहव इति (तमंति) तमोयुक्तत्वात्तमो देवगतेरप्यसूर्यत्वसंभवात्तद्व्यवच्छेदाय दिशो विशेषणम् । ततोऽर्थान्नरकगतिम् । उक्तं हि " निच्चंधयारतमसा, ववगयगहचंदसूरनक्खत्ता " इत्यादिस्वरूपख्यापकं वा द्वितीयं व्याख्यानमिति सूत्रार्थः ।

संप्रति काकण्याम्रदृष्टान्तद्वयमाह

जहा कागणीए हेउं, सहस्सं हारए नरो ।
अपच्छं अंबगं भुच्चा, राया रज्जं तु हारए ॥ ११ ॥
एवं माणुस्सगा कामा, देवकामा य अंतिए ।
सहस्सगुणिया भुज्जो, आउं कामा य दिव्विया ॥ १२ ॥
अणेगवासाणउया, जा सा पण्णवउट्ठई ॥
जाणि जीयंति दुम्मेहा, ऊणे वाससयाउए ॥ १३ ॥

(जहासूत्रम) यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः । काकन्या उक्तरूपायाः (हेउंति) हेतोः कारणात्सहस्रं दशशतात्मकं कार्षापणानामिति गम्यते हारयेन्नाशयेन्नरः पुरुषोऽत्रोदाहरणं संप्रदायादवसेयः " एगो दमगो तेण वित्ति करिंतेण सहस्सं काहावणाण अज्जियं सो तं गहाय सत्थेण समं सगिहं पत्थितो । तेण भत्तनिमित्तं रूवगो कागिणीहिं भिन्नं ततो दिणे दिणे कागणिए भुंजति तस्स य अवसेसा एका कागिणी सा विस्सारिया सत्थे पहाविए सो चिंतइ मा मे रूवगो भिंदिअव्वो होहितित्ति नउलगं अन्नत्थं गोवेउं कागिणीनिमित्तं नियत्तो सावि कागिणी अन्नेण हडा सो वि नउलओ अन्नेण दिट्ठो हविज्जंतो सो तं घेत्तूण नट्ठो पच्छा सो दारं गतो सोयइ एस दिट्ठंतो" तथाऽपथ्यमहितमाम्रकमाम्रफलं भुक्त्वाभ्यवहृत्य राजति नृपती राज्यं पृथिवीपतित्वं तुरवधारणे भिन्नक्रमश्च तेन हारयेदेव संभवत्येव । अस्यापथ्यभोजिनो हारणमित्यक्षरार्थः । भावार्थस्तु वृद्धसंप्रदायादवसेयः । स चायम् । " जहा कस्सइ रण्णो अंबाजिण्णेण विसूइगा जाया सा तस्स वेज्जेहि महाजत्तेण चिगिच्छिया भणितो जदि पुणो अंबाणि खाइसि तो विणस्ससि । तस्स य अतीव पियाणि अंबाणि तेण सदेसे सव्वे अंबाउ उत्थाविया । अन्नया अस्स वाहणिए निग्गतो सह अमच्चेण अस्सेण अवहरिओ अस्सो दूरं गंतूण परिस्संतो ठितो एगम्मि वणसंडे चूयच्छायाए अमच्चेण वारिज्जमाणो चि णिविट्ठो । तस्स य हेट्ठ अंबाणि पडियाणि सो ताणि परामस्सति । पच्छा अग्घाति पच्छा चक्खिउं निट्ठुभति । अमच्चो वारेति पच्छा भक्खेउं मतो " इति सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टान्तमभिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनामाह । (एवं गाहा) एवमिति काकिन्याम्रकसदृशानां मनुष्याणाममी मानुष्यका गोत्रप्रत्ययान्तत्वात् । गोत्रचरणाविति वुञ् कामा विषया देवकामानां देवसंबन्धिनां विषयाणामन्तिके समीपे अन्तिकोपादानं च दूरे अनवधारणमपि स्यादिति । किमित्येवमत आह । सहस्रगुणिताः सहस्रस्ताडिताः भूयोऽतिशयेन बहु बहून्वारानित्यर्थः मनुष्यायुःकामापेक्षयेति प्रक्रमोऽनेनैषामतिभूयस्त्वं सूचयन्कार्षापणसहस्रराज्यतुल्यतामाह । आयुर्जीवितं कामाश्च शब्दादयो (दिव्वियत्ति) दिवि भवा दिव्याः द्युपागुदक्प्रतीचो यदिति यत्त एव दिव्यकाः इहचादौ [देवकामाणअंतिएत्ति] काममात्रोपादानेऽपि अयुष्कामाय [दिव्वियत्ति] आयुषोऽप्युपादानम् । तत्र प्रभावयितुमाह (अणेगसूत्रं) अनेकानि बहूनि तानि चेहासंख्येयानि वर्षाणि वत्सराणि तेषां न युतानि संख्याविशेषा वर्षनयुतान्यऽनेकानि च तानि वर्षनयुतानि स्वरोऽन्योन्यस्येति प्राकृतलक्षणात् सकाराकारदीर्घत्वमेवमन्यत्रापि स्वरान्यत्वं भावनीयम् । यदिवा अनेकानि वर्षनयुतानि येषु तान्यनेकवर्षनयुतान्युभयत्रार्थात्पल्योपमसागराणीति यावत् । नयुतानयनोपायस्त्वयं चतुरशीतिवर्षलक्षाः पूर्व्वाङ्गं तच्च पूर्व्वाङ्गेन गुणितं पूर्व्वं चतुरशीतिलक्षाहतं नयुताङ्गं नयुताङ्गमपि चतुरशीतिलक्षाभिताडितं नयुताङ्कमेवमुच्यत इत्याह । या सेति प्रज्ञापकः शिष्यान् प्रत्येवमाह । या सा भवतामस्माकं च प्रतीता । प्रकर्षेण ज्ञायते वस्तुतत्त्वमनयेति प्रज्ञा हेयोपादेयविवेचिका बुद्धिः सा विद्यते यस्यासौ प्रज्ञावानतिशायने मतुप् । अतिशयश्चास्या हेयोपादेययोर्हानोपादाननिबन्धनत्वमिहाभिमतं ततश्च क्रियाया अप्याक्षिप्तत्वात् । यदि वा निश्चयनयमतेन क्रियारहिता प्रज्ञाप्यप्रज्ञैवेति प्रत्ययेनैव क्रिया क्षिप्यते ततः प्रज्ञावान् ज्ञानक्रियावानित्युक्तं भवति तस्य प्रज्ञावतः । स्थीयते अनया अर्हद्देवभवे इति स्थितिर्देवायुरधिकृतत्वात् । दिव्यकामाश्च । तानि च कीदृशानीत्याह । यान्यनेकवर्षनयुतानि दिव्यस्थितेर्दिव्यकामानां च विषयभूतानि जीयन्ते हार्यन्ते तद्धेतुभूतानुष्ठानानासेवनेनेति भावः । पाठान्तरतो हारयन्ति वा के ते दुष्टा विषयादिदोषदुष्टत्वेन मेधा वस्तुरूपावधारणशक्तिरेषां ते दुर्मेधसो विषयैर्जिता जन्तव इति गम्यते । कदा पुनस्तानि दुर्मेधसो विषयैर्जीयन्त इत्याह ऊने वर्षशतायुष्यनेनायुषोऽल्पत्वान्मनुष्यकामानामप्यल्पतामाह । यदि वा प्रभूते ह्यायुषि प्रमादेनैकदा हारितान्यपि पुनर्जीयेरन्नस्मिंस्तु संक्षिप्तायुष्येकदा हारितानि हारितान्येव भगवतश्च वीरस्य तीर्थे प्रायोऽन्यूनवर्षशतायुष एव जन्तव इत्ययमुपन्यासः । अयं चात्र भावार्थोऽल्पं मनुष्याणामायुर्विषयाश्चेति काकण्याम्रफलोपमा देवायुर्देवकामाश्चातिप्रभूततया कार्षापणसहस्रराज्यतुल्याः । ततो यथा द्रमको राजा च काकण्याम्रफलकृते कार्षापणसहस्रराज्यं च हारितवानेवमेतेऽपि दुर्मेधसोऽल्पतरमनुष्यायुःकर्मार्थे प्रभूतान्देवायुः कामान् हारयन्तीति सूत्रार्थः ॥

संप्रति व्यवहारोदाहरणमाह ॥

जहा य तिण्णि वणिया, मूलं घित्तूण निग्गया ॥
एगो तत्थ लहइ लाभं, एगो मूलेण आगओ ॥ १४ ॥

एगो मूलं पि हारित्ता, आगओ तत्थ वाणिओ ॥
ववहारे उवमा एसा, एवं धम्मे वियाणह ॥ १५ ॥
माणुस्सत्तं भवे मूलं, लाभो देवगई भवे ॥
मूलच्छेएण जीवाणं, नरगतिरिक्खत्तणं धुवं ॥ १६ ॥

यथेति प्राग्वत्। चः प्रतिपादितदृष्टान्तापेक्षया समुच्चये। त्रयो वणिजः प्रतीता मूलराशिं नीविमिति यावत् गृहीत्वा निर्गताः स्वस्थानात् स्थानान्तरं प्रति प्रस्थिताः प्राप्ताश्च समीहितस्थानम्। तत्र च तेषामेको वणिक्लाभकुशलो ऽत्रैतेषु मध्ये लभते प्राप्नोति लाभं विशिष्टद्रव्योपचयलक्षणम्। एकस्तेष्वेवान्यतरो यस्तया नातिनिपुणो नाप्यत्यन्तानिपुणः स (मूलेणत्ति) मूलधनेन यावद्गृहान्नीतं तावतैवोपलक्षितः आगतः स्वस्थानं प्राप्त इति सूत्रार्थः। तथा (एगो सूत्रम्) एकोऽन्यतरः प्रमादपरो द्यूतमद्यादिष्वत्यन्तमासक्तचेता मूलमप्युक्तरूपं हारयित्वा नाशयित्वा गतः प्राप्तः स्वस्थानमित्युपस्कारः। एवं सर्वत्रोदाहरणसूत्रायां सोपस्कारता द्रष्टव्या। तत्र तेषु मध्ये वणिगेव वाणिजः अत्र च संप्रदायः " जहा एगस्स वाणियगस्स तिषि पुत्ता तेण तेसिं सहस्सं दिषं काहावणाणं भणिया य। एएण ववहरिऊण एत्तिएण कालेण एज्जह ते तं मूलं घेत्तूण निग्गया सनयराउ विविधविधेसु पट्टणेसु ठिया तत्थेगो भोयणछायणवज्जं जूयमज्जमंसवेसावसणविरहितो विहीए ववहरमाणो विपुललाभसंपुण्णो जातो। वितितो पुण मूलमवि वितो लाभगं भोयणछायणमल्लालंकारादिसु उवभुंजति णय अच्चादरेण ववहरति। तइओ न किंचि ववहरइ केवलं जूयमंसवेसगंधमल्लतंबोलसरीरकिरियासु अप्पेणेव कालेण तं दव्वं निट्ठवियं ते य जहावहिकालस्स सपुरमागया तत्थ जो छिन्नमूलो सो सव्वस्स असामी जातो पेसए व उवचरिज्जति। वितिओ घरवावारे निउत्तो भत्तपत्तिसंतुट्ठो ण दातव्वभोत्तव्वे सु च सायति। ततिओ घरवित्थरस्स सामी जातो के वि पुण कहिंति तिषि वि वाणियगा पत्तेयं २ ववहरंति। तत्थेगो छिन्नमूलो पसत्तणमुवगतो केण वा संववहारं करेउ अच्छिन्नमूलो पुणरवि वाणिज्जाए भवति। इयरो बंधुसहितो मोदते एस दिट्ठंतो " संप्रति सूत्रमनुश्रियते व्यवहारे व्यवहारविषया उपमा दृष्टान्तः। एषाऽनन्तरोक्ता वक्ष्यमाणन्यायेन धर्मे धर्मविषयामेनामेवोपमां विजानीत अववुद्ध्यत यूयमिति सूत्रार्थः। कथमित्याह ॥ (माणुसत्तं सूत्रम्) मानुषत्वं मनुजत्वं भवेत्स्यात् मूलमिव मूलं स्वर्गापवर्गात्मकतदुत्तरोत्तरलाभहेतुतया तल्लाभ इव लाभो मनुजगत्यपेक्षया विषयसुखादिभिर्विशिष्टत्वाद्देवगतिर्देवत्वावाप्तिर्भवेत् एवं च स्थिते किमित्याह। मूलच्छेदेन मानुषत्वगतिहान्यात्मकेन जीवानां प्राणिनां नरकतिर्यक्त्वं नरकत्वं तिर्यक्त्वं च तद्रूपात्मकं ध्रुवं निश्चितम् इहापि संप्रदायः। " तिष्णि संसारिणो सत्तमाणुसे आयाता तत्थेगे मद्दवज्जवादिगुणसंपन्नो मज्झिमारंभपरिग्गहजुत्तो कालं काऊण काहावणस्स मूलत्थाणीयं तमेव माणुसत्तं पडिलभति। वितिओ पुण सम्मदंसणचरित्तगुणेसु ठितो सरागसंजमेण लद्धलाभवणिय इव देवेसु उववन्नो। ततितो पुण हिंसे वाले मुसावाती इच्चेतेहिं पुव्वभणिएहिं सावज्जजोगेहिं वट्टिओ छिन्नमूलवणिय इव नरगेसु तिरिएसु वा उववज्जति इति सूत्रार्थः ॥

यथा मूलच्छेदेन नारकतिर्यक्त्वप्राप्तिस्तथा स्वयं सूत्रकृदाह।

दुहओ गई बालस्स, आवई वहमूलिआ ।
देवत्तं माणुसत्तं च, जं जिए लोलुया सढे ॥ १७ ॥
तओ जिएसई होइ, दुविहं दुग्गइं गए ।
दुल्लहा तस्स उम्मग्गा, अद्धाएसु चिरादवि ॥ १८ ॥
एवं जीयं स पेहाए, तुलिया बालं च पंडियं ।
मूलियं ते पवेसंति, माणुस्सं जोणिमंति जे ॥ १९ ॥

द्विधा द्विप्रकारा गम्यत इति गतिः सा चेह प्रक्रमान्नरकगतिस्तिर्यग्गतिश्च। कस्येत्याह बालस्य द्वाभ्यां रागद्वेषाभ्यामाकलितस्य (आगइत्ति) आगच्छत्यापतति। वधः उपलक्षणत्वान्महारम्भमहापरिग्रहानृतभाषणमायादयश्च मूलं करणं यस्याः सा वधमूलिका। यदि वा द्विधा गतिर्बालस्य भवतीति गम्यते। तत्र च तस्य (आवइत्ति) आपत्सा च कीदृशीत्याह। बधो विनाशस्ताडनं वा मूलमादिर्यस्याः सा बधमूलिका। मूलग्रहणाच्छेदभेदातिभारारोपणादिपरिग्रहः। लभन्ते हि प्राणिनो नरकतिर्यक्षु विविधा बधाद्यापदः। किमित्येवमत आह देवत्वं देवभवं मानुषत्वं च मनुजभवं यद्यस्माज्जितो हारितो (लोल. यासढेत्ति) लोलता पिशितादिलाम्पट्यं तद्योगाज्जन्तुरपि तन्मयत्वख्यापनार्थं लोलतेत्युक्तः। शाठ्ययोगाच्छठः विस्वस्तानां वञ्चकस्ततो लोलता चासौ शठश्च लोलताशठः। पञ्चेन्द्रियबधाद्युपलक्षणतया च नरकहेतुत्वाभिधानमेतत् यदुक्तं " महारम्भयाए परिग्गहयाए कुणिमाहारेणं पंचिंदियवहेणं जीवा निरयाउयं नियच्छंति " शठ इत्यनेन तु शाठ्यमुक्तं तच्च तिर्यग्गतिहेतुरुक्तं च "माया तैर्यग्योनस्येति" अतश्चायमाशयो यतोऽयं बालो लोलताशठस्ततो नरकतिर्यग्गतिनिबन्धनाभ्यां लोलताशठाभ्यां देवत्वमनुजत्वे हारितस्यास्योक्तरूपाद्द्विधैव गतिः संभवत्येवं मूलच्छेदेन जीवानां नरकतिर्यक्त्वमुच्यते। मूलं हि मनुष्यत्वं लाभश्च देवत्वमुभयोरपि तयोर्हारणादिति सूत्रार्थः। पुनर्मूलच्छेदमेव समर्थयितुमाह। (तओजिएत्ति) ततो देवत्वमानुषत्वजयात् को वा बालः (जिएत्ति) व्यवच्छेदफलत्वाद्वाक्यस्य जित एव सततं सदा भवति द्विविधा नरकतिर्यग्भेदात्तां द्विभेदां दुर्निन्दायां दुष्टा निन्दिता गतिर्दुर्गतिस्तां गतः प्राप्तः सदा जितत्वमेवाभिव्यनक्ति दुर्लभा दुष्प्रापा तस्येति देवमनुजत्वे हारितवतो बालस्य (उम्मग्गत्ति) सूत्रत्वात् उन्मज्जनमुन्मज्जा नरकगतितिर्यग्गतिनिर्गमनात्मिका स्यादेतच्चिरतरकालेनोन्मज्जास्य भविष्यत्यतआह अद्धायां काले अर्थादागामिन्यां किंस्वल्पायामेवेत्याह। सुचिरादपीत्यद्धा शब्देनैव कालाभिधानात् सुचिराच्छब्दः प्रभूतत्वमाह। ततोऽयमर्थोऽनागताद्धायां प्रभूतायामपि बाहुल्याच्चैतथमुक्तमन्यथा हि केचिदेकभवेनैव तत उद्धृत्य मुक्तिमप्यानुवन्त्येवेति सूत्रार्थः॥ इत्थं पश्चानुपूर्व्यापि व्याख्याङ्गमिति पश्चादुक्तेऽपि मूलहारिण्युपनयमुपदर्श्य मूलप्रवेशिन्यभिधातुमाह। यद्वा विपक्षापायात्तज्ज्ञानत एवोपादेयप्रवृत्तिरिति पश्चादुक्तमपि मूलहारिणमादावुपदर्श्येदमाह (एवंसूत्रम्) एवमुक्तनीत्या (जियेत्ति) सुब्व्यत्ययाज्जितं लोलतया शाठ्येन च देवमनुजत्वे हारितं बालमिति प्रथमतः (संपेहाएत्ति) संप्रेक्ष्य सम्यगालोच्य तथा तोलयित्वा गुणदोषवत्तया परिभाव्य यदि चैवं जितं सम्यगविरीता प्रेक्षा बुद्धिः संप्रेक्ष्यतया तोलयित्वा कं बालं चस्य भिन्नक्रमत्वात्पण्डितं तद्विपरीतमर्थान्मनुष्यदेवगतिगामिनमिह च द्वितीयायां व्याख्यायामेवं जितमिति बालस्य विशेषणम् नतु पण्डितस्यासंभवात्। तथा च सति मूलं भवं मौलिकं मूलधनं ते प्रवेशयन्ति मूलप्रवेशकवणिक्सदृशास्त इत्यभिप्रायो ये किमि-

त्याह (माणुस्सत्ति) मनुष्याणामियं मानुषी तां योनिमुत्पत्तिस्थानमायान्त्यागच्छन्ति बालत्वपरिहारेण पण्डितत्वमासेवमाना ये ते इति सूत्रार्थः ॥

यथा च मानुषीं योनिमायान्ति तथाह ॥

वेमायाहिं सिक्खाहिं, जे नरा गिहिसुव्वया ॥
उवेंति माणुसं जोणिं, कम्मसच्चा हु पाणिणो ॥ २० ॥
जेसिं तु विउला सिक्खा, मूलियं ते अ इत्थिया ॥
सीलवंता स विसेसा, अदीणा जंति देवयं ॥ २१ ॥
एवं अदीणयं भिक्खुं, अगारिं च वियाणिया ॥
कहएण जिच्च मेलिक्खं, जिच्चमाणा न संविदे ॥ २२ ॥

विविधा मात्रा परिमाणमासां विमात्रा विचित्रपरिमाणास्ताभिः परिमाणविशेषमाश्रित्य विसदृशीभिः शिक्षाभिः प्रकृतिभद्रकत्वाद्यभ्यासरूपाभिरुक्तंहि "चउहिं ठाणेहिं जीवा मणुयाउयं बंधंति तंजहा पगतिभद्दयाए पगतिविणियया साणुक्कोसयाए अमच्छरियाएत्ति" ये इत्यविवक्षितविशेषा नराः पुरुषा गृहिणश्च गृहस्था सुव्रताश्च धृतसत्पुरुषव्रतास्ते हि प्रकृतिभद्रकत्वाद्यभ्यासानुभावत एव न विपद्यपि विषीदन्ति सदाचारं वा अवधीरयन्तीत्यादिगुणान्विता इदमेव च सतां व्रतं लौकिका अप्याहुः । विपद्युच्चैः स्थेयं पदमनुविधेयं हि महतां,प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम्। असन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न वाच्यस्तनुधनः,सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम्॥ इति आगमविहितव्रतधारणं त्वमीषामसंभवि देवगतिहेतुतयैव तदभिधानात्त ईदृशाः किमित्याह (उवितित्ति) उपयन्ति (माणुसंति) मानुषीं मानुषसंबन्धिनीं योनिमुक्तरूपां कर्म्मणा मनोवाक्कायक्रियालक्षणेन सत्या अविसंवादिनः कर्म्मसत्याः। हुरवधारणे ततः कर्म्मसत्या एव सन्तस्तदसत्यतया तिर्य्योनिहेतुत्वेनोक्तत्वात् । तथा च वाचकः " धूर्ता नैकृतिकाः स्तब्धा, लुब्धाः कार्पटिकाः शठाः । विविधां ते प्रपद्यन्ते, तिर्य्योनिं दुरुत्तरा" मित्यादि पाठान्तरतश्च कर्म्मस्वर्थान्मनुष्यगतियोग्यक्रियारूपेषु शक्ता अभिष्वङ्गवन्तः कर्म्मशक्ताः प्राणिनो जीवा इह च नरग्रहणे सति प्राणिग्रहणं देवादिपरिग्रहार्थमिति न पुनरुक्तम् यदि वा विमात्राभिः शिक्षाभिर्ये नरा गृहिणः सुव्रता यत्तदोर्नित्याभिसंबन्धात्ते मानुषीं योनिमुपयान्ति किमित्येवमत आह (कम्मसच्चाहुपाणिणोत्ति) हु शब्दो यस्मादर्थे यस्मात्सत्यान्यवन्ध्यफलानि कर्म्माणि ज्ञानावरणादीनि येषां ते सत्यकर्म्माणः प्राणिनो निरुपक्रमकर्मापेक्षं चैतदिति सूत्रार्थः । संप्रति लब्धालाभोपनयमाह (जेसिंसुत्रं) येषां तु पुनर्विपुलानि शङ्कितत्वादिसम्यक्त्वाचाराणुव्रतमहाव्रतादिविषयत्वेन विस्तीर्णा शिक्षा ग्रहणासेवनाभिकास्तीति गम्यते। मूले भवं मौलिकं मूलधनमिव मानुषत्वं ते य एवं विधाः(तिउट्टियात्ति अतिट्टियात्ति-अतिच्छियात्ति)पाठत्रयेऽपि अतिक्रान्ता उल्लङ्घितवन्त इत्यर्थः। यद्वा अतिक्रम्योल्लङ्घ्य कीदृशाःसन्तः शीलं सदाचारोऽविरतसम्यग्दृशां विरतिमतां तु देशसर्वविरमणात्मकं चारित्रं तद्विद्यते येषां ते शीलवन्तः। तथा सह विशेषेण उत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्तिलक्षणेन वर्तन्त इति सविशेषाः अत एवादीनाः कथं वयममुत्र भविष्याम इति वैक्लव्यरहिताः परीषहोपसर्गादिसंभवे वा न दैन्यभाज इति अदीना यान्ति प्राप्नुवन्ति ते। देवभावो देवता सैव दैवतं न तु तत्वतो मुक्तिगतिरेव लाभस्तत्किमिह तत्परिहारतो देवगतिरुक्तेत्युच्यते । सूत्रस्य त्रिकालविषयत्वान्मुक्तेश्चेदानीं विशिष्टसंहननाभावतोऽभावादेवगतेश्च " छेवट्टेण उ गम्मत्ति चत्तारि उ जाव आदिमा कप्पा " इति वचनाच्छेदपरिवर्तिसंहननिनामिदानींतनानामपि संभवादेव मुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ प्रस्तुतमेवार्थं निगमयन्नुपदेशमाह । (एवंसूत्रम्) एवममुना न्यायेन लाभान्वितम् (अदीणवत्ति) दीङः क्तवतो दीनवन्तं न तथा दीनवन्तमदीनं दैन्यरहितमित्यर्थो भिक्षुं यतिमगारिणं च गृहस्थं विज्ञाय विशेषेण तथाविधशिक्षावशाद्देवमनुजगति गामित्वलक्षणेन ज्ञात्वाऽवगम्य यतमान इति शेषः । कथं केन प्रकारेण न कथंचिदित्यर्थो नु वितर्के (जिच्चंति) सूत्रत्वाज्जीयेत हार्येत विवेकी तत्प्रतिकूलैः कषायो दयादिभिरिति गम्यते । ईदृक्कमनन्तरोक्तं देवगत्यात्मकं लाभं (जिच्चमाणोत्ति) वा शब्दस्य गम्यमानत्वाज्जीयमानो वा हार्यमाणस्तैरेव कषायादिभिर्न संविक्ते सूत्रत्वान्न संवेत्ति न जानीते यथाहमेभिर्जीय इति । कथं न्विती हापि योज्यते ततोऽयमर्थः कथं नु संवित्ते एव जानीते एव ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च तन्निरोधं प्रति प्रवर्तते एवेत्येवं च वदन् काक्कोपदिशति यत एवं ततो यूयमप्येवं जानाना यथा न देवगतिलक्षणं लाभं जीयध्वं काषायादिभिस्तथा यतध्वं कथंचिज्जीयमानाश्च सम्यग्विज्ञाय तत्प्रतीकारायैव प्रवर्तध्वमिति । यद्वा एवमदीनवन्तं भिक्षुमगारिणं च लब्धलाभं विज्ञाय यतमानो कथं नु जीयन्ति आर्षत्वात् जीयते हार्यते अतिरौद्रैरिन्द्रियादिभिरात्मा तदिति ज्ञेयं तच्चेह प्रक्रमान्मानुष्यदेवगतिलक्षणं (पलिक्खंति) सुव्यत्यया-दीदृक्षोऽभिहितार्थाभिज्ञः कथं नु जीयमानो न संवित्तेऽपि तु संवित्त एव संविदानश्च यथा न जीयते तथा यततेत्यभिप्रायोऽय चैवमदीनवन्तं भिक्षुमगारिणं च लब्धलाभं विज्ञाय यतमान कथं नु (जिच्चंति) आर्षत्वाज्जीयते हार्यते विषयादिभिरिति गम्यते । ईदृक्कं देवगतिलक्षणं लाभमिति शेषः।अयमाशयो यदि लभमाना न विज्ञाताः स्युर्लाभो वा न तथाविधस्तदा जयनमपि स्याद्यदा तु लभमानौ भिक्ष्वगारिणौ दृश्येते लाभश्च देवत्वलक्षण स्तदा कथमयं जानानोऽपि जन्तुर्जीयते यत आह जीयमानो न संवित्ते । किमुक्तं भवति। यदासौ जीयमानो जानीयात्तदा तदुपायपरतया न जीयेत यदा त्वसौ विषयव्यामोहितो न जानीते तदा जीयत एवेति किमत्र चित्रमिति सूत्रार्थः ।

समुद्रदृष्टान्तमाह ।

जहा कुसग्गे उदयं, समुद्देण समं मिणे ।
एवं मणुस्सया कामा, देवकामाण अंतिए ॥ २३ ॥
कुसग्गमत्ता इमे कामा, संनिरुद्धम्मि आउए ।
कस्स हेउं पुरा काउं, जोगक्खेमं न संविदे ॥ २४
इह कामा नियट्टस्स, अत्तट्ठे अवरज्झइ ।
सोचा नेयाउयं मग्गं, जं भुज्जो परिभस्सई ॥ २६ ॥

यथेति दृष्टान्तोपन्यासे कुशो दर्भविशेषस्तस्याग्रं कोटिः । कुशाग्रं तस्मिन्नुदकं जलं तत् किमित्याह समुद्रेणेति तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश इति न्यायात्समुद्रजलेन सम तुल्यं मिनुयात्परिच्छिन्द्यात् । तथा किमित्याह-एवमुक्तनीत्या मानुष्यका मनुष्यसंबन्धिनः कामा विषया मनुष्यविशेषणं तु तेषामेवोपदेशार्हत्वाद्विशिष्टभोगसंभवाच्च । देवकामानां दिव्यभोगानामन्तिके समीपे कृता इति शेषः। दूरस्थितानां हितं सम्यगवधारणमित्येवमाह । किमुक्तं भवति। यथाऽज्ञः कश्चित्कुशाग्रस्थितं जलबिन्दुमालोक्य समुद्रवन्मन्यते एवं मूढाश्चक्रवर्त्यादिमनुष्यकामान् दिव्यं भोगोपमानध्यवस्यन्ति तत्वतस्तु कुशाग्रजलबिन्दोरिव समुद्रान्मनुष्यकामानां दिव्यभोगेभ्यो महदेवान्तरमिति सूत्रार्थः।उक्तमेवार्थं निगमयन्नुपदेशमाह । (कुसमेत्तत्ति) कुशाग्रशब्देन कुशाग्रस्थितो जलबिन्दुरुपलक्ष्यते-तन्मात्रस्तत्परिमाण इमे इति प्रत्यक्षाः कामाः प्रकृतत्वात् मनुष्यविषयाः कदा ये इत्याह । सन्निरुद्धेऽत्यन्तसंक्षिप्ते यद्वा समसेर्क्षीभा-

वेन निरुद्धेऽध्यवसानादिभिरुपक्रमणकारणैरवष्टब्धे आयुषि जीवितेन मनुष्यायुषोऽल्पतया सोपक्रमतया वा कामानामप्यल्पत्वमुक्तं समृद्ध्याद्यल्पतोपलक्षणं चैतदस्मिंस्त्वर्थे उक्ते दिव्यकामास्तु-कुशाग्रजलतुल्या इत्यर्थादवगम्यते (कस्सहेउंति) सूत्रत्वात् कं हेतुं कारणं (पुराकाउं ति) तत एव पुरस्कृत्याश्रित्य अलब्धस्य लाभो योगो लब्धस्य च परिपालनं क्षेमोऽनयोः समाहारे योगक्षेमं । कोऽर्थोऽप्राप्तविशिष्टधर्म्मप्राप्तिं प्राप्तस्य च परिपालने न संविते न जानीते जन इति शेषस्तद संवित्तौ हि मनुष्यविषयाभिष्वङ्ग एव हेतुस्ते च धर्म्मं प्राप्य दिव्यभोगापेक्षयैवंप्रायास्तत एव तत्त्यागतो विषयाभिलाषिणोऽपि धर्म्म एव यतितव्यमित्यभिप्रायः। यद्वा यतः कुशाग्रमात्रा दर्भप्रान्तवदत्यल्पा इमे कामास्तेऽपि न पल्योपमादिपरिमितौ ह्यायुषि किंतु सन्निरुद्धे संक्षिप्ते आयुषि ततः (कस्सहेउंति) कस्माद्धेतोः पुरस्कृत्येन पुरस्कृत्य मुख्यतयाङ्गीकृत्य असंयममिति शेषो योगक्षेममुक्तरूपं न संवित्ते। भावार्थस्त्वनिहित एवति सूत्रार्थः । इत्थं दृष्टान्तपञ्चकमुक्तम्-तत्र प्रथममुरभ्रदृष्टान्तेन भोगानामायतावपायबहुलत्वमभिहितमायतौ चापायबहुलमपि यन्न तुच्छं न तत्परिहर्तुं शक्यत इति । काकण्याम्रफलदृष्टान्ततस्तुच्छत्वं तुच्छमपि च लाभच्छेदात्मकव्यवहारविज्ञतयाऽऽयव्ययतोलनाकुशल एव हातुं शक्त इति। वणिग्व्यवहारोदाहरणमायव्ययतोलनापि च कथं कर्त्तव्येति समुद्रदृष्टान्तस्तत्र हि दिव्यकामानां समुद्रजलोपमत्वमुक्तं तथा च तदुपार्जनं महानायोऽनुपार्जनं तु महान्व्यय इति तत्वतो दर्शितमेव भवति । इह च योगक्षेमासंवेदने कामो निवृत्त एव भवतीति तस्य दोषमाह (इहेति सूत्रम् ।) इहेति मनुष्यत्वे जिनशासने वा प्राप्त इति शेषः। कामेभ्योऽनिवृत्तोऽनुपरतः कामानिवृत्तः तस्य आत्मनोऽर्थः आत्मार्थोऽर्थ्यमानतया स्वर्गादिः अपराध्यत्यनेकार्थत्वाद्धातूनां नश्यति । यद्वा आत्मैवार्थ आत्मार्थः स एवापराध्यति नान्यः कश्चिदात्मव्यतिरिक्तोऽर्थः सापराधो भवति उभयत्र दुर्गतिगमनेनेति भावः। आह विषयवाञ्छाविरोधिनि जिनागमे सति कथं कामानिवृत्तिसंभव उच्यते श्रुत्वाऽऽकर्ण्य नैयायिकं न्यायोपपन्नं मार्गं सम्यग्दर्शनादिकं मुक्तिपथं यद्यस्माद् भूयः पुनः परिभ्रस्यति कामान्निवर्तित इति शेषः। कोऽभिप्रायो जिनागमश्रवणात् कामनिवृत्तिप्रतिपन्नोऽपि गुरुकर्म्मत्वात् प्रतिपतति ये तु श्रुत्वाऽपि न प्रतिपन्नाः श्रवणं येषां नास्ति ते कामनिवृत्ता एवेति भावः ।यद्वा यदसौ कामानिवृत्तः सन् श्रुत्वा नैयायिकं मार्गं भूयः परिभ्रस्यति मिथ्यात्वं गच्छति तदस्यात्मार्थ एव गुरुकर्माऽपराध्यति अनेन मा भूत्कचित् मूढस्य सिद्धान्तमधीत्याप्युत्पथप्रस्थितान् विलोक्य सिद्धान्त एव द्वेष इति तदनपराधित्वमुक्तं पठ्यते च "पत्तो नेयाउयंति" स्पष्टमिति सूत्रार्थः ॥

यस्तु कामेभ्यो निवृत्तस्तस्य गुणमाह ॥

इह कामनियत्तस्स, अत्तट्ठे नावरज्झइ ॥
पूइदेहनिरोहेणं, भवे देव त्ति मे सुयं ॥ २६ ॥

इह कामेभ्योऽपि निवृत्तस्यात्मार्थः स्वर्गादिनापराध्यति न भ्रस्यति आत्मलक्षणो वार्थो न सापराधो भवति किं पुनरेवं यतः पूतिः कुथितो देहोऽर्थादौदारिकशरीरं तस्य निरोधोऽभावः पूतिदेहनिरोधस्तेन भवेत् स्यात् प्रक्रमत्वात् कामनिवृत्तो देवः सौधर्मादिनिवासी सुरः उपलक्षणत्वात्सिद्धो वा इतीत्येतन्मया श्रुतमाकर्णितं परमगुरुभ्य इति गम्यते । अनेन स्वर्गाद्यवाप्तिरात्मार्थानवपराधे निमित्तमुक्तमिति सूत्रार्थः ॥

ततश्च यदसावाप्नोति तदाह ॥

इड्ढीजुइजसोवण्णो, आउं सुहमणुत्तरं ॥
भुज्जो जत्थ मणुस्सेसु, तत्थ से उववज्जइ ॥ २७ ॥

ऋद्धिः कनकादिसमुदयो, द्युतिः सरीरकान्ति,र्यशः पराक्रमकृता प्रसिद्धिर्वर्णो गाम्भीर्यादिगुणैः श्लाघा गौरादिर्वा। आयुर्जीवितम्, सुखं यथेप्सितविषयावाप्तावाह्लादो, न विद्यते उत्तरं प्रधानमस्मादित्यनुत्तरमिदं च सर्व्वत्र योज्यते। भूयः पुनर्देवभवापेक्षमेतत्तत्राप्यनुत्तराण्येव तान्यस्य संभवति । यत्र येषु मनुष्येषु मनुजेषु तत्र तेषु (सेत्ति) सः अथशब्दार्थो वा ततोऽनन्तरमुत्पद्यते जायत इति गाथार्थः। एवं कामानिवृत्त्या यस्यात्मार्थोऽपराध्यति स बाल इतरस्तु पण्डित इत्यर्थादुक्तम् । संप्रति पुनरनयोरेव साक्षात् स्वरूपं फलं चोपदर्श्योपदेशमाह ॥

बालस्स पस्स बालत्तं, अहम्मं पडिवज्जिणो ॥
चिच्चा धम्मं अहम्मिट्ठे, नरएसु उववज्जइ ॥ २८ ॥
धीरस्स पस्स धीरत्तं, सव्वधम्माणुवत्तिणो ॥
चिच्चा अहम्मं धम्मिट्ठे, देवेसु उववज्जइ ॥ २९ ॥
तुलियाणबालभावं, अबालं चेव पंडिए ॥
चइऊण बालभावं, अबालं सेवए मुणे ॥ ३० ॥

बालस्याज्ञस्य पश्यावधारय बालत्वमज्ञत्वं किं तदित्याह अधर्म्मं धर्म्मविपक्षं विषयासक्तिरूपं प्रतिपद्याभ्युपगम्य पठ्यते च (पडिवज्जिणोत्ति)प्रतिपादिनोऽवश्यं प्रतिपद्यमानस्य त्यक्त्वाऽपहाय धर्म्मं विषयनिवृत्तिरूपं सदाचारम् ।(अहम्मिट्ठत्ति) प्राग्वन्नरके सीमन्तकादावुपलक्षणत्वादन्यत्र वा दुर्गतावुत्पद्यते । तथा धीर्बुद्धिस्तया राजत इति धीरो बुद्धिमान् परीषहाद्यक्षोभ्यो वा धीरस्तस्य पश्य प्रेक्षस्व धीरत्वं धीरभावं सर्व्वं धर्म्मं क्षान्त्यादिरूपमनुवर्त्तते तदनुकूलाचारतया स्वीकुरुत इत्येवं शीलो यस्तस्य सर्व्वधर्म्मानुवर्त्तिनो धीरत्वमेवाह त्यक्त्वा हित्वा अधर्म्मं विषयाभिरतिरूपमसदाचारं (धम्मिट्ठित्ति) इष्टधर्म्मा यदि वाऽतिशयेन धर्म्मवानिति इष्ठनि विन्मतोर्लुगिति मतुब्लोपे धर्म्मिष्ठ इति देवेषूत्पद्यते । यतश्चैवमतो यद्विधेयं तदाह तोलयित्वेति प्राग्वत् । बालभावं बालत्वम् । (अबालत्ति) भावप्रधानत्वान्निर्देशस्यबालधीरत्वं चः समुच्चये (एवेति) प्राकृतत्वादनुस्वारलोप एवमनन्तरोक्तप्रकारेण पण्डितो बुद्धिमान् त्यक्त्वा बालभावं बालत्वम् (अबालंति) अबालत्वं सेवते अनुतिष्ठति मुनिर्यतिरिति सूत्रत्रयार्थः। उत्त०८अ०। ("थूलं उरब्भं इह मारियाणं, उद्दिट्ठभत्तं च पगप्पएत्ता । तं लोण तेल्लेण उवक्खडेत्ता सपिप्पलीयं पगरंति मंसं" इति शाक्यमतम्। अद्दगकुमार शब्दे व्याख्याम) उगल्याम, आ० म० द्वि।

उरब्भपुडसण्णिभा–उरभ्रपुटसन्निभा–स्त्री० उरभ्रऊरणस्तस्य पुटं नासापुटं तत्सन्निभा तत्सदृशी (मेषस्येव नासायां) "उरब्भपुडसंण्णिभा से नासा"। उपा० १ अ० ॥

उरब्भरुहिर–उरभ्ररुधिर–न० उरभ्र ऊरणस्तस्य रुधिरम् । मेषरक्ते, तद्धि अतिशोणितं भवतीति रोहितवस्तु तेनोपमीयते । जी० ३ प्रतिं० ॥

उरब्भिय–उरभ्रिय–न० उरभ्रादिपञ्चदृष्टान्तमये सप्तमे उत्तराध्ययने, । उत्त० । (उरब्भ शब्दे व्याख्यातम्)।

औरभ्रिक–पुं० उरभ्रा ऊरणकास्तैश्चरति यः स औरभ्रिकः उरभ्रस्य ऊर्णया तन्मांसादिना वात्मानं वर्त्तयति, "उरब्भं वा अन्नतरं तसं पाणं हंता जाव"। सूत्र० २ श्रु० २अ०।

उरय–उरग–पुं० गुच्छभेदे । प्रज्ञा० २ पद ।

उररी–देशी–पशौ, दे० ना० ।

उरलदुग-औदारिकद्विक-न० औदारिकशरीरौदारिकाङ्गोपाङ्गनाम्नोः द्विकम् । औदारिकौदारिकमिश्रकाययोगयुगले, "उरलदुगकमपढमंति मम णवइ केवलदुगम्मि" कर्म० ॥

उरलविणु-औदारिकविना-अव्य० (प्राकृते समास इति प्रतीयते) औदारिकशरीरमौदारिकाङ्गोपाङ्गं च विनेत्यर्थे, " सुरदुगपणिदिसु खगइतसनवउरलविणुतणुवंगा " कर्म० ॥

उरसिरमुहबद्धकंठतोण-उरःशिरोमुखबद्धकण्ठतोण- त्रि० उरसा वक्षसा सह शिरोमुखा ऊर्द्धमुखा बद्धा यन्त्रिता कण्ठे गले तोणास्तोणीराः शरधयो यैस्ते उरःशिरोमुखबद्धतोणाः । बद्धतुणीरे, प्रश्न० अ० ३ द्वा० ॥

उरसी-उरसी-स्त्री० गुच्छभेदे, । प्रज्ञा० १ पद ॥

उरसुत्तिया-उरःसूत्रिका-स्त्री०७ त० । मुक्ताहारे, अमरः । जं० ।

उरस्स-उरस्य-पुं० उरसैकादि० क यत् । वक्षसैकदेशगते, पुत्रे च । उरसि भवम् । आन्तरे, रा० ।

उरस्सबल-उरस्यबल-न०उरसि भवमुरस्यं तच्च तद्बलं च उरस्यबलम् । आन्तरोत्साहे, । अनु० । शारीरबले च । सूत्र०१ श्रु०८अ.

उरस्सबलसमण्णागय-उरस्यबलसमन्वागत-त्रि०उरस्यबलं समन्वागतः समनुप्राप्तः । आन्तरोत्साहवीर्य्ययुक्ते, । रा० । अनु० । आ०म०प्र० ॥

उ (ओ) राल-उदार-त्रि०उत प्राबल्येन आरो येषां ते उदाराः ऊर्द्ध गमनस्वभावेषु, प्रबलशक्तिषु च । जी०५प्रति० । रा० । जं० । आ० म० प्र० । दशा० । प्रधाने, भ० २ श० १ उ० । ज्ञा० । नि० । शोभने, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अत्यद्भुते, चं० २० पाहु० " तेणं उरालेणं विउलेणं पयत्तेणं " उरालेन आशंसारहिततया प्रधानेन प्रधानं चाल्पमपि स्यादित्याह विपुलेन " भ० २ श० १ उ० ॥ " उग्गतवे दित्ततवे महातवे उराले घोरे घोरगुणे तवस्सी घोरबंभचेरवासी" उदारः प्रधानोऽथवा उरालो भीष्मः उग्रादिविशेषणविशिष्टतपःकरणतः पार्श्वस्थानामल्पसत्वानां भयानक इत्यर्थः । सू०प्र०१ पाहु० । जं० । औ० । चं० । रा० । वि० । "उरलाहि वग्गुहि" उदाराभिः शब्दतोऽर्थतश्च । भ० २ श०१ उ० । उदाराभिः सुन्दरध्वनिवर्णसंयुताभिः । कल्प० । उदाराभिरुदारनादवर्णोच्चारादिमुक्ताभिः । ज्ञा० १ अ० । जं० । विस्तराले विशाले, च । स्था० ५ ठा० । शरीरभेदे, । न० । उदारं प्रधानं प्राधान्यं च तीर्थकरगणधरशरीरापेक्षया ततोऽन्यस्यानुत्तरसुरशरीरस्यापि अनन्तगुणहीनत्वात् । यद्वा उदारं सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वात्शेषशरीरापेक्षया बृहत्प्रमाणं बृहता चास्य वैक्रियं प्रतिभवधारणीयसहजशरीरापेक्षया द्रष्टव्या इति व्युत्पत्तेः । कर्म० । अनु० ।

उरालचरिय-उदारचरित-त्रि० सकलप्राणिषु समभावतया उदाराशये, "उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्" । षो०१४ विव. ।

उरु-उरु-त्रि० उर्णु-नुलोपो ह्रस्वश्च । विशाले, बृहति, वाच० विस्तीर्णे, "भमरोप" भ्रमरोमावती उरवो विस्तीर्णा यत्रस तथा ज्ञा० १ अ० । बहुले, निरु० । उरोर्भावः पृथ्व्या० इमनिच् उरिमन् तद्भाव पक्ष त्व उरुत्व न० तल् उरुता, स्त्री० । अण्, औरवम० न० तद्भावे, वाच० ।

उरुपुल्ल-देशी-अपूर्वे, धान्यमिश्रे च । दे० ना० ।

उरुमिल्ल-देशी-प्रेरितार्थे, दे० ना० ।

उरुसोल्ल-देशी-प्रेरितार्थे, दे० ना० ।

उरोवित्थडा-उरोविस्तृता-स्त्री० वक्षप्रदेश, " उरोवित्थडाए सिरेकाए" गलविवरस्य वर्तुलत्वात् । उपा० २ अ० ।

उरोविसुद्ध-उरोविशुद्ध-न० गेयशुद्धिभेदे, यदि उरसि स्वरः स्वभूमिकानुसारेण विशुद्धं भवति तत् उरोविशुद्धम्, रा० ।

उलिअ-देशी-निकूणिताक्षे, दे० ना० ।

उलित्त-देशी-उच्चस्थिते कूपे, दे० ना० ।

उलुंडिअ-देशी-प्रमुग्ति, दे० ना० ।

उलुकसिअ-देशी-पुलकितार्थे, दे० ना० ।

उलुखंड-देशी-उल्मुके, दे० ना० ।

उलु- (लू) ग-उलूक-पुं० बलसमवाये उक संप्रसारणम् ऊर्द्धकर्णः उलूकः । अनु० । सूत्र० । कौशिके, आ०म० । जातित्वात् स्त्रियां ङीष् वाच० । वैशेषिकशास्त्रप्रणेतरि कणादमुनौ च ।

दोहिं विणएहिं पिणीयं, सत्थमुलूएण वहविमिच्छत्तं ।
जं सव्वसिअप्पहाएणत्तोण अणोरयणिक्खेक्खा ॥

द्वाभ्यामपि द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकनयाभ्यां प्रणीतं शास्त्रमुलूकेन वैशेषिकशास्त्रप्रमाणेत्रा द्रव्यगुणादेः पदार्थषट्कस्य नित्यैकान्तरूपस्य तत्र प्रतिपादनात् । तदेवोक्तं भगवता परमार्षेणोलूक्येन गुणो भावाद्गुणत्वमुक्तम् । सम्म० । आ० म० । विशे० । आचा० ॥ (विसेसियशब्दे समग्रं मतम्)

उलु (लु) गच्छि-उलुकाक्ष-पुं० उलूको घूकस्तस्येवाक्षिणी यस्य स उलूकाक्षः । कौशिकसदृशलोचने, बृ०४ उ० । नि० चू० (उलूकाक्षदृष्टान्तो दुट्ठशब्दे)

उलु (लू) गपत्तलहुय-उलूकपत्रलघुक-त्रि० उलूकपत्रवल्लघवः कौशिकपिच्छवल्लघीयासि । "उलुगपत्तलहुया पवयगुरुया ते आयरिया " । सूत्र० २ श्रु० १ अ० ॥

उलु (लू) गी-उलूकी- स्त्री० पोताकी प्रतिपक्षभूतायामुलावकाप्रधानायाम् परिव्राजकमथिन्यां विद्यायाम्, विशे० । आ० म०

उलुफुंटिअ-देशी०विनिपाते, प्रशान्ते, दे० ना० ॥

उलुहंत-देशी०काके, दे० ना० ॥

उलुहलिय-देशी-तृप्तिरहिते, दे० ना० ।

उलुमुक-देशी०निकरं, वस्त्रे, दे० ना० ॥

उल्ल-आर्द्र-त्रि० अर्द-रक्-दीर्घश्च प्राकृते 'उदोद्वाऽऽर्द्रे' आर्द्रशब्दे आदेरात् उदोच्च वा भवतः । उल्लं । ओल्लं । पक्षे अल्लं अद्दं । प्रा० जलमिश्रिते, पिं० । अशुष्के, द० ५ अ० १ उ० । बाहसलीलपवहेण उल्लेइ । ८ । २ । ८ प्रा० । प्रचुरव्यञ्जने, । "उल्लं वा जइ वा सुक्कं" । द० ५ अ० २ उ० । वर्षणे, जीत० । नि० चू० । उत्त० ।

उल्लंक-उल्लङ्क-पुं० काष्ठमय "वारके, उल्लंकओकट्ठमओ वारओ" नि० चू० १२ उ० ।

उल्लंगच्छ-आर्द्रगच्छ-पुं०स्थविरादार्य्यरोहणात्काश्यपगोत्राभिगतस्य उद्देहगणस्य तृतीये गणे, । कल्प० ।

उल्लंघण-उल्लङ्घन-न० सकृल्लङ्घने, भ०१२ श०४ उ० । सहजात्यादिविक्षेपान्मनागधिकतर, पादविक्षेपे, प्रज्ञा० ३६ पद । द्वारार्गलावरंरकादेरूर्द्ध लङ्घने, भ० २५ श० ७ उ० । देहल्यादेरुल्लङ्घने, स्था० १० ठा० । कर्दमादीनामतिक्रमणे, उल्लङ्घयति अज्ञानिनामथ वा बालानां हास्याद्यावनयकर्तृणां भावयन्स्वकीयमाचारमतिक्रामयतीति उल्लङ्घनः उत्त० १७ अ० । ग० । कर्त्तरि ल्युट् बालादीनामुचितप्रतिपत्त्यर्थं करणतोऽधः कर्त्तरि, वत्सडिम्भकादीनामुल्लङ्घनकर्त्तरि, " उल्लङ्घणे य चंडेय, पावसमणेत्ति वुच्चइ " उत्त० ८ अ० ।

उल्लंघित्तए-उल्लङ्घयितुम्- अव्य० बाहुजङ्घादिना सकृल्लङ्घनेन वा पारं गन्तुमित्यर्थे, प्रति० । भ० ८ श० ३३ उ० (वीइव-यणशब्दे देवस्य तिर्यगुल्लङ्घनम्)

उल्लंड-विरिचि-धा० चुरा० विरेचेरोलुण्डोल्लण्डपल्हत्था।८।४।२६ इति विरेचेरुल्लण्डादेशः। उल्लण्डइ-विरेड़ विरेचयति। प्रा०।

उल्लंडग-उल्लण्डक- पुं० मृदङ्गिकायाम, उल्लण्डका मुद्गगोलकाः। बृ० ४ उ० ।

उल्लंडित-उल्लङ्घयत्- त्रि० सकृल्लङ्घनं कुर्वति, ज्ञा० ३ अ० ॥

उल्लंबण-उल्लम्बन-न.वृक्षशाखादावुद्बन्धने,तद्रूपे शारीरदण्डे,स.।

उल्लगण-आर्द्रचरगण- पुं० अशुष्कगोमये, बृ० (आर्द्रगण-दृष्टान्तो जिणकप्पियशब्दे निष्पत्तिद्वारे, स्पष्टीभविष्यति)

उल्लण-उल्वण- त्रि० उत् वणति-अच्- उत्कटे, प्रकाशान्विते, नतोन्नते, व्यक्ते, स्पष्टे, । वाच० । तीक्ष्णे, । अष्ट० । अवेयसंबंध्यपदं यस्मादासु तथोल्वणम् । षाक्रिच्छाया जन्नजर-प्रवृत्तम्रम-मतःपरम् । द्वा० । आव० ।

उल्लणग-उल्वणक-न० स्नानजन्यार्द्रशरीरस्य लूषणवस्त्रे, उपा०।

उल्लणजोग-उल्वणजोग- पुं० क० स० । खिङ्गजनाचरिते वस्त्र पुष्पादिनिर्देहसत्कारे, पंचा० २ विव० ॥

उल्लणियाविहि-आर्द्रनयनिकाविधि- पुं० जलार्द्रशरीरस्य जललूषणविधौ,"तयाणंतरं चणं माणे उल्लणिया विहिपरिमाणं करेइ णणत्थ रागेणं गंधकासाईए अवसेसं सव्वं उल्लणियाविहिं पच्चक्खामि"। उपा० १ अ० (आणंदशब्दे सूत्रम)

उल्लपडसाडिया-आर्द्रपटसाटिका-स्त्री० आर्द्रप्रावरणनिवसनयोः "उल्लपडसाडिया पुक्खरिणी पच्चुत्तरइ"उपा०२अ०।

उल्लभूमि-आर्द्रभूमि-स्त्री०अशुष्यन्त्यां भूमौ,"उल्लभूमीए असुक्खमाणीए" नि० चू० १ उ०।

उल्लयट्ठीमहुय-आर्द्रयष्टिमधुक-न० आर्द्रे मधुररसवनस्पति-विशेषे. ॥ उपा० १ अ० ।

उल्लरय-देशी-कपर्दाभरणे, दे० ना० ।

उल्ललिय-उल्लालित-त्रि० "नाविसरणणिज्जिहिति उल्ललियं णवाए" नि० चू० १ उ० ॥

उल्लविय-उल्लपित-न०मन्मथादिजल्पने,"अंगपच्चंगसंठाणं,चारु ल्लवियपेहियं। बंभचेररओ थीणं,चक्खुगिज्झं विवज्जए"उत्त०।

उल्लस-उल्लस्-धा० उल्लासे, हर्षजनकव्यापारे " उल्लसे रूसलो सुम्भणिल्लस पुलआअंगुज्जोलारो आः ८।४।१। उल्लसेरेते षडादेशा वा भवन्ति। ऊसलइ-ऊसुम्भइ णिल्लसइ पुलआअइ गुज्जोल्लइ। न्हस्वत्वेतु गुञ्जुल्लइ उल्लसति, प्रा० ।

उल्लसिय-उल्लासित-त्रि० उद्-लस्-क्त-स्फुरिते, उद्धते, हृष्टे च। वाच० सुदधुल्लसिते भीते पच्चक्खाणे पडिच्छगच्छ थे-रविर उहसिपतंणा वि नाव मिसेण इत्थि पावामो हरिसितो नि० चू० १ उ० । पुलकितार्थे, दे० ना० ॥

उल्लाय-उल्लात-पुं० प्रबलपादप्रहारे, ॥ तं० ॥

उल्लालिय-उल्लालित-त्रि० ताडिते, आ० म० प्र० । रा० ।

उल्लालेमाण-उल्लालयत्-त्रि० ताडयति, "तिक्खुत्तो उल्लाले माणे " । रा० ।

उल्लाव-उल्लाप-पुं० उद्-लप-घञ् । काकुवर्णने यदाह । अनुलापो मुहुर्भाषा, प्रलापोऽनर्थकं वचः । काकावर्णनमुल्लापः, संलापो भाषणं मिथः । भ० ६ श० ३३ उ० । औ० । ज्ञा० स्था० । " कंदप्पो अणिहिया य उल्ला वा पमत्ता । सूत्र०१ श्रु० १ अ० शोकरोगादिना विकृतस्वरयुक्तवाक्ये, दुष्टवाक्ये, सूचने च, ततोऽस्त्यर्थे ठन् सूचके, त्रि० वाच० ॥

उल्लि-उल्लि-पुं० पनके, आव० ४ अ० । स्था० । आचा० ।

उल्लिहिय-उल्लिखित- उद् लिख्- क्त । घृष्टे, 'कुंम ल्लिहियगंडलेहा ' ज्ञा० १ अ० । औ० । रा० । नि० ।

उल्ली-देशी०-तथेत्यर्थे, दे० ना० ॥

उल्लुंटिअ-देशी० संचूर्णिते, दे० ना० ॥

उल्लुक-तुड-धा. तोडने, तुडेस्तोड तुट्ट खुट्ट खुडो क्खुडो क्खडो ल्लुक्कणिलुक्क लुक्को ल्लराः ८।४।११६। इति तुडेरुल्लुकादेशः। उल्लुकइ तुडइ तुडति । प्रा० ॥ त्रुटिते, दे० ना० ॥

उल्लुगा-उल्लुका- स्त्री० स्वनामख्यातायां नद्याम्, तदुपलक्षिते जनपदे च। उल्लुका नाम नदी तदुपलक्षितो जनपदो प्युल्लुक। विशे० । आ० म० द्वि० । आ० क० । आ० चू० । स्था० ।

उल्लुयातीर-उल्लुकातीर- न० उल्लुकानदीतीर वर्तिनि नगरे, यतः प्रस्थितस्योल्लुकानदीमुत्तरतो गङ्गाचार्यस्य युगपच्छीतोष्णवेदनाद्वयमनुभवतो द्वैक्रियबुद्धिर्जाता ततो द्वैक्रियनिह्नवा उत्पन्नाः । उत्त० ३ अ० । स्था० । आ० म० द्वि० । विशे० ।

तएणं समणे भगवं महावीरे अण्णया कयावि रायगिहाओ णयराओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमइत्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ तेणं कालेणं तेणं समएणं उल्लुयातीरे णामं णयरे होत्था । वण्णओ तस्स णं उल्लुयातीरस्स णयरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए एत्थणं एगजंबुए णामं चेइए होत्था । वण्णओ तस्स णं तएणं समणे भगवं महावीरे अण्णया कयावि पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे जाव एगजंबुए समोसढे जाव परिसापडिगया भंतेत्ति । भ० १६ श० ३ उ० ।

उल्लुरुह-देशी० लघुशङ्खे, दे० ना०।

उल्लुह-निर्-सृ- धा. बहिर्गमने, धातवोऽर्थान्तरेऽपि ८।४।५८। इति निः सरतेरुल्लुहादेशः । उल्लुहइ, निःसरति । प्रा० ।

उल्लूहो-देशी० अङ्कुरिते, दे० ना० ॥

उल्लेव-देशी० हासे, दे० ना० ॥

उल्लेहण-देशी० घृते, दे० ना० ॥

उल्लेहड-देशी० लम्पटे, दे० ना० ॥

उल्लोइय-उल्लोचित-न० कुड्यानामालस्य च सेटिकादिभिः समष्टीकरणे, अवलंनं 'बाह उल्लोइय महियं' ज्ञा० १ अ० । औ० जं० । स० । नि० । जी० । क० । प्रज्ञा० ॥

उल्लोय-उल्लोक-पुं० उपरितनभागे, जी० ३ प्रति० । रा० । जं० । कल्प० । चं० । मनागालोके च । जं० १ वक्ष० ।

उल्लोच- पुं० कर्म लोच्यते उद् लोच कर्मणि घञ् । निष्ठाया सेट्कत्वात न कुत्वम् । उपरितले च । भ० १४ श० ६ उ० । कल्प० । वितानें, दे० ना० ॥

उल्लोयतल-उल्लोकतल-न० उपरितनभागे, । ज्ञा० १ अ० ।

उल्लोयमेताग–उल्लोकमात्र–न० यावता भवतो मनाक् कालविभागरूप आलोको भवति तावन्मात्रके, । जो० १ पाहु० ॥

उल्लोयवएणग–उल्लोकवर्णक–पुं० प्रासादस्योपरिभागवर्णके, ॥ स चैवम् "तस्स णं पासायवडिंसगस्स इमेयारूवे उल्लोए पण्णत्ते पउमलयाभित्तिचित्ते जाव सव्वतवणिज्जमए अच्छे जाव पडिरूवे" ॥ जं० २ व० ८ उ० ॥

उल्लोल–देशी–शत्रौ, दे० ना० ।

उल्लोलंत–उल्लोडयत्–त्रि० शरीरापवर्त्तनं कुर्वाणे, "उल्लोलंतं वा साइज्जइ" । नि० चू० १७ उ० । आचा० ।

उव–उप–अव्य० वए क० सामीप्ये, "उवदंसिया जगवया पन्नवणा सव्वभावाणं" उपसामीप्येन यथा श्रोतॄणां झटिति यथा वस्थितवस्तुतत्त्वाववोधो भवति तया स्फुटवचनैरित्यर्थः—दर्शिता श्रवणगोचरं नीता उपदिष्टा इत्यर्थः । प्रज्ञा० १ पद वृत्त० । आचा० प्रव० । सूत्र । आ० म० प्र० । न० । सामस्त्ये, ॥ रा० । सादृश्ये, उपशब्द उपमेति वत् सादृश्येऽपि दृश्यते, उत्त० ३ अ० । सकृदर्थे, अन्तरर्थे, आव० ४ अ० । अधिकार्थेहीने, आसन्न, प्रतिपन्ने, सतो गुणान्तराधाने, व्याप्तौ, पूजायाम्, शक्तौ, आरम्भे, दाने, दोषाख्याने, आचार्यकरणे, अत्यये, निदर्शने, वाच० ॥

उवइय–उपचित– त्रि० उप० चि क्त० । उन्नते, औ० ॥ क्षेपनादिना वर्द्धिष्णौ, निर्दिग्धे, अमरः । समाहिते, हेम० । सञ्चिते, च । वाच० ॥

उवइया–उपचिता–स्त्री० कुड्यादौ संचरणशीले त्रीन्द्रियजीवभेदे । वृ० ए उ० । जी० ॥

उवउज्ज–उपयुज्य–अव्य० उपयोगं कृत्वेत्यर्थे, दीहादिदारा उवउज्ज जं जुज्जति जोएयव्वं । नि० चू० १ उ० ॥

उवउत्त–उपयुक्त–त्रि० उप-युज-क्त. । दत्तावधाने, जीत० । पंचा० । सावधाने, पंचा० ५ विव० उद्यते, आतु० । अप्रमत्ते, नि० चू० १ उ० । उपयोगवति, विपा० २ अ० । "दंसणनाणोवउत्ता" औ० । ज्ञेयप्रत्याख्येयविषयज्ञानप्रत्याख्यानपरिणामे, आ० म० द्वि० । विशे० । न्याय्ये, रचिते, भुक्ते च । वाच० ॥

उवएस–उपदेश–पुं० उप-दिश्-घञ् । उपदेशनमुपदेशः कथने, । नं० । भणने, प्ररूपणे, । विशे० । आ० म० प्र० । प्रज्ञापनायाम्, । वृ० १ उ० । सूत्रानुसारेण कथने, । आव० ४ अ० । हेयोपादेयोपेक्षणीयार्थेषु हानोपादानोपेक्षणीयभणने, । दर्श० । वर्तने, पंचा० २ विव० । अन्यतरक्रियायां प्रवर्तनेच्छाकरणे, । अनु० ॥ न च हितोपदेशादपरः पारमार्थिकः परार्थः तथा चार्षम् । रूसओ वा परो मा वा, विसं वा परियत्तओ । भासियव्वाहिया भासा, सपक्खगुणकारिया ॥ १ ॥ स्या० । उवाच वाचकमुख्यः । न भवति धर्मः श्रोतुः सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात् । ब्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति ॥ उपदेशो हि मूर्खाणां, प्रकोपाय न शान्तये । पयःपानं भुजङ्गानां, केवलं विषवर्द्धनमिति । पंचा० १२ विव० । (धम्मकहा शब्दे विस्तरतः उपदेशप्रकारो वक्ष्यते उचिय पवित्ति शब्दे वर्जयदेनेकोपघातकारकम् इत्याद्युक्तम्) श्राद्धकादिकुलाख्याने, आव ४ अ० । उपदिश्यत इत्युपदेशः उपदेष्टुमिष्टवस्तुविशेषे, ॥ भूयो भूय उपदेश इति भूयो भूयः पुनः पुनरुपदिश्यत इत्युपदेश उपदेष्टुमिष्टवस्तुविषयः कथंचिदनवगमे सति कार्यः किं न क्रियते दृढप्रहारिप्रभृतिरोगिणां पुनः पुनः क्रियातिक्तादिक्वाथपानोपचार इति । ध० १ अधि० । गुरूणां-शिक्षावाक्ये, "नहियाणंतु भासगं सब्भावे उवएसणं" उत्त० २८ अ० । प्रत्युपेक्षणाप्रस्फोटनाक्रियायाम्, नि० चू० १ उ० । दर्शने, शास्त्रे, आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ॥

उवएसग–उपदेशक–त्रि० उप-दिश्-एवुल्-उपदेशकर्तरि, "हिच्चाणं पुव्वसंजोगं सिया किच्चोवएसगा" सूत्र० १ श्रु० १ अ० ॥

उवए (दे) सण–उपदेशन–न० उपदिश्यत इत्युपदेशनम् । उपदेशनक्रियाया व्याप्ये, उपलक्षणत्वादस्याः क्रियायाः व्याप्ये कर्मणि, "विइया उवएसणे" उपदेशने कर्मणि द्वितीया यथा भण इमं श्लोकं कुरु वा तं ददाति तं य ति ग्रामम् । स्था० ७ ठा० ॥

उवए (दे) सणा–उपदेशना–स्त्री० कथनायाम्, "पंचविधपयत्थोवदेसणया" । विशे० ॥

उवएसमाला–उपदेशमाला–स्त्री० स्वनामख्याते ग्रन्थभेदे, ग० १ अधि० । तथा कश्चित्परपक्षी प्रार्थनां करोति तदर्थमुपदेशमालागाथावलोकने दूषणं लगति नवेति प्रश्नः यदि स निष्कपटतया प्रार्थनां करोति तदर्थमुपदेशमालागाथावलोकने सर्व्वथा दूषणं ज्ञातं नास्ति इति । सेन० ४ उल्ला० १३५ प्र० ॥

उवएसरयणकोस–उपदेशरत्नकोश–पुं० उपदेशा हेयोपादेयोपेक्षणीयार्थेषु हानोपादानोपेक्षणीयभणनानि त एव रत्नानि तेषां कोश एव भाण्डागारवदुपदेशरत्नकोशः । दर्शनशुद्धिनामके ग्रन्थे, दर्श० ॥

उवएसरयणागर–उपदेशरत्नाकर–पुं० स्वनामख्याते ग्रन्थभेदे, यत उपदेशरत्नाकरे सम्यक्त्वाणुव्रतादि श्राद्धधर्मरहिता नमस्कारगुणां जिनार्चनचन्दनाभिग्रहस्मृते । ध० २ अधि० ॥

उवएसरुइ–उपदेशरुचि–पुं० क० स० साधूपदेशात्तत्त्वश्रद्धाने, ग० १ अधि० । परोपदेशप्रयुक्ते जीवाजीवादिपदार्थविषयिकश्रद्धाने, सम्यक्त्वभेदे च । ध० २ अधि । उपदेशो गुर्वादिना वस्तुतत्त्वकथनं तेन रुचिर्जिनप्रणीततत्त्वाभिलाषरूपा यस्य स उपदेशरुचिः स्था. २ ठा० । यो हि जिनोक्तानेव जीवादीनर्थान् तीर्थकरतच्छिष्यादिनोपदिष्टान् श्रद्धत्ते तस्मिन् । दर्शनार्य्यभेदे, स्था० १० ठा० । उत्त० ।

तस्य स्वरूपं यथा ।

एए चेव उ भावे, उवइट्ठे जो परेण न सद्दहइ ।
छउमत्थेण जिणेण च, उवएसरुइत्ति नायव्वा ॥ ६ए ॥

एतांश्चैवानन्तरोक्तांस्तु पूरणे भावान् जीवादीनुपदिष्टान् कथितान् परेणान्येन न श्रद्धाति न तथेति प्रतिपद्यते । कीदृशा परेण छादयतीति छद्म घातिकर्म्मचतुष्टयं तत्र तिष्ठति छद्मस्थोऽनुत्पन्नकेवलस्तेन जयति रागादीनि जिनस्तेन वोत्पन्नकेवलज्ञानेन तीर्थकृदादिना छद्मस्थस्य प्रागुपन्यासस्तत्पूर्वकत्वाज्जिनस्य प्राचुर्येण वा तथाविधोपदेष्टॄणां स ईदृक्किमित्याह उपदेशरुचिरिति ज्ञातव्यः । प्रव० १७० द्वा० ॥

उवएसलद्ध–उपदेशलब्ध–त्रि० लब्धाप्तोपदेशे, "इय उवएसं लद्धा इयविसाणं पत्ता" उपा० ३ अ० ।

उवएसिय–उपदेशित–त्रि–उपदिष्टे 'सामाइयणिज्जुत्ति, वोच्छं उवएसियं गुरुजणेणं । आयरियपरंपरएणं आगयं आणुपुव्वीए' विशे०

उवओग–उपयोग–पुं० उपयोजनमुपयोगः भावे घञ् । उपयुज्यते वस्तुपरिच्छेदं प्रति व्यापार्यते जीवोऽनेनेत्युपयोगः । पुन्नाम्नि करणे घञ् प्रत्ययः । उपयुज्यते वस्तु परिच्छेदं प्रति व्यापार्यते इत्युपयोगः कर्माणि घञ् । बाधरूपे जीवस्य तत्त्वभूते व्यापारे. प्रज्ञा० २० पद । कल्प० । प्रव० । आव० । दर्श० । स्या० । उपयोगो ज्ञानं संवेदनं प्रत्ययः इति पर्यायाः । विशे० । अनु० ।

उपयोगभेदाः ।

कतिविहेणं भंते उवओगे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे उवओ-

गे पण्णत्ते तंजहा सागारोवओगे य अणागारोवओगे य ॥

कतिविधः कतिप्रकारः सूत्रे एकारो मागधभाषालक्षणवशात् णमिति वाक्यालंकृतौ भदन्त परमकल्याणयोगिन् उपयोग उपयोजनमुपयोगो भावे घञ् यद्वा उपयुज्यते वस्तुपरिच्छेदं प्रति व्यापार्यते जीवोऽनेनेत्युपयोगः पुन्नाम्नि करणे घञ् प्रत्ययो बोधरूपो जीवस्य तत्त्वभूतो व्यापारः प्रज्ञप्तः प्रतिपादितः भगवानाह गोयमेत्यादि ॥ आकारप्रतिनियतो ग्रहणपरिणामः "आगारोअविसेसो" इति वचनात् सह आकारेण वर्तत इति साकारः स चासावुपयोगश्च साकारोपयोगः । किमुक्तं भवति । सचेतने अचेतने वा वस्तुनि उपयुञ्जान आत्मा यदा सपर्यायमेव वस्तु परिच्छिनत्ति तदा स उपयोगः साकार उच्यते इति । स च कालतः छद्मस्थानामन्तर्मुहूर्तं कालं केवलिनामेकसामायिकः । तथा न विद्यते यथोक्तरूप आकारो यत्र सोऽनाकारः स चासावुपयोगश्चानाकारोपयोगः । यत्तु वस्तुनः सामान्यरूपतया परिच्छेदः सोऽनाकारोपयोगः स्कन्धावारोपयोगवदित्यर्थः । असावपि छद्मस्थानामान्तर्मौहुर्त्तिकः परमनाकारोपयोगकालात्साकारोपयोगकालः संख्येयगुणः प्रतिपत्तव्यः पर्यायपरिच्छेदकतया चिरकाललगनात् छद्मस्थानां तथास्वाभाव्यात् । केवलिनां त्वनाकारोपयोग एकसामायिकः चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ ।

तत्र साकारोपयोगभेदानभिधित्सुरिदमाह ॥

सागारोवओगे णं भंते ! कतिविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! अट्ठविहे पण्णत्ते, तंजहा आभिणिबोहियनाणसागारोवओगे सुयनाणसागारोवओगे, ओहिनाणमणपज्जवसागारोवओगे केवलनाणसागारोवओगे य । मतिअन्नाणसागारोवओगे सुयअन्नाणसागारोवओगे विभंगनाणसागारोवओगे य ॥

अर्थाभिमुखो नियतः प्रतिस्वरूपको बोधो बोधविशेषोऽभिनिबोधः । अभिनिबोध एव आभिनिबोधिकम् । अभिनिबोधशब्दस्य विनयादिपाठाभ्युपगमात् विनेयादिभ्य इत्यनेन स्वार्थे इकण् प्रत्ययः । अनिवर्त्तन्ते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवचनानीति वचनात्तत्र नपुंसकता यथा विनय एव वैनयिकमित्यत्र । अथवा अभिनिबुध्यते अस्मादस्मिन् वेति अभिनिबोधस्तदावरणकर्मक्षयोपशमस्तेन निर्वृत्तमाभिनिबोधिकं तच्च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानम् । इन्द्रियमनोनिमित्तो योग्यप्रदेशावस्थित वस्तुविषयः स्फुटप्रतिभासो बोधविशेष इत्यर्थः । सचासौ साकारोपयोगश्च आभिनिबोधिकज्ञानसाकारोपयोगः । एवं सर्वत्रापि समासः कर्त्तव्यः । तथा श्रवणं श्रुतं वाच्यवाचकभावपुरस्सरीकरणशब्दसंस्पृष्टार्थग्रहणहेतुरुपलब्धिविशेष एवमाकारं वस्तु घटशब्दवाच्यं जलधारणाद्यर्थक्रियासमर्थमित्यादिरूपतया प्रधानीकृतः समानपरिणामशब्दार्थपर्यालोचनानुसारी इन्द्रियमनोनिमित्तागमविशेष इत्यर्थः । श्रुतं च तज्ज्ञानं च श्रुतज्ञानं ततो भूयः साकारोपयोगशब्देन विशेषणसमासः तथाऽवशब्दोऽधःशब्दार्थः । अव अधो विस्तृतं वस्तु धीयते परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यवधिः । यद्वा अवधिः मर्यादारूपिष्वेव द्रव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपा तदुपलक्षितं ज्ञानमप्यवधिः । अवधिश्चासौ ज्ञानं चावधिज्ञानम् । तथा परि सर्वतो भावे अवनं अवः तुदादिभ्योऽन् कचिदित्यधिकारे अकर्त्तरि चेत्यकारप्रत्ययः अवनं गमनमिति पर्यायः । परि अवः पर्यवः मनसि मनसो वा पर्यवो मनःपर्यवः सर्वतस्तत्परिच्छेद इत्यर्थः । पाठान्तरं पर्यय इति तत्र पर्ययणं पर्ययः मनसि मनसो वा पर्ययः मनःपर्ययः । सर्वतस्तत्परिच्छेद इत्यर्थः । स चासौ ज्ञानं मनःपर्ययज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं वा । अथवा मनःपर्यायेति पाठान्तरं तत्र मनांसि पर्येति सर्वात्मना परिच्छिनत्ति मनःपर्यायं कर्मण्यण् । मनःपर्यायं च तत् ज्ञानं मनः पर्यायज्ञानं यदि वा मनसः पर्याया मनःपर्यायाः । पर्याया धर्मा बाह्यवस्त्वालोचनप्रकारा इत्यनर्थान्तरं तेषु तेषां वा संबन्धिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानमिदं चार्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तवर्त्तिसंज्ञिमनोगतद्रव्यालम्बनम् । तथा केवलमेकं मत्यादिज्ञाननिरपेक्षत्वात् "नट्ठम्मि उ छाउमत्थिए नाणे" इति वचनात् शुद्धं वा केवलं तदावरणं मलकलङ्कविगमात् । सकलं वा केवलं प्रथमत एवाशेषतदावरणविगमतः संपूर्णोत्पत्तेः । असाधारणं वा केवलमनन्यतः सदृशत्वात् । अनन्तं वा केवलं ज्ञेयानन्तत्वात् । केवलं च तत् ज्ञानं तथा मतिश्रुतावधय एव यदा मिथ्यात्वकलुषिता भवन्ति तदा यथाक्रमं मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानव्यपदेशांल्लभन्ते । उक्तंच ! आद्यं त्रयमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसंयुक्तमिति । विभङ्ग इति विपरीतो भङ्गः परिच्छित्तिप्रकारो यस्य तद्विभङ्गं तच्च तत् ज्ञानं च विभङ्गज्ञानं सर्वत्रापि च साकारोपयोगशब्देन विशेषणसमासः ॥

॥ अनाकारोपयोगभेदानभिधित्सुराह ॥

अणागारोवओगे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते, तंजहा चक्खुदंसणअणागारोवओगे, अचक्खुदंसणअणागारोवओगे, ओहिदंसणअणागारोवओगे केवलदंसणअणागारोवओगे ।

तत्र चक्षुषा चक्षुरिन्द्रियेण दर्शनं रूपसामान्यग्रहणं च चक्षुर्दर्शनं तच्च तत् अनाकारोपयोगः । अचक्षुषा चक्षुर्वर्जशेषेन्द्रियमनोभिर्दर्शनं स्वस्वविषये सामान्यग्रहणमचक्षुर्दर्शनम् । ततोऽनाकारोपयोगशब्देन विशेषणसमासः । एवमुत्तरत्रापि अवधिरेव रूपदर्शनं सामान्यग्रहणमवधिदर्शनं केवलमिव सकलजगद्भाविसमस्तवस्तुसामान्यपरिच्छेदरूपं दर्शनं केवलदर्शनम् । अथ मनःपर्यायदर्शनमपि कस्मान्न भवति येन पञ्चमोऽनाकारोपयोगो न भवतीति चेदुच्यते मनःपर्यायविषयं हि ज्ञानं मनसा पर्यायानेव विविक्तान् गृह्णन् कश्चिदुपजायते पर्यायाश्च विशेषा विशेषालम्बनं च ज्ञानं ज्ञानमेव न दर्शनमिति मनःपर्यायदर्शनाभावस्तदभावाच्च पञ्चमानाकारोपयोगासम्भव इति (एवं जीवाणमित्यादि) एवं निर्विशेषणोपयोगवत् जीवानामुपयोगो द्विविधः प्रज्ञप्तो भणितव्यस्तत्रापि साकारोपयोगोऽष्टविधोऽनाकारोपयोगश्चतुर्विधः । एतदुक्तं भवति । यथा प्राक् जीवपदरहितमुपयोगसूत्रं सामान्यत उक्तं तथा जीवपदसहितमपि भणितव्यं तद्यथा "जीवाणं भंते ! कतिविहे उवओगे पण्णत्ते ? गोयमा ! दुविहे उवओगे पण्णत्ते तंजहा सागारोवओगे य अणागारोवओगे य जीवाणं भंते ! कतिविहे उवओगे पण्णत्ते? गोयमा ! दुविहे उवओगे अट्ठविहे पण्णत्ते तंजहा इत्यादि" तदेवं सामान्यतो जीवानामुपयोगश्चिन्तितः । प्रज्ञा० २९ पद । भ० । प्रव० ॥

उपयोगः साकारानाकारद्वयात्मकः प्रमाणमितरथाऽप्रमाणम् ॥ उपयोगः परस्परसव्यपेक्षसामान्यविशेषग्रहणप्रवृत्तदर्शनज्ञानस्वरूपद्वयात्मकः प्रमाणं दर्शनाज्ञानैकान्तरूपस्त्वप्रमाणमिति दर्शयितुं प्रकरणमारभमाणो द्रव्यार्थिकपर्यायार्थिकाभिमतं प्रत्येकदर्शनज्ञानस्वरूपप्रतिपादकगाथामाहाचार्यः ।

जं सामण्णग्गहणं, दंसणमेयं विसेसियं णाणं ।
दोण्ह वि णयाण एसो, पाडेक्कं अत्थपज्जाओ ॥

द्रव्यास्तिकस्य सामान्यमेव वस्तु तदेव गृह्यते अनेनेति ग्रहणं

दर्शनमेतदुच्यते पर्यायास्तिकस्य तु विशेष एव वस्तु स एव गृह्यते येन तज्ज्ञानमधीयते ग्रहणं विशेषितमिति विशेषग्रहण-मित्यभिप्राययोरप्यनयोर्नययोरेकं प्रत्येकमर्थपर्यायोऽर्थविषयं पर्येत्यवगच्छति यः सोऽर्थपर्याय ईदृग्भूतार्थग्राहकत्वमित्यर्थः । उपयोगस्य चानाकारसाकारस्ते सामान्यविशेषग्राहके एते चत्वा रस्तत्राभिधीयंत नाविद्यमान आकारो भेदो ग्राह्यस्यास्येत्यनाकारो-दर्शनमुच्यते सहाकारैर्ग्राह्यभेदैर्वर्त्तते यद्ग्राहकं तत्साकारं ज्ञान-मित्युच्यते । अनाकारसाकारोपयोगौ नुपसर्जनीकृततदितरा-कारौ स्वविभासकत्वेन प्रवर्तमानौ प्रमाणं ननु निरस्तेतराकारौ तयाभूतवस्तुविषयाभावेन निर्विषयतया प्रमाणत्वानुपपत्तेरित-रांशविकल्पैकांशरूपोपयोगसत्तानुपपत्तेश्च तेनैकान्तवाद्यभ्युपग-मो बोधमात्रं प्रमाणं साकारो बोधोऽनधिगतार्थाधिगन्तृत्वविशि-ष्टः स एव ज्ञातृव्यापारोऽर्थदृष्टताख्यफलानुमेयोऽसंवेदनाख्यफ-लानुमेयो वाऽनधिगतार्थो विगत इन्द्रियादि संपाद्यो व्यभिचारा दिविशेषणविशिष्टार्थोपलब्धिजनिका सामग्री तदेकदेशो वा बोधरूपो वा साधकत्वात्प्रमाणमित्यादिरूपोऽयुक्तः । निराकारस्य केवलबोधरूपस्य ज्ञानस्यैव प्रामाण्यमिति विज्ञानवादिनोऽन्ये च स्वस्वस्थाने स्वस्वमतमुद्भाव्य परास्ता भविष्यन्ति । सम्म०। (तदेतत्संमतितर्कत एव विज्ञेयमिहापि यथावसरं किञ्चिद्वक्ष्ये) सामान्यविशेषात्मके च प्रमाणप्रमेयरूपे वस्तुतत्वे व्यव-स्थिते द्रव्यास्तिकस्यालोचनमात्रं विशेषाकारत्यागिदर्शनं य-त्तत्सत्यमितरस्य तु विशेषाकारसामान्याकाररहितं यज्ज्ञानं तदेव पारमार्थिकमभिप्रेतं प्रत्येकमेषोऽर्थपर्याय इति वचनात् प्रमाणं तु द्रव्यपर्यायौ दर्शनज्ञानस्वरूपावन्योऽन्यावनिर्भागव-र्तिनाविति दर्शयन्नाह ।

दव्वट्ठिओ वि होऊण, दंसणे पज्जवट्ठिओ होइ ।
उवसमिआई भावं, पडुच्च णाणे उ विवरीयं ॥

अस्यास्तात्पर्यार्थः दर्शनेऽपि विशेषांशो न निवृत्तो नापि ज्ञाने सामान्यांश इति द्रव्यास्तिकोऽपीति आत्मा द्रव्यार्थरूपः स भूत्वा दर्शने सामान्यात्मके स ह्यात्मा चेतनालोकमात्रस्व-भावो भूत्वा तदैव पर्यायास्तिको विशेषकरोऽपि भवति यदा हि विशेषरूपतयाऽऽत्मा संपद्यते तदा सामान्यस्वभावं परित्यजन्नेव विशेषाकारश्च विशेषावगमस्वभावं ज्ञानं दर्शने सामान्यपर्यालोचने प्रवृत्तोऽप्युपात्तज्ञानाकारो न हि विशि-ष्टेन रूपेण विना सामान्यं संभवति एतदेवाह औपशमि-कादिभावं प्रतीत्येति औपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकादीन् भा-वान् अपेक्ष्य विशेषरूपत्वेन ज्ञानस्वभावात् वैपरीत्यं सा-मान्यरूपतां प्रतिपद्यते विशेषरूपः सन् स एव सामान्यरू-पोऽपि भवति न ह्यस्ति सामान्यं विशेषविकलं वस्तुत्वात् शिवकादिविकलमृत्यवत् विशेषा वा सामान्यविकला न सन्ति असामान्यत्वात् मृत्तरहितशिवकादिवदत्र च सामान्यविशेषा-त्मके प्रमेयवस्तुनि तदग्राहि प्रमाणमपि दर्शनज्ञानरूपं तथाऽपि छद्मस्थोपयोगस्वाभाव्यात् कदाचिज्ज्ञानोपसर्जनो दर्शनोप-योगः कदाचित्तु दर्शनोपसर्जनो ज्ञानोपयोग इति क्रमेण द-र्शनज्ञानोपयोगौ । क्षायिके तु ज्ञानदर्शने युगपद्वर्तिनीपमिति द-र्शयन्नाह सूरिः ।

मणपज्जवणाणस्स यं, दरिसणस्स य विसमो य ।
केवलणाणं पुण दं-सणंति णाणंति य समाणं ॥

मनःपर्यायज्ञानं मनःपर्यवसानं यस्याविश्लेषस्य स त-थोक्तः ज्ञानस्य च दर्शनस्य च विश्लेषः पृथग्भावः म-त्यादिषु चतुर्षु ज्ञानदर्शनोपयोगौ क्रमेण भवत इति यावत् । तथा हि चक्षुरचक्षुरवधिज्ञानानि चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनेभ्यः पृथक् कालानि छद्मस्थोपयोगात्मकज्ञानत्वात् श्रुतमनःपर्यायज्ञानवत् वाक्यार्थविशेषविषयं श्रुतज्ञानं मनोद्रव्यविशेषालम्बनं च म-नःपर्यायज्ञानमेतद् द्वयमप्यदर्शनस्वभावं मत्यवधिज्ञानदर्शनोप-योगात् भिन्नकालं सिद्धं केवलज्ञानं पुनः केवलाख्यो बोधो दर्शनमिति चाज्ञानमिति वाऽन्यत्केवलं तत्समानकालं द्व-यमपि युगपदेवेति भावः ॥ सम्म० । (अत्र बहु वक्तव्यं तच्च ग्रन्थविस्तरभयान्नोच्यते किंतु विशेषजिज्ञासुना सम्मतितर्कत एव समवलोकनीयम्) सिद्धः साकारोपयोग एव सिध्य-तीति केवलस्य साकारत्वात् यौगपद्यम् । कथं पुनरसौ सा-कारोपयोग एव सिध्यतीत्याह ।

सव्वाओ लद्धीओ, जं सागारोवओगतो जाओ ।
तेणेह सिद्धलद्धी, उप्पज्जइ तदुवउत्तस्स ॥

प्रतीतार्थैव । एतच्च साकारोपयोगवर्तमानः सिध्यतीति विशे-षेणं प्रज्ञापनायां विहितम् । अनेन चात्र केवलसाकारोपयोगे ये विप्रतिपद्यन्ते साकारानाकारोपयोगयोः सिद्धस्य युगपदभ्युप-गमात्ते निरस्ताः अत एवाह ।

एवं च गम्मइ धुवं, तरतमजोगोवओगया तस्स ।
जुगवोवओगभावे, साकारविसेसणमुदुत्तं ॥

एवं च साकारोपयोगविशेषणाद्गम्यते किमत आह । ध्रुवं नि-श्चितं तरतमयोगोपयोगता सिद्धस्य अन्यस्मिन्काले तस्य सा-कारोपयोगोऽन्यत्र चानाकारोपयोग इति । अन्यथा बाधामाह । युगपदुपयोगभावे साकारविशेषणं प्रज्ञापनोक्तमयुक्तमेव स्या-दिति । अत्र परमतमाशङ्क्यपरिहरन्नाह ।

अहव मई सव्वं चि य, सागारं से तओ अदोसो त्ति ।
नाणंति दंसणंति य, न विसेसो तं च नो जम्हा ॥
सागारमणागारं, लक्खणमेयंति भणियमिह चेव ।
तह नाणदंसणाइं, समए वीसुं पसिद्धाइं ॥

अथ मतिः परस्य सर्वमेव (से) तस्य सिद्धस्य ज्ञानं दर्शनं वा साकारं ततः साकारोपयोगविशेषणे अदोष एव स्वरूपविशे-षणत्वात्तस्य । यदपि केवलज्ञानं केवलदर्शनं च तस्योच्यते त-स्यापि तयोर्निर्विशेष इत्यभिप्रायवता प्रोक्तं स्तुतिकारेण एवं कल्पितभेदमप्रतिहतं सर्वज्ञतालाञ्छनं सर्वेषां तमसां निहन्तृ-जगतामालोकनं शाश्वतं नित्यं पश्यति बुध्यते च युगपन्नानावि-धानि प्रभास्थित्युत्पत्तिविनाशवन्ति विमलद्रव्याणि तत्केवलं तच्च न युक्तं यस्मात्साकारमनाकारं च लक्षणं सिद्धानामितीहै-व पुरतो भणितं वर्तते यद्वक्ष्यति "असरीरा जीवघणा, उवउत्ता दंसणेय नाणे य । सागारमणागारं, लक्खणमेयं तु सिद्धाणं " इति । तदनयोः साकारनाकारलक्षणयोर्भेदनोक्तत्वात्कथमुच्यते स-र्वमेव तस्य साकारमिति भावः । तथा समये सिद्धान्ते विष्वक्पा-र्थक्येन ज्ञानदर्शने सिद्धानां तेषु तेषु स्थानेषु प्रसिद्धे अतः कथं तयोरविशेषः उच्यत इति हृदयम् ।

तदविशेषे हि बहवो दोषाः के इत्याह ।

पत्तेयावरणत्तं, इहरा वारसविहोवओगो य ।
नाणं पंचवियप्पं, चउव्विहं दंसणं कत्तो ॥

इतरथा केवलज्ञानदर्शनयोरेकत्वे प्रत्येकावरणत्वं केवलज्ञाना-वरणकेवलदर्शनावरणं चेति प्रत्येकमावरणं तयोः कुतो घटते नह्येकस्य द्वे आवरणे युज्येते ततः प्रत्येकावरणनिर्देशात्केवलज्ञान-दर्शनयोर्भेद एवेति भावः । तथा साकारोऽष्टधा अनाकारस्तु च-

तुर्ष्वल्येवं यो द्वादशविधोपयोगः श्रुतेऽभिहितो यच्च ज्ञानं पञ्चविधं दर्शनं चतुर्विधं प्रोक्तं तदेतत्सर्वमपि केवलज्ञानदर्शनयोरेकत्वे कुत उपपद्यते न कुतश्चिदिति । अपिच-

भणियमिहेव य केवल-नाणुवउत्ता मुणंति सव्वंति ।
पासंति सव्वओत्ति य, केवल दिट्ठीहिणंताहिं ॥

इहैव पुरतो भणितं केवलज्ञानोपयुक्ताः सिद्धा सर्वे (मुणंति) जानन्ति तथा पश्यन्ति च सर्वतः केवलदर्शनदृष्टिभिरनन्ताभिर्यद्वक्ष्यति " केवलनाणुवउत्ता, जाणंती सव्वभावगुणभावे । पासंति सव्वओ खलु, केवलदिट्ठीहिणंताहिमिति " तस्मान्नैनयोरेकत्वमितिभावः ।

पुनरपि परः प्राह ।

आह परोजाविम्मि, उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।
भणियंतो जुगवंतो, णणु भणियमिणं पि तं सुणसु ॥

आह परो नन्वपृथग्भावेऽपि केवलज्ञानदर्शनयोर्न दोषा यतः "असरीरा जीवघणा उवउत्ता दंसणे य नाणे य" इत्यत्र दर्शने च ज्ञाने च युगपदुपयुक्ता इति भणितं ततो युगपदेव केवलज्ञानदर्शनोपयोगः सिद्धः । सूरिराह । ननु यदि भणितेनार्थसिद्धिस्तव तर्हीदमपि भणितं वर्तते तच्छृणु किंपुनस्तदित्याह ॥

नाणम्मि दंसणम्मि य, वत्तेगयरम्मि उवउत्ता ।
सव्वस्स केवलिस्स, जुगवदो नत्थि उवओगा ॥

एतदिहैव व्यक्तं पुरस्ताद्वक्ष्यति ततोऽस्यां गाथायां भद्रबाहुस्वामिभिर्व्यक्तेऽपि युगपदुपयोगे निषिद्धे किमिति तद्यौगपद्याभिमानोऽद्यापि न त्यज्यत इति भावः । अत्र परस्य व्याख्यान्तरकल्पनामाशङ्क्य परिहरन्नाह ॥

अह सव्वस्सेव न के-वलिस्स दो किं तु कस्सइ हवेज्ज ।
सो य जिणो सिद्धो वा, तं च न सिद्धाहिगाराउ ॥

अथैवं व्याख्यायते परेण सर्वस्यैव केवलिनो न युगपद्द्वावुपयोगौ किंतु कस्यापि द्वौ भवेतां कस्यचिदेकः स च केवलिजिनसिद्धो वा भवेद्भवस्थकेवली वा भवेदित्यर्थः । ततश्च भवस्थकेवलिनोऽद्यापि सकर्म्मकत्वादेकदा एक एवोपयोगः । सिद्धकेवलिनस्तु सर्वथा कर्म्ममलकलङ्कविप्रमुक्तत्वात् युगपद् द्वावुपयोगौ भवत इति परस्याकूतं तच्च न युक्तमिह सिद्धाधिकारादिदमुक्तं भवति "सव्वस्स केवलिस्स" इत्यादिना सिद्धाधिकारे सिद्धस्यैव भद्रबाहुस्वामिभिर्युगपद्द्वावुपयोगौ निषिद्धावतो न किञ्चित्स्वकृता व्याख्यान्तरकल्पनेह भवतीति भावः । सूरिःसमाधानान्तरमाह-

अह पुव्वद्धेणेव, सिद्धमेकोत्ति किं च विइएणं ।
एत्तो वि य पच्छद्धे, निगमइ सव्वपडिसेहो ॥

अथवा " नाणम्मि दंसणम्मि य वत्तेगयरम्मि उवउत्ता " इत्यनेन पूर्वार्द्धेनैवैकदा एक उपयोगः सिद्धस्ततः किं द्वितीयेन पश्चार्द्धेनोक्तेन उक्तं चेदत (एत्तोवियत्ति) इत एव " सव्वस्स केवलिस्स " इत्यादि पश्चार्द्धोपन्यासात्सर्वप्रतिषेधो गम्यते । यथा सर्वस्य केवलिनोऽपि युगपद् द्वावुपयोगौ न स्तः किंपृच्छा केवलिन इति ॥ पुनः परवचनमाशङ्क्य परिहारमाह-

तो कहमिहेव भणियं, उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।
समुदायविसयमेयं, उभयनिसेहो यपत्तेयं ॥

यदि न युगपदुपयोग इष्यते तत आचार्यैः कथमिहैव भणिष्यति तथापीहैव भणिष्यतीत्यर्थः । किं तदित्याह (उवउत्ता दंसणे यत्ति) दर्शने ज्ञाने च युगपदुपयुक्ता इह किल भणिता इति परस्याभिप्रायः । अयं च मिथ्याभिमानोपहतसद्बोधत्वात्कदभिप्राय एवेति दर्शयति (समुदायवयणमेयत्ति) समुदायविषयमेवेदं ननु युगपदुपयोगप्रतिपादनपरमित्यर्थः । अनन्तास्तर्हि सिद्धास्तत्समुदायेऽत्र केऽपि ज्ञाने उपयुक्ताः केचिद्दर्शने इत्ययमर्थः । प्रत्येकविवक्षायां पुनः "पत्तेआवरणत्ता" मित्याद्यभिहितयुक्तेर्युगपदुभयोपयोगनिषेध एव मन्तव्य इति पुनरपि प्रेर्यपरिहारौ प्राह-

जम्हा अपज्जत्ताइं, केवल तेणोभओवओगो त्ति ।
जम्हा नायं नियमो, संतं तेणावओगोत्ति ॥

साद्यपर्यवसितत्वाद्यस्मादपर्यन्ते अविनाशिनी सदावस्थितकेवलदर्शने तेन तस्माद्युगपदुपयोग इष्यते अस्माभिः । इदं हि यद्बोधस्वभावसदावस्थितं च तस्योपयोगेनापि सदा भवितव्यमेव अन्यथोपलशकलकल्पत्वेन बोधस्वभावत्वानुपपत्तेः । सदोपयोगे च द्वयोर्युगपदुपयोगः सिद्ध एवेति परस्याभिप्रायः । आचार्य आह । भण्यते अत्रोत्तरम् । नायं नियमः सर्वदा यल्लब्धिमाश्रित्य स विद्यमानकेवलज्ञानं केवलदर्शनं च तेन तयोरुपयोगेनापि सर्वदा भवितव्यमिति कुतः पुनर्नायं नियम इत्याह-

ठिइकालं जह से दं-सणनाणाणमणुवओगे वि ।
दिट्ठमवत्थाणं तह, न होइ किं केवलाणं पि ॥

यथा केवलज्ञानदर्शनाभ्यां शेषाणि यानि दर्शनज्ञानानि तेषां निज २ स्थितिकालं यावदनुपयोगाभावेऽपि सत्वस्यावस्थानं दृष्टं तथा केवलज्ञानदर्शनयोरपि निजस्थितिकालं यावदनुपयोगेऽपि सर्वस्यावस्थानं किमिति न भवति भवति चेत्तर्हि सतो ज्ञानस्य दर्शनस्योपयोगेन भवितव्यमिति अनेकान्तिकमेव । इयमत्र भावना । शेषज्ञानदर्शनानां प्रज्ञापनायां कायस्थितौ दीर्घस्थितिकाल उक्तस्तद्यथा । " मइनाणीणं भंते ! मइनाणित्ति कालओ केच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं छावट्ठिसागरोवमाइं साइरेगाइं एवं सुयनाणीवि ओहिनाणीवि एवं चेव नवरं जहन्नेणं एक्कं समयं मणपज्जवनाणी जहन्नेणं एक्कं समयं । उक्कोसेणं देसूणं पुव्वकोडिं " यदा विभङ्गज्ञानसम्यक्त्वलाभे समयमेकमवधिज्ञानं भूत्वा प्रतिपतति तदा अवधिज्ञानस्य जघन्यतः समयस्थितिकालो मन्तव्यः । मनःपर्यायज्ञानस्य तूत्पत्त्यनन्तरं तद्वतो मरणादिति " चक्खुदंसणी जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसहस्सं साइरेगं अचक्खुदंसणी अणाइए वा अपज्जवसिए अणाइए वा पज्जवसिए ओहिदंसणी जहा ओहिनाणित्ति " तदेवमेतेषां निजनिजस्थितिकालं यावत्सत्वमुक्तम् । उपयोगस्त्वान्तर्मौहूर्तिकत्वान्नैतावन्तं कालं भवत्यतः सतोऽवश्यमुपयोगेन भवितव्यमिति कथं नानैकान्तिकम । अथ लब्धित एवैतान्येतावन्तं कालं भवन्ति नतु बोधात्मनेति चेत्तदिदं हन्त केवलज्ञानदर्शनयोरपि समानं तयोरपि लब्धित एवापर्यन्तत्वादुपयोगतस्तु सामानिकत्वादिति पुनरप्यतिस्वाग्रहग्रस्तत्वात्परः प्राह-

णणु सनिधणता समयं, मिच्छावरणक्खयत्ति व जिणस्स ।
इयरेयरावरणया, अहवा निक्कारणावरणं ॥

एगयराणुवउत्ते, तदसव्वसुदरिसत्तणमेव ।
जमइ उभमत्थस्स वि, समाणमेगंतरे सव्वं ॥

ननु यदि एकस्मिन्समये केवलज्ञानोपयोगोऽन्यस्मिंस्तु समये केवलदर्शनोपयोग इष्यते तर्ह्येवं क्रमोपयोगित्वे केवलोपयोगित्वे केवलज्ञानदर्शनयोः सनिधनत्वं प्रतिसमयं सान्तत्वं प्राप्नोति ।

तथाच सति तयोः समयोक्तमपर्यवसितत्वं हीयते । अथवा यः कष्टशतानि कृत्वा ज्ञानावरणादिक्षयो विहितः स मिथ्या निरर्थको जिनस्य भगवतः प्राप्नोति समयात्समयादूर्ध्वं केवलज्ञानदर्शनोपयोगयोः पुनरप्यभावान्नह्यपनीतावरणौ द्वौ प्रदीपौ क्रमेण प्रकाशं प्रकाशयतः । अथवा केवलज्ञानदर्शनयोरितरेतरावरणता नेष्यते तर्ह्यन्यतरोपयोगकाले अन्यतरस्य निष्कारणमेवावरणं स्यात्तथा च सति सत्यमसत्यं चेत्यादि प्रसज्यत इति। तया एकतरस्मिन् ज्ञाने दर्शने वाऽनुपयुक्तस्तस्मिन्नेकतरानुपयुक्ते केवलिनीष्यमाणे ज्ञानानुपयोगकाले तस्य केवलिनोऽसर्वज्ञत्वं प्राप्नोति दर्शनानुपयोगकाले त्वसर्वदर्शित्वं प्रसजति अनुस्वारश्चेह लुप्तो द्रष्टव्यः। तच्चासर्वज्ञत्वमसर्वदर्शित्वं च नेष्टं जैनानां सर्वदैव केवलिनि सर्वज्ञत्वसर्वदर्शित्वाभ्युपगमादिति । सूरिराह । भण्यते अत्रोत्तरम् । ननु छद्मस्थस्यापि दर्शनज्ञानयोरेकतर उपयोगे सर्वमिदं दोषजालं समानमेव अत्रापि हि शक्यते एवं वक्तुं ज्ञानानुपयोगे तस्याज्ञानित्वं दर्शनानुपयोगे पुनरदर्शनत्वम् तथा मिथ्यावरणक्षयः इतरेतरावरणता वा निष्कारणावरणत्वं चेत्यादि पुनरप्यनिर्विण्णस्य परस्याशङ्कामाह–

सव्वक्खीणावरणो, अह मन्नसि केवली न छउमत्थो ।
उभओवओगविग्घ–छउमत्थस्स व जिणस्स ॥

अथैवं मन्यसे सर्वक्षीणावरणः क्षपितनिःशेषावरणः केवली न तु छद्मस्थस्ततो युगपज्ज्ञानदर्शनोभयोपयोगविघ्नं छद्मस्थस्यैव भवति सावरणत्वान्न तु जिनस्य केवलिनः सर्वथा निरावरणत्वादिति ।

देसक्खए अजुत्तं, जुगवं कसिणोभओवओगित्तं ।
एतावंतं मणो, पुण पडिसिज्झए किं से ॥

इह यद्यपि छद्मस्थः क्षीणनिःशेषावरणो न भवति तथापि देशतस्तस्याप्यावरणक्षयो लभ्यते ततस्तस्यावरणक्षये सति युगपत्कृत्स्नोभयोपयोगित्वं युगपत्सर्ववस्तुविषयज्ञानदर्शनोभयोपयोगभवनमयुक्तमित्येतावन्मात्रं मन्यामहे वयं वस्तुदेशतो सर्ववस्तुविषयज्ञानदर्शनोभयोपयोगः स हन्त (स) तस्य छद्मस्थस्य किं प्रतिषिध्यते ननु युक्तस्तत्प्रतिषेध इत्यर्थः । नचास्य युगपदुभयोपयोगो भवति ततोऽसौ केवलिनोऽपि न युक्तः इतीह भावार्थः ॥ पुनरपि पराशङ्कां परिहारं चाह–

अह जम्मि नोवउत्तो, तं नत्थि तओ न दंसणाइ तिगे ।
अत्थि कुमओवओगो–त्तिहोइ साहू कहं विगलो ॥

अथैवं मन्यसे क्रमोपयोगित्वमभ्युपगम्यमाने केवली यस्मिन् ज्ञाने दर्शने वानुपयुक्तस्तदस्ति यस्मिंस्तु नोपयुक्तस्तत्तदा नास्त्येवानुपलभ्यमानत्वात्खरविषाणवत्ततस्तर्हि दर्शनादेशिकदर्शनज्ञानचारित्रत्रये छद्मस्थस्य साधोर्युगपदुपयोगो नास्ति छद्मस्थस्य युगपदुपयोगाभावस्य त्वयाभ्युपगतत्वात्ततो दर्शनादित्रिकेष्वत्राप्यनुपयुक्तस्तदपि त्वदभिप्रायेण नास्त्यतस्ताद्विकल एकेनापि दर्शनादिना रहितः कथं साधुर्भवतु न प्राप्नोत्येव साधुत्वं तस्य त्वदभिप्रायेणेति भावः । भण्यते चासौ समये लोके सर्वदैव साधुस्ततो नेदमपि क्रमोपयोगे दूषणमिति यत्रानुपयुक्तस्तदसदित्यत्र दूषणान्तराण्यप्याह–

विइकालविसंवाओ, नाणाणं न वि य ते चउन्नाणी ।
एवं सइ छउमत्थो, अत्थि न तिदंसणी समए ॥

इह ज्ञानानां दर्शनानां चोपयोग आन्तर्मौहूर्तिक एव समये प्रोक्तस्तस्माच्च परतस्तदभिप्रायेण किल ज्ञानं दर्शनं वा नास्ति । एवं च सति ज्ञानानामुपलक्षणत्वाद्दर्शनानां च यः सातिरेकषट्षष्टिसागरोपमादिको दीर्घस्थितिकालः समये प्रोक्तस्तस्य विसंवादो विघटनं प्राप्नोति यश्च चतुर्ज्ञानी केवलदर्शनवर्जदर्शनत्रययुक्तत्वात्त्रिदर्शनी च छद्मस्थो गौतमादिः प्रसिद्धः सोऽपि त्वदभिप्रायेणैतद्रूपः सर्वदा न भवति एकदा एकोपयोगस्यैव संभवादनुपयोगवतश्चासत्वादिति।अथ सिद्धान्तालम्बनेन पुनरपि परःप्राह

आह भणियं नणु सुए, केवलिणो केवलोवओगेण ।
पढमत्ति तेण गम्मत्ति, सओवओगोभयं तेसिं ॥

आह ननु भणितं भगवत्यामष्टादशशतप्रथमोद्देशकलक्षणे श्रुते "केवलीणं भंते केवलोपओगेणं किं पढमा अपढमा? गोयमा!पढमा नोअपढमत्ति" इह च यो येन भावेन पूर्वं नासीदिदानीं च जातः स तेन भावेन प्रथम उच्यते ततश्च केवलिनः केवलोपयोगेन प्रथमः अयमर्थः केवलयोः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोरुपयोगः केवलोपयोगस्तेन केवलिनः प्रथमा नत्वप्रथमास्तस्याप्राप्तपूर्वत्वात्प्राप्तस्य च पुनर्ध्वंसाभावात्तेन तस्माद्गम्यते ज्ञायते सदैवोपयोगोभयं तेषां प्रवर्तते । यदि पुनः क्रमेणोपयोगः स्यात्तदा भूत्वा २ विनाशात्पुनः पुनरपि चोत्पादात्केवलोपयोगेनाप्रथमत्वमपि तेषां भवेदिति । सूरिराह–

उवओगग्गहणाउ, इह केवलनाणदंसणं ।
जइ तदणत्थंतरया, हवेज्ज सुत्तम्मि को दोसो ॥

यदि केवलोवओगेणंतीत्यत्रोपयोगग्रहणात्केवलयोरुपयोगः केवलोपयोग इति समासात्तित्रयोः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोर्ग्रहणमिष्यते तर्हि तदनर्थान्तरता तयोः केवलज्ञानकेवलदर्शनयोरेकस्मादुपयोगादव्यतिरिक्तत्वात्परस्परमनर्थान्तरता ज्ञानं च दर्शनं चैकमेव वस्त्वेवंरूपं भवेदिति परः प्राह (सुत्तम्मि को दोसोत्ति) भवतु तयोरनर्थान्तरता को ह्येवं सति केवलोवओगेणं सूत्रे दोषः स्यान्न कश्चिदस्माकं सिद्धिसाधनादिति । आचार्यः प्राह । यदि दोषपरिज्ञाने तव कुतूहलं तर्हि शृणु किमित्याह–

तग्गहणे किमिह फलं, नणु तदणत्थंतरोवएसत्थं ।
तह वत्थुविसेसणत्थं, एयमयसमयम्मि सुत्ताणि ॥

तद्ग्रहणे सति किं फलं सिध्यति अनर्थान्तरत्वे सति किमर्थमुभयग्रहणं पुनरुक्तदोषप्रसङ्गादितिभावः । पर आह ननु तयोः केवलज्ञानदर्शनयोः परस्परमनर्थान्तरतोपदेशार्थमेवेदं तथा वस्तुनः केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायध्वनिभ्यां विशेषणार्थमेवेदम् एकमेव हि केवलं वस्तु केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायध्वनिभ्यां विशेषणार्थं चेदम् । एवमेवहि केवलवस्तुनोऽनेकपर्यायध्वनिभिर्विशेषणार्थं समये सिद्धान्ते सूत्राणि शतशोऽनेकशः सन्तीति । एतदेव पर उपदर्शयति ॥

सिद्धा काइ य नो सं–जयाइपज्जाय उसएवगो ।
सुत्तेसु विसेसिज्जइ, जहेह तह सव्ववत्थूणि ॥

(विसेसिज्जइजहत्ति) यथा तेषु२ सिद्धान्तसूत्रेषु स एवैको मुक्तात्मा सिद्धः कायिकानां संयतादिपर्यायैर्विशेष्यते प्रतिपाद्यते आदिशब्दान्नोभव्यनोबादरनोपर्याप्तनोपरित्तानां संक्षिप्तपरिनिवृत्तादिपर्यायैरपि विशेष्यः क्वचित्प्रतिपाद्यते(इहतहत्ति) तथेहापि क्षायिकाज्ञानवस्त्वेकमेव केवलज्ञानकेवलदर्शनपर्यायध्वनिभ्यां विशेष्यते एवमन्यान्यपि सर्वाणि पुरंदरघटवृक्षादिवस्तूनि निजनिजपर्यायशब्दैः समये लोके च विशेष्यन्त एवेति क इह प्रद्वेष इति । अथैवं सूरिः परं दुरभिनिवेशमभुञ्चन्तमवलोक्य युगपदुपयोगद्वयपक्षं मूलत एवोन्मूलयितुं क्रमोपयोगकं व्यक्तमेव सिद्धान्तोक्तमादर्शयन्नाह–

प्रणियंपि य पन्नत्ती, पन्नवणाईसु जह जिणो समयं।
जं जाणइ न वि पासइ, तं अणुपणप्पजाईणि ॥

ननु प्रज्ञप्त्यां भगवत्यां प्रज्ञापनायां स्फुटं भणितमेवोक्तमेव । यथा जिनः केवली परमाणुरत्नप्रभादीनि वस्तूनि (समयं जं जाणयत्ति) यस्मिन्समये जानाति (न वि पासइत्ति) तस्मिन् समये नैव पश्यति किंत्वन्यस्मिन्समये जानाति अन्यस्मिंस्तु पश्यति । इयमत्र भावना । इह भगवत्यां तावदष्टादशशतस्याष्टमोद्देशके स्फुटमेवोक्तम् ॥ तद्यथा ॥ " छउमत्थेणं भंते ! मणुस्से परमाणुपोग्गलं जाणइ न पासइ उदाहु न जाणइ न पासइ । गोयमा ! अत्थेगइए जाणइ न पासइ । अत्थेगइए न जाणइ न पासइ । एवं जाव असंखेज्जपएसिए खंधे " इह छद्मस्थो निरतिशयो गृह्यते । तत्र श्रुतज्ञानी उपयुक्तः श्रुतज्ञानेन परमाणुं जानाति न तु पश्यति दर्शनाभावादपरस्तु न जानाति न पश्यति " एवं ओहीएवि परमा ओहीएणं भंते मणुस्से परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ जं समयं पासइ तं समयं जाणइ णो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ? गोयमा ! सागारे से नाणे भवइ अणागारे से दंसणे भवइ सेकेणट्ठेणं पासइ ? तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ इत्यादि" "केवलीणं भंते ! मणुस्से परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ जं समयं पासइ तं समयं जाणइ नो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ गोयमा ! सागारे से नाणे भवइ । अणागारे से दंसणे भवइ से केणट्ठेणं एवं वुच्चईत्यादि " एवं प्रज्ञापनोक्तमपि द्रष्टव्यम् । तदेवं सिद्धान्ते स्फुटाक्षरैर्युगपदुपयोगे निषिद्धेऽपि किमिति सर्वार्नर्थमूलं तदभिमानमुत्सृज्य क्रमोपयोगोनलिष्पद्यत इति । तदेवं बुभुक्षिता जरद्गवा जवबुसगृहं प्रविशन्तीति निबिडयुक्तिलगुडादिभिर्घातैर्निवार्यमाणा अपि परस्य दुराग्रहबुद्धिर्न निवर्त्तते ततश्चक्षुषी निमील्य धृष्टतया पुनरप्याह—

इय सद्दमणुप्पव्वय, लोवा तं केइ बिंति छउमत्थो ।
अन्नपुणपरतित्थि, पवत्तव्वमिणंति जंपंति ॥

यस्य केवलिनो भगवत्यां युगपदुपयोगो निषिद्धस्तं केचिच्छद्मस्थोऽसाविति ब्रुवते कथं पुनः केवली छद्मस्थो भण्यत इत्याह । केवलीति वाक्ये इव शब्दलोपादथवा केवली शासिताऽस्येति केवलिमान् इति वाक्ये मतुप्प्रत्ययस्य लोपाच्छद्मस्थोऽसौ केवली तस्य च युगपदुपयोगनिषेधो मयापीष्यत एवेति परस्याभिप्रायः । पर एवाह अन्ये तु केचित्तु परतीर्थिकवक्तव्यताविषयमिदं केवलिनो युगपदुपयोगनिषेधसूत्रं भगवत्यां केनापि प्रसङ्गेन लिखितमिति जल्पन्त्यतो न केवलिनः क्रमोपयोगनिषेधसूत्रमिति । अथ परस्य विभ्रमापहरणार्थं समस्तभूतग्रामानुग्रहशीलः पुनरपि सूरिराह—

जं छउमत्थो होहि य, परतावहिणो विसेसिउं कमसो ।
निद्दिसइ केवलिं तेण, तस्स छउमत्थया नत्थि ॥

यस्माद्भगवत्यामष्टादशशताष्टमोद्देशके छद्मस्थमधोऽधिकं परमावधिकं चेत्येतांस्त्रीनपि क्रमशः प्रथमं विशेष्य विशेषतो निर्दिश्य ततः पर्यन्ते केवलिनं निर्दिशति । तेन तस्मात्तस्य केवलिन स्वजल्पितयुक्तिमिथ्यावष्टम्भेन युक्तिविकलधार्ष्ट्यसामर्थ्यादिव मतुप्प्रत्ययलोपास्त्वयोपनीयमाना छद्मस्थता नास्ति किंतु निरुपचरितकेवल्येवासौ । यदि पुनरयं छद्मस्थोऽभिप्रेतः स्यात्तदा किमनेन व्याजनिर्देशेन यत्किमपि छद्मस्थस्य भणनीयं तत्प्रथमं छद्मस्थोपन्यासकाल एव सर्वमुक्तं स्यादिति । किंच—

न य पासइ अणुमन्नो, छउमत्थोकेवली कोसो ।
जो पासइ परमाणुं, गहपामिणं जस्स होज्जाहि ॥

"केवली णं भंते ! परमाणुपोग्गलं जं स जाणईत्यादि" भगवत्यामुक्तं तं च परमाणुमवधिज्ञानिनं मुक्त्वा अन्यश्छद्मस्थो न पश्यति तत्रापि सर्वेऽप्यवधिज्ञानिनस्तं पश्यन्ति किं तु यः परमावधिज्ञानी तस्माच्च परमावधेर्यः किञ्चिन्न्यूनावधिरधोवधिकः स एव तं पश्यति तौ चाधोवधिकपरमावधिज्ञानिनौ द्वावपि केवलिनः प्रथममेव निर्दिष्टौ ततस्तयोर्द्वयोरपि विशेषतो निर्णीय निर्दिष्टत्वात्कोऽन्यो हन्त छद्मस्थकेवली योऽसौ परमाणुपुद्गलं पश्यति यस्य छद्मस्थकेवलिन इदं त्वत्कल्पनया भगवत्यां ग्रहणं भवेदिति । अपिचागमे स्थानान्तरेऽपि छद्मस्थादिभ्य उपरिभणितात एव केवली निर्दिष्टो नत्विवादिलोपकल्पनया छद्मस्थ इतिदर्शयन्नाह—

तेसिं चिय छउमत्था, इयाए मग्गिज्जए जहिं सुत्ते ।
केवलसंवरसंज-माईएहिं वि निव्वाणं ।
तिन्निवि पडिसेहेउं, तीसुवि कालेसु केवली तत्थ ।
सिज्झइ सिज्झिसि सिज्झि-स्सइ यावि विनिद्दिट्ठो ॥

तेषामेव छद्मस्थादीनामादिशब्दादधोवधिकपरमावधिकेवलज्ञानिनां यत्र यत्र भगवतिप्रथमशतकचतुर्थोद्देशकसूत्रे केवलसंवरसंयमब्रह्मचर्यादिभिर्निर्वाणं मोक्षो मृग्यते चिन्त्यते तत्रापि सूत्रे त्रीनपि छद्मस्थाधोवधिकपरमावधिज्ञानिनः प्रतिषेध्य तदुपरि केवली भूतभवद्भविष्यल्लक्षणेषु त्रिष्वपि कालेषु सिध्यति असेधीत् सेत्स्यतीति निर्दिष्टो यदि पुनरयमपि त्वत्कल्पनया छद्मस्थो भवति तदा अस्यापि प्रथमनिर्दिष्टछद्मस्थस्यैव केवलसंवरादिभिः सिद्धिर्न भवेदिति किं पुनस्तत्सूत्रमुच्यते । "छउमत्थे णं भंते मणूसे तीयमणंतं सासयं समयं केवलेणं संवरेणं । केवलेणं संजमेणं केवलादि पवयणमायाहिं सिज्झिसु बुज्झिसु जाव सव्वदुक्खाणमंतं करिंसु ! गोयमा ! नोइणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ! तं चेव जाव अंतं करिंसु गोयमा ! जे केवि अंतकरा वा अंतिमसरीरिया वा सव्वदुक्खाणं अंतं करेंसु वा करेंति वा करेस्संति वा सव्वे ते उप्पन्ना नाणदंसणधरा अरहा जिणा केवली भवित्ता तओ पच्छा सिज्झंति बुज्झंति मुच्चंति परिनिव्वायंति सव्वदुक्खाण अंतं करेंसु वा करेंति वा करेस्संति वा से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव सव्वदुक्खाण अंतं करिंसु पडुप्पन्नेवि एव चेव नवरं सिज्झंति भाणियव्वं । अणागएवि एवं चेव । नवरं सिज्झिस्संति भाणियव्वं । जहा छउमत्थो तहा अहोहिउ परमाहोहिउवि तिन्नि २ आलावगा भाणियव्वा । केवलीणं भंते ! मणूसे तीतमणंतं सासयं समयं जाव अंतं करिंसु हंता सिज्झिसु वा जाव अंतं करेंसु । एए तिन्नि आलावगा भाणियव्वा छउमत्थे जहा नवरं सिज्झिसु सिज्झंति सिज्झिस्संति " तस्मादियमेव रीतिः । सिद्धान्ते छद्मस्थादिभ्य उपरि यः केवली भण्यते स निरुपचरित एव न पुनरिवादिलोपकल्पनया छद्मस्थोऽसौ अन्यथा अनन्तरसूत्रोक्तसिद्धिगमनानुपपत्तेरिति । अथ यदुक्तं " अन्ने पुण परतित्थिय वत्तव्व " मित्यादि तेनासमञ्जसभाषितेनोद्वेजितः परानुकम्पया सखेदं सूरिराह ।

एवं विसेसियम्मि, परमयमेगंतरो चउगंत्ति ।
न पुणरुत्तओवओगो, परवत्तव्वंति का बुद्धी ॥
उवओगो एगयरो, पणुवीसइमे सए सणायस्स ।

भणिओ वियरत्थो वि य, उद्देसे विसेसे उ ॥
एवं फुडवियडम्मि वि, सुत्ते सव्वन्नुजासिए सिद्धे ।
कह तीरइ परतित्थिय-वत्तव्वमिणंति वोत्तुं ते ॥

एवमुक्तप्रकारेण विशेषितेऽपि व्यक्तेऽपि क्रमोपयोगसाधके सिद्धान्ते सूत्रे सति योऽयमेकान्तरोपयोगः स परमतं युगपदुभयोपयोगसूत्रं तु यदसदपि भवता किमपि कल्पते तत्र परतीर्थिकवक्तव्यनेति स्ववचसि पक्षपातं परित्यज्य चिन्त्यतां केयं विपर्यासबुद्धिरिति । किंच भगवत्यां पञ्चविंशतितमे शते षष्ठोद्देशके " सिणाएणं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा अणगारोवउत्ते होज्जा ? गोयमा ! सागारोवउत्तेवि होज्जा अणगारोवउत्तेवि होज्जा " ॥ इत्यनेन सूत्रेण विशेष्य नामग्राहं स्नातकस्य केवलिनो विकटार्थः प्रकटार्थ एव भणितः प्रतिपादितः । एकस्मिन्समये एकतरः साकारो नाकारो वा उपयोग इति ॥ एवं स्फुटे सूत्रतो विकटे प्रकटे वाऽर्थतः सर्वज्ञभाषिते सूत्रे सिद्धे कथं सकर्णविज्ञानैः परतीर्थिकवक्तव्यतेयमिति तीर्यते शक्यते वक्तुम् । (जे) इति वाक्यालंकारार्थ इति ॥ अपिच-

सव्वत्थसुत्तमत्थि य-फुडएगपरोवओगजुत्ताणं ।
उनओवउत्तसत्ता, सुत्तिवुत्ता न कत्थइ वि ॥
कस्सइ वि नाम कत्थइ, काले जइ होज्ज दोवि उवओगा।
उनओवउत्तसत्ता, ण सुत्तमेगं पि तो होज्जा ॥

एकतरोपयोगोपयुक्तानां सत्वानां प्रतिपादकं सूत्रं सर्वत्र सिद्धान्ते स्फुटमस्ति। तच्च किञ्चिद्दर्शितं दर्शयिष्यते च युगपदुभयोपयोगो युक्तसत्वास्तु सूत्रे क्वचिदप्युक्ताः प्रतिपादिता दृश्यन्त इति। यदि नाम कस्यापि भवस्थकेवलिनः सिद्धकेवलिनो वा क्वचिदपि कालं युगपद् द्वावुपयोगौ भवेतां ततस्तर्हि युगपदुभयोपयोगोपयुक्तसत्वानां प्रतिपादकमेकमपि सूत्रं क्वचिदपि भवेन्नतु क्वापि तत्पश्याम इत्यतो निरालम्बनाग्रहमात्रभ्रमित एव भ्राम्यति भवानिति ॥ अपिच-

दुविहाणं पि य जीवा-ण जणियमप्पाबहुं च समयम्मि।
सागारणगाराण य, न जणियमुजओवउत्ताणं ॥
जइ केवलीण जुगवं, उवओगो होज्ज तो एवं ।
सागारणगाराण य, मीसाण य तिण्हमप्पबहुं ॥

साकारोपयोगवतामनाकारोपयोगवतां च द्विविधानामेव जीवानामल्पबहुत्वं समये सिद्धान्ते प्रज्ञापनाल्पबहुत्वपदे जणितम् । तद्यथा " एएसि णं भंते ! जीवाणं सागारोवउत्ताणं अणगारोवउत्ताण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला विसेसाहिया वा ॥ गोयमा सव्वत्थो वा जीवा अणगारोवउत्ता सागारोवउत्ता संखेज्जगुणा " युगपदुभयोपयोगोपयुक्तानां तु मिश्राणां तृतीयानामिहाल्पबहुत्वं न भणितं यदि पुनः केवलिनां युगपदुपयोगद्वयं भवेत्तदैवं सति साकारानाकारमिश्रोपयोगवतां त्रयाणामेव पदानामल्पबहुत्वं भवेन्न द्वयोरिति । अत्र परशङ्कां परिहारं चाह-

अह व मई उउमत्थे, पडुच्च सुत्तमिणमो न केवलिणो ।
तं पि न जुज्जइ जं स-व्व सत्तसंखाहिगारो यं ॥

सुगमा नवरं व्याप्त्या सर्वजीवसंख्याधिकारे निर्दिष्टत्वान्नेदं सूत्रं छद्मस्थविषयं प्रवक्तुं युज्यत इति ॥ अथ सर्वजीवाधिकारोऽयं न भवतीत्यत्राह-

काउं सिद्धग्गहणं, बहुवत्तव्वयपदेसु सव्वेसु ।
इह केवलमग्गहणं, जइ तो तं कारणं वच्चं ॥

यदि सर्वजीवाधिकारोऽयं न भवति तर्हि "गइ इंदियवेए काए जोए कसायलेसास्वित्यादिष्वन्येषु अल्पबहुत्ववक्तव्यताविचारविषयभूतेषु पदेषु सिद्धिगतिकानीन्द्रियकाययोग्यकषायलेश्या नोसंयतनोपरीत्तादिपदैः पृथक् सिद्धग्रहणं कृत्वा केवलमिहैवोपयोगपदे पृथक्त्वग्रहणं करोति । ततस्तत्र कारणं वाच्यं यदि हि छद्मस्थाधिकारत्वादिह तदग्रहणमित्युच्यते तर्हि शेषपदेषु सिद्धकेवलिग्रहणमयुक्तं स्यात्तस्मात्सर्वजीवाधिकार एवायं केवलमाहारकानाहारकभाषकादिपदद्वयेनैवानेन साकारानाकारोपयोगपदद्वयेन सिद्धकेवलिनां गृहीतत्वादिह पृथक्त्वादग्रहणमिति । आगमान्तरतोऽप्यत्र छद्मस्थाधिकारशङ्कां निवर्तयन्नाह ॥

अहवा विसेसियं चिय, जीवाभिगमम्मि एयमप्पबहुं ।
दुविहत्ति सव्वजीवा, सिद्धासिद्धाइया जत्थ ॥

अथवा छद्मस्थाधिकारशङ्कानिवर्त्तकत्वाद्विशेषितमिवैतत्साकारानाकारोपयोगयोः पदद्वयस्याल्पबहुत्वं जीवाभिगमे प्रोक्तमिति शेषः ॥ क्व सूत्रे इत्याह । सिद्धासिद्धादिभेदेन द्विविधा एव सर्वे जीवा यत्र सूत्रे प्रतिपाद्यन्त इति तदेव सूत्रं गाथयोपनिबध्य दर्शयन्नाह ॥

सिद्धसइंदियकाए, जोए वेए कसायलेसा य।
नाणुवओगाहारय, नासयसरीरचरमे य ॥

सिद्धा असिद्धाश्च सेन्द्रिया अनिन्द्रियाश्च सकाया अकायाश्चेत्यादि भेदेन सर्वे जीवाः संगृह्यात्रसूत्रे जीवाभिगमे प्रतिपाद्यन्ते तत्र सूत्रविशेषितमेवेदमल्पबहुत्वप्रतिपादितमिति युगपदुपयोगद्वयपक्षं निराचिकीर्षुराह ॥

अंतोमुहुत्तमेवे य, कालो भणिओ न होवओगस्स ।
साइअपज्जवसिओत्ति, नत्थि कत्थइ वि निद्दिट्ठो ॥

तथा ज्ञानाज्ञानदर्शनानामुपयोगस्यागमे सर्वत्र अन्तर्मुहूर्त्तमेव कालो भणितः साद्यपर्यवसितस्तु उपयोगकालः क्वापि नास्ति विनिर्दिष्टः । यदिह साकारानाकारोपयोगरूपो मिश्रः सिद्धानामुपयोगः स्यात्तदा तेषामिव तस्यापि साद्यपर्यवसितत्वं स्यान्नचैतत्सिद्धान्ते क्वापि भणितं दृश्यते तस्मान्नास्ति युगपदुपयोगद्वयमिति ॥ एतदेवाह—

जह सिद्धाईयाणं, जणियं साईअपज्जवसियत्तं ।
तह जइ उवओगाणं, जणियं हवेज्ज तो जुगवं ॥

यथा सिद्धादीनामादिशब्दादनिन्द्रियकादीनां साद्यपर्यवसितत्वं भणितं तथा यद्युपयोगानामपि तद्भणितं भवेत्ततस्तौ साकारानाकारोपयोगौ युगपद्भवेतां नचैवं तस्मान्न युगपदुपयोगद्वयमिति तदेवं सूरिः परस्याभिनिवेशं निराकृत्यात्मनि तदाशङ्कां निराकर्तुमाह—

कस्स व नाणुमयमिणं, जिणस्स जइ होज्ज दोवि उवओगा।
नूणं न होंत्ति जुगवं, जओ निसिद्धा सुए बहुसो ॥
नवि अजिनिवेसबुद्धी, अम्हं एगंतरोवओगम्मि ।
तदवि जणिमो न तारइ, जं जिणमयमन्नहा काउं ॥

पाठसिद्ध एव । अथ परपृच्छामुत्तरं चाह ॥ "जइ तल्लोआवणक्खमेवमित्यादि " गाथायां यन्मया " इयरयरावरणया अहवा निक्कारणावरणमित्यादि " दूषणमुक्तं तद्यदि प्रागुक्तेनैव प्रकारेण त्वया नेष्यते तर्हि कथं जिनस्य केवलिन एकान्तरोपयोगोऽभ्युपग-

ष्यमाने तस्य युगपदुपयोगवृत्तेरावरणं तदावरणमिति कथ्यतां सूरिराह। जएयतेऽत्रोत्तरम्। "तंति तदावरण" मिह स्वभावो द्रष्टव्यः ईदृश एव जीवस्वभावो येन क्रमेणैवोपयोगः प्रवर्त्तते न युगपत् न च स्वभावः पर्यनुपयोगमर्हति। अग्निर्दहति नाकाशमित्यादिष्वपि तत्प्रसङ्गादिति। एतदेव समर्थयति—

परिणामिय भावाओ, जीवत्तं पि य सभावए वायं।
एगंतरोवओगो, जीवाणमणन्नहेउत्ति ॥

यथा जीवस्य जीवत्वमनन्यहेतुकं पारिणामिकभावत्वादेवमेकान्तरोपयोगोऽपि परिणामिकत्वात्तस्य स्वभाव एव ततो नास्यान्यो हेतुरन्वेषणीय इति ॥ विशे०। स्था०। नं०।

संप्रति चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण नैरयिकादीन् चिन्तयन्नाह—

णेरइयाणं भंते! कइविहे उवओगे पण्णत्ते? गोयमा! दुविहे उवओगे पण्णत्ते। तंजहा सागारोवओगे य अणागारोवओगे य। णेरइयाणं भंते! सागारोवओगे कइविहे पण्णत्ते गोयमा! छव्विहे पण्णत्ते तंजहा—मतिनाण०सुयनाण०ओहिनाण०मतिअन्नाण०सुयअन्नाण०विभंगनाणसागारोवओगे। णेरइयाणं भंते! अणागारोवओगे कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! तिविहे पण्णत्ते तंजहा चक्खुदंसण०अचक्खुदंसण० ओहिदंसणअणागारोवओगे। एवं जाव थणियकुमाराणं॥

नैरयिका हि द्विविधा भवन्ति सम्यग् दृष्टयो मिथ्यादृष्टयश्च। अवधिरपि तेषां भवप्रत्ययोऽवश्यमुपजायते भवप्रत्ययो नारकदेवानामिति वचनात्। तत्र सम्यग्दृष्टीनां मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानानि मिथ्यादृष्टीनां मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानानीति सामान्यतो नैरयिकाणां षड्विधः साकारोपयोगः। अनाकारोपयोगस्त्रिविधस्तद्यथा चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनं च। एष त्रिविधोऽप्यनाकारोपयोगः सम्यग्दृशां मिथ्यादृशां वा विशेषेण प्रतिपत्तव्यः उभयेषामप्यवधिदर्शनस्य सूत्रे प्रतिपादितत्वात्। एवमसुरकुमारादीनां स्तनितकुमारपर्यवसानानां भवनपतीनामप्यवसेयम्।

पुढविकाइयाणं पुच्छा गोयमा! दुविहे उवओगे पण्णत्ते, तंजहा सागारोवओगे य अणागारोवओगे य। पुढविकाइयाणं भंते! अणागारोवओग कतिविहे पण्णत्ते? गोयमा! दुविहे पण्णते, तंजहा मतिअन्नाणसुयअन्नाण। पुढविकाइयाणं भंते! अणागारोवओगे कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! एगे अचक्खुदंसण अणागारोवओगे पण्णत्ते एवं जाव वणस्सइकाइयाणं। बेइंदियाणं पुच्छा, गोयमा! दुविहे पण्णत्ते तंजहा सागारे अणागारो। बेइंदियाणं सागारोवओगे कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! चउव्विहे पण्णत्ते तंजहा आभिनिबोहियनाण० सुयनाण० मतिअन्नाण० सुयअन्नाण०। बेइंदियाणं भंते! अणागारोवओगे कइविहे पण्णत्ते? गोयमा! एगे अचक्खुदंसणअणागारोवओगे एवं तेइंदियाणं चउरिंदियाणं वि एवं चेव नवरं अणागारोवओगे दुविहे पण्णत्ते चक्खुदंसण० अचक्खुदंसणअणागारोवओगे य। पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जहा णेरइयाणं मणुस्साणं जहा ओहिए उवओगे भणियं तहेव भाणियव्वं। वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा णेरइयाणं।

पृथिवीकायिकानां साकारोपयोगो द्विविधस्तद्यथा मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं चाऽनाकारोपयोग एकोऽचक्षुर्दर्शनरूपः शेषोपयोगानां तेषामसंभवात् सम्यग्दर्शनादिलब्धिरहितत्वात्। एवमप्तेजोवायुवनस्पतीनामपि वेदितव्यम्। द्वीन्द्रियाणां साकारोपयोगश्चतुर्विधस्तद्यथा मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानम्। तत्रापर्याप्तावस्थायां केषांचित्सास्वादनभावमासादयितां मतिज्ञानश्रुतज्ञाने शेषाणां तु मत्यज्ञानश्रुताज्ञाने। अनाकारोपयोगस्त्वेकोऽचक्षुर्दर्शनरूपः शेषोपयोगानाम्। एवं त्रीन्द्रियाणामपि चतुरिन्द्रियाणामप्येवम्। नवरमनाकारोपयोगो द्विविधः चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनं च। पञ्चेन्द्रियतिरिश्चां साकारोपयोगः षड्विधस्तद्यथा मतिज्ञानं श्रुतज्ञानमवधिज्ञानं मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं विभङ्गज्ञानम्। अनाकारोपयोगस्त्रिविधस्तद्यथा चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनमवधिद्विकस्यापि केषुचित्तेषु सम्भवात्। मनुष्याणां यथासम्भवमष्टावपि साकारोपयोगाश्चत्वारोऽप्यनाकारोपयोगा मनुष्येषु सर्वज्ञानदर्शनलब्धिसम्भवात् व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका यथा नैरयिकास्तदेवं सामान्यतश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण जीवानामुपयोगश्चिन्तितः॥

संप्रति मन्दमतिस्पष्टावबोधाय जीवा एव तत्तदुपयोगोपयुक्ताः सामान्यतश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्त्यन्ते—

जीवा णं भंते! किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता? गोयमा! सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि। सेकेणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जीवा सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्तावि? गोयमा! जेणं जीवो आभिनिबोहियनाणसुयनाणओहिनाणमणपज्जवकेवलनाण, मतिअन्नाणसुयअन्नाणविभंगनाणोवउत्ता तेणं जीवा सागारोवउत्ता जेणं जीवा चक्खुदंसणअचक्खुदंसणओहिदंसणकेवलदंसणोवउत्ता तेणं जीवा अणागारोवउत्ता से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ जीवा सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि। नेरइया णं भंते! किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता? गोयमा! नेरइया सागारोवउत्तावि अणागारोवउत्तावि। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ? गोयमा! जेणं नेरइयाणं आभिनिबोहियनाण सुयनाण ओहिनाण मइअन्नाण सुयअन्नाण विभंगनाणोवउत्ता तेणं नेरइया सागारोवउत्ता जेणं नेरइया चक्खुदंसण अचक्खुदंसण ओहिदंसणोवउत्ता तेणं नेरइया अणागारोवउत्ता। से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ जाव अणागारोवउत्ता एवं जाव थणियकुमारा। पुढविकाइयाणं पुच्छा गोयमा! तहेव जाव जेणं पुढविकाइया मतिअन्नाण सुयअन्नाणोवउत्ता तेणं पुढविकाइयाणं सागारोवउत्ता जेणं पुढवि० अचक्खुदंसणोवउत्ता तेणं पुढवि० अणागारोवउत्ता। से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ जाव वणस्सइकाइया बेइंदियाणं अट्ठसहिया तहेव पुच्छा जाव जेणं बेइंदिया आभिनिबोहियनाण सुयनाण मतिअन्नाण सुयअन्नाणोवउत्ता तेणं

बेइंदिया सागारोवउत्ता जेणं बेइंदिया अचक्खुदंसणोवउत्ता तेणं बेइंदिया अणागारोवउत्ता से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ? एवं जाव चउरिंदिया णवरं चक्खुदंसणं अब्भहियं चउरिंदियाणंति पंचेंदियतिरिक्खजोणिया जहा णेरइया मणुसा जहा जीवा वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा णेरइया इति ॥ जीवाणंभन्ते इत्यादि सुगमम । प्रज्ञा० २९ पद०। भ० । जी० (जीवेषूपयोगाः जीवट्ठाणशब्दे)

गतीन्द्रियादिषु मार्गणास्थानेषु उपयोगाः

मणुयगईए वारस, मणकेवलवज्जियाउ नव मीसे ।
इगिथावरेसुतितिओ, चउविगले वारसे सगले॥

मनुजगतौ द्वादशाप्युपयोगाः अन्यासु च नारकामरतिर्यग्गतिषु प्रत्येकं मनःपर्यायकेवलद्विकवर्ज्यचक्षुरचक्षुरवधिदर्शनाख्यास्त्रय उपयोगाः भवन्ति। तुशब्दस्याधिकार्थसंसूचनान्मतिश्रुतावधिज्ञानचक्षुरचक्षुरवधिदर्शनरूपाः षट् उपयोगा दृश्यन्ते अज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपाः षट् । मिश्रे आद्यज्ञानत्रिकाज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपा नव प्ररूप्यन्ते । तथा चत्वारो विकलेष्वन्येषामसंभवाच्चतुरिन्द्रियेषूपयोगास्तत्र त्रयः पूर्वोक्ता एव । चतुर्थस्तु चक्षुर्दर्शनम् । उपलक्षणं चैतत्तेनैत एव चत्वारोऽसंज्ञिनि वेदितव्याः । तथा त्रसेषु (सगलित्ति) पञ्चेन्द्रियेषु द्वादश ॥

जोए वेए सण्णी, आहारगभव्वसुक्कलेसासु ।
वारस संजमसम्मे, नव दस लेसा कसाएसु ॥

योगे मनोवाक्कायरूपे वेदे स्त्रीपुंनपुंसकलक्षणे, संज्ञिनि आहारकभव्येषु शुक्ललेश्यायां च द्वादशाप्युपयोगाः । वेदश्चेह द्रव्यरूपः आकारभावो गृह्यते तेन तत्र केवलज्ञानाद्यविरोधः। तथा संयमे यथाख्यातरूपे सम्यक्त्वे। १ क्षायिकलक्षणे नवोपयोगास्तत्राज्ञानत्रिकाभावात् । तथा लेश्यासु कृष्णनीलकापोततेजःपद्माख्यासु कषायेषु च चतुर्षु केवलज्ञानकेवलदर्शनहीनाः शेषा दशोपयोगा कृष्णादिलेश्याभावे केवलद्विकानुत्पादात् । इह ये उपयोगा यैरुपयोगैः सह न भवन्ति यैश्च सह भवन्ति तान् तथोपदर्शयन्नाह ।

सम्मत्तकारणेहिं, मिच्छत्तनिमित्ता न होंति उवओगा।
केवलदुगेण सेसा, संतेव अचक्खुचक्खुस्सु ॥

सम्यक्त्वं कारणं येषान्ते सम्यक्त्वकारणास्तैर्मतिज्ञानादिभिरुपयोगैः सह मिथ्यात्वनिमित्ता मिथ्यात्वनिबन्धना मत्यज्ञानादयः उपयोगा न भवन्ति । तथा केवलद्विकेन केवलज्ञानकेवलदर्शनरूपेण सह शेषाश्छाद्मस्थिका मतिज्ञानादय उपयोगा न भवन्ति देशज्ञानदर्शनव्यवच्छेदेनैव केवलज्ञानदर्शनप्रादुर्भावात् ।"उप्पत्तंसि अणंते नट्ठमियच्छाउमत्थिए नाणे" इति वचनप्रामाण्यात्। आह ननु यदि मतिज्ञानादीनि स्वस्वावरणक्षयोपशमेऽपि प्रादुष्यन्ति तर्हि सकलस्वस्वावरणक्षये सुतरां भवेयुश्चारित्रपरिणामवत् तत्कथं केवलज्ञानदर्शनभावे मतिज्ञानाद्यभाव आदरः " आवरणदेसविगमे, जाईविज्जति मई सुयाईणि । आवरणसव्वविगमे, कह ताइ न होति जीवस्स " उच्यते इह यथा सहस्रभानोरुपचितघनपटलान्तरितस्यापान्तरालावस्थितकटकुड्याद्यावरणविवरप्रविष्टः प्रकाशो ऽस्पष्टरूपो घटपटादीन् प्रकाशयति तथा केवलज्ञानावरणावृतस्य केवलज्ञानस्यापान्तरालमतिज्ञानाद्यावरणक्षयोपशमरूपविवरविनिर्गतः प्रकाशो जीवादीन् पदार्थान् प्रकाशयति । स च तथा प्रकाशयंस्तत्तत्क्षयोपशमानुरूपं मतिज्ञानं श्रुतज्ञानमित्यादिरूपमभिधानमुद्वहति । ततो यथा सकलघनपटलकटकुड्याद्यावरणापगमे स तथाविधप्रकाशसहस्रधाकारास्पष्टरूपो न भवति किं तु सर्वात्मना स्फुटरूपोऽन्य एव तथेहापि सकलकेवलज्ञानावरणमतिज्ञानाद्यावरणविलयेन तथाविधोऽस्पष्टरूपो मतिज्ञानादिसंज्ञिनः केवलज्ञानस्य प्रकाशो भवति सर्वात्मना यथावस्थितं वस्तु परिच्छिन्दन् परिस्फुटरूपोऽन्य एवेत्यदोषः । उक्तं च । कडविवरागयकिरणा, मेहंतरियस्स जह दिणेसस्स । उक्कडमेहावरणे, न होति जह तह इमाइंपि " । अन्ये पुनराहुः । सत्येव सयोगिकेवल्यादावपि मतिज्ञानादीनि केवलमफलत्वात्सन्त्यपि तदानींतनानि न विकसन्ति सूर्योदये नक्षत्रानीनि । उक्तं च । " अत्ते आभिणिबोहिय–नाणाईणि वि जिणस्स विज्जंति । अफलाणि य सूरुदए, जहेव नक्खत्तमाईणि " तथा (संतेवअचक्खुचक्खुस्सुत्ति) सन्त्येव भवन्त्येव अचक्षुर्दर्शनचक्षुर्दर्शनाभ्यां बहुवचनात् अवधिदर्शनेन च सह सम्यक्त्वनिमित्ता मिथ्यात्वनिमित्ताश्चोपयोगास्तेन मतिश्रुतावधिज्ञानमनः पर्यायज्ञानसामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसंपरायक्षायोपशमिकौपशमिकसम्यक्त्वेषु केवलद्विकाज्ञानत्रिकहीनाः शेषाः सप्तोपयोगाः । अज्ञानत्रिकावरणसास्वादनमिथ्यात्वेषु केवलद्विकमतिज्ञानादिचतुष्टयरहिताः शेषाः षट् केवलद्विके केवलज्ञानकेवलदर्शने चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनेषु केवलद्विकहीनाः शेषा दश । मनःपर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनरहिताश्च शेषा दशानाहारके सूत्रे च ।(अचक्खुचखुस्सुत्ति) सप्तमी तृतीयार्थे वेदितव्या भवति ॥ यदाह पाणिनिः प्राकृतलक्षणे तृतीयार्थे सप्तमी यथा तिसु तेसु अलंकियापुहई इति" तदेवं कृता मार्गणास्थानेषु योगोपयोगमार्गणा ॥ पं० सं० १ द्वा० ।

गुणस्थानेषूपयोगाः ।
अधुनैतेष्वेवोपयोगानभिधातुकाम आह ॥

तिअनाणदुदंसाइम–दुगे अतियदेसिनाणदंसतिगं ।
ते मीसे मीससमणा, जयाइकेवलिदुयंतदुगे ॥ ४८ ॥

आदिमद्विके मिथ्यादृष्टिसास्वादनलक्षणे प्रथमद्वितीयगुणस्थानकद्वये इत्यर्थः (तियनाणदुदंसत्ति) त्रयाणामज्ञानानां समाहारस्त्र्यज्ञानं मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानरूपं दर्शनं दर्शः । द्वयोर्दर्शयोः समाहारो द्विदर्शम्। चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनरूपमित्येते पञ्चोपयोगा मिथ्यादृष्टिसास्वादनयोर्भवन्ति न शेषाः सम्यक्त्वविरत्यभावात् । तथा अयतेऽविरतसम्यग् दृष्टौ देशे देशविरते षडुपयोगा भवन्ति तथा हि (नाणदंसतिगंति) त्रिकशब्दस्य प्रत्येकमभिसंबन्धात् ज्ञानत्रिकं मतिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानरूपं दर्शत्रिकं चक्षुरचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनलक्षणमिति न शेषाः सर्वविरत्यभावात् । ते पूर्वोक्ता ज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकरूपाः षडुपयोगा मिश्रे सम्यग्मिथ्यादृष्टि गुणस्थानके मिश्रा अज्ञानसहिता द्रष्टव्याः तस्योभयदृष्टिपातित्वात् केवलं कदाचित्सम्यक्त्वबाहुल्यं कदाचिच्च मिथ्यात्वबाहुल्यम । ततोऽज्ञानबाहुल्यसमकक्षतायां तूभयांशसमतेति। अस्मिंश्च गुणस्थानके यदवधिदर्शनमुक्तं तत्सैद्धान्तिकमतापेक्षया द्रष्टव्यमित्युक्तं प्राक् । (समणाजयाइत्ति) यमस्तूपरमे यमनं यतम। यतं विद्यते यस्य स यतः अभ्रादिभ्य इत्यप्रत्ययः प्रमत्तगुणस्थानकवर्त्ती साधुर्यत आदिर्येषां गुणस्थानकानां तानि यतादीनि प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणानिवृत्तिवादरसूक्ष्मसंपरायोपशान्तमोहक्षीणमोहलक्षणानि सप्तगुणस्थानकानि तेषु पूर्वोक्तज्ञानत्रिकदर्शनत्रिकाख्याः यदुपयोगाः (समणत्ति) मनः

पर्यायज्ञानसहिताः सप्त भवन्तीति न शेषा मिथ्यात्वघातिकर्मक्षयाभावात् । केवलद्विकं केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणोपयोगद्वयरूपम् । अतएव द्विकं सयोगिकेवलिलक्षणचरमगुणस्थानकद्वये भवति न शेषा ज्ञानदर्शनलक्षणास्तदुच्छेदेनैव केवलज्ञानकेवलदर्शनोत्पत्तेः " नट्ठम्मिय छाउमत्थिए नाणे " इति वचनात् तदेवमभिहिता गुणस्थानकेषूपयोगाः ॥ कर्म०

अचक्खुचक्खुदंसण–अन्नाणतिगं च मिच्छसासाणे ।
विरयाविरएसम्मे, नाणतिगं दंसणतिगं च ।

अचक्षुर्दर्शनचक्षुर्दर्शनम् अज्ञानत्रिकं च मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गलक्षणम् । चः समुच्चये मिथ्यादृष्टौ सास्वादने चोपयोगा भवन्ति । यत्तु अवधिदर्शनं तत्कुतश्चिदभिप्रायाद्विशिष्टाः श्रुतविदो नेच्छन्ति तन्न सम्यगवगच्छामः । अथ च सूत्रे मिथ्यदृष्ट्यादीनामवधिदर्शनं प्रतिपाद्यते यतउक्तं प्रज्ञप्तौ "ओहिदंसणअणगारोवउत्ताणं भवइ ते किं नाणी अन्नाणी गोयमा नाणी वि अन्नाणी वि । जइ नाणत्तो अत्थेगइया तिनाणी अत्थेगइया चउनाणी जे तिनाणी ते आभिणिबोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी जे चउनाणी ते अभिनिबोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी मणपज्जवनाणी । जे अन्नाणी ते नियमा मइअन्नाणी सुयअन्नाणी विभंगनाणी इति" ॥ अत्र हि ये अज्ञानिनस्ते मिथ्यादृष्टीनामप्यवधिदर्शनं साक्षादत्र सूत्रे प्रतिपादितम् यदा त्ववधिज्ञानी सास्वादनभावं मिश्रभावं वा गच्छति तदा तत्राप्यवधिदर्शनं प्राप्यते इति । तया विरताविरते देशविरते (सम्मेति) अविरतसम्यग्दृष्टौ मतिश्रुतावधिलक्षणज्ञानत्रिकं चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनत्रिकमिति षट् उपयोगा भवन्ति ।

मिस्सम्मि य वामिस्सं, मणनाणजयं पमत्तपुव्वाणं ।
केवलियनाणदंसण, उवओगअजोगिजोगासु ॥

मिश्रे सम्यग्मिथ्यादृष्टौ तदेव ज्ञानत्रिकं दर्शनत्रिकं चानन्तरोक्तमज्ञानव्यामिश्रं ऊरुव्यम । मतिज्ञानं मत्यज्ञानमिश्रमित्यादि केवलं कदाचित्सम्यक्त्वबाहुल्यतो ज्ञानबाहुल्यं कदाचिच्च मिथ्यात्वबाहुल्यतोऽज्ञानबाहुल्यं समतायां तु सम्यक्त्वमिथ्यात्वयोरुभयोरपि समतेति तथा तदेव पूर्वोक्तमुपयोगषट्कं मनःपर्यायज्ञानयुतम् । प्रमत्तः पूर्वो येषां ते प्रमत्तपूर्वास्तेषां प्रमत्तपूर्वकरणानिवृत्तिवादरसूक्ष्मसंपरायोपशान्तमोहक्षीणमोहानामवसेयम । तथा केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणौ द्वावुपयोगौ सयोग्ययोगिकेवलिषु द्रष्टव्यौ न शेषाः "केवलदुगे न सेसा" इति वचनात् ॥ प०सं० १ । द्वा० ।

(अवशिष्टवक्तव्यतोपयोगस्य मार्गणास्थानाल्पबहुत्वं संजतनिर्ग्रंथादि शब्देषु ।) अवधाने, आव० ६ अ० । यत्सन्निधानादात्मा द्रव्येन्द्रियनिर्वृत्तिं प्रति व्याप्रियेत तन्निमित्तमात्मनो मनः साचिव्यादर्थग्रहणं प्रति व्यापाररूपे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । स्वस्वविषये लब्ध्यनुसारेणात्मनः परिच्छेदव्यापारस्वरूपे वा भावेन्द्रियभेदे, । जी० १ प्रति० । आ० म० द्वि० । " जो सविसयवावारो उवओगो " । यः श्रोत्रादीन्द्रियस्य स्वविषये शब्दादौ परिच्छेद्य व्यापारः स उपयोगः उपयोजनमुपयोगः । विवक्षितकर्मणि मनसोऽभिनिवेशे, विशे० । "उवओगदिट्ठसाए कम्मप्पसंगपरिघोलणविसाला" नं० । आ० चू० । आ० म० द्वि० । कायोत्सर्गे, महा० ७ अ० । उपयोगाकरणे प्रायश्चित्तम् । "च इहिं अवंदिणाहिं उवओगं करेज्जा पुव्विट्ठं गुरुणो अंतिए णोवओगं करेज्जा । चउत्थं अकएणं उवओगेणं जं किंचि पडिगाहेज्जा चउत्थं अविहीए उवओगं करेज्जा । व्याप्रियमाणतायाम्, आ० म० प्र० ॥ लिङ्गे, चिह्ने, विशे० ॥ आचरणे, भोजने, इष्टसिद्धिसाधने, व्यापारे, आनुकूल्ये च । वाच० ॥

उवओगकरावणिया–उपयोगकाराणिका– स्त्री० उपयोगकरणविधौ, सा चैवम् ॥

पडिलेहिअ सुपमज्जिअ, तत्तो पत्ताणि पडलजुत्ताणि ।
उग्गहियगुरुपुरओ, उवओगं कुणइ उवउत्तो ॥ २ ॥
संपइ सामायारी, दीसइ एसा य भागसमयम्मि ।
जं किज्जइ उवओगो, वालाइअणुग्गहट्ठाए ३ ॥

पञ्चवस्तुकेऽपि " काइअमाइअजोगं, काउं घेत्तूण पत्तए ताहे । दंरू च संजयंतो. गुरुपुरओ ठवितु उवउत्तो ॥१॥ उपयोगकरणविधिस्त्वेवं तत्रैवम ।

संदिसह भणंति गुरुं, उवओगं करेसु ते मणुमया ।
उवओगकरावणियं, करेसु उस्सग्गमिच्चाइ ॥ १ ॥

संदिशतेति गुरुं भणंति किमित्याह (उवओगं करेमित्ति) इच्छाकारेण संदिसह भगवन् ! उपयोगकरूँ" इति भणतीत्यर्थः । तत उपयोगकारावणियं करेमि काउस्सग्गं अन्नत्थ इत्यादि भणति ।

अह कड्ढिऊण सुत्तं, अक्खलिआइगुणसंजुअं गच्छा ।
चिट्ठंति काउसग्गे, चिंतिंति अत्थमंगलयं ॥ २ ॥

सुगमा । परं (मंगलंति) पञ्चमङ्गलनमस्कारं कायोत्सर्गे चिन्तयन्ति अत्र पक्षद्वयमाह ।

तप्पुव्वयं जयत्थं, अन्ने उ भणंति धम्मजोगमिणं ।
गुरुबालवुड्ढसिक्खग, रेसिम्मिण अप्पणो चेव ॥ ३ ॥

तत्पूर्वकं नमस्कारपूर्वकं पदार्थं तच्च चिन्तयन्ति सम्यगनालोचितस्य ग्रहणप्रतिषेधात् तस्माद्यावन्नालोचितं हृदि तावन्न किंचिद्ग्राह्यम् । अन्ये आचार्या इत्थं भणन्ति धर्मयोगमेनं चिन्तयन्तीति । किंविशिष्टं गुरुबालवृद्धशैक्षैरेष एतदर्थं नात्मार्थम् । ३ । ततः किमित्याह–

चिंतेतु तओ पच्छा, मंगलपुव्वं भणंति विणयणया ।
संदिसहत्ति गुरू वि अ, लाभोत्ति भणेति उवउत्तो ॥

चिन्तयित्वा पश्चात् (मंगलपुव्विति) " नमो अरिहंताणंति " भणनपूर्वं विनयनता भणन्ति किमित्याह (संदिसहेत्ति) सूरिरनुजानातीत्यर्थः । गुरुरपि भणति (लाभोत्ति) कालोचितानुकूलानपायित्वात् उपयुक्तो निमित्ते ऽप्यसंभ्रान्तः ॥ ४ ॥ ततः किमित्याह-

कहपेच्छमोत्ति पच्छा, सविसेसणया भणंति ते सम्मं ।
आह गुरूवि तहत्ति, जह गहिहं पुव्वसाहूहिं ॥ ५ ॥

ततः कथं गृहीष्याम एवं पश्चात् सविशेषनतास्ते साधवः सम्यग् भणन्ति ततो गुरुरप्याह यथा गृहीतं पूर्वसाधुभिरित्यनेन गुरोरसाधुप्रायोग्येन भणनप्रतिषेधमाह-

आवस्सियाए जस्स य, जोगुत्ति भणितु ते उ णिग्गंति ।
णिक्कारणेण कप्पइ, साहूणं वसहिणिग्गमणं ॥

आवशिकया साधुक्रियाभिधायिन्या हेतुभूतया (जस्सयजोगुत्ति) भणित्वा निर्गच्छन्ति वसतेः तस्यार्थस्त्वेवं यस्य वस्तुनो वस्त्रपात्रशैक्षादेर्योगः संयमोपकारकः संबन्धो भविष्यति तं ग्रहीष्यामीत्यर्थः किमेतदित्याह निष्कारणे न कल्पते साधूनां वसतिनिर्गमनं तत्र दोषसंभवादिति । यस्य योग इत्यस्याऽकरणे च दोषो यदुक्तमोघनिर्युक्तौ ॥

जस्स य जोगमकाऊण, निग्गओ न लभेज्ज सच्चित्तं ।
नयवत्थपायमाई, तेणं गहणे कुणसु तम्हा ॥

यस्य योगमित्येवमकृत्वाऽभणित्वा निर्गतेः सन्न लभते नाभाव्यतया प्राप्नोति सचित्तं प्रव्रज्यार्थमुपस्थितं गृहस्थं नाप्यचित्तं वस्त्रपात्रादि । अथ यदि गृह्णाति ततः स्तैन्यं भवति । तस्मात्कुरु अस्य योगमिति । एवं चोपयोगकरणे चत्वारि स्थानानि तदुक्तम् " आपुच्छणत्ति पढमा, विइया पडिपुच्छणा य कायव्वा । आवस्सिआ य तइआ, जस्स य जोगो चउत्थो उ " ध० ३ अधि० ।

उवओगगुण–उपयोगगुण–पुं० उपयोगः साकारानाकारभेदं चैतन्यं गुणो धर्म्मो यस्य स तथा । चैतन्यधर्मके जीवे, " जीवे सासए गुणओ उवओगगुणे " स्था० ५ ठा० । भ० ।

उवओगजुय–उपयोगयुत–त्रि० अवहितमनसि, "तं पुण संविग्गेणं उवओगजुएण तिव्वसद्धाए " पंचा० ४ विव० ।

उवओगट्ठया–उपयोगार्थता–स्त्री० विविधविषयानुपयोगाश्रयणे, " उवओगट्ठयाए अणेगभूयभावभविए विअहं " विविधविषयानुपयोगानाश्रित्यानेकभूतभावभविकोऽप्यहमप्यतीतानागतयोर्हि कालयोरनेकविषयबोधनात्मनः कथंचिदभिन्नानां भूतत्वाचेत्यनित्यपक्षोऽपि न दोषायेति । भ० १८ श० १० उ० ।

उवओगदिट्ठसारा–उपयोगदृष्टसारा–स्त्री० उपयोजनमुपयोगो विवक्षितकर्मणि मनसोऽभिनिवेशः सारस्तस्यैव विवक्षितकर्मणः परमार्थः उपयोगेन दृष्टः सारो यया सा उपयोगदृष्टसारा । अभिनिवेशोपलब्धकर्मपरमार्थायां बुद्धौ, " उवओगदिट्ठसारा, कम्मपसंगपरिघोलणविसाला " नं० ॥

उवओगपरिणाम–उपयोगपरिणाम–पुं० उपयोग एव परिणाम उपयोगपरिणामः जीवपरिणामभेदे, प्रज्ञा० १३ पद । स च साकारानाकारभेदाद् द्विधा, स्था० १० ठा० ।

उवओगवक्क–उपयोगवाक्य–न० आनन्दस्य भगवन्तं प्रति वाक्यभेदे, । दर्श० ।

उवओगवीरिय–उपयोगवीर्य–आध्यात्मिकवीर्यभेदे, उपयोगवीर्यं साकारानाकारभेदात् द्विविधम् । तत्र साकारोपयोगोऽष्टधा अनाकारश्चतुर्धा तेन चोपयुक्तः स्वविषयस्य द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपस्य परिच्छेदं विधत्त इति । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

उवओगाता–स्त्री० उपयोगात्मन्–पुं० उपयोगः साकारानाकारभेदस्तत्प्रधानः आत्मा उपयोगात्मा । सर्वजीवानां सिद्धसंसारिस्वरूपे विवक्षितवस्तूपयोगविशिष्टे वा आत्मभेदे, भ० ॥ १२ श० १० उ० ॥

उवंग–उपाङ्ग–न० उपमितमङ्गेन । अङ्गावयवभूतेऽङ्गुल्यादौ, प्रज्ञा० २३ पद ॥ कर्म० । आ० म० द्वि० । विशे० । कर्णादिषु, च । उपाङ्गानि कर्णौ नासे अक्षिणी जङ्घे हस्तौ पादौ च । उत्त० ३ अ० । आचा० ॥ " होंति उवंगा कष्णाणासच्छी जंघा हत्था पाया य कण्णा णासिगा अच्छि जंघ पादा य पत्तमादी सव्वे उवंगा भवंति ॥ नि० चू० १ उ० ॥ कर्म० । अङ्गार्थविस्ताररूपे, ॥ कल्प० ॥ शिक्षाद्यङ्गोक्तप्रपञ्चपरे प्रबन्धे, ज्ञा० ५ अ० । नि० । संगोवंगाणं सरहस्साणं चउण्हं वेयाणं " औ० ॥ लोकोत्तरिकाचाराङ्गैकदेशप्रपञ्चरूपे श्रुते, तानि च द्वादश तथाहि तत्राङ्गानि द्वादश उपाङ्गान्यपि अङ्गैकदेशरूपाणि प्रायः प्रत्यङ्गमेकैकभावा भवन्त्येव । तत्राङ्गानि आचाराङ्गादीनि प्रतीतानि । शेषामुपाङ्गानि क्रमेणामूनि आचाराङ्गस्यौपपातिकम् ॥ १ ॥ सूत्रं तदङ्गस्य राजप्रश्नीयम् ॥ २ ॥ स्थानाङ्गस्य जीवाभिगमः ॥ ३ ॥ समवायाङ्गस्य प्रज्ञापना ॥ ४ ॥ भगवत्याः सूर्यप्रज्ञप्तिः ॥ ५ ॥ ज्ञाताधर्मकथाङ्गस्य जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः ॥ ६ ॥ उपासकदशाङ्गस्य चन्द्रप्रज्ञप्तिः ॥ ७ ॥ अन्तकृद्दशाङ्गादीनां दृष्टिवादपर्यन्तानां पञ्चानामप्यङ्गानां निरयावलिका । श्रुतस्कन्धगतकल्पिकादि पञ्चवर्गाः पञ्चोपाङ्गानि तथाहि अन्तकृद्दशाङ्गस्य कल्पिका ॥ ६ ॥ अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गस्य कल्पावतंसिका ६ प्रश्नव्याकरणस्य पुष्पिता ॥ १० ॥ विपाकश्रुतस्य पुष्पचूलिका ॥ ११ ॥ दृष्टिवादस्य वृष्णिदशा ॥१२॥ इति । जं० १ वक्ष० ॥ उपाङ्गानि केन कृतानीत्यत्र प्रश्नोत्तरे तत्रोपाङ्गानि किं गणधररचितानि अन्यथा वा तथाङ्गप्रणयनकालेऽन्यदा वा तन्निर्माणमिति । सूत्रोपाङ्गानि स्थविराः कुर्वन्ति तीर्थकरे विद्यमानेऽविद्यमाने यान्यङ्गप्रणयनकाले एवं तेषां निर्माणमिति नैकान्त इति नन्दीसूत्रवृत्तौ व्यक्तोक्तमस्ति तेन विशेषतस्तत्तोऽवसेयमिति ही० । (अङ्गप्पविट्ठशब्दे तथा दर्शितम्) उपाङ्गेषु केन किं विवृतम् उपाङ्गानां च मध्ये प्रथममुपाङ्गं श्रीअभयदेवसूरिभिर्विवृतम् । राजप्रश्नीयादीनि षट् श्रीमलयगिरि पादैर्विवृतानि पञ्चोपाङ्गमयी निर्यावलिका च श्रीचन्द्रसूरिभिर्विवृता तत्र प्रस्तुतोपाङ्गस्य वृत्तिः श्रीमलयगिरिकृताऽपि संप्रति कालदोषेण व्यवच्छिन्ना इदं च गम्भीरार्थतया अतिगहनं तेनानुयोगरहितं मुद्रितराजकीयकमनीयकोशगृहमिव न तदर्थार्थिनां हस्तानुयोगार्पितसिद्धिकं संजायत इति कल्पितार्थकल्पनकल्पद्रुमाणां युगप्रधानसमानम् । संप्रति विजयमानगच्छनायकपरमगुरुश्रीहीरविजयसूरीश्वरनिर्देशेन कोशाध्यक्षाज्ञया प्रत्ययेणवोन्मुद्रणमिव मया तदनुयोगः प्रारभ्यते ॥ जं० १ वक्ष० । रा० । तिलके, पुं० वाच० ।

उवंगतिग–उपाङ्गत्रिक–न० औदारिकवैक्रियाहारकाङ्गोपाङ्गरूपे त्रये, कर्म० ॥

उवंजण–उपाञ्जन–न० उप अञ्ज ल्युट्, लेपने, गोमयादिनानुलेपने, संमार्जनेपार्जनेन सेकेनोल्लेखने, च । वाच० ॥ अभ्यङ्गे, " अक्खोवंजण वणाणुलेवणभूयं " सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आधारे ल्युट् । अञ्जनाधारे, हस्तादौ च । वाच० ॥

उवंसुजव–उपांशुजप–पुं० परैरश्रूयमाणेऽन्तःसंजल्पनरूपे जपभेदे, ध० ४ अधि० ॥

उवकप्प–उपकल्प–पुं० उपगतः कल्पम् । अत्या० स० कल्पोपगते, भक्ते पाने, न० । उप सामीप्ये उपेत्य कल्पते इति उपकल्पः । आहारादिषु उपेत्योपकारे वर्तते इत्युपकल्पः । आहारादिना साधोरुपग्रहकरणे, । पुं० चू० ॥

एत्तो पुच्छा महंतु, उवकप्पं उवग्गहे । उवकप्पती करेति, उवणाइव होति एकट्ठा ॥ भत्तेण व पाणेण व, उवग्गहं तओ कुणति । उवकप्पति गुणधारी, उवकंपंतं वियाणाहि ॥ खुहिओ पिवासिओ वा, सीतभिभूतो व ण तरति । पाडितं तस्स करेति, उवग्गहपदं कुकुसं वा धूणे ॥ जो उप्पाए समाहिं, चउव्विहं णाणदंसणचरित्ते । तत्तो य तवसमाहिं, तस्स खमाणिज्जए होइ ॥ भत्तेण व पाणेण व, उवगरणेण व उवग्गहितदेहो । जं कुणति सो समाहिं, तस्सावरणं हवति दाता ॥ भत्तस्स व पाणस्स व, उवकरणस्स व उवग्गहकरस्स । जो कुणति अंतरायं, तस्सावरणं पवट्ठो त्ति ॥ एसुवकप्पो भणितो ॥ पं० भा० ॥

इयाणिं उवकप्पो तत्थ गाहा " भत्तेण व पाणेण व " उव सामीप्ये उपेत्य कल्पते इत्युपकल्पः आहारादिसु उपेत्योपकारे वर्तते इत्युपकल्पः । साहुस्स उवग्गहं करेइ आहाराइणा- पढंतस्स उद्दुस्सेव मूला मूलगुण उत्तरगुणधारी उवकप्पंतं वि- याणाहि गाहा "भत्तेण य सो पुण भत्ताइहिं साहुस्स उवग्गहं कुणमाणो समाहि समुप्पायइ चउव्विहं पि नाणदरिसणतवच- रित्तसमाहिं सो पुण समाहिमुप्पायंतो तासिं चेव नाणदरिसण- चारित्ततवसमाहीणं आवरणं हणइ कम्मं गाहा "भत्तस्स य पा- णस्स य" जो पुण अंतरायं करेइ आहाराइणं साहुस्स दिज्जंता- णं से तासिं चेव णाणदरिसणतवसमाहीणं अंतराए पवट्टइ सो णाणाइअंतराइयं बंधइ उवकप्पो ॥ पं० चू० ॥

उवकप्पंत—उपकल्पयत्— त्रि० निष्पादयति, "जेसिं तेहिं उवक- प्पंति अन्नं पाणं तह वि " उपकल्पयन्ति निष्पादयन्ति सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ॥

उवकय—उपकृत— त्रि० उप-कृ-क्त० । कृतोपकारे, यस्योपकारः कृतस्तस्मिन् वाच० । परैर्वर्तिते, "अणुवकयपराणुग्गहपरायणा" आव० ४ अ० ॥

उवकसंत—उपकषत्— त्रि० व्रजति, "पण्णासमसितावेगे । नारीणं वसमुवकसंति " सूत्र० १ अ० ४ अ० ॥

उवकुल—उपकुल— न० कुलानां समीपमुपकुलम् । तत्र वर्त्त- न्ते यानि नक्षत्राणि तान्युपचारादुपकुलानीति व्युत्पतेः कुलसंज्ञ- कानां नक्षत्राणामधस्तनेषु नक्षत्रेषु, तानि द्वादश । श्रवणः पूर्व- भाद्रपदा रेवती भरणी रोहिणी पुनर्वसू अश्लेषा पूर्वफाल्गुनी हस्तः स्वाती ज्येष्ठापूर्वाषाढाश्चेति । जं० ७ वक्ष० । चं० ॥ सू० प्र० (णक्खत्त शब्दे सूत्रतः स्पष्टीभविष्यति)

उवकेसपुर—उपकेशपुर— न० स्वनामख्याते तीर्थभेदे, यत्र वीर- भगवत्प्रतिमा ॥ ती० ॥

उवकोसा—उपकोशा— स्त्री० पाटलिपुत्रवासिन्याः कोशागणि- कायाः कनिष्ठभगिन्याम्, "पालिपुत्ते नयरे दो गणियाओ कोसा उवकोसाओ । आ० म० द्वि० । कोसाए लहुभगिणी उव- कोसाओ समं वररुची वसति । आ० चू० ४ अ० । (थूलभ- द्दशब्दे कथानकम्)

उवक्कम—उपक्रम—पुं० उपक्रमणमुपक्रमः उप-क्रम् घञ् वृद्ध्यभावः । उपाये, आचा० १श्रु० ७ अ० ८ उ० । "सोच्चा भगवाणुसासणं सच्चे तत्थ करेज्जुवक्कमं " तदुपक्रमं तत्प्राप्त्युपायं कुर्यात् सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । उपायपूर्वके आरम्भे, तद्भेदाश्च यथा—

तिविहे उवक्कमे पण्णत्ते तं जहा धम्मिए उवक्कमे अहम्मिए उवक्कमे धम्मियाधम्मिए उवक्कमे ॥

उपक्रमणमुपक्रम उपायपूर्वक आरम्भो धर्म्मश्रुतचारित्रात्मके भवः स वा प्रयोजनमस्येति धार्मिकश्रुतचारित्रार्थ आरम्भ इत्यर्थ- स्तथा न धार्म्मिकोऽधार्मिकः संयमार्थस्तथा धार्मिकश्चासौ देशतः संयमरूपत्वादधार्म्मिकश्च तथैवासंयमरूपत्वाद्वा धार्मिकाधार्म्मि- को देशविरत्यारम्भ इत्यर्थः । अथवा नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकाल- भावभेदात् षड्विध उपक्रमस्तत्र नामस्थापने सुज्ञाते द्रव्योपक्रम- स्तु ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तस्त्रिधा सचित्ताचित्तमिश्रद्रव्यभे- दात् । तत्र सचित्तद्रव्योपक्रमो द्विपदचतुष्पदापदभेदभिन्नः पुनरे- कैको द्विविधः परिकर्म्मणि वस्तुविनाशे च । तत्र परिकर्म्मद्र- व्यस्य गुणविशेषकरणं तस्मिन्सति तद्यथा घृताद्युपयोगेन पुरुष- स्य वर्णादिकरणं एवं शुकसारिकादीनां शिक्षागुणविशेषकरण- म् । तथा चतुष्पदानां हस्त्यादीनाम् अपदानां च वृक्षादीनां वृक्षायुर्वेदोपदेशात् वार्द्धक्यादिगुणापादनमिति । तथा वस्तु- विनाशे च पुरुषादीनां खड्गादिभिर्विनाश एवोपक्रम इति । एव- मचित्तद्रव्योपक्रमः पद्मरागादिमणेः क्षारमृत्पुटपाकादिना वैम- ल्यापादनं विनाशश्चेति । मिश्रद्रव्योपक्रमस्तु कटकादिविभूषित- पुरुषादिद्रव्यस्यैवेति । तथा क्षेत्रस्य शालिक्षेत्रादेः परिकर्म्मवि- नाशो वा क्षेत्रोपक्रमस्तथा कालस्य चन्द्रोपरागादिलक्षणस्योप- क्रम उपायेन परिज्ञानं कालोपक्रमः । तथा भावस्य प्रशस्ताऽप्रशस्त- रूपस्योपायतः परिज्ञानमेव भावोपक्रमः । स चाप्रशस्तो डोम्बि- नीगणिकामात्यदृष्टान्तादवसेयः । प्रशस्तस्तु श्रुतादिनिमित्तमा- चार्यादिभावोपक्रम एवं धार्म्मिकस्य संयतस्य यश्चारित्राद्यर्थं द्र- व्यक्षेत्रकालभावानामुपक्रम उक्तस्वरूपः स धार्म्मिक एवोपक्रमः । तथा अधार्मिकस्याऽसंयतस्यासंयमार्थं यः सोऽधार्म्मिक एव । तथा धार्म्मिकाधार्म्मिकस्य देशविरतस्य यः स धार्म्मिकाधा- र्म्मिक इति ॥ अथ स्वाम्यन्तरभेदेनोपक्रममेव त्रिधाह—

अहवा तिविहे उवक्कमे पण्णत्ते तं जहा आयोवक्कमे परो- वक्कमे तदुभयोवक्कमे एवं वेयावच्चे अणुग्गहे अणुसिट्ठी उवालंभे एवमिक्किक्के तिन्नि२ आलावगा जहेव उवक्कमे ॥

तत्रात्मनोऽनुकूलोपसर्गादौ शीलरक्षणनिमित्तमुपक्रमो वैहान- सादिना विनाशः परिकर्म वा आत्मार्थं वा उपक्रमोऽन्यस्य वस्तु न आत्मोपक्रम इति । तथा परस्य परार्थं चोपक्रमः परोपक्रम इति तदुभयस्य आत्मपरलक्षणस्य तदुभयार्थं चोपक्रमस्तदुभयोपक्रम इति । एवमिति । उपक्रमसूत्रवत् आत्मपरोभयभेदेन वैयावृत्त्या- दयो वाच्याः । स्था० ३ ठा० । प्रथमतः सर्वकृत्यविधौ, आतु० । उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमः । कर्म्मवेदनोपाये, भ० १ श० ४ उ० । उपक्रमणमुपक्रमः । कर्मणामनुदयप्राप्तानामुदयप्रापणे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । उपक्रम्यते क्रियतेऽनेनेति उपक्रमः । कर्मणो बद्धत्वोदी- रितत्वादिना परिणमनहेतौ जीवस्य शक्तिविशेषे, योऽन्यत्र कर- णमिति रूढः । तद्भेदा यथा—

चउव्विहे उवक्कमे पण्णत्ते तंजहा बंधणोवक्कमे उदीरणो- वक्कमे उवसामणोवक्कमे विप्परिणामणोवक्कमे ॥

उपक्रमणं चोपक्रमो बन्धनादीनामारम्भः स्यादारम्भः उप- क्रम इति वचनादिति तत्र बन्धनं कर्मपुद्गलानां जीवप्रदेशा- नाञ्च परस्परं संबन्धनमिदञ्च सूत्रमात्रबद्धलोहशलाकासंब- न्धोपममवगन्तव्यं तस्योपक्रम उक्तार्थो बन्धनोपक्रमः । आ- सङ्कलितावस्थस्य वा कर्मणो बद्धावस्थीकरणं संबन्धनं तदे- वोपक्रमो वस्तुपरिकर्मरूपो बन्धनोपक्रमो वस्तुपरिकर्मव- स्तुविनाशरूपस्याप्युपक्रमस्याभिहितत्वादिति । एवमन्यत्रा- पि । स्था० ४ ठा० २ उ० । (बन्धनोपक्रमादीनां व्याख्या स्वस्व- स्थाने) मरणे, बृ० ४ उ० । व्यापादे, दूरस्थस्य स तो वस्तु- नस्तैस्तैः प्रकारैः समीपानयने, " उपक्रमणमुपक्रान्तिर्दूरस्थनि- कटक्रिया " उत्त० १ अ० । व्याचिख्यासितशास्त्रस्य समीपानयन- लक्षणे चतुर्णामनुयोगद्वाराणां प्रथमे द्वारे, आचा० १ श्रु० १ अ० ।

अथोपक्रमस्य निरुक्तिमाह—

सत्थस्सोवक्कमण, उवक्कमो तेण तम्मि य तओ वा ।
सत्थसमीवीकरणं, आणयणं नासदेसम्मि ॥

उप सामीप्ये क्रमु पादविक्षेपे उपक्रमणं दूरस्थस्य शास्त्रादिवस्तु- नस्तैः प्रतिपादनप्रकारैः समीपीकरणं न्यासदेशानयनं निक्षेप- योग्यताकरणमित्युपक्रमः । उपक्रान्तं ह्युपक्रमान्तर्गतभेदैर्विचारितं निक्षिप्यते नान्यथेति भावः । उपक्रम्यते वा निक्षेपयोग्यं क्रियते- ऽनेन गुरुवाग्योगेनेत्युपक्रमः । अथवा उपक्रम्यतेऽस्मिन् शिष्यश्रव-

णभावे सतीति अथवा उपक्रम्यतेऽस्माद्विनीतविनेयविनयादित्युपक्रमः विनेयेनाराधितो हि गुरुरुपक्रम्य निक्षेपयोग्यं शास्त्रं करोतीत्यभिप्रायः। तदेवं करणाधिकरणापादानकारकैर्गुरुवाग्योगादयोऽर्था विवक्षाभेदतो भेदेनोक्ताः। यदि तु विवक्षया सर्वेऽप्येकैककरणादिकारणवाच्यत्वेनोच्यन्ते । तथापि न दोषः। (सत्थसमीवीकरणमिति) शास्त्रस्य समीपीकरणं शास्त्रस्य न्यासदेशानयनं निक्षेपयोग्यताकरणमुपक्रम इति सर्वत्र संबध्यत इति॥ विशे० ६ द्वा०। अनु०। उपक्रमणमुपक्रम इति भावसाधनः। शास्त्रस्य न्यासदेशसमीपीकरणलक्षणः उपक्रम्यते वाग्योगेनेत्युपक्रम इति करणसाधनः। उपक्रम्यतेऽस्मिन्निति वा शिष्यश्रवणभावे सतीत्युपक्रम इत्यधिकरणसाधनः। उपक्रम्यते अस्मादिति वा विनेयविनयादित्युपक्रम इत्यपादानसाधन इति। स्था० ६ ठा०। व्य०। आ० म० प्र०। सूत्र०। जं०। उपक्रमो द्विधा। शास्त्रीय इतरश्च। शास्त्रानुगतः शास्त्रीयः (आचा०) इतरश्च लोकप्रसिद्धः। तत्रेतरजिज्ञासयाह—

से किं तं उवक्कमेइउव्विहे पएणत्ते तं जहा णामोवक्कमे ठवणोवक्कमे दव्वोवक्कमे खेत्तोवक्कमे कालोवक्कमे भावोवक्कमे नामठवणाओ गयाओ॥

अत्र कश्चिदेवं दृश्यते उवक्कमे दुविहे पएणत्ते इत्यादि" अयं च पाठः आधुनिको युक्तश्च आह वा उवक्कमे छव्विहे पएणत्ते इत्यादि वक्ष्यमाणग्रन्थोपन्यासस्याघटमानताप्रसङ्गात्। यदि शास्त्रीयोपक्रमोऽत्र प्रतिज्ञातः स्यात्ततःवक्ष्यमाणसूत्रमेवं स्यात् "से किं तं सत्थोवक्कमे २ छव्विहे पएणत्ते इत्यादि" नचैवं तस्मान्नेह सूत्रद्वैविध्यप्रतिज्ञा किन्त्वितरोपक्रमभणनं चेतसि विकल्प्य यथा निर्दिष्टमेव सूत्रमित्यत्र विस्तारेण। प्रकृतं प्रस्तुतं सूत्रम्। नामस्थापनोपक्रमव्याख्या नामस्थापनावश्यक व्याख्यानुसारेण कर्त्तव्या। अनु०। विशे०॥

द्रव्योपक्रमः।

से किं तं दव्वोवक्कमे २ दुविहे पएणत्ते तं जहा आगमतो अ नोआगमतो अ। जाणयसरीरभविअसरीरवइरित्ते दव्वोवक्कमे २ तिविहे पएणत्ते तं जहा सचित्ते अचित्ते मीसए। से किं तं सचित्ते दव्वोवक्कमे २ तिविहे पएणत्ते तं जहा दुपए चउप्पए अपए एक्किके पुण दुविहे पएणत्ते तं जहा परिकम्मे अ वत्थुविणासे अ॥

द्रव्योपक्रमव्याख्यापि द्रव्यावश्यकवदेव यावत्दव्वोपक्कमे इत्यादि। तत्र द्रव्यस्य नटादेरुपक्रमणं कालान्तरभविनाऽपि पर्यायेण सहेदानीमेवोपायविशेषतः संयोजनं द्रव्योपक्रमः। अथवा द्रव्येण घृतादिना चूर्णादौ द्रव्यतः घृतादेरेवोपक्रमो द्रव्योपक्रम इत्यादि। कारकयोजना विवक्षया कर्त्तव्येति। स च त्रिविधः प्रज्ञप्तस्तथा सचित्तद्रव्यविषयः सचित्तः। अचित्तद्रव्यविषयोऽचित्तः। मिश्रद्रव्यविषयस्तु मिश्रः। द्रव्योपक्रमस्त्रिविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा द्विपदानां नटनर्त्तकादीनां चतुष्पदानामश्वहस्त्यादीनामपदानामाम्रादीनाम्। तत्रैककः पुनरपि द्विधा परिकर्मणि वस्तुनाशे च। तत्रावस्थितस्यैव वस्तुनो गुणविशेषाधानं परिकर्म्म। तत्र परिकर्म्मणि परिकर्मविषयो द्रव्योपक्रमः। यदा तु वस्तुनो विनाश एवोपायविशेषैरुपक्रम्यते तदा वस्तुनाशविषयो द्रव्योपक्रमः। सूत्रं द्विपदानां नटनर्तकादीनां घृताद्युपयोगेन बलवर्णादिकरणं वर्णस्कन्धवर्द्धनादिक्रिया वा परिकर्म्मणि सचित्तद्रव्योपक्रमः॥

द्विविधमप्येतदुपक्रमं विभणिषुराह—

से किं तं दुपए उवक्कमे नडाणं नट्टाणं जल्लाणं मल्लाणं मुट्ठियाणं वेलंवगाणं कहगाणं पवगाणं लासगाणं आइक्खगाणं लंखाणं मंखाणं तूणइल्लाणं तुंवत्रीणियाणं कायाणं मागहाणं सेत्तं दुपए उवक्कमे॥

अत्र निर्वचनं (दुपयाणं नडाणमित्यादि) तत्र नाटकानां नाटयितारो नटास्तेषां (नट्टाणंति) नृत्यविधायिनो नर्तकास्तेषां (जल्लाणंति) जल्ला वरत्राः खेलकास्तेषां राजस्तोत्रपाठकानामित्यन्ये (मल्लाणंति) मल्लाः प्रतीतास्तेषां (मुट्ठियाणंति) मौष्टिका ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति मल्लविशेषा एव तेषां (वेडंवगाणंति) विटम्बका विदूषका नानावेषादिकारिण इत्यर्थः। तेषां (कहगाणंति) कथकानां प्रतीतानाम् (पवगाणंति) प्लवका ये उत्प्लवन्ति गर्तादिकं क्रपाभिर्लङ्घयन्ति नद्यादिकं वा तरन्ति तेषां (लासगाणंति) लासका ये रासकान् गायन्ति तेषां जय शब्दप्रयोक्तॄणां वा भण्डानामित्यर्थः। (आयंखगाणंति) ये शुभाशुभमाख्यायन्ति ते आख्यायकास्तेषां (लंखाणंति) ये महावंशाग्रमारोहन्ति ते लंखास्तेषाम् (मंखाणंति) ये चित्रपटादिहस्ता भिक्षां चरन्ति ते मंखास्तेषाम् (तूणइल्लाणंति) तूणाभिधानवाद्यविशेषवताम् (तुंबवीणियाणंति) वीणावादकानां (कायाणंति) कावडिवाहकानाम् (मागहाणंति) मङ्गलपाठकानामेषां सर्वेषामपि यद्घृताद्युपयोगेन बलवर्णादिकरणं वर्णस्कंन्धवर्द्धनादिक्रिया वा स परिकर्म्मणि सचित्तद्रव्योपक्रमः। यस्तु खड्गादिभिरेषां नाश एवोपक्रम्यते सम्पाद्यते स वस्तुनाशे सचित्तद्रव्योपक्रम इति वाक्यशेषः। अन्ये तु शास्त्रं गन्धर्वनृत्यादिकलासम्पादनमपि परिकर्म्मणि द्रव्योपक्रम इति व्याचक्षते एतच्चायुक्तं विज्ञानविशेषात्मकत्वाच्छास्त्रादिपरिज्ञानस्य च भावत्वादिति। अथवा यद्यात्मकद्रव्यसंस्कारमात्रापेक्षया शरीरवर्णादिकरणवदित्थमुच्यते तर्ह्येतदप्यदुष्टमेवेति। सेत्तमित्यादिनिगमनम्।

अथ चतुष्पादानां द्विविधमप्युपक्रमं विभणिषुराह—

से किं तं चउप्पए उवक्कमे, चउप्पयाणं आसाणं हत्थीणं। इच्चादि सेत्तं चउप्पयउवक्कमे, से किं तं अप्पए उवक्कमे॥

अप्पयाणं अंबाणं अंबाडगाणं इच्चाइ सेत्तं अप्पयउवक्कमे। सेत्तं सचित्ते दव्वोवक्कमे॥

से किं तमित्यादि। अत्र निर्वचनं "चउप्पयाणं आसाणं हत्थीणमित्यादि अश्वादयः प्रतीता एव एतेषां शिक्षा गुणविशेषकरणं परिकर्म्मणि खड्गादिस्त्वेषां नाशोपक्रमणं वस्तुनाशे सचित्तद्रव्योपक्रम इतीहापि वाक्यशेषः सेत्तमित्यादिनिगमनम्। अथापदानां द्विविधमप्युपक्रमं विभणिषुराह। अत्र निर्वचनम्। "अपयाणं अंबाणं चारगाणमित्यादि" इहाम्रादयो देशप्रतीता एव नवरं (चाराणंति) येषु चारकुलिका उत्पद्यन्ते ते चारवृक्षाः आम्रादिशब्दाश्च वृक्षास्तत्फलानि वा गृह्यन्ते तत्र वृक्षाणां वृक्षायुर्वेदोपदेशाद्वार्द्धक्यादिगुणानन्तनां तु गर्तप्रक्षेपकोद्रवपलालस्थगनादिनाऽऽश्वेव पाकादिकरणं परिकर्म्मणि शस्त्रादिभिस्तु मूलत एव विनाशनं वस्तुनाशे सचित्तद्रव्योपक्रम इत्यत्रापि वाक्यशेषः सेत्तमित्यादि निगमनद्वयम्॥

अथाचित्तद्रव्योपक्रमं विवक्षुराह—

से किं तं अचित्ते दव्वोवक्कमे खंडाईणं गुडाईणं मच्छंडीणं सेत्तं अचित्ते दव्वोवक्कमे॥

खण्डादयः प्रतीता एव नवरं मच्छण्डी खण्डशर्करा एतेषां खण्डाद्यचित्तद्रव्याणामुपायविशेषतो माधुर्यादिगुणविशेषकरणं परिकर्म्मणि सर्वथाविनाशकरणं वस्तुनाशे अचित्तद्रव्योपक्रम इत्यत्रापि वाक्यशेषः । सेत्तमित्यादिनिगमनम् ॥

अथ मिश्रद्रव्योपक्रममाह–

से किं तं मीसए दव्वोवक्कमे, सो चेव थासगमंडिए आसाइ सेत्तं मीसए दव्वोवक्कमे सेत्तं जाणयसरीरभवियसरीर तव्वतिरित्ते दव्वोवक्कमे सेत्तं नो आगमतो दव्वोवक्कमे । सेत्तं दव्वोवक्कमे ॥

(सेकिंतमित्यादि) स्थासकोऽश्वाभरणविशेषः आदर्शस्तु वृषभादिग्रीवाभरणम् आदिशब्दात् कुङ्कुमादिपरिग्रहः ततश्च तैर्मण्डितानामश्वादीनां कुङ्कुमादिभिर्मण्डितानां स्थासकादिभिस्तु विभूषितानां यच्छिक्ष्यादिगुणविशेषकरणं खड्गादिभिर्विनाशो वा स मिश्रद्रव्योपक्रम इति शेषः । अश्वादीनां सचेतनत्वात् हांसलादीनामचेतनत्वात् मिश्रद्रव्यत्वमिह भावनीयम् । अत्र च संक्षिप्ततरा अपि वाचनाविशेषा दृश्यन्ते तेऽप्युक्तानुसारेण भावनीयाः । सेत्तमित्यादिनिगमनचतुष्टयम् । उक्तो द्रव्योपक्रमः ।

क्षेत्रोपक्रममभिधित्सुराह–

से किं तं खेत्तोवक्कमे जसं हलकुलिआइहिं । खेत्ताइं उवक्कमिज्जंति सेत्तं खेत्तोवक्कमे ॥

क्षेत्रस्योपक्रमः परिकर्म विनाशकरणं क्षेत्रोपक्रमः स क इत्याह (खेत्तोवक्कमेत्ति) तत्र हलं प्रतीतम् अधोनिबद्धतिर्यक्तीक्ष्णलोहपट्टिकं कुलिकं लघुतरं काष्ठं तृणादिच्छेदार्थं यत् क्षेत्रावस्थितं तन्मरुमण्डलादि प्रसिद्धं कुलिकमुच्यते ततश्च यदत्र हलकुलिकादिभिः क्षेत्राण्युपक्रम्यन्ते वीजवपनादियोग्यतामानीयन्ते स परिकर्मणि क्षेत्रोपक्रमः । आदिशब्दाद्गजेन्द्रबन्धनादिभिः क्षेत्राण्युपक्रम्यन्ते विनाश्यन्ते स वस्तुनाशे क्षेत्रोपक्रमः । गजेन्द्रमूत्रपुरीषादिवदेतेषु क्षेत्रेषु बीजानामप्ररोहणाच्छिन्नानि क्षेत्राणि इति व्यपदिश्यन्ते । आह । यद्येवं क्षेत्रगतपृथिव्यादिद्रव्याणामेतौ परिकर्मविनाशौ इत्थं च द्रव्योपक्रम एवायं कथं क्षेत्रोपक्रम इति सत्यं किं तु क्षेत्रमाकाशं तस्य चामूर्त्तत्वात् मुख्यतयाह्युपक्रमः संभवति किं तु तदाधेयद्रव्याणां पृथिव्यादीनां यः उपक्रमः स क्षेत्रेऽपि उपचर्यते । दृश्यते च आधेयधर्मोपचारात् आधारः । उक्तं च । " खेत्तमरूवं निच्चं, तस्स परिकम्मणं नयविणासो । आहेयगयवसेणउ, करणविणासो वयारोत्थ " इत्यादि सेत्तमित्यादिनिगमनम् ॥

सम्प्रति क्षेत्रोपक्रममाह–

नोवाए वक्कमणं, हलकुलियाहिं वा वि खित्तस्स । सम्मज्जणभूमिकम्मं, पज्जवनासाइसु नु परिकम्मं ॥

यन्नावा आदिशब्दाद् उडुपादिभिश्च नदीं तरति । अथवा हलकुलिकादिभिर्यत्क्षेत्रस्येक्षुक्षेत्रादेरुपक्रमणम् यदि वा यत् क्रियते गृहादीनां संमार्जनं भूमिकर्म वा देवकुलादीनां यच्च वा यथोन्मार्गशोधनं तडागः व्याख्यात इत आदिग्रहणे वा तडागादिषु यत्परिकर्म खननादिलक्षणमेवं समस्तोऽपि क्षेत्रोपक्रमः ॥

कालोपक्रमसूत्रम्–

से किं तं कालोवक्कमे ? जसं नालिआइहिं कालसोवक्कमणं कीरइ सेत्तं कालोवक्कमे ॥

कालो द्रव्यपर्यायः स एव द्रव्यपर्यायः चित्रकार्मणवत्सललालितरूपान्वित इति द्रव्योपक्रमाभिधाने कालोपक्रम उक्त एव भवति । अथवा समयावलियमुहुत्तेत्यादि रूपस्य कालस्य स्वतन्त्रमेवोपक्रममभिधित्सुराह ॥ सूत्रकारः (सेकिंतमित्यादि) कालस्योपक्रमः कालोपक्रमः स क इत्याह (जसं नालिआईहिं) इत्यादि णमिति वाक्यालंकारे यदिह नालिकादिभिरादिशब्दात् तृणच्छायानक्षत्रचारादिपरिग्रहस्तैः काल उपक्रम इति शेषः । तत्र नालिका ताम्रादिमयघटिका । तृणसंकुच्छायादिना वा एतावत्यो रुध्यादिकालोऽतिक्रान्त इति यत्परिज्ञानं भवति परिकर्म्मणि कालोपक्रमः यथा तत्परिज्ञानमेव हि तस्येह परिकर्म यत्तु नक्षत्रादिचारैः कालस्य विनाशनं स वस्तुनाशे कालोपक्रमस्तथा ह्यनेन ग्रहनक्षत्रादिचारेण विनाशितः कालो न भविष्यत्यधुना धान्यादिसंपत्तय इति वक्तारो भवन्ति । अनु० ॥ किञ्च–

छायाए नालियाए व, परिकम्मं से जहत्थविन्नाणं । रिक्खाइ य चारेहि य, तस्स विणासो विवज्जासो ॥

(से)तस्य समयावलिका घटिका मुहूर्त्तादिलक्षणस्य कालस्येदमेव परिकर्म यत्किमित्याह यथार्थविज्ञानं यथावत्परिज्ञानं कयेत्याह शङ्क्वादिप्रतिच्छाया रूपच्छाया या घटिकारूपया च नालिकया विनाशस्तर्हि तस्य क इत्याह विपर्यासो वैपरीत्यभवनमनिष्टफलदायिकतया परिणमनमित्यर्थः । कैरित्याह ऋक्षगृहादिचारैस्तथा च वक्तारो भवन्त्यमुकेन नक्षत्रेण ग्रहेण वा इत्थमित्थं गच्छता विनाशितः काल इति । उक्तः कालोपक्रमः । विशे० । यद्वा " सावविवोहेसु य दुमाणं " द्रुमाणां शमीचिञ्चिनिकाप्रभृतीनां स्वापे विबोधे च ज्ञायते यथागतोऽस्तमादित्य उदितो वेति । एष कालोपक्रमः । वृ० १ उ० ॥

अथ भावोपक्रममाह–

से किं तं भावोवक्कमे ? दुविहे पण्णत्ते तं जहा आगमतो अ नोआगमतो अ । जाणए उवउत्ते नो आगमतो दुविहे पण्णत्ते तं जहा पसत्थे अपसत्थे अ ॥

भावोपक्रमो द्विविधः प्रज्ञप्तस्तथा आगमतो नो आगमतश्च । तत्रोपक्रमशब्दार्थज्ञस्तत्रोपयुक्तश्चागमतो भावोपक्रमः (से किं तं नो आगमओ इत्यादि) अत्रोत्तरम् (नो आगमओभावोवक्कमे दुविहेत्यादि) इहाभिप्रायाख्यो जीवद्रव्यपर्यायो भावशब्देनाभिप्रेतः । उक्तं च "भावाभिख्या पञ्चस्वभावसत्तात्मयोन्यभिप्रायस्ततश्च भावस्य परकीयाभिप्रायस्योपक्रमणं यथा तत्परिज्ञानं भावोपक्रमः । स च द्विविधः प्रशस्तोऽप्रशस्तश्चेति । तत्राप्रशस्ताभिधित्सया आह—

तत्थ अपसत्थे डोडिणी गणिआ अमच्चाईणं ।

(तत्थअप्पसत्थेत्ति) इह तात्पर्यं ब्राह्मण्या वेश्यया अमात्येन च यत्परकीयभावस्य यथा तत्परिज्ञानलक्षणमुपक्रमणं कृतं सोऽप्रशस्तभावोपक्रमः संसारफलत्वात् । अनु० । अशुभस्य तस्य भावोपक्रमस्य ब्राह्मणीवेश्याऽमात्यादया दृष्टान्ताः प्रतिपादितास्तद्यथा—

एकस्या ब्राह्मण्यास्तिस्रः पुत्रिकाः तासां च परिणयनानन्तरं तथा करोमि यथैताः सुखिता भवन्त्विति विचिन्त्य माता ज्येष्ठदुहितरं प्रत्यवोचद्यदुत त्वया वासभवनसमागमे स्वभर्त्ता किंचिदपराधमुद्भाव्य मूर्ध्नि पादप्रहारेण हन्तव्यो हतश्च यदनुतिष्ठति तन्ममाख्येयं कृतं च तया तथैव सोऽप्यतिस्नेहतरलितमना अपि प्रियतमे पीडितस्ते सुकुमारचरणो भविष्यतीत्यभिधानपूर्वकं तस्याश्चरणोपमर्दनं चकार । अमुं च व्यतिकरं सा मात्रे निवेदितवती साप्युपकान्तजामातृकभावा हृष्टा दुहितरं प्रत्यऽवादीत् । पुत्रिके यद्रोचते

तत्तदीयगृहे कुरु त्वं न तवावचनकरो भर्ता भविष्यतीति । द्वितीयापि तथैव शिक्षिता । तयापि च तथैव स्वभर्ता शिरसि प्रहतः केवलमसौ नैतत्कुलप्रसूतानां युज्यत इत्यादि किंचित्क्षणमेकं रुषित्वा व्युपरतस्तस्मिंश्च व्यतिकरे तया मातुर्निवेदिते प्रोक्तं मात्रा वत्से! त्वमपि यथेष्टं तद्गृहे विजृम्भस्व केवलं त्वद्भर्ता रुषित्वा स्थास्यति । एवं तृतीययाऽपि मातृशिक्षितया दुहित्रा तथैव प्रहतः स्वभर्ता केवलमेतेनोच्छलदतुच्छकोपेन नूनमकुलीना त्वं येनैवं शिष्टजनानुचितं विचेष्टसे इत्याद्यभिधाय गाढं कुट्टयित्वा निष्काशिता गृहात् । तया च गत्वा सर्वं मात्रे निवेदितम् । ततस्तया विज्ञातजामातृभावतया तत्समीपं गत्वा वत्स ! स्वकुलस्थितिरियमस्माकं यदुत प्रथमसमागमे वध्वा वरस्येत्थं विधातव्यमित्यादि किंचिदभिधाय कथमप्यनुनीतोऽसौ दुहिता च प्रोक्ता वत्से ! दुराराधस्ते भर्ता भविष्यति परमदेवतावदप्रमत्ततया समाराधनीय इति ब्राह्मणीदृष्टान्तः ।

अथ गणिकादृष्टान्त उच्यते ॥ एकस्मिन्नगरे चतुःषष्टिविज्ञानसहिता देवदत्ताऽभिधाना रूपादिगुणवती वेश्या परिवसति तया च भुजङ्गजनाभिप्रायपरिज्ञानार्थं स्वव्यापारं कुर्वत्या सर्वा अपि राजपुत्रादिजातयो रतिभवनभित्तिषु चित्रकर्म्मणि लेखितास्तत्र च यः कश्चिद्राजपुत्रादिरागच्छति स यत्र २ कृताभ्यासस्तत्तदेव चित्रलिखितं दृष्ट्वा अत्यर्थं प्रशंसति । ततोऽसौ विलासिनी राजपुत्रादीनामन्यतरत्वेन निश्चित्य यथौचित्येनोपचरति । आनुकूल्येनोपचरिताश्च राजपुत्रादयस्तस्यै प्रचुरमर्थजातं प्रयच्छन्तीति गणिकादृष्टान्तः ।

अथाऽमात्यदृष्टान्तोऽभिधीयते ॥ एकस्मिन्नगरे कश्चिद्राजा अमात्येन सहाश्ववाहनिकायां निर्गतस्तत्र च पथि गच्छता राजतुरङ्गमेण क्वचिच्चिक्खल्लप्रदेशे प्रस्रवणमकारि तच्च तत्प्रदेशपृथिव्याः स्थिरत्वेन बहुस्थिरत्वं चिरेणाप्यशुष्कं व्यावर्तमानो राजा तथैव व्यवस्थितमद्राक्षीच्चिरात्रस्थायिजलः शोभनोऽत्र प्रदेशे तडागो भविष्यतीति चिन्तितं चिरमवलोकितवांस्तदिति । ततश्चेङ्गिताकारकुशलतया विहितं तदभिप्रायेणामात्येन राजादेशमन्तरेणापि खानितं तत्प्रदेशे महासरः तत्पाल्यां च रोपिताः सर्वर्तुकपुष्पफलसमृद्धयो नानाजातीयतरुनिवहाः । अन्यदा स तेनैव प्रदेशेन गच्छता भूपालेन दृष्टं पृष्टं चाहो मानससरोवरवद्रमणीयं केनेदं खानितं सरः । अमात्यो जगाद देव ! भवद्भिरेव । राजा सविस्मयं प्राह कथं कश्च कदा मयैतत्कारणाय निरूपित इत्यतः सचिवो यथावृत्तं सर्वमपि कथितवानहो परचित्तोपलक्षकत्वमस्येति विचिन्त्य परितुष्टो राजा तस्य वृत्तिवर्द्धनादिना प्रसादं चकार तदेवमादिकः संसारफलोऽपरोऽप्यप्रशस्तभावोपक्रमः स्वयमभ्युह्य इति ॥ विशे० ॥ अथ प्रशस्तभावोपक्रममाह । " पसत्थ गुरुमाईणं " तत्र श्रुतादिनिमित्तं गुर्वादीनां यद् भावोपक्रमणं स प्रशस्तभावोपक्रमः ॥ अनु० ॥

सीसो गुरुणो भावं, जमुवक्कमइ सुहं पसत्थमणो ।
सहियत्थं सपसत्थो, इह भावोवक्कमो हि गओ ॥

इह यच्छिष्यः स्वहितार्थं श्रुतार्थं श्रुताध्ययनादिहेतोः प्रशस्तमनाः शुभहेतुत्वाच्छुभं गुरुभावमुपक्रामतीङ्गिताकारादिना जानाति स मोक्षफलत्वात्प्रशस्तभावोपक्रमस्तेनैव चेहाऽधिकारो मोक्षार्थत्वादेव सर्वस्यास्य प्रारम्भस्येति । विशे० । वृ० (गुरुचित्तोपक्रमो गुरु शब्दे) साम्प्रतं तमेव शास्त्रीयोपक्रमलक्षणेन प्रकारान्तरेणाभिधित्सुराह—

अहवा उवक्कमे छव्विहे पण्णत्ते तंजहा आणुपुव्वी १ नाम २ पमाणे ३ वत्तव्वया ४ अत्थाहिगारे ५ समोआरे ६ ॥

अथवा अनन्तरं यः प्रशस्तभावोपक्रमः उक्तः लोके पूर्वादिविभागः स हि द्विविधो द्रष्टव्यो गुरुभावोपक्रमः शास्त्रभावोपक्रमश्च । शास्त्रलक्षणो भावस्तस्योपक्रमः शास्त्रभावोपक्रमस्तत्रैकेन गुरुभावोपक्रमलक्षणेन प्रकारेणोक्तोऽथ द्वितीयेन शास्त्रभावोपक्रमलक्षणेन प्रकारान्तरेण तमभिधित्सुराह (अहवा उवक्कमे इत्यादि) अथवेति पक्षान्तरसूचकः उपक्रमः प्रथमपातनापक्षे शास्त्रीयोपक्रमो द्वितीयपातनापक्षे तु शास्त्रभावोपक्रमः षड्विधः षट्प्रकारः प्रज्ञप्तस्तद्यथा आनुपूर्वी १ नाम २ प्रमाण ३ वक्तव्यता ४ अर्थाधिकारः ५ समवतारः ६ अनु० (एतेषाञ्च शब्दव्युत्पत्त्यादिस्वरूपं यथावसरं स्वस्वस्थाने) (उपोद्घातादस्य भेदः स्वस्थाने) उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमः । ज्वरातिसारादौ, स्था० ४ ठा० । शास्त्रे, " भुम्माहारच्छेए उवक्कमेणं च परिणाए " तच्च त्रिधा स्वकायपरकायतदुभयरूपम् । तत्र स्वकायशस्त्रं यथा लवणोदकं मधुरोदकस्य कृष्णभूमं वा पाण्डुभूमस्य । परकायशस्त्रं यथाऽग्निरुदकस्य उदकं चाग्नेरिति तदुभयशस्त्रं यथा उदकाः शुद्धोदकस्येत्यादि । ध० २ अधि० । उपक्रमोपसंहारौ हेतुतात्पर्य्यनिर्णये, वेदान्तिमते तात्पर्य्यनिर्णायके हेतुभेदे, तत्रोपक्रमोपसंहाराभ्यां द्वाभ्यामेव तात्पर्य्यं निश्चीयते नत्वेकैकेनेति बोध्यम् । करणे घञ् । सामाद्युपाये, कर्मणि घञ् आरभ्यमाणे, पुं० वाच० ।

उवक्कमकाल—उपक्रमकाल—पुं० क० स० । अभिप्रेतार्थसामीप्यानयनलक्षणे सामाचारीयथायुष्कभेदभिन्ने वा कालभेदे, आ० म० द्वि० ॥

अथोपक्रमकालं विभणिषुर्भाष्यकारस्तत्स्वरूपमाह—

जेणोवक्कामिज्जइ, समीवमाणिज्जए जओ जंतु ।
स किलोवक्कमकालो, किरियापरिणामभूइट्ठो ॥

क्रमु पादविक्षेपे विवक्षितस्य दूरस्थितस्य वस्तुनस्तैस्तैरुपायभूतैः क्रियाविशेषैरुपक्रमणं सामीप्यानयनमुपक्रमः । अथ येन क्रियाविशेषेणोपक्रम्यते दूरस्थं समीपमानीयते स उपक्रमः । यतो वा क्रियाविशेषादुपक्रम्यते । यद्वा सामाचारीप्रभृतं वस्तु उपक्रम्यते स उपक्रमस्तस्य कालोऽप्युपचारादुपक्रम एव कालः उपक्रमकालः । किलशब्द आप्तवचनोपदर्शनार्थः । अयं च बहुभिः क्रियापरिणामैर्भूयिष्ठः प्रचुरो भवति प्रभूताः क्रियापरिणामा इह भवन्ति । बहवोऽत्रायुष्काद्युपक्रमहेतुभूताः क्रिया भवन्तीति यावत् । तथाच वक्ष्यति "अज्झवसाणनिमित्ते, आहारे वेयणापराघाए । फासे आणापाणू, सत्तविहं भिज्जए आऊ" इत्यादीति गाथार्थः । २३ ॥

अयं च द्विविधो भवति कथमित्याह निर्युक्तिकारः—

दुविहोवक्कमकालो, सामायारी अहाउयं चेव ।
सामायारी तिविहा, ओहे दसहा य पविभागे ॥

यथोक्त उपक्रमकालो द्विविधस्तदेव द्वैविध्यं दर्शयति सामाचार्युपक्रमकालो यथायुष्कोपक्रमकालश्च । अथ सामाचार्या उपक्रमकालत्वं समर्थयन्नाह भाष्यकारः ॥

जेणोवरियसुयाओ, सामायारिसुयमाणियं हेट्ठा ।
ओहाइतिविह एसो, उवक्कमो समयवज्जाए ॥

पूर्वनिर्दिष्टान्नवमपूर्वादेरुपरिश्रमश्रुतादुद्धृत्य येन साधुसामाचारीप्रतिपादकं श्रुतमधस्तादिदानींतनकालेऽपि समा-

नीतमस्मदादीनां समीपीकृतं स एष समस्तसाधुवर्गः प्रत्यक्षः (ओहाइत्ति) ओघनिर्युक्तिस्तथा " इच्छामिच्छातहक्कारो इत्यादि" दशधा सामाचारीप्रतिपादको ग्रन्थश्छेदसूत्राणि चेति त्रिविधः समयचर्यया समयपरिभाषया उपक्रमः सामाचार्युपक्रमकालो भण्यत इत्यर्थः। इदमुक्तं भवति लोके न सामाचार्युपक्रमकालतया कश्चित्कालो रूढः समस्ति । आगमे पुनरसौ भण्यते कथमिति चेदुच्यते येन प्रभूतेन कालेन नवमपूर्वादिगतं सामाचारीश्रुतं शिष्योऽध्येतुमलप्स्यत स कालः सामाचारीश्रुतोपक्रमणद्वारेण स्थविरैरुपक्रम्य किलार्वागप्यानीतस्तत्काललभ्यस्य सामाचारीश्रुतस्य स्थविरैरिदानीमपि विनेयेभ्यः प्रदानात्ततश्च सामाचार्युपक्रमद्वारेणोपचारतः कालस्यापि तस्योपक्रमान्तत्वात्सामाचार्युपक्रमकालोऽसौ भण्यत इति । आयुष्कोपक्रमस्यापि यथायुष्कोपक्रमकालतां दर्शयन्नाह–

जं जीवियमंवट्टण–मज्झवसाणाइ हेउमंजणियं ।
सोवक्कमाउयाणं, स जीवओवक्कमणकालो ॥

स जीवितोपक्रमणकालः यथाऽऽयुष्कोपक्रमकालोऽभिधीयत इत्यर्थः । तत्किमित्याह यज्जीवितस्य यद्वा बद्धस्य दीर्घकालवेद्यस्यायुष्कस्य संवर्त्तनं स्वल्पस्थितिकत्वापादनम् । केषां सोपक्रमायुषां जीवानां निरुपक्रमायुषां निकाचितावस्थस्यैकबद्धत्वादपवर्तनायोगात् किं निर्हेतुकमेव जीवितसंवर्त्तनं नेत्याह अध्यवसाननिमित्तादिहेतुसंजनितम् । अत्रायमभिप्रायो यश्चिरेण मरणकालोऽभविष्यदसौ आयुष्कर्मस्थित्यपवर्त्तनद्वारेणोपचारतः किलोपक्रम्यार्वागानीत इत्यसौ यथायुष्कोपक्रमकाल उच्यत इति । नन्वेवमुपक्रमः किमायुष एव भवत्याहोश्विदन्यासामपि ज्ञानावरणादिप्रकृतीनामिति विनेयप्रश्नमाशङ्क्याह ॥

सव्वपगईणमेवं, परिणामवसादुवक्कमो होज्जा ।
पायमनिकाइयाणं, यवसा उ निकाइयाणं पि ॥

न केवलमायुषः किं तु सर्वासामपि ज्ञानावरणादिप्रकृतीनां शुभाशुभपरिणामवशादपवर्त्तनाकरणेन यथायोगं स्थित्यादिखण्डनद्वारेणापवर्त्यमानानामुपक्रमो भवति स च प्रायो निकाचनाकरणेनानिकाचितानां स्पृष्टबद्धतावस्थानामेव भवति प्रायो ग्रहणस्य फलमाह । तीव्रेण तपसा पुनर्निकाचितान्यपि कर्माण्युपक्रम्यन्त एव यदि पुनर्यथा बद्धं तथैवानुपक्रान्तं सर्वमपि कर्म वेद्येत तदा मुक्तिगमनं कस्यापि न स्यात्तद्भवसिद्धिकानामपि नियमेन सत्तायामतः सागरोपमकोटीकोटीस्थितिकस्य कर्म्मणः सद्भावादेतच्च स्वत एव वक्ष्यति नह्यायुष एव किमित्यत्रोपक्रमकाल उक्तो न शेषकर्म्मणामिति चेदुच्यते लोके आयुष्कोपक्रमस्यैव प्रसिद्धत्वात्तदुपक्रमकाल एवेह प्रोक्तः उपलक्षणव्याख्यानाच्छेषकर्म्मोपक्रमकालोऽपि द्रष्टव्य इति ॥ अथ परकः प्राह—

कम्मोवक्कामिज्जइ, अपत्तकालं पि जइ तओ पत्ता ।
अकयागमकयनासा, मोक्खाणासासया दोसा ॥

ननु यद्यप्राप्तकालमपि बहुकालवेद्यं कर्म्मेत्यमुपक्रम्यते इदानीमपि क्षिप्रमेव वेद्यते ततस्तर्ह्यकृतागमकृतनाशौ मोक्षानाश्वासादयश्चान्येन दोषाः प्राप्ताः । तथाहि यदीदानीमेवोपक्रमाकृताल्पस्थित्यादिरूपं कर्म वेद्यते तत्पूर्वमकृतमेवोपगतमित्यकृताभ्यागमः । यत्तु पूर्वं दीर्घस्थित्यादिरूपतया कृतं बद्धं तस्यापवर्त्तनाकरणोपक्रमेण नाशितत्वात्कृतनाशः ततो मोक्षेऽप्येवमनाश्वासः सिद्धानामप्येवं कृतकर्म्माभ्यागमेन प्रतिपातप्रसङ्गादिति । अत्रोत्तरमाह—

नहि दीहकालियस्स वि, नासो तस्साणुभूओ खिप्पं ।
बहुकालाहारस्स व, दुयमग्गिय रोगिणो भोगे ॥

न कृतनाशादयो दोषा इति प्रकरणाद्गम्यते कुत इत्याह न यस्मात्तस्यायुष्कादेः कर्म्मणो दीर्घकालिकस्यापि दीर्घस्थित्यादिरूपतया बद्धस्याप्युपक्रमेण नाशः क्रियते । कुत इत्याह क्षिप्रं शीघ्रमेव सर्वस्यापि तस्याध्यवसायवशादनुभूतेर्वेदनाद् यदि हि तद्बहुकाले वेद्यं कर्म्म अवेदितमेव नश्येद्यच्चाल्पस्थित्यादिविशिष्टं वेद्यते तत्ततोऽन्यदेव भवेत्तदा कृतनाशाकृताभ्यागमौ भवेताम् यदा तु तदेव दीर्घकालवेद्यमध्यवसायविशेषादुपक्रम्य स्वल्पेनैव कालेन वेद्यते तदा कथं कृतनाशादिदोषः यथाहि बहुकालभोगयोग्यस्याऽऽहारस्य धान्यमूषकदस्युकादेरग्निरोगिणो भस्मकवातव्याधिमतो द्रुतं स्वल्पकालेनैव भोगो भवति न च तत्र कृतनाशो नाप्यकृताभ्यागम इत्येवमिहापि भावनीयमिति । अत्राह ननु यद्बद्धं तद्यदि स्वल्पकालेन सर्वमपि वेद्यते तर्हि प्रसन्नचन्द्रादिभिः सप्तमनरकपृथिवीयोग्यमसातवेदनीयादि किं कर्म्मबद्धं श्रूयते तद्यदि सर्वमपि तैर्वेदितं तर्हि सप्तमनरकपृथ्वीसंभविदुःखोदयप्रसङ्गः । अथ न सर्वमपि वेदितं तर्हि कथं न कृतनाशादिदोषः । सत्यमुक्तं किंतु प्रदेशापेक्षयैव तस्य सर्वस्यापि शीघ्रमनुभवनमुच्यते अनुभागवेदनं तु न भवत्यपीत्येतदेवाह–

सव्वं च पएसतया, भुज्जइ कम्ममणुभागओ भइयं ।
तेणावस्साणुभवे, के कयनासादओ तस्स ॥

सर्वमष्टप्रकारमपि कर्म सोत्तरभेदं प्रदेशतया प्रदेशानुभवद्वारेण भुज्यते वेद्यत एवेत्येष तावन्नियमोऽनुभागस्तु सानुभवमाश्रित्येत्यर्थः। भजनीयं विकल्पनीयम् अनुभागः कोऽपि वेद्यते कोऽपि पुनरध्यवसायविशेषेण हेतुत्वान्न वेद्यत इत्यर्थः । तदुक्तमागमे " तत्थ णं जं तं अणुभागकम्मं तं अत्थेगइए यं वेयइ अत्थेगइयं नो वेयइ तत्थ णं जं तं पएसकम्मं तं नियम विएइत्ति" अतः प्रसन्नचन्द्रादिभिस्तस्य नरकयोग्यकर्म्मणः प्रदेशा एव नीरसा इह वेदिता नत्वनुभागस्य शुभाध्यवसायेन हतत्वादत एव न तेषां नरकसंभविदुःखोदयः कर्म्मणां विपाकानुभव एव सुखदुःखयोर्वेदनाद्येनैवं तेन बद्धस्य कर्म्मणः सर्वेषामपि प्रदेशानामवश्यं वेदनात् के किल तस्य कर्म्मोपक्रमं कर्त्तु कृतनाशादयो दोषा न केचिदित्यर्थः । आह नन्वेवमप्यनुभागो यथा बद्धस्तथैव प्रसन्नचन्द्रादिभिर्न वेदित इति कथं न कृतनाशः अस्त्वेव कृतनाशः । ननु काचिद्विधा यदि ह्यध्यवसायविशेषेणोपहतत्वान्नश्यति रसस्तदा किमनिष्टं सर्वस्यापि ह्यष्टप्रकारकर्म्मणो मूलोच्छेदाय यतन्त एव साधव इत्यभीष्ट एवेत्थं तेषां कृतनाशः । यदा बहुरसं बहुस्थितिकं च सत्कर्म अल्परसमल्पस्थितिकं च कृत्वा वेदयति तदा तस्याल्पस्थितिकस्य च कर्म्मणः पूर्वमकृतस्यागमतस्ततश्च मोक्षेप्यनाश्वासः सिद्धानामप्यकृतकर्म्मानुगमेन पुनरावृत्तिप्रसङ्गादिति चेत्तदयुक्तं यदि ह्यल्परसत्वमल्पस्थितिकत्वं च कर्म्मणोऽत्र निर्हेतुकं स्यात् एवं च नास्ति अल्परसत्वम् अध्यवसायविशेषकृतत्वेनाभ्यागमत्वायोगादल्पस्थितिकत्वमप्यायुष्कादीनां निर्हेतुकमेव जायते अध्यवसाननिमित्तादिहेतूनां दर्शितत्वादतस्तत्रापि कथमकृतागमत्वम् । अत एव न सिद्धानां कर्म्मसमागमस्तदागमहेतूनां तेष्वभावादित्यलं प्रसङ्गेन । भाष्यकारेणाप्यस्यार्थस्य प्रपञ्चयिष्यमाणत्वादिति युक्तियुक्तश्चोपक्रमः कर्म्मणां कुत इत्याह–

उदयक्खयखओवसमो-वसमा जं च कम्मणो भणियं ।
दव्वाइपंचयं पइ-जुत्तमवक्कामणमओ वि ॥

यच्च यस्मादुदयश्च क्षयश्च क्षयोपशमश्च उपशमश्च उदयक्षयक्षयोपशमोपशमास्ते कर्म्मणो द्रव्यक्षेत्रकालभवभावपञ्चकं प्रति भणिता द्रव्यादीनाश्रित्योक्ता अतोऽपि कारणाच्छस्त्रादिद्रव्याणि प्राप्यायुष्कादीनां युक्तमुपक्रमणं क्षय इति । तथाह्यसातवेदनीयस्य कर्म्मणो द्रव्यमहिविषकण्टकादिप्राप्योदयो भवति क्षेत्रं तु नरकवासादिकं कालं तीव्रनिदाघसमयादिकं भवं नारकभवादिकं भावं तु वृद्धभावादिकम् क्षयोऽप्यस्य द्रव्यं सद्गुरुचरणारविन्दादिकं प्राप्य भवति क्षेत्रं तु पुण्यतीर्थादिकं कालं सुषमदुःषमादिकं भवं सुमनुजकुलजन्मलक्षणं भावं तु सम्यग्ज्ञानावरणादिकम् क्षयोपशमोपशमौ तु वेदनीयस्य न भवतः । एवं मोहनीयेऽपि । मिथ्यात्वमोहनीयस्य द्रव्यं कुतीर्थादिकं प्राप्योदयो भवति क्षेत्रं तु कुरुक्षेत्रादिकं साध्वादिरहितदेशादिकं वा कालं दुःषमादिकं भवं तेजोवाय्वेकेन्द्रियादिकम् अनार्यमनुजकुलजन्मरूपं वा भावं कुसमदेशनादिकमिति । क्षयक्षयोपशमास्त्वस्य द्रव्यं तीर्थकरादिकं प्राप्य भवति । क्षेत्रं तु महाविदेहादिकं, कालं सुषमदुःषमादिकं भवं सुमनुजकुलजन्म भावं तु सम्यग्ज्ञानावरणादिकमिति एवं शेषेऽपि ज्ञानदर्शनावरणादिके कर्म्मणि निद्राविदनीयकर्म्मणो माहिषदधिघृतादिकं द्रव्यमासाद्योदयो भवति क्षेत्रं तु अनूपादिकं कालं ग्रीष्मादिकं भवमेकेन्द्रियादिकं भावं तु वृद्धत्वादिकमिति । क्षयोऽप्यस्योक्तानुसारेण वाच्यः । क्षयोपशमोपशमौ त्वस्यापि न भवतः । एवमन्येषामपि कर्म्मणामुदयादयो यथायोगं द्रव्यादीन् प्राप्य स्वधिया भावनीया इति । अथ दृष्टान्तद्वारेण कर्म्मणां द्रव्यक्षेत्रादि सहकारिकारणापेक्षां साधयन्नाह-

पुण्णापुण्ण कयं पि हु, सायमसायं जहोदयाई ए ।
वज्झबलाहाणा उ, देइ तह पुण्णपावं पि ॥

यथा सातं सुखमसातं तु दुःखं पुण्यापुण्यस्वरूपकर्मजनितमपि स्रक्चन्दनाङ्गनादिविषकण्टकादिना बाह्येन सहकारिणा यद्बलस्य सामर्थ्यस्याधानं विधानं तस्माद्देवोदयादीन् ददाति नत्वेवमेव पुण्यपापोदयमात्रात् ततश्च यथैतत्सकललोकस्यानुभवसिद्धं सुखदुःखाख्यं कार्यं बाह्यान् द्रव्यक्षेत्रादीनपेक्ष्यैवोदेति क्रीयते वा न पुनरेवमेव तथा तत्कारणं पुण्यपापात्मकं कर्मापि द्रव्यक्षेत्रादीनपेक्ष्यैवोदेति क्षीयते वेति सिद्धमेव नहि कार्यं द्रव्यादीनपेक्षते तत्कारणं तु तन्निरपेक्षमिति शक्यते वक्तुम । न खलु कार्यभूतो घटश्चक्रचीवरादीनपेक्ष्यैव जायते तत्कारणभूतस्तु कुलालश्चक्राद्यनपेक्ष एव घटं जनयतीत्युच्यमानं शोभां बिभर्ति तस्मादुदयादीन् प्रति द्रव्यादिसव्यपेक्षाणां कर्मणां युक्तस्तन्निधानादुपक्रम इति । यदि पुनर्यथा बद्धं तथैव वेद्यते सर्वं कर्म्म न पुनरुपक्रम्यते तदा किं दूषणमित्याह-

जइताणुभूइओव्विय, खविज्जए कम्म मन्नहा न मयं ।
तेणासंखभवज्जिय, नाणागइकारणत्तणउ ॥
नाणाभवाणुभवणा, भावादेक्कम्मि पज्जएणं वा ।
अणुभवओ बंधा उ, मोक्खा भावो सयाणिट्टो ।

यदि तावद्यथाबद्धं तथैव प्रतिसमयानुभूतितः प्रतिसमयं विपाकानुभवेनैव कर्म्म क्षप्यत इति तवानुमतं नान्यथा नोपक्रमद्वारेण तदेतत्कृपणमभिप्रेतं हन्त तेन तर्हि सर्वस्यापि जन्तोर्मोक्षाभावस्त्वदभिप्रायेण प्राप्नोति स चानिष्ट एव कस्मात्पुनर्मोक्षाभावप्राप्तिरित्याह । तद्भवसिद्धिकस्यापि सत्तायामसंख्येयभवार्जितकर्म्मणः सद्भावात्तस्य च नानाध्यवसायबद्धत्वेन नरकादिनानागतिकारणत्वात्ततस्तस्य विपाकत एवानुभवने एकस्मिन्नपि तत्र चरमभवे नानाभावानामनुभवनं प्राप्नोति तच्चायुक्तं कुत इत्याह । (नाणाभवाणुत्ति) तत्र चैकस्मिन्मनुष्यगतिवर्तिनि चरमभवे नारकतिर्यगादिनाना भवानां परस्परविरुद्धत्वेनानुभवनाभावात्तर्हि तन्नानागतिकारणं कर्म्म पर्य्यायेणापि क्रमेण नानाभवेष्वनुभूय सिध्यतु किमेतावता विनश्यति तदयुक्तं कुत इत्याह । (पज्जएणवा इति) इदमुक्तं भवति पर्यायेण वा क्रमेण तान्नानाभवान्विपाकतोऽनुभवतः पुनरपि नानागतिकारणस्य कर्म्मणो बन्धः पुनरपि च क्रमेण नानाभवभ्रमणं पुनर्नानागतिकारणं कर्म्म बन्ध इत्येवं मोक्षाभावः । एतच्चानिष्टं तस्मादेष्टव्यः कर्म्मणामुपक्रम इति । अथ प्रकारान्तरेणोत्तरदित्सया पूर्वविहितमेव प्रेर्यं पुनः कारयन्नाह ।

नणु तन्न जहोवचियं, तदाणुभवओ कया गमाईय ।
तप्पाओग्गत्तं चिय, तेण वि य सज्झरोगोव्व ॥

ननु यदुपक्रमाल्लघुस्थितिकं कृत्वा जीवो वेदयति तदायुष्कर्म न भवति । कथभूतमित्याह येन प्रकारेण वर्षशतभोग्यत्वलक्षणेन पूर्वमुपचितं तेन जीवेन बद्धं यथोपचितमिति । यादृशं पूर्वजन्मनि बद्धम् तादृशमेव तन्न भवतीत्यर्थः । वर्षशतभोग्यत्वं हि दीर्घकालस्थितिकं पूर्वभवे बद्धं उपक्रमानन्तरं तु यदन्तर्मुहूर्तादिलघुस्थितिकमनुभवत्यायुस्तदन्यदेव अन्यथा अनुभवादिति भावः । ततः को दोष इत्याह (तहाणुभवओ इत्यादि) यथा तेन प्रकारेण पूर्वबद्धविलक्षणमायुरनुभवतो जीवस्य पूर्वोक्ता अकृतागमादयो दोषा प्रसज्यन्ति । अत्रोत्तरमाह । (तप्पाओग्गमित्यादि) तस्योपक्रमस्य प्रायोग्यं उपक्रमार्हमेव तदायुष्कर्म तेन सोपक्रमायुषा जीवेन चिरं पूर्वजन्मनि बद्धं साध्यरोगवदिति । ततश्च यथोपक्रमसाध्ये रोगो व्याधिः केनापि प्रागुपार्जित इत्युपक्रम्य तं स्फोटयति न च तस्य तथा कुर्वतोऽकृतागमादयः एवमायुरप्युपक्रमसाध्यतया बद्धत्वात् । यद्युपक्रमस्यैव वेदयति तदा केन स्यात्कृतागम इति ।

ननु साध्योऽसाध्यो वा रोग इति कथं ज्ञायत इत्याह ।

अणुवक्कमओ नासइ, कालेणोवक्कमेण खिप्पंति ।
कालेण चेव सज्झा-सज्झा सज्झं तहा कम्मं ॥

साध्यो रोग इति स चानुपक्रमतः उपक्रमाभावात्कालेन निजभुक्तिच्छेदेन नश्यति । उपक्रमेण तु विहितेन क्षिप्रमर्वागपि शीघ्रं नश्यति साध्यत्वादेव । यस्त्वसाध्यो रोगः स कालो मरणं तेनैव नश्यति नतूपक्रमशतैरपि । तथा कर्म्मापि यत्साध्यं बन्धकालेऽप्युपक्रमसव्यपेक्षमेव बद्धं तदुपक्रमसामग्र्यभावे कालेन संपूर्णवर्षशतादिलक्षणेन निजभुक्तिच्छेदेन नश्यति उपक्रमसामग्रीसन्निधाने तु शीघ्रमन्तर्मुहूर्तादिनैव कालेन नश्यति साध्यत्वादेव यत्पुनरसाध्यं बन्धकाले निकाचितावस्थमनुपक्रमे च बद्धं तदनेकोपक्रमसद्भावेऽपि निजपरिपूर्त्तिकालमन्तरेण न नश्यति ।

अस्यैवार्थस्य साधनार्थमाह ।

सज्झासज्झं कम्मं, किरियाए दोसओ जहा रोगो ।
सज्झमुवक्कामिज्जइ, एत्तो चिय सज्झरोगो व्व ॥

(किरियाए त्ति) क्रियाया उपक्रमलक्षणायाः साध्यमसाध्यं च कर्म्म भवतीति प्रतिज्ञा (दोसओत्ति) दोषत्वादिति हेतुर्यो यो दोषः स स उपक्रमक्रियायाः साध्योऽसाध्यश्च भवति

यथा ज्वरादिरोगः यश्च साध्यं तदुपक्रम्यते (एत्तोच्चियत्ति) साध्यत्वादेव साध्यरोगवदिति । अथवा प्रकारान्तरेण प्रमाणयन्नाह ॥

सज्झामयहेऊओ, सज्झनियाणामओऽहवा सज्झं ।
सोवक्कमणमयं पि व, देहो देहाइभावाउ ॥

अथवा सह उपक्रमेण वर्त्तते सोपक्रमणं वेदनीयादिकम्। साध्यमुपक्रमक्रियाविषयभूतं कर्म्मेति प्रतिज्ञा । उपक्रमश्च साध्यश्चासौ आमयश्च साध्यामयस्तद्धेतुत्वादिति हेतुः । यथा अयमेव प्रत्यक्षो देहः गण्डच्छेदादिद्वारेण देहोऽपि साध्यः उपक्रमक्रियाविषयः सोपक्रमश्चेति साध्यविकलत्वाभावो दृष्टान्तस्तस्य साध्यामयस्य च गण्डादिकारणत्वाद्देहस्य साधनविकलत्वस्याप्यभावः। अथवा हेतुत्वन्तरभावादन्यथा प्रमाणं सोपक्रमणं साध्यं कर्म्मेति सैव प्रतिज्ञा साध्यनिदानाश्रयत्वादिति । अत्र निदानं कारणं साध्वकर्म्मजनकं च निदानमपि साध्यमुच्यते साध्यं च तन्निदानं च साध्यनिदानं तस्याश्रयः साध्यनिदानाश्रयस्तद्भावः साध्यनिदानाश्रयत्वं तस्मात्साध्यनिदानाश्रयत्वात्साध्यनिदानजन्यत्वादिति भावः। निदानस्य साध्यत्वं कथं ज्ञायत इति चेदुच्यते साध्यकर्म्मजनकत्वात्कर्म्मणोऽपि साध्यत्वं कथमवसीयत इति ॥ चेदुच्यते उपक्रमान्यथानुपपत्तेरिति । आह ननूपक्रम एव ह्यत्र साध्यस्ततस्तदसिद्धौ कर्म्मणः साध्यत्वं न सिध्यति तदसिद्धौ तु कर्मजनकस्यापि साध्यत्वासिद्धिरिति साध्यनिदानजन्यत्वादिति साध्यत्वविशेषणासिद्ध्याऽसिद्धो हेतुरिति। सत्यं किंत्वेवं मन्यते "जइनाणुभूइउच्चियसविज्ञयकम्मेत्यादि" ग्रन्थोक्तयुक्तिभ्यः सिद्धमेव कर्म्मणः सोपक्रमत्वं ततस्तत्सिद्धौ कर्म्मणः साध्यत्वं सिध्यति तत्सिद्धौ च साध्यकर्म्मजनकतया तज्जनकनिदानस्यापि साध्यसिद्धिरिति । यद्येवं पूर्वोक्तयुक्तिभ्य एव सिद्धं कर्म्मणः सोपक्रमत्वमिह पुनरपि तत्साधनमपार्थक्यमिति चेत्सत्यं किंतु प्रपञ्चप्रियविनेयानुग्रहार्थत्वाददोषः । यदि वा कर्म्मणो निदानमध्यवसायस्थानान्येव तानि च विचित्रत्वेनासंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणान्यतस्तेषु मध्ये यथा निरुपक्रमजनकानि तथास्योपकर्म्मजनकान्यध्यवसायस्थानानि विद्यन्ते एवेति तद्वैचित्र्यान्यथानुपपत्तेरित्यादि युक्तितः साध्यकर्म्म जनकनिदानस्य साध्यत्वं साधनीयं तत्सिद्धौ च तत्कार्यस्य कर्म्मणोऽपि साध्यत्वं सोपक्रमणत्वं सिध्यतीत्यलं प्रपञ्चेन । यथा अयं देह इति स एव दृष्टान्तः अस्य च गण्डच्छेदादिद्वारेण छिद्यमानत्वात्सोपक्रमत्वमत एव साध्यनिदानजन्यता अतः साध्यसाधनधर्माभ्यासस्याविकलतेति। अथवा हेत्वन्यथात्वेनान्यथाप्रमाणं (देहादिभावग्गहत्ति) सोपक्रमणं साध्यमुपक्रमक्रियाविषयभूतं कर्म्मेति प्रतिज्ञा सैव देहादौ भावादादिशब्दाज्जीवे च भावादिति हेतुः देहे जीवे च किल वर्त्तते कर्म्म केवलं जीवे वह्न्ययःपिण्डन्यायेन तस्य वृत्तिः देहे त्वाधाराधेयभावेन जीवो वर्त्तते तद्द्वारेण च कर्म्मापीति यथायमेव प्रत्यक्षो देह इति स एव दृष्टान्तः । नन्वाधाराधेयभावेन देहस्यापि जीवे वृत्तिर्युक्ता देहस्य च देहे वृत्तिरिति एतत्कथम्। सत्यं सर्वे भावाः स्वात्मनि वर्त्तन्ते वस्त्वन्तरे चाधारे इति न्यायाद्देहस्यापि देहे वृत्तिर्युज्यत एव । अथवास्यौदारिकादिदेहस्य जीववत्कार्म्मणलक्षणेऽपि देहे वृत्तिः प्रतीतैवेति न देहादौ भावादिति साधनधर्मविकलतादृष्टान्तस्येति । अथ कर्म्मणः सोपक्रमत्वासिद्धावुपपत्त्यन्तराण्यप्याह ।

किंचिदकाले वि फलं, पाइज्जइ पच्चएण कालेण ।
तह कम्मं पाइज्जइ, पाएण वि पच्चए वक्षं ॥
भिन्नो जहेह कालो, तुल्ले वि पहम्मि गइविसेसा उ ।
सत्थेव गहणकालो, गइमेहा भेयओ भिन्नो ॥
तह तुल्लम्मि वि कम्मे य, परिणामाइकिरिया विसेसा उ ।
भिन्नोणुभवणकालो, जेट्ठो मज्झो जहन्नो य ।
जह वा दीहा रज्जू, डज्झइ कालेण पुंजिए खिप्पं ।
वियओ पडो व्व सुस्सइ, पिंडीभूओ य कालेण ।
भागा य निरोवट्टो, हीरइ कमसो जहा णदी खिप्पं ।
किरिया विसेसओ वा, समे वि रोगे चिगिच्छाए ॥

यथा किंचिदाम्रराजादनादिफलं यावता कालेन वृक्षस्थं क्रमेण पच्यते तदपेक्षया अर्वाक्कालेऽपि गर्तप्रक्षेपपललस्थगनाद्युपायेन पाच्यते अन्यत्र वृक्षस्यमेवोपायाभावतः क्रमशः स्वपाककालेन पच्यते तथा कर्म्माप्यायुष्कादिकं किमप्यध्यवसानादिहेतुभिर्बन्धकालनिर्वर्तितवर्षशतादिरूपस्थितिकालापेक्षया कालेनाप्यन्तर्मुहूर्त्तादिना पाच्यते वेद्यतेऽनुभूय पर्यन्तं नीयत इति तात्पर्यम् अन्यानुबन्धकालनिर्वर्तितवर्षशतादिलक्षणस्थितिकालेनैव संपूर्णेन विपाच्यते अनुभूयत इति । अथवा यथेह तुल्येऽपि त्रियोजनादिके पथि त्रयाणां पुरुषाणां गच्छतां प्रहरो द्व्यादिलक्षणो गतिविशेषाद्भिन्नो गतिकालो विशिष्यते दृश्यते एवं कर्म्मणः तुल्यस्थितिकस्यापि तीव्रमन्दमध्यमाध्यवसायविशेषाज्जघन्यमध्यमोत्कृष्टलक्षणस्त्रिविधोऽनुभवनकालो भवति। यदि वा यथा तुल्येऽपि शास्त्रेऽध्येतॄणां मतिर्ग्रहणबुद्धिर्मेधा पुनरिहावधारणस्वरूपा गृह्यते तद्भेदात्त्रिविधो ग्रहणस्य पठनस्य कालो भिन्नोऽनेकरूपो विलोक्यते एवमायुषोऽपि परिणामविशेषात्तुल्यस्थितिकस्याप्यनेकरूपोऽनुभवनकाल इति। पथि शास्त्रदृष्टान्तयोः प्रकृतयोजनामाह । (तहतुल्लम्मिवीत्यादि) गतार्थैव नवरं (परिणामाइकिरियाविसेसाओत्ति) परिणामोऽध्यवसानमादिशब्दादबाह्यदारुकशस्त्रादयो गृह्यन्ते क्रिया च परिणामादिलक्षणा परिणामादयश्च क्रिया च परिणामादिक्रियास्तद्विशेषास्तद्भेदा बहुभिस्तुल्यस्थितिके बद्धेऽपि कर्म्मणि भिन्न एवानुभवनकाल इति यथा दीर्घा प्रसारिता रज्जुरेकस्मात्पक्षात्क्रमेण ज्वलन्ती प्रभूतेनैव कालेन दह्यते पुञ्जीकृता तु पिण्डिता तु ज्वलन्ती क्षिप्रं शीघ्रमेव भस्मीभवति । एवं कर्म्माप्यायुष्कादिकं दीर्घकालस्थितिकं प्रतिसमयं क्रमेण वेद्यमानं चिरकालेन वेद्यते अपवर्त्त्य पुनर्वेद्यमानमल्पेनैव कालेन वेद्यत इति । यथा वा जलार्द्रः पिण्डीभूतः। पटश्चिरकालेन शुष्यति विततः प्रसारितः पुनरल्पेनैव कालेन शुष्यत्येवं कर्म्मापीत्युपनयस्व (यथैवेति) यथा वा लक्षादिकस्य महतो राशेर्निरपवर्तनोऽपवर्तनोपवर्त्तनारहितो भागः क्रमशश्चिरेण ह्रियते अन्यथा पुनरपवर्तनायां विहितायां क्षिप्रं शीघ्रमेवापह्रियते । तथाहि किल लक्षप्रमाणस्य राशेर्दशभिर्भागो हरणीयः स च यद्यपवर्तनामन्तरेण ह्रियते तदा महती वेला लगति यदि तु गुणस्य लक्षस्य गुणकारकस्य च दशलक्षस्य पञ्चभिरपवर्त्तना विधीयते पञ्चभिर्भागो ह्रियत इत्यर्थः तदा शीघ्रमेव ह्रियते भागो लक्षस्य हि पञ्चभिर्भागे हृते लब्धानि विंशतिसहस्राणि दशानां तु पञ्चभिर्भागे हृते लब्धौ द्वौ एताभ्यां विंशतिसाहस्रिकस्य लघुराशेर्भागे हृते झटित्येव दशसहस्राण्यागच्छन्ति अनपवर्तितैस्तु दशभिरनपवर्तितस्यैव लक्षस्यैव दीर्घो भागापहारकालो भवति एवमायुषोऽप्यनपवर्तितस्य तु लघुरसाविति यथा वा समेऽपि कुष्ठादिके रोगे क्रियाविशेषाच्चिकित्साया रोगनिग्रहलक्षणायाः कालभेदो भवत्येवमायुषोऽपीति । तदेवं सप्रसङ्गो द्विविधोऽप्युक्त उपक्रमकालः ॥ विशे० ॥

उवक्कमण–उपक्रमण– न० उप-क्रम-ल्युट् । विक्षेपणे, विशे० ७ द्वा० । आरम्भे, करणे ल्युट् तत्साधने, सुश्रुतोक्ते दीर्घायुष्यादिज्ञानपूर्वकचिकित्सायाम्, भूमिकायाम्, स्त्री० । वाच० ॥

उवक्कमिया–औपक्रमिकी– स्त्री० उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमो ज्वरातिसारादिस्तत्र भवा या सा औपक्रमिकी । स्था० । उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमः कर्मवेदनोपायस्तत्र भवा औपक्रमिकी (भ० १ श०४ उ०) कर्मोदीरणकारणेन निर्वृत्तायां तत्र भवायां ज्वरातिसारादिजन्यायां वा वेदनायाम्, स्था० २ ठा० । " अहं उवक्कमियं वेयणं णो सम्मं सहामि " ॥ स्था० ४ ठा० ॥

उवक्कमियुवसग्ग–औपक्रमिकोपसर्ग– पुं० दण्डकशस्त्रादिनाऽसातवेदनीयोदयापादके, सूत्र० १ श्रु० ३ अ०। (उवसग्गशब्दे विवृतिः) ।

उवक्केस–उपक्लेश- पुं० उपक्लिश्नाति अनेन उप क्लिश् करणे घञ् मदादिषु, वाच० ; भावे घञ् । शोकादिबाधायाम्,, स्था०७ ठा०

उवक्ख (क्खा) इत्ता-उपख्यापयितृ- त्रि०लोके ख्यापयति, "पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइत्ति" । पापैः कर्मभिरात्मानमुपख्यापयिता भवति । अयं महापापकारीत्येवं लोके ख्यापयतीति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ॥

उवक्खड–उपस्कृत– त्रि० उप–कृ–क्त–भूषणादौ सुट् । भूषिते, संहते, विकृते, अध्याहृते, वाच० । घृतहिङ्गुधान्यकमिरचलवणजीरकादिभिः कृतोपस्कारे शाकादिके, । "उवक्खडं भोयणमाहणाणं अत्तट्ठियं सिद्धमिहेगपक्खं" उपा०।"उवक्खडाखीरदहिमादी" नि० चू० ८ उ । उपस्करणमुपस्कृतम् । पाके, । स्था० ४ ठा० ।

उवक्खडसंपन्न–उपस्कृतसंपन्न– पुं०उपस्कृतेन पाकेन संपन्नः।ओदनमण्डकादौ आहारभेदे, । स्था०४ठा० ।

उवक्खडणाम–उपस्कृताम– न० कंकडुगादिउवक्खडं इत्युक्तेरामभेदे, "उवक्खडामं णाम जहा वणयादीणं उवक्खडियाणं जेण सिज्झंति ते कंकडुयामं उवक्खडियाम भण्णति' नि०चू०१५उ०।

उवक्खडिज्जमाण–उपस्क्रियमाण– त्रि०उपसंस्क्रियमाणे, "उवक्खडिज्जमाणे पेहाए पुरा अप्पजूहिए" आचा.२श्रु०२अ०।नि०चू०

उवक्खडिय–उपस्कृत– त्रि०संस्कृते, "विरूवरूवे भोयणजाए उवक्खडिए सिया" "उवक्खडियंपेहाए" उवक्खडियं पेहाए तहा वि तं णो एवं वदेज्जा" आचा० २ श्रु० ४ अ० । " सवत्थपरमण्ण उवक्खडियं। आ०म०द्वि० ॥

उवक्खडेत्ता–उपस्कृत्य– अव्य०संस्कृत्येत्यर्थे, "असणं वा ४ उवकरेत्ता उवक्खडेत्ता। आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

उवक्खर–उपस्कर– पुं० उप–कृ–भावे अप् । हिंसने सुट् । हिंसने, उपस्करोति उप-कृ-अच् । भूषणे, समवाये,प्रतियत्ने, विकारे, मूषके,कटकमण्डलादौ,समुदिते,संहते, व्यञ्जनसंस्कारकपिष्टधान्यकादिद्रव्ये, गृहसंस्कारके संमार्जन्यादौ, वाच० । सूर्यादिके, नि० चू० १० उ० ॥ उपस्क्रियतेऽनेनेत्युपस्करः । हिङ्ग्वादौ । स्था० ४ ठा० ॥

उवक्खरणसाला-उपस्करणशाला- स्त्री० महानसे, नि०चू०९उ०।

उवक्खरसंपण्ण–उपस्करसंपन्न– पुं० उपस्क्रियतेऽनेनेत्युपस्करो हिङ्ग्वादिस्तेन संपन्नः । हिङ्ग्वादिभिः संस्कृते ओदनमण्डकादौ, आहारभेदे, स्था० ४ ठा० ।

उवक्खाइया–उपाख्यायिका– स्त्री० कथाभेदे, ज्ञाताधर्मकथासुपञ्चपञ्चाख्यायिकोपाख्यायिकाशतानि । नं० ॥

उवग–उपग– त्रि० उप-गम-ड–उपगन्तरि, वाच० ॥

उवक्क– पुं०तिरश्चि, "तदणुचए वावि उवगो" उपको नाम अन्यः कोऽपि तिर्यगापतितो मिलितः।वृ०६उ०।गतायां च। नि०चू०३उ०

उवगंतुकाम–उपगन्तुकाम– त्रि० अभ्युत्थातुकामे, " जो संविग्गविहारं उवगंतुकामो अब्भुट्ठिउकाम इत्यर्थः"। नि० चू०१९उ०।

उवगय–उपगत– त्रि० उप-गम्-क्त. स्वीकृते, उपस्थिते, ज्ञाते, वाच० । ढौकिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । अधिगते, " णिउणसिप्पोवगएहिं " औ० । प्रश्न० । युक्ते, " सिरिए हिरिए उवगए उत्तप्पसरीरे " रा० । " सन्नाणणाणोवगए महेसी" उत्त० १२ अ० । औ० । उप सामीप्येन गतः। प्राप्ते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । द० । पंचा० । अनु० । रा० । " णिहववहयसरसजोव्वणकक्कसतरुणवयभावमुवगयाओ " औ० । उत्त० । " झाणकोट्ठोवगए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ " ध्यानं धर्म्यं शुक्लं वा तदेव कोष्ठः कुसूलो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतस्तत्र प्रविष्टो ध्यानकोष्ठोपगतः भ० १ श० १ उ० । "लोयग्गमुवगयाणं" लोकाग्रमुपगतेभ्यः लोकाग्रमीषत्प्राग्भाराख्यं तदुप सामीप्येन निरविशेषकर्मविच्युत्पातपराभिन्नप्रदेशतया गताः उपगताः । ल० । उपेति कालसामीप्येन गतानां प्राप्तानाम् । यद्वा उपेत्युपसर्गः प्रकर्षेऽप्युपलभ्यते यथा पोढारागेण तेन स्थानमनुपमसुखं प्रकर्षेण गतानामिति सम्म० ॥

उवगयसलाहत्त–उपगतश्लाघत्व– न० उक्तगुणयोगात् प्राप्तश्लाघतारूपे चतुर्विंशे सत्यवचनातिशये, स० । रा० ॥

उवगरण–उपकरण– न० उपक्रियतेऽनेन उप-कृ-ल्युट्-प्रधानसाधके अङ्गे, हस्त्यश्वरथासनमञ्चकादौ, आचा० १ श्रु० २ अ०। अङ्गे, "केवलिस्सणं वीरियस्स संयोगसद्दव्वयाए चत्तारि उवगरणाइं भवंति । भ० ५ श० ४ उ० । कामभोगाङ्गे, धनधान्यहिरण्यादिके, सूत्र०२ श्रु० १ अ० । उपक्रियतेऽनेनेत्युपकरणम् । चुल्ल्यादिके दर्व्यादिके च । तन्निरुक्तिश्चैवम् ।

उपकरणशब्दं व्याख्यानयति ॥

> सिज्झत्तस्सुवयारं, दिज्जंतस्स व कारइ य जं दव्वं ।
> तं उवकरणचुल्ली, उवरकादव्वीए डोयाइ ॥

यत् चुल्ल्यादिकं सिद्ध्यतेऽन्नस्य यद्वा यद्दर्व्यादिकं दीयमानस्य भक्तस्योपकारं करोति तच्चुल्ल्यादिकं दर्व्यादिकं च उपकरणमित्युच्यते । उपक्रियते अनेनेत्युपकरणमिति व्युत्पत्तेः ॥ पिं० ॥ आचा० । स्था० । उपकरणं त्वनेकविधम् कटपिटकशूर्पादिके, अनु० । भ० । " लौहीकटाहकडुच्छुकादौ, भ० ५ श०७ उ० । उपक्रियते व्रती अनेनेत्युपकरणम् धर्मशरीरोपष्टम्भहेतौ उपधौ, उत्त० १२ अ० । दण्डकरजोहरणवस्त्रपात्रादौ, प्रश्न० १ द्वा० । प्रव० । स्था० । यज्ज्ञानादीनामुपकारकं तदुपकरणमुच्यते । तथा चाह । "चं जुज्जइ उवयारे उवगरणं तंसि होइ उवगरणं । अहिगरणं अजओ अ, जयं परिहरंतो परिहरंतो" ध० ३ अधि० । यत्किल साधूनामुपकारे न व्याप्रियते तन्नोपकरणं किन्तु अधिकरणम् । सू० १ उ० । उपकारिवस्तुनि, प्रश्न०१ द्वा० । खड्गस्थानीयाया बाह्यनिर्वृत्तेर्या खड्गधारास्थानीया स्वच्छतरपुद्गलसमूहात्मिका अभ्यन्तरा निर्वृत्तिः सा । शक्तिविशेषे, जी० १ प्रति० । आचा० ।

उवगरणउप्पादणया–उपकरणोत्पादनता– स्त्री० उपकुर्वन्तीति शीतातपादिषु सीदन्तं स्थिरीकुर्वन्तीति उपकरणानि तेषामुत्पादनता उपकरणोत्पादनता वक्ष्यमाणप्रकारेण उत्पादनरूपे विनयभेदे, अथोपकरणोत्पादनतां पृच्छति ।

से किं तं उवगरणउप्पायणया २ चउव्विहा पण्णत्ता तं जहा अणुप्पन्नाइं उवगरणाइं उप्पाइत्ता भवति पोराणाइं उवगरणाइं संरक्खिता भवति । संगोवित्ता भवति परित्तं जाणित्ता पच्चुद्धरित्ता भवति जधाविधिं संविभइत्ता भवति सेत्तं उवगरणउप्पायणया ।

प्रश्नसूत्रं कण्ठ्यम् । गुरुराह । चतुर्विधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा (अणुप्पन्नाइंति) अनुत्पन्नानि पूर्वमप्राप्तानि अपेक्षमाणानि उपकरणानि सम्येगषणादिशुद्ध्या उत्पादयिता संपादनशीलो भवति यतः स्वयमाचार्यस्योपकरणोत्पादने वाचनाधर्मकथाद्यन्तरायो भवति अतः शिष्येणैवोपकरणाद्युत्पादनीयम् । (पोराणाइंति) पुरातनान्युपकरणानि संरक्षयिता उपायेन चोरादिभ्यः अथवा जीर्णानि भविष्यति काले प्रावृणोति व्याख्यानकाले चोलपट्टादिकम् । संगोपयिता च अल्पसागारिककरणेन मलिनतारक्षणेन वेति २ " परित्तं " नाम अल्पोपधिकं देशान्तरादागतं साधर्मिकं समीपस्थं वा अन्यगणसत्कं वा सीदन्तं दृष्ट्वा उपकरणैरुद्धर्ता भवति ३ यथाविधिसंविभक्ता भवति यथाविधि नाम यथाशास्त्रिकतया दाता भवति ग्लानादिकारणे वा तथाविधवस्त्रसंग्राहको भवति४ सेत्तमित्यादिनिगमनवचनं व्यक्तम् । दशा० ४ अ० ॥

उवगरणदाण—उपकरणदान—न० उपकरणं दण्डकादि तस्य दानम् वितरणम् । ममैकान्तनिर्जरा भवत्विति बुद्ध्या दण्डकादिवितरणे, " बहुमाणो वंदणयनिवेयणा पालणा य जातणाउवगरणमेव " दर्श० ॥

उवगरणपूतित—उपकरणपूतिक—न० राध्यमानस्य दीयमानस्य वा उपकारकारके पूतिभेदे, "जंतं रज्झंतस्स वा दिज्जंतस्स वा उवकारं करोति तं उवकरणपूतितं तं च इमं चुल्लुक्खलियं डोएदव्वीछूढे य मासयं पूर्ति डोएलोणेहिं गूसंकामणफोडसंधूमे " नि०चू० २ उ० ।

उवगरणलाघव—उपकरणलाघव—न० अल्पोपधित्वरूपे द्रव्यतो लाघवे, आचा० १ श्रु०६ अ० ३ उ० ।

उवगरणवडिया—उपकरणप्रतिज्ञा—स्त्री० उपकरणलाभप्रतिज्ञायाम्, "आमोसगा उवगरणवडियाए संपिंडिया गच्छेज्जा" आमोषकाश्चौरा उपकरणप्रतिज्ञया उपकरणार्थिनः समागच्छेयुः । आचा० २ श्रु० ।

उवगरणसंजम—उपकरणसंयम—पुं० महामूल्यवस्त्रादिपरिहाररूपे पुस्तकवस्त्रतृणचर्मपञ्चकपरिहारलक्षणे वा संयमभेदे, स्था० ४ ठा० ।

उवगरणसंजोयणा—उपकरणसंयोजना—स्त्री० उपकरणविषये संयोजनादोषे, सा च बाह्याऽऽभ्यन्तरा च । तत्र बहिरुपकरणसंयोजना उपकरणं गवेषयत एव साधोश्चोलपट्टकप्राप्तौ विभूषाप्रत्ययमन्तरा कल्प्यं याचयित्वा परिभुञ्जानस्य भवति । अन्तरुपकरणसंयोजना वसतावागत्य तथैव परिभुञ्जानस्य । पञ्चा० १३ विव० । पं० व० ॥

उवगरणसंवर—उपकरणसंवर—पुं० अप्रतिनियताकल्पनीयवस्त्राद्यग्रहणरूपे विप्रकीर्णस्य वस्त्राद्युपकरणस्य संवरणलक्षणे वा संवरभेदे, स्था० १० ठा० ।

उवगसित्ता—उपसंश्लिष्य—अव्य०समीपमागत्येत्यर्थे, "मणवंध मायोहिं णेगेहिं कलुणविणीयमुवगसित्ताणं" सूत्र०१श्रु०४अ० ।

उवगाइज्जमाण—उपगीयमान—त्रि० क्रियमाणोपगाने, " गंधव्वेहिं णाडएहिं उवनिविज्झमाणे उवगाइज्जमाणे उवलालिज्झमाणे " रा० ।

उवगार—उपकार—पुं० उप-कृ—भावे-घञ् । प्रधानस्यानुगुण्यसम्पादने, उपकृतौ, वाच० ॥ उपकारवक्तव्यताभेदाश्च । चैत्यमुनिवन्दनप्रभृति-भाष्यविवृतेर्यथाश्रुतं किंचित् । संघस्याचारविधिं, वक्ष्ये स्वपरोपकाराय ।२। इहहि दुरन्तानन्तचतुरन्तासारविसारिसंसारापारावारे निमज्जता भव्यजन्तुना जिनप्रवचनप्रतीतचोल्लकादिदशानिदर्शनदुष्प्रापं कथमपि प्रशस्तमनुजजन्मादिसामग्रीमबाधभवजलधिसमुत्तरणप्रवहणस धर्मसद्धर्म्मविधाने प्रयत्नो विधेयः । यदवादि "भवकोटी दुष्प्रापामवाप्य नृभवादिसकलसामग्रीम् । भवजलधियानपात्रे, धर्मे यत्नः सदा कार्यः । १ । तत्रापि विशेषतः परोपकारकरणे प्रवर्तितव्यम् । तस्यैवान्वयव्यतिरेकाभ्यामपि पुण्यबन्धनिबन्धनत्वात् उक्तं च "संक्षेपात्कथ्यते धर्मो, जनाः किं विस्तरेण वः । परोपकारः पुण्याय, पापाय परपीडनम् । १ । स चोपकारो द्वेधा । द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्योपकारो भोजनशयनाच्छादनप्रदानादिलक्षणः स चाल्पीयाननात्यन्तिकश्चैहिकार्थस्यापि साधनेनैकान्तेन साधीयानिति । भावोपकारस्त्वध्यापनश्रावणादिस्वरूपो गरीयानित्यात्यन्तिक उभयलोकसुखावहश्चेत्यतो भावोपकार एव यतितव्यम् । स च परमार्थतः पारमेश्वरप्रवचनोपदेश एव । तस्यैव भवशतोपचितदुःखलक्षक्षयक्षमत्वात् ॥ आह च ॥ नोपकारो जगत्यस्मिंस्तादृशो विद्यते क्वचित् । यादृशी दुःखविच्छेदाद्देहिनां धर्मदेशना ॥ ३ ॥ संघा० । नं० । सुखानुभवे, षो० ए विव० ।

उवगा (या) रण—उपकारण—न० आत्मनोऽन्यस्य वा ग्लानाद्यवस्थायामन्येनोपकारकरणे, "उवयारणपारणासु विणओ पउजियव्वो " प्रश्न० ३ द्वा० ।

उवगाराभाव—उपकाराभाव—पुं० कृतकृत्यत्वेनानन्दाद्युपकारस्यासंभवे, " उवगाराभावम्मि वि, पूआणं पूजगस्स उवगारो " पंचा० ४ विव० ।

उवगारि (ण्)—उपकारिन्—त्रि० उपकारके, आ० म० प्र० । विशे० । उपकारवति, षो० १० विव० ।

उवगारिया—उपकारिका—स्त्री० विमानाधिपतिसत्कप्रसादावतंसकादीन् उपकरोत्यपष्टम्भातीत्युपकारिका विमानाधिपतिसत्कप्रसादावतंसकादीनां पीठिकायाम्, अन्यत्र त्वियमुपकार्योपकारिकेति प्रसिद्धा । उक्तं च " गृहस्थानां स्मृतं राज्ञामुपकार्य्योपकारिका " इति । रा० ।

उवगारि (य) यालयण-उपकारिकालयन-न० उपकारिका लयनमिव उपकारिकालयनम् । उपकार्य्योपकारिकारूपे लयने, "एत्थणं महेगे उवयारियलयणे पन्नत्ते एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं " रा० । जी० ॥

उवगिज्जमाण—उपगीयमान—त्रि० "तद्गुणगानात् क्रियमाणोपगाने, मुइंगमत्थएहिं । बत्तीसइबद्धेहिं उवनच्चिज्जमाणे उवगिज्जमाणे " भ० ६ श० ३३ उ० । तथाविधवालोचितगीतविशेषैर्गीयमाने गाय्यमाने च । औ० ॥

उवगीइ—उपगीति—स्त्री० आर्य्या द्वितीयकार्द्धे यदू गदितं लक्षणं " तत् स्यात् यद्युभयोरपि दलयोरुपगीतिं तामुनिर्ब्रूते " वृ० र० । उक्ते मात्रावृत्तभेदे, ग० ।

उवगूढ—उपगूढ—न० उप—गुह. भावे. क्त. । आलिङ्गने, कर्मणि क्त-आलिङ्गिते, त्रि० । सूत्र० १ श्रु०४ अ० । वेष्टिते, ज्ञा०१८अ० । युक्ते, "गुंजावक्ककुहरोवगूढं " "गुजंतं वंसकुहरोवगूढं" रा० ।

उवगूहण—उपगूहन—न० उप-गुह-ल्युट्-ओरूत् । आलिङ्गने,

वाच० । प्रच्छन्नरक्षणे, रचनायां च । " आरुहणण्हवणेहिं वालयउवगूहणेहिं च " तं० ॥

उवगूहिज्जमाण–उपगूह्यमान–त्रि० आलिङ्ग्यमाने, " उवनच्चिज्जमाणे उवगाइज्जमाणे उवलालिज्जमाणे उवगूहिज्जमाणे " ज्ञा० १ अ० ॥

उवगूहिय–उपगूहित (उपगूढ) न० गाढतरपरिष्वङ्गरूपे संप्राप्तकामभेदे, प्रव० १७९ द्वा० । द० । आलिङ्गिते, त्रि० "एस सो वइरो तुब्भेहिं उवगूहिओ " आ०म०द्वि० ।

उवग्ग–उपाग्र–न० अग्रस्य मुख्यस्य वर्षाकालसंबन्धिनः समीपमुपाग्रम् ॥ आषाढमासे, " एसो च्चियकालो पुणरेव गणं उवग्गम्मि " व्य० १ उ० ।

उवग्गह–उपग्रह–पुं० उपगृह्णातीत्युपग्रहः । उपाधौ, ओ० । नि० चू० । उपग्रहणमुपग्रहः शिष्याणां भक्तश्रुतादिदानेनोपष्टम्भने, ग० १ अधि० । वि० । ओ० । पं०चू० । पं०भा० । (तद्भेदाः परिहारशब्दे वक्ष्यन्ते) आत्मनः समीपे संयमोपष्टम्भार्थवस्तुनो ग्रहणे, प्रव० ६० द्वा० । उपकारे, विशे० । कारावन्धने वन्दीकरणे, उपयोगे, आनुकूल्ये, वाच० । परस्मैपदात्मने पदयोर्व्यत्यये, यथा तिष्ठति प्रतिष्ठते रमते उपरमतीत्यादि । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । कर्मणि घञ् । कारारुद्धे, वन्द्याम्, वाच० ।

उवग्गहकर–उपग्रहकर–त्रि० उपकारके, "जोग्गंपि वत्थमाइ उवग्गह करंति गच्छस्स " पं० व० २ द्वा० ॥

उवग्गहकुसल–उपग्रहकुशल–पुं० उपग्रहविषयके कुशले, उप सामीप्येन ग्रहः सोऽपि द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । तत्र येषामाचार्य उपाध्यायो वा न विद्यते तान् । आत्मसमीपे समानीय तेषामित्वरां दिशं बध्वा तावद्धारयति यावन्निष्पाद्यन्ते एष द्रव्यत उपग्रहः । ग्रह उपादाने इति वचनात् । यः पुनरविशेषेण सर्वेषामुपकारे वर्त्तते स भावतः उपग्रहः ॥

उपग्रहकुशलमाह ॥

बाला सहवुड्ढेसुं, संततवकिलंतवेयणातंके ।
सेज्जनिसेज्जोवहियाण, समणभेसज्जवग्गहिए ॥
दाणदवावणकारा–वणे य तहाकयमणुण्णाए ।
उवहितमणुवहितविही, जाणाति उवग्गहं एयं ॥

बालाः सहवृद्धेषु तथाप्रभृतिमार्गगमनतः । पवनो वा श्रान्तेषु तपःक्लान्तेषु तथा वेदनायां सामान्यतः शरीरपीडायां जाताया-मातङ्के च सद्यो जाते सति रोगे समुत्पन्ने शय्या वसतिर्निषद्या पीठफलकादिरूपा उपधिः कल्पादिः पानं द्रवम् अशनमोदनादि भेषजमौषधमौपग्रहिकं दण्डं प्रोञ्छनाद्युपकरणम् । एतेषां समाहारो द्वन्द्वस्तस्मिन् सप्तमी षष्ठ्यर्थे ततोऽयमर्थः । एतेषां स्वयं दानेऽन्यैर्दापने तथा वैयावृत्त्यादेः कारापणे च तथा "कश्रमणुन्नाए" इति परैः कृतस्यानुज्ञायां यत्प्रवर्त्तनं तथा य उपाहितविधिर्यश्चानुपहितविधिर्नाम यत् आचार्यैर्वितीर्णं तदाचार्यमनुज्ञाप्यान्येषां साधूनां तदन्तरेण विस्तरयतां ददाति अनुपहितविधिर्यदनुत्पन्नमुत्पाद्य ददाति । अन्येतु व्याचक्षते यद्यस्य गुरुभिर्दत्तं तत्तस्योपनयतीत्येव उपहितविधिः । यत्पुनस्तस्य गुरुभिर्दत्तं तत्सोऽन्यस्य गुरून् अनुज्ञाप्य ददाति एषोऽनुपहितविधिः । एवं सर्वमुपग्रहं जानाति । एतदेव लेशतो व्याख्यानयति ॥

बालादीणं तेसिं, सेज्जनिसेज्जोवहिप्पयाणेहिं ।
भत्तन्नपाणभेसज्ज–मादीहिं उवग्गहिं कुणइ ॥
देइ सयं दावेइ य, करेय कारावए य अणुजाणे ।
उवहिय जं जस्स गुरूहिं, दिण्णं तं तस्स उवणेति ॥

अणुवहियं जं तस्स उ, दिन्नं तं देइ सो उ अन्नस्स ।
खमासमणेहिं दिन्नं, तुज्झं ति उवग्गहो एसो ॥

एतेषामनन्तरगाथाभिहितानां बालादीनां बालासमर्थवृद्धमार्गगमनादिश्रान्ततपः क्लान्तवेदनार्त्तजातातङ्कानां शय्यानिषद्योपधिप्रदानैस्तथा भक्तं मोदकाशोकवर्त्यादि अन्नमोदनादि पानभैषज्ये प्रागुक्तस्वरूपे आदिशब्दादौपग्रहिकोपकरणादिपरिग्रहः । एतैरुपग्रहमुपष्टम्भं करोति कथमित्याह । स्वयं शय्यादिकं ददाति । अन्यैर्वा दापयति तथा स्वयं वैयावृत्त्यादि करोति । अन्यैः कारयति । कुर्वन्तं वा अन्यमनुजानीते । (उवहियत्ति) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारादुपहितविधिरिति द्रष्टव्यम् । यद्यस्य गुरुभिर्दत्तं तत्तस्यापनयतीत्येष उपहितविधिर्यत्पुनस्तस्य दत्तं सोऽन्यस्मै गुरून् अनुज्ञाप्य ददाति । क्षमाश्रमणैस्तुभ्यमिदं दत्तमित्येषोऽनुपहितविधिः । एष सर्वोऽप्युग्रहः । उक्त उपग्रहकुशलः ॥ व्य० ३ उ० ॥

उवग्गहट्ठया–उपग्रहार्थता–स्त्री० भक्तपानवस्त्राद्युत्पादनसमर्थतयोपष्टम्भयिता भवत्विति प्रयोजने, स्था० ५ ठा० ३ उ० ॥

उवग्गहिय–उपग्रहीत–न० भावे-क्त० । पुरुषस्यालिङ्गनैकान्तनयनलिङ्गग्रहणकरग्रहणादौ, " उवहसिएहिं उवग्गहिएहिं उवसद्देहिं " तं० । कर्मणि क्त- । ज्ञानादिभिर्वस्त्रादिभिश्चोपष्टम्भिते, ॥ पा० ॥

उवग्घाय–उपोद्घात–पुं० समीपवर्तिनः प्रकृतस्य उद्घात उद्धननम् ज्ञानं चिन्तनं यत्र । उप- हन्- गतौ- गत्यर्थत्वात् ज्ञानार्थता आधारे घञ् । प्रकृतसिद्ध्यर्थमालोचनात्मके सङ्गतिप्रभेदे "चिन्तां प्रकृतसिद्ध्यर्थ–मुपोद्घातं विदुर्बुधाः" तदर्थवर्णने आरम्भो शास्त्रोत्पत्तौ, विशे० ॥ उपक्रमादस्य भेदः । अपरस्त्वाह । ननूपक्रमः प्रायः शास्त्रसमुत्थापनार्थं उक्त उपोद्घातोऽप्येषशास्त्रसमुद्घातप्रयोजन एवेति कोऽनयोर्भेदः । उच्यते उपक्रमो ह्युद्देशमात्रनियतव्यापार उपोद्घातस्तु प्रायेण तदुद्दिष्टवस्तुप्रबोधनफलोऽर्थानुगमत्वादित्यलं विस्तरेण आ०म० प्र० ॥ उपोद्धननमुपोद्घातः । व्याख्येयस्य सूत्रस्य व्याख्यानविधिसमीपीकरणे ॥ विशे० ॥ उपोद्घातफलम् ॥ अनेन चापोद्घातेनाभिहितेन सूत्रादयोऽर्था व्यक्ताः भवन्ति यथा दीपेनापवरके तमसि उक्तं च "वत्ती भवन्ति अत्था, दीवेणं अप्पगास उव्वरए । वत्ती भवति अत्था, उवघाएणं तहा सत्थे" उपोद्घाताभिधानमन्तरेण पुनः शास्त्रं स्वतोऽतिविशिष्टमपि न तथाविधमुपादेयतया विराजते यथा नभसि मेघच्छन्नश्चन्द्रमाः । उक्तं च " मेघच्छन्नो यथा चन्द्रो, न राजति नभस्तले । उपोद्घातं विना शास्त्रं । न राजति तथा विधं " तत्र सूत्रभणितं " नो कप्पति निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा आमेनालपलंबे इत्यादि " सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिभणितमिदम् । वृ० १ उ० ॥

उवग्घायणिज्जुत्ति–उपोद्घातनिर्युक्ति–स्त्री० उपोद्घातेन व्याख्येयस्य सूत्रस्य व्याख्या विधिसमीपीकरणमुपोद्घातनिर्युक्तिस्तद्रूपस्तस्या वा अनुगम उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमः । निर्युक्त्यनुगमभेदे, " से किं तं उवग्घायनिज्जुत्तिअणुगमे २ इमाहिं दोहिं मूलगाहाहिं अणुगंतव्वे तंजहा "उद्देसे १ निद्देसे अ २ निग्गमे ३ खित्ते ४ काले ५ पुरिसे य ६ । कारण ७ पच्चय ८ लक्खण, ९ नए १० समोआरेणाणुमए ११ ॥ किं १२ कइविहं १३ कस्स, १४ कहिं १५ केसु १६ कहं १७ किच्चिरं हवइ कालं १८ । कइ १९ संतर २० मविरहियं, २१ भवा २२ गरिस २३ फा-

सण २४ निरुत्ता २५ ॥ सेत्तं उवग्घायनिज्जुत्ति अणुगमो"। अनु० । आ० म० प्र० । विशे० । आ० म० द्वि० (समाइय शब्दे स्पष्टी भविष्यति)

उवघाय-उपघात-पुं० उपहननमुपघातः । पिण्डशय्यादेरकल्पनायाम् । स्था० ३ ठा० । अशबलीकरणे, ओ० । परम्पराघाते, प्रश्न० २ द्वा० । उपघातभेदः "उवघाओ" उपेत्य घातो उपघातः स च द्विविधः द्रव्योपघातो भावोपघातश्च तत्र द्रव्योपघातो विशुद्धद्रव्येणोपहन्यते । भावोपघातो द्विविधः प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च । तत्र प्रशस्तोपघातः मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषायोपघातः सम्यग्दर्शनादिषु प्रशस्तः । अप्रशस्तोपघातस्तु सम्यग्दर्शनाद्युपघातः मिथ्यात्वादिषु प्रशस्तः विशोधी नानार्यातिशयेषु सुप्रशंसास्तिभावयोः शोधनं शुद्धिः विविधमनेकप्रकारा वा शुद्धिर्विशुद्धिरियं द्विविधा द्रव्यविशुद्धिर्वस्त्रादि भावविशुद्धिः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रविशुद्धिः । स च विशुद्ध्युपघातो वा अजीवद्रव्याणां न भवतीत्येष सिद्धान्तः कस्माद्यस्मादजीवद्रव्याणां क्रोधादयः परिणामविशेषा न भवन्ति तेनोपघातो विशुद्धता वा अजीवा नो न भवन्तीत्येष भावनानिश्चय इत्यर्थः । आह कस्योपघात इति संज्ञा । यद्यजीवानां न भवति शुद्धिरुपघातो वा उच्यते उपघातो विशुद्धिर्वा परिणामप्रत्यया जीवानां भवति न त्वजीवानामिति सिद्धान्तः । परिणतिः परिणामः अध्यवसायो भाव इत्येकार्थाः । पं० चू० ॥

त्रिविध उपघातः

तिविहे उवघाए पण्णत्ते तंजहा उग्गमोवघाए उप्पायणोवघाए एसणोवघाए । एवं विसोही ॥

उपहननमुपघातः पिण्डशय्यादेरकल्पतेत्यर्थः । तत्र उद्गमनमुद्गमः पिण्डादेः प्रभव इत्यर्थः तस्य चाधाकर्मादयः षोडश दोषाः । उक्तंच " तत्थुग्गमोपसूई-पभवो एमादि होंति एगट्ठा । सो पिण्डस्सिह पगओ, तस्स य दोसा इमे होंति " ।१। आहाकम्मुद्देसिय २ पूईकम्मे य ३ मीसजाए य ।४। ठवणा ५ पाहुडियाए, ६ पाओयर ७ कीअ ८ पामिच्चे ९ ॥२॥ परियट्टए १० अभिहडे, ११ उब्भिन्ने १२ मालोहडे इ य १३ अच्छिज्जे १४ अणिसिट्ठे, १५ अज्झोयरए य १६ सोलसमेत्ति ॥३॥ " इह चाभेदविवक्षया उद्गमदोष एवोद्गमोऽतस्तेनोद्गमेनोपघातः पिण्डादेरकल्पनीयता करणं चरणस्य वा शबलीकरणमुद्गमोपघातः उद्गमस्य वा पिण्डादिप्रसूतेरुपघात आधाकर्मत्वादिभिर्दुष्टतोद्गमोपघातः ।

पञ्चविध उपघातो यथा—

पंचविहे उवघाए पण्णत्ते तंजहा उग्गमोवघाए उप्पायणोवघाए एसणोवघाए परिकम्मोवघाए परिहरणोवघाए ॥

उपघातोऽशुद्धता उद्गमोपघात उद्गमदोषैराधाकर्मादिभिः षोडशप्रकारैर्भक्तपानोपकरणलेपानामशुद्धता एवं सर्वत्र नवरम उत्पादनया उत्पादनादोषैः षोडशभिर्धात्र्यादिभिरेषणया तद्दोषैर्दशभिः शङ्कितादिभिरिति परिकर्मवस्त्रपात्रादेश्छेदनसीवनादि तेन तस्योपघातोऽकल्पता तत्र वस्त्रस्य परिकर्मोपघातो यथा "तिण्हपरिफालियाणं, वत्थं जो फालियं तु संसीवे । पंचण्हं एगतरं, सो पावइ आणमाईणि" ॥ १ ॥ तथा पात्रस्य " अवलक्खणेगबंधे, दुण्णतिगअइरेगबंधणं वावि । जो पायं परियट्टइ (परिभुक्ते) परं दिवड्ढा उ मासा उ " ॥ २ ॥ (स आज्ञादीनाप्नोतीति तथा वसतेः) " दूमिय धूमिय वासिय, उज्जोइय बलिकडा अवत्ता य । सित्ता संमट्ठा वि य, विसोहि कोर्डि गया वसहित्ति " ॥ ३ ॥ दूमिता धवलिता " बलिकृता कूरादिना अव्यक्ता । छगणादिना लिप्ता संमृष्टा समार्जितेत्यर्थः तथा परिहरणा आसेवा तयोपध्यादेरकल्पता तत्रोपधेर्यथा एकाकिना हिण्डकसाधुना यदासेवितमुपकरणं तदुपहतं भवतीति समयव्यवस्था " जग्गहणअप्पडिवज्जण, जइ वि चिरेणं न उवहम्मेति " वचनात् । अस्य चायमर्थ एकाकी गच्छभ्रष्टो यदि जागर्ति दुग्धादिषु च न प्रतिबध्यते तदा यद्यप्यसौ गच्छे चिरेणागच्छति तथाऽप्युपधिर्नोपहन्यते अन्यथा तूपहन्यत इति । वसतेरपि मासचतुर्मासयोरुपरि कालातिक्रान्तेति । तथा मासद्वयं चतुर्मासद्वयं वा वर्जयित्वा पुनस्तत्रैव वसतामुपस्थानेऽपि च तद्दोषाभिधानात् । उक्तञ्च " उउ वासा समतीता, कालातीता उ सा भवे सेज्जा । से चेव उवट्ठाण-दुगुणादुगणं च वज्जित्ति " ॥ १ ॥ तथा भक्तस्यापरिष्ठापनिकाकारं प्रत्यकल्पता तदुक्तं " विहिगहियं विहिभुत्तं, अइरेगं भत्तपाणभोत्तव्वं । विहिगहिए विहिभुत्ते, इत्थ य चउरो भवे भंगा ॥ १ ॥ अहवा वि अ विहिगहियं, विहिभुत्तं तं गुरुहिं णुण्णायं । सेसाणाणुण्णाया, गहणे दिन्ने वनिज्जुहणंति । स्था० ३ठा० । (व्याख्याएसणाशब्दे)

दशविध उपघातः ॥

दसविहे उवघाए पण्णत्ते तंजहा उग्गमोवघाए उप्पायणोवघाए जहा पंचट्ठाणे जाव परिहरणोवघाए णाणोवघाए दंसणोवघाए चरित्तोवघाए अवियत्तोवघाए सारक्खणोवघाए

यदुद्गमेनाधाकर्मादिना षोडशविधेनोपहननं विराधनं चारित्रस्याकल्प्यता वा भक्तादेः स उद्गमोपघातः एवमुत्पादनया धात्र्यादिदोषलक्षणाया यः स उत्पादनोपघातः । " जहा पंचट्ठाणेति " भणनात्तत्सूत्रमिह दृश्यं कियदत आह जाव परीत्यादि तच्चेदं(एसणोवघाए) एषणया शङ्कितादिभेदया यः स एषणोपघातः (परिकम्मोवघाए) परिकर्म वस्त्रपात्रादिसमारचनं तेनोपघातः स्वाध्यायस्य श्रमादिना शरीरस्य संयमस्य वोपघातः परिकर्मोपघातः । (परिहरणोवघाए) परिहरणा अलाक्षणिकस्याकल्प्यस्य वोपकरणस्य सेवा तया यः स परिहरणोपघातस्तथा ज्ञानोपघातः श्रुतज्ञानापेक्षया प्रमादतो दर्शनोपघातः शङ्कादिभिश्चारित्रोपघातः समितिभङ्गादिभिः (अवियत्तोवघाएत्ति) अवियत्तमप्रीतिकं तेनोपघातो विनयादेः (सारक्खणोवघाएत्ति) संरक्षणेन शरीरादिविषये मूर्च्छयोपघातः परिग्रहविरतेरिति संरक्षणोपघात इति । स्था० १० ठा० । " उवघायं च दसविहं, असंवरं तह य संकिलेसं च । परिवज्जंतो गुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच " पा० । ध० । सूत्रतो विनाशे, कर्म० । नि० चू० । उपद्रवे, तं० । कर्मायोग्यतासम्पादने, उपकारे, वाच० ॥

उवघायकम्म-उपघातकर्मन्-न० परोपघातक्रियायाम्, " आसूणिमक्खिरागं च, गिद्धुवघाय कम्मगं । उच्छोलणं च कक्कं च, तं विज्जं परिजाणिया " सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

उवघायजणय-उपघातजनक-न० उपघातः सत्त्वघातादिस्तज्जनकम् अनु० ॥ सत्त्वोपघातादिप्रवर्तके सूत्रदोषे, यथा वेदविहिता हिंसा धर्मायेत्यादि ॥ विशे० ॥ यथा वा " न मांसभक्षणे दोष इत्यादि " बृ० १ उ० ।

उवघायण-उपहनन-न० हन्यतेऽनेनेति हननम् उप सामीप्येन हननमुपहननम् । करे, " भूओवघायणमणज्जं " आव० ४ अ० ।

उवघायणाम-उपघातनामन्-न० उपघातनिबन्धनं नाम । नामकर्मभेदे, यदुदयवशात्स्वशरीरावयवैः स्वशरीरान्तःपरिवर्द्धमानैः प्रतिजिह्वागलवृन्दलम्बकचोरदन्तादिभिरुपहन्यते । यद्वा

स्वयं कृतोद्बन्धनभैरवप्रपातादिभिस्तदुपघातनाम । पं० सं० । कर्म० । स० । श्रा० । प्रव० ॥

उवघायणिस्सिय–उपघातनिश्रित–न० उपघाते प्राणि वधे निश्रितमाश्रितम् । दशमे मृषाभेदे, स्था० १० ठा० ।

उवघायपंमग–उपघातपण्डक–पुं० उपहतवेदोपकरणे पण्डकभेदे, नि० चू० ए उ० । अथोपघातपण्डकमाह—

पुव्विं दुच्चिष्ठाणं कम्मा–णं असुभफलविवागेण ।
नो उवहम्मइ वेओ, जीवाणं पावकम्माणं ॥

पूर्वं दुश्चीर्णानां दुराचारसमाचरणेनार्जितानां कर्मणामशुभफलो विपाक उदयो यद्भवति ततो जीवानां पापकर्मणां वेद उपहन्यते । तत्र चायं दृष्टान्तः—

जह हेमो उ कुमारो, इंदमहे तुसियानिमित्ताणं ।
मुच्छिय गिद्धो य मओ, वेओ वि य उवहओ तस्स ॥

यथा हेमो नाम कुमार इन्द्रमहे समागता यास्तुषिका वालिकास्तासां निमित्तेन मूर्च्छितो गृद्धोऽत्यन्तमासक्तः सन् मृतः पञ्चत्वमुपगतो वेदोऽपि च तस्योपहतः संजात इत्यक्षरार्थः । भावार्थः कथानकादवसेयः तच्चैवं हेमपुरे नगरे हेमकूडो राया हेमसंभवा भारिया तस्स पुत्तो वरतवियहेमसंनिभो हेमा नाम कुमारो सो य पत्तजोव्वणो अन्नया इंदमहे इन्दट्ठाणगओ पेच्छइ य । तत्थ नगरकुलवालियाणं रूववईणं पंचसए वलिपुप्फधूवं करुच्छुयहत्थो ताओ दट्ठुं सेवगपुरिसे भणइ किमेयाओ आरायाउ किं वा अभिलसंति । नेहिलहिंदियं इंदं मग्गंति वरं सोभग्गं अभिलसंति भणिया य तेण सेवगपुरिसा अहमेएसिं इंदेण वरो दत्तो नेहपयाउ अंतेउरम्मि । तेहि ताओ घेत्तुं सव्वाओ अंतेउरे स्थूढाओ ताहे नागरजणे रायाणं उवट्ठिओ मोपहवेत्ति तओ रन्ना भणियं किं मज्झ पुत्तो न रोयति तुहं जामाओ ड तओ नागरा तुट्ठिकढिया पयं रन्नो सम्मतंति अविसप्पगया नागरा कुमारेण नायव्वा परिणीया सो एसु अतीव पसत्तो पसत्तस्स य तस्स सव्ववीयनीगालो जाओ तओ तस्स वेओवया व जाओ य अन्ने भणंति ताहि चेव अप्पफिसे रोगत्ति रुवियाहिं अहार्णहिं मारिओ एयावहोपघातपंडक उच्यते । वृ० ४ उ.

उवचय–उपचय–पुं० उपचीयते उपचयं नीयते इन्द्रियमनेनेति उपचयः । प्रायोग्यपुद्गलसंग्रहणसम्पतिइन्द्रियपर्य्याप्तौ प्रज्ञा० १५ पद । इन्द्रियशब्दे तदुपचय उक्तः ॥ शरीरे, आव० ५ अ० । पिण्डे, निकाये, समूहे, पिं० । ओ० । वृद्धौ, भ० । अत्र दण्डकः–

जीवाणं भंते ! किं सोवचया सावचया सोवचयसावचया निरुवचया निरवचया गोयमा ! जीवा नो सोवचया नो सावचया नो सोवचयसावचया निरुवचया निरवचया । एगिंदिया तइयपदे सेसा जीवा चउहिं पएहिं भाणियव्वा । सिद्धाणं भंते पुच्छा गोयमा ! सिद्धा सोवचचया नो सावचया नो सोवचयसावचया निरुवचय निरवचया । जीवाणं भंते ! केवइयं कालं निरुचयनिरवचया ? गोयमा ! सव्वद्धं । नेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं सोवचया ? गोयमा ! जहन्नं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं केवइयं कालं सावचया एवं चेव केवइयं कालं सोवचयसावचया एवं चेव केवइयं कालं निरुवचयनिरवचया ? गोयमा ! जहन्नं एक्कं समयं उक्कोसं बारसमुहुत्ता एगिंदिया सव्वे सोवचया सावचया सव्वद्धं । सेसा सव्वे सोवचया वि सोवचयसावचया वि । जहण्णं एक्कं समयं उक्कोसं आवलियाए असंखेज्जइ भागं अवट्ठिएहिं वक्कंति य कालो भाणियव्वो । सिद्धाणं भंते ! केवइयं कालं सोवचया गोयमा ! जहण्णं एक्कं समयं उक्कोसं अट्ठ समया केवइयं निरुवचयनिरवचया जहन्नं एक्कं उक्कोसं छम्मासा सेवं भंते भंतेत्ति ।

सोपचयाः सवृद्धयः प्राक्तनेष्वन्येषामुत्पादात् । सापचयाः प्राक्तनेभ्यः केषाञ्चिदुद्वर्त्तनात्सहानयोः सोपचयसापचया उत्पादोद्वर्त्तनाभ्यां वृद्धिहान्योर्युगपद्भावात् निरुपचयनिरपचया उत्पादोद्वर्त्तनयोरभावेन वृद्धिहान्योरभावत् । ननूपचयो वृद्धिरपचयस्तु हानिर्युगपद्द्वयमद्वयं चावस्थिततत्वमेवं च शब्दभेदव्यतिरेकेण कोऽनयोः सूत्रयोर्भेदः ? उच्यते पूर्वत्र परिमाणमभिप्रेतमिह तु तदनपेक्षमुत्पादोद्वर्तनामात्रं ततश्चेह तृतीयभङ्गके पूर्वोक्तवृद्ध्यादिविकल्पानां त्रयमपि स्यात्तथाहि बहुतरोत्पादे वृद्धिर्बहुतरोद्वर्तने च हानिः । समोत्पादोद्वर्तनयोश्चावस्थितत्वमित्येवं भेद इति । (एगिंदिया तइयपदत्ति) सोपचयसापचया इत्यर्थः युगपदुत्पादोद्वर्तनाभ्यां वृद्धिहानिभावात् शेषभङ्गकेषु ते न सम्भवन्ति प्रत्येकमुत्पादोद्वर्तनयोस्तद्विरहस्य चाभावादिति । (अवट्ठिएहिंति) निरुपचयनिरपचयेषु । (वक्कंति कालो भाणियव्वोति) विरहकालो वाच्यः ॥

वस्त्रस्य पुद्गलोपचयो जीवानां कर्मोपचयः ।

वत्थस्सणं भंते ! पोग्गलोवचये किं पयोगसा वीससा ? गोयमा ! पयोगसा वि वीससा वि । जहा णं भंते ! वत्थस्स णं पोग्गलोवचये पयोगसा वि वीससा वि तहाणं जीवाणं कम्मोवचए किं पयोगसा वीससा ? गोयमा ! पयोगसा नो वीससा । सेकेणट्ठेणं ? गोयमा ! जीवाणं तिविहे पओगे पण्णत्ते तं जहा–मणप्पओगे वइप्पओगे कायप्पओगे इच्चेतेणं तिविहेणं पयोगेणं । जीवाणं कम्मोवचये पयोगसा नो वीससा एवं सव्वेसिं पंचिंदियाणं तिविहे पयोगे भाणियव्वे । पुढविकाइयाणं एगविहपओगेणं एवं जाव वणस्सइकाइया । विगलिंदियाणं दुविहे पओगे पण्णत्ते तं जहा– वइप्पयोगे य कायप्पओगे य । इच्चेतेणं दुविहेणं पयोगेणं कम्मोवचये पयोगसा नो वीससा से एणं अट्ठेणं जाव नो वीससा एवं जस्स जो पओगो जाव वेमाणिया णं । वत्थस्सणं भंते ! पोग्गलोवचए किं सादीए सपज्जवसिए सादीए अपज्जवसिए अणादीए सपज्जवसिए अणादीए अपज्जवसिए ? गोयमा ! वत्थस्स णं पोग्गलोवचए सादीए सपज्जवसिए नो सादीए अपज्जवसिए नो अणादीए सपज्जवसिए नो अणादीए अपज्जवसिए । जहा णं भंते ! वत्थस्स पोग्गलोवचए सादीए सपज्जवसिए नो सादीए अपज्जवसिए नो अणादीए सपज्जवसिए नो अणादीए अपज्जवसिए तहाणं जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा गोयमा ! अत्थेगइयाणं जीवाणं कम्मोवचए सादीए सपज्जवसिए अत्थेगइए अणादीए

सपज्जवसिए अत्थेगइए अणादीए अपज्जवसिए नो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए सादीए अपज्जवसिए । से केणट्ठेणं ? गोयमा ! इरियावहिया बंधयस्स कम्मोवचए सादीए सपज्जवसिए भवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणादीए सपज्जवसिए अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अणादीए अपज्जवसिए से तेणट्ठेणं ॥

वस्त्रेत्यादिद्वारे ॥ (पयोगसावीससायत्ति) छान्दसत्वात् प्रयोगेण पुरुषव्यापारेण विस्रसया स्वभावेनेति । (जीवाणं कम्मोवचए पओगसा णो वीससत्ति) प्रयोगेणैव अन्यथा योगस्यापि बन्धप्रसङ्गः । सादिद्वारे । (इरियावहियबंधस्सेत्यादि) ईर्या पथो गमनमार्गस्तत्र भवमैर्यापथिकं केवलयोगप्रत्ययं कर्मेत्यर्थः । तद्बन्धकस्योपशान्तमोहस्य क्षीणमोहस्य सयोगिकेवलिनश्चेत्यर्थः । ऐर्यापथिककर्मणो हि अबन्धपूर्वस्य बन्धनात्सादित्वमयोग्यवस्थायां श्रेणिप्रतिपाते वा अबन्धनात्सपर्यवसितत्वम् (गइए गई पडुच्चत्ति) नरकादिगतौ गमनमाश्रित्य सादयः आगमनमाश्रित्य च सपर्यवसिता इत्यर्थः । (सिद्धगई पडुच्च साइया अपज्जवसियत्ति) इहाक्षेपपरिहारावेव " साइ अपज्जवसिया, सिद्धानयनामइय कालम्मि । आसिकयाइविसुद्धा, सिद्धा सिद्धे वहि सिद्धंते ॥ सव्वं साइसरीरं, नयनामादिमयदेहसब्भावो । कालाणाइत्तणओ,जहा वए इंदियाईणं ॥ सव्वो साई सिद्धो, नयादिमो विज्जई तहा ते च । सिद्धो सिद्धा य सया, निद्दिट्ठा रोहपुच्छा एत्ति । (तं चाति) तच्च सिद्धानादित्वमिष्यते यतः सिद्धा सिद्धायेत्यादि [भवभिद्धियालद्धिमित्यादि] भवसिद्धिकानां भव्यत्वलब्धिः सिद्धत्वेऽपैतीति कृत्वाऽनादिसपर्यवसिता चेति । भ० ६ श० ३ उ० । उन्नतौ, षष्ठत्रिदशलाभाच्च,लग्नादुपचयाः स्मृताः ।इति ज्योतिषोक्ते लग्नात्षष्ठादिस्थानेषु च । वाच० ।

उवचयण–उपचयन–न०भितस्यावाधाकालं मुक्त्वा ज्ञानावरणीयादितया निषेके, सचैवं प्रथमस्थितौ बहुतरकर्मदलिकं निषिञ्चति ततो द्वितीयायां विशेषहीनमेवं यावदुत्कृष्टायां विशेषहीनं निषिञ्चति । उक्तं च " मोत्तूण सगमवाहं, पढमाए ठिइए बहुतरं दव्वं । सेसं विसेसहीणं, जावुक्कोसंति सव्वेसिंति" "चउहिं ठाणेहिं अट्ठ कम्मपगडीओ उवचिणिंसु उवचिणंति उवचिणिस्संति " स्था० ४ ठा० । परिपोषणे च । स्था० ८ ठा० ।

उवचर–उपचर–उप–चर–धा– भ्वा० पर० । सामीप्ये, नाशने, उपसर्गणे, " अदुवा पक्खिणो उवचरंति " अदुवा कुचरा उवचरंति " । उपचरंति उप सामीप्येन मांसादिकमश्नन्ति । अथवा श्मशानादौ पक्षिणो गृध्रादयः उपचरन्ति । अथवा कुत्सितं चरन्तीति कुचराश्चोरपारदारिकादयस्ते च कचिच्छून्यगृहादावुपचरन्ति उपसर्गयन्ति । आचा० १ श्रु० ९ अ० २ उ० ॥

उवचरय–उपचरक–पुं० स्तेनभेदे, "अयंतेणे अयं उवचरंते अयंतओ आगओ एतिकट्टु" आचा० २ श्रु० । सूत्र० ॥

उवचरिय–उपचरित–त्रि० उप–चर–क्त– । उपासिते, बोधिते, च । वाच० । उप–चर–भावे–उपचारे, पंचा० ६ विव० ।

उवचिण–उपचयन–न०गृहीतानां कर्मपुद्गलानां ज्ञानावरणादिभावेन निषेचने, स्था० १० ठा० । (व्याख्या पावकम्मशब्दे)

उवचित (य)–उपचित–त्रि० पुष्टे, कल्प० । समृद्धे, ज्ञा० ४अ० । मांसले, " कणयमिलायसुज्जलपसत्थसमतलोवचियविच्छिन्नपिहुलवच्छा" । जी० ३ प्रति० । निवेशिते, प्रज्ञा०२ पद । उपनिहिते, " उवचियचंदणकलसं " उपचिता उपनिहिताः चन्दनकलशामाङ्गल्यघटा गृहान्तश्चतुष्केषु यत्र तत्तथा । कल्प० । औ० । रा० । स्यूते, "बहुउप्पलकुसुयफुल्लकेसरोवचिया" । जं० १ वक्ष० । उन्नते औ० ॥ ज्ञा० ॥ बहुशः प्रदेशसामीप्येन शरीरे चिते, ॥ भ० १ श० १ उ० । जीवप्रदेशैर्व्याप्ते, अनु० ॥ प्राग्बद्धे वा कर्मणि, उत्त० १ अ० । दिग्धे,मोदि० । लेपनादना वर्द्धिष्णौ, । निदिग्धे, अमरः वाच० ॥ "उवचियखोमियदुगुल्लपट्टपरिच्छन्ने" परिकर्मितं (खोमित्ति) क्षौमं यद् दुकूलं वस्त्रं तस्य यः पट्टो युगलापेक्षया एकपट्टः तेन आच्छादिते, ॥ स० ॥ परिकर्मिते, औ० । कल्प० । समाहिते, हेम० । सुसञ्चिते च । वाच० ।

उवचितकाय–उपचितकाय–त्रि० मांसलशरीरे, " परिवूढकायं पेहाए एवं वदेज्जा परिवूढकाएत्ति वा उवचितकाएत्ति वा" ॥ आचा० २ श्रु० ॥

उवचियमंससोणिय–उपचितमांसशोणित–पुं० परिवृद्धमांसशोणिते, । आचा० २ श्रु० ॥

उवजोइ–उपज्योति–पुं० अव्य० सामीप्ये अव्ययी०स० अग्नेः समीपे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । उपज्योतेरग्नेः समीपे व्यवस्थित उपज्योतिः । वर्त्तिनि, "जतुकुम्भे जहा उवज्जोई संवासे विदुविसीएज्जा " सूत्र० १ श्रु० ४० ।

उवजोइय–उपज्योतिष्क–पुं० ज्योतिषसमीपे, उपज्योतिषस्त एवोपज्योतिष्काः अग्निसमीपवर्तिषु माहानसिकेषु, ऋत्विक्षु, च । उत्त० ॥ केइत्थगता उवजोइया वा अज्झावया वा सह–खण्डिएहिं" उत्त० १२ अ० ॥

उवज्झाय–उपाध्याय–पुं० उप समीपमागत्य अधीयते इङ् अध्ययने इतिवचनात् पठ्यते, इण् गताविति वचनाद् वा अधि आधिक्येन गम्यते, इक् स्मरणे इतिवचनाद्वा स्मर्यते सूत्रतो जिनप्रवचनं येभ्यस्त उपाध्यायाः । यदाह " वारसंगो जिणक्खाओ, सिज्झाओ कहिओ बुहे । तं उवइस्संति जम्हा, उवज्झाया तेण वुच्चंति " अथवा उपाध्यानमुपाधिः सन्निधिस्तेनोपाधिना उपाधौ वा आयो लाभः श्रुतस्य येषामुपाधीनां वा विशेषणानां प्रक्रमाच्छोभमानानामायो लाभो येभ्योऽथवा उपाधिरेव संन्निधिरेव आय इष्टफलदैवजनितत्वेन आयानामिष्टफलानां समूहस्तदेको हेतुत्वाद्येषामथवा आधीनां मनःपीडानामायो लाभः आध्यायः अधियां वा नयः कुत्सार्थत्वात् कुबुद्धीनामायो ध्यायः ध्यैचिन्तायामित्यस्य धातोः प्रयोगान्नञः कुत्सार्थत्वादेव दुर्ध्यानं वा अध्याय उपहतोऽध्यायः आध्यायो वा यैस्ते उपाध्यायाः॥ भ० १ श० १ उ० । दशा० । ध० । आ० म० द्वि० । आ० चू० । प्रव० । साध्वसध्यह्यां झः । ८ । २ । २६ । इति ध्येति संयुक्तस्य झः । प्रा० । यथाशक्तिद्वादशाङ्गस्वयमध्ययनपराध्यापननिषण्णमानसेषु, । चं० १ पाहु० । सूत्राध्यापकेषु, कल्प० । आचा० । स्था० । आव० । स्वाध्यायपाठकेषु, द्वा० । विशे० । वृ० ।

अस्य निक्षेपो यथा ।

नामं ठवणा दविए, भावे चउव्विहो उवज्झाओ ।
दव्वलोइयसिप्पा, धम्मा तह अन्नतित्थीया ॥

नामस्थापनोपाध्यायौ सुबोधौ द्रव्योपाध्यायस्तु ज्ञभव्यशरीरव्यतिरिक्तानाह (दव्वेत्यादि) द्रव्ये विचार्ये तद्व्यतिरिक्त उपाध्यायः शिल्पाद्युपदेष्टा । तथा (धम्मेत्ति) निज २ धर्मोपदेष्टारोऽन्यतीर्थिकाश्च संसारनिबन्धनत्वेनाप्रधानभूतत्वात्तद्व्यतिरिक्ता द्रव्योपाध्याया मन्तव्या इति । भावोपाध्यायानाह–

वारसंगो जिणक्खाओ, सज्झाओ कहिउं बुहे ।
तं उवइसंति जम्हाओ–वज्झाया तेण वुच्चंति ॥

यो द्वादशाङ्गः स्वाध्यायः प्रथमतो जिनैरारतस्ततो (बुहेत्ति) प्राकृतत्वाद्बुधैर्गणधरादिभिः कथितः पारंपर्येणोपदिष्टः तं स्वाध्यायं सूत्रतः शिष्याणामुपदिशन्ति यस्मात्तेनोपाध्याया उच्यन्ते अत एव इङ् अध्ययने उपेत्य सूत्रमधीयते येभ्यः शिष्यास्ते उपाध्याया भणन्ते इति ॥

सांप्रतमागमशैल्या अक्षरार्थमधिकृत्योपाध्यायशब्दार्थमाह।

. उत्ति उवकरणेवंति, वेयज्झाणस्स होइ निद्देसे ।
एएण होइ उज्झा, एसो अण्णो विपज्जाओ ॥

(उ)इत्येतदक्षरमुपयोगकरणे वर्त्तते(व)इति वेदध्यानस्य निर्देशे ततश्च प्राकृतशैल्या एतेन कारणेन भवन्ति उज्झा उपयोगपुरःसरं ध्यानकर्तार इत्यर्थः । एसोऽनन्तरोक्त उपाध्यायशब्दापेक्षयान्योऽपि पर्याय इति । अथोपाध्यायशब्दार्थं भाष्यकारः प्राह ।

उवगम्म जओ हीयइ, जं चोवगयमग्गया वेंति ।
जं वो वायज्झाया, हियस्स तो ते उवज्झाया ॥

उवगम्योपेत्य यतो येभ्योऽधीयते पठन्ति शिष्यास्ते उपाध्यायाः यच्च यस्माद्रुप समीपं गतं प्राप्तं शिष्यमध्यापयन्ति तत उपाध्यायाः । यस्माच्च स्वपरहितस्योपाध्यायका उपायका उपायचिन्तकास्ततस्ते उपाध्याया इति । विशे० । आ० चू० । आ० म० द्वि० ।

इदानीमुपाध्यायस्वरूपमाह ।

सुत्तत्थतदुभयवि-उजुत्तो नाणदंसणचरित्ते ।
निप्पायगसेसाणं, एरिसया होंति उवज्झाया ॥

ये सूत्रार्थतदुभयविदो ज्ञानदर्शनचारित्रेषूद्युक्ता उपयुक्तास्तथा शिष्याणां सूत्रवाचनानिष्पादका एतादृशा भवन्त्युपाध्यायाः । उक्तं च । " समत्तनाणदंसण, जुत्तो सुत्तत्थतदुभयविधिणा । आयरियपाजुग्गो, सुत्तं वाएइ उवज्झातो " अथ कस्मात्सूत्रमुपाध्यायो वाचयति । उच्यते अनेकगुणसंभवानेवाह ।

सुत्तत्थेसु थिरत्तं, रिणमुक्खो आयती अपडिबंधो ।
पाडिच्छे मोहजयो, तम्हा वाए उवज्झातो ॥

उपाध्यायः शिष्येभ्यः सूत्रवाचनां प्रयच्छन् स्वयमर्थमपि परिभावयति । सूत्रेऽर्थे च तस्य स्थिरत्वमुपजायते । तथाऽन्यस्य सूत्रवाचनाप्रदानेन सूत्रलक्षणस्य ऋणस्य मोक्षः कृतो भवति । तथा आयत्यामागामिनि काले आचार्यपदाध्यासेऽप्रतिबन्धोऽन्यन्तान्यस्ततया यथावस्थतया स्वरूपस्य सूत्रस्यानुवर्तनं भवति । तथा (पाडिच्छेत्ति) येऽन्यतो गच्छान्तरादागत्य साधवस्सूत्रोपसंपदं गृह्णते ते प्रतीच्छका उच्यन्ते ते च सूत्रवाचनाप्रदानेनानुगृहीता भवन्तीति वाक्यशेषः । तथा मोहजयः कृतो भवति । सूत्रवाचनादानव्यग्रस्य सतः प्रायश्चित्तविश्रोतसिकाया अभावात् अत एवं गुणस्तस्मादुपाध्यायः सूत्रं वाचयेत् । पाठान्तरं (तहा अ उण वाएन्ति) अत्रापि स एवार्थो नवरं गणो उपाध्यायः उक्तमुपाध्यायस्वरूपम् । व्य० १ उ० । प्रव० । स्था० " एवमेते णामउवणादीहिं अणेगहा पन्नविज्जंति तहा सुसंवुडासवदारे मणोवइकायजोगुत्तउवउत्ते विहिणा सरविंजणमत्ता विंदुपयक्खरविसुरुदुवालसंगे सुयनाणसुयणज्झावर्षणं परमप्पणोयमोक्खोवायं भायंतित्ति उवज्झाए थिरपरिचियमणंनगमपज्जवहेहिं दुवालसंगं सुयनाणं चिंतंति अणुसरंति एगग्गमणसा झायंतित्ति वा उवज्झाए" महा० । (उपाध्यायस्य अतिशयादयः स्वस्थाने (नमस्कारार्हत्वं नमो उवज्झायाणंती सूत्रार्थौ ' नमुक्कार ' शब्दे) (उपाध्यायोद्देश 'उद्देस' शब्दे उक्तः) (उपाध्यायस्थापना ' दिसा ' शब्दे)

उवज्झिय–उपाहूत–त्रि० आकारिते, व्य० १ उ० ।

उव (व्व) ट्टण–उद्वर्तन–न० उद्वर्त्यतेऽनेन उद्-वृत्-णिच्-करणे ल्युट् । शरीरनिर्मलीकरणद्रव्यादौ, भावे-ल्युट् । द्रव्यभेदैः स्नेहाद्यपहारार्थे व्यापारे, विलेपने, घर्षणे च । वाच० । पङ्कापनयने, " गायस्सुवट्टणाणि य " दश० ३ अ० । सकृद्वर्त्तने, नि० चू० ३ उ० । प० ।

उव (व्व) ट्टणविहि–उद्वर्तनविधि–पुं०उद्वर्त्तनप्रकारे, " तयाणंतरं च णं उवट्टणविहिपरिमाणं करेइ णन्नत्थ एगेणं सुरभिणा गंधट्टएणं । अवसेसं उवट्टणविहिं पच्चक्खामि" उवा० १ अ० । त्रि० समीपस्थिते, वाच० ।

उवट्ठ–उपस्थ–एकस्यां वसतौ सततमवस्थिते, व्य० ४ उ० ।

उवट्ठंभ–उपष्ट(स्त)म्भ–पुं०उप-स्तम्भ-घञ्।पतनप्रतिरोधने,अवलम्बने, आलम्बने, स्थितौ, सहकारे,वाच० । अनुकम्पायाम्, स्था० २ ठा० । मोहनीयेन कर्मणाऽवस्थाने, भ० १ श० ४ उ० ।

उवट्ठकाल–उपस्थकाल–पुं०अभ्यागमवेलायाम्, व्य० ४ उ० ।

उवट्ठ (ट्ठा) वणा–उपस्थापना–स्त्री०उपस्थापनमुपस्थापना । अनुकूलशक्त्यभावे, प्रति० । उपस्थाप्यन्ते व्रतान्यारोप्यन्ते यस्यां सा उपस्थापना । चारित्रविशेषे, ध० २ अधि० । व्रतेषु स्थापनायाम्, पं०चू० । 'वयट्ठवणमुवट्ठवणा' पं०भा० । पंचा० । नवीनदीक्षितस्य साधोः श्रीतातपाददीक्षाभवनानन्तर 'सचित्तरजओहडावणिअ' कायोत्सर्गे विस्मृते पुनर्दीक्षां दत्वाऽऽवश्यकादियोगानुष्ठानमुपस्थापना च शुद्ध्यति नवेति ७४ प्रश्नः गच्छनायकदीक्षाभवनानन्तर 'सचित्तरजओहडावणिअ' कायोत्सर्गे विस्मृते पुनर्गच्छनायकदीक्षामन्तरेणावश्यकादियोगानुष्ठानमुपस्थापना च न शुद्ध्यतीति ॥ सेन० २ उल्ला० ॥

उपस्थापनाविधिश्चैवम् ॥ "पढिआइ१वास२चिइ३वयति,अतिअवेला४खमःसमणरासत्त५।दिसि वंधो दुविह तिहा६तव७ देसण८मंडली.सत्त९ ॥ पढिए अकहिअअहिगहिअ" इत्यादि गाथाद्वयं एवं"सुपरिक्खियगुणसीसो तिहिनक्खत्तमुहुत्तरतिजोगाइपसत्थदिवसे विपासवणाइपहाणखित्ते गुरुं वंदित्ता भणइ, इच्छकारि भगवन् ! तुझे अह्मं पञ्चमहाव्रतरात्रिभोजनविरमणं षष्ठ आरोपावणिअं नंदिकरावणिअं वासनिक्खेवं करेहत्ति । ताओअ देवे वंदियवंदणं दाउं महव्वयाइं आरोवणत्थं सत्तावीसुस्सासं काउस्सग्गं दोवि करेंति । तओ सूरिओ वदंति तुभएहिं पिट्ठोवरिकुप्परसंठिएहिं करेहिं रयहरणं ठावित्ता मकरानामिआए मुहपुत्तिं लंवंति धरित्तु-सम्मं उवओगपरो सीसं अद्धावणयकायं इक्किक्कवयं नमुक्कारपुव्वं तिन्नि वारं उच्चरावेइ । तत्थ पढमे भंते महव्वए पाणाइवायाओ वेरमणं सव्वं भंते पाणाइवायं पच्चक्खामि से सुहुमं वा वायरं वा तसं वा थावरं वा नेव सयं पाणे अइवाइज्जा नेवन्नेहिं पाणे अइवायाविज्जा पाणे अइवायंते वि अन्नं न समणुजाणामि जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करतं पि अन्नं न समणुजाणामि तस्स भंते पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि । पढमे भंते महव्वए उवट्ठिओमि सव्वाओ पाणाइवायाओ विरमणं । अहावरे दुच्चे भंते महव्वए मूसावायाओ वेरमणं इत्याद्यालापकषट्कं वाच्यम् । तओपत्ताए लग्गवेलाए "इच्चेइयाइं पंचमहव्वयाइं राईभोअणवेरमणछट्ठाइं अत्तहियट्ठ

याए उवसंपज्जित्ताणं विहरामि" एवं तिन्नि वारे भणावेइ तओ वंदित्ता सीसो भणइ इच्छकारि भगवन् ! तुझे अह्मं पंचमहाव्रतरात्रिभोजनविरमणषष्ठआरोवओ इत्यादिक्षमाश्रमणानि प्रदक्षिणाश्च प्राग्वत् । तओ सीसस्स आयरियउवज्झायरूवो दुविहो दिसाबंधो कीरइ । यथा कोटिको गणः वइरी शाखा चान्द्रं कुलम् । अमुका गुरवः उपाध्यायाश्च साध्वी अमुकी प्रवर्तिनी चेति तृतीयः आचाम्लनिर्विकृतिकादितपः कार्यते । देशनायां च वधूचतुष्ककथावाच्या ॥

उट्ठविओ चेव सीसो, मंडलीपवेसत्थं ।
सत्तआयंबिलाणि–कारे अवोतं जहा ॥
सुत्ते१ अत्थे२ भोअण, ३ काले४ आवस्सए अ५ सज्झाए६ ।
संथारपविट्ठेअ तहा, सत्ते आ मंडली हुंति ॥

सूत्रे सूत्रविषये १एवम् अर्थे २भोजने ३कालग्रहे ४आवश्यके प्रतिक्रमणे ५स्वाध्याये तत्र च प्रस्थापने ६संस्तारके चैव ७ ससैता मण्डल्यो भवन्ति । एतासु चैकैकेनाचाम्लेन प्रवेष्टुं कल्पते नान्यथेति । तत्र च "मुहपोत्तिं पेहिअ वंदणदुगं दाउं सुत्तमंडलीं संदिसावउं खमाए सुत्तमंडलीवासिओ खमा० इत्थं तस्स मिच्छामि दुक्कडं तिविहेणं सेसासुत्ति" इति प्रतिपादितः सप्रपञ्चमुपस्थापनाविधिः । ध०३अधि० ।

अप्पत्ते अकहित्ता, अणहिगयपरिच्छणये चउगुरुगा ।
दोहिं गुरु तव गुरुगा, कालगुरुं दोहि वि लहुगा ॥

सूत्रेऽसमाप्ते उपस्थाप्यमाने उपस्थापयितुः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । कथम्भूता इत्याह । द्वाभ्यां गुरवस्तद्यथा तपसापि–गुरुकाः कालेनापि गुरुकाः । अथ सूत्रप्राप्तस्तथापि तस्यार्थमकथयित्वा यदि तमुपस्थापयति तदा तस्य चत्वारो लघुकाः । नवरं कालेनैकेन लघवः । अथ कथितोऽर्थः परं नाद्याप्यधिगतः अथवा अधिगतः परमद्यापि न सम्यक् तं श्रद्दधाति तमनधिगतार्थमश्रद्दधानं वा उपस्थापयतश्चत्वारो लघुकाः । नवरमेकेन तपसा लघवः । अथाधिगतार्थमप्यपरीक्ष्योपस्थापयति तदा चत्वारो लघुकास्तपसापि कालेनापि च लघवः न केवलं तत्प्रायश्चित्तं किं त्वाज्ञादयश्च दोषाः तथा सर्वत्र षणां जीवनिकायानां यद्विधास्यति तत्सर्वमुपस्थापयन् प्राप्नोति तस्मात् यत एवं प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषास्तस्मान्नापठिते षड्जीवनिकायसूत्रे नाप्यनधिगतेऽर्थे नापि तस्मिन्नपरीक्षिते उपस्थापना कर्त्तव्या ।

अथ कियन्तः षड्जीवनिकायामर्थाधिकारास्तत आह ।

जीवाजीवाभिगमो, चरित्तधम्मो तहेव जयणा य ।
उवएसो धम्मफलं, छज्जीवणियाए अहिगारा ॥

षड्जीवनिकायामिमे पञ्चाधिकारास्तद्यथा प्रथमो जीवाजीवा" भिगमो द्वितीयो महाव्रतसूत्रादारभ्य चारित्रधर्मस्तृतीयो 'जयं चरे जयं चिट्ठे' इत्यादिना यत्नादनन्तरमुपदेशस्ततो धर्मफलमंते च विस्तरतो दशवैकालिकटीकातः परिभावनीयाः । तत्रास्तामुपस्थापना कथं स प्रव्राजयितव्य इति तदेवोच्यते । तत्र षड्विधो द्रव्यकल्पो वक्तव्य इति तमभिधित्सुराह ॥

पव्वावण मुंडावण, सिक्खावण उवट्ठसंभुंजणा य संवसणा ।
एसो उ दवियकप्पो, छव्विहतो होति नायव्वो ॥

प्रव्राजना नाम यो धर्मे कथितेऽकथिते वा प्रव्रजामीत्यभ्युत्थितः प्रथमतः पृच्छ्यते कस्त्वं कुतो वा समागतः किं निमित्तं वा प्रव्रजिष्यसि । तत्र यदा पृच्छा परिशुद्धो भवति तदा प्रव्राजयितुमभ्युपगम्यते अभ्युपगम्य च प्रशस्तेषु द्रव्यादिष्वाचार्यः स्वयमष्टा (स्तोककेश) ग्रहणं करोति एतावता प्रव्राजनाद्वारम् । तदनन्तरं स्थिरहस्तेन लोचे कृते रजोहरणमर्पयित्वा तस्य सामायिकसूत्रं दीयते । ततः सामायिकं मे दत्तमिच्छामो नुशिष्टिमिति । सूरयो ब्रुवते निरस्तारपारगो भव क्षमाश्रमणगुणैर्वर्द्धस्व एषा मुण्डापना (सिक्खावणात्ति) तदनन्तरं द्विविधामपि शिक्षां ग्राह्यते तद्यथा ग्रहणशिक्षामासेवनशिक्षां च । ग्रहणशिक्षा नाम पाठः । आसेवनशिक्षा सामाचारीशिक्षणम् । यदा द्विविधामपि शिक्षां ग्राहितो भवति तदा स उपस्थाप्यते प्रशस्तेषु द्रव्यक्षेत्रादिषु । द्रव्यतः शालिकरणे इक्षुकरणे चैत्यवृक्षे वा । क्षेत्रतः पद्मसरसि सानुनादे चैत्यगृहे वा कालतश्चतुर्थ्यष्टम्यादिवर्जितासु तिथिषु भावतोऽनुकूले नक्षत्रे यदि तस्य जन्मनक्षत्रं जायते तदा आचार्यस्यानुकूलनक्षत्रे सुन्दरे मुहूर्त्ते यथाजातेन लिङ्गेन । तद्यथा रजोहरणेन निषिद्याद्वयोपेतमुखपोत्तिकया चोलपट्टेन च वामपार्श्वे स्थापयित्वा एकैकं महाव्रतं त्रीन् वारान् उच्चार्यते यावत् रात्रिभोजनम् । अथ ते द्वौ त्रयो बहवो वा भवेयुस्ततो यथावयोवृद्धम् अथ ते क्षत्रिया राजपुत्रास्तत्र यः स्वत एवासन्नतर आचार्यस्य स रत्नाधिकः क्रियते इतरो लघ्वं अथ द्वावप्युभयतः पार्श्वयोः समौ व्यवस्थितौ तदा तौ द्वावपि समरत्नाधिकौ व्रतपूच्चारितेषु प्रदक्षिणां कारयित्वा पादयोः पात्यते भण्यते च महाव्रतानि ममारोपितानि इच्छामोऽनुशिष्टिं शेषाणामपि साधूनां निवेदयामि । गुरुर्भणति । निवेदय इदं च भणति निस्तारगपारगो भव क्षमाश्रमणानां च गुणैर्वर्द्धस्व एवमुपस्थापिते द्विविधसंग्रहः साधोर्यथा अहं तव आचार्योऽमुकस्ते उपाध्यायः । साध्व्यास्त्रिविधसंग्रहस्तत्र तृतीया अमुका ते प्रवर्त्तिनी एवमुपस्थाप्य केषांचित्पञ्चकल्याणकं केषांचिदभक्तार्थं केषांचिदाचाम्लं केषांचिन्निर्विकृतिकमपरेषां न किंचित् । किं बहुना यत् यस्य तपःकर्म आवलिकागतं तस्य तद्दत्वा तेन सहैकत्र मण्डल्यां संभुङ्क्ते संवसनं च करोति । शैक्षकमध्ये परिपालना चेयं यथा यावन्नोपस्थाप्यते तावन्न भिक्षां हिण्डापयितव्यः । कथं पुनरुपस्थापनीय इत्यत आह ॥

पढिए य कहिय अहिगय, परिहर उट्ठावणा य सो कप्पो ।
छक्कंतीहिं विसुद्धं, परिहरनवगेण भेएण ॥

सूत्रं प्रथमतः पाठयित्वा तदनन्तरमर्थं कथयित्वा ततोऽधिगतोऽनेनार्थः सम्यक् श्रद्धानविषयीकृतश्चेति परीक्ष्य यदा षट्कं षड्जीवनिकायान् त्रिभिर्मनोवाक्कायैर्विशुद्धं भावतो न परानुवृत्त्या परिहरतीत्यत आह नवकभेदेन न षट्कं मनसा स्वयं परिहरति अन्यैः परिहारयति परिहरन्तमन्यं समनुजानाति । एवं वाचा कायेन प्रत्येकं त्रयस्त्रयो भेदा द्रष्टव्याः । एष उपस्थापनायाः कल्पः बृ० १ उ० ॥ नि० चू० ॥

उपस्थापनाविधिः ।

(सूत्रम्) आयरिय उवज्झाय समिरमाणे परं चउराओ पंचराओ कप्पागं भिक्खूणो उवट्टावइ कप्पाइं अत्थियाइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे णत्थि याइं से केइ छेए वा परिहारे वा नत्थि याइं से केइमाणणिज्जे कप्पइ सेसंतरा छेए वा परिहारे वा ॥

आचार्य उपाध्यायो वा स्मरन् अयमुपस्थापनार्ह इति जनानः परं चतूरात्रात् पञ्चरात्राद्वा कल्पाकं सूत्रतोऽर्थतश्च प्राप्तं भिक्षुर्नोपस्थापयति । तत्र यदि तस्मिन्कल्पके सत्यस्ति

(से) तस्य कल्पाकस्य कश्चित् माननीयः पिता माता भ्राता वा ज्येष्ठः स्वामी वा कल्पाको भावी पञ्चरात्रेण दशरात्रेण पञ्चदशरात्रेण वा ततो नास्ति (से) तस्य कश्चिच्छेदः परिहारो वा अत्रादेशद्वयमेके प्राहुश्चतूरात्रात् परं यद्यन्यानि चत्वारि दिनानि नोपस्थापयति तत आचार्यस्योपाध्यायस्य च प्रत्येकं प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम् । अथ ततोऽप्यन्यानि चत्वारि दिनानि लङ्घयति ततः षड्लघुकम् । ततोऽप्यन्यानि चत्वारि दिनानि ततः षड्गुरुकम् । ततोऽप्यन्यानि यदि चत्वारि दिनानि ततश्चतुर्गुरुकश्छेदः । ततः परमन्यानि चत्वारि दिनानि यदि तर्हि षड्लघुकः षड्लघुकश्छेदः । ततोऽपि चेदन्यादि चत्वारि ततः षड्गुरुकः षड्गुरुकश्छेदः । ततः परमेकैकदिवसातिक्रमे मूलानवस्थाप्यपाराञ्चितानि । द्वितीयादेशवादिनः प्राहुः । पञ्चरात्रात्परं यदि नोपस्थापयति ततश्चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तं ततोऽपि परं यदि पञ्च दिनानि लङ्घयति ततः षड्लघुकं षड्लघुकम् । ततः परमपि पञ्चरात्रातिक्रमे षड्गुरुकं षड्गुरुकम् । ततोऽपि परं यदि पञ्च दिनानि वाहयति ततश्चतुर्गुरुकश्चतुर्गुरुकश्छेदः । ततः परमन्यानि चेद्दिनानि पञ्च ततः षड्लघुकः षड्लघुकश्छेदः । ततोऽपि पञ्चरात्रातिवाहने षड्गुरुकः षड्गुरुकश्छेदस्ततःपरमेकैकदिवसातिवाहने मूलानवस्थाप्यपाराञ्चितानि ॥ एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अधुना भाष्यनिर्युक्तिविस्तरः ।

संभुमरणउवट्ठवण, तिन्नि उवणगा हवंति उक्कोसा ।
माणणिज्जे पितादी तु, ते समतीच्छेदपरिहारो ॥

संस्मरणमुपस्थापनाविषये यथा एष उपस्थापयितव्यो वर्त्तत इति तत्र माननीये पित्रादौ सति कल्पाकस्यातिवाहने त्रयः पञ्च वा भवन्त्युत्कर्षतः । किमुक्तं भवति । विवक्षिते निक्षौ कल्पाके जाते सति यदि तस्य माननीयपित्रादिरुपस्थाप्योऽस्ति परमद्यापि कल्पाको नोपजायते तर्हि स जघन्यतः पञ्चरात्रं प्रतीक्ष्यते मध्यमतो दशरात्रमुत्कर्षतः पञ्चदशरात्रं तथापि चेन्माननीयः कल्पाको नोपजायते तर्हि स भ्राकल्पाको भिक्षुरुपस्थापनीयो नोचेदुपस्थापयति तर्हि छेदः परिहारो वा प्रायश्चित्तम् । अथ तस्य माननीयाः पित्रादयो न सन्ति ततस्तेषामसत्त्वभावे यदि तं चतूरात्रमध्ये वा नोपस्थापयति तथापि तस्य प्रायश्चित्तं छेदः परिहारो वा छेदपरिहारग्रहणं सूचामात्रं तेनादेशद्वयेन प्रागुक्तः प्रायश्चित्तविधिर्द्रष्टव्यः ।

चिट्ठउ ता उट्ठवणा, पुव्वं पव्वावणादि वत्तव्वा ।
अडयालपुच्छसुद्धे, जन्नति दुक्खं खु सामन्नं ॥

तिष्ठतु तावदुपस्थापना पूर्वं प्रव्राजनादिर्वक्तव्या । तत्र यथा पञ्चकल्पे निशीथे वाष्टचत्वारिंशत्पृच्छाशुद्धोऽभिहितस्तथा अष्टचत्वारिंशत्पृच्छाशुद्धे कृते तत्संमुखमिदं भण्यते । " दुक्खं खु श्रामण्यं परिपालयितुं " तथाहि

गोयर अचित्त-भोयण सज्झायमण्हाणभूमिसेज्जाती ।
अब्भुवगयम्मि दिक्खा, दव्वादीसुं पसत्थेसु ॥

यावज्जीवं गोचरचर्यया भिक्षामटित्वा अचित्तस्यैषणादिशुद्धस्य भोजनं कर्त्तव्यं तदपि वालवृद्धशैक्षकादिसंविभागेन तथा चतुष्कालं स्वाध्यायो विधातव्यः । यावज्जीवं देशतः सर्वतश्चास्नानं ऋतुबद्धे काले भूमौ शय्या आदिशब्दाद्वर्षारात्रे फलकादिषु शयनं दिवसे न स्वप्तव्यं रात्रौ तृतीये यामे निद्रामोक्ष एवमुक्ते यद्यभ्युपगच्छति तत एतस्मिन्नभ्युपगते तस्य दीक्षा प्रशस्तेषु द्रव्ये शाल्यादिसंचयादौ प्रशस्तक्षेत्रे गम्भीरसानुनादादौ प्रशस्ते भावे प्रवर्द्धमानपरिणामादौ दातव्या ।

लग्गादिं च तुरंतं, अनुकूले दिक्खिए उ अह जायं ।
सयमेव तु थिरहत्थो, गुरू जहन्नेण तिन्नुट्ठा ॥

इहोत्सर्गतो लोचे कृते यथा जाते च रजोहरणादिके समर्पिते पश्चात्त्रिः कृत्वः सामायिकमुच्चार्यते इत्येष विधिः । यदि पुनर्लग्नादिकं त्वरमाणं स्यात्ततोऽनुकूले लग्नादावादिशब्दान्मुहूर्त्तादिपरिग्रहस्त्वरमाणः शीघ्रं समापतति यथा ज्ञातं सनिषद्यं रजोहरणमुखवस्त्रिकाग्रपूररूपं दीयते । उक्तं च । " अह जायं नाम सनिसेज्जं रयहरणमुहपोत्तिया वालपज्जे य इति" ततो यदि गुरुः स्थिरहस्तो न कम्पते अर्थं गृह्णानस्य हस्तः तर्हि स्वयमेव जघन्येन तिस्रोऽष्ट अव्यवच्छित्वा गृह्णाति । समर्थः सर्वं चालोचं करोति ॥

अन्नो वा थिरहत्थो, सामाइयतिगुणमट्ठगहणं च ।
तिगुणं पादक्खिन्नं, नित्थारगगुरुगणविवड्ढी ॥

आचार्यस्य स्थिरहस्तत्वाभावे अन्यो वा स्थिरहस्तः प्रव्राजयति समस्तं लोचं करोतीति भावः । तदनन्तरं गुरुः शोभने लग्नादौ प्राप्ते त्रिगुणं त्रीन्वारान् सामायिकमुच्चारयति ॥ इयमत्र भावना । प्रथमतः । प्रव्राजनीयमात्मनो वामपार्श्वे स्थापयित्वा चैत्यानि तेन सह वन्दते ततः परिहितचोलपट्टस्य रजोहरणं मुखवस्त्रिकां च ददाति । तदनन्तरमर्थग्रहणं लोचं वा कृत्वा सामायिकारोपणनिमित्तं कायोत्सर्गं करोति । तत्र चतुर्विंशतिस्तवं चिन्तयित्वा नमस्कारेण पारयित्वा चतुर्विंशति स्तवमाकृष्य त्रिःकृत्वः सामायिकमुच्चारयति । तदनन्तरमर्थग्रहणं स कारयितव्यः । सामायिकार्थस्तस्य व्याख्यायते इति भावः । ततः सूत्रतोऽर्थतश्च गृहीतं सामायिकमिति तदनुज्ञानिमित्तं विधिना त्रिगुणं प्रादक्षिण्यं कार्यते तत्र तृतीयस्यां प्रदक्षिणायामनुज्ञा क्रियते यथा निस्तारको भव गुरुगुणैर्विवृद्धिर्भवतु वर्द्धस्वेत्यर्थः । एवं प्रव्राजनायां कृतायां यत्कर्तव्यं तदाह ॥

फासुय आहारो से, अणहिंडंतो य गाहए सिक्खं ।
ताहे उ उवट्ठावणा, छज्जीवणियं तु पत्तस्स ॥

प्रव्रज्याप्रदानानन्तरं (से) तस्य प्रासुक आहारो दीयते स च भिक्षां न हिण्ड्यते किं त्वहिण्डमान एव भिक्षां ग्रहणभिक्षामासेवनाशिक्षां च ग्राह्यते ततः षड्जीवनिकां प्राप्तस्याधिगृह्यते षड्जीवनिकाध्ययनस्य उपस्थापना क्रियते ॥

वितथप्रायश्चित्तविधिमाह ॥

अप्पत्ते अकहेत्ता, अणहिगए(अ)परिच्छए(अ)तिकम्मे से ।
एक्केक्के चउगुरुगा, चोयगसुत्तं तु कारणियं ॥

अप्राप्ते षड्जीवनिकां पर्यायं वा जघन्यतः षण्मासानुत्कर्षतो द्वादश संवत्सराणि तथा अकथयित्वा जीवादीन् तया अनधिगते जीवाजीवादौ तथा अपरीक्षायां परीक्षाया अभावे तथा (से) तस्य उपस्थापयितोऽतिक्रमे एकैकस्य व्रतस्य वारत्रयमनुच्चारणे एतेषु सर्वेषु प्रत्येकमेकैकस्मिन्प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । अथ सूत्रे पर्यायादिकं नोपात्तमिति तत्कथने कथं न सूत्रविरोधस्तत्राह हे चोदक ! सूत्रमिदं कारणिकं पुरुषविशेषपात्रापेक्षमतः पर्यायाद्यनभिधानेऽपि न दोषः । एतामेव गाथां भाष्यकृद्विवृणोति ।

अप्पत्त सुएणं परि-यागमुवट्ठावणे य चउगुरुगा ।
आणादिणो य दोसा, विराहणा छण्हकायाणं ॥

श्रुतेन षड्जीवनिकापर्यन्तेनाप्राप्ते पर्यायं वा जघन्यादिभेदभिन्नमप्राप्ते उपस्थाप्यमाने उपस्थापयितुः प्रायश्चित्तं चत्वारो

गुरुकास्तपसा कालेन च गुरवः । न केवलमेतत् किं त्वाज्ञादयो ऽनवस्थामिथ्यात्वविराधनादोषास्तथा स उपस्थापितो भिक्षादौ किल कल्पिको भवति । ततस्तस्य भिक्षादिप्रेषणे षण्णां कायानां विराधना अपरिज्ञानात् । तथा ।

सुत्तत्थमकहइत्ता, जीवाजीवे य बंधमुक्खं च ।
उवठावए चउगुरुगा, विराहणा जा भणियपुव्वं ॥

सूत्रार्थं षड्जीवनिकापर्यन्तमकथयित्वा तथा जीवाजीवान् बन्धमोक्षं चाकथयित्वा एवमेवोपस्थापने क्रियमाणे उपस्थापयितुश्चत्वारो गुरुकास्तपोगुरुकं प्रायश्चित्तम् । तथा या विराधना पूर्वमप्रात्तद्वारे षण्णां जीवनिकायानामुक्ता साऽत्रापि द्रष्टव्या । ततस्तस्मिन्निषये समितस्य प्रायश्चित्तमुपढौकते ।

अणहिगयपुण्णपावं, उवट्ठवंतस्स चउगुरू होंति ।
आणादिणो य दोसा, मालाए होइ दिट्ठंतो ॥

अनधिगतपुण्यपापं सूत्रार्थकथनेऽप्यविज्ञातपुण्यपापमुपस्थापयतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरवः । कालगुरुका मासा भवन्ति । आज्ञादयश्चानन्तराभिहिता दोषाः । अत्र मालया दृष्टान्तो यथा स्थाणौ शूलापेक्ष पञ्चवर्णसुगन्धपुष्पमालामारोपयतो वदनीयतादयोदोषा एवमत्राप्यनधिगतपुण्यपापे व्रतान्यारोपयत आज्ञादय इति ।

उदउल्लादिपरिच्छा, अहिगयनाऊण तो व वंदंतो ।
एक्केक्क तिक्खुत्तो, जो न कुणइ तस्स चउगुरुगा ॥

गोचरादिगते न उदकार्द्रादिना परीक्षा कर्त्तव्या वृषभेण तत्परीक्षानिमित्तं तेन स गोचरगतेन उदकार्द्रेण हस्तेन मात्रकेण वा भिक्षा ग्राह्या तत्र यदि स वारयति निषिद्धमेतत्कथं यूयमेवं भिक्षामभिगृह्णीथ ततो ज्ञायते एष परिणतसूत्रार्थोऽधिगतपुण्यपापः । एवं शेषपरीक्षास्वपि भावनीयम् । तत उदकार्द्रादिपरीक्षाभिरधिगतपुण्यपापं ज्ञात्वा ततोऽनन्तरं व्रतानि गुरवो ददति । कथमित्याह । एकैकं व्रतं त्रिःकृत्वस्त्रीन् वारान् एवं यो न करोति तस्य चत्वारो गुरुका द्वाभ्यां लघवस्तपसा कालेन च प्रायश्चित्तम् ।

अथ परीक्षामेव वैतत्येनाह–

उच्चारादि अथंडिल, वोसिरठाणाइ वावि पुढवीए ।
नदिमादिदगसमीवे, सागणिनिक्खित्ततेउम्मि ॥
वियणभिधारणवाए, हरिए जह पुढविए तसेसुं च ।
एमेव गोयरगए, होइ परिच्छा उ काएहिं ॥

उच्चारादिरादिशब्दात्प्रश्रवणादिपरिग्रहः । अस्थण्डिले सचित्तपृथिवीकायात्मके व्युत्सर्जनम् । यदि वा स्थानादिस्थानमूर्ध्वस्थानमादिशब्दान्निषदनादिपरिग्रहस्तत्पृथिव्यां पृथिवीकायस्योपरि कुरुते । तथा कायविषये नद्यायुदकसमीपेऽत्रादिशब्दात्तडागादिपरिग्रहः । तथा तेजसि तेजस्कायविषये स निक्षिप्ताग्नौ प्रदेशे गाथायां तु निक्षिप्तशब्दस्यान्यथापाठः प्राकृतत्वात् उच्चारादेर्व्युत्सर्जनमिति सर्वत्र संबध्यते । तथा वाते वातविषये व्यजनस्य तालवृन्तस्याभिधारणं वातोदीरणायाभिमुख्येन धारणं करोति । हरिते यथा पृथिव्यां तथा वक्तव्यम् । हरितकायस्योपरि स्थानादि करोति । यदिवोच्चारादिव्युत्सर्जनमिति । त्रसेष्वपि च पृथिव्यामिव वक्तव्यं कीटिकानगराद्यतिप्रत्यासन्नमुच्चारादि स्थानादि वा करोतीति भावः । तत्र यदि वारयति तदा ज्ञायते सम्यक् परिणतोऽस्य धर्म्म इति योग्य उपस्थापनायाः । एवमेव गोचरगतेऽपि तैस्सत्कायैःपृथिव्यादिभिर्भवति परीक्षा कर्तव्या । तद्यथा सरजस्केनोदकार्द्रेण वा हस्तेन मात्रकेण वा भिक्षा ग्राह्यते इत्यादिपरीक्षितस्य व्रतारोपणं कर्तव्यम् । तथा चाह–

दव्वादिपसत्थवया, एक्केक्कतिगंति उवरिमं हेट्ठा ।
दुविहा तिविहा यदि सा, आयंबिलनिव्विगइगावो ॥

द्रव्यादौ प्रशस्ते व्रतान्यारोपणीयानि एकैकं व्रतं त्रिकं त्रिःकृत्वा उच्चारयेत् कथमित्याह "उवरिमं हेट्ठा" अधस्तान्मूलादारभ्य यावदुपरितनं पर्यन्तवर्तिसूत्रम् इदमेकमुच्चारणमेवं त्रीन्वारान् दिक् निबध्यते । द्विविधां वा त्रिविधां वा तत्र साधोर्द्विविधा स्त द्यथा । आचार्यस्योपाध्यायस्य च प्रवृर्तिन्याश्च । तथा उत्थापनानन्तरं तपः कार्यते । अभक्तार्थमाचाम्लं निर्विकृतिकमित्यादि । उक्तं च । "जद्दिवसं उवट्ठाविओ तद्दिवसं किंचि अभितुट्ठो भवइ । केसिं वि आयंबिलं केसिं वि निविगइयमित्यादि" ॥

संप्रति माननीयपित्रादिविषये विधिशेषमाह–

पियपुत्तखुड्डथेरे, खुड्डगथेरेअ पावमाणम्मि ।
सिक्खावणपन्नवणा, दिट्ठंतो दंडिमाईहिं ॥

द्वौ पितापुत्रौ प्रव्रजितौ (दिट्ठावपि) युगपत्प्राप्तौ तर्हि युगपदुपस्थाप्येते अथ (खुड्डत्ति) क्षुल्लकः पुत्रः सूत्रादिभिरप्राप्तः (थेरत्ति) स्थविरः सूत्रादिभिः प्राप्तस्तर्हि स्थविरस्योपस्थापना विधेया (खुड्डत्ति) यदि पुनः क्षुल्लकः सूत्रादिभिः प्राप्तः स्थविरो नाद्यापि प्राप्तो भवति तर्हि तस्मिन् स्थविरे सूत्रादिकमप्राप्नुवति यावदुपस्थानादिवसः शुभः समागच्छति तावत्स्थविरस्य प्रयत्नेन शिक्षापना क्रियते । आदरेण शिष्यत इत्यर्थः । तत्र यदि उपस्थापनादिवससमय एव प्राप्तो भवति ततो द्वावपि युगपदुपस्थाप्येते । अथादरेण शिक्षमाणोऽपि न प्राप्तस्तदा स्थविरेणानुज्ञाते क्षुल्लक उपस्थाप्यते । अथ स्थविरो न मन्यते तदा प्रज्ञापना कर्त्तव्या तस्यां च प्रज्ञापनायां क्रियमाणायां दृष्टान्तो दण्डिकाद्यभिधातव्यः । दण्डिको राजा आदिशब्दादमात्यादिपरिग्रहः स चैवम् "एगो एया रज्जपरिट्ठो स पुत्तो अन्नरायाणमो लम्भउमाढत्तो । सो राया पुत्तस्स तुट्ठो तं से पुत्तं रज्जे ठावउमिच्छइ । किं सो पिया नाणुजाणइ एवं तव जइ पुत्तो महव्वयरज्जं पाविहित्ति किं न मन्नसि ।

एतदेवसविशेषमाह–

थेरेण अणुन्नाए, उवट्ठनिच्छे व ठंति पंचाहं ।
ति पण मणिच्छे उवरिं, वत्थुसहावेण जाहीयं ॥

स्थविरेणानुज्ञाते उपस्थापना क्षुल्लकस्य कर्त्तव्या । अथ स दण्डिकादिभिर्दृष्टान्तैः प्रज्ञाप्यमानो नेच्छति तदा पञ्चाहं पञ्चदिवसान् यावत्तिष्ठति ततः पुनरपि प्रज्ञाप्यते तथाप्यनिच्छायां पुनरपि पञ्चाहं तिष्ठति पुनः प्रज्ञाप्यते तथाप्यनिष्टे भूयः पञ्चाहमवतिष्ठते । एवं यदि त्रिपञ्चाहकालेन स्थविरः प्राप्तो भवति तदा युगपदुपस्थापनाऽतः परं स्थविरेऽनिच्छत्यपि क्षुल्लक उपस्थाप्यते (वत्थुसहावेण जा हीयमिति) वस्तुनः स्वभावो वस्तुस्वभावः । अहंकारी सन् । अहं पुत्रस्यावमतरः करिष्येऽहमिति विचिन्त्य कदाचिन्निष्कामेत गुरोः क्षुल्लकस्य चोपरि प्रद्वेषं गच्छेत् । एवं स्वरूपे वस्तुस्वभावे ज्ञाते त्रयाणां पञ्चाहानामुपर्यपि स क्षुल्लकः प्रतीक्षाप्यते यावत्तेनाधीतमिति ॥

अथ द्वे पितापुत्रयुगले तदाऽयं विधिः–

दो थेरे खुड्डथेर, खुड्डगवच्चत्थमग्गणा होइ ।
रण्णो अमच्चमाई, संजइमज्झे महादेवी ॥

द्वौ स्थविरौ सपुत्रौ समकं प्रव्रजितौ तत्र यदि द्वौ स्थविरौ प्राप्तौ न क्षुल्लकौ ततः स्थविरावुपस्थाप्येते (खुड्डत्ति) अथ द्वावपि क्षुल्लकौ प्राप्तौ न स्थविरौ तदा पूर्ववत् प्रज्ञापनोत्कर्षतः पञ्चदशदिवसान्याक्तकर्त्तव्या तथाप्यनिच्छायामुपेक्षा वस्तु-

स्वभावं ज्ञात्वा प्रतीक्षापणम् । (थेरे खुड्डुत्ति) द्वौ स्थविरावेकश्च क्षुल्लकः सूत्रादिभिः प्राप्तोऽत्रोपस्थापना (वोच्चत्थे इत्यादि) स्थविरस्यक्षुल्लकस्य च विपर्ययस्ततो भवति मार्गणा कर्तव्या सा चैवं द्वौ क्षुल्लकौ प्राप्तावेकश्च स्थविरः प्राप्त एको न प्राप्तस्तत्र यो न प्राप्तः स आचार्येण वृषभैर्वा प्रज्ञाप्यते प्रज्ञापितः सन् यद्यनुजानाति तदा तत् क्षुल्लक उपस्थाप्यते । तथाप्यनिच्छायां राजदृष्टान्तेन तथैव प्रज्ञापना । अयं चात्र विशेषः । सोऽप्राप्तस्थविरो भण्यते । एष तव पुत्रः परममेधावी सूत्रादिभिः प्राप्त इत्युपस्थाप्यताम् । यदि पुनस्त्वं न मुत्कलयसि तदैतौ द्वावपि पितापुत्रौ रत्नाऽधिकौ न भविष्यतस्तस्माद्विसर्जय एनमात्मीयं पुत्रमेषोऽपि तावद्भवतु रत्नाधिक इति अतोऽपि परमनिच्छायामुपेक्षा वस्तुस्वभावं वा ज्ञात्वा तत्क्षुल्लकस्य प्रतीक्षापणमिति । (रन्नो य अमच्चाईत्यादि) पश्चार्द्धं राजा अमात्यश्च समकं प्रव्रजितौ समकमेव सूत्रादिभिः प्राप्तौ ततो युगपत्तौ द्वावप्युपस्थाप्येते । अथ राजा सूत्रादिभिः प्राप्तो नामात्यस्ततो राज्ञ उपस्थापना । अथामात्यः सूत्रादिभिः प्राप्तो न राजा ततो यावदुपस्थापनादिनमागच्छति तावदादरेण राजा शिक्ष्यते ततो यदि प्राप्तो भवति ततो युगपदुपस्थापना । अथ तत्रापि राजा न प्राप्तस्तदा तेनानुज्ञाते अमात्य उपस्थाप्यते । अथ नेच्छति तदा पूर्ववद्दणिग्दृष्टान्तेन राज्ञः प्रज्ञापना । तथापि चेन्नेच्छति ततः पञ्चदिवसान्यावदमात्यस्य प्रतीक्षापणं तथापि चेन्न प्राप्तो भूयः प्रज्ञापना तत्राप्यनिच्छायां पुनः पञ्चदशाहमपि । तथाप्यनिच्छायामुपेक्षा वस्तुभावं वा ज्ञात्वामात्यस्य प्रतीक्षापणम् । यदि वा वक्ष्यमाणोऽत्र विशेषो यथा चामात्यस्य राज्ञा सहोक्तमेवमादिग्रहणसूचितयोः श्रेष्ठिसार्थवाहयोरपि वक्तव्यमिति । (संजइमज्झे महादेवीत्ति) द्वयोर्मातादुहित्रोर्द्वयोर्माताडुहितृयुगलयोर्महादेव्यमात्योश्च सर्वमेव निरवशेषं वक्तव्यम् ।

संप्रति यदुक्तं वोच्चत्थमग्गणा होइत्ति तद्व्याख्यानार्थमाह ।

दो पत्तापियपुत्ता, एगस्स पुत्तं न उ थेरा ।
गहितोवसयं भियरइ, राइणितो होउ एस वि य ॥

द्वौ पितापुत्रौ प्राप्तावेकस्य तु पिता प्राप्तो न पुत्रः युगलस्य पुत्रः प्राप्तो न स्थविरः स आचार्येण वृषभेण वा प्रज्ञापनां ग्राहितः स्वयं वितरत्यनुजानाति तदा स क्षुल्लक उपस्थाप्यते । अथ नेच्छति तदा पूर्ववद्राजदृष्टान्तेन प्रज्ञापना अन्यच्च तौ पितापुत्रौ रत्नाधिकौ भविष्यत एषोऽपि च तव पुत्रो यदि रात्निको रत्नाधिको भवति । भवतु नाम तव लाभ इति तथाप्यनिच्छायां पूर्ववदुपेक्षादि ।

राया रायाणो वा, दोषि वि समपत्त दोसु पासेसु ।
ईसरसेट्ठिअमच्चे, नियमघरुकुलडुए खुड्डे ॥

एको राजा द्वितीयराजस्तौ समकं प्रव्रजितौ अत्रापि यथा पितापुत्रयो राजामात्ययोर्वा प्रागुक्तं तथा निरवशेषं वक्तव्यं केवलममात्यादिके सूत्रादिभिः प्राप्ते उपस्थाप्यमाने यदि राजादिरप्रीतिं करोति दारुणस्वभावतया ब्रूते वा किमपि परुषं तदा सोऽप्राप्तोऽपीतरैरमात्यादिभिः सममुपस्थाप्यते । अथवा (रायात्ति) यत्र एको राजा तत्र सोऽमात्यादीनां सर्वेषां रत्नाधिकः कर्तव्यः (रायाणोत्ति) यत्र पुनर्द्विप्रभृतयो राजानः समकं प्रव्रजिताः समकं च सूत्रादिभिः प्राप्तास्ते समरत्नाधिकाः कर्त्तव्या इत्युपस्थाप्यमाना द्वयोः पार्श्वयोः स्थाप्यन्ते अत्रैवार्थे विशेषमाह ।

समगं तु अणेगेसुं, पत्तेसुं अणभिजोगमावलिया ।
एगतो दुहतो भविया, समएयणिया जहासन्नं ॥

पूर्वं पितापुत्रादिसबन्धेनासंबन्धेष्वनेकेषु राजसु समकं सूत्रादिभिः प्राप्तेष्वत एवैककालमुपस्थाप्यमानेषु (अणभिजोगत्ति) गुरुणा अन्येन वाभियोगो न कर्त्तव्यो यथा इतस्तिष्ठथ इतस्तिष्ठथेति किंत्वेकतः पार्श्वे द्विधा वा द्वयोः पार्श्वयोर्यथैव स्थिताः स्वस्वभावेन तेषामावलिका तथैव तिष्ठति तत्र यो यथा गुरोः प्रत्यासन्नः स तथा ज्येष्ठो ये तूभयोः समश्रेण्या स्थितास्ते समरत्नाधिकाः । इदानीं पूर्वगाथापश्चार्द्धव्याख्या (ईसरेत्यादि) यथा द्विप्रभृतयो राजान उक्ता एवं द्विप्रभृतयः श्रेष्ठिनो द्विप्रभृतयोऽमात्या द्विप्रभृतयो निगमावणिजः (घडात्त) गोष्ठी द्विप्रभृतयो गोष्ठ्यो यदि वा द्विप्रभृतयो गोष्ठिका यदि वा द्विप्रभृतयो महाकुला द्विकग्रहणमुपलक्षणं तेन द्विप्रभृतय इति द्रष्टव्यम् । तथैव च व्याख्यातं च (खुड्डुत्ति) क्षुल्लकाः समकं प्रव्रजिता इत्यर्थः । सूत्रादिभिः प्राप्ताः समकं रत्नाधिकाः कर्त्तव्याः । एतेषामेव मध्ये यः पूर्वं प्राप्तः सपूर्वमुपस्थाप्यते इति वृद्धसंप्रदायः ।

ईसिं अपत्तो पत्ता, वामपासम्मि होइ आवलिया ।
अभिसरणम्मि य वड्ढी, ओसरणे सो व अप्पो वा ॥

तेषामुपस्थाप्यमानानामावलिका गुरुर्वामपार्श्वे जगदन्तवत् ईषदवनतस्य अवनतीभूय स्थिता तव यदि ते गुरुसमीपमग्रतोऽभिसरन्ति तदा गच्छस्य वृद्धिर्ज्ञातव्या यथाऽन्येऽपि बहवः प्रव्रजिष्यन्तीति अथ पश्चाद्बहिरपसरन्ति तदा स उपस्थाप्यमानोऽन्यो वा उन्निष्क्रमिष्यति अपद्रविष्यति वेति ज्ञातव्यमेव निमित्तकथनम् । व्य० द्वि० ४ उ० ॥

(सूत्रम्) जे भिक्खू णागयं वा, अणागयं वा सगं वा जे ।
अप्पालं उट्ठावेइ, उट्ठावंतं वा साइज्जइ ॥ १७२ ॥

सूत्रार्थः पूर्ववत् अप्पालं उवट्ठावेंतस्स आणादी दोसा चउगुरुगं च चिट्ठउ ताव उवट्ठावणाविहिं पव्वावणाविहिं ताव णातुमिच्छामि ॥

नायगमनायगं वा, सावगमस्सावगं तु जे भिक्खू ।
अणलमुवट्ठावेई, सो पावति अप्पमादीणि ॥४५४॥
पच्छा सुद्धे अट्ठा, वामेसाइयं च तिक्खुत्तो ।
सयमेव उ कायव्वं, सिक्खा य तहिं पयत्तेणं ॥४५५॥

जो य उवट्ठाति पव्वज्जा एसो पुच्छिज्जति कोसि तुमं किं पव्वयसि किं च ते वेरग्गं एवं पुच्छितो जति अणलो ण भवति ता सुद्धो पव्वज्जाए कप्पणिज्जो ताहे से इमा साहुचरिया कहिज्जति ॥

गोयरमचित्तभोयण, सज्झायमण्हाणभूमिसेज्जादी ।
अब्भुवगयथिरहोत्था, गुरुजहप्पोण तिष्पट्ठा ॥४५६॥

गोयरेति दिणे देणे भिक्खं हिंडियव्वं जत्थ जं लब्भइ तं अचित्तं घेत्तव्वं जं पि एसणादि सुद्धं आणियंपि ताव वुड्ढसेहादिएहिं सह संविभागेण भोत्तव्वं निच्चं सज्झायज्झाणपरेण होयव्वं सदा अण्हाणगं तु उडुबद्धे सया भूमिसयण वासासु फलगादिएसु सोतव्वं अट्ठारससीलंगसहस्सा धारेयव्वा लोयादिया य किलेसा अणेगे कायव्वा एयं सव्वं जति अब्भुवगच्छति तो पव्वावेयव्वा एसा पव्वावणिज्जपरिक्खा पव्वावणा भवति ॥ नि०चू० ११ उ० ॥

(सूत्रम्) आयरियउवज्झायअसमरमाणे परं चउरातातो

पंचरातातो कप्पागं भिक्खुं णो उवट्ठावेति कप्पाए अत्थि-याइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे नत्थि याइं से केइ छेदे वा परिहारे वा नत्थि याइ से के माणणिज्जे कप्पइ से संतराछेदे वा परिहारे वा ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं तं चेव भाणियव्व मिति वचना-देवं परिपूर्णः पाठो द्रष्टव्यः । " कप्पाए अत्थि याइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे नत्थि याइं से केइ छेदेवा परिहरे वा नत्थि याइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे से संतरा छेदे वा परिहारे वा " अस्यापि व्याख्या प्राग्वत् तत्र यैः कारणैर्न स्मरति तान्यु-पदर्शयन्नाह-

दप्पेण पमाएण व, वक्खेवणगिलाणतो वावि ।
एएहिं असमरमाणे, चउव्विहं होइ पच्छित्तं ॥

दर्पो निष्कारणोऽनादरस्तेन प्रथममादौ विकथादीनां प-ञ्चानां प्रथमादीनामन्यस्तेन व्याक्षेपणसीवनादिना ग्लायते एतैः कारणैरस्मरति प्रायश्चित्तमस्मरणनिमित्तं चतुर्विधमस्म-रणकारणस्य दर्पादेश्चतुष्प्रकारत्वात् । तदेवाभिधित्सुःप्रथ-मतो दर्पतः प्रमादेन चाह ॥

वायामगिलाणादिसु, दप्पेण अणुट्ठवेंति चउगुरुगा ।
विकहादिपमाएण व, चउलहुगा होंति बोधव्वा ॥

व्यायामग्लानादिषु व्यापृततया निष्कारणोऽनादर उपस्था-पनायाः स दर्प उच्यते तेन दर्पेणानुस्थापयति प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः विकथादिना अन्यतमेन प्रमादेनानुपस्थाप-यति चत्वारो लघुका भवन्ति बोद्धव्याः ॥

सिव्वणतुएणणसज्झाय, झाणलेवादिदाणकज्जेसु ।
विक्खेवे होइ गुरुगो, गेलण्णे तु मासलहू ॥

सीवनतूर्णनास्वाध्यायध्यानपात्रलेपादिदानकार्यैर्गाथायां सप्त-मी तृतीयार्थे । यो व्याक्षेपेणाऽनुपस्थापयति प्रायश्चित्तं भवति गुरुको मासो ग्लान्येन त्वनुपस्थापयति मासलघु । संप्रति यैः कारणैः स्मरतोऽस्मरतश्चानुपस्थापयतः प्रायश्चित्तं न भवति । तान्यभिधित्सुराह-

धम्मकहाइड्डमत्तो, वादो अच्चुक्कडे व गेलण्णे ।
विइयं चरमपएसुं, दोसु पुरिमेसु तं नत्थि ।

ऋद्धिमतो राज्ञो युवराजस्यामात्यादेर्वा प्रतिदिवसमागच्छतो धर्म्मकथा कथ्यते परप्रवादी वा कश्चनाप्युपस्थितः स वादेन गृहीतव्यः । इति तन्निग्रहणाय विशेषतः शास्त्राभ्यासे तेन स-ह वादे वा दीयमाने यदि वा आचार्यस्यान्यस्य वा साधोर्यो वा उपस्थाप्यस्तस्य वा अत्युत्कटे ग्लानत्वे जाते व्याकुलीभवनतः स्मरन्नस्मरन्वा यद्यपि नोपस्थापयति तथापि न तस्य प्रायश्चि-त्तं कारणतो व्याकुलीभवनात् । एतच्च प्रायश्चित्ताभावलक्षणं द्वितीयपदमपवादपदं चरमपदयोर्द्वयोर्व्याक्षेपग्लानत्वलक्षणयो-र्वगन्तव्यम् । तथा हि धर्म्मकथावादाभ्यां व्याक्षेप उक्तो ग्लानत्वपदेन च ग्लानत्वमिति पुर्वयोस्तु द्वयोः पदयोस्तत् अप-वादपदं नास्ति । एतच्च चतुर्विधं प्रायश्चित्तमस्मरणनिमित्त-मुक्तं स्मरतस्तु चतूरात्रपञ्चरात्राद्यतिक्रमे यत्प्रायश्चित्तं तत्पू-र्वसूत्र इवात्रापि निरवशेषं द्रष्टव्यम् ।

आयरियउवज्झाओ य समरमाणे वा असमरमाणे वा परं दसराय कप्पातो कप्पागभिक्खू णो उवट्ठावेति कप्पाए अ-त्थि आइं से केइ माणणिज्जे कप्पागे नत्थि याइं से केइ छेदे वा परिहारे वा जाव कप्पाए संवच्छतरं तस्स तप्पतियं णो कप्पइ आयरियत्तं वा जाव गणावच्छेइयं वा उद्दिसित्तए वा

आचार्य उपाध्यायो वा स्मरन् अस्मरन्वा यदा स्मरति तदा न साधकं नक्षत्रादिकं यदा तु साधकं नक्षत्रादिकं तदा बहुव्या-क्षेपतो न स्मरन्वापरं दशरात्रकल्पान् दशरात्रकल्पाकं भिक्षुं नोपस्थापयति तत्र यदि तस्मिन्कल्पाके अस्ति (से) तस्य कल्पाकस्य कश्चिन्माननीयः पित्रादिर्भिर्जीवी कल्पाकस्ततो नो पस्थापयति । तर्हि नास्ति (से) तस्यानुपस्थापयति कश्चिच्छेदः परिहारो वा । अथ नास्ति (से) तस्य कल्पाकस्य कश्चिन्माननीयः पित्रादिर्जीवी कल्पाकस्तर्हि तस्यानुपस्थापयतश्छेदः परिहारो वा प्रथमादेश इति वाक्यशेषो द्वितीयादेशेन पुनश्छेदेन परिहारतप-सा वा दम्यमानस्य तत्प्रथममनुपस्थापनाप्रयतस्य संवत्सरं यावन्न कल्पत आचार्यत्वमुपदेष्टुमनुज्ञातुं संवत्सरं यावद्गणोभ्रि-यते इति भावः । एष सूत्रसंक्षेपार्थः । व्यासार्थन्तु भाष्यकृदभि-धित्सुः प्रथमतो दशरात्रनिबन्धनमाह-

समरमाणेवि पंचदिय, समरमाणे वि तेत्तिया चेव ।
कालोत्ति व समओत्ति व, अद्धाकप्पओत्ति व एगट्ठं ॥

स्मरत्यपि चउरायपंचरायातो इत्यनेन पञ्चदिनान्युक्ता-नि अस्मरत्यपि तावन्ति चैव पञ्च दिनानि चैवोक्तानि इदं च स्मरणास्मरणमिश्रकसूत्रतो दशरात्रात्कल्पादित्युक्तमत्रैव क-ल्पशब्दस्तद्व्याख्यानमाह । " काल इति वा समय इति वा अद्धा इति वा कल्प इति " एकार्थं ततो दशरात्रक-ल्पादिति दशरात्रकालादिति द्रष्टव्यम् ।

संप्रति स्मरणास्मरणं भावयति ॥

जाहे सुमरइ ताहे, असाहगं रिक्खलग्गादिणमादी ।
बहुविक्खेवम्मि य गणे, सरियं पि पुणो वि विस्सरति ॥

यदा स्मरति तदा असाधकमप्रयोजकमृक्षलग्नादि आदिशब्दात् मुहूर्त्तादिपरिग्रहः । बहुव्याक्षेपे च गणे गच्छे स्मृतमपि पुनरपि विस्मरति तत एवं स्मरणास्मरणसंभवः । अत्रैव प्रायश्चित्त-विधिं सविशेषमाह ।

दसदिवसे चउगुरुगा, दसेव छल्लहुग छग्गुरू चेव ।
तत्तो छेदो मूलं, णणवट्ठप्पो य पारंची ॥

तस्मिन्नधिकृते कल्पाके जाते सति यदि स्मरणास्मरणतो दसदिवसानतिक्रमति ततस्तस्यानुपस्थापयतः प्रायश्चित्तं च-त्वारो गुरुकाः ततः परमप्यन्यानि दशैव चेत् दिनान्यतिवा-हयति ततः षड्लघुकम् । ततः परतोऽपि दिनदशकाति-क्रमे षड्गुरुकं (ततोछेदोत्ति) ततः परमेवं छेदस्त्रिधा वक्त-व्यः । सचैवं ततोऽपि परतो यद्यन्यानि दशदिनानि लङ्घयति तर्हि चतुर्गुरुकश्छेदस्ततोऽपि परतो दिनदशकातिक्रमे षड्लघु-कश्छेदः ततोऽन्यदशदिवसस्यातिवाहने पाराञ्चिको जायते ॥

एसो देसो पढमो, बितिए तवसा अदम्ममाणम्मि ।
उभयबलदुब्बले वा, संवच्छरमोदिसाहरणं ॥

एषोऽनन्तरोदित आदेशः प्रथमो द्वितीये आदेशे पुनस्त-पसा उपलक्षणमेतच्छेदेन वा अदम्यमाने यदिवा उभयबलेन कायबलेन च उपलक्षणमेतदन्यतरैकबलेन वा तपसश्छेदस्य वा दातुमशक्यतया संवत्सरं यावत् दिश आचार्यत्वस्य हरणम् ॥

एते दो आदेसा, मीसगसुत्ते हवंति नायव्वा ।
पढमबिइएसु पुण, सुत्तेसु इमं तु नाणत्तं ॥

एतावनन्तरोदितौ द्वावप्यादेशौ मिश्रकसूत्रे भवतो ज्ञातव्यौ

प्रथमद्वितीययोः पुनः सूत्रयोरिदमादेशविषयं प्रत्येकं नानात्वं तदेवाह ॥

चउरो य पंचदिवसा, चउगुरू एव होंति छेदो वि ।
ततो मूलं नवमं, चरमं पि य एगसरगं तु ॥

प्रथमे द्वितीये च सूत्रे प्रत्येकमिमावादेशौ प्रथम आदेशस्तस्मिन् विवक्षिते कल्पाके जाते सति यदि चतुरो दिवसानतिवाहयति तदा चतुर्गुरु एवं पञ्चपञ्चातिक्रमे षड्लघु षड्गुरुके । एवं छेदो ऽपि त्रिधा वक्तव्यः तदनन्तरं मूलं नवममनवस्थाप्यं चरमं पाराञ्चितमेकसरकमेकैकदिनातिक्रमे वक्तव्यम् । द्वितीय आदेशः पञ्चदिवसातिक्रमे चतुर्गुरु एवं पञ्चपञ्चातिक्रमे षड्लघुषड्गुरुके एवं छेदोऽपि पञ्चपञ्चदिनातिक्रमेण त्रिधा वक्तव्यस्ततो मूलं नवमं चरमं च एकसरक मेकैकदिनातिक्रमेणेति भावार्थः। व्य० ४ उ० । दशा० ॥

फासुय आहारो से, अणहिंडणं च गाहए सिक्खं ।
ताहे उ उवट्ठवणं, छज्जीवणियं तु पत्तस्स ॥
अप्पत्ते अकहित्ता, अणभिगतपरिच्छअतिकमेया से ।
एक्केके चउगुरुगा, विसेसिया आदिमा चतुरो ॥
अप्पत्तं सुत्तेणं, परियाग उवट्ठवेंत चउगुरुगा ।
आणादिया य दोसा, विराहणा छण्ह कायाणं ॥
सुत्तत्थं कहइत्ता, जीवाजीवे य बंधमोक्खं च ।
उवट्ठवण चउगुरुगा, विराहणा जा भणियपुव्विं ॥
अणभिगतपुन्नपावं, उवट्ठवेंतस्स चउगुरू होंति ।
आणादिणो य दोसा, मालाए होंति दिट्ठंते ॥
समरक्खदउल्लगणी, पतिट्ठित हरितबीजमादीसु ।
होंति परिक्खागोयरे, किं परिहरतीण वा वि त्ति ॥
उच्चारादि अथंडिल्ल, वोसिरठाणादि वावि पुढवीए ।
णदि मादिदगसमीवे, खारादिदाह अगणिम्मि वि ॥
जण अहिधारण वा ते, हरिए अहव पुढवि ते तसेसुं च ।
एमादि परिक्खित्ता, वनदाणमिमेण विहिणा सो ॥
दव्वादिपसत्थे वा, एक्केक्कं तिगुणणोवरिं हेट्ठा ।
दुविहा तिविहा य दिसा, अंबिलनिव्विगतिओ वा ।
पियपुत्ताणं जुयला, दोण्ह तु निक्खंत तत्थ एगस्स ।
पत्तो यदि ताण पुत्तो, एगस्स पुत्तो ण तु थेरो ॥
ताहे तु पन्नविज्जति, दंडियणायं तु का तु भन्नइ तु मा ।
गेण्हं असत्तगहीए, तिम्मि उ होंति एसविता ॥
एवं सो पएहवि तो, जदि इच्छे तो उ उट्ठवेंति तु ॥
नेच्छंते यं चाह–वेति दो तिण्हि वायणगा ।
वच्छमन्नावासज्ज व, जा थीते ताव तं परिच्छंति ।
एवं रायअमच्चेसुं–जति मज्झे महादेवी ॥
राया रायाणो वा, दोण्हि वि समपत्तदोसु पासेसु ।
ईसरसेट्ठि अमच्चे, णियमघडाकुलदुवे खुड्डे ॥
समपत्तअणेगेसुं, पत्तेसुं अणभिओगमावलिया ।
एगतो टुहतो ठविता, समराइणिया जहा सव्वं ॥
ईसिं अन्नो पत्ता, वामे पासम्मि होंति आवलिया ।
आसरणम्मि य वड्ढी, सरणे सो व अन्नो वा ॥
उवट्ठवियस्स एवं, संभुंजणता तहेव संवासो ।
वितियपदे संबंधी, ओमादीसु माहु पडिजावे ॥
भुंजीसु मए सद्धिं, इयाणिं णेच्छति भोतु पहिजावे ।
अहिखायंति व उन्ने, पच्छन्ने जे ण भुंजंति ।
एमादिणा तु भावं, ताहे अप्पत्तअहवपत्तं वा ॥
उवट्ठावेंति भुंजंति, अपरिणते चित्तरक्खट्ठा ॥ पं०भा० ॥

उवट्ठावणा कप्पो अप्पते अकहेत्ता । गाहा जइ आवासगमाइ जाव छज्जीवणियातो सुत्ते अपत्तिए उवट्ठावेइ चउगुरू दोहिं वि गुरू तवेण कालेण तवगुरू अंतो अट्ठमदसमदुवालसमकालगुरू गिण्हकाले अहासुत्ते पढिए अत्थे अकहिए उवट्ठावेइ चउगुरू तवगुरू काललहुं काललहू सीतकाले वासासु वा अह पढिए सुत्ते य अपरिच्छिओ ता मनसद्दहइ पुढविमाईणि चउगुरू तवलहू तवचउगुरू तवचउलहुगं च भन्नइ अणुग्घाइयं पडुच्च गुरुयं अणुग्घाइयं नाम छट्ठे चउत्थे आयंबिले व कए पाण्णए पुरिमड्ढनिव्वीइएगासणाइ करेइ तेण गुरुयं भवइ अह पढियसुयअभिगयं अपरिच्छिऊण उवट्ठावेइ किं परिहरइ न उदओल्लादि चउगुरु दोहिं वि लहु तवसा काले ण अणुग्घाइयं पुण एवं वारसविहं वि कप्पिए। पं०चू० । "उवगस्स वा उवट्ठावेज्ज वा सुत्तं वा अत्थं वा उभयं वा परूवेज्जा एतेसु कुलगणसंघवज्जो" महा० ७ अ० । एतदेव भावयन्नाह–

णो उट्ठावणए चिअ, निअमा चरणंति दव्वओ जेण ।
सा भव्वाण विभणिआ, उउमत्थगुरूण सफला य ॥

नोपस्थापनायामेव कृतायां सत्यां नियमाच्चरणमिति कुत इत्याह । द्रव्यतो येन प्रकारेण सा अभव्यानामपि भणितोपस्थापना अङ्गारमर्दकादीनां छद्मस्थगुरूणांविधिकारकाणां सफला चाज्ञाराधनादिति गाथार्थः । उपस्थापना विधिफलवच्चामाह ।

पायं च तेण विहिणा, होइ इमंति निअमो कओ सुत्तो ।
इयरा सामाइअम्मि-त्तओ वि सिद्धिं गयाणं ता ॥१०॥

प्रायश्चित्तेन विधिना उपस्थापनागतेन भवत्येतच्छेदोपस्थाप्यं चारित्रमिति नियमः कृतः सूत्रदशवैकालिकादिपाठाद्यनन्तरमुपस्थापनायाः इतरथान्यथा सामायिकमात्रतोऽप्यबहिः प्राप्त्या सिद्धिं गताः अनन्ता प्राणिन इति गाथार्थः ।

अनियममेव दर्शयति ॥

पुव्विं असंगतं पि अ, विहिणा गुरुगच्छसेवाए ।
जावमणेगेसि इमं, पच्छा गोविंदमाईणं ॥ ११ ॥

पूर्वमुपस्थापना काले असदपि चैतच्चरणं विधिना गुरुगच्छादिसेवया हेतुभूतया जातमभिव्यक्तमनेकेषामिदं पश्चाद्गोपेन्द्रादीनां गोपेन्द्रवाचककरोटकगणिप्रभृतीनामिति गाथार्थः ॥

प्रकान्तसमर्थनायैवाह ॥

एअं च उत्तमं खलु, निव्वाणपसाहणं जिणा विंति ।
जं नाणदंसणाण वि, फलमे अंबं व निदिट्ठं ॥१२॥

एतच्चारित्रं उत्तमं खलूत्तममेव निर्वाणप्रसाधनं मोक्षसाधनं जिना ब्रुवते । अत एतदुपाये यत्नः कार्य इत्यैदंपर्यमुत्तमत्वे युक्तिमाह । यद्यस्माज्ज्ञानदर्शनयोरपि तत्वदृष्ट्या फलमेतदेव चारित्रं निर्दिष्टं तत्साधकत्वादिति गाथार्थः । पं०व० । बालस्योपस्थापना न कल्पते ॥

(सूत्रम्) णो कप्पत्ति णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा खुड्डयं वा खुड्डियं वा ऊणट्ठवासजायं उवट्ठावित्तए संभुंजित्तए वा कप्पति णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा खुड्डयं वा ३ सातिरेगट्ठवासजायाइं उवट्ठावित्तए वा संभुंजित्तए वा ।

सूत्रस्याक्षरगमनिका न कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा क्षुल्लकं वा क्षुल्लिकां वा ऊनाष्टवर्षजातानामुपस्थापयितुं वा संभोक्तुं वा मण्डल्यां तथा कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा क्षुल्लकं वा सातिरेकाष्टवर्षजातानामुपस्थापयितुं वा उपस्थाप्य मण्डल्यां संभोक्तुं वा । अथ कस्मादूनाष्टवर्षजातस्योपस्थापनादि न कल्पते तत आह ॥

ऊणट्ठए चरित्तं, न चिट्ठए चालणी य उदगं वा ।
बालस्स य जे दोसा, भणिया आरोवणा दोसा ॥

ऊनाष्टके ऊनाष्टवर्षजाते बाले चालिन्यामुदकमिव चारित्रं न तिष्ठति । तथा ये बालस्य दोषा भणिता स्ते च बालस्योपस्थापने आरोपणायामाप्रसजति । बालस्य दोषानाह ॥

कायवयमणोजोगो, हवंति तम्हा णवट्ठिया जम्हा ।
संबंधिमणाभोगे, ओमे सहसावबादे य ॥

तस्य बालस्य कायवाङ्मनोयोगादस्मादनवस्थिता भवन्ति । तस्मान्नोपस्थापयेत तत्रैवापवादमाह । संबन्धिनमनाभोगे अवमे दुर्भिक्षे सहसाकारेण वा संभोजने अपवादे नोपस्थापयेदूनाष्टवर्षजातमपि । तत्र संबन्धिव्याख्यानार्थमाह ॥

भुंजिस्से स मए चेवं, विणा या निच्छइ संपइ ।
सो आनाहणसंबंधो, कह चिट्ठेज्ज तं विणा ॥

एष बालको मया सह भोक्ष्यते इत्येवं भणित्वा नातो मण्डल्यां स च संप्रति तमाचार्यं विना भोक्तुं नेच्छति स चाचार्यस्य स्नेहेन संबन्धस्ततः कथं प्रव्रज्यायां गृहीतायां सह भोजनं विना तिष्ठेत् । नैवतिष्ठेदिति भावः ॥

अणुवट्ठविओ एसो, जइयादेवेज्ज अपरिणया ।
तो होउ व वारिज्जइ, तो णं संभुज्जए ताहो ॥

तत्र ह निश्चिनमपरिणता आवश्रेवं यद्येषोऽनुपस्थापितो मण्डल्या संभुक्तो ततः स तदा उपस्थाप्यते तदनन्तरं संभोजनं मण्डल्यामिति ॥

अहव अणाभोगेणं, सहसाकारेण वा वि होज्ज संजुत्तो ।
ओमम्मि विमहु तत्तो, विप्परिणामं तु गच्छेज्जा ॥

अथवा अनाभोगेण सहसाकारेण वा मण्डल्यां संयुक्तो भूयात् । ततो मा भूदनवस्थाप्रसङ्ग इति तमूनवर्षजातमप्युपस्थाप्य मण्डल्यां संभोजयेत् । अवमे दुर्भिक्षे जातमातृपरिणामं गच्छेदत उपस्थाप्य मण्डल्यां संभोज्यते एतदेव भावयति ॥

अदिक्खियंति एवं मां, इमे पच्छन्नभोजिणो ।
परोहमिति भावेज्जा, तेणावि सह भुज्जते ॥

इमे प्रच्छन्नभोजिनो मामेवमेव दुर्भिक्षे दीक्षयन्ति । अदीक्षां कर्तुमिच्छन्ति । तेन कारणेनाहं परः कृत इति स भावयेतस्मात्ततस्तेनापि सह संभुङ्क्ते । व्य० १० उ० ("तओ नो कप्पइ उवट्ठावित्तए तंजहा पंडए वाइए कीवे" व्याख्या पव्वायणा शब्दे) " दोसा उवट्ठाविउ मियती संसद्धगस्स । अणायरण जोग्गा अहवा समायारं ते पुच्छियद निवारिया दोसा" वृ० ४ उ० ॥

(सूत्रम्) जे भिक्खू णायगं वा अणायगं वा वासगं वा जे अणलं उट्ठावेइ उट्ठावंतं वा साइज्जइ ॥ २८ ॥

सूत्रार्थः पूर्ववत् । अणलं उवट्ठावेंतस्स आणादी दोसा चउगुरुगं च । नि० चू० ११ उ० ।

अनवस्थाप्यभिक्षादेः पुनरुपस्थापना–

अणवट्ठप्पं भिक्खुं अगिहिभूयं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेयस्स उवट्ठवित्तए अणवट्ठप्पं भिक्खुं गिहिभूयं तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्ठावित्तए इति ॥

यथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध उच्यते ।

अट्ठस्स कारणेणं, साहम्मि य तेणमादि जइ कुज्जा ।
इह अणवट्ठे जोगो, नियमातो यावि दसमस्स ॥

साधर्मिकैः कारणेन प्रागुक्तेनोत्पादितो योऽर्थस्तस्य स्तैन्यमादिशब्दादन्यपरिग्रहः । यदि कुर्यात्ततः सोऽनवस्थाप्यो भवति एतदर्थख्यापनार्थमर्थजातसूत्रानन्तरमनवस्थाप्यसूत्रम् इत्येषोऽनवस्थाप्यसूत्रस्य योगः संबन्धः । पाराञ्चितसूत्रस्यापि संबन्धमाह । नवमात्प्रायश्चित्तादनवस्थाप्यादनन्तरं किल दशमं पराञ्चितनामकं प्रायश्चित्तं भवति ततो नवमान्नवमप्रायश्चित्तसूत्रस्यारम्भमाह । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । अनवस्थाप्यं भिक्षुमगृहीभूतमगृहस्थीकृतं नो कल्पते यस्य समीपेऽवतिष्ठते तस्य गणावच्छेदिनो गणस्वामिन उपस्थापयितुम् । संप्रति पाराञ्चितसूत्रमाह ।

(सूत्रम्) पारंचियं पि भिक्खुं अगिहिभूतं नो कप्पते तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्ठावित्तए पारंचियं भिक्खुं गिहिभूयं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्ठावित्तए पारंचियं भिक्खुं गिहिभूयं कप्पइ तस्स गणावच्छेदियस्स उवट्ठावित्तए ॥

अत्र सूत्रद्वयस्याक्षरगमनिका प्राग्वत्संप्रति भाष्यविस्तरः ।

अणवट्ठो पारंचिय, पुव्वं भणिया इमं तु णाणत्तं ।
गिहिभूयस्स य करणं, अकरणे गुरुगा य आणादी ॥

अनवस्थाप्यपाराञ्चितौ एतौ द्वावपि पूर्वं भणितौ इदं चात्र नानात्वं गृहीभूतस्य गृहस्थरूपसदृशस्य करणं यदि पुनर्गृहीभूतमकृत्वा तमुपस्थापयतितदा गृहीभूतस्याकरणे प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुमासाः । तथा आज्ञादयः आज्ञानवस्थामिथ्यात्वविराधना दोषाः । अन्यच्च प्रमत्तं सन्तं देवता छलयेत् । गृहीभूतस्य तु छलना न भवति । तस्माद् गृहीभूतं कृत्वा तमुपस्थापयेत् । गृहस्थरूपताकरणमेव भावयति ।

वरनेवच्छं एगे, एहाणादिविवज्जमवरिंजुगलमित्तं ।
परिसामज्झे धम्मं, सुणेज्ज तो कहण दिक्खा ॥

एके आचार्या एवं ब्रुवते स्नानविवर्जं वरं नेपथ्यं तस्य क्रियते । अपरे दाक्षिणात्याः पुनरेवमाहुर्वस्त्रयुगलमात्रं परिधाप्यते तद्वर्षमध्ये आचार्यसमीपमुपगम्य ब्रुवते भगवन् ! धर्मं श्रोतुमिच्छामि । ततः (कहणत्ति) आचार्यः धर्मं कथयति । कथिते च सति सकलजनसमक्षं ब्रुवते श्रद्दधामि सम्यग्धर्ममेनमिति मां प्रव्राजयत एवमुक्ते तस्य दीक्षा हि ङ्कसमर्पणानन्तरं च तत्क्षणमेवोपस्थाप्यते तत्र शिष्यः प्राह । कस्मादेष गृहस्यावस्थां प्राप्यते । सूरिराह ।

ओहाविता न कुव्वइ, पुणो वि सो तारिसं अतीयारं ।
होइ जयं सेसाणं, गिहिरूवे धम्मिया चेव ।

किं वा तस्स न दिज्जइ, गिहिलिंगं तेण भावतो लिंगं ।
अजढे वि दव्वलिंगे, सलिंगपडिसेवणाति जढं ॥

अपभ्राजितो ग्लानिमापादितः सन् पुनरपि स तादृशमतीचारं न करोति । शेषाणामपि च साधूनां भयमुत्पादितं भवति। येन तेऽप्येवं न कुर्वते । तस्माद्गृहिरूपे गृहस्थता रूपस्य धर्मता धर्म्मादनपेतान्यायेत तस्यापि याच्यमानागृहस्थरूपतेति भावः (किंवेत्यादि) किं वा केन वा कारणेन तस्य न दीयते गृहिलिङ्गं दातव्यमेव तस्य गृहिलिङ्गमित्यर्थः । येन कारणेनापरित्यक्तोऽपि द्रव्यलिङ्गे स्वलिङ्गे प्रतिसेवनात् भावतो लिङ्गं विजढं परित्यक्तमिति ।

संप्रति सूत्रकृदेवापवादमाह ।

(सूत्रम्) अणवट्ठप्पं भिक्खुं पारंचियं भिक्खुं गिहिभूयं वा अगिहिभूतं वा कप्पइ, तस्स गणावच्छेदितस्स उवट्ठावेत्तए जहा तस्स गणस्स पतियं सिया इति ॥

अनवस्थाप्यं भिक्षुं पाराञ्चितं वा भूतं भिक्षुं गृहीभूतमगृहीभूतं वा कल्पते । तस्य गणावच्छेदिनः उपस्थापयितुं कथमित्याह यथा तस्य प्रतीकं प्रतिकारमुपस्थापनं स्यात्तथा कल्पते नान्यथा इह यो गृहस्थीभूतः स तावदुपस्थाप्यते एवमस्यापवादविषयं वा यस्त्वगृहीभूतः सोऽपवादविषयस्तस्योत्सर्गतः प्रतिषिद्धत्वात् । तत्र यैः कारणैरगृहीभूतोऽप्युपस्थाप्यते तत्र यथा भुवृत्त्यास्योऽगृहस्थीभूतोऽप्युपस्थाप्यो भवति । तथा भाव्यते इहानवस्थाप्यं पाराञ्चितं वा कोऽपि प्रतिपन्नस्तस्य चायं कल्पो यावदनवस्थाप्यं पाराञ्चितं वा वहति तावद्बहिः क्षेत्राद्वतिष्ठते । स च बहिर्यावत्तिष्ठति तावन्न गृहस्थः क्रियते किन्त्वागतः करिष्यते । बहिश्चावतिष्ठमानः स जिनकल्पिक इव भिक्षाचर्यामलेपकृद्भक्तादिग्रहणात्मिकां करोति तस्य च तथा बहिस्तिष्ठते । यथाचार्यः करोति तथा प्रतिपादयति ।

आलोयणं गवेसण, आयरिओ कुणइ सव्वकालं पि ।
उप्पन्ने कारणम्मि, सव्वपयत्तेण कायव्वं ॥

यस्याचार्यस्य समीपेऽनवस्थाप्यं पाराञ्चितं वा प्रतिपन्नः स आचार्यः सर्वकालमपि यावन्तं कालं तत्प्रायश्चित्तं वहति तावन्तं सकलमपि कालं यावत्प्रतिदिवसमवलोकनं करोति तत्समीपं गत्वा तद्दर्शनं करोतीत्यर्थः । तदनन्तरं गवेषणं गतोऽल्पक्लामतया तत्र दिवसे रात्रौ वेति पृच्छां करोति । उत्पन्ने पुनः कारणे ग्लानत्वलक्षणे सर्वप्रयत्नेन स्वयमाचार्येण कर्तव्यं भक्तपानहरणादि ॥

जो उ उवेहं कुज्जा, आयरिओ केणइ प्पमाएण ।
आरोवणा उ तस्स, कायव्वा पुव्वनिद्दिट्ठा ॥

यः पुनराचार्यः केनापि प्रमादेन जनव्याक्षेपादिना उपेक्षां कुरुते न तत्समीपं गत्वा तच्छरीरस्योदन्तं वहति तस्य आरोपणा प्रायश्चित्तप्रदानं पूर्वनिर्दिष्टा कर्त्तव्या । चत्वारो गुरुकास्तस्य प्रायश्चित्तमारोपयितव्यमिति भावः । यदुक्तमुत्पन्ने कारणे सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं तद्भावयति ॥

आहरति भत्तपाणं, उव्वत्तमादियंति सो कुणति ।
सयमेव गणाहिवती, अह गिलाणो सयं कुणइ ॥

अथ सोऽनवस्थाप्यःपाराञ्चितो वा ग्लानोऽभवत् । ततस्तस्य गणाधिपतिराचार्यः स्वयमेव भक्तं पानं वा हरति आनयति उद्वर्तनादिकमप्यादिशब्दात्परावर्तनोच्चारणोपदेशनादिपरिग्रहः स तस्य स्वयं करोति । अथ जातो ग्लानो निरोगस्ततः स आचार्यं न किमपि कारयति किं तु सर्वं स्वयमेव कुरुते । अधुना यदुक्तमालोयणं गवेसणंति तद्व्याख्यानार्थमाह-

उभयंपि दाऊण सपडिपुच्छं, वोढुं सरीरस्स पवट्टमाणिं ।
आसासइत्ताण तवो किलंतं, तमेव खेत्तं समुवेंति थेरा ॥

स्थविराः आचार्याः शिष्याणां प्रतीच्छकानां च उभयमपि सूत्रमर्थं चेत्यर्थः। किं विशिष्टमित्याह । स प्रतिपृच्छं पृच्छा प्रश्नः तस्याः प्रतिवचनं प्रतिपृच्छा प्रत्युक्तौ प्रतिशब्दः सह प्रतिपृच्छा यस्य तत् सप्रतिपृच्छं सूत्रविषये च यद्येन पृष्टं तत्र प्रतिवचनं चेत्यर्थः दत्वा तत्सकाशमुपगम्य तस्य शरीरस्य वर्तमानमुदन्तं वहति अल्पक्लामतां पृच्छतीति भावः । सोऽपि चाचार्यं समागतं मस्तकेन वन्दे इति फेटावन्दनकेन वन्दते शरीरस्य वोदन्तं मूर्धा यदि तपसा क्लाम्यति तत आश्वासयति आश्वास्य च तदेव क्षेत्रं यत्र गच्छोऽवतिष्ठते तत्समुपगच्छन्ति। कदाचिन्न गच्छेयुरपि तत्रेमानि कारणानि॥

गेलण्णेण वि पुट्ठो, अभिणवमुक्को ततो व रोगत्तो ।
कालम्मि दुव्वले वा, कज्जे अणेववाघातो ॥

इहैकस्यापि कदाचिदेकवचनं सर्वस्यापि वस्तुन एकानेकरूपताख्यापनार्थमित्यदुष्टम्। अथवा काले दुर्वले न विद्यते बलं गमने यस्मिन् गाढतपः संभवादिना दुर्वलो ज्येष्ठाषाढादिको दुःशब्दो भाववाची तस्मिन्न गच्छेत् शरीरक्लेशसंभवात् "कज्जे अणेव वा घातो इति" अत्र सप्तमी तृतीयार्थे प्राकृतत्वात्ततोऽयमर्थः । अन्येन वा कार्येण राज्ञा प्रद्वेषतो निर्विषयत्वाज्ञापनादिना व्याघातो भवेत्ततो न गच्छेदिति। आगमने चोपाध्यायः प्रेषणीयो योऽन्यो वा तथा चाह ॥

पेसेइ उवज्झायं, अंगं नीयं च जो तहिं जोग्गो ।
पुट्ठो व अपुट्ठो वा, तहा वि दीवेति तं कज्जं ॥

पूर्वोक्तकारणवशतः स्वयमाचार्यस्य गमनाभावे उपाध्यायं तदभावे ऽन्यो वा गीतार्थस्तत्र योग्यस्तं प्रेषयति । स च तत्र गतः सन् तेन पाराञ्चितेन किमित्यद्य क्षमाश्रमणा नायाता इति पृष्टो वा अथवा न पृष्टस्तथाऽपि तत्कारणं कार्यकारणं दीपयेत् । तथा अमुकेन कारणेन क्षमाश्रमणानामनागमनं पृष्टेनापृष्टेन वा दीपितं तदा न किमप्यन्यत्तेन वा पाराञ्चितादि तावद्वक्तव्यं किं गुर्वादेश एवोपाध्यायो यथोदितः संपादनीयः । अथ राज्ञा प्रद्वेषतो निर्विषयत्वाज्ञापनादिना व्याघातो दीपितस्तत्र यदि ते उपाध्याया अन्ये वा गीतार्थास्तस्य शक्तिं स्वयमवबुध्यन्ते ततो जानन्तः स्वयमेव तस्य महत्त्वं ब्रुवते । यथा अस्मिन्प्रयोजने त्वं योग्य इति क्रियतामुद्यमः । अथ न जानते तस्य शक्तिं ततः स एव तान् अजानानान् ब्रूते । यथा अस्ति ममात्र विषय इति । एतच्च स्वयमुपाध्यायादिभिर्वा भणितो वक्ति ।

अत्थ उ महाणुभागो, जहासुहं गुणसयागरो संघो ।
गुरुगं पि इमं कज्जं, मं पप्प भविस्सए लहुयं ॥

तिष्ठत यथासुखं महान् अनुभागोऽचि कृतप्रयोजनानुकूला अचिन्त्या शक्तिर्यस्य स तथा गुणशतानामनेकेषां गुणानामाकरो निधानं गुणशताकरः सङ्घः यतः इदं गुरुकमपि कार्यं मां प्राप्य लघुकं भविष्यति । समर्थोऽहमस्य प्रयोजनस्य लीलयाऽपि साधने इति भावः । एवमुक्ते सोऽनुज्ञातः सन् यत्करोति तदाह ॥

अभिहाणहेउकुसलो, बहुसु नीराजितो वि उमत्तासु ।
गंतूण रायभवणा, भणाति तं रायदारिढे ॥

अभिधानहेतुकुशल इति अभिधानेषु शब्देषु हेतुसाध्यगमकेषु कुशलो दक्षोऽभिधानहेतुकुशलः शब्दमार्गे चातीव क्षुन्न इत्यर्थः । अत एव बहुषु विद्वत्सभासु नीराजितो निर्वर्तितः इत्थंभूतः सन् राजभवनं गत्वा तं राजद्वारस्थं प्रतीहारं भणति किं भणतीत्यत आह ॥

पडिहाररूवी भण रायरूविं, तहहुए संजयरूवि दट्टुं ।
निवेदइत्ता य स पत्थिवस्स, ओविट्ठए जत्थ तयं पवेसे ॥

हे प्रतीहाररूपिन् मध्ये गत्वा राजरूपिणं राजानुकारिणं भण ब्रूहि यथा त्वां संयतरूपी द्रष्टुमिच्छति । एवमुक्तः सन् प्रतीहारस्तथैवास्य निवेदयति । निवेद्य च राजानुमत्या यत्र नृपोऽवतिष्ठते तत्र तकं साधुं प्रवेशयति ॥

तं पूयइत्ताण सुहासणत्थं, पुच्छिंसु एगागय कोउहल्ला ।
पण्हे उराले असुए कयाइ, सवा विआरुक्खइ पत्थिवस्स ॥

तं साधुं प्रतिष्ठमानं राजा पूजयित्वा शुभासनस्थं शुभे आसने निषण्णमागतकुतूहलः समुत्पन्नकुतूहलोऽप्राक्षीत् कानित्याह । प्रश्नान् उदारान् गम्भीरार्थान् कदाचिदप्यश्रुतान् । प्रतीहाररूपिन् तथा त्वमपि यादृशश्चक्री चक्रवर्त्ती तादृशो न भवसि रत्नाद्यभावाद् (अत्रान्तरे चक्रवर्तिसमृद्धिराख्यातव्या) किं तु प्रतापशौर्यन्यायानुपालनादिना तत्प्रतिरूपोऽस्ति तत उक्तं राजरूपिणं ब्रूहि चक्रवर्तिप्रतिरूपमित्यर्थः । एवमुक्ते राजा प्राह त्वं कथं श्रमणानां प्रतिरूपी तत आह ॥

समणाणं पडिरूवी, जं पुच्छसि वा य तं कहमहंति ।
निरईयाए समणा, न तहा हं तेण पडिरूवं ॥

यत्त्वं राजन्पृच्छसि । अथ कथं त्वं श्रमणानां प्रतीरूपी तदहं कथयामि यथा श्रमणा भगवन्तो निरतिचारा न तथाहं ततः श्रमणामां प्रतिरूपी नतु साक्षाच्छ्रमण इति । प्रतिरूपत्वमेव भावयति ।

निव्वूढोमि नरेसर, खेत्ते वि जईण अत्थिओ न लभे ।
अतियारस्स विसोही, पकरेमि पमायमूलस्स ॥

हेनरेश्वर! पृथिवीपते! प्रमादमूलस्यातिचारस्य संप्रति विशोधिं करोमि । तां च कुर्वन् निर्यूढोस्मि निष्काशितोऽस्मि ततः आस्तामन्यक्षेत्रेऽपि यतीनामहं स्थातुं न लभे ततः श्रमणप्रतिरूप्यहमिति । राजा प्राह । कस्त्वया कृतोऽतीचारः । का च तस्य विशोधिरेवं पृष्टे यत्कर्त्तव्यं तदाह ।

कहणाउट्टण आगमण-पुच्छणं दीवणा य कज्जस्स ।
वीसज्जियंति य मया, हासुस्सितो भणइ राया ॥

कथनं राज्ञा पृष्टस्य सर्वस्याप्यर्थस्य प्रवचनप्रभावना भवति । तत आवर्त्तनमाकम्पनं राज्ञो भक्तीभवनमिति भावः । तदनन्तरमागमनप्रच्छनमागमनकारणस्य प्रश्नः केन प्रयोजनेन यूयमत्रागताः स्थ । अत्रान्तरे येन कार्येण समागतस्तस्य दीपना प्रकाशना ततो राजा हासोत्कलितोऽतिहासेन उत्सृतो हृष्टोच्छ्वासः स्मितो हसितमुखः प्रहृष्टश्च सन्नित्यर्थः । भणति यथा मया विसर्जितं मुत्कलितमिति । अथ किं तत्कार्यं यस्य राज्ञो मुत्कलनं कृतमित्यत आह ।

वायपरायणकुविता, चेइयतद्दव्वसंजतीगहणे ।
पुव्वत्तावणचउण्ह वि, कज्जाण हवेज्ज अन्नयरं ॥

वादे पराजयेन कुपितः स्यात् । अथवा चैत्यं जिनायतनं किमपि तेनावरुद्धं स्यात् । ततस्तस्मान्मोचनात्क्रुद्धो भवति । यदि वा तद्द्रव्यस्य चैत्यद्रव्यस्य ग्रहणेऽथवा संयत्या ग्रहणे ततः पूर्वोक्तानां कल्पाध्ययनोक्तानां चतुर्णां निर्विषयत्वाज्ञापनादीनामकार्याणामन्यतरत्कार्यं भवेत् ॥

संघो न लहति कज्जं, लद्धं कज्जं महाणुभागेण ।
तुब्भं तु विसज्जेमी, सो वि य संघोत्ति पूएइ ॥

निर्विषयत्वाज्ञापनमुत्कलनादिलक्षणं कार्यं संघो न लभते किं तेनावस्थाप्येन पाराञ्चितेन वा महानुभागेन लब्धं न च स एवं कार्यलाभेऽपि गर्वमुद्वहति यत आह तुब्भं तु इत्यादि । राजा प्राह । युष्माकं तु निश्चितं प्रभावेनाहं पूर्वग्राहं विसृजामि नान्यथा । सोऽपि च ब्रूते । राजन् कोऽहं कियन्मात्रो वा गरीयान् संघो भट्टारकस्तत्प्रभावादहं किंचिद्यस्मात्संघमाहूय क्षमयित्वा च यूयमेवं ब्रूथ मुत्कलितं मया युष्माकमिति संघं पूजयति । ततः किमित्याह ॥

अब्भत्थितो व रण्णा, सयं च संघो विसज्जयति ।
आदीमज्झवसाणे, स वा विदसो धुओ होइ ॥

अभ्यर्थितो वा राज्ञा संघो यदि वा संतुष्टः संघो विसर्जयति । किमुक्तं भवति । यद्व्यूढं शेषं सर्वं प्रसादेन मुक्तः सोऽग्रहस्थीभूत एवोपस्थाप्यते इति । एतदेवाह सचापि दोषो धुतः प्रकम्पितः प्रसादेन स्फेटित इत्यर्थः । आदौ मध्ये अवसाने वा भवति । राजानुवृत्तिद्वारं गतम् ।

इदानीं प्रद्विष्टस्वगणद्वारमाह ॥

सगणो य पउट्ठो से, आवण्णो तं च कारणं नत्थि ।
एएहिं कारणेहि य, गिहिभूते उवट्ठवणा ॥

(से) तस्याचार्यस्य स्वगणप्रसिद्धः सन् ब्रूते । यथाऽमुकेन कारणेनैष पाराञ्चितप्रतिपत्त्या गृहीभूतत्वमापन्न इति तच्च कारणं तस्याचार्यस्य नास्ति । एताभ्यां स्वगणप्रद्वेषकारणाभावलक्षणाभ्यामगृहीभूते अगृहस्थीभूतस्य उपस्थापना क्रियते एष गाथाक्षरार्थः ॥ भावार्थस्त्वयम् । एगा तरुणी बहुसुयणं घेत्तुं पव्वइया । अन्नया ताए संजतीए आयरितो उ भासिओ । आयरिएणं नेच्छिया । ताहे सा पदोसमागता आयरियस्स तोसिं संजए पव्वयाणं कहे इमं एस आयरिओ उवसग्गेइ । ताहे ते संजतीए नियल्लग पव्वइया आयरियस्स पउट्ठा भणंति । एस आयरिओ पारंचिए गिहिभूतो आभवइ । ततो आयरिओ अन्नं गणं गंतु सव्वं जहट्ठियं परिकहेइ तं वावन्नं अक्खत्थं कुणह गिहियंति तवेंति । ते नाऊण पउट्ठे माहोहिति । ते मिगस्स तरउत्ति मिच्छिच्छा मा सफला होहित्ति तोसितो अगिहिभूतो " काचित् व्रतिनी बहुस्वजना न भासते या वा न प्रतिसिद्धा सती (क्षोभगमिति) अभ्याख्यानं दद्यात्कालत्रयेऽपि सप्तमीति दत्तवती तथाभ्याख्यानसंपादितं प्रायश्चित्तमन्यत्र गणे स आचार्यो वहति चेत् संयतीस्वजनाः प्रद्विष्टा ब्रुवते । कुरुतैनमाचार्यं गृहिकं गृहस्थीभूतमिति । ते वरणान्तरस्थविरास्तान्प्रद्विष्टान् ज्ञात्वा मा तेषां गम्यतरः पश्चाद्भूदिति तेऽपि कैतवेन क्षेत्राद्बहिस्तत्समीपे स्थितां तथा मा तेषां मिथ्यारूपा इच्छा सफला भवेदिति सोऽगृहीभूत एवोपस्थाप्यते । गतं स्वगणप्रद्विष्टद्वारम् ।

अधुना परमोचापनद्वारमाह ॥

सोऊण लिंगकरणं, अणुरागेणं भणंति आगियत्थो ।
मा गीयं कुणह गुरुं, अह कुणह इमं निसामेह ॥
विद्धंसामो अम्हे, एवं ओहावणं जइ गुरूणं ।
एएहिं कारणेहिं, अगिहिभूते उवट्ठवणा ॥

"एगो बहुसिस्सो आयरिओ पडिसेवणाए गिहिभूतत्तमावन्नो सो अन्नं गणं गंतु आलोएइ। तेहिं गिहिभूतो कज्जिउमाढत्तो । ततो तस्स सीसा भणंति मा अम्हं गुरुं गिहिभूयं कुणह । जइ पुण अम्हं गुरूणमेवं उट्ठावणा कीरइ ततो अम्हे सव्वे निक्खमिस्सामो । ततो तेसिं अप्पत्तियं माहोतीति । अगिहिभूतो चेव सो उवट्ठाविज्जइ" अक्षरगमनिका आचार्यस्य गृहिलिङ्गकरणं श्रुत्वा तस्य शिष्या अगीतार्था अनुरागेण भणन्ति । मा आर्हिकमस्मदीयं गुरुं कुरुत । अथ करिष्यथ तत इदं निशामयत आकर्णयत एवमुपस्थापना यदि गुरूणां ततो वयं (निक्खमामोत्ति) उन्निष्क्रमिष्यामः एतेन खल्वनन्तरोदितेन कारणेन अगृहीभूतस्य तस्योपस्थापना । गतं परमोत्थापनद्वारम्—

इदानीं मिथ्या गणद्वयविवाद इति द्वारमाह ॥

अप्पोपंसु गणेसुं, वहंति तासिं गुरू अगीयाणं ।
ते विंति अप्पमप्पं, किह काहिह अम्ह थेरत्ति ॥

द्वौ गणौ तयोश्च द्वयोरपि गणयोः साधवो गीतार्थास्तयोः च गुरू स्थापनार्ह प्रायश्चित्तस्थानमापन्नौ । नवरमेकोऽगृहीभूतोपस्थापनार्हस्ततो च परस्परं गणयोः प्रतिपद्येते । तद्यथा एकोऽपरस्मिन् एवमन्योऽन्यस्य गणयोस्तेषामगीतार्थानां गुरू प्रायश्चित्तं वहतस्ते गणाः परस्परं ब्रुवते कथमस्माकं स्थविरान् करिष्यथ किं गृहीभूतानगृहीभूतान्वा तत्र यो गृहीभूतोपस्थापनार्हप्राप्तस्तद्गणान् प्रतीत ब्रुवते । गृहीभूतं करिष्यामः ॥

गिहिभूतत्ति य वित्ते, अम्हेवि करोत तुब्भ गिहिभूतं ।
अगिहिहोव्विवि मए, भणंति थेरा इमं दो वि ॥
नवि तुब्भेगो अम्हे, अगिहितया सहविणिच्छेसु ।
इच्छा संपरिज्जइ, गणपत्तियकारणेहिं तु ॥

गृहीभूतान् करिष्याम इत्युक्ते इतरे वदन्ति वयमपि तवाचार्यं गृहीभूतं करिष्यामः तत्रैवं परस्परं विवादे तान् द्वयानपि मृगान् अगीतार्थान् भणन्ति । द्वावप्यगृहीभूतौ वयमुपस्थापयिष्यामः । इतरौ च द्वावप्याचार्याविदं ब्रूतः न वयमगृहीभूता शुद्ध्यामः तस्माद्गृहीभूताः क्रियामहे इति एवं यद्यप्यगृहीभूतोपस्थापनां ते नेच्छन्ति तथापि तेषु तथा अनिच्छत्स्वपि गणप्रीतिकारकैर्महद्भिः स्थविरैः सद्भिस्तेषां द्वयानामपि गणसाधूनामिच्छा पूर्यते द्वावप्यप्रीतिपरिहारार्थं गृहस्थीभूतावुपस्थाप्येते इत्यर्थः । व्य० प्र० २ उ० । येषु स्थानेष्वपराधपदेषु पूर्वचरमाणां साधूनामुपस्थापना भवति तानि निरूपयितुमाह ॥

सा जेसि उवट्ठवणा, जेहिट्ठाणेहिं पुरिमचरिमाणं ।
पंचायामे धम्मे, आदेसतिगं च मे सुणसु ॥

सा उपस्थापना येषां भवति ते वक्तव्या येषु वा स्थानेष्वपराधपदेषु पूर्वचरमाणां साधूनां पञ्चयामे धर्मे स्थितानामुपस्थापना भवति तान्यपि वक्तव्यानि तत्र येषामुपस्थापना ते तावदभिधीयन्ते तत्रादेशत्रयं दश वा षट् वा चत्वारो वा उपस्थापनायामर्हा भवन्ति । तथा आदेशत्रिकं मे इति मया यथाक्रमं वक्ष्यमाणं शृणु ।

तओ पारंचिया वुत्ता, अणवट्ठा य तिन्नि उ ।
दंसणम्मि य वंतम्मि, चरित्तम्मि य केवले ॥ १ ॥
अदुवा वि य तकिंचे, जीवकाए समारभे ।
सेहे दसमे वुत्ते, जस्स उवट्ठावणा भणिया ॥ २ ॥

ये चतुर्थोद्देशके त्रयो दुष्टप्रमत्तान्योऽन्यकुर्वाणाख्याः पाराञ्चिका उक्ताः ३ ये च त्रयः साधर्मिकान्यधार्मिकान्यकारिहस्तताड-रूपा अनवस्थाप्याः ६ येन च दर्शनं सम्यक्त्वं केवलं संपूर्णमपि वान्तं ७ येन चारित्रं केवलं संपूर्णं मूलगुणविराधनया वान्तं ८ अथवा यस्त्यक्तकृत्यः परित्यक्तसकलसंयमव्यापार आकुट्टिकया दर्पेण चाजीविकावान् पृथिवीकायादीन् समारभेत ९ यश्च शैक्षोऽजिनवदीक्षितः स दशमः १० उक्तः । एतद्दशकं मन्तव्यं यस्य उपस्थापना प्रथमचरमतीर्थकरैः भणिता । द्वितीयादेशमाह ॥

जे य पारंचिया वुत्ता, अणवट्ठप्पा य जे विऊ ।
दंसणम्मि य वंतम्मि, चरित्तम्मि य केवले ॥ १ ॥
अदुवा वि य तकिंचे, जीवकाए समारभे ।
सेहे छट्ठे मे वुत्ते, जस्स उवट्ठावणा भणिया ॥ २ ॥

ये च दर्शनं पाराञ्चिकाः सामान्यत उक्ताः ३ ये च विद्वांसोऽनवस्थाप्याः ४ येन च दर्शनं केवलं वान्तं ५ येन चारित्रं केवलं वान्तम् अथवा यस्त्यक्तकृत्यो जीवकायान् समारभते यश्च शैक्षः षष्ठः ६ एते षट्कं प्रतिपत्तव्यम् । यस्य उपस्थापना द्वितीयादेशे भणिता । तृतीयादेशमाह ॥

दंसणम्मि य वंतम्मि, चरित्तम्मि य केवले ।
वियत्तकिच्चे सेहे य, उवट्ठप्पा य आहिया ॥

दर्शने केवले शेषे वान्ते यो वर्तते । यो वा चरित्रे केवले वान्ते पाराञ्चिकानवस्थाप्ययोरत्रैवान्तर्भावो विवक्षितो यश्च त्यक्तकृत्यः षट्कायविराधकः यश्च शैक्ष एते चत्वार उपस्थाप्या उपस्थापनायोग्या आख्याताः । अथ तेषां मध्ये उपस्थापनीयो भवतीति चिन्तायामिदमाह ॥

केवलगहणकसिणं, जति वमती दंसणं चरित्तं वा ।
तो तस्स उवट्ठवणा, देसे वंतम्मि भयणा तु ॥

दर्शनचारित्रपदयोर्यत्केवलं ग्रहणं कृतं ततः इदं ज्ञाप्यते यदि कृत्स्नं निःशेषमपि दर्शनं चारित्रं वा वमति ततस्तस्योपस्थापना भवति देशे देशतः पुनर्दर्शनचारित्रे वा वान्ते भजना उपस्थापना भवेद्वा न वा । भजनामेव भावयति ॥

एमेव य किंचि पदं, सुयं व असुयं व अप्पदोसेणं ।
अविकोवितो कहिंतो, चोदिय आउट्टसुद्धे तु ॥

एवमेवाविमृश्य किञ्चिज्जीवादिकं सूत्रार्थविषयं वा पदं श्रुतं वा अश्रुतं वा अल्पदोषेण कदाग्रहाभिनिवेशादिदोषाभावे अकोविदोऽगीतार्थः कस्यापि पुरतो अन्यथा कथयन् आचार्यादिनामैवं वितथप्ररूपणां कार्षीरिति चोदितः सन् यदि सम्यगावर्तते तदा स मिथ्यादुष्कृतप्रदानमात्रेणैव शुद्ध इति । तच्च दर्शनमनाभोगेनाभोगेन वा वान्तं स्यात् ॥

तत्रानाभोगेन वान्ते विधिमाह—

अणाभोएण मिच्छत्तं, सम्मत्तं पुणरागते ।
तमेव तस्स पच्छित्तं, जं मग्गं पडिवज्जई ॥

एकः श्राद्धो निह्नवान् साधुवेषधारिणो दृष्ट्वा यथोक्तकारिणः साधवः एते इति बुद्ध्या तेषां सकाशे प्रव्रजितः स चापरैः साधुभिर्भणितः किमेवं निह्नवानां सकाशे प्रव्रजितः स प्राह नाहमागमविशेषज्ञानवान् ततः स मिथ्यादुष्कृतं कृत्वा शुद्धदर्शनिनां समीपे उपसंपन्न एवमनाभोगेन दर्शनं वमित्वा मिथ्यात्वं गत्वा सम्यक्त्वं पुनरागतस्य तदेव प्रायश्चित्तं यदसौ सम्यक् मार्गं प्रतिपद्यते स एव च तस्य व्रतपर्यायो न भूय उपस्थापना कर्त्तव्या ॥

आभोगेन वान्ते पुनरयं विधिः—

आभोगेण य मिच्छत्तं, सम्मत्तं पुणरागते ।

जिणथेराण आणाए, मूलच्छेज्जं तु कारए ॥

यः पुनराभोगेन निह्नवा एते इति जानन्नपि मिथ्यात्वं संक्रान्त इति शेषः निह्नवानामन्तिके प्रव्रजित इत्यर्थः स च सम्यक् अन्येन प्रज्ञापितः सन् पुनर्भूयोऽपि यद्यागतस्थानं तं जिनस्थविराणां तीर्थकरगणभृतामाज्ञया मूलच्छेद्यं प्रायश्चित्तं कारयेत् । मूलत एवोपस्थापनां तपः कुर्यादिति । एवं दर्शने देशतो वान्ते उपस्थापना भजना भाजिता । संप्रति चारित्रे देशतो वान्ते तामेव भावयति ॥

छण्हं जीवणिकायाणं, अणप्पज्झो विराहओ ।

आलोइय पडिक्कंते, सुद्धो हवति संजओ ॥

षण्णां जीवनिकायानां (अणप्पज्झोत्ति) अनात्मवशः क्षिप्तचित्तादिर्यदि विराधको भवति तत आलोचितप्रतिक्रान्तो-गुरूणामालोच्य प्रदत्तमिथ्यादुष्कृतः स यतः शुद्धो भवति ॥

छण्हं जीवनिकायाणं, अप्पज्झो आवराहतो ।

आलोइय पडिक्कंतो, मूलच्छेज्जं तु कारए ॥

षण्णां जीवनिकायानां (अप्पज्झोत्ति) स्ववशो यदि दर्पेणाकुट्टिकया वा विराधको भवति तत आलोचितप्रतिक्रान्तं तं मूलच्छेद्यं प्रायश्चित्तं कारयेत् वा शब्दोपादानाद्यदि तपोऽर्ह-प्रायश्चित्तमापन्नस्ततस्तपोऽर्हमेव दद्यात् तत्रापि यन्मासलघु-कादिमापन्नस्तदेव दद्यात् । अथ हीनादिकं ददाति ततो दोषा-भवन्तीति दर्शयति ॥

जं जोउ समावन्नो, जं पाउग्गं व जस्स वत्थुस्स ।

तं तस्स उ दायव्वं, असरिसदाणे इमे दोसा ॥

यत्तपोऽर्हं छेदार्हं वा प्रायश्चित्तं यः समापन्नो यस्य वा वस्तुन आचार्यादेरसहिष्णुप्रभृतेर्वा यत्प्रायश्चित्तं प्रायोग्यमुचितं तत्तस्य दातव्यं यद्यसदृशमनुचितं ददाति ततः इमे दोषाः ॥

अप्पच्छित्ते पाच्छित्तं, पच्छित्ते अति .त्तया ।

धम्मस्सासायणा तिव्वा, मग्गस्स य विराहणा ॥

अप्रायश्चित्ते अनापद्यमानेऽपि प्रायश्चित्ते यः प्रायश्चित्तं ददाति प्राप्ते च प्रायश्चित्ते योऽतिमात्रमतिरिक्तप्रमाणं प्रायश्चित्तं ददाति स धर्मस्य तीव्रामाशातनां करोति मार्गस्य मुक्तिपथस्य सम्यग्दर्शनादेर्विराधनां करोति । किंच ॥

उस्सुत्तं ववहरंतो, कम्मं बंधति चिक्कणं ।

संसारं च पवड्ढंति, मोहणिज्जं च कुव्वती ॥

उत्सूत्रं सूत्रोत्तीर्णं रागद्वेषादिना व्यवहरन् प्रायश्चित्तं प्रयच्छन् चिक्कणं गाढतरं कर्म बध्नाति । संसारं च प्रवर्द्धयति । प्रकर्षेण वृद्धिमन्तं करोति । मोहनीयं च मिथ्यात्वमोहादिरूपं करोति इदमेव सविशेषमाह ॥

उम्मग्गदेसणाए, मग्गविप्पडिवातए ।

परं मोहेण रंजंतो, महामोहं पकुव्वइ ॥

उन्मार्गदेशनया च सूत्रोत्तीर्णप्रायश्चित्तादिमार्गप्ररूपणया मार्गं सम्यग्दर्शनादिरूपं विविधैः प्रकारैः प्रतिपातयति व्यवच्छेदं प्रापयति तत एवं परमपि मोहेन रञ्जयन्महामोहं प्रकरोति तथाच त्रिंशतिमहामोहस्थानेषु पठ्यते " नेया जयस्स मग्गस्स, अवगारम्मि वट्टइ " यत एवमतो न हीनाधिकप्रायश्चित्तं दातव्यमिति ॥ बृ० ६ उ० ॥

उवट्ठ (ट्ठा) वणाकप्पिय-उपस्थापनाकल्पिक-पुं० उपस्थापनाविषये, कल्पिके बृ० १ उ० (यथा स तथा दर्शितमनन्तर मेव ' उवट्ठवणा ' शब्दे)

उवट्ठ (ट्ठा) वणागहण-उपस्थापनाग्रहण-न० उपस्थापनायां, हस्तिदन्तोन्नताकारहस्तादिभी रजोहरणादिग्रहणे, बृ० ३ उ० ।

उवट्ठ (ट्ठा) वणायरिय-उपस्थापनाचार्य-पुं० उपस्थापनया आचार्यः । आचार्यभेदे, स्था० ४ ठा० ३ उ० ॥

उवट्ठ (ट्ठा) वणारिह-उपस्थापनार्ह-पुं० व्रतार्थपरिज्ञानादिगुणयुक्ते व्रतारोपणयोग्ये, । " पढिएय कहिय अहिगय परिहरउवट्ठावणाइ जोगोत्ति । छक्कंतीहिं विसुद्धं, परिहरणवएण भेदेण ॥ परूपासाउरमादी, दिट्ठंता होंति वयसामा । रुहणे जह मलिणाइसु, दोसा सुद्धाइ सुणेव मिहइ पीत्यादि, एतासिं छेसुद्देसेण सीसहियट्ठयाए अत्थो भन्नइ पढियाए सत्थपरिन्नाए दस कालिए छज्जीवणिकाए वा कहियाए अत्थओ अभिगयाए सम्मं परिक्खिऊण परिहरइ छज्जीवनियाए मणवयणकाएहिं कयकारवियाणुमतिभेदेण तओ ट्ठाविज्जइ ण अन्नहा इमे य इत्यपराई । दिट्ठंता मइलो पडो ण रंगिज्जइ सोहि उ रंगिज्जइ असोहिए मूलपासाओ ण किज्जइ सोहिए किज्जइ असोहिए आउरे उसहं न दिज्जइ सोहिए दिज्जइ असंभविए रयणे पडिबंधो न कज्जइ संठए किज्जति एवं पढिय कहियाईहिं असोहिए सीसो ण वयारोवणं कज्जइ सोहिए कज्जइ असोहिए य करणे गुरुणो दोसो सोहिया पालणे सीसस्स दोसोत्ति " । द० ४ अ० ॥

उवट्ठ (ट्ठा) वणीय-उपस्थापनीय-त्रि० आरोपणीये, स्था० ३ ठा० ।

उवट्ठ (ट्ठा) वि (वे) त्तए-उपस्थापयितुम्-अव्य० महाव्रतेषु व्यवस्थापयितुमित्यर्थे, बृ० ४ उ० । स्था० ॥

उवट्ठाण-उपस्थान-न० उप-स्था-ल्युट्-उपेत्य स्थितौ, परलोकक्रियास्वभ्युपगमे, भ० १ श० ३ उ० । प्रत्यासत्तिगमने, नि० । व्रतस्थापने, " बीयाए छयं तइयाए उवट्ठाणं अविहीए चेइयाइं वंदेत्ता " महा० ७ अ० ॥

उवट्ठाणकिरिया-उपस्थानक्रिया-स्त्री० वसतिदोषभेदे, ये भगवन्तः आगन्तारादिषु च ऋतुबद्धं वर्षा वा अतिबाह्यान्यत्र मासमेकं स्थित्वा द्वित्रैर्मासैर्व्यवधानमकृत्वा पुनस्तत्रैव वसन्ति । अयमेवंभूतः प्रतिश्रय उपस्थानक्रियादोषदुष्टो भवत्यतस्तत्राऽवस्थातुं न कल्पते आचा० २ श्रु० ३ अ. (वसइ शब्दे सूत्रतः चैतत्स्पष्टीभविष्यति)

उवट्ठाणगिह-उपस्थानगृह-न० पुं० आस्थानमण्डपे, स्था० ५ ठा० । भ० । आस्थानसभायाम्, कल्प० ।

उवट्ठाणदोस-उपस्थानदोष-पुं० नित्यवासदोषे, व्य० ४ उ० ।

उवट्ठाणसाला-उपस्थानशाला-स्त्री० उपवेशनमण्डपे, नि० । आस्थानमण्डपे, ज्ञा० १ अ० । उपस्थानमण्डपे, दशा० १० अ० । " बाहिरियाए उवट्ठाणसालाए पाडिएक्कपाडिएक्काइ जत्ताभिमुहाइं जुत्ताइं जाणाइं उवट्ठवेह " औ० ।

उवट्ठाणा-उपस्थाना-स्त्री० उप सामीप्येन सर्वदावस्थानलक्षणेन तिष्ठन्त्यस्यामिति उपस्थाना अजादिपाठादाप्प्रत्ययः । उपस्थानक्रियादोषदुष्टायां शय्यायाम्, व्य० ४ उ० । यस्यां वसतौ ऋतुबद्धे मासं वर्षाकाले चतुर्मासं च स्थिता यदि तस्यामृतुबद्धवर्षाकाले संबन्धिकालमर्यादां द्विगुणामवर्जयित्वा भूयः समागत्य तिष्ठन्ति तदा सैव वसतिरुपस्थाना । किमुक्तं भवति । ऋतुबद्धे काले द्वौ मासौ वर्षास्वष्टमासान् अपहृत्य यदि पुनरागच्छन्ति तस्यां वसतौ ततः सा उपस्थाना भवति । अन्ये पुनरिदमाचक्षते । यस्यां वसतौ वर्षारात्रं स्थिता तस्यां द्वौ । वर्षारात्रौ अन्यत्र कृत्वा यदि समागच्छन्ति ततः सा उपस्थाना न भवति अर्वाक् तिष्ठतां पुनरुपस्थाना ॥ ग० १ अधि० ॥

उउमासं समईआ, कालाईआउ सा भवे सिज्जा ।
साचेव उवट्ठाणा, दुगुणदुगुणं पवज्जित्ता ॥

ऋतुबद्धे मासं समतीतानि यानि वासेन उपलक्षणाद्वर्षाकाले वा चतुष्कालातीतासु कालातीतैव सा भवेच्छय्या वसतिः।अन्ये तु पाठान्तरतः इत्थं व्याचक्षते । ऋतुवर्षयोः समतीता निजं कालं ऋतुबद्धे मासं वर्षाकाले चतुर इति शेषं मूलवत् । सैवोपस्थाना सैव मासादिकल्पोपयुक्ता उपस्थानवती भवति । कथमित्याह । तद्द्विगुणद्विगुणमित्युभयकालसंपरिग्रहार्थं वीप्सा वर्ज्जयित्वा प्रहृत्य मासकल्पे मासवर्ज्जनीया वर्षात्रस्थाने चतुर्म्मासिकद्वयमिति । भावार्थः । ॥१३॥ पं०व० (अधिकं वसइ शब्दे वक्ष्यते)

उवट्ठिय– उपस्थित–त्रि० उप–स्था–क्त० । उप सामीप्येन स्थितः उपस्थितः । समाश्रिते, । सूत्र० १ श्रु० २ अ० । आश्रिते, " निम्ममत्तमुवट्ठिओ " आतु० । सूत्र० । लग्ने, " उवट्ठिया मे आयरिया विज्जामंत तिगिच्छया " उत्त० २० अ० । प्राप्ते, " जसवादमुवट्ठिओ " उत्त० १२ अ० । "आभिओगमुवट्ठिया " द० ४ अ० । सम्यगनुष्ठानं कृतवति, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । प्रत्यासन्नीभूते, स० । सामीप्येन स्थिते, आव० १० अ० । प्रव्रज्यायां प्रविव्रजिषौ, स० । प्रह्वीभूते, अभ्युद्यते, पा० । "अहमवि तं उवट्ठिओ तं महव्वयउच्चारणं " ध० ३ अधि० । प्राप्तकरणावसरे, पंचा० १२ विव० ।

उवडहित्ता–उपदाहयितृ– त्रि० उपदाहके " अगणिकायेणं कायमुवडहित्ता भवति " अग्निकायेन तप्तायसा वा कायमुपदाहयिता भवति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उवणंद–उपनन्द–पुं० ब्राह्मणग्रामवासिनि नन्दभ्रातरि, नन्दपाटके, श्रीवीरे प्रविष्टे नन्देन प्रतिलाभिते च । उपनन्दगृहे गोशालः पर्युषितान्नदानेन रुष्टस्तद्गृहदाहाय शशाप (वीरशब्दे चैतत) स्थविरस्यार्यसंभूतविजयस्य द्वादश शिष्याणां द्वितीये शिष्ये । कल्प० ॥

उवणगर–उपनगर–अव्य० सामीप्ये, अव्ययी भावः समासः नगरस्य समीपे. औ० ॥

उवणगरग्गाम–उपनगरग्राम–पुं० नगरस्य समीपमुपनगरं तत्र ग्राम उपनगरग्रामः । पुरोपकण्ठे ग्रामे, " चंपाए णयरीए उवणगरग्गामं उवागए " औ० । आ०चू० ॥

उवणच्चिज्जमाण–उपनर्त्यमान–त्रि० नर्तनं कार्यमाणे, औ०॥

उवणमंत–उपनमत्–त्रि० प्राप्नुवति, प्रश्न० अ० ४ द्वा० । ढौकमाने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ॥

उवणय–उपनत–न० नृत्यप्रकारे, तं० ॥

उपनय–पुं० गुणोक्तौ, स्तुतौ, प्रव० १४१ द्वा० । उपसंहारे दृष्टान्तदृष्टस्यार्थस्य प्रकृते योजने, ॥ प्रव०६६ द्वा० । तथा न तथेति वा पक्षधर्मोपसंहारे, । तद्यथा अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद् घटवत्तथा चायम अनित्यत्वाभावे कृतकत्वमपि न भवत्याकाशवत् तथाऽयमिति । सूत्र०१श्रु०१३अ० । उपनयं वर्णयन्ति हेतोः साध्यधर्मिण्युपसंहरणमुपनय इति यथा धूमश्चात्र प्रदेश इति । र० । नयानां समीपे उपनयाः । सद्भूतव्यवहाराऽसद्भूतव्यवहारोपचरितसद्भूतव्यवहाराऽख्यनयत्रिके ॥

तद्धेदवक्तव्यता यथा–

ये मार्गं सरलं त्यक्त्वो–पनयान्कल्पयन्ति वै ।
तत्प्रपञ्चविबोधाय, तेषां जल्पः प्रतायते ॥ ७ ॥

नया न्यायानुसारेण, न वचोपनयास्त्रयः ।
निश्चयव्यवहारौ हि, तदध्यात्ममतानुगौ ॥ ८ ॥

ये च केचन कल्पकाः सरलं सममेतदुक्तलक्षणं मार्गं नयनिगमपन्थानं त्यक्त्वा विमुच्य उपचारादिग्रहीतुमिच्छयोपनयान् नयानां समीपं उपनयास्तान् कल्पयन्ति दिगम्बरशास्त्रे हि द्रव्यार्थिकः १ पर्यायार्थिकः २ नैगमः ३ संग्रहः ४ व्यवहारः ५ ऋजुसूत्रं ६ शब्दः ७ समभिरूढः ८ एवंभूतः ९ । इति नव नयाः स्मृताः । उपनयाश्च कथ्यन्ते नयानां समीपमुपनयाः सद्भूतव्यवहारः असद्भूतव्यवहार उपचरितसद्भूतव्यवहारश्चेति उपनयास्त्रेधा इति । तत्प्रपञ्चस्तद्विस्तारः शिष्यबुद्धिवञ्चनमात्रमेवास्ति तथापि विबोधाय समानतन्त्रत्वेन परिज्ञानाय तेषां नयानां जल्प उल्लापः प्रतायते स्वप्रक्रियया उच्यते इत्यर्थः ७ (नयेति) न्यायानुसारेण तन्मतीयग्रन्थगताभिप्रायेण नया नव सन्ति पूर्वोक्ताः ज्ञेयास्तथा उपनयास्त्रय एवं सन्ति तेऽप्युपनयाः सद्भूतव्यवहारादयस्त्रय इति । तथा चाध्यात्माख्योऽपि मतभेदः कश्चिदस्ति तत्र च तदध्यात्ममतानुगौ तच्छैलीपरिशीलितौ नयौ निश्चयेन द्वावेव कथितौ तत्रैको निश्चयनयः १ अपरो व्यवहारनयश्चेति २ द्वावेव नाधिकौ । अभेदोपचारतया वस्तु निश्चीयत इति निश्चयः यथा " जीवः शिवः शिवो जीवो, नान्तरं शिवजीवयो " रिति । भेदोपचारतया वस्तु व्यवह्रियत इति व्यवहारः । यथा " कर्मबन्धो भवेज्जीवः, कर्ममुक्तस्तदा शिवः " इति ॥ द्र०५ अध्या० ॥

अथोपनयानां प्रकारमाह ।

त्रयश्चोपनयास्तत्र, प्रथमो धर्मधर्मिणोः ।
भेदाच्छुद्धस्तथाऽशुद्धः, सद्भूतव्यवहारवान् ॥ १ ॥
ज्ञानं यथात्मनो विश्वे, केवलं गुण इष्यते ।
मतिज्ञानादयोऽप्येते, तथैवात्मगुणा भुवि ॥ २ ॥
गुणो गुणी च पर्यायः, पर्यायी च स्वभावकः ।
स्वभावी कारकस्तद्वा–नेकद्रव्यानुगाविधा ॥ ३ ॥

तत्रेत्यधिकारसूचकविषयसप्तमीयम् । नयानां समीपमुपनयास्त्रयस्त्रिसंख्याकाः । तेषु त्रिषु प्रथम आद्यो धर्मश्च धर्मी च तयोर्भेदस्तस्मात् । धर्मधर्मिणोरसाधारणं कारणं धर्मः स च धर्मोऽस्यास्तीति धर्मी तयोरिति द्वन्द्वसमासेन भेदात् द्विधा द्विप्रकारः । एतावता यः प्रथमभेदो धर्मधर्मिभेदाज्जातः सोऽपि द्विविधो ज्ञेयः । एकः शुद्धोऽपरो द्वितीयोऽशुद्धः । कथंभूतः शुद्धस्तथाशुद्धश्च सद्भूतव्यवहारवान् सद् भूयते ऽनेनेति सद्भूतः व्यवह्रियत इति व्यवहारः सद्भूतश्च व्यवहारश्च सद्भूतव्यवहारौ शुद्धाशुद्धौ तौ विद्येतेऽस्येति सद्भूतव्यवहारवान् शुद्धयोर्धर्मधर्मिणोर्भेदाच्छुद्धसद्भूतव्यवहारः ॥ १ ॥ अशुद्धधर्मधर्मिणोर्भेदादशुद्धसद्भूतव्यवहारः ॥ २ ॥ सद्भूतस्त्वेकं द्रव्यमेवास्ति भिन्नद्रव्यसंयोगापेक्षा नास्ति । व्यवहारस्तु भेदापेक्षयेत्यत्र निरुक्तिः ॥ १ ॥ (ज्ञानेति (यथा विश्वे जगति आत्मनः केवलं ज्ञानं गुण इति षष्ठीप्रयोगः । इदमात्मद्रव्यस्य ज्ञानमिति तथा मतिज्ञानादयोऽपि आत्मद्रव्यस्य गुणाः इति व्यवह्रियन्ते केवलज्ञानं यद्वर्तते स एव शुद्धः आत्मास्ति १ मत्यादयो ज्ञानानि केवलावरणविशेषिता व्यवहारा अशुद्धा लक्ष्यन्ते इति ॥ २ ॥ (गुणेति) गुणो रूपादिः गुणी घटः १ पर्यायः मुद्राकुण्डलादिः पर्यायी कनकं २ स्वभावो ज्ञानं स्वभावी जीवः ३ कारकश्चक्रदण्डादिः कारकी कुलालः ४ अथवा

गुणगुणिनौ १ क्रियाक्रियावन्तौ २ जातिव्यक्ती ३ नित्यद्रव्यविशेषौ चेति ४ एवं एकद्रव्यानुगतभेदा उच्यन्ते ते सर्वेऽपि उपनयस्यार्था ज्ञातव्याः । अवयवावयविनौ इति अवयवादयो हि यथाक्रममवयव्याद्याश्रिता एव तिष्ठन्तेऽविनश्यन्तो विनश्यदवस्थास्त्वनाश्रिता एव तिष्ठन्ते इत्यादि ॥

अथासद्भूतव्यवहारं निरूपयति ।

असद्भूत व्यवहारो, द्रव्यादेरुपचारतः ।
परपरिणतिश्लेष-जन्यो भेदो नवात्मकः ॥ ४ ॥

असद्भूतव्यवहारः स कथ्यते यः परद्रव्यस्य परिणत्या मिश्रितः अर्थात् द्रव्यादेर्धर्माधर्मादेरुपचारतः उपचारणात् परपरिणतिश्लेषजन्यः परस्य वस्तुनः परिणतिः परिणमनं तस्य श्लेषः संसर्गस्तेन जन्यः परपरिणतिश्लेषजन्यः । असद्भूतव्यवहारः कथ्यते । अत्र हि शुद्धस्फटिकसंकाशजीवभावस्य परशब्देन कर्म कथ्यते तस्य परिणतिः पञ्चवर्णादिरौदात्मिका तस्याःश्लेषोजीवप्रदेशैः कर्मप्रदेशसंसर्गस्तेन जन्यः उत्पन्नः परपरिणतिश्लेषजन्यः असद्भूतव्यवहाराख्यो द्वितीयो भेदः कथ्यते । स नवधा नवप्रकारो भवति । तथाहि द्रव्ये द्रव्योपचारः १ गुणे गुणोपचारः २ पर्याये पर्यायोपचारः ३ द्रव्ये गुणोपचारः ४ द्रव्ये पर्यायोपचारः ५ गुणे द्रव्योपचारः ६ गुणे पर्यायोपचारः ७ पर्याये द्रव्योपचारः ८ पर्याये गुणोपचारः ९ इति । सर्वोऽपि असद्भूतव्यवहारस्यार्थो द्रष्टव्यः अत एवोपचारः पृथक् नयो न भवति मुख्याभावे सति प्रयोजने निमित्ते चोपचारः प्रवर्तते सोऽपि संबन्धाविनाभावः श्लेषः संबन्धः परिणामपरिणामिसंबन्धश्रद्धाश्रद्धेयसंबन्धः ज्ञानज्ञेयसंबन्धश्चेति । भेदोपचारतया वस्तु व्यवह्रियते इति व्यवहारः गुणगुणिनोर्द्रव्यपर्याययोः संज्ञासंज्ञिनोः स्वभावतद्वतोः कारकतद्वतोः क्रियातद्वतोर्भेदाद्भेदकः सद्भूतव्यवहारः । शुद्धगुणगुणिनोः शुद्धद्रव्यपर्याययोर्भेदकथनं शुद्धसद्भूतव्यवहारः २ तत्र उपचरितसद्भूतव्यवहारः सोपाधिकगुणगुणिनोर्भेदविषयः । उपचरितसद्भूतव्यवहारो यथा जीवस्य मतिज्ञानादयो गुणाः । निरुपाधिकगुणगुणिनोर्भेदकोऽनुपचरितसद्भूतव्यवहारो यथा जीवस्य केवलज्ञानादयो गुणाः । ४ शुद्धगुणगुणिनोरशुद्धद्रव्यपर्याययोर्भेदकथनमशुद्धसद्भूतव्यवहार ५ इत्यादिप्रयोगवशाद्द्वेयमिति ॥

अथ नवभेदानसद्भूतव्यवहारजन्यान् विवृणोति ।

द्रव्ये द्रव्योपचारो हि, यथा पुद्गलजीवयोः ।
गुणे गुणोपचारश्च, भावद्रव्याख्यलेश्ययोः ॥ ५ ॥
पर्याये किल पर्यायो-पचारश्च यथा भवेत् ।
स्कन्धा यथात्मद्रव्यस्य,गजवाजिमुखाः समे ॥ ६ ॥

हि निश्चितं द्रव्ये गुणपर्यायवति वस्तुनि द्रव्योपचारः द्रव्यस्य प्रस्तुतस्योपचारः उपचरणमात्रधर्मः यथेति दृष्टान्तःश्रीजिनस्यागमे पुद्गलजीवयोरैक्यं जीवः पुद्गलरूपः पुद्गलात्मकः अत्र जीवोऽपि द्रव्यं पुद्गलोऽपि द्रव्यम् उपचारेण जीवः पुद्गलमय एवासद्भूतव्यवहारेण मन्यते नतु परमार्थतः यथा च क्षीरनीरयोर्न्यायात् क्षीरं हि नीरमिश्रितं क्षीरमेवोच्यते व्यवहारात् । एवमत्र जीवे जीवद्रव्ये पुद्गलद्रव्यस्योपचारः १ पुनर्गुणे गुणोपचारो गुणे रूपादिकगुणस्योपचारः यथा भावलेश्याद्रव्यलेश्ययोरुपचारःभावलेश्या हि आत्मनोऽरूपी गुणस्तस्य हि यत्कृष्णनीलादिकथनं वर्तते तद्धि कृष्णादिपुद्गलद्रव्यजगुणस्योपचारोऽस्ति अयं हि आत्मगुणस्य पुद्गलगुणस्योपचारो ज्ञातव्यः ॥ ५ ॥ पर्याये पर्यायविषये नरत्वादिके पर्यायस्य तदादिकस्यैवोपचारः यथा आत्मा द्रव्यपर्यायस्य तदादिकस्यैवोपचारः यथा गजवाजिमुखाः पर्यायस्कन्धा उपचारादात्मद्रव्यस्य समानजातीयद्रव्यपर्यायास्तेषां स्कन्धाः कथ्यन्ते तत्र आत्मपर्यायस्योपरि पुद्गलपर्यायस्य उपचरणात्स्कन्धा व्यपदिश्यन्ते व्यवहारात् ॥

अथ द्रव्ये गुणोपचारः ।

द्रव्ये गुणोपचारश्च, गौरोऽहमिति द्रव्यके ।
पर्यायस्योपचारश्च, ह्यहं देहीति निर्णयः ॥ ७ ॥

यथाहं गौर इति ब्रुवतामहमित्यात्मद्रव्यम् तत्र गौर इति पुद्गलस्योज्ज्वलताख्यो गुण उपचरितः । ४ । अथवा द्रव्ये पर्यायोपचारः । अथ वा "अहं देहीति निर्णयः" इत्यत्र अहमिति आत्मद्रव्यं तत्रात्मद्रव्यविषये देहीति देहमस्यास्तीति देही देहमिति पुद्गलद्रव्यस्य समानजातीयद्रव्यपर्याय उपचरितः ॥ ५ ॥

गुणे द्रव्योपचारश्च, पर्यायेऽपि तथैव च ।
गौर आत्मा देहमात्मा, दृष्टान्तौ हि क्रमात्तयोः ॥ ८ ॥

गुणे द्रव्योपचारश्च तथा पर्याये गुणोपचारश्च । एवं द्वौ उपनयासद्भूतव्यवहारस्य भेदौ । अथ तयोरेवानुक्रमेण दृष्टान्तौ यथा "अयंगौरो दृश्यते स चात्मा" अत्र गौरमुद्दिश्यात्मनो विधानं क्रियते यत्तदिह गौरतारूपपुद्गलगुणोपरि आत्मद्रव्यस्योपचारपठनमिति।६।पर्याये द्रव्योपचारो यथा "देहमिति आत्मा" अत्र हि देहमिति देहाकारपरिणतानां पुद्गलानां पर्यायेषु विषयभूतेषु च आत्मद्रव्यस्योपचारः कृतः देहमेवात्मा देहरूपपुद्गलपर्यायविषय आत्मद्रव्यस्यापौद्गलिकस्योपचारः कृत इति सप्तमो भेदः। ७ । "अतति सातत्येन गच्छति तांस्तान्पर्यायानित्यात्मा" अत्र पर्यायाणां द्रव्यभावभेदितानां गमनप्रयोगो यद्यपीष्टस्तथापि असद्भूतव्यवहारविवक्षाबलेन उपचारधर्मस्यैव प्राधान्यात् बहिः पर्यायावलम्बनेन कर्मजशुभाशुभपुद्गलपरिणतगौराख्यवर्णोपलक्षित आत्मा भासते तदा गौर आत्मेति प्रतीतिर्जायते अन्यथा आत्मनः शुद्धस्याकर्मणः कुतो गौरत्वध्वनिः । अत एव उपचारधर्मो देहमात्मेत्यत्र तु औदारिकादिपुद्गलप्रणीतं देहमौदयिकेनाश्रित आत्मा उपलक्ष्यते तदा देहमात्मेति उपचारध्वनिः ॥ ८ ॥

अथाष्टमभेदोत्कीर्तनमाह ।

गुणे पर्यायचारश्च, मतिज्ञानं यथा तनुः ।
पर्याये गुणचारोऽपि, शरीरं मतिरिष्यते ॥ ९ ॥

गुणे पर्यायोपचारः पर्यायचार इति उपचारो वाच्यो भीमो भीमसेन इति वत् । यथा मतिज्ञानम् तदेव शरीरशरीरं शरीरजन्यं वर्तत ततः कारणात् अत्र मतिज्ञानरूपात्मकगुणविषये शरीररूपपुद्गलपर्यायस्योपचारः कृतः । ८ । अथ नवमभेदोत्कीर्तनमाह । पर्याये गुणोपचारः यथा हि पूर्वप्रयोगजमन्यथा क्रियते यतः शरीरं तदेव मतिज्ञानरूपो गुणोऽस्ति अत्र हि शरीररूपपर्यायविषये मतिज्ञानरूपाख्यस्य गुणस्योपचारः क्रियते शरीरमिति पर्यायः तस्मिन् विषये मतिज्ञानाख्यो गुणस्तस्य चोपचारः कृतः अत्र च अष्टमनवमविकल्पयोः समविषमकरणेनोपचारो विहितस्तत्रापि सहभाविनो गुणाः क्रमभाविनः पर्यायाः सहभावित्वं च द्रव्येण क्रमभावित्वमपि द्रव्येणैव ज्ञेयमतो द्रव्यस्यैव गुणाः पर्याया अपि द्रव्यस्यैव गुणपर्याययोः पर्यायगुणयोश्च परस्परमुपचाराद्व्यवहारः कृतः । यत्रोपचारस्तत्र निदर्शनमात्रमेव विसदृशधर्मित्वेन धर्मारोपवत् । किं च मतिज्ञानमात्मनः कश्चिदुद्घटितो गुणः । शरीरं च पुद्गलद्रव्यस्य समवायिकारणं यथा मृत्पिण्डो घटस्य समवायिकारणमितिवत् । एवं सति उपचारो जा-

यते परेण परस्योपचारात् स्वस्य स्वेनोपचारासंभवः यथा मृत्पिण्डस्य घटेन, तन्तूनां पटेनेत्येवमसद्भूतव्यवहारो नवधा उपदिष्टः । उपचारबलेन नवधोपचाराः कृताः । ९ ।

अथ तस्यैवासद्भूतव्यवहारस्य भेदत्रयं कथ्यते ।

असद्भूतव्यवहार, एवमेव त्रिधा भवेत् ।
तत्राद्यो निजया जात्या–ऽप्यनुभूरिप्रदेशयुक् ॥ १० ॥

असद्भूतव्यवहार एवं पूर्वोक्तरीत्यैव त्रिधा त्रिप्रकारो भवेत्तत्र त्रिषु भेदेषु आद्यो भेदो यथा परमाणुर्बहुप्रदेशी कथ्यते कथमेतत् परमाणुस्तु निरवयवोऽतः निरवयवस्य प्रसदेशत्वं नास्ति तथापि बहुप्रदेशानां सांसर्गिकी जातिः परमाणुरस्ति यथाहि द्व्यणुकत्र्यणुकादिस्कन्धादयः ॥ अथद्वितीयो भेदश्च ।

विजात्यापि स एवान्यो, यथा मूर्तिमती मतिः ।
मूर्तिमद्भिरपि द्रव्यै–र्निष्पन्ना चोपचारतः ॥ ११ ॥

यथा स एव असद्भूतः विजात्या वर्तते यथा वा मूर्तिमती मतिः मतिज्ञानं मूर्तं कथितं तत्तु मूर्तविषयालोकमनस्कारादिकेभ्य उत्पन्नं तस्मान्मूर्तम् । वस्तुतस्तु मतिज्ञानमात्मगुणः तस्य चापौद्गलिकस्य मूर्तिपुद्गलगुणोपचारः कृतः स तु विजात्या असद्भूतव्यवहारः ।

अथ तृतीयमाह ।

स्वजात्या च विजात्याऽपि, असद्भूतस्तृतीयकः ।
जीवाजीवमयं ज्ञानं, व्यवहाराद्यथोदितम् ॥ १२ ॥

स एव पुनरसद्भूतव्यवहारः स्वजात्या विजात्या च संबन्धितः कथितः यथा जीवाजीवविषयं मतिज्ञानम् अत्र हि जीवो मतिज्ञानस्य स्वजातिरस्त्यात्मनो ज्ञानमयत्वात् । अजीवो मतिज्ञानस्य विजातिरस्ति । यद्यपि मतिज्ञानादिविषयीभूतघटोऽयमिति ज्ञानं तथापि विजातिजडचेतनसंबन्धात् अनयोर्जीवाजीवयोर्विषयविषयिभावनामा उपचरितसंबन्धोऽस्ति स हि स्वजातिविजात्यसद्भूतव्यवहारोऽस्ति तद्भावनमेव ज्ञेयं स्वजात्यंशे किं नायं सद्भूत इति चेद्विजात्यंशे विषयतासंबन्धस्योपचरितस्यैवानुभवादिति गृहाणेति व्यवहाराद्यथोदितं तथा विचारयेति पद्यार्थः ॥

अथोपचरितासद्भूतस्य लक्षणमाह ।

यश्चैकेनोपचारेणो–पचारो हि विधीयते ।
स स्यादुपचरिताद्य–सद्भूतव्यवहारकः ॥ १३ ॥

यश्च पुनरेकेन उपचारेण कृत्वा द्वितीय उपचारो विधीयते स हि उपचरितोपचरितो जात उपचरितासद्भूतव्यवहार इति नाम लभत इत्यर्थः ॥

अथोदाहरणमाह ।

स्वजात्या तं विजानीत, योऽहं पुत्रादिरस्मि वै ।
पुत्रमित्रकलत्राद्या, मदीया निखिला इमे ॥ १४ ॥

तमुपचरितासद्भूतं स्वजात्या निजशक्त्या उपचरितसंबन्धेन असद्भूत व्यवहारं जानीत संबन्धकल्पनं यथा अहं पुत्रादिः । अहमित्यात्मपर्यायः पुत्रादिरिति परपर्यायः अहं पुत्रादिरिति संबन्धकल्पनम् । पुनः पुत्रमित्रकलत्राद्या निखिला इमे मदीयाः संबन्धिनः । अत्र अहं मम चेत्यादिकथनं पुत्रादिषु तद्धि उपचरितेन उपचरितं तत्कथं पुत्रादयो हि आत्मनो भेदाः स्ववीर्यपरिणामत्वात् अभेदसंबन्धः परम्पराहेतुतयोपचारितः पुत्रादयस्तु शरीरात्मकपर्यायरूपेण स्वजातिः परं तु कल्पनमात्रं न चेदेवं तर्हि स्वशरीरसंबन्धयोजनया संबन्धः कथितः पुत्रादीनां तथैव मत्कुणादीनामपि पुत्रव्यवहारः कथं न कथित इति ॥

अथविजात्या असद्भूतव्यवहारः ।

विजात्या किल तं वित्त, योऽहं वस्त्रादिरद्भुतः ।
वस्त्रादीनि ममैतानि, वप्रदेशादयो द्विधा ॥

विजात्युपचरितासद्भूतव्यवहारं प्रकटयति किल इति सत्ये तं असद्भूतव्यवहारं विजात्या उपचरितं विजानीत यश्च अहं वस्त्रादि अहमिति संबन्धिवचनं वस्त्रादिरिति संबन्धवचनमहं वस्त्रादिरिति उपचरितं सर्वोऽपि व्यतिकरः असद्भूतव्यवहारः संबन्धसंबन्धिकल्पनत्वात् अथ च तानि वस्त्रादीनि मम सन्ति अत्र हि वस्त्रादिकानि पुद्गलपर्यायाणि ममेति संबन्धयोजनया भोज्यभोजकभोगभोगिकोपचारकल्पनमात्रपराणि भवन्तीति निष्कर्षः । अन्यथा वल्कलादीनां वा नेयानां पुद्गलानां शरीराच्छादनसमर्थानामपि मम वस्त्राणीति उपचारसंबन्धकल्पनं कथं न कथ्यते वस्त्रादीनि हि विजातिषु स्वसंबन्धोपचरितानि सन्तीति भावः । पुनः वप्रदेशादयोऽपि द्विधेति वप्रादिरहं वप्रदेशादयो ममेति कथयता स्वजातिविजात्युपचरितासद्भूतव्यवहारो भवेत् कथं वप्रदेशादयो हि जीवाजीवात्मकोभयसमुदायरूपाः सन्ति ॥

अथ संक्षेपमाह ।

इत्थं समे चोपनयाः प्रदिष्टाः, स्याद्वादमुद्रोपनिषत्स्वरूपाः ।
विज्ञाय तान् शुद्धधियः श्रयन्तां, जिनक्रमाम्भोजयुगं महीयः ॥

इत्थमनया दिशा समे नयाः च पुनः उपनयाः प्रदिष्टाः कथिताः । कीदृशास्ते स्याद्वादस्य श्रीजिनागमस्य या मुद्रा शैली तस्या उपनिषत्स्वरूपा रहस्यरूपाः सन्ति । तान् सर्वानपि विज्ञाय ज्ञात्वा शुद्धधियः निर्मलबुद्धयः श्रयन्तामङ्गीकुर्वतां किं जिनक्रमाम्भोजयुगं वीतरागचरणकमलं श्रयन्तामित्यर्थः । द्र० ७ अध्या० ।

उवणयण–उपनयन–न० ढौकने, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । कलाग्राहणे, भ. ११ श० ११ उ० । उपनयार्थे समीपप्रापणे च ॥

एवम्भूतमुपनयनं कदा प्रवृत्तमित्याह ।

उवणयणं तु कलाणं, गुरुमूले साहुणो तवो कम्मं ।
घेत्तुं हवंति सड्ढा, केई दिक्खं पवज्जंति ॥

उपनयनं नाम तेषामेव बालानां कलानां ग्रहणाय गुरोः कलाचार्यस्य मूले समीपे नयनम् । यदि वा धर्मश्रवणनिमित्तं साधोः सकाशे नयनमुपनयनं तस्माच्च साधोर्धर्मं गृहीत्वा केचित् श्राद्धा भवन्त्यपरे लघुकर्म्माणो दीक्षां प्रपद्यन्ते एतच्चोभयमपि तदा प्रवृत्तम् । आ० म० प्र० । आ० चू० । रा० ।

उवणयाभास–उपनयाभास–पुं० हेतोः साध्यधर्मिण्युपसंहरणमुपनयस्य लक्षणोल्लङ्घनेनोपनयवदाभासमाने, परिणामी शब्दः कृतकत्वात् यः कृतकः स परिणामी यथा कुम्भ इत्यत्र परिणामी च शब्द इति कृतकश्च कुम्भ इति । इह साध्यधर्मं साध्यधर्मिणि साधनधर्मं वा दृष्टान्तधर्मिण्युपसंहरत उपनयाभासः । रत्ना० ।

उवणयावणयचउक्क–उपनयापनयचतुष्क–न० षोडशवचनानां वचनचतुष्के, तथोपनयापनयवचनं चतुर्द्धा भवति । तद्यथा उपनयापनयवचनं तथा उपनयोपनयवचनं तथा अपनयोपनयवचनं तथा अपनयापनयवचनमिति । तत्रोपनयो गुणोक्तिरपनयो दोषभाषणम् । तत्र स्वरूपेयं रामा परं दुःशीला इत्युपनयापनयवचनम् । तथा सुरूपेयं स्त्री सुशीलेत्युपनयोपनयवचनम् । तथा कुरूपेयं स्त्री परं सुशीला इत्यपनयोपनयवचनम् । तथा कुरूपेयं कुशीला चेत्यपनयापनयवचनमिति ॥ यद्वा उपनयः स्तुतिरपनयो निन्दा तयोर्वचनचतुष्कम् । यथा रूपवती स्त्रीत्युपनयवचनं कुरूपा स्त्रीत्युपनयवचनं रूपवती किं तु कुशीलेत्युपनयापनयवचनं कुरू-

पा स्त्री किं तु सुशीलेत्यपनयोपनयवचनमिति। प्रव० १४० द्वा०।

उवणिक्खित्त–उपनिक्षिप्त–त्रि० व्यवस्थापिते, "अंतलिक्खजायंसि उवणिक्खित्ते सिया" । आचा० २ श्रु० ॥

उवणिक्खेव–उपनिक्षेप–पुं० उप–नि–क्षिप्–कर्मणि घञ् । रूपसंख्याप्रदर्शनेन रक्षणार्थं परस्य हस्ते निहिते द्रव्ये, स चोपनिक्षेपो द्विधा लौकिकोलोकोत्तरिकश्च। पुनरेकैको द्विधा आत्मोपनिक्षेपः परोपनिक्षेपश्च । तत्र लौकिक आत्मनिक्षेपो ये प्रगल्भास्ते आत्मनैवात्मानं राज्ञ उपनिक्षिपन्ति तिष्ठन्ति च चरणापपातकारकाः प्रपन्नशरणा ये पुनरप्रगल्भास्ते ये राज्ञो वल्लभास्तैरात्मानमुपनिक्षेपयन्ति । एष परोपनिक्षेपः । लोकोत्तरिक आत्मनिक्षेपो गच्छवर्त्तिनां साधूनां तथा हि ये गच्छे एव वर्तन्ते साधवस्ते आत्मानमात्मनैवाभिनवाचार्यस्योपनिक्षिपन्ति परनिक्षेपः फड्डगतानां ते हि समागताः स्पर्द्धकपतिना निक्षिप्यन्ते यथा एते अहं च युष्माकमिति । " इह मिथियाइं अस्से कइउवसंपज्जसारिहे" इत्याद्युक्तं तत्र यद्यपि सगीतार्थस्तरुणः समर्थश्चेन्द्रिय नोइन्द्रियाणां निग्रहं कर्त्तु तथापि तेनान्यो गणो निश्रयितव्यो निश्रयस्य च परप्रत्ययनिमित्तं तत्रापि निक्षेपः कर्त्तव्यः । व्य० द्वि० ४ उ० ।

उवणिग्गय–उपनिर्गत–त्रि० उप सामीप्येन निर्गतो निष्क्रान्त उपनिर्गतः । सामीप्येन निष्क्रान्ते, " उदिण्णबलवाहणे । नामेणं संजए नाम, मिगवं उवणिग्गए"। उत्त०१४ अ०। "उवणिग्गयणवतरुणपत्तपल्लवकोमलउज्जलचलंतकिसलयसुकुमालपवालसोहियवरंकुरग्गसिहरा" उपनिर्गतैर्नवतरुणपत्रपल्लवैरत्यभिनवपत्रगुच्छैस्तथा कोमलोज्ज्वलैश्चलद्भिः किसलयैः पत्रविशेषैः तथा सुकुमारप्रवालैः शोभितानि वराङ्कुराणि अग्रशिखराणि येषान्ते तथा (वनखण्डाः) औ० ।

उवणिमंतण–उपनिमन्त्रण–न० भिक्षो ! गृहाणेदं पिण्डद्वयमित्यभिधाने, भ० ८ श० ६ उ० ॥

उवणिय–उपनीत–त्रि० उप–नी–क्त. । पानीयादिष्वित् ८ । १ । १०१ । इति ईत इत् । ढौकिते, प्रा० ॥

उवणिविट्ठ–उपनिविष्ट–त्रि०सामीप्येनस्थिते, "तणं तोरणा णाणामणिमएसु खंभेसु उवणिविट्ठसंणिविट्ठा विविहमुत्तंतरोवचिता" उपनिविष्टानि सामीप्येन स्थितानि तानि च कदाचिच्चलानि । अथवा अपदपतितानीतिशङ्केयुरस्तु तत आह सम्यग् निश्चलतया अपदपरिहारेण च निविष्टानि ततो विशेषणसमासः उपनिविष्टसन्निविष्टानि । रा० । जं० ॥

उवणिसया–उपनिषद्–स्त्री० वेदान्तदर्शनप्रवृत्तौ, तथाप्युपनिषदुदृष्टि–सृष्टिवादात्मिका परा ॥ न० ॥

उवणिहा–उपनिधा–स्त्री० उप निधानमुपनिधा धातूनामनेकार्थत्वात् । मार्गणायाम्, । क० प्र० । पं० सं० ।

उवणिहि–उपनिधि–पुं० उपनिधीयत इत्युपनिधिः । प्रत्यासन्नं यथाकथञ्चिदानीते, । स्था० ५ ठा० । उप सामीप्येन निधिरुपनिधिः । एकस्मिन्विवक्षितार्थे पूर्वं व्यवस्थापिते, तत्समीप एवापरापरस्य आनुपूर्वीशब्दोक्ते पूर्वानुपूर्व्यादिक्रमेण निक्षेपणे, निक्षेपे, विरचने, अनु० ॥

उवणिहिय–उपनिहित–त्रि० यथा कथञ्चिदासन्नीभूते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उवणिहियय–उपनिहितक–पुं० उपनिहितं यथाकथञ्चिदासन्नीभूतं तेन चरन्ति ये ते उपनिहितकाः । अभिग्रहविशेषोपयुक्ते भिक्षाचरके, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उवणीय–उपनीत–त्रि० उप–नी–क्त–उपढौकिते, उत्त० ४ अ० ॥ प्रश्न० । विशे० । सूत्र० । प्रापिते, स्था० १० ठा० । आचा० । "कालोवणीए कंखेज्जा " कालेनोपनीतः कालोपनीतो मृत्युकालेनात्मवशतां प्रापितः । आचा० १ श्रु० ६ अ० ५ उ० । उपनयं प्रापिते, व्य० १ उ० । अर्पिते, गमितं प्रदर्शितमुपनीतमर्पितमित्येकार्थाः । आ० चू० १ अ० । केनचित्कस्यचिदुपढौकिते प्रहेणकादौ, औ० । समीपं प्रापिते, उत्त० ४ अ० निकटं समागते, उत्त० अ० । आसन्ने, सूत्र २ श्रु० १ अ० । उपसंहारोपनययुक्ते सूत्रगुणभेदे, । अनु० । विशे० । उप सामीप्येन नीतः प्रापितो ज्ञानादावात्मा येन स तथा । ज्ञानादावुपढौकितात्मनि, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

उवणीयअवणीयवयण–उपनीतापनीतवचन– न० कश्चिद्गुणः प्रशस्यः कश्चिन्निन्द्यः यथा रूपवती स्त्री किन्त्वसद्वृत्तेति इति प्रशस्यनिन्द्यलक्षणे षोडशवचनानामन्यतमे, आचा० २ श्रु० ।

उवणीयचरय–उपनीतचरक–पुं० केनचित्कस्यचिदुपढौकितस्य प्रहेणकादेरभिग्रहतश्चरके, औ० ।

उवणीयतर–उपनीततर–त्रि० आसन्नतरे, " इणमेव उवणीयतरागं माया मे पिया मे भाया मे" सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

उवणीयरागत्त–उपनीतरागत्व–न० मालवकैशिकादिग्रामरागयुक्तारूपे सप्तमे सत्यवचनातिशये, औ० । स० । रा० ॥

उवणीयवयण– उपनीतवचन–न० प्रशंसावचने, यथारूपवती स्त्री इदं षोडशवचनानामष्टमम् । प्रज्ञा० ११ पद० ।

उवणीयावणीयचरय–उपनीतापनीतचरक–पुं० उपनीतं ढौकितं सत्प्रहेणकाद्यपनीतं स्थानान्तरस्थापितमथवोपनीतं चापनीतं च यश्चरति स तथा । अथवा उपनीतं गायकेन वर्णितगुणमपनीतं निराकृतगुणमुपनीतापनीतं यदेकेन गुणेन वर्णितं गुणान्तरापेक्षया तु दूषितं यथा अहो शीतलं जलं केवलं क्षारमित्यभिग्रहविशेषयुक्ते भिक्षाचरके, औ० ॥

उवण्णत्थ–उपन्यस्त–त्रि० उपकल्पिते, दश० ५ अ० ॥

उवण्णास–उपन्यास–पुं० उप–नि–अस्–घञ् । उपादाने, "उपन्यासश्च शास्त्रेऽस्याः, कृतो यत्नेन चिन्त्यताम्" हा० । उपन्यसनमुपन्यासः । तद्वस्त्वादिलक्षणे ज्ञातभेदे, ॥

चत्तारि उवन्नासे, तव्वत्थुग अन्नवत्थुगे चेव ।

पडिनिभए हेउम्मि, होंति इणमो उदाहरणा ॥ ८३ ॥

चत्वार उपन्यासे विचार्ये अधिकृते वा भेदा भवन्तीति शेषस्ते चामी सूचनात्सूत्रमिति कृत्वा तथाऽधिकारानुवृत्तेश्च तद्वस्तूपन्यासः । तथा तदन्यवस्तूपन्यासः तथा प्रतिनिभोपन्यासस्तथा हेतूपन्यासश्च। तत्रैतेषु भवन्त्यमूनि वक्ष्यमाणलक्षणानि उदाहरणानीति गाथाक्षरार्थः । भावार्थस्तु प्रतिभेदं स्वयमेव वक्ष्यति निर्युक्तिकारः । दश० १ अ० । (एतद्भेदस्वरूपनिरूपणं तत्तच्छब्दे द्रष्टव्यम)

उवण्णासोवणय–उपन्यासोपनय–पुं० वादिना अभिमतार्थसाधनाय कृते वस्तूपन्यासे तद्विघटनाय यः प्रतिवादिना विरुद्धार्थोपनयः क्रियते पर्यनुयोगोपन्यासो वा य उत्तरोपनयः स उपन्यासोपनयः । ज्ञातभेदे , उत्तररूपमुपपत्तिमात्रमपि ज्ञातभेदो ज्ञानहेतुत्वादिति । यथा अकर्तात्मा अमूर्तत्वादाकाशवदित्युक्ते अन्य आह आकाशवदेवाभोक्तेत्यपि प्राप्तमनिष्टं चैतदिति । यथा वा मांसभक्षणमदुष्टमप्राण्यङ्गत्वादोदनादिवत् अत्राहान्य ओदनादिवदेव स्वपुत्रादिमांसभक्षणमप्यदुष्टमिति । यथा वा त्यक्तसङ्गा

वस्त्रपात्रादिसंग्रहं न कुर्वन्ति ऋषभादिवत् अत्राह कुण्डिकाद्यपि ते न गृह्णन्ति तद्वदेवेति तया कस्मात्कर्म कुरुषे यस्माद्धनार्थीति इह प्रथमं ज्ञातं समग्रसाधर्म्यं द्वितीयं देशसाधर्म्यं तृतीयं सदोषं, चतुर्थं प्रतिवाद्युत्तररूपमित्ययमेषां स्वरूपविभाग इति । इह देशतः संवादगाथा "चरियं च कप्पियं वा, दुविहं तत्तो चउव्विहेक्केक्कं । आहरणे तद्देसे, तद्दोसे चेव उवन्नासेत्ति ॥ ५ ॥ स्था० ५ ठा० । "उवसासोवणए चउव्विहे पन्नत्ते तं जहा तव्वत्थुतदन्नवत्थुए पडिणिभेदेहेउ" । स्था० ४ ठा० । (स्वस्वस्थाने व्याख्या)

उवणेउ–उपनम्य–अव्य० स्थगयित्वेत्यर्थे, । वृ० १ उ० ।

उवतल–उपतल–न० हस्ततलात्समन्तात्पार्श्वेषु, "हत्थतला उ समंता पासेसु अहवा उवतलं भणन्ति" । नि० चू० १ उ० ।

उवताव–उपताप–पुं० उप आधिक्ये तप–आधारे–घञ्–त्वरायां, भावे–घञ् सन्तापे, एयन्ततपेरच् । रोगे, मेदि० । करणे–घञ् । अशुभे, पीडने, रत्ना० । उपसर्गे, शरीरपीडनोत्पादने, ॥ सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

उवतीर–उपतीर–अव्य० सामीप्यादौ अव्ययी०। तीरसामीप्यादौ, "एसणं गोयमा महातवो व तीरप्पभवे" भ० ५ श० ५ उ० ।

उवत्थड–उपस्तीर्ण–त्रि० उपशब्दः सामीप्यार्थस्तृञ् च आच्छादनार्थः। उप स्तृ उत्पतद्भिर्निपतद्भिश्चानवरतक्रीडाशकैरुपर्युपर्याच्छादिते, "आतिणा वितिणा उवत्थडासंथडा" भ० १ श०१उ०

उवत्थिय–उपस्थित–त्रि० उपनते, "दसविहा रुक्खा उवभोगत्ताए उवत्थिया" ॥ स० ॥

उवदंसण–उपदर्शन–न० उपनयनिगमनाभ्यां निःशङ्कं शिष्यबुद्धौ स्थापने, सकलनयाभिप्रायावतारणतः पटुप्रज्ञशिष्यबुद्धिषु व्यवस्थापने, नं० । स्था० ॥

उवदंसणकूड–उपदर्शनकूट–न० जम्बूद्वीपे मन्दरस्योत्तरेण नीलवतो वर्षधरपर्वतस्य द्वितीये कूटे, स्था० ९ ठा० ।

उवदंसिज्जमाण–उपदर्श्यमान–त्रि० लोकैरन्योऽन्यं दर्श्यमाने, ज्ञा० १३ अ० ।

उवदंसिय–उपदर्शित–त्रि० उप सामीप्येन यथा श्रोतॄणां झटिति यथावस्थितवस्तुतत्वावबोधो भवति तथा स्फुटवचनैरित्यर्थः दर्शितः श्रवणगोचरं नीतः । उपदिष्टे, "उवदंसिया भगवया पन्नवणा सव्वभावाणं" । प्रज्ञा० १ पद । सकलनययुक्तिनिर्दर्शिते, । ग० २ अधि० । अनु० ॥

उपदर्श्य–अव्य० उपदर्शनं कृत्वेत्यर्थे "अंगुलीए उवदंसिय २ णिज्झाएज्जा" आचा० २ श्रु० ।

उवदंसेमाण–उपदर्शयमान–त्रि० उपदर्शनं कारयति, "पुरिसकारपरक्कम उवदंसेमाणे" स्था० ३ ठा० ॥

उवदीव–देशी–अन्यद्वीपे, दे० ना० ॥

उवद्दव–उपद्रव–पुं० उप–द्रु–भावे–घञ् । उत्पाते, रोगारम्भके, धातुवैषम्यजनिते विकारभेदे, उपसर्गे, स्था०५ ठा० । अशिवे, । वृ०४ उ० । मारणे, भ० ८ श० ७ उ० । तत्र प्रायश्चित्तं । "उवद्दवणं खमणं चउत्थं" महा०७ अ० ।

उवद्दवण–उपद्रावण– न० महापीडाकारणे, ध०३अधि० ।

उवद्दविय–अपद्रावित– त्रि० मृत्त्रासिते, आव०४ अ० ।

उवप्पयाण–उपप्रदान–न० उप–प्र–दा–ल्युट्–अभिमतार्थदानरूपे नीतिभेदे, विपा० ३ अ० । आ० म० प्र० ॥

उवप्पव–उपप्लव–पुं०उप–प्लु– अप् । भ्रमविषये,पु० "विकल्प तल्पमारूढः, शेषः पुनरुपप्लवः । द्वा० २४ द्वा० ।

उवप्पुयट्ठाणविवज्जण–उपप्लुतस्थानविवर्जन–न०उपप्लुतं स्वचक्रपरचक्रविक्षोभात् दुर्भिक्षमारीतिजनविरोधादेश्चास्वस्थीभूतं यत्स्थानं ग्रामनगरादि तस्य विवर्जनं परिहरणम् । सामान्यतो गृहिधर्मभेदे, " तत्र सामान्यतो गृहि–धर्म्मो न्यायार्जितं धनम् । इन्द्रियाणां जय उप–प्लुतस्थानविवर्जनम्" अत्यत्यज्यमाने हि तस्मिन् धर्म्मार्थकामानां पूर्वार्जितानां विनाशेन नव्यानां चानुपार्जनेनोभयलोकभ्रंश एव स्यात् ॥ ध० १ अधि० ।

उवभुत्त–उपभुक्त–त्रि० उप–भुज्–क्त । कृतोपभोगे वस्तुनि, । उपपादिते, आचा०१श्रु०२ अ०१ उ० । उपभुक्तभोगे, व्य०३उ० ।

उवभोग–उपभोग–पुं०उप–भुज्–घञ् । उपभोजने, आचा०१श्रु० २अ०३उ०। उपेत्य अधिकं पुनरुपयुज्यमानतया भुज्यते इत्युपभोगः पुनः पुनरुपभोग्य भवनाङ्गनादौ, "सति भुज्ज इति भोगो. सो पुण आहारपुप्फमाईतो । उवभोगो उ पुणो पुण, उवभुज्जइ भवणवलयाइ" उत्त ३३ अ० । उपा० । कर्म० । धर्म० । आ०चू० । श्रा० ।

साम्प्रतमुपभोगादिभेदमाह–

उवभोगपरिभोगवए दुविहे पण्णत्ते तंजहा भोअणओ कम्मओ अ भोअणओ समणोवासएणं इमे पंच अइयारा जाणियव्वा न समायरियव्वा तंजहा सचित्ताहारे १ सचित्तपडिबद्धाहारे २ अप्पोलिओसहिभक्खणया सचित्तसम्मिस्साहारे ३ (पाठान्तरं) दुप्पोलिओसहिभक्खणया ४ तुच्छोसहिभक्खणया ५ । आव० ५ अ० ॥

उप भुज्यत इत्युपभोगः उपशब्दः सकृदर्थे वर्तते सकृद्भोग उपभोगः । अशनपानादौ, अथवा अन्तर्भोग उपभोगः । आहारादौ, उपशब्दोऽत्रान्तर्वचनः । ध० २ अधि० । आचा० । गन्धरूपादिषये, तं० ।(पृथ्वीकायानामप्कायानां चोपभोगः पुढव्यादिशब्देषु)

उवभोगंतराय–उपभोगान्तराय– न० अन्तरायकर्मभेदे, यस्योदयात्सदपि वस्त्रालंकारादि नोपभुङ्क्ते । उत्त० ३३ अ० । पं०स० । कर्म० । स० ॥

उवभोगपरिभोगपरिमाण–उपभोगपरिभोगपरिमाण–न० उपभोगः सकृद्भोगः स चाशनपानानुलेपनादीनां परिभोगस्तु पुनः पुनर्भोगः स चाशनशयनवसनवनितादीनां तयोः परिमाणम् देशोत्तरगुणप्रत्याख्यानभेदे, भ०७श०२ उ० । उपभुज्यते इत्युपभोगः । उपशब्दः सकृदर्थे वर्तते सकृद्भोग उपभोगः अशनपानादेः अथवान्तर्भोग उपभोगः आहारादिः उपशब्दोऽत्रान्तर्वचनः परिभुज्यत इति परिभोगः परिशब्दोऽसकृद्वृत्तौ वर्तते पुनः पुनर्भोगः परिभोगो वस्त्रादेः बहिर्भोगो वा परिभोगो वसनाङ्गनादेरत्र परिशब्दो बहिर्वाचक इति एतद्विषयं व्रतमुपभोगपरिभोग व्रतम् । ध०२अधि० । एतावदिदं भोक्तव्यमुपभोक्तव्यं वाऽतोऽन्यत्रैवं रूपे द्वितीयेऽणुव्रते, श्रा० । इदंचद्विविधं भोजनतः कर्मतश्च । उपभोगपरिभोगयोरासेवाविषययोर्वस्तुविशेषयोस्तदुपार्जनोपायभूतकर्मणां चोपचारादुपभोगादिशब्दवाच्यानां व्रतमुपभोगपरिभोगव्रतमिति व्युत्पत्तिः (ध०) भोगतः कर्मतश्च । भोगोऽपि द्विधा उपभोगपरिभोगभेदात् तत्र उप इति सकृत् भोग आहारमाल्यादेरासेवनमुपभोगः । परीत्य सकृत्भोगो भवनाङ्गनादीनामासेवनं परिभोगः । तत्र गाथामाह ।

मज्जम्मि य मंसम्मि य, पुप्फे य फले य गंधमल्ले य ।
उवभोगपरिभोगे, बीयम्मि गुणव्वए निंदे ॥ २० ॥

श्रावकेण तावदुत्सर्गतः प्रासुकैषणीयाहारिणा भाव्यम् । असति सचित्तपरिहारिणा तदसति बहुसावद्यमद्यादीन् वर्ज्जयित्वा प्रत्येक मिश्रादीनां कृतप्रमाणेन भवितव्यम । तत्र मद्यं मदिरा मांसं पिशितं च शब्दाच्छेसाभक्ष्यद्रव्याणामनन्तकायादीनां च ग्रहः । तानि च प्रागुक्तानि पञ्चोदुम्बर्यादीनि पुष्पाणि करीरमधुकादिकुसुमानि चशब्दात् त्रससक्तपत्रादिपरिग्रहः । फलानि जम्बूविल्वादीनि एषु च मद्यादिषु राजव्यापारादिषु वर्तमानेन यत्किंचित्क्रायणादि कृतं तस्मिन् एतैरन्तर्भोगः सूचितः बहिस्त्वयं (गंधमल्लेति) गन्धा वासाः माल्यानि पुष्पस्रजः अत्रोपलक्षणत्वाच्छेषभोग्यवस्तुपरिग्रहः । तस्मिन्नुक्तरूपे उपभोगपरिभोगे भीमो भीमसेन इति न्यायादुपभोगपरिभोगपरिमाणाख्ये द्वितीये गुणव्रतेऽनाभोगादिना यदतिक्रान्तं तन्निन्दामि । (ध०) । तत्र भोजनत उत्सर्गेण निरवद्याहारभोजिना भवितव्यम कर्मतोऽपि प्रायो निरवद्यकर्मानुष्ठानयुक्तेनेति । अत्रेयं भावना । श्रावकेण हि तावदुत्सर्गतः प्राशुकैषणीयाहारभोजिना भाव्यम् तस्मिन्नसति सचित्तपरिहारः कार्यस्तस्याप्यशक्तौ बहुसावद्यान्मद्यामिषानन्तकायादीन् वर्जयता प्रत्येकमिश्रसचित्तादीनां प्रमाणं कार्यं भणितं च "निरवज्जाहारेणं, १ निज्जीवेणं २ परित्तमीसेणं ३। अत्ताणुसंधणपरा, सुसावगा एरिसा हुंति१" एवमुत्सवादिविशेषं विनाऽत्यन्तचेतो गृध्न्युन्मादजनापवादादिजनकमत्युद्भटवेषवाहनालङ्कारादिकर्मापि श्रावको वर्जयेत् यतः "अइरोसो अइतोसो, अइहासो दुज्जणेहिं संवासो । अइउब्भडो य वेसो, पंच वि गुरुअंपि लहु अंपि१" अतिमलिनाः अतिस्थूलह्रस्वस च्छिद्रवस्त्रादिसामान्यवेषपरिधानेऽपि कुचेलत्वकार्पण्यादिजनापवादोपहसनीयतादि स्यादतः स्ववित्तवयोवस्थानिवासस्थानकुलाद्यनुरूपवेषं कुर्यात् । उचितवेषादावपि प्रमाणनैयत्यं कार्यम । एवं दन्तकाष्ठाभ्यङ्गतैलोद्वर्तनमज्जनवस्त्रविलेपनाभरणपुष्पफलधूपासनशयनभवनादिस्तथौदनसूपस्नेहशाकपेयः खण्डखाद्यशनपानखादिमस्वादिमादेस्त्यक्तुमशक्यस्य व्यक्त्याप्रमाणं कार्यं शेषं च त्याज्यमानन्दादिसुश्रावकवत् । कर्मतोऽपि श्रावकेण मुख्यतो निरवद्यकर्मप्रवृत्तिमता भवितव्यं तदशक्तावप्यत्यन्तसावद्यविवेकिजननिन्द्यक्रयविक्रयादि कर्म वर्जनीयं शेषकर्मणामपि प्रमाणं करणीयम यतः "रंधणखंडणपीसण-दलणं पयणं च पयमाईणं । निच्चपरिमाणकरणं, भविरइबंधो जओ गुरुओ" आवश्यकचूर्णावप्युक्तम ॥ इह चेयं सामाचारी "भोअणओ सावगो उसग्गेण फासुगं आहारं आहारेज्जा तस्सासति अफासुगमपि सच्चित्तवज्जं तस्स असति अणंतकायबहुवीयगाणि परिहरिअव्वाणि इमं च अणं भोअणओ परिहरइ असणे अणंतकायं अल्लगमूलगाइमंस च पाणे मंसरसमज्जाइ खादिमेउडुंबरफा उंबरवडपिप्पलपिलंखुमादिसादिमे महुमक्खियादि । अचित्तं च आहारेअव्वं जदा किर ण होज्ज अचित्तो तो उस्सग्गेण भत्तं पच्चक्खाइ ण तरइ ताहे अपवाएण सच्चित्तं अणंतकायं बहुवीअगवज्जं कम्मओवि अकम्मा ण तरइ जीविउं ताहे अच्चंतसावज्जाणि परिहरिज्जंति त्ति" इत्थं चेदं भोगोपभोगव्रतं भोक्तुंयोग्येषु परिमाणकरणेन भवति इतरेषु तु वर्ज्जनेनेति पर्यवसितमिति च श्लोकत्रयेण वर्ज्जनीयानाह ॥

चतुर्विकृतयो निन्द्या, उदुम्बरकपञ्चकम् ।
हिमं विषं च करका, मृज्जाति रात्रिभोजनम् ॥ ३२ ॥
बहुबीजाऽज्ञानफलं, सन्धानानन्तकायिके ।
वृन्ताकं चाल्लितरसं, तुच्छं पुष्पफलादि च ॥ ३३ ॥
आमगोरससंपृक्तं, द्विदलं च विवर्ज्जयेत् ।
द्वाविंशतिरभक्ष्याणि, जैनधर्माधिवासिनः ॥ ३४ ॥

त्रिभिर्विशेषकम् । जैनधर्मेणार्हतधर्मेणाधिवासितो भावितात्मा पुमान् (द्वाविंशतिः) द्वाविंशतिसंख्याकान्यभक्ष्याणि भोक्तुमनर्हाणि वर्जयेत् त्यजेदिति तृतीयश्लोकान्तेन संबन्धः । तानेवाह । (चतुर्विकृतय इति) चतुरवयवा विकृतयश्चतुर्विकृतयः शाकपार्थिवादित्वात्समासः कीदृश्यस्ता निन्द्याः सकलशिष्टजननिन्दाविषया मद्यमांसमधुनवनीतलक्षणा इत्यर्थः । तद्वर्णानेकजीवसम्मूर्च्छनात् । तथा चाहुः "मज्जे महुम्मि मंसम्मि, नवणीए चउत्थए । उप्पज्जंति चयंति अ, तव्वण्णा तत्थ जंतुणो" १ परेऽपि "मद्ये मांसे मधूनि च, नवनीते चतुर्थके । उत्पद्यन्ते विलीयन्ते, सुसूक्ष्मा जन्तुराशयः" इति । तत्र मद्यं मदिरा तच्च द्विधा काष्ठनिष्पन्नं पिष्टनिष्पन्नं चेति । एतच्च बहुदोषाश्रयान्महानर्थहेतुत्वाच्च त्याज्यं यदाह "गुरुमोहकलहनिद्दा, परिभवउवहासरोसमयहेऊ । मज्जं दुग्गइमूलं, हिरिसिरिमइधम्मनासकरं ॥ १ ॥ तथा "रसोद्भवाश्च भूयांसो, भवन्ति किल जन्तवः । तस्मान्मद्यं न पातव्यं, हिंसापातकभीरुणा ॥२॥ दत्तं न दत्तमात्तं च, नात्तं कृतमथाकृतम् । मृषोद्यराज्यादिवहा-स्वैरं वदति मद्यपः ॥ ३ ॥ गृहे बहिर्वा मार्गे वा, परद्रव्याणि मूढधीः । वधबन्धादिनिर्भीको, गृह्णात्याच्छिद्य मद्यपः ॥ ४ ॥ बालिकां युवतीं वृद्धां, ब्राह्मणीं श्वपचामपि । भुङ्क्ते परस्त्रियं सद्यो, मद्योन्मादकदर्थितः ॥ ५ ॥ विवेकः संयमो ज्ञानं, सत्यं शौचं दया क्षमा । मद्यात्प्रलीयते सर्वं, तृण्या वह्निकणादपि ॥ ६ ॥ श्रूयते किल शाम्बेन, मद्यादन्धकविष्णुना । हतं वृष्णिकुलं सर्वं, प्लोषिता च पुरी पितुः ॥७॥" मांसं च त्रेधा जलचरस्थलचरखचरजन्तूद्भवभेदाच्चर्म्मरुधिरमांसभेदाद्वा । तद्भक्षणमपि महापापमूलत्वाद्वर्ज्यं यदाहुः "पंचिंदियवहभूअं, मंसं दुग्गंधमसुइबीभच्छं । रक्खपरितुलिअभक्खग—मामयजयणं कुगइ मलं ॥ १॥" आमासु अ पक्कासु अ, विपच्चमाणासु मंसपेसीसु । सययं चिअ उववाओ, भणिओ अ निगोअजीवाणं" ॥ २ ॥ योगशास्त्रेऽपि । सद्यः सम्मूर्च्छितानन्त-जन्तुसंतानदूषितम् । नरकाध्वनि पाथेयं, कोऽश्नीयात्पिशितं सुधीः ॥३॥" सद्योहि जन्तुविशसनकाल एव सम्मूर्च्छिता उत्पन्ना अनन्ता निगोदरूपा ये जन्तवस्तेषां सन्तानः पुनः पुनर्भवनं तेन दूषितमिति तद्वृत्तिः मांसभक्षकस्य च घातकत्वमेव । यतः "हन्ता पलस्य विक्रेता, संस्कर्ता भक्षकस्तथा । क्रेतानुमन्ता दाता च, घातका एव यन्मनुः ४ तथा भक्षकस्यैवान्यपरिहारेण वधकत्वं यथा "ये भक्षयन्त्यन्यपलं, स्वकीयपलपुष्टये । त एव घातका यन्न, वधको भक्षकं विना५" इति मधु च माक्षिकं १ कौत्तिकं २ भ्रामरं ३ चेति त्रिधा इदमपि बहुप्राणिविनाशसमुद्भवमिति हेयम । यतः "अनेकजन्तुसंघात-निघातनसमुद्भवम । जुगुप्सनीयं लालावत्कः स्वादयति माक्षिकमिति" नवनीतमपि गोमहिष्यजाविसंबन्धेन चतुर्धा तदपि सूक्ष्मजन्तुराशिखानित्वात्त्याज्यमेव । यतः "अन्तर्मुहूर्तात्परतः, सुसूक्ष्माजन्तुराशयः । यत्र मूर्च्छन्ति तन्नाद्यं, नवनीतं विवेकिभिरिति । ४ । तथा उदम्बरकेणोपलक्षितं पञ्चकं वट १ पिप्पलो २ दुम्बर ३ प्लक्ष ४ काकोदुम्बरी । ५ फललक्षणं उदुम्बरकपञ्चकं मशकाकारसूक्ष्मबहुजीवाचितत्वाद्वर्जनीयम । ततो योगशास्त्रे "उदुम्बरवटप्लक्ष-काकोदुम्बरशाखिनाम । पिप्पलस्य च नाश्नीयात्फलं कृमिकुलाकुलम । १ लोकेपि "कोऽपि क्वापि कुतोऽपि कस्यचिदहो चेतस्यकस्माज्जनः, केनापि प्रविशत्युदुम्बरफलप्रा-

णि क्रमेण ज्ञणात् । येनास्मिन्नपि पाटिते विघटिते विस्फोटिते त्रोटिते, निष्पिष्टे परिगालिते विदालिते नियत्यसौ वा न वा ९ तथा हिमं तुहिनं तदप्यसंख्येयाप्कायरूपत्वात्याज्यम् १०विषम-हिफेनादि मन्त्रोपहतवीर्यमप्युदरान्तर्वर्तिगण्डोलकादिजीवघात-हेतुत्वान्मरणसमये महामोहोत्पादकत्वाच्च हेयम् ११ करका घनीभूता आपः । असंख्याप्कायित्वाद्वर्ज्याः ॥ नन्वेवमसंख्या-प्कायित्वेनाऽभक्ष्यत्वे जलस्याप्यभक्ष्यत्वापत्तिरिति चेत्सत्यम् । असंख्यजीवमयत्वेऽपि जलमन्तरा निर्वाहाभावान्न तस्य तथोक्तिः १२ तथा मृज्जातिः सर्वा अपि मृत्तिका दर्दुरादिपञ्चेन्द्रियप्राण्यु-त्पत्तिनिमित्तत्वादिना मरणाद्यनर्थकारित्वात् त्याज्याः । जातिग्र-हणं खटिकादिसूचकं तद्भक्षणस्यामाश्रयादिदोषजनकत्वात् । मृद्ग्रहणं चोपलक्षणं तेन सुधाद्यपि वर्जनीयं तद्भक्षकस्यान्त्रशा-टाद्यनर्थसंभवात् मृद्भक्षणे चासंख्येयपृथिवीकायजीवानां विरा-धनाद्यपि लवणमप्यसंख्यपृथिवीकायात्मकमिति सचित्तं त्याज्यं प्रासुकं ग्राह्यं प्रासुकत्वं चाग्न्यादिप्रबलशस्त्रयोगेनैव नान्यथा तत्र पृथिवीकायजीवानामसंख्येयत्वेनात्यन्तसूक्ष्मत्वात् तथा च पञ्चमाङ्गे १९ शतकतृतीयोद्देशके निर्दिष्टोऽयमर्थः वज्रमय्यां शि-लायां स्वल्पपृथिवीकायस्य वज्रलोष्टकेनैकविंशतिवारान्पेषणे सत्येके केचन जीवा ये स्पृष्टा अपि नेति १३ तथा रात्रौ नक्तं भोजनं भुक्तिः रात्रिभोजनं तदपि हेयं बहुविधजीवसंघातसंभ-वेनैहिकपारलौकिकानेकदोषदुष्टत्वात् यदभिहितं " मेहं पिपी-लिआओ, हणंति वमणं च मच्छिआ कुणइ । जूआ जलोद-रत्तं, कोलिअओ कोढरोगं च ॥ १ ॥ वालो सरस्स भंगं, कंटो लग्गइ गलम्मि दारुं च । तालुम्मि विंधइ अली, वंजणमज्झम्मि भु-ज्जंतो ॥ २ ॥ " व्यञ्जनमिह वार्त्ताकशाकरूपमभिप्रेतं तद्रूपत्वं च वृश्चिकाकारमेव स्यादिति वृश्चिकस्यासूक्ष्मस्यापि तन्मध्यप-तितस्यालक्ष्यत्वाद्भोज्यता संभवतीति विशेषः । निशीथचूर्णा-वपि " गिहकोइलअव्वयवसम्मिस्सेण भुत्तेण पोट्टे किल गिह-कोइला संमुच्छंति " एवं सर्पादिलालामलमूत्रादिपाताद्यपि " तथा " मारिंति महिअलं जा-मिणीसु रयणी य रायमंतेणं । ते वि च्छलंति हु फुरं, रयणीए भुंजमाणं तु ॥ १ ॥ अपि च निशा-भोजने क्रियमाणे अवश्यं पाकः संभवी । तत्र षट् जीवनिकाय-बधोऽवश्यंभावी भाजनधावनादौ च जलगतजन्तुनाशः जलो-ज्झनेन भूमिगतकुन्थुपिपीलिकादिजन्तुघातश्च भवति तत्प्राणिर-क्षणकाङ्क्षयाऽपि निशाभोजनं न कर्तव्यम् । यदाहुः " जीवाण कुंथुमाईण, घायणं भाणधोअणाईसुं । एमाइ रयणिभोयण-दो-से को साहिउं तरइ ॥ १ ॥ " यद्यपि च सिद्धमोदकादिखर्जूर-द्राक्षादिभक्षणे नास्त्यन्नपाको नच भाजनधावनादिसंभवस्तथापि कुन्थुपनकादिसंघातसंभवात्तस्यापि त्याग एव युक्तो यदुक्तं नि-शीथभाष्ये "जइवि हु फासुगदव्वं, कुंथुपणगा तहावि दुप्पस्सा । पच्चक्खणाणिणो वि हु, राईभत्तं परिहरंति ॥ १ ॥ जइ वि हु पि-पीलिगाई, दीसंति पईवमाइउज्जोए । तह वि खलु अणाइन्नं, मू-लवयविराहणा जम्हा ॥ २ " एतत्फलं च " उलूककाकमार्जार-गृध्रशम्बरशूकराः । अहिवृश्चिकगोधाश्च, जायन्ते रात्रिभोजनात्" परेऽपि पठन्ति "मृते स्वजनमात्रेऽपि, सूतकं जायते किल । अस्तं गते दिवानाथे, भोजनं क्रियते कथम् ॥ १ ॥ रक्तीभवन्ति तोयानि, अन्नानि पिशितानि च । रात्रौ भोजनशक्तस्य, ग्रासे तन्मांसभ-क्षणम् ॥ २ ॥ स्कन्दपुराणे रुद्रप्रणीतकपालमोचनस्तोत्रे सूर्यस्तु-तिस्तोत्रेऽपि " एकभक्ताशनान्नित्य-मग्निहोत्रफलं लभेत् । अन-स्तभोजनो नित्यं, तीर्थयात्राफलं भवेत् ॥१॥" तथा " नैवाहुतिर्न च स्नानं, न श्राद्धं देवतार्चनम् । दानं वा विहितं रात्रौ, भोजन-न्तु विशेषतः ॥२॥" आयुर्वेदेऽपि । " हृन्नाभिपद्मसङ्कोच-श्चण्ड-रोचिरपायतः । अतो नक्तं न भोक्तव्यं, सूक्ष्मजीवादनादपि ॥ ३ ॥" तस्माद्विवेकिना रात्रौ चतुर्विधोऽप्याहारः परिहार्यस्तदशक्तौ त्व-शनं खादिमं च त्याज्यमेव स्वादिमं पूगीफलाद्यपि दिवा सम्य-कुशोधनादियतनयैव गृह्णात्यन्यथा त्रसहिंसादयोऽपि दोषाः मुख्यवृत्त्या च प्रातः सायं च रात्रिप्रत्यासन्नत्वाद् द्वे द्वे घटिके भो-जनं त्यजेद्यतो योगशास्त्रे "अह्नो मुखेऽवसाने च, यो द्वे द्वे घटिके त्यजन् । निशाभोजनदोषज्ञो-ऽश्नात्यसौ पुण्यभाजनम् ॥ १ ॥" अत एवागमे सर्वजघन्यं प्रत्याख्यानं मुहूर्तप्रमाणं नमस्कार-सहितमुच्यते जातु तत्तत्कार्यव्यग्रत्वादिना तथा न शक्नोति तदपि सूर्योदयास्तनिर्णयमपेक्षत एवातपदर्शनादिनाऽन्यथा रात्रिभोजनदोषः । अन्धकारभवनेऽपि व्रीडया प्रदीपाकरणादि-ना त्रसादिहिंसानियमभङ्गमायामृषावादाद्यधिकदोषा अपि यतः " न करेमित्ति भणित्ता, तं चेव निसेवए पुणो पावं । पच्च-क्खमुसावाई, मायानियडी पसंगो अ ॥१॥ पावं काऊण सयं, अ-प्पाणं सुद्धमेव वाहरइ । दुगुणं करेइ पावं, बीअं बालस्स मंदत्तं २" तथा बहुबीजेति बहुबीजं च अज्ञातफलं चेति द्वन्द्वस्तत्र बहू-नि बीजानि वर्तन्ते यस्मिन् तद्बहुबीजं पम्पोटकादिकमन्यन्तर-पुटादिरहितं केवलं बीजमयं तच्च प्रतिबीजं जीवोपमर्दसंभवाद्व-र्जनीयं यच्चाप्यन्तरपुटादिसहितबीजमयं दाडिमटिण्डूरादि त-न्नाभक्ष्यतया व्यवहरन्ति १५ अज्ञातं च तत्फलं चेति कर्मधारयः अज्ञातफलं स्वयं परेण वा यद् न ज्ञातफलमुपलक्षणत्वात्पत्रं तद-भक्ष्यं निषिद्धफले विषफले वा अज्ञानात्प्रवृत्तिसंभवात् । अज्ञान-तो हि प्रतिषिद्धे फले प्रवर्तमानस्य व्रतभङ्गः विषमफले तु जी-वितविनाशः १६ तथा संधानं चानन्तकायिकं चेति द्वन्द्वस्तत्र संधानं निम्बकबिल्वकादीनामनेकसंसक्तिनिमित्तत्वाद्वर्ज्यं सं-धानस्य च व्यवहारवृत्त्या दिनत्रयात्परतोऽभक्ष्यत्वमाचक्षते । यो-गशास्त्रवृत्तावपि " संधानमात्रफलादी-नां यदि संसक्तं भवेत् । तदा जिनधर्मपरा-यणः कृपालुत्वात्यजेदिति । १७। अनन्ताः का-यिका जीवा यत्र तत् अनन्तकायिकम् । अनन्तजन्तुसन्तानाभि-पातननिमित्तत्वात् वर्ज्यम् (ध०) (अनन्तकायिकव्याख्या स्व-स्थाने उक्ता) अन्यदप्यभक्ष्यं चाचित्तीभूतमपि परिहार्यं निः-शूकतालौल्यवृद्ध्यादिदोषसंभवात् परंपरया सचित्ततद्ग्रहणप्र-सङ्गाच्च यथोक्तम् "इक्केण कयमकज्जं, करेइ तप्पच्चया पुणो अन्नो। सायाबहुलपरंपर-वुच्छेओ संजमतवाणं । १ । " अत एवोत्का-लितसंस्कृतकराद्रार्द्रकसूरणवृन्ताकादि प्रासुकमपि सर्वं वर्ज्यं मु-लकस्तु पञ्चाङ्गोऽपि त्याज्यः । शुण्ठ्यादि तु नाम स्वेदभेदादि-ना कल्पते इति श्राद्धविधिवृत्तौ । १८ । तथा वृन्ताकं निद्राबाहु-ल्यमदनोद्दीपनादिदोषपोषकत्वात्त्याज्यम् । पठन्ति च परेऽपि च " यस्तु वृन्ताककालिङ्ग-मूलकानां च भक्षकः । अन्तकाले स-मूढात्मा, न स्मरिष्यति मां प्रिये" इति ।१९। तथा चलितो विन-ष्टो रसः स्वाद उपलक्षणत्वाद्वर्णादिर्यस्य तच्चलितरसं कुथिता-न्नपर्युषितद्विदलपूपिकादि केवलजलराद्धकूराद्यनेकजन्तुसंसक्त-त्वात् पुष्पितौदनपक्वान्नादिदिनद्वयातीतदध्याद्यपि च तत्र पक्वा-न्नाद्याश्रित्य चैवमुक्तम् । "वासासु पन्नरदिवसं , सीउण्हकालेसु मासदिणवीसं । उग्गाहिमं जईणं, कप्पइ आरब्भ पढम दिणे" केचित्स्वस्या गाथाया अलभ्यमानस्थानत्वं वदन्तो या-वद्वर्णगन्धरसादिना न विनश्यति तावदवगाहिमं शुद्ध्यती-त्याहुः दिनद्वयातीते दध्न्यपि जीवसंसक्तिर्यथा " जइ मुग्ग-माससमाई, विदलं कच्चम्मि गोरसे पडइ । ता तसजीवुप्पत्तिं, भणंति दहिएवि दुदिणुवरिं " १ हारिभद्रदशवैकालिक-वृत्तावपि रसजास्तक्रारनालदधितेमनादिषु पायुकृम्याकृत-योऽतिसूक्ष्मा भवन्तीति दध्यहर्द्वितयातीतमिति ॥ हैममपि २०।

तथा तुच्छं असारं पुष्पं च फलं च ते आदौ यस्य तत् पुष्पफलादि । चः समुच्चये आदिशब्दान्मूलपत्रादिपरिग्रहस्तत्र तुच्छं पुष्पमरणिकरीरशिग्रमधूकादिसंबन्धि तुच्छं फलम् । मधूकजम्बूटीवरूपीलुपक्ककरमदेङ्गुदीफलपिलुमकुरवालश्रोलिवृहद्बदरकच्चकुट्टिंभडस्वसखसादि २ प्रावृषि तन्दुलीयकादेश्च पत्रं बहुजीवसंमिश्रितत्वात् ३ त्याज्यम् । अन्यदप्येतादृशं मूलादि यद्वाऽर्द्धनिष्पन्नकोमलच्चवलकमुद्गसिम्बादिकम् । तद्भक्षणे हि न तथाविधतृप्तिर्विराधना च भूयसी २१ तथा श्रामेति आमं च तक्रोरसं च आमगोरसं तत्र संपृक्तमामगोरससंपृक्तम् । कच्चदुग्धदधितक्रसंमिलितम् । तदूद्धिदलं केवलिगम्यसूक्ष्मजीवसंसक्तिसंभवात् हेयम् । उक्तं च संसक्तनिर्युक्तादौ "सव्वेसु वि देसेसुं, सव्वेसु वि चेव तह य कालेसु । कुसिणेसु आमगोरस-जुत्तेसु निगोअपंचिंदी" द्विदल लक्षणं त्वेवमाहुः "जम्मि उ पीलिज्जंते, नेहो नहु होइ बिंति तं विदलं । विदले वि हु उप्पन्नं, नेह जुअं होइ नो विदलं" १ इह हीयं स्थितिः केचिद्भावा हेतुगम्याः केचित्त्वागमगम्याः । तत्र ये यथा हेतुगम्यास्ते स्तवप्रवचनधरैः प्रतिपादनीयाः आगमगम्येषु हेतून् हेतुगम्येषु त्वागममात्रं प्रतिपादयन्नाज्ञाविराधकः स्यात् । यतः " जे हेउवायपक्खम्मि, हेऊओ आगमे अ आगमिओ । सो समयपन्नवओ, सिद्धंतविराहओ अन्नो " इति । आमगोरससंपृक्तद्विदले पुष्पितौदने अहर्द्वितयातीते दध्नि कुथितान्ने च न हेतुगम्यो जीवसद्भावः किंत्वागमगम्य एव तेन तेषु ये जन्तवस्ते केवलिभिर्दृष्टा इति द्वाविंशति अभक्ष्याणि वर्जयेदिति पूर्वं योजितमेवेति श्लोकत्रयार्थः । योगशास्त्रे तु षोडशवर्जनीयानि प्रतिपादितानि यथा "मद्यं मांसं नवनीतं, मधूदुम्बरपञ्चकम् । अनन्तकायमज्ञातफलं रात्रौ च भोजनम् । १ । आमगोरससंपृक्त-द्विदलं पुष्पितौदनम् । दध्यहर्द्वितयातीतं,क्वथितान्नं च वर्जयेत् ।२। अन्यसकलाभक्ष्यवर्जनं च । जन्तुमिश्रं फलं पुष्पं, पत्रं चान्यदपि त्यजेत् । संधानमपि संसक्तं,जिनधर्मपरायणः ।३। इति संग्रहश्लोकेनोक्तम् । अत्र च सप्तमव्रते सचित्ताचित्तमिश्रव्यक्तिः श्राद्धविध्युक्ता पूर्वं सम्यक् ज्ञेया युज्यते यथा चतुर्दशादिनियमाः । सुपाल्या भवन्तीति ॥ (ध०) (अचित्तव्यक्तिः स्वस्थाने) एवं सचित्ताचित्तादिव्यक्तिं ज्ञात्वा सप्तमव्रतं नामग्राहं सचित्तादिसर्वभोग्यवस्तुनैयत्यकरणादिना स्वीकार्यं यथानन्दकामदेवादिभिः स्वीकृतं तथा करणाशक्तौ तु सामान्यतोऽपि सचित्तादिनियमा कार्यास्ते चैवम् ॥

सचित्त १ दव्व २ विगइ ३ वाणह ४ तंबोल ५ वत्थ ६ कुसुमेसु ७ । वाहण ८ सयण ९ विलेवण १० बंभ ११ दिसि १२ न्हाण १३ भत्तेसु १४ ॥

१ तत्र मुख्यवृत्त्या सुश्रावकेण सचित्तं सर्वथा त्याज्यं तदशक्तौ नामग्राहं तथाऽप्यशक्तौ सामान्यत एकद्व्यादिनियम्यं यतः "निरवज्जाहारेणं " इति पूर्वलिखितागाथे परं प्रतिदिनैकसचित्ताभिग्राहिणो हि पृथक् दिनेषु परावर्तनेन सर्वसचित्तग्रहणमपि स्यात्तथा च न विशेषविरतिः नामग्राहं सचित्ताभिग्रहे तु तदन्यसर्वसचित्तनिषेधरूपयावज्जीवस्पष्टमेवाधिकं फलम् उक्तं च "पुष्फफलाणं च रसं, सुराइमंसाणमहिलिआणं च । जाणंता जे विरया, ते दुक्करकारए वंदे" सचित्तेष्वपि नागवल्लीदलानि दुस्त्यजानि शेषसचित्तानां प्रायः प्रासुकीभवनं स्वल्पकालमध्येऽपि दृश्यते एषु तु निरन्तरं जलक्लेदादिना सचित्ततासुस्थैव कुन्थ्वादिविराधनापि भूयसी च तत एव पापभीरुणा त्याज्यानि अन्यथाऽपि रात्रौ न व्यापार्याणि रात्रिव्यापारिणोऽपि दिवा संशोधनादियतनाया एव मुख्यता । ब्रह्मचारिणा तु कामाङ्गत्वात्त्याज्यान्येव सचित्तभक्षणे दोषस्तु अनेकजीवविराधनारूपः यतः प्रत्येकसचित्तेऽप्येकस्मिन् पत्रफलादावसंख्यजीवविराधनासंभवः यदागमः "जं भणिअं पज्जत्तग, निस्साए वुक्कमंत अपज्जत्ता । जत्थेगो पज्जत्तो, तत्थ असंखा अपज्जत्ता " बादरेष्वेकेन्द्रियेष्वेवमुक्तं सूक्ष्मेषु तु यत्रैकोऽपर्याप्तस्तत्र तन्निश्राया नियमादसंख्याः पर्याप्ताः स्युरित्याचाराङ्गवृत्त्यादौ प्रोक्तम् । एवमेकस्मिन्नपि पत्रादावसंख्यजीवविराधना तदाश्रितजलनील्यादि संभवे त्वनन्ता अपि जलवणादि वाऽसंख्यजीवात्मकमेव यदार्षम् । " एगम्मि उदगबिन्दुम्मि, जे जीवा जिणवरेहिं पण्णत्ता । ते जइ सरिसवमित्ता, जंबूदीवे न मायंति ।१। अद्दामलप्पमाणे, पुढविक्काये हवंति जे जीवा । ते पारेवयमित्ता, जंबुद्दीवे न मायंति " सर्वसचित्तत्यागेऽम्बडपरिव्राजकसप्तशतशिष्यनिदर्शनम् । एवं सचित्तत्यागे यतनीयमिति प्रथमनियमः ॥ सचित्तविकृतिवर्जं यन्मुखे क्षिप्यते तत्सर्वं द्रव्यं क्षिप्रचटीरोट्टिकानिर्विकृतिकमोदकलपनश्रीपर्पटिकाचूरिमकरम्बकक्षैरेय्यादिकं बहुधान्यादिनिष्पन्नमपि परिणामान्तराद्यापत्तेरेकैकमेव द्रव्यमेकधान्यनिष्पन्नान्यपि पूलिकास्थूलरोट्टकमण्डकपर्परकघ्रघरीटाक्षत्रयलीबाटकणिकादीनि पृथक् २ नामास्वादवत्त्वेन पृथक् २ द्रव्याणि फलफलिकादौ तु नामैक्ये भिन्नास्वादव्यक्तेः परिणामान्तराभावाच्च । बहुद्रव्यत्वमन्यथा वा संप्रदायादिवशाद्द्रव्याणि गणनीयानि धातुमयशिलाकाकाराङ्गुल्यादिकं द्रव्यमध्ये न गणयन्ति २ विकृतयो भक्ष्याः षट् दुग्ध १ दधि २ घृत ३ तैल ४ गुरू ५ सर्वपक्वान्न ६ भेदात् ३ (वाणहत्ति) उपानद्युग्मं मोचकयुग्मं वा काष्ठपादुकादि तु बहुजीवविराधनाहेतुत्वात्त्याज्यमेव श्रावकैः ४ ताम्बूलपत्रपूगखदिरवटिका कत्थकादिस्वादिमरूपम् । ५ । वस्त्रं पञ्चाङ्गादिर्वेषः धौतिकपोतिकरात्रिवस्त्रादि वेषे न गण्यते ।६। कुसुमानि शिरःकण्ठक्षेपशय्याचर्णिकाद्यर्हाणि तन्नियमेऽपि देवशेषाः कल्पन्ते । ७ । वाहनं रथाश्वादि ८ शयनं खट्वादि ९ विलेपनं भोगार्थं चन्दनाञ्जनादिच्छअ कस्तूर्यादि तन्नियमे देवपुजादौ तिलकस्वहस्तकङ्कणधूपनादि कल्पते । १० । अब्रह्म दिवा रात्रौ पत्न्याद्याश्रित्य ११ दिक्परिमाणं सर्वतोऽमुकदिशि वा इयदवधिगमनादिनियमनम् । १२ । स्नानं तैलाभ्यङ्गादिपूर्वकं देवपूजार्थं करणेन नियमभङ्गः लौकिककारणे च यतना रक्ष्या ।१३ भक्ते राद्धधान्यसुखभक्षिकादि सर्वं त्रिचतुःसेरादिमितं खरबूजादिग्रहणे बहवोऽपि सेराः स्युः ।१४। एतदुपलक्षणत्वादन्येऽपि शाकफलधान्यादिप्रमाणारम्भनैयत्यादिनियमा यथाशक्ति ग्राह्या इत्युक्तं भोगोपभोगव्रतम् ॥ ध० २ अधि० । इदमपि चातिचाररहितमनुपालनीयमित्यतोऽस्यैवातिचारानभिधित्सुराह ॥

नोअणओ समणोवासएणं इमे पंच अइआरा जाणिअव्वा न सामायरिअव्वा तं जहा सचित्ताहारे १ सचित्तपडिबद्धाहारे २ अप्पोलिओसहिभक्खणया सचित्तसम्मिस्साहारे (पाठान्तरम्)३ दुप्पोलिओसहिभक्खणया ४ तुच्छोसहिभक्खणया ॥

भोजनतो यद् व्रतमुक्तं तदाश्रित्य श्रमणोपासकेनापि पञ्चातिचारा ज्ञातव्याः न समाचरितव्यास्तद्यथा सचित्ताहारः चित्तं चेतना संज्ञान उपयोगोऽवधानमिति पर्यायाः सचित्तश्चासावाहारश्च २ सचित्तो वाहारो यस्य सचित्तमाहारयतीति वा मूलकन्दकार्ष्ठकादिसाधारणप्रत्येकतरुशरीराणि सचित्तानि सचित्तं पृथिव्याद्याहारयतीति भावना । तथा सचित्तप्रतिबद्धाहारो यथा वृक्षप्र-

तिबद्धो गोदादिपक्वफलानि वा तथा अपक्वौषधिभक्षणत्वमिदं च प्रतीतं सचित्तसन्मिश्राहार इति पाठान्तरं सचित्तेन सन्मिश्र आहारः सचित्तसन्मिश्राहारः वल्ल्यादिपुष्पादिना सन्मिश्रं तथा दुष्पक्वौषधेर्भक्षणता दुष्पक्वा अस्विन्ना इत्यर्थः तद्भक्षणता । तथा तुच्छौषधिभक्षणता तुच्छा ह्यसारा मुद्गफलीप्रभृतयः अत्र महती विराधना अल्पा च तृप्तिर्यद्वाभिरप्यैहिकोऽप्यपायः संभाव्यते । "एत्थ संगरकायगो उदाहरणम्-एगो खेत्तरक्खगो से गाओ खाइ राया निग्गओ खायंतं पेच्छइ ततो परिएइ तो खायइ रन्नो कोउ-गेण पोट्टं फालियं केत्तियाओ खाइयाओ होज्जाति नवरि फेणं अन्नं न किंचि अत्थि एव भोजनत" इति गतम् । आव० ६ अ०॥

सचित्तस्तत्प्रतिबद्धः, संमिश्रोऽभिषवस्तथा ।
दुष्पक्वाहार इत्येते, द्वैतीयीके गुणव्रते ॥ ५० ॥

सह चित्तेन चेतनया वर्तते यः स सचित्तः । तेन सचित्तेन प्रतिबद्धः संबद्धस्तत्प्रतिबद्धः । सचित्तेन मिश्रः सबलः संमिश्रः। अभिषवोऽनेकद्रव्यसंधाननिष्पन्नः दुष्पक्वो मन्दपक्वः स चासावाहारश्चेत्यतीचाराद्द्वैतीयीके द्वितीये स्वार्थे इकण् गुणव्रते भोगोपभोगपरिमाणाख्ये ज्ञेया इति शेषस्तत्र सचित्तः कन्दमूलफलादिः पृथिवीकायादिर्वा । इह च निवृत्तिविषयीकृतेऽपि सचित्तादौ प्रवृत्तावतिचाराभिधानं व्रतसापेक्षस्यानाभोगातिक्रमादिनिबन्धनप्रवृत्त्या द्रष्टव्यमन्यथा भङ्ग एव स्यात् । तत्रापि कृतसचित्तपरिहारस्य कृतसचित्तपरिमाणस्य वा सचित्तमधिकसचित्तं वाऽनाभोगादिना खादतः सचित्ताहाररूपः प्रथमोऽतिचारः । आहारशब्दस्तु दुष्पक्वाहार इत्यस्मादाकृष्य संबध्यः एवमुत्तरेष्वप्याहारशब्दयोजना भाव्या १ सचित्तप्रतिबद्धः सचेतनवृक्षादिसंबद्धो गुन्दादिः पक्वफलादिर्वा सचित्तान्तर्बीजः खर्जूराम्रादिः तदाहारो हि सचित्ताहारवर्जकस्यानाभोगादिना सावद्याहारप्रवृत्तिरूपत्वादतिचारः । अथवा बीजं त्यक्ष्यामि सचेतनत्वात्तस्य कटाहं त्वचेतनत्वाद्भक्षयिष्यामीति धिया पक्वं खर्जूरादिफलं मुखे प्रक्षिपतः सचित्तवर्जकस्य सचित्तप्रतिबद्धाहारो द्वितीयः । २ । संमिश्रोऽर्द्धपरिणतजलादिरार्द्रकदाडिमबीजकपूरचिर्भटिकादिमिश्रः पूरणादिर्वा तिलमिश्रो यवधानादिर्वा एतदाहारोऽप्यनाभोगातिक्रमादिनाऽतिचारः । अथवा संभवत्सचित्तावयवस्याऽपक्वकणिक्कादेः पिष्टत्वादिनाऽचेतनमिति बुद्ध्याहारः संमिश्राहारो व्रतसापेक्षत्वादतिचारः इति तृतीयः । अभिषवः सुरासौवीरकादिर्मांसप्रकारखण्डादिर्वा सुरा मद्याद्यभिष्यन्दिवृष्यद्रव्योपयोगो वाऽयमपि सावद्याहारवर्जकस्यानाभोगादिनाऽतिचारः चतुर्थः । ४ । तथा दुष्पक्वोऽर्द्धस्विन्नपृथुकतन्दुलयवगोधूमस्थूलमण्डककणिक्कफलादिरैहिकप्रत्यवायकारी यावता चांशेन सचित्तस्तावता परलोकमप्युपहन्ति पृथुकादेर्दुष्पक्वतया संभवत्सचेतनावयवत्वात्पक्वत्वेनाऽचेतन इति भुञ्जानस्यातिचार इति पञ्चमः । ५ । केचित्त्वपक्वाहारमप्यतिचारत्वेन वर्णयन्ति । अपक्वं च यदग्निनाऽसंस्कृतं एष च सचित्ताहारे प्रथमातिचारेऽन्तर्भवति तुच्छौषधिभक्षणमपि केचिदतिचारमाहुस्तुच्छौषधयश्च मुद्गादिकोमलशिम्बीरूपास्ताश्च यदि सचित्तास्तदा सचित्तातिचार एवान्तर्भवन्ति । अथाग्निपाकादिनाऽचित्तास्तर्हि को दोष इति एवं रात्रिभोजनमद्यादिनिवृत्तिष्वपि अनाभोगातिक्रमादिभिरतिचारा भावनीयाः । इत्यमतिचारव्याख्यानं तत्त्वार्थवृत्त्याद्यनुसारेण ज्ञेयम् । आवश्यकपञ्चाशकवृत्त्यादिषु तु अपक्वदुष्पक्वतुच्छौषधिभक्षणस्य क्रमेण तृतीयाद्यतिचारत्वं दर्शितम् । तत्राक्षेपपरिहाराविन्थम् । नन्वपक्वौषधयो यदि सचेतनास्तदा सचित्तमित्यादिपदेनैवोक्तार्थत्वात्पुनर्वचनमसंगतमथाचेतनास्तदा- कोऽतिचारो निरवद्यत्वात्तद्भक्षणस्येति सत्यम् किं त्वाद्यावतीचारौ सचेतनकन्दफलादिविषयावितरे तु शाल्याद्यौषधिविषया इति विषयकृतो भेदोऽत एव मूलसूत्रे "अप्पउलिओसहिभक्खण-ये"त्याद्युक्तं ततोऽनाभोगातिक्रमादिनाऽपक्वौषधिभक्षणमतिचारोऽथवा कणिक्कादेरपक्वतया संभवत्सचित्तावयवस्य पिष्टत्वादिनाऽचेतनमिदमिति बुद्ध्या भक्षणं व्रतसापेक्षत्वादतिचारः । दुष्पक्वौषधिभक्षणभावना तु पूर्वोक्तैव तुच्छौषधिभक्षणे त्वित्थं न तुच्छौषधयोऽपक्वाः दुष्पक्वाः सम्यक्पक्वाः वा स्युर्यदाद्यौ पक्षौ तदा तृतीयचतुर्थातिचाराभ्यामेवास्योक्तत्वात्पुनरुक्तत्वदोषः।अथ सम्यक्पक्वास्तदा निरवद्यत्वादेव कातिचारता तद्भक्षणस्येति सत्यं किं तु यथाऽऽद्यद्वयस्योत्तरद्वयस्य च सचित्तत्वे समानेऽप्यनोषध्योषधिकृतो विशेष एवमस्य सचेतनौषधिताभ्यां समानत्वेऽपि अतुच्छतुच्छत्वकृतो विशेषो द्रष्टव्यस्तत्र च कोमलमुद्गादिफलीविशिष्टतृप्त्यकारकत्वेन तुच्छाः सचित्ता एवानाभोगादिना भुञ्जानस्य तुच्छौषधिभक्षणमतिचारः । अथवात्यन्तावद्यभीरुतया ऽचित्ताहारताभ्युपगन्ता तत्र च यत्तृप्तिकारकं तदचित्तीकृत्यापि भक्षयतु सचेतनस्यैव वर्जनीयत्वाभ्युपगमाद्यत्पुनस्तृप्तिजननासमर्थाअप्यौषधीर्लौल्येनाचित्तीकृत्य भुङ्क्ते तत्तुच्छौषधिभक्षणमतिचारः । तत्र भावतो विरतेर्विराधितत्वाद्द्रव्यतस्तु पालितत्वादिति पञ्चाशकवृत्तौ । अथ भोगोपभोगातिचारानुपसंहरन् भोगोपभोगव्रतस्य लक्षणान्तरं तद्गतांश्चातिचारानुपदर्शयितुमाह ॥

अमी भोजनमाश्रित्य, त्यक्तव्याः कर्मतः पुनः ।
खरकर्म त्रिघ्नपञ्च, कर्मादानानि तन्मलाः ॥ ५१ ॥

अमी उक्तस्वरूपाः पञ्चातिचारा भोजनमाश्रित्य त्यक्तव्या हेयाः । अथ कर्मतस्तानाह-तत्र भोगोपभोगसाधनं यद्द्रव्यं तदुपार्जनाय यत्कर्म व्यापारस्तदपि भोगोपभोगशब्देनोच्यते कारणे कार्योपचारात् इति व्याख्यानान्तरं प्रागुक्तमेव । ततश्च कर्मतः कर्माश्रित्य भोगोपभोगोत्पादकव्यापारमाश्रित्येत्यर्थः । पुनः खरं कठोरं यत्कर्म कोट्टपालनगुप्तिपालनादिरूपं तत्त्याज्यं तन्मलास्तस्मिन् खरकर्मत्यागलक्षणे भोगोपभोगव्रते मला अतिचाराः त्रिघ्नाः त्रिगुणिताः पञ्चदशेत्यर्थः । कर्मादानानि कर्मादानशब्दवाच्या भवन्ति शेषः कर्मणां पापप्रकृतीनामादानानि-कारणानीति कृत्वा तेऽपि त्यक्तव्या इति पूर्वक्रियान्वयः । ध०२ अधि० । अधुना कर्मतो यद् व्रतमुक्तं तदप्यतिचाररहितमनुपालनीयमित्यतोऽस्यातिचारानभिधित्सुराह ।

कम्मओणं समणोवासएणं इमाइं पन्नरसकम्मादाणाइं जाणिअव्वाइं न समायरिअव्वाइं तंजहा इंगालकम्मे १ वणकम्मे २ साडीकम्मे ३ भाडीकम्मे ४ फोडीकम्मे ५ दंतवाणिज्जे ६ लक्खवाणिज्जे ७ रसवाणिज्जे ८ केसवाणिज्जे ९ विसवाणिज्जे १० जंतपीलणकम्मे ११ निलंछणकम्मे १२ दवग्गिदावणया १३ सरदहतलावसोसणया १४ असईपोसणया ॥ १५ ॥ आव० ६ अ०

(सूत्रव्याख्या इंगालकम्मादिषु शब्देषु)

उवभोगपरिभोगाइ(ति)रित्त-उपभोगपरिभोगातिरिक्त-न० उपभोगविषयभूतानि यानि द्रव्याणि स्नानप्रक्रमे उष्णोदकोद्वर्तनकामलकादीनि भोजनप्रक्रमेऽशनपानादीनि तेषु यदतिरिक्तमधिकमात्मादीनामनर्थक्रियासिद्धावप्यविशिष्यते तदुपभोगपरिभोगातिरिक्तम् । अत्मोपभोगातिरिक्ते, तदुपचारात्प्रमादव्रता-

तिचारे, तेन आत्मोपभोगातिरिक्तेन परेषां स्नानभोजनादिरनर्थदण्डो भवति । अयं च प्रमादव्रतस्यैवातिचार इति । उपा० १ अ० ।

उवभोगपरिभोगाइरेग-उपभोगपरिभोगातिरेक-पुं० उपभोगपरिभोगयोरतिरेकः अधिकमुपभोगपरिभोगातिरेकः । प्रमादचरितस्यातिचारे, इह किल स्वोपयोगिभ्योऽधिकानि ताम्बूलमोदकमण्डकादीन्युपभोगाङ्गानि तडागादिषु न नेतव्यानि अन्यथा हि विद्गादयस्तानि भजन्ते ततश्चात्मनो निरर्थककर्मबन्धादिदोषः अयमपि विषयात्मकत्वात् प्रमादचरितस्यातिचारः । ध० र० । श्रा० ।

उवभोगत्त-उपभोग्यत्व-न० उपभोगयोग्यतायाम् । स० ।

उवमा-उपमा-स्त्री० उपमानमुपमा-उप-मा-भावे-अ-अनेन गवयेन सदृशो गौरिति सादृश्यप्रतिपत्तिरूपे प्रमाणभेदे, ॥ उक्तं च ॥ " गां दृष्ट्वाऽयमरण्येऽन्यं, गवयं वीक्षते यदा । भूयोऽवयवसामान्य-भाजं वर्तुलकण्ठकम् ॥ १ ॥ तस्यामेव त्ववस्थायां यदि ज्ञानं प्रवर्तते । पशुनैतेन तुल्योऽसौ, गोपिण्ड इति सोपमेति ॥ २ ॥ " श्रुतातिदेशवाक्यसमानार्थोपलम्भने, संज्ञासंज्ञिसम्बन्धज्ञाने च । स्था० ४ ठा० ॥ उपमीयतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इत्युपमा । द० १ अ० । सूत्र० । शक्रस्यदेवेन्द्रस्य देवराजस्य प्रथमाग्रमहिष्याम् । स्था० ८ ठा० । खाद्यविशेषे, । जी ३ प्रति० । इदानीमदृश्यमाने प्रश्नव्याकरणानां प्रथमेऽध्ययने च । स्था० १० ठा० ।

उवमाण-उपमान-न० उपमीयतेऽनेन दार्ष्टान्तिकोऽर्थ इत्युपमानम् । दृष्टान्ते, । द० १ अ० । प्रसिद्धसाधर्म्यात्साध्यसाधने, यथा गौर्गवयस्तथा । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । उपमानोपमेययोरध्यक्षत्वे सादृश्यालम्बने, । सम्म० । (औपम्यभेदा ओवम्म शब्दे वक्ष्यन्ते) ॥

उपमानस्य प्रमाणान्तरताविचारः ॥ उपमानमपि प्रमाणान्तरं तस्य लक्षणं यथा " दृश्यमानाद्यदन्यत्र, विज्ञानमुपजायते । सादृश्योपाधितज्ज्ञैरुपमानमिति स्मृतं " यथोक्तमुपमानमपि सादृश्यादसन्निकृष्टेऽर्थे बुद्धिमुत्पादयति यथा गवयदर्शनं गोस्मरणस्येति अस्यायमर्थः येन प्रतिपात्रा गौरुपलब्धो न गवयो नवातिदेशवाक्यं गौरिव गवय इति श्रुतं तस्याटव्यां पर्यटतः गवयदर्शने प्रथमे उपजायते परोक्षगवि सादृश्यज्ञानं यदुत्पद्यते अनेन सदृशो गौरिति तदुपमानमिति । तस्य विषयः सादृश्यविशिष्टः परोक्षो गौस्तद्विशिष्टं वा सादृश्यं च वस्तुभूतमेव यदाह । " सादृश्यस्य च वस्तुत्वं, न शक्यमपबाधितुम । भूयोऽवयवसामान्य-योगो जात्यन्तरस्य तदिति " अस्य चानधिगतार्थाधिगन्तृतया प्रामाण्यमुपपन्नं यतो गवयेन प्रत्यक्षेण गवय एव विषयीकृतो न पुनरसंनिहितोऽपि सादृश्यविशिष्टो गौः तद्विशिष्टं वा सादृश्यम । यद्यपि तस्य पूर्वं गौरिति प्रत्यक्षमभूत्तथापि गवयोऽत्यन्तमप्रत्यक्ष एवेति कथं गवि तदपेक्षं तत्सादृश्यज्ञानम । तदेवं गवयसदृशो गौरिति प्रागप्रतिपत्तेरनधिगतार्थाधिगन्तृपरोक्षे गवयदर्शनात् सादृश्यज्ञानम् । तदुक्तं " तस्माद्यत्स्मर्यते तत्स्यात्, सादृश्येन विशेषितः । प्रमेयमनुमानस्य, सादृश्यं वा तदन्वितं ॥ प्रत्यक्षेणावबुद्धेऽपि, सादृश्ये गवि च स्मृतौ । विशिष्टस्यान्यतो सिद्धे-रुपमानप्रमाणता ॥ प्रत्यक्षेऽपि यथादेशे, स्मर्यमाणे च पर्वके । विशिष्टविषयत्वेन, नानुमानाप्रमाणतेति " न चेदं प्रत्यक्षं परोक्षविषयत्वात् सविकल्पकत्वाच्च । नाप्यनुमानं हेत्वभावात् । न च स एव दृश्यमानो गवयगविशेषः तद्गतं वा सादृश्यं हेतुरुभयस्यापि धर्मिणा सह प्रतिबन्धाभावात्तथाप्रतिबन्धो हेतुर्गतिप्रसङ्गात् न च गोमत्त्वं सादृश्यं गौर्वा हेतुः प्रतिज्ञार्थैकदेशत्वात् न च सादृश्यमात्रं प्राक् प्रमेयेण सम्बद्धं प्रतिपन्नं नवान्वयप्रतिपत्तिमन्तरेण हेतोः साध्यप्रतिपादकत्वमुपलब्धं तदेवं गवार्थदर्शने गवयं पश्यतः सादृश्येन विशिष्टे गवि पक्षधर्मत्वग्रहणं सम्बन्धानुस्मरणं वान्तरेण प्रतिपत्तिरुपजायमाने नानुमानेन्तर्भवतीति प्रमाणान्तरमुपमानम् । तदुक्तं " न चैतस्यानुमानत्वं, पक्षधर्माद्यसंभवात् । प्राक् प्रमेयस्य सादृश्यं, न धर्मत्वेन गृह्यते ॥ गवयं गृह्यमाणं च, न गवार्थानुमापकम् । प्रतिज्ञार्थैकदेशत्वा-द्गोगतस्य न लिङ्गतः ॥ गवयश्चापि सम्बन्धा-न्नागोलिङ्गत्वमृच्छति । सादृश्यं न च पूर्वेण, पूर्वं दृष्टं तदन्वये ॥ एकस्मिन्नपि दृश्येऽर्थे, द्वितीया पश्यतो वने । सादृश्येन सहैकस्मिस्तदैवोत्पद्यतेमितिरिति " नैयायिकाः श्रूयमाणलक्षणमभिदधति प्रसिद्धसाधर्म्यात्साध्यसाधनमुपमानमिति । अत्रोपमानमितिलक्ष्यनिर्देशः प्रसिद्धसाधर्म्यादित्यागमपूर्विकाप्रसिद्धिः दर्शिता आगमस्तु यथा गौस्तथा गवय इति एवं प्रसिद्धेन साधर्म्यप्रसिद्धः संस्कारवान् पुरुषः कदाचिदरण्ये परिभ्रमन् समानमर्थं यदा पश्यति तदा तज्ज्ञानादागमाहितसंस्कारप्रबोधसङ्गतः स्मृतिर्गोसदृशो गवय इत्येवं रूपा स्मृतिसहायेन्द्रियार्थसन्निकर्षेण गोसदृशोऽयमिति ज्ञानमुत्पाद्यते तच्चेन्द्रियार्थसन्निकर्षजत्वात् तज्जनकत्वेनास्य प्रत्यक्षप्रमाणताप्रसक्तेः । न च शब्देन सार्द्धं यथोक्तमुत्पादयदेतच्छाब्दप्रसज्यते अव्यपदेश्यपदाध्याहारात् अव्यभिचार्यादिपदानां तु पूर्ववद्व्यवच्छेदो द्रष्टव्यः । नन्वेवमप्यनुमाने प्रसङ्गस्तस्य यथोक्तफलजनकत्वाद्विनाभावसम्बन्धस्मृतिपूर्वकस्य परामर्शज्ञानस्य विशिष्टफलजनकत्वेनानुमानत्वावाप्तेः प्रकृतज्ञानमविनाभावसम्बन्धस्मृतिपूर्वकं गोसादृशस्य गवयशब्दवाच्यत्वेनान्यस्याप्रसिद्धत्वात् गोसदृशगवयशब्दः संज्ञेति आगमात्प्रतीतिरिति चेत् न तस्य सन्निधीयमानगोसादृशपिण्डविषयत्वेनाप्युपपत्तेर्निश्चितश्चान्वयः साध्यप्रतिपत्तिः । न च तदोपलभ्यमानाद्गोसादृश्यपिण्डाद्व्यतिरिक्तः गोसदृशसद्भावनिश्चायकं प्रमाणमस्ति न चात्र व्यतिरेकी हेतुः समस्ति सपक्षासत्त्वप्रतिपादकप्रमाणाभावात् अतो नाविनाभावसंबन्धानुस्मृतिः व्याप्तिरहितेऽपि चागमे गोसदृशो गवय इति सकृदुच्चारिते उत्तरकालगोसदृशपदार्थदर्शनात् अयं स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तिर्भवतीति नानुमानमेतत् संज्ञासंज्ञिसम्बन्धज्ञानत्वागमकं न भवत्येव शब्दस्य तज्जनकस्य तदाऽभावात् शब्दजनितं च शाब्दं प्रमाणमिति व्यवस्थितं प्राक् शब्दप्रतीतत्वाच्छाब्दमिति चेन्नन्वनुमानस्याप्येवमभावप्रशक्तिः अग्निसाम्यस्य प्राग् प्रत्यक्षेण प्रतीतत्वात् न ह्यप्रतीते महानसादावग्निसामान्ये अनुमानप्रवृत्तिरिति अप्रतीतार्थप्रतिपादकत्वादनुमानं न प्रमाणं भवेत् । न च विशिष्टदेशाद्यवच्छेदसाधकसाधकत्वेनास्या प्रामाण्यमितरत्रापि समानत्वात्तथाहि सन्निधीयमानपिण्डविषयत्वेन स्वप्रतिपाद्यमिदं प्रतिपादयति आगमस्त्वसन्निहितपिण्डविषयत्वेन न चागमात् संज्ञासंज्ञिसंबन्धः प्रतीयते ततः सारूप्यमात्रप्रतीतेर्यत्र शब्दस्यैव साधकतमत्वं तदेव शाब्दं फलं न च विप्रतिपत्त्यधिकारेण संज्ञासंज्ञिसंबन्धज्ञाने एतत्समास्ति प्रत्यक्षफलं तु न भवत्येवैतत् संज्ञासंज्ञिसंबन्धस्येन्द्रियेणासन्निकर्षात् । नच सन्निकर्षश्चेन्द्रियाविषयत्वात्तस्य तदेव संज्ञासंज्ञिसंबन्धप्रतिनियतरूपं फलं यतः समुपजायते तदुपमानं आह च सूत्रकारः साध्यसाधनमिति साध्यं विशिष्टं फलं तस्य साधनं जनकं यत् तदुपमानं एवं सारूप्यज्ञानवत्सारूप्यस्याप्यमानत्वं न पुनः संज्ञासंज्ञिसंबन्धज्ञानस्य फलाभावात् न च हेयादिज्ञानमस्य फलं प्रत्यक्षादिफलत्वात् । तथा हि हेयादिज्ञानं पिण्डविषयं तच्चेन्द्रियार्थसन्निकर्षादुपजायते यथा प्रत्यक्षफलमनुमानं विशिष्टफलजनकत्वादेवं

प्रमाणान्तरानिष्पाद्यविशिष्टफलजनकत्वात् प्रमाणान्तरमुपमानम्
अत्र प्रतिविधानम् ॥ उपमानस्य त्वपूर्वार्थाधिगन्तृत्वाभावात् प्रामाण्यमेव न संभवति नन्वस्यापूर्वार्थविषयता प्रागुपदर्शितेव सत्यमुपदर्शिता नतु युक्ता तथा हि तस्य विषयः सादृश्यादिविशिष्टो गौस्तद्विशिष्टं वा सादृश्यमुपदर्शितं तच्च भूयोऽवयवसामान्ययोगलक्षणप्रतिपादितं न च सामान्यं तद्योगो वा वस्तु संभवतीति प्रतिपादितं तत्सद्भावेऽपि प्रत्यक्षविषयतया परैस्तस्येष्टेः कथमुपमानगोचरत्वेनागृहीतार्थग्राहित्वं प्रामाण्यनिबन्धनं भवेत् सादृश्यज्ञानस्य चोत्पत्तावयं क्रमः पूर्वं तावद् गोगवययोर्विषाणित्वादिसादृश्यं गवि प्रत्यक्षतः प्रतिपद्यते पश्चात् गवयदर्शनानन्तरं यद्विषाणित्वादिसादृश्यं पिण्डेऽस्मिन्नुपलभ्यते मया तत् गव्यप्युपलब्धमिति स्मरति तदनन्तरं गवि विषाणित्वादिसादृश्यप्रतिसंधानं जायते अनेन पिण्डेन सदृशो गौरित्येवं च स्मार्तमेतत् ज्ञानं कथं प्रमाणं भवेत् । यदि च गवि प्रत्यक्षेणोभयगतं विषाणित्वादिसादृश्यं प्राग् न प्रतिपन्नं भवेत् प्रतिपन्नमपि यदि विस्मृतं भवेत् तदा गवयदर्शने सत्यपि परोक्षे गवि नैव सादृश्यज्ञानमुपजायेत अतो विषाणित्वादिसादृश्यं पूर्वमेव गवि प्रत्यक्षेणावगतमिदानीं गवयदर्शनात् तत्रैव स्मर्यते तन्न गृहीतग्राहणात् सादृश्यज्ञानं प्रमाणम् । अथ पूर्वप्रत्यक्षेण गोगतमेव सादृश्यमवगतं गवयदर्शनेन तु तद्गतमेवोभयगतसादृश्यप्रतिपत्तिस्तु गवयदर्शनानन्तरं सादृश्यज्ञाननिबन्धनेति अगृहीतग्राहितया प्रमाणमुपमानम् । असदेतत् एवमुभयगतसादृश्यप्रतिपत्तौ गवयदर्शनानन्तरमश्वप्रतिपत्तिस्तदनुसंधानप्रतिपत्तेरप्यसंभवात् । न हि गवयपिण्डदर्शनानन्तरं प्रागप्रतिपन्ने तत्सादृश्येऽश्वपिण्डे अनेन सदृशोऽश्वप्रतिपत्तिः कदाचिदपि भवति तस्मात् प्रागध्यक्षावगतसादृश्ये प्रतियोगिग्रहणाद्व्यवहारमात्रप्रवृत्तिरेव तदा प्राक् तदप्रवृत्तिः प्रतियोग्यपेक्षत्वात् तस्य भ्रात्रादिव्यवहारवत् न च तत् प्रामाण्यं युक्तप्रमानामियत्ताभावप्रशक्तेः एवं धूमदर्शनास्मर्यमाणाग्निसंबन्धितयाऽध्यक्षानवगतप्रदेशे तदयोगव्यवच्छेदमवगमयन्ती प्रतिपत्तिरुपजायमानाऽनुमितिः प्रमाणतां यथा समासादयति न तथा सादृश्यप्रतिपत्तिः गवाख्यधर्मिप्रतिपत्तिकाल एव भूयोऽवयवसामान्ययोगलक्षणस्य सादृश्यप्रतिपत्तेस्तेन प्रत्यक्षेऽपि यथादेश इत्यादिवचनमयुक्ततया व्यवस्थितम् । किं च । यदि सादृश्यज्ञानं गृहीतग्राहित्वेऽपि व्यवहारमात्रप्रवर्तनात् प्रमाणं तर्हि वैसादृश्यज्ञानमपि सप्तमं प्रमाणं भवेत् दृश्यपरोक्षे सादृश्यधीरप्रमाणान्तरं यदि वैधर्म्यमर्हति तर्ह्येवमप्येवं प्रमाणं किं न सप्तमम् । तथा सोपानलाभात् क्रामतः प्रथमाक्रान्तं पश्चादाक्रान्ताद्दीर्घं महत् ह्रस्वं चेत्याद्यनेकं—प्रमाणं प्रसक्तमिति कुतः प्रमाणषट्कवादः संगतो भवेत् । दृश्यमानव्यापेक्षं चेद् दृष्टज्ञानं प्रमाणान्तरं तत् पूर्वमस्मादित्यादिप्रमाणान्तरमिष्यताम् । अप्रमाण्ये चास्य पक्षधर्मत्वाद्यभावप्रतिपादनं सिद्धसाधनमेवाप्रमा वा प्रमाणस्यानुमानत्वानभ्युपगमाद् । यदा च प्रत्यक्षेण प्रतिपन्नेऽपि गवाश्वादौ भूयोऽवयवसामान्ययोगं तद्वियोगवाच्यं मूढः सदृशासदृशव्यवहारं न प्रवर्तयति तदा विषयदर्शनेन विषयिणो व्यवहारस्य साधनात् त्रैरूप्यसद्भावादनुमानप्रमाणता समस्त्येव तथा हि गवाश्वादौ विषाणाद्यवयवसामान्ययोगसिद्धियोगो वा प्रागुपलब्ध इदानीं स्मर्यमाण इति नासिद्धता हेतोः प्रवृत्तिर्व्यवहारविषयश्च एवार्थोऽत्र दृष्टान्तोऽस्तीति नान्वयव्यतिरेकयोरप्यभावस्ततो न च तस्यानुमानत्वमित्यादिपक्षधर्मत्वाद्यसंभवप्रतिपादनमसंगतव्यवहारसाधनपक्षधर्मत्वादेः प्रसाधनान्नैयायिकोपवर्णितमप्युपमानमनधिगतार्थाधिगन्तृत्वाभावात् प्रमाणं न भवति तथा हि यथा गौस्तथा गवय इति वाक्याद् गोसदृशार्थसामान्यस्य गवयशब्दवाच्यताप्रतिपत्तेरन्यथा विसदृशमहिष्याद्यर्थदर्शनादप्ययं स गवय इति संज्ञासंज्ञिसंबन्धप्रतिपत्तिः किं न भवेत्तस्माद्यथा कश्चिदङ्गदी कुण्डली छत्री स राजेति कुतश्चिदुपश्रुत्याङ्गदादिमदर्थदर्शनादयं स राजेति प्रतिपद्यते न चासौ प्रतिपत्तिः प्रमाणमुपवाक्यादेवाङ्गदादिमतोऽर्थस्य राजशब्दवाच्यत्वेन प्रतिपन्नत्वात् तथेहापि यथा गौस्तथा गवय इत्यतिदेशवाक्यात्संबन्धमवगत्य गवयदर्शनात्संकेतानुस्मरणे सत्ययं स गवयशब्दवाच्योऽर्थप्रतिपत्तेरप्रमाणमुपमानम् । यदि पुनरतिदेशवाक्यात्संबन्धप्रतिपत्तिर्नाभ्युपगम्यते पश्चादप्ययं स गवयशब्दवाच्यस्तथाऽपि प्रत्ययो न स्यात्तदपरनिमित्ताभावात् दृश्यते च तस्मादगृहीतग्रहणान्नेदं प्रमाणम् । अथातिदेशवाक्यात् पूर्वाज्ञात्सदृशार्थस्य गवयशब्दवाच्यता सामान्येन प्रतीता गवयदर्शनानन्तरं तु गवयविशेषं तच्छब्दवाच्यत्वेन पूर्वमप्रतीतं प्रतिपद्यत इति न गृहीतग्राहिता असदेतत् सस्नेहितगवयविशेषविषयस्य ज्ञानस्य प्रत्यक्षतयोपमानत्वानुपपत्तेर्गवयदर्शनोत्तरकालभावि त्वयं स गवयशब्दवाच्योऽर्थ इति तज्ज्ञानं तत्प्रत्यक्षबलोत्पन्नत्वात् स्मृतिरेव न प्रमाणम् । किं च गवयविशेषस्य गवयशब्दवाच्यता यद्यतिदेशवाक्यान्न प्रतिपन्ना कथं तर्हि गवयविशेषदर्शन उपजाते कस्मादस्य तच्छब्दता यस्यैवार्थस्य संबन्धग्रहणकाले येन सह संबन्धोऽनुभूतस्तस्यैवार्थस्य तेन सह संबन्धे तच्छब्दवाच्यता कालान्तरेऽपि दृश्यते ततः सामान्येन संकेतकाल एव संबन्धः प्रतीतः पश्चाद्गवयदर्शन उपजाते संकेतमनुसृत्यायं स गवयशब्दवाच्योऽर्थ इति प्रतिपद्यत इत्यभ्युपगन्तव्यमेतेनोपयुक्तोपमानस्तु तुल्यार्थग्रहणे सति विशिष्टविषयत्वेन संबन्धं प्रतिपद्यत इत्यपि निरस्तं विशेषस्य संकेतकालानुभूतस्य व्यवहारकालानुगमादवाच्यत्वाच्च । यश्च शब्दप्रभवप्रतिपत्तावर्थः प्रतिभाति स एकशब्दवाच्यो न त्वऽविशेषस्तत्र प्रतिभालक्षणज्ञाने असतस्तत्र शब्दस्याप्रतिभासनान्न विशेषः शब्दवाच्यतायामसौ गवयशब्दवाच्य इति विशेषस्य वाच्यप्रतिपत्तिः सादृश्यविकल्पयोरेकीकरणाद् भ्रान्तिरन्यापूर्वानुभूताकारपरामर्श इति दृश्येयमसौ गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तिः कथं भवेदतिदेशवाक्यश्रवणसमये विशेषे संबन्धाप्रतिपत्तेः प्रतिप्रत्यभ्युपगमे वा विशेषेऽपि सामान्यत्वस्मृतिरेवेति कुतः प्रामाण्यमुपमानस्य । यद् गौरिव गवय इति गोगवययोरतिदेशवाक्यात्सादृश्यमात्रप्रतिपत्तिः संज्ञासंज्ञिसंबन्धप्रतिपत्तिस्तूपमानात्तदप्यसमीक्षिताभिधानं यतो गवयदर्शनानन्तरमयं स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तिरुपजायते इयं च तावदध्यक्षप्रतिपत्तिः फलश्रुतातिदेशवाक्यस्य प्रभ्रष्टसंस्कारस्य वा तत्सद्भावेऽप्यस्यानुत्पत्तेर्विशेषश्चाध्यक्षविषयत्वानभ्युपगमाच्च अतिदेशवाक्यस्मरणसहायस्य गवयदर्शनस्य तत्प्रतिपत्तिजनकत्वे स्मर्यमाणशब्दवाच्यत्वमित्यतिदेशवाक्यमेव तज्जनकमभ्युपगतं भवेत् न दर्शनं न हि यत्राध्यक्षप्रवृत्तिमत्तत्र शब्दस्मरणसहितमपि प्रवर्तते यथा चक्षुर्ज्ञानं गन्धस्मरणसहायं परिमलप्रतिपत्तावतिदेशवाक्याच्च संबन्धाप्रतिपत्तावपरस्य तत्प्रतिपत्तिनिमित्तस्याभावात् अयं स गवयशब्दवाच्य इति पूर्वानुभूतपरापर्शेन प्रतिपत्तिर्न स्यादपि त्वयं गोसदृश इत्येव भवेत न चैतत्प्रतिपत्तिरन्यथानुपपत्त्यैव प्रमाणान्तरमुपमाख्यमेतत्प्रतिपत्तिजनकं प्रकल्पनीयं यः कुण्डली स राजेति श्रोतातिदेशवाक्यस्य तद्दर्शनान्तरमयं

स राजशब्द वाच्य इति प्रतिपत्तेरप्युपमानफलत्वप्रसक्तेः अथात्र तच्छब्दवाच्यता इत्यतिदेशवाक्यादेव प्रतिपन्नेति नातिप्रसक्तिस्तर्हि गौरिव गवय इत्यतिदेशवाक्याद् गोसदृशार्थस्य गवयशब्दवाच्यतापि प्रतिपन्नेति नोपमानप्रमाणफलता अयं स गवयशब्दवाच्य इति प्रतिपत्तेः । तस्मात् स्मृतिरूपत्वादस्याः प्रतिपत्तेर्नैतस्या जनकस्य प्रमाणतेति अनुमानान्तर्भावप्रतिपादनं न दोषायेत्यलमतिविस्तरेण ॥ सम्म० । सूत्र० ।

उवमादोस–उपमादोष–पुं० हीनाधिकोपमाभिधानलक्षणे सूत्रदोषे, आ०म०द्वि० । यत्र हीनोपमा क्रियते यथा मेरुः सर्षपोपमः । अधिकोपमा वा क्रियते यथा सर्षपो मेरुसन्निभः । अनुपमा वाऽभिधीयते यथा मेरुः समुद्रोपम इत्यादि । अनु० । विशे० । यथा काञ्जिकमिव ब्राह्मणस्य सुराऽपेया ॥ वृ०१उ० ।

उवमिय–उपमित–त्रि० उप–मि–क्त । सादृश्यानुयोगिनि, यथा चन्द्रवन्मुखं तस्य चन्द्रसादृश्यानुयोगित्वात् ॥ वाच० ॥ उप–मि–भावे निष्ठाप्रत्ययः । उपमाने, विशे० ॥ उपमीयतेऽनेनोपमितम् बाहुलकात्करणे निष्ठाप्रत्ययः । उपमाकरणे, क्षेत्रस्योपमितं क्षेत्रोपमितम् । आ० म० प्र० ॥

उवयाइय–उपयाचित–त्रि० कर्मणि क्त । उपगम्य प्रार्थिते, भावे क्त । उपगम्य याचने, न० देवाराधने, स्था० १० ठा० । पूजाद्युपगमपूर्वकप्रार्थने, ज्ञा० ८ अ० ।

उवयाण–उपयान–न० सामीप्येन गमने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

उवयार–उपचार–पुं० उपचरणमुपचारः । उप–चर–घञ् । ग्रहणे, अधिगमे, "उवयारसद्दसंपच्चयत्थं एगट्ठिया भणंति । उवयारेत्ति वा अहीतं ति वा आगमियंति वा गृहीतंति वा एगट्ठं" । नि० चू० १ उ० । चिकित्सायाम् । पूजायाम्, पंचा० ६ विव० कल्प० । ज्ञा० । औ० । रा० । देवतापूजायाम्, प्रश्न० सं०३ द्वा० पंचवण्णसरसुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिते " चं २० पाहु० । आराधनाप्रकारे, द० ए अ० । सुखकारिक्रियाविशेषे, प्रव० ६ द्वा० । अन्यक्रियाकलापे, षो० १२ विव० । लक्षणायाम, द्र० ७ अध्या० । लक्षणया शक्यार्थत्यागेनाऽन्यार्थबोधने, असदारोपे, अष्ट० । उपचरणम् अधर्मणि, द्र० ७ अध्या० । यथा—

जो तेसु धम्मसद्दो, सो उवयारेण निच्छएण इहं ।
जह सीह सद्दसीहे, पाहणुवयारओ छात्थ ॥ ए५ ॥

यस्तेषु तन्नान्तरीयधर्मेषु धर्मशब्दः स उपचारेणापरमार्थेन निश्चयेनात्र जिनशासने कथं यथा सिंहशब्दः सिंहे व्यवस्थितः प्राधान्येनोपचारतः उपचारेणान्यत्र माणवकादौ यथा सिंहो माणवकः उपचारनिमित्तं च शौर्यक्रौर्यादयः धर्मे त्वहिंसाद्यभिधानादय इति गाथार्थः ॥ दश० १ अ० । व्यवहारे, स्था० ४ ठा० । "णिउणजत्तोवयारकुसला" विपा० २ अ० । उपचरितवस्तुव्यवहारे, यो० विं० । लोकव्यवहारे, ज्ञा० १ अ० । जं० । आदेशे, आ० म० द्वि० । कल्पनायाम्, विशे० ।

उवयारओ–उपचारतस्–अव्य० कल्पनामात्रेणेत्यर्थे, । "उवयारओ खित्तस्स विणिगमणं सरूवओ नत्थि " विशे० ॥

उवयारग–उपचारक–पुं० प्रतिजागरके, नि० चू० ११ उ० ।

उवयारग्ग–उपचाराग्र–न० उपचरणमुपचारः तेनोपचारेण करणभूतेनेदमग्रम् । भावाग्र. नि० चू० १ उ० । (तद्व्याख्या अग्गशब्दे उक्ता)

उवयारच्छल–उपचारच्छल–न० औपचारिके प्रयोगे मुख्यप्रतिषेधेन प्रत्यवस्थानरूपे छलभेदे, यथा मञ्चाः क्रोशन्ति इत्युक्ते पर प्रत्यवतिष्ठते कथमचेतना मञ्चाः क्रोशन्ति मञ्चस्थास्तु पुरुषाः क्रोशन्ति । स्या० ।

उवयारमित्तग–उपचारमात्रक–न० लोकोपचारे एव केवले, "उवचरइ कोणतितो, अहवा उवयारमित्तगं एइ" वृ०१ उ० ॥

उवयारसय–उपचारशत–न० औपचारिकवचनचेष्टादिशते, " उवयारसयबंधणपउत्ताओ " । तं० ।

उवयारोवेयत्त–उपचारोपेतत्व–न०अग्राम्यतारूपे तृतीये सत्यवचनातिशये, स० । औ० ।

उवयालि–उपजालि–पुं० द्वारवत्यां वसुदेवस्य धारण्यामुत्पन्ने जालिभ्रातरि, स च द्वारवत्यां नगर्यां वसुदेवस्य धारण्यां देव्यां जातः पञ्चाशत्कन्याभिः परिणीतोऽरिष्टनेमेरन्तिके प्रव्रजितः द्वादशाङ्गान्यधीत्य षोडशवर्षपर्यायो मृतः शत्रुञ्जये सिद्धः । शेषं यथा गौतमस्य इत्यन्तकृद्दशासु चतुर्थवर्गे द्वितीये अध्ययने प्रतिपादितम् । अन्त० ४ अ० ॥ राजगृहे नगरे श्रेणिकस्य राज्ञो धारण्यां देव्यामुत्पन्ने पुत्रे च । स च राजगृहे श्रेणिकस्य धारण्यां जातः अष्टकन्याः परिणायितः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके प्रव्रजितः एकादशाङ्गान्यधीत्य षोडशवर्षाणि श्रामण्यपरियाकं प्राप्य कालं कृत्वा वैजयन्ते विमाने देवतयोपपन्नः द्वात्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिं परिपाल्य महाविदेहे सेत्स्यतीति अनुत्तरोपपातिकदशासु प्रथमे वर्गे द्वितीयेऽध्ययने सूत्रितम् । अनु० ॥

उवरइ–उपरति–स्त्री० उप–रम–क्तिन्–विरतौ, स्था० १ ठा० । आचा० । स० ।

उवरम–उपरम–पुं० उप–रम्–घञ्–अवृद्धिः । उपरमणमुपरमः । नियमे, । विशे० विरमे, दर्श० ।

उवरय–उपरत–त्रि० उप–रम्–क्त । निवृत्ते । कल्प० । स्था० । उत्त० । " न हणे पाणिणं पाणे, भयवेराउ उवरए " उपरतो निवर्तितः । उत्त० ६ अ० । प्रायः सावद्ययोगेभ्यो निवृत्ते, आव० ४ अ० । " उवरया मेहुणा उ " उपरता मैथुनाद् धर्मात् अष्टादशविकल्पब्रह्मोपेताः । आचा० २ श्रु० । उप सामीप्येन रतः । व्यवस्थिते, "एत्थोवरए मेहावी सव्वं पावं कम्मं झोसेत्ति" आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । " एत्थोवरए तं झोसमाणे अय सध्धीति अद्दक्खु " अत्रास्मिन् सावद्यारम्भे कर्त्तव्ये उपरतः संकुचितगात्रः । अत्र चार्हते धर्मे व्यवस्थिते उपरतः पापारम्भात् । आचा० १ श्रु० ५ अ० ।

उवरयदंड–उपरतदण्ड–पुं० प्राणिनः आत्मानं वा दण्डयतीति दण्डः । स च मनोवाक्कायलक्षणः उपरतो दण्डो येषान्ते तथा । निवृत्तदण्डेषु, "उवरयदंडेसु अणुवरयदंडेसु वा सोवहिएसु वा णिरुवहिएसु वा " आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ०

उवरयमेहुण–उपरतमैथुन–त्रि० मैथुनादुपरते, " से हु पारिणा समयम्मि वट्टइ णिरास से उवरयमेहुणे चरे" आचा० २ श्रु०

उवराग–उपराग–पुं० उप–रञ्ज–घञ्–उपरञ्जने, ग्रहणे, "ससिरविगहोवरागविसमेसु" प्रश्न० २ द्वा० । " चंदसुरोवरागो गहणं भण्णइ " आव० ४ अ० । स्था० । (गहणशब्दे वक्तव्यता वक्ष्यते)

उवरि–उपरि–अव्य० अग्रे इत्यर्थे, " मंदरचूलियाए उवरिं चत्तारि जोयणाइं " स्था० ४ ठा० । उत्तरकाले, " गहणादुवरि पयत्तो " ध० २ अधि० । उपरिष्टादर्थे, "उक्किट्ठवण्णगोवरिसत्तसरणविरूवस्स " पंचा० २ विव० । भ० । प्रश्ना० ।

उवरिभासा–उपरिभाषा–स्त्री० गुरोर्भाषणानन्तरमेव विशेषभाषणरूपायां भाषायाम्, " अंतरभासाए उवरिभासाए जं किंचि " ध० २ अधि० ।

उव (प) रिम–उपरितन–त्रि० ऊर्द्धभवे, स्था० १० ठा० ।

उवरिमउवरिमगेविज्ज–उपरितनोपरितनग्रैवेय–पुं० नवानां ग्रैवेयकाणामन्तिमे, स्था० ९ ठा० ।

उवरिमउवरिमगेवेज्जविमाणपत्थड–उपरितनोपरितनग्रैवेयविमानप्रस्तट–पुं० नवमे ग्रैवेयकविमानप्रस्तटे, स्था० ९ ठा० ।

उवरिमग–उवरिमक–पुं० उपरिमा एव उपरिमकाः । उपर्युपरिवर्त्तिदेवलोकनिवासिषु देवेषु, " बहुययरं उवरिमगा–उद्धं च सकप्पथूभाइ " आ० म० प्र० । विशे० ।

उवरिममज्झिमगेवेज्ज–उपरिममध्यमग्रैवेय–पुं० अष्टमे ग्रैवेयकदेवे, स्था० ६ ठा० ।

उवरिममज्झिमगेवज्जविमाणपत्थड–उपरिममध्यमग्रैवेयविमानप्रस्तट–पुं० अष्टमे ग्रैवेयविमानप्रस्तटे, स्था० ६ ठा० ।

उवरिमहिट्ठिमगेविज्ज–उपरिमाधस्तनग्रैवेय–पुं० सप्तमे ग्रैवेयके, स्था० ६ ठा० ।

उवरिमहिट्ठिमगेविज्जविमाणपत्थड–उपरिमाधस्तनग्रैवेयविमानप्रस्तट–पुं० सप्तमे विमानप्रस्तटे, स्था० ६ ठा० ।

उवरिमहेट्ठिल्ल–उपरिमाधस्तन–त्रि० ऊर्द्धाधोवर्त्तिनोः, " उवरिमहेट्ठिल्ले सुखुड्डगपयरेसु " उपरिमो यमवधीकृत्योर्द्धं प्रतरवृद्धिः प्रवृत्ता अधस्तनश्च यमवधीकृत्याधः प्रतरवृद्धिः प्रवृत्ता ततस्तयोरुपरितनाधस्तनयोः क्षुल्लकप्रतरयोः शेषापेक्षया लघुतरयो रज्जुप्रमाणायामविष्कम्भयोस्तिर्य्यग्लोकमध्यभागवर्त्तिनोः, । भ० १३ श० ४ उ० ।

उवरिमागार–उपरिमाकार–पुं० उपरितनेषु उत्तमाङ्गादिरूपेष्वाकारेषु, " तेसि णं दाराणं उवरिमागारा सोलसविहेहिं रयणेहिं उवसोभिया " रा० ।

उवरियतल्ल–उपरितल्ल–न० गृहस्य पीठबन्धकल्पे स्थाने, "जंबूदीवप्पमाणा उवरियतल्लेण" भ० २ श० ८ उ० ।

उवरिल्ल–उपरितन–त्रि० उपरिशब्दात् । ल्लिल्लुल्लौ भवे ८।२।१६३। भवेऽर्थे नाम्नः परौ इल्ल उल्ल इत्येतौ ङितौ प्रत्ययौ भवत इति भवार्थे इल्लप्रत्ययः । ऊर्द्धभवे, प्रा० । " उवरिल्ले तारारूवे चारं चरति" स्था० ९ ठा० । अनु० । "उवरिमं सुयं वाएइ उवरिल्लं सुयं जहा दसवेयालियस्स आवस्सगं" नि० चू० १९ उ० ।

उवरुज्झंत–उपरुध्यमान–त्रि० उप–रुध्–कर्मणि–यक्–शानच् । समनूपाद्रुधेः ८।४।४७। इति उपः परस्य कर्मणि ज्झो वा पक्षे उपरुंधिज्जंत । निरुध्यमाने, आव्रियमाणे, प्रा० ।

उवरुद्द–उपरौद्र–पुं० यस्तु नारकाणामङ्गोपाङ्गानि भनक्ति सोऽत्यन्तरौद्रत्वादुपरौद्र इति । षष्ठे परमाधार्मिके, भ० ३ श० ६ उ० । तत्स्वरूपं यथा–

भंजंति अंगमंगाणि, ऊरू बाहू सिराणि करचरणा ।
कप्पेंति कप्पणीहिं, उवरुद्दा पावकम्मरया ॥ ७५ ॥

अथोपरुद्राख्याः परमाधार्मिकाणामङ्गप्रत्यङ्गानि शिरोबाहूरुकादीनि तथा करचरणांश्च भञ्जन्ति मोटयन्ति पापकर्मणः कल्पनीभिः कल्पयन्ति पाटयन्ति तत्रास्यैव दुःखोत्पादनं यत्ते न कुर्वन्तीति ॥ सूत्र० १ श्रु० ५ अ० । आव० । आ० चू० । प्रश्न० ।

उवरुवरि–उपर्युपरि–अव्य० निरन्तरमर्थे, " उवरुवरितरंगदरियअतिवेगचक्खुपहमोत्थरंतं" प्रश्न० ३ द्वा० ।

उवरोह–उपरोध–पुं० उप० रुध्–घञ्–आवरणे, अनुरोधे, व्याघाते, वृ० १ उ० । बाधायाम्, विशे० । संघट्टनादौ, "भूओवरोहरहिए" भूतानि पृथिव्यादीनि उपरोधस्तत्संघट्टनादिलक्षणः । आव० ४ अ० । परचक्रेण वेष्टने, ।

ग्रामादेरुपरोधे सति भिक्षाटनादिविधिमाह ।

(सूत्रम्) गमगमस्स वा जाव रायहाणी य बाहिया । सेणं संनिविट्ठं पेहायं कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा तद्दिवसं भिक्खायरियाए गंतुं पडिपत्तए नो से कप्पइ तं रयणिं तत्थेव उवायणाइ वित्तपजो खलु निग्गंथो वा निग्गंथी वा तं रयणिं तत्थेव उवायणाइ उवातिणंतं वा साइज्जति से दुहतो वि अक्कममा णो आवज्जइ वा उम्मासियं परिहारट्ठाणं अणुग्घाइयं ॥

अस्य संबन्धमाह ।

उवरोहभया कीरइ, सप्परिखे पुरवरस्स पागारो ।
तेण र सुत्तेण सुत्तं, अणुअत्तइ उग्गहो जं व ॥

पूर्वसूत्रे प्राकारः प्राकारपरिखा चोक्ता स च प्राकारः सपरिखेऽपि पुरवरस्योपरोधः परचक्रेण वेष्टनं तद्भयात्क्रियते तेन कारणेन र इति पादपूरणे ततः सूत्रमिदमारभ्यते । यथावग्रहः पूर्वसूत्रेभ्योऽनुवर्तते अभ्यवच्छिन्न एवागच्छन्नस्तीति भावः । अतो यथा रोधकं राजावग्रहमनुज्ञाप्य बहिर्निर्गम्यते प्रविश्यते वा तथाभिधीयते । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । सशब्दोऽथशब्दार्थे अथ ग्रामस्य वा यावद्राजधान्या वा यावत्करणान्नगरस्य वा खेटस्य वा इत्यादिपरिग्रहः । एतेषामन्यतरस्य बहिः सेना राज्ञस्कन्धावारं रोधकं त्वासन्निविष्टं प्रेक्ष्य दृष्ट्वा कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा तद्दिवसं भिक्षाचर्यायां गत्वा प्रत्यागन्तुं नो नैव (से) तस्य विवक्षितस्य भिक्षोः कल्पते तां रजनीं तत्रैवोपादद्दाति उपाददनं वा स्वादयति स द्विधा आद्या निष्कामन् जितसीमानं राजसीमानं च विलुम्पन् आपद्यते चातुर्मासिकं परिहारस्थानमुद्धातिकमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यविस्तरः ।

सेणादी गम्मिहिइ, खित्तुप्पायं इमं वियाणित्ता ।
आसवे ओमोयरिय–भयवक्का णिग्गमे गुरुगा ॥

कश्चित् मासकल्पक्षेत्रे स्थितैर्ज्ञातं सेनापरचक्रमत्र समायास्यति आदिशब्दादशिवमवमौदर्यं म्लेच्छादिभयं वा भविष्यति । एवमादौ कारणे पश्चादपि गमिष्यतीति कृत्वा अनागतमेव ततः क्षेत्रान्निर्गन्तव्यं कथं पुनरनागतं तज्ज्ञायत इत्याह क्षेत्रस्योत्पातः परचक्राद्युपद्रवसूचकानि लिङ्गानीत्यर्थः । भ्रान्तिवद्दिक्चक्रवालं धूमायते । अकाले तरूणं पुष्पफलानि जायन्ते महता शब्देन भूमिः कम्पते । समंततः क्रन्दितकूजिताः शब्दाः श्रूयन्ते इत्यादीनि मन्तव्यानि एवं क्षेत्रोत्पातममुं विज्ञाय निर्गन्तव्यम् । अथ न निर्गच्छन्ति ततोऽशिवे अवमौदर्ये बोधिकतये परचक्रागमने ज्ञातेऽपि निर्गमनमकुर्वतां चतुर्गुरुकाः ।

आणाइणो य दोसा, विराहणा होइ संजमायाए ।
असिवाहिम्मि पउविते, अधिकारो होइ सेणाए ॥

आज्ञादयश्च दोषाः विराधना च संयमात्मविषया भवति संयमविराधना शुद्धे भक्तपाने अलभ्यमाने अनेषणीयम् । गृह्णीयादित्यादिका आत्मविराधना परितापमहादुःखादिका यद्वा याऽशि-

वादिकं प्रतिपदं प्ररूपितं भवति तदा तत्र सेनया अधिकारः कर्तव्यः । अशिवादिकं च प्रथमोद्देशके अध्वसूत्रे सप्रपञ्चं प्ररूपितमिति नेह भूयः प्ररूप्यते । तच्च परचक्रागमनं यथा ज्ञायते तथा दर्शयति ॥

अतिसयदेवत्तणिमि–त्तमादि अवितहपवित्ति मोत्तूणं ।
निग्गमणा होइ पुव्वं, अणागते रुद्धवोच्छिन्ने ॥

अवधिज्ञानाद्यतिशयेन स्वयमेव ज्ञातं अपरेण वा अतिशयज्ञानिना पृष्टेन कथितं देवतया वा कयाचिदाख्यातं अविसंवादिना वा निमित्तेनाऽवगतम् आदिग्रहणेन विद्यामन्त्रादिपरिग्रहः। अथवा प्रवृत्तिर्वार्त्ता तामवितथां श्रुत्वा ततः क्षेत्रात्पूर्वमेव निर्गमनं कर्तव्यं भवति । अथानागतं न ज्ञातं सहसैव तन्नगरं रुद्धं पन्थानो व्यवच्छिन्नास्ततो न निर्गच्छेयुरपि । अथवा अमीभिः कारणैर्ज्ञातेऽपि न निर्गमिताः भवेयुः ।

गेलन्नरोगिअसिवे, रायदुट्ठे तहेव ओमम्मि ।
उवही सरीरतेणग–णाते वि ण होइ णिग्गमणं ॥

ग्लानो ज्वरादिपीडितः कश्चिदस्ति तत्प्रतिबन्धेन गन्तुं न शक्यते (रोगित्ति) दुष्टरोगेण कुष्ठादिना कश्चिदत्यन्तमभिभूतः स परित्यक्तुं न पार्यते बहिर्वा अशिवं राजद्विष्टमवमौदर्यं वा विद्यते उपधिस्तेनाः शरीरस्तेना वा बहिर्गच्छत उपद्रवन्ति एतैः कारणैर्ज्ञातेऽपि परचक्रागमने निर्गमनं न भवति ।

एएहि य अन्नेहि य, ण णिग्गया कारणेहि बहुएहिं ।
अच्छंति होइ जयणा, संवत्ते णगररोधे य ॥

एतैरन्यैश्च बहुभिः कारणैर्न निर्गता भवेयुः ततस्तत्रैव तिष्ठतां संवर्ते नगररोधके च यतना कर्तव्या संवर्तो नाम परचक्रागमनं श्रुत्वा स्वरक्षार्थं यत्र भद्रदुर्गादिषु बहूनां ग्रामाणां जनः संवर्तीभूयैकत्र तिष्ठति । नगररोधकः प्रतीतस्तत्र संवर्त्ते यतनामाह ।

संवट्टम्मि तु जयणा, भिक्खे भत्तट्ठणा य वसहीए ।
तम्मि भए संपत्ते, अवाउडे कीण वट्टति ॥

संवर्ते तिष्ठतां भैक्ष्ये भक्तार्थतायां वसतौ च यतना कर्तव्या । तस्मिंश्च परचक्रलक्षणे भये संप्राप्ते अपावृता एके न तिष्ठन्तीति निर्युक्तिगाथा समासार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवृणोति ।

वइयासु व पल्लासु व, भिक्खं काउं वसंति संवट्टे ।
सव्वम्मि रज्जखोभे, तत्थ व य जाणि थंडिल्ले ॥

संवर्ते अभिनवसन्निविष्टतया सचित्तः पृथिवीकायो भवतीति कृत्वा भिक्षां हिण्डन्ते । किं तु पूर्वस्थितासु व्रजिकासु वा पल्लीषु वा भिक्षां कृत्वा तत्रैव स्थण्डिले भुक्त्वा रात्रौ संवर्ते समागत्य वसन्ति। अथ सर्वस्यापि राज्यस्य क्षोभस्ततो व्रजिकादिकमपि नास्ति तदा तत्रैव संवर्ते यानि तेषु भिक्षां हिण्डन्ते । अथ न सन्ति स्थण्डिले स्थितानि तत इयं यतना ।

पोपालियसत्तुउदगे, गहहं पडलोवरिं पगासमुहे ।
सुक्खादीण अलंभे, न य चिंता वा सिलाघंति ॥

तक्रलीमनादौ आर्द्रे प्रपतति पृथुकाएकायविराधना भवेदिति मत्वा याः पूपलिका ये च सक्तवो यच्च शुष्कौदन एवमादिकं शुष्कद्रव्यं पटलोपरिस्थिते प्रकाशमुखे भाजने गृह्णन्ति अथ शुष्कादीनां लाभो न भवति । आदिशब्दः स्वगतानेकभेदसूचको न च तेषामानं पातयन्ति तत आर्द्रेण गृह्यमाणेन यत्र पटलकादौ बरट्टको लग्नस्तं सम्यक् प्रक्षालयन्ति । गतं भिक्षाद्वारम् ।

अथ भक्तार्थताद्वारमाह ।

पच्छन्ना सति बहिया, अह सभयं तेण चिलिमिली अंतो ।
असतीए व सभयम्मि व, धरंति अद्धेयरे भुंजे ॥

संवर्तस्यान्तः प्रच्छन्ने प्रदेशे भक्तार्थं न कर्त्तव्यं अथान्तः प्रच्छन्नं नास्ति ततः संवर्तस्य बहिर्गत्वा समुद्देष्टव्यम् अथ बहिः सभयं ततोऽन्तः संवर्तस्याभ्यन्तर एव चिलिमिलिकां दत्वा भोक्तव्यम् । अथ नास्ति चिलिमिलिका सभये वा सा न प्रकटीक्रियते । ततोऽर्द्धे साधवो भाजनानि धारयन्ति । इतरे द्वितीया आर्द्रकमशकेषु भुञ्जते ।

काले अपहुत्तंते, भए व सत्थे व गंतु कामम्मि ।
कप्पुपरिभोयणाइं, काउं इक्को उ परिवेसो ॥

अथ वारकेण भुञ्जानानां कालो न पूर्यते भये वा त्वरितं भोक्तव्यं यो वा संवर्ते सार्थः स गन्तुकामस्ततः कल्पस्योपरि भोजनानि कृत्वा स्थापयित्वा सर्वेऽपि कमठकादिषु भुञ्जते एकश्च तेषां सर्वेषामपि परिवेषयेत् ।

पत्तेगं वडुगा मंति, मज्जिल्लगादेक्कओ गुरू वीसुं ।
ओमोणकप्पकरणं, अन्ने गुरुणेक्कतो वा वि ॥

प्रत्येकं यदि सर्वेषां वटुकान निमन्त्रितास्ततो ये मज्जिल्लकाः परस्परं सहोदरा भ्रातरः। आदिशब्दादन्येऽपि ये प्रीतिवशेनैकत्र मिलन्ति त एकतः समुद्दिशन्ति गुरवोऽपि विश्वग् पृथक् भुञ्जते यदा सर्वेऽपि भुक्ता यस्तत्रावमो लघुस्तेन कमठकानां कल्पकरणं विधेयम् । गुरूणां समक्षं कमठकं तौ सह न मील्येते अन्यस्तस्य कल्पं पृच्छति । अपूर्यमाणेषु साधूनां गुरोश्च कमठकान्येकतोऽपि कल्पयन्ति ।

भायणस्स कप्पकरणं, हेट्ठिल्लगमुत्तकडुयरुक्खे य ।
ते अ सति कमढकप्पर, कालमजीवे पदेसे य ॥

भाजनस्य कल्पकरणं दग्धभूमिकायां गोमूत्रभाविते वा भूभागे कटुकवृक्षस्याधस्ताद्वा कर्तव्यम् । तेषां दग्धादिस्थण्डिलानामभावे कमठकेषु घटादिकस्योपरि वा भाजनकल्पं कृत्वा तत्र कल्पानकमन्यत्र नीत्वा स्थण्डिले परिष्ठापयन्ति । गते वा संवर्ते पश्चात्परिमलिनजीवप्रदेशेषु परिष्ठाप्यं सभये वा त्वरमाणाः । स्थण्डिलस्य वा अभावे धर्माधर्मास्तिकायसंबन्धिषु जीवप्रदेशेषु परिष्ठापयामः इति बुद्धिं विधाय अस्थण्डिले परिष्ठापयन्ति । गतं भक्तार्थताद्वारम् । वसतिद्वारमाह ।

गोणादीवाघातो, अलब्भमाणेव बाहिवसमाणो ।
वातादिसिसावयभए, अ वा उडा तेण जग्गणता ॥

संवर्तस्यान्ते निराबाधे परिमिलिते प्रदेशे वसन्ति अथ तत्र मवादिभिरितस्ततस्तडफडायमानैर्व्याघातो यद्वा तत्र प्राशुकः प्रदेशो न लभ्यते ततो बहिर्वसतौ यतो श्वापदभयं तं भूभागं वर्जयित्वा वसन्ति । अथ तत्र श्वापदभयं ततो यस्यां दिशि वानस्तां वर्जयन्ति येन च परचक्रभयेन तत्र संवर्ते प्रविष्टास्तस्मिन् प्राप्ते सर्वमुपकरणं गुपिले प्रदेशे स्थापयित्वा स्वयमेकतोऽन्यत्र प्रदेशे अपावृताः कायोत्सर्गेण तिष्ठन्ति । स्तेनरक्षणार्थं च वारकेण रजनींसकलामपि जाग्रति अथ कस्मादपावृतास्तिष्ठन्तीत्याह ।

जिणलिंगमप्पडिहयं, अवाउडे वा वि दिस्स वज्जंति ।
थंभणिमोहणिकरणं, कडजोगे वा भवे करणं ॥

अचेलतालक्षणं जिनलिङ्गमप्रतिहतमेवं स्थितानां न कोऽप्युपद्रवं करोतीति भावः। अथवा ते स्तेना अपावृतान् दृष्ट्वा स्वयमेव वर्जयन्ति स्तम्भनीमोहनीविद्याभ्यां च तेषां स्तम्भनमोहने कुर्वन्ति

यो वाकृतयोगः सहस्रयोधी तेन तादृशे आकम्पे गच्छसंरक्षणार्थं करणं शिक्षणं तेषां विधेयम् । गतं संवरद्वारम् ।

अथ नगररोधकद्वारमाह-

संवट्टणिग्गयाणं, णियट्टणे अट्टरोहजयणाए ।
वसही भत्तट्ठणया, थंडिल्लविगिंचणो भिक्खो ॥

ये मासकल्पप्रायोग्या क्षेत्रान्निर्गत्य संवर्त्ते स्थितास्ते संवर्त्तनिर्गता उच्यन्ते तेषां तत उत्थितानामवस्कन्दादिभयेन भूयोऽपि संवर्त्तान्नगरं प्रतिनिवर्तना भवति । यद्वा ग्लानादिभिः कारणैः प्रथममेव नगरान्न निर्गतास्ततो नगरवसतावष्टौमासान् रोधके यतनया वस्तव्यं । भवति सा च यतना वसतिभक्तार्थनथण्डिलविवेचनभैक्ष्यविषया कर्तव्या । तत्र वसतियतनां तावदाह-

हाणीजाते कट्ठा, दो दारा कडगचिलिमिली वसभा ।
तं चेव एगदारे, मत्तगसुविणं च जयणाए ॥

रोधके तिष्ठद्भिरष्टौ वसतयः प्रत्युपेक्षणीयास्तासु प्रत्येकमृतुबद्धे मासं मासमासितव्यं अष्टानामलाभे सप्त एवं चान्या तावद्वक्तव्यं यावत् संयतानां संयतीनां च (एकट्ठति) एकैव वसतिर्भवति । तत्रैकस्यां वसतौ स्थितानां द्वे द्वारे भवतः । अथान्तराले कटकचिलिमिलिका वा वृषभाः कुर्वन्ति । अथ द्वारद्वयं न भवति तत एकद्वारं तमवधिं कुर्वन्ति । कायिकभूमेरप्यभावे मात्रकेण यतन्ते यतनया च स्वप्नं कुर्वन्ति । इति निर्युक्तिगाथा समासार्थः ।

अथ भाष्यकार एनामेव विवृणोति-

रोहे उ अट्ठमासे, वासासु भूमितोणि वा जंति ।
परवलरुद्धेवि पुरे, हावितिणि मास कप्पंतु ॥

अष्टावृतुबद्धिकान् मासान् रोधयित्वा रोधं कृत्वा ततो वर्षासु नृपाः स्वभूमिमात्मीयराज्यभुवं गच्छन्ति साधवश्च रोधके वसन्तः परबलरुद्धेऽपि पुरे मासकल्पं न हापयन्ति किंतु तत्र प्रथमत एवाष्टौ वसतयोऽष्टौ भिक्षाचर्याः प्रत्युपेक्षणीयाः । अथाष्टौ न प्राप्यन्ते ततः

भिक्खस्स व वसहीए, असती सत्तेव चउरो जा ।
वेकालंभालंभे, एक्केक्कगस्साणगाउ संजोगा ॥

भैक्ष्यस्य वा वसतेर्वा असति सप्त प्रत्युपेक्षणीयास्तदप्राप्तौ षडादिपरिहाण्या चतस्रो यावदेका प्रत्युपेक्षणीया । किमुक्तं भवति वसतयो भिक्षाचर्याश्च यद्यष्टौ न प्राप्यन्ते तत एकैकपरिहाण्या यावदेका वसतिरेकाभिक्षाचर्या । अत्र च एकैकस्यालाभे अलाभे वा अनेके संयोगा भवन्ति । तथाहि अष्टौ वसतयोऽष्टौ भिक्षाचर्याः, अष्टौ वसतयः सप्तभिक्षाचर्याः, अष्टौ वसतयः षड्भिक्षाचर्याः, एवं यावदष्टौ वसतय एकाभिक्षाचर्या, एवमष्टौ भङ्गा भवन्ति एते च वसतेरष्टकमशुवना लब्धाः सप्तकादिभिरप्येकैकपर्यन्तैरेवमेवाष्टावष्टौ भङ्गा लभ्यन्ते सर्वसंख्यया भङ्गकानां चतुःषष्टिरुत्तिष्ठते । चतुष्षष्टितमश्च भङ्गक एका वसतिः एका भिक्षाचर्येति लक्षणः । सा चैका वसतिः संयतानां संयतीनां च पृथक् भवति । अथोभयेषामपि योग्या वसतिः प्रत्येकं नावाप्यते तत एकत्रापि वस्तव्यम् । तत्र यतनामाह-

एगत्थ वसंताणं, पिह दुवारासतीयसयकरणं ।
मज्झेण कडगचिलिमिलि, तेसु न उ थेरखुड्डीतो ॥

संयतानां संयतीनां च एकत्र वसतामियं यतना ये द्वित्रिचतुः शालादिकं पृथकद्वारं तद्गृहं तदा तत्रान्तरे कटकं चिलमिलीं वा दत्वा तिष्ठन्ति । पृथक्द्वारस्याभावे (सयकरणंति) स्वयमेव कुड्यं भित्वा द्वितीयं द्वारं कर्त्तव्यं गृहमध्ये च कुड्याभावे कटकचिलिमिलिका वा दातव्या तयोश्च कटकस्य चिलिमिलिकाया वा आसन्नयोरुभयोः पार्श्वयोर्भागादेकस्मिन् स्थविराः साधवो द्वितीये च क्षुल्लिकाः संयत्यो भवन्ति । एतच्चाग्रे व्यक्तीकरिष्यते ॥

अथ तत्रैव 'एगदारेत्ति' पदं व्याख्याति-

दारदुयस्स तु असती, मज्झे दारस्स कडगजुत्ती वा ।
णिक्खमपवेसवेला, ससद्दपिंडेण सज्झातो ॥

यदि द्वारद्वयं न भवति स्वयं च पृथक्द्वारं कर्त्तुं न लभ्यते । ततस्तस्यैकद्वारस्य मध्ये कटकं पोत्तिकां वा चिलिमिलीं दत्वा द्विधा विभजनं विधेयम् । तत्रार्द्धेन साधवो निर्गच्छन्ति अर्द्धेन संयत्य इति । अथ संकीर्णे सा वसतिः नवा विभक्तुं लभ्यते ततः परस्परं निर्गमप्रवेशवेलायां वर्जयन्ति यस्यां वेलायां संयता निर्गच्छन्ति तस्यां न संयत्य इति निर्गच्छन्तश्च शब्दं कुर्वन्ति पिण्डे न च स्वाध्यायं कुर्वन्ति श्रृङ्गारकथां न कुर्वन्ति । न वा पठन्ति । अथ स्वप्नं च यतनयेति पदं व्याचष्टे ॥

अंतम्मि व मज्झंम्मि व, तरुणी तरुणा य सव्वबाहिरतो ।
मज्झे मज्झिमथेरा, खुड्डीखुड्डा य थेरा य ॥

यास्तरुण्यस्ता अन्ते वा मध्ये वा भवन्ति तरुणास्तु सर्वे बाह्यतः कर्त्तव्याः ततो मध्ये मध्यमाः स्थविराः क्षुल्लिकाश्च साध्व्यस्ततः क्षुल्लकाः स्थविराश्चशब्दान्मध्यमास्तरुणाश्च भवन्तीत्यक्षरार्थः भावार्थस्तु वृद्धविवरणादवगन्तव्यः । तच्चेदम् । "तरुणीओ अंते वा सुविज्जंति मज्झे व तत्थ अंते ताव भण्णइ एगम्मि तरुणी उवविज्जंति तासिं आरता मज्झिमातो तासिं आरतो थेरीउ तासिं आरतो खुड्डीतो खुड्डीणं आरतो थेरा थेराणं आरतो खुड्डा । तेसिम्मि आरतो मज्झिमा तेसिं आरतो तरुणा एवं नवे तरुणीओ तरुणा य अंते जाया इयाणिं जइ मज्झे तरुणीओ उवविज्जंति तो तासिं उभयतो मज्झिमिया उ तासिं बाहिं थेरीओ तासिं बाहिं थेरा तासिं उभयतो खुड्डीओ तासिं परिक्खोवण थेरा तेसिं उभओ खुड्डा तेसिं बाहिं मज्झिमा तेसिं परिखोवणतरुणाए सारक्खि वसंताण जयणात्ति ॥

अथ मात्रकपदं व्याख्याति-

पत्तेयसमणदिक्खिय-पुरिसा इत्थी य सव्वएगत्थ ।
पच्छण्णकडगचिलिमिलि, मज्झे वसभा य मत्तएणं ॥

यत्रोपाश्रयाणामल्पतया राजकीय आदेशो भवेत् ये केचित्पाषण्डिनस्ते सर्वेप्येकत्रैव तिष्ठतामिति तत्र यदि प्रत्येकाः स्त्रीवर्जिताः निर्ग्रन्था शाक्यादयो दीक्षितपुरुषाः सर्वेप्येकस्यां वसतौ स्थिताः याश्च पाषण्डिन्यः स्त्रियस्ता अपि सर्वा एकत्र स्थितास्तत इयं यतना । यः प्रच्छन्नः प्रदेशस्तत्र साधुभिः साध्वीभिश्च स्थातव्यं प्रच्छन्नस्याभावे मध्ये कण्टकं चिलिमिलिकां वा वृषभाः कुर्वन्ति कायिकभूमेरभावे दिवा रात्रौ च मात्राकरणे वृषभा यतन्ते ।

पच्छन्नअमतिनिण्हग, वोडियभिक्खूआसोयसोया य ।
पउरदव्वउड्डगादि, गरहा य सअंतरं एक्को ॥

प्रच्छन्नस्य कण्टकचिलिमिलिकयोश्चाभावे निह्नवेषु तिष्ठन्ति तदभावे वोटिकेषु तदप्राप्तौ भिक्षुकेषु एतेष्वपि पूर्वमाशौचवादिषु च स्थिता आचमनादिषु क्रियासु प्रचुरद्रव्येण कार्यं कुर्वन्ति उड्डुकं कमठकं तत्र भुञ्जते आदिशब्दादपरेणापि येन ते शौचवादिनो जुगुप्सां न कुर्वन्ति तस्य परिग्रहः । एवं प्रवचनस्यागर्हा परिहृता भवति सान्तरं चोपविष्टा भुञ्जते (एगोत्ति) एकः क्षुल्लकादिः कमठकानां कल्पं करोति ।

अथ पत्तेयसमणदिक्खियत्ति पदं व्याख्याति ।

पासंमी पुरिसाणं, पासंमित्थीण वा वि पत्तेगो ।
पासंमित्थियमाणव, एक्कतो होति मा जयणा ॥

पाखण्डिस्त्रीणां पाखण्डिपुरुषाणां वा प्रत्येकं स्थितानां पाखण्डिस्त्रीपुरुषाणामेकतः स्थितानां वा इयं यतना भवति ।

जे जह असोयवादी, साधम्मी वा वि जत्थ बाहिं वा ।
मा णिहुयाय हुहकालेण, वुग्गहोणवसज्झाओ ॥

ये यथा अशौचवादिनो ये च जीवादिपदार्थास्तिक्यवादित्वेनैकत्वाभ्यत्वेन च साधूनां साधर्मिकास्तेषु तेषां मध्ये साधुभिर्वासः कर्तव्यः यदा च तत्र द्वयोरपि शैक्षयोः शूककालो भवति तदा निभृता निर्व्यापारा भवन्ति । इदमेव व्याचष्टे न विग्रहाः स्वपक्षेण परपक्षेण वा सह कलहो न कर्तव्यो नैव च तदानीं स्वाध्यायो विधेयः । गता वसतियतना । भक्तार्थयतनापि पउरदवउड्डुगाई इत्यादिना तदेवोक्ता ।

अथ स्थण्डिलयतनामाह ।

तं चेव पुव्व भणितं, पत्तेयं दिस्समाण कुरुकुयाय ।
थंडिल्लसुक्खहरिए, पवायपासे पदेसेसु ॥

स्थण्डिलं तदेव पूर्वभणितम् "अणावायमसंलोए" इत्यादिना यथा पीठिकायामुक्तं तथैवात्रापि मन्तव्यम् । प्रथमस्थण्डिलालाभे शेषेषु गच्छतां प्रत्येकं मात्रकग्रहणं भवति सागारिकेण च दृश्यमाने कुरुकुर्या कर्तव्या एवं बहिः स्थण्डिले लभ्यमाने यतना अथ बहिर्न लभ्यते निर्गन्तुं ततो यन्नगराभ्यन्तरे स्थण्डिलमनुज्ञातं तत्र यानि तृणानि शुष्कानि तेषु व्युत्सृजति तेषामभावे दरमलिनेषु मिश्रेषु तदप्राप्तौ हरितेषु सचित्तेष्वपि व्युत्सृजति । अत्र च प्रत्येकानन्तस्थिरास्थिरादियतना सर्वाऽपि कर्तव्या । यथैव निर्युक्तौ भणिता । अथ प्रपाते गर्तायां नदीतटे प्राकारोपरि वा राज्ञाऽनुज्ञातं तत एतेषां पार्श्वे व्युत्सृजन्ति यदि सर्वथैव स्थण्डिलं न लभ्यते अथश्च भूमिं न पश्यन्ति ततो गर्तादिप्रदेशेष्वपि व्युत्सृजन् शुद्धः "अथ पत्तेयदिस्समाणो कुरुपायाति" पदं व्याख्याति ॥

पढमा सइ असणुप्पे, तरणे गिहियाणवादि आभोगं ।
पत्तेयमत्तकुरुकुय, दिवं च पउरं गिहत्थेसु ॥
तेण परं पुरिसाणं, असोयवादीणवच्चआवातं ।
इत्थी नपुंसकेसु वि, परं मुहो कुरुकुया सेव ॥

गाथाद्वयमपि पीठिकायां व्याख्यातम् एषा उच्चारयतना भणिता ॥ अथ शरीरे विवेचनयतनामाह-

पच्छअपुव्वभणियं, विदिसायंथिल्लसुक्कहरिए य ।
अगरूवरंगदीहिय, जलाण पासे पदेसेसु ॥

यद्यसौ कालं गतः साधुस्तत्र केनापि न ज्ञातस्ततोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणे उपयोगकाले अतीते अन्यलिङ्गं कृत्वा प्रच्छन्नमल्पसागारिकं स्थण्डिले परिष्ठाप्यते अथ ज्ञातस्तदा (पुव्वभणियत्ति) यदि नगरान्निर्गमो न लभ्यते प्रत्यपायो वा निर्गतानां भवति ततो नगराभ्यन्तरे पूर्वमिहैव मासकल्पप्रकृते परिष्ठापनिका निर्युक्तौ वा यो भणितो विधिस्तेनोपाश्रये वाऽपरदक्षिणस्यां दिशि परिष्ठापयन्ति। अथ तस्यां न लभ्यते ततो राजवितीर्णमनुज्ञातं यत् स्थण्डिलं तत्र परिष्ठापयन्ति । अथ स्थण्डिले हरितानि भवन्ति ततः शुष्कतृणेषु तदभावे मिश्रेषु तदप्राप्तौ हरितेष्वपि परिष्ठापयन्ति। अथ राज्ञाभिहितं सर्वैरपि पाषण्डिभिरगडे गर्तायां शवं परित्यक्तव्यं प्रकारवरण्डके वा दीर्घिकायां वा नद्यां वहन्त्यां ज्वलति प्रक्षेप्तव्यं तत एतेषां पार्श्वे परिष्ठापयन्ति । अथ न लभ्यते पार्श्वतः परित्यक्तुं ततो धर्मास्तिकायादिप्रदेशेषु परिष्ठापयामीति बुद्धिं कृत्वा तत्रैव प्रक्षिपन्ति। अथ राज्ञा वितीर्णे स्थण्डिले परिष्ठापनाविधिमाह।

अन्नाए परलिंगं, उवओगंवा तुलेतुमामेत्थं ।
णाते उड्डाहो वा, अयसो पत्थार दोसो वा ॥

यद्यसौ तत्राज्ञातस्तदा परलिङ्गं क्रियते तच्चोपयोगाद्वा सान्तर्मुहूर्त्तलक्षणं तोलयित्वा प्रतीक्ष्य कर्तव्यं नो मिथ्यात्वं गमिष्यामीति कृत्वा यो जनज्ञातस्तत्र परलिङ्गं न करोति मा उड्डाहो भवेत् उड्डाहो नाम एते मायावन्तः पापा वा न परोपघातकारिणश्चेति इत्थं तेषामुड्डाहे जायमाने प्रवचनस्याप्ययशः प्रवादो भवति प्रस्तारदोषश्चकुलगणसंघविनाशलक्षण उपजायते । एतद्दोषपरिहरणार्थं स्वलिङ्गेनैव परिष्ठाप्यते ।

अथ भिक्षाहारमाह-

न वि को वि कंचि पुच्छति, णितंव हिअंब अंतो वा ।
आसंकिते पडिसेहो, णिक्कारणकारणे उ जतणे य ॥

बोधके अन्तर्नगराभ्यन्तराद्बहिर्निर्गच्छन्तं बहिः कटकाद्वा नगरान्तःप्रविशन्तं न कोऽपि कंचित्पृच्छति । तत्र स्वेच्छया बहिरन्तर्वा भिक्षामटन्ति । यत्र पुनराशङ्कितं क एष कुतो वा आगतो वेश बहिर्गतः सन् किमपि कथयिष्यति किमर्थं वा निर्गच्छति । ईदृशे आशङ्किते निष्कारणे प्रतिषेधे न गन्तव्यं कारणे तु यतना वक्ष्यमाणा भवति । इदमेव भावयति ।

पउरन्नपाणगमणा, चउरो मासा हवंति णुग्घाया ।
मोत्त इयरे य चत्ता, कुलगणसंघाय पत्थारे ॥

प्रचुरान्नपाने लभ्यमाने यदि बहिर्गच्छति तदा चत्वारो मासा अनुद्धाता भवन्ति आज्ञादयश्च दोषास्तेन साधुना स स्वकीय आत्मा इतरे वाऽभ्यन्तरवर्तिनः साधवः परित्यक्ता भवन्ति तत्र स बहिः सैन्ये गतः पृच्छयमानेऽपि यदा किमपि नाख्याति तदा चारकोऽयमिति मत्वा गृह्यते । अभ्यन्तरवर्तिनस्तु अमीषां सहायिनः प्रव्रजितोऽयं निर्गतस्तेन भेदः प्रदत्त इति कृत्वा गृह्यन्ते। एवं कुलगणसंघप्रस्तारोऽपि राज्ञा क्रियते ततो निष्कारणे न गन्तव्यम् ॥

अंतो अलब्भमाणे, असणमाईसु होति जइतव्वं ।
जावंतिए विसोधी, असव्वमादी अलाभे वा ॥

अन्तर्मध्ये प्रासुकैषणीये अलभ्यमाने पञ्चकपरिहाणिक्रमेणैषणादिषु दोषेषु नगराभ्यन्तर एव यतितव्यं यावत् यावन्तिकादिरूपेषु विशोधिकोटिदोषेषु यतमानश्चतुर्लघुप्राप्तो भवति तथाप्यलम्भे अमात्यमादिशब्दाद्वा न श्राद्धान् श्राद्धादीन् वा प्रज्ञापयन्ति ते यद्यविशोधिकोटिदोषैर्दुष्टं प्रयच्छन्ति तदा तदपि गृह्यते न पुनर्बहिर्गन्तव्यम् । अथ तथापि न लभ्यते ततः ॥

आपुच्छित आरक्खित, सेट्ठी सेणावती रायाणं ।
णिग्गमणविट्ठकते, भासा य तहिं असावज्जा ॥

आरक्षिकः कोट्टपालस्तमागच्छन्ति । वयमत्र संस्तरामस्ततो बहिर्निर्गच्छतां द्वारं प्रयच्छत यद्यसौ ब्रूयात् मा निर्गच्छत । अहं भवतां पर्याप्तं दास्यामि ततो गृह्यते । अथ ब्रूयात् नास्ति मे किंचिद्दातव्यं युष्मांश्च विसर्जयन् राज्ञो बिभेमि । ततः श्रेष्ठिनं पृच्छत ततः श्रेष्ठिनमापृच्छन्ति । एवं सेनापतिममात्यं राजानं वा पृच्छन्ति ततो यदि राज्ञाऽपि विसर्जितास्तदा निर्गम-

नं कुर्वन्ति द्वार पालानां च साधवो दर्श्यन्ते यथा एतान् दृष्टरूपान् कुरुत भिक्षाग्रहणार्थमेते निर्गमिष्यन्ति प्रवेशयिष्यन्ति वा न किंचिद्भवद्भिर्वक्तव्यम्।तत्र च बहिर्गतैरसावद्या भाषा भाषितव्या। अमुमेवार्थं स्पष्टयति ।

मा वच्चह दाहामि, भंकाए वाणविंति निग्गंतुं ।

दाणम्मि होइ गहणं, अणुमट्ठादीणि पडिसेधे ॥

आरक्षिकादयः पृष्टाः सन्तो भणन्ति मा व्रजत वयं भक्तं दास्यामहे ते च भेदशङ्कया साधूनां निर्गन्तुं न ददति ततो यद्यविशुद्धमपि ते प्रयच्छन्ति तदा तस्य ग्रहणं कर्तव्यम्। अथ पडिसेहेत्ति भक्तं न च निर्गन्तुं ददति ततोऽनुशिष्टिधर्मकथादीनि प्रयुज्यन्ते ॥

बहिया वि गमेऊणं, आरक्खितमाहि णो तहिं णिंति ।

हितणट्ठचारिगाही, एवं दोसा जढा होंति ॥

बहिरपि गता एवमेवारक्षिकश्रेष्ठिप्रभृतीन् गमयित्वा प्रज्ञाप्य तत्र भिक्षामटन्ति एवं कुर्वद्भिर्हृतनष्टचारिकादयो दोषाः परिहृता भवन्ति । ये साधवो बहिः प्रस्थाप्यन्ते ते अमीभिर्गुणैर्युक्ता भवन्ति ॥

पियधम्मे दढधम्मे, संबंधविकारिणा करणदक्खे ।

पडिवत्तीसु य कुसले, तब्भूमे पेसए बहिता ॥

प्रियधर्मणो दृढधर्मणश्च प्रतीताः (संबंधात्ति) येषामन्तर्बहिश्च स्वजनसंबन्धो भवति । अविकारिणो नाम नोद्भटवेषा न वा कन्दर्पशीलास्तान् करणदक्षान् भिक्षाग्रहणादिक्रियासु परिच्छेदवतः । प्रतिपत्तिः । प्रतिवचनप्रदानं तत्र कुशलान् (तंभूमित्ति) यो बहिः स्कन्धावार आगतस्तस्य भूमौ जातवर्द्धितान् एवंविधान् साधून् बहिः प्रेषयेत् । 'भासायतहिं असेवेजति' पदं व्याचिख्यासुराह—

केवति य आसहत्थी, जोधा धण्णं वि कित्तियं णगरे ।

परितंतमपरितंती, नागासेणाचणविजाणे ॥

बाह्यस्कन्धावारसत्काः पृच्छेयुः नगराभ्यन्तरे कियन्तोऽश्वा हस्तिनो योधा वा सज्जिताः सन्ति धान्यं वा कियन्नगरेऽस्ति नागराः पौराः सेना वा परितान्ता रोधकेण 'ठियाउपरितांतो अतुडिया ' एवं पृष्टे वक्तव्यं न जानेऽहम् । ब्रवीरन् तत्रैव च सन्तः कथं न जानीत । साधवो ब्रुवते ॥

सुणमाण वि मो सज्झा–यज्झाणनिचमा उत्ता ।

मावज्जं सोऊण वि, णहु लब्भाइक्खिओ जतिणो ॥

वयं स्वाध्यायध्यानयोर्नित्यमायुक्ताः सन्त शृण्वतोऽपि वार्त्तांतरं न शृणुमः। अपि च सावद्यं श्रुत्वाऽपि यतीनामन्यस्याख्यातुं न लभ्यते। न युज्यते। अन्तः प्रविष्टस्य तु यदि कोऽपि पृच्छति तदा वक्तव्यं भिक्षाद्युपयोगेन न ज्ञातमन्तर्बहिश्च साधारणमिदमुत्तरं"श्रृणोति बहु कर्णाभ्यामक्षिभ्यां बहु पश्यति।न च दृष्टं श्रुतं सर्वं भिक्षुराख्यातुमर्हति" एवं भैक्ष्यमटित्वा पर्याप्ते संजाते सति किं कर्तव्यमित्याह ॥

भत्तट्ठाणमलोए, मोत्तूणं संकिताइ ठाणाइ ।

सचित्ते पडिसेधो, अतिगहणं दिट्ठरूवाणं ॥

भक्तार्थं न वा जनमालोके प्रकाशे भवति । यानि शङ्कितानि चारिकादिशङ्काविषयभूतानि यानि गुपिलानि स्थानानि तानि मुक्त्वा तेषु न विधेयमित्यर्थः । यश्च सचित्तः प्रव्राजितुमुपतिष्ठते तत्र प्रतिसिद्धः स न प्रव्राजयितव्यः किं तु ये पूर्वं द्वारपालेन दृष्टरूपाः कृतास्तेषामेवान्तिकगमनं भूयः प्रवेशो भवति एषा बह्वर्थसंग्राहिका निर्युक्तिगाथा । अथैनां भाष्यकृद्विवृणोति ।

सावगसण्णि ट्ठाणे, न वि ते कतरं इए य भत्तट्ठं ।

ते समतीआ लोए, वहुगकुरुयादिसिं चेव ॥

यत्र श्रावकः श्राविका वा एतद्द्वयमपि यदि तं साधुसामाचारीकुशलं तत्र स्थाने भक्तार्थयन्ति तदलाभे यत्रैकतरं साधुं सामाचारिचतुरं तत्र समुद्देष्टव्यमेकतरस्यापि खेदज्ञस्याभावे इतरेषु अखेदज्ञेष्वपि श्रावकेषु यथा भद्रकेषु वा भक्तार्थयितव्यम् । तेषामभावे अदृश्यामालोके अशङ्कनीये सप्रकाशे प्रदेशे समुद्दिशति । बट्टककुरुकुयादिकाऽनुरूपा सैव यतना कर्त्तव्या । शैक्षस्तु यदि कोऽप्युपतिष्ठते तदा न प्रव्राजनीयः । अथ कोऽपि स्वयमेव लिङ्गं कृत्वा प्रविशति ततो वक्तव्यं वयं गणितानामङ्किता एव द्वारेण निर्गतास्ततस्तं तत्र गतः सन् गृहीत्वा विनाशयिष्यत एव मुक्तेऽपि यद्यसावागच्छति तदा द्वारं प्राप्ता द्वारपालं भणन्ति न जानीमो वयं कमप्येनम् । अस्मानेतान् दृष्टरूपान् कुरुत ।

तत्तुट्ठियवाहट्ठो, पुणरविधेत्तुं अधिंति पज्जत्तं ॥

अणुसट्ठीदारोट्ठे अण्णो वसती जयं अंतं ॥

एवं भक्तपानं पर्याप्तं गृहीत्वा भक्तार्थिता कृता न जना वाहाभितास्तद्भक्त्यूनभाजनाः पुनरपि नगरं अधियन्ति । प्रविशन्ति । यदि द्वारस्थो द्वारपालो मार्गयति पौद्गलिकां मे यच्छत ततोऽनुशिष्टिः कर्त्तव्या । अन्यो वा यदि कोऽप्यनुकम्पया ददाति । तदा न वारणीयः तस्या सत्यभावे यदन्नं प्राप्तं तद्दीयते।

रुद्धे वोच्छिन्ने वा–होरोट्ठ दो वि कारणं दीवे ।

इहरा वारियसंका, अकालभरवेदमादीसु ॥

अथ निर्गतानां द्वारं रुद्धं स्थगितं गमागमौ वा व्यवच्छिन्नौ ततस्ततो द्वयेऽपि आभ्यन्तरा बाह्याश्च साधवो द्वारस्थस्य मार्गकारणं दीपयन्ति । आभ्यन्तरा ब्रुवते अस्माकं साधवो निर्गता बहिश्च–रुद्धाः बाह्या ब्रुवते वयं कारणे भिक्षायां बहिर्निर्गताः परं द्वाराणि निरुद्धानि इतरथा यदि न कथयन्ति ततोऽकाले रात्रौ वा विकाले वा यद्यवस्कन्दो धाटिः तदादीनि तदा चारिकशङ्का भवेत् ये साधवो निर्गतास्तेऽत्र न प्रविष्टास्ते न चारिकास्ते आगता आसीरन्निति ।

बाहिं वुवसिउकामं, अंतिणती पेल्लणा अणिच्छंते ।

गुरुगा पराजयजए, वितियं रुद्धे व वोच्छिण्णे ॥

बहिर्निर्गतानां कोऽप्येकश्चिन्तयेत् युक्तोऽस्मिन्नेववारके वासो न भूयः प्रविशामि अत्र सूत्रमवतरति एवं बहिर्वसन्तं प्रज्ञापयन्ति आर्य ! सूत्रे प्रतिषिद्धं वर्त्तते बहिर्वस्तुं द्वयोर्जिनराजाज्ञयोरतिक्रतो भवति । एवं प्रज्ञाप्य नगरं प्रवेशयन्ति । अथ नेच्छन्ति प्रवेष्टुं ततः (पेल्लणत्ति) बलान्मोटिकया शैवैः स प्रवेशनीयः यदि न प्रवेशयन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः कदाचिदाभ्यन्तराणां पराजयो ऽपरेषां च जयो भवेत् तत एभिर्भेदः प्रदत्त इति शङ्कया प्रस्तारदोषा भवेयुः द्वितीयपदमत्र भवति बहिर्निर्गतस्य सर्वतोऽपि नगरं निरुद्धं गमागमः सर्वथैव व्यवच्छिन्न इति कृत्वा तत्रापि वसनं शुद्धः । बृ० ३ उ० ॥

उवरोहि (ण्)–उपरोधिन्–त्रि० पीडाकारिणि, आव० ४ अ०।

उवल–उपल–पुं० उप-ला-आदाने, टङ्काद्युपकरणपरिकर्मणा योग्ये पाषाणे, प्रश्न० १ पद । जी० । गण्डशैलपाषाणखण्डादिरूपे पृथ्वीकायभेदे, उत्त० ३६ अ० । दग्धपाषाणे, भ० ५ श० २ उ० । छिन्नपाषाणे, बृ० ४ उ० । सामान्यतः पाषाणे, विशे० । आ० म० प्र० । कर्करे, अष्ट० ।

उवलंभ–उपलम्भ–पुं० उप-लभ-घञ्-मुम् । लाभे, विशे० । ज्ञाने च । जीवाद्युपलम्भो वाच्यः । आ० म० प्र० ।

उवलद्ध–उपलब्ध–त्रि० उप-लभ-क्त । परिज्ञाते, " अह णं स होइ उवलद्धो, तो पेसंति तहाभूएहिं अन्नाउच्छेदं पेहेहिं" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । यथावस्थितस्वरूपेण विज्ञाते, दशा० १० अ० । रा० ।

उवलद्धपुण्णपाव–उपलब्धपुण्यपाप–त्रि० उपलब्धे यथावस्थितस्वरूपेण विज्ञाते पुण्यपापे येन स उपलब्धपुण्यपापः । तत्वतो विज्ञातपुण्यपापे, दशा० १० अ० । रा० ।

उवलद्धि–उपलब्धि–स्त्री० उपलम्भनमुपलब्धिः ज्ञाने, विशे० । उपलब्धिः पञ्चविधा "सारिक्खविवक्खे विवक्खोभवे ओवमा गमतो य" उपलब्धिः सादृश्यतो विपक्षत उभयधर्मदर्शनत औपम्यत आगमतश्च ॥ अधुना सादृश्यतो विपक्षतश्चोपलब्धिमाह--

सारिक्खविवक्खेहि य, लभति परोक्खेवि अक्खरं कोइ ।
सवलेयबाहुलेरा, जह अहि नउला य अणुमाणे ॥

कश्चित्परोक्षेऽप्यर्थे सादृश्यादक्षरं लभते यथा शावलेयबाहुलेयाक्षराणि तथाहि कश्चित् शावलेयं दृष्ट्वा तत्सादृश्यात्परोक्षेऽपि बाहुलेये तदक्षराणि लभते । ईदृशो बाहुलेय इति तथा कश्चिद्वैपक्ष्येण परोक्षेऽर्थे तदक्षरं लभते । यथा अहिदर्शनान्नकुलानुमाने नकुलदर्शनाद्वा सर्पानुमाने । संप्रत्युभयधर्मदर्शनत उभयाक्षरलब्धिमाह--

एगत्थे उवलद्धे, कम्मि वि उभयत्थ पच्चओ होइ ।
अस्सतर खरसाणं, गुलदहियाणं सिहरिणीए ॥

कस्मिंश्चिदुभयधर्मा यानुमितिः उभयावयवयोगिनि वा एकस्मिन्नर्थे उपलब्धे उभयत्र परोक्षे प्रत्ययस्तदक्षरलाभो भवति यथा अश्वतरे वेसरे दृष्टे खरस्य अश्वस्य च प्रत्ययस्तदक्षरलाभो यथा वा सिखरिण्यामुपलब्धायां गुरुदध्नः प्रत्ययो गुरुदध्यक्षरलाभः ।

औपम्यत उपलब्धिमाह--

पुव्वं पि अणुवलद्धो, घिप्पइ अत्थो उ कोइ ओवम्मा ।
जह गो एवं गवयो, किंचिविसेसेण परिहीणो ॥

पूर्वमनुपलब्धोऽपि कोऽप्यर्थं औपम्याद् गृह्यते यथा गौरेवं गवयो नवरं किंचिद्विशेषेण परिहीनः कम्बलकविरहित इत्यर्थः । अत्रेयं भावना यथा गौस्तथा गवय इति श्रुत्वा कालान्तरेणाटव्यां पर्यटन् गवयं दृष्ट्वा गवयोऽयमिति यदक्षरजातं लभते एषा औपम्योपलब्धिः । इदानीमागमत उपलब्धिमाह--

अत्तागमप्पमाणेण, अक्खरं किंचि अविसयत्थेवि ।
भविया अभविया कुरवो, नारगदेवलोय मोक्खो या ॥

आप्ताः सर्वज्ञास्तत्प्रणीत आगम आप्तागमः स एव प्रमाणमाप्तागमप्रमाणं तेन अविषयेऽप्यर्थे किंचिदक्षरं लभते यथा भव्योऽभव्यो देवकुरव उत्तरकुरवो नारका देवलोको मोक्षः चशब्दादन्ये च भावाः । इयमत्र भावना । आप्तागमप्रामाण्यवशात्तस्मिन् तस्मिन् वस्तुनि योऽक्षरलाभो यथा भव्य इति अभव्य इति देवकुरव इत्यादि सा आगमोपलब्धिः । एषा सर्वाप्युपलब्धिः संज्ञिनां भवति असंज्ञिनां तु का वार्तेत्यत आह--

जसपदेण असन्नीणं, अत्थं लंभे वि अक्खरं नत्थि ।
अत्थो चिय सन्नीणं तु, अक्खरं निच्छए भयणा ॥

असंज्ञिनामर्थलाभेऽपि अर्थदर्शनेऽप्युत्पन्नेन एकान्तेन नास्त्यक्षरलाभः तथाहि शङ्खशब्दं श्रुत्वाऽपि न तेषामेषा लब्धिरुपजायते यथायं शङ्खशब्द इति एवं शेषेन्द्रियेष्वपि भावनीयम् । संज्ञिनां पुनरर्थे एवाक्षरमर्थोपलम्भकाल एवाक्षरलाभो यथा शङ्खशब्द इति निश्चये पुनर्भजना शङ्खशब्द एवायं शार्ङ्गशब्द एवायमिति वा निश्चयगमनं स्याद्वा न वा एवं शेषेन्द्रियेष्वपि भावनीयम् ॥ वृ० १ उ० ।

अथोपलब्धिं प्रकारान्तरतो दर्शयति । उपलब्धेरपि द्वैविध्यमविरुद्धोपलब्धिर्विरुद्धोपलब्धिश्चेति । न केवलमुपलब्ध्यनुपलब्धिभ्यां भिद्यमानत्वेन हेतोर्द्वैविध्यमित्यपेरर्थः अविरुद्धोऽविरुद्धश्चात्र साध्येन सार्द्धं द्रष्टव्यस्ततस्तस्योपलब्धिरिति । आद्याया भेदानाहुः । तत्राविरुद्धोपलब्धिर्विधिसिद्धौ षोढेति ॥ तानेव व्याख्याति । साध्येनाविरुद्धानां व्याप्यकार्यकारणपूर्वचरोत्तरचरसहचराणामुपलब्धिरिति । ततो व्याप्याविरुद्धोपलब्धिः कार्याविरुद्धोपलब्धिः कारणाविरुद्धोपलब्धिः पूर्वचराविरुद्धोपलब्धिः उत्तरचराविरुद्धोपलब्धिः सहचराविरुद्धोपलब्धिरिति षट्प्रकारा भवति । तत्र हि साध्यं शब्दस्य परिणामित्वादि तस्याविरुद्धं व्याप्यादि प्रयत्नान्तरीयकत्वादि वक्ष्यमाणं तदुपलब्धिरिति । अथ भिक्षुर्भाषते । विधिसिद्धौ स्वभावकार्ये एव साधने साधीयसी न कारणं तस्यावश्यतया कार्योत्पादकत्वाभावात्प्रतिबद्धावस्थस्य मुर्मुरावस्थस्य वा धूमस्यापि धूमध्वजस्य दर्शनात् । अप्रतिबद्धसामर्थ्यमुग्रसामग्रीकं च तद्गमकमिति चेदेवमेतत्किं तु नैतादृशमर्वाग्दृशावसातुं शक्यमिति तन्निराकर्तुं कीर्तयन्ति । तमस्विन्यामास्वाद्यमानादाम्रादिफलरसादेकसामग्र्यनुमित्या रूपाद्यनुमितिमभिमन्यमानैरभिमतमेव किमपि कारणं हेतुतया यत्र शक्तेरप्रतिस्खलनमपरकारणसाकल्यं चेति । तमस्विन्यामिति रूपाप्रत्यक्षत्वसूचनाय शक्तेरप्रतिस्खलनं सामर्थ्यस्याप्रतिबन्धः । अपरकारणसाकल्यं शेषनिःशेषसहकारिसंपर्कः रजन्यां रस्यमानात्किल रसात्तज्जनकसामग्र्यनुमानं ततोऽपि रूपानुमानं भवति । प्राक्तनो हि रूपक्षणः सजातीयरूपान्तरलक्षणक्षणं कार्यं कुर्वन्नेव विजातीयं रसलक्षणं कार्यं करोतीति प्राक्तनरूपक्षणात्सजातीयोत्पाद्यरूपक्षणान्तरानुमानं मन्यमानैः सौगतैरनुमतमेव किंचित्कारणं हेतुर्यस्मिन् सामर्थ्याप्रतिबन्धः कारणान्तरसाकल्यं च निश्चेतुं शक्यते ॥ अथ तन्नैतत्कारणात्कार्यानुमानं किं तु स्वभावानुमानमदः ईदृशरूपान्तरोत्पादसमर्थमिदं रूपमीदृशरसजनकत्वादित्येवं तत्स्वभावभूतस्यैव तज्जननसामर्थ्यस्यानुमानादिति चेन्नन्वेतदपि प्रतिबन्धाभावकारणान्तरसाकल्यनिर्णयमन्तरेण नोपपद्यत एव तन्निश्चये तु यदि कारणादेव कस्मात्कार्यमनुमास्यते तदा किं नाम दुश्चरितं चेतस्वी विचारयेत् । एवमस्यत्र छायात्रादित्यादीन्यव्यभिचारनिश्चयादनुमानान्येवेत्युक्तं भवति । अथ पूर्वचरोत्तरचरयोः स्वभावकार्यकारणहेत्वनन्तरभावाद्भेदान्तरत्वं समर्थयन्ति । पूर्वचरोत्तरचरयोर्न स्वभावकार्यकारणभावौ तयोः कालव्यवहितावनुपलम्भादिति । साध्यसाधनयोस्तादात्म्ये सति । स्वभावहेतौ तदुत्पत्तौ तु कार्ये कारणे वाऽन्तर्भावो विभाव्यते न चैतत्तादात्म्यं हेतु समसमयस्य प्रयत्नानन्तरीयकत्वपरिणामित्वादेरुपपन्नं तदुत्पत्तिश्चान्योन्यमव्यवहितस्यैव धूमधूमध्वजादेः समधिगता ननु व्यवहितकालस्यातिप्रसक्तेः । ननु कालव्यवधानेऽपि कार्यकारणभावो भवत्येव । जाग्रद्बोधप्रबोधयोर्मरणारिष्टयोश्च तथा दर्शनादिति प्रतिजानानं प्रज्ञाकरं प्रतिक्षिपन्ति । न चातिक्रान्तानागतयोर्जाग्रद्दशासंवेदनमरणयोः प्रबोधोत्पत्तौ प्रति कारणत्वं व्यवहितत्वेन निर्व्यापारत्वादिति । अयमर्थः जाग्रद्दशासंवेदनमतीतं सुप्तावस्थोत्तरकालभाविज्ञानं वर्तमानं प्रतिमरणं वा

नागतं धुवावीक्षणादिकमरिष्टं सांप्रतिकं प्रतिव्यवहितत्वेन व्यापारपराङ्मुखमिति कथं तत्तत्र कारणत्वमवलम्बेत निर्व्यापारस्यापि तत्कल्पने सर्वं सर्वस्य कारणं स्यात् । इदमेव भावयन्ति ॥ स्वव्यापारापेक्षिणो हि कार्यं प्रति पदार्थस्य कारणत्वव्यवस्था कुलालस्येव कलशं प्रतीति अन्वयव्यतिरेकावसेयो हि सर्वत्र कार्यकारणभावस्तौ च कार्यस्य कारणव्यापारसव्यपेक्षावेव युज्येते कुम्भस्येव कुम्भकारव्यापारसव्यपेक्षाविति । ननु चातिक्रान्तानागतयोर्व्यवहितत्वेऽपि व्यापारः कथं न स्यादित्यारेकामधरयन्ति ॥ नच व्यवहितयोस्तयोर्व्यापारपरिकल्पनं न्याय्यमतिप्रसक्तेरिति । तयोरतिक्रान्तानागतयोर्जाग्रद्दशासंवेदनमरणयोः अतिप्रसक्तिमेव भावयन्ति । परंपराव्यवहितानां परेषामपि तत्कल्पनस्य निवारयितुमशक्यत्वादिति परेषामपि रावणशंखचक्रवर्त्यादीनां तत्कल्पनस्य व्यापारकल्पनस्य । अथान्वयव्यतिरेकसमधिगम्यः कार्यकारणभावस्ततो व्यवधानाविशेषेऽपि यस्यैव कार्यमन्वयव्यतिरेकावनुकरोति तदेव तत्कारणमन्यथा व्यवधानाविशेषेऽपि किं न काष्ठकृशानुवत्तत्र स्थित एव शर्कराकणनिकरोऽपि धूमकारणं स्यात्ततो नातिप्रसङ्ग इति चेन्नन्वन्वयस्तद्भावे भावः स चात्र तावन्नास्त्येव जाग्रद्दशासंवेदनमरणयोरभाव एव सर्वदा तत्कार्योत्पादात् । अथ स्वकाले सतोरेव तयोस्तत्कार्योत्पत्तेरन्वयः कथं न स्यादिति चेत्तर्हि ईदृशोऽयं रावणादिभिरप्यस्यास्त्येव सत्यमस्त्येव व्यतिरेकस्तु रिक्त इति चेन्ननु कोऽयं व्यतिरेको नाम तद्भावेऽभाव इति चेत्तर्हि जाग्रद्दशासंवेदनादेः कथं स्यात्तदभाव एव सर्वदा प्रबोधादेर्भावात् स्वकाले त्वभावस्तस्य नास्त्येवेति कथं व्यतिरेकः सिद्धिमधिवसेदिति न व्यवहितयोः कार्यकारणभावः संभवति । सहचरहेतोरपि स्वभावकार्यकारणेषु नान्तर्भाव इति दर्शयन्ति । सहचारिणोः परस्परस्वरूपपरित्यागेन तादात्म्यानुपपत्तेः सहोत्पादेन तदुत्पत्तिविपत्तेश्च सहचरहेतोरपि प्रोक्तेषु नानुप्रवेश इति । यदि हि सहसंचरणशीलयोर्वस्तुनोस्तादात्म्यं स्यात्तदा परस्परपरिहारेण स्वरूपान्तरोपलम्भो न भवेदथ तदुत्पत्तिस्तदा पौर्वापर्येणोत्पादप्रसङ्गात्सहोत्पादो न स्यात् नचैवं ततो नास्य प्रागेषु स्वभावकार्यकारणेष्वन्तर्भावः । इदानीं मन्दमतिव्युत्पत्तिनिमित्तं साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां पञ्चावयवां व्याप्याविरुद्धोपलब्धिमुदाहरन्ति । ध्वनिः परिणतिमान् प्रयत्नानन्तरीयकत्वाद्यः प्रयत्नानन्तरीयकः स परिणतिमान्यथा स्तम्भः यो वा न परिणतिमान् स न प्रयत्नानन्तरीयको यथा वान्ध्येयः प्रयत्नानन्तरीयकश्च ध्वनिस्तस्मात्परिणतिमानिति व्याप्यस्य साध्येनाविरुद्धस्योपलब्धिः साधर्म्येण वैधर्म्येण चेति । अत्र ध्वनिः परिणतिमानिति साध्यधर्मविशिष्टधर्म्यभिधानरूपा प्रतिज्ञा प्रयत्नानन्तरीयकत्वादिति हेतुः यः प्रयत्नानन्तरीयक इत्यादि तु व्याप्तिप्रदर्शनपूर्वौ साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां स्तम्भवान्ध्येयरूपौ दृष्टान्तौ । प्रयत्नानन्तरीयकश्च ध्वनिरित्युपनयस्तस्मात्परिणतिमानिति निगमनम् । यद्यपि व्याप्यत्वं कार्यादिहेतूनामप्यस्ति साध्येन व्याप्यत्वात्तथापि तन्नेह विवक्षितं किंतु साध्येन तदात्मीभूतस्य कार्यादिरूपस्य प्रयत्नानन्तरीयकत्वादेः स्वरूपमित्यदोषः ॥ अथ कार्याविरुद्धोपलब्ध्यादीनुदाहरन्ति अस्त्यत्र गिरिनिकुञ्जे धनञ्जयो धूमसमुपलम्भादिति कार्यस्येति । साध्येनाविरुद्धस्योपलब्धिरिति पूर्वसूत्रादिहोत्तरत्र चानुवर्त्तनीयम् । भविष्यति वर्षं तथाविधवारिवाहविलोकनादिति कारणस्येति तथाविधेति सातिशयोन्नतत्वादिधर्मोपेतत्वं गृह्यते । उदेष्यति मुहूर्त्तान्ते तिष्यतारका पुनर्वसूदयदर्शनादिति पूर्वचरस्येति तिष्यतारकेति पुष्यनक्षत्रम् ॥ उद्गुर्मुहूर्त्तात्पूर्वं पूर्वफल्गुन्य उत्तरफाल्गुनीनामुद्गमोपलब्धेरित्युत्तरचरस्येति । अस्तीह सहकारफलरूपविशेषः समास्वाद्यमानरसविशेषादिति सहचरस्येति । इयं च साक्षात्षोढा विरुद्धोपलब्धिरुक्ता । परंपरया पुनः संभवन्तीयमत्रैवान्तर्भावनीया । तद्यथा कार्यकार्याविरुद्धोपलब्धिः कार्याविरुद्धोपलब्धौ अन्तर्भवतीति योगः अभूदत्र कोशः कलशोपलम्भादिति कोशस्य हि कार्यं कुशूलस्तस्य चाविरुद्धं कार्यं कुम्भ इति एवमन्याऽप्यत्रैवान्तर्भावनीया ॥ अधुना विरुद्धोपलब्धिभेदानाहुः ॥ विरुद्धोपलब्धिस्तु प्रतिषेधप्रतिपत्तौ सप्त प्रकारेति । प्रथमप्रकारं प्राक् प्रकाशयन्ति । तत्राद्या स्वभावविरुद्धोपलब्धिरिति । प्रतिषेध्यस्यार्थस्य यः स्वभावः स्वरूपं तेन सह यत्साक्षाद्विरुद्धं तस्योपलब्धिः स्वभावविरुद्धोपलब्धिः एतामुदाहरन्ति नास्त्येव सर्वथैकान्तोऽनेकान्तस्योपलम्भादिति । स्पष्टो हि सर्वथैकान्तानेकान्तयोः साक्षाद्विरोधो भावाभावयोरिव । नन्वयमनुपलब्धिहेतुरेव युक्तो यावान् कश्चित्प्रतिषेधः स सर्वोपलब्धिरिति वचनादिति चेत्तन्मलीमसमुपलम्भाभावस्यात्र हेतुत्वेनानुपन्यासात् । अथ विरुद्धयोः सर्वथैकान्तानेकान्तयोर्वह्निशीतस्पर्शयोरिव प्रथमं विरोधः स्वभावानुपलब्ध्या प्रतिपन्न इत्यनुपलब्धिमूलत्वात्स्वभावविरोधोपलब्धेरनुपलब्धिरूपत्वं युक्तमेवेति चेत्तर्हि साध्यधर्म्मिणि भूधरादौ साधने च धूमादावध्यक्षीकृते सतीदमप्यनुमानं प्रवर्तत इति प्रत्यक्षमूलत्वात् इदमपि प्रत्यक्षं किं न स्यात् । विरुद्धोपलब्धेराद्यप्रकारं प्रदर्श्य शेषानाख्याति । प्रतिषेध्याविरुद्धव्याप्तादीनामुपलब्धयः षडिति प्रतिषेध्येनार्थेन सह ये साक्षाद्विरुद्धास्तेषां ये व्याप्तादयो व्याप्यकार्यकारणपूर्वचरोत्तरचरसहचरास्तेषामुपलब्धयः षड् भवन्ति । विरुद्धव्याप्तोपलब्धिर्विरुद्धकार्योपलब्धिर्विरुद्धकारणोपलब्धिर्विरुद्धपूर्वचरोपलब्धिर्विरुद्धोत्तरचरोपलब्धिर्विरुद्धसहचरोपलब्धिश्चेति । क्रमेणासामुदाहरणान्याहुः । विरुद्धव्याप्तोपलब्धिर्यथा नास्त्यस्य पुंसस्तत्त्वेषु निश्चयस्तत्र संदेहादिति । अत्र हि जीवादितत्त्वगोचरो निश्चयः प्रतिषेध्यस्तद्विरुद्धश्चानिश्चयस्तेन व्याप्तस्य संदेहस्योपलब्धिः । विरुद्धकार्योपलब्धिर्यथा न विद्यतेऽस्य क्रोधाद्युपशान्तिर्वदनविकारादेरिति वदनविकारस्ताम्रतादिरादिशब्दादधरस्फुरणादिपरिग्रहः । अत्र च प्रतिषेध्यः क्रोधाद्युपशमस्तद्विरुद्धस्तदनुपशमस्तत्कार्यस्य वदनविकारादेरुपलब्धिः । विरुद्धकारणोपलब्धिर्यथा नास्य महर्षेरसत्यं वचः समस्ति रागद्वेषकालुष्याकलङ्कितज्ञानसंपन्नत्वादिति प्रतिषेध्येन ह्यसत्येन सह विरुद्धं सत्यं तस्य कारणं रागद्वेषकालुष्याकलङ्कितज्ञानं तत्कुतश्चित्सूक्ताभिधानादेः सिद्ध्यत्सत्यं साधयति । तच्च सिध्यदसत्यं प्रतिषेधति ॥ विरुद्धपूर्वचरोपलब्धिर्यथा नोद्गमिष्यति मुहूर्तान्ते पुष्यतारा रोहिण्युद्गमादिति । प्रतिषेध्योऽत्र पुष्यतारोद्गमस्तद्विरुद्धो मृगशीर्षोदयस्तदनन्तरं पुनर्वसूदयस्यैव भावात् । तत्पूर्वचरो रोहिण्युदयस्तस्योपलब्धिर्विरुद्धोत्तरचरोपलब्धिर्यथा नोदगान्मुहूर्तात्पूर्वं मृगशिरः पूर्वफाल्गुन्युदयादिति । प्रतिषेध्योऽत्र मृगशीर्षोदयस्तद्विरुद्धो मघोदयोऽनन्तरमार्द्रोदयादेरेव भावात्तदुत्तरचरः पूर्वफल्गुन्युदयस्तस्योपलब्धिर्विरुद्धसहचरोपलब्धिर्यथा नास्त्यस्य मिथ्याज्ञानं सम्यग्दर्शनादिति प्रतिषेध्येन हि मिथ्याज्ञानेन सह विरुद्धं सम्यग्ज्ञानं तत्सहचरं सम्यग्दर्शनं तच्च प्राण्यनुकम्पादेः कुतश्चिल्लिङ्गात्प्रसिध्यत्सहचरं सम्यग्ज्ञानं साधयति । इयं च सप्तप्रकारापि विरुद्धोपलब्धिः ॥ प्रतिषेध्येनार्थेन साक्षाद्विरोधमाश्रित्योक्ता परंपरया विरोधाश्रयणेन त्वनेकप्रकारा विरुद्धोपलब्धिः संभवत्यत्रैवाभियुक्तैरन्तर्भावनीया । तद्यथा कार्यविरुद्धोपलब्धिर्व्यापकविरुद्धोपलब्धिः कारणविरुद्धोपलब्धिरिति अयं स्वभावविरुद्धोपलब्धौ । तत्र कार्यवि-

रुद्धोपलब्धिर्यथा नात्र देहिनि दुःखकारणमस्ति सुखोपलम्भादिति साक्षादत्र सुखदुःखयोर्विरोधः प्रतिषेध्यस्वभावेन तु दुःखकारणेन परंपरया। व्यापकविरुद्धोपलब्धिर्यथा न सन्निकर्षादिः प्रमाणमज्ञानत्वादिति साक्षादत्र ज्ञानत्वा ज्ञानत्वयोर्विरोधः प्रतिषेध्यस्वभावेन तु ज्ञानत्वव्याप्येन प्रामाण्येन व्यवहितः कारणविरुद्धोपलब्धिर्यथा नासौ रोमहर्षादिविशेषवान् समीपवर्तिपावकविशेषत्वादिति । अत्र पावकः साक्षाद्विरुद्धः शीतेन प्रतिषेध्यस्वभावेन तु रोमहर्षादिना शीत कार्येण पारम्पर्येण । ये तु नास्य पस्य हिमजनितरोमहर्षादावशषो धूमात् प्रतिषेधस्य हि रोमहर्षादिविशेषस्य कारणं हिमं तद्विरुद्धोऽग्निस्तत्कार्यं धूम इत्यादयः कारणविरुद्धकार्योपलब्ध्यादयो विरुद्धोपलब्धेर्भेदास्ते यथासंभवं विरुद्धकार्योपलब्ध्यादिष्वन्तर्भावनीयाः । र० ३ परि० ॥

उवलब्भ–उपलभ्य–अव्य० विज्ञायेत्यर्थे, " धम्मस्स सारमुवलब्भकरे य मायं " ध० २ अधि० ॥ ज्ञेये प्राप्ये च । वाच० ।

उवलभत्ता –देशी–तथेत्यर्थे, दे० ना० ॥

उवलयपग्गा –देशी–वलये, दे० ना० ॥

उवललय–देशी –सुरते, दे० ना० ॥

उवललिय–उपललित– न० उप-लल्- भावे-क्त-क्रीडितविशेषे, ज्ञा० ९ अ० ।

उवलाउ–उपलातुम्– अव्य० ग्रहीतुमाश्रयितुमित्यर्थे, व्य०१उ०

उवलालिज्जमाण–उपलाल्यमान– त्रि० क्रीडादिलालनया(ज्ञा० १ अ०) ईप्सितार्थसम्पादनाद्वा क्रियमाणे उपलालने, भ० ९ श० ३३ उ० । " उवगाइज्जमाणे उवलालिज्जमाणे " रा० ॥

उवलिंप (त्)–उपलिम्पत्– त्रि० घटकमुखस्य तत्पिधानकस्य च गोमयादिना रन्ध्रं भजति, ज्ञा० ७ अ० ॥

उवलित्त–उपलिप्त–त्रि० उप–लिप्–क्त । संवेष्टिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । गोमयादिना लिप्ते, ज्ञा० १ अ० । आ० म० प्र०। दशा०।

उवली (ल्ली) ण–उपलीन–त्रि० उप–ली–क्त–प्रच्छन्ने, "उवल्लीणा मेहुणधम्मं विण्णवेंति " आचा० २ श्रु० ॥

उवलुत्रं–देशी–सलज्जे, दे० ना० ।।

उवलेव–उपलेप–पुं० उप–लिप्–घञ् । उपलिप्यतेऽनेनेत्युपलेपः कर्मबन्धे, औ०। भावे-घञ् । आश्लेषे, सूत्र०१ श्रु० १ अ०२ उ० । संश्लेषे, आचा० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उवलेवण–उपलेपन–न० उप–लिप्-ल्युट्–गोमयादिना लेपने, ग० २ अधि० । "उवलेवणसम्मज्जणं करेइ" भ०११ श०९ उ०। "भिक्खू उवलेवणादि काऊ णखणं करेइ" नि० चू०१ उ०। औ०॥

उववज्जमाण–उपपद्यमान–त्रि० यथास्वमुत्पादस्थानेष्वन्यनगरस्योत्पद्यमाने, " सउर्हि बायरकाएर्हि उववज्जमाणेहिं लोगे फुडे" स्था० ४ ठा० ॥

उपवाद्यमान–त्रि० वादित्रे, कल्प० ॥

उववज्जिउकाम–उत्पत्तुकाम–त्रि० समुत्पित्सौ, " जो जीवो उववज्जिउकामो" सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

उववज्जित्ता–उपपद्य–अव्य० उप पद्-ल्यप् । उत्पादक्षेत्रं गत्वेत्यर्थे, भ० १७ श० ६ उ० ।

उववण–उपवन–न० भवनासन्नवने, ज्ञा० १ अ० ।

उववण्ण–उपपन्न–त्रि० उप-पद्-क्त । उत्पन्ने, "उववण्णो माणुसंमि लोगम्मि " उत्त०९ अ० "दोच्चं पुढवीए नारगा उववण्णा" नि० चू० ११ उ० । युक्त्या घटमानके, सूत्र० १ श्रु० १ अ० । सङ्गते, पंच० ०६ विव०। उदीर्णे, प्रेरिते, "उववण्णो पावकम्मुणा" पापकर्मणा उदीर्णः प्रेरितः। उत्त०१९अ०। प्राप्ते,भावे क्तः। उपपाते, भ० १४ श० १ उ० ।

उववत्ता–उपपत्तृ–त्रि० उपपातकर्त्तरि, "देवलोगेसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति " औ० । स्था० ॥

उववत्ति–उपपत्ति–स्त्री० उप-पद्-क्तिन् । उपपाते, जन्मनि, स्था० २ ठा० । संभवघटने, । विवक्षितार्थसंभवव्यवस्थापने, विशे० । युक्तौ, "उपपत्तिर्भवेद्युक्ति-र्या तदभावप्रसाधिका । सान्वयव्यतिरेकादि-लक्षणा सूरिभिः कृतेति १ आगमश्चोपपत्तिश्च, सम्पूर्णं विधिलक्षणम " अनु० । सङ्गतौ, हेतौ, उपाये, प्राप्तौ, सिद्धौ, वाच०। विषये, "विसउत्ति वा संभवत्ति वा उववत्तित्ति वा एगट्ठा " आ० चू० १ अ० ।

उववत्थ–उपवस्त्र–न० अङ्गप्रोञ्छणसाधके धौतवस्त्रव्यतिरिक्ते द्वितीये वस्त्रे, तपोविशेषे श्रीआणन्दविमलसूरिकृताष्टकर्मतपो यद्युपवस्त्रेण कर्त्तुं न शक्नोति तदाऽऽचाम्लेन करोति किं वा नेति १५७ प्रश्ने यदि सर्वथोपवस्त्रकरणशक्तिर्न स्यात्तदा चाम्लेनापि करोतीति सेनप्र० ४ उल्ला० ।

उववाय–उपपात–पुं० उप पत् घञ् हट्टादागतौ, फलोन्मुखत्वे, नाशे, उप समीपे पतनमुपपातः। दृग्विषयदेशावस्थाने, "आणा णिद्देसयरे गुरूणमुववायकारए" उत्त० १ अ०। समीपे, "आणा उववायवयणनिद्देशकरे" व्य० द्वि० ४ उ० । सेवायाम्, । "आणोववायवयणणिद्देसे चिट्ठंति" भ० ३ श० ३ उ० । आज्ञायाम्,"उववातो णिद्देसो, आणाविणओ य होंति एगट्ठा" इति वचनात्" व्य० द्वि० ४ उ० । उपपतनमुपपातः । देवनारकाणां जन्मनि, "एगे उववाए" उपपात एकश्च्यवनवत् । स्था०१ ठा०। कल्प० । अकामनिर्जरादिजनिते, किल्बिषादिदेवभवे, नारकभवे च । स्था० ३ ठा० । दर्श० । स० । आचा० । अणु० । प्रादुर्भावे, प्रज्ञा० १६ पद । "दोण्हं उववाए पण्णत्ता तंजहा देवाणं चेव णेरइयाणं चेव"द्वयोर्जीवस्थानयोरुपपतनमुपपातो गर्भसम्मूर्छनलक्षणजन्मप्रकारद्वयविलक्षणो जन्मविशेषः । स्था० २ ठा० । स च क्षेत्रभवभेदाद् द्विविधः तद्यथा क्षेत्रोपपातो भवोपपातश्च तत्र क्षेत्रमाकाशो यत्र नारकादयो जन्तवः सिद्धाः पुद्गला वा अवतिष्ठन्ते। भवकर्मसम्पर्कजनितो नैरयिकत्वादिकः पर्यायः सम्भवति कर्मवशवर्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भव इति व्युत्पत्तेः। नो भवः भवव्यतिरिक्तः कर्मसम्पर्कसम्पाद्यनैरयिकत्वादिपर्यायरहित इति भावः। स च पुद्गलः सिद्धो वा उभयस्यापि यथोक्तलक्षणभवातीतत्वात् । प्रज्ञा० १६ पद ।

(१) उपपाते संग्रहः ।
(२) गतीनामुपपातविरहः ।
(३) सान्तरनिरन्तरोपपातः ।
(४) एकसमये कियन्त उपपातास्तत्र नैरयिकाद्येकोनचत्वारिंशज्जीवानामुपपातविचारः ।
(५) नैरयिकादीनामात्मोपक्रमादिना उपपातचिन्तनम् ।
(६) कतिसञ्चिताकतिसञ्चितानामुपपातः एषामल्पबहुत्वविचारः ।
(७) षट्कसमर्जितोत्पादस्तदल्पबहुत्वविचारश्च ।
(८) द्वादशसमर्जिताः ।
(९) चतुरशीतिसमर्जिताः । असुरकुमारादीनां भेदादिनिरूपणं च ।

(१०) नैरयिकादयः कुत उत्पद्यन्ते तेषां स्थितिभवग्रहणादयः। नैरयिकेषूत्पद्यमानानां स्थित्यादि च ।
(११) कृतयुग्मादि विशेषणेनैकेन्द्रियादीनामुपपातचिन्तनम्। तत्र प्रथमाद्वितीयादिसमयकृतयुग्मविचारः ।
(१२) राशियुग्मक्षुद्रकयुग्मादिविशेषणेन नैरयिकादीनामुपपात विचारः ।
(१३) भव्यदेवादीनामुपपातचिन्तनम् ।
(१४) नैरयिकादीनां स्वतोऽस्वतो वा उपपातचिन्तनम् ।
(१५) नैरयिकादयः उद्वर्त्य क गच्छन्ति क्षुद्रकृतनैरयिका कुत उत्पद्यन्ते ।
(१६) भव्यद्रव्यदेवादयः कुत उत्पद्यन्ते ।
(१७) महर्द्धिकदेवानां द्विशरीरेषूपपादविचारः ।
(१८) नैरयिकादयः कथमुत्पद्यन्त इति चिन्तनम् ।
(१९) समुद्घातविशेषणेनैकेन्द्रियाणामुपपात चिन्तनम् ।
(२०) पृथ्व्यादीनां समवहत्य देवलोकेषूपपातः।
(२१) नैरयिकादीनां नैरयिकादिषूपपातोद्वर्त्तनचिन्तनम्। कृष्णलेश्याविषयोत्पत्ति चिन्तनम्। पृथ्वीकायिकेषु कृष्णलेश्याविषयविचारः ।
(२२) लेश्यावत्त्वेनोपपातश्चतुर्विंशतिदण्डकस्य शेषपदानामतिदेशश्च ।
(२३) नैरयिकाणां देशतस्सर्वतो वा उपपातः ।
(२४) गर्भगतस्य मृत्वा देवलोकेषूपपातः ।
(२५) कुतो देवा देवलोकेषूपपद्यन्ते ।
(२६) सहोपपन्नयोरसुरकुमारयोः शोभनाशोभनवत्त्वम् ।
(२७) नैरयिका नैरयिकेषूपपन्नानां कश्चिदल्पतरोऽपरो महावेदनतरः ।
(२८) पूर्वोक्तानां नैरयिकादीनामायुष्कसंवेदनम् ।
(२९) रत्नप्रभायां सर्वे उपपन्नपूर्वाः ।
(३०) अविराधितश्रामण्यानां देवलोकेषूपपातः ।

(१) अथसत्वानामुपपातविरहादयश्चिन्त्यन्ते । तत्रादौ इयमधिकारसंग्रहणि गाथा–

बारसचउवीसाइं, संतरयं एगसमयकत्तो य ।
उव्वट्टणपरभविया–उयं अट्ठेव य आगरिसा ॥

प्रथमं गतिषु सामान्यत उपपातविरहोद्वर्तनाविरहस्य च द्वादश मुहूर्ताः प्रमाणं वक्तव्यं तदनन्तरं नैरयिकादिषु भेदेषूपपातविरहस्योद्वर्तना विरहस्य चतुर्विंशतिमुहूर्ता गतिषु प्रत्येकमादौ वक्तव्याः । ततः (संतरत्ति) सान्तर नैरयिकादयः उत्पद्यन्ते निरन्तरं चेति वक्तव्यं। तदनन्तरमेकसमयेन नैरयिकादयः प्रत्येकं कति उत्पद्यन्ते कति चोद्वर्तन्ते इति! चिन्तनीयं ततः कुत उत्पद्यन्ते नारकादयः इति चिन्त्यते तत (उव्वट्टण त्ति) नैरयिकादय उद्वृत्ताः सन्तः कुत्रोत्पद्यन्ते इति वक्तव्यं तदनन्तरं कति भागावशेषेऽनुभूयमानभावायुषि जीवाः पारभाविकमायुर्बध्नन्तीति वक्तव्यं तथा कतिभिराकर्षैरुत्कर्षेन आयुर्बन्धक इति चिन्तायामष्टौ आकर्षा वक्तव्याः। एषाः संग्रहणीगाथासंक्षेपार्थः ॥

(२) एतदेव क्रमेण विवरीषुर्गतीनामुपपातविरहमाह–

निरयगईणं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता । तिरियगईणं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता। मणुयगईणं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता। देवगईणं भंते! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता। सिद्धिगईणं भंते ! केवइयं कालं विरहिता सिज्झणया पन्नत्ता ? गोयमा! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं छम्मासा। निरयगईणं भंते केवइयं कालं विरहिया उव्वट्टणाए पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं बारस मुहुत्ता । मणुयगईणं भंते! केवइयं कालं विरहिया उवट्टणाए पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता एवं तिरिया देवगइए वि ॥

निरयगतिर्नाम नरकगतिकर्मोदयजनिता जीवस्य औदयिको भावः स चैकः सप्तपृथिवीव्यापि चेति । एकवचनेन सप्तानाश्च पृथिवीनां परिग्रहः ण मिति वाक्यालङ्कारे भदन्तेति गुर्वामन्त्रणं परमकल्याणयोगिन्! (केवइयंति) कियन्तं कालं विरहिता शून्या प्रज्ञप्ता उपपातेन उपपतनमुपपातस्तदन्यगतिकानां सत्वानां नारकत्वेनोत्पाद इति भावः तेन प्रज्ञप्ता प्ररूपिता भगवता अन्यैश्च ऋषभादिभिस्तीर्थकरैः एवं प्रश्ने कृते भगवानाह । गौतम ! जघन्यत एकं समयं यावदुत्कर्षतो द्वादशमुहूर्तान् । अत्र मुग्धप्रेरक आह। नन्वेकस्यामपि पृथिव्यामग्रे द्वादशमुहूर्त्तप्रमाण उपपातविरहो न वक्ष्यते चतुर्विंशतिमुहूर्त्तादिप्रमाणस्य वक्ष्यमाणत्वात् ततः कथं सर्वपृथिवी समुदायेऽपि द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणम् । प्रत्येकमभावे समुदायेऽभावादिति न्यायस्य श्रवणात् । तदयुक्तं वस्तुतत्वापरिज्ञानात् । यद्यपि हि नाम रत्नप्रभादिष्वेकैकनिर्धारणेन चतुर्विंशतिमुहूर्तादिप्रमाण उपपातविरहो वक्ष्यते तथापि यदा सप्तापि पृथिव्यः समुदिता उपेत्योपपातविरहश्चिन्त्यते तदा स द्वादशमुहूर्तप्रमाण एव लभ्यते द्वादशमुहूर्तानन्तरमवश्यमन्यतरस्यां पृथिव्यामुत्पादसम्भवात्तथाकेवलवेदसोपलब्धेः। यस्तु प्रत्येकमभावे समुदायेऽप्यभाव इति न्यायः स कारणकार्यधर्मानुगमचिन्तायां नान्यत्रेत्यदोषः । यथा नरकगतिर्द्वादशमुहूर्ताऽनुत्कर्षत उपपातेन विरहिता उक्ता एवं तिर्यङ्मनुष्यदेवगतयोऽपि । सिद्धिगतिस्तूत्कर्षतः षण्मासानुपपातेन विरहिता एवमुद्वर्तनाऽपि नवरं सिद्धा नोद्वर्त्तन्ते तेषां साद्यपर्यवसितकालतया शाश्वतत्वादिति सिद्धिरुद्वर्तनया विरहिता वक्तव्या। गतं प्रथमद्वारम्।

इदानीं चतुर्विंशतिरिति द्वितीयं द्वारमभिधित्सुराह–

(१) रयणप्पभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउव्वीसं मुहुत्ता । सक्करप्पभापुढविणेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं सत्तराइंदियाणि। वालुयप्पभाए पुढवीए णेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं अद्धमासं । पंकप्पभापुढविणेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं मासं । धूमप्पभापुढविणेरइयाणं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं दो मासा । तमापुढविणेरइयाणं भंते ? केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं

एक्कं समयं उक्कोसेणं चत्तारि मासा । अहेसत्तमा पुढवि-णेरइयाणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पण्णत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं छम्मासा (२) असुरकुमाराणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं प-ण्णत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । एवं (३) नागकुमाराणं (४) सुवष्णकुमाराणं (५) विज्जुकुमाराणं (६) अग्गिकुमाराणं (७) दीव-कुमाराणं (८) उदहिकुमाराणं (९) दिसाकुमाराणं (१०) वाउकुमाराणं (११) थणियकुमाराण य पत्तेयं जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । (१२) पुढविकाइयाणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पण्णत्ता ? गोयमा ! अणुसमयविरहियं उववाएणं पण्णत्ता (१३) एवं आउकाइयाण वि (१४) तेउकाइयाणवि (१५) वाउकाइयाण वि (१६) वणस्सइकाइयाण वि अणुसमयविरहिया उववाएणं पण्णत्ता । (१७) बेइंदियाणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पण्णत्ता गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । एवं (१८) तेइंदियाय (१९) चउरिंदिया य । (२०) सम्मुच्छिम-पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पण्णत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता । (२१) सम्मुच्छिममणुस्साणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पण्णत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । गब्भवक्कंतियमणुस्साणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता । (२२) वंतराणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । (२३) जोइसियाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसे-णं चउवीसं मुहुत्ता । (२४) सोहम्मकप्पदेवाणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पण्णत्ता ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । ईसाणे कप्पे देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता । सणंकुमारदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं नवराइंदिया वीसमुहुत्ताइं ॥ माहिंददे-वाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बारसराइंदियाइं दसमुहुत्ताइं । बंभलोए देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अद्धतेवीसं राइं-दियाइं । लंतगदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एगं समयं उक्कोसेणं पणयालीसं राइंदियाइं । महासुक्कदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असीतिराइंदियाइं । सहस्सारदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं राइंदियसत्तं । आणयदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं संखेज्जमासा । पाणयदेवा णं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं सं-खेज्जमासा । आरणदेवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं संखेज्जवासा । अच्चुयदेवाणं पुच्छा गोय-मा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं संखेज्जवासा । हेट्ठिम-गेविज्जाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससयाइं । मज्झिमगेविज्जाणं पुच्छा गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससहस्साइं । उवरिमगेविज्जाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं संखेज्जाइं वाससयसहस्साइं । विजय-वेजयंत-जयंत अपराजिय-देवाणं पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं । सव्वट्ठसिद्धदेवाणं पुच्छा गो-यमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं पलिओवमस्स संखे-ज्जइभागं । सिद्धाणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया सिज्झ-णयाए पण्णत्ते ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा । रयणप्पभापुढविनेरइयाणं जंते ! केवइयं कालं विरहिया उवट्टणाए पण्णत्ते ? गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं चउवीसमुहुत्ता एवं सिद्धवज्जा उवट्टणा वि जा-णियव्वा जाव अणुत्तरोववाइयत्ति नवरं जोइसियवेमाणिएसु चयणंति अभिलावो कायव्वो ॥

"रयणप्पभाए" इत्यादि पाठसिद्धम् । नवरमत्रोत्कर्षविषया इमा संग्रहणिगाथा "चउवीसयमुहुत्ता, सत्तयराइंदियाइ पक्खो य, मासो एक्को दुन्निओ, चउरो छम्मास नरएसु ॥ १ ॥ कमसो उक्को-सेणं, चउवीसमुहुत्तभवणवासीसु । अविरहिया पुढवाई, वि-गलाणं तो मुहुत्तं तु ॥ २ ॥ सम्मुच्छिमतिरिपणिंदिय, एवं चियगब्भवारसमुहुत्ता ॥ सम्मुच्छिमगब्भमणुया, कमसो चउवी-सबारसया ॥ ३ ॥ वणजोइससोहम्मी-साणकप्पचउवीसइमु-हुत्ताओ । कप्पे सणंकुमारे दिवसाण वावीसई मुहुत्ताओ ॥ ४ ॥ माहिंदे राइंदिय-बारसदसमुहुत्तबंभलोगम्मि । राइंदियअ-द्धतेवी-सुलंतए होंति पणयाला ॥ ५ ॥ महसुक्कम्मिअसई, स-हस्सारिसयं तओ उ कप्पदुगे । मासा संखेज्जा तह, वासा सं-खेज्ज उवरिदुगे ॥ ६ ॥ हिट्ठिममज्झिम उवरिम, जह संखसया सहस्सलक्खाइं । वासाणं विन्नेओ, उक्कोसेणं विरहकालो ॥ ७ ॥ कालो संखाईओ, विजयाइसु चउसु होइ नायव्वो । संखेज्जो पल्लसओ, भागो सव्वट्ठसिद्धम्मि" ॥ ८ ॥ प्रज्ञा० ६ पद ।

बालतवे पडिबद्धा, उक्कडरोसा तवेण गारविया ।
वेरेण य पडिबद्धा, मरिओ असुरेसु गच्छंति ॥ ९ ॥
रज्जुगहविसभक्खण, जलजलणपवेसतण्हछुहदुहओ ।
गिरिसिरिपडणाउ मुया, सुह भावा हुंति वितरिया १० ॥
तावस जा जोइसिया, चरगपरिव्वाय बंभलोगो जा ।
जा सहसारो पंचिंदि-तिरिय जा अच्चुओ सड्ढा ॥ ११ ॥
जइ लिंगिमिच्छदिट्ठी, गेविज्जा जाव जंति उक्कोसं ।
पयमवि असद्दहंतो, सुत्तत्थं मिच्छदिट्ठीओ ॥ १२ ॥
सुत्तं गणहररइयं, तहेव पत्तेय बुद्धरइयं च ।

सुयकेवलिणा रइयं, अभिन्नदसपुव्विणा रइयं ॥ १३ ॥
छउमत्थ संजयाणं, उववाय उक्कोसओ सव्वट्ठे ।
तेसिं सड्ढाणं पि य, जहन्नओ होइ सोहम्मे ॥ १४ ॥
लंतम्मि चउदसपुव्विस्स, तावसाईण वंतरेसु तहा ।
एसो उववायविही, नियकिरियट्ठियाणसव्वो वि ॥१५॥

अर्द्धवञ्चनाविकलास्तत्वतो ज्ञानशून्यत्वाद्बाला इव बालास्तेषां तपः पञ्चाग्न्यादि तच्च तत्वतः सत्वोपघातहेतुत्वाच्च तपः तथा च । महाभारते शान्तिपर्वणि व्यासोऽप्याह । " चतुर्णां ज्वलतां मध्ये, यो नरः सूर्यपञ्चमः । तपस्तपति कौन्तेय ! न तत्पञ्चतपः स्मृतम् ॥ पञ्चानामिन्द्रियाग्नीनां, विषयेन्धनचारिणाम् । तेषां तिष्ठति यो मध्ये, तद्वै पञ्चतपः स्मृतम् "॥ तस्मिन् प्रतिबद्धा आसक्ताः अथवा बालस्थिता तथा तद्द्रव्यक्षेत्रकालभावेषु प्रतिबद्धाः उत्कटरोषाः चण्डकोपाः । तथा तपसाऽनशनादिभेदेन गौरविता वयं तपस्विन इति गर्वाध्माताः तथा वैरेण क्रोधानुशयरूपेण कचित्प्राणिनि द्वारवत्यां द्वीपायनवत्प्रतिबद्धाः कृतानुबन्धाः मृत्वा असुरेषु असुरादिषु भवनवासिषु जायन्ते ॥ ९ ॥ (रज्जुत्ति०) व्यक्ता नवरं शुभभावा नरकादिगतियोग्या अत्यन्तरौद्रार्तचित्तपरिहारेण तथाविधमन्दशुभपरिणामाः शूलपाणिप्रभृतय इव ॥ १० ॥ (तावसत्ति०) तापसा वनवासिनो मूलकन्दफलाहारास्त (जंति उक्कोसन्ति) वक्ष्यमाणेन योगादुत्कर्षतो यान्त्युत्पद्यन्ते यावज्ज्योतिष्कास्तत ऊर्ध्वं नेति भावः । एवं चरका धाटिभिक्षाचराः परिव्राजकाश्च कपिलमतानुगामिनो यावद्ब्रह्मलोकः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो हस्त्यादयः सम्यक्त्वदेशविरतिप्रयुक्ता यावत्सहस्रारः श्राद्धाः श्राविकादेशविरत मनुष्या यावदच्युतः ॥ ११ ॥ (जइत्ति०) यति लिङ्गिनो रजोहरणादिसाधुवेषधारिणो मिथ्यादृष्टय उत्कर्षतो ग्रैवेयकान् यावत् यान्ति । एतदुक्तं भवति । प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्याभिव्यक्तिरूपसम्यक्त्वविकला अपि संपूर्णदशविधचक्रवालसामाचार्यनुष्ठानप्रभावाद्ग्रैवेयकान् यावदुत्कर्षतस्ते गच्छन्ति मिथ्यादृष्टिस्तु सोऽप्यभिधीयते यः समग्रद्वादशाङ्गं श्रद्दधानोऽपि सूत्रोक्तमेकमपि पदमक्षरं वा न श्रद्धत्ते स्वल्पस्याऽपि सर्वविदोक्तस्याश्रद्धानेन तत्र तस्याप्रत्ययात् ॥ १२ ॥ सूत्रोक्तमित्युक्तमतः सूत्रस्वरूपमाह (सुत्तंति) यद्गणधरैः सुधर्मस्वाम्यादिभीरचितमाचाराङ्गादि यच्च प्रत्येकबुद्धैर्नम्याद्भिर्नम्यध्ययनादि यच्च श्रुतकेवलिना चतुर्दशपूर्वधरेण शय्यंभवादिना दशवैकालिकादि यच्च संपूर्णपूर्वधारिणा रचितं तत्सर्वं सूत्रमिति तथा ॥ १३ ॥ (छउमत्थत्ति० । लंतम्मित्ति०) छादयत्यात्मनो यथावस्थितं रूपमिति छद्म ज्ञानावरणादि घातिकर्मचतुष्टयं तत्रस्थाश्च तेषां तूपपातः उत्कर्षतस्त्रैलोक्यतिलके सर्वार्थसिद्धे विमाने जघन्यतः पुनस्तेषां छद्मस्थसाधूनां श्रावकाणामपि च सौधर्मे उपपातो भवति केवलमत्रापि स्थितिकृतो विशेषो यथा सौधर्मे साधोर्जघन्या स्थितिः पल्योपमपृथक्त्वं श्रावकस्य पल्योपममिति तथा चतुर्दशपूर्वधरस्य लान्तके जघन्य उपपातः तापसादीनां तु व्यन्तरेषु प्रज्ञापनायां तु " ताव ईसाणजहन्नेणं भवणवासीसु " इत्युक्तमेव चोक्तरूपः सर्वोऽप्युपपातविधिर्निजनिजक्रियास्थितानां निजनिजागमोक्तानामनुष्ठानरतानां न चाचारहीनानामिति ॥१४।१५।

देवीनामुत्पत्तिस्थानान्याह—

उववाओ देवीणं, कप्पदुगं जाव सहस्सारो ।
गमणागमणं नत्थी, अच्चुयपरओ सुराणं पि ॥ १६ ॥
तिपलिय-तिसार-तेरस, सारा कप्पदुगतइय लंतअहो ।
किब्बिसिय न होतुवरिं, अच्चुयपरओभिओगाई ॥१७॥

(उववाओत्ति) भवनपतीनारभ्य यावत्सौधर्मेशानकल्पद्विकं तावद्देवीनामुपपातो जन्मत ऊर्ध्वं देवानां तूपपातः सर्वत्र भवत्येव सनत्कुमारादिदेवानां च सुरताभिलाषः । सौधर्मादीशानाच्चापरिगृहीता देव्यः सहस्रारं यावद्गच्छन्ति । सहस्राराच्च परतो गमनागमनं च देवीनां नास्ति । तथा च मूलसंग्रहणीटीकायां हरिभद्रसूरिः देव्यः खलु अपरिगृहीताः सहस्रारं यावद् गच्छन्ति इति । तथा भगवानार्यश्यामोऽपि प्रज्ञापनायामाह " तत्थ णं जे ते मणपरियारगा देवा तेसिं इच्छा मणे समुप्पज्जइ इच्छामो णं अच्छराहिं सद्धिं मणपरियाणं करेत्तए तओ णं देवेहिं एवमणसीकए समाणे खिप्पामेव ताओ अच्छराओ तत्थ गयाओ चेव समाणी उ अणुत्तराइं उच्चावयाइं मणाइं पहारेमाणीओ चिट्ठंति तओणं ते देवा ताहिं अच्छराहिं सद्धिं मणपरियाणं करिंति इत्यादि " तत्र प्रविचारणार्थमानतादौ देवीनां गत्यागती स्तः । देवीनां गमागमौ न स्तः । तत्राधस्तनानामूर्ध्वशक्तिभावाद् । ता हि जिनजन्ममहिमास्वपि नात्रागच्छन्ति किं तु स्थानस्था एव भक्तिमातन्वते । संशयप्रश्ने वाऽवधिज्ञानतो भगवत्प्रयुक्तानि मनोद्रव्याणि साक्षात्कादेवेत्यतस्तदाकारान् यथानुपपत्या जिज्ञासितमर्थं निश्चिन्वन्ति न चान्यत्प्रयोजनं तत्र तेषामिहागमः ॥ १७ ॥ अथ वैमानिकेषु किल्बिषिकाणामाभियोग्यानां च देवानां स्थित्यादिकमाह (तिपलित्ति) किल्बिषिका अशुभकर्मकृतश्चाण्डालप्राया देवास्ते त्रिपल्योपमादिस्थितयः । क्रमात्कल्पद्विकादेरधो वसन्ति तथाहि त्रिपल्योपमास्थितयस्ते सौधर्मेशानयोरधोवसन्ति । एवं त्रिसागरोपमायुष्काः सनत्कुमारस्याधः त्रयोदशसागरोपमायुषा लान्तकस्याधः गतं च किल्बिषिका न हेतुरिति लान्तकादूर्ध्वं न चोत्पद्यन्ते अच्युतात्परतस्त्वाभियोग्या दासप्राया आदिशब्दात्प्रकीर्णादयो नोत्पद्यन्ते । इदमुक्तं भवति । ग्रैवेयकानुत्तरेषु सर्वेषामपि देवानामहमिन्द्रत्वेन शेषाणामपि सामानिकादिदेवभेदानामभाव इति ॥ संग्र० सू० ।

(३) सान्तरं निरन्तरं वा उपपद्यन्ते ॥

णेरइयाणं भंते किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरंतरंपि उववज्जंति । तिरिक्खजोणियाणं भंते ! किं संतरं निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरंतरंपि उववज्जंति । मणुस्साणं भंते ! किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरंपि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति । देवाणं भंते ! किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति । रयणप्पभापुढविणेरइयाणं भंते ! किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरंतरंपि उववज्जंति एवं जाव अहे सत्तमाए संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति । असुरकुमाराणं भंते ! देवाणं किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरंपि उववज्जंति निरंतरंपि उववज्जंति । एवं जाव थणियकुमारा संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति । पुढविकाइयाणं भंते ! पुच्छा किं संतरं निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! नो संतरं निरंतरं उववज्जंति । एवं जाव वणस्सइकाइया नो संतरं उववज्जंति

निरंतरं उववज्जंति । बेइंदियाणं भंते ! किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति निरंतरं पि उववज्जंति एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिया । मणुस्साणं भंते ! किं संतरं उववज्जंति निरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरंपि निरंतरं पि उववज्जंति ॥ एवं वाणमंतर–जोइसिय–सोहम्म–ईसाण–सणंकुमार–माहिंद–बंभलोय–लंतग–महासुक्क–सहस्सार–आणय–पाणय–आरण–अच्चुय हिट्ठिमगेविज्जग-मज्झिमगेविज्जग-उवरिमगेविज्जग-विजय-वेजयंत–जयंत–अपराजिय–सव्वट्ठसिद्ध–देवा य संतरं पि निरंतरंपि उववज्जंति, सिद्धाणं भंते ! किं संतरं निरंतरं सिज्झंति ? गोयमा ! संतरं पि सिज्झंति निरंतरं पि सिज्झंति ॥ णेरइयाणं भंते ! किं संतरं उवट्टंति निरंतरं उवट्टंति ? गोयमा ! संतरं पि उवट्टंति निरंतरं पि उवट्टंति । एवं जहा उववाओ भणिओ तहा उवट्टणावि सिद्धिवज्जा भाणियव्वा । जाव वेमाणिया नवरं जोइसियवेमाणिएसु चयणं अभिलावो कायव्वो ॥

पाठसिद्धं प्रागुक्तसूत्रार्थानुसारेण भावार्थस्य सुप्रतीतत्वात् । गतं तृतीयं द्वारम् ।

(४) एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इत्याह–

णेरइयाणं भंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसे णं संखिज्जा वा असंखिज्जा वा उववज्जंति एवं जाव अहेसत्तमाए । असुरकुमाराणं भंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा असंखेज्जा वा एवं नागकुमारा जाव थणियकुमारा वि भाणियव्वा । पुढविकाइयाणं भंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! अणुसमयं अविरहियं असंखेज्जा उववज्जंति । एवं जाव वाउकाइयाणं । वणस्सकाइयाणं भंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! सट्ठाणुववायं पडुच्च अणुसमयं अविरहिया अणंता उववज्जंति परट्ठाणुववायं पडुच्च अणुसमयं अविरहिया असंखेज्जा उववज्जंति । बेइंदियाणं भंते ! केवइया एगसमएणं उववज्जंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एगो वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा ॥ एवं तेइंदिय–चउरिंदिय–सम्मुच्छिमपंचिंदिय–तिरिक्खजोणिय– गब्भवक्कंतिय –पंचिंदियतिरिक्खजोणिय-सम्मुच्छिममणुस्स-वाणमंतर-जोइसिय-सोहम्मीसाण-सणंकुमार–माहिंद–बंभलोय–लंतग–सुक्क–सहस्सार–कप्पदेवा–एते जहा णेरइया । गब्भवक्कंतियमणुस्स–आणय–पाणय–आरण–अच्चुय–गेवेज्जग-अणुत्तरोववाइया य एते जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखिज्जा उववज्जंति । सिद्धा णं भंते ! एगसमएणं केवइया सिज्झंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं अट्ठसयं । णेरइयाणं भंते ! एगसमएणं केवइया उवट्टंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उवट्टंति । एवं जहा उववाओ भणिओ तहा उवट्टणा वि सिद्धवज्जा भाणियव्वा । जाव अणुत्तरोववाइया नवरं जोइसियवेमाणियाणं चयणेणं अभिलावो कायव्वो ४ ॥

नेरइयाणं भंते ! एगसमएणं केवइया उववज्जंतीत्यादि निगदसिद्धम् । नवरं 'वनस्पतिसूत्रे सट्ठाणुववायं पडुच्च अणुसमयमविरहिया अणंता' इति । स्वस्थानं वनस्पतीनां वनस्पतित्वं ततोऽयमर्थः यद्यनन्तरभववनस्पतय एव वनस्पतिषूत्पद्यमानाश्चिन्त्यन्ते तदा प्रतिसमयमविरहितं सर्वकालमनन्ता विज्ञेयाः प्रतिनिगोदमसंख्येयभागस्य निरन्तरमुत्पद्यमानतया उद्वर्तमानतया च लभ्यमानत्वात् "परट्ठाणुववायं पडुच्च अणुसमयमविरहियमसंखेज्जा" इति परस्थानं पृथिव्यादयः । किमुक्तं भवति यदि पृथिव्यादयः स्वभावाद्धृत्य वनस्पतिषूत्पद्यमानाश्चिन्त्यन्ते तदा अणुसमयविरहियमसंखेज्जा वक्तव्या इति । तथा गर्भव्युत्क्रान्तिका मनुष्या उत्कृष्टपदेऽपि सङ्ख्येया एव नासङ्ख्येयास्ततस्तत्सूत्रे उत्कर्षतः संख्येया वक्तव्या आनतादिषु देवलोकेषु मनुष्या एवोत्पद्यन्ते न तिर्यञ्चोऽपि मनुष्याश्च संख्येया एवेत्यानतादिसूत्रेष्वपि संख्येया एव वक्तव्या नासंख्येयाः सिद्धिगतानामुत्कर्षतोऽष्टशतम् । एवमुद्वर्तनासूत्रमपि वक्तव्यम् । नवरं (जोइसिवेमाणियाणं चयणेण अभिलावो कायव्वो इति) ज्योतिष्कवैमानिकानां हि स्वभावादुद्वर्त्तनं च्यवनमित्युच्यते । तथा अनादिकालप्रसिद्धेस्ततस्तत्सूत्रे च्यवनेनाऽभिलापकः कर्तव्यः सचैवं " जोइसियाणं भंते एगसमएणं केवइया चवंति गोयमा जहन्नेणं एगो वा दो वा" इत्यादि गतं चतुर्थद्वारम् । प्रज्ञा० ६ पद ॥

लेश्यादिविशेषणेनोपपाताः ।

इमी से णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु णरएसु एगसमए केवइया णेरइया उववज्जंति १ केवइया काउलेस्सा उववज्जंति २ केवइया कण्हपक्खिया उववज्जंति ३ केवइया सुक्कपक्खिया उववज्जंति ४ केवइया सन्नी उववज्जंति ५ केवइया असन्नी उववज्जंति ६ केवइया भवसिद्धिया जीवा उववज्जंति ७ केवइया अभवसिद्धिया जीवा उववज्जंति ८ केवइया आभिणिबोहियणाणी उववज्जंति ९ केवइया सुयणाणी उववज्जंति १० केवइया ओहिणाणी उववज्जंति ११ केवइया मइअन्नाणी उववज्जंति १२ केवइया सुअअन्नाणी उववज्जंति १३ केवइया विभंगणाणी उववज्जंति १४ केवइया चक्खुदंसणी उववज्जंति १५ केवइया अचक्खुदंसणी उववज्जंति १६ केवइया ओहिदंसणी उववज्जंति १७ केवइया आहारसन्नोवउत्ता उववज्जंति १८ केवइया भयसन्नोवउत्ता उववज्जंति १९ केवइया मेहुणसन्नोवउत्ता उववज्जंति २० केवइया परिग्गहसन्नोवउत्ता उववज्जंति २१ केवइया इत्थिवेदगा उववज्जंति २२ केवइया पुरिसवेदगा उववज्जंति २३ केवइया णपुंसगवेदगा उववज्जंति २४ केवइया

कोहकसायी उववज्जंति २५जाव केवइया लोभकसायी उववज्जंति २८केवइया सोइंदियोवउत्ता उववज्जंति २९जाव केवइया फासिंदियोवउत्ता उववज्जंति ३३केवइया णोइंदियोवउत्ता उववज्जंति ३४केवइया मणजोगी उववज्जंति ३५केवइया वइजोगी उववज्जंति ३६केवइया कायजोगी उववज्जंति ३७केवइया सागारोवउत्ता उववज्जंति ३८केवइया अणागारोवउत्ता उववज्जंति ३९गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णेरइया वाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु णरएसु जहणेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा णेरइया उववज्जंति जहणेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा काउलेस्सा उववज्जंति। जहणेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा कण्हपक्खिया उववज्जंति। एवं सुक्कपक्खिया वि। एवं सण्णी वि। एवं असण्णी वि। एवं भवसिद्धिया वि। एवं अभवसिद्धिया ।। आभिणिबोहियणाणी सुअणाणी ओहिणाणी मतिअण्णाणी सुअअण्णाणी विभंगणाणी एवं चेव चक्खुदंसणी ण उववज्जंति । जहणेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा अचक्खुदंसणी उववज्जंति । एवं ओहिदंसणी वि एवं आहारोवउत्तावि जाव परिग्गहसण्णोवउत्तावि । इत्थीवेदगा न उववज्जंति पुरिसवेदगा न उववज्जंति जहणेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा नपुंसगवेदगा उववज्जंति एवं कोहकसायी जाव लोभकसायी सोइंदियउवउत्ता न उववज्जंति एवं जाव फासिंदियोवउत्ता ण उववज्जंति ,जहणेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा नो इंदियोवउत्ता उववज्जंति मणजोगी ण उववज्जंति । एवं वइजोगी वि जहणेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा कायजोगी उववज्जंति । एवं सागारोवउत्ता वि एवं अणागारोवउत्ता वि ३९ इमी से णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु णरएसु एगसमएणं केवइया णेरइया उव्वट्टंति? केवइया काउलेस्सा उव्वट्टंति? जाव केवइया अणागारोवउत्ता उव्वट्टंति ? गोयमा ! इमी से णं रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु णरएसु एगसमएणं जहणेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा णेरइया उव्वट्टंति जहणेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा काउलेस्सा उव्वट्टंति । एवं जाव सण्णी असण्णी ण उव्वट्टंति । जहणेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा भवसिद्धिया उव्वट्टंति एवं जाव सुअअण्णाणी विभंगणाणी ण उव्वट्टंति । चक्खुदंसणी ण उव्वट्टंति जहणेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा अचक्खुदंसणी उव्वट्टंति । एवं जाव लोभकसायी सोइंदियोवउत्ता ण उव्वट्टंति एवं जाव फासिंदियोवउत्ता ण उव्वट्टंति जहणेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा णोइंदियोवउत्ता उव्वट्टंति मणजोगी ण उव्वट्टंति । एवं वइजोगी वि जहणेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा कायजोगी उव्वट्टंति एवं सागारोवउत्ता वि एवं अणागारोवउत्ता वि। इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु णरएसु केवइया णेरइया पण्णत्ता केवइया काउलेस्सा पण्णत्ता? जाव केवइया अणागारोवउत्ता पण्णत्ता ३९ केवइया अणंतरोववण्णगा पण्णत्ता ? केवइया परंपरोववण्णगा पण्णत्ता? केवइया अणंतरोवगाढा पण्णत्ता? केवइया परंपरोवगाढा पण्णत्ता केवइया अणंतराहारा पण्णत्ता ? केवइया परंपराहारा पण्णत्ता केवइया अणंतरपज्जत्ता पण्णत्ता ? केवइया परंपरपज्जत्ता पण्णत्ता ? केवइया चरिमा पण्णत्ता ? केवइया अचरिमा पण्णत्ता ? गोयमा ! इमी से रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु णरएसु संखेज्जा णेरइया पण्णत्ता संखेज्जा काउलेस्सा पण्णत्ता, एवं जाव संखेज्जा सण्णी पण्णत्ता, असण्णी सिय अत्थि सिय नत्थि । जइ अत्थि जहण्णेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा पण्णत्ता, संखेज्जा भवसिद्धिया पण्णत्ता, एवं जाव संखेज्जा परिग्गहसण्णोवउत्ता पण्णत्ता, इत्थि वेदगा णत्थि, पुरिसवेदगा णत्थि, संखेज्जा णापुंसगवेदगा पण्णत्ता । एवं कोहकसायी वि, माणकसायी जहा असण्णी एवं जाव लोभकसायी, संखेज्जा सोइंदियोवउत्ता एवं जाव फासिंदियोवउत्ता, नो इंदियोवउत्ता जहा असण्णी, संखेज्जा मणजोगी एवं जाव अणागारोवउत्ता । ३९ । अणंतरोववण्णगा सिय अत्थि सिय णत्थि, जइ अत्थि जहा असण्णी, संखेज्जा परंपरोववण्णगा, एवं जहा अणंतरोववण्णगा तहा अणंतरोवगाढा अणंतराहारगा अणंतरपज्जत्तगा चरिमा परंपरोवगाढा जाव अचरिमा जहा परंपरोववण्णगा । इमी से णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु असंखेज्जवित्थडेसु णेरइएसु एगसमएणं केवइया णेरइया उववज्जंति, जाव केवइया अणागारोवउत्ता उववज्जंति ? गोयमा ! इमी से णं रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु असंखेज्जवित्थडेसु णरएसु एगसमए णं जहण्णेणं एको वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं असंखेज्जा णेरइया उववज्जंति एवं जहेव संखेज्जवित्थडेसु तिण्णि गमा पण्णत्ता, तहा असंखेज्जवित्थडेसु वि तिण्णि भाणियव्वा । णवरं असंखेज्जा भाणियव्वा सेसं तं चेव जाव असंखेज्जा अचरिमा णाणत्तं लेस्सासु लेस्साओ जहा पढमसए, णवरं संखेज्जवित्थडेसु वि असंखे-

ज्जवित्थडेसु वि ओहिणाणी ओहिदंसणी संखेज्जा उवट्टा वेयव्वा सेसं तं चेव। सक्करप्पभाएणं भंते ! पुढवीए केवइया णिरयावासा पुच्छा, गोयमा ! पणवीसं णिरयावाससयसहस्सा, ते णं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा एवं जहा रयणप्पभाए, तहा सक्करप्पभाए वि, णवरं असण्णी तिसु वि गमएसु न भण्णति सेसं तं चेव। वालुयप्पभाएणं पुच्छा, गोयमा ! पण्णरसणिरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता, सेसं जहा सक्करप्पभाए, णाणत्तं लेस्सासु लेस्साओ जहा पढमसए। पंकप्पभाएणं भंते ! णिरयावाससयसहस्सा पुच्छा गोयमा ! दस णिरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता, एवं जहा सक्करप्पभाए, णवरं ओहिणाणी ओहिदंसणी ण उव्वट्टंति सेसं तं चेव। धूमप्पभाएणं पुच्छा, गोयमा ! तिन्नि णिरयावाससयसहस्सा एवं जहा पंकप्पभाए। तमाएणं भंते ! पुढवीए केवइया णिरयावासं पुच्छा, गोयमा ! एगे पंचूणे णिरयावाससयसहस्से पन्नत्ते, सेसं जहा पंकप्पभाए अहे सत्तमाएणं भंते ! पुढवीए कइ अणुत्तरा महति महालया महाणिरया पन्नत्ता ? गोयमा ! पंच अणु० जाव अप्पइट्ठाणे। सेणं भंते ! किं संखेज्ज वित्थडा असंखेज्जवित्थडा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थडे य असंखेज्जवित्थडे य अहे सत्तमाए णं भंते ! पुढवीए पंचसु अणुत्तरेसु महतिमहालया जाव महाणिरएसु संखेज्जवित्थडे णरए एगसमएणं केवइया एवं जहा पंकप्पभाए णवरं तिसु णाणेसु ण उववज्जंति, ण उवट्टंति पण्णत्ता एसु तहेव अत्थि। एवं असंखेज्जवित्थडेसु वि णवरं असंखेज्जा भाणियव्वा। इमी से णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु णरएसु किं सम्मदिट्ठी णेरइया उववज्जंति, मिच्छदिट्ठी णेरइया उववज्जंति सम्मामिच्छदिट्ठी णेरइया उववज्जंति ? गोयमा ! सम्मदिट्ठी णेरइया उववज्जंति, मिच्छदिट्ठी णेरइया उववज्जंति, णो सम्मामिच्छदिट्ठी णेरइया उववज्जंति। इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु णेरइएसु किं सम्मदिट्ठी णेरइया उवट्टंति एवं चेव। इमी से णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए णिरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडा णिरया किं सम्मदिट्ठीहिं णेरइएहिं अविरहिया मिच्छदिट्ठीहिं णेरइएहिं अविरहिया, सम्मामिच्छदिट्ठीहिं णेरइएहिं अविरहिया ? गोयमा ! सम्मदिट्ठीहिं णेरइएहिं अविरहिया मिच्छदिट्ठीहिं णेरइएहिं अविरहिया, सम्मामिच्छदिट्ठीहिं णेरइएहिं अविरहिय विरहिया वा। एवं असंखेज्जवित्थडेसु वि तिण्णि गमा भाणियव्वा। एवं सक्करप्पभाए वि। एवं जाव तमाए वि। अहे सत्तमाएणं भंते ! पुढवीए पंचसु अणुत्तरेसु जाव संखेज्जवित्थडे णरए किं सम्मदिट्ठी णेरइया पुच्छा, गोयमा ! सम्मदिट्ठी णेरइया ण उववज्जंति मिच्छदिट्ठी णेरइया उववज्जंति सम्मामिच्छदिट्ठी णेरइया ण उववज्जंति, एवं उव्वट्टंति वि, अविरहिए जहेव रयणप्पभाए। एवं असंखेज्ज वित्थडेसु तिन्नि गमा। से णूणं भंते ! कण्हलेस्से नीललेस्से जाव सुक्कलेस्से भवित्ता कण्हलेस्सेसु णेरइएसु उववज्जंति ? हंता गोयमा ! कण्हलेस्स जाव उववज्जंति। से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ कण्हलेस्स जाव उववज्जंति ? गोयमा ! लेस्सट्ठाणेसु संकिलिस्समाणेसु संकिलि० किण्हलेस्सं परिणमइ, कण्हइ कण्हलेस्सेसु णेरइएसु उववज्जंति। से तेणट्ठेणं जाव उववज्जंति। से णूणं भंते ! कण्हलेस्से जाव सुक्कलेस्से भवित्ता णीललेस्सेसु णेरइएसु उववज्जंति ? हंता गोयमा ! जाव उववज्जंति। से केणट्ठेणं जाव उववज्जंति ? गोयमा ! लेस्सट्ठाणेसु संकिलिस्समाणेसु विसुज्झमाणेसु णीललेस्सं परिणमइ णीललेस्सा णीललेस्सेसु णेरइएसु उववज्जंति से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव उववज्जंति ॥

रत्नप्रभापृथिव्यां कापोतलेश्या एवोत्पद्यन्ते न कृष्णलेश्यादय इति कापोतलेश्यानेवाश्रित्य प्रश्नः कृत इति। "केवतिया कण्हपक्खिएइत्यादि" एषां च लक्षणमिदम्। "जेसिमवड्ढोपोग्गल, परियट्टो सेसओ उ संसारो। ते सुक्कपक्खिया खलु, अहिगे पुण कण्हपक्खियत्ति" ॥ १ ॥ (चक्खुदंसणी न उववज्जंतित्ति) इन्द्रियत्यागेन तत्रोत्पत्तेरिति। तर्हि अचक्षुर्दर्शनिनः कथमुत्पद्यन्ते ? इन्द्रियानाश्रितस्य सामान्योपयोगमात्रस्याऽचक्षुर्दर्शनशब्दाभिधेयस्योत्पादसमयेऽपि भावादचक्षुर्दर्शनिन उत्पद्यन्त इत्युच्यत इति (इत्थिवेयगेत्यादि) स्त्रीपुरुषवेदा नोत्पद्यन्ते, भवप्रत्ययान्नपुंसकवेदत्वात्तेषां (सोतिंदिओवउत्तेत्यादि) श्रोत्राद्युपयुक्ता नोत्पद्यन्ते इन्द्रियाणां तदानीमभावात् (नो इंदिओवउत्ता उववज्जंतित्ति) नोइन्द्रियं मनस्तत्र च यद्यपि मनःपर्याप्त्यभावे द्रव्यमनो नास्ति तथापि भावमनसश्चैतन्यरूपस्य सदा भावात्तेनोपयुक्तानामुत्पत्तेर्नोइन्द्रियोपयुक्ता उत्पद्यन्त इत्युच्यत इति (मणजोगीत्यादि) मनोयोगिनो वाग्योगिनश्च नोत्पद्यन्ते उत्पत्तिसमयेऽपर्याप्तकत्वेन मनोवाचोरभावादिति (कायजोगी उववज्जंतित्ति) सर्वसंसारिणां काययोगस्य सदैव भावादिति। अथ रत्नप्रभानारकाणामेवोद्वर्त्तनामभिधातुमाह। इमीसेणमित्यादि (असण्णी न उवट्टंतित्ति) उद्वर्त्तना हि परभवप्रथमसमये स्यान्न च नारका असंज्ञिषूत्पद्यन्तेऽतस्ते असंज्ञिनः सन्तो नोद्वर्त्तन्त इत्युच्यते "एवं विभंगनाणी न उव्वट्टंति" इत्यपि भावनीयम्। शेषाणि तु पदान्युत्पादवद्व्याख्येयानि उक्तं च चूर्णौम् "असण्णिणो य विभंगिणो य उव्वट्टणाए वज्जेज्जा। दोसु वि य चक्खुदंसी, मणवइ तह इंदियाइंयत्ति" ॥ १ ॥ अनन्तरं रत्नप्रभानारकाणामुत्पादे उद्वर्त्तनायां च परिमाणमुक्तमथ तेषामेवसत्तायां तदाह(इमीसेणमित्यादि केवइया अणंतरोववण्णगत्ति) कियन्तः प्रथमसमयोत्पन्ना इत्यर्थः। (परंपरोववण्णगत्ति) उत्पत्तिसमयापेक्षया द्व्यादिसमयेषु वर्त्तमाना(अणंतरोवगाढत्ति) विवक्षितक्षेत्रे प्रथमसमयावगाढाः (परंपरोगाढत्ति) विवक्षितक्षेत्रे द्वितीयादिकसमयोऽवगाढो येषां ते परम्परोवगाढाः (केवइया चरिमात्ति) चरमो नारकभवेषु स एव भवो येषां ते चरमा नारकभवस्य वा चरमसमये वर्त्तमानाश्चरमाः अचरमास्त्वितरे (असण्णी सिय अत्थि सिय नत्थित्ति) असंज्ञिनय उद्वृत्त

ये नारकत्वेनोत्पन्नास्तेऽपर्याप्तकावस्थायामसंज्ञिनो भूतभावत्वात्त चाव्या इति कृत्वा सिय अत्थीत्याद्युक्तम्। मानमायालोभकषायोपयुक्तानां नोइन्द्रियोपयुक्तानामनन्तरोपपन्नानामनन्तरावगाढानामनन्तराहारकाणामनन्तरपर्याप्तकानां च कादाचित्कत्वात्सिय अत्थीत्यादि वाच्यं शेषाणां तु बहुत्वात्संख्याता इति वाच्यमिति। अनन्तरं संख्यातविस्तृतनरकावासनारकवक्तव्यतोक्ता । अथ तद्विपर्ययवक्तव्यतामभिधातुमाह " इमीसेणमित्यादि " (तिन्निग-मत्ति) उववज्जंति उव्वट्टंति पएणत्तत्ति । एते त्रयो गमाः ओहिनाणीओहिदंसणीयसंखेज्जा (उव्वट्टावेयव्वत्ति) कथं ते हि तीर्थकरादय एव भवन्ति ते च स्तोकाः स्तोकत्वाच्च संख्याता एवेति नवरम्। (असएणी तिसुवि गमएसु ण भएणइत्ति) कस्मादुच्यते । असंज्ञिनः प्रथमायामेवोत्पद्यन्ते । असएणी खलु पढमंति वचनादिति " नाणत्तं लेस्सासु, लेस्साओ जहा पढमसएत्ति " इहाद्य पृथ्वीद्वयापेक्षया तृतीयादिपृथिवीषु नानात्वं लेश्यासु भवति। ताश्च यथा प्रथमशते तथाऽध्येयास्तत्र च संग्रहगाथेयम् " काऊ य दोसु तइयाए, मीसिया नीलिया चउत्थीए । पंचमियाए मीसा, कएहा तत्तो परमकएहत्ति " ॥ १ ॥ नवरम् " ओहिनाणी ओहिदंसणी य न उव्वट्टंति " कस्मादुच्यते– ते हि प्रायस्तीर्थकरा एव ते च चतुर्थ्या उद्वृत्ता नोत्पद्यन्त इति ॥ (जाव अप्पत्तिट्ठाणेत्ति) इह यावत्करणात्–काले महाकालरोरुए महारोरुएत्ति दृश्यम् । इह च मध्यम एव संख्येयविस्तृत इति ॥ नवरम्। "तिसु नाणेसु न उववज्जंति न उव्वट्टंति त्ति " ॥ सम्यक्त्वभ्रष्टानामेव तत्रोत्पादात्तत उद्वर्त्तनाच्चाद्येषु त्रिषु ज्ञानेषु नोत्पद्यन्ते, नापि चोद्वर्त्तन्त इति ॥ (पएणत्ताएसु तहेव अत्थित्ति) एतेषु पञ्चसु नारकावासेषु कियन्त आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च प्रज्ञप्ता इत्यत्र तृतीयगमे तथैव प्रथमादिपृथिवीष्विव सन्ति तत्रोत्पन्नानां सम्यग्दर्शनलाभे आभिनिबोधिकादिज्ञानत्रयभावादिति। अथ रत्नप्रभादिनारकवक्तव्यतामेव सम्यग्दृष्ट्यादीनाश्रित्याह इमीसेणमित्यादि । (नोसम्मामिच्छदिट्ठी उववज्जंतित्ति) । " न सम्ममिच्छो कुणइ कालमिति वचनात् " मिश्रदृष्टयो न म्रियन्ते नापि तद्भवप्रत्ययं तेषामवधिवद्येन मिश्रदृष्टयः सन्तस्ते उत्पद्येरन् । सम्मामिच्छदिट्ठीहिं नेरइएहिं अविरहिय विरहिययावत्ति । कादाचित्कत्वेन तेषां विरहसम्भवादिति अथ नारकवक्तव्यतामेव भङ्ग्यन्तरेणाह–से नूणमित्यादि। (लेसट्ठाणेसुत्ति) लश्याभेदेषु (संकिलिस्समाणेसुत्ति) अविशुद्धं गच्छत्सु (कएहलेस्सं परिणमइत्ति) कृष्णलेश्यां याति ततश्च (कएहलेसेत्यादि) (संकिलिस्समाणेसु वा विसुज्झमाणेसुवत्ति) प्रशस्तलेश्यास्थानेष्वऽविशुद्धिं गच्छन्तु अप्रशस्तलेश्यास्थानेषु च विशुद्धिं गच्छत्सु नीललेश्यां परिणमतीति भावः । भ० १३ श० १ उ० ॥

(५)नैरयिकादयः आत्मोपक्रमेण परोपक्रमेण वा आत्मर्द्ध्या परर्द्ध्या वा आत्मप्रयोगेण परप्रयोगेण वा उत्पद्यन्ते ।

णेरइयाणं भंते ! किं आउवक्कमेणं उववज्जंति, परोवक्कमेणं उववज्जंति णिरुवक्कमेणं उववज्जांति ? गोयमा ! आतोवक्कमेण वि उववज्जंति परोवक्कमेण वि उववज्जंति णिरुवक्कमेण वि उववज्जंति एवं जाव वेमाणिया। णेरइयाणं भंते ! किं आतोवक्कमेणं उव्वट्टंति परोवक्कमेणं उव्वट्टंति णिरुवक्कमेणं उव्वट्टंति ? गोयमा ! णो आतोवक्कमेणं उव्वट्टंति णो परोवक्कमेणं उव्वट्टंति णिरुवक्कमेणं उव्वट्टंति। एवं जाव थणियकुमारा । पुढवीकाइया जाव मणुस्सा तिसु उव्वट्टंति। सेसा जहा णेरइया णवरं जोइसिया वेमाणिया चयंति । णेरइया णं भंते ! किं आयड्ढीए उववज्जंति परिड्ढीए उववज्जंति ? गोयमा ! आयड्ढीए उववज्जंति णो परिड्ढीए उववज्जंति। एवं जाव वेमाणिया । णेरइयाणं भंते ! किं आइड्ढीए उव्वट्टंति परिड्ढीए उव्वट्टंति ? गोयमा ! आइड्ढीए उव्वट्टंति णो परिड्ढीए उव्वट्टंति एवं जाव वेमाणिया णवरं जोइसिया वेमाणिया चयंतीति अभिलावो। णेरइयाणं भंते ! किं आयकम्मणा उववज्जंति परकम्मणा उववज्जंति ? गोयमा ! आयकम्मणा उववज्जंति णो परकम्मणा उववज्जंति एवं जाव वेमाणिया । एवं उव्वट्टणा दंडओ । णेरइयाणं भंते ! किं आयप्पओगेणं उववज्जंति परप्पओगेणं उववज्जंति ? गोयमा ! आयप्पओगेणं उववज्जंति णो परप्पओगेणं उववज्जंति । एवं जाव वेमाणिया । एवं दंडओ वि ॥

आत्मना स्वयमेव आयुष उपक्रमः आत्मोपक्रमस्तेन मृत्वा इति शेषः उत्पद्यन्ते नारकाः यथा श्रेणिकः। परोपक्रमेण परकृतमरणेन यथा कूणिकः । निरुपक्रमेण उपक्रमणाभावेन यथा कालशौकरिकः यतः । सोपक्रमायुष्का इतरे च तत्रोत्पद्यन्ते उत्पादोद्वर्त्तनाधिकारादिदमाह नेरइयेत्यादि (आइड्ढीएत्ति) नेश्वरादिप्रभावेणेत्यर्थः (आयकम्मुणत्ति) आत्मकृतकर्मणा ज्ञानावरणादिना (आयप्पओगेणंति) आत्मव्यापारेण ॥

(६) कतिसञ्चिताकतिसञ्चितानामुपपादः ।

णेरइया णं भंते ! किं कतिसंचिया अकतिसंचिया अवत्तव्वगसंचिया ? गोयमा ! णेरइया कतिसंचिया वि अकतिसंचिया वि अवत्तव्वगसंचिया वि, सेकेणट्ठेणं भंते ! जाव अवत्तव्वगसंचिया वि ? गोयमा ! जेणं णेरइया संखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति, तेणं णेरइया कतिसंचिया । जेणं णेरइया असंखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया अकतिसंचिया । जेणं णेरइया एक्कएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया अवत्तव्वगसंचिया। से तेणट्ठेणं गोयमा ? जाव अवत्तव्वगसंचिया वि । एवं जाव थणियकुमारा । पुढवीकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ? पुढवीकाइया णो कतिसंचिया अकतिसंचिया णो अवत्तव्वगसंचिया । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ–जाव णो अवत्तव्वगसंचिया ? गोयमा ! पुढवीकाइया असंखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति, से तेणट्ठेणं जाव णो अवत्तव्वगसंचिया एवं वणस्सइकाइया । बेइंदिया जाव वेमाणिया जहा णेरइया । सिद्धाणं पुच्छा ? गोयमा ! सिद्धा कतिसंचिया णो अकतिसंचिया अवत्तव्वगसंचिया वि । से केणट्ठेणं जाव अवत्तव्वगसंचिया वि ? गोयमा ! जेणं सिद्धा संखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं सिद्धा कतिसंचिया, जेणं सिद्धा एक्कएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं सिद्धा अवत्तव्वगसंचिया वि से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव अवत्तव्वगसंचिया वि ॥

उत्पादाधिकारादिदमाह नेरइयेत्यादि (कइसंचियत्ति) कति इति सङ्ख्यावाची ततश्च कतित्वेन सञ्चिता एकसमये संख्यातोत्पादेन पिण्डिताः कतिसञ्चिताः एवं (अकइसंचियत्ति)। नवरं । (अकतित्ति) सङ्ख्यानिषेधोऽसंख्यातत्वमनन्तत्वं चेति (अवत्तव्वगसंचियत्ति) द्व्यादिः संख्या व्यवहारतः शीर्षप्रहेलिकायाः परतोऽसंख्या यश्च संख्यात्वेनासंख्यात्वेन च वक्तुं न शक्यते असाववक्तव्यः स च एककस्तेनावक्तव्येन एककेन एकत्वोत्पादेन सञ्चिता अवक्तव्यकसञ्चितास्तत्र नारकादयस्त्रिविधा अपि एकसमयेन तेषामेकादीनां संख्यातानामुत्पादात् पृथिवीकायिकादयस्तु अकतिसञ्चिता एव तेषां समयेनासंख्यातानामेव प्रवेशाद्वनस्पतयस्तु यद्यप्यनन्ता उत्पद्यन्ते तथापि प्रवेशनकं विजातीयेभ्य आगतानां यस्तत्रोत्पादस्तद्विवक्षितमसंख्याता एव च विजातीयेभ्य उद्वृत्तास्तत्रोत्पद्यन्त इति सूत्रे उक्तम्। (एवं जाव वणस्सइकाइयत्ति) सिद्धा नो अकतिसंचिता अनन्तानामसंख्यातानां वा तेषां समयेनासंभवादिति । एषामेवाल्पबहुत्वं चिन्तयन्नाह ॥

एएसिणं भंते ! णेरइयाणं कइसंचियाणं अकइसंचियाणं अवत्तव्वगसंचियाण य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा णेरइया अवत्तव्वगसंचिया कतिसंचिया संखेज्जगुणा अकतिसंचिया असंखेज्जगुणा एवं एगिंदियवज्जाणं जाव वेमाणियाणं अप्पाबहुगं एगिंदियाणं णत्थि अप्पाबहुगं एएसिणं भंते ! सिद्धाणं कतिसंचियाणं अव्वत्तव्वगसंचियाण य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा गोयमा ! सव्वत्थोवा सिद्धा कतिसंचिया अवत्तव्वगसंचिया संखेज्जगुणा ॥

(एएसीत्यादि) अवक्तव्यकसंचिताः स्तोकाः। अवक्तव्यकस्थानस्यैकत्वात् कतिसंचिताः संख्यातगुणाः संख्यातत्वात्संख्यातस्थानकानामकतिसञ्चितास्त्वसंख्यातगुणाः असंख्यातस्थानकानामसंख्यातत्वादित्येके । अन्ये त्वाहुः । वस्तुस्वभावोऽत्र कारणं न तु स्थानकाल्पत्वादि कथमन्यथा सिद्धाः कतिसंचिताः स्थानकबहुत्वेऽपि स्तोकाः। । अवक्तव्यकास्तु स्थानस्यैकत्वेऽपि संख्यातगुणाः । द्व्यादित्वेन केवलिनामल्पानामायुःसमाप्तेरियं च लोकस्वभावादेवेति ॥

(७) षट्कसमर्जिताः नारकाद्युत्पादविशेषणभूतसंख्याधिकारादिदमाह ।

णेरइयाणं भंते ! किं छक्कसमज्जिया णो छक्कसमज्जिया छक्केण य णो छक्केण य समज्जिया छक्केहि य समज्जिया छक्केहि य णो छक्केण य समज्जिया ? गोयमा ! णेरइया छक्कसमज्जिया वि ! णो छक्कसमज्जिया वि २ छक्केण य णो छक्केण य समज्जिया ३ छक्केहि य समज्जिया वि ४ छक्केहि य णो छक्केण य समज्जिया वि ५ से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ–णेरइया छक्कसमज्जिया वि जाव णो छक्केहि य णो छक्केण य समज्जिया वि ? गोयमा ! जेणं णेरइया छक्कएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया छक्कसमज्जिया । जेणं णेरइया जहण्णेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया णो छक्कसमज्जिया २ जेणं णेरइया छक्कएणं अण्णेण य जहण्णेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया छक्केण य णो छक्केण य समज्जिया ३ जेणं णेरइया अणेगेहिं छक्केहिं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया छक्केहि य समज्जिया ४ जेणं णेरइया अणेगेहिं छक्केहिं अण्णेण य जहण्णेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया छक्केहि य णो छक्केण य समज्जिया ॥ ५ से तेणट्ठेणं तं चेव समज्जिया वि एवं जाव थणियकुमारा पुढवीकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ! पुढवीकाइया णो छक्कसमज्जिया णो णो छक्कसमज्जिया णो छक्केण य णो छक्केण य समज्जिया ३ छक्केहि य समज्जिया वि छक्केहि य णो छक्केण य समज्जिया वि से केणट्ठेणं जाव समज्जिया वि गोयमा जेणं पुढवीकाइया णेगेहिं छक्केहिं पवेसणगं पविसंति तेणं पुढवीकाइया छक्केहिं समज्जिया, जेणं पुढवीकाइया णेगेहिं छक्कएहिं अण्णेण य जहण्णेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं पुढवीकाइया छक्केहि य णो छक्केण य समज्जिया से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि एवं जाव वणस्सइकाइया बेइंदिया जाव वेमाणिया एए सिद्धा जहा णेरइया ॥

नेरइयाणमित्यादि (छक्कसमज्जियत्ति) षट् परिमाणमस्येति षट्कं वृन्दं तेन समर्जिताः पिण्डिताः षट्कसमर्जिताः । अयमर्थः एकत्र समये ये समुत्पद्यन्ते तेषां यो राशिः स षट्प्रमाणो यदि स्यात्तदा ते षट्कसमर्जिता उच्यन्ते ॥ १ ॥ (नो छक्कसमज्जियत्ति) नो षट्कः षट्काभावस्ते च एकादयः पञ्चान्तास्तेन नो षट्केन एकाद्युत्पादेन ये समर्जितास्तेन तथा । २ । तथा (छक्केण य णो छक्केण य समज्जियत्ति) एकत्र समये येषां षट्कमुत्पन्नमेकाद्यधिकं ते षट्केन नोषट्केन च समर्जिता उक्ताः ॥ ३ ॥ (छक्केहि य समज्जियत्ति) एकत्र समये येषां बहूनि षट्कानि उत्पन्नानि ते षट्कैः समर्जिताः उक्ताः । ४ । तथा (छक्केहि य णोछक्केण य समज्जियत्ति) एकत्र समये येषां बहूनि षट्कानि एकाद्यधिकानि ते षट्कैः नो षट्केन च समर्जिता एते पञ्चविकल्पाः । इह च नारकादीनां पञ्चापि विकल्पाः सम्भवन्त्येकादीनामसंख्यातानां तेषां समयेनोत्पत्तेरसंख्यातेष्वपि च ज्ञानिनः षट्कानि व्यवस्थापयन्तीति एकेन्द्रियाणां त्वसंख्यातानामेव प्रवेशनात्षट्कः समर्जिताः। तथा षट्कैर्नोषट्केन च समर्जिता इति विकल्पद्वयस्यैव सम्भव इति अत एवाह पुढविकाइयाणमित्यादि ॥

षट्कसमर्जितोत्पादे अल्पबहुत्वम् ।

एएसिणं भंते ! णेरइयाणं छक्कसमज्जियाणं णो छक्कसमज्जियाणं छक्केण य णोछक्केण य समज्जियाणं छक्केहि य समज्जियाणं छक्केहि य णो छक्केण य समज्जियाण य कयरे कयरे जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा णेरइया छक्कसमज्जिया णो छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा छक्केण य णो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा छक्केहि य समज्जिया असंखेज्जगुणा छक्केहि

य णो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा । एवं जाव थणियकुमारा एएसि णं भंते ! पुढविकाइयाणं छक्केहि य समज्जियाणं छक्केहि य णो छक्केहि य समज्जियाणं कयरे कयरे जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा पुढविकाइया छक्केहि य समज्जिया छक्केहि य णो छक्केण य समज्जिया संखेज्ज गुणा एवं जाव वणस्सइकाइयाणं बेइंदियाणं जाव वेमाणियाणं । जहा णेरइयाणं । एएसिणं भंते ! सिद्धाणं छक्कसमज्जियाणं णो छक्कसमज्जियाणं जाव छक्केहि य णो छक्केण य समज्जियाण य कयरे कयरे जाव विसेसाहिया ? गोयमा ! सव्वत्थो वा सिद्धा छक्केहि य णो छक्केण य समज्जिया छक्केहि य समज्जिया संखेज्जगुणा छक्केण य णो छक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा णो छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा ॥

एषामल्पबहुत्वचिन्तायां नारकादयः स्तोका आद्याः षट्कस्थानस्यैकत्वात् द्वितीयास्तु संख्यातगुणाः नोषट्कस्थानानां बहुत्वात् एवं तृतीयचतुर्थपञ्चमेषु स्थानबाहुल्यात्सूत्रोक्तं बहुत्वमवसेयमित्येके । अन्ये तु वस्तुस्वभावादित्याहुरिति ॥

(८) द्वादश समर्जिताः ।

णेरइयाणं भंते ! किं वारससमज्जिया णो वारससमज्जिया वारसएणं णो वारसएण य समज्जिया वारसएहि य समज्जिया ४ वारसएहि य णो वारसएण य समज्जिया ? गोयमा ! णेरइया वारससमज्जिया वि जाव वारसएहि य णो वारसएण य समज्जिया वि से केणट्ठेणं जाव समज्जिया वि । गोयमा ! जेणं णेरइया वारसएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया वारससमज्जिया वि जेणं णेरइया जहण्णेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया णो वारससमज्जिया । जेणं णेरइया वारसएणं अण्णेण य जहण्णेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया वारसएणं समज्जिया । जेणं णेरइया णेगेहिं वारसएहिं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया वारसएहिं समज्जिया । जेणं णेरइया णेगेहिं वारसएहिं अण्णेण य जहण्णेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया वारसएहि य णो वारसएण य समज्जिया से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि । एवं जाव थणियकुमारा । पुढवीकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! पुढवीकाइया णो वारससमज्जिया णो णो वारसएण य समज्जिया णो वारसए य णो वारसएण य समज्जिया वारसएहिं समज्जिया वारसएहि य णो वारसएण य समज्जिया । से केणट्ठेणं जाव समज्जिया वि ? गोयमा ! जेणं पुढवीकाइया णेगेहिं वारसएहि य पवेसणगं पविसंति तेणं पुढविकाइया वारसएहिं समज्जिया । जेणं पुढवीकाइया णेगेहिं वारसएहिं अण्णेण य जहण्णेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं य पवेसणएणं पविसंति तेणं पुढवीकाइया वारसएहि य णो वारसएण य समज्जिया से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि एवं जाव वणस्सइकाइया । बेइंदिया जाव सिद्धा जहा णेरइया । एएसिणं भंते ! णेरइयाणं वारससमज्जियाणं सव्वेसिं अप्पाबहुगं जहा छक्कसमज्जियाणं णवरं वारसाभिलावो । सेसं तं चेव ॥

(९) चतुरशीतिसमर्जिताः ॥

णेरइयाणं भंते ! किं चुल्लसीति समज्जिया णोचुल्लसीति समज्जिया चुलसीतिए य णोचुलसीतिए य समज्जिया चुल्लसीतिहि य समज्जिया चुल्लसीतिहि य णो चुल्लसीतिए य समज्जिया ? गोयमा ! णेरइया चुल्लसीति समज्जिया वि । जाव चुल्लसीतिहि य णो चुलसीतिहिं य समज्जिया वि । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव समज्जिया वि ? गोयमा ! जेणं णेरइया चुलसीतिए णं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया चुल्लसीति समज्जिया, जेणं णेरइया जहण्णेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं तेसीति पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया णो चुल्लसीति समज्जिया, जेणं णेरइया चुलसीतिएणं अण्णेण य जहण्णेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा जाव उक्कोसेणं तेसीतिएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं णेरइया चुल्लसीतिएण य णो चुल्लसीतिए य समज्जिया । जेणं णेरइया णेगेहिं चुल्लसीतिएहि य पवेसणगं पविसंति तेणं णेरइया चुल्लसीतिएहि य समज्जिया । जेणं णेरइया णेगेहिं चुल्लसीतिएहि य अण्णेण य जहण्णेणं एक्केण वा जाव उक्कोसेणं तेसीतिएणं जाव पविसंति तेणं णेरइया चुलसीतिएहि य णो चुलसीतिएण य समज्जिया से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया वि । एवं जाव थणियकुमारा पुढवीकाइया तहेव पच्छिल्लएहिं दोहिं णवरं अभिलावो चुल्लसीतिओ । एवं जाव वणस्सइकाइया बेइंदिया जाव वेमाणिया जहा णेरइया । सिद्धाणं पुच्छा, गोयमा ! सिद्धा चुलसीति समज्जिया वि णो चुलसीति समज्जिया वा चुलसीति य णो चुलसीति य समज्जिया वि णो चुल्लसीतिहि य समज्जिया णो चुल्लसीतिहि य णो चुल्लसीति समज्जिया । से केणट्ठेणं जाव समज्जिया ? गोयमा ! जेणं सिद्धा चुलसीतिएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं सिद्धा चुल्लसीति समज्जिया जेणं सिद्धा जहण्णेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं तेसीतिएण य पवेसणएणं पविसंति तेणं सिद्धा णो चुल्लसीति समज्जिया जेणं सिद्धा चुल्लसीइएणं अण्णेण य जहण्णेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं तेसीतिएणं पवेसणएणं पविसंति तेणं सिद्धा चुल्लसीति य णो चुल्लसीतिए य समज्जिया से तेणट्ठेणं जाव समज्जिया । एएसिणं भंते ! णेरइयाणं चुल्लसीति समज्जियाणं णो

चुलसीतिसमज्जियाणं सव्वेसिं अप्पाबहुगं जहा छक्कसमज्जियाणं जाव वेमाणिया णवरं अभिलावो चुलसीतिओ एएसिणं भंते ! सिद्धाणं चुलसीति समज्जियाणं णो चुलसीतिसमज्जियाणं चुलसीतिए य णो चुलसीतिए य समज्जियाणं कयरे कयरे जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थो वा सिद्धा चुलसीतिय णो चुलसीतिय समज्जिया चुलसीतिय समज्जिया अणंतगुणा णो चुलसीतिय समज्जिया अणंतगुणा सेवं भंते ! भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥

एवं द्वादशकसूत्राणि चतुरशीतिसूत्राणि चेति । असुरकुमाराः कतिविधाः ॥

केवइयाणं भंते ! असुरकुमारा वाससयसहस्सा पण्णत्ता ? गोयमा ! चोयट्ठिअसुरकुमारा वाससयसहस्सा पण्णत्ता, ते भदंत ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थडा वि असंखेज्जवित्थडा वि । चोयट्ठियाणं भंते ! असुरकुमारा वाससयसहस्सेसु संखेज्जावित्थडेसु असुरकुमारा वाससयसहस्सेसु एगसमएणं केवइया असुरकुमारा उववज्जंति, केवइया तेउलेस्सा उववज्जंति, केवइया कण्हपक्खिया उववज्जंति एवं जहा रयणप्पभाए तहेव पुच्छा, तहेव वागरणं णवरं दोहिं वेदेहिं उववज्जंति, णपुंसगवेदगा ण उववज्जंति सेसं तं चेव, उव्वट्टंतगा वि तहेव णवरं असण्णि उव्वट्टंति, ओहिणाणी ओहिदंसणी य ण उव्वट्टंति सेसं तं चेव, पण्णत्ता एसु तहेव णवरं संखेज्जगा इत्थीवेदगा पण्णत्ता, एवं पुरिसवेदगावि, णपुंसगवेदगा णत्थि कोहकसायी सिय अत्थि सिय णत्थि, जइ अत्थि जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा पण्णत्ता, एवं माए माया, संखेज्जा लोभकसाई पण्णत्ता, सेसं तं चेव, तिसु वि गमएसु संखेज्जवित्थडेसु चत्तारि लेस्साओ भाणियव्वाओ, एवं असंखेज्जवित्थडेसु वि, णवरं तिसुवि गमएसु असंखेज्जा भाणियव्वा जाव असंखेज्जा अचरिमा पण्णत्ता ! केवइयाणं भंते ! णागकुमारावासा एवं जाव थणियकुमारावासा णवरं जत्थ जत्तियाभवणा ॥

कइविहेत्यादि (संखेज्जवित्थडावि असंखेज्जवित्थडाविति) इह गाथा " जंबुद्दीवसमा खलु, भवणा जे हुंति सव्वखुड्डागा । संखेज्जवित्थडा म-ज्झिमा उ सेसा असंखेज्ज त्ति" ॥१॥ (दोहिं वि वेदेहिं उववज्जंतित्ति) द्वयोरपि स्त्रीवेदपुंवेदयोरुत्पद्यन्ते, नयोरेव तेषु भावात् (असण्णी उव्वट्टंतित्ति) असुरादीनामेवावधिमतामुद्वृत्तेः (ओहिनाणी ओहिदंसणी य न उव्वट्टंतित्ति) असुराद्युद्वृत्तानां तीर्थकरादित्वाभावात्, तीर्थकरादीनामेवावधिमत्त्वे सम्भवात् पृथिव्यादिपूत्पादात् (पण्णत्ताएसु तहेवत्ति) प्रज्ञप्तकेषु प्रज्ञप्तपदोपलक्षितगमाधीतेष्वसुरकुमारेषु तथैव यथा प्रथमोद्देशके "कोहकसाई इत्यादि" क्रोधमानमायाकषायोदयवन्तो देवेषु कादाचित्कत्वादत उक्तम "सिय अत्थि इत्यादि" लोभकषायोदयवन्तस्तु सार्वदिका अत उक्तम्"संखेज्जा लोभकसाई पण्णत्तत्ति" "तिसुवि गमएसु चत्तारि लेस्साओ भणिअव्वाओत्ति " उववज्जंति उव्वट्टंति पण्णत्तेत्येवंलक्षणेषु त्रिष्वपि गमेषु चतस्रो लेश्याः तेजोलेश्यान्ता भणितव्याः एता एव ह्यसुरादीनां भवन्तीति । (तत्थ जत्तिया भवणत्ति) यत्र निकाये यावन्ति भवनलक्षाणि तत्र तावन्त्युच्चारणीयानि यथा-" चउसट्ठी असुराणं, नागकुमाराण होइ चुलसीई । वावत्तरि कणगाणं, वाउकुमाराण छण्णउई " ॥ १ ॥ दीवादिसा उदहीणं, विज्जुकुमारिंदथणियमग्गेणं । जुयलाणं पत्तेयं छावत्तरिमो सयसहस्सात्ति ।२।

केवइयाणं भंते ! वाणमंतरा वाससयसहस्सा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा वाणमंतरा वाससययसहस्सा पण्णत्ता, तेणं भंते ! किं संखेज्जावित्थडा असंखेज्जवित्थडा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थडा णो असंखेज्जवित्थडा । संखेज्जेसुणं भंते ! वाणमंतरा वाससयसहस्सेसु एगसमएणं केवइया वाणमंतरा उववज्जंति ? एवं जहा असुरकुमाराणं संखेज्जवित्थडेसु तिण्णि गमगा तहेव भाणियव्वा, वाणमंतराण वि तिण्णि गमगा ॥

व्यन्तरसूत्रे (संखेज्जवित्थडात्ति) इह गाथा " जम्बुद्दीवसमा खलु, उक्कोसेणं हवंति ते नगरा । खुड्डा खेत्तसमा खलु, विदेहसमगाउ मज्झिमगत्ति ॥ ३ ॥

केवइयाणं भंते ! जोइसियविमाणा वाससयसहस्सा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा विमाणा वाससयसहस्सा पण्णत्ता, तेणं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा एवं जहा वाणमंतराणं तहा जोइसियाण वि तिण्णि गमगा भाणियव्वा, णवरं एगा तेउलेस्सा उववज्जंतेसु पण्णत्तेसु य असण्णी णत्थि सेसं तं चेव ॥

ज्योतिष्कसूत्रे संख्यातविस्तृता विमानावासा एगसट्ठिभागं काऊण जोयणमित्यादिना ग्रन्थेन प्रमातव्याः , नवरं (एगा तेउलेस्सत्ति) व्यन्तरेषु लेश्याचतुष्टयमुक्तमेतेषु तु तेजोलेश्यैवैका वाच्या, तथा उववज्जंतेसु पण्णत्तेसु य असण्णी नत्थित्ति । व्यन्तरेष्वसंज्ञिन उत्पद्यन्त इत्युक्तम इह तु तन्निषेधः, प्रज्ञप्तेष्वपीह तन्निषेध उत्पादाभावादिति ॥

सोहम्मेणं भंते ! कप्पे केवइया विमाणावाससयसहस्सा पण्णत्ता ? गोयमा ! बत्तीसं विमाणावाससयसहस्सा पण्णत्ता, तेणं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ? गोयमा ! संखेज्जावित्थडा वि असंखेज्जवित्थडा वि । सोहम्मेणं भंते ! बत्तीसविमाणावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु विमाणेसु एगसमएणं केवइया सोहम्मगा देवा उववज्जंति, केवइया तेउलेस्सा उववज्जंति, एवं जहा जोइसियाणं तिण्णि गमगा तहेव तिण्णि गमगा भाणियव्वा, णवरं तिसु वि संखेज्जा भाणियव्वा, ओहिणाणी ओहिदंसणी य चयावेयव्वा सेसं तं चेव । असंखेज्जवित्थडा वि एवं चेव तिण्णि गमगा य, णवरं तिसु वि गमएसु असंखेज्जा भाणियव्वा, ओहिणाणी य ओहिदंसणी संखेज्जा चयंति सेसं तं चेव, एवं जहा सोहम्मवत्तव्वया भणिया तहा ईसाणे छग्गमगा भाणियव्वा, सणंकुमारे वि एवं चेव णवरं

इत्थीवेदगा ण उववज्जंति, तेसु पन्नत्तेसु य ण भन्नंति, असण्णी तिसु वि गमिएसु ण भन्नंति सेसं तं चेव । एवं जाव सहस्सारो णाणत्तं विमाणेसु लेस्सासु य सेसं तं चेव ॥

सौधर्मसूत्रे ओहिणाणीत्यादि ततश्च्युता यतस्तीर्थकरादयो भवन्त्यतो अवधिज्ञानादयश्चालयितव्याः । ओहिनाणी ओहिदंसणी य संखेज्जा (चयंतित्ति) संख्यातानामेव तीर्थकरादित्वेनोत्पादादिति (उम्गमगत्ति) उत्पादादयस्त्रयः संख्यातविस्तृतानाश्रित्य एत एव च त्रयोऽसंख्यातविस्तृतानाश्रित्यैवं षड्गमाः । नवरं इत्थिवेयगेत्यादि । स्त्रियः सनत्कुमारादिषु नोत्पद्यन्ते, न च सन्ति उद्वृत्तौ तु स्युः (असण्णी तिसु वि गमएसु न भण्णइत्ति) सनत्कुमारादिदेवानां संज्ञिभ्य एवोत्पादेन च्युतानां च संज्ञिष्वेव गमनेन गमत्रयेऽप्यसंज्ञित्वस्याभावादिति (एवं जाव सहस्सारोत्ति) सहस्रारान्तेषु तिरश्चामुत्पादेनासंख्यातानां त्रिष्वपि गमेषु भावादिति (नाणत्तं विमाणेसु लेस्सासुयत्ति) तत्र विमानेषु नानात्वं बत्तीस अट्ठावीसेत्यादिना ग्रन्थेन समवसेयम् लेश्यासु पुनरिदं " तेऊ १ तेऊ २ तह तेउपम्ह ३ पम्हाय ४ पम्हसुक्का य ५ । सुक्काय ६ परमसुक्का सुक्काइ विमाणवासीणंति " ॥ १ ॥ इह च सर्वेष्वपि शुक्लादिदेवस्थानेषु परमशुद्धेति ॥

आणयपाणएसुणं भंते ! कप्पेसु केवइया विमाणावाससया पण्णत्ता ? चत्तारि विमाणावाससया पण्णत्ता । तेणं भंते ! किं संखेज्जा पुच्छा, गोयमा ! संखेज्जवित्थडा वि असंखेज्जवित्थडा वि, एवं संखेज्जवित्थडेसु तिण्णि गमगा जहा सहस्सारे, असंखेज्जवित्थडेसु उववज्जंति तेसु य चयं तसु य एवं चेव संखेज्जा भाणियव्वा, पण्णत्तेसु असंखेज्जा, णवरं णो इंदियओवउत्ता अणंतरोववण्णगा अणंतरोवगाढा अणंतराहारगा अणंतरपज्जत्तगा य एएसिं जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा पण्णत्तेसु असंखेज्जा भाणियव्वा । आरणच्चुएसु एवं चेव जहा आणयपाणएसु णाणत्तं विमाणेसु, एवं गेवेज्जगावि ॥

आनतादिसूत्रे । संखेज्जवित्थडेसु इत्यादि । उत्पादे अवस्थाने च्यवनेन च संख्यातविस्तृतत्वाद्विमानानां संख्याता एव भवन्तीति भावः । असंख्यातविस्तृतेषु पुनरुत्पादच्यवनयोः संख्याता एव, यतो गर्भजमनुष्येभ्य एव आनतादिषूत्पद्यन्ते, न ते च संख्याता एव । तथा आनतादिभ्यश्च्युता गर्भजमनुष्येभ्य एवोत्पद्यन्ते अतः समयेन संख्यातानामेवोत्पादच्यवनसम्भवोऽवस्थितिस्त्वसंख्यातानामपि स्यादसंख्यातजीवितत्वेनैकदेव जीवितकाले असंख्यातानामुत्पादादिति । पण्णत्तेसु असंखेज्जा नवरं नो इंदिओवउत्तेत्यादि । प्रज्ञप्तगमके असंख्येया वाच्याः केवलं नो इन्द्रियोपयुक्तादिषु पञ्चसु पदेसु संख्याता एव तेषामुत्पादावसर एव भावादुत्पत्तिश्च संख्यातानामेवेति दर्शितं प्रागिति ॥

कइ णं भंते ! अणुत्तरविमाणा पण्णत्ता ? गोयमा ! पंचअणुत्तरविमाणा पण्णत्ता, तेणं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ? गोयमा ! संखेज्जवित्थडा य असंखेज्जवित्थडा य । पंचसु णं भंते ! अणुत्तरविमाणेसु संखेज्जवित्थडे विमाणे एगसमए केवइया अणुत्तरोववाइया उववज्जंति, केवइया सुक्कलेस्सा उववज्जंति पुच्छा तहेव, गोयमा ! पंचसु णं अणुत्तरविमाणेसु संखेज्जवित्थडे अणुत्तरविमाणे एगसमएणं जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा अणुत्तरोववाइया उववज्जंति, एवं जहा गेवेज्जगविमाणेसु संखेज्जवित्थडेसु णवरं कण्हपक्खिया अभवसिद्धिया तिसु अण्णाणेसु एए ण उववज्जंति, ण चयंति, ण वि पण्णत्तएसु भाणियव्वा । अचरिमावि खोडिज्जंति, जाव संखेज्जा चरिमा पण्णत्ता, सेसं तं चेव असंखेज्जवित्थडेसु वि एए ण भन्नंति, अचरिमा अत्थि सेसं जहा गेवेज्जएसु असंखेज्जवित्थडेसु जाव असंखेज्जा अचरिमा पण्णत्ता ॥

(पंच अणुत्तरोववाइयत्ति) तत्र मध्यमं संख्यातविस्तृतं जोअनलक्षप्रमाणत्वादिति । नवरं कण्हपक्खियेत्यादि । इह सम्यग्दृष्टीनामेवोत्पादात् कृष्णपाक्षिकादिपदानां गमत्रयेऽपि निषेधः (चरिमावि खोडिज्जंतित्ति) येषां चरमोऽनुत्तरदेवभवः स एव ते चरमास्तदितर त्वचरमास्ते च निषेधनीया यतश्चरमा एव मध्यमे विमाने उत्पद्यन्त इति । असंखेज्जवित्थडेसुवि (एए न भण्णंतित्ति) इहेत इति कृष्णपाक्षिकादयः । नवरं (अचरिमा अत्थित्ति) यतो बाह्यविमानेषु पुनरुत्पद्यन्त इति ॥

चोयट्ठीए णं भंते ! असुरकुमारावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु असुरकुमारावासेसु किं सम्मादिट्ठी असुरकुमारा उववज्जंति, मिच्छादिट्ठी एवं जहा रयणप्पभाए तिण्णि आलावगा भणिया तहा असंखेज्जवित्थडेसु वि तिण्णि गमगा, एवं जाव गेवेज्जविमाणे अणुत्तरविमाणेसु एवं चेव, णवरं तिसुवि आलावएसु मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी य णं भण्णत्ति सेसं तं चेव । से णूणं भंते ! कण्हलेस्से णीललेस्से जाव सुक्कलेस्से भवित्ता कण्हलेस्सेसु देवेसु उववज्जंति ? हंता गोयमा ! एवं जहेव णेरइएसु पढमे उद्देसे तहेव भाणियव्वं, णीललेस्साए वि जहेव णेरइयाणं, जहा णीललेस्साए एवं जाव पम्हलेस्सेसु सुक्कलेस्सेसु एवं चेव, णवरं लेस्सट्ठाणेसु विसुज्झमाणेसु विसुज्झमाणेसु सुक्कलेस्सा परिणमइ, परिणमइत्ता सुक्कलेस्सेसु देवेसु उववज्जंति से तेणट्ठेणं जाव उववज्जंति । सेवं भंते ! भंतेत्ति ॥

(तिण्णि आलावगत्ति) सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिमिश्रदृष्टिविषया इति । नवरं तिसु वि आलवगेसु इत्यादि, उप्पत्तिए चवणे पण्णत्ता लावए य । मिथ्यादृष्टिः सम्यग्मिथ्यादृष्टिश्च न वाच्योऽनुत्तरसुरेषु तस्यासम्भवादिति । भ० १३ श० उ० २ ।

(१०) नैरयिकादयः कुत उत्पद्यन्ते ।

नेरइयाणं भंते कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति देवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! नेरइया नो नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो देवेहिंतो उववज्जंति जदि तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति बेइंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति तेइंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति चउरिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति पंचिंदियतिरिक्खजोणि-

एहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! नो एगिंदिया नो बेइंदिया नो तेइंदिया नो चउरिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति । जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति खहचरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! जलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति थलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति खहयरपंचिंदियएहिंतो वि उववज्जंति । जदि जलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सम्मुच्छिमजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति गब्भवक्कंतिय जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सम्मुच्छिमजलयरपंचिंदिएहिंतो वि उववज्जंति गब्भवक्कंतिजलचरपंचिंदिएहिंतो वि उववज्जंति । जदि सम्मुच्छिमजलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तसम्मुच्छिमजलचरपंचिंदिएहिंतो उववज्जंति किं अपज्जत्तसम्मुच्छिमजलचरपंचिंदिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तसम्मुच्छिमजलचरपंचिंदिएहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तगसम्मुच्छिमजलयरपंचिंदिएहिंतो उववज्जंति जदि गब्भवक्कंतियजलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तगगब्भवक्कंतियपंचिंदियएहिंतो उववज्जंति किं अपज्जत्तगगब्भवक्कंतियजलयरपंचिंदिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तगगब्भवक्कंतियजलचरपंचिंदिएहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तगगब्भवक्कंतियजलयरपंचिंदिएहिंतो उववज्जंति । यदि थलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति जदि चउप्पयपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सम्मुच्छिमेहिंतो उववज्जंति गब्भवक्कंतिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सम्मुच्छिमचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति गब्भवक्कंतियचउप्पएहिंतो वि उववज्जंति । जदि सम्मुच्छिमचउप्पएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तगसम्मुच्छिमचउप्पयथलयरपंचिंदिएहिंतो उववज्जंति किं अपज्जत्तगथलयरसम्मुच्छिमचउप्पयपंचिंदिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तग जाव उववज्जंति नो अपज्जत्तगथलयरचउप्पयसम्मुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति । जदि गब्भवक्कंतियचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं असंखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति । ? गोयमा ! संखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति नो असंखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति । जदि संखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तगसंखिज्जवासाउयगब्भवक्कंतियचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं अपज्जत्तगसंखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियचउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति नो अप्पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति । जदि परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति भुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! दोहिंतो वि उववज्जंति जदि उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सम्मुच्छिमउरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं गब्भवक्कंतियउरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जति ? गोयमा ! समुच्छिमेहिंतो वि गब्भवक्कंतिएहिंतो वि उववज्जंति जदि सम्मुच्छिमउरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो किं अपज्जत्तएहिंतो ? गोयमा ! पज्जत्तगसम्मुच्छिमेहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तगसम्मुच्छिमउरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति जदि गब्भवक्कंतियउरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो किं अपज्जत्तएहिंतो ? गोयमा ! पज्जत्तगब्भवक्कंतिएहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तगब्भवक्कंतिउरपरिसप्पथलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति । जदि भुजपरिसप्पथलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सम्मुच्छिमभुजपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति गब्भवक्कंतियभुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा दोहिंतो वि उववज्जंति जदि सम्मुच्छिमभुजपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तयसम्मुच्छिमभुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं अपज्जत्तगसम्मुच्छिमभुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति । जदि गब्भवक्कंतियभुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति किं अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उवव-

ज्जंति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति । जदि खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सम्मुच्छिमखहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं गब्भवक्कंतियखहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! दोहिंतो वि उववज्जंति। जदि सम्मुच्छिमखहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति । जदि गब्भवक्कंतियखहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति? गोयमा ! संखेज्जवासाउएहिंतो नो असंखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति जदि संखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतियखहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति। प्रज्ञा० ६ पद।

नैरयिकादीनां स्थित्यादयः ।

जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा! सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति असण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति । जइ असण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं जलचरेहिंतो उववज्जंति थलचरेहिंतो उववज्जंति खहचरेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! जलचरेहिंतो उववज्जंति थलचरेहिंतो वि उववज्जंति खहचरेहिंतो वि उववज्जंति जइ जलचरथलचरखहचरेहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति णो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति । पज्जत्तअसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते! जे भविए णेरइएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! कइसु पुढवीसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगाए रयणप्पभाए पुढवीए उववज्जेज्जा पज्जत्तअसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते! जे भविए रयणप्पभाए पुढवीएसु णेरइएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठितीएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठितिसु उववज्जेज्जा ? तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति ॥ २ ॥ तेसिणं भंते ! जीवाणं सरीरगा किंसंघयणी पण्णत्ता ? गोयमा! छेवट्टसंघयणीपण्णत्ता तेसिणं भंते ! जीवाणं केमहालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं ॥ ४ ॥ तेसिणं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! हुंडसंठाणसंठिया पण्णत्ता ॥ ५ ॥ तेसि णं भंते जीवाणं कइ लेस्साओ पण्णत्ताओ ? गोयमा ! तिण्णि लेस्साओ पण्णत्ताओ तंजहा कण्हलेस्सा णीललेस्सा काउलेस्सा ॥ ६ ॥ तेणं भंते! जीवा सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी? गोयमा ! णो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी ॥ ७ तेणं भंते ! जीवा किं णाणी अण्णाणी ? गोयमा ! णो णाणी अण्णाणी । नियमा दुअणाणी तंजहा मतिअण्णाणी सुयअण्णाणी । ८ । तेणं भंते ! जीवा किं मणजोगी वयजोगी कायजोगी ? गोयमा ! णो मणजोगी वयजोगी वि कायजोगी वि ॥ ९ ॥ तेणं भंते ! जीवा किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता ? गोयमा ! सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि ॥ १० ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ सण्णा पण्णत्ता ? गोयमा ! चत्तारि सण्णा पण्णत्ता तंजहा आहारसण्णा भयसण्णा मेहुणसण्णा परिग्गहसण्णा ॥ ११ ॥ तेसिणं भंते ! जीवाणं कइ कसाया पण्णत्ता ? गोयमा ! चत्तारि कसाया पण्णत्ता तंजहा कोहकसाए माणकसाए मायाकसाए लोभकसाए ॥ १२ ॥ तेसिणं भंते! जीवाणं कइ इंदिया पण्णत्ता? गोयमा ! पंचिंदिया पण्णत्ता तंजहा सोइंदिए चक्खिंदिए जाव फासिंदिए ॥ १३ ॥ तेसिणं भंते ! जीवाणं कइ समुग्घाया पण्णत्ता ? गोयमा ! तओ समुग्घाया पण्णत्ता तंजहा वेदणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए ॥ १४ ॥ तेणं भंते ! जीवा किं सातावेदगा असातावेदगा ? गोयमा ! सातावेदगा वि असतावेदगा वि ॥ १५ ॥ तेणं भंते ! जीवा किं इत्थीवेदगा पुरिसवेदगा णपुंसगवेदगा ? गोयमा ! णो इत्थी वेदगा णो पुरिसवेदगा णपुंसगवेदगा ॥ १६ ॥ तेसि णं भंते ! जीवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता गोयमा! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी ॥ १७ ॥ तेसिणं भंते ! जीवाणं कइ अज्झवसाणा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा अज्झवसाणा पण्णत्ता ? तेणं भंते! किं पसत्था अप्पसत्था? गोयमा ! पसत्था वि अप्पसत्था वि ॥ १८ ॥ तेणं भंते ! पज्जत्ता असण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएत्ति कालओ केवचिरं होइ गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी ॥ १९ ॥ सेणं भंते ! पज्जत्तअसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए रयणप्पभाए पुढवी णेरइए पुणरवि पज्जत्तअसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएत्ति केवइयं कालं सेवेज्जा केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागे पुव्वकोडिमब्भहियं एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा॥ १ ॥ पज्जत्तअसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए जहण्णकालट्ठिईएसु रयणप्पभा-

पुढवी णेरइए उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिइ-एसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं वि दसवाससहस्स-ट्ठिइएसु उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ॥ १ ॥ तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति एवं भव्वावत्तव्वया णिरवसेसा भाणियव्वा जाव अणुबंधोत्ति सेणं भंते ! पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए जह-न्नकालट्ठिई य रयणप्पभापुढविणेरइए जहन्नकालं पुण-रवि अपज्जत्तअसन्नि जाव गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दस-वाससहस्साइं अंतो मुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं पुव्वकोडी दसवाससहस्सेहिं अब्भहिया एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा ॥ २ ॥ पज्जत्तअसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणि-एणं भंते ! जे भविए उक्कोसकालट्ठिईएसु रयणप्पभापुढवी णेरएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उव-वज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं पलिओवमस्स असंखेज्ज इभागट्ठिईएसु उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभा-गट्ठिईएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा अवसेसं तं चेव जाव अणुबंधो । सेणं भंते ! पज्जत्तअसण्णिपंचिंदियति-रिक्खजोणिए उक्कोसकालट्ठिई य रयणप्पभापुढवी णेरइए उक्कोसं पुणरवि पज्जत्त जाव करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहण्णेणं पलिओवमस्स अ-संखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडी अब्भहियं एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा जहण्णकालट्ठिई य पज्जत्त-असण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए रय-णप्पभापुढवी णेरइएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकाल ट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्स-ट्ठिईएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ? तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवति अव-सेसं तं चेव णवरं इमाइं तिण्णि णाणत्ताइं आउअज्झव-साणाणुबंधो य जहण्णेणं ठिई अंतो मुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । तेसिणं भंते ! जीवाणं केवइया अज्झवसाणा पण्णत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा अज्झवसाणा पण्णत्ता तेणं भंते ! किं पसत्था अप्पसत्था ? गोयमा ! णो पसत्था अ-प्पसत्था । अणुबंधो अंतोमुहुत्तं सेसं तं चेव । सेणं भंते ! जहण्णकालट्ठिई य पज्जत्ता असण्णिपंचिंदियरयणप्पभा जाव करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं काला-देसेणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्त-मब्भहियं एवइयं कालं जाव करेज्जा ॥ ४ ॥ जहण्ण-कालट्ठिई य पज्जत्तअसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए जहण्णकालट्ठिईएसु रयणप्पभापुढवी णेरइ-एसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उव-वज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठि-ईएसु उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिईएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा सेसं तं चेव । ताइं चेव तिण्णि णाणत्ताइं जाव सेणं भंते ! जहण्णकालट्ठिई य पज्जत्त जाव जोणिए जहन्नकालट्ठिई य रयणप्पभा पुणरवि जाव ? गोयमा ! भवा-देसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं एवइयं कालं संवेज्जा जाव करेज्जा ॥ ५ ॥ जहन्नकालट्ठिइयं पज्जत्ता जाव तिरिक्खजोणियाणं भंते ! जे भविए उक्कोसकालट्ठिएसु रयणप्पभापुढविणेरइ-एसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवतियकालट्ठिईएसु उवव-ज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं पलिओवमस्स असं[illegible]ज्जइभा-गट्ठिईएसु उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिई-एसु उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! अवसेसं तं चेव ताणि चेव तिण्णि णाणत्ताइं जाव । सेणं भंते ! जहण्णकालट्ठिई-यस्स पज्जत्त जाव तिरिक्खजोणिए उक्कोसकालट्ठिईयरयण-प्पभा जाव करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहण्णेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अं-तोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइ-भागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं एवइयं कालं जाव करेज्जा ॥६॥ उक्कोसकालट्ठिईयपज्जत्तअसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए-णं भंते ! जे भविए रयणप्पभापुढविणेरइएसु उववज्जित्तए, सेणं भंते ! केवइयट्ठिई जाव उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह-ण[illegible]णं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! जीवा ए-गसमएणं अवसेसं जहेव ओहियगमएणं तहेव अणुगंतव्वं जाव इमाइं दोण्णि णाणत्ताइं ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी उ-क्कोसेण वि पुव्वकोडी एवं अणुबंधोवि अवसेसं तं चेव । सेणं भंते ! उक्कोसकालट्ठिईयपज्जत्तअसण्णि जाव तिरि-क्खजोणिए रयणप्पभा जाव ? गोयमा ! भवादेसेणं दो भव-ग्गहणाइं, कालादेसेणं जहण्णेणं पुव्वकोडी दसहिं वास-सहस्सेहिं अब्भहिया, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्ज-इभागं पुव्वकोडीए अब्भहियं एवइयं जाव करेज्जा ॥ ७ ॥ उक्कोसकालट्ठिईयपज्जत्ततिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भ-विए जहण्णकालट्ठिईएसु रयणप्पभा जाव उवव-ज्जित्तए सेणं भंते ! केवति जाव उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेण वि दसवासस-हस्सट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! सेसं तं चेव जहा सत्तमगमए जाव सेणं भंते ! उक्कोसकालट्ठिई जाव तिरि-क्खजोणिए जहण्णकालट्ठिई य रयणप्पभा जाव करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहण्णेणं

पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणवि पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया एवइयं जाव करेज्जा ॥ ८ ॥ उक्कोसकालट्ठिइयपज्जत्त जाव तिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए उक्कोसकालट्ठिइएसु रयणप्पभा जाव उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयं कालं जाव उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिईएसु उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! जीवा एगसमए सेसं जहा सत्तमगमए जाव सेणं भंते ! उक्कोसकालट्ठिइ पज्जत्त जाव तिरिक्खजोणियउक्कोसट्ठिईयरयणप्पभा जाव करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं दोभवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहण्णेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीए अब्भहियं, उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीमब्भहियं एवइयं कालं सेवेज्जा जाव करेज्जा ॥ ९ ॥ एवं एते ओहिया तिण्णिगमगा ।३। जहण्णकालट्ठिइएसु तिण्णिगमगा ।६। उक्कोसकालट्ठिइएसु तिण्णिगमगा ।९। सव्वे ते णव गमगा भवंति ॥

सेणं भंते पज्जत्ता असण्णीत्यादि (भवादेसेणंति) भवप्रकारेण (दोभवग्गहणाइंति) एकत्रासंज्ञी द्वितीये नारकः ततो निर्गतस्सन्ननन्तरतया संज्ञित्वमेव लभते न पुनरसंज्ञित्वमिति (कालाएसेणंति) कालप्रकारेण कालत इत्यर्थः दशवर्षसहस्राणि नारकजघन्यस्थितिरन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि असंज्ञिभवसम्बन्धिजघन्यायुस्सहितानीत्यर्थः (उक्कोसेणमित्यादि) इह पल्योपमासंख्येयभागः पूर्वभवासंज्ञिनारकोत्कृष्टायुष्करूपः पूर्वकोटी चासंज्ञ्युत्कृष्टायुष्करूपेति । एवमेते सामान्येषु रत्नप्रभानारकेषूत्पित्सवोऽसंज्ञिनः प्ररूपिताः ।१। अथ जघन्यस्थितिषु तेषूत्पित्सूंस्तान्प्ररूपयन्नाह (पज्जत्तेत्यादि) सर्वं चेदं प्रतीतार्थमेवमुत्कृष्टस्थितिषु रत्नप्रभानारकेषूत्पित्सवोऽपि प्ररूपणीया एवमेते त्रयो गमा निर्विशेषणपर्याप्तकाऽसंज्ञिनमाश्रित्योक्ता एवमेव तं जघन्यस्थितिकमुत्कृष्टस्थितिकं २ चाश्रित्य वाच्यास्तदेवमेते नव गमाः तत्र जघन्यस्थितिकमसंज्ञिनमाश्रित्य सामान्यनारकगम उच्यते (जहण्णेत्यादि) आऊअज्झवसाणाअणुबंधोयत्ति) आयुरन्तर्मुहूर्त्तमेव जघन्यस्थितेरसंज्ञिनोऽधिकृतत्वात् अध्यवसायस्थाना यप्रशस्तान्येवान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वाद्दीर्घस्थितेर्हि तस्य द्विविधान्यपि तानि सम्भवन्ति, कालस्य बहुत्वादनुबन्धश्च स्थितिसमान एवेति कायसंवेधे च नारकाणां जघन्याया उत्कृष्टायाश्च स्थितेरुपर्यन्तर्मुहूर्त्तं वाच्यमिति ॥ ४ ॥ एवं जघन्यस्थितिकं तं जघन्यस्थितिकेषु तेषूत्पादयन्नाह—जहण्णकालट्ठिईत्यादि ॥ ५ ॥ एवं जघन्यस्थितिकं तमुत्कृष्टस्थितिषु तेषूत्पादयन्नाह—जहण्णेत्यादि ॥ ६ ॥ एवमुत्कृष्टस्थितिकं तं सामान्येषु तेषूत्पादयन्नाह-उक्कोसकालेत्यादि ॥ ७ ॥ एवमुत्कृष्टस्थितिकं तं जघन्यस्थितिषु तेषूत्पादयन्नाह—उक्कोसकालेत्यादि ॥ ८ ॥ एवमुत्कृष्टस्थितिकं तमुत्कृष्टस्थितिषु तेषूत्पादयन्नाह उक्कोसकालेत्यादि ॥ ९ ॥ एवं तावदसंज्ञिनः पञ्चेन्द्रियतिरश्चो नारकेषूत्पादो नवधोक्तोऽथसंज्ञिनस्तस्यैव तथैव तमाह (जइसण्णीत्यादि) तिण्णि नाणा तिण्णि अण्णाणा (भयणाएत्ति) ।

जदि सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदियतिरिक्ख जाव उववज्जंति गोयमा ! संखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति णो असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति जदि संखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदिय जाव उववज्जंति किं जलचरेहिंतो उववज्जंति पुच्छा ? गोयमा ! जलचरेहिंतो उववज्जंति जहा असण्णी जाव पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति णो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसण्णि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए णेरइएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! कइसु पुढवीसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! सत्तसु पुढवीसु उववज्जेज्जा तं-जहा रयणप्पभाए जाव अहेसत्तमाए पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए रयणप्पभापुढविणेरइएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति जहेव असण्णी । तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संघयणी पण्णत्ता ? गोयमा ! छव्विहसंघयणी पण्णत्ता तं जहा वइरोसभनारायसंघयणी उसभनाराय जाव छेवट्ठसंघयणी । सरीरोगाहणा जहेव असण्णीणं । तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! छव्विहसंठिया पण्णत्ता तं जहा समचउरंसा णिग्गोहा जाव हुंडा । तेसिणं भंते ! जीवाणं कइलेस्साओ पण्णत्ताओ ? गोयमा ! छल्लेस्साओ पण्णत्ताओ, तं जहा कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा । दिट्ठी तिविहावि । तिण्णिणाणा तिण्णि अण्णाणा भयणा । जोगो तिविहोवि सेसं जहा असण्णीणं जाव अणुबंधो णवरं पंचसमुग्घाया आदिल्लगा, वेदो तिविहो वि । अवसेसं तं चेव जाव सेणं भंते ! पज्जत्तासंखेज्जवासाउ य जाव तिरिक्खजोणिए रयणप्पभा जाव करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा ।१। पज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव जे भविए जहण्णकालं जाव से णं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेणं वि दसवाससहस्सट्ठिईएसु जाव उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! जीवा एवं सो चेव पढमगमओ णिरवसेसो भाणियव्वो जाव कालादेसेणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं अंतो मुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि

पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं कालं सेवेज्जा जाव करेज्जा । २ । सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववन्नो जहन्नेणं सागरोवमट्ठिईएसु उक्कोसेण वि सागरोवमट्ठिईएसु अवसेसो परिणामादीवो भवादेसे पज्जवसाणे सो चेव पढमगमगो णेतव्वो जाव कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं, उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं सेवेज्जा । ३ । जहन्नकालट्ठिई य पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्ख जोणिएणं भंते ! जे भविए रयणप्पभापुढवी जाव उववज्जित्तए, सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ? । गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! जीवा अवसेसो सो चेव गमओ णवरं इमाइं अट्ठ णाणत्ताइं सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं धणुहपुहुत्तलेस्साओ तिन्निआदिल्लाओ णो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी । णो णाणी दो अन्नाणी णियमं । समुग्घाया आदिल्ला तिन्नि । आउअज्झवसाणा अणुबंधो य जहेव असन्नीणं अवसेसं जहा पढमगमए जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा ।४। सो चेव जहन्नकालट्ठिईएसु उववन्नो जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिईएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! एवं सो चेव चउत्थो णिरवसेसो भाणियव्वो जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तालीसं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ॥ ५ ॥ सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववन्नो । जहन्नेणं सागरोवमट्ठिईएसु उक्कोसेण वि सागरोवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! एवं सो चेव चउत्थो गमओ णिरवसेसो भाणियव्वो जाव कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ॥ ६ ॥ उक्कोसकालट्ठिई य पज्जत्तसंखेज्जवासाउ य जाव तिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए रयणप्पभा पुढवि णेरइएसु उववज्जित्तए । सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! जीवा अवसेसो परिणामादीवो भवादेसे पज्जवसाणे एएसिं चेव पढमो गमओ णेतव्वो णवरं ठिई । जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी एवं अणुबंधो वि । सेसं तं चेव । कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा ॥७॥ सो चेव जहन्नकालट्ठिईएसु उववन्नो जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेण वि दसवाससहस्सट्ठिईएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा सो चेव सत्तमो गमओ णिरवसेसो भाणियव्वो जाव भवादेसोत्ति कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसवाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं जाव करेज्जा ॥ ८ ॥ उक्कोसकालट्ठिईयपज्जत्त जाव तिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए उक्कोसकालट्ठिई जाव उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा? गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमट्ठिईएसु उक्कोसेण वि सागरोवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, तेणं भंते ! सो चेव सत्तमो गमओ णिरवसेसो भाणियव्वो जाव भवादेसोत्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं पुव्वकोडीए अब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ॥ ९ ॥ एवं एते णव गमगा उक्खेवओ णिक्खेवओ णवसु वि जहेव असन्नीणं, पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए सक्करप्पभाए पुढवीए णेरएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा जहन्नेणं सागरोवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, उक्कोसेणं तिन्नि सागरोवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं एवं जहेव सक्करप्पभाए उववज्जंतगस्स लद्धी सच्चेव णिरवसेसा भाणियव्वा जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं बारससागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । एवं रयणप्पभापुढविगमगसरिसा णव वि गमा भाणियव्वा णवरं सव्वगमएसु वि णेरइयट्ठिई य संवेहेसु सागरोवमा भाणियव्वा एवं जाव छट्ठपुढवित्ति णवरं णेरइए ठिई जा जत्थ पुढवीए जहन्नुक्कोसिया सा तेण चेव कमेण चउग्गुणा कायव्वा वालुयप्पभाए अट्ठावीसं सागरोवमा चउगुणिया भवंति पंकप्पभाए चत्तालीसं, धूमप्पभाए अट्ठसट्ठिं, तमाए अट्ठासीतिं । संघयणाइं वालुयप्पभाए पंचविहसंघयणी तं जहा वइरोसभनाराय जाव कीलियासंघयणी, पंकप्पभाए चउव्विहसंघयणी, धूमप्पभाए तिविहसंघयणी, तमाए दुविहसंघयणी तं जहा वइरोसभनारायसंघयणी उसभनारायसंघयणी सेसं तं चेव । पज्जत्तसंखेज्जवासाउ य जाव तिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए अहे सत्तमपुढवीणेरइएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं बावीसं सागरोवमट्ठिईएसु उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा एवं जहेव रयणप्पभाए णव गमगा लद्धी

सव्वेवि णवरं वइरोसभनारायसंघयणी इत्थी वदगा ण उववज्जंति सेसं तं चेव जाव अणुबंधोत्ति संवेहो भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं सत्त भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । १ । सो चेव जहन्नकालट्ठिईएसु उववन्नो सव्वेव वत्तव्वया जाव भवादेसोत्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं कालादेसो वि तहेव जाव चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववन्नो सव्वेव लद्धी जाव अणुबंधोत्ति । भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं पंच भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव सेवेज्जा । ३ । सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिईओ जाओ सव्वे वि रयणप्पभापुढविजहन्नकालट्ठिइयवत्तव्वया भाणियव्वा जाव भवादेसोत्ति णवरं पढमसंघयणं णो इत्थीवेदगा भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं सत्त भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ।४। सो चेव जहन्नकालट्ठिईएसु उववन्नो एवं सो चेव चउत्थो गमो णिरवसेसो भाणियव्वो जाव कालादेसोत्ति ।५। सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववन्नो सव्वेव लद्धी जाव अणुबंधोत्ति, भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं पंच भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा ।६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाओ जहन्नेणं बावीसं सागरोवमट्ठिईएसु उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, ते णं भंते! अवसेसा सव्वे वि सत्तमपुढवीपढमगमगवत्तव्वया भाणियव्वा जाव भवादेसोत्ति णवरं ठिईअणुबंधो त्ति, जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेणं वि पुव्वकोडी सेसं तं चेव, कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । ७ । सो चेव जहन्नकालट्ठिईएसु उववन्नो सव्वेव लद्धी संवेहो वि तहेव सत्तमगमगसरिसो । ८ । सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववन्नो सव्वे वि लद्धी जाव अणुबंधोत्ति, भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं पंच भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा । ९ । जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति णो असण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति जइ सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असंखेज्ज जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति णो असंखेज्जवासाउय उववज्जंति। जइ संखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति अपज्जत्त जाव उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति णो अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति ॥ पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्से णं भंते ! जे भविए णेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! कइसु पुढवीसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! सत्तसु पुढवीसु उववज्जेज्जा तं जहा रयणप्पभा जाव अहे सत्तमाए। पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्से णं भंते! जे भविए रयणप्पभापुढवीए णेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइया कालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा, ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति संघयणा छ सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं । उक्कोसेणं पंचधणुहसयाइं। एवं सेसं जहा सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जाव भवादेसोत्ति णवरं चत्तारि णाणा तिन्नि अण्णाणा भयणाए । छ समुग्घाया केवलिवज्जा ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं मासपुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी सेसं तं चेव । कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा।१। सो चेव जहन्नकालट्ठिईएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं जाव करेज्जा । २ । सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं मासपुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । ३ । सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिईओ जाओ एस चेव वत्तव्वया णवरं इमाइं णाणत्ताइं सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं उक्कोसेण वि अंगुलपुहुत्तं तिन्नि णाणा तिन्नि अण्णाणा भयणाए पंच समुग्घाया आदिल्ला ठिई अणुबंधो य ज-

हण्णेणं मासपुहुत्तं उक्कोसेणं वि मासपुहुत्तं सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ।४। सो चेव जहण्णकालट्ठिईएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया चउत्थगमगसरिसा णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तालीसं वाससहस्साइं चउहिं मासपुहुत्तमब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ।५। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववण्णो एस चेव गमगो णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं सागरोवमं मासपुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं एवइयं जाव करेज्जा ।६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाव सो चेव पढमगमओ णेयव्वो णवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं पंच धणुहसयाइं उक्कोसेण वि पंच धणुहसयाइं ठिई जहण्णेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी एवं अणुबंधो वि । कालादेसेणं जहण्णेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा ।७। सो चेव जहण्णकालट्ठिईएसु उववण्णो सच्चेव सत्तमगमगवत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं पुव्वकोडी दसवाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं जाव करेज्जा ।८। सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववण्णो सा चेव सत्तमगमगवत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं एगं सागरोवमं पुव्वकोडीए अब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा ।९। पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्से णं भंते ! जे भविए सक्करप्पभाए पुढवीए णेरइए जाव उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयं कालं जाव उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं सागरोवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं तिण्णि सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ते णं भंते ! एवं सो चेव रयणप्पभापुढविगमओ णेयव्वो णवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं रयणिपुहुत्तं उक्कोसेणं पंचधणुहसयाइं ठिती जहण्णेणं वासपुहुत्तं पुव्वकोडी एवं अणुबंधोवि सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहण्णेणं सागरोवमं वासपुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं बारससागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । एवं एसा ओहिएसु तिसु गमएसु मणूसलद्धी णाणत्तं णेरइयट्ठिती कालादेसेणं संवेहं च जाणेज्जा । सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठितीओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु एस चेव लद्धी णवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं रयणिपुहुत्तं उक्कोसेणं वि रयणिपुहुत्तं ठिती जहण्णेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेण वि वासपुहुत्तं एवं अणुबंधोवि सेसं जहा ओहियाणं संवेहो उवउंजिऊण भाणियव्वो ।६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठितीओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु इमं णाणत्तं सरीरोगाहणा जहण्णेणं पंचधणुहसयाइं उक्कोसेण वि पंचधणुहसयाइं ठिती जहण्णेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी, एवं अणुबंधो वि सेसं जहा पढमगमए णवरं णेरइयट्ठिती कायसंवेहं च जाणेज्जा ।९। एवं जाव छट्ठपुढवी णवरं तच्चाए आढवेत्ता एक्केक्कं संघयणं परिहायति, तहेव तिरिक्खजोणियाणं कालादेसो वि तहेव । णवरं मणुस्सट्ठिई जाणियव्वा । पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्से णं भंते ! जे भविए अहे सत्तमपुढविणेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं बावीसं सागरोवमट्ठिईएसु उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं अवसेसो सो चेव सक्करप्पभपुढविगमओ णेयव्वो णवरं पढमसंघयणं । इत्थी वेयगा ण उववज्जंति सेसं तं चेव जाव अणुबंधोत्ति । भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ? सो चेव जहण्णकालट्ठिईएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया णवरं णेरइयट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा ।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया णवरं संवेहं च जाणेज्जा ।३। सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठिईओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु एस चेव वत्तव्वया णवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं रयणिपुहुत्तं उक्कोसेण वि रयणिपुहुत्तं, ठिई जहण्णेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेण वि वासपुहुत्तं एवं अणुबंधो वि संवेहो उवउंजिऊण भाणियव्वो ।६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु एस चेव वत्तव्वया णवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं पंचधणुहसयाइं उक्कोसेण वि पंचधणुहसयाइं ठिई जहण्णेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी एवं अणुबंधो वि । णवसु वि एतेसु गमएसु णेरइयट्ठिई संवेहं च जाणेज्जा । सव्वत्थ भवग्गहणाइं दोण्णि जाव णव गमएसु कालादेसेणं जहण्णेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहिया एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा ॥

सेवं भंते भंतेत्ति तिण्णि णाणा तिण्णि अण्णाणा (भयणाए त्ति) तिरश्चां संज्ञिनां नरकगामिनां ज्ञानान्यज्ञानानि च त्रीणि भजनया भवन्तीति द्वे वा त्रीणि वा स्युरित्यर्थः ॥ नवरं पंचसमुग्घाया (आइल्लगा त्ति) असंज्ञिनः पञ्चेन्द्रियतिरश्चस्त्र-

यस्समुद्घाताः सञ्ज्ञिनस्तु नरकं यियासोः पञ्चाद्या अन्तयोर्द्वयोर्मनुष्याणामेव भावादिति। (जहणेणं दो भवग्गहणाइंति) स उञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चूत्पद्य पुनर्नरकेषूत्पद्यते ततो मनुष्येष्वेवमधिकृत्य कायसंवेधे भवद्वयं जघन्यतो भवति एवं भवग्रहणाष्टकमपि भावनीयम्। अनेन चेदमुक्तं सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् १ ततो नारकः २ पुनः सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् ३ पुनर्नारकः ४ पुनः सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् ५ पुनर्नारकः ६ ततः पुनः सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् ७ पुनस्तस्यामेव पृथिव्यां नारकः ८ इत्येवमष्टावेव वारानुत्पद्यते नवमे भवे तु मनुष्यः स्यादिति एवमौघिक औघिकेषु नारकेषूत्पादितोऽयं चेह प्रथमो गमः। पज्जत्तेत्यादिस्तु द्वितीयः। सो चेव उक्कोसकाले इत्यादिस्तु तृतीयः। जहन्नकालट्ठितीयेत्यादिस्तु चतुर्थः। तत्र च। नवरं इमाइं अट्ठनाणत्ताइंति। तानि चैवं-तत्र शरीरावगाहनोत्कृष्टा योजनसहस्रमुक्ता इह तु धनुः पृथक्त्वं तथा तत्र लेश्याः षट् इह त्वाद्यास्तिस्रः तथा तत्र दृष्टिः त्रिधा इह तु मिथ्यादृष्टिरेव तथा तत्राऽज्ञानानि त्रीणि भजनयेह तु द्वे एवाज्ञाने। तथा तत्राद्याः पञ्च समुद्घाता इह तु त्रयः। " आऊअज्झवसाणा, अणुबंधो य जहेव असन्नीणंति "। जघन्यस्थितिकासंज्ञिगम इवेत्यर्थः। ततश्चायुरिहान्तर्मुहूर्तम्। अध्यवसायस्थानान्यप्रशस्तान्येवानुबन्धोऽप्यन्तर्मुहूर्तमेवेति (अवेससामित्यादि) अवशेषं यथा सञ्ज्ञिनः प्रथमगमे औघिक इत्यर्थः। निगमनवाक्यं चेदम् (अवसेसो सो चेव गमओत्ति) अनेनैवैनदर्थस्य गमत्वादिति सा चैव जहन्नकालेत्यादिस्तु सञ्ज्ञिविषये पञ्चमो गमः इह च। (सोचेवत्ति) स एव सञ्ज्ञी जघन्यस्थितिकः। " सो चेव उक्कोसे " त्यादिस्तु षष्ठः। उक्कोसकालेत्यादिस्तु सप्तमः। तत्र च (एएसिं चेव पढमगमओत्ति) एतेषामेव सञ्ज्ञिनां प्रथमगमो यत्रौघिक औघिकेषूत्पादितः। नवरमित्यादि। तत्र जघन्याप्यन्तर्मुहूर्तरूपा सञ्ज्ञिनः स्थितिरुक्ता सेह न वाच्येत्यर्थः। एवमनुबन्धोऽपि तद्रूपत्वात्तस्येति। ७। सो चेवेत्यादिरष्टमः। इह च। (सोचेवत्ति) स एवोत्कृष्टस्थितिकः संज्ञी। ८। उक्कोसेत्यादिर्नवमः। " उक्खेवनिक्खेवओइत्यादि " तत्रोपक्षेपः प्रस्तावना (१६०००) स च प्रतिगममौचित्येन स्वयमेव वाच्यो निक्षेपस्तु निगमनं सोऽप्येवमेवेति पर्याप्तकसंख्यातवर्षायुष्कसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमाश्रित्य रत्नप्रभा वक्तव्यतोक्ता अथ तमेवाश्रित्य शर्करप्रभा वक्तव्यतोच्यते तत्रौघिक ओघिकेषु तावदुच्यते पज्जत्तेत्यादि। (लद्धी सच्चेव निरवसेसा भाणियव्वत्ति) परिमाणसंहननादीनां प्राप्त्यैव रत्नप्रभायामुत्पित्सोरुक्ता सैव निरवशेषा शर्करप्रभायामपि भणितव्येति। (सागरोवमअंतोमुहुत्तमब्भहियंति) द्वितीयायां जघन्या स्थितिः सागरोपममन्तर्मुहूर्त्तं च सञ्ज्ञिभवसत्कमिति। उक्कोसेणं बारसेत्यादि। द्वितीयायामुत्कृष्टतः सागरोपमत्रयस्थितिस्तस्याश्चतुर्गुणत्वं द्वादश, एवं पूर्वकोटयोऽपि चतुर्षु संज्ञितिर्यग्भवेषु चतस्र एवेति। (नेरइयठितीसंवेहेसुसागरोवमा–भाणियव्वत्ति) रत्नप्रभायामायुद्वरिसंवेधद्वारे च दशवर्षसहस्राणि सागरोपमं चोक्तं द्वितीयादिषु पुनर्जघन्यत उत्कर्षतश्च सागरोपमाण्येव वाच्यानि यतः " सागरमेगं १ तिय २ सत्त, ३ दस य ४ सत्तरस ६ तह य बावीसा। ६। तेत्तीसा जाव ठिती ७ सत्तसु वि कमेण पुढवीसु ॥ १ ॥ " तथा " जा पढमाए जेट्ठा, सा बीयाए कणिट्ठिया भणिया। तरतमजोगो एसो, दसवाससहस्सरयणाएत्ति ॥ २ ॥ " रत्नप्रभागमतुल्या नवापि गमाः कियद्दूरं यावदित्याह (जाव छट्ठपुढवित्ति) चउगुणा कायव्वत्ति ४ उत्कृष्टकायसंवेधे इति। (वालुयप्पभाए अट्ठावीसंति) तत्र सप्तसागरोपमाण्युत्कर्षतः स्थितिरुक्ता सा च चतुर्गुणाऽष्टाविंशतिः स्यादेवमुत्तरत्रापीति (वालुयप्पभाए पंचविहसंघयणित्ति) आद्ययोरेव हि पृथिव्योः सेवार्त्तेनोत्पद्यन्ते एवं तृतीया चतुर्थी ४ पञ्चमी ३ षष्ठी २ सप्तमी १ षु एकैकं संहननं हीयते इति। अथ सप्तमपृथिवीमाश्रित्याह-पज्जत्तेत्यादि (इत्थिवेया न उववज्जंतित्ति) षष्ठ्यन्तास्वेव पृथिवीषु स्त्रीणामुत्पत्तेः। (जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइंति) मत्स्यस्य सप्तमपृथिवीनारकत्वेनोत्पद्य पुनर्मत्स्येष्वेवोत्पत्तौ (उक्कोसेणं सत्तभवग्गहणाइंति) मत्स्यो १ मृत्वा सप्तम्यां गतः २ पुनर्मत्स्यो जातः ३ पुनरपि सप्तम्यां गतः ४ पुनरपि तथैव ६ पुनर्मत्स्यः ७ इत्येवमिति। कालादेसेणमित्यादि। इह द्वाविंशतिसागरोपमाणि जघन्यस्थितिकसप्तमपृथिवीनारकसम्बन्धीनि अन्तर्मुहूर्तद्वयं च प्रथमतृतीयमत्स्यभवसम्बन्धीनि (छावट्ठिंसागरोवमाइंति) वारत्रयं सप्तम्यां द्वाविंशतिसागरोपमायुष्कतयोत्पत्तेश्चतस्रश्च पूर्वकोटयश्चतुर्षु नारकभवान्तरितेषु मत्स्यभवेष्विति, अतो वचनाच्चैतदवसीयते सप्तम्यां जघन्यस्थितिषूत्कर्षतस्त्रीनेव वारानुत्पद्यत इति कथमन्यथैवंविधं भवग्रहणकालपरिमाणं स्यादिह च काल उत्कृष्टो विवक्षितस्तेन जघन्यस्थितिषु त्रीन् वारानुत्पादित एवं हि चतुर्थी पूर्वकोटिर्लभ्यते उत्कृष्टस्थितिषु पुनर्वारद्वयोत्पादने षट्षष्टिः सागरोपमाणां भवति पूर्वकोट्यः पुनस्तिस्र एवेति। सो चेव जहन्नकालट्ठिईएसु इत्यादिस्तु द्वितीयो गमः ॥ २ ॥ सो चेव उक्कोसट्ठिईएसु इत्यादिस्तृतीयः। तत्र च (उक्कोसेण पंचभवग्गहणाइंति) त्रीणि मत्स्यभवग्रहणानि द्वे च नारकभवग्रहणे अत एव वचनादुत्कृष्टस्थितिषु सप्तम्यां वारद्वयमेवोत्पद्यत इत्यवसीयते। ३। सो चेव जहन्नकालट्ठिईओ इत्यादिस्तु चतुर्थः तत्र च (सच्चेवरयणप्पभापुढविजहन्नकालठितिवत्तव्वया भाणियव्वत्ति) सैव रत्नप्रभाचतुर्थगमवक्तव्यता भणितव्या नवरं केवलमयं विशेषः तत्र रत्नप्रभायां षट्संहननानि त्रयश्च वेदा उक्ताः इह तु सप्तमपृथिवीचतुर्थगमे प्रथममेव संहननं स्त्रीवेदनिषेधश्च वाच्य इति ॥ ४ ॥ शेषगमास्तु स्वयमेवोह्याः मनुष्याधिकारे (उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंतित्ति) गर्भजमनुष्याणां सदैव सङ्ख्यातानामेवास्तित्वादिति। नवरं (चत्तारि नाणाइंति) अवध्यादौ प्रतिपतिते सति केषांचिन्नरकेषूत्पत्तेः आह च चूर्णिकारः "ओहिनाणमणपज्जवआहारयसरीराणि लद्धूणं। परिसाडित्ता उववज्जइत्ति जहन्नेणं मासपुहत्तंति" इदमुक्तं भवति मासद्वयान्तर्वर्त्यायुर्नरो नरकं न याति (दसवाससहस्साइंति) जघन्यं नरकायुः (मासपुहत्तमब्भहियाइंति) इह मासपृथक्त्वं जघन्यं नरकयायिमनुष्यायुः (चत्तारि सागरोवमाइंति) उत्कृष्टरत्नप्रभानारकभवचतुष्कायुः (चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहिया इति) इह चतस्रः पूर्वकोट्यो नरकयायिमनुष्यभवचतुष्कोत्कृष्टायुः सम्बन्धिन्यः। अनेन चेदमुक्तम्। मनुष्यो भूत्वा चतुर एव वारानेकस्यां पृथिव्यां नारको जायते पुनश्च तिर्यङ्ङेव भवतीति जघन्यकालस्थितिकः। औघिकेषु इत्यत्र चतुर्थे गमे "इमाइं पंच णाणत्ताइं इत्यादि" शरीरावगाहनेह जघन्येतराभ्यामङ्गुलपृथक्त्वं प्रथमगमे तु सा जघन्यतोऽङ्गुलपृथक्त्वमुत्कृष्टतस्तु पञ्चधनुः शतानीति ॥ १ ॥ तथेह त्रीणि ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि भजनया जघन्यस्थितिकस्यैषामेव भावात्पूर्वं तु चत्वारि ज्ञानान्युक्तानीति ॥ २ ॥ तथेहाद्याः पञ्च समुद्घाता जघन्यस्थितिकस्यैषामिव सम्भवात् प्राक् षडुक्ता अजघन्यस्थितिकस्याहारकसमुद्घातस्या-

पि सम्भवात् ॥ ३ ॥ तथेह स्थितिरनुबन्धश्च जघन्यत उत्कृष्टतश्च मासपृथक्त्वं प्राक् स्थित्यनुबन्धो जघन्यतो मासपृथक्त्वमुत्कृष्टतस्तु पूर्वकोट्यभिहितेति, शेषगमास्तुस्वयमभ्यूह्याः । शर्करप्रभावक्तव्यतायां (सरीरोगाहणारयणिपुहत्तंत्ति) अनेनेदमवसीयते द्विहस्तप्रमाणेभ्यो हीनतरप्रमाणा द्वितीयायां उत्पद्यन्ते इत्यवसीयते । " एवं एसा ओहिएसु तिसु गमएसु मणुस्सस्स लद्धीति ओहिओ ओहिएसु " १ ओहिओ जहण्णद्वितिएसु २ ओहिओ उक्कोसट्टिइएसु त्ति ३ " एते औधिकास्त्रयो गमाः ३ एतेष्वेषा उत्तरोक्ता मनुष्यस्य लब्धिपरिमाणसंहननादिप्राप्तिर्नानात्वं त्विदं यदुत नारकस्थितिकालादेशेन कायसंवेधं च जानीयाः तत्र प्रथमे गमे स्थित्यादिकं लिखितमेव द्वितीये तु औघिको जघन्यस्थितिष्वित्यत्र नारकस्थितिर्जघन्येतराभ्यां सागरोपमं कालतस्तु सम्बंधो जघन्यतो वर्षपृथक्त्वाधिकं सागरोपममुत्कृष्टतस्तु सागरोपमचतुष्टयं चतुःपूर्वकोट्यधिकं तृतीयेऽप्येवमेव नवरं सागरोपमस्थाने जघन्यतः सागरोपमत्रयं सागरोपमचतुष्टयस्थाने तृत्कर्षतः सागरोपमद्वादशकं वाच्यमिति (सच्चेवेत्यादि चतुर्थादिगमत्रयं । तत्र च (संवेहो उवओजिऊण भाणियव्वोत्ति) स चैवं-जघन्यस्थितिकमौघिकेष्वित्यत्र गमे सम्बंधः कालादेशेन जघन्यतः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वाधिकमुत्कृष्टतस्तु द्वादशसागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वचतुष्काधिकानि जघन्यस्थितिको जघन्यस्थितिकेष्वित्यत्र जघन्येन कालतः कायसम्बेधः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वाधिकमुत्कर्षतश्चत्वारि सागरोपमाणिवर्षपृथक्त्वचतुष्काधिकानि एवं षष्ठगमोऽप्यूह्यः ॥ सो चेवेत्यादि ॥ सप्तमादिगमत्रयं तत्र च ॥ इमं नाणत्तमित्यादि ॥ शरीरावगाहना पूर्वं हस्तपृथक्त्वं धनुःशतपञ्चस्कं चोक्ता इह तु धनुःशतपञ्चकमेव एवमन्यदपि नानात्वमभ्यूह्यम् (मणुस्सट्ठिईजाणियव्वति) तिर्यक्स्थितिर्जघन्यान्तर्मुहूर्त्तमुक्ता मनुष्यगमेषु तु मनुष्यस्थितिर्ज्ञातव्या सा च जघन्या द्वितीयादिगामिनां वर्षपृथक्त्वमुत्कृष्टा तु पूर्वकोटीति ॥ सप्तमपृथिवी प्रथमगमे " तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइंति " इहोत्कृष्टः कायसम्बन्ध एतावन्तमेव कालं भवति सप्तमपृथिवीनारकस्य तत उद्वृत्तस्य मनुष्येष्वनुत्पादेन भवद्वयभावेनैतावत एव कालस्य भावादिति ॥ भ० २४ श० १ उ० ॥

जदि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सम्मुच्छिममणुस्सेहिंतो उववज्जंति गब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! नो सम्मुच्छिममणुस्सेहिंतो उववज्जंति गब्भवक्कंति य मणुस्सेहिंतो उववज्जंति जदि गब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं कम्मभूमिगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अकम्मभूमिगब्भवक्कंतिय मणुस्सेहिंतो उववज्जंति अंतरदीवगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! कम्मभूमिगब्भवक्कंतिय मणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो अकम्मगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो अंतरदीवगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति । जदि कम्मभूमिगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतिएहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउयकम्मभूमिगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो असंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति । जदि संखेज्जवासाउयकम्मभूमिगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो अपज्जत्तएहिंतो ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति एवं जहा ओहिया उववाइया तहा रयणप्पभापुढवीनिरइया वि उववाएयव्वा । सक्करप्पभापुढवीनिरइयाणं पुच्छा गोयमा ! एते वि जहा ओहिया तहेव उववाएयव्वा नवरं सम्मुच्छिमेहिंतो पडिसेहो कायव्वो वालुयप्पभापुढविनेरइयाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति जहा सक्करप्पभापुढवि नेरइयाणं भुयपरिसप्पेहिंतो वि पडिसेहो कायव्वो पंकप्पभापुढविनेरइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहा वालुयप्पभापुढविनेरइया नवरं खहयरेहिंतो पडिसेहो कायव्वो । धूमप्पभापुढविनेरइयाणं पुच्छा गोयमा ! जहा पंकप्पभापुढवीनेरइया नवरं चउप्पएहिंतो वि पडिसेहो कायव्वो । तमा पुढवीनेरइयाणं पुच्छा ? गोयमा ! जहा धूमप्पभापुढविनेरइया नवरं थलयरेहिंतो पडिसेहो कायव्वो इमेणं अभिलावेणं । जदि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं जलयरपंचिंदिएहिंतो थलयरेहिंतो उववज्जंति खहयरपंचिंदिएहिंतो गोयमा ! जलयरपंचिंदिएहिंतो उववज्जंति नो थलयरेहिंतो नो खहयरेहिंतो उववज्जंति । जदि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं कम्मभूमिएहिंतो अकम्मभूमिएहिंतो किं अंतरदीवएहिंतो ? गोयमा ! कम्मभूमिएहिंतो उववज्जंति नो अकम्मभूमिएहिंतो नो अंतरदीवएहिंतो उववज्जंति । जइ कम्मभूमिएहिंतो किं संखेज्जवासाउएहिंतो असंखेज्जवासाउएहिंतो ? गोयमा ! संखेज्जवासाउएहिंतो नो असंखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति जदि संखेज्जवासाउएहिंतो किं पज्जत्तएहिंतो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तएहिंतो जदि पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिएहिंतो उववज्जंति किं इत्थीहिंतो उववज्जंति पुरिसेहिंतो उववज्जंति नपुंसएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! इत्थीहिंतो वि पुरिसेहिंतो वि नपुंसगेहिंतो वि उववज्जंति । अहे सत्तमापुढवीनेरइयाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! एवं चेव नवरं इत्थीहिंतो पडिसेहो कायव्वो "असन्नी खलु पढमं, दोच्चं सिरीसिवा तइयपक्खी । सीहा जंति चउत्थिं, उरगा पुण पंचमीं पुढवीं । १ । छट्ठिं च इत्थियाओ, मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं । एसो परमुववाओ, बोधव्वो नरगपुढवीणं । २ ।

असुरकुमाराणं यथा—

असुरकुमाराणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! नो नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो देवेहिंतो उववज्जंति एवं जे

हिंतो नेरइयाणं उववाओ तहिंतो असुरकुमाराणं वि जाणियव्वं नवरं असंखेज्जवासाउयअकम्मजूमिगअंतर दीवगमणुस्सतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति सेसं तं चेव एवं जाव थणियकुमारा । प्रज्ञा० ६ पद ।

पज्जत्तअसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहएणेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा एवं रयणप्पभागमगसरिसा णववि गमगा भाणियव्वा णवरं जाहे अप्पणाजहण्णकालट्ठिइओ भवइ ताहे अज्झवसाणा पसत्था णो अप्पसत्था तिसु वि गमएसु अवसेसं तं चेव । जदि सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसण्णि जाव उववज्जंति असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति असंखेज्जवासाउय सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा । तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति, वइरोसभनारायसंघयणी ओगाहणा जहण्णेणं धणुहपुहुत्तं उक्कोसेणं छ गाउयाइं समचउरंससंठाणसंठिया पण्णत्ता ? चत्तारि लेस्साओ आदिल्लाओ । णो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छदिट्ठी । णो णाणी-अण्णाणी णियमं दुअण्णाणी मइअण्णाणी य सुयअण्णाणी य । जोगो तिविहो वि । उवओगो दुविहो वि । चत्तारि सण्णाओ चत्तारि कसायाओ । पंचइंदिया तिण्णि समुग्घाया आदिल्लगा समोहया वि मरंति असमोहया वि मरंति । वेदणा दुविहावि, सातावेदगा वि असातावेदगा वि । वेदो दुविहो वि इत्थीवेदगावि पुरिसवेदगावि णो णपुंसगवेदगा । ठिई य जहण्णेणं साइरेगा पुव्वकोडी उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं । अज्झवसाणा । पसत्था वि अप्पसत्थावि अणुबंधो जहेव ठिई कायसंवेहो भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहण्णेणं साइरेगा पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं छ पलिओवमाइं एवइयं जाव करेज्जा । १ । सो चेव जहण्णकालट्ठिइएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया णवरं असुरकुमारट्ठिई संवेहं च जाणेज्जा । २ । सो चेव उक्कोसकालट्ठिईसु उववण्णो जहण्णेणं तिण्णि पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा एस चेव वत्तव्वया णवरं ठिई से जहण्णेणं तिण्णि पलिओवमाइं उक्कोसेण वि तिण्णि पलिओवमाइं एवं अणुबंधोवि । कालादेसेणं जहण्णेणं छ पलिओवमाइं उक्कोसेण वि छ पलिओवमाइं एवइयं सेसं तं चेव । ३ । सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठिईओ जाओ जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेणं साइरेगं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा ? तेणं भंते ! अवसेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति णवरं ओगाहणा जहण्णेणं धणुहपुहुत्तं उक्कोसेणं साइरेगं धणुहसहस्सं । ठिई जहण्णेणं साइरेगा पुव्वकोडी उक्कोसेण वि साइरेगा पुव्वकोडी एवं अणुबंधोवि । कालादेसेणं जहण्णेणं साइरेगा पुव्वकोडी दसवाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं साइरेगा दो पुव्वकोडी एवइयं जाव सेवेज्जा । ४ । सो चेव जहण्णकालट्ठिइएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया णवरं असुरकुमारट्ठिई संवेहं च जाणेज्जा । ५ । सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववण्णो जहण्णेणं साइरेगं पुव्वकोडी आउएसु उक्कोसेण वि साइरेगपुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा सेसं तं चेव णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं साइरेगा दो पुव्वकोडीओ उक्कोसेण वि साइरेगाओ दो पुव्वकोडीओ एवइयं कालं जाव करेज्जा । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाओ सो चेव य पढमगमगो भाणियव्वो णवरं ठिई जहण्णेणं तिण्णि पलिओवमाइं उक्कोसेण वि तिण्णि पलिओवमाइं एवं अणुबंधो वि कालादेसेणं जहण्णेणं तिण्णि पलिओपमाइं दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छ पलिओवमाइं एवइयं जाव सेवेज्जा । ७ । सो चेव जहण्णकालट्ठिईएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया णवरं असुरट्ठिई संवेहं च जाणेज्जा । ८ । सो चेव उक्कोसकालट्ठिई एस उववण्णो जहण्णेणं तिपलिओवमं उक्कोसेण वि तिपलिओवमं एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं छ पलिओवमाइं उक्कोसेण वि छ पलिओवमाइं । ९ । जइ संखेज्जवासाउय सण्णिपंचिंदिय जाव उववज्जंति किं जलचर एवं जाव पज्जत्तसंखेज्जवासाउय । सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं साइरेगसागरोवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा । तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं एवं एएसिं रयणप्पभापुढविगमगसरिसा णव-गमगा णेतव्वा णवरं अप्पणाजहण्णकालट्ठिईओ भवइ ताहे तिसु वि गमएसु इमं णाणत्तं चत्तारि लेस्साओ अज्झवसाणा पसत्था सेसं तं चेव संवेहो साइरेगेण सागरोवमेण कायव्वो । ९ ।

इह पल्योपमाऽसंख्येयभागग्रहणेन पूर्वकोटी ग्राह्या यतः सम्मूर्च्छिमस्योत्कर्षतः पूर्वकोटीप्रमाणमायुर्भवति स चोत्क-

र्षतः स्वायुष्कतुल्यमेव देवायुर्बध्नाति नातिरिक्तमत एवोक्तं चूर्णिकारेण " उक्कोसेणं सतुल्लपुव्वकोडियाउयत्तं निव्वत्तेइ न य सम्मुच्छिमो पुव्वकोडियाउयत्ताओ परो अत्थित्ति " असंख्यातवर्षायुः सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गमेषु । (उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जत्ति) इदं देवकुर्वादिमिथुनकतिरश्चोऽधिकृत्योक्तम । ते हि त्रिपल्योपमायुष्कत्वेनासंख्यातवर्षायुषो भवन्ति, ते च स्वायुःसदृशं देवायुर्बध्नन्तीति (संखज्जा उववज्जंतित्ति) असंख्याततवर्षायुस्तिर्यक्षामसंख्यातानां कदाचिदप्यभावात् (वइरोसहनारायसंघयणीत्ति) असंख्यातवर्षायुषा, यतस्तदेव भवतीति (जहन्नेणं धणुहपुहत्तंत्ति) इदं पक्षिणोऽधिकृत्योक्तं पक्षिणामुत्कर्षतो धनुःपृथक्त्वप्रमाणशरीरत्वादाह च । "धणुहपुहत्तं पक्खिसुत्ति" । असंख्यातवर्षायुषोऽपि ते स्युर्यदाह (पलियाअसंखेज्जपक्खीसुत्ति) पल्योपमासंख्येयभागः पक्षिणामायुरिति (उक्कोसेणं छग्गाउयाइंति) इदं च देवकुर्वादिहस्त्यादीनधिकृत्योक्तम् (नो नपुंसगवेयगात्ति) असंख्यातवर्षायुषो नपुंसकवेदो न सम्भवत्येवेति । (उक्कोसेणं छप्पलिओवमाइत्ति) त्रीणि असंख्यातवर्षायुस्तिर्यग्भवसम्बन्धीनि त्रीणि चासुरभवसम्बन्धीनीत्येवं षट् न च देवभवादुद्वृत्तः पुनरप्यसंख्यातवर्षायुष्केषूत्पद्यत इति । सो चेव अप्पणाजहन्नकालट्ठिईओ इत्यादिश्चतुर्थो गम इह च जघन्यकालस्थितिकः सातिरेकपूर्वकोट्यायुः स च पक्षिप्रभृतिकः (उक्कोसेणं साइरेगपुव्वकोडिआउएसुत्ति) असंख्यातवर्षायुषां पक्ष्यादीनां सातिरेका पूर्वकोटिरायुस्ते च स्वायुस्तुल्यं देवायुः कुर्वन्तीति कृत्वा सातिरेकेत्याद्युक्तमिति । (उक्कोसेणं साइरेगं धणुसहस्संति) यदुक्तं तत्सप्तमकुलकरप्राक्कालभाविनो हस्त्यादीनपेक्ष्येति सम्भाव्यते । तथा हि इहासंख्याततवर्षायुर्जघन्यस्थितिकः प्रक्रान्तः स च सातिरेकपूर्वकोट्यायुर्भवति तथैवागमे व्यवहृतत्वात् । एवंविधश्च हस्त्यादिः सप्तमकुलकरप्राक्काले लभ्यते तथा सप्तमकुलकरस्य पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्चधनुःशतान्युच्चैस्त्वं तत्प्राक्कालभाविनां च तानि समधिकतराणि तत्कालीनहस्त्यादयश्चैतद्द्विगुणोच्छ्राया अतः सप्तमकुलकरप्राक्कालभाविनामसंख्यातवर्षायुषां हस्त्यादीनां यथोक्तमवगाहनाप्रमाणं लभ्यत इति (साइरेगाओदोपुव्वकोडीओत्ति) एका सातिरेका तिर्यग्भवसत्काऽन्या तु सातिरेकैवासुरभवसत्केति ४ (असुरकुमारट्ठिइसंबेहं च जाणिज्जति) तत्र जघन्यासुरकुमारस्थितिर्दशवर्षसहस्राणिसम्बेधस्तु सातिरेका पूर्वकोटी दशवर्षसहस्राणि चेति शेषगमस्तु स्वयमेवाभ्यूह्यः, एवमुत्पादितोऽसंख्यातवर्षायुः सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यगसुरेष्वथसंख्यातवर्षायुरसावुत्पाद्यते । जइ संखेज्जेत्यादि(उक्कोसेणं साइरेगसागरोवमट्ठिइएसुत्ति) यदुक्तं तद्बलिनिकायमाश्रित्येति । (तिसुवि गमएसुत्ति) जघन्यकालस्थितिकसम्बन्धिष्वौघिकादिषु (चत्तारिलेस्साओत्ति) रत्नप्रभापृथिवीगामिनां जघन्यस्थितिकानां तिस्रस्ता उक्ता एषु पुनस्ता असंख्येयसुरेषु तेजोलेश्यायामप्युत्पद्यत इति । तथा रत्नप्रभापृथिवीगामिनां जघन्यस्थितिकानामध्यवसायस्थानान्यप्रशस्तान्येवोक्तानीह तु प्रशस्तान्येव दीर्घस्थितिकत्वे हि द्विविधान्यपि सम्भवन्ति नत्वितरेषु कालस्याल्पत्वात् (संवेहो सातिरेगेण सागरोवमेण कायव्वोत्ति) रत्नप्रभागमेषु सागरोपमेण संवेध उक्तः असुरकुमारेषु तु सातिरेकसागरोपमेणासौ कार्यो बलिपक्षापेक्षया तस्यैव भावादिति ।

अथ मनुष्येभ्यो सुरानुत्पादयन्नाह ।

जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सण्णिमणूसे णो असण्णिमणू जइ सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसण्णिमणू असंखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्स जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति, असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति । असंखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्सेणं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा एवं असंखेज्जवासाउयतिरिक्खजोणिए सरिसा आदिल्ला तिन्नि गमा णेयव्वा णवरं सरीरोगाहणा पढमबितिएसु गमएसु जहन्नेणं साइरेगाइं पंचधणुहसयाइं उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं सेसं तं चेव तइओ गमोगाहणा जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिन्नि गाउयाइं सेसं जहेव तिरिक्खजोणियाणं ।३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिईओ जाओ तस्स वि जहन्नकालट्ठिईयतिरिक्खजोणियसरिसा तिन्नि गमगा भाणियव्वा णवरं सरीरोगाहणा तिसु वि गमएसु जहन्नेणं साइरेगाइं पंचधणुहसयाइं उक्कोसेण वि साइरेगाइं पंचधणुहसयाइं सेसं तं चेव । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाओ तस्स वि ते चेव पच्छिल्ला तिन्नि गमगा भाणियव्वा णवर सरीरोगाहणा तिसु वि गमएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिन्नि गाउयाइं अवसेसं तं चेव ॥

देवकुर्वादिनरा हि उत्कर्षतः स्वायुःसमानस्यैव देवायुषो बन्धका अतः तिपलिओवमट्ठिईएसु इत्युक्तम् । नवरं सरीरोगाहणेत्यादि । तत्र प्रथम औघिकः औघिकेषु द्वितीयस्तु औघिको जघन्यस्थितिष्विति । तत्रौघिकोऽसंख्यातवर्षायुर्नरो जघन्यतः सातिरेकपञ्चधनुःशतप्रमाणो भवति । यथा सप्तमकुलकरप्राक्कालभावी मिथुनकनरः उत्कृष्टतस्तु त्रिगव्यूतमानो यथा देवकुर्वादिमिथुनकनरः स च प्रथमगमे । द्वितीये च द्विविधोऽपि सम्भवति । तृतीये तु त्रिगव्यूतावगाहन एव यस्मादसावेवोत्कृष्टस्थितिषु पल्योपमत्रयायुष्केषूत्पद्यते उत्कर्षतः स्वायुःसमानायुर्बन्धकत्वात्तस्येति ॥

अथ संख्यातवर्षायुः सञ्ज्ञिमनुष्यमाश्रित्याह ।

जइ संखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय अपज्जत्तसंखेज्ज जाव उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासा णो अपज्जत्तसंखेज्ज । पज्जत्तसंखेज्जवासाउ य सण्णिमणुस्सेणं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवतिकालट्ठिती-एसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठितीएसु उक्कोसेणं सातिरेगं सागरोवमट्ठितीएसु उववज्जेज्जा । तेणं भंते ! जीवा एवं जहेव एएसिं रयणप्पभाए उववज्जमाणाणं णव गमगा तहेव इह वि णव गमगा

भाणियव्वा णवरं संवेहो सातिरेगेण सागरोवमेण काय- व्वो सेसं तं चेव ॥

एतच्च समस्तमपि पूर्वोक्तानुसारेणावगन्तव्यम् । भ० २ उ० ।

रायगिहे जाव एवं वयासी णागकुमाराणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खमणुस्सदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! णो णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खमणुस्सेहिंतो उववज्जंति णो देवेहिंतो उववज्जंति । जइ तिरिक्खजोणि० एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया तहा एएसिं पि जाव असणित्ति । जइ सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय असंखेज्जवासाउय गोयमा ! संखेज्ज वासाउय असंखेज्ज वासाउय जाव उववज्जंति । असंखेज्जवासाउय सण्णि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए णागकुमारेसु उववज्जइ सेणं भंते ! केवतिकालट्ठिती ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठितीएसु उक्कोसेणं देसूणदुपलिओवमट्ठितीएसु उववज्जेज्जा । तेणं भंते ! जीवा अवसेसो सो चेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स गमको भाणियव्वो जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहण्णेणं सातिरेगा पुव्वकोमी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं देसूणाइं पंचपलिओवमाइं एवइयं जाव करेज्जा ।१। सो चेव जहण्णकालट्ठितीएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया णवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं जाणेज्जा ।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठितीएसु उववण्णो तस्स वि एस चेव वत्तव्वया णवरं ठिती जहण्णेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहण्णेणं देसूणाइं चत्तारि पलिओवमाइं उक्कोसेणं देसूणाइं पंच पलिओवमाइं एवइयं कालं सेवेज्जा ।३। सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठितीओ जाओ तस्स तिसु गमएसु जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स जहण्णकालट्ठितीयस्स तहेव णिरवसेसं ।६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठितीओ जाओ तस्स वि तहेव तिण्णि गमगा जहा असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स णवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव जहा असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स ।९। जदि संखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदिय जाव किं पज्जत्त० अपज्जत्त० ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउय णो अपज्जत्तसंखेज्जवासा। पज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव जे भविए णागकुमारेसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिई ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्साइं ठिई उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स वत्तव्वया तहेव इह वि णवसु गमएसु णवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव ॥ ९ ॥ जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सण्णिमणुस्सेहिंतो असण्णिमणुस्सेहिंतो ? गोयमा ! सण्णिमणुस्सेहिंतो णो असण्णिमणुस्सेहिंतो जहा असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स जाव असंखेज्जवासाउय । सण्णिमणुस्सेणं णागकुमारेसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जइ ? गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं देसूणं दुपलिओवमं एवं जहेव असंखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाणं णागकुमारेसु आदिल्ला तिण्णि गमगा तहेव इमस्स वि णवरं पढमबिइएसु गमएसु सरीरोगाहणा जहण्णेणं साइरेगाइं पंचधणुहसयाइं, उक्कोसेणं तिण्णि गाउयाइं, तईयगमओगाहणा जहण्णेणं देसूणाइं दो गाउयाइं उक्कोसेणं तिण्णि गाउयाइं सेसं तं चेव । सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठिईओ जाओ तस्स तिसु वि गमएसु जहा तस्स चेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव णिरवसेसं ।६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाओ तस्स वि तिसु गमएसु जहा तस्स चेव उक्कोसट्ठिईयस्स असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स णवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव ।९। जइ संखेज्जवासाउयसण्णिमणु० किं पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तसंखेज्ज० ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्ज० णो अपज्जत्तसंखेज्ज वासाउयं । पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्साणं भंते ! जे भविए णागकुमारेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइ० गोयमा ! जहण्णेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेणं देसूणं दोपलिओवमस्स ठिईएसु उववज्जंति एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स सच्चेवलद्धी णिरवसेसा णवसु गमएसु णवरं णागकुमारट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेवं भंते ! भंते ! त्ति । [भ० २४ श० ३ उ०] अवसेसा सुवण्णकुमारा जाव थणियकुमारा एते वि अट्ठउद्देसगा जहेव णागकुमारा तहेव णिरवसेसा भाणियव्वा सेवं भंते ! भंतेत्ति । चउवीसइमसयस्स एक्कारसमो उद्देसो सम्मत्तो (२४ । ११) पुढवीकाइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति । किं णेरइएहिंतो तिरिमणुदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! णो णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिमणुदेवेहिंतो उववज्जंति । जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति । किं एगिंदियतिरिक्खजोणिए एवं जहा वक्कंतीए उववाओ जाव जइ बादरपुढवीकाइयएगिंदिय तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तबादर पुढवी० उववज्जंति अपज्जत्तबादरपुढवी० जाव उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तबादरपुढवी अपज्जत्तबादरपुढवी जाव उववज्जंति ॥

"उक्कोसेणं देसूणदुपलिओवमट्ठिईएसुत्ति" यदुक्तं तदौदीच्यनागकुमारनिकायापेक्षया, यतस्तत्र द्वे देशोने पल्योपमे उत्कर्षत आयुः स्यादाह च " दाहिणदिवड्ढपलिअं, दो देसूणुत्तरिल्लाणत्ति " उत्कृष्टसंवेधपदे (देसूणाइं पंचपलिओवमाइंति) पल्योपमत्रयमसङ्ख्यातवर्षायुस्तिर्यक्सम्बन्धि द्वे च देशोने ते नागकुमारसम्बन्धिनी इत्येवं यथोक्तं मानं भवतीति । द्वितीयगमे ।

(नागकुमारट्ठिइसंवेहं च जाणेज्जत्ति) तत्र जघन्या नागकुमारस्थितिर्दशवर्षसहस्राणि संवेधस्तु कालतो जघन्यसातिरेकपूर्वकोटी दशवर्षसहस्राधिका उत्कृष्टः पुनः पल्योमत्रयं तैरेवाधिकमिति । तृतीयगमे "उक्कोसकालट्ठिईएसुत्ति" देशोनद्विपल्योपमायुष्केष्वित्यर्थः तथा " ठिई जहन्नेणं दो देसूणाइं पलिओवमाइंति " यदुक्तं तदवसर्पिण्यां सुषमाभिधानतृतीयारकस्य कियत्यपि भागे अतीते असङ्ख्यातवर्षायुषस्तिरश्चोऽधिकृत्योक्तं तेषामेवतत्प्रमाणायुष्कत्वात्, एषामेव च स्वायुःसमानदेवायुर्बन्धकत्वेनोत्कृष्टस्थितिषु नागकुमारेषूत्पादात् (तिन्निपलिओवमाइंति) एतच्च देवकुर्वाद्यसङ्ख्यातजीवितिरश्चोऽधिकृत्योक्तं, ते च त्रिपल्योपमायुषोऽपि देशोनद्विपल्योपममानमायुर्बध्नन्ति । यतस्ते स्वायुषः समं हीनतरं वा तद्बध्नन्ति, न तु महत्तरमिति । अथ सङ्ख्यातजीवितं सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चमाश्रित्याह " जइ संखेज्जवासाउयेत्यादि " एतच्च पूर्वोक्तानुसारेणावगन्तव्यमिति । चतुर्विंशतितमे शते तृतीयः एवमन्येऽष्टाविंशत्येवमेकादशः । चतुर्विंशतितमे शते एकादशः ॥

पृथ्वीकायादीनाम् ॥

पुढवीकाइयाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो जाव देवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! नो नेरइएहिंतो तिरिक्खजोणिएहिंतो जाव देवेहिंतो वि उववज्जंति जदि तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति जदि एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो किं पुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति जाव वणस्सइकाइएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पुढवीकाइएहिंतो वि उववज्जंति जाव वणस्सइकाइएहिंतो वि उववज्जंति किं सुहुमपुढवीकाइएहिंतो वि बादरपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति जदि सुहुमपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति । जदि सुहुमपुढवीकाइएहिंतो किं पज्जत्तयसुहुमपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तयसुहुमपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! दोहिंतो वि उववज्जंति । जदि बादरपुढवीकाइएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो किं अपज्जत्तएहिंतो ? गोयमा ! दोहिंतो वि उववज्जंति एवं जाव वणस्सइकाइया चउक्कएणं भेदेणं उववाएयव्वा ॥ प्रज्ञा० ६ पद० ॥

पुढवीकाइएणं भंते ! जे भविए पुढवीकाएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिईएसु उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिईएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं पुच्छा गोयमा ! अणुसमयं अविरहिया असंखेज्जा उववज्जंति । छेवट्ठसंघयणी । सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं मसूरचंदसंठिया चत्तारि लेस्साओ सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी णोणाणी अन्नाणी । दो अण्णाणी णियमं । णो मणजोगी वइजोगी कायजोगी । उवओगो दुविहो वि । चत्तारि सण्णाओ । चत्तारि कसायाओ एगे फासिंदिए पण्णत्ता । तिन्नि समुग्घाया । वेदणा दुविहा । णो इत्थीवेदगा णो पुरिसवेदगा णपुंसगवेदगा । ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं । अज्झवसाणा पसत्था वि अप्पसत्था वि । अणुबंधो जहा ठिई । से णं भंते ! पुढवीकाइए पुणरवि पुढविकाइएत्ति केवइयं कालं सेवेज्जा केवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं एवइयं जाव करेज्जा ।१। सो चेव जहण्णकालट्ठिईएसु उववण्णो जहण्णेणं अंतोमुहुत्तट्ठिईएसु उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तट्ठिईएसु एवं चेव वत्तव्वया णिरवसेसं ।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववण्णो जहण्णेणं बावीसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेण वि बावीसं वाससहस्सट्ठिईएसु सेसं तं चेव जाव अणुबंधोत्ति णवरं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा, उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा । भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावत्तरिं वाससतसहस्सं एवइयं जाव करेज्जा । ३ । सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठितीओ जाओ सो चेव पढमिल्लगमओ भाणियव्वो णवरं लेस्साओ तिन्नि ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं अप्पसत्था अज्झवसाणा अणुबंधो जहा ठिती सेसं तं चेव । ४ । सो चेव जहन्नकालट्ठितीएसु उववण्णो सच्चेव चउत्थगमक वत्तव्वया भाणियव्वा । ५ । सो चेव उक्कोसकालट्ठितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया णवरं जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा जाव भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अट्ठासीति वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठितीओ जाओ एवं तईयगमगसरिसो णिरवसेसो भाणियव्वो णवरं अप्पणा से जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं । उक्कोसेण वि बावीसं वाससहस्साइं । ७ । सो चेव जहन्नकालट्ठिईएसु उववन्नो जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं एवं जहा सत्तमगमगो जाव भवादेसो । कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भ-

हियाइं एवइयं कालं । ८ । सो चेव उक्कोसकालट्ठितीएसु उववण्णो जहण्णेणं बावीसं वाससहस्सट्ठितीएसु उक्कोसेण वि बावीसं वाससहस्सट्ठितीएसु एस चेव सत्तमगमगवत्तव्वया जाणियव्वा जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहण्णेणं चोयालीसं वाससहस्साइं उक्कोसेणं छावत्तरिं वाससत्तसहस्स एवइयं । ९ । जइ आउकाइए एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सुहुमआउ बादरआउ एवं चउक्कओ भेदो भाणियव्वो जहा पुढवीकाइया । आउकाइया णं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठितीएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा जहण्णेणं अंतोमुहुत्तट्ठितीएसु उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्सट्ठितीएसु उववज्जेज्जा एवं पुढविकाइयगमगसरिसा णव गमगा भाणियव्वा णवरं थिबुगबिंदुसंठिते ठिती जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्तवाससहस्साइं एवं अणुबंधो वि । एवं तिसु वि गमएसु ठिती संवेहो तइयछट्ठसत्तमट्ठणवमेसु गमएसु । भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं सेसेसु चउसु गमएसु जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं । उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं । ततियगमए कालादेसेणं जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं । उक्कोसेणं सोलसुत्तरवाससयसहस्सं एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा । ५ । छट्ठे गमए कालादेसेणं जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीतिवाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं । ६ । सत्तमगमए कालादेसेणं जहण्णेणं सत्तवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं सोलसुत्तरवाससयसहस्सं एवइयं अट्ठमगमए कालादेसेणं जहण्णेणं सत्तवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठावीसवाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं । णवगमए भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहण्णेणं एगूणतीसं वाससहस्साइं उक्कोसेणं सोलसुत्तरवाससहस्सं एवइयं कालं एवं णवसु वि गमएसु आउकायट्ठिती जाणियव्वा ॥

तृतीयगमे नवरं । (जहण्णेणं एक्को वेत्यादि) प्राक्तनगमयोरुत्पित्सुबहुत्वेनासंख्येया एवोत्पद्यन्त इत्युक्तमिह तूत्कृष्टस्थितय एकादयोऽसंख्येयान्ता उत्पद्यन्ते उत्कृष्टस्थितिषूत्पित्सूनामल्पत्वेनैकादीनामप्युत्पादसम्भवात् (उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइंति) इदेदमवगन्तव्यं यत्र संवेधे पक्षद्वयस्य मध्ये एकत्रापि पक्षे उत्कृष्टा स्थितिर्भवति तत्रोत्कृष्टतोऽष्टौ भवग्रहणानि तदन्यत्र त्वसंख्यातानि ततश्चेहोत्पत्तिविषयभूतजीवेषूत्कृष्टा स्थितिरित्युत्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणान्युक्तान्येवमुत्तरत्रापि भावनीयमिति । (छावत्तरं वाससयसहस्संति) द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणामष्टाभिर्भवग्रहणैर्गुणने षट्सप्ततिवर्षसहस्राधिकं वर्षलक्षं भवतीति (१७६०००) चतुर्थे गमे (लेसाओ तिण्णित्ति) जघन्यस्थितिकेषु देवो नोत्पद्यत इति । तेजोलेश्या तेषु नास्तीति । षष्ठगमे (उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं इत्यादि) तत्र जघन्यस्थितिकस्योत्कृष्टस्थितिकस्य च चतुःकृत्व उत्पन्नत्वाद् द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि चतुर्गुणितानि अष्टाशीतिर्भवन्ति चत्वारि चान्तर्मुहूर्त्तानीति । नवमे गमे (जहण्णेणं चोयालीसंति) द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणां भवग्रहणद्वयेन गुणने चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि भवन्तीति । एवं पृथिवीकायिकः पृथिवीकायिकेभ्य उत्पादितोऽथाऽसावेवाप्कायिकेभ्य उत्पाद्यते (जइ आउकाइएत्यादि चउक्कओ भेदोत्ति) सूक्ष्मबादरयोः पर्याप्तकापर्याप्तकभेदात् (संवेहो तइयछट्ठेत्यादि) तत्र भवादेशेन जघन्यतः संवेधः सर्वगमेषु भवग्रहणद्वयरूपप्रतीत उत्कृष्टे च तस्मिन्विशेषोऽस्तीति दर्श्यते तत्र च तृतीयादिषु सूत्रोक्तेषु पञ्चसु गमेषूत्कर्षतः सम्वेधोऽष्टौ भवग्रहणानि पूर्वप्रदर्शिताया अष्टभवग्रहणनिबन्धनभूताया स्तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमेष्वेकपक्षे नवमे तु गमे उभयत्राप्युत्कृष्टस्थितेः सद्भावात् (सेसेसु चउसु गमएसुत्ति) शेषेषु चतुर्षु गमेषु प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमलक्षणेषूत्कर्षतोऽसंख्येयानि भवग्रहणान्येकत्रापि पक्षे उत्कृष्टस्थितेरभावात् (तइयगमए कालादेसेणं जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइंति) पृथिवीकायिकानामुत्पत्तिस्थानभूतानामुत्कृष्टस्थितिकत्वात् (अंतोमुहुत्तमब्भहियाइंति) अप्कायिकस्य तत्रोत्पित्सोरौघिकत्वेऽपि जघन्यकालस्य विवक्षितत्वेनान्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वात् (उक्कोसेणं सोलसुत्तरं वाससयसहस्संति) इहोत्कृष्टस्थितिकत्वात्पृथिवीकायिकानां तेषां च चतुर्णां भावानां भावात् तत्रोत्पित्सुश्चाप्कायिकस्यौघिकत्वेऽप्युत्कृष्टकालस्य विवक्षितत्वादुत्कृष्टस्थितयश्चत्वारस्तद्भवा एवं च द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणां च प्रत्येकं चतुर्गुणितत्वे (८८००० / २८०००) मीलने च [११६०००] षोडशसहस्राधिकं लक्षम् । छट्ठे गमए इत्यादि षष्ठगमे हि जघन्यस्थितिरुत्पद्यते इत्यन्तर्मुहूर्तस्य वर्षसहस्रद्वाविंशतेश्च प्रत्येकं चतुर्भवग्रहणगुणितत्वे यथोक्तमुत्कृष्टकालमानं स्यात् [८८०००] अन्तः एवं सप्तमादिगमसम्वेधा अप्यूह्याः नवरं नवमे गमे जघन्येन एकोनत्रिंशद्वर्षसहस्राण्यप्कायिकपृथिवीकायिकोत्कृष्टस्थितिमीलनादिति । भ० २४ श० १२ उ० । जीवा० ।

अथ तेजस्कायिकेभ्यः पृथिवीकायिकमुत्पादयन्नाह ।

जइ तेउक्काइएहिंतो उववज्जंति तेउक्काइयाण वि एस चेव वत्तव्वया णवरं णवसु वि गमएसु तिण्णि लेस्साओ । तेउक्काइयाणं सुईकलावसंठिया ठिई जाणियव्वा । ततियगमए कालादेसेणं जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीतिवाससहस्साइं बारसहिं राइंदिएहिं अब्भहियाइं एवइयं एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो ॥

(तिण्णि लेस्साओत्ति) अप्कायिकेषु देवोत्पत्तेस्तेजोलेश्यासद्भावाच्चतस्रस्ता उक्ता इह तु तदभावात्तिस्र एवेति । (ठिई जाणियव्वत्ति) तत्र तेजस्सु जघन्या स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमितरा तु त्रीण्यहोरात्राणीति । (तइयगमए इत्यादि) तृतीयगमे औघिकास्तेजस्कायिका उत्कृष्टस्थितिषु पृथिवीकायिकोत्कृष्टभवग्रहणेषु द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणां चतुर्गुणितत्वेऽष्टाशीतिस्तानि भवन्ति, तथा चतुर्ष्वेव तेजस्कायिकभवेषूत्कर्षतः प्रत्येकमहोरात्रत्रयपरिमाणेषु द्वादशाहोरात्राणीति । (एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वोत्ति) स चैवं षष्ठादि नवान्तेषु गमेष्वष्टौ भवग्रहणानि तेषु च कालमानं यथायोगमभ्यूह्यं शेषगमेषु तूत्कृष्टतोऽसंख्येयानि भवान्कालोऽप्यसङ्ख्येय एवेति । अथ वायुकायिकेभ्यः पृथिवीकायिकमुत्पादयन्नाह ॥

जइ वाउक्काइएहिंतो उववज्जंति वाउक्काइयाण वि एवं चेव णव गमका जहेव तेऊकाइयाणं णवरं पडागासंठिया संवेहो वाससहस्सेहिं कायव्वो । तइयगमए कालादेसेणं जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं एगं वाससयसहस्सं एवं संवेहो उवउंजिऊण जाणियव्वो ॥

तेजस्कायिकाधिकारे अहोरात्रैः संवेधः कृत इह तु वर्षसहस्रैः स कार्यो वायूनामुत्कर्षतो वर्षसहस्रत्रयस्थितिकत्वादिति (तइयगमएइत्यादि) (उक्कोसेणं एगं वाससयसहस्संति) अत्राष्टौ भवग्रहणानि तेषु च चतुर्षु अष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि पुनरन्येषु चतुर्षु वायुसत्केषु वर्षसहस्रत्रयस्य चतुर्गुणितत्वे द्वादश उक्तयमीलने च वर्षलक्षमिति (एवं संवेहो उवउंजिऊण भाणियव्वोत्ति) स च यत्रोत्कृष्टस्थितिसम्भवस्तत्रोत्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणानीतरत्र त्वसंख्येयान्येतदनुसारेण च कालोऽपि वाच्य इति ।

अथ वनस्पतिभ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ वणस्सइकाइएहिंतो उववज्जंति वणस्सइकाइयाणं आउकाइयगमगसरिसा णव गमगा जाणियव्वा णवरं णाणासंठिया सरीरोगाहणा पढमपच्छिल्लएसु तिसु गमएसु जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं सातिरेगं जोअणसहस्सं मज्झिमएसु तहेव जहा पुढवीकाइयाणं संवेहो ठिती जाणियव्वा । तइयगमए कालाएसेणं जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठावीसुत्तरवाससयसहस्सं एवइयं एवं संवेहो उवउंजिऊण जाणियव्वो । ६ । जइ बेइंदिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तबेइंदिएहिंतो वि उववज्जंति ।

यस्त्वत्र विशेषस्तमाह (णाणसंठियेत्यादि ।) अप्कायिकानां स्तिबुकाकारावगाहना एषां तु नानासंस्थिता तथा (पढमएसु इत्यादि) प्रथमकेषु औघिकेषु गमेषु पाश्चात्येषु चोत्कृष्टस्थितिकगमेष्ववगाहना वनस्पतिकायिकानां द्विधापि मध्यमेषु जघन्यस्थितिकगमेषु त्रिषु यथा पृथिवीकायिकानां पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानानामुक्तास्तथैव वाच्या अङ्गुलासंख्यातभागमात्रेत्यर्थः । (संवेहो ठिईयजाणियव्वत्ति ।) तत्र स्थितिरुत्कर्षतो दशवर्षसहस्राणि जघन्या तु प्रतीतैव एतदनुसारेण सम्बन्धोऽपि केवलं तमेवैकत्र गमं दर्शयति (तइयेत्यादि उक्कोसेणं अट्ठावीसुत्तरं वाससयसहस्संति) इह गमे उत्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणानि तेषु च चत्वारि पृथिव्याश्चत्वारि च वनस्पतेस्तत्र च चतुर्षु पृथिवीभवेषूत्कृष्टेषु वर्षसहस्राणामष्टाशीतिस्तथा वनस्पतेर्दशवर्षसहस्रायुष्कत्वाच्चतुर्षु भवेषु वर्षसहस्राणां चत्वारिंशदुभयमीलने च यथोक्तं मानमिति । अथ द्वीन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह ॥

बेइंदिएणं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवतिकालट्ठिति ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्सट्ठिती । तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं गोयमा ! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति । छेवट्टसंघयणी । ओगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं बारसजोअणाइं हुंडसंठिया तिण्णि लेस्साओ सम्मदिट्ठि वि मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी । दो णाणा दो अण्णाणा णियमं । णो मणजोगी वयजोगी वि कायजोगी वि । उवओगो दुविहो वि । चत्तारि सण्णाओ । चत्तारि कसायाओ । दो इंदिया पण्णत्ता ? तंजहा जिब्भिंदिए य फासिंदिए य तिण्णि समुग्घाया सेसं जहा पुढवीकाइयाणं णवरं ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बारससंवच्छराइं । एवं अणुबंधो वि सेसं तं चेव । भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं एवइयं कालं ॥ १ ॥ सो चेव जहण्णकालट्ठिईएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया ॥ २ ॥ सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववण्णो एस चेव बिइयस्स लद्धी णवरं भवादेसेणं जहण्णेण दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं । कालादेसेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीतिवाससहस्साइं अडयालीसाए संवच्छरेहिं अब्भहियाइं एवइयं सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठिईओ जाओ तस्स वि एस चेव वत्तव्वया तिसु वि गमएसु णवरं इमाइं णाणत्ताइं सरीरोगाहणा जहा पुढवीकाइयाणं । णो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी । दो अण्णाणी णियमं । णो मणजोगी वइजोगी कायजोगी । ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तए उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं । अज्झवसाणा अप्पसत्था । अणुबंधो जहा ठिई । संवेहो तहेव आदिल्लेसु दो गमएसु तइयगमए भवादेसो तहेव अट्ठभवा कालादेसेणं जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीतिं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाओ एतस्स वि ओहिया गमगसरिसा तिण्णि गमगा जाणियव्वा णवरं तिसु वि गमएसु ठिई जहण्णेणं बारससंवच्छराइं, उक्कोसेण वि बारस संवच्छराइं । एवं अणुबंधो वि भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं, कालादेसेणं उवउंजिऊण जाणियव्वं जाव णवमे गमए जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं बारसहिं संवच्छरेहिं अब्भहियाइं, उक्कोसेणं अट्ठासीतिवाससहस्साइं अडयालीसाए संवच्छरेहिं अब्भहियाइं एवइयं ॥ ९ ॥

(बारसजोयणाइंति) यदुक्तं-तच्छङ्खमाश्रित्य यदाह " संखो पुण बारसजोयणाइंति " सम्मदिट्ठीविति । एतद्योच्यते-सास्वादनसम्यक्त्वापेक्षयेति इयं च वक्तव्यतौघिकद्वीन्द्रियस्यौघिकपृथिवीकायिकेषु एवमेतस्य जघन्यस्थितिष्वपि तस्यैवोत्कृष्टस्थितिपृत्पत्तौ संवेधे विशेषोऽत एवाह-नवरमित्यादि (अट्ठभवग्गहणाइंति) एकपक्षस्योत्कृष्टस्थितिकत्वात् (अडयालीसाए संव-

चउरोहिं अब्भहियाइंति) चतुर्षु द्वीन्द्रियभवेषु द्वादशाब्दमानेषु अष्टचत्वारिंशत् संवत्सरा भवन्ति तैरभ्यधिकान्यष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणीति, द्वितीयस्यापि गमत्रयस्यैवैव वक्तव्यता विशेषं त्वाह. भवगमित्यादि इह सत नानात्वानि शरीरावगाहना यथा पृथिवीकायिकानामङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रमित्यर्थः, प्राक्तनगमत्रयं तु द्वादशयोजनमानाप्युक्तेति । १ । तथा (नो सम्मद्दिठी) जघन्यस्थितिकतया सास्वादनसम्यग्दृष्टीनामनुत्पादात, प्राक्तनगमेषु तु सम्यग्दृष्टिरप्युक्तोऽजघन्यस्थितिकस्यापि तेषु भावात् । २ । तथा द्वे अज्ञाने प्राक् ज्ञाने अप्युक्ते । ३ । तथा योगद्वारे जघन्यस्थितिकत्वेनापर्याप्तकत्वाच्च वाग्योगः प्राक्तसावप्युक्तः । ४ । तथा स्थितिरिहान्तर्मुहूर्त्तमेव प्राक्संवत्सरद्वादशकमपि । ५ । तथाऽध्यवसानानीहाप्रशस्तान्येव प्राक्तोभयरूपाणि । ६ । सप्तमं नानात्वमनुबन्ध इति संवेधस्तु द्वितीयत्रयस्थाद्ययोर्द्वयोर्गमयोरुत्कर्षतो भवादेशेन सङ्ख्येयभवग्रहणः कालादेशेन च सङ्ख्येयकालग्रहणः तृतीये तु विशेषमाह (तइए गमए इत्यादि) अन्त्यगमत्रये (कालादेसेणं उवउंजिऊण भाणियव्वंति) यत्तदेवं प्रथमे गमे कालत उत्कर्षतोऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राण्यष्टचत्वारिंशता वर्षैरधिकानि द्वितीये त्वष्टचत्वारिंशद्वर्षाण्यनन्तर्मुहूर्त्तचतुष्टयाधिकानि तृतीये तु संवेधो लिखित एवास्ते ॥

अथ त्रीन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह ॥

जइ तेइंदिएहिंतो पुढवीकाइएसु उववज्जंति एवं चेव णव गमका भाणियव्वा णवरं आदिल्लेसु वि तिसु वि गमएसु सरीरोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं तिण्णि गाउयाइं तिण्णि इंदियाइं ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं एगूणपण्णराइंदियाइं । ततियगमए कालादेसेणं जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीइंवाससहस्साइं छण्णउइराइंदियमब्भहियाइं एवइयं । मज्झिमगा तिण्णि गमगा पच्छिमगा तिण्णिगमगा तहेव । णवरं ठिई जहण्णेणं एगूणपण्णराइंदियाइं उक्कोसेण वि एगूणपण्णराइंदियाइं संवेहो उवउंजिऊण भाणियव्वो ॥ ६ ॥

(जइ तेइंदीत्यादि-छण्णउयराइंदियसयअब्भहियाइंति) इह तृतीयगमेऽष्टौ भवास्तत्र चतुर्षु त्रीन्द्रियभवेषूत्कर्षत एकोनपञ्चाशद्रात्रिंदिवप्रमाणेषु यथोक्तं कालमानं भवतीति । (मज्झिमा तिण्णि गमा तहेवत्ति) । यथा मध्यमा द्वीन्द्रियगमाः । (संवेहो उवउंजिऊण भाणियव्वोत्ति) स च पश्चिमगमत्रयं भवादेशेनोत्कर्षतः प्रत्येकमष्टौ भवग्रहणानि कालादेशेन तु पश्चिमगमत्रयस्य प्रथमगमे तृतीयगमे चोत्कर्षतोऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि षण्णवत्यधिकरात्रिंदिवशताधिकानि द्वितीये तु षण्णवत्युत्तरं दिनशतमन्तर्मुहूर्त्तचतुष्टयाद्यधिकमिति ।

अथ चतुरिन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ चउरिंदिएहिंतो उववज्जंति एस चेव चउरिंदियाणवि णव गमगा भाणियव्वा णवरं एएसु चेव ठाणेसु णाणत्ता भाणियव्वा सरीरोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं छम्मासा एवं अणुबंधो वि चत्तारि इंदिया सेसं तं चेव जाव णवगमए कालादेसेणं, जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं छहिं मासेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीतिं वाससहस्साइं चउवीसाए मासेहिं अब्भहियाए एवइयं जाव करेज्जा ए ।

(णवरं एएसु चेवट्ठाणेसुत्ति) वक्ष्यमाणेष्ववगाहनादिषु नानात्वानि द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियप्रकरणापेक्षया चतुरिन्द्रियप्रकरणे विशेषभणितव्यानि भवन्ति तान्येव दर्शयति-सरीरेत्यादि । (सेसं तहेवत्ति) शेषमुपपातादि द्वारजातं तथैव यथा त्रीन्द्रियस्य यस्तु संवेधे विशेषो न दर्शितः स स्वयमूह्य इति ।

अथ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए ? गोयमा ! सण्णिपंचिंदियअसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए उववज्जंति । जइ असण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं जलचरेहिंतो उववज्जंति जाव किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति? गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो वि उववज्जंति । असण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइ० ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्सं तेणं भंते ! जीवा एवं जहेव बेइंदियस्स ओहियगमए लद्धी तहेव णवरं सरीरोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोअणसहस्सं । पंचिंदियट्ठिई अणुबंधो य जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी सेसं तं चेव । भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं कालादेसेणं उवउंजिऊण भाणियव्वं णवरं मज्झिमएसु तिसु गमएसु जहेव बेइंदियस्स । मज्झिमएसु तिसु गमएसु पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु जहा एतस्सेव पढमगमए णवरं ठिई अणुबंधो जहण्णेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी सेसं तहेव जाव णव गमए जहण्णेणं पुव्वकोडी बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीती एवं वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं कालं सेवेज्जा । ए ।

(जईत्यादि-उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाईति) अनेनेदमवगम्यते यथोत्कर्षतः पञ्चेन्द्रियतिरश्चो निरन्तरमष्टैव भवा भवन्ति एवं समानभवान्तरिता अपि भवान्तरैः सहाष्टैव भवन्तीति (कालादेसेणं उवउंजिऊण भाणियव्वंति) तत्र प्रथमे गमे कालतः सम्बेधः सूत्रे दर्शित एव द्वितीये तूत्कृष्टतश्चतस्रः पूर्वकोट्यश्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरधिकाः तृतीये तु ता एवाऽष्टाशीत्यावर्षसहस्रैरधिकाः उत्तरगमेषु त्वतिदेशद्वारेण सूत्रोक्त एवासावसेय इति । अथ संज्ञिपञ्चेन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जदि सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए उववज्जंति किं संखेज्जवासाउ य असंखेज्जवासाउय ? गोयमा ! संखेज्जवासाउ य सण्णिपंचिंदिय णो असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति । जइ असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति किं जलचरेहिंतो सेसं जहा असण्णीणं जाव तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स

सण्णिपंचिंदियस्स तहेव इह वि जाव कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीति वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । एवं संवेहो णवसु वि गमएसु जहा असण्णीणं तहेव णिरवसेसं लद्धी से आदिल्लएसु तिसु गमएसु एस चेव मज्झिल्लएसु वि तिसु गमएसु एस चेव णवरं इमाइं णव णाणत्ताइं । जहण्णेणं ओगाहणा अंगुलस्स असंखेज्जइभाग उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं ति छल्लेसाओ । मिच्छदिट्ठी । दो अण्णाणा । कायजोगी तिण्णि समुग्घाया । ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं । उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्त अप्पसत्था अज्झवसाणा । अणुबंधो जहा ठिई सेस तं चेव । पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु जहेव पढमगमए णवरं ठिई अणुबंधो जहण्णेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी सेसं तं चेव ॥ ७ ॥

(जइ सण्णीत्यादि । एवं संवेहो नवसु वि गमएसु इत्यादि) एवमुक्ताभिलापेन संवेधो नवस्वपि गमेषु यथा असंज्ञिनां तथैव निरवशेष इह वाच्योऽसंज्ञिनां संज्ञिनां च पृथिवीकायिकेषूत्पित्सूनां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तायुष्कत्वादुत्कर्षतश्च पूर्वकोट्यायुष्कत्वादिति । (लद्धी से इत्यादि ।) लब्धिपरिमाणसंहननादिप्राप्तिः (से) तस्य पृथिवीकायिकेषूत्पित्सोः संज्ञिन आद्ये गमत्रये (एस चेवत्ति) या रत्नप्रभायामुत्पित्सोस्तस्यैव मध्यमेऽपि गमत्रये एषैव लब्धिः विशेषस्त्वयं नवरमित्यादि नव च नानात्वानि जघन्यस्थितिकत्वाद्भवन्ति तानि च अवगाहना १ लेश्या २ दृष्टि ३ ज्ञान ४ योग ५ समुद्धात ६ स्थित्य ७ ध्यवसाना ८ ऽनुबन्धाख्यानि ९ अथ मनुष्येभ्यस्तमुत्पादयन्नाह (जईत्यादि) तत्र च (एवं जहेत्यादि) यथा ह्यसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्चो जघन्यस्थितिकस्य त्रयो गमास्तथैतस्यापि त्रय औधिका गमा भवन्ति अजघन्योत्कृष्टस्थितिकत्वात् सम्मूर्छिममनुष्याणां न शेषगमषट्कसम्भव इति भ. २४ श. १२ उ.।

अथ संज्ञिमनुष्यमधिकृत्याह ।

जदि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सम्मुच्छिममणुस्सेहिंतो गब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! दोहिंतो वि उववज्जंति । जदि गब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो किं कम्मभूमिगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अकम्मभूमिगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति सेसं जहा नेरइयाणं नवरं अप्पज्जत्तएहिंतो वि उववज्जंति । प्रज्ञा० ६ पद।

जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सण्णिमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति असण्णिमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति । असण्णिमणुस्सेणं भंते ! जे भविए पुढविकाइएसु सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु एवं जहा असण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स जहण्णकालट्ठिईयस्स तिण्णि गमगा तहा एतस्स वि ओहिया तिण्णि गमका भाणियव्वा तहेव णिरवसेसं सेसा छ नव भण्णइ । जइ सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय णो असंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति । जइ संखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति किं पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तसंखेज्ज० ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तसंखेज्जवासा० जाव उववज्जंति । सण्णिमणुस्सेणं भंते ! जे भविए पुढविकाएसु उववज्जंति सेणं भंते ! केवइकालस्स ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्सट्ठिईएसु तेणं भंते ! जीवा एवं जहेव रयणप्पभा उववज्जमाणस्स तहेव तिसु वि गमएसु लद्धी णवरं ओगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं पंचधणुहसयाइं ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्त उक्कोसेणं एवं अणुबंधो वि । संवेहो णवसु गमएसु जहेव सण्णिपंचिंदियमज्झिल्लएसु तिसु गमएसु लद्धी तहेव सण्णिपंचिंदियस्स मज्झिल्लएसु तिसु गमएसु लद्धी सेसं तं चेव णिरवसेसं पच्छिल्ला तिण्णि गमका जहा एयस्स चेव ओहि । गमका णवरं ओगाहणा जहण्णेणं पंचधणुहसयाइं उक्कोसेण वि पंचधणुहसयाइं । ठिई अणुबंधो जहण्णेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी सेसं तहेव ॥

जइ सन्नीत्यादि ॥ जहेव रयणप्पहाए उववज्जमाणस्सत्ति ॥ सञ्ज्ञिमनुष्यस्यैवेति प्रक्रमः ॥ नवरमित्यादि ॥ रत्नप्रभायामुत्पित्सोर्हि मनुष्यस्यावगाहना जघन्येनाङ्गुलपृथक्त्वमुक्तमिह त्वङ्गुलासंख्येयभागः स्थितिश्च जघन्येन मासपृथक्त्वं प्रागुक्तमिह त्वन्तर्मुहूर्तमिति संवेधस्तु नवस्वपि गमेषु यथैव पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानस्य सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च उक्तस्तथैवेह वाच्यः संज्ञिनो मनुष्यस्य तिरश्चश्च पृथिवीकायिकेषु समुत्पित्सोर्जघन्यायाः स्थितेरन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणत्वादुत्कृष्टायास्तु पूर्वकोटीप्रमाणत्वादिति । मज्झिमिल्लेत्यादि ॥ जघन्यस्थितिकसम्बन्धिनि गमत्रये लब्धिस्तथेह वाच्या यथा तत्रैव गमत्रये सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च उक्ता सा च तत्सूत्रादेवेहावसेया ॥ पच्छिल्लेत्यादि ॥ औघिकगमेषु हि अङ्गुलासङ्ख्येयभागरूपाऽप्यवगाहना अन्तर्मुहूर्तरूपाऽपि स्थितिरुक्ता साचेह न वाच्या अत एवाह–नवरम । ओगाहणेत्यादि ॥

देवेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जइ देवेहिंतो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतरजोइसियदेवेहिंतो वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति । जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति किं असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमारभवणवासि० ? गोयमा ! असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमारवासिदेवेहिंतो उववज्जंति । असुरकुमारेणं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए सेणं भंते !, केवइयकालट्ठिई ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं ठिई । तेणं भंते ! जीवा पुच्छा, गोयमा ! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति । तेसिणं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं

संघयणा पएणत्ता ? गोयमा ! छएहं संघयणाणं असंघयणी जाव परिणमइ । तेसि णं भंते ! जीवा णं के महालिया सरीरोगाहणा ? गोयमा ! दुविहा पएणत्ता, तंजहा भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य । तत्थणं जा सा भवधारणिज्जा सा जहएणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइजागं उक्कोसेणं सत्तरयणीओ तत्थणं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहएणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोअणसयसहस्सं। तेसिणं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पएणत्ता, ? गोयमा ! दुविहा पएणत्ता तंजहा-भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य। तत्थणं जे ते भवधारणिज्जा ते समचउरंससंठाणसंठिया पएणत्ता । तत्यणं जे से उत्तरवेउव्विया ते णाणासंठाणसंठिया पएणत्ता। लेस्साओ चत्तारि दिट्ठी तिविहा वि तिएिण णाणा णियमं । तिएिण अएणाणा जयणाए । जोगे तिविहे वि। उवओगे दुविहे वि। चत्तारि सएणाओ । चत्तारि कसाया। पंच इंदिया। पंच समुग्घाया। वेदणा दुविहा वि। इत्थी वेदगा वि पुरिसवेदगा वि णो णपुंसगवेदगा। ठिई जहएणेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं साइरेगं सागरोवमं। अज्झवसाणा असंखेज्जा पसत्था वि अप्पसत्था वि अणुबंधो जहा ठिई भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहएणेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं साइरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं एवइयं । एवं णव वि गमा णेयव्वा णवरं मज्झिल्लएसु पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु असुरकुमाराणं ठिई विसेसो जाणियव्वो। सेसा ओहिया चेव लद्धी कायसंवेहं च जाणेज्जा सव्वत्थ दोभवग्गहणाइं जाव णव गमए कालादेसेणं जहएणेणं साइरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहि अब्भहियं, उक्कोसेण वि साइरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं एवइयं जाव करेज्जा । णागकुमाराणं भंते ! जे भविए पुढवीकाइए एस चेव वत्तव्वया जाव भवादेसोत्ति णवरं ठिई जहएणेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं एवं अणुबंधो वि कालादेसेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं दो पलिओवमाइं देसूणाइं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं एवं णव वि गमगा असुरकुमारगमगसरिसा णवरं ठिई कालादेसेणं च जाणेज्जा एवं जाव थणियकुमाराणं जदि वाणमंतर किं पिसायवाणमंतर जाव गंधव्ववाणमंतर ? गोयमा ! पिसाय वाणमंतर जाव गंधव्ववाणमंतर । वाणमंतरदेवेणं भंते ! जे भविए पुढवीकाइए एएसिं पि असुरकुमारगमगसरिसा णव गमगा भाणियव्वा णवरं ठिई कालादेसेणं च जाणेज्जा । ठिई जहएणेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं पलिओवमं सेसं तहेव। जइ जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति किं चंदविमाणजोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति जाव ताराविमाणजोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा! चंदविमाणजोइसियदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव तारा जाव उववज्जंति । जोइसियदेवेणं भंते ! जे भविए पुढवीकाइयलद्धी जहा असुरकुमाराणं णवरं एगा तेउलेस्सा पएणत्ता तिएिण णाणा तिएिणअएणाणा णियमं । ठिई जहएणेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्समब्भहियं एवं अणुबंधो वि कालादेसेणं जहएणेणं अट्ठभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्सेणं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं एवइयं । एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणियव्वा णवरं ठिई कालादेसेणं च जाणेज्जा । जइ वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति किं कप्पोववएणगवेमाणिय कप्पातीतगवेमाणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! कप्पोववएणगवेमाणिय जाव उववज्जंति णो कप्पातीतगवेमाणिय जाव उववज्जंति । जइ कप्पोववएणग जाव उववज्जंति किं सोहम्मकप्पोववएणगवेमाणिए जाव अच्चुतकप्पोववएणगवेमाणिया जाव उववज्जंति ? गोयमा ! सोहम्मकप्पोववएणगवेमाणिया ईसाणकप्पोववएणगवेमाणिया जाव उववज्जंति, णो सणंकुमार जाव णो अच्चुयकप्पोववएणगवेमाणिया जाव उववज्जंति । सोहम्मगदेवेणं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जइ सेणं भंते ! केवइया एवं जहा जोइसियस्स गमगो एवं ठिई अणुबंधो य जहएणेणं पलिओवमं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं, कालादेसेणं जहएणेणं पलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं बावीसवाससहस्सेहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं एवं सेसावि अट्ठ गमगा जाणियव्वा णवरं ठिई कालादेसं च जाणेज्जा । ईसाणदेवेणं भंते! जे भविए एवं ईसाणदेवेण वि णव गमगा जाणियव्वा णवरं ठिई अणुबंधो जहएणेणं साइरेगपलिओवमं उक्कोसेणं साइरेगाइं दो सागरोवमाइं तं चेव सेवं भंते! भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥

"जईत्यादि छएहं संघयणाणं असंघयणित्ति" इह यावत्करणादिदं दृश्यं "णेवट्ठी णेवछिरा नेवएहारू नेवसंघयणमत्थि जे पोग्गला इट्ठा कंता पिया मणुन्ना मणामा ते तेसिं सरीरसंघायत्ताएत्ति । तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहएणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागंति " उत्पादकालेऽनाभोगतः कर्म्मपारतन्त्र्यादङ्गुलासंख्येयभागमात्रावगाहना भवति उत्तरवैक्रिया तु जघन्याङ्गुलस्य संख्येयभागमाना भवत्याभोगजनितत्वात्तस्यास्तथाविधा न सूक्ष्मता भवति यादृशी भवधारणीयाया इति ॥ तत्थणं जे ते उत्तरविउव्विया ते "णाणासंठियात्ति" इच्छावशेन संस्थाननिष्पादनादिति । (निष्पि अप्पाणा भयणापत्ति) ये असुरकुमारा असंज्ञिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तेषा-

मपर्याप्तकावस्थायां विभङ्गस्याभावाच्छेषाणां तु तद्भावादज्ञानेषु भजनोक्ता (जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं ति) तत्र दशवर्षसहस्राण्यसुरेषु अन्तर्मुहूर्त्तं पृथिवीकायिकेष्विति, इत्यमेव उक्कोसेणं साइरेगं सागरोवममित्याद्यपि भावनीयम् । एतावानेव चोत्कर्षतोऽप्यत्र संवेधकालः पृथिवीत उद्वृत्तस्यासुरकुमारेषूत्पादाभावादिति (मज्झिल्लएसु पच्छिल्लएसु इत्यादि) अयं चेह स्थितिविशेषो मध्यमगमेषु जघन्यासुरकुमाराणां दशवर्षसहस्राणि स्थितिरन्त्यगमेषु न साधिकं सागरोपममिति, ज्योतिष्कदण्डके तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा नियमंति । इहासञ्ज्ञिनो नोत्पद्यन्ते सञ्ज्ञिनस्तूत्पत्तिसमय एव सम्यग्दृष्टेस्त्रीणि ज्ञानानि मत्यादीनि इतरस्य त्वज्ञानानि मत्यज्ञानादीनि भवन्ति । (अट्ठभागपलिओवमंति) अष्टमो भागोऽष्टभागः स एवावयवे समुदायोपचारादष्टभागपल्योपमं इदं च तारकदेवदेवीराश्रित्योक्तम् । उक्कोसेणं "पलिओवमं-वाससयसहस्समब्भहियंति " इदं च चन्द्रविमानदेवानाश्रित्योक्तमिति । भ० २४ श० १२ उ० ।

अप्कायिकानाम्—

आउकाइए णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं जहेव पुढवीकाइयउद्देसए जाव पुढवीकाइए णं भंते ! जे भविए आउकाइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइ० ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्तवाससहस्सट्ठिईएसु उववज्जेज्जा एवं पुढवीकाइयउद्देसगसरिसो भाणियव्वो णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव । सेवं भंते ! भंते ! त्ति । भ० २४ श० १३ उ० ॥

तेजस्कायिकानां वायुकायिकानां च यथा—

तेउकाइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति णवरं पुढवीकाइयउद्देसगसरिसो उद्देसो भाणियव्वो णवरं ठिइं संवेहं च जाणिज्जा देवेसु न उववज्जंति । सेसं तं चेव सेवं भंते भंतेत्ति जाव विहरइ वाउकाइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं जहेव तेउकाइयउद्देसो तहेव णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा सेवं भंते भंते ! त्ति । चउवीसइमसयस्स पण्णरसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥

(देवेसु न उववज्जंतित्ति) देवेभ्य उद्वृत्तास्तेजस्कायिकेषु नोत्पद्यन्त इत्यर्थः । एवं पञ्चदशेऽपि । भ० २४ श० १४ उ० ।

वनस्पतीनाम् ।

वणस्सइकाइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं पुढवीकाइयउद्देसो सरिसो णवरं जाहे वणस्सइकाइया वणस्सइकाइएसु उववज्जंति ताहे पढमबिइयचउत्थपंचमेसु गमेसु परिमाणं अणुसमयं अविरहियं अणंता उववज्जंति भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अणंताइं भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं अणंतं कालं एवइयं जाव करेज्जा । सेसा पंच गमा अट्ठभवग्गहणिया तहेव णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥

"जाहे वणस्सइकाइओ इत्यादि" अनेन वनस्पतेरेवानन्तानामुत्पत्तिरक्ति नान्यत इत्यावेदितं शेषाणां हि समस्तानामप्यसंख्यातत्वात् । तथा अनन्तानामुत्पादो वनस्पतिष्वेव कायान्तरस्यानन्तानामभावादित्यप्यावेदितमिह च प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमगमेष्वनुत्कृष्टस्थितिभावादनन्ता उत्पद्यन्त इत्यभिधीयते शेषेषु तु पञ्चसु गमेषूत्कृष्टस्थितिभावादेको वा द्वौ वेत्याद्यभिधीयत इति । तथा तेष्वेव प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमेष्वनुत्कृष्टस्थितित्वादेवोत्कर्षतो भवादेशेनानन्तानि भवग्रहणानि वाच्यानि कालादर्शने चानन्तः कालः शेषेषु तु पञ्चसु तृतीयषष्ठसप्तमादिषु गमेष्वष्टौ भवग्रहणान्युत्कृष्टस्थितिभावात् । (ठिइं संवेहं च जाणेज्जत्ति) तत्र स्थितिर्जघन्या उत्कृष्टा च सर्वेष्वपि गमेषु प्रतीतैव संवेधस्तु तृतीयसप्तमयोर्जघन्येन दशवर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्त्ताधिकान्युत्कर्षतस्त्वष्टासु भवग्रहणेषु दश सहस्राः प्रत्येकं भावादशीतिर्वर्षसहस्राणि षष्ठाष्टमयोस्तु जघन्येन दशवर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्त्ताधिकान्युत्कृष्टतस्तु चत्वारिंशद्वर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्त्तैश्चतुर्भिरभ्यधिकानि । नवमे तु जघन्यतो विंशतिर्वर्षसहस्राण्युत्कर्षतस्त्वशीतिरिति । भ० २४ श० १६ उ० ॥

द्वीन्द्रियाणाम्—

बेइंदिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति जाव पुढवीकाइए णं भंते ! जे भविए बेइंदिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइ सच्चेव पुढवीकाइयस्स लद्धी जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं संखेज्जं कालं एवइयं जाव करेज्जा एवं तेसु चेव चउसु गमएसु संवेहो सेसेसु पंचसु गमएसु तहेव अट्ठभवा एवं जाव चउरिंदिएणं समं चउसु संखेज्जभवा पंचसु अट्ठभवा पंचिंदियतिरिक्खजोणिए मणुस्सेसु समं तहेव अट्ठभवा ठिइं संवेहं च जाणेज्जा सेवं भंते ! भंते ! त्ति ।

(सच्चेव पुढवीकाइयस्स लद्धित्ति) या पृथिवीकायिकस्य पृथिवीकायिकेषूत्पित्सोर्लब्धिः प्रागुक्ता द्वीन्द्रियेष्वपि सैवेत्यर्थः । (तेसु चेव चउसु गमएसुत्ति) तेष्वेव चतुर्षु गमेषु प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमलक्षणेषु (सेसेसु पञ्चसुत्ति) शेषेषु पञ्चसु गमेषु तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमनवमलक्षणेषु (एवंति) यथा पृथिवीकायिकेन सह द्वीन्द्रियस्य संवेध उक्त एवं अप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियैः सह संवेधो वाच्यस्तदेवाह चतुर्षु पूर्वोक्तेषु गमेषूत्कर्षतो भवादेशेन संख्येया भवाः पञ्चसु तृतीयादिष्वष्टौ भवाः कालादेशेन च या यस्य स्थितिस्तत्संयोजनेन संवेधो वाच्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भिर्मनुष्यैश्च सह द्वीन्द्रियस्य तथैव सर्वगमेष्वप्यष्टौ च भवा वाच्या इति ॥ भ० २४ श० १७ उ० ।

त्रीन्द्रियाणां चतुरिन्द्रियाणां च यथा—

तेइंदिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं तेइंदियाणं जहेव बेइंदियाणं उद्देसो णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा तेउकाइएसु उववज्जइ समं तइओ गमो उक्कोसेणं अट्ठुत्तराइं बेइंदियसयाइं बेइंदिएहिं समं तइयगमे उक्कोसेणं अडयालीसं संवच्छराइं छण्णउइराइंदियसत्तमब्भहियाइं तेइंदिएहिं समं तइयगमे उक्कोसेणं बाणउत्तराइं तिन्नि राइंदियसयाइं एवं सव्वत्थ जाणेज्जा जाव सन्निमणुस्सेसुंति । सेवं भंते ! भंतेत्ति । चउरिंदिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति जहा तेइंदियाणं उद्देसओ तहा चउरिंदियाण वि णवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेवं भंते ! भंतेत्ति ।

(ठितिं संवेहं च जाणेज्जत्ति) स्थितिं त्रीन्द्रियेषूत्पित्सूनां पृथिव्यादीनामायुः संवेधं च त्रीन्द्रियोत्पित्सुपृथिव्यादीनां त्रीन्द्रियाणां च स्थितेः संयोगं जानीयात् तदेव कश्चिद्दर्शयति

(तेउकाइएसु इत्यादि) तेजस्कायिकैः सार्द्धं त्रीन्द्रियाणां स्थितिसंवेधस्तृतीयगमे प्रतीते उत्कर्षेण अष्टोत्तरे द्वे रात्रिंदिवशते । कथम् ? औघिकस्य तेजस्कायिकस्य चतुर्षु भवेषूत्कर्षेण त्र्यहोरात्रमानत्वाद्भवस्य द्वादशाहोरात्राणि उत्कृष्टस्थितेश्च त्रीन्द्रियस्योत्कर्षतः चतुर्षु भवेषु एकोनपञ्चाशन्मानत्वेन भवस्य शतं षण्णवत्यधिकं भवति, राशिद्वयमीलने चाऽष्टोत्तरे द्वे रात्रिंदिवशते स्यातामिति (बेइंदिएहीत्यादि अडयालीसं संवच्छराइत्ति) द्वीन्द्रियस्योत्कर्षतो द्वादशवर्षप्रमाणेषु चतुर्षु भवेष्वष्टचत्वारिंशत्संवत्सराः चतुर्ष्वेव त्रीन्द्रियभवग्रहणेषूत्कर्षेणैकोनपञ्चाशदहोरात्रमानेषु षण्णवत्यधिकं दिनशतं भवतीति ॥ तेइंदिएहीत्यादि ॥ (वाणउयाइं तिन्नि राइंदियसयाइं ति) अष्टासु त्रीन्द्रियभवेषूत्कर्षेणैकोनपञ्चाशदहोरात्रमानेषु त्रीणि शतानि द्विनवत्यधिकानि भवन्तीति । (एवं सव्वत्थ जाणेज्जत्ति) अनेन चतुरिन्द्रियसञ्ज्ञितिर्यग्मनुष्यैः सह त्रीन्द्रियाणां सम्बेधः कार्य इति सूचितम् । अनेन च तृतीयगमसम्बेधदर्शनेन षष्ठादिगमसंवेधा अपि सूचिता द्रष्टव्याः । तेषामप्यष्टभविकत्वात् । प्रथमादिगमचतुष्कसंबेधस्तु भवादेशेनोत्कर्षतः संख्यातभवग्रहणरूपः कालादेशेन तु संख्यातकालरूप इति (चतुरिन्द्रियसूत्रस्य व्याख्या नास्ति) भ०२४श०१८उ०॥

पञ्चेन्द्रियतिरश्चाम् ।

पंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइय० तिरिक्खमणुस्सदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! णेरइएहिंतो वि उववज्जंति तिरिक्खमणुस्सदेवेहिंतो वि उववज्जंति । जइ णेरइएहिंतो उववज्जंति किं रयणप्पभापुढविणेरइएहिंतो उववज्जंति जाव अहेसत्तमाए पुढवीए णेरइएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! रयणप्पभा पुढविणेरइएहिंतो उववज्जंति जाव अहेसत्तमाए पुढविणेरइएहिंतो वि उववज्जंति रयणप्पभापुढविणेरइएणं भंते ! जे भविए तिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवतिकालट्ठितीएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तट्ठितीएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडिआउएसु उववज्जेज्जा । तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया णवरं संघयणं पोग्गला अणिट्ठा अकंता जाव परिणमंति । ओगाहणा दुविहा पण्णत्ता तंजहा भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य । तत्थणं जा सा भवधारणिज्जा सा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं सत्तधणुइं तिन्नि रयणीओ छच्चंगुलाइं । तत्थणं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं उक्कोसेणं पण्णरसधणुइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ । तेसिणं भंते ! जीवा सरीरगा किं संठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! दुविहा पण्णत्ता तंजहा भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य । तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया । तत्थणं जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुंडसंठिया पण्णत्ता । एगा काउलेस्सा पण्णत्ता । चत्तारि समुग्घाया । णो इत्थीवेदगा णो पुरिसवेदगा णपुंसगवेदगा । ठिई जहण्णेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं सागरोवमं । एवं अणुबंधोवि सेसं तहेव । भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहण्णेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं सो चेव जहण्णकालट्ठितीएसु उववण्णो जहण्णेणं अंतोमुहुत्तट्ठितीएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तट्ठिती अवसेसं तहेव णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं तहेव उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा । एवं सेसावि सत्त गमगा भाणियव्वा जहेव णेरइयउद्देसए सण्णिपंचिंदियएण समं णेरइयाणं मज्झिमएसु तिन्नि गमएसुं पच्छिल्लएसु तिन्नि गमएसु ठितिणाणत्तं भवति सेसं तंचेव सव्वत्थ ठिती संवेहं च जाणेज्जा । सक्करप्पभापुढवीणेरइएणं भंते ! जे भविए एवं जहा रयणप्पभाए णव गमका तहेव सक्करप्पभाएवि णवरं सरीरोगाहणा जहा ओगाहणा संठाणे तिन्नि णाणा तिन्नि अण्णाणा णियमं ठिती अणुबंधो य पुव्वभणिया एवं णव गमगा उवउंजिऊण भाणियव्वा एवं जाव छट्ठ पुढवी णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिती अणुबंधो संवेहो जाणियव्वा । अहेसत्तमा पुढवीणेरइएणं भंते ! जे भविए एवं चेव णव गमगा णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिती अणुबंधा भाणियव्वा । संवेहो भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं छ भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं । आदिल्लएसु छसु गमएसु जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं छ भवग्गहणाइं । पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं चत्तारि भवग्गहणाइं लद्धी णवसु वि गमएसु जहा पढमगमएसु णवरं ठिईविसेसो कालादेसेणं १ बिइयगमए जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं २ तइयगमए जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं ।३। चउत्थगमए जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं ।४। पंचमगमए जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं ।५। छट्ठगमए जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं

उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं । ६ । सत्तमगमए जहण्णेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं । ७ । अट्ठमगमए जहण्णेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं । ८ । णवमगमए जहण्णेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं एवइयं जाव करेज्जा । ९ ।

(उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु त्ति) नारकाणामसङ्ख्यातवर्षायुष्केष्वनुत्पादादिति (असुरकुमाराणवत्तव्वय त्ति) पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानानामसुरकुमाराणां या वक्तव्यता परिमाणादिका प्रागुक्ता सेह नारकाणां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पद्यमानानां वाच्या विशेषस्त्वयं नवरमित्यादि (जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं ति) उत्पत्तिसमयापेक्षमिदम् । उक्कोसेणं सत्तधणुइं इत्यादि इदं च त्रयोदशप्रस्तटापेक्षं प्रथमप्रस्तटादिषु पुनरेवम् । 'रयणाए पढमपयरे, हत्थतियं देहउस्सयं भणियं । छप्पणंगुलसड्ढा, पयरे पयरे य वुड्ढी उ ॥ १ ॥ उक्कोसेणं पण्णरसेत्यादि ॥ इयं च भवधारणीयावगाहनाया द्विगुणेति (समुग्घाया चत्तारि त्ति) वैक्रियान्ताः । [सेसं तहेव त्ति] शेषं दृष्ट्यादिकं तथैव यथा असुरकुमाराणां सो चेवेत्यादि द्वितीयो गमः (अवसेसं तहेव त्ति) यथौघिकगमे (एवं सेसा वि सत्त गमगा भाणियव्व त्ति) एवमित्यनन्तरोक्तगमद्वयक्रमेण शेषा अपि सप्त गमा भणितव्या नन्वत्रैवं करणाद्यादर्शो स्थितिर्जघन्योत्कृष्टभेदादाद्ययोर्गमयोर्नारकाणामुक्ता तादृश्येव मध्यमेऽन्तिमे च गमत्रये प्राप्नोतीति । अत्रोच्यते (जहेव नेरइयउद्देसए इत्यादि) यथैव नैरयिकोद्देशकेऽधिकृतशतस्य प्रथमे संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भिः सह नारकाणां मध्यमेषु त्रिषु गमेषु पश्चिमेषु च त्रिषु गमेषु स्थितिनानात्वं भवति तथैवेहापीति वाक्यशेषः (सरीरोगाहणा जहा ओगाहणासंठाणे त्ति) शरीरावगाहना यथा प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे पदे सा च सामान्यत एवं "सत्तधणु तिण्णिरयणी, छच्चेव य अंगुलाइं उच्चत्तं । पढमाए पुढवीए, विउणा विउणं च सेसासु त्ति " १ (तिन्नि नाणा तिण्णि अण्णाणा नियमं ति) द्वितीयादिषु सञ्ज्ञिन एवोत्पद्यन्ते ते च त्रिज्ञानास्त्र्यज्ञाना वा नियमाद्भवन्तीति ॥ उक्कोसेणं छावट्ठीसागरोवमाइं इत्यादि ॥ ३ ॥ इह भवानां कालस्य च बहुत्वं विवक्षितं तच्च जघन्यस्थितिकत्वे नारकस्य लभ्यते इति द्वाविंशतिसागरोपमायुर्नारको भूत्वा पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु पूर्वकोट्यायुर्जातः एवं वारत्रये षट्षष्टिसागरोपमाणि पूर्वकोटित्रयं च स्याद्यदि चोत्कृष्टस्थितिस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमायुर्नारको भूत्वा पूर्वकोट्यायुः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पद्यते तदा वारद्वयमेवोत्पत्तिः स्यात्ततश्च षट्षष्टिः सागरोपमाणि पूर्वकोटिद्वयं च स्यात् तृतीया तु तिर्यग्भवपूर्वकोटी न लभ्यत इति नोत्कृष्टता भवानां कालस्य च स्यादिति उत्पादितो नारकेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः ।

अथ तिर्यग्योनिकेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह ।

जदि तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति एवं उववाओ जहा पुढवीकाइयउद्देसए जाव पुढवीकाइएणं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइकाल० ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जंति ते णं भंते ! जीवा एवं परिमाणादीया अणुबंधपज्जवसाणा जच्चेव अप्पणो सट्ठाणे वत्तव्वया सच्चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु वि उववज्जमाणस्स वि भाणियव्वा णवरं णवसु वि गमएसु परिमाणो जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति भवादेसेण वि णवसु गमएसु जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं सेसं तं चेव कालादेसेणं उभयतो ठिई पकरेज्जा । जदि आउक्काइएण वि एवं जाव चउरिंदिया उववातेयव्वो णवरं सव्वत्थ अप्पणो लद्धी भाणियव्वा णवसु वि गमएसु भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं कालादेसेणं उभओ ठिइं करेज्जा सव्वेसिं सव्वगमएसु जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणाणं लद्धी तहेव सव्वत्थ ठिइं संवेहं च जाणेज्जा । जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सण्णिपंचिंदियभेदे जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स जाव असण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालं० ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जंति । ते णं भंते ! अवसेसं जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स असण्णिस्स तहेव णिरवसेसं जाव भवादेसो त्ति । कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियं एवइयं । बिइयगमए एस चेव लद्धी णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ एवइयं । सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववज्जइ जहण्णेणं दो पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिईएसु उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिति उववज्जंति । ते णं भंते ! जीवा एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स असण्णिस्स तहेव णिरवसेसं जाव कालादेसो त्ति णवरं परिमाणं जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति सेसं तं चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठिईओ जाओ जहण्णेणं अंतोमुहुत्तट्ठिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जंति ते णं भंते ! अवसेसं जहा एयस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु जाव अणुबंधो त्ति । भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ । सो चेव जहण्णकालट्ठिईएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं दो

अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं अट्ठ अंतोमुहुत्ता एवइयं सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववण्णो जहण्णेणं पुव्वकोडिआउएसु उक्कोसेण वि पुव्वकोडिआउएसु उववज्जइ एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जाणेज्जा । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाओ सो चेव पढमगमगवत्तव्वया णवरं ठिई से जहण्णेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी सेसं तं चेव । कालादेसेणं जहण्णेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियं एवइयं । सो चेव जहण्णकालट्ठितीएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया जहा सत्तमगमए णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ एवइयं । सो चेव उक्कोसकालट्ठितीएसु उववण्णो जहण्णेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं एवं जहा रयणप्पभाए जहण्णेणं उववज्जमाणस्स असण्णिस्स णवमं गमं तहेव णिरवसेसं जाव कालादेसोत्ति णवरं परिमाणं जहा एतस्सेव ततियगमे सेसं तं चेव । जदि सण्णिपंचिंदिय तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासा असंखेज्जवासाउय ? गोयमा ! संखेज्जवासा णो असंखेज्जवासा । जदि संखेज्जवासाउय जाव किं पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तसंखेज्ज० दोसु वि। संखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवति ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठितीएसु उववज्जेज्जा । तेणं भंते ! अवसेसं जहा एयस्स चेव सण्णिस्स रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स पढमगमए णवरं ओगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं सेसं तं चेव जाव भवादेसो, कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियाइं एवइयं कालं । सो चेव जहण्णकालट्ठितीएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ । सो चेव उक्कोसकालट्ठितीएसु उववण्णो जहण्णेणं तिपलिओवमट्ठितीएसु उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठितीएसु उववज्जंति । एस चेव वत्तव्वया णवरं परिमाणं जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति । ओगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं सेसं तं चेव जाव अणुबंधोत्ति । भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहण्णेणं तिण्णि पलिओवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं । सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठितीओ जाओ जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जंति लद्धी से जहा एतस्स चेव सण्णिपंचिंदियस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स मज्झिल्लएसु तिसु गमएसु सच्चेव इहवि मज्झिमेसु तिसु गमएसु कायव्वा संवेहो जहेव एत्थ चेव असण्णिमज्झिमेसु तिसु गमएसु सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठितीओ जाओ जहा पढमगमएसु णवरं ठिती अणुबंधो जहण्णेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी कालादेसेणं जहण्णेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियाइं, सो चेव जहण्णकालट्ठिइएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ । सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववण्णो जहण्णेणं तिपलिओवमट्ठिईएसु उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठिईएसु अवसेसं तं चेव णवरं परिमाणं ओगाहणा जहा एतस्सेव तइयगमए भवादेसेणं दोभवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहण्णेणं तिण्णि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेणवि तिण्णि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सण्णिमणुस्सेहिंतो असण्णिमणुस्से ? गोयमा ! सण्णिमणुस्सेहिंतो असण्णिमणुस्से । असण्णिमणुस्सेणं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति सेणं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जंति ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जंति लद्धी से तिसु वि गमएसु जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स संवेहो जहा एत्थचेव असण्णिस्स पंचिंदियस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु तहेव णिरवसेसं भाणियव्वं । जदि सण्णिमणुस्स० किं संखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्स० असंखेज्ज वासाउय० ? गोयमा ! सण्णिमणुस्ससंखेज्जवासाउय णो असंखेज्जवासाउय । जइ संखेज्जवासा किं पज्जत्तसंखेज्जवासा अपज्जत्तसंखेज्जवासा ? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासा अपज्जत्तसंखेज्जवासा । सण्णिमणुस्सेणं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्ख० जाव उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइ ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमट्ठिईएसु उववज्जंति तेणं भंते ! लद्धी जहा एतस्सेव सण्णिमणुस्सपुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स पढमगमए जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहण्णेणं अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियाइं सो चेव जहण्णकालट्ठिईएसु उववण्णो सच्चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ । सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववण्णो जह-

ससेणं तिन्नि पलिओवमट्ठिईएसु उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमट्ठिईएसु सच्चेव वत्तव्वया णवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं उक्कोसेणं पंचधणुहसयाइं ठिई जहन्नेणं मासपुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी एवं अणुबंधो वि जवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिईओ जाओ जहा सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु वत्तव्वया भणिया सच्चेव एयस्स वि मज्झिमएसु तिसु गमएसु णिरवसेसा भणिया णवरं परिमाणं उक्कोसेणं संखेज्जावा उववज्जंति सेसं तं चेव । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाओ सच्चेव पढमगमगा वत्तव्वया णवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंच धणुहसयाइं उक्कोसेण वि पंचधणुहसयाइं ठिई अणुबंधो जहन्नेण पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा सो चेव जहन्नकालट्ठिईएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववन्नो जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं एस चेव लद्धी जहेव सत्तमगमए । भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं ९ । जइ देवेहिंतो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतरजोइसियवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति । जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति किं असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमारभवणवासि० ? गोयमा ! असुरकुमार भवण० जाव थणियकुमारभवणवासि० असुरकुमाराणं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइय० ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडिट्ठिईएसु उववज्जेज्जा असुरकुमाराणं लद्धी णवसु वि गमएसु जहा पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स एवं जाव ईसाणस्स देवस्स तहेव लद्धी भवादेसेणं सव्वत्थ अट्ठ भवग्गहणाइं उक्कोसेणं जहन्नेणं दोन्नि ठिति संवेहं च जाणेज्जा । णागकुमाराणं भंते ! जे भविए एस चेव वत्तव्वया णवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा । एवं जाव थणियकुमारे जइ वाणमंतरेहिंतो उववज्जंति किं पिसायवाणमंतरे तहेव जाव वाणमंतरेणं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्ख० एवं चेव णवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा । जइ जोइसिय० उववाओ तहेव जाव जोइसिएणं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्ख० एस चेव वत्तव्वया जहा पुढवीकाइय उद्देसए भवग्गहणाइं णव वि गमएसु अट्ठ जाव कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं, उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं चउहि य वाससयसहस्सेहिं । अब्भहियाइं एवइयं जाव गतिरागतिं करेज्जा । णवसु गमएसु णवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा । जइ वेमाणियदेव० किं कप्पोववण्णगवे० कप्पातीता? गोयमा ! कप्पोववण्णगवेमाणिया णो कप्पातीता वेमाणिया । जइ कप्पोववण्णग जाव सहस्सारकप्पोववण्णगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति णो आणय० जाव णो अच्चुयकप्पोववण्णगवेमाणिया । सोहम्मगदेवाणं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्ख जाव उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवइ ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु सेसं जहेव पुढवीकाइयउद्देसए णवसु वि गमएसु जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं ठितिं कालादेसं च जाणेज्जा एवं ईसाणदेवे वि । एवं एएणं कमेणं अवसेसा जाव सहस्सारो देवेसु उववातेयव्वो णवरं ओगाहणा जहा ओगाहणा संठाणे लेस्सासणकुमारमाहिंदबंभलोएसु एगा पम्हलेस्सा सेसाणं एगा सुक्कलेस्सा वेदे णो इत्थिवेदगा पुरिसवेदगा णो णपुंसगवेदगा । आउअणुबंधा जहा ठिइपदे सेसं जहेव ईसाणगाणं कायसंवेहं च जाणेज्जा । सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥

(जच्चेव अप्पणो लद्धी वत्तव्वयात्ति ।) यैवात्मनः पृथिवीकायिकस्य स्वस्थाने पृथिवीकायिकलक्षणे उत्पद्यमानस्य वक्तव्यता भणिता सैवात्रापि वाच्या केवलं तत्र परिमाणद्वारे प्रतिसमयमसंख्येया उत्पद्यन्ते इत्युक्तमिह त्वेकादिरित्येतदेवाह नवरमित्यादि ॥ तथा पृथिवीकायिकेभ्यः पृथिवीकायिकस्योत्पद्यमानस्य सम्वेधद्वारे प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमगमेषूत्कर्षतोऽसंख्यातानि भवग्रहणान्युक्तानि शेषेषु त्वष्टौ भवग्रहणानि इह पुनरष्टावेव नवस्वपीति । तथा (कालादेसेणं उभयओ ठिईए करेज्जात्ति) कालादेशेन सम्वेधं पृथिवीकायिकस्य सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्चश्च स्थित्या कुर्यात् तथाहि-प्रथमे गमे (कालाएसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइंति) पृथिवीसत्कं पञ्चेन्द्रियसत्कं चेति उत्कर्षतोऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि पृथिवीसत्कानि चतस्रश्च पूर्वकोट्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सत्का एवं शेषगमेष्वप्यूह्यः सम्वेध इति (सव्वत्थ अप्पणो लद्धी भाणियव्वात्ति) । सर्वत्राप्कायिकादिभ्यश्चतुरिन्द्रियान्तेभ्य उद्धृतानां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पादितानाम् । (अप्पणोत्ति) अप्कायादिसत्का लब्धिः परिमाणादिका भणितव्या सा च प्राक्तनसूत्रेभ्योऽवगन्तव्या । अथानन्तरोक्तमेवार्थं स्फुटतरमाह "जहेव पुढविकाइएसु उववज्जमाणाणमित्यादि" यथा पृथिवीकायिकेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पद्यमानानां जीवानां लब्धिरुक्ता तथैवाप्कायिकादिभ्यश्चतुरिन्द्रियान्तेभ्य उत्पद्यमानानां सा वाच्येति असञ्ज्ञिभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यगुत्पादाधिकारे ।

(उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागट्ठिईएसुत्ति) अने-
नासञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामसंख्यातवर्षायुष्केषु पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्प-
त्तिरुक्ता (अवसेसं जहेवेत्यादि) अवशेषं परिमाणादिद्वारजातं
यथा पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानस्यासञ्ज्ञिनः पृथिवीकायिको-
द्देशकेऽभिहितं तथैवासञ्ज्ञिनः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पद्यमानस्य वा-
च्यमिति (उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडि-
पुहुत्तमब्भहियंति) कथमसञ्ज्ञी पूर्वकोट्यायुष्कःपूर्वकोट्यायु-
ष्केष्वेव पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पन्न इत्येवं सप्तसु भवग्रहणेषु सप्त
पूर्वकोट्योऽष्टमभवग्रहणे तु मिथुनकतिर्यक्षु पल्योपमासंख्ये-
यभागप्रमाणायुष्केषूत्पन्न इति, तृतीये गमे (उक्कोसेणं सं-
खेज्जा उववज्जंति त्ति)असंख्यातवर्षायुषां पञ्चेन्द्रियतिरश्चा-
मसंख्यातानामभावादिति । चतुर्थगमे (उक्कोसेणं पुव्वकोडि-
आउएसु उववज्जेज्जत्ति) जघन्यायुरसञ्ज्ञी संख्यातायुष्केष्वेव
पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पद्यत इति कृत्वा पूर्वकोट्यायुष्केष्वित्युक्तम् ॥
अवसेसं जहा एयस्सेत्यादि ॥ इहावशेषं परिमाणादि एतस्या-
सञ्ज्ञितिर्यक्पञ्चेन्द्रियस्य (मज्झिमेसुत्ति) जघन्यस्थितिक-
गमेषु एवं जहा रयणप्पभाए इत्यादि तच्च संहननोच्चत्वा-
दि अनुबन्धसंवेधान्तं नवरं परिमाणमित्यादि ॥ तच्चेदं
[उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंतित्ति]अथ सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियेभ्यः
सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चमुत्पादयन्नाह " जदि सण्णीत्यादि "
(अवसेसं जहा एयस्स चेव सण्णिस्सत्ति) अवशेषं परिमाणा-
दि तथैतस्यैव सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च इत्यर्थः केवलं तत्राव-
गाहना सप्तधनुरित्यादिकोक्ता इह तूत्कर्षतो योजनसहस्रमा-
ना सा च मत्स्यादीनाश्रित्यावसेयेति । एतदेवाह नवरमि-
त्यादि (उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहु-
त्तमब्भहियाइंति) अस्य च भावना प्रागिवेति ॥ लद्धी से
जहा एयस्स चेवेत्यादि ॥ एतच्च तत्सूत्राऽनुसारेणैवावगन्त-
व्यम् । संवेहो जहेवेत्यादि (एत्थच्चेवत्ति) अत्रैव पञ्चेन्द्रि-
यतिर्यगुद्देशके स चैवं भवादेशेन जघन्यतो द्वौ भवौ उत्कृष्ट-
तस्त्वष्ट भवाः कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते उत्कर्षतश्च-
तस्रः पूर्वकोट्योऽन्तर्मुहूर्त्तचतुष्काधिका एवं जघन्यस्थितिकः
औघिकेष्वित्यत्र संवेधो जघन्यस्थितिको जघन्यस्थितिकेष्वित्य-
त्र चान्तर्मुहूर्त्तैः संवेधः जघन्यस्थितिक उत्कृष्टस्थितिकेष्वित्यत्र
पुनरन्तर्मुहूर्त्तैः पूर्वकोटीभिश्च संवेध इति । नवमगमे नवरं परि-
माणमित्यादि ॥ तत्र परिमाणमुत्कर्षतः संख्याता उत्पद्यन्ते, अव-
गाहना चोत्कर्षतो योजनसहस्रमिति। अथ मनुष्येभ्यस्तमुत्पाद-
यन्नाह जइ मणुस्सेहिंतो इत्यादि (लद्धी से तिसु वि गमएसुत्ति)
लब्धिः परिमाणादिका । (से) तस्यासञ्ज्ञिमनुष्यस्य त्रिष्वपि
गमेष्वाद्येषु यतो नवानां गमानां मध्ये आद्या एवेह त्रयो गमाः
सम्भवन्ति, जघन्यतोऽप्युत्कर्षतोऽपि चान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वात्त-
स्येति । (एत्थचेवत्ति) अत्रैव पञ्चेन्द्रियतिर्यगुद्देशकमसञ्ज्ञि
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यगुत्पादाधिकारे (नो असंखे-
ज्जवासाउएहिंतोत्ति) असंख्यातवर्षायुषो मनुष्या देवेष्वेवोत्पद्य-
न्ते न तिर्यक्ष्विति लद्धीसे इत्यादि लब्धिः परिमाणादिप्राप्तिः ।
(से) तस्य सञ्ज्ञिमनुष्यस्य यथैतस्यैव सञ्ज्ञिमनुष्यपृथिवी-
कायिकेषूत्पद्यमानस्य प्रथमगमेऽभिहिता, सा चैवं परिमाणतो
जघन्येनैको द्वौ वोत्कर्षेण तु संख्याता एवोत्पद्यन्ते स्वभावतोऽ
पि संख्यातत्वात्सञ्ज्ञिमनुष्याणां तथा षड्विधसंहनिनः उत्कर्षतः
पञ्चधनुःशतावगाहनाः षड्विधसंस्थानिनः षट् लेश्याः त्रि-
विधा दृष्टयः भजनया चतुर्ज्ञानात्र्यज्ञानाश्च त्रियोगाः द्विवि-
धोपयोगाश्चतुःसंज्ञाः चतुष्कषायाः , पञ्चेन्द्रियाः , षट् समु-
द्घाताः, साताऽसातवेदनास्त्रिविधा वेदाः जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थि-
तयः उत्कर्षेण तु पूर्वकोट्यायुषः प्रशस्तेतराध्यवसानाः, ।
स्थितिः समानानुबन्धा, कायसंवेधस्तु भवादेशेन जघन्यतो द्वौ
भवौ उत्कर्षतोऽष्टौ भवाः कालादेशेन तु लिखित एवास्ते । १ ।
द्वितीयगमे [सच्चेव वत्तव्वयत्ति] प्रथमगमोक्ता केवलमिह संवेध-
कालादेशेन जघन्यतो द्वे अन्तर्मुहूर्ते उत्कर्षतश्चतस्रः पूर्वकोट्यश्च-
तुरन्तर्मुहूर्ताधिकाः तृतीयेऽप्येवं नवरम्[ओगाहणा जहण्णेणं अंगु-
लपुहुत्तत्ति]अनेनेदमवसितमङ्गुलपृथक्त्वाद्धीनतरशरीरो मनुष्यो
नोत्कृष्टायुष्केषु तिर्यक्षूत्पद्यते, तथा (मासपुहुत्तंति) अनेनापि
मासपृथक्त्वाद्धीनतरायुष्को मनुष्यो नोत्कृष्टस्थितिषु तिर्यक्षूत्प-
द्यत इत्युक्तं "जहा सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स पंचिंदि-
तिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्सेत्यादि" सर्वथेह समता परि-
हारार्थमाह। नवरं परिमाणमित्यादि। तत्र परिमाणद्वारे उत्कर्षतो-
ऽसंख्येयास्ते उत्पद्यन्त इत्युक्तमिह तु सञ्ज्ञिमनुष्याणां संख्येयत्वेन
संख्येया उत्पद्यन्त इति वाच्यम् । संहननादिद्वाराणि तु यथा
तत्रोक्तानि तथेहावगन्तव्यानि तानि चैवं तेषां षट् संहननानि,
जघन्योत्कर्षाभ्यामङ्गुलासंख्येयभागमात्राऽवगाहना, षट् संस्था-
नानि, तिस्रो लेश्याः मिथ्यादृष्टी द्वे अज्ञाने कायरूपो योगो
द्वावुपयोगी, चतस्रः संज्ञा-श्चत्वारः कषायाः पञ्चेन्द्रियाणि,
त्रयः समुद्घाता द्वे वेदने त्रयो वेदा जघन्योत्कर्षाभ्यामन्तर्मुहूर्त-
प्रमाणमायुरप्रशस्तान्यध्यवसायस्थानान्यायुःसमानोऽनुबन्धका-
यसंवेधस्तत्र भवादेसेणं जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षतस्त्वष्टौ
भवग्रहणानि कालादेशेन तु सञ्ज्ञिमनुष्यपञ्चेन्द्रियतिर्यक्स्थि-
त्यनुसारतोऽवसेय इति । अथ देवेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चमुत्पा-
दयन्नाह-जइदेवेहीत्यादि [असुरकुमाराणलद्धीति] असुरकु-
माराणां लब्धिःपरिमाणादिका[एवं जाव ईसाणदेवस्सत्ति]यथा
पृथिवीकायिकेषु देवस्योत्पत्तिरुक्ता असुरकुमारादावीशानकदेवं
चान्ते कृत्वैवं तस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु सा वाच्या, ईशानकान्त
एव च देवः पृथिवीकायिकेषूत्पद्यत इति कृत्वा यावदीशानक-
देवस्येत्युक्तम् असुरकुमाराणां चैवं लब्धिरेकाद्यसंख्येयान्तानां
तेषां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु समयेनोत्पादः । तथा संहननाभावः ज-
घन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागमानोत्कर्षतः सप्तहस्तमाना भवधार-
णीयावगाहना इतरा तु जघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयभागमाना, उत्कर्ष-
तस्तु योजनलक्षमाना संस्थानसमचतुरस्रम्, उत्तरवैक्रियापेक्ष-
या तु नानाविधं चतस्रो लेश्यास्त्रिविधा दृष्टिः त्रीणि ज्ञानान्य-
वश्यमज्ञानानि च भजनया, योगादीनि पञ्च पदानि प्रतीतानि
समुद्घाता आद्याः पञ्च वेदना द्विविधो वेदो नपुंसकवर्ज्जः स्थि-
तिर्दशवर्षसहस्राणि जघन्येतरा तु सातिरेकं सागरोपमं शेषद्वा-
रद्वयं तु प्रतीतं संवेधं तु सामान्यत आह-भवादेसेणं सव्वत्थे-
त्यादि । नागकुमारादिवक्तव्यता तु सूत्रानुसारेणोपयुज्य वाच्या
[ओगाहणा जहा ओगाहणा संठाणेति] अवगाहना यथा
अवगाहनासंस्थाने प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे पदे तत्र चैवं
देवानामवगाहना " भवणवणजोइसी, सोहम्मीसाणे सत्त हुंति
रयणीओ। एक्केक्कहाणिसेसे, दुदुगे य दुगे चउक्के य" त्यादि ॥१॥
[जहाठितिपयत्ति] प्रज्ञापनायाश्चतुर्थपदे स्थितिश्च प्रतीतैवेति।

मनुष्याणाम्—

मणुस्साणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? गोयमा !
णेरइएहिंतो वि उववज्जंति जाव देवेहिंतो वि उववज्जंति
एवं उववातो जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिए उद्देसए
जाव तमा पुढवी णेरइएहिंतो वि उववज्जंति णो अहेस-
त्तसमाए पुढविणेरइएहिंतो उववज्जंति । रयणप्पभापुढ-

वी णेरइयाणं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जंति से णं भंते ! केवइयकाल०? गोयमा ! जहन्नेणं मासपुहुत्तट्ठिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु अवसेसा वत्तव्वया जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति तहेव णवरं परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति जहा तहिं अंतोमुहुत्तेहिं तहा इह मासपुहुत्तेहिं संवेहं च करेज्जा सेसं तं चेव जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया तहा सक्करप्पभाए वि णवरं जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी ओगाहणा लेस्सा णाणट्ठिई अणुबंधसंवेहं णाणत्तं च जाणेज्जा जहेव तिरिक्खजोणियउद्देसए एवं जाव तमा पुढवीणेरइए । जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजोणिए भेदो जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए णवरं तेऊ वाऊ पडिसेहेयव्वा सेसं तं चेव जाव पुढविकाइए णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइ०? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तट्ठिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जिज्जा । तए णं भंते ! जीवा एवं जहेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स पुढवीकाइयवत्तव्वया सच्चेव इह वि उववज्जमाणस्स णवसु वि गमएसु णवरं तइयछट्ठणवमेसु गमएसु परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति जहेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिईओ भवइ तहेव पढमगमए अज्झवसाणा पसत्था वि अप्पसत्था वि । बिइयगमए अप्पसत्था तइयगमए पसत्था भवंति सेसं तं चेव णिरवसेसं । जइ आउकाइए एवं वाउकाइएण वि एवं वणस्सइकाइएण वि एवं जाव चउरिंदियाणं असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिया सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिया असन्निमणुस्सा सन्निमणुस्सा एए सव्वे वि । जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए तहेव भाणियव्वा णवरं एताणि चेव परिमाणं अज्झवसाणणाणत्ताणि जाणिज्जा । पुढवीकाइयस्स एत्थ चेव उद्देसए भणियाणि सेसं तहेव णिरवसेसं । जइ देवेहिंतो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतरजोइसियवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति । जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति किं असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमारभवणवासि०? गोयमा ! असुरकुमारभवणवासि० जाव थणियकुमार० उववज्जंति । असुरकुमारेणं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु ? गोयमा ! जहन्नेणं मासपुहुत्तट्ठिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडिआउएसु एवं जा चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए वत्तव्वया सा चेव एत्थ वि भाणियव्वा णवरं जहा तहिं जहन्नं अंतोमुहुत्तट्ठिईएसु तहा इह वि मासपुहुत्तट्ठिईएसु परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति सेसं तं चेव जाव ईसाणदेवोत्ति । एयाणि चेव णाणत्ताणि सणंकुमारादीया जाव सहस्सारोत्ति जहेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए णवरं परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति । उववातो जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जंति सेसं तं चेव संवेहं मासपुहुत्तपुव्वकोडीसु करेज्जा । सणंकुमारट्ठिई चउगुणिया अट्ठावीसं सागरोवमा भवंति, माहिंदे ताणि चेव सातिरेगाणि । बंभलोए चत्तालीसं लंतए छप्पणं महासुक्के अट्ठसट्ठिं सहस्सारे बावत्तरिं सागरोवमाइं एसा उक्कोसा ठिई भणिया जहण्णट्ठितिं पि चउगुणेज्जा । आणयदेवेणं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइ कालट्ठिईएसु ? जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिईएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेणं पुव्वकोडिट्ठिईएसु । ते णं भंते ! एवं जहेव सहस्सारो देवाणं वत्तव्वया णवरं ओगाहणा ठितिं अणुबंधं जाणेज्जा सेसं तं चेव । भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं छ भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठारससागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं सत्तावण्णं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं सेवेज्जा । एवं णववि गमगा णवरं ठिई अणुबंधसंवेहं च जाणेज्जा एवं जाव अच्चुयदेवे णवरं ठिई अणुबंधसंवेहं च जाणेज्जा । पाणयदेवस्स ठिई तिगुणा सट्ठिं सागारोवमाइं आरणस्स तेवट्ठिं सागारोवमाइं अच्चुयस्स छावट्ठिं सागारोवमाइं जइ कप्पातीतवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति किं गेवेज्जगकप्पातीतदेवेहिंतो उववज्जंति अणुत्तरोववाइयकप्पातीतवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! गेवेज्जगकप्पातीत अणुत्तरोववाइयवेमाणिय० । जइ गेविज्जगकप्पातीतवेमाणियदेवे० किं हेट्ठिमगेवेज्जग कप्पातीतवेमाणिय० जाव उवरिम २ गेवेज्जग० गोयमा ! हेट्ठिमहेट्ठिमगेविज्जगकप्पातीत जाव उवरिम २ गेवेज्जगकप्पातीत० । गेवेज्जगदेवेणं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठितीएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिईएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा अवसेसं जहा आणयदेवस्स वत्तव्वया णवरं ओगाहणा एगे भवधारणिज्जसरीरए से जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं दो रयणीओ संठाणं एगे भवधारणिज्जसरीरए से समचउरंससंठाणसंठिए, पंच समुग्घाया पण्णत्ता तं जहा वेयणासमुग्घाए जाव तेयगसमुग्घाए ! णो चेव णं वेउव्वियतेय

गसमुग्घाएहिं समोहणिंसु वा समोहणंति वा समोहणिस्सं- ति वा ठितिं अणुबंधा जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं उक्कोसेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं सेसं तं चेव कालादेसेणं बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं तेणउत्ति सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं एवं सेसेसु वि अट्ठमगमएसु णवरं ठिती संवेहं च जाणेज्जा जइ अणुत्तरोववाइयकप्पातीतवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति किं विजयअणुत्तरोववाइयवेमाणिय० वेजयंतअणुत्तरोववाइय जाव सव्वट्ठसिद्धगअणुत्तरोववाइयकप्पातीत० ? गोयमा ! विजयअणुत्तरोववाइयकप्पातीत जाव सव्वट्ठसिद्धगअणुत्तरोववाइय । विजयवेजयंतजयंतअपराजितदेवेण भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उवव० से णं भंते ! केवइकालट्ठिइएसु एवं जहेव गेवेज्जगदेवाणं णवरं ओगाहणा जहएणेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं एगा रयणी सम्मदिट्ठी णो मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी णाणी णो अएणाणी णियमं तिएणाणी तं जहा-आभिणिबोहियणाणी सुअणाणी ओहिणाणी ठिई जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं सेसं तं चेव भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं चत्तारि भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणियव्वा, णवरं ठिइअणुबंधसंवेहं च जाणेज्जा । सेसं तं चेव सव्वट्ठसिद्धगदेवेणं भंते ! जे भविए मणुए सव्वेव विजयादिदेववत्तव्वया भाणियव्वा णवरं ठिइ अजहन्नमणुक्कोसं तेत्तीसं सागरोवमाइं एवं अणुबंधो वि सेसं तं चेव भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहएणेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा सो चेव जहएणकालट्ठिइएसु उववएणो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववएणो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहएणेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडिए अब्भहियाइं उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं एवइयं एए चेव तिन्नि गमा सेसा ण भएणइ, सेवं भंते भंतेत्ति ॥

[जहन्नेणं मासपुहुत्तट्ठिइएसुत्ति] अनेनेदमुक्तं रत्नप्रभानारका जघन्यं मनुष्यायुर्बध्नन्तो मासपृथक्त्वाद्धीनतरं न बध्नन्ति तथाविधपरिणामाभावादित्येवमन्यत्रापि कारणं वाच्यं, तथा परिमाणद्वारे (उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंतित्ति) नारकाणां सम्मूर्च्छिमेषु मनुष्येषूत्पादाभावाद्गर्भजानां च सङ्ख्यातत्वानतिवर्तित्वात्संख्याता उत्पद्यन्त इति (जहा तहिं अंतो मुहुत्तेहिं तहा इदं मासपुहुत्तेहिं संवेहं करेज्जात्ति) यथा तत्र पञ्चेन्द्रियतिर्यगुद्देशके रत्नप्रभानारकेभ्यः उत्पद्यमानानां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वादन्तर्मुहूर्तैः सम्वेधः कृतः तथेह मनुष्योद्देशके मनुष्याणां जघन्यस्थितिमाश्रित्य मासपृथक्त्वैः सम्वेधः कार्य इति भावः तथाहि "कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं इत्यादि" शर्कराप्रभादिवक्तव्यता तु पञ्चेन्द्रियतिर्यगुद्देशकानुसारेणावसेयेति । अथ तिर्यग्भ्यो मनुष्यमुत्पादयन्नाह-जइतिरिक्खेत्यादि इह पृथिवीकायादुत्पद्यमानस्य पञ्चेन्द्रियतिरश्चो या वक्तव्यतोक्ता सैव तत उत्पद्यमानस्य मनुष्यस्यापि एतदेवाह-एवं जच्चेवेत्यादि विशेषं पुनराह-नवरं ' तइएत्यादि ' तत्र तृतीये औघिकेभ्यः पृथिवीकायिकेभ्यःउत्कृष्टस्थितिषु मनुष्येषु ये उत्पद्यन्ते उत्कृष्टतः सङ्ख्याता एव भवन्ति, यद्यपि मनुष्याः सम्मूर्च्छिमसंग्रहादसङ्ख्याता भवन्ति तथाप्युत्कृष्टस्थितयः पूर्वकोट्यायुषः संख्याता एव पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चस्त्वसंख्याता अपि भवन्तीति, एवं षष्ठे नवमे चेति 'जाहेअप्पणेत्यादि' अयमर्थो मध्यमगमानां प्रथमगमे औघिकेषूत्पद्यमानतायामित्यर्थः । अध्यवसानानि प्रशस्तानि उत्कृष्टस्थितिकत्वेनोत्पत्तावप्रशस्तानि च जघन्यस्थितिकत्वेनोत्पत्तौ (बीयगमएत्ति) जघन्यस्थितिकस्य जघन्यस्थितिषूत्पत्तावप्रशस्तानि प्रशस्ताध्यवसानेभ्यो जघन्यस्थितिकत्वेनानुत्पत्तेरित्ति, एवं तृतीयोऽपि वाच्यः। अप्कायिकादिभ्यश्च तदुत्पादमतिदेशेनाह-एवम आउक्काइयाणवीत्यादि-देवाधिकारे—एवं जाव ईसाणो देवोत्ति- यथा असुरकुमारा मनुष्येषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योरुद्देशकवक्तव्यता अतिदेशेनोत्पादिता एवं नागकुमारादय ईशानान्ता उत्पादनीयाः समानवक्तव्यत्वाद्यथा च तत्र जघन्यस्थितेः परिमाणस्य च नानात्वमुक्तं तथैतेष्वप्यत एवाह—" एयाणि चेव नाणत्ताणित्ति" सनत्कुमारादीनां तु वक्तव्यतायां विशेषोऽस्तीति तां भेदेन दर्शयति-सणंकुमारेत्यादि (एसा उक्कोसठिई भणियत्ति) यदा औघिकस्य उत्कृष्टस्थितिकस्यश्च देवस्य औघिकादिमनुष्येषूत्पद्यते तदोत्कृष्टा स्थितिर्भवति सा चोत्कृष्टसंवेधविवक्षायां चतुर्भिर्मनुष्यभवैः क्रमेणान्तरिता क्रियते ततश्च सनत्कुमारादिदेवानामष्टाविंशत्यादिसागरोपममाना भवति सप्तादिसागरोपमप्रमाणत्वात्तस्या इति। यदा पुनर्जघन्यस्थितिकदेवस्य औघिकादिमनुष्येषूत्पद्यते तदा जघन्यस्थितिर्भवति सा तथैव चतुर्गुणिता सनत्कुमारादीनामष्टादिसागरोपममाना भवति द्व्यादिसागरोपममानत्वात्तस्या इति। आणयदेवेणमित्यादि उक्कोसेणं छब्भवग्गहणाइंति ॥ त्रीणि दैविकानि त्रीण्येव क्रमेण मनुष्यसत्कानीत्येवं षट् [कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठारस सागरोवमाइंति] आनतदेवस्येह जघन्यस्थितेरेवंभूतत्वात् [उक्कोसेणं सत्तावणं सागरोवमाइंति) आनते उत्कृष्टस्थितेरेकोनविंशतिसागरोपमप्रमाणाया भवत्रयगुणनेन सप्तपञ्चाशत्सागरोपमाणि भवन्तीति, ग्रैवेयकाधिकारे [एगेभवधारणिज्जए सरीरेत्ति] कल्पातीतदेवानामुत्तरवैक्रियं नास्तीत्यर्थः " नोचेवणं वेउव्विएत्यादि " ग्रैवेयकदेवानामाद्याः पञ्च समुद्घाता लब्ध्यपेक्षया सम्भवन्ति, केवलं वैक्रियतैजसाभ्यां न ते समुद्घातं कृतवन्तः कुर्वन्ति करिष्यन्ति वा प्रयोजनाभावादित्यर्थः [जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइंति] प्रथमग्रैवेयके जघन्येन द्वाविंशतिस्तेषां भवति [उक्कोसेणं एक्कतीसंति) नवमग्रैवेयके उत्कर्षत एकत्रिंशतामिति [उ-

क्कोसेणं तेणउतिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोमीहिं अब्भहियाइ ति] उत्कृष्टतः षट् भवग्रहणानि ततश्च त्रिषु देवभवग्रहणेषूत्कृष्टस्थितिषु तिसृभिः सागरोपमाणामेकत्रिंशद्भिः त्रिनवतिस्तेषां स्यात् त्रिभिश्चोत्कृष्टमनुष्यजन्मभिस्तिस्रः पूर्वकोट्यो भवन्तीति सर्वार्थसिद्धिकदेवाधिकारे-आद्या एव त्रयो गमा भवन्ति सर्वार्थसिद्धिकदेवानां जघन्यस्थितेरभावान्मध्यमं गमत्रयं न भवत्युत्कृष्टस्थितेरभावाच्चान्तिममिति । भ० २४ श० २१ उ० ।

देवानां व्यन्तराणाम् ।

वाणमंतराणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिय० एवं जहेव णागकुमारउद्देसए असन्नि तहेव निरवसेसं। जइ सण्णिपंचिंदिय० जाव असंखेज्जवासाउय सण्णिपंचिंदिय० जे भविए वाणमंतर० से णं भंते ! केवइयकालं ? गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिईएसु उक्कोसेणं पलिओवमट्ठिईएसु सेसं तं चेव जहा णागकुमारउद्देसए जाव कालादेसेणं जहन्नेणं साइरेगाइं पुव्वकोमी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा सो चेव जहन्नकालट्ठिईएसु उववन्नो जहेव णागकुमाराणं बिइयगमे वत्तव्वया २ । सो चेव उक्कोसट्ठिईएसु उववन्नो जहन्नेणं पलिओवमट्ठिईएसु उक्कोसेण वि पलिओवमट्ठिईएसु एस चेव वत्तव्वया णवरं ठिई से जहन्नेणं पलिओवमं उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं संवेहो जहन्नेणं दो पलिओवमाइं उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं जाव करेज्जा ३ । मज्झिमगा तिन्निवि जहेव णागकुमारेसु पच्छिमेसु तिसु गमएसु तं चेव जहा णागकुमारुद्देसए णवरं ठिर्ति संवेहं च जाणेज्जा ६ । संखेज्जवासाउय तहेव णवरं ठिई अणुबंधो संवेहं च उभओ ठिईए जाणेज्जा ९ जइ मणुस्साय असंखेज्जवासाउय जहेव णागकुमाराणं उद्देसए तहेव वत्तव्वया णवरं तइयगमए ठिई जहन्नेणं पलिओवमं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं सेसं तं चेव संवेहो से जहा एत्थ चेव उद्देसए असंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियाणं संखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सा जहेव णागकुमारुद्देसए णवरं वाणमंतरा ठिई संवेहं च जाणेज्जा सेवं भंते ! भंतेत्ति ॥

तत्रासङ्ख्यातवर्षायुः सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाधिकारे [उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइंति] त्रिपल्योपमायुःसञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यक् पल्योपमायुर्व्यन्तरो जात इत्येवं चत्वारि पल्योपमानि द्वितीयगमे [जहेव णागकुमाराणं बीयगमे वत्तव्वयत्ति] सा च प्रथमगमसमानैव नवरं जघन्यत उत्कर्षतश्च स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि संवेधस्तु [कालाएसेणं जहन्नेणं साइरेगा पुव्वकोमी दसवाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहियाइंति] तृतीयगमे [ठिई से जहन्नेणं पलिओवमंति] यद्यपि सातिरेका पूर्वकोटी जघन्यतोऽसङ्ख्यातवर्षायुषां तिरश्चामायुरस्ति तथापीह पल्योपममुक्तं पल्योपमायुष्कव्यन्तरेषूत्पादयिष्यमाणत्वात् यतोऽसंख्यातवर्षायुः स्वायुषो बृहत्तरायुष्केषु देवेषु नोत्पद्यत एतच्च प्रागुक्तमेवेति । [ओगाहणा जहन्नेणं गाउयंति] येषां पल्योपमायुस्तेषामवगाहना गव्यूतं ते च सुषमदुःषमायामिति । भ० २४ श० २२ उ० ।

ज्योतिष्काणाम् ।

जोइसियाणं कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइयभेदो जाव सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति णो असण्णिपंचिंदियतिरिक्ख० जइ सण्णिपंचिंदिय० किं संखेज्जवासाउय सण्णिपंचिंदियतिरिक्ख० असंखेज्जवासाउय सण्णिपंचिंदियतिरिक्ख० ? गोयमा ! संखेज्जवासाउय सण्णिपंचिंदियतिरिक्ख० असंखेज्जवासाउय सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति। असंखेज्जवासाउय सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा अवसेसं जहा असुरकुमारुद्देसए णवरं ठिई जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं एवं अणुबंधोवि सेसं तहेव णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा ।१। सो चेव जहन्नकालट्ठिईएसु उववन्नो जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिईएसु उक्कोसेणवि अट्ठभागपलिओवमट्ठिईएसु उवव० एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसं च जाणेज्जा ।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया णवरं ठिई जहन्नेणं पलिओवमवाससयसहस्समब्भहियं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं एवं अणुबंधोवि कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं दोहिं वाससयसहस्सेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भहियाइं ।३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिईओ जाओ ? गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिईएसु उक्कोसेणवि अट्ठभागपलिओवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा । तेणं भंते ! जीवा एगसमए एस चेव वत्तव्वया णवरं ओगाहणा जहन्नेणं धणुहपुहुत्तं उक्कोसेणं सातिरेगाइं अट्ठारसधणुहसयाइं ठिई जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेणवि अट्ठभागपलिओवमं एवं अणुबंधो वि सेसं तहेव। कालादेसेणं जहन्नेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं उक्कोसेणवि दो अट्ठभागपलिओवमाइं एवइयं जहन्नकालट्ठिईयस्स एस चेव एक्को गमो । ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाओ सच्चेव ओहिया वत्तव्वया णवरं ठिई जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं उक्कोसेणवि तिन्नि पलिओवमाइं एवं अणुबंधोवि सेसं तं चेव एवं पच्छिमा तिन्नि गमगा णेयव्वा णवरं संवेहं च जाणेज्जा । एते सत्त गमगा । जइ संखेज्जवासाउय

सणिपंचिंदियसंखेज्जवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उ-ववज्जमाणाणं तहेव णववि गमा नाणियव्वा णवरं जोइ-सियट्ठिई संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तहेव णिरवसेसं ए। जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति नेदो तहेव जाव असंखेज्जवासा-उय सणिमणुस्सेणं नंते! जे नविए जोइसिएसु उववज्जि-त्तए से णं भंते! एवं जहा असंखेज्जवासाउय सणिपंचिं-दियजोइसिएसु चेव उववज्जमाणस्स सत्त गमगा तहेव मणु-स्साणवि णवरं ओगाहणाविसेसो पढमेसु तिसु गमएसु ओगाहणा जहणेणं साइरेगाइं णवधणुहसयाइं उक्कोसेणं तिणि गाउयाइं मज्झिमगमए जहणेणं साइरेगाइं णवधणु-हसयाइं उक्कोसेणवि साइरेगाइं नव धणुहसयाइं पच्छिमेसु तिसुवि गमएसु जहणेणं तिणि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिणि गाउयाइं सेसं तहेव णिरवसेसं जाव संवेहोत्ति। जइ संखे-ज्जवासाउय सणिमणुस्से संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुर-कुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव णव गमगा नाणियव्वा ण-वरं जोइसियट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा। सेसं तहेव णिर-वसेसं सेवं नंते! नंतेत्ति ॥

(जहणेणं दो अट्ठनागपलिओवमाइंति) द्वौ पल्योपमाष्टना-गावित्यर्थः तत्रैकोऽसंख्यातायुष्कसम्बन्धी। द्वितीयस्तु तारकः ज्योतिष्कसम्बन्धीति। (उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भहियाइंति) त्रीण्यसंख्यातायुः सत्कानि एकं च सातिरेकं चन्द्रविमानज्योतिष्कसत्कमिति तृतीयगमे (ठिई जहणेणं पलिओवमं वाससयसहस्समब्भहियंति) यद्य-पि असंख्यातवर्षायुषां सातिरेका पूर्वकोटी च घन्यतः स्थितिर्भव-ति तथापीह पल्योपमं वर्षलक्षाभ्यधिकमुक्तमेतत्प्रमाणायुष्केषु ज्योतिष्केषूत्पत्स्यमानत्वाद्यतोऽसंख्यातवर्षायुः स्वायुषो बृहत्तरायु-ष्केषु देवेषु नोत्पद्यते एतच्च प्रागुपदर्शितमेव। चतुर्थे गमे जघ-न्यकालस्थितिकोऽसंख्यातवर्षायुरौघिकेषु ज्योतिष्केषूत्पन्नः तत्र चासंख्यातायुषो यद्यपि पल्योपमाष्टभागाद्धीनतरमपि जघन्यत आयुष्कं भवति तथापि ज्योतिषां ततो हीनतरं नास्ति स्वायुस्तु-ल्यायुर्बन्धकाश्चोत्कर्षतोऽसंख्यातवर्षायुष इतीह जघन्यतःस्थिति-कास्ते पल्योपमाष्टनागायुषो भवन्ति, ते च विमलवाहनादिकुल-करकालात्पूर्वतरकालभुवो हस्त्यादय औघिकज्योतिष्का अप्येवं विधा एव तदुत्पत्तिस्थानं भवन्तीति। " जहणेणं अट्ठनागप-लिओवमट्ठिईएसु इत्याद्युक्तम् " "ओगाहणा जहणेणं धणुपुहत्तं-ति" यदुक्तम् तत्पल्योपमाष्टभागमानायुषो विमलवाहनादिपूर्व-तरकालभाविनो हस्त्यादिव्यतिरिक्तक्षुद्रकायचतुष्पदानपेक्ष्या-वगन्तव्यम्। उक्कोसेणं साइरेगाइं अट्ठारसधणुसयाइंति) एतच्च विमलवाहनकुलकरपूर्वतरकालभाविहस्त्यादीनपेक्ष्योक्तम्, य-तो विमलवाहनो नवधनुःशतमानावगाहनः तत्कालहस्त्यादयश्च तद्द्विगुणाः। यत्पूर्वतरकालभाविनश्च ते सातिरेकतत्प्रमाणा भ-वन्तीति (जहन्नकालट्ठिइयस्स एस चेव एक्को गमोत्ति)। पञ्चमषष्ठगमयोरत्रैवान्तर्भावात् यतः पल्योपमाष्टभागमाना-युषो मिथुनकतिरश्चः पञ्चमगमे षष्ठगमे च पल्योमाष्टभागमान-मेवायुर्बध्नन्तीति प्राग्भावितं चैतदिति। सप्तमादिगमेषूत्कृष्टैव त्रिपल्योपमलक्षणतिरश्चः स्थितिः ज्योतिष्कस्य तु सप्तमे द्विधा प्रतीतैव अष्टमे पल्योपमाष्टभागरूपा नवमे सातिरेकपल्यो-पमरूपा संवेधश्चैतदनुसारेण कार्यः (एते सत्तगमगत्ति) प्रथमा-स्त्रयो मध्यमत्रयस्थाने एकः पश्चिमास्तु त्रय एवेत्येवं सप्त असं-ख्यातवर्षायुष्कमनुष्याधिकारे (ओगाहणा साइरेगाइं नवधणु-सयाइंति) विमलवाहनकुलकरपूर्वकालीनमनुष्यापेक्षया। (तिन्निगाउयाइंति) एतच्चैकान्तसुषमादिकालभाविमनुष्यापे-क्षया (मज्झिमगमएत्ति) पूर्वोक्तनीतेस्त्रिभिरप्येक एवायमिति॥ भ०२४ श० २३ उ०॥ (असंहता अकामनिर्जया मृत्वा देवलोके-षूपपद्यन्ते इति वाणमंतरशब्दे वक्ष्यते)

एवं वेमाणियावि सोहम्मीसाणगा भाणियव्वा एवं। सणंकुमारगावि नवरं असंखेज्जवासाउय अकम्मभूमि-गवज्जेहिंतो उववज्जंति एवं जाव सहस्सारकप्पोवगवेमा-णियदेवा भाणियव्वा॥ आणयदेवाणं भंते! कओहिं-तो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो जाव देवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! नो नेरइएहिंतो नो तिरिक्खजोणिएहिंतो मणु-स्सेहिंतो उववज्जंति नो देवेहिंतो। जइ मणुस्सेहिंतो उव-वज्जंति किं सम्मुच्छिममणुस्सेहिंतो गब्भवक्कंतिय मणु-स्सेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! गब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो सम्मुच्छिममणुस्सेहिंतो उववज्जंति। ज-दि गब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं कम्मभूमि-गब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अकम्मभूमिगब्भ-वक्कंतिएहिंतो अंतरदिवएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! क-म्मभूमिगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो अकम्म-भूमिगेहिंतो नो अंतरदिवगेहिंतो। जदि कम्मभूमिग-ब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउए-हिंतो असंखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! सं-खेज्जवासाउएहिंतो नो असंखेज्जवासाउएहिंतो। जदि सं-खेज्जवासाउयकम्मभूमिगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उवव-ज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! पज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगब्भवक्कंति-यमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जं-ति। जइ पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगब्भवक्कंतियम-णुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सम्मादिट्ठी पज्जत्तगसंखेज्जवा-साउयकम्मभूमिगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति? मिच्छादिट्ठी पज्जत्तगसंखेज्जवासाउएहिंतो सम्मामिच्छादि-ट्ठी पज्जत्तगसंखेज्जवासाउएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! सम्मदिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगब्भवक्कंतियम-णुस्सेहिंतो वि मिच्छादिट्ठी वासाउयकम्मभूमिगब्भवक्कंति-एहिंतो वि नो सम्मामिच्छादिट्ठी पज्जत्तएहिंतो उववज्जं-ति॥ जदि सम्मदिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिग-ब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संजयसम्मदिट्ठी पज्जत्तएहिंतो असंजयसम्मदिट्ठी पज्जत्तएहिंतो संजयासं-जयसम्मदिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! तिहिंतो वि उववज्जंति। एवं जाव अच्चुयगो कप्पो एवं

गेविज्जदेवावि नवरं संजयासंजया एते पडिसेहेयव्वा । एवं जहेव गेविज्जगदेवा तहेव अणुत्तरोववाइयावि नवरं इमं नाणत्तं संजया चेव । जदि संजयसम्मदिट्ठी पज्जत्तसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगब्भवक्कंतियमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं पमत्तसंजयसम्मादिट्ठी पज्जत्तएहिंतो अप्पमत्तसंजएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! अप्पमत्तसंजएहिंतो उववज्जंति नो पमत्तसंजएहिंतो उववज्जंति । जदि अपमत्तसंजएहिंतो उववज्जंति किं इड्डिपत्तअपमत्तसंजएहिंतो अणिड्डिपत्तअपमत्तसंजएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! दोहिंतो वि उववज्जंति । प्रज्ञा० ६ पद ।

सोहम्मगदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइएहिंतो उववज्जंति भेदो जहा जोइसियउद्देसए असंखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए सोहम्मगदेवेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकाल० ? गोयमा ! जहण्णेणं पलिओवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमट्ठिईएसु उववज्जेज्जा । तेणं भंते । अवसेसं जहा जोइसिएसु उववज्जमाणस्स णवरं सम्मादिट्ठी वि मिच्छदिट्ठी वि णो सम्मामिच्छादिट्ठी । णाणीवि अण्णाणीवि दो णाणा दो अण्णाणा णियमं। ठिई जहण्णं पलिओवमं उक्कोसेणं तिण्णि पलिओवमाइं एवं अणुबंधो वि सेसं तहेव । कालादेसेणं जहण्णेणं दो पलिओवमाइं उक्कोसेणं छप्पलिओवमाइं एवइयं ।१। सो चेव जहण्णकालट्ठिईएसु उववण्णो एस चेव वत्तव्वया णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं दो पलिओवमाइं उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं जाव करेज्जा ।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिईएसु उववण्णो जहण्णेणं तिपलिओवमाइं उक्कोसेणवि तिपलिओवमाइं एस चेव वत्तव्वया णवरं ठिई जहण्णेणं तिपलिओवमाइं उक्कोसेणं वि तिण्णि पलिओवमाइं सेसं तं चेव कालादेसेणं जहण्णेणं छप्पलिओवमाइं उक्कोसेण वि छप्पलिओवमाइं एवइयं कालं जाव । ३ । सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठिईओ जाओ जहण्णेणं पलिओवमट्ठिईएसु उक्कोसेणवि पलिओवमट्ठिईएसु एस चेव वत्तव्वया णवरं ओगाहणा जहण्णेणं धणुहपुहुत्तं उक्कोसेणं दो गाउयाइं ठिई जहण्णेणं पलिओवमं उक्कोसेणवि पलिओवमं सेसं तहेव कालादेसेणं जहण्णेणं दो पलिओवमाइं उक्कोसेण वि दो पलिओवमाइं एवइयं।६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाओ आदिल्लगमगसरिसा तिण्णि गमगा णेयव्वा णवरं ठितिं कालादेसं च जाणेज्जा ।९। जइ संखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदियसंखेज्जवासाउयस्स जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव णववि गमगा णवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा जाहे अप्पणा जहण्णकालट्ठिईओ भवइ ताहे तिसु गमएसु सम्मादिट्ठी वि मिच्छादिट्ठीवि णो सम्मामिच्छादिट्ठी । दो णाणा दो अण्णाणा णियमं सेसं तं चेव ९ जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति भेदो जहेव जोइसिएसु उववज्जमाणस्स जाव असंखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्सेणं भंते ! जे भविए सोहम्मकप्पे देवत्ताए उववज्जित्तए एवं जहेव असंखेज्जवासाउयस्स सण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए सोहम्मे कप्पे उववज्जमाणस्स तहेव सत्त गमगा णवरं आदिल्लेसु दोसु गमएसु ओगाहणा जहण्णेणं गाउयं उक्कोसेणं तिण्णि गाउयाइं । तइयगमे जहण्णेणं तिण्णि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिण्णि गाउयाइं चउत्थगमए जहण्णेणं गाउयं उक्कोसेणवि गाउयं । पच्छिमएसु तिसु गमएसु जहण्णेणं तिण्णि गाउयाइं उक्कोसेण वि तिण्णि गाउयाइं सेसं तहेव । णिरवसेसं । जइ संखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्से एवं संखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्साणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव णव गमगा भाणियव्वा णवरं सोहम्मगदेवट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव । ईसाणदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ईसाणदेवाणं एस चेव सोहम्मगदेवसरिसा वत्तव्वया णवरं असंखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स जेसु ठाणेसु सोहम्मे उववज्ज पलिओवमट्ठिई तेसु ठाणेसु इहं सातिरेगं पलिओवमं कायव्वं । चउत्थगमे ओगाहणा जहण्णेणं धणुहपुहुत्तं उक्कोसेणं साइरेगाइं दो गाउयाइं सेसं तं चेव । असंखेज्जवासाउयसण्णिमणुस्सस्सवि तहेव ठिई जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स । असंखेज्जवासाउयस्स ओगाहणा वि जेसु ठाणेसु गाउयं तेसु ठाणेसु इहं सातिरेगं गाउयं सेसं तहेव । संखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाणं मणुस्साण य जहेव सोहम्मे उववज्जमाणाणं तहेव णिरवसेसं णव गमगा णवरं ईसाणे ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सणंकुमारगदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति उववातो जहा सक्करप्पभा पुढवी णेरइयाणं जाव पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसण्णिपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते ! जे भविए सणंकुमारदेवेसु उववज्जित्तए अवसेसा परिमाणादीया भवादेसपज्जवसाणा सच्चेव वत्तव्वया भाणियव्वा जहा सोहम्मे उववज्जमाणस्स णवरं सणंकुमारट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा । जाहेयं अप्पणा जहण्णकालट्ठिईओ भवइ ताहे तिसु गमएसु पंच लेस्साओ आदिल्लाओ कायव्वाओ सेसं तं चेव । जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति मणुसाणं जहेव सक्करप्पभाए उववज्जमाणाणं तहेव णव वि गमा णवरं सणंकुमारट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा । माहिंदगदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति जहा सणंकुमारदेवाणं वत्तव्वया तहा माहिंदगदेवाणंवि भाणियव्वा णवरं माहिंदगदेवाणं ठितिं सातिरेगा भाणियव्वा सच्चेव एवं बंभलोगदेवाणवि वत्तव्वया णवरं बंभलोगट्ठितिं संवेहं च जाणेज्जा एवं जाव सहस्सारो णवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा । लंतगादीणं जहण्णकालट्ठिईयस्स तिरिक्खजोणियस्स तिसु वि गमएसु छप्पि लेस्साओ

कायव्वाओ संघयणाइं बंभलोगलंतएसु पंच आदिल्लगाणि महासुक्कसहस्सारेसु चत्तारि तिरिक्खजोणियाणवि मणुस्साण वि सेसं तं चेव। आणयदेवाणं भंते! कओहिंतो उववज्जंति, उववाओ जहा सहस्सारे देवाणं णवरं तिरिक्खजोणिया खोडेयव्वा जाव पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सण्णिमणुस्साणं भंते! जे भविए आणयदेवेसु उववज्जित्तए । मणुस्साणं वत्तव्वया जहेव सहस्सारेसु उववज्जमाणाणं णवरं तिण्णि संघयणाणि सेसं तहेव, अणुबंधो भवादेसेणं जहण्णेणं तिण्णि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं सत्त भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहण्णेणं अट्ठारससागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं सत्तावण्णं सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं । एवं सेसावि अट्ठ गमगा भाणियव्वा णवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तहेव । एवं जाव अच्चुयदेवा णवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा। चउसु चेव संघयणा तिण्णि आणयादीसु । गेवेज्जगदेवाणं भंते! कओहिंतो उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया णवरं दो संघयणा ठितिं संवेहं च जाणेज्जा। विजय वेजयंत जयंत अपराजितदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया णिरवसेसा जाव अणुबंधोत्ति णवरं पढमं संघयणं सेसं तहेव । भवादेसेणं जहण्णेणं तिण्णि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं पंच भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहण्णेणं एकतीसं सागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठि सागरोवमाइं तिण्णि पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव एवं सेसावि अट्ठ गमगा भाणियव्वा । णवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा । मणूसे लद्धी णवसु वि गमएसु जहा गेवेज्जेसु उववज्जमाणस्स णवरं पढमं संघयणं सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति उववाओ जहेव विजयादीणं जाव सेणं भंते! केवइयकालट्ठिईएसु उववज्जेज्जा? गोयमा ! जहण्णेणं तेत्तीसं सागरोवमट्ठिई उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमट्ठिईएसु अवसेसा जहा विजयाइसु उववज्जंता णवरं भवादेसेणं तिण्णि भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहण्णेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणवि तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठिईओ जाओ एस चेव वत्तव्वया णवरं ओगाहणाठिईओ रयणिपुहुत्तं च वासपुहुत्ताणि सेसं तहेव संवेहं च जाणेज्जा । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिईओ जाओ एस चेव वत्तव्वया णवरं ओगाहणा जहण्णेणं पंचधणुहसयाइं उक्कोसेण वि पंचधणुहसयाइं ठिई जहण्णेणं पुव्वकोडी उक्कोसेणवि पुव्वकोडी सेसं तहेव जाव भवादेसोत्ति । कालादेसेणं जहण्णेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं सेवेज्जा। एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा । एए तिण्णि गमगा सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं भंते! भंते त्ति । भगवं! गोयमा! जाव विहरइ ।

(जहण्णेणं पलिओवमट्ठिईएसुत्ति) सौधर्मे जघन्येनान्यस्यायुषोऽसत्वात् । (उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिईएसुत्ति) यद्यपि सौधर्मे बहुतरमायुष्कमस्ति तथाप्युत्कर्षतस्त्रिपल्योपमायुष एव तिर्यञ्चो भवन्ति तदनतिरिक्तं च देवायुर्बध्नन्तीति ॥ (दो पलिओवमाइंति एकं तिर्यग्भवसत्कमपरं च देवसत्कम् (छपलिओवमाइंति) त्रीणि पल्योपमानि तिर्यग्भवसत्कानि त्रीण्येव देवभवसत्कानीति। सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठिईओ जाओ इत्यादि ॥ गमत्रयेऽप्येको गमो भावना तु प्रदर्शितैव । (जहण्णेणं धणुहपुहत्तंति) क्षुद्रकायचतुष्पदापेक्षम् (उक्कोसेणं दोगाउयाइंति) यत्र क्षेत्रे काले वा गव्यूतमाना मनुष्या भवन्ति तत्सम्बन्धिनो हस्त्यादीनपेक्ष्योक्तमिति । संख्यातायुः पञ्चेन्द्रियतिर्यगधिकारे जो इह अप्पणा जहण्णकालट्ठिईओ भवइत्यादौ (नो सम्मामिच्छादिट्ठीति) मिश्रदृष्टिर्निषेध्यो जघन्यस्थितिकस्य तदसम्भवादजघन्यस्थितिकेषु दृष्टित्रयस्यापि भावादिति । तथा ज्ञानद्वारेऽपि द्वे ज्ञाने वा अज्ञाने वा स्यातां जघन्यस्थितेरन्यज्ञानाज्ञानयोरभावादिति । अथ मनुष्याधिकारे " नवरं आइल्लएसु दोसु गमएसु इत्यादि " आद्यगमयोर्हि पूर्वत्र धनुः पृथक्त्वं जघन्यावगाहनोत्कृष्टा तु गव्यूतषट्कमुक्तेह तु "जहण्णेण गाउयमित्यादि " तृतीयगमे तु जघन्यत उत्कर्षतश्च षड् गव्यूतान्युक्तानीह तु त्रीणि चतुर्थगमे तु प्राग्जघन्यतो धनुःपृथक्त्वमुत्कर्षतस्तु द्वे गव्यूते उक्ते इह तु जघन्यत उत्कर्षतश्च गव्यूतमेवमन्यदप्यूह्यम् । ईशानकदेवाधिकारे (साइरेगं पलिओवमं कायव्वंति) ईशाने सातिरेकपल्योपमजघन्यस्थितित्वात् तथा (चउत्थगमए ओगाहणा जहण्णेणं धणुहपुहुत्तंति) ये सातिरेकपल्योपमायुषस्तिर्यञ्चः सुषमांशोद्भवाः क्षुद्रतरकायास्तानपेक्ष्योक्तम् (उक्कोसेणं साइरेगाइं दो गाउयाइंति) एतच्च यत्र काले सातिरेकगव्यूतमाना मनुष्या भवन्ति तत्कालभवान् हस्त्यादीनपेक्ष्योक्तम् । तथा ॥ (जेसु ठाणेसु गाउयंति) सौधर्मदेवाधिकारे येषु स्थानेष्वसंख्यातवर्षायुर्मनुष्याणां गव्यूतमुक्तम् (तेसु ठाणेसु इहं सातिरेगं गाउयंति) जघन्यतः सातिरेकपल्योपमस्थितिकत्वादीशानकदेवस्य प्राप्तव्यदेवस्थित्यनुसारेण चाऽसंख्यातवर्षायुर्मनुष्याणां स्थितिसद्भावात्तदनुसारेणैव च तेषामवगाहनाभावादिति । सनत्कुमारदेवाधिकारे जाहे य अप्पणजहण्णेत्यादौ (पंच लेस्सा आदिल्लाओ कायव्वाओत्ति)जघन्यस्थितिकस्तिर्यङ् सनत्कुमारे समुत्पित्सुर्जघन्यस्थितिसामर्थ्यात्कृष्णादीनां चतसृणां लेश्यानामन्यतरस्यां परिणतो भूत्वा मरणकाले पद्मलेश्यामासाद्य म्रियते ततस्तत्रोत्पद्यते यतोऽग्रेतनभवलेश्यापरिणामे सति जीवः परभवं गच्छतीत्यागमः। तदेवमस्य पञ्च लेश्या भवन्ति लंतगादीणंजहण्णेत्यादि एतद्भावना चानन्तरोक्तन्यायेन कार्या (संघयणाइं बंभलोयलंतएसु पंच आइल्लगाणित्ति) छेदवर्तिसंहननस्य चतुर्णामेव देवलोकानां गमने निबन्धनत्वात् यदाह–"छेवट्ठेण उ गम्मइ,चत्तारि उ जाव आइमा कप्पा । वड्ढेज्ज कप्पजुअलं, संघयणे कीलियाईएत्ति " ॥१॥ (जहण्णेण तिण्णि भवग्गहणाइंति) आनतादिदेवो मनुष्येभ्य एवोत्पद्यते, तेष्वेव च प्रत्यागच्छतीति जघन्यतो भवत्रयं भवतीति एवं भवसप्तकमप्युत्कर्षतो भावनीयमिति (उक्कोसेणं सत्तावण्णमित्यादि) आनतदेवानामुत्कर्षत एकोनविंशतिसागरोपमाण्यायुस्तस्य च भवत्रयभावेन सप्तपञ्चाश-

त्सागरोपमाणि मनुष्यभवचतुष्टयसम्बन्धिपूर्वकोटीचतुष्काभ्यधिकानि भवन्तीति ॥ भ०२४ श० २४ उ० ॥ जी० ॥ कर्म० ॥ एष संक्षेपार्थः सामान्यतो नरकोपपातचिन्तायां रत्नप्रभोपपातचिन्तायां च देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकाणांतथाऽसंख्येयवर्षायुषश्चतुष्पदखेचराणां शेषाणामपि चापर्याप्तकानां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां तथा मनुष्याणां संमूर्च्छिमानां गर्भव्युत्क्रान्तिकानामप्यकर्मभूमिजानामन्तरद्वीपजानां कर्मभूमिजानामप्यसंख्येयवर्षायुषां संख्येयवर्षायुषामपि अपर्याप्तानां प्रतिषेधः शेषाणां विधानम् । शर्करप्रभायां संमूर्च्छिमानामपि प्रतिषेधः वालुकप्रभायां भुजपरिसर्पाणामपि पङ्कप्रभायां खेचराणामपि धूमप्रभायां चतुष्पदानामपि तमःप्रभायां उरःपरिसर्पाणामपि सप्तमपृथिव्यां स्त्रीणामपि भवनवासिभूपपातचिन्तायां देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकापर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंमूर्च्छिमापर्याप्तगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां प्रतिषेधः शेषाणां विधानम् । पृथिव्यब्वनस्पतिषु सकलनैरयिकसनत्कुमारादिदेवानां तेजोवायुद्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु सर्वनारकसर्वदेवानां प्रतिषेधः तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वानतादिदेवानां मनुष्येषु सप्तमपृथिवीनारकतेजोवायूनां व्यन्तरेषु देवनारकपृथिव्यादिपञ्चकविकलेन्द्रियत्रिकापर्याप्ततिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंमूर्च्छिमापर्याप्तगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां ज्योतिकेषु सम्मूर्च्छिमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियासंख्येयवर्षायुष्कखचरान्तरद्वीपजमनुष्याणामपि प्रतिषेधः । एवं सौधर्मेशानयोरपि । सनत्कुमारादिषु सहस्रारपर्यन्तेष्वकर्मभूमिजासंख्येयवर्षायुष्ककर्मभूमिजानामपि प्रतिषेधः आनतादिषु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणामपि विजयादिषु मिथ्यादृष्टिमनुष्याणामपीति । गतं पञ्चमद्वारम् । प्रज्ञा० ६ पद ।

(??) कृतयुग्मादिविशेषणेनैकेन्द्रियाणाम्—

कडजुम्मकडजुम्मएगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति किं णेरइय जहा उप्पलुद्देसए तहा उववाओ तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनंता वा उववज्जंति तेणं भंते ! जीवा समए समए पुच्छा ? गोयमा ! तेणं अणंता समए समए अवहीरमाणा २ अणंताहिं ओसप्पिणीउसप्पिणीहिं अवहीरंति णो चेव णं अवहिरिया सिया उच्च-जहा उप्पलुद्देसए । तेणं भंते जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधगा पुच्छा, गोयमा ! बंधगा णो अबंधगा एवं सव्वेसिं वाउयवज्जाणं आउयस्स बंधगा वा अबंधगा वा तेणं भंते ! जीवा णाणावरणिज्जकम्मस्स वेदगा पुच्छा, गोयमा ! वेदगा णो अवेदगा एवं सव्वेसिं तेणं भंते! किं जीवा किं सातावेदगा असातावेदगा पुच्छा, गोयमा ! सातावेदगा वा असातावेदगा वा एवं खलु उप्पलुद्देसगपरिवाडी सव्वेसिं कम्माणं, उदई णो अणुदई छण्हं कम्माणं उदीरगा णो अणुदीरगा वेदणिज्जा उयाणं उदीरगा वा अणुदीरगा वा तेणं भंते ! जीवा किं कण्हलेस्सा पुच्छा, गोयमा ! कण्हलेस्सा वा णीललेस्सा वा काउलेस्सा वा तेउलेस्सा वा णो सम्मद्दिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो णाणी अण्णाणी णियमं दु अण्णाणी तं जहा मतिअण्णाणी य सुयअण्णाणी य णो मणजोगी णो वइजोगी कायजोगी सागारोवउत्ता वा अणागारोवउत्ता वा । तेसिणं भंते ! जीवाणं सरीरा कइवण्णा जहा उप्पलुद्देसए सव्वत्थ पुच्छा, गोयमा ! उप्पलुद्देसए उसासगा वा णीसासगा वा णो उस्सासगा णीसासगा वा आहारगा वा अणाहारगा वा णो विरया अविरया णो विरयाविरया सकिरिया णो अकिरिया । सत्तविहबंधगा वा अट्ठविहबंधगा वा आहारसण्णोवउत्ता वा जाव परिग्गहसण्णोवउत्ता वा कोहकसाई जाव लोभकसाई वा णो इत्थीवेदगा णो पुरिसवेदगा णपुंसगवेदगा वा इत्थीवेदबंधगा वा णपुंसगवेदबंधगा वा णो सण्णी असण्णी सइंदिया णो अणिंदिया तेणं भंते ! कडजुम्म ॥ २ ॥ एगिंदियाओत्ति कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं अणंताओ ओसप्पिणी उस्सप्पिणीओ वणस्सइकालो संवेहो ण भण्णइ आहारो जहा उप्पलुद्देसए णवरं णिव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं सेसं तहेव ठिई जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समुग्घाया आदिल्ला, चत्तारि मारणंतियसमुग्घाया तेणं समोहयावि असमोहया वि मरंति उव्वट्टणा जहा उप्पलुद्देसए । अह भंते ! सव्वपाणा जाव सव्वसत्ता कडजुम्मा २ एगिंदियत्ताए उववण्णपुव्वा ? हंता गोयमा ! असइं अदु वा अणंतखुत्तो ? कडजुम्मतेओग एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ तहेव तेणं भंते ! जीवा एगपुच्छा, गोयमा ! एगूणवीसा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति सेसं जहा कडजुम्माणं जाव अणंतखुत्तो २ कडजुम्मदावरजुम्मएगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववातो तहेव । तेणं भंते ! जीवा एगपुच्छा, गोयमा ! अट्ठारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो ॥ ३ ॥ कडजुम्मकलिओग एगिंदियाणं भंते ! कओ उववातो तहेव परिमाणं सत्तरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो ॥ ४ ॥ तेओगकडजुम्मएगिंदियाणं भंते ! कओ उववातो तहेव परिमाणं बारस वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो ॥ ५ ॥ तेओगतेओगएगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ तहेव परिमाणं पण्णरस संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो ।६। एवं एएसु सोलससु महाजुम्मेसु एक्को गमओ णवरं परिमाणे णाणत्तं तेओ य दावरजुम्मेसु परिमाणं चउद्दस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ।७। तेओगकलिओगतेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ।८।

ज्जंति ॥ ८ ॥ दावरजुम्मकडजुम्मेसु अट्ठ वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति।९। दावरजुम्मतेओगेसु एक्कारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति । १० । दावरजुम्मदावरजुम्मेसु दस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ ११ ॥ दावरजुम्मकलिओगेसु णव वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ॥ १२ ॥ कलिओगकडजुम्मेसु चत्तारि वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति १३ । कलिओगतेओगेसु सत्त वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति ।१४। कलिओगदावरजुम्मेसु छ वा संखेज्जा असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति । १५ । कलिओगकलिओगएगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ तहेव परिमाणं पंच वा संखेज्जा वा असंखेज्जा अणंता वा उववज्जंति सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥

(जहा उप्पलुद्देसए त्ति) उत्पलोद्देशक एकादशशते प्रथम इह च यत्र क्वचित्पदे उत्पलोद्देशकातिदेशः क्रियते तत्तत एवावधार्यम् (संवेहो न भन्नइत्ति) उत्पलोद्देशके उत्पलजीवस्योत्पादो विवक्षितस्तत्र च पृथिवीकायिकादिकायां नरापेक्षया संवेधः सम्भवति इह त्वेकेन्द्रियाणां कृतयुग्म २ विशेषणानामुत्पादोऽधिकृतस्ते च वस्तुतोऽनन्ता एवोत्पद्यन्ते तेषां चोद्वृत्तेरसम्भवात्संबन्धो न सम्भवति। यश्च षोडशादीनामेकेन्द्रियेषूत्पादोऽभिहितोऽसौ त्रसकायिकेभ्यो ये तेषूत्पद्यन्ते तदपेक्ष एव न पुनः पारमार्थिकोऽनन्तानां प्रतिसमयं तेषूपपादादिति ॥ भ०३५ श०१ उ० (उत्पलोद्देशकः वणस्सइ शब्दे)

प्रथमसमयकृतः ॥

पढमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति ? गोयमा ! तहेव एवं जहेव पढमो उद्देसओ तहेव सोलसखुत्तो बितिओ वि भाणियव्वो तहेव सव्वं णवरं इमाणि दस णाणत्ताणि ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं आउयकम्मस्स णो बंधगा अबंधगा आउयस्स णो उदीरगा अणुदीरगा णो उस्सागा णो णिस्सासगा णो उस्सासणिस्सासगा । सत्तविहबंधगा वा णो अट्ठविहबंधगा वा। तेणं भंते ! पढमसमयकडजुम्म २ एगिंदिया तिकालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! एक्कं समयं एवं ठितीए वि समुग्घाया आदिल्ला दोणि । समोहयाए पुच्छिज्जति उव्वट्टणा ण पुच्छिज्जइ सेसं तहेव सव्वं णिरवसेसं सोलससु वि गमएसु जाव अणंतखुत्तो । सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥

अथ द्वितीयस्तत्र (पढमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) एकेन्द्रियत्वेनोत्पत्तौ प्रथमः समयो येषां ते तथा ते च कृतयुग्मकृतयुग्माश्चेति प्रथमसमयकृतयुग्मकृतयुग्माः ते च ते एकेन्द्रियाश्चेति समासोऽतस्ते (सोलसखुत्तोत्ति) षोडशकृत्वः पूर्वोक्तान् षोडशराशिभेदानाश्रित्येत्यर्थः (नाणत्ताइंति) पूर्वोक्तस्य विलक्षणत्वस्थानानि, ये पूर्वोक्ता भावास्ते केचित्प्रथमसमयोत्पन्नानां न सम्भवन्तीति कृत्वा तत्रावगाहनाद्योद्देशकवादरवनस्पत्यपेक्षया महती उक्ताऽत्र तु इह तु प्रथमसमयोत्पन्नत्वेन साकल्येति नानात्वमेवमन्यान्यपि स्वधियोह्यानीति भ० ३५ श० २ उ० ॥

अप्रथमसमयकृतः

अपढमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एसो जहा पढमुद्देसो सोलसहि वि जुम्मेसु तहेव णेयव्वो जाव कलिओगकलिओगत्ताए जाव अणंतखुत्तो– सेवं भंते ! भंते ! त्ति

तृतीयोद्देशके तु (अपढमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) इहाप्रथमः समयो येषामेकेन्द्रियत्वेनोत्पन्नानां द्व्यादयः समया विग्रहश्च पूर्ववत्, एते च यथा सामान्यैकेन्द्रियास्तथा भवन्तीत्यत एवोक्तम् "एसो जहा पढम उद्देसो इत्यादी"ति भ.३५ श०३उ.

चरमसमयकृतः ॥

चरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं जहेव पढमसमय उद्देसओ णवरं देवा न उववज्जंति तेउलेस्सा ण पुच्छंति सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥

चतुर्थे तु (चरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) इह चरमसमयशब्देनैकेन्द्रियाणां मरणसमयो विवक्षितः स च परभवायुषः प्रथमसमय एव तत्र च वर्त्तमानाश्चरमसमयाः संख्येयाश्च कृतयुग्मकृतयुग्मा ये एकेन्द्रियास्ते तथा ॥ (एवं जहा पढमसमय उद्देसओ त्ति) यथा प्रथमसमयैकेन्द्रियोद्देशस्तथा चरमसमयैकेन्द्रियोद्देशकोऽपि वाच्यस्तत्र हि औघिकोद्देशकापेक्षया दश नानात्वान्युक्तानीहापि तानि तथैव समानस्वरूपत्वात्तत्प्रथमसमयचरमसमयानां यः पुनरिह विशेषस्तं दर्शयितुमाह "नवरं देवा न उववज्जंतीत्यादि" देवोत्पादेनैवैकेन्द्रियेषु तेजोलेश्या भवति, न चेह देवोत्पादः सम्भवतीति, तेजोलेश्या एकेन्द्रिया न पृच्छ्यन्ते इति ॥ भ० ३५ श०४ उ० ।

अचरमसमयकृतः

अचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा अपढमसमयउद्देसो तहेव णिरवसेसो भाणियव्वो सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥

पञ्चमे तु (अचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) न विद्यते चरमसमय उक्तलक्षणो येषां ते अचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति समासः भ० ३५ श० ॥ ५ उ०॥

प्रथमप्रथमसमयः ।

पढमपढमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पढमसमयउद्देसओ तहेव णिरवसेसं सेवं भंते ! भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥

षष्ठे तु (पढमपढमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) एकेन्द्रियोत्पादस्य प्रथमसमययोगाद्ये प्रथमाः प्रथमश्च समयः कृतयुग्मकृतयुग्मत्वानुभूतेर्येषामेकेन्द्रियाणां ते प्रथम २ समयकृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाः । भ० ३५ श० ६ उ० । प्रथमाप्रथमः ।

पढमअपढमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पढमसमयउद्देसओ तहेव जाणियव्वो सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥

सप्तमे तु (पढम अपढमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) प्रथम.-

स्तथैव योऽप्रथमश्च समयः कृतयुग्म२ त्वानुभूतेर्येषामेकेन्द्रियाणां ते प्रथमाप्रथमसमयकृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रिया इह च एकेन्द्रियत्वोत्पादप्रथमसमयवर्तित्वे तेषां यद्विवक्षितसङ्ख्यानुभूतेरप्रथमसमयवर्तित्वं तत्प्राग्भवसम्बन्धिनीं तामाश्रित्येत्यवसेयमेवमुत्तरत्रापीति । भ० ३५ श० ७ उ० प्रथमचरमः ।

पढमचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा चरिमुद्देसओ तहेव णिरवसेसं सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥

अष्टमे तु (पढमचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) प्रथमाश्च ते विवक्षितसङ्ख्यानुभूताः प्रथमसमयवर्तित्वाच्चरमसमयाश्च मरणसमयवर्तिनः परिज्ञाटस्या इति ॥ प्रथमचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः भ० ३५ श० ८ उ० ।

प्रथमाचरमः

पढमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पढमुद्देसओ तहेव णिरवसेसं सेवं भंते ! भंते ! त्ति जाव विहरइ

नवमे तु (पढमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) प्रथमास्तथैव अचरमसमयास्त्वेकेन्द्रियोत्पादापेक्षया प्रथमसमयवर्तिन इह विवक्षिताश्चरमत्वनिषेधस्य तेषु विद्यमानत्वादन्यथा हि द्वितीयोद्देशकोक्तानामवगाहनादीनां यदिह समत्वमुक्तं तन्न स्यात्ततः कर्मधारयः शेषं तु तथैव भ० ३५ श० ९ उ० ।

चरमचरमः ।

चरिम २ समयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा चउत्थो उद्देसओ तहेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥

दशमे तु (चरिम २ समयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) चरमाश्च ते विवक्षितसंख्यानुभूतेश्चरमसमयवर्तित्वाच्चरमसमयाश्च प्रागुक्तस्वरूपा इति चरमसमयाः शेषं तु प्राग्वत् ॥ ३५ ॥ १० ॥

चरमाचरमः ।

चरिमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पढमुद्देसओ तहेव णिरवसेसं सेवं भंते ! भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥

एकादशे तु (चरिमअचरिमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति) चरमास्तथैव अचरमसमयाश्च प्रागुक्तयुक्तेरेकेन्द्रियोत्पादापेक्षया प्रथमसमयवर्तिनो ये ते चरमाचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः ॥ भ० ३५ श० ११ उ० ।

एवं एएणं कमेणं एक्कारस उद्देसगा पढमो ततिओ पंचमओ य सरिसगमया सेसा अट्ठ सरिसा णवरं चउत्थे अट्ठमे दसमे देवा ण उववज्जंति । तेउल्लेस्सा णत्थि । पढमं एगिंदियमहाजुम्मसयं सम्मत्तं ॥ भ० ३५ श० १२ उ० ।

उक्तोद्देशकानां स्वरूपनिर्द्धारणायाह लेश्याविशेषणेन ॥

कण्हलेस्सकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति ? गोयमा ! उववाओ तहेव एवं जहा ओहियउद्देसए णवरं इमं णाणत्तं तेणं भंते ! जीवा कण्हलेस्सा ? हंता कण्हलेस्सा तेणं भंते ! कण्हलेस्सा कडजुम्मा २ एगिंदिया तिकालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । एवं ठिती ए वि जाव अणंतखुत्तो । एवं सोलसु वि जुम्मा भाणियव्वा सेवं भंते ! भंते ! त्ति पढमसमयकण्हलेस्सकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पढमुद्देसए णवरं तेणं भंते ! कण्हलेस्सा ? हंता कण्हलेस्सा सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति । एवं जहा ओहियसए एक्कारस उद्देसगा भणिया तहा कण्हलेस्सवि एक्कारस उद्देसगा भाणियव्वा, पढमो ततिओ पंचमो य सरिसगमगा सेसा अट्ठ वि सरिसगमगा णवरं चउत्थछट्ठदसमेसु उववाओ णत्थि देवस्स सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ पणतीसइमे सए वितिय एगिंदियमहाजुम्मसयं २ एवं णीललेस्सेहिं वि सयं कण्हलेस्ससयसरिसं एक्कारस उद्देसगा तहेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ततियं एगिंदियमहाजुम्मसयं सम्मत्तं ॥ ३ एवं काउलेस्सेहिं वि सयं कण्हलेस्ससयसरिसं सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ३५ ॥ चउत्थ एगिंदियमहाजुम्मसयं ॥ ४ ॥ भवसिद्धिककडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा ओहियसयं णवरं एक्कारस वि उद्देसएसु अह भंते ! सव्वपाणा जाव सव्वसत्ता भवसिद्धियकडजुम्म २ एगिंदियत्ताए उववन्नपुव्वा ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ पंचमं एगिंदियसयं महाजुम्मं सम्मत्तं ॥ ५ ॥ कण्हलेस्सभवसिद्धियकडजुम्म २ एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति, एवं कण्हलेस्सभवसिद्धियएगिंदिएहिं वि सयं वितियं सयं कण्हलेस्ससरिसं भाणियव्वं सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ छट्ठं एगिंदियमहाजुम्मसयं ॥ ६ ॥ णीललेस्से भवसिद्धियएगिंदिएहिं वि सयं सेवं भंते ! भंते ! त्ति सत्तमं एगिंदियमहाजुम्मसयं ॥ ७ ॥ काउलेस्से भवसिद्धियएगिंदिएहिं वि तहेव एक्कारस उद्देसगसंजुत्तं सयं एवं एयाणि चत्तारि भवसिद्धियसयाणि चउसु वि सएसु सव्वपाणा जाव उववन्नपुव्वा णो इणट्ठे समट्ठे सेवं भंते ! भंते ! त्ति अट्ठमं एगिंदियसयं महाजुम्मं ॥ ८ ॥ भवसिद्धिएहिं चत्तारि सयाइं भणियाइं एवं अभवसिद्धिएहिं वि चत्तारि सयाणि लेस्सासंजुत्ताणि भाणियव्वाणि सव्वपाणा तहेव णो इणट्ठे समट्ठे एवं एयाणि बारस एगिंदियमहाजुम्मसयाइं भवंति सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ पंचतीसइमं सयं सम्मत्तं ॥ ३५ ॥

[पढमो तइओ पंचमोयसरिसगमत्ति) कथं यतः प्रथमापेक्षया द्वितीये यानि नानात्वान्यवगाहनादीनि दश भवन्ति न तान्येतेष्विति (सेसा अट्ठसरिसगमगत्ति) द्वितीयचतुर्थषष्ठादयः परस्परेण सदृशगमाः पूर्वोक्तेभ्यो विलक्षणगमा द्वितीयसमानगमा इत्यर्थः विशेषं त्वाह–नवरं चउत्थेत्यादि ॥ कृष्णलेश्याशते (जहन्नेणं एक्कं समयंति) जघन्यत एकसमयानन्तरं संख्यान्तरं भवतीत्यत एकं समयं कृष्णलेश्यकृतयुग्म २ एकेन्द्रिया भवन्तीति (एवं ठिई वि त्ति) कृष्णलेश्यावतां स्थितिः कृष्णलेश्यकालवदवसेयेत्यर्थः ॥ भ० ३५श० ।

द्वीन्द्रियाणाम्-

कडजुम्म२बेइंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ जहा वक्कंतीए परिमाणं सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति अवहारो जहा उप्पलुद्देसए ओगाहणा जहस्सेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं बारसजोयणाइं एवं जहा एगिंदियमहाजुम्माण पढमुद्देसए तहेव णवरं तिन्नि लेस्साओ देवा ण उववज्जंति सम्मदिट्ठी वा मिच्छदिट्ठी वा णो सम्मामिच्छादिट्ठी वा णाणी वा अन्नाणी वा । णो मणजोई वइजोगी वा कायजोगी वा तेणं भंते ! कडजुम्म२बेइंदिया कालओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! जहस्सेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं संखेज्जकालं ठिई जहस्सेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बारस संवच्छराइं,आहारो णियमं छदिसिं तिन्नि समुग्घाया, सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो एवं सोलससु वि जुम्मेसु बेइंदियमहाजुम्मसयं पढमो उद्देसो सम्मत्तो सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ३६ ॥१॥ पढमसमयकडजुम्म२बेइंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं जहा एगिंदियमहाजुम्माणं पढमसमय उद्देसए दस णाणत्ताइं ताइं चेव दस इहवि एक्कारस वि इमं णाणत्तं णो मणजोगी णो वइजोगी कायजोगी । सेसं जहा बेइंदियाणं चेव पढमुद्देसए सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥३६॥२॥ एवं एएण वि जहा एगिंदियमहाजुम्मेसु एक्कारस उद्देसगा तहेव भाणियव्वा णवरं चउत्थछट्ठट्ठमदसमेसु सम्मत्तणाणाणि ण भण्णंति, जहेव एगिंदिएसु पढमो तईयपंचमो य एक्कगमा सेसा अट्ठ एक्कगमा । पढमं बेइंदिए महाजुम्मसयं सम्मत्तं ।३६। १ ॥ कण्हलेस्सकडजुम्म२बेइंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव कण्हलेस्से एक्कारस उद्देसगसंजुत्तं सयं णवरं लेस्सा संचिट्ठणा ठिई जहा एगिंदियकण्हलेस्साणं॥ बितियं बेइंदियसयं ॥३६॥ २ ॥ एवं णीललेस्सेहिं वि सयं । सतं ततियं ॥ ३६ ॥ ३ ॥ एवं काउलेस्सेहि वि सयं चउत्थं सतं ॥४॥ भवसिद्धियकडजुम्म२बेइंदियाणं भंते ! एवं भवसिद्धिया वि चत्तारि तेणेव पुव्वगमएणं णेतव्वा णवरं सव्वपाणा णो इणट्ठे समट्ठे सेसं तहेव,ओहियसयाणि चत्तारि सेवं भंते ! भंते ! त्ति । छत्तीसइमसए अट्ठमं सयं सम्मत्तं ॥३६॥८॥ जहा भवसिद्धियसयाणि चत्तारि एवं अभवसिद्धियसयाणि चत्तारि भाणियव्वाणि णवरं सम्मत्तणाणाणि सव्वहा णत्थि सेसं तं चेव,एवं एयाणि बारसबेइंदियमहाजुम्मसयाणि भवंति सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ बेइंदियमहाजुम्मसया सम्मत्ता । छत्तीसइमं महाजुम्मसयं सम्मत्तं ॥ ३६ ॥ कडजुम्म २ तेइंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं तेइंदिएसु वि बारस सया कायव्वा बेइंदियसयसरिसा णवरं ओगाहणा जहस्सेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं ठिई जहस्सेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं एगूणवण्णराइंदियाइं सेसं तहेवसेवं भंते ! भंते ! त्ति । तेइंदियमहाजुम्मसया सम्मत्ता । सत्ततीसइमं सयं सम्मत्तं ॥ ॥ ३७ ॥ चउरिंदिएहिं वि एवं बारस सया कायव्वा णवरं ओगाहणा जहस्सेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं ठिई जहस्सेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं छम्मासा सेसं जहा बेइंदियाणं सेवं भंते ! भंते ! त्ति । चउरिंदियमहाजुम्मसयं सम्मत्तं (अट्ठतीसइमं सयं सम्मत्तं) ॥ ३८ ॥ कडजुम्म २ असन्निपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा बेइंदियाणं तहेव असन्निसु वि बारस सया कायव्वा णवरं ओगाहणा जहस्सेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोअणसहस्सं संचिट्ठणा जहस्सेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं पुव्वकोडिपुहुत्तं । ठिई जहण्णेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं पुव्वकोडी सेसं बेइंदियाणं । सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ असण्णी पंचिंदियमहाजुम्मसया सम्मत्ता । एगूणयालीसइमं सयं सम्मत्तं ॥ ३९ ॥ कडजुम्म २ सन्निपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ चउसु वि गईसु संखेज्जवासाउय असंखेज्जवासाउय पज्जत्ता अपज्जत्तएसु य ण कओ वि पडिसेहो जाव अणुत्तरविमाणत्ति परिमाणं अवहारो ओगाहणा जहा असन्निपंचिंदियाणं वेदणिज्जवज्जाणं सत्तण्हं कम्मप्पगडीणं बंधगा वा अबंधगा वा वेदणिज्जस्स बंधगा णो अबंधगा, मोहणिज्जस्स वेदगा वा अवेदगा वा सेसाणं सत्तण्ह वि वेदगा णो अवेदगा, सायावेदगा वा असायावेदगा, वा मोहणिज्जस्स उदई वा अणुदई वा सेसाणं सत्तण्ह वि उदयी णो अणुदई णामस्स गोयस्स य उदीरगा णो अणुदीरगा सेसाणं छण्ह वि उदीरगा वा अणुदीरगा वा कण्हलेस्सा वा जाव सुक्कलेस्सा या सम्मदिट्ठी वा मिच्छादिट्ठी वा सम्मामिच्छादिट्ठी वा णाणी वा अण्णाणी वा मणजोगी वा वइजोगी वा कायजोगी वा उवओगो वण्णमादी उस्सासगा आहारगा य जहा एगिंदियाणं, विरया वा अविरया वा विरयाविरया य सकिरिया णो अकिरिया । तेणं भंते ! जीवा किं सत्तविहबंधगा वा अट्ठविहबंधगा वा छव्विहबंधगा वा एगविहबंधगा वा ? गोयमा ! सत्तविह बंधगा वा जाव एगविहबंधगा वा । तेणं भंते ! जीवा किं आहारसण्णोवउत्ता जाव परिग्गहसण्णोवउत्ता णो सण्णोवउत्ता ? गोयमा ! आहारसण्णोवउत्ता जाव णो सण्णोवउत्ता सव्वपुच्छा जाणियव्वा । कोहकसायी जाव लोभकसाई वा अकसायी वा इत्थीवेदगा वा पुरिसवेदगा वा णपुंसगवेदगा वा अवेदगा वा । इत्थिवेदबंधगा वा पुरिसवेदबंधगा वा णपुंसगवेदबंधगा वा अबंधगा वा सण्णी णो असण्णी सइंदिया णो अणिंदिया, संचिट्ठणा जहस्सेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं सा-

गरोवमसयपुहत्तं सातिरेगं आहारो तहेव जाव णियमं छ-द्दिसिं ठिई जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोव-माइं । छ समुग्घाया आदिल्लगा मारणंतियसमुग्घाएणं समो-हया वि मरंति असमोहया वि मरंति । उव्वट्टणा जहेव उववा-ओ ण कत्थइ पडिसेहो जाव अणुत्तरविमाणत्ति । अह भंते ! सव्वपाणा जाव अणंतखुत्तो एवं सोलससु वि जु-म्मेसु भाणियव्वं जाव अणंतखुत्तो णवरं परिमाणं जहा बेइंदिया सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४० ॥ १ ॥ पढमसमय-कडजुम्म २ सन्निपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववाओ परि-माणं आहारो जहा एएसिं चेव पढमो उद्देसए ओगाहणा-बंधो वेदो वेदणा उदयी उदीरगा य जहा बेइंदियाणं पढम-सयाणं तहेव कण्हलेस्सा वा जाव सुक्कलेस्सा वा सेसं जहा बेइंदियाणं पढमसमइयाणं जाव अणंतखुत्तो णवरं इत्थिवे-दगा वा पुरिसवेदगा वा णपुंसगवेदगा वा सन्निणो अ-सन्निणो सेसं तहेव एवं सोलससु वि जुम्मेसु परिमाणं त-हेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ एवं एत्थ वि एक्कारस उद्देस-गा तहेव पढमो तइओ पंचमो य सरिसगमगा सेसा अ-ट्ठ वि सरिसगमगा चउत्थछट्ठट्ठमदसमेसु णत्थि विसेसो कोइ वि सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४० ॥ (पढमं पंचिंदि-यमहाजुम्मसयं सम्मत्तं ॥ १ ॥) कण्हलेस्स कडजुम्म२ सन्निपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति तहेव पढमुद्देसओ सन्नीणं णवरं बंधो वेओ उदयी उदीरणालेस्सबंधगसन्न-कसायवेदबंधगा एयाणि जहा बेइंदियाणं कण्हलेस्साणं वेदो तिविहो अवेदगा णत्थि, संचिट्ठणा जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं । एवं ठिईए वि णवरं ठिईए अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं ण भन्नंति सेसं जहा एएसिं चेव पढमुद्देसए जाव अणंतखुत्तो एवं सोलससु वि जुम्मेसु सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥२॥ पढमस-मयकण्हलेस्सकडजुम्म२सन्निपंचिंदियाणं भंते ! कओ उ-ववज्जंति पढमसमयउद्देसए तहेव णिरवसेसं णवरं तेणं भंते ! जीवा कण्हलेस्सा ? हंता कण्हलेस्सा सेसं तहेव एवं सोलससु वि जुम्मेसु सेवं भंते ! भंते ! त्ति, एवं एए वि एक्कारस उद्देसगा कण्हलेस्ससए पढमतत्तियपंचमा सरिसग-मगा सेसा अट्ठ वि सरिसगमा सेवं भंते ! भंते ! त्ति । (वितियं सयं सम्मत्तं) ॥२॥ एवं णीललेस्सेसु वि सयं णवरं संचिट्ठणा जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं दससाग-रोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागमब्भहियाई । एवं ठिईए वि, एवं तिसु उद्देसएसु सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते! त्ति ॥ ततियं सयं सम्मत्तं ॥३॥

पञ्चत्रिंशशते संख्यापदैरेकेन्द्रिया प्ररूपिताः षट्त्रिंशे तु तैरेव द्वीन्द्रियाः प्ररूप्यन्त इत्येवं सम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रं कडजुम्म-बेइंदियाणमित्यादि (जहन्नेणं एकं समयंति) समयानन्तरं संख्यान्तरभावादेवं स्थितिरपि, इतः सर्वसूत्रसिद्धमाशास्रप-रिसमाप्तेर्नवरं चत्वारिंशे शते (वेयणिज्जवज्जाणं सत्तण्हं पग-डीणं बंधगा वा अबंधगा वत्ति) इह वेदनीयस्य बन्धविधिं विशेषेण वक्ष्यतीति कृत्वा वेदनीयवर्जानामित्युक्तं तत्र चोप-शान्तमोहादयः सप्तानामबन्धका एव शेषास्तु यथासम्भवं बन्धका भवन्तीति (वेयणिज्जस्स बंधगा नो अबंधगत्ति) केवलित्वादारात्सर्वेऽपि सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियास्ते च वेदनीयस्य बन्धका एव नाबन्धकाः (मोहणिज्जस्स वेयगा वा अवेयगा वत्ति) मोहनीयस्य वेदकाः सूक्ष्मसम्परायान्ता अवेदकास्तु उपशान्तमोहादयः (सेसाणं सत्तण्ह वि वेयगा नो अवेय-गत्ति) ये क्षीणोपशान्तमोहादयः सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियास्ते सप्ताना-मपि वेदका नो अवेदकाः केवलिन एव चतसृणां वेदका भवन्ति ते चेन्द्रियव्यापारातीतत्वेन न पञ्चेन्द्रिया इति ॥ (सायावेयगा वा असायावेयगा वत्ति) सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामेवं स्वरूपत्वात् (मोहणिज्जस्स उदयी वा अणुदयी वत्ति) तत्र सूक्ष्मसम्परायान्ता मोहनीयस्योदयिनः उपशान्तमोहादय-स्त्वनुदयिनः । सेसाणं सत्तण्हवीत्यादि प्राग्वत् नवरं वेदक-त्वानुक्रमेणाकरणेन चोदयागतानामनुभवनम् उदयस्त्वनुक्रमा गतानामिति (नामस्स गोयस्स य उदीरगा नो अणुदीरगत्ति) नामगोत्रयोरकषायान्ताः सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाः सर्वेऽप्युदीरकाः (से-साणं छण्हवि उदीरगा वत्ति) शेषाणां षण्णामपि यथासम्भ-वमुदीरकाश्चानुदीरकाश्च, यतोऽयमुदीरणाविधिः प्रमत्तान्ताः सामान्येनाष्टानामावलिकावशेषायुष्कास्तु त एवायुर्वर्जसप्ताना-मुदीरका अप्रमत्तादयस्तु चत्वारो वेदनीयायुर्वर्जानां षण्णां तथा सूक्ष्मसम्परायाः आवलिकायां स्वाद्धायाः शेषायां मोहनीयवेद-नीयायुर्वर्जानां पञ्चानामपि उपशान्तमोहास्तूक्तरूपाणां पञ्चा-नामेव क्षीणकषायाः पुनः स्वाद्धाया आवलिकायां शेषायां नामगोत्रयोरेव सयोगिनोऽप्येतयोरेवायोगिनस्त्वनुदीरका एवे-ति । (संचिट्ठणा जहण्णेणं एकं समयंति) कृतयुग्म २ स-ञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां जघन्येनावस्थितिरेकं समयं समयानन्तरं संख्यान्तरसद्भावात् । (उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं साइरे-गत्ति) यत इतः परं सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रिया न भवन्त्येवेति (छ स-मुग्घाया आइल्लगत्ति) । सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामाद्याः षडेव स-मुद्घाता भवन्ति सप्तमस्तु केवलिनामेव ते चानिन्द्रिया इति । कृष्णलेश्याशते -(उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहु-त्तमब्भहियाइंति) इदं कृष्णलेश्यावस्थानं सप्तमपृथिव्युत्कृष्ट-स्थितिं पूर्वभवपर्यन्तवर्तिनं कृष्णलेश्यापरिणाममाश्रित्येति नी-ललेश्याशते (उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं पलिओवमस्स असं-खेज्जइभागमब्भहियाइंति) पञ्चमपृथिव्या उपरितनप्रस्तटे दशसागरोपमाणि पल्योपमासंख्येयभागाधिकान्यायुः सम्भव-ति नीललेश्या च तत्र स्यादत उक्तम् उक्कोसेणमित्यादि ॥ य-स्त्विह प्राक्तनभवान्तिमान्तर्मुहूर्तं तत्पल्योपमासंख्येयभागे प्रवि-ष्टमिति न भेदेनोक्तमेवमन्यत्रापि । (तिसु उद्देसएसुत्ति) प्रथ-मतृतीयपञ्चमेष्विति ॥ भ०४० श०१उ०। जी० ।

एवं काउलेस्ससयं पि णवरं संचिट्ठणा जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं तिन्नि सागरोवमाइं पलिओवमस्स असं-खेज्जइभागमब्भहियाइं एवं ठिईए वि एवं तिसु वि उद्देसए-सु सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति (चउत्थं सयं सम्म-त्तं) ॥ ४ ॥ एवं तेउलेस्सविसयं णवरं संचिट्ठणा जह-न्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं पलिओवमस्स

असंखेज्जइभागमब्भहियाइं । एवं ठिईएवि णवरं णो मणोवउत्ता एवं तिसुवि गमएसु सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ पंचमं सयं ॥ ५ ॥ जहा तेउलेस्सासतं तहा पम्हलेस्ससयं पि णवरं संचिट्ठणा जहस्रेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं एवं ठिईएवि णवरं अंतोमुहुत्तं ण भस्रति सेसं तहेव । एवं एएसु पंचसु सएसु २ जहा कण्हलेस्ससए गमओ तहा णेतव्वो जाव अणंतखुत्तो सेवं भंते ! भंते ! त्ति (छट्ठं सयं सम्मत्तं) ॥ ६ ॥ सुक्कलेस्ससयं जहा ओहियसए णवरं संचिट्ठणा ठिई य जहा कण्हलेस्ससए सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो सेवं भंते ! भंते ! त्ति सत्तमं सयं सम्मत्तं ॥ ७ ॥ भवसिद्धियकडजुम्म २ सण्णिपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पढमं सण्णिसत्तं तहा णेतव्वं भवसिद्धियाभिलावेणं णवरं सव्वपाणा णो इणट्ठे समट्ठे सेसं तं चेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ (अट्ठमं सयं) ॥ ८ ॥ कण्हलेस्सभवसिद्धियकडजुम्म २ सण्णिपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं एएणं अभिलावेणं जहा ओहियकण्हलेस्ससयं सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ (णवमं सयं) ॥ ९ ॥ एवं णीललेस्सभवसिद्धिए वि सयं सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ (दसमं सयं) ॥ १० ॥ एवं जहा ओहियाणि सण्णिपंचिंदियाणि सत्त सयाणि भणियाणि एवं भवसिद्धिएहिं वि सत्तसयाणि कायव्वाणि णवरं सत्तसु वि सएसु सव्वपाणा जाव णो इणट्ठे समट्ठे सेसं तं चेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ भवसिद्धियसया सम्मत्ता ॥ (चउद्दसमं सयं सम्मत्तं) ॥ १४ ॥ अभवसिद्धियकडजुम्म २ सण्णिपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ तहेव अणुत्तरविमाणवज्जो परिमाणं आहारो उच्चत्तं बंधो वेदो वेदणं उदओ उदीरणा य जहा कण्हलेस्ससए कण्हलेस्सा वा जाव सुक्कलेस्सा वा णो सम्मद्दिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी णो णाणी अण्णाणी एवं जहा कण्हलेस्ससए णवरं णो विरया अविरया णो विरयाविरया संचिट्ठणा ठिई य जहा ओहियउद्देसए समुग्घाया आदिल्लगा पंच उव्वट्टणा तहेव अणुत्तरविमाणवज्जं सव्वपाणा णो इणट्ठे समट्ठे सेसं जहा कण्हलेस्ससए जाव अणंतखुत्तो, एवं सोलससु वि कडजुम्मेसु सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ १ ॥ पढमसमयअभवसिद्धियकडजुम्म २ सण्णिपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा सण्णीणं पढमसमयउद्देसए तहेव णवरं सम्मत्तं सम्मामिच्छत्तं णाणं च सव्वत्थ णत्थि सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ २ ॥ एवं एत्थ वि एक्कारस उद्देसगा कायव्वा पढमं तइयपंचमा एक्कगमा सेसा अट्ठवि एक्कगमा । पढमं अभवसिद्धियमहाजुम्मसयं सम्मत्तं । (पण्णरसमं सयं सम्मत्तं) ॥ १५ ॥ कण्हलेस्सअभवसिद्धियकडजुम्म २ असण्णिपंचिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा एएसिं चेव ओहियसए तहा कण्हलेस्ससयं पि णवरं तेणं भंते ! जीवा कण्हलेस्सा ? हंता कण्हलेस्सा ठिई संचिट्ठणा य कण्हलेस्ससए सेसं तं चेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति । बितियं अभवसिद्धियमहाजुम्मसयं ॥ ४० ॥ (सोलसमं सयं सम्मत्तं) ॥ १६ ॥ एवं छहिं लेस्साहिं छ सया कायव्वा जहा कण्हलेस्ससयं णवरं संचिट्ठणा ठिती य जहेव ओहियसए तहेव भाणियव्वा णवरं सुक्कलेस्साए उक्कोसेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, ठिती एवं चेव णवरं अंतोमुहुत्तो णत्थि जहस्रगं तहेव सव्वत्थं सम्मत्तं णाणाणि णत्थि, विरयी विरयाविरयी अणुत्तरविमाणोववात्ति एयाणि णत्थि सव्वपाणा णो इणट्ठे समट्ठे, सेवं भंते ! भंते ! त्ति । एवं एयाणि सत्त अभवसिद्धिसयाणि महाजुम्मसयाणि भवंति२एवं एयाणि एक्कवीसं सण्णिमहाजुम्मसयाणि सव्वाणि एक्कासीतिमहाजुम्मसया सम्मत्ता चत्तालीसमसयं सम्मत्तं ॥४०॥

कापोतलेश्याशते " उक्कोसेणं तिण्णि सागरोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागमब्भहियाइंति " यदुक्तं तदीशानदेवपरमायुराश्रित्येत्यवसेयम् । पद्मलेश्याशते "उक्कोसेणं दससागरोवमाइं " इत्यादि तु यदुक्तं तद्ब्रह्मलोकदेवायुराश्रित्येति मन्तव्यम् । तत्र हि पद्मलेश्ये तावच्चायुर्भवत्यन्तर्मुहूर्तं च प्राक्तनभवावसानवर्तीति । शुक्ललेश्याशते-(संचिट्ठणा ठिई य जहा कण्हलेस्ससएत्ति) त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि सान्तर्मुहूर्तानि शुक्ललेश्यावस्थानमित्यर्थः । एतच्च पूर्वभवान्त्यान्तर्मुहूर्तमनुत्तरायुश्चाश्रित्येत्यवसेयम् । स्थितिस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणीति । " नवरं सुक्कलेस्साए उक्कोसेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइंति " यदुक्तम् । तदुपरितनग्रैवेयकमाश्रित्येति मन्तव्यम् । तत्र हि देवानामेतावदेवायुः शुक्ललेश्या च भवत्यभव्याश्चोत्कर्षतस्तत्रैव देवतयोत्पद्यन्ते न तु परतोऽप्यन्तर्मुहूर्तं च पूर्वभवावसानसंबन्धीति ॥

(१२) राशियुग्मविशेषेण नैरयिकाणामुपपातः ।

कइणं भंते ! रासीजुम्मा पण्णत्ता ? गोयमा ! चत्तारि रासीजुम्मा पण्णत्ता, तं जहा कडजुम्मे जाव कलिओगे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ चत्तारि रासीजुम्मा पण्णत्ता जाव कलिओगे ? गोयमा ! जेण रासी । च उक्कएणं अवहारेणं अवहारमाणे चउपज्जवसिए से तं रासीजुम्मकडजुम्मे एवं जाव जेणं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहारमाणे एगपज्जवसिए से ते रासीजुम्मकलिओगे से तेणट्ठेणं जाव कलिओगे रासीजुम्मकडजुम्म णेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ जहा वक्कंतीए, तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! चत्तारि वा अट्ठ वा बारस वा सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति तेणं भंते ! जीवा किं संतरं उववज्जंति णिरंतरं उववज्जंति ? गोयमा ! संतरं पि उववज्जंति णिरंतरं पि

उववज्जंति संतरं उववज्जमाणा जहसेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जसमया अंतरं काउं उववज्जंति, णिरंतरं उववज्जमाणा जहमेणं दो समया उक्कोसेणं असंखेज्जा समया अणुसमयं अविरहियं णिरंतरं उववज्जंति, तेणं भंते ! जीवा जं समयं कडजुम्मा तं समयं तेओगा, जं समयं तेओगा तं समयं कडजुम्मा ? णो इणट्ठे समट्ठे जं समयं कडजुम्मा तं समयं दावरजुम्मा, जं समयं दावरजुम्मा तं समयं कडजुम्मा ? णो इणट्ठे समट्ठे जं समयं कडजुम्मा तं समयं कलिओगा जं समयं कलिओगा तं समयं कडजुम्मा ? णो इणट्ठे समट्ठे तेणं भंते ! जीवा कहं उववज्जंति ? गोयमा ! से जहा णामए पवए पवमाणे एवं जहा उववायसए जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंति । तेणं भंते ! जीवा किं आयजसेणं उववज्जंति आय अजसेणं उववज्जंति ? गोयमा ! णो आयजसेणं उववज्जंति आय अजसेणं उववज्जंति जइ आयअजसेणं उववज्जंति किं आयजसं उवजीवंति आयअजसं उवजीवंति ? गोयमा ! णो आयजसं उवजीवंति आयअजसं उवजीवंति, जदि आयअजसं उवजीवंति किं सलेस्सा अलेस्सा ? गोयमा ! सलेस्सा णो अलेस्सा । जदि सलेस्सा किं सकिरिया अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया णो अकिरिया, जदि सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करेंति ? णो इणट्ठे समट्ठे । रासीकडजुम्मअसुरकुमाराणं भंते ! कओ उववज्जंति जहेव णेरइया तहेव णिरवसेसं एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णवरं वणस्सइकाइया जाव असंखेज्जा वा अणंता वा उववज्जंति, सेसं तं चेव मणुस्सा वि एवं चेव जाव णो आयजसेणं उववज्जंति आयअजसेणं उववज्जंति, जइ आयअजसेणं उववज्जंति किं आयजसं उवजीवंति आयअजसं उवजीवंति ? गोयमा ! आयजसं पि उवजीवंति, आय अजसं पि उवजीवंति जइ आयजसं उवजीवंति किं सलेस्सा अलेस्सा ? गोयमा ! सलेस्सा वि अलेस्सा वि जदि अलेस्सा किं सकिरिया अकिरिया ? गोयमा ! णो सकिरिया अकिरिया । जदि अकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करेंति ? हंता सिज्झंति जाव अंतं करेंति, जदि सलेस्सा किं सकिरिया अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया णो अकिरिया जदि सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करेंति ? गोयमा ! अत्थेगइया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करेंति, अत्थेगइया णो तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करेंति जदि आयअजसं उवजीवंति किं सलेस्सा अलेस्सा ? गोयमा ! सलेस्सा णो अलेस्सा, जइ सलेस्सा किं सकिरिया अकिरिया ? गोयमा ! सकिरिया णो अकिरिया जइ सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करेंति ? णो इणट्ठे समट्ठे वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा णेरइया सेवं भंते ! भंते ! त्ति (इगुलीसइमसयस्स पढमो उद्देसो सम्मत्तो ।४१।) ॥१॥ रासीजुम्मतेओगणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव उद्देसओ भाणियव्वो णवरं परिमाणं तिन्नि वा सत्त वा एक्कारस वा पण्णरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति, संतरं तहेवं तेणं भंते ! जीवा जं समयं तेओगा तं समयं कडजुम्मा, जं समयं कडजुम्मा तं समयं तेओगा ? णो इणट्ठे समट्ठे । जं समयं तेओगा तं समयं दावरजुम्मा, जं समयं दावरजुम्मा तं समयं तेओगा ! णो इणट्ठे समट्ठे । एवं कलिओगेण वि समं सेसं तं चेव जाव वेमाणिया णवरं उववाओ सव्वेसिं जहा वक्कंतीए । सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥२॥ रासीजुम्मदावरजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव उद्देसओ णवरं परिमाणं दो वा छ वा दस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति संवेहो, तेणं भंते ! जीवा जं समयं दावरजुम्मा तं समयं कडजुम्मा, जं समयं कडजुम्मा तं समयं दावरजुम्मा ? णो इणट्ठे समट्ठे । एवं तेओगेण वि समं एवं कलिओगेण वि समं, सेसं जहा पढमुद्देसए जाव वेमाणिया । सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥४१॥३॥ रासीजुम्मकलिओगे णेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव परिमाणं एक्को वा पंच वा णव वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति, संवेहो तेणं भंते ! जीवा जं समयं कलिओगा तं समयं कडजुम्मा जं समयं कडजुम्मा तं समयं कलिओगा ? णो इणट्ठे समट्ठे । एवं तेओगेण वि समं दावरजुम्माए वि समं, सेसं जहा पढमुद्देसए । एवं जाव वेमाणिया । सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ ४ ॥ कण्हलेस्स रासीजुम्मकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति उववाओ तहा धूमप्पभाए सेसं जहा पढमुद्देसए । असुरकुमाराणं तहेव एवं जाव वाणमंतराणं । मणुस्साण वि जहेव णेरइयाणं । आयअजसं उवजीवंति, अलेस्सा अकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति एवं ण भाणियव्वं सेसं जहा पढमुद्देसए सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ ५ ॥ कण्हलेस्सतेओएहिं वि एवं चेव उद्देसओ सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ ६ ॥ कण्हलेस्सदावरजुम्मेहिं वि एवं चेव उद्देसओ सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ ७ ॥ कण्हलेस्सकलिओगेहिं वि एवं चेव उद्देसओ परिमाणं संवेहो य जहा आहिएसु उद्देसएसु सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ ८ ॥ जहा कण्हलेस्सेहिं एवं णीललेस्सेहि वि चत्तारि उद्देसगा भाणियव्वा णिरवसेसा णवरं णेरइयाणं उववाओ जहा वालुयप्पभाए सेसं तं चेव । सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥१२॥

काउल्लेस्सेहि वि एवं चेव चत्तारि उद्देसगा कायव्वा णवरं णेरइयाणं उववाओ जहा रयणप्पभाए सेसं तं चेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ १६ ॥ तेउल्लेस्सरासीजुम्मकडजुम्मअसुरकुमाराणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव णवरं जेसु तेउल्लेस्सा अत्थि तेसु भाणियव्वं एवं एएवि कण्हलेस्ससरिसा चत्तारि उद्देसगा कायव्वा ॥ सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ २० ॥ एवं पम्हलेस्साए वि चत्तारि उद्देसगा कायव्वा । पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणुस्सा वेमाणियाणं एएसिं पम्हल्लेस्सा सेसाणं णत्थि सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ २४ ॥ जहा पम्हल्लेस्सा एवं सुक्कलेस्साए चत्तारि उद्देसगा कायव्वा णवरं मणुस्साणं गमओ जहा ओहियउद्देसएसु सेसं तं चेव एएसु छसु ल्लेस्सासु चउव्वीसं उद्देसगा ओहिया चत्तारि सव्वे ते अट्ठावीसं उद्देसगा भवंति सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ २८ ॥ भवसिद्धियरासीजुम्मकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा ओहिया पढमगा चत्तारि उद्देसगा तहेव णिरवसेसं एए चत्तारि उद्देसगा सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ ३२ ॥ कण्हलेस्सभवसिद्धियरासीजुम्मकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा कण्हलेस्साए चत्तारि उद्देसगा भवंति तहा इमेवि भवसिद्धियकण्हल्लेस्सेहिं चत्तारि उद्देसगा कायव्वा ॥४१॥ ३६ ॥ एवं णीलल्लेस्सभवसिद्धिएहि वि चत्तारि उद्देसगा ॥४१॥४० ॥ एवं काउल्लेस्सेहि वि चत्तारि उद्देसगा ॥४१॥ ४४ ॥ तेउल्लेस्सेहि वि चत्तारि उद्देसगा ओहिया सरिसा ॥४१ ॥ ४८ ॥ पम्हल्लेस्सेहि वि चत्तारि उद्देसगा ॥४१ ॥ ५२ ॥ सुक्कल्लेस्सेहिवि चत्तारि उद्देसगा ओहियसरिसा एवं एएवि भवसिद्धिएहि वि अट्ठावीसं उद्देसगा भवंति सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ४१ ॥ ५६ ॥ अभवसिद्धियरासीजुम्मकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति जहा पढमो उद्देसओ णवरं मणुस्साणं णेरइया य सरिसा भाणियव्वा सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति, एवं चउसुवि जुम्मेसु चत्तारि उद्देसगा ॥६०॥ कण्हलेस्सा अभवसिद्धियरासीजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव चत्तारि उद्देसगा ॥६४॥ एवं णीलल्लेस्सअभवसिद्धिएहिवि चत्तारि उद्देसगा ॥६८॥ एवं काउल्लेस्सेहिं वि चत्तारि उद्देसगा ॥७२॥ एवं तेउल्लेस्सेहिंवि चत्तारि उद्देसगा ॥७६॥ पम्हल्लेस्सेहिंवि चत्तारि उद्देसगा ॥८०॥ सुक्कलेस्से अभवसिद्धिएहिं चत्तारि उद्देसगा एवं एएसु अट्ठावीसाएवि अभवसिद्धियउद्देसएसु मणुस्सा णेरइयगमेणं णेतव्वा, सेवं भंते ! भंते! त्ति । एवं एतेवि अट्ठावीसा उद्देसगा ॥ ४१ ॥ ८४ ॥ सम्मदिट्ठी रासीजुम्मकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं जहा पढमो उद्देसओ एवं चउसुवि जुम्मेसु चत्तारि उद्देसगा भवसिद्धियसरिसा कायव्वा, सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥८८॥ कण्हलेस्ससम्मदिट्ठी रासीजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति, एएवि कण्हल्लेस्ससरिसा चत्तारि वि उद्देसगा कायव्वा एवं सम्मदिट्ठीसुवि भवसिद्धियसरिसा अट्ठावीसं उद्देसगा कायव्वा, सेवं भंते ! भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥४१॥ ११२ ॥ मिच्छदिट्ठी रासीजुम्मकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं एत्थवि मिच्छादिट्ठी अभिलावेणं अभवसिद्धियसरिसा अट्ठावीसं उद्देसगा कायव्वा सेवं भंते! भंते ! त्ति ॥४१ ॥ १४० ॥ कण्हपक्खियरासीजुम्मकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं अभवसिद्धियसरिसा अट्ठाविसं उद्देसगा कायव्वा, सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥४१॥ १६८॥ सुक्कपक्खियरासीजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं एत्थवि भवसिद्धियसरिसा अट्ठावीसं उद्देसगा भवंति एवं एएणं सव्वेवि छण्णउयं उद्देसगं सयं भवंति ॥ रासीजुम्मसयं सम्मत्तं ॥४१॥ ११६ ॥

(रासीजुम्मकडजुम्मनेरइयात्ति) राशियुग्मानां भेदभूतेन कृतयुग्मेन ये प्रमितास्ते राशियुग्मकृतयुग्मास्ते च ते नैरयिकाश्चेति समासोऽतस्ते " अणुसमयमित्यादि " पदत्रयमेकार्थम ॥ (आयजसेणंति) आत्मनः सम्बन्धि यशो यशोहेतुत्वाद्यशः संयम आत्मयशस्तेन (आयजसं उवजीवतित्ति) आत्मयश आत्मसंयममुपजीवन्त्याश्रयन्ति विदधतीत्यर्थः । इह च सर्वेषामेवात्मयशसैवोत्पत्तिरुत्पत्तौ सर्वेषामप्यविरतत्वादिति । इह च शतपरिमाणमिदमाद्यानि द्वात्रिंशच्छतान्यविद्यमानावान्तरशतानि त्रयस्त्रिंशादिषु तु सप्तसु प्रत्येकमवान्तरशतानि द्वादश-चत्वारिंशत्वेकविंशतिरेकचत्वारिंशे तु नास्त्यवान्तरशतमेतेषां च सर्वेषां मीलनेऽष्टत्रिंशदधिकं शतानां शतं भवत्येषमुद्देशकपरिमाणमपि सर्वं शास्त्रमवलोक्यावसेयं तच्चैकोनविंशतिशतानि पञ्चविंशत्यधिकानीति । 'इह शतेषु कियत्स्वपि वृत्तिकां, विहितवानहमस्मि सुशङ्कितः । विवृतिचूर्णिगिरां विरहाद्विदक्, कथमशङ्कमियर्त्यथवा पथि' ॥ १ ॥ इति एकचत्वारिंशं शतं वृत्तितः समाप्तम ॥ भ० ४१ श० १९६ उ० ।

क्षुद्रयुग्मविशेषणेन नैरयिकादीनाम ।

खुड्डागकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति किं णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्ख० पुच्छा, गोयमा ! णो णेरइएहिंतो उववज्जंति एवं णेरइआ उववाओ जहा वक्कंतीए तहा भाणियव्वो, तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! चत्तारि वा अट्ठ वा बारस वा सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति तेणं भंते ! जीवा कहं उववज्जंति ? गोयमा ! स जहाणामए पवए पवमाणे अज्झवसाणे एवं जहा पंचवीसइमसए अट्ठमुद्देसए णेरइयाणं वत्तव्वया तहेव इहवि भाणियव्वा जाव आयप्पओगेणं उववज्जंति णो परप्पओगेणं उववज्जंति । रयणप्पभापुढविखुड्डागकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उवव-

ज्जंति एवं जहा ओहियणेरइयाणं वत्तव्वया सच्चेव रयणप्पभाए वि भाणियव्वा जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंते एवं सक्करप्पभाएवि एवं जाव अहेसत्तमाएवि । एयं उववाओ जहा वक्कंतीए असण्णी खलु पढमं दोच्चेव सरीसीवातईयपक्खी गाहा । एवं उववातेयव्वा सेसं तहेव । खुड्डागतेओगणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति किं णेरइएहिंतो उववातो जहा वक्कंतीए तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? गोयमा ! तिण्णि वा सत्त वा एक्कारस वा पण्णरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति सेसं जहा कडजुम्मस्स । एवं जाव अहेसत्तमाए । खुड्डागदावरजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं जहेव खुड्डागकडजुम्मे णवरं परिमाणं दो वा छ वा दस वा चउद्दस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा सेसं तं चेव । एवं जाव अहेसत्तमाए । खुड्डागकलिओगणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं जहेव खुड्डागकडजुम्मे णवरं परिमाणं एक्को वा पंच वा णव वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति सेसं तं चेव । एवं जाव अहेसत्तमाए । सेवं भंते ! भंते ! त्ति । जाव विहरइ इक्कतीसइमस्स पढमो ॥ ३१ ॥ १ ॥

(जहा वक्कंतीएत्ति) प्रज्ञापनाषष्ठपदे अर्थतश्चैवं तत् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यो गर्भजमनुष्येभ्यश्च नारका उत्पद्यन्त इति विशेषस्तु असण्णी खलु पढममित्यादि ॥ गाथाभ्यामवसेयः (अज्झवसाणत्ति) अनेन (अज्झवसाण निव्वत्तिएणं करणोववाएणंति) सूचितम् ॥ एकत्रिंशशते प्रथमः ॥ ३१ ॥ १ ॥

कण्हलेस्सखुड्डागकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं जहा ओहियगमो जाव णो परप्पओगेणं णवरं उववातो जहा वक्कंतीए धूमप्पभपुढविणेरइयाणं सेसं तहेव धूमप्पभपुढविकण्हलेस्सखुड्डागकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव णिरवसेसं । एवं तमाएवि एवं अहेसत्तमाएवि णवरं उववाओ सव्वत्थ जहा वक्कंतीए । कण्हलेस्सखुड्डागतेओगणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव णवरं तिण्णि वा सत्त एक्कारस वा वा पण्णरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा सेसं तहेव एवं जाव अहेसत्तमाएवि ॥ कण्हलेस्सखुड्डागदावरजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं चेव णवरं दो वा छ वा दस वा चउद्दस वा सेसं तं चेव । एवं धूमप्पभाए वि जाव अहेसत्तमाएवि कण्हलेस्सखुड्डागकलिओगणेरइयाणं भंते ! एवं चेव णवरं एक्को वा पंच वा णव वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा सेसं तं चेव । एवं धूमप्पभाए वि तमाए वि । अहेसत्तमाएवि सेवं भंते ! भंते ! त्ति एगतीसइमस्स बितिओ उद्देसो सम्मत्तो ॥

द्वितीयस्तु कृष्णलेश्याश्रयः सा च पञ्चमीषष्ठीसप्तमीष्वेव पृथिवीषु भवतीति कृत्वा सामान्यदण्डकस्तद्दण्डकत्रयं चात्र भवतीति (उववाओ जहा वक्कंतीए धूमप्पभपुढविनेरइयाणंति) इह कृष्णलेश्या प्रक्रान्ता सा च धूमप्रभायां भवतीति तत्र ये जीवा उत्पद्यन्ते तेषामेवोत्पादो वाच्यस्ते वा संज्ञिसरीसृपपक्षिसिंहवर्ज्जा इति ॥ भ० ३१ श० २ उ० ।

णीललेस्सखुड्डागकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं जहेव कण्हलेस्सखुड्डागकडजुम्मा, णवरं उववाओ जो वालुयप्पभाए सेसं तं चेव वालुयप्पभपुढविणीललेस्सखुड्डागकडजुम्म णेरइयाणं एवं पंकप्पभाएवि । एवं चउसुवि जुम्मेसु णवरं परिमाणं जाणियव्वं, परिमाणं जहा कण्हलेस्सउद्देसए सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति एक्कतीसइमस्स ततिओ उद्देसो सम्मत्तो ॥ ३१ ॥ ३ ॥

तृतीयस्तु नीललेश्याश्रयः सा च तृतीया चतुर्थीपञ्चमीष्वेव पृथिवीषु भवतीति कृत्वा सामान्यदण्डकस्तद्दण्डकत्रयं चात्र भवतीति (उववाओ जो वालुयप्पभाएत्ति) इह नीललेश्या प्रक्रान्ता सा च वालुकाप्रभायां भवतीति तत्र ये जीवा उत्पद्यन्ते तेषामेवोत्पादो वाच्यः ते चासञ्ज्ञिसरीसृपवर्जा इति (परिमाणं जाणियव्वंति) चतुरष्टद्वादशप्रभृतिक्षुल्लककृतयुग्मादिस्वरूपं ज्ञातव्यमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३ ।

काउलेस्सखुड्डागकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति एवं जहेव कण्हलेस्सखुड्डागकडजुम्मे, णवरं उववाओ जो रयणप्पभाए सेसं तहेव । रयणप्पभपुढविकाउलेस्सखुड्डागकडजुम्मणेरइयाणं भंते! कओ उववज्जंति । एवं सक्करप्पभाएवि । एवं वालुयप्पभाएवि एवं चउसुवि जुम्मेसु णवरं परिमाणं जाणियव्वं परिमाणं जहा कण्हलेस्स उद्देसए सेसं तं चेव । सेवं भंते ! भंते ! त्ति

चतुर्थस्तु कापोतलेश्याश्रयः सा च प्रथमाद्वितीयातृतीयास्वेव पृथिवीष्विति कृत्वा सामान्यदण्डको रत्नप्रभादिदण्डत्रयं चात्र सम्भवतीति (उववाओ जो रयणप्पभाएत्ति) सामान्यदण्डके रत्नप्रभावदुपपातो वाच्यः शेषं सूत्रसिद्धम् ॥ एकत्रिंशं शतं वृत्तितः समाप्तम ॥ ३१ ॥ ४ ॥

भवसिद्धियखुड्डागकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति किं णेरइए एवं जहेव ओहिओ तहेव णिरवसेसं जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंति रयणप्पभापुढविभवसिद्धियखुड्डागकडजुम्मणेरइयाणं भंते ! एवं चेव णिरवसेसं एवं जाव अहेसत्तमाए । एवं भवसिद्धियखुड्डागतेओगणेरइयावि । एवं जाव कलिओगोत्ति णवरं परिमाणं जाणियव्वं परिमाणं पुव्वं भणियं जहा पढमुद्देसए सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ३१ ॥ ५ ॥ कण्हलेस्सभवसिद्धियखुड्डागकडजुम्मणेरइयाणं भंते! उववज्जंति । एवं जहेव ओहिओ कण्हलेस्सउद्देसए तहेव णिरवसेसं चउसु वि जुम्मेसु भाणियव्वो जाव अहेसत्तमपुढविकण्हलेस्सभवसिद्धियखुड्डागकलिओगणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति तहेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ३१ ॥ ६ ॥ णीललेस्सभवसिद्धियचउसुवि जुम्मेसु तहेव भाणियव्वं जहा ओहियणीललेस्सउद्देसए सेवं भंते ! भंते ! त्ति । जाव विह-

रइ ॥ ३१ ॥ ७ ॥ काउलेस्सभवसिद्धियचउसुवि जुम्मेसु तहेव उववातेयव्वो जहेव ओहिए काउलेस्सउद्देसए सेवं भंते ! भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥ ३१ ॥ ८ ॥ जहा भवसिद्धिएहिं चत्तारि उद्देसगा भणिया एवं अभवसिद्धिएहिं चत्तारि उद्देसगा भाणियव्वा जाव काउलेस्सउद्देसओत्ति ॥ सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ३१ ॥ १२ ॥ एवं सम्मदिट्ठीहिं वि लेस्सासंजुत्तेहिं चत्तारि उद्देसगा कायव्वा णवरं सम्मदिट्ठी पढमबितिएसु दोसुवि उद्देसएसु अहेसत्तमपुढवीसु ण उववातेयव्वो सेसं तं चेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ३१ ॥ १६ ॥ मिच्छादिट्ठीहिंवि चत्तारि उद्देसगा कायव्वा जहा भवसिद्धियाणं सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ३१ ॥ २० ॥ एवं कण्हपक्खिएहिंवि लेस्सा संजुत्ता चत्तारि उद्देसगा कायव्वा जहेव भवसिद्धिएहिंवि सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ३१ ॥ २४ ॥ सुक्कपक्खिएहिं एवं चेव चत्तारि उद्देसगा भाणियव्वा जाव वालुयप्पभापुढविकाउलेस्ससुक्कपक्खिए खुड्डागकलिओगणेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति तहेव जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंति सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ ३१ ॥ २८ ॥ सव्वेवि एए अट्ठावीसउद्देसगा उववायसयं सम्मत्तं ॥ ३१ ॥ २८ ॥

(१३) भव्यदेवादयः कुत उत्पद्यन्ते ।

भवियदव्वदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खमणुस्सदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! णेरइएहिंतो उववज्जंति तिरि० मणु० देवेहिंतो उववज्जंति भेदो जहा वक्कंतीए सव्वेसु उववातेयव्वा जाव अणुत्तरोववाइयत्ति, णवरं असंखेज्जवासाउय अकम्मभूमिगअंतरदीवसव्वट्ठसिद्धवज्जं जाव अपराजियदेवेहिंतोवि उववज्जंति । णरदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइए पुच्छा ? गोयमा ! णेरइएहिंतोवि उववज्जंति णो तिरि० णो मणु० देवेहिंतोवि उववज्जंति । जइ णेरइएहिंतो उववज्जंति किं रयणप्पभापुढविणेरइएहिंतो उववज्जंति जाव अहेसत्तमाए पुढविए णेरइएहिंतो वि उववज्जंति ? गोयमा ! रयणप्पभापुढविणेरइएहिंतोवि उववज्जंति णो सक्कर० जाव णो अहेसत्तमपुढविणेरइएहिंतोवि उववज्जंति जइ देवेहिंतो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतरजोइसियवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतर० एवं सव्वदेवेसु उववाएयव्वा वक्कंती भेदेणं जाव सव्वट्ठसिद्धत्ति ॥

(भेदोत्ति) " जइ णेरइएहिंतो उववज्जंति किं रयणप्पभापुढविणेरइएहिंतो " इत्यादिभेदो वाच्यः। (जहा वक्कंतीएत्ति) यथा प्रज्ञापनाषष्ठपदे ॥ नवरमित्यादि (असंखेज्जवासाओत्ति) असंख्यातवर्षायुष्ककर्मभूमिजाः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्या असंख्यातवर्षायुषामकर्मभूमिजादीनां साक्षादेव गृहीतत्वादेतेभ्यश्चोद्वृत्ता भव्यद्रव्यदेवा न भवन्ति भावदेवेष्वेव तेषामुत्पादात् सर्वार्थसिद्धकास्तु भव्यद्रव्यसिद्धा एव भवन्तीत्यत एतेभ्योऽन्ये सर्वे भव्यद्रव्यदेवतयोत्पादनीया इति ॥ भ० १२ श० ९ उ० ॥ (उत्पलजीवादीनामुपपातो वणस्सइ शब्दे)

धम्मदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइएहिंतो एवं वक्कंती भेदेणं सव्वेसु उववाएयव्वा जाव सव्वट्ठसिद्धत्ति, णवरं तमा अहेसत्तमाए तेऊ वाऊ असंखेज्जवासाउय अकम्मभूमिगअंतरदीवगवज्जेसु । देवाधिदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं णेरइएहिंतो उववज्जंति पुच्छा गोयमा ! णेरइएहिंतो उववज्जंति, णो तिरि० णो मणु० देवेहिंतो उववज्जंति जइ णेरइए० एवं तिसु पुढविसु उववज्जंति सेसाओ खोडेयव्वाओ जइ देवेहिंतो विमाणिएसु सव्वेसु उववज्जंति जाव सव्वट्ठसिद्धत्ति सेसा खोडेयव्वा । भावदेवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? एवं जहा वक्कंतीए भवणवासीणं उववाओ तहा भाणियव्वं ॥

धर्मदेवसूत्रे नवरमित्यादि (तमत्ति) षष्ठपृथिवी तत उद्वृत्तानां चारित्रं नास्ति तथा अधःसप्तम्यास्तेजसो वायोरसंख्येयवर्षायुष्ककर्मभूमिजेभ्योऽकर्मभूमिजेभ्योऽन्तरद्वीपजेभ्यश्चोद्वृत्तानां मानुषत्वाभावान्न चारित्रं ततश्च न धर्मदेवत्वमिति देवातिदेवसूत्रे (तिसु पुढवीसु उववज्जंतित्ति) तिसृभ्य पृथिवीभ्य उद्वृत्ता देवातिदेवा उत्पद्यन्ते (सेसाओ खोडेयव्वाओत्ति) शेषा पृथिव्यो निषेधयितव्या इत्यर्थः तान्य उद्वृत्तानां देवातिदेवत्वस्याभावादिति " भावदेवाणमित्यादि " इह च बहुतरस्थानेभ्य उद्वृत्ता भवनवासितयोत्पद्यन्ते असञ्ज्ञिनामपि तेषूत्पादादत उक्तम " जहावक्कंतीए भवणवासीणं उववाओ " इत्यादि ॥ भ० १२ श० १० उ० ।

(१४) स्वतोऽस्वतो वा नैरयिकादय उत्पद्यन्ते ॥

सओ भंते ! णेरइया उववज्जंति असतो णेरइया उववज्जंति ? गंगेया ! सओ णेरइया उववज्जंति णो असतो णेरइया उववज्जंति एवं जाव वेमाणिया । सओ भंते ! णेरइया उव्वट्टंति असओ णेरइया उव्वट्टंति ? गंगेया ! सओ णेरइया उव्वट्टंति णो असओ णेरइया उव्वट्टंति एवं जाव वेमाणिया, णवरं जोइसियवेमाणिएसु चयंति भाणियव्वं । सओ भंते ! णेरइया उववज्जंति असओ णेरइया उववज्जंति सओ असुरकुमारा उववज्जंति एवं जाव सओ वेमाणिया उववज्जंति असओ वेमाणिया उववज्जंति, सओ णेरइया उव्वट्टंति असओ णेरइया उव्वट्टंति सओ असुरकुमारा उव्वट्टंति जाव सओ वेमाणिया चयंति असओ वेमाणिया चयंति ? गंगेया ! सओ णेरइया उववज्जंति णो असओ णेरइया उववज्जंति सओ असुरकुमारा उववज्जंति णो असओ असुरकुमारा उववज्जंति जाव सओ वेमाणिया उववज्जंति णो असओ वेमाणिया उववज्जंति सओ णेरइया उव्वट्टंति णो असओ णेरइया उव्वट्टंति जाव सओ वेमाणिया चयंति णो असओ वेमाणिया चयंति । से केण-

ट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सओ णेरइया उववज्जंति णो असओ णेरइया उववज्जंति। जाव सओ वेमाणिया चयंति णो असओ वेमाणिया चयंति से णूणं भे गंगेया ! पासेणं अरहा पुरिसादाणिएणं सासए लोए वुइए अणाइए अणवदग्गे जहा पंचमे सए जाव जे लोकइ से लोए से तेणट्ठेणं गंगेया ! एवं वुच्चइ जाव सओ वेमाणिया चयंति णो असओ वेमाणिया चयंति । सयं भंते! एयं एवं जाणह उदाहु असयं असोच्चा एतेवं जाणह उदाहु सोच्चा सओ णेरइया उववज्जंति णो असओ णेरइया उववज्जंति जाव सओ वेमाणिया चयंति णो असओ वेमाणिया चयंति ? गंगेया ! सयं एते एवं जाणामि णो असयं असोच्चा एते एवं जाणामि णो सोच्चा सओ णेरइया उववज्जंति णो असओ णेरइया उववज्जंति जाव सओ वेमाणिया चयंति णो असओ वेमाणिया चयंति से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ तं चेव जाव णो असओ वेमाणिया चयंति? गंगेया ! केवलीणं पुरच्छिमेणं मियंपि जाणइ अमियंपि जाणइ दाहिणेणं एवं जहा समुद्देसए जाव णिव्वुडे णाणे केवलिस्स से तेणट्ठेणं गंगेया ! एवं वुच्चइ तं चेव जाव णो असओ वेमाणिया चयंति ॥

अथ नारकादीनां प्रकारान्तरेणोत्पादोद्वर्तने निरूपयन्नाह " सओ भंते " इत्यादि ॥ तत्र च (सओ नेरइया उववज्जंतित्ति) सतो विद्यमाना द्रव्यार्थतया न हि सर्वथैवासत्किंचिदुत्पद्यते सत्वादेव खरविषाणवत् सत्वं च तेषां जीवद्रव्यापेक्षया नारकपर्यायापेक्षया वा तथा हि भाविनारकपर्यायापेक्षया द्रव्यतो नारकाः सतो नारका उत्पद्यन्ते नारकायुष्कोदयाद्वा भावनारका एव नारकत्वेनोत्पद्यन्त इति। अथवा (सउत्ति) विभक्तिविपरिणामात्सत्सु प्रागुत्पन्नेष्वन्ये समुत्पद्यन्ते नासत्सु लोकस्य शाश्वतत्वेन नारकादीनां सर्वदैव सद्भावादिति ॥ " से णूणं भे गंगेया " इत्यादि । अनेन च तत्सिद्धान्तेनैव स्वमतं पोषितं यतः पार्श्वनाथार्हता शाश्वतो लोक उक्तोऽतो लोकस्य शाश्वतत्वात्सन्त एव सत्स्वेव वा नारकादय उत्पद्यन्ते च्यवन्ते चेति साध्वेवोच्यत इति। अथ गाङ्गेयो भगवतोऽतिशायिनं ज्ञानसंपदं संभावयन् विकल्पयन्नाह । " सयं भंते ! इत्यादि । स्वयमात्मना लिङ्गानपेक्षमित्यर्थः (एवंति) वक्ष्यमाणप्रकारं वस्तु (असयंति) अस्वयं परतो लिङ्गत इत्यर्थः । तथा (असोच्चत्ति) अश्रुत्वा आगमानपेक्षम (एतेयंति] एतदेवमित्यर्थः (सोच्चत्ति) पुरुषान्तरवचनं श्रुत्वा आगमत इत्यर्थः [सयं एतेवं जाणामित्ति) स्वयमेतदेवं जानामि पारमार्थिकप्रत्यक्षसाक्षात्कृतसमस्तवस्तुस्तोमस्वभावत्वान्मम ॥ भ० ए श० ३२ उ० ।

सयं भंते ! णेरइया णेरइएसु उववज्जंति असयं णेरइया णेरइएसु उववज्जंति ? गंगेया ! सयं णेरइया णेरइएसु उववज्जंति असयं णेरइया णेरइएसु उववज्जंति । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव उववज्जंति ? गंगेया ! कम्मोदएणं कम्मगुरुयत्ताए कम्मभारियाए कम्मगुरुसंभारियत्ताए असुभाणं कम्माणं उदएणं असुभाणं कम्माणं विवागेणं असुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं णेरइया णेरइएसु उववज्जंति से तेणट्ठेणं गंगेया ! जाव उववज्जंति। सयं भंते ! असुरकुमारा पुच्छा गंगेया ! सयं असुरकुमारा उववज्जंति णो असयं असुरकुमारा उववज्जंति । से केणट्ठेणं तं चेव जाव उववज्जंति ? गंगेया ! कम्मोदएणं कम्मोवसमेणं कम्मविगइए कम्मविसोहीए कम्मविसुद्धीए सुभाणं कम्माणं उदएणं सुभाणं कम्माणं विवागेणं सुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं असुरकुमारा असुरकुमारत्ताए जाव उववज्जंति णो असयं असुरकुमारा जाव उववज्जंति से तेणट्ठेणं जाव उववज्जंति, एवं जाव थणियकुमारा । सयं भंते ! पुढविकाइया पुच्छा गंगेया ! सयं पुढवीकाइया उववज्जंति णो असयं जाव उववज्जंति से केणट्ठेणं जाव उववज्जंति ? गंगेया ! कम्मोदएणं कम्मगुरुयत्ताए कम्मभारियताए कम्मगुरुयसंभारियत्ताए सुभासुभाणं कम्माणं उदएणं सुभासुभाणं कम्माणं विवागेणं सुभासुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं पुढवीकाइया जाव उववज्जंति णो असयं पुढवीकाइया जाव उववज्जंति, से तेणट्ठेणं जाव उववज्जंति एवं जाव मणूसा वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा असुरकुमारा से तेणट्ठेणं गंगेया ! एवं वुच्चइ सयं वेमाणिया जाव उववज्जंति णो असयं वेमाणिया जाव उववज्जंति ॥

(सयं नेरइया नेरइएसु उववज्जंति) स्वयमेव नारका उत्पद्यन्ते नास्वयं नेश्वरपारतन्त्र्यादित्यर्थः यथा कैश्चिदुच्यते । " अज्ञो जन्तुरनीशोऽय-मात्मनः सुखदुःखयोः। ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्, स्वर्गं वा श्वभ्रमेववेति १ ईश्वरस्य हि कालादिकारणकलापव्यतिरिक्तस्य युक्तिभिर्विचार्यमाणस्याघटनादिति (कम्मोदएणंति) कर्म्मणामुदितत्वेन न च कर्म्मोदयमात्रेण नारकेषूत्पद्यते केवलिनामपि तस्य भावादत आह (कम्मगुरुयाएत्ति) कर्म्मणां गुरुकता महत्ता कर्म्मगुरुकता तया (कम्मभारियाएत्ति) भारोऽस्ति येषां तानि भारिकाणि तद्भावो भारिकता कर्मणां भारिकता कर्म्मभारिकता तया महदपि किञ्चिदल्पभारं दृष्टं तथाविधभारमपि च किंचिदमहदित्यत आह (कम्मगुरुसंभारियत्ताएत्ति) गुरोः सम्भारिकस्य च भावो गुरुसम्भारिकता गुरुता सम्भारिकता चेत्यर्थः। कर्म्मणां गुरुसम्भारिकता कर्म्मगुरुसम्भारिकता तयाऽतिप्रकर्षावस्थयेत्यर्थः। एतच्च त्रयं शुभकर्मापेक्षया स्यादत आह ॥ " असुभाण " मित्यादि ॥ उदयप्रदेशतोऽपि स्यादत आह (विवागेणंति)विपाको यथा बद्धरसानुभूतिः स च मन्दोऽपि स्यादत आह (फलविवागेणंति) फलस्येवालाबुकादेः विपाको विपच्यमानता रसप्रकर्षावस्था फलविपाकस्तेनासुरकुमारसूत्रे (कम्मोदएणंति) असुरकुमारोचितः कर्मणामुदयेन। वाचानान्तरे तु (कम्मोवसमेणंति) दृश्यते तत्र चाशुभकर्म्मणामुपशमेन सामान्यतः (कम्मविगइएत्ति) कर्म्मणामशुभानां विगत्या विगमेन स्थितिमाश्रित्य (कम्मविसोहीएत्ति) रसमाश्रित्य (कम्मविसुद्धीएत्ति) प्रदेशापेक्षया एकार्था-

प्येते शब्दा इति पृथिवीकायिकसूत्रे (सुभासुभाणंति)शुभानां शुभवर्णगन्धादीनामशुभानां तेषामेकेन्द्रियजात्यादीनां वा । भ० २ श० ३२ उ० ।

(१५) इदानीं षष्ठं द्वारमभिधित्सुराह । उद्वृत्य क गच्छन्ति ।

नेरइयाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति किं नेरइएसु उववज्जंति तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु देवेसु उववज्जंति ? गोयमा ! नो नेरइएसु उववज्जंति तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति मणुस्सेसु उववज्जंति नो देवेसु उववज्जंति । जदि तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति किं एगिंदिय, जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति ? गोयमा ! नो एगिंदिएसु जाव नो चउरिंदिएसु उववज्जंति एवं जेहिंतो उववाओ भणिओ तेसु उवट्टणा वि भाणियव्वा नवरं सम्मुच्छिमेसु न उववज्जंति, एवं सव्वपुढवीसु भाणियव्वं नवरं अहेसत्तमाओ मणुस्सेसु न उववज्जंति असुरकुमाराणं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति किं नेरइएसु उववज्जंति जाव देवेसु उववज्जंति गोयमा ! नो नेरइएसु तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु उववज्जंति नो देवेसु उववज्जंति । जदि तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति किं एगिंदियएसु जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति नो बेइंदिएसु जाव नो चउरिंदिएसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति । जदि एगिंदिएसु उववज्जंति किं पुढवीकाइयएगिंदिएसु जाव वणस्सइकाइयएगिंदिएसु उववज्जंति ? गोयमा ! पुढवीकाइयएगिंदिएसुवि आउक्काइयएगिंदिएसुवि उववज्जंति नो तेउकाइएसु नो वाउकाइएसु वणस्सइकाइएसु उववज्जंति गोयमा ! नो सुहुमपुढवीकाइएसु अपज्जत्तयबादरपुढवीकाइएसु उववज्जंति । जइ बादरपुढवीकाइएसु किं पज्जत्तगबादरपुढवीकाइएसु अपज्जत्तयबादरपुढवीकाइएसु उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तएसु उववज्जंति नो अपज्जत्तएसु एवं आउवणस्सईसु भाणियव्वा पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सेसु य जहा नेरइयाणं उव्वट्टणा सम्मुच्छिमवज्जा तहा भाणियव्वा। एवं जाव थणियकुमारा। पुढवीकाइयाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति किं नेरइएसु जाव देवेसु उववज्जंति ? गोयमा! नो नेरइएसु उववज्जंति तिरिक्खजोणिएसु मणुस्सेसु उववज्जंति नो देवेसु उववज्जंति । एवं जहा एतेसिं चेव उववाओ तहा उव्वट्टणावि देववज्जा भाणियव्वा । एवं आउवणस्सइबेइंदियतेइंदियचउरिंदिया वि । एवं तेउवाउवि नवरं मणुस्सवज्जेसु उववज्जंति। पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं भंते! अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति ? गोयमा ! नेरइएसु उववज्जंति जाव देवेसु उववज्जंति जइ नेरइएसु उववज्जंति किं रयणप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जंति जाव अहेसत्तमापुढवीनेरइएसु उववज्जंति ? गोयमा ! रयणप्पभापुढवीनेरइएसु उववज्जंति जाव अहेसत्तमपुढवीनेरइएसु उववज्जंति । जइ तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति किं एगिंदिएसु जाव पंचिंदिएसु ? गोयमा ! एगिंदिएसुवि उववज्जंति जाव पंचिंदिएसुवि उववज्जंति एवं जहा तेसिं चेव उववाओ उव्वट्टणावि भाणियव्वा तहेव नवरं असंखेज्जवासाउएसुवि एते उववज्जंति किं सम्मुच्छिममणुस्सेसु उववज्जंति मणुस्सेसु उववज्जति गब्भवक्कंतियमणुस्सेसु उववज्जंति ? गोयमा ! दोहिंतोवि एवं जहा उववाओ भणिओ तहा उव्वट्टणावि भाणियव्वा नवरं अकम्मभूमिगअंतरदीवगअसंखेज्जवासाउएसु वि एते उववज्जंति त्ति भाणियव्वं, जदि देवेसु उववज्जंति किं भवणवईसु उववज्जंति जाव किं वेमाणिएसु उववज्जंति ? गोयमा ! सव्वेसु देवेसु चेव उववज्जंति । जदि भवणवईसु उववज्जंति असुरकुमारेसु जाव थणियकुमारेसु उववज्जंति ! गोयमा ! सव्वेसु चेव उववज्जंति एवं वाणमंतरजोइसियवेमाणिएसु निरंतरं उववज्जंति जाव सहस्सारोकप्पोत्ति । मणुस्साणं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति नेरइएसु उववज्जंति जाव देवेसु उववज्जंति ? गोयमा ! नेरइएसु वि उववज्जंति जाव देवेसु वि उववज्जंति, एवं निरंतरं सव्वेसु ठाणेसु पुच्छा, गोयमा ! सव्वेसु ठाणेसु उववज्जंति न कहिं वि पडिसेहो कायव्वो । जाव सव्वट्ठसिद्धदेवेसु वि उववज्जंति अत्थेगइया सिज्झंति बुज्झंति मुच्चंति परिनिव्वायंति सव्वदुक्खाणमंतं करंति वाणमंतरजोइसियवेमाणियसोहम्मीसाणा य जहा असुरकुमारा नवरं जोइसियाण य वेमाणियाण य चयंतीति अभिलावो कायव्वो । सणंकुमारदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! जहा असुरकुमारा नवरं एगिंदिएसु न उववज्जंति, एवं जाव सहस्सारगदेवा । आणय जाव अणुत्तरोववाइया एवं चेव नवरं नो तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति, मणुस्सेसु पज्जत्तगसंखेज्जवासाउयकम्मभूमिगगब्भवक्कंतियमणुस्सेसु उववज्जंति दारं ॥

पाठसिद्धं नवरमयमप्येष संक्षेपार्थः । नैरयिकाणां स्वभावादुद्वृत्तानां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषूत्पादः अधः सप्तमपृथिवीनारकाणां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियेष्वेव असुरकुमारादिभवनव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवानां बादरपर्याप्तपृथिव्यब्वनस्पतिगर्भजसंख्येयवर्षायुष्कतिर्यग्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु पृथिव्यब्वनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां तिर्यग्गतौ मनुष्यगतौ च तेजोवायूनां तिर्यग्गतावेव तिर्यग्पञ्चेन्द्रियाणां नारकतिर्यग्मनुष्यदेवगतिषु नवरं वैमानिकेषु सहस्रारपर्यन्तेषु मनुष्याणां सर्वेष्वपि स्थानेषु सनत्कुमारादिदेवानां सहस्रारदेवपर्यन्तानां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कतिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्येषु आनतादिदेवतानां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कमनुष्येष्वेवेति । गतं षष्ठं द्वारम ॥ प्रज्ञा० ६ पद ॥

(१६) भव्यद्रव्यदेवादयः कुत उत्पद्यन्ते ॥

भवियदव्वदेवाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति किं णेरइएसु उववज्जंति जाव देवेसु उववज्जंति ? गोयमा ! णो णेरइएसु उववज्जंति णो तिरि० णो मणु० देवेसु उववज्जंति जइ देवेसु उववज्जंति सव्वदेवेसु उववज्जंति जाव सव्वट्ठसिद्धत्ति । णरदेवाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता पुच्छा गोयमा ! णेरइएसु उववज्जंति णो तिरि० णो मणु० णो देवेसु उववज्जंति जइ णेरइएसु उववज्जंति सत्तसुवि पुढवीसु उववज्जंति । धम्मदेवाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता पुच्छा गोयमा ! णो णेरइएसु उववज्जंति णो तिरि० णो मणु० देवेसु उववज्जंति जइ देवेसु उववज्जंति किं भवणवासि दे० पुच्छा, गोयमा ! णो भवणवासिदेवेसु उववज्जंति, णो वाणमंतरजोइसियवेमाणियदेवेसु उववज्जंति, सव्वेसु वेमाणिएसु उववज्जंति जाव सव्वट्ठसिद्धे उववज्जंति अत्थेगइया सिज्झंति अंतं करेंति । देवाहिदेवाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति ? गोयमा ! सिज्झंति जाव अंतं करेंति । भावदेवाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता पुच्छा, जहा वक्कंतीए असुरकुमाराणं उव्वट्टणा तहा भाणियव्वा । भवियदव्वदेवाणं भंते ! भवियदव्वदेवेत्ति कालओ केवचिरं होइ ॥

अथ तेषामेवोद्वर्त्तनां प्ररूपयन्नाह-" भवियदव्वे " त्यादि ॥ इह च भविकद्रव्यदेवानां भाविदेवभवस्वभावत्वान्नारकादिभवत्रयनिषेधः (णेरइएसु उववज्जंतित्ति) अत्यक्तकामभोगा नरदेवा नैरयिकेषूत्पद्यन्ते, शेषत्रये तु तन्निषेधस्तत्र च यद्यपि केचिच्चक्रवर्त्तिनो देवेषूत्पद्यन्ते तथापि ते नरदेवत्वत्यागेन धर्म्मदेवत्वप्राप्ताविति न दोषः (जहा वक्कंतीए असुरकुमाराणं उव्वट्टणा तहा भाणियव्वत्ति) असुरकुमारा बहुषु जीवस्थानेषु गच्छन्तीति कृत्वा नैरतिदेशः कृतः असुरादयो हीशानान्ताः पृथिव्यादिष्वपि गच्छन्तीति ॥ भ० १२ श० ९ उ० ।

(१७) देवो महर्धिको यावन्महेशाख्ये विशरीरेषूपपद्येत ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं जाव एवं वयासी देवेणं भंते ! महिड्ढीए जाव महेसक्खे अणंतरं चयं चइत्ता विसरीरेसु नागेसु उववज्जेज्जा ? हंता गोयमा ! उववज्जेज्जा, सेणं तत्थ अच्चियवंदियपूइयसक्कारियसम्माणिए दिव्वे सच्चे सच्चोवाए सण्णिहियपाडिहेरेयावि भवेज्जा ? हंता भवेज्जा । सेणं भंते ! तओहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता सिज्झेज्जा बुज्झेज्जा जाव अंतं करेज्जा ? हंता सिज्झेज्जा जाव अंतं करेज्जा । देवेणं भंते ! महिड्ढिए एवं चेव जाव विसरीरेसु मणीसु उववज्जेज्जा एवं चेव जहा नागाणं ॥

(विसरीरेसुत्ति) द्वे शरीरे येषां ते द्विशरीरास्तेषु ये हि नागशरीरं त्यक्त्वा मनुष्यशरीरमवाप्य सेत्स्यन्ति ते द्विशरीरा इति । (नागेसुत्ति) सर्पेषु हस्तिषु वा (तत्थत्ति) नागजन्मनि यत्र वा क्षेत्रे जातः ॥ " अच्चियेत्यादि " इहार्चितादिपदानां पञ्चानां कर्म्मधारयस्तत्र चार्चितश्चन्दनादिना वन्दितः स्तुत्या पूजितः पुष्पादिना सत्कारितो वस्त्रादिना संमानितः प्रतिपत्तिविशेषेण (दिव्वेत्ति) प्रधानः । (सच्चेत्ति) स्वप्नादिप्रकारेण तदुपदिष्टस्याविनथत्वात् (सच्चोवाएत्ति) सत्यावपातः सफलमेव इत्यर्थः कुत एतदित्याह (सण्णिहियपाडिहेरेति) सन्निहितमदूरवर्त्तिप्रातिहार्यं पूर्वसंगतिकादिदेवताकृतं प्रतिहारकर्म यस्य स तथा (मणीसुत्ति) पृथिवीकायविकारेषु ॥

देवेणं भंते ! महिड्ढिए जाव विसरीरेसु रुक्खेसु उववज्जेज्जा एवं चेव णवरं इमं णाणत्तं जाव सण्णिहियपाडिहेरे लाउल्लोइयमहइयाविभवेज्जा सेसं तं चेव जाव अंतं करेज्जा ॥

(लाउल्लोइयमहियत्ति) (लाइयंति) छगणादिना भूमिकायाः संमृष्टीकरणम् (उल्लोइयंति) सेढिकादिना कुड्यानां धवलनमेतेनैव द्वयेन महितो यः स तथा एतच्च विशेषणं वृक्षस्य पीठापेक्षया, विशिष्टवृक्षा हि बद्धपीठा भवन्तीति ॥

अह भंते गोलंगुलवसभे कुक्कडवसभे मंडुक्कवसभे एएणं णिस्सीला णिव्वया णिग्गुणा णिम्मेरा णिप्पच्चक्खाणपोसहोववासा । कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसं सागरोवमट्ठिइयंसि णरगंसि णेरइयत्ताए उववज्जेज्जा समणे भगवं महावीरे वागरेइ उववज्जमाणे उववन्नेत्ति वत्तव्वंसिया अह भंते ! सीहे वग्घे जहा उसप्पिणी उद्देसए जाव परस्सरे एएसिं णिस्सीला एवं चेव जाव वत्तव्वंसिया अह भंते ! ढंके कंके पिलए मड्डुए सिखीए एएणं णिस्सीला सेसं तं चेव जाव वत्तव्वंसिया सेवं भंते ! भंते ! त्ति । जाव विहरइ दुवालसमसयस्स य अट्ठमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १२ ॥

(गोलंगुलवसभेत्ति) गोलाङ्गूलानां वानराणां मध्ये महान् स एव वा विदग्धो विदग्धपर्यायत्वाद्वृषभशब्दस्य एवं कुक्कटवृषभोऽपि एवं मण्डूकवृषभोऽपीति (निस्सीलात्ति] समाधानरहिताः (निव्वयेत्ति) अणुव्रतरहिताः (निग्गुणात्ति) गुणव्रतैः क्षमादिभिर्वा रहिताः " नेरइयत्ताए उववज्जेज्जा " इति प्रश्नः । इह च " उववज्जेज्जा " इत्येतदुत्तरं तस्य चासम्भवमाशङ्कमानस्तत्परिहारमाह " समणे " इत्यादि असम्भवश्चैवं यत्र समये गोलाङ्गूलादयो न तत्र समये नारकास्ते अतः कथं ते नारकतयोत्पद्यन्त इति वक्तव्यं स्यात्? अत्रोच्यते श्रमणो भगवान् महावीरो न तु जमाल्यादिरेवं व्याकरोति यदुत उत्पद्यमानमुत्पन्नमिति वक्तव्यं स्यात्क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात् अतस्ते गोलाङ्गूलप्रभृतयो नारकतयोत्पत्तुकामा नारका एवेति कृत्वा न प्रच्यते (नेरइयत्ताए उववज्जेज्जात्ति) (उसप्पिणीउद्देसएत्ति सप्तमशतस्य षष्ठे इति द्वादशशतेऽष्टमः ॥ भ० १२ श० ८ उ० ॥

(१८) नैरयिकादयः कथमुपपद्यन्ते ।

रायगिहे जाव एवं वयासी णेरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति गोयमा ! से जहाणामए पवयमाणे अज्झवसाणणिव्वत्तिएणकरणोवाएणं सेयकाले तं ठाणं विप्पजहित्ता

पुरिमं ठाणं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति एवामेव ते वि जीवा पवत्रोवि पवयमाणा अज्झवसाणणिव्वत्तिएणं करणोवाएणं से य काले तं भवं विप्पजहित्ता पुरिसभवं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति ।

सप्तमोद्देशके संयता भेदत उक्तास्तद्विपक्षभूताश्चासंयता भवन्ति ते च नारकादयस्तेषां च यथोत्पादो भवति तथाष्टमोऽभिधीयत इत्येवं सम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम् " रायगिहे " इत्यादि [पवएत्ति] प्लवक उत्प्लवनकारी (पवमाणेत्ति) प्लवमान उत्प्लुतिं कुर्वन् (अज्झवसाणनिव्वत्तिएणंति) उत्प्लोतव्यं मयेत्येवंरूपाऽध्यवसायनिर्वर्तितेन (करणोपायेणंति) उत्प्लवनलक्षणं यत्करणं क्रियाविशेषः स एवोपायः स्थानान्तरप्राप्तौ हेतुः करणोपायस्तेन (सेयकालेत्ति) एष्यति काले विहरतीति योगः किं कृत्वेत्याह (तं ठाणंति) यत्र स्थाने स्थितस्तत्स्थानं विप्रहाय प्लवनतस्त्यक्त्वा [पुरिमंति] पुरोवर्तिस्थानमुपसम्पद्य प्राप्य विहरतीति (एवामेवतेविजीवत्ति] दार्ष्टान्तिकयोजनार्थः किमुक्तं भवतीत्याह [पवओवि वपवमाणत्ति अज्झवसाणनिव्वत्तिएणंति] तथाविधाध्यवसायनिर्वर्तितेन [करणोपायेणंति) क्रियते विविधावस्था जीवस्यानेन क्रियते वा तदिति करणं कर्म प्लवकक्रियाविशेषो वा करणं करणमिव करणं स्थानान्तरप्राप्तिहेतुता साधर्म्यात्कर्मैव तदेवोपायः करणोपायस्तेन [तं भवंति] मनुष्यादिभवं [पुरिमं भवंति] प्राप्तव्यनारकभवमित्यर्थः [अज्झवसाणजोगनिव्वत्तिएणंति] अध्यवसानं जीवपरिणामो योगश्च मनःप्रभृतिव्यापारस्ताभ्यां निर्वर्तितो यः स तथा तेन [करणोवाएणंति] करणोपायेन मिथ्यात्वादिना कर्मबन्धहेतुनेति ।

तेसि णं भंते जीवाणं कहं सीहागती कहं सीहे गतिविसए पन्नत्ते ? गोयमा ! से जहानामए केइ पुरिसे तरुणे बलवं एवं जहा चउद्दसमसए पढमुद्देसए जाव तिसमएणं वा विग्गहेणं उववज्जंति । ते सिणं जीवाणं तहा सीहागई तहा सीहे गतिविसए पन्नत्ते तेणं भंते ! जीवा कहं परभवियाउयं पकरेंति ? गोयमा ! अज्झवसाणणिव्वत्तिएणं करणोवाएणं एवं खलु ते जीवा परभवियाउयं पकरेंति । तेसिणं भंते ! जीवा कहं गती पवत्तइ ? गोयमा ! आउक्खएणं भवक्खएणं ठिईएणं एवं खलु ते सिणं जीवाणं गती पवत्तइ तेणं भंते ! जीवा किं आइड्ढीए उववज्जंति परिड्ढीए उववज्जंति गोयमा ! आइड्ढीए उववज्जंति णो परिड्ढीए उववज्जंति तेणं भंते ! जीवा किं आयकम्मुणा उववज्जंति परकम्मुणा उववज्जंति ? गोयमा ! आयकम्मुणा उववज्जंति णो परकम्मुणा उववज्जंति । तेणं भंते ! जीवा किं आयप्पओगेणं उववज्जंति परप्पओगेणं उववज्जंति ? गोयमा ! आयप्पओगेणं उववज्जंति णो परप्पओगेणं उववज्जंति। असुरकुमाराणं भंते ! कहं उववज्जंति जहा णेरइया । तहेव णिरवसेसं जाव णो परप्पओगेणं उववज्जंति एवं एगिंदियवज्जा जाव वेमाणिया एगिंदिया एवं चेव णवरं चउसमइओ विग्गहो सेसं तं चेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति जाव विहरइ (पणवीसइमसयस्स अट्ठमो २५ । ८ ।) भवसिद्धियनेरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति ? गोयमा ! से जहानामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव वेमाणिया सेवं भंते ! भंते ! त्ति (पणवीसइमसयस्स णवमो ।२५।९।) अभवसिद्धियणेरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति ? गोयमा ! से जहाणामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव वेमाणिया सेवं भंते ! भंते ! त्ति (पणविसइमसयस्स दसमो । २५ । १० ।) सम्मद्दिट्ठीणेरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति ? गोयमा ! से जहाणामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए सेवं भंते ! भंते ! त्ति (पणवीसइमसयस्स एक्कारसमो ।२५।११।) मिच्छद्दिट्ठी णेरइयाणं भंते ! कहं उववज्जंति ? गोयमा ! से जहाणामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव वेमाणिए सेवं भंते ! भंते ! त्ति जाव विहरइ। पणवीसइमसयस्स दुवालसमो ।। भ० २५ श० १२ उ० ।।

(उत्पलजीवादीनामुपपातो वणस्सइ शब्दे)

(१९) समुद्घातविशेषणैकेन्द्रियाणाम् ।।

अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समोहणावेत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते ! कइ समइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ एगसमइएण वा दुसमइएण वा जाव उववज्जेज्जा एवं खलु गोयमा ! मए सत्तसेढीओ पन्नत्ताओ तं जहा उज्जुआयता सेढी एगओ वंका दुहओ वंका एगओ खुहा दुहओ खुहा । चक्कवाला अद्धचक्कवाला उज्जुआयया सेढीए उववज्जमाणे एगसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? । एगओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा, दुहओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विग्गहे उववज्जेज्जा से तेणट्ठेणं गोयमा! जाव उववज्जेज्जा ? । अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमचरिमंते समोहए समोहणावेत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! कइ समइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं जाव विग्गहेणं उववज्जेज्जा ।। २ ।। एवं अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइओ पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहणावेत्ता पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते बादरपुढवीकाइएसु अपज्जत्तएसु उववातेयव्वा ।। ३ ।। ताहे

तेसु चेव पज्जत्तएसु ॥ ४ ॥ एवं आउक्काइएसु वि अपज्जत्तएसु उववातेयव्वा । ताहे तेसु चेव पज्जत्तएसु, एवं आउकाइएसु वि चत्तारि आलावगा सुहुमेहिं अपज्जत्तएहिं ! ताहे पज्जत्तएहिं २ बायरेहिं अपज्जत्तएहिं ३ ताहे पज्जत्तएहिं ४ उववातेयव्वो एवं चेव सुहुमतेउकाइएहिं वि अपज्जत्तएहिं ताहे पज्जत्तएहिं उववातेयव्वो। अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समो० जे भविए मणुस्सखेत्ते अपज्जत्तबादरतेउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा सेसं तं चेव एवं पज्जत्ता बादरतेउकाइयत्ताए उववातेयव्वो वाउकाइएसु सुहुमबादरेसु जहा आउकाइएसु उववाइओ तहा उववातेयव्वो एवं वणस्सइकाइएसुवि। पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए एवं पज्जत्तसुहुमपुढवीकाइएसु वि पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहणावेत्ता एए चेव कमेणं एएसु चेव वीससु ठाणेसु उववाएयव्वो जाव बादरवणस्सइकाइएसु पज्जत्तएसु वि ४० एवं अपज्जत्तए बादरपुढवीकाइओ वि । एवं पज्जत्तबादरपुढवीकाइओ वि । ८० । एवं आउकाइएसुवि चउसुवि गमएसु पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहयाए चेव वत्तव्वया, एएसु चेव वीससु ठाणेसु उववाएयव्वो । १६० । सुहुमतेउकाइओवि अपज्जत्तओ पज्जत्तओ य एएसु चेव वीससु ठाणेसु उववातेयव्वो । २०० । अपज्जत्तबायरतेउकाएणं भंते ! मणुस्सखेत्ते समोहए समो० जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते ! कइ समइएण विग्गहेणं उववज्जेज्जा सेसं तहेव जाव से तेणट्ठेणं एवं पुढवीकाइएसु चउव्विहेसु वि उववातेयव्वो । एवं आउक्काइएसु चउव्विहेसु तेउकाइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य एवं चेव उववाएयव्वो । अपज्जत्ताबादरतेउकाइएणं भंते ! मणुस्सखेत्ते समोहए समो० जे भविए मणुस्सखेत्ते अपज्जत्ता वायरतेउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते! कतिसमयसेसं तं चेव एवं पज्जत्तवायरतेउकाइयत्ताए उववाएयव्वो । वाउकाइयत्ताए वणस्सइकाइयत्ताए जहा पुढवीकाइएसुवि । तहेव चउक्कएणं भेदेणं उववातेयव्वो, एवं पज्जत्ता बादरतेउकाइओ वि समयखेत्ते समोहणावेत्ता एएसु वीसइठाणेसु उववातेयव्वो जहेव अपज्जत्तओ उववातिओ एवं सव्वत्थ वि बादरतेउकाइया अपज्जत्तगा य पज्जत्तगा य समयखेत्ते उववातेयव्वो, समोहणावियव्वा-वि ।२४०। वाउकाइया ।३२०। वणस्सइकाइया य जहा पुढवीकाइया ।४००। तहेव चउक्कएणं भेदेणं उववातेयव्वो जाव पज्जत्ता बादरवणस्सइकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समो० जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते पज्जत्ताबादरवणस्सइकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! कतिसमयसेसं तहेव जाव से तेणट्ठेणं अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समो०जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए तेणं भंते ! कइसमइएणं सेसं तहेव णिरवसेसं एवं जहेव पुरच्छिमिल्ले चरिमंते सव्वपदेसुवि समोहया पच्चमिल्ले चरिमंते समयखेत्ते य उववातिए जे समयखेत्ते समोहया पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते समयखेत्ते य उववाएयव्वा तेणेव गमएणं एवं एएणं दाहिणिल्ले चरिमंते समयखेत्ते य समोहयाणं उत्तरिल्ले चरिमंते समयखेत्ते य उववातो, एवं चेव उत्तरिल्ले चरिमंते समयखेत्ते य समोहियाणं दाहिणिल्ले चरिमंते समयखेत्ते य उववातेयव्वा, तेणेव गमएण । अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समो०जे भविए सक्करप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जेज्जा एवं जहेव रयणप्पभाए जाव से तेणट्ठेणं एवं एएणं कमेणं जाव पज्जत्तएसु सुहुमतेउकाइएसु अपज्जत्तएसु । सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समो० जे भविए समयखेत्ते अपज्जत्ता बायरतेउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! कइसमए पुच्छा, गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्ठेणं भंते ! पुच्छा एवं खलु गोयमा ! मए सत्त सेढीओ पण्णत्ताओ तं जहा उज्जुआयता जाव अद्धचक्कवाला । एगओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । दुहओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ! से तेणट्ठेणं एवं पज्जत्तएसुवि बादरतेउकाइएसु सेसं जहा रयणप्पभाए। जे वि बायरतेउकाइया अपज्जत्तगा य पज्जत्तगा य समयखेत्ते समोहया दोच्चाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते पुढवीकाइएसु चउव्विहेसु आउकाइएसु चउव्विहेसु तेउकाइएसु दुविहेसु वाउकाइएसु चउव्विहेसु वणस्सइकाइएसु चउव्विहेसु उववज्जइ ते वि एवं चेव दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववातेयव्वा । बादरतेउकाइया अपज्जत्तगा य पज्जत्तगा य जाहे तेसु चेव उववज्जंति ताहे जहेव रयणप्पभाए तहेव एगसमइए दुसमइए तिसमइए विग्गहा भाणियव्वा, सेसं जहा

रयणप्पभाए तहेव णिरवसेसं जहा सक्करप्पभाए वत्तव्वया भणिया एवं जाव अहे सत्तमाए भाणियव्वा ॥

कइविहेत्यादि। इदं च लोकनाडीं प्रस्तार्य भावनीयम । [एगसमइएणवत्ति] एकः समयो यत्रास्त्यसावेकसामायिकस्तेन । [विग्गहेणंति] विग्रहो वक्र गतौ च तस्य सम्भवात्क्षतिरेव विग्रहः। विशिष्टो वा ग्रहो विशिष्टस्थानप्राप्तिहेतुभूता गतिर्विग्रहस्तेन तत्र [उज्जुआयएत्ति] यदा मरणस्थानापेक्षयोत्पत्तिस्थानं समश्रेण्यां भवति तदा ऋज्वायता श्रेणिर्भवति तथा च गच्छतः एकसामयिकी गतिः स्यादित्यत उच्यते " एगसमइएणमित्यादि" यदा पुनर्मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानमेकप्रतरे विश्रेण्यां वर्तते तदैकतो वक्रा श्रेणिः स्यात्समयद्वयेन चोत्पत्तिस्थानप्राप्तिः स्यादित्यत उच्यते "एगओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणमित्यादि" यदा तु मरणस्थादुत्पत्तिस्थानमधस्तने वा प्रतरे विश्रेण्यां स्यात्तदा द्विवक्रा श्रेणिः स्यात्समयत्रयेण चोत्पत्तिस्थानावाप्तिः स्यादित्यत उच्यते " दुहओ वंकाए " इत्यादि एवं " आउकाइएसु वि चत्तारि आलावगा" इत्येतस्य विवरणं " सुहुमेईत्यादि " बादरतेजस्कायिकसूत्रे रत्नप्रभाप्रक्रमेऽपि यदुक्तं [जे भविए मणुस्सखेत्तेत्ति] तद्बादरतेजसामन्यत्रोत्पातासम्भवादिति [वीसासु ठाणेसुत्ति] पृथिव्यादयः पञ्च सूक्ष्मबादरभेदाद् द्विधेति दश ते च प्रत्येकं पर्याप्तकापर्याप्तकभेदाद्विंशतिरिति इह चैकैकस्मिन् जीवस्थाने विंशतिर्गमा भवन्ति तदेवं पूर्वान्तगमानां चत्वारि शतान्येवं पश्चिमान्तादिगमानामपि ततश्चैवं रत्नप्रभाप्रकरणे सर्वाणि षोडश शतानि गमानामिति शर्कराप्रभाप्रकरणे बादरतेजस्कायिकसूत्रे " दुसमइएणं वेत्यादि " इह शर्कराप्रभापूर्वचरमान्तान्मनुष्यक्षेत्रे उत्पद्यमानस्य समश्रेणिर्नास्तीत्येगसमएणमितीह नोक्तम 'दुसमएणमित्यादि' तु एकस्य वक्रस्य द्वयोर्वा सम्भवादुक्तमिति ॥

अथ सामान्येनाऽधःक्षेत्रमूर्ध्वक्षेत्रं वाऽऽश्रित्याह ।

अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते! अहे लोयखेत्तणालीए बाहिरिल्ले खेत्ते समोहए समो० जे भविए उड्ढलोए खेत्तणालीए बाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा? गोयमा! तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा! अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं अहोलोयखेत्तणालीए बाहिरिल्ले खेत्ते समोहए समोहणिज्जे जे भविए उड्ढलोयखेत्तणालीए बाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए एगपयरंसि अणुसेढी उववज्जित्तए ? सेणं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा जे भविए विसेढीओ उववज्जित्तए तेणं चउसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से तेणट्ठेणं जाव उववज्जंति । एवं पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए वि एवं जाव पज्जत्ता सुहुमतेउकाइयत्ताए वि ॥ अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! अहोलोग जाव समोहणित्ता जे भविए समयखेत्ते अपज्जत्ता बादरतेउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्ठेणं भंते ! एवं खलु गोयमा ! सए सत्त सेढीओ पण्णत्ताओ तं जहा उज्जुआयता जाव अद्धचक्कवाला एगतो वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा, दुहओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा से तेणट्ठेणं एवं पज्जत्तएसु बायरतेउकाइएसु वि उववातेयव्वो । वाउकाइयवणस्सइकाइयत्ताए चउक्कएणं भेदेणं जहा आउकाइयत्ताए तहेव उववातेयव्वो २० । एवं जहा अपज्जत्ता सुहुमपुढविकाइयस्स गमओ भणिओ एवं पज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयस्स वि भाणियव्वो तहेव वीसाए ठाणेसु उववाएयव्वो । ४० । अहेलोयखेत्तणालीए बाहिरिल्ले खेत्ते समोहओ एवं बायरपुढवीकाइयस्सवि अपज्जत्तगस्स पज्जत्तगस्स य भाणियव्वं । एवं आउकाइयस्स चउव्विहस्सवि भाणियव्वं । सुहुमतेउकाइयस्स दुविहस्सवि एवं चेव अपज्जत्ता बादरतेउकाइएणं समयखेत्ते समोहए समोह० जे भविए उड्ढलोगखेत्तणालीए बाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा! दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्ठेणं अट्ठो जहेव रयणप्पभाए तहेव सत्तसेढीए । एवं जाव अपज्जत्ता बादरतेउकाइएणं भंते ! समयखेत्ते समोहए समो० जे भविए उड्ढलोगखेत्तणालीए बाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमतेउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! सेसं तं चेव । अपज्जत्ता बादरतेउकाइएणं भंते ! समयखेत्ते समोहए समो० जे भविए समयखेत्ते अपज्जत्ता बादरतेउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्ठेणं भंते ! अट्ठो जहेव रयणप्पभाए तहेव सत्तसेढीए । एवं पज्जत्ता बादरतेउकाइयत्ताएवि । वाउकाइएसु य वणस्सइकाइएसु जहा पुढवीकाइएसु उववातिओ तहेव चउक्कएणं भेदेणं उववातेयव्वो । एवं पज्जत्ता बादरतेउकाइओवि । एएसु चेव ठाणेसु उववातेयव्वो । वाउकाइयवणस्सइकाइयाणं जहेव पुढवीकाइओ उववाइओ तहेव भाणियव्वो । अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! एत्थावि लोगखेत्तणालीए बाहिरिल्ले खेत्ते समोहए समो० जे भविए अहेखेत्तणालीए बाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्ता सुहुमपुढविकाइयत्ताए उववज्जिए से णं भंते ! कतिसमए? एवं उड्ढलोगखेत्तणालीए बाहिरिल्ले खेत्ते समोहयाणं अहेलोयखेत्त-

णालीए बाहिरिल्ले खेत्ते उववज्जयाणं सो चेव गमओ णिरवसेसो भाणियव्वो जाव बायरवणस्सइकाइओ अपज्जत्तओ बायरवणस्सइकाइएसु अपज्जत्तएसु उववाइओ। अपज्जत्ता सुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समो० जे भविए लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए । से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जंति ? गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ एगसमइएण वा जाव उववज्जेज्जा ? एवं खलु ? गोयमा ! मए सत्तसेढीओ पण्णत्ताओ, तं जहा उज्जुआयता जाव अद्धचक्कवाला । उज्जुआयताए सेढीए उववज्जमाणे एगसमएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । एगाओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । दुहओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे जे भविए एगपयरंसि अणुसेढी उववज्जित्तए सेणं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । जे भविए विसेढी उववज्जित्तए सेणं चउसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा से तेणट्ठेणं जाव उववज्जेज्जा । एवं अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइओ लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चेव चरिमंते अपज्जत्तएसु य सुहुमपुढवीकाइएसु सुहुमआउकाइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु सुहुमतेउकाइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य सुहुमवाउकाइएसु य अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य बादरवाउकाइएसु अपज्जत्तएसु य पज्जत्तएसु य सुहुमवणस्सइकाइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य बारससु वि ठाणेसु एएणं चेव कमेणं भाणियव्वो, सुहुमपुढवीकाइओ पज्जत्तओ एवं चेव णिरवसेसे बारससु वि ठाणेसु उववातेयव्वो ।२४। एवं एएणं गमएणं जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ । सुहुमवणस्सइकाइएसु पज्जत्तएसु चेव भाणियव्वो ! अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं भंते ! लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समोह० जे भविए लोगस्स दाहिणिल्ले चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! कइ समइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जंति । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ एवं खलु गोयमा ! मए सत्तसेढीओ पण्णत्ताओ, तं जहा उज्जुआयता जाव अद्धचक्कवाला । एगओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । दुहओ वंकाए सेढीए उववज्जमाणे जे भविए एगपयरंसि अणुसेढी उववज्जित्तए सेणं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा । जे भविए विसेढीओ उववज्जित्तए सेणं चउसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा से तेणट्ठेणं गोयमा ! एएणं गमएणं पुरच्छिमिल्ले चरिमंते उववातेयव्वो जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तसुहुमवणस्सइएसु चेव सव्वेसिं दुसमइओ तिसमइओ चउसमइओ विग्गहो भाणियव्वो । अपज्जत्तो सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समो० २ जे भविए लोगस्स पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! कइ समइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ? गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएणं वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा । से केणट्ठेणं एवं जहेव पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहया पुरच्छिमिल्ले चेव चरिमंते उववातिया तहेव पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहया पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते उववातेयव्वा । सव्वे अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइएणं भंते ! लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समो० जे भविए लोगस्स उत्तरिल्ले चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढवीकाइयत्ताए उव० सेणं भंते ! एवं जहा पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहओ दाहिणिल्ले उववाइओ तहा पुरच्छिमिल्ले समोहओ उत्तरिल्ले चरिमंते उववाएयव्वो । अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयाणं भंते ! लोगस्स दाहिणिल्ले चरिमंते समोहओ जे भविए लोगस्स दाहिणिल्ले चरिमंते अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए एवं जहा पुरच्छिमिल्ले समोहओ पुरच्छिमिल्ले चेव उववातिओ तहेव दाहिणिल्ले समोहओ तहेव दाहिणिल्ले चेव उववाएयव्वो तहेव णिरवसेसं जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ सुहुमवणस्सइकाइएसु चेव पज्जत्तएसु दाहिणिल्ले चरिमंते उववाइओ एवं दाहिणिल्ले समोहओ पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते उववाएयव्वो, णवरं दुसमइए तिसमइए चउसमइओ विग्गहो सेसं तहेव दाहिणिल्ले समोहओ उत्तरिल्ले चरिमंते उववाएयव्वो जहेव सट्ठाणे तहेव एगसमइय दुसमइय तिसमइय चउसमइय विग्गहो पुरच्छिमिल्ले जहा पच्चच्छिमिल्ले तहेव दुसमइय तिसमइय पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते समोहयाणं पच्चच्छिमिल्ले उववज्जमाणाणं जहा सट्ठाणे उत्तरिल्ले उववज्जमाणाणं एगसमइओ विग्गहो णत्थि सेसं तहेव । पुरच्छिमिल्ले जहा सट्ठाणे । दाहिणिल्ले एगसमइओ विग्गहो णत्थि सेसं तहेव उत्तरिल्ले समोहयाणं उत्तरिल्ले चेव उववज्जमाणाणं जहा सट्ठाणे उत्तरिल्ले समोहयाणं पुरच्छिमिल्ले उववज्जमाणाणं एवं चेव णवरं एगसमइओ विग्गहो णत्थि, उत्तरिल्ले समोहयाणं दाहिणिल्ले उववज्जमाणाणं जहा सट्ठाणे उत्तरिल्ले समोहयाणं पच्चच्छिमिल्ले उववज्जमाणाणं एगसमइओ विग्गहो णत्थि सेसं तहेव जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ सुहुमवणस्सइकाइएसु पज्जत्तएसु चेव । भ० ॥

" अपज्जत्ता सुहुमेत्यादि" (अहेलोयखेत्तणाडोप्पत्ति)। अधोलोकलक्षणे क्षेत्रे या नाडी त्रसनाडी सा ऽधोलोकक्षेत्रनाडी तस्या एवमूर्ध्वलोकक्षेत्रनाड्यपि (तिसमइएणवत्ति) अधोलोकक्षेत्रनाड्या बहिः पूर्वादिदिशि मृत्वा एकेन नाडीमध्ये प्रविष्टो द्वितीये समये ऊर्ध्वं गतस्ततः एकप्रतरे पूर्वस्यां पश्चिमायां वा यदोत्पत्तिर्भवति तदा तु श्रेण्यां गत्वा तृतीयसमये उत्पद्यत इति। (चउसमइएणवत्ति) यदा नाड्या बहिर्वायव्यादिविदिशि मृतस्तदैकेन समयेन पश्चिमायामुत्तरस्यां वा गतो द्वितीयेन नाड्यां प्रविष्टस्तृतीये ऊर्ध्वं गतश्चतुर्थे तु श्रेण्यां गत्वा पूर्वादिदिश्युत्पद्यत इति। इदं च प्रायो वृत्तिमङ्गीकृत्योक्तमन्यथा पञ्चसामायिक्यपि गतिः सम्भवति यदाऽधोलोककोणादूर्ध्वलोककोण एवोत्पत्तव्यं भवतीति। भवन्ति चात्र गाथाः। " सुत्ते चउसमयाओ, नत्थि गईओ परावि णिद्दिठा। जुज्जइ य पंचसमया, जीवस्स गई इहलोए ॥१॥ जो तमतमविदिसाए, समोहओ बंभलोगविदिसाए। उववज्जई गईए, सो नियमा पंचसमयाए ॥ २ ॥ उजुया य तेगबंका, दुहओ बंका गई वि णिद्दिठा। जुज्जति यति चउबंका, विनाम चउ पंच समयाए ॥३॥ उववाया भावाओ, न पंच समया ऽहवा न सत्तावि। भणिया जह चउसमया, महल्लबंधेन सत्ताविन्ति ॥ ४ ॥ " " अपज्जत्ता वायरतेउकाइएणमित्यादौ "(दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहणं उववज्जेज्जत्ति) एतस्येयं भावना समयक्षेत्रादसावेकेन समयेनोर्ध्वं गतो द्वितीयेन तु नाड्या बहिर्दिग्व्यवस्थितमुत्पतिस्थानमिति। तथा समयक्षेत्रादेकेनोर्ध्वं याति द्वितीयेन तु नाड्या बहिः पूर्वादिदिशि तृतीयेन विदिग्व्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति। अथ लोकचरमान्तमाश्रित्याह " अपज्जत्ता सुहुमपुढवीकाईएणं भंते ! लोगस्सेत्यादि "। इह च लोकचरमान्ते बादराः पृथिवीकायिकाप्कायिकतेजोवनस्पतयो न सन्ति सूक्ष्मास्तु पञ्चापि सन्ति बादरवायुकायिकाश्चेति, पर्याप्तापर्याप्तभेदेन द्वादश स्थानान्यनुसर्तव्यानीति। इह च लोकस्य पूर्वचरमान्तात् पूर्वचरमान्ते उत्पद्यमानस्यैकसमयादिका चतुःसमयान्ता गतिः सम्भवत्यनुश्रेणिविश्रेणिसम्भवात्। भ० ३४ श० १ उ०।

[२०] पृथ्वीकायादीनां समवहत्य देवलोकेषूत्पादः ॥

पुढवीकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए य सक्करप्पभाए य अंतरा समोहए समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! किं पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा पुव्विं आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जा ? गोयमा ! पुव्विं वा उववज्जित्ता एवं जहा सत्तरसमसए उद्देसए जाव से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ पुव्विं वा उववज्जेज्जा णवरं तेहिं संपाउणिज्जा इमेहिं आहारो भण्णइ सेसं तं चेव। पुढवीकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए सक्करप्पभाए पुढवीए अंतरा समोहए जे भविए ईसाणे कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए। एवं चेव जाव ईसिप्पब्भाराए उववाएयव्वो। पुढवीकाइएणं भंते ! सक्करप्पभाए वालुयप्पभाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे जाव ईसिप्पब्भाराए। एवं एएणं कमेणं जाव तमाए अहेसत्तमाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे जाव ईसिप्पब्भाराए उववाएयव्वो। पुढवीकाइएणं भंते ! सोहम्मीसाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं अंतरा समोहए समोहइत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं जाव णिक्खेवओ। पुढवीकाइएणं भंते ! सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं अंतरा समोहए समोहइत्ता जे भविए सक्करप्पभाए पुढवीए पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए। एवं चेव एवं जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो। एवं सणंकुमारमाहिंदाणं बंभलोगस्स कप्पस्स अंतरा समोहए समोहइत्ता पुणरवि जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो। एवं बंभलोगस्स लंतगस्स य कप्पस्स अंतरा समोहए पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं लंतगस्स महासुक्कस्स कप्पस्स अंतरा समोहए पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं महासुक्कस्स सहस्सारस्स य कप्पस्स अंतरा पुणरवि जाव अहेसत्तमाए, एवं सहस्सारस्स य आणयपाणयकप्पाणं अंतरा, पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं आणयपाणयआरणअच्चुताण य कप्पाणं अंतरा, पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं आरणअच्चुताणं। गेवेज्जगविमाणाण य अंतरा पुणरवि जाव अहे सत्तमाए एवं गेवेज्जगविमाणाणं अणुत्तरविमाणाण य अंतरा पुणरवि जाव अहेसत्तमाए एवं अणुत्तरविमाणाणं ईसिप्पब्भाराए य पुणरवि जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो। आउकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए य सक्करप्पभाए य पुढवीए अंतरा समोहए समोहइत्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं जहा पुढवीकाइयस्स जाव से तेणट्ठेणं एवं पढमा दोच्चाणं अंतरा समोहओ जाव ईसिप्पब्भाराए उववाएयव्वो। एवं एएणं कमेणं जाव तमाए अहेसत्तमाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहइत्ता जाव ईसिप्पब्भाराए उववाएयव्वो। आउकाइयत्ताए आउकाइयाएणं भंते ! सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं अंतरा समोहए समोहइत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणोदधिघणोदधिवलएसु आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं तं चेव एवं एएहिं चेव अंतरे समोहइत्ताओ जाव अहेसत्तमाए पुढवीए घणोदधिघणोदधिवलएसु आउकाइयत्ताए उववाएयव्वो, एवं जाव अणुत्तरविमाणाणं ईसिप्पभाराए पुढवीए अंतरा समोहए जाव अहेसत्तमाए घणोदधिघणोदधिवलएसु उववाएयव्वो २ वाउकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए सक्करप्पभाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहइत्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए एवं जहा सत्तरसमसए वाउकाइयउद्देसएसु तहा इहवि णवरं अंतरेसु समोहणा वेयव्वो सेसं तं चेव जाव

अणुत्तरविमाणाणं ईसिप्पभाराए य पुढवीए अंतरा समोहए समोहइत्ता जे भविए घणवाततणुवातघणवातवलएसु वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं जाव उववज्जेज्जा । सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ वीसइमस्स छट्ठो उद्देसो सम्मत्तो ॥ २० ॥ ६ ॥

पञ्चमे पुद्गलपरिणाम उक्तः षष्ठे तु पृथिव्यादिजीवपरिणामोऽभिधीयत इत्येवं सम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम् " पुढवीत्यादि " (एवं जहा सत्तरसमसए छुट्ठुद्देसेत्ति) । अनेन च यत्सूचितं तदिदं " पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा पुव्विं वा आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जेत्यादि " । अस्य चायमर्थः—योगेन्दुकसन्निभसमुद्धातगामी स पूर्वं समुत्पद्यते तत्र गच्छतीत्यर्थः पश्चादाहारयति शरीरप्रायोग्यान्पुद्गलान् गृह्णन् गृह्णातीत्यर्थः अत उच्यते (पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जत्ति) यः पुनरीलिकासन्निभसमुद्धातगामी स पूर्वमाहारयति उत्पत्तिक्षेत्रे प्रदेशप्रक्षेपणेनाहारं गृह्णातीति तत्समनन्तरञ्च प्राक्तनशरीरस्तु प्रदेशानुत्पत्तिक्षेत्रे संहरति अत उच्यते (पुव्विं आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जात्ति) विंशतितमशते षष्ठ उद्देशः ।

पुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए समोहइत्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए से भंते ! किं पुव्विं उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुव्विं वा संपाउज्जित्ता पच्छा उववज्जेज्जा ? गोयमा ! पुव्विं वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुव्विं वा संपाउणेत्ता पच्छा उववज्जेज्जा । से केणट्ठेणं जाव पच्छा उववज्जेज्जा ? गोयमा ! पुढवीकाइयाणं तओ समुग्घाया पण्णत्ता तं जहा वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणांतियसमुग्घाए । मारणांतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेणं वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइ, देसेण समोहणमाणे पुव्विं संपाउणित्ता पच्छा उववज्जिज्जा सव्वेण समोहणमाणे पुव्विं उववज्जिज्जा पच्छा संपाउणेज्जा से तेणट्ठेणं जाव उववज्जेज्जा । पुढवीकाइयाणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव समोहए समोहएत्ता जे भविए ईसाणे कप्पे पुढवी एवं चेव ईसाणेवि । एवं अच्चुयगेवेज्जविमाणे अणुत्तरविमाणे ईसिप्पभाराए य एवं चेव पुढवीकाइयाणं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए समोहए समोहएत्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे पुढवीए एवं जहा रयणप्पभाए पुढवीकाइओ उववाइओ एवं सक्करप्पभाए पुढवीकाइओ उववाएयव्वो जाव ईसिप्पभाराए एवं जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया भणिया, एवं जाव अहे सत्तमाए समोहए ईसिप्पभाराए उववाएयव्वो सेवं भंते ! भंते ! त्ति (सत्तरसमस्स छट्ठो ॥ १७ ॥ ६ ॥) पुढवीकाइएणं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुढवीकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! किं सेसं तं चेव जहा रयणप्पभाए पुढवीकाइओ सव्वकप्पेसु जाव ईसिप्पभाराए ताव उववाइओ, एवं सोहम्मपुढविकाइओवि सत्तसु पुढवीसु उववाएयव्वो तहा जाव अहे सत्तमाए एवं जहा सोहम्मपुढवीकाइओ सव्वपुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिप्पभारापुढवीकाइओ सव्वपुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहेसत्तमाए सेवं भंते ! भंते ! त्ति (सत्तरसमस्स सत्तमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ७ ॥) आउकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए समोहइत्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए एवं जहा पुढवीकाइओ तहा आउकाइओवि सव्वकप्पेसु जाव ईसिप्पभाराए तहेव उववाएयव्वो एवं जहा रयणप्पभा आउकाइओ उववाइओ तहा अहेसत्तमा पुढवी आउकाइओ उववाएयव्वो जाव ईसिप्पभाराए सेवं भंते ! भंते ! त्ति (सत्तरसमस्स अट्ठमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ८ ॥) आउकाइएणं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए समोहएत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणोदधिवलएसु आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! सेसं तं चेव एवं जाव अहे सत्तमाए जहा सोहम्मआउकाइओ एवं जाव ईसिप्पभाराए आउकाइओ जाव अहेसत्तमाए उववातेयव्वो सेवं भंते ! भंते ! त्ति ॥ (सत्तरसमस्स य णवमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ९ ॥) वाउकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव जे भविए सोहम्मे कप्पे वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं जहा पुढवीकाइओ तहा वाउकाइओवि णवरं वाउकाइयाणं चत्तारि समुग्घाया पण्णत्ता तं जहा वेदणासमुग्घाए जाव वेउव्वियसमुग्घाए मारणांतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहए सेसं तं चेव जाव अहे सत्तमा समोहयाओ ईसिप्पभाराए उववाएयव्वो सेवं भंते ! भंते ! त्ति (सत्तरसमस्स य दसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ १०) वाउकाइएणं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए समोहएत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए तणुवाए घणवायवलएसु तणुवायवलएसु वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए सेणं भंते ! सेसं तं चेव एवं जहा सोहम्मकप्पवाउकाइओ सत्तसुवि पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिप्पभाराए वाउकाइओ अहेसत्तमाए जाव उववाएयव्वो सेवं भंते ! भंते ! त्ति (सत्तरसमस्स एकारसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १७ ॥ ११ ।)

(समोहएत्ति) समवहतःकृतमारणान्तिकसमुद्धातः (उववज्जित्ति) उत्पादक्षेत्रं गत्वा (संपाउणेज्जत्ति) पुद्गलग्रहणं कुर्यात् उत व्यत्यय इति प्रश्नः (गोयमा ! पुव्विंवाउववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जत्ति) मारणान्तिकसमुद्धातान्निवृत्य यदा प्राक्तनशरीरस्य सर्वथा त्यागात् गेन्दुकगत्योत्पत्तिदेशं गच्छति तदोच्यते पूर्वमुत्पद्य पश्चात्सम्प्राप्नुयात् पुद्गलान् गृह्णीयात् आहारयेदित्यर्थः । (पुव्विं वा संपाउणित्ता पच्छा उववज्जंति) यदा मारणान्तिकसमुद्धातगत एव म्रियते ईलिकागत्योत्पादस्थानं याति तदोच्य-

ते पूर्वं सम्प्राप्य पुद्गलान् गृहीत्वा पश्चात् उत्पद्येत प्राक्तनशरीरस्थजीवप्रदेशसंहरणतः समस्तजीवप्रदेशैरुत्पत्तिक्षेत्रगतो भवेदिति जावः (देसेण वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइत्ति) यदा मारणान्तिकसमुद्धातगतो म्रियते तदेलिकागत्योत्पत्तिदेशं प्राप्नोति, तत्र च जीवदेशस्य पूर्वदेह एव स्थितत्वात्, देशस्य चोत्पत्तिदेशे प्राप्तत्वात्, देशेन समवहन्तीत्युच्यते यदा तु मारणान्तिकसमुद्धातात्प्रतिनिवृत्तः सन् म्रियते तदा सर्वप्रदेशसंहरणतो गेन्दुकगत्योत्पत्तिदेशप्राप्तौ सर्वेण समवहत इत्युच्यते तत्र च देशेन समवहन्यमान ईलिकागत्या गच्छन्नित्यर्थः पूर्वं सम्प्राप्य पुद्गलान् गृहीत्वा पश्चादुत्पद्यते, सर्वात्मनोत्पादक्षेत्रे आगच्छति (सव्वेण समोहणमाणेत्ति) गेन्दुकगत्या गच्छन्नित्यर्थः पूर्वमुत्पद्य सर्वात्मनोत्पाददेशमासाद्य पश्चात् (संपाउणेज्जत्ति) पुद्गलग्रहणं कुर्यादिति । सप्तदशशते षष्ठः । १७ । ६ । शेषास्तु (७ । ८ । ९ । १० । ११ । सुगमा एव) भ० १७ श० ।

[२१] नैरयिकादयो नैरयिकादिषूपपद्यन्ते ॥

नेरइयाणं भंते नेरइएसु उववज्जइ अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ नो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ एवं जाव वेमाणियाणं ॥

अस्य चायमभिसम्बन्धो द्वितीयोद्देशके नारकादीनां लेश्यापरिसंख्यानमल्पबहुत्वमहर्द्धिकत्वं चोक्तमिह तु तेषामेव नारकादिजीवानां तास्ताः लेश्याः किमुपपातक्षेत्रोपपन्नानामेव भवन्ति उत विग्रहेऽपीत्यस्यार्थस्य प्रतिपादनार्थं प्राक् तावन्नयान्तरमाश्रित्य नारकादिव्यपदेशं पृच्छति "नेरइयाणं भंते ! नेरइएसु उववज्जइ अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ " इति । इदं च प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गौतम ! नैरयिको नैरयिकेषूत्पद्यते नो नैरयिकोऽनैरयिकेषु कथमिति चेदुच्यते–इह यस्मान्नारकादिभवोपग्राहकमायुरेव न शेषं तथा हि नारकायुष्युदयमागते नारकभवो भवति मनुष्यायुषि मानुषभव इत्यादि ततो नारकाद्यायुर्वेदनप्रथमसमय एव नारकादिव्यपदेशं लभते एतच्च ऋजुसूत्रनयदर्शनं तथा च नयविद्भिः ऋजुसूत्रनयनिरूपणं कुर्वद्भिरिदमुक्तम् । " पलालं न दहत्यग्नि–र्भिद्यते न घटः क्वचित् । नास्तित्वे निष्क्रमोऽस्तीह, न च शून्यं प्रविश्यते ॥ नारकव्यतिरिक्तश्च, नरकेनोपपद्यते । नारकान्नारकश्चास्य, न कश्चिद्विप्रमुच्यते ॥ २ ॥ " इत्यादि [एवं जाव वेमाणिए इति] एवं नैरयिकोक्तप्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिको वैमानिकविषयं सूत्रं तच्च सुगमत्वात् स्वयं भावनीयम् ॥

अधुना उद्वर्तनाविषयं नैरयिकेषु सूत्रमाह ॥

नेरइयाणं भंते ! नेरइए हिंतो उववट्टइ अनेरइए नेरइएहिंतो उववट्टइ ? गोयमा ! नेरइए नेरइएहिंतो उववट्टइ न अनेरइएनेरइएहिंतो उववट्टइ एवं जाव वेमाणिए नवरं जोइसियवेमाणिएसु च यति अभिलावो कायव्वो ॥

एतदपि ऋजुसूत्रनयदर्शनेन वेदितव्यं तथा हि परभवायुष्युदयमागते तत उद्वर्तते यद्भवायुश्च उदयमागतं तेन भवेन व्यपदेशो यथा नारकायुष्युदयमागते नरकभवे न नारक इति ततो नैरयिकेभ्यो नैरयिक एवोद्वर्तते तेन नैरयिक इति एवं चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण तावत्सूत्रं वक्तव्यं यावद्वैमानिकविषये च " चयइ " इत्यादि अभिलापः कर्तव्यस्तच्च उद्वर्तनस्य च्यवनमिति प्रसिद्धेः । तथा चाह " एवं जाव वेमाणिए नवर" मित्यादि । अथ कृष्णलेश्याविषयमुत्पत्तौ सूत्रमाह ।

से नूणं भंते ! कण्हलेसे नेरइए कण्हलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ कण्हलेस्सेसु उववट्टइ जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ ? हंता गोयमा ! कण्हलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ कण्हलेसेसु उववट्टइ जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ एवं नीललेसावि एवं काउलेसावि एवं असुरकुमाराणवि जाव थणियकुमारा णवरं तेउलेस्सा अब्भहिया ॥

" से नूणं भंते " इत्यादि से शब्दोऽथशब्दार्थः स चेह प्रश्ने नूनं निश्चितमेतत् भदन्त ! कृष्णलेश्यो नैरयिकः कृष्णलेश्येषु नैरयिकेषु मध्ये उत्पद्यते । तेभ्यश्च कृष्णलेश्येभ्यो नैरयिकेभ्य उद्वर्तमानः कृष्णलेश्य एवोद्वर्तते एतदेव निश्चयदार्ढ्योत्पादनार्थं प्रकारान्तरेणाह । यल्लेश्य उत्पद्यते तल्लेश्य उद्वर्त्तते न लेश्यान्तरगत इति भगवानाह " हंता गोयमे " त्यादि हंतेत्यनुमतौ अनुमतमेतत् मम । गौतम ! कण्हलेसेसु नेरइएसु इत्यादि । अथ कथं कृष्णलेश्यः सन् कृष्णलेश्येषु नैरयिकेषूत्पद्यते न लेश्यान्तरोपेतः उच्यते इह तिर्यक्पञ्चेन्द्रियो मनुष्योऽबद्धायुष्कतया नरकेषूत्पत्तुकामो यथाक्रमं तिर्यगायुषि मनुष्यायुषि च साकल्येनाक्षीणेऽन्तर्मुहुर्त्तशेषे यल्लेश्येषु नरकेषूत्पत्स्यते तद्गतलेश्या परिणमति ततस्तेनैवाप्रतिपतितेन परिणामेन नरकायुः प्रतिसंवेदयते तत उच्यते कृष्णलेश्यः कृष्णलेश्येषु नैरयिकेषूत्पद्यते न लेश्यान्तरयुक्तः । अथ कथं कृष्णलेश्य एवोद्वर्तते ? उच्यते देवनैरयिकाणां हि लेश्यापरिणाम आभवक्षयाद्भवति एतच्च प्रागेव प्रपञ्चत उपपादितमेवं नीललेश्याविषयं कापोतलेश्याविषयं च सूत्रं वक्तव्यमेवमसुरकुमारादीनामपि स्तनितकुमारावसानानां वक्तव्यं नवरं तेजोलेश्यासूत्रं तत्राभ्यधिकमभिधेयं तेजोलेश्याया अपि तेषां भावात् ।

अधुना पृथिवीकायिकेषु कृष्णलेश्याविषयं सूत्रमाह ॥

से नूणं भंते ! कण्हलेसे पुढवीकाइए कण्हलेसेसु पुढवीकाइएसु उववज्जइ कण्हलेसे उववट्टइ जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ ? हंता गोयमा ! कण्हलेसे पुढविकाइए कण्हलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ, सिय कण्हलेसे उववट्टइ सिय नीललेसे उववट्टइ सिय काउलेसे उववट्टइ सिय जल्लेसे उववज्जइ सिय तल्लेसेसु उववट्टइ । एवं नीललेसाकाउलेसासु वि । से नूणं भंते ! तेउलेसे पुढविकाइए तेउलेस्सेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ पुच्छा हंता गोयमा ! तेउलेस्से पुढविकाइए तेउलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ, सिय कण्हलेस्से उववट्टइ सिय नीललेसे उववट्टइ सिय काउलेसे उववट्टइ तेउलेसे उववज्जइ णो चेवणं तेउलेसे उववट्टइ । एवं आउकाइयवणस्सइकाइयावि । तेउवाऊ एवं चेव नवरं एएसिं तेउलेस्सा नत्थि । वितिचउरिंदिया एवं चेव तिसुवि लेसासु । पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणूसा जहा पुढविकाइया आदिल्लियासु तिसु लेसासु भणिया तहा छसु वि लेसासु भाणियव्वा नवरं छप्पि-लेस्सा उच्चारेयव्वाओ । वाणमंतरा जहा असुरकुमारा से नूणं भंते ! तेउलेस्से जोइसिए तेउलेसेसु जोइसिएसु उववज्ज-

इ जहेव असुरकुमाराणं । एवं वेमाणियाण वि नवरं दोण्ह वि चयतीति अभिलावो । से नूणं भंते ! कण्हलेसे नीललेसे नेरइए कण्हलेसेसु नीललेसेसु काउलेसेसु नेरइएसु उववज्ज इ कण्हलेसे नीललेसे काउलेसे उववट्टइ जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ ? हंता गोयमा ! कण्हलेसे नीललेसे काउलेसे उववज्जइ जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ से नूणं भंते ! कण्हलेसे जाव तेउलेसे असुरकुमारे कण्हलेसेसु जाव तेउलेसेसु असुरकुमारेसु उववज्जइ एवं जहेव नेरइए तहा असुरकुमारेवि जाव थणियकुमारेवि । से नूणं भंते ! कण्हलेसे जाव तेउलेस्से पुढविकाइए कण्हलेस्सेसु जाव तेउलेस्सेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ, एवं पुच्छा जहा असुरकुमाराणं ? हंता गोयमा ! कण्हलेसे जाव तेउलेसे पुढविकाइए कण्हलेसेसु जाव तेउलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ सिय कण्हलेसे उववट्टइ सिय नीललेसे सिय काउलेस्से उववट्टइ सिय जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ तेउलेसे उववज्जइ नो चेव णं तेउलेसे उववट्टइ । एवं आउकाइयवणस्सइकाइयावि भाणियव्वा । से नूणं भंते ! कण्हलेसे काउलेस्से नीललेसे तेउकाइए कण्हलेसेसु नीललेसेसु काउलेसेसु तेउकाइएसु उववज्जइ कण्हलेसे नीललेसे काउलेसेसु उववट्टइ जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ ? हंता गोयमा ! कण्हनीलकाउलेसे तेउकाइए कण्हलेसेसु नीलकाउलेसेसु तेउकाइएसु उववज्जइ सिय कण्हलेसे उववट्टइ सिय नीललेसे सिय काउलेस्से उववट्टइ सिय जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ एवं वाउकाइए बेइंदिय तेइंदिय चउरिंदियावि भाणियव्वा से नूणं भंते ! कण्हलेसे जाव सुक्कलेसे पंचिंदियतिरिक्खजोणिए कण्हलेसेसु जाव सुक्कलेस्सेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जइ पुच्छा हंता गोयमा ! कण्हलेसे जाव सुक्कलेसे पंचिंदियतिरिक्खजोणिए कण्हलेसेसु जाव सुक्कलेसेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु सिय कण्हलेसे उववट्टइ जाव सिय सुक्कलेसे उववट्टइ सिय जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ एवं मणुस्सेवि । वाणमंतरे असुरकुमारे जोइसियवेमाणिएवि एवं चेव नवरं जस्स जल्लेसा दोण्हवि चयणंति भाणियव्वा ॥

से नूणं भंते इत्यादि ॥ इह तिरश्चां मनुष्याणां च लेश्यापरिणाम आन्तर्मौहूर्तिकस्ततः कदाचित् तल्लेश्य उद्वर्त्तते कदाचिल्लेश्यान्तरपरिणतोऽप्युद्वर्तते एषः पुनर्नियमो यल्लेश्येषूत्पद्यते स नियमतस्तल्लेश्य एवोत्पद्यते "अंतमुहुत्तम्मिगए अंतमुहुत्तम्मि सेसए आओ । लेसाहिं परिणयाहिं, जीवा वच्चंति परलोय' मितिवचनात् । तत उक्तम् । "गोयमा ! कण्हलेसे पुढविकाइए कण्हलेसेसु पुढविकाइएसु उववज्जइ सिय कण्हलेसे उववट्टइ इत्यादि" एवं नीललेश्याविषयं कापोतलेश्या विषयं च सूत्रं वक्तव्यम् । तथा भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवाः तेजोलेश्यावन्तः स्वभावाच्च्युत्वा पृथिवीकायिकेषूत्पद्यन्ते । तदा कियत्कालमपर्याप्तावस्थायां तेषु तेजोलेश्याऽपि लभ्यते तत ऊर्द्ध तु न भवति तथा भवस्वभावतया तेजो लेश्यायोग्यद्रव्यग्रहणशक्त्यसम्भवात्ततस्तेजोलेश्यासूत्रमुक्तम् । "तेउलेसे उववज्जइ नो चेव णं तेउलेसे उववट्टइ इति" यथा च पृथिवीकायिकानां चत्वारि सूत्राण्युक्तानि तथा अप्कायिकवनस्पतिकायिकानामपि वक्तव्यानि तेषामप्यपर्याप्तावस्थायां तेजोलेश्यासम्भवात् तेजोवायुद्वित्रिचतुरिन्द्रियविषयाणि प्रत्येकं त्रीणि सूत्राणि वक्तव्यानि तेषां तेजोलेश्याया असम्भवात् । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका मनुष्याश्च यथा आद्यासु तिसृषु लेश्यासु पृथिवीकायिका उक्तास्तथा षट्स्वपि लेश्यासु वक्तव्याः षण्णामप्यन्यतमया लेश्यया तेषामुत्पत्तिसम्भवादुत्पत्तिगतैकैकलेश्याविषयं चोद्वर्त्तनायां षण्णां विकल्पानां सम्भवात् । सूत्रपाठश्चैवम् "से नूणं भंते कण्हलेस्से पंचिंदियतिरिक्खजोणिएत्यादि" एवं नीलकापोततेजःपद्मशुक्ललेश्याविषयाण्यपि सूत्राणि वक्तव्यानि "वाणमंतरा जहा असुरकुमारा" इति "जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उववट्टइ । इति" वक्तव्या इति सर्वदेवानां लेश्यापरिणामस्य आभवक्षयाद्भावात् एवं लेश्यापरिसंख्यानां परिभाव्य ज्योतिष्कवैमानिकविषयाण्यपि सूत्राणि वक्तव्यानि नवरं तत्र चयतीत्यभिलपनीयं त देवमेकैकलेश्याविषयाणि चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण नैरयिकादीनां सूत्राण्युक्तानि । तत्र काश्चिदाशङ्केत । प्रविरलैकैकनारकादिविषयमेतत् सूत्रकदम्बकं यदा तु बहवो भिन्नलेश्याकास्तस्यां गतावुत्पद्यन्ते तदान्यथापि वस्तुगतिर्भवेदेकैकगतधर्मापेक्षया समुदायधर्मस्य क्वचिदन्यथापि दर्शनात् ततस्तदा शङ्कापनोदाय येषां यावत्यो लेश्याः सम्भवन्ति तेषां युगपत्तावल्लेश्याविषयमेकैकं सूत्रमनन्तरोदितार्थमेव प्रतिपादयति "से नूणं भंते ! कण्हलेसे नीललेसे काउलेसे नेरइए कण्हलेसेसु नीललेसेसु काउलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ" इत्यादि ॥ समस्तं सुगमम् ॥ प्रज्ञा० १७ पद ।

(२२) लेश्यावत्त्वेनोपपातः ।

जीवेणं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! किं लेस्सेसु उववज्जइ ? गोयमा ! जं लेसाइं दव्वाइं परियाइत्ता कालं करेइ तल्लेसेसु उववज्जइ तं जहा कण्हलेसेसु वा नीललेसेसु वा काउलेसेसु वा एवं जस्स जा लेसा सा तस्स भाणियव्वा जाव जीवेणं भंते ! जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए पुच्छा ? गोयमा ! जल्लेसाइं दव्वाइं परियाइत्ता कालं करेइ तल्लेसेसु उववज्जइ तं जहा तेउलेस्सेसु । जीवेणं भंते ! जे भविए वेमाणिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! किं लेस्सेसु उववज्जइ ? गोयमा ! जल्लेस्साइं दव्वाइं परियाइत्ता कालं करेइ तल्लेसेसु उववज्जइ, तं जहा तेउलेसेसु वा पम्हलेसेसु वा सुक्कलेसेसु वा ।

जीवेणमित्यादि (जेभविएत्ति) योग्यः (किंलेस्सेसुत्ति) का कृष्णादीनामन्यतमा लेश्या येषां ते तथा तेषु किंलेश्येषु मध्ये (जल्लेसाइंति) या लेश्या येषां द्रव्याणां तानि यल्लेश्यानि यस्या लेश्यायाः सम्बन्धिनीत्यर्थः । (परियाइत्तत्ति) पर्यादाय परिगृह्य भावपरिणामेन कालं करोति म्रियते तल्लेश्येषु नारकेषूत्पद्यते भवन्ति चाऽत्र गाथाः ॥ "सव्वाहिं लेसाहिं पढमे समयम्मि परिणयाहिं तु । नो कस्स वि उववाओ, परे भवे अत्थि

जीवस्स ॥ १ ॥ सव्वाहिं लेसाहिं, चरमे समयम्मि परिणयाहिं तु । न वि कस्स वि उववाओ, परे भवे अत्थि जीयस्स ॥ २ ॥ अंतमुहुत्तम्मि गए, अंतमुहुत्तम्मि सेसए चेव। लेसाहिं परिणयाहिं, जीवा गच्छंति परलोयं" ।३। चतुर्विंशतिदण्डकस्य शेषपदान्यतिदिशन्नाह ॥ एवमित्यादि (एवमिति) नारकसूत्राभिलापेनेत्यर्थः (जस्सत्ति) असुरकुमारादेर्या लेश्या कृष्णादिका सा लेश्या तस्याः सुरकुमारादेर्भणितव्येति नन्वेतावतैव विवक्षितार्थसिद्धेः किमर्थं भेदेनोक्तम् " जाव जीवेणं भंते ! " इत्यादि ? उच्यते, दण्डकपर्यवसानसूत्रदर्शनार्थमेवं तर्हि वैमानिकसूत्रमेव वाच्यं स्यान्न तु ज्योतिष्कसूत्रमिति ? सत्यं किं तु ज्योतिष्कवैमानिकाः प्रशस्तलेश्या एव भवन्तीत्यस्यार्थस्य दर्शनार्थं तेषां भेदेनाभिधानं विचित्रत्वाद्वा सूत्रगतेरिति । भ० ३ श० ४ उ०।

(२३) नैरयिकः देशतः सर्वतो वा उपपद्यते ॥

नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं उववज्जइ ? देसेणं सव्वं उववज्जइ२ सव्वेणं देसं उववज्जइ ३सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ४ ? गोयमा ! नो देसेणं देसं उववज्जइ १नो देसेणं सव्वं उववज्जइ २ नो सव्वेणं देसं उववज्जइ ३ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ४ जहा नेरइए एवं जाव वेमाणिए १ नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ देसेणं सव्वं आहारेइ सव्वेणं देसं आहारेइ सव्वेणं सव्वं आहारेइ ? गोयमा ! नो देसेणं देसं आहारेइ नो देसेणं सव्वं आहारेइ सव्वेणं वा देसं आहारेइ सव्वेण वा सव्वं आहारेइ एवं जाव वेमाणिए ।२। नेरइएणं भंते ! नेरइएहिंतो उववट्टमाणे किं देसेणं उववट्टइ जहा उववज्जमाणे तहेव उववट्टमाणेवि दंडगो भाणियव्वो ॥

(नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणेत्ति) ननूत्पद्यमान एव कथं नारक इति व्यपदिश्यतेऽनुत्पन्नत्वात्तिर्यगादिवत् इत्यत्रोच्यते उत्पद्यमान उत्पन्न एव तदायुष्कोदयादन्यथा तिर्यगाद्यायुष्काभावान्नारकायुष्कोदयेऽपि यदि नारको नासौ तदन्यः कोऽस्त्वािति (किं देसेणं देसं उववज्जइत्ति) देशेन च देशं यदुत्पादनं प्रवृत्तं तद्देशेन देशं छान्दसत्वादव्ययीभावप्रतिरूपः समास एवमुत्तरत्रापि तत्र जीवः किं देशेन स्वकीयावयवेन न देशेन नारकावयविनोंऽशतयोत्पद्यते। अथवा देशेन देशमाश्रित्योत्पादयन्वेति शेषः एवमन्यत्रापि तथा (देसेण सव्वंति) देशेन च सर्वेण च यत्प्रवृत्तं तद्देशेन सर्वं तत्र देशेन स्वावयवेन सर्वतः सर्वात्मना नारकावयवितयोत्पद्यत इत्यर्थः । आहोस्वित्सर्वेण सर्वात्मना देशतो नारकांशतयोत्पद्यते अथवा सर्वेण सर्वात्मना सर्वतो नारकतयेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्-न देशेन देशतयोत्पद्यते यतो न परिणामिकारणावयवेन कार्यावयवो निर्वर्त्यते तन्तुना पटाप्रतिबद्धपटप्रदेशवत् । यथाहि पटदेशभूतेन तन्तुना पटाप्रतिबद्धः पटदेशो न निर्वर्त्यते तथा पूर्वावयविप्रतिबद्धेन तद्देशेनोत्तरावयविदेशो न निर्वर्त्यत इति भावः । तथा न देशेन सर्वतयोत्पद्यते अपरिपूर्णकारणत्वात्तन्तुना पट इवेति । तथा न सर्वेण देशतयोत्पद्यते सम्पूर्णपरिणामिकारणत्वात्समस्तघटकारणैर्घटैकदेशवत् सर्वेण तु सर्व उत्पद्यते पूर्णकारणसमवायात् घटवदिति चूर्णिव्याख्या । टीकाकारस्त्वेवमाह । किमवस्थित एव जीवो देशमपनीय यत्रोत्पत्तव्यं तत्र देशत उत्पद्यते अथवा देशेन सर्वत उत्पद्यते अथवा सर्वात्मना यत्रोत्पत्तव्यं तस्य देश उत्पद्यते अथवा सर्वात्मना सर्वत्रेति । एतेषु पाश्चात्यभङ्गौ ग्राह्यौ यतः सर्वेण समप्रदेशव्यापारेणेलिकागतौ यत्रोत्पत्तव्यं तस्य देश उत्पद्यते तद्देशेन उत्पत्तिस्थानदेशस्यैव व्याप्तत्वात् कन्दुकगतौ वा सर्वेण सर्वत्रोत्पद्यते विमुच्यैव पूर्वस्थानमिति । एतच्च टीकाकारव्याख्यानं वाचनान्तरविषयमिति ॥

नेरइयाणं भंते ! नेरइएहिंतो उववट्टमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ तहेव जाव सव्वेणं वा देसं आहारेइ सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ १ एवं जाव वेमाणिया ॥ ४ ॥ नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववन्ने किं देसेणं देसं उववन्ने एसो वि तहेव जाव सव्वेणं सव्वं उववन्ने जहा उववज्जमाणे उववट्टमाणे य चत्तारि दंडगा तहा उववन्ने उव्वट्टणे वि चत्तारि दंडगा भाणियव्वा सव्वेणं सव्वं उववन्ने सव्वेण वा देसं आहारेइ सव्वेणं सव्वं आहारेइ एएणं अभिलावेणं उववन्ने उव्वट्टेवि नेयव्वं । नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ अद्धेणं सव्वं उववज्जइ सव्वेणं अद्धं उववज्जइ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ। जहा पढमिल्लेणं अट्ठ दंडगा तहा अद्धेण वि अट्ठ दंडगा भाणियव्वा, णवरं जहिं देसेणं देसं उववज्जइ तहिं अद्धेणं अद्धं उववज्जइत्ति भाणियव्वं एवं णाणत्तं एवं सव्वेवि सोलस दंडगा भाणियव्वा ॥

उत्पादे चाहारक इत्याहारसूत्रं तत्र देशेन देशमिति आत्मदेशेनाभ्यवहार्यद्रव्यदेशमित्येवं गमनीयम् उत्तरम् । (सव्वेण वा देसमाहारेइत्ति) उत्पत्त्यनन्तरसमयेषु सर्वात्मप्रदेशैराहारपुद्गलान् कांश्चिदादत्ते कांश्चिद्विमुञ्चति तप्ततापिकागततैलग्राहकविमोचकापूपवदत उच्यते देशमाहारयतीति (सव्वेण वा सव्वंति) सर्वात्मप्रदेशैरुत्पत्तिसमये आहारपुद्गलानादत्त एवं प्रथमतस्तैलभृततप्ततापिकाप्रथमसमयपतितापूपवदित्युच्यते । सर्वमाहारयतीति उत्पादस्तदाहारेण सह प्राग्दण्डकान्यामुक्तोऽथोत्पादप्रतिपक्षत्वाद्वर्तमानकालनिर्देशसाधर्म्याच्चोद्वर्त्तनादण्डकस्तदाहारदण्डकेन सह तदनन्तरञ्च नोद्वर्तनाऽनुत्पन्नस्य स्यादित्युत्पन्नतदाहारदण्डकावुत्पन्नप्रतिपक्षत्वाच्चोद्वृत्ततदाहारदण्डकाविति । पुस्तकान्तरे तु उत्पादतदाहारदण्डकानन्तरमुत्पादे सत्युत्पन्नः स्यादित्युत्पन्नतदाहारदण्डकौ ततस्तूत्पादप्रतिपक्षत्वादुद्वर्तनाया उद्वर्तनातदाहारदण्डकौ, उद्वर्तनायाञ्चोद्वृत्तः स्यादित्युद्वृत्ततदाहारदण्डकौ कण्ठ्याश्चेत इति एवं तावदष्टाभिर्दण्डकैर्देशसर्वाभ्यामुत्पादादिचिन्तितमथाष्टाभिरेवार्द्धसर्वाभ्यामुत्पादाद्येव चिन्तयन्नाह (जहा पढमिल्लेणंति) । यथा देशेन ननु देशस्यार्द्धस्य च को विशेष उच्यते देशस्त्रिभागादिरनेकधाऽर्द्धं त्वेकधैवेति । भ० । (गर्भगतस्य मृत्वा नरकेपूत्पादो गब्भ शब्दे)

(२४) गर्भगतस्य मृत्वा देवेषूत्पादः ॥

जीवेणं भंते ! गब्भगए समाणे नेरइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जे-

ज्जा से केणट्ठेणं ? गोयमा ! सेणं सण्णी पंचिंदिए सव्वाहिं पज्जत्तिएहिं पज्जत्तए वीरियलद्धीए वेउव्वियलद्धीए पं-राणीयं आगयं सोच्चा निसम्म पएसे निच्छुभइ, वेउव्विय-समुग्घाएणं समोहणइ समोहणइए चाउरंगिणीए सेणाए विउव्वइ विउव्वइत्ता चाउरंगिणीए सेणाए पराणीएणं सद्धिं संगामं संगामेइ सेणं जीवे अत्थकामए रज्जकामए भोगकामए कामकामए अत्थकंखिए रज्जकंखिए भोगकं-खिए कामकंखिए अत्थपिवासिए रज्जपिवासिए भोगपि-वासिए कामपिवासिए तच्चित्ते तम्मणे तल्लेस्से तदज्झवसि-ए तत्तिव्वज्झवसाणे तदट्ठोवउत्ते तदप्पियकरणे तब्भावणा-भाविए एवंसि णं अंतरंसि कालं करेज्ज नेरइएसु उववज्जइ से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा ॥

गर्भं गतः सन् गृहीत्वेति शेषः (पंचिंदिएत्ति) स गर्भो राजादि-गर्भरूपः संज्ञितादिविशेषणानि च गर्भस्थस्यापि नरकप्रायोग्य-कर्मबन्धसंभवाभिधायकतयोक्तानि वीर्यलब्ध्या वैक्रियलब्ध्या संग्रामयतीति योगः अथवा वीर्यलब्धिको वैक्रियलब्धिकश्च स-न्निति परानीकं शत्रुसैन्यम् (सोच्चत्ति) आकर्ण्य निशम्य मन-साऽवधार्य (पएसे निच्छुभइत्ति) गर्भदेशाद्बहिः क्षिपति (समो-हणइत्ति) समवहन्ति समवहतो भवति तथाविधपुद्गलग्रहणा-र्थं संग्रामं संग्रामयति युद्धं करोति (अत्थकामएइत्यादि) अर्थे द्रव्ये कामो वाञ्छामात्रं यस्यासावर्थकाम एवमन्यान्यपि विशे-षणानि, नवरं राज्यं नृपत्वं भोगा गन्धरसस्पर्शाः कामौ शब्दरू-पे काङ्क्षा गृद्धिरासक्तिरित्यर्थः । अर्थकाङ्क्षा संजाताऽस्येति अर्थ-काङ्क्षितः । पिपासेव पिपासा प्राप्तेऽप्यर्थेऽतृप्तिः (तच्चित्तेत्ति) तत्रार्थादौ चित्तं सामान्योपयोगरूपं यस्यासौ तच्चित्तः [तम्मणे-त्ति] तत्रैवार्थादौ मनो विशेषोपयोगरूपं यस्य स तन्मनाः [त-ल्लेसेत्ति] लेश्याऽऽत्मपरिणामविशेषः । [तदज्झवसिएत्ति] इहाध्यवसायोऽध्यवसितम् तत्र तच्चित्तादिभावयुक्तस्य तस्मिन्न-र्थादावेवाध्यवसितं परिभोगक्रियासंपादनविषयमस्येति तदध्य-वसितः [तत्तिव्वमज्झवसाणेत्ति] तस्मिन्नेवार्थादौ तीव्रमार-म्भकालादारभ्य प्रकर्षयायाऽपि अध्यवसानं प्रयत्नविशेषलक्षणं यस्य स तथा [तदट्ठोवउत्तेत्ति] तदर्थमर्थादिनिमित्तमुपयुक्तो ऽवहि-तस्तदर्थोपयुक्तः [तदप्पियकरणेत्ति] तस्मिन्नेवार्थादावर्पितान्या-हितानि करणानीन्द्रियाणि कृतकारितानुमतिरूपाणि वा येन स तथा [तब्भावणाभाविएत्ति] असकृदनादिसंसारे तद्भावनयाऽ-र्थादिसंस्कारेण भावितो यः स तथा [एयंसिणं अंतरंसि त्ति] एतस्मिन् संग्रामकरणावसरे कालं मरणमिति ॥

जीवेणं भंते ! गब्भगए समाणे देवलोगेसु उववज्जेज्जा ? गोयमा अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा से केणट्ठेणं ? गोयमा ! से णं सण्णी पंचिंदिए सव्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म तओ भवइ संवेगजायसड्ढे तिव्वधम्माणुरागरत्ते सेणं जीवे धम्मकामए पुण्णकामए सग्गकामए मोक्खकामए धम्मकं-खिए पुण्णकंखिए सग्गकंखिए मोक्खकंखिये धम्मपिवासिए पुण्णपिवासिए सग्गपिवासिए मोक्खपिवासिए तच्चित्ते त-म्मणे तल्लेसे तदज्झवसिए तदट्ठोवउत्ते तदप्पियकरणे त-ब्भावणाभाविए एयंसि णं अंतरंसि कालं करेज्जा देवलो-एसु उववज्जइ से तेणट्ठेणं गोयमा ! ।

(तहारूवस्सत्ति) तथाविधस्य उचितस्येत्यर्थः (श्रमण-स्य साधोः वाशब्दो देवलोकोत्पादहेतुत्वम्प्रति श्रमणमाह । न वचनयोस्तुल्यत्वप्रकाशनार्थः (माहणस्सति) मा हनेत्येवमादि-शति स्वयं स्थूलप्राणातिपातादिनिवृत्तत्वाद्यः स माहनः । अथवा ह्मणो ब्रह्मचर्यस्य देशतः सद्भावात् ब्राह्मणो देशविरतस्तस्य वा (अंतिएत्ति) समीपे एकमप्यास्तामनेकं आर्यमराद्यातं पाप-कर्मभ्य इत्यार्यम् । अत एव धार्म्मिकमिति (तओत्ति) तदनन्त-रमेव (संवेगजायसड्ढेत्ति) संवेगेन भवभयेन जाता श्रद्धा श्र-द्धानं धर्मादिषु यस्य स तथा (तिव्वधम्माणुरागरत्तेत्ति) तीव्रो यो धर्म्मानुरागो धर्म्मबहुमानस्तेन रक्त इव यः स तथा (धम्म-कामएत्ति) धर्मः श्रुतचारित्रलक्षणः पुण्यं तत्फलभूतं शुभकर्म्मेति ॥ भ० १ श० ७ उ० । स्था० ॥ तं० ॥

(२५) कुतो देवा देवलोकेषूपपद्यन्ते ॥

तएणं ते समणोवासया थेराणं भगवंताणं अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियया तिक्खुत्तो आयाहीए-पयाहीणं करेंति करेइत्ता एवं वयासी संजमेणं भंते ! किं फले, तवेणं भंते ! किं फले ? तएणं थेरा भगवंतो ते स-मणोवासया एवं वयासी संजमेणं अज्जो अणण्हयफले तएणं ते समणोवासया थेरे भगवंते एवं वयासी जइणं भंते ! संजमे अणण्ह फले तवे वोदाणफले किं पत्तियं भंते ! देवा देवलोएसु उववज्जंति ? तत्थणं कालियपुत्ते णामं अणगारे थेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्वत-वेणं अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति तत्थ णं महिले-नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्वसंजमेणं अ-ज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति तत्थणं आणंदरक्खिए नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति तत्थ णं कासवे नामं थेरे ते समणो-वासए एवं वयासी संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उव-वज्जंति पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति सच्चेणं एस अट्ठे नो चेवणं आ-यभाववत्तव्वयाए ! तएणं ते समणोवासया थेरेहिं भगवं-तेहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरिया समाणा हट्ठतुट्ठा थेरे भगवंते वंदंति णमंसंति वंदइत्ता णमंसइत्ता पसिणाइं पुच्छंति अट्ठाइं उवाहियंति उट्ठाए उट्ठेंति थेरे भगवंते ति-क्खुत्तो जाव वंदंति णमंसंति वंदइत्ता णमंसित्ता थेराणं भ-गवंताणं अंतियाओ पुप्फवईयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमंति पडिनिक्खमइत्ता जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडि-गया तएणं ते थेरा भगवंतो अण्णया कयाइं तुंगियाओ न-यरीओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ पडिनिग्गच्छंति पडिनि-

गच्छइत्ता बहिया जणवयविहारं विहरंति तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे जाव परिसापडिगया तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूइणामं अणगारे जाव संखित्तविउलतेउलेस्से छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ तए णं से भगवं गोयमे छट्ठक्खमणपारणयंसि पढमाए पोरिसीए सज्झायं करेइ वीयाए पोरिसीए झाणं झियाएइ तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसंभंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ पडिलेहेइत्ता भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ पडिलेहेइत्ता भायणाइं पमज्जइ पमज्जइत्ता भायणाइं उग्गाहेइ उग्गाहेइत्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ वंदइत्ता णमंसइत्ता एवं वयासी इच्छामि णं भंते ! तुज्झेहिं अब्भणुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणयंसि रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं तए णं भगवं गोयमे ! समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमइत्ता अतुरियमचवलमसंभंते जुगमंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओ रियं सोहेमाणे सोहेमाणे जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं परघरसमुदाणस्स भिक्खायरियं अडइ तए णं से भगवं गोयमे रायगिहे नयरे जाव अडमाणे बहुजणसद्दं निसामेइ एवं खलु देवाणुप्पिया तुंगियाए नयरीए बहियापुप्फवईयाए चेइयाए पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया संजमेणं भंते ! किं फले, तवे किं फले ? तए णं थेरा भगवंतो समणोवासए एवं वयासी संजमेणं अज्जो अणण्हयफले तवे वोदाणफले तं चेव जाव पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए से कहमेयं मन्ने एवं ? तए णं भगवं गोयमे ! इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहा पज्जत्तं समुदाणं गिण्हइ गिण्हइत्ता रायगिहाओ नयरीओ पडिनिक्खमइ अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते गमणागमणाए पडिक्कमइ एसणमणेसणं आलोएइ भत्तपाणं पडिदंसेइ२त्ता समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी एवं खलु भंते ! अहं तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे रायगिहे नगरे उच्चनीयमज्झिमाणि कुलाणि घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजणसद्दं निसामेइ एवं खलु देवाणुप्पिया तुंगियाए नगरीए बहिया पुप्फवईए चेइ पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया संजमेणं भंते ! किं फले, तवे किं फले ? तं चेव जाव सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए तं पभूणं भंतेत्ति थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए । उदाहु अप्पभूसमियाणं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए । उदाहु असमिया आउज्जियाणं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए । उदाहु अणाउज्जिया पालिउज्जियाणं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए । उदाहु अणाउज्जिया पालिउज्जियाणं भंते ! थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए उदाहु अपालिउज्जिया पुव्वतवेणं अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति, सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए पभूणं गोयमा ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए णो अप्पभू तह चेव नेयव्वं अवसेसियं जाव पभूसमियं आउज्जियपालिउज्जिय जाव सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए अहं पि णं गोयमा ! एवमाइक्खामि भासेमि पन्नवेमि परूवेमि पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति पुव्वसंजमेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति संगियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति । सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए ॥

तए णं समणोवासया इत्यादि [अणण्हयफलेत्ति] न आश्रवोऽनाश्रव इति पाठोऽपि दृश्यते अनाश्रवो नवकर्मानुपादानं फलमस्येत्यनाश्रवफलः संयमः (वोदाणफलेत्ति) दाप्लवने अथवा दैप्शोधने इति वचनात् व्यवदानं पूर्वकृतकर्मवनगहनस्य लवनं प्राक्कृतकर्मकचवरशोधनं वा फलं यस्य तद्व्यवदानफलं तप इति । (किं पत्तियंति) कः प्रत्ययः कारणं यत्र तत्किम्प्रत्ययं निष्कारणमेव देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते तपःसंयमयोरुत्कर्षत्या तदकारणत्वादित्यभिप्रायः (पुव्वतवेणंति) पूर्वतपःसरागावस्थाभावि तपस्या वीतरागावस्थापेक्षया सरागावस्थायाः पूर्वकालभावित्वात् एवं संयमोऽपि अयथाख्यानचारित्रमित्यर्थः ततश्च सरागकृतेन संयमेन तपसा च देवत्वावाप्तिः रागांशस्य कर्मबन्धहेतुत्वात् (कम्मियाएत्ति) कर्म विद्यते यस्यासौ कर्मी तद्भावस्तत्ता तया कर्मितया । अन्ये त्वाहुः । कर्मणां विकारः कार्मिका तया अक्षीणेन कर्मशेषेण देवत्वावाप्तिरित्यर्थः (संगियाएत्ति) सङ्गो यस्यास्ति स सङ्गी तद्भावस्तत्ता तया संगितया द्रव्यादि-

षु सत्सङ्गी हि संयमादियुक्तोऽपि कर्म्म बध्नाति ततः सङ्गितया देवत्वावाप्तिरिति आह च "पुव्वतवसंजमो होंति, रागिणो पच्छिमा अरागस्स । रागो संगो वुत्तो, संगाकम्मं भवो तेणं" ॥ १ ॥ सव्वेणमित्यादि ॥ सत्योऽयमर्थः कस्मादित्याह " नो चेवणमित्यादि " नैवात्मभाववक्तव्यतयाऽयमर्थः आत्मभाव एव स्वाभिप्राय एव न वस्तुतत्वं वक्तव्यो वाच्योऽभिमानाद्येषां ते आत्मभाववक्तव्यास्तेषां भाव आत्मभाववक्तव्यता अहंमानिता तया न वयमहंमानितयैवं ब्रूमोऽपि तु परमार्थ एवायमेवंविध इति भावना (अतुरियंति) कायिकत्वरारहितम् (अचवलंति) मानसचापलरहितम् (असंभंतेत्ति) असंभ्रान्तज्ञानः (घरसमुदाणस्स) गृहेषु समुदानं भैक्षं गृहसमुदानं तस्मै गृहसमुदानाय (भिक्खासमायारपत्ति) भिक्षासमाचारेण (जुगंतरपलोयणापत्ति) युगं यूपस्तत्प्रमाणमन्तरं स्वदेहदेशस्य दृष्टिपातदेशस्य च व्यवधानं प्रलोकयति या सा युगान्तरप्रलोकना तया दृष्ट्या (रियंति) ईर्यागमनं (सेकहमेयं मस्रे एवंति) अथ कथमेतत् स्थविरवचनं मन्ये इति वितर्कार्थौ निपातः एवममुना प्रकारेणेति बहुजनवचनम् (प्रभूणंति) प्रभवः समर्थास्ते (समियाणंति) सम्यगिति प्रशंसार्थो निपातस्तेन सम्यक्ते व्याकर्तुं वर्त्तन्ते अविपर्यासास्त इत्यर्थः। समञ्चन्तीति वा सम्यञ्चः समिता वा सम्यक् प्रवृत्तयः श्रमिता वाऽभ्यासवन्तः (आउज्जियत्ति) आयोगिकाः उपयोगवन्तो ज्ञानिन इत्यर्थः जानन्तीति भावः (पलिउज्जियत्ति) परि समन्तात् योगिकाः परिज्ञानिन इत्यर्थः परिजानन्तीति भावः । भ०२ श०५ उ० । "पुण्यपापाभावे सव्वहा अपरिक्खीणकम्मे पुन्नाभावे देवेसु केण हेउणा उववज्जंति" एवं चोदकेणोक्ते आचार्य्य आह । गाहा । "पुव्वतवसंजमा होंति, रागिणो पच्छिमा अगारस्स । रागो वुत्तो संगो, संगाकम्मं भवो तेणं" । नि० चू०११ उ० (जीवेणं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! किं इह गए णेरइयाउयं पकरेइत्तिआउशब्दे वक्ष्म) द्यावसुरकुमारौ कोपपद्येते ॥

(२६) सहोपपन्नयोरसुरयोः शोभनाशोभनत्वम् ॥

दो भंते ! असुरकुमारा एगंसि असुरकुमारा वासंसि असुरकुमारदेवत्ताए उववन्ना तत्थणं एगे असुरकुमारे देवे पासादीए दरसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे एगे असुरकुमारे देवे से णं णो पासादीए णो दरसणिज्जे णो अभिरूवे णोपडिरूवे से कहमेयं भंते ! एवं ? गोयमा ! असुरकुमारा देवा दुविहा पन्नत्ता तं जहा वेउव्वियसरीरा य अवेउव्वियसरीरा य तत्थ णं जे से वेउव्वियसरीरे असुरकुमारे देवे से णं पासादीए जाव पडिरूवे तत्थ णं जे से अवेउव्वियसरीरे असुरकुमारे देवे से णं णो पासादीए जाव णो पडिरूवे से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ तत्थ णं जे से वेउव्वियसरीरे तं चेव जाव णो पडिरूवे ? गोयमा ! से जहाणामए इह मणुस्सलोगंमि दुवे पुरिसा भवंति एगे पुरिसे अलंकियविभूसिए एगे पुरिसे अणलंकियविभूसिए एएसिणं गोयमा ! दोण्हं पुरिसाणं कयरे पुरिसे पासादीए कयरे पुरिसे णो पासादीए जाव णो पडिरूवे जे वा से पुरिसे अलंकियविभूसिए जे वा से पुरिसे अणलंकियविभूसिए ? भगवं ! तत्थ जे से पुरिसे अलंकियविभूसिए से णं पुरिसे पासादीए जाव पडिरूवे जे वा से पुरिसे अणलंकियविभूसिए से णं पुरिसे णो पासादीए जाव णो पडिरूवे से तेणट्ठेणं जाव णो पडिरूवे दो भंते ! णागकुमारा देवा एगंसि णागकुमारा वासंसि एवं चेव एवं जाव थणियकुमारा वाणमंतरजोइसियवेमाणिया एवं चेव ।

दो भंते ! इत्यादि [वेउव्वियसरीरत्ति] विभूषितशरीराः अनन्तरमसुरकुमारादीनां विशेष उक्तोऽथ विशेषाधिकारादिदमाह

(२७) नैरयिकानैरयिकेषु उपपन्नास्तेषु कश्चिदल्पतरोऽपरो महावेदनतरः ॥

दो भंते णेरइया एगंसि णेरइया वासंसि णेरइयत्ताए उववन्ना तत्थ णं एगे णेरइए महाकम्मतराए चेव जाव महावेयणतराए चेव । एगे णेरइए अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव से कहमेयं भंते ! एवं ? गोयमा ! णेरइया दुविहा पन्नत्ता तं जहा मायी मिच्छद्दिट्ठी उववन्नगा य अमायी सम्मद्दिट्ठी उववन्नगा य तत्थ णं जे से मायी मिच्छद्दिट्ठी उववन्नए णेरइए से णं महाकम्मतराए चेव जाव महावेयणतराए चेव तत्थ णं जे से अमायी सम्मद्दिट्ठी उववन्नए णेरइए से णं अप्पकम्मतराए चेव अप्पवेयणतराए चेव दो भंते ! असुरकुमारा एवं चेव । एवं एगिंदियविगलिंदियवज्जं जाव वेमाणिया ॥

दो भंते ! नेरइयेत्यादि [महाकम्मतराए चेवत्ति] इह यावत्करणात् " महाकिरियतराए चेव महासवतराए चेवत्ति " दृश्यं व्याख्या चास्य प्राग्वत् (एगिंदियविगलिंदियवज्जंति) इहैकेन्द्रियादिवर्जनमेतेषां मायिमिथ्यादृष्टित्वेनामायिसम्यग्दृष्टिविशेषणस्यायुज्यमानत्वादिति ।

(२८) प्राग्नारकादिवक्तव्यतोक्ता ते चायुष्कप्रतिसंवेदनावन्त इति तेषां तां निरूपयन्नाह ॥

णेरइयाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! कयरं आउयं पडिसंवेदेइ ? गोयमा ! णेरइयाउयं पडिसंवेदेइ पंचिंदियतिरिक्खजोणियाउए से पुरओ कडे चिट्ठइ । एवं मणुस्से वि णवरं मणुस्साउए से पुरओ कडे चिट्ठइ असुरकुमाराणं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए पुच्छा गोयमा ! असुरकुमाराउयं पडिसंवेदेइ पुढवीकाइयाउए से पुरओ कडे चिट्ठइ एवं जो जहिं भविओ उववज्जित्तए तस्स तं पुरओ कडं चिट्ठंति तत्थ ठिओ तं पडिसंवेदेइ जाव वेमाणियाणं णवरं पुढवीकाइओ पुढवीकाइएसु उववज्जति पुढवीकाइयाउयं पडिसंवेदेइ अन्ने य से पुढवीकाइयाउए पुरओ कडे चिट्ठइ एवं जाव मणुस्सो सट्ठाणे उववातेयव्वो परट्ठाणे तहेव ॥

एतच्च व्यक्तमेव ॥ भ० १८ श० ५ उ० । (पूर्वमायुःसंवेदनतोक्ता अथ तद्विशेषवक्तव्यता विउव्वणा शब्दे)

(२९) रत्नप्रभायां सर्वे उपपन्नपूर्वाः ।

किं सव्वपाणा उववन्नपुव्वा ? हंता गोयमा ! असतिं अदुवा अणंतखुत्तो ॥

किं सव्वपाणा इत्यादि अस्य चैवं प्रयोगः । अस्यां रत्नप्रभायां त्रिंशन्नरकलक्षेषु किं सर्वे प्राणादय उत्पन्नपूर्वा अनोत्तरम् (असइंति) असकृदनेकशः इदं च वेलाद्वयादावपि स्यादतोऽत्यन्तबाहुल्यप्रतिपादनायाह (अदुवाति) अथवा (अणंतखुत्तोत्ति) अनन्तकृत्वोऽनन्तवारान् (भ०२ श० ३ उ०) "तएणं से महब्बले अणगारे धम्मघोसस्स अणगारस्स अंतिए सामाइयमाइयाइं चउद्दसपुव्वाइं अहिज्जइ" (इत्यादि ब्रह्मलोके महाबलस्योपपातः महब्बल शब्दे) इह च किल चतुर्दशपूर्वधरस्य जघन्यतोऽपि लान्तके उपपात उच्यते " जावंति लंतगाओ चोद्दसपुव्वी जहण्णउववाओत्ति " वचनादेतस्य च चतुर्दशपूर्वधरस्यापि यद् ब्रह्मलोके उपपात उक्तस्तत्केनापि मनाग्विस्मरणादिना प्रकारेण चतुर्दशपूर्वाणामुपरि पूर्णत्वाद्विति सम्भावयन्तीति भ० ११ श० ११ उ० । (गुणस्थानकेषूपपातो गुणट्ठाण शब्दे मार्गणास्थानकं जीवठाणकादिशब्देषु)

(३०) अविराधितश्रामण्यो देवलोकेषूपपद्यते ॥

अहं भंते ! असंजयभवियदव्वदेवाणं अविराहियसंजमाणं विराहियसंजमाणं अविराहियसंजमासंजमाणं विराहियसंजमासंजमाणं असण्णीणं तावसाणं कंदप्पियाणं चरगपरिव्वायगाणं किव्विसियाणं तिरिच्छियाणं आजीवियाणं अभिओगियाणं सलिंगाणं दंसणवावन्नगाणं एएसिणं देवलोएसु उववज्जमाणाणं कस्स कहिं उववाए पण्णत्ते गोयमा ! असंजयभवियदव्वदेवाणं जहन्नेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं उवरिम गेवेज्जएसु अविराहियसंजमाणं जहन्नेणं सोहम्मे कप्पे उक्कोसेणं सव्वट्ठसिद्धे विमाणे विराहियसंजमाणं जहन्नेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं सोहम्मे कप्पे अविराहियसंजमासंजमाणं सोहम्मे कप्पे उक्कोसेणं अच्चुए कप्पे विराहियसंजमासंजमाणं जहन्नेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं जोइसियासु असण्णीणं जहन्नेणं भवनवासीसु उक्कोसेणं वाणमंतरेसु अवसेसा सव्वे जहन्नेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं वोच्छामि तावसाणं जोइसिएसु कंदप्पियाणं सोहम्मे कप्पे चरगपरिव्वायगाणं बंभलोए कप्पे किव्विसियाणं लंतगे कप्पे तिरिच्छियाणं सहस्सारे कप्पे आजीवियाणं अच्चुए कप्पे अभिओगियाणं अच्चुए कप्पे सलिंगाणं दंसणवावन्नगाणं उवरिमगेविज्जएसु ॥

अहं भंतेत्यादि व्यक्तं नवरमथेति परप्रश्नार्थः (असंजयभवियदव्वदेवाणंति) इह प्रज्ञापनाटीका लिख्यते असंयताश्चारित्रपरिणामशून्या भव्या देवत्वयोग्या अत एव द्रव्यदेवाः । समासश्चैवम् । असंयताश्च ते भव्यद्रव्यदेवाश्चेति असंयतभव्यद्रव्यदेवास्तश्चैते असंयतसम्यग्दृष्टयः किलेत्येके यतः किलोक्तम् । " अणुव्वयमहव्वएहि य, बालतवोकामनिज्जराए य । देवाउयं निबंधइ, सम्मद्दिट्ठी य जो जीवो " एतच्चायुक्तं यतोऽमीषामुत्कर्षत उपरिमग्रैवेयकेषूपपात उक्तः सम्यग्दृष्टीनां तु देशविरतानामपि न तत्रासौ विद्यते देशविरतश्रावकाणामच्युतादूर्ध्वमगमनात् । नाप्येते निह्नवास्तेषामिहैव भेदेनाभिधानात् तस्मान्मिथ्यादृष्टय एवाऽभव्यभव्या वा असंयतभव्यद्रव्यदेवाः श्रमणगुणधारिणो निखिलसामाचार्यनुष्ठानयुक्ता द्रव्यलिङ्गधारिणो गृह्यन्ते ते ह्यखिलकेवलक्रियाप्रभावत एवोपरिमग्रैवेयकेषूत्पद्यन्त इति असंयताश्च ते सत्यप्यनुष्ठाने चारित्रपरिणामशून्यत्वात् । ननु कथं तेऽभव्याः भव्या वा श्रमणगुणधारिणो भवन्ती-त्यत्रोच्यते तेषां हि महामिथ्यादर्शनमोहप्राडुर्भावे सत्यपि चक्रवर्तिप्रभृत्यनेकभूपतिप्रवरपूजासत्कारसन्मानदानात् साधून् समवलोक्य तदर्थं प्रव्रज्याक्रियाकलापानुष्ठानं प्रति श्रद्धा जायते ततश्च यथोक्तक्रियाकारिण इति । तथा (अविराहियसंजमाणंति) प्रव्रज्याकालादारभ्याभग्नचारित्रपरिणामानां संज्वलनकषायसामर्थ्यात् प्रमत्तगुणस्थानकसामर्थ्याद्वा स्वल्पमायादिदोषसंभवेऽप्यनाचरितचरणोपघातानामित्यर्थः । तथा [विराहियसंजमाणंति] उक्तविपरीतानाम [अविराहियसंजमासंजमाणंति] प्रतिपत्तिकालादारभ्याखण्डितदेशविरतिपरिणामानां श्रावकाणाम (विराहियसंजमासंजमाणंति] उक्तव्यतिरेकिणाम [असण्णीणंति) मनोलब्धिरहितानामकामनिर्जरावतां तथा (तावसाणंति) पतितपत्राद्युपभोगवतां बालतपस्विनां तथा (कंदप्पियाणंति] कन्दर्पः परिहासः स येषामस्ति तेन वा ये चरन्ति ते कन्दर्पिकाः कान्दर्पिका वा व्यवहारतश्चरणवन्त एव कन्दर्पकोत्कुच्यादिकारकाः । तथा हि गाथा– " कहकहकहस्स हसणं, कंदप्पो अणिहुया य उल्लावा । कंदप्पकहाकहणं, कंदप्पुवएस संसाया ॥ १ ॥ भमनयणवयणदंसण–छेदेहिं करपायकण्णमाईहिं । तं तं करेइ जह जह, हसइ परो अत्तणा अहसं ॥ २ ॥ वाया कुक्कुइओ पुण, तं जंपइ जेण हस्सए अन्नो । नाणाविहजीवरुए, कुव्वइ मुहतूरए चेवेत्यादि ॥ ३ ॥ जो संजओ वि एया, सुअप्पसत्था सुभवणं कुणइ । सो तव्विहेसु गच्छइ, सुरेसु भइओ चरणहीणोत्ति " ॥ ४ ॥ अतस्तेषां कन्दर्पिणाम [चरणपरिव्वायगाणंति] चरकपरिव्राजका धाटिभैक्ष्योपजीविनस्त्रिदण्डिनः । अथवा चरकाः कच्छोटकादयः परिव्राजकास्तु कपिलमुनिसूनवोऽतस्तेषाम [किव्विसियाणंति] किल्विषं पापं तदस्ति येषां ते किल्विषिकास्ते च व्यवहारतश्चरणवन्तोऽपि ज्ञानाद्यवर्णवादिनो यथोक्तम " नाणस्स केवलीणं, धम्मायरियस्स संघसाहूणं । माई अवण्णवाई किव्विसियं भावणं कुणइत्ति " ॥ १ ॥ अतस्तेषां तथा [तिरिच्छियाणंति] तिरश्चां गवाश्वादीनां देशविरतिभाजाम् [आजीयाणंति]पाखण्डिविशेषाणां नाग्न्यधारिणां गोशालकशिष्याणामित्यन्ये । आजीवन्ति वा ये अविवेकिलोकतो लब्धिपूजाख्यात्यादिभिस्तपश्चरणादीनि ते आजीविकास्तत्स्वेनाजीविका अतस्तेषां तथा [आभिओगियाणंति] अभियोजनं विद्यामन्त्रादिभिः परेषां वशीकरणादि अभियोगः स च द्विधा । यदाह– " दुविहो खलु अभिओगो, दव्वे भावे य होय नायव्वो । दव्वम्मि होइ जोगा, विज्जामंताय भावम्मि " त्ति ॥ १ ॥ सोऽस्ति येषां तेन वा चरन्ति ये ते ऽभियोगिका आभियोगिका वा ते च व्यवहारिणश्चरणवन्त एव मन्त्रादिप्रयोक्तारो यदाह–" को उय भूइकम्मे, परिणा पासिणे निमित्तमाजीवी । इड्डिरससायगुरुओ, अहिओगं भावणं कुणइ " त्ति ॥ १ ॥ कौतुकं सौभाग्याद्यर्थं स्नपनकं भूतिकर्म ज्वरितादिभूतिदानं प्रश्नाप्रश्नं च स्वप्नविद्यादि [सलिंगाणंति] रजोहरणादिसाधुलिङ्गवतां किं विधानामित्याह [दंसणवावन्नगाणंति] दर्शनं सम्यक्त्वं व्यापन्नं भ्रष्टं येषां ते तथा तेषां निह्नवानामित्यर्थः [एएसिणं देवलोएसु उववज्जमाणाणंति] अनेन देवत्वादन्यत्रापि केचिदुत्पद्यन्त इति

प्रतिपादितम् " विराहियसंजमाणं जहन्नेणं भवणवईसु उक्कोसेणं सोहम्मे कप्पे " इह कश्चिदाह-विराधितसंयमानामुत्कर्षेण सौधर्मे कल्पे इति यदुक्तं तत्कथं घटते द्रौपद्यास्तु कुमालिकाभवे विराधितसंयमाया ईशानोत्पादश्रवणादित्यत्रोच्यते, तस्याः संयमविराधनोत्तरगुणविषया बकुशत्वमात्रकारिणी न मूलगुणविराधनेति, सौधर्मोत्पादश्च विशिष्टतरसंयमविराधनायां स्यात्, यदि पुनर्विराधनमात्रमपि सौधर्मोत्पत्तिकारकं स्यात्तदा बकुशादीनामुत्तरगुणादिप्रतिसेवावतां कथमच्युतादिषूत्पत्तिः स्यात् कथंचिद्विराधकत्वात्तेषामिति [असन्नीणं जहन्नेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं वाणमंतरेसुत्ति] इह यद्यपि चमरबलिसारमहियमित्यादिवचनादसुरादयो महर्द्धिकाः पलिओवमसुक्कोसं वंतरियाणं ति " वचनाच्च व्यन्तरा अल्पर्द्धिकास्तथाप्यत एव वचनादवसीयते सन्ति व्यन्तरेभ्यः सकाशादल्पर्द्धयो भवनपतयः केचनेति असंज्ञी देवेषूत्पद्यत इत्युक्तम् । भ० १ श० २ उ० । उपसंपादने, " उववातो उवसंपज्जणं " नि० चू० ५ उ० ।

उववायकप्प-उपपातकल्प-पुं० पार्श्वस्थादिभिः सहासित्वा संविग्नविहारोपपतने, । पं० भा० ।

उववादकप्पमहुणा, वोच्छामि जहक्कमेणं तु ।
पंचहिं ठाणेहिं विवड्ढि-ऊण संविग्गभइया जुत्तो ॥
अब्भुज्जतं विहारं, उवेइ उववायकप्पो सो ।
उववयणं उववाओ, पासत्थादी य पंचठाणा तु ॥
तेसु विविहं तु वट्टित्थो, वियाड्ढिओ होति णायव्वो ।
संवेगसमावन्नो, पच्छा उ उवेति उज्जयविहारं ॥
एस उववायकप्पो ॥ पं० भा० ।

पंचहिं ठाणेहिं सो पुण पासत्थाईहिं अत्थिऊण वियड्ढिऊण विविधमनेकप्रकारं वा वर्त्तितुमित्यर्थः । सिद्धासंवेगजुत्तो संवेगसमासं एइ संवेगविहारं उपपतति उपसंपद्यते तत उपपातकल्पो भवति । एस उववायकप्पो । पं० चू० ॥

उववायकारि (ण्) उपपातकारिन्-पुं० आचार्य्यनिर्देशकारिणि, " उववायकारी य हरीमणे य " सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

उववायगइ-उपपातगति-स्त्री० उपपातरूपा उपपाताय वा गतिः । उत्पादाय गमने, उपपातरूपायां गतौ च । उपपादगतिस्तु त्रिविधा क्षेत्रभवनोभवभेदात् तत्र नारकतिर्यङ्नरदेवसिद्धानां यत्स्वक्षेत्रे उपपातायोत्पादाय गमनं सा क्षेत्रोपपातगतिः या च नारकादीनामेव स्वभवे उपपातरूपा गतिः सा भवोपपातगतिः यच्च सिद्धपुद्गलयोर्गमनमात्रं सा नोभवोपपातगतिः विहायोगतिस्तु स्पृशद्गत्यादिकानेकविधेति । भ० ८ श० ७ उ० ।

उववायय-उपपातज- पुं० उपपाताज्जात उपपातजः । देवनारकेषु, आचा० १ श्रु० १ अ० ॥

उपपातक- न० पातकसदृशे ततो न्यूनफलके पापभेदे, वाच० ।

उववायसभा-उपपातसभा- स्त्री० देवसभाभेदे, यस्यां समुत्पद्यते देवः । स्था० ५ ठा० । वर्णकोऽन्यत्र रा० । अत्र हीरविजयसूरिं प्रति पण्डितगुणविजयकृतप्रश्नो यथा सौधर्मादिषु देवानां प्रत्येकमुपपातशय्या विद्यते एकस्यामनेकेषामुपपातो वेति ? अत्र महर्द्धिकसुराणामुपपातशय्या भिन्ना अन्येषां तु अभिन्नापीति संभाव्यते तथाविधव्यक्ताक्षराणां दर्शनस्यास्मरणादिति । ही० ।

उपवास-उपवास- पुं० उप वस् घञ् । उपेति सह उपावृत्तदोषस्य सतो गुणैराहारपरिहारादिरूपैर्वा वास उपवासः । " उपावृत्तस्य दोषेभ्यः, सम्यग्वासो गुणैः सह । उपवासः स विज्ञेयो, न शरीरविशोषणमिति " ध० २ अधि० । आहारशरीरसत्कारादित्यागे, स० । औ० । अभक्तार्थकरणे, स्था० ३ ठा० (पोसहोववासशब्दे विधिर्वक्ष्यते) तपनोदयमारभ्य यामाष्टकमभोजनम् । उपवासः स विज्ञेयः प्रायश्चित्ते विधीयते । १ । उपावृत्तस्य पापेभ्यो, यश्च वासो गुणैः सह । उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः । २ । " वाच० । तथा श्राद्धानामुपवासे तन्दुलधावनं रक्षानीरं च कल्पते न वेति प्रश्ने तेषामुपवासे प्रासुकमुष्णोदकं चेति पानीयद्वयं कल्पते तन्दुलधावनं रक्षाजलं प्रासुकं भवति परं श्राद्धानां न कल्पत इति (११६ प्र०) तथैकोनत्रिंशदधिकद्विशतषष्ठोच्चारकृतोऽस्ति परं शक्त्यभावे एकान्तरोपवासैः कर्तुं शुद्ध्यति न वेति प्रश्ने एकोनत्रिंशदधिकद्विशतं षष्ठा उच्चारितास्तदा षष्ठा एव कर्तुं शुद्ध्यन्ति (१२८ प्र०) तथाश्विनचैत्रास्वाध्यायमध्ये उपवासः क्रियते स विंशतिस्थानकमध्ये प्रक्षेप्तुं शुद्ध्यति न वेति प्रश्ने आश्विनचैत्रास्वाध्यायमध्ये सप्तम्यादौ दिनत्रयकृतोपवासो विंशतिस्थानकमध्ये प्रक्षेप्तुं न शुद्ध्यति (१२९ प्र०) श्रीविजयसेनसूरिसत्कपं० कनकविजयगणिकृतप्रश्नास्तदुत्तराणि च यथा षष्ठादौ प्रत्याख्याने भक्तद्वयकथनाधिक्यस्य किं प्रयोजनमिति प्रश्ने सामान्यतः सतां द्विवारं भोजनं लोकप्रथितमित्युपवासद्वयेन भोजनचतुष्टयं भोजनद्वयं च पारणोत्तरपारणयोरेकाशनपूर्वकं कार्यत इति (३७७ प्र०) तथा रोहिण्युपवासपञ्चम्याद्युपवासश्च कारणे सति मिलन्त्यां तिथौ क्रियते न वेति प्रश्ने कारणे सति मिलन्त्यां तिथौ क्रियते कार्यते चेति प्रवृत्तिर्दृश्यते कारणं विना तूदयप्राप्तायामेवेति बोध्यम् से० प्र० ३ उल्ला० ४७७ प्र० । तथा जालोरसंघकृतप्रश्नोत्तराणि यथा त्रिविधोपवासप्रत्याख्यानमन्यप्रत्याख्यानं च कया रीत्या पार्यते इति प्रश्ने उपवासकीधूं त्रिविहारनमुक्कारसी पोरसी पुरिमड्ढादिक कीधूं पाणहारपच्चक्खाण फासिउं १ पालिउं २ सोहिउं ३ तीरिउं ४ किट्टिउं ५ आराहिउं ६ जं च नाराहिअं तस्स मिच्छामि दुक्कडं इत्युपवासप्रत्याख्यानपारणरीतिर्वृद्धपरंपरया ज्ञातव्या । अधुना केचन श्राद्धा उपवासकीधूं त्रिविहार नमुक्कार सिपुरिमड्ढादिक कीधो चउव्विहारपच्चक्खाणफासिउं १ पालिउं २ सोहिउं ३ तीरिउं ४ किट्टिउं ५ आराहिउं ६ जं च नाराहिअं तस्स मिच्छामि दुक्कडं इत्यमपि पारयन्तो दृश्यन्ते तथा नमुक्कारसिपोरसि पुरमड्ढादिक कीधुं चउव्विहार एकासणु बिआसणु कीधूं त्रिविहार चउव्विहा पच्चक्खाण फासिउं १ पालिउं २ सोहिउं ३ तीरिउं ४ किट्टिउं ५ आराहिअं ६ जं च नाराहिअं तस्स मिच्छामि दुक्कडं इत्यन्यप्रत्याख्यानपारणरीतिरपि परंपरयैव ज्ञेयेति १ से० प्र० ४ उल्ला० १४४ प्र० ।

उववासतव-उपवासतपस्-न० आहारपरित्यागरूपे तपोभेदे, तथा प्रथमदिने एक उपवासः कृतो द्वितीयदिने द्वितीय इत्थं कृतं षष्ठतप आलोचनामध्ये समायाति नवा तथा प्रहरान्तरं प्रत्याख्यात उपवास आलोचनामध्ये आयाति न वेति प्रश्ने यद्यपि संलग्नतया प्रत्याख्यातं षष्ठादितपस्तथा कालवेलाप्रत्याख्यातमुपवासतपश्च बहुफलदायि भवति तथापि विशकलितभयोच्चारितं षष्ठादितपः कालातिक्रमेणोच्चारितमुपवासतपश्च सर्वथा लोचनामध्ये नायातीत्येकान्तो ज्ञातो नास्तीति से० प्र० ३ उल्ला० १३८ प्र० ।

उवविट्ठ-उपविष्ट- त्रि० उप-विश-क्त । सामीप्येन स्थिते, । जी० ३ प्रति० । सन्निषण्णे, ज्ञा० ३ अ० । " तेता उवविट्ठं समाणं सागरचंदो नारयं पुच्छइ " आ० म० प्र० ।

उवविणिग्गय–उपविनिर्गत– त्रि० निरन्तरविनिर्गते, जी०३प्र०।

उववूह (हा) –उपबृं (हा) हण– न० दर्शनादिगुणवतां प्रशंसायाम्, उत्त० २८ अ० । समानधार्मिकाणां क्षपणा वैयावृत्यादिसद्गुणप्रशंसनेन तत्तद्गुणवृद्धिकरणे, प्रव० ६ द्वा० ॥

अत्रोदाहरणम् ॥

" उववूहणाए उदाहरणं जहा । रायगिहे णयरे सेणिओ राया इओ य सक्को देवराया संमत्तं पसंसति । इओ य एगो देवो असद्दहंतो नयरबाहिं सेणियस्स निग्गयस्स चेल्लयरूवं काऊण अणमिसे गिण्हति । ताहे तं निवारेति पुणरवि अण्णत्थ संजती गुव्विणी पुरतो ठिता ताहे अपवरए ठविऊण जहा ण को वि जाणइ तहा सूइगिहं कारवेति जं किंचि सूतिकामंतसयमेव करेइ ततो सो देवो संजइरूवं परिच्चएऊण दिव्वं देवरूवं दरिसेति भणति य सेणियसुलद्धं ते जम्मजीवियस्स फलं जेण ते पवयणतुवरिए रिसीभत्ती भवतित्ति उववूहेऊण गओ एवं उववूहेतव्वा सोहम्मिया द० ३ अ० । व्य० ॥ मिथ्योपबृंहणायां क्षपणं प्रशस्तोपबृंहायकरणे चाचामाम्लम् । जीत० ।

उववूहण–उपबृंहण–न० अनुमोदने , " ठितिसाहणमुववूहणइ रिसाइपओयणं चेव " इह प्राकृतत्वेन निरनुस्वारः पाठः । ततश्चोपबृंहणं तस्यानुमोदनं कार्यं यथा धन्यस्त्वं धर्माधिकारी इत्यादि । पंचा० २ विव० । प्रशंसायाम्, " उववूहणात्ति वा पसंसंति वा सद्धाजणणत्ति वा सलाघणत्ति वा एगट्ठा " नि० चू० १ उ० (एतद्द्वारवक्तव्यता उववूहणविणय शब्दे)

उववूहण (णा) विणय–उपबृंहणाविनय–पुं० उपबृंहणं नाम समानसाधर्मिकाणां क्षपणावैयावृत्त्यादिसद्गुणप्रशंसनेन तद्वृद्धिकरणं स एव विनयः । दर्शनाचारविनये, व्य० १ उ० । इदाणीं उववूहणत्ति दारं उववूहणत्ति वा पसंसंति वा सद्धाजणणत्ति वा सलाघणंति वा एगट्ठा ॥

> खमणे वेयावच्चे, विणए सज्झायमादिसंजुत्तं ।
> जो तं पसंसए य, स होति उववूहणाविणओ ॥२७॥

(खवणित्ति) चउत्थं छट्ठं अट्ठमं दसमं दुवालसमं अद्धमासखमणं मास दुमास तिमास चउमास पंचमास छम्मासा सव्वेपि इत्तरं आवकहियं वा [वेयावच्चेत्ति] आयरियवेयावच्चे उवज्झायवेयावच्चे तवस्सिवेयावच्चे गिलाणवेयावच्चे कुलगणवेयावच्चं संघवालाइ असुहसेहे वेयावच्चे दसम पयासि पुरिसाणं इमेणं वेयावच्चं करेति । असणादिणा वत्थाइणा पीढफलगसेज्जा संथारगओ सह भेसज्जेण य [विणउत्ति] नाणविणओ दंसणविणओ चरित्तविणओ मणविणओ वयणविणओ कायविणओ उवचारियविणओ य । एसविणओ स वित्थरो भाणियव्वो । जहा दसवेयालिए [सज्झाएत्ति] वायणा पुच्छणा परियट्टणा अणुप्पेहा धम्मकहा य पंचविहो सज्झाओ । आदिसद्दाओ जे अण्णे तवभेयाओ मोयारिया ते घिप्पंति तहा खमादओ य गुणा जुत्तांति एतेहिं जहाभिहियहिं गुणेहिं उववेयाजुत्तो भण्णति जो इति अणिद्दिट्ठसरूवो साहू घेप्पइ तं सद्देण खमणादिगुणोववेयस्स गहणं पसंसते श्लाघयतीत्यर्थः [पसंसत्ति] पसंसाए णिद्देसो होइ भवति किं उववूहणाविणओ णिद्देसवयणविणओ कम्मावणयणहारामित्यर्थः । उववूहणत्ति दारं गयं ॥ नि० चू० १ उ० ।

उववूहणिया–उपबृंहणीया– स्त्री० उपबृंहयतीति उपबृंहणीया उपबृंहणकर्त्र्याम्, नि० चू० ८ उ० (एतद्वक्तव्यता रायपिंड शब्दे)

उववूहणियापट्टय–उपबृंहणीयापट्टक– पुं० जमतो राज्ञः उपयोज्ये पट्टके, जमंतस्स रण्णो उववूहणियापट्टओत्ति वुत्तं भवति । नि० चू० ६ उ० ।

उववूहिय–उपबृंहित–न० संमूर्च्छिते, अनुमते, आव० ३ अ० ।

उववेय–उपपेत–त्रि० उप–अप–इत् । इत्येतस्य च स्थाने निरुक्तिवशाडुपपेतं भवतीति।युक्ते,भ०१श०१उ० । शकन्ध्वादिदर्शनादकारलोपः । औ० । पृषोदरादय इत्यकारलोपः । रा० ।

उपेत– त्रि० उप इत प्राकृतत्वाद् वर्णागमः स्था० ६ ठा० । नि० क्षा० । युक्ते, स०। "पुप्फफलोववेएण वणसंडेणं" नि० चू० १ उ० 'परमहरिसोववेए' रा० । आ०म० प्र०। औ०। नि०चू०। उत्त०। " सरिसलावण्णरूवगुणाववेयाणं " रा० ।

उपवेद– पुं० उपमितः वेदेन, वेदसदृशे आयुर्वेदादौ, वाच० ।

उववेसण–उपवेशन– न० उप–विश् भावे ल्युट् । आसने, निवेशने, स्थापने च । वाच० । अधिकरणे ल्युट् । चर्मभेदे, यत्रार्शोरोगादिभिः कारणैरुपविश्यते । बृ० ३ उ० ।

उवव्वय–उपव्रत–न० नियमे, हा० । नियमास्तु । अक्रोधो गुरुशुश्रूषा,शौचमाहारलाघवम् । अप्रमादश्चेति । द्वा० ८ द्वा० ।

उवसंकमंत–उपसंक्रामत्– त्रि० सामीप्येन गच्छति, द० ५ अ० । भिक्षायै वासाय वा गच्छति, आचा० १ श्रु० ७ अ० ३ उ० ।

उवसंकमित्ता–उपसंक्रम्य– अव्य० । उप सम् ल्यप् । उपगत्येत्यर्थे,"समणं भगवं महावीरं उवसंकमंति उवसंकमित्ता वंदंति" स्था०३ ठा० । उवसंकमित्ता चारं चरंति । सू० प्र० १ पाहु० ॥

उवसंकमित्तु-उपसंक्रम्य–अव्य०उप सम् क्रम ल्यप् । आसन्नीभूयेत्यर्थे, आचा० २ श्रु० । आसन्नतामेत्येत्यर्थे, " उवसंकमित्तुगाहावतीवृया आउसंतो समणा " आचा० १ श्रु० ७ अ० ३ उ० ।

उवसंखा–उपसङ्ख्या– स्त्री० उप सामीप्येन सङ्ख्या उपसंख्या सम्यग्यथावस्थितार्थपरिज्ञाने, " अणेवसंखा इति ते उदाहु अट्ठे स ओभासइ अम्ह एवं" । सूत्र० २ श्रु० १६ अ० ।

उवसंत–उपशान्त–पुं० उप शम् क्त० । उपशमप्रधाने , सूत्र० २ श्रु० २ अ० । क्रोधादिजयादुपशान्ते, शीतीभूते, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । क्रोधादिप्रमादरहिते, प्रव० २ द्वा० । क्रोधविपाकावगमेन (पं० व०) मनोवाक्कायविकाररहिते, ध० ३ अधि० । औ० । कषायानुदयादिन्द्रियनोइन्द्रियोपशमाद्वा (आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ०) उपशमयुक्ते, भ० १ श० ६ उ० । विष्कम्भितोदयमुपनीतमिथ्यास्वभावे च । शेषमिथ्यात्वमिश्रपुञ्जावाश्रित्य विष्कम्भितोदयं शुद्धपुञ्जमाश्रित्य पुनरपनीतमिथ्यास्वभावे, विशे० । आ० । सर्वथाऽभावमापन्ने, प्रज्ञा० १७ पद । उपशान्तमोहगुणस्थानके, पं० सं० । पञ्चदशे ऐरवतजे तीर्थंकरे, प्रव० ७ द्वा० । नि० चू० । नारकादीनां विशिष्टोदयाभावात् क्रोधभेदे, स्था० ४ ठा० ।

उवसंतकसायवीयरागछउमत्थ–उपशान्तकषायवीतरागच्छद्मस्थ–पुं० छाद्यते केवलज्ञानं केवलदर्शनं चात्माऽनेनेति छद्म ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयान्तरायकर्मोदयः । सति तस्मिन् केवलस्यानुत्पादात् तदपगमानन्तरं चोत्पादात् छद्मनि तिष्ठतीति छद्मस्थः स च सरागोऽपि भवतीत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं वीतरागग्रहणं वीतो विगतो रागो मायालोभकषायोदयरूपो यस्य

स वीतरागः स चासौ छद्मस्थश्च वीतरागछद्मस्थः स च क्षीणकषायोऽपि भवति तस्यापि यथोक्तरागापगमात् अतस्तद्व्यवच्छेदार्थमुपशान्तकषायग्रहणं कषशिष्यत्यादिदण्डकधातुर्हि सार्थः कषन्ति कष्यन्ति च परस्परमस्मिन् प्राणिन इति कषः संसारः कषमयन्ते गच्छन्त्येभिर्जन्तव इति कषायाः क्रोधादयः उपशान्ता उपशमिता विद्यमाना एव संक्रमणोद्वर्त्तनाऽपवर्तनादिकरणोदयायोग्यत्वेन व्यवस्थापिताः कषाया येन स उपशान्तकषायः। स चासौ वीतरागछद्मस्थः। प्रव० २२४ द्वा०। एकादशगुणस्थानोपगते, पं० सं० १ द्वा०। दर्श०॥

उवसंतकसायवीयरागछउमत्थगुणट्ठाण-उपशान्तकषायवीतरागछद्मस्थगुणस्थान-न० एकादशे गुणस्थाने, तत्राविरतसम्यग्दृष्टेः प्रभृत्यनन्तानुबन्धिनः कषाया उपशान्ताः संभवन्ति उपशमश्रेण्यारम्भे ह्यनन्तानुबन्धिकषाया न विरतो देशविरतः प्रमत्तोऽप्रमत्तो वा स तूपशमय्य दर्शनमोहत्रितयमुपशमयतितदुपशमानन्तरं प्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थानपरिवृत्तिशतानि कृत्वा ततोऽपूर्वकरणगुणस्थानोत्तरकालमनिवृत्तिबादरसंपरायगुणस्थानोत्तरकालमनिवृत्तिबादरसंपरायगुणस्थाने चारित्रमोहनीयस्य प्रथमं नपुंसकवेदमुपशमयति। ततः स्त्रीवेदक्रमो हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सारूपं युगपत्षट्कं ततः पुरुषवेदं ततो युगपदप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणौ क्रोधौ ततः संज्वलनक्रोधं ततो युगपद् द्वितीयतृतीयौ मानौ ततः संज्वलनमानं ततो युगपद्द्वितीयतृतीयमाये ततः संज्वलनमायां ततो युगपद् द्वितीयतृतीयौ लोभौ ततः सूक्ष्मसंपरायगुणस्थाने संज्वलनलोभमुपशमयतीत्युपशमश्रेणिः। स्थापना चेयम्। विस्तरतस्तु उपशमश्रेणिः स्वोपज्ञशतकटीकायां व्याख्याता ततः परिभावनीया। तदेवमन्येष्वपि गुणस्थानकेषु क्वापि कियतामपि कषायाणामुपशान्तत्वसंभवात् उपशान्तकषायव्यपदेशः संभवत्यतस्तद्व्यवच्छेदार्थं वीतरागग्रहणम्। उपशान्तकषायवीतराग इत्येतावतापीष्टसिद्धौ छद्मस्थग्रहणं स्वरूपकथनार्थं व्यवच्छेद्याभावात् न ह्यच्छद्मस्थ उपशान्तकषायवीतरागः संभवति यस्य छद्मस्थग्रहणेन व्यवच्छेदः स्यादिति। अस्मिंश्च गुणस्थानेऽष्टाविंशतिरपि मोहनीयप्रकृतय उपशान्ता भवन्त्याः उपशान्तकषायश्च जघन्येनैकं समयं भवति उत्कर्षेण त्वन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् तत ऊर्ध्वं नियमादसौ प्रतिपतति। प्रतिपातश्च द्वेधा भवक्षयेण अद्धाक्षयेण च। तत्र भवक्षयो म्रियमाणस्य अद्धाक्षय उपशान्ताद्धायां समाप्तायां अद्धाक्षयेण च प्रतिपतितं यथैवारूढस्तथैव प्रतिपतति यत्र २ यम्बोदयोदीरणा व्यवच्छिन्नास्तत्र२ प्रतिपतता सता ते आरभ्यन्त इति यावत्। प्रतिपतंश्च तावत्प्रतिपतति यावत्प्रमत्तगुणस्थानं कश्चित्तु ततोऽप्यधस्तनगुणस्थानकद्विकं याति कोऽपि सासादनभावमपि। यः पुनर्भवक्षयेण प्रतिपतति स प्रथमसमय एव सर्वाण्यपि बन्धनादीनि करणानि प्रवर्तयतीति विशेषः। कर्म०। इह यदि बद्धायुरुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नः श्रेणिमध्यगतगुणस्थानवर्ती उपशान्तमोहो वा भूत्वा कालं करोतीति तदा नियमेनानुत्तरसुरेषूत्पद्यते श्रेणिप्रतिपतितस्य तु कालकरणेऽनियमः नानामतित्वेन नानास्थानगमनात्। अथाबद्धायुस्ततः प्रतिपन्नः तर्ह्यन्तर्मुहूर्तमुपशान्तमोहो भूत्वा नियमतः पुनरप्युदितकषायः कार्त्स्न्येन न श्रेणिप्रतिलोममावर्तेत। उक्तं च "बद्धाऊ पडिवन्नो, सेढिगओ वा पसंतमोहो वा। जइ कुणइ कोइ कालं, वच्चइ तो णुत्तरसुरेसु॥ अनिबद्धाऊ होउ पसंतमोहो मुहुत्तमेत्तद्धं। उदितकसायो नियमा, नियत्तए सेढिपडिलोमं" आ० म० प्र०॥

उवसंतकसायवीयरागदंसणारिय-उपशान्तकषायवीतरागदर्शनार्य-पुं० वीतरागदर्शनार्यभेदे, प्रज्ञा० १ पद।

उवसंतखीणमोह-उपशान्तक्षीणमोह-पुं० उपशान्तः सर्वथानुदयावस्थः क्षीणश्च निर्जीर्णो मोहो मोहनीयं कर्म येषां ते तथा। उपशमक्षयावस्थमोहनीयकर्मके, पंचा० १६ विव०।

उवसंतजीवि (ण्) उपशान्तजीविन्-पुं० उपशान्तोऽन्तर्वृत्त्या जीवतीत्येवं शील उपशान्तजीवी। अन्तर्वृत्त्यैव जीवामीत्यभिग्रहविशेषधारके, भ० ६ श० ३३ उ०॥

उवसंतमोह-उपशान्तमोह-पुं० उपशान्तः सर्वथाऽनुदयावस्थो मोहो मोहनीयं कर्म यस्य स उपशान्तमोहः। उपशमवीतरागे, अयं च एकादशगुणस्थानमारूढः उपशमश्रेणिसमाप्तावन्तर्मुहूर्तं भवति ततः प्रच्यवते स०॥ "उवसंतो मोहो नाम जस्स अट्ठ-वा स तिविहंपि मोहणिज्जकम्ममुवसंतं अणुमेत्तमवि णवेदेति। सो य देसपडिवातेन वा नियमा पडिवतितित्ति" ॥ आचू०४ अ०। अनुत्कटवेदमोहनीये, "अणुत्तरोववाइया उवसंतमोहा (उवसंतमोह त्ति) अनुत्कटवेदमोहनीयायाः परिचारणायाः कथञ्चिदप्यभावात् न तु सर्वथोपशान्तमोहाः उपशमश्रेणेस्तेषामभावात् ॥ भ० ५ श० ४ उ०। उपशान्त उपशमनीयो विद्यमान एव संक्रमणोद्वर्तनादिकरणायोग्यत्वेन व्यवस्थापितो मोहो मोहनीयं कर्म येन स उपशान्तमोहः। प्रव०९३ द्वा०॥ उपशामकनिर्ग्रन्थे, ॥ आव० ४ अ०।

उवसंतरय-उपशान्तरजस्-न० प्रशान्तरजसि, "उवसंतरयं करेइ" रा०। जी०॥ उपशान्तमपगतं रजः कालुष्यापादकं यस्य स तथा। रजोरहिते, "समंसि भोमे उवसंतरए सक्खमाणे से विहरति" ॥ आचा० १ श्रु० ५ अ ५ उ०।

उवसंताहिगरणउल्लाससंजणणी-उपशान्ताधिकरणोल्लाससञ्जननी-स्त्री० उपशान्तस्योपशमं नीतस्याधिकरणस्य कलहस्य य उल्लासः प्रवर्तनं तस्य सञ्जननी समुत्पादयित्रीत्यर्थः। षष्ठ्यामप्रशस्तायां भाषायाम, प्रव० २३३ द्वा०।

उवसंति-उपशान्ति-स्त्री० उपशमे, आचा०१अ०। निवृत्तौ, वाच०॥

उवसंधारिय-उपसंधारित-त्रि० संकल्पिते, "पसबुडीए तेण भणियं जति यतबुडीए तओ तेण उवसंधारियं सब्भावं च से कहियं" नि० चू० १ उ०।

उवसंपज्जंत-उपसंपद्यमान-त्रि० उपसंपदं गृह्णति, व्य० १ उ०।

उपसंपज्जसेणियापरिकम्म(ण्)-उपसंपच्छ्रेणिकापरिकर्मन्-न० दृष्टिवादान्तर्गतपरिकर्मभेदे, स०॥

उवसंपज्जिउकाम-उवसंपत्तुकाम-त्रि० उपसंपदं जिघृक्षौ, वृ० १ उ०॥

उवसंपज्जित्ता-उपसंपद्य-अव्य० उप-सम्-पद्-ल्यप्। सामस्त्येनाङ्गीकृत्येत्यर्थे, ध० ३ अधि०। आश्रित्येत्यर्थे, स्था० ८ ठा० सूत्र०। उपा०। पा०। "उवसंपज्जित्ताणं विहरामि" उपसंपन्नो भूत्वा विहारामि वर्ते भ० ३ श० २ उ०।

उवसंपन्न-उपसंपन्न-त्रि० उप-सम्-पद्-क्त-प्राप्ते, मृते च। हेम० सामीप्येन प्रतिपन्ने, आव० ६ अ०। "उवसंपन्नो जं कारणं तु तं कारणं अपूरिंतो" ध० ३ अधि०।

उवसंपया-उपसम्पद्-स्त्री० उप सामीप्येन संपादनं गमनमुप-

सम्पद् । इयन्तं कालं भवदन्तिके आसितव्यमित्येवंरूपे (ग० २ अधि०) ज्ञानाद्यर्थगुर्वन्तराश्रयणे, ध०३ अधि० । पंचा० । भ० आ० म० द्वि० । त्वदीयोऽहमित्येवं श्रुताद्यर्थमन्यसत्त्वाभ्युपगमे, अनु० । सामीप्ये, प्रशंसायाम्, अस्तित्वे, निष्पत्तौ, प्रतिपत्तौ च । पं० चू० "अत्थणे उवसंपया" अर्थने ज्ञानाद्यर्थं परस्य आचार्यस्य पार्श्वे अवस्थाय ज्ञानादिगुणार्जनमुपसंपदुच्यते । तस्याचार्यस्य समीपे अवस्थानाय स्वामिन् इयन्तं कालं भवतां समीपे मया स्थातव्यं गच्छान्तरे आचार्यान्तरे ज्ञानाद्यर्थमिति विज्ञप्तिपूर्वकं ज्ञानाद्यभ्यसनरूपा उपसंपत्सामाचारीति भावः ॥ उत्त० २६ अ० ।

(१) उपसंपदो भेदास्तत्र चारित्रगृहस्थोपसंपत्प्रतिपादनं च ।
(२) आचार्यादौ मृते अन्यत्रोपसंपत् । तत्र हानिवृद्ध्यादिपरीक्षणेन कर्तव्याकर्तव्यनिरूपणम् ।
(३) भिक्षोर्गणादपक्रम्य अन्यं गणमुपसंपद्य विहारः ।
(४) शैक्षेण सपरिच्छन्नेन रत्नाधिकस्योपसंपद्दातव्या ।
(५) सांभोगिकासांभोगिकयोः सहमिलितयोराचार्ययोः सामाचारी तत्रावग्रहश्च ।
(६) पार्श्वस्थादिविहारप्रतिमामुपसंपद्य विहारे कर्तव्यताविधिः ।
(७) भिक्षोर्गणादपक्रम्य अन्यं गणमुपसंपद्य विहरणे प्रकारान्तरप्रतिपादनम् ।
(८) गणावच्छेदकस्यान्यं गणमुपसंपद्य विहारः ।
(९) कुगुरौ सत्यन्यत्रोपसंपत् ।

(१) उपसंपद्भेदा यथा—

उपसम्पत् द्विधा साधुविषया गृहस्थविषया च ज्ञानादिहेतोर्यदपरं गणं गत्वोपसम्पद्यते सा साधुविषया । यत्पुनरवस्थाननिमित्तं गृहिणामनुज्ञापनं सा गृहस्थविषया बृ०१ उ० । तत्रास्तां गृहस्थोपसंपत् साधूपसंपत् प्रोच्यते ।

तिविहा उवसंपया पण्णत्ता तंजहा आयरियत्ताए उवज्झायत्ताए गणित्ताए ॥

उपसंपत् ज्ञानाद्यर्थं भवदीयोऽहमित्यभ्युपगमः । तथा हि कश्चित् स्वाचार्यादिसंदिष्टः सम्यक् श्रुतग्रन्थानां दर्शनप्रभावकशास्त्राणां वा सूत्रार्थयोर्ग्रहणं स्थिरीकरणं विस्मृतसंधानार्थं तथा चारित्रविशेषभूताय वैयावृत्त्याय क्षमणाय वा संदिष्टमाचार्यान्तरं यदुपसंपद्यते । स्था० ३ ठा० । ध० । ज्ञानाद्युपसंपत्त्रिविधा ज्ञानादिभेदात्तथा चाह ।

उवसंपया य तिविहा, नाणे तह दंसणे चरित्ते य ।
दंसणनाणे तिविहा, दुविहा य चरित्तअट्ठाए ॥

उपसंपत् त्रिविधा तद्यथा ज्ञाने ज्ञानविषया एवं दर्शनविषया चारित्रविषया च । तत्र दर्शनज्ञानयोः संबन्धिनी त्रिविधा द्विविधा च चारित्रार्थायेति । तत्र यदुक्तं दर्शनज्ञानयोस्त्रिविधेति तत्प्रतिपादनार्थमाह ।

वत्तणा संधणा चेव, गहणे सुत्तत्थ तदुभए ।
वेयावच्चे खमणे, काले आवकहाई य ॥

वर्तना संधना चैव ग्रहणमित्येतत्त्रितयं (सुत्तत्थतदुभयत्ति) सुत्रार्थोभयविषयमवगन्तव्यमित्येतदर्थमुपसंपद्यते । तत्र वर्तना प्राग्गृहीतस्यैव सूत्रादेरस्थिरस्य गुणनमिति । सन्धना तस्यैव प्रदेशान्तरं विस्मृतस्यामलना योजना घटनेत्येकोऽर्थः । ग्रहणं पुनस्तस्यैव तत्प्रथमतया आदानम् एतत्त्रितयं सूत्रार्थोभयविषयं द्रष्टव्यमेवं ज्ञाने नव भेदा दर्शनप्रभावनीयशास्त्रविषया एत एव भेदा द्रष्टव्याः । अत्र च संदिष्टः संदिष्टस्यैवोपसंपद्यते इत्यादि चतुर्भङ्गिका । तत्र प्रथमो भङ्गः शुद्धः शेषास्त्वशुद्धाः । द्विविधा चारित्रार्थायेति यदुक्तं तदुपदर्शनायाह (वेयावच्चे इत्यादि) चारित्रोपसंपत् वैयावृत्त्यविषया क्षपणविषया च । इयं कालतो यावत्कथिका च भवति चशब्दादित्वरा च । एतदुक्तं भवति चारित्रार्थमाचार्याय कश्चिद्वैयावृत्त्यकरत्वं प्रतिपद्यते स च काल इत्वरो यावत् कथिकश्च क्षपकोऽपि उपसंपद्यते द्विविधा इत्वरो यावत्कथिकश्चेति गाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमयमेवार्थो विशेषतः प्रतिपाद्यते । तत्रापि संदिष्टेन संदिष्टस्योपसंपद्दातव्येति मौलोऽयं गुणः । एतत्प्रभवत्वादुपसंपद इत्यतोऽमुमेवार्थमभिधित्सुराह ।

संदिट्ठो संदिट्ठस्स, चेव संपज्जए उ एमाई ।
चउभंगो एत्थं पुण, पढमो भंगो हवइ सुद्धो ॥

संदिष्टो गुरुणा ऽभिहितः संदिष्टस्यैवाचार्यस्य यथा अमुकस्य संपद्यस्व उपसंपदं प्रयच्छेत्यर्थः । एवमादिश्चतुर्भङ्गी तद्यथा संदिष्टस्य एष भङ्ग उक्तः । एवं संदिष्टोऽसंदिष्टस्यान्यस्याचार्यस्येति द्वितीयः । असंदिष्टः संदिष्टस्य न तावदिदानीं गन्तव्यं त्वयाऽमुकस्येति तृतीयः । असंदिष्टोऽसंदिष्टस्य न तावदिदानीं न वाऽमुकस्येति चतुर्थः । अत्र पुनः प्रथमो भङ्गो भवति शुद्धः पुनःशब्दस्य विशेषणार्थत्वात् । द्वितीयपदेनान्यथाविभक्तिनिर्मित्तमन्येऽपि द्रष्टव्याः ।

संप्रति वर्तनादिस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह ।

अथिरस्स पुव्वगहियस्स, वत्तणा जं इहं थिरीकरणं ।
तस्सेव पएसंतरं, नट्ठस्सणुसंधणा घडणा ॥
गहणं तप्पढमतया, सुत्ते अत्थे य तदुभए चेव ।
अत्थगहणम्मि पायं, एस विही होइ नायव्वो ॥

पूर्वगृहीतस्य सूत्रादेरस्थिरस्य यदिह स्थिरीकरणं सा वर्तना तस्यैव सूत्रादेः प्रदेशान्तरनष्टस्य या घटना मीलनं साऽनुसंधना तत्प्रथमतया च सूत्रे षष्ठीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदात् । सूत्रस्य एवमर्थस्य सूत्रार्थोभयस्य यदादानमिति शेषः । तद्ग्रहणमित्यादि । अर्थग्रहणे प्रायो बाहुल्येन एष वक्ष्यमाणलक्षणो विधिर्भवति ज्ञातव्यः । प्रायोग्रहणं सूत्रग्रहणेऽपि कश्चिद्भवत्येव धर्मार्जनादिरिति ज्ञापनार्थम् । (आ० म०) स चैवं योज्यते कर्तव्यमेव भवति कृतिकर्म वन्दनमिति एवं तावत् ज्ञानोपसंपद्विधिरुक्तो दर्शनोपसंपद्विधिरप्यनेनैवोक्तो द्रष्टव्यस्तुल्ययोगक्षेमत्वात् । तथा हि दर्शनप्रभावकशास्त्रपरिज्ञानार्थमेव दर्शनोपसंपदिति । संप्रति चारित्रोपसंपद्विधिमभिधित्सुराह ॥

दुविहा उ चरित्तम्मि, वेयावच्चे तहेव खमणे य ।
नियगच्छा अण्णम्मि उ, सीयणदोसाइणा होइ ॥

द्विविधा चारित्रविषया उपसंपत् तद्यथा वैयावृत्त्यविषया क्षपणविषया च । किमत्रोपसंपदा कार्यं स्वगच्छ एव तत् कस्मान्न क्रियते निजगच्छादन्यस्मिन् गमनं सीदनदोषादिना भवति आदिशब्दादन्यभावादिपरिग्रहः ।

इत्तरिया य विभासा, वेयावच्चे तहेव खमणे य ।
अविगट्ठविगट्ठम्मि य, गणिणा गच्छस्स पुच्छाए ॥

इह चारित्रार्थमाचार्यस्य कश्चिद् वैयावृत्त्यकरत्वं प्रतिपद्यते स च काल इत्वरो यावत् कथिकश्च भवति । आचार्यस्यापि वैयावृत्त्यकरोऽस्ति वा न वा । तत्रायं विधिर्यदि नास्ति ततोऽसाविष्यत

एव । अथास्ति स द्विविध इत्वरो वा स्यात् यावत् कथिको वा आगन्तुकोऽप्येवं द्विभेद एव । तत्र यदि द्वावपि यावत्कथिकौ ततो यो लब्धिमान् स कार्यते इतरस्तूपाध्यायादिभ्यो दीयते । अथ द्वावपि लब्धियुक्तौ ततो वास्तव्य एव कार्यते इतरस्तूपाध्यायादिभ्यो दीयते । अथ नेच्छति ततो वास्तव्य एव प्रीतिपुरस्सरं तेभ्यो दीयते आगन्तुकस्तु कार्यते इति । अथ प्राक्तनोऽप्युपाध्यायादिभ्यो नेच्छति तत आगन्तुको विसर्ज्यते एव । अथ वास्तव्यो यावत्कथिक इत्वरस्त्वितर इत्यत्राप्येवमेव भेदाः कर्त्तव्या यावदागन्तुको विसृज्यते ततो वास्तव्य उपाध्यायादिभ्यो ऽनिच्छन्नपि प्रीत्या विश्राण्यते यदि सर्वथा नेच्छति ततो विसृज्यते आगन्तुकः । अथ वास्तव्यः खल्वित्वरः आगन्तुकस्तु यावत्कथिकस्ततो वास्तव्योऽवधिकालं यावदुपाध्यायादिभ्यो दीयते शेषं पूर्ववत् । अथ द्वावपीत्वरौ तत्राप्येक उपाध्यायादिभ्यो दीयते अन्यस्तु कार्यते शेषं पूर्ववत् । अन्यतमोऽवधिकालं यावद्ध्रियते इत्येवं यथाविधि विभाषा कार्या । उपाध्यायादिभ्य इत्यत्रादिशब्दात् स्थविरग्लानशैक्षकादिपरिग्रहः । उक्ता वैयावृत्त्योपसंपत् । संप्रति क्षपणोपसंपत् प्रतिपाद्यते (अविगिट्ठेत्यादि) कश्चित् क्षपणार्थमुपसंपद्यते स च क्षपको द्विधा इत्वरो यावत्कथिकश्च यावत्कथिक उत्वरकाले अनशनकर्ता इतरस्तु द्विधा विकृष्टक्षपकः खल्वाचार्येण पृच्छ्यते हा आयुष्मन् ! पारणके त्वं कीदृशो भवसि यद्यसावाह ग्लानोपमस्ततोऽसावभिधातव्योऽलं तव क्षपणेन स्वाध्यायवैयावृत्त्यकरणेन यत्नं कुरु इतरोऽपि पृष्टः सन् एवमेव प्रज्ञाप्यते । अन्ये तु व्याचक्षते विकृष्टक्षपकः पारणककाले ग्लानकल्पनामनुभवन्नपि इष्यते एव । यस्तु मासादिक्षपको यावत्कथिको वा स इष्यते एव तत्राप्याचार्येण गच्छः प्रष्टव्यो यश्चायं क्षपक 'उवसंपज्जत्ति' इति अनापृच्छ्य संगच्छते सामाचारीविराधनां यतस्ते संदिष्टा अपि उपाधिप्रत्युपेक्षणादि तस्य न कुर्वन्ति । अथ पृष्टा ब्रुवते यथाऽस्माकमेकः क्षपकोऽस्त्येव तस्य क्षपणपरिसमाप्तावस्य करिष्यामस्ततो ऽसौ ध्रियते अथ नेच्छन्ति ततस्त्याज्यते अथ गच्छस्तमप्यनुवर्तते ततोऽसाविष्यत एव तस्य च विधिना प्रतीच्छितस्य उद्वर्तनादि कार्यम् । यदा पुनः प्रमादतोऽनाभोगतो वा न कुर्वन्ति शिष्याः तदा आचार्येण वन्दनीया इत्यलं प्रसङ्गेन ।

संप्रति चारित्रोपसंपद्विधिविशेषप्रतिपादनार्थमाह ।

उवसंपन्नो जं का-रणं तु तं कारणं अपूरंतो ।
अहवा समाणियम्मि, सारणया वा विसग्गो वा ॥

यत्कारणं यन्निमित्तमुपसंपन्नस्तुशब्दादन्यत्वसामाचार्यन्तर्गतं किमपि गृहीतं तत्कारणं वैयावृत्त्यादि अपूरयन् अकुर्वन् यदा वर्तते इत्यध्याहारस्तदा किमित्याह (सारणया वा विसग्गो वा इति) तदाऽस्य सारणा चोदनं क्रियते अविनीतस्य पुनर्विसर्गो वा परित्यागः क्रियते । तथा नापूरयन्नेव यदा वर्तते तदा सारणा वा विसर्गो वा किं तु (अहवा समाणियम्मित्ति) अथवा समानीते परिसमाप्तिं नीते अभ्युपगतप्रयोजने सारणा च क्रियते यथा परिसमाप्तम् । ततो यदि ऊर्ध्वमपि इच्छति ततो भवति अथ नेच्छति सोऽवस्थातुं ततो विसर्गो वेति उक्ता चारित्रोपसंपत् । संप्रति गृहस्थोपसंपदुच्यते तत्रेयं साधूनां सामाचारी सर्वत्रैव साध्वादिषु वृक्षाद्यधोऽप्यनुज्ञाप्य स्थातव्यं यत आह ।

इत्तरियं पि न कप्पइ, अविदिन्नं खलु परोग्गहाईसु ।
चिट्ठितु निसीयइत्तुं व, तइयव्वयरक्खणट्ठाए ॥

इत्वरमपि स्वल्पमपि कालमिति गम्यते न कल्पते अविदत्तं खलु परावग्रहादिषु आदिशब्दः परावग्रहोऽनेकभेदप्रख्यापकः किं न कल्पते इत्याह स्थातुं कायोत्सर्गं कर्तुं निसत्तुमुपवेष्टुं किमित्यत आह (तइव्वयरक्खणट्ठाए) अदत्तादानविरत्याख्यतृतीयव्रतरक्षणार्थं तस्मात् भिक्षाटनादावपि व्याघातसंभवे क्वचित् स्थातुं शक्यमनुज्ञाप्य स्वामिनं विधिना स्थातव्यम् । अटव्यादिष्वपि विश्रमितुकामेन पूर्वस्थितमनुज्ञाप्य स्थातव्यं तदभावे देवतां यस्याः सोऽवग्रह इति । आ० म० द्वि० । आ० चू० ॥ पंचा० (अत्रालोचना आलोयणा शब्दे)

(२) आचार्यादौ मृते ऽन्यत्रोपसंपत् ।

गामाणुगामं दुइज्जमाणे भिक्खू जं पुरओ कट्टु विहरेज्जा से आहच्च विसंभेज्जा अत्थिया इत्थ केइ उवसंपज्जणारिहे कप्पइ से उवसंपज्जियव्वेमिया णत्थि इत्थ केइ अन्ने उवसंपज्जणारिहे अप्पए असमत्ते कप्पई से एगरायाए पडिमाए जस्सं जस्सं दिसिं अन्नुसाहम्मिया विहरंति तस्सं तस्सं दिसं उपलित्तए णो से कप्पइ तत्थ विहारपत्तियं वत्थए कप्पइ से कारणपत्तियं वत्थए तेसिं च णं करणंसि निविट्ठंसि य रोवइज्जा वसाहि अज्जो एगरायं मा दुरायं वा एवं से कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा वत्थए णो कप्पइ एगराओ वा दुराओ वा परवत्थए जं तत्थ एगराओ वा दुराओ वा परं वसति सेसंतरा छेए वा परिहारे वा ॥

ग्रामानुग्रामं ग्रामेण (दुइज्जमाणे) गच्छन् एतावता ऋतुबद्धः कालो दर्शितो यं पुरतः कृत्वा प्रभुं कृत्वा इत्यर्थः । स नियमादाचार्य उपाध्यायो वा द्रष्टव्यो विहरति स आहच्च कदाचित् भुंजेज्जा शरीरादिष्वग् भवेत् कालगतो भवेत् (अत्थियाइत्थ इत्यादि) अस्ति वाऽत्र समुदायेऽन्यः कश्चित् आचार्यादुपाध्यायाद्वा व्यतिरिक्तो गणी प्रवर्त्तकस्थविरो वृषभो वा उपसंपदनार्हस्तत उपसंपत्तव्यः । अथान्यो नास्ति कश्चिदशेषसंपदनार्हस्तर्हि स आत्मनः कल्पनासमाप्त इति (से) तस्य कल्पते । एकरात्रिक्या प्रतिमया यत्र वसति तत्रैकरात्राभिग्रहेस (जस्सजस्समित्यादि) यस्यां यस्यां दिशि अन्ये साधर्मिका विहरन्ति तां तां दिशमुपगन्तुं न पुनः (से) तस्य कल्पते तत्रापान्तराले विहारप्रत्ययं वस्तुं कल्पते (से) तस्य कारणप्रत्ययं संघातादिकारणनिमित्तं वस्तुम् । तस्मिंश्च कारणे निष्ठिते यदि परो वदेत वस आर्य ! एकरात्रं द्विरात्रं वा एवं (से) तस्य कल्पते एकरात्रं वा द्विरात्रं वा वाशब्दात्त्रिरात्रं वा वस्तुं न (से) तस्य कल्पते एकरात्राद् द्विरात्राद्वा परं वस्तुम् यस्तत्र एकरात्रात् द्विरात्राद्वा परं वसति तत्र (से) तस्य स्वकृतादन्तराच्छेदः परिहारो वेति । अधुना निर्युक्तिविस्तरः । अत्रोपसंपदनार्ह इत्युक्तं सा चोपसंपद् द्विधा लौकिकी लोकोत्तरिकी च ते आह ।

लोगे य उत्तरम्मि य, उवसंपयलोगिगी उ रायाई ।
राया वि होइ दुविहो, सावेक्खो चेव निरवेक्खो ॥

उपसंपद् द्विधा लोके लोकोत्तरे च । तत्र लौकिकी राजादौ आदिशब्दात् युवराजादिपरिग्रहः । तथा च यदा राजा मृतो भवति तदा युवराजमुपसंपद्यन्ते तं राजानं स्थापयन्तीत्यर्थः । युवराजोऽन्यः स्थाप्यते स च राजा भवति । द्विविधः सापेक्षो निरपेक्षश्च । सदापेक्षया सापेक्षस्तद्विपरीतो निरपेक्षः । तथा च

प्रजा राजाऽऽयपेक्षः सन् जीवन्नेव युवराजं स्थापयति निरपेक्षस्तु नैव । अथ किं जीवन्नेव युवराजं स्थापयति तत आह ।

जुवराजम्मि उ ठविए, पया उ बंधंति आयतिं तत्थ ।
नेव य कालगयम्मि, खुब्भंति पडिवेसियनरिंदा ॥

युवराजे राज्ञा साक्षाद्विद्यमानेन स्थापिते प्रजास्तत्र आयतिमागामिकालविषयां महतीमास्थां बध्नन्ति नैव च सहसा कालगते राज्ञि प्रातिवेशिकनरेन्द्राः सीमान्तवर्तिनः प्रत्यन्तराजानः क्षुभ्यन्ति राज्यविलोडनाय संबध्नन्ति । उक्तः सापेक्षः ।

संप्रति निरपेक्षमाह ।

पच्छन्नरायतेणे, आयपरो दुविह होइ निक्खेवो ।
लोइयलोगुत्तरितो, लोगुत्तरवप्पियर वोच्छं ॥

निरपेक्षो नाम यः प्रजानां राज्यस्य चायतिं नोपेक्षते तस्मिन्कालगते स राजा मृतः प्रच्छन्नो म्रियते यथा अतीव राजा शरीरबाधितो वर्तते स च तावत् म्रियते यावदन्यो निवेश्यते । स च कदाचित्स्तेनोऽपि । तथा निक्षेपणं निक्षेपः स द्विविधो द्विप्रकारस्तद्यथा आत्मनः परतश्च । पुनरेकैको द्विधा लौकिको लोकोत्तरिकश्च । तत्र लोकोत्तरिकः स्थाप्यः पश्चाद्वक्ष्ये इत्यर्थः । इतरं लौकिकं प्रथमगाथापादोपक्षिप्तं वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति

निरवेक्खे कालगते, भिन्नरहस्सा चिगिच्छमच्चो य ।
अहिवास आसहिंडण, वज्झो तियमूलदेवो उ ॥

एको राजा निरपेक्षस्तस्य राज्ये मूलदेवश्चौरिकां करोति । स कदाचिदारक्षकैः प्राप्तो राज्ञः पार्श्वे नीतो राज्ञा च स्तेन इति कृत्वा वध्य आज्ञप्तः ततः राजा तत्क्षणमेव निजमावासस्थानमुपगतः । क्षणमात्रेण च सहसा कालगतः । तस्मिन्निरपेक्षे कालगते द्वौ भिन्नरहस्यौ राजा मृत इति रहस्यं द्वौ जानीतस्तद्यथा चिकित्सो वैद्योऽमात्यश्च राजा चानपत्यस्ततोऽश्वस्याधिवासना कृता सर्वत्र त्रिकचतुष्कचत्वरादिषु हिंडाप्यते कथं नाम राजलक्षणयुक्तं पुरुषं लभेमहि यं राजानं स्थापयाम इति मूलदेवश्च यो वध्य आज्ञापित स तेनावकाशेन नीयमानो वर्तते ।

आसस्स पट्टिदाणं, आणयणं हत्थचालणं अन्नो ।
अभिसेगभोइयपरिभव, तणजक्खनिवायणं आणा ॥

ततोऽश्वेन तस्य मूलदेवस्य वध्यतया नीयमानस्य पृष्ठं दत्तं । गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् प्राकृते हि लिङ्गं व्यभिचारि ततो मूलदेवो यत्र राजा प्रच्छन्नो जवनिकान्तरितोऽवतिष्ठते तत्रानीतस्ततो वैद्यकुमारामात्याभ्यां जवनिकाभ्यन्तरस्थिताभ्यां राज्ञो हस्त उपरि मुखे नीत्वा चालित एतत् राज्ञो हस्तचालनं ततो वैद्यकुमाराभ्यामुक्तं कृता राज्ञाऽनुज्ञा यथा मूलदेवं राजानमभिषिञ्चत न शक्नोति वाचा वक्तुमिति ततो अभिषिक्तो मूलदेवो राज्ये नवरमसदृश इति कृत्वा केचिद्भोजिकाः परिभवमुत्पादयन्ति । न पुनः कुर्वन्ति । राजार्हं विनयं ततश्चिन्तयति मूलदेवो ममैते मूर्खतया परिभवं कुर्वन्ते परं किमिदानीमेते मूर्खतयैव कदाचित्स्वयमेवसभामण्डलं जल्पिष्यन्ति तदानीं शासयिष्यामि ततोऽन्यद्दिवसे आत्मनः शिरसि तृणशूकजातं कृत्वा आस्थानमण्डपिकायामुपविष्टः । ते च भोजिका मूर्खतया शनैः परस्परमुल्लपन्ति अद्यापि नन्वेष चोरत्वं न मुञ्चति अन्यथा कथमेतादृशस्य तृणशूकजातस्येदृशे भवने संभवो नूनं तृणगृहादिषु चौरिकानिमित्तमतिगतस्ततस्तृणशूकजातं शिरसि लग्नमिति एतच्चाकर्ण्य मूलदेवो रोषमुपागमत् श्रुते च अस्ति कोऽपि नाम सचित्तानुकारी य एतान् शास्तीति । तत एवमुक्ते तत्पुण्यप्रभावतो राज्यदेवताधिष्ठितैर्निशितासिलताकैश्चित्रकर्म्मप्रतीहारैः केषांचित् शिरांसि लूनानि शेषाः कृतप्राञ्जलयः आज्ञामभ्युपगतवन्तः । तथा चाह (भोइयपरिभवेत्यादि) भोजिकाः परिभवं कृतवन्तोऽन्यदा मूलदेवः (तणत्ति) तृणानि शीर्षे कृतवान् ततस्तत्कोपावेशं दृष्ट्वा यक्षैरतिपातनं विनाशनं कृतम् । शेषैराज्ञा प्रतीच्छिता । एतदेव सविशेषमाह ।

जक्खनिवातियसेसा, सरणगया जेहिं तोसितो पुव्वं ।
ते कुव्वंती रण्णो, अत्ताण परं य निक्खिवणं ॥

यक्षनिपातितशेषाः शरणागता मूलदेवस्य शरणं प्रतिपन्नाः । यैश्च पूर्वं मूलदेवस्तोषितस्तै राज्ञ आत्मनः परस्य च निक्षेपमद्य प्रभृति युष्मदीया वयमेते चेति समर्पणं कुर्वन्ति । उक्तो निरपेक्षोऽनिरपेक्षश्च लोकोत्तरिको वक्तव्यस्तत्र प्रथमं सापेक्षमाह ।

पुव्वं आयतिबंधं, करेइ सावेक्ख गणहरे ठविए ।
अट्ठविए पुव्वुत्ता, दोसा उ अणाहमादीया ॥

यो नामाचार्यः सापेक्षः स पूर्वमेव गणधरे स्थापिते साधूनामायतिबन्धं करोति यथाऽयं युष्माकमाचार्य इत्येतदाज्ञया वर्तितव्यमिति । अथ न पूर्वं गणधरं स्थापयति ततस्तस्मिन्नस्थापिते दोषाः पूर्वोक्ता अनाथादयः "अणाहमादीया" इत्यादिनाभिहिताः क्षिप्तादयो दोषा भवेयुः । उक्तो लोकोत्तरिकः सापेक्षः ।

संप्रति निरपेक्षमाह ।

आसुक्कारोवरए, अट्ठविते गणहरे इमा मेरे ।
चिलिमिलिहत्थाणुण्णा, परिभवसुत्तत्थहावणया ॥

आशुकारेण शूलादिनोपरतः कालगत आशुकारोपरतस्तस्मिन् सत्याचार्ये अस्थापिते ऽन्यस्मिन् गणधरे इयं वक्ष्यमाणा मर्यादा तामेवाह (चिलिमिलीत्यादि) आशुकारोपरत आचार्यो जवनिकान्तरितः प्रच्छन्नः कार्यो वक्तव्यं चाचार्याणामतीवाशुभं शरीरं वाचाऽपि वक्तुं न शक्नुवन्तीति । ततो यो गणधरपदार्हस्तं जवनिकाबहिः स्थापयित्वा सूरयो भण्यन्ते को गणधरः स्थाप्यतामेवं चोक्ता जवनिकाभ्यन्तरस्था गीतार्था आचार्यहस्तमुपर्युन्मुखं कृत्वा स्थाप्यमानगणधराभिमुखं दर्शयन्ति वदन्ति च गणधरत्वमेतस्यानुज्ञातं परं वाचा वक्तुं न शक्नुवन्ति एषा हस्तानुज्ञा न एतस्योपरि वासा निक्षिप्यन्ते । स्थापित एष गणधर इति पश्चात्कालगता आचार्या इति प्रकाश्यते (परिभवसुत्तत्थहावणया इति] ततो येऽभिनवस्थापितस्याचार्यस्य परिभवोत्पादनबुद्ध्या आचार्योचितं विनयं न कुर्वन्ति तेषां सूत्रमर्थं वा स हापयति न ददातीत्यर्थः । संप्रति " आयपरो दुविह होइ निक्खेवो लोइयलोउत्तरितो " इति व्याख्यानार्थमाह ।

दंडेण उ अणुसट्ठा, लोए लोगुत्तरे य अप्पाणं ।
उवनिक्खिवंति सो पुण, लोकिकलोगुत्तरे दुविहो ॥

लोके लोकोत्तरे च यथार्हं विनयमकुर्वन्तो । दण्डेनानुशिष्टा आत्मानमुपनिक्षिपन्ति तत्र लौकिको दण्डः पूर्वमुक्तो यो मूलदेवेन भोजिकानां केषांचित्कृतो लोकोत्तरिकः सूत्रार्थापहारणम् । इह नष्ट गाहीव नवे गणधरे स्थापिते निक्षेपरसो लोकस्य जायते तत्तत्फलाद्युपवर्ण्यते निक्षेपस्य फलं लोके परिपालनं लोकोत्तरे ज्ञानादीनामभिवृद्धिः स चोपनिक्षेपो द्विधा लौकिको लोकोत्तरिकश्च । पुनरेकैको द्विधा आत्मोपनिक्षेपः परोपनिक्षेपश्च । तत्र लौकिक आत्मनिक्षेपो ये प्रगल्भास्ते आत्मनैवात्मानं राज्ञ

उपनिक्षिपन्ति तिष्ठन्ति च चरणोपपातकारकाः प्रपन्नशरणा ये पुनरप्रगल्भास्ते ये राज्ञो वल्लभास्तैरात्मानमुपनिक्षेपयन्ति । एष परोपनिक्षेपः । लोकोत्तरिक आत्मनिक्षेपो गच्छवर्त्तिनां साधूनां तथाहि ये गच्छे एव वर्तन्ते साधवस्ते आत्मानमात्मनैवाभिनवाचार्यस्योपनिक्षिपन्ति । परनिक्षेपः फड्डुकगतानां ते हि समागताः स्पर्द्धकपतिना निक्षिप्यन्ते यथा एते अहं च युष्माकमिति । " इह मिथिग्गाइय अंसे कइ उवसंपज्जणारिहे " इत्याद्युक्तम् तत्र यद्यपि स गीतार्थस्तरुणः समर्थश्चेन्द्रियनोइन्द्रियाणां निग्रहं कर्तुं तथापि तेनान्यो गणो निश्रयितव्यो निश्रयश्च परप्रत्ययनिमित्तं तत्रापि निक्षेपः कर्त्तव्यः ।

अत्र लौकिको दृष्टान्तस्तमेवाह ।

जह कोइ वणिओ उ, धूयं सेट्ठिस्स हत्थनिक्खिवओ ।
दिसि जत्ताए गओ, कालगतो सो य सेट्ठी उ ॥

एको वणिक् तस्य गृहे मारिरुत्थिता । सर्वं गृहमुपच्छादितमेका दुहिता तिष्ठति परः स श्रेष्ठी निर्धन इति तां दुहितरं न परिणापयितुं समर्थस्ततो दिग्यात्रां कर्तुमिच्छति जानाति वै तस्याः कन्यकायाः स्वभावं यथा समर्थात्मानमेषा संरक्षितुं केवलमेका कन्यका महती गृहे तिष्ठन्ती दुष्टशीला लोकेन संभाव्येतेति मित्रश्रेष्ठिनो हस्ते तां निक्षिप्य मुक्त्वा वाणिज्येन दिग्यात्रां गतः । तस्यापि च मित्रश्रेष्ठिनो गृहे मारिरभूत् । ततः सोऽपि सकुटुम्बो विनाशमुपागमत् तथा चाह स च श्रेष्ठी कालगतः केवलमेका कन्यका स्थिता सा च मूलश्रेष्ठिदुहितुः सखी सा च सखी अप्यात्मानं संरक्षितुं क्षमा केवलं यशःप्रत्ययनिमित्तं राज्ञः समीपमुपस्थिता तथा चाह ।

सेट्ठिस्स तस्स धूया, वणियसुयं घेत्तु रन्नो समुवगया ।
अह यं एस सही मे, पालेयव्वा उ तुज्झेहिं ॥

तस्य मूलभूतस्य श्रेष्ठिनो दुहिता वणिक्सुतां मृतपितृवणिग्दुहितरं गृहीत्वा राज्ञः समुपगता समीपमुपगता पादेषु निपत्य विज्ञपयति यथा देव युष्माभिर्निजदुहितरो रक्ष्यन्ते तथा अहमेषं यं मे सखी युष्माभिःपालयितव्या आवयोरपि युष्मत्कन्यकात्वात् ।

इय होउ त्ति य भणियं, कन्ना अंतेउरम्मि तुट्ठेण ।
रन्ना परिकत्ता उ, भणिया वाहरिउ पालाउ ॥

इति एवं भवत्विति भणित्वा तुष्टेन राज्ञा ते द्वे अपि कन्यान्तःपुरे प्रक्षिप्ते भणिता च व्याहृत्य आकार्य (पालाओ) पालिका महत्तरिका किं भणितेत्यत आह ।

जह रक्खह मज्झ सुता, तहेव एया मो दोवि पालेह ।
ते एवि तेउ पाले, विण्णविंय विणीतकरणाए ॥

यथा रक्षथ मम सुताः कन्यकास्तथैव एते अपि द्वे मत्कन्यकात्वे पालयथ एवमुक्ते तयापि महत्तरिकया विनीतकरणया विज्ञप्तं देव एते अतिपालयामि । एवमुक्त्वा ते कन्यान्तःपुरं नीते । तत्र च मूलश्रेष्ठिदुहिता महत्तरिकां विज्ञपयति ।

जह कन्ना एयातो, रक्खह एमेव रक्खह ममं पि ।
जह चेव ममं रक्खह, तह रक्खह मम सहिं पि ॥

यथा एताः कन्या यूयं रक्षथ एवमेव मामपि रक्षथ । यथा च मां रक्षथ तथेमां मम सखीमपि रक्षथ ।

इय होउ अब्भुवगए, अह वासि तत्थ संवसंतीणं ।
कालगया महतरिया, जा कुणती रक्खणं तासिं ॥

इत्येवं भवत्विति अभ्युपगते तासां तत्र संवसन्तीनामथ कियत्कालातिक्रमेण या रक्षणं तासां करोति सा महत्तरिका कालगता।

सविकारातो दट्ठुं, सेट्ठिसुया विण्णवेइ रायाणं ।
महतरियदाणनिग्गह, वणियागमए य विण्णवणं ॥

महत्तरिकाकालगमनानन्तरं ताः कन्यकाः सविकारा अभूवन् ततस्ताः सविकाराः दृष्ट्वा श्रेष्ठिसुता राजानं विज्ञपयति अन्यमहत्तरिकां प्रयच्छत दत्ता राज्ञा । तया च महत्तरिकया [निग्गहात्ति] कन्याः सविकारा उपलभ्य खरण्टिताः एवं तासां तिष्ठन्तीनां (वणियागमत्ति) स देशान्तरगतो वणिक् समागतः (विण्णवणमिति) राज्ञो विज्ञपनमकार्षीत् यथा देव ! नयामि निजपुत्रिकामिति ।

पूएऊण विसज्जण, सरिसकुलदाण दोण्ह वि भोगा ।
एमेव उत्तरम्मि वि, अवत्त राइंदिए उवमा ॥

ततः श्रेष्ठिकृतविज्ञप्तिकानन्तरं ते द्वे अपि पूजयित्वा राज्ञा विसृष्टे सदृशकुले दानं विवाहिते इत्यर्थः । ततस्तयोर्द्वयोरपि विपुला भोगा दत्ताः । एवमेव अनेनैव प्रकारेण उत्तरेऽपि लोकोत्तरेपि अव्यक्तस्य रात्रिंदिवैरुपमा । इयमत्र भावना । यदि तावल्लौकिका अपि यशः संरक्षणनिमित्तमात्मानमन्यत्रोपनिक्षिपन्ति ततः सुतरां लोकोत्तरिकैः साधुभिः संयमयशःसंरक्षणनिमित्तमात्माऽन्यगणे निक्षेप्तव्यः। स चाव्यक्तो वयसा ततो यावद्भिरहोरात्रैर्वयसा व्यक्तो भवति तावन्तं कालं तत्रान्यगणनिश्रायां तिष्ठति कथं पुनरात्मानं गणं वोपनिक्षिपति । तत आह ।

एते अहं च तुब्भं, वत्तीभूतो सयं तु धारेइ ।
जसपच्चयाउराला, मोक्खसुहं चेव उत्तरिए ॥

एते मदीयाः साधवोऽहं च युष्माकमेवं चोपनिक्षिप्य तावत्तत्र तिष्ठति यावत् व्यक्तो जायते ततो व्यक्तीभूतः सन् तस्मान्निर्गत्य स्वयमेव गणं धारयति एवं च कुर्वतस्तस्य फलमिह लोके उदारा यशःप्रत्यया अवदातं यशोऽवदाताश्च लोके प्रत्ययाः संयमनैर्मल्यविषयाः । परलोके फलं मोक्षसुखमौत्तरिके लोकोत्तरिके उपनिक्षेपे । अथवा लौकिकस्य लोकोत्तरिकस्य च सापेक्षस्य पदस्थापनायोग्यविषयेयं परीक्षा ॥

सावेक्खं पुण पुव्वं, परिक्खए जह धणो उ सुण्हा उ ।
अणियसहावपरिहा-विय १ भुत्ता २ तच्चि ३ वुड्ढा उ ४ ॥

सापेक्षः पुनः पूर्वं परीक्षते साधून् यथा धनश्रेष्ठी स्नुषा अनियतस्वभावाः परीक्षितवान् कथमिति चेदुच्यते " रायगिहे नयरे धणो नाम सेट्ठी तस्स चत्तारि सुण्हा तो अन्नया तो चिंतेइ का मम सुण्हा घरं वुड्ढितिहिति ततो अन्नया तासिं परिक्खणनिमित्तं सयणवग्गो णिमंतितो भोयणंतरं सयणसमक्खं सुण्हातो सद्दावेऊण पत्तेयं पत्तेयं पंच सालिकणा समप्पिया एएसु रक्खियं करेह यदा मग्गेहामि तया दायव्वा ततो पढमाए बुद्धी एस न लज्जितो सयणसमक्खं पंच कणे स मप्पंतो न किंपि जाणइ जया मग्गिहिति तया अन्ने दायव्वा इति गड्डिया । वियवाए बुद्धसेसाति छुक्का तइयाए, आभरणकरंडियाए सुरक्खीकया चउत्थीए ता उ य खेत्तेसु आरोविऊण विड्ढि नीया जाया । वरिसपणगेण सयसहस्सा । पुणो वि सेट्ठिणा वरिसपणगानंतरं सयणवग्गं णिमंतेऊण भुत्तुत्तरं सयणसमक्खं ततो सद्दावियातो ते मे पंच सालिकणे समप्पेहा ततो पढमाए अण्णातो ठाणातो आणेऊण समप्पिया सेट्ठिया सव्वदसा-

चिता जाणिया ते चेव इमे पंच सालिकणा किं वा अन्ने । तीए कहियं ते मए तया चेव उड्डिया पुण अन्ने आणीया एवं बिइयाए वि नवरं तीए भुत्ता कहिया । तइयाए ते चेव आणीया भणियं आउरणकरंमियाए मए सुरक्खीकया । चउत्थीए भणियं नाय सगडाणि समप्पिज्जंतु जेण ते पंच सालिकणा आणिज्जंते । ततो सेट्ठिणा विम्हिएण पुच्छियं तीए कहियं जहावत्तं जाव जाया मूलसहस्सा तउपरि तुट्ठेण सेट्ठिणा भणियं एतीए मज्झ पंच सालिकणा अतीव वुड्ढिं नेइत्तिस्ति एसा मम घरस्स सामिणी । तइया भंडाररक्खिया जीए भुत्ता सा महाणसवावारे निजोइया पढमा घरवाहिकम्मे । तथा चाह । प्रथमया परिहापिता द्वितीयया भुक्तास्तृतीयया तावन्मात्राः धृताश्चतुर्थ्या (बुद्धि) वर्द्धिताः । एष दृष्टान्तः संप्रति दार्ष्टान्तिकयोजनामाह ।

ओमेसिवमतरंते य, उज्झिउं आगतो न खलु जोग्गो ।
कितिकम्मभारभिक्खा, दिएसु भुत्ता य भुत्तीए ॥

एवमाचार्येणापि परीक्षानिमित्तं साधून्समर्प्य देशदर्शने शिष्या नियोक्तव्यास्तत्र योऽवमे दुर्भिक्षेऽशिवे वा साधून् त्यक्त्वा अथवा येऽतरन्तोऽसहायास्तान्वा त्यक्त्वा समागतः स खलु न योग्यः येनापि कृतकर्मसुपात्रलेपनादिव्यापारेषु भारे च पथ्युपकरणवाहनेन भिक्षादिषु चात्मतुल्यया भुक्त्वा उपयोगं नीताः साधवो न च सम्यक्पालिताः सोऽपि न योग्यः ।

न य उड्डिया न भुत्ता, नेव य परिहाविया न परिवुड्ढा ।
ततिएणं ते चेव उ, समीवपच्चाणिया गुरुणो ॥

तृतीयेन ये समर्पिताः साधवो गुरुणा ते न उज्झिता न दुर्भिक्षाशिवादिषु परित्यक्ता नापि भुक्ताः केवलमात्मोपयोगं नीताः । नापि पुरुपासिप्रदानादिना परिहापिताः परिहानिं नीताः नाप्यन्यान्यपरिव्राजनेन परिवर्द्धिताः किं तु तावन्त एव गुरुसमीपं प्रत्यानीताः । चतुर्थमाह ।

उवसंपाविय पव्वा-विया य अएणे य तेसि संगहिया ।
एरिसए देइ गणं, कामं तइयं पि पूएमो ॥

येन बहव उपसंपादिता उपसंपदं ग्राहिता बहवः परिव्राजिताश्च अन्येन च तेषामुपसंपादितानां परिव्राजितानां च संबन्धिनः संगृहीतास्तेऽपि उपसंपदं ग्राहयिष्यन्ते परिव्राजयिष्यन्ते चेत्यर्थः । ईदृशे चतुर्थे ददाति गणमाचार्य एकान्तयोग्यत्वात् न केवलमेतस्मिन् किंतु काममतिशयेन तृतीयमपि पूजयामश्चतुर्थाभावे तमपि योग्यं प्रशंसाम इत्यर्थः ।

तत्रात्मपरो निक्षेपयोजनामाह ।

तम्मि गणे अभिसित्ते, सेसगभिक्खूण अप्पनिक्खेवो ।
जे पुण फड्डुगवातिया, आयपरे तेसि निक्खेवो ॥
एवं कालगते ठविए, सेसाणं आयनिक्खेवो ।
फड्डुगवतियाणं तु, आयपरो तेसि निक्खेवो ॥

तस्मिन् चतुर्थे तदभावे तृतीये वा गणे पदे अभिषिक्ते शेषकाणां भिक्षूणां तत्क्षणात्तद्वर्तिनामात्मनिक्षेपो भवति । ये पुनः स्पर्द्धकपतयस्तेषामात्मनः परतश्च निक्षेपः स्पर्द्धकपतीनामात्मतस्तदाश्रितानां परतः स्पर्द्धकपतिद्वारेण तेषामुपनिक्षेपभावात् । एवमात्मपरोपनिक्षेपिका भगते दृष्टव्यस्तथा चाह (एवं ति) एवं निर्गच्छ्य सहसा कालगते पूर्वप्रकारेणान्यस्मिन् स्थापिते शेषाणां गणान्तर्वर्तिनामात्मनिक्षेपो भवति स्पर्द्धकपतिकानां त्वात्मनिक्षेपः स्पर्द्धकवर्तिनामात्मतस्तदाश्रितानां परतो निक्षेप इत्यर्थः ।

उपसंपज्जतुअरिहे, अविज्जमाणम्मि होइ गन्तव्वं ।
गमणम्मि सुद्धासुद्धे, चउभंगो होति नायव्वो ॥

उपसंपदनार्हे अविद्यमाने भवत्यन्यत्र गन्तव्यं तत्र च गमने शुद्धपदे संयोगतश्चतुर्भङ्गी भवतीति ज्ञातव्यम् । तद्यथा निर्गमने शुद्धो गमने च शुद्ध इति प्रथमः निर्गमने शुद्धो गमने अशुद्ध इति द्वितीयः । निर्गमने अशुद्धो गमने शुद्ध इति तृतीयः । निर्गमने अशुद्धो गमने चाशुद्ध इति चतुर्थः । गाथायां चउभंगो इति पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तत्र प्रथमभङ्गव्याख्यानार्थमाह ।

असतीए वायगस्स, जं वा तत्थत्थि तम्मि गहियम्मि ।
संघाडो एगो वा, दायव्वो अमति एगागी ॥

यः कालिकसुकालिकं दृष्टिवादं वा वाचयति स नास्ति ततस्तस्य वाचकस्यासत्यभावे अथवा यत्तत्रास्ति श्रुतं तत्सर्वं गृहीतं ततस्तस्मिन् गृहीतेऽन्यसूत्राद्यर्थमन्यत्र व्रजति तस्य च एकः संघाटो दातव्यः । असति संघाटकाभावे एकाकी व्रजेत् ।

अह सव्वेसिं तेसिं, नत्थि उ उवसंपयारिहो अन्नो ।
सव्वे घेत्तुं गमणं, जत्तियमेत्ता व इच्छंति ॥

अथ तेषां गच्छवर्तिनां साधूनां सर्वेषामन्य उपसंपदर्हो नास्ति ततः सर्वान् गृहीत्वा गमनं कर्तव्यम् । अथ सर्वे गन्तुं नेच्छन्ति तर्हि यावन्मात्रा इच्छन्ति तावन्मात्रैः सह गन्तव्यमेष निर्गमशुद्ध उच्यते ।

एवं सुद्धे निग्गमे, वइयाइअपडिवज्झंतो ।
संविग्गमणोम्मेहिं, तेहिं वि य दायव्वो संघाडो ॥

एवं शुद्धे निर्गमे व्रजिकादिषु गोकुलादिष्वप्रतिबन्धमकुर्वन् गच्छेत् । तत्र यद्यपान्तराले संविग्नमनोज्ञाः सन्ति ततस्तैः सह मिलित्वा गन्तव्यं तैरपि च निर्गमनशुद्धत्वात् ज्ञानाद्युपसंपन्निमित्ते च चलितत्वादवश्यं संघाटो दातव्यः । अथ यदा एकं द्वौ वा दिवसौ संघाटो न भवति व्याकुलत्वात्तदा किं कर्त्तव्यमत आह ।

एगं च दो व दिवसे, संघाडत्थं स पडिच्छिज्जा ।
असती एगागी उ, जयणा उवहीं न उवहम्मे ॥

एकं द्वौ वा दिवसौ स संघाटार्थं प्रतीक्षेत असत्यभावे संघाटस्य एकाकी व्रजेत् तत्र च यतना कर्त्तव्या सा च प्राक्कल्पाध्ययनेऽभिहिता तत उपधिर्नोपहन्यते यतनया प्रवृत्तत्वात् । उपसंहारमाह ।

एसो पढमो भंगो, एवं सेसा कमेण जोएज्जा ।
आसन्नुज्ज य गणं, गच्छे दारा य तत्थ इमे ॥

एषोऽनन्तरोदितः प्रथमो भङ्ग एवमुपदर्शितेन प्रकारेण शेषा अपि भङ्गकाः क्रमेण योक्तव्यास्तद्यथा निर्गमशुद्धः प्राग्वत् गमनाशुद्धो व्रजिकादिषु प्रतिबन्धकारणात् निर्गमनाशुद्धो दोषाकीर्णतया निर्गमनात् निर्गमनशुद्धो व्रजिकादिष्वप्रतिबन्धान्निर्गमनाशुद्धो गमनाशुद्धश्च प्राग्वत् । अथ प्रथमभङ्गवर्ती प्रशस्यः कारणतो द्वितीयभङ्गवर्त्यपि एवं च गच्छता तेन ये आसन्ना उद्यता उद्यतविहारिणस्तेषां स्थानं गच्छेत्तत्र च गतस्य परीक्षादिनिमित्तमिमानि द्वाराणि भवन्ति तान्येवाह ।

उपसंपदर्हस्य गच्छस्य हानिवृद्धिपरीक्षणं तत्र कल्प्याकल्प्यविधिः ॥

पारिक्खहाणि असती, आगमणं निग्गमो असंविग्गे ।
निविएणजयणनिसट्ठं, दीहखद्धे पारुच्छंति ॥

परीक्षा (हाणी।ति) हानिवृद्धिविषया कर्तव्या यत्र ज्ञानादीनां हानिस्तत्र न वास्तव्यमन्यत्रवास्तव्यमिति भावः। (असमत्ति) यस्य समीपं गच्छोपसंपन्नस्तस्मिन्सापेक्षे निरपेक्षे वा कालगतत्वेनासति योऽन्यः स्थापितस्तस्य सकाशे स्थातव्यं तस्मिन्नपि सीदति यावत्कुलादिस्थविराणामागमनं तावत्प्रतीक्षणीयं तैरपि प्रतिचोदने कृते सीदति निर्गमो विधेयः । गच्छता च संविग्नाभावे बहिर्वास्तव्यमसंविग्ने निवेदना कर्त्तव्या । बहिर्वसत्यभावे तेष्वप्यसंविग्नेषु नवरं यतना विधेया । तथा संविग्नेषु वा संवसनं निसृष्टमनुज्ञातमेकरात्रमुत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि वर्षादिकारणतः पुनर्यतनया (दोहस्कमपि) प्रचुरमपि दीर्घकालं प्रतीक्षते । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः पारिच्छहाणित्ति द्वारमाह ।

पासत्थादिविरहितो, काहियमाईहिवावि दोसेहिं ।

संविग्गमपरितंतो, साहम्मि य वच्छल्लोज्जा उ ॥

अपान्तराले पार्श्वस्थादिविरहितः पार्श्वस्थादिसंसर्गविप्रमुक्तः काथिकादिभिर्वा भावप्रधानोऽयं निर्देशः काथिकत्वादिभिर्वा दोषैर्विमुक्तस्तथाऽसंविग्नोऽपरिश्रान्तः सामाचार्यामिति गम्यते। तथा यः साधर्म्मिकवत्सलः प्रवचनलिङ्गसाधर्म्मिकवात्सल्यपरायणः सः ।

अब्भुज्जएसु ठाणं, परिच्छिउं हीयमाणए मोत्तुं।

केसु पदेसु हाणी, वट्टी वा तं निसामेहि ॥

अभ्युद्यतानामुद्यतविहारिणां स्थानं परीक्ष्य गाथायां सप्तमी षष्ठ्यर्थे हीयमानकान्मुक्त्वा तिष्ठेत् । अथ केषु पदेषु हानिर्वृद्धिर्वा सूरिराह । तदेतत्कथ्यमानं निशामय । तदेवाह ।

तवनियमसंजमाणं, जहियं हाणी न कप्पते तत्थ।

तिगवुड्ढी तिगसोही, पंचविसुद्धी सुसिक्खा य ॥

यत्र तपोनियमसंयमानां हानिस्तत्र न कल्पते वस्तुं यत्र पुनस्त्रिकवृद्धिर्ज्ञानदर्शनचारित्रवृद्धिर्यत्र च त्रिकस्याहारोपधिशय्यारूपस्य शोधिर्यत्र च पञ्चानां पार्श्वस्थादिस्थानानां विशुद्धिस्तेष्वप्रवर्त्तनं यत्र च सुशिक्षा ग्रहणे आसेवना च तत्र वास्तव्यम् ।

सांप्रतमेनामेव गाथां विवृणोति ॥

बारसविहे तवे उ, इंदिय नोइंदिए य नियमे उ ।

संजमसत्तरसविहो, हाणी जहि य तहिं न वसे ॥

यत्र द्वादशविधे तपसि इन्द्रियविषये च नियमे संयमे सप्तदशविधे हानिस्तत्र न वसेत् ।

तवनियमसंजमाणं, एएसिं चेव तिण्ह तिगवुड्ढी ।

नाणादीण व तिण्हं, तिगसुद्धी उग्गमादीणं ॥

एतेषामेव त्रयाणां तपोनियमसंयमानां वृद्धिस्त्रिकवृद्धिः । अथवा ज्ञानादीनां त्रयाणां वृद्धिस्त्रिकवृद्धिः । त्रयाणामुद्गमादीनामुपलक्षणमेतदाहारादीनां वा त्रयाणां शुद्धिस्त्रिकशुद्धिः ।

पासत्थं ओसन्नं, कुसीलसंसत्त नह अहाछंदे ।

एएहि जो विरहितो, पंचविसुद्धो हवइ सो उ ॥

पार्श्वस्थोऽवसन्नः कुशीलः संसक्तो यथाच्छन्द एते पञ्चापि प्राक् सप्रपञ्चं प्ररूपिता एतैः स्थानैर्यो विरहितः स पञ्चविशुद्धो भवति । पञ्चविशुद्धावेव प्रकारान्तरमाह ।

पंच य महव्वयाइं, अहवा वि नाणदंसणचरित्तं ।

तव विणओ वि य पंच उ, पंचविहुवसंपया वावि ।

वाशब्दः प्रकारान्तरोपप्रदर्शने पञ्च महाव्रतानि अथवा ज्ञानं दर्शनं चारित्रं तपो विनय इति पञ्च । यदि वा पञ्चविधा ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवैयावृत्यभेदतः पञ्चप्रकारा उपसंपत् पञ्च तैः पञ्चभिर्विशुद्धः पञ्चविशुद्धः ॥ सुशिक्षामाह ।

सोभणसिक्ख सुसिक्खा,सा पुण आसेवणे य गहणे य ।

दुविहाए वि न हाणी, जत्थ उ कहियं निवासेउं ॥

शोभना शिक्षा सुशिक्षा सा द्विविधा तद्यथा आसेवने ग्रहणे च । आसेवने प्रत्युपेक्षणादेः सामाचार्या ग्रहणमागमस्य । एतस्यां द्विविधायामपि यत्र न हानिस्तत्र वासः कल्पते कर्तुम् ।

एएसु ठाणेसुं, सीयंते चोदंति आयरिया ।

हावेंति उदासीणा, न तं पसंसंति आयरिया ॥

एतेषु स्थानेषु तपःप्रभृतिषु स्वयमाचार्या हीयमाना न दृश्यन्ते शिष्यास्तु केचित्सीदन्ति तान् सीदतो यत्राचार्याश्चोदयन्ति तं गच्छं निवासयोग्यतया आचार्याः प्रशंसन्ति। यत्र पुनराचार्या उदासीना मध्यस्थाः सामाचारीं हापयन्त उपेक्षन्ते न तं प्रशंसन्त्याचार्य्याः नासौ गच्छ उपसंपादनीय इत्यर्थः ।

किं कारणमत आह ॥

आयरियउवज्झाया, नाणुन्नाया जिणेहिं सिप्पट्ठा ।

णाणे चरणे जोगा-वहा उ ते अणुन्नाया ॥

आचार्या उपाध्यायाश्च जिनैस्तीर्थकृद्भिर्न शिल्पार्थाः शिल्पाशिक्षणनिमित्तमनुज्ञाताः । कैः कारणैः पुनरनुज्ञातास्तत आह । ज्ञाने चरणे च ये योगास्तेषामावहाः प्रापका यतो भविष्यन्ति ततस्ते अनुज्ञाता ज्ञानचरणस्फातिनिमित्तमनुज्ञाता इत्यर्थः । अपि चेदृशा आचार्योपाध्याया अनुज्ञाताः ।

नाणचरणे निउत्ता, जा पुव्वपरूविया चरणसेढी ।

सुहसीलठाणविजढे, निच्चं सिक्खावणाकुसला ॥

ज्ञाने एकग्रहणात् तज्जातीयस्य ग्रहणमिति न्यायाद्दर्शने चारित्रे च नियुक्ताः सततोद्यतास्तथा सुखशीलाः पार्श्वस्थादयः तेषां स्थानं यत्ते सेवन्ते तद्विजढे तद्रहिते या पूर्वं कल्पाध्ययने कृतिकर्म्मसूत्रे चरणश्रेणिः प्ररूपिता तस्यां स्थितास्तथा नित्यं सदा शिक्षापनायां ग्रहणशिक्षायामासेवनाशिक्षायां च ग्राहयितव्यायां कुशलाः समर्थाः ईदृशां समीपमुपगम्योपसंपत्तव्यम् । गतं परिच्छिहाणित्ति द्वारम् । इदानीमसतित्ति द्वारमाह ।

जेण वि पडिच्छितो सो, कालगतो सो वि होइ आहच्च ।

सो वि य सावेक्खो वा, निरवेक्खो वा गुरूआसि ॥

येनापि स प्रतीच्छितो यस्य समीपे स शिष्यपरिवार उपसंपन्न इत्यर्थः सोऽपि (आहच्च) कदाचित्कालगतो भवेत् सोऽपि च गुरुः कालगतः सापेक्षो वा आसीन्निरपेक्षो वा । तत्र यः सापेक्षः सोऽमुं विधिं करोति ।

सावेक्खो सीसगणं, संगहकारेइ आणुपुव्वीए ।

पाडिच्छागयवेत्ति, एस वियाणे अह महल्लो ॥

सापेक्षः शिष्यगणं स्वदीक्षितशिष्यसमूहमभिनवस्थापितस्य संग्रहमानुपूर्व्यानुपूर्वीकथनेन कारयति । यथा पूर्वं सुधर्म्मस्वामी गणधर आसीत् । ततस्तच्छिष्यो जम्बूस्वामी तस्यापि शिष्यः प्रभव एवं तावद्यावत्संप्रति वयमहमपि च संप्रति महान् वृद्धीभूतस्ततोऽसौ योऽमुको गणधरः स्थापितो वर्तते तस्याज्ञां कुर्या वैनयिकादिकं च । तथा ज्ञानदर्शनादिप्रतीच्छादिनिमित्त-

मागताः प्रतीच्छागतास्तानपि ब्रूते एष मम स्थाने विज्ञायेत ममैवैतस्य संप्रति वैनयिकादिकं कर्त्तव्यमित्यर्थः। अत्रैवाऽर्थे दृष्टान्तमाह ।

जह राया व कुमारं, रज्जे ठावेउमिच्छए जं तु ।
भडजोहे वेतितिगं, सेवह तुब्भे कुमारं ति ॥
अह यं अतीमहल्लो, तेसिं वित्ती उ तेण दावेइ ।
सो पुण परिच्छिऊणं, इमेण विहिणा उ ठावेइ ॥

यथा राजा यं कुमारं राज्ये स्थापयितुमिच्छति तं प्रति भटान् योधांश्च ब्रूते सांप्रतमयं महान् ततो यूयं सेवध्वममुकं कुमारमिति एवं तानुक्त्वा तेषां वृत्तीस्तेन कुमारेण दापयति येन ते तदनुरक्ता जायन्ते स पुनः कुमारोऽनेन वक्ष्यमाणेन विधिना परीक्ष्य राज्ये स्थाप्यते । तमेव विधिमाह ।

परमन्न भुंजसुणगा, छड्डणदंडेण वारणं वितिए ।
भुंजइ देइ य तइओ, तस्स उ दाणं न इयरेसिं ॥

राजा बहूनां कुमाराणां मध्ये कतरं कुमारं युवराजं स्थापयामीति विचिन्तयन् परीक्षानिमित्तं तान् सर्वान् कुमारान् शब्दापयित्वा तेषां पृथक् पृथक् स्थाले परमान्नं पायसं परिवेषयति परिवेष्य शृङ्खलाबद्धान् शुनकान् व्याघ्रकल्पान् कुमारान् प्रति मोचयति ते च शुनका वेगेन कुमारसमीपमागतास्तत्रैको राजपुत्रः शुनकभयेन पायसं परित्यज्य पलायितः द्वितीयो राजपुत्रो दण्डेन तेषां शुनकानां वारणं करोति भुङ्क्ते च न च किमपि तेभ्यो ददाति तृतीयः पुनः स्वयं भुङ्क्ते शुनकेभ्योऽपि च स्वस्थालात् परस्थालाच्च ददाति तस्य तृतीयस्य राजपुत्रस्य राज्यदानं नेतरयोर्द्वयोः । किं कारणमिति चेदत आह ।

परबलपेल्लिओ नासति, वितिओ दाणं न देइ उ भडाणं ।
न वि जुज्जंते ते उ, एए दोवी अणरिहाओ ॥

प्रथमो यदा परबलमागच्छति तदा तेन परबलेन प्रेरितः सन् राज्यमपहाय नश्यति । द्वितीयो न भटानां सुभटानां किमपि ददाति न च ते भटा दानमृते परबले समागते युध्यन्ते ततः समर्थस्यापि परबलेन प्रेरणमत एतौ द्वावपि राज्यस्यानर्हौ ॥

तइओ रक्खइ कोसं, देइ य भिच्चाण ते य जुज्झंति ।
पालेयव्वे अरिहा, रज्जंतो तस्स तं दिसं ॥

तृतीयः पुनः कुमारः कोशं भाण्डागारं रक्षति भृत्यानां सुभटानां ददाति ततस्ते भृत्याः परबले समागते युध्यन्ते ततः पराभग्नं परबलमपगच्छति तदपगतौ च स्वराज्यसौख्यमतः स पालयितव्ये राज्ये अर्ह इति तद्राज्यं राज्ञा तस्य दत्तं यथा भो लोका एष युवराजो युष्माभिरेव आसेवनीयः ॥

अभिसित्तो सट्ठाणं, अणुंजाणे भडादिअहियदाणं च ।
वीसुम्मि य आयरिय, गच्छे वि तयाणुरूवं तु ॥

एवं तस्मिन् युवराजे स्थापिते यदा राजा कालगतो भवति तदा ते भटप्रभृतयस्तं युवराजं राजानमभिषिञ्चन्ति अभिषिक्ते सति तस्मिन्सेवका उपस्थाप्य स्वं स्वमायोगस्थानं निवेदयन्ति ततः सोऽभिषिक्तो नवको राजा यत् यस्य पूर्वमायोगस्थानं तत्तस्मै अनुजानाति अधिकं च तेषां भटादीनां दानं द्विपदादिदानं ददाति । एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः । विष्वग्भूते शरीरे पृथग्भूते मृत इत्यर्थः । आचार्ये गच्छेऽपि तदनुरूपं तृतीयराज्यार्हकुमारानुरूपमाचार्यं स्थापयन्ति । इयमत्र भावना । आचार्येण द्रव्यापदादिषु शिष्याः परीक्षणीयाः । तत्र योऽशक्तिको भीरुः स राजप्रद्वेषादिषु समुत्पन्नेषु गणमपहाय नश्यतीति प्रथमकुमार इव गुरुपदस्यानर्हः । यः पुनरदाता सोऽदायकत्वेन संग्रहोपग्रहौ न करिष्यतीत्ययोग्यः । यस्त्वभीरुतया शुनकस्थानीयान्वनीपकान्वारयति दायकत्वेन च संग्रहोपग्रहौ करोति स योग्य इति गणधरपदे स्थापयितव्यः । तस्मिंश्च स्थापिते कालेन विष्वग्भूते आचार्ये साधवः कृतप्राञ्जलयस्तमुपतिष्ठन्ते उपस्थाप्य च यो यस्य पूर्वं नियोग आसीत् स तं तस्मै नवकाचार्याय कथयति । एतदेवाह ।

दुविहेणं संगहेणं, दव्वं संगिण्हए महाभागो ।
तो विन्नवेंति ते वि, तं चेव य ठाणयं अम्हं ॥

सोऽभिनवस्थापितो महाभागो गच्छं द्विविधेन संग्रहेण द्रव्यसंग्रहेण भावसंग्रहेण च तत्र द्रव्यसंग्रहेण वस्त्रपात्रादिना भावसंग्रहेण ज्ञानादिना संगृह्णाति एवं संगृह्णति तस्मिन् ततस्तेऽपि साधवः कृतप्राञ्जलयस्तं विज्ञपयन्ति यथा तदेव स्वं स्वं स्थानमस्माकं प्रयच्छन्त्विति । अथ किं किं तेषां स्थानमिति तत्स्थाननिरूपणार्थमाह ।

उवगरणबालवुड्ढा, खमगगिलाणे य धम्मकहिवादि ।
गुरुचिंतवायणा पे-सणेसु कितिकम्मकरणा य ॥

एको ब्रूते अहम् (उपकरणत्ति) उपकरणोत्पादक आसम् अन्योऽहं बालवृद्धानां वैयावृत्यकरोऽपरः क्षपकवैयावृत्यकरोऽन्यो ग्लाने इति ग्लानवैयावृत्यकरः । अपरो धर्म्मकथा धर्म्मकथाव्यापारनियुक्तः अन्यो वादी परवादिमथने नियुक्तः (गुरुचिंतत्ति) अपरो ब्रूते अहं गुरोर्यत्कर्त्तव्यं तत्र नियुक्तः (वायणत्ति) अपरोऽहं वाचनाचार्यत्वे नियुक्तः । अन्योऽहं प्रेषणे नियुक्तः अपरो ब्रूते अहं कृतिकर्म्मकरणे विश्रामणे ।

एएसुं ठाणेसुं, जो आसि समुज्जओ अठविओ वि ।
ठविओ वि य न विसीयइ, स ठाविउमलं खलु परेसिं ॥

एतेषु खलु उपकरणादिषु कृतकर्म्मपर्यवसानेषु स्थानेषु यः पूर्वमस्थापितोऽपि गणधरपदे समुद्यत आसीत् स गणधरपदे स्थापितोऽप्येतेषु स्थानेषु न विषीदति कृतकरणत्वात्स इत्थंभूत एतेषु स्थानेषु परान् गाथायां षष्ठी द्वितीयार्थे प्राकृतत्वात् यथा 'माषाणामश्नीयादित्यत्र' स्थापयितुमलम् ।

एवं ठितो ठवेइ, अप्पाण परस्स गो वि सो गावो ।
अठितो न ठवेइ परं, न य तं ठवियं चिरं होइ ॥

एवं पूर्वं गणधरपदे अस्थापित एतेषूपकरणादिस्थानेषु स्थितः सन् आत्मनः परस्य चैतेषु स्थापयति गोवृष इव गाः स्वस्थाने यः पुनः पूर्वमेतेषु स्थानेषु स्थितः स परमुपलक्षणमेतदात्मानं च न स्थापयति स्वयं तत्राभ्यासत्वात् न च तत्स्थापितं चिरं भवति । कस्मादिति चेदुच्यते । स यदाऽन्यान् उपकरणादिष्वनुद्यच्छतः शिक्षयति यथा सति बले किं यूयं स्वशक्त्या नोद्यच्छथानुद्यच्छन्तो हि वैयावृत्यफलात् भ्रंशथ । तदा ते चिन्तयेयुः यदि वैयावृत्यफलमभविष्यत् ततस्त्वमप्येतेषु स्थानेषूदयंस्यथा इति । अथवा वैयावृत्यफलं श्रद्दधानोऽपि वग्जूरुत्वेनैवं मन्येरन् एवं जानन्तो यूयं किं पूर्वं नावर्त्तिध्वमिति । संप्रति गोवृष इव गा इति दृष्टान्तं भावयति ।

पउरतणपाणियाइं, रहियाइं खुद्दजंतूहिं ।
नेइ वि सो गोणीउ, जाणइ य उवट्ठकालं

वृषो वलीवर्दो गोधनानि प्रचुरतृणपानीयानि तथा क्षुद्रजन्तुभिः क्षुद्रप्राणिभी रहितानि नयति जानाति च । उपस्थानकालमन्यागमवेलां ज्ञात्वा च स्वस्थानमानयति एवमभिनवस्थापित आचार्यो गच्छं स्वस्वव्यापारे नियोजयन्परिपालयति ।

अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह ।

जह गयकुलसंभूतो, गिरिकंदरविसमकडयदुग्गेसु ।
परिवहति अपरितंतो, नियसरीरुग्गवेदंते ॥

यथा गजकुलसंभूतोऽनेन जात्यतामाह गिरिकन्दरेषु गिरिगुहासु विषमकटकेषु विषमेषु गिरिपादेषु दुर्गेषु वा अपरिश्रान्तोऽश्रान्तः सन्निजशरीरोद्भूतान् दन्तान्परिवहति ॥

इयपवयणभत्तिगतो, साहम्मि य वच्छलो असढभावो ।
परिवहइ साहुवग्गं, खेत्तविसमकालदुग्गेसु ॥

इति अनेन गजदृष्टान्तप्रकारेण प्रवचनभक्तिगतो गच्छवाहकत्वं प्रवचनभक्तिं मन्यमानः साधर्म्मिकवत्सलो लिङ्गप्रवचनाभ्यां ये साधर्म्मिकास्तद्वात्सल्यपरायणोऽशठभावोऽमायावी विषमेषु क्षेत्रेषु विषमेषु च कालेषु दुर्भिक्षमार्याद्युपद्रवव्रातसंकुलेषु दुर्गेषु च साधुवर्गं परिवहति तस्य समीपे स्थातव्यम् । गतमसतीति द्वारम् ।

इदानीमागमनद्वारमाह–

जत्थ पविट्ठो जइ तेसु, उज्जया होउ पच्छहा वेंति ।
सीसा आयरितो वा, परिहाणी तत्थिमा होइ ॥

यत्र गच्छे सशिष्यपरिवारः प्रविष्टः सन् सूत्रार्थानामागमनं करोति तत्र यदि ते साधवः पूर्वं सुष्ठु उद्यता भूत्वा पश्चात्सामाचारीं हापयन्ति आचार्यो वा पश्चात्परिहापयति । तत्र हानिरियं वक्ष्यमाणा भवति ज्ञातव्या । तामेवाह ॥

पडिलेहदियतुयट्टण–निक्खिवआयाणविनयसज्झाए ।
आलोयठवणमंडलि–भासागिहमत्तसेज्जतरे ॥

(पडिलेहित्ति) उपकरणं न प्रत्युपेक्षन्ते । तथा अग्लाना मार्गपरिश्रमरहिताश्च दिवा त्वग्वर्तनं कुर्वन्ति शेरते इत्यर्थः (निक्खिवत्ति) दण्डादिकं निक्षिपन्तः प्रत्युपेक्षन्ते न परिमार्जयन्ति दोषैर्वा दुष्टं प्रत्युपेक्षणं परिमार्जनं वा कुरुते (आयाणत्ति) दण्डादिकमाददाना न प्रत्युपेक्षन्त न प्रमार्जयन्ति दुष्प्रत्युपेक्षणं दुष्प्रमार्जनं वा कुर्वन्ति । विनयं कृतकर्म्मलक्षणं वाचनादिषु न कुर्वन्ति (सज्झाएत्ति) स्वाध्यायो वा न क्रियते । मण्डलीं सामाचारीं वा न कुर्वन्ति (आलोयत्ति) संखडीं शरीरं वा प्रलोकन्ते यदि वा आलोचना न क्रियते । अनालोचितं भुञ्जते इत्यर्थः (ठवणत्ति) स्थापना कुलानि विशन्ति स्थापितं वा गृह्णन्ति (मंडलित्ति) भोजनमण्डलीं सामाचारीं हापयन्ति (भासत्ति) भाषायामसमिता भाषन्ते एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणमिति न्यायात् । शेषास्वपि समितिष्वसमिता (गिहिमत्तत्ति) गृहिमात्रकेषु पर्यलकादिष्वानीतं गृह्णन्ति (सेज्जयरेत्ति) शय्यातरपिण्डं भुञ्जते ॥

एमादी सीयंते, वसभा चोयंति चिट्ठति ठियम्मि ।
असती थेरा गमणं, अच्छति ताहे पडिच्छंतो ॥

एवमादिष्वादिशब्दात्क्षुद्रमादिपरिग्रहः । सीदतः साधून् गुरुं वा वृषभाश्चोदयन्ति शिक्षयन्ति । तत्र यदि चोदितः साधुवर्गो गुरुर्वा तिष्ठति ततस्तस्मिन् स्थिते सोऽपि सशिष्यपरिवार आगन्तुकस्तिष्ठति (असतीत्यादि) असत् शिक्षायाः पुनः प्रत्यावर्तनस्य वा अभावो यदि ततो यावत्पाक्षिके चातुर्मासिके संवत्सरे वा कुलस्थविराणां वा गमनं भवति तावत्तत्प्रतीक्षमाण आस्ते तेषु च कुलादिस्थविरेषु समागतेषु निवेदयति तथाप्यतिष्ठत्सु ततो निर्गमनमेतदेव व्याचिख्यासुः प्रथमतो वृषभचोदनं सप्रायश्चित्तमाह ।

गुरुवसभगीयगीते, अचोदेंति गुरुगमादि जा लहुओ ।
सारेइ सारवेई, खरमउएहिं जहावत्थं ॥

वृषभः प्रतिपन्नगच्छभारः स्वयं सारयति शिक्षयति अथवा यो येनोपशाम्यति तं तेन सारापयति शिक्षापयति । कथमित्याह । आचार्योपाध्यायवृषभस्थविरभिक्षुकाणां मध्ये यथावस्तु वस्त्वनतिक्रमेण खरमृदुभिर्वचनैः सारयति सारापयति वा । किमुक्तं भवति यः खरेण साध्यस्तं खरेण खरण्टयति मृदुसाध्यं मृदुभिर्वचनैः सारयति अन्यथा प्रायश्चित्तं तदेव पूर्वार्द्धेन निदर्शयति (गुरु इत्यादि) वृषभो गुरुमाचार्यमुपाध्यायं वा न प्रतिचोदयति तदा चतुर्गुरुकं वृषभो वृषभं न प्रतिचोदयति चतुर्लघु । वृषभो गीतार्थं न प्रतिचोदयति मासलघु । अक्षरयोजना त्वेवं गुरुवृषभगीतागीतान् चोदयन्ति । गुर्वादिचतुर्गुरुप्रभृतियावदन्ते लघुको मासः । अत्र पुनःसीदत्सु चत्वारो भङ्गास्तानेवाह ॥

गच्छो गणी न सीयइ, विइ न गणीउ तइए न वि गच्छो ।
जत्थ गणी अवि सीयइ, सो पावतरो न उण गच्छो ॥

गच्छः सीदति गणी चेति प्रथमः । गच्छः सीदति न गणीति द्वितीयः । न गच्छः सीदति किं तु गणीति तृतीयः । न गच्छो नापि गणीति चतुर्थः । तथा चाह द्वितीये भङ्गे गणी न सीदति तृतीये न गच्छः चतुर्थे सीदनमधिकृत्य शून्य इति नोपात्तः । तत्राद्येषु त्रिषु भङ्गेषु मध्ये यत्र प्रथमे तृतीये वा गणी स पापतरो यत्र पुनर्गच्छः सीदति न गणी नासौ द्वितीयः पापतरः । किं कारणमिति चेदत आह ।

आयरिए जयमाणे, चोएउं जे सुहं हवइ गच्छो ।
तम्मि उ विसीयमाणे, चोयणमयरे कहं गेण्हे ॥

आचार्ये यतमाने गच्छः सुखेन चोदयितुं शक्यमानो भवेत् आचार्यस्य प्रतिभयाभावादतः प्रथमतृतीयौ भङ्गौ एतस्मिन्नाचार्ये पुनर्विषीदति चोदनां शिक्षामितरे साधवः कथं गृह्णीयुर्न च गृह्णीयुरिति भावः । आचार्यप्रतिभयाभावादतः प्रथमतृतीयौ भङ्गौ पापतरौ न द्वितीय इति ।

आसन्नठिएसु उज्जुएसु, जहति सहसा न तं गच्छं ।
मा दूसेज्ज अदुट्ठे, दूरतरे चापणो सेज्जा ॥

यद्यपि नाम आसन्ने प्रदेशे उद्यतविहारिणः स्थिता विद्यन्ते तथापि तेष्वासन्नस्थितेषूद्यतेषु सहसा न तं गच्छं जहाति परित्यजति किं कारणमिति चेदत आह तन्मा अदुष्टान् दूषयेत् गच्छम् । किमुक्तं भवति । ये न विषीदन्ति तेऽपि सीदत्साधुसंसर्गतो मा विषीदेयुरिति येऽपि सीदन्ति तेऽतिदूरतरं निर्गततरं प्रणश्येयुर्विषीदेयुः । तदेवं वृषभचोदनं भावितम्

इदानीं स्थविरागमनं भावयति ।

कुलथेरादी आगम–चोयणया जेसु विप्पमायंति ।
चोदयति तेसु ठाणं, अठिएसु उ निग्गमो भणितो ॥

वृषभशिक्षायाः प्रत्यावर्त्तनस्य वा अभावे पाक्षिके चातुर्मासिके सांवत्सरिके वा यावत् कुलस्थविराणां गणस्थविराणां संघस्थविराणां वा आगमस्तावत्प्रतीक्षते कुलस्थविरादीनां चागमे

तेषां निवेदना क्रियते ततस्ते स्थविरा येषु स्थानेषु ये विप्रमाद्यन्ति तेषु स्थानेषु वा न प्रतिचोदिताः। यदि स्थितेषु सत्सु स शिष्यपरिवारस्तत्रैव स्थानं करोति स्थितेन च तेन द्विविधाऽपि शिक्षा शिक्षणीया। अथ ते चोदिताः सन्तो न स्थितास्ततस्तेष्वस्थितेषु ततो गच्छति गच्छन्निर्गमो भणितस्तीर्थकरगणधरैः गतमागमनद्वारम्। एतत् निर्गमद्वारमतस्तदेव भावयति।

कप्पसमत्ते विहरइ, असमत्ते जत्थ हुंति आसन्ना ।
साहम्मि तहिं गच्छे, असतीए ताहि दूरं पि ॥

यदि आचारप्रकल्पः सूत्रतोऽर्थतश्च समाप्तो भवति ततस्तस्मिन् कल्पे आचारप्रकल्पे समाप्ते स्वयं यथाविहारक्रमं विहरति। अथ नाद्यापि समाप्त आचारप्रकल्पस्तर्हि तस्मिन्नसमाप्ते यस्यां दिशि आसन्ना अनन्तरक्षेत्रवर्त्तिनः साधर्म्मिकाः संविग्नसांभोगिकास्तत्र गच्छेत्। अथासन्ना न विद्यन्ते, तत आसन्नानामसत्यभावे दूरमपि गच्छेत्। कथं गच्छेदत आह।

वइयादीए दोसे अ-संविग्गे यावि सो परिहरंतो ।
केउ असंविग्गा खलु, नइया दीया मुणेयव्वा ॥

व्रजिकादीन् दोषान् व्रजिका गोकुलम् आदिशब्दात् स्वमातापितृपूर्वपरिचितपश्चात्परिचितकुलपरिग्रहस्तान् दोषान् इह व्रजिकादयः प्रतिबन्धदोषहेतुत्वाद्दोषा इत्युक्तास्तथा संविग्नांश्चापि स परिहरन् गच्छेत्। अथ के खल्वसंविग्नाः सूरिराह। नित्यादेया नित्यवास्यादयस्ते ज्ञातव्याः। तेषामपि हरणे प्रवेशादौ प्रायश्चित्तविधिमाह।

निइयादीए अहच्छंदं, वज्जिए पविसदाणगहणे य ।
लहुगा भुंजणगुरुगा, संघाडे मासो जम णं ॥

इह मार्गे गच्छता अपान्तराले संविग्नसमनोज्ञानां वसतौ वस्तव्यं तदभावे नैत्यिकादीनां संविग्ने च अमनोज्ञानां निवेद्यान्यस्यां वसतौ स्थातव्यं यदि पुनर्नैत्यिको नित्यवासी आदिशब्दात्पार्श्वस्थादिपरिग्रहस्तस्मिन् नैत्यिकादिके यथाच्छन्दवर्जिते प्रविशति यदि वा तेभ्यः किमपि भक्तादिकं ददाति अथवा तेभ्यो गृह्णाति तदा प्रवेशे ग्रहणे दाने च प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः। (भुञ्जणगुरुका इति) अथ तैः सह भुङ्क्ते तदा भोजने चत्वारो गुरुकाः। अथ नैत्यिकादिसंघाटं याचित्वा तेन सह हिण्डते ततः संघाटेन हिण्डने लघुको मासः (जंमणमिति) यच्च तेन संघाटकेन हिण्डमानोऽकल्पिकग्रहणतस्तदास्वादते न लाम्पट्यतः सेविष्यते तदपि च प्रायश्चित्तं प्राप्नोति। तदेवं यथाच्छन्दवर्जितो नैत्यिकादौ प्रवेशादिषु प्रायश्चित्तमुक्तमधुना यथाच्छन्दे तदाह

एए चेव य गुरुगा, पच्छित्ता होंति उ अहाच्छंदे ।
अणुमंसुं मासो. भुंजणे होति चउगुरुगा ॥

एतान्येव प्रायश्चित्तानि यथाच्छन्दे गुरुकाणि भवन्ति। तद्यथा प्रवेशे दाने ग्रहणे भोजने चत्वारो गुरुकाः। संघाटे गुरुको मासः अथामनोज्ञेषु संविग्नेषु प्रविशति तदा प्रवेशे दाने ग्रहणे भोजने चत्वारो गुरुकाः। संघाटे गुरुको मासः। अथामनोज्ञेषु संविग्नेषु प्रविशति तदा प्रवेशे दाने ग्रहणे च प्रत्येकं लघुको मासः। अथ तैः सह भुङ्क्ते तदा चत्वारो गुरुकाः संघाटे लघुको मासः। यत एवमसंविग्नेषु प्रायश्चित्तानि तस्मादेतान्परिहरेत्। अथ मार्गे संविग्ना न सन्ति ततः कारणवशतोऽसंविग्नेष्वपि गन्तव्यं प्रतिनामिदानीमसंविग्नद्वारं तेषु च गत्वा यत्कर्तव्यं तदाह।

संविग्गगंतरिया, पच्छिन्नसंघाडए असति एगो ।
साहम्मिएसु जयणा, तिन्नि दिणपडिच्छ सज्झाए ॥

(संविग्गंति) संविग्नगुणैनैकेनान्तरिता व्यवहिताः संविग्नैकान्तरिता असंविग्नास्तेषु कारणवशतो गन्तव्यं तत्र च भिक्षां निवसनं च कुर्वतो यथा प्रथमोद्देशके पारिहारिकस्य यतनोक्ता तथात्रापि द्रष्टव्या। तेरपि असंविग्नैर्यदि स एकाकी ततः एकाकिनः सतस्तस्य संघाटको दातव्यः। अथ योऽसौ द्वितीयको योग्यो दातव्यः सोऽन्यत्र प्रेषणेन गतो वर्त्तते ततस्ते ब्रूयुराचार्य एकरात्रं द्विरात्रं त्रिरात्रं वा प्रतीक्षणीयः। तत एतेन कारणेनोत्कर्षतः त्रिरात्रमपि प्रतीक्षेत असति संघाटके एक एकाकी व्रजेत् तस्य च तथा व्रजतोऽपान्तराले यदि साधर्मिका भवन्ति ततस्तन्मध्ये गत्वा वस्तव्यम्। कारणं च निवेदितम्। कारणे तैः संघाटको दातव्यस्तदभावे ततो व्रजनीयमथ प्रतिपृच्छानिमित्तमेकं द्वे त्रीणि वा दिनानि यावत्प्रतीक्षापयेत् तत आह स्वाध्यायनिमित्तं प्रतिपृच्छानिमित्तमित्यर्थः उत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि प्रतीक्षेत एषा साधर्म्मिकेषु यतना तदेवमसंविग्नद्वारमुक्तम्।

इदानीं निवेदनाद्वारमाह।

बहिगामघरे सन्नी, सो वा सागारिओ बहिं अंतो ।
ठाणनिसिज्जतुयट्टण–गहियागहिएण जागरणा ॥

संविग्नसमनोज्ञानामभावे ग्रामस्य बहिर्नैत्यिकादीनां निवेद्य तिष्ठति ग्रामस्य बहिः प्रत्यपायसंभवे ग्रामस्यान्तः शून्यगृहे तत्रापि निवेदना कर्तव्या। शून्यगृहस्याभावे संज्ञी श्रावकस्तस्य गृहे वस्तव्यम्। स वा संज्ञी श्रावकः सागारिकोऽगारिसहितः स्यात्तर्हि तस्य गृहस्य बहिरन्तर्वा या कुटी तत्र वस्तव्यम्। तस्या अप्यभावे अमनोज्ञेषु संविग्नेषु वस्तव्यम्। तेषामप्यभावे नित्यकादिष्वसंविग्नेषु वसति। तत्रेयं यतना स्थानमूर्द्धस्थानं निषद्या उपवेशनम् त्वग्वर्त्तनं दीर्घकायप्रसारणं तेषु गृहीतेनागृहीतेन उपकरणेन जागरणं कर्त्तव्यम्। एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः व्यासार्थं त्वभिधित्सुराह। प्रथमतो बहिर्ग्रामेति व्याख्यानयति।

वसही समणुण्णासइ, गामबहिं ठाइ सो निवेदेइ ।
अनिवेदियम्मि लहु तु, आणाइविराहणा चेव ॥

समनोज्ञानां संविग्नानां वसतेरसत्यभावे ग्रामाद्बहिस्तिष्ठति न पुनर्नैत्यिकादिष्वसंविग्नेषु प्रवेष्टव्यं प्रागुक्त प्रायश्चित्तभावात्। स च बहिस्तिष्ठति तेषां नैत्यिकादीनां वा संविग्नानां वा अमनोज्ञानां निवेद्य कथयित्वा यदि पुनर्न निवेदयति ततोऽनिवेदिते प्रायश्चित्तं लघुको मासः। आज्ञादिविराधना आदिग्रहणादात्मविराधना संयमविराधना च परिगृह्यते। तथाहि इयं भगवदाज्ञा तेषां निवेद्य बहिर्वस्तव्यम्। अनिवेदनायामाज्ञालोपः।

आत्मविराधनां संयमविराधनां चाह।

गेलण्णेन कहिंति, कोहेणं जं च पाविहिति तत्थ ।
तम्हा उ निवेएज्जा, जयणा एतेसिमाएउ ॥

अनिवेदने सति कदाचित् ग्लानो जायेत ग्लान्ये सति नास्माकं किमपि तेन निवेदितमिति क्रोधेन न किमपि ग्लाने कृत्यं करिष्यन्ति। गृहस्थाश्च तं तथाभूतं ग्लानं दृष्ट्वा तेषां नैत्यिकादीनां निवेदयेयुर्यथा युष्मदीयो ग्लानोऽसंग्राहको वर्तते ततस्ते ब्रूयुर्मध्ये वा एषोऽस्मदीयो न भवति यदि भवेत्तदा अस्माकमुपाश्रये तिष्ठन् निवेदयेद्वा। एवं यत्र ग्लानत्वेन वा आरक्षकादिग्रहणं तत्र यदर्थं प्राप्स्यति संयमविराधनात्मकमात्मविराधनात्मकं वा तत्सर्वमनिवेदनानिमित्तं तस्मात्तेषामनया वक्ष्यमाणया यतनया निवेदयेत्। तामेव यतनामाह।

भुज्जं अहेसि दारं, उस्सरोत्ति जुताए एवं तु ।
न य नज्जइ सत्थो वि, चलिहिइ किं कित्तियं वेलं ॥

यदाहमागतस्तदा युष्माकमुपाश्रयद्वारं संकुचितमासीत् तत एवं मया विकल्पितमुत्सृरं वर्त्तेन इति युतायां पृथग्भूतायां वसतावुषितः। अपि च न च ज्ञायते सार्थोऽपि किं कियतीं वेलां सम्भ्यर्थं व्याप्तौ द्वितीया कस्यां वेलायां चलिष्यति ततः पृथगुपाश्रये स्थितः। अथ स वेलायामागतस्तत इदं वदेत् ॥

साहुसगासे वसिउं, अतिप्पियं मज्झ किं करेमित्ति ।
सत्थवसो हं भंते, गोसे मे वहेज्ज उदंतं ॥

साधुसकाशे साधुसमीपे च वस्तुं ममातिप्रियं परं भदन्त ! सार्थवशोऽहं ततः किं करोमि तस्मात् (गोसे मे वहेज्जह उदंतं) साधो ! प्रभाते मे उदन्तं वार्त्ता वहत ।

एवं न उ दूरत्थे, अह वाहिं होज्ज पच्चवायाओ ।
ताहे सुण्णहरादिसु, वसतिनिवेदितुं तह चेव ॥

एवमनया यतनया निवेदितुं नैव ग्रामाद्बहिर्दूरं वसेत् किं तु ग्रामस्य समीपे वसेदथ बहिस्तेनादिकृताः प्रत्यवाया अनर्था भवेयुस्ततस्तथैव पूर्वोक्तप्रकारेणैव निवेद्य शून्यगृहादिषु वसतिमादिशब्दात् श्रावकगृहादिपरिग्रहः। एतदेव भावयति ।

अहुणुव्वासियसकवाड–निब्बिले वसति सुन्ने ।
तस्सासइ सुन्नघरे, इत्थीरहिते वसेज्जा वा ॥

अधुना सांप्रतमुद्वासितमभुनोद्वासितं सकपाटं कपाटसहितमन्यथा स्तेनादिप्रवेशसंभवात् निर्बिलं बिलरहितमन्यथा सर्पादिसंभवात् निश्चलं न जगजगीतया पतितुं प्रवृत्तम् अमीषां च चतुर्णां पदानां षोडश भङ्गाः। तत्र प्रथमो भङ्गः शुद्धः शेषा अशुद्धास्तत आह इत्थम्भूते शून्ये गृहे वसति तस्य शून्यगृहस्यासत्यभावे सांप्रतगृहे श्रावकगृहे। सोऽपि श्रावको द्विधा संभवति सस्त्रीकः स्त्रीरहितो वा। तत्र स्त्रीरहिते वसेत्।

सहिए वा अंतोवहि, अंतावीसु घरकुडीए वा ।
तस्सासति नइयादिसु वसेज्ज उ इमा य जयणाए ॥

स्त्रीरहितस्य श्रावकगृहस्याभावे सहिते वा स्त्रीसहिते वा श्रावकगृहे तस्य गृहस्यान्तर्बहिर्वा विविक्ते प्रदेशे वसेत् अन्यथा प्रायश्चित्तं चतुर्गुरु तस्याप्यभावे तस्य श्रावकस्य बहिरन्तः पृष्ठतः पार्श्वतो वा यदिवाऽन्तर्गृहस्य कुटी समस्ति तस्यां वसेत्। तस्यापि कुटीरकस्यासत्यभावे नैत्यिकादिष्वपिशब्दात् पार्श्वस्थादिपरिग्रहोऽनया वक्ष्यमाणया यतनया वसेत् एतावता मूलद्वारगाथोपन्यस्तं निवेदनाद्वारमगमत् ॥ यतनाद्वारमापतितमिदानीं तामेव यतनामाह ।

निइयादि उवधिभत्ते, सेज्जा सुद्धा य उत्तरे मूले ।
संजइरहिए काले, सज्झाए अभिक्खं च ॥

ये नैत्यिकादय उपधौ भक्ते शय्यायामुत्तरगुणैर्मूलगुणैर्वा शुद्धाः किमुक्तं भवति। ये उत्तरगुणैर्मूलगुणैर्वा शुद्धां शय्यां गवेषयन्ति। शुद्धं भक्तं शुद्धमुपधिं तेषु वसेत् तत्रापि संयतीरहिते तदभावे संयतीसहितेऽपि। ताश्च संयत्यो द्विधा कालचारिण्योऽकालचारिण्यश्च। तत्र याः। पाक्षिकादिष्वागच्छन्ति ताः कालचारिण्यस्तद्व्यतिरेकेणागच्छन्त्यो ऽकालचारिण्यः स्वाध्यायनिमित्तमभीक्ष्णं चशब्दात् भक्तपानं दातुं ग्रहीतुं वा कन्दर्पार्थं वा। तत्राकालचारिणीषु बहवो दोषाः कालचारिणीष्वल्पतरा इति संयतीरहिताभावे कालचारिणीभिः संयतीभिः सहिते वस्तव्यम्। एतदेव सप्रपञ्चमभिधातुकाम आह।

सेज्जुवहिभत्तसुद्धे, संजइरहिए य भंगसोलसओ ।
संजइ अकालचारिणि, सहिए बहुदोसला वसही ॥

शय्याशुद्ध उपाधिशुद्धो भक्तशुद्धः संयतीरहित इति चतुर्षु पदेषु सप्रतिपक्षेषु पक्षाः षोडश। तद्यथा शय्याशुद्ध उपधिशुद्धो भक्तशुद्धः संयतीरहित इति प्रथमः। शय्याशुद्ध उपाधिशुद्धो भक्तशुद्धः संयतीसहित इति द्वितीय इत्यादि प्रस्तारैश्चार्पणीयाः। एतेषु च षोडशसु भङ्गेषु मध्ये यत्र यत्र संयत्यस्तत्र कालचारिणीसहिते वस्तव्यं नाकालचारिणीभिर्यत आह संयतीभिरकालचारिणीभिः सहिता बहुदोषा वसतिरिति। आह पूर्वमुपधिभक्तशय्याशुद्धा इत्युक्तमिदानीं भङ्गचिन्तायां प्रथमतः शय्योपात्तं तत्र किं कारणमत आह ।

सागारितेणहिमवासदोसा, दुस्सोहिया तत्थ उ होइ सेज्जा ।
वत्थन्नपाणाणि व तत्थ ठिच्चा, गण्हंति जोग्गाणुवभुंजते वा ॥

शय्यां विना मण्डप्यामुपविष्टायां सागारिकाः समापतन्ति उपधिग्रहणाय स्तेना वा निपतन्ति हिमप्रपाते वा संयमात्मविराधना दोषाः। तत्र तेषु शय्योपधिभक्तेषु मध्ये शय्या दुःशोधिता भवति। आहारोपधयः शुद्धाः सुखेन लभ्यन्ते महता कष्टेन पुनः शुद्धा वसतिरिति भावः। तथा तत्र शय्यायां स्थित्वा योग्यानि कल्पनीयानि वस्त्रान्नपानानि गृह्णन्त्युपभुञ्जते च। एतैः कारणैर्भङ्गचिन्तायां प्रथमतः शय्या कृता तथा ॥

आहारोवहिसेज्जा, उत्तरमूले असुद्धे य ।
अप्पतरदोसपुव्विं, असतीए महन्नदोसे वि ॥

आहारोपधिशय्याभिरुत्तरगुणविषये अशुद्धशुद्ध इति भङ्गैरल्पतरा दोषा इत्यत आह प्रथमचिन्तायां ये षोडश भङ्गाः प्रागुक्तास्तेषु मध्ये पूर्वमल्पतरदोषे वस्तव्यं तस्यासत्यभावे महादोषेऽपि। अथ कस्मिन् भङ्गे अल्पतरदोषा इत्यत आह ।

पढमासति विइयम्मि वि, तहियं पुण जाइ कालचारीसु ।
एमेव सेसएसु वि, उक्कमकरणं पि पूएमो ॥

सर्वेषां भङ्गानां मध्ये प्रथमभङ्गः सर्वाल्पतरदोषा इति तत्र वस्तव्यं प्रथमस्यासत्यभावे द्वितीयेऽपि तत्र पुनस्तिष्ठति कालचारिणीषु संयतीषु एवमेव शेषेष्वपि भङ्गेषु वसति। किमुक्तं भवति। येष्वप्यन्येषु भङ्गेषु संयतीसहितपदं तेष्वपि कालचारिणीभिः सहितेषु वस्तव्यं नाकालचारिणीभिरिति। तथा क्रमकरणमपि अकालचारिणीभिः सहितत्वमपि पूजयामः उपादेयतया प्रशंसयामः सर्वेषां भङ्गानां मध्ये कथमिति चेदुच्यते यस्मिन् भङ्गे शय्या भक्तोपधयः समुदिता भङ्क्त एकाकिका वा शुद्धास्तत्र यद्यकालचारिण्यो भक्तं पानं वा दत्त्वा गृहीत्वा तत्क्षणमेव व्रजन्ति न पुनरागच्छन्ति स्वाध्यायं वा कृत्वा सकाले गच्छन्ति तत्र स्थातव्यं प्रायो दोषाभावादिति।

एतदेव स्पष्टतरमाह ॥

सेज्जं सोहे उवहिं, भत्तं सोहेइ संजतीरहितो ।
पढमो वितिओ संजइ–सहिओ तओ पुण कालचारीतो ॥

शय्यां शोधयति उपधिं शोधयति भक्तं शोधयति संयतीरहितश्चेति प्रथमो भङ्गः। द्वितीयः संयतीसहितस्ताः पुनः संयत्यः कालचारिण्यो यदि स्युस्तदा वस्तव्यमेवं शेषेष्वपि संयतीसहितेषु भङ्गेषु भावनीयम् ।

अथाकालचारिण्यः कथं स्युरित्यत आह ॥

आयाणे कंदप्पे, वियाल उराल्लियं वसंतीणं ।
णिययादी उद्दसहा, संजोए मोत्तहा छंदे ॥

भक्तपानादीनामादाने उपलक्षणमेतत् दाने च तथा कन्दर्प्पनिमित्तं कन्दर्प्पग्रहणमुपलक्षणं स्वाध्यायनिमित्तं च विकाले औरालिकमतिशयेन स्फारे प्रभूतवेलायामिति यावत् संयतीनामकालचारिणीत्वं द्रष्टव्यम् । एवं नैत्यिकादीनां यः षट् दशधा षोडशप्रकारः संयोगस्तत्र वस्तव्यं किं सर्वत्र नेत्याह मुक्त्वा यथाच्छन्दान्किमुक्तं भवति। तेषु सत्सु यथाच्छन्देषु न वस्तव्यं तदभावे तत्रापि वसेत्। संप्रत्येतेषु नैत्यिकादिषु संवासमधिकृत्य यतनामाह।

गहियनिसियतुयट्टे वा, गहियागहिए य जग्गसुवणं वा ।
पासत्यादी एवं, नियए मोत्तुं अपरिभुत्ते ॥

पार्श्वस्थादीनामुपाश्रयेषु (गहियत्ति) गृहीतोपकरणः स्थित ऊर्द्धस्थितो वसेत्। यद्येवं स्थातुं न शक्नोति ततो गृहीतोपकरण एव निषद्योपगतो जाग्रत्तिष्ठेत् तथाप्यशक्नुवन् गृहीतोपकरणस्त्वगृनो जाग्रदवतिष्ठेत् । अथ त्रिष्वप्येतेषु यदि कथमपि प्रचलाया आशङ्का तदा मा पात्रादिभङ्गः स्यादित्युपकरणं पार्श्वे निक्षिप्यागृहीतोपकरणो यथासमाधिस्थितो निषण्णस्त्वगृनो वा जाग्रत्तिष्ठेत् अथ जागरणं कर्त्तुं न शक्नोति तत आह स्वपन् वा गृहीतोपकरणोऽगृहीतोपकरणो वा यथा समाधि कुर्यात् । एवं यतना पार्श्वस्थादीनामुपाश्रयेषु द्रष्टव्या। नैत्यिके नित्यवास्युपाश्रये नित्यवासिपरिभुक्तान् प्रदेशान् मुक्त्वा अपरिभुक्ते प्रदेशे उपकरणं निक्षिप्य यथासमाधि जाग्रत्स्वपन्वा वसेत् ।

एमेव अहाछंदे, पडिहणणज्झाणअज्झयणकणा ।
ठाणठितो वि निसामे, सुण आहरणं च गहिएणं ॥

एवमेव पार्श्वस्थादिगतेनैव प्रकारेण यथाच्छन्देऽपि यतना कर्त्तव्या । नवरं यदि शक्तिस्तर्हि तस्य प्रतिहननं कर्त्तव्यं यथा स स्वाग्रहं मुञ्चति । अथ न विद्यते तादृशी शक्तिस्तर्हि ध्यानं तथा ध्यायति यथा तद्वचो न शृणोति यदि वा [अज्झयणत्ति] यथाच्छन्दप्रज्ञापनाप्रतिश्रवणमध्ययनं परावर्तयति यथा स ब्रूते मा मां नाशयेति [कणत्ति] तस्य यथास्वच्छन्दं देशनां कुर्वतः कर्णौ निजौ स्थगयति येन देशनां न शृणोति दूरतरं वा तिष्ठति । अथ दूरतरस्थानस्थितोऽपि तद्देशनां निशामयति न च निद्रां समागच्छति ततः स यथाच्छन्दो वक्तव्यो यथा शृणु किमप्याहरणं ततो यत्तस्यापूर्वं तदाहरणं कथनीयम् [गहिएणंति] गृहीतेनात्मीयोपकरणेन । एतदेव युक्त्या दृढयति ॥

जइ कारणे निगमणं, दिट्ठं एमेव समगा चउरो ।
ओमे असंथरंते, आयारे वइयमादीहिं ॥

यथा कारणे कारणवशतो निगमनं निर्गतं दृष्टमेवमेव तथा कारणवशतः शेषाण्यपि चत्वारि द्वाराण्यसंविग्ने मिवेदना यतना इत्येवमादीनि दृष्टानि यथा चाचारे आचारप्रकल्पे अवमे दुर्भिक्षे व्रजिकादिभिरपि आदिशब्दात्स्वक्षात्यमनोज्ञासंविग्नपरिग्रहो व्रजेदित्युक्तमतः सोपपत्तिकेयं यतनेति सम्यक् श्रद्धेया । गतं यतनाद्वारम् ॥

अधुना निसृष्टद्वारमाह-

स मणुणेसु वि वासो, एगनिसि किमुत असमो मसे ।
असढो पुण जयणाए, अच्छेज्ज चिरं पि उ इमेहिं ॥

स मनोज्ञेष्वपि अपान्तराले वास उत्सर्गत एकां निशामेकां रात्रिं कल्पते किमुत किं पुनरन्येष्वसांभोगिकेष्ववसने उपलक्षणमेतत् पार्श्वस्थादिषु वा । तत्र सुतरामेकरात्र्यधिकं न कल्पते कारणवशतः पुनरुत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि वसेत् गतं निसृष्टद्वारम् । इदानीं " दोहखद्धं परिच्छतीत्ये " तद्व्याख्यानार्थमाह (असढो इत्यादि) असठः पुनर्न केवलमुत्कर्षतस्त्रीणि दिनानि किं तु चिरमपि प्रभूतकालमप्येभिर्वक्ष्यमाणैः कारणैर्यतनया तिष्ठेत् । तान्येव कारणान्याह

वासं खंधारनदी, तेणासावयवसेण सत्थस्स ।
एएहिं कारणेहिं, अजयणजयणा य नायव्वा ॥

वर्षं पतति स्कन्धावारः कटकं तद्वा चलति नदी गिरिनदी पूर्णा वर्तते स्तेना अपान्तराले द्विविधा शरीरापहारिण उपकरणापहारिणश्च श्वापदाः सिंहादयः सार्थस्य वा वशेन गच्छति सार्थश्च चिरमपि तिष्ठन् वर्तते एतैः कारणैश्चिरमप्यपान्तराले तिष्ठति तत्रायतना यतना वा ज्ञातव्या । तत्र यदि यतना कृता तदा न प्रायश्चित्तविषयः । अथायतनामाचरितवान् तदा प्रायश्चित्तं लगति । उक्तः शुद्धस्याशुद्धगमनमिति द्वितीयो भङ्गः ।

संप्रति तृतीयचतुर्थभङ्गावाह ॥

दोसा उ ततियभंगे, गाणगणिया य गच्छभेदो य ।
सुयहाणी कायवहो, दोसि वि दोसा भवे चरिमे ॥

दोषौ द्वौ तृतीयभङ्गे अशुद्धस्य शुद्धगमनमित्येवंलक्षणे तद्यथा गाणगणिकता गणे गणे प्रविशतीत्येवं प्रवादलक्षणा तद्यथा गच्छभेदतश्च । तथाहि तस्मिन्निर्गच्छत्यन्येऽप्येवमेव निर्गच्छन्ति ततो जायते गणविनाशः । चरमेऽप्यशुद्धस्याशुद्धगमनमित्येवंरूपे भङ्गे द्वौ दोषौ अपिशब्दो भिन्नक्रमः स च यथास्थानं योजितः । श्रुतहानिः कायवधश्च निष्कारणं दोषबहुलतया यातो निर्गमने ह्यत्रापि नावकाश इति श्रुतहानिर्मार्गे च गतो ग्लानत्वादिभावतो वा कायवधः । तदेवं भावितमृतुबद्धविषयम् ॥

संप्रति वर्षावासविषयं सूत्रमाह ।

(सूत्रम्) वासावासे पज्जोसविए भिक्खू य जं पुरओ कट्टु विहरेज्जा से य आहच्च विसं भेज्जा अत्थि या इत्थ केइ उवसंपज्जणारिहे उवसंपज्जियव्वेसिया णत्थि वा इत्थ केइ असे उवसंपज्जणारिहे तस्स य अप्पणो य से कप्पइ जाव छेदे वा परिहारे वा ॥

(वासावासेपज्जो इत्यादि) वर्षावासे पर्युषिते भिक्षुर्यं पुरतः कृत्वा विहरति आस्ते स कदाचित् विष्वग्भवेत् शरीरात्पृथग्भवेत् म्रियेत इत्यर्थः । अस्ति वान्यः कश्चिदुपसंपदनार्हः स उपसंपत्तव्यः । नास्ति वा तत्रान्यः कश्चिदुपसंपदनार्हस्तर्हि स आत्मनः कल्पे मा समाप्त इति (से)तस्य कल्पते एकरात्रिक्या प्रतिमया यत्र वसति तत्रैकरात्राभिग्रहणे (जन्नं जन्नमित्यादि) यस्यां यस्यां दिशि अन्ये साधर्मिकाः विहरन्ति तां तां दिशमुपन्नातुं न पुनः (से) तस्य कल्पते । तत्रापान्तराले विहारप्रत्ययं वस्तुं कल्पते (से) तस्य । तत्र कारणप्रत्ययं संघादादिकारणनिमित्तं वस्तुं तस्मिंश्च कारणानिष्ठिते यदि परो वदेत् वस आर्य ! एकरात्रं द्विरात्रं वा वाशब्दात्त्रिरात्रं वा एवं (से) तस्य कल्पते एकरात्रं द्विरात्रं वा वाशब्दात्त्रिरात्रं वा वस्तुं नो (से) तस्य कल्पते एकरात्रात् द्विरात्राद्वा परं वस्तुम् । यस्तत्र एकरात्राद् द्विरात्राद्वा परं वसति ततः (से) तस्य स्वकृतादन्त-

राच्छेदः परिहारो वा इति सूत्रार्थः । अत्र भाष्यप्रपञ्चः ।

एमेव य वासासु, भिक्खे वसहीए संकनाणत्तं ।

एगाहचउत्थादी, असती असत्थ तत्थेव ॥

एवमेव ऋतुबद्धविषयस्तत्र तेनैव प्रकारेण वर्षासु सूत्रं भावनीयं नवरं भिक्षायां वसतौ शङ्कायाश्च नानात्वं तत्रान्यत्र गन्तव्यमेकाहेन चतुर्थनादिशब्दात् षष्ठेनाष्टमेन वा असत्यन्यत्र गमने तत्रैव वर्षारात्रः कर्त्तव्यः । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः एवं शब्दं व्याख्यानयति ।

अपरिमाणे पिहब्भावे, एगत्ते अवधारणे ।

एवं सद्दो उ एएसिं, एगत्ते उ इहं भवे ॥

एवं शब्दोऽपरिमाणे पृथग्भावे एकत्वे अवधारणे । तत्रापरिमाणे यथा एवमन्येऽपीत्यादौ पृथग्भावे यथा घटात्पटः पृथक् एवमाकाशास्तिकायात् धर्मास्तिकायोऽपीति । एकत्वे यथाऽयमेतद्गुण एवमेषोऽपि अत्र ह्येवं शब्दस्तयोरेकरूपतामभिद्योतयति । अवधारणे यथा केनापि पृष्ठमिदमित्थं भवति इतरः प्राह एवं इमित्थमेवेति भावः । एवमेवंशब्द एतेष्वर्थेषु वर्त्तते इह पुनरेकत्वे भवति वर्तते । एकत्ववृत्तिमेव भावयति ॥

एगत्तं उ उबद्धे, जहेव गमणं तु भंगचउरो य ।

तह चेव य वासासु,नवरि इमं तत्थ नाणत्तं ॥

तथैकत्वमेवं शब्दप्रकाश्यमित्थमृतुबद्धेऽन्यत्र गच्छान्तरे गमनं यथा च तत्र भङ्गाश्चत्वारः शुद्धस्य शुद्धगमनमित्येवमादयस्तथा चैव तेनैव प्रकारेण गमनं भङ्गचतुष्टयं च ज्ञातव्यम् । नवरं केवलमिदं तत्र वर्षासु भिक्षायां वसतौ शङ्कायां च नानात्वम् । तत्र भिक्षामधिकृत्याह ।

पउरन्नपाणगमणं, इहरा परि ताव एसणा घातो ।

खेत्तस्स य संकमणे, गुरुगा लहुगा य आभवणा ॥

यो गच्छः प्रचुरान्नपाने स्थितस्तत्र गन्तव्यम् । इतरथा यदि पुनरप्रचुरान्नपाने गच्छे प्रविशन्ति ततस्ते असंस्तरन्त क्षुधा परितापयन्ते परितापनं चासहमानैरेषणाघातः क्रियते अनेषणीयमपि गृह्णीयुरित्यर्थः । अथासंस्तरन्तः क्षेत्रसंक्रमणं कुर्वन्ति तदा प्रावृषि क्षेत्रस्य संक्रमणे आरोपणाप्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । वर्षारात्रे भाद्रपदाश्वयुग्मासद्वयलक्षणे चत्वारो लघुकाः । गतं भिक्षाद्वारम् । अधुना वसतिद्वारमाह ।

वारगजग्गणदोसा, सागारादी हवंति अन्नासु ।

तेणादिसंकलोए, भाविएमित्थं पवासंति ॥

यस्मिन् गच्छे वसतिः संकटा तत्र नोपसंपत्तव्यं यदि पुनरुपसंपद्यते तत इमे दोषाः । संकटायां हि वसतौ वसन्तस्ते वारकेण क्रमेण जागरणं कुर्युरेके जाग्रत्यन्ये स्वपन्ति तदनन्तरं ते जाग्रत्यन्ये स्वपन्ति । एवं क्रमेण जागरणेऽजीर्णत्वादयो दोषाः । अथान्यासु वसतिषु केचित्स्वपनाय व्रजन्ति तर्हि ये प्रागभिहिताः शय्यायां सागारिकादयो दोषास्ते ऽत्रापि भवन्ति गतं वसतिद्वारम् । इदानीं शङ्काद्वारमाह । भिक्षाया अभावतो वसतिसंकटत्वदोषतो वा तत्क्षेत्रसंक्रमणं कुर्युस्तांश्च गच्छतो दृष्ट्वा लोकस्य स्तेनादिशङ्कोपजायते यथा न कल्पते साधूनां वर्षासु गमनं तन्नूनमेते हेरिकाः स्तेना वा साधुवेषेणाहिण्डन्ते । अथवा (भाविएमित्थं पवासंति त्ति)एतमर्थमुत्पातरूपं यदि वा न निष्पत्स्यते शस्यमित्येवंलक्षणं ततोऽनागता नश्यन्ति तस्माद्वयमपि यत्नं कुर्मः तदेवं प्रचुरान्नपाने संकटवसतिस्थिते च गच्छे प्रवेशे इमे दोषाः । तस्माद्ये प्रचुरान्नपानग्रामे स्थिता ये च सावकाशायां वसतौ तत्र संपत्तव्यं तत्र चानया यतनया गन्तव्यम् । तामेवाह ।

आसन्नखेत्त भाविय, खेत्तादपरोप्परं मिलंतेसु ।

जा अट्ठमं अभावे य, माणअडंतं बहू पासे ॥

ये आसन्ने अनन्तरे क्षेत्रे स्थिता गच्छास्तत्र गन्तव्यमसत्यनन्तरे क्षेत्रे ये परक्षेत्रे स्थिता यैर्भिक्षादिनिमित्तमागच्छद्भिर्गच्छद्भिश्च परस्परं मिलद्भिर्गाथायां सप्तमी तृतीयार्थेऽपान्तराले पथि भाविता ग्रामास्तत्र गन्तव्यं तेषामप्यभावे दूरेऽपि गम्यते । तत्र पुनर्भिक्षामहिण्डमानो गच्छति । किं कारणमत आह । (माणअडंतं बहूपासे) मा णमिति वाक्यालङ्कारे भिक्षामटन्तं बहु लोकोऽभावितः पश्यन्निति कृत्वा ततोऽभक्तार्थेन यावत्प्राप्यते षष्ठेन वा अष्टमेन वा तत्र गन्तव्यम् । आह यद्यपि चतुर्थादिना गच्छति तथापि लोकः पश्यति । तत्र आह ॥

पायं न रीयइ जणो, वासे पडिवत्तिकोविदो जो य ।

असतो व बद्धदूरे य, अच्छए जाय न्नायंति ॥

प्रायः कर्षजनः क्षेत्राणां जलकर्दमाकुलतया शेषजनो मार्गस्य जलाविलत्वादिना दुर्गमतया वर्षे वर्षाकाले न रीयते न गच्छति । यश्चात्र प्रतिपत्तिकोविदः परप्रतिपादनकुशलस्तेन एवमादिषु विषयेऽनेकान्युत्तराणि जल्पितव्यानि एतावता " एगाहचउत्थादी " इत्यादिव्याख्यातमिदानीमसती असत्थतत्थेवेति व्याख्यानार्थमाह । " असतोवबद्धेइत्यादि " पूर्वोक्तो विधिः सान्तरे वर्षेऽभिहितो यदि पुनरसकृत् अवबद्धं वा सततं वर्षं पतति यदि वा अतिदूरं गन्तव्यं नाष्टमेन प्राप्यते ततोऽसकृत् अवबद्धे वा वर्षे पतति दूरे गन्तव्यम् । तत्रैव वर्षारात्रं कृत्वा प्रभाते मेघकृतान्धकारापगमतः प्रभातकल्पे संवत्सरे याति ॥

(३)भक्षुर्गणादपक्रम्येच्छेदन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुम् ॥

(सूत्रम्) भिक्खू गणाओ अवकम्म अन्नगणं उवसंपज्जित्ताणं विहरिज्जा तं च केइ साहम्मिया पासे ता वइज्जा क अज्जो उवसंपज्जित्ताणं विहरति जे तत्थ सव्वराइणिए ता वइज्जा अहं भे कप्पाइ जे य तत्थ बहुस्सुए तं वत्तिज्जा जहा से भगवं वक्खति तस्स आणाउववाय वयणणिद्देसे चिट्ठिस्सामि ॥

भिक्षुर्गणादपक्रम्य विशिष्टसूत्रार्थनिमित्तमन्यगणमुपसंपद्य विहरेत् । तत्रोद्भामके भिक्षाचरप्रचुरे ग्रामे भिक्षार्थमटन्तं दृष्ट्वा कश्चित्साधर्म्मिको वदेत् कमार्यमुपसंपद्य त्वं विहरसि एवं पृष्टः सन् यस्तत्र सर्वरत्नाधिको गीतार्थ आचार्यस्तं वदेत् । तस्मिन्नुक्ते परिकल्पयति यमेष व्यपदिशति सोऽगीतार्थो नचायमगीतार्थनिश्रया विहरति ततो भूयः पृच्छति अथ भदन्त ! कस्य कल्पेन सूत्रे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात्कस्य निश्रया त्वं विहरसि एवमुक्ते यस्तत्र सर्वबहुश्रुतस्तं वदेत् तथा तस्य सर्वरत्नाधिकस्याचार्यस्यागीतार्थस्य यः शिष्यो गीतार्थः सूत्रार्थनिष्णातः समस्तस्यापि गच्छस्य तृप्तिकारी तन्निश्रयाऽहं विहराभीति वदत । यं वा स भगवानाख्याति यथैतस्याज्ञा त्वया कर्त्तव्या तस्याज्ञायामुपपाते समीपे वचननिर्देशे च आदेशप्रतीच्छायां स्थास्यामीति सूत्रसंक्षेपार्थः । अधुना भाष्यकृत्सूत्रं व्याख्यातुकामः प्रथमतः सूत्रविषयमुपदर्शयति ॥

पव्वावितो अगीतेहिं, गंतूण उज्जयनिम्मातो ।

आगम्मसेससाहण–ततो य साहू गओऽन्नत्थ ॥

कश्चिदगीतैरगीतार्थैराचार्यैः प्रव्राजितः सोऽन्यत्र गणे गत्वा उन्नयतः सूत्रतोऽर्थतश्च निर्मितोऽभवत् ततः स स्वगणे आगत्य शेषाणां गीतार्थानां साधूनां साश्रनं करोतीति सर्वानपि गीतार्थान् सूत्रार्थनिमित्तमितस्ततो विप्रसृतानाचार्यसमीपमानयति समानीय च तेषां सूत्रार्थान् पूरयति अन्यदा ततो गच्छात्कोऽपि साधुरन्यत्र गणान्तरे केनापि कार्येण गतः ।

तत्थ वि य अन्नसाहुं, अट्टे त्ति अहेज्ज मा ण साहूणं ।
बिंती मा पढ एवं, किं ति य अत्थो महो एवं ॥

तत्रापि च गणान्तरे अन्यं साधुमाचाराङ्गे "अट्टे लोए परिजिसे" इति सूत्रे अट्टे इति अधीयानं पठन्तं श्रुत्वा ब्रूते मा पठ । एवं स प्राह किमिति इतरो ब्रूते अर्थो न भवति विसंवदत्येवं यथा त्वं पठसि अस्मात् अट्टे इति छिटकारको निर्देशोऽध्येतव्यः ।

अत्थो वि अत्थि एवं, आमं नमोक्कारमादिसव्वस्स ।
केरिस पुण अत्थो त्ति, वेती सुण सुत्तमट्ट त्ति ॥

अधीयानः पृच्छति अर्थोऽपि न तु सूत्रस्यास्ति । इतरः प्राह । आममेवं न केवलमस्य सूत्रस्यार्थोऽस्ति किं तु सर्वस्यापि नमस्कारादिकस्य सूत्रस्यास्ति एवमुक्तोऽध्येता पृच्छति कीदृशः पुनरस्य सूत्रस्यार्थ इति । इतरो ब्रूते शृणु प्रथमतो यथावस्थितं सूत्रं ततः पठति (अट्टे इति) "अट्टे लोए परिजिसणे" इति एवं पठित्वा अस्य व्याख्यानमाह ।

अट्टे चउव्विहे खलु, दव्वेन वि मादि जत्थ तणकट्ठा ।
आवत्तंते पडिया, जह व सुवन्नादि आवट्टे ॥

अट्टः आर्तः खलु चतुर्विधस्तद्यथा नामार्तः स्थापनार्तो द्रव्यार्तो भावार्तः । तत्र नामस्थापने सुप्रतीते द्रव्यार्तोऽपि नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो यत्र नद्यादेः प्रदेशे तृणकाष्ठानि पतितानि आवर्तन्ते यत्र वा सुवर्णाद्यावर्तते स द्रष्टव्यः । आ सर्वतः परिभ्रमणेन ऋतानि गतानि यत्र यो वा स आर्त इति व्युत्पत्तेः

अहवा अत्तीभूतो, सचित्तादीहि होइ दव्वम्मि ।
भावे कोहादीहिं, अभिभूतो होति अट्टो उ ॥

अथवा सचित्तादिभिर्द्रव्यैरसंप्राप्तैः प्राप्तवियुक्तैर्वा य आर्तः स द्रव्यार्तः द्रव्यैरार्तो द्रव्यार्त इति व्युत्पत्तेः । क्रोधादिभिरभिभूतो नो आगमतो भावार्तः । तदेवमार्तशब्दार्थ उक्तः ।

संप्रति परिजीर्णशब्दार्थमाह ।

परिजिसो उ दरिद्दो, दव्वे धणरयणसारपरिहीणो ।
भावे नाणादीहिं, परिजिसो सव्वलोगा उ ॥

परिजीर्णोऽपि चतुर्विधस्तद्यथा नामपरिजीर्णः स्थापनापरिजीर्णो द्रव्यपरिजीर्णो भावपरिजीर्णश्च । तत्र नामस्थापने प्रतीते । द्रव्ये द्रव्यतः परिजीर्णो नो आगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो धनरत्नसारपरिहीनो दरिद्रो भावे भावतः परिजीर्णो ज्ञानादिभिः परिहीन एव समस्तोऽपि लोकः।

एवं पढ सो वेति, कत्थ ते अहीयं ति ।
अमुगस्स त्ति सगासे, अहगं पी तत्थ वच्चामि ॥

एवमाचाराङ्गसूत्रस्यार्थे स्पष्टे कथिते स ब्रूते कुत्र भवता त्वया ऽधीतमिति । स प्राह अमुकस्य सकाशे समीपे । ततः सोऽध्येता चिन्तयति अहमपि तत्र व्रजामि एवं चिन्तयित्वा ।

सो तत्थ गतो भिज्जति, मिलितो सब्भंति एति उब्भामो ।
पुट्ठो सुत्तत्थं ते, सरंति निस्साय कं विहरे ॥

स तत्र गतो गत्वा चाऽध्येति एतद्विषयमधिकृतं सूत्रमधुना सूत्रव्याख्यामाह । सोऽधीयानोऽन्यदा उद्भ्रामे उद्भ्रामकभिक्षानिमित्तं गतस्तत्र केचित्साधर्मिकाः केचिदन्यगच्छवर्तिनः साधवः सहाध्यायिनो मिलितास्तैः (सब्भंतिएहिंति) सहाध्यायिभिः पृष्टास्ते तत्र सूत्रार्थं सरन्ति निर्वहन्ति तथा कं निश्राय आश्रित्य भवान् विहरति ।

अमुगं ति सो अगीतो, विहरइ कप्पेण गीयसिस्सस्स ।
अहमवि य तस्स कप्पा, जं वा भयवं उवदिसंति ॥

एवं पृष्टः सन् यस्तत्र सर्वरत्नाधिको गीतार्थ आचार्यस्तं कथयति यथा अमुकं निश्रायाहं विहरामि एतावता "जे तत्थ सव्वगाहणि य ते वपज्जा" इति व्याख्यानम् । एवमुक्ते ते चिन्तयन्ति यमेष प्राह सोऽगीतोऽगीतार्थस्ततो भूयः पृच्छन्ति कस्य कल्पेन कस्य गीतार्थस्य निश्रया भवान् विहरति एतेन "अहं भंते कस्स कप्पाए" इति व्याख्यातम् । स प्राह सूत्रबहुश्रुततया गीतार्थस्तस्य शिष्यस्तस्य कल्पेन समस्तो गणो विहरति । अहमपि च तस्य कल्पात् विहरामि यं वा भगवन्त उपदिशन्ति यथाऽस्याज्ञा कर्तव्या तस्याज्ञोपपातवचननिर्देशेषु स्थास्यामि । एतेन "जं वा सो भयवं अक्खाति" इत्यादि व्यातम् । इदमेव स्पष्टं भावयति ।

रायणियस्स उ गणो, गीयत्थोमस्स विहरइ निस्साए ।
जो जेण होति महितो, तस्साणादी न हावेमि ॥

रात्निकस्य रत्नाधिकस्य गणोऽवमस्य गीतार्थस्य निश्रया विहरति अहमपि तन्निश्रया विहरामि । अपि च तस्मिन् गणे यो येन गुणेन तपःप्रभृतिना महितस्तस्याज्ञादि आज्ञां समीपभवनं वचननिर्देशं च न हापयामि सम्यक्करोमीति भावः । व्य० द्वि० ४ उ० ।
(चरिकाप्रविष्टस्योपसंपद्विधिः चरियापविट्ठ शब्दे वक्ष्यते)

४ शैक्षेण सपरिच्छदेन रत्नाधिकस्योपसंपद्दातव्या ।

(सूत्रम्) दो साहम्मिया एगतो विहरंति तं जहा सेहे रायणिए य तत्थ सेहतराए पलिच्छिन्ने रायणिए अपलिच्छन्ने तत्थ सेहतरएणं रातिणिए उवसंपज्जितव्वा भिक्खू ववहारवद्दलातिकप्पयं । २३ ।

द्वौ साधर्मिकौ समानगुरुकुलावेकतः सह तौ विहरतस्तद्यथा शैक्षो रात्निकश्च तत्र यः शैक्षकः स परिच्छन्नः परिवारोपेतः रात्निको रत्नाधिकोऽपरिच्छन्नः परिवाररहित इत्यर्थः तत्र शैक्षतरकेण रत्नाधिक उपसंपत्तव्यस्तथा शैक्षतरको रत्नाधिकस्य भिक्षामुपपातं विनयादिकं च कल्प्यं कल्पनीयं ददाति एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अधुना भाष्यविस्तरः ।

साहम्मिय पलिच्छिन्ने, उवसंपय दोण्ह वी पलिच्छातो ।
वोच्चत्थे मासलहुओ, कारणअसई सभावो वा ॥

तौ द्वावपि जनौ सहाध्यायिनौ स ब्रह्मचारिणौ तत्र यः शैक्षतरकः स परिच्छन्नो द्रव्यपरिच्छेदोपेतः परिवारसहित इत्यर्थः । भावपरिच्छेदेन पुनर्द्वयोरपि परिच्छेदोऽस्ति तत्र शैक्षे द्रव्यतः परिच्छन्ने सति तेन रत्नाधिकस्योपसंपद्दातव्या ततो जघन्यतः संघाटो रत्नाधिकस्य देय उत्कर्षतो बहवोऽपि दातव्याः । तथा शैक्षकेण रत्नाधिकस्य पुरत आलोचनीयं रत्नाधिकेन शैक्षकस्य पुरतोऽन्यथा (वोच्चत्थे) विपर्यासे उभयोरपि प्रायश्चित्तं मा-

मत्रघु । तथा कारणे ग्लानादिकृत्ये व्यापृततया द्वावेव तौ ज-नावित्यसति सहायस्याभावे न दद्यादपि सहायं स्वभावो वा त-स्यात्मीयकरणादिलक्षणस्ततो न ददाति सहायं किन्त्वौचित्येन तस्य कृत्यं कारयति । एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः पूर्वार्द्धं विवृणोति ।

सज्जंति वासिणो दो वि, भावेण नियमतो उण्णो ।

रायणिएउवसंपया, सेहतरगेण कायव्वा ॥

तौ द्वावपि सहाध्यायिनावेकस्य गुरोरन्तेवासिनौ द्वावपि भावे-न ज्ञानादिना नियमतो नियमेन अन्यौ ज्ञानादिरूपभावपरिवारो-पेतावित्यर्थः । द्रव्यपरिच्छेदेन पुनः शैक्षतरक एवोपेतस्तत्र शैक्षतरकेण रात्निको रत्नाधिकस्योपसंपत्कर्तव्या । " वोच्चत्थे मासलहुतो " इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह ।

आलोइयम्मि सेहेण, तस्स वियमेइ पच्छ राइणितो ।

इति अकरणम्मि लहुगा, अवरोप्परगव्वतो लहुगा ॥

प्रथमतः शैक्षतरकेण रत्नाधिकस्य पुरतः आलोचनीयं तेनालो-चिते पश्चाद्रत्नाधिकस्तस्य शैक्षकस्य पुरतो विकटयत्यालोचयति एतच्चैतौ न कुरुतस्तत इति एतस्याकरणे द्वयोरपि प्रत्येकं लघुको मासः प्रायश्चित्तम् (अवरोप्परगव्वतो लहुगा इति) यदि शैक्षतरको द्रव्यपरिच्छेदेनाहं परिच्छन्न इति गर्वतो रत्नाधिक-स्य पुरतो नालोचयति तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः ।

एतदेवोपदेशद्वारेण स्पष्टयति ।

एगस्स उ परिवारो, बीइए रायणिय त्ति वादो य ।

इइ गव्वो न कायव्वो, दायव्वो चेव संघाडो ॥

एकस्य परिवारोऽस्ति द्वितीये रात्निकत्ववादः रत्नाधिकोऽय-मिति प्रवाद इति एवं रूपो गर्वो द्वाभ्यामपि न कर्त्तव्यः किं तु परस्परमालोचयितव्यमन्यथा चतुर्लघुकप्रायश्चित्तापत्तेर्दातव्य-श्च शैक्षतरकेण जघन्यतोऽपि रत्नाधिकस्य संघाटः । संप्रति "भिक्खो वा पंचदलानि कप्पागमि" त्येतदर्थमाह ।

पेहाभिक्खकितीओ, करेंति सो आवि ते पवाएति ।

न पहुव्वंते दोण्ह वि, गिलाणमाईसु च न देज्जा ॥

शैक्षतरस्य शिक्षा रत्नाधिकस्य संबन्धिनो वस्त्रादेः प्रेक्षां प्रति लेखनां कुर्वन्ति । तथा तद्योग्यां भिक्षामानयन्ति । कृतकर्म्म विन-यो विश्रामणा तत्कुर्वन्ति किमुक्तं भवति यदाज्ञापयन्ति तत्कुर्व-न्ति वाचनादिपरिश्रान्तस्य च विश्रामणमिति स चापि रत्नाधि-कस्तान्प्रवाचयति सूत्रं पाठयत्यर्थं च भावयतीत्यर्थः । कार-णे असती इत्यस्य व्याख्यानमाह (न पुहुव्वंते इत्यादि) ते शै-क्षतरशिष्या ग्लानादिषु प्रयोजनेषु व्यापृतास्ततो न प्रभवन्ति न प्रपारयन्ति सहायं न दद्यात । यदि वा द्वावेव तौ अन्यो ततः किं दीयतामिति न दद्यात् ।

अधुना "सभावो वा"इत्यस्य व्याख्यानमाह ।

अत्तीकरेज्जा खलु जो विदिण्णे, एसोवि मज्झंति महंतमाणी

न तस्स तं देइ बहिं तु नेउं, तत्थेव किच्चं पकरेंति जं से ॥

यो द्वितीर्णान्साधूनात्मीकुर्यात् यश्चैषोऽपि शिष्याधिपतिः शैक्ष-तरको ममेति महामानी तस्य तान्साधून् बहिस्तस्मात् स्था-नादन्यत्र विहारक्रमेण नेतुं न ददाति किं तु यत् (से) तस्य कृत्यं करणीयं तत्रैव स्थितस्य तत् कुर्वन्ति अथवा

वायणए य मे देइ, न य दावेइ वायणं ।

तहा वे भेदमिच्छंते, अविकारी उ कारए ॥

वारेण तस्य शुश्रूषकमेकैकं साधुं न युङ्क्ते न च तस्मात्साधूनां वाच नां दापयति मा स गणभेदं कार्षीरिति हेतोः । अथैवमपि दुःस्व-भावतया गणभेदं करोति तत आह । तथापि क्रियमाणे गणभेदं कर्तुमिच्छति योऽविकारी दुर्भेदः साधुस्तेन तस्य कृत्यं कारय-ति [सूत्रं दो साहम्मिया इत्यादि] द्वौ साधर्म्मिकावेकतः संहतौ विहरतस्तद्यथा शैक्षो रत्नाधिकश्च । तत्र रात्निकः परिच्छन्नः परिवारोपेत इत्यर्थः । शैक्षतरकोऽपरिच्छन्नः परिवाररहितस्तत्र रात्निके रत्नाधिकस्येच्छा यदि प्रतिभासते शैक्षतरकमुपसंपद्य-ते अथ नेच्छा न प्रतिभासते तर्हि नोपसंपद्यते भिक्षामुपयातं च कल्प्यं यदीच्छा तर्हि ददाति अथादातुमिच्छा तर्हि न ददाति एष सूत्रसंक्षेपार्थः । अधुना भाष्यविस्तरः ।

रायणिय परिच्छन्ने, उवसंपपच्छिच्छओ य इच्छाए ।

सुत्तत्थकारणे पुण, परिच्छयं वेंति आयरिया ॥

रात्निके रत्नाधिके द्रव्यतः परिच्छन्ने परिवारोपेते स तेन शैक्ष-तरकस्य उपसंपत्परिच्छेदश्च इच्छया दातव्यः । इयमत्र भावना । स यदि शैक्षतरकोऽध्वमरत्नाधिकस्तुल्यश्रुतो गुरुरत्नाधिकेन सह ततः स रत्नाधिकश्चिन्तयति मा नूनमेतस्य भिक्षादिपरूनव्याक्षेपे-ण च सूत्रार्थौ नश्येयुस्ततः संघाटं ददाति अथवा मा एष मम-कुलवासी सहाध्यायी द्रव्यपरिच्छदेनापरिच्छदो भूयात्सहा-ध्यायात्तेनातिस्नेहतः संघाटं ददात्यालोचनां प्रयच्छति । अल्प-श्रुतस्य परिच्छदमुपसंपदां वा न ददातीति । अथ स शैक्षतरको रत्नाधिकाद्बहुश्रुतस्तदा नियमत उपसंपत्तव्यः । परिच्छदश्च तस्य दातव्यस्तथा चाह सूत्रार्थ कारणात् सूत्रार्थं गृहीतुकामाः पुनरा-चार्या उपसंपद्यन्ते परिच्छदं च ददति । एतदेव स्पष्टयति ।

सुत्तत्थं जइ गेण्हइ, तो से देइ परिच्छदं ।

गहिएवि देइ संघाडं, मा से नस्से य तं सुयं ॥

यदि स रत्नाधिकस्ततः सूत्रार्थं गृह्णाति ततः (से) तस्य ददाति परिच्छदं परिवारं गृहीतेऽपि सूत्रार्थे ददाति संघाटं कस्मादि-त्याह । मा (से) तस्य भिक्षाटनव्याक्षेपतः प्रतिलेखनाव्याक्षे-पतश्च तत् श्रुतं नश्येदिति हेतोः ।

अबहुश्रुतादौ तु न ददाति इत्येतद्भावयति ।

अबहुस्सुते न देंती, निरुवहत तरुणय य संघाडं ।

घेत्तूण जात्र वज्जइ, तस्य य गोणी य दिट्ठंतो ॥

अबहुश्रुतो निरुपहतपञ्चेन्द्रियस्तरुणकश्च तस्मिन् सत्स्वपि साधुषु संघाटं न ददाति सहायांश्च ददातीति भावः । यो वा गी-तार्थोऽपि सन् प्रदात्तान् सहायान्विपरिणम्य गृहीत्वा व्रजति तस्यापि सत्स्वपि साधुषु सहायान्न ददाति तथा च तत्र दुष्ट शीलतया गवां दृष्टान्तस्तमेव भावयति ।

साडगबद्धा गोणी, जह तं खेत्तं पलाति दुस्सीला ।

इय विप्परिणामेते, तम्मि न देज्जा सहाए य ॥

यथा कस्यापि गौः पलायिता ततः कथमपि लब्धा सती तेन शाटके बद्धा यथा शाटकबद्धा दुःशीला गौस्तं शाटकं गृही-त्वा पलायते इति एवममुना प्रकारेण यो विपरिणामयति सहा-यान् तस्मिन्विपरिणामयति सहायान्न दद्यात् ।

(५) सांभोगिकासांभोगिकयोः सह मिलितयोराचार्ययोः सामाचारीमाह ॥

(सूत्रम्) दो साहम्मिया एगतो विहरंति तं जहा से

हे य रायणिए य तत्थ रायणिय पलिच्छिन्ने सेहतराए अ-पलिच्छिन्ने रायणिए इच्छा सेहतरा य उवसंपज्जेज्जा ! इच्छा नो उवसंपजेज्जा इच्छा भिक्खोववायं दलाति कप्पाग इच्छा-ए णो दलाति । २४ । दो भिक्खू णो एगतो विहरंति णोएहं कप्पति अण्णमण्णस्स उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए क-प्पति एहं आहारातिणियाए अण्णमहं उवसंपज्जित्ताणं विह-रित्तए । २५ । एवं दो गणावच्छेया । २६ । दो आयरिय-उवज्झाया । २७ । बहवे भिक्खुणो णो ततो विहरंति णोएहं कप्पइ अण्णमण्णस्स उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए कप्पति एहं आहारातिणियाए अण्णमण्णं उवसंपज्जित्ताणं विहरंतिए २८ एवं बहवे गणावच्छेइया २९ बहवे आय-रियउवज्झाया ३० भिक्खू णो बहवे गणावच्छेइया तहेव आयरियउवज्झाया एगतो विहरंति णो एहं कप्पति अण्ण-मण्णे उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए वासावासवत्थए कप्पति प-वितिणीए कप्पति पवितिणीए कप्पति एहं आहारायणिआए अन्नमन्नं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए हेमंतगिम्हेसु ॥३॥

(अत्र चतुर्विंशतितमसूत्रस्य व्याख्या ग्रन्थकृता न व्याख्यातेत्य-स्माभिरपि न व्याख्यायते) एवं दो भिक्खू णो एगतो विहरति इत्यादि सूत्रसप्तकं सुगमम् ।

अस्य संबन्धमाह ।

संखाहिगारा तुल्ला, धिगारियाए सल्लेसते जोगो ।
आयरियस्स व सिस्सा, भिक्खु अभिक्खू अहतिभिक्खू॥

अनन्तरसूत्रे 'दो साहम्मिया' इत्यादिलक्षणे द्विकलक्षणा संख्याऽधिकृता अत्रापि सैव 'दो भिक्खुणो' इत्यादिवचनात्ततः संख्या-धिकारात्तुल्याधिकारिता पूर्वसूत्रेण सहास्य सूत्रस्येत्येष लेशात आद्यसूत्रस्य योगः संबन्धः । अथवा पूर्वसूत्रे रत्नाधिकपदेना-चार्य उपात्तः । आचार्यस्य च शिष्यो द्विधा भिक्षुरभिक्षुश्च । तत्र भिक्षुः प्रतीतोऽभिक्षुर्गणावच्छेदक उपाध्याय आचार्यो वा । तत आचार्यसूत्रात्प्रागुक्तादथानन्तरं भिक्षुसूत्रमुक्तम् ।

शेषसूत्रसंबन्धप्रतिपादनार्थमाह ।

एमेव सेसएसु वि, गुणपरिवड्ढी य ठाणलंभावे ।
दुप्पभिई खलु संखा, बहुपिंडो उ तेण परं ॥

एवमेव पूर्वोक्तप्रकारेणैव शेषयोरपि गणावच्छेदकाचार्यसूत्रयोः संबन्धस्तथा ह्याचार्यस्य शिष्यो भिक्षुरभिक्षुश्च तत्र भिक्षुसूत्र-मुक्तं तदनन्तरमभिक्षोर्गणावच्छेदकस्याचार्यस्य च सूत्रे । अथ गुणपरिवृद्ध्या स्थानलाभो भवति तथा हि भिक्षुर्गुणाधिकत्वेन गणावच्छेदकस्थानं लभते गणावच्छेदको गुणाधिकतया आचा-र्योपाध्यायस्थानमतो भिक्षुसूत्रानन्तरं क्रमेण गणावच्छेदकाचा-र्योपाध्यायसूत्रे तथा द्विप्रभृतिका खलु संख्या बहुका भवति ततो द्विसंख्यासूत्रत्रयानन्तरं बहुसंख्यासूत्रत्रयं बहूनां च परस्परमुप-संपन्नानां पिण्डो भवति तेन बहुसंख्यासूत्रत्रयात्परं पिण्डः पिण्डसूत्रमुक्तमिति एवमनेन संबन्धजातेनायातस्यास्य सूत्रसप्त-कस्य व्याख्या । द्वौ भिक्षू एकत्र संहतौ विहरतो णोणमिति वाक्यालङ्कारे कल्पते अन्योन्यमुपसंपद्य विहर्तुं कल्पते । एह मिति पूर्ववत् यथा रत्नाधिकतया अन्योन्यमुपसंपद्य विहर्तु-मेवं गणावच्छेदकसूत्रमाचार्योपाध्यायसूत्रं च भावनीयमेवं बहु-संख्यासूत्रत्रयं पिण्डसूत्रं चेति सूत्रसप्तकसंक्षेपार्थः ।

संप्रत्याद्यभिक्षुसूत्रव्याख्यानार्थमाह ।

संभोइयाण दोएहं, खेत्तादी पेहकारणगयाणं ।
पंथे समागयाणं, भिक्खूण इमा भवे मेर ॥

द्वावाचार्यावन्यस्मिन्नन्यस्मिन् क्षेत्रे स्थितौ तौ च परस्परं सांभो-गिकौ तयोः सांभोगिकयोर्द्वयोराचार्ययोर्भिक्षवस्ताभ्यां प्रेषिताः क्षेत्रादिप्रेक्षाकारणगताः क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थमादिशब्दादुपधिमा-र्गणार्थं वा गतास्ते च तथा गच्छन्तः पथि समागताः परस्परं मि-लिताः । तेषां चैकेन यथा गन्तव्यमतस्तेषां क्षेत्रादिप्रेक्षाकारण-गतानां पथि समागतानां भिक्षूणां या मर्यादा सामाचारी सा इयं वक्ष्यमाणा भवति । तामेवाह ।

भिक्खुस्स मासियं खलु, पलिउच्छण्णं च सेसगाणं तु ।
चउलहुग अपलिउन्ने, तम्हा उवसंपया तेसिं ॥

यौ द्वौ भिक्षू स्पर्द्धकपती तयोः शैक्षतरकेण रत्नाधिकस्य पुरतः आलोचयितव्यम् । तेनालोचिते पश्चात् रत्नाधिकेन शैक्षतरक-स्य पुरत एवमकरणे भिक्षोः शैक्षरत्नाधिकस्य च प्रायश्चित्तं खलु मासिकं मासलघु " पलिउच्छन्नाणं चेत्यादि "एतद्बहुसंख्या-विशिष्टस्य भिक्षुसूत्रस्य व्याख्यानम्। परिच्छन्नानां जघन्यतोऽप्यात्मतृतीयानां शेषकाणां चात्मद्वितीयानां यथोक्तविध्यकरणे प्रायश्चित्तं मासलघु । तत्र यद्येकोऽपरिच्छन्नस्तर्हि तेनान्य आत्म-द्वितीय आत्मतृतीयो वा उपसंपत्तव्यो नो चेदुपसंपद्यते तर्हि तस्मिन्नपरिच्छन्नेऽनुपसंपद्यमाने प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकास्तं चोपसंपद्यमानं यो नोपसंपदा प्रतीच्छति तस्य मासलघु यत एवं तस्मात्परस्परमुपसंपत्तेषां भवति कर्तव्या। एनामेव निर्यु-क्तिगाथां भाष्यकृद् व्याचिख्यासुः प्रथमतो भिक्खुस्स मासियं खल्वित्येतद्व्याख्यानयति ।

दो भिक्खु अगीयत्था, गीया एको व होज्ज उ अगीतो ।
राइणियपलिच्छन्ने, पुव्वं इयरेसु लहु लहुगा ॥

द्वौ भिक्षू अगीतार्थौ यदि वा द्वावपि गीतार्थौ यदि वा द्वावपि गीतागीतार्थौ तयोः परस्परस्यालोचनमन्यथा प्रायश्चित्तं मासल-घु । अथवा एको गीतार्थः तत्र रत्नाधिके परिच्छन्ने भावपरिच्छे-दोपेते गीतार्थे इत्यर्थः पूर्वमालोचयितव्यं पश्चादितरेष्वगीतार्थेषु रत्नाधिकेन एवं चेत्ते न कुर्वते तर्हि रत्नाधिके प्रायश्चित्तं मासल-घु । इतरेषां चत्वारो लघुकाः । एनामेव गाथां विवरीषुः प्रथम-तो " दो भिक्खू अगीयत्था गीया " इत्येतद्विवृणोति ।

दोसु अगीयत्थेसुं, अहवा गीतेसु सेहतरो पुव्विं ।
जइ मा लोयइ लहुओ, न वियडेइ परो वि जइ पच्छा ॥

द्वयोर्भिक्ष्वोरगीतार्थयोरथवा गीतार्थयोर्मध्ये यदि शैक्षतरः पूर्वं रत्नाधिकस्य पुरतो नालोचयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं लघुको मासः । इतरोऽपि रत्नाधिकोऽपि यदि पश्चात्तस्य शैक्षतरस्य पु-रतो न विकटयति तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं मासलघु । तत्र यदि द्वावप्यगीतार्थौ तदा परस्परस्य विहारालोचनैव केवला नापरा-धालोचनापि । अथ द्वावपि गीतार्थौ तदा परस्परविहारालोच-ना अपराधालोचना च । अथैको गीतार्थोऽपरश्चागीतार्थस्तत्रा-लोचनाविधिमाह ।

राइणिए गीयत्थे, राइणिए चेव वियडणा पुव्विं ।
देइ विहारवियडणं, पच्छा राइणितो सेहे ॥

यदि रत्नाधिको गीतार्थ इतरोऽगीतार्थस्तर्हि गीतार्थे रत्ना-

धिके सति रत्नाधिके एव पूर्व शैक्षतरेण विहारविकटना अपराधविकटना च दातव्या तत्पश्चात् रत्नाधिकः शैक्षे शैक्षतरकस्य विहारविकटनां ददाति । अथ शैक्षतरको गीतार्थो रत्नाधिकस्त्वगीतार्थस्तत्राह ।

सेहतरगे वि पुव्वं, गीयत्थे दिज्जए पगासणया ।
पच्छा गीयत्थो वि हु, ददाति आलोयणमगीते ॥

यदि गीतार्थः शैक्षतरकस्तर्हि तस्मिन् गीतार्थे शैक्षतरकेऽपि पूर्व रत्नाधिकेन प्रकाशना विहारविकटना अपराधविकटना चेत्यर्थः दीयते। पश्चात् गीतार्थोऽपि सन् स शैक्षतरको हु निश्चितमगीते रत्नाधिके आलोचनां विहारालोचनां ददाति न त्वपराधालोचनां कस्मादित्याह ।

अवराहविहारप्पगासणाउ, दोसि वि भवंति गीयत्थे ।
अवराहपये मुत्तं, पगासणं होतु ऽगीयत्थे ॥

अपराधप्रकाशना विहारप्रकाशना च एते द्वे अपि प्रकाशने भवतो गीतार्थे। अगीतार्थे पुनरपराधपदं मुक्त्वा शेषस्य विहारस्य प्रकाशनं भवति विहारालोचना भवति नापराधालोचनेति भावः । अगीतार्थतया तस्यापराधालोचनानर्हत्वात् ।

संप्रत्युपसंहारमाह ।

भिक्खुस्सेगस्स गयं, पलिच्छन्नाणं इयाणि वोच्छामि।
दव्वपलिच्छण्णं, जहसेणं अप्पतइयाणं ॥

"भिक्खुस्स मासियं खलिव" त्यनेन पदेन यदेकस्य भिक्षोर्वक्तुमुपक्रान्तं तद्गतं परिसमाप्तमिदानीं द्रव्यपरिच्छेदेन परिच्छन्नानां जघन्येनात्मतृतीयानां यद्वक्तव्यं तद्वक्ष्यामि । तदेवाह ।

तेसिं गीयत्थाणं, अगीतमिस्साण एस चेव विही ।
एत्तो सेसाणं पि य, वोच्छामि विहिं जहाकमसो ॥

तेषां परिच्छेदेन परिच्छन्नानां जघन्यत आत्मतृतीयानां बहूनां सर्वेषां गीतार्थानामथवा अगीतार्थानां यदि वा मिश्राणां केषांचिद्गीतार्थानां केषांचिदगीतार्थानामित्यर्थः । एष एवानन्तरो दिक्षु गत आचार्याणामालोचनाविषयो विधिरवसातव्यो व्यतिरेके च प्रायश्चित्तमपि तथैव । अत ऊर्ध्वं शेषाणामपि विधिं यथाक्रमशो यथाक्रमेण वक्ष्यामि । तत्र शेषशब्दवाच्यानुपदर्शयति ।

सेसा ते नणं ती, अप्पबितिया उ जे तहिं केई ।
गीयत्थमगीमित्थे, मासे य विही उ सो चेव ॥

शेषा नाम ते भण्यन्ते यत्र तेषां बहूनां भिक्षूणां मध्ये केचिदात्मद्वितीयास्तस्मिन् शेषे गीतार्थे अगीतार्थे मिश्रे च स एव पूर्वोक्तो विधिरालोचनाविषयस्तद्व्यतिरेके प्रायश्चित्तविधिश्चावसातव्यः ॥

संप्रति चशब्दव्याख्यानमाह ।

संजोगा उ चसद्देण, अहिगया जह एगो दो चेव ।
एगो जइ न वि दोण्हि, उवगच्छे चउलहु तो से ॥

परिच्छन्नानां चेत्यत्र चशब्देन संयोगा अधिकृताः सूचिता इत्यर्थस्तानेवोपदर्शयति । तथा चेति भङ्गोपदर्शने एकत एको भिक्षुरपरतो द्वौ भिक्षू तत्रैकेनात्मद्वितीय उपसंपत्तव्यो यदि पुनरेको न द्वावुपगच्छति उपसंपद्यते तदा (से) तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः ।

पच्छा इतरे एगं, जइ न उवगच्छे मासियं लहुयं ।
जत्थ वि एगो तिसि, न उवगमे तत्थ वी लहुगा ॥

एकस्मिन्नुपसंपन्ने पश्चादितरावप्युपसंपद्येते यदि पुनरेकं तावितरौ पश्चान्नोपगच्छेतां तदा तयोर्मासिकं प्रायश्चित्तं लघुकं । यत्रापि भङ्गे एकत एको ऽपरत्र त्रयस्तत्र यदि परस्परमुक्तप्रकारेण नोपगमस्तदा प्रायश्चित्तं लघुकाः । किमुक्तं भवति । यद्येकस्त्रीन्नोपगच्छति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकास्तेचेदुपगच्छन्तं पश्चादितरे त्रयो नोपगच्छन्ति तर्हि तेषां प्रायश्चित्तं लघुको मासः ॥

एमेव अप्पबीतो, अप्पतइयं तु जइ न उवगच्छे ।
इयरेसि मासलहुयं, एवमगीए य गीए य ॥

एवमेव अनेनैवानन्तरोदितेन प्रकारेणात्मद्वितीय आत्मतृतीयं यदि नोपगच्छति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्लघु। इतरश्चेत्यनुपगच्छन्तं नोपगच्छेत्तदा तस्य मासिकं लघु इतरेषामेक आत्मतृतीयोऽपर आत्मचतुर्थ इत्येवमादीनां परस्परमनुपगमे प्रायश्चित्तं मासलघु। एवमुक्तप्रकारेणागीते अगीतार्थानां गीते गीतार्थानां च द्रष्टव्यम् ।

मिश्रानधिकृत्याह ।

मीसाण एगो गीतो, होंति अगीया उ दोण्हि तिन्नि वि वा ।
एवं उवसंपज्जे, ते उ अगीया इहरमासे ॥

मिश्राणां मध्ये एक एकाकी गीतो गीतार्थोऽपरे तु द्वौ त्रयो वा भवन्त्यगीता अगीतार्थाः तत्र तेऽगीता एकमुपसंपद्येरन् । इतरथा चेन्नोपसंपद्यन्ते तर्हि तेषां प्रायश्चित्तं लघुको मासः ।

सो वि य जइ न वि इयरे, तस्स वि मासो उ एव सव्वत्थ।
उवसंपया उ तेसिं, भणिया अण्णोण्णनिस्साए ॥

सोऽपि चैको यदि तान् इतरानुपसंपद्यमानान् नोपसंपद्यते तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं मासो लघु । एवमेक आत्मद्वितीयो गीतार्थोऽपर आत्मतृतीय आत्मचतुर्थ इत्यादौ सर्वत्र भावनीयमेवमन्योन्यनिश्रया प्राक् द्वारगाथायां तेषामुपसंपद्भणिता उपदिष्टा

अण्णोण्णनिस्सियाणं, अगीयाणं पि उग्गहो तेसिं ।
गीयपरिग्गहियाणं, इच्छाए तेसिमो होइ ॥

अन्योन्यनिश्रितानां तेषामगीतानामपि गीतपरिगृहीतानामवग्रहो भवति। अवग्रहो नाम आभवनव्यवहारः स च द्विधा इच्छया सूत्रोक्तश्च। तत्रेच्छया तेषामयं वक्ष्यमाणो भवति तमेवाह ॥

इच्छियपडिच्छियाए, ण खेत्त वसही य दोण्ह वी लाभो ।
इच्छंतो न होइ उग्गहो, निक्कारणकारणे दोण्हं ॥

इच्छाया अवग्रहो नाम इच्छितप्रतीच्छितेन इच्छा संजाताऽस्येति इच्छितं प्रतीच्छा संजाता अस्येति प्रतीच्छितम् इच्छितं च तत् प्रतीच्छितं च इच्छितप्रतीच्छितम् । धात्रा आभवनव्यवहारस्थापना। यथा यत्पथि लभ्यते तदस्माकं यत् ग्रामे तत् युष्माकं यदि वा यत्सचित्तं तदस्माकं यदचित्तं तत् युष्माकम् । अथवा या स्त्री व्रतग्रहणार्थमुपतिष्ठति सा अस्माकं पुरुषो युष्माकम् यद्वा बालो युष्माकं वृद्धोऽस्माकम् अथवा यः सार्थेन सह व्रजतां लाभः सोऽस्माकमसार्थे युष्माकम् । यदि वा यो यल्लभते तत्तस्यैव एवं रूपेण इच्छितप्रतीच्छितेन य आभवनव्यवहारः स इच्छाया अवग्रहः । एष च प्रायः पथि गच्छतां भवति स्थानप्राप्तानां सूत्रोक्त आभवनव्यवहारस्ततस्तमुपदर्शयति । समकालं क्षेत्रे प्राप्तानामक्षेत्रे वा वसतिं प्राप्तानां द्वयानामपि लाभः साधारणः । अथ न क्षेत्रमक्षेत्रं वा वसतिं समकालं प्राप्ताः किं तु विषमकालं तत आह (इच्छंतो न होति इत्यादि) यदि निष्का-

रणं स्थिता इति पश्चात्प्राप्तास्तदा नास्ति तेषामवग्रहः किं तु पूर्वप्राप्तानामेव । अथ कारणेन केनापि ग्लानप्रतिजागरणादिना स्थितास्ततः पश्चात् प्राप्तास्तर्हि भवति द्वयानामपि साधारणोऽवग्रहः । एतदेव स्पष्टतरमुपदर्शयति ।

समगं पत्ताणं सा-हारणं तु दोएहं पि होति तं खेत्तं ।
विसमं पत्ताणं पुण, इमा उ तहिं मग्गणा होइ ॥

समकमेककालं प्राप्तानां द्वयानामपि तत् क्षेत्रं भवति साधारणं विषमं विषमकालं प्राप्तानां पुनरियं तत्र क्षेत्रे मार्गणा भवति । तामेव कुर्वन्नाह ।

पडियरए व गिलाणं, सयं गिलाणो उरे व मंदगती ।
अप्पत्तस्स वि एएहिं, उग्गहो दप्पतो नत्थि ॥

प्रतिचरति वा प्रतिजागर्त्ति ग्लानं यदि वा स्वयं ग्लान आतुरो वा यदि वा स्वभावान्मन्दगतिरेतैः कारणैरप्राप्तस्यापि समकालं पश्चात्प्राप्तस्यावग्रहो भवति दर्पतो निष्कारणं स्थितानां पुनरवग्रहो नास्ति ।

एमेव गणावच्छेए, पलिच्छएणाणं च सेसगाणं तु ।
पलिच्छन्ने ववहारो, दुविहो वायंतिओ नाम ॥

यथा भिक्षोरेकस्य बहूनां परिच्छन्नानां शेषकाणां चोक्तमेवमेव अनेनैव प्रकारेण एकस्मिन् गणावच्छेदे बहूनां परिच्छन्नानां जघन्यतोऽप्यात्मतृतीयानां शेषकाणां वशात आत्मद्वितीयानां तुशब्दादेकत एकोऽपरत आत्मद्वितीय इत्यादि संयोगगतानां च निरवशेषं वक्तव्यम । तत्र परिच्छन्ने जातावेकवचनं परिच्छन्नानामुपलक्षणमेतत् परमुपसंपन्नानां चाभवनव्यवहारो द्विधा भवति । सूत्रोक्तो वागन्तिकश्च । वाचा अन्तः परिच्छेदो वागन्तस्तेन निर्वृत्तो वागन्तिकस्तत्र वागन्तिको नाम वक्ष्यमाणस्तमेवाह ।

पहि गामे चित्तमचित्तं, पुरिमं वा वालवुड्ढसत्थादी ।
इच्छाए वा देती, जो जं लाभे भवे तितो ॥

यत् पथि मार्गे लब्धं तदस्माकं यत् ग्रामे तत् युष्माकम् । यदि वा यत्सचित्तं तत् युष्माकमचित्तमस्माकम । अथवा स्त्री युष्माकं पुरुषोऽस्माकम् । अथवा वृद्धो युष्माकं बालोऽस्माकम । यदि वा (सत्थादी इति) सार्थे लब्धं तत् युष्माकमसार्थेऽस्माकम । अथवा इच्छया ददाति कथमित्याह-यो यल्लभते तत्तस्य भवति एष सूत्रोक्त आभवनव्यवहारः । द्वितीयो वागन्तिक आभवनव्यवहारः । क्षेत्रप्राप्तानामक्षेत्रे वा वसतिं प्राप्तानां यः सूत्रोक्त आभवनव्यवहारः स भिक्षूणामिव प्रतिपत्तव्यः स चाविशेषणार्थो यदि वा द्वावप्यगीतार्थपरिगृहीतौ गीतार्थनिश्रां प्रतिपन्नौ समकमेककालं प्राप्तौ ततस्तयोः साधारणं क्षेत्रमाभवति । सति विद्यमाने कार्ये ग्लाने प्रतिजागरणादिलक्षणे ये स्थिता अगीतार्था असमाप्ताश्च ततः समाप्तानां साधारणं क्षेत्रम् । ये पुनरगीतार्था अपि च पूर्वं प्राप्ता गीतार्थाः समाप्ताश्च निष्कारणं प्राक् स्थित्वा प्राप्तास्तदा असमाप्तानामप्यगीतार्थानाम । अपि च तत्क्षेत्रं पूर्वं प्राप्तत्वात्स गीतार्थः समाप्तावपि च तस्य क्षेत्रस्य प्रभुर्निष्कारणं स्थित्वा पश्चात्प्राप्तवान् ॥

समपच्छकारणेणं, खेत्ते वसहीए दोएह वी लाभो ।
एयणिए होति उग्गहो, गीयत्थममम्मि दोएहं पि ॥

समं समकमेककालं कारणेन पश्चाद्वा क्षेत्रे अक्षेत्रे वा वसतौ प्राप्तयोर्द्वयोरपि लाभः साधारणः । अत्र पुनर्यदि विशेषविवक्षा क्रियते तदा यो रत्नाधिकस्तस्मिन्नवग्रहो भवति । यद्यपि नाम द्वयोरपि साधारणो लाभस्तथापि यथा संघाटकेन भिक्षां हिण्डमानयो रत्नाधिकस्य लाभो भण्यते एवमिहापि रत्नाधिकस्यावग्रहः । अथैको गीतार्थः परोऽगीतार्थस्तत्र यदि रत्नाधिकोऽगीतार्थोऽवमरत्नाधिको गीतार्थस्ततोऽवमरत्नाधिकस्यावग्रहः । अथ द्वावपि समानार्थौ तत्र आह । समे गीतार्थे परस्मिन्समकं च प्राप्ते द्वयोरपि साधारणोऽवग्रहः । तदेवं द्विसंख्याकगणावच्छेदकसूत्रमिति भावितमेवं द्विसंख्याकाचार्योपाध्यायमपि भावनीयम् ॥

इदानीं बहुत्वसूत्राणि पिण्डसूत्रं चातिदेशत आह ।

एमेव बहूणं पि, पिंडे नवरोग्गहस्स उ विभागो ।
किं कतिविहो कस्स व कम्मि व, केवइयं वा भवे कालं ॥

एवमेव बहूनामपि भिक्षुप्रभृतीनां सूत्राणि भावनीयानि द्विकसूत्रापेक्षया बहुत्वसूत्राणामर्थतो नानात्वाभावात् पिण्डे पिण्डकसूत्रस्यापि स एवार्थो नवरमत्रावग्रहस्य विभागो वक्तव्यस्तमेवाह किं कतिविधः कस्य वा कस्मिन्वा कियन्तं कालं भवत्यवग्रहः । तत्र किमित्याद्यद्वारव्याख्यानार्थमाह ॥

किं उग्गहोति भणिओ, उग्गहो तिविहो उ होति चित्तादी ।
एक्केको पंचविहो, देविंदादी मुणेयव्वो ॥

किमवग्रह इति भणिते पृष्टे सूरिराह । त्रिविधो भवत्यवग्रहश्चित्तादिः सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च । पुनरेकैकः कतिविध इति प्रश्नमुपजीव्याह स एकैकः पञ्चविधः पञ्चप्रकारो ज्ञातव्यः । कोऽसावित्याह देवेन्द्रादिः देवेन्द्रावग्रहो राजावग्रहो माण्डलिकावग्रहः शय्यातरावग्रहः साधर्मिकावग्रहश्च । गतं कतिविधद्वारम । इदानीं कस्य न भवतीति प्रतिपादयति ॥

कस्स पुण उग्गहोत्ति, परपासंडीण उग्गहो नत्थि ।
णिएहे सेत्ते संजति, अगीते गीत एक्के वा ॥

कस्य पुनरवग्रहो भवतीति शिष्यप्रश्नमाशङ्क्य प्रोच्यते परपाखण्डिनामवग्रहो नास्ति ये च निह्नवा ये च सन्ना याश्च संयत्यो गीतार्थैरपरिगृहीता ये चागीतार्था गीतार्थनिश्रामनुपपन्ना यश्च निष्कारणमेकाकी गीतार्थ एतेषां सर्वेषामप्यवग्रहो नास्ति ।

एतदेव सुव्यक्तमाह ।

ओसन्नाण बहूणं पि, गीतमगीताण उग्गहो नत्थि ।
सच्छंदियगीयाणं, असमत्त अणीस गीए वि ॥

अवसन्नानां बहूनामपि गीतार्थानामगीतार्थानां चावग्रहो नास्ति (सच्छंदियगीयाणत्ति) ये गीतार्था अपि स्वच्छन्दिकाः स्वच्छन्दतयैव एकाकिनो विहरन्ति तेषामपि नास्त्यवग्रहः । तथा ये असमाप्ता असमाप्तकल्पाः यस्य च समुदायस्य न विद्यते गीतोऽगीतार्थ ईशस्तेषामपि नास्त्यवग्रहः ।

एवं ता सावेक्खे, निरवेक्खाणं पि उग्गहो नत्थि ।
मुत्तूण अहालंदे, तत्थ वि जे गच्छपडिबद्धा ॥

एवं तावत्सापेक्षे जातावेकवचनं सापेक्षाणामुक्तसापेक्षाणामस्थविरकल्पिका निरपेक्षा जिनकल्पिकादयस्तेषामप्यवग्रहो नास्ति । किमविशेषेण सर्वेषां नेत्याह । मुक्त्वा यथालन्दान् तथापि गच्छप्रतिबद्धान् तेषामवग्रहो भवति गच्छप्रतिबद्धत्वादन्येषां तु सर्वेषामपि नास्ति ॥

आसन्नतरा जाणंति, संजया सो व जत्थ निस्थरइ ।
तहियं दूतुवदेसं, आयपरं ते न इच्छंति ॥

तेषां गच्छनिर्गतानां जिनकल्पिकादीनां यो व्रतग्रहणार्थमुपतिष्ठति तं ते न प्रव्राजयन्ति तथाकल्पत्वात्किं तु ये तत्रासन्नतराः संयताः स्थितास्तत्रोपदेशं ददति यथा अमुकानां समीपे गत्वा प्रव्रजेति । अथवा जानन्ति श्रुतबलतो ये दूरे स्थितास्तत्र स एष निस्तरिष्यति । तदेतत् ज्ञात्वा यत्र स निस्तरति तत्रोपदेशं प्रयच्छन्ति । परमार्थतः पुनस्ते आत्मपरमात्मगच्छपरगच्छविभागं नेच्छन्ति स्थविरकल्पादुत्तीर्णत्वात् ।

अगीयसमणसंजइ-गीयत्थपरिग्गहाण खेत्तं तु ।

अपग्गिहाण गुरुगा, न लजति सीसे त्थ आयरिओ ॥

अगीतानामगीतार्थानां श्रमणानां संयतीनां च गीतार्थपरिग्रहाणां गीतार्थपरिगृहीतानां क्षेत्रं अवग्रहो भवति । इयमत्र भावना । ये गीतार्था अपि साधवो गीतार्थपरिगृहीता विहरन्ति वा अपि संयत्यो गीतार्थपरिगृहीता वर्तन्ते तेषामवग्रहो भवति ते च यदि साधवो यदि संयत्यो गीतार्थनिश्रामनुपपन्ना अगीतार्था विहरन्ति तदा तेषामपरिग्रहाणां गीतार्थपरिग्रहरहितानां विहरतां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका इत्येषां च संयतीनां च गीतार्थापरिगृहीतानां यः परिव्राजक आचार्यः सोऽत्र शिष्यान् स्वदीक्षितान् न लभते परिगृहीतत्वैव तेषां वीकृणात् ।

गीयत्थगते गुरुगा, असती एगाणिए वि गीयत्थो ।

समोसरणे नत्थि उग्गहो, वसहीए उ मग्गए अखेत्ते ॥

ये ते स्वयं गीतार्था गीतार्थपरिग्रहरहिता वर्तन्ते यद्यन्यस्मिन् गीतार्थे आगते तस्योपसंपदं न प्रतिपद्यन्ते तदा तेषां प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । अथान्यो गीतार्थ उपसंपदनार्हो नायातः कारणवशतश्च कथमप्येकाकी जातस्तस्य गीतार्थस्याशठस्य परिवाररहितत्वेनैकाकिनोऽपि क्षेत्रमाभवति । गतं कस्येति द्वारम् । इदानीं कस्मिन्वेति द्वारमधिकृत्याह । यत्र यावन्ति दिनानि संघस्य समवसरणं तत्र तावन्ति दिनान्यवग्रहो न भवति एवं जिनज्ञानादिषु मिलितानां यावन्महिमा तावदवग्रहाभावः । एतत्सर्वं समवसरणे नास्त्यवग्रहः इत्यनेन सूचितमेवमक्षेत्रेऽवग्रहाभावः । अक्षेत्रेऽपि वसतौ मार्गणाऽवग्रहस्य भवति सा चैवमक्षेत्रे वसतिषु समकं स्थितानां साधारणं क्षेत्रं पश्चादागतानां तु न भवति ।

सेसं सकोसजोयणं, पुव्वजहियं तु जेण तस्सेव ।

समगोग्गहसाहारं,पच्छा गतो होइ उ अखेत्ती ॥

शेषं क्षेत्रमवग्रहो भवति । तच्च प्रमाणतः सक्रोशयोजनं क्रोशसहितगव्यूतद्विकमित्यर्थः तत्रापि येन पूर्वमवगृहीतं तस्यैव तत्क्षेत्रमाभवति न शेषस्य । अथ समकमेव तस्यावग्रहः कृतस्तत आह साधारणं तदा तेषां क्षेत्रम् । यस्तु पश्चादागतः स भवत्यक्षेत्री न तस्याभवति क्षेत्रमिति भावः ।

अण्णो गतो कहंतो, उवसंपणे तहिं च ते सव्वे ।

संकंतो उ व कहेंते, साहारणे तस्स जो भागो ॥

अन्यः कोऽप्याचार्यः कथयन् बहुश्रुतः पश्चादागतः ते च पूर्वस्थिताः सर्वेऽपि तस्मिन्नन्यागते कथयत्युपसंपन्नास्तदा तस्मिन् कथयति सोऽवग्रहः संक्रान्तस्तस्याभाव्यं तत्क्षेत्रं जातमिति भावः। अथ समकप्राप्ततया साधारणे क्षेत्रे स्थितानां मध्ये एकः कश्चनापि तं पश्चादागतमन्यमाचार्यं बहुश्रुतमुपसंपन्नस्तदा यस्तस्य भागस्तं तत्र कथयति संक्रान्तः ।

निक्खित्तगणाणं वा, तेसिं वि य होइ तं तु खेत्तं तु ।

खेत्तभया वा कोई, माइट्ठाणेण सुण एवं ॥

यदि क्षेत्रवतां शिष्य आगन्तुकमाचार्यमुपसंपन्नो यदिवाचार्यो गणं शिष्ये गीतार्थे निक्षिप्य तमुपसंपन्नास्तदा तेषामेव निक्षिप्तगणानां वाशब्दादुपसंपन्नतदेकशिष्याणां तत्क्षेत्रम् । किमुक्तं भवति यद्यत्तत्क्षेत्रात्सचित्तादिकमुत्पद्यते तत्तेषामेवाभवति यआगन्तुको न लभते कोऽपि पुनर्ममागन्तुकस्य पार्श्वे शृण्वतः क्षेत्रं यायादिति क्षेत्रभयादेवं वक्ष्यमाणप्रकारेण मातृस्थानेन शृणोति । तमेव प्रकारमाह ।

कुड्डेण चिलिमिलीए व, अंतरितो सुणइ कोइ माणेण ।

अहवा चंकमणीयं, करेंतो पुच्छागमो तत्थ ॥

कुड्येन यदिवा चिलिमिलिन्या जवनिकान्तरितः सन् कोऽपि मानेन ममेदं क्षेत्रमाभवति तन्मा इह तावदुत्तरत्विति क्षेत्रगर्वेण शृणोति । अथवा मानेनैव यथोक्तरूपेण चंक्रमणिकां कुर्वन् कोऽपि शृणोति तत्र यद्यपि स शृणोति तथापि तत्र पृच्छागमो भवति पृच्छा कर्त्तव्या भवति ततः पृच्छातोऽपि तस्य भवति क्षेत्रम् । अथ कतिभिः पृच्छाभिः कियन्तं कालं तस्याभवति क्षेत्रमित्याह ।

पुच्छाहिँ तिहिँ दिवसं, सत्तहिँ पुच्छाहिँ मासियं हरइ ।

अहवा दिवससमत्तो, इमो उ ते हिअं आहिज्जंते ॥

तिसृभिः पृच्छाभिरेकं दिवसं यावत्तत्क्षेत्रं हरति पृच्छादिवसे यत्तस्मिन्क्षेत्रे सचित्तादिकमुत्पद्यते तत्कथयन्स लभते नेतर इति भावः । सप्तभिः पृच्छाभिः पुनर्मासिकं पृच्छादिवसादारभ्य मासं यावत्सचित्तादिकमपहरतः तदेवं 'खेत्तभया वा कोइ' इत्यादि गाथा पश्चार्द्धं व्याख्यातमिदानीं " निक्खित्तगणाणं चेत्यादि" पूर्वार्द्धं व्याख्यानयति । अथवा यो वक्ष्यमाणोऽन्यविशेषस्तस्मिन्नधीयानेऽध्यापयितरि । तमेवाह ।

जति निक्खिऊण गणं, उवसंपाएइ वा वि सीसं तु ।

ता तेसिं चिय खेत्तं, वाएंतो लाज खेत्त बहिं ॥

यदि गीतार्थे गणं निक्षिप्य तमागन्तुकमुपसंपद्यते अथवा शिष्यं प्रेषयति तदा तेषामेव पूर्वस्थितानां तत्क्षेत्रमाभवति न तु वाचयतां वाचयति लाभस्तस्मात् क्षेत्राद्बहिः ।

अह बेंती वायंतो, लाभेण नत्थि हंति वच्चामो ।

इहरेहि य सो रुद्धो, मा वच्चसु अम्ह साहारं ।

अथ ब्रूते वाचयत यथा नोऽस्माकमिह नास्ति लाभ इति व्रजाम एवमुक्ते इतरैः पूर्वस्थितैः स रुद्धो यथा मा व्रजत यूयं युष्माकमस्माकं च साधारणं क्षेत्रमिति । अथ साधारणेऽपि क्षेत्रे स्थिता न संस्तरन्ति तत्र विधिमाह ।

निग्गमणे चउभंगो, निट्ठियसुहदुक्खयं जति करेंति ।

निट्ठियपहावितो वा, रुद्धो पच्छा य वाघातो ॥

अथ साधारणक्षेत्रे स्थितास्ते न संस्तरन्ति तर्हि निर्गन्तव्यं तत्र निर्गमने चतुर्भङ्गी वक्तव्या । गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् तथा यस्य श्रुतस्कन्धस्य निमित्तमुपसंपन्नास्तन्निष्ठितं तस्मिन्निष्ठिते समाप्ते भूयः क्षेत्रं साधारणं जातं तत्र यदि भूयः सुखदुःखतां कुर्वन्ति सुखदुःखनिमित्तमुपसंपदं प्रतिपद्यन्ते तथा निष्ठिते श्रुतस्कन्धे यः प्रधावितः पुनरपि प्रतीच्छकैः पश्चात् रुद्धो व्याघातो वाऽशिवादिभिः कारणैरुपजातस्तत्र यद्याभाव्यं तद्वक्तव्यमिति द्वारगाथासमासार्थः । सांप्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतो निर्गमनचतुर्भङ्गीमाह ।

वत्थव्व निंति न उ जे, पाहुणा ते न इयरे वा ।
उभयं व नोजयं वा, चउनयणा होति एवं तु ॥

यस्य ग्रामप्रधानस्य नगरप्रधानस्य वा नियोगेन तिष्ठन्ति साधवः स चतुर्द्धा । तद्यथा आगन्तुकभद्रको नामैको न वास्तव्यभद्रकः ।१। वास्तव्यभद्रको नामैको नागन्तुकभद्रकः । २ । आगन्तुकभद्रको वास्तव्यभद्रकश्च । ३ । नागन्तुकभद्रको नापि वास्तव्यभद्रकः ।४। एतश्चतुर्भङ्गीवशादधिकृताऽपि चतुर्भङ्गी जाता तद्यथा प्रथमभङ्गवशात् वास्तव्या निर्गच्छन्ति न प्राघूर्णिका नियोक्तुरागन्तुकभद्रकत्वात् । द्वितीयभङ्गवशात् प्राघूर्णिकाः निर्गच्छन्ति न इतरे द्वितीये भङ्गे नियोक्तुर्वास्तव्यभद्रकत्वाच्चतुर्थभङ्गवशात् उभयं प्राघूर्णिका वास्तव्याश्च निर्गच्छन्ति उभयानपि प्रति नियोक्तुरभद्रकत्वात्तृतीयभङ्गवशान्नोभयं वास्तव्याः प्राघूर्णिकाश्च निर्गच्छन्ति उभयानपि प्रति तस्य भद्रकत्वात् । एवममुना प्रकारेण चतुर्भजना चतुर्भङ्गी भवति । तत्र प्रथमं भङ्गमधिकृत्य विशेषमाह ।

आगंतुयभद्दगम्मि, पुव्वट्ठिया गंतु जइ पुणो एज्जा ।
तम्मि अपुण्णे मासे, संकामति पुव्वसिं खेत्तं ॥

आगन्तुकभद्रके नियोक्तरि ये पूर्वस्थितास्ते वक्ष्यमाणचतुर्भागादिभागगमनया यतनया गच्छन्ति । तथाऽप्यसंस्तरणे सर्वात्मना गच्छन्ति तेन गत्वा यद्यपूर्णे एव मासे तस्मिन् क्षेत्रे पुनरागच्छेयुस्तदानीं तेषां प्रत्यागतानां क्षेत्रं संक्रामति तेषां तदाभाव्यं भवतीति भावः । कारणतो गत्वा पुनरपूर्णे एव मासे प्रत्यागमनात् । अथ साधारणमुभयेषां तत्क्षेत्रमासीत् " मा वच्चसु भज्ज साहारमिति " व्यवस्थाकरणात्तदा तेषां पुनः प्रत्यागतानां साधारण्येन क्षेत्रं संक्रामति ।

द्वितीयं भङ्गमधिकृत्याह ॥

वत्थव्वभद्दगम्मि, संघाडगभयण तहवि श्रो अलंभो ।
आगंतुं वेंति तश्रो, अत्थियतियो पवायगो नवरं ॥

वास्तव्यभद्रके नियोक्तरि तेषामागन्तुकानामसंस्तरतामियं यतना । वास्तव्या आगन्तुकैः सममेकैकेन संघाटेन भिक्षां हिण्डन्ते अथ तथाप्यलाभस्तर्हि निर्गच्छन्ति । तत्रेयं भङ्गचतुष्टयेन यतना । आगन्तुकानां चतुर्भागो निर्गच्छति न वास्तव्यानाम् ।१। वास्तव्यानां चतुर्भागो निर्गच्छति नागन्तुकानाम् ।२। वास्तव्यानामपि चतुर्भाग आगन्तुकानां च चतुर्भागः ।३। उभयेषामपि न चतुर्भागो गमने चतुर्थः ।४। स चात्र शून्यो गमनमन्तरेण संस्तरणात् । एवमप्यसंस्तरणेऽर्द्धाऽर्द्धगमने यतना प्रथमभङ्गेऽपि द्रष्टव्या । स चात्रापि पूर्वप्रकारेण शून्यः । अथैवमपि न संस्तरन्ति ततः आगन्तुकाः सर्वे निर्गच्छन्ति नवरमेकः प्रवाचकस्तिष्ठति येन वास्तव्यान्प्रवाचयति । अथ सोऽप्यसंस्तरेण स्वशिष्यैः सह गतस्ते च वास्तव्यास्तमुपसंपन्ना यदि " मा वच्चह साहारमिति " व्यवस्थाकरणत उभयेषां साधारणं तत्क्षेत्रं ततो यदि गत्वा पुनरपूर्णे एव मासे तत्र क्षेत्रे प्रत्यागच्छन्ति तदा कृतायामुपसंपदि तेषामेव प्रत्यागतानां क्षेत्रमाभाव्यतया साधारणेन । सांप्रतमनयोरेव भङ्गयोराभवनव्यवहारशेषं उच्यते । अत्र पतितं " नियछिसुहदुक्खयं जति करेंती " ति द्वारमस्य व्याख्यानार्थमाह ।

सुहदुक्खितो समत्ते, वाएंतो निग्गएसु सीसेसु ।
वाइज्जंतो विहता, निग्गयसीसो समत्तम्मि ॥

इदमुक्तमागन्तुकाः सर्वेऽपि निर्गच्छन्ति केवलमेव प्रवाचकोऽवतिष्ठते तत्र यदि निर्गतेषु शिष्येषु वाचयन् प्रवाचकः समाप्ते श्रुते सुखदुःखितः सुखदुःखनिमित्तमुपसंपदं ग्राहितस्तथा तस्य वान्यस्याभवति तत् क्षेत्रम् । इदं द्वितीयभङ्गमाधिकृत्योक्तम् । प्रथमभङ्गमधिकृत्याह । तथा वाच्यमानो निर्गतशिष्यः समाप्ते श्रुते वक्तव्यः किमुक्तं भवति यदि वाच्यमानो निर्गतेषु शिष्येषु वाचनाग्रहणाय पश्चात् स्थितः समाप्ते श्रुतस्कन्धे वाचयता सुखदुःखनिमित्तमात्मोपसंपदं ग्राहितस्तदा वाचयत आभवति क्षेत्रम् ॥

दोएह वि विणिग्गएसुं, वाएंतो तत्थ खेत्तितो होइ ।
तम्मि सुए असमत्ते, समत्ते तस्सेव संकम्मति ॥

तद् द्वयोरपि शिष्येषु विनिर्गतेषु तावेव द्वौ केवलौ तिष्ठतस्तत्र यावदद्यापि तत् श्रुतं न समाप्यते तावत्तस्मिन् श्रुते असमाप्ते तत्र तयोर्द्वयोर्मध्ये वाचयन् क्षेत्रिको भवति समाप्ते पुनः श्रुतस्यैव पूर्वस्थितस्य तत्क्षेत्रं संक्रामति । अथ द्वावपि परस्परं सुखदुःखोपसंपदं प्रतिपन्नौ तदा साधारणं क्षेत्रमिति यो यल्लभते तस्य तदाभवतीति ।

संथरे दो वि नानिंति, बहवे उववाइया उ जइ सीसा ।
लाभो नत्थि महत्ति य, अहव समत्ते पधाविज्जा ॥

संस्तरे संस्तरणाद्वयेऽपि पूर्वस्थिता आगन्तुकाश्च न निर्गच्छन्ति । तैश्च पूर्वस्थितैर्यदि बहवः शिष्या उपपादिता उत्पादितास्तदा स आगन्तुको नास्ति मम लाभ इति विचिन्त्य प्रधावेत् गच्छेत् अथ ते निक्षिप्तगणास्तस्य समीपे वाचयन्ति तेषां शिष्यो वा तत आह । अथवा समाप्ते श्रुते प्रधावेत् संप्रति "निछियपधाविओ वा रुद्धो पच्छा य वाघातो" इत्येतद् व्याख्यानयति ॥

जइ वायगो समत्तो, निंति उ पडिच्छिएहि रुंभेज्जा ।
असिवादिकारणे वा, तत्तो लाभो इमो होइ ॥

यदि समाप्ते श्रुते ततः क्षेत्रात् वाचको निर्गच्छन् प्रतीच्छिकैरुच्यते यथा मा निर्गच्छत यूयं वयमद्यापि वाचयिष्याम इति । यदि वा निर्गतो बहिरशिवादीनि कारणान्युपस्थितानि ततो व्याघात इति कृत्वा न निर्गच्छति तदा तस्मिन्प्रतीच्छिकैरवरोधनात् पश्चाद् व्याघाताद्वा अनिर्गच्छति तस्यायमायो लाभो भवति । तमेवाह ।

आयसमुत्थं लाभं, सीसपडिच्छएहिं सो लहइ ।
एवं छिन्नमुव्ववाए, अछिण्णे सीसागते दोएहं ॥

स प्रातीच्छिकैर्गच्छन्नपरुद्धः सन् यत्र तस्य शिष्या यत्र तस्य प्रतीच्छिका वा लभन्ते तत्सर्वमात्मसमुत्थं शिष्यप्रातीच्छिकैर्वा समुत्पादितं लभते एवमाभवनं छिन्ने समाप्ते उपपाते हेतौ श्रुतस्कन्धादौ श्रुते द्रष्टव्यम् । अच्छिन्ने असमाप्ते श्रुतस्कन्धादौ यदि तस्य पठत आचार्यस्य शिष्या ग्रामान्तरगताः प्रत्यागताः तस्य च शिष्यो नियमात् गीतार्थो यस्य गण आरोपितस्तदा द्वयोरपि लाभः साधारणो गीतार्थे शिष्ये निक्षिप्तगणतया पठतोऽप्याचार्यस्य पाठयिता गच्छन् तेन प्रतिरुद्ध इति पाठयितुरप्याभवनात् ॥

एवं ता उउबद्धे, वासासु इमो विही हवति तत्थ ।
खेत्तपडिलेहगा उ, पट्ठिया तेण अन्नत्थ ॥

एवं तावत् ऋतुबद्धे काले आभवनव्यवहारविधिरुक्तो वर्षासु वर्षाकाले पुनरयं वक्ष्यमाणो विधिर्भवति तमेवाह (तत्थेत्यादि)

द्वयोराचार्ययोः ऋतुबद्धे काले साधारणक्षेत्रस्थितयोरेकोऽपरस्यैकस्य पार्श्वे उपसंपदं गृहीतवान् वर्षारात्रश्च प्रत्यासन्नीभूतोऽन्यानि च क्षेत्राणि वर्षावासयोग्यानि तादृशानि प्रत्यासन्नानि न सन्ति ततः स उपसंपन्न आचार्यस्तत्रेति तस्मिन्नेव आषाढमासिके क्षेत्रे वर्षावासं स्थितस्तेन वाचनाचार्येणाऽन्यत्र वर्षावासयोग्यस्य क्षेत्रस्य प्रतिलेखकाः प्रवर्तन्ते तांश्च प्रवर्तयन्निदमवादीत् ।

जा तुज्भे पेहेहा, तावेतेसिं इमं तु सारेमि ।
तं च समं तेसिं वा, वासं च पबद्धमालग्गं ॥

यावत् यूयं क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य समागच्छथ तावदेतेषामाचार्याणामिदं श्रुतस्कन्धादिकं सारयामि सूत्रतोऽर्थतश्च गमयामि तच्च श्रुतस्कन्धादिकं तेषां तथा अधीयानानां समाप्तमेतद्व्यवच्छिन्नमित्युच्यते । अत्रान्तरे च वर्षं प्रबन्धेन पतितुमालग्नं तेऽपि च क्षेत्रप्रत्युपेक्षकास्तत्रैव वर्षेण निरुद्धाः ।

निग्गंतूण न तीरइ, चउमासे तत्थ अत्तगत्ते ।
लाभे वोच्छिन्नसेरं, कुव्वति गिलाणगस्स वि य ॥

यतः प्रबन्धेन वर्षं पतितुमारब्धं न च क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः समागच्छन् ततः समाप्तेऽपि श्रुते स वाचनाचार्यस्ततः क्षेत्रान्निर्गन्तुं न शक्नोति। अनिर्गतश्च तस्मिन् क्षेत्रे चतुरो वर्षारात्रमासान् यावदात्मगतमात्मसमुत्थं लाभं भवेत् द्वितीयोऽप्यात्मसमुत्थस्य लाभस्य स्वामी । एवं कुर्वति व्यवच्छिन्ने समाप्ते श्रुते अथवा "गिलाणगस्स वि य इति" समाप्ते श्रुते वाचनाचार्यो ग्लानोऽभवत् ततो गन्तुमशक्तस्यापि च ग्लानस्यैवाभवनव्यवहारो द्रष्टव्यः । उभयोरपि चतुरो वर्षावासानात्मसमुत्थो लाभ इत्यर्थः ।

अह पुण अत्थिमे सुए, ते आया वेंति मा य तुब्भं तु ।
अहो खेत्तं दोमा, साहारणम्मि एसिं तु ॥

अथ तत् श्रुतस्कन्धादिकमद्यापि न समाप्तं ते च क्षेत्रप्रत्युपेक्षका आयातास्ततो वाचनाचार्या आपृच्छन्ति वयं निर्गच्छामः । तत इमे प्रतीच्छका आचार्यं ब्रुवते मा यूयं निर्गच्छत समाप्तेऽपि श्रुते युष्माकं वयं क्षेत्रं दास्यामः । एवमुक्ते तत् क्षेत्रमेतेषां द्वयानामपि साधारणं भवति। एष संस्तरणे विधिः। असंस्तरणमधिकृत्याह।

असंथरण निंत अनिंते, चउभंगो होइ तत्थ वि तहेव ।
एवं तो खेत्तेसुं, इणमन्ना मग्गणविहादी ॥

असंस्तरणे साधुषु निर्गच्छत्सु अनिर्गच्छत्सु चतुर्भङ्गी भवति । सा चैवं वास्तव्यानां चतुर्भङ्गादिना प्रकारेण साधवो निर्गच्छन्ति न वाचनाचार्याणामिति प्रथमः । वाचनाचार्याणां मेतरेषामिति द्वितीयः । उभयेषामिति तृतीयः। नोभयेषामिति चतुर्थः । तत्रापि चतुर्भङ्ग्यामपि तथैवाभवेत् व्यवहारः द्वयानामप्यात्मसमुत्थो लाभ इति भावस्तृतीयभङ्गे यद्येकतर एकतरस्य पार्श्वे साध्वभावत उपसंपद्यते तत उपसंपद्यमानलाभ इतरस्मिन्संक्रामति । अनुपसंपत्तौ च द्वयोरपि साधारणं क्षेत्रम् । एवं तावत् क्षेत्रे मार्गणा कृता । अथायमन्यो मार्गणविधिरादिशब्दात् दिग्धारणपरिग्रहः । गाथायां च स्त्रीत्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् समेव मार्गणाविध्यादिकमाह।

अद्धाणादिसु नट्ठा, अणुवट्ठिया तहा उवट्ठविया ।
अगविट्ठा य गविट्ठा, निप्पन्ना धारणं दिसासु ॥

अध्वा मार्ग आदिशब्दादशिवमौदर्यादिनिमित्तनिर्गमनपरिग्रहस्तेष्वध्वादिषु नष्टाः साधवस्ते च द्विधा उपस्थापिता अनुपस्थापिताश्च एकैके द्विधा आचार्यस्य ते तेन गवेषिता अगवेषिता श्च तत्र ये निष्पन्ना उपस्थापितास्ते निष्पन्ना एव न तेषां दिग्धारणं कर्त्तव्यमितरेषां यथा भवनं धारणं दिक्षु अध्वादिषु नष्टा इत्युक्तम् । तत्र यैः कारणैस्ते नष्टाः साधवस्तान्यभिधित्सुराह ।

संभम महंत सत्थे, भिक्खायरिया गया व ते नट्ठा ।
सिग्घगती परिरएण व, आउरतेणादिये मुंच ॥

संभ्रमो वनदवाग्निसंभ्रमादिकस्तद्वशात् गच्छात् स्फिटिता यदि वा महति सार्थे व्रजतां कोऽपि कुत्रापीति गच्छादपगतो यदि वा भिक्षाचर्यानिमित्तं सार्थादपसृत्य भजिकापल्ल्यादिषु गतास्ततो नष्टाः अथवा सार्थः शीघ्रगतिस्ते च मन्दगतयस्ततः सार्थात् गच्छात् परिभ्रष्टाः (परिरएणवत्ति) यदि वा नद्यादिषु तरितव्यासु सार्थ ऋजुमार्गेणोत्तीर्ण इतरे साधवः परिरयेण गत्वा स्तोकपानीये समुत्तरन्ति चिन्तयन्ति च वयं सार्थे झटित्येव मिलिष्यामस्ते च तथा परिरयेण गच्छतः सार्थात् स्फिटिता अथवा आतुराः प्रथमद्वितीयपरीषहाभ्यां जितास्ते तथा आतुराः सन्तोऽशक्नुवन्तः सार्थात्परिभ्रष्टा स्तेनाश्चौरा आदिशब्दात्परचक्रादिपरिग्रहस्तेषु स्तेनादिषु समापतत्सु भयेन पलायमाना गच्छादवस्फिटिता एवमध्वादिषु साधवो नष्टा भवन्ति ।

अत्र मार्गणाविधिं दिग्धारणविधिं चाह ।

गवेसऊ मा व कयव्वया जे, सव्वे व तेसिं तु दिसा पुरिल्ला ।
गवेसमाणो लभतेऽणुवट्ठे, अणादिया संगहिया उ जेणं ।

ये कृतव्रता उपस्थापिता इत्यर्थस्तान्प्रव्राजनाचार्यो गवेषयतु वा मा वा तथापि तेषां सैव दिक् पुरातनी यां प्रव्राजनाचार्योऽशठभावेन गवेषयति न च लभते तथापि तान् सुचिरेणापि कालेन लब्धान् स एव प्रव्राजनाचार्यो लभते (अणादिया संगहिया उ जेणमिति) ये पुनरनादृता अनादरपरेण गवेषितास्ते येन संगृहीतास्तस्यैव ते शिष्या इति स तेषामात्मीयां दिशं धारयति। अयमेव वृद्धोऽर्थोऽन्येनाचार्येण श्लोकेन बद्धस्तमेव श्लोकमाह ।

गवेसिए पुव्वदिसा, अगविट्ठए उ पच्छिमा ।
अणुवट्ठविए एवं, अभिधारंते उ इणमन्ना ॥

अनुपस्थापिते नष्टशिष्ये शिष्यवर्गे वा प्रव्राजनाचार्येण गवेषिते पूर्वदिक् प्रव्राजना दिग्भवति । अगवेषिते पश्चिमा दिक् येन संगृहीतास्तस्य दिग्भवतीत्यर्थः। एवमनुपस्थापिते मार्गणा भवति । यः पुनरन्यक्षेत्रगतानाचार्यानभिधारयन्व्रजति तत्रेयमन्या मार्गणा । तामेवाह ।

अभिधारेंतो वच्चति, वत्त अवत्तो व वत्त एगागी ।
जं लभति खेत्तवज्जं, अभिधारिज्जंति तं सव्वे ॥

यस्य क्षेत्रगतानाचार्यान् अभिधारयन् व्रजति व्यक्तोऽव्यक्तो वा गीतार्थोऽगीतार्थो वा इत्यर्थः । तत्र व्यक्त एकाकी व्रजन् यल्लभते तत्सर्वं क्षेत्रवर्जं क्षेत्रमेकाकिनो न भवतीति तत्प्रतिषेधः कृतः । अभिधार्यमाणे यस्य समीपे गन्तव्यं तस्मिन् भवति तदभिधारणस्थितेन तस्य लाभात् ॥

अव्वत्ते ससहाए, परखेत्त वज्जो लाभो दोण्हं पि ।
सव्वो सोमग्गिल्ले, जाव न निक्खिप्पए तत्थ ॥

अथाव्यक्तः ससहायस्तमभिधारयन् व्रजति तर्हि तस्मिन् अव्यक्ते ससहाये व्रजति यः परक्षेत्रवर्जो यस्मिन् क्षेत्रे ते अभिसंधार्यमाणा आचार्या वर्त्तन्ते तत्क्षेत्रवर्जस्तत्किल क्षेत्रं तेषामभिधार्यमाणानामाभाव्यमिति तत्प्रतिषेधः। यो द्वयोरपि लाभो

व्यक्तस्य सहायानां च लाभ इत्यर्थः। स सर्वः पूर्वस्याचार्यस्याभवति स च तावद्यावत्तत्र न निक्षिप्यते ।

निक्खित्तनियत्ताणं, खेत्ते लाभो य होति वाएंतो ।
तस्स वि य जा न नीतो, लाभो सोदी पवाएंतो ॥

तमव्यक्तं तत्र निक्षिप्तं कृत्वा ये निवृत्ताः सहायास्तेषां क्षेत्रस्य पञ्चगव्यूतप्रमाणस्यान्तर्मध्ये यो लाभो भवति स वाचयत्यामवति तत्क्षेत्रे तस्य लाभस्य भावात् तस्यापि च निक्षिप्तस्य यावन्न निर्गच्छति तावद्यः कश्चनापि लाभः सोऽपि प्रवाचयति भवति । संप्रति यस्तत्र क्षेत्रस्थितः सन् गणं निक्षिप्योपसंपन्नस्तस्य यत्सर्वं न भणितं तदिदानीं सिंहावलोकन्यायेनाह ।

अहवा आयरिओ वि, निक्खित्तगणागतो उ आउत्ये।
वाएंतो देइ लाभं, जं खेत्तातो न ईसो त्ति ॥

अथवेति प्रकारान्तरे तच्च प्रकारान्तरमिदं पूर्वं शिष्यस्य व्यक्तस्याव्यक्तस्य चोक्तमिदानीमाचार्यस्य तत्क्षेत्रगतस्योच्यते आचार्योऽपि क्वचित् गीतार्थे शिष्ये निक्षिप्तगणो भूत्वा तत्रागतस्तत्रोपसंपन्नः सन् यत्स्वयं लभते तमात्मोत्थं लाभं वाचयति । तथा अथ तेन गणः स्वशिष्ये निक्षिप्तस्ततः स क्षेत्रस्याप्रभुरेवेति कुतस्तस्यात्मसमुत्थो लाभस्तत आह । यत् यस्मात्स क्षेत्रिकः क्षेत्रस्य प्रभुरासीत्तस्मान्न शक्यते वक्तुं तस्मिन् क्षेत्रे आत्मसमुत्थस्य लाभस्य न ईशः प्रभुरिति तदेवमुक्तो विधिः संयतानाम् ।

अधुना संयतीनां विधिमतिदेशत आह ॥

आरब्भ सुत्ता सरमाणगन्ते, जा पिंडसुत्तं इणमंतिमन्तं।
एमेव वत्तो खलु संजतीणं, वोच्छिन्नमीसेसु अयं विसेसो॥

सरमाणकान् "आयरियउवज्झाए सरमाणे" इत्येवं रूपात्सूत्रादारभ्य यावदिदमन्तिमं पिण्डसूत्रमेतेषु सूत्रेषु यथा संयतानां विधिरुक्त एवमेव खलु संयतीनामपि गीतार्थपरिगृहीतानां वाच्यः । केवलं व्यवच्छिन्ने मिश्रे वाऽयं वक्ष्यमाणो विशेषस्तमेवाह ।

वोच्छिन्ने उ उवरए, गुरुम्मि गीयाए उग्गहो तासिं ।
दोण्ह बहूणं च पिंडए, कुलिच्चमन्नं जयन्ति धारे ॥

व्यवच्छिन्नो नाम तासां गुरुरुपरतः कालं गत इत्यर्थः तस्मिन् गुरावुपरते यदि (कुलिच्चमन्नंति)कुलसत्कमन्यमाचार्यमभिधारयन्ति ततस्तासां द्वयोर्बहूनां वा पिण्डकेन समुदायेन स्थितानां गीतार्थानां संयतीनां पिण्डकेन व्यवस्थितानामपि नावग्रहः ।

मीसो उभयगणाव-च्छेओ तत्थ समणीण जो लाभो ।
सो खलु गणिणो नियमा, पुव्वट्ठिया जाव तत्थ णे ॥

मिश्रो नाम उभयगणावच्छेदकस्तत्र उभयगणावच्छेदके सति यः श्रमणीनां संयतीनां लाभः स खलु नियमात् ये पूर्वस्थितास्तत्र गणिनो यावदन्ये न गच्छन्ति तावत्तस्य गणिनो वेदितव्यः सोऽन्येष्वाचार्येष्वागतेषु तेषामिति तदेवं कस्येति द्वारम् ।

संप्रति कियन्तं कालमवग्रह इति द्वारव्याख्यानार्थमाह ।

केयति काल उग्गहो, तिविहो उउवड्ढवासवुड्ढे य ॥
मासचउमासवासे, गेलण्णे सोलउक्कोसा ॥

कियन्तं कालमवग्रह इति शिष्येण प्रश्ने कृते सूरिराह । त्रिविधो भवति अवग्रहस्तद्यथा ऋतुबद्धे वर्षाकाले वृद्धवासे च। तत्र ऋतुबद्धे काले उत्सर्गत एकं मासमवग्रहो वर्षे वर्षाकाले चतुरो मासान् ग्लानत्वमधिकृत्योत्कर्षतः षोडश मासान् अन्ये तु षोडश वर्षाणीत्याहुः । व्य० ४ उ० । (अत्र वृद्धावासमधिकृत्य यद्वक्तव्यं तद् वुड्ढावासशब्दे वक्ष्यते) [पार्श्वस्थविहारप्रतिमां प्रतिपद्य पुनरुपसंपद्येतेति पासत्थशब्दे वक्ष्यामि) अथाऽपि किञ्चिद् वक्ष्यामि तत्र ।

(६) पार्श्वस्थादिविहारप्रतिमामुपसंपद्य विहारे विधिमाह ॥

(सूत्रम्) भिक्खू अ गणाओ अवक्कम्म परपासंडपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरिज्जा से य इच्छेज्जा दोच्चं पि तमेव उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए नत्थि णं तस्स तप्पइयं केइ छेदे वा परिहारे वा नन्नत्थ एगाए आलोयणाए । ३१ ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्यत आह ।

दोसेण अवक्कंता, सव्वेणं चेव भावलिंगाओ ।
इति समुदिया उ सुत्ता, इणमन्नं देवतोवि गतो ॥

द्रव्यलिङ्गमधिकृत्य देशतोपक्रान्ता भावलिङ्गतो भावलिङ्गमधिकृत्य सर्वेण सर्वात्मनाऽपक्रान्ताः पार्श्वस्थादय इति । एवमर्थान्यनन्तरसूत्राणि समुदितानि सम्यक्प्रतिपादितानि इदानीमधिकृतमन्यत्सूत्रं द्रव्यलिङ्गेन विगते वियुक्ते द्रव्यलिङ्गवियुक्तविषयमिति भावः । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । भिक्षुः प्राग्युक्तशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । स चैतत् समुच्चिनोति रागद्वेषादिना कारणेन गणादपक्रम्य निर्गत्य परपाषण्डप्रतिमां परपाषण्डलिङ्गमुपसंपद्य विहरेत् विहृत्य च कारणे समाप्ते द्वितीयमपि वारं तमेव गणमुपपद्य विहर्तुमिच्छेत् तस्य तथोपसंपद्यमानस्य नास्ति कश्चिच्छेदो वा परिहारो वा । उपलक्षणमेतत् अन्यदपि प्रायश्चित्तं न किमप्यस्ति । कारणतः परलिङ्गप्रतिपत्तेः प्रतिपत्तावपि सम्यग्यतनाकरणात्किं सर्वथा न किमपि नेत्याह नान्यत्र एकाया आलोचनिकायाः अन्यत्र शब्दपरिवर्जनार्थो नीमार्जुनाभ्यामन्यत्र सर्वे योद्धार इत्यादिवत्ततोऽयमर्थ एकामालोचनां मुक्त्वा पुनर्भवत्येवेति भावः । एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अधुना निर्युक्तिभाष्यविस्तरः ।

कंदप्पे परलिंगे, मूलं गुरुगा य गरुलपक्खम्मि ।
सुत्तं तु निवगादी, कालक्खेवोवगमणं वा ॥

यदि कन्दर्पे कन्दर्पभूत आहारगृद्ध्यादिकरणलक्षणतः परलिङ्गं करोति ततस्तस्मिन्परलिङ्गे कृते तस्य प्रायश्चित्तं मूलम्। अथ गरुडपाक्षिकं गरुडादिरूपं परलिङ्गं करोति तदा चत्वारो गुरुकाः । इत्यादिसूचनार्थः । अत्र पर आह । ननु सूत्रनिर्युक्त्योरनुपपत्तिः । तथा हि सूत्रेण परलिङ्गकरणमनुज्ञातं प्रायश्चित्तादानात् । निर्युक्तिकृता तु वारितं प्रायश्चित्तप्रदानात् । नैष दोषोऽभिप्रायापरिज्ञानात् । निर्युक्तिकृता हि कन्दर्पतः करणे प्रायश्चित्तमुक्तं सूत्रं पुनः कथमपि राज्ञि प्रद्विष्टे च यावत्साधो न लभ्यते तावत्कालक्षेपः क्रियतामिति । वा द्वेती वाशब्दो न केवलं विकल्पार्थोऽनुक्तसमुच्चयार्थश्च स चैतत्समुच्चिनोति न शक्यते सहसा विषयपरित्यागं कर्तुमिति यावत्प्रज्ञापना क्रियते (गमनं वेति) गमनं वा अशिवादिकारणतोऽन्यदेशमध्येन समुपस्थिते ततः एतैः कारणैर्यस्य राज्ञो ये पूज्या भिक्षुकादयः भिक्षुकाः शौद्धोदनीया आदिशब्दात्परिव्राजकपण्डरागादिपरिग्रहः । तल्लिङ्गं गृह्णीयादित्येतद्विषयमतो न कश्चिद्दोषः । एनामेव गाथां भाष्यकृद् व्याख्यानयति ॥

खंधे दुवार संजइ, गरुडद्धंसे य पट्टलिंगदुवे ।
लहुओ अलहुओ लहुया, तिगु चउगुरुदोसु मूलं तु ॥

इह पूर्वार्द्धोत्तरार्द्धपादानां यथासंख्येन योजना चैवं यदि कन्दर्पतो वस्त्रं गृहस्थ इव स्कन्धे करोति तदा तस्य प्रायश्चित्तं लघुको मासो (दुवारेत्ति) गोपुच्छिकं करोति तदाऽपि लघुको मासः । संयतीप्रावरणकरणे चत्वारो लघुमासाः । गरुडादिपरलिङ्गकरणे चत्वारो गुरुका (अद्धं संत्ति) स्कन्धे दिगम्बरवद्यदि वस्त्रस्य करोति तदापि चत्वारो गुरुकाः (पट्टत्ति) यदि गृहस्थ इव कटिपट्टकं बध्नाति तदापि चत्वारो गुरुकाः (लिंगदुवे इति) लिङ्गद्विकं गृहिलिङ्गं परपाखण्डिलिङ्गं च तस्मिन् गृहिलिङ्गे परपाखण्डिलिङ्गे च कन्दर्पतः परिगृह्यमाणे प्रत्येकं प्रायश्चित्तं मूलम् । संप्रति " कालक्खेवो व गमणं वा " इत्येतद्याख्यानार्थमाह ।

असिवादिकारणेहिं, रायदुट्ठे व होज्ज परलिंगं ।
कालक्खेवनिमित्तं, पन्नवणट्ठा व गमणट्ठा ॥

अशिवं देवताकृत उपद्रवः आदिशब्दादवमौदर्यादिपरिग्रहः तेषु अशिवादिकारणेषु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्तथा द्वेषणं द्विष्टं राज्ञो द्विष्टं राजद्विष्टं राजद्वेष इत्यर्थः । तस्मिन्वाऽसति परलिङ्गं ग्राह्यं भवति । किमर्थमिति चेदत आह । कालेत्यादि । यावत्सार्थो न लभ्यते तावत्स खलु परलिङ्गग्रहणेन कालक्षेपः क्रियतामित्येवं कालक्षेपनिमित्तमथवा न शक्यः खलु सहसा विषयः परित्यक्तुमिति यावद्राज्ञः प्रज्ञापना क्रियते तावद् गृह्यतां परलिङ्गमिति प्रज्ञापनार्थं यदि अशिवादिकारणेषु समुपस्थितेष्वनार्यदेशमध्ये गमनमुपजातं तत्रानार्यदेशमध्ये गमनं न परलिङ्गग्रहणमृते शक्यते कर्त्तुमिति गमनार्थं वा परलिङ्गग्रहणम् । अथ कस्य परलिङ्गं ग्राह्यमित्याशङ्क्य भिक्षुगादि इत्येतद्याख्यानयति ।

जं जस्स अच्चियं तस्स, पूयणिज्जं तमस्सिया लिंगं ।
खीरादिलद्धिजुत्ता, गमंति तं उवसामत्था ॥

यत् भिक्षुकादिगतं लिङ्गं यस्य राज्ञोऽर्चितं भावे क्तप्रत्ययो मान्य इत्यर्थः । तत्रार्चितमपि नावश्यं कस्याप्यनतिक्रमणीयं भवति । ततोऽनतिक्रमणीयताप्रतिपादनार्थमाह तस्य राज्ञो यत्पूजनीयमनतिक्रमणीयं तल्लिङ्गमाश्रितास्तल्लिङ्गं प्रतिपन्नाः उपशमसामर्थ्याः परलिङ्गग्रहणेनाच्छादितस्वस्वरूपाः तं राजानं गमयन्ति । कीदृशा उपशमयन्तीत्यत आह । क्षीरादिलब्धियुक्ताः क्षीराश्रवलब्धिसंपन्नाः आदिशब्दाद्विद्यामन्त्रयोगादिवशीकरणकुशलतायाः परिग्रहः ॥

कलासु सव्वासु सवित्थरासु, आगाढपन्नेसु य संथवेसु ।
जो जत्थ सत्तो तमणुं पविस्से,अव्वाहओ तस्स स एव पंथो॥

कला द्वासप्ततिसंख्या लोकप्रसिद्धास्तासु कलासु सर्वास्वपि सविस्तरासु आगाढप्रश्नेषु वाऽत्यन्तदुर्भेदप्रश्नेषु परिचयेषु सत्सु यो राजा यत्र कलादिविशेषे सक्त आसक्तो भवति । किमुक्तं भवति तस्य राज्ञो यस्मिन् कलादिविशेषे अत्यन्तमभिष्वङ्गो भवति तमनुप्रवेशयेयुस्तं सम्यग् ज्ञात्वा राज्ञः पुरतः प्रवेदयेयुः प्रवेदयन्तश्च राजानमुपशमयन्ति । यत एष तस्य राज्ञ उपशमने अव्याहतः स्वपराविरोधी पन्था मार्ग उपाय इत्यर्थः । तत्र यदीत्थमुपशान्तो भवति तदा समीचीनमथ नोपशान्तस्ततः एव कलाविशेषं तावत्प्ररूपयन्ति यावत्सार्थो लभ्यते । सार्थे च लब्धे निर्गच्छन्ति । तथा चाह ।

अणुवसमंते निग्गमो, लिंगविवेगेण होइ आगाढे ।
देसंतरसंकमणं, भिक्खुगमादी कुलिंगेण ॥

अनुपशमयति राज्ञि उपशमं कुर्वीति निवेद्य निर्गमो भवति । कथमित्याह । लिङ्गविवेकेन लिङ्गपरित्यागेन गृहस्थलिङ्गेनेत्यर्थः । अथ तथापि न मुञ्चति गाढकोपावेशात् (आगाढेत्ति) अत्यन्तप्रकोपतो गाढममोक्षणे भिक्षुकादिलिङ्गेन देशान्तरसंक्रमणं कर्त्तव्यम् । अशिवादौ वा कारणे समुपस्थिते देशान्तरगमनं किन्न कर्तव्यम् । तत्र येन यथा गन्तव्यं स कीदृश इत्याह ।

आयरिया संकमणे, परिहरंति दिट्ठम्मि जा य पडिवत्ती ।
असतीए पविसणं, खुभियम्मि गिहयम्मि जा जयणा ॥

आर्येण देशेन संक्रमणं तस्मिंस्त्वलिङ्गेन गन्तव्यमिति वाक्यशेषः आर्यसंक्रमग्रहणतो भङ्गचतुष्टयं सूचितं तद्यथा आर्यदेशे आर्यदेशमध्येन गमनमित्येको भङ्गः । आर्यदेशे अनार्यदेशमध्येनेति द्वितीयः । अनार्यदेशे आर्यदेशमध्येनेति तृतीयः । अनार्यदेशे अनार्यदेशमध्येनेति चतुर्थः । तत्र प्रथमभङ्गे अर्द्धषड्विंशतिजनपदमध्ये,द्वितीयभङ्गे देशे मालवनामकम्लेच्छदेशमध्येन,तृतीयभङ्गे यथा कुरुकविषये अनार्यविषये आर्यविषयमध्येन, चतुर्थभङ्गे पारसीकदेशे अनार्यदेशमध्येन । इह प्रथमभङ्गे ऽशिवादिकारणोपस्थितौ स्वलिङ्गेन गन्तव्यम् । द्वितीयतृतीयचतुर्थभङ्गे तु परलिङ्गेन । तत्र राज्ञि प्रद्विष्टे अशिवादिकारणे वा भिक्षुकादिलिङ्गेन गच्छन् उद्गमादीन् दोषान् तेषां च लिङ्गानामाश्रयस्थानानि परिहरति । तथा गच्छन् यदि केनापि क्वापि ग्रामनगरादौ दृष्टो भवेत्तर्हि दृष्टे सति तेन या कालनाधिकृतालिङ्गानुशासनप्रतिपत्तिसामाचारी सा कर्त्तव्या । किमुक्तं भवति । तत्सामाचार्या वर्तितव्यमिति । अथ तदाश्रयस्थानपरिहारे न समुदानं लभ्यते ततो ऽसति अविद्यमाने समुदाने प्रवेशनं तदाश्रयस्थानप्रवेशनं कर्त्तव्यम् । अथ यदि तेषां प्रत्ययोत्पादनार्थं बुद्धप्रतिमा स्तूपानि वा वन्दनीयानि भवन्ति तदा जिनप्रतिमां मनसि संप्रधार्य वन्दितव्यानि । भिक्षायां च स्वयं गन्तव्यम् । अथ भिक्षा न लभ्यते ततो भिक्षुकैः सह भोक्तव्यम् । तत्र यदि पुद्गलं कन्दादिकं वा पतति तदा शरीरस्येदं ममानुपकारकं वैद्येन निवारितमिति प्रतिषेधयेत् । अथ कथमपि अनाभोगतस्तद्दोषभयतो वा गृहीतं भवेत् तदा तस्मिन् गृहीते या यतना सा कर्तव्या । किमुक्तं भवति । अल्पसागारिकं कथमप्यपसार्य विधिना परिष्ठापयेत् । एष गाथासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव गाथां विवृणोति ।

आयरियदेसायरिय-लिंगसंकमे इय होइ चउभंगो ।
बितियचरमेसु अन्नं, असिवादिमतो करे अन्नं ॥

अशिवादिषु कारणेषु समुपस्थितेषु आर्यदेशे आर्यदेशमध्येन लिङ्गेन संक्रमो भवति । यन्मध्ये च यत्र च गन्तव्यं तयोरुभयोरपि देशयोरार्यत्वात् । अत्र च प्रागुक्तप्रकारेण चतुर्भङ्गी । गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । तत्र द्वितीयतृतीयचरमेषु भङ्गेष्वशिवादिगतः सन् अन्यतः गृहस्थलिङ्गं यदि वा यस्य देशस्य मध्येन यत्र वा देशे गन्तव्यं तत्र येऽतिप्रसिद्धा भिक्षुकादयस्तल्लिङ्गं करोति ।

संप्रति परिहरतीति यदुक्तं तद्याख्यानयति ।

परिहरइ उग्गमादी-विहारठाणे य तेसि लिंगीणं ।
अपुव्वे सागमित्तो, आयरियत्तेतरोमं तु ॥

परिहरति उद्गमादीन् दोषान् । तथा तेषां लिङ्गानां यानि विहारस्थानानि तानि च परिहरति । तत्र अपूर्वेषु स्थानेषु गतः सन्

यदि यल्लिङ्गं गृहीतं तदागमेषु कुशलो भवति तस्मा केनापि लिङ्गविरुद्धक इति ज्ञात्वा प्रतिगृह्येतेति । आचार्ये विधिः ।

इयरेसिमागमेसुं, मा वायंतेसि लिंगीणं ।
अपुव्वे सागामित्तो, आयरियत्तंतरोमं तु ॥

अथेतरस्तेषामागमेष्वकुशलस्ततः स इदं करोति । तदेवाह ।

मोणेण जं च गहियं, तु कुक्कुडं उभयलिंगिअविरुद्धं ।
पच्चयहेउपणामे, जिणपडिमाओ मणे कुणति ॥

मौनेन वाचंयमलक्षणेन क्रियां करोति मौनव्रतित्वमवलम्बत इत्यर्थः । यच्च विशिष्टसंप्रदायाद् गृहीतं कुक्कुटविद्यादिनाऽस्त-त्प्रयोगलक्षणम् । उभयतोऽपि उभयेषामपि साधुचर्यास्तेषां च लिङ्गिनामविरुद्धं तत्करोति । तथा समुदानासंभवे तेषामाश्रयेषु गतस्य सतस्तेषां प्रत्ययहेतोः प्रत्ययोत्पादनार्थं बहुप्रतिमानां स्तूपानां वा प्रणामकरणीयतयोपस्थिते जिनप्रतिमां मनसि करोति । किमुक्तं भवति । जिनप्रतिमां मनसिकृत्य तेषां प्रणामं करोति

भावे ति पिंडवादि–त्तणेण घेत्तुं च वच्चइ अपत्ते ।
कंदादिपुग्गलाए य, अकारगं एय पडिसेहो ॥

तथा आत्मानं जनेभ्यः पिण्डपातित्वेन भावयति । ततो भिक्षापरिभ्रमणेन जीवति । अथावमौदर्ये दोषतः परिपूर्णो न भवति ततो दानशालायां भिक्षुकादिभिः सह पङ्क्त्या समुपविशति । ततः परिपाट्या परिवेषणे जाते सति (अपत्ते इति) अत्र प्राकृतत्वात् यकारलोपः अयःपात्रे तत गृहीत्वा अन्यत्र विविक्ते प्रदेशे समुद्दिशति । अथान्यत्र गत्वा समुद्देशकरणे तेषां काचित् शङ्का संभाव्यते ततो भिक्षुकादिभिरेव स पङ्क्त्योपविष्टः सन् समुद्दिशति । तत्र यदि सचित्तं कन्दादिपुद्गलं वा मांसापरपर्यायं परिवेषकः परिवेषयति तदा ममेदमपकारकं वैद्येन प्रतिषिद्धमिति वदता तेषां कन्दादीनां पुद्गलस्य च प्रतिषेधः कर्त्तव्यः ।

अत्रैव पुद्गलविषये अपवादमाह ।

वितियपयं तु गिलाणे, निक्खेवे चंकमादि कुणमाणो ।
लोयं वा कुणमाणो, किइकम्मं वा सरीरादि ॥

द्वितीयपदमपवादपदं यदि भाण्डमात्रोपकरणानां निक्षेपमुपलक्षणमेतत् । आदानं प्रत्युपेक्षणादिकं च कुर्वन् तथा चङ्क्रमणादि आदिशब्दादुत्थानादिपरिग्रहः कुर्वन्यदि वा लोचं कुर्वन् अथवा कृतकर्म शरीरादेः कुर्वन्यदि ग्लानो भवति तदोपर्जीव्यं पुद्गलमिति । प्रस्तुतमनुसंधानमाह ।

अह पुण रूसेज्जाही, तो घेत्तु विगिंचए जहाविहिणा ।
एवं तु तहिं जयणं, कुज्जाही कारणागाढा ॥

अथ पुनः प्रागुक्तप्रकारेण कन्दादिपुद्गलानां प्रतिषेधे क्रियमाणे रुष्येयुरिति संभाव्येत तर्हि गृह्णीयात् गृहीत्वा च यथाविधिना यथोक्तेन विधिना विगिञ्च्यात् । तेन इष्टिबन्धनेनापसार्य सूत्रोक्तविधिना परिष्ठापयेत् । उपसंहारमाह ।

इति कारणेसु गहिते, परलिंगे तीरिए तहिं कज्जे ।
जयकारी सुज्झइ वियड–णाए इयरो जमावेज्जा ॥

इत्येवमुक्तेन प्रकारेण कारणेष्वशिवादिषु समुपस्थितेषु तीरिते च समाप्तिं नीते च कार्ये तत्र यो (जयकारीति) यतनाकारी यथोक्तरूपां यतनां कृतवान् स विकटनया आलोचनामात्रेण शुध्यति यतनया सर्वदोषाणामपहतत्वात् । इतरो नाम येन यतना न कृता स यत यतनया प्रायश्चित्तमापद्यते तत्तस्मै दीयते ॥

(सूत्रम्) भिक्खू य गणाओ अवक्कम्म ओवहावेज्जा से इच्छेज्जा दोच्चं पि तमेव गणं उवसंपज्जि विहरित्तए णत्थि णं तस्स तप्पइयं केइ च्छेदे वा परिहारे वा णन्नत्थ एगाए सेहोवट्ठावणाए ॥

" भिक्खू य गणातो अवक्कम्म ओहावेज्जा से इच्छेज्जा" इत्यादि अस्य सूत्रस्य कः संबन्ध उच्यते ॥

एगयरलिंगविजढे, इइ सुत्तावधिया उ जे हेट्ठा ।
उभयजढे अयमन्नो, आरंभो होइ सुत्तस्स ॥

यान्यधस्तात्सूत्राणि पार्श्वस्थादिगतानि तानि एकतरलिङ्गविजढे एकतरलिङ्गपरित्यागे तथा हि पार्श्वस्थादिसूत्राणि भावलिङ्गपरित्यागविषयाणि परपाखण्डप्रतिमासूत्रं द्रव्यलिङ्गपरित्यागविषयमितिशब्दो हेतौ यतोऽधस्तनानि सूत्राण्यपरलिङ्गविषयाणि ततोऽयमन्य आरम्भः सूत्रस्य भवत्युभयजढे इति उभयलिङ्गपरित्यागविषयः प्रस्तावायातत्वात् एवमनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । भिक्षुर्गणादपक्रम्य निर्गत्य अवधावेत व्रतपर्यायादर्वाङ्मुखीभूय पराङ्मुखो भूत्वा गृहस्थपर्यायं प्रतिगच्छेत् द्वितीयमपि वारं तमेव गणमुपसंपद्य विहर्तुं (नत्थिणमित्यादि) णमिति खल्वर्थे निपातानामनेकार्थत्वात् । नास्ति खलु तस्य कश्चिदपि छेदः परिहारो वा किं सर्वथा न किमपि नेत्याह । नान्यत्र एकस्याः शैक्षिकोपस्थापनायाः किमुक्तं भवत्येका शैक्षिकोपस्थापनिका भवति मूलं भवतीत्यर्थः । एष सूत्रसंक्षेपार्थः । सांप्रतमेतदेव सूत्रं व्याचिख्यासुरपक्रमेदवधावेदिति भेदपर्यायैर्व्याख्यानयति ।

निग्गमनमवक्कमणं, निस्सरणपलायणं च एगट्ठा ।
लोटणलुटणपलोटण, ओधाणं चेव एगट्ठा ॥

निर्गमनपक्रमणं निस्सरणं पलायनमित्येकार्थाः । लोटनं लुटनं प्रलोटनमवधावनमिति चैकार्थाः । तत्र लोटनमिति लुट विलोटने इत्यस्यैव प्रयूवस्य पर्यायशब्दैरप्यधिकृतशब्दार्थप्रतीतिरुपजायते तत्वभेदपर्यायैर्व्याख्या इति वचनमप्यस्ति । ततस्तदुपन्यास इति ॥

अथ कैः कारणैरवधावनं कुर्यादित्यवधावनकारणान्याह ।

विसओदएण अहिकरण–भावत्तो व दुक्खसेज्जाए ।
इइ लिंगस्स विवेगं, करेज्ज पच्चक्खपारोक्खं ॥

विषयोदयेन अत्र विषयग्रहणेन विषयविषयो मोहः परिगृह्यते विषयेण विषयिणो लक्षणा ततोऽयमर्थः विषयविषयमोहोदयेन यदि वा केनापि सह अधिकरणभावतः अथ वा दुःखशय्यया चतुर्विधया त्याजित इति हेतोर्लिङ्गस्य प्रव्रज्याचिह्नस्य रजोहरणस्य विवेकं परित्यागं कुर्यात् । कथमित्याह साधूनां प्रत्यक्षं वा कुत्र कुर्यादित्याह ।

अंतो उवस्सए छ–ड्डणाउ बहिगामपासे वा ।
विइयं गिलाणलोए, कितिकम्मसरीरमादीसु ॥

उपाश्रयस्यान्तर्मध्ये लिङ्गस्य छड्डणा परित्यागः क्रियते । यदि वा बहिरुपाश्रयात् अथवा ग्राममध्ये यदि वा ग्रामस्य पार्श्वे आसन्नप्रदेशे अथवा तत्रैवाचार्यस्य समीपे इदमवधावनं कृत्वे लिङ्गस्योज्झनम् । अपवादतोऽवधावनाभावेऽपि भवति तथा चाह द्वितीयपदमपवादपदं लिङ्गस्योज्झने ग्लानलोके ग्लानजने शरीरादिषु आदिशब्दादुच्चारपरिष्ठापनादिपरिग्रहस्तेषु कृतकर्मणि व्यापारे तथाहि ग्लानस्य शरीरे विश्रामणादिकमुच्चारादिपरि-

स्थापनादिकं वा कुर्वन् खरण्टनाविज्ञयाल्लिङ्गस्य विविक्ते प्रदेशे मोचनं भवतीति। संप्रत्यवधावनेन लिङ्गस्योज्झने विधिविशेषमाह।

उवसामिए परेण व, सयं च समुट्ठिए उवट्ठवणा ।
तक्खणचिरकालेण व, दिट्ठंतो अक्खभंगेण ॥

उपाश्रयान्तः प्रभृतिषु येषु स्थानेषु रजोहरणं मुक्तं तेषु स्थानेषु तेभ्यः परस्मिन्वाऽन्यस्मिन् स्थाने उपशामिते परेणोपशमं नीते स्वयं वा तथाविधानुकूलकर्मोदयतः उपशमं गते ततः पुनरकरणतया तत्क्षणं लिङ्गोज्झनानन्तरं तत्कालं चिरेण वा दीर्घकालेन गुरुसमीपे समुपस्थिते नियमादुपस्थापना कर्तव्या नान्यथा प्रवेशनीयः । आह यदि तेन न किञ्चिदपि प्रतिसेवितं ततः कस्मादुपस्थाप्यते । अत्र सूरिराह । दृष्टान्तोऽक्षाङ्गभङ्गेन यथा शकटस्याक्षे भग्ने नियमादन्योऽक्षः क्रियते एवं साधोरपि भावाक्षे भग्ने पुनरुपस्थापनारूपो भावाक्ष आधीयते । अत्रोऽस्वा पुनरपि परः प्राह ।

मूलगुणउत्तरगुणे, असेवमाणस्स तस्स अतियारं ।
तक्खण उवट्ठियस्स उ, किं कारणा दिज्जए मूलं ॥

मूलगुणे मूलगुणविषये उत्तरगुणे उत्तरगुणविषये किंचिदप्यतीचारं तस्याप्रतिसेवमानस्य कथमप्रतिसेवनेत्यत आह । तत्क्षणं लिङ्गोज्झनानन्तरं तत्काले अपुनःकरणतया समुत्थितस्य न भावाक्षो भग्न इति । किं कारणं तस्मै मूलं दीयते उपस्थापना क्रियते । सूरिराह ।

सेवउ मा उ वयाणं, अतियारं तहवि देति से मूलं ।
विगडासवा जलम्मि उ, कहन्नु नावा न वोडेज्जा ॥

व्रतानां प्राणातिपातविनिवृत्त्यादीनामतीचारं सेवतां वा मा वा तथापि (से) तस्य प्रवचनोपनिषद्वेदिनो मूलं ददाति भावतोऽसंवृताश्रवद्वारतया चारित्रभङ्गात् तत्रैव प्रतिवस्तूपमया भावनामाह (वियडासवेत्यादि) विकटानि अतिप्रकटानि स्थूराणीत्यर्थः आश्रवाणि जलप्रवेशस्थानानि यस्याः सा तथारूपा सती नौः कथं नु जले प्रक्षिप्ता न विमज्जेदिति भावः । आश्रवद्वाराणामतिप्रकटानामभावादेवं साधुरपि भावतोऽनिवारिताश्रवस्सन् शुभकर्म्मजले निमज्जतीति भवति तस्योपस्थापनार्हता । अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह ।

चोरिस्सामि त्ति मतिं, जो खलु संधाइ फेडए मुद्दं ।
अहियम्मि वि सो चोरो, एमेव इमं पि पासामो ॥

अहं चोरयिष्यामीति संधाय यः खलु मुद्रां स्फेटयति स यद्यपि तदानीमारक्षकैर्गृहीतत्वादिना कारणेन न किञ्चिदपहृतवान् तथापि तत्परिणामोपेतत्वादनपहृतेऽपि स चौरो भवति । एवमेव अनेनैव प्रकारेण इममपि पश्यामः । अचरितपरिणामोपेतत्वेनचरितत्वादुपस्थापनायोग्यं पश्याम इत्यर्थः । व्य० प्र० १ उ० ।

(७) गणादपक्रम्येच्छेदन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुमिति प्रकारान्तरेण प्रतिपादयति ।

(सूत्रम्) भिक्खू य गणाओ अवक्कम्म इच्छेज्जा अन्नं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहारित्तए न से कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा उवज्झायं वा पवत्तिं वा थेरिं वा गणिं वा गणहरिं वा गणावच्छेइयं वा अन्नं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए कप्पइ से आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव गणावच्छिइयं वा अन्नं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए ते य से वितरेज्जा एवं से कप्पइ अन्नं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए ते य से नो वितरेज्जा एवं से नो कप्पइ अन्नं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए ॥

एवमग्रेतनमपि सूत्राष्टकमुच्चारणीयम् । भिक्षुः सामान्यसाधुश्च शब्दान्निर्ग्रन्थी च गणादवक्रम्य निर्गत्य इच्छेदभिलषेदन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुं नो (से) तस्य भिक्षोः कल्पते नो आपृच्छ्याचार्यं वा उपाध्यायं वा प्रवर्तकं वा स्थविरं वा गणधरं वा गणावच्छेदकं वा अन्यं गणं वा उपसंपद्य विहर्तुं कल्पते (से) तस्य भिक्षोराचार्यं वा यावत्करणं दुपाध्यायं वा प्रवर्तिनं वा स्थविरं वा गणधरं वा गणावच्छेदकं वा आपृच्छ्यान्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुं ते चाचार्यादय आपृष्टाः सन्तस्तस्यान्यगणगमनं वितरेयुरनुजानीयुस्तत एवं तस्य कल्पते अन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुं ते च तस्य न वितरेयुस्ततो नो कल्पते तस्यान्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुमिति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

तिट्ठाणे अवक्कमणं, णाणट्ठा दंसणे चरित्तट्ठा ।
आपुच्छिऊण गमणं, भीतो य नियत्तते कोवि ॥

स्थानं कारणमित्येकोऽर्थस्ततस्त्रिभिः स्थानैः कारणैर्गच्छादपक्रमणं भवति ज्ञानार्थं दर्शनार्थं च । अथ निष्कारणमन्यं गणमुपसंपद्यते ततश्चतुर्गुरुकम् आज्ञादयश्च दोषाः । कारणेऽपि यदि गुरुमनापृच्छ्य गच्छति ततश्चतुर्गुरुकं तस्मादापृच्छ्य गन्तव्यम् । तत्र ज्ञानार्थं तावदभिधीयते यावदाचार्यसकाशे श्रुतमास्ति तावदशेषमपि केनापि शिष्येणाधीतम् अस्ति च तस्यापरस्यापि श्रुतस्य ग्रहणे शक्तिस्ततोऽधिकश्रुतग्रहणार्थमाचार्यमापृच्छति आचार्येणापि स विसर्जयितव्यः तस्यैवमापृच्छ्य गच्छत इमे अभिचारा भवन्ति न परिहर्त्तव्याः । तत्र कश्चित् तेषामाचार्याणां कर्कशचर्यां श्रुत्वा भीतस्सन्निवर्त्तते यथा ॥

चिंतंतो, वइगादी, संखडि, पिसुगादि, अपडिसेहे य ।
परिसेल्ले, सत्तमपयं, गुरुपे सविए य सुद्धो य ॥

किं व्रजामि मा वेति चिन्तयन् व्रजति व्रजिकायां वा प्रतिबन्धं करोति आदिशब्दाद्दानश्राद्धादिषु दीर्घां गोचरचर्यां करोति । अप्राप्तं चावेशकालं प्रतीक्षते (संखडित्ति) संखड्यां प्रतिबध्यते (पिसुगाइति) पिशुकं मत्कुणादितया निवर्तते । अन्यत्र वा गच्छे गच्छति (अप्पडिसेहेत्ति) कश्चिदाचार्यः परममेधाविनमन्यत्र गच्छन्तं श्रुत्वा परिस्फुटवचसा तं न प्रतिषेधयति किं तु शिष्यान् व्यापारयति तस्मिन्नागते व्यञ्जनघोषशुद्धं पठनीयं येनात्रैव एष तिष्ठति एवं प्रतिषेधापनेऽपि अप्रतिषेधको लभ्यते । तेनैवं विपरिणामितः सन् तदीये गच्छे प्रविशति (परिसिल्लेत्ति) पर्षद्वान् स उच्यते यः संविग्नायाः असंविग्नायाश्च पर्षदः संग्रहं करोति तस्य पार्श्वे तिष्ठतः (सत्तमपयं गुरुपेसविए भत्ति) तत्र संप्राप्तो ब्रवीति अहमाचार्यैः श्रुताध्ययननिमित्तं युष्मदन्तिके प्रेषितः । एतेषु भीतादिष्वष्टस्वपि पदेषु वक्ष्यमाणभीत्या प्रायश्चित्तम् । यस्तु भीतादिदोषविप्रमुक्तः समागतो ब्रवीति अहमाचार्यविसर्जितो युष्मदन्तिके समागात इति स शुद्धो न प्रायश्चित्तभाक् ।

भीतादिपदेषु प्रायश्चित्तमाह ।

पणगं च भिन्नमासो, मासो लहुगा य संखडी गुरुगा ।

पिसुगादी मासलहू, उचरो लहुगा अपडिसेहो ॥ १ ॥
परिसेल्ले चनलहुगा, गुरुपेसवियम्मि मासितं लहुगं ।
सेहेण समं गुरुगा, परिसेल्ले पविसमाणस्स ॥ २ ॥
पडिसेहगस्स लहुगा, परिसेल्ले ठच्च चरिमओ सुद्धो ।
तेसिं पि होंति गुरुगा, जं च नव्वं ण तं लनति ॥ ३ ॥

नीतस्य निवर्त्तमानस्य पञ्चकं चिन्तयतो भिन्नमासः व्रजिकादिषु प्रतिपद्यमानस्य मासलघु संखड्यां चतुर्गुरुकाः पिशुकादिभयान्निवर्तमानस्य मासलघु अप्रतिषेधकस्य पार्श्वे तिष्ठतश्चत्वारो लघुकाः पर्षद्वत आचार्यस्य सकाशे तिष्ठतश्चतुर्लघुकाः । गुरुभिः प्रेषितोऽहमिति भणिते लघुमासिकं शैक्षेण समं पर्षद्वतो गच्छे प्रविशतश्चतुर्गुरुको गृहीतोपकरणं तत्र प्रविशत उपधिनिष्पन्नं प्रतिषेधकस्य प्रतिषेधकत्वं कुर्वतश्चतुर्लघु पर्षद्वतः पर्षदं मीलयतः षट् लघुकाश्चरमो भीतादिदोषरहितः स शुद्धः । तेषामपि प्रतिषेधकादीन माचार्याणां तं स्वगच्छे प्रवेशयतां चत्वारो गुरुकाः यच्च सचित्तमचित्तं वा वाचनाचार्यस्तत् भाव्यं तत्ते किंचिदपि न लभन्ते यः पूर्वमभिधारितस्तस्यैवाचार्यस्य तदाभाव्यमिति भावः । अथ भीतादिपदानां क्रमेण व्याख्यानमाह ॥

संसाहगस्स सोउं, पडिपंथिगमादिगस्स वा भीओ ।
आयरणा तत्थ खरा, सयं व णाओ पडिणियत्तो ॥

संसाधको नाम दोद्मापकः पृष्ठतः कुतश्चिदागतो वा साधुः तन्मुखेन श्रुत्वा प्रतिपन्थिकः सन्मुखीनः साध्वादिस्तदादेर्वा मुखात् श्रुत्वा स्वयं वा ज्ञात्वा स्मृत्वा किमित्याह । आचरणाचर्या तत्र स्वाचार्यस्य गच्छे खरा कर्कशा एवं श्रुत्वा ज्ञात्वा वा भीतः सन् यः प्रतिनिवृत्तस्तस्य पञ्चकं भवतीति शेषः । अथ चिन्तयतीति पदं व्याचष्टे ॥

पुव्वं चिंतेयव्वं, णिग्गतो चिंतेति किं करेमि त्ति ।
वच्चामि वियत्तामि व, तहिं व अन्नत्थ वा गच्छे ॥

पूर्वमेव यावन्न निर्गम्यते तावच्चिन्तयितव्यं यस्तु निर्गतश्चिन्तयति किं करोमि व्रजामि निवर्ते वा यद्वा तत्र वा अन्यत्र वा गच्छामीति स मासलघु प्रायश्चित्तं प्राप्नोतीति प्रक्रमः । व्रजिका संखडीद्वारद्वयमाह ।

उव्वत्तणमप्पत्ते, लहुओ खद्धस्स भुंजणे लहुगा ।
णिसट्टसुवणा लहुओ, संखडिगुरुगा य जं वण्णं ॥

व्रजिकां श्रुत्वा मार्गादुद्वर्त्तनं करोति अप्राप्तां वा वेलां प्रतीक्षते लघुमासः । अथ खद्धं प्रभूतं तत्र भुङ्क्ते ततश्चतुर्लघुकं प्रचुरं भुक्त्वा अजीर्णभयेन निसृष्टं प्रकामं स्वपिति लघुमासः । संखड्यामप्राप्तकालं प्रतीक्षमाणस्य प्रभूतं गृह्णतो वा चतुर्गुरुकाः (जंवण्णंति) यच्च हस्तेन हस्तसंघट्टनं पादेन पादस्याक्रमणं शीर्षेण शीर्षस्याकुट्टनमित्यादिकमन्यदपि संखड्यां भवति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । अथ प्रतिषेधकद्वारमाह ।

अमुगत्थ अमुगो वच्चति, मेहावी तस्स कट्टणट्ठाए ।
पंथग्गामे व पहे, वसधि अह कोइ वावारे ।।
अभिलावसुद्ध पुच्छा, रोलेणं मा हु ते वि णासिज्जा ।
इति कट्टंते लहुगा, जति सेहट्ठा ततो गुरुगा ॥

कश्चिदाचार्यो विशुद्धसूत्रार्थस्फुटविकटव्यञ्जनाभिलापी तेन च श्रुतममुकाचार्यान्तिके अमुको मेधावी साधुरमुकश्रुताध्ययनार्थं व्रजति ततोऽसौ मा मामतिक्रम्यान्यत्र गच्छेदिति कृत्वा तस्याकर्षणार्थमथानन्तरं शिष्यान् प्रतीच्छकांश्च व्यापारयतीत्याह (पंथग्गामे व पहेत्ति) यत्र पथि ग्रामे स भिक्षां करिष्यति मध्येन वा समेष्यति येन वा यथासमागमिष्यति यस्यां वा वसतौ स्थास्यति तेषु स्थानेषु गत्वा यूयमभिलापशुद्धं परिवर्त्तयन्तस्तिष्ठत यदा आगमनं भवति तदा यद्यसौ पृच्छेत् केन कारणेन यूयमिहागतास्ततो भवद्भिर्वक्तव्यमस्माकं वाचनाचार्या अभिलापशुद्धं पाठयन्ति । यद्यभिलापः कथंचिदन्यथा क्रियते ततो महदप्रीतिकं कुर्वन्ति भणन्ति च वासमध्ये बहूनां रोलेनाभिलापं मा विनाशयतेति ततस्तदादेशेन वयमत्र विजने परिवर्त्तयामः । एवमाकर्षणं कुर्वतश्चतुर्लघुकाः । अथ तेन वा गच्छता शैक्षकोऽपि लब्धस्तदर्थमेष शैक्षो मे भूयादिति कृत्वा आकर्षते ततश्चतुर्गुरुकाः ।

अक्खरवंजणसुद्धं, मम पुच्छह तम्मि आगए संते ।
घोसेहि य परिसुद्धं, पुच्छह णिउणे य सुत्तत्थे ॥

स आचार्यः शिष्यान् प्रतीच्छिकान् वा भणति यदा युष्माकमभिलापशुद्धगुणतया रञ्जितः स उपाश्रयमागच्छति तदा तस्मिन्नागते अक्षरव्यञ्जनशुद्धं सूत्रं मां पृच्छत अक्षराणि प्रतीतानि व्यञ्जनशब्देनार्थाभिव्यञ्जकत्वादत्र पदमुच्यते । तैरक्षरैर्व्यञ्जनैश्च शुद्धं तथा घोषैश्चोदात्तादिभिः परिशुद्धं सूत्रं पठनीयम् । निपुणांश्च सूत्रार्थान् मां तदानीं पृच्छत एवमनया भङ्ग्या तमन्यत्र गच्छे गच्छन्तं प्रतिषेधयति । गतं प्रतिषेधकद्वारम् ।

अथ परिसिल्लद्वारमाह ॥

पाउयमपाउयघट्ट, पट्टलो य खुरविविधवेसहरा ।
परिसेल्लस्स तु परिसा, थलिए व ण किंचि वारेति ॥

यः परिसिल्लः आचार्यः स संविग्नाया असंविग्नायाश्च पर्षदः संग्रहं करोति ततस्तस्य साधवः केचित्प्रावृताः केचिदप्रावृताः केचिद्घृष्टाः फेनादिना घृष्टसंघाः केचित् पृष्टाः तैलेन पृष्टशरीरा वा अपरे लोचलुञ्चितकेशा अन्ये क्षुरमुण्डिताः एवमादिविविधवेषधरा एतस्याः पर्षदः स्थली देवद्रोणी तस्यामिवाऽसौ न किंचिदपि वारयति ॥

तत्थ पवेसे लहुगा, सचित्ते चउगुरुं च आणादी ।
उवहीणिप्फण्णं पि य, अचित्तचित्ते य गिण्हंते ॥

तत्र पर्षद्वतो गच्छे प्रवेशं कुर्वतश्चतुर्लघु । अथ सचित्तेन शैक्षेण सार्द्धं प्रविशति ततश्चतुर्गुरवः आज्ञादयश्च दोषाः । अथाचित्तेन वस्त्रादिना सह प्रविशति तत उपधिनिष्पन्नं मिश्रसंयोगप्रायश्चित्तम् । तथा सचित्ताचित्तं ददतो गृह्णतश्चैवमेव प्रायश्चित्तम् । अथ पिशुकादिद्वारं चाह ।

ढिंकुणपिसुगादि तहिं, सोउं णाउं व संनिवत्तंते ।
असुगसुतत्थनिमित्तं, तुब्भम्मि गुरूहि पेसविओ ॥

ढिङ्कुणपिशुकदंशमशकादीन् शरीरोपद्रवकारिणस्तत्र श्रुत्वा ज्ञात्वा वा संनिवर्त्तमानस्य मासलघु तथा अमुकश्रुतार्थनिमित्तं गुरुभिर्युष्मदन्तिके प्रेषितोऽहमिति भणतो मासलघु । आहैवं भणतः को नाम दोषः । सूरिराह ।

आणाए जिणिंदाणं, ण हु वलियतराउ आयरियआणा ।
जिण आणाए परिभवो, एवं गव्वो अदिणितो य ॥

जिनेन्द्रैरेव भगवद्भिरुक्तं यथा निर्दोषो विधिना सूत्रार्थनिमित्तं यः समागतस्तस्मै सूत्रार्थौ दातव्यौ न च जिनेन्द्राणामा-

ज्ञायाः सकाशादाचार्याणामाज्ञा बलीयस्तराम् । अपि च एव-माचार्यानुवृत्त्या श्रुते दीयमाने जिनाज्ञायाः परिभवो भवति । तथा प्रेषयत उपसंपद्यमानस्य प्रतीच्छतश्च त्रयाणामपि गर्वो भवति । तीर्थकृतां श्रुतस्य चाविनयः कृतो भवति ततो गुरुभिः प्रेषितोऽहमिति न वक्तव्यम् । यस्तु भीतादिदोषविमुक्तोऽभिधा-रिताचार्यस्यान्तिके आयातः स शुद्धः ।

यस्तु प्रतिषेधकादीनां पार्श्वे तिष्ठति तत्र विधिमाह ।

अन्नं अभिधारेतुं, अप्पडिसेहपरिसिद्धमन्नं वा ।
पविसंत कुलादिगुरु, सचित्तादी व से होउ ॥
ते दो उवालभित्ता, अभिधारज्जंति देंतिमं थेरा ।
घट्टणविआरणं ति य, पुच्छा विप्फालणेगट्ठी ॥

यः पुनरन्यमाचार्यमभिधार्य अप्रतिषेधकं वा पर्यङ्कन्तं वा अन्यं वा प्रविशति तस्य पार्श्वे उपसंपद्यते इत्यर्थः । तं यदि कुला-दिगुरवः कुलस्थविरा गणस्थविराः संघस्थविरा वा जानीयुस्ततो यत्तेनाचित्तं सचित्तं वा तस्याचार्यस्योपनीतं तत्तस्य सकाशा-त् हृत्वा तौ द्वावप्याचार्यप्रतीच्छकौ स्थविरा उपालभन्ते कस्मा-त् त्वया अयमात्मपार्श्वे स्थापितः कस्माद्वा त्वमन्यमभिधार्य स्थितः । एवमुपालभ्य तं प्रतीच्छकं घट्टयित्वा तत् सचित्तादिकं सर्वमभिधारितं तस्याचार्यस्य प्रयच्छन्ति तदन्तिके प्रेषयन्तीत्य-र्थः । अथ घट्टयित्वेति कोऽर्थ इत्याह घट्टनेति वा विचारणेति वा पृच्छेति वा विस्फालनेति वा एकार्थानि पदानि ।

तं घट्टेउ सचित्तं, एसा आरोवणा उ अविहीते ।
वितियपदमसंविग्गे, जयणाए कयंति तो सुद्धो ॥

तं प्रतीच्छकं घट्टयित्वा कमभिधार्य भवान् प्रस्थित आसीदि-ति पृष्ट्वा सचित्तादिकं तस्य अभिधारितस्य पार्श्वे स्थविराः प्रेषयन्तीति गम्यते (एसा आरोवणा उ अविहीए त्ति) या पूर्वं प्रतिषेधकत्वं पर्यन्मीलनं वा कुर्वत आरोपणा भणिता सा अव-धिनिष्पन्ना मन्तव्या विधिनाऽनुकरणं कुर्वाणस्य न प्रायश्चित्तम् । तथा चाह (बिइयपय इत्यादि) यमसाववधारयति स आचा-र्योऽसंविग्नः ततो द्वितीयपदे यतनया प्रतिषेधकत्वं कुर्यात् का पुनर्यतनेति चेदुच्यते । प्रथमं साधुस्तं भाणयति मा तत्र व्रज पश्चादात्मनाऽपि भणति पूर्वोक्तेन वा शिष्यादिव्यापारेण प्रयोगेण वारयेत् । एवं यतनया प्रतिषेधकत्वे कृतेऽपि शुद्धो निर्दोषः ।

अमुमेवार्थमाह ।

अभिधारेंते पास-त्थमादिणो तं वजति सुतं अत्थि ।
जे अपडिसेहदोसा, ते कुव्वंतो वि णिद्दोसो ॥

याननिधारयन्नसौ व्रजति ते आचार्याः पार्श्वस्थादिदोषदुष्टा यच्च श्रुतमसावभिलषति तद्यदि यस्य प्रतिषेधकस्यास्ति ततो ये अप्रतिषेधकत्वं कुर्वतो दोषाः शिष्यव्यापारणादयस्तान् कुर्व-न्नपि निर्दोषस्तदा मन्तव्यः ।

जं पुण सचित्तादी, तं तेसिं देति ण वि सयं गेण्हे ।
वितिए चित्त ण पेसे, जावइयं वा असंथरणे ॥

यत्पुनः सचित्तादिकं प्रतीच्छकेनागच्छता लब्धं तत्तेषामभि-धारिताचार्याणां ददाति न पुनः स्वयं गृह्णाति । द्वितीयपदे यद्ब-स्त्रादिकमचित्तं तदशिवादिभिः कारणैः स्वयमलभमानो न प्रेष-येदपि । अथवा यावदुपयुज्यते तावद् गृहीत्वा शेषं तेषां समीपे प्रेषयेत् । असंस्तरणे वा सर्वमपि गृह्णीयात् । सचित्तमप्यमुना कारणेन न प्रेषयेत् ।

नाऊण य वोच्छेयं, पुव्वगए कालियाणुओगे य ।
सयमेव दिसाबंधं, करेज्ज तेसिं न पेसिज्जा ॥

यस्तेन शैक्ष आनीतः स परममेधावी तस्य च गच्छे नास्ति कोऽप्याचार्यपदयोग्यो यच्च तस्य पूर्वगतं कालिकश्रुतं वा सम-स्ति तस्यापरो गृहीता न प्राप्यते ततस्तयोर्व्यवच्छेदं ज्ञात्वा स्व-यमेव तस्यात्मीयं दिग्बन्धं कुर्यात् न तेषां प्राग्निर्धारितानां पार्श्वे प्रेषयेत् ।

अथ पर्यङ्कतोऽपवादमाह ।

असहा तो परिसिद्ध-त्तणं पि कुज्जा उ मंदधम्मे य ।
पप्प व कालच्छाणे, सचित्तादी तिगिण्हेज्जा ॥

असहाय एकाकी स आचार्यस्ततः संविग्नमसंविग्नं वा सहायं गृह्णीयात् शिष्या वा मन्दधर्माणो गुरूणां व्यापारं न वदन्ति ततो यं वा तं वा सहायं गृह्णतः पर्यङ्कत्वमपि कुर्यात् । श्राद्धा वा मन्दधर्माणो न वस्त्रपात्रादि प्रयच्छन्ति ततो लब्धिसंपन्नं शिष्यं यं वा तं परिगृह्णीयात् । दुर्भिक्षादिकं वा कालमध्वानं वा प्राप्य ये उपग्रहकारिणः शिष्यास्तान् संगृह्णीयात् । अथ योऽसौ प्रतीच्छको गच्छति तस्यापवादमाह ।

कालगयं सोऊणं, असिवादी तत्थ अंतरा वा वि ।
पडिसिद्धं पडिसेहं, सुद्धो अण्णं व विसमाणो ॥

यमाचार्यमभिधार्य व्रजति तं कालगतं श्रुत्वा यद्वा यत्र गन्तुका-मस्तत्रान्तरा वा अशिवादीनि श्रुत्वा पर्यङ्कतः प्रतिषेधकस्य वा अन्यस्य वा पार्श्वे प्रविशेत् शुद्धः एतदविशेषितमुक्तम् । अथात्रै-व भाव्याभाव्यविशेषं विभणिषुराह ।

वच्चंतो वि य दुविहो, दत्तमदत्तस्स मग्गणा होति ।
वत्तम्मि खेत्तवज्जं, अव्वत्ते ण अप्पिओ जाव ॥

यः प्रतीच्छको व्रजति सोऽपि च द्विविधो व्यक्तोऽव्यक्तश्च तयोः सहायः किं दातव्यो न वेति मार्गणा कर्तव्या । तत्र व्यक्तस्य यः सचित्तो विलासः क्षेत्रवर्जं परक्षेत्रं मुक्त्वा भवति स सर्वोऽप्यभि-धारिताचार्यस्याभवति यः पुनरव्यक्तः स सहायैर्यावदद्यापि त-स्याचार्यस्यार्पितो न भवति तावत्परक्षेत्रं मुक्त्वा यत्ते सहाया लभन्ते तत्पूर्वाचार्यस्यैवाभवतीति संग्रहगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवृणोति ।

सुतअव्वत्तो गीतो, वएण जो सोलसण्ह आरेणं ।
तव्विवरीओ वत्तो, वत्तमवत्ते य चउभंगो ॥

अव्यक्तो द्विधा श्रुतेन वयसा च । श्रुतेनाव्यक्तो गीतार्थो वयसा अव्यक्तस्तु षोडशानां वर्षाणामर्वाग्वर्तमानस्तद्विपरीतो व्यक्त उच्यते । अत्र च व्यक्ताव्यक्ताभ्यां चतुर्भङ्गी भवति । श्रुतेना-प्यव्यक्तो वयसाऽप्यव्यक्तः ।१। श्रुतेनाव्यक्तो वयसा व्यक्तः । २ । श्रुतेन व्यक्तो वयसा अव्यक्तः ।३। श्रुतेनापि व्यक्तो वयसाऽपि व्य-क्तः । ४ । अस्य च सहायाः किं दीयन्ते उत न दीयन्ते इत्याह ।

वत्तस्स वि दायव्वा, अपुज्जमाणे सहा य किमु इयरे ।
खेत्तविवज्जं अच्चं- तिएसु जं लब्भति पुरिल्ले ॥

आचार्येण पूर्यमाणेषु साधुषु व्यक्तस्यापि सहाया दातव्याः किं पुनरितरस्याव्यक्तस्य तस्य सुतरां दातव्या इति भावः । तत्र सहाया द्विधा आत्यन्तिका अनात्यन्तिकाश्च । आत्यन्तिका नाम ये तेन सार्द्धं तत्रैवासितुकामाः ये तु तं तत्र मुक्त्वा प्रतिनिवर्त्सि-ष्यन्ते ते अनात्यन्तिकाः । तत्रात्यन्तिकेषु सहायेषु यद्यव्यक्तं

क्षेत्रविवर्जं परक्षेत्रं मुक्त्वा सचित्तादिकं लभते (तत्र पुरिल्लोत्ति) तस्याचार्यस्याभिमुखं व्रजति स पुरोवर्ती भण्यते अभिधारित इत्यर्थस्तस्य सर्वमपि सचित्तादिकमाभवति । परक्षेत्रेषु लब्धं क्षेत्रिकस्याभाव्यम् ।

जइ णेउं पत्तुमणा, नंते मग्गिले वत्तिपुरिमस्स।
नियमव्वत्तसहाया–णं तु णियत्तत्ति जं सोयं ॥

अथ ते सहायास्तं तत्र नीत्वा आगन्तुकामा अनात्यन्तिका इत्यर्थस्ततो यत्ते सहाया लभन्ते तत्सर्वमपि (मग्गिल्लेत्ति) यस्य सकाशात्प्रस्थितास्तस्यात्मीयस्याचार्यस्याभवति (वत्तिपुरिमस्सत्ति) यत्पुनः स व्यक्तः स्वयमुत्पादयति यत्पुरिमस्य अभिधारितस्याभवति यः पुनरव्यक्तस्तस्य नियमेनैव सहाया दीयन्ते ते च सहाया यद्यात्यन्तिकास्तदा यदसौ ते च लभन्ते तदभिधारितस्याभाव्यम् । अथ तं तत्र नीत्वा निवर्तते ततो यदसौ ते च परक्षेत्रं मुक्त्वा लभन्ते तत्सर्वं पूर्वाचार्यस्याभवति यावदद्याप्यसौ नार्पितो भवति ।

बितियं अपुज्जयंते, न देज्ज वा तस्स सो सहाये तु ।
वइगादि अपडिवज्झं–तगस्स उवही विसुद्धो उ ॥

द्वितीयपदमत्र भवति अपूर्यमाणेषु साधुषु सहायान् साधून् तस्याचार्या न दद्यात् स चात्मना श्रुतेन वयसा च व्यक्तस्तस्य व्रजिकादावप्रतिबध्यमानस्योपधिर्विशुद्धो भवति नोपहन्यते । अथ व्रजिकादिषु प्रतिबध्यते तत उपधेरुपघातो भवति ।

एगे तू वच्चंते, उग्गहवज्जं तु लभति सच्चित्तं ।
वच्चंति गिलाणा अं–तरा तु तहि मग्गणा होइ ॥

यो व्यक्त एकाकी व्रजति स यद्यन्यस्याचार्यस्य योऽवग्रहस्तद्वर्जिते अनवग्रहक्षेत्रे यत्किंचिल्लभते तत् सचित्तमभिधार्यमाणस्याभवति (वच्चंतइत्यादि) योऽसौ ज्ञानार्थं व्रजति स द्वौ त्रीन् वा आचार्यान् कदाचिदभिधारयेत् तेषां मध्ये यो मे अभिरोचिष्यते तस्यान्तिके उपसंपदं गृहीष्यामीति कृत्वाऽसावन्तरा ग्लानो जातस्तैश्चाचार्यैः श्रुतं यथाऽस्मानभिधार्य साधुरागच्छन् पथि ग्लानो जात इति तत्रेयमाभाव्यानाभाव्यमार्गणा भवति ॥

आयरिया दोण्णि गया, एक्के एक्कं च णागए गुरुगा ।
ण य लभती सच्चित्तं, कालगते विप्परिणए वा ॥

यदि तौ द्वावप्याचार्यावागतौ ततो यत्तेन लब्धं तदुभयोरपि साधारणम् । अथैकस्तयोरागत एकश्च द्वितीयो नागतस्ततोऽनागतस्य चतुर्गुरु यच्च सच्चित्तमचित्तं वा तदसौ न लभते । यस्तं गवेषयितुमागतस्तस्य सर्वमाभवति एवं त्र्यादिसंख्याकेष्वाचार्येष्वभिधारितेषु भावनीयम् । अथासौ ग्लानः कालं गतः तत्रापि यो गवेषयितुमागच्छति तस्यैवाभवति नेतरेषाम् । अथासौ विपरिणतस्ततो यस्य विपरिणतः स न लभते यत्पुनः सचित्तादिकमभिधार्यमाणे लब्धं पश्चाद्विपरिणतस्ततो यदविपरिणते भावे लब्धं तल्लभते विपरिणते भावे लब्धं न लभते ।

पंथसहायसमत्थो, धम्मं सोऊण पव्वयामि त्ति ।
खेत्ते य बाहि परिणए, वाताहते मग्गणा इणमो ॥

योऽसौ ज्ञानार्थं प्रस्थितस्तस्य पथि गच्छन् कश्चित् मिथ्यादृष्टिर्वाताहतः समर्थः सहायो मिलितः स च तस्य पार्श्वे धर्मं श्रुत्वा प्रव्रजामीति परिणाममुपगतवान् स च परिणाममुपगतैः साधुभिरपरिगृहीते क्षेत्रे जातो भवेत् क्षेत्राद्वा बहिरिन्द्रस्थानादौ वा अपरिगृहीते वा क्षेत्रे ततस्तस्मिन् वाताहते प्रव्रजितुं परिणते इयं मार्गणा भवति ॥

खेत्तम्मि खेत्तियस्स, खेत्तबहिं परिणए पुरेल्लस्स ।
अंतरपरिणयविप्परि–णएण एगा उ मग्गणता ॥

साधुपरिगृहीतक्षेत्रे प्रव्रज्यापरिणतः क्षेत्रिकस्याभवति । क्षेत्राद्बहिः परिणतस्तु (पुरिल्लस्सत्ति) तस्यैव साधोराभवति अपान्तराले स प्रव्रज्यायां परिणतो विपरिणतश्च भवति ततः क्षेत्रे च धर्मकथिकस्य रागद्वेषप्रतीत्याऽनेका मार्गणाः । तद्यथा यदि धर्मकथी ऋजुः भयात्कथयति तदा क्षेत्रे परिणतः क्षेत्रिकस्याभवति अक्षेत्रे परिणतो धर्मकथिकस्य । अथ विपरिणतेन वेगेन कथयति यदा क्षेत्रान्निर्गतो भविष्यति तदा कथयिष्यामि न मे अधुना भवति एवं क्षेत्रनिर्गतस्य कथिते यदि परिणतस्तदा क्षेत्रिकस्याभवतीत्येवं विभाषा कर्तव्या ।

वीसज्जियम्मि एवं, अविसज्जिए चउलहुं व आणादी ।
तेसिं पि हुंति लहुगा, अविधिविही सा इमा होइ ॥

एवमेव विधिर्गुरुणा विसर्जिते शिष्ये मन्तव्यः । अथाविसर्जितो गच्छति तदा शिष्यस्य प्रतीच्छकस्य च चतुर्लघु । अथ विसर्जितो द्वितीयं वारमनापृच्छ्य गच्छति तदा मासलघु आज्ञादयश्च दोषाः । येषामपि समीपेऽसौ गच्छति तेषामप्यविधिनिर्गतं तं प्रतीच्छतां चत्वारो लघवः । सचित्तादिकं वा भाव्यं न लभन्ते एषोऽविधिरुक्तः । विधिः पुनरयं वक्ष्यमाणो भवति । स पुनराचार्य एभिः कारणैर्न विसर्जयति ।

परिवार पूयहेतुं, अविसज्जंते ममत्तदोसा वा ।
अणुलोमेण गमेज्जा, दुक्खं खु विमुंचियं गुरुणो ॥

आत्मनः परिवारनिमित्तं न विसर्जयति बहुभिर्वा परिवारितः पूजनीयो भविष्यामि मम शिष्योऽन्यस्य पार्श्वे गच्छतीति ममत्वदोषाद्वा न विसर्जयति एवमविसर्जयन्तं गुरुमनुलोमा अनुकूलैर्वचोभिर्गमयेत् कुत इत्याह । (दुक्खंखुत्ति) खलुरवधारणे गुरवो विमोक्तुं परमोपकारकारित्वात् न च ते यतस्ततो विमोक्तुं शक्या इति भावः । ततः प्रथमत एव विधिना गुरूनापृच्छ्य गन्तव्यम् । कः पुनर्विधिरिति चेदुच्यते ।

नाणम्मि तिण्णि पक्खा, आयरिय उवज्झाय सेसगाणं वा ।
एक्केकपंचदिवसे, अहवा पक्खेण एक्केक्कं ॥

ज्ञानार्थं गच्छता त्रीन् पक्षानापृच्छा कर्त्तव्या तत्र प्रथममाचार्यं पञ्चदिवसानापृच्छति यदि न विसर्जयति तत उपाध्यायं पञ्च दिवसानापृच्छेत् यदि सोऽपि न विसर्जयति तदा शेषाः साधवः पञ्च दिवसान् पृष्टव्या एष एकः पक्षो गतस्ततो द्वितीयपक्षमेवाचार्योपाध्यायशेषसाधून् प्रत्येकमेकैकं पञ्चभिर्दिवसैः पृच्छति तृतीयमपि पक्षमेवं पृच्छति एवं त्रयः पक्षा भवन्ति । अथवा निरन्तरमेवाचार्यं एकं पक्षमापृच्छनीयस्तत उपाध्यायोऽप्येकं पक्षं गच्छसाधवोऽप्येकं पक्षम् । एवं च त्रयः पक्षाः एवमपि यदि न विसर्जयन्ति ततोऽविसर्जित एव गच्छति ।

एयविहमागतं तु, पडिच्छअपडिच्छणे भवे लहुगा ।
अहवा इमेहिं आगम, एगादि पडिच्छतो गुरुगा ॥

एतेन विधिना आगतं प्रतीच्छकं प्रतीच्छेत् । अप्रतीच्छतश्चतुर्लघुका भवेयुः । अथामीभिरेकादिभिः कारणैरागतं प्रतीच्छति ततश्चतुर्गुरुकाः तान्येवैकादीनि कारणान्याह ।

एगे अपरिणते य, अयाहारे य थेरए ।

गिलाणे बहुरोगे य, पाहुडे मंदधम्मए ॥

एकाकिनमाचार्यं मुक्त्वा स समागतः। अथवा तस्याचार्यस्य पार्श्वे ये तिष्ठन्ति ते अपरिणता आहारवस्त्रपात्रशय्यास्थण्डिलाना-मकल्पिकास्तैः सहितमाचार्यं मुक्त्वा आगतः। अथवा स आ-चार्याधारस्तमेव पृष्ट्वा सूत्रार्थवाचनां ददाति स्थविरो वा स आचार्यः। यद्वा तदीये गच्छे कोऽपि साधुः स्थविरस्तस्य स एव वैयावृत्त्यकर्त्ता ग्लानो वा बहुरोगी वा स आचार्यः ग्लानोऽधुनो-त्पन्नरोगः। बहुरोगिणामचिरकालं बहुभिर्वा रोगैरभिभूतः। अथवा शिष्यास्तस्य मन्दधर्माणस्तस्यैव गुणेन सामाचारीमनुपालयन्ति एवंविधमाचार्यं परित्यज्यागतः (पाहुडेत्ति) गुरुणा समं प्राभृतं कलहं कृत्वा समागतः। अथवा प्राभृतकारिणःपाखण्डिकास्तस्य शिष्यास्तस्यैव गुणेनागतः।

एयारिसं विउस्सज्ज, विप्पवासो ण कप्पती ।

सीसपडिच्छआयरिए, पायच्छित्तं विहिज्जती ॥

एतादृशमाचार्यं व्युत्सृज्य विप्रवासो गमनं कर्तुं न कल्पते यदि गच्छति ततः शिष्यस्य प्रतीच्छकस्याचार्यस्य च त्रयाणामपि प्रायश्चित्तं विधीयते तत्रैकं ग्लानं वा मुक्त्वा शिष्यस्य प्रतीच्छ-कस्य वा समागतस्य चतुर्गुरुकाः यश्चाचार्यः प्रतीच्छति तस्या-पि चतुर्गुरु। प्राभृते शिष्यप्रतीच्छकयोश्चतुर्गुरुकमेव। आचार्यस्य पञ्च रात्रिंदिवं छेदः। शेषेषु परतादिषु पदेषु शिष्यस्य चतुर्गुरु। प्रतीच्छकस्य चतुर्लघु आचार्यस्यापि शिष्यं प्रतीच्छत एतेषु चतु-र्गुरु प्रतीच्छकप्रतीच्छकस्य चतुर्लघु। प्रतीच्छकं प्रतीच्छतश्चतुर्ल-घु। अथ ज्ञानार्थं त्रीन् एकानाप्रच्छनीयमित्यत्रापवादमाह।

बिइयपदमसंविग्गे, संविग्गे चेव कारणागाढे ।

नाऊण तस्स भावं, कप्पति गमणं अणापुच्छा ॥

द्वितीयपदं तत्र भवति। आचार्यादिष्वसंविग्नीभूतेषु न पृच्छेदपि च संविग्नेष्वपि वा किंचिदागाढं चारित्रविनाशकारणं स्त्रीप्रभृत-मात्मनः समुत्पन्नं ततोऽनापृच्छ्यापि च गच्छति तेषां वा गुरूणां स्वभावं ज्ञात्वा तेनादूघृष्टाः सन्तः कथमपि विसर्जयिष्यन्तीति मत्वा अनापृच्छ्यापि गमनं कल्पते। अथाविसर्जितेन गन्तव्यमि-त्यपवदति॥

अज्झयणं वोच्छिन्नं ति,तस्स य गहणम्मि अत्थि सामत्थं ।

ण वि वियरंति चिरेण वि, एतेण विसज्जितो गच्छे ॥

किमाप्यध्ययनं व्यवच्छिद्यते तस्य च तद्ग्रहणे सामर्थ्यमस्ति न च गुरवश्चिरेणापि वितरन्ति गन्तुमनुजानन्ते एतेन कारणेनाविस-र्जितोऽपि गच्छेत्। अविधिना आगत आचार्येण स प्रतीच्छनीय इत्यस्यापवादमाह।

नाऊण य वोच्छेदं, पुव्वगते कालियाणुओगे य ।

अविहि अणापुच्छागत, सुत्तत्थविजाणओवोए ॥

पूर्वं गते कालिकश्रुते वा व्यवच्छेदं ज्ञात्वा अविधिना प्रव्रजिका-दिप्रतिबन्धेनागतमनापृच्छ्यागतं वा सूत्रार्थज्ञापको वा येन क-श्चिद्दोषः यत्नेन प्रतीच्छकेन शैक्षस्तस्याभिधारितस्यानाभाव्य आनीतः सन् गृहीतव्य इत्यपवदति।

नाऊण य वोच्छेदं, पुव्वगये कालियाणुयोगे य ।

सुत्तत्थजाणगस्सा, कारणजाते दिसाबंधो ॥

[पूर्व]गते कालिकश्रुते वा व्यवच्छेदं ज्ञात्वा सूत्रार्थज्ञापकेन कारणजाते अनाभाव्यस्याप्यात्मीयो दिग्बन्धः कर्त्तव्यः। आह किमर्थमनिबद्धो न दाप्यते उच्यते अनिबद्धः स्वयमेव कदाचि-न्निर्गच्छन् पूर्वाचार्येण वा नीयेत कालदोषेण वा ममत्वाभा-वमालम्ब्य वाचयिष्यतीति दिग्बन्धोऽनुज्ञातः। इदमेव स-विशेषमाह॥

ससहाय अवत्तेणं, खेत्ते वि उवट्ठियं तु सच्चित्तं ।

दलियं णाउं बंधंति, उभयममत्तट्ठया तं वा ॥

अव्यक्तेन ससहायेन यः शैक्षो लब्धो यश्च परक्षेत्रेऽपि उपस्थितः सचित्तः स पूर्वाचार्यस्य क्षेत्रिकाणां वा यद्यप्याभाव्यस्तथाऽपि तं दलिकं परमेमेधाविनमाचार्यपदयोग्यं ज्ञात्वा यद्यात्मीये गच्छे नाचार्यपदयोग्यः ततस्तस्यात्मीयां दिशं बध्नाति स्व-शिष्यत्वेन स्थापयतीत्यर्थः। कुत इत्याह उभयस्य साधुसाध्वी-वर्गस्य तत्र शैक्षो ममत्वमस्माकमयमित्येवं ममकारो भूयादिति कृत्वा। यद्वा स्वगच्छीयसाधूनां तस्य च शैक्षस्य परस्परं संमे-लका वयमित्येवं ममत्वं भविष्यतीति बुद्ध्वा तमात्मीयशिष्य-त्वेन बध्नाति (तं व त्ति) यो वा प्रतीच्छक आयातस्तमपि ग्रह-णाधारणासमर्थं च विज्ञाय स्वशिष्यं स्थापयति एवं शैक्षः प्र-तीच्छको वा कारणे शिष्यतया निबद्धः सन् यदा निर्मातो भवति। तदा॥

आयरिए कालगए, परियट्टइ तं गणो उ सो चेव ।

चोएति य अपढंते, इमा उ तह मग्गणा होइ ॥

आचार्ये कालगते सति गच्छस्य निबद्धाचार्यस्य च व्यवहारो भण्यते स स्वयमेव तं गणं परिवर्तयति स च गच्छो यदि श्रुतं न पठति ततस्तं अपठन्तं नोदयति यदि नोदिता अपि ते गच्छ-साधवो न पठन्ति तत इयमाभवद्व्यवहारमार्गणा भवति॥

साहारणं तु पढमे, बितिए खेत्तम्मि ततियसुहदुक्खे ।

अणिहज्जंते सीसे, सा एक्कारस विभागा ॥

कालगतस्याचार्यस्य प्रथमे वर्षे सचित्तादिकं साधारणं यद-सौ प्रतीच्छकाचार्य उत्पादयति तत्तस्यैवाभवति। यदीतरे गुरुकुलसाधव उत्पादयन्ति तत्तेषामेवाभवतीति भावः। द्वितीये वर्षे यत् क्षेत्रोपसंपन्नो लभते तत्तेऽपठन्तो लभन्ते। तृतीये वर्षे यत् सुखदुःखोपसंपन्नो लभते तत्ते लभन्ते। चतुर्थे वर्षे कालगताचार्यशिष्या अनधीयाना न किंचिल्लभन्ते। शेषा नाम येऽधीयते तेषामधीयानानां सद्यस्साणा एकादश विभागाः भ-वन्ति। शिष्यः पृच्छति क्षेत्रोपसंपन्नः सुखदुःखोपसंपन्नो वा किं लभते। सूरिराह॥

खेत्तोवसंपयाए, वावीसं संथुया य मित्ता य ।

सुहदुक्खमित्तवज्जा, चउत्थए नालबद्धाई ॥

क्षेत्रोपसंपदा उपसंपन्नो द्वाविंशति अनन्तरपरम्परावल्लीबद्धान् मातापित्रादीन् अनान् लभते संस्तुतानि च पूर्वापश्चात्संस्तवसं-बद्धानि प्रपौत्रश्वसुरादीनि मित्राणि च सह जातकादीनि लभते दृष्टाभाषितानि तु न लभते। सुखदुःखोपसंपन्नेषु एतान्येव मि-त्रवर्जानि लभते। चतुर्थस्तु एवंविधोपमः प्रक्रमप्रामाण्यात् श्रु-तोपसंपन्नः स केवलान्येव द्वाविंशतिनालबद्धानि लभते अयं च प्रसङ्गेनोक्तः क्षेत्रोपसंपन्नसुखदुःखापन्नयोर्यदाभाव्यमुक्तं तत्ते शि-ष्या अनधीयाना द्वितीये तृतीये च वर्षे यथाक्रमं लभन्ते। चतुर्थे वर्षे सर्वमप्याचार्यस्याभवति न तेषाम्। ये तु शिष्या अधीयते तेषां विधिरुच्यते तस्य कालगताचार्यस्य चतुर्विधो गणो भवेत्।

शिष्याः शिष्यिकाः प्रतीच्छकाः प्रतीच्छिकाश्चेति । एतेषां पूर्वोद्दिष्टपश्चादुद्दिष्टयोः संवत्सरसंख्ययैकादश गमा भवन्ति । पूर्वोद्दिष्टानां यत्तेनाचार्येण जीवता तेषां श्रुतमुद्दिष्टं यत्पुनस्तेन प्रतीच्छकाचार्येणोद्दिष्टं तत्पश्चादुद्दिष्टम् । तत्र विधिमाह ।

पुव्वुद्दिट्ठे तस्स, पच्छुद्दिट्ठे पवाययंतस्स ।
संवच्छरम्मि पढमे, पडिच्छिए जं तु सच्चित्तं ॥

यदाचार्येण जीवता प्रतीच्छकस्य पूर्वमेवोद्दिष्टं तदेव पठन् प्रथमे वर्षे यत् सचित्तमचित्तं वा स लभते तत्तस्य कालगताचार्यस्याभवति एष एको विभागः । अथ पश्चादुद्दिष्टं ततः प्रथमसंवत्सरे यत् सचित्तादिकं लभते तत्सर्वं प्रवाचयतः प्रतीच्छकस्याचार्यस्याभवति एष द्वितीयो विभागः ।

पुव्वं पच्छुद्दिट्ठे, पडिच्छए जं तु होइ सच्चित्ते ।
संवच्छरम्मि बितिए, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

प्रतीच्छकः पूर्वोद्दिष्टं पश्चादुद्दिष्टं वा पठन् यत्तस्य सचित्तादिकं तदा द्वितीये वर्षे सर्वमपि प्रवाचयतो भवति । एष तृतीयो विभागः । अथ पश्चाच्छिष्यस्याभिधीयते ।

पुव्वं पच्छुद्दिट्ठे, सेसम्मि उ जं तु होइ सच्चित्तं ।
संवच्छरम्मि पढमे, तं सव्वं गुरुस्स आभवइ ॥

शिष्यस्य कालगताचार्येण वा उद्दिष्टं भवेत् प्रतीच्छकाचार्येण वा तदसौ पठन् यत् सचित्तादिकं लभते तत्सर्वं प्रथमे संवत्सरे गुरोः कालगताचार्यस्याभवति एष चतुर्थो विभागः ।

पुव्वुद्दिट्ठं तस्स, पच्छुद्दिट्ठं पवाययंतस्स ।
संवच्छरम्मि बितिए, सीसम्मि उ जं तु सच्चित्तं ॥

शिष्यस्य पूर्वोद्दिष्टमधीयानस्य द्वितीयवर्षे सचित्तादिकं कालगताचार्यस्याभवतीति पञ्चमो विभागः पश्चादुद्दिष्टं पठतः शिष्यस्य सचित्तादिकं प्रवाचयत आभाव्यं भवतीति षष्ठो विभागः ।

पुव्वं पच्छुद्दिट्ठे, सीसम्मि उ जं तु होइ सच्चित्तं ।
संवच्छरम्मि ततिए, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पश्चादुद्दिष्टं वा पठति शिष्ये सचित्तादिकं तृतीये वर्षे सर्वमपि प्रवाचयत आभवतीति सप्तमो विभागः ॥

पुव्वुद्दिट्ठे तस्स, पच्छुद्दिट्ठे पवाययंतस्स ॥
संवच्छरम्मि पढमे, सिस्सिणिए जं तु सच्चित्तं ॥

शिष्यिकायां पूर्वोद्दिष्टपठन्त्यां सचित्तादिकं तस्य कालगताचार्यस्य प्रथमे वर्षे आभाव्यमित्यष्टमो विभागः । पश्चादुद्दिष्टमधीयानायां प्रवाचयत आभाव्यं नवमो विभागः ॥

पुव्वं पच्छुद्दिट्ठे, सिस्सिणिए जं तु होइ य सच्चित्तं ।
संवच्छरम्मि बाए, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पश्चादुद्दिष्टं वा पठन्त्यां शिष्यिकायां सचित्तादिलाभो द्वितीये वर्षे प्रवाचयत आभवतीति दशमो विभागः ।

पुव्वं पच्छुद्दिट्ठं, पडिच्छिगा जं तु होति सच्चित्तं ।
संवच्छरम्मि पढमे, तं सव्वं पवाययंतस्स ॥

पूर्वोद्दिष्टं पश्चादुद्दिष्टं वा पठन्त्यां प्रतीच्छिकायां प्रथम एव संवत्सरे सर्वमपि प्रवाचयत आभवति एष एकादशो विभागः । एक एष आदेश उक्तः । अथ द्वितीयमाह ॥

संवच्छराइ तिन्नि उ, सीसम्मि पडिच्छए उ तद्दिवसं ।
एवं कुले गणे य, संवच्छरे संघे य छम्मासो ॥

प्रतीच्छकाचार्यास्तेषां कुलसत्को गणसत्कः संघसत्को वा भवेत् तत्र यदि तत्सत्कः तदा त्रीन् संवत्सरान् शिष्याणां वाच्यमानानां सचित्तादिकं न गृह्णाति । यत्पुनः प्रतीच्छकास्तेषां वाच्यमानानां यस्मिन्नेव दिने आचार्यः कालगतस्तद्दिवसमेव गृह्णाति एवमेव कुलसत्के विधिरुक्तः । अथाऽसौ गणसत्कस्तत्संवत्सरं शिष्याणां सचित्तादिकं नापहरति यस्तु कुलसत्को गणसत्को वा न भवति स नियमात् संघसत्कः स च षण्मासान् शिष्याणां सचित्तादिकं न गृह्णाति । तेन च प्रतीच्छकाचार्येण तत्र गच्छे वर्षत्रयमवश्यं स्थातव्यम् । परतः पुनरिच्छा ।

तत्थेव य निम्माए, अणिग्गए निग्गए इमा मेरा ।
सकुले तिन्नि तियाइं, गणे दुगसंवच्छरं संघे ॥

तत्रैव प्रतीच्छकाचार्यसमीपे तस्मिन्ननिर्गते यदि कोऽपि गच्छे निर्मातस्तदा सुन्दरम् । अथ न निर्मातः स च वर्षत्रयात्परतो निर्गतस्ते वा गच्छीया एष सांप्रतमस्माकं सचित्तादिकं हरतीति कृत्वा ततो निर्गतस्तदा इयं मर्यादा सामाचारी (सकुलेइत्ति) स्वकुले स्वकीयकुलस्य समवायं कृत्वा कुलस्य कुलस्थविरस्य वा उपतिष्ठन्ते ततः कुलं तेषां वाचनाचार्यं ददाति वारकेण वा वाचयति । कियन्तं कालमित्याह (तिन्नितियत्ति) त्रयस्त्रिका भवन्ति । ततो नव वर्षाणि वाचयतीत्युक्तं भवति । यदा भवता निर्मातस्तदा सुन्दरम् । अथैकोऽपि न निर्मातस्ततः कुलं सचित्तादिकं गृह्णातीति कृत्वा गणमुपतिष्ठन्ते गणोऽपि द्वे वर्षे पाठयति न सचित्तादिकं हरति । यद्येवमपि निर्मातस्ततः संघमुपतिष्ठन्ते संघोऽपि वाचनाचार्यं ददाति स च संवत्सरं पाठयति एवं द्वादश वर्षाणि भवन्ति यद्येवमेकोऽपि निर्मातस्ततः पुनरपि कुलादिस्थविरेषु वा तेन क्रमेणोपतिष्ठन्ते तावन्तमेव कालं कुलादीनि यथाक्रमं पाठयन्ति न सचित्तादिकं हरन्ति एवमन्यान्यपि द्वादश वर्षाणि भवन्ति पूर्वद्वादशभिश्च मीलितानि जाता वर्षाणां चतुर्विंशतिः । यद्येतावता कालेन नैकोऽपि निर्मातस्तदा विहरन्तु अथ निर्मातस्ततो भूयोऽपि कुलगणसंघेऽपि तथैवोपतिष्ठन्ते तेऽपि च तथैव पाठयन्ति । एतान्यपि द्वादश वर्षाणि चतुर्विंशत्या मील्यन्ते जाता षट्त्रिंशत् यद्येवं षट्त्रिंशता वर्षैरेकोऽपि निर्मातस्ततो विहरन्तु । अथैकोऽपि न निर्मातः । कथमिति चेदुच्यते ।

ओमादिकारणेहिं च, दुम्मेहत्तेण वा न निम्माओ ।
काऊण कुलसमायं, कुलथेरे वा उवट्ठंति ॥

अवमादिकारणैरशिवादिभिः कारणैरनवरतमपरापरग्रामेषु पर्यटतां दुर्मेधतया वा नैकोऽपि निर्मातस्ततः कुलसमवायं कृत्वा कुलस्थविरान् वा सर्वेऽप्युपतिष्ठन्ते ततस्तैरुपसंपदं ग्राहयितव्याः कुत्र पुनरिति चेदुच्यते ।

पव्वज्जएगपक्खिय, उवसंपययं गहा सए ठाणे ।
छत्तीसातिक्कंते, उवसंपयए उवादाए ॥

यः प्रव्रज्ययैकपाक्षिकस्तस्य पार्श्वे उपसंपदं ते कुलस्थविरा ग्राहयेयुः सा च उपसंपत् पञ्चधा वक्ष्यमाणरीत्या भवति तस्यां चोपसंपदि षट्त्रिंशद्वर्षातिक्रमे प्राप्तायां (सए ठाणेत्ति) विभक्तिव्यत्ययात् स्वकमात्मीयं स्थानमुपादाय गृहीत्वा तैरुपसंपत्तव्यमिदमेव भावयति ।

गुरुसज्झिलओमज्जं, तिउपउ गुरु गुरुस्स वा नत्तू ।
अहवा कुलिच्चतो उ, पव्वज्जा एगपक्खीओ ॥

"गुरुमाज्झिल्लको" गुरूणां सहाध्यायी पितृव्यस्थानीयः मज्झिल्लक आत्मनः स ब्रह्मचारी भ्रातृस्थानीयो गुरुगुरुः पितामहस्थानीयो गुरोः संबन्धी तं प्राप्तशिष्य आत्मनो भ्रातृव्यस्थानीय एते प्रव्रज्ययैकपाक्षिका उच्यन्ते । अथवा कुलः समानकुलोद्भवः सोऽपि प्रव्रज्ययैकः एतेषां समीपे यथाक्रममुपसंपत्तव्यम् ।

पव्वज्जाए सुएण य, चउभंगुव्वसंपया कमेणं तु ।
पुव्वाहि य वीसरिए, पढमासइ ततियभंगे उ ॥

इहैकपाक्षिकप्रव्रज्यया श्रुतेन च भवति । तत्र प्रव्रज्यैकपाक्षिकोऽनन्तरमुक्तः श्रुतैकपाक्षिको येन सहैकवाचनिकसूत्रम् ! अत्र चतुर्भङ्गी । प्रव्रज्ययैकपाक्षिकः श्रुतेन च १ प्रव्रज्यया न श्रुतेन २ श्रुतेन न प्रव्रज्यया ३ न प्रव्रज्यया न श्रुतेन ४ एतेषु चामुना क्रमेणोपसंपत्प्रतिपत्तव्या (पढमाइत्यादि) प्रथमतः प्रथमभङ्गे उपसंपत्तव्यं तदभावे तृतीये भङ्गे कुत इत्याह यतः पूर्वाधीतं श्रुतं स्मृतं सत्तेषु सुखेनैवाह्लापयितुं शक्यते श्रुतैकपाक्षिकत्वात् ।

अथ पञ्चविधामुपसंपदमाह ।

सुयसुहदुक्खक्खेत्ते, मग्गे विणओवसंपयाए य ।
बावीसं संथुयं सं–दिट्ठभट्ठे य सव्वे य ॥

श्रुतोपसंपत् सुखदुःखोपसंपत् क्षेत्रोपसंपत् मार्गोपसंपत् विनयोपसंपत् एवं एषा पञ्चविधा उपसंपत् (बृ० ४ उ०) एतासु श्रुतग्रहणायान्यमाचार्यमुपसंपद्यमानस्य श्रुतोपसंपत् ३ मार्गे व्रजतो मम यौष्माकी निश्रेति मार्गोपसंपत् ४ विनयं कर्तुं गच्छान्तरमुपसंपद्यमानस्य विनयोपसंपत् ५ भाष्यकृताऽप्युक्तम् । "उपसंपयपंचविहा, सुयसुहदुक्खे य खित्तमग्गे य । विण उपसंपया विविय, पंचविहा होइ नायव्वा" एतासामन्यतरामुपसंपदं प्रथममावहानस्य विभागालोचना भवति विहारे कृते निरतिचारस्याप्यालोचना भवति।अयं भावः एकाहात्पक्षाद्वर्षाद्वा यदा सांभोगिकाः स्पर्द्धकपतयो गीतार्थाचार्या मिलन्ति तदा निरतिचारोऽप्यन्योन्यस्य विहारालोचनां स्वस्वविहारक्रमानुष्ठितप्रकाशरूपां ददातीति (जीत०। पं०चू०। पं० भा०) एतासूपसंपत्सु व्यवहारमाह (बावीस इत्यादि) श्रुतोपसंपदि द्वाविंशति नालबद्धानि लभ्यन्ते तद्यथा माता १ पिता २ भ्राता ३ भगिनी ४ पुत्रो ५ दुहिता ६ मातुर्माता ७ मातुःपिता ८ मातुर्भ्राता ९ मातुर्भगिनी १० एवं पितुर्माता ११ पितुःपिता १२ पितुर्भ्राता १३ पितुर्भगिनी १४ भ्रातृपुत्रो १५ भ्रातृदुहिता १६ भगिन्याः पुत्रः १७ भगिन्याः पुत्रिका १८ पुत्रस्य पुत्रः १९ पुत्रस्य पुत्रिका २० दुहितुः पुत्रः २१ दुहितुः पुत्रिका २२ चेति । एतानि द्वाविंशतिरपि श्रुतोपसंपदं प्रतिपन्नस्याभवन्ति । सुखदुःखोपसंपन्नास्तु एतां द्वाविंशतिमन्यांश्च पूर्वसंस्तुतपश्चात्संस्तुतान् प्रपौत्रश्वसुरादीन् लभते। क्षेत्रोपसंपन्नस्तु तान् सर्वानपि वयस्यांश्च लभते। मार्गोपसंपन्न एतान् सर्वानपि लभते। अपरं च ये केचित् दृष्टा भाषितास्तानपि प्राप्नोति। विनयोपसंपदं प्रतिपन्नस्तु सर्वानपि ज्ञाताज्ञातदृष्टादृष्टान् लभते नवरं विनयार्हस्य विनयं प्रयुङ्क्ते 'सपच्छाणेणि' यदुक्तं तस्याऽयमर्थः । पञ्चविधाऽप्युपसंपत् तस्मिन् स्थाने प्रतिपत्तव्या। किमुक्तं भवति । श्रुतोपसंपदं प्रतिपित्सोर्यस्य पार्श्वे श्रुतमस्ति तत्तस्य स्वस्थानम् । सुखदुःखार्थिनः स्वस्थानं यत्र वैयावृत्त्यकराः सन्ति । क्षेत्रोपसंपदर्थिनो यदीये क्षेत्रे भक्तपानादिकमस्ति । मार्गोपसंपदर्थिनो यत्र मार्गज्ञः सन्ति । विनयोपसंपदर्थिनो यत्र विनयकरणं युज्यते एतानि स्वस्थानानि । अथवा स्वस्थानं नाम प्रव्रज्यया श्रुतेन च ये एकपाक्षिकास्तत्र प्रथमस्य समुपसंपत्तव्यम् । पश्चात्कुलेन श्रुतेन चैकपाक्षिकस्य पार्श्वे । ततः श्रुतेन गणेन च एकपाक्षिकस्य समीपे ततः श्रुतेनैकपाक्षिकस्य समीपे ततः प्रव्रज्ययैकपाक्षिकस्य सकाशे ततः प्रव्रज्यया श्रुतेन वा नैकपाक्षिकस्यापि पार्श्वे उपसंपत्प्रतिपत्तव्यम् । आह । साधर्मिकवात्सल्याराधनार्थं सर्वेणाऽपि सर्वस्य श्रुताध्ययनादि कर्त्तव्यं ततः किमर्थं प्रथमं प्रव्रज्याकुलादि निरासन्नतरेषूपसंपद्यत इत्याह ।

सव्वस्स वि कायव्वं, निच्छयओ किं कुलं च अकुलं च ।
कालसभावममत्ते गारवलज्जादिकं हिंति ॥

निश्चयतः सर्वेण सर्वस्याप्यविशेषेण श्रुतवाचनादिकमात्मनो विपुलतरां निर्जरामभिलषता कर्त्तव्यम् । किं कुलमकुलं चेत्यादिनिवारणायाः परदुःषमालक्षणो यः कालस्तस्य यः स्वभावोऽनुभावस्तेनात्मीयोऽयमित्यादिकं यन्ममत्वं तच्च गुर्वादिविषयं गौरवं बहुमानबुद्धिर्या च तदीया लज्जा एतैः प्रेरिताः सुखेनैव करिष्यन्तीति कृत्वा प्रथमं प्रव्रज्यादिनिरासन्नतरेषूपसंपद्यन्ते गतं ज्ञानार्थं गमनम् ।

अथ दर्शनार्थं गमनमाह ।

कालियपुव्वगए वा, णिम्माओ जति य अत्थि सेसत्ति ।
दंसणदीवगगहिउं, गच्छइ अहवाइगेहिं तु ॥

कालिकश्रुते पूर्वगते च यद्वा यस्मिन्काले श्रुतं प्रचरति तस्मिन् । अर्थार्थेन च यदा निर्मातो भवति यदि च तस्य ग्रहणधारणाशक्तिस्तथाविधा समस्ति तथाविधानि ततो दर्शनदीपकानि सम्यग्दर्शनज्ञानसहकारीणि यानि सम्मत्यादीनि शास्त्राणि तेषां हेतोरन्यं गणं गच्छति अथवा एभिः कारणैर्गच्छेत् ।

भिक्खूगा जहिं देसे, वोडिय थलिणिण्हएहि संसग्गी ।
ते सं पण्णवणंति, असहमाणो विसज्जिए गमणं ॥

यत्र देशे भिक्षुका बौद्धा बोटिका वा निह्नवा वा तेषां तत्र स्थली तत्र ते आचार्याः स्थितास्तैः सार्द्धमाचार्याणां संसर्गः प्रीतिरित्यर्थः ते च भिक्षुकादयः स्वसिद्धान्तं प्रज्ञापयन्ति स चाचार्यो दाक्षिण्येन तर्कग्रन्थाप्रवीणतया वा तूष्णीकस्तिष्ठति तां च तदीयां प्रज्ञापनामसहमानः कश्चिद् द्वितीयश्चिन्तयति अन्यं गणं गत्वा दर्शनप्रभावकानि शास्त्राणि पठामि येनामून् निरुत्तरान् करोमि एवं विचिन्त्य स तथैव गुरूनापृच्छ्य तैर्विसर्जितो गच्छति । इदमेव भावयति ।

लोए वि अपरिवादो, भिक्खुगमादी य गाढव मंदिंति ।
विप्परिणामंति सेहा, अ भामिज्जंति सड्ढा य ॥

भिक्षुकादीनां स्वसिद्धान्तशिर उत्थाप्य प्ररूपयतामपि यदा सूर्यो न किमपि ब्रूते ततो लोके परिवादो जातः । एते श्वेतभिक्षवो मुण्डा न किमपि जानते अमी तु सौगताः सर्वमेव बुद्ध्यन्ते । एवञ्च ते भिक्षुकादयः परिवादं श्रुत्वा गाढतरं जैनशासनं च मदयन्ति शैक्षाश्च विपरिणमन्ति श्राद्धाश्च रक्तपटोपासकैरपभ्राज्यन्ते एतैश्च ते भिक्षवो वटरशिरोमणयश्चाकारिणो यद्यस्ति सामर्थ्यं ततोऽस्माकमुत्तरं प्रयच्छन्तु। अथवा तैर्भिक्षुकादिभिः स्थलिकायामाचार्यस्यापि वण्टको निबद्धो वर्त्तते ।

सो रसगिद्धो व थलिए, परतित्थियतज्जणं असहमाणो ।
गमणं बहुस्स भेत्तं, आगमणं वादिपरिसाओ ॥

स आचार्यो रसगृद्धः स्निग्धमधुराहारलम्पटः सामर्थ्ये सत्यपि न किंचिदुत्तरं प्रयच्छति एवमादिकां परतीर्थिकतर्जनामसह-

मानः शिष्यः आचार्यं विधिना पृष्ट्वा निर्गतोऽन्यगणगमनं कृतवान् । तत्र च तर्कशास्त्राणि श्रुत्वा बहुश्रुतत्वं तस्य संजज्ञे । ततो भूयः स्वगच्छे आगमनम् । आगतेन च पूर्वमाचार्याः दृष्टव्यास्ततोऽन्यस्यां वसतौ स्थित्वा या तत्र वादमार्गकुशला पर्षत् तां परिचितां कृत्वा राज्ञो महाजनस्य च पुरतः परतीर्थिकान् निष्पिष्टप्रश्नव्याकरणात् करोति ।

चोयपरायणकुविया, जति पडिसेहंति साहु लट्ठं च ।
अह वि अणुगओ अम्हं, मासपवत्तं परिहवेह ॥

चोदे पराज्ञापने कुपिताः सन्तो यदि ते भिक्षुकादयः आचार्यस्य तं वएटं प्रतिषेधन्ति ततः साधु सुन्दरं लष्टं वा नीष्टं जातमिति । अथ तत्र कोऽपि ब्रूयात् एतस्य को दोषश्चिरमनुगत एषोऽस्माकं मा पूर्वप्रवृत्तं दातव्यमस्य परिहापयत तत्र को विधिरित्याह ।

काऊण पद पणामं, छेदसुत्तस्स दलाह परिपुच्छं ।
अग्गत्थ वसहिगमणं, तेसिं च णिवेदणं काउं ॥

गुरोः पदकमलप्रणामं कृत्वा वक्तव्यं छेदे श्रुतस्य प्रतिपृच्छां मम प्रयच्छत । अत्र चागीतार्थाः शृण्वन्ति ततोऽन्यस्यां वसतौ गच्छावः एवमुक्तोऽपि यदि तस्या वसतेर्न निर्गच्छति तत्राख्यायिकादिकथापनेन चिरं रात्रौ गुरवो जागरणं कारापणीयास्तेषां चाऽगीतार्थानां वयमाचार्यमेवं नेष्यामो भवद्भिर्बोधो न कर्त्तव्यः । इति निवेदनं कृत्वा गन्तव्यमिदमेव व्याचष्टे ।

सद्दं च हेउसत्थं, अहिज्जिओ छेदसुत्तणट्ठं मे ।
तत्थ य मा सुत्तत्था, सुणिज्ज तो अत्थहिं वसिमो ॥

शब्दशास्त्रमिन्द्रादिकं हेतुशास्त्रं सम्मत्यादिकं शास्त्रमध्ययनस्य च्छेदसूत्रं निशीथादिकं सूत्रतोऽर्थतस्तदुभयतो वा मम नष्टं तस्य प्रतिपृच्छां मे प्रयच्छत । अत्र च वसतावश्रुतार्थाः शैक्षा अपरिणामका वा न शृणुयुरतोऽन्यस्यां वसतौ वसाम एवमन्यव्यपदेशेन निष्काशयति । अथ तस्या वसतेः क्षेत्राद्वा निर्गन्तुं नेच्छति ततोऽयं विधिः ।

खित्तारक्खिणिवेयण, इयरे पुव्वं तु गाहिया समणा ।
जग्गविओ सो अचिरं, जह णिज्जंतो ण चेतेति ॥

आरक्षिको दण्डपाशिकस्तस्य निवेदनं क्रियते (खित्तंति) अस्माकं क्षिप्तचित्तः साधुः समस्ति तं वयमर्द्धरात्रौ वैद्यसकाशे नेष्यामः स यदि नीयमानो म्रियेऽहं म्रियेऽहमित्यारटेत् ततो युष्माभिर्न किमपि भणनीयमितरे अगीतार्थाः श्रमणाः पूर्वमेव ग्राहिता कर्त्तव्याः वयमाचार्यमेनं नेष्यामो मा बोलं कुरुध्वम् । सचाचार्यश्चिरमाख्यायिकाः कथापयित्वा जागरितः सन् यदा निर्भरं सुप्तो भवति तदा नीयते यदा नीयमानो न किंचिच्चेतयति ।

निएहयसंसग्गीए, बहुसो भण्णं तु वेहसो कुणइ ।
तुह किंति वत्ति परिणम, गतागतणीणिओ विहिणा ॥

अथ निह्नवानां संसर्ग्याचार्यो न निर्गच्छति बहुशो भण्यमानोऽप्युपेक्षां कुरुते अथवा ब्रूयात् यद्यहं निह्नवसंसर्गं करोमि ततो भवतो दुःखयति व्रज त्वं यत्र गन्तव्यमेवं परिणामं गुरूणां ज्ञात्वा शिष्येण गतागतेनान्यं गणं गत्वा शास्त्राण्यधीत्य भूयः आगतेन निह्नवान् पराजित्याचार्यो विधिना अनन्तरोक्तेन निष्काशितः कर्त्तव्यः ।

एस विहिविसज्जिए, अविसज्जियलहुगदोसआणाई ।
तेसिं पि हुंति लहुगा, अविहिविही सो इमो होइ ॥

एष विधिर्गुरुणा विसर्जिते मन्तव्यः अविसर्जितस्य तु गच्छतश्चतुर्लघु दोषाश्चाज्ञादयः । तेषामपि प्रतीच्छतां चतुर्लघुकाः एषोविधिरुक्तोऽतोऽविधिना गन्तव्यं सचाऽयं विधिर्भवति ।

दंसणमत्थे पक्खो, आयरिय उवज्झाय सेसगाणं च ।
एक्केक्कपंचदिवसे, अहवा पक्खेण सव्वे वि ॥

दर्शनप्रभावकाणां शास्त्राणामर्थाय निर्गच्छत एकं पक्षमापृच्छन् कालो भवति तद्यथा । आचार्यः पञ्च दिवसानापृच्छ्यते यदि न विसर्जयति तत उपाध्यायोऽपि पञ्च दिवसान् शेषसाधवोऽपि पञ्च दिवसान् अथवा पक्षेण सर्वेऽपि पृच्छ्यन्ते । किमुक्तं भवति दिने दिने किन्तु सर्वेऽपि पृच्छ्यन्ते यावत् पक्षः पूर्ण इति ।

एस विहि आगतं तु, पडिच्छअपडिच्छगा भवे लहुगा ।
अहवा इमेहिं आगए, एगादिपडिच्छए गुरुगा ॥
एगे अपरिणए य, अप्पाहारे य थेरए ।
गिलाणे बहुरोगी य, मंदधम्मे य पाहुडे ॥
एतारिसं विउस्सज्ज, विप्पवासो न कप्पई ।
सीसपडिच्छायरिए, पायच्छित्तं विहिज्जइ ॥
विइयपदमसंविग्गे, संविग्गे चेव कारणागाढे ।
नाऊण तस्स भावं, होइ उ गमणं अणापुच्छा ॥

गाथाचतुष्टयमपि गतार्थं गतं दर्शनार्थं गमनम् ।

अथ चारित्रार्थमाह ।

चारित्तट्ठं देसे (दुविहा) एसणदोसा य इत्थिदोसा य ।
गच्छंति य सीयंते, आयसमुत्थेहिं दोसेहिं ॥

चारित्रार्थं गमनं द्विधा देशदोषैरात्मसमुत्थदोषैश्च देशदोषा द्विविधा एषणा दोषाः स्त्रीदोषाश्च । आत्मसमुत्था अपि द्विधा गुरुदोषा गच्छदोषाश्च । तत्र गच्छो यद्यात्मसमुत्थैश्चक्रवालसामाचारीवितथकरणलक्षणैर्दोषैः सीदति तत्र पक्षमापृच्छघास्ते तत ऊर्द्ध गच्छति । इदमेव व्याचष्टे ।

जहिं यं एसणदोसा, पुरकम्माई ण तत्थ गंतव्वं ।
उदगपउरो व दोसो, जहिं व चारिगाइसंकिण्णो ॥

यत्र देशे पुरःकर्मादय एषणादोषाः भवेयुस्तत्र न गन्तव्यं यो वा उदकप्रचुरो देशः सिन्धुविषयवत् यो वा चरिकादिभिः परिव्राजिकाकापालिकी नवानिकादिभिर्बहुमोहादिभिराकीर्णो विषयस्तत्रापि न गन्तव्यम् । अथाशिवादिभिः कारणैस्तत्र गता भवेयुस्ततः

असिवाईहिं गता पुण, तक्कज्जसमप्पिया तओ णिंति ।
आयरियमणिंते पुण, आपुच्छिउं अप्पणा णिंति ॥

अशिवादिभिर्दुर्भिक्षपरचक्रादिभिः कारणैस्तत्र गता अपि (तक्कज्जसमप्पियत्ति) प्राकृते पूर्वपदनिपातस्याभिमतत्वात् समापिततत्कार्याः संयमक्षेत्रे यदा अशिवादीनि स्फिटितानि भवन्तीति भावः । तदैते असंयमक्षेत्रान्निर्गच्छन्ति यद्याचार्याः केनापि प्रतिबन्धेन सीदन्तो न निर्गच्छेयुस्ततो ये एको द्वौ बहवो वा अमीदन्तस्ते गुरुमापृच्छ्यात्मना निर्गच्छन्ति तत्र चाऽयं विधिः ।

दो मासे एसणाए, इत्थि वज्जेज्ज अट्ठ दिवसाइं ।
गच्छम्मि होइ पक्खो, आयसमुच्छेगदिवसं तु ॥

एषणायामशुद्ध्यमानायां यतनया अनेषणीयमपि गृह्णन् द्वौ मासौ गुरुमापृच्छन् प्रतीक्षते । अथ स्त्री शय्याप्रभृतिका उपसर्गयति । अथात्मना शय्यातर्यादौ स्त्रियां मध्यमिकायां वा प्रतिब-

इमक्यामतीवाभ्युपपन्न उन्नयं वा परस्परमभ्युपपन्नं ततो यदा ऽऽचार्यसंनिहितस्तदा तमापृच्छय गच्छति अथासंनिहितः संज्ञाभूम्यादौ गत आचार्यस्तदा एवमेवानापृच्छ्यागच्छति अपरं वा संनिहितसाधुं भणति मम वचनेन गुरूणामापृच्छनं निवेदनीयम् "पयविहिमागयंतु" गाहा 'पय अपरिणए य' गाहा "पयारिसं विजस्सज्ज " गाहा। इति गाथात्रयमपि गतार्थं नवेत्किंकारणं येन न पृच्छेत् ।

वितियपदमसंविग्गे, संविग्गे चेव कारणागाढे ।
नाऊण तस्स जावं, अप्पणा जावे अणापुच्छा ॥

द्वितीयपदमत्रोच्यते! आचार्यादिरसंविग्नो जवेत् अथवा संविग्नः परमहिदष्टादिकमागाढकारणमवलम्ब्य न पृच्छेत । तस्य च गुरोर्जावसुचिरेणापि न विसर्जयतीति लक्षणं ज्ञात्वा आत्मीयं च भावमहमिह तिष्ठन्नवश्यं विनश्यामीति ज्ञात्वा अनापृच्छ्यापि व्रजेत । अथ गुरोश्चारित्रे सीदतो विधिमाह ।

सज्जायरकप्पट्ठी, चरित्तजवणा अभिगया खरिया ।
सारूविश्रो गिहत्थो, सो वि उवाएण हरियव्वो ॥

शय्यातरस्य कल्पस्थिकायां आचार्येण चारित्रस्य स्थापना कृता तां प्रतिसेवत इति जावः तस्यां चारित्रस्थापनायां जातायां द्यक्करिका वा काचिदजिगता जीवाद्यधिगमोपेताश्राविकेत्यर्थस्तस्यामाचार्योऽभ्युपपन्नः स च चारित्रवर्जितो वेषधारी भवेत् सारूपिको वा गृहस्थो वा उपलक्षणत्वात्सिरूपुत्रको वा तत्र मुण्डितशिराः शुक्लवासःपरिधायी कच्छामबध्नन् अभार्यको भिक्षां हिण्डमानः सारूपिक उच्यते। यस्तु मुण्डः सशिखाको वा सभार्यकः ससिरूपुत्रकः एवमेषामन्यतर उपायेन हर्त्तव्यः। कथमिति चेदुच्यते पूर्वं तावद्गुरवो जाण्यन्ते वयं युष्मद्विरहिता अनाथाः अतः । प्रसीद गच्छामोऽपरं क्षेत्रं परमुक्ते यदि नेच्छन्ति ततो यस्यां स प्रतिबद्धः सा प्रज्ञाप्यते एष बहूनां साधूनामाधारः एतेन विना गच्छस्य ज्ञानादीनां परिहाणिरतो मा नरकादिकं संसारमात्मनो वर्द्धय यदि सा इच्छति ततः सुन्दरमथ न तिष्ठति ततो विद्यामन्त्रादिभिरावर्त्यते । तदजावे केवयिका अपि तस्या दीयन्ते । गुरुश्च क्रमेण रात्रौ हर्त्तव्यः । एवं तावद्भिक्षुमङ्गीकृत्य विधिरुक्तः ।

(सूत्रम्) गणावच्छेइए जे गणादवक्कम्म इच्छिज्जा अस्सं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए कप्पति णो से कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव अषं गणं उवसंपाज्जित्ताणं विहरित्तए । कप्पइ णो आउत्थिता आयरियं वा जाव विहरित्तए य से वितरंति एवं से कप्पइ जाव विहरित्तए एते य से णो वितरंति एवं से णो कप्पइ जाव विहरित्तए २१ आयरिय उवज्झाए य गणाओ अवकम्म इच्छेज्जा अस्सं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए कप्पइ आयरिय आयरियस्स आयरियगणावच्छेइयस्स गणावच्छेइयत्तं निक्खिवित्ता अस्सं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए उवज्झायत्तं णिक्खिवित्ता अस्सं गणं उपसंपज्जित्ताणं विहरित्तए । णो से कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव अस्सं गणं उपसंपज्जित्ताणं विहरित्तए कप्पति से आपुच्छित्ता जाव विहरित्तए ते य से वितरंति एवं से कप्पति अस्सं गणं उपसंपज्जित्ताणं विहरित्तए ते से णो वियरंति । एवं से णो कप्पति । अस्सं गणं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए । २२ ।

अस्य सूत्रद्वयस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं गणावच्छेदिकत्वमाचार्योपाध्यायत्वं च निक्षिप्य गन्तव्यमिति विशेषः। अथ भाष्यम्।

एमेव गणावच्छे, गणिआयरिए वि होइ एमेव ।
नवरं पुण नाणत्तं, ते नियमा हुंति वत्ताओ ॥

एवमेव भिक्षुवत् गणावच्छेदकस्य ज्ञानदर्शनचारित्रार्थमन्यं गणं गच्छतो विधिर्द्रष्टव्यः। गणिन उपाध्यायस्याचार्यस्य चैवमेव विधिः नवरं पुनरिदं नानात्वं नियमात्ते गणावच्छेदिकादयो व्यक्ता जवन्ति नो अव्यक्ताः ॥

एमेव गमो नियमा, निग्गंथीणं पि होइ नायव्वो ।
णाणट्ठ जो उ नेइ, सच्चित्तं ण आप्पिणो जाव ॥

एष एव भिक्षुसूत्रोक्तो गमो निर्ग्रन्थीनामप्यपरं गणमुपसंपद्यमानानां ज्ञातव्यः नवरं नियमेनैव ताः ससहायाः यः पुनर्ज्ञानार्थं न आचार्यिकां नयति स यावदद्यापि न वाचनाचार्यस्यार्पयति तावत्सचित्तादिकं तस्यैवाभवति अर्पितास्तु पुनर्वाचनाचार्यस्याजाव्यं कः पुनस्तां नयतीत्याह ।

पंचएहं एगयरे, उग्गहवज्जं तु लभति सच्चित्तं ।
आपुच्छ अट्ठपक्खे, इत्थीसत्थेण संविग्गो ॥

पञ्चानामाचार्योपाध्यायप्रवर्त्तकस्थविरगणावच्छेदकानामेकतरः संयतीर्नयति तत्र च सचित्तादिकं परक्षेत्रावग्रहवर्जं स एव लजते निर्ग्रन्थी च ज्ञानार्थं व्रजन्ती अष्टौ पक्षानापृच्छति । तत्राचार्यमेकं पक्षमापृच्छति यदि न विसर्जयति तत उपाध्यायं वृषभं गच्छे चैवमेव पृच्छति संयतीवर्गेऽपि प्रवर्त्तिनी गणावच्छेदिकाभिषेकाशेषसाध्वीर्यथाक्रममेकैकं पक्षमापृच्छति। ताश्च स्त्रीसार्थेन समं संविग्नेन परिणतवयसा साधुना नेतव्याः ।

(सूत्रम्) भिक्खू गणाओ अवकम्म इच्छेज्जा अस्सं गणं संभोगपडियाए उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए नो से कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव अस्सं गणं संजोगपडियाए उवसंपज्जित्ताणं कप्पइ से आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव विहरित्ता ते य से वियरंति । एवं से कप्पइ जाव विहरित्तए । ते य से न वियरिज्जा एवं से नो कप्पइ जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं लभेज्जा । एवं से कप्पइ अस्सं गणं संभोगे पडियाए उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं नो लभेज्जा एवं से नो कप्पइ अस्सं गणं जाव विहरित्तए ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं सांभोगिकमण्डल्यां समुद्देशनादिरूपस्तत्प्रत्ययनिमित्तं " जत्थुत्तरियमित्यादि " यत्र उत्तरं प्रधानतरं धर्मविनयं स्मारणधारणादिरूपां धार्मिकीं भिक्षां लभेत एवं (से) तस्य कल्पते अन्यं गणमुपसंपद्य विहर्तुं यत्रोत्तरं धर्मविनयं नो लभेत एवं (से) तस्य नो कल्पते उपसंपद्य विहर्तुमिति सूत्रार्थः। अथ जाष्यम।

संजोगो वि हु तिहि का-रणेहिं नाणदंसणचरित्ते ।
संकमणे चउन्नंगो, पढमो गच्छम्मि सीयंते ॥

संभोगोऽपि त्रिभिः कारणैरिष्यते तद्यथा ज्ञानार्थं दर्शनार्थं चारित्रार्थं च। तत्र ज्ञानार्थं दर्शनार्थं च यस्योपसंपदं प्रतिपन्नस्तस्मिन् सूत्रार्थदानादौ सीदति गणान्तरे संक्रमणे स एव विधियः पूर्वसूत्रे भणितश्चारित्रार्थं तु यस्योपसंपन्नस्तत्र चरणकरणक्रियायां सीदति चतुर्भङ्गी भवति। गच्छः सीदति नाचार्यः। आचार्यः सीदति न गच्छः। गच्छोऽप्याचार्योऽपि सीदति।३। न गच्छो नाचार्य इति।४। अत्र प्रथमो भङ्गो गच्छे सीदति मन्तव्यस्तत्र च गुरुणा स्वयं वा गच्छस्य नोदना कर्त्तव्या कथं पुनः स गच्छः सीदेदित्याह।

पडिलेहादिपमिउत्तेक्खणा,निक्खिवआदाणविणयसज्झाए।
आलोगठवणभत्त–ट्ठभासपमलसेज्जातराईसु ॥

ते गच्छसाधवः प्रत्युपेक्षणां कालेन कुर्वन्ति न्यूनातिरिक्तादिदोषैर्विपर्यासेन वा प्रत्युपेक्षन्ते गुरुग्लानादीनां वा न प्रत्युपेक्षन्ते निष्करणादिना वा वर्तयन्ति दण्डकादिकं निक्षिपन्त आददतो वा न प्रत्युपेक्षन्ते न वा प्रमार्जयन्ति दुष्प्रत्युपेक्षितं दुष्प्रमार्जितं वा कुर्वन्ति यथार्हं विनयं न प्रयुञ्जते। स्वाध्यायं सूत्रपौरुषीं वार्थपौरुषीं वा न कुर्वन्ति। अकाले अस्वाध्याये वा कुर्वन्ति पाक्षिकादिषु आलोचनां न प्रयच्छन्ति। अथवा आलोचयन्ति " भणे दिसि पगालेण वा" इत्यादिकं सप्तविधमालोकं न प्रयुञ्जते संखर्ङी वा आलोकान्तः स्थापनाः कुलानि स्थापयन्ति भक्तार्थं मण्डल्यां समुद्देशनं न कुर्वन्ति गृहस्थभाषाभिर्भाषते सावद्यं वा भाषन्ते पटलकेऽप्यानीतं भुञ्जते। शय्यातरपिण्डं भुञ्जते आदिग्रहणेनोद्गमाद्यशुद्धं गृह्णन्ति। इतरेषु गच्छस्य सीदतो विधिमाह।

चोयावेइ गुरुणा, विसीयमाणं गणं सयं वावि।
आयरियं सीअंतं, सयं गणेणं व चोयावे ॥

प्रथमभङ्गे सामाचार्यां विषीदन्तं गच्छं गुरुणा नोदयति। अथ वा स्वयमेव नोदयति। द्वितीयभङ्गे आचार्यं सीदन्तं स्वयं वा गणेन वा नोदयति।

दुन्नि वि विसीयमाणे, सयं व वा जे तहिं न सीयंति।
ठाणं ठाणासज्ज व, अणुलोमाईहिं चोएंति ॥

तृतीयभङ्गे गच्छाचार्यौ द्वावपि सीदन्तौ स्वयमेव नोदयति ये वा तत्र न सीदन्ति तैर्नोदयति। किं बहुना स्थानं स्थानमासाद्य प्राप्यानुलोमादिभिर्वचोभिर्नोदयति। किमुक्तं भवति। आचार्योपाध्यायादिकं भिक्षुक्षुल्लकादिकं वा पुरुषवस्तु ज्ञात्वा यस्य यादृशी नोदना योग्या यो वा खरसाध्यो मृदुसाध्यः क्रूरोऽक्रूरो वा यथा नोदनां गृह्णाति तं तथा नोदयेत्।

भणमाणे भणाविंते, अयाणमाणम्मि पक्खो उक्कोसो।
लज्जए पंच तिन्नि व, तुह किंति विपरिणए विवेगो ॥

गच्छमाचार्यमुभयं वा सीदन्तं स्वयं भणेत् अन्यैश्च भाणयेत् यत्र न जानाति एते भण्यमाना अपि नोद्यमं करिष्यन्ति ततोत्कर्षतः पक्षमेकं तिष्ठति गुरुं पुनः सीदन्तं लज्जया गौरवेण वा जानन्नपि पञ्च त्रीन् वा दिवसान् अभणन्नपि शुद्धम्। अथाभाष्यमाणो गच्छो गुरुरुभयं भणेत्। भवतः किं दुःखयति यदि वयं सीदामस्तर्हि वयमेव दुर्गतिं गमिष्यामः। एवं विधिना भावेनैव तेषां परिणतेर्विवेकस्ततः परित्यागो विधेयस्ततश्चान्यं गणं संक्रामति तत्र चतुर्भङ्गी संविग्नः संविग्नगणं संक्रामति१ संविग्नोऽसंविग्नम् २ असंविग्नः संविग्नम् ३ असंविग्नोऽसंविग्नम् ४ तत्र प्रथमो भङ्गस्तावदुच्यते।

संविग्गविहाराओ, संविग्गा दुन्नि एज्ज अन्नयरो।
आलोइयम्मि सुद्धो, तिविहो उ विहि मग्गणा नवरिं ॥

संविग्नविहारात् संविग्नौ द्वौ अन्यतरौ गीतार्थोऽगीतार्थौ संविग्ने गच्छे समागच्छेतां स च गीतार्थोऽगीतार्थो वा यतो दिवसात् संविग्नेभ्यः स्फिटितस्तद्दिनादारभ्य सर्वमप्यालोचयति आलोचिते च शुद्धः। नवरं त्रिविधोपधेर्यथाकृतादिरूपस्य मार्गणा कर्त्तव्या। इदमेव व्याचष्टे।

गीयमगीतो गीते, अप्पडिबद्धे ण होइ उवघातो।
अगीयत्थस्स वि एवं, जेण सुता ओहनिज्जुत्ती ॥

स संविग्नो गीतार्थोऽगीतार्थो वा। यदि गीतार्थो व्रजिकादिषु अप्रतिबद्धः आयातः तत उपधेरुपघातो न भवति तदा प्रायश्चित्तम्। अगीतार्थस्य येन जघन्यतः ओघनिर्युक्तिः श्रुता तस्याप्येवमेवाप्रतिबध्यमानस्य नोपधिरुपहन्यते।

गीयाण व मिस्साण व, दुण्ह वयंताण वइयमाईसु।
पडिवज्जंताणं पि हु, उवहि तह गाण्ह चाउवण्णो ॥

द्वयोर्गीतार्थयोर्गीतार्थागीतार्थमिश्रयोर्वा व्रजतोर्व्रजिकादिषु प्रतिबध्यमानयोरप्युपधिर्नोपहन्यते न वा आरोपणा प्रायश्चित्तं भवति। एवमेकोऽनेके वा विधिना समागता यत्प्रभृति गणान्निर्गतास्तत आरभ्यालोचनां वदन्ति। अथ त्रिविधोपधिमार्गणामाह।

आगंतु जहागरुयं, वत्थव्व अहाकडस्स असईए।
मेलंति मज्झिमेहिं, मा गारव कारणमगीए ॥

तस्य गीतार्थस्यागीतार्थस्य वा त्रिविध उपधिर्भवेत्। तद्यथा यथाकृतोऽल्पपरिकर्मा सपरिकर्मा वा वास्तव्यानामप्येवमेव त्रिविध उपधिर्भवति। तत्र यथाकृतो यथाकृतेन मील्यते अल्पपरिकर्मा अल्पपरिकर्मणा सपरिकर्मा सपरिकर्मणा। अथ वास्तव्यानां यथाकृतो नास्ति तत आगन्तुकस्य यथाक्रमं वास्तव्यमध्यमैरल्पपरिकर्मभिः सह मीलयन्ति किं कारणमिति चेदत आह। माऽसौ मीलितः सन् अगीतार्थस्य मदीय उपधिरुत्तमसांभोगिकः अतोऽहमेव सुन्दर इत्येवं गौरवकारणं भवेदिति।

गीयत्थेण मिलिज्जइ, जो पुण गीओ वि गारवं कुणइ।
तस्सुवही मेलिज्जइ, अहिगरणअपच्चओ इहरा ॥

गीतार्थो यद्यगौरवी ततस्तदीयो यथाकृतः प्रतिग्रहो वास्तव्ययथाकृताभावे ऽल्पपरिकर्मभिः सह न मीलयन्ति किं तु उत्तमसांभोगिकाः क्रियन्ते। यस्तु गीतार्थोऽपि गौरवं करोति तस्य कृते वास्तव्याल्पपरिकर्मभिः सह मील्यते किं कारणमिति चेदत आह (इहरत्ति) यदि यथाकृतपरिभोगेन परिशुध्यते तदा केनाप्यजानता अल्पपरिकर्मणा समं मेलितं दृष्ट्वा स गीतार्थोऽधिकरणमसंखण्डं कुर्यात् किमर्थं मदीय उत्कृष्टोपधिरशुद्धेन सह मीलित इति। अप्रत्ययो वा शैक्षाणां भवेत्। अयमेतेषां सकाशादुद्युक्ततरविहारी येनोपधिमुत्कृष्टं परिभुङ्क्ते एते तु हीनतरा इति।

एवं खलु संविग्गा–संविग्गे संकमं करेमाणे।
संविग्गासंविग्गे, संविग्गे वा वि संविग्गे ॥ ३ ॥

एवं खलु संविग्नस्य संविग्नेषु संक्रमं कुर्वाणस्य विधिरुक्तः। अथ संविग्नस्यासंविग्नेषु संक्रामतोऽसंविग्नस्य वा संविग्नेषु संक्रामतो विधिरुच्यते। तत्र संविग्नस्यासंविग्नसंक्रमणे तावदिमे दोषाः।

सीहगुहं वग्घगुहं, उदहिं व पलित्तं व जो पविसो।

अमिवं ओमोयरियं, धुवं से अप्पा परिच्चत्तो ॥
सिंहगुहां व्याघ्रगुहामुदधिं समुद्रं प्रदीप्तं वा नगरादिकं यः प्रविशति अशिवमवमौदर्यं वा यत्र देशे तत्र यः प्रविशति तेन धवमात्मा परित्यक्तः ।

चरणकरणप्पहीणे, पासत्थे जो उ पविसए समणो ।
जतमाए य पहिउं, सो ठाणे परिच्चयइ तिन्नि ॥

एवं सिंहगुहादिस्थानीये चरणकरणप्रहीणे पार्श्वस्थे यः श्रमणो यतमानान्संविग्नान् प्रहाय परित्यज्य प्रविशति स मन्दधर्मा त्रीणि स्थानानि ज्ञानदर्शनचारित्ररूपाणि परित्यजति । अपि च सिंहगुहादिप्रवेशे एकभविकं मरणं प्राप्नोति पार्श्वस्थेषु पुनः प्रविशन्ननेकानि मरणानि प्राप्नोति ।

एमेव अहाछंदे, कुसीलओसन्ननीयसंसत्ते ।
जं तिण्णि परिच्चयइ, नाणं तह दंसणचरित्तं ॥

एवमेव पार्श्वस्थवत् यथाच्छन्देषु कुशीलावसन्ननित्यवासिसंसक्तेषु च विशतो मन्तव्यम् । यच्च त्रीणि स्थानानि परित्यजतीत्युक्तं तज्ज्ञानं दर्शनञ्चारित्रं चेति द्रष्टव्यं गतो द्वितीयो भङ्गः ।

अथ तृतीयभङ्गमाह ।

पच्चण्हं एगयरे, संविग्गो संकमं करेमाणो ।
आलोइए विवेगो, दोसु असंविग्गसच्छंदो ॥

पार्श्वस्थावसन्नकुशीलसंसक्तयथाच्छन्दानामेकतरः संविग्नेषु संक्रमं कुर्वन् प्रथममालोचनां ददाति । तत आलोचितेऽविशुद्धोपधेर्विवेकं करोति स च यदि चारित्रार्थमुपसंपद्यति ततः प्रतीच्छनीयो यस्तु द्वयोर्ज्ञानदर्शनयोरर्थयोः संविग्न उपसंपद्यते तस्यास्वच्छन्दः स्वाभिप्रायो नासौ प्रतीच्छनीय इति भावः ।

पंचगतरे गीये, आरुवियवते जयंति एतम्मि ।
जं उवहिं उप्पाए, संभोइयसेसमुज्झंति ॥

तेषां पञ्चानां पार्श्वस्थादीनामेकतर आगच्छन् यदि गीतार्थः स्वतः स्वयमेव महाव्रतान्युच्चार्यारोपितव्रतो यतमानो व्रजिकादावप्रतिबध्यमानो मार्गे यमुपधिमुत्पादयति स सांभोगिकः (सेसमुज्झंतित्ति) यःप्राक्तन पार्श्वस्थोपधिरविशुद्धस्तं परिष्ठापयति यः पुनरगीतार्थस्य उपधिस्तस्य चिरंतनोऽभिनवोत्पादितो वा सर्वोऽपि परित्यज्यते ।

तेषु चाऽयमालोचनाविधिः ।

पासत्थाई मुंडिए, आलोयणा होइ दिक्खपभिई तु ।
संविग्गपुराणे पुण, जप्पभिइ चेव ओसन्नो ॥

यत्पार्श्वस्थादिभिरेव मुण्डितः प्रव्राजितस्तस्य दीक्षादिनादारभ्यालोचना भवति यस्तु पूर्वं संविग्नः पश्चात्पार्श्वस्थो जातस्तस्य संविग्नपुराणस्य यत्प्रभृत्यवसन्नो जातस्तद्दिनादारभ्यालोचना भवति ।

(८) गणावच्छेदको गणादवक्रम्यैच्छेदन्यं गणमुपसंपद्य संभोगप्रतिज्ञया विहर्तुम् ।

(सूत्रम्) गणावच्छेइए य गणादवक्कम्म इच्छेज्जा अन्नं गणं संभोगपडियाए उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए णो से कप्पइ गणावच्छेइत्तं अणिक्खिवित्ता संभोगपडियाए जाव विहरित्तए कप्पति । स गणावच्छेइयत्तं णिक्खिवित्ता जाव विहरित्तए णो से कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव विहरित्तए कप्पति से आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव विहरित्तए ते य से वितरंति एवं से कप्पइ अन्नं गणं संभोगपडियाए जाव विहरित्तए तया से नो विहरंति एवं से णो कप्पइ जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं लभेज्जा एवं से कप्पति अन्नं गणं स जाव विहरित्तए । जत्थुत्तरियं धम्मविणयं णो लभेज्जा एवं से णो कप्पति अन्नं गणं स जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं णो लभेज्ज एवं से णो कप्पति जाव विहरित्तए । आयरिय उवज्झाए य गणादवक्कम्म इच्छेज्जा अन्नं गणं संभोगपडियाए जाव विहरित्तए णो से कप्पइ आयरिय उवज्झाए य गणं लभेज्जा एवं से णो अवक्कम्म इच्छेज्जा अन्नं गणं संभोगपडियाए जाव विहरित्तए णो से कप्पइ । आयरियउवज्झायत्तं अणिक्खिवित्ता अन्नं गणं स जाव विहरित्तए कप्पति से आयरिय उवज्झायत्तं णिक्खिवित्ता जाव विहरित्ता णो से कप्पति अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव विहरित्तए कप्पइ से आपुच्छित्ता आयरियं वा जाव विहरित्तए । ते य से विहरंति । एवं से कप्पति जाव विहरित्तए ते य से णो विहरंति एवं से णो कप्पति जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं लभेज्जा एवं से कप्पइ जाव विहरित्तए जत्थुत्तरियं धम्मविणयं णो लभेज्जा एवं से नो कप्पति जाव विहरित्तए ।

अस्य सूत्रद्वयस्य व्याख्या पूर्ववत् । अथ भाष्यम् ।

एमेव गणावच्छेदिए, गणिआयरिए वि होइ एमेव ।
णवरं पुण णाणत्तं, एते नियमेण गीयाओ ॥

एवमेव गणावच्छेदिकस्य तथा गणिन उपाध्यायस्य आचार्यस्य च सूत्रं मन्तव्यं नवरं पुनरत्र नानात्वं एते नियमात् गीतार्था भवन्ति नागीतार्थाः । बृ० ४ उ० । नि० चू० ।

(सूत्रम्) जे भिक्खू वुसियराइयाओ गणिओ अवुसराइयं गणं संकमंतं वा साइज्जइ ॥ १९ ॥

वुसिरातिया गणातो, जे भिक्खू संकमे य अवुसिं वा ।
अवुसाराइगणं वा, सो पावति आणमादीणि ॥ ३८९ ॥

वुसितितो वुसिरातियं चउभंगो कायव्वो चउत्थभंगो अवत्थुं ते तियभंगे किं पडिसेहो आचार्य आह तत्थ णो पडिसेहो कारणे पुण पढमे भंगे उवसंपदं करेति सा य उवसंपया कालं पडुच्च तिविहा इमा ।

छम्मासे उवसंपदे, जहण्ण बारससमाउ मज्झिमिया ।
आवकहा उक्कोसो, पडिच्छसीसे तु जे जीवं ॥ ३५९ ॥

उवसंपदा गाहा जहण्णा मज्झिमा उक्कोसा जहण्णा छम्मासो मज्झिमा बारसवरिसे उक्कोसो जावज्जीवं एवं पडिच्छगस्स सिस्स एगविहा चेव जावज्जीवं आयरियो ण मोत्तव्वो ।

छम्मासे य अपूरेंता, गुरुगा बारससमासु चउलहुगा ।
तेण परमासियत्तं, भणितं पुण आरतो कज्जे ॥ ३६० ॥

जेणं पडिच्छगेणं छम्मासिता उवसंपया कता सो जति छम्मासे अपूरेत्ता जाति तस्स चतुगुरुगा । जेण बारस वरिसा

कता तं अपूरेत्ता जाइ चउलहुं । जेण जावज्जीवं उपसंपदा कता तस्स मासलहुं छम्मासाणं परेणं णिक्कारणे गच्छंतस्स मासलहुं । जेण वारससमा उवसंपदा कता तस्स वि छम्मासे अपूरेंतस्स चउगुरुआ चेव वारससमातो परेण मासलहुं चेव जेण जावज्जीवे उवसंपदा कता तस्स छम्मासे अपूरेंतस्स चउगुरुगा चेव तस्सेव वारससमाओ अपूरेंतस्स चउलहुगा एस सोही गच्छतो णितस्स भणिता ॥ नि०चू० उ० १६ ॥

(९) कुगुरौ सत्यन्यत्रोपसम्पत्

से भयवं जयाणं गणिणा गच्छे तिविहेण वोसिरिए विज्जा तया णं ते गच्छे आदरेज्जा जइ संविग्गभवित्ताणं जहु तं पच्छित्तमणुचरित्ताणं अन्नस्स गच्छाहिवइणो उवसंपज्जित्ताणं समग्गमणुसरेज्जा तओ णं आयरिज्जा अहाणं सच्छंदत्ताए तहेव चिट्ठे तओ णं चउविहस्सवि समणसंघस्स वज्झतं गच्छं मो आयरेज्जा। महा०–७ अ० ।

(सामायिकसंयतादयः सामायिकसंयतत्वादिकं जहतः किमुपसंपद्यत इति संजयशब्दे) (समायिकार्थमन्यत्रोपसंपत्सामाइयशब्दे वक्ष्यते) (श्रुतमार्गसुखदुःखाद्युपसंपदमधिकृत्याऽऽभवद्व्यवहारः ववहारशब्दे वक्ष्यते)

उवसंपयाकप्प–उपसंपत्कल्प पुं० उपसंपद्विधौ,

उवसंपदा य कप्पं, एत्तो उ समासतो वोच्छं ।
दुविहम्मि आगमम्मि उ, पन्नवणा चेव आयरणता य ॥
पन्नवणगहणअणुपा–लणा य उवसंपदा होति ।
आगमहेउ उवसंपदाउ, स य आगमो भवे दुविहो ॥
सुत्तं अत्थो य तहा, पारगत तत्थ उवसंपा ।
दो आयरियप्पे–रग कत्थ तहिं कुज्जा ॥
जो निउणतरं भासति, अह निउणं दो विभासंति पं० भा०

इयाणिं उवसंपया कप्पो तत्थ गाहा दुविहम्मि सा दुविहा उवसंपया आगमनिमित्तं उवसंपज्जिज्जइ सुत्तनिमित्तं अत्थनिमित्तं वा अहवा ते आयरिया परूवेऊण सुत्तपयाणि उस्सग्गाववाएसु गाढं जाणंति अहवा गाढतरं तत्थ आचरणा पडिलेहणाइसु अहवा ते पन्नवणं धम्मकहाए अक्खेवणाइसु धम्मपन्नवणं निरागं जाणंति तंपि किरि सिक्खियव्वं धम्मकहिस्स वा गाहणा ते आयरिया गाहणाकुसला अणुयत्तत्ति वा ते आयरिया गिलाणाइसु कारणेसु अणुवालेंति वा मूलगुणाइ एवं परूवणाइसंपन्नो उवसंपज्जियव्वो एयवइरित्तो न उवसंपज्जियव्वो जइ वि गीयत्थो होइ जे पुण असंविग्गादयो उवसंपज्जइ परूवणाइसंपन्नंति काऊण गाहा वत्तणा संधणा वत्तणा नाम सुत्तस्स परियट्टणा अत्थस्स गुणणा संधणा सुत्तत्थाणं पच्चुच्चकारणा गहणं अभिणवाणं सुत्तत्थाणं चेव गाहा ततिया जो सो उवसंपज्जं तओ सो गच्छं परिच्छइ सो वा गच्छेण परिच्छिज्जइ तयाओ निक्कारणे आमुंचति वच्चाइ चलणाणि वा निक्कारणे धुवंति मरवेंति वा य मज्जणाइ करेइ गहणनिक्खेवणा भवइ माणेत्ति निक्खमणपवेसे आवासियनिसीहियाओ नत्थि सुत्तत्थतदुभयाणि वा न करेंति मोणेण इच्छंति एयाणि उवसंपज्जमाणो न कुज्जा गच्छे वा एवमाइ नत्थि पच्छा सारणया वा विसग्गो वा जइ वत्थाईनिमित्तमुवसंपन्नो न वत्तइ न सेवइ अभिणवं वा न गेण्हइ सारिउं पच्छा विसग्गो जो पुण पासत्थाइ उवसंपज्जइ तत्थ गाहा सिढं सीमुहं चरणकरणं गाहा सिढं एमेव अहाछंदे सिढं को पुण अरिहो कत्थ उवसंपज्जियव्वं भत्तोवहि तत्थेमे चत्तारि गच्छा एगो भत्तपाणं देइ गिण्हइ वि । एगो देइ न गेण्हइ । एगो गेण्हइ न देइ । एगो न देइ न गेण्हइ । तत्थ पढमे उवसंपज्जियव्वं सेसा नाणुन्नाया विइए लाभं न लभइ गिलाणाइसु कज्जेसु तइए भंगे गिलाणस्स से न कोइ किंचि करेइ अट्टवसट्टस्स मरणदोसा चउत्थो असेज्जएव्वं पढमे गुणा भत्तोवहिसयणासणाईसु गहणदाणे य हट्टगिलाणाइकज्जेसु अवरो परस्स एयाणि जत्थ कीरंति तत्थ अणुन्नायं गाहा सिद्धं च जो पुण सुरूं आयरियं दुसइ कणयपुच्छियो असुयस्स आयरियस्स पासे कीस नट्ठिओ सि न पढओ वा भणइ तस्स असुओ नाम दोसो अप्पियसज्झायाइ जइ य ते तस्स दोसा नत्थि ताहे तमावज्जइ जं दोसं भणइ जं च असुरूस्स मूले अवसंपज्जइ तं च तयं आवज्जइ। एवं ता उवसंपज्जइ । इयाणिं उवसंपयारिहो जइ असुरूं असुगो नाम एयस्स दोसो अविणियइ तं जइ परिच्छइ ताहे छट्टाणवाइ तट्ठाणमावज्जइ जं च असुरूं रागेण पडिच्छइ जे तस्स दोसा ते आवज्जइ वोसट्ठि तिट्ठाणो नाम नाणदरिसणचरित्ताणि केरिसो आयरियो अणरिहो उवसंपदं प्रति गाहा आहारे उच्यते जो आहारोवही उ अहं लभिस्सामीति संगहं करेइ पडिच्छमाणं च ततो लज्जामि अणरिहे वा तितिणियादओ वा चेतियसट्टीए वा आकड्ढिसमाकड्ढी काऊण वा चयति सो वि नोवसंपज्जियव्वो । जो पुण एगंतनिज्जरट्ठी पंचहिं ठाणेहिं वाएहिं संगहोवग्गह अव्वोच्छित्ती नयट्ठयाए सो उवसंपज्जियव्वो । वायणारिहो वि नाणदंसण अहत्थि भावा जाणणट्ठयाए वा पढए सो वाएयव्वो तस्स पुण वाएंतस्स एयाणि चेव आहारोवहिमाईणि लब्भंति एए चेव ठाणावायणाइ वि लभयंति रागेण थामवहाराविजड्ढो तित्थस्स अणुवमया इति कट्टं तस्स प्रकासं च भवति गणहारिस्स आहारो एस उवसंपयाकप्पो पं०चू०

उवसंपयसंकप्पो, सुगुरुसगासे गिही असुत्तत्थो ।
तदहिअगहणसमत्थो, अणुभाउ तेण संपज्जो ॥ ८६ ॥

उपसंपदानां संकल्पो व्यवस्था स्वगुरुसकाशे यथा संभवं गृहीतसूत्रार्थः सन्नतत्प्रथमतया तदधिकग्रहणसमर्थः प्राज्ञः सन्न तु ज्ञातस्तेन गुरुणोपसंपद्यते विर्वाजतसर्माप इति गाथार्थः । तत्रापि ।

सप्परिणयपरिवारं, अप्परिवारं च णाणुजाणावे ।
गुरुमेसोवि सयं चिअ, एतदभावे ण धारिज्जा ॥ ८७ ॥

सपरिणतपरिवारं शिक्षकप्रायपरिवारमपरिवारं चैकाकीप्रायं नानुज्ञापयेद्गुरुं शिष्योऽनेकदोषप्रसङ्गाद्दोषोऽपि गुरुः स्वयमेवैतदभावेपरिणतपरिवाराद्यभावे न धारयेद्विसर्जयेदिति गाथार्थः। तत्र

संदिट्ठो संदिट्ठस्स, अंतिए तत्थ मिह परिक्खाओ।
साहुअमग्गे वाअण, तिदुवरि गुरुसम्मए चागो ॥८७ ॥

संदिष्टः सन् गुरुणा संदिष्टस्य गुरोः समीपे उपसंपद्येतेति वाक्यशेषस्तत्र मिथः परस्परं परीक्षा भवति । तयोः साधूनाममार्गे वादनं करोत्यागन्तुकः मिथ्यादुष्कृतादाने त्रयाणामुपरि गुरुकथनं तत्सम्मते शीतलतया त्यागः असम्मते निवासस्तेषामपि तं प्रत्ययमेव न्याय इति गाथार्थः ।

गुरुफरसाहिगकहणे, सुजोगओ अह निवेअणं विहिणा ।
सुअखंधाइसु निअमो, आहव्वणुपालणा चेव ॥८९ ॥

गुरोरपि तं प्रति परुषाधिककथनं जीतं वर्तते सुयोगतः प्रतिपत्तिशुद्धौ सत्यामथानन्तरं निवेदनं गुरवे विधिना प्रवचनोक्तेनोपदिशेदित्यर्थः । तत्र श्रुतस्कन्धादौ नियम एतावन्तं कालं

यावदित्येवमर्हदादिसाक्षिकी स्थापना कायोत्सर्गपूर्विकेत्यन्ये भजयनियमश्चाऽयमासाव्यानुपालना शिष्येण नालबद्धेनेव शिष्येण नालबद्धवल्लिव्यतिरिक्तादयं गुरुणाऽपि सम्यक्पालनीय इति गाथार्थः । इह प्रयोजनमाह ।

अस्सामित्तं पूआ, इअरो वेक्खाए जो अणुहन्नावो ।
परिणमइ सुअआहव्वा-दाणगहणं अओ चेव ॥ ए० ॥

अस्वामित्वं भवति निःसङ्गत्वेत्यर्थः तथा पूजा गुरोः कृता भवति इतरापेक्षयाऽनालबद्धवल्लिनिवेदनेनेत्यर्गवेपक्रयेति भावः । तथा जीतमिति कल्पोऽयमेव एवं भगवता दृष्ट इति श्रुतभावादित्यनेन प्रकारेण शुभाशयोपपत्तेः परिणमति श्रुतं यथार्हतया चारित्रशुद्धिहेतुत्वेन शिष्यस्य नान्यथत्याभाव्यादानं शिष्येण कर्त्तव्यं ग्रहणमत एव तस्य गुरुणाऽपि कर्त्तव्यं तदनुग्रहधियमलोभादिति गाथार्थः । पं० व० ७ द्वा० ।

उवसंहार-उपसंहार-पुं० उप-सम-हृ-घञ्-समासौ, स च ग्रन्थतात्पर्य्यावधारकलिङ्गभेदः " उपक्रमोपसंहारौ हेतुस्तात्पर्य्यनिर्णय " इत्युक्तेः तत्रोभयोरेव तद्धेतुत्वं न तु प्रत्येकस्य सङ्ग्रहे सम्यग् हरणे, श्रुतार्थस्यान्यत्रान्वयार्थमुपक्षेपे, यथा गुणोपसंहारः । वाच० ।

उवसग्ग-उपसर्ग-पुं० उप-सृज्-घञ्-उपसृज्यन्ते धातुसमीपे युज्यन्ते इत्युपसर्गाः । प्रश्न० ४ द्वा० । प्रश्नव्याकरणोक्तेषु, निपाताश्चादयो ज्ञेयाः प्रादयस्तूपसर्गकाः । " द्योतकत्वात् क्रियायोगे लोकादवगता इमे " इत्युक्तलक्षणेषु क्रियायोगे प्रादिषु, तेषां त्रिधा प्रवृत्तिः " धात्वर्थं बाधते कश्चित्कश्चित्तमनुवर्तते । तमेव विशिनष्टयन्य उपसर्गगतिस्त्रिधा । क्रमेणोदाहरणानि यथा आदत्ते प्रसूते प्रणमतीति । अपि च " उपसर्गेण धात्वर्थो, बलादन्यत्र नीयते । प्रहाराहारसंहार-विहारपरिहारवत् " प्रादयस्तूपसर्गा न सार्थकाः सार्थकाश्च चादयो निपाता वाचकत्वात् । " उपसर्गास्तु उभयेऽपि द्योतका इति मेनिरे " वाच० । पो वः । ८ । १ । २३१ । इति पस्य वः । प्रा० । उपसृज्यन्ते क्षिप्यन्त च्याव्यन्ते प्राणिनो धर्मादेयेषु इत्युपसर्गाः । देवादिकृतोपद्रवेषु, स्था० १० ठा० । पंचा० । आ०म० । आ०चू० ।

(१) उपसर्गव्याख्या ।
(२) उपसर्गनिक्षेपः ।
(३) तत्कारिभेदादुपसर्गभेदाः ।
(४) उपसर्गसहनम् ।
(५) संयमस्य रूक्षत्वम् ।
(६) अनुकूलोपसर्गसहनम् ।

(१) अथोपसर्गान् व्याख्यातुमाह ।

उवसज्जणमुवसग्गो, तेण तओ उवसज्जए जम्हा ।

उपसर्जनमुपसर्गः । अथवा करणसाधनः उपसृज्यते संबध्यते पीडादिभिः सह जीवस्तेनेत्युपसर्गः । अथवा कर्म्मसाधनः उपसृज्यते संबध्यते तत्कोऽसावेव तदुपसर्गः । अथवा उपादानसाधनः ततस्तस्मादुपसर्गाज्जीवः उपसृज्यते संबध्यते पीडादिभिः सह यस्मात्तत उपसर्गः । विशे० । उत्त० ।

(२) उपसर्गनिक्षेपो यथा ।

उवसग्गम्मि य छक्कं, दव्वे चेयणमचेयणं दुविहं ।
आगंतुगो य पीडा-करो य जो सो उ उवसग्गो ॥ १ ॥

नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् उपसर्गाः षोढा । तत्र नामस्थापने क्षुण्णत्वादनादृत्य द्रव्योपसर्गं दर्शयति । द्रव्ये द्रव्यविषये उपसर्गो द्विधा यतस्तद्रव्यमुपसर्गकर्तृ चेतनाचेतनभेदात् द्विविधम् । तत्र तिर्यङ्मनुष्यादयः स्वावयवाभिघातेन यदुपसर्गयन्ति स सचित्तद्रव्योपसर्गः स एव काष्ठादिनेतरस्तस्य भेदपर्यायैर्व्याख्यातः । तत्रोपसर्ग उपतापः शरीरपीडनोत्पादनमित्यादिपर्यायाः । भेदाश्च तिर्यङ्मनुष्योपसर्गादयः । नामादयश्च तत्र व्याख्यातुं निर्युक्तिकृदेव गाथापश्चार्द्धेन दर्शयति । अपरस्माद्दिव्यादेरागच्छतीत्यागन्तुको योऽसावुपसर्गो भवति स च देहस्य संयमस्य वा पीडाकारीति ॥ १ ॥ क्षेत्रोपसर्गानाह ।

खेत्तं बहुओघपयं, कालो एगंतदुस्समादीओ ।
भावे कम्मब्भुदओ, सो दुविहो ओघुवक्कमिओ ॥ २ ॥

यस्मिन् क्षेत्रे बहून्योघतः सामान्येन पदानि क्रूरचौराद्युपसर्गस्थानानि भवन्ति तत्क्षेत्रं बह्वोघपदम् । पाठान्तरं वा बह्वोघभयं बहून्योघतो भयस्थानानि यत्र तत्तथा । तच्च लाभादिविषयादिकं क्षेत्रमिति । कालस्त्वेकान्तदुःषमादिः आदिग्रहणात् यो यस्मिन् क्षेत्रे दुःखोत्पादको ग्रीष्मादिः स गृह्यत इति । कर्मणां ज्ञानावरणादीनामभ्युदयो भावोपसर्ग इति । स च उपसर्गः सर्वोऽपि सामान्येन औघिकोपक्रमिकभेदात् द्वेधा । तत्रौघिकोऽशुभकर्मप्रकृतिजनितभावोपसर्गो भवति । औपक्रमिकस्तु दण्डकशाशस्त्रादिनाऽसातवेदनीयोदयापादक इति ॥ २ ॥

(३) तत्रौघिकौपक्रमिकयोरुपसर्गयोरौपक्रमिकमधिकृत्याह ।

ओवक्कमिओ संयम-विग्घकरे तत्थुवक्कमे पगयं ।
दव्वे चउव्विहो दे, व मणुयतिरिया य संवेतो ॥ ३ ॥

उपक्रमणमुपक्रमः । कर्मणामनुदयप्राप्तानामुदयप्रापणमित्यर्थः । एतच्च यद्रव्योपयोगात् येन वा द्रव्येणाऽसातवेदनीयाद्यशुभं कर्मोदीर्यते यदुदयाच्चाल्पसत्वस्य संयमविघातो भवति अत औपक्रमिक उपसर्गः संयमविघातकारीति । इह च यतीनां मोक्षं प्रति प्रवृत्तानां संयमो मोक्षाङ्गं वर्तते तस्य यो विघ्नहेतुः स एवाधिक्रियत इति दर्शयति । तत्रौघिकोपक्रमिकयोरौपक्रमिके प्रकृतं प्रस्तावस्तेनात्राधिकार इति यावत् । स च द्रव्ये द्रव्यविषयश्चिन्त्यमानश्चतुर्विधो भवति । तद्यथा दैविको मानुषस्तैरश्च आत्मसंवेदनश्चेति । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

चउव्विहा उवसग्गा पण्णत्ता तं जहा दिव्वा माणुसा तिरिक्खजोणिया आयसंचेयणिज्जा । दिव्वा उवसग्गा चउव्विहा पण्णत्ता तं जहा हासापओसा वीमंसा पुढोवेमाया । माणुस्सा उवसग्गा चउव्विहा पण्णत्ता तं जहा हासापओसा वीमंसा कुसीलपडिसेवणया । तिरिक्खजोणिया उवसग्गा चउव्विहा पण्णत्ता तं जहा भया पदोसा आहारहेउं अवच्चलेण साक्खणया । आयसंचेयणिज्जा उवसग्गा चउव्विहा पण्णत्ता तं जहा घट्टणया पवडणया थंभणया लेसणया ।

सूत्रपञ्चकमाह कण्ठ्यश्चेदं नवरमुपसर्जनान्युपसृज्यते धर्म्मात्प्रच्याव्यते जन्तुर्गैरित्युपसर्गाः बाधाविशेषास्ते च कर्तृभेदाच्चतुर्विधाः । आह च " उवसज्जणमुवसग्गो तेण तओ उवसयज्जिए जम्हा । सो दिव्वमणुयतेरिच्छ आयसंचेवणा भेउत्ति ॥ १ ॥ आत्मना सञ्चेत्यन्ते क्रियन्त इत्यात्मसञ्चेतनीयाः तत्र दिव्याः । (हासात्ति) हासाद्भवन्ति हाससंभूतत्वात् वा हासाः उपसर्गा एवमन्यत्रापि । यथा भिक्षार्थं ग्रामान्तरप्रस्थितक्षुल्लकैर्व्यन्तर्या उपयाचितं प्रतिपन्नं यदीप्सितं लप्स्यामहे तदा तवोंडेरिकादि

हास्याम इति लब्धे च तत्र तवेदमिति भणित्वा लड्डुकमोदकादि तैः स्वयमेव भक्षितं देवतया च हासेन तद्रूपमावृत्य क्रीडितमनागतस्तु क्षुल्लकेषु व्याकुले गच्छे निवेदितमाचार्याणां देवतया क्षुल्लकवृत्तम् । ततो वृषभैरुण्डेरिकादि याचित्वा तस्यै दत्तं तया तु ते दर्शिता इति । प्रद्वेषाद्यथा सङ्गमको महावीरस्योपसर्गानकरोत् । विमर्षाद्यथा काचिद्देवकुलिकायां वर्षासूषित्वा साधुषु तदीय एवान्यः पश्चादागतस्तत्रोषितस्तश्च देवता किं स्वरूपीयमिति विमर्षादुपसर्गितवतीति । पृथक् विभिन्ना विविधा मात्रा हास्यादिवस्तुरूपा येषु ते पृथग्विमात्रा । अथवा पृथग् विविधा मात्रा विमात्रा तयेत्येतल्लुप्ततृतीयैकवचनं पदं द्रष्टव्यम् । तया हि हासेन कृत्वा प्रद्वेषेण करोतीत्येवं संयोगः यथा संगमक एवं विमर्षेण कृत्वा प्रद्वेषेण कृतवानिति । तथा मानुषा हास्यात्— यथा गणिकादुहिता क्षुल्लकमुपसर्गितवती सा च तेन दण्डेन ताडिता विषादे च राज्ञः श्रीगृहदृष्टान्तो निवेदितस्तेनेति प्रद्वेषात् यथा गजसुकुमारः सोमिलब्राह्मणेन व्यपरोपितो विमर्षात् यथा चाणक्योक्तचन्द्रगुप्तेन धर्मपरीक्षार्थं लिङ्गिनोऽन्तःपुरे धर्ममाख्यापिता क्षोभिताश्च साधवस्तु क्षोभितुं न शक्ता इति । कुशीलमब्रह्म तस्य प्रतिषेवणं कुशीलप्रतिषेवणं तद्भावः कुशीलप्रतिषेवणता उपसर्गकुशीलस्य वा प्रतिषेवणं येषु ते कुशीलप्रतिषेवणकाः । अथवा कुशीलप्रतिषेवणयेति व्याख्येयं यथा संध्यायां वसत्यर्थं प्रोषितस्येर्ष्यालोर्गृहे प्रविष्टः साधुश्चतसृभिरीर्ष्यालुजायाभिर्दत्तावासः प्रत्येकं चतुरोऽपि यामानुपसर्गितो न च क्षुभितः । तथा तैरश्चा भयात् श्वादयो दशेयुः प्रद्वेषाच्चण्डकौशिको भगवन्तं दष्टवान् आहारहेतोः सिंहादयोऽपत्यलयनसंरक्षणाय काक्यादयः उपसर्गयेयुरिति । तथा आत्मसंवेदनीया घट्टनता घट्टनया वा यथाऽक्षिणि रजः पतितं ततस्तदक्षि हस्तेन मलितं दुःखितुमारब्धमथवा स्वयमेव अक्षणि गले वा मांसाङ्कुरादि जातं घट्टयतीति प्रपतनात् प्रपतनया वा यथा अप्रयत्नेन संचरतः प्रपतनात् दुःखमुत्पद्यते स्तम्भनतस्तम्भनया वा यथा तावदुपविष्टः स्थितो यावत्सुप्तः पादादिस्तब्धो जातः श्लेषणता श्लेषणया वा यथा पादमाकुञ्च्य स्थितो वा तेन तथैव पादौ लगितौ इति । आत्मसत्त्वेन उदाहरणानि उपसर्गसहनात्कर्मक्षयो भवतीति । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

सो दिव्वमणुयतेरि–च्छिया य संवेयणा भेत्र्यो ।

स च देवेभ्यो भवो दिव्यो मनुष्येभ्यो भवो मानुषः तिर्यग्योनिभ्यो भवस्तैर्यग्योनः आत्मना संवेद्यत इत्यात्मवेदनीयः इत्येवं चतुर्भेद इति । केन पुनः कारणेन देवादिभ्य साधूनामुपसर्गा भवन्तीत्याह ।

हासप्पत्र्योसवीमंसउ, विमायाए वा भवे दिव्वो ।
एवं चिय माणुस्सो, कुसीलपडिसेवणचउत्थे ॥
तिरिओ भयप्पओसा, हारावच्चाइ रक्खणत्थं वा ।
घट्टणथंभणपवडण, लेसणओ आयसंवेओ ॥

हासात्क्रीडातः अवज्ञातः पूर्वभवसंबन्धादिकृतप्रद्वेषाद्वा (वीमंसउत्ति) किमयं स्वप्रतिज्ञातश्चलति न वेति मीमांसातो विमर्षाद्दिव्य उपसर्गो भवेत्तथा (विमयाएत्ति) विविधा मात्रा विमात्रा तस्याः सकाशात्किमपि हास्यात्किमपि प्रद्वेषात्किंचिन्मीमांसातश्चेत्यर्थः । दिव्य उपसर्गो भवेदिति । एवं मानुष्योऽप्युपसर्गश्चतुर्विधो भवेत्केवलं (कुसीलपडिसेवणचउत्थेति) स्त्रीपण्डकलक्षणो यः कुशीलस्तत्प्रतिसेवनामाश्रित्य चतुर्थो भेदो द्रष्टव्यः । विमात्रापक्षस्यात्र हास्यादिष्वेवान्तर्भावविवक्षणादिति तिर्यङ् भयात्प्रद्वेषादाहारार्थमपत्यनीडगुहादिस्थानरक्षणार्थमुपसर्गं कुर्यादिति । आत्मसंवेदनीयस्तूपसर्गो नेत्रपतितकणिकादिघट्टनादङ्गानां स्तम्भनात्स्तब्धताभावाद्गर्तादौ वा प्रपतनाद्द्विगुणितबाह्वाद्यङ्गानां बासनात्परस्परं श्लेषणल्लभवतीति सप्तचत्वारिंशद्गाथार्थः । विशे० ॥

सांप्रतमेतेषामेव भेदमाह ।

एक्केक्को य चउविहो, अट्ठविहो वा वि सोलसविहो वा ।
घट्टणजयणा य तेसिं, एत्तो वोच्छं य अहियारो ॥४॥

एकैको दिव्यादिश्चतुर्विधश्चतुर्भेदः । तत्र दिव्यस्तावत् हास्यात् प्रद्वेषात् विमर्शात् पृथग्विमात्रातश्चेति । मानुषा अपि हास्यात् प्रद्वेषाद्विमर्शात् कुशीलप्रतिसेवनातश्च । तैरश्चा अपि चतुर्विधाः तद्यथा भयात्प्रद्वेषादाहारादपत्यसंरक्षणाच्च । आत्मसंवेदना अपि चतुर्विधाः घट्टनातो लेशनातोऽङ्गुल्याद्यवयवसंश्लेषरूपाया स्तम्भनातः प्रपाताच्चेति । यदि वा वातपित्तश्लेष्मसंनिपातजनितश्चतुर्धेति । स एव देव्यादिश्चतुर्विधोऽनुकूलप्रतिकूलभेदात् अष्टधा भवति । स एव दिव्यादिः प्रत्येकं यश्चतुर्धा प्राग्दर्शितः स चतुर्णां चतुष्काणां मेलापकात् षोडशभेदो भवति । तेषां चोपसर्गाणां यथा घटना संबन्धप्राप्तिः प्राप्तानां चाधिसहनं प्रतियातना भवति तथाऽत ऊर्ध्वमध्ययनेन वक्ष्यते इत्ययमत्रार्थाधिकार इति भावः । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । एतेषाञ्च सहनाऽप्यधिभूतः श्रीमन्महावीरो बोद्धव्यः । भावनोत्पादनार्थं पुनरेकैकशः परमपुरुषाः सम्यक्सहनादाप्तकल्याणाः कथ्यन्ते । तथा चाह ॥

देवेहिं कामदेवो, गिही विनयचाइउरगुणेहिं ।
मत्तगयंदभुअंगम–रक्खसघोरट्टहासेहिं ॥

देवस्यैते देवा देवकृताद्वा देवो भगवच्छ्रीमहावीरस्य दशश्रावकान्तर्गतः गृह्यपि गृहस्थोऽपि न च नैव व्यथितश्चालितस्तपोगुणेभ्यः कथं भूतैर्मत्तगजेन्द्रभुजङ्गमराक्षसघोराट्टहासैः । तथाहि शक्रवर्णनाश्रद्दधानायातदेवनिर्मितैः कदर्थ्यमानेनापि न परित्यक्ता स्वप्रतिज्ञेति गाथार्थः । भावार्थः कथानकेभ्यः स्फुटीभविष्यति भगवओ महावीरस्स दस सावया अहेसितं । 'आनन्द कामदेवे, चुलणिपिया तह य सुरदेवे । चुल्लसए कुंडोलिय, सयालपुत्ते य महसयए । नंदिणिपियलेयइपिय, दस सावगाउ वीरेणं । मिच्छत्ततमविमोइय, एए दढसावए सुव्वए' । दर्श० । (कथानकानि तत्तच्छब्दे वक्ष्यन्ते । आत्मसंवेदनीयोपसर्गोदाहरणन्तु स्वधियाऽप्यूह्यम्) कल्प० । औ० । आव० । नि० चू० । जीत० । स्था० ।

दिव्वे य जे उवसग्गे, तहा तिरिच्छमाणुस्से ।
जे भिक्खू सहइ निच्चं, से न अच्छइ मण्डले ॥ ५ ॥

यो भिक्षुर्दिव्यान् देवैः कृतान् तथा तैरश्चान् तिर्यग्भिः कृतान् तथा मानुष्यकान् मनुष्यैः कृतान् उपसर्गान् सम्यग् कषायाभावेन सहते स मण्डले संसारे न तिष्ठति । उत्त० ३१ अ० ।

त्रिविधा उपसर्गाः ।

तिविहे य उवसग्गे, दिव्वे माणुस्स तिरिक्खे य ।
दिव्वे य पुव्वभणिए, माणुस्से आभिओगे य ॥

त्रिविधः खलु परसमुत्थ उपसर्गस्तद्यथा दैवो मानुष्यकस्तैरश्चश्च । तत्र दैवो दैवकृतः पूर्वमनन्तरसूत्रस्याधस्तात् भणितः । मानुष्यस्तु मनुष्यकृतः आभियोग्यो विद्यादभियोगजनितः ॥ बृ० ६ उ० । आव० ॥

(४) सूत्रकृताङ्गस्य प्रथमश्रुतस्कन्धे तृतीयाऽध्ययने उपसर्गसहनं तत्र तावदुद्देशार्थाऽधिकारमधिकृत्याह ।

पढमम्मि य पडिलोमा, हुंती अणुलोमगा य वितियम्मि ।
तइए अज्झत्तविसी–दणं य परवादिवयणं च ॥ ५ ॥

प्रथमे उद्देशके प्रतिलोमाः प्रतिकूला उपसर्गाः प्रतिपाद्यन्त इति । तथा द्वितीये ज्ञातिकृताः स्वजनापादिता अनुलोमा अनुकूला इति । तथा तृतीये अध्यात्मदर्शीदनं परवादिवचनं चेत्ययमर्थाऽधिकार इति ॥

हेउसरिसेहिँ अहेउएहिँ, ससमयपडिएहिँ णिउणेहिं ।
सीलखलितपरखवना, कया चउत्थम्मि उद्देशे ॥ ६ ॥

चतुर्थोद्देशके अयमर्थाऽधिकारः तद्यथा हेतुसदृशैर्हेत्वाभासैरन्यतीर्थिकैर्व्युद्ग्राहिताः प्रतारितास्तेषां शीलस्खलितानां व्यामोहितानां प्रज्ञापना यथाऽवस्थितार्थप्ररूपणा स्वसमयप्रतीतैर्निपुणजनितैर्हेतुभिः कृतेति । साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं तच्चेदम् ॥

सूरं मणइ अप्पाणं, जाव जेयं न पस्सती ।
जुज्झंतं दढधम्माणं, सिसुपालो व महारहं ॥ १ ॥

कश्चिल्लघुप्रकृतिः संग्रामे समुपस्थिते शूरमात्मानं मन्यते । निस्तोयाम्बुद इवात्मश्लाघाप्रवणो वाग्भिर्विस्फूर्जन् गर्जति । न मत्कल्पः परानीके कश्चित्सुभटोऽस्तीत्येवं तावद्गर्जति यावत् पुरोऽवस्थितं प्रोद्यतासिं जेतारं न पश्यति । तथा चोक्तं । "तावद्गजः प्रस्रुतदानगण्डः करोत्यकालाम्बुदगर्जितानि । यावन्न सिंहस्य गुहास्थलीषु लाङ्गूलविस्फोटरवं शृणोति ॥ १ ॥ न दृष्टान्तमन्तरेण प्रायो लोकस्यार्थावगमो भवतीत्यतस्तदवगतये दृष्टान्तमाह । यथा माद्रीसुतः शिशुपालो वासुदेवदर्शनात्प्राक् आत्मश्लाघाप्रधानं गर्जितवान् पश्चाच्च युध्यमानं शस्त्राणि व्यापारयन्तं दृढः समर्थो धर्मः स्वभावः संग्रामाभङ्गरूपो यस्य स तथा तम् । महान् रथोऽस्येति महारथः स च प्रक्रमादत्र नारायणस्तं युध्यमानं दृष्ट्वा प्राग्गर्जनाप्रधानोऽपि क्षोभं गतः । एवमुत्तरत्र दार्ष्टान्तिकेऽपि योजनीयमिति । भावार्थस्तु कथानकादवसेयः (सूत्र०) (तच्च सिसुवालशब्दे वक्ष्यते)

साम्प्रतं सर्वजनप्रतीतं वार्तमानिकं दृष्टान्तमाह ।

पयाता सूरा रणसीसे, संगामम्मि उवट्ठिते ।
मायापुत्तं न याणाइ, जेएण परिविच्छए ॥ २ ॥

यथा वाग्भिर्विस्फूर्जन्तः प्रकर्षेण विकटपादपातं रणशिरसि संग्राममूर्धन्यग्रानीके याता गताः । के ते शूराः शूरमन्याः सुभटाः ततः संग्रामे समुपस्थिते पतत्परानीकसुभटमुक्तहेतिसंघाते सति तत्र च सर्वस्याऽऽकुलीभूतत्वात् माता पुत्रं न जानाति कटीतो भ्रश्यन्तं स्तनन्धयमपि न सम्यक् प्रतिजागर्तीत्येवं मातापुत्रीये संग्रामे परानीकसुभटेन जेत्रा च शक्त्यादिभिः परि समन्तात् विविधमनेकप्रकारं क्षतो हतश्छिन्नो वा कश्चिदल्पसत्त्वो भङ्गमुपयाति दीनो भवतीति यावदिति । दार्ष्टान्तिकमाह ।

एवं सेहे वि अप्पुट्ठे, भिक्खायरिया अकोविए ।
सूरं मण्णंति अप्पाणं, जाव लूहं न सेवए ॥ ३ ॥

एवमिति प्रक्रान्तपरामर्शार्थः । यथाऽसौ शूरंमन्य उत्कृष्टसिंहनादपूर्वकं संग्रामशिरस्युपस्थितः पश्चाज्जेतारं वासुदेवमन्यं वा युध्यमानं दृष्ट्वा दैन्यमुपयाति । एवं शिष्यकोऽभिनवप्रव्रजितः परीषहैरस्पृष्टोऽच्छुतः किं प्रव्रज्यायां दुष्करमित्येवं गर्जन् भिक्षाचर्यायां भिक्षाटनेऽकोविदोऽनिपुणः उपलक्षणार्थत्वादन्यत्राऽपि साध्वाचारेऽभिनवप्रव्रजितत्वादप्रवीणः स एवंभूत आत्मानं तावच्छिशुपालवत् शूरं मन्यते यावज्जेतारमिव रूक्षं संयमकर्म संश्लेषकारणाभावात् न सेवते न भजत इति । तत्प्राप्तौ तु बहवो गुरुकर्माणोऽल्पसत्त्वा भङ्गमुपयान्ति ।

संयमस्य रूक्षत्वप्रतिपादनायाह ।

जया हेमंतमासम्मि, सीतं फुसइ (सवायगं) सव्वगं ।
तत्थ मंदा विसीयंति, रज्जहीणा वि खत्तिया ॥ ४ ॥

यदा कदाचित् हेमन्तमासे पौषादौ शीतं सहिमकणवातं स्पृशति लगति तत्र तस्मिन्नसह्ये शीतस्पर्शे लगति सति एके मन्दा जडा गुरुकर्माणो विषीदन्ति दैन्यभावमुपयान्ति राज्यहीना राज्यच्युताः यथा क्षत्रिया राजान इवेति ॥ ४ ॥ सूत्र० ३अ० १ उ० । उक्तः प्रथमोद्देशकः । साम्प्रतं द्वितीयः समारभ्यते । अस्य चायमभिसंबन्धः इहोपसर्गपरिज्ञाध्ययने उपसर्गाः प्रतिपादितास्ते चानुकूलाः प्रतिकूलाश्च । तत्र प्रथमोद्देशके प्रतिकूलाः प्रतिपादिता इह त्वनुकूलाः प्रतिपाद्यन्त इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिमं सूत्रम् ।

अहिमे सुहमासंगा, भिक्खुणं जे दुरुत्तरा ।
जत्थ एगे विसीयंति, ण चयंति जवित्तए ॥ १ ॥

अथेत्यानन्तर्ये प्रतिकूलोपसर्गानन्तरमनुकूलाः प्रतिपाद्यन्त इत्यानन्तर्यार्थः । इमे त्वनन्तरमेवाभिधीयमानाः प्रत्यक्षासन्नत्वाच्चित्वादिदमभिधीयन्ते । ते च सूक्ष्माः प्रायश्चेतोविकारकारित्वेनान्तरा न प्रतिकूलोपसर्गा इव बाहुल्येन शरीरविकारकारित्वेन प्रकटतया बादरा इति । सङ्गाः मातापित्रादिसंबन्धाः । यएते भिक्षूणां साधूनामपि दुरुत्तरा दुर्लङ्घ्या दुरतिक्रमणीया इति । प्रायो जीवितविघ्नकरैरपि प्रतिकूलोपसर्गैरुदीर्णैर्माध्यस्थ्यमवलम्बयितुं महापुरुषैः शक्यमेतं त्वनुकूलोपसर्गास्तानप्युपायेन धर्माद्भ्रंशयन्त्यतोऽमी दुरुत्तरा इति । यत्र येषूपसर्गेषु सत्स्वेके अल्पसत्त्वाः सदनुष्ठानं प्रति विषीदन्ति शीतलविहारित्वं भजन्ते सर्वथा वा संयमं त्यजन्ति नैवात्मानं संयमानुष्ठानेन यापयितुं वर्तयितुं तस्मिन् व्यवस्थापयितुं शक्नुवन्ति समर्था भवन्तीति ॥ १ ॥

तानेव सूक्ष्मसङ्गान् दर्शयितुमाह ।

अप्पेगे नायओ दिस्स, रोयंति परिवारिया ।
पोसणे ताय पुट्ठोसि, कस्स ताय जहासिणे ॥ २ ॥

अपिः संभावने । एके तथाविधा ज्ञातयः स्वजना मातापित्रादयः प्रव्रजन्तं प्रव्रजितं वा दृष्ट्वोपलभ्य परिवार्य वेष्टयित्वा रुदन्ति रुदन्तो वा वदन्ति च दीनं यथा बाल्यात्प्रभृति त्वमस्माभिः पोषितो वृद्धानां पालको भविष्यतीति कृत्वा ततो धुनानोऽस्मानपि त्वं तात ! पुत्र ! पोषय पालय । कस्य कृते केन कारणेन कस्य वा बलेन तातास्मान् त्यजसि नाऽस्माकं भवन्तमन्तरेण काश्चित्त्राता विद्यत इति । किञ्च ।

पिया ते थेरओ तात, सामा ते खुड्डिया इमा ।
भायरो ते सगा तात, सोयरा किं जहासिणे ॥३॥
मायरं पियरं पोस, एवं लोगो भविस्सति ।
एवं खु लोइयं ताय, जे पालंति य मायरं ॥४॥

हे तात ! पुत्र ! पिता ते तव स्थविरो वृद्धः शतातीतः स्वसा च भगिनी तव क्षुल्लिका लघ्वी अप्राप्तयौवना इमा पुरोवर्तिनी प्रत्यक्षेति । तथा भ्रातरस्ते तव स्वका निजास्तात ! सोदरा एकोद-

राः किमित्यस्मान् परित्यजसीति ॥३॥ तथा (मायरमित्यादि मातरं जननीं तथा पितरं जनयितारं पुषाण बिभृहि । एवं च कृते तवेह लोकः परलोकश्च भविष्यति । तातेदमेव लौकिकं लोकाचीर्णमयमेव लौकिकः पन्था यदुत वृद्धयोर्मातापित्रोः प्रतिपालनमिति तथा चोक्तम्। "गुरवो यत्र पूज्यते, यत्र धान्यं सुसंस्कृतम्। अदन्तकलहो यत्र, तत्र शक्र! वसाम्यहमिति"४ अपिच

उत्तरा महुरुल्लावा, पुत्ता ते तात खुड्डया ।

भारिया ते णवा तात, मा सा अन्नं जणं गमे ॥

उत्तराः प्रधाना उत्तरा जाता वा मधुरो मनोज्ञ उल्लाप आलापो येषां ते तथाविधाः पुत्रास्ते तव तात! पुत्र! क्षुल्लका लघवः। तथा भार्या पत्नी ते नवा प्रत्यग्रयौवना अतिनवोढा वा माऽसौ त्वया परित्यक्ता सत्यन्यं जनं गच्छेदुन्मार्गयायिनी स्यादयं च महाजनापवाद इति । अपि च ।

एहि ताय घरं जामो, मा य कम्मं सहावयं ।

बितियं पि ताय पासामो, जामु ताव सयं गिहं ॥६॥

जानीमो वयं यथा त्वं कर्मनीरुस्तथाप्येहि आगच्छ गृहं यामो गच्छामः । मा त्वं किमपि सांप्रतं कर्म कृथाः । अपि तु तत्र कर्मण्युपस्थिते वयं सहायका भविष्यामः साहाय्यं करिष्यामः । एकवारं तावद् गृहकर्मभिर्भग्नस्त्वं तात! पुनरपि द्वितीयवारं पश्यामो द्रक्ष्यामो यदस्माभिः सहायैर्भवतो भविष्यतीत्यतो यामो गच्छामस्तावत् स्वकं गृहं कुर्वेतदस्मद्वचनमिति ॥ ६ ॥

गंतु ताय पुणो गच्छे, ण य तेणासमणो सिया ॥

अकामगं परक्कम्मं, को उ ते वारेउमरिहति ॥७॥

तात! पुत्र! गत्वा गृहं स्वजनवर्गं दृष्ट्वा पुनरागन्तासि न च तेनैतावता गृहगमनमात्रेण चाश्रमणो भविष्यसि । (अकामगंति) अनिच्छन्तं गृहव्यापारेच्छारहितं पराक्रमन्तं स्वाभिप्रेतानुष्ठानं कुर्वाणं कस्त्वां भवन्तं वारयितुं निषेधयितुमर्हति योग्यो भवति । यदि वा (अकामगंति) वार्द्धकावस्थायां मदनेच्छाकामरहितं पराक्रमन्तं संयमानुष्ठानं प्रति कस्त्वामवसरप्राप्ते कर्मणि प्रवृत्तं धारयितुमर्हतीति। अन्यच्च ।

जं किंचि अणगं तात, तं पि सव्वं समीकतं ।

हिरण्णं ववहाराइ, तं पि दाहासु ते वयं ॥ ८ ॥

तात! पुत्र! यत्किमपि भवदीयमृणजातमासीत्तत्सर्वमस्माभिः सम्यग्विभज्य समीकृतं समभागेन व्यवस्थापितं यदिवोत्कटं सत् समीकृतं सुदेयत्वेन व्यवस्थापितं यच्च हिरण्यं द्रव्यजातं व्यवहारादावुपयुज्यते । आदिशब्दात् येन वा प्रकारेण तवोपयोगं यास्यति तदपि वयं दास्यामो निर्धनोऽहमिति मा कृथा भयमिति । ८ ।

उवसंहारार्थमाह ।

इच्चेव णं सुसेहंति, कालुणी य समुट्ठिया ।

विबद्धो नायसंगेहिं, ततो गारं पहावइ । ९ ।

जहा रुक्खं वणे जायं, मालुया पडिबंधइ ।

एव णं पडिबंधंति, णातओ असमाहिणा । १० ।

णमिति वाक्यालङ्कारे। इत्येवं पूर्वोक्तया नीत्या मातापित्रादयः कारुणिकैर्वचोभिः करुणामुत्पादयन्तः स्वयं वा दैन्यमुपस्थितास्तं प्रव्रजितं प्रव्रजन्तं वा (सुसेहंतित्ति) सुष्ठु शिक्षयन्ति व्युद्ग्राहयन्ति । स चापरिणतधर्माऽल्पसत्वो गुरुकर्मा ज्ञातिसङ्गैर्विबद्धो मातापितृपुत्रकलत्रादिमोहितस्ततो गारं गृहं प्रतिधावति प्रव्रज्यां परित्यज्य गृहपाशमनुबध्नातीति । ९ । किञ्चान्यत् (जहारुक्खमित्यादि) यथा वृक्षं वने अटव्यां जातमुत्पन्नं मालूया वल्ली प्रतिबध्नाति वेष्टयत्येवं णमिति वाक्यालङ्कारे ज्ञातयः स्वजनास्तं यतिमसमाधिना प्रतिबध्नन्ति ते तत्कुर्वन्ति येनास्यासमाधिरुत्पद्यत इति । तथा चोक्तं । " अमित्तो मित्तवेसेण, कंठे घेत्तूण रोयइ । मा मित्त! सोगइं जाई, दो वि गच्छासु दुग्गइं " । १० । अपि च ।

विबद्धो नातिसंगेहिं, हत्थी वा वि नवग्गहे ।

पिट्ठतो परिसप्पंति, सुयगो व्व अदूरए । ११ ।

विविधं बद्धः परवशीकृतः विबद्धो ज्ञातिसङ्गैर्मातापित्रादिसंबन्धैस्ते च तस्य तस्मिन्नवसरे सर्वमनुकूलमनुतिष्ठन्तो धृतिमुत्पादयन्ति हस्तीवापि नवगृहे अभिनवग्रहणे धृत्युत्पादनार्थमिक्षुशकलादिभिरुपचर्यते । एवमसावपि सर्वानुकूलैरुपायैरुपचर्यते । दृष्टान्तान्तरमाह । यथाऽभिनवप्रसूता गौर्निजस्तनंधयस्यादूरगा समीपवर्तिनी सती पृष्ठतः परिसर्पत्येवं तेऽपि निजा उत्प्रव्रजितं पुनर्जातमिव मन्यमानाः पृष्ठतोऽनुसर्पन्ति तन्मार्गानुयायिनो भवन्तीत्यर्थः । ११ ।

सङ्गदोषदर्शनायाह ।

एते संगा मणूसाणं, पाताला व अतारिमा ।

कीवा जत्थ य किस्संति, नायसंगेहिं मुच्छिया ॥ १२ ॥

एते पूर्वोक्ताः सज्यन्त इति सङ्गाः मातृपित्रादिसंबन्धाः कर्मोपादानहेतवः मनुष्याणां पाताला इव समुद्रा इवाप्रतिष्ठितभूमितलत्वात् ते (अतारिमात्ति) दुस्तरा एवमेतेऽपि सङ्गा अल्पसत्वैर्दुःखेनातिलङ्घ्यन्ते । तत्र च येषु सङ्गेषु क्लीवा असमर्थाः क्लिश्यन्ति क्लेशमनुभवन्ति संसारान्तर्वर्तिनो भवन्तीत्यर्थः । किंभूताः ज्ञातिसङ्गैः पुत्रादिसंबन्धैर्मूर्च्छिता गृद्धा अध्युपपन्नाः सन्तो न पर्यालोचयन्त्यात्मानं संसारान्तर्वर्तिनमेवं क्लिश्यन्ति अपि च ।

तं च भिक्खू परिन्नाय, सव्वे संगा महासवा ।

जीवियं नावकंखिज्जा, सोच्चा धम्ममणुत्तरं १३ ॥

तं च ज्ञातिसङ्गं संसारहेतुं भिक्षुर्ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् । किमिति यतः सर्वेऽपि केचन सङ्गास्ते महाश्रवा महान्ति कर्मण आश्रवद्वाराणि वर्तन्ते । ततोऽनुकूलैरुपसर्गैरुपस्थितैरसंयमजीवितं गृहावासपाशं नाभिकाङ्क्षेत नाभिलषेत् । प्रतिकूलैश्चोपसर्गैः सद्भिर्जीविताभिलाषी न भवेदसमञ्जसकारित्वेन भवजीवितं नाभिकाङ्क्षेत् । किं कृत्वा श्रुत्वा निशम्यावगम्य कं धर्मं श्रुतचारित्राख्यम् । नास्योत्तरोऽस्तीत्यनुत्तरं प्रधानं मौनीन्द्रमित्यर्थः । अन्यच्च ।

अहिमे संति आवट्टा, कासवेणं पवेइया ।

बुद्धा जत्थ व सप्पंति, सीयंति अबुहा जहिं ॥ १४ ॥

अथेत्यधिकारान्तरदर्शनार्थः । पाठान्तरं वा (अहो इति) तच्च विस्मये । इमे इति प्रत्यक्षासन्नाः सर्वजनविदितत्वात् सन्ति विद्यन्ते वक्ष्यमाणा आवर्तयन्ति प्राणिनं भ्रामयन्तीत्यावर्तास्तत्र द्रव्यावर्ता नद्यादेर्भावावर्तास्तूत्कटमोहोदयापादितविषयाभिलाषसंपादकसंपत्प्रार्थनाविशेषा एते चावर्ताः काश्यपेन श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिना उत्पन्नदिव्यज्ञानेनावेदिताः कथिताः प्रतिपादिताः । यत्र येषु सत्सु बुद्धा अवगततत्त्वा आवर्तविपाकवेदिनस्तेभ्योऽपसर्पन्ते प्रमत्ततया तद्दूरगामिनो भवन्त्यबुधास्तु निर्विवेकतया ह्यवसीदन्त्यासक्तिं कुर्वन्तीति तानेवावर्तान् दर्शयितुमाह ।

रायाणो रायमच्चा य, माहणा अदुव खत्तिया ।
निमंतियंति भोगेहिं, भिक्खूणं साहुजीविणं । १५ ।

राजानश्चक्रवर्त्यादयो राजामात्याश्च मन्त्री पुरोहितप्रभृतयस्तथा ब्राह्मणा अथवा क्षत्रिया इक्ष्वाकुवंशप्रभृतयः । एते सर्वेऽपि भोगैः शब्दादिविषयैर्निमन्त्रयन्ति भोगोपभोगं प्रत्यभ्युपगमं कारयन्ति कं भिक्षुकं (साहुजीविणमिति) साध्वाचारेण जीवितुं शीलमस्येति साधुजीविनमिति । यथा ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिना नानाविधैर्भोगैश्चित्रसाधुरुपनिमन्त्रित इत्येवमन्येऽपि केनचित्संबन्धेन व्यवस्थिता यौवनरूपादिगुणोपेतं साधुं विषयोद्देशेनोपनिमन्त्रयेयुरिति । १५ ।

एतदेव दर्शयितुमाह ।

हत्थस्सरहजाणेहिं, विहारगमणेहिया ।
भुंज भोगे इमे सग्घे, महरिसी पूजयामु तं । १६ ।

हस्त्यश्वरथयानैस्तथा विहारगमनैः विहरणं क्रीडनं विहारस्तेन गमनान्युद्यानादौ क्रीडया गमनानीत्यर्थः । चशब्दादन्यैश्चेन्द्रियानुकूलैर्विषयैरुपनिमन्त्रयेरंस्तद्यथा भुवि भोगान् शब्दादिविषयानिमानस्माभिर्ढौकितान् प्रत्यक्षासन्नान् श्लाघ्यान् प्रशस्तान् न निन्द्यान् महर्षे ! साधो ! वयं विषयोपकरणढौकनेन त्वां भवन्तं पूजयामः सत्कारयाम इति । १६ ।

किञ्चाऽन्यत् ।

वत्थगंधमलंकारं, इत्थीओ सयणाणि य ।
भुंजा इमाइं भोगाइं, आउसो पूजय[illegible] तं । १७ ।

वस्त्रं चीनांशुकादि गन्धाः कोष्टपुटपाटकादयः वस्त्राणि च गन्धाश्च वस्त्रगन्धमिति समाहारद्वन्द्वः । तथा अलङ्कारं कटककेयूरादिकं तथा स्त्रियः प्रत्यग्रयौवनाः शयनानि च पर्यङ्कतूलीप्रवरपटोपधानयुक्तानि इमान् भोगानिन्द्रियमनोऽनुकूलानस्माभिर्ढौकितान् भुङ्क्ष्व तदुपभोगेन सफलीकुरु हे आयुष्मन् ! भवन्तं पूजयामः सत्कारयाम इति । १७ । अपि च ।

जो तुमे नियमो चिन्नो, भिक्खुभावम्मि सुव्वय ।
अगारमावसंतस्स, सव्वो संविज्जए तहा । १८ ।

यस्त्वया पूर्वं भिक्षुभावे प्रव्रज्यावसरे नियमो महाव्रतादिरूपश्चीर्णोऽनुष्ठितः इन्द्रियनोइन्द्रियोपशमगतेन हे सुव्रत ! स सांप्रतमप्यगारं गृहमावसतो गृहस्थभावं सम्यगनुपालयतो भवतस्तथैव विद्यत इति । न हि सुकृतस्यानुचीर्णस्य नाशोऽस्तीति भावः । १८ । किञ्च ।

चिरं दूइज्जमाणस्स, दोसो दाणिं कुतो तव ।
इच्चेव णं निमंतंति, नीवारेणेव सूयरं । १९ ।

चिरं प्रभूतकालं संयमानुष्ठानेन (दूइज्जमाणस्सत्ति) विहरतः सत इदानीं साम्प्रतं दोषः कुतस्तव नैवास्तीति भावः । इत्येवं हस्त्यश्वरथादिभिर्वस्त्रगन्धालङ्कारादिभिश्च नानाविधैरुपभोगोपकरणैः करणभूतैः । णमिति वाक्यालङ्कारे । तं भिक्षुं साधुजीविनं निमन्त्रयन्ति भोगबुद्धिं कारयन्ति । दृष्टान्तं प्रदर्शयति । यथा नीवारेण व्रीहिविशेषकणदानेन सूकरं वराहं कूटके प्रवेशयन्त्येवं तमपि साधुमपि । १९ । अनन्तरोपन्यस्तवार्तोपसंहारार्थमाह ।

चोइया भिक्खचरिया, अचयंता जवित्तए ।
तत्थ मंदा विसीयंति, उज्जाणंसि व दुब्बला । २० ।

भिक्षूणां साधूनामुद्युक्तविहारिणां चर्या दशविधचक्रवालसामाचारी इच्छामिच्छेत्यादिका तया नोदिताः प्रेरिता यदि वा भिक्षुचर्यया करणभूतया सीदन्तश्चोदितास्तत्करणं प्रत्याचार्यादिकैः पौनःपुन्येन प्रेरितास्तच्चोदनामशक्नुवन्तः संयमानुष्ठानेनात्मानं यापयितुं वर्तयितुमसमर्थाः सन्तस्तत्र तस्मिन् संयमे मोक्षैकगमनहेतौ भवकोटिशतावाप्तेर्मन्दा जडा विषीदन्ति शीतलविहारिणो भवन्ति । तमेवाचिन्त्यचिन्तामणिकल्पं महापुरुषानुचीर्णं संयमं परित्यजन्ति । दृष्टान्तमाह । ऊर्ध्वयानमुद्यानं मार्गस्योन्नतो भाग उत्कुङ्कमित्यर्थः । तस्मिन् उद्यानशिरसि उत्क्षिप्तमहाभरा उक्षाणोऽतिदुर्बला यथाऽवसीदन्ति ग्रीवां पातयित्वा तिष्ठन्ति नोत्क्षिप्तभरनिर्वाहका भवन्तीत्येवं तेऽपि भावमन्दा उत्क्षिप्तपञ्चमहाव्रतभारं वोढुमसमर्थाः पूर्वोक्तभयावर्तैः पराभग्ना विषीदन्ति । २० । किञ्च ।

अचयंता व लूहेण, उवहाणेण तज्जिया ।
तत्थ मंदा विसीयंति, उज्जाणंसि जरग्गवा । २१ ।

रूक्षेण संयमेनात्मानं यापयितुमशक्नुवन्तस्तथोपधानेनानशनादिना सबाह्याभ्यन्तरेण तपसा तर्जिता बाधिताः सन्तस्तत्र संयमे मन्दा विषीदन्त्युद्यानशिरस्युत्कुङ्कमस्तके जीर्णो दुर्बलो गौरिव यूनोऽपि हि तत्रावसीदनं संभाव्यते किं पुनर्जरद्गवस्येति जीर्णग्रहणम् । एवमावर्तमन्तरेणापि धृतिसंहननोपेतस्य विवेकिनोऽप्यवसीदनं संभाव्यते किं पुनरावर्तैरुपसर्गितानां मन्दानामिति २१

सर्वोपसंहारमाह ।

एवं निमंतिए लद्धु, मुच्छिया गिद्धइत्थीसु ।
अज्झोववन्ना कामेहिं, चोइजंता गया गिहं (त्तिबेमि)

एवं पूर्वोक्तया नीत्या विषयोपभोगोपकरणं दानपूर्वकं निमन्त्रणं विषयोपभोगं प्रति प्रार्थनं लब्ध्वा प्राप्य तेषु विषयोपकरणेषु हस्त्यश्वरथादिषु मूर्च्छिता अत्यन्ताशक्तास्तथा स्त्रीषु गृद्धा दत्तावधाना रमणीरागमोहितास्तथा कामेषु इच्छामदनरूपेष्वध्युपपन्नाः कामगतचित्ताः संयमेऽवसीदन्तोऽपरेणोद्युक्तविहारिणा नोद्यमानाः संयमं प्रति प्रोत्साह्यमाना नोदनं सोढुमशक्नुवन्तः सन्तो गुरुकर्माणः प्रव्रज्यां परित्यज्याल्पसत्वा गृहं गता गृहस्थीभूताः इति परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । आ० चू० आत्मविसीदनादयोऽन्यत्र (भिक्षाटनाय गतस्योपसर्गसहनं गोयरचरिया शब्दे)

(६) अनुकूलोपसर्गसहनम् ।

उट्ठियमणगारमेसणं, समणं ठाणठिअं तवस्सिणं ।
डहरा वुड्ढा य पत्थए, अविसुस्से ण य तं लभेज्जणो ॥१६॥

अगारं गृहं तदस्य नास्तीत्यनगारस्तमेवंभूतं संयमोत्थानेनैषणां प्रत्युत्थितं प्रवृत्तं श्राम्यतीति श्रमणस्तं तथा स्थानस्थितमुत्तरोत्तरविशिष्टसंयमस्थानाध्यासिनं तपस्विनं विशिष्टतपोनिष्टप्तदेहं तमेवम्भूतमपि कदाचित् डहरा पुत्रनप्त्रादयो वृद्धाः पितृमातुलादयः उत्प्रिष्क्रामयितुं प्रार्थयेयुर्याचेरंस्त एवमूचुर्भवता वयं प्रतिपाल्या न त्वामन्तरेणास्माकमेकः प्रतिपाल्य एवं भणन्तस्ते जना अपि शुष्येयुः श्रमं गच्छेयुर्न च तं साधुं विदितपरमार्थं लभेरन् नैवाऽऽत्मसात्कुर्युर्नैवाऽऽत्मवशगं विदध्युरिति ॥१६॥ किञ्च

जइ कालुणियाणिकासिया, जइ रोयंति य पुत्तकारणे ।
दवियं भिक्खुं समुट्ठियं, णो लब्भंति ण संठवित्तए ॥१७॥

यद्यपि ते मातापितृपुत्रकलत्रादयस्तदन्तिके समेत्य करुणाप्र-

थानानि विलापप्रायाणि वचांस्यनुष्ठानानि वा कुर्युः । तथाहि । "णाह पिय कंत सामिय, अइवल्लह दुल्लहो सि भवणम्मि ॥ तुह विरहम्मि य निक्किव, सुण्णं सव्वं पि पडिहाइ" ॥ १ ॥ "सेणिग्गम्मो गोट्ठी, गणोव्व तं जत्थ होसि सण्णिहितो ॥ दिप्पइ सिरिपसु पुरिस, किं पुण नियमं घरद्दारं" ॥ २ ॥ तथा यदि (रोयंतियत्ति) रुदन्ति पुत्रकारणं सुतनिमित्तं कुलवर्द्धनमेकं सुतमुत्पाद्य पुनरेवं कर्तुमर्हसीति । एवं रुदन्तो यदि भणन्ति तं भिक्षुं रागद्वेषरहितत्वान्मुक्तियोग्यत्वाद्वा द्रव्यभूतं सम्यक् संयमोत्थानेनोत्थितं तथाऽपि साधुं न लप्स्यन्ते न शक्नुवन्ति प्रव्रज्यातो भ्रंशयितुं भावाच्च्यावयितुं नापि संस्थापयितुं गृहस्थभावेन द्रव्यलिङ्गाच्च्यावयितुमिति ॥ १७ ॥ अपि च ।

जइ वि य कामेहिँ लाविया, जइ णं जाहिणबंधिओ घरं ।
जइ जीवितनावकंखए, णो लब्भंति ण संठवित्तए ॥ १८ ॥

यद्यपि ते निजास्तं साधुं संयमोत्थानेनोत्थितं कामैरिच्छामदनरूपैर्लोभयन्ति उपनिमन्त्रयेयुरुपलोभयेयुरित्यर्थः । अनेनाऽनुकूलोऽपसर्गग्रहणम् । तथा यदि नयेयुर्बध्वा गृहं णमिति वाक्यालङ्कारे। एवमनुकूलप्रतिकूलोपसर्गैरभिद्रुतोऽपि साधुर्यदि जीवितं नाभिकाङ्क्षेत् यदि जीविताभिलाषी न भवेत् असंयमजीवितं वा नाऽभिनन्देत् ततस्ते निजास्तं साधुं (णो लब्भंतित्ति ।) न लभन्ते न प्राप्नुवन्ति आत्मसात्कर्तुं (ण संठवितपत्ति) नाऽपि गृहस्थभावेन संस्थापयितुमलमिति ॥ १८ ॥ किञ्च ।

सेहंति य णं ममाइणो, माया (पिया) ताय सुया य भारिया ।
पोसाहि ण पासओ तुमं, लोगपरंपि जहासि पोस णो ॥ १९ ॥

ते कदाचिन्मातापित्रादयस्तमभिनवप्रव्रजितं (सेहंतित्ति) शिक्षयन्ति णमिति वाक्यालङ्कारे (ममाइणोति) ममाऽयमित्येवं स्नेहालवः । कथं शिक्षयन्तीत्यत आह पश्य नोऽस्मानत्यन्तदुःखितांस्त्वदर्थं पोषकाभावाद्वा त्वं च यथावस्थितार्थपश्यकः सूक्ष्मदर्शी सश्रुतिक इत्यर्थः । अतो नोऽस्मान् पोषय प्रतिजागरणं कुरु अन्यथा प्रव्रज्याऽभ्युपगमेनेहलोकस्त्यक्तो भवताऽस्मत्प्रतिपालनपरित्यागेन च परलोकमपि त्वं त्यजसीति दुःखितनिजप्रतिपालनेन च पुण्यावाप्तिरेवेति। तथाहि । "या गतिः क्लेशदग्धानां गृहेषु गृहमेधिनाम् । बिभृतां पुत्रदारांस्तु, तां गतिं व्रज पुत्रकेति ॥ १९ ॥ एवं तैरुपसर्गितः केचन कातराः कदाचित् यद्यत्कुर्युरित्याह ॥

अन्ने अन्नेहिँ मुच्छिया, मोहं जंति णरा असंवुडा ॥
विसमं विसमेहिँ गाहिया, ते पावेहिँ पुणो पगब्भिया ॥ २० ॥

अन्ये केचनाऽल्पसत्त्वाः अन्यैर्मातापित्रादिभिर्मूर्च्छिता अध्युपपन्नाः सम्यग्दर्शनादिव्यतिरेकेण सकलमपि शरीरादिकमन्यदित्यन्यग्रहणं ते एवम्भूताः असंवृता नराः संमोहं यान्ति सदनुष्ठाने मुह्यन्ति तथा संसारगमनैकहेतुभूतत्वात् । विषमोऽसंयमस्तं विषमैरसंयतैरुन्मार्गप्रवृत्तित्वेनापायाभीरुभिः रागद्वेषैर्वा अनादिभवाभ्यस्ततया दुरुच्छेद्यत्वेन विषमैर्ग्राहिता असंयमं प्रतिवर्त्तिताः ते चैवंभूताः पापैः कर्मभिः पुनरपि प्रवृत्ताः प्रगल्भिताः धृष्टतां गताः पापकं कर्म कुर्वन्तोऽपि न लज्जन्त इति ॥ २० ॥

यत एवं ततः किं कर्तव्यमित्याह ।

तम्हा दविइक्खपंडिए, पावाओ विरते भिणिव्वुडे ।
पणए वीरे महाविहिं, सिद्धिपहं(णायगं)णेआउयं धुवं ॥

मातापित्रादिमूर्च्छिताः पापेषु कर्मसु प्रगल्भा भवन्ति तस्माद् द्रव्यभूतो भव्यो मुक्तिगमनयोग्यो रागद्वेषरहितो वा सन्नीक्षस्व तद्विपाकं पर्यालोचय । पण्डितः सद्विवेकयुक्तः पापात् कर्मणोऽसदनुष्ठानरूपात् विरतो निवृत्तः क्रोधादिपरित्यागाच्छान्तीभूत इत्यर्थः । तथा प्रणताः प्रह्वीभूता वीराः कर्मविदारणसमर्था महावीथिं महामार्गं तमेव विशिनष्टि सिद्धिपथं ज्ञानादिमोक्षमार्गं तथा मोक्षं प्रतिनेतारं प्रापकं ध्रुवमव्यभिचारिणमित्येतदवगम्य स एव मार्गोऽनुष्ठेयो वा सदनुष्ठानप्रगल्भैर्भाव्यमिति ॥ २१ ॥

पुनरप्युपदेशदानपूर्वकमुपसंहरन्नाह ।

वेयालियमग्गमागओ, मणवयसाकाय (ण) संवुडो ।
चिच्चा वित्तं च णायओ, आरंभं च सुसंवुडे चरेज्जासि(त्तिबेमि)

कर्मणां विदारणमार्गगतो भूत्वा तं तथाभूतं मनोवाक्कायसंवृतः पुनस्त्यक्त्वा परित्यज्य वित्तं द्रव्यं तथा ज्ञातींश्च स्वजनांश्च तथा सावद्यारम्भं च सुष्ठु संवृत इन्द्रियैः संयमानुष्ठानं चरेदिति ब्रवीमीति पूर्ववत् । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

त्रिविधोपसर्गाधिसहनमधिकृत्याह ।

तिरिया मणुया य दिव्वगा, उवसग्गा तिविहाहियासिया ।
लोमादियं पि ण हरिसे, सुन्नागारगओ महामुणी ॥ १५ ॥

तैरश्चाः सिंहव्याघ्रादिकृतास्तथा मानुषा अनुकूलप्रतिकूलाः सत्कारपुरस्कारदण्डकशाताडनादिजनिताः । तथा (दिव्वगाइति) व्यन्तरादिना हास्यप्रद्वेषादिजनिताः । एवं त्रिविधान् प्युपसर्गानधिसहेत नोपसर्गैर्विकारं गच्छेत् । तदेव दर्शयति । लोमादिकमपि न हर्षेत् भयेन रोमोद्गममपि न कुर्यात् । यदि वा एवमुपसर्गास्त्रिविधा अपि (अहियासियत्ति) अधिसोढा भवन्ति । यदि रोमोद्गमादिकमपि न कुर्यात् । आदिग्रहणात् दृष्टिमुखविकारादिपरिग्रहः । शून्यागारगतः शून्यगृहव्यवस्थितस्य चोपलक्षणार्थत्वात् पितृवनादिस्थितो वा महामुनिर्जिनकल्पिकादिरिति ॥ १५ ॥ किञ्च ।

णो अभिकंखेज्ज जीवियं, नो वि य पूयणपत्थए सिया ।
अब्भत्थमुर्विति भेरवा, सुन्नागारगयस्स भिक्खुणो ॥ १६ ॥

स तैर्भैरवैरुपसर्गैरुदीर्णैस्तोद्यमानोऽपि जीवितं नाऽभिकाङ्क्षेत जीवितनिरपेक्षेणोपसर्गः सोढव्य इति भावः । न चोपसर्गसहनद्वारेण पूजाप्रार्थकः प्रकर्षाभिलाषी स्यात् भवेत् । एवं च जीवितपूजानिरपेक्षेणासकृत सम्यक् सह्यमाना भैरवा भयानकाः शिवाः पिशाचादयोऽभ्यस्तभावं स्वात्मन उप सामीप्येन यन्ति गच्छन्ति तत्सहनाच्च भिक्षोः शून्यागारगतस्य नीराजितवारणस्येव शीतोष्णादिजनिता उपसर्गाः सुसहा एव भवन्तीति भावः । सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । "उवसग्गेहिं पासित्ता आमोक्खाए परिवएज्जासि" उपसर्गाननुकूलप्रतिकूलान् सम्यगधिसह्यामोक्षाय मोक्षपर्यन्तं यावत् परि समन्ताद्व्रजेत् संयमानुष्ठानेन गच्छेत् । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । ('उवसग्गगब्भहरणमिति ' आश्चर्यभेदत्वोपसर्गनिरूपणम् अच्छेर शब्दे उक्तम्) रोगविकारे, शुभाशुभसूचके दिव्यादिविकाररूपे उत्पाते, वाच० ।

उवसग्गकप्पट्ठि—उपसर्गकल्पस्था—स्त्री० उपसर्ग एव कल्पस्था शय्यातरदुहितृकपिलचेल्लकानां लोभाच्छय्यातरकल्पस्था—यामुपसर्गकरणे, " उवसग्गेति " उवसग्ग एव कप्पट्ठी सेज्जायरधूआ कविलचेल्लगो लोभा सेज्जायरकप्पट्ठीए उवसग्गं करोतीत्यर्थः १ नि०चू० १ उ० ।

उवसग्गतितिक्खा—उपसर्गतितिक्षा—स्त्री० उप सामीप्येन सर्ज-

नात् उपसृज्यते एभिरिति वा उपसर्गाः ते च दिव्यमानुषतैरश्चात्मसंवेदनभेदतश्चतुःप्रकाराः प्रत्येकमपि ते स्युश्चतुर्विधाः "हास्याद् द्वेषाद्विमर्शाच्च, तन्मिश्रत्वाच्च दैवतः । हास्याद्द्वेषाद् विमर्शाद्दुः-शीलसङ्गाच्च मानुषाः ।२ तैरश्चास्तु भयक्रोधाहारापत्यादिरक्षणात् । घट्टनस्तम्भनश्लेष-प्रपातादात्मवेदनाः । ३ यद्वा वातपित्तकफसन्निपातोद्भवा इति तेषां तितिक्षा सहनम । उपसर्गसहने ध० ३ अधि०। "अत्तीचारालोचनेन प्रायश्चित्तविधेयता । उपसर्गतितिक्षा च परीषहजयस्तथा " ध० ३ अधि० ।

उवसग्गपत्त-उपसर्गप्राप्त-त्रि० उपद्रवं प्राप्ते, स्था० ५ ठा०२उ०।

उपसर्गप्राप्तस्य ग्रहणं कल्पते ।

(सूत्रम्) उवसग्गपत्तभिक्खुं गिलायमाणं नो कप्पइ तस्स गणावच्छेदितस्स निज्जूहित्तए । अगिलाए करणिज्जं वेयावडियं जाव रोगातंकातो विप्पमुक्के ततो प्पमुक्के ततो पच्छा तस्स अहालहुस्सगे नामं ववहारे पट्ठवियव्वे सिया इति ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्धः ।

मोहेण पित्ततो वा, आयासंचेततो समक्खातो ।
एसो उ उवसग्गो, इमो उ अस्रो परसमुत्थो ॥

मोहेन मोहनीयोदयेन देवोदयेनेत्यर्थः पित्ततो वा पित्तोदयेनेत्यर्थः । उन्मत्तः स आत्मसञ्चेतकः आत्मनैवात्मनो दुःखोत्पादकः समाख्यातः यच्चात्मैवात्मनो दुःखोत्पादनमेष आत्मसंचेतनीय उपसर्गः ततः पूर्वमात्मसंचेतनीयः उपसर्ग उक्तः एत उपसर्गाधिकारादयमन्यः परसमुत्थ उपसर्गोऽनेन प्रतिपाद्यते इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । सा च प्राग्वत् । तत्रोपसर्गप्रतिपादनार्थमाह ।

तिविहो य उवस्सग्गो, दिव्वो माणुस्सितो तिरिच्छो य ।
दिव्वो उ पुव्वभणितो, माणुसतिरिए अतो वुच्छं ॥

त्रिविधः खलु परसमुत्थ उपसर्गः । तद्यथा दैवो मानुषिकस्तैरश्चश्च तत्र दैवो देवकृतः पूर्वमनन्तरसूत्रस्याधस्ताद्भणितः । अतो मानुषं तैरश्चं च वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ।

विज्जाए मंतेण व, चुन्नेण व जोइतो अणप्पवसो ।
अणुसासणालिहावण, खमए महुरातिरिक्खादी ॥

विद्यया वा मन्त्रेण वा चूर्णेन वा योजितः संबन्धितः सन् कश्चिदनात्मवशो भूयात् तत्रानुशासनेति । यथा रूपलब्ध्या विद्यादिप्रयोजितं तस्यानुशासनाऽपि क्रियते । तथा तपस्वी एष न वर्तते तावत्तं प्रतीदृशं कर्तुम् एवं करणे हि प्रभूतपापोपचयसंभव इत्यादि । अथैवमनुशासिताऽपि न विवर्तते तर्हि तस्यास्तं प्रति प्रतिविद्यया विद्वेषणमुत्पाद्यते । अथ सा नास्ति तादृशी प्रतिविद्या तर्हि (लिहावणत्ति) शून्येऽसागारिकं विद्याप्रयोगतस्तस्य पुरत आलेखाप्यते । येन स तत् दृष्ट्वा तस्याः सागारिकमिदमतिर्बीभत्समिति जानानो विरागमुपपद्यते । एष मानुषिक उपसर्गः (खमगे महुरा इति) मथुरायां श्रमणीप्रभृतीनां मानुष उपसर्गोऽभूत् तं क्षपको निवारितवान् । एषोऽपि मानुष उपसर्गः । तैरश्चमाह (तिरिक्खा इति) तिर्यञ्चो ग्रामेयका आरण्यका वा श्रमणादीनामुपसर्गान् कुर्वन्ति यथाशक्तिनिराकर्तव्याः । सांप्रतमेनामेव गाथां विवरीषुराह ।

विज्जामंते चुण्णे, अभिजोइयबोहियादिगहिए वा ।
अणुसासणालिहावण-महुराखमकादि व बलेण ॥

विद्यामन्त्रेण चूर्णेन वा अभियोजितो बोधिकाः स्तेना आदिशब्दात् म्लेच्छादिपरिग्रहस्तैर्वा गृहीते यया विद्यादि योजितं तस्याः प्रागुक्तप्रकारेणानुशासना क्रियते । तथा प्रतिविद्याप्रयोगतस्तं प्रति च द्वेषणमुत्पाद्यते । तस्याभावे पूर्वप्रकारेण लिखापनं कार्यते बोधिकादिगृहीते पुनः मथुराक्षपकादिनेव बलेन यथाशक्तिबोधिकादेर्निवारणं कर्तव्यं विद्याद्यभियोगमेव भेदतः प्रतिपादयति ।

विज्जादभिओगो पुण, दुविहो माणुस्सितो य दिव्वो य ।
तं पुण जाणंति कहं , जइ नामं गेण्हिए तेसिं ॥

विद्यादिभिरभियोगोऽभियुज्यमानता पुनर्द्विविधो द्विप्रकारस्तथा मानुषिको दैवश्च । तत्र मनुष्येण कृतो मानुषिको देवस्यायं तेन कृतत्वाद्दैवः । तत्र देवकृतो विद्यादिभिरभियोग एष एव यत्तस्मिन् दूरस्थितेऽपि तत्प्रभावात्स तथारूप उन्मत्तो जायते । अथ तं विद्याद्यभियोगं दैवं मानुषिकं वा कथं जानन्ति सूरिराह । तयोर्देवमनुष्ययोर्मध्ये यस्य नाम गृह्णाति तत्कृतः स विद्याद्यभियोगो ज्ञेयः । साम्प्रतमणुसासणालिहावणेत्येतद्व्याख्यानयति ॥

अणुसासियम्मि य ठिए, विद्देसं देंति तह वि य अतिठंते ।
जक्खीए कोवीणं, तस्स उ पुरओ लिहावेंति ॥

येन सामान्यतः स्त्रिया पुरुषेण वा विद्याद्यभियोजितं तस्यानुशासना क्रियते । अनुशासितेऽप्यतिष्ठति विद्याप्रयोगतस्तं विवक्षितं साधुं प्रति तस्य विद्याद्यभियोक्तुर्विद्वेषं ददत्युत्पादयन्ति वरवृषभाः । तथाऽपि च तस्मिन्नतिष्ठन्ति जङ्घयाः शून्याः कौपीनं तस्य पुरतो विद्याप्रयोगतो लेखापयन्ति । येन स तद्दृष्ट्वा तस्या इदं सागारिकमिति जानतो विरज्यते । सम्प्रति विद्याप्रयोगे दृढादरताख्यापनार्थमाह ।

विसस्स विसमेवे य, ओसहं अग्गिमग्गिणो ।
मंतस्स पडिमंतो उ, दुज्जणस्स विवज्जणा ॥

विषस्यौषधं विषमेव अन्यथा विषानिवृत्तेः । एवमग्निभूतादियुक्तस्यौषधमग्निः, मन्त्रस्य प्रतिमन्त्रो, दुर्जनस्यौषधं विवर्जना तद्ग्रामनगरपरित्यागेन परित्यागः । ततो विद्याद्यभियोगसाधुसाध्वीरक्षणार्थं प्रतिविद्यादिप्रयोक्तव्यमिति ॥

जति पुण होज्ज गिलाणो, निरुज्झमाणो ततो तिगिच्छं से ।
संवारियमसंवरिया, उवालभंते निसिं वसभा ॥

यदि पुनर्विद्याद्यभियोजितस्तदभिमुखं गच्छन् निरुध्यमानो ग्लानो भवति ततः (से) तस्य साधोश्चिकित्सां संवृतां केनाऽप्यलक्ष्यमाणां कुर्वन्ति । तथा असंवृताजाया विद्याद्यभियोजितं तस्याःप्रत्यक्षीभूय निशि रात्रौ तामुपालभन्ते । भेषयन्ति च तावत् यावत् सा मुञ्चतीति ।

"खमएमहुरत्ति" अस्य व्याख्यानमाह ।

थूभमहेसड्ढिसमणी, बोहियहरणं च निवसुया जाव ।
मज्झेण य अक्कंदे, कयम्मि जुद्धेण मोएति ॥

महुराए नयरीए थूभो देवनिम्मितो तस्स महिमानिमित्तं सड्ढीतो समणीहिं समं निग्गया । तो रायपुत्तो य तत्थ अदूरे आयावंतो चेट्ठेइ ततो सड्ढी समणीतो बोहिएहिं गहियातो

तेणं आणीया ते बोहितं साहुं दट्ठुं अक्कंदो कतो तत्तो रायपुत्तेण साहुणा जुरूं दाऊण मोइयातो । अक्षरगमनिका त्वियं पश्य महे महोत्सवे श्राद्धिकाः श्रमणीभिः सह निर्गतास्तासां बोधिकैश्चौरैर्हरणं नृपसुतश्च तत्रादूरे अतापयति । बोधिकैश्च तास्तस्य मध्येन नीयन्ते । ताभिश्च तं दृष्ट्वा आक्रन्दे कृते स युद्धेन स्तेनेभ्यस्ता मोचयति । उक्तो मानुषिकः उपसर्गः । संप्रति तैरश्चमाह ।

गामेणारएणेण व, अभिजूयं संजयं तु तिरिएणं ।

लम्ब्रं पकंपिया वा, रक्खेज्ज अरक्खणे गुरुगा ॥

ग्रामेनारएयेन वा अभिभूतमापादिताभिभवं संयतं च यदि वा लब्धं तद्भयात् स्तम्भीभूतं प्रकम्पितं वा तद्भयतः कथं कम्पमानशरीरं रक्षेत् । यदि पुनर्न रक्षति सत्यपि बले ततोऽरक्षणे प्रायश्चित्तं गुरुकाश्चत्वारो गुरुका मासाः । व्य० प्र० २ उ० ।

उवसग्गपरिएणा–उपसर्गपरिज्ञा– स्त्री० "घरुणजयणा य तेसिं एत्तो वोच्छे य अहिगारो" तेषां उपसर्गशब्ददर्शितषोडशविधानामुपसर्गाणां यथा घटना सम्बन्धप्राप्तिः प्राप्तानां चाऽधिसहनं प्रतियातना भवति तथाऽत ऊर्ध्वमध्ययनेन वक्ष्यत इत्ययमत्राधिकार इतीत्येवं लक्षणे सूत्रकृताङ्गस्य तृतीयेऽध्ययने, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । (यथा तत्र दर्शितं तथा दर्शितमुवसग्गशब्दे)

उवसग्गसह–उपसर्गसह– त्रि० दिव्याद्युपद्रवसोढरि, " वोसट्ठचत्तदेहो, उवसग्गसहो जहेव जिणकप्पा " पंचा० १७ विव० । [जिणकप्पशब्दे जिनकल्पिकस्य उपसर्गसहत्वं व्याख्यास्यामि] संप्रति ये व्युत्सृष्टग्रहणेनात्मसञ्चेतनीया गृहीतास्तानुपदर्शयति ।

घट्टणपवडणथंभण, लेसण चउहा उ आयवेसंया ।

ते पुण सन्निवयंती, चोसट्ठदारे न इहं तु ॥

चतुर्भिरात्मना सचिन्त्यन्ते ये ते इत्यात्मसंचेत्यास्तद्यथा घट्टनतः प्रपतनतस्तम्भनतः श्लेष्मतश्च । तत्र घट्टनतो यथा चक्षुषि रजःप्रविष्टं तेन च चक्षुर्दुःखयितुमारब्धमथवा स्वयमेव चक्षुषि गलके वा किञ्चित्तु खीलप्रभृति समुत्थितं घट्टयति । प्रपतनतो यथा मन्दप्रयत्नेन चङ्क्रम्यमाणप्रतिपततो दुःखाप्यते स्तम्भनेन यथा तावदुपविष्ट आस्ते यावत्पादसुप्तस्तब्धो जातः श्लेषणतो यथा पादं तावदाकुञ्च्यावस्थितो यावत्तत्र वातेन लग्नः अथवा नृत्तं शिक्षयामीति किंचिदङ्गमप्यतिशयेन नामितं तच्च तत्रैव लग्नमिति ते पुनरात्मसंचेतनीया व्युत्कृष्टद्वारे निपतन्ति न इह । " ते उप्पन्ने सम्मं, सहन्ति, खमइ त्ति, तिक्खइ, अहियासे " इति चत्वार्यप्येकार्थिकानि पदानि । तत्र सम्यक् सहनमाह ।

मणवयणकायजोगेहिं, तहि उ दिव्वमादिए तिन्नि ।

सम्मं अहियासेइ, तत्थ उ सुएहा पदिट्ठंतो ॥

त्रिभिर्मनोवाक्काययोगैः प्रत्येकं दिव्यादीन् त्रीनुपसर्गान् प्रत्येकं चतुर्भेदान् सम्यगध्यास्ते सहते तत्र सहनं द्विधा द्रव्यतो भावतश्च तत्र द्रव्यस्य हाने स्नुषाद्या दृष्टान्तस्तमेवाह ।

सासूससुरोसोदेवर–जत्तारमादिमज्झिमगा ।

दोसादी य जहया, जह सुएहा सहियउवसग्गा ॥

श्वशुरः श्वश्रूश्चैतावुत्कृष्टौ पूज्यत्वादेवरजर्तृका मध्यमा दासो जघन्या यथा तत्कृता उपसर्गाः स्नुषायाः सोढास्तथा साधुनाऽपि सोढव्याः इयमत्र भावना स्नुषया अपराधे कृते तां श्वशुरः श्वश्रूश्च हीलयति सा च हील्यमाना अतीव लज्जते यद्यपि तानि दुःखोत्पादनानि वचनानि दुरध्यास्यानि तथाऽपि सा तानि सम्यगध्यास्ते चिन्तयति च न सम्यक् अध्यासिष्ये ततः कुत्र याम अवध्वंसो भविष्यति स्नुषाचारश्चापयास्यति देवरा अपि चोल्लुण्ठवचनानि भाषन्ते यद्यपि तेषां सा नो लज्जते तथाऽपि न तानुल्लुण्ठति किं तु सम्यक् तद्वचनान्यध्यास्ते दासा अपि तां स्नुषामुल्लुण्ठयन्ति तथाऽपि किं किं तेषां वचनान्यहं गणयामीत्यवगणनया सम्यगध्यास्ते न प्रतिवचनं ददाति । एतत्तद्द्रव्यसहनं यत्साधुर्द्वादशविधानप्युपसर्गान् कर्म्मविनिर्जरणार्थं सम्यगध्यास्त एतदेवाह ।

सासुससुरोवमा खलु, दिव्वादिपरोवमा य मणुस्सा ।

दासत्थाणीतिरिया, तह सम्मसोहिया सोए ।

तथा वधूदृष्टान्तोक्तप्रकारेण श्वश्रूःश्वशुरोपमान् दिव्यान् उपसर्गान् देवरोपमान् मानुषान् उपसर्गान् दासस्थानीयान् तैरश्चान् उपसर्गान्सम्यगध्यास्ते ।

संप्रति दुविहे वेत्यस्य व्याख्यानार्थमाह ।

दुहा वेते समासेणं, सव्वे सामन्नकंटगा ।

विसयाणुलोमिया चेव, तहेव पडिलोमिया ॥

अस्य वा एते उपसर्गाः श्रामण्यस्य कण्टका इव श्रामण्यकण्टकाः सर्वे समासेन द्विधा प्रतिपादितास्तद्यथा विषयानुलोमिका इन्द्रियविषयानुलोमिका इन्द्रियविषयप्रतिलोमिकास्तानेव दर्शयति ।

वंदणसक्कारादी, अणुलोमा बंधवहणपडिलोमा ।

ते वि य खमता सव्वे, पत्थं रुक्खेण दिट्ठंतो ॥

वन्दनसत्काराद्योऽनुलोमाः बन्धवधप्रभृतयः प्रतिलोमास्तानपि सर्वान् क्षमते अत्र वृक्षेण दृष्टान्तस्तमेवाह ।

वासीचंदणकप्पे, जह रुक्खाइ य सुहदुहसमो उ ।

रागदोसविमुत्तो, सहई अणुलोमपडिलोमा ।

वासीचन्दनकल्पो यस्य स वासीचन्दनकल्पोऽथवा कल्पस्तुल्यवाची ततोऽयमर्थो वास्यां वास्यालक्षणे चन्देनेनानुलेपनेन कल्पस्तुल्यो वासीचन्दनकल्पो यथा वृक्षो भवति इत्येवममुना प्रकारेण रागद्वेषविमुक्तोऽत एव सुखदुःखसमोऽनुलोमप्रतिलोमान् उपसर्गान् सम्यक् सहते ॥ व्य० द्वि० ७ उ० ।

उवसग्गाभिजुंजण–उपसर्गाभियोजन–न० उपसर्गा दिव्यादयस्तैरभियोजनम् उपसर्गाभियोजनम् । अभिभवकायोत्सर्गे, दिव्याद्यभिभूत एव महामुनिस्तदेवायं करोतीति हृदयम् । उपसर्गाणामभियोजनम् । सोढव्या भयोपसर्गास्तद्भयं न कार्यमित्येवंभूते कायोत्सर्गे, 'उवसग्गाभिउंजणे बीओ' आव०५अ० ।

उवसज्जण–उपसर्जन–न० उप० सृज० ल्युट् । दैवाद्युपद्रवे, वाच० । अप्रधानभूते गौणे विशेषणे, विशे० ।

उवसत्त–उपसक्त–त्रि० विशेषेण सक्तिमति, उत्त० ३२ अ० ।

उवसद्द–उपशब्द–न० सुरतावस्थायां वलवलायमानादिषु, तं० ।

उवसम– उपशम–पुं० उपशान्तिरुपशमः । श्रा० । अपराधविधायिन्यपि कोपपरिवर्जने, स च कस्यचित्क्कषायपरिणतेः कटुकफलावलोकनाद्भवति । कस्यचित्पुनः प्रकृत्यैवेति । प्रव० १४८ द्वा० । आचा० । संस्था० । क्रोधादिनिग्रहे, आ०म०द्वि० । " उवसमेणहणे कोहं " उपशमेन क्षान्तिरूपेण द० ८ अ० । आचा० । माध्यस्थ्यपरिणामे, । आव० ६ अ० । शान्तावस्थाने, आव० १ अ० । इन्द्रियोपशमरूपे रागद्वेषाभावजनिते (सूत्र० २ श्रु० १ अ०) शमे, आचा० । स च द्वेधा द्रव्यभावभेदात्तत्र

द्रव्योपशमः कतकफलाद्यादितः कलुषजलादेः भावोपशमस्तु ज्ञानादित्रयात् । तत्र यो येन ज्ञानेनोपशाम्यति स ज्ञानोपशमस्तद्यथा क्षेपण्याद्यन्यतरया धर्म्मकथया कश्चिदुपशाम्यतीत्यादि, दर्शनोपशमस्तु यो हि शुद्धेन सम्यग्दर्शनेनापरमुपशमयति यथा श्रेणिकेनाश्रद्दधानो देवः प्रतिबोधित इति दर्शनप्रभावकैर्वा सम्मत्यादिभिः कश्चिदुपशाम्यति । चारित्रोपशमस्तु क्रोधाद्युपशमो विनयनम्रतेति ।

पण्णाणमुवलब्भ हेच्चा उवसमं फारुसियं समादियंति

त्यक्त्वोपशमं तत्र केचन क्षुद्रका ज्ञानोदन्वतोऽप्याप्युपर्येव प्लवमानास्तमेवम्भूतमुपशमं त्यक्त्वा ज्ञानलवोत्तम्भितगर्वा ध्माताः पौरुष्यं परुषतां समाददति गृह्णन्ति तद्यथा परस्परगुणनिकायां मीमांसायां वा एकोऽपरमाह त्वम ज्ञानीष न चैषां शब्दानामयमर्थो यो भवताऽभाणि । अपि च कश्चिदेव मादृशः शब्दार्थनिर्णयायालं न सर्व इत्युक्तं च पृष्टा गुरवः स्वयमपि परीक्षितं निश्चितं पुनरिदं न वादिनि च मल्लमुख्ये च मादृगेवाऽन्यतरं गच्छेत द्वितीयस्त्वाह नन्वस्मदाचार्या एवमाज्ञापयन्तीत्युक्ते पुनराह सोऽपि वा कुण्ठो बुद्धिविकलः किं जानीते त्वमपि च शुकवत्पाठितः निरूहापोह इत्यादीन्यन्यान्यपि दुर्गृहीतकतिचिदक्षरो महोपशमकारणं ज्ञानं विपरीततामापादयन् स्वौद्धत्यमाविर्भावयन् भाषते उक्तञ्च अन्यैस्वेच्छारचितानर्थविशेषान् श्रमेण विज्ञाय कृत्स्नं वाङ्मयमित इति खादत्यङ्गानि दर्पेण क्षीरुतकमीश्वराणां कुक्कुटलावकसमानवल्लभ्यः शास्त्राण्यपि हास्यकथां लघुनां वा क्षुल्लको नयतीत्यादि पाठान्तरं वा " हेच्चा उवसमं च एगे फारुसियं समारुहंति" त्यक्त्वोपशमथानन्तरं बहुश्रुतीभूता एके न सर्वे परुषतामालम्बते ततश्चालप्ताः शब्दिता वा तूष्णींभावं भजन्ते हुंकारशिरःकम्पनादिना वा प्रतिवचनं ददति १ श्रु ६ अ० ४ उ० (कलहोपशमे गुणा अहिगरणशब्दे उक्ताः) विष्कम्भितोदयत्वे, उत्त० १ अ० । विपाकोदयविष्कम्भे, । नं० । " उदयविघाय उवसमो " अनुदितस्योदयविधाने, विशे० । मोहनीयकर्मणोऽनन्तानुबन्ध्यादिभेदभिन्नस्योपमश्रेणिप्रतिपन्नस्य मोहनीयभेदाननन्तानुबन्ध्यादीनुपशमयति (इति) उदयाभावे, स्था० ६ ठा० ॥ मिथ्यात्वमोहनीये कर्मणि, उदीर्ये, क्षीणे, शेषस्यानुदयापादने, विशे० । क्षयोपशमादेर्भेदः । अथ प्रेरको भणति ननु क्षयोपशमोपशमयोः कः किल विशेषः । सूरिराह ननु उदीर्णे उदयप्राप्ते कर्म्मणि क्षीणे शेषे चानुदीर्णे उपशान्ते सति क्षयोपशमोऽभिधीयत इति । प्रेरकः प्राह ।

सो चेव नणूवसमो, उदए खीणम्मि सेसए समिए ।
सुहुमोदयता मीसे, ननूपसमिए विसेसो यं ॥

ननूपशमोऽप्ययमेव यः किमित्याह। यः उदिते कर्माणि क्षीणोऽनुदितेऽनुपशान्तो भवति अत्रोत्तरमाह । ननु मिश्रे क्षयोपशमे सूक्ष्मोदयता अस्ति प्रदेशोदयेन सत्कर्मवेदनमस्तीत्यर्थः । उपशमिते तु कर्माणि तदपि नास्तीत्ययमनयोर्विशेष इति एतदेवाह ।

वेएइ संतकम्मं, खओवसमिएसु नाणुभावं सो ।
उवसंतकसाओ पुण, वेएइ न संतकम्मा पि ॥

स क्षयोपशमावस्थाकषायवान् जीवः क्षयोपशमिकेष्वनन्तानुबन्ध्यादिषु तत्संबन्धे सत्कर्मानुभवनि प्रदेशकर्म वेदयति न पुनरनुभावं विपाकमस्तु तान् वेदयतीत्यर्थः । उपशान्तकषायस्तु सत्कर्मापि न वेदयतीति क्षयोपशमोपशमयोर्विशेष इति । विशे० । पं० सं० । उपशान्तकषायवीतरागछद्मस्थगुणस्थापने, प्रव० २२४ द्वा० । उपशमश्रेणौ, कल्प० । पञ्चदशे दिवसे, चं० १० पाहु० । जो० । जं० । स० । विंशतितमे मुहूर्ते, जं० ७ वक्ष० । जो० । कल्प० । तृष्णानाशे, रोगोपद्रवशान्तौ निवृत्तौ च । वाच० ।

उवसमग–उपशमक–पुं० उपशमश्रेण्यन्तर्गतेष्वपूर्वकरणादिषु, उपशान्तमोहान्तेषु, उपशमश्रेण्यां रूढेषु अपूर्वकरणानिवृत्तिबादरसूक्ष्मसंपरायेषु, पं० सं० २ द्वा० । स० ।

उवसमण–उपशमन–न० उप शम भावे-ल्युट्-उपशमार्थे, "उवसमणाए अहिगरणस्स अब्भुट्ठा एवं भवति" स्था० ८ ठा० ।

उवसमणा–उपशमना–स्त्री० उदयोदीरणानिधत्तनिकाचनाकरणायोग्यत्वेन व्यवस्थाप्यते कर्म यया सा उपशमना । क० प्र० । पं० सं० । उदयोदीरणानिधत्तनिकाचनाकरणानामयोग्यत्वेन कर्मणोऽस्थापने, उक्तं च " उव्वट्टणओवट्टणसंकमणाइं च तत्थ करणाइंति" । अष्टानां करणानां षष्ठं करणमेतत् । स्था० ४ ठा० २ उ० । संप्रति उपशमनाप्रतिपादनार्थमाह । अवसरस्तत्र चैतेऽधिकाराः तद्यथा प्रथमं सम्यक्त्वोत्पादप्ररूपणा, सर्वविरतिलाभप्ररूपणा, अनन्तानुबन्धिविसंयोजना, दर्शनमोहनीयक्षपणा, दर्शनमोहनीयोपशमना, चारित्रमोहनीयोपशमना पुनः सप्रभेदेति । तत्र वेदमुपशान्तमुपशमनाकरणम प्रभेदं सर्वात्मना व्याख्यातुमशक्यं ततो यत्रांशे व्याख्यातुमात्मनोऽशक्तिस्तत्रांशे तद्वेतुश्रोतॄणामाचार्यो नमस्कारं चिकीर्षुराह ।

करणकया अकरणकया, चउव्विहा उवसमणा विईयाए ।
अकरणअणुइन्नाए, अणुओगधरे पणिवयामि ॥ ३१४ ॥

इह द्विविधा उपशमना करणकृता अकरणकृता च तत्र करणंक्रिया यथा प्रवृत्तिपूर्वकनिवृत्तिकरणसाध्यक्रिया विशेषः तेन कृता करणकृता तद्विपरीता अकरणकृता च या संसारिणां जीवानां गिरिनदीपाषाणवृत्ततादिभिः संभववत् प्रवृत्तादिकरणक्रियाविशेषमन्तरेणापि वेदनानुभवनादिभिः कारणैरुपशमनोपजायते सा अकरणकृतेत्यर्थः । इदं च करणकृताकरणकृतत्वरूपं द्वैविध्यं देशोपशमनाया एव द्रष्टव्यं न सर्वोपशमानुकरणकृताया वेति । अस्याश्चाकरणकृतोपशमनाया नामधेयद्वयं तद्यथा अकरणोपशमना अकृतोपशमना च तस्याश्च संप्रत्यनुयोगो व्यवच्छिन्नस्तत आचार्यः स्वयं तस्यानुयोगमजानानस्तद्वेदिनॄणां विशिष्टमतिप्रज्ञाकलिकचतुर्दशवेदिनां नमस्कारमाह । (विईयाए इत्यादि) द्वितीया अकरणकृता तृतीयाया उपशमनाया एव द्रष्टव्यं न सर्वोपशमनानुकरणकृतेवेति । अस्याश्चाकरणकृतोपशमनाया अनुयोगधरान् प्रणिपतामि तेषु प्रतिपातं करोमि तस्मादिह करणकृतोपशमनाया अधिकारः साऽपि च द्विधा वैक्रियत्रैविध्यमेवाह ।

सव्वस्स य देसस्स य, करणमुवसमनदुभि एकेका ।
सव्वस्स गुणपसत्था, देसस्स वि तासि विवरीआ ॥ ३१५ ॥

सा करणकृतोपशमना द्विविधा सर्वस्य विषये देशस्य विषये च सर्वविषया देशविषया चेत्यर्थः । एकैकस्याश्च द्वे द्वे नामधेये तद्यथा सर्वस्योपशमनाया गुणोपशमना प्रशस्तविहायोगतिशमना च । क० प्र० ।

देसुवसमणा सव्वाण, दोइ सव्वोवसामणा मोहो ।
अपसत्थपसत्था जा, करणोवसमणाए अहिगारो ॥

इह द्विधा उपशमना तद्यथा देशोपशमना सर्वोपशमना च । तत्र देशोपशमना सर्वेषामपि कर्मणां भवति । सर्वोपशमना तु मोहे मोहनीयस्यैव देशोपशमनायाश्चामून्येकार्थिकानि तद्यथा देशोपशमना अनुदयोपशमना अगुणोपशमना अप्रशस्तोपशमना च । सर्वोपशमनायास्त्वमूनि तद्यथा सर्वोपशमना उदयोपशमना गुणोपशमना प्रशस्तोपशमना च । तत्र देशोपशमना द्विधा कारणकृता कारणरहिता च । सर्वोपशमना तु कारणकृतैव कारणानि यथाप्रवृत्तापूर्वानिवृत्तिसंज्ञानि तैः कृता तद्विपरीता कारणरहिता या संसारिणां जीवानां गिरिनदीपाषाणवृत्तनादिसम्भवयन् यथाप्रवृत्तादिकारणसाध्यक्रियाविशेषमन्तरेणापि वेदनानुभवनादिभिः कारणैरुपजायते । तस्याश्च [illegible] ध्यनुयोगव्यवच्छित्तिस्ते द्वे नृणामभावात् ततोऽप्रशस्ता च या करणोपशमना तयोराधिकारः प्रथमतः सर्वोपशमना वाच्या तत्र चैतेऽर्थाधिकारास्तद्यथा सम्यक्त्वोत्पादप्ररूपणा देशविरतिलाभप्ररूपणा सर्वविरतिलाभप्ररूपणा अनन्तानुबन्धिविसंयोजना दर्शनमोहनीयक्षपणा दर्शनमोहनीयोपशमना चारित्रमोहनीयोपशमा च । पं०सं० ।

तत्रादौ सम्यक्त्वोत्पादप्ररूपणार्थमाह ।

सव्वुवसमणा मोहस्सेव, तस्स सव्वुवसमकिरियाजोग्गो ।
पंचिंदिओसन्नी, पज्जत्तो लद्धितिगजुत्तो ॥ ३१६ ॥
पुव्वं पि विसुज्झंतो, गंठिअसत्ताण इक्कमिय सोहिं ।
अन्नयरे सागारो, जोगे य विसुद्धिलेसासु ॥ ३१७ ॥
ठिइसत्तकम्म अंतो, कोडीकोडी करेत्तु सत्तण्हं ।
दुट्ठाणचउट्ठाणे, असुभसुभाणं च अणुभागं ॥ ३१८ ॥
बंधंतो धुवपगडी, भवपाउग्गा सुभा अणाओ य ।
जोगवसायएसंको, उक्कोसं मज्झिमजहण्णं ॥ ३१९ ॥
ठिई य बंधव्धा पूरे, नवबंधपल्लसंखभागूणं ।
असुभाणसुभाणुभागं अणंतगुणहाणिवड्डीहिं । ३२०
करणं अहापवत्तं, अपुव्वकरणमनियट्टिकरणं च ।
अंतोमुहुत्तयाइं, उवसंतद्धं चउहिं कमेण । ३२१ ।

इह सर्वोपशमना मोहस्यैव मोहनीयस्यैव शेषाणां तु कर्मणां देशोपशमना तत्र तस्य मोहनीयस्य सर्वोपशमनाक्रियायोग्यः पञ्चेन्द्रियः संज्ञी सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्त इत्येवं लब्धित्रिकयुक्तः पञ्चेन्द्रियत्वसंज्ञित्वपर्याप्तित्वरूपाभिस्तिसृभिः लब्धिभिर्युक्तः अथवा उपशमलब्ध्युपशमश्रेणिश्रवणलब्धिकरणत्रयहेतुप्रकृष्टयोगलब्धिरूपत्रिकयुक्तः करणकालात् पूर्वमपि अन्तर्मुहूर्त्तकालं यावत् प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्ध्यादिभिर्विशुध्यमानोऽवदायमानचित्तसन्ततिः ग्रन्थकसत्त्वानाभव्यसिद्धकानां या विशोधिस्तामतिक्रम्य वर्त्तमानः ततोऽनन्तगुणविशुद्ध इत्यर्थः । तथा अन्यतरस्मिन् मतिश्रुताज्ञानावरणविभङ्गज्ञानानामन्यतरस्मिन् साकारे साकारोपयोगे वाऽन्यतरस्मिन् मनोयोगे वाग्योगे काययोगे वा वर्त्तमानस्तिसृणां विशुद्धानां लेश्यानामन्यतमस्यां लेश्यायां जघन्येन तेजोलेश्यायां मध्यमपरिणामेन पद्मलेश्यायामुत्कृष्टपरिणामेन शुक्ललेश्यायां वर्तमानो जघन्येन तेजोलेश्या तथा आयुर्वर्जानां सप्तानां कर्मणां स्थितिबन्धः सागरोपमकोटाकोटीप्रमाणां कृत्वा अशुभानां कर्मणामनुभागं चतुःस्थानकं द्विस्थानकं करोति शुभानां च कर्मणां द्विस्थानकं सततं चतुःस्थानकं करोति ध्रुवतया प्रकृतीः पञ्चविधज्ञानावरणनवविधदर्शनावरणमिथ्यात्वषोडशकषायभयजुगुप्सातैजसकार्मणवर्णगन्धरसस्पर्शागुरुलघूपघातनिर्माणपञ्चविधान्तरायरूपाः सप्तचत्वारिंशत्संख्या बध्नन् परावर्त्तमानाः स्वस्वभावप्रायोग्याः प्रकृतीः शुभा एव बध्नाति ता अप्यायुर्वर्जाः अतीव विशुद्धपरिणामो हि नायुर्बन्धमारभत इति कृत्वा तद्वर्जनं भवप्रायोग्या इति वचनाच्चैतदवगन्तव्यम् । यदुत तिर्यङ्मनुष्यो वा प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयन् देवगतिप्रायोग्याः शुभाः प्रकृतीर्देवगतिदेवानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गसमचतुरस्रसंस्थानपराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगतित्रसादिदशकसातवेदनीयोच्चैर्गोत्ररूपा एकविंशतिसंख्या बध्नाति देवो नैरयिको वा प्रथमसमये सम्यक्त्वमुत्पादयन् मनुजगतौ प्रायोग्या मनुजगतिमनुजानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिसमचतुरस्रसंस्थानप्रथमसंहननौदारिकशरीरौदारिकाङ्गोपाङ्गपराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगतित्रसादिदशकसातवेदनीयोच्चैर्गोत्ररूपा द्वाविंशतिसंख्या न बध्नाति केवलं यदि सप्तमनरकपृथ्वीनारकः प्रथमस्य सम्यक्त्वमुत्पादयति ततः तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीनीचैर्गोत्राणि वक्तव्यानि शेषं तदेव तथा बध्यमानप्रकृतीनां स्थितिं बध्नाति अन्तः सागरोपमकोटाकोटीप्रमाणामेव नाधिकां योगवशाच्च प्रदेशाग्रमुत्कृष्टमध्यमजघन्यं च बध्नाति तथा हि जघन्ययोगे वर्त्तमानो जघन्यं प्रदेशाग्रं बध्नाति मध्यमे मध्यममुत्कृष्टे तूत्कृष्टमिति । स्थितिबन्धेऽपि पूर्णे सत्यन्यं स्थितिबन्धं प्राक्तनस्थितिबन्धापेक्षया पल्योपमसंख्येयभागन्यूनं करोति तस्मिन्नपि च परिपूर्णे सति अन्यं स्थितिबन्धं पल्योपमासंख्येयभागन्यूनं करोति । एवमन्यमन्यं स्थितिबन्धपूर्वपूर्वापेक्षया पल्योपमासंख्येयभागन्यूनं करोति अशुभानां च प्रकृतीनां बध्यमानानामनुभागं द्विकस्थानकं बध्नाति तमपि प्रतिसमयमनन्तगुणहीनं शुभानां चतुःस्थानकं बध्नाति तमपि प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्धिमेवमसौ कुर्वन् किं करोति इत्यत आह (करणमित्यादि) करणं यथाप्रवृत्तं करोति ततोऽनिवृत्तिकरणमिति परिणामविशेषकरणं " परिणामोत्तेत्ति " वचनप्रामाण्यात् एतानि च त्रीण्यपि करणानि च प्रत्येकमन्तर्मौहूर्त्तिकानि सर्वेषामपि करणानां कालोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणस्ततोऽनेन क्रमेण चतुर्थीमुपशान्ताद्धां लभते साऽपि चान्तर्मुहूर्तिकी । क०प्र० ।

सम्प्रति करणानामेव स्वरूपमाविश्चिकीर्षुराह ॥

आइल्लेसुं दोसुं, जहन्न उक्कोसिया भवे सोही ।
जो पइसमयं अज्झव-साया लोगा असंखेज्जा ॥

आद्ययोर्द्वयोः करणयोर्यथाप्रवृत्तिनिवृत्त्याख्ययोर्जघन्या उत्कृष्टा च शुद्धिर्भवति यतो यस्मादाद्यद्वयोः करणयोः प्रतिसमयमध्यवसाया विशोधिरूपा नानाजीवापेक्षया असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्ततः आद्ययोर्द्वयोः करणयोः प्रतिसमयं जघन्या उत्कृष्टा च विशोधिर्भवति । ताश्च विशोधय एवम् । तथा प्रथमसमये विशोधयो नानाजीवापेक्षया असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्ततो द्वितीयसमये विशेषाधिकास्ततोऽपि तृतीये समये विशेषाधिका एवं तावद्वाच्यं यावच्चरमसमय एवमपूर्वकरणेऽपि द्रष्टव्यमेते च विशोध्यध्यवसाया यथाप्रवृत्तापूर्वकरणयोः सम्बन्धिनः स्थाप्यमाना विषमचतुरस्रं क्षेत्रमावृण्वते तयोरुपरि चानिवृत्तिकरणाध्यवसाया मुक्तावलीसंस्थिता स्थापना ।

१००००००००००००००१२
८०००००००००००००२०
१०००००००००००१८
४०००००००००———पूर्वकरण
३०००००००१४
२०००००००१७
१०००००७
०००३
००५

एतदेवाह ॥

पइसमयमणंतगुणा, सोही उड्डामुही तिरिच्छा उ ।
छट्ठाणि य जीवाणं, तइए उड्डामुहा एका ॥

त्रयाणामपि करणानां प्रतिसमयमूर्ध्वमुखा विशुद्धिरनन्तगुणा वेदितव्या तद्यथा प्रथमसमयशुद्ध्यपेक्षया द्वितीयसमये शुद्धिरनन्तगुणा ततोऽपि तृतीयसमये अनन्तगुणा एवं यावदनिवृत्तिकरणचरमसमय आद्ययोः शुद्ध्योः करणयोस्तिर्यङ्मुखा शुद्धिः षट्स्थाना षट्स्थानपतिता तद्यथा प्रथमसमयगता शुद्धिः षट्स्थानविशिष्टा द्वितीयस्थानगता विशिष्टा एवं यावदपूर्वकरणचरमसमयः तृतीयेऽनिवृत्तिकरणे प्रतिसमयं सकलजीवापेक्षयाऽप्येकमेवाध्यवसायस्थानम् । तथाहि अनिवृत्तिकरणस्य प्रथमसमये वर्तन्ते ये च प्रवृत्ताः ये च वर्तिष्यन्ते तेषां सर्वेषामप्येकमेवाध्यवसायस्थानं द्वितीयसमयेऽपि वर्तन्ते ये च प्रवृत्ता ये च वर्तिष्यन्ते तेषामपि सर्वेषामेकमेवाध्यवसायस्थानं केवलं प्रथमसमयभाविविशोधिस्थानापेक्षया अनन्तगुणविशुद्धम् एवं तावद्वाच्यं यावत्तस्यानिवृत्तिकरणस्य च चरमसमयस्ततस्तृतीये करणे एकैकशोधिरूर्ध्वमुखरूपा न द्वितीया तिर्यङ्मुखा तत्र यथा प्रवृत्तिकरण एव ।

विशोधिविधितारतम्यमुपदर्शयन्नाह ॥

गंतुं संखेज्जंसं, अहापवत्तस्स हीण जा सोही ।
तीए य पढमसमये, अनंतगुणिया उ उक्कोसा ॥

यथा प्रवृत्तिकरणस्य संख्येयं भागं गत्वाऽन्तरसमये या जघन्या शुद्धिस्तस्याः सकाशात् प्रथमे समये उत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा । इयमत्र भावना यथाप्रवृत्तिकरणस्य प्रथमसमये या सर्वजघन्या विशोधिः सा सर्वस्तोका ततो द्वितीये समये जघन्या विशोधिरनन्तगुणा एवं तावद्वाच्यं यावत् यथाप्रवृत्तिकरणस्य संख्येयो भागो गतो भवति ततः प्रथमसमये उत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा ततो यतो जघन्यस्थानान्निवृत्तस्तस्योपरितना जघन्या विशोधिरनन्तगुणा ततोऽपि द्वितीयसमये उत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा तत उपरि जघन्या विशोधिरनन्तगुणा एवमुपर्यधश्च एकैका विशोधिरनन्तगुणा तावद्वाच्या यावच्चरमसमये जघन्या विशोधिः । तथा चाह ।

एवं एकंतरिया, हेट्ठुवरि जाव हीणपज्जंते ।
तत्तो उक्कोसाओ, उवरिंवरिं होयणंतगुणा ॥

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण संख्येयभागात्परत आरभ्य अध उपरि च एकान्तरिता विशोधिरनन्तगुणा तावद्वाच्या यावद्धीनपर्यन्ता जघन्यविशोधिपर्यवसानं पल्योपमसंख्येयभागमात्राश्चोत्कृष्टा विशुद्ध्योऽद्याप्यनुक्तराः सन्ति ततस्ताः उपरि उपरि अनन्तगुणा वक्तव्याः तदेवमुक्तं यथाप्रवृत्तिकरणम् ।

संप्रत्यपूर्वकरणस्य स्वरूपमभिविधित्सुराह ।

जा उक्कोसा पढमे, तीहिंतो सा जहन्निया बीए ।
करणा तीए जेट्ठा, एवं जा सव्वकरणं पि ॥

प्रथमे यथाप्रवृत्तकरणे चरमसमये या उत्कृष्टा विशोधिस्तस्याः सकाशात् द्वितीये पूर्वाख्ये करणे प्रथमे समये जघन्या विशोधिरनन्तगुणा तस्या अपि सकाशात् प्रथमसमये एव ज्येष्ठा उत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा ततो द्वितीये समये जघन्या विशोधिरनन्तगुणा । ततोऽपि तस्मिन्नेव तृतीये समये उत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा । ततोऽपि द्वितीये जघन्या विशोधिरनन्तगुणा । ततोऽपि तस्मिन्नेव तृतीये समये उत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा । एवं प्रतिसमयं तावद्वाच्यं यावत्सकलमपि करणं परिसमाप्यते ।

अपुव्वकरणसमयं, कुणइ अपुव्वे इमे च चत्तारि ।
ठिइघायं रसघायं, गुणसेढी बंधगद्धा य ॥

अपूर्वकरणेन समकं तस्मिन्नेव समये अपूर्वकरणे प्रविशति तस्मादेव समयादारभ्येत्यर्थः । इमान्वक्ष्यमाणांश्चतुरः पदार्थान् अपूर्वान् करोति अतीते काले न कदाचनापि पूर्वं कृताः । ततो न वा स्थितिघातं रसघातं गुणश्रेणिबन्धकार्द्धं च ।

तत्र प्रथमतः स्थितिवतः स्वरूपव्यावर्णनायाह ।

उक्कोसेणं बहुसा-गराणि इयरेण पल्लसंखेयं ।
ठियअग्गाओ घायइ, अंतमुहुत्तेण ठिइखंडं ॥

स्थितिसत्कर्मणोऽग्रिमभागादुत्कर्षेण प्रभूतानि सागरोपमाणि प्रभूतसागरोपमप्रमाणमितरेण जघन्येन पल्योपमासंख्येयभागमात्रस्थितिखण्डमन्तर्मुहूर्तेन कालेन घातयति घातयित्वा च दलिकं याः स्थितीरधो न खण्डयिष्यति तत्र प्रक्षिपति ततः पुनरपि अधस्तात् पल्योपमासंख्येयभागमात्रस्थितिखण्डमन्तर्मुहूर्तेन कालेन घातयन् प्रागुक्तप्रकारेणैव च निक्षिपति एवमपूर्वकरणाद्धायाः प्रभूतानि स्थितिखण्डसहस्राणि व्यतिक्रामन्ति तथा च सति अपूर्वकरणस्य प्रथमे समये यत् स्थितिसत्कर्मासीत् तत्तस्यैव चरमसमये संख्येयगुणहीनं जातं तदेवमुक्तः स्थितिघातः ।

संप्रति रसघातप्रतिपादनार्थमाह ।

असुभाणं तं मुहुत्तेण, हणइ रसं कंडगं अणंतंसं ।
करणे ठिइखंडाणं, तम्मि उ रसकंडगसहस्सा ॥

स्थितिखण्डानां करणे उत्किरणे प्रवृत्तः सन् अशुभा वा प्रकृतीनां रसकण्डकमनुभागकण्डकमनन्तानन्तविभागात्मकमन्तर्मुहूर्तेन विनाशयति किमुक्तं भवति अशुभप्रकृतीनां यत् अनुभागसत्कर्म तस्यानन्तानुभागान् मुक्त्वा शेषान् अनुभागभागान् सर्वानप्यन्तर्मुहूर्तेन कालेन विनाशयति ततः पुनरपि तस्य प्रागुक्तस्यानन्ततमस्य भागस्यानन्ततमं भागं मुक्त्वा शेषान् अनुभागभागान् सर्वानन्तर्मुहूर्तेन कालेन विनाशयति एवमनेकानि अनुभागखण्डसहस्राणि एकैकस्मिन् स्थितिखण्डे व्यतिक्रामन्ति तथा चाह (तम्मि उ रसकंडगसहस्सा) तस्मिन् स्थितिखण्डे एकैकस्मिन् रसकण्डगसहस्राणि गच्छन्ति स्थितिखण्डानां च सहस्रैरपूर्वकरणे परिसमाप्यते तदेवमुक्तो रसघातः ।

सम्प्रति गुणश्रेणिमाह ।

घाइयठिइदलियघेत्तुं, घेत्तुं असंखगुणणाए ।
साहियदुकरणकालं, उदयाओ एइ गुणसेढिं ॥

घातितायाः स्थितेः शुभध्यानदात्रिकं गृहीत्वा उदयसमयादारभ्य प्रतिसमयमसंख्येयगुणवृद्ध्या क्षपयति तद्यथा उदयसमये स्तोकं द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीये समये असंख्येयगुणम् । एवं तावद्वक्तव्यं याव सात्त्विककरणद्वयकालो मनाक्

समधिका अपूर्वकरणानिवृत्तिकरणकालसमया एष प्रथमसमयगृहीतदलिकनिक्षेपविधिः एवं द्वितीयादिसमये गृहीतानामपि दलिकानां निक्षेपविधिर्द्रष्टव्यः । अन्यच्च गुणश्रेणिरचनार्थं प्रथमसमये यत् दलिकं गृह्णाति ततः स्तोकं ततोऽपि द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीये समये असंख्येयगुणमेवं तावद्वक्तव्यं यावद्गुणश्रेणिकरणचरमसमयः । अपूर्वकरणानिवृत्तिकरणसमयेषु चा उपरितः क्रमशः क्षीयमाणेषु गुणश्रेणिदलिकनिक्षेपः शेषे भवति उपरि च न वर्द्धते ।

करणाई अपुट्ठो, जो बंधो सो न होइ जो ।
अयो बंधगउच्छा, सा उक्किमा उक्किगड्ढाए ॥

अपूर्वकरणस्यादौ प्रथमसमये यो बन्धः प्रारब्धसंबन्धकाद्धा उच्यते कियन्तं कालं यावत् स प्रारब्धांशो बन्धो बन्धकाद्धा उच्यते अत आह यावदभव्यो बन्धो न भवति न प्रारभ्यते स प्रारब्धो बन्धो यावन्न समाप्तिं यातीत्यर्थः । सा च बन्धकाद्धा स्थितिकण्डकरूपा स्थितिः घातकाले तुल्या इदमुक्तं भवति स्थितिघातस्थितिबन्धौ युगपदारभ्येते युगपदेव च निष्ठां यात इति ।

जा करणाइए ठिइ-करणं तेताए होइ संखंसो ।
अनियट्टीकरणमओ, मुत्तावलिसंठियं कुणइ ॥

अपूर्वकरणस्यादौ प्रथमसमये या स्थितिः सा स्थितिघातसहस्रैः खण्डिता सती करणान्ते अपूर्वकरणस्य चरमसमये संख्येयांशो भवति संख्येयभागमात्रा भवति संख्येयगुणहीना भवतीत्यर्थः । एतच्च प्रागपि प्रस्तावादुक्तं तदेवमुक्तमपूर्वकरणम् । संप्रत्यनिवृत्यकरणप्रतिपादनार्थमाह "अनियट्टीत्यादि" अन्तोऽपूर्वकरणं तदूर्ध्वमनिवृत्तिं करोत्यारभते तच्च कथं भूतमित्याह मुक्तावलीसंस्थितमनिवृत्तिकरणे हि अध्यवसायस्थानानि मुक्तावलीसंस्थितानि भवन्ति एतच्च प्रागेवोक्तं तत एतदपि अनिवृत्तिकरणमभेदात् मुक्तावलीसंस्थितमित्युक्तम् ॥

एवमनियट्टिकरणे, ठिइघाईणि होंति चउरो वि ।
संखेज्जंसे सेसे, पढमठिई अंतरभवे ॥

एवमपूर्वकरणक्रमेणानिवृत्तिकरणेऽपि स्थितिघातादयश्चत्वारोऽपि पदार्था भवन्ति प्रवर्तन्ते इत्थं या निवृत्तिकरणा द्वयोः संख्येयेषु भागेषु गतेषु सत्सु एकस्मिंश्च संख्येयगते भागे शेषे तिष्ठति अन्तर्मुहूर्तमात्रमधो मुक्त्वा मिथ्यात्वस्यान्तरकरणमन्तर्मुहूर्तप्रमाणं प्रथमस्थितेः किञ्चित्समधिकं भवति प्रथमस्थितिश्च ।

अंतमुहुत्तियमित्ताइं, दो वि निम्मवइ बंधगद्धाए ।
गुणसेढि संखभागं, अंतरकिरणेण उक्किरइ ॥

प्रथमस्थितिमन्तरकरणं च एते द्वे अपि अन्तर्मुहूर्तप्रमाणो युगपत् निर्मापयति । तथा तत् अन्तरकरणं अभिनवस्थितिबन्धोदयानभिनवस्थितिबन्धकालप्रमाणेन कालेन करोति तथा ह्यन्तरकरणप्रथमसमय एवान्यस्थितिबन्धमिथ्यात्वमारभते स्थितिबन्धान्तरकरणे च युगपदेव परिसमापयति । तथा गुणश्रेणिसंबन्धिनः संख्येयभागाः प्रथमद्वितीयस्थित्याश्रितास्तिष्ठन्ति एका तु श्रेणिः संख्येयतमं भागमन्तरकरणादन्तरकरणेन सहोत्किरति विनाशयति ।

संप्रति अन्तरकरणस्य विधिमाह ।

अंतरकरणस्स विही, घेत्तुं घेत्तुं ठिई य मज्झाउ ।
दलियं पढमठिइए, विक्खिवइ तहा उवरिमाईए ॥

अन्तरकरणस्यायं विधिः यदुत अन्तरकरणस्थितेर्मध्याद्दलिकं कर्म्म परमाण्वात्मकं गृहीत्वा गृहीत्वा प्रथमस्थितौ प्रक्षिपति तथा उपरितन्यां द्वितीयस्थितौ च एवं च प्रतिसमयं तावत्प्रक्षिपति यावदन्तरकरणदलिकं सकलमपि क्षीयते अन्तर्मुहूर्त्तेन च कालेन सकलदलिकक्षयः ।

इगदुगआवलिसेसा, नत्थि पढमाए उदीरणागालो ।
पढमठिइए उदीरण, बियाउए आगालो ॥

इह प्रथमस्थितौ वर्तमान उदीरणाप्रयोगेण यत् प्रथमस्थितेरेव दलिकं समाकृष्योदयसमये प्रक्षिपति सा उदीरणा । यत् पुनः द्वितीयस्थितेः सकाशात् उदीरणाप्रयोगेण समाकृष्योदये प्रक्षिपति स आगाल इति । उदीरणायाः एव विशेषप्रतिपत्त्यर्थमिदं द्वितीयं नाम पूर्वसूरिभिराविष्कृतम् । उदीरणायां च प्रथमस्थितिमनुभवन् तावद्गतो यावदावलिकाद्विकं शेषं तिष्ठति तस्मिंश्च स्थितेः आगालो न भवति किं तु केवला उदीरणैव । असावप्युदीरणा तावत् प्रवर्तते यावदावलिका शेषा न भवति आवलिकायां शेषीभूतायामुदीरणा विनिवर्तते ततः केवलेन नवोदयेन आवलिकामनुभवति । अक्षरयोजना त्वेवम् । एकस्यामावलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ यथासंख्यमुदीरणागालो न भवति । प्रथमस्थितेश्च सकाशात् यदि च आगच्छति सा उदीरणा द्वितीयायाश्च स्थितेः सकाशाद्यद्यागच्छति स आगाल इति ॥

आवलिमेत्तं उदये-ण वेइउं ठाइ उवसमद्धाए ।
उवसमियं तत्य भवे, सम्मत्तं मंखुत्तीयं जं ॥

तत आवलिकामात्रं प्रथमस्थितिसत्कं केवलेनैवोदयेन वेदयित्वा अनुभूय उपशमाद्धायां तिष्ठति उपशमाद्धायां प्रविशति तस्यां चोपशमाद्धायां स्थितस्य सतः प्रथमसमये एवौपशमिकसम्यक्त्वं भवति तच्च मोक्षस्याभावात् ।

उपरिमठिइ अणुभागं, तं ति ता कुणइ चरिमिमच्छुदए ।
देसघाएण सम्मं, इयरेणं मिच्छमीसाइ ॥

प्रथमस्थितिचरमसमये मिथ्यात्वोदये वर्तमानो मिथ्यादृष्टिरुपरितनं स्थितिद्वितीयस्थितेः संबन्धिनां कर्मपरमाणूनामनुभागं त्रिधा करोति । अनुभागभेदेन त्रिधा द्वितीयस्थितिगतं मिथ्यात्वं दलिकं करोति इत्यर्थः । तथा शुद्धमविशुद्धं च तत्र शुद्धं सम्यक्त्वं तच्च देश घातिरसेन समन्वितं करोति । अर्द्धविशुद्धं सम्यग्मिथ्यात्वमविशुद्धं मिथ्यात्वम् । एते च इतरेण सर्वघातिना रसेन समन्विते च करोति । इहौपशमिकसम्यक्त्वलाभप्रथमसमयादेवारभ्य मिथ्यात्वस्य सम्यक्त्वं च गुणसंक्रमात्प्रवर्तते स चैवम् ।

सम्मे थोवो मीसे, असंखओ तस्स संखओ सम्मे ।
पइसमयं इइ खेवो, अंतमुहुत्ता उ विप्पाउ ॥

औपशमिकसम्यक्त्वलाभप्रथमसमये स्तोको दलिकनिक्षेपः सम्यक्त्वे ततो मिश्रे तस्मिन्नेव प्रथमसमये असंख्येयगुणस्ततोऽपि द्वितीये समये सम्यक्त्वे असंख्येयगुणः ततोऽपि तस्मिन्नेव द्वितीये सम्यग्मिथ्यात्वे असंख्येयगुणः इत्येवमुक्तेन प्रकारेण प्रतिसमयं क्षेपे सगुणसंक्रमरूपस्तावद्द्रष्टव्यो यावदन्तर्मुहूर्त्तं तदूर्द्धं पुनः प्रागभिहितस्वरूपो विध्यातसंक्रमः प्रवर्तते ॥

गुणसंकमेण एसो, संकामो होइ सम्ममीसेसु ।
अंतरकरणम्मि ठिओ, कुणई जओ सप्पसत्यगुणो ॥

एष प्रागभिहितस्वरूपसंक्रमो मिथ्यात्वस्य सम्यग्मिथ्यो भवति गुणसंक्रमेणानन्तरोक्तस्वरूपः संक्रमो वेदितव्य इ-

स्यर्थः । यतोऽसावन्तरकरणे स्थितः सप्रशस्तगुणः सह प्रशस्तेन प्रशस्येन गुणेनोपशमिकसम्यक्त्वलक्षणेन वर्तते इति सप्रशस्त गुणः सन् संक्रमं करोति तस्मादन्तरकरणे स्थितस्य गुणसंक्रमः प्रवर्तते तल्लक्षणस्य संभवात् तथाहि गुणसंक्रमस्येदं लक्षणम्। अपूर्वकरणादारभ्य गुणानां बध्यमानानां प्रकृतीनां गुणसंक्रमः प्रवर्तते इति । तदुक्तम् "गुणसंकमो अबज्झंति गणे असुभाण- पुव्वकरणादी " इति । अपूर्वकरणे च मिथ्यात्वस्य बन्धः प्रवर्तते तस्य वेद्यमानत्वात् अन्तरकरणे च तस्योदयाभावात् बन्धो न प्रवर्तते तत्र गुणसंक्रमः प्रवर्तते ।

गुणसंक्रमेण समए, ठितिदिज्झकंतिआउवज्जाणं ।
मिच्छत्तस्स उ इगिदुग, आवलिसेसाए पढमाए ॥

यत्नेन गुणसंक्रमः प्रवर्तते तावदायुर्वर्जानां सप्तानां कर्म्मणां स्थितिघातो रसघातो गुणश्रेणिर्वा प्रवर्तते यदा गुणसंक्रमस्तिष्ठति निवर्तते तदा गुणसंक्रमेण समं तिस्रोऽपि स्थितिघातगुणश्रेणयस्तिष्ठन्ति तथा मिथ्यात्वस्य यावदेकावलिका प्रथमस्थितौ शेषीभूता न भवति तावत् स्थितिघातरसघातौ प्रवर्तेते आवलिकामात्रशेषीभूतायां तु प्रथमस्थितौ न भवतः सदा यावन्मिथ्यात्वस्य प्रथमस्थितिर्द्व्यावलिका शेषा न भवति तावत् गुणश्रेणिरपि प्रवर्तते द्व्यावलिकाशेषायां तस्यां गुणश्रेणिर्न भवति उत्तरार्द्धस्य चाक्षरयोजना इति मिथ्यात्वस्य एकद्व्यावलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ यथासंख्यं स्थितिघातरसघातौ गुणश्रेणिश्च तिष्ठन्तीति ।

उवसंतद्धा अंते, विहीय उक्कड्डियस्स दलियस्स ।
अज्झवसायविसेसो, सो एकस्सुदओ भवे तिण्हं ॥

उपशमाद्धाया औपशमिकसम्यक्त्वाद्धाया अन्ते पर्यन्ते किञ्चित्समधिकावलिकाशेषे वर्तमानस्त्रयाणामपि द्वितीयस्थितिगतानां सम्यक्त्वादिषु जातानां दलिकमध्यवसायविशेषेण समाकृष्यान्तरकरणे पर्यन्तावलिकायां प्रक्षिपति तत्र प्रथमसमये प्रभूतं द्वितीयसमये स्तोकं तृतीयसमये स्तोकतरमेवं तावद्वाच्यं यावदावलिकाचरमसमयः तानि चैवं दलिकानिक्षिप्यमाणानि गोपुच्छसंस्थानसंस्थितानि भवन्ति ततः आवलिकामात्रे अन्तरकरणस्य शेषे सति अध्यवसायविशेषादमीषां त्रयाणामेकतरस्य दलिकस्योदयो भवति । इदमुक्तं भवति यदि तदानीं शुभः परिणामस्तर्हि सम्यक्त्वदलिकस्योदयः । मध्यमश्चेत्परिणामस्तर्हि सम्यग्मिथ्यात्वदलिकस्येति जघन्यश्चेत्ततो मिथ्यात्वदलिकस्येति ।

गावलिया सेसाए, उवसमअद्धाए जाव इगिसमयं ।
असुभपरीणामत्तो, कोइ सासायणत्तं पि ॥

उपशान्ताद्धाया जघन्यतः समयशेषायामुत्कर्षतः षडावलिकाशेषायामशुभपरिणामतोऽनन्तानुबन्ध्यादिलक्षणात् कश्चित् सास्वादनत्वमपि याति प्रतियाति स च नियमात्तदनन्तरं मिथ्यात्वमेव प्रतिपद्यते।

सम्मत्तेणं समगं, सव्वं देसं च कोइ पडिवज्जे ।
उवसंतदंसणो सो, अंतरकरणट्ठिओ जाव ॥

सम्यक्त्वेनोपशमिकसम्यक्त्वेन समकोऽपि कश्चित् सर्वविरतिदेशविरतिं प्रतिपद्यते तदुक्तं शतकबृहच्चूर्णौ " उवसम्मद्दिट्ठी अंतकरणे ठिओ कोइ देसविरइंपि लभेइ कोइ पमत्तापमत्तभावम्मि सेसो य णो पुण न किं पि लभेइत्ति" उपशान्तदर्शनश्चौपशमिकसम्यग्दृष्टिश्च तावदवगन्तव्यौ यावदन्तरकरणे स्थितौ च तिष्ठेते इति तदेवं कृता सम्यक्त्वोत्पादप्ररूपणा। संप्रतिचारित्रमोहनीयस्योपशमनाभिधातव्या चारित्रमोहनीयस्य चोपशमको वेदकसम्यग्दृष्टिर्यतो देशविरतः सर्वविरतो वा प्रवर्त्तमानशुभपरिणामस्तथा चाह ।

वेयगसम्मद्दिट्ठी, सोहीअद्धाए अजयमाईया ।
करणदुगेण उवसमं, चरित्तमोहस्स चिट्ठंति ॥

वेदकसम्यग्दृष्टयः क्षायोपशमिकसम्यक्त्वापरित्यक्तसंक्लेशाविशोध्यद्धायां वर्तमाना अयतादयोऽविरतादयोऽविरतदेशविरतसर्वविरताश्चारित्रमोहनीयस्योपशमार्थं करणद्विकेन यथा प्रवृत्तापूर्वाख्येन यथायोगं चेष्टन्ते अनुचरा भवन्ति तृतीयेन तु करणेन साक्षादुपशमका एव भवन्तीति करणद्विकेन चेष्टन्ते इत्युक्तम् ।

संप्रत्येतेषामेवाविरतादीनां लक्षणमाह ।

जाणणगहणाणुपालण, विरओ विरई अविरए उभंसि ।
आइमकरणदुगेणं, पडिवज्जइ दोण्ह मत्तपरं ॥

विरते यत ज्ञानं ग्रहणं पालनं च तैः कृत्वा विरतो भवति तत्र यस्त्रिविधं त्रिविधेन भवेद्विरतः स सर्वविरतः यस्तु एकादिना विरतः स देशविरतः ज्ञानग्रहणानुपालनरूपशुभभगव्यतिरेकेण चान्येषु भागेषु वर्तमानो नियमादविरतः चरमेऽनुभङ्गे वर्तमानो देशविरतेर्देशविरतः स चानेकप्रकारस्तद्यथा कोऽप्येकाणुव्रती कोऽपि द्व्यणुव्रती एवं यावदुत्कर्षतः परिपूर्णद्वादशव्रतधारी प्रत्याख्यातसकलसावद्यकर्म्मा केवलमनुमतिमात्रसेवकः । अनुमतिरपि त्रिधा तद्यथा प्रतिसेवनानुमतिः प्रतिश्रवणानुमतिः संवासानुमतिश्च। तत्र यः स्वयं परैर्वा कृतं पापं श्लाघते सावद्यारम्भोपपन्नं वा अशनाद्युपभुङ्क्ते तस्य प्रतिसेवनानुमतिः। यदा तु पुत्रादिभिः कृतं पापं श्रृणोति श्रुत्वा चानुमनुते न प्रतिषेधति तदा प्रतिश्रवणानुमतिः। यदा पुनः सावद्यारम्भप्रवृत्तेषु पुत्रादिषु केवलं ममत्वमात्रयुक्तो भवति नान्यत् किञ्चित् प्रतिश्रृणोति श्लाघते वा तदा संवासानुमतिः तत्र संवासानुमतिमात्रमेव यः सेवते स चरमो देशविरतः। स चान्यसर्वश्रावकाणामुत्तमः यः पुनः सावद्यारम्भप्रवृत्तेषु पुत्रादिषु केवलं ममत्वमात्रयुक्तो भवति नान्यत् सानुमतेरपि विरतः स सर्वविरत उच्यते। अनयोश्च द्वयोर्देशविरतिसर्वविरत्योरन्यतरां विरतिमादिमेन यथाप्रवृत्तपूर्वाख्येन करणद्विकेन प्रतिपद्यते इह ह्यविरतः सन् यथोक्तं द्वे करणे करोति देशविरतिं सर्वविरतिं वा प्रतिपद्यते अथ देशविरतस्तर्हि विरतिमेव। अथ कस्माद्देशविरतिसर्वविरत्योर्लाभे तृतीयमनिवृत्तिकरणं न भवति इह करणकालात् प्रागप्यन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्ध्या विशुद्ध्या प्रवर्तमानोऽशुभानां कर्म्मणामनुभागद्विस्थानकं करोतीत्यादि तदेव वक्तव्यं यावत् यथाप्रवृत्तं करणं तदपि च तथैव वक्तव्यं ततोऽपूर्वकरणं तदपि च तथैव नवरमिह गुणश्रेणिर्न वक्तव्या अपूर्वकरणाद्धायां च परिसमाप्तायामनन्तरसमये नियमाद्देशविरतिं सर्वविरतिं वा प्रतिपद्यते ततो निवृत्तिकरणं तृतीयमिह नावाप्यते ।

उदयावलिया उप्पिं, गुणसेढिं कुणइ सहचरित्तेण ।
अंतो असंखगुणणा–एताव य वट्टए कालं ॥

करणद्वयेन व्यतिक्रान्ते उदयावलिका उपरि सह चारित्रेण वा समकालं प्रतिसमयमसंख्येयगुणनया गुणश्रेणिमन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् करोति कस्मादन्तर्मुहूर्तं कालं यावत् गुणश्रेणिं करोति परतोऽपि नेत्यत आह (ताव य वट्टए कालं) यतस्तावन्मात्रम-

न्तर्मुहूर्त्त कालं यावदवश्यं वर्तते प्रवर्द्धमानपरिणामो भवति कोऽपि हीयमानपरिणामः ततो यदि प्रवर्द्धमानपरिणामो भवति तत ऊर्द्धमपि गुणश्रेणिं प्रवर्द्धमानां करोति । अथ हीयमानपरिणामस्तर्हि हीयमानामवस्थितपरिणामश्चावस्थितस्तत्रावस्थां हीनपरिणामो वा देशविरते स्थितिघातरसघातौ न भवतः ।

परिणामपच्चएणं, गमागमं कुणइ करणरहिओ वि ।
आभोगनट्ठचरणो, करणे काऊण पावेइ ॥

परिणामप्रत्ययतः कथंचित्परिणामहासात्कारणात् देशविरतोविरतिं प्रतिपन्नः सर्वविरतो वा देशविरतिं गच्छति ततः स भूयोऽपि तां पूर्वप्रतिपन्नां सर्वविरतिं वा करणरहितोऽपि प्रतिपद्यते एवमकृतिकरणेऽनेकशो गमागमं करोति यः पुनराभोगतः प्रतिपत्त्या नष्टकरणो देशविरतेः सर्वविरतेर्वा परिभ्रष्टो मिथ्यात्वं च गतः स भूयोऽपि जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तेन कालेन उत्कर्षतः प्रभूतेन कालेन पूर्वप्रतिपन्नामपि देशविरतिं सर्वविरतिं वा उक्तप्रकारेण करणेन कृत्वा करणद्वयस्य पुरस्सरमेव प्रतिपद्यते ॥

परिणामपच्चएणं, चउविहं होइ वड्ढई वावि ।
परिणामवड्ढयाए, गुणसेढिं तत्तियं कोरइ ॥

परिणामप्रत्ययेन परिणामात्कारणात् चतुर्विधः चत्वारः प्रकारा यथा भवति एवं हीयते वर्द्धते वा गुणश्रेणिरिति विभक्तिविपरिणामेन संबद्ध्यते इदमुक्तं भवति यदि हीयमानपरिणामो भवति तर्हि तया तथा परिणामहानिमध्ये कृतगुणश्रेणिः चतुर्धा हीयते तद्यथा कदाचिदसंख्येयभागेन कदाचित्संख्येयभागेन कदाचिदसंख्येयगुणेन कदाचित्संख्येयगुणेन । अथ परिणामः प्रतिसमयं प्रवर्द्धते तर्हि तत्परिणामानुसारेण गुणश्रेणिरप्युक्तप्रकारेण वर्द्धते यदि पुनरवस्थितपरिणामो भवति तर्हि तावन्मात्रामेव गुणश्रेणिमाख्याति एषा चैव दलिकापेक्षया द्रष्टव्या । कालश्च पुनः सर्वदाऽपि तावन्मात्रैव यावच्च देशविरतिं सर्वविरतिं वा परिपालयति तावद्गुणश्रेणिमपि समये समये करोति । स्थापना चेयं तदेवमुक्तो देशविरतिसर्वविरतिलाभः ।

संप्रत्यनन्तानुबन्धिनांविसंयोजनमाभण्यते ॥

सम्मुप्पायणविहिणा, चउगइया सम्मदिट्ठिपज्जत्ता ।
संजोयणा विजोएति, न उण पढमठिइं करेंति ॥

सम्यक्त्वोत्पादविधिना सम्यक्त्वोत्पादभणितकरणत्रयरूपेण प्रकारेण चतुर्गतिकाः सम्यग्दृष्टयो वेदकसम्यग्दृष्टयः पर्याप्तास्तत्राविरतसम्यग्दृष्टयश्चतुर्गतिका अपि देशविरतास्तिर्यग्गतिका वा मनुष्या वा सर्वविरतास्तु मनुष्याः संयोजनातोऽनन्तानुबन्धिनो वियोजयन्ति नाशयन्ति पुनरत्रान्तरकरणं कुर्वन्ति तदभावाच्च प्रथमस्थितिमपि न कुर्वन्ति अन्तरकरणस्य हास्तना स्थितिरित्युच्यते । द्वितीया तु द्वितीया ततोऽन्तरकरणकारणाभावे प्रथमस्थितिमपि न कुर्वन्तीति ।

अत्रैव विशेषमाह ।

उवरिमगे करणदुगे, दलियं गुणसंकमेण तेसिं तु ।
मासेई तइ पच्छा, अंतमुहुत्ता सभावत्थो ॥

उपरितनके द्विके अपूर्वकरणानिवृत्तिकरणाख्ये तेषामनन्तानुबन्धिनां दलिकं परमाणवात्मकं गुणसंक्रमेणोज्ज्वलनासंक्रमस्तु चिह्नेन नाशयति अनिवृत्तिकरणे च वर्तमानः सन् गुणसंक्रमानुविद्धेनोज्ज्वलनासंक्रमेण निरवशेषान् विनाशयति । किं त्वधस्तादावलिकामात्रं मुञ्चति तदपि च स्तिबुकसंक्रमेण वेद्यमानासु प्रकृतिषु संक्रमयति ततोऽन्तर्मुहूर्त्तात्परतोऽनिवृत्तिकरणपर्यवसाने शेषकर्म्मणामपि स्थितिघातरसगुणश्रेणयो न भवन्ति किं तु स्वभावस्थ एव भवति चतुर्विंशतिसत्कर्म्मा तदेवमुक्तानन्तानुबन्धेनांविसंयोजना । ये त्वाचार्या अनन्तानुबन्धिनामुपशमनामपि मन्यन्ते तन्मतेनोपशमनाविधिः परुशीतिवृत्तेः सप्ततिकावृत्तेर्वा अवसेयः ।

संप्रति दर्शनमोहनीयक्षपणाविधिमाह ।

दंसणखवणस्स रिहो, जिणकालीओ पुगट्ठवासुवरि ।
अणणासकमाकरणाइं, करइ गुणसंकमं तइयं ॥

दर्शनं मिथ्यात्वसम्यक्त्वरूपं तस्य क्षपणा तस्या अर्हो योग्यो जिनकालीयो जिनविरहेण कालसंभवी प्रथमसंभवी प्रथमसंहननी च दुर्गतिं मनुष्यगतौ वर्त्तमानो जीवो वर्षाष्टकस्योपरि वर्तमानोऽनन्तानुबन्धेन विसंयोजनक्रमेण यथाप्रवृत्तादीनि त्रीणि करणानि यथा गुणसंक्रमं च कृत्वा साकल्येन क्षपयति । इयमत्र भावना दर्शनमोहनीयक्षपणार्थमभ्युद्यतस्त्रीणि करोति तद्यथा यथाप्रवृत्तकरणमपूर्वकरणमनिवृत्तिकरणं वा एतानि च त्रीण्यपि करणानि प्रागेव वक्तव्यानि नवरं पूर्वकरणस्य प्रथमसमये एवं गुणसंक्रमेण मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्दलिकं सम्यक्त्वे प्रक्षेपयति उद्वलनासंक्रममपि तयोरेवमारभते । तद्यथा प्रथमस्थितिखण्डं बृहत्तरं घातयति ततो द्वितीयं विशेषहीनमेवं तावद्वक्तव्यं यावन्मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः करोति ।

तक्करणाई जं तं, तस्संते संखभागो होइ ॥

तत्करणादावपूर्वकारणादौ यत् स्थितिसत्कर्म्मासीत्तत्स्यैव करणस्यान्ते चरमसमये संख्येयभागमात्रं भवति ।

प्रथमसमयापेक्षया संख्येयगुणहीनं भवतीत्यर्थः ।

एवं ठिइबंधो वि य, पविसइ अनियट्टिकरणसमयम्मि ।
अपुव्वगुणसेढिठिइ–रसघायठिइबंधं च ॥

एवमनेन प्रकारेण स्थितिसत्कर्म्मन्यायेन स्थितिबन्धोऽपि वेदितव्यः अपूर्वकरणप्रथमसमये यावान् स्थितिबन्ध आसीत् तदपेक्षयाऽस्यैवापूर्वकरणस्य चरमसमये संख्येयगुणहीनो भवतीत्यर्थः । ततोऽनिवृत्तिकरणसमये प्रविशति तत्र च प्रविष्टः सन् प्रथमसमयादेवारभ्यापूर्वां गुणश्रेणिं अपूर्वं स्थितिघातं रसघातमपूर्वं च स्थितिबन्धमनुक्रममारभते ।

देसुवसमणनिकायणा, निहत्तिरहियं च होइ तिगं ॥

अनिवृत्तिकरणप्रथमसमये एवं च देशोपशमना निकाचनानिधत्तिरहितं दर्शनत्रिकं भवति देशोपशमादीनां त्रयाणां करणानां मध्ये नैकमपि तदानीं दर्शनत्रिकस्य करणं प्रवर्तते इत्यर्थः । दर्शनमोहनीयत्रिकस्य च स्थितिसत्कर्म्मस्थितिघातादिभिर्घात्यमानसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्थितिसत्कर्म्मसमानं भवति । ततः स्थितिखण्डसहस्रपृथक्त्वे गते सति तु चतुरिन्द्रियस्थि–तिसत्कर्म्मसमानं ततोऽपि तावन्मात्रेषु गतेषु त्रीन्द्रियस्थितिसत्कर्म्मसमानं ततोऽपि तावन्मात्रेषु खण्डेषु गतेषु द्वीन्द्रियस्थितिसत्कर्म्मसमानं ततोऽपि तावन्मात्रेषु खण्डेषु गतेषु पल्योपमसंख्येयभागमात्रप्रमाणं भवति तदेवाह ।

कमसो असन्निचउरिं–दियाण तुल्लं किट्टइ सेतं ।
ठिइखंडसहस्साइ, एक्केके अंतरम्मि गच्छंति ॥
पलिओवमसंखाणं, दंसणसातं तउज्जाणं ।

अनिवृत्तिकरणादारभ्य क्रमशोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियचतुरिन्द्रियादि-

तुल्यं स्थितिसत्कर्म वक्तव्यम् । एकैकस्मिंश्चोत्तरे स्थितिखण्डसहस्राणि स्थितिघातसहस्राणि व्रजन्ति भावना प्रागेव कृता एवं पल्योपमसंख्येयभागमात्रदर्शनज्ञानमोहनीयतेति यावत् सत्कर्म्माणि जाते सति यद्भवति संख्येयान् भागान् खण्डयति । इयमत्र भावना पल्योपमसंख्येयभागमात्रस्य स्थितिकर्म्मण एकसंख्येयभागं मुक्त्वा शेषानशेषानपि संख्येयान् भागान् त्रयाणामपि मिथ्यात्वादीनां विभाजयति ततः प्रागुक्तस्य संख्येयभागस्य एकसंख्येयभागं मुक्त्वा शेषानशेषानपि संख्येयान् भागान् विनाशयति एवं ते संख्येयभागाः खण्ड्यमाना सहस्रशोऽपि व्रजन्ति ततो मिथ्यात्वस्यासंख्येयान् भागान् खण्डयति सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोस्तु संख्येयान् भागान् ।

तत्तो वहु खंडंते, खंडइ उदयावलीरहियमिच्छत्तं ।
तत्तो असंखभागो, सत्तामीसाण खंडेइ ॥

ततोऽनेन विधिना स्थितिखण्डानां प्रभूतानामन्ते उदयावलिकारहितसकलमपि मिथ्यात्वं खण्डयति विनाशयति । तदानीं सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्दलिकं पल्योपमासंख्येयभागमात्रमवतिष्ठते अमूनि च स्थितिखण्डानि खण्ड्यमानानि मिथ्यात्वसम्यक्त्वानि सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः प्रक्षिपति सम्यग्मिथ्यात्वसम्यक्त्वातिसम्यक्त्वानि सम्यक्त्वाधस्तात् स्वस्थाने इति तदपि च मिथ्यात्वदलिकमात्रं स्तिवुकसंक्रमेण सम्यक्त्वे प्रक्षिपति मिथ्यात्वस्यावलिकामात्रायां स्थितौ सत्यां तत ऊर्द्ध्वं सम्यक्त्वं सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोरसंख्येयान् भागान् खण्डयति एवं ते विशिष्येते ततस्तस्याप्यसंख्येयान् भागान् खण्डयति एकं मुञ्चति एवं कतिपयेषु स्थितिखण्डेषु गतेषु सम्यग्मिथ्यात्वमावलिकामात्रं जातं तदानीं च सम्यक्त्वस्य स्थितिसत्कर्म्म च षष्टिकप्रमाणं विद्यते स चाष्टवर्षप्रमाणसम्यक्त्वसत्कर्म तत्काले सकलप्रत्यूहापगमतो निश्चयनियमतो दर्शनमोहनीयस्य क्षपक उच्यते ।

अंतमुहुत्तियखंडं, तत्तो उक्किरइ उदयसमयाउ ।
पक्खिवइ असंखगुणं, नाऊण गुणसेढिपरं हीणं ॥

ततो निश्चयनयमतेन क्षपकस्वभावनादूर्द्ध्वं सम्यक्त्वस्य स्थितिखण्डमन्तर्मुहूर्तप्रमाणमुत्किरति घातयति तद्दलिकमुदयसमयादारभ्य प्रक्षिपति तच्चेदमुदयसमये स्तोकं ज्ञात्वा द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीय समये असंख्येयगुणम् । एवं तावद्वक्तव्य यावत् गुणश्रेण्याशिरः तत ऊर्द्ध्वं विशेषहीनं शेषहीनस्तावत् यावच्चरमा स्थितिः ।

उक्किरइ असंखगुणं, जाव दुचरिमं वि अंतिमे खंडे ।
सेज्जंसो खंडेइ, गुणसेढीए तहा देइ ॥

ततो द्विस्थितिखण्डमन्तर्मुहूर्तप्रमाणं पूर्वस्मादसंख्येयगुणमुत्किरति खण्डयति प्रागुक्तप्रकारेण च उदयसमयादारभ्य निक्षिपति । एवं पूर्वस्मात् पूर्वदसंख्येयगुणसंस्थितिखण्डमुत्किरति तावद्वक्तव्यो यावद् द्विचरिमं स्थितिखण्डं द्विचरिमाच्च स्थितिखण्डादन्तिमं स्थितिखण्डं संख्येयगुणं तस्मिंश्चान्तिमे स्थितिखण्डे खण्ड्यमाने संख्येयभागं गुणश्रेण्या खण्डयति अन्याश्च तदुपरितनीः संख्येयगुणाः स्थितीरुत्कीर्य तद्दलिकमुदयसमयादारभ्य संख्येयगुणतया प्रक्षिपति । तद्यथा उदयसमये स्तोकं ततो द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगुणम । एवं तावद्वाच्यं यावद् गुणश्रेणिशिरः । अत ऊर्द्ध्वमुत्कीर्यमाणमेव दलिकं ततस्तत्र न प्रक्षिपति एवमेव स्थितिखण्डे उत्कीर्णे सति असौ क्षपकः कृतकरण उच्यते ।

कयकरणो तक्काले, कालं पि करेइ चउसु वि गईसु ।
वेइयसेसा सेढी, अन्नइए वा समारुहइ ॥

कृतकरणः सन् कश्चित्तत्कालमपि करोति कृत्वा च तत्कालं चतसृणां गतीनां गतावुत्पद्यते तदेवं प्रस्थापको मनुष्यो निस्सूचकेषु चतसृष्वपि गतिषु भवति । उक्तं च । "पट्ठवणा उ मणुस्सो निट्ठवणो होइ चउसु वि गईसु" यदि पुनस्तदानीं कालं न करोति तर्हि वेदितशेषोऽनुदितसम्यक्त्वशेषः क्षायिकसम्यग्दृष्टिः सन् अन्यतरां श्रेणिं क्षपकश्रेणिमुपशमश्रेणिं वा समारोहति वैमानिकेष्वेव बद्धायुष्क उपशमश्रेणिम् । अबद्धायुष्कस्तु क्षपकश्रेणिं चतुर्गतिबद्धायुष्कस्तु न कामपि श्रेणिमित्यर्थः । अथाप्येतत्क्षीणसप्तकः कतिथे भवे मोक्षमुपयातीत्युच्यते ।

तइये चउत्थे तम्मि व, भवम्मि सिज्झंति देसणो खीणे ।
जं देवानिरय संखाउ, चरमदेहेसु ते होंति ॥

तृतीये चतुर्थे तस्मिन्वा भवे क्षीणे दर्शने दर्शनमोहनीये सिध्यन्ति जीवाः कुत इत्याह । यत् यस्मात्कारणात् क्षीणसप्तकदेवनारका संख्येयवर्षायुष्केषु भवन्ति उत्पद्यन्ते ते चरमदेहेषु वा भवन्ति चरमदेहा वा भवन्ति ततस्तृतीये चतुर्थे तस्मिंश्च भवे सिध्यन्तीत्युच्यते इयमत्र भावना देवगतौ बद्धायुष्कास्ते तत्प्रकृत्या यत्कृत्वा देवेषु मध्ये उत्पद्यन्ते ये तु नरकेषु बद्धायुष्कास्ते नरकेषु ततो देवेषु देवभवात्समागत्यैव मनुष्यो भूत्वा मोक्षं यातीति चतुर्थे भवे सिध्यन्तीत्यभिधीयते ये त्वबद्धायुष्काः सप्तकं क्षपयन्ति ते चरमदेहा उच्यन्ते न च सप्तकायानन्तरं क्षपकश्रेणिमेव प्रतिपद्यन्ते इति तस्मिन्नेव भवे सिध्यन्ति उक्ता दर्शनीयमोहनीयस्योपशमना । संप्रति दर्शनमोहनीयोपशमना भण्यते । सा च क्षीणसप्तकस्य वैमानिकेष्वेव बद्धायुष्कस्य भवति । अबद्धायुष्कस्तु क्षपकश्रेणिमारोहति यस्तु वेदकसम्यग्दृष्टिः स तूपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते सोऽनियतो बद्धायुष्को वासे च केषाञ्चिन्मतेनानन्तानुबन्धिनो विसंयोज्य चतुर्विंशति सप्तकर्म्मासन् प्रतिपद्यते केषांचित्पुनर्मतेनोपशम्यापि ततो विसंयोजितानन्तानुबन्धिकषाय उपशमितानन्तानुबन्धिकषायो वा सन् दर्शनत्रितयमुपशमयति । तथा चाह ।

अहवा दंसणमोहं, पढमं उवसामइत्तु सामन्ने ।
दिढ्ढा अणुइ पियाण, पढमठिई आवलीनियमा ॥
पढमसुवसमुवसेसे, अंतमुहुत्ता उ तस्स विज्झा उ ।
संकेसविसोवि पमत्त, इयरपमत्तत्तणं बहुसो ॥

अथवेति प्रकारान्तरे आदौ दर्शनमोहनीयं प्रथममुपशमस्याऽपि प्रतिपद्यते कथमुपशमस्योत्पद्यत इत्याह । श्रामण्ये संयमे स्थिता उपशमनाविधेश्च प्रागुक्तः करणत्रयानुगो वेदितव्यः । न तु उपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते । अथवा दर्शनमोहनीयं प्रथममुपशमस्यापि प्रतिपद्यते कथमुपशमस्योत्पद्यत इत्याह । श्रामण्ये संयमे स्थिता उपशमनाविधेश्च प्रागुक्तः करणत्रयानुगो वेदितव्यः नवरमन्तरकरणं कुर्वन् अनुदितयोर्मध्ये सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः प्रथमस्थितिरावलिकामात्रा नियमाद्वेदितव्या सम्यक्त्वस्य चान्तर्मुहूर्तप्रमाणा उत्कीर्यमाणं च दलिकमन्तरेण त्रयाणामपि सम्यक्त्वोत्पत्ति प्रथमस्थितौ प्रक्षिपति शेषं प्रथमोपशमवत् प्रथमोपशमिकसम्यक्त्ववद्वेदितव्यं (अंतमुहुत्ता उ तस्सेत्यादि) बहुशो ऽन्तरकरणप्रदेशसमयादारभ्यान्तर्मुहूर्तेऽतिक्रान्ते गुणसंक्रमावसाने विध्यातसंक्रमस्तस्य सम्यक्त्वस्य भवति किमुक्तं भवति । वि-

ष्यातसंक्रमेण मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोर्दलिकं सम्यक्त्वं प्रविशतीति एवं दर्शनमोहनीयत्रितये उपशान्ते संक्लेशविशोधिवशात् प्रमत्तत्वमितरप्रमत्तत्वं बहुशोऽनेकशोऽनुभूय चारित्रमोहनीयोपशमनाय सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते इत्यर्थः ।

पुण तिन्नि उ करणाइं, करेइ तइयम्मि एत्थ पुण तेउ ।
अंतो कोडाकोडी, बंधं संतं च सत्तएहं ॥

चारित्रमोहनीयोपशमनार्थं पुनरपि त्रीणि यथाप्रवृत्तापूर्वानिवृत्ताख्यानि करणानि करोति करणवक्तव्यता प्राग्वद्रष्टव्या केवलमत्र तृतीयकरणे भेदस्तमेव दर्शयति अतः कोटाकोटीनामबन्धसत्कर्मावसमानामायुर्वर्जानां करणं प्रथमसमये करोति तत्र यद्यपि प्रागुक्तेष्वपि करणेष्वेतेषां बन्धः सत्कर्मणां प्राप्यते तथाऽप्यत्र बन्धसत्कर्मणी तदपेक्षया संख्येयगुणहीने द्रष्टव्ये इति विशेषः । कर्मप्रकृतौ त्वत्र सत्कर्म त्रिसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणमुक्तं बन्धस्त्वन्तःसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणः तदुक्तम् । " अंतो कोडाकोडी, संतं अनियट्टि णो उ उदहीणं । ठिइखंडं उक्कोस्सं पि, तस्स पल्लस्स संखतमभागं " ।

ठिइखंडबहुसहस्से, एकेकं जं भणिस्सामो ।

स्थितिखण्डमुत्कृष्टमपि पल्योपमसंख्येयभागमात्रं खण्डयति । तथा एतस्य प्राक्तनबन्धस्य पल्योपमसंख्येयभागमात्रं हापयित्वा अन्यं स्थितिबन्धं करोतीति शेषः । तत्र यद्यपि शातानामपि कर्मणां पल्योपमसंख्येयभागप्रमाणतया उत्कृस्तथाऽपि एवं सत्कर्म द्रष्टव्यं तद्यथा नामगोत्रे सर्वस्तोके हीनस्थितिकत्वात् ततो ज्ञानावरणदर्शनीयावरणवेदनीयान्तरायाणि विशेषादधिकानि स्वस्थाने तु परस्परतुल्यानि ततोऽपि मोहनीयं विशेषाधिकस्थितिखण्डसहस्रेषु च बहुष्वतिक्रान्तेषु एकैकं यत्करोति तद्वयं भणिष्यामः । तदेवाह ।

करणस्स संखभागे, सेसे असण्णिमाइयाणं ।
समो बंधो कमए, पल्लवसेगतीसाणउदिवड्ढं ॥

करणस्यानिवृत्तिकरणस्य संख्येयेषु भागेषु सत्सु एकस्मिन् शेषे असंज्ञिकादीनां समो बन्धः क्रमेण भवति स्वैवमानिवृत्तिकरणस्य संख्येयेषु भागेषु गतेष्वेकस्मिन् अशेषे असंज्ञिपञ्चेन्द्रियबन्धतुल्यस्थितिबन्धो भवति तदनन्तरं स्थितिखण्डपृथक्त्वे गते सति चतुरिन्द्रियबन्धतुल्यस्थितिबन्धः ततो भूयोऽपि स्थितिखण्डपृथक्त्वे गते सति त्रीन्द्रियबन्धतुल्यस्थितिबन्धस्तत एवमेव द्वीन्द्रियबन्धतुल्यः ततोऽप्येवमेकैकेन्द्रियबन्धतुल्यस्ततोऽपि स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु विंशतिकयोः विंशतिसागरोपमकोटीप्रमाणयोर्नामगोत्रयोरित्यर्थः । पल्योपममात्रं स्थितिबन्धो भवति त्रिंशत्कानां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायवेदनीयानामर्द्धपल्योपममात्रः ।

मोहस्स दोण्णि पल्ला, संता वि हु एवमेव अप्पबहू ।
पलियम्मि तम्मि बंधे, अन्नो संखेज्जगुणहीणो ॥

मोहनीयस्य द्वौ पल्योपमौ स्थितिबन्धः स्थितिसत्कर्मणि वाल्पबहुत्वं बन्धक्रमेण वक्तव्यं तद्य सर्वस्तोकं नामगोत्रयोः ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां विशेषाधिकं मोहनीयस्य विशेषाधिकं तथा यस्य यस्य कर्मणो यदा यदा पल्योपमप्रमाणः स्थितिबन्धो भवति तस्य तस्य तदा तत्कालादारभ्यान्योऽन्यः स्थितिबन्धः संख्येयगुणहीनो भवति ततश्चेदानीं नामगोत्रयोः पल्योपमप्रमाणात् स्थितिबन्धादन्यः स्थितिबन्धस्संख्येयगुणहीनं करोति शेषाणां तु कर्मणां पल्योपमसंख्येयभागहीनं ततः ।

एवं तीसाए पुणो, पल्लमोहस्स होइ हु दिवड्ढं ।
एवं मोहे वड्ढं, सेसाणं पल्लसंखंसो ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण स्थितिबन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु त्रिंशत्कानां ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां स्थितिबन्धः पल्योपमप्रमाणं करोति मोहनीयस्य तु सार्द्धपल्योपममात्रं ततो ज्ञानावरणीयादीनामन्यः स्थितिबन्धः संख्येयगुणहीनो भवति मोहनीयस्य तु संख्येयभागहीनः तत एवं पूर्वक्रमेण स्थितिबन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेष्वित्यर्थः मोहनीयस्य स्थितिबन्धः पल्योपमप्रमाणं भवति ततो मोहनीयस्याप्यन्यः स्थितिबन्धः संख्येयगुणहीनः प्रवर्तते तदानीं च शेषकर्मणां स्थितिबन्धः पल्योपमसंख्येयभागमात्रप्रमाणो वेदितव्यः ।

वीसगतीसगमोहाए, सकम्मं जह कमेण संखगुणं ।
पल्लअसंखेज्जंसो, नामगोयाए तो बंधो ।

विंशत्कत्रिंशत्कमोहानां सत्कर्म यथाक्रमं संख्येयगुणं वक्तव्यं तद्यथा सर्वस्तोकं नामगोत्रयोः सत्कर्म ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायवेदनीयानां सगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यम् । ततोऽपि मोहनीयस्य संख्येयगुणं मोहनीयस्य पल्योपममात्रे स्थितिबन्धे जाते सति नामगोत्रयोरन्यस्थितिबन्धो ऽसंख्येयगुणहीनो भवति पल्योपमासंख्येयभागमात्रो भवतीत्यर्थः । अत्र सत्कर्मापेक्षया अल्पबहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोकनामगोत्रयोः सत्कर्म ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणामसंख्येयगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यं ततोऽपि मोहनीयस्य संख्येयगुणं ततः ।

एवं सहस्साणंपि हु, एकपयारेण मोहनीयस्स ।
तीसगअसंखभागो, ठिइबंधो संत पंच भवे ॥

एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण स्थितिबन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेष्वित्यर्थः । ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां स्थितिबन्धोऽसंख्येयगुणहीनो भवति पल्योपमासंख्येयभागमात्रयोर्भवनादिति तात्पर्यार्थः इदानीं च सत्कर्मापेक्षया अल्पबहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोकनामगोत्रयोः सत्कर्म ज्ञानावरणीयादीनां चतुर्णामसंख्येयगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यं ततो मोहनीयस्य संख्येयगुणं ततः स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु एकप्रकारेण एकहेलयैव मोहनीयस्य पल्योपमासंख्येयभागमात्रो ज्ञानावरणीयादीनां चतुर्णामसंख्येयगुणं स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यम् ।

वासगअसंखभागो, मोहपव्वाउघाइतइयस्स ।
वासाणंतउ होज्जइ, असंखभागम्मि वज्जंति ॥

ततः स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु एकहेलयैव विंशतिकयोर्नामगोत्रयोरधस्तात् असंख्येयगुणहीनो मोहनीयस्य स्थितिबन्धो भवति । अत्र स्थितिबन्धमाश्रित्याल्पबहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोको मोहनीयस्य स्थितिबन्धस्ततो नामगोत्रयोः संख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततो ज्ञानावरणादीनां चतुर्णामसंख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । स्थितिबन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु पश्चात् तृतीयस्य वेदनीयस्य घातानि ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणि अधोजातानि । अत्र स्थितिबन्धमाश्रित्याल्पबहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोको मोहनीयस्य स्थितिबन्धः ततो नामगोत्रयोरसंख्येयगुणः । स्वस्थाने तु तयोः परस्परं तुल्यः ततोऽपि ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामसंख्येयगुणः

स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः। ततोऽपि वेदनीयस्यासंख्येयगुणः। ततः स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु विंशतिकयोर्नामगोत्रयोरसंख्येयभागो जातानि ज्ञानावरणीयादीनि त्रीणि बध्यन्ते नामगोत्रापेक्षया ज्ञानावरणादीनां स्थितिबन्धोऽसंख्येयगुणहीनो भवतीत्यर्थः। अत्राल्पबहुत्वं सर्वस्तोको मोहनीयस्य स्थितिबन्धः ततो ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामसंख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः ततोऽपि नामगोत्रयोरसंख्येयगुणः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः । ततोऽपि वेदनीयस्यासंख्येयगुणः ।

असंखसमयबद्धा, णामुदीरणा होइ तम्मि कालम्मि ।
देसघाइरसत्तो, मणपज्जवअंतरायाणं ॥

यस्मिन्काले सर्वकर्म्मणां पल्योपमासंख्येयभागमात्रस्थितिबन्धो जातस्तस्मिन् काले असंख्येयसमयबद्धानामुदीरणा भवति कथमेतदवसीयते इति चेदुच्यते इह यदा पल्योपमासंख्येयभागमात्रं स्थितिबन्धं करोति तदा बध्यमानप्रकृतिस्थित्यपेक्षया याः समयादिहीनाः स्थितयस्ता एवोदीरणामुपगच्छन्ति नान्याः ताश्च चिरकालमबद्धा एव क्षीणशेषाः संभवन्तीत्यसंख्येयसमयबद्धानां तदानीमुदीरणा ततः स्थितिबन्धसहस्रेषु एतेषु देशघातिनः समनुभागं मनः पर्यवज्ञानावरणादीनामन्तराययोर्बध्नाति ॥

लोहादीणं पच्छा, जोग अचक्खुसुयाण तो वक्खा ।
परिभोगमईणंते, विरयस्स असेढिगायाई ॥

पश्चात्स्थितिबन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु लाभान्तरायावधिज्ञानावरणावधिदर्शनावरणानां देशघातिनं रसं बध्नाति ततोऽपि संख्येयेषु स्थितिबन्धसहस्रेष्वतीतेषु भोग्यान्तरायाचक्षुः कुदर्शनावरणश्रुतज्ञानावरणानां देशघातिनं रसं बध्नाति ततोऽपि स्थितिबन्धसहस्रेष्वतिक्रान्तेषु परिभोगान्तरायमतिज्ञानावरणयोर्देशघातिनं रसं बध्नाति ततोऽपि स्थितिबन्धसहस्रेषु वीर्यान्तरायस्य देशयति न संबध्नाति एतेषामेवानन्तरोक्तानां कर्म्मणां श्रेणिगताः क्षपकोपशमश्रेणिरहिताः सर्वघातिनमेव रसं बध्नन्ति ।

संजमघाइण तओ, अंतरमुदउ जाण दोण्ह तु ।
वेयकसायन्नयरे, सोदयतुल्ला पढमठिई ॥

वीर्यान्तरायदेशघात्यनुभागबन्धानन्तरं संख्येयेषु स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु संयमघातिनामनन्तानुबन्धि वर्जानां द्वादशकषायाणां नवानां च नोकषायाणां सर्वसंख्यया एकविंशतिप्रकृतीनामनन्तरकरणं करोति तत्र चतुर्णां सञ्ज्वलनानामन्यतमस्य यस्य संज्वलनस्योदयो यस्य च त्रयाणां वेदानामन्यतमस्य वेदस्य तयोर्वेदकषायान्यतरयो कर्म्मणोः प्रथमा स्थितिः स्वोदयकालप्रमाणा भवत्यन्येषां चैकादशकषायाणामष्टानां च नो कषायाणां प्रथमा स्थितिरावलिकामात्रा । संप्रति चतुर्णां संज्वलनानां त्रयाणां च वेदानां स्वोदयकालप्रमाणमाह—

थीअपुवोदयकाला, संखातगुणो उ पुरिसवेयस्स ।
तस्स वि विसेसअहिओ, कोहे तत्तो विजयकमसो ॥

स्त्रीवेदनपुंसकवेदयोरुदयकालः पुरुषवेदाद्युदयकालापेक्षया सर्वस्तोकः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यः ततः पुरुषवेदस्य उदयकालः संख्येयगुणस्तस्यापि पुरुषवेदस्योदयकालात् क्रोधस्योदयकालो विशेषाधिकस्ततोऽपि क्रोधोदयकालान्मानमायालोभानां यथाक्रमशो यथाक्रमेण विशेषाधिकस्तद्यथा संज्वलक्रोधोदयकालात्संज्वलनमानस्य उदयकालो विशेषाधिकस्ततोऽपि संज्वलनमायाया विशेषाधिकस्ततोऽपि संज्वलनलोभस्य विशेषाधिकस्तत्र संज्वलनक्रोधेनोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणक्रोधोपशमो भवति तावत् संज्वलनक्रोधस्योदयः संज्वलनमानेनोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणमानोपशमो न भवति तावत्संज्वलनमानस्योदयः संज्वलनमायया चोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानावरणमायोपशमो नोपजायते तावत्संज्वलनमायायाः उदयः संज्वलनलोभेनोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य यावदप्रत्याख्यानावरणलोभोपशमो न भवति तावद्बादरसंज्वलनलोभस्योदयस्ततः परं सूक्ष्मसंपरायाद्धा तदेवमन्तरकरणमुपरितनभागापेक्षया समस्थितिकम् । अधोभागापेक्षया चोत्कर्नीत्या विषमस्थितिकमिति ।

अंतरकरणेण समं, ठिइखंडगबंधगद्धनिप्पत्ती ।
अंतरकरणाणंतर, समये जायंति सत्तइमो ॥

अन्तरकरणेन समं सममित्यव्ययं ततोऽयमर्थः। अन्तरकरणेन समाना स्थितिखण्डस्य बन्धकालायाश्च अभिनवबन्धाद्धायाश्च निष्पत्तिः। किमुक्तं भवति यावता कालेन स्थितिखण्डकं घातयति यद्वा अन्यस्थितिबन्धं करोति तावता कालेनान्तरकरणमपि करोति त्रीण्यप्येतानि युगपदारभते युगपन्निष्क्रामयति अत्रान्तकरणकाले चानुभागखण्डसहस्राणि व्यतिक्रामन्ति अन्तरकरणसत्कदलिकस्य प्रक्षेपविधिरयं येषां कर्म्मणां तदानीं बन्ध उदयश्च विद्यते तेषामन्तरकरणसत्कं दलिकं प्रथमस्थितिद्वितीयस्थितिं च प्रक्षिपति यथा पुरुषवेदोदयारूढः पुरुषवेदस्य येषां तु कर्म्मणामुदय एव केवलो न बन्धस्तेषामन्तरकरणसत्कं दलिकं प्रथमस्थितावेव प्रक्षिपति न द्वितीयस्थितावपि । यथा स्त्रीवेदोदयारूढः स्त्रीवेदस्य येषां पुनरुदयो न विद्यते किं तु केवलो बन्ध एव तेषामन्तरकरणसत्कं दलिकं द्वितीयस्थितावेव प्रक्षिपति न प्रथमस्थितौ यथा संज्वलनक्रोधोदयारूढः शेषसंज्वलनानां तेषां पुनर्न बन्धो नाप्युदयः तेषामन्तरकरणसत्कं दलिकं परप्रकृतिषु यथा द्वितीयतृतीयकषायाणां तथा अन्तरकरणानन्तरसमये अन्तरकरणे कृते सति द्वितीये समये इत्यर्थः। इमे सप्त पदार्थाः युगपज्जायन्ते तानेवाह।

एगट्ठाणाणुभागबं, स उदीरणा य संखेया ।
अपुव्वं संकमणं, लोभस्स असंकम्मे मोहे ॥
बद्धं बद्धं छाउ, आवलीसु उवरेयुईरणं ।
पइपरं गवेउवसमणा, असंखगुणणाय जावंतं ॥

मोहे मोहनीयस्यानुभागबन्धो रसबन्धः एकस्थानकः उदीरणा संख्येयसमा संख्येयवर्षप्रमाणा चशब्दात्स्थितिबन्धः संख्येयवार्षिकः स च सर्वोऽपि पूर्वस्मात् संख्येयगुणहीनो भावी तथा मोहनीयस्य पुरुषवेदसंज्वलनचतुष्टयरूपरसस्य आनुपूर्व्या क्रमेणैव संक्रमो लोभस्य च संज्वलनलोभस्य वा संक्रमस्तथा 'बद्धं बद्ध'मित्यादि इह प्राक् बद्धं बद्धं कर्म्म बन्धावलिकायामतीतायामुदीरणामायातिस्म अन्तरकरणे तु कृते तदनन्तरसमयेषु यद्बध्यते कर्म्म तत् षडावलिकाकालमवस्थाप्योदीरणामायाति तथा पाण्डकवेदस्य नपुंसकवेदस्योपशमना असंख्येयगुणतया तावद्भवति यावदन्तश्चरमसमया तथा हि नपुंसकवेदस्य प्रथमसमये स्तोकं प्रदेशाग्रमुपशमयति ततो द्वितीo-

यसमयश्च संख्येयगुण एवं प्रतिसमयं संख्येयगुणं तावद्वक्तव्यं यावच्चरमसमयः परप्रकृतिषु च प्रतिसमयमुपशमितदलिकापेक्षया असंख्येयगुणं तावत्संक्रमयति यावद् द्विचरमसमये पुनरुपशम्यमानं दलिकं परप्रकृतिषु संक्रमेण दलिकापेक्षया असंख्येयगुणं द्रष्टव्यं नपुंसकवेदोपशमनारम्भप्रथमसमयादारभ्य सर्वकर्मणामावलिकापेक्षया सर्वस्तोका उदयसंख्येयगुणाः ।

अंतरकरणपविट्ठो, संखासंखं समोहइयराणं ।
बंधादुत्तरबंधा, एवं इच्छेइ संखंसो ॥

अन्तरकरणे प्रविष्टः सन् जीवः प्रथमसमय एव बन्धादुत्तरबन्धस्य संख्येयगुणा अन्तरकरणे विवक्षाःसंख्याः सन्तीत्यर्थः । यो हि यदपेक्षया संख्येयभागमात्रकल्पः स तदपेक्षया संख्येयगुणहीन एवेति मोहनीयवर्जानां तु शेषाणां कर्मणां बन्धादुत्तरबन्धमसंख्येयभागं करोति असंख्येयगुणहीनं करोतीत्यर्थः एवं नपुंसकवेदमुपशमयति तदुपशमनानन्तरं च स्थितिबन्धसहस्रेष्वतीतेष्वेवमनन्तरोक्तेन प्रकारेण स्त्रीवेदमुपशमयति स्त्रीवेदस्य च संख्येयतमे भागे उपशान्ते यद्भवति तदुपदर्शयन्नाह ।

उवसंते घाईणं, संखेज्जसमा परेण संखंसो ।
बंधो सचएहेव, संखेज्जवसंति उवसंते ॥

स्त्रीवेदस्य संख्येयतमे भागे उपशान्ते सति घातिनां घातिकर्मणां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां संख्येयसमाः संख्येयवर्षप्रमाणो बन्धः स्थितिबन्धो भवति (परेणत्ति) ततः संख्येयवर्षप्रमाणात् स्थितिबन्धव्यापारादन्यः संस्थितिबन्धघातिस्वरूपाणां पूर्वस्मात् संख्येयांशः संख्येयभागकल्पः संख्येयगुणहीन इत्यर्थः । तस्मादेव च संख्येयवर्षप्रमाणात् स्थितिबन्धादारभ्य देशघातिनां केवलज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणवर्जानां ज्ञानावरणदर्शनावरणकर्मणां नैकस्थानकं बध्नाति तत एवं स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु सत्सु त्रिधा वेद उपशान्तो भवति ततः स्त्रीवेद उपशान्ते शेषाणां नोकषायाणामेवं नपुंसकवेदोक्तेन प्रकारेण संख्येयतमे भागे उपशान्ते किमित्याह ।

नामगोयाण संखा, बंधावो सा असंखिया तइए ।
तो सव्वाण वि संखा, तत्तो संखेज्जगुणहीणो ॥

नामगोत्रयोः संख्येयाः समाः संख्येयवर्षप्रमाणो बन्धः स्थितिबन्धो भवति तृतीयस्य वेदनीयस्य कर्मणः स्थितिबन्धोऽसंख्येयानि वर्षाणि असंख्येयवर्षप्रमाण इत्यर्थः तस्मिंश्च स्थितिपूर्णे सत्यन्यः स्थितिबन्धो वेदनीयस्यापि संख्येयवर्षप्रमाणो भवति (ततोत्ति) ततस्तस्माद्वेदनीयसत्कसंख्येयवार्षिकस्थितिबन्धात्प्रभृति सर्वेषामपि कर्मणां स्थितिबन्धः संख्येयवार्षिकः प्रवर्तते स च पूर्वस्मात् पूर्वस्मादन्योऽन्यः प्रवर्तमानः संख्येयगुणहीनः प्रवर्तत इत्यर्थः ततः स्थितिबन्धसहस्रेषु गतेषु सत्स्वपि नोकषाय उपशान्तो भवति ।

जं समयं उवसंतं, छक्कं उदयट्ठिई य ता सेसा ।
पुरिसे समऊणावलि, दुगेण बद्धमणुवसंतं ॥

यस्मिन् समये षड् नोकषाया उपशान्ता, जलसिक्तदूषणं कुट्टितभूमिं रजांसीवोपशमं नीतास्तदा पुरुषवेदस्य एका उदयस्थितिः समयमात्रा शेषा तदानीं च स्थितिबन्धः षोडश वर्षाणि तस्मिंश्च समये सा एका उदयस्थितिर्यच्च समयोनावलिकाद्विकेन कालेन बद्धमेतावदेवानुपशान्तं वर्तते शेषं सर्वमप्युपशान्तम् । इयमत्र भावना पुरुषवेदस्य प्रथमस्थितौ

द्व्यावलिकाशेषायां प्रागुक्तस्वरूपायामेव व्यवच्छिद्यते उदीरणा तु भवति तस्मादेव च समयादारभ्य प्रधाननोकषायाणां सत्कं दलिकं पुरुषवेदेन संक्रमयति किं तु संज्वलनक्रोधादिषु यदा च पुरुषवेदस्य सत्का प्रागुक्ता एकाप्युदयस्थितिरतिक्रान्ता भवति तदाऽसौ वेदको भवति अवेदकाद्धायाश्च प्रथमसमये समयद्वयोनावलिकाद्विकेन कालेन यद्बद्धं तदेव केवलमुपशान्ते तिष्ठति शेषं सकलमपि नपुंसकवेदोक्तेन प्रकारेणोपशमितं तदपि च तावता कालेनोपशमयति एतदेवाह ॥

आगालेणं समगं, पडिगहिया फिडइ पुरिसवेयस्स ।
सोलसवासियबंधा, चरमो चरमेण उदएण ॥
तावइ कालेणं वि य, पुरिसं उवसामए अविएसो ।
बद्धो बत्तीससमा, संजलणियराण उ सहस्स ॥

यदा पुरुषवेदस्य प्रागुक्तस्वरूप आगालो व्यवच्छिद्यते तदा तेन समकं तत्कालमेव तस्य पुरुषवेदस्य यत इहता शेषदलिकसंक्रमाधारता स्फिटति अपगच्छति योऽपि च चरमः पर्यन्तेऽपि षोडशवार्षिक स्थितिबन्धः पुरुषवेदस्य सोऽपि चरमेण प्रथमस्थितिचरमसमयभाविना उदयेन सहापगच्छति यदा च पुरुषवेदस्य स्थितिबन्धः षोडशवार्षिकस्तदा संज्वलनानां संख्येयानि वर्षसहस्राणि स्थितिबन्धः यदपि च वेदकाद्धाप्रथमसमये समयोनावलिकाद्विकबद्धं पुरुषवेददलिकमस्ति तदपि वेदोदयरहितः सन् स उपशमको जीवस्तावतैव समयद्वयोनावलिकाद्विकप्रमाणेन कालेन पुरुषवेददलिकमुपशमयति द्वितीयसमये असंख्येयगुणं तृतीयसमये असंख्येयगुणमिदं तावद्वक्तव्यं यावत्काद्वयोनावलिकाद्विकचरमसमयः परप्रकृतिषु प्रतिसमयद्वयोनावलिकाद्विककालं यावद्यथाप्रवृत्तं संक्रमेण संक्रमयति तद्यथा प्रथमसमये प्रभूतं द्वितीयसमये विशेषहीनं तृतीयसमयेऽपि विशेषहीनमेवं तावत् यावच्चरमसमयः ततः पुरुष उपशान्तस्तदानीं च संज्वलनानां द्वात्रिंशत्समा द्वात्रिंशद्वर्षप्रमाणः स्थितिबन्धः इतरेषां ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायनामगोत्राणां संख्येयानि वर्षसहस्राणि स्थितिबन्धः अवेदप्रथमसमयादारभ्य क्रोधत्रिकाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनरूपमुपशमयति । "कोहतिगं आढवेइं उवसमिउं तिसुपडिगहणाएगा चउय उदीरणा बंधो पिट्टुंति आवलीए सेसाए इति" । यस्मिन् समये पुरुषवेदस्यावेदकाद्धस्ततस्तस्मादेवैकप्रथमसमयादारभ्य क्रोधत्रिकाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनरूपं युगपदुपशमयितुमारभते उपशमनां च कुर्वतः प्रथमे स्थितिबन्धे पूर्णे सत्यन्यः स्थितिबन्धः संज्वलनानां ससंख्येयभागहीनशेषाणां च संख्येयगुणहीनः शेषं स्थितिघातादि तथैव संज्वलनक्रोधस्य च प्रथमस्थिता समयोनावलिकात्रिकशेषायां पतद्ग्रहतापगच्छति अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणक्रोधदलिकं न तत्र प्रक्षिपति संज्वलनमानादावेति भावः । ततोऽद्धादलिकाशेषायां प्रथमस्थितौ संज्वलनक्रोधस्यागालो भवति । किं तदुदीरणा तावत्प्रवर्तते यावदेका आवदका आवलिका शेषा भवति उदीरणावलिकायाश्चरमसमये स्थितिबन्धश्चत्वारो मासाः शेषकर्मणां तु संख्येयानि वर्षसहस्राणि संज्वलनक्रोधस्य च बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदास्तथा चाह एकस्यामावलिकायां शेषायामुदय उदीरणा बन्धश्च एते त्रयोऽपि पदार्था युगपत् स्फुटन्त्यपगच्छन्ति तदानीं वाप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणक्रोधावनुपशयन्तौ तदा चैकामावलिकासमयोनावलिकां द्विकबद्धश्च दलिकं मुक्त्वा शेषमन्यत्सर्वं संज्वलनां क्रोधस्योपशान्तंसमयो-

नावलिकाद्विकबद्धं च दलिकपुरुषवेदोक्तेन प्रकारेणोपशमयति तथा चाह "सेसयं तु पुरिससमं, एवं सेसकसायावेय इति दुगं भावलिया।" संज्वलनक्रोधस्य बन्धादौ व्यवच्छिन्ने शेषं पुरुषवेदं समं वक्तव्यम्। एवं क्रोधत्रिकोक्तेन प्रकारेण शेषानप्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनमानमायालोभरूपान् कषायानुपशमयति याश्च शेषीभूता आवलिकास्ता उत्तरस्मिन् कषाये स्तिबुकेन स्तिबुकसंक्रमेणानुभवति। इयमत्र भावना संज्वलनक्रोधस्य बन्धादिव्यवच्छिन्ने या प्रथमस्थितिरेका आवलिका तिष्ठति तां स्तिबुकसंक्रमेण माने प्रक्षिप्य वेदनीयान् यदपि च समयोनावलिकाद्विकबद्धं सदस्ति तदपि तावता कालेनोपशमयति तद्यथा प्रथमसमये स्तोकमुपशमयति द्वितीये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगुणमेवं यावत्समयोनावलिकाद्विकचरमसमयः परप्रकृतिषु च समयोनावलिकाद्विककालं यावत् यथाप्रवृत्तं संक्रमेण पूर्ववत् संक्रमयति एवं संज्वलनक्रोधे सर्वात्मनोपशमयति यदेव संज्वलनक्रोधस्य बन्धादयः उदीरणाव्यवच्छिन्नास्तदेव संज्वलनमानस्य द्वितीयस्थितेः सकाशात् दलिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति निवेदयते च तत्रोदयसमये स्तोकं प्रक्षिपति द्वितीयस्थितावसंख्येयगुणं तृतीयस्थितावसंख्येयगुणमेवं तावत् यावत् प्रथमस्थितेश्चरमः समयः प्रथमस्थितिप्रथमसमये संज्वलनमानस्य स्थितिबन्धश्चत्वारो मासाः शेषाणां तु ज्ञानावरणीयादीनां संख्येयानि वर्षसहस्राणि तदानीमेव च त्रीनपि मानान् युगपदुपशमयितुमारभते संज्वलमानस्य च प्रथमस्थितौ समयोनावलिकात्रिकशेषमप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणमानदलिकं संज्वलनमानं प्रक्षिपति किं तु संज्वलनमायादौ आवलिकाद्विकशेषायां त्वागालो व्यवच्छिद्यते तत उदीरणैव केवला प्रवर्तते साऽपि तावत् यावदावलिकाचरमसमयः तत एका प्रथमस्थितेरावलिका शेषीभूता तिष्ठति तस्मिंश्च समये संज्वलनानां द्वौ मासौ स्थितिबन्धः कर्माशेषाणां तु संख्येयानि वर्षाणि तदानीं संज्वलनमानस्य बन्धोदयोदीरणा व्यवच्छिन्नाः। अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणमानौ चोपशान्तौ तदानीं च संज्वलनमानस्य प्रथमस्थितिरेकामावलिकां समयोनावलिकाद्विकबद्धांश्च लता मुक्त्वा निशेषमन्यत्सर्वमुपशान्तं तदानीमेव च संज्वलनमानस्य प्रथमस्थितेरेकामावलिकां लोभमावलिकाद्विकबद्धांश्च लता मुक्त्वा विशेषमन्यत्सर्वमुपशान्तं तदानीमेव च संज्वलनमायायां द्वितीयस्थितेर्दलिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेदयते च पूर्वोक्तां संज्वलनमानस्य प्रथमस्थितिसत्कामेकामावलिकां स्तिवुकसंक्रमेण संज्वलनमायायां प्रक्षिपति समयोनावलिकाद्विकबद्धांश्च लताः पुरुषवेदोक्तक्रमेणोपशमयति संक्रमयन्ति च संज्वलनमायोदयप्रथमसमये च मायालोभयोर्द्वौ मासौ स्थितिबन्धः शेषकर्म्मणां तु संख्येयानि वर्षाणि तत्समयादेव चारभ्य तिस्रोऽपि माया युगपदुपशमयितुमारभते ततः संज्वलनमाया प्रथमस्थितौ समयोनावलिकाविशेषायामप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणमाया दलिकसंज्वलनमायायां न प्रक्षिपति किं तु संज्वलनलोभे आवलिकाविशेषायां त्वागालो व्यवच्छिद्यते तत उदीरणैव केवला प्रवर्तते साऽपि तावत् यावदावलिकाचरमसमयः तस्मिंश्च समये संज्वलनमायालोभयोः स्थितिबन्धयोरेको मासः शेषकर्म्मणां तु संख्येयानि वर्षाणि तदानीमेव च संज्वलनमायायां बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदः अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणमायोपशान्ते संज्वलनमायायाश्च प्रथमस्थितिसत्कामेकावलिकां समयोनावलिकां द्विकबद्धांश्च लता मुक्त्वा शेषमन्यत्सर्वमुपशान्तं ततो निरन्तरसमये संज्वलनलोभस्य द्वितीयस्थितेः सकाशात् दलिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति वेदयते च पूर्वोक्तां च मायायाः प्रथमस्थितिसत्कां समयावलिकास्तिबुकसंक्रमेण संज्वलनलोभे संक्रमयति समयोनावलिकाद्विकबद्धाश्च लताः पुरुषवेदक्रमेणोपशमयति संक्रमयति च संज्वलनक्रोधादीनां सूक्ष्मोदयचरमसमये यावत्प्रमाणस्थितिबन्धोऽनन्तरमुक्तस्तावत्प्रमाणमत्र साक्षात्सूत्रकृत् संवादयति।

चरिमुदयम्मि जम्हा, तब्बंधो दुगुणो उ होइ उवसमगे।
तयणंतरपगईए, चउगुणोऽसेसु संखगुणो ॥

इह यः क्षपकश्रेण्या क्षपकस्य संज्वलनक्रोधादी स्वस्वचरमोदयकाले जघन्यः स्थितिबन्ध उक्तः स उपशमके द्विगुणो भवति तदनन्तरं प्रकृतेः पुनश्चतुर्गुणः अन्येषु तु संख्येयगुण इति ततोऽपि परस्याः प्रकृतेरष्टगुण इत्यर्थः। यथा क्षपकमधिकृत्य संज्वलनक्रोधस्य मासद्वयं जघन्यस्थितिबन्ध एको मासस्ततस्तस्य क्रोधचरमोदयकाले चतुर्मासप्रमाणो बन्धः प्रवर्त्तमानः स्वजघन्यबन्धापेक्षया चतुर्गुणो भवति ततोऽपि परा प्रकृतिर्माया स्यात् तदानीमष्टगुणो बन्धस्तस्या हि क्षपकमधिकृत्य स्वचरमोदयकाले जघन्यः स्थितिबन्धोऽर्द्धमासस्ततः क्रोधचरमोदयकाले चतुर्मासिको बन्धः प्रवर्त्तमानः स्वजघन्यबन्धापेक्षया अष्टगुणो भवति तथा मानस्य क्षपकमधिकृत्य जघन्यो बन्ध एको मासः स चोपशमके मन्दपरिणामत्वात् द्विमासप्रमाणो भवति मानस्य चानन्तरा प्रकृतिर्माया तस्यास्तदानीं चतुर्गुणः पक्षापेक्षया मासद्वयस्य चतुर्गुणत्वात् तथा मायायाः क्षपकमधिकृत्य जघन्यो बन्धः पक्षः पक्षः सर्वोपशमे मन्दपरिणामत्वात् चरमोदये मासप्रमाणप्रवर्तमानाद्विगुणो भवति शेषकर्म्मणां तु ज्ञानावरणीयादीनां सर्वत्रापि संख्येयवर्षप्रमाणः स्थितिबन्धः केवलं पूर्वस्मात् हीनो हीनतर इति। संप्रतिसंज्वलनलोभवक्तव्यतामाह।

लोभस्स उ पढमठिई, बिइओ य कुणइ तिविभागं।
दो पुग्गलनिक्खेवो, तत्तिइओ पुण किट्टिवेयद्धा ॥

लोभस्य द्वितीयस्थितेर्दलिकमाकृष्य प्रथमस्थितिं करोति सा त्रिभागा त्रिभागोपेता तद्यथा प्रथमो विभागोऽश्वकर्णकरणाद्धासंज्ञः द्वितीयः किट्टिकरणाद्धासंज्ञः तयोश्च द्वयोरपि विभागयोर्दलिकनिक्षेपो भवति किमुक्तं भवति द्वितीयस्थितेर्दलिकमाकृष्य द्विभागप्रमाणां प्रथमां स्थितिं करोतीति। तृतीयः पुनः विभागः किट्टिवेदनाद्धा संज्वलनलोभोदये वाश्वकर्णकरणाद्धायां वर्तमानः प्रथमसमय एव त्रीनपि लोभान् अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनरूपान् युगपदुपशमितुमारभते अन्यच्च यत्करोति प्रथमे अश्व कर्णकरणाद्धासंज्ञे विभागे तदाह।

संतावज्झमाणग, सरूवगफड्डगाणि जं कुणइ।
सा अस्सकण्णकरण-द्धमति माकिट्टिकरणद्धा ॥

सन्ति विद्यमानानि यानि संक्रमितानि मायाकर्म्मदलिकानि पूर्वं बद्धसंज्वलनलोभे दलिकानि वा तानि वध्यमानस्वरूपतस्तत्कालवध्यमानसंज्वलनलोभरूपतया किमुक्तं भवति तत्कालवध्यमानसंज्वलनलोभस्य द्विकानि चात्यन्तिरसानि यत्र करोति सा अश्वकर्णकरणाद्धा इयमत्र भावना अश्वकर्णकरणाद्धासंज्ञे प्रथमे त्रिभागे वर्तमानसंक्रमितमायादलिकेभ्यः संज्वलनलोभसत्केभ्यो वा पूर्वस्पर्द्धकेभ्यः प्रतिसमयं दलिकं गृहीत्वा तस्य चात्यन्तहीनरसतामापाद्य पूर्णं च प्रतिसमयं दलिकं गृह्णन् अपूर्वाणि स्पर्द्धकानि करोति आसंसारं हि

परिभ्रमता न कदाचनापि बन्धमाश्रित्य ईदृशानि स्पर्द्धकानि कृतानि किं तु संप्रत्येव विशुद्धवशात्करोतीत्यर्थः । पूर्वाणि (सउझंति) तथा रूपाणि वा पूर्वाणि स्पर्द्धकानि कुर्वतः संख्येयेषु स्थितिबन्धेषु गतेषु सत्सु अश्वकर्णकरणाद्धा व्यतिक्रामति ततो मध्यमा द्वितीयाद्धा प्रवर्तते तदानीं च संज्वलनलोभस्य स्थितिबन्धो दिनपृथक्त्वप्रमाणः शेषकर्म्मणां तु वर्णपृथक्त्वमानः किट्टिकरसाद्धायांच पूर्वस्पर्द्धकेभ्यश्च दलिकं गृहीत्वा प्रतिसमयमनन्ताः किट्टीः करोति । संप्रति किट्टिस्वरूपं प्रथमसमयोदये यावतीः किट्टीः करोति तदेव प्रतिपादयति ।

अप्पुव्वविसोहीए, अणुभागो णूणविभजणं किट्टी ।
पढमसमयम्मि रसफुरु–वग्गणा तं भागममा ॥

अपूर्वया विशुद्ध्या अनुभागस्य ऊनस्य एकोत्तरवृद्धस्यापनयनेन हीनतरस्य यत् विभजनं सा किट्टिः किमुक्तं भवति पूर्वस्पर्द्धकेभ्यो ऽपूर्वस्पर्द्धकेभ्यश्च वर्गणा गृहीत्वा तासामनन्तगुणां हीनरसतामापाद्य वृहत्तरत्वतया यदपस्थानं यथाऽऽसां वर्गणानामसंकल्पनया अनुभागरसभागानां शतं त्र्युत्तरं द्व्युत्तरमेकोत्तरमासीत् तासामनुभागानां यथाक्रमं पञ्चविंशति पञ्चदशकं पञ्चकमिति ताः किट्टयस्ता एकस्मिन् रसस्पर्द्धके अनुभागस्पर्द्धके या अनन्ता वर्गणास्तासामनन्ततमे भागे यावत्यो वर्गणास्तावत्प्रमाणाः प्रथमसमये करोति ताश्चानन्तानुबन्धाः किं तु सर्वजघन्यानुभागस्पर्द्धकानुभागेन सदृशाः करोति न तु ततोऽपिहीनाः उच्यन्ते ततोऽपि हीनास्तथा चाह ।

सव्वजहन्नए फड्डग, अणंतगुणहाणिया उ सारसओ ।
पयसमयमसंखंसो, आइमसमया उ जायत्तो ॥

यत् सर्वजघन्यं रसस्पर्द्धकं ततोऽपि रसमधिकृत्य ताः किट्टीरनन्तगुणहानिका अनन्तगुणहीनाः करोति ता आदिमसमयात्परतः प्रतिसमयमसंख्येयांशान् प्रतिसमयं पूर्वस्मात् असंख्येयभागमात्राः किट्टीस्तावत्करोति यावदर्वाक्किट्टिकरणाद्धाचरमसमयः इयमत्र भावना प्रथमसमये प्रभूताः किट्टीः करोति द्वितीयसमये असंख्येयगुणहीना एवं तावद्वाच्यं यावत् किट्टिकरणाद्धायाश्चरमसमयः ।

अणुसमयमसंखगुणं, दलियमणंतं स उ अणूभागो ।
सव्वेसु मंदरसमा–इयाण दलयंति सेसूणं ॥

अनुसमयं प्रतिसमयं दलिकसंख्येयगुणं तद्यथा प्रथमसमये सकलकिट्टिगतं दलिकं सर्वस्तोकं ततोऽपि द्वितीयसमये कृतासु किट्टिष्वनन्तगुणहीनं ततोऽपि तृतीयसमये कृतासु किट्टीष्वनन्तगुणहीनम् एवं तावद्वाच्यं यावत्किट्टिकरणाद्धाचरमसमयः । तथा सर्वेषु मन्दरसादिकानां जघन्यरसप्रभृतीनां किट्टीनां दलिकं विशेषो न वक्तव्यं यावत्सर्वोत्कृष्टरसकिट्टिः । इयमत्र भावना सर्वेषु या निर्वर्त्तिताः किट्टयस्तासां मध्ये या मन्दरसास्तासां दलिकं सर्वप्रभूतं ततोऽनन्तरेणानुभागेनानन्तगुणेनाधिकायां द्वितीयायां किट्टौ दलिकं विशेषहीनं ततोऽप्यनन्तरेणानुभागेनानन्तगुणेनाधिकायां तृतीयस्यां किट्टौ विशेषहीनमेवमनन्तरानुभागाधिकासु किट्टिषु विशेषहीनं तावदवसेयं यावत् प्रथमसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टरसा किट्टिरिति एवं सर्वेष्वपि समयेषु प्रत्येकं भावयितव्यम् ।

आइमसमयकयाणं, मंदाईणं रसो अणंतगुणो ।
सव्वुक्कस्स रसा वि हु, उवरिमसमयस्स णंतंसे ॥

आदिमसमयकृतानां प्रथमसमयकृतानां मन्दादीनां जघन्यरसादीनां रसो यथोत्तरमनन्तगुणो वक्तव्यस्तद्यथा प्रथमसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वा मन्दानुभागा किट्टिः सा सर्वस्तोकानुभागा ततो द्वितीया अनन्तगुणानुभागा ततोऽपि तृतीया अनन्तगुणानुभागा एवं तावद्वाच्यं यावत्प्रथमसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टानुभागा किट्टिरिति । एवं द्वितीयादिष्वपि समयेषु किट्टीनां प्ररूपणा कर्त्तव्या । तथा सर्वोत्कृष्टरसाऽपि सर्वोत्कृष्टानुभागाऽपि हु निश्चितमुपरितनसमयस्य सत्का पश्चात्समयभाविसर्वमन्दानुभागकिट्टयपेक्षयाऽनन्ततमे भागे वर्तते तद्यथा प्रथमसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये या सर्वमन्दानुभागा किट्टी सा सर्वप्रभूतानुभागा ततो द्वितीयसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टानुभागा किट्टिः साऽनन्तगुणहीना । तथा द्वितीयसमयकृतानां मध्ये या सर्वमन्दानुभागा किट्टिस्तदपेक्षया तृतीयसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये सर्वोत्कृष्टानुभागाऽनन्तगुणहीना एवं तावद्वक्तव्यं यावच्चरमसमयः । संप्रत्यासामेव किट्टीनां परस्परं प्रदेशाल्पबहुत्वमुच्यते प्रथमसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये या सर्वा बहुप्रदेशा किट्टिः सा स्तोकप्रदेशा ततो द्वितीयसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये या सर्वाल्पप्रदेशा किट्टिः सा असंख्येयगुणप्रदेशा ततस्तृतीयसमयकृतानां किट्टीनां मध्ये या सर्वाल्पप्रदेशा सा असंख्येयगुणप्रदेशा एवं तावद्वक्तव्यं यावच्चरमसमयः ॥

किट्टीकरणद्धाए, तिसु आवलियासु समयहीणासु ।
ते पडिगहिया दोएह वि, सट्ठाणे उवसमज्झंति ॥

किट्टिकरणाद्धायास्तिसृष्वावलिकासु समयहीनासु पतद्ग्रहता न भवति अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणे लोभदलिकं संज्वलनलोभे संक्रमयतीति भावः किं तु तयोर्द्वयोरप्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलोभयोर्दलिकं स्वस्थान एव स्थितमुपशमं नयते द्व्यावलिकाशेषायां पुनः किट्टिकरणाद्धायां वादरसंज्वलनलोभस्यागालो न भवति किं तूदीरणैव साऽपि तावत् यावदावलिका । तथा किट्टिकरणाद्धायाः संख्येयेषु भागेषु गतेषु सत्सु संज्वलनलोभस्य स्थितिबन्धोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणो ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणां दिनपृथक्त्वप्रमाणानां नामगोत्रयोर्वेदनीयानां प्रभूतवर्षसहस्रमानस्ततः किट्टिकरणाद्धायाश्चरमसमये संज्वलनलोभस्य स्थितिबन्धोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणः केवलमिदमन्तर्मुहूर्तं स्तोकचरममघसेयं ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामन्तरहोरात्रस्य नामगोत्रवेदनीयानां किंचिदूनवर्षद्वयप्रमाणः आगालव्यवच्छेदानन्तरखण्डा या उदीरणावलिका तस्याश्चरमसमये किट्टिकरणाद्धाचरमसमयस्तस्मिंश्च किट्टिकरणाद्धाचरमसमये यद्भूत् तद् दिदृक्षुराह ।

लोभस्स अणुवसंतं, किट्टी उदयावली य पुव्वत्तं ।
वायरगुणाए समगं, दोएह वि लोभमुवसंता ॥

किट्टिकरणाद्धायाश्चरमसमये संज्वलनलोभस्य तूपशान्तमुहूर्ते यद् द्वितीयस्थितिगतं किट्टीकृतं दलिकं या च उदयावलिका किट्टीकरणाद्धायाः शेषीभूता यच्च पूर्वोक्तसमयोनावलिकाद्विकबद्धमित्यर्थः । शेषं सर्वमप्युपशान्तं तथा तस्मिन्नेव समये बादरगुणेन अनिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थानकेन समकं द्वावप्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणलोभावुपशान्तौ किमुक्तं भवति । यस्मिन्नेव समये द्वावप्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानलोभावुपशान्तौ तस्मिन्नेव समयेऽनिवृत्तिवादरसंपरायगुणस्थानकं व्यवच्छेद्यम

उपलक्षणमेतत् बादरसंज्वलनलोभोदयोदीरणा व्यवच्छेदाश्च ।

सेसद्धसंसतइए, छे तावइया किट्टिओ उ पढमठिई ।
वज्जयअसंखभागे, हिट्ठुवरिमुदीरए सेसा ॥

शेषार्द्धशेषं कालं तृतीये त्रिभागे इत्यर्थः सूक्ष्मसंपरायो भवति ताश्च प्राकृताः किट्टीर्द्वितीयस्थितेः सकाशात् कियतीः समाकृष्य प्रथमां स्थितिं तावतीं सूक्ष्मसंपरायाद्धातुल्यां करोति किट्टिकरणाद्धायामन्तिममावलिकामात्रं स्तिबुकसंक्रमेण संक्रमयन्ति तथा प्रतिसमयान्तिमसमयकृताः किट्टीर्वर्जयित्वा शेषसमयकृताः किट्टयः सूक्ष्मसंपरायाद्धायाः प्रथमसमये प्राय उदयमपगच्छन्ति (हिट्ठेत्यादि) चरमसमयकृतानां किट्टीनामधस्तादसंख्येयभागं प्रथमसमयकृतानां चोपरितनसंख्येयतमभागं वर्जयित्वा शेषाः किट्टीरुदीरयति ।

गेण्हंतो य मुयंतो, असंखभागं तु चरमसमयम्मि ।
उवसामियबीयठिई, उवसंतं लभइ गुणट्ठाणं ॥

द्वितीयसमये उदयप्राप्तानां किट्टीनामसंख्येयभागं मुञ्चति उपशान्तत्वादुदयेन ददातीत्यर्थः । अपूर्वं वा संख्येयं भागमनुभावनार्थमुदीरणाकरणे गृह्णाति । एवं ग्रहणमोक्षौ कुर्वन् तावत् ज्ञातव्यो यावत् सूक्ष्मसंपरायाद्धायाश्चरमसमयद्वितीयस्थितिगतमपि दलिकं सूक्ष्मसंपरायाद्धाप्रथमसमयादारभ्य सकलमपि सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकं कालं यावत् पूर्ववदुपशमयति समयेनावलिकाद्विकबद्धमपि दलिकं सूक्ष्मसंपरायाद्धायाश्चरमसमये ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामान्तर्मौहूर्त्तिकः स्थितिबन्धो नामगोत्रयोः षोडशमुहूर्त्तप्रमाणो वेदनीयस्य चतुर्विंशतिमुहूर्त्तमानः तस्मिन्नेव चरमसमये द्वितीयस्थितिगतं सकलमपि मोहनीयमुपशान्तं तत एवमुपशमितद्वितीयस्थितिरनन्तरसमये उपशान्तमुपशान्ततमोरूपं गुणस्थानं लभते ।

अंतो मुहुत्तमेत्तस्स वि, संखेज्जा भागतुल्ला उ ।
गुणसेढी सव्वद्धं, तुल्ला य पएसकालेहिं ॥

अन्तर्मुहूर्त्तमात्रं तत उपशान्तमोहगुणस्थानकं तस्याऽपि उपशान्तमोहगुणस्थानककालस्य संख्येयः संख्येयतमो भागस्तत्तुल्या गुणश्रेणीः करोति ताश्च गुणश्रेणीः सर्वा अपि सर्वमप्युपशान्तगुणस्थानकाद्धाया अनुप्रदेशापेक्षया कालापेक्षया च तुल्याः करोति अवस्थितपरिणामत्वात् ।

करणाय नोवसंतं, संकमणो वट्टणं मुदिट्ठितिगं ।
मोत्तूण विसेसेणं, परिवडइ जा पमत्तो त्ति ॥

मोहनीयस्य प्रकृतिजालमुपशान्तं सत् करणाय करणयोग्यं न भवति उदीरणानिधत्तिनिकाचितानां करणानामयोग्यं भवतीत्यर्थः संक्रमणापवर्तनं च दृष्टित्रिकसम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वरूपशेषाणां मोहनीयप्रकृतीनां न भवति दृष्टित्रिके तु संक्रमणमपवर्त्तनं च भवति तत्र संक्रमो मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः सम्यक्त्वम् अपवर्त्तनं तु त्रयाणामपि एवं क्रोधेन श्रेणिं प्रतिपन्नस्य द्रष्टव्यं यदा तु मानेन श्रेणिं प्रतिपद्यते तदा मानं वेदमान एव प्रथमतो नपुंसकवेदोक्तक्रमेण क्रोधत्रिकमुपशमयति । ततः क्रोधोक्तप्रकारेण त्रिकशेषं तथैव यदा तु मायया श्रेणिं प्रतिपद्यते तदा मायां वेदयमान एव प्रथमतो नपुंसकवेदोक्तप्रकारेण क्रोधत्रिकं ततो मानत्रिकं ततः क्रोधोक्तप्रकारेण मायात्रिकं शेषं तथैव । यदा तु लोभेन श्रेणिं प्रतिपद्यते तदा लोभं वेदयमान एव प्रथमतो नपुंसकवेदोक्तप्रकारेण क्रोधत्रिकं ततो मानत्रिकं ततो मायात्रिकं तत उक्तप्रकारेण लोभत्रिकमिति । संप्रति प्रतिपात उच्यते सोऽपि द्विधा भवक्षयेण अद्धाक्षयेण च तत्र भवक्षयो म्रियमाणस्य अद्धाक्षय उपशान्ताद्धयोर्व्यवच्छेदः तत्र यो भवक्षयेण प्रतिपतति तस्य प्रथमसमय एव सर्वाण्यपि करणानि प्रवर्तन्ते च प्रथमसमये च यानि कर्माण्युदीर्यन्ते तान्युदयावलिकायां प्रवेशयन्ति यानि च मोहोदीरणामायानि तेषां दलिकान्युदयावलिकाया बहिर्गोपुच्छाकारसंस्थितानि विरचयति यः पुनरुपशान्तमोहगुणस्थानकाद्धापरिक्षयेण प्रतिपतति किमुक्तं भवति येनैव क्रमेण स्थितिघातादीन् कुर्वन्नारूढास्तेनैव क्रमेण पश्चानुपूर्व्या स्थितिघातादीन् कुर्वन् प्रतिपतति स च तावत् प्रतिपतति यावत् प्रमत्तसंयतगुणस्थानकम् ।

ओकड्ढित्तादलियं, पढमठिई कुण बिइयतिइहिंतो ।
उदयाइविसेसूणं, आवलिऊणं असंखगुणं ॥

उपशान्तमोहगुणस्थानकात् प्रतिपतनक्रमेण संज्वलनलोभादीनि कर्माण्यनुभवति तद्यथा प्रमत्तः संज्वलनलोभं ततो यत्र मायोदयव्यवच्छेदस्तत आरभ्य मायां ततो यत्र मानोदयव्यवच्छेदस्ततः प्रकृतिमानं ततो यत्र क्रोधोदयव्यवच्छेदस्तत आरभ्य क्रोधः । इत्थं च क्रमेणानुभवनार्थं तेषां द्वितीयस्थितेः सकाशात् दलिकमपकृष्य प्रथमस्थितिं करोति उदयादिषु च उदयसमयप्रभृतिषु असंख्येयगुणं ततोऽपि द्वितीयसमये असंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमये असंख्येयगुणमुदयवतीनामावक्तव्यं यावत् गुणश्रेणीशिरः तथा पुनरपि प्रागुक्तक्रमेण विशेषहीनो दलिकनिक्षेपः एतदेवाह ।

जावइया गुणसेढी, उदयवई तासु हीणगं परतो ।
उदयावतीमकाय, गुणसेढी कुणइ इयराणं ॥

या उदयवत्यस्तत्कालमुदयभाजस्तासां प्रकृतीनां यावती गुणश्रेणिर्यावत् गुणश्रेणीशिर इत्यर्थः तावदुदयावलिका उपरिप्रागुक्तक्रमेण संख्येयगुणं दलिकनिक्षेपं करोति ततः परतो हीनकं विशेषहीनमितरासामनुदयवतीनां प्रकृतीनामुदयावलिकाया दलिकनिक्षेपमकृत्वा इत्यर्थः तत उपरि संख्येयगुणतया दलिकनिक्षेपः स च तावत् गुणश्रेणीशिरस्ततः परतः पुनर्विशेषहीनः ।

संकम उदीरणाणं, नत्थि विसेसो एत्थ पुव्वत्तो ।
जं जच्चिए वच्छिन्नं, जायए वा होइ तं तत्थ ॥

इह च उपशमश्रेण्यारोहे संक्रमे विशेष उक्तो यथाऽनुपूर्वीयं च संक्रमो नानाऽनुपूर्वी तथा च उदीरणायां विशेष उक्तो यथाबद्धं कर्म षडावलिकातीतमुदीरयति न षडावलिकामध्ये विशेषोऽशेषसमश्रेणिप्रतिपातेन न भवति किमुक्तं भवत्यपूर्व्योऽपि बद्धं च कर्म बद्धावलिकातिक्रान्तमुदीरयतीति तथा यत्र यत्र स्थानं व्यवच्छिन्नमुपगतं वा संक्रमणं वा अपवर्तनं वा उदीरणं वा देशोपशमना वा निधत्तिनिकाचनं वा तत्तत्र स्थाने भवति तथा यत्र यत्र च स्थाने जातं स्थितिरसघातादि तत्र स्थाने तद्विधमेव भवतीति ।

वेइयमाण संजलण, कालतो अहिगमो इ गुणसेढी ।
परिवत्तिकम्मा उदए, तुल्ला सेसट्ठिकम्मेहि ॥

मोहनीयस्य मोहनीयप्रकृतीनां गुणश्रेणिकालमधिकृत्य वेद्यमानानां संज्वलनकालादप्यधिका प्रतिपतिता सती प्रारभ्यते समारोहकाले गुणश्रेण्यपेक्षया तुल्या तथा यस्य कषायस्योदय उपशमश्रेणिप्रतिपत्तिरासीत् तस्योदयप्राप्तस्य सतो गुणश्रेणिः प्रतिपतिता शेषकर्म्मा निःशेषकर्म्मांशक्तगुणश्रेणिभिः सह

तुल्या क्रियते यथा कश्चित् संज्वलनक्रोधेन उपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्ततः श्रेणिं प्रतिपतन् तदा संज्वलनक्रोधमुदयेन प्राप्तवान् भवति ततः प्रभृतितः स्वगुणश्रेणिशेषकर्मभिः समाना भवति एवं मानमाययोरपि वाच्यं संज्वलनलोभेन पुनरुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य प्रतिपत्तिकाले प्रथमसमयादारभ्य संज्वलनलोभस्य गुणश्रेणिभिः सह तुल्या प्रवर्तते शेषकर्म्मणां तु यदारोहत उक्तं तदेव प्रतिपततोऽप्यन्यूनातिरिक्तं वेदितव्यम् ।

खवगुवसमगम्मि एव्व, ठाणे दुगुणो तहिं बंधे ।
अणुभागो णंतगुणो, अनुभागे सुभाण विवरीओ ॥

क्षपकस्य क्षपकश्रेणिमारोहतो यस्मिन् स्थाने यावान् स्थितिबन्धस्तस्मिन्नेव स्थाने उपशमश्रेणिमारोहतस्तावान् स्थितिबन्धो द्विगुणो भवति ततोऽपि तस्मिन्नेव स्थाने उपशमश्रेणितः प्रतिपततो द्विगुणो भवति क्षपकसत्कस्थितिबन्धापेक्षया चतुर्गुणो भवतीत्यर्थः। तथा क्षपकस्य यस्मिन् स्थाने अशुभप्रकृतीनां यावान् अनुभागो भवति तदपेक्षया तस्मिन् स्थाने तासामेव शुभप्रकृतीनामुपशमश्रेणीतः प्रतिपतितोऽनन्तगुणः(सुभाण विवरिओत्ति) शुभानां पुनरनुभागो विपरीतो वाच्यः स चैव उपशमश्रेणीतः प्रतिपतितो यस्मिन्स्थाने शुभप्रकृतीनां यावाननुभागो भवति तदपेक्षया तस्मिन्स्थाने तासामेव शुभप्रकृतीनामुपशमकस्यानुभागोऽनन्तगुणस्ततोऽपि तस्मिन्नेव स्थाने तासामेव शुभप्रकृतीनां क्षपकस्यानन्तगुणः ।

परिवाडीए पडिओ, पमत्तइयरत्तणे बहुति किच्चा ।
देसजई सम्मो वा, सासणभावं वए कोई ॥

यथा परिपाट्या श्रेणिमारूढस्तथा परिपाट्या पतितः सन् तावदधो गच्छति यावत् प्रमत्तसंयतगुणस्थानकं ततः प्रमत्तत्वात्प्रमत्तत्वे बहून्वारान् कृत्वा कश्चित् देशयतिर्भवति कोऽप्यविरतसम्यग्दृष्टिर्वा येषां मतेनानन्तानुबन्धेनानुपशमना न भवति तेषां मतेन कश्चित् सासादनमपि व्रजति ॥

उवसमसम्मत्तद्धा, अंतो आउक्खया धुवं देवो ।
जेण तिसु आउगेसु, बद्धेसु सा सेढिमारुहइ ॥

औपशमिकसम्यक्त्वाद्धायां वर्त्तमानो यदि कश्चिदायुःक्षयात् कालं करोति तर्हि ध्रुवमवश्यं देवो भवति येन यस्मात्कारणात् त्रिषु नारकतिर्यग्मनुष्यसंबन्धिष्वायुष्केषु श्रेणिमुपशमश्रेणिं नारोहति किं तु देवायुष्क एव बद्धे ततः कालं कृत्वा देव एव भवतीति ॥

सेढीपडिओ समो छ-द्धावलीसासणे वि देवेसु ।
एगभवे दुक्खुत्तो, चरित्तमोहं उवसमेज्जा ॥

यस्मात्कारणात् देवायुर्वर्जेषु शेषेषु त्रिष्वायुःश्रेणिं नारोहति तस्मात्कारणात् श्रेणीतः पतितः सन् उत्कर्षतः षडावलिकाकालं जघन्यतः समयमात्रं सासादनो भवति सोऽप्यवश्यं च्युत्वा देवेषु मध्ये समुत्पद्यते तथा एकस्मिन् भवे उत्कर्षतश्चारित्रमोहनीयं द्वौ वारानुपशमयति न तृतीयमपि वारं यस्तु द्वौ वारानुपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते स तस्मिन् भवे क्षपकश्रेणिं न प्रतिपद्यते यस्त्वेकवारमुपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्तस्य भवेदपि तस्मिन् भवे क्षपकश्रेणिः। एवं कार्म्मग्रन्थिकाभिप्रायः। आगमाभिप्रायेण त्वेकस्मिन् भवे एकामेव श्रेणिं न तु द्वितीयामपि तदुक्तं " अन्नयरसेढिवज्जं, एग भवेणेव सव्वाइं " । अन्यत्राप्युक्तं मोहोपशम एकस्मिन् भवे स्यादसन्ततः यस्मिन् भवे उवशमक्षयो मोहस्य तत्र नेति एवं पुरुषवेदेनोपशमश्रेणिं प्रतिपन्नस्य विधिरुक्तः। संप्रति स्त्रीवेदेन नपुंसकवेदेन चोपशमश्रेणिं प्रतिपद्यमानस्य विधिमाह

दुचरिमसमये नियगा, वेयस्स इत्थी नपुंसगो सेसं ।
समइत्तु सत्त पच्छा, किं तु नपुंसो कमारद्धे ॥

स्त्री नपुंसकस्य वेदेन सहान्योन्यं परस्परं वेदमुपशमयति किमुक्तं भवति स्त्री स्त्रीवेदमुपशमयति नपुंसकवेदं च नपुंसको नपुंसकवेदमुपशमयति स्त्रीवेदं चेति किं तु नपुंसकगते सति पूर्वक्रमेणारब्धे सत्युक्तप्रकारेणोपशमयति इह चोपशमनकरणे स्त्रिया नपुंसकस्य च निजकोदयस्य स्ववेदोदयस्य द्विचरमसमये एकेन्द्रियस्थितिं मुक्त्वा शेषं सर्वमुपशातमित्थं च शमयित्वा स्त्री नपुंसको वा पश्चात्स पुरुषवेदादिकाः प्रकृतीरुपशमयति। इयमत्र भावना । इह स्त्री उपशमश्रेणिं प्रतिपन्ना सती प्रथमतो नपुंसकवेदमुपशमयति पश्चात् स्त्रीवेदं तच्च तावदुपशमयति यावत्स्वोदयस्य द्विचरमसमयस्तस्मिंश्च निजकोदयस्य द्विचरमसमये एकां चरमसमयमात्रामुदयस्थितिं च वर्जयित्वा शेषं सकलमपि स्त्रीवेदसत्कं दलिकमुपशमितं ततश्चरमसमये गते सति अवेदके सति पुरुषवेदहास्यादिषट्करूपाः सप्तप्रकृतीर्युगपदुपशमयितुमारभते शेषं पुरुषवेदेन च श्रेणिं प्रतिपन्नस्य द्रष्टव्यं तदा स्त्रीवेदेन पुरुषवेदेन वा उपशमश्रेणिं प्रतिपद्यमानो यस्मिन् स्थाने नपुंसकवेदमुपशमयति तदूरं यावन्नपुंसकवेदेन श्रेणिं प्रतिपन्नः सन् नपुंसकवेदमेव समुपशमयति तत ऊर्द्ध्वं नपुंसकवेदं युगपदुपशमयितुं लग्नः स च तावद्गतो यावन्नपुंसकवेदोदयो द्विचरमसमयः तस्मिंश्च स्त्रीवेद उपशान्तः नपुंसकवेदस्य च एका उदयमात्रा उदयमात्रस्थितिर्वर्तते शेषं सर्वमप्युपशान्तं तस्यामप्युदयस्थितावतिक्रान्तायामवेदको भवति ततः पुरुषवेदादिकाः सप्त प्रकृतीर्युगपदुपशमयतीति । तदेवमुक्ता सर्वोपशमना ।

संप्रति देशोपशमनामभिधातुकाम आह ।

मुलुत्तरकम्माणं, पगइठिइयाइ होइ चउभेया ।
देसकरणेहिं देसं, समइ जं देसुमसमणो ॥

देशोपशमना मूलकर्म्मणां मूलप्रकृतीनामुत्तरकर्म्मणामुत्तरप्रकृतीनां प्रत्येकं प्रकृतिस्थित्यादिका प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशविषया चतुर्भेदा चतुर्विधा भवति इयमत्र भावना । देशोपशमना द्विधा तद्यथा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च, एकैकाऽपि चतुर्भेदा तद्यथा प्रकृतिदेशोपशमना स्थितिदेशोपशमना अनुभागदेशोपशमना प्रदेशोपशमना च । अथ कस्माद्देशोपशमनेत्यभिधीयते अत आह । यत् यस्मात्कारणात् एकदेशभूताभ्यां यथाप्रवृत्तापूर्वकरणसंज्ञिताभ्यां करणाभ्यां प्रकृतिस्थित्यादीनां देशैकदेशं शमयत्यतो देशोपशमनाऽभिधीयते देशभूताभ्यां करणाभ्यामुपशमयतीति देशोपशमना । यदि वा देशस्य प्रकृत्यादीनामेकदेशस्योपशमना देशोपशमनेति व्युत्पत्तेः ॥ संप्रत्यस्यावयवतात्पर्यविश्रान्तिमाह ।

उवसामियस्सुव्वट्टण-संकमकरणाइं होंति नन्नाइं ।
देसोवसामिय जम्हा, पुव्वो सव्वकम्माणं ॥

देशोपशमनया उपशमितस्य कर्म्मण उद्वर्तनसंक्रमलक्षणानि भवन्ति मान्यानि करणान्युदीरणाप्रवृत्तीनि एष देशोपशमनायाः सर्वोपशमनातो विशेषः। अनया वा देशोपशमनया मूलप्रकृतिमुत्तरप्रकृतिं वा उपशमयितुं प्रभुस्तावदवसेयो यावत् पूर्वः पूर्वकरणस्थानकचरमसमयः। इयमत्र भावना अस्या देशोपशमनायाः

स्वामिनः सर्वतिर्यञ्च एकद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियभेदभिन्नाः सर्वे नारकाः सर्वे देवाः सर्वे मनुष्यास्ते च मनुष्यास्तावद्यावदपूर्वकरणान्तसमय इति एषा चैव देशोपशमना सर्वेषामपि कर्म्मणामवगन्तव्या न मोहनीयस्यैव केवलस्य। स्वामिविषयमेकं च विशेषमाह ।

खवगो उवसमगो वा, पढमकसायाण दंसणतिगस्स ।
देसोवसमगो सुसु–अपुव्वकरणंतगो जाव ॥

स देशोपशमनास्वामी देशोपशमकः प्रथमकषायाणां दर्शनत्रिकस्य च क्षपक उपशमको वा तावदवसेयो यावत्स्वस्वापूर्वकरणान्तगः । एतदुक्तं भवति। प्रथमकषायाणां विसंयोजना चतुर्गतिका अपि उपशमका मनुष्याः प्रतिपन्नसर्वविरतयो दर्शनत्रिकस्य क्षपका मनुष्या अविरतसर्वविरता उपशमकाः सर्वविरतास्तावद्देशोपशमनाकारिणो यावत्स्वस्वापूर्वकरणचरमसमयो न परत इति । संप्रति साद्यादिप्ररूपणार्थमाह ।

साइयमाइ चउद्धा, देसुवसमणा अणाइमंतीणं ।
मूलुत्तरपगईणं, साइ अधुवोत्तरपगइयो वा ॥

अनादिमत्योऽनादिसत्ताकास्तासां देशोपशमना चतुर्धा चतुःप्रकारा तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवाऽध्रुवा च। तत्र मूलोत्तरप्रकृतीनामष्टानामपि अपूर्वकरणगुणस्थानकात्परतः सा देशोपशमना न प्रवर्त्तते ततः प्रतिपाते च भूयोऽपि प्रवर्त्तते इति सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवा अभव्यानां त्वध्रुवा भाविता मूलोत्तरप्रकृतीनां साद्यादिरूपतया चतुर्विधा देशोपशमना। संप्रत्युत्तरप्रकृतीनामनादिसत्कानां सा भाव्यते तत्र वैक्रियसप्तकाहारकसप्तकमनुष्यद्विकदेवद्विकनारकद्विकसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वोच्चैर्गोत्ररूपोद्वलनयोग्यास्त्रयोविंशतितीर्थकराश्चतुष्टयवर्जाः शेषास्त्रिंशदुत्तरशतसंख्याः प्रकृतयोऽनादिसत्ताकास्तासां मध्ये मिथ्यात्वानन्तानुबन्धिनां स्वस्वापूर्वकरणात्परतो देशोपशमना नोपजायते शेषकर्मणां त्वपूर्वकरणगुणस्थानकात् परतः स्थानात् च्यवमानस्य भूयोऽपि जायते इति सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिर्ध्रुवाऽध्रुवा अभव्यभव्यापेक्षया यास्त्वध्रुवा अध्रुवसत्ताकाः प्रकृतयोऽनन्तरोक्ता अष्टविंशतिसंख्याकास्ता देशोपशमनामधिकृत्य साद्यध्रुवास्तासां देशोपशमना सादिरध्रुवा चेत्यर्थः। साद्यध्रुवता अध्रुवसत्ताकत्वादेव समवसेया ।

संप्रति प्रकृतिस्थानानां साद्यादिप्ररूपणार्थमाह ।

गोयाउयाणं दोण्हं, चउत्थछट्ठाण होइ सत्तण्हं ।
साइयमाइ चउद्धा, सेसाणं एगठाणस्स ॥

इह गोत्रस्य देशोपशमनामधिकृत्य द्वे प्रकृतिस्थाने तद्यथा द्वे एका च तत्रानुद्वलितोच्चैर्गोत्रस्य द्वे उद्वलितोच्चैर्गोत्रस्यैका तथा आयुषोऽपि द्वे प्रकृतिस्थाने तद्यथा द्वे प्रकृती एका च। तत्र अबद्धपरभवायुष्कस्य एका बद्धपरभवायुषो द्वे एतेषां च चतुर्णामपि स्थानानां देशोपशमना सादिरध्रुवा च स्थानानामपि स्वयं साद्यध्रुवत्वात् तथा "चउत्थछट्ठाण होइ सत्तण्हमिति " तत्र यथासंख्येन पदयोजना तत्र चतुर्थं मोहनीयं तस्य देशोपशमनायोग्यानि षट् प्रकृतिस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिश्च शेषाणि पुनरनिवृत्तिबादरसंपराये प्राप्यन्ते इति देशोपशमनायोग्यानि भवन्ति। तत्राष्टाविंशतिस्थानं मिथ्यादृष्टिसासादनसम्यग्दृष्टिवेदकसम्यग्दृष्टीनां प्राप्यते सप्तविंशतिस्थानमुद्वलितसम्यक्त्वस्य सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्वा षड्विंशतिस्थानमुद्वलितसम्यक्सम्यग्मिथ्यात्वस्यानादिमिथ्यादृष्टेर्वा पञ्चविंशतिस्थानं षड्विंशतिसत्कर्म्मणो मिथ्यादृष्टेः सम्यक्त्वमुत्पादयतोऽपूर्वकरणात्परतो वेदितव्यं तस्या मिथ्यात्वदेशोपशमनाया अभावात् तथा अनन्तानुबन्धिनामुद्वलनेऽपूर्वकरणात्परतो वर्त्तमानस्य चतुर्विंशतिस्थानं चतुर्विंशतिसत्कर्म्मणो वा चतुर्विंशतिस्थानं क्षपितसप्तकस्य एकविंशतिस्थानम् अत्र षड्विंशतिलक्षणस्थानं मुक्त्वा शेषाणां पञ्चानामपि स्थानानां देशोपशमना साद्यध्रुवस्थानानामपि स्वयंकादाचित्कत्वात् षड्विंशतिस्थानस्य चतुर्धा तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवा अध्रुवा च । तत्रोद्वलितसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वस्य सादिरनादिर्मिथ्यादृष्टेरनादिर्ध्रुवा अभव्यानां भव्यानां त्वध्रुवा तथा षष्ठानामनन्तस्य देशोपशमनायोग्यानि सप्त स्थानानि तद्यथा त्र्युत्तरशतं द्व्युत्तरशतं षण्णवतिः पञ्चनवतिः त्रिनवतिः चतुरशीतिर्द्व्यशीतिश्च तत्रादिमानि चत्वारि स्थानानि यावदपूर्वकरणगुणस्थानकचरमसमयस्तावद्वेदितव्यानि न परतः शेषाणि च त्रीणि त्रिनवतिचतुरशीतिद्व्यशीतिरूपाणि एकेन्द्रियादीनां भवन्ति न श्रेणिप्रतिपद्यमानानां शेषाणि तु स्थानानि अपूर्वकरणगुणस्थानकात्परतो लभ्यानि नार्वागिति न देशोपशमनायोग्यानि एतेष्वपि च स्थानेषु देशोपशमना साद्यध्रुवस्थानानामपि स्वयमनित्यत्वात् शेषाणां तु ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनान्तरायाणां देशोपशमनामधिकृत्यैकैकं प्रकृतिस्थानम् । तत्र ज्ञानावरणस्यान्तरायस्य च प्रत्येकं पञ्चप्रकृत्यात्मकं स्थानं दर्शनावरणस्य नवप्रकृत्यात्मकं तृतीयस्य द्विप्रकृत्यात्मकम् ।एषां च देशोपशमना साद्यादिभेदाच्चतुर्धा चतुःप्रकारा तद्यथा सादिरनादिर्ध्रुवा अध्रुवा च । "साइयमाइचउद्धा सेसाणं एगठाणस्स " तत्रापूर्वकरणगुणस्थानकात्परतो न भवत्युपश्रेणिस्ततः शमप्रतिपाते च भूयोऽपि भवति। ततः सादिस्तत्स्थानमप्राप्तस्य पुनरनादिः । ध्रुवाऽध्रुवा च भव्याभव्यापेक्षया । उक्ता प्रकृतिदेशोपशमना ।

संप्रति स्थितिदेशोपशमनामाह ।

उवसामणा ठिईओ, उक्कोसा संकमेण तुल्लाओ ।
इयरा वि किं तु अभवे, उव्वलगे अपुव्वकरणेसु ॥

स्थितिदेशोपशमना द्विविधा तद्यथा मूलप्रकृतिविषया उत्तरप्रकृतिविषया च एकैकाऽपि द्विधा तद्यथा उत्कृष्टा जघन्या च तत्र मूलप्रकृतीनामुत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिदेशोपशमना संक्रमेण तुल्या किमुक्तं भवति यः प्रागुत्कृष्टस्थितिसंक्रमस्वामी प्रतिपादितो यथा चोत्कृष्टस्थिति संक्रम्य साद्यादिप्ररूपणा तदेतत्सर्वमुत्कृष्टस्थितिदेशोपशमनायामपि वाच्यमितरा स्थितिर्जघन्यास्थितिर्देशोपशमनासंक्रमेण तुल्या जघन्यस्थितिः संक्रमतुल्या किंचिदभव्यमायोग्यजघन्यास्थितौ वर्त्तमानस्य द्रष्टव्या । तस्यैव प्रायः सर्वकर्म्मणामपि जघन्यायाः स्थितेः प्राप्यमाणत्वात् याश्च प्रकृतयो ऽभव्यप्रायोग्यजघन्यास्थितिकाले भवन्ति तासामुद्वलके अपूर्वकरणे वा जघन्यास्थितिदेशोपशमना वेदितव्या तत्रोद्वलनप्रायोग्याणां प्रकृतीनामन्तिमखण्डे पल्योपमसंख्येयभागमात्रे वर्त्तमाने तत्राप्याहारकसप्तकसम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वानामेकेन्द्रियस्यानेकेन्द्रियस्य च शेषप्रकृतीनां तूद्वलनयोग्यानां वैक्रियसप्तकदेवद्विकनारकमनुष्यद्विकोच्चैर्गोत्ररूपाणामेकेन्द्रियस्यैव अन्यासां स्वस्वापूर्वकरणचरमसमये वर्त्तमानस्येति ।

अणुजागपएसाणं, सुभाण जा पुव्वमिच्चइयराणं ।
उक्कोसियर अरूविय, एगेंदी देससमणाए ॥

अनुभागप्रदेशोपशमनाय यथाक्रममनुभागसंक्रमप्रदेशसंक्रमतुल्या इयमत्र भावना द्विविधा अनुभागदेशोपशमना तद्यथा जघन्या उत्कृष्टा च तत्र प्रपञ्चितं प्राक् उत्कृष्टानुभागप्रदेशोपशमनाया अपि तत्र शुभप्रकृतीनां सम्यग्दृष्टिर्नवरं सातवेदनीययशःकीर्त्युच्चैर्नामगोत्राणामुत्कृष्टानुभागे संक्रमस्वामी अपूर्वकरणगुणस्थानकात्परतोऽपि भवति उत्कृष्टानुभागदेशोपशमनायाः पुनरुत्कर्षतोऽप्यपूर्वकरणगुणस्थानपर्यवसानः स्वामी इतरासामशुभानां प्रकृतीनामुत्कृष्टानुभागदेशोपशमना स्वामी च मिथ्यादृष्टिरवसेयः इतरस्या जघन्यानुभागोपशमनायास्तीर्थकरवर्जानां सर्वासामपि प्रकृतीनामभवसिद्धिप्रायोग्यजघन्यस्थितौ वर्त्तमान एकेन्द्रियस्वामी प्रतिपत्तव्यस्तीर्थकरनाम्नस्तु य एव जघन्यानुभागसंक्रमस्वामी स एव जघन्यानुभागदेशोपशमनाया अपि । प्रदेशोपशमनाऽपि द्विधा उत्कृष्टा जघन्या च । तत्रोत्कृष्टप्रदेशोपशमना उत्कृष्टप्रदेशसंक्रमतुल्या नवरं यथा कर्म्मणामपूर्वकरणात्परतोऽपि उत्कृष्टप्रदेशसंक्रमः प्राप्यते तेषामपूर्वकरणगुणस्थानचरमसमयं यावत् उत्कृष्टप्रदेशोपशमना वाच्या जघन्या प्रदेशोपशमना अभव्यप्रायोग्यजघन्यस्थितौ वर्त्तमानस्यैकेन्द्रियस्येति समाप्तमुपशमनाकरणं तदेवमुक्तमुपशमनाकरणम् । पं० सं० । आचा० (कर्मप्रकृतितो ग्रन्थोऽर्थतो नातिरिच्यते शब्दतस्तु भिन्नोऽपि न पृथगवस्थापितोऽभिधेयस्यैवोपादेयत्वात्)

उवसमप्पभव–उपशमप्रभव–त्रि० उपशम इन्द्रियनोइन्द्रियजयस्तस्मात्प्रभवो जन्मोत्पत्तिर्यस्याऽसौ उपशमप्रभवः इन्द्रियमनोनिग्रहलभ्ये, पा० "अहिरन्नसो वाल्लियस्स उवसमप्पभवस्स नवबंभचेरगुत्तस्स " उपशमप्रभवस्येन्द्रियमनोजयोत्पन्नस्य । ध० ३ अधि० ।

उवसमलद्धाइकलिय–उपशमलब्ध्यादिकलित– पुं० ३ त० उपशमलब्ध्युपकरणलब्धिस्थिरहस्तलब्धियुक्ते, "अविसाई परलोए उवसमलद्धाइकलिओ य " पं० व० ।

उवसमलद्धाइजुत्त–उपशमलब्ध्यादियुक्त– पुं० उपशमलब्धिः परमुपशमयितुं सामर्थ्यलक्षणाऽऽदिशब्दादुपकरणलब्धिः स्थिरहस्तलब्धिश्च गृह्यते ततस्ताभिश्च संयुक्तः संपन्नः । उपशमलब्ध्यादिकलिते, ध० ३ अधि० ।

उवसमलद्धि–उपशमलब्धि– स्त्री० परमुपशमयितुं सामर्थ्ये, ध० ३ अधि० । उपशमनाकरणसामर्थ्ये, " पजत्तो लद्धितिगजुत्तो " लब्धित्रिकयुक्त उपशमलब्ध्युपशमश्रेणिश्रवणकरणलब्धिकरणत्रयहेतुप्रकृष्टयोगलब्धिरूपत्रिकयुक्तः क० प्र० ।

उवसमसार–उपशमसार– त्रि० उपशमप्रधाने, " से किमाहु भंते ! उवसमसारं खु सामन्नं " कर्म० ।

उवसमसेढि–उपशमश्रेणि– स्त्री० उपशमनाप्रकारे, उपशमश्रेणिं प्रकटयन्नाह ।

आणदंसनपुंसत्थी, वेयच्छक्क च पुरिसवेयं च ।
दो दो एगंतरिए, सरिसे सरिसं उवसमेइ ॥ ९८ ॥

तत्र प्रथमतोऽनन्तानुबन्धिनामुपशमनाऽभिधीयते अविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तानामन्यतमोऽन्यतमस्मिन् योगे वर्त्तमानस्तेजःपद्मशुक्ललेश्यानामन्यतमलेश्यायुक्तः साकारोपयोगोपयुक्तोऽन्तः सागरोपमकोटाकोटीस्थितिसत्कर्म्मा करणकालात्पूर्वमप्यन्तर्मुहूर्त्तकालं यावदवदायमानचित्तसन्तत्यपूर्वकरणं तिष्ठति तथा च तिष्ठमानश्च परावर्तमानाः प्रकृतीः शुभा एव बध्नाति नाशुभाः । अशुभानां च प्रकृतीनामनुभागं चतुःस्थानकं सन्तं द्विस्थानकं करोति शुभानां च द्विस्थानकं सन्तं चतुःस्थानकं स्थितिबन्धेऽपि च पूर्णे सति अन्यं स्थितिबन्धं पूर्वपूर्वस्थितिबन्धापेक्षया पल्योपमासंख्येयभागहीनं करोति । इत्थं करणकालात्पूर्वमन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावदवस्थाय ततो यथाक्रमं त्रीणि करणानि प्रत्येकमान्तर्मौहूर्तिकानि करोति । तद्यथा यथाप्रवृत्तिकरणम्, अपूर्वकरणम्, अनिवृत्तिकरणम् । चतुर्थीतूपशान्ताद्धा । तत्र यथाप्रवृत्तिकरणे प्रविशन् प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्ध्या विशुद्ध्या प्रविशति पूर्वोक्तं च शुभप्रकृतिबन्धादिकं तथैव तत्र कुरुते न च स्थितिघातं रसघातं गुणश्रेणिं गुणसंक्रमं वा करोति तद्योग्यविशुद्ध्यभावात् प्रतिसमयं नानाजीवापेक्षया असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि भवन्ति षट्स्थानपतितानि च । अन्यच्च प्रथमसमयापेक्षया द्वितीयसमयेऽध्यवसायस्थानानि विशेषाधिकानि ततोऽपि तृतीयसमये विशेषाधिकानि एवं तावद्वाच्यं यावद्यथाप्रवृत्तकरणसमयः एवमपूर्वकरणेऽपि द्रष्टव्यम् । अत एवैतानि स्थाप्यमानानि विषमचतुरस्रं क्षेत्रमास्तृणन्ति स्थापना चेयम् ।

१२०००००००००००१६
१००००००००००१५
८०००००००००१४
६००००००००१३
४००००००००११
३०००००००९
२००००००७
१००००५

इह कल्पनया द्वौ पुरुषौ युगपत्करणं प्रतिपन्नौ विवक्ष्येते तत्रैकसर्वजघन्यया विशोधिश्रेण्या प्रतिपन्नः अपरस्तु सर्वोत्कृष्टया विशोधिश्रेण्या तत्र प्रथमजीवस्य प्रथमसमये जघन्या विशोधिः सर्वस्तोका ततो द्वितीयसमये जघन्या विशोधिरनन्तगुणा ततोऽपि तृतीयसमये जघन्या विशोधिरनन्तगुणा एवं तावद्वाच्यं यावद्यथाप्रवृत्तकरणाद्धया संख्येयो भागो गतो भवति ततः संख्येये भागे गते सति चरमसमयजघन्यविशुद्धसकाशात्प्रथमसमये द्वितीयस्य जीवस्य उत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा ततोऽपि यतो जघन्यविशुद्धिस्थानान्निवृत्तस्तत उपरितनं जघन्यविशोधिस्थानमनन्तगुणं ततो द्वितीयसमये उत्कृष्टा विशुद्धिरनन्तगुणा तत उपरितनं जघन्यं विशोधिस्थानमनन्तगुणं ततस्तृतीयसमये उत्कृष्टा विशुद्धिरनन्तगुणा । एवमुपर्यधश्च एकैकविशोधिस्थानमनन्तगुणतया द्वयोर्जीवयोस्तावन्नेयं यावद्यथाप्रवृत्तकरणस्य चरमसमये जघन्यं विशुद्धिस्थानं ततः शेषाणि उत्कृष्टानि यानि विशोधिस्थानानि अनुक्तानि तिष्ठन्ति तानि निरन्तरमनन्तगुणया वृद्ध्या तावन्नेतव्यानि यावच्चरमसमये उत्कृष्टं विशोधिस्थानम् । भणितं यथाप्रवृत्तिकरणम् । संप्रत्यपूर्वकरणमुच्यते । तत्रापूर्वकरणे प्रतिसमयमसंख्येयलोकाकाशप्रमाणानि अध्यवसायस्थानानि भवन्ति प्रतिसमयं च षट् स्थानपतितानि तत्र प्रथमसमये जघन्या विशोधिः सर्वस्तोका सा च यथाप्रवृत्तकरणचरमसमयसत्कोत्कृष्टविशोधिस्थानादनन्तगुणा ततः प्रथमसमय एवोत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा ततोऽपि द्वितीयसमये जघन्या विशोधिरनन्तगुणा ततोऽपि तस्मिन्नेव द्वितीयसमये उत्कृष्टा विशोधिरनन्तगुणा ततोऽपि तृतीयसमये जघन्या विशो-

भिरनन्तगुणा एवं जघन्यमुत्कृष्टं च विशोधिस्थानमनन्तगुणया वृद्ध्या तावन्नेयं यावदपूर्वकरणस्य चरमसमये जघन्योत्कृष्टविशुद्धिरनन्तगुणा । स्थापना चेयम् ।

२५००००००००२६
२३०००००००२४
२१००००००२२
१९०००००२०
१७००००१८

अस्मिंश्चापूर्वकरणे प्रविशन् स्थितिघातं रसघातं गुणश्रेणिं गुणसंक्रमणमपूर्वस्थितिबन्धं च युगपदारभते तत्र स्थितिघातो नाम-स्थितिसत्कर्मणोऽग्रिमभागादुत्कृष्टतः प्रभूतसागरोपम (शत) पृथक्त्वमात्रं जघन्यतः पल्योपमसंख्येयभागमात्रं स्थितिखण्डं खण्डयति तद्दलिकं चाऽधस्ताद्याः स्थितीर्न खण्डयिष्यति तत्र प्रक्षिपति अन्तर्मुहूर्त्तेन कालेन तत्र स्थितिखण्डमुत्कीर्यते खण्ड्यत इत्यर्थः ततः पुनरधस्तात्पल्योपमसंख्येयभागमात्रं स्थितिखण्डमन्तर्मुहूर्त्तेन कालेनोत्किरति पूर्वोक्तप्रकारेणैव च निक्षिपति एवमपूर्वकरणाद्धायां प्रभूतानि स्थितिखण्डसहस्राणि व्यतिक्रामति तथा च सत्यपूर्वकरणस्य प्रथमसमये यत् स्थितिसत्कर्म्मासीत्तत्तस्यैव चरमसमये संख्येयगुणहीनम् । जातरसघातो नाम अशुभप्रकृतीनां यदनुभागं सत्कर्म तस्याऽनन्ततमभागं मुक्त्वा शेषाननुभागानन्तर्मुहूर्त्तेन कालेनाशेषानपि विनाशयति ततः पुनरपि तस्य प्रागुक्तस्यानन्ततमभागस्याऽनन्ततमं भागं मुक्त्वा शेषाननुभागानन्तर्मुहूर्तेन कालेन विनाशयति एवमनेकान्यनुभागखण्डसहस्राण्येकस्मिन् स्थितिखण्डे व्यतिक्रामन्ति तेषां च स्थितिखण्डानां सहस्रैरपूर्वकरणं परिसमाप्यते । गुणश्रेणीनामन्तर्मुहूर्तप्रमाणानां स्थितीनामुपरि याः स्थितयो वर्त्तन्ते तन्मध्याद्दलिकं गृहीत्वा उदयावलिकाया उपरितनीषु प्रतिसमयमसंख्येयगुणतया निक्षिपति तद्यथा प्रथमसमये स्तोकं द्वितीयसमयेऽसंख्येयगुणं तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं तावन्नेयं यावदन्तर्मुहूर्त्तचरमसमयस्तच्चान्तर्मुहूर्तमपूर्वकरणानिवृत्तिकरणकालाभ्यां मनागतिरिक्तं वेदितव्यम् । एष प्रथमसमयगृहीतदलिकस्य निक्षेपविधिः । एवं द्वितीयादिसमयगृहीतानामपि दलिकानां निक्षेपो वक्तव्यः अन्यच्च गुणश्रेणिरचनाय प्रथमसमये यद्दलिकं गृह्यते तत् स्तोकं ततोऽपि द्वितीयसमयेऽसंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं तावन्नेयं यावद् गुणश्रेणिकरणचरमसमयः अपूर्वकरणसमयेष्वनिवृत्तिकरणसमयेषु चानुभवतः क्रमशः क्षीयमाणेषु गुणश्रेणिदलिकनिक्षेपः शेषे भवति उपरि च न वर्द्धते इति । तथा गुणसंक्रमो नाम अपूर्वकरणस्य प्रथमसमये अनन्तानुबन्ध्यादीनामशुभप्रकृतीनां यद्दलिकं परप्रकृतिषु संक्रमयति तत्स्तोकं ततो द्वितीयसमयपरप्रकृतिषु संक्रम्यमाणसमयमसंख्येयगुणं ततोऽपि तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् एवं तावद् वक्तव्यं यावच्चरमसमयः । तथा अन्यस्थितिबन्धो नाम अपूर्वकरणस्य प्रथमसमयेऽन्य एवापूर्वः स्तोकः स्थितिबन्धः आरभ्यते स्थितिबन्धस्थितिघातौ युगपदेव च निष्ठां यातः एवमेते पञ्च पदार्था अपूर्वकरणे प्रवर्तन्ते व्याख्यातमपूर्वकरणम् । इदानीमनिवृत्तिकरणमुच्यते । अनिवृत्तिकरणं नाम यत्र प्रविष्टानां सर्वेषामपि तुल्यकालानामेवाध्यवसायस्थानम् । तथा हि अनिवृत्तिकरणस्य प्रथमसमये ये वर्तन्ते ये च वृत्ता ये च वर्तिष्यन्ते तेषां सर्वेषामप्येकरूपमेवाध्यवसायस्थानं द्वितीयसमयेऽपि ये वर्तन्ते ये च वृत्ता ये च वर्तिष्यन्ते तेषामपि सर्वेषामेकरूपमध्यवसायस्थानं नवरं प्रथमसमयभाविविशोधिस्थानापेक्षयाऽनन्तगुणम् । एवं तावद्वाच्यं यावदनिवृत्तिकरणचरमसमयः अत एवास्मिन् करणे प्रविष्टानां तुल्यकालानामसुमतां संबन्धिनामध्यवसायस्थानानां परस्परं निवृत्तिर्व्यावृत्तिर्न विद्यते इत्यनिवृत्तिकरणं नाम अस्मिंश्चानिवृत्तिकरणे यावन्तः समयास्तावन्त्यध्यवसायस्थानानि पूर्वस्मादनन्तगुणवृद्धानि एतानि च मुक्तावलीसंस्थानेन स्थापयितव्यानि । अत्रापि प्रथमसमयादेवारभ्य पूर्वोक्ताः पञ्च पदार्था युगपत्प्रवर्तन्ते अनिवृत्तिकरणाद्धायाश्च संख्येयेषु भागेषु गतेषु सत्सु एकस्मिन् भागे-प्यवतिष्ठमाने अनन्तानुबन्धिनामधस्तादावलिकामात्रं मुक्त्वा अन्तर्मुहूर्तप्रमाणमन्तरकरणमभिनवस्थितिबन्धाद्धासमेनान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणेन कालेन करोति अन्तरकरणसत्कं च दलिकमुत्कीर्यमाणं प्रकृतिषु बध्यमानासु प्रक्षिपति प्रथमस्थितिगतं दलिकमावलिकामात्रं वेद्यमानानामुपरि प्रकृतिषु स्तिवुकसंक्रमेण संक्रमयति अन्तरकरणे कृते सति द्वितीयसमयेऽनन्तानुबन्धिनामुपरितनस्थितिदलिकमुपशमयितुमारभते । तद्यथा प्रथमसमये स्तोकमुपशमयति द्वितीयसमये संख्येयगुणं तृतीयसमयेऽसंख्येयगुणम् । एवं यावदन्तर्मुहूर्त्तकालम् तावता च कालेन साकल्यतोऽनन्तानुबन्धिन उपशमिता भवन्ति उपशमितानां यथारेणुनिकरः सलिलबिन्दुनिवहैरभिषिच्याभिषिच्य द्रुघणादिभिर्निष्कुट्टितो निःस्पन्दो भवति तथा कर्मरेणुनिकरोऽपि विशोधिसलिलप्रवाहेण परिषिच्य परिषिच्यानिवृत्तिकरणरूपद्रुघणनिष्कुट्टितः संक्रमणोदयोदीरणानिधत्तिनिकाचनकरणानामयोग्यो भवति तदेवमेकेषामाचार्याणां मतेनानन्तानुबन्धिनामुपशमनाऽभिहिता । अन्ये त्वाचक्षते अनन्तानुबन्धिनामुपशमना न भवति किं तु विसंयोजनैव विसंयोजना क्षपणा सा चैवम् इह श्रेणिमप्रतिपद्यमाना अपि अविरता विरताश्च चतुर्गतिका अपि । तद्यथा नारका देवा अविरतसम्यग्दृष्टयः तिर्यञ्चोऽविरतसम्यग्दृष्टयो देशविरता वा मनुजा अविरतसम्यग्दृष्टयो देशविरताः सर्वविरता वा । अनन्तानुबन्धिनां विसंयोजनार्थं यथाप्रवृत्तादीनि त्रीणि करणानि कुर्वन्ति करणवक्तव्यता सर्वाऽपि प्राग्वत् नवरमिहानिवृत्तिकरणे प्रविष्टः सन् अन्तरकरणं न करोति ।

उक्तं च कर्मप्रकृतौ ।

> चउगइया पज्जत्ता, तिन्नि वि संजोयणे विसंजोयेंति ।
> करणेहि तिहिं सहिया, नंतरकरणं उवसमो वा ॥

अस्याक्षरगमनिका चतुर्गतिका नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवाः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तास्त्रयोऽप्यविरतदेशविरतसर्वविरतास्तत्राविरतसम्यग्दृष्टयश्चतुर्गतिकाः देशविरतास्तिर्यञ्चो मनुष्या वा सर्वविरता मनुष्या एव संयोजनामनन्तानुबन्धिनो विसंयोजयन्ति विनाशयन्ति । किंविशिष्टाः सन्त इत्याह करणैस्त्रिभिर्यथाप्रवृत्तापूर्वकणानिवृत्तिबादरैः सहिता नवरमिहान्तरकरणं न वक्तव्यम् । उपशमो वा उपशमश्चानन्तानुबन्धिनां न भवतीत्यर्थः । किं तु कर्मप्रकृत्यभिहितस्वरूपेणोद्वलनासंक्रमेणाधस्तादावलिकामात्रं मुक्त्वा उपरि निरवशेषाननन्तानुबन्धिनो विनाशयति आवलिकामात्रं तु स्तिवुकसंक्रमेण वेद्यमानासु प्रकृतिषु संक्रमयति । तदेवमुक्ता अनन्तानुबन्धिनां विसंयोजना । संप्रति दर्शनत्रिकस्योपशमना भण्यते । तत्र मिथ्यात्वस्योपशमना मिथ्यादृष्टेर्वेदकसम्यग्दृष्टेश्च सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोस्तु वेदकसम्यग्दृष्टेरेव तत्र मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वोपशमना प्रथमसम्यक्त्वमुत्पादयतः सा चैवं

पञ्चेन्द्रियसंज्ञी सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तः करणकालात्पूर्वमप्यन्तर्मुहूर्त्तकालं प्रतिसमयमनन्तगुणवृद्ध्या विशुद्ध्या प्रवर्द्धमानोऽभव्यसिद्धिकविशुद्ध्यपेक्षयाऽनन्तगुणविशुद्धिको मतिश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानानामन्यतमस्मिन् साकारोपयोगे उपयुक्तोऽन्यतस्मिन् योगे वर्त्तमानो जघन्यपरिणामेन तेजोलेश्यायां मध्यमपरिणामेन पद्मलेश्यायामुत्कृष्टपरिणामेन शुक्ललेश्यायां वर्त्तमानो मिथ्यादृष्टिश्चतुर्गतिकोऽन्तः सागरोपमकोटीकोटीस्थितिसत्कर्मा इत्यादि पूर्वोक्तं तावद्वाच्यं यावद्यथाप्रवृत्तिकरणमपूर्वकरणं च परिपूर्णं भवति नवरमिहापूर्वकरणे गुणसंक्रमो नो वक्तव्यः किंतु स्थितिघातरसघातस्थितिबन्धगुणश्रेणय एव वक्तव्याः । गुणश्रेणिदलिकरचनाप्युदयसमयादारभ्य वेदितव्या ततोऽनिवृत्तिकरणेऽप्येवमेव वक्तव्यम् अनिवृत्तिकरणाद्धायाश्च संख्येयेषु भागेषु गतेषु सत्सु एकस्मिन् संख्येयतमे भागेऽवतिष्ठमानेऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रमधो मुक्त्वा मिथ्यात्वस्यान्तरकरणमन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणं प्रथमस्थितेः किंचित्समधिकं न्यूनं वाऽभिनवस्थितिबन्धाद्धा समेनान्तर्मुहूर्त्तेन कालेन करोति अन्तरकरणसत्कं च दलिकमुत्कीर्य प्रथमस्थितौ द्वितीयस्थितौ च प्रक्षिपति । प्रथमस्थितौ च वर्त्तमानोदीरणाप्रयोगेण यत्प्रथमस्थितिगतं दलिकं समाकृष्योदये प्रक्षिपति सा उदीरणा यत्पुनर्द्वितीयस्थितेः सकाशादुदीरणाप्रयोगेणैव दलिकं समाकृष्य उदये प्रक्षिपति सा उदीरणाऽपि पूर्वसूरिभिर्विशेषप्रतिपत्त्यर्थमागाल इत्युच्यते उदयोदीरणाभ्यां च प्रथमस्थितिमनुभवन् तावद्गतो यावदावलिकाद्विकं शेषं तिष्ठति तस्मिंश्च स्थिते आगालो व्यवच्छिद्यते तत उदीरणैव केवला प्रवर्तते साऽपि तावद्यावदावलिका शेषो न भवति आवलिकायां तु शेषीभूतायामुदीरणाऽपि निवर्तते ततः केवलेनैवोदयेनावलिकामात्रमनुभवति आवलिकामात्रचरमसमये च द्वितीयस्थितिगतं दलिकमनुभागभेदेन त्रिधा करोति तद्यथा सम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वं मिथ्यात्वं चेति। उक्तं च कर्मप्रकृतिचूर्णौ "चरमसमयमिच्छद्दिट्ठी से काले उवसमं सम्मद्दिट्ठी होहिई ताहे बिइयठिइं तिहाणुभागं करेइ तं जहा सम्मत्तं सम्मामिच्छत्तं मिच्छत्तं चेति" स्थापना चेयम् ०।०।० ततोऽनन्तरसमये मिथ्यात्वस्योदयाभावादौपशमिकं सम्यक्त्वमवाप्नोति। उक्तं च कर्मप्रकृतौ। "मिच्छत्तुदए खीणे, लहए सम्मत्तमोवसमियंसो। लंभेण जस्स लब्भइ, आयहियमलद्धपुव्वं जं" अन्यत्राप्युक्तम् " जात्यन्धस्य यथा पुंस-श्चक्षुर्लाभे शुभोदये । सद्दर्शनं तथैवास्य, सम्यक्त्वे सति जायते" १ आनन्दो जायतेऽत्यन्तं, सात्त्विकोऽस्य महात्मनः । सद्व्याध्यपगमो यद्व-द्व्याधितस्य सदौषधात्" २ एष च प्रथमसम्यक्त्वलाभो मिथ्यात्वस्य सर्वोपशमनाद्भवति उक्तं च " सम्मत्तपढमलम्भो, सव्वोवसमा " इति । सम्यक्त्वं चेदं प्रतिपद्यमानः कश्चिद्देशविरतिसहितं प्रतिपद्यते कश्चित्सर्वविरतिसहितम् उक्तं च पञ्चसंग्रहे " सम्मत्तेणं समगं, सव्वं देसं च कोइ पडिवज्जे"। बृहच्छतकचूर्णावप्युक्तम् "उवसमसम्मद्दिट्ठी अंतरकरणे ठिओ कोई देसविरइं पडिलहेइ, कोइ पमत्तभावं पि सासायणो पुण न किं पि लहेइत्ति" [कर्म०] जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणोऽपि "उवसामगसेढीए, पढवओ अप्पमत्तविरओ उ । पज्जवसाणे सो वा, होइ पमत्तो अविरओ वा ॥ "अन्ने भणंति अविरय-सपमत्तापमत्तविरयाणं । अन्नयरो पडिवज्जइ, दंसणसमणम्मि उ नियट्टी"द्वे अपि गतार्थे नवरमविरताद्यप्रमत्तानां मध्यात्केनापि दर्शनसप्तके उपशमिते ततो (नियट्टित्ति) निवृत्तिबादरो भवति (विशे०) ततो देशविरतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतेष्वपि मिथ्यात्वमुपशान्तं लभ्यते । संप्रति वेदकसम्यग्दृष्टेस्त्रयाणामपि दर्शनमोहनीयानामुपशमनाविधिरुच्यते। इह वेदकसम्यग्दृष्टिः संयमे वर्तमानः सन्नन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण कालेन दर्शनत्रितयमुपशमयति उपशमयतश्च करणत्रिकादिविधिर्यथा कर्मप्रकृतिटीकायां तथा वेदितव्यः । एवमुपशान्तदर्शनमोहनीयत्रिकश्चारित्रमोहनीयमुपशमयितुकामः पुनरपि यथाप्रवृत्तादीनि त्रीणि करणानि करोति करणानां च स्वरूपं प्राग्वत् केवलमिह यथाप्रवृत्तकरणमप्रमत्तगुणस्थानके द्रष्टव्यं पूर्वकरणमपूर्वकरणगुणस्थानके अनिवृत्तिकरणमनिवृत्तिबादरसंपरायगुणस्थानके अत्रापि स्थितिघातादयः पूर्ववदेव प्रवर्त्तन्ते नवरमिह सर्वासामशुभप्रकृतीनामवध्यमानानां गुणसंक्रमः प्रवर्तत इति वक्तव्यम् । अपूर्वकरणाद्धायाश्च संख्येयतमे भागे गते सति निद्राप्रचलयोर्बन्धव्यवच्छेदः ततः प्रभूतेषु स्थितिखण्डसहस्रेषु गतेषु सत्सु अपूर्वकरणाद्धायाश्च संख्येयतमो भागो गतो भवति एकोऽवशिष्यते अत्र चान्तरे देवगतिदेवानुपूर्वीपञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गाऽऽहारकशरीराऽऽहारकाङ्गोपाङ्गतैजसकार्मणसमचतुरस्रवर्णचतुष्कागुरुलघूपघातपराघातोच्छ्वासत्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकप्रशस्तविहायोगतिसुभसुभगसुस्वरादेयनिर्माणतीर्थकरसंज्ञितानां त्रिंशतः प्रकृतीनां बन्धव्यवच्छेदः । ततः स्थितिखण्डपृथक्त्वे गते सति अपूर्वकरणाद्धायाश्चरमसमये हास्यरत्यरतिभयजुगुप्सानां बन्धव्यवच्छेदः। हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सानामुदयः सर्वकर्म्मणां देशोपशमनानिधत्तिनिकाचनाकरणव्यवच्छेदश्च ततोऽनन्तरसमये निवृत्तिकरणे प्रविशत्यपि स्थितिघातादीनि पूर्ववत्करोति ततोऽनिवृत्तिकरणाद्धायाः संख्येयेषु भागेषु सत्सु दर्शनसप्तके शेषाणामेकविंशतिमोहनीयप्रकृतीनामन्तरकरणं करोति तत्र चतुर्णां संज्वलनानामन्यतमस्य वेद्यमानस्य संज्वलनस्य त्रयाणां वेदानामन्यतमस्य वेदस्य प्रथमा स्थितिः स्वोदयकालप्रमाणा शेषाणां त्वेकादशकषायाणामष्टानां च नोकषायाणामावलिकामात्रं स्वोदयकालप्रमाणं च चतुर्णां संज्वलनानां त्रयाणां च वेदानामिदं स्त्रीवेदनपुंसकवेदयोरुदयकालः सर्वस्तोकः स्वस्थाने च परस्परं तुल्यः ततः पुरुषवेदस्य संख्येयगुणः ततः संज्वलनक्रोधस्य विशेषाधिकः ततः संज्वलनमानस्य विशेषाधिकः ततः संज्वलनमायाया विशेषाधिकः ततः संज्वलनलोभस्य विशेषाधिकः। इहानिवृत्तिकरणे बहु वक्तव्यं तत्तु ग्रन्थगौरवभयान्नोच्यते केवलं विशेषार्थिना कर्मप्रकृतिटीका निरीक्षितव्या। अन्तरकरणं च कृत्वा ततो नपुंसकवेदमन्तर्मुहूर्त्तमात्रेण उपशमयति ततोऽन्तर्मुहूर्तमात्रेण स्त्रीवेदं ततोऽन्तर्मुहूर्तमात्रेण हास्यादिषट्कं तस्मिंश्चोपशान्ते तस्मिन्नेव समये पुरुषवेदस्य बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदः ततः समयोनावलिकाद्विकेन पुरुषवेदमुपशमयति ततो युगपदन्तर्मुहूर्त्तमात्रेणाप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणक्रोधौ तदुपशान्तौ च तत्समयमेव संज्वलनक्रोधोदयोदीरणाव्यवच्छेदः ततः समयोनावलिकाद्विकेन संज्वलनक्रोधमुपशमयति ततोऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रेणाप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणमानौ युगपदुपशमयति तदुपशान्तौ च तत्समयमेव संज्वलनमानस्य बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदः ततः समयोनावलिकाद्विकेन संज्वलनमानमुपशमयति ततो युगपदन्तर्मुहूर्तमात्रेण अप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणमाये उपशमयति तदुपशान्तौ च तत्समयमेव संज्वलनमायाया बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदः ततः समयोनावलिकाद्विकेन संज्वलनमायामुपशमयति ततो

युगपदप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणलोभावुपशमयति त-त्समयमेव संज्वलनलोभस्य बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छेदः । ततः संज्वलनलोभमुपशमयंस्त्रिधा करोति द्वौ भागौ युगपदुपशमयति तृतीयभागं संख्येयखण्डानि करोति तान्यपि पृथक् पृथक् कालभेदेनोपशमयति पुनः संख्येयानां खण्डानां किट्टीकृत्य परपर्यायाणां चरमखण्डमसंख्येयानि खण्डानि सूक्ष्मकिट्टीकृत्य परपर्यायाणि करोति ततः समये २ एकैकं खण्डमुपशमयतीति। इह च दर्शनसप्तके उपशान्ते निवृत्तिबादरोऽभिधीयते तत ऊर्ध्वमनिवृत्तिबादरो यावल्लोभस्यासंख्येयान्तिमचरमखण्डम् इति प्ररूपिता मोहनीयस्याष्टाविंशतिभेदभिन्नस्याप्युपशमना। संप्रति गाथार्थो विव्रियते। इहोपशमश्रेणिप्रारम्भको भवत्यप्रमत्तसंयत एव । अन्ये तु प्रतिपादयन्ति । अविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतानामन्यतम इति श्रेणिपरिसमाप्तौवाऽविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतानामन्यतमो भवति। स च प्रथमं युगपत् (अणत्ति) अनन्तानुबन्धिनः क्रोधमानमायालोभानुपशमयति ततो ' दर्शनं दर्शस्तं ' दर्शं मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वसम्यग्दर्शनं युगपदुपशमयति। ततोऽनुदीर्णमपि नपुंसकवेदं यदि पुरुषः प्रारम्भकस्ततः प्रथमं नपुंसकवेदं ततः पश्चात्स्त्रीवेदं ततः षट्कं हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सालक्षणं ततः पुरुषवेदम् अथ स्त्री प्रारम्भिका ततः प्रथमं नपुंसकवेदं ततः पुरुषवेदं ततः षट्कं ततः स्त्रीवेदमिति। अथ नपुंसकवेद एव प्रारम्भकस्ततोऽसावनुदीर्णमपि प्रथमं स्त्रीवेदमुपशमयति ततः पुरुषवेदं ततः षट्कं ततो नपुंसकवेदमिति। पुनश्च द्वौ द्वौ क्रोधाद्यावेकान्तरितौ संज्वलनविशेषक्रोधाद्यन्तरितौ सदृशौ तुल्यावुपशमयति । अयमर्थः । अप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणक्रोधौ सदृशौ क्रोधत्वेन युगपदुपशमयति ततः संज्वलनक्रोधमेकाकिनं ततोऽप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणमानौ युगपदुपशमयति ततः संज्वलनमानं ततोऽप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणमाये युगपदुपशमयति ततः संज्वलनमायां ततोऽप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणलोभौ युगपदुपशमयति ततः संज्वलनलोभमिति। स्थापना चेयम्

संज्वलनलोभः	अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानक्रोधः
अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानलोभः।	पुरुषवेदः
संज्वलनमाया	हास्यादिषट्कः
अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानमाया।	स्त्रीवेदः
संज्वलनमानः।	नपुंसकवेदः
अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानमानः	मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वम्
अप्रत्याख्यानसंज्वलनक्रोधः	अनन्तानुबन्धिक्रोधमानमायालोभः

ननु संज्वलनादीनां युक्त उपशमोऽनन्तानुबन्धिनां तु दर्शनप्राप्तावेवोपशमितत्वान्न युज्यते न दर्शनप्रतिपत्तौ तेषां क्षयोपशमादिह चोपशमादित्यविरोध इति। आह क्षयोपशमोपशमयोः कः प्रतिविशेष उच्यते । क्षयोपशमो ह्युदीर्णस्य क्षयोऽनुदीर्णस्य च विपाकानुभवापेक्षयोपशमः प्रदेशानुभवतस्तूदयोऽस्त्येव उपशमे तु प्रदेशानुभवोऽपि नास्तीति। यदाह भाष्यपीयूषपाथोधिः " वेएइ संतकम्मं,खओवसमिएसु नाणुभावं सो। उवसंतकम्मओ पुण, वेएइ न संतकम्मंपि " अन्यत्राप्युक्तम् ।

" उवसंतकम्मं जं न, तउ कढेइ न देइ उदएवि ।
न य गमयइ परपगइं, न चेव उ कड्ढए तं तु " ।

अस्या अक्षरगमनिका सर्वोपशमेन यदुपशान्तं मोहनीयकर्म्म अन्यस्य सर्वोपशमायोगात् "सव्वोवसमो मोहस्स चेवेति" वचनात् न तदपकर्षति न तदपवर्तनाकरणेन स्थितिरसाभ्यां हीनं करोतीत्यर्थः । अपिशब्दस्य भिन्नक्रमत्वान्नाप्युदये तद्ददाति नापि तद्वेदयतीत्यर्थः। उपलक्षणात्तदविनाभाविन्यामुदीरणायामपि न ददातीत्यपि मन्तव्यम् । न च बध्यमानसजातीयरूपां परप्रकृतिं संक्रमकरणेन गमयति संक्रमयति। न च तत्कर्मोपशान्तं सदुत्कर्षयत्युद्वर्तनाकरणेन स्थितिरसाभ्यां वृद्धिं नयति निधत्तिनिकाचनायास्तु प्रागपूर्वकरणकाल एव निवृत्तत्वान्नेहोपशान्तत्वेन तन्निषेधः क्रियते इति । आह संयतस्यानन्तानुबन्धिनामुदयो निषिद्धस्तत्कथमुपशम इत्युच्यते स ह्यनुभागकर्माङ्गीकृत्य न तु प्रदेशकर्म्मेति तथा चाभ्यधायि परमगुरुणा "जीवेणं भंते ! सयंकडं कम्मं वेएइ अत्थेगइयं नो वेएइ। से केणट्ठेणं पुच्छा दुविहे कम्मे पन्नत्ते तं जहा पएसकम्मे य अणुभागकम्मे य । तत्थ णं जं पएसकम्मं तं नियमा वेएइ तत्थ णं जं अणुभागकम्मं तं अत्थेगइयं वेएइ अत्थेगइयं नो वेएइ " इत्यादि ततश्च प्रदेशकर्मप्यभावोदयस्येहोपशमो द्रष्टव्यः । आह यद्येवं संयतस्यानन्तानुबन्ध्युदयतः कथं दर्शनविघातो न भवतीत्युच्यते प्रदेशकर्म्मणो मन्दानुभावत्वात् । तथा कस्यचिदनुभागकर्मानुभागोऽपि नात्यन्तमपकाराय भवन्नुपलभ्यते यथा संपूर्णमत्यादिचतुर्ज्ञानिनस्तदावरणोदय इति । ततः सूक्ष्मलोभचरमकिट्टयुपशमे संज्वलनलोभ उपशान्तो भवति तत्समयमेव च ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुष्कान्तरायपञ्चकयशःकीर्त्युच्चैर्गोत्राणां बन्धव्यवच्छेदस्ततोऽनन्तरसमयेऽसावुपशान्तकषायो भवति स च जघन्येनैकं समयमात्रमुत्कर्षेण त्वन्तर्मुहूर्त्तं कालं यावत् तत ऊर्ध्वं नियमादसौ प्रतिपतति। प्रतिपातश्च द्विधा भवक्षयेण अद्धाक्षयेण च तत्र भवक्षयो म्रियमाणस्य अद्धाक्षय उपशान्ताद्धायां समाप्तायाम् । अद्धाक्षयेण च प्रतिपतन् यथैवारूढस्तथैव प्रतिपतति। यत्र यत्र बन्धोदयोदीरणाव्यवच्छिन्नास्तत्र तत्र पतता सता ते आरभ्यन्त इति यावत् प्रतिपतितश्च तावत्प्रतिपतति यावत्प्रमत्तसंयतगुणस्थानकम् । कश्चित्पुनस्ततोऽप्यधस्तमं गुणस्थानकद्वयं याति कोऽपि सास्वादनभावमपि । यः पुनर्भवक्षयेण प्रतिपतति स प्रथमसमय एव सर्वाण्यपि बन्धनादीनि करणानि प्रवर्तयतीति शेषः । उत्कर्षतश्चैकस्मिन् भवे द्वौ वारावुपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते यश्च द्वौ वारावुपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते तस्य नियमात्तस्मिन् भवे क्षपकश्रेण्यभावः। यः पुनरेकं वारं प्रतिपद्यते तस्य क्षपकश्रेणिर्भवेदपि उक्तं च सप्ततिकाचूर्णौ "जो दुवारे उवसमसेढं पडिवज्जइ तस्स नियमा तम्मि भवे खवगसेढी नत्थि जो इक्कसिं उवसमसेढिं पडिवज्जइ तस्स खवगसेढी हुज्जति" एष कार्मग्रन्थिकाभिप्रायः । सिद्धान्ताभिप्रायेण त्वेक-

स्मिन् भवे एकामेव श्रेणिं प्रतिपद्यते उक्तं च कल्पाध्ययने "एव अप्परिवडिए, सम्मत्ते देवमणुयजम्मेसु । अन्नयरसेढिवज्जं, एगभवेणं च सव्वाइं" सर्वाणि सम्यक्त्वदेशविरत्यादीनि । अन्यत्राप्युक्तम् । "मोहोपशम एकस्मिन् भवे द्विः स्यादसन्ततः । यस्मिन् भवे तूपशमः क्षयो मोहस्य तत्र नेति" । तदेवमभिहिता सप्रपञ्चमुपशमश्रेणिः । कर्म० । विशे० । बृ० । आचा० । आ० म० प्र० । क० प्र० । पं० सं० । (उपशमणाऽधिकारेऽप्युपशमश्रेणिवक्तव्यतोक्ता इतः संयोज्या)

उवसामइत्तु–उपशमय्य अव्य० उप–शम ल्यप् । उपशमं नीत्वेत्यर्थे, "उवसामइत्तु चउहा अंतमुहूत्तं भिऊणं बहुकालं" पं० सं०

उवसामग–उपशामक–पुं० उपशान्तमोहे, आव० ४ अ० ।

उवसामिय–उपशामित–त्रि० उपशमं नीते, "उवसामिए परेण व" उपशामिते परेणोपशमं नीते । व्य०१ उ० । उपशमं ग्राहिते, व्य० ६ उ० ।

उवसामेमाण–उपशमयत्–त्रि० उपशमं कारयति, क्षुद्रव्यन्तराधिष्ठितं समयप्रसिद्धविधिनोपशमयति, स्था० ६ ठा० ।

उवसुद्ध–उपशुद्ध–त्रि० उप सामीप्येन शुद्धम् । निर्दोषे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

उवसोभिय–उपशोभित–त्रि० सामस्त्येन शोभिते, । आ० मं० प्र० । रा० । "कविसीसएहिं उवसोभिए" रा० । 'हारद्धहारउवसोभिए" । रा० । समारचितकेशत्वादिना जनितशोभिते, ज्ञा० ९ अ० ॥

उवसोहिय–उपशोधित–त्रि० निर्मलीकृते, ज्ञा० ६ अ० ।

उवस्तिइ–उपस्थित–त्रि०उप–स्था–क्त– । स्थर्थयोस्तः ८ । ४ । २९० । इति स्थस्थाने सकाराक्रान्तस्तकारः । समीपस्थिते, प्रा०

उवस्सय–उपाश्रय–पुं० उपाश्रीयते सेव्यते संयमात्मपालनायेत्युपाश्रयः । स्था० ५ ठा० । उपाश्रीयते भज्यते शीतादित्राणार्थं यः स उपाश्रयः। वसतौ, स्था० ३ ठा० । आचा० । ज्ञा० ।

उपाश्रयक्षेपः ॥

नामं ठवणा दविए, भावे य उवस्सओ मुणेयव्वो ।
एएसिं नाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥

नामोपाश्रयः स्थापनोपाश्रयः द्रव्योपाश्रयः भावोपाश्रयश्चेत्युपाश्रयश्चतुर्धा मन्तव्यः । एतेषामुपाश्रयाणां नानात्वविशेषमहमानुपूर्व्या वक्ष्यामि । तत्र नामस्थापने सुगमत्वादनादृत्य द्रव्यभावोपाश्रयौ प्रतिपादयति ।

दव्वम्मि उ उवस्सओ, कीरइ कडवुरयमेव सुत्तम्मि ।
भावम्मि निसिद्धे जं, एसु दव्वम्मि इयरेसु ॥

द्रव्यं तु द्रव्यविषयं पुनरुपाश्रयो यः संयतार्थं क्रियते क्रियमाणे वर्त्तते कृतो वा परमथापि न संयतेभ्यो वितीर्यते । यो गृहस्थैरात्मार्थं निष्पादितः परं यत्र संयता मासकल्पं वा (वर्षाः) उषित्वा अन्यत्र गताः सांप्रतमुपाश्रयः शून्यास्तिष्ठति एष द्रव्योपाश्रयः । भावोपाश्रयो नाम यः संयतेभ्यो निसृष्टः प्रदत्तैः परिभुज्यमान इत्यर्थः । यः पुनरितरेषां पार्श्वस्थादीनां सृष्टः सोऽपि द्रव्योपाश्रयो विज्ञेयः । आह च बृहद्भाष्यकृत् " जा समणट्ठाय कता, वुच्छा वा आसि जत्थ समणाओ । अहवा दव्वउवस्सओ, पासत्थाईपरिग्गहिओ " बृ० २ उ० । (उपाश्रयस्य सर्वो विषयो वसतिशब्दे वक्ष्यते) कर्मणि अच् आश्रयणीये, भावे अच् । आश्रये, वाच० ।

उवस्सयअसंकिलेस–उपाश्रयासंक्लेश–पुं० उपाश्रयविषये असंक्लेशे असंक्लेशभेदे, स्था० १० ठा० ।

उवस्सयसंकिलेस–उपाश्रयसंक्लेश–पुं० उपाश्रयो वसतिस्तद्विषयः संक्लेशः । संक्लेशभेदे, स्था० १० ठा० ।

उवस्सा–उपश्रा–स्त्री० द्वेषे, व्य० १ उ० ।

उवस्सिय–उपाश्रित–त्रि० उपाश्रा नाम द्वेषः स जातोऽस्येति उपाश्रितः । द्वेषवति, व्य० १ उ० । अङ्गीकृते, वैयावृत्यकरत्वादिना प्रत्यासन्नतरे, उप–आ–श्रि० भावे–क्त–ढेषे, शिष्यप्रतीच्छककुलाद्यपेक्षायाम्, स्था० ५ ठा० ।

उवहड–उपहृत–त्रि० उप·हृ–क्त–उपढौकिते, उपहाररूपेण दत्ते च । उपहिते भोजनस्थाने, ढौकिते, भक्ते, ।

तिविहे उवहडे पण्णत्ते तं जहा फलिह उवहडे सुद्धोवहडे संसट्ठोवहडे ॥

त्रिविधमुपहृतं प्रज्ञप्तं तद्यथा सिद्धोपहृतं फलितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च । स्था० ३ ठा० । अमीषां पदानां व्याख्यानं भाष्यकृत्करिष्यति । अधुना भाष्यप्रपञ्चः ।

सुद्धे संसट्ठे य, फलितोवहडे य तिविहमेकेकं ।
तिन्निगदुगमा तिन्नि य, तिगसंजोगे भवे एको ॥

उपहृतशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते त्रिविधमुपहृतं सूत्रेऽभिहितं तद्यथा शुद्धोपहृतं संसृष्टोपहृतं फलितोपहृतं च । एकैकं पुनस्त्रिविधं यदवगृह्णाति यच्च संहरति यच्चाऽऽस्ये प्रक्षिपति एतदनन्तरसूत्रे वक्ष्यते । अत्रैकैकसंयोगे त्रयो भङ्गास्तद्यथा । शुद्धोपहृतं वा गृह्णाति १ फलितोपहृतं गृह्णाति २ संसृष्टोपहृतं गृह्णाति ३ द्विकसंयोगेऽपि त्रयस्तद्यथा शुद्धोपहृतं फलितोपहृतं च १ । शुद्धोपहृतं संसृष्टोपहृतम् । २ । फलितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च । ३ । त्रिकसंयोगे एकः । शुद्धोपहृतं फलितोपहृतं संसृष्टोपहृतं च गृह्णाति । सर्वसंख्यया सप्त भङ्गाः । एतेषामेकतरमभिगृह्णात्यभिग्रही ।

संप्रति शुद्धादिपदानामर्थमाचष्टे ।

सुद्धं तु अलेवकडं, अहवणसुद्धोदणो भवे सुद्धं ।
संसट्ठं आदत्तं, लेवाणमलेवकडं चेव ।
फलियं पहेणयादी, वंजणभक्खेहि वा विरइयं तु ।
भोत्तुं मणसोपहियं, पंचमपिंडेसणा एसा ॥

यत् अलेपकृतं काञ्जिकेन पानीयेन वा सन्मिश्रीकृतं तच्छुद्धम् । अथवा शुद्धोदनो व्यञ्जनरहितो भवति । शुद्धं तदपि नियमादलेपकृतम् । संसृष्टं नाम भोक्तुकामेन तद् गृहीतम् । किमुक्तं भवति । यत् स्थाले परिवेषितं तत्र ग्रहणाय हस्तः क्षिप्तो न तावदद्यापि मुखे प्रक्षिपति । अत्रान्तरे साधुरागतो भिक्षार्थं ततः लेपकृतमलेपकृतं वा संसृष्टमित्युच्यते । फलितं नाम यद् व्यञ्जनैर्भक्ष्यैर्वा नानाप्रकारैर्विरचितं पहेणकादि प्रहेणकं लाभनकमादिशब्दात्सरजस्कानां लाभाय कल्पितं परिगृह्यते । उपहृतशब्दस्यार्थमाह । यत्र भोक्तुमनस उपहृतं तदुपहृतमित्युच्यते एषा च पञ्चमी पिण्डेषणा ।

सुद्धग्गहणेणं पुण, होइ चउत्थी वि एसणा गहिया ।
संसट्ठे उ विभासा, फलियनियमा उ लेवकडं ॥

शुद्धग्रहणेन चतुर्थ्यप्येषणा अल्पलेपकृता तासिका गृहीता द्रष्टव्या । संसृष्टे विभाषा । कदाचिल्लेपकृतं कदाचिन्नेति । फलितं तु

नियमाल्लेपकृतमेवेति । व्य० द्वि० ए उ० (अत्रान्यदपि किञ्चिद्वक्तव्यं तदुग्गहियशब्दतो बोध्यम्)

उवहणंत–उपघ्नत्–त्रि० विध्वंसयति, प्र० १ श्रु०२ अ० ।

उवहणण–उपहनन–न० चारित्रस्य विराधने, । स्था० १० ठा० ।

उवहत्थ–सम् आ–रच्–धा० चुरा–पर–समारचने, समारचेरुवहत्थसारवसमारकेलायाः ८ । ४ । ए५ इति समारचेरुवहत्था देशः । उवहत्थइ सारवइ समारअइ समारचयति । प्रा० ।

उवहय–उपहत–त्रि० उप-हन्-क्त-तिरस्कृते, विनाशिते, वाच० । ज्ञा० । उपघातपदके, पं० भा० । पं० चू० । उत्पातग्रस्ते, अशुरुद्रव्यसयोगेन अशुके, अभिभूते च वाच० ॥

उवहयजोणि–उपहतयोनि–स्त्री० गर्भग्रहणसमर्थायाम, "अणुहयजोणि इत्थिया" गर्भं गृह्णातीत्यर्थः" । नि० चू० १ उ० ।

उवहयभाव--उपहतभाव-- त्रि० दुष्टतादिभिर्दोषैरुपहतो भावः परिणामो यस्य । दुष्टतया परिणते, वृ० ४ उ० ।

उवहयमइविण्णाण–उपहतमतिविज्ञान–त्रि० मतिः स्वाभाविकी विज्ञानं च गुरूपदेशजं मतिविज्ञाने ते उपहते दूषिते यस्य स उपहतमतिविज्ञानः । तत्वातत्वव्यतिकरविवेकविकले, वृ० १ उ०

उवहयमणसंकप्प–उपहतमनःसंकल्प–त्रि० उपहतोऽस्वच्छतया मनःसंकल्पो यस्य स तथा । मलीमसचित्तवृत्तौ, । सूत्र०–२ श्रु० २ अ० । उपहतो ध्वस्तो मनसः संकल्पो दर्पहर्षादिप्रभवो विकल्पो यस्य स तथा । विध्वस्तमनःसंकल्पे, " किण्हं देवाणुप्पिया उवहयमणसंकप्पा जाव झियाय ह" भ० ३श०२उ० ।

उवहरंत–उपहरत्–त्रि० पूजयति, धातवोऽर्थान्तरेऽपि । ८ । ४ । ५८ । इति उपहरतिः पूजार्थे, प्रा० । विनिवेशयति, ज्ञा० १४ अ० ।

उवहरिंसु–उपहृतवत्–त्रि० उपनीतवति, "अमणुन्नाइं मे सद्दाइ जाव उवहरिंसु" स्था० ६ ठा० ।

उवहासिय–उपहसित–न० उप-हस्-भावे-क्त० उपहासे, निन्दासूचके हासभेदे, वाच० । हास्यचेष्टाकरणे, तं० ।

उवहाजोग–उपधायोग–पुं० मायाप्रयोजने, "गुर्वनुज्ञोपधायोगोवृत्त्युपायसमर्थनम्" उपधायोग इति । उपधा माया तस्या योगः प्रयोजनं सा च तत्तत्प्रकारैः सर्वथा परैरनुपलक्ष्यमाणैः प्रयोज्या । ते च प्रकारा इत्थं धर्मबिन्दौ प्रोक्तास्तद्यथा । दुःस्वप्नादिकथनमिति दुःस्वप्नस्य खरोष्ट्रमहिषाद्यारोहणादिदर्शनरूपस्य । आदिशब्दात् मातृमण्डलादिविपरीतालोकनादिपरिग्रहः । तस्य कथनं गुर्वादेर्निवेदनमिति । ध० ३ अधि० ।

उवहाण--उपधान–न०उपधीयते शिरोऽत्र उप-धा-आधारे ल्युट् । हंसरोमादिपूर्णे उच्छीर्षके, वृ० ४ उ० । "पूयादिपुन्नं सिरोवहाण मुहाणणगं" नि० चू० १२ उ० । कर्मणि घञ् । प्रणये, हेम० विशेषेण प्रणये, त्रिकः । भावे. ल्युट्. समीपस्थाने, न० । करणे ल्युट्--उपधानसाधने . मन्त्रे , पुं० वाच० । मोक्षंप्रत्युपसामीप्येन दधातीति उपधानम् । अनशनादिके तपसि, सूत्र० १ श्रु० २ अ०१ उ० । स्था० । आव० । पं० व० । उप समीपे धीयते क्रियते सूत्रादिकं येन तपसा तदुपधानम् । प्रव० ६ द्वा० । उपदधाति पुष्टिं नयति अनेनेत्युपधानम । व्य० प्र० १ उ० । अङ्गोपाङ्गानां सिद्धान्तानां पठनाराधनार्थमाचाम्लोपवासनिर्विकृत्यादिलक्षणे तपोविशेषे, उत्त० ११अ० । उपधीयते उपष्टभ्यते श्रुतमनेनेति उपधानम् । चारित्रोपष्टम्भनहेतौ श्रुतविषये उपचारे, पंचा० ए विव० । स्था० । द० । दशा० । विनयबहुमानाभ्यां चतुर्भङ्ग्योपदधातीति उपधानम् । तपसि, ग० १ अधि० । ध० । उपधाननिक्षेपचिकीर्षयाऽऽह ।

नामं ठवणुवहाणं, दव्वे भावे य होइ नायव्वं ।
एमेव य सुत्तस्स वि, निक्खेवो चउव्विहो होइ ।२६८॥

नामोपधानं स्थापनोपधानं द्रव्योपधानं भावोपधानं च । श्रुतस्याप्येवमेव चतुर्धा निक्षेपस्तत्र द्रव्यश्रुतमनुपयुक्तस्य यच्छ्रुतं द्रव्यार्थं वा यच्छ्रुतं कुप्रावचनिकश्रुतानि चेति । द्रव्यश्रुतं भावश्रुतं त्वङ्गानङ्गप्रविष्टश्रुतविषयोपयोगस्तत्र सुगमनामस्थापनाव्युदासेन द्रव्याद्युपधानप्रतिपादनायाह ॥

दव्वुवहाणं सयणे, भावुवहाणं तवो चरित्तस्स ।
तम्हा उ नाणदंसण, तवचरणेणाहिगारं तु ॥ २९९ ॥

उप सामीप्येन धीयते व्यवस्थाप्यत इत्युपधानम । द्रव्यभूतमुपधानं द्रव्योपधानं तत्पुनः शय्यादौ सुखशयनार्थं शिरोऽवष्टम्भवस्तु । भावोपधानमिति भावस्योपधानं भावोपधानं तत्पुनर्ज्ञानदर्शनचारित्राणि तपोवासबाह्याभ्यन्तरं तेन हि चारित्रपरिणतभावस्योपष्टम्भनं क्रियते यत एवं तस्मात् ज्ञानदर्शनतपश्चरणैरिहाधिकृतमिति गाथार्थः । किं पुनः कारणं चारित्रोपष्टम्भकतया तपोभावोपधानमुच्यत इत्याह ।

जह खलु मइलं वत्थं, सुज्झइ उदगाइएहिँ दव्वेहिं ।
एवं भावुवहाणे–णसुज्झए कम्ममट्ठविहं ॥ ३०० ॥

यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः यथैतत्तथाऽन्यदपि द्रष्टव्यमित्यर्थः । खलु शब्दो वाक्यालंकारे यथा मलिनं वस्त्रमुदकादिभिर्द्रव्यैः शुद्धिमुपयात्येवं जीवस्यापि भावोपधानभूतेन स बाह्याभ्यन्तरेण तपसा अष्टप्रकारं कर्म्म शुद्धिमुपयातीत्यस्य च कर्मक्षयहेतोस्तपस उपधानश्रुतत्वेनात्रोपात्तस्य तत्वभेदपर्यायैर्व्याख्येति कृत्वा पर्यायदर्शनायाह । यदि वा तपोनुष्ठानेनापादिता अवधूननादयः कर्मापगमविशेषाः सम्भवन्तीत्यतस्तान् दर्शयितुमाह ।

ओहणणधुवणनासण-विणासणज्झवणखवणसोहिकरणं ।
छेयण भेयण फेडण, डहणं धुवणं च कम्माणं ॥

तत्रावधूननमपूर्वकरणेन कर्मग्रन्थेर्भेदापादनं तच्च तपोऽन्यतरभेदसामर्थ्याद्भवतीत्येषा क्रिया शेषष्वप्येकादशसु पदेष्वायोज्या तथा धूननं भिन्नग्रन्थेरनिवृत्तिकरणेन सम्यक्त्वावस्थानम् । तथा नाशनं कर्मप्रकृतेः स्तिवुकसंक्रमेण प्रकृत्यन्तरगमनम । तथा विनाशनं शैलेश्यवस्थायां सामस्त्येन कर्माभावापादनम् । तथा ध्यापनमुपशमश्रेण्यां कर्मानुदयलक्षणविध्यापनम् । तथा क्षपणमप्रत्याख्यानादिप्रक्रमेण क्षपकश्रेण्यां मोहाद्यभावापादनम । तथा शुद्धिकरमित्यनन्तानुबन्धिक्षयप्रक्रमेण क्षायिकसम्यक्त्वापादनम । तथा छेदनमुत्तरोत्तरशुभाध्यवसायारोहणात् स्थितिह्रासजननम । तथा भेदनं बादरसम्परायणां संज्वलनलोभस्य खण्डशो विधानम । तथा (फेडणंति, अपनयनं चतुःस्थानिकादीनामशुभप्रकृतीनां रसतस्त्र्यादिस्थानापादनम । तथा दहनं केवलिसमुद्घातध्यानाग्निना वेदनीयस्य भस्मसात्करणं शेषस्य च दग्धरज्जुतुल्यत्वापादानम् । तथा धावनं शुभाध्यवसायान्मिथ्यात्वपुद्गलानां सम्यक्त्वभावसंजननमिति ! आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।

तं दव्वे भावे य, दव्व उवहाणगादि भाव इमं ।

इंगाइपमयणधरणी, उवधाणं जत्थ जं सुत्त ॥
आगाढमणागाढे, गुरुलहुयाणादि सगडपिता ॥ १५ ॥
दुहा गती दुग्गा वा गती दुग्गति दुःखं वा जंसि विज्जति गतीए एसा गई दुग्गती विषमेत्यर्थः । कुत्सिता वा गतिर्दुर्गतिः अणभिलासियत्थे दुस्सहो जहा दुब्भगो सा य नरगगतो नियगती वा । पतणं पातः तीए दुग्गतीए पतन्तमप्पाणं जेण धरेति तं उवहाणं भण्णति तं च जत्थ जत्थ त्ति एस सुत्तवीप्सा जत्थ उद्देसगे जत्थ अज्झयणे जत्थ सुयक्खंधे जत्थ अंगे कालुकालियअंगाणंगेसु नेया जमिति जं उवहाणं णिव्वितितादि तं तत्थ तत्थ सुत्ते श्रुते कायव्वमिति पक्कमे संभवति । आगाढेत्ति जं च उद्देसगादीसुत्तं भणियं तं सव्वं समासओ दुविहं भण्णति । आगाढं अणागाढं वा तं च आगाढसुयं भगवतिमाइ अणागाढं आयारमाति । आगाढं उवधाणं कायव्वं अणागाढे अणागाढं जो पुण विवज्जासं करेति तस्स पच्छित्तं भवति आगाढे वा अणागाढे वा आणा अणवत्थमिच्छत्तविराहणा य भवति एत्थ दिट्ठंतो असगडपिया को सो असगडताते अप्पती भण्णति । गंगातीरे एगो आयरिओ वायणापरिस्संतो सज्झाए वि असज्झायं घोसेति एवं णाणंतरायं काऊण देवलोगं गओ तओ चुओ आभीरकुले पच्चायाओ भोगे भुञ्जति धूया य से जाया अतीव रूववती ते पव्वंतिया गोयरियाए हिण्डन्ति तस्स य सगडं पुरतो वच्चति सा य से धूता सगडस्स तुंडे ठिता तीसे य दरिसणत्थं तरुणेहिं सगडाणि उप्पहेण पेरियाणि भग्गाणि य तो से दरिसेण लोगेण णामं कतं असगडाए पिआ असगडपिया तस्स तं चेव वेरग्गं जातं दारियं दाउं पव्वइतो पढिओ जाव चाउरंगिं जं असंखए उद्दिट्ठे तण्णाणावरणं उदिण्णं पढंतस्स नट्ठाति छट्ठेण अणुण्णव इति भणिए भणति एयस्स को जोगो आयरिया भणन्ति जाव णट्ठाति ताव आयंबिलं तहा पढति बारसविज्जा बारसहिं वरिसेहिं आयंबिलं करेंतेणं पढिया तं च से णाणावरणं खीणं एवं सम्मं आगाढजोगो अणागाढजोगो वा अणुपालेयव्वोति उवहाणेत्ति दारं गयं । नि०चू० १ उ० । द० । व्य० ।

एव तु समणुचिण्णं, वीरवरेणं महाणुभावेणं ।
जं अणुचरित्तु धीरा, सिवमउलं जंति निव्वाणं ॥३०२॥

एवमुक्तविधिना भावोपधानं ज्ञानादितपो वा वीरवर्द्धमानस्वामिना स्वतोऽनुष्ठितमतोऽन्येनापि मुमुक्षुणैतदनुष्ठेयमिति निर्युक्तिगाथार्थः समासः । आचा० १ श्रु० ए अ० १ उ० (तच्च अनिश्रितं कर्त्तव्यमिति अणिस्सिओवहाणशब्दे उक्तम्)

पञ्चमङ्गलस्योपधानकर्तव्यतामाह ।

एएसिं अट्ठएहं पि पयाणं गोयमा जे केइ अणोवहाणेणं सुपसत्थं नाणमहीयंति । अज्झावयति वा अहीयंति वा अज्झावयंतेइ वा समणुजाणंति तेणं महापावकम्मे महती सुपसत्थनाणस्सासायण पकुव्वंति । से भयवं जइ एवं ता किं पंचमंगलस्स ण उवहाणं कायव्वं गोयमा ! पढमं नाणं तओ दया एय सव्वजगज्जीवपाणभूयसत्ताणं अत्तसमदरिसित्तं सव्वजगज्जीवपाणभूयसत्ताणं अत्तसमं दंसणाओ य तेसिं चेव संघट्टणपरियावणकिलावणोदावणाई दुक्खपायणभयविवज्जणं ततो अणासवाउ य संवुडा सव्वदा रत्त संवुडा सव्वदारत्तेणं च दमोपसमो तओ य समसत्तुमित्तपक्खयाए य अरागदोसत्तं तओ य अकोहया अमाणया अमायया अलोभया अकोहमाणमायालोभयाए य अकसायत्तं तओ य सम्मत्तं सम्मत्ताओ य जीवाइपयत्थपरित्ताणं तओ सव्वत्थ अप्पडिबद्धा तं णेयं अन्नाणमोहमिच्छत्तक्खयं तओ विवेगो विवेगाओ हेयउवाएयवत्थुवियालणे गंतव्वद्धलक्खत्तं तओ य अहियपरिच्चाओ हियायरेण य अचंतमज्जमो । तओ य परमपवित्तुत्तम खंतादिदसविह अहिंसालक्खणं धम्माणुट्ठाणिक्ककरणकारवणासत्तचित्तया । तओ य खंतादिदसविहअहिंसालक्खणधम्माणुट्ठाणिक्ककरणकारवणासत्तचित्तयाए य संव्वुत्तमा खंती सव्वुत्तममिम उ तं सव्वुत्तमं अज्जविभावितं सव्वुत्तमं सव्वब्भंतरं सव्वसंगपरिच्चागं सव्वुत्तमं सव्वब्भंतरदुवालसविहं अचंतघोरवीरुग्गकट्ठतवचरणाणुट्ठाणाभिरमणं सव्वुत्तमं सत्तरसविहकसिणसंजमाणुट्ठाणपरिपालनेक्कवद्धलक्खत्तं सव्वुत्तमं सव्वगिरणं उक्काहियं अणगूहियबलवीरियपुरिसक्कारपरक्कमपरितोलणं च सव्वुत्तमुत्तमतज्झाणसलिलेणं पावकम्मसमलेवपक्खालणंति । सव्वुत्तमुत्तमं आकिंचणं सव्वुत्तममुत्तमं परमपवित्तुत्तमसव्वभावभावंतरेहिणं सुद्धसव्वदोसविप्पमुक्कणवगुत्तीसणाहअट्ठारसपरिहारद्धारपरिवेडियसुदुद्धरघोरबंभवयधारणंति तओ एएसिं चेव सव्वुत्तमा खंती मद्दवअज्जवमुत्ती तवसंजमसव्वसोयआकिंचणसुद्धबंभवयधारणं समुट्ठाणेणं च सव्वसमारंभविवज्जणं तओ वि य पुढविदगागणिवाउवणस्सइविति चउपंचेंदियाणि तहेव अजीवकायसंरंभसमारंभारंभाणं च मणोवइकायतिएणं तिविहं तिविहेणं सोइंदिय दिसंवरणआहारादिसन्नाविप्पजढताए वोसिरणं तओ य अट्ठारससीलंगसहस्सधारणेणं च अखलियअखंडियअमिलियअवएहियसुट्ठुसग्गुग्गयरविचित्ताभिग्गहनिव्वाहणेणं जयसुरमणुयतिरिच्छोइरियघोरपरीसहोवसग्गाहियासणं समकरणेणं तओ य आहारायाइपरिमासु महापयतंतओ निप्पडिकम्मसरीरया निप्पडिकम्मसरीरमत्ताए य सुक्कज्झाणे निप्पकंपत्तणं तओ य अणाइभवपरंपरसंचियअसेसकम्मट्ठए सिक्खयं अणंतनाणदंसणधारित्त चउगइभववारिगडनिफ्फडं सव्वदुक्खविमोक्खं मोक्खगमणं च तत्थ अनिट्ठजम्मजरामरणाणिट्ठसंपया उगिट्ठविओ य संतावुव्वेगआयसज्झायज्झाणमहवाहिवेयणारोगसोगदारिद्ददुक्खभयवेमणस्स तं तओ य एगंतियं अच्चंतियं शिवमयलमक्खयं धुवं परमसासयं निरंतरं सव्वुत्तमसोक्खंति ता सव्वमेवेयं नाणाउ पवत्तेज्जा ता गोयमा ! एगं-

तियं अचंतियपरमसासयधुवनिरंतरसव्वुत्तमसोक्खकंखुणा पढमपरमेव तावायरेणं सामाइयमाइलोगबिंदुसारपज्जवसाणं दुवालसंगं सुयनाणं कालं विलादिजहुत्तविहिणोवहाणाणं हिंसादीयं च तिविहं तिविहेणं परिवज्जंतेण य सरवंजणमत्ता बिंदुपयक्खराणूणगं पयच्छेदघोसबद्धयाणुपुव्विपुव्वाणुपुव्विअणाणुपुव्वीए सुविसुद्धं आचारिक्कायणण पगत्तेणेण सुविन्नेयं तं च गोयमा ! अणिहणोरेसु विच्छिन्नचरमो हिमिय संदरवग्गहं सयलसोक्खपरमहेउब्भूयं च तस्स य सयलसोक्खहेउब्भूयाओ न इट्ठदेवया नमुक्कारविरहिए केइ पारं गच्छेज्जा इट्ठदेवयाणं च नमुक्कारं पंचमंगलमेव गोयमा ! णो अन्नं ति ता णियमओ पंचमंगलस्सेव पढमं ताव विणओवहाणं कायव्वंति । से भयवं कइए विहीए पंचमंगलस्स णं वि ए उवहाणं कायव्वं गोयमा ! इमाए विहीए पंचमंगलस्स णं वि ए उवहाणं कायव्वं तंजहा सुपसत्थे चेव सोहणतिहिकरणमुहुत्तनक्खत्तजोगलग्गससीबलविप्पमुक्कजायाईमणा संकेण संजायसव्वसंवेगसुतिव्वतरमहंतुल्लसंतसुहज्झवसायाणुगयभत्ती बहुमाणपुव्वं णिन्नियाणदुवालसभत्तट्ठिएणं चेइयालए जंतुविरहिओ गोयमा ! से भत्तिभरनिब्भरद्धुसियससीसरोमावलीपप्फुल्लनयणसयवत्तपसंतसामथिरदिट्ठी णवणवसंवेगसमुच्छलंतसंजायबहलघणनिरंतरअचिंतपरमसुहपरिणामविसेसुल्लसियसजीववीरियाणुसमयविवड्ढंतपमोयसुविसुद्धसुनिम्मलविमलथिरदढयरंतकरणेणं खितिणिहयजाणुणिसियउत्तमंगकरकमलमउलसोहंजलिपुडेणं सिरिउसभाइपवरवरधम्मतित्थयरपडिमा बिंबविणिवेसियनयणमाणसएगग्गतग्गयज्झवसाणं समयदढचरित्तादिगुणसंपउववेया गुरुसहत्थणुट्ठाणकरणेक्कबद्धलक्खतवाहियगुरुवयणविणिग्गयं विणयादिबहुमाणपरिओसाणुकंपोवलद्धं अणेगसोगसंतावुव्वेगमहवाहिवेयणाघोरदुक्खदारिद्दकिलेसरोगजम्मजरामरणगब्भनिवासाइदुट्ठसावगगाहभीमभवोदहितरंडगब्भूयं इणमो सयलागममज्झवत्तगस्स मिच्छत्तदोसोवहयविसिट्ठबुद्धी परिकप्पिय उ भणियं अघडमाणअसेसहेउदिट्ठंतजुत्तिविद्धंसणिक्कपच्चलपोढस्स पंचमंगलमहासुयक्खंधस्स पंचज्झयणेगचूलापरिक्खित्तस्स पवरपवणदेवयाहिट्ठियस्स तिपदपरिच्छिन्नेगालावगस्स तक्खरपरिमाणं अणंतगमपज्जवत्थपसाहगं सव्वमहामंतपवरविज्जाणं परमबीयभूयं नमो अरिहंताणंति । पढमजयणं अहिज्जेयव्वं । तद्दियहे य आयंबिलेणं पारेयव्वं तहेव य बीयदिणे अणेगाइसयगुणसंपउववेयं अणंतरभणियत्थपसाहगं अणंतरं तेणेव कमेणं दुपरिच्छिन्ने गालावगपंचक्खरपरिमाणं नमो सिद्धाणंति बीयमज्झयणं अहिज्जेयव्वं । तद्दियहे य आयंबिलेण पारेयव्वं । एवं अणंतरभणिए व कम्मेणं अणंतरतुल्लपसाहगंति पदं परिच्छिन्ने गालावगसत्तक्खरपरिमाणं । णमो आयरियाणंति तइयमज्झयणं आयंबिलेणं अहिज्जेयव्वं । तहा य अणंतरतुल्लपसाहगतिपयपरिच्छिन्ने गालावगसत्तक्खरपरिमाणं नमो उवज्झायाणंति चउत्थमज्झयणं अहिज्जेयव्वं । तद्दियहे य आयंबिलेणं पारेयव्वं । नमो लोए सव्वसाहूणंति पंचमज्झयणं पंचमदिणे आयंबिलेण तहेव तमत्थाणुगामियं एक्कारसपयपरिच्छिन्नतियलावगतित्तीसक्खरपरिमाणं "एसो पंचनमोक्कारो सव्वपावप्पणासणो । मंगलाणं च सव्वेसिं पढमं हवइ मंगलमिति" चूलंति छसत्तट्ठमदिणे तेणेव कम्मविभागेण आयंबिलेहिं अहिज्जेयव्वं । एवमेयं पि च मंगलमहासुयक्खंधं सरवन्नयरेहियं पयरकरबिंदुमत्ताविसुद्धं गुरुगुणोववेयगुरूवइट्ठं कसिणमहिज्जित्ताणं तहा कायव्वं जहा पुव्वाणुपुव्वीए पच्छाणुपुव्वीए अणाणुपुव्वीए जीहग्गो तरेज्जा तओ तेणेवाणंतरभणियतिहिकरणमुहुत्तनक्खत्तजोगलग्गससीबलजंतुविरहिओगासवेलाइया लग्गई कम्मेणं अट्ठमभत्तेणं समणुजाणाविऊणं गोयमा ! महया पबंधेण सुपरिफुडं णिउणं असंदिद्धं सुत्तत्थं अणेगहा सोऊणावधारेयव्वं एयाए विहीए पंचमंगलस्स णं गोयमा ! विणउवहाणे कायव्वे (महा०) से भयवं सुदुक्करं । पंचमंगलमहासुयखंधस्स वि ए उवहाणं पन्नत्तं महती य एसा णियंतणा कहं बालेहिं कज्जई गोयमा ! जेणं केई ण इच्छेज्जा एय नियंतणं अविणिणं चेव पंचमंगलाई सुयनाणं महिज्जणे अज्झावेई वा अज्झावयमाणस्स वा अणुन्नं वा पयाइ से णं ण भवेज्जा पियधम्मेण हवेज्जा दढधम्मेण भवेज्जा भत्तीजुए हीलिज्जा सुत्तं हीलिज्जा अत्थं हीलिज्जा सुत्तत्थउभए हीलिज्जा गुरुजणं हीलिज्जा सुत्तत्थोभए जणेव गुरुं सेणं आसाएज्जा अतीताणागयवट्टमाणे तित्थयरे आसाइज्जा आयरियउवज्झायसाहुणो जेणं आसाइज्जा सुयणाणमरिहंतसिद्धसाहु से तस्स णं सुदीसुयालमणंतसंसारसागरमाहिंडेमाणस्स तासु तासु संवुडवियडासु चुलसीइलक्खपरिसंखणासु सीओसिणमिस्सजोणीसु तमिस्संधयारदुग्गं धामिज्जदिलीणरवारमुत्तोज्जभंजपडहत्थवसुजलुयपूयदुद्दिणविविचिरुहिरविद्धखल्लदुद्दंसणजंबालपंकबीभत्थघोरगब्भवासेसु कढकढकढेंतचलचलचलस्स टलटलटलस्स रज्जंतसंपिंडियंगमंगस्स सुइयरं नियंतणा जेऊणं एयंविहं फासेज्जा । नो णं मणयंपि अइयरेज्जा । महा० ३ अ० ।

श्रीहीरविजयसूरिं प्रति उपधानमालारोपणयोः किं फलमुद्दिश्य कर्त्तव्यता यत्र च साऽभिहिता तदपि शास्त्रं व्यक्त्या प्रसाद्यमिति प्रश्नः उत्तरमुपधानमालारोपणयोः किं फलमुद्दिश्य कर्तव्य-

ता यत्र च साऽभिहिताऽस्तीत्यत्र उपधानवहनं श्रुताराधननिमित्तं मालारोपणं तु तपस उद्यापनार्थं महानिशीथादिशास्त्रे सङ्क्रमस्ति । श्रीहीरविजयं प्रति जिनदासगणिकृतप्रश्नो यथा । तथाऽऽश्विनचैत्रमासास्वाध्यायिके सप्तम्यष्टमीनवमीदिनत्रयमुपधानमध्ये आयाति न वा तथाऽश्विनचैत्रमासास्वाध्यायिकदिनत्रयमुपधानतपोविशेषेषु लेख्यकं नायातीति बोध्यम् । गुणविजयगणिकृतप्रश्नो यथा । उपधानवाहिनः श्राद्धादेरकालसंज्ञायां जलशौचादिविधिः किं निशायामपि स्यान्न वेति । अत्रोत्तरम् स्वकीयादिना नीतेनोष्णोदकेन शौचादिविधानं युक्तिमदिति । जेसलमेरुसंघकृतप्रश्नो यथा । तथा केनचिदुपासकेन चत्वार्युपधानान्युद्व्यूढानि भवन्ति तन्मध्ये प्रथमोपधानस्य द्वादशवर्षातिक्रमे प्रथममेवोपधानं पुनरुद्वाह्य स मालां परिदधाति उत चत्वार्यपीति । उत्तरम् । प्रथमोपधानस्य द्वादशवर्षातिक्रमे पुनस्तस्मिन्नुद्व्यूढे माला परिहिता शुद्ध्यति । अथ यदि मनः स्थाने तिष्ठति तदा चत्वार्यपि पुनरुद्वाह्य मालां परिदधाति ॥ १ ॥ तथा उपधाने वाह्यमाने तपोदिने यदि कल्याणकतिथिरायाति तदा तेनैवोपवासेन सरति उतान्याऽधिकः ततो विलोक्यते इति प्रश्ने उत्तरम् उपधानतपोदिनान्तः कल्याणकतिथ्यागमने नियन्त्रिततपस्तया तेनैवोपवासेन सरति । १२ । द्वीपचन्द्रिरकृतप्रश्नो यथा । तथोपधानपूर्णीभवनानन्तरं तपोवासरे उत्तरितुं कल्पते नवेति ? अत्रोत्तरम् । उपधानपूर्णीभवनानन्तरं तपोवासरे नोत्तीर्यते तथाविधकारणे गीतार्थाज्ञापूर्वकमुत्तरणे एकान्तेन निषेधो ज्ञातो नास्तीति । तथोपधानवाचनानमस्कारं विना दीयते उत तत्पूर्विकेति ? उपधानवाचनां श्रीविजयदानसूरयो नमस्कारं विनैव दत्तवन्तो वयमपि तथैव दद्म इति । २७ । तथोपधानवाचना पारणादिने दीयते न वा ? तथोपधानवाचना प्रातः संध्यायां च दीयते न वा इति ? उपधानवाचना तपोवासरे पारणादिने वा दत्ता शुद्ध्यति तथोपधानवाचना आचामाम्लैकाशनकरणानन्तरं संध्यायामपि दत्ता शुद्ध्यति परं प्रतिदिनक्रियमाणसंध्यासमयत्क्रियां पश्चात् क्रियते । २८ । तथा चतुर्मासकमध्ये मालारोपणनन्दी कुतः प्रभृति विधीयते इति? चातुर्मासकमध्ये तुरीयव्रतमालारोपणनन्दी विजयदशम्यनन्तरं भवतो द्वादशव्रतनन्दी त्वर्वागपि भवन्ती दृश्यते इति । २९ । तथोपधानमध्ये आर्द्रशाकभक्षणं कल्पते न वा ? तथा विलेपनमस्तकतैलप्रक्षेपादिकं कल्पते न वेति ? उपधानमध्ये सांप्रतमार्द्रशाकभक्षणे रीतिर्नास्ति तथा विलेपनमस्तकतैलक्षेपादिकं यतिवत्स्वयं न वाञ्छति अन्यः कश्चिद्यदि भक्ति करोति तदा निषेधो नास्ति । ३० । तथा श्रावकश्राविकाणां नन्दीसूत्रश्रवणं " नाणं पंचविहं पन्नत्तं " इत्यादिरूपं नमस्कारत्रयरूपं वा क्रियते न वा ? श्रावकश्राविकाणां नन्दीसूत्रं नमस्कारत्रयरूपं श्राव्यते इति । ३१ ।

तथोपधानवाचनां श्राद्धाः श्राद्ध्यश्च ऊर्ध्वस्थानेन शृण्वन्त्युपविश्य वेति ? उपधानवाचनां श्राद्ध्य ऊर्ध्वस्थिता शृण्वन्ति श्राद्धास्तु चैत्यवन्दनमुद्रयेति । ३२ । ही० ३ प्र० । जावे ल्युट्-प्राप्तौ, सम्म० । तथा पौषधकरणात् पूर्वं स्वाध्यायः कृतो देवाश्च वन्दितास्तदा पश्चात्पौषधकरणे उपधानप्रवेशे वा पुनरपि स्वाध्यायदेववन्दनादि करणीयं नवेति प्रश्नः पौषधकरणात्पूर्वं स्वाध्यायदेववन्दनादिकृतं स्यात्तदा पश्चादपि तेनैव सरतीति (सेन० २ उल्ला० २८ प्र०) सामायिकाध्ययनादीनां कान्युपधानानि धामस्थानां परस्यानुयोजने किं प्रतिवचः प्रदीयत इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं महानिशीथादौ चैत्यवन्दनसूत्राणामेवोपधानान्युक्तानि सन्ति न तु सामायिकाध्ययनादीनां यथोपधानमन्तराऽपि सामायिकादीनां पठनं तत्र जीवद्व्यवहारः संप्रदायश्च प्रमाणं यदुक्तं श्रावकाः पञ्चनमस्कारादिक्रियत्सूत्राणि विमुच्य शेषं सामायिकादिषड्जीवनिकान्तं सूत्रमुपधानमन्तरेण यत्पठन्ति यच्चाकृतोपधानतपसोऽपि प्रथमं नमस्कारादिस्तत्र जीवद्व्यवहारस्संप्रदायश्च प्रमाणमिति संभाव्यत इति विचारामृतसंग्रहे श्राद्धप्रतिक्रमणविचाररूपे षष्ठद्वारे इति (प्रश्न० २८) तथा मौनविधिनोपधानवहने श्राद्ध्या अस्वाध्याय दिनत्रयसत्कं तपः प्रवेदनं च लेख्यके समायाति न वेति प्रसाद्यं पूर्वं तु तपो न यातीति श्रुतमस्तीति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् अस्वाध्यायदिनत्रयसत्कं तपः प्रवेदनं च न यातीति वृद्धवादोऽत एव षोडशदिने वाचना प्रदीयमानाऽस्ति वाचनानन्तरं च प्रवेदनरहितं पौषधत्रयं कार्यत इति (प्रश्न० ३४) तथोपधानचतुष्टयस्य मालारोपणस्य चान्तरकालः कियानिति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् । मुख्यवृत्त्या प्रथमोपधानप्रवेशानन्तरं द्वादशवर्षातिक्रमे तच्चतुष्टयं गच्छति तेन ततोऽर्वागेव मालारोपणं विधेयमिति । श्येन० १ उल्ला० ८३ प्रश्न० । तथा षष्ठोपधानप्रवेशे अद्यदिन एव मालापरिधापने प्रथमां वाचनां दत्वा मालापरिधाप्यत उत पूर्णे तत्तपसि मालापरिधानानन्तरमाद्यवाचना दीयत इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं षष्ठोपधानप्रवेशाद्यदिने प्रवेदनकं प्रवेद्य प्रथमां वाचनां दत्वा समुद्देशादिक्रियां कारयित्वा माला परिधाप्यत इति । श्येन० २ उल्ला० ८३ प्रश्न० । तथा श्रावकाणामुपधानवहनं विना नमस्कारादिपठनं शुद्ध्यति न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् तथा यतीनां योगवहनं विना सिद्धान्तवाचनपाठनादि न शुद्ध्यति तथोपधानतपोऽन्तरा श्राद्धानामपि नमस्कारादिसूत्रपठनगणनादि न शुद्ध्यति यदुक्तं महानिशीथे " सेभयवं सुदुक्करं पंचमंगलमहासुअखंधस्स विणओवहाणं पन्नत्तं एसा निअंतणा कहं वा लेहिकिज्जई गोयमा ! जेणं केणइ न इच्छेज्जा एयं नियंतणं अविणओवहाणेण पंच मंगलाइसु अन्नाणमहिज्जई अज्झावेइ वा अज्झावयमाणस्स वा अणुन्नपयाइ से णं न भवेज्जापि अधम्मे न हवेज्जा दढधम्मे न हवेज्जा भत्तिज्जुए हीलिज्जा अत्थं हीलिज्जा सुत्तत्थोभए हीलेज्जा गुरुजेणं हीलिज्जा सुत्तं जाव हीलिज्जा सुत्तं हीलिज्जा सुत्तत्थोभए हीलिज्जा गुरु जेणं हीलिज्जा सेणं आसाएज्जा अतीताणागयवट्टमाणे तित्थयरे आसाएज्जा आयरिअं उवज्झायसाहुणो जेणं आसाएज्जा सुअनाणमरिहंतसिद्धसाहु सेत्तस्स णं अणंतसंसारसागरमाहिंडमाणस्स तासु तासु संवुडविअडासु (६ प्र०) चुलसीलक्खपरिसंकडासु सीओसणामस्स जोणीसु सुइरनिअंतणा ' इति ' परं येन प्राग् नमस्कारादिसूत्राण्यधीतानि तेनापि यथायोगं निर्विलम्बमेवपधानानि विधिनाऽवश्यं वहन्ति यानि संप्रति तु द्रव्यक्षेत्रकालाद्यपेक्षया लाभालाभं विभाव्याचरणयोपधानतपो विनाऽपि नमस्कारादिसूत्रपाठादिपठनं कार्यमाणं दृश्यते आचरणायाश्च लक्षणमिदं कल्पभाष्ये उपदेशपदे च यथा "असढेण समाइन्नं, जं कत्थ य केणई असावज्जं । न निवारिअमन्नेहिं, बहुमणुमयमेअमायरिअं" । ।१। आचरणा च जिनाज्ञा समानैव यद्भणितं भाष्यादौ " असढाइण्णवज्जं, गीअत्थ अवारिअंतिमज्झत्था । आयरणा विहु आणत्ति, वयणओ सुबहुमन्नंति १ इति श्येयम (६ प्रश्न०) तथा गुरुसमीपे उपाधनादिक्रियां कुर्वतः श्राद्धादेरन्तरालस्थस्थापनाया गुरोश्चान्तराले पञ्चेन्द्रियगमने अग्रे भवति न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् अग्रे भवतीति (१७ प्रश्न०) तथा तृतीयाद्युपधानेषु सप्तक्षमाश्रमणानि दाप्यन्ते तत् कुत्र विधिः पत्रेऽस्तीति प्रश्नः । अत्रोत्तरं तृतीयाद्युपधानेषु तद्विधिदर्शकपत्रादौ सप्तक्षमाश्रमणदानवि-

धानं न दृश्यते तथापि श्रीपरमगुरूणामनुशिष्टिरस्ति यतोऽग्रे मालाधापनसमये तेषां समुद्देशानुज्ञयोर्विधीयमानत्वादुद्देशोऽपि कर्त्तव्य इति तत्सत्कक्षमाश्रमणानि देयानीति (९८ प्रश्न०) तथा क्षुल्लककोपधानवहनानन्तरं षण्मासमध्ये मालापरिधापनं शुद्ध्यति किं वा षण्मासानन्तरमिति प्रश्नः अत्रोत्तरं तद्वहनानन्तरं षण्मासमध्य एव मालापरिधापनं शुद्ध्यतीत्येकान्तो ज्ञातो नास्ति परं त्वरितं परिधाप्यते तदा वरमिति (११० प्रश्न०) तथा-उक्कियाख्योपधाने उच्चरितपञ्चमीतपसां षष्ठदिने पञ्चमीसमेति तदा पञ्चम्युपवासं कृत्वा सप्तमदिन आचाम्लं करोति किं वा षष्ठं करोतीति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् सप्तमदिने उपवासस्यावश्यककरणीयत्वेन षष्ठं करोति शक्त्यभावे तदनुसारेणैवोपधानप्रवेशं करोति (१३४ प्रश्न०) तथोपधानोत्तरणाद्दिनस्य प्राक् दिने योगोत्तरणद्दिनवत्तप एव कृतं विलोक्यते किं वा एकाशनकपारणकेऽप्युत्तारितुं कल्पते न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरमाह एकाशनादिपारणकेऽप्युत्तारयितुं कल्पते न तु योगादिवत्तपोनियम इति (१६४ प्रश्न०) तथा पण्डितकनकविजयगणिकृतप्रश्नस्तदुत्तरं च यथा वृद्धविध्युपधानवाहकस्य कृतचतुर्विधाहारोपवासस्य संध्याप्रत्याख्यानवेलायां संध्याप्रत्याख्यानं गुरुसमक्षं कर्त्तव्यं न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् प्रातः कृतचतुर्विधाहारोपवासस्य संध्यायामुपधानक्रियाकरणवेलायां पश्चात्प्रत्याख्यानं कृतं विलोक्यते उपधानमन्तरा तु संध्यायां तत्स्मरणं विलोक्यते परं पुनः प्रत्याख्यानकरणविशेषो ज्ञातो नास्तीति (३७६ प्र०) तथाऽष्टपूर्वार्धैरेक उपवास इत्यादिगणनया गणितं तपस्तृतीयपञ्चमोपधानमध्य आयाति न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् पञ्चमङ्गलमहाश्रुतस्कन्धः १ प्रतिक्रमणश्रुतस्कन्धः २ शक्रस्तवाध्ययनं ३ चैत्यस्तवाध्ययनं ४ नामस्तवाध्ययनं ५ श्रुतस्तवसिद्धस्तवाध्ययनं चेति ६ षडुपधानानि तत्र चतुर्थषष्ठे विना चत्वार्युपधानानि मूलविधिनापरविधिना वोह्यमानानि सन्ति तत्रापरविधावष्टभिः पुरिमार्धैरेक उपवास इत्यादिगणना भवति तत्तु मूलविधौ प्रयोजनाभावाच्चतुर्थषष्ठयोर्मूलविधिनैवोह्यमानत्वात्तद्गणना ऽप्रयोजनास्तीति (१७६ प्रश्न०) तथैकादशोत्तराध्ययनचतुर्दशसहस्र्यां १३१ पत्रे " जोगवं उवहाणवं " इति द्वयमपि शिष्यस्योक्तमस्ति तत्कथं शिष्यस्य श्राद्धस्य च कार्यत इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् योगमनोवचनकायसम्बन्धिन उपधानं तपोविशेष एतद् द्वयमपि मुनीनामिवोक्तमस्ति श्राद्धानामुपधानोद्वाहनं तु महानिशीथाक्षरप्रामाण्यादेवेति (१८६ प्रश्न०) अथ पण्डित काह्नर्षिगणिकृतप्रश्नास्तदुत्तराणि च यथा उपधानवाहिश्राद्धश्राद्धीनां कल्पदिनपञ्चकमध्ये उत्तरितुं कल्पते न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् महत्कारणं विना उत्तरितुं न कल्पते यदि च तथाविधकारणे उत्तरति तदारम्भवर्ज्जनं करोतीति (२०६ प्रश्न०) तथोपधानाऽवाहिनां पञ्चमङ्गलमहाश्रुतस्कन्धपाठे ऽविनायामनन्तसंसारावाप्तिः फलं तदाश्रित्य किमादेश्यते इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् उपधानावहनेऽनन्तसंसारिता महानिशीथे उक्ता परं तत्सूत्रमुत्सर्गतया श्रितं तेन यो नास्तिकस्सन्नुपधानं वोढुं निरपेक्षस्तस्य सेति ज्ञेयम् (३३७ प्रश्न०) तथा अष्टाविंशतिदिनोपधाने पञ्चत्रिंशद्दिनोपधाने च मूलविधिना वहमाने कति दिनानि भवन्ति तथा तदुपधानद्वयात्कतिदिनेषु न्यूनेषूत्तार्यते इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् मूलविधिना तद्द्वये वहमाने दिनन्यूनाधिक्यं ज्ञातं नास्ति तथा तदुपधाने न्यूनदिनेषु महत्कारणे सपूर्ण तपसि जाते उत्तारयन्तो दृश्यन्ते परं दिनसंख्या ज्ञाता नास्तीति (४४१प्रश्न०) तथा कोऽप्युपधानचतुष्कमुद्वाह्य मालां परिदधाति तस्य समुद्देशानुज्ञावस्थायामवशिष्टोपधानयोर्नाम गृह्यते नवेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् षण्णामप्युपधानानां समुद्देशानुज्ञयोर्नाम गृह्यते द्वयोरुद्देशस्य च पुरतोऽपि भवने न दोष इति वृद्धसंप्रदायः (४१८ प्रश्न०) तथोपधानतपसि पूर्णे जाते शेषप्रवेदनेषु दिनवृद्धिर्भवति नवेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् उपधानशेषप्रवेदनेषु दिनवृद्धिर्भवति (४२६ प्रश्न०) तथोपधाने पात्रीपरावर्त्तनं शुद्ध्यति न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरम् तथाविधप्रकारेण तत्प्रख्यानं शुद्ध्यति (श्येन० ३ उल्ला० ४२८ प्रश्न०) तथोपधानवाचनाऽन्तर्गृहीतुं विस्मृता सा सायं क्रियाकरणानन्तरं गृह्यतेऽथवा द्वितीयदिने यदि द्वितीयदिने तदा स वासरः कस्यां वाचनायां गण्यते इति प्रश्नः । अत्रोत्तरं प्रातरुपधानवाचना ग्रहीतुं विस्मृता सा संध्यायां क्रियाकरणादर्वाग् गृह्यते तथाऽपि यदि स्मृता तदा द्वितीयेऽह्नि प्रवेदनादर्वाग् गृह्यते स वासरस्त्वग्रेतनवाचनामध्ये गण्यत इति । श्येन० ४ उल्ला० १२६ प्रश्न० ।

उवहाणपडिमा–उपधानप्रतिमा– स्त्री० उपधानं तपस्तद्विषया प्रतिमा । प्रतिमाभेदे, स्था० २ ठा० । तपोविषयेऽभिग्रहे, औ० ।

उवहाणवं–उपधानवत्–पुं० उपधानं तपस्तद्विद्यते यस्याऽसौ उपधानवान् । तपोनिष्टप्तदेहे, उपधीयते उपष्टभ्यते श्रुतमनेनेति उपधानम् । श्रुतविषयोपचारवति, सूत्र० १ श्रु०७ अ० । स्था० । उपधानमङ्गोपाङ्गादीनां सिद्धान्तानां पाठनाराधनार्थमाचाम्लोपवासनिर्विकृत्यादिलक्षणं तपोविशेषः स विद्यते यस्य स उपधानवान् । सिद्धान्ताराधनतपोयुक्ते, " वसे गुरुकुले णिच्चं, जोगवं उवहाणवं । पियंकारे पियंवाई, स सिक्खं लद्धुमरहई " उत्त० ११ अ० । सूत्र० ॥

उवहाणवीरिय–उपधानवीर्य्य–पुं० उपधानं तपस्तत् यथाशक्त्या वीर्य्यं यस्य स भवत्युपधानवीर्य्यः । सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । तपस्यनिगूहितबलवीर्य्ये, " धम्मट्ठी उवहाणवीरिए " सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उवहाणसुय–उपधानश्रुत–न० महावीरासेवितस्योपधानस्य तपसः प्रतिपादकं श्रुतं ग्रन्थः उपधानश्रुतम् । अष्टमे नवमे वा आचाराङ्गस्य ब्रह्मचर्य्याध्ययने, स्था० ९ ठा० । प्रश्न० । आव० । स० । अथोपधानश्रुतस्य प्रतिपाद्यं महावीरस्वामिकृतं तप उपदर्श्यते ।

अहासुयं वदिस्सामि जहा से समणे भगवं उट्ठाय संखाए
तंसि हेमंते अहुणा पव्वइए रीइत्था णो चेविमेण वत्थेण
पिहिस्सामि तंसि हेमंते से पारए आवकहाए एयं खु
आणुधम्मियं तस्स ॥ १ ॥

(अहासुयं वदिस्सामीत्यादि) आर्यः सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिने पृष्टत्वात् कथयति यथाश्रुतं यथासूत्रं वा वदिष्यामि तद्यथा असौ श्रमणो भगवान् वीरवर्द्धमानस्वाम्युत्थायोद्यतविहारं प्रतिपद्य सर्वालंकारं परित्यज्य पञ्चमुष्टिकं लोचं विधायैकेन देवदूष्येणाऽक्लिष्टेन युक्तः कृतसामायिकप्रतिज्ञः आविर्भूतमनःपर्यायज्ञानोऽष्टप्रकारकर्म्मक्षयार्थं तीर्थप्रवर्तनार्थं चोत्थाय संख्याय ज्ञात्वा तस्मिन् हेमन्ते मार्गशीर्षदशम्यां प्राचीनगामिन्यां छायायां प्रव्रज्याग्रहणसमनन्तरमेव रीयते स्म विजहार । तथा च क्षिप्रं कुण्डग्रामान्मुहूर्त्तशेषे दिवसे कूर्म्मारग्राममाप । तत्र च

भगवानित आरभ्य नानाविधाभिग्रहोपेतो घोरान् परीषहोपसर्गानभिसहमानो महासत्वतया म्लेच्छानप्युपशमं नयन् द्वादश वर्षाणि साधिकानि छद्मस्थो मौनव्रती तपश्चचार । अत्र च सामायिकारोपणसमनन्तरमेव सुरपतिना भगवदुपरि देवदूष्यवस्त्रं चिक्षिपे । तद्भगवताऽपि निः सङ्गाभिप्रायेणैव धर्मोपकरणमृते न धर्मोऽनुष्ठातुं मुमुक्षुभिरपरैः शक्यत इति कारणापेक्षया मध्यस्थवृत्तिना तथैवावधारितं न पुनस्तस्य तदुपभोगेच्छाऽस्तीत्येतद्दर्शयितुमाह "णो चेव इमेण" इत्यादिश्लोकः नचैवाहमनेन वस्त्रेण इन्द्रप्रक्षिप्तेनात्मानं पिधास्यामि स्थगयिष्यामि तस्मिन् हेमन्ते तद्वा वस्त्रं त्वक्त्राणं करिष्यामि लज्जाप्रच्छादनं वा विधास्यामि किम्भूतोऽसाविति दर्शयति । स भगवान् प्रतिज्ञायाः परीषहाणां संसारस्य वा पारं गच्छतीति पारगः कियन्तं कालमिति दर्शयति । यावत्कथं यावज्जीवमित्यर्थः किमर्थं पुनरसौ विभर्तीति चेद्दर्शयति खुरवधारणे स च भिन्नक्रमः । एतद्वस्त्राधारणं तस्य भगवतोऽनु पश्चात् धार्मिकमनुधार्म्मिकमेवेत्यपरैरपि तीर्थकृद्भिः समाचीर्णमित्यर्थस्तथा चागमः "सेवेमि ये अतीता जे य पडुप्पन्ना जे य आगमेस्सा अरहंता भगवन्तो जे य पव्वइंसु जे पव्वयंति जे य पव्वइस्संति सव्वे ते सोवहीधम्मो देसियव्वेत्ति" तथा भगवतः प्रव्रजतो ये दिव्या सुगन्धिपटवासा आसंस्तद्गन्धाकृष्टाश्च भ्रमरादयः समागत्य शरीरमुपतापयन्तीत्येतद्दर्शयितुमाह ।

चत्तारि साहिए मासे, बहवे पाणजाइया आगम्म ।
अभिरुज्झ कायं विहरिंसु, आरूसिया णं तत्थ हिंसंसु ।२।

" चत्तारि इत्यादि " श्लोकः चतुरः साधिकान्मासान्बहवः प्राणिजातयो भ्रमरादिकाः समागत्यारुह्य च कायं शरीरं विजन्हुः काये प्रविचारं चक्रुः । तथा मांसशोणितार्थतया आरुह्य तत्र कायं णमिति वाक्यालंकारे जिहिंसुः । इतश्चेतश्च विलुम्पन्ति स्मेत्यर्थः । कियन्मात्रं कालं तत् देवदूष्यं भगवति स्थितमित्येतद्दर्शयितुमाह ।

संवच्छरं साहियं मासं, जत्थ रिक्कासि वत्थगं भगवं ।
अचेल्ले तत्तो चाई, तं वोसज्ज वत्थमणगारे । ३ ।

संवत्सर इत्यादिकं रूपकं तदिन्द्रोपाहितं वस्त्रं संवत्सरमेकं साधिकञ्च मासं (जत्यरिक्कासित्ति) यत्र त्यक्तवान् भगवांस्तत् स्थितकल्प इति कृत्वा तावदूर्द्धं तद्वस्त्रत्यागात् त्यागी व्युत्सृज्य च तदनगारो भगवानचेलोऽभूदिति । तच्च सुवर्णवालुकानदीपूराहतकण्टकावलग्नं धिग्जातिना गृहीतमिति । किञ्च ।

अदु पोरिसिं तिरियभित्तिं, चक्खुमासज्ज अंतसो ज्झाति ।
अह चक्खु भीता सहिया, ते हंता हंता बहवे कंदिंसु ॥४॥

अथानन्तर्ये पुरुषप्रमाणा पौरुषी आत्मपरिमाणा वीथी तां गच्छन् ध्यायतीर्यासमितो गच्छति । तदेव चात्र ध्यानं यदीर्यासमितस्यागमनमिति भावः । किम्भूतां तां तिर्यग्भित्तिं शकटोद्धिपद्वदी संकुटामग्रतो विस्तीर्णामित्यर्थः । कथं ध्यायति चक्षुरासज्य चक्षुर्दत्त्वा अन्तर्मध्ये दत्तावधानो भूत्वेति । तं तथा दीयमानं दृष्ट्वा कदाचिदव्यक्तवयसः कुमारादय उपसर्गयेयुरिति दर्शयति । अथानन्तर्ये चक्षुः शब्दोऽत्र दर्शनपर्यायो दर्शनादेव भीता दर्शनभीताः सहिता मिलितास्ते बहवो डिम्भादयः पांसुमुष्ट्यादिभिर्हत्वा हत्वा चक्रन्दुः पश्यत यूयं नाम्ना मुण्डितस्तथाकाऽयं कुतोऽयं किमितो वाऽयमित्येवं हलबोलं चक्रुरिति । किञ्च ।

सयणेहिं विमिस्सेहिं, इत्थिओ से तत्थ परिन्नाय ।
सागारियं ण सेवेइ, ति से सयं पवेसिया ज्झाइ ॥ ५ ॥

शय्यन्ते येष्विति शयनानि वसतयः तेषु कुतश्चिन्निमित्तादिति मिश्रेषु गृहस्थतीर्थिकैस्तत्र व्यवस्थितः सन् यदि स्त्रीभिः प्रार्थ्यते ततस्ताः शुभमार्गार्गला इति ज्ञात्वा ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरन् सागारिकं मैथुनं न सेवते शून्येषु च भावमैथुनं न सेवते इत्येवं स भगवान् स्वयमात्मना वैराग्यमार्गायात्मानं प्रवेश्य धर्मध्यानं शुक्लध्यानं वा ध्यायति । तथा ।

जे केइ इमे अगारत्था, मीसीभावं पहाय सेज्झाति ।
पुट्ठो वि णाभिभासिंसु, गच्छति णाइवत्तती अंजु ॥६ ॥

ये केचन इमे अगारं गृहं तत्र तिष्ठन्तीत्यगारस्थाः गृहस्थास्तैर्मिश्रीभावमुपगतोऽपि द्रव्यतो भावतश्च तं मिश्रीभावं प्रहाय त्यक्त्वा स भगवान् धर्म्मध्यानं ध्यायति । तथा कुतश्चिन्निमित्तात् गृहस्थैः पृष्टो वा न वक्ति स्वकार्याय गच्छत्येव न तैरुक्तो मोक्षपथमतिवर्तते ध्यानं वा (अंजुत्ति) । ऋजुः ऋजोः संयमस्यानुष्ठानात् । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति "पुट्ठो व से अपुट्ठो वा णो अणुन्नाइयापावगं" कण्ठ्यम । किञ्च ॥

णो सुकरमेतमेगेसिं, णाभिभासे अभिवायमाणो ।
हतपुव्वो तत्थ दंडेहिं, लूसियपुव्वो अप्पपुन्नेहिं ॥ ७ ॥

नैतद्वक्ष्यमाणमुक्तं वा एकेषामन्येषां सुकरमेव नान्यैः प्राकृतपुरुषैः कर्तुमलम् । किं तत्तेन कृतमिति दर्शयति । अभिवादयता नाभिभाषते नाप्यनभिवादयद्भ्यः कुप्यति नापि प्रतिकूलोपसर्गैरन्यथाभावं याति दण्डैर्हतपूर्वस्तत्रानार्यदेशादौ पर्यटंस्तथा लूषितपूर्वो हिंसितपूर्वः केशलुञ्चनादिभिरपुण्यैरनार्यैः पापाचारैरिति । किञ्च ॥

फरसाइं दुतितिक्खाइं, अइयच्च मुणी परक्कममाणे ।
आघायणट्टगीयाइं, दंडजुज्झाइं मुट्ठिजुज्झाइं ॥ ८ ॥

परुषाणि कर्कशानि वा दुष्टानि तानि वा परैर्दुःखेन तितिक्ष्यन्त इति दुस्तितिक्षाणि तान्यतिगत्याविगणय्य मुनिर्भगवान्विदितजगत्स्वभावः पराक्रममाणः सम्यक् तितिक्षते तथा आख्यातानि च तानि नृत्तगीतानि च आख्यातनृत्तगीतानि तान्युद्दिश्य न कामुकं विदधाति नापि दण्डयुद्धमुष्टियुद्धान्याकर्ण्य विस्मयोत्फुल्ललोचन उद्धर्षितरोमकूपो भवति ।

गढिए मिहो कहासु, समयम्मि णायपुत्तो विसोगो ।
अदक्खु एताइ सो उरालाइं, गच्छति णायपुत्ते असरणाए ॥ ९ ॥

ग्रथितो वा बद्धो मिथोऽन्योन्यं कथासु स्वैरः कथासु समये वा कश्चिदवबद्धस्तं स्त्रीद्वयं वा परस्परकथायां गृद्धिमपेक्ष्य तस्मिन्नवसरे ज्ञातपुत्रो भगवान् विशोको विगतहर्षश्च तान् मिथः कथावबद्धान्मध्यस्थोऽद्राक्षीत् । एतान्यन्यानि वाऽनुकूलप्रतिकूलानि परीषहोपसर्गरूपाण्युदाराणि दुष्प्रधृष्याणि दुःखान्यस्मरन् गच्छति संयमानुष्ठाने पराक्रमते ज्ञाताः क्षत्रियास्तेषां पुत्रोऽपत्यं ज्ञातपुत्रः वीरवर्द्धमानस्वामी स भगवान्नितद्दुःस्मरणाय गच्छति पराक्रमत इति सम्बन्धः यदि वा शरणं गृहं नात्र शरणमस्तीत्यशरणः संयमस्तस्मै अशरणाय पराक्रमत इति । तथा हि किमत्र चित्रं यद्भगवानपरिमितबलपराक्रमः प्रतिज्ञामन्दरमारूढः पराक्रमते स भगवानप्रव्रजितोऽपि

प्रासुकाहारानुवर्त्यासीत् । श्रूयते च किल पञ्चत्वमुपगते मातापितरि समाप्तप्रतिज्ञोऽभूत् । ततः प्रविव्राजिषुः ज्ञातिभिरभिहितो यथा हि भगवन्मा कृथाः क्षतिक्षारावसेचनमित्येवमभिहितेन भगवताऽवधिना व्यज्ञायि यथा मय्यस्मिन्नवसरे प्रव्रजति सति बहवो नष्टचित्ता विगतासवश्च स्युरित्यवधार्य तानुवाच कियन्तं कालं पुनरत्र मया स्थातव्यमिति । त ऊचुः संवत्सरद्वयेनाऽस्माकं शोकापगमो भावीति भट्टारकोऽप्योमित्युवाच । किं त्वाऽऽहारादिकं मया स्वेच्छया कार्यं नेच्छाविघाताय भवद्भिरुपस्थातव्यं तैरपि यथाकथंचिदार्य ! तिष्ठत्विति तैः सर्वं तथैव प्रतिपेदे । ततो भगवांस्तद्वचनमनुवर्त्यात्मीयश्च निष्क्रमणावसरमवगम्य संसारासारतां विज्ञाय तीर्थप्रवर्तनायोद्यत इति दर्शयितुमाह ॥

अवि साहिए दुवे वासे, सीतोदगं अभुच्चा णिक्खंते ।
एगत्तगए पिहियच्चे, से अभिण्णायदंसणे संते ॥१०॥
पुढविं च आउकायं च, तेउकायं च वाउकायं च ।
पणगाइं बीयहरियाइं, तसकायं सव्वसो णच्चा ॥११॥
एयाइं संति पडिलेहे, चित्तमत्ताइं से अभिण्णाय ।
परिवज्जियाण विहरित्था, इति संखाय से महावीरे ॥१२॥

अपि साधिके द्वे वर्षे शीतोदकमभुक्त्वा अनभ्यवहृत्यापीत्वेत्यर्थः अपरा अपि पादधावनादिकाः प्रासुकेनैव प्रकृत्या ततो निष्क्रान्तो यथा च प्राणातिपातं परिहृतवानेवं शेषव्रतान्यपि पालितवानिति । तथा एकत्वमिति तत एकत्वभावनाभावितान्तःकरणः पिहिता स्थगितार्चा क्रोधज्वाला येन स तथा । यदि वा पिहितार्चो गुप्ततनुः स भगवांश्छद्मस्थकालेऽभिज्ञातदर्शनः सम्यक्त्वभावतया भावितः शान्त इन्द्रियनोइन्द्रियैः स एवंभूतो भगवान् गृहवासेऽपि सावद्यारम्भत्यागी किं पुनः प्रव्रज्यायामिति दर्शयितुमाह " पुढविं च इत्यादि एयाइं इत्यादि " श्लोकद्वयस्याप्ययमर्थः । एतानि पृथिव्यादीनि चित्तमन्त्यभिज्ञाय तदारम्भं परिवर्ज्य विहरति स्म क्रियाकारकसंबन्धस्तत्र पृथ्वीसूक्ष्मबादरभेदेन द्विधा सूक्ष्मा सर्वगा बादराऽपि श्लक्ष्णकठिनभेदेन द्विधैव । तत्र श्लक्ष्णा शुक्लादिपञ्चवर्णा कठिना तु पृथिवी शर्करावालुकाषट्त्रिंशद्भेदा शस्त्रपरिज्ञानुसारेण द्रष्टव्या । अप्कायोऽपि सूक्ष्मबादरभेदात् द्विधा । तत्र सूक्ष्मः सर्वगो बादरस्तु शुद्धोदकादिभेदेन पञ्चधा । तेजःकायोऽपि पूर्ववन्नवरं बादरोऽङ्गारादि पञ्चधा । वायुरपि तथैव नवरं बादर उत्कालिकादिभेदेन पञ्चधा । वनस्पतिरपि सूक्ष्मबादरभेदेन द्विधा । तत्र सूक्ष्मः सर्वगो बादरोऽप्यग्रमूलस्कन्धपर्वबीजसंमूर्च्छनभेदात्सामान्यतः षोढा पुनर्द्विधा प्रत्येकः साधारणश्च । तत्र प्रत्येको वृक्षगुच्छादिभेदात् द्वादशधा साधारणस्त्वनेकविध इति । स एवं भेदभिन्नोऽपि वनस्पतिः सूक्ष्मस्य सर्वगतत्वादतीन्द्रियत्वाच्च तद्व्युदासेन बादरो भेदत्वेन संगृहीतस्तद्यथा पनकग्रहणेन बीजाङ्कुरभावरहितस्य पनकादेरुल्यादिविशेषापन्नस्य ग्रहणं बीजग्रहणेन त्वग्रबीजादेरुपादानं हरितशब्देन शेषस्येत्येतानि पृथिव्यादीनि भूतानि सन्ति विद्यन्त इत्येवं प्रत्युपेक्ष्य तथा (चित्तमंति) सचित्तान्यभिज्ञाय ज्ञात्वा इत्येतत्संख्ययाऽवगम्य स भगवान्महावीरस्तदारम्भं परिवर्ज्य विहृतवानिति पृथिवीकायादीनां जन्तूनां त्रसस्थावरत्वेन भेदमुपदर्श्य सांप्रतमपरस्परतोऽनुगमनमप्यस्तीत्येतद्दर्शयितुमाह ॥

अदु थावरा य तसत्ताए, तसजीवा य थावरत्ताए ।
अदु वा सव्वजोणिया सत्ता, कम्मणा कप्पिया पुढोवाला १३
भगवं च एवमन्नेसिं, सोवहिए हु लुप्पती बाले ।
कम्मं च सव्वसो णच्चा, तं पडियाइक्खपावगं भगवं ॥१४॥
दुविहं समेच्च मेहावी, किरियमक्खायमणेलिसं णाणी ।
आयाण सो य मतिवा य, सो यं जोगं च सव्वसो णच्चा ॥१५॥

अथानन्तर्ये स्थावराःपृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयःते त्रसतया द्वीन्द्रियादितया विपरिणमन्ते कर्मवशाद्गच्छन्ति चशब्द उत्तरापेक्षया समुच्चयार्थस्तथा त्रसजीवाश्च कृम्यादयः स्थावरतया पृथिव्यादित्वेन कर्मनिघ्नाः समुत्पद्यन्ते । तथा चान्यत्राप्युक्तम् "अयणं भंते ! जीवे पुढविकाइयत्ताए उववन्नपुव्वे हंता गोयमा ! असइं अदु वा अणंतखुत्तो जाव वणपुव्वेति" अथवा सर्वा योनय उत्पत्तिस्थानानि येषां सत्वानां ते सर्वयोनिकाः सत्वाःसर्वगतिभाजस्ते च बाला रागद्वेषाकलिताः स्वकृतेन कर्मणा पृथक्तया सर्वयोनिमुक्तेन च कल्पिता व्यवस्थापिता इति । तथा चोक्तं-" णत्थि किर सो पएसो लोए वालग्गकोडिमेत्तो वि । जम्मणमरणाबाहाणेगसो जत्थ णवि पत्ता" अपिच । रङ्गभूमिर्न सा काचिच्छुद्धा जगति विद्यते । विचित्रैः कर्मनेपथ्यैर्यत्र सत्वैर्न नाटित " मित्यादि । किञ्च (भगवं च इत्यादि) भगवांश्च वीरवर्द्धमानस्वाम्येवमवगम्य ज्ञातवान् सह उपधिना वर्त्तत इति सोपधिकः द्रव्यभावोपधियुक्तः हुरवधारणे लुप्यत एव कर्मणः क्लेशमनुभवत्येवाज्ञो बाल इति । यदि वा हुर्हेतौ यस्मात् सोपधिकः कर्मणा लुप्यते बालस्तस्मात्कर्म सर्वशो ज्ञात्वा तत्कर्मप्रत्याख्यातवां स्तदुपादानं च पापकर्मानुष्ठानं भगवान् वर्द्धमानस्वामीति । किञ्च(दुविहं इत्यादि)द्वे द्विधे प्रकारावस्येति द्विविधं किं तत्कर्म तच्चेर्याप्रत्ययं सांपरायिकञ्च तद् द्विविधमपि समेत्य ज्ञात्वा मेधावी सर्वभावज्ञः क्रियां संयमानुष्ठानरूपां कर्मोच्छेत्रीमनीदृशीमनन्यसदृशीमाख्यातवान् किम्भूतो ज्ञानी केवलज्ञानवानित्यर्थः । किं वा परमाख्यातवानिति दर्शयति आदीयते कर्मानेनेत्यादानं दुष्प्रणिहितमिन्द्रियमादानञ्च श्रोतश्च आदानश्रोतस्तज्ज्ञात्वा तथाऽतिपातश्रोतश्चोपलक्षणार्थत्वादस्य मृषावादादिकमपि ज्ञात्वा तथा योगञ्च मनोवाक्कायलक्षणं दुष्प्रणिहितं सर्वशः सर्वप्रकारैःकर्मबन्धायेति ज्ञात्वा श्रोतःक्रियासंयमलक्षणमाख्यातवानिति संबन्धः।किञ्च।

अतिवातियं अणाउट्टिं, सत्तमणेसिं अकरणयाए ।
जस्सित्थि उ परिण्णाया, सव्वकम्मावहा उ से अदक्खु।१६।

आकुट्टिर्हिंसा न आकुट्टिरनाकुट्टिरहिंसेत्यर्थः । किम्भूतामतिक्रान्तां पातकादतिपातका निर्दोषा तामाश्रित्य स्वतोऽन्येषां वा करणतया व्यापारतया प्रवृत्त इति । तथा यस्याः स्त्रियाः स्वरूपतस्तद्विपाकतश्च परिज्ञाता भवन्ति । सर्वे कर्मावहन्तीति सर्वकर्मावहाः सर्वपापोपादानभूताः स एवाद्राक्षीत्स एव यथाऽवस्थितं संसारस्वभावं ज्ञातवान् । एतदुक्तं भवति । स्त्रीस्वभावपरिज्ञानेन तत्परिहारेण च स भगवान् परमार्थदर्श्यभूदिति । मूलगुणानाख्यायोत्तरगुणप्रचिकटयिषयाह ॥

अहागडं ण से सेवे, सव्वसो कम्मुणा अदक्खू ।
यं किंचि पावगं भगवं, तं अकुव्वं वियडं भुञ्जित्था ।१७।

यथा येन प्रकारेण पृष्ठाऽपृष्ठा वा कृतं यथाकृतमाधाकर्मादिनाऽसौ सेवते किमिति । यतः सर्वैः प्रकारैस्तदासेवनेन कर्मणाऽष्टप्रकारेण बन्धमद्राक्षीत् दृष्टवानन्यदप्येवं जातीयकं न.

सेवते इति दर्शयति । यत्किञ्चित्पापकं पापोपादानकारणं तद्भगवानकुर्वन्विकटं प्रासुकमभुङ्क्त उपभुक्तवान् । किञ्च

णो सेवती य परवत्थं, परपाए वि से ण भुंजित्था ।
परिवज्जियाण उ माणं, गच्छति संखडिं असरणाए १८॥

नासेवते च नोपभुङ्क्ते च परवस्त्रं प्रधानं वस्त्रं परस्य वा वस्त्रं परवस्त्रं नासेवते । तथा परपात्रेऽप्यसौ नो भुङ्क्ते तथा परिव्रज्यापमानमवगणय्य गच्छत्यसावाहाराय संखण्ड्यन्ते प्राणिनोऽस्यामिति संखण्डिस्तामाहारपाकस्थानभूतामशरणाय शरणमनालम्बमानोऽदीनमनस्ककल्प इति कृत्वा परीषहविजयार्थं गच्छतीति । किञ्च

मायण्णे असणपाणस्स, णाणुगिद्धे रसेसु अपडिण्णे ।
अत्थिं पि णोपमज्जिज्जा, णो वि कंडूयए मुणी गायं।१९।

आहारस्य मात्रां जानातीति मात्रज्ञः कस्याश्यत इत्यशनं शाल्योदनादि पीयत इति पानं द्राक्षापानकादि तस्य च । तथा नानुगृद्धो रसेषु विकृतिषु भगवतो हि गृहस्थभावेऽपि रसेषु गृद्धिर्नासीत् । किं पुनः प्रव्रजितस्येति । तथा रसेष्वेव ग्रहणं प्रत्यप्रतिज्ञो यथा मयाऽद्य सिंहकेसरामोदका एव ग्राह्या इत्येवंरूपप्रतिज्ञारहितोऽन्यत्र कुल्माषादौ सप्रतिज्ञ एव । तथा अक्ष्यपि रजःकणकाद्यपनयनाय नो प्रमार्ज्जयेन्नापि च गात्रं मुनिरसौ कण्डूयते काष्ठादिना गात्रस्य कण्डूत्यपनोदं न विधत्त इति । किञ्च ।

अप्पं तिरियं पेहाए, अप्पं पिट्ठउ पेहाए ।
अप्पं बुइए पडिभाणी, पंथपेही चरेजते माणे ॥ २० ॥

अल्पशब्दोऽभावे वर्त्तते अल्पं तिर्यक् तिरश्चीनं गच्छन् प्रेक्षते तथाऽल्पं पृष्ठतः स्थित्वोत्प्रेक्षते तथा मार्गादिः केनचित्पृष्टः सन्नसाधुप्रतिभाषी सन्नल्पं ब्रूते मौनेन गच्छत्येव केवलमिति दर्शयति पथिप्रेक्षी चरेद्गच्छेद्यतमानः प्राणिविषये यत्नवानिति । किञ्च

सिसरंसि अद्धपडिवन्ने, तं वोसिरिज्ज वत्थमणगारे ।
पसारेत्तु बाहुं परक्कमे, णो अवलंबियाण खंधंसि ॥ २१ ॥

अर्द्धप्रतिपन्ने शिशिरे सति तद्देवदूष्यवस्त्रं व्युत्सृज्यानगारो भगवान् प्रसार्य बाहुं पराक्रमते । न तु पुनः शीतार्दितः सन् संकोचयति नापि स्कन्धो वलं व्यतितिष्ठतीति । सांप्रतमुपसंजिहीर्षुराह ॥

एस विही अणुक्कंते, माहणेण मइमया ।
बहुसो अपडिण्णेण, भगवता एवं रीयंति त्ति बेमि ॥

एष चर्याविधिरनन्तरोक्तोऽन्वाक्रान्तोऽनुचीर्णः (माहणेत्ति) श्रीवर्द्धमानस्वामिना मतिमता विदितवेद्येन बहुशोऽनेकप्रकारमप्रतिज्ञेनानिदानेन भगवता ऐश्वर्यादिगुणोपेतेन एवमनेन यथा भगवदनुचीर्णेनान्ये मुमुक्षवोऽशेषकर्मक्षयाय साधवो रीयन्ते गच्छन्तीति । इत्यधिकारपरिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववदुपधानश्रुताध्ययनस्य प्रथमोद्देशक इति उक्तः प्रथमोद्देशकः । सांप्रतं द्वितीय आरभ्यते । अस्य चायमभिसंबन्ध इहानन्तरोद्देशके भगवतश्चर्याऽभिहिता । तत्र चावश्यं कदाचिद्यथाऽवसरया भाव्यमतस्तत्प्रतिपादनायायमुद्देशकः प्रतन्यते इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम् ॥

चरियासणाइं सेज्जाओ, एगतियाओ ज्ज ओभइत्ताओ ।
आइक्खताइं सयणासणाइं, जाइं सेवित्थ से महावीरे ॥

चर्यायामवश्यंभावितया यानि शय्यासनान्यभिहितानि सामर्थ्यायातानि शयनासनानि शय्याफलकादीन्याचचक्षे सुधर्मस्वामी जम्बूनाम्नाऽभिहितो यानि सेवितवान्महावीरो वर्द्धमानस्वामीत्ययञ्च श्लोकश्चिरन्तनटीकाकारेण न व्याख्यातः । तत्र किं सुगमत्वादुताभावात् सूत्रपुस्तकेषु तु दृश्यते तदभिप्रायं च वयं न विद्म इति प्रश्नवति प्रतिवचनमाह (आवेसण इत्यादि) भगवतो ह्याहाराभिग्रहवत्प्रतिमाव्यतिरेकेण प्रायशो न शय्याऽभिग्रह आसीत् नवरं यत्रैव चरमपौरुषी भवति तत्रैवानुज्ञाप्य स्थितवान् । तद्दर्शयति ॥

आवेसणसभापवासु, पणियसालासु एगया वासो ।
अदुवा पलियट्ठाणेसु, पलालपुंजेसु एगदा वासो ॥२ ॥

आ समन्ताद्विशन्ति यत्र तदावेशनं शून्यगृहं सभा नाम ग्रामनगरादीनां तद्वासिलोकाच्छायिकार्थमागन्तुकशयनार्थं च कुड्याद्याकृतिः क्रियते । प्रपा उदकस्थानम् आवेशनं च सभा च प्रपा चेत्यावेशनसभाप्रपास्तासु । तथा पण्यशालासु हट्टेषु एकदा कदाचिद्वासो भगवतोऽथवा (पालियंति) कर्म्म तस्य स्थानं कर्म्मस्थानम् । अयस्कारवर्द्धकिकुड्यादिकम् । तथा पलालपुञ्जेषु मञ्चोपरिव्यवस्थितेष्वधो न पुनस्तेष्वधः सुषिरत्वादेति । किञ्च ॥

आगंतारे आरा-मागारे णगरे वि एगदा वासो ।
सुमसाणे सुण्णगारे वा, रुक्खमूले वि एगदा वासो ॥ ३॥

प्रसङ्गायाता आगत्य वा यत्र तिष्ठति तदागन्तारं तत्पुनर्ग्रामान्नगराद्बहिःस्थानं तत्र यथा आरामे आगारं गृहमारामागारं तत्र वा तथा नगरे वा एकदा वासस्तथा श्मशाने शून्यागारे वा आवेशनशून्यागारयोर्भेदः स कुड्याकुड्यकृतो वृक्षमूले वा एकदा वासः किञ्च ॥

एतेहिं मुणी सयणेहिं, समणे आसि पतेरसवासे ।
राइंदियं पि जयमाणे, अप्पमत्ते समाहिए ज्झाति ॥४॥

एतेषु पूर्वोक्तेषु शयनेषु वसतिषु स मुनिर्जगत्त्रयवेत्ता ऋतुबद्धे वर्षासु वा श्रमणस्तपस्युद्युक्तः समना वासीन्निश्चलमना इत्यर्थः । कियन्तं कालं यावादिति दर्शयति (पतेरसवासेत्ति) प्रकर्षेण त्रयोदश वर्ष यावत्समस्तं रात्रिन्दिवमपि यतमानः संयमानुष्ठान उद्युक्तवांस्तथा अप्रमत्तो निद्रादिप्रमादरहितविश्रोतसिकारहितो धर्म्मध्यानं शुक्लध्यानं वा ध्यायतीति । किञ्च ।

णिद्दं पि णो पगामाए, सेवइ य भगवं उट्ठाए ।
जग्गावति य अप्पाणं, इसिं सातिय अपडिण्णे ॥ ५ ॥

निद्रामप्यसावपरप्रमादरहितो न प्रकामतः सेवते तथा च किल भगवतो द्वादशसु संवत्सरेषु मध्येऽस्थिकग्रामे व्यन्तरोपसर्गान्ते कायोत्सर्गव्यवस्थितस्यैवान्तर्मुहूर्त्तं यावत् स्वप्नदर्शनाभ्यासितः सकृन्निद्राप्रमाद आसीत्ततोऽपि चोत्थायात्मानं जागरयति कुशलानुष्ठाने प्रवर्तयति । यत्रापीषच्छय्यासीत्तत्राप्यप्रतिज्ञः प्रतिज्ञारहितो न तत्रापि स्वापाभ्युपगमपूर्वकं शयीत इत्यर्थः । किञ्च ।

संबुज्झमाणे पुणरवि, आसंसु भगवं उट्ठाए ।
णिक्खम्म एगया राओ, बहिं चंकमित्ता मुहुत्तगं ॥६॥

स मुनिर्निद्राप्रमादाद्युत्थितचित्तः संबुध्यमानः संसारपातायायं प्रमाद इत्येवमवगच्छन् पुनरप्रमत्तो भगवान् संयमोत्थानेनोत्थाय यदि तत्रान्तर्व्यवस्थितस्य कुतश्चिन्निद्राप्रमादः स्यात् तत-

स्तस्मान्निष्क्रम्यैकदा शीतकालराज्यादौ बहिश्चङ्क्रम्य मुहूर्त्तमात्रं निद्राप्रमादापनयनार्थं ध्याने स्थितवानिति । किञ्च ।

सयणेहिं तस्सुवस्सग्गा, भीमा आसी अणेगरूवा ।
संसप्पगा य जे पाणा, अदुवा पक्खिणो उवचरंति॥७॥

शय्यते स्थीयते उत्कुटुकासनादिभिर्येष्विति शयनान्याश्रयस्थानानि तेषु तैर्वा तस्य भगवत उपसर्गा भीमा भयानका आसन्ननेकरूपाश्च शीतोष्णादिरूपतया अनुकूलप्रतिकूलरूपतया वा । तथा संसर्पन्तीति संसर्पकाः शून्यगृहादावहिनकुलादयो ये प्राणिन उपचरन्त्युप सामीप्येन मांसादिकमश्नन्त्यथवा श्मशानादौ पक्षिणो गृध्रादय उपचरन्तीति वर्त्तते । किञ्च ।

अदुवा कुचरा उवचरंति, गामरक्खा य सत्ति हत्था य ।
अदु गामिया उवसग्गा, इत्थी एगतिया पुरिसो वा ॥८॥

अथानन्तरं कुत्सितं चरन्तीति कुचराश्चौरपारदारिकादयस्ते च क्वचिच्छून्यगृहादावुपचरन्त्युपसर्गयन्ति । तथा ग्रामरक्षकादयश्च त्रिकचत्वारादिव्यवस्थितं शक्तिकुन्तादिहस्ता उपचरन्तीति । अथ ग्रामैका ग्रामधर्म्माश्रिता उपसर्गा एकाकिनः स्युस्तथाहि काचित्स्त्री रूपदर्शनाध्युपपन्ना उपसर्गयेत्पुरुषो वेति । किञ्च ॥

इहलोइयाइं परलोइयाइं, भीमाइं अणेगरूवाइं ।
अविसुब्भिदुब्भिगंधाइं, सद्दाइं अणेगरूवाइं ॥ ६ ॥
अहियासए सयासमिते, फासाइं विरूवरूवाइं ।
अरतिं रतिं अभिभूय, रीयति माहणे अबहुवाई ॥१०॥

इह लोके भवा ऐहिलौकिका मनुष्यकृताः के ते स्पर्शा दुःखविशेषा दिव्यास्तैरश्चाश्च पारलौकिकास्तानुपसर्गापादितान् दुःखविशेषानध्यासयत्यधिसहते । यदि वा इहैव जन्मनि ये दुःखयन्ति दण्डप्रहारादयःप्रतिकूलोपसर्गास्त ऐहलौकिकास्त द्विपर्ययाश्च पारलौकिका भीमा भयानका अनेकरूपा नानाप्रकारास्तानेव दर्शयति सुरभिगन्धयः स्रक्चन्दनादयो दुर्गन्धाः कुथितकलेवरादयस्तथा शब्दाश्चानेकरूपा वीणावेणुमृदङ्गादिजनितास्तथा । क्रमेलकारटिताद्युत्थापितास्तांश्चाविकृतमना अध्यासयत्यधिसहते। सदा सर्वकालं सम्यगितः समितः पञ्चभिर्युक्तस्तथा स्पर्शान् दुःखविशेषानरतिं संयमे रतिं चोपभोगाभिष्वङ्गे अभिभूय तिरस्कृत्य रीयते संयमानुष्ठाने व्रजति (माहणत्ति) पूर्ववत् । तथोभयभाषी एकद्वित्र्याकरणं क्वचिन्निमित्ते कृतवानिति भावः । किञ्च ॥

स जणेहिं तत्थ पुच्छिंसु, एगचरा वि एगदाराओ ।
अव्वाहिते कसाइच्छा, पेहमाणे समाहिं अपडिसे॥११॥

स भगवानर्द्धत्रयोदशपक्षाधिकाः समा एकाकी विचरंस्तत्र शून्यगृहादौ व्यवस्थितः सन् जनैर्लोकैः पृष्टस्तद्यथा को भगवान् किमत्र स्थितः इत्येवं पृष्टोऽपि तूष्णींभावमभजत । तथा उपपत्त्याद्या अपि एकचरा एकाकिन एकदा कदाचिद्रात्राववहि था एमच्छुरव्याकृते च भगवता कषायितास्ततोऽज्ञानावृतदृष्टयो दण्डमुष्ट्यादिना ताडनतोऽनार्यत्वमाचरन्ति भगवांस्तु समाधिं प्रेक्षमाणो धर्म्मध्यानोपगतचित्तः सन् सम्यक् तितिक्षते । किंभूतोऽप्रतिज्ञो नास्य वैरनिर्यातनप्रतिज्ञा विद्यत इत्यप्रतिज्ञः । कथं ते पप्रच्छुरिति दर्शयितुमाह ॥

अयमंतरंसि को एत्थं, अहमंसो ति भिक्खु आहट्टु ।
अयमुत्तमे से धम्मे, तुसिणीए सकसाइए झाति॥१२॥

अयमन्तर्म्मध्ये कोऽत्र व्यवस्थित एवं सङ्केतागता दुश्चारिणः पृच्छन्ति कर्मकरादयो वा तत्र नित्यवासिनो दुष्प्रणिहितमानसाः पृच्छन्ति तत्र चैवं पृच्छतामेषां भगवांस्तूष्णींभावमेव भजते । कचिद्वहुतरदोषापनयनाय जल्पत्यपि कथमिति दर्शयति । अहं भिक्षुरस्मीत्येवमुक्ते यदि तेऽवधीरयन्ति ततस्तिष्ठत्येवाभिप्रेतार्थव्याघातात्कषायिता महान्त्याः । सांप्रतंक्षितया एवं ब्रूयुर्यथा तूर्ष्णमस्मात् स्थानान्निर्गच्छ ततो भगवानपीयत्ताऽवग्रह इति कृत्वा निर्गच्छत्येव भगवान् किन्तु सोऽयमुत्तमप्रधानो धर्म्म आचार इति कृत्वा सकषायितेति तस्मिन् गृहस्थे तूर्ष्णीभावव्यवस्थिते यद्भविष्यतया ध्यायत्येव न ध्यानात् प्रच्यवते । किञ्च

जं सिप्पेगे पवेवंति, सिसिरे मारुए पवायंते ।
तं सिप्पेगे अणागारा, हिमवाए णिवायमेसंति ॥ १३ ॥

यस्मिन् शिशिरादावप्येके त्वत्राणाभावतया प्रवेपन्ते दन्तवीणादिसमन्विताः कम्पन्ते यदि वा प्रवेदयन्ति शीतजनितं दुःखस्पर्शमनुभवन्ति आर्तध्यानवशगा भवन्तीत्यर्थः । तस्मिंश्च शिशिरे हिमकणिनि मारुते च प्रवाति सत्येके न सर्वेऽनगारास्तीर्थिकप्रव्रजिता हिमवाते सति शीतपीडितास्तदपनोदाय पावकं प्रज्वालयन्त्यङ्गारशकटिकामन्वेषयन्ति प्रावरिकं याचन्ते । यदि वाऽनगारा इति पार्श्वनाथप्रव्रजिता गच्छवासिन एव शीतार्दिता निवातमेषयन्ति घंघशालादिवसतीर्वातायनादिरहिताः प्रार्थयन्ति । किञ्च ।

संघाडिओ पविसिस्सामो, एहा य समादहमाणा ।
पिहितावासक्खामो, अतिदुक्खहिमगसंफासा ॥ १४ ॥

इह संघाटीशब्देन शीतापनोदक्षमं कल्पद्वयं त्रयं वा गृह्यते ताः सङ्घाटीः शीतार्दिता वयं प्रवेक्ष्याम एवं शीतार्दिता अनगारा अपि विदधति तीर्थिकप्रव्रजिताः । तथा समिधः काष्ठानीति यावदेताश्च समादहन्तः शीतस्पर्शं सोढुं शक्ष्यामस्तथा सङ्घाट्या वाऽभिहिताः स्थगिताः कम्बलाद्यावृतशरीरा इति । किमर्थमेतत्कुर्वन्तीति दर्शयति । यतो अतिदुःखमेतदतिदुःसहमेतद्भूत हिमसंस्पर्शाः शीतस्पर्शवेदना दुःखेन सह्यन्त इति यावत् । तदेवम्भूते शिशिरे यथोक्तानुष्ठानवत्सु वा स्वयूथ्यान्तरेष्वनगारेषु यद्भगवान् व्यधात्तद्दर्शयितुमाह ॥

तंसि भगवं अप्पडिण्णे, अधो वियडे अहियासए ।
दविए णिक्खम्म एग-दारा उ वा एति भगवं समियाए॥१५॥

तस्मिन्नेवंभूते शिशिरे हिमवाते शीतस्पर्शे च सर्वंकषे भगवानैश्वर्यादिगुणोपेतस्तं शीतस्पर्शमध्यासयत्यधिसहते । किंभूतोऽसावप्रतिज्ञो न विद्यते निवातवसतिप्रार्थनादिका प्रतिज्ञा यस्य स तथा काध्यासयत्यधो विकटे अधः कुड्यादिरहिते उपरिऽप्युपरि तदभावे चेति पुनरपि विशिनष्टि रागद्वेषविरहाद् द्रव्यभूतः कर्म्मग्रन्थिद्रावणाद्वा द्रवः संयमः स विद्यते यस्यासौ द्रविकः स च तथाऽध्यासयत् यथाऽत्यन्तं शीतेन वाध्यते ततस्तस्मात्स्थानान्निष्क्रम्य बहिरेकदा रात्रौ मुहूर्त्तमात्रं स्थित्वा पुनः प्रविश्य स भगवान् समितया सम्यग्वा समतया वा व्यवस्थितस्तं शीतस्पर्शं रासनदृष्टान्तेन सोढुं शक्त इत्यधिसहत इति । एतदेवोद्देशकार्थमुपसञ्जिहीर्षुराह ।

एस विही अणुक्कंतो, माहणेणं मईमया ।
बहुसो अप्पडिण्णेणं, भगवया एवं रीयंते त्तिबेमि॥१६॥

एस विही इत्याद्यनन्तरोद्देशकवन्नेयमिति इति ब्रवीमीतिशब्दः पूर्ववदुपधानश्रुतस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः । उक्तो द्वितीयोद्देशकः । सांप्रतं तृतीय आरभ्यते । अस्य चायमभिसंबन्ध इहानन्तरोद्देशके भगवतः शय्याः प्रतिपादितास्तासु व्यवस्थितेन ये यथोपसर्गाः परीषहाश्च सोढास्तत्प्रतिपादनार्थमिदमुपक्रम्यते । इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम् ।

तणफासे सीयफासे य, तेउफासे य दंसमसगे य ।
अहियासए समिए, फासाइं विरूवरूवाइं ॥ १ ॥

तृणानां कुशादीनां स्पर्शास्तृणस्पर्शास्तथा शीतस्पर्शा उष्णस्पर्शाश्चातपनादिकाले आसन् । यदि वा गच्छतः किल भगवतस्तेजःकाय एवासीत्तथा दंशमशकादयश्च एतांस्तृणस्पर्शादिविरूपान्नानाभूतान् भगवानध्यासयति सम्यगितः सम्यग्भावं गतः समितिभिः समितो वेति । किञ्च ।

अह दुच्चरलाढचारी, वज्जभूमिं च सुब्भभूमिं च ।
पंतं सेज्जं सेविंसु, आसणगाइं चेव पंताइं ॥ २ ॥

अथानन्तर्ये दुःखेन चर्यतेऽस्मिन्निति दुश्चरः स चासौ लाढश्च जनपदविशेषो दुश्चरलाढस्तं चीर्णवान्विहृतवान् । स च द्विरूपो वज्रभूमिः शुभ्रभूमिः इत्यभ्रादिरूपमपि विहृतवांस्तत्र च प्रान्तां शय्यां वसतिं शून्यगृहादिकामनेकोपद्रवोपद्रुतां सेवितवांस्तथा प्रान्तानि वासनानि पांशूत्करशर्करालोष्ठाद्युपचितानि काष्ठानि च दुर्घटितान्यासेवितवानिति । किञ्च ।

लाढेहिं तस्सुवसग्गा, बहवे जाणवया लूसिंसु ।
अह लुक्खदेसिए भत्ते, कुक्करा तत्थ हिंसिंसु णिवतिंसु ॥ ३ ॥

लाढा नाम जनपदविशेषास्तेषु च द्विरूपेष्वपि लाढेषु तस्य भगवतो बहव उपसर्गाःप्रायशः प्रतिकूला आक्रोशाश्च भक्षणादयश्च आसंस्तानेव दर्शयति जनपदे भवा जानपदा अनार्यचारिणो लोकास्ते भगवन्तं लूषितवन्तो दन्तभक्षणोल्मुकदण्डप्रहारादिभिर्जिहिंसुः । अथ शब्दोऽपि शब्दार्थे स चैवं द्रष्टव्यो भक्तमपि तत्र रूक्षदेश्यं रूक्षकल्पमन्तप्रान्तमिति यावत्ते चानार्यतया प्रकृतिक्रोधनाः कार्पासाद्यभावत्वाच्च तृणप्रावरणाः सन्तो भगवति विरूपमाचरन्ति । तथा तत्र कुक्कुराः श्वानस्ते जिहिंसुरुपरि निपेतुरिति । किञ्च ॥

अप्पे जणे णिवारेइ, लूसणए सुणए दंसमाणे ।
छुछु करिंति आहंतुं, समणं कुक्करा दसंतु त्ति ॥ ४ ॥

अल्पः स्तोकः स जनो यदि परं सहस्राणामेको यदि वा नास्त्येवासाविति यस्तान् शुनो लूषकान् दशतो निवारयति निषेधयत्यपि तु दण्डप्रहारादिभिर्भगवन्तं हत्वा तत्प्रेरणायासीत् छु छु कुर्वन्ति कथं नु नामैनं श्रमणं कुक्कराःश्वानो दशन्तु भक्षयन्तु तत्र चैवंविधे जनपदे भगवान् षण्मासावधि कालं स्थितवानिति किञ्च ।

एलिक्खए जणे भुज्जो, बहवे वज्जभूमिं फरुसा ।
लट्ठिं गहाय णालीयं, समणा तत्थ एवं विहरिंसु ॥ ५ ॥

ईदृक्षः पूर्वोक्तस्वभावो यत्र जनस्तं तथाभूतं जनपदं भगवान् भूयः पौनःपुन्येन विहृतवांस्तस्यां च वज्रभूमौ बहवो जनाः पुरुषाशिनो रूक्षाशितया च प्रकृतिक्रोधनास्ततो यतिरूपमुपलभ्य कदर्थयन्ति ततस्तत्रान्ये श्रमणाः शाक्यादयो यष्टिं देहप्रमाणां चतुरङ्गुलाधिकप्रमाणां वा नालिकां गृहीत्वा श्वादिनिषेधनाय विजहुरिति । किञ्च ॥

एवं तत्थ विहरंता, पुट्ठपुव्वा अहेसि सुणएहिं ।
संलुंचमाणा सुणएहिं, दुचराणि तत्थ लाढेहिं ॥ ६ ॥

यष्ट्यादिकया सामग्र्या श्रमणा विहरन्तः स्पृष्टपूर्वा आरब्धपूर्वाः श्वभिरासंलुच्यमाना इतश्चेतश्च भक्ष्यमाणाः श्वभिरासन् दुर्निवारत्वात्तेषां तत्र तेषु लाढेष्वार्यलोकानां दुःखेन चर्यन्त इति दुश्चारान् ग्रामादीनिति । तदेवं भूतेष्वपि लाढेषु कथं भगवान् विहृतवानिति दर्शयितुमाह ।

णिहाय दंडं पाणेहिं तं, कायं वोसज्ज मणगारे ।
अह गामकंटए भगवं, ते हियासए अभिसमेच्च ॥ ७ ॥

प्राणिषु यो दण्डनादण्डो मनोवाक्कायादिस्तं भगवान्निधाय त्यक्त्वा तथा तच्छरीरमप्यनगारो व्युत्सृज्याथ ग्रामकण्टकान्नीचजनरूक्षालापानपि भगवांस्तां सम्यक्करणतया निर्जरामभिसमेत्य ज्ञात्वाऽध्यासयत्यधिसहते कथमधिसहत इति दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह ।

णाओ संगामसीसे वा, पारए तत्थ से महावीरे ।
एवं पि तत्थ लाढेहिं, अलद्धपुव्वो वि एगदा गामे ॥ ८ ॥

नागो हस्ती यथाऽसौ संग्राममूर्द्धनि परानीकं जित्वा तत्पारगो भवत्येवं भगवानपि महावीरस्तत्र लाढेषु परीषहानीकं विजित्य पारगोऽभूत । किञ्च तत्र लाढेषु विरलत्वात ग्रामाणां क्वचिदेकदा वासायालब्धपूर्वो ग्रामोऽपि भगवता । किञ्च ।

उवसंकमंतं अपडिन्नं, गामंतियं पि अप्पत्तं ।
पडिणिक्खमित्तु लूसिंसु, एतातो परं पलेहि त्ति ॥ ९ ॥

उपसंक्रामन्तं भिक्षायै वासाय वा गच्छन्तं किम्भूतमप्रतिज्ञं नियतनिवासादिप्रतिज्ञारहितं ग्रामान्तिकं प्राप्तमप्राप्तमपि तस्मात् ग्रामात्प्रतिनिर्गत्य ते जना भगवन्तमलूषिषुरेतच्चोचुरितोऽपि स्थानात्परं दूरतरं स्थानं पर्येहि गच्छेति । किञ्च ।

हयपुव्वो तत्थ दंडेणं, अहवा मुट्ठिणा अह कुंतादिफलेणं ।
अह लेलुणा कवालेणं, हंता हंता बहवे कंदिंसु ॥ १० ॥

तत्र ग्रामादेर्बहिर्व्यवस्थितः पूर्वं हतो हतपूर्वः । केन दण्डेनाथवा मुष्टिनाऽथवा कुन्तादिफलेनाथवा लेष्टुना कपालेन घटखर्परादिना हत्वा हत्वा बहवोऽनार्याश्चक्रन्दुः पश्यत यूयं किम्भूतोऽयमित्येवं कलकलञ्चक्रुः । किञ्च ।

मंसूणि छिन्नपुव्वाइं, उट्ठुंभिया एकदा कायं ।
परीसहाइं लुंचिंसु, अहवा पंसुणा उवकरिंसु ॥ ११ ॥

मांसानि च तत्र भगवतश्छिन्नपूर्वाणि एकदा कायमवष्टभ्याक्रम्य नानाप्रकाराः प्रतिकूलपरिषहाश्च भगवन्तमलुञ्चिषुरथवा पांशुना अवकीर्णवन्त इति । किञ्च

उच्चालइय णिहणिंसु, अहवा आसणाउ खलइंसु ।
वोसट्ठकाए पणतासी, दुक्खसहे भगवं अपडिन्ने ॥ १२ ॥

भगवन्तमूर्ध्वमुत्क्षिप्य भूमौ निहतवन्तः क्षिप्तवन्तोऽथवाऽऽसनात् गोदोहिकोत्कुटुकासनवीरासनादिकात् स्खलितवन्तो निपातितवन्तो भगवांस्तु पुनर्व्युत्सृष्टकायः परीषहोपसर्गकृतं दुःखं सहत इति दुःखसहो भगवान् नास्य दुःखचिचिकित्सा प्रतिज्ञा विद्यत इति अप्रतिज्ञः । कथं दुःखसहो भगवान् इत्येतद्दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह ।

सूरो संगामसीसे वा, संवुडे तत्थ से महावीरे ।
पडिसेवमाणे फरुसाइं, अचले भगवं रीइत्था ॥ १३ ॥

यथा हि संग्रामशिरसि शूरोऽक्षोभ्यः परैः कुन्तादिभिर्भिद्यमानोऽपि वर्म्मणा संवृताङ्गो न भङ्गमुपयातीत्येवं स भगवान्महावीरस्तत्र लाढादिजनपदे परीषहानीकतुद्यमानोऽपि प्रतिसेव्यमानश्च परुषान् दुःखविशेषान् मेरुरिवाचलो निष्प्रकम्पो धृत्या संवृताङ्गो भगवान् रीयते स्म ज्ञानदर्शनचारित्रात्मके मोक्षाध्वनि पराक्रमते स्मेति । उद्देशकार्थमुपसंजिहीर्षुराह ॥

एस विही अणुकंतो, माहणेणं मईमया ।

बहुसो अपडिसेणं, भगवता एव रीयंति त्तिबेमि ॥१४॥

"एसविही" इत्यादि पूर्ववत् उपधानश्रुताध्ययनस्य तृतीयोद्देशकः परिसमाप्त इति उक्तस्तृतीयोद्देशकः । सांप्रतं चतुर्थ आरभ्यते । अस्य चायमभिसंबन्धः । इहानन्तरोद्देशके भगवतः परीषहोपसर्गातिसहनं प्रतिपादितं तदिहापि रोगातङ्कपीडां चिकित्साव्युदासेन सम्यगधिसहते तदुत्पत्तौ च नितरां तपश्चरणायोद्यच्छतीत्येतत्प्रतिपाद्यते तदनेन संबन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम् ।

ओमोदरियं चाएं त–अपुट्ठे वि भगवं रोगेहिं ।

पुट्ठो विसे अपुट्ठो वा से, णो सेसाइज्जति ते इत्थं ॥१॥

अपि शीतोष्णदंशमशकाक्रोशताडनाद्याःशक्याः परीषहाः सोढुं न पुनरवमोदरता भगवांस्तु पुना रोगैरस्पृष्टोऽपि वातादिक्षोभभावेऽप्यवमौदर्यं न्यूनोदरतां शक्नोति कर्तुं लोको हि रोगैरभिद्रुतः संस्तदुपशमनायावमोदरतां विधत्ते । भगवांस्तु तदभावेऽपि विधत्त इत्यपिशब्दार्थः । अथवा स्पृष्टोऽपि कासश्वासादिभिर्द्रव्यरोगैरपिशब्दात् स्पृष्टोऽप्यसद्वेदनीयादिभिर्द्रव्यरोगैर्न्यूनोदरतां करोति । अथ किं द्रव्यरोगातङ्का भगवतो न प्रादुष्यन्ति येन भावरोगैः स्पृष्ट इत्युक्तं तदुच्यते भगवतो हि न प्राकृतस्येव देहजाः कासश्वासादयो भवन्त्यागन्तुकास्तु शस्त्रप्रहारजा भवेयुरित्येतदेव दर्शयति । स च भगवान् स्पृष्टो वा स्वभक्षणादिभिरस्पृष्टो वा कासादिभिर्नासौ चिकित्सामभिलषति न द्रव्यौषधाद्युपयोगतः पीडोपशमं प्रार्थयतीत्येतदेव दर्शयितुमाह ।

संसोहणं च वमणं च, गायब्भंगणं च सिणाणं च ।

संवाहणं च ण से कप्पइ, दंतपक्खालणं परिण्णाय ॥२॥

गात्रस्य सम्यक् शोधनं विरेचनं निःश्रोतादिभिस्तथा वमनं मदनफलादिभिश्चशब्द उत्तरपदसमुच्चयार्थो गात्राभ्यङ्गनञ्च सहस्रपाकतैलादिभिः स्नानञ्चोद्वर्तनादिभिः संवाधनञ्च हस्तपादादिभिस्तस्य भगवतो न कल्पते । तथा सर्वमेव शरीरमशुद्ध्यात्मकमित्येवं परिज्ञाय ज्ञात्वा दन्तकाष्ठादिभिर्दन्तप्रक्षालनञ्च न कल्पत इति । किञ्च ।

विरए य गामधम्मेहिं, रीयमाणे अबहुवाई ।

सिसिरंसि एगदा भगवं, छायाए झाति आसी य ॥३॥

विरतो निवृत्तः केभ्यो ग्रामधर्म्मेभ्यो यथास्वमिन्द्रियाणां शब्दादिभ्यो विषयेभ्यो रीयते संयमानुष्ठाने पराक्रमते (माहणेत्ति) भगवान् किम्भूतोऽल्पाबहुवादी सकृद् व्याकरणभावात् बहुशब्दोपादानमन्यथा ह्यवादीत्येवं वृत्तस्तथैकदा शिशिरसमये स भगवांश्छायायां धर्म्मशुक्लध्यानध्याय्यासीच्चेति । किञ्च

आयावइ य गिम्हाणं, अच्छति उक्कुडुए अभितावे ।

अदु जावइत्थ लूहेणं, ओयणमंथुकुम्मासेणं ॥ ४ ॥

सुव्यत्ययेन सप्तम्यर्थे षष्ठी । ग्रीष्मेष्वातापयति कथमिति तिष्ठत्युत्कुटुकासनोऽभितापं तापाभिमुखमिति । अथानन्तर्यं धर्म्माधारं देहं यापयति स्म रूक्षेण स्नेहरहितेन केन ओदनमन्थुकुल्माषेण ओदनञ्च कोद्रवौदनादि मन्थु बदरचूर्णादिकं कुल्माषाश्च मासविशेषा एवोत्तरापथे धान्यविशेषभूताः पर्युषितमाषाः वा सिद्धमाषा वा ओदनमन्थुकुल्माषमिति समाहारद्वन्द्वः । तेनात्मानं यापयतीति सबन्ध इत्येतदेव कालावधिविशेषणतो दर्शयितुमाह ॥

एयाणि तिण्णि पडिसेवे, अट्ठमासे अजावए भगवं ।

अपि इत्थं एगया भगवं, अद्धमासं अदुवा मासं पि ॥५॥

एतान्योदनादीन्यनन्तरोक्तानि प्रतिसेवते तानि च समाहारद्वन्द्वेन तिरोहितावयवसमुदायप्रधानेन निर्देशात्कस्यचिन्मन्दबुद्धेः स्यादारेका यथा त्रीण्यपि समुदितानि प्रतिसेवत इत्यतस्तद्व्युदासाय त्रीणीत्यनया संख्यया निर्देश इति त्रीणि समस्तानि व्यस्तानि वा यथालाभं प्रतिसेवित इति । कियन्तं कालमिति दर्शयत्यष्टौ मासानृतुबद्धसंज्ञकानात्मानमयापयद्वर्तितवान् भगवानिति । तथा पानमप्यर्द्धमासं भगवन्नपीतवानपि च ॥

वि साहिए दुवे मासे, छ प्पि मासे अदुवा विहरित्था ।

राओवरायं अपडिण्णे, अण्णगिलायंते गया भुंजे ॥ ६ ॥

मासद्वयमपि साधिकमथवा षडपि मासान् साधिकान् भगवान् पानकमपीत्वाऽपि रात्रोपरात्रमित्यहर्निशं विहृतवान् । किंभूतोऽप्रतिज्ञः पानाद्युपगमरहित इत्यर्थस्तथा (अण्णगिलायंति) पर्युषितं तदेकदा भुक्तवानिति । किञ्च ।

अदुवा अट्ठमेणं दसमेणं, छट्ठेणमेगया भुंजे ।

दुवालसमेण एगया भुंजे, पेहमाणे समाहिं अपडिण्णे ॥७॥

षष्ठेनैकदा भुङ्क्ते तथा नामैकस्मिन्नहन्येकभक्तं विधाय पुनर्दिनद्वयमभुक्त्वा चतुर्थेऽहन्येकभक्तमपि विधत्ते ततश्चाद्यन्तयोरेकभक्तदिनयोर्भक्तद्वयं मध्यदिवसयोश्च भक्तचतुष्टयमित्येवं षण्णां भक्तानां परित्यागात् षष्ठं भवत्येवं दिनादिवृद्ध्याऽष्टमाद्यायोज्यमिति अथवा अष्टमेन दशमेनाथवा द्वादशमेनैकदा कदाचिद् भुक्तवान् समाधिं शरीरसमाधानं प्रेक्षमाणः पर्यालोचयन् पुनर्भगवतः कथञ्चिद्दौर्म्मनस्यमुत्पद्यते । तथा अप्रतिज्ञो ऽनिदान इति । किञ्च ।

णच्चा से महावीरे, णावि य पावगं सयमकासी ।

अण्णेहिं वि ण कारित्था, कीरंतं पि णाणुजाणित्था ॥८॥

ज्ञात्वा हेयोपादेयं स महावीरः कर्म्मप्रेरणसहिष्णुर्नापि च पापकर्म्म स्वयमकार्षीन्न चान्यैरकुर्वन्न च क्रियमाणमपरैरनुज्ञातवानिति । किञ्च ।

गामं पविस्स णगरं वा, घासमेसे कडं परट्ठाए ।

सुविसुद्धमेसिया भगवं, आयतजोगताए सेवित्था ९ ॥

ग्रामं नगरं वा प्रविश्य भगवान् ग्रासमन्वेषयेत्परार्थं यत् कृतमित्युद्गमदोषरहितं तथा सुविशुद्धमुत्पादनादोषरहितं तथैषणादोषपरिहारेणैषित्वाऽन्वेष्य भगवानायतः संयतो योगो मनोवाक्कायलक्षण आयतश्चासौ योगश्चायतयोगो ज्ञानचतुष्टयेन सम्यग्योगप्रणिधानमायतयोगस्य भाव आयतयोगता तया सम्यगाहारं शुद्धं ग्रासैषणा दोषपरिहारेण सेवितवानिति ।

अदुवा य सा दिगंछित्ता, जे अण्णे रसेसिणो सत्ता ।

घासेसणाए चिट्ठंति, सययं णिवत्तिते य पेहाए ॥१०॥

अथ भिक्षां पर्यटतो भगवतः पथि वायसाः काका (दिगिंछित्ति) बुभुक्षा तया आर्ता ये चान्ये रसैषिणः पानार्थिनः कपोतपारावतादयः सत्वाः । तथा ग्रासैषणार्थमन्वेषणार्थञ्च ये तिष्ठन्ति तान् सततमनवरतं निपतितान् भूमौ प्रेक्ष्य दृष्ट्वा तेषां वृत्तिव्यवच्छेदं वर्जयन् मन्दमाहारार्थी पराक्रमते । किञ्च ॥

अदु माहणं च समणं वा, गामपिंडोलगं च अतिहिं वा ।
सोवागमूसियारिं वा, कुक्करं वा चिट्ठियं वा पुरओ ॥११॥
वित्तिच्छेदं वज्जंतो, तेसप्पत्तियं परिहारंतो ।
मंदं परिक्कमे भगवं, अहिंसमाणो घासमेसित्था ॥ १२॥

अथ ब्राह्मणं लाभार्थमुपस्थितं दृष्ट्वा तथा श्रमणं शाक्याजीवकपरिव्राट्तापसनिर्ग्रन्थानामन्यतमं ग्रामपिण्डोलक इति भिक्षयोदरभरणार्थं ग्राममाश्रितस्तुन्दपरिमृजो द्रमक इति तथाऽतिथिं वा आगन्तुकं तथा श्वपाकं चाण्डालं मार्ज्जारं वा कुक्करं वाऽपि श्वानं विविधं स्थितं पुरतोऽग्रतः समुपलभ्य तेषां वृत्तिच्छेदं वर्जयन्मनसो दुष्प्रणिधानञ्च वर्जयन्मन्दमनास्तेषां त्रासमकुर्वन् भगवान् पराक्रमते । तथाऽपरांश्च कुन्थुकादीन् जन्तून् अहिंसन् ग्रासमन्वेषितवानिति । किञ्च ।

आविसुइयं च सुक्कं वा, सीयपिंडं पुराणकुम्मासं ।
अदु बक्कसं पुलागं वा, लद्धेपिंडे अलद्धए दविए ॥१३॥

" सूइयंति " दध्यादिना भक्तमार्द्रीकृतमपि तथाभूतं शुष्कं वा वल्लचनकादि शीतपिण्डं वा पर्युषितभक्तं तथा पुराणं कुल्माषं वा बहुदिवससिद्धस्थितकुल्माषं (वक्कसंति) चिरन्तनधान्यौदनं यदि वा पुरातनं सत् कुपिण्डं बहुदिवससम्भृतगोरसगोधूममण्डकञ्चेति तथा पुलाकं जवनिष्पादितं तदेवंभूतं पिण्डमवाप्य रागद्वेषविरहाद्द्रविको भगवांस्तथाऽन्यस्मिन्नपि पिण्डे लब्धे अलब्धे वा द्रविक एव भगवानिति । तथा हि लब्धे पर्याप्ते शोभने वा नोत्कर्षं याति नाप्यलब्धे अपर्याप्ते अशोभने वात्मानमाहारं दातारं वा जुगुप्सति । किञ्च ॥

अवि झाति से महावीरे, आसणत्थे अकुक्कुए झाणं ।
उड्ढं अहे तिरियं च, लोए झायती समाहिमपडिन्ने ॥१४॥

तस्मिंस्तथाभूत आहारे लब्ध उपभुक्ते अलब्धे वाऽपि ध्यायति स महावीरो दुष्प्रणिधानादिना नापध्यानं विधत्ते किमवस्थो ध्यायतीति दर्शयत्यासनस्थ उत्कुटुकागोदोहिकावीरासनाद्यवस्थोऽकौत्कुच ईषन्मुखविकारादिरहितो ध्यानं धर्म्मशुक्लयोरन्यतरदारोहति किं पुनस्तत्र ध्येयं ध्यायतीति दर्शयितुमाह । ऊर्द्धमधस्तिर्यक् लोकस्य ये जीवपरमाण्वादिका भावा व्यवस्थितास्तान् द्रव्यपर्यायनित्यानित्यादिरूपतया ध्यायति । तथा समाधिमन्तःकरणशुद्धिञ्च प्रेक्षमाणोऽप्रतिज्ञो ध्यायतीति । किञ्च ॥

अकसाई विगतगेहिय, सद्दरूवेसु अमुच्छिए झाए ।
छउमत्थो वि परक्कम-माणो ण पमायं सयं पि कुव्वित्था ।१५।

न कषायी तदुदयापादितभ्रुकुट्यादिकार्याभावात् । तथा विगता गृद्धिर्गार्द्ध्यं यस्यासौ विगतगृद्धिः तथा शब्दरूपादिष्विन्द्रियार्थेष्वमूर्च्छितो ध्यायति मनोऽनुकूलेषु न रागमुपयाति नापीतरेषु द्वेषवशगोऽभूदिति । तथा छद्मनि ज्ञानदर्शनावरणमोहनीयान्तरायात्मके तिष्ठतीति छद्मस्थ इत्येवं भूतोऽपि विविधमनेकप्रकारं सदनुष्ठाने पराक्रममाणो न प्रमादं कषायादिकं सकृदपि कृतवानिति । किञ्च ।

सयमेव अभिसमागम्म, आययजोगमायसोहीए ।
अभिनिव्वुडे अमाइल्ले, आवकहं भगवं समितासी ॥१६॥

स्वयमेवात्मना तत्वमभिसमागत्य विदितसंसारस्वभावः स्वयंबुद्धः सन् तीर्थप्रवर्तनायोद्यतवांस्तथा चोक्तम् । 'आदित्याद्यैर्विबुधगण इमं विस्मरन्त्यां त्रिलोक्या-मास्कन्दन्तं पदमनुपमं यच्छिवं त्वामुवाच । तीर्थं नाथ लघु भवभयच्छेदि तूर्णं विधत्स्वेत्येतद्वाक्यं त्वदवगतये नाकिमुख्यास्नियोग' इत्यादि कथं तीर्थप्रवर्तनायोद्यत इति दर्शयत्यात्मशुद्ध्या कर्म्मक्षयोपशमक्षयलक्षणया आयतयोगं सुप्रणिहितमनोवाक्कायात्मकं विधाय विषयकषायाद्युपशमादिभिर्निर्वृतः शीतीभूतः तथाऽमायावी मायारहित उपलक्षणार्थत्वादस्याऽक्रोधाद्यपि द्रष्टव्यं यावत्कथमिति यावज्जीवं भगवान् पञ्चभिः समितिभिः समितस्तथा तिसृभिर्गुप्तिभिर्गुप्तश्चासीदिति । श्रुतस्कन्धाध्ययनोद्देशकार्थमुपसंजिहीर्षुराह ।

एस विही अणुक्कंते, माहणेणं मईमया ।
बहुसो अपडिन्नेणं, भगवया एवं रीयंते त्ति बेमि ॥
ओहाणं सुयं सम्मत्तं ॥

एषोऽनन्तरोक्तः शस्त्रपरिज्ञादेरारभ्य योऽभिहितः सोऽनुक्रान्तोऽनुष्ठित आसेवनापरिज्ञया सेवितः केन श्रीवर्द्धमानस्वामिना मतिमता ज्ञानचतुष्टयान्वितेन बहुशोऽनेकशोऽप्रतिज्ञेनानिदानेन भगवतैश्वर्यादिगुणोपेतेनातोऽपरोऽपि मुमुक्षुरनेनैव भगवदाचीर्णेन मोक्षप्रगुणेन यथा आत्महितमाचरन् रीयते पराक्रमते इतिरधिकारपरिसमाप्तौ ब्रवीमीति सुधर्म्मस्वामी जम्बूस्वामिने कथयति सोऽहं ब्रवीमि येन मया भगवद्वदनारविन्दादर्थजातं निर्यातमवधारितमिति उक्तोऽनुगमः। आचा० १ श्रु० ६ अ०।

उवहाणाइयार–उपधानातिचार– पुं० आचाराम्लादितपसा योगविधानरूपस्योपधानस्याऽकरणे, जीत० ॥

उवहार–उपहार–पुं० उप-हृ-घञ्–उपढौकने, उपायने, कर्मणि-घञ् । उपढौकनीये, उपायनद्रव्ये, उपगतः हारम् अत्या०स०। हारसमीपस्थे तदुपशोभके द्रव्ये, वाच० । उप-हृ-भावे-घञ् । विस्तारणे, " पहासमुदओ वहारेहिं सव्वओ चेया दीवयंतं " कल्प० ।(मातृग्रामस्य मैथुनप्रतिज्ञयोपहारसंपादनं मेहुणशब्दे)

उवहारणया–उपधारणता–स्त्री० अविच्युतिस्मृतिवासनाविषयीकरणे, " सुयाणं धम्माणं उवहारणयाए अब्भुट्ठेयव्वं भवइ " स्था० ६ ठा० ॥

उवहारिय–उपधारित–त्रि० अवधारिते, सूत्र० २ श्रु० ।

उवहास–उपहास–पुं० उप-हस्-भावे-घञ् । निन्दासूचके हासे, " अरे मए समं मा कारेसु उवहासं " पा० ।

उवहि–उपधि– पुं० उपधीयते संगृह्यते इत्युपधिः । द्रव्यतो हिरण्यादौ, भावतो मायायाम्, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । सूत्र० । उपधीयते ढौक्यते दुर्गतिं प्रत्यात्मा येनासावुपधिः मायायाम्, अष्टप्रकारे वा कर्मणि, सूत्र०१ श्रु० २ अ० । प्रश्न० । स० । छद्मे, अमर० । उप-धा-भावे-कि-अन्यस्थास्थितस्य वस्तुनोऽन्यथाप्रकाशरूपे, व्यापारे आधारे-कि-रथचक्रे, हेम० । उपधीयते येनाऽसावुपधिः । वञ्चनीयसमीपगमनहेतौ भावे, भ० १२ श० ५ उ० । उपधिश्छद्ममायेत्यनर्थान्तरम् । द०१ अ० । उपधीयते जीवतो दुर्गतौ स्थाप्यते ऽनेनायत्नव्यापारितेनेत्युपधिः । आतु० । उप सामीप्येन संयमं दधाति पोषयति चेत्युपधिः । ध० ३ अ० ।

उपदधातीत्युपधिः । वस्त्रपात्राद्यनेकविधे परिग्रहे, द० १ अ० प्रश्न० । स्था० । कल्पादौ, ध० ३ अ० । स० । प्रज्ञा० । स्था० ।

(१) उपधेर्भेदाः ।
(२) भेदेन सविस्तरतः प्रतिपादनम् ।
(३) द्वारसंग्रहः ।
(४) जिनकल्पिकानां स्थविरकल्पिकानां चोपधिः ।
(५) जिनकल्पिकानां (स्थविरकल्पिकानां) गच्छवासिनां चोपधेरुत्कृष्टविभागप्रमाणम् ।
(६) आर्यिकाणामुपधिप्रमाणम् ।
(७) औपग्रहिकोपधेरुत्कृष्टादिभेदाः ।
(८) औपग्रहिकोपधयः ।
(९) उपधिन्यूनाधिक्ये प्रायश्चित्तम् ।
(१०) प्रथमसमवसरणे उपधिग्रहणम् ।
(११) प्रथमं प्रव्रजत उपधिः ।
(१२) प्रव्रज्यां गृह्णन्त्या निर्ग्रन्थ्या उपधिः ।
(१३) रात्रौ विकाले वोपधिग्रहणम् ।
(१४) भिक्षणाय गतस्य भिक्षोरुपनिमन्त्रणा ।
(१५) भिक्षार्थं गतस्योपकरणपतने विधिः ।
(१६) स्थविराणां ग्रहणयोग्या उपधयः ।
(१७) निर्ग्रन्थीभ्य उपकरणदाने निर्ग्रन्थीनामागमनपथे उपकरणानि स्थापयितव्यानि ।
(१८) पात्रबन्धादिप्रमाणं , उपधिविषयोऽवग्रहः, तीर्थकृतां सोपधित्वं, पादप्रोञ्छनं याचित्वा प्रत्यर्पणम, उपधीनां धावनं, परिष्ठापनं, प्रत्युपेक्षणं च, प्रलम्बग्रहणे क उपधिर्ग्राह्य इत्यादि स्वस्वस्थाने ।
(१९) उपकरणप्रयोजनं विहारशब्दे ऋतुबद्धे वस्त्रग्रहणं वस्त्रयाचनविधिश्च वत्थशब्दे भिक्षाचर्यायां क उपधिर्नेतव्य इत्येषणा विहारादिशब्देषु उपधेरवश्यकरणीयत्वं वोटियशब्दे मध्यमतीर्थकृतां महामूल्यानि वास आदीनीत्यचेलशब्दे धर्मोपकरणे परिग्रहदोषो नेति परिग्गहशब्दे विलोकनीयम्)

(१) त्रिविध उपधिः ।

तिविहा उवही पन्नत्ता ? तंजहा कम्मोवही सरीरोवही बाहिरभंडमत्तोवही । एवं असुरकुमाराणं भाणियव्वं । एवं एगिंदिय नेरइयवज्जं जाव वेमाणियाणं ॥

कर्म एवोपधिः कर्मोपधिः एवं शरीरोपधिः । बाह्यं शरीरबहिर्वर्ती भाण्डानि च भाजनानि मृण्मयानि मात्राणि मात्रायुक्तानि कांस्यादिभाजनानि भोजनोपकरणानीत्यर्थः । भाण्डमात्राणि तान्येवोपधिर्भाण्डमात्रोपधिरथवा भाण्डं वस्त्राभरणादि तदेव मात्रा परिच्छेदः सैवोपधिरिति ततो बाह्यशब्दस्य कर्मधारय इति चतुर्विंशतिदण्डकचिन्तायामसुरादीनां त्रयोऽपि वाच्याः । नारकैकेन्द्रियवर्जास्तेषामुपकरणस्याभावात् द्वीन्द्रियादीनान्तूपकरणं दृश्यते । एवं केषाञ्चिदिति । अत एवाह । एवमित्यादि ।

अहवा तिविहा उवही पन्नत्ता ? तंजहा सचित्ते अचित्ते मीसए । एवं नेरइयाणं निरंतरं जाव वेमाणियाणं ॥

(अहवेत्यादि । सचित्तोपधिर्यथा शैलभाजनमचित्तोपधिर्वस्त्रादिः मिश्रः परिणतप्रायं शैलभाजनमिवेति । दण्डकचिन्ता सुगमा । नवरं सचित्तोपधिर्नारकाणां शरीरमचेतन उत्पत्तिस्थानम्मिश्रः शरीरमेवोच्छ्वासादिपुद्गलयुक्तं तेषां सचेतनाचेतनत्वेन मिश्रत्वस्य विवक्षणादिति । एवमेव शेषाणामप्यूह्यमिति । स्था० ३ ठा० । नि० चू० । तत्वभेदपर्यायैर्व्याख्येति पर्यायान् प्रतिपादयन्नाह । " उवही उवग्गहे सं-गहे य तह य वग्गहे चेव । भंडग उवगरणे वि य, करणे वि य हुंति एगठा " सर्वेषां व्याख्यात्रैवोपरि [ओघनिर्युक्तौ] द्रष्टव्या ॥

[२] इदानीं भेदतः प्रतिपादयन्नाह ।

ओहे उवग्गहम्मि य, दुविहो उवही उ होइ नायव्वो ।
एक्केको वि य दुविहो, गणणापमाणओ चेव ॥

उपधिर्द्विविधः ओघोपधिः उपग्रहोपधिश्चेति । एवं द्विविधो विज्ञेयः । इदानीं स एवैकैको द्विविधः कथं गणनाप्रमाणेन प्रमाणतश्च तत एतदुक्तं भवति ओघोपधेः गणनाप्रमाणेन तथा प्रमाणप्रमाणेन च द्वैविध्यम् । अवग्रहोपधेरपि ग्रहणाप्रमाणेन प्रमाणप्रमाणेन भवेद् द्वैविध्यम् । तत्र ओघोपधिर्नित्यमेव यो गृह्यते अवग्रहोपधिस्तु कारणे आपन्ने संयमार्थयोर्गृह्यते सोऽवग्रहोपधिरिति । ओघोपधिगणनाप्रमाणमेकद्व्यादिभेदं वक्तव्यं प्रमाणप्रमाणं च वक्तव्यं दीर्घपृथुतया । तथा अवग्रहोपधेरपि एकद्व्यादिप्रमाणं प्रमाणप्रमाणं च दीर्घपृथुत्वद्वारेण वक्तव्यमिति (ओ०) (ओहोवधेत्ति) ओहः संक्षेपः स्तोकः लिङ्गकारकोऽवश्यं ग्राह्यः । "उवग्गहोवही " उत्पत्तिकं कारणमपेक्ष्य संयमोपकरण इति गृह्यते एस संखेवतो दुविधो वही । उवग्गहिओ तिविधो जहण्णो मज्झिमो उक्कोसो उवही गणप्पमाणेण पमाणपमाणेण य जुत्तो भवति इमं गणणप्पमाणं ।

बारस चोद्दस पणवीस, उ य ओघोवधी मुणेयव्वो ।
जिणकप्पो थेराण य, अज्जाणं चेव कप्पम्मि ॥

बारसविहो चोद्दसविधो पणवीसविहो ओहोवही एए अं गणप्पमाणं यथासंख्यं जिणाण थेराण अज्जाण य । कल्पशब्दोऽपि प्रत्येकं योज्यः ।

ओघोवधी जिणाणं, थेराणोहे उवग्गहो चेव ।
ओहोवधिमज्जाणं, उवग्गहिओ अण्णा तव्वो ॥

जिणाणं एगविहो ओहोवधी भवति थेराण अज्जाण य ओहिओ उवग्गहिओ य दुविधो भवति । नि० चू० २ उ० । प्रव० जीत० ।

(३) द्वारसंग्रहः अथ प्रमाणादिस्वरूपनिरूपणाय द्वारगाथामाह

दव्वप्पमाणअइरे-गहणे परिकम्मविभूसणामुच्छाए ।
उवहिस्स पमाणजिणं, थेरं अहक्कमं वोच्छं ॥

इह द्रव्यं वस्त्रं तस्य प्रमाणं गणनया प्रमाणेन च द्विविधं वक्तव्यम् । अतिरिक्ते हीने वा वस्त्रे दोषा अभिधातव्याः परिकर्मणं सीवनमित्येकोऽर्थः तन्निरूपयितव्यम् । (विभूसणयत्ति) विभूषणार्थं यदि वस्त्रं क्षालयति वा रञ्जति वा घर्षति वा संप्रमार्ष्टि वा तदा प्रायश्चित्तं भवतीति कर्तव्यम् । मूर्छया यदि वस्त्रं न परिभुङ्क्ते तदाऽपि प्रायश्चित्तं वक्तव्यम् । तत्र प्रथमद्वारे तावदुपधेः प्रमाणं जिनकल्पिकस्थविरकल्पिकानाङ्गीकृत्य यथाक्रममहं वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयितुं जिनकल्पिकानामुपधिगणनां प्रमाणतो निरूपयति । बृ० ३ उ० ।

(४) जिनकल्पिकानामुपधिमाह ।

जिणकप्पिया उ दुविधा, पाणीपाता पडिग्गहधरा य ।
पाउरणमपाउरणा, एक्केक्का ते भवे दुविधा ॥

जिणकप्पिया दुविधा भवन्ति पाणिपात्रभोजिनः प्रतिग्रहधा-

रिणश्च । एक्केक्का दुविधा दट्ठव्वा सपाउरणा इयरे य जिणकप्पे उवहीविभागो इमो ॥

दुगतिगचतुक्कं, पणगं णवदसएगदसगं ।
एते अट्ठ विकप्पा, जिणकप्पे होंति उवहिस्स ॥

पाणिपडिग्गहियस्स पाउरणवज्जियस्स जहण्णोवही दुविधो रयहरणं मुहपोत्तिया य। तस्स य सपाउरणस्स एगकप्पग्गहणे दसविधो दुकप्पग्गहणे एक्कारसविधो तिकप्पग्गहणे पंचविहो पडिग्गहधारिस्स अपाउरणस्स मुहपोत्तियरओहरणपादणिज्जोगसहितो णवविहो जहण्णओ तस्स कप्पग्गहणे दसविधो दुकप्पग्गहणे एक्कारसविधो तिकप्पग्गहणे बारसविधो य उक्कं कंठं ॥

अहवा दुगं च णवगं, उवकरणे होंति दोन्नि तु विकप्पा ।
पाउरणवज्जिताणं, विसुद्धजिणकप्पियाणं तु ॥

जे पाउरणवज्जिया ते विसुद्धजिणकप्पिया भवंति तेसिं दुविध एव भवति दुविधो णवविधो वा। नि०चू०२उ० । पं० भा०।

अथा विशुद्धजिनकल्पिकानामाह ।

पत्तं पत्ताबंधो, पायट्ठवणं च पायकेसरिया ।
पडलाइ रइत्ताणं, गोच्छओ पायनिज्जोगे ॥
तिन्नेव य पच्छागा, रयहरणं चेव होइ मुहपोत्ति ।
एसो दुवालसविहो, उवही जिणकप्पियाणं तु ॥

पात्रं प्रतिग्रहपात्रं बन्धो येन वस्त्रखण्डेन चतुरस्रेण पात्रक धार्यते पात्रस्थापनं कम्बलमयं तत्र पात्रकं स्थाप्यते पात्रकेसरिका यत्रास्नं प्रतिपद्यन्ति। पटलकानि यानि भिक्षां पर्यटद्भिः पात्रोपरि स्थाप्यन्ते रजस्त्राणं पात्रवेष्टनकं गोच्छकः कम्बलमयो यः पात्रकोपरि दीयते । एष सप्तविधः पात्रनिर्योगः पात्रपरिकरत्व उपकरणकलाप इत्यर्थ । तथा त्रय एव न चतुःपञ्चप्रभृतयः कल्पते इत्याह । प्रच्छादकाः प्रावरणरूपाः कल्पाः । द्वौ सौत्रिकावेकश्चोर्णामय इत्यर्थः । रजोहरणं प्रतीतम् । चः समुच्चये । एव शब्दः पादपूरणे । मुखसंपोत्तिका प्रसिद्धा । एष द्वादशविध उपधिर्जिनकल्पिकानां मन्तव्यः । तुशब्दो विशेषणे स चैतद्दिशिनष्टि। जिनकल्पिका द्विविधाः। पाणिपात्राः प्रतिग्रहधारिणश्च। पुनरेकैके द्विधा अप्रावरणाः सप्रावरणाश्च। तत्राप्रावरणानां पाणिपात्राणि रजोहरणमुखवस्त्रिकारूपो द्विविध उपधिः । सप्रावरणानां तु त्रिविधो वा चतुर्विधो वा पञ्चविधो वा। तत्र त्रिविधा रजोहरणं मुखवस्त्रिका एकः कल्पः। सौत्रिकः चतुर्विधः स एवौर्णिकः कल्पसहितः पञ्चविधः चतुर्विधः। द्वितीयः सौत्रिककल्पसहितः प्रतिग्रहधारिणां प्रावरणवर्जितानां नवविध उपधिः । तद्यथा पात्रं १ पात्रकबन्धः २ पात्रस्थापनं ३ पात्रकेसरिका ४ पटलकानि ५ रजस्त्राणं ६ गोच्छकः ७ रजोहरणं ८ मुखवस्त्रिका ९ चेति । ये तु प्रावरणसहितास्तेषामत्रैव नवविधे एककल्पप्रक्षेपे दशविधः । कल्पद्वयप्रक्षेपे एकादशभेदाः कल्पत्रयप्रक्षेपे तु द्वादशविधस्तदेवमुत्कर्षतो जिनकल्पिकानां द्वादशविध उपधिः संभवति । एष तुशब्दसूचितो विशेषणार्थः । एकग्रहणे तज्जातीयानां सर्वेषां ग्रहणमिति न्यायात् अन्येऽपि ये गच्छनिर्गतास्तेषां यथायोगमिदमेवोपकरणप्रमाणमवसातव्यम् ।

अथ स्थविरकल्पिकानङ्गीकृत्याह ।

एए चेव दुवालस-मत्तगअइरेगचोलपट्टो य ।
एसो उ चउदसविहो, उवही पुण थेरकप्पम्मि ॥

एत एव अनन्तरोक्ता द्वादशोपधिभेदाः । अपरं चातिरिक्तं मात्रकं चोलपट्टकश्च एष चतुर्दशविध उपधिः स्थविरकल्पे भवति ।

अनन्तरोक्तमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

जिणा बारसरूवाइं, थेरा चउदसरूविणो ।
ओहेण उवहिमिच्छंति, अओ उड्ढं उवग्गहो ॥

जिना जिनकल्पिकाश्चोपकरणानां द्वादश रूपाणि धारयन्तीति शेषः । स्थविरास्तु चतुर्दशरूपिणः उपकरणचतुर्दशधारिण इत्यर्थः । एवमोघेन सामान्येनोपधिमिच्छन्ति तीर्थकराः ओघोपधिमित्यर्थः । अत ऊर्ध्वमतिरिक्तो दण्डकचिलिकादिस्थविरकल्पिकानां सर्वोऽप्युपग्रहोपधिर्मन्तव्यः ।

(५) अथ जिनकल्पिकानामुपधेरुत्कृष्टादिविभागं प्रमाणयन्नाह ।

चत्तारि उक्कोसा मज्झिम-जहन्नगा वि चत्तारि ।
कप्पाणं तु पमाणं, संडासो दो कुरंटओ ॥

जिनकल्पिकानां चत्वार्युपकरणानि उक्तानि भवन्ति त्रयः कल्पाः प्रतिग्रहश्चेति मध्यमजघन्यान्यपि प्रत्येकं चत्वारि । तत्र पटलकानि रजस्त्राणं रजोहरणं पात्रकबन्धश्चेति मध्यमानि । मुखवस्त्रिका पात्रकेसरिका पात्रस्थापनं गोच्छकश्चेति जघन्यानि । एतेषां च ये कल्पास्तेषां सन्दंशकः कुरण्टकौ द्वौ त्रिहस्तौ दीर्घत्वेन प्रमाणं भवति विस्तरतस्तु सर्व्वं हस्तमेकम । अथवा ॥

अन्नो वि य आएसो, संडासो सत्थिएण वन्ने य ।
जं खंभियं दढूंतं, छम्मासे दुब्बलं इयरं ॥

अन्यो वा देशः प्रकारादेश इत्यादि संदंशः स्वस्तिकश्च । तत्र जिनकल्पिकस्योत्कुटुकनिविष्टस्य जातु संदंशकादारभ्य पुरः पृष्ठं च छादयित्वा स्कन्धोपरि यावता न प्राप्यते एतावत्तदीयकल्पस्य दैर्घ्यप्रमाणम् । अयं च संदंशक उच्यते । तथा तस्यैव कल्पस्य द्वावपि पूर्वोक्तकर्णौ हस्ताभ्यां गृहीत्वा द्वे अपि बाहुशीर्षे यावत्प्राप्येते तद्यथा दक्षिणेन हस्तेन वामं बाहुशीर्षं वामेन दक्षिणमेव द्वयोरपि कलाचिकयोर्हृदये यो विन्यासदोषः स स्वस्तिकाकार इति कृत्वा स्वस्तिक उच्यते । एतत्पृथुत्वप्रमाणयुक्तं च यदि च तत्परिभुज्यमानं षण्मासान् यावद् ध्रियते तदादेशं दृढमिति ज्ञात्वा गृह्णाति इतरथाम षण्मासानपि यावन्न निर्वाहक्षमं तं दुर्बलमिति कृत्वा न गृह्णाति । अथ किमर्थमसौ स्वस्तिकं करोतीत्याह ।

संडासछिद्देण हिमादिएत्ति, गुत्ता अगुत्ता वि य तस्स सेज्जा
हत्थेहि सामो छिवडेहि घेत्तुं, वत्थस्स कोणमुवईव झाति ॥

तस्य जिनकल्पिकस्य शय्यागुप्ता अगुप्ता वा भवेत्। ततः संदंशकच्छिद्रेण हिमादिकं शीतवातसर्पादिकमेत्यागच्छति। ततस्तस्य रक्षणार्थं स्वस्तिककृताभ्यां स्वस्तिकाकारनिवेशिताभ्यां द्वावपि वस्त्रस्य कोणौ गृहीत्वा उत्कुटुक एव स स्वपिति ध्यायति वा । तत्र प्रायेण धर्मजागरिकया जागर्ति परं केचिदाचार्या ब्रुवते उत्कुटुक एव तृतीययामे क्षणमात्रं स्वपितीति। बृ० ३ उ० प्रव० । ध० । नि०चू० । इदानीं स जिनकल्पिकोपधिः स्थविरकल्पिकोपधिश्च सर्व एव नवविधो भवति तस्य च मध्ये कानिचिदुत्कृष्टानि भङ्गानि कानिचित् जघन्यानि कानिचित् मध्यमानि । तत्र जिनकल्पिकानां तावत्प्रतिपादनायाह ।

तिन्नेव य पच्छागा, पडिग्गहो चेव होइ उक्कोसो ।
गुच्छगपत्तट्ठवणं, मुहणंतगकेसरिजहन्नो ॥ ७४ ॥

त्रयः प्रच्छादककल्पा इत्यर्थः प्रतिग्रहश्चेति एष जिनकल्पिकावधिमध्ये उत्कृष्ट उपधिः प्रधानश्चतुर्विधोऽपि अत्रमूनि प्रधानानि

अङ्गानीत्यर्थः। गोच्छकः पात्रकस्थापनं (मुहणन्तकं) मुखवस्त्रिका पात्रमुखवस्त्रिका चेत्येष जिनकल्पिकावधिमध्ये जघन्यः। अप्रधानश्चतुर्विधः उपधिरिति। पात्रकबन्धपटलानि रजस्त्राणो रजोहरणमित्येष चतुर्विधोऽप्यवधिर्जिनकल्पिकावधिमध्ये मध्यमोपधिना प्रधाननाप्यप्रधान इति। उक्तो जिनकल्पिकानामुत्कृष्टजघन्यमध्यमोऽवधिरिति। ओघ०। गच्छवासिनां कल्पप्रमाणमाह।

कप्पा आयपमाणा, अड्ढाइज्जा उ वित्थडा हत्था।
एवं मज्झिममाणं, उक्कोसं होंति चत्तारि॥

कल्पा आत्मप्रमाणाः सार्द्धहस्तत्रयप्रमाणायामा अर्द्धतृतीया यावद् हस्ता विस्तृताः पृथुला विधेयाः। एतन्मध्यमं मानं प्रमाणं भवति। उत्कर्षतो दैर्घ्येण चत्वारो हस्ताः। एतदादेशद्वयं मन्तव्यम्।

अत्रैव कारणमाह।

संकुचिय तरुण आय–प्पमाणसुयणे न सीयसंफासे।
दुहओ पेल्लणथेरे, थणुव्विय पाणाइरक्खी य॥

यस्तरुणो बलवान् संकुचितपादः स्वप्तुं शक्नोति तस्य तथा स्वयमेव शीतस्पर्शो न भवति अतस्तस्यात्मप्रमाणाकल्पोऽनुज्ञातः। यस्तु स्थविरो वयस्यो वृद्धः स क्षीणबलत्वान्न शक्नोति संकुचितपादः शयितुं अतस्तस्यानुग्रहार्थं दैर्घ्येण आत्मप्रमाणादूर्ध्वं षडङ्गुलानि विस्तरतोऽप्यर्द्धतृतीयहस्तप्रमाणादप्यधिकानि षडङ्गुलानि विधीयन्ते एवं विधीयमाने गुणमुपदर्शयति (दुहओ पेल्लणत्ति) शिरःपादान्तलक्षणद्वयोरपि पार्श्वयोर्यत्कल्पस्य प्रेरणमाक्रमणं तेन स्थविरस्य शीतं न भवति। अनुचितोऽभावितशैक्ष इत्यर्थः। तस्यापि स्वप्नविधावनभिज्ञस्य कल्पप्रमाणमेव ज्ञातव्यम्। अपि च एवं प्राणिनां रक्षा कृता भवति न मण्डूकप्लुत्या कीटिकादयः प्राणिनः प्रविशन्तीति भावः। आदिशब्दाद्दीर्घजातीयादयोऽपि न प्रविशन्ति तेनात्मनोऽपि रक्षा कृता भवति। बृ० ३ उ०। (पात्रकबन्धादीनां प्रमाणनिरूपणमन्यत्र स्वस्वस्थाने)

इदानीं स्थविरकल्पिकानां प्रतिपादयति। तत्रापि प्रथमं।

मध्यमावधिप्रतिपादयन्नाह।

पडलाइ रयत्ताणं, पत्तगबंधो तहेव रयहरणं।
मत्तो य पट्टगो वि य, पेयाणं उव्वहो नवरि॥ ७५॥

पटलानि रजस्त्राणं पात्रकबन्धश्च चोलपट्टकश्च रजोहरणं मात्रकं चेत्येषः स्थविरावधिमध्ये षड्विधो मध्यमावधिर्नोत्कृष्टो नापि जघन्य इति। पात्रकं प्रच्छादनकल्पत्रयम्। एष चतुर्विधोऽपि उत्कृष्टः प्रधानः स्थविरकल्पिकावधिर्मध्ये पात्रस्थापनकं पात्रकेसरिका गोच्छको मुखवस्त्रिका एष जघन्योऽवधिः। स्थविरकल्पिकावधिर्मध्ये चतुर्विधोऽपि। ओ०। इह स्थविरकल्पिकानां त्रयः प्रच्छादका भवन्तीति पूर्वमुक्तं तदिदानीं स्पष्टयन्नाह।

जो वि तिवत्थदुवत्थो, एगेण अचेलगो व संथरई।
न हु ते खिसंति परं, सव्वेण वि तिन्नि घेत्तव्वा॥

योऽपि साधुस्त्रिवस्त्रो द्विवस्त्रो वा संस्तरति त्रिभिर्द्वाभ्यां वा कल्पैरित्यर्थः। सौत्रान् द्वौ वा कल्पान् परिभुक्तान् योऽप्येकेन कल्पेन संस्तरति स एकमपि कल्पं न गृह्णातु परं न हि ते स्वल्पतरवस्त्रा अचेलका वा परमन्यमधिकतरवस्त्रं खिंसन्ति कुत इति चेदुच्यते सर्वेणापि स्थविरकल्पिकेन तत्र त्रयः कल्पा नियमाद् गृह्याः। यद्यपि शीतपरीषहसहिष्णुतया कश्चिदेकेनापि केनापि कल्पेनाप्रावृतः संस्तरति तथापि भगवतामाज्ञामनुवर्तमानः सोऽपि त्रीन् कल्पान् गृह्णाति किमर्थं पुनरीदृशी भगवतामाज्ञा उच्यते।

अप्पं असंथरंतो, निवारिओ होइ तीहि सत्थेहिं।
गिण्हति गुरू विदिन्ने, पगासपडिलेहणे सत्ता॥

आत्मशरीरं स शीतादिना संस्तरति त्रिभिर्वस्त्रैर्निवारितो भवति। तथा चात्र विशेषचूर्णिलिखितो भावार्थः "उस्सग्गेण तहेव पाउरियव्वं जाहे न संथरइ ताहे एक्कं कप्पं पाउणइ जाहे तेण वि न संथरेज्जा ताहे विइयंपि पाउणिज्जा। जइ नाम तहावि न संथरेज्जा ताहे तइयं पि पाउणिज्जा। जइ नाम तहवि न संथरेज्जा ताहे तिन्नि विच्छड्डेऊण बाहिं पडिमाए ठाए ताव अत्थइ जाव सीएण न सहइ वि तो पच्छा तम्मि निवेसइ। जइ तत्थ न संथरेज्जा ताहे अंतोपडिमं ठाइ। तत्थ झाणोवगओ चिट्ठइ जइ न संथरइ ताहे तम्मि चेव निवेसइ एवं पि जइ न संथरे ताहे एक्कं कप्पं गिण्हेज्जा जाहे तेण वि न संथरेइ ताहे विइयं ततो तइयं तत्थ से अईवसायं भवइ। एवं अप्पा तिहिं वत्थेहिं निवारिओ हवइ त्ति" अथ तानि परिजीर्णानि तेन त्रिभिः शीतं निवारयितुं पार्यते तत आह। गुरुभिराचार्यैर्वितीर्णानि प्रकाशप्रत्युपेक्षणानि जीर्णत्वाच्चौरहरणीयानि सप्त वस्त्राणि उत्कृष्टतो गृह्णाति। इदमेव स्पष्टयति।

तिन्नि कसिणो जहन्ने, पंच य दढदुब्बलाइं गेण्हे।
अामन्नयपरिजुत्ताई, एयं उक्कोसगं गहणं॥

कृष्णानि नाम घनमसृणानि यैरन्तरितः सविता न दृश्यते ईदृशानि त्रीणि वस्त्राणि जघन्यतो गृह्णीयात्। यानि तु दृढदुर्बलानि तानि पञ्च गृह्णीयात्। यानि परिजीर्णानि तानि सप्त एतदुत्कृष्टं ग्रहणं मन्तव्यम्। बृ० ३ उ०।

उवगरणं पि धारेज्जा, जेण न रागस्स होइ उप्पत्ती।
लोगम्मि य परिवाओ, विहिणा य पमाणजुत्तं तु॥६९॥

उपकरणमपि वस्त्रपात्रादि धारयेत्किंविशिष्टमित्याह। येन न रागस्य भवत्युत्पत्तिस्तदुत्कर्षाद्वात्मना एव लोके च परिवादः खिसा येन न भवति विधिनाऽवयवतया प्रत्युपेक्षणादिना धारयेत्प्रमाणयुक्तं च न न्यूनाधिकमिति गाथार्थः (पं० व०) अत्रेदमवधेयं स्थविरकल्पिकानां प्रच्छादकत्रिकादिधारणं यत्पूर्वमुक्तं ततः सामान्यापेक्षया विशेषापेक्षया त्वधिकधारणेऽप्यदोषः। ध० ३ अधि०। कीदृशं पुनरुपधिं भिक्षुर्धारयतीत्याह।

भिन्नं गणणाजुत्तं, पमाणइंगालधूमपरिसुद्धं।
उवहिं धारइ भिक्खू, जो गणचिंतं न चिंतेइ॥

भिन्नं नाम सदृशं सकलं वा यन्न भवति गणनायुक्तं गणनाप्रमाणोपेतं प्रमाणेन च यथोक्तदैर्घ्यविस्तरविषयमानेन युक्तमित्यनुवर्तते। तथाऽङ्गारधूम्या परि समन्तात् शुद्धं विरहितमेवं विधमुपधिं स भिक्षुर्धारयेत् यो गणचिन्तां न चिन्तयति सामान्यसाधुरिति भावः। यस्तु गणचिन्तकस्तस्य न प्रतिनियतमुपधिप्रमाणम्। तथा चाह।

गणचिंतगस्स पत्तो, उक्कोसो मज्झिमो जहन्नो य।
सव्वो विहे य उवही, उवग्गहकरो महाजणस्स॥

गणचिन्तको गणावच्छेदकादिस्तत्प्रासां यावदुत्कृष्टो मध्यमो जघन्यश्च। सर्वोऽप्यौघिक औपग्राहिकश्चोपधिर्महाजनस्योपग्रहं करोति। इदमेव भावयति।

आलंबणे विसुद्धे, दुगुणो चउगुणो वा वि।
सव्वो वि होइ उवग्गह–करो महाजणस्स॥

आलम्बनं द्विधा द्रव्यतो गर्तादौ निमज्जतो रज्ज्वादि भावतः संसारगर्तायां निपततां ज्ञानादि इह पुनर्यत्र क्षेत्रे काले वा दुर्लभं वस्त्रं तदादिकमालम्बनं गृह्यते तत्र विशुद्धे प्रशस्ते सति द्विगुणो वा चतुर्गुणो वा औपग्रहिकश्चोपधिः सर्वोऽपि महाजनस्य गच्छस्योपग्रहकरो भविष्यतीति कृत्वा गणचिन्तकस्य परिग्रहे भवतीति। गतं प्रमाणद्वारम ।

(६) आर्यिकाणामुपधिप्रमाणम् ।

पत्तं पत्ताबंधो, पायट्ठवणं च पायकेसरिया ।
पडलाइं रयत्ताणं, गुच्छओ पायनिज्जोगो ॥
तिन्निव य पच्छागा, रयहरणं चेव होइ मुहपोत्ती !
तत्तो पमत्तए खलु, चोद्दसमे कमढए होति ॥
उग्गहणंतगपट्टो, अद्धोरुअचलणिआ य बोधव्वा ।
अब्भिंतरबाहिणिय-सणी य तह कंचुए चेव ॥
ओकच्छिय वेगकच्छिय, संघाडी चेव खंधकरणी य ।
ओहोवधिम्मि एते, अज्जाणं पण्णवीसं तु ॥

पात्रकादित्रयोदशोऽपि करणानि साधूनामिव द्रष्टव्यानि । चतुर्दश तु चोलपट्टकस्थाने तासां कमठकं भवति । तच्चाष्टकमयमेकैकं संयतीनां निजदेहप्रमाणेन विज्ञेयम । तथा अवग्रहानन्तकं १५ पट्टम १६ अर्द्धोरुकं १७ चलनिका च १८ बोधव्या । अभ्यन्तरनिवसनी १९ बहिर्निवसनी २० तथा कञ्चुकश्चैव २१ औपकक्षिकी २२ वैकक्षिकी २३ संघाटी २४ स्कन्धकरणी २५ एवमेतान्योघोपधौ आर्यिकाणां पञ्चविंशतिरुपकरणानि भवन्ति । अथैतान्येव विवृणोति ।

उग्गहणंतओ नोव्व, गुज्झदेसरक्खणट्ठाए ।
सोयप्पमाणो तणुको, घणमसिणो देहमासज्ज ॥

इहावग्रह इति योनिद्वारस्य सामयिकी संज्ञा तस्यानन्तकं वस्त्रमवग्रहानन्तकं पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् तच्च नौनिभं मध्यभागे विशालं पर्यन्तभागयोस्तु स्तनुकं गुह्यदेशरक्षार्थं क्रियते । तच्च गणनयैकं अन्तर्बीजपातसंरक्षणार्थं च घनं घनवस्त्रेण पुरुषसमानकर्कशस्पर्शपरिहरणार्थं च मसृणं मसृणवस्त्रेण क्रियते प्रमाणे न च देहं स्त्रीशरीरमासाद्य तद्विधीयते देहो हि कस्याश्चित्तनुः कस्याश्चित्त् स्थूलः। ततस्तदनुसारेण विधेयमित्यर्थः।

पट्टो वि होइ एक्को, देहपमाणेण सो उ भइयव्वो ।
छंदंतोग्गहणंतं, कडिबद्धो मल्लकच्छो वा ॥

पट्टोऽपि गणनयैको भवति स च पर्यन्तभागवर्तिवाटकबन्धबद्धः पृथुत्वेन चतुरङ्गुलप्रमाणः समतिरिक्तो वा दीर्घेण तु स्त्रीकटीप्रमाणः स च देहप्रमाणेन भक्तव्यः पृथुलकटीभागाया दीर्घः संकीर्णकटीभागायास्तु ह्रस्व इत्यर्थः । स चावग्रहानन्तकमुभयान्तयोराच्छादयन् कटीबद्धः सन् मल्लकक्षावज्ज्ञायते ।

अद्धोरुगो उ दो वि, गिण्हिउं छादए कडीभागं ।
जाणुप्पमाणचलणी, असिव्विया लंखियाए व ॥

अर्द्धोरुकोऽपि तौ द्वावपि अवग्रहानन्तकपट्टावुपरिष्टाद् गृहीत्वा सर्वकटीभागमाच्छादयति । स च मल्लचलनाकृतिः केवलमुपरि ऊरुद्वये च कशाबद्धः चलनिकाऽप्येवमेव । नवरमधो जानुप्रमाणा अस्यूतलंखिका परिधिर्भवति वंशाग्रनर्त्तकी चलनकशा मन्तव्या ।

अंतोनिवसणी पुण, लीणतरा जाव अद्धजंघातो ।
बाहिरखुल्लगपमाणा, कडी य दोरेण पडिबद्धा ॥

अन्तर्निवसनी पुनरुपरि कटीभागादारभ्याधोऽर्द्धजङ्घा यावद्भवति सा च परिधानकाले लीनतरा परिधीयते मा भूदनावृता जनोपहास्येति बहिर्निवसनी पुनरुपरि कटीभागादारभ्याधः खुलकप्रमाणा चरणगुल्फं यावदित्यर्थः कट्यां च दवरकेन प्रतिबद्ध इदमधः शरीरस्य षड्विधमुपकरणमुक्तम ।
अथार्द्धकायोपयोगिकञ्चुकादिकं व्याख्याति ।

छादितअणुक्कायिते उरोरुहे, कंचुओ असिव्वितओ ।
एमेव य ओकच्छी, सा णवरं दाहिणे पासे ॥

दैर्घ्यमाश्रित्य स्वहस्तेनार्द्धतृतीयहस्तप्रमाणः पृथुत्वेन तु हस्तमानोऽसीवित उभयतः कसाबद्धः कञ्चुकः क्रियते स चोरोरुहौ छादयति किम्भूतौ च ज्ञुक्ते चितौ श्लथो गाढपरिधाने हि विविक्तविभागौ भवेताम कक्षायाः समीपमुपकक्षं तत्र भवा औपकक्षिकी अध्यात्मादित्वादिकप्रत्ययः एवमेव च कञ्चुकवत्तस्या अपि स्वरूपं वक्तव्यं सा नवरं दक्षिणपार्श्वे समचतुरस्रा हस्तेन सार्द्धहस्तप्रमाणा उरो भागं पृष्ठं च प्रच्छादयन्ती वामस्कन्धे वामपार्श्वे च वीटकबद्धा परिधीयते ।

उवगच्छिया उ पउजे, कंचुकमुक्किट्ठियं च छादेति ।
संघाडीओ चउरो, तत्थ दुहत्था उ वसधीए ॥
दुन्नितिहत्थायामा, भिक्खट्ठाएगउच्चारे ।
ओसरणे चउत्थाम, निसन्नपच्छादणी मसिणा ॥

औपकक्षिकी विपरीता वैकक्षिकीनामकः पदः कञ्चुकमौपकक्षिकीं च छादयन् वामपार्श्वे परिधीयते तथा उपरि परिभोग्या संघाटिकाश्चतस्रो भवन्ति। एका द्विहस्ता द्वे त्रिहस्ते एका च चतुर्हस्ता दैर्घ्येण चतस्रोऽपि साऽपि सार्द्धहस्तत्रयप्रमाणा चतुर्हस्ता वा मन्तव्या तत्र हि द्विहस्ता द्विहस्तविस्तृता संघाटिका वसत्यां परिधीयते न तां विहाय प्रकटदेहया कदाऽपि भवितव्यमिति भावः। ये च द्वित्रिहस्तायामे त्रिहस्तविस्तृते तयोर्मध्ये एका भिक्षार्थं गच्छन्त्या प्राव्रियते एका उच्चारभूमिं व्रजन्त्या तथा समवसरणे व्याख्यानश्रवणादौ गच्छन्ती चतुर्हस्तां प्रावृणोति सा च प्राक्तनसंघाटीभ्यो बृहत्तरप्रमाणा अनिषण्णप्रच्छादनार्थं क्रियते यतो न तत्र संयतीभिरुपवेष्टव्यं किंत्वर्द्ध स्थित्वा ताभिरनुयोगश्रवणादि विधेयं ततस्तथा स्कन्धादारभ्य पादौ यावद्वपुः प्रच्छाद्य तिष्ठन्ति एताश्च पूर्वप्रावृतवेषप्रच्छादनार्थं प्रवचनवर्णप्रभावनार्थं च मसृणा क्रियन्ते चतस्रोऽपि च गणनाप्रमाणेनैकमेव रूपं गण्यते युगपत्परिभोगाभावात् ।

खंधकरणी चउहत्था, वित्थरा वायविहुतरक्खट्ठा ।
खुज्जकरणी उ कीरति, रूववतीणं कुरुहहेउं ॥

स्कन्धकरणी चतुर्हस्तविस्तरा समचतुरस्रा प्रावरणस्य वातविधुनरक्षणार्थं चतुष्पला स्कन्धे कृत्वा प्राव्रियते रूपवतीनां च संयतीनां कुरूपहेतोः कुब्जकरण्यपि क्रियते पृष्ठदेशे सबर्हितायौपकक्षिकी वैकक्षिकीनिबद्धा तया विरूपतापादनीयं कुरूपं विधीयत इति भावः। उपसंहरन्नाह ।

संघातिमेतरो वा, सव्वो वेसो समासओ उवधी ।
पासगवद्धमसुसिरो, जं वाइयंतगं णेयं ॥

सर्वोऽप्येषोऽनन्तर उपधिः समासतो द्विधा सङ्घातिमः इतरश्च

ढिज्यादिखण्डानां मीलनेन निष्पन्नः संघातिमः । इतरस्तद्विपरीतोऽसंघातिमः । अयं च पाशकबद्धः कशाबद्धः तथा यश्चाशुषिरो गृहिसं वनिकारहितः प्रतिग्रहानवर्जितो वा यश्चात्र दुष्यकेशकालतो वेषेषु संविग्नगीतार्थैः पूर्वसूरिभिराचीर्ण तत्सर्वमपि ज्ञेयं सम्यगुपादेयतया मन्तव्यम् ।

अथ जिनकल्पिकादीनामुपधेरुत्कृष्टादिविभागमाह ।

हक्कोसओ जिणाणं, चउव्विहो मज्झिमो वि य तहेव ।
जहन्नो चउव्विहो खलु, पत्तो थेराण वोच्छामि ॥

त्रयःकल्पाःप्रतिग्रहश्चेति जिनकल्पिकानामुत्कृष्टश्चतुर्विधः।एवं मध्यमोऽपि रजोहरणपटलकपात्रकबन्धरजस्त्राणभेदाच्चतुर्विधो जघन्योऽपि मुखपोत्तिका पादकेसरिका गोच्छकपात्रकस्थापनकभेदाच्चतुर्विधः ।

(७) औपग्रहिकोपधेरुत्कृष्टादिभेदाः ।

उक्कोसो थेराणं, चउव्विहो छव्विहो य मज्झिमओ ।
जहन्नो चउव्विहो खलु, पत्तो अज्जाए वोच्छामि ॥

उत्कृष्टो जघन्यश्च जिनकल्पिकानामिव द्रष्टव्यो नवरं मध्यमः षड्विध इत्थं रजोहरणं पटलकानि पात्रकबन्धो रजस्त्राणं मात्रकं कम्बलपट्टकश्चेति ।

उक्कोसो अट्ठविहो, मज्झिमओ होइ तेरसविहो उ ।
जहन्नो चउव्विहो खलु, पत्तो उ उवग्गहं वोच्छं ॥

आचार्याणामुत्कृष्ट उपधिरष्टविधः त्रयः कल्पा ३ प्रतिग्रहः ४ अभ्यन्तरनिवसना ५ बहिर्निवसना ६ संघाटिका ७ स्कन्धकरणी ८ चेति । मध्यमस्त्रयोदशविधो भवति तद्यथा रजोहरणं १ पटलकानि २ पात्रकबन्धः ३ रजस्त्राणं ४ मात्रकं ५ कमठकम् ६ अवग्रहानन्तकं ७ पट्टः ८ अर्द्धोरुकमए कञ्चुकी १० वलानिका ११ औपकक्षिकी १२ विकक्षिकी १३ चेति । जघन्यश्चतुर्विधो मुखपोत्तिका गोच्छकः पात्रस्थापनं चेति । अत ऊर्द्धमतिरिक्तो यः उपधिः स उपग्रहोपधिरुच्यते । तमपि जघन्यादिविभागनिरूपणेनाहं वक्ष्ये । वृ० ३ उ० ।

(८) तावदौपग्रहिकोपधिमाह ।

पीढगनिसिज्जदंडग–पमज्जणी घट्टए डगलमाई ।
पिप्पलगसूइनहरणि–सोहणगदुगं जहन्नो उ ॥ ३४ ॥

पीठकं काष्ठच्छगणात्मकं लोकसिद्धमानं स्नेहवत्यां वसतौ वर्षाकाले वा ध्रियत इत्यौपग्राहिकं संयतीनां त्याग इत्यागतसाधुनिमित्तमिति निषद्या पादपुञ्छनं प्रसिद्धप्रमाणं जिनकल्पिकादीनां न भवति निषीदनाभावात् दण्डकोऽप्येवमेव नवरं निवारणाभावात् एवं प्रमार्जनी वसतेर्दण्डकपुञ्छनाभिधाना एवं घटकः पात्रमुखादिकरणाय पिप्पलकः क्षुरप्रलोहमयः । सूची सीवनादिनिमित्तं वेणवादिमयी नखहरणी प्रतीता लोहमय्येव शोधनकद्वयं कर्णशोधनकदन्तशोधनकाभिधानं लोहमयादि जघन्यतस्त्वयं जघन्यः औपग्राहिकः खल्पधिरिति गाथार्थः ।

एनमेव मध्यममभिधातुमाह ।

वासत्ताणे पणगं, चिलिमिणिपणगं दुगं च संथारे ।
दंडा पणगं पुण, मत्तगतिगपायलेहणिआ ॥३५॥

वर्षात्राणविषयं पञ्चकं तद्यथा कम्बलमयसूत्रमयतालपत्रमयपलाशपत्रकुटशीर्षकं छत्रकं चेति लोकसिद्धमानानीति । तथा चिलिमिलीपञ्चकं तद्यथा कम्बलमयी सूत्रमयी वालमयी दण्डमयी कडममयीति प्रमाणमस्याः गच्छापेक्षया सागारिकप्रच्छादनाय तदावरणाग्निकैर्ज्ञेयमिति संस्तारद्वयं च शुषिराशुषिरभेदभिन्नं तृणादिकृतस्तु शुषिरस्तदन्यकृतस्त्वशुषिर इति । तथा दण्डादिपञ्चकं पुनस्तद्यथा दण्डको विदण्डकः यष्टिर्वियष्टिर्नालिका चेति । मात्रकत्रितयं तद्यथा । कायकमात्रकं संज्ञामात्रकं खेलमात्रकमिति । तथा पादलेखनी काष्ठमयी कर्दमापनयिनीति गाथार्थः । पं० व० ।

संथारुत्तरपट्टो, अड्डाइज्जा उ आयया हत्था ।
दोण्हं पि य वित्थारो, हत्थो चउरंगुलं चेव ॥५६॥

संस्तारकः तथा उत्तरपट्टकश्च एतौ द्वावपि एककमर्द्धतृतीयहस्तौ दैर्घ्येण प्रमाणतो भवति तथा द्वयोरप्यनयोर्विस्तारो हस्तचतुरङ्गुलं भवतीति आह किं पुनरेभिः प्रयोजनं संस्तारकादिभिः पट्टकैरुच्यते ।

पाणाइरेणुसंर–क्खणट्ठया होंति पट्टगा चउरो ।
छप्पइयरक्खणट्ठा, तत्थुवरिं खोम्मियं कुज्जा ॥५७॥

प्राणिरेणुसंरक्षणार्थं पट्टका गृह्यन्ते । प्राणिनः पृथिव्यादयो रेणुश्च स्वशरीरे लगति अतस्तद्रक्षणार्थं पट्टकग्रहणं ते चत्वारो भवन्तीति द्वौ संस्तारकपट्टकयुक्तावेव तृतीयो रजोहरणबाह्यनिषद्यापट्टकः पूर्वोक्त एव चतुर्थः । खोमिय एवाभ्यान्तरः निषद्यापट्टको वक्ष्यमाण एव एते चत्वारोऽपि प्राणिनः संरक्षणार्थं गृह्यन्ते । तत्र षट्पदासंरक्षणार्थं तस्य कम्बली संस्तारकसंघर्षेण षट्पदा न विराध्यन्ते इति । इदानीं अभ्यन्तरक्षोमनिषद्याप्रमाणप्रतिपादनायाह ।

रयहरणपट्टमेत्ता, अदसगा किं चि वा समतिरेगा ।
इक्कगुणा उ निसिज्जा, हत्थपमाणा सपच्छागा ॥४८॥

रजोहरणपट्टकोऽभिधीयते यत्र दशिकालग्नाः तत्प्रमाणा दशा दशिका तद्रहिता क्षौमा रजोहरणाभ्यन्तरे निषद्या भवति । (किं चि वासमतिरेगेत्ति) किंचिन्मात्रेण वा समधिका तस्य रजोहरणपट्टकस्य भवतीति (एकगुणत्ति) एकैव सा निषद्या भवति हस्तप्रमाणा च प्रथुत्वेन भवति (सपच्छागात्ति) सह बाह्यया निषद्यया हस्तप्रमाणा भवतीति । एतदुक्तं भवति बाह्याऽपि निषद्या हस्तमात्रैव ।

वासोवग्गहिओ पुण, दुगुणो उवही उ वासकप्पाई ।
आयासंयमहेऊ, एक्कगुणो सेसओ होइ ॥ ४९ ॥

वर्षासु वर्षाकाले औपग्रहिकः अवधिर्गुणो भवति कश्चासयासौ वर्षाकल्पादिः आदिग्रहणात् पटलानि "जो व हिंडं तस्स निम्मइ सो सो दुगुणो होति पगोति नो पुणो अन्नो घेप्पइ" स च वर्षाकल्पादिद्विगुणो भवति आत्मसंरक्षणार्थं च तत्रात्मसंरक्षणाद्यदि एकगुणा एव कल्पादयो भवन्ति ततश्च "तेहिंति तेहिं पोट्टसूलेणं मरति संजमरक्खणट्ठं जइ एगं चेव कप्पं अइमइलो उ ढेडं नीसरइ ततो तस्स कप्पस्स जं पाणियं पडइत्ति तस्स तेणं आतुक्काओ विणासिज्जइ" शेषस्त्ववधिः एकगुण एव भवति न द्विगुण इति । किञ्च ।

जं पुण सपमाणाओ, ईसिं हीणाहियं व लंभेज्जा ।
उभयं पि अहाकडयं, न संधणा तस्स छेओ वा ॥५०॥

यत्पुनः कल्पादि उपकरणं स्वप्रमाणादीषद्धीनमधिकं वा लभ्यते उभयमिति "ओघियस्स उवहिस्स उवग्गहियस्स वा" यदि

भाजनं तदेव हीनमधिकं वा लब्धं सत् 'आघाकम्मयगं' पश्चात्कृतमल्पपरिकर्म्म यद्भण्यते तस्य न संधना क्रियते हीनस्य तथा छेदनः क्रियते अधिकस्य । किं च ।

दंडए लट्टिया चेव, चम्मए चम्मकोसए ।
चम्मच्छेयणपट्टे, चिलिमिली धारए गुरू ॥ ५१ ॥

अयमपर औपग्रहिकोपधिः साधोः साध्व्याश्च भवति दण्डको भवति दण्डकश्च यष्टिश्च चशब्दाद्वियष्टिश्चेति । अयं सर्व्वेषामेवमेव पृथक् पृथक् औपग्रहिकः । अयमपर एव औपग्रहिकः कश्चासौ (चम्मपत्ति) चर्म्म कृत्तिश्चर्मखण्डिया चर्म्मकोसकः "जत्थ न हणाइं बज्झंति " तथा चर्म्मच्छेदः वर्ध्रपट्टिका । यदि च चर्म्म छेदनकं पिप्पलकादि । तथा (पट्टेत्ति) योगपट्टकः चिलिमिली चेति । एतैश्चर्म्मादिभिर्गुरोरौपग्राहिकोपधिर्भवति ।

जं चन्न एवमाई, तवसंजमसाहयं जइजणस्स ।
ओहो इरेगगहियं, उवग्गहियं तं वियाणाहि ॥

यच्चान्यद्वस्तु एवमादि उपानहादि तपःसंयमयोः साधकं यतिजनस्य ओघोपधेरतिरिक्तं गृहितमौपग्रहिकं तद्विजानीहि । ओ० । (यष्ट्यादिलक्षणमन्यत्र)

चम्मतियं पट्टदुगं, नायव्वो मज्झिमो उवहि एसो ।
अज्जाण वारगो पुण, मज्झिमो होइ अइरित्तो ॥

चर्म्मत्रिकं वर्ध्रनलिकाकृतिरूपम् तथा पट्टद्वयं संस्तरपट्टश्चोत्तरपट्ट लक्षणं ज्ञातव्यो मध्यम उपधिरेषः । औपग्रहिक आर्याणां वारकः पुनः सागारिकोदकनिमित्तमध्यमोपधावुक्तलक्षणो भवत्यतिरिक्तः नित्यं जनमध्य एव तासां वासादिति गाथार्थः । एतदेवोत्कृष्टमभिधातुमाह ।

अक्खा संथारो वा, एगमणेगंगिओ अ उक्कोसो ।
पोत्थगपणगं फलगं, उक्कोसोवग्गहो सव्वो ॥ ३७ ॥

अक्षाश्चन्दनकादयः संस्तारकश्च किं विशिष्ट इत्याह । एकाङ्गिकोऽनैकाङ्गिकश्च फलकं कम्बिमयादिः उत्कृष्टस्वरूपेण । तथा पुस्तकपञ्चकं तद्यथा गण्डिकापुस्तकः छिवाडीपुस्तकः छविपुस्तकः मुष्टिपुस्तकः संपुटकश्चेति । तथा फलकं पट्टिका समवसरणफलकं वा उत्कृष्ट इति प्रक्रान्तापेक्षया औपग्रहिक उपधेः सर्व इत्यक्षादिः सर्व एवेति गाथार्थः । अनयोरौघिकोपग्रहिकयोरेवोपधिद्वयोरपि विशेषलक्षणमभिधातुमाह ।

ओहेण जस्स गहणं, भोगो पुण कारणा स ओहोहि ।
जस्स उ दुगं पि निअमा, कारणओ सो उवग्गहिओ ॥ ३८ ॥

ओघेन सामान्येन भोगे अभोगे वा यस्य पात्रादेर्ग्रहणमादानं भोगः पुनः कारणान्निमित्तेनैव भिक्षाटनादिना स ओघोपधिरभिधीयते । यस्य तु पीठकादेर्द्वयमपि ग्रहणं भोगश्चेत्येतन्नियमात्कारणतो निमित्तेन स्नेहादिना स पीठकादिः औपग्रहिकः कादाचित्कप्रयोजननिवृत्त इति गाथार्थः । अस्यैव गुणकारितामाह ।

मुच्छारहिआणेव्वो, सम्मचरणस्स साहगो भणिओ ।
जुत्तीए ईहा पुण, दोसा इत्थं पि आणाइ ॥ ३९ ॥

मूर्च्छारहितानामभिष्वङ्गवर्जितानां यतीनामेव द्विविधोऽपि पात्रपीठकादिरूप उपधिः सम्यगधिकरणरक्षाहेतुत्वेन चरणस्य साधको भणितः तीर्थकरगणधरैर्युक्त्येति । मानभोगयतनया इतरथा पुनरयुक्त्या यथोक्तमानभोगाभावे दोषाः । अत्राप्युपधौ गृह्यमाणे तुद्यमाने वा आज्ञादय इति गाथार्थः ॥ पं० व० । (एतेषामन्येषां चोपकरणानां प्रयोजनं विहार शब्दे चारित्रार्थमनेकादृगमने प्रस्तोष्यमाणे स्पष्टीभविष्यति) ।

(९) अतिरिक्तोपग्रहणेन प्रायश्चित्तम् ।

दुविहप्पमाणातिरे-ग मुत्तदेसेण तेण लहुगाओ ।
मज्झिमगं पुण उवहिं, एक्कुच मासो भवे लहुओ ॥

द्विविधं द्विप्रकारं गणनाप्रमाणभेदाद्धत्प्रमाणं ततोऽतिरिक्ते उपधौ तत्रादेशेन चतुर्लघुका भवन्ति यत उक्तं निशीथसूत्रे " जे भिक्खू गणणाइरित्तं वा पमाणाइरित्तं वा उवहिं धरेइ से अवट्ठा चातुम्मासियं परिहरेणट्ठाणं उग्घाइयं " वृ० १ उ० ॥

ऊणातिरित्तधरणे, चउरो मासा हवंति उग्घाया ।
आणाइणो य दोसा, संघट्टणमादि पलिमंथो ॥

गणनया प्रमाणेन च ऊनस्यातिरिक्तस्य वा उपकरणस्य धरणे प्रायश्चित्तं चत्वारो मासाः उद्घाता लघवः आज्ञादयश्च दोषास्तथा यत्र परिकर्म्मणां कुर्वन् तज्जातान् प्राणान्संघट्टयति आदिशब्दात्परितापयति अपद्रावयति च ततस्तन्निमित्तमपि तस्य प्रायश्चित्तं तथा प्रतिदेवसमुभयकालं पात्राणि अन्यद्वाऽतिरिक्तमुपकरणं प्रत्युपेक्षमाणस्य परिमन्थः सूत्रार्थव्याघातः । तस्मात् गणनया प्रमाणेन सूत्रोक्तमुपकरणं धारयितव्यम् व्य० द्वि०८उ० । ओ० ।

१० प्रथमसमवसरणे उपधिग्रहणम् । (तत्र नो कल्पते इति वत्थशब्दे भाविष्यते) वर्षासु अतिरिक्तोपकरणग्रहणकारणमुपदर्शयितुं दृष्टान्तमाह ।

दव्वोवक्खरणेहा, दियाण तह वा कडुयभंडाणं ।
वासारत्ते कुडुंबी, अतिरेगं संचयं कुणइ ॥

द्रव्यं हिरण्यादि उपस्करः सूर्पादिः स्नेहो घृतं तैलं वा आदिशब्दादेरण्डादितैलपरिग्रहः । क्षारो वस्तुलादिः लवणं वा कटुकं शुण्ठीपिप्पल्यादि भाण्डानि घटपिठरादीनि । अथवा कटुकभाण्डं वेसणमथवा हिङ्गुप्रभृतिजातं । एतेषां द्रव्योपस्करादीनां कुटुम्ब्यपि वर्षारात्रे अतिरिक्तसञ्चयं करोति किं कारणमिति चेदुच्यते ।

वणिया ण संचरंती, हट्टा ण हवंति कम्मपरिहाणी ।
गेलण्णाए देसुव, किं काहिति अगहिते पुव्विं ॥

वर्षाकाले वणिजो ग्रामेषु क्रयविक्रयार्थं न सञ्चरन्ति । पत्तनेष्वपि वर्षवर्दलवशेन हट्टा न भवन्ति । अपि च यदि कुटुम्बी द्रव्योपस्करादीनामतिरिक्तं सञ्चयं न कुर्यात् तत उत्पन्ने प्रयोजने क्रयविक्रयार्थं तेनापणवीथ्यां गन्तव्यं ततश्च हलकर्षणप्रभृतीनां कर्मसंयोगानां परिहाणिर्भवति ग्लानत्वे वा संजाते आदेशेषु वा प्राघूर्णिकेषु आगतेषु अतिरिक्तसञ्चये पूर्वमगृहीते किं पथ्यभोजनप्राघूर्णकभक्त्यादिकं करिष्यति ॥

तह अन्नतित्थिगा वि य, जारिसो से संचयं कुणति ।
इह पुण छण्हं विराहणा, पढमम्मि य जे भणियदोसा ॥

तथेति दृष्टान्तान्तरोपन्यासे अन्यतीर्थिका अपि सरजस्कादयो यादृशो यस्य येनोपकरणेन प्रयोजनमित्यर्थः (से) तस्यातिरिक्तं सञ्चयं वर्षासु करोति । यथा सरजस्का रक्षाया दकसेत्करिकामृत्तिकाया बोटिकछगणलक्षणयोरित्यादि । इहेति अस्मिन् पुनर्येन शासने यद्यतिरिक्तमुपकरणं न गृह्णन्ति ततः षण्णां जीवनिकायानां विराधना भवति । अथातिरिक्तोपकरणाभावाद्वर्षासूपधिं गृह्णन्ति ततो ये प्रथमे समवसरणे उपकरणं गृह्णतो दोषा भणितास्तान् प्राप्नुवन्ति । कथं पुनः षण्णां कायानां विराधना भवतीत्युच्यते ।

रयहरणेणोल्लाणं, पमज्जफरुसमालपुढवीए ।
गामंतरिंतगलणे, पुढवी उदगं च दुविहं तु ॥

(फरुसमालत्ति) कुम्भकारशाला तस्यां वर्षासु स्थितानां द्वितीयरजोहरणाभावे यद्वर्षेणार्द्रीभूतं रजोहरणं तेनैव प्रमार्जने पृथिवीकायस्य विराधना ग्रामान्तरं भिक्षाचर्यादिकार्येण (इंतत्ति) गच्छत आगच्छतो अन्तरा आषाढतरं वर्षितुमारब्धे मलिनरजोहरणे परिगलति पृथिवीं द्विविधं च भूमान्तरिक्षभेदाद् द्विप्रकारमुदकं विराधयति ।

अहवा अंतीभूए, उदगं पुण उपतावणे अगणिं ।
उल्लंरुगबंधतसा, ठाणाइसु केण व पमज्जे ॥

अथवा द्वितीयरजोहरणाभावे यदार्द्रं रजोहरणं शोषयन्ति ततोऽवग्रहात् स्फिटयति । अथ न शोष्यते ततोऽम्लीभवति एवमम्लीभूते तस्मिन् उदकं विराध्यते । पनकश्च संमूर्च्छति अथैतद्दोषपरिहारार्थमग्निं तापयति ततोऽग्निविराधना अथार्द्रेण प्रमार्जयति ततो दशिकान्तेऽप्युल्लण्डका मुइंगोलकाः प्रतिबध्यन्ते तेषु प्रतिबद्धेषु यद्विप्रमार्जनं करोति तत आत्मविराधना । अथ न प्रमार्जयति ततः संयमविराधना । स्थाननिषदनादिषु वा केन प्रमार्जयतु ।

एमेव सेसगम्मि, संजमदोसा उ भिक्खणिज्जाए ।
चोलानिसज्जा उल्ल-अजीरगेलन्नमायाए ।'

एमेव वर्षाकल्पादावपि शेषोपकरणे भिक्षानियोगे च पटलकपात्रबन्धरूपे द्विगुणं अगृहीते संयमदोषाः षट्कायविराधनालक्षणे रजोहरणवद्वक्तव्याः । चोलपट्टे रजोहरणनिषद्यायां यावद्विगुणायामगृह्यमाणायां बहिर्गतानां वर्षेणार्द्रीभावे संजाते नित्यपरिभोगेन भक्तं न जीर्यते । अजीर्यमाणे भक्ते ग्लानत्वं भवति । ततश्चात्मविराधना परितापमहादुःखादि । किञ्च ।

अद्धाण णिग्गतादी, परिता वा अहव णट्ठगहणम्मि ।
जं च समवसरणम्मि, अगहणे जं च परिभोगे ॥

छिन्नादच्छिन्नाद्वा अध्वनो निर्गता आदिशब्दादशिवादिकारणानिर्गता वा ये परीताः परिमितोपकरणा अथवा (नट्ठत्ति) नष्टोपकरणा हारितोपधय इत्यर्थः (गहणम्मित्ति) प्रत्यनीकेन वा उपधेर्ग्रहणे कृते विविक्ता आगच्छेयुः एतेषामागतानामतिरिक्तोपकरणभावादुपग्रहणं न करोति तत उपधिनिष्पन्नं प्रायश्चित्तम् अथ तदर्थं नूतनमुपधिं गृह्णन्ति ततोऽप्युपधिनिष्पन्नम् अथ प्रथमे समवसरणे उपकरणग्रहणे दोषजालं तत्प्राप्नुवन्ति । अथ न गृह्णन्ति तत उपकरणं विना यत्तृणादिपरिभोगे दूषणकदम्बकं तदासादयन्ति । अमुमेवार्थं व्याख्याग्रन्थेन स्पष्टयति ।

अद्धाण णिग्गयादीण-मदाते होंति उपधिणिप्फण्णं ।
जं ते अणेसणगिं, सेवेदं वत्थणं जं च ॥

अध्वनिर्गतादीनामतिरिक्ताभावे उपकरणं यदि न प्रयच्छन्ति तत उपधिनिष्पन्नं भवति प्रायश्चित्तमिति शेषः । तच्च जघन्ये पञ्चकं मध्यमे मासलघुकमुत्कृष्टे चतुर्लघवः । ते च अध्वादिनिर्गता अनेषणीयोपकरणमग्निं वा यदासेवन्ते तन्निष्पन्नमप्रयच्छतां प्रायश्चित्तम् । अथात्मीयमुपकरणं तेषां प्रयच्छन्ति तत आत्मपरिहाणिः । यच्चात्मना तृणादिसेवनं कुर्वन्ति तन्निष्पन्नम् । के पुन प्रथमसमवसरणे वस्त्रग्रहणे दोषा इत्याह ॥

अत्तट्ठपरट्ठा वा, ओमरणं गाण्हमाण पत्तास ।
दाउं परिभोग छप्पति-चउउरं उल्लायगेलन्ने ॥

अथात्मनो वा परेषां वा अध्वनिर्गतादीनामर्थाय प्रथमसमवसरणे उपधिं गृह्णन्ति तत आधाकर्मादयः पञ्चदशोद्गमदोषा भवन्ति आत्मोपधिमध्वनिर्गतादीनां दत्वा तमेवैकं प्रत्यवतारं नित्यं परिभुञ्जानस्य षट्पदिका संमूर्च्छति तासु चान्नपात्रमध्ये पतितासु भक्षितासु (चउउरंति) जलोदरो भवति एकप्रत्यवतारेण वा द्रोणराशिप्रावृतेन गुरुस्य जीर्यति अजीर्यति च ग्लानत्वमुपजायते

तम्हा उ गेण्हियव्वं, वितियपदम्मि जह ण गेण्हेज्ज ।
अद्धाणे गेलन्ने, अहवा वि हवेज्ज असतीए ॥

यत एवं तस्मात् कारणादात्मनो द्विगुणप्रत्यवतारादतिरिक्तो ग्रहीतव्यं द्वितीयपदं यथा न गृह्णीयुस्तथाऽभिधीयते अध्वनि वहमानानां ग्लानत्वे वा द्विविधायामसत्तायां वा वर्त्तमानानामग्रहणं भवेदिदमेव व्याख्याति ॥

कालेण चिंदिएणं, या वरिसा मंतरेण वाघाते ।
गेलन्ने वा न परे, दुविधा पुण होति असतीओ ॥

ग्रीष्मस्य चरमे मासि केचिदध्वनि प्रतिपन्नाश्चिन्तितवन्तश्च यावदाषाढपूर्णिमा नापैति तावदेव तावत्कालेन वर्षाक्षेत्रं प्राप्स्यामः । अन्तरा च नद्यादिव्याघातो भवेत् अत आषाढपूर्णिमाकाले अतिक्रान्ते प्राप्ते ततो द्विगुणोऽतिरिक्तो वा उपधिर्न गृहीतः । अथवा आत्मनो ग्लानत्वेन परस्य वा ग्लानस्य व्यापृततया नातिरिक्तो गृहीतः । असत्ता पुनर्द्विविधा भवति सदसत्ता असदसत्ता च सदसत्तायामनेषणीयं लभ्यते । अथवा बहवः साधवो वस्त्रग्रहणस्याकल्पिका एव कल्पिकः । अतः सर्वेषां योग्यो अतिरिक्तः पथि गृहीतुं न पार्यते । असदसत्ता तु मार्गितमपि न लभ्यते एतैः कारणैः पूर्वमतिरिक्तोपधौ अगृहीतेऽपि शुद्धाः ।

गहिए अगहिए वा, अप्पत्ताणं तु होति अतिगमणं ।
उवही संथारगपाद-पुंछणादीण गहणट्ठा ॥

एवं गृहीतेऽगृहीते वा वर्षावासप्रायोग्ये उपधौ कालमप्राप्तानामाषाढपूर्णिमाया अर्वाक् पञ्चभिर्दिवसैर्वर्षाक्षेत्रे अतिगमनं प्रवेशो भवति । किमर्थमित्याह उपधिर्वर्षाकल्पादिकः । संस्तारकः काष्ठमयः कम्बिकामयो वा पादप्रोञ्छनं रजोहरणम् आदिशब्दात् तृणडगलादिपरिग्रहः एतेषां ग्रहणार्थमप्राप्ते काले प्रवेष्टव्यम् । इदमेव व्यक्तीकरोति ।

कालेण अपत्तासं, पत्ताणं खेतओ गहणं ।
वासाजोग्गोवधिणो, खेत्तम्मि उ डगलमादीणि ॥

कालतो नियमादप्राप्तानां क्षेत्रतः प्राप्तानां वा वर्षावासयोग्यपटलकपात्रबन्धादेरुपधेर्ग्रहणं भवति एतेन चरमभङ्गौ सूचितौ कालतः प्राप्तैरप्राप्तैर्वा क्षेत्रतो नियमात्प्राप्तैर्डगलादीनि गृहीतव्यानि अनेन तु द्वितीयतृतीयभङ्गौ गृहीताविति । तान्येव डगलादीनि दर्शयति ।

डगलसरक्खकुडमुह, मत्तगनिगलेवपादलेहणिया ।
संथारपीठफलगा, णिज्जोगो चेव दुगुणो उ ॥

इष्टका चीरादिमयानि डगलानि पुनः प्रोञ्छनार्थं गृह्यन्ते सरजस्कः क्षारससंज्ञा खेलादिविसर्जनार्थं कुटमुखं घटकण्ठकस्तत्र ग्लानयोग्यमौषधं कायिकी मात्रकं वा स्थाप्यते । मात्रकत्रिकं खेलमात्रकं कायिकीमात्रकं संज्ञामात्रकं चेति । लेपः प्रतीतः प्रक्षिप्तभाजनसंस्थापनार्थम् । पादलेखनिका वर्षासु कर्दमनिर्लेपना-

र्थम । संस्तारकः परिशाटी वेति द्विविध उभयोपशमनार्थं जीवादिरक्षणार्थं च गृह्यते पीठं व्रणादिमयमुपवेशनार्थं फल—कश्च एकपट्टादिमयः शयनोपयोगी पात्रसत्कश्च निर्योगः । प्रत्यवतारो द्विगुण एतानि सर्वाण्यपि तदानीं गृह्यन्ते । अथ शिष्यः प्रश्नयति ।

चत्तारि समोसरणे, मासा किं कप्पती ण कप्पति वा ।

कारणेण पंचरत्ता, सव्वेसिं मल्लगादीणं ॥

आषाढपूर्णिमाऽनन्तरं ये चत्वारः प्रथमसमवसरणे मासास्तेषु ग्रहीतुं कल्पते न वा । सूरिराह उत्सर्गतो न कल्पते द्वितीयपदे क्षेत्रस्याप्राप्ता अध्वनिर्गता वा आषाढपूर्णिमायां प्राप्तास्ततः संस्ताराद्युपधिं डगलादीनि च पञ्चरात्रिंदिवानि गृह्णन्ति पर्युषणाकल्पं च रजन्यामाकर्षन्ति । ततः पञ्चम्यां पर्युषणं कुर्वन्ति । अथ पूर्वोक्तकारणात्पञ्चम्यामेव ते प्राप्तास्ततः पञ्चरात्रं तथैव संस्तारकमल्लकादीनि गृह्णन्ति दशम्यां पर्युषणयन्ति । विशेषं चूर्णिकृत्पुनराह " तं खेत्ताणं पज्जंते आसाढपुण्णिमाए चेव ठिया तेहिं य उवही न गहिओ संथारगाइ ताहे जाव पंच रत्तं ताव गेण्हंति एक्का पंचदिवसे पज्जोसणाकप्पं कहंति दसमीए एस कारणेणं कप्पई पंचरत्तं अह पंचमीए पत्ता तहेव य वरत्तगावकुंतीति " एवं सर्वेषां मल्लकादीनामुपकरणानामर्थाय कानि पञ्चरात्रिंदिवानि प्रवर्द्धमानानि तावन्मन्तव्यानि यावद्भाद्रपदशुक्लपञ्चम्यां गृहीतेऽगृहीते वा डगलमल्लकादौ नियमात्पर्युषणं विधेयम् "तेसिं तत्थ ठिआणं पडिलहुवट्टचारणादीसु लेवाईण अगहणे लहुगा पुव्विआ गहिते वा " तेषां साधूनां तत्र वर्षाक्षेत्रे स्थितानामियं सामाचारी सभाप्रपाऽऽरामदेवकुलशून्यगृहादिषु यद्वस्त्रमुज्झितं पथिकादिभिः परित्यक्तं तत्प्रत्युपेक्षन्ते यदा किल कार्यमुत्पत्स्यते तदा ग्रहीष्यन्ते तदभावे चरणादिषु प्रत्युपेक्षन्ते वर्षासु यदि लेपमादिशब्दात्पात्रं वा वस्त्रं वा गृह्णन्ति ततश्चतुर्लघुकाः पूर्वं चालेपादीनि यदि न गृहीतानि तदाऽपि चतुर्लघु । इदमेव व्याख्याति ।

वासाण एस कप्पो, सव्वतो चेव जाउ सक्कोसं ।

परिभुत्तं विप्पइसं, वाघातट्ठा परिक्खंति ॥

(वासाणत्ति) विभक्तिव्यत्ययाद्वर्षासु तिष्ठतामेष कल्पः समाचारी सर्वतः सक्रोशं यावद्यत्कार्पटिकैः परिभुक्तं विप्रकीर्णं पूर्वं परिभुज्य ततोऽकिञ्चित्करमिति मत्वा परिष्ठापितं तत्तस्तिष्ठन्त एव व्याघातार्थं निरीक्षन्ते । कः पुनर्व्याघात इति चेदुच्यते ।

अद्धाण णिग्गतादी, झामियवूढे व सेह परिज्जुसे ।

आगंतु बाहिपुव्विं, दिट्ठं असण्णिसण्णीसु ॥

अध्वनिर्गतादयः साधवः आगच्छेयुः आत्मीयो वा उपधिर्ध्यामितो दग्धो भवेत् उदकेन वा व्यूढः शैक्षो वा अवश्यप्रव्राजनीयः पुराणादिरुपस्थितः परिजीर्णो वा उपधिरेतैः कारणैरागन्तुकेषु तालावरादिषु पूर्वं मार्गयन्ति ततः क्षेत्राद्बहिरसंज्ञिषु पूर्वं दृष्टं गृह्णन्ति । अथेदमेव विभावयिषुरागन्तुकाननागन्तुकान् व्याख्याति ।

तालायरे य धारे, वाणियखंधारसेणसंवट्ट ।

लाउरिग वइग सेवग, जामाउगं पंथिगादीसुं ॥

तालावरा नटनर्त्तकवर्द्धादयो (धारेत्ति) देवछत्रधारकाः वणिजो वाणिज्यकाः राजबिम्बसहितं स्वचक्रं परचक्रं वा स्कन्धावार उच्यते राजबिम्बविरहिता सेना चौरधाटीभयेन बहवो ग्रामनायका अधिष्ठातारः एकत्र स्थिताः सर्वतः लाकुटिका उञ्छरा व्रजिका गोकुलिका सेवकाश्चारभट्टकाः जामातृकाः प्रसिद्धाः पथिका ये बहवः स्वं देशं प्रति प्रस्थिताः एवमादिषु पूर्वं मार्गयन्ति कथमित्याह ।

आगंतुकेसु पुव्विं, गवेसए चारणादिसुं बाहिं ।

पच्छा जे सग्गामं, तालायरादिणो यंति ॥

(बाहिंति) सक्रोशयोजनान्तर्वर्त्तिष्वन्तरपल्लिकासहितेषु बाह्यग्रामेषु ये आगन्तुकाश्चारणादयस्तेषु पूर्वं गवेषयन्ति । पश्चात् बाह्यग्रामेषु चारणादीनामभावे ये तालावरादयः स्वग्राममायान्ति तेषु गवेषयितव्यम् । कथमेतेषु वस्त्रसंभव इत्याह ।

लद्धूण णवे इतरे, समणाणं देज्ज सेवजामादी ।

चारणधारवणियं, पडंति इयरे उ सड्ढितरा ॥

सेवका जामातृका नवानि वस्त्राणि लब्ध्वा इतराणि पुराणानि श्रमणानां दद्युः । चारणानां (धारत्ति) देवछत्रधारिणां राजादयः प्रसादतो वस्त्राणि प्रयच्छन्ति तानि पुराणानि वा ते साधूनां दद्युः (वणीयंति) वाणिज्यकं वणिजः पतन्ति । इतरे तु पथिकादयः श्राद्धाः श्रावका भवेयुः बहिर्ग्रामे स्वग्रामेऽप्युपचारणादीनामभावे विधिमाह ।

बहिरंतसण्णिसण्णिसु, जं दिट्ठं तेसु वा जमदिट्ठं ।

केई पुव्वउवसण्णि, सुगहिते सण्णीसु दिट्ठितरे ॥

क्षेत्राभ्यन्तरे प्रतिवृषभग्रामेषु ये असंज्ञिनस्तेषु पूर्वं दृष्टं वस्त्रं मार्गयन्ति तदभावे बहिर्ग्रामेऽप्येवं संज्ञिषु पूर्वं दृष्टं तदभावे अन्तर्मूलग्रामे असंज्ञिषु पूर्वं दृष्टं तदसत्त्वे मूलग्राम एव संज्ञिषु यत्पूर्वमदृष्टं तदभावे मूलग्राम एवासंज्ञिषु पूर्वमदृष्टं वस्त्रं मार्गयन्ति केचिदाचार्या इत्थं ब्रुवते । द्वयोरपि बहिरन्तर्लक्षणयोः स्थानयोः प्रथमसंज्ञिषु गृहीते सति ततो बहिरन्तर्वर्त्तिष्वेव संज्ञिषु यथा कर्मदण्डमितरत्वात् दृष्टं गृह्णातीति किं पुनः कारणं पूर्वं दृष्टं प्रथमं गृह्यते उच्यते तत्र हि पूर्वप्रत्युपेक्षितत्वेनाधाकर्मादय उत्क्षेपनिक्षेपादयश्च दोषा परिहृता भवन्ति ॥

कोई तत्थ वणिज्जा, बाहिं खित्तस्स कप्पती गहणं ।

गंतुं ता पडिसिद्धं, कारणगमणे बहुगुणं तु ॥

कश्चिच्चोदकस्तत्रेति अनन्तरोक्तव्याख्याने इदं भणेत् यदि पूर्वं प्रतिवृषभग्रामेष्युद्ग्रहीतव्यं ततो मूलग्रामे एवं तर्हि दूरत्वात् । क्षेत्राद्बहिर्ग्रहणं सुभगं कल्पते । गुरुराह क्षेत्राद्बहिर्वर्षासु गन्तुमपि तावत्प्रतिषिद्धं किं पुनर्वस्त्रग्रहणम् । अथ कारणे वर्षासु क्षेत्राद्बहिर्गमनं करोति तत्र गतश्च वर्षाकल्पादिना निमन्त्र्यते तदा संयमस्य बहुगुणमिति कृत्वा तदपि ग्रहीतव्यम् । इदमेव व्याचिख्यासुः प्रथमतः परवचनं व्याख्याति ।

एवं नामं कप्पति, जं दूरे तेण बाहि गिण्हंतु ।

एवं भणंति गुरुगाण, गमणे गुरुगा व लहुगा वा ॥

यत् दूरे गामाद्बहिर्वस्त्रं तद्यदि प्रथमं कल्पते तत एवं नाम क्षेत्राद्बहिः सुतरां प्रथमतरं गृह्णन्तु सूरिराह एवं भणतो भवतश्चतुर्गुरुकाः । अथ क्षेत्राद्बहिर्गच्छति ततो गुरुका वा लघुका वा प्रायश्चित्तं तत्र नव प्रावृषि चत्वारो गुरवः शेषे वर्षाकाले चत्वारो लघवः । कारणगमने बहुगुणमिति व्याचष्टे ॥

संबंधभाविएसु, कप्पति जायणे कज्जे ।

जुसेव वासकप्पं, गेण्हति जं बहुगुणं वण्णं ॥

यानि साधर्म्मिकसंबन्धेन संबद्धानि परस्परं गमनागमनभावितानि च क्षेत्राणि तेषु वर्षासु कल्पते साधर्म्मिकाणामुदन्तवहनार्थं चत्वारि पञ्च योजनानि यावत् गन्तुं वस्तुं वा एवं कार्ये गतस्यापान्तराले वर्षात्राणेन कश्चिन्निमन्त्रणं कुर्यात् तस्य च प्राक्तनो वर्षात्राणः परिजीर्णस्ततश्च वर्षात्राणं घनमसृणमभिनवं च ततो वर्षासु बहुगुणमिति कृत्वा गृह्णाति । कारणतोऽन्यदपि पट्टकादिकं घनमसृणादिगुणोपेतमाचार्यप्रायोग्यं वा यद्वस्त्रं लभ्यते तदपि भूयान् गुणोऽत्र गृहीते भविष्यतीति कृत्वा गृह्यते एवं कारणगमनं ग्रहणं चोभयमपि दृष्टम् । कारणाभावे तु न कल्पते गन्तुं गृहीतुं वा । अथ गृह्णाति ततोऽमून् षोडश दोषान् । प्राप्नोति

आहाकम्मुद्देसिय, पूतीकम्मे य मीसजायाए ।
ठवणा पाहुडियाए, पादोकरकीतपामिच्चे ॥
परियट्टिए अतिहडे उ, उब्भिन्नमालाहडे य ।
अच्छिज्जे अणिसिट्ठे, धोते रत्ते य घट्ठे य ॥

आधाकर्म्म १ औद्देशिकं २ पूतिकर्म्म ३ मिश्रजातं ४ स्थापना ५ प्राभृतिका ६ प्रादुष्करणं ७ क्रीतं ८ प्रामित्यं ९ परिवर्त्तितम् १० अभ्याहृतम् ११ उद्भिन्नं १२ मालाहृतम् १३ आच्छेद्यम् १४ अनिसृष्टं चेति १५ पञ्चदश दोषाः (धोयरत्तेयघट्टेयात्ति) साधूनामर्थाय मलिनवस्त्रं धौतं गौरवं कृतमित्यर्थः । एवं रक्तं प्रदत्तरागं घृष्टं मसृणं पाषाणादिना उत्तेजितमेते त्रयोऽप्येक एव दोष इति।

एते सव्वे दोसा, पढमोसमोसरेणवज्जिता होंति ।
जिणदिट्ठेहिं अगहिता, जो गेण्हति तेहि सो पुट्ठो

एते सर्वेऽप्याधाकर्म्मादयो दोषाः प्रथमे समवसरणे वस्त्रादिकं गृह्णता न वर्जिता भवन्ति । अथ पूर्वं दर्पतो न गृहीतमुपकरणं ततः प्रथमे समवसरणे यो गृह्णाति सोऽपि जिनैस्तीर्थकरैर्ये दृष्टाः कर्मबन्धदोषास्तैः स्पृष्टो मन्तव्यः । भावतस्तेन दोषाणामङ्गीकृतत्वात् ।

पढमम्मि समवसरणे, जो वतियं पत्तचीवरं गहियं ।
सव्वं वोसरियव्वं, पायच्छित्तं च वोढव्वं ॥

प्रथमे समवसरणे दर्पतो यावत् पात्रचीवरं गृहितं तावत्सर्वमपि व्युत्सृष्टव्यं प्रायश्चित्तं च गुरुप्रदत्तं यथोक्तं वोढव्यम् । अथ वा कार्ये समुत्पन्ने यत्पात्रं वा चीवरं भारणादिषु गृहीतं तत्सर्वं कृते कार्ये परिष्ठापनीयम् । अपरिणामकप्रत्ययनिमित्तं च यथालघीयः प्रायश्चित्तं वोढव्यम् ।

सज्झायट्ठा दप्पेण, वावि जाणंतए वि पच्छित्तं ।
कारणगहियं तु विधूय, धरेत गीए ण उ ज्झाति ॥

स्वाध्यायार्थं दर्पेण वा यदि "बहिअंतसन्निसु जं दिट्ठं तेसु चेव जमादिट्ठं" इत्यादिकं क्रममुल्लङ्घ्य गृहीतं तत्र जानतोऽपि गीतार्थस्यापि प्रायश्चित्तम् । यत्तु कारणे क्रमेण विधिना गृहीतं तद्यदि सर्वेऽपि विदो गीतार्थास्तं धारयन्ति अथागीतार्थनिश्रातोऽन्यस्मिन्नुपकरणे लब्धे न दुष्यन्ति । बृ० ३ उ० नि० चू० । कल्प० (ऋतुबद्धे वस्त्रग्रहणं वत्थ शब्दे)

(११) प्रथमं प्रव्रजत उपधिग्रहणम् ।

(सूत्रम्) निग्गंथस्स य तप्पढमयाए संपव्वयमाणस्स कप्पइ रयहरणगोच्छयपडिग्गहेहिं कसिणेहिं वत्थेहिं आयाए संपव्वइत्तए से पुव्वोवट्ठिए सिया एवं से नो कप्पइ रयहरणपडिग्गहगोच्छए मायाए तिहि य कसिणेहिं वत्थेहिं आयाए संपव्वइत्तए कप्पइ से अहापरिग्गहियाइं वत्थाइं गहाय आयाए संपव्वइत्तए ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

णिग्गंथिचेलगहणं, भणियं समणाण वोच्छामि ।
निक्खंते वाहुत्तं, निक्खममाणे इमं सुत्तं ॥

निर्ग्रन्थीविषयं चेलग्रहणं भणितम् । इदानीं श्रमणानां यथा वस्त्रं गृहीतुं कल्पते तथाऽभिधीयते । यद्वा निष्क्रान्तो दीक्षितस्तद्विषयं वस्त्रग्रहणमुक्तमिदं तु निष्क्रामयति दीक्षामददाने वस्त्रग्रहणाभिधायकं सूत्रमारभ्यते अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या निर्ग्रन्थस्य तत्प्रथमतया समिति सम्यक् प्रकर्षेण पुनरभङ्गीकारलक्षणेन व्रजतो गृहवासान्निर्गच्छतः संप्रव्रजतः कल्पते । रजोहरणमोक्षके प्रतिग्रहमादाय त्रिभिः कृत्स्नैर्वस्त्रैरात्मना सप्रव्रजितुम् । इह रजोहरणग्रहणेन मध्यमोपाधिगोच्छकग्रहणेन जघन्योपधिः प्रतिग्रहग्रहणेनोत्कृष्टोपधिः सर्वो गृहीतस्ततोऽयमथः जघन्यमध्यमोत्कृष्टोपधिनिष्पन्ना ये त्रयः कृत्स्नाः प्रतिपूर्णा वस्त्रपात्रे प्रत्यवतारास्तैरात्मना सहितैः प्रव्रज्या ग्रहीतुं कल्पते (सेयति) चशब्दार्थे । अथासौ प्रव्रज्यां प्रतिपन्नः पूर्वमुपस्थितो दीक्षितः स्यात् ततो नो कल्पते (से) तस्य पूर्वोपस्थितस्य रजोहरणगोच्छकप्रतिग्रहमादाय त्रिभिः कृत्स्नैरात्मना संप्रव्रजितुं । किंतु कल्पते (से) तस्य यथा परिगृहीतानि क्रीतकृतादिदोषरहितानि वस्त्राणि गृहीत्वा आत्मना संप्रव्रजितुमिति सूत्रसमासार्थः । अथ विस्तरार्थोऽभिधीयते । आह न तावदद्याप्ययं प्रव्रजति ततः कथं निर्ग्रन्थः । उच्यते द्रव्यत एको भावतो द्वितीयः द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि अपरो न द्रव्यतो न भावतः । तत्र द्रव्यतो निर्ग्रन्थः स उच्यते यो लिङ्गसहितो द्रव्यलिङ्गयुक्तो निःशङ्कः सन्नवधावति उत्प्रव्रजतीत्यर्थः । यस्तु प्रव्रज्यायामभिमुखो न तावदद्यापि प्रव्रजति कारणेन वा यः साधुः परलिङ्गे वर्तते स द्वितीयो । द्वितीयभङ्गवर्ती यस्तु उदयसहितो द्रव्यभावलिङ्गयुक्तः स तृतीयः उभयथाऽपि निर्ग्रन्थ इति भावः । उभयविमुक्ते तु द्रव्यभावलिङ्गरहिते गृहस्थादौ चरमश्चतुर्थो भङ्गो भवति । अत्राचार्यो देवस्य मानुष्यस्य सहवासलक्षणं दृष्टान्तं कर्तुकाम प्रथमतः सिद्धान्तं प्रज्ञापयति ।

चउधा खलु संवासो, देवासुररक्खसे मणुस्से य ।
अण्णोण्णकामणेण य, संजोगा सोलस हवंति ॥

देवसंवासः असुरसंवासो राक्षससंवासो मनुजसंवासश्चेति संवासश्चतुर्द्धा । अत्र चान्योन्यकाम्यया षोडश संयोगा भवन्ति। तद्यथा देवो देव्या सार्द्धं संवसति १ देवोऽसुर्या सार्द्धम् २ देवो राक्षस्या सार्द्धम् ३ देवो मानुष्या सार्द्धम् ४ असुरो देव्या समं संवसति ५ असुरोऽसुर्या ६ असुरो मानुष्या ७ असुरो राक्षस्या ८ राक्षसो देव्या ९ राक्षसोऽसुर्या १० राक्षसो मानुष्या ११ राक्षसो राक्षस्या १२ मनुष्यो देव्या १३ मनुष्योऽसुर्या १४ मनुष्यो राक्षस्या १५ मनुष्यो मानुष्या १६ चेति । अत्र देवशब्देन वैमानिको ज्योतिष्को वा । असुरशब्देन तु सामान्यतो व्यन्तरः परिगृह्यते । अधस्तने च षोडश भङ्गान् चतुर्षु भङ्गेष्ववतारयन्नाह ।

अहवा देवछवीणं, संवासे एत्थ होंति चउभंगो ।
पव्वज्जाभिमुहंतर, गुज्झगउज्झामिया वासे ॥

अथवेति प्रकारान्तरद्योतकः । देवच्छविमतोः संवासे चतुर्भङ्गी भवति । देवो देव्या सार्द्धं संवसति । १ । देवच्छविमत्या सा-

र्कम् २ अविमान् देव्या सार्द्धम् ३ अविमान् अविमत्या ४ अत्र देवशब्देन सामन्यतो भवनपत्यादिनिकायचतुष्टयान्यन्तरवर्ती गृह्यते अविमांश्च मनुष्य उच्यते अत एतेषु चतुर्षु भङ्गेषु पूर्वोक्ताः षोडशापि भङ्गा अन्तर्भूता एवं सिद्धान्तं प्रज्ञाप्य प्रस्तुतार्थसाधकं दृष्टान्तमाह 'पव्वज्जा' इत्यादि । एकः कश्चित्तरुणः प्रव्रज्याभिमुखो गुरूणां पार्श्वे प्रस्थितः अन्तरा कस्मिंश्चिद्ग्रामे एकस्यास्तरुएया गृहे वासार्थमुपगम्य द्वारमूले सुप्तः सा च तरुणी उद्भ्रामिका कुशीला गुह्यकः कश्चिद्यक्षस्तया उद्भ्रामिकया सह रात्रौ वासं कृत्वा प्रभाते स्वस्थानं गच्छति एवं दिवसे दिवसे करोति । तस्मिंश्च दिवसे यक्षो नोपागमत द्वितीये दिवसे कोऽपि सन्निकृष्ट धावी चौर्य कर्तुकामस्तस्मिन्नेव ग्रामे तस्या एव तरुएया गृहे तथैव मूले प्रसुप्तः । यक्षश्च तद्दिवसमागतः ।

बितियाणिसाए पुच्छा, एत्थ जती आसि तेण णितअन्नो ।
णतिवेसो यं चोरो, जो अज्ज तुहं वसति दारे ॥

यस्मिन् दिवसे यक्षोऽनायातस्ततो यो द्वितीयो दिवसस्तत्र निशायामागतस्य यक्षस्य पार्श्वे पृच्छा कृता कल्ये किं नागतोऽसि यक्षः प्राह । अत्र कल्ये यतिरासीत् । तेन कारणेनाहमत्र नायातः । अपि च साधुसंबन्धिना तेजसैव तमुल्लङ्घ्य गन्तुं न शक्यते सा प्राह किमेवं मृषा भाषसे अयमपि तावदन्यः साधुर्द्वारमूले सुप्तस्तिष्ठति । अत एवमुल्लङ्घ्य कथमद्यागतोऽसीति । यक्षः प्राह एष चारित्रं प्रति विपरिणतश्चौर्यं कर्तुकामः । अतो यतिवेषेण चौरोऽयं मन्तव्यः यस्तवाद्य द्वारे वसतीति । तदेवमनेन दृष्टान्तेन प्रव्रज्यायामभिमुखः प्रव्रजित एवोच्यते । उक्तं च नैश्चयिकनयवक्तव्यतामङ्गीकृत्य भगवत्याम् "नेरइए णं भंते नेरइेसु उववज्जइ अनेरइए ? गोयमा ! नेरइएसु उववज्जइ नो अनेरइएसु उववज्जइ " ॥

अथ रजोहरणादिपदानि व्याचष्टे ॥

रयहरणे विमज्झिमो, गुच्छगगहणे जहएणगगहणं ।
पडिग्गहगहणं गहणं, उक्कोसओ होइ अवहिस्स ॥

रजोहरणग्रहणेन विमध्यमोपधिर्गृहीतो गुच्छकग्रहणेन जघन्योपधिग्रहणं भवति प्रतिग्रहग्रहणेन चोत्कृष्टस्योपधेर्ग्रहणं मन्तव्यम् ।

पडिपुण्णा पडुयारा, कसिणग्गहणेण अप्पणो तिन्नि ।
पुव्विं उवट्ठितो पुण, जो पुव्वं दिक्खितो आसी ॥

कृत्स्नवस्त्रग्रहणेनेदमुक्तं भवति । तेन प्रव्रजता आत्मनो योग्यास्त्रयः प्रत्यवताराः प्रतिपूर्णा ग्रहीतव्याः पूर्वमुपस्थितः पुनः स उच्यते यः पूर्वदीक्षित आसीत् एष सूत्रार्थः । अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

सोऊण कोइ धम्मं, उवसंतो परिणओ य पव्वज्जं ।
पुच्छति पूयं आयरिय उव-ज्झायपवत्तिसंघाडिए चेव ॥

इह कश्चित्तथारूपाणां स्थविराणामन्तिके धर्मं श्रुत्वा उपशान्तः प्रतिबुद्धः प्रव्रज्यायां च परिणतः आचार्यान् पृच्छति आदिशत क्षमाश्रमणाः किं मया कर्त्तव्यम् । सुरयस्तस्य सारसंभवं ज्ञात्वा ब्रुवते (पूयंति) चैत्यानां विपुलां पूजां कुरु श्रमणसंघस्य च वस्त्रादिभिः प्रतिलाभनं कुरु । एवमुक्ते स तथैव चैत्यानां श्रमणसंघस्य च पूजां करोति । अथ श्रमणसङ्घं न पूजयितुमीशस्तत आचार्यस्योपाध्यायस्य प्रवर्त्तिनः संघाटकसाधोश्च वस्त्रादिभिः पूजा विधातव्या । इदमेव भावयति ॥

णंतगघतगुलगोरस, फासुपडिलाभणं समणसंघे ।
असति गणिवायगाणं, तदसति सव्वस्स गच्छस्स ॥

स प्रविव्रजिषुः श्रमणसङ्घस्य सकलस्यापि प्रासुकैः शुद्धैर्वस्त्रघृतगुडगोरसादिभिर्द्रव्यैः प्रतिलाभनं करोति । अथ नास्त्येतावत्सारं ततो ये गणिन आचार्या ये च वाचका उपाध्यायास्तेषां सर्वेषामपि करोति । अथ नास्त्येतावती शक्तिस्ततो यस्मिन् गच्छेऽसौ प्रव्रजिष्यति तस्य सर्वस्यापि प्रतिलाभनां विधत्ते ॥

तदसति पुव्वत्ताणं, चउण्ह सीसतिय तेसि वावारो ।
हाणी जा तिन्नि सयं, तदभावे गुरुउ सव्वं पि ॥

तस्या अपि सकलगच्छपूजाक्रमायाः सामग्र्या अभावे ये पूर्वमाचार्या ये च वाचका उपाध्यायास्तेषां सर्वेषामपि करोति आचार्योपाध्यायप्रवर्तिसंघाटकसाधुलक्षणाश्चत्वार उक्तास्तेषां पूजां करोति । तेषां चाचार्यादीनां व्यापारोऽर्थकथनादिस्तस्य पुरतः शिष्यते कथ्यते यथा आचार्योऽर्थं व्याख्यानयति उपाध्यायः सूत्रं वाचयति प्रवर्तते यः स संयमादौ प्रवृत्तिं कारयति संघाटकः साधुर्भिक्षाविचारभूम्यादौ गच्छतां साहाय्यं विधत्ते अत एषां पूजा विधेयेति । अथ नास्त्येतावती शक्तिस्ततो यतो ययामाहात्म्यं प्रथममाचार्योपाध्याययोस्तथाप्यशक्तौ केवलस्यैवाचार्यस्य पूजां करोति । एवमप्यशक्तौ स्वयमात्मनो योग्यान् त्रीन् प्रत्यवतारान् तदभावे एकमपि प्रत्यवतारमादाय प्रव्रजति । अथ नास्ति तस्यैकोऽपि प्रत्यवतारस्ततः सर्वमपि पात्रनिर्योगादिकं तस्य गुरवः प्रयच्छन्ति । अथास्य विद्यमानविभवस्योद्गमकोटिदोषैर्विशोधिकोटिदोषैर्वान्यविशुद्धानि वस्त्राणि प्रयच्छतो ग्रहीतुं कल्पन्ते नवेति चिन्तां चिकीर्षुराह ॥

अप्पणो कीतकडं व, आहाकम्मं व घेत्तु आगमणं ।
संजोए चेव तधा, अणिद्दिट्ठे मग्गणा हुंति ॥

स गृहस्थशैक्ष आत्मनो योग्यं वस्त्रपात्रादि क्रीतकृतं वस्त्वाधाकर्म वा गृहीत्वा गुरूणामन्तिके दीक्षाग्रहणायागमनं कुर्यात । अत्र क्रीतकृतग्रहणेन विशोधिकोटिदोषा गृहीताः । अमीषां च दोषाणामनिर्दिष्टे उपलक्षणत्वान्निर्दिष्टे वा ये संयोगा भङ्गकास्तेषां मार्गणा कर्त्तव्या भवतीति द्वारगाथासमासार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवृणोति ।

कीयम्मि अणिद्दिट्ठे, तेणोग्गहियम्मि सेलगो कप्पे ।
निद्दिट्ठम्मि ण कप्पति, अहव विसेसो इमो तत्थ ॥

क्रीतकृतं द्विधा निर्दिष्टमनिर्दिष्टं च । निर्दिष्टं नाम वस्त्रपात्रादिकं क्रीणाति इत्यमुद्देशं करोति अमूनि मम भविष्यन्ति अमूनि साधूनां दास्यामि तद्विपरीतमनिर्दिष्टम् । एवमन्येष्वपि दोषेषु भावना कर्त्तव्या तत्र यानि वस्त्राणि तेनानिर्दिष्टानि क्रीतानि तेषां मध्ये यत्तस्याभिरुचितं वस्त्रजातं तेनावगृहीते सति शेषाणि साधूनां कल्पन्ते निर्दिष्टे तु साधुनामर्थाय यत् क्रीतं तत् किमपि न कल्पते । अथवा तत्र निर्दिष्टेऽयं विशेषो ऽभिधीयते ।

मज्झट्ठतिगाण गिण्हह, अहं तुज्झट्ठए परिग्घित्यं ।
सेहेहिं ति व वत्थं, तदभावे विगिंचंति ॥

मदीयानि मया आत्मार्थं क्रीतानि वस्त्राणि यूयं गृह्णीथ अहं तु युष्मदीयानि युष्मदर्थं मयैव क्रीतानि वस्त्राणि परिगृहीष्ये एवं तेनोक्ते तान्यात्मार्थक्रीतानि कल्पन्ते । अथवा स ब्रूयात यावत् युष्मदर्थमेतानि क्रीतानि इत ऊर्ध्वं यत् जानीथ तत् कुरुथ ततस्तन्निर्दिष्टं वस्त्रप्रत्यवताराः शैक्षस्यानुपस्थापितस्य प्रयच्छन्ति । अथ नास्ति शैक्षो वा परं किमहं साधुर्न भवामि यदेवमेतानि मम दीयन्ते इति कृत्वा नेच्छति ततस्तानि (विगिं-

चंति) परिष्ठापयन्ति । एवं परिष्ठाप्यमानेषु स शैक्षो ब्रूयात् ।

एतं पि मा उज्झह देह मज्झं, मज्झव्वगा गेएहह एक्क दो वा ।
अत्तट्ठिए होंति कदायि सव्वे, सव्वे विकप्पंत वि सोधएसा ॥

एतमपि वस्त्रप्रत्यवतारमकल्पनीयतया प्रासंमा उज्झत किं तु मह्यं प्रयच्छत मदीयप्रत्यवतारान् चैकं द्वौ वा यूयं गृह्णीत। अथ तेन बहवः प्रत्यवताराः क्रीतास्ततः को विधिरित्याह यान् प्रत्यवतारान् एकं वा द्वौ वा त्रीन् वा स दाता आत्मार्थयति स त्रीन् वा कदाचिदात्मार्थं करोति तदा सर्वेऽपि कल्पन्ते एष विशोधिकोटिविषयो विधिरुक्तः। अथाविशोधिकोटिविषयं तमेवाह ॥

उग्गमकोडीए वि हु, संखोभे तथेव होति अनिद्दिट्ठे ।
इयरम्मि विसंखोभो, जइ सेहो सयं जाणइ ॥

उद्गमकोटिर्नाम आधाकर्मादयोऽविशोधिकोटयो दोषास्तेष्वपि यदि निर्द्दिष्टमिदं साधूनां दास्यामि इदं मम भविष्यतीति निर्विशेषमन्तरेण वस्त्रादि क्रीतं तन्न कल्पते (संखोभेहोइअनिद्दिट्ठत्ति) अनिर्दिष्टेऽपि यद्येषां दाता ब्रूयात् यैर्वस्त्रैर्यूयं निमन्त्रिता यदि तानि नेच्छथ तत इमानि मत्परिगृहीतानि गृह्णीत यानि युष्माभिः प्रतिषिद्धानि तानि मम भविष्यन्ति एवमसौ संक्षोभं प्रक्षेपकं कृत्वा यदि ददाति तर्हि सर्वाण्यपि कल्पन्ते (इतरम्मिविसंखोभोत्ति) इतरत्राम निर्दिष्टे तथाऽपि संक्षोभो यदि स्यात्ततः कल्पते । संक्षोभः पुनरयं यथाऽसौ गृहस्थशैक्षः स्वयमन्येनानुपदिष्ट आत्मनैवेत्थं जानाति ।

उक्कोसगा व दुक्खं व, वज्जिया केसितो हमि विथेव ।
इति संखोभं तेहिं, वदंति निद्दिट्ठगेसुं पि ॥

यानि वस्त्राणि मया युष्मदर्थं कारितानि उत्कृष्टानि बहुमूल्यानि ततः कथं परित्यजन्ति दुःखं वा महता प्रयासेन वाऽपि तानि अतः क्लेशितः क्लेशं प्रापितोऽहं वृथैवामीभिः युष्माकमनुपकरणात् अतो मदीयानि यूयं गृह्णीथ युष्मदीयानि च मम भवन्तु। इत्येवं तत्र निर्दिष्टेष्वपि संयतनिमित्तं निर्दिश्य कृतेष्वपि संक्षोभं कल्पनीयताकारणं वदन्ति तीर्थकरादयः । संयतनिर्दिष्टान्यपि कल्पन्त इति भावः । अत्र मतान्तरमुपन्यस्य दूषयन्नाह ।

जा संजयणिद्दिट्ठा, संखोभम्मि वि न कप्पते केई ।
तं तु ण जुज्जइ जम्हा, दिज्जति सेहस्स अविसुद्धं ॥

या अविशोधिकोटिः संयताय निर्दिष्टा साधून्निर्दिश्य कृता सा संक्षोभे कृतेऽपि न कल्पते एवं केचिदाचार्या ब्रुवते तत्तु न युज्यते यस्मात् शैक्षितस्यानुपस्थापितस्याविशुद्धमनेषणीयं वस्त्रपात्रादि दीयते इत्यत्रैव चतुर्थोद्देशकं वक्ष्यति तत्र शैक्षयोग्यमविशुद्धं साधुभिः परिगृहीतं भवति अतो ज्ञायते अविशोधिकोटिदोषैर्दुष्टमपि वस्त्रादिकं संक्षोभे कृते कल्पते । किंचान्यत् ॥

जह अप्पट्ठा कम्मं, परिभुत्तं कप्पते य इतरेसिं ।
एमेव य अम्हाणं, परिगहियं वि कप्पते इयरेसिं ॥

यथा गृहस्थेनात्मनोऽर्थायाधाकर्म कृतं तदितरेषां संयतानां परिभोक्तुं कल्पते । इत्यमुनैव ज्ञापकेनास्माकमपि स शैक्षो गृहस्थ एवेति कृत्वा तेन परिगृहीतं ममेदमिति बुद्ध्या स्वीकृतमितरदपि संयतनिर्दिष्टमपि कल्पते । इतरेषां साधूनां ये पुनराचार्या अविशोधिकोटिनिर्दिष्टे संक्षोभेऽपि कृते नेच्छन्ति । ते इदं कारणमुपवर्णयन्ति ॥

सहस्साणुवादिणा तेण, णिद्दिट्ठे केइ ण इच्छंति ।
अणिदिट्ठे पुण खोभं, वदंति परिफग्गु मंतव्वं ॥

यथा सहस्रानुपाति विषं भक्ष्यमाणं सहस्रान्तरितमपि पुरुषं मारयति । एवमाधाकर्माद्युपभुज्यमानं सहस्रान्तरितमपि साधुं संयमजीविताद् व्यपनयति न सहस्रानुपातिविषज्ञातेन केचिदाचार्याः साधुनिमित्तं निर्दिष्टे संक्षोभेऽपि कृते नेच्छन्ति अनिर्दिष्टे पुनः क्षोभं कृत्वा ददानस्य कल्पनीयं वदन्ति । एतदेव परिफल्गु निस्सारं मन्तव्यम् । कथमित्याह ॥

एवं पि सप्पइरमीसेण, परिसरगं तेण फग्गुमिच्छामो ।
दुविधं पि ततो गहियं, कप्पावि रतणावउणातं ॥

यत्ते आचार्यदेशीया इति निर्दिष्टे संक्षोभे कृते कल्पनीयं ब्रुवते एतदपि स्वगृहपतिमिश्रेण सदृशं तेन कारणेन पारफल्गु वयमिच्छामः तदीयानि प्रायेण ह्येतदपि स्वगृहपतिमिति कृत्वा अकल्पनीयं प्राप्नोति तच्चानिष्टं ततो द्विविधमपि निर्दिष्टानिर्दिष्टभेदाद् द्विप्रकारमपि तेन शैक्षेण संक्षोभकारणेनागृहीतमात्मीकृतं सत्कल्पते । तथा वाऽत्र रत्नोच्चयो मेरुगिरिधरो ज्ञातदृष्टान्तः । तथा हि तत्र प्रक्षिप्तं तृणादिकमपि सुवर्णीभवति एवं शैक्षगृहस्थेन परिगृहीतं सर्वमपि कल्पनीयं भवति । अपि च ॥

जहट्ठकडं चरिमाणं, पडिसिद्धं तं हि मज्झिमो गहियं ।
पडिवरणपंचजामे, कप्पति तेसिं तहाणेसिं ॥

यथा चरमतीर्थवर्त्तिनां पञ्चयामिकानां साधूनामर्थाय किमपि वस्त्रं वा पात्रं वा कृतं तच्च तैः प्रतिषिद्धं न गृहीतं मध्यमैश्च पार्श्वनाथतीर्थवर्तिभिश्चतुर्यामिकैस्तत्प्रतिगृहीतं ते चतुर्यामिकाः पञ्चयामधर्मप्रतिपन्नास्ततस्तद्वस्त्रादिकं तेषामन्येषामपि पञ्चयामिकानां परिभोक्तुं कल्पते । एवमत्रापि साधूनामर्थाय कृतं तैः प्रतिषिद्धं शैक्षगृहस्थेनात्मार्थकृतं सद्दीयमानं कल्पते ।

अथ संयोगद्वारं व्याख्याति ॥

उग्गमविसोधिकोटी, दुगादिसंजोगओ बहू वत्थं ।
पत्तगमीसिगासु य, णिद्दिट्ठा तह अणिद्दिट्ठा ॥

इहोद्गमकोटिभेदा आधाकर्ममिश्रजातादयस्तेषां द्विकादिसंयोगतो द्विकत्रिकचतुष्कादिसंयोगनिष्पन्ना बहवोऽत्र भङ्गका भवन्ति। ते च सुगमतया स्वयमभ्यूह्य मन्तव्याः । एवं विशोधिकोटिभेदानामपि क्रीतकृतादीनां द्विकादिसंयोगनिष्पन्नाः तथैव बहवो भङ्गकाः। एते च प्रत्येकं भङ्गका उच्यन्ते। एतेषामेवोद्गमकोटिभेदानां च परस्परं द्विकादिसंयोगनिष्पन्ना एवमेव बहवो भङ्गका भवन्ति। ते च मिश्रभङ्गका भण्यन्ते। सर्वेऽप्येते द्विधा निर्दिष्टा अनिर्दिष्टाश्च एतासु प्रत्येकमिश्रासु भङ्गपङ्क्तिषु कल्प्याकल्प्यविभागाः प्रागुक्तप्रकारेणावसातव्याः । अथ वक्ष्यमाणार्थसंबन्धनाय प्रस्तावनां करोति ।

वत्था व पत्ता व परे वि हुज्जा, दव्वंपि कुज्जा णिवणे सयंपि ।
णिज्जुत्तजंमं व रयोहरादि, कोई किणे कुत्तियआवणातो ॥

वस्त्राणि वा पात्राणि वा प्रायो गृहेऽपि भवेयुः । यत्तु निर्युक्तभाण्डं पात्रनिर्योगोपकरणं वाशब्दस्य व्यवहितसंबन्धतया रजोहरणादिकं वा यदन्यत्र दुर्लभमुपकरणं तत् कश्चित्पुनः बुद्धिमान् साधूनां समीपे दृष्ट्वा तदनुसारेण स्वयमपि कुर्यात् । कश्चित्तदेव कुत्रिकापणात् क्रीणीयात् । बृ० ३ उ० । (कुत्रिकापणवक्तव्यता स्वस्थान एव) अथ सप्त नियोगान् व्याचष्टे ।

तिएण य अप्पट्ठंती, चत्तारि य पूयणारिहे देंति ।
दिंतस्स य घित्तव्वो, सेहस्स विगिंचणं वावि ॥

सत्त निर्योगान् गृहीत्वा प्रव्रजतोऽयं गुणस्तेषां सप्तानां मध्यात् त्रीन् स शैक्ष आत्मनोऽर्थाय गृह्णातीत्यर्थः । चतुरश्च निर्योगान् पूजनार्हाणामाचार्योपाध्यायप्रवर्त्तिसंघाटकसाधूनां प्रयच्छति तस्य चैवं प्रयच्छतो यद्यसौ निर्योगः शुद्धस्ततो ग्रहीतव्यः । अथाशुद्धस्ततः शैक्षस्य दातव्यः । शैक्षस्याभावे 'विगिंचनं' परिष्ठापनं तस्य क्रियते । एवं तस्य त्रीन्निर्योगान् गृहीत्वा प्रव्रजितस्य यद्भवति तद्दर्शयति ।

सज्झाए पलिमंथो, पडिलेहणिया य सो हवइ खिन्नो ।
एगा व देति तहि तं, दोन्नि य से अप्पणो हुंति ॥

तस्य त्रीन्निर्योगानुभयकालं प्रत्युपेक्षमाणस्य महान् स्वाध्यायविपरिमन्थो भवति । तया च महत्या प्रत्युपेक्षतया स खिन्नः परिश्रान्तो भवति तत एवं निर्विण्णः सन् एकं निर्योगं सूरीणां ददाति प्रदत्ते च तस्मिन् तस्य द्वौ निर्योगावात्मनः सत्तायां भवतः । एवमप्यसौ द्वाभ्यां निर्योगाभ्यां नैष साधुभ्योऽन्यादृश इव दृश्यते । ततः ।

निग्गमणे बहुभंडो, कत्तो कतरो व वाणिओ एइ ।
बितियं पि देति तहिं, सा भंते दुल्लहं होज्जा ॥

मासकल्पे पूर्णे ततः क्षेत्रान्निर्गच्छतां मध्ये स एवैको बहुभण्डो बहूपकरणो दृश्यते । ततो लोकस्तमुद्दिश्य ब्रूते । अहो कुतः कतरो वा अयं वणिज एवमुपस्करसंभारितः समुपैति । एवमुपहासमाकर्ण्य स द्वितीयमपि निर्योगं गुरूणां ददाति । तत्र गुरुभिर्वक्तव्यं हे भदन्त ! आर्य मा ते तव भूयो दुर्लभमुपकरणं भवेत् अत आत्मपार्श्वे एव तावद्धारय । स प्राह ।

भारेण खंधे च कडी य बाहा, पीलिज्जए णिस्ससए य उड्ढं ।
तेणे य ओधोणम भिद्दवेज्जा, ण एत्तिया इति ममोवभोगं ॥

मम मार्गे गच्छतो द्वयोर्महान् भारो भवति तेन स्कन्धः कटी बाहावगाढतरं पीड्यन्ते । ततश्चेत्थमूर्ध्वनिश्वासेनाकुलो भवामीत्यर्थः । स्तेनाश्च मामुपकरणमलिनं दृष्ट्वा उपधिकारणादभिद्रवेयुः । एतावन्ति च वस्त्रपात्राणि ममोपभोगं नायान्ति । यच्च भगवद्भिरुक्तं मा भूयो दुर्लभं भवेत् । तत्रोच्यते ॥

जं होहि ति बहुगाणं, इम्म धम्मचरणं पवत्ताणं ।
तं होहिति अम्हं पि, तुम्हेहिं समं पवण्णाणं ॥

यदि युष्माकं बहूनामस्मिन् भागवते शासने धर्मचरणं प्रपन्नानामुपकरणं भविष्यति तदस्माकमपि युष्माभिः समं हिण्डमानानां चारित्रं प्रपन्नानां भविष्यति एष तत्प्रथमतया प्रव्रजतो विधिरुक्तः । अथ पूर्वोपस्थितविषयं तमेवाह ॥

सड्ढो वीरणसढए, अब्भुट्ठाणं पुणो अजाणंते ।
कतकारितं व कीतं, जाणंते अधापरिग्गहिते ॥

यश्चारित्रं परित्यज्य गृहवासमुपगतस्तस्य कथं पुनरपि प्रव्रज्यायामभ्युत्थानसिद्धिः संजाता अत्र वीरणसट्टकदृष्टान्तो वक्तव्यः । एवं तस्य पुनरभ्युत्थानं भवति स च द्विधा जानानोऽजानानश्च यः कल्प्याकल्प्यविभागं जानाति स जानानस्तद्विपरीतोऽजानानः । अगीतार्थ इत्यर्थः (अजानन्ति) भूयः प्रव्रज्यायामभ्युत्तिष्ठमाने कृतं वा कारितं वा क्रीतं वा दानं वा तं पूर्वोक्तविधिना कल्पते वस्तु जानानस्य यथा परिगृहीतानि शुद्धान्येव ग्रहीतुं कल्पन्ते न कृतकारितादीनि । अथ वीरणसट्टकदृष्टान्तमाह ॥

जह सो वीरणसढओ, णइतीररुहो जलस्स वेगेण ।
थोवं थोवं खणता, पक्खित्तो भूमिणिहितमूलो वि ॥

यथा स कश्चिद्विवक्षितो वीरणसढको वीरणानां तृणविशेषाणां स्तम्बो नद्यास्तीरे रोहति स्म जायते स्मेति नदीतीररुहो नद्याः प्रत्यासन्नतया जलस्य वेगेन स्तोकं स्तोकं खनता भूमिकानिहितमूलजालोऽप्यचिरादेव श्रोतसि प्रक्षिप्तः । ततश्च श्रोतसा प्रवाहयित्वा समुद्रं प्रापित इति भावः । एष दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः ।

णियमसियं दिट्ठेहिं, साधूहिं जहरिहं समणुणातो ।
उण्हे उण्हतरेहि य, चालिज्जति बद्धमूलो वि ॥

कश्चित्पश्चात्कृतः सिद्धपुत्रकादिवेषेण साधूनामागमनभूते कचिद् ग्रामे गृहवासमध्यास्य तिष्ठन् यस्तत्र मासकल्पं वर्षाकल्पं वा स्थिताः साधवो ये (वगमित्ति) तत्र गच्छन्त आगता वा द्वित्राणि दिनानि तिष्ठन्ति तैर्दृष्टैरदृष्टैश्च साधुभिर्यथार्हं यथायोग्यं समनुज्ञातः सन् उष्णैरुष्णतरैश्च वचनैरुदकवेगस्थानीयैरनेकशः प्रेर्यमाणः कलत्रादिसपरिग्रहः विस्तरेण बद्धमूलोऽपि चाल्यते । गृहवासं त्याजयित्वा संयमरूपे श्रोतसि प्रक्षिप्य गच्छरत्नाकरं प्राप्यत इति भावः ।

अथ जानानाजानानांविषयविधिविभागमाह ।

कप्पाकप्पविसेसो, अणधीए जो उ संजमा चलिओ ।
पुव्वगमो तस्स भवे, जाणंते जाइ सुद्धाइ ॥

वस्त्रपात्रादिविषये कल्प्याकल्प्यविशेषे अनधीते सति यः संयमाच्चलितस्तस्य पूर्वः प्राक्तनो नाम प्रकारो भवति यथा शैक्षगृहस्थस्योक्तः । यस्तु कल्प्याकल्प्यविधिं जानाति तस्य सर्वाणि शुद्धान्येव ग्रहीतुं कल्पन्ते न क्रीतादिदोषदुष्टानि । बृ० ३ उ० ।

(११) निर्ग्रन्थ्याः प्रव्रज्यां गृह्णन्त्या उपधिः ।

(सूत्रम्) निग्गंथीएणं तप्पढमयाए संपव्वयमाणी कप्पइ रयहरणो गोच्छपडिग्गहमायाए चउहिं कसिणेहिं वत्थेहिं आयाए संपव्वइत्तए कप्पइ से अहापरिग्गहिएहिं वत्थेहिं आयाए संपव्वइत्ता ।

अस्य व्याख्या प्राग्वत् नवरं निर्ग्रन्थ्याश्चतुर्भिः प्रत्यवतारैः सहितायाः प्रव्रजितुं कल्पते इति विशेषः । अथ भाष्यम् ।

एसेव गमो णियमा, णिग्गंथीणं पि होइ नायव्वो ।
जाणंतीणं कप्पति, घेत्तुं जे आधापरिग्गहितो ॥

एष एव गमो निर्ग्रन्थीनामपि भवति ज्ञातव्यः । सा च पूर्वोपस्थिता स्यादित्यत्र सूत्रे तासां कल्प्याकल्प्यविभागं जानतीनां यानि यथापरिग्रहीतानि कल्पन्ते ग्रहीतुम् (जे) इति वाक्यालङ्कारे ।

समणीणं नाणत्तं, णिज्जोगा तासिं अप्पणो जोग्गा ।
चउरो पंच व सेसा, आयरियादीण अट्ठाए ॥

निर्ग्रन्थेभ्यः सकाशात् श्रमणीनामिदं नानात्वं विशेष उच्यते तासां प्रव्रजन्तीनामात्मनो योग्याश्चत्वारो निर्योगा भवन्ति शेषास्तु आचार्यादीनामर्थाय चत्वारो वा पञ्च वा । तत्र यदा चत्वारस्तदा एकमाचार्यस्य द्वितीयं प्रवर्तिन्यास्तृतीयं गणावच्छेदिन्याः चतुर्थं संघाटकसाध्व्याः प्रयच्छति । यदा पञ्च तदा तथैवाचार्यादीनां पञ्चमः पुनरुपाध्यायस्य योग्य इति चूर्णिकाभिप्रायः । बृहद्भाष्यकारः पुनराह . । चत्तारि अप्पणो से, चउरं पंच बहव सेसगा हुंति । आयरिओवज्झाए, पवत्तिणीमिसे य संघाडे ॥ पंचए अभिओगा आभिओगा वज्जहुंति चसाखित्ति" ।

(१३) रात्रौ विकाले चोपधिग्रहणम् ।

(सूत्रम्) नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा वियाले वा वत्थं वा पडिग्गहं वा कंबलं वा पायपुंछणं वा पडिग्गहित्तए

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह ।

जह सेज्जाणाहारो, वत्थादेसे व सापयपसंगादि ।
यं दिट्ठवत्थग्गहणं, कुज्जा उ निसि अतो सुत्तं ॥

यथा शय्यां वसतिं, कृत्वा रात्रौ ग्रहीतुं कल्पते एवमेव वस्त्रादिकमपि कल्पयिष्यते इत्यतिप्रसङ्गाद्दिवादृष्टस्य वस्त्रस्य निशि रात्रौ ग्रहणं मा कुर्यादित्यत इदं सूत्रमारभ्यते इत्यनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या नो कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा रात्रौ वा विकाले वा वस्त्रं वा प्रतिग्रहं वा कम्बलं वा पादप्रोञ्छनं वा प्रतिग्रहीतुमिति सूत्राक्षरगमनिका ।

अथ भाष्यविस्तरः

रत्तो वत्थग्गहणे, चउरो मासा हवंति उग्घाया ।
आणाइणो य दोसा, आवज्जणसंकणा जाव ॥

रात्रौ वस्त्रग्रहणे मासा उद्घाताः प्रायश्चित्तम् आज्ञादयश्च दोषाः । तथा रात्रौ भक्तग्रहणेऽपि तथैव वक्तव्याः ।

बिइयं विहीविवित्ता, पडिसत्थाई समित्त रयणाए ।
ते य पराचिय सत्था, वच्चिहिं तु जए व एको वा ॥

द्वितीयपदमत्रोच्यते (विहिंत्ति) अध्वनि विविक्ता मुषिताः सन्तः प्रतिसार्थादिकं समेत्य प्राप्य रजन्यामपि वस्त्रप्रतिग्रहादिकं गृह्णन्ति तत्रापि कथमित्याह तावुभावपि सार्थौ प्रागेव प्रातरेवानुद्गतसूर्ये चलिष्यतः एको वा अन्यतरः सार्थप्रतिसार्थयोर्मध्ये चलिष्यतीति मत्वा रात्रावपि ग्रहणं कुर्वन्ति । अत एवोत्सर्गपदे अध्वा गन्तुमेव न कल्प्यते यत्रैते दोषा उत्पद्यन्ते तथा चाह ।

उदरेसु भिक्खु अद्धाण, पव्वज्जणं तु दप्पेण ।
लहुगा पुण सुद्धपदे, जं वा आवज्जई जत्थ ॥

व्याख्यातार्था द्वितीयपदमाह ।

नाणट्ठदंसणट्ठा, चरित्तट्ठा एवमाइ गंतव्वं ।
उवगरणपुव्वपडिले-हिएण सत्थेण गंतव्वं ॥

इयमपि गतार्था ।

सत्थे वि वत्थमाणे, असंजए संजए य तदुजए ।
मग्गंते जयणाणं, छिन्नं पि हु कप्पई घेत्तुं ॥

ज्ञानाद्यर्थमध्वानं प्रतिपन्नानामपान्तराले चतुर्विधाः स्तेना भवेयुः एके असंयतप्रान्ताः १ अन्ये संयतप्रान्ताः २ अपरे तदुभयप्रान्ताः ३ अन्ये तदुभयभद्रकाः ४ तत्रासंयतप्रान्तैः स्तेनैः सार्थे विद्यमाने मनुष्यगणे त एव साधूनां पार्श्वाद्वस्त्राणि मार्गयन्ति यतनया दानं कर्त्तव्यं प्रत्यर्प्यमाणं च छिन्नमपि तदेव वस्त्रं ग्रहीतुं कल्पते नान्यदिति संग्रहगाथासमासार्थः । अथैनामेव विवरीषुराह ॥

संजयभद्दा गिहिभद्दगा य, पंतोभये उभयभद्दा य ।
तेणा होंति चउद्धा, विगिंचणा सुब्भजईणं ॥

एके स्तेनाः संयतभद्रकाः परं गृहस्थप्रान्ताः एके गृहस्थभद्रकाः परं संयतप्रान्ताः अन्ये उभयेषामपि प्रान्ताः अपरे उभयेषामपि भद्रकाः एवं स्तेनाश्चतुर्विधा भवन्ति । अत्र च द्वितीयतृतीययोर्द्वयोर्भङ्गयोर्यतीनां विवेचनं वस्त्रेभ्यः पृथक्करणं भवति । अथ यत्र संयता न विविक्तास्तत्र विधिमाह ।

जइ देंति जाइयाजा-इया य न वि देंति लहुगगुरुगा य ।
सागरदाणं गमणं, गहणं तस्सेव वत्थस्स ॥

साधवो यद्ययाचिताः सन्तो वस्त्राणि गृहिणां प्रयच्छन्ति तदा चतुर्लघु । अथ याचिताः सन्तो न प्रयच्छन्ति तदा चत्वारो गुरवः । अतः सागारिकं प्रातिहारिकं भणित्वा प्रयच्छन्ति यथा भवद्भिः प्रत्यर्पणीयमिदमस्माकं यद्यर्वाग् वर्तमाना गृहं वा गता अन्यद्वस्त्रं लभध्वे गमनं नाम येषां गृहस्थानां तद्वस्त्रं प्रदत्तं ते यद्यनेन पथा गच्छन्ति ततः साधुभिरपि तेनैव गन्तव्यं यद्यन्येन व्रजन्ति ततश्चतुर्लघु यदा ते अध्वनो निर्गता भवन्ति तदा छिन्नस्यापि तस्यैव वस्त्रस्य ग्रहणं कर्त्तव्यं नान्यस्य । ततः पुनर्वस्त्रं कीदृशं दातव्यमित्याह ।

दंडपरिहारवज्जं, चोलपट्टपडलपत्तबंधवज्जं च ।
परिजुण्णाणं दाणं, उड्डाहपओसपरिहरणा ।

महती जीर्णकम्बलिका दण्डपरिहार उच्यते तद्वर्जं चोलपट्टपडलकपात्रबन्धवर्ज्यानि यानि शेषाणि परिजीर्णवस्त्राणि तेषामुड्डाहप्रद्वेषपरिहरणार्थं दानं कर्त्तव्यम् । उड्डाहो नाम अहो अमीषामनुकम्पा ये विविक्तानामप्यस्माकं चीवराणि न प्रयच्छन्ति प्रद्वेषो नामाप्रीतिकं तद्वशात्तेषां तापनादयो दोषास्तत्परिहरणार्थं दातव्यम् (छिन्नंपित्ति) योऽयमपि शब्दस्तत्सूचितमेवमपरमाह ।

धोवस्स व रत्तस्स व, गहणं गिण्हम्मि चउलहुगा ।
तं चेव घेत्तुं धोउ, परिभुंजे जुण्णमुज्झेज्जा ॥

यदि तैर्गृहस्थैस्तद्वस्त्रं धौतं वा रक्तं वा तथाऽपि तस्यैव ग्रहणं कर्त्तव्यम् । अथ साधुप्रायोग्यं न कृतमिति मत्वा न गृह्णन्ति अन्यस्य वा ग्रहणं कुर्वन्ति तदा चतुर्लघुकः । अतस्तदेव वस्त्रं गृहीत्वा क्षारादिना धावित्वा साधुप्रयोग्यं कृत्वा परिभुञ्जते । अथातीवजीर्णं तत उज्झेयुः परिष्ठापयेयुरित्यर्थः । गतः प्रथमो भङ्गः । अथ गृहस्थभद्रकाः संयतप्रान्ता इति द्वितीयो भङ्गो भाव्यते तत्र भूयश्चतुर्भङ्गी संयत्यो विविक्ता न संयताः १ संयता विविक्ता न संयत्यः २ संयत्यो विविक्ताः संयता अपि विविक्ताः ३ न संयत्यो नापि संयता विविक्ताः ४ अत्र विधिमभिधित्सुराह ।

सट्ठाणे अणुकंपा, संजयपडिहारिए निसिद्धो य ।
असई अतदुजये वा, जयणा पडिसद्धमाईसु ॥

यत्र संयता गृहिणश्च विविक्ता न संयत्यस्तत्र संयतीनां सुस्थानं साधवः तत्रानुकम्पां कर्त्तव्याः । साधूनां वस्त्रं दातव्यमित्यर्थः । साधुभिरपि तत्प्रातिहारिकं ग्राह्यम् । यत्र संयत्यो गृहस्थाश्च मुषिता न संयतास्तत्र साधूनां संयत्यः स्वस्थानं तासां वस्त्रदानेनानुकम्पां कर्त्तव्याः तच्च निसृष्टं निजं दातव्यं न प्रातिहारिकं ग्राह्यम् (असईत्ति) अथात्मनोऽप्यधिकमुपकरणं नास्ति ततः प्रातिहारिकमपि दातव्यं तदुभयं साधु साध्वीवर्गः तस्य विविक्तस्य वस्त्राभावे प्रतिसार्थादिषु यतना वस्त्रान्वेषणविषया कर्त्तव्येति संग्रहगाथासमासार्थः ।

अथैनामेव विवृणोति ।

न विवित्ता जत्थ मुणी, समणी य गिहा जत्थ अदुट्ठा ।
सट्ठाणणुकंप तहिं, समणुत्तियरा स वि तहेव ॥

यत्र मुनयो न विविक्ताः श्रमण्यश्च गृहिणश्च यत्र (उच्चूढत्ति) मुषिताः तत्र स्वस्थाने संयतीवर्गे अनुकम्पा कर्त्तव्या । ताश्च संयत्यो द्विविधाः संविग्ना असंविग्नाश्च यदि वस्त्राणि सन्ति ततः सर्वासामपि दातव्यानि अथ न सन्ति तावन्ति वस्त्राणि ततः संविग्नसंयतीनां देयानि ता अपि द्विविधाः समनोज्ञाः सांभोगिन्य इतराश्चासांभोगिन्यः । यदि पूर्यन्ते ततो द्वयोरपि वर्गयोस्तथैव दातव्यानि । अथ न पूर्यन्ते ततः स्वस्थाने दातव्यानि समनोज्ञानामित्यर्थः अपिशब्दात् या धृतिदुर्बलास्ताः संविग्नाः असंविग्ना वा स्थविरास्तरुण्यो वा भवन्तु नियमात्तासां दातव्यम्। यत्र साधवो विविक्तास्तत्रेयं यतना ॥

लिंगट्ठभिक्खसीए, गिण्हंति पडिहारियमेएसु ।
अमणुन्नियरगिहिंसुं, जं लद्धं तन्निभं देंति ॥

लिङ्गार्थं तावदवश्यं रजोहरणमुखवस्त्रिके गृहीतव्ये भिक्षार्थं तु पात्रकबन्धपटलकादि शीतत्राणार्थं तु प्रावरणादि एतत्सर्वमपि प्रातिहारिकमेतेषु गृह्णन्ति । तद्यथा अमनोज्ञा असांभोगिका इतरे पार्श्वस्थादयो गृहिणः प्रतीताः । अथैषु न प्राप्यते ततः संयतीनामपि हस्तात्प्रातिहारिकं ग्राह्यं तत्त्वोलपट्टकादिकं यदा लब्धं भवति तदा तन्निभं तत्सदृशं प्रातिहारिकं ददति प्रत्यर्पयन्ति। इह द्वितीयभङ्गे व्याख्यायमाने प्रथमतृतीयचतुर्थभङ्गा अपि लेशतः स्पृष्टा अवगन्तव्याः । गतो द्वितीयभङ्गः। अथ तृतीयं भङ्गं व्याख्यानयति ॥

उच्चूढे वि तदुभये, सपक्खपरपक्खतदुभयं होइ ।
अहवा वि समणसमणी, समणुन्नियरेसु एमेव ॥

तदुभये वा उच्चूढे मुषिते सत्येवमेव यतना ज्ञातव्या । अथ तदुभयमिति किमुच्यते इत्याह । स्वपक्षाः संयताः परपक्षा गृहस्थाः । अथवा तदुभयं नाम श्रमणाः श्रमण्यश्च । यद्वा तदुभयं समनोज्ञा अमनोज्ञाश्च । यदि वा संविग्ना असंविग्नाश्चेति तदुभयम् तत्र मुषिते सति विधिमाह ॥

अमणुन्नेतरगिहिसं-जईसु असई पडिसत्थपल्लीसु ।
तिण्हट्ठाए गहणं, पडिहारिय एतरं चेव ॥

अमनोज्ञा असांभोगिका इतरे पार्श्वस्थादयो गृहिणः संयत्यश्च प्रतीताः एतेषु विविक्ततया वस्त्राभावे प्रतिसार्थे वा पल्ल्यां वा पञ्चकपरिहाण्या मार्गयितव्यम् । संयतीनां तु नास्ति पञ्चकपरिहाणिर्यदेव लभ्यते तदेव गृहीत्वा गात्राच्छादनं ताभिः कर्त्तव्यं तच्च वस्त्रं त्रयाणां लिङ्गभिक्षाशीतत्राणानामर्थाय प्रातिहारिकं वा इतरद्वा निसृष्टं ग्राह्यम् ।

एवं तु दिया गहणं, अहवा रत्तिं मिलेज्ज पडिसत्थो ।
गीएसु रत्तिगहणं, मीसेसु इमा तहिं जयणा ॥

एवं दिवा ग्रहणमभिहितम् । अथवा रात्रौ प्रतिसार्थो मिलेत् तत्र च यदि सर्वेऽपि गीतार्थास्ततो रात्रावेव गृह्णन्ति अगीतार्थमिश्रास्ततस्तेषु मिश्रेष्वियं यतना । तामेवाह ।

वत्थेण व पाएण व, णिमंतए व अत्थमिए ।
आइच्चे उदिते य, गहणं गीयत्थसंविग्गे ॥

प्रतिसार्थे कश्चिद्दानश्राद्धादिरनुद्गते वा अस्तमिते वा सूर्ये वस्त्रेण वा पात्रेण वा निमन्त्रयेत् तत्र यदि सार्थो रात्रावेव चलितुकामस्तदा गीतार्था गुरूनालोचयन्ति उदिते सूर्ये वस्त्रग्रहणं कृत्वा समायाताः एवं गीतार्थाः संविग्ना गृह्णन्ति । अथ प्रतिसार्थे पल्ल्यां वा लभ्यते न च सार्थादिकं दृश्यते ततः किमित्याह ।

खंमे पत्ते तह द-ब्भचीवरे तह य हत्थपिहणं तु ।
अध्दाए विवित्ताणं, आगाढं सेसणागाढं ॥

चर्मखण्डानि संयतीनां परिधानाय दातव्यानि । तदभावे शाकादिपत्राणि तदप्राप्तौ दर्भचीवरं घनं ग्रन्थयित्वा समर्प्पयन्ति सर्वथा परिधानाभावे हस्तेनापि गुह्यदेशस्य पिधानं कर्त्तव्यम् । एवमध्वनि विविक्तानामागाढं कारणं मन्तव्यं शेषं तु सर्वमप्युपकरणाभावे अनागाढम् ।

असंजई य निग्गया खुड्ड-गाइ पेसंति चउसु वग्गेसु ।
अप्पाहिं निवगारं, साहुं च वियारमाइगयं ॥

प्रतिसार्थपल्ल्यादौ वस्त्राणामभावेऽप्राप्तौ अध्वनो निर्गता उद्यानं प्राप्ताः सन्तः क्षुल्लिकादिविवर्जितं ग्रामं नगरं वा चत्वारः संयतसंयतीश्रावकश्राविकालक्षणा ये वर्गास्तेषु तेषां समीपे प्रेषयन्ति । यद्वा सांभोगिकाः संयता इत्येको वर्गः अन्यसांभोगिका इति द्वितीयः । सांभोगिकाः संयत्य इति तृतीयः अन्यसांभोगिका इति चतुर्थः । एतेषां वा समीपे प्रेषयन्ति । अथ नास्ति क्षुल्लकः क्षुल्लिका वा ततो यस्ततो ग्रामान्नगराद्वा अगारो गृहस्थः समायातः यो वा साधुर्विचारभूम्यादावागतस्तम् (अप्पाहिंति) संदिशन्ति यथा साधुसाध्वीप्रभृतीनां सांभोगिकसंयतादीनां वा भवता कथयितव्यं साधवः साध्व्यश्च बहिरुद्याने स्थिताः सन्ति ते चाध्वनि स्तेनैर्विविक्ताः अतस्तेषां योग्यानि चीवराणि प्रेषणीयानि । अत्र चायं विधिः संयतैः संयतानां वस्त्राणि दातव्यानि । संयतीनां तु संयतीभिः । अथ तत्र संयताः संयत्यो वा न संन्ति तदा श्रावकाः श्राविका वा प्रयच्छन्ति । यत्र तु संयत्यः संयता वा संयतीनां प्रयच्छन्ति तत्र विधिमाह ।

खुड्डी थेराणप्पे, आलोगितरी ठवित्तु पविसंति ।
ते वि य घेत्तुमइगया, समणुन्न जढे जयंते व ॥

क्षुल्लिका उद्यानं गत्वा स्थविरसाधूनां वस्त्राण्यर्प्पयन्ति । अथ न सन्ति क्षुल्लिकाः तत इतरा मध्यमास्तरुण्यो वा गत्वा स्थविराणामालोके स्थापयित्वा भूयोऽपि ग्रामं प्रविशन्ति । यत्र संयतेन संयतीनां दातव्यं तत्र क्षुल्लकाः स्थविरसाध्वीनामर्पयन्ति क्षुल्लकाभावे शेषा अपि साधवः स्थविराया आलोके स्थापयन्ति तेऽपि च संयताः संयतीदत्तानि वस्त्राणि गृहीत्वा प्रावृत्य नगरमनिर्गताः प्रविष्टाः सन्त आत्मयोग्यमुपकरणमुत्पाद्य संयतीसत्कवस्त्राणि प्रत्यर्पयन्ति एवं मनोज्ञेषु विधिरुक्तः (समणुन्नजढे जयंते वत्ति) यत्र ते मनोज्ञाः सांभोगिका न भवन्ति तत्रैवं वक्ष्यमाणनीत्या यतन्ते ॥

अध्दाण निग्गयाई, संविग्गा सन्निसुविह अन्नाणी
संजई एसणमाई, असंविग्गा दोन्नि वा वग्गा ॥

अध्वनो निर्गता यत्र ग्रामादौ प्राप्तास्तत्रेमे भवेयुः संविग्नविहारिणः अनेनेहान्यसांभोगिका गृह्यन्ते। संज्ञिनः श्रमणास्ते द्विविधाः संविग्नभाविता असंविग्नभाविताश्च । संविग्नोऽपि द्विधा आभिग्रहिकमिथ्यादृष्टिभेदात् (संजई इत्ति) अमनोज्ञसंयताः संविग्नानामपि द्वौ वर्गौ तद्यथा साधुवर्गः साध्वीवर्गश्च । अत्र विधिरुच्यते (एसणमाईत्ति) संज्ञिप्रभृतिषु गुरूं वस्त्रमप्राप्नुवन्तः पञ्चकपरिहाणिक्रमेणैषणादोषेषु यतन्त इति ।

अथैतदेव सविस्तरं व्याख्यानयति ॥

संविग्गतरं भाविय, सन्नीमिच्छा उ गाढणागाढे ।
असंविग्गमिगाहरणं, पाउंभेसुं भिसं हीला ॥

संज्ञिनो द्विविधाः संविग्नभाविता इतरभाविताश्च मिथ्यादृष्टयोऽपि द्विविधाः आगाढा अनागाढाश्च। तत्र प्रथमं संविग्नभावितेषु संज्ञिषु तदप्राप्तावनागाढमिथ्यादृष्टिषु शुद्धं वस्त्रमन्वेषणीयम्। असंविग्नभावितेषु अगाढमिथ्यादृष्टिषु च न गृह्णन्ति कुत इत्याह। असंविग्नभाविता मृगाहरणं लुब्धकदृष्टान्तं चेतसि प्रणिधानसाधूनामकल्प्यं प्रयच्छन्ति ये त्वाभिग्रहिका मिथ्यादृष्टयस्ते साधुदर्शनप्रद्वेषतो विषं प्रयुञ्जीरन् हीलां वा कुर्युः अहो अदत्तादाना अमी वराका इत्थं विनश्यन्ति इत्यादि। अथ नागाढमिथ्यादृष्टिषु शुद्धं न प्राप्यते ततः किं विधेयमित्याह॥

असंविग्गभाविएसुं, अगाढेसुं जयंति पणगादी।
उवएसो सघाडग, पुव्वगहियं च अवसेसं॥

असंविग्नभावितेषु उद्गमादिदोषशुद्धं यद्वस्त्रं तद्ग्रहीतव्यं तदभावे अगाढमिथ्यादृष्टिष्वपि यद्यात्मप्रवचनोपघातो न स्यात् अथ तेष्वपि शुद्धं न प्राप्यते ततः संविग्नभावितादिष्वेव पञ्चकादिपरिहाणया तावत् यतन्ते यावद्भिन्नमासं प्राप्ता भवन्ति ततोऽन्यसांभोगिकैर्येषु कुरुते तेषु दत्तोपदेशेषु याचितव्यं तथाऽप्यप्राप्तौ तेषां संघाटकेन एवमप्यलाभे तेषामेव यत् पूर्वं गृहीतं वस्त्रादि तद् ग्रहीतव्यम्। अमुमेवार्थं विधिशेषज्ञापनाय पुनरप्याह॥

उवएसो संघाडग, तेसिं अट्ठाए पुव्वगहियं तु।
अभिनव पुराणसुद्धं, उत्तरमूले सयं वावि॥

अन्यसांभोगिकोपदेशेन प्रथमतः पर्यटन्ति ततस्तदीयसंघाटकेन तथाऽप्यप्राप्ता तेषामर्थायऽन्यसांभोगिकाः पर्यटन्ति तथाऽपि यदि न लभ्यते ततस्तेषामेव यत्पूर्वगृहीतवस्त्रं तद्ग्रहीतव्यं तच्चाभिनवं वा स्यात् पुराणं वा। पूर्वमभिनवं पश्चात्पुराणमपि गृह्यते तदपि यद्युत्तरगुणमूलगुणशुद्धं तत उपादेयं नान्यथा अथापि न प्राप्यते ततो यः कृतकरणो भवति तं तच्च एवमेव वक्तव्यम् एतच्च यथाऽवसरमुत्तरत्र भावयिष्यते तदेवमन्यसांभोगिकानामपि पूर्वं गृहीतं यदा न प्राप्यते तदा मासलघुकादारभ्य तावद्यतन्ते यावच्चतुर्लघुकं प्राप्ताः ततः किं कर्तव्यमित्याह।

उवएसो संघाडग, पुव्व गहियं न नियमाईणं।
अभिनव पुराणसुद्धं-पुव्वमजुत्तं पि परिजुत्तं।

चतुर्लघुप्राप्तमित्यववासिपार्श्वस्थादीनामुपदेशेन वस्त्रमुत्पादयन्ति तदभावे तेषामेव संघाटकेन तथाऽप्यलाभे यत्तेषां पूर्वगृहीतं मूलोत्तरगुणशुद्धम् अभिनवमपरिभुक्तं तत्प्रथमतो ग्रहीतव्यं ततः परिभुक्तमपि तदप्राप्तौ पुराणमपि मूलोत्तरगुणशुद्धमपरिभुक्तं ततः परिभुक्तमपि ग्राह्यम्। इह निशीथचूर्ण्यभिप्रायेणास्यैव कल्पस्य विशेषचूर्ण्यभिप्रायेण वाऽन्यसांभोगिकात् यावन्नास्ति पञ्चकपरिहाणिः किं तु ततः ऊर्ध्वं पञ्चकहान्या यतित्वा यदा मासलघुप्राप्तास्तदा पार्श्वस्थादीनामुपदेशानिमान् गृह्णन्तीति द्वयोश्चूर्ण्योरभिप्रायः परमेतच्चूर्णिकृता भिन्नमासप्राप्तान्यसांभोगिकानां चतुर्लघु प्राप्तास्तत्पार्श्वस्थादीनामुपदेशादिना वस्त्रग्रहणे यतन्ते इति प्रतिपादितमतस्तदनुरोधेनास्माभिरपि तथैव व्याख्यातमित्यवगन्तव्यम्।

यथोक्तमप्यर्थं विशेषज्ञापनार्थं भूयोऽप्याह।

उत्तरमूले सुद्धे, नवे पुराणे चउक्कभयणेवं।
परिकम्मण परिभोगे, न होंति दोसा अभिनवम्मि॥

मूलगुणशुद्धमप्युत्तरगुणशुद्धम् १ न मूलगुणशुद्धमुत्तरगुणशुद्धमपि २ मूलगुणशुद्धं नोत्तरगुणशुद्धम् ३ न मूलगुणशुद्धं नोत्तरगुणशुद्धं ४ एतेषु चतुर्षु भङ्गेषु प्रत्येकं नवपुराणपदविषयं यद्भङ्गचतुष्कं तस्य भजना सा च यथाक्रममेवं कर्त्तव्या यत्तावन्मूलोत्तरगुणविशुद्धं तत्प्रथमतो नवमपरिभुक्तं ग्रहीतव्यं तदभावे नवं परिभुक्तं तदभावे पुराणं परिभुक्तमेवं द्वितीयतृतीयचतुर्थेष्वपि भङ्गेषु चत्वारश्चत्वारो विकल्पाः यथाक्रमं चैते आसेवितव्याः कुत इत्याह। परिकर्मणा दोषा अविधिसीवनादयः परिदोषाश्च मलिनीभूतम्रक्षितसुगन्धिगन्धभावितत्वादयोऽभिनवे अपरिभुक्ते च वस्त्रे न भवन्ति। अथ पार्श्वस्थादिष्वपि न प्राप्यते ततोऽमनोज्ञसंयतीनामप्युपदेशेन गृह्णन्ति एषां वा अर्थाय ताः पर्यटन्ति पूर्वगृहीतं वा तासां ग्रहीतव्यं तदभावे असंविग्नसंयतीनामप्युपदेशादिना गृह्णन्ति।

अथैवमपि न प्राप्यते ततः किं कर्त्तव्यमित्याह।

असई य लिंगकरणं, पन्नवणट्ठा सयं च गहणट्ठा।
आगाढे कारणम्मि, जहेव हंसाइणो गहणं॥

एवमप्यसत्यलभ्यमाने शाक्यादिवेषेण तदीयोपासकाना यतिभ्यो वस्त्रदापनाय प्रज्ञापनार्थं स्वयं वा ग्रहणं वस्त्रस्योत्पादनं कर्त्तव्यं किं बहुना। ईदृशे आगाढे कारणे यथैव हंसतिलादेरननुज्ञापितस्यापि ग्रहणं दृष्टं तथैव वस्त्रस्यापि तथाऽप्यप्राप्ते सूत्रं मार्गयित्वा अन्यैर्वाययति तदभावे स्वयमेवाल्पसागारिके वयति अथ सूत्रं न लभ्यते। ततः को विधिरित्याह।

सेडयरुए पिंजियए, पेलुग्गहणे य लहुगदप्पेणं।
भवकाले हि विसिट्ठा, करेण अकमेण ते चेव॥

सेडुगो नाम कर्पासः स एव लोडितः सन् बीजरहितो रुतं तदेव रुतं पिञ्जनिकया तालितं पिञ्जितं तदेव पूणिकया वलितं पेलुरिति भण्यते। एतेषां यदि दर्पेण ग्रहणं करोति तदा चत्वारो लघुकाः तपःकालाभ्यां विशिष्टास्तत्र सेडुके उभयगुरुका रुते तपोगुरुकाः पिञ्जिते कालगुरुकाः पेलुके द्वाभ्यां लघुकाः कारणे पुनः प्रथमपेलुकं पश्चात् पिञ्जितं ततो रुतं ततः सेडुकमपि गृह्णाति। अथाक्रमेण गृह्णाति ततस्त एव चत्वारो लघुकाः सेडुकं च त्रिवर्षातीतं विध्वयोनिकमवग्रहीतुं कल्पते न सचित्तम्।

कडयोगि एक्कओ वा, असईए नालबद्धसहिओ वा।
मिच्छाए उवगरणं, उभओ पक्खस्स पाउग्गं॥

कृतयोगी नाम यो गृहवासे कर्त्तनं कृतवान् स गच्छस्य वस्त्राभावे एकको वा नालबद्धसंयतीसहितो वा विजने भूभागे कर्त्तनं वयनं च कृत्वा उभयपक्षस्य संयतसंयतीलक्षणस्य प्रायोग्यमुपकरणं परिभुञ्जते ततः किमित्याह।

अगीयत्थेसु गिंचे, जहलाभं सुलभवहिखेत्ते।
सुपच्छिन्नं उ वहंति, अलाभे तं चेव धारेंति॥

यद्यगीतार्थास्ततस्तेषु सुलभोपधिक्षेत्रेषु गताः सन्तो यथालाभं यद्वस्त्रं लभन्ते तत्सदृशमपरं न्यूनवस्त्रं विवेचयन्ति परिष्ठापयन्तीत्यर्थः। अगीतार्थप्रत्ययनिमित्तं च यथालघुप्रायश्चित्तं वहन्ति। अथापरं न लभ्यते ततस्तदेव स्वयं न्यूनं वस्त्रं धारयन्ति। अथ सर्वेऽपि गीतार्थास्ततोऽपरस्य लाभे प्राक्तनं परित्यजन्ति वा न वा न कोऽपि नियमः। अथ "ठाणनिसियाई" इत्यत्र योऽयमादिशब्दस्तस्य फलमुपदर्शयन्नाह।

एमेव य वासिमम्मि वि, झामियओ महियवूढपरिजुन्ने।
पुव्वुट्ठिए व सत्थे, सम इत्थं जए वावि॥

न केवलमध्वनि विविक्तानामेष विधिः किन्तु ग्रामादौ वसिमे पथि वसतां यत्रोपधिरग्निकायेन ध्मापितो दग्धः अवमौदर्ये वा विक्रीतः चौरैर्वा हृतः वर्षासु वा पानीयपूरेण वा व्यूढपरिजीर्णो वा पुराणतया दुर्बलीभूतो विवक्षितं कार्यं कर्तुमसमर्थः तत्राप्येवमेवानन्तरोक्तो विधिर्मन्तव्यः । अत्र चापरो विशेष उपदर्श्यते यत्र ग्रामे साधवः स्थिताः सन्ति तत्र सार्थः कश्चित्प्राप्तः स च आदित्योदयात्पूर्वमेवोत्थितः उच्चलितुमारब्धो वर्त्तते यत्र च गतस्य तस्य रविरुदेष्यति तत्र गच्छता अपान्तराले च स्तेनादिभयं स्तेनैर्वा साधवो दग्धाद्युपधयस्तं सार्थं नक्तं रात्रौ प्राप्ताः प्राग्ये प्रभाते अनुद्गते एव सूर्ये अग्रतश्चलितुकामाः अतो रात्रावेव यथोक्तनीत्या वस्त्रादि गृह्णीयुः ।

(सूत्रम्) अन्नत्थ एगा य हरिया हडिया एसा वि य परिभुत्ता वा धाता वा मट्ठा वा संपधूमिया वा ॥

अस्य संबन्धमाह ।

सुत्तेण चेव जोगो, हरियाहडम्मि कप्पए निसि घित्तुं ।
हरिऊण य आहडिया, बूढा हरिएसु वा हट्टु ।

सूत्रेणैव सूत्रस्य योगः संबन्धोऽत्रास्ति अनन्तरसूत्रे रात्रौ वस्त्रादिकं ग्रहीतुं कल्पते इत्युक्तम् । अत्र तु या व्याहृता हृतिका सा निशि रात्रौ ग्रहीतुं कल्पते इति प्रतिपाद्यते अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । न कल्पते रात्रौ वस्त्रं ग्रहीतुमिति प्रतिषेधोऽन्यत्रैकस्या हृताहृतिकाया हरिताहृतिकाया वा तत्र पूर्वं हृतं पश्चादाहृतमानीतं वस्त्रं हृताहृतं तदेव हृताहृतिका स्वार्थे क प्रत्ययः । अनिवर्तन्ते स्वार्थिकप्रत्ययप्रकृतिलिङ्गवचनानीति वचनादत्र रूढितः स्त्रीलिङ्गनिर्देशः । एवं हरितेषु वनस्पतिषु आहृतं हरिताहृतं वस्त्रं तदेव हरिताहृतिका साऽपि च परिभुक्ता परिधानादौ व्यापारिता धौता अप्कायेन प्रक्षालिता रक्ता विचित्रवर्णकैरुपरञ्जिता घृष्टा घट्टकादिना घटिता मृष्टा सुकुमारीकृता संप्रधूमिता धूपद्रव्येण समं ततः प्रकर्षेण धूपिता वाशब्दः सर्वोऽपि विकल्पार्थः । एवंविधाऽपि सा स्वीकर्त्तव्या पुनरसाधुप्रायोग्या कृतेति कृत्वा परिहर्तव्येति सूत्रार्थः । अथ भाष्यम् । "हरिऊण य" इत्यादि पश्चार्द्धं स्तेनैः पूर्वं हृता पश्चाद्वस्त्रमाहृतमानीतं तदेव हृताहृतिकेत्युच्यते । यद्वा हृतेषु प्रक्षिप्ता या सा हरिताहृतिका । सा पुनः कथं भवतीत्याह ।

अद्धाणमणद्धाणे, व विवित्ताणं तु होज्ज आहडिया ।
अविहिम्मि संति खेमे, विहम्मगच्छे सइ गुणेसु ॥

अध्वनि अनध्वनि वा विविक्तानां हृताहृतिकाः संभवन्ति तत्र (अविहे) अनध्वनि मासकल्पेन विहरन्तो क्षेमं निरुपद्रवमादौ च सति सत्सु विद्यमानेषु ज्ञानादिगुणेषु विहमध्वानं न गच्छेत् न प्रविशेत् । तथा चाह ।

उच्छुद्धरेसु भिक्खे, अद्धाणपवज्जणं तु दप्पेण ।
लहुगा पुण सुद्धपए, जं वा आवज्जई जत्थ ॥
नाणट्ठदंसणट्ठा, चरित्तट्ठा एवमाइ गंतव्वं ।
उवगरणपुव्वपडिले-हिएण सत्थेण गंतव्वं ॥

गाथाद्वयमपि प्राग्व्याख्यातम् । तत्राध्वनि प्रविशतां विधिमाह

अद्धाण पविसमाणा, गुरुं पवादिंति ते गता पुरतो ।
अह तत्थ पवादेंति, चाउम्मासा भवे गुरुगा ॥

अध्वानं प्रविशन्तः प्रथममेव गुरुमाचार्यं प्रवादयन्ति गुरुप्रवादमुत्थापयन्तीत्यर्थः । तथा ते अस्माकमाचार्याः पुरतः पूर्वमेवान्येन सार्थेन सह गताः अत एव वयं त्वरामहे कथं नाम तेषां समीपं क्षिप्रमेव प्राप्नुयामः । अथ तत्राध्वनि प्रविशन्त एवं न प्रवादयन्ति ततश्चतुर्मासा गुरुकाः प्रायश्चित्तम् ।

गुरुसारक्खणहेउं, तम्हा थेरो उ गणधरो होइ ।
विहरइ य गणाहिवई, अद्धाणे होइ भिक्खुस्स ।

गणधराकारधारकः क्रियत इत्यर्थः । यस्तु गणाधिपतिः सोऽध्वनि मार्गे स्वयं भिक्षुभावेन सामान्यसाधुवेषेण विरहति कुत इति चेदुच्यते कदाचिदध्वनि साधवः स्तेनकैर्विविक्ताः क्रियेरन् ततस्ते स्तेनकाश्चिन्तयेयुः ।

हयनायगा न काहिंति, उत्तरं राउले गणे वावि ।
अम्हं आहिवइस्स व, नायगमित्ताइएहिं वा ॥

हतो नायक आचार्यो येषां ते हतनायकास्तथाभूताः सन्तः ते राजकुले वा गणे वा गत्वा न किमप्युत्तरमुपकरणापहार एवात्मकं करिष्यन्ति अस्वामिकतया निराशीभूतत्वात् । तथाऽस्माकं योऽधिपतिस्तस्य वा तदीया वा ये ज्ञातकाः स्वजना यानि मित्राणि तत्प्रति नाम तेषामन्तिके गतास्तैः पृष्टाः सन्तो न किमप्युत्तरं प्रदास्यन्ति आचार्यस्यैव तदानीमभावेनाप्रगल्भत्वादिति भावः । तस्मादाचार्यमेवोपद्रावयाम इति विचिन्त्य तथैव कुर्युः ततो यथोक्तनीत्या गुरवः प्रवादयितव्याः ततः स्तेनाः चतुर्विधाः ।

संजयपंता य तहा, गिहिभद्दा चेव साहुभद्दा य ।
तदुभयभद्दा पंता, संजयभद्देसु आहडिया ॥

एके संयतप्रान्ताः गृहस्थभद्रकाः । अन्ये साधूनां भद्रकाः गृहस्थप्रान्ताः । अपरे तदुभयभद्रकाः अपरे तदुभयप्रान्ताः । अत्र ये संयतभद्रकास्तेषु हृताहृतिका भवेत् हृत्वाऽपि तयोर्वस्त्रमर्पयेयुरित्यर्थः ।

सत्थे विविच्चमाणा, अहिपई भद्दओ व पंतो वा ।
दट्ठूण निवारइ, वत्थं गहियं च पेसेइ ॥

सार्थे स्तेनैर्विविच्यमाने मुष्यमाणे साधवोऽपि विविच्येरन् तत्र योऽधिपतिः चौरसेनाधिपतिः स साधूनां भद्रको वा स्यात् प्रान्तो वा यदि भद्रकस्तदा साधून् विविच्यमानान् दृष्ट्वा निवारणं करोति मैतेषां वस्त्राण्यपहरतेति । अथासौ तत्रासंनिहितस्तेनैर्गृहीतं तदुपकरणं भूयोऽपि प्रेषयति । अमुमेव गाथावयवान्याचष्टे ।

छिन्नदसं सिव्वणीहिं व, नाउ य सेउ वा लक्खियाणं ।
ते चेव तक्करे भ-द्दओ अंतिए पेसेइ ॥

चौरसेनाधिपतिः साधूनामुपधिं नीतमुपढौकितं दृष्ट्वा छिन्नदशाकत्वेन साधुसंबन्धिनीभिः सीवनीभिः सीवितत्वेन वा साधूनां सत्कमेतद्वस्त्रमिति ज्ञात्वा तान् तस्करानुपालभते आः पापा विनष्टाः स्थ यूयं देयं महात्मनां वस्त्राण्यपहृतानीत्यादि एवमुपालभ्य भूयोऽपि तस्योपधेः साधूनामर्पणार्थं तानेव तस्करान् साधूनामन्तिके प्रेषयति ॥

वीसत्थमप्पिणंते, भएण छड्डित्तु केइ वच्चंति ।
विहिया वासवण भूमि, उवस्सए दिट्ठम्मि जा जयणा ॥

स्तेना द्विधा आक्रान्तिका अनाक्रान्तिकास्ते कुतोऽपि न बिभ्यति अत एव ते चौरसेनापतिना वस्त्रप्रत्यर्पणार्थं प्रेषिताः सन्तो

विस्रस्ताः निर्भयादिव त एव आनीयवस्त्रं संयतानामर्पयन्ति अनाक्रान्तिकास्तु भयेन मा केनाप्यारक्षिकादिना ग्रहीष्यामह इति परिज्ञाय रात्रावानीयोपाश्रयाद्वहिः प्रश्रवणभूमावुपाश्रयमध्ये वस्त्रं प्रक्षिप्य व्रजन्ति पश्चात्यन्ते तस्मिन् वस्त्रे दृष्टे सति या वक्ष्यमाणा यतना सा करणीया । तामेवाह ॥

गीयमगीया अविगीय-पच्चयट्ठा करिंति वीसं तु ।
जइ संजइ वि ताहियं, विगिंचिया तालिवि तहेव ॥

यदि सर्वेऽपि गीतार्थास्ततस्तदुपकरणं मौलोपकरणेन सह मीलयित्वा यथास्वरुचि परिभुञ्जते । अथ ते केचिद् गीतार्थाः केचिचागीतार्था अविगीतप्रत्ययार्थं हृताहृतिकोपकरणं विष्वक् पृथक् स्थापयन्ति ते ह्यगीतार्था एवं चिन्तयेयुः एष स्तेनप्रत्यर्पित उपधिस्तावदुपहतेन च सह मिश्रिततरोऽप्युपहत एव अतस्तेषां प्रत्ययार्थं हृताहृतिकोपकरणं विष्वक् पृथक् स्थापयन्ति । अथ संयत्योऽपि विविक्तास्ततस्तासामप्युपकरणं तथैव पृथक् कुर्वन्ति ।

जो वि य तेसिं उवही, अहागओ प्पो य सपरिकम्मो य ।
तं पि य करिंति वीसुं, मा अविगीयाइ भंडे वा ॥

योऽपि च तेषां साधूनां यथाकृतोऽल्पपरिकर्मा सपरिकर्म्मो वोपधिस्तमप्यविष्वक् परस्परं कुर्वन्तोऽविगीतार्थाः परस्परं माऽरुयेयुः कलहं कुर्युः यथा किमिति त्वदीयैर्मदीयोपकृतोपधिः सपरिकर्मणा सह मीलित इत्यादि एवं तावद्भक्ते सेनापतौ विधिरभिहितः । अथ प्रान्तविषयं विधिमाह ॥

पंतोवहिम्मि लुद्धो, आयरिए इच्छए विवाएउं ।
कयकरणे करण वा, आगाढे किसो सयं भणइ ॥

प्रान्तश्चौरसेनापतिरुपधावुपकरणे लुब्धः सन् आचार्यान् व्यापादयितुमिच्छति ततो यस्तत्र कृतकरणो धर्मकथालब्धिमान् धनुर्वेदकृताभ्यासो वा स तत्र कारणं करोति धर्मकथादिना स्वभुजबलप्रकटनेन वा तं शमयतीत्यर्थः । अथवा ईदृशे आगाढे कार्ये यः कृशो दुर्बलदेहः स स्वयमात्मनैवात्मानमाचार्यं भणति । एतामेव गाथां भावयति ।

को तुब्भं आयरिओ, एवं परिपुच्छियम्मि अच्छाणे ।
को कहयइ आयरियं, लग्गइ गुरुए व चउमासे ॥

प्रान्तः सेनापतिं पृच्छति को युष्माकं मध्ये आचार्यः एवमध्वनि गच्छतां परिपृष्टे सति यःकश्चिदाचार्यं निर्धार्य कथयति स भवति प्राप्नोति चतुरो मासान् गुरुकानिति । किं तर्हि वक्तव्यमित्याह

सत्येणऽन्नेण गया, एहिंति य मग्गतो सुगुरु अज्जं ।
सत्थिल्लं एव पुच्छह, हयं पलायं वसाहिंति ॥

येऽस्माकं गुरवस्ते अन्येन सार्थेन सह प्रागेव गता मार्गतो वा पृष्ठतस्ते एष्यन्ति । यदि वा न प्रतीतिर्भवतां ततः सार्थिकान् पृच्छत । यद्वा हतोऽसावस्माकमाचार्यः पलायितो वा वयं सांप्रतमनाथा वर्तामहे एवं कथयन्ति ॥

जो वा दुब्बलदेहो, जुंगियदेहो असच्चवक्को वा ।
गुरु गिल एएसि अहं, न य मि पगब्भो गुरुगणेहिं ॥

अथवा यो दुर्बलदेहो विकलाङ्गः यो वा असत्यवाक्योऽसमञ्जसप्रलापी स सेनापतिं प्रति वक्ति अहं किलैतेषां सर्वेषामपि गुरुः परं न च नैवाऽस्म्यहं प्रगल्भःसंपूर्णो गुरुगुणैः शारीरसंपदादिभिर्वा हीणो वा अभिभूतो, खंजकुणिकाणओ व हं जातो ।

मा मे वहेह सीसे, जं इच्छह तं कुणह मज्झं ॥

व्याधिना रोगेणाहमतीवाऽभिभूतोऽस्मि खञ्जः पादविकलः कुणिः पाणिविकलः काणश्चक्षुर्विकल ईदृशो वा अहं जातोऽस्मि अतो मा मदीयान् शिष्यान् वधध्वं यन्मारणादिकं कर्तुमिच्छध्वं तन्ममैव कुरुध्वं यतः ॥

इहरा वि मरिउमिच्छं, संति सिस्साण देह मा हणह ।
मम मारणचूणमिणं, जं किरइ मुंचह सुते मे ॥

इतरथाऽपि तावदहं मर्तुमिच्छामि ततो मदीयशिष्याणां शान्तिं प्रयच्छत मा पुनर्यथास्वरुचि हन्त विनाशयत यतो यदिदं मम मारणं भवद्भिः क्रियते तन्मृतस्यैव मारकत्वं भवति अतो मुञ्चत मदीयान् शिष्यान् सुतान् । अपि च ॥

एयं पि अंत्र जाणह, रिसिवज्झा जह न सुंदरा होइ ।
इह य परत्थ य लोए, मुंचंतणुलोमिया एवं ॥

भो भद्रा एतदपि तावद्यूयं जानीथ यथा ऋषिहत्या विधीयमाना इह च परत्र च लोके सुन्दरा न भवति एवमनुलोमिताः प्रज्ञापिताः सन्तस्ते तस्कराः साधून् मुञ्चन्ति । अथैवमपि न मुञ्चेरन् ततः किं कर्तव्यमित्याह ॥

धम्मकही चूण्णेहि व, मंतनिमित्तेण वा वि विज्जाए ।
नित्थारेइं बलेण व, अप्पाणं चेव गच्छं च ॥

यो धर्मकथालब्धिमान् धर्मकथया तं सेनापतिमुपशमयति चूर्णैर्वा मन्त्रेण वा विद्यया वा निमित्तेन वा पातयेत् यो वा धनुर्वेदादौ कृतपरिश्रमः स निजबलेन सेनापतिं निर्जित्यात्मानं गच्छं च निस्तारयति । अथ एषामेकमपि न विद्यते ततः ॥

वोसज्जिया व तेणं, पंथफिडिए व हिंडमाणे वा ।
गंतूण तेण पल्लिं, धम्मकहाईहिं पन्नवणे ॥

तेन सेनापतिनोपधिमपहृत्य साधवो विसर्जिता मुक्ता इत्यर्थः । मुक्ताश्च ये तदुपधिं न गवेषयन्ति ततश्चतुर्लघुकाः ततः स्तेनपल्लीं गत्वा गवेषयितव्य उपधिः गच्छता वाऽपान्तराले यदि कोऽपि प्रश्नयेत् कुतो भवन्त इहागता ततो वक्तव्यमेते मार्गात्परिभ्रष्टा हिण्डमाना वा विहारक्रमेण विहरन्त एव वयमिह संप्राप्ताः ततः स्तेनपल्लीं गत्वा धर्मकथादिभिः सेनापतेः प्रज्ञापना कर्त्तव्या । अथेदमेव भावयति ॥

भद्दमभद्दं अहिवं, नाउं भद्दे वसति तं पल्लिं ।
फिडिया मुत्तिय पंथं, भणंति पुट्ठा कहा पल्लिं ॥

स्तेनपल्लीं गच्छद्भिः प्रथमत एवैतद् ज्ञातव्यं किमत्र सेनापतिर्भद्रकोऽभद्रको वा यदि भद्रकस्ततस्तां पल्लीं प्रविशन्ति । अथाभद्रकस्ततो मा प्रान्तापतापद्रावणादीनि कार्षीदिति कृत्वा न तत्र गन्तव्यम् । अथ गच्छन्ति ततश्चत्वारो गुरवः । अथ कोऽप्युपशमनायोत्सहते ततस्तं गृहीत्वा गन्तव्यं गच्छन्तश्च कुतः किमर्थं भवन्त इहायाताः अथ कुत्र वा व्रजिष्यथ इति पृष्टा भणन्ति पन्थस्फिटिताः परिभ्रष्टा वयमिह पल्ल्यामाराहान्वेषणं कुर्महे ।

मुसियत्ति पुच्छमाणं, को पुच्छइ किं च अम्ह मुसियव्वं ।
अहिवं भणंति पुव्विं, अणिच्छे सज्झायगादीहिं ॥

किं मुषिता यूयमिति पृच्छन्तं ब्रुवते । को नामास्मान् पृच्छति किं वा निर्ग्रन्थानामस्माकं मुषितव्यं ततश्च स्तेनपल्लीं गत्वा यस्तत्र सेनाया अधिपतिस्तं पूर्वं प्रथमतो भणन्ति । धर्म्मकथादिना प्रज्ञापयन्ति प्रज्ञापितश्च यदा व्यापृतस्ततो वक्तव्यमस्माकमुपधिं प्रयच्छेत्यादिना सेनापतिरुपशमयितव्यः ।

उपसंतो सेणावइ, उवगरणं देइ वा दवावेइ ।
गीयत्थे हि य गहणं, तं वीसुं व सीकरणं ॥

उपशान्तः सन् सेनापतिः स्वयमेवोपकरणं ददाति स्वमानुषैर्वा दापयति ते सर्वे गीतार्थास्तत उपकरणं मिश्रयन्ति वा न वा। अथागीतार्थमिश्रास्ततो गीतार्थैस्तस्योपकरणस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम्। यच्च संयतासंयतानामुपकरणं तद्विष्वक् विधेयम्।

अथ सेनापतिर्ब्रूयात्।

सत्थे बहू विवित्तो, गिरहह जं जत्थ पेच्छह अडंता ।
इहइं पडिपल्लीसु य, रुसेह विइओ जओ हं सो ॥

सार्थोऽस्मन्मानुषैर्बहु प्रभृतो विविक्तः अतो न ज्ञायते कस्य कुत्र वस्त्रादिकमस्तीति ततो गृह्णीत यूयं स्वकीयमुपकरणं यत्र यत्र पर्यटन्तः पश्यथ ततः साधुभिर्वक्तव्यं यद्येवं ततः स्वमानुषमस्माभिः सह वर्जयत ततस्तदीयमानुषेण सह गच्छन्ति। स च ब्रूते इहास्यामेव पल्ल्यां प्रतिपल्लीषु वा यद्यद्भवतामुपकरणं तत्तद् (रुसेहत्ति) देशीयवचनत्वात् गवेषत अहं भवतां द्वितीयोऽस्मीति ततो यद्यत्र पश्यन्ति तत्तन्मानुषादिभिः प्रज्ञाप्य गृह्णन्ति।

अह ताव न जातो जह, एएसिं पि पावइ न हत्थं ।
तह कुणिमो मोसमेणं, बुजंति पावा अह इमेस ॥

अस्माकं तावदयं मोषो मुषितवस्त्रादिलक्षणो न जातः अतो यथैतेषामपि हस्तं न प्राप्नोति तथा वयमेनं मोषं कुर्महे इति विचिन्त्य केचित्पापाः स्तेनकास्तथेति चिन्ताऽनन्तरमेतेषु प्रक्षिपन्ति। तद्यथा।

पुढवीआउकाए, अवरूवणस्सइतसेसु साहरइ ।
सुत्तत्थजाणएणं, अप्पाबहुयं तु नायव्वं ॥

पृथिवीकाये वा अप्काये वा अगडे वा गर्तायामित्यर्थः।वनस्पतिषु वा त्रसेषु वा संहरन्ति निक्षिपन्तीति यावत्। गाथायामेकवचननिर्देशः प्राकृतत्वात् एतेषु निक्षिप्तममीषां ग्रहीतुं न कल्पते इति बुद्ध्या। अत्र च सूत्रार्थः येन गीतार्थेन पृथिव्यादिनिक्षिप्ते तत्रोपकरणे स्वल्पतरमेवाधिकरणमगृह्यमाणेषु बहुतरमसंयतपरिभोगाप्कायप्रक्षालनादिक्रमेणाल्पबहुत्वं ज्ञातव्यं ज्ञात्वा च ग्रहीतव्यं तद्वस्त्रम्। अथ न गृह्णाति ततश्चतुर्लघुका अनवस्था चैवं भवति। भूयोऽपि हृत्वा ते वा अन्ये वा एवमेव पृथिव्यादिषु निक्षिपन्तीति भावः। अथ " सावि य परिभुत्ता वा " इत्यादिसूत्रावयवं विवृणोति।

हरियाहरिया सुविहिय, पंचवन्ना वि कप्पई घेत्तुं ।
परिभुत्तमपरिभुत्ता, अप्पाबहुगं वियाणित्ता ॥

हे सुविहित! हृताहृतिका यद्यपि स्तेनकैः पञ्चवर्णा कृता तथापि ग्रहीतुं कल्पते तथा परिभुक्ता अपरिभुक्ता वा उपलक्षणत्वाद्धौता घृष्टा मृष्टा संप्रमिता वा भवतु परं तथाऽप्यल्पबहुत्वं विज्ञाय स्वीकर्त्तव्यैव न परिहर्त्तव्या।

आधत्ते विक्कीए, परिभुत्ते तस्स चेव गहणं तु ।
अन्नस्स गिरहणंत-स्स चेव जयणाए हिंसंति ॥

स्तेनकैस्तद्वस्त्रमाधत्तं ग्रहणके मुक्तं भवेत् विक्रीतं वा परिभुक्तं वा ततस्ते ब्रूयुः वयमन्यद्वस्त्रं प्रयच्छाम इति ततो वक्तव्यं तदेवास्माकं प्रयच्छत नान्येन प्रयोजनमिति भणित्वा तदेव ग्रहीतव्यं यदि न लभते ततोऽनवस्थाप्रसङ्गनिवारणार्थमन्यस्यापि ग्रहणं कुर्वन्ति तत्र यदि संस्तरति ततः परिष्ठापयितव्यम् असंस्तरे तु परिभोक्तव्यम्। तथा तस्यैव सेनापतेर्मानुषैः सह वस्त्रान्वेषणाय यतनया हिण्डन्ते पर्यटन्ति। इदमेव भावयति॥

अन्नं च देइ उवहिं, सा वि य नातो तहेव अन्नातो ।
सुद्धस्स होइ गहणं, असुद्धि घेत्तुं परिट्ठवणा ॥

अथासौ सेनापतिरन्यमन्यसाधुसंबन्धिनमुपधिं ददाति ततः स उपधिर्ज्ञातो वा स्यात् संविग्नासंविग्नसंबन्धितया उपलक्षितः अज्ञातो वा तद्विपरीतः तत्र यः शुद्धो विधिपरिकर्म्मितो यथोक्तप्रमाणोपेतश्च स संविग्नसंबन्धी तं गृहीत्वा तेषामेव संविग्नानामर्पयन्ति। अथ ते देशान्तरं गतास्ततो यदि संस्तरन्ति ततः परिष्ठापयन्ति। अथ न संस्तरन्ति ततः परिभुञ्जते। यः पुनरशुद्ध एतद्विपरीतः सोऽसंविग्नानां संबन्धी तमप्यनवस्थाऽधिकरणपरिहरणार्थं गृहीत्वा पश्चात्परिष्ठापयन्ति। इदमेव व्याचष्टे।

तं लिव्वणीहि नाउं, पमाणहीणाहियं विरंगं वा ।
इतरोवहिं पि गिरहइ, मा अहिगरणं पसंगो वा ॥

तदुपकरणमविधिसीवनिकाभिः सीवितं प्रमाणतश्च हीनाधिकं विरङ्गं विचित्रवर्णकरत्तमेवंविधं दृष्ट्वा ज्ञातव्यं यथैष इतरेषामसंविग्नानामुपधिस्तमपि ज्ञात्वा गृह्णात्येव कुत इत्याह मा तस्मिन्नगृह्यमाणे अधिकरणे असंयतपरिभोगादिना प्रसङ्गो वा भूयोऽप्युपकरणहरणलक्षणो भवत्विति कृत्वा।

अंतस्स व पल्लीए, जयणा गमणं तु गहण तह चेव ।
गामाणुगामियम्मि य, गहिए गरणे य तं भणियं ॥

अथान्यस्य सेनापतेः पल्ल्या तस्योपकरणस्यार्द्धं नीतं भवेत् ततस्तत्रापि यतनया गमनं ग्रहणं तथैवानुशिष्टिधर्मकथादिना विधेयम्। एवमध्वनि विविक्तानां विधिरुक्तः। ग्रामानुग्रामिकेऽपि विहारे मासकल्पं विधिं कुर्वन्तो यदा विविक्ता भवन्ति तदा गृहीते स्वहस्तगृहीते (गहणेत्ति) गृह्यमाणे चोपकरणे उपधिपृथक्करणादि धर्मकथादिकं च यत् पूर्वं भणितं तदेवात्रापि द्रष्टव्यम्। इदमेव व्याचिख्यासुराह।

तत्थेव आणावेइ, तं तु पेसेइ वा जहिं भद्दो ।
सत्थेण कप्पयारं, त देइ जो णं तहिं नेइ ।

यद्युपकरणमन्यस्यां पल्ल्यां नीतं तदा यदि मूलपल्लीपतिर्भद्रकस्तत उपकरणं तत्रैवात्मनो मूले तत्पल्लीवास्तव्यमानुषैरानाययति। अथवा तमात्मीयं मनुष्यं तत्र प्रेषयति यत्रासावन्यस्य सेनापतेः पल्ल्यामुपधिर्वर्तते। अथासौ न समर्थः स्वसमीपे आनाययितुं ततः सार्थेन सह तस्यां पल्ल्यां गन्तव्यम्। अथ सार्थो न प्राप्यते ततो मूलपतेर्मानुषो मार्गयितव्यः स च कल्पितारं मार्गदर्शयितारं स्वमनुष्यं ददाति यस्तत्र पल्ल्यां साधूनां नयति॥

अणुसिट्ठाई तत्थ वि, काउं सपल्लि इतरीसुं वा ।
घेत्तु सत्थेण व यं, उवयंति अह जइए मयणा ॥

तत्रापि पल्ल्यामनुशिष्टिकर्मकथादिप्रायोग्यं कृत्वा गृहीत्वा च स्वकीयमुपकरणं जातं यदि ततः सार्थो न लभ्यते ततस्तेनैव मनुष्येण सह स्वपल्ल्यामागच्छन्ति मूलपल्ल्यामित्यर्थः। तत्र चागत्य सार्थेन सह जनपदमुपयान्ति। अथ तस्याः पल्ल्याः सकाशादितरासां जनपदप्रत्यन्तपल्लीनां सार्थो यदि लभ्यते ततो मुत्त्वोपकरणं नीतं भवेत् ततस्तदर्थं तत्र गत्वा तद्गृहीत्वा ततः

सार्थेन सार्द्धं जनपदमुपयान्ति । अथैष जङ्गकस्ततोऽन्यपल्लीपतौ यतना जणिता ॥

फड्डगपइए पंते, भणंति मेणावई तेहिं ।

एते उत्तरमारं--वियाइ जा पच्छिमा राया ॥

इह मूलपल्लीं मुक्त्वा या अन्याः पल्ल्यस्तासामधिपतयो मूलपल्लीपतिवशवर्तिनः स्पर्द्धकपतय उच्यन्ते तेषामेकतरेण साधवो विविक्ताः स च प्रकृत्यैव प्रान्तस्ततस्तस्मिन् प्रान्ते बहुशोऽपि मार्गिते उपकरणमप्रयच्छति मूलसेनापतिं भणन्ति धर्मकथादिना प्रज्ञापयन्ति स च प्रज्ञापितः सन् दापयति । अथ सोऽपि प्रान्तस्ततो यः कोऽपि माडम्बिककौटुम्बिकडम्बाधिपतिः स प्रज्ञाप्यते तत उत्तरोत्तरं तावन्नेतव्यं यावत्पश्चिमः सर्वान्तिमो राजा तमपि प्रज्ञाप्योपकरणं गृहीतव्यमिति भावः । अथ प्रमादादुपगतो न मार्गयति न वा धौतरक्तादिकमसंयतप्रायोग्यमिति कृत्वा च गृह्णाति ततश्चतुर्लघवः ।

वसिमे वि विवित्ताणं, एमेव य वीसुकरणमादी य ।

वोसिरणे चउलहुगा, जं अहिगरणं वहाणो य ॥

न केवलमध्वनि विविक्तानां किं तु वसिमेऽपि जनपदे विविक्तानामुपकरणविष्वक्करणादीनि कार्याण्येवमेव मन्तव्यानि यस्तु स्वोपकरणं व्युत्सृजति को नामात्मानमायासयिष्यतीति कृत्वा न गवेषयतीति भावस्तस्य चत्वारो लघवः यच्चाधिकरणमप्कायप्रक्षालनादि याचते तेनोपकरणेन विना सूत्रार्थयोः संयमयोगानां चापरिहाणिस्तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तं यत एवमतः सर्वप्रयत्नेन गवेषणीयम । बृ० १ उ० ।

(१४) भिक्षणाय गतं भिक्षुमुपनिमन्त्रयेत् ।

(सूत्रम्) निग्गंथं च णं गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए अणुपविट्ठं केइ वत्थेण वा पडिग्गहेण वा कंबलेण वा पायपुंछणेण वा उवनिमंतिज्जा कप्पइ से सागरकडंगहाय आयरियपायमूले ठवित्ता दोच्चं पि उग्गहं अणुन्नविए ॥

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह ।

अविरुद्धे भिक्खगतं, कोइ निमंतेज्ज वत्थमादीहिं ।

कारणविरुद्धचारी, विगिंचिते वावि गेण्हेज्जा ॥

अविरुद्धे विरुद्धराज्यरहिते ग्रामादौ विरुद्धराज्यचारी स्तेनादिभिर्विविक्तो मुषितः सन् वस्त्राणि गृह्णीयात् अतो वस्त्रग्रहणविधिः प्रतिपाद्यते ।

अहवा ओइयतेणं, निवनमणइक्कम पच्छिम भणितं ।

दोच्चमणुन्नवेउं, उत्तरियं वत्थभोगादी ॥

अथवा नृपसमतनमतिक्रम्य विरुद्धराज्यसंक्रमणे लौकिकस्तैन्यमिदमनन्तरसूत्रे भणितम । अथ द्वितीयं वारमवग्रहमाचार्यसमीपे अननुज्ञाप्य तदा वस्त्रपरिभोगमादिशब्दात् धारणं वा करोति तदा लोकोत्तरिकस्तैन्यं भवतीति प्रतिपाद्यते । एभिः संबन्धैरायातस्यास्य व्याख्या निर्ग्रन्थपूर्वोक्तशब्दार्थं चशब्दोऽर्थान्तरोपन्यासे णमिति वाक्यालङ्कारे गृहस्य पतिः स्वामी गृहपतिस्तस्य कुलं गृहपिण्डपातप्रतिज्ञया पिण्डं ओदनादिकस्तस्य पातपात्रं प्रविष्टस्तत्प्रतिज्ञया तत्प्रत्ययमनुप्रविष्टः कश्चिदुपासकादिर्वस्त्रेण वा प्रतिग्रहेण वा कम्बलेन वा पादप्रोञ्छनेन वा उपनिमन्त्रयेत् वस्त्रं सौत्रिकादिह गृह्यते प्रतिग्रहः पात्रकं कम्बलमौर्णिकं कल्पः पात्रशब्देन तु पात्रके मल्लिकाप्रभृतिकः पात्रनिर्योगः प्रोञ्छनशब्देन तु रजोहरणमुच्यते । आह च चूर्णिकृत । " पायगहणेण पायभंडयं गहियं पुंछणं रयहरणंति " एतैरुप समीपे आगत्य निमन्त्रयेत उपनिमन्त्रितस्य च (से) तस्य निर्ग्रन्थस्य साकारकृतमाचार्यसत्कमेतद्वस्त्रं न मम अतो यस्यैव महतो आत्मनो वा परिभोगिष्यते तस्यैतद्भविष्यतीत्येवं सविकल्पवचनव्ययितं स गृहीत्वा ततः आचार्यपादमूले तद्वस्त्रं स्थापयित्वा यदि तस्यैव साधोः प्रयच्छन्ति तदा द्वितीयमप्यवग्रहम । एकस्तावद् गृहस्थादवग्रहोऽनुज्ञापितः द्वितीयं पुनराचार्यपादमूलादवग्रहमनुज्ञाप्य धारणापरिभोगरूपं द्विविधपरिहारं तस्य वस्त्रस्य परिहर्तुं धातूनामनेकार्थत्वादाचरितुं कल्पते इति सूत्रसंक्षेपार्थः । बृ० १ उ० । (एतद्विस्तरार्थ एव वस्त्रयाचनविधौ वत्थशब्दे वक्ष्यते) (उपधिविषयोऽवग्रहः उग्गहशब्दे उक्तः)

(१५) भिक्षार्थं गतस्योपकरणपतने विधिमाह ॥

(सूत्रम्) निग्गंथस्स णं गाहावतिकुलं पिंडवायपडियाए अणुपविट्ठस्स अहालहुस्सए उवकरणजाए पविब्भट्ठे सिया तं च केइ साहम्मिया पासेज्जा कप्पति णं सागरकडं गाहाय जत्थेव त अण्णमण्णं पासेज्जा तत्थेव तमाणावाहे बहु फासुए थंडिल्ले परिट्ठवेयव्वेसिया ॥

निर्ग्रन्थस्य णमिति वाक्यालङ्कारे गृहपतिकुलं ("पिंडवायपडियाए इति ") पिण्डं भक्तंपानं वा पातयिष्यामीति बुद्ध्या यथा सहोप्ये " सुत्तं पगरंतु निग्गओ " आनेष्यामीति बुद्ध्या निर्गत इत्यर्थः । अनुप्रविष्टस्य यथालघुकमेकान्तलघुकं जघन्यं मध्यमं वा इत्यर्थः । उपकरणजातं परिभ्रष्टं पतितं स्यात्तच्च कश्चित्साधर्म्मिकः पश्येत्कल्पते (से) तस्यासागारकृतं नाम यस्यैवेदमुपकरणं तस्यैवेदं देशमिति बुद्ध्या गृहीत्वा यत्रैवान्यमन्यं साधार्मिकं पश्येत्तत्रैव एवं वदेत् इदं भो आर्य ! किं परिज्ञातं ततस्तस्यैव प्रतिनिर्यातव्यं समर्पणीयं स्यात्किमुक्तं भवति यदि तस्य सत्कं तर्हि तस्मै दीयते । अथ ब्रूयादमुकस्य सत्कं यदा तस्येति स च वदेत् न परिज्ञातं न कोऽपि न जानातीति भावः तर्हि तदात्मना परिभुञ्जीत न अन्यस्य दर्शयेत्किन्त्वेकान्ते बहुप्रासुके स्थण्डिले परिष्ठापयितव्यं स्यात । " एवं निग्गंथस्स णं बहिया वियारभूमिं वा विहारभूमिं वा निक्खंतस्से " त्याद्यपि सूत्रं भावनीयम । तथा निर्ग्रन्थस्य णमिति प्राग्वत् ग्रामानुग्रामं "अदूरइज्जमाणगामाणुगामं दूइज्जमाणस्सेत्ति" विहरतोऽन्यतरत् उपकरणजातं परिभ्रष्टं स्यात्तच्च कश्चित्साधर्मिकः पश्येत्कल्पते (से) तस्य सागारकृतं गृहीत्वा दूरमप्यध्वानं परिवोढुं "जत्थेवेत्यादि " प्राग्वत् एष सूत्रत्रयसंक्षेपार्थः । संप्रति भाष्यकृत् यथालघुस्वकग्रहणं तृतीयसूत्रगतमन्यतरग्रहणं व्याख्यानयति ।

तिविहो य अहालहुगो, जहण्णो मज्झिमो य उवहीओ ।

अन्नयरग्गहणेण उ, घेप्पइ तिविहो उ उवहीओ ॥

यथालघु स्वक उपधिस्त्रिविधो भवति जघन्यो मध्यमश्च अन्यतरग्रहणेन तु त्रिविधोऽप्युपधिः परिगृह्यते । तदेवं कृता विषमपदव्याख्या भाष्यकृता । संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

अंतो परिट्ठवंते, बहिया व वियारमादिसु लहुगो ।

अन्नयरं उवगरणं, दिट्ठं संका न घेप्पंति ॥

किं हुज्ज परिट्ठावियं, पम्हुट्ठा वा वितो न गेण्हंति ।

किं एयस्सन्नस्स व, संकिज्जइ गेण्हमाणो वि ॥

अन्तर्ग्रामादीनां मध्ये बहिर्विचारभूमौ वा परिष्ठापयति विस्मरति " पम्हुट्ठंति वा परिट्ठवियंति वा एगट्ठमिति " वचनात् प्रायश्चित्तं लघुको मासः । कस्मादीदृशं प्रमादं करोतीति हेतोः कः पुनर्दोषो यतो विस्मृतमत आह । अन्यतरत् जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं वा उपकरणं दृष्टं ततो जाता शङ्का ततश्च न केनचनापि ग्रहीष्यन्ति । शङ्कामेव स्पष्टतरां भावयति । (किं होज्जेत्थ दि) साधवस्तदन्यतरत् उपकरणमन्तर्बहिर्वा दृष्ट्वा शङ्कन्ते किमेतत् परिष्ठापितमुत कस्यापि विस्मृतं भवेत् एवं शङ्कमानास्तदुपकरणं विस्मृतं न गृह्णन्ति यतो गृह्णन्नपि जनैः शङ्क्यते तथाहि तत् पतितं गृह्णन्तं संयतं कोऽपि दृष्ट्वा शङ्केत किमेतस्य अन्यस्य वा । किमुक्तं भवति । किमात्मीयं पतितं गृह्णाति किं वा परकीयं कस्यापि दानार्थमेवं शङ्कासंभवे तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । अथ निःशङ्कितं परेषां स्यात्तदा चतुर्गुरुकम् । एवं शङ्कासंभवतो न गृह्णन्ति तस्मिंश्चागृह्यमाणे इमे दोषाः ।

थिग्गल छित्ता पोत्ते, बालगचीराइएहिं अहिगरणं ।
बहुदोसतमा कप्पा, परिहाणी जा विणा तं च ॥

तत्पतितं यथालघु स्वकरणं गृहस्थैर्दृष्टं ततस्ते तत् गृहीत्वा अन्यस्य छिद्रयतो वस्त्रस्य थिग्गलकं कुर्वन्ति तथा प्रक्षाल्य पोतकानि वहिकापट्टिकादिरूपाणि कुर्युर्यदि वा उत्तानशायिनां बालकानां योग्यानि चीवराणि विदधीरन् इत्येवमादिभिः प्रकारैर्यथालघु स्वकस्योपकरणस्याग्रहणे अधिकरणं यदा तु पतिताः कल्पा न गृह्यन्ते तदा ते बहुदोषतमाः प्रभूततमं तेष्वधिकरणमिति भावः । तच्च उपकरणं याचमानस्य परिहाणिः सूत्रार्थयोः ये च तृणग्रहणाग्निसेवनादयो दोषास्तेऽपि प्रसजन्ति ।

एते अएणे य बहू, जम्हा दोसा तहिं पसज्जंति ।
आसन्ने अंतो वा, तम्हा उवहिं न वोसिरए ॥

एते अनन्तरोदिता अन्ये च यस्माद्बहवो दोषास्तत्र पतिते प्रसजन्ति तस्मात् ग्रामादीनां बहिरासन्ने प्रदेशे अन्तर्वा तमुपधिं व्युत्सृजन् विस्मरणतः पातयेत् । अधुना यः शङ्कातः शङ्कमानो वा न गृह्णाति तं प्रत्युपदेशमाह ।

निस्संकियं तु नाउं, विच्चुयमेयंति ताहे घेत्तव्वं ।
संकादिदोसविजढा, नाउं अप्पंति जस्स तयं ॥

यदा एतदुपकरणं कस्यापि विच्युतं विस्मरणतः पतितमिति तदा नियमतो ग्रहीतव्यं गृहीत्वा च शङ्कादिदोषरहितानामविषये कस्यापि शङ्का स्यादित्यादिदोषवर्जिता यस्य तदुपकरणं तस्य ज्ञात्वा समर्पयन्ति । एतच्च यद्विषये कर्त्तव्यं तानाह ।

समणुन्न इयराणं, वा संजतीसंजयाणं वा ।
इयरे उ अणुवदेसो, गहियं पुण देप्पए तेहिं ॥

समनोज्ञानां सांभोगिकानामितरासामसांभोगिकानां संयतीनां संयतानां वा सत्कमुपकरणं पतितं गृहीत्वा यस्य सत्कं तस्य दातव्यमितरे तु पार्श्वस्थादयस्तेषामनुपदेशस्तेषां सत्कं पतितं गृहीत्वा यस्य सत्कं तस्मै देयमिति नास्माकमुपदेशोऽधिकरणप्रवृत्तेस्तैः पुनः पार्श्वस्थादिभिः संविग्नानां विहारिणामेतदुपकरणमिति ज्ञात्वा यत्पतितं गृहीतं तदानीतं पुनर्गृह्यते ।

अत्रैव द्वितीयपदमाह ।

बिइयपदे न गेएहेज्जा, विवचियजुगुच्छिए असंविग्गे ।
तुच्छमपओयणं वा, अगेएहता होय पच्छित्ती ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे न गृह्णीयात् पतितं विवञ्चितं परिष्ठापितमिति कृत्वा जुगुप्सितमशुचिस्थानपतितमिति वा कृत्वा असंविग्नानां वा एतदुपकरणमिति ज्ञात्वा तथा तुच्छं मुखपोत्तिकादि तदपि कुथितत्वादिना कारणेनाप्रयोजनमगृह्णतो भवति प्रायश्चित्तम् । सांप्रतमेनामेव गाथां विवृणोति ॥

अंतो विसगलजुण्णं, विवंचियं तं च दट्ठु नो गिएहे ।
असुइट्ठाणे वि चुतं, बहुधा वालादिछन्नं वा ॥

अन्तर्ग्रामादीनां मध्ये विशकलं खण्डाखण्डीकृतं जीर्णं विवेचितं परिष्ठापितमिति ज्ञातव्यं यच्च दृष्ट्वा न गृह्णीयात् । तथा अशुचिस्थानेऽपि च्युतं बहुधा वा व्यालादिभिश्च प्रवृत्तिभिश्छन्नं न गृह्णीयात् ॥

हीणाहियप्पमाणं, चित्तलं विरंगभंगी य ।
एएहिं कारणेहि य, नाऊणं तं विवज्जंति ॥

हीनं चाधिकं च हीनाधिकं तत्प्रमाणं यत्र तत् क्वचिद्धीनं क्वचिदधिकमित्यर्थः । तच्च सीवनिकया चित्रलं चित्रं सीवनिकाचित्रलं रङ्गेन रागद्रव्येण भङ्गिर्विच्छित्तिर्यत्र तद्विरङ्गभङ्गि तद् दृष्ट्वा एतैः कारणैरयमसंविग्नानामुपधिरिति ज्ञात्वा विवर्जयन्ति ॥

एमेव य वीयपदे, जं तो उवरिट्ठविज्जइ इमेहिं ।
तुच्छो अतिजुण्णो वा, सुण्णे वा विविंचेज्जा ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण एभिर्वक्ष्यमाणैर्ग्रामादीनामन्तर्द्वितीयपदेन परिष्ठापयेत् । पतितं न गृह्णीयात् । कैरित्याह तुच्छो मुखपोत्तिकापादप्रोञ्छनादिकः कुथितत्वादिना अकिञ्चित्करो यदि वा अतिजीर्णो हस्तेन गृह्यमाणोऽनेकधा विशारुर्जायते शून्ये वा विविक्ते प्रदेशे पतितो यत्र विस्मरणासंभवः । ततः एतैः कारणैः परिष्ठापित एष उपधिरिति कृत्वा विविच्य न गृह्णीयादिति भावः ।

एमेव य बहिया वि, वियारभूमीए होज्ज त चेत्तु ।
तस्स वि उ एस गमो, होइ य णेओ निरवसेसो ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण ग्रामादीनां बहिरपि विचारभूमौ पतितं भवेत् । तस्याप्येष एवानन्तरोदितो गमः प्रकारो निरवशेषो ज्ञेयो ज्ञातव्यो भवति । तदेवं सूत्रद्वयं भावितम् ॥

अधुना तृतीयसूत्रभावनार्थमाह ॥

गामो खलु पुव्वुत्तो, दूइज्जंते उ दोन्नि दुविहाणे ।
अन्नतरगहणेणं, दुविहो होइ उवहीओ ॥

ग्रामः खलु पूर्वमुक्तस्तस्मादनुकूलोऽन्यो ग्रामोऽनुग्रामः ग्रामश्चानुग्रामश्च ग्रामानुग्रामं समाहारत्वादेकवचनं तत् दूयमानस्य गच्छतस्तस्मिन् गच्छति द्विविधा ऋतुबद्धे काले गन्तव्यम् । तथा पादाभ्यामिति आभ्यां पादाभ्यां प्रख्या । संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ॥

पंथे उवस्सए वा, पासवणुच्चारइयंते वा ।
पक्खुमर्त्ता एएहिं, तम्हा मोत्तूणिमे ठाणा ॥

तत् उपकरणं पथि व्रजतः कथमपि पतत् ग्रामानुग्रामं वा गच्छन् यत्रोपाश्रये उषितस्तत्र विस्मरणतः पतितं भवेत् विश्राम्यतो वा क्वचित्पतितं स्यात् उच्चारं प्रश्रवणं वा कुर्वतः स्यात्पतितं आचमतो वा विस्मृतमेतैः कारणैर्विस्मरणः पतनसंभवस्ततो येषु विश्राम्यत उच्चारं प्रश्रवणं वा कुर्वतो दोषा भवन्ति तानीमानि स्थानानि वर्जयेत । तान्येवाह ॥

पंथे वा समणानिविसणादि, तो मासो होइ लहुओ उ ।
आगतरसंभाणे, लहुगा आणादिणो दोसा ॥

पथि यदि विश्राम्यति निवसति वा आदिशब्दात् ऊर्द्धस्थितो वा तिष्ठति सुप्तो वा उच्चारं प्रश्रवणं वा व्युत्सृजति तदा सर्वत्र असमाचारीति निष्पन्नं प्रायश्चित्तं मासलघु । यदि पुनरागन्तृणां स्थाने स्नानाऽऽदौ विश्रमणादि करोति तदा सर्वत्र प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः आज्ञादयश्च दोषाः ।

संप्रति पथि विश्रमणादौ दोषानाह ।

मिच्छत्त अन्नपंथे, धूली उक्खिरणए उवहिणासो ।
ते चेव य सविसेसा, संकादिविविचमाणे वि ॥

स साधुः पथि विश्राम्यति धिग्जातीयाश्चान्ये जातिमदावलिप्तास्तेन पथा समागता भवेयुस्ततः स साधुः चिन्तयेत् । मा मन्निमित्तमेते उद्वर्त्तमाना हरितकायादिविराधनं कार्षुरिति स साधुः पथि उत्थाय अन्यत्र तिष्ठेत् तत्र च इमे दोषा जानन्त्येतत् श्रमणवादिन आत्मनः सारमतोऽयमस्मान् दृष्ट्वोद्वृत्त इति तथा साधूनां धिग्जातीयानां पथि दत्ते त एव तेषामपि गुरवो धिग्जातीयाः प्रधानाश्च एतच्चाभिनवधर्म्माणः श्रुत्वा दृष्ट्वा च मिथ्यात्वं प्रतिपद्येरन् तथा (अन्नपंथेत्ति) तं साधुं पथि स्थितं दृष्ट्वा पथिका उद्वृत्य व्रजन्ति ते चोद्वर्तमाना हरितकायादीनां विराधनां कुर्वन्ति । तथा केचित्तं पथि स्थितं दृष्ट्वा ब्रुवते अहो निर्लज्जाः श्रमणाः पन्थानं रुन्ध्वा स्थिताः तच्च श्रुत्वा कोऽप्यसहमानः कलहं कुर्यात् ततो युद्धे समापतिते भाजने भेदोऽनागाढादिः परितापना च स्यात् । तथा पादनिक्षेपेण धूल्या उत्खननं भवति तेन च उपधेर्विनाशो मलिनत्वभावात् । ते एवानन्तरोदिता दोषाः सविशेषाः शङ्कादयो विचिकित्साऽपि उच्चारादिना तथा हि उच्चारादि पथि कुर्वतो लोकस्य शङ्कोपजायते किमनेन गुदं निर्लेपितमुत नेति आदिशब्दात्किमेष स्तेनकः किं वा श्रमणोऽभिचारको हेरिको वा इत्यादिपरिग्रहः एष द्वारगाथासंक्षेपार्थः । सांप्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतो मिथ्यात्वद्वारं विवृणोति ।

पंथे न ठाइयव्वं, बहवो दोसा तहिँ पसज्जंति ।
अब्भुट्ठियम्मि गुरुगा, जं वा आवज्जती जुत्तो ॥

पथि साधुना विश्रमणनिमित्तं न स्थातव्यं यतस्तत्र बहवो दोषाः प्रसजन्ति तानेवाह । साधुना धिग्जातीयानां पथि प्रदत्ते अभ्युत्थिता एते अभ्युत्थानमेतेषां कृतमिति लोकप्रतिपत्तौ तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः यच्च स्वयं दृष्ट्वा यतो वा श्रुत्वा मिथ्यात्वमापद्यते अभिनवधर्म्मा मिथ्यादृष्टिर्वा गाढतरं मिथ्यात्वमधिगच्छति तन्निष्पन्नं च तस्य प्रायश्चित्तं धिग्जातीयानां चात्मबहुमानसंभवस्तथा चाह ।

जाणंति अप्पणो सारं, एते समणवादिणो ।
सारमेणसि लोगो य-मप्पणो न वियाणई ॥

ये आत्मानं श्रमणमिति वदन्ति ते आत्मनः सारं परमार्थतत्त्वं जानन्ति यथाऽस्मत्त्वमेभ्ये गरीयांस इति यस्त्वेतेषामयं लोकः संसारमर्यतत्वमात्मनो न विजानाति अविदितपरमार्थत्वात् । गतं मिथ्यात्वद्वारम् ।

अधुना अन्यपथद्वारमाह ।

अन्नपहेण वयंते, काया सो चेव वा भवे पंथे ।
अचियत्त असंखडादी, भायणविराहणा चेव ॥

तं साधुं पथि स्थितं दृष्ट्वा पान्था अन्येन पथा व्रजन्ति तथा च सति काया हरितकायादयो विराध्यन्ते । तथा स एव भवेत पन्थास्ततो महान् प्रवर्तनादोषः तथा पथि स्थितं दृष्ट्वा कस्यापि (अचियत्ति) अप्रीतिरुपजायते ततः स ब्रूते अहो मुण्डः पन्थानं रुन्ध्वा स्थितस्तस्य श्रुत्वा कोऽप्यसहमानोऽसंखडं कलहं कुर्यात् आदिशब्दात् युद्धमपि तथा च सति भाजनविराधना आदिशब्दादनागाढादिपरितापना यावतः शरीरविराधना च । संप्रति "धूली उक्खणण उवहि विणासो इति" व्याख्यानयति ।

सरक्खधुली चेयणे, पत्थिवाणं विणासणा ।
अचित्तरेणुमइलम्मि, दोसा होंति अधोव्वणे ॥

सह रजसा श्लक्ष्णधूलिरूपेण वर्त्तते इति सरजस्कः स चासौ धूलिश्च तस्याश्चेतन्यस्तस्यां चेतनायामित्यर्थः पादनिक्षेपेण उत्खनेन शरीरादिसंस्पर्शतः पार्थिवानां पृथिवीकायानां विनाशनं भवेत् । अथ सोऽचित्तो रेणुस्तर्हि तेनाचित्तेन रेणुना मलिने उपधौ यदि प्रक्षालयति तथाऽपि दोषः । प्राणविराधनापत्तेर्वा कुशत्वसंभवाच्च अप्रक्षालनेऽपि दोषः प्रवचनहीलनापत्तेः । अन्यच्च ।

वेगाविद्धो तुरंगादी, सहसा दुक्खनिग्गहा ।
परम्मुहं मुहं किच्चा, पहि ठाणं पणोल्लए ॥

वेगाविद्धा वेगेनागच्छन्तस्तुरङ्गादय आदिशब्दाद्बलीवर्दानामपि परिग्रहः । सहसा दुःखेन निगृह्यन्ते निवार्यन्ते इति दुःखनिग्रहा निवारयितुमशक्या इति भावस्ततः शरीरविराधना भाजनविराधना च । तथा केचित्प्रान्ताः परान्मुखं मुखं कृत्वा पथि स्थितं साधुं प्रणुदेयुर्गाथायामेकवचनं प्राकृतत्वात्प्राकृते हि वचनव्यत्ययो भवति । किं च ।

पम्हुट्ठमवि अन्नत्थ, जइट्ठा कोति पेच्छति ।
पंथे उ परिपम्हुट्ठं, खिप्पं गेण्हति अच्छ.. ॥

पथो ऽन्यत्र विस्मरणतः पतितमपि प्रेक्ष्यते पथि पुनः अध्वगा परिभ्रष्टं क्षिप्रं गृह्णन्ति तस्मात्पथि न विश्रमितव्यम् ।

एवं ठितोवविट्ठे, सविसेसतरा भवंति उसिवणे ।
दोसा निद्दपमायं, गते य उवहिं हरंति त्ते ॥

एवममुना प्रकारेण स्थिते ऊर्द्धस्थानेनावतिष्ठमाने तथा उपविष्टमाने वक्तव्यानि ... शयाने सविशेषतरा दोषा भवन्ति । तथाहि पूर्वोक्तास्तावत्तथैव द्रष्टव्याः । अन्यच्च शयाने कथमपि निद्राप्रमादं गते उपधिमन्ये पथिकादयो हरन्ति तस्मात्पथि न शयितव्यमिति । संप्रति " चेव य सविसेसा संकादिविविंचमाणे वी " त्येतद्व्याख्यानार्थमाह ॥

उच्चारं पासवणं, अणुपंथे चेव आयरंतस्स ।
लहुतो य हो य मासो, चाउम्मासो सवित्थारा ॥

उच्चारं प्रश्रवणं वाऽध्वगानामनुकूले पथि अवतरतः समाचारीनिष्पन्नं प्रायश्चित्तं लघुको भवति मासः । अथ तथोच्चारं प्रश्रवणं वा कुर्वन्तमवलोक्य केचिदन्यं पन्थानं कुर्वन्ति तत्र चत्वारो मासा लघुकाः (स वित्थारोत्ति) यत्र रुष्यादिभिः सह संघट्टनादि प्राप्नोति तन्निष्पन्नमपि तस्य प्रायश्चित्तमिति भावः तथा ।

छड्डावणमन्नपडा, दवासतिय दुब्भिगंधकडसपे ।
तेणो त्ति व संकेज्जा, आदियणे चेव उड्डाहो ॥

कोऽपि स एव राजकुलमान्यः प्रान्तः श्रमणमुच्चारं पथि कुर्वन्तं दृष्ट्वा कोपात्तमेव श्रमणमास्कन्द्य तमुच्चारं उड्डापयेत अपरेऽन्यः

पन्थाः क्रियेत तत्र चोक्तं प्रायश्चित्तम्। तथा पथि हवीजावे दुरभिगन्धः उच्छ्रेस्तत्रापि प्रवचनोड्डाहस्तथा कोऽपि कलुषात्मा शङ्केत स्तेनक इति उपलक्षणमेतत् हेरिकोऽभिचारिको वा इत्यपि शङ्केत तत आदाने ग्रहणे प्रवचनस्य उड्डाहः तस्मात्पथि विश्रामणादि न कर्तव्यम् ॥

अत्रैवापवादमाह ॥

अच्छेय व दूरपहे, असहू भारेण खेदियप्पा वा ।

च्छन्ने व मोत्तुं पहं, गामसमीवे य उन्ने वा ॥

अतिशयेनातप उष्णं तपति वृक्षाश्च पथि दूरे वर्तन्ते यथासन्नपल्लीमार्गे प्रतिपन्नानामेक एवाध्वनि विश्रमणहेतुरेक एव वृक्षो ऽन्यत्र सर्वत्राकाशं तेन कारणेन पथ्यपि वृक्षस्याधस्तात् विश्राम्येत । असहो नाम नातिदूरे वृक्षाः सन्ति परं तत्र गन्तुं न शक्नोति ततः सोऽपि पथि वृक्षस्याधो विश्रमणं कुर्यात्। अथवा उपधिभारेण खेदितात्मा अतिशयेन परिश्रान्तस्ततः पथ उच्चर्तितुं न शक्नोतीति पथ्येव विश्रमयति । तदेवं पथ उभयोः पार्श्वयोर्दूरेण वृक्षसंभवे द्वितीयपदमुक्तमिदानीं समन्ततो वृक्षच्छन्ने प्रतिपादयति । (छन्ने व मोत्तुं पहंति) पन्था उभयोः पार्श्वयोर्वृक्षैश्छन्नस्तत्र वा विभाषायां यदि निर्भयं ततः पन्थानं मुक्त्वाऽन्यत्र विश्रमणादि करोति । अथ भयं तदा पथ्येवेति एतदू दूरेऽभिहितम्। ग्रामसमीपे पुनर्निर्भयमिति वृक्षैश्छन्नस्तत्र वा विभाषायां यदि निर्भयं ततः पन्थानं मुक्त्वाऽन्यत्र विश्रमणार्थं पथ उत्कृत्य विश्रमणादि करोति । ग्रामसमीपे यस्य तस्य वृक्षादेर्देवकुलादेश्छायासंभवात्तेन पुनः साधुना पथः कियदू दूरे उद्वर्तितव्यमत आह ।

पंथे ठितो न पेच्छइ, परिहरिया पुव्ववणिया दोसा ।

बिइयपए असतीए, जयणाए वट्टणादीणि ॥

तावति दूरे उत्कृत्य स्थातव्यं यत्र पथिकः पथा व्रजन् पथि ऊर्ध्वस्थितो वा साधुमुत्कृत्तं न पश्यति। एवं च पूर्ववर्णिता दोषाः समस्ता अपि परिहृताः । द्वितीये पदे अत एवापवादपदे पुनरुद्वर्तने असति उद्वर्तनाभावे पथ्यपि यतनया वक्ष्यमाणया स्व- नादीनि करोति स च तथा कुर्वन् तीर्थकराज्ञया प्रवृत्ते शुद्धः ॥

सांप्रतमुद्वर्तनाभावं यतनां चाह ।

संकडहरियच्छाया, असति य गहितोवही ठितो पेच्छे ।

उट्ठेइ व अपत्ते, सहसा पत्ते ततो पिट्ठं ॥

संकटो नाम पन्थाः स उच्यते यो वा घोरपान्तराले तत्रोद्वर्तनस्यासंभवः । अस्य वा चतसृष्वपि दिक्षु समन्ततो हरितकायः। अथवा पन्थानमतिरिच्यान्यत्र सर्वथा छाया न विद्यते । ततः एतैः कारणैरुद्वर्तनासंभवे पथ्येव गृहीतोपकरणो मुहूर्तमात्रमूर्ध्वस्थितो मार्गे एव छायायां विश्राम्येत । यदा तु पथिकानागच्छतः पश्यति तदा तेषु तं प्रदेशमप्राप्तेष्वेव उत्तिष्ठति तथा ते जानन्ति पूर्वमेव उत्थित इति । अथ सहसैव ते पथिका अदृष्टा एव संप्राप्तास्तदा तेषां पृष्ठं दत्वा उत्तिष्ठति यथा ते जानन्ति यथैष आत्मव्यापारेणोत्थित इति एवं मिथ्यात्वदोषाः परिहृता भवन्ति ।

भुंजण पाणुच्चारे, जयणं तत्थ कुव्वति ।

उड्डाहदा उ जे दोसा, पुव्वं तेसु जतो भवे ॥

भोजने पाने उच्चारे च यतनां तत्र पथि करोति कथमित्याह । उड्डाहता ये पूर्वं दोषास्तेषु यतो भवेत् यथा ते न भवन्ति तथा यतेतेति भावः ।

गंतव्वपल्लोएउं, अकरणिल्लहुतो उ दोस आणादी ।

पम्हुट्ठो वा सट्ठे, लहुतो आणादिणो चेव ॥

विश्रम्य उच्चारं प्रश्रवणं वा कृत्वा यदा गन्तव्यं भवति तदा सिंहावलोकनेन पश्चादवलोक्य गन्तव्यम् । यदि पुनरवलोकनं न करोति तदा प्रायश्चित्तं तस्य लघुको मासः। अधिकरणदोषाश्च प्रागुक्ताः कथमपि विस्मरणतः पतन्ति सम्भवन्ति । आज्ञाभङ्गादयश्च दोषाः । तथा यदि कथमपि विस्मरतः पतितं स्यात् ततस्तद्ग्रहणाय प्रतिनिवर्तितव्यम् । यदि मन्यते किं तेनेति व्युत्सृजति तदा मासलघुकमाज्ञाभङ्गादयश्च दोषाः एतदेवाह ।

पम्हुट्ठे गंतव्वं, अगमणे लहुगो य दोसआणादी ।

निक्कारणम्मि तिन्नि उ, पोरिसीकारणे सुद्धो ॥

कथमपि विस्मरणतः पतिते सिंहावलोकनेन च दृष्टे नियमतस्तदानयनाय पश्चात् गन्तव्यम् । अगमने प्रायश्चित्तं लघुको मासः । अधिकरणदोषाश्च प्रागुक्ता आज्ञादयश्च । तथा निष्कारणमिति कारणस्याभावे निष्कारणमस्मिन् यदि नास्ति निवर्तमानस्य प्रत्यपाय इत्यर्थस्तदा अवश्यं निवर्तितव्यम् । (तिण्णित्ति) यदि प्रथमायां पौरुष्यां विस्मरणतः पतितं चरमायां च पौरुष्यां स्मृतं तत्र यदि निष्प्रत्यपायमन्तरा च वासोऽस्ति यदा निवृत्य गृहीत्वा आनेतव्यमथ सूर्यास्तमयवेलायां स्मृतं यथा अमुकमेव विस्मरणतः पतितमिति तदा आद्यान् त्रीन् यामान् उषित्वा चतुर्थे यामे प्रतिनिवृत्यानेतव्यं प्रत्यपायाभावे कारणे तु प्रत्यपायलक्षणेऽनिवर्तमानोऽपि संशुद्धः । एतदेव भावयति ॥

चरमाए वि नियत्तइ, जइ वासो अत्थि अंतरा वसिमे ।

तिण्णि वि जामे वसिउं, नियत्तइ निरच्चये चरमे ॥

प्रथमायां पौरुष्यां विस्मरणतः पतिते तदानयनाय चरमायामपि पौरुष्यां निवर्तते यदि च तेषामन्तरा वासोऽस्ति। अथ चरमायां दिनपौरुष्यां पतति तदा रात्रेस्त्रीन् यामानुषित्वा चरमे यामे निरत्यये प्रत्यपायाभावतो निर्भयो निवर्त्तते ॥

कारणे सुद्धो इति व्याख्यानार्थमाह ॥

दूरं सो वि य तुच्छो, सावयतेणानदी व वासं वा ।

इच्चाइकारणेहिं, करेति उस्सग्गमो तस्स ॥

दूरमतिशयेन गतानां स्मरणपथमवतीर्णः पतित उपधिः सोऽपि वा उपधिरतिशयेन तुच्छः। मुखपोत्तिकादिरूपोऽतिशयजीर्ण इति भावः। अथवा अपान्तराले व्याघ्रादीनि स्वापदानि स्तेना वा शरीरापहारिण उपकरणापहारिणो वा नदी वाऽपान्तराले वर्षा वा पतति आदिशब्दात् म्लेच्छभयं वा अशिवं वेत्यादिपरिग्रहः इत्यादिभिः कारणैस्तस्य विस्मरणतः पतितस्योपकरणस्य उत्सर्गं "वोसिरामिति" त्रिभणनपूर्वकं परित्यागं करोति एवं करणे अधिकरणादयो न भवन्ति ॥

एवं ता पम्हुट्ठो, जेसिं तेसिं विही भवे एसो ।

जे पुण अन्ने पेच्छे, तेसिं तु इमो विही होइ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण तावत् येषामुपधिर्विस्मरणतः पतितस्तेषामेषोऽनन्तरोदितो विधिर्भवति ये पुनरन्ये साधर्मिका प्रेक्षन्ते तेषामयं वक्ष्यमाणो विधिर्भवति । तमेवाह ॥

दट्ठुं अगिण्हणे लहुगो, दुविहो उवही उ नायमणातो ।

दुविहा नायमणाया, संविग्ग तहा असंविग्गा ॥

द्विविध उपधिरौघिक औपग्राहिकश्च । तस्य द्विविधस्यापि पति-

तस्य दृष्ट्वा अग्रहणे प्रायश्चित्तं लघुको मासो ये च पूर्वमुक्ता अधिकरणादयो दोषास्तेऽपि तस्य प्रसजन्ति स चोपधिर्नूयां द्विधा ज्ञातोऽज्ञातश्च। तत्र ज्ञातो नाम येषां स उपधिस्तेषां ज्ञायते अज्ञातो नाम यो न ज्ञायते यथा अमुकस्य सबन्धीति । ते ज्ञाता द्विविधाः संविग्ना असंविग्नाश्च ॥

मुत्तूण असंविग्गे, संविग्गाणं तु नयणजयणाए ।
दो वग्गा संविग्गे, छब्भंगा नायमन्नाए ॥

मुक्त्वा असंविग्नान् किमुक्तं भवति यो ज्ञायते असंविग्नानामेष उपधिः स न नीयते यस्तु संविग्नानां तत्र द्वौ वर्गौ तद्यथा संयताः संयत्यश्च तत्र संविग्ने एकस्मिन्वर्गे षड्भङ्गा ज्ञाते भवन्ति अज्ञाते च वक्ष्यमाणो विधिः । तत्र षड्भङ्गानुपदर्शयति ।

सयमेव अप्पं पेसेइ,अप्पाहे वा वि एव सग्गामे ।
परगामे वि य एवं, संजतिवग्गे वि छब्भंगा ॥

यदि ते संयताः संविग्ना इति ज्ञातास्तदा स्वयं वा गन्तुं नयति अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति संदेशयति वा यथा मया स उपधिर्विस्मरणतः पतितो लब्ध इति । एवं स्वग्रामे त्रयो भङ्गाः परग्रामेऽपि स्थितानामेते एव त्रयः प्रकाराः एवं षड्भङ्गाः संयतानामेवं संयतीवर्गेऽपि षड्भङ्गास्तदेवं ज्ञातविषये विधिरुक्तः । संप्रत्यज्ञातविषयं विधिमाह ।

ण्हाणादिणा य घोसेण, सोउं गमणं च पेसणप्पाहे ।
पम्हुट्ठे वोसट्ठे, अप्पबहुअसंथरंतम्मि ॥

यो न ज्ञायते कस्याप्येष उपधिरिति स परिज्ञाननिमित्तं स्नानादिसमवसरणे घोष्यते घोषणं च श्रुत्वा केनापि कथिते येषां स उपधिस्तत्र स्वयं वा गन्तुं नयति अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति । संदेशयति वा । तथा (पम्हुट्ठ) विस्मरणतः पतिते व्युत्सृष्टे परित्यक्ते येनानीतस्तस्मिन्नसंस्तरति अल्पबहु परिज्ञाय्य परिभोगोऽनुज्ञातः । एतदेव व्याख्यानयति ।

कामं विम्हरियाणं, वत्तं पुण आवतो इमम्हेहिं ।
इति वेंते समणुन्ने, इच्छाकज्जेसु सेसेसुं ॥

येषां स उपधिर्विस्मरणतः पतितस्तेषामन्तिकमानीयते नीत्वा वेदं भण्यते यथाऽयं युष्मद्विस्मरणतः पतितोऽस्माभिश्चानीतस्ततो गृह्यतामिति एवमुक्ते ते प्राहुः कामं नोऽस्माकं विस्मरणतः पतितमिदमुपकरणं परं जयत इदमस्माभिस्त्यक्तं त्रिविधं त्रिविधेन व्युत्सृजितमिति भावः । एवं ब्रुवति उपधिस्ते यदि संभोगिकास्तेन च विना संस्तरन्ति तर्हि स येषां सत्कस्तैः परिष्ठापयन्ति । "एतेन इच्छाकज्जेसु इति" व्याख्यातम्। संप्रति "सेसेसुत्ति" व्याख्यायते । शेषा असांभोगिकास्तेष्वपि कार्येष्विच्छा इयमत्र भावना अन्यसांभोगिकैरानीते तैश्च प्रतिषेधे यदि वैरानीतस्ते तेन विना संस्तरन्ति अन्यश्चोपधिर्दुर्लभो न लभ्यते वा तदा तैः समनुज्ञातं परिभुञ्जते एतावता " अप्पबहुसंथरंतम्मि " व्याख्यातम्। तदेवं संविग्नानां विधिः ।

इदानीमसंविग्नानामुपधिविधिरुच्यते ।

पक्खिवगापक्खिवगा चेव, हवंति इयरे दुहा ।
संविग्गपक्खिवगे णेंति, इयरेसिं न गेण्हाति ।

इतरे असंविग्ना द्विविधास्तद्यथा पाक्षिका अपाक्षिकाश्च संविग्नपाक्षिका असंविग्नपाक्षिकाश्च इत्यर्थः । तत्र यः संविग्नपाक्षिकः संविग्नपाक्षिकस्य संबन्धी उपधिस्तं स्वयं वा नयति अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति संदेशयति वा यस्त्वितरेषामसंविग्नानामुपधिस्तं पतितं दृष्ट्वा न गृह्णाति ।

अत्रैवापवादमाह ।

इयरे वि होज्ज गहणं, आसंकाए अणज्जमाणम्मि ।
किह पुण होज्जा संका, इमेहि उ कारणेहिं तु ॥

इतरस्मिन्नप्यसंविग्नपाक्षिकसंबन्धिन्युपधावसंम्पाक्षिकसंबन्धित्वेनाज्ञायमाने आशङ्कया ग्रहणं भवेत् । सूरिराह वक्ष्यमाणैः कारणैः तान्येवाह ।

ण्हाणादिसमासरणे, अहव समावत्तितो गयाणेगा ।
संविग्गमसंविग्गा, इति संका गेण्हते पडियं ॥

जिनप्रतिमास्नानदर्शननिमित्तमादिशब्दात् संघप्रयोजनेन वा केनापि समवसरणे मेलापके यदि वा एवमेव समापत्तितो गताः पुरतोऽनेके संविग्ना असंविग्नाश्च तेषां गच्छतां कस्याप्युपधिर्विस्मरणतः पतितः स न ज्ञायते सम्यक् किं संविग्नानां केवलं स्यादसंविग्नानामपीति तं पतितं गृह्णाति ।

संविग्गपुराणोवहि, अहवा विहिसीवणा समावत्ती ।
होज्ज व असीविता च्चिय, इति आसंकाए गहणं तु ॥

अथवा पुराणसंविग्नोपधिः किमुक्तं भवति येषां सत्क उपधिः पतितस्ते पूर्वं संविग्ना आसीरन् पश्चादसंविग्नीभूताः स चोपधिः पूर्वं संविग्नसीवनेन सीवितः अथवा संविग्नैरपि समापत्त्या विधिसीवनिकया सीवितो यदि वा असीवित एव संभवेत्ततस्तं दृष्ट्वा आशङ्का भवति किं संविग्नानामुतासंविग्नानां तत आशङ्कया ग्रहणं भवति ।

संप्रति ग्रहणानन्तरविधिशेषमाह ।

ते पुण परदेसगते, नाउ भुंजति अहव वज्जंति ।
अन्ने उ परिट्ठवणा, कारणभोगो व गीएसु ॥

तमुपधिं गृहीत्वा येषां संविग्नानां सत्क उपधिस्ते परदेशं गताः ततस्तान्परदेशं गतान् ज्ञात्वा कारणे समापतिते परिभुञ्जते अथवा कारणाभावे परिष्ठापयन्ति । एवं कारणैरसंविग्नानामपि पतितमुपधिं गृह्णानो न प्रायश्चित्तभाग्भवति। अथ येषां सत्क उपधिः पतितो गृहीतस्ते संविग्ना अप्यन्ये असांभोगिकास्तेषां देशान्तरगतानामुपधिं गृहीत्वा निष्कारणे परिष्ठापयन्ति (कारणत्ति) यदि ते सर्व गीतार्था न च तेषामुपधिरस्ति यदि वा तादृश उपधिरन्यो दुर्लभस्तदा एवं कारणे परिभुञ्जते। अथ ते अगीतार्थमिश्रास्तदा परिष्ठाप्यन्ते प्रज्ञाप्य वा गीतार्थान्परिभुञ्जते एतच्चान्यसांभोगिकसत्कतया परिज्ञायते । द्रव्यपरिज्ञाने प्रागुक्त एव विधिः ।

बिइयं पदे न गेण्हेज्जा, संविग्गाणं पि एहि कज्जेहिं ।
आसंकाए य नज्जइ, संविग्गाण च इयरेसिं ॥

द्वितीयपदे अपवादपदे संविग्नानामपि पतितमुपधिमेभिर्वक्ष्यमाणैः कार्यः कारणैर्न गृह्णीयात् । तान्येवाह न ज्ञायते किमेष संविग्नानामुत इतरेषामसंविग्नानामित्याशङ्कया पतितं न गृह्णाति तथा॥

असिवगहियं व सोउं, ते वा भत्र व होज्ज जइ गहियं ।
ओमेण अन्नदेसं, व गंतुकामा न गेण्हेज्जा ॥

येषां स उपधिस्ते अशिवगृहीता येन दृष्टः स नेति प्रथमो १ भङ्गः यैर्दृष्टस्ते अशिवगृहीता येषां सत्कस्तेन गृहीता इति द्वितीयः २ उभयं गृहीतमिति तृतीयः ३ उभयमपि न गृहीतमिति चतुर्थो ४ भ-

ङ्गः तत्र चतुर्थे भङ्गे अपवादमधिकृत्य शून्यो न भवति तत्रापवाद इति भावः । तत्र प्रथमभङ्गे न गृह्णाति अशिवोपहतत्वात् द्वितीयेऽपि न गृह्णाति तदानीं तस्य तैरवग्रहणादशिवोपहतत्वात् तृतीये भङ्गे सदृशे अशिवे कारणे गृह्णाति विसदृशे सोमसुखादिलक्षणे न गृह्णाति यदि वा अवमौदर्येण देशान्तरं गन्तुकामा न गृह्णीयुः ॥

अह पुण गहियं पुव्वं, न य दिट्ठं जस्स विच्चुयं तु ।
उवहाविय्यन्नदेसं, इमिणा विहिणा विगिंचिज्जा ॥

अथ पुनर्गृहीतं पूर्वमुपकरणं न च स दृष्टो यस्य सत्कं तदुपकरणं विच्युतं विस्मरणतः पतितं यस्मात् (उवहावियन्नदेसंति) अथ पुनर्गृहीतमुपकरणं न च स दृष्टो यस्य सत्कं तदुपवेगेन धाविताः प्रधाविता अन्यं देशं गतास्ततः अनेन वक्ष्यमाणेन विधिना विवेचयेत् परिष्ठापयेत् । तमेव विधिमाह ॥

दुविहा जायमजाया, जाया अभियोग तह असुद्धा य ।
अभियोगादी छेत्तुं, इयरं पुण अक्खयं चेव ॥

सा परिष्ठापनिका द्विविधा जाता अजाता च तत्र जाता नाम अभियोगकृता विषकृता च तत्राभियोगो वशीकरणम् । अथवा जाता अशुद्धा सा द्विविधा मूलगुणाशुद्धा उत्तरगुणाशुद्धा च । तत्र जाता अभियोगकृता विकृता वा मूलगुणाशुद्धा उत्तरगुणाशुद्धा वा सा छेत्तुं भेत्तुं वा कर्तव्या । इतरत् पुनरुपकरणमभियोगादिदोषरहितमकृतं चैव परिष्ठापयितव्यम् । अत्र परः प्रश्नं करोति

पहनिग्गया इयाणिं, विजाणणट्ठाइ तत्थ चोदेइ ।
तेसिं सुद्धिनिमित्तं, कीरइ विधिं इमं तु तहिं ॥

पथि निर्गताः आदिशब्दादशिवादिभिः कारणैर्निर्गताः परिगृह्यन्ते तेषां शुद्धिनिमित्तं यदत्र प्रागुक्ते विधौ प्रतिपादिते परः असहमानश्चोदयति प्रश्नयति पथिनिर्गतादीनां पथिनिर्गता मार्गप्रतिपन्नास्तेषां परिष्ठापितमिदमिति विज्ञानार्थं तत्रेदं वक्ष्यमाणं चिह्नं क्रियतामिति । तदेवाह ।

एगा दो तिन्नि वली, वत्थे कीरंति पत्तचीराणि ।
सुज्झंतु चोदगेणं, इति उदिते बेति आयरिओ ॥

मूलगुणैरशुद्धे वस्त्रे एकावलिरेकं वस्त्रं कृत्वा तत् परिष्ठाप्यते मूलगुणैरशुद्धे पात्रे एकं चीवरमेकं प्रस्तरं क्षिप्त्वा तत्परिष्ठाप्यतामुत्तरगुणैरशुद्धे शुद्धे वा क्रियेतां पात्रे द्वे चीवरखण्डे द्वौ वा प्रस्तरौ क्षिप्येयाताम् । मूलगुणैरुत्तरगुणैश्च शुद्धे वस्त्रे त्रीणि चक्राणि क्रियेरन् । पात्रे त्रीणि चीवराणि त्रयो वा प्रस्तराः क्षिप्येरन् इति । अमुना प्रकारेण चोदकेनोक्ते आचार्यो ब्रवीति । किं तदित्याह ।

सुद्धमसुद्धं एवं, होति असुद्धं च सुद्धवायुवसं ।
तेण तिदुगेगगंठी, वत्थे पत्तम्मि रेहो उ ॥

एवं युष्मदुक्तप्रकारेण चक्रकरणे वातवशात् शुद्धमपि चक्रैकद्विकभङ्गतोऽशुद्धं भवति । अशुद्धमपि वातवशेन चक्रत्रिकभावतः शुद्धं भवति । पात्रमपि वातवशेन एकद्विकचीवरापगमे शुद्धं भवति । अशुद्धमपि वातवशेनान्यागन्तुकचीवरखण्डसमागमे शुद्धं तस्मादयं विधिस्तत्र कर्त्तव्यः । मूलोत्तरगुणशुद्धे वस्त्रे त्रयो ग्रन्थयः कर्त्तव्याः पात्रे तिस्रो रेखाः उत्तरगुणैरशुद्धे वस्त्रे द्वौ ग्रन्थी पात्रे द्वे रेखे मूलगुणैरशुद्धे वस्त्रे एको ग्रन्थिः पात्रे एका रेखा ।

अद्धाणनिग्गयादी, उवएमा एएण पेसणं वावि ।
अविकोविते अप्पणगं, दड्ढे भिन्ने विवित्ते य ।

अध्वनि मार्गे निर्गता अध्वनिर्गता आदिशब्दात् अशिवादिभिर्वा कारणैर्निर्गताः परिगृह्यन्ते तेषामुपकरणे दग्धे वह्निना भस्मीकृते भिन्ने वा विविक्ते वा विस्मरणतः पतिते वास्तव्यास्तान् अध्वनिर्गतादीन् ब्रुवते अस्माकमुद्धरितानि वस्त्राणि न सन्ति केवलमस्माभिरमुकप्रदेशे परिष्ठापितानि वर्तन्ते तान्यानीय गृह्णीथ एवमुक्ते तेऽपि प्राघूर्णका ये गीतार्थास्तान् प्रेषयन्ति वास्तव्या अपि च तेषां चिह्नानि उपदिशन्ति यथा गर्त्तसमीपे गिरिसमीपे तरुसमीपे कूपसमीपे इत्यादि (आणयणमिति) अथैवं चिह्ने कथितेऽपि स्थानं न जानन्ति यदि वा न ते वास्तव्या ग्लानादिप्रयोजनैर्व्यावृतास्ततः स्वयमानीय प्रयच्छन्ति (पेसणं वा वित्ति) अथवा वास्तव्याः प्राघूर्णकानां देशकं ददति यथा अमुकप्रदेशे वस्त्रादि परिष्ठापितमस्ति तदमीषां दर्शय अपि शब्दात् यदि ग्लानादिप्रयोजनैर्न व्यावृतास्तदा परिष्ठापिताभावे अन्यत् याचित्वा प्रयच्छन्ति (अवि कोविए अप्पणमिति) आनीते परिष्ठापिते कोऽप्यकोविदो गीतार्थे उपहतमिति कृत्वा नेच्छति तत्र प्राघूर्णकैर्वास्तव्यैर्वा तस्यात्मीयं वस्त्रं पात्रं वा दत्वा इतरत्स्वयं ग्रहीतव्यम् । अथ तदपि कश्चिदगीतार्थतया न गृह्णीयात्तर्हि तत् आनीतं पुनः परिष्ठाप्यते एष गाथासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवरीषुराह ।

अद्धाण निग्गयादी, नाउ परित्तोवही विवित्ते वा ।
संपड्डगभंडधारी, पेसंती ते वियाणंतो ॥

अध्वनिर्गतादीन् आदिशब्दादशिवादिकारणनिर्गतपरिग्रहस्तान् परीतोपधीन् परिमितोपधीन् विविक्तान्वा विविक्तोपधीन्वा विस्मरणतः पतितोपधीनित्यर्थः । उपलक्षणमेतत् दग्धोपधीन्वास्तव्या ज्ञात्वा कथंभूता वास्तव्या इत्याह । संपाडुकभाण्डधारिणो नाम यावन्मात्रमुपकरणमुपपद्यते तावन्मात्रं धरन्ति शेषं परिष्ठापयन्ति । ततस्तान् तथाभूतान् दृष्ट्वा ब्रुवते अस्माकमुद्धरितानि वस्त्राणि न सन्ति किं त्वस्माभिरमुकप्रदेशे परिष्ठापितानि वर्तन्ते तानि गत्वा प्रतिगृह्णीतेति एवमुक्ते तथाऽपि प्राघूर्णका जानते गीतार्थान्प्रेषयन्ति कथमित्याह ।

गड्डागिरितरुमादीण, काउं चिंधाणि तत्थ पेसंति ।
अविय वेढा सयं वा, आणं तट्ठं व मग्गंति ॥

अत्र प्राघूर्णकाः प्रेषिता न वास्तव्या गर्तगिरितर्वादीनि चिह्नानि कृत्वा प्रेषयन्ति यदि वा ग्लानादिभिरव्यापृताः स्वयमानयन्ति परिष्ठापिताभावे अन्यद्वा मार्गयन्ति । सांप्रत"मविकोविए अप्पणगमिति" व्याख्यानयति ।

नीयम्मि य उवगरणे, उवहयमेयं न इच्छई कोई ।
अविकोविय अप्पणगं, अणिच्छमाणे विविंचंति ॥

नीतेऽप्युपकरणे कश्चिदकोविद उपहतमेतदिति कृत्वा नेच्छेत तस्मिन्नकोविदे आत्मीयं वस्त्रादि समर्प्यते । अथ तदपि नेच्छति तदा परिष्ठापितमानीतं पुनर्विविञ्चन्ति परिष्ठापयन्ति ।

असतीए अप्पणा वि, झामियहियवूढपडियमादीसु ।
सुज्झति कयप्पयन्नो, मेव गेण्हं असढभावो ॥

येन पूर्वं तत् परिष्ठापितं तस्य पश्चादुपधिः कथमपि प्रदीपनकेन दग्धः हृतो वा तस्करैः पानीयेन वा नद्यादिप्लवेन प्लावितः व्रजतो वा कथमपि विस्मरणतः पतितः । आदिशब्दात्प्रत्यनीकेन वा केनापि वस्त्राणि फालितानि पात्राणि भग्नानि वा

भिक्षानि ततो ध्यामितहृतव्यूढपतितादिषूपकरणानि याचनीयानि तेषामप्यसत्यभावे कृतप्रयत्नस्तदेव पूर्वपरिष्ठापितं स्वयं गृह्णानेऽशठभाव इति कृत्वा शुद्धः । व्य० द्वि० ७ उ० । (भिक्षाचर्यायां क उपधिर्नेतव्य इत्येसणाविहारादिशब्देषु)

(१६) स्थविराणां गृहीतव्या उपधयः ॥

(सूत्रम्) थेराणं थेरजूमिं पत्ताणं कप्पति दंरुए वा १ भंरुए वा २ उत्तगं वा ३ मत्तगं वा ४ लट्ठियाए वा ५ भिसि वा ६ चेलं वा ७ चेलचिलिमिलिया वा ८ चम्मए वा ९ चम्मकोसं वा १० चम्मपलिच्छेयणाए वा ११ अविरहिए उ वा सेठवेत्ता गाहावतिकुलं भत्तए वा पाणाए वा पविसित्तए वा निक्खमित्तए वा कप्पति से सं नियट्टचारिस्स दोच्चं पि उग्गहं अणुण्णवित्ता परिहारं परिहरित्तए वा ॥ ५ ॥

स्थविराणां जरसा जीर्णानां स्थविरभूमिं प्राप्तानां सूत्रार्थतदुभयोपेतानामित्यर्थः । कल्पते दण्डं विदण्डादिभेदभिन्नं भाण्डकमनेकविधानि उपकरणानि उत्तकं प्रतीतं मात्रकमुच्चारादिसत्कं लष्टिका दण्डविशेषः । चेलं कल्पादि चर्म्म तलिकादिरूपं चर्म्मपरिच्छेदनकं बन्ध्वा एतान् अविरहिते अवकाशे स्थापयित्वा गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिपाताय प्रवेष्टुं वा निष्क्रमितुं वा कल्पते सन्निवृत्तचराणां भिक्षाचर्यातः प्रत्यागतानां स्थविराणां द्वितीयमपि वारमवग्रहमनुज्ञाप्य परिहर्तुं धारणया परिभोगेन चेत्येष सूत्राक्षरमात्रार्थः । विशेषव्याख्या तु भाष्यकृता क्रियते । तत्र यानि पदानि व्याख्येयानि तानि दर्शयति ॥

दंरु विदंरु लट्ठी, विलट्ठिचम्मे य चम्मकोसा य ।
चम्मस्स य जे भेया, थेरा वि जे य जराजुण्णा ॥

दण्डो विदण्डः यष्टिर्वियष्टिः चर्म्म चर्म्मकोशः चर्म्मणश्च ये भेदास्ते चर्म्मपरिच्छेदनकास्ते च व्याख्येयास्तत्र प्रथमतः स्थविरपदमाचष्टे । स्थविरा अपि च ये जराजीर्णास्ते द्रष्टव्याः ॥

आयवताणनिमित्तं, छत्तं दंरुस्स कारणं वुत्तं ।
कम्हा ठवेइ पुच्छा, संदिग्घथेरो अ दुग्गट्ठा ॥

आतप उष्णेन परितापना तस्य त्राणार्थं छत्रकं गृह्णाति दण्डस्य उपलक्षणमेतत् विदण्डादीनां ग्रहणे कारणं पूर्वनिशीथे कल्पे च भणितम् । अथ कस्माद्दण्डं स्थापयति एषा पृच्छा अत्रोत्तरं दण्डको दीर्घः स्थविरश्च ततः तं दुर्गे व्याघ्रादिपरिवारणनिमित्तं परिवहति ॥

संप्रति भाण्डादिव्याख्यानार्थमाह ॥

भंरुं परिग्गहो खलु, उच्चारादी य मत्तगा तिन्नि ।
अहवा भंरुग्गहणे, अणेगविहं जंडगं गहियं ॥

भाण्डकः खलु पतद्ग्रह उच्यते उच्चारादौ च आदिशब्दात् प्रश्रवणे श्लेष्मणि चेति परिग्रहस्त्रीणि मात्रकाणि भवन्ति तद्यथा उच्चारमात्रकं प्रश्रवणमात्रकं श्लेष्ममात्रकं चेति । अथवा भाण्डकग्रहणेनानेकविधं भाण्डकं गृहीतं द्रष्टव्यम ॥

चेलग्गहणे कप्पा, तसथावरजीवदेहनिप्पन्ना ।
दोरग इयरा व चिलिमिलि, चम्मतलिगा व कत्तिव्वा ॥

चेलग्रहणेन त्रसस्थावरजीवशरीरनिष्पन्ना और्णिकसौत्रिकरूपा इत्यर्थः कल्पाः परिगृह्यन्ते चिलिमिलिर्नाम जवनिका सा दवरकमयी इतरा वा द्रष्टव्या चर्म्ममयतलिका उपानत् कृत्तिर्वा औपग्रहिकोपग्रहणविशेषरूपाः ॥

अंगुट्ठअवरफाए, नह कोसच्छेयणं तु जे वद्धा ।
ते छिन्नसंधणट्ठा, दुक्खरुसंधाणहेउं वा ॥

चर्म्ममयः कोशः चर्म्मकोशः सोऽङ्गुष्ठस्य यदि वा (अवरफाए) पार्ष्णिका तस्याः परिरक्षणाय ध्रियते । अथवा नखरदनादेरौपग्रहिकोपकरणविशेषस्य चर्म्ममयः कोशश्चर्म्मकोशः ये तु वद्धास्ते घर्म्मपरिच्छेदनकमित्युच्यन्ते । ते च छिन्नसंधानार्थमथवा छिद्रखण्डसंधानहेतोर्ध्रियन्ते । तदेवं विषमपदानि व्याख्यातानि ॥

संप्रति दण्डाद्युपकरणस्थापनाचिन्तां चिकीर्षुराह ॥

जइ य ठवेइ असुन्ने, न य वेइ देज्ज अत्थ ओहाणं ।
लहुगो सुन्ने लहुगा, हियम्मि जं जत्थ यावति उ ॥

यदि चाशून्ये अविरहिते प्रदेशे दण्डाद्युपकरणं स्थापयति न च कस्यापि संमुखमेवं ब्रूते अत्र दद्यादवधानमुपयोगमिति तदा तस्य प्रायश्चित्तं लघुको मासः । अथ शून्ये स्थापयति तदा चत्वारो लघुकास्तथा शून्ये मुक्ते स्तेनैश्चापहृते यत्र यत्र जघन्ये मध्यमे उत्कृष्टे वा उपकरणे प्रायश्चित्तमुक्तं तत्प्राप्नोति ।

अत्र परस्याशङ्कामाह ॥

एवं सुत्तं अफलं, भणियं कप्पतित्ति थेरस्स ।
भएणति सुत्तनिवातो, अतीमहल्लस्स थेरस्स ॥

चोदकः प्राह यद्येवमशून्ये च प्रदेशे उपकरणे दोषस्तर्हि तत्सूत्रमफलमविषयं यदुक्तं कल्पते अविरहिते अवकाशे स्थापयित्वेत्यादि । सूरिराह भण्यते अत्रोत्तरं दीयते अस्य सूत्रस्य निपातोऽतिमहतोऽतिशयेन गरीयसः ।

गच्छाणुकंपणिज्जा, जेण ठवेऊण कारणेणं तु ।
हिंरुइ जुन्नमहल्लो, तं सुण वोच्छं समासेणं ॥

सोऽतिवृद्धो महान् गच्छस्यानुकम्पनीयः परं येन कारणेन स जीर्णो महान् एकाकीभूतोऽविरहिते प्रदेशे उपकरणं स्थापयित्वा भिक्षां हिण्डते तत्कारणं समासेन वक्ष्ये तत्र वक्ष्यमाणं शृणु प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ।

सो पुण गच्छेण समं, गंतूण अजंगमो न वा एइ ।
गच्छाणुकंपणिज्जो, हिंडइ थेरो पयत्तेण ॥

स पुनरजंगमो गच्छेन समं गन्तुं न शक्नोति ततः स गच्छस्यानुकम्पनीय इति कृत्वा स्थविरो वक्ष्यमाणेन प्रयत्नेन यतनया हिण्डते तमेव प्रयत्नमाह ।

अतक्कियउवहिणा उ, थेरा भणिया अलोभणिज्जेण ।
संकमणे पट्ठवणं, पुरतो समगं व जयणाए ॥

यमुपधिं न कोऽपि तर्कयति विशेषतः परिभावयति तेनातर्कणीयेनोपधिना अत एवालोचनीयेन लोभगोचरतामतिक्रान्तेन परिधाप्य मासकल्पप्रायोग्यस्य वर्षावासप्रायोग्यस्य वा क्षेत्रस्य संक्रमेण कर्त्तव्ये आचार्येण ते स्थविरा अतिमहान्तो भणिताः पुरतः समकं वा यतनया चल्यता तत्र यदि प्रतिभासते तर्हि पुरतोऽग्रे साधुभिः सह तस्य प्रस्थापनं क्रियते । अथ न शक्नोति पुरतो गन्तुं तदा समकं नीयते कथमित्याह । यतनया तामेव यतनामाह ।

संघाडग एगेण व, समगं गेण्हंति सभए ते उवहिं ।
कितिकम्म दवं पढमा, करेंति तेसिं असति एगो ॥

यदि गच्छेन समं व्रजति ततः सुन्दरमेव सकलस्यापि गच्छस्य तत्साहाय्यकरणात् । अथ समकं गन्तुं न शक्नोति तदा

साधुसंघाटकेन समं साधुसंघाटकस्याभावे एकेन वा साधुना समं व्रजति तत्र यौ सहायौ दत्तौ तौ तस्योपकरणं गृह्णीतः परिवहतः। यदा तु चौरभयेन सभयं स्थानं तदा समस्तमपि उपधिकल्पादिलक्षणं गृह्णीतो गृहीत्वा स्थविरो यथाजातः कृत्वा अग्रे क्रियते ततः सभयस्थानलङ्घने कृतिकर्मविश्रामणां तस्य कुरुतः कृत्वा द्रवं पानीयञ्च समर्पयतः। तदनन्तरं प्रथमालिकां कारयतः । तयोर्द्वयोः साध्वोरभावे एकः समस्तं प्रागुक्तं करोति ।

जइ गच्छेज्जाहि गणो, पुरतो पंथे य सो फिडिज्जाहि ।
तत्थ उ ठवेज्ज एगं, रिक्खं पभिपंथगप्पाह ॥

अथैकोऽपि सहायो न विद्यते तदा स्थविर एकाक्यपि पुरतः प्रवर्त्यते। तत्र यदि सार्थादिवशतस्त्वरितं गच्छन् स गणपुरतो गच्छेत् यदि वा पथि परिरयादिना स स्फिटितो भवेत्तत्र एकं साधुं रिक्तमुपकरणरहितं स्थापयते। अथ तत्र शरीरापहारिस्तेनभयं दुष्टव्याघ्रादिश्वापदभयं वा ततः स मोक्तुं न शक्यते तर्हि अग्रेतनस्थानात्प्रतिनिवर्त्तमानं पथिकमप्याह इति संदेशापयेन। यथाऽग्रे साधुसमुदायो व्रजन्नास्ते तस्मात्त्वरितमागन्तव्यमिति ।

संप्रति यथा स स्फिटितो भवति तथा प्रदर्शयति-
सारिक्खकरिसणीए, अहवा वातेण हुज्ज पुट्ठो उ ।
एवं फिडितो हुज्जा, अहवा वीपरिरएणं तु ।
कालगए व सहाए, फिडितो अहवा वि संभमो हुज्जा।
पढमपिमितो वएण व, गामपविट्ठो व जो हुज्जा ॥

पथि गच्छतो मार्गद्वयं तत्र येन पथा गच्छो गतस्तस्मादन्यस्मिन्पथि केचित्साधुसदृशाः पुरतो गच्छन्तो दृष्टास्ततः साधव एते गच्छन्तीति सादृश्यकर्षिण्या मत्या विप्रलब्धः सन् तेन पथा गच्छेत् अथवा अपान्तराले स वातेन स्पृष्टः स्यात्। ततो गन्तुं न शक्नोति एवममुना प्रकारेण स्फिटितो भवेत्। अथवा तथाविधमहागर्त्तया पर्वतस्य नद्या वा परिरयेण स स्थविरो व्रजन् गच्छन् स्फिटितः स्यात्। यदि वा यस्तस्य सहायो दत्तः स कालगत इति स्फिटित एकाकी संजातः। अथवा संभ्रमे वा त्वरितं सार्थेन सह पलायमाने गच्छे स्थविरः शनैर्व्रजन् गच्छन् स्फिटितो भूयात्। यदि वा प्रथमेन क्षुत्परीषहेण पीडितः सन् यः स्थविरो ग्रामं व्रजिकां वा प्रविष्टो भवेत् गच्छश्च स्तेनादिभयेन सार्थेन समं त्वरितं व्रजति स गच्छात्स्फिटितो भूयात् ।

एएहिं कारणेहिं, फिडितो जो अट्ठमं तु काऊण ।
अणुहिंडंतो मग्गइ, इतरे वि य तं विमग्गंति ॥

एतैरनन्तरोदितैः कारणैर्यो गच्छात्स्फिटितः सोऽष्टमं षष्ठं चतुर्थं वा कृत्वा भिक्षामटन् गच्छं मार्गयति अन्वेषयति इतरेऽपि च गच्छसाधवस्तं स्थविरं विमार्गयन्ति । अथ ते गच्छसाधवः सार्थेन समं व्रजन्तो यदि सार्थं मुञ्चन्ति तदा स्तेनैरपि ह्रियन्ते वनदावेन वा दह्यन्ते दुष्टेन वा श्वापदेन केनापि गृह्यन्ते ततो गवेषयितुं न शक्नुवन्ति तर्हि स्थविरेणावश्यमुक्तप्रकारेण मार्गणा कर्त्तव्या ।

अह पुण न संथरेज्जा, तो गहितेणेव हिंडते भिक्खं ।
जइ न तरेज्जाहि ततो, ठवेज्ज ताहिं असुसम्मि ॥

यदि चतुर्थेन षष्ठेनाष्टमेन वा गवेषणं कर्त्तुं न संस्तरेत् ततस्तदा तदुपकरणमशून्ये प्रदेशे स्थापयेत्। तत्रापि यानि वर्जनीयानि स्थानानि तानि प्रदर्शयति ।

अह पुण ठविज्ज एहिं, सुन्न ग्गिकम्मगुंछिएसुं वा ।
नाणुन्नवेज्ज दीहं, बहुभुंजइ तत्थ पच्छित्तं ॥
तिसु लहुग दोसु लहुगो, खरूाइयणे य चउलहू होति ।
चउगुरु समखंडीए, अप्पत्तपमिच्छमाणस्स ॥

अत्राद्यगाथापदानां द्वितीयगाथोक्तप्रायश्चित्तैः सह यथासंख्येन योजना सा चैवमथ पुनः स्थापयेदेषु वक्ष्यमाणेषु स्थानेषु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे ततः प्रायश्चित्तसंभवस्तत्र यदि शून्ये स्थापयति ततश्चतुर्लघु अग्निकर्म्मिकायामपि शालायां स्थापने चतुर्लघुका अग्निना यदि कथमप्युपकरणस्य दाहस्तदा तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तं जुगुप्सितगृहेषु स्थापयति चतुर्लघु तस्मादेतानि वर्जयित्वा वक्ष्यमाणेषु स्थानेषु स्थापयेत् यत्र स्थापयति ते अनुज्ञापयितव्या अननुज्ञापने मासलघु दीर्घां भिक्षाचर्यां कुर्वति मासलघु बहु भुञ्जाति प्रायश्चित्तं चत्वारो लघवो भवन्ति (खरूाइयणेइत्ति) खरूस्य प्रचुरस्य अदने भक्षणे सतीत्यर्थः। तथा अप्राप्तां संखडीं प्रतीक्षमाणस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः।

संप्रति येषु स्थानेषु स्थापयेत्तानि दर्शयति ।
असति य सुमणुन्नाणं, सब्भोवहिणा व रूद्दएसुं वा ।
देसकसिणं व घेत्तुं, हिंडइ मइ लंभ आलोए ॥

यदि सुमनोज्ञाः सन्ति तर्हि तेषूपकरणं स्थापयितव्यं तेषामसत्यभावे अमनोज्ञानामपि असांभोगिकानामप्युपाश्रये स्थापयेत् यदि वा सर्वेणाऽप्युपधिना गृहीतो न हिण्डते यदि शक्तिरस्ति अशक्तौ पार्श्वे स्थापयति यदि वा यथा भद्रकेषु गृहे स्थापयति (देसकसिणे व घेत्तुमिति) समस्तस्योपधेर्देशभूतानि यानि कृत्स्नानि परिपूर्णानि कल्पादीनि तानि गृहीत्वा भिक्षामटति अशक्तौ तान्यपि मुक्त्वा परिभ्रमति तत्र सति लाभे तेषु गृहेषु भिक्षामटाति अटन् उपकरणं पश्यति ॥

असति य अविरहियम्मि, णिचिकादीण अंतिए ठवए।
देज्जह ओहाणंति, जाव अभिक्खं परिब्भमामि ॥

असति अविद्यमाने भावे अविरहिते प्रदेशे नैत्यकादीनां नैत्यिको ध्रुवकार्म्मिको लोहकारादिरादिशब्दात् मणिकारशंखकारादिपरिग्रहस्तेषामन्तिके स्थापयेत् ब्रूते च दद्यादस्योपकरणस्यावधानं यावदहं भिक्षां परिभ्रमामि ॥

ठवेति गणयंतो वा, समक्खं तेसि बंधिउं ।
आगतो रक्खिया भोत्ति, तेण तुब्भेच्चिया इमे ॥

तेषां ध्रुवकार्म्मिकप्रभृतीनां समक्षं गणयन् बध्वा स्थापयति वा शब्दः स्थापनाविषयप्रकारान्तरसूचने आगतश्च सन् द्वितीयमपि वारमवग्रहमनुज्ञापयति। कथमित्याह भो इत्यामन्त्रणे युष्माभी रक्षितान्यमूनि तेन युष्मदीयानीमानि मां गृह्णन्तमनुजानीत ॥

दट्टूण व अराहा गंठिं, केण मुक्को त्ति पुच्छति ।
रहियं किं घरं आसी, को परो व इहागतो ॥

इह यदा तेषां समक्षमुपकरणं बध्वा स्थापयति तदा साभिज्ञानं ग्रन्थिं बध्नाति । ततः आगतः सन् तं प्रलोकयति । मा केनाप्युन्मुच्य किंचित् हृतं स्यात्तत्र यदि तथैव ग्रन्थिं पश्यति ततः पूर्वोक्तप्रकारेण द्वितीयमवग्रहमनुज्ञापयति। अथ ग्रन्थिमन्यथा पश्यति ततो ब्रूते केनायं ग्रन्थिरुन्मुक्तश्छोटित इति

पृच्छति । तथा किमिति क्षेपे रहितं शून्यं गृहमासीत् को वा अपर इह समागत इति ।

नत्थि वत्थुं सुगंभीरं, तं मे दावेह मा चिरा ।
न दिट्ठो वा कहं एत्तो, तेणओ उवओ इह ॥

ममोपकरणमध्ये यद्वस्तु सुगम्भीरमतिशोभनं तन्नास्ति तद्दर्शय तद्वस्तु मा चिरकालं कुरु। अथ न गृहीतं मया नापि कोऽप्यागच्छन् दृष्टस्तत आह तद्दृष्टो वा कथमत्रागच्छत् स्तेनक (उवयति) उपरकः अवश्यं दृष्टः स्वयं वा गृहीतमिति भावः ॥

धम्मो कहिज्ज तेसिं, धम्मट्ठाए व दिन्नमन्नेहिं ।
तुब्भारिसेहि एयं, तुज्झेसु य पच्चतो अम्हं ॥

धर्मस्तेषां भ्रुवकर्म्मिकप्रभृतीनां कथ्यते। कथयित्वा च पर्यन्ते संघाडकमानीयमिदमुच्यते धर्म्मार्थमेव युष्मादृशैरन्यैरेतत् उपकरणं मह्यं दत्तं युष्मासु च विषये अस्माकमतीव प्रत्ययो विश्वासस्ततः किमित्याह ।

तो उवियं णेपत्थं, दिज्जउ तं सावया इमं अम्हं ।
जइ देंती रमणिज्जं, अदेंति ताहे इमं भणति ॥

यत एवं तस्मात् श्रावका यन्नोऽस्माकमत्र स्थापितं तदिदमस्माकं दीयतामेवमुक्ते यदि ददति ततो रमणीयं सुन्दरम्। अथ न ददति ततोऽददतस्तान् इदं वक्ष्यमाणं भणति । तदेवाह ।

थेर त्ति काउं कुरु मा अवन्नं, संती सहाया बहवो ममन्ने।
जे उग्गमेस्संति ममेयमोसं, खित्ताइ नाउं इति ते अदेंते ॥

स्थविर इति कृत्वा मा ममावज्ञां कार्षुर्यतः सन्ति ममान्ये बहवः सहाया ये क्षेत्रादि ज्ञात्वा क्षेत्रकालादिकमवबुद्ध्य ममैतत् मासमुद्गमयिष्यन्ति इति एतत् तान् अददतः प्रति ब्रूते ।

उवहिप्पडिबंधेणं, सो एवं अत्थई नहिं थेरो ।
आयरियपायमूला, संघाडेगो व अह एत्तो ॥

उपधिप्रतिबन्धेन स स्थविरस्तत्र एवमुक्तप्रकारेण अर्थयति तावत् यावदाचार्यपादमूलात् संघाटक एको वा साधुः समागच्छति । अथ सोऽपि प्राप्तः तर्हि यत्तैः कर्त्तव्यं तदुपदर्शयति ।

ते वि य मग्गंति ततो, अदत्ते साहेंति भोइयाईणं ।
एवं तु उत्तरुत्तर, जा राया अह व जा दिन्नं ॥

तेऽपि आचार्यपदे मूलादागताः साधवस्तान् भ्रुवकार्मिकादीन्मार्गयन्ति याचन्ते ततो यदि न ददति तर्हि तान् अददतो भोजिकादीनां नगरप्रधानपुरुषादीनां साधयन्ति कथयन्ति । अथ तत्रापि न किमप्यनुशासनं तर्हि ततोऽपि वृहतां वृहतां वृहत्तराणां कथनीयम् । एवमुत्तरोत्तरस्य कथनं तावत् यावत् राजा अथवा यावद्दत्तं भवति तावत्कथनीयम् ।

अह पुण अक्खयचिट्ठे, ताहे दोच्चोग्गहं अणुन्नवए ।
तुब्भच्चयं इमं ति य, भेज्जणं ने रक्खियं तुमए ॥

अथ पुनस्तत् उपकरणमक्षतं तिष्ठति तदा द्वितीयमवग्रहमनुज्ञापयति यथा इदं समस्तमप्युपकरणं युष्मदीयं येनेदं युष्माभी रक्षितं तस्मान्मां गृह्णन्तमनुजानीतेति एतावता'कप्प तिष्ठहं सन्नियट्टचाराणं दोच्चंपि उग्गहं अणुण्णवित्तत्ति'व्याख्यातम्।

पत्तूवहिं सुन्नघरम्मि भुंजे, खिन्नो व तत्थेव य छन्नदेसे ।
असो सती भुंजइ कब्बगेऊ, सव्वो वि उंजाए करेतु कप्पं ॥

गृहीत्वा उपधिं शून्यगृहे गत्वा भुङ्क्ते । अथ मार्गपरिश्रमेण भिक्षाटनेन च खिन्नः परिश्रान्तस्तर्हि तत्रैव छन्ने आवृते प्रदेशे भुङ्क्ते। अथ छन्नप्रदेशो नास्ति तर्हि (कब्बगे व दुगे) सर्वं भाजनाद्यावृत्य भाजनस्य च कल्पं कृत्वा भुङ्क्ते ।

मज्झे दवं पिबन्तो, भुत्ते वा तेहि वा दवावेति ।
नेच्छे वा मोयत्तए, एमेव य कच्चए डहरे ॥

मध्ये भोजनमध्यभागे किञ्चित् भुङ्क्ते इत्यर्थः। द्रवं पिबन् पातुकामो वा भुङ्क्ते वा परिपूर्णस्तैरेव गृहस्थैर्दापयति मात्रकात्पानीयमपवर्त्तापयति अपवर्त्यापि द्वाभ्यां हस्ताभ्यामञ्जलिं कृत्वा पिबति तथा यदि क्षुल्लके नववटुके न सर्वं भक्तं माति तदा यः पानीयविषये विधिरुक्तः स एवात्रापि द्रष्टव्यस्तथा एवमेव अनेनैव प्रकारेण डहरे क्षुल्लके तच्च द्रष्टव्यम् ।

अप्पडिवज्झंतगमो, इयरे वि गवेसए पयत्तेण ।
एमेव अवुड्ढस्स वि, नवरं गहिएण अडणं तु ॥

एवं यतनां कुर्वतो व्रजिकादिष्वप्रतिबध्यमानस्य प्रतिबन्धमकुर्वतो गमो गमनं गच्छे भवति। इतरेऽपि च गच्छसाधवस्तं स्थविरं प्रयत्नेन गवेषयन्ति गाथायामेकवचनं प्राकृतत्वात् । योऽप्यवृद्धः कारणतः कथमप्येकाकी भवेत्तस्याप्येवमेवानेनैव प्रकारेण यतना द्रष्टव्या नवरं भिक्षार्थमटनं गृहीतेनोपकरणेन तस्य द्रष्टव्यम् । व्य० द्वि० ८ उ० । (तीर्थकृतां सोपधित्वं तित्थयरशब्दे) (उपधेरवश्यधारणीयत्वं बोटिकशब्दे)(मध्यमतीर्थकरसाधवो महामूल्यान्यपि वासआदीनि भुञ्जत इत्यचेलगशब्दे दर्शितम्) (पादप्रोञ्छनकादीन् याचित्वा प्रत्यर्पणं पादपुंछणकादिशब्देषु) (उपधीनां धावनं धोवणशब्दे)

(१७) निर्ग्रन्थीनामागमनपथे उपकरणानि स्थापयति ॥

(सूत्रम्) जे भिक्खू णिग्गंथीणं आगमणं पहसि दंडगं वा लट्ठियं वा रयहरणं वा मुहपात्तिं वा अण्णयरं वा उवगरणजायं ठवेइ ठवित्तं वा साइज्जइ ॥ ३६ ॥

जेण पहेणपक्खियादिसु आगच्छंति तिमिपहे दंडो वा दुप्पमाणो लट्ठी आयप्पमाणा अण्णतरगहणा ओहियं उवग्गहियं वा णिक्खिवति तम्मि पहे मुंचति तस्स मासलहुं आणादिया य दोसा कहं उवकरणस्स णिक्खेवसंभवो वुच्यते ।

णिसिपंते य ठवेज्जा, पभिलेहंतो व भत्तपाणं तु ।
संथारलोयकितिकम्म, कत्तितवावाअणो भोगा । २२१ ।

णिसिपंतो रयहरणं मुंचति भत्तपाणाति वा पडिलेहंतो संथारगं करंतो वा लोयं वा करेंतो किंतिकम्मं विस्सामणंतं वा करेंतो मत्ताए वा कत्ति ताव ण मुचति अणाभोगेण वा एतेहिं कारणेहिं रओहरणादि मुंचेज्जा ॥

निग्गंथीणागमणं, पवेज्जो य भिक्खु णिक्खिवे ।
कइतवेणं अण्णतरेण, गुरुगा लहुगोतरे आणा ॥२२२॥
पडिपुच्छदाणगहणे, संलावणरागहासखेड्डे य ।
भिसकधादिराधण, दट्ठूण व भावसंबंधा ॥ २२३ ॥

कतितवेणं मेहुणट्ठस्स चउगुरुगं इतरं अकेतवं अणाभोगो अणाभोगेण मुंचति । मासलहुं आणादिया य दोसा भवंति इमा चरित्तविराहणा पडिपुच्छगा पढमा पुच्छा बितिया पडिपुच्छा तस्सिमं वक्खाणं ।

कस्सेयं ति य पुच्छा, मम्मिाति का तूण किं तुतं वितिया ।
वित्तं ण मे सधीणं, पक्खित्ते दट्ठु एज्जंति ॥ २२४ ॥

रयोहरणादि कति संजती घेत्तूण पुच्छति कस्सेयं ति रयोहरणं साहू भणति ममेयंति काऊण मया कृते साधुना इत्यर्थः । अहवा साहूणं ति पढमपुच्छा किं बुयविति पच्छा एस परिपुच्छा बट्टव्या ततो साहू भणति वित्तं ण मे सहीणंति ण मे वा संवट्टती वित्तं कस्माद्धेतोः पव्वईए तुमं आगच्छमाणी दिठा सा भणति।

किं च मए अट्ठो भे, आमं णणु दाणिहं तुह सहीणं ।
संपत्ती होतु कत्ता, चत्ता तु एक्कतरो भणितो य ॥२२५॥

साहू भणति आमं अनुमतार्थे सा भणति ननु आमन्त्रणार्थे इदाणिं तुह सहीणा आयत्तेत्यर्थः । ततियपुच्छा गता संपत्तो सागारिया सेवणा चउत्थपुच्छसंजतो करेंति संजविता पडिपुच्छति गयं इदाणिं दणेग्गहणेत्ति भणिओ य ।

हंद गेण्हह सुज्झं, दातूण साहरति सुज्झो तु ।
तुज्झं घेत्तुं व पुणो, मुंचति जा पुणो देति ॥ २२६ ॥

हंदेत्यामन्त्रणे संजतो हत्थं पसारेऊण सुज्झो पडिसाहरेति भणति य तुज्झेव भवतु अहवा सो संजतो तीए हत्थाओ घेत्तूण पुणो मुंचति कस्माद्धेतोः जा पुणो देति जेण द्वितीयं वारं मम देति देंतीए य पुणो हत्थफासो भविस्सति तस्माद्धेतोः इदाणिं संलावो साहू भणति धारेयव्वं ।

धारेतव्वं जातं, जात पउमदलकोमलतलेहिं ।
हत्थेहि परिग्गहितं, इतिहासणिरागसंबंधा ॥२२७॥

इतिहासमेतत् इतिहासतो अणुरागो भवति ततो य परोपरं भावसंबंधो इयाणिं " अणुरागोत्ति " गाहा ।

संलावादणुरागो, अणुरत्तावेति जो मए दिष्ठं ।
इतरो वि य पडिभणती, कस्स व जीवेण जीवामो ।२२८।

संलावा अणुरागो भवति इदाणिं हासखेड्डेयात्ति संजाती अणुरत्तावेइ भे मए दिष्ठं भे इति भवतः इतरो साहू भणति जं पि मम जीवियं तं पि तुज्झायत्तं तेण तुज्झ वएण जीविएण जीवामो ।

एवं परोप्परस्स, भावणुबंधेण होति मे दोसा ।
पडिसेवणगमणादी, गेण्हणदिट्ठेसु संकादी ॥२२९॥

पडिसेवणा चउत्थस्स एगतरस्स दोण्हं वा गमणं तु णिक्खमणं आदिसद्दातो सलिंगट्ठितो वा अणायारं सेवति संजतो यावि तिण्णि वत्तिणा वा संजय उदिण्णमोहावला वा गेण्हेज्ज अहवा खयरकम्मिएहिं गेण्हणं हासाखेड्डं वा करेंताणि सागारियेण दिट्ठाणि संकिते चउगुरुं णिस्संकिते मूलं अहवा दिट्ठे घाडिय भोतियातिपसंगो ।

बंभव्वए विराधण, पुच्छादीए हि होति जम्हा उ ।
णिग्गंथीणागमण, पम्हट्ठं उण णिक्खिवे उवधिं ।२३०।
वितियपदमणाभोगे, पडितेए हुज्ज संभमेगतर ।
आसण्णे दूरे वा, णिवेदजतणाए अप्पणं ति ॥२३१॥

पम्हट्ठं णाम विसरियं एगतरसंभमो सावयगाणिआ उ माति सो संजयाणं उवही वसहीए आसण्णे वा पडितो दूरे वा जति असक्कोति णिवेदेति अह दूरता घत्तुं जयणाए अप्पणिति ॥

आसण्णे साहंती, दूरे पडितं तु थेरिगाणेति ।
संणिक्खिवंति पुरतो, गुरुणा इमि पमज्जत्ता ॥ २३२ ॥

(सूत्रम्) वसहीए जइ आसण्णे पडियंतो ण गेण्हंति णियत्तिउं थेरिया गुरुणा साहंति अह दूरे पडियंतो थेरिया गिण्हंति तरुणी वि घेत्तुं थेरिया ण समप्पेंति ता थेरिया संजयवसहिमागंतुं पमज्जित्ता भूमिगुरुणं पुरतो णिक्खवेंति एसो अप्पिणे जयणा भणिया ॥

एतत्सूत्रस्य व्याख्या सुगमत्वाद् ग्रन्थकृता न व्याख्याता। (उपधेः परिष्ठापना स्वस्थाने) उपधिप्रत्युपेक्षणं व्याख्यातमेव (प्रलम्बग्रहणे क उपधिर्ग्राह्य इति पलम्बशब्दे) (धर्मोपकरणे परिग्रहदोषो नेति परिग्गहशब्दे)

उवहिअसंकिलेस—उपध्यसंक्लेश—पुं० उपधिविषयोऽसंक्लेशः उपध्यसंक्लेशः असंक्लेशभेदे, स्था० १० ठा० ॥

उवहिकप्प—उपधिकल्प—पुं० उपधिधारणसामाचार्याम्, ।

एसो चरित्तकप्पो, एत्तो वोच्छामि उवहिकप्पं तु ।
सो पुण पुव्वाभिहितो, उवहिओवग्गहे चेव ॥
जो तु विसेसो एत्थं, तं णवरि इह अहं पवक्खामि ।
मुच्छुग्गमादिएहिं, वारेयव्वो जहाकमसो ।
फासुयमफासुए य, विजाणयअजाणए ओहो ॥
ओहो बहुवग्गहिते, वारणा कस्स केच्चिरं ।
जदि फासुवही करणे, गहिओ उ जाणए ण तो धारेज्ज ।
जुण्हो अज्जुण्हो वि हु, अट्ठकुंड भुञ्जति हु ॥
फासुगो अजाणएण, कारणगहिओ धरिज्जते ताव ।
जाव अन्नो उप्पण्हो, ताहे तु विगिंचए तं तु ।
अह पुण अफासुओ तु, जाणगगहिओ तु कारणे होज्ज ।
जदि गीतत्था सव्वे, तो धारेंती तु जा जिण्हो ॥
अगीतविमिस्सेहिं, अणुपन्नमितं विगिंचंति ।
अहपुण अफासुओ तु, कारणगहिओ अगीतेणं ॥
उप्पण्ह अण्हम्मि, विगिंचती तु सो ताहे ।
एवं चउभंगेणं, वारणता वा परिट्ठवणा ॥
सो पुण दुविहो उवही, वत्थं पातं च होति बोद्धव्वं ॥
वत्थं तु बहुविहाणं, पाता पुण दो अणुण्हाता ॥
तो वीत पंचण्हं, किण्ह वि एगो परिग्गहो होति ।
तो दो एक्केक्कस्स तु, भण्हति न पहुच्चए एवं ॥
तो चतुतिण्ह दुवेण्हं, अहवा एक्कक तस्स एक्केकं ।
भष्षति पाहुणगादिसु, ताहे किं काहितेक्केणं ॥
अप्पापरोप्पवयणं, जीवाणिकाया य चत्तहोतव्वं ।
चारित्तगदिट्ठंतो, तम्हा दो दो तु घेत्तव्वो ॥

इयाणिं उवहिकप्पो उवहि उग्गमाइसुद्धो धारेयव्वो । गाहासिद्धमेव । उग्गमाइपसं पत्ताबंधो । गाहासिद्धमेव तिण्हयपच्छागा गाहासिद्धमेव । एस जिणकप्पो थेरकप्पो एए चेव दुवासासरूप गाहा । पंचसमाए गाहा कोसए गाहा सिद्धं । जं च दुवग्गहकरं गाहासिद्धं । गाहा । फासुय अफासुए य वावि उवही पुणो जो गहिओ भवइ सो केच्चिरं धारेयव्वो जो फासुओ उवही सो जाणगा वा होतु अजाणगा वा ताव परिभुंजंति जाव जुण्णो जाव दंधिकणं अडण वि किज्जइ आयरिउवज्झाया नियमा जा-

ण गाहा। अह फासुओ जाणगा यकारणे गहिओ तहावि ताव प-रिट्ठविज्जइ जाव वरइ अह अफासुओ अयाणगा य कारणे गहिओ ताहे उप्पन्ने फासुए इयरो परिट्ठविज्जइ एवं चउभंगो धरणे वा परिट्ठवणा वा । चोयग आह । गाहा । एगेण किमंगा पादो जाव पंचएहं वि सयाणं एगो पडिग्गहओ अहवा दोएहं तिएहं चउएहं वा पडिग्गहओ एगो न पडुच्चइ तो दो दो एगस्स पडिग्गह उ मत्तओ य दिज्जइ उच्यते अद्धाण पाहुणगाइसु कारणाइसु कहं धरंति तु जइ पहुगाण एगमेगो पडिग्गहओ एव य जणं-तस्स चउगुरु । अप्पायवयणं जीवनिकाया परिचंता वा रत्तय-दिट्ठंतेण सव्वेण वि दोहिं गिण्हियव्वा मत्तओ पडिग्गहओ य किं कारणं जेण गच्छो सकारणो वा लहुठसेहपाहुणयाइसु । आह जइ नियमा दो दो धरिज्जंति जिणकप्पियाणं किं निमित्तं एगओ पडिग्गहओ । गाहा । संगहिय उच्यते । सो जगवानसंगहियकुच्छी जोयणं पि गच्छइ सम्माहो जसकारी य पवयणस्स जेण अपसो जवइ तं न करेइ अप्पाहारो सो भगवं तत्त अओ-कजल्ले वि विद्धंसइ तस्साहारो सरीरए अपडिबद्धो न य आसणे वोसिरइ उच्चाराइ न य आचारावि विच्छिण्णे थंडिले पडिग्गहं एगपास उवेकण एएहिं कारणेहिं तस्स एगो पडिग्गहो । गाहा । तेहिं जइ वत्थाणि दाणि कइहिं वत्थेहिं पडिपुव्वउसग्गेण तिहिं जया पुण तिहिं न संथरेज्जा तो अइरेगाणि धरेज्जंति । आह न उ पमाणाइरेगे दोसा उच्यते । सबालवुड्ढाओ लोगत्थो सहकारणेण सकारणे तेसिं बहुएहिं कज्जं असओ य मग्गतो भेहाइ कारणेसु न लजइ ताहे परिच्चत्ता सेहादयो पच्छा वोच्छेयकरो जवइ सपक्खस्स तित्थस्स वुत्तं भवइ । गाहा । जइ एए विप्पहुणे जइ आहारोवहिसेज्जासु विप्पहूणाणं नाणदंसणचरित्ताणं तवनियमसंजमसज्झायमाईणं निप्पत्ती होजा जेण आहाराइ आइग्गहणेण उसहाइणं व को उवग्गहं कुज्जा । गाहा । जम्मि परिग्गहियं जत्थ पुण परिगिज्झमाणे तस्स थावराणं उवघातो पवत्तेज्जा पुरेज्जा पुरेकम्म उदउल्लाइसु तं न घेप्पइ गहिए वा पच्छे कमाइधरे ते वा पडिलेहणाइभएण पडिलेहेइ जएण माहीरिहित्ति सो परिग्गहो भवइ उवहिम्मि घेप्पंते गहिए धरिज्जंते वा एए दोसा न जवंति सो परिग्गहो निद्दोसो त्ति अपरिग्गहो चेव । गाहा । आहारोवहिं किं निमित्तं जगवया तित्थं पवत्तियं उच्यते । न वि जगवता उपहारादिनिमित्तं तित्थं पवत्तियं नाणदरिसणचरित्तनिमित्तं तवसंजमाईणं निव्वाणसाहणं पडिविज्झिकारणं तित्थं पवत्तियं । गाहा । नाणचरणहेवाइणि नाणाइणं गुणकारगाणित्ति तेणाणुएहायं तेसु पुण णाणाइसु ठियस्स पूयावि छिज्जइ जहा गणहारिस्सुक्को साहारोवाहिसाहणं एस उवहिकप्पो । पं० चू० ॥

अहुणा हु उवहिकप्पं, गुरूवदेसेण वोच्छामि ।
उवगेण्हति उवकारं, करेइ उवहीयते व उवही तु ॥
किं कारणं तु उवही, देसीए जसती सुणसु ।
जीवाणणुगाहट्ठा, एवं खलु वणिहतो (इहं) तित्थे ॥
काऊण पुग्गहपदं, पढिण्णियपदे अभावो तु ।
रसकादणुकंपट्ठा, अगणीमादीण चेव रक्खट्ठा ॥
असहू णणुकंपा य, तउवहिगहणं जिणा यंति ।
आह जदणुग्गहट्ठा, वत्थादीगहणदेसियं समये ॥
तो असदूणं कएहा, णीपरिभोगो णणुएहातो ।
जम ते पावेत्ति कम्हि व,कम्हि व पुण होति अप्पावित्तीओ ॥
संजम पमीनियत्ता–मेहुणमादीण णाणुएहा ।
णाणाचरण ठिताणं, उवग्गहं कुणति णाणचरणाणं ॥
आहार उवहि सेज्जा, तेण उ उवहित्तणं बेंति ।
जस्स पुणो वहिगहिता, उवघातकरी तु तस्स उवघाता ।
कह उवघाय करेंती, अइरित्तगहो य मुच्छाए ॥
संथरमाणो गेण्हति, अतिरित्तं उवहि जो जवे समणो ।
वण्हादिजुत्ते मुच्छंति, दव्वहारे तुवस्से वा ॥
एतेसु अणिट्ठेसु य, जो दुस्सति सो करेति उवघातं ।
णाणादीणं तिएहं, तम्हा ते वज्जए हेतू ॥
जो जत्थ जदा अहियं, उवहीधरिभोगओ अणुसाओ ।
सो तत्थ अणतिचारो, अणुएहाते चरणभेदे ॥
जह सिंधूओ कप्पा, ओराला उण्हिया अणुएहाता ।
पिसियादीण य गहणं, खीरादीणं चणुएहाता ॥
अतिहिमदेसे य तहा, कारणियगताण सिसिरकालम्मि ।
परिभुंजंताण य को, तवादिचरणे अणुवघातो ॥
हाणविसयादिएसुं, एतेसिं चेव जोत्तु पडिसेहो ।
पडिसिद्धे परिभोगं, कुणमाणे भंजती चरणं ॥
णाणं पि तु सो भिंदइ, उवदेसं जेण ण कुणति ।
तस्स जं णाणुपुव्वं, दंसणभेदो वि तो तेणं ॥
णिवदिक्खितमतरंता–दिएसु होति परिभोगा ।
समणुण्णाओ कसिणा–दियाण इहरा अणुवभोगो पं०भा० ।

इयाणिं उवहिकप्पो गाहा जीवाणुग्गहओवही किं निमित्तं धारिज्जइ याइ उच्यते जीवाणुग्गहहेऊ रसाएणं सा रक्खणणिमित्तं एयम्मि तित्थेवं निओ उवही असहुत्तेण य वत्थाईण गहणं । आह जइ असहुत्तरेण वत्थाइगहणं तेण अविरइयाओ कम्हा नोवभुंजइ उच्यते कश्चित्प्रवृत्तिः कश्चिदप्रवृत्तिरित्यादि । संयमप्रत्यनीकानि मैथुनादीनि अतस्तेषामभावो भवति आचरितव्ये गाहा । नाणावरणे किमुक्तं भवत्युपधिरिति उच्यते ज्ञानदर्शनचारित्राणामुपकारं कुरुते उपग्रहं करोतीत्यर्थः । उवही आहारेज्जा उपदिश्यतेऽवधिरित्यपदिश्यते गाहा जस्सओ जो पुण संथरमाणो वि अइरित्तं उवहिं धरेइ तस्स स एव उवहिनिमित्तो उवघाओ जवइ कारणेण वा आहारे वि रसहेउं वा भुंजइ रागदोसेहिं वा एयस्सोवघाओ भवइ । गाहा जो जत्थ उवही पुण जो जत्थ जया जम्मि खेत्ते अणुन्हाओ जहा सिद्धए उक्कोसयाणिणं तयाणं जम्मि वा काले अणुन्हातो हेमन्तकाले वासे वा तेणोवहिणा नाणाइ आयारो न भवइ जो पुण खेत्तकालेसु अणणुन्हाओ । गाहा जो जत्थ उवही धरिज्जइ सो उवघाओ । एस उवहिकप्पो । पं० चू० ॥

उवहिकय–उपधिकृत–त्रि० उपधिनिष्पन्ने, " परिहारियं अदितो गिहणी उवधीकतं तु पच्छित्तं " नि०चू० १ उ० ।

उवहिपच्चक्खाण–उपधिप्रत्याख्यान–न० उपधिरुपकरणं तस्य रजोहरणमुखवस्त्रिकाव्यतिरिक्तस्य प्रत्याख्यानं न मयाऽसौ ग्रहीतव्य इत्येवंरूपा निवृत्तिरुपधिप्रत्याख्यानम् । रजोहरण-

मुखवस्त्रिकां विहायाऽन्योपधिपरिहारे तत्फलं यथा ।

उवहिपच्चक्खाणेणं भंते ! किं जणयइ उवहिपच्चक्खाणेणं अपलिमंथं जणयइ निरुवहिएणं जीवे निकंखे उवहिमंतरेण य न संकिलिस्सइ ॥

हे भदन्त ! उपधिप्रत्याख्यानेन रजोहरणमुखवस्त्रिकापात्रादिव्यतिरिक्तस्य उपधेः प्रत्याख्यानेन उपधित्यागेन जीवः किं उपार्जयति गुरुराह हेशिष्य ! उपधिप्रत्याख्यानेन अपरिमन्थं जनयति परिमन्थः स्वाध्यायव्याघातः न परिमन्थोऽपरिमन्थः स्वाध्यायादौ निरालस्यं जनयति । पुनर्निरुपधिको निष्परिग्रहो जीवो निष्काङ्क्षो भवति वस्त्रादौ अभिलाषरहितः स्यादित्यर्थः तादृशो हि उपधिमन्तरेण उपधिं विना न संक्लिश्यते क्लेशं न प्राप्नोति सपरिग्रहो क्लेशं प्राप्नोतीति भावः । (उत्त०) निष्कान्त उपधिर्निरुपधिस्स एव निरुपधिको जीवो निष्काङ्क्षो वस्त्राद्यभिलाषरहितः सम्नेतच्च पदं क्वचिदेव दृश्यते उपधिमन्तरेण चास्य भिन्नक्रमत्वान्न संक्लिश्यते न च मानसं शारीरं वा क्लेशमाप्नोति उक्तं हि " तस्स णं भिक्खुस्स णो एवं भवति परिजुन्ने मे वत्थे सूइं जाइस्सामि संधिस्सामि उक्कसिसामितुं निस्सामि वा कासिसामि इत्यादि" उत्त०२८ अ० ।

उवहिप्पहाण–उपधिप्रधान–त्रि० उपधिर्माया तत्प्रधानः । कृतकपटशते, "कति न वि याहिं उवहिप्पहाणाहिं" सूत्र०१ श्रु०४ अ०

उवहिय–उपहित–त्रि० उप-धा-क्त-निहिते, अर्पिते, समीपस्थापिते, आरोपिते, उपाधिसङ्कते, उपलक्षिते, वाच० । भावे-क्तः संस्तारकादेरुपढौकने, न० नि० चू० २० उ० ॥

उवहियविहि–उपहितविधि–पुं० उपग्रहभेदे, उपहितविधिर्नाम यदाऽऽचार्यैर्वितीर्णं तदाऽऽचार्याननुज्ञाप्य अन्येषां साधूनां तदन्तरेण विसृज्यतां ददाति । अन्ये तु व्याचक्षते यद्यस्य गुरुभिर्दत्तं तत्तस्योपनयतीत्येव उपहितविधिः व्य० ३ उ० ।

उवहिवहावण–उपधिवाहन–न० वस्त्रपात्रादेरुपधेरन्येन नयने,

(सूत्रम्) जे भिक्खू अण्णउत्थिएण वा गारत्थिएण वा उवहिंवहावेइ वहावंतं वा साइज्जइ । ४७ । जे भिक्खू-णात्तंसए असणं वा ४ दियइ देयंतं वा साइज्जइ ॥४८॥

जे भिक्खू उवकरणं, वहाविगिहि अहव अण्ण तित्थाणं ।
आहारं वा देज्जा, पडुच्च तं आणमादीणि ॥ २२४ ॥

ममेस उवकरणं वहइत्ति पडुच्च आहारं देज्जा तस्स चतुलहुं आणादिया य इमे दोसा ।

पाडेज्ज व भिंदेज्ज व, मलगंधावं न उप्पति य नासो ।
अत्थंडिले ठवेज्जा, हरेज्ज वासोव्व अन्नो वा ॥ २२५ ॥

से गिहत्थो अन्नतित्थिओ वा उवकरणं पडेज्ज भायणं वा भिन्नेज्जा मलिणं दुग्गंधे वा उवकरणे अन्नं वा देज्ज उप्पतियाओ वा उड्डेज्ज वा मारेज्ज वा अहवा सो अयगोलो अथंडिले पुढवियरियादिसु ठवेज्ज अहवा तस्स भारेण आयविराहणा हवेज्ज तत्थ परितावणादी जं च पच्छा उसहभेसज्जाणि वा करेंतो विराधेति तण्णिप्फण्णं च से पच्छित्तं तं उवकरणं सो वा हरेज्ज अणुवउत्तस्स वा अन्नो हरेज्ज किं च जो तं पडुच्च असणादी देज्जा तस्स चउलहुं ।

दुब्बलियत्तं साहू, पायाणं तस्स भोयणं मूलं ।
दगघातो वि प्पियणे, दुगुञ्छवमणे उ उड्डाहो ॥ २२६ ॥

भगवता गोयमेण महावीरवद्धमाणसामी पुच्छितो एतेसिं णं भंते बालाणं किं वलियत्तं से य भगवया वागरियं दुप्पलियत्तं सेयं वलियत्तं अस्सेयंतस्स य वलियत्तणस्स मूलं अह सो य साहूसमीवे आहारं आहारेत्ता बहूणि अधिकरणाणि करेज्ज गदं वा पिएज्ज अयमेज्ज वा छुत्तो वा दुग्गंछाए वमेज्जा हयुप्पातो वा स हवेज्ज संजएहिं परिसं किं पि मे दिन्नं जेण एगो जाओ एवं रिउड्डाहो मरेज्ज वा सव्वत्थ पच्छाकम्मो फासुएण देसे मासलहुं अफासुएण देसे सव्वे चउलहुं तम्हा गिहत्थो अन्नउत्थिओ वा ण वाहेज्ज वा ण वा असणादी दायव्वं भवे कारणं जेण च हावेज्ज वा असणादि वा देज्जा ॥

असिवे ओमोयरिए, रायदुट्ठे भए व गेलसे ।
देसुट्ठाणे अपरि-क्कमेवहावेज्ज देज्जा वा ॥ २२७ ॥

असिवकारणे ओमे वा रायदुट्ठे वा वोहिगादिभए वा रज्जंतो अप्पणो असमत्था वाहवेज्ज वा तन्निमित्तं असणादि देज्ज गिलाणो वहावेज्ज वा गिलाणठा वा गमंते देसुट्ठाणे वा अपरिक्कमो गिहिणा वहावेज्ज देज्ज वा आहारं । नि० चू० १२ उ० ।

उवहिविउस्सग्ग–उपधिव्युत्सर्ग–पुं० उपधित्यागरूपे द्रव्यव्युत्सर्गे, औ० ॥

उवहिसंकिलेस–उपधिसंक्लेश– पुं० उपधीयते उपष्टभ्यते संयमः संयमिशरीरं वा येन स उपधिः वस्त्रादिस्तद्विषयः संक्लेशः उपधिसंक्लेशः । संक्लेशभेदे, स्था० १ ठा० ।

उवहिसंभोग–उपधिसम्भोग–पुं० उपधेः परिकर्म परिभोगं वा कुर्वन् संभोग्यो विसंभोग्यश्चेति । संभोगभेदे, उक्तं च "एगं च दो वि तिन्नि च, आउट्टं तस्स होइ मिच्छत्तं" आलोचयत इत्यर्थः । "आउट्टंते वि तओ, परेण तिण्हि वि संभोगोत्ति" स०

उवहिहुंजंत–उपभुञ्जान–त्रि० उपभोगं कुर्वाणे, प्रा० ॥

उवाइणावित्तए–उपानाययितुम्–अव्य० संप्रापयितुमित्यर्थे, " पच्छिमं पोरिसिं उवाइणायित्तए " बृ० ४ उ० । अतिक्रमयितुमित्यर्थे, कल्प० । उपादाययितुम् ग्राहयितुमित्यर्थे, ज्ञा० १२ अ० ।

उवाइणावित्ता–उपादापय्य–अव्य० उप-आ-दा-ल्युट् । प्रापय्येत्यर्थे, "पच्छिमं पोरिसिं उवाइणावित्ता आहारमाहारेइ"-भ० ७ श० १ उ० ।

उवाइणित्तए–उपयाचितुम्– अव्य० उपयाच्ञां कर्तुमित्यर्थे, विपा० ७ अ० ॥

उपादातुम्–अव्य० गृहीतुं प्रवेष्टुमित्यर्थे, स्था० ३ ठा० ।

उवाइय–उपयाचित–त्रि० उपयाच्यते मृग्यतेऽस्मै यत्तत् उपयाचितम् । ईप्सिते, "उवाइयं उववाइत्तए" उपयाचितुमीप्सितं वस्तु याचितुं प्रार्थयितुम । ज्ञा० ३ अ० । वि० । नासिक्यपुरस्थदेवाधिष्ठितमहादुर्गब्रह्मगिरिस्थितप्रासादपातके स्वनामख्याते महति क्षत्रियजात्यवरे, ती०

उवाएज्ज–उपादेय–त्रि० उप०आ० दा–कर्मणि–यत । गृहीतव्ये, अनु० । जी० । विशे० ।

उवागम–उपागम–पुं०स्वीकारे, समीपगमने, वाच० । उपागमने, स्थाने, आचा० २ श्रु० ।

उवागय–उपागत–त्रि० उप–आ–गम्–क्त–स्वयमुपस्थिते, अभ्युपगते च । वाच० "तत्थावासमुवागए" उत्त० २३ अ० । सूत्र० । जं० ।

उवाणह—उपानह—स्त्री० चर्मपादुकायाम, औ० । सूत्र० । "ते गिच्छयाणहायाए, समारंभं च जोइणो" उपानहौ पादयोरनाचरिते पादयोरिति साभिप्रायकं नत्वापत्कल्पपरिहारार्थम्" द. ३ अ.

अथ उपानहोर्दोषप्रदर्शनार्थमिदमाह ।

गव्वो णिम्मद्दवता, णिरवेक्खो निद्दतो णिरंतरता ।
भूताणं उवघाओ, कसिणे चम्मम्मि छद्दोसा ॥

उपानहोः पिनद्धयोर्गर्वो निर्मार्दवता च भवेत् । जीवेषु निरपेक्षो निर्दयश्चासौ भवति निरन्तरता निरन्तरं भूमिस्पर्शनाद् भूतानां तु प्राणिनामुपघातश्च उपजायते एवं कृत्स्ने चर्मणि षट् दोषा भवन्तीति द्वारगाथा ।

सांप्रतमेनामेव प्रतिपदं विवृणोति ॥

आसगतो हत्थिगतो, गव्विज्जइ भूमितोइ कमणीओ ।
पादो उ ममाउक्को, कमणाउ खरो अवि य भारो ॥

अश्वगतादश्वारूढात् हस्तिगतः पुरुषो यथा गर्वायते एवं भूमिगतात् गर्वं करोति । अहो अहं सोपानत्को व्रजामीति । तथा पादः स्वभावेनैव समार्दवस्ततः स न तथा जीवोपघातं करोति यथा क्रमणिकाः खराः कर्कशस्पर्शा जीवोपघातं कुर्वन्ति । अपि च भारस्तासां महान् भवति । ततस्तदाक्रान्ता बहवो जीवा विनाशमाप्नुवते । निरपेक्षद्वारमाह ॥

कंटाई पेहंतो, जीवे वि हु सो तहेव पेहिज्जा ।
अत्थि महंति य कमणी, णावेक्खइ कंटए ण जिए ॥

अनुपानत्को गच्छन् कण्टकादीन् मार्गे प्रेक्षमाणो जीवानपि तथैवासौ प्रेक्षते सोपानत्कस्तु गच्छन् विद्येते मम क्रामणिके इति कृत्वा निरपायत्वादात्मनो न कण्टकादिकमपेक्षते ततश्चासौ जीवेष्वपि निरपेक्षो भवति । अथ निर्दयद्वारमाह ॥

पुव्वं अदया भूए—सु होति बंधति कमेसु तो कमणी ।
जायति हु तदब्भासा, सुदयालुस्सा वि णिद्दयया ॥

पूर्वं तावददया निर्दयत्वं भूतेषु मनसि संजातं भवति ततः क्रमयोः क्रमणिके बध्नाति तदभ्यासाच्च सुदयालोरपि प्रायो निर्दयतैव भवति । निरन्तरद्वारमाह ॥

अवि यं व खुज्ज पादेण, पेल्लितो अंतरंगुलगतो वा ।
मुच्चेज्ज कुलिंगादी—ण य कमणीपेल्लितो जियति ॥

कुशब्दस्यासदर्थवाचकतया असंपूर्णानि लिङ्गानि इन्द्रियाणि यस्यासौ कुलिङ्गी विकलेन्द्रियः स आदिशब्दान्मण्डूक्यादिश्च अनुपानत्कस्य पादेन प्रेरितोऽपीति संभावनायां संभाव्यते अथ मर्यो यदाप्रकुब्जं पादतलमध्यं गतस्तदा अथवा अन्तराङ्गुलमङ्गुलीनामङ्गुष्ठस्य वाऽपान्तरालं तत्र वा गतः सन् मुच्येत न म्रियेत । सोपानत्कस्य तु निरन्तरभूमिस्पर्शिनीभिः क्रमणीभिः प्रेरित आक्रान्तो न जीवति अवश्यं मरणं प्राप्नोतीत्यर्थः ।

भूतोपघातद्वारमाह ॥

कह भूयाणुवघातो, ण होहिती पगतिपेलवतणूणं ।
सभराहिपेल्लियाणं, कक्खडफासाहि कमणीहिं ॥

कथं केन प्रकारेण भूतानां प्राणिनां प्रकृत्या स्वभावेनैव पेलवतनूनामदृढशरीराणां सभाराभिः पुरुषभाराक्रान्ताभिः कर्कशस्पर्शाभिः क्रमणीभिः प्रेरितानामुपघातो न भविष्यति भविष्यत्येवेत्यर्थः । यत एते दोषाः अतः क्रमणिका न परिधातव्याः । कारणे तु प्राप्ते परिदध्यादपि । किं पुनस्तत्कारणमित्याह ॥

विह अतरासहुसंभम—चोदारिसचक्खुदुब्बले बाले ।
अज्जा कारणजाते, कसिणग्गहणं अणुन्नायं ॥

विहं अध्वा अतरो ग्लानः असहिष्णुर्नाम राजादिदीक्षितः । सुकुमारपादः संभ्रमश्चौरश्वापदादिसंक्षोभः कुष्ठरोगी अर्शोरोगी चक्षुषा दुर्बलः कश्चिद्भवति बालो वा यदि यत्र तत्र पादौ निक्षिपति । आर्या वा अध्वानं नीयन्ते कारणजातं वा कुलगणसङ्घविषयमुपस्थितम । एतेषु कृत्स्नस्य चर्मणो ग्रहणमनुज्ञातमिति द्वारगाथासमासार्थः । अथैनामेव विवृणोति ॥

कंटाहिसीयरक्खट्ठ, ता विहे खलु समाहि जा गहणं ।
ओसहपाणगिलाणे, अहुणुट्ठियते सघट्ठा वा ॥

(विहे) अध्वनि प्रतिपद्यमाने कण्टकस्याहेर्वा अस्य च रक्षार्थमङ्गुलिकोशिकं खल्लकादि वा गृह्णन्ति । किं बहुना खलु समाधिं कृत्वा यावदर्द्धजङ्घयोरपि ग्रहणम । तथा ग्लान औषधपानं कृत्वा वैद्योपदेशेन पृथिव्यां पदं न स्थापयति । अधुनोत्थितो वा ग्लानः क्रमयोः क्रमणिके आविध्यति शीतानुभावेन भक्तं न जरिष्यतीति कृत्वा ग्लानस्य वा भेषजार्थं त्वरितं ग्रामान्तरं गन्तव्यं ततः क्रमणिका पिनद्धव्या ।

अरिसिल्लस्स व अरिसा, मा खुब्भे तेण बंधते कमणी ।
असहुमवंतो हरणं, पादो पट्टो नु गिरिदेसा ।

अर्शोवतः पादतलदौर्बल्यादर्शांसि मा क्षुभ्येरन्निति कृत्वा क्रमणिके असौ बध्नाति । असहिष्णुर्नाम मार्गे गच्छन्नुपानद्भिर्विना गन्तुं न शक्नोति यदि गच्छति ततः पादाभ्यां रुधिरं परिगलति । अत्रावन्तीसुकुमारोदाहरणं भवति तच्चावश्यकाद्विज्ञेयम । स क्रमणिके बध्नीयात् उदकाग्निस्तेनश्वापदादौ वा संभ्रमे क्रमणिकाः परिभोक्तव्याः । गिरिदेशे वा पर्यटतः कस्यापि पादतलं घृष्टं तत उपानहौ पिनह्य पर्यटति ।

कुट्ठिस्स सक्करादी—हिं वा भिन्नो कमो मधूला वा ।
वालो असंफुरो पुण, अज्जा विहं दोव्व पासादी ॥

कुष्ठिनः संबन्धी शोणितपूयेन भिन्नः स्फटितक्रमः शर्करा कण्टकादिस्तदादिभिराक्रान्तो महतीं पीडामुपजनयति मधूला वा पादगण्डं कस्यापि समजनि ततः क्रमणिके बध्नाति । बालो वा कश्चिदसंस्फुरोऽसंवृतो यत्र तत्र पादं मुञ्चन् कण्टकादिभिरुपद्रूयते अतोऽसौ क्रमणीके परिधाप्यते । आर्या वा विधमध्वानं नेतव्यास्तत्र च (दोव्वात्ति) चौरादिभयं ततो वृषभाः क्रमणिकां पिनह्य पन्थानं मुक्त्वा पार्श्वस्थिताः गच्छन्ति आदिशब्दात्सर्वाणि वा तत्रोत्पथेन व्रजन्ति । यो वा चक्षुषा दुर्बलः स वैद्योपदेशेनोपानहौ पिनह्यति । यतः पादयोरभ्यङ्गोपानद्बन्धनादि परिकर्म यत्क्रियते तच्चक्षुष उपकाराय परिणमते । यत उक्तं " दन्तानामञ्जनं श्रेष्ठं कर्णानां दन्तधावनम् । शिरोभ्यङ्गश्च पादानां पादाभ्यङ्गश्च चक्षुषोः " कारणजातद्वारमाह ।

कुलमाइकज्जदंडिय, पासादी तुरियधावणट्ठा वा ।
कारणजाते व से, सागारमसागरे जतणा ॥

कुलादिषु कुलगणसङ्घविषयेषु कार्येषु दण्डिकायत्तगतार्थे पार्श्वस्थितैरादिशब्दात्पुरः पृष्ठतो वा गच्छद्भिस्त्वरितं धावनार्थं कारणजाते वाऽन्यस्मिन् आगाढे समुत्पन्ने उपानहः परिभोक्तव्याः । तत्र च सागारिकासागारिकविषया यतना । यत्र सा-

गारिकदोषो नास्ति तत्र नास्ति यतनाक्रमः। यत्र पुनः सागारिका उड्डाहं कुर्वन्ति तत्र ग्रामादिषु क्रमणिका अपनीय प्रविशन्तीति भावः। एवमध्वादिषु कारणेषु कृत्स्नचर्मणो प्राप्ते विधिमाह।

पंचविहम्मि वि कसिणे, किएहगहणं तु पढमतो कुज्जा।
किएहम्मि असंतम्मि, विवसकसिणं तहिं कुज्जा ॥

पञ्चविधे वर्मे कृष्णे प्रथमतः कृष्णवर्णग्रहणं कुर्यात्। ततः कृष्णे वर्णकृष्णे असति अलभ्यमाने लोहितादिवर्णकृष्णमपि गृह्णीयात् तच्च कृष्णं तैलादिभिर्विवर्णं विरूपवर्णं कुर्यात्। यथा लोको नोड्डाहं कुरुते। आत्मनो वा तत्र न रागो भवति।

किएहं पि गिएहमाणे, सुसिरग्गहणं तु वज्जए साहू।
बहुवंधणकसिणं पुण, वज्जेयव्वं पयत्तेण ॥

कृष्णं वर्णकृष्णमपि गृह्णन् शुषिरग्रहणं साधुः प्रयत्नतो वर्जयेत् अत्र पाठान्तरम्। "कसिणं पि गिएहमाणेत्ति" कृत्स्नं प्रमाणकृत्स्नं वा द्वितीयपदे गृह्णातु। शुषिरग्रहणं साधुर्वर्जयेत् यत्तु बहुबन्धनकृष्णं तत्प्रयत्नतो वर्जयितव्यम्। अथ किं तद्बन्धनमित्याशङ्क्याह।

दोरेहि व वज्झेहि व, दुविहं तिविहं च बंधणं तस्स।
अणुमोदणकारावण, पुव्वकतम्मि अधिकारो ॥

दवरकैर्वा वर्ध्रैर्द्विविधं वा बन्धनं तस्य चर्मणो भवति। द्वौ वा त्रयो वा बन्धा दातव्या इत्यर्थः। एवं विधं बन्धनं कृत्स्नमनुज्ञातं ततश्चतुरादिबहुबन्धनबद्धं तथा कृत्स्नमकृत्स्नं वा चर्म साधुना स्वयं न कर्तव्यम्। अन्येन न कारयितव्यम् अन्यस्य कुर्वतो नानुमोदना कर्त्तव्या किं तु यत्पूर्वमेव गृहस्थैर्यथाभावेन कृतं तस्मिन्नधिकारः प्रयोजनं तस्य ग्रहणं कर्त्तव्यमिति भावः। अथ द्वौ त्रयो वा बन्धाः कुत्र भवन्तीत्युच्यते।

खलुए एगो बंधो, एगो पंचंगुलीए दो बंधा।
चउरंगुले वि ततितो, वितिओ अंगुट्ठए होइ ॥

खलुके घुण्टके एको वर्ध्रबन्धो भवति। एकस्तु द्वितीयो बन्धः पञ्चाङ्गुलस्य चतसृणामङ्गुलीनामङ्गुष्ठस्य चेत्यर्थः। एतौ द्वौ बन्धौ मन्तव्यौ यदा तु त्रयो बन्धा भवन्ति तदा खलुके एकः अङ्गुष्ठे द्वितीयः चतसृणामङ्गुलीनां तृतीयः।

अथ स्वयंकरणादिषु प्रायश्चित्तमाह।

सयकरणे चउलहुगा, परकरणे मासियं अणुग्घायं।
अणुमोदणे य लहुओ, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥

स्वयं यदि चर्म करोति तदा चतुर्लघवः। अथ परेण कारयति तदा मासिकमनुद्घातं मासगुरुकमित्यर्थः। अनुमोदनायां मासलघु। तत्रापि स्वयंकरणादौ आज्ञादयो दोषा उड्डाहश्च भवति। तथाहि तं संयतं स्वयमेव चर्म कुर्वाणं दृष्ट्वा लोको ब्रवीति। अहो चर्मकरोऽयमिति। अथ पूर्वकृतं न लभ्यते ततोऽनुमोदनया गृह्णीयात् कथमिति चेदुच्यते। यदि कोऽपि ब्रूयात् अहं ते उपानहौ करोमि ततः प्रतिशृणुयात् तूष्णीको वा तिष्ठेत्। अथानुमोदनया न प्राप्यते ततोऽन्येन कारयेत्। एवमप्यप्राप्तेऽप्यात्मना यतनया कुर्यात् वृ० ३ उ०।

अत्र प्रायश्चित्तम्।

सोवाहणो परिसक्किज्जा उवड्ढावणं उवाहणाओ ण पडिगाहिज्जा खवणं तारिसणं संविहाणगे उवाहाणाओ ण परिभुंजेज्जा खवणं। महा० ७ अ० ॥

उवातिकम्म–उपातिक्रम्य–अव्य० उप सामीप्येनातिक्रम्य अतिलङ्घ्येत्यर्थे, "उवातिकम्म अह भिक्खू जाणेज्जा" आचा०२ श्रु०७ अ०। सम्यक् परिहृत्येऽर्थे, आचा० २ श्रु० १ अ० ११ उ०।

उवातिणिवेत्ता–उपनीय–अव्य० अतिवाह्येत्यर्थे. "उवातिणिवेत्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो संवसति" आचा०२ श्रु०२ अ०२ उ०।

उवादाण–उपादान–न० उप० आ० दा० ल्युट्। ग्रहणे, स्यादात्मनोऽप्युपादानात् सा० द० स्वस्वविषयेभ्य इन्द्रियाणां निवारणरूपे प्रत्याहारे, कर्मणि-ल्युट् कार्य्यजननार्थमुपादीयमाने कार्य्यान्विते कारणे, यथा घटे मृत्पिण्डमुपादानमात्मा कर्त्ता ज्ञानादि कार्यं तत्र स्वसत्ता उपादानम् अष्ट०। विशे०। आ० म० द्वि०। नं०। तच्च सर्वदा कार्येष्वनुगतम् "असदकरणादुपादानग्रहणात् सर्वसम्भवाभावात्। शक्तस्य शक्यकरणात् कारणभावाच्च सत्कार्य्यम्" इति साङ्ख्याः। नैयायिकैस्तु उपादानकारणं समवायिकारणतया व्यवह्रियते साङ्ख्यमतसिद्धे आध्यात्मिकतुष्टिभेदे, वाच० (एतन्निराकरणमन्यत्र)

उवादाय–उपादाय–अव्य०उप-आ-दा-ल्यप्। गृहीत्वेत्यर्थे, "उवसंपज्जुवादाय" वृ०४ उ०। "णेया जयं सुयक्खायं, उवादाय समीहए" सूत्र० १ श्रु० ७ अ०।

उवादिय–उपादित–त्रि० अद् भक्षणे इत्येतस्मात् उपपूर्वान्निष्ठाप्रत्ययस्तत्र बहुलं छन्दसीतीडागमः। उपभुक्ते, आचा० १ श्रु० २ अ०।

उवादीयमाण–उपादीयमान– त्रि० उपादीयन्ते कर्मणा बध्यन्ते इत्यर्थः। जीवनिकायवधप्रवृत्ते, "एत्थं पि जाणे उवादीयमाणा जे आयरेण रमंति" आचा० २ श्रु०।

उवाय–उपाय– पुं० उप–अय्-भावे-घञ्। उपगमे, उपायतेऽर्थोऽनेन करणे घञ्। अप्रतिहतज्ञानकरणे, ज्ञा०१ अ०। हेतौ, "एगं च दोसं च तहेव मोहं, उद्धत्तुकामेण समूलजालं। जे जे उवाया पडिवज्जियव्वा, ते कित्तइस्सामि अहाणुपुव्विं" उत्त०३२ अ०। विशे०। "प्रयोग उपाय इत्यनर्थान्तरम्" आ० चू०१ अ०। "सुत्तादुवायरक्खणं" उपायः सम्यक्त्वाणुव्रताणुव्रतादिप्रतिपत्तावभ्युत्थानादिलक्षणे हेतुराह च "अब्भुट्ठाणे विणए परक्कमे साहु सेवणाए अ। सम्मद्दंसणलंभो, विरयाविरई य एए य" अथवा जातिस्मरणादितीर्थकरलक्षणः यदाह "सह सम्मुइआए अ परवागरणेणं अन्नेसिं वा सोच्चा" अथवा प्रथमद्वितीयकषायक्षयोपशमः इति। ध० २ अधि०। "उवायकुसलेण" उपायो नाम तथा कथमपि करोति यथा तेषां वन्दनकमददान एव शरीरवार्त्तां गवेषयति न च तया क्रियमाणे तेषामप्रीतिकमुपजायते प्रत्युत चेतसि ते चिन्तयन्ति अहो एते स्वयं तपस्विनोऽपि एवमस्मासु स्निह्यन्ति। वृ० ३ उ०। "उपायेन च यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः" हितो० राज्ञां रिपुनिराकरणहेतुषु सामादिषु च। वाच०। उप सामीप्येन विवक्षितवस्तुनोऽविकललाभहेतुत्वाद् वस्तुतो लाभ एवोपायः। अभिलषितवस्त्ववाप्तये व्यापारविशेषे, दश० १ अ०। उपेयं प्रति पुरुषव्यापारादिकायां साधनसामग्र्याम्, स यत्र द्रव्यादावुपेयेऽस्तीत्यभिधीयते यथैतेषु द्रव्यादिविशेषेषु साधनीयेषु अस्त्युपायो विवक्षितद्रव्यादिविशेषवत्। उपादेयता चास्य यत्राभिधीयते तदाहरणमुपाय इति तस्मिन्नाहरणभेदे, स्था० ४ ठा० ॥

असावपि चतुर्विध एव तथा चाह ।

एमेव चउविगप्पो, होइ उवाओ वि तत्थ दव्वम्मि ।
धाउव्वाओ पढमो, लंगलकुलिएहि खेत्तं तु ॥ ६१ ॥

एवमेव यथा उपायः किं च चतुर्विकल्पश्चतुर्भेदः भवत्युपायोऽपि तद्यथा द्रव्योपायः क्षेत्रोपायः कालोपायः भावोपायश्च । तत्र द्रव्य इति द्वारपरामर्शः द्रव्योपाये विचार्ये धातुवादः सुवर्णपातनोत्कर्षलक्षणः द्रव्योपायः प्रथम इति । लौकिके लोकोत्तरे त्वभ्वादौ पटलादिप्रयोगतः प्रासुकोदककरणम् । क्षेत्रोपायस्तु लाङ्गलादिना क्षेत्रोपक्रमणे भवति अत एव लाङ्गलकुलिकाभ्यां क्षेत्रमुपक्रम्यत इति गम्यते । ततश्च लाङ्गलकुलिके तदुपायो लौकिकः । लोकोत्तरस्तु विधिना प्रातरशनाद्यर्थमटनादिना क्षेत्रभावनम् । अन्ये तु योनिप्राभृतयोगतः काञ्चनपातनोत्कर्षलक्षणमेव सङ्घप्रयोजनादौ द्रव्योपायं व्याचक्षते विद्यादिभिश्च दुस्तराब्धितरणलक्षणम् । क्षेत्रोपायमित्यत्र च प्रथमग्रहणपदार्थोऽतिरिच्यमान इवाभाति । पाठान्तरम् वा धाउव्वाओ भणितोत्ति" अत्र कथञ्चिदविरोधत एवेति गाथार्थः ।

कालो य नालियाईहिं, होइ भावम्मि पंडिओ अभओ ।
चोरस्स कए नट्टिं, वड्ढकुमारिं परिकहेइ ॥ ६२ ॥

कालश्च नालिकादिभिर्ज्ञायत इति शेषः । नालिका घटिका आदिशब्दाच्छङ्क्वादिपरिग्रहः । ततश्च नालिकादयः कालोपायो लौकिकः । लोकोत्तरस्तु सूत्रपरावर्तनादिभिस्तथा भवति । भावे चेति द्वारपरामर्शत्वाद्भावोपाये विचार्ये निदर्शनं क इत्याह । पण्डितो विद्वानभयोऽभयकुमारस्तथा चाह चोरनिमित्तं नर्तकीं वृद्धकुमारीं किम् । त्रिकालगोचरसूत्रप्रदर्शनार्थमाह । परिकथयति । ततश्च यथा तेनोपायतश्चौरभावो विज्ञातः एवं शिक्षकादीनां तेन विधिनोपायत एव भावो ज्ञातव्य इति गाथार्थः । दश० १ अ० । सोऽपि द्रव्यादिभिश्चतुर्धैव तत्र द्रव्यस्य सुवर्णादेः प्राशुकोदकादेर्वा द्रव्यमेव वा उपायो द्रव्योपाय एतत्साधनमेतदुपादेयतासाधनं वा हरणमपि तथोच्यते तत्प्रयोगश्चैवम् अस्ति सुवर्णादिरुपाय उपायेनैव वा सुवर्णादौ प्रवर्तितव्यं तथाविधधातुवादसिद्धादिवदिति । एवं क्षेत्रोपायः क्षेत्रपरिकर्मणोपायो यथा अस्त्यस्य क्षेत्रस्य क्षेत्रीकरणोपायो लाङ्गलादिस्तथाविधसाधुविधव्यापारो वा तेनैव वा प्रवर्तितव्यमत्र तथाविधान्यक्षेत्रवदिति । एवं कालोपायः कालज्ञानोपायो यथास्ति कालस्य ज्ञानोपायः धान्यादेरिव जानीहि वा कालं घटिकाछायादिनोपायेन तथाभूतगणितज्ञवदिति । एवं भावोपायो यथाऽभावज्ञाने उपायोऽस्ति भावश्चोपायतो जानीहि वृद्धकुमारिकाकथाकथनेन विज्ञातचौरादिभावाभयकुमारवदिति ॥ स्था. ४ ठा. । नवरं " भावोवाए " उदाहरणम् । " रायगिहे णाम णयरं तत्थ सेणिओ राया सो भज्जाए भणिओ जहा मम एगखंभं पासायं करेहि । तेण वड्ढइणो आणत्ता गत्ता कट्ठं छिंदित्ता तेहिं अडवीए सलक्खणो सरलो महइ महालओ दुमो दिट्ठो धूवो दिण्णो जेण स परिग्गहिओ रुक्खो सो दरिसावेउ अप्पाणं तो णं ण छिंदामो त्ति अह ण देइ दरिसावं तो छिंदामो त्ति ताहे तेण रुक्खवासिणा वाणमंतरेण अभयस्स दरिसावो दिण्णो । अहं रण्णो एगखंभं पासायं करेमि । सव्वोउयं च आरामं करेमि सव्ववणजाइउवेयं मा छिंदहत्ति । एवं तेण कओ पासाओ । अन्नया एगाए मायंगीए अकाले अंबयाण दोहलो । सा भत्तारं भणइ मम अंबयाणि आणेहि । तदा अकालो अंबयाणं तेण उण्णामणीए विज्जाए डालं ओणामिय अंबयाणि गहिआणि । पुणो अ उण्णामणीए ओणामियं । पभाए रन्ना दिट्ठं । पयं ण दीसइ । को एस मणूसो अतिगओ जस्स एसा एरिसी सत्ति त्ति सो मम अंतेउरं पि धरिसेहित्ति कालं अभयं सद्दावेऊण भणइ । सत्तरत्तस्स अब्भंतरे जइ चोरं णाणेसि तो णत्थि ते जीविअं । ताहे अभओ गवेसिउं आढत्तो णवरं एगम्मि पएसे गोज्जो रमिउं कामो मिलिओ लोगो तत्थ गओ अभओ भणति जाव गोज्जो मंडेइ अप्पाणं ताव ममेगं अक्खाणगं सुणेह । जहा कहं पि णयरे एगो दारिद्दसिट्ठी परिवसति । तस्स धूया वड्ढकुमारी अईव रूविणी य वरणिमित्तं कामदेवं अच्चेइ । सा य एगम्मि आरामे चोरिय पुप्फाणि उच्चंती आरामिएण दिट्ठा कयच्छिउमाढत्ता । तीए सो भणिओ । मा मई कुमारिं विणासेहि । तवावि भयणी भाणिज्जीओ अत्थि । तेण भणिआ एक्का एव वत्ताए मुयामि जइ णवरं जम्मि दिवसे परिणिज्जसि तद्दिवसं चेव भत्तारेण अणुग्घाडिया समाणी मम सयासं एहिसि तो मुयामि । तीए भणिओ । एवं हवउत्ति । तेण विसज्जिआ । अन्नया परिणीआ जाहे अपवरकं पवेसिआ ताहे भत्तारस्स सब्भावं कहेई । विसज्जिया वच्चई । पट्ठिआ आरामं अंतरा य चोरेहि गहिता तेसिं पि स भावो कहिओ मुक्का गच्छंतीए अंतरा रक्खसो दिट्ठो जो छण्हं मासाणं आहारेइ तेण गहिया कहिए मुक्का गया आरामियसगासं तेण दिट्ठा सो संभंतो भणइ । कहमागयासि । तीए भणिअं मया कओ सो पुव्विं समओ । सो भणइ । कहं भत्तारेण मुक्का ताहे तस्स तं सव्वं कहिअं अहो सच्चपइन्ना एसा महिलत्ति । एत्तिएहिं मुक्का किहाहं दुहामित्ति । तेण विमुक्का पडियंती अ गया सव्वेसिं तेसिं मज्झेणं । आगता तेहिं सव्वेहिं मुक्का । भत्तारसगासं अणहसमग्गा गया । ताहे अभओ तं जणं पुच्छई । अक्खह एत्थ केण दुक्करं कयं । ताहे इस्सालुया भणंति भत्तारेणं छुहालुया भणंति रक्खसेणं । पारदारिया भणंति मालागारेणं । हरिएसेण भणिअं चोरेहिं । पच्छा सो गहिओ जहा एस चोरोत्ति । एतावत्प्रकृतोपयोगि । जहा अभएण तस्स (चोरस्स) उवाएण भावो णाओ एवमिह वि सेहाणमुवट्ठायं तयाणं उवाएण गीयत्थेण विपरिणामादिणा भावो जाणिअव्वोत्ति । किं एए पव्वावणिज्जा न वेत्ति । पव्वाविएसु वि तेसु मुंडावणाइसु एसेव विभासा य । तदुक्तम् । " पव्वाविओ सिय त्ति अ, मुंडावेउं न कप्पइ" इत्यादि । कहाणयसंहारो पुण चोरो सेणिअस्स उवणीओ । पुच्छिएण सब्भाओ कहिओ ताहे रन्ना भणियं । जइ नवरं एयाओ विज्जाओ देहि तो न मारेमि । देमि त्ति अब्भुवगए आसणे ठिओ पढइ । नट्ठाई राया भणई किं नट्ठाई । ताहे मायंगो भणई जहा अविणएणं पढसि । अहं भूमीए तुमं आसणे णीयतरे उवविट्ठो । ठिया तो सिद्धाओ य विज्जाओ त्ति" । कृतं प्रसङ्गेन । एवं तावल्लौकिकमर्थाक्षिप्तं चरणकरणानुयोगं चाधिकृत्योक्ता द्रव्योपायादयः । दश० १ अ० । तथाहि किल राजगृहनगरस्वामिनः श्रेणिकराजस्य पुत्रोऽभयकुमाराभिधानो देवताप्रसादोपलब्धः सर्वर्तुकफलादिसमृद्धारामस्याम्रफलानामकालाम्रफलदोहदवद्भार्यादोहदपूरणार्थं चाण्डाल–चौरेणापहरणे कृते चोरपरिज्ञानार्थं नाट्यदर्शननिमित्तमिलितबहुजनमध्ये वृद्धकुमारिकाकथामचकथत्तथाहि काचित् वृद्धकुमारिकावाञ्छितवरलाभाय कामदेवपूजार्थमारामे पुष्पाणि चोरयन्ती आरामपतिना गृहीता सद्भावकथने विवाहितया पत्या अपरिभुक्तया मत्पार्श्वे समागन्तव्यमिति अभ्युपगमं कारयित्वा

मुक्ता । ततः कदाचिद्विवाहिता सती पतिमापृच्छ्य रात्रावाराम-पतिपार्श्वे गच्छन्ती चौरराक्षसाभ्यां गृहीता सद्भावकथने प्रति-निवृत्तया भवत्पार्श्वे आगन्तव्यमिति कृताभ्युपगमा मुक्ता । आ-रामे गता आरामिकेण सत्यप्रतिज्ञेत्यखण्डितशीला विसर्जिता इतराभ्यामपि तथैव विसर्जिता पतिसमीपमागतेति । ततो ऽभो लोकाः पत्यादीनां मध्ये को दुष्करकारक इति चासौ अपृच्छ । तत ईर्ष्यालुप्रभृतयः पत्यादीन् दुष्करकारकत्वेनाभिदधुः । चौर-चाण्डालास्तु चौरानिति ततोऽसावनेनोपायेन भावमुपलक्ष्य चोर इति कृत्वा स तं बन्धयामासेति स्था० ४ ठा० ३ उ० । दृष्टान्ते, "उवाओ सो साधम्मेण य विधम्मेण य" आ० चू० १ अधि० ।

उवायकारि (ण्) उपायकारिन्–त्रि० आचार्ये निर्देशकारि-णि, "उवायकारी य हरीमणे य एगंतदिट्ठी य अमाइरूवे" सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

उवायकिरिया–उपायक्रिया–स्त्री० भावक्रियाभेदे, उपायक्रिया हि घटादिकं द्रव्यं येनोपायेन क्रियते तद्यथा मृत्खननमर्दनच-क्रारोपणदण्डचक्रसलिलकुम्भकारव्यापारैर्यावद्भिरुपायैः सा सर्वाऽप्युपायक्रिया सूत्र० २ श्रु०२ अ०

उवायग–उपायक–पुं० उपायचिन्तके, विशे० ।

उवायतो–उपायतस्–अव्य० उपायेनेत्यर्थे, "उपायतो मोहनि-न्दा" ध० १ अधि० ।

उवायरक्खण–उपायरक्षण–न० उपायेन रक्षणे, "सुत्तादुवाय-रक्खण-गहणपयत्तविसया मुणेयव्वा" ध० २ अधि० ।

उवायविचय–उपायविचय–पुं० सुष्ठु मनोवाक्कायव्यापारविशे-षाणां स्वीकरणमुपायः स कथं नु मे स्यादिति संकल्पप्रबन्धे, सम्म० ।

उवालंभ–उपालम्भ–पुं० उपालम्भनमुपालम्भः भङ्ग्यैव वि-चित्रभणने, दश० १ अ० । भङ्ग्यन्तरेणानुशासने, स्था० ४ ठा० "तिविहे उवालंभे पन्नत्ते तं जहा आओवालंभे परोवालंभे तदुभ-योवालंभे" उपालम्भ इयमेवानौचित्यप्रवृत्तिप्रतिपादनगर्भो स चात्मनो यथा "जोल्लगदिठ्ठंतेणं, दुल्लहं लहिऊण माणुसं जम्मं । जं न कुणसि जिणधम्मं, अप्पा किं वैरिओ तुज्झ त्ति ॥ १ ॥" परोपालम्भो यथा "उत्तमकुलसंभूओ, उत्तमगुरुदिक्खिओ तुमं वच्छ । उत्तमणाणगुणड्ढो, कहं सहस्सावयसितो एवंति ॥ १ ॥ तदुभयोपालम्भो यथा "एगस्स कए नियजी-वियस्स बहुया-ओ जीवकोडीओ । दुक्खे ठवंति जे के वि ताणकिं सासयं जीयं ति ॥ १ ॥" एवमित्यादिना पूर्वोक्तातिदेशो व्याख्यातः एवञ्चात्रा-क्षरघटना यथैवोपक्रमे आत्मपरतदुभयैश्चय आलापका उक्ता एवमेकैकस्मिन् वैयावृत्त्यादिसूत्रे ते त्रयस्त्रयो वाच्या इति । स्था० ३ ठा० । नि० चू० ॥

संप्रत्यात्मोपालम्भोल्लेखं दर्शयति ।

तुमए चेव कयमिणं, न सुद्धगारिस्स दिज्जए दंडो ।
इह मुक्को वि न मुच्चइ, परत्थ अह हो उवालंभो ॥

त्वयैव स्वयं कृतमिदं प्रायश्चित्तस्थानं तस्मान्न कस्याप्युपरि-अन्यथाभावः कल्पनीयः । न खलु शुद्धकारिणो लोकेऽपि दण्डो दीयते । किं च यदि इह भवे कथमप्याचार्येणैवमेव मुच्यते । तथा इह भवे मुक्तोऽपि परत्र परलोके न मुच्यते । तस्मादा-पन्नं प्रायश्चित्तमवश्यं गुणवृद्ध्या कर्तव्यमिति । अह एष भव-त्युपालम्भः एष आत्मोपालम्भः । एतदनुसारेण परोपालम्भः । तदुभयोपालम्भोऽपि भावनीयः स्थ० प्र०१ न० । उपालम्भो यत्रा-ऽभिधीयते तादृशे आहरणतद्देशभेदे, स्था० ४ ठा० ।

अधुनोपालम्भद्वारविवक्षयाऽऽह ॥

उवलंभम्मि मिगावइ, नाहियवाईवि एव वत्तव्वे ।
नत्थि त्ति कुविन्नाणं, आयाभावे सइ अजुत्तं ॥ ७५ ॥

उपालम्भे प्रतिपाद्ये मृगावतीदृष्टान्तोदाहरणम् । तच्च "ज-हा आवस्सए दव्वपरंपराए भणियं तहेव वट्टव्वं जाव पव्वइत्ता अज्जचंदणाए सिस्सिणी दिण्णा अन्नया भगवं विहरमाणो कोसंबीए समोसरिओ चंदादिच्चा सविमाणे-हिं वंदणा आगया चउपोरसीयं समोसरणं काउं अत्थ-मणकाले पडिगता ततो मिगावती संभंता अयि वियालिक-तंति भणिऊणं साहुणीसहिया जाव अज्जचंदणासगासं गता ताव अंधयारयं जातं अज्जचंदणापमुहाहिं साहुणीहिं ताव पडिक्कंतं ताहे सा मिगावती अज्जचंदणाए उवालब्भति जहा एवं णामं तुमं उत्तमकुलप्पसूया होइऊण एवं करेसि अहो न लट्ठयं । ताहे पणमिऊण पाएसु पडिच्चा परमेण वि-णएण खामेति खमह मे एगमवराहं णाहं पुणो एवं करेहा-मित्ति । अज्जचंदणा य किल तं समरसंथारोवगता पसुत्ता इयरीए वि परमसंवेगताए केवलनाणं समुप्पन्नं परमं च अंध-यारं वट्टइ सप्पो य तेणंतरेण आगच्छति पव्वतिणीए य हत्थो लंबमाणो तीए उप्पाडिओ पडिबुद्धाय अज्जचंदणा पु-च्छिता किमेवं सा भणति दीहजातीओ कहं तुमं जाणसि किं कोइ अतिसओ आमंति पडिवाति अपडिवाइत्ति पुच्छि-या । सा भणइ अपडिवाइत्ति तओ खामिया लोगलोगुत्तरसा-हरणमेयं एवं पमायंतो सीसो उवालंभेतव्वोत्ति उदाहरणदे-शता पूर्ववत् योजनीयेत्येवं तावच्चरणकरणानुयोगमधिकृत्य व्याख्यातमुपालम्भद्वारमधुना द्रव्यानुयोगमधिकृत्य व्याख्या-यते नास्तिकवाद्यपि चार्वाकोऽपि जीवनास्तित्वप्रतिपादक इ-त्यर्थः एवं वक्तव्योऽभिधातव्यः नास्ति न विद्यते कः प्रकर-णाज्जीव इति एवंभूतं कुविज्ञानं जीवसत्ताप्रतिषेधावभासी-त्यर्थः । आत्माभावे सति न युक्तमात्मधर्मत्वात् ज्ञानस्येति भावना । भूतधर्मता पुनरस्य धर्म्यननुरूपत्वादेव न युक्ता तत्समुदायकार्यताऽपि प्रत्येकं भावाभावविकल्पद्वारेण तिर-स्करणीयेति गाथार्थः । अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

अत्थि त्ति जा वियक्का, अहवा नत्थि त्ति जं कुविन्नाणं ।
अच्चंताभावे पो-ग्गलस्स एयं चिय न जुत्तं ॥ ७६ ॥

अस्ति जीव इति एवम्भूता या वितर्का अथवा नास्ति न वि-द्यते इति एवम्भूतं यत्कुविज्ञानं लोकोत्तरापकारि अत्यन्ता-भावे पुद्गलस्य जीवस्य इदमेव न युक्तमिदमेवान्याय्यं भावना-पूर्ववदिति गाथार्थः। उदाहरणदेशता नास्तिकस्य परलोकादि-प्रतिषेधवादिनो जीवसाधनाद्भावनीयेति । गतमुपालम्भद्वार-म् । दश० १ अ० । "एवं खलु जंबू समणेणं भगवया महा-वीरेणं आदिगरेणं तित्थगरेणं जाव संपत्तेणं अप्पोवालंभनि-मित्तं पढमस्स णायज्झयणस्स अयमट्ठे पन्नत्तेत्ति बेमि इति ज्ञाताप्रथमाध्ययने उक्त आत्मोपालम्भः ज्ञा० १ अ० । निन्दा-पूर्वकतिरस्कारे, वाच० ।

उपालंभंत–उपालभमान–त्रि० उपालम्भं कुर्वाणे, प्रा० ।

उवालद्ध–उपालब्ध–त्रि० उप-आ-लभ-क्त तिरस्कारेण निन्दिते. वाच० । "उवालद्धो य सो सिवो वंभणो" नि० चू० १ उ० ।

उवासं–अवकाश–पुं० स्थाने, नि०चू० १७ उ० । उवासादिसु–सेज्ज ममत्तपडिसेवणं उवासो आदी जेसिं ताणि उवासादीणि ताणि संथारउवस्स कुलगामणगरदेसरज्जं नि०चू० १उ० ।

उवासंतर–अवकाशान्तर– न० वातस्कन्धानामधस्तादाकाशेषु, स्था० ३ ठा० । "सत्त उवासंतराणं पएणसु णं सत्तसु उवासंतरेसु सत्त तणुवाया पइठिया स्था० ७ ठा० । आकाशविशेषे, अवकाशरूपान्तराले च भ० १ श० ६ उ० । अवकाशान्तरं नाम अमुकयोर्द्वयोर्मध्यमिति । व्य० ७ उ० । " सत्तमे उवासंतरे " प्रथमद्वितीयपृथिव्योर्यदन्तरालमाकाशखण्डं तत्प्रथमं तदपेक्षया सप्तमं भ० १२ श० ५ उ० ।

उवासग–उपासक– त्रि० उपासते सेवन्ते साधूनित्युपासकाः । श्रावकेषु, उत्त० २ अ० । आव० । नं० । स्था० । स० । "उवासगो दुविहो वती अवती वा अवती सो परदंसणं संपषो एक्केको पुणो दुविहो णायगो अणायगो वा " नि० चू० ११ उ० । सेवके, उपासनाकर्त्तरि शूद्रे, पुं० स्त्री० वाच० ॥

उवासगदसा–उपाशकदशा–स्त्री० ब०व० उपासकाः श्रावकास्तद्गताणुव्रतादिक्रियाकलापप्रतिबद्धा दशा अध्ययनानि उपासकदशाः । नं० । पा० । स० । सप्तमाङ्गे, बहुवचनान्तमेतत ग्रन्थनाम आसां च सम्बन्धाभिधेयप्रयोजनानि नामान्वर्थसामर्थ्येनैव प्रतिपादितान्यवगन्तव्यानि । तथा हि उपासकानुष्ठानमिहाभिधेयं तदवगमश्च श्रोतॄणामनन्तरप्रयोजनं शास्त्रकृतान्तु तत्प्रतिबोधनमेव तत्परम्परप्रयोजनं तूभयेषामप्यपवर्गप्राप्तिरिति । सम्बन्धस्तु द्विधा शास्त्रेष्वभिधीयते उपायोपेयभावलक्षणो गुरुपर्वक्रमलक्षणश्च तदत्रोपायोपेयभावलक्षणः शास्त्रनामान्वर्थसामर्थ्येनैवासामभिहितस्तथाहीदं शास्त्रमुपाय एतत्साध्योपासकानुष्ठानावगमश्चोपेयमित्युपायोपेयभावलक्षणः सम्बन्धः ॥

गुरुपर्वक्रमलक्षणं तु सम्बन्धं साक्षाद्दर्शयन्नाह ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा णामं णयरी होत्था । वणओ । पुण्णभद्दे चेइए । वणओ । तेणं कालेणं तेणं समएणं अज्जसुहम्मे समोसरिए जाव जंबू पज्जुवासमाणे एवं वयासी । जइ णं भंते ! समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं छट्ठस्स अंगस्स णायाधम्मकहाणं अयमट्ठे पण्णत्ते ? सत्तमस्स णं भंते ! अंगस्स उवासगदसाणं । समणेणं जाव संपत्तेणं । के अट्ठे पण्णत्ते एवं खलु जंबू समणेणं भगवओ महावीरस्स जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं दस अज्झयणा पन्नत्ता । तं जहा आणंदे १ कामदेवे य २ गाहावइचुलणीपिया ३ सुरादेवे ४ चुल्लसयए ५ गाहावइकुंडकोलिए ६ सद्दालपुत्ते ७ महासयए ८ नंदणीपिया ९ सालेइणीपिया १० जइ णं भंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं । दस अज्झयणा पण्णत्ता ? ॥

"तेणं कालेणं तेणं समएणमित्यादि" सर्वं चेदं ज्ञाताधर्मकथाङ्गप्रथमाध्ययनविवरणानुसारेणानुगमनीयं नवरम् "आणंदेत्यादि" रूपकं तत्रानन्दाभिधानोपासकवक्तव्यता प्रतिबद्धमध्ययनमानन्द एवाभिधीयते एवं सर्वत्र उपा० १ अ० ।

एवं खलु जंबूसमणेणं जाव संपत्तेणं सत्तमस्स अंगस्स उवासगदसाणं दसमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते उवासगदसाओ सम्मत्ता उवासगदसाणं सत्तमस्स अंगस्स एगो सुयखंधो दस अज्झयणा दससु चेव दिवसेसु उद्दिसंति ॥ खलु जंबूइत्यादि उपाशकदशानिगमनवाक्यमध्ये यमिति तथा पुस्तकान्तरे संग्रहगाथा उपलभ्यन्ते ताश्चेमा " वाणियगामे चंपा दुवे वणारसीए नयरीए ४ आलंभिया य ५ पुक्खरि, कंपिल्लपुरं च बोधव्वं । १ । पोलासं रायगिहं, सावत्थीए पुरीए दोन्नि भवे । एए उवासगाणं, नयरा खलु हुंति बोधव्वा । २ । सिवनंद १ भद्द २ सामा, ३ धण ४ बहुला ५ पुस्स ६ अग्गिमित्ता य ७ रेवइ ८ अस्सिणि ९ तह फग्गुणा य १० भज्जाण णामाइं ३ ॥ ओहिण्णाण १ पिसाए २ माया ३ वाहि ४ धण ५ उत्तरिज्जे य ६ । भज्जायसुव्वया ७ दुव्वयाइनिरुवसग्गया दोन्नि १० ॥ ४ ॥ अरुणे १ अरुणाभे २ खलु, अरुणप्पह ३ अरुणकंत ४ सिट्ठे य ५ । अरुणज्झए य छट्ठे, ६, भूय ७ वडिंसे ८ गवे ९ कीले " १० । ५ ॥ शिष्टादिनामान्यरुणपदपूर्वाणि दृश्यानि । अरुणाशिष्टमित्यादि एताश्च पूर्वोक्तानुसारेणावसेयाः यदिह न व्याख्यातं तत्सर्वं ज्ञाताधर्मकथाव्याख्यानमुपयुक्तेन निरूप्यावसेयमिति । " सर्वस्यापि स्वकीयं वचनमभिमतं प्रायसः स्याज्जनस्य, यत्तु स्वस्यापि सम्यग्न हि विहितरुचिः स्यात् कथं तत्परेषाम् । चित्तोल्लासात्कुतश्चित्तदपि निगदितं किंचिदेवं मयैतत् , युक्तं यच्चात्र तस्य ग्रहममलधियः कुर्वतां प्रीतये मे " समाप्तमुपासकदशाविवरणं समाप्तं सप्तमाङ्गम् ॥ उपा० १० अ० ।

उपाशकदशानां विषयाः ।

से किं तं उवासगदसाओ उवासगदसासु णं उवासयाणं णगराइं उज्जाणाइं चेइआइं वनखंडा रायाणो अम्मापियरो समोसरणाइं धम्मायरिया धम्मकहाओ इहलोइयपरलोइयइड्ढिविसेसा उवासयाणं सीलव्वयवेरमणगुणपच्चक्खाणपोसहोववासपडिवज्जियाओ सुयपरिग्गहा तवोवहाणाइं पडिमाओ उवसग्गा संलेहणाओ भत्तपच्चक्खाणाइं पाओवगमणाइं देवलोगगमणाइं सुकुलपच्चाया पुणो बोहिलाभो अंतकिरियाओ आघविज्जंति ॥

(उपासकदसासु णंति) उपासकानां नगराणि उद्यानानि चैत्यानि वनखण्डा राजानः अम्बापितरौ समवसरणानि धर्माचार्या धर्मकथा ऐहलौकिकपारलौकिका ऋद्धिविशेषा उपासकानाञ्च शीलव्रतविरमणगुणप्रत्याख्यानपौषधोपवासप्रतिपादनतास्तत्र शीलव्रतान्यणुव्रतानि विरमणानि रागादिविरतयः गुणा गुणव्रतानि प्रत्याख्यानानि नमस्कारसहितादीनि पौषधमष्टम्यादिपर्वदिनं तत्रोपवसनमाहारशरीरसत्कारादित्यागः पौषधोपवासः ततो द्वन्द्वे सत्येतेषां प्रतिपादनताप्रतिपत्तय इति विग्रहः श्रुतपरिग्रहस्तप उपधानानि च प्रतीतानि (पडिमाओत्ति) एकादश उपासकप्रतिमाः कायोत्सर्गा वा उपसर्गा देवादिकृतोपद्रवः संलेखना भक्तपानप्रत्याख्यानानि पादपोपगमनानि देवलोकगमनानि सुकुले प्रत्यायाति पुनर्बोधिलाभोऽन्तक्रियाश्चाख्यायन्ते पूर्वोक्तमेव ॥

अतो विशेषत आह ।

उवासगदसासु णं उवासयाणं रिद्धिविसेसा परिसा वित्थरधम्मसवणाणि बोहिलाभो अभिगमणे सम्मत्तविसुद्धया थिरत्तं मूलगुणउत्तरगुणाइयारा ठिइविसेसा बहुविसेसा पडिमाभिग्गहग्गहणउवसग्गाहिसहणणिरुवसग्गा तवोयचित्ता सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासा अपच्छिममारणंतिया य संलेहणाझोसणाहिं अप्पाणं जह य भावइत्ता बहूणि भत्ताणि अणसणाए छेअइत्ता उववन्ना कप्पवरविमाणुत्तमेसु जहा अणुभवंति सुरवरविमाणवरपोंडरीएसु सोक्खाइं अणोवमाइं कमेण भुत्तूण उत्तमाइं तओ आउक्खए चुआ समाणा जह जिणमयम्मि बोहिं लद्धूण य संजमुत्तमं तमरयोघविप्पमुक्का वेंति जह अक्खयसव्वदुक्खमोक्खं एते अन्ने य एवमाइ उवासयदसासु णं परित्ता वायणा संखेज्जा अणुओगदारा जाव संखेज्जाओ संगहणीओ से णं अंगट्ठयाए सत्तमे अंगे एगे सुयक्खंधे दस अज्झयणा दस उद्देसणकाला दस समुद्देसणकाला संखेज्जाइं पयसयसहस्साइं पयग्गेणं पन्नत्ता संखेज्जाइं अक्खराइं जाव एवं चरणकरणपरूवणा आघविज्जंति सेत्तं उवासगदसाओ ॥ ७ ॥

उवासगेत्यादि तत्र ऋद्धिविशेषा अनेककोटीसंख्याद्रव्यादिसम्पद्विशेषाः तथा परिषदः परिवारविशेषाः यथा मातापितृपुत्रादिकाः अभ्यन्तरपरिषत् दासीदासमित्रादिका बाह्यपरिषदिति विस्तरधर्मश्रवणानि महावीरसन्निधौ ततो बोधिलाभोऽभिगमः सम्यक्त्वस्य विशुद्धता स्थिरत्वं सम्यक्त्वशुद्धिरेव मूलगुणोत्तरगुणा अणुव्रतादयः अतिचारस्तेषामेव वधबन्धादितः खण्डनानि स्थितिविशेषाश्चोपासकपर्यायस्य कालमानभेदाः बहुविशेषाः प्रतिमाः प्रभूतभेदाः सम्यग्दर्शनादिप्रतिमाः अभिग्रहग्रहणानि तेषामेव च पालनानि उपसर्गाधिसहनानि निरुपसर्गश्चोपसर्गाभावश्चेत्यर्थः । तपांसि च चित्राणि शीलव्रतादयोऽनन्तरोक्तरूपा अपश्चिमाः पश्चात्कालभाविन्यः अकारस्त्वमङ्गलपरिहारार्थः । मरणरूपे अन्ते भवा मारणान्तिक्यः आत्मशरीरस्य जीवस्य च संलेखनाः तपसा रोगादिजयेन च कृशीकरणानि आत्मनः संलेखनाः ततः पदत्रयस्य कर्मधारयस्तासां (झोसणंति) जोषणाः सेवनाः करणानीत्यर्थः ताभिरपश्चिममारणान्तिकात्मसंलेखनाजोषणाभिरात्मानं यथा च भावयित्वा बहूनि भक्तानि अनशनतया च निर्भोजनतया छेदयित्वा व्यवच्छेद्य उपपन्ना मृत्वेति गम्यते । केषु कल्पवरेषु यानि विमानोत्तमानि तेषु यथाऽनुभवन्ति सुरवरविमानानि वरपुण्डरीकाणि यानि तेषु कानि सौख्यान्यनुपमानि क्रमेण भुक्त्वोत्तमानि ततः आयुष्कक्षयेण च्युताः सन्तो यथा जिनमते बोधिं लब्धा इति विशेषः । यथा च संयमोत्तमप्रधानं संयमं तमोरजओघविप्रमुक्ता अज्ञानकर्मप्रवाहविमुक्ता उपयन्ति । यथा अक्षयमपुनरावृत्तिकं सर्वदुःखमोक्षं कर्मक्षयमित्यर्थस्तथोपासकदशास्वाख्यायन्त इति प्रक्रमः । एते चान्ये चेत्यादि प्राग्वन्नवरं "संखेज्जाइं पयसहस्साइं पयग्गेणंति " किलैकादशलक्षाणि द्विपञ्चाशच्च सहस्राणि पदानामिति ॥ ७ ॥ सम० । यावच्छब्देन "संखेज्जा वेढासंखिज्जा सिलोगा संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ संखिज्जाओ संगहणीओ संखिज्जाओ पडिवत्तीओ " नं० ।

उवासगपडिमा—उपासकप्रतिमा—स्त्री० उपासकाः श्रावकास्तेषां प्रतिमाः प्रतिज्ञा अभिग्रहविशेषाः उपासकप्रतिमाः । उत्त० २ अ० । स० । श्रावकोत्थिताभिग्रहविशेषरूपेषु सुदर्शनादिषु, उपा० १ अ० । ध० । ग० । तथैकादशप्रतिमायां श्राद्धः सामायिको "जाव नियमं वा जाव पडिमं वा " कथमुच्चरते । तथा पञ्चम्यादिप्रतिमास्वष्टम्यादितिथिषु रात्रौ कायोत्सर्गकरणवदेकादश्यां प्रतिमायां कायोत्सर्गं करोति न वेति प्रश्नः । उत्तरम् एकादशप्रतिमायां श्रावकेण सामायिके "जाव पडिमं पज्जुवासेमित्ति" पाठो भणनीयस्तथा कायोत्सर्गोऽपि करणीयः । सेन० २ उ० ३७ प्र० ।

श्रावकधर्माधिकारात्तदुचितभावस्तद्विशेषमुपासकप्रतिमालक्षणमभिधित्सुर्मङ्गलाद्यभिधानायाह ।

नमिऊण महावीरं, भवहियट्ठाय लेसओ किं पि ।
वोच्छं समणोवासग-पडिमाणं सुत्तमग्गेण ॥ १ ॥

नत्वा प्रणम्य महावीरं वर्द्धमानजिनं भव्यानां शुभजीवानां हितं पथ्यं स एवार्थः पदार्थः प्रयोजनं वा भव्यहितार्थस्तस्मै भव्यहितार्थाय भव्योपकारायेत्यनेन च परोपकारस्य मुमुक्षूणामादेयतां दर्शयति । लेशतः संक्षेपेणाल्पग्रन्थतयेत्यर्थः । अल्पग्रन्थेनापि क्वचित्समस्तमभिधेयमुच्यत इत्यत आह । किमपि स्तोकमभिधेयजातं न समस्तमपीत्यर्थः वक्ष्ये भणिष्यामि । श्रमणोपासकप्रतिमानां श्रावकाभिग्रहविशेषाणां संबन्धिनां पुनर्भिक्षुप्रतिमानां श्रावकधर्माधिकारात्कथमित्याह सूत्रमार्गेण दशाश्रुतस्कन्धाभिधानागमपथेनानेन श्रुतविशेषावलम्बनत्वात्प्रकरणस्यास्य प्रामाण्यमावेदितमिति गाथार्थः पंचा० १० वि० १ ।

अथ कियत्यः किमादिकाश्च ता इत्याशङ्कायामाह ।

एक्कारस उवासगपडिमा उ पन्नत्ता तं जहा दंसणसावए कयव्वयकम्मे सामाइअकडे पोसहोववासनिरए दिया बंभयारी रत्तिपरिमाणकडे दिआ वि राओ वि बंभयारी असिणाई वि अभोई मोलिकडे सचित्तपरिन्नाए आरंभपरिन्नाए पेसपरिन्नाए उद्दिट्ठभत्तपरिन्नाए समणभूए आविभवइ समणाउसो ॥

तत्र दर्शनं सम्यक्त्वं तत्प्रतिपन्नः श्रावको दर्शनश्रावकः इह प्रतिमानां प्रक्रान्तत्वेऽपि प्रतिमाप्रतिमावतोरभेदोपचारात्प्रतिमावतो निर्देशः कृतः एवमुत्तरपदेष्वपि । अयमत्र श्रावको दर्शनश्रावकः इह च प्रतिमानां प्रक्रान्तत्वेऽपि प्रतिमाभावार्थः सम्यग्दर्शनस्य शङ्कादिशल्यरहितस्याणुव्रतादिगुणविकलस्यायमभ्युपगमः सा प्रतिमा प्रथमेति । तथा कृतमनुष्ठितं व्रतादीनां कर्म तच्चाणुव्रतं ज्ञानवाञ्छाप्रतिपत्तिलक्षणं येन प्रतिपन्नदर्शनेन स कृतव्रतकर्मा प्रतिपन्नाणुव्रतादिरिति भावः इतीयं द्वितीया । तथा सामायिकं सावद्ययोगपरिवर्जननिरवद्ययोगोपसेवनस्वभावं कृतं विहितं देशतो येन स सामायिककृतः आहिताग्न्यादिदर्शनात् क्तान्तस्योत्तरपदत्वं तदेवं प्रतिपन्नपौषधस्य दर्शनव्रतोपेतस्य प्रतिदिनमुभयसंख्यं सामायिककरणं मासत्रयं यावदिति तृतीया प्रतिमेति । तथा पोषं पुष्टिं कुशलधर्माणां धत्ते यदाहारत्यागादिकमनुष्ठानं तत्पौषधं तेनोपवसनमवस्थानमहोरात्रं यावदिति पौषधोपवास इति । अथवा पौषधं पर्वदिनमष्टम्यादि तत्रोपवास उक्तार्थः पौषधोपवास इति । इयं व्युत्पत्तिरेव प्रवृत्तिस्तस्य शब्दस्य

आहारशरीरसत्काराब्रह्मचर्यव्यापारपरिवर्जनेष्विति । तत्र पौषधोपवासे निरत आसक्तः पौषधोपवासनिरतः स एवंविधस्य श्रावकस्य चतुर्थी प्रतिमेति प्रक्रमः। अयमत्र भावः पूर्वप्रतिमात्रयोपेतोऽष्टमी चतुर्दश्यमावस्यापौर्णमासीष्वाहारपौषधादिचतुर्विधं पौषधं प्रतिपद्यमानस्य चतुरो मासान् यावच्चतुर्थी प्रतिमा भवतीति । तथा पञ्चमीप्रतिमायामष्टम्यादिषु पर्वस्वेकरात्रिकप्रतिमाकारी भवत्येतदर्थे च सूत्रमधिकृतसूत्रपुस्तकेषु न दृश्यते दशादिषु पुनरुपलभ्यते इति तदर्थं उपदर्शितः । तथा शेषदिनेषु दिवा ब्रह्मचारी (रत्तींति) रात्रौ किमत आह । परिमाणं स्त्रीणां तद्भोगानां वा प्रमाण कृतं येन स परिमाणकृत इति । अयमत्र भावो दर्शनव्रतसामायिकाष्टम्यादि पौषधोपेतस्य पर्वस्वेकरात्रिकप्रतिमाकारिण शेषदिनेषु दिवा ब्रह्मचारिणो रात्रौ ब्रह्मपरिमाणकृतोऽस्नातस्यारात्रिभोजिनः अबद्धकच्छस्य पञ्च मासान् यावत्पञ्चमी प्रतिमा भवतीति । उक्तंच " अट्ठमि चउद्दसीसु पडिमट्ठा एगराईय " पश्चार्द्धम् ॥

असिणाणवियडभोई, मउलियडो दिवसबंभयारी य ।
रत्तिं परिमाणकडो, पडिमा वज्जेदिसुज्झहेसुत्ति ॥ ५ ॥

तथा दिवाऽपि रात्रावपि ब्रह्मचारी (असिणा इत्ति) अस्नायी स्नानपरिवर्जकः क्वचित्पठ्यते (अनिसाइत्ति) न निशायामत्तीत्यनिशादी (वियडभोईत्ति) विकटे प्रकटप्रकाशे दिवा न रात्रावित्यर्थः दिवाऽपि अप्रकाशे देशे न भुङ्क्ते अशनाद्यभ्यवहरतीति विकटभोजी (मउलिकडेत्ति) अबद्धपरिधानकच्छ इत्यर्थः । षष्ठी प्रतिमेति प्रकृतम् । अयमत्र भावः प्रतिमापञ्चकोक्तानुष्ठानयुक्तस्य ब्रह्मचारिणः षण्मासान् यावत्षष्ठी प्रतिमा भवतीति । तथा सचित्त इति सचेतनाहारपरिज्ञातः तत्स्वरूपादिप्रतिज्ञानात्प्रत्याख्यातो येन स सचित्ताहारपरिज्ञातः श्रावकः सप्तमी प्रतिमेति प्रकृतम् । इयमत्र भावना पूर्वोक्तप्रतिमाषट्कानुष्ठानयुक्तस्य प्रासुकाहारस्य सप्त मासान् यावत्सप्तमी प्रतिमा भवतीति तथा आरम्भः पृथिव्याद्युपमर्दनलक्षणः परिज्ञातस्तथैव प्रत्याख्यातो येनासावारम्भपरिज्ञातः श्रावकोऽष्टमी प्रतिमेति। इह भावना समस्तपूर्वोक्तानुष्ठानायुक्तस्यारम्भवर्जनमष्टौ मासान् यावदष्टमी प्रतिमेति । तथा प्रेष्या आरम्भेषु व्यापारणीयाः परिज्ञातास्तथैव प्रत्याख्याता येन स प्रेष्यपरिज्ञातः श्रावको नवमीति । भावार्थश्चेह पूर्वोक्तानुष्ठायिनः आरम्भं परैरप्यकारयतो नव मासान् यावन्नवमी प्रतिमेति । तथा उद्दिष्टं तमेव श्रावकमुद्दिश्य कृतं भक्तमोदनादि उद्दिष्टभक्तं तत्परिज्ञातं येनासावुद्दिष्टभक्तपरिज्ञातः प्रतिमेति प्रकृतम् । इहार्यं भावार्थः । पूर्वोदितगुणयुक्तस्याधाकर्मिकभोजनपरिहारवतः क्षुरमुण्डितशिरसः शिखावतो वा केनापि किंचिद् गृहव्यतिकरे पृष्टस्य तज्ज्ञाने सति जानामीत्यज्ञाने च सति न जानामीति ब्रुवाणस्य दश मासान् यावदेवंविधविहारस्य दशमी प्रतिमेति । तथा श्रमणेति निर्ग्रन्थसदृशस्तदनुष्ठानकरणात् स श्रमणभूतः साधुकल्प इत्यर्थः । चकारः समुच्चये अपिः संभावने भवति श्रावक इति प्रकृतं हे श्रवण ! हेआयुष्मन् ! इति सुधर्मस्वामिना जम्बूस्वामिनमामन्त्रयतोक्तमित्येकादशीति । इह त्वेयं भावना पूर्वोक्तसमग्रगुणोपेतस्य क्षुरमुण्डस्य कृतलोचस्य वा गृहीतसाधुनेपथ्यस्य ईर्यासमित्यादिकं साधुधर्ममनुपालयतो भिक्षार्थं गृहिकुलप्रवेशे सति श्रमणोपासकाय प्रतिपन्नाय भिक्षा देयेति भाषमाणस्य कस्त्वमिति कस्मिंश्चित्पृच्छति प्रतिपन्नश्रमणोपासकोऽहमिति ब्रुवाणस्यैकादशमासान् यावदेकादशी प्रतिमा भवतीति। पुस्तकान्तरे त्वेवं वाचना " दंसणसावए प्रथमा । कयवयकम्मे द्वितीया । कयसामाइए तृतीया । पोसहोववासनिरए चतुर्थी । राइभत्तपरिन्नाए पंचमी । सचित्तपरिन्नाए षष्ठी । दिया बंभयारी राओ परिमाणकडे सप्तमी । दिया वि राओ वि बम्हयारी । असिणाणए यावि भवति वोसट्ठकेसरोमनहे अष्टमी । आरंभपरिन्नाए नवमी । उद्दिट्ठभत्तवज्जए दशमी। समणभूएया वि भवइत्ति समणाउसो एकादशीति । क्वचित्तु आरम्भपरिज्ञात इति नवमी। प्रेष्यारम्भपरिज्ञात इति दशमी । उद्दिष्टभक्तवर्जकः श्रमणभूतश्चैकादशीति । सम० । पंचा० ॥

तएणं से आणंदे समणस्स भगवओ अंतिअं पढमं उवासगपडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ । पढमं उवासगपडिमं अहासुत्त ४ सम्मं काएणं फासेइ । जाव आराहएइ । तएणं से आणंदे समण । दोच्चं उवासगपडिमं चउत्थं पंचमं छट्ठं सत्तमं अट्ठम नवमं दशमं एक्कारसम जाव आराहेइ ॥

(पढमंति) एकादशानामाद्यमुपासकप्रतिमाश्रावकोचिताभिग्रहविशेषरूपामुपसंपद्य विहरति तस्याश्चेदं स्वरूपम् " संकादिसल्लविरहित, सम्मद्दंसणजुओ जो जंतू । सेसगुणविप्पमुक्को, एसा खलु होइ पढमाओ । " सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तिश्चास्य पूर्वमप्यासीत् केवलमिह शङ्कादिदोषराजाभियोगाद्यपवादवर्जितत्वेन तथाविधसम्यग्दर्शनाचारविशेषपालनाभ्युपगमेन च प्रतिमात्वं संभाव्यते कथमन्यथाऽसावेकमासप्रथमायाः पालनेन द्वौ मासौ द्वितीयायाः पालनेन एवं यावदेकादश मासानेकादश्याः पालनेन पञ्चसार्द्धाणि वर्षाणि पूरितवानित्यर्थः । ततो वक्ष्यतीति न चायमर्थो दशाश्रुतस्कन्धादावुपलभ्यते श्रद्धामात्रप्ररूपायास्तस्याः प्रतिपादनात् (अहासुत्तंति) सूत्रानतिक्रमेण यथाकल्पप्रतिमाचारानतिक्रमेण यथा मार्गं क्षायोपशमिकभावानतिक्रमेण (अहातच्चंति) यथातत्वं दर्शनप्रतिमेति शब्दस्यान्वर्थानतिक्रमेण (फासेइत्ति) स्पृशति प्रतिपत्तिकाले विधिना प्रतिपत्तेः (पालेत्ति) सततोपयोगप्रतिजागरेण रक्षति (सोहइत्ति) शोभयति गुरुपूजापुरस्सरं पारणकरणेन शोधयति वा निरतिचारतया (तिरइत्ति) पर्णेऽपि कालावधावनुबन्धात्यागात् (कीर्तयेत्ति) तत्समाप्तावेवमिदं चेहादिमध्यावसानेषु कर्त्तव्यं मया तत् कृतमिति कीर्तनात् आराधयति एभिरेव प्रकारैः संपूर्णैः निष्ठां नयतीति उपा० १ उ० ।

सुयं मे आउसत्तेणं भगवया एवमक्खायं इह खलु थेरेहिं भगवंतेहिं इक्कारस उवासगपडिमा पण्णत्ताओ कतराओ खलु ताओ इमाओ खलु तं जहा अकिरियावादी यावि भवति नो हियवादी णो हियपण्णे नो हियदिट्ठी नोसमावादी णो णित्तियावादी ण संति परलोगवादी णत्थि इहलोए णत्थि परलोए णत्थि माता णत्थि पिता णत्थि अरहंता णत्थि चक्कवट्टी णत्थि बलदेवा णत्थि वासुदेवा णत्थि णरया णत्थि णेरइया णत्थि सुकडदुक्कडाणं फलवित्तिविसेसे णो सुचिण्णा कम्मा सुचिण्णफला भवंति णो दुचिण्णा कम्मा दुचिण्णफला भवंति । अफले कल्लाणपावए नो पच्चायंति जीवा णत्थि णिरया नत्थि सिद्धी से एवं वादी एवं पण्णे एवं दिट्ठी एवं छंदरा-

गत्तिणिविट्ठे आवि भवति से अनवइ महिच्छे महारंभे महापरिग्गहे अहम्मिए अहम्माणुए अधम्मसेवी अधम्मक्खाई अधम्मरागी अधम्मपलोई अधम्मजीवी अधम्मपज्जाणं अधम्मसीलसमुदाचारे अधम्माणं चेव वित्तिं कप्पेमाणे विहरइ । हण छिंद भिंद विकत्तए लोहियपाणी चंडा रुद्दा खुद्दा साहस्सिया उक्कंचणवंचणमायाणियडिकूडकवडसातिसंपयोगबहुला दुस्सीला दुचरिया दुरणुणेया दुव्वदा दुप्पडिया णंदा निस्सीले णिग्घाए निग्गुणे निम्मारे निम्मेरे निप्पच्चक्खाणपोसहोववासे असाहू सव्वातो पाणाइवायाउ अपडिविरए जावज्जीवाए एवं जाव सव्वाओ कोहाओ सव्वाओ माणाओ सव्वातो मायातो सव्वातो लोभातो सव्वातो पेज्जातो दोसातो कलहातो अब्भक्खातो पेसुन्नपरपरिवादातो अरतिरइमायामोसातो मिच्छादंसणसल्लातो अपडिविरए जावज्जीवाए सव्वतो कसायदंतकट्ठण्हाणमद्दणविलेवणसद्दफरिसरसरूवगंधमल्लालंकारातो अप्पडिविरया जावज्जीवाए सव्वातो सगडरहजाणजुग गिल्लिथिल्लिसीआसंदमाणियजंपणासणजाणवाहणभोयणपवित्थरविधीतो अपडिविरता जावज्जीवाए असमक्खियकारी सव्वाओ आसहत्थिगोमहिसदासीदासकम्मकरपोरुसातो अपडिविरता जावज्जीवाए सव्वतो कयविक्कयमासद्धमासरूवगसंववहारातो अपडिविरता जावज्जीवाए सव्वाहिरण्णसुवण्णधणधन्नमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालातो अपडिविरता जावज्जीवाए सव्वतो कूडतुलकूडमाणातो अप्पडिविरता सव्वातो आरंभसमारंभातो अप्पडिविरता सव्वातो करणकारावणातो अप्पडिविरता सव्वातो पयणपयावणातो अप्पडिविरता सव्वातो कुट्टणपिट्टणातो तज्जणतालणवंधवधपरिकिलेसातो अप्पडिविरता जावज्जीवाए जेयावन्ने तहप्पगारा सावज्जा अबोहिया कम्मती कज्जति परपाणपारिआवणकडा कज्जंति ततो वि य अप्पडिविरता जावज्जीवाए से जहा णामए केइ पुरिसे कलममसूरतिलमुग्गमासनिप्फावकुलत्थआलिसंदजवएवमादिएहिं अयते कूरे मिच्छादंडं पउंजइ एवमेव तहप्पगारे पुरिसज्जाते तित्तिरवट्टगलावककपोतकपिंजलमियमहिसवराहगाहगोगोहकुम्मसिरीसवादिएहिं अयते कूरे मिच्छादंडं पउंजइ ॥ जावि य से बाहिरिया परिया परिसा भवंति दासेति वा पेसेति वा भत्तए वा भाइल्लेति वा कम्मारएति वा भोगपुरिसेति वा तेसिं पि य णं अन्नयरगंसि अहालघुसयंसि अवराधंसि सयमेव गरुयं दंडं वत्तेति तं जहा इमं दंडेह इमं मुंडेह इमं तालेह इमं इंडुबंधणं करेह इमं नियलबंधणं करेह इमं चारगबंधणं करेह इमं हत्थच्छिण्णं करेह इमं पायच्छिण्णं करेह इमं कण्णच्छिन्नं करेह इमं नक्क० इमं उट्ठ० इमं सीसच्छिन्नयं करेह इमं मुख० इमं वेच्छे उ इमं हिययत उप्पाडियं करेह । एवं नयणदसणवयणजिब्भुप्पाडितं करेह । इमं उल्लवित्तं करेह । इमं घंसियतयं इमं घोल्लितयं इमं सूलाकायतयं इमं सूलाभिन्नं इमं खारवत्तियं करेह । इमं दब्भवत्तियं० इमं सीधपुच्छितयं० इमं वसभपुच्छितयं० इमं कडग्गिदड्ढयं करेह । इमं काकिणिमंसवित (खादि) तं करेह । इमं भत्तपाणनिरुद्धयं० इमं जावज्जीवबंधणं करेह । इमं अन्नतरेण असुभेण मारेह जा वि य से अब्भितरिया परिसा भवंति तं जहा मातात्ति वा भगिणित्ति वा भज्जाति वा धूयाति वा सुण्हाति वा तेसिं पि य णं अन्नयरंसि अहालहुगंसि अवराहंसि सयमेव गरुयं दंडवत्तेत्ति सीतोदगवियडंमि कायंतो बोलित्ता भवति उसिणोदगवियडेण कायं उसिंचित्ता भवति अगणिकाए णं कायं उड्डहित्ता भवति । जोत्तेण वा वेत्तेण वा नेत्तेण वा कसेण वा छिवाडीए वा पासाइ उद्दालित्ता भवति । दंडेण वा अट्ठीण वा मुट्ठीण वा लेलूण वा कवालेण वा कायं आउट्टेत्ता भवति तधप्पगारे पुरिसज्जाते सवसमाणे दुम्मणा भवंति तहप्पगारे पुरिसज्जाते दंडमासी दंडगुरुए दंडपुरक्खडे अहिते अस्सिलोयंसि अहिए परलोयंसि ते दुक्खे निमोयंति एवं कूरे तिप्पंति पीडेंति परितप्पंति ते दुक्खणसोयणज्जूरणतिप्पणपिट्टणपरितप्पणवधबंधपरिकिलेसातो य पडिविरता भवंति । एतामेव ते इत्थिकामभोगेहिं मुच्छित्ता गिद्धा गढिता अब्भोववन्ना जाव वासाइं चउपंचमाइं छद्दसमाणि वा अप्पतरो वा भुज्जतरो वा कालं भुंजित्ता भोगभोगाइं एस चिचावेरायतणाइं संचिणित्ता बहूइं पावाइं कम्माइं उसन्नसंभारकडेणकम्मुणा से जधा नाम त अयगोलेत्ति वा सेलगोलेत्ति वा उदयंसि पक्खित्ते समाणे उदगतलमतिवतित्ता अहे धरणितलपतिट्ठाणे भवति । एवामेव तहप्पगारे पुरिसज्जाते बहुले धुन्नबहुले पंकबहुले वेरयबहुले दंसातिपडिअसायबहुले अयसबहुले अप्पत्तियबहुले उसनतणपाणघाती कालमासे कालं किच्चा धरणितलमतिवत्तित्ता अहे नगरतलपतिट्ठाणे भवति तेणं णरगा अंतोवट्टा बाहिं चउरंसा अहेखुरप्पसंठाणसंठिता निच्चंधकारतमसा ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोतिसपहा मेयवसामंसरुहिरपूयपडलचिक्खल्लालित्ताणुलेवणतला असुई भीमा परमदुब्भिगंधा काऊण अगणिवण्णाभा कक्खडफासा दुरहियासा असुभा नरगा असुभा नरयस्स वेदणातो नो चेव णं नरएसु नेरइया निद्दायलंति वा सत्तिं वा रतिं वा धितिं वा इमं वा उवलभंति तेणं तत्थ उज्जलं वियलं पगाढं ककसं कडुयं चंडं रुक्खं दुग्गं तिव्वं दुरहियासं नरए सुनेरइया नरयवेयणं पच्चणुभ-

वमाणा विहरंति से जथा एकखेमिया पव्वतायग्गजाते मूल-च्छिन्ने अग्गे गरुए जातो निच्चं जतो दुग्गं जतो विसमं ततो पवमंति एवामेव तहप्पगारे पुरिसज्जाते गब्भातो गब्भं जम्मातो जम्मं मारातो मारं दुक्खातो दुक्खं दाहिणगामिए नेरइए कण्हपक्खिते आगमे साणदुल्लभबोधिते याविभवति से तं अकिरियावादी यावि भवति तं जहा आहियवादी आहियपन्ने आहियदिट्ठी सम्मावादी निइवादी संति परलोगवादी अत्थि इह लोगे अत्थि परलोगे अत्थि माता अत्थि पिया अत्थि अरहंता अत्थि चक्कवट्टी अत्थि बलदेवा अत्थि वासुदेवा अत्थि सुकडदुक्कडाणं फलवित्तिविसेसे सुचिण्णा कम्मा सुचिण्णफला भवंति दुचिण्णा कम्मा दुचिण्णफला भवंति। सफले कल्लाणे पावए पच्चायंति जीवा अत्थि नेरइया देवा सिद्धी से एवं वादी एवं पन्ने एवं दिट्ठीच्छंदरागमतिनिविट्ठे आवि भवति से भवति महेच्छे जाव उत्तरगामिए नेरइएसु पक्खिवत्तआगमेसाणं सुलभबोधिया वि भवति से तं किरियावादसव्वधम्मरुची यावि भवति । तस्स बहूई सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासाइं सम्मं पट्ठवितपुव्वाई भवति पढमा उपासगपडिमा।

(अकिरियवाइत्ति) ननु प्रतिमाधिकारे तु पूर्वं दर्शनप्रतिमास्ति दर्शनं च सम्यक्त्वं तदेव पूर्वं वक्तुमुचितं किमर्थं तर्हि पूर्वं मिथ्यात्वप्ररूपणमनुपयोगित्वात् । उच्यते मिथ्यादर्शनं खलु सम्यग्दर्शनप्रतिपक्षभूतं तदपि ज्ञातुमुचितं ज्ञाते च तद्विपक्षतया ज्ञातं तावत्सम्यक्त्वे दार्ढ्यं भवति पूर्वं सर्वजीवानां मिथ्यात्वमेव पश्चात्केषांचित्सम्यक्त्वमतः पूर्वं मिथ्यादर्शनमेवोचितं वक्तुमिति । तद् द्विविधं तद्यथा आभिग्राहिकमनाभिग्राहिकं माभिग्राहिको नाम कुदर्शनग्रहो यथा नास्ति जीवोऽनित्यो वा जीवः नास्ति वा परलोक इत्यादिरूपः अनाभिग्राहिकमसंज्ञिनामपि केषांचित् तथाविधज्ञानविकलानां यतो भव्या अपि केचनाक्रियावादिनोऽभव्याश्चापि भव्योऽक्रियावादी नियमात् कृष्णपाक्षिक एतल्लक्षणमेवमाहुः 'जेसिमवड्ढो पुग्गलपरियट्टो चेव होइ संसारो । ते सुक्कपक्खिया खलु इयरे पुण कन्हपक्खिया ।१। इति। क्रियावादी च नियमाद्भव्य एव शुक्लपाक्षिकश्च । यतः "अंतो पुग्गलपरियट्टस्स णियमा सिज्झिहित्ति" सम्यग्दृष्टिर्मिथ्यादृष्टिर्वा भवेत् अतो युक्तमादौ तदुद्देशकरणमिति । तत्र क्रिया अस्तीत्येवंरूपा तां वक्तुं शीलमस्येति क्रियावादी तद्विपरीतस्त्वक्रियावादी यतः ये त्वक्रियावादिनस्ते अस्तीति क्रियाविशिष्टमात्मानं नेच्छन्त्येव एवंविधो भवति वापिशब्दावनुक्तार्थसंग्राहकौ द्रष्टव्यौ । स पुनः कथंभूतो भवतीति दर्शयति (णाहियावादित्ति) नास्तिकवाददादयो नास्त्यात्मा एवं वदनशीलो नास्तिकवादी एवं (नाहियपन्नेत्ति) नास्तिकप्रज्ञः प्रज्ञा हेयोपादेयरूपा तां नास्तीत्येवं वदनशीलो नास्तिकप्रज्ञः । प्रतिज्ञा वा निश्चयरूपोऽभ्युपगम एवं (नाहियदिट्ठित्ति) दृष्टिर्दर्शनं स्वमतमिति भावः (नो सम्मावादित्ति) न सम्यग्वादी मिथ्यादृष्टिरित्यर्थः ये यथावस्थितं भणन्ति ते सम्यग्वादिनः तद्विपरीतास्तु मिथ्यावादिनः (णो णित्ति यावदिति) नित्यो मोक्षो यत्र गतानां पुनरागमनादि नास्ति नित्यतयावस्थितिर्यत्रास्ति तन्निषेधवादी । अथवा नियतमनुष्ठानं (णंसत्ति) परलोकाः स्वर्गनरकादयः तद्वादी स पुनरित्थं नास्ति वदति यथा नास्तीह लोकः इहेति अयं प्रत्यक्षः सोऽपि नास्ति यद् दृश्यते तत् भ्रान्तमन्यथा प्रतिभासते तथाभूतसमुदायेन जीवादिकमस्ति तच्च वस्तुतया प्रतिभास इति भ्रान्तिः । नास्ति परलोकः कोऽर्थः परो नाम सुखदुःखोत्कृष्टभावसंयुक्तः सोऽपि नास्ति (णत्थि माता णत्थि पिता) इति कण्ठ्यं तन्निषेधमेवं ते कुर्वन्ति योऽयं मातृपितृव्यपदेशः स जनकत्वे कृतो जनकत्वाच्च यूकाकृमिगण्डोलकास्तथाश्रित्य स स्यान्न चैवं तस्मान्न वास्तवो मातृपितृव्यवहार इति (णत्थि अरहंतत्ति)अर्हन्तस्तीर्थकराः शेषपदत्रयं व्यक्तं (नरयत्ति) नरान् उपलक्षणत्वात्तिरश्चोऽपि तथाविधपापकारिणः कायन्ति आह्वयन्तीति नरकाः सीमन्तकादयः (णेरयियत्ति) निर्गत अयमिष्टफलं कर्म येभ्यस्तेषु भवा नैरयिकाः "णत्थि सुकडेत्यादि" नास्ति सुकृतदुष्कृतयोःफलवृत्तिविशेषः सुकृतं तपःप्रभृति दुष्कृतं जीवहिंसादि "नो सुचिन्नेत्यादि " न सुचीर्णानि सुष्ठ्वाचरितानि कर्माणि सुचीर्णफलानि इष्टफलसाधकानि भवन्ति एवमितरदपि नवरं व्यत्ययः अफले इत्यादि अयमात्मा अफलः फलवर्जितः केत्याह कल्याणपापकवस्तुनि (णो पच्चायंतित्ति) न प्रत्यायान्ति जीवा गत्यन्तरसंभारेणेत्यर्थः (णत्थि णिरयादि) अत्रादिशब्दोपादानात् नारकास्तैरश्चा नरा देवाश्चत्वारो ग्राह्याः (णत्थि सिद्धित्ति) नास्ति न विद्यते सिद्धिर्नाम ईषत्प्राग्भारा मुक्तिलेति यावत् सेति स एवंवादी अनन्तरोक्तप्रकारवादी कथकः 'पन्ने दिट्ठीति' पूर्ववत् एवं (छंदरागत्ति) छन्दः स्वाभिप्रायः रागो नाम स्नेहरागादिकसूत्राभिनिविष्टप्रत्यर्पितदृष्टिर्भवति (सेयत्ति)सो भवति अनन्तरवक्ष्यमाणस्वरूपो यथा " महिच्छे " इत्यादि महती राज्यविभवपरिवारादिसर्वातिशायिनीच्छान्तःकरणप्रवृत्तिर्यस्य स महेच्छः।तथा महानारम्भो वहनोष्ट्रमण्डलिकानां गन्त्रीप्रवाहकृषिषण्डपोषणादिको यस्य स महारम्भः यश्चैवंभूतः स महापरिग्रहः धनधान्यद्विपदचतुष्पदवास्तुक्षेत्रादिपरिग्रहवान् क्वचिदप्यनिवृत्तः अत एव धर्म्मेण चरतीति धार्मिकः न धार्मिकोऽधार्मिकः । तत्र सामान्यतोऽप्यधार्मिकः स्यादत आह (धम्माणुपत्ति) धर्म्मं श्रुतचारित्ररूपमनुगच्छतीति धर्मानुगः। यद्वा धर्मे उक्तलक्षणेऽनुमोदनं यस्य सो धर्मानुज्ञस्तद्विपरीतस्तु अधर्मानुज्ञः । तथा (अधम्मसेवीत्ति) अधर्ममेव सेवितुं शीलमस्येत्यधर्मसेवी। तथा (अहम्मिट्ठेत्ति) धर्म्मः श्रुतरूप एवेष्टो वल्लभः पूजितो यस्य स धर्मिष्ठः । अथवा धर्मिणामिष्टः । अथवा धर्म्मिष्ठः अतिशयेन धर्म्मी धर्मिष्ठः तन्निषेधादधर्म्मिष्ठः अधर्म्मिष्ठो वा यद्वा अधर्म्मिष्ठो निस्त्रिंशकर्मकारित्वादधर्मबहुलः अत एव (अहम्मक्खाईति) न धर्ममाख्यातीत्येवं शीलोऽधर्म्माख्यायी । अथवा न धर्माख्यायी अथवा अधर्मात् आख्यातिर्यस्य स अधर्म्माख्यातिः । तथा अधर्म्मरागी अधर्म्मे एव रागो यस्य सोऽधर्म्मरागी । तथा (अहम्मपलोइत्ति) न धर्ममुपादेयतया प्रलोकयति यः सोऽधर्मप्रलोकी (अहम्मजीवित्ति) अधर्म्मेण जीवति प्राणान् धारयतीति अधर्म्मजीवी । तथा (अहम्मपलज्जणेत्ति) न धर्मे प्ररज्यति आसजति यः सोऽधर्मप्ररञ्जनः । यद्वा अधर्म्मप्रापणीयेषु धर्म्मसु प्रकर्षेण रज्यत इत्यधर्मरक्तः रलयोरैक्यमिति रस्य स्थाने लकारोऽत्र कृत इति । "क्वचिदधम्मपज्जणे" इति पाठः तत्राधर्मे प्रकर्षेण जनयति उत्पादयति लोकानुपयातीति अधर्म्मप्रजनः । तथा अधर्म्मशीलेति अधर्म्मशीलो ऽधर्मस्वभावः । तथाऽधर्मात्मकः समु-

दाचारो यत्किञ्चनानुष्ठानं यस्य भवति स अधर्मशीलसमुदाचा-
रो न धर्मात्किमपि जवति तस्यैवाजावादित्येवम् । तथा (अधम्मे-
ण चेवत्ति) अधर्म्मेण चारित्रश्रुतविरुद्धरूपेण वृत्तिं जीविकां कल्प-
यन् कुर्व्वाणो विहरत्यास्ते । यद्वा अधर्म्मेण सावद्यानुष्ठानेन द-
हनाङ्कननिर्लाञ्छनादिकेन कर्मणा वृत्तिर्वर्तनं कल्पयन् कुर्वाणो
विहरतीति कालमतिवाहयति । यद्वा अधर्मेणैव वृत्तिं सर्वजन्तूनां
यापनां कल्पयन् इति । पापानुष्ठानमेव लेशतो दर्शयितुमाह
" हणेत्यादि " स्वत एव हननादिकाः क्रियाः कुर्वाणोऽप-
रेषामप्येवमात्मकमुपदेशं ददाति । तत्र हननं दण्डादिभिस्त-
त्कारयति तथा छिन्धिकर्णादिकं भिन्धि शूलादिना वि-
कर्त्तकः प्राणिनामजिनाय नेता अत एव लोहितपाणि-
र्मारयित्वा हस्तयोरप्यप्रक्षालनात् अत एव पापः पापकर्मका-
रित्वात् । चण्डस्तीव्रकोपावेशात् । रौद्रो निस्त्रिंशकर्मकारि-
त्वात् । क्षुद्रः क्षुद्रकर्मकारित्वात् । साहसिकः सहसा अवि-
मृश्यैव पापकर्मणि प्रवृत्तत्वात् । स्वत एव परलोकभयाभा-
वात् असमीक्षितकारी अनालोचितपापकारीति भावः । तथा
उक्तं च वञ्चनं प्रतारणं तद्यथा अभयकुमारः प्रद्योतगणिका-
भिर्धार्मिकवञ्चनया वञ्चितः मायावञ्चनबुद्धिः प्रायो वणिजा-
मिव । निकृतिस्तु वकवृत्त्या कुक्कुटादिकरणेन दम्भप्रधानव-
णिक्श्रोत्रियसाध्वाकारेण परवञ्चनार्थं मङ्गलकर्तकानामिवा-
वस्थानं देशभाषानेपथ्यादिविपर्ययकरणम् । कूटमनेकेषां मृ-
गादीनां ग्रहणाय नानाविधयोगकरणम् । अथवा कूटं कार्षा-
पणं तुलाप्रस्थादेः परवञ्चनार्थं न्यूनाधिककरणं कपटं यथाऽऽ-
षाढभूतिना नटेन वा परवेषपरावृत्त्याचार्योपाध्यायसंघाटका-
र्मार्थं चत्वारो मोदका अवाप्ताः । एतरुद्धञ्चनादिभिः सहा-
तिशयेन संप्रयोगो योगः तेन बहुलं यदि वा सातिशयेन
द्रव्येण कस्तूरिकादीनामपरस्य द्रव्यस्य संप्रयोगः सातिसं-
प्रयोगः तेन बहुलोऽतिप्रभूतः । उक्तं च सूत्रकृताङ्गचूर्णिकृता
" सो होइ साइजोगो, दव्वं जत्थादि अन्नदव्वेसु । दोसगुणवय-
णेसु य, अत्थविसंवायणं कुणइ ।१। इति संप्रयोगबहुलः । अपरे
तु व्याख्यानयन्ति उक्तं च न नाम उक्तो वा निकृतिर्वचनप्रच्छा-
दनकर्मसातिरविजृम्भ एतत्संप्रयोगबहुलः शेषं तथैव । एते
चोत्कञ्चनादयो मायापर्यायाः यथेन्द्रशब्दस्य शक्रपुरन्दरा-
दयः । पुनः किंभूताः (दुस्सीलेत्ति) दुष्टं शीलं स्वभावो यस्य
स दुःशीलः दुष्परिचयश्चिरमुपचरितोऽपि क्षिप्रं विसंवदति ।
दुःखानुनेयो दारुणस्वभाव इत्यर्थः । तथा (दुव्वए) दुष्टानि वृत्ता-
नि यस्य स तथा यथा मांसभक्षणव्रतकालसमाप्तौ प्रभूततरस-
त्त्वोपघातेन मांसप्रधानमन्यदपि नक्तभोजनादिकं तस्य दुष्टव्रत-
मिति । तथाऽन्यस्मिन् जन्मान्तरेऽहं मधुमद्यमांसादिकमभ्यवह-
रिष्यामीत्येवमज्ञानान्धो जन्मान्तरविधिद्वारेण स निदानमेव च
तं गृह्णाति । तथा दुःखेन प्रत्यानन्द्यत इति दुष्प्रत्यानन्द्यः इदमुक्तं
भवति तैरानन्दितेनापरेण केनचित् प्रत्युपकारहेतुना गर्व्वाध्मा-
तो दुःखेन प्रत्यानन्द्यते । यदि वा सत्युपकारे प्रत्युपकारजोरुनै-
वानन्दति प्रत्युत शठतया उपकारे दोषमेवोत्पादयति । तथा चोक्तं
"प्रतिकर्त्तुमशक्तिष्ठा नराः पूर्वोपकारिणाम् । दोषमुत्पाद्य गच्छन्ति
मद्गूनामिव वायसा इति" । तथा निश्शीलो ब्रह्मचर्यपरिणामा-
भावात् । निर्व्रतो हिंसादिविरत्यभावात् । निर्गुणो हितकारित्वा-
दि गुणाभावात् । निर्मर्यादिः परस्त्रीपरदारादिमर्यादाविलोपि-
त्वात् । तथा अविद्यमानपौरुष्यादिप्रत्याख्यानसत्पर्व्वदिनोपवा-
सश्चेत्यर्थः । यत एवमतः साधुपापकर्मकारित्वात् । तथा यावत्प्रा-

णव्यारणेन सर्वस्मात्प्राणातिपाताद्प्रतिविरतो लोकनिन्दनीयाद-
पि ब्राह्मणघातादेरविरत इति सर्वग्रहणम् । एवं पूर्वोक्तप्रकारे-
ण यावत् करणात् " सव्वातो मुसावायातो अपडिविरया इत्या-
दि " पदकदम्बकपरिग्रहः । तत्र सर्वस्मादपि कूटसाक्ष्यादेरप्र-
तिविरत इति । तथा सर्वस्मात् स्त्रीवालादेः परद्रव्यादपहरणाद-
विरतः । तथा सर्वस्मात्परस्त्रीगमनादेर्मैथुनादविरतः एवं सर्व-
स्मात्परिग्रहाद्योनिपोषकादप्यविरतः । एवं सर्वेभ्यः क्रोधमान-
मायालोभेभ्योऽप्यविरतस्तथा प्रेमद्वेषकलहाभ्याख्यानपैशुन्यप-
रपरिवादारतिरतिमायामृषामिथ्यादर्शनशल्यादिभ्योऽसदनुष्ठा-
नेभ्यो यावज्जीवः प्रतिविरतो भवतीति तत्र प्रेमानभिव्यक्तमाया-
लोभस्वभावमभिष्वङ्गमात्रं प्रेम । द्वेषोऽनभिव्यक्तक्रोधमानस्व-
रूपाप्रीतिमात्रं द्वेषः, । कलहो राटिः अभ्याख्यानमसद्दोषारोपण-
म, । पैशुन्यं प्रच्छन्नमसद्दोषाविष्करणम, । परपरिवादो विप्रकी-
र्णं परेषां गुणदोषवचनम । अरतिरती अरतिर्मोहनीयोदयाच्चित्तो-
द्वेगः तत्पुना रतिर्विषयेषु मोहनीयोदयाच्चित्ताभिरतिः अरतिर-
ती माया तृतीयकषायद्वितीयाश्रवयोः संयोगः अनेन च सर्वसंयो-
गा उपलक्षिताः । अथवा वेषान्तरकरणेन वा यत्परवञ्चनं तन्मा-
या । मृषेति मिथ्यादर्शनं शल्यमिव विविधव्यथानिबन्धनत्वान्मि-
थ्यादर्शनशल्यमिति । तथा सर्वस्मात् स्नानोद्वर्त्तनाभ्यञ्जनवर्ण-
ककषायद्रव्यसंयुक्ततया विलेपनशब्दस्पर्शरसरूपगन्धमाल्याल-
ङ्कारात् कामाङ्गात् मोहजनितादप्रतिविरतो यावज्जीवमिति । अत्र
स्नानादयः शब्दाः प्रसिद्धाः नवरं वर्णकग्रहणेन वर्णविशेषापा-
दकलोध्रादिकं परिगृह्यते । ननु पूर्वं तावत् अभ्यङ्गः पश्चात् उन्म-
र्दनं युज्यते पश्चाच्च स्नानं ततः कथमादौ स्नानोपन्यासः उच्यते
यद्यपि अनुक्रम एवमेव परं कोऽपि कदाचिदभ्यङ्गमन्तराऽपि स्ना-
नं कुर्वन् पृष्टिसंवाहनादि कारयति तेन न व्यत्ययो दोषावह इति ।
गन्धाः कोष्ठपुटादयः माल्यानि ग्रथितदामानि अलङ्काराः केयूरा-
दयः तथा सर्वतः शकटरथादेर्यानविशेषादिप्रविस्तरविधि-
परिकररूपात् परिग्रहादप्रतिविरत इति । इह च शकटरथादि-
कमेव यानं शकटरथयानं युग्यपुरुषोत्क्षिप्तमाकाशयानं (गिल्लि-
त्ति) पुरुषद्वयोत्क्षिप्ता गिल्लिका (थिल्लित्ति) वेगसरादिद्वयवि-
निर्मितो यानविशेषस्तथा (सीयत्ति) शिविका विला-
टानां यत् अड्डुपल्लाणं रूढं तदन्यविषयेषु पिल्लिरित्युच्यते यद्वा
तथा शिविका नाम कूटाकाराच्छादितो जम्पानविशेषः । तथा
(संदमाणियत्ति) शिविका विशेष एव पुरुषायामप्रमाणो ज-
म्पानानि पर्यङ्कादीनि आसनानि गद्दिकादीनि यानानि वाहनानि
च पूर्वोक्तान्तःपातीन्येव वेदितव्यानि । अथवा यानानि नौका-
दीनि वाहनानि वेसरादीनि भोजनमोहनादिरूपं प्रविस्तरो नाम
गृहोपस्कार इति तथा अश्वहस्त्यादिपदानि व्यक्तानि नवरं दास
आमरणं क्रयक्रीतः । कर्मकरो लोकहितादिकर्मकरः । पौरुषं प-
दातिसमूहः । तेभ्योऽप्यप्रतिविरतो यावज्जीवायेति । एतदेवमन्य-
स्मादपि वस्त्रादेः परिग्रहादुपकरणभूतादविरतस्तथा सर्वतः क्रय-
विक्रयाभ्यां करणभूताभ्यां यो मासकार्धमासकरूपकार्षापणा-
दिभिः पण्यविनिमयात्मकः संव्यवहारस्तस्मादप्यविरतो याव-
ज्जीवायेति । तथा सर्वस्मात्सर्वतः हिरण्यसुवर्णधनधान्यमणिमौ-
क्तिकशङ्खशिलाप्रवालेभ्योऽप्यप्रतिविरतो यावज्जीवायेति । तत्र
हिरण्यं रूप्यमघटितस्वर्णं मित्येक सुवर्णं घटितं धनं गणिमादि
चतुर्धा तद्यथा " गणिमं जाई फलपूगफलाइ धरिमं तु कुंकुमगु-
डाई । मेज्जं चोप्पडलोणाइ रयणवत्थाइ परिच्छिज्जं ॥ १ ॥
धान्यं चतुर्विंशतिधा यवशाल्यादि मणयो वैडूर्यचिन्तामणिप्रभृत-

यो, मौक्तिकानि, प्रतीतानि, शङ्खा दक्षिणावर्तादयः, शिलाप्रवा- लानि विद्रुमाणि, । अन्ये चाहुः । शिला राजपट्टादिरूपाः प्रवालं विद्रुममेतेभ्योऽप्यप्रतिविरतो जावज्जीवायेति । तथा कूटमानाद- विरतस्तथा सर्वतः सर्वस्मात् आरम्भसमारम्भात् तत्रेमौ द्वा- वपि त्रिप्रकारौ तद्यथा मानसिकवाचिककायिकभेदात् तत्र मानसिको मन्त्रादिध्यानं परमारणे हेतोः प्रथमः तथा समारम्भः परपीडाकरोच्चाटनादिनिबन्धनध्यानं वाचिको यथा आरम्भः पर- व्यापादनक्षमक्षुद्रविद्यादिपरावर्त्तनासंकल्पसूचको ध्वनिरेव । स- मारम्भः परपरितापकरमन्त्रादिपरावर्त्तनम् । कायिको यथा आरम्भोऽभिघाताय यष्टिमुष्ट्यादिकरणं समारम्भः परितापकरो मुष्ट्या अभिघातः । तथा सर्वतः कृषिपाशुपाल्यादेर्यत्स्वतः करणं अन्येन व यत्किंचित् कारयति तस्मादविरतः उपलक्षणमनुमते- रप्येतत् तथा पचनपाचनतोऽप्यप्रतिविरतः । तथा सर्वतस्सर्व- स्मात् कुट्टनपिट्टनतर्ज्जनताडनया यः परिक्लेशः प्राणिनां तस्मा- दप्यप्रतिविरतः । सांप्रतमुपसंहरति ये चान्ये तथा प्रकाराः परपी- डाकारिणः सावद्याः कर्मसमारम्भा अबोधिका बोध्यभावका- रिणस्तथा परप्राणपरितापनकरा गोग्रहवन्दीग्रहग्रामघातात्मका येऽनार्यैः क्रूरकर्मभिः क्रियन्ते ततोऽप्रतिविरता यावज्जीवमिति । पुनरन्यथा बहुप्रकारमाधाकर्मिकपदप्रतिपिपादयिषुराह "सेजहा- णामए इत्यादि" तद्यथेत्युपदर्शनार्थम् । नामशब्दः संभावनायां संभाव्यतेऽस्मिन्विचित्रे संसारे केचनैवंभूताः पुरुषाः ये कलमसू- रतिलमुद्गमाषनिष्पावकुलत्थाऽऽलिसिन्दकसन्तानानुपरिमन्थका- दिषु पचनपाचनादिक्रियया स्वपरार्थमयतः अयत्न वचननिक्षेपः तत्र कला वृत्तचनकाः मसूराश्चनकाः । तिलमुद्गमाषाः प्रतीताः । निष्पवा वल्ली कुलत्थाः चपलकसदृशाश्चिप्पिटका भवन्ति । आलि सिन्दकाः सतानानुपरिमन्थकाः क्रूरो मिथ्यादण्डस्तं प्रयुञ्जति मि थ्यैवानपराधिष्वेव दोषमारोप्य दण्डो मिथ्यादण्डस्तं विदधाति । तथा एवमेव प्रयोजनं विनैव तथा प्रकारः पुरुषो निष्करुणो जी- वोपघातनिरतः तित्तिरवर्तकलावककपोतककपिञ्जलमृगमहिष- वराहगोगोणकूर्मसरीसृपेषु जीवनप्रियेषु प्राणिष्वयतः क्रूरकर्मा मिथ्यादण्डं प्रयुञ्जति तस्य च क्रूरबुद्धेर्यथा राजा तथा प्रजा इति प्रवादात् परिवारोऽपि तथाभूत एव तेषु प्राणिष्वयतः क्रूर- कर्मा मिथ्यामतिरिति । तथा दर्शयितुमाह । (जा विया से इत्या- दि) पापिनी च तस्य बाह्या पर्षद्भवति । तद्यथा दासः स्वदासी- सुतः प्रेष्यो हि प्रेषणयोग्यो भृत्यादिश्यो भृतको वेतनेनोदकाद्या- नयनविधायी । तथा भागिको यः षष्ठांशादिलाभेन कृष्यादौ व्या- प्रियते । कर्मकरः प्रतीतः । तथा नायकश्चितः कश्चिद्भोगपरस्त- देवं ते दासादयोऽन्यस्य लघावप्यपराधे गुरुतरं दण्डं प्रयुञ्जन्ति प्रयोजयन्ति च । स च नायकस्तेषां दासादीनां बाह्यपर्षद्भू- तानामन्यस्मिन् यथा लघावप्यपराधे शब्दाश्रवणादिके गुरुतरं दण्डं वक्ष्यमाणं प्रयुङ्क्ते तद्यथा इमं दासं प्रेष्यादिकं सर्वस्वापहा- रेण दण्डयत तमित्यादिपाठसिद्धं नवरम् । (अपुडयाहुबंधणंति) अपुष्टा बाहुबन्धनं निगडानि प्रतीतानि हडिरिति काष्ठघोटकः चारको वन्दीप्रभृतीनामवस्थानार्थं गृहविशेषः इमं निगडयु- गलेन संकोचितं संकोचकरणेन न्हस्वीकुरुत मोटितमङ्गभङ्गेन मुखे मध्यवेधः शरीरस्यासिप्रभृतिकेन (विच्छेदत्ति) ककस- व्याकारेण भेदनं जीवत एव हृदयोत्पाटनं हृदयमध्यमांसक- र्षनम् । (ओलंबितंति) अवलम्बितं कूपपर्वतनदीप्रभृतिषु उ- ल्लम्बितं वृक्षादिषु घर्षितं कर्षादिना घोलितं रसनिष्कासनार्थं-

मानवत् शूलाप्रोतं शूलिकारोपितं गुदे प्रोता सती शूली वदने निर्गच्छति शूलाभिन्नं मध्ये विध्यते क्षारान्तिकं नाम शस्त्रेण छि- त्वा लवणक्षारादिभिः सिच्यते दर्भवर्तितं दर्भेण शरीरविकर्त्तनं सिंहपुच्छे बन्धनं कटाग्निदग्धं कटान्तर्वेष्टयित्वाऽग्निना दह्यतं काकनिमांसानि कर्त्तयित्वा खाद्यते अभ्यन्तरेण भक्तपानविधं मि- ममन्यतरेणाशुभेन कुत्सितमारेण व्यापादयत यूयम् । याऽपि च क्रूरकर्मवतोऽभ्यन्तरा पर्षद् भवति तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः प्र- भुकल्पो मातापितृसुहृत्स्वजनादिभिः सार्द्धं परिवसंस्तेषां च मा- तापित्रादीनामन्यतमेनानाभोगतया यथाकथञ्चिल्लघुतमेऽप्यपरा- धे वाचिके दुर्वचनादिके तथा कायिके हस्तपादादिसंघट्टनरूपे कृते सति स्वयमेवात्मना क्रोधाध्मातो गुरुतरं दण्डं दुःखोत्पादकं वर्त्तयति करोति । तद्यथा शीतोदकविकटे प्रभूते शीते वा शिशि- रादौ तस्यापराधकर्तुः कायमधो बोलयिता भवति । तथोष्णोद- कविकटेन कायं शरीरमपासिञ्चयिता भवति । तत्र विकटग्रहणा- दुष्णतैलेन काञ्जिकादिना वा कायमुपतापयिता भवति । तथाऽ ग्निकायोल्मुकेन तप्तायसा वा कायमुपदाहयिता भवति । तथा योत्रेण वा वेत्रेण वा खड्गेन वा नेत्रोवृक्षविशेषस्तेन त्वचा वल्कल तया वाऽन्यतमेन वा दवरकेण ताडनतस्तस्याल्पापराधकर्तुः शा रीरपार्श्वाणि उद्दालयितुं भवति चर्माणि लुम्पयितुं भवति । तथा दण्डनयष्ट्यादिना वा अस्थ्ना वा लेलुना वा लोष्ठेन वा मुष्ट्या वा क- पालेन वा अपरेण वा कायं शरीरमाकुट्टयिता उपताडयिता भव- ति अत्यर्थं कुट्टयिता वा तदेवमल्पापराधिन्यपि महाक्रोधदण्डं वर्त- यति तथाप्रकारे पुरुषजाते एकत्र वसति तत्सहवासिनो मातापि- त्रादयो दुर्मनसस्तदनिष्टाशङ्कया भवन्ति मार्जारदर्शने मूषिकावत् तस्मिंश्च प्रवासिते देशान्तरं गच्छति गते वा तत्सहवासिनो हि सु- मनसो भवन्ति त एवं यथा मार्जारे प्रवासिते मूषका विश्वस्ताः सु- खेन विचरन्ति एवं तस्मिन् प्रवासिते चौराः प्रातिवेश्मिकाः स्व- जनादिकाः सर्वे वाऽन्यो लोको विश्वस्तःस्वकर्मानुष्ठायी भवति । तथा प्रकारश्च पुरुषजातोऽल्पेऽप्यपराधे महान्तं दण्डं कल्पयती- ति । एतदेव दर्शयितुमाह । तथा प्रकारःसदण्डो मृषादण्डेनाम- र्षी लोकोऽपि भण्यति तथा अमुको वराको राज्ञा कारागारे क्षिप्तो द ण्डित इत्यर्थः दण्डपासीति वा पाठस्तत्र दण्डस्य पार्श्वे दण्डपार्श्वे तद्विद्यते यस्यासौ दण्डपार्श्वः स्वल्पतया स्तोकापराधेऽपि कुप्य- ति दण्डं च पातयति तमप्यतिगुरुकामिति दर्शयितुमाह । दण्ड- गुरुको यस्य च दण्डो महान् भवत्यसौ दण्डेन गुरुर्भवति । तथा दण्डपुरस्कृतः सदा पुरस्कृतदण्ड इत्यर्थः स चैवंभूतः स्वस्य परेषाञ्चास्मिल्लोकेऽस्मिन्नेव जन्मन्यहितः प्राणिनाम- हितदण्डोपादानात् । तथा परस्मिन्नपि जन्मन्यसावहितस्तच्छी- लतया चासौ येषाञ्चिदेव येन केनचिन्निमित्ते भनसाऽन्येषां दुःखमुत्पादयति तथा नानाविधैरुपायैस्तेषां शोकमुत्पादयति शोकयतीत्येवं जूरयति गर्हति तृप्यति सुखाच्च्यावयत्यात्मा- नं परांश्च । तथा स वराकोऽपुष्टधर्म्मा सहानुष्ठानैः स्वतः पीड्य- ते परांश्च पीडयति । तथा स पापेन कर्मणा परितप्यते दह्यते परांश्च स तापयति । तदेवमसावसद्दण्डी सन् दुःखेन शोकेन भरणतर्पणपीडनो हि प्राणिनां बहुप्रकारपीडोत्पादकतया वध- बन्धपरिक्लेशादप्रतिविरतो भवति स च विषयासक्ततयैतत्क- रोति तद्दर्शयितुमाह "एवमेवेत्यादि" एवमेव पूर्वोक्तस्वभाव एव स निष्कृपो निरनुक्रोशो बाह्याभ्यन्तरपर्षदोरपि कर्षनासावक- र्त्तनदण्डपातनस्वभावः । स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः यदि वा स्त्रीषु मदनकामाविषयभूतासु कामेषु शब्दादिच्छाकामेषु

मूर्च्छितः गृद्धो ग्रथितः अध्युपपन्नः एते च शक्रपुरंदरादिवत्पर्यायाः कथञ्चिद्भेदं वाऽऽश्रित्य व्याख्येयाः । एतच्च स्त्रीपुंशब्दादिषु च प्रवर्त्तनं प्रायः प्राणिबहुस्पृष्टप्रकारादिभिर्बहुस्पृष्टनिवर्त्तनिकाचनावस्थानि विधाय तेन च संभारकृतेन कर्म्मणा प्रेर्यमाणस्तत्र कर्मगुरुर्नरकतलप्रतिष्ठानो भवतीति । अस्मिन्नेवार्थे सर्व्वलोकप्रतीतं दृष्टान्तमाह (से जहा णामए इत्यादि) तद्यथा नामायोगोलकोऽयःपिण्डः शिलागोलको वृत्ताश्मशकलं वोदके प्रक्षिप्तः समानसलिलतलमतिवर्त्यातिलङ्घ्याधोधरणितलप्रतिष्ठानो भवति । अधुना दार्ष्टान्तिकमाह । " एवमेवेत्यादि " यथाऽसावयोगोलको वृत्तत्वात् शीघ्रमेवाधो यात्येवमेव तथा प्रकारः पुरुजातस्तमेव लेशतो दर्शयति वज्रवद् वज्रं गुरुत्वात् कर्म तद्बहुलस्तत्प्रचुरो बध्यमानकर्मगुरुरित्यर्थः । तथा धूयत इति धूनं प्राग्बद्धं कर्म तत्प्रचुरः पुनः सामान्येनाह (पंकयलीत्ति) पङ्कं पापं तद्बहुलस्तथा तदेव कारणतो दर्शयितुमाह । वैरबहुलो वैरानुबन्धप्रचुरस्तथाऽप्यतियन्ति मनसो दुष्प्रणिधानं तत्प्रधानस्तथा दम्भो मायया परवञ्चनं तदुत्कटः । तथा निकृतिर्मायावेषभाषापरावृत्तिच्छद्मना परद्रोहबुद्धिस्तन्मयः । तथा (सातिबहुल इति) सातिशयेन द्रव्येण परस्य हीनगुणस्य द्रव्यस्य संयोगः सातिस्तद्बहुलस्तत्करणप्रचुरस्तथा क्वचित् आसायणबहुलेति पाठः तत्राशातना पूर्वोक्तार्था पाठसिद्धा तया बहुलोऽतिप्रचुरत्वादश्लाघ्योऽसद्वृत्ततया निन्दाशाया रत्नप्रभादिकायास्तलमतितिष्ठति । परापकारभूतानि कर्म्मण्यनुष्ठानानि विधत्ते तेषु तेषु च कर्म्मसु करचरणच्छेदनादिष्वयशोभाग् भवति स एवंभूतः पुरुषः (कालमासेत्ति) स्वायुषः क्षये कालं कृत्वा पृथिव्याः रत्नप्रभादिकायास्तलमतिवर्त्य योजनसहस्रपरिमाणमतिलङ्घ्य नरकतलप्रतिष्ठानोऽसौ भवति । नरकस्वरूपप्ररूपणयाह । " तेणमित्यादि " णमिति वाक्यालङ्कारे ते नरकाः सीमन्तादयः बाहुल्यमङ्गीकृत्यान्तर्मध्यभागे वृत्ताकाराः बहिर्भागे चतुरस्राकाराः इदं च पीठोपरिवर्तिनं मध्यभागमधिकृत्योच्यते सकलपीठाद्यपेक्षया त्वावलिकाप्रविष्टा वृत्तास्त्र्यस्राश्चतुरस्रसंस्थानाः पुष्पावकीर्णास्तु नानासंस्थानाः प्रतिपत्तव्याः (अहे खुरस्य संठाणा संठियाइत्ति) अधो भूमितले क्षुरप्रस्येव प्रहरणविशेषस्य यत्संस्थानमाकारविशेषस्तीक्ष्णतालक्षणस्तेन संस्थितास्तथाहि तेषु नरकावासेषु भूमितले मसृणत्वाभावतः शर्कराप्रचुरे भूभागे पादेषु न्यस्यमानेषु शर्करामात्रसंस्पर्शेऽपि क्षुरप्रेणेव पादाः कृत्यन्ते (निच्चंधयारतमसा इत्ति) तमसा नित्यान्धकाराः उद्योताभावतो यत्तमस्तदिह तम उच्यते तेन तमसा नित्यं सर्वकालमन्धकाराः तत्राप्यवर्गादिष्वपि नामान्धकारोऽस्ति केवलं बहिः सूर्यप्रकाशे मन्दतमो भवति नरकेषु तीर्थकरजन्मदीक्षादिकालव्यतिरेकेणान्यदा सर्वकालमपि उद्योतलेशस्याभावतो जात्यन्धस्येव मेघच्छन्नकालार्द्धरात्र इव चातीव बहलतरो वर्तते तत उक्तं तमसा नित्यान्धकाराः तमश्च तत्र सदाऽवस्थितमुद्योतकराणामसंभवात् । तथा चाह । "ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा" व्यपगतः परिभ्रष्टो ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्ररूपाणामुपलक्षणमेतत् तारारूपाणां च ज्योतिष्काणां पन्था मार्गो येभ्यस्ते व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः तथा पुनरप्यनिष्टोपादानार्थं तेषामेव विशेषणमाह । "मेयवसेत्यादि" दुष्कृतकर्मकारिणां तेषां दुःखोत्पादनायैवंभूता भवन्ति । तद्यथा स्वभावसंपन्नैर्मेदोवसामांसरुधिरपूयादीनां पटलानि सङ्घास्तैर्लिप्तानि पिच्छिलीकृतान्यनुलेपनप्रधानानि येषां ते तथा अथवा मेदोवसामांसरुधिरपूतिपटलैर्यच्चिक्खल्लं कर्दमस्तेन लिप्तमुपदिग्धमनुलेपनेन सततलिप्तस्य पुनः पुनरुपलेपनेन तलं भूमिका येषां ते मेदोवसालिप्तरुधिरमांसचिक्खल्ललिप्तानुलेपनतलाः अत एवाऽशुचयो विष्ठासृक्श्लेष्मक्लेदप्रधानत्वात् अत एवंविधाः कुथितमांसादिकल्पकर्दमविलिप्तत्वात् क्वचित् ' वीभच्छा ' इति पाठः तत्र वीभत्सा दर्शनेऽप्यतिजुगुप्सोत्पत्तेः । एवं परमदुरभिगन्धाः कुथितगोमायुकलेवरादप्यसह्यगन्धकाः । (अगणिवण्णाभा इति) लोहे ध्मायमाने यादृक्कपोतो बहुकृष्णरूपायोवर्णः । किमुक्तं भवति यादृशी बहुकृष्णवर्णरूपा अग्निज्वाला निर्गच्छतीति तादृशी आभा आकारो येषां ते कपोताग्निवर्णाभाः ध्मायमानलोहाग्निज्वालाकल्पा इति भावः । नारकोत्पत्तिस्थानातिरेकेणान्यत्र सर्वत्राप्युष्णरूपत्वात् एतच्च षष्ठसप्तमपृथिवीवर्जमवसेयम् । यत उक्तम् । "छट्ठसत्तमीसुणं काऊअगणिवण्णाभा न भवंति " एतादृशास्ते रूपतः । स्पर्शतस्तु कर्कशाः कठिना वज्रकण्टकासिपत्रस्येव स्पर्शा येषां ते । तथा अत एव (दुरहियासा इति) दुःखेनाध्यास्यन्ते सह्यन्ते इति दुरध्यासाः किमिति यतस्ते नरकाः पञ्चानामपीन्द्रियार्थानामशोभनत्वादशुभाः तत्र सत्वानामशुभकर्मकारिणामुग्रदण्डपातिनां वज्रप्रचुराणां तीव्रा अतितीव्रा अतिदुःसहा वेदनाः शारीराः प्रादुर्भवन्ति तया च वेदनया अभिभूतस्तेषु नरकेषु ते नारका नैवाक्षिनिमेषमपि कालं निद्रायन्ते नाप्युपविष्टाद्यवस्थामक्षिसंकोचरूपामीषन्निद्रामवाप्नुवन्ति । श्रुतं विशेषज्ञानरूपं रतिं चित्ताभिरतिरूपां धृतिं विशिष्टसत्वरूपां मतिं वैशेषबुद्धिरूपां नोपलभन्ते न ह्येवंभूतवेदनाभिभूतस्य निद्रादिलाभो भवतीति दर्शयति तामुज्ज्वलां तीव्रामनुभवेनोत्कटाम् । (तितुलंति) त्रीनपि मनःप्रभृतिकान् तुलयति जयति तित्रितुला तां क्वचिद्विपुलामित्युच्यते तत्र सकलकायव्यापकत्वाद्विपुलाम् । (पगाढंति) प्रकर्षवर्तिना (कक्कसंति) कर्कशद्रव्यमिव कर्कशां दृढामित्यर्थः (कडुयंति) कटुकां नागरादिवत् सकटुकामनिष्टामेव (चंडंति) चण्डां रौद्राम् (तिव्वंति) तीव्रां निक्तनिम्बादिद्रव्यमिव तीव्राम् (दुक्खांति) दुःखहेतुकाम् (दुग्गंति) कष्टसाध्याम् (दुरहियासंति) दुरधिसह्यां वेदयन्तो विचरन्ति । अयं तावदयोगोलकपाषाणदृष्टान्तः शीघ्रमधोनिमज्जनाप्रतिपादकः प्रदर्शितोऽधुना शीघ्रपातार्थप्रतिपादकमेवापरं दृष्टान्तमधिकृत्याह " से जहाणामए इत्यादि " तद्यथा नाम कश्चिद्वृक्षः पर्वताग्रे जातो मूले छिन्नः शीघ्रं यथा निम्नं पतत्येवमसावप्यसाधुकर्मकारी तत्कर्म वातेरितः शीघ्रमेव नरके पतति ततो नरकादप्युद्धृतो गर्भाज्जन्मावश्यं याति । एवं जन्मतो जन्म मरणान्मरणं नरकान्नरकं दुःखाद् दुःखं दुःखात् शारीरमानसोद्भवात् दुःखं समाप्नोति (दाहिणत्ति) दक्षिणस्यां दिशि गमनशीलो दक्षिणगामुकः । इदमुक्तं भवति यो हि क्रूरकर्मकारी साधुनिन्दापरायणः सद्दाननिषेधकस्स दक्षिणगामुको भवति दाक्षिण्यास्तेषु नारकतिर्यङ्मनुष्यामरेषु उत्पद्यते तादृक्तश्चायमतो दक्षिणगामुक इत्युक्तम् । इदमेवाह (णेरइए इत्यादि) नरकेषु भवो नारकः कृष्णपक्षोऽस्यास्तीति कृष्णपाक्षिकस्तथाऽऽगामिनि काले नरकाद्धृतो दुर्लभबोधिकश्चापि च बाहुल्येन भवति । इदमुक्तं भवति दिक्षु मध्ये दक्षिणा दिगप्रशस्ता गतिषु नरकगतिः पक्षतः कृष्णपक्षस्तदस्य विषयान्धस्येन्द्रियामुक्तलभवर्तिनः परलोकनिःस्पृहमतेः साधुप्रद्वेषिणो दानान्तरायविधायिनो दिशमप्रशस्तां प्राप्नोति एवमन्यदपि यादृगप्रशस्तं तिर्यग्गत्यादिकमबोधिलाभादिकं च-

नश्योजनीयमस्येति न तस्य किञ्चित्त्राणं भवति । एवं मिथ्यात्वयुक्तजीववर्णनमुक्त्वा यदा कदाचित् सम्यक्त्वमाप्नोति तदा यादृशः स्यात् तथाह (सेत्तमित्यादि) स क्रियावादी वाऽपि भवति यथा पूर्वं व्याख्यातं तथोत्तरत्रापि व्यत्ययेन व्याख्येयम् । एवं यदा स आस्तिको भवति तदा स सम्यग्दृष्टिर्भवति यावदुत्तरगामुकः शुक्लपाक्षिको देवादिषु उत्पद्यते आगामिनि काले च सुलभधर्मप्रतिपत्तिर्भवति स क्रियावादी सत्यधर्मरुचिश्चापि भवति सद्भ्यो हितः स चासौ धर्मः क्षान्त्यादिकस्तद्रुचिरित्यर्थः । क्वचित् " सच्चधम्मरुइत्ति " पाठः । तत्र धर्मः स्वभाव इत्यनर्थान्तरं जीवाजीवयोर्यस्य तद्रूपस्य गतिः स्थित्यवगाहनादिका । अथवा सर्वे धर्माः आज्ञाग्राह्याः हेतुग्राह्याश्च तान् श्रद्धत्ते सम्यक्तया मन्यते परं तस्य ण मिति वाक्यालंकारे (बहूइं सीलव्वयेत्यादि) शीलव्रतान्यणुव्रतानि गुणव्रतानि विरमणानि औचित्येन रागादिनिवृत्तयः प्रत्याख्यानानि पौरुष्यादीनि पौषध अवश्यतया पर्वदिनानुष्ठानं तत्रोपवासोऽवस्थानं पौषधोपवासः एषां द्वन्द्व एते नो निवेधे सम्यग् यथा भवन्ति तथा प्रस्थापिता भवन्ति न स्वचेतसि नियततया कर्त्तव्यत्वेन व्यवस्थापिता भवन्ति । एवमनुना प्रकारेण दर्शनश्रावको भवति । दर्शनं नाम सम्यक्त्वं तदाश्रित्य श्रावको भवति । ननु तथाविधविरतिं विना कथं श्रावको भवति उच्यते वस्तुव्रतान्यपि न सम्यक्त्वं विना भवन्ति यतः " नत्थि चरित्तं सम्मत्तवज्जियं " इत्यादि वचनात् । सम्यक्त्वं व्रतमेव अथवा सम्यक्त्वं तु पञ्चसंवरद्वाराणामाद्यं संवरद्वारं ततः सम्यक्त्वे श्रावको भवत्येवेति नात्र संशयः । इदं च सम्यक्श्रद्धानरूपा प्रथमा आद्या उपाशकप्रतिमा दशा० ६ अ० । आ. चू. । अथ दर्शनप्रतिमास्वरूपनिरूपणायाह । दारं दंसणश्रो अविच्छेदः शुभानुबन्धः सोऽस्यास्तीति शुभानुबन्धी । तथा निरतिचारः शङ्काकाङ्क्षादिदर्शनातिक्रमरहित इति तदेवमितो ग्रन्थात् दर्शनप्रतिपत्तिमात्रं निरतिचारसम्यक्त्वरूद्धावावधिकं प्रतिमेत्यवसीयते । उपासकदशासु पुनरानन्दादीनां प्रतिमाकारिश्रावकाणां पूर्वं प्रतिपन्नदर्शनव्रतानां प्रतिमैकादशकस्य प्रतिपत्तिर्वर्णिता तत्प्रमाणं च सार्द्धं वर्षपञ्चकमित्यतोऽनुमीयते दर्शनप्रतिपत्तिमात्रादतिरिक्तस्वभावा सा तदतिरेकश्चेह राजाभियोगाद्याकारषट्कवर्जनं यथावत्समग्रदर्शनाचारपालनादिभिः संभाव्यते कालमानं चास्यामेको मासो यत एकादिकयैकोत्तरया वृद्ध्यैकादशसु प्रतिमासु यथोक्तं कालमानं भवतीति गाथार्थः । अथ दशाश्रुतस्कन्धादिषु प्रतिमाशब्दोऽभिग्रहार्थो व्याख्यातः । इह पुनः कस्मात्तद्व्याख्यानत्यागेन शरीरार्थो व्याख्यात इत्याशङ्क्याह ।

वोंदी य एत्थ पडिमा, विसिट्ठगुणजीवलोगओ भणिया ।
ता एरिसगुणजोगा, होउ सोक्खावणत्थि त्ति ॥ ७ ॥

वोन्दिश्च तनुः पुनरत्र प्रकरणे ग्रन्थान्तरे त्वभिग्रहः प्रतिमा प्रतिमेति शब्देन भणितोक्ता किमर्थमिति चेदुच्यते विशिष्टगुणः संसाराभिनन्दिसत्त्वापेक्षया मार्गादिगुणादिः स चासौ जीवलोकश्च सत्त्वलोको विशिष्टगुणजीवलोकस्तस्मात्सकाशात् शुभसुप्रशस्त एष संदर्शनप्रतिमावानिति ख्यापनार्थमेतत्प्रतिपादनीयेति । कुतः पुनः स शुभ इत्याह । तयेदृशगुणयोगात् तया वोन्द्या हेतुभूतया य ईदृशगुणयोगः प्रागुक्तदर्शनप्रतिमागुणसंबन्धस्तस्मात्तयेदृशगुणयोगादित्येतस्य संस्कृतस्य च स्थाने "तारिसगुणयोगा" इति प्राकृते न विरुद्धमेवंविधप्रयोगाणामनेकशो दर्शनादिति । इदमुक्तं भवति । आस्तिक्यगुरुदेववैयावृत्त्यनियमादिभिर्गुणैर्गुणिलोकात् शुभतरः प्रतिमागुणवांस्तत्सूचकाश्च क्रियारूपास्तदभिव्यञ्जकाश्च वर्तन्ते ततस्तेषां तदभिव्यक्तेश्च वोन्दिहेतुकत्वात् वोन्दिमतः प्रतिमावतः प्राधान्यमिति ख्यापनाय वोन्दीप्रतिमेत्युक्तमिति गाथार्थः । एवं तावद्दर्शनप्रतिमाशब्दस्याभिधेयमभिधाय शेषप्रतिमासु तदतिदेशं व्रतप्रतिमास्वरूपं चाह ।

एवं वयमाईसु वि, दट्ठव्वमिणं ति णवरमेत्थ वया ।
घेप्पंं नणुव्वया खलु, थूलगपाणवहविरयादी ॥ ८ ॥

एवमनेनैव प्रकारेण दर्शनप्रतिमोक्तेन व्रतादिष्वपि व्रतसामायिकप्रभृतिषु सर्वप्रतिमासु न केवलं दर्शनप्रतिमायामेव द्रष्टव्यमवसेयम् । इदं च प्रतिमाशब्दस्याभिधेयमितिशब्दो वाक्यार्थसमाप्तौ एवमतिदेशद्वारेण सामान्यतो व्रतादिप्रतिमां व्याख्याय विशेषव्याख्यानार्थमाह । नवरं केवलमत्र व्रतप्रतिमायां व्रतान्यभिग्रहाः (घेप्पंति त्ति) गृह्यन्ते आद्रियन्ते अणुव्रतानि खलु देशमूलगुणा एव खलुरवधारणे किं स्वरूपाणि तानीत्याह स्थूलकप्राणवधविरत्यादीनि असूक्ष्मसत्त्वहिंसाविरमणप्रभृतीनीत्यादिशब्दात् स्थूलकमृषावादविरत्यादिपरिग्रह इति गाथार्थः । अथ तानि यदा भवन्ति तत्स्वरूपाणि चेत्येतद्दर्शनार्थमाह ।

सम्मत्तोवरि ते सेस-कम्मुणो अवगए पुहत्तम्मि ।
पलियाणं होंति णियमा, सुहा य परिणामरूवाउ ॥ ९ ॥

सम्यक्त्वोपरि सम्यक्त्वलाभकालस्योर्द्ध्वं ते इति तान्यणुव्रतानि शेषकर्मणः सम्यक्त्वलाभकाले यत् क्षपितं तदपेक्षया शेषस्य देशोनसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणस्य मोहनीयादिकर्मस्थितिबन्धलक्षणस्यापगते क्षीणे पृथक्त्वे द्विप्रभृतिकेन चान्ते संख्याविशेषे केषामित्याह । पल्यानां पल्योपमानां भवन्ति जायन्ते नियमादवश्यतया । तथा शुभात्मपरिणामरूपाणि तु प्रशस्तजीवाध्यवसायस्वभावान्येव क्षायोपशमिकत्वादिति गाथार्थः ।

तेषां शुभात्मपरिणामस्वरूपत्वादेव यत्स्यात्तदाह ।

बंधादि असक्किरिया, संतेसु इमेसु पहवइ ण पायं ।
अणुकंपधम्मसवणा-दिया उ पहवंति विसेसेण ॥ १० ॥

बन्धादिर्बन्धविच्छेदप्रभृतिरसत्क्रिया अशोभना चेष्टा प्रतिव्रतमतिचारपञ्चकरूपा सत्सु विद्यमानेष्वणुव्रतेषु प्रभवति जायते । न चैवं प्रायो बाहुल्येन प्रमादादिना कदाचित्स्यादपीतिः प्रायोग्रहणमनुकम्पाधर्म्मश्रवणादिकानुजीवदयाधर्म्मशास्त्राकर्णनप्रभृतिका पुनः क्रियेति प्रकृतं प्रभवति जायते । विशेषेण सुतरां दर्शनप्रतिमापेक्षया व्रतमात्रापेक्षया चेति । तदेवं व्रतप्रतिमा निरतिचारपञ्चाणुव्रतपालनरूपा उपासकदशाभिप्रायेण चार्थापत्तेर्लभ्यते मासद्वयमानेनातोऽन्यत्र व्रतमात्रमेवेति गाथार्थः । पंचा० १० विव० ।

सांप्रतं द्वितीयप्रतिमास्वरूपमुच्यते ।

अहावरा दोच्चा उवासगपडिमा सव्वधम्मरुईया वि भवति तस्स णं बहूइं सीलव्वयगुणव्वयवेरमणपोसहोववासाइं पट्ठविताइं भवंति से णं सामाइयदेसावकासियं णो सम्मं पालित्ता भवति दोच्चा उवासगपडिमा ॥ २ ॥

अथेत्यानन्तर्ये अपरा अन्या उवासगेत्यादि व्यक्तं शीलव्रतादीनि च प्रस्थापितानि भवन्ति एतावता विरतिमान् भवति परं स न सामायिकं देशावकाशिकं च सम्यग्यथा भवत्यतिचाररहि-

तं तथा अनुपालयिता जवति इति द्वितीया श्रावकप्रतिमा दशा० ६ अ० आ०। चू०। द्वितीयां व्रतप्रतिमा इदं चास्याः स्वरूपम्। "दंसणपडिमाजुत्तो, पालेतो णुव्वए निरइयारे। अणुकंपाइ गुणजुत्तो, जीवो इह होइ वयपडिमा" उपा० १ अ०। पंचा०।

अथ तृतीयामुपासकप्रतिमामाह।

अहावरा तच्चा उवासगपडिमा सव्वधम्मरुचिया वि भवति तस्स णं बहूई सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासाइं सम्मं पट्ठवियाइं भवंति से णं सामायिकं देसावकासियं सम्मं अणुपालित्ता जवति से णं चाउद्दसअट्ठमिउदिट्ठपुण्णमासिणीसु पडिपुण्णं पोसहं नो सम्मं अणुपालित्ता भवति तच्चा उवासगपडिमा ॥

अथापरा तृतीया सुगमा नवरं तस्य बहूनि व्रतादीनि प्रस्थापितानि आत्मनि निवेशितानि भवन्ति (सेणंति) स णमिति वाक्यालंकारे "चाउद्दसीत्यादि" चतुर्दशी प्रसिद्धा पर्वतिथित्वेन तथैवाष्टमी पर्वत्वेन प्रख्याता (उद्दिट्ठत्ति) उद्दिष्टा अमावस्या पौर्णमासी पूर्णो मासो यस्यां सा पूर्णमासी तासु एवंभूतासु धर्मतिथिषु प्रतिपूर्णं यः पोषधो व्रताभिग्रहविशेषस्तं प्रतिपूर्णमाहारशरीरसंस्काराब्रह्मचर्याव्यापाररूपं पोषधं नानुपालयिता जवति। इति तृतीया उपासकप्रतिमा दशा० ६ अ०। आ० चू० (तच्चंति) तृतीयां सामायिकप्रतिमां तत्स्वरूपमिदम्। "वरदंसणवयजुत्तो, सामइयं कुणइ जो उ संझासु। उक्कोसेण तिमासं, एसा सामइयप्पडिमा"।

सामायिकशब्दार्थमाह ।

**सावज्जजोगपरिव–ज्जणादिरूवं तु होइ विसेयं ।
सामाइयमित्तिरियं, गिहिणो परमं गुणट्ठाणं ॥ ११ ॥**

सावद्ययोगपरिवर्जनादिरूपं सपापव्यापारपरिहारनिरवद्ययोगासेवास्वजावं तुशब्दः पुनरर्थो जवति स्याद्विज्ञेयमवसेयं सामायिकं प्रागुक्तनिरुक्तमित्वरः स्तोकः कालो यत्रास्ति तदित्वरिकं मुहूर्त्तादिप्रमाणं गृहिणः श्रावकस्य परमं प्रधानं शेषगुणस्थानापेक्षया गुणस्थानं देशचारित्रविशेषो गुणाश्रयो वेति गाथार्थः।

परमगुणस्थानमेवास्य समर्थयन्नाह ।

**सामाइयम्मि उ कए, समणो इव सावओ जतो जणिओ।
बहुसो विहाणस्स य, तम्हा एयं बहुत्तगुणं ॥ १२ ॥**

सामायिके एव समभावरूपे नतु व्रतान्तरे तुशब्दोऽवधारणार्थः। कृते प्रतिपन्ने सति श्रमण इव साधुतुल्यः सिद्धिसुखपरमसाधनभूतसमभावसाधर्म्योद्यतो यस्मात्कारणाद्भणितोऽभिहितस्तथा बहुशोऽनेकशो विधानं वा सेवनं चाऽस्य सामायिकस्य जणितं निर्युक्तिकृता। तथा हि "सामाइयम्मि उ कए, समणो इव सावओ हवइ जम्हा। एएण कारणेणं, बहुसो सामाइयं कुज्जा" तस्मात्कारणादेतत्सामायिकं यथोक्तगुणं प्रागभिहितगुणं परमं गुणस्थानमित्यर्थः इति गाथार्थः। अत्र सामायिके सति यन्न जवति यच्च भवति तद्दर्शयन्नाह।

**मणदुप्पणिहाणादी, ण होंति एयम्मि जावओ संते।
सञ्जावाईयकारि, या य सामइयंति ॥ १३ ॥**

मनोदुष्प्रणिधानादीनि मनोदुर्प्रणिधानवचनदुष्प्रणिधानकायदुष्प्रणिधानानि प्रथमप्रकरणोक्तरूपाणि न भवन्ति न जायन्ते एतस्मिन् सामायिके जावतो जावेन नतु द्रव्यतः सति विद्यमाने तथा स्मृतिभावसामायिकं प्रति कृताकृतादिविषयस्मरणसञ्ज्ञावस्तथाऽवस्थितसामायिककरणनिषेधरूपो भवतीति प्रकृतम्। च शब्दः समुच्चये कस्मादेवमित्याह। श्रामण्यबीजं श्रमणभावहेतुरिति कृत्वा यत् श्रमणजावस्य परमसामायिकरूपस्य बीजं तत्कथं मनोदुष्प्रणिधानादियुक्तं जवति कारणानुरूपत्वात्कार्यस्येति। यद्यप्येषा सामायिकप्रतिमा एतस्य प्रकरणस्य दशाश्रुतस्कन्धस्य वाऽभिप्रायेणानियतकालमाना तथाऽप्यावश्यकचूर्ण्यभिप्रायेणोपासकदशाभिप्रायेण च प्रतिदिनमुभयसाध्यं सामायिककरणतामासत्रयमानोत्कर्षेण दृष्टव्या जघन्यतस्तु सर्वा अप्येकाहादिमाना इति। एतच्चाग्रे वक्ष्यत इति गाथार्थः। उक्ता सामायिकप्रतिमा पंचा० १० विव० ॥

अथापरा चतुर्थी उपासकप्रतिमा ॥

अधावरा चउत्था उवासगपडिमा सव्वधम्मरुईया वि भवति तस्स णं बहूइं सीलव्वया जाव सम्मं पट्ठवियाइं जवंति से णं सामाईयं देसावगासियं सम्मं अणुपालेत्ता भवति से णं चउद्दसट्ठं जाव सम्मं पोसहं अणुपालेत्ता जवति से णं एगराईयं उवासगपडिमं नो सम्मं अणुपालित्ता जवति चउत्था उवासगपडिमा ॥

यस्मिन् दिने उपवासो भवति तस्मिन् दिने वा रात्रौ प्रतिमां प्रतिपद्यते न च स तां शक्नोति कर्तुमिति चतुर्थी। दशा० ६ अ०। आ० चू० (चउत्थंति) चतुर्थी पोषधप्रतिमैवंरूपा "पुव्वोदियपडिमजुओ, पालइ जो पोसहं तु संपुन्नं। अट्ठमिचउद्दसीसु, चउरो मासा चउत्थी सा ॥" उपा० १ अ०। अधुना पोषधप्रतिमावसरस्तत्र च पोषधमेव स्वरूपतो दर्शयन्नाह ॥

**पोसेइ कुसलधम्मं, जं ता हारादिचागणुट्ठाणं ।
इह पोसहो त्ति भन्नति, विहिणा जिणभासिएणेव ।१४।**

पोषयति पुष्णाति कुशलधर्मान् शुभसमाचारान् प्राणातिपातविरमणादीन् यद्यस्मात्तत्तस्मादाहारादित्यागानुष्ठानं भोजनदेहसत्काराब्रह्मव्यापारपरिहारकरणमिह प्रक्रमे पोषध इत्येवं जण्यते अभिधीयते पोषं धत्ते पुष्णाति वा धर्मानिति निरुक्तात्कथं यदाहारादित्यागानुष्ठानमित्याह विधिना विधानेन यथाकथञ्चित्किंभूतेन जिनभाषितेनैव सर्वज्ञोक्तेनैव स्वमतिवर्तितेन विधानं च प्रथमप्रकरणे एवोक्तमिति न पुनर्भण्यते इति गाथार्थः।

अथ पोषधं तत्वतो निरूप्य भेदतस्तन्निरूपयन्नाह ॥

**आहारपोसहो खलु, सक्कारपोसहो चेव ।
बंभव्वावारेसु य, एयगया धम्मबुद्धि त्ति ॥ १५ ॥**

आहारपोषधः प्रागुक्तस्वरूपः खलुर्वाक्यालंकारे शरीरसत्कारपोषधः पूर्वोक्तस्वरूप एव। चैवशब्दः समुच्चयार्थः ब्रह्मव्यापारयोश्चेति एतद्विषयश्च पोषधो भवति ब्रह्मचर्यपोषधो व्यापारपोषधश्चेत्यर्थः। आहारादिपोषध इति कोऽर्थ उच्यते एतद्गता आहारादित्यागसमाश्रिता धर्मबुद्धिर्धर्मपुष्टिः पोषं धत्त इति व्युत्पादनादितिशब्दो वाक्यार्थसमाप्ताविति गाथार्थः।

इह यद्वर्जयत्यसौ तदाह।

**अप्पडि दुप्पडिलेहिय–सेज्जासंथारमाइवज्जे त्ति ।
सम्म च अणणुपालण–माहारादीसु एयम्मि ॥ १६ ॥**

'अप्पडित्ति' पदावयवे पदसमुदायोपचाराद् 'अप्पडिलेहियत्ति' द्रष्टव्यं ततश्च अप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितशय्यासंस्तारकादि वर्ज-

यति परिहरतीत्यप्रत्युपेक्षितमनिरीक्षितं दुष्प्रत्युपेक्षितं दुर्निरीक्षितं शय्या शयनं तदर्थः संस्तारकः कम्बल्यादिखण्डम् अथवा शय्या वसतिः सर्वाङ्गीणशयनं वा संस्तारकश्च ततो लघुतर इति समाहारद्वन्द्वात् शय्यासंस्तारकः । आदिशब्दादप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितशय्यासंस्तारकमप्रत्युपेक्षितदुष्प्रत्युपेक्षितोच्चारप्रस्रवणभूमिमप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितोच्चारप्रस्रवणभूमिं चेति सम्यग् यथागमं चाननुपालनमवधावनभोजनाद्यौत्सुक्यादिनिराहारादिष्विति । सप्तम्याः षष्ठ्यर्थत्वात् आहारशरीरसत्कारब्रह्मचर्याव्यापारपोषधानामेतस्मिन्निति पोषधे वर्जयतीति प्रकृतमिति । तच्चैवमियं पोषधप्रतिमा ग्रन्थान्तराभिप्रायेणाष्टम्यादिपर्वसु संपूर्णपोषधानुपालनारूपोत्कर्षतश्चतुर्मासप्रमाणा भवतीति गाथार्थः

अथ पञ्चमी ।

आहावरा पंचमा उवासगपडिमा सव्वधम्मरुइया वि भवति तस्स णं बहुइं सील जाव सम्मं पडिलेहित्ताइं भवति से णं चाउद्दसिं तहेव से णं एगराईयं उवासगपडिमं सम्मं अणुपालित्ता भवति सेणं असिणाणविपडभोई मउलियकडे दिया बंभचारी रत्तिं परिमाणकडे से णं एतारूवेणं विहारेणं विहरमाणे जहन्नेणं एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं पंचमासे विहरेज्जा पंचमा उवासगपडिमा ॥

सव्वधम्मेत्यादि व्यक्तम् (असिणाणेत्ति) न स्नाति स्नानं न करोति (वियडभोइत्ति) प्रकाशभोजी न रात्रौ भुङ्क्ते अप्रकाशे वा यतो ये दोषाः पिपीलिकाद्युपघातरूपाः रात्रौ भवन्ति त एवान्धकारभोजने इति प्रवादः तेन प्रकाशभोजी भवति (मउलिकडेत्ति) परिधानवाससो वलद्वयकटीप्रदेशेनावलम्बयति । अग्रे पृष्ठे च उन्मुक्तकच्छो भवतीत्यर्थः यावन्मासपञ्चमं तत्परिसमाप्यते तावद्दिवा ब्रह्मचारी (से णमित्यादि) स इत्यनिर्दिष्टनामा एतद्रूपेण विहारेण प्रतिमाचरणरूपेण विचरन् एकाहमेकदिवसं वाशब्दः परापरभेदसूचकः एवं सर्वत्र द्व्यहं त्र्यहं उत्कर्षतो यावत्पञ्चमासास्तावद्विहरति तत्रैकाहं यदि अङ्गीकृत्य प्रतिकारं कुर्यात् असामर्थ्याद्वा अन्तराले एव त्यजेत् कोऽपि तत उक्तमेकाहं चेत्यादि इतरथा तु सम्पूर्णोऽपि भवति पूर्वोक्तः प्रतिमाचतुष्टयस्याचारोऽत्रापि द्रष्टव्यः दिवा रात्रौ च ब्रह्मचारी भवति एवमुत्तरत्रापि पूर्ववत् प्रतिमाचारोऽपि वाच्य इति पञ्चम्युपासकप्रतिमा । क्वचित् " अहासुत्ता" इत्यादि पाठस्तत्र(अहासुत्ता इति)सामान्यसूत्रानतिक्रमेण (अहाकप्पा इति) प्रतिमाकल्पानतिक्रमेण कल्पे वस्त्वनतिक्रमेण वा (अहामग्गो इति) ज्ञानादिमोक्षमार्गानतिक्रमेण क्षयोपशमिकभावानतिक्रमेण वा (अहातच्चा इति) यथा तत्त्वं तत्त्वानतिक्रमेण पञ्चमासिकी श्रावकप्रतिमा इति शब्दार्थानतिलङ्घनेनेत्यर्थः (जहा सम्मं इति) समभावानतिक्रमेण (काएणंति) न मनोरथमात्रेण (फासेइत्ति) उचितकाले विधिना ग्रहणात् (पालेइत्ति) असकृदुपयोगेन प्रतिजागरणात् शोधयति वा अतिचारपङ्कप्रक्षालनात् (तीरे [illegible]) पूर्णेऽपि तदवधौ तत्कृत्यपरिमाणपूरणात् (किट्टइत्ति) कीर्तयति पारणकदिने इदं चेदं चैतस्याः कृत्यं तच्च मया कृतमित्येवं कीर्तनात् । (अणुपालेइत्ति) तत्समाप्तौ तदनुमोदनात् किमुक्तं भवतीत्याह आज्ञया आराधयतीति पञ्चम्युपासकप्रतिमा । दशा० ६ अ० । आ० चू० । (पंचमंति) पञ्चमीं प्रतिमां प्रतिमां कायोत्सर्गप्रतिमामित्यर्थः । स्वरूपं चास्याः " सम्माणुव्वयगुणवयसिक्खावयं वा थिरो य नाणी य । अट्ठमिचउद्दसीपडिमाए एगराईयं । (असिणाणवियडभोई) अस्नानोऽरात्रिभोजी चेत्यर्थः (मउलिकडो) मुक्तकच्छ इत्यर्थः । दिवसबंभयारियं राइपरिमाणकडो पडिमावज्जेसु दियहेसुज्झायपडिमाइठिओ तिलोयपुज्जे जियकसाये निओसपच्चणीयं अण्णं वा पंच जामासा " उपा० १ अ० ।

अथ प्रतिमाप्रतिमास्वरूपमाह ।

सम्ममणुव्वयगुणवय-सिक्खावयवं थिरो य णाणी य ।
अट्ठम्मिचउद्दसीसुं, पाडमंठा एगराईयं ॥ १७ ॥

सम्यक्त्वमणुव्रतगुणव्रतशिक्षाव्रतपदानि प्रतीतानि यस्य सन्ति स तद्वान् पूर्वोक्तप्रतिमाचतुष्कयुक्त इत्यर्थः । सोऽपि स्थिरोऽविचलसत्त्व इतरो हि तद्विराधको भवति यतः सा (पडिमा) रात्रौ चतुष्पदादौ च विधीयते तत्र चोपसर्गाः संभवन्तीति ज्ञानी च ज्ञाता प्रतिमाकल्पादेरज्ञानो हि सर्वत्राप्ययोग्यः किं पुनरस्यामिति चशब्दः समुच्चयार्थो ऽष्टमीचतुर्दश्योः प्रतीतयोरुपलक्षणत्वादस्य पोषधदिवसेष्विति द्रष्टव्यं प्रमाणकायोत्सर्गं वा करोतीत्यर्थः । किं प्रमाणमित्याह । एका रात्रिः परिमाणमस्या इत्येकरात्रिकी सर्वरात्रिकी प्राप्ता प्रतिमाप्रतिमा भवतीति शेष इति गाथार्थः । शेषदिनेषु यादृशोऽसौ भवति तद्दर्शयितुमाह ।

असिणाणवियडभोई, मउलियकडो दियसबंभयारी य ।
रत्तिं परिमाणकडो, पडिमावज्जेसु दियहेसु ॥ १८ ॥

अस्नानो अविद्यमानस्नानः विकटे प्रकटे दिवसे न रात्राविति यावद् भोक्तुं शीलमस्येति विकटभोजी चतुर्विधाहाररात्रिभोजनवर्जकः । ततः पूर्वपदेन सह कर्मधारयः । तथा मौलिकृतः अबद्धकच्छस्तथा दिवसे ब्रह्म चरतीत्येवंशीलो दिवसब्रह्मचारी चशब्दः समुच्चये तथा (रत्तिमिति) विभक्तिपरिणामाद्रात्रौ रजन्यां परिमाणकृतः मैथुनसेवनं प्रति कृतयोषिद्भोगपरिमाणः करोत्याह प्रतिमावर्जेष्वपर्वस्वित्यर्थो दिवसेषु दिनेषूक्तव्याख्यानसंवादिनी चेयं गाथा यदुक्तम् " असिणाण वियडभोई, पगासभोइत्ति जं भणियं होई । दिवसेउ न त्ति भुंजे, मउलियकडो कच्छमविराधं " कच्छानारोपयतीत्यर्थः । इति गाथार्थः ।

अथ यत् कायोत्सर्गस्थितश्चिन्तयति तदाह ।

झायइ पडिमाए ठिओ, तिलोगपुज्जे जिणे जियकसाए ।
णियदोसपच्चणीयं, अण्णं वा पंचजा मासा ॥ १९ ॥

ध्यायति चिन्तयति प्रतिमायां कायोत्सर्गस्थितोऽवस्थितस्त्रिलोकपूज्यान् भुवनत्रयार्चनीयान् जिनानर्हतो जिनकषायानिराकृतक्रोधादिभावान् तथा निजदोषप्रत्यनीकं स्वकीयरागादिदूषणप्रतिपक्षं कामनिन्दादिकमन्यजनापेक्षयाऽपरम् । वाशब्दो विकल्पार्थः किंप्रमाणेयं पञ्चमी प्रतिमा स्यादित्याह पञ्च यावन्मासानेवोत्कर्षेण भवतीति गाथार्थः । उक्ता पञ्चमी । पंचा० १० विव० ।

अथ षष्ठीं प्रतिमामाह ।

सव्वधम्म जाव से णं एगराईयं उवासगपडिमाणुपालेत्ता भवति से णं असिणाणए वियडभोई मउलियकडे दिया वा राओ वा बंभचारी सचित्ताहारे से परिण्णाए न भवति से णं एतारूवेणं विहारेणं विहरमाणे जहन्नेणं एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं छम्मासे विहरेज्जा छट्ठा उवासगपडिमा ॥ ६ ॥

शेषं व्यक्तं रात्रिभोजनाडुपरतो भवति (रत्तो रातंति) रात्रौ दिवा ब्रह्मचर्ययुक्तो भवति 'सचित्ताहारे इत्यादि' सचित्ताः सचेतना जीवसहिता इति यावत् परिज्ञया आहारितः सन् कर्मबन्धकारणत्वेन परं प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याख्यातः 'एतारूवेण' पूर्ववत् एवमुत्तरोत्तरप्रतिमासु मासा वाच्या यथासंख्यं मासा इति षष्ठी । दशा० ६ अ० । आ० चू० । षष्ठी अब्रह्मवर्जनप्रतिमा तत्स्वरूपं चैवम् ।

पुव्वोइय गुणजुत्तो, विसेसओ विजियमोहणिज्जो य ।
वज्जइ अबंभमेगं-तओ उ रायं पि थिरचित्ते ॥ २० ॥

पूर्वोदितगुणयुक्तः प्रागुक्ता ये स्नानविकटभोजनादयः सम्यक्त्वव्रतसामायिकपोषधप्रतिमाख्या वा ये गुणास्तैर्युक्तः पूर्वोदितगुणयुक्तत्वं च नास्यामेवापि तु सर्वासु व्रतादिप्रतिमासु द्रष्टव्यं दशादिषु तथोक्तत्वात् विशेषतो विशेषेण पञ्चमप्रतिमापेक्षया विजितमोहनीयो निराकृतकामोदयश्चशब्दः समुच्चये श्रावक इति गम्यते किमित्याह वर्जयति परिहरति अब्रह्ममैथुनमेकान्ततस्तु सर्वथैव (राइं पित्ति) सर्वरजनीमप्यास्तां सर्वाह्निं षष्ठप्रतिमास्थित इति शेषः । अयमेव च पञ्चम्याः षष्ठ्याश्च प्रतिमाया विशेष इति स्थिरचित्तोऽप्रकम्पमानसः सन्निति गाथार्थः

अथ स्थिरचित्तोपायानाह ।

सिंगारकहाविरओ, इत्थीए समं रहम्मि णो ठाइ ।
चयइ य अतिप्पसंगं, तहा विभूसं च उक्कोसं ॥ १२ ॥

शृङ्गारकथाविरतः कामकथानिवृत्तः तथा स्त्रिया योषिता समं सह रहस्येकान्ते नो तिष्ठति नास्ते रहः स्थानस्य चित्तविप्लुतिनिमित्तत्वाद्यतो लौकिका अप्याहुः "मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा नो विविक्तासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियग्रामः,पण्डितोऽप्यत्र मुह्यति"तथा त्यजति वर्जयति चातिप्रसङ्गमतिपरिचयं स्त्रिया सममिति वर्तते यतः "वशीकुर्वन्ति ये लोका मृगान् दर्शनतन्तुना । संसर्गवागुराजिस्ते,स्त्रीण्याधाः किन्न कुर्वते" तथेति वाक्यान्तरोपक्षेपार्थः । विभूषां स्वशरीरसत्कारमलङ्काराङ्गरागादिभिश्चः समुच्चये उत्कर्षमुत्कृष्टां त्यजतीति वर्तते उत्कर्षग्रहणाच्छरीरस्थितिमात्रानुगां करोत्यपीति गाथार्थः ॥

इहैव कालमानमाह ॥

एवं जा छम्मासा, एसो हि गयो इहरहा दिट्ठं ।
जावज्जीवं पि इमं, वज्जइ एयम्मि लोगम्मि ॥ २२ ॥

एवमुक्तनीत्या शृङ्गारकथाविरमणादिलक्षणया (जा इति) यावत् षण्मासान्(कालपरिमाणविशेषादुत्कर्षतो वर्जयत्यब्रह्मेति वर्तते एष श्रावकोऽधिकृतस्तु षष्ठप्रतिमाप्रतिपन्न एव । अवधारणफलमाह । इतरथाऽन्यथा षष्ठप्रतिमाप्रतिपन्नकादन्यत्रेत्यर्थः । दृष्टमवलोकितं किं तदित्याह । यावज्जीवमप्याजन्मात्प्यास्तां षण्मासान् यावदिदमब्रह्म वर्जयति परिहरतीत्येतत्क दृष्टमित्याह । एतस्मिन् प्रत्यक्षलोके श्रावकलोक इति गाथार्थः । यत्कुर्वाणस्य षष्ठी भवति तदुक्तम् । पंचा० १० विव० । उपा० ।

अथ सप्तमीमुपासकप्रतिमामाह ।

सव्वधम्म जाव राती व राइं बम्हयारी सचित्ताहारे परिण्णाते भवति आरंभे अपरिण्णाए भवति से णं एतारूवेणं विहारेणं विहरमाणे जहण्णेणं एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं सत्तमासे विहरेज्जा सत्तमा उवासगपडिमा ।

अथापरा सप्तमी नवरं परिज्ञातः प्रत्याख्यात आरम्भश्चापरिज्ञातो भवति करणकारापणानुमोदनत्रिविधेनापि करणेन । दशा० ६ अ० । आ० चू०

अथ यत्कुर्वतः सप्तमी भवति तद्दर्शयन्नाह ।

सच्चित्तं आहारं, वज्जइ असणादियं णिरवसेसं ।
असणे चाउलोविग-चणगादी सव्वहा सम्मं ॥ २३ ॥

सचित्तं विद्यमानचैतन्यमाहारं भोजनं वर्जयति परिहरते । अशनादिकमशनप्रभृतिकं चतुर्भेदं निरवशेषं सर्वं सप्तमप्रतिमास्थित इति शेषः । तत्राशने आहारविशेषे विषयभूते तन्दुलोविकचणकादि प्रतीतमादिशब्दादमिलादिपरिग्रहः । कार्य वर्जयतीत्याह । सर्वथा अपक्वदुष्पक्वौषध्यादिवर्जनत इत्यर्थः सम्यग्भावशुद्धेति गाथार्थः । तथा ।

पाणे आउकायं, सच्चित्तरससंजुअं तहण्णं पि ।
पंचोदुंबरिकक्कडि-गाइ य तह खाइमे सव्वं ॥ २४ ॥

पाने पानकाहारे अप्कायमप्रासुकोदकं सचित्तरससंयुतं तत्कालपतितत्वेन सचेतनलवणादिरसोन्मिश्रं तथेति समुच्चये अन्यदप्यप्कायादपरमपि काञ्जिकादिपानकाहारं वर्जयति न केवलमप्कायमेवेति । तथा पञ्चानामुदुम्बराणामुदुम्बरसमानधर्माणां समाहारः पञ्चोदुम्बरी सा च स्वरूपेण त्रसकायिकैश्च सचेतना भवतीति पञ्चोदुम्बरी च कर्कटिकाश्च चिर्भिटिका आदिर्यस्य खादिमस्य तत्तथा । चः समुच्चये तथेति वाक्यान्तरोपक्षेपार्थः स च गाथोत्तरार्द्धस्यादौ दृश्यः खादिमे आहारविशेषे विषयभूते सर्वं समस्तं सचित्तं वर्जयतीति प्रकृतमिति गाथार्थः ।

दंतवणं तंबोलं, हरेडगादी य साइमे सेसं ।
सेसपयसमाउत्तो, जा मासा सत्त विहिपुव्वं ॥ २५ ॥

दन्तधावनं दशनकाष्ठं ताम्बूलं प्रतीतं हरीतक्यादि च पथ्याप्रभृति च स्वादिमे स्वादिमाहारविषये अशेषं सर्वं सचित्तं वर्जयतीति प्रकृतम् । किंभूतः सन्नित्याह शेषपदसमायुक्तो दर्शनादिगुणयुक्तः कियन्तं कालं वर्जयतीत्याह यावन्मासान् कालविशेषान् सप्तोत्कृष्टतो विधिपूर्वकमागमिकन्यायपुरस्सरं न तु यदृच्छयेति गाथार्थः । उक्ता सप्तमीति । पंचा० १० विव० । उपा० ।

अथाष्टमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अट्ठमा उवासगपडिमा सव्वधम्मरुई आ वि भवति जाव दियाओ वा रायं बंभचारी सचित्ताहारे से परिण्णाए भवति आरंभे से परिण्णाए भवति पेस्सारंभा अपरिण्णाए भवति से णं एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणे जाव एगाहं वा दुगाहं वा तिगाहं वा उक्कोसेणं अट्ठमास विहरेज्जा अट्ठमा उवासगपडिमा ॥

अष्टम्यां स्वयंकरणमाश्रित्यारम्भः परिज्ञातो भवति प्रेष्यारम्भोऽन्येषामादेशदानतः कारापणाच्च निवृत्त इत्यष्टमी । दशा० ६ अ० । आ० चू० । अष्टमी स्वयमारम्भवर्जनप्रतिमा ।

अथ यथा वर्तमानस्याष्टमी भवति तथा दर्शयन्नाह ॥

वज्जइ सयमारंभं, सावज्ज कारवेइ पेसेहिं ।
पुव्वप्पओगओ च्चिय, वित्तिणिमित्तं सिढिलभावो ॥ २६ ॥

वर्जयति परिहरति स्वयमात्मना स्वयंकरणत इत्यर्थः । आरम्भं व्यापारं सावद्यं सपापं कृष्यादिकमित्यर्थः । स्वयमिति वच-

नात् यदापन्नं तदाह कारयति विधापयति प्रेष्यैरादेशकारिभिः कथमित्याह । पूर्वप्रयोगत एव प्रवृत्तव्यापार एव नापूर्वव्यापारनियोजनत इत्यर्थः किमित्याह । वृत्ति निमित्तं जीविकार्थम् । किंभूतः सन्नित्याह शिथिलभावः प्रेष्यप्रयोगतोऽप्यारम्भेष्वतीवापरिणामि इति गाथार्थः । नन्वारम्भेषु प्रेष्यप्रयोजने सति स्वयमप्रवर्तमानस्य को गुणो जीवघातस्य तदवस्थत्वादित्याशङ्कयाह ॥

निग्घिणतेगंतेणं, एवं वि हु होइ चेव परिचत्ताए ।
एहहमेत्तो वि इमो, वज्जिज्जंतो हियकरो उ । २७ ॥

निर्घृणता निर्दयता एकान्तेन सर्वथैव स्वयमारम्भणं कुर्वतः परैश्च कारयतो या स्यात्सा एवमप्युक्तनीत्याऽपि स्वयं वर्जनमात्रलक्षणया आस्तामुभयवर्जनतः । हुशब्दोऽलंकारे भवति चैव स्यादेव परित्यक्ता परिहृता । नन्वात्मारम्भोऽल्प एकत्वादात्मनः परतस्तु बहुतमः परेषां च बहुत्वात्ततश्च बहुतमारम्भाश्रयणेनाल्पतरारम्भवर्जनं कं गुणं पुष्णातीत्याशङ्कयाह (एहहमेत्तोवित्ति) इयन्मात्रोऽपि स्वयंकरणमात्रत्वेनाल्पोऽप्यास्तां बहुतमः (इमोत्ति) अयमारम्भो वर्ज्यमानस्त्यज्यमानो हितकरः कल्याणकर एव महाव्याधेः स्तोकक्षयवदिति गाथार्थः ।

कस्य कथमयं भवतीत्याह ॥

भव्वस्साणा वीरिय–संफासणभावतो णिओगेण ।
पुव्वोइयगुणजुत्तो, नावज्जति अट्ठ जा मासा २८ ॥

भव्यस्य योग्यस्य सत्वविशेषस्य आज्ञा चापूर्ववचनमष्टमप्रतिमायां स्वयमारम्भो वर्जनीय इत्येवंरूपम् वीर्यं जीवसामर्थ्यं स्वयमारम्भपरित्यागविषयं तयोः संस्पर्शनमाराधनं तद्रूपो यो भावोऽध्यवसायस्तस्य वा यो भावः सत्ता स तथा तस्मादाज्ञावीर्यसंस्पर्शनभावान्नियोगेन नियमेन हितकरो भवतीति पूर्वेण योगः । अथ किंविधः सन् कियन्तं वा कालमष्टम्यां स्वयमारम्भं वर्जयतीत्याह । पूर्वोदितगुणयुक्तः प्रागुक्तदर्शनादिगुणान्वितस्तावद्वर्जयति परिहरत्यष्टौ यावन्मासानुत्कृष्टत इति गाथार्थः । उक्ताऽष्टमी प्रतिमा पंचा० १० विव० । उपा० ।

अथ नवमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अहावरा णवमा उवासगपडिमा सव्वधम्मरुईया वि भवति जाव दिया वा राओ वा बंभचारी सचित्ताहारे से परिण्णाए भवति पेसमारंभे परिण्णाए भवति से णं एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणेणं जाव एगाहं वा दुगाहं वा तिगाहं वा उक्कोसेणं नव मासे विहरेज्जा नवमा उवासगपडिमा ॥

नवम्यां तु कारणभरम्भः प्रेष्यादिभ्यः स परिज्ञातो भवति उद्दिष्टभक्तं तु न परिज्ञातं भवति उद्दिष्टं नाम तदुद्देशेन यत्कृतं तदुद्दिष्टमित्युच्यते इति नवमा । दशा० ६ अ० । आ० चू० । (नवमंति) नवमीं भूतकं प्रेष्यारम्भवर्जनप्रतिमा सा चेयं "पेसेहिवि आरंभं, सावज्जं कारवेइ णो गरुयं । पुव्वो इयगुणजुत्तो, नवमासा जाव विहिणाओ " उपा० १ अ० ।

यत्करणान्नवमी भवति तदाह ॥

पेसेहि वि आरंभं, सावज्जं कारवेइ णो गुरुयं ।
अत्थी संतुट्ठो वा, सो पुण होति विण्णेओ ॥ २९ ॥

प्रेष्यैरपि कर्मकरैरप्यास्तां स्वयमारम्भं व्यापारं सावद्यं सपापं कारयति विधापयति नो नैव गुरुकं महत्कृष्यादिकमित्यर्थः । अनेनासनदापनादिव्यापाराणामनिषेधमाह । इह

नवमप्रतिमायामित्येष दृश्यः एतद्वर्जनेन च कीदृशः समर्थो भवतीत्याह अर्थी अर्थवानीश्वर इत्यर्थः । सन्तुष्टो वाऽनीश्वरोऽप्यतिसंतोषवान् । वाशब्दो विकल्पार्थः एष प्रेष्यारम्भवर्जकः । पुनः शब्दो विशेषणार्थस्तेन यः कश्चिदपि भवति स्याद्विज्ञेयो ज्ञातव्य इति गाथार्थः ॥

णिक्खित्तभरो पायं, पुत्तादिसु अहव से सपरिवारे ।
थोवममत्तो य तहा, सव्वत्थवि परिणओ नवरं ॥३०॥

निक्षिप्तभरो न्यस्तकुटुम्बादिकार्यभारः प्रायो बाहुल्येन पुत्रादिषु योग्यसुतभ्रातृप्रभृतिषु अथवेति विकल्पार्थः शेषपरिवारे पुत्रादिव्यतिरिक्तपरिजने कर्मकरादौ तथेति वाक्यान्तरत्वद्योतकोऽत्र द्रष्टव्यः स्तोकममत्वोऽल्पाभिष्वङ्गश्चशब्दः समुच्चये तथेति योजितमेव सर्वत्रापि सर्वस्मिन्नपि धनधान्यादिपरिग्रहे न तु कचिदेव अयं चैवंभूत उत्तानबुद्धिरपि स्यादत आह परिणतबुद्धिर्नवरं केवलमिति गाथार्थः ।

लोगववहारविरओ, बहुसो संवेगभावियमई य ।
पुव्वोदियगुणजुत्तो, णवमासा जाव विहिणा उ ॥३१॥

लोकव्यवहारविरतो लोकयात्रानिवृत्तस्तथा बहुशो अनेकशः संवेगभावितमतिश्च मोक्षाभिलाषवासितबुद्धिस्तथा पूर्वोदितगुणयुक्तो दर्शनादिगुणान्वितो नव मासान् यावद्भुक्तवर्जतो विधिना त्वागमविधानेनैवेति गाथार्थः पंचा० १० विव० । उपा० ।

अथ दशमीमुपासकप्रतिमामाह ।

अहावरा दसमा पडिमा सव्वधम्मरुईया वि भवति से णं खुरमुंडए वा सिहाधारए वा तस्स णं आभट्ठस्स वा भट्ठस्स कप्पति दु वि भासातो भासित्ताए जधा जाणं वा जाणं अजाणं वा अजाणं से णं एतारूवेणं विहारेणं विहरमाणे जहन्नेणं एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं उक्कोसेणं दस मास विहरेज्जा दसमा उवासगपडिमा ॥

दशम्यां तु उद्दिष्टभक्तं तेन परिज्ञातं भवति स च क्षुरमुण्डो वा शिखाधारको वा भवति यथा परिव्राजकाः शिखामात्रं धरन्ति तथाऽयमपीति तदा तं प्रति पुत्रादयः तन्मुक्तं किंचिद्वस्तु जानानाः पृच्छन्ति किं कृतं तद्वस्तु तदा तेन कथमुत्तरयितव्यास्तदेतदाह । (आभट्ठस्स) आ ईषत् "भट्ठस्सति" देशीवचनात् भाषितस्य प्रत्युत्तरं देयात्तेन पृष्टस्य पुनः पुनर्वा भाषितस्य कल्पेते युज्येते द्वे भाषे भाषितुं वक्तुमिति । तद्यथा यदि जानाति तदा वदति अहं जानामि यतस्तेषामकथने अप्रीतिवशादात्मकृतादयोऽपि दोषाः शङ्कादयो वा दोषा यथा ते ज्ञास्यन्ति अनेनैव तद्द्रव्यादि भक्षितं येन मुखं वक्रितं तेन जानामीति वदति । अपरा तु यदि न जानाति तदा वदति नाहं जानामि एते द्वे भाषितुं कल्पेते इति दशमी प्रतिमा । दशा० ६ अ० ।

दशमी उद्दिष्टभक्तवर्जनप्रतिमा सा चैवम् ।

उद्दिट्ठकडं भत्तं पि, वज्जती किमु य से समारंभं ।
सो होइ उ खुरमुंडो, सिहलिं वा धारती कोइ ॥ ३२ ॥

उद्दिष्टमुद्देशस्तेन कृतं विहितमुद्दिष्टकृतं तदर्थं संस्कृतमित्यर्थः तद्भक्तमपि भोजनमपि वर्जयति परिहरति किमुक्तं भवति किं पुनः सुतरामित्यर्थः शेषं दुष्परिहार्यभक्तारम्भव्यतिरिक्तमारम्भं सावद्ययोगं दशमप्रतिमायां वर्तमानः श्रावकः इति शेषः (सो होइत्ति) स पुनर्दशमप्रतिमावर्ती भवति स्यात् क्षुरमुण्डः क्षुरमुण्डित-

शिराः (सिहलित्ति) शिखा तां वाशब्दो विकल्पार्थः धारयति बिभर्ति कश्चित्कोऽपीति गाथार्थः ।

जं णिहियमत्थजायं, पुट्ठो णियएहिं णवर सो तत्थ ।
जइ जाणइ तो साहे, अह ण वि तो बेइ ण वि जाणे ॥ ३३ ॥

यन्निहितं यन्निक्षिप्तं भूम्यादावर्थजातं द्रव्यप्रकारः तद्दर्शीति शेषः । पृष्टः प्रश्नितो निजकैः स्वकीयैः पुत्रादिभिर्नवरं केवलं स श्रावक इति शेषस्तत्र दशमप्रतिमायां प्रश्ने वा यदि जानाति स्मरति (तो त्ति) तदा साधयति कथयत्यकथने वृत्तिच्छेदप्राप्तेः । अथ यदि न नैव जानातीति वर्तते (तो त्ति) तदा ब्रूते वक्ति किं तदित्याह नापि नैव जाने स्मरामीति नान्यत् किमपि तस्य गृहकृत्यं कर्तुं कल्पत इति भाव इति गाथार्थः ।

जतिपज्जुवासणपरो, सुहुमपयत्थेसु णिच्चतल्लिच्छो ।
पुव्वोदियगुणजुत्तो, दस मासा कालमासेण ॥ ३४ ॥

यतिपर्युपासनापरः साधुसेवापरायणः सूक्ष्मपदार्थेषु निपुणमतिसमधिगम्य भावेषु जीवादिषु तेष्वेव लिप्सा लब्धुमिच्छा यस्य स तल्लिप्सः स नित्यं नितान्तं तल्लिप्सो नित्यतल्लिप्सः । तथा पूर्वोदितगुणयुक्तो दर्शनादिप्रतिमानवकान्वितः कियन्तं कालं यावदित्याह । दश मासान् यावत् कालमानेन कालप्रमाणापेक्षयेत्यर्थः । कालमासेनेति क्वचित् दृश्यते तत्र प्राकृतभाषापेक्षया मासशब्दस्य कालधान्यसुवर्णादिषु वृत्तिदर्शनाच्छेषव्यवच्छेदार्थमुच्यते कालमासेनेति गाथार्थः । उक्ता दशमी । पंचा० १० विव० । उपा० । आ० चू० ।

अथैकादशीं प्रतिमामाह ।

अहावरा एक्कारसमा उवासगपडिमा सव्वधम्म जाव उद्दिट्ठभत्ते से परिण्णाते भवति से णं खुरमुंडए वा लुत्तसिरए वा गहितायारभंडगनेवत्थ्या जे इमे समणाणं निग्गंथाणं धम्मे तं सम्मं काएणं फासेमाणे पालेमाणे पुरतो जुगमायाए पहमाणे दट्ठूण तसे पाणे उद्दट्टु पायं रीएज्जा वि तिरिच्छं वा पायं कट्टु रीएज्जा सति परक्कमे संजतामेव परक्कमे जाणो उजुयं गच्छेज्जा केवलं से णायाए पेम्मबंधणे अवोच्छिन्ने भवति एवं से कप्पति नायवीथिं ति तए तत्थ से पुव्वागमणेणं पच्छाउत्ते चाउलोदणे पच्छाउत्ते भिलिंगसूवे कप्पति से चाउलोदणे पडिगाहिए णो से कप्पति भिलिंगसूवे पडिगाहित्तए तत्थ णं से पुव्वागमणेणं पुव्वाउत्ते भिलिंगसूवे पच्छाउत्ते चाउलोदणे कप्पति से भिलिंगसूवे पडिगाहित्तए नो से कप्पति चाउलोदणे कप्पति तत्थ से पुव्वागमणे दो वि पुव्वाउत्ताइं कप्पति से दो वि पडिगाहित्तए तत्थ से पच्छागमणेणं दो वि पच्छाउत्ताइं णो से कप्पति दो वि पडिगाहित्तए जे से तत्थ पुव्वागमणेणं पुव्वउत्ते से से कप्पति पडिगाहित्तए जे से तत्थ पुव्वागमणेणं पच्छाउत्ते से से णो कप्पति पडिगाहित्तए तस्स णं गंधातिकुलं पिंडवातपडियाए अणुपविट्ठस्स कप्पति एवं वदित्तए समणोवासगस्स पडिमापडिवन्नस्स भिक्खं दलयह तं वेतारूवेणं विहारेणं विहरमाणं केइ पासेत्ता वदेज्जा केइ आउसो तुमं वत्तव्वेसिया समणोवासए पडिवज्जित्तए अहमंसीति वत्तव्वं सिया से णं एतारूवेणं विहारेणं विहरमाणे जहन्नेणं एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं एक्कारस मासे विहरेज्जा एक्कारस उवासगपडिमा ॥

अहावरेत्यादि व्यक्तं लुञ्चितशिरस्को लुञ्चितशिरोजो वा शिरसि जाताः शिरोजाः (गहियाइत्ति) गृहीतानि आचारपालनार्थं भाण्डकानि उपकरणानि पात्ररजोहरणमुखवस्त्रिकादीनि नेपथ्यं साधुवेषस्तथाप्रकारवस्त्रादिप्रावरणं ततो द्वन्द्वः तथा (जारिसेत्ति) यादृशः श्रमणानां निर्ग्रन्थानां बाह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितानां धर्म्मः क्षान्त्यादिकः प्रज्ञप्तः तादृशमिति अध्याहार्यं तं धर्मं सम्यग् यथा भवति कायेन न तु मनोरथमात्रेण स्पर्शयन् पालयन् यथाचारं (पुरओत्ति) पुरतोऽग्रतो युग्मात्रया शरीरप्रमाणया शकटौ द्विसंस्थितया दृष्ट्येति वाक्यशेषः प्रेक्षमाणः प्रकर्षेण पश्यन् भूभागं तत्र (दट्ठूणत्ति) दृष्ट्वा त्रस्यन्तीति त्रसा द्वीन्द्रियादयस्तान् । प्राणान् धरन्तीति प्राणा जीवाः पतङ्गादयः तान् (उद्धट्टुति) पादमुद्धृत्याग्रतलेन पादपातप्रदेशं वातिक्रम्य गच्छेत् एवं संहृत्य शरीराभिमुखमाक्षिप्य पादं विवक्षितपादपातप्रदेशादारत एव विन्यस्य उत्क्षिप्तवान् भागपार्ष्णिकया गच्छेत् तथा तिरश्चीनं वा पादं कृत्वा गच्छेत् । अयं चान्यमार्गाभावे विधिः । सति त्वन्यस्मिन् गमनमार्गे तेनैव पराक्रमेत गच्छेत् ऋजुनेत्येवं सर्वं साध्वनुगमेन सर्वं तेन त्यक्तं केवलं (णायाए त्ति) ज्ञातीयं स्वजातिविषयं मातृपितृभ्रातृप्रभृतिविषयं प्रेमबन्धनमव्यवच्छिन्नमत्रोटितं भवति एवमित्यादि एवमनन्तरवक्ष्यमाणप्रकारेण (से) तस्य प्रतिमधरस्य कल्पते युज्यते आहारग्रहकाले (नायवीथिंत्ति) ज्ञातयः स्वगोत्रजास्तेषां वीथी गृहपङ्क्तिस्तत्र प्राप्तः " एत्थणं " मित्यत्रान्तरे तस्य (पुव्वागमणेणंति) प्राकृतत्वात्पदव्यत्ययः आगमनात्पूर्वकालमथवा पूर्वं प्रतिमाधर आगतः पश्चाद्दायका राद्धुं प्रवृत्ताः इति पूर्वागमनेन हेतुना पूर्वायुक्तस्तन्दुलोदनः कल्पते उपलक्षणं चैतत् सर्वौदनानाम् । (पच्छाउत्ते भिलंगसूवे त्ति) पश्चादायुक्तो भिलिङ्गसूपो न कल्पते तत्र पूर्वायुक्तः प्रतिमाधरागमने पूर्वमेव स्वार्थं गृहस्थैः पक्तुमारब्धः प्रतिमाधरे वा गते यः पक्तुमारब्धः स पश्चादायुक्तः स च न कल्पते उद्गमादिदोषसंभवात् पूर्वायुक्तस्तु कल्पते तदभावात् । भिलिङ्गसूपो मसूरादिदालिः शेषं कण्ठ्यम् । " तस्स णमिति " वाक्यालंकारे गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिज्ञया अनुप्रविष्टस्य न कल्पते युज्यते एवं वक्तुं किं तदित्याह 'समणोवासगस्सेत्यादि' श्रमणोपासकस्य प्रतिमाप्रतिपन्नस्य भिक्षां दद्ध्वं न पुनर्यथा साधवो गत्वा धर्म्मलाभमिति वदन्ति तथा स वदति एनां च प्रतिमां प्रतिपन्नस्य भिक्षां दद्ध्वमित्यपि न वदति अतो वस्तुतः प्रतिमां विना न भिक्षामार्गणमुचितं सूत्ररीत्येति 'तं चेत्यादि' तं च श्रमणोपासकं प्रतिपन्नमेतद्रूपेण विहारेण विचरन्तं दृष्ट्वा कश्चिन्निर्दिश्य वदेत् केयं त्वद्वृत्तिः किमाचारप्रतिपन्न आयुष्मन्नित्यामन्त्रणवचनं त्वमिति भवान् वक्तव्यः स्यात् तदा स वदति 'समणोवासए इत्यादि' व्यक्तम् । निर्वचनवाक्यमत्रापि पञ्चमप्रतिमाधिकारोक्तानि पदानि " सम्मं काएण फासत्ति " इत्यादीनि द्रष्टव्यानि शेषं

पाठसिद्धम् । इत्येकादशोपासकप्रतिमा षष्ठमध्ययनं च समाप्तम् । दशा० ६ अ० । आ० चू० ।

एकादशी श्रमणभूतप्रतिमा तत्स्वरूपं चैतत् ।

खुरमुंडो लोएण व, रयहरणं उग्गहं व घेत्तूण ।
समणब्भूओ विहरइ, धम्मं काएण फासंतो ॥ ३५ ॥

क्षुरेण क्षुरेण मुण्डो मुण्डितः क्षुरमुण्डो लोचेन वा हस्तलुञ्चनेन वा मुण्डः सन् रजोहरणं पादप्रोञ्छनमवग्रहं च पतद्ग्रहं चोपलक्षणं चैतत्साधूपकरणस्य सर्वस्य गृहीत्वाऽऽदाय श्रमणभूतः साधुकल्पः सकलसाधुसमाचारासेवनेन विहरति गृहान्निर्गत्य ग्रामादिषु विचरति साधुवत् धर्मं चारित्रधर्मं समितिगुप्त्यादिकं कायेन देहेन न मनोमात्रेण स्पृशन् पालयन्नेकादश्यां प्रतिमायामिति शेष इति गाथार्थः ।

ममकारेऽवोच्छिन्ने, वच्चति सण्णायपल्लि दट्ठुं जे ।
तत्थ वि जहेव साहू, गेण्हति फासुं तु आहारं ॥ ३६ ॥

ममेत्यस्य करणं ममकारस्तत्राऽव्यवच्छिन्ने अनपगते सत्यनेन स्वजनदर्शनार्थित्वकरणमुक्तं सञ्ज्ञाताः स्वज्ञातयस्तेषां पल्ली संनिवेशस्तां सञ्ज्ञातपल्लीं द्रष्टुं दर्शनाय सञ्ज्ञातानीति गम्यते जे इति पादपूरणे निपातः । तत्रापि सञ्ज्ञातपल्लीव्रजनेऽप्यास्तामन्यत्र यथैव यद्वदेव साधुः संयतस्तथैवेति शेषः गृह्णात्यादत्ते प्रासुकं तु प्रगतासुकमेवाचेतनमेवोपलक्षणत्वाच्चास्यैषणीयं चाहारमशनादिकमिति सञ्ज्ञातपल्लिग्रहणेन चेदं दर्शयति प्रेमाव्यवच्छेदात्तत्र गमनेऽपि तस्य न दोषस्तथा ज्ञातयः स्नेहादनैषणीयं भक्तादि कुर्वन्त्याग्रहकरणेन च तद्ग्राहयितुमिच्छन्त्यनुवर्तनीयाश्च ते प्रायो भवन्तीति तद्ग्रहणं संभाव्यते तथापि तदसौ न गृह्णातीति गाथार्थः । सञ्ज्ञातपल्लीगमन एव तस्य कल्प्याकल्प्यविधिमाह ॥

पुव्वाउत्तं कप्पति, पच्छाउत्तं तु ण खलु एयस्स ।
ओदणभिलिंगसूपा-दिसव्वमाहारजायं तु ॥ ३७ ॥

पूर्वं तदागमनकालात् प्राक् आयुक्तं रन्धनस्थाल्यादौ प्रक्षिप्तं पूर्वायुक्तं स्वार्थमेव राद्धुमारब्धमित्यर्थः । कल्पते ग्रहणयोग्यं भवति पश्चादायुक्तं तु तदागमनकालादनन्तरमायुक्तं पुनर्न खलु नैव एतस्यैकादशप्रतिमास्थश्रावकस्य कल्पत इति वर्तते । गृहस्थानामधिकृतश्रावकार्थमधिकतरौदनादिकरणसंकल्पसंभवात्किं तदित्याह । ओदनश्च कूरं भिलिङ्गसूपश्च मसूराख्यद्विदलधान्यपाकविशेष आदिर्यस्य तत्तथा तत्सर्वमपि निरवशेषमप्याहारजातमभ्यवहार्यसामान्यं तुशब्दोऽपिशब्दार्थस्तस्य च प्रयोगो दर्शित एवेति गाथार्थः ॥

अथैतस्याः कालमानमाह ॥

एवं उक्कोसेणं, एक्कारस मास जाव विहरेइ ।
एगाहा पियरेणं, एवं सव्वत्थ पाएणं ॥ ३८ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण क्षुरमुण्डादिना एकादश मासान् यावद्विहरति मासकल्पादिना विहारेण एकाहादि एकाहोरात्रप्रभृति आदिशब्दात् द्व्यहत्र्यहादि यावद्विहरतीति प्रकृतम् । इतरेण जघन्येनेत्यर्थः । इह च पूर्वं प्रतिमासु जघन्यं कालमानं नोक्तमतस्तदतिदेशत आह । एवमनेनैव प्रकारेण जघन्यमानमेकाहादीत्यर्थः । एतच्च मरणे वा प्रव्रजितत्वे वा सति संभवति नान्यथा सर्वत्र सर्वप्रतिमासु प्रायेण बाहुल्येन प्रायोग्रहणादन्तर्मुहूर्तादिसद्भावो दर्शित इति गाथार्थः । इह चोत्तरासु पदस्थावश्यकचूर्ण्यां प्रकारान्तरमपि दृश्यते । तथाहि रात्रिभक्तपरिज्ञा पञ्चमी, सचित्ताहारपरिज्ञा इति षष्ठी, दिया बंभचारी राओ परिमाणकडेति सप्तमी, दिया वि राओ वि बंभयारी असिणाणए वोसट्ठकेसमंसुरोमनहेत्ति अष्टमी, सारंभपरिण्णाए त्ति नवमी, पेस्सारंभपरिण्णाए त्ति दशमी, उद्दिट्ठभत्तविवज्जए समणभूएत्ति एकादशीति । तदेवं प्रतिमानुष्ठानमुपासकस्य । पंचा० १० विव० । 'एक्कारसहिं उवासगपडिमाहिं' उपासकाः श्रावकास्तेषां प्रतिमाः प्रतिज्ञा दर्शनादिगुणयुक्ताः कार्या इत्यर्थः । आव० ४ अ० । ग० । एकादशोपासकानां श्रावकाणां प्रतिमाः प्रतिपत्तिविशेषाः दर्शनव्रतसामायिकादिविषयाः प्रतिपाद्यन्ते यत्र तत्तथैवोच्यते इति । आचारदशानां षष्ठेऽध्ययने. स्था० १० ठा० । प्रथमायां श्राद्धप्रतिमायां दर्शनिद्विजादिभिक्षुकाणामन्नादि दातुं कल्पते न वा ॥१॥ तथा कुलगुरुसंबन्धेन समागतानां दर्शन्यादीनामपि ॥ २ ॥ अन्यच्च नवमप्रतिमादिषु देशावकाशिकं कर्त्तुं युज्यते न वा ॥३॥ तथा क्वचिल्लिखितविधौ दशमप्रतिमायां कर्पूरवासादिभिर्जिनानां पूजा कर्त्तव्येति लिखितमस्ति तद्विषये कियतीः प्रतिमा यावच्चन्दनपुष्पादिभिः पूजा कियतीषु च कर्पूरवासादिभिः कस्यां च नेति ॥४॥ (उत्तरम्) प्रथमश्राद्धप्रतिमायां दर्शनिद्विजादिभ्योऽनुकम्पादिना अन्नादि दातुं कल्पते न तु गुरुबुद्ध्येति तत्त्वम् ॥ १ ॥ एवं कुलगुरुतादिसंबन्धेनागतानां लिङ्गिनां दातुं कल्पते ॥ २ ॥ नवमप्रतिमादिषु देशावकासिकस्याकरणमेव प्रतिभाति ॥ ३ ॥ तथा प्रतिमाधरश्रावकाणां सप्तमप्रतिमा यावच्चन्दनपुष्पादिभिरर्हदर्चनमौचित्यमञ्चति । ललितविस्तरापञ्जिकाभिप्रायेण नत्वष्टम्यादिषु । कर्पूरादिपूजा तु अष्टम्यादिष्वपि नानुचितेति ज्ञायते तेषां निरवद्यत्वादिति । अक्षराणि तु ग्रन्थस्थाने नोपलभ्यन्ते इति । एकादश्यां च साधुवदेवेति बोध्यम् । ४ ॥ ह्री० ।

उवासण-उपासन-न० उपास्यन्ते भृशं क्षिप्यन्ते शरा यत्र उप-अस्-विक्षेपे, आधारे-ल्युट् । शरक्षेपशिक्षार्थे शराभ्यासे, अमरः । उप-आस्-भावे-ल्युट् चिन्तने, मनने, वाच० । सेवने. ध० २ अधि० । तं च परिव्वायगो बहूहिं उवासणेहिं लद्धं नि० चू० । १उ० । "सुस्सूसमाणो उवासेज्जा, सुप्पन्नं सुत्तवस्सियं" सूत्र०१श्रु. ९अ. ।

उवासणा-उपासना-स्त्री० श्मश्रुकर्त्तनादिरूपे नापितकर्मणि, तच्च ऋषभदेवकाले एव जातं पूर्वमनवस्थितनखलोमानस्तथा कालमहात्म्यतः प्राणिनोऽभवन्निति किञ्च भगवत्काल एव नखरोमाण्यतिरेकेण प्रवर्द्धितुं लग्नानि न पूर्वमिति । गुरुराजादीनां पर्युपासनायाम्, आ० म० प्र० । तदुक्तं निर्युक्तिकृता "उवासणाणाम सुकम्ममाईया गुरुरायाईणं वा उवासणा पज्जुवासणया" । आ० म० प्र० । आ. चू. (उसहशब्दे स्पष्टीभविष्यत्येतत्)

उवासमाण-उपासीन-त्रि० उपासनं विदधाने, स्था० ६ ठा०

उवासीय-उपोषितवत्-त्रि० कृतोपवासे, " नवकिरचाउम्मासे, छक्किर दो मासिए उवासीय" आ० म० द्वि० ।

उवाह-अवगाह-धा-भ्वा-आत्म० प० । अवगाहने, अवात् गाहेर्वाहः ८ । ४ । ४ । अवात्परस्य गाहेर्वाह इत्यादेशो वा । उवाहइ उग्गहइ अवगाहते । प्रा० ।

उवाहण-उपानह-स्त्री० उप-नह-क्विप्-उपसर्गदीर्घः । चर्मपादुकायाम्, । "छत्तोवाहणसंजुत्ते, धाउरत्तवत्थपरिहिए" भ० २ श० १ उ० " अणुवाहणाय समणा मज्झे चउवाहणा हुं तु " आव० १ अ० । अनुपानत्काश्च श्रमणाः मम चोपानहौ भवत इति । आ० म० प्र० ।

उवाहि-उपाधि-पुं० उपाधीयते इति उपाधिर्द्रव्यतो हिरण्या-

धौ जावतोऽष्टप्रकारे कर्मणि, उपाधीयते व्यपदिश्यते येनेत्युपाधिः । आचा० १ श्रु० ३ अ० । कर्मजनिते विशेषणे, ।

किमत्थि उवाही पासगस्स णत्थि विज्जइ णत्थि त्ति बेमि

किं प्रश्ने अस्ति विद्यते कोऽसावुपाधिः कर्म्मजनितं विशेषणं तद्यथा नारकस्तिर्यग्योनिः सुखी दुःखी सुभगो दुर्भगः पर्याप्तकोऽपर्याप्तक इत्यादि आहोश्विन्न विद्यते इति परमतमाशङ्क्य त ऊचुः पश्य कस्य सम्यग्वादादिकमर्थं पूर्वोपात्तं पश्यतीति पश्यः स एव पश्यकस्तस्य कर्मजनितोपाधिर्न इत्येतदनुसारेणाहमपि ब्रवीमि न स्वमनीषिकयेति आचा० १श्रु०४अ०४उ० । उपाख्यानमुपाधिः । सन्निधौ, भ० १ श० १ उ० । अन्यथा स्थितस्य वस्तुनोऽन्यथाप्रकाशनरूपे कपटे, उपाधीयते स्वधर्म्मोऽनेन करणे–वा–किः । स्वसामीप्यादिनाऽन्यस्मिन् स्वधर्मारोपसाधने विशेषणभेदे, उपलक्षणरूप विशेषणे च । कुटुम्बव्यापृते, उपाधीयते नाम समीपे कर्मणि के । उपनामनि, यथा भट्ट चार्यमिश्रादयः। उपाधीयते मनोऽत्र आधारे किः ।धर्मचिन्तायाम, व्यभिचारोन्नायके न्यायमतसिद्ध पदार्थभेदे च । उपाधिः साध्यत्वाभिमतव्यापकत्वे सति साधनत्वाभिमताव्यापकः । वाच० ॥

उवाहिसुद्ध–उपाधिशुद्ध– आर्यदेशसमुत्पन्नादिविशेषणशुद्धे, " ता धन्नाणं गीओ, उवाहिसुद्धाण देइ पव्वज्जं " पं० व० ॥

उविंत्ता–अदनश्य– अव्य० विच्छिद्येत्यर्थे, " जावतियं २ अंतो परिग्गहगस्स उविंत्ता दलएज्जा " व्य० १ उ० ॥

उविंद–उपेन्द्र–पुं० उपगत इन्द्रम् कृष्णे, अत्या. समा० सुखिनो विषयातृप्ता नेन्द्रोपेन्द्रादयो रहः । उपेन्द्रः कृष्णः । अष्ट० । " राजाऽधिराजस्तत्रासीदुपेन्द्रोऽपीन्द्रवद् भुवि । सदा नवं सुमनसां, चित्रमोदमदस्तयत् " आव० १ अ० । तत्रेति द्वारवत्याम।

उविंदवज्जा–उपेन्द्रवज्रा– स्त्री० " उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततो गौ" इति वृ० र० उक्ते एकादशाक्षरपादके छन्दोभेदे, । अस्याश्च इन्द्रवज्रया संमेलने उपजातिर्भवति । वाच० ॥

उविक्खेव–उद्विक्षेप–पुं० वालोत्पाटने, मुण्डनमिति लोकोक्तिप्रसिद्धेऽर्थे, तं० ॥

उवियग्ग–उद्विग्न– त्रि० उद्वेगवति , स्था० ४ ठा० ।

उ(ओ)वील–अपवील–न० शेखरे, वि० ६ अ०। अवपीडनं परेषामित्यवपीडः । अष्टादशे गौणादत्तादाने, प्रश्न० १ श्रु० ३ अ० ॥

उवीलण–अवपीडन– न० निष्पीडने, विपा० ८ अ० ।

उवीला–अपपीडा–स्त्री० वेदनायाम्, "अप्पेते उवीलं दलेंति" अवपीडं शेखरं मस्तके तस्यारोपणं त अपपीडां वा वेदनां दवयन्ति विपा० ६ अ० ।

उवीलेमाण– (उप) अवपीडयत्– त्रि० वेदनामुत्पादयति, " उवीलेमाणे विधम्ममाणे तज्जमाणे " विपा० ३ अ० ।

उवूहेत्ता–अनुबृंहयितृ– त्रि० परेण स्वस्य क्रियमाणस्य पूजादेरनुमोदयितरि, तद्गावे हर्षकारिणि, "पूयासक्कारमए उवूहेत्ता भवइ " स्था० ७ ठा० ।

उवेच्च–उपेत्य–अव्य० उप-इ- ल्यप् । प्राप्येत्यर्थे, " उवेच्च सुद्धेण उवेति मोक्खं " सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ॥

उवेय–उपेत– त्रि० उप-इण-क्त । उपगते, समीपगते, सेवादिधर्मेण प्राप्ते, वाच० । युक्ते, स० । संथा० । पंचू० । आव० । " पसत्थुप्फफलेविए " दस० ८ अ० । नि० । समन्विते च । नं० ।

उवेय– उपेय– त्रि० उप-इण्-यत् । उपायसाध्ये प्राप्तव्ये उपगम्ये, अभिव्यगम्ये च । वाच० । उपेयाभावे उपायासिद्धिः विशे० । स्था० ।

उवेल्ल–प्र-सृ– धा० प्रसरणे, "प्रसरेः पयल्लोवेल्लौ" ८ । ४ । ७७ । इति प्रसरतेरुवेल्लादेशः उव्वेल्लइ प्रा० ॥

उवेहमाण–उपेक्षमाण– त्रि० अवगच्छति, " अणहाओगमुवेहमाणे इति कम्मं परिण्णाय सव्वसो से ण हिंसति " आचा० । १ श्रु० ४ अ० । अकुर्वति, आचा० १ श्रु० ३ अ० । अपर्य्यालोचयति, " उवेहाए उवेहमाणे अणुवेहमाणं बूया उवेहाहि समियाए भवति " आगमपरिकर्मितमतिन्वाद्यथावस्थितपदार्थस्वभावदर्शितया सम्यगसम्यगिति झात्पेक्षमाणः पर्यालोचयन्नपरमुत्पेक्षमाणं गड्डरिकायूथप्रवाहप्रवृत्तं वा गतानुगतिकन्यायानुसारिणं शङ्कया वा प्रधावन्तं ब्रूयाद्यथेत्प्रेक्षस्व पर्य्यालोचय सम्यग्भावेन माध्यस्थ्यमवलम्ब्य किमेतदर्हदुक्तं जीवादितत्वं घटामियर्त्याहोश्विन्नेत्यक्षिणी निमील्य चिन्तयेति भावः । यदि चोत्प्रेक्षमाणः संयममुत्प्रावल्येनेक्षमाणः संयमे उद्यच्छन्नुत प्रेक्षमाणं ब्रूयाद्यथा सम्यग्ज्ञानापन्नः संयममुत्प्रेक्षस्व संयमे उद्योगं कुरु । आचा० १ श्रु० ५ अ० ५ उ० । "उवेहमाणे कुसलेहिं संवसे" उपेक्षमाणः परीषहोपसर्गान् सहमान इष्टानिष्टविषयं चोपेक्षमाणो माध्यस्थ्यमवलम्बमानः कुशलैर्गीतार्थैः सह संवसेत् आचा० २ श्रु० । उदासीने, उवेहमाणा णाइक्कमई" ॥ उपेक्षमाणा इति उपेक्षा द्विविधा व्यापारोपेक्षा अव्यापारोपेक्षा च । तत्र व्यापारोपेक्षया तमुपेक्षमाणास्तद्विषयायां छेदनबन्धनादिकायां समयप्रसिद्धक्रियायां व्याप्रियमाणा इत्यर्थः । अव्यापारोपेक्षया च मृतकस्वजनादिभिस्तं सत्क्रियमाणमुपेक्षमाणास्तत्रोदासीना इत्यर्थः स्था० ६ ठा० ।

उवेहा–उपेक्षा–स्त्री० उप-ईक्ष-अ- अवधीरणे, माध्यस्थ्ये, षो० ४ विव० । हा० । आरोपणे, अष्ट० । विशेषणे, षो० १३ विव० । परदोषोपेक्षणमुपेक्षा परेषां दोषा अविनयादयः प्रतिकर्त्तुमशक्यास्तेषामुपेक्षाऽवधीरणमुपेक्षा । सम्भवत्प्रतीकारेषु दोषेषु, नोपेक्षा विधेया षो० ४ विव० । " उवेहेणं बहिया य लोयं " (उवेहेति) योऽयमनन्तरं प्रतिपादितः पाषण्डिलोकः एनं धर्माद्बहिर्व्यवस्थितमुपेक्षस्व तदनुष्ठानं मानुमंस्थाः । चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थस्तदुपदेशमभिगमनपर्युपासनदानसंस्तवनादिकं च मा कृथा इति आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । (यः पाषण्डिलोकोपेक्षकः स कं गुणमवाप्नुयादिति सम्मत्तशब्दे वक्ष्यते सति कलहे उपेक्षा कर्त्तव्येत्यहिगरण शब्दे उक्तम्)

उवेहाअसंजम–उपेक्षाऽसंयम–पुं०असंयमयोगेषु व्यापारणरूपे संयमयोगेष्वव्यापारणलक्षणे वाऽसंयमभेदे, स० ।

उवेहाए–उपेक्ष्य–अव्य०उप-ईक्ष-ल्यप्-पर्य्यालोच्येत्यर्थे, आचा० १ श्रु० ३ अ० । ज्ञात्वेत्यर्थे, "लोगवित्तं ए उवेहाए" उपेक्ष्य ज्ञात्वा ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् आचा० १ श्रु० ४ अ० ।

उवेहासंजम–उपेक्षासंयम–पुं० संयमभेदे, इदानीमुपेक्षासंयम उच्यते सा चोपेक्षा द्विविधा कथं यतिव्यापारोपेक्षा गृहस्थव्यापारोपेक्षा च । तत्र यथासंख्यं चोदनाचोदनविषया । संयतस्य चोदनविषया व्यापारोपेक्षा । एतदुक्तं भवति साधुं विषीदन्तं दृष्ट्वा संयमव्यापारेषु चोदयतः संयमव्यापारोपेक्षा ईक्ष दर्शने उप समीपेन ईक्षा उपेक्षा । गृहस्थस्य च व्यापारो-

पेक्षा गृहस्थमधिकरणव्यापारेषु प्रवृत्तं दृष्ट्वा अधिकरणव्यापारेषु प्रवृत्तं चोदयतः गृहस्थव्यापारोपेक्षा उच्यते । उपेक्षाशब्दश्चात्र अवधारणायां वर्तते । ओ० । बृ० ।

उव्वक्क-उत्पक्व-पुं० वोरादिमध्ये प्रविश्य कियत्कालं धृत्वा ततो निष्काशिते, "उम्मिणोदगगम्भीरउव्वक्को" व्य० १ उ० ।

उव्वट्टंत-उद्वर्तयत्-त्रि० उद्वर्तनं कुर्वति, "उव्वोलंतं उव्वट्टंतं वा साइज्जइ" नि० चू० १६ उ० ।

उव्वट्टण-उद्वर्त्तन-न० उद्-वृत्-भावे-ल्युट् । चालने, "उव्वट्टणे समत्थेइ रमए वा वि । बृ० ९ उ०। सुरभिचूर्णादिना (ग० ३ अधि०) कल्कलोध्रादिना (बृ० १ उ०) पिष्टिकादिना वा मलोत्तारणे, लं०। (साधूनामुद्वर्त्तननिषेधोऽणायारशब्दे उक्तः) उद्वर्तने प्रमादाचरितं तया । उद्वर्तनं संसक्तचूर्णादिभिः उद्वर्त्तनिकाश्च न भस्मनि निक्षिप्तास्ततस्ताः कीटिकाकुलाः श्वादिभिर्भक्ष्यन्ते पादैर्वा मृद्यन्ते ध० २ अधि० । उव्वट्टणेः स्नेहाद्यपहारार्थे व्यापारे च । उद्वर्त्यतेऽनेन, उद्-वृत्-णिच् करणे ल्युट् । शरीरनिर्मलीकरणद्रव्यादौ, वाच० । ज्ञा० । कर्मपरमाणूनां ह्रस्वस्थितिकालतामपगमय्य दीर्घस्थितिकालतया व्यवस्थापने, पं० सं० । अधोदेशस्योपरिकरणेन परिवर्तने, ज्ञा० अ० ३ वामपार्श्वेन सुप्तस्य दक्षिणपार्श्वेन वर्तने च । आव० ४ अ० ।

उव्वट्टणा-उद्वर्तना-स्त्री० उद्वर्तनमेवोद्वर्तना । तत्प्रथमतया वामपार्श्वेन सुप्तस्य दक्षिणपार्श्वेन वर्तने, "इच्छामि पडिक्कमिओ पगामसिज्जाए णिगामसिज्जाए उव्वट्टणाए परियट्टणाए" आव० ४ अ० । उद्वर्त्यते प्राबल्येन प्रवृत्तीक्रियेते स्थित्यनुभागौ यया वीर्यविशेषपरिणत्या असौ उद्वर्तना । पं० सं० । उद्वर्त्यते प्राबल्येन प्रवृत्तीक्रियेते स्थित्यादि यया जीववीर्यविशेषपरिणत्या सा उद्वर्तना स्थित्यनुभागयोर्बृहत्करणरूपे तृतीये करणे, क० प्र० । विशे० । अथ स्थित्युद्वर्तनाविषया उद्वर्तना व्याख्यायते ।

उदयावलिबज्झाणं, ठिईए उव्वट्टणा उ ठिइविसया ।
सोक्कोस अबाहाओ, जा वावलि होइ अतिथवणा ॥

उद्वर्तना स्थितिविषया भवति । उदयावलिकाबाह्यानां स्थितीनामुदयावलिकादिसकलकरणयोग्येति न तदा स्थितीनां प्रतिषेधः किं सर्वासामप्युदयावलिकाबाह्यानां स्थितीनामुद्वर्तना नेत्याह । स्वोत्कृष्टाया अबाधायाः स्थितयस्तासामुद्वर्तना एषा स्वोत्कृष्टा अबाधाप्रमाणा उत्कृष्टा अतिस्थापना । अतिस्थापना नाम उल्लङ्घना तदा अतिह्रस्वा ह्रस्वतरा अतिस्थापना तावत् यावज्जघन्या अबाधा ततोऽपि जघन्या अतिस्थापना भवति । आवलिका आवलिकाप्रमाणा इयमत्र भावना वध्यमानप्रकृतर्या ततो अबाधा तथा तुल्या अबाधादीनां वा पूर्ववत्प्रकृतीनां या स्थितिः सा नोद्वर्तते सा उत्पद्य ततः स्थानादूर्ध्वं वध्यमानप्रकृतेरबाधाया उपरितनीः क्रियते अबाधाकालान्तःप्रविष्टत्वात् यासु पुनरबाधाया उपरितनी सा स्थितिःपर्यन्तमुद्वर्तयते तदेवमबाधान्तःप्रविष्टाः सर्वा अपि स्थितय उद्वर्त्य उद्वर्तनामधिकृत्य अतिक्रमणीया भवन्ति तथा यस्ता थैवोत्कृष्टा अबाधा स्थिता सैव उत्कृष्टा अतिस्थापना समयोना उत्कृष्टा अबाधासमयोना उत्कृष्टा अतिस्थापना द्विसमयोना उत्कृष्टा अबाधा द्विसमयोना उत्कृष्टा अतिस्थापना । एवं समयसमयहान्या अतिस्थापना तावद्वक्तव्या यावज्जघन्या अबाधा अन्तर्मुहूर्तप्रमाणा ततोऽपि जघन्यतरा अतिस्थापना आवलिकामात्रं तत्र उदयावलिकालक्षणमत्रसेयं न इमुदयावलिकान्तर्गताः स्थितय उद्वर्त्यन्ते " उव्वट्टणा ठिइए उदयावलियाए बाहिरं ठिईण " मिति वचनात् । ननु यदा वा बन्धे सत्युद्वर्तनां प्रवर्तिष्यते " अबंधा उव्वट्टइ " इति वचनात् तत उदयावलिकागताः स्थितयोऽबाधान्तर्गतत्वेन नोद्वर्तिष्यन्ते किमुदयावलिकाप्रतिषेधेन तदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानात् अबाधान्तर्गताः स्थितयो नोद्वर्तन्ते इति । किमुक्तं भवति अबाधान्तर्गताः स्थितयः स्वस्थानादुत्पाद्य अबाधायामध्ये पुनस्तासां वक्ष्यमाणक्रमेणोद्वर्तनानिक्षेपौ प्रवर्तमानौ न विरुध्येते तत उदयावलिकान्तर्गता अपि उद्वर्तनामाप्नुवन्तीति प्रतिषिध्यन्ते ।

संप्रति निक्षेपप्ररूपणार्थमाह ।

इच्छियठिइठाणाओ, आवलियं लंघिऊण तद्दलियं ।
सव्वेसु वि निक्खिप्पइ, ठिइठाणेसु उवरिमेसु ॥

ईप्सितस्थितिस्थानात् यतः स्थितिस्थानमुद्वर्तते तत ऊर्ध्वमित्यर्थः । आवलिकां लङ्घयित्वा अतिक्रम्य तद्दलिकमुद्वर्त्यमानस्थितिदलिकं सर्वेष्वपि उपरितनेषु स्थितिस्थानेषु निक्षिप्यते एष निक्षेपविधिः । संप्रति निक्षेपविषयप्रमाणनिरूपणार्थमाह ॥

आवलिय असंखभागाइ, जाव कम्मट्ठिइ त्ति निक्खेवो ।
सम उत्तराणियाए, साबाहाए भवे ऊणे ॥

इह निक्षेपविषयो द्विधा जघन्य उत्कृष्टश्च । तत्रावलिकाया असंख्येभागमात्रासु स्थितिषु यः कर्मदलिकनिक्षेपः स जघन्यस्तथा हि सर्वोत्कृष्टात् स्थित्यग्रादध आवलिकाऽऽवलिकाया असंख्येयं च भागं भवतीत्यधस्तनीया स्थितिस्तस्या दलिकमतिस्थापनावलिकामात्रमतिक्रम्योपरितनाधिकाया असंख्येयभागभाविनीषु निक्षिप्यते नावलिकाया मध्येऽपि तथा स्वाभाव्यात् ततोऽसावेतावान् जघन्ये दलिके निक्षेपविषयः । एवं सति आवलिकाया असंख्येयतमे भागे नाधिकासु आवलिकामात्रासु स्थितिषु उद्वर्त्तनं भवतीति सिद्धम् । तथा च सत्युत्कृष्टस्थितिबन्धे उद्वर्तनायोग्याः स्थितयो बन्धावलिकामबाधामुपरितनीं चावलिकामसंख्येयभागाधिकां मुक्त्वा शेषा एव द्रष्टव्याः तथा हि बन्धावलिकान्तर्गतं सकलकरणयोग्यमिति कृत्वा बन्धावलिकान्तर्गताः स्थितयो नोद्वर्तन्ते अबाधान्तर्गता अपि नोद्वर्तनायोग्यास्तासामतिस्थापनात्वेन प्राक् प्रतिपादितत्वात् संख्येयभागाधिकमात्रभाविन्यश्च उपरितन्यः स्थितयः प्रागुक्ता व्यक्तेरेव नोद्वर्तनायोग्याः संप्रत्युत्कृष्टो निक्षेपविषयश्चिन्त्यते 'जावकम्मट्ठि' इत्यादि । इयमत्र भावना यदा आवलिकामावलिकासंख्येयभागमध्यवर्तिनी द्वितिया अधस्तनीस्थितिरुद्वर्तयते तदा समयाधिकावलिकाया असंख्येयभागो निक्षेपविषयः यदा तु तृतीया स्थितिरुद्वर्तयते तदा द्विसमयाधिकः । एवं समयवृद्ध्या तावद्दलिकनिक्षेपविषयो यावदुत्कृष्टो भवति स च कियान् भवतीति चदुच्यते समयाधिकावलिका अबाधया वा हीना सर्वकर्मस्थितिः तथा ह्यबाधोपरिस्थितीनामुद्वर्तना भवति तथा व्यबाधया उपरितने स्थितिस्थाने उद्वर्त्यमाने अबाधाया उपरि दलिकनिक्षेपो भवति न अबाधामध्ये उद्वर्त्यमानदलिकस्य उद्वर्त्यमानस्थितेरूर्ध्वं निक्षेपात् तथाप्युद्वर्त्यमानस्थितेरुपरि आवलिकामात्राः स्थितीरतिक्रम्योपरितनीषु सर्वासु दलिकनिक्षेपणा भवति ततः स्थापनावलिकाद्वर्त्यमानां स्थितिं समयमात्रामबाधां वर्जयित्वा शेषाः सर्वा अपि कर्मस्थितिरुत्कृष्टो दलिकनिक्षेपविषयः । तथा चाह ।

आबाहोवरिठाणा, दलियं पडुच्चइ परमनिक्खेवो ।

वरि उव्वट्टणुताणं, परुच्चइ जाइ य जहणो ॥

अबाधाया उपरितनं यत् स्थितिस्थानं तद्दलिकं प्रतीत्य उद्वर्तनाकरणे परम उत्कृष्टो निक्षेपो भवति परमं तु स्थितिस्थानं यस्मात्परं नोद्वर्तते तदधिकृत्य जघन्यो दलिकनिक्षेपः । संप्रति यावन्मात्राः स्थितय उद्वर्तनयोग्यास्ताः प्रतिपादयति ।

उक्किट्ठे ठिइबंधे, बंधावलिया अबाहमेत्तं च ।

निक्खेवं च जहन्नं, ता मोत्तुं उव्वए सेसं ॥

उत्कृष्टे स्थितिबन्धे क्रियमाणे बन्धावलिकामबाधामात्रं निक्षेपं च जघन्यम् । इह जघन्यनिक्षेपग्रहणात् सर्वोपरितनी आवलिका आसंख्येयभागाधिका गृह्यते ततस्तां च मुक्त्वा शेषं सर्वमपि स्थितिजातमुद्वर्तते भावना चैतद्विषया प्रागेव कृता । एष निर्व्याघाते विधिः । व्याघाते पुनरयम् ।

निव्वाघाए एवं, वाघाओ संतकम्मठिइबंधो ।

आवलिअसंखभागो, जा वलिओ तत्थ अइत्थवणा ॥

एवं पूर्वोक्तेन प्रकारेण दलिकनिक्षेपो निर्व्याघाते व्याघाताभावे द्रष्टव्यः व्याघाते पुनरन्यथा । अथ कोऽसौ व्याघात इत्याह । व्याघातः प्राक्तनस्थितिसत्कर्मापेक्षया इत्यधिकाभिनवकर्मबन्धरूपा तत्रातिस्थापना आवलिकाया असंख्येयतमो भागः स च प्रवर्तमानस्तावदवसेयो यावदावलिका । इयमत्र भावना । प्राक्तनसत्कर्मस्थित्यपेक्षया समयादिनाऽभ्यधिको योऽभिनवकर्मबन्धः स व्याघात इहाभिप्रेतस्तन्नामा स्थापना आवलिका जघन्याया असंख्येयभागमात्रा । तथा हि प्राक्तनसत्कर्मस्थितेः सकाशात् समयमात्रेणाभ्यधिकेऽभिनवकर्मबन्धे सति प्राक्तनसत्कर्मणोऽन्त्या द्विचरमा वा स्थितिर्नोद्वर्तते । एवं यावदावलिका जघन्याया असंख्येयभागमात्रा अन्यस्याश्चावलिकाया असंख्येयतमो भाग इति । एवं समयद्वयेन समयत्रयेण यावदावलिकाया असंख्येयतमेनापि भागेनाधिके अभिनवकर्मबन्धे द्रष्टव्यम । यदा पुनर्द्वाभ्यामावलिकासंख्येयतमाभ्यां भागाभ्यामधिकोऽभिनवकर्मबन्ध उपजायते तदा प्राक्तनसत्कर्मणोऽन्त्यस्थितिरुद्वर्तते उद्वर्त्य च आवलिकायाः प्रथमं संख्येयतमं भागमतिक्रम्य द्वितीयेऽसंख्येयतमे भागे निक्षिप्यते एतौ अतिस्थापनानिक्षेपौ जघन्यौ । यदा पुनः समयाभ्यधिकाभ्यां द्वाभ्यामावलिकाया असंख्येयतमाभ्यां भागाभ्यामधिकाभिनवकर्मबन्धस्तदा आवलिकायाः प्रथममसंख्येयतमं भागं समयाधिकमतिक्रम्य असंख्येयतमे भागे निक्षिप्यते एवमभिनवकर्मबन्धस्य समयादिवृद्धौ अतिस्थापना प्रवर्द्धते सा च तावत् यावदावलिका परिपूर्णा भवति । निक्षेपस्तु सर्वत्रापि तावन्मात्र एव भवति तत ऊर्द्ध पुनरपि नवकर्मनिक्षेप एव केवलो वर्धते । एतदेवाह ।

आवलि दोऽसंखंसा, जइ वड्डइ आहणवो उ ठिइबंधो ।

उक्किट्ठातो चरिमा, एवं जा वलिय अइठवणा ॥

अइत्थवणा वलियाए, पुण्णाए वड्ढंति निक्खेवो ।

यदा प्राक्तनस्थितिसत्कर्मापेक्षया अभिनवस्थितिबन्धो वर्द्धते द्वावावलिकाया असंख्येयांशौ यतस्तौ भागौ ततः प्राक्तनास्थितिसत्कर्मणोऽन्त्या स्थितिरुद्वर्तते । उद्वर्त्य चावलिकायाः प्रथमसंख्येयतमं भागमतिक्रम्य द्वितीये असंख्येयतमे भागे निक्षिपति एतावता स्थापनानिक्षेपौ जघन्यौ ततोऽभिनवकर्मबन्धस्य समयादिवृद्ध्यावतिस्थापना वर्द्धते तावत् यावदावलिका परिपूर्णा भवति निक्षेपस्तु तत्र सर्वत्रापि तावन्मात्र एव अतिस्थापनावलिकायां परिपूर्णायां निक्षेपो वर्द्धते इति शब्द उद्वर्तनाकर्तव्यतापरिसमाप्तिसूचको यावच्चानेन नवकर्मबन्धः प्राक्तनस्थितिसत्कर्मणः सकाशात् द्वाभ्यामावलिकासंख्येयतमाभ्यां भागाभ्यामधिको न भवति तावत् प्राक्तनस्थितिसत्कर्मणश्चरम स्थितेरध आवलिकामसंख्येयभागाधिकामतिक्रम्योपरितने आवलिकाया असंख्येयतमे भागे निक्षिपति । यदा तु द्वितीयमधस्तनीं स्थितिमुद्वर्तयति तदा समयाधिके असंख्येयतमे भागे निक्षिपति एवं प्रकारेण द्रष्टव्यम् । संप्रत्यल्पबहुत्वमुच्यते या जघन्या अतिस्थापना यश्च जघन्यो निक्षेप एतौ द्वावपि सर्वस्तोकौ परस्परं वा तुल्यौ एतौ द्वावप्यावलिकासत्कासंख्येयतमभागप्रमाणौ ताभ्यामसंख्येयगुणा उत्कृष्टा अतिस्थापना तस्या उत्कृष्टाबाधारूपत्वात् ततोऽप्युत्कृष्टो निक्षेपोऽसंख्येयगुणो यतोऽसौ समयाधिकावलिकया साबाधया हीना सकर्मस्थितिः ततोऽपि सर्वकर्मस्थितिर्विशेषाधिका पं० सं० । क० प्र० ।

अथानुभागोद्वर्तनामाह ।

चरमं नो वट्टिज्जइ, जा ठाणंताणि फड्डगाणि तउ ।

उस्सक्कियउवट्टइ, उदयावट्टणा एवं ॥

चरमं स्पर्द्धकं नोद्वर्तयते नापि द्विचरमं नापि त्रिचरमम् एतादता तावद्वाच्यं यावच्चरमात् स्पर्द्धकानधोऽनन्तानि स्पर्द्धकानि नोद्वर्तयते किं तु तस्य चतुष्कस्याधस्तादवतीर्य यानि स्पर्द्धकानि समयमात्रस्थितिगतानि तान्युद्वर्तयति तानि चोद्वर्त्य आवलिकामात्रस्थितिगतानि अनन्तानि स्पर्द्धकानि अतिक्रम्योपरितने द्वे आवलिकासत्कासंख्येयभागमात्रगतेषु स्पर्द्धकेषु निक्षिपति । यथा पुनरधोऽवतीर्य द्वितीयसमयमात्रस्थितिगतानि स्पर्द्धकानि उद्वर्तयति तथा आवलिकामात्रस्थितिगतानि स्पर्द्धकानि अतिक्रम्य उपरितनेषु समयाधिकावलिकासत्कासंख्येयभागमात्रगतेषु स्पर्द्धकेषु निक्षिपति एवं यथा यथा अधोऽवतरति तथा तथा निक्षेपो वर्द्धते अतिस्थापना पुनः पुनः सर्वत्रापि आवलिकामात्रस्थितिगतान्येव स्पर्द्धकानि । कियान् पुनरुत्कृष्टो निक्षेपविषय इति चेदुच्यते बन्धावलिकायामतीतायां समयाधिकावलिकामात्रगतानि स्पर्द्धकानि व्यतिरिच्य शेषाणि सर्वाण्यपि निक्षेपविषयः । संप्रत्यत्रैवाल्पबहुत्वं चिन्त्यते सर्वस्तोको जघन्यनिक्षेपः तस्यावलिकासत्कासंख्येयभागगतस्पर्द्धकमात्रविषयत्वात् ततोऽतिस्थापना अनन्तगुणा निक्षेपविषयस्पर्द्धकेभ्य आवलिकामात्रस्थितिगतानां स्पर्द्धकानामनन्तगुणत्वात् । एवं सर्वत्राप्यनन्तगुणता स्पर्द्धकापेक्षया द्रष्टव्या तत उत्कृष्टो निक्षेपोऽनन्तगुणः ततोऽपि सर्वो भागो विशेषाधिकः । तदेवमुक्ता अनुभागोद्वर्तना । पं० सं० (कर्मप्रकृतौ तु " एव उव्वट्टणाई उ " एवं चतुर्थपादः । अयमिहानुपयुक्तो ऽव्याख्यातोऽपि गाथापूर्तये प्रदर्शितः) उद्वर्तनमुद्वर्तना । तत्कायान्निर्गमे मरणे , " दोएहं उव्वट्टणा पण्णत्ता तं जहा नेरइयाणं चेव भवणवासीणं चेव " उद्वर्तना नैरयिकभवनवासिनामेवैवं व्यप दिश्यते अन्येषान्तु मरणमेवेति । स्था० २ ठा० । (उद्वर्तनायाः सर्वा वक्तव्यता उववायशब्दे दर्शिता यथा सान्तरं निरन्तरं चोद्वर्तन्ते इति सतोऽसतो वा नैरयिकत्वियादुद्वर्त्य तीर्थकृत्वादिलाभः इति च अंतकिरिया शब्दे उक्तम)

खुड्डागकडजुम्म णेरइयाणं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं उववज्जंति किं णेरइएसु उववज्जंति तिरिक्खजोणिएसु

उववज्जंति उव्वट्टणा जहा वक्कंतीए तेणं भंते ! जीवा एग-समएणं केवइया उव्वट्टंति गोयमा ! चत्तारि वा अट्ठ वा बारस वा सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उव्वट्टंति तेणं भंते ! जीवा कहं उव्वट्टंति ? गोयमा ! से जहाणामए पवए एवं तहेव एवं सो चेव गमओ जाव आयप्पओगेणं उव्वट्टंति णो पर-प्पओगेणं उव्वट्टंति रयणप्पभपुढविखुड्डागकडजुम्म एवं र-यणप्पभाए वि एवं जाव अहेसत्तमाए वि । एवं खुड्डागते-ओगे खुड्डागदावरजुम्मे खुड्डागकलिओगे णवरं परिमाणं जाणियव्वं सेसं तं चेव सेवं भंते ! भंतेत्ति (३१ श० ३१ उ०) कण्हलेस्सकडजुम्मे णेरइया एवं एएणं कमेणं जहेव उव-वायसए अट्ठावीसं उद्देसगा भणिया तहेव उव्वट्टणासए वि अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा णिरवसेसा णवरं उव्व-ट्टंति त्ति अभिलावो भाणियव्वो सेसं तं चेव सेवं भंते ! भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥ उव्वट्टणासयं सम्मत्तं ॥ ३२॥ भ० ३१ श० ३२ उ० ।

उव्वट्टणासंकम-उद्वर्तनासंक्रम-पुं० उन्मानप्रकृतीनां बन्धे, 'आ-बंधा उव्वट्टइ' पं० सं०। स्तोकस्य रसस्य प्रभूतीकरणे, पं० सं०।

उव्वट्टित्ता-उद्वर्त्य-अव्य० उद्वलनं कृत्वेत्यर्थे, स्था० ३ ठा० ॥

उवट्टिय-उद्वर्तित-त्रि० पिष्टकादिना कृतोद्वर्तने, "अब्भंगिय सं-वाहिय उव्वट्टियमज्जियं च से जाणं" पिं० । तत्वाच्च्याविते, "उवट्टिया पओसं, ओज उब्भामओ य सेजंते" या अभिनव-स्थापिता सती धात्री उद्वर्तिता धात्रीत्वाच्च्याविता । पिं० । कृतोद्वर्तनाके, "णरगा उवट्टिया अभणणा ते वि य दीसंति" प्रश्न० १ द्वा० । ततो वि उव्वट्टिया समाणा पुणो वि पवज्जंति" प्रश्न० ३ द्वा० । "आउक्खएण उव्वट्टिया समाणा" प्रश्न० १ द्वा०।

उव्वड्ढ-उदूढ-त्रि० उद्गूरिमपगते, "अमुगो पव्वंतराया उव्वड्ढा अणउजंता पुरिसा कुरुवेहे उवणेंतु" । आ० म० द्वि० ।

उव्वत्त-उद्वृत्त-त्रि० कृतोद्वर्तने, "मच्छुव्वत्तं" मत्स्योद्वृत्तमेकं व-न्दित्वा मत्स्यवद् द्रुतं द्वितीयं साधुं द्वितीयपार्श्वेन रेचकावर्तेन परावर्तते आ० ३ अ० ।

उव्वत्तण-उद्वर्तन-न० एकपार्श्वादन्यपार्श्वीभवने, ध०३अधि० । "उत्ताणयस्स पासल्लियकरणं उव्वत्तणं" नि० चू० ४उ० । उ-द्वर्तनं नाम तस्या उत्तानायाः पार्श्वतः करणम् । वृ० ३ उ० । ऊर्ध्वं वर्तने, "उव्वत्तणणिल्लेवणवीहंते अणिओगं" ऊर्ध्वं वर्तनं यदसाधु वर्तने । ओ० । शरीरपरिवेष्टाकारिषु निर्यामकेषु, प्रव० ७१ द्वा० ।

उव्वर-देशी-धर्मार्थे, दे० ना० ।

उव्वहण-उद्वहन-न० उत्तोल्य वहनम् । उत्तोल्य स्कन्धादिना वहने, विवाहे च । वाच० । जीविकाऽभिनात्मनो धारणे, स० ।

उव्वा-उद्-वा-धा० त्वा० प० अक० सेट् "स्वरादनतो वा" ८ । ४ । ३६ । अकारान्तवर्जितात्स्वरान्ताद्धातोरन्तेऽकारागमो वा भवति इत्यकारागमो वा । उव्वाइ उव्वाअइ उद्वाति । प्रा० । "उद्वाते रोदम्मावसु आः ८ । ४ । ११ इत्यादेशे कृते ओरुम्माइ वसुआइ उव्वाइ प्रा० धर्मार्थे, दे० ना० ।

उव्वाणल-उर्वाग्नि-पुं० वडवानले, भ्रष्ट० ।

उव्वात-उद्वात-पुं० परिश्रान्ते, "अत्तद्धाणे उव्वाता भिक्खोव-हिसाणएण परिणीए" वृ० १ उ० । "उव्वातो दिवसं तिण्हं तु अतिकमे गुरुगा" उद्वातः परिश्रान्त इति कृत्वा नष्टः । व्य० १ उ० । अतिपरिश्रान्ते, "हिंडंतो उव्वातो सुत्तत्थाणं च गच्छपरिहाणी" व्य० ४ उ० ।

उव्वाह-देशी-धर्मार्थे, दे० ना० ।

उव्वाहिज्जमाण-उद्वाध्यमान-त्रि० प्राबल्येन बाध्यमाने, "उ-च्चारपासवणेणं उव्वाहिज्जमाणे" आचा० २ श्रु० । प्राबल्येन मोहोदयात्पीड्यमाने, "उव्वाहिज्जमाणे गामधम्मेहिं" आचा० १ श्रु० ५ अ० ।

उव्विग्ग-उद्विग्न-त्रि० उद्-विज्-कर्त्तरि-क्त-सर्वत्र लवरामच-न्द्रे ८ । २ । ७९ । इति लोपः प्रा० । आनन्दरसत्यागमानसे, भ०३ श० १उ०। भीते, "जम्मणमच्चुभउव्विग्गा दुक्खसंतगवे-सिणो" उत्त० १४ अ० । "अरविजम्मणा णिच्चवासजणगा-णं" प्रश्न० १ द्वा० । उद्वेगवति, "उव्विग्ग अप्पुया असरणा अडवीवासं उवेंति" प्रश्न० ३ द्वा०। पराङ्मुखचित्ते, तेणं नर-केसु नारका णिच्चं तसिया णिच्चं उव्विग्गा" प्रज्ञा०२पद् । यथोक्त-दुःखानुभवतस्तत्कृतवासपराङ्मुखचित्ताः जी० ३ प्रति० ॥

उव्विगया-उद्विग्नता-स्त्री० इष्टवियोगाद्यनिमित्तकसहजत्या-गेच्छायाम्, भवाडुद्विग्नताद्युक्तौ, द्वा० २१ द्वा० ।

उव्विव-उद्विज्-धा०उद्वेगे, उद्विजः ८।४। २६ उद्विजेरन्त्यस्य वो भवति । उव्विवइ उद्विजते प्रा० ।

उव्विह-उद्विह-पुं० द्वादशानामाजीविकोपासकानां तृतीये, भ० ८ श० ५ उ० ।

उव्विहंत-उद्विजहत्-त्रि० ऊर्ध्वं क्षिपति, भ० ७ श० १४ उ० । उत्पतति च । किमपरं मणसा वि उव्विहत्ता इति ज्ञा०१७अ० ।

उव्विहमाण-उद्विजहत्-त्रि० उद्विजहति, भ० १ श० ९ उ० ।

उव्विहिय--उद्व्यूह्य--अव्य० उत्प्रेक्ष्येत्यर्थे, भ० १३ श०९ उ० ।

उव्वीढ-उद्व्यूढ-त्रि० ईर्वोद्व्यूढे ८ । १ । १२० । इति उद्व्यूढ-शब्दे ऊत इत्वं वा । उव्वीढं उव्वूढं । उत्प्रेरिते, प्रा० ।

उव्वीलय--अपव्रीडक--पुं० लज्जया अतिचारान् गोपायन्तमुप-देशविशेषैरपव्रीडयति , विगतलज्जं करोतीति अपव्रीडकः । पंचा० १५ विव० । स्था० । लज्जयाऽतिचारान् गोपायन्तं वि-चित्रवचनैर्विलज्जीकृत्य सम्यगालोचनाकारयितरि, आलोचना-प्रतीच्छके, भ०२५श०७उ०। अयं ह्यालोचकस्यात्यन्तमुपकारको भवतीति ध०२ अधि० । अभिहितं च "ववहारं ववहरं आगम-माई उ सुणइ पंचविहा। आवीलुवगूहंतं जह आलोएइ तं सव्वं" स्था० ८ ठा० ।

उव्वीलेमाण--अवपीडयत्--त्रि० बाधयति, "पंथकोडेहिय उ-व्वीलेमाणे २ विहिंसेमाणे २ विहरइ" वि० १ श्रु० १ अ० । पा०।

उव्वुड्डयाणिवुड्डय-उन्मग्ननिमग्नत्व-न. ऊर्ध्वाधो जलगमने,उपचा-रात्सातासातपरितापने, "सातस्स असातस्स य, परितावण-मयं उव्वुड्डनिवुड्डयं करेति" सातमुन्मग्नत्वमिव असातपरितापनं निमग्नत्वमिवेति । प्रश्न० ३ द्वा० ।

उव्वूढ-उद्व्यूढ-न० उद्-वि-ऊह-क्त ईर्वोद्व्यूढे ८ । १ । १२०। इति ऊत इत्वाजावे रूपम् । उत्प्रेरिते, प्रा० ।

उव्वेग-उद्वेग-पुं० उद्-विज-घञ्-कुत्वम् । शोके, देवानामुद्वेगः ।

तिहिं ठाणेहिं देवे उव्वेगमागच्छेज्जा तंजहा अहो णं मए इमाओ एयारूवाओ दिव्वाओ देवड्ढीओ दिव्वाओ देवजुईओ दिव्वाओ देवाणुभावाओ पत्ताओ लद्धाओ अभिसमण्णागयाओ चवियव्वं भविस्सइ १ अहो णं मए माउओयं पिउसुक्कं तं तदुभयसंसिट्ठं तप्पढमयाए आहारो आहारेयव्वो भविस्सइ २ अहो णं मए कलमलजंबालाए असुईए उव्वेयणिज्जाए भीमाए गब्भवसहीए वसियव्वं भविस्सइ ॥ ३ ॥

(उव्वेगंति) उद्वेगं शोकं भयतश्च्यवनीयं भविष्यतीत्येकं तथा मातुरोज आर्तवं पितुः शुक्रं तत्तथाविधं किमपि विलीनानामतिविलीनं तयोरोजःशुक्रयोरुभयं द्वयं तदुभयं तच्च तत् संसृष्टं संश्लिष्टं वा चेति परस्परमेकीभूतमित्यर्थः । तदुभयसंसृष्टं तदुभयसंश्लिष्टं वा एवंलक्षणो य आहारस्तस्य गर्भवासकालस्य प्रथमता तत्प्रथमता तस्यां प्रथमसमय इत्यर्थः । स आहर्तव्योऽभ्यवहार्यो भविष्यतीति द्वितीयम् । तथा कलमलो जठरद्रव्यसमूहः स एव जम्बालः कर्दमो यस्यां सा तथा तस्यामत एवाशुचिकायामुद्वेजनीयायामुद्वेगकारिण्यां भीमायामनयानिकायां गर्भ एव वसतिस्तस्यां वस्तव्यमिति तृतीयम् । स्था० ३ ठा० ३ उ० । निर्वेदे, अनु० । इष्टवियोगादिजन्ये चित्तव्याकुलत्वे, भ० ३ श० ६ उ० । जीवा० । चित्तदोषे, तत्र द्वेषाद्वुद्वेगो यथा ।

स्थितस्यैव स उद्वेगो, योगद्वेषात्ततः क्रिया ।
राजविष्टिसमाजन्म-वाधितं योगिनां कुले ॥१४॥

(स्थितस्यैवेति) स्थितस्यैवाप्रवृत्तस्यैव स क्रम उद्वेग उच्यते ततस्तस्मादनादरजनिताद्योगद्वेषात्क्रिया परवशादिनिमित्ता प्रवृत्तिः राजविष्टिसमा नृपनियुक्तानुष्ठानतुल्या योगिनां श्रीमतां श्राद्धानां कुले जन्म वाधते प्रतिबध्नाति अनादरेण योगक्रियाया योगिकुलजन्मबाधकत्वनियमात् द्वा० १८ द्वा० । तदुक्तम् ।

उद्वेगे विद्वेषा-द्विष्टिसमं करणमस्य पापेन ।
योगिकुलजन्मबाधक-मलमेतत्तद्विदामिष्टम् ॥

'उद्वेग इत्यादि' उद्वेगे चित्तदोषे विद्वेषाद्योगविषयात् विष्टिसमं राजविष्टिकल्पं करणमस्य योगस्य पापेन हेतुभूतेन एतच्चैवंविधं करणं योगिनां कुले जन्म तस्य बाधकमनेन योगिकुलजन्मापि जन्मान्तरे न लभ्यत इति कृत्वा योगिकुलजन्मबाधकमलमत्यर्थमेतत्तद्विदामिष्टं योगविदामभिमतम् । षो०१४ विव० । व्याकुलचित्ततायाम्, विरहजन्ये दुःखोद्गमे भये च । उद्गतो वेगो यस्मात् । निश्चले, स्तिमिते, शीघ्रगामिनि च वाच० ।

उव्वेढ-उद्वेष्ट्-धा० भ्वा० आ० सक सेद-पृथक्करणे, वोदः ८ । ४ । २२ । उदः परस्य वेष्टेरन्त्यस्य लो वा भवति इति लत्वाभावे रूपम् उव्वेलइ उव्वेढइ उद्वेष्टते । प्रा० । "उव्वेढेज्ज वा णिव्वेढेज्ज वा उप्पोसं वा करेज्जा" उद्वेष्टयेत् पृथक्कुर्यात् आचा०२ श्रु० ।

उव्वेढण-उद्वेष्टन-न० उद्-वेष्ट्-ल्युट्-हस्तपादयोर्बन्धने, उपश्लेषे च । पृथक्करणे, उन्मुक्तबन्धने, त्रि० वाच० । आचा० २ श्रु० ।

उव्वेयणग-उद्वेजनक-त्रि० उद्विज्यते उद्विग्नैर्भूयते यस्मिन् स उद्वेजनकः । भयानके, उद्वेगकारिणि, "उव्वेयणयं जाइमरणं नरएसु अणाओ य" आतु० । उद्वेगहेतुत्वान्निरवकाङ्क्षे प्राणवन्धे, प्रश्न० १ द्वा० ।

उव्वेयणिज्ज-उद्वेजनीय-त्रि० उद्-विज्-अनीयर्-कर्तरि । उद्वेगकारिणि, "असुइए उव्वेयणिज्जाए भीमाए गब्भवसहीए वसियव्वं भविस्सइ" स्था० ३ ठा० ।

उव्वेल्ल-उद्वेष्ट्-धा० भ्वा० सक०आत्म० । वोदः ८ । ४ । २२ । उदः परस्य वेष्टेरन्त्यस्य वा लः उव्वेल्लइ उव्वेढइ उद्वेष्टते । प्रा० ।

उव्वेल्लिय-उद्वेष्टित-त्रि० उत्सारिते, "उव्वेल्लिए सुज्झमयस्स तो साहाहिं" वृ० ३ उ० ॥

उव्वेव-उद्वेग-पुं० उद् विज्-घञ्-कुत्वम् । उद्विजः ८ । ४ । २६ इति अन्त्यस्य वा वः । चित्तव्याकुलत्वे. प्रा० ।

उसक्कण-अवष्वष्कण-न०अवतारणे, "पयणं उसक्कण जाळण उसक्कणंति एगट्ठा" नि० चू० १ उ० । "जळमाणिधयाणं उक्कड्ढणा भण्णति" नि० चू० १ उ० ॥

उसड्ड-उत्सृत-त्रि० उच्चे, "उसड्डा उसड्ड खुड्डगा" राय० ।

उसण-उषण-न० उष-क्युन् मरिचे, पिप्पलीमूले च शुण्ठ्यां चव्यिके पिपल्याञ्च स्त्री० उसभ शब्दो देशीवचनो बाहुल्यवचनो यथा "उसणसायं वेयणं वेयंति" कर्म० ॥ प्रायः इत्यर्थे, । जं० २ वक्ख० । प्रवाहेणेत्यर्थे, तं० ।

उसणदोस-उषणदोष-पुं० उषणेन बाहुल्येन अनुपरतत्वेन दोषो । ऽनृतादानसंरक्षणानामन्यतमः । रौद्रध्यानस्य लक्षणभेदे, औ० ।

उसभ (ह)-ऋ (वृ) षभ-पुं० ऋषभशब्दस्य द्विधा व्याख्या सामान्यतो विशेषतश्च । तत्र सामान्यतो यथा ऋषति गच्छति परमपदमिति ऋषभः उद्त्वादौ ८ । १ । ३१ । इत्युत्वे उसहो वृषभ इत्यपि । वर्षति सिञ्चति देशनाजलेन दुःखाग्निना दग्धं जगदिति अस्यान्वर्थः । ऋषभे वा वा ८ । १ । १३२ । इति वृषभे ऋतो वेन सह उद् वा भवति । उसहो वसभो प्रा० । धर्म० । वृषेण धर्मेण भातीति वृषभः जं० २ वक्ख० । वृषभ उद्वहने एष आगमिको धातुः समग्रसंयमभारोद्वहनाद् वृषभः आ० म० द्वि० । वृषभ उद्वहने उच्चूढं तेन भगवता जगत्संसारः समग्रं तेन ऋषभ इति सर्व एव भगवन्तो जगदुद्वहन्ति "अतुलं नाणदंसणचरित्तं वा एवं सामण्णं" एषा सामान्यत ऋषभशब्दस्य व्युत्पत्तिः । आव० २ अ० । एवञ्च सर्वेऽप्यर्हन्त ऋषभा वृषभा वा इत्युच्यन्ते तेन ऊर्वोर्वृषभ लाञ्छनत्वेन मातुश्चतुर्दशस्वप्नेषु प्रथमं वृषभदर्शनेन च ऋषभो वृषभो वेति जं०२वक्ख० ।

ऊरूसु उसभलंछणउसभं सुमिणेण उसभजिणो जेण भगवतो दोसु वि ऊरूसु उसभा उप्पराहुत्ता लंछणभूया जेणे व मरुदेवीए भगवतीए चोद्दसण्हं महासुमिणाणं पढमं उसभो सुमिणे दिट्ठो तेण तस्स उसभ त्ति नाम कयं से सतित्थयराणं मायरो पढमं गयं पासंति ततो वसभं ।

अक्षरगमनिका त्वेवं यतो भगवत ऊर्व्वोर्वृषभवदृक्मुखं लाञ्छनं मरुदेवी च भगवती स्वप्ने प्रथममृषभं दृष्टवती तेन भगवान् ऋषभजिनः । आ० म० द्वि० । अवसर्पिण्यां प्रथमे तीर्थकरे, प्रव० ७ द्वा० । अनु० ।

(१) ऋषभस्वामिनः पूर्वभवचारत्रम ।
(२) ऋषभस्वामिनस्तीर्थकरत्वहेतवः ।
(३) ऋषभस्वामिनो जन्म तन्महोत्सवश्च ।
(४) ऋषभस्वामिनो नाम ।
(५) ऋषभस्वामिनो वृद्धिः ।
(६) ऋषभस्वामिनो जातिस्मरणम् ।

(७) ऋषभस्वामिनो विवाहः ।
(८) ऋषभस्वामिनोऽपत्यानि ।
(९) ऋषभस्वामिनो नीतिव्यवस्था ।
(१०) ऋषभस्वामिनो राज्याभिषेकः ।
(११) ऋषभस्वामिनो राज्यसंग्रहः ।
(१२) ऋषभस्वामिनो लोकस्थितिनिबन्धनं शिल्पादिशिक्षणं च ।
(१३) ऋषभस्वामिनो वासः ।
(१४) ऋषभस्वामिपुत्रराज्याभिषेकः ।
(१५) ऋषभस्वामिनो दीक्षाकल्याणकम् ।
(१६) ऋषभस्वामिनश्चीवरधारित्वकालमानम् ।
(१७) ऋषभस्वामिनो भिक्षाकालमानम् ।
(१८) ऋषभस्वामिनः श्रेयांसेन भवावगककथनम् ।
(१९) ऋषभस्वामिनः श्रामण्यानन्तरं प्रवर्तनप्रकारः ।
(२०) ऋषभस्वामिनः श्रमणावस्थावर्णनम् ।
(२१) ऋषभस्वामिनः केवलोत्पत्त्यनन्तरं धर्मकथनम् ।
(२२) ऋषभस्वामिनो वन्दनार्थं मरुदेव्या सह भरतगमनम् भरतदिग्विजयश्च ।
(२३) ब्राह्मणानामुत्पत्तिप्रकारः तीर्थकरचक्रदेव वासुदेवाश्च भविष्यन्ति न वेत्यादिप्रश्नकदम्बकञ्च ।
(२४) ऋषभस्वामिनः सङ्घसंख्या ।
(२५) ऋषभस्वामिनः श्रमणवर्णनम् ।
(२६) ऋषभस्वामिनः केवलज्ञानोत्पत्त्यनन्तरं भव्यानां कियता कालेन सिद्धिगमनं प्रवृत्तं कियन्तं कालं यावदनुवृत्तम् ।
(२७) ऋषभस्वामिनो जन्मकल्याणकादिनक्षत्राणि ।
(२८) ऋषभस्वामिनः शरीरसंपत्-शरीरप्रमाणं कौमारे राज्ये गृहित्वे च यावान् कालस्तन्मानं च ।
(२९) ऋषभस्वामिनो निर्वाणगमनं देवकृत्यवर्णनं च ।
(३०) चितानन्तरं शक्रकृत्यवर्णनम् ।
(३१) इक्ष्वाकूणामपरा चितिका भरतकारिता ।

(१) अथ श्रीऋषभदेवचरित्रे तत्र प्रथमतः पूर्वभवचरित्रमाह ।

नाभी विणयन्नूमी, मरुदेवी उत्तरा असाढा य ।
राया य वयरनाहो, विमाणसव्वट्ठसिद्धाओ ॥ ९६ ॥
धणमिहुणसुरमहब्बल-ललियंगयवयरजंघमिहुणे अ ।
सोहम्म विज्ज अच्चुअ, चक्की सव्वट्ठउसभे अ ॥ ९७ ॥
धणसत्थवाहघोसण-जइगमणं अडवि वासठाणं च ।
बहुवोलीणे वासे, चिंताघयदाणमासि तया ॥ ९८ ॥
उत्तरकुरुसोहम्मे, महाविदेहे महाबलो राया ।
ईसाणे ललियंगो, महाविदेहे वयरजंघो ॥ ९९ ॥
उत्तरकुरुसोहम्मे, विदेहि तेगिच्छियस्स तत्थ सुओ ।
रायसुअसेट्ठिमच्चा-सत्थाहसुयआ वयंसा से ॥ १०० ॥

अथवा प्रतिपादितः कुलकरवंश इदानीं प्राक् सूचितेक्ष्वाकुवंशः प्रतिपाद्यते । स च ऋषभनाथप्रभव इत्यतस्तद्वक्तव्यताऽभिधित्सयाऽऽह । नाभीगाहा । ९६ । गमनिका इयम् । निर्युक्तिगाथा प्रस्तुतार्थप्रतिपादिका अस्यां च प्रतिपदं क्रियाध्याहारः कार्यः । स चेत्थं नाभिरिति नाभिर्नाम कुलकरो बभूव । विनीता भूमीति तस्य विनीतभूमौ प्रायः अवस्थानमासीत् । मरुदेवीति तस्य भार्या राजा च प्राग्भवे वैरनाभः सन् प्रव्रज्यां गृहीत्वा तीर्थकरनामगोत्रं कर्म बद्ध्वा मृत्वा सर्वार्थसिद्धिमवाप्य ततस्तस्या मरुदेव्यास्तस्यां विनीतभूमौ सर्वार्थसिद्ध्यादिमानादवतीर्य ऋषभनाथः संजातः तस्योत्तराषाढनक्षत्रमासीदिति गाथार्थः । ९६ ॥ इदानीं यः प्राग्भवे वैरनाभो यथा च तेन सम्यक्त्वमवाप्तं यावतो वा भवानवाप्तसम्यक्त्वः संसारं पर्यटितः यथा च तेन तीर्थकरनामगोत्रं कर्म बद्धमित्यमुमर्थमभिधित्सुराह । धणगाहा । ९७ । ९८ । उत्तरगाहा । ९९ । उत्तरकुरुगाहा ॥ १०० ॥ अन्या अप्युक्तसम्बन्धा एव द्रष्टव्या तावत् यावत 'पढमेण पच्छिमेण गाहा' किन्तु यथावसरमसम्मोहनिमित्तमुपन्यासं करिष्यामः । प्रथमगाथागमनिका । धनः सार्थवाहो घोषणं यतिगमनमटवी वर्षास्थानं च बहवो हीने वर्षे चिन्ता घृतदानमासीत्तदा । ९७ । द्वितीयगाथा गमनिका । उत्तरकुरौ सौधर्मे महाविदेहे महाबलो राजा ईशाने ललियङ्गो महाविदेहे च वैरजङ्घ इयमन्यकर्तृकी गाथा सोपयोगा च । ९८ । तृतीयगाथागमनिका उत्तरकुरौ सौधर्मे महाविदेहे चिकित्सकस्य तत्र सुतः राजसुतश्रेष्ठ्यमात्यसार्थवाहसुता वयस्याः (से) तस्य । आसां भावार्थः कथानकादवसेयः प्रतिपदं चानुरूपक्रियाध्याहारः कार्यः इति । यथा धनो नामसार्थवाह आसीत् स हि देशान्तरङ्गन्तुमना घोषणां कारितवानित्यादि कथानकम् आव० १ अ० ॥

द्वीपोऽस्ति जम्बूद्वीपोऽत्र, सदा यः परिरभ्यते ।
अम्भोधिना चिरायात-मिलवल्लहरीभुजैः ॥ १ ॥
विदेहे पश्चिमासंस्थे, क्षितिमण्डलमण्डनम् ।
क्षितिप्रतिष्ठितं नाम, नगरं सुप्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥
प्रियंकरकरस्तत्र, राजा राजेव विश्रुतः ।
शुचिः कुवलयोल्लासी, प्रसन्नचन्द्रनामकः ॥ ३ ॥
आसीत्तत्र धनः सार्थ-वाहः पितृगृहं श्रियः ।
स षष्टित्रिशती संख्य-क्रयाणकमहाकरः ॥ ४ ॥
क्रयाणकानि संगृह्य, वाणिज्यार्थं कृतोद्यमः ।
सोऽपरेद्युर्गन्तुकामो, वसन्तपुरपत्तनम् ॥ ५ ॥
सर्वलोकोपकाराय, सार्थवाहो धनस्तदा ।
आघोषयत्पुरे कृत्स्ने, भेरीवादनपूर्वकम् ॥ ६ ॥
यो मया सममभ्येति, तस्य सर्वमहं ददे ।
क्रयाणान्यक्रयाणस्या-ऽवाहनानां च वाहनम् ॥ ७ ॥
सहायमसहायस्या-शम्बलानां च शम्बलम् ।
दस्युभ्यः श्वापदादिभ्य-स्त्रास्येऽहं पथि बन्धुवत् ॥ ८ ॥
अन्नैः पानैस्तथा वस्त्रैः, पात्रैरौषधभेषजैः ।
विसूरयति यो येन, सर्वं यच्छामि तस्य तत् ॥ ९ ॥
तत् श्रुत्वा वणिजोऽनेके, संवहन्ति स्म सत्वरम् ।
व्यवहर्तुं परे भोक्तुं, दरिद्रद्रमकादयः ॥ १० ॥
प्रस्थानं सुमुहूर्त्तेऽथ, सार्थवाहो विनिर्ममे ।
भाविमङ्गलसंसूचि-विहिताऽनेकमङ्गलः ॥ ११ ॥
अत्रान्तरे धर्मघोषाऽऽचार्यः सूर्य इवापरः ।
पादैः पवित्रयन् भूमिं, दीप्यमानस्तपस्त्विषा ॥ १२ ॥
तमागच्छन्तमालोक्य, सद्धर्मानन्दकारकम् ।
सार्थवाहो नमस्कृत्य, प्रस्फुटत्कटको द्विधा ॥ १३ ॥
उपवेश्यासने प्राक्षीद्-गुरोर्गमनकारणम् ।
वसन्तपुरमेष्याम-स्त्वया सहेति तेऽभ्यधुः ॥ १४ ॥
श्रुत्वा तान् सार्थपो भक्त्या, सूदानिति समादिशत् ।
सम्पाद्यमन्नपानाद्य-मेषामिः सर्वमन्वहम् ॥ १५ ॥
आचार्या अपि तस्याख्यन्, शुद्धिमाहारगोचराम् ।
तदा च कोऽपि पक्वाम्र-स्थालं तस्योपनीतवान् ॥ १६ ॥

सार्थवाहोऽवदत्पूज्या, विधायानुग्रहम्परम् ।
स्त्यानीभूतसुधाभानि, गृह्णीतामूाण्यमूनि मे ॥ १७ ॥
सार्थपैतानि कल्पन्ते, नाशस्त्रोपहतानि नः
धनोऽवादीद् व्रतं पूज्या-यौष्माकमतिदुष्करम् ॥ १८ ॥
कल्प्यमन्नादि वः सर्वं, पूज्याः सम्पादयिष्यते ।
प्रातः प्रयाणमनार्यात-स्तदागत्यात्र तिष्ठत ॥ १९ ॥
चक्रे प्रयाणं सार्थेशो, गुरवोऽपि सहाचलन् ।
सञ्जातेषु प्रयाणेषु, ततः कतिपयेष्वपि ॥ २० ॥
जजृम्भे तदा ग्रीष्मः, कालः कलितयावनः ।
स्वकीयेनोष्मणा ज्वाला-जिह्वामप्यवहेलयन् ॥ २१ ॥
नृपस्येव निदाघस्य, महायोध इवार्यमा ।
करैः शरैरिवाशेषान्, जनानाहन्त्यरीनिव ॥ २२ ॥
तदा तापादिवोष्णांशु-स्तृष्णातिशयविह्वलः ।
पिबन् कररुहस्त्रेण, जलस्थानान्यशोषयत् ॥ २३ ॥
प्रस्वेदप्लुतसर्वाङ्ग-स्तदा धातुमयो जनः ।
ग्रीष्मनाग्निध्मध्मानाद्, द्रवरूप इवाभवत् ॥ २४ ॥
निदाघदहनोत्तप्त-वालुका वसुमत्यपि ।
भ्राष्ट्रीभूताध्वगान् जन्तून्, पचते चणकानिव ॥ २५ ॥
सत्यप्येवंविधे काले, यान्तः कान्तारमापतन् ।
प्रावृट्कालक्रमापाद्य-स्तत्राध्वनि रुरोध तान् ॥ २६ ॥
सेनान्यस्तस्य गर्जन्तः, पर्जन्याः श्याममूर्त्तयः ।
पुरस्कृतेन्द्रधन्वान- स्तडिद्दण्डासिधेनवः ॥ २७ ॥
वारिधाराशरासारै-रुपर्युपरिपातिभिः ।
नश्यतोऽपि जनान् घ्नन्ति, क्षत्रधर्मानभिज्ञवत् ॥२८॥ (युग्मम्)
कोऽपि श्रेयांसि वासांसि, पर्यधत्त न तद्भयात् ।
श्रीमन्तोऽपि जरद्वस्त्रा, संचरन्ति पुरेऽपि हि ॥ २९ ॥
मार्गास्तदा जलैर्लब्धा-प्रसरैरवहाः कृताः ।
गन्तुं कोऽपि न शक्नोति, पदात् पदमपि क्वचित् ॥ ३० ॥
प्राज्यस्वर्णश्रियो मत्ता-स्तदानीन्निम्नगा अपि ।
लोकात्सर्वस्वमादाय, ह्रदेषु प्रक्षिपन्त्यथा ॥ ३१ ॥
स्थाने स्थाने ग्राहयन्ति, लोकेभ्यो वहका अपि ।
चर्मरक्षा धनमिव, तारकैरातवच्चलात् ॥ ३२ ॥
पादमाकृष्य पङ्कस्तु, तद्वच्च इव दुर्दमः ।
क्षिप्रं पातयते भूमौ, प्रधानमपि मानुषम् ॥ ३३ ॥
ईदृश्यब्दागमे याते, प्रारम्भेऽप्यतिभैरवे ।
दुर्गान्मार्गान् धनो ज्ञात्वा, तत्रैवावासमाददे ॥ ३४ ॥
कृत्वोटजान् जनोऽप्यस्था-द्वेश्मनीव निजे सुखम् ।
शुद्धोटजेऽस्थुराचार्यो, माणिभद्रोपदर्शिते ॥ ३५ ॥
प्राप्तोत्कर्षासु वर्षासु, निष्ठिते भोजने नृणाम् ।
कन्दमूलफलाशित्वं, तापसानामिवाभवत् ॥ ३६ ॥
दुःखिताः साधवस्तत्र, कथञ्चित्कस्यचिद् गृहे ।
वेल्लभन्तेऽनवद्यानि, फलान्याददते तदा ॥ ३७ ॥
एवं व्रजति काले च, स्तोकशेषे तपात्यये ।
निशायाः पश्चिमे यामे, चिन्ता सार्थपतेरभूत् ॥ ३८ ॥
दुःखितः कोऽस्ति मे सार्थे, स्मृतं सन्ति मुनीश्वराः ।
ते हि कन्दादि नाश्नन्ति, निरवद्यान्नभोजिनः ॥ ३९ ॥
तस्य तच्चिन्तयैकोऽपि, यामोऽगात् शतयामताम् ।
सार्थपः प्रातरायासीन्-मुनीनामाश्रये धनः ॥ ४० ॥
ददर्श विस्मितः साधून्, विविधासनसंस्थितान् ।
स्वाध्यायाध्यापनपरान्, सुहितान् जिमितानिव ॥ ४१ ॥

वन्दित्वा तान् गुरून् भक्त्या, विधत्ते स्म स्वगर्हणाम् ।
पूज्याः सह मया नीताः, कृता साराऽपि न क्वचित् ॥ ४२ ॥
तदहं निष्फलो जज्ञे, ऽवकेशिरिव पादपः ।
क्षमध्वं मेऽपराधं तत, यूयं सर्वसहा यतः ॥ ४३ ॥
ऊचे गुरुस्ते साहाय्यात, क्रमेण वयमागताः ।
दत्तं त्वयैव नः सर्व-मधृतिं भद्र ! मा कृथाः ॥ ४४ ॥
सोऽवदच्चन्दनं घृष्ट-मपि सद्गन्धबन्धुरम् ।
अगुरुर्दह्यमनोऽपि, सदोद्गिरति सौरभम् ॥४५॥
पुनरूचे ध्रुवं पूज्या, अमृतेनैव निर्मिताः ।
अमन्तोर्वा समन्तोर्वा, यूयं समदृशस्ततः ॥४६॥
न्यमन्त्रयदथो पूज्यान्, साधून् प्रेषयताधुना ।
यच्छामि प्रासुकाहार-माधारं देहवेश्मनः ॥४७॥
ययौ स्वावासमित्युक्त्वा, पश्चात्प्रैषि मुनिद्वयम् ।
तदर्हमन्यदन्नाद्य-मपश्यन् किञ्चनापि सः ॥४८॥
स्त्यानीभूतं घृतं दृष्ट्वा, स्माहेदं गृह्यतां प्रभो ! ।
साधुः शुद्धमिति ज्ञात्वा, पतद्ग्रहमधारयत् ॥४९॥
हिमस्त्यानं प्राज्यमाज्यं, निर्मलं निर्मलात्मकः ।
स्वयं यथेष्टं दत्ते स्मा-नन्यसामान्यभावतः ॥५०॥
स्वयं ददत्तदा दानं, वीजं मोक्षमहातरोः ।
तीर्थकृत्कर्माचलनं, सम्यग्दर्शनमासदत् ॥५१॥ संग्रहमाह
“ धणसत्थवाहघोसण, जइगमणं अडवि वासु ठाणं च ।
बहुवोलीणे वासे, चिंताघयदाणमासि तया” ॥५२॥
धन्यंमन्यो धनोऽनंसीद्, वनान्ते तन्मुनिद्वयम् ।
तदप्यात्माशिषं दत्वा, धनायागान्निजाश्रयम् ॥ ५३ ॥
रजन्यामथ सार्थेशो, गुरून्नन्तुमुपागमत् ।
गुरवो धर्ममादिक्षन्, मोक्षसोपानपद्धतिम् ॥ ५४ ॥
गुरूपदेशपीयूष-प्रवाहेण प्रसर्पता ।
पूरितं सार्थपस्याभू-न्मानसं मानसोपमम् ॥ ५५ ॥
गुरून्नत्वा महासत्वान्, भावनां भावयन्नथ ।
कृतार्थं मन्यमानः स्वं, सौवं धाम जगाम सः ॥ ५६ ॥
लब्धाधिकारप्राप्तोऽथ, शरत्कालो महीतले ।
यद्भ्युताः पलायन्त, वारिदाः सपरिच्छदाः ॥ ५७ ॥
सरितः पदेषु लग्ना, वहन्ति निरहंकृताः ।
जीवनाशं प्रणेशुश्च, मार्गरोधकृतो वहाः ॥ ५८ ॥
वक्तः पुस्फोट पङ्कस्य, स्वामिनो विरहे सति ।
कमलान्युल्लसन्ति स्म, गते वैरिणि वारिदे ॥ ५९ ॥
मेघागमे निलीयास्था-दधुनार्कः प्रकट्यभूत् ।
नाप्रस्तावं स्फुरत्यत्र, तेजस्तेजस्विनामपि ॥ ६० ॥
सार्थवाहश्चचालाथ, गुरवोऽपि सहाचलन् ।
महावटीं समुत्तीर्णा, दुष्करं किं महीयसाम् ॥ ६१ ॥
अनुज्ञाप्याथ सार्थेशं, गुरवो ययुरन्यतः ।
सार्थवाहः पुनर्गच्छन्, वसन्तपुरमासदत् ॥६२॥
क्रयविक्रयमाधाय, दिनैः कतिपयैर्धनः ।
प्रत्यावृत्यागमद्भूरि-लाभः स्वं नगरं पुनः ॥ ६३ ॥
चिरं प्रपाल्य सम्यक्त्वं, पूर्णायुः शुद्धभावनः ।
इहोत्तरकुरुक्षेत्रे, सोविपद्योदपद्यत ॥ ६४ ॥
धनजीवो युग्मधर्म्मा, तत्र वैषयिकं सुखम् ।
आस्वाद्य पुण्यशेषेण, सौधर्मे त्रिदशोऽभवत् ॥६५॥
ततश्च्युतो धनजीवो, विदेहार्द्धे सपश्चिमे ।
विजये गन्धिलावत्यां, वैताढ्यगिरिमूर्द्धनि ॥ ६६ ॥

गन्धाराख्ये जनपदे, पुरे गन्धसमृद्धके ।
राज्ञः शतबलस्यासू-च्चन्द्रकान्ता तनूद्भवः ॥ ६७ ॥
महाबलो धनस्यात्मा, महाबल इवापरः ।
वर्द्धमानः क्रमात्प्राप, यौवनं केलिभाजनम् ॥ ६८ ॥
कन्यां विनयवत्याख्यां, भूभुजा पर्यणाय्यत ।
राज्ये तमथ संस्थाप्य, स्वयं राजाऽग्रहीद्व्रतम् ॥ ६६ ॥
सद्यः सोऽथ महाराजो, दुरमात्यप्रतारितः ।
यथेष्टं चेष्टते धर्म-विमुखो विषयोन्मुखः ॥ ७० ॥
प्रमादमदिरामत्तो, निरर्गलशिरोमणिः ।
कृत्याकृत्यमजानानः, शिक्षाहीनो वनेऽभवत् ॥ ७१ ॥
सङ्गीतकेऽन्यदा जाय-माने मन्त्रिमतल्लिका ।
स्वयं बुद्धः प्रबोधार्थं, भूभुजः प्रोचिवानिति ॥ ७२ ॥
सर्वं गीतं विलपितं, सर्वं नाट्यं विडम्बना ।
सर्वेऽप्याभरणा भाराः, कामाः सर्वेऽपि दुःखदाः ॥ ७३ ॥
सम्भिन्नमतिरूचे तं, किमप्रस्तावमुच्यते ।
वीणायां वाद्यमानायां, वेदोद्गारो न रोचते ॥ ७४ ॥
स्वयम्बुद्धस्तमाह स्म, नाऽहितोऽस्मि प्रभुं प्रति ।
ऐहिकस्यैव वक्ताऽसि, नामुष्मिकविधौ पुनः ॥ ७५ ॥
देव ! कारणमत्रास्ति, यस्मामभिदधेऽधुना ।
अद्योद्याने मयाऽदर्शि, चारणश्रमणद्वयम् ॥ ७६ ॥
तत्समीपे मयाऽप्रच्छि, कियदायुर्महीशितुः ।
तेनाख्यायि मासमेकं, ततो भीतोऽभ्यधामिदम् ॥७७॥
राजोचेऽमात्य ! सुप्तोऽहं, साधु जागरितस्त्वया ।
तदानीमेव सङ्गीतं, विससर्ज भयद्रुतः ॥ ७८ ॥
कथयामात्य ! को धर्मः, कर्त्तव्योऽल्पीयसाऽऽयुषा ।
लग्ने प्रदीपने विष्वक्, कः कूपखननोद्यमः ॥ ७६ ॥
मन्त्र्यूचे देव ! मा भैषी-र्दिनमेकमपि व्रतम् ।
न स्याद्यद्यपवर्गाय, स्वर्गाय स्यान्न संशयः ॥ ८० ॥
ततो राज्ये निजं पुत्र-मभिषिच्यानुशिष्य च ।
सप्तक्षेत्र्यां धनं प्राज्य-मुप्त्वा मुक्त्वा परिग्रहम् ॥८१॥
ततः प्रव्रज्य राजर्षि-र्द्वाविंशतिदिनानि सः ।
कृत्वाऽनशनमीशाने, विमाने श्रीप्रभाभिधे ॥८२॥
ललिताङ्गाभिधो जज्ञे, शक्रसामानिकः सुरः ।
देवी स्वयंप्रभा तस्य, तत्र दिव्यप्रभा प्रिया ॥८३॥
क्रीडतोरपृथक्त्वेन, मनसोरिव देहयोः ।
तयोः कालो ययौ भूयां-श्च्युताऽन्येद्युः स्वयंप्रभा ॥ ८४ ॥
मुमूर्च्छ ललिताङ्गोऽपि, वज्रेणेवाभिताडितः ।
मनोभिरामरामाया, विगमे कस्य नासुखम् ॥८५॥
मूर्च्छान्ते विललापोच्चै-र्मुक्तकण्ठं रुरोद च ।
अज्ञानलीव शोकार्तः, शोकमाविश्चकार सः ॥८६॥
स्वयंबुद्धोऽपि तन्मन्त्री, पश्चादादाय संयमम् ।
ईशानेऽजनि पूर्णायुः, सोऽपि शक्रसमः सुरः ॥ ८७ ॥
सोऽवधेः स्वामिनं मत्वा, ललिताङ्गमुपागमत् ।
प्राग्वत्प्राबोधयद्धर्मा-ख्यानैः शोकापनोदवित् ॥ ८८ ॥
उपयुज्यावधिं ज्ञात्वा, पुनस्तं स्माह मा मुह ।
भाविनी भवतो भार्या, मया ज्ञाताऽस्ति तत् शृणु ॥ ८९ ॥
द्वीपेऽत्र धातकीखण्डे, प्राग्विदेहावनावभूत् ।
नन्दिग्रामे गृहपति-र्नागिलोऽतीव दुर्गतः ॥ ६० ॥
नागश्रीस्तस्य भार्योसू-त्कन्याः षट् जनितास्तया ।
प्रायेण हि दरिद्राः स्यु-र्बहुकन्या बहुक्षुधः ॥ ९१ ॥

ततिप्रयाऽऽसीत्पुनर्गुर्वी, नागिलोऽथ व्यचिन्तयत् ।
स्याद्यद्यस्याः सुतैवातो, यास्याम्यूर्ध्वमुखः क्वचित् ॥ ६२ ॥
जाता सुताऽथ तान्यः स, राक्षसीव इवानशत् ।
नागश्रीर्दुःखिता दुःस्था, तस्या नामापि न व्यधात् ॥ ६३ ॥
लोकैर्निर्नामिकेत्युक्ता, दुर्भगा दुःखसेवधिः ।
परगेहेषु दुष्कर्म-करणाज्जीवति स्म सा ॥ ६४ ॥
अथान्यदाऽन्यडिम्भानां, हस्तेष्वालोक्य मोदकान् ।
ययाचे मातरं साऽपि, मातोचे पुत्रि ! मोदकान् ॥ ६५ ॥
गतोऽस्त्यानेतुं त्वद्धेतो-स्त्वज्जन्मन्येव ते पिता ।
शैलादम्बरतिलका-त्तावद्दारूण्युपानय ॥ ६६ ॥
दह्यमानतया मातुः, कालकूटकिरा गिरा ।
रज्जुमादाय याति स्म, मुञ्चन्त्यश्रूणि तं गिरिम् ॥ ६७ ॥
युगन्धरमुनिस्तत्र, तदा केवलमासदत् ।
व्यन्तरैर्महिमा चक्रे, लोकास्तं नन्तुमाययुः ॥ ६८ ॥
निर्नामिकाऽपि तत्रागा-त्केवली धर्ममादिशत् ।
निर्नामिका गुरूनूचे, प्रभोऽहं कथमीदृशी ॥ ६६ ॥
गुरुः स्माह पुरा धर्म-स्त्वया नाकारि तत्फलम् ।
ततोऽधुनाऽपि तम्भद्रे ! कुरु स्या येन सौख्यभाक् ॥ १०० ॥
सम्यक्त्वं गृहिधर्मं च, साऽथ गुर्वन्तिकेऽग्रहीत् ।
साधर्मिकेति लोकैना-नुगृहीता सुखं स्थिता ॥ १०१ ॥
तेपे तपांसि भूयांसि, स्यात्कर्मप्रलयो यतः ।
युगन्धरगुरोः पार्श्वे, साऽस्त्यात्तानशनाऽधुना ॥ १०२ ॥
ततो मन्त्रिगिरा तस्याः, स सुरः स्वमदर्शयत् ।
निदानं सा व्यधात्तत्र, दृष्ट्वा स्यामस्य पत्न्यहम् ॥ ३ ॥
मृत्वा सा तस्य भार्याऽभू-द्देवी स्वयं प्रभाभिधा ।
नवीभूतामिवायातां, तां रेमेऽथ स पूर्ववत् ॥ ४ ॥
कियत्यपि गते काले, ललिताङ्गस्ततश्च्युतः ।
जम्बूद्वीपे प्राग्विदेहा-ऽन्यन्ते सीतोत्तरे तटे ॥ ५ ॥
विजये पुष्कलावत्यां, लोहार्गलमहापुरे ।
सुवर्णजङ्घराट्सूनू-र्वज्रजङ्घः सुतोऽभवत् ॥ ६ ॥
स्वयंप्रभाऽप्यथ च्युत्वा, विजयेऽत्रैव सा भवत् ।
चक्रिणः पुण्डरीकिण्यां, वज्रसेनस्य पुत्रिका ॥ ७ ॥
यौवने चन्द्रशालास्था, श्रीमती सुस्थितस्य सा ।
उद्याने केवलोत्पत्तौ, विलोक्यागच्छतः सुरान् ॥ ८ ॥
जातजातिस्मृतिर्दध्यौ, ललिताङ्गः क्व मे पतिः ।
तदज्ञानात्तदप्राप्तौ, मौनमेवास्तु मेऽधुना ॥ ६ ॥
कृतैरप्युपचारौघैः, सा मुमोच न मूकताम् ।
धात्र्या पृष्टा रहः प्राह, पटमालिख्य चार्पयत् ॥ १० ॥
चक्रिणो वज्रसेनस्य, वर्षग्रन्थौ नृपागमे ।
तं पटं पण्डिता धात्री, धृत्वा राजपथे स्थिता ॥ ११ ॥
तत्रागाद्वज्रजङ्घोऽपि, तं दृष्ट्वा जातिमस्मरत् ।
तवाचेदं चरित्रं मे-ऽलिखन्नूनं स्वयंप्रभा ॥ १२ ॥
अभिज्ञानानि सर्वाणि, पण्डिताया अपूरयत् ।
श्रीमत्यै साऽथ गत्वाऽख्य-त्तदैव मुमुदे च सा ॥ १३ ॥
पितुर्व्यज्ञपयत्तच्च, श्रीमती पण्डितामुखात् ।
पिताऽपि तत्क्षणाद्वज्र-जङ्घमाजूहवत्ततः ॥ १४ ॥
ऊचे राजा वज्रजङ्घ ! तव प्राग्भवपत्न्यसौ ।
अस्मिन्नपि भवे ते स्या-दिति तां पर्यणाययत् ॥ १५ ॥
सह श्रियेव श्रीमत्या, वज्रजङ्घो मुकुन्दवत् ।
जगाम राज्ञाऽनुज्ञातो, लोहार्गलपुरं निजम् ॥ १६ ॥

स्वर्णजङ्घस्ततो राज्ये, वज्रजङ्घं न्यवेशयत् ।
स्वयं संयमसाम्राज्य-प्रपेदे निर्वृतिस्पृहः ॥ १७ ॥
वज्रजङ्घश्चिरं राज्यं, श्रीमत्या सह निर्ममे ।
दध्यावथ सुतं राज्ये, कृत्वा स्वः प्रव्रजिष्यते ॥ १८ ॥
राज्योत्सुकः सुतस्ताव-त्पितुर्व्यापादनाकृते ।
विषधूमं न्यधाद्रात्रौ, सुप्तयोस्तेन तौ मृतौ ॥ १९ ॥
"उत्तरकुरुसोहम्मे, महाविदेहे महब्बलो राया ।
ईसाणे ललिअंगो, महाविदेहे वइरजंघे " ॥ १ ॥ (उक्तार्था)
तत्पश्चोत्तरकुरुषु, तौ द्वौ युगलधर्मिणौ ।
भुक्त्वा भोगांस्ततो जातौ, सौधर्मे सुहृदौ सुरौ ॥ २० ॥
वज्रजङ्घस्य जीवोऽथ, भुक्त्वा भोगांस्ततश्च्युतः ।
जम्बूद्वीपे विदेहेषु, पुरे क्षितिप्रतिष्ठिते ॥ २१ ॥
वैद्यस्य सुविधेः सूनु-र्जीवानन्दाभिधोऽभवत् ।
यद्दिने सोऽभवत्पुत्र-स्तत्रान्यस्मिन्दिनेऽपरे ॥ २२ ॥
प्रसन्नचन्द्रभूपाङ्ग-पुत्रो नाम्ना महीधरः ।
सुबुद्धिनामा तनयः, सुनासीरस्य मन्त्रिणः ॥ २३ ॥
धनदत्तश्रेष्ठिसूनु-र्गुणाकर इति स्मृतः ।
पूर्णभद्राभिधः सार्थ-पतिसागरनन्दनः ॥ २४ ॥
जायन्ते स्म नृपामात्य-श्रेष्ठिसार्थपनन्दनाः ।
समं ववृधिरे सर्वे, समश्च जगृहुः कलाः ॥ २५ ॥
श्रीमत्या अपि जीवोऽथ, बभूवात्रैव पत्तने ।
सूनुरीश्वरदत्तस्य, श्रेष्ठिनः केशवाभिधः ॥ २६ ॥
तद्युताः सहवासाद्यैः, स्नेहात्षड् सुहृदोऽभवन् ।
विवेद वैद्यकं जीवा-नन्दोऽपि स्वपितुर्मुखात् ॥ २७ ॥
सदैव रममाणास्ते, परस्परावियोगिनः ।
कदाचित्कस्यचिद्गेहे, गोष्ठ्या तिष्ठन्ति नित्यशः ॥ २८ ॥
अन्यदा वैद्यपुत्रस्य, जीवानन्दस्य वेश्मनि ।
सर्वेषां तिष्ठतां तेषां, साधुर्भिक्षाकृतेऽभ्यगात् ॥ २९ ॥
जगाद राजसूर्वैद्यं, परिहासेन किञ्चन ।
अस्ति व्याध्यौषधज्ञानं, केवलं नास्ति ते कृपा ॥ ३० ॥
वेश्येव द्रव्यदृष्टिस्त्वं, यत्साधुं न चिकित्ससि ।
जीवानन्दो वदन्मित्र ! सामग्री नौषधस्य मे ॥ ३१ ॥
औषधेषु लक्षपाकं, तैलमस्त्येकमेव मे ।
गोशीर्षचन्दनं रत्न-कम्बलं चेति वो वशे ॥ ३२ ॥
चान्दनं काम्बलं मूल्यं, पञ्चाप्यादाय ते गृहात् ।
प्रययुर्विपणिश्रेण्यां, स्वस्थानं मुनिरप्यगात् ॥ ३३ ॥
वणिजं वृद्धमेकं ते, स्माहुर्मूल्यार्पिता ननु ।
गोशीर्षचन्दनं रत्न-चन्दनं च प्रयच्छ नः ॥ ३४ ॥
सोऽवक्किं कार्यमाभ्यां व-स्तेऽप्यूचुः साधुवैद्यकम् ।
दध्यौ वृद्धो युवानोऽमी, धर्मकर्मविधित्सवः ॥ ३५ ॥
वृद्धः करोमि किमाह-मतस्तानाह स प्रधीः ।
गोशीर्षकम्बलौ गृह्ण-न्त्वमस्तु श्रेयोऽत्र मे फलम् ॥ ३६ ॥
तौ समर्प्य स धर्मेण, धर्मात्मा श्रेष्ठिपुङ्गवः ।
मलं संगृह्य कर्माणि, निगृह्य च शिवं ययौ ॥ ३७ ॥ आ० क० ॥

अमुमेवार्थमुपसंहरन् गाथाद्वयमाह ।

विज्जसुअस्स य गेहे, किमिकुट्ठोवद्दुअं जइं दट्ठुं ।
बिंति अ ते विज्जसुअं, करेहिए अस्स तेगिच्छं ॥
तिल्लं तेगिच्छिसुओ, कंबलगं चंदणं च वाणिअओ ।
दाउं अभिनिक्खंतो, तेणेव भवेण अंतगडो ॥

गमनिका । वैद्यसुतस्य च गेहे कृमिकुष्ठोपहतं यतिं दृष्ट्वा वद-न्ति च ते वैद्यसुतं कुरु अस्य चिकित्सां तैलं चिकित्सकसुतः कम्ब-लकं चन्दनं वणिग्दत्त्वा अभिनिष्क्रान्तस्तेनैव भवेन अन्तकृतः । भावार्थः स्पष्ट एव कश्चित् क्रियाध्याहारः स्वबुद्ध्या कार्य इति गाथाद्वयार्थः । आव०१ अ० "उसभेणं अरहा कोसलिए अट्ठम पुब्वी होत्था " उसभेण अरहा कोसलिए पुव्वभवे चक्कवट्टी होत्था " स० ।

कथानकशेषमुच्यते ।

परस्परैवमसामग्री, कृत्वाऽगुर्मुनिसंनिधौ ।
अनुज्ञाप्य मुनीन्द्रं तं, चिकित्सामारभन्त ते ॥ ३८ ॥
मुनेः सर्वाङ्गमभ्यङ्गं, तेन तैलेन ते व्यधुः ।
तद्वीर्येण तदाक्रान्तः, साधुर्निश्चेतनोऽभवत् ॥ ३९ ॥
आकुलास्तेन तैलेन, कृमयो निर्ययुर्बहिः ।
जीवानन्दस्ततो रत्न-कम्बलेन तमावृणोत् ॥ ४० ॥
सर्वेऽपि कृमयो लग्नाः, शीतत्वात्तत्र कम्बले ।
वैद्यस्ततोऽक्षिपत्सर्वान्, कृमींस्तान् गोशवोपरि ॥ ४१ ॥
साधुमाश्वास्य गोशीर्ष-चन्दनेनाथ सोऽलिपत् ।
आद्याभ्यङ्गेन कृमय-स्त्वग्गता निर्गता मुनेः ॥ ४२ ॥
द्वितीयेऽभ्यङ्गे मांसस्था-स्तृतीये चास्थिसंस्थिताः ।
कृमयो निर्ययुः सर्वे, मन्त्राकृष्टा इवाऽहयः ॥ ४३ ॥
संरोहिण्यौषधेः साधुं, स्वर्णकान्तिमथाकरोत् ।
विजहार ततः साधु-र्नीरोगीकृतवपुः स तैः ॥ ४४ ॥
रत्नकम्बलगोशीर्ष-चन्दनस्य च विक्रयात् ।
चैत्यन्ते कारयामासु-र्मेरुशृङ्गमिवोन्नतम् ॥ ४५ ॥
कृत्वा द्रव्यस्तवन्तेऽथ, भावस्तवचिकीर्षवः ।
सुसाधुसन्निधौ दीक्षां, षडप्यादाय धीधनाः ॥ ४६ ॥
चिरं चारित्रमाचर्य, निरतीचारसुन्दरम् ।
मृत्वा षडपि तेऽभूव-न्नच्युते त्रिदशोत्तमाः ॥ ४७ ॥
जम्बूद्वीपाभिधे द्वीपे, विदेहार्द्धे च पूर्वतः ।
विजये पुष्कलावत्यां, नगरी पुण्डरीकिणी ॥ ४८ ॥
वज्रसेनो नृपस्तत्र, धारिणी तस्य वल्लभा ।
तेऽच्युताच्च्युताः पञ्च, तत्पुत्राः क्रमशोऽभवन् ॥ ४९ ॥
चतुर्दशमहास्वप्न-सूचितः प्रथमोऽङ्गजः ।
वज्रनाभाख्यया ख्यातो, वैद्यस्यात्मा विविक्तधीः ॥ ५० ॥
बाहुर्नृपसुतस्यात्मा, सुबाहुर्मन्त्रिसन्ततः ।
आत्मापीठो महापीठः, श्रेष्ठिसार्थेशपुत्रयोः ॥ ५१ ॥
केशवस्य च जीवोऽभू-त्सुयशा राजपुत्रकः ।
आश्रितो वज्रनाभस्य, शैशवादपि सोऽभवत् ॥ ५२ ॥
ते वर्द्धन्ते स्म षडपि, षड्गुणा इव देहिनः ।
कलाचार्यात्कलाः सर्वे, स्पर्द्धयेवाच्छिदन् श्रिया ॥ ५३ ॥
लोकान्तिकैरथेत्युक्ते, स्वामिंस्तीर्थं प्रवर्तय ।
वज्रसेनस्ततो राज्ये, वज्रनाभं न्यवेशयत् ॥ ५४ ॥
स्वयं सांवत्सरं दानं, दत्त्वा संयममग्रहीत् ।
तुर्यं ज्ञानं तदा जज्ञे, साङ्केतिकमिवामिलत् ॥ ५५ ॥
राजा भ्रातॄंश्चतुरोऽपि, लोकपालानिवाकरोत् ।
राजपुत्रं सुयशसं, सारथ्ये च न्यवेशयत् ॥ ५६ ॥
वज्रसेनजिनस्याभू-त्केवलज्ञानमेकतः ।
अन्यतश्चायुधशालाया-मुत्पन्नं चक्रमायुधम् ॥ ५७ ॥
भगवन्तं ततोऽभ्यर्च्य, चक्रं चानुप्रपूज्य च ।
साधयामास सकलां, पृथ्वीं दे(?)कर्त्रा क्रिया ॥ ५८ ॥

चक्रं च चक्रवर्त्तित्वा-भिषेकोऽस्याखिलैर्नृपैः ।
अपालयच्चिरं राज्य-मेकच्छत्रममहीमिमे ॥ ५६ ॥
अन्यदा समवासार्षी-द्वज्रसेनजिनेश्वरः ।
व्याख्यामधारितद्वाक्यां, श्रुत्वा चक्रयादयोऽबुधन् ॥ ६० ॥
पुत्रं निवेश्य राज्ये स्वं, वज्रनाभःससारथिः ।
चतुर्भिर्भ्रातृभिः सार्द्धं, प्रवव्राजान्तिके प्रभोः ॥ ६१ ॥
प्राप्तकाले वज्रसेन-स्तीर्थकृन्निर्वृतिं ययौ ।
वज्रनाभो द्वादशाङ्गी, परे चैकादशाङ्गिनः ॥ ६२ ॥
बाहुः साधुपञ्चशत्या, भक्तपानान्यपूरयत् ।
सुबाहुः सर्वसाधूना-मङ्गविश्रामणां व्यधात् ॥ ६३ ॥
साधू पीठमहापीठौ, रहः स्वाध्यायकारिणौ ।
बाहुं सुबाहुमाचार्या, श्लोकः सर्वश्च शंसति ॥ ६४ ॥
धन्यावेतौ महासत्त्वौ, वैयावृत्यं सुदुष्करम् ।
कुरुतः कुरुते कोऽन्यः, कष्टमाङ्गिकमीदृशम् ॥ ६५ ॥
इतरौ कुरुतोऽप्रीति-मावां स्वाध्यायिनावपि ।
न कोऽपि श्लाघते यद्वा, वल्लनक्कर्म चर्म च ॥ ६६ ॥
राजर्षिर्वज्रनाभोऽथ, विंशत्या स्थानकैस्तदा ।
तीर्थकरनामगोत्रं, कर्मावघ्नान्महामनाः ॥ ६७ ॥ आ० क० ॥

२ तीर्थकरत्वहेतुसंग्रहार्थं गाथाचतुष्टयमाह ।

साहुं तिगिच्छिऊणं, सामन्नं देवलोगगमणं च ।
पुंडरिगिणिए उ चुआ, तओ सुआ वइरसेणस्स ॥
पढमित्थ वइरनाहो, बाहुसुबाहू अ पीढमहपीढो ।
तेसिं पिआ तित्थयरो, निक्खंता ते वि तत्थेव ॥
पढमो चउदसपुव्वी, सेसा इक्कारसंग ऊ चउरो ।
बिइओ वयावच्चं, किइकम्म तइयओ कासी ॥
भोगफलं बाहुबलं, पसंसणा जिट्ठइअरउचिअत्तं ।
पढमो तित्थयरत्तं, वीसहिँ ठाणेहिँ कासी अ ॥

आसन्नमहरगमनिका साधुं चिकित्सयित्वा श्रामण्यं देवलोके गमनञ्च पौण्डरीकिण्याञ्च च्युतः सुता वैरसेनस्य जाता इति वाक्यशेषः । प्रथमोऽत्र वज्रनाभो बाहुसुबाहू च पीठमहापीठौ तेषां पिता तीर्थकरो निष्क्रान्तास्तेऽपि तत्रैव पितुः सकाश इत्यर्थः । प्रथमश्चतुर्दशपूर्वी शेषा एकादशाङ्गविदश्चत्वारः तेषां चतुर्णां बाहुप्रभृतीनां मध्ये द्वितीयो वैयावृत्त्यं कृतिकर्म तृतीयोऽकार्षीत् भोगफलं बाहुबलप्रशंसनाज्ज्येष्ठया इतरयोचिततत्वं प्रथमस्तीर्थकरत्वं विंशतिभिः स्थानैरकार्षीत् । भावार्थस्तूक्त एव क्रियाध्याहारोऽपि स्वबुद्ध्या कार्य इह विस्तभयान्नोक्त इति गाथाचतुष्टयार्थः । आव० १ अ० । [तीर्थकज्जन्मनिबन्धनकारणानि तित्थयरशब्दे]

ततः स्थानैर्वज्रनाभ-स्तीर्थकृत्कर्मबद्धवान् ।
साधुभक्तादिदानेन, बाहुश्चक्रभृतः श्रियम् ॥ १ ॥
बाहुवीर्यं सुबाहुश्च, साधुविश्रामणाद्व्यधात् ।
इतरौ तु तेन माया-कर्मणा स्त्रीत्वमर्जतः ॥ २ ॥
ततः पूर्णायुषः कालं, कृत्वा पञ्चापि साधवः ।
पञ्चधा नुयशाः सर्वे, सर्वार्थसिद्धिमीयरुः ॥ ३ ॥
जम्बूद्वीपाभिधे द्वीपे, भरतार्द्धे च दक्षिणे ।
गङ्गासिन्धुनदीमध्य–खण्डे कल्पद्रुमाश्रिते ॥ ४ ॥
हायमानेऽवसर्पिण्याः काले, सुषमादुःषमारके ।
कुलकृत्सप्तमो नाभि-र्मरुदेवा प्रियाऽभवत् ॥ ५ ॥

पूर्वलक्षेषु चतुरा-शीतौ शेषेषु सत्स्विह ।
स नवाशीतिपक्षेषू-त्तराषाढायुते विधौ ॥ ६ ॥
आषाढे मासि कृष्णेऽपि--चतुर्थेऽह्नि सुनिर्मले ।
जीवो युगादिदेवस्य, च्युत्वा सर्वार्थसिद्धितः ॥ ७ ॥
देव्याः श्रीमरुदेवायाः, सरोवर इवोदरे ।
ज्ञानत्रयपवित्रात्माऽवततार मरालवत् ॥ ८ ॥
त्रैलोक्येऽपि तदैवासी--दङ्गिनां जयसङ्गिनाम् ।
उद्योतः कोऽप्यनिर्वाच्यः, सुखश्च क्षणमद्भुतम् ॥ ९ ॥
स्वप्नेष्वत्युत्तमाः स्वप्ना, वर्णराशौ स्वरा इव ।
निद्राणया तदा देव्या, दृश्यन्ते स्म चतुर्दश ॥ १० ॥
वृषभः १ कुञ्जरः २ सिंहः ३ पद्मवासाऽभिषेचनम् ४ ।
पुष्पदाम ५ शशी ६ सूर्यः ७ पूर्णकुम्भः ८ सितध्वजः ९ । ११ ।
पद्माकरः १० पयोराशि ११ र्विमानं कल्पवासिनाम् । १२
रत्नोच्चयं १३ शिखी चेति १४ प्रविशन्तो मुखाम्बुजे । १२ ।
तानाख्याति स्म सा नाभे--र्निद्राभेदे प्रमोदभाक् ।
अत्युत्तमसुतप्राप्तिं, तस्याः सोऽपि न्यवेदयत् ॥ १३ ॥
तदैव युगपत्सर्वेऽप्यागत्य चलितासनाः ।
स्वप्नपाठकवद्देव्याः, शक्रा स्वप्नार्थमभ्यधुः ॥ १४ ॥
देवि त्वदङ्गजस्यैते, महास्वप्नाश्चतुर्दश ।
चतुर्दशरज्जुमिते, लोके स्वामिशंसुरधीशताम् ॥ १५ ॥
चतुर्दशानां पूर्वाणा-मयमेव जगत्प्रभुः ।
उपदेक्ष्यति हेमात-मीतृकां वीजसन्निभाम् ॥ १६ ॥
चतुर्दश पूर्वधराः, शिष्याश्चैतस्य भाविनः ।
तथा चतुर्दशचतु-र्दशकानेष वक्ष्यति ॥ १७ ॥
एवं स्वप्नार्थमावेद्य, सर्वेऽपि त्रिदशाधिपाः ।
स्थानं निजनिजं जग्मु-र्विसृष्टा इव सेवकाः ॥ १८ ॥
तमिन्द्राख्यातमाकर्ण्य, स्वप्नार्थं देव्यमोदत ।
नाभिरप्यभजत्प्रीतिं, कस्येष्टाख्या मुदे न वा ॥ १९ ॥ आ० क० ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

उववाओ सव्वट्ठे, सव्वेसिं पढमओ चुओ उसभो ।
रिक्खेणासाढाहिं, असाढबहुले चउत्थीए ॥

गमनिका । उपपातः सर्वार्थे सर्वेषां संजातस्ततश्चायुष्कपरिक्षये सति प्रथमश्च्युतो ऋषभ ऋषभेण नक्षत्रेण आषाढाभिः आषाढबहुले चतुर्थ्यामिति गाथार्थः । इदानीं तद्वक्तव्यताभिधित्सयैनां द्वारगाथामाह निर्युक्तिकारः ।

जम्मणे नामवुड्ढी अ, जाइस्सरणे इ अ ।
वीवाहे अ अवच्चे अ–भिसेए रज्जसंगहे ॥

गमनिका (जम्मण इति) जन्मविषयो विधिर्वक्तव्यः वक्ष्यति च " चित्तबहुलट्ठमीए " इत्यादि (नाम इति) नामविषयो विधिर्वक्तव्यः । वक्ष्यति च " देसूणगं च इत्यादि " (वुड्ढीयात्ति) वृद्धिश्च भगवतो वाच्या वक्ष्यति च "अह सो वड्ढइ भगवं इत्यादि " (जाइसरणेइयत्ति) जातिस्मरणे च विधिर्वक्तव्यः । वक्ष्यति च " जाइस्सरोयमित्यादि " (वीवाहेयत्ति) विवाहे च विधिर्वक्तव्यः । वक्ष्यति च 'भोगसमुत्थमित्यादि' (अवच्चत्ति) अपत्येषु क्रमो वाच्यः वक्ष्यति च " तो भरहबंभिसुन्दरी इत्यादि" (अभिसेगत्ति) राज्याभिषेके विधिर्वाच्यः । वक्ष्यति च "आभोएउं सक्को उवागओ इत्यादि" (रज्जसंगहेत्ति) राज्यसंगृहे विधिर्वाच्यः वक्ष्यति च "आसा हत्थी गावो इत्यादि" अयं समुदायार्थः । अवयवार्थन्तु प्रतिद्वारं यथावसरं वक्ष्यामः ।

[३]तत्र प्रथमद्वारावयवार्थाभिधित्सयाजन्म तन्महोत्सवं चाह।

चित्तबहुलट्ठमीए, जाओ उसभो असाढनक्खत्ते ।
जम्मणमहो अ सव्वो, नेयव्वो जाव घोसणं ॥

गमनिका । चैत्रस्य बहुलाष्टम्यां जात ऋषभः आषाढनक्षत्रे जन्ममहश्च सर्वो नेतव्यो यावद् घोसणमिति गाथार्थः ।

भावार्थः कथातो ज्ञेयः सा चेयम् ।

क्रमात्पूर्णेष्वथाहःसु, चैत्रे कृष्णाष्टमीतिथौ ।
निशीथे सुषुवे सूनुं, देवीयुगलधर्मिणम् ॥१॥
अचेतना अपि दिश-स्तदानीं मुदिता इव ।
प्रसेदुः किं पुनर्वच्मि, लोकानां चेतनावताम् ॥२॥
वायवोऽपि सुखस्पर्शा, मन्दं मन्दं ववुस्तदा ।
क्ष्माप्यवीक्षितमीदत्तं, प्रेक्षमाणा इव प्रभुम् ॥३॥
उद्योतस्त्रिजगत्यासी-द्दध्वान दिवि दुन्दुभिः ।
नारका अप्यमोदन्त, भूरप्युच्छ्वासमासदत् ॥४॥
"गयदन्तसेलहिट्ठा, अठ अहो लोगवासिणीदेवी ।
नन्दणवणकूडेसुं, अठय तह उड्ढलोगाओ" ॥१॥
दिक्कुमार्योऽष्टाधोलोक-वासिन्यः कम्पितासनाः ।
अर्हज्जन्मावधेर्ज्ञात्वा-ऽभ्येयुस्तत्सूतिवेश्मनि ॥५॥
भोगङ्करा भोगवती, सुभोगा भोगमालिनी ।
सुवत्सा वत्समित्रा च, पुष्पमाला त्वनन्दिता ॥ ६ ॥
नत्वा प्रभुं तदम्बाञ्चे-शाने सूतिगृहं व्यधुः ।
संवर्तेनाशोधयन्दमा-मायोजनमितो गृहात् ॥ ७ ॥
मेघंकरा मेघवती, सुमेघा मेघमालिनी।
तोयधारा विचित्रा च, वारिषेणा बलाहिका ॥ ८ ॥
अष्टोर्ध्वलोकादेत्यैता, नत्वार्हन्तं समातृकम् ।
तत्र गन्धाम्बुपुष्पौघ-वर्षं हर्षाद्वितेनिरे ॥९॥
अथ नन्दोत्तरानन्दे, आनन्दा नन्दिवर्द्धने ।
विजया वैजयन्ती च, जयन्ती चापराजिता ॥१०॥
अष्टावभ्येत्य पौरस्त्य-रुचकाद्रेरयादिमाः ।
जिनं जिनाम्बाञ्चत्वाऽस्थुः, प्राच्यां दर्पणपाणयः ॥११॥
समाहारा सुप्रदत्ता, सुप्रबुद्धा यशोधरा।
लक्ष्मीवती शेषवती, चित्रगुप्ता वसुंधरा ॥१२॥
अपाच्यरुचकाद्रेश्चा-ष्टैत्य देवं समातृकम् ।
प्रणम्य दक्षिणेनैता-स्तस्थुर्भृङ्गारपाणयः ॥१३॥
इलादेवी सुरादेवी, पृथिवी पद्मवत्यपि ।
एकनासा नवमिका, भद्रा सीतेति नामतः ॥१४॥
प्रत्यग्रुचकशैलाद-ष्टैत्य व्यजनपाणयः ।
स्वामिनं मरुदेवीञ्च, नत्वाऽस्थुः पश्चिमेन तु ॥१५॥
अलम्बुषा मितकेशी, पुण्डरीका च वारुणी ।
हासा सर्वप्रभा श्रीर्ह्री-रष्टोदग्रुचकाद्रितः ॥ १६ ॥
तत्रागत्य जिनं जैनीं, जननीं चात्तचामराः ।
प्रणिपत्योत्तरेणासा-ञ्चक्रिरे मोदमेदुराः ॥ १७ ॥
शतेरा चित्रकनका, चित्रा सौत्रामणी तथा ।
दीपहस्ता विदिक्ष्वेत्या-स्थुर्विदिग्रुचकाद्रितः ॥ १८ ॥
रुचकद्वीपतोऽप्येयु-श्चतस्रो दिक्कुमारिकाः ।
रूपा रूपासिका चापि, सुरूपा रूपकावती ॥१९॥
प्रकल्प्य भगवन्नालं, चतुरङ्गुलनिर्जितम् ।
खानित्वा विवरं तत्र, नालन्निक्षिप्य तं ततः ॥२०॥
वैडूर्यरत्नैरापूर्य, बबन्धुर्हरितालयः ।
पीठं तस्योपरितले, ततोऽर्हज्जन्मगेहतः ॥२१॥
पूर्वस्याञ्च दक्षिणस्या-मुत्तरस्यां विचक्रिरे ।
ताभिश्च त्रीणि कदली--गृहाणि स्वर्विमानवत् ॥ २२॥
प्रत्येकमेषां मध्ये च, सिंहासनविभूषितम् ।
विचक्रिरे चतुःशालं, स्वर्णरत्नमणीमयम् ॥ २३ ॥
ता दक्षिणचतुःशाले, जिनं न्यस्य कराम्बुजौ ।
निन्युस्तन्मातरञ्चास-चेटीवद्दत्तबाहवः ॥ २४ ॥
सिंहासने निवेश्योभा-वभ्यानञ्जुः सुगन्धिना ।
ता लक्षपाकतैलेन, जरत्संवाहिका इव ॥ २५ ॥
आमन्दानन्दनिस्यन्द-प्रमोदितदृशो भृशम् ।
उभावुद्वर्तयामासु-र्दिव्येनोद्वर्त्तनेन ताः ॥ २६ ॥
नीत्वा ताः प्राक् चतुःशाले, न्यस्य सिंहासने च तौ ।
स्नपयामासुरम्भोभिः, स्वमनोभिरिवामलैः ॥ २७ ॥
गन्धकाषायवासोभि--स्तदङ्गान्यमृजन्नथ ।
गोशीर्षचन्दनरसै-श्चर्चयामासुराशुताः ॥ २८ ॥
ताश्चामामोचयामासु-र्देवदूष्ये च वाससी ।
विद्युदुद्योतसदृशान्चि, ताश्चित्राभरणानि च ॥ २९ ॥
अथोत्तरचतुःशाले, नीत्वा सिंहासनोपरि ।
न्यषीदयन् भगवन्तं, भगवन्मातरञ्च ताः ॥ ३० ॥
गोशीर्षचन्दनैधांसि, द्राक् क्षुद्रहिमवद्गिरेः ।
ताः समानययामासु-रमरैराभियोगिकैः ॥ ३१ ॥
उत्पाद्यारणिदारुभ्यां, वह्निमह्नाय तास्ततः ।
होमं वितेनुर्गोशीर्ष--चन्दनैरेधसात्कृतैः ॥ ३२ ॥
रक्षापोट्टलिका बद्धा, तयोरथ जिनान्तिके ।
पर्वतायुर्भवेत्युक्त्वा, स्फालयन्नश्मगोलकौ ॥ ३३ ॥
सूतिकाभवने तस्मिन्, मरुदेवीं विभुं च ताः ।
शय्यागतौ विधायाऽस्थु-र्गायन्त्यो मङ्गलान्यथ ॥ ३४ ॥ अ०क०

संग्रहमाह ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं उसभेणं अरहा कोसलिए चउ उत्तरासाढे अभीइपंचमे होत्था ॥ २०४ ॥ तं उत्तरासाढाहिं चुए चइत्ता गब्भवक्कंते जाव अभीइणा परिनिव्वुए ॥ २०५ ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं उसभेणं अरहा कोसलिए जे से गिम्हाणं चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे आसाढबहुले तस्स णं आसाढबहुलस्स चउत्थीपक्खेणं सव्वट्ठसिद्धाओ महाविमाणाओ तित्तीसं सागरोवमट्ठितीयाओ अणंतरं चइत्ता इहेव जम्बुद्दीवे दीवे भारहे वासे इक्खागभूमिए नाभिकुलगरस्स मरुदेवाए भारियाए । पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि आहारवक्कंतिए जाव गब्भत्ताए वक्कंते । २०६ । उसभेणं अरहा कोसलिए तिन्नाणोवगए या वि होत्था चइस्सामि त्ति जाणइ जाव सुविणे पासइ तं । गय सहगाहा "सव्वं तहेव नवरं, पढमं उसभमुहेणं अइंतं । पासइ सेसाउगयं, नाभिकुलगरस्स साहेइ" सुविणपाढगा नत्थि नाभिकुलगरो सयमेव वागरेइ । २०७ । तेणं कालेणं तेणं समएणं उसभेणं अरहा कोसलिए जे से गिम्हाणं पढमे मासे पढमे पक्खे चित्तबहुले तस्स णं चित्तबहुलस्स अट्ठमीपक्खेणं नवण्हं मासाणं

बहुपडिपुन्नाणं अट्ठट्ठमाणराइंदियाणं जाव आसाढाहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं आरोग्गारोग्गं दारयं पयाया ।२०८।

अथास्यामवसर्पिण्यां प्रथमधर्मप्रवर्तकत्वेन । परमोपकारित्वात्किञ्चिद्विस्तरतः श्रीऋषभदेवचरित्रं प्रस्तौति । 'तेणमित्यादितः अभीइ पंच मेहुत्थत्ति' पर्यन्तं तत्र (कोसलिएत्ति) कोशलायामयोध्यायां भवः कौशलिकः ॥ २०४ ॥ तंजहेत्यादितः "परिनिव्वुएत्ति " पर्यन्तं सुगमम् ॥२०५॥ तेणमित्यादितो गब्भवक्कंतेति पर्यन्तं सुगमम् ॥ २०६ ॥ उसभेणमित्यादितः सयमेव बागरे इति पर्यन्तं तत्र मरुदेवा प्रथमं सुखेन (अइंतंति) प्रविशन्तं वृषभं पश्यति शेषास्तु जिनजनन्यः प्रथमं गजं पश्यन्ति वीरमाता तु सिंहमद्राक्षीद् ॥२०७॥ तेणमित्यादितो दारगं पयायत्ति पर्यन्तं प्राग्वत् ॥ २०८ ॥ कल्प० । अस्य संग्रहमाह ।

संवट्टमेहआयं-सगा य भिंगारतालयंटा य ।
चामरजोईरक्खं, करिंति एवं कुमारीओ ॥११६॥

संवर्तकमेघमुक्तप्रयोजनं किं कुर्वन्ति आदर्शकांश्च गृहीत्वा तिष्ठन्ति भृङ्गारांस्तालवृन्तांश्चेति तथा चामरं जोतीरक्षां कुर्वन्ति एतत्सर्वं दिक्कुमार्य इति गाथार्थः ॥ ११६ ॥ आव० १ अ० ।

ततः सिंहासनं शाक्रं, चचाल चलनिश्चलम् ।
अवधिं प्रयुज्य ज्ञात्वा, जन्मादिमजिनेशितुः ॥ ३५ ॥
सद्यः स्वर्गाद्विमानेन, पालकेनास्य देवराट् ।
जिनेन्द्रं च जिनाम्बां च, त्रिः प्रादक्षिणयँस्ततः ॥ ३६ ॥
वन्दित्वा नमंसित्वा चे-त्येवं देवेश्वरोऽवदत् ।
नमोऽस्तु ते रत्नकुक्षि-धारिके विश्वदीपिके ॥ ३७ ॥
अहं शक्रोऽस्मि देवेन्द्रः, कल्पादाद्यादिहागमम् ।
प्रभोर्युगादिदेवस्य, करिष्ये जननोत्सवम् ॥ ३८ ॥
भेतव्यं देवि ! तन्नैवे-त्युक्त्वाऽवस्वापिनीं ददौ ।
कृत्वा जिनप्रतिबिम्बं, जिनाम्बासन्निधौ न्यधात् ॥ ३९ ॥
भगवन्तं तीर्थकरं, गृहीत्वा करसंपुटे ।
विचक्रे पञ्चधा रूपं, सर्वश्रेयोऽर्थिकः स्वयम् ॥ ४० ॥
एको गृहीततीर्थेशः, पार्श्वे द्वावात्तचामरौ ।
एको गृहीतातपत्र, एको वज्रधरः पुनः ॥ ४१ ॥
शक्रराजस्ततश्चातु-र्निकायिकसुरान्वितः ।
शीघ्रं सुमेरुर्यैनैव, वनं येनैव पण्डकम् ॥ ४२ ॥
मेरुचूलादक्षिणेना-तिपाण्डुकम्बला शिला ।
सिंहासनं चाभिषेके, तेनैवोपैति देवराट् ॥ ४३ ॥
तत्र सिंहासने पूर्वा-ऽभिमुखे च निषीदति ।
ह्यात्रिंशदपि देवेन्द्राः, स्वामिपादान्तमैयरुः ॥ ४४ ॥
अच्युतेन्द्रस्तत्र पूर्वं, विदधात्यभिषेचनम् ।
ततोऽनुपरिपाटीतो, यावच्छक्रोऽभिशिषक्तयात् ॥ ४५ ॥
ततश्च चमरादीन्द्रा, यावच्चन्द्रार्यमादयः ।
एवं जन्माऽभिषेकस्यो-त्सवं निर्वर्त्य देवराट् ॥ ४६ ॥
दर्पप्रकर्षात्सवेद्धां, प्राग्वत्सर्वामरान्वितः ।
तीर्थनाथमुपादाय-सद्यः प्रत्यागमत्क्षणात् ॥ ४७ ॥
प्रतिसंहृत्य तीर्थेश-प्रतिबिम्बं सपद्यपि ।
तत्र मातुः सन्निधाने, भगवन्तमतिष्ठिपत् ॥ ४८ ॥
संहृत्यावस्वापिनीं च, दिव्यं क्षौमयुगं ततः ।
दिव्यं कुण्डलयुग्मं च, विमोच्योच्छीर्षके प्रभोः ॥ ४९ ॥
श्रीदामगण्डमुल्लोचे, स्वामिनो रत्नदामयुक् ।
[illegible]मानान्तः-स्वर्णकन्दुकमादधे ॥ ५० ॥
येन स्वामी तीर्थकरो, निर्निमेषविलोचनः ।
पश्यन् सुखं सुखेनैव, रममाणोऽस्ति निर्वृतः ॥ ५१ ॥
ततो वैश्रवणः शक्र-वचनात्तत्क्षणादपि ।
द्वात्रिंशद्धिरण्यकोटीः, सुवर्णस्य च तावतीः ॥ ५२ ॥
द्वात्रिंशत्तु नन्दासना-न्यथ भद्रासनान्यपि ।
रूपयौवनलावण्य-सौभाग्यप्रमुखान् गुणान् ॥ ५३ ॥
न्यधात्तीर्थाधिनाथस्य, जन्मवेश्मनियासिषु ।
अथाभियोगिकैर्देवै-र्महानादेन देवराट् ॥ ५४ ॥
घोषयामास शृण्वन्तु, भवन्तः सर्व एव हि ।
भवनवासिनो देवा, ज्योतिष्का व्यन्तरास्तथा ॥ ५५ ॥
देवा वैमानिका देव्यः, कृत्वा सावहितं मनः ।
यो देवानुप्रियः कश्चि-त्स्वामिनस्त्रिजगत्पतेः ॥ ५६ ॥
त्रिजगत्पतिमातुश्च, करिष्यत्यशुभं मनः ।
सप्तधार्यमञ्जरीव, शिरस्तस्य स्फुटिष्यति ॥ ५७ ॥
चातुर्निकायिका देवा, एवं जन्मोत्सवं प्रभोः ।
नन्दीश्वरेऽष्टाहिकां च, कृत्वा जग्मुर्यथागतम् ॥५८॥ आ० क० ।

(४) नामद्वारमाह ।

देसूणगं च वरिसं, सक्कागमणं च वंसठवणा य ।
आहारमंगुलीए, ठवंति देवा मणुन्नं तु ॥ १ ॥
सक्को वंसट्ठवणा, इक्खु अगू तेण हुंति इक्खागा ।
जं च जहा जम्मि वए, जुग्गं कासीअतं सव्वं ॥ २ ॥

देशोने च वर्षे भगवतो जातस्य तावत् पुनः शक्रागमनं च संजातं तेन वंशस्थापना च कृता भगवत इति साऽयं ऋषभनाथः । अस्य ऋषभस्य गृहवासे असंस्कृत आसीदाहार इति । किं च सर्वे तीर्थकरा एव बालभावे वर्तमानाः न स्तन्योपयोगं कुर्वन्ति किन्त्वाहाराभिलाषे सति स्वामेवाङ्गुलिं वदने प्रक्षिपन्ति तस्यां चाहारमङ्गुल्यां नानारससमायुक्तं स्थापयन्ति देवा मनोज्ञं मनोऽनुकूलमेवमतिक्रान्तबालभावास्त्वग्निपक्कमेव गृह्णन्ति । ऋषभनाथस्तु प्रव्रज्यामप्रतिपन्नो देवोपनीतमेवाहारमुपभुक्तवानित्यभिहितमानुषङ्गिकमिति गाथार्थः ॥११०॥ प्रकृतमुच्यते । माहेन्द्रेण वंशस्थापना च कृतेत्यभिहितं सा किं यथाकथञ्चित्कृता आहोस्वित् प्रवृत्तिनिमित्तपूर्विकेति । उच्यते प्रवृत्तिनिमित्तपूर्विका न यादृच्छिकी कथम् (आव० १ अ०) शक्रः सौधर्मेन्द्रो वंशस्थापने प्रस्तुते इक्षुं गृहीत्वा आगतः । अक अग कुटिलायां गतौ अनेकार्थत्वाद्धातूनाम् अक धातोरौणादिके उण् प्रत्यये अकुशब्दोऽभिलाषार्थः । ततः स्वामी इक्षोः । आकुनाऽभिलाषेण करं प्रासारयत् शक्र आर्पयत् तेन कारणेन भवन्ति इक्ष्वाकुवंशभवा ऐक्ष्वाकाः । आ० क० । जं० । ऐक्ष्वाका ऋषभनाथवंशजा इति एवं पञ्चवस्तु यथा येन प्रकारेण यस्मिन् वयसि योग्यं शक्रः कृतवांश्च तत्सर्वमिति । पश्चार्द्धं पाठान्तरं वा ।

तालफलाहयभगिणी, होहियत्ति सारवणा ॥

तालफलाहतभगिनी भविष्यति पत्नीति । 'सारवणा' किल भगवतो नन्दायाश्च तुल्यवयःस्थापनार्थमेवं पाठ इति । तदेव तालफलाहतभगिनी भगवतो बालभाव एव मिथुनकैर्नाभेः सकाशमानीता । तेन च भविष्यति ऋषभपत्नीति । 'सारवणा' संगोपना कृतेति । तथा चानन्तरं वक्ष्यति नन्दायाः "सुमंगलासहिओत्ति " अन्ये तु प्रतिपादयन्ति सर्वेयं जन्मद्वारवक्तव्यता द्वारगाथापि किलैवं पठ्यते " जंमणे य विवड्ढीयत्ति " अलं प्रसङ्गेन आव० १ उ० । आ० क० ।

नाभिस्स णं कुलगरस्स मरुदेवाए भारियाए कुच्छिंसि एत्थ णं उसहे णामं अरहा कोसलिए पढमराया पढमजिणे पढमकेवली पढमतित्थंकरे पढमधम्मवरचक्कवट्टी समुप्पज्जिज्जा॥

नाम्ना कोशलायामयोध्यायां भवः कौशलिकः भाविनि भूतवदुपचार इति न्यायादेतद्विशेषणम् अयोध्यास्थापनाया ऋषभदेवराज्यस्थापनासमये कृतत्वात् तद्व्यक्तिस्तु भरतक्षेत्रनामान्वर्थकथनावसरे । "धणवइमतिनिम्माया" एतत्सूत्रव्याख्यायां दर्शयिष्यते । अर्हन्तश्च पार्श्वनाथादय इतः केचिदनङ्गीकृतराजधर्मकाः अपि स्युरित्यसौ केन । क्रमेणार्हन्नभूदित्याह प्रथमो राजा इहावसर्पिण्यां नाभिकुलकरादियुग्मिमनुजः शक्रेण च प्रथममभिषिक्तत्वात् । प्रथमजिनः प्रथमो रागादीनां जेता । यद्वा प्रथमो मनःपर्यवज्ञानात् राज्यत्यागादनन्तरं द्रव्यतो भावतश्च साधुचक्रवर्तित्वेन अत्रावसर्पिण्यामस्यैव भगवतः प्रथमतस्तद्भवनात् जिनत्वं चावधिमनःपर्यवकेवलज्ञानिनां स्थानाङ्गे सुप्रसिद्धम् । अवधिजिनत्वेऽनुव्याख्यायमानेऽक्रमबद्धसूत्रमिति केवलिजिनत्वे चोत्तरग्रन्थेन सह पौनरुक्त्यमिति व्याख्यानासङ्गतिः । श्रोतृणां प्रतिज्ञा तेन प्रथमकेवली आद्यः सर्वज्ञः । केवलित्वे च तीर्थकृन्नामोदयो भवतीत्याह प्रथमतीर्थकरः आद्यश्चतुर्वर्णसङ्घस्थापकः । उदिततीर्थकृन्नामा च कीदृशः स्यादिति प्रथमो धर्मवरो धर्मप्रधानश्चक्रवर्ती यथा चक्रवर्ती सर्वत्राप्रतिहतवीर्येण चक्रेण वर्तते तथा सोऽपीति भावः । समुत्पद्येत समुत्पन्नवानित्यर्थः । जं० २ वक्ष० (जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्युक्तः तित्थयर शब्दे वक्ष्यते)

तं चेव सव्वं जाव देवा देवीओ य वसुहारवासिंसु सेसं तहेव चारगसोहणमाणुम्माणवड्ढणउस्सुक्कमाइयं ठिइवडियजूयवज्जं सव्वं भाणियव्वं ॥२०९॥

"तं चेव सव्वमित्यादितो ठिइवडियजूयवज्जं सव्वं भाणियव्वंति" यावत् । तत्र देवलोकच्युतोऽद्भुतरूपोऽनेकदेवदेवीपरिवृतः सकलगुणैस्तेभ्यो युगलमनुष्येभ्यः परमोत्कृष्टः क्रमेण प्रवर्द्धमानः सन्नाहाराभिलाषे सुरसंचारितामृतरससरसामङ्गुलिं मुखे प्रक्षिपति । एवमन्येऽपि तीर्थकरा बाल्येऽवगन्तव्याः बाल्यातिक्रमे पुनरग्निपक्वाहारभोजिनः ऋषभस्तु प्रव्रज्यां यावत्सुरानीतोत्तरकुरुकल्पद्रुमफलान्यास्वादितवान् । अथ संजातकिञ्चिदूनवर्षे भगवति प्रथमजिनवंशस्थापनं शक्रः स्वजीतमिति विचिन्त्य कथं रिक्तपाणिः स्वामिसमीपं यामीति महतीमिक्षुयष्टिमादाय नाभिकुलकराङ्कस्थस्य प्रभोरग्रे तस्थौ दृष्ट्वा चेक्षुयष्टिं हृष्टवदनेन स्वामिना करे प्रसारिते इक्षुं भक्षयसीति भणित्वा तां दत्त्वा इक्ष्वभिलाषात्स्वामिनो वंश इक्ष्वाकुनामाऽभवत् । गोत्रमपि अस्य एतत्पूर्वजानामिक्ष्वभिलाषात्काश्यपनामेति शक्रो वंशस्थापनं कृतवान् । अथ किञ्चिद्युगलं मातापितृभ्यां तालवृक्षाऽधो मुक्तं तस्मात्तत्तालफलेन पुरुषो व्यापादितः । प्रथमोऽयमकालमृत्युः । अथ सा कन्या मातापित्रोः स्वर्गतयोः एकाकिन्येव वने विचचार । दृष्ट्वा च तां सुन्दरीं युगलिकनरा नाभिकुलकराय न्यवेदयन् । नाभिरपि शिष्टेयं सुनन्दानाम्नी ऋषभपत्नी भविष्यतीति सकललोकज्ञापनपुरस्सरं तां जग्राह । ततः सुनन्दासुमङ्गलाभ्यां सह प्रवर्द्धमानो भगवान् यौवनमनुप्राप्तः इन्द्रोऽपि प्रथमजिनविवाहकृत्यमस्माकं जीतमिति अनेकदेवदेवीकोटिपरिवारपरिवृतः समागत्य स्वामिनो वरकृत्यं स्वयमेव कृतवान् वधूकृत्यं च द्वयोरपि कन्ययोर्देव्य इति । ततस्ताभ्यां विषयोपभोगिनो भगवतः षट्लक्षपूर्वेषु गतेषु भरतब्राह्मीरूपं युगलं सुमङ्गला । बाहुबलिसुन्दरीरूपं युगलं च सुनन्दा प्रसुषुवे । तदनु चैकोनपञ्चाशत्पुत्रयुगलानि क्रमात् सुमङ्गला प्रसूतवती । २०९ ।

उसभे णं अरहा कोसलिए तस्स णं पंच नामधेज्जा एवमाहिज्जंति तं जहा उसभे इ वा १ पढमराया इ वा २ पढमभिक्खायरे इ वा ३ पढमजिणे इ वा ४ पढमतित्थंकरे इ वा ५ ।२१०।

"उसभेणं अरहा कोसलिए इत्यादितः पढमतित्थंकरेइवेति" पर्यन्तं तत्र इकारः सर्वत्र वाक्यालङ्कारे (पढमरायत्ति) प्रथमराजा चैवम् । २१० । कल्प० । ति० । आ०चू० ।

अथ यथा भगवान् वयः प्रतिपन्नवान् तथाऽऽह ।

तओ णं उसभे अरहा से कोसलिए दक्खे दक्खपइन्ने पडिरूवे अल्लीणे भद्दए विणीए । कल्प० ।

(५) इदानीं वृद्धिद्वारमभिकृत्याह ।

अह वड्ढइ सो भयवं, दियलोगचुओ अणुवमसरीओ ।
देवगणसंपरिवुडो, नंदाइसुमंगलासहिओ ॥१९॥
असिअसिरोओ सुनयणो, बिंबुट्ठो धवलदंतपंतीओ ।
वरपउमगब्भगोरो, फुल्लुप्पलगंधनीसासो ॥ २० ॥

प्रथमगाथानिगदसिद्धैव द्वितीयगाथागमनिका । न सिता असिताः कृष्णा इत्यर्थः । शिरसि जाताः शिरोजाः केशाः असिताः शिरोजा यस्य स तथाविधः । शोभने नयने यस्यासौ सुनयनः । बिम्बं गोल्हाफलं बिम्बवदोष्ठौ यस्यासौ बिम्बोष्ठः । धवले दन्तपङ्क्ती यस्य स धवलदन्तपङ्क्तिकः । वरपद्मगर्भवद्गौरः । फुल्लोत्पलगन्धवन्निश्वासो यस्येति गाथार्थः । २०।आव०१अ०

(६) इदानीं जातिस्मरद्वारावयवार्थं तु विवरीषुराह ।

जाईसरो अ भयवं, अप्परिवडिएहिं तिहिं उ नाणेहिं ।
कंतीइ अ बुद्धीइ अ, अब्भहिओ तेहिं मणुएहिं ॥ २१ ॥

गमनिका । जातिस्मरश्च भगवन् ! अप्रतिपतितैरेव त्रिभिर्ज्ञानैः मतिश्रुतावधिभिः । अवधिज्ञानं हि देवलौकिकमेवाप्रच्युतं भगवतो भवति तथा च कान्त्या च बुद्ध्या अभ्यधिकस्तेभ्यो मिथुनकमनुष्येभ्य इति गाथार्थः ।

(७) इदानीं विवाहद्वारव्याचिख्यासयेदमाह ।

पढमो अकालमच्चू, तहि तालफलेण दारओ पहओ ।
कन्ना य कुलगरेणं, सिट्ठे गहिया उसभपत्ती ॥२२॥

भगवतो देशोनवर्षकाल एव किञ्चिन्मिथुनकं संजातापत्यमिथुनकं तालवृक्षाधो विमुच्य निःसंशयं क्रीडागृहकमगमत् तस्माच्च तालवृक्षात्पवनप्रेरितमेकं तालफलमपतत् तेन दारको व्यापादितः । तदपि मिथुनकं तां दारिकां संवर्द्धयित्वा प्रतनुकषायं मृत्वा सुरलोकमुत्पन्नं सा चोद्यानदेवतेवोत्कृष्टरूपा एकाकिन्येव वने विचचार । दृष्ट्वा च तां त्रिदशवधूसमानरूपां मिथुनकनराः विस्मयोत्फुल्लनयनाः नाभिकुलकराय न्यवेदयन् । शिष्टेश्च तैः कन्या कुलकरेण गृहीता ऋषभपत्नी भविष्यतीति कृत्वेति गाथार्थः ॥ भावार्थः कथातः सा चैयम्

प्रगुणीकुरु कल्याणि–भूयिष्ठं तीक्ष्णकुङ्कुमम् ।
सीमन्तिनीनां सीमन्तं, परिपूर्तिकृते चिरात् ॥ २५ ॥
त्वं वयस्ये प्रशस्यानि, पुष्पदामान्युपानय ।
विचित्ररत्नान्मुग्धे !, मुकुटार्थकरीकुरु ॥ २६ ॥
सनुष्कान् पूरय हागि, मुक्ताक्षोदेन सुन्दरि ! ।

वेद्यन्तः कुरु हेकार्मे, धेनुगोमयगोमुखम् ॥ २७ ॥
निवेशयाऽत्र सन्धाङ्गि ! सत्वरं वरमञ्चिके ।
पवित्राः शतपत्राक्षि ! त्वं चेहानय पादुकाः ॥ २८ ॥
कार्यान्तरं च हित्वा त्वं, कस्तूरीं सखि ! वर्तय ।
येन पुत्र्योः कपोलेषु लिख्यते पत्रवल्लरी ॥ २९ ॥
कुन्तले ! कुन्तलोत्तंसा-वाविष्कुरु वधूकृते ।
मङ्गल्यधवलान् यूयं, हे सख्यो दत्तसत्तमान् ॥ ३० ॥
जामे किमसि निद्रालु-स्तन्द्रालुरसि किं स्तुते ! ॥
किमङ्कमङ्कं मृद्वाङ्गि, त्वं करोषि शयालुवत् ॥ ३१ ॥
चस्तरीं विस्तरीं मुञ्च, चतुरे किमनादरा ।
सानन्दा स्पन्दसे किं न, सखि ! मन्दायसे कथम् ॥ ३२ ॥
लग्नमत्यन्तमासन्नं, नवस्यः किं न जानते ॥
तदित्थानोमनाऽस्या-स्त्वरध्वं स्वस्वकर्मसु ॥३३॥ (कुलकम्)
मात्रादिमात्रक इव, स्थित्वा काश्चिद्दिवः स्त्रियः ।
रत्नसात्प्रारभन्ते स्म, कर्म वैवाहिकं ततः ॥ ३४ ॥
तत्रोपवेशयामासुः, श्रीसुनन्दासुमङ्गले ।
काश्चित्स्वर्णासने ऽन्यङ्क्तुं, स्वजुवः कन्यके इव ॥ ३५ ॥
गीयमानेषु योषाभि-र्धवलेषु कलस्वनम् ।
सुगन्धितैलैः सर्वाङ्ग-मयाभ्यानञ्जुरञ्जसा ॥ ३६ ॥
ते अथोद्वर्तयामासु-र्नर्तयन्त्यो वपुर्लताम् ।
पिष्टिकाभिः सुपिष्टाभिः, कोमलैः करपल्लवैः ॥ ३७ ॥
अतिष्ठिपन्नथैकान्ते, नूनं प्रवरमञ्चिके ।
अभिषेकुरतिप्रीत्यो, रुक्मपीठे इवोज्ज्वले ॥ ३८ ॥
तयोश्चतुर्षु कोणेषु, न्यधुर्वर्णकपूयकान् ।
क्रमितुं मन्मथस्येव प्रथमं पदमण्डकान् ॥ ३९ ॥
ततः कौसुम्भवासांसि, परिधाप्य च तत्क्षणात् ।
तयोर्निवेशयन्ति स्म, कन्यके ते सुरस्त्रियः ॥ ४० ॥
नवस्वङ्गेषु तिलकान्, प्रदेशिन्यः सभर्तृकाः ।
तयोश्चकुर्नवनिधी-निव कन्दर्पचक्रिणः ॥ ४१ ॥
जात्वसंवासपृशत् सव्या-सव्यत्वेनैतयोर्मिथः ।
कौसुम्भैस्तन्तुभिस्तर्कु-संपर्किभिरथापराः ॥ ४२ ॥
ते एवं कर्मके वाले, सुरनार्यो निचिक्षिपुः ।
आस्थानां ते क्षणं तत्र, नानाकेलिकुतूहलैः ॥ ४३ ॥
तत्रैव तास्तयोर्वेगा-दुद्वर्णकमपि व्यधुः ।
विविग्ना प्राक्तनेनैव, पूर्वरूढिरियं यतः ॥ ४४ ॥
स्नानविष्टरमध्यास्य, स्नपयामासुराशु ते ।
हिरण्मयघटाम्भोभिः, सुखदैरमृतैरिव ॥ ४५ ॥
अथ प्रमार्जयामासु-रङ्गयष्टिं मृगीदृशोः ।
आदर्शमिव तत्सख्यः, सुखस्पर्शेन वाससा ॥४६ ॥
तयोः स्नानजलैरार्द्र-केशपाशमवेष्टयन् ।
मसृणैरंशुकोदेशै-रुत्तेजितकृपाणवत् ॥ ४७॥
आस्वानासत्ततो वारि, विप्लुषस्तत्सखीजनः ।
करादिव करीन्द्रस्य, शीकरासारमातपः ॥ ४८ ॥
धूपायन्तिस्म धूपेन, स्निग्धकेशयोः सुगन्धिना ।
ईषदार्द्रे केशपाशं, धौतानीवांशुकानि ताः ॥ ४९ ॥
तत्पादान् पल्लवतात्प्रा-न्पि लाक्षारसेन ताः ।
अमण्डयन् प्रियेवेति, रक्तं रक्तेन युज्यताम् ॥ ५० ॥
सर्वाङ्गमङ्गरागेण, तन्वङ्ग्योर्व्यलिपन्त ताः ।
गन्धिर्वालपेनेव, काञ्चनाम्भसमेखले ॥ ५१ ॥
तत्कपोलतले तानि-र्लिखिता पत्रवल्लरी ।
प्रसर्पद्दानलेखेव, माद्यतः कामकुम्भिनः ॥ ५२ ॥
अथाञ्जनेन तन्नेत्र-द्वयं ताभिरभूष्यत ।
इन्दीन्दिरकुलेनेव, नीलेन्दीवरकाननम् ॥ ५३ ॥
तयोर्ललाटपट्टान्त-श्चान्दनं चन्द्रकं व्यधुः ।
आसितुः स्मरराजस्य, विमलां यष्टिकामिव ॥ ५४ ॥
तयोर्बन्धुरधम्मिल्ल-मुल्लसन्माल्यगर्भितम् ।
निषङ्गमिव कामस्य, पूरितं कुसुमेषुभिः ॥ ५५ ॥
अथ ताभ्यां कुमारीभ्यां, व्यूतानीवेन्दुरश्मिभिः ।
वासांसि वासयामासुः, पारिणेत्राणि तास्ततः ॥ ५६ ॥
तयोर्वक्षःन्मुकुटं, चञ्चच्छन्दकराजितम् ।
रुक्मशृङ्गरुहोत्तंस-व्योमगङ्गाविडम्बनम् ॥ ५७ ॥
नेत्रैः कर्णान्तविश्रान्तै-र्वतंसे सत्यपि स्वयम् ।
अन्यमारोपयामासुः, पुनरुक्ता जया इव ॥ ५८ ॥
कर्णयोर्मणिताटङ्कौ, निःक्षिपन्ति स्म तास्तयोः ।
द्विद्विरूपाविवार्केन्दू, विवाहं द्रष्टुमागतौ ॥ ५९ ॥
निवेश्यते स्म देवीभि-स्तयोर्मुक्तासरो हृदि ।
वरित्वस्यानिवास्येन्दु- मभितस्तारकागणः ॥ ६० ॥
केयूरे भुजयोर्न्यस्ते, इन्द्रनीलमये तयोः ।
पञ्चवाणस्य वाणानां, शाणे इव निशाणने ॥ ६१ ॥
निहितं काञ्चने रत्नं, राजनीति श्रिया किल ।
विन्यस्यते स्म तत्पाणौ, सुरीभिर्मणिकङ्कणे ॥ ६२ ॥
अङ्गुलीषु तयोः क्लिप्ता-श्चारुहीरकमुद्रिकाः ।
दोर्लतायाः फलानीव, परिपाकारुणान्यथ ॥ ६३ ॥
तद्वा श्रोणी च सञ्जाना, तयोश्चन्द्राश्ममेखला ।
गुरुनाभिसरस्तीरे, हंसावलिरिवोज्ज्वला ॥ ६४ ॥
मञ्जीराणि तयोर्न्यस्यन्, झणत्कारीणि पादयोः ।
मरालानाह्वयन्तीव, गतिं स्पर्द्धयतुं मदात् ॥ ६५ ॥
अथोत्पाठ्यामरीभ्यां ते, दिव्यभूषणभूषिते ।
आसिते कौतुकागारे, मूर्ते ऋणिश्रियाविव ॥ ६६ ॥
विवाहाकल्पमाधातुं, विज्ञप्तो वज्रिणा विभुः ।
भोगकर्मास्ति लोके च, स्थितिर्द्वयेयमन्यत ॥ ६७ ॥
ततश्च कल्पिताकल्पः, कृतमाङ्गल्यमज्जनः ।
विहिताशेषकृत्यश्च, कृत्यविद्भिर्यथाविधि ॥ ६८ ॥
चान्दनैरसनिस्पन्नैः कृतदेहविलेपना ।
विच्छुरितः पुण्यलक्ष्मी, कटाक्षैरिव सर्वतः ॥ ६९ ॥
वसानः पारिनेत्राणि, शुचीनि सिचयानि च ।
जिनेन्द्रोऽपि शरन्मेघा-कीर्णस्वर्णाचलोपमः ॥ ७० ॥
सौधमध्यारुरिश्रीभृ-त्कन्दराद्विव केसरी ।
निर्जगाम गुणग्राम-कुमारामसहोदरः ॥ ७१ ॥
अथाधिरुह्य जात्याश्व-मुच्चैःश्रवसमिन्द्रवत् ।
संक्रान्तैः पश्यतां नेत्रैः, सहस्रेक्षणतां वहन् ॥ ७२ ॥
मायूरेणातपत्रेण, स्वर्णकुम्भोपशोभिना ।
प्रावृषेण्यघनेनेवा-नीयमानस्तडित्वता ॥ ७३ ॥
शुभ्राभ्यां चामराभ्यां च, वीज्यमानो मुहुर्मुहुः ।
साम्राज्यकमलालीला-कमलाभ्यामिवाभितः ॥ ७४ ॥
तूर्यनादेन रोदस्यो-रुदरम्भरिणा ततः ॥
निर्घोषेणेव घण्टायाः, सुघोषायाः प्रसर्पता ॥ ७५ ॥
श्रवं श्रवणपूरं च, गायद्भिः कलगीतिकाः ।
रक्तकण्ठैः कृतोत्कण्ठैः, कलकण्ठैरिवाङ्गिनाम् ॥ ७६ ॥
नृत्यद्भिरप्सरोवृन्दै-र्नानाभरणधारिभिः ।

अनिलान्दोलितैः कल्प--शाखिशाखागणैरिव ॥ ७७ ॥
उत्तम्भितभुजैर्भट्टैः-पठ्यमानगुणोत्करः।
उत्तानीकृतहस्ताग्रै-र्गर्जद्भिरिव कुञ्जरैः ॥ ७८ ॥
उत्तार्यमाणलवणो, देवीभिः पक्षयोर्द्वयोः ॥
पृष्ठे विम्बीफलोष्ठीभि-र्गीयमानैरुवूलुभिः ॥ ७९ ॥
शुभोदर्कत्वपिशुनैः, शकुनैरानुकूलिकैः।
अभ्यगान्मण्डपद्वारं, भगवान् शुभगं जनैः ॥ ८० ॥
तत्रावरुह्याथ विभु-र्रवतः सर्वतादिव।
अस्थितः स्थितिनिष्णातः, क्षणमेकमनुत्सुकः ॥ ८१ ॥
अथ प्रगुणयामासु-र्दधिदूर्वादिभाजनम्।
मन्थानमुशलादींश्च, मङ्गल्यानखिलानपि ॥ ८२ ॥
श्रूयमाणश्रुतिकटु-स्फुटल्लवणनिःस्वनम्।
शरावसंपुटं काचि-न्मुमोच द्वारि सानलम् ॥ ८३ ॥
अथोल्लदं पट्टयुगं, सन्ध्यारागमिवारुणम्।
परिधायाग्रतः काचि-दर्घदानोद्यताऽभवत् ॥ ८४ ॥
अहाय जगदर्घ्याय, सुभ्रु ! देह्यर्घमर्घदे।
स्फीतं यश इवामुष्य, नवनीतं समुन्नय ॥ ८५ ॥
उद्वेश्य वचोवीची-शिशिरं चान्दनं रसम्।
पश्य चैतद्गुणग्राम-बलकं त्रिप्रमुत्क्षिप ॥ ८६ ॥
समुन्मीलन्महानील--रत्नाङ्कुरसहोदरम्।
सुगेव शाद्वलां दूर्वां, सुवासिनि ! समुद्धर ॥ ८७ ॥
नन्वेष शेषभोगीन्द्र-भोगोपमभुजद्वयः।
वरस्ते तोरणद्वारि, त्रिजगन्नेत्रविभ्रमः ॥ ८८ ॥
कण्ठः समस्ति सर्वाङ्ग-मुत्तरीयांशुकावृतः।
शरदिन्दुरिवोत्तुङ्ग, ज्योत्स्नाजातजटालितः ॥ ८९ ॥
भृशं पुष्यन्ति पुष्पाणि, वातेनोद्वाति चान्दनम्।
तद्द्वारि सुचिरं श्वश्रु, वरं माधरमाधर ॥ ९० ॥
इत्येवं धवलान् श्वश्रूः, शृण्वानाः श्रुतिपावनैः।
स्वामिने दत्तवत्यर्घ-मनर्घगुणशालिने ॥ ९१ ॥
धृत्वान्तर्वामहस्तेन, विधायाग्रे च दक्षिणम्।
युगवैशाखमुशलै-श्चक्रे च प्रोक्षणक्षणम् ॥ ९२ ॥
मनोरथमिवारीणा-मथो लवणसंपुटम्।
भगवान् सव्यपादेन, दलयामास लीलया ॥ ९३ ॥
स्कन्धे पट्टाञ्चलेनाथ, समाकृष्य जगत्प्रभुः।
नीतः श्वश्र्वा वधूपान्त-मासां चक्रेऽथ शक्रवत् ॥ ९४ ॥
मदनस्य फलं ग्राह्य-मित्यस्य किल सूचकम्।
मदनस्य फलं पाणौ, बद्धं वध्वोर्वरस्य च ॥ ९५ ॥
जीवत् मातापितृश्वश्रू-श्वशुराः सधवाङ्गनाः।
हस्ताक्षेपं ददौ पिष्ट्वा, वधूत्व्योः पाणिपङ्कजे ॥ ९६ ॥
अथाम्भोधिपयःपाभ्यां, मुक्तलग्नघटीनिजे।
जाते सति सहस्रांशु-विम्बे विम्बीफलद्युति ॥ ९७ ॥
श्रुत्वा भाजनशब्दं च, सावधानस्ततो हरिः।
योजयामास तत्कालं, वधूवरकरान्मिथः ॥ ९८ ॥
अथान्योऽन्यस्य पश्यन्तौ, विस्फारितविलोचनाः।
निमेषमप्यकुर्वाणा, अन्तरायभयादिव ॥ ९९ ॥
रेजिरे ते तदा तत्र, तारामेलककारिणः।
विशन्त इव वक्त्रोऽन्त-र्मिथस्तारासु संक्रमात् ॥ १०० ॥
उच्चैः कौतुकधवलान्, जगुर्वध्वाः सखीतमाः।
नर्मकर्मणि चातुर्यं, विभ्राणास्तत्र केलयः ॥ १ ॥
वधूवरस्य सुधामा, बद्धवानञ्चलं मिथः।
तेषां मनांसीवोद्गाढ-मनुरागः परस्परम् ॥ २ ॥
कौतुकागारतो वेद्या-मथानिन्ये वधूवरम्।
अवियोजितहस्ताग्र-मामोचितपटाञ्चलम् ॥ ३ ॥
त्रायस्त्रिंशसुरः कोऽपि, चक्रे वेद्यामथानलम्।
व्यधाद् धूमं समित्क्षेपाद्, धूमपाताय कन्ययोः ॥ ४ ॥
कंसारश्च सखण्डाज्यः, पक्वस्तेनैव नाकिना।
ताभ्यां प्रभुस्तद्द्वयी ते-नात्स्यत स्वस्वपाणिना ॥ ५ ॥
अथोच्चैर्मङ्गलाचारे, दीयमानेऽङ्गनाजनैः।
रभसोल्लसितैरङ्गै-र्वैगुण्यमिव लम्भितैः ॥ ६ ॥
मेरुं सरोहिणीज्योत्स्ना-ऽऽजवस्ताभितोऽनलम्।
स्वाम्यभ्राम्यद्युतस्ताभ्या-मामङ्गलचतुष्टयम् ॥ ७॥
अथ श्यालकदेशीयः, कश्चिन्मङ्गलवर्तने।
स्वामिनं चरणाङ्गुष्ठे, नीचे भूयोऽन्यधारयत् ॥ ८ ॥
यथेच्छं भगवांस्तस्मै, स्वर्णरत्नान्यदात्तदा।
महान्तो ह्यङ्घ्रिलग्नानां, ददते यत्र तत्र हि ॥ ९ ॥
कृतेषु पाणिमोक्षादि-कृत्येषु निखिलेष्वपि।
सुमङ्गलासुनन्दाभ्यां, सहारूढो हयं प्रभुः ॥ १० ॥
स्फीतातवगीतसंगीत-मुखरीकृतदिङ्मुखः।
प्रत्यग्रतोरणद्वार-मायसौ निजवेश्मनः ॥ ११ ॥
घोटकं कूर्दयामासु-श्चिरं तत्र वधूवरम्।
हर्षोत्कर्षेण कुर्वाणा, देवा जयजयारवम् ॥ १२ ॥
लता इव समीरेण, प्रमोदेन प्रणोदिताः।
पौलोम्याद्याश्च ननृतु-र्गीतपूर्णमनोरथाः ॥ १३ ॥
प्रविवेश ततः स्वामी, स्वसौधे कृतमङ्गलः।
विवाहोत्साहसौन्दर्य-रञ्जितत्रिजगज्जनः ॥ १४॥
शुष्कनीलफलस्वादु-र्नानापक्वान्नपेशला।
शालिसूपघृतप्राज्य-प्रलेह्यव्यञ्जनाकुला ॥ १५ ॥
मिथो जेमनवाराभू-द्भूरिगौरवसुन्दरा।
ताम्बूलांशुकदानाद्यैः, सम्माननमथाऽभवत् ॥ १६ ॥
पूर्णपात्रप्रवेशादि-विवाहोत्सववृद्धिभिः।
स्वामिनः पितरौ तत्र, मुमुदातेतरां सदा ॥ १७ ॥
कृतकृत्योऽथ शक्रादि-देवदेवीगणोऽखिलः।
प्रणिपत्य प्रभोः पादान्, स्थानं निजनिजं ययौ॥१८॥ आ०क०।

अमुमेवार्थमाह।

भोगसमत्थं नाउं, वरकम्मं कासि देविंदो।
दुण्हं वरमहिलाणं, बहुकम्मं कासि देवीओ ॥

भगवाँश्च तेन कन्याद्वयेन सार्द्धं विहरन् यौवनमनुप्राप्तः। अत्रान्तरे देवराजस्य चिन्ता जायाकृत्यमेतदतीतप्रत्युत्पन्नानागतानां शक्राणां प्रथमतीर्थकराणां विवाहकर्म क्रियते इति संचिन्त्यानेकत्रिदशवधूवृन्दसमन्वितोऽवतीर्णवानित्यवतीर्य च भगवतः स्वयमेव वरकर्म चकार। पत्न्योरपि देव्यो वधूकर्मेति। अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह (भोगगाहा) गमनिका। भोगसमर्थं ज्ञात्वा वरकर्म तस्य कृतवान् देवेन्द्रः द्वयोर्वरमहिलयोर्वधूकर्म कृतवत्यो देव्य इति गाथार्थः। भावार्थस्तूक्त एव ॥१२३॥

(८) अथापत्यद्वारम्।

छप्पुव्वसयसहस्सा, पुव्विं जायस्स जिणवरिंदस्स।
तो भरहबंभिसुंदरि, बाहुबली सुंदरी चेव ॥ १२४ ॥
देवीसुमंगलाए, भरहो बंभी अमिहुणगं जायं।
देवीइ सुनंदाए, बाहुबली सुंदरी चेव ॥ १२५ ॥

(अप्पुव्वगाहा") निगदसिद्धैवेयं नवरमनुत्तरविमानादवतीर्य सुमङ्गलायाः पुनः बाहुपीठश्च भरतब्राह्मीमिथुनकं जातं तथा सुबाहुर्महापीठश्च सुनन्दायाः बाहुबली सुन्दरीमिथुनकमिति । १२४ । अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह मूलभाष्यकारः (देवीगाहा १२५) सुगमत्वान्न विव्रियते आह । किमेतावन्त्येव भगवतोऽपत्यानि उत नेति । उच्यते ।

अउणापन्नं जुअले, पुत्ताण सुमंगला पुणो पसवे ।
नीईणमइक्कमणे, निवेअणं उसभसामिस्स ॥ १२६ ॥

गमनिका । एकोनपञ्चाशद्युग्मानि पुत्राणां सुमङ्गला पुनः प्रसूतवती । अत्रान्तरे प्राग्निरूपितानां हक्कारादिप्रभृतीनां दण्डनीतीनां ते लोकाः प्रचुरतरकषायसंभवात् अतिक्रमणं कृतवन्तः । ततश्च नीतीनामतिक्रमणे सति तल्लोका अभ्यधिकज्ञानादिगुणसमन्वितं भगवन्तं विज्ञाय निवेदनं कथनमृषभस्वामिने आदितीर्थंकराय कृतवन्त इति क्रियाऽयं गाथार्थः ।

एवं निवेदिते सति भगवानाह ।

राया करेइ दंडं, सिट्ठे ते बिंति अम्ह वि सहो उ ।
मग्गह य कुलगरं सो, बेइ उसभो अ ने राया ॥ १२७ ॥

गमनिका । मिथुनकैर्निवेदिते सति भगवानाह । नीत्यतिक्रमणकारिणां राजा सर्वनरेश्वरः करोति दण्डं स चामात्यारक्षिकादिबलयुक्तः कृताभिषेकः अनतिक्रमणीयाज्ञश्च भवति । एवं शिष्टे कथिते सति भगवता ते मिथुनका ब्रुवते भणन्ति अस्माकमपि राजा भवतु वर्तमानकालनिर्देशः खल्वन्यास्ववसर्पिणीषु प्रायः समानन्यायप्रदर्शनार्थः । त्रिकालगोचरसूत्रप्रदर्शनार्थो वा । अथवा प्राकृतशैल्या छान्दसत्वाच्च (बिंतीति) उक्तवन्तः । भगवानाह यद्येवं (मग्गहयकुलगरंति) याचयध्वं कुलकरं राजानं स च कुलकरस्तैर्याचितः सन् (बेत्ति) प्रत्युक्तवान् ऋषभो (भे) भवतां राजेति गाथार्थः । ततश्च ते मिथुनका राज्याभिषेकनिर्वर्तनार्थमुदकानयनाय पद्मिनीसरो गतवन्तः । अत्रान्तरे देवराजस्य खल्वासनकम्पो बभूव विभाषा पूर्ववत् यावदिहागत्याभिषेकं कृतवानिति ।

(१०) ऋषभस्वामिनो राज्याभिषेकः ।

आभोएउं सक्को, उवागओ तस्स कुणइ अभिसेअं ।
मउडाइ अलंकारं, नरिंदजोगं च से कुणइ ॥ १२८ ॥

गमनिका आभोगयित्वा उपयोगपूर्वकेनावधिना विज्ञाय शक्रो देवराज उपागतस्तस्य भगवतः करोति अभिषेकम् । राज्याभिषेकमिति । तथा मुकुटाद्यलङ्कारं च आदिशब्दात्कटककुण्डलकेयूरादिपरिग्रहः । चशब्दस्य व्यवहितः संबन्धो नरेन्द्रयोग्यं (से) तस्य करोति अत्रापि वर्तमानकालनिर्देशप्रयोजनं पूर्ववदवसेयम् । पाठान्तरम् "आभोएउं सक्को, आगंतुं तस्स कासिअभिसेयं । मउडादि अलंकारं , नरिंदजोगं च से कासी " भावार्थः पूर्ववदेवेति गाथार्थः । अत्रान्तरे ते मिथुनकनरास्तस्मात्पद्मसरसः खलु नलिनीपत्रैरुदकमादाय भगवत्समीपमागत्य तं चालंकृतविभूषितं दृष्ट्वा विस्मयोत्फुल्लनयनाः किंकर्तव्यताव्याकुलीकृतचेतसः कियन्तमपि कालं स्थित्वा भगवत्पादयोः तदुदकं निक्षिप्तवन्त इति तानेवंविधक्रियोपेतान् दृष्ट्वा देवराडचिन्तयत् अहो खलु विनीता एते पुरुषा इति वैश्रमणं यक्षराजमाज्ञापितवानिह द्वादशयोजनदीर्घां नवयोजनविष्कम्भां विनीतां नगरीं निष्पादयेति । स च तदाज्ञासमनन्तरमेव दिव्यभवनप्राकारमालोपशोभितां नगरीं चक्रे ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

भिसिणीपत्तेहि यरे, उदयं घित्तुं छुहंति पाएसु ।
साहुविणीया पुरिसा, विणीयनयरी अह निविट्ठा ॥ १२९ ॥

गमनिका बिसिनीपत्रैरुदकं गृहीत्वा छुभन्तीति प्रक्षिपन्ति वर्तमाननिर्देशः प्राग्वत् पादयोरुपरि । देवराडभिहितवान् । साधु विनीताः पुरुषाः विनीतनगरी अथ निविष्टेति गाथार्थः । १२९।

(११) सांप्रतं राज्यसंग्रहधर्ममभिधित्सयाऽऽह ।

आसा हत्थी गावो, गहिया एए य रज्जसंगहनिमित्तं ।
घित्तूण एवमाई, चउव्विहं संगहं कुणइ ॥ १३० ॥

गमनिका अश्वा हस्तिनो गाव एतानि चतुष्पदानि तदा गृहीतानि भगवता राज्ये संग्रहः तन्निमित्तं गृहीत्वा एवमादि चतुष्पदजातमसौ भगवान् चतुर्विधं वक्ष्यमाणलक्षणं संग्रहणं करोति । वर्तमाननिर्देशप्रयोजनं पूर्ववत् । पाठान्तरं वा चतुर्विधं संग्रहं " कासी " इत्ययं गाथार्थः ॥ १३० ॥ स चायम् ।

उग्गा भोगा रायन्न खत्तिया संगहो भवे चउहा ।
आरक्खिगुरुवयंसा, सेसा जे खत्तिया ते उ ॥ १३१ ॥

स चायम् । उग्गाहगाहा । गमनिका उग्रा भोगा राजन्या क्षत्रिया एवं समुदायरूपः संग्रहो भवेच्चतुर्धा । एतेषामेव यथासंख्यं स्वरूपमाह । (आरक्खेत्यादि) आरक्षका उग्रदण्डकारित्वात् उग्रा गुर्विति गुरुस्थानीया भोगाः वयस्या इति राजन्याः समानवयस इति कृत्वा वयस्याः शेषा उक्तव्यतिरिक्ता ये क्षत्रियास्ते तुशब्दः पुनश्शब्दार्थस्ते पुनः क्षत्रिया इति गाथार्थः ।

(१२) लोकस्थितिनिबन्धनप्रतिपादनाय गाथाचतुष्टयमाह ।

आहारे सिप्पकम्मे, मामणा य विभूसणा ।
लेहे गणिए अ रूवे अ, लक्खणे माणपोयए ॥ १३२ ॥
ववहारे नीइजुद्धे अ, ईसत्थे अ उवासणा ।
तिगिच्छा अत्थसत्थे अ, बंधे घाए अ मारणा ॥ १३३ ॥
जन्नूसवसमावाए, मंगले कोउए इअ ।
वत्थे गंधे अ मल्ले अ, अलंकारे तहेव य ॥ १३४ ॥
चोलोवणविवाहे अ, दत्तिया मडयपूयणा ।
कावणा थूभसद्दे अ, छेल्लावणयपुच्छणा ॥ १३५ ॥

एताश्चतस्रोऽपि द्वारगाथाः । एताश्च भाष्यकारः प्रतिद्वारं व्याख्यास्यत्येव तथाप्यक्षरगमनिकामात्रमुच्यते तत्रापि प्रथमगाथामधिकृत्याह । तत्राहार इति आहारविषयो विधिर्वक्तव्यः कथं कल्पतरुफलाहाराभावः संवृत्तः कथं वा पक्वाहारः संवृत्त इति तथा शिल्प इति शिल्पविषयो विधिर्वक्तव्यः । कुतः कथं कियन्ति वा शिल्पान्युपजातानीति । कर्मणीति कर्मविषयो विधिर्वाच्यः यथा कृषिवाणिज्यादिकर्म संजातमिति तच्चाग्न्युत्पत्तेः संजातमिति । चः समुच्चये (मामणेत्ति) ममीकारार्थे देशीवचनम् । ततश्च परिग्रहममीकारो वक्तव्यः स च तत्काल एव प्रवृत्तः चः पूर्ववत् । विभूषणं विभूषणा मण्डनमित्यर्थः सा वक्तव्या सा च भगवतः प्रथमं देवेन्द्रैः कृता पश्चाल्लोकेऽपि प्रवृत्ता । लेख इति लेखनं लेखः लिपिविधानमित्यर्थः । तद्विषयो विधिर्वक्तव्यः तच्च जिनेन ब्राह्मया दक्षिणकरेण प्रदर्शितमिति । गणितविषयो विधिर्वाच्यः एवमन्यत्रापि क्रिया योज्या । गणितं संख्यानं तच्च भगवता सुन्दर्या वामकरेणोपदिष्टमिति । चः समुच्चये

रूपं काष्ठकर्मादि तच्च भगवतो भरतस्य कथितमिति । चः पूर्ववत् । लक्षणं पुरुषलक्षणादि तच्च भगवतैव बाहुबलिनः कथितमिति । मानमिति मानोन्मानावमानगणिमप्रतिमानां लक्षणम् । (पोत इति) बोहित्थः प्रोतं वा अनयोर्मानप्रोतयोर्विधिर्वाच्यः । तत्र मानं द्विधा धान्यमानं रसमानं च । तत्र धान्यमानमुक्तम् । "दो असती उपसती इत्यादि" रसमानं "चउसट्ठिया बत्तीसिया एवमादि" २ उन्मानं येनोन्मीयते यद्वोन्मीलयते तद्यथा कर्ष इत्यादि । अवमानं येनावमीयते तद्यथा हस्तेन वा दण्डेन वा हस्तो वेत्यादि । ३ । गणिमं यद्गण्यते एकादिसंख्येति । प्रतिमानं गुञ्जादि एतत् सर्वं तदा प्रवृत्तमिति । पोता अपि तदैव प्रवृत्ताः । तथा प्रकर्षेण उतनं प्रोतः मुक्ताफलादीनां प्रोतनं तदैव प्रवृत्तमिति । प्रथमद्वारगाथासमासार्थः ॥ ३२ ॥ द्वितीयगाथागमनिका (ववहारेत्ति) व्यवहारविषयो विधिर्वाच्यः राजकुलकरणभाषाप्रतिपादनादिलक्षणो व्यवहारः स च तदा प्रवृत्तो लोकानां प्रायः स्वस्वभावापगमात् (णीतित्ति) नीतौ विधिर्वक्तव्यः । नीतिर्हक्कारादिलक्षणा सामाद्युपायलक्षणा वा तदैव जातेति (जुद्धेयत्ति) युद्धविषयो विधिर्वाच्यः । तत्र युद्धं बाहुयुद्धादिकं लावकादीनां वा तदैवेति (ईसत्थेयत्ति) प्राकृतशैल्या उकारलोपात् इषुशास्त्रं धनुर्वेदस्तद्विषयो विधिर्वाच्य इति तदपि तदैव राजधर्मे सति जातमथवा एकारान्तत्वात्सर्वेऽत्र प्रथमान्ताः एव द्रष्टव्याः । व्यवहार इति व्यवहारस्तदा जात एवं सर्वत्र योज्यम् । यथा " कयरे आगच्छइ दित्तरूवेत्यादि " (उवासणेत्ति) उपासना नापितकर्म तदपि तदैव जातं प्रागनवस्थितनखलोमान एव प्राणिन आसन्निति गुरुनरेन्द्रादीनां चोपासनेति । चिकित्सा रोगहरणलक्षणा सा तदैव जाता । एवं सर्वत्र क्रियाध्याहारः कार्यः । (अत्थसत्थेयत्ति) अर्थशास्त्रं (बंधे घाते य मारणेयत्ति) बन्धो निगडादिजन्यः । घातो दण्डादिताडना । जीविताद् व्यपरोपणं मारणेति सर्वाणि तदैव जातानीति द्वितीयद्वारगाथासमासार्थः ॥३३॥ तृतीयगाथागमनिका । एकारान्ताः प्रथमाद्वितीयान्ताः प्राकृते भवन्त्येव तत्र ये ज्ञानादिपूजारूपाः उत्सवाः शक्रोत्सवादयः समवायाः गोष्ठ्यादिमेलकाः एते तदा प्रवृत्ताः मङ्गलानि स्वस्तिकसिद्धार्थकादीनि कौतुकानि रक्षादीनि मङ्गलानि च कौतुकानि चेति समासः (मंगलेत्ति) एकारोऽलाक्षणिको मुखसुखोच्चारणार्थः । एतानि भगवतः प्राग् देवैः कृतानि पुनस्तदैव लोके प्रवृत्तानि । तथा वस्त्रं चीनांशुकादि गन्धः कोष्ठपुटादिलक्षणः । माल्यं पुष्पदाम । अलङ्कारः केशभूषणादिलक्षणः । एतान्यपि वस्त्रादीनि तदैव जातानीति तृतीयद्वारगाथासमासार्थः । चतुर्थगाथागमनिका तत्र (चूडेति) बालानां चूडाकर्म तेषामेव कालाग्रहणार्थः नयनमुपनयनं धर्मश्रवणनिमित्तं वा साधुसकाशं नयनमुपनयनम् । विवाहः प्रतीत एव एते चूडादयस्तदा प्रवृत्ताः ॥ ३४ ॥ दत्ता च कन्या पित्रादिना परिणीयत इति तच्च तदैव संजातम् । भिक्षादानं वा मृतकस्य पूजा नाम मरुदेव्यास्तदैव प्रथमसिद्ध इति कृत्वा देवैः कृतेति लोके च रूढा । अध्ययना अग्निसंस्कारः स च भगवतो निर्वाणप्राप्तस्य प्रथमं त्रिदशैः कृतः पश्चाल्लोकेऽपि संजातः । भगवदादिदग्धस्थानेषु स्तूपास्तदैव कृताः लोके च प्रवृत्ताः शब्दश्च रुदितशब्दो भगवत्येवापवर्गं गते सति भरतदुःखमसाधारणं ज्ञात्वा शक्रेण कृतो लोकेऽपि रूढ एव । "छेलापनकं" इति देशीवचनमुत्कृष्टबालक्रीडापनसेण्टिकाद्यर्थवाचकमिति । तथा प्रच्छनं प्रच्छना सा इङ्खिणिकादिलक्षणा इङ्खिणिकां कर्णमूले घण्टिकां चालयन्ति पुनर्यक्षाः खल्वागम्य कर्णे कथयन्ति किमपि प्रष्टुर्विवक्षितमिति । अथवा निमित्तादिपृच्छा सुखशयनादिपृच्छा चेति चतुर्थद्वारगाथासमासार्थः ॥ ३५ ॥ आव० १ अ० । इदानीं प्रथमद्वारावयवार्थाभिधित्सया मूलभाष्यकृदाह ॥

आसी कंदाहारा, मूलाहारा य पत्तहारा य ।
पुप्फफलभोइणो वि य, जइआ किर कुलगरो उसभो ।

गमनिका । मूलाहाराश्च आसन् कन्दाहाराः पत्राहाराश्च पुष्पफलभोजिनोऽपि च कदा यदा किल कुलकर ऋषभः । भावार्थः स्पष्ट एव नवरं ते मिथुनका नरा एवंभूता आसन् किलशब्दस्तु परोक्षाप्तागमवादसंसूचक इति गाथार्थः । तथा ।

आसी अ इक्खुभोई, इक्खागा तेण खत्तिया हुंति ।
सणसत्तरसं धन्नं, आम ओमं च भुंजीआ ॥

गमनिका । आसंश्च इक्षुभोजिन इक्ष्वाकवस्तेन क्षत्रिया भवन्ति । तथा सणः सप्तदशो यस्य तत्सणसप्तदशं धान्यं शाल्यादि आममपक्वम् (ओमं) न्यूनं च (भुंजीया इति) भुक्तवन्त इति गाथार्थः । १३७ । तथापि कालदोषात्तदपि न जीर्णवत्तश्च भगवन्तं पृष्टवन्तः । भगवाँश्चाह हस्ताभ्यां घृष्ट्वाऽऽहारयध्वमिति ॥

अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह भाष्यकृत् ।

ओमप्पाहारंता, अजीरमाणम्मि ते जिणमुविंति ।
हत्थेहि घंसिऊणं, आहारेहंति ते भणिया ॥ ३८ ॥

गमनिका । अवममप्याहारयन्तः । अजीर्यमाणे ते मिथुनका जिनं प्रथमतीर्थकरमुपयान्ति । पूर्वावसर्पिणीस्थितिप्रदर्शनार्थं वर्तमाननिर्देशो भगवता च हस्ताभ्यां घृष्ट्वा आहारयध्वमिति ते भणिताः सन्तः किं कुर्वन्ति ।

आसी य पाणिघंसी, तिम्मिअ तंदुलपवालपुडभोई ।
हत्थतलपुडाहारा, जइआ किर कुलगरो उसभो ॥ ३९ ॥

आसंश्च ते मिथुनका भगवदुपदेशात्पाणिभ्यां घर्षं शीलं येषां ते पाणिघर्षिणः । एतदुक्तं भवति । ता एवौषधीः हस्ताभ्यां घृष्ट्वा त्वचं चापनीय भुक्तवन्तः । एवमपि कालदोषात् कियत्यपि गते काले ता अपि न जीर्णवत्यः । पुनर्भगवदुपदेशतः एव तीमिततन्दुलप्रवालपुटभोजिनो बभूवुः । तीमिततन्दुलान् प्रवालपुटे भोक्तुं शीलं येषां ते तथाविधाः । तन्दुलशब्देनौषध्य एवोच्यन्ते । पुनः कियतापि कालेन गच्छता अजीर्णदोषादेव भगवदुपदेशेन हस्ततलपुटाहारा आसन् । हस्ततलपुटेषु आहारो विहितो येषामिति समासः । हस्ततलपुटेषु कियन्तमपि कालमौषधीः स्थापयित्वोपभुक्तवन्त इत्यर्थः । तथा कक्षासु स्वेदयित्वेति यदा किल कुलकर ऋषभशब्दः परोक्षाप्तागमवादसंसूचकस्तदा ते मिथुनका एवं भूता आसन्निति गाथार्थः । ३६ । पुनरभिहितप्रकारा द्व्यादिसंयोगैराहारितवन्तस्तद्यथा पाणिभ्यां घृष्ट्वा पत्रपुटेषु च मुहूर्तं तीमित्वा तथा हस्ताभ्यां घृष्ट्वा हस्तपुटेषु च मुहूर्तं धृत्वा पुनर्हस्ताभ्यां घृष्ट्वा कक्षास्वेदं च कृत्वा पुनस्तीमित्वा हस्तपुटेषु च मुहूर्तं धृत्वेत्यादिभङ्गकयोजनां केचित्प्रदर्शयन्ति । घृष्ट्वा पदं विहाय तद्वायुक्तं त्वगपनयनमन्तरेण तीमितस्यापि हस्तपुटधृतस्य सौकुमार्यत्वानुपपत्तेः श्लक्ष्णत्वभावत्वाद्वा अदोष इति । द्वितीययोजना पुनर्हस्ताभ्यां घृष्ट्वा पत्रपुटेषु तीमित्वा हस्तपुटेषु च मुहूर्तं धृत्वेति । तृतीययोजना पुनर्हस्ताभ्यां घृष्ट्वा पत्रपुटेषु तीमित्वा हस्तपुटेषु धृत्वा कक्षासु स्वेदयित्वेति ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

घंसेऊणं तिम्मए, घंसणतिम्मणपवालपुडओई ।
घंसियनिम्मपवाले, हत्थउडे कक्खसेए अ ॥ ४० ॥

भावार्थ उक्त एव नवरमुक्तार्थाक्षरयोजना। घृष्ट्वा तीमितं कृतवन्त इत्यनेन प्रागभिहितप्रत्येकभङ्गकाक्षेपः कृतो वेदितव्यः । घृष्ट्वा प्रवालपुटतीमितभोजिन इत्यनेन द्वितीययोजनाक्षेपः । घृष्ट्वेति घृष्ट्वा तीमनं प्रवाल इति प्रवाले तीमित्वा हस्तपुटेषु कियन्तमपि कालं विधाय भुक्तवन्त इति वाक्यशेषः इत्यनेन तृतीययोजनाक्षेपः । तथा कक्षास्वेदे च कृते सति भुक्तवन्तः इत्यनेनानन्तराभिहितत्रययुक्तेन चतुर्भङ्गकयोजनाक्षेप इति गाथार्थः । अत्रान्तरे ।

अगणिस्स य उट्ठाणं, दुमघंसा दट्ठु भीअपरिगहणं ।
पासेसु परिच्छिंदह, गिण्हह पागं तओ कुणह ॥ ४१ ॥

आह सर्वं तीमनादि ते मिथुनकास्तीर्थकरोपदेशात्कृतवन्तः स च भगवान् जातिस्मरः सन् किमित्यग्न्युत्पादोपदेशं न दत्तवानित्युच्यते तदा कालस्यैकान्तस्निग्धत्वात् असत्यपि यत्ने वस्तूत्पत्तेरिति स च भगवान् विजानाति न ह्येकान्तस्निग्धरूक्षयोः कालयोर्वह्न्युत्पादः किं त्वनतिस्निग्धरूक्षकाल इत्यतो नादिष्टवानिति तेषां च चतुर्भङ्गविकल्पितमप्याहारं कालदोषान्न जीर्णवत् इत्यस्मिन् प्रस्तावे अग्नेश्चोत्थानं संवृत्तमिति । कुतः द्रुमघर्षात्तं चोत्थितं प्रवृद्धज्वालावलीसनाथं भूप्राप्तं तृणादि दहन्तं दृष्ट्वा अपूर्वरत्नबुद्ध्या ग्रहणं प्रति प्रवृत्तवन्तः दह्यमानास्तु भीतपरिकथनमृषभाय कृतवन्तः इति । भीतानां परिकथनं भीतपरिकथनम्। भीत्या वा परिकथनं भीतिपरिकथनं पाठान्तरमिति । भगवानाह पार्श्वेत्यादि सुगमं ते हि अजानाना वह्नावेवौषधीः प्रक्षिप्तवन्तः ताश्च दाहमापुः पुनस्ते भगवतो हस्तिकन्धगतस्य निवेदयन्ति । स हि स्वयमेवौषधीर्भक्षयतीति । भगवानाह न तत्राभिरोहितानां प्रक्षेपः ॥४१॥ इत्थं तावत्प्रथमं कुम्भकारशिल्पमुत्पन्नममुमेवार्थमुपसंहरन्नाह ।

पक्खेवदहणओसहि, कहणं निग्गमणहत्थिसीसम्मि ।
पयणारंभपवित्ता, ताहे कासी य ते मणुआ ॥ ४२ ॥
पिंडेण हत्थिसीसे, मट्टियपिंडं गहाय कुम्भं तु ।
निव्वत्तेसिअ तह आइ-जिणोवइट्ठेण मग्गेण ॥ ४३ ॥
निव्वत्तिए समाणे, भणइ राया तओ बहुजणस्स ।
एवइआ मे कुव्वह, पयट्टिअं पढमसिप्पं तु ॥ ४४ ॥

भावार्थ उक्त एव किं तु क्रियाध्याहारकरणेनाक्षरगमनिका स्वबुद्ध्या कार्या । यथा प्रक्षेपं कृतवतो दहनमौषधीनां बभूवेत्यादि उक्तमाहारद्वारम् । आव० १ अ० ।

शिल्पद्वारावयवार्थाभिधित्सयाऽऽह ।

पंचेव य सिप्पाइं, घडलोहे चित्तणंतकासवए ।
एक्केक्कस्स य एत्तो, वीसं वीसं भवे भेया ॥ ४५ ॥

पञ्चैव मूलभूतानि शिल्पानि । तद्यथा (घडलोहे चित्तणंतकासवएति) तत्र घट इति कुम्भकारशिल्पस्योपलक्षणं (लोहेत्ति) लोहकारशिल्पस्य (चित्तेत्ति) चित्रकारशिल्पस्य " णंतमिति " देशीवचनं वस्त्रवाचकं ततोऽनेन वस्त्रशिल्पस्य ग्रहणं काश्यप इति नापितशिल्पस्य । इयमत्र भावना । वस्त्रवृक्षेषु परिहीयमानेषु भगवता वस्त्रोत्पादनिमित्तं वस्त्रशिल्पमुत्पादितं तदनन्तरं गृहाकारेष्वपि कल्पद्रुमेषु हानिमुपगच्छत्सु गृहकरणनिमित्तं लोहकारादिशिल्पमुत्पादितं पश्चात्प्राणिनां कालदोषान्नखरोमाणि अपि वर्द्धितुं प्रवृत्तानीति नापितशिल्पोत्पादना । गृहाण्यपि च चित्ररहितानि विशोभानि भान्तीति चित्रकारशिल्पोत्पादना कुम्भकारशिल्पोत्पादकारणं प्रागेव भावितम् । " एक्केक्कस्स येत्यादि " एभ्यः पञ्चभ्य एकैकस्य विंशतिर्विंशतिर्भेदाः अभूवन्निति सर्वसंख्यया तदा शिल्पशतस्योत्पत्तिरभवदिति ॥ ४५ ॥

संप्रति कर्ममामणाविभूषणाद्वारप्रतिपादनार्थमाह ।

कम्मं किसिवाणिज्जा-इ मामणा जा परिग्गहे ममता ।
पुव्व देवेहिं कया, विभूसणा मंडणा गुरुणो ॥ ४६ ॥

कर्म नाम कृषिवाणिज्यादि । तच्चाग्नावुत्पन्ने संजातमिति (मामणेत्ति) ममीकारार्थे देशीवचनमेतत् । ततो योऽपरिग्रहे ममता सा मामणा ज्ञातव्या सा च तत्काल एव प्रवृत्तेति । तथा विभूषणा मण्डना सा च पूर्वं देवेन्द्रैर्गुरोर्भगवतः आदितीर्थकृतः कृता पश्चाल्लोकेऽपि प्रवृत्तेति ।

संप्रति लेखगणितरूपद्वारद्वयप्रतिपादनार्थमाह ।

लेहं लिवीविहाणं, जिणेण बंभीए दाहिणकरेण ।
गणियं संखाणं सुं-दरीए वामेण उवइट्ठं ॥ ४७ ॥

लेखनं लेखो नाम सूत्रे नपुंसकता प्राकृतत्वाल्लिपिविधानं तच्च जिनेन भगवता ऋषभस्वामिना ब्राह्म्या दक्षिणकरेण प्रदर्शितमत एव तदादित आरभ्य वाच्यते । गणितं नाम एकद्व्यादिसंख्यानं तच्च भगवता सुन्दर्या वामकरेणोपदिष्टमत एव तत्पर्यन्तादारभ्य गण्यते । अधुना रूपलक्षणमानरूपद्वारत्रयप्रतिपादनार्थमाह ।

भरहस्स रूवकम्मं, नराइलक्खणमहोइयं बलिणो ।
माणुम्माणवमाणं, पमाणगणिमा य वत्थूणं ॥ ४८ ॥

रूपं नाम काष्ठकर्म पुस्तककर्मेत्येवमादि । तच्च भगवता भरतस्योपदिष्टम् । तथा नरादिलक्षणं पुरुषलक्षणादि तच्च । अथ भरतस्य काष्ठकर्माद्युपदेशानन्तरं भगवता बाहुबलिन उदितं कथितम् । तथा मानं नाम वस्तूनां मानोन्मानावमानप्रमाणगणितानि तत्र मानं द्विधा धान्यमानं रसमानं च । धान्यमानम् " दो अ सतीए सइया दो य सईतो सेइया चत्तारि सेइया कुलवो चत्तारि कुलवो पत्थओ " इत्यादि । रसमानं " चउसट्ठिया चउतिसिया सोलसिया " इत्यादि । उन्मानं येनोन्मीयते तच्च तुलागतं कर्षः पलमित्यादि । अवमानं येनावमीयते तद्यथा हस्तो दण्डो युगमित्यादि । प्रमाणं प्रतिमानं तच्च सुवर्णपरिमाणहेतुः गुञ्जादि गणिमं यदेकादिसंख्यया परिच्छिद्यते । यत्तु गणितं तत्प्रागेव पृथग्द्वारतयाऽभिहितमेतत्पञ्चप्रकारमपि मानं भगवति राज्यमनुशासति भगवदुपदेशेन प्रवृत्तमिति (पोयए)इति द्वारगाथायां यदुक्तं तस्य संस्कारः प्रोतकमिति। पोतक इति वा । तथाचाह ।

मणियाई दोराइसु, पोता तह सागरम्मि वहणाइं ।
ववहारो लेहवणं, कज्जपरिच्छेयणत्थं वा ॥ ४९ ॥

ये मणिकादयः आदिशब्दान्मुक्ताफलादिपरिग्रहः । दवरकादिषु लोकेन प्रोताः क्रियन्ते तदेतत्प्रकर्षेण कतनं तदा प्रवृत्तम् । अथवा पोता नाम सागरे समुद्रे प्रवहणानि तान्यपि तदैव प्रवृत्तानि । तथा व्यवहारो नाम विसंवादे सति राजकुलकरणे

गत्वा निजनिजनाथालेखापनलक्षणः कार्यपरिच्छेदनार्थं वा पणमुल्लिलक्षणः स जनयरूपोऽपि तदा प्रवृत्तः कालदोषतो लोकानां प्रायःस्वस्वभावापगमात् ।

अधुना नीतियुद्धरूपं द्वारद्वयमभिधित्सुराह ।

नीई हक्काराई, सत्तविहा अहव सामभेयाई ।
जुद्धाईं बाहुजुद्धाइ, यइ वट्टयाईणं च ॥ ५० ॥

नीतिर्हकारादिलक्षणा सप्तविधा । तद्यथा हकारो मकारो धिक्कारः परिभाषणा मण्डलीबन्धश्चारके प्रक्षेपो महापराधे छविच्छेद इति । एषा सप्तविधापि नीतिस्तदा विमलवाहनकुलकरादारभ्य भरतकालं पर्यन्तं कृत्वा यथायोगं प्रवृत्ता । तथा च वक्ष्यति " किंचिच्च भरहकाले " इत्यादि । अथवा नीतिर्नाम सामभेदादिका चतुष्प्रकारा । तद्यथा सामभेदो दण्डः उपप्रदानमिति एषा चतुर्विधाऽपि भगवत्काले समुत्पन्नेति । तथा युद्धानि नाम बाहुयुद्धादीनि । यदि वा वर्तकादीनां तानि उभयान्यपि तदा प्रवृत्तानि ।

सांप्रतमिषुशास्त्रोपासनारूपं द्वारद्वयमाह ।

ईसत्थं धणुवेदो, उवासणा मंसुकम्ममाईया ।
गुरुरायाईणं वा, उवासणापज्जुवासणया ॥ ५१ ॥

इषुशास्त्रं नाम धनुर्वेदः स च राजधर्मे सति प्रावर्तत उपासना नाम श्मश्रुकर्तनादिरूपं नापितकर्म तदपि तदैव जातं पूर्वं ह्यनवस्थितनखरोमानस्तथा कालमाहात्म्यतः प्राणिनोऽभवन्निति । एषा च शिल्पान्तर्गततया प्रागभिहिताऽपि पुनः पृथग्द्वारतयोपन्यस्ता भगवत्काल एव नखरोमाण्यतिरेकेण प्रवर्द्धितुं लग्नानि तत्पूर्वमिति ख्यापनार्थम् । यदि वा उपासना नाम गुरुराजादीनां पर्युपासना सापि तदैव प्रवृत्ता । अधुना चिकित्सार्थशास्त्रबन्धघातरूपद्वारचतुष्टयप्रतिपादनार्थमाह ।

रोगहरणं तिगिच्छा, अत्थागमसत्थमत्थसत्थिात्ति ।
निगडाइजमो बंधो, घातो दंडादितालणया ॥ ५२ ॥

चिकित्सा नाम रोगापहारक्रिया साऽपि तदैव भगवदुपदेशात्प्रवृत्ता । अर्थागमनिमित्तं शास्त्रमर्थशास्त्रम् । बन्धो निगडादिभिर्यमः संयमनं घातो दण्डादिभिस्ताडना । एतेऽपि अर्थशास्त्रबन्धघातास्तत्काले यथायोगं प्रवृत्ताः ।

अधुना मारणयज्ञोत्सवरूपद्वारत्रयप्रतिपादनार्थमाह ।

मारणया जीववहो, जन्नानागाइयाण पूयातो ।
इंदाइमहापूया, पइनियया ऊसवा होंति ॥ ५३ ॥

मारणं जीववधो जीवस्य जीविताद् व्यपरोपणं तच्च भरतेश्वरकाले समुत्पन्नम् । यज्ञा नागादीनां पूजाः उत्सवाः प्रायः प्रतिनियताः वर्षमध्ये प्रतिनियतदिवसभाविनः इन्द्रादिमहापूजास्त्वनियतकालभाविन्य इति महोत्सवानां प्रतिविशेषः । एतेऽपि तत्काले प्रवृत्ताः ।

संप्रति समवायमङ्गलरूपद्वारद्वयमभिधित्सुराह ।

समवाओ गोट्ठीणं, गामाईणं व संपमारो वा ।
तह मंगलाइसोत्थिय, सुवन्नसिद्धत्थगाईणि ॥ ५४ ॥

समवायो नाम गोष्ठिनां मेलापकः । यदि वा ग्रामादीनामादिशब्दात् खेटकर्बटनगरादिपरिग्रहः । स एकीभावेन किमप्युद्दिश्य एकत्र मीलनं संप्रसारः समवायः । किमुक्तं भवति ग्रामादिजनानां किंचित्प्रयोजनमुद्दिश्य यदेकत्र मीलनं स वा समवाय इति । तथा मङ्गलानि नाम स्वस्तिकसुवर्णसिद्धार्थकादीनि पूर्वं देवैर्भगवतो मङ्गलबुद्ध्या प्रयुक्तानि ततो लोकेऽपि तथा प्रवृत्तानि ।

संप्रति कौतुकादिद्वारपञ्चकमाह ।

पुव्वं कयाइं पहुणो, सुरेहिं रक्खादिकोउयाइं च ।
तह वत्थगंधमल्ला-लंकारकेसभूसाइ ॥ ५५ ॥
तं दट्ठूण पवत्तो, लंकारं उ जणो असेसो वि ।

पूर्वं प्रवृत्तो भगवतः ऋषभस्वामिनः सूरैः कृतानि कौतुकानि रक्षादीनि ततो लोकेऽपि तानि जातानि । तथा वस्त्रं चीनांशुकादिभेदभिन्नं गन्धः कुष्ठपुटादिलक्षणः माल्यं पुष्पदाम । एतानि तदैव जातानि । अलङ्कारः केशभूषादिः तं चालङ्कारं भगवतो देवैः कृतं दृष्ट्वा अवशेषोऽपि स्वं स्वमलंकर्तुं प्रवृत्तः ।

संप्रति चूलाद्वारमाह ॥

विहिणा चूलाकम्मं, बालाणं चोलयं नाम ॥ ५६ ॥

चूडा नाम विधिना शुभनक्षत्रतिथिमुहूर्तादौ धवलमङ्गलेष्टदेवतापूजास्वजनभोजनादिलक्षणेन बालानां चूडाकर्म तदपि तदा प्रवृत्तम् ।

संप्रत्युपनयनद्वारमाह ।

उवनयणं तु कलाणं, गुरुमूले साहुणो तवोकम्मं ।
घेत्तुं हवंति सड्ढा, केई दिक्खं पवज्जंति ॥ ५७ ॥

उपनयनं नाम तेषामेव बालानां कलानां ग्रहणाय गुरोः कलाचार्यस्य मूले समीपे नयनम् । यदि वा धर्मश्रवणनिमित्तं साधोः सकाशं नयनमुपनयनं तस्माच्च साधोर्धर्मं गृहीत्वा केचित् श्राद्धा भवन्त्यपरे लघुकर्माणो दीक्षां प्रपद्यन्ते । एतच्चोभयमपि तदा प्रवृत्तम् ।

अधुना विवाहद्वारं दत्तिद्वारमाह ।

दट्ठुं कयं विवाहं, जिणस्स लोगो वि काउमारद्धो ।
गुरुदत्तिया य कन्ना, परिणिज्जंते ततो पायं ॥ ५८ ॥
दत्तिव्व दाणमुसभं, दित्तं दट्ठुं जणम्मि विपयत्तं ।
जिणभिक्खादाणं पि य, दट्ठुं भिक्खा पवत्ताओ ॥ ५९ ॥

जिनस्य भगवत ऋषभस्वामिनो कृतं विवाहं दृष्ट्वा लोकोऽपि स्वापत्यानां विवाहं कर्तुमारब्धवान् ॥ गतं विवाहद्वारम् । दत्तिद्वारमाह । भगवता युगलधर्मव्यवच्छेदाय भरतेन सह जाता ब्राह्मी बाहुबलिने दत्ता बाहुबलिना सह जाता सुन्दरी भरताये ति दृष्ट्वा तत आरभ्य प्रायो लोकेऽपि कन्या पित्रादिना दत्ता सती परिणीयते इति प्रवृत्तम् । अथवा दत्तिर्नाम दानं तच्च भगवन्तमृषभस्वामिनं सांवत्सरिकं दानं ददतं दृष्ट्वा लोकेऽपि प्रवृत्तम् । यदि वा दत्तिर्नाम भिक्षादानं तच्च जिनस्य भिक्षादानं प्रपौत्रेण कृतं दृष्ट्वा लोकेऽपि भिक्षा प्रवृत्ता । लोका अपि भिक्षां दातुं प्रवृत्ता इति भावः ।

अधुना मृतकपूजाध्यापनास्तूपशब्दद्वाराण्याह ।

मडयं मयस्स देहो, तं मरुदेवीए पढमसिद्धो त्ति ।
देवेहिं पुरा महियं, झावणया अग्गिसक्कारो ॥ ६० ॥
सो जिणदेहाईणं, देवेहिं कतो चितासु थूभा य ।
सद्दो य रुण्णसद्दो, लोगो वि ततो तहा य कतो ॥ ६१ ॥

मृतकं नाम मृतस्य देहस्तच्च मृतकं मरुदेव्याः प्रथमसिद्ध इति कृत्वा देवैः पुरा महितं पूजितम् । तत आरभ्य लोकेऽपि मृतकपूजा प्रसिद्धिं गता । ध्यापना नामाग्निसंस्कारः स च भगवतो निर्वाणप्राप्तस्यान्येषां च साधूनामिक्ष्वाकूनामितरेषां

च प्रथमं त्रिदशैः कृतः पश्चाल्लोकेऽपि संजातः । तथा भगवद्देहादिदग्धस्थानेषु भरतेन स्तूपाः कृताः ततो लोकेऽपि तत आरभ्य मृतकदाहस्थानेषु स्तूपाः प्रावर्तन्त । तथा शब्दो नाम रुदितशब्दः स च भगवत्यपवर्गं गते भरतदुःखमसाधारणमवबुध्य तदपसरणाय शक्रेण कृतस्ततो लोकेऽपि ततः कालादारभ्य रुदितशब्दाः प्रवृत्तास्तथा चाह लोकोऽपि। तथा भरतवत् शक्रवत् वा रुदितशब्दं प्रवृत्तः कर्तुमारब्धवान् ।

संप्रति छेलापनकद्वारं पृच्छाद्वारं चाह ।

छेलावणमुक्किट्ठाइ, बालकीलावणं च सेंटाइ ।
इंखिणियादिरुयं वा, पुच्छा पुण किं कहिं कज्जं ॥६२॥
अहव निमित्ताईणं सुह-सइ याइ सुहदुक्खपुच्छा वा ।
इच्चेवमाइयाई, उप्पन्नं उसभकालम्मि ॥ ६३॥

छेलापनकमिति देशीवचनं तच्चानेकार्थं तथाचाह । "उक्किट्ठाइ इत्यादि" उत्कर्षं नाम हर्षवशादुत्कर्षेण नर्दनमादिशब्दात् सिंहनादितादिपरिग्रहः । यदि वा बालक्रीडनं छेलापनकम् । अथवा शेंटितादि । तथा प्रच्छनं पृच्छा सा इंखिणिकादिरुदितलक्षणा । इंखिणिका हि कर्णमूले घण्टिकां चालयन्ति ततो यक्षाः खल्वागम्य तासां कर्णेषु किमपि प्रष्टुर्विवक्षितं कथयन्ति । आदिशब्दात् इंखिणिकासदृशपरिग्रहः । अथवा किं कार्यं कथं वा कार्यमित्येवं लक्षणा या लोके प्रसिद्धा पृच्छा सा प्रच्छना । यदि वा निमित्तादीनामादिशब्दात्स्वप्नफलाफलादिपरिग्रहः । पृच्छा प्रच्छना । अथवा सुखशयितादिरूपा सुखदुःखपृच्छा प्रच्छना इत्येवमादितया सर्वमुत्पन्नमृषभस्वामिकाले । उपलक्षणमेतत् । किञ्चिद्भरतकाले किञ्चित्कुलकरकाले च । तथाचाह ।

किंचिच्च भरहकाले, कुलगरकाले वि किंचि उप्पन्नं ।
पहुणा उ देसियाइं, सव्वकला सिप्पकम्माइं ॥६४॥

किञ्चिन्निगडादिभिर्घात इत्यादिभरतकालोत्पन्नं किंचित् हक्कारितं कुलकरकालेऽप्युत्पन्नं प्रभुणा तु भगवता ऋषभस्वामिना सर्वा गणितप्रभृतयः कलाः सर्वाणि घटशिल्पप्रभृतीनि शिल्पानि सर्वाणि च कृष्यादीनि कर्माणि देशितानि । आ० म० प्र० । आव० ।

(१३) श्रीऋषभदेवस्य वासः ।

तओ णं उसभे अरिहा कोसलिए वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्झे वसइ वसइत्ता तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं महारायवासमज्झे वसइ तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं महारायवासमज्झे वसमाणे लेहाइआओ गणिअप्पहाणाओ सउणरुअपज्जवसाणाओ बावत्तरिं कलाओ चोसट्ठिं महिलागुणे सिप्पसयं च कम्माणं तिन्नि वि पयाहिआए उवदिसइ त्ति ॥

ततो जन्मकल्याणकानन्तरमित्यर्थः । ऋषभोऽर्हन् कौशलिकः विंशतिं पूर्वशतसहस्राणि पूर्वलक्षाणि भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य कुमारत्वेनाकृताभिषेकराजसुतत्वेन वासोऽवस्थानं तन्मध्ये वसति । "कुमारवासमज्झावसइ" इति पाठे तु कुमारवासमध्यावसति आश्रयतीत्यर्थः । उषित्वा च त्रिषष्टिपूर्वलक्षाणि अत्रापि भावप्रधानो निर्देश इति महाराजत्वेन साम्राज्येन वासोऽवस्थानं तन्मध्ये वसति । तत्र वसतश्च कथं प्रजा उपचक्रे इत्याह "तेवट्ठिं इत्यादि" त्रिषष्टिं पूर्वलक्षाणि यावन्महाराजवासमध्ये वसन् लिपिविधानादिका गणितमङ्कविद्या धर्मकर्मव्यवस्थितौ बहुप्रकारत्वात् प्रधाना यासु ताः । शकुनरुतं पक्षिभाषितं पर्यवसाने प्रान्ते यासां तास्तथा द्वासप्ततिकलाः कलनानि कलाविज्ञानानीत्यर्थस्ताः कलनीयभेदात् द्वासप्ततिः अर्थात् प्रायः पुरुषोपयोगिनीः । चतुःषष्टिं महिलागुणान् स्त्रीगुणान् कर्मणां जीवनोपायानां मध्ये शिल्पशतं च विज्ञानशतं च कुम्भकारशिल्पादिकं त्रीण्यप्येतानि वस्तूनि प्रजाहिताय लोकोपकारायोपदिशति । अपिशब्दः एकोपदेशकपुरुषलाभसूचनार्थः । वर्तमाननिर्देशश्चात्र सर्वेषामाद्यतीर्थकराणामयमेवोपदेशविधिरिति ज्ञापनार्थम् । यद्यपि कृषिवाणिज्यादयो बहवो जीवनोपायास्तथापि ते पाश्चात्यकाले प्रादुर्बभूवुः । भगवता तु शिल्पशतमेवोपदिष्टमत एवाचार्योपदेशजं शिल्पमनाचार्योपदेशं तु कर्मेति शिल्पकर्मणोर्विशेषमामनन्तीति । श्रीहेमसूरिकृतादिदेवचरित्रे तु । "तृणहारकाष्ठहार- कृषिवाणिज्यकान्यपि । कर्माण्यासूत्रयामास, लोकानां जीविकाकृते ॥ १ ॥ " इत्युक्तमस्ति तदाशयेन तु "कम्माण मित्यत्र" द्वितीयार्थे षष्ठी ज्ञेया । तथा च कर्माणि जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदात् त्रीण्यप्युपदिशति इत्यपि व्याख्येयम् । शिल्पशतं च पृथगेवोपदिशति इति ज्ञेयमिति जं० २ वक्ष० । (अथात्र सूत्रसंक्षेपतः प्रोक्ता विस्तरस्तु राजप्रश्नीयादर्शेषु दृश्यमाना द्वासप्ततिकलास्ताश्च कलाशब्दे दर्शयिष्यन्ते) शिल्पशतं चेदं कुम्भकृल्लोहकृच्चित्रतन्तुवायनापितलक्षणानि पञ्च मूलशिल्पानि तानि च प्रत्येकं विंशतिभेदानीति । तथाचार्षम् "पंचेव य सिप्पाइं, घडलोहचित्तणंतकासाए। इक्किक्कस्स य एत्तो, वीसं वीसं भवे भेआ ॥ १ ॥" इति । नन्वत्रैषां पञ्च मूलशिल्पानामुत्पत्तौ किं निमित्तमित्युच्यते युग्मिनामामौषध्योदरे मन्दाग्नितया अपच्यमाने हुतभुजि प्रक्षिप्यमाने तु समकालमेव दह्यमाने युगलिकनरैर्विज्ञप्तेन हस्तिस्कन्धारूढेन भगवता प्रथमं घटशिल्पमुपदर्शितं क्षत्रियाः शस्त्रपाणय एव दुष्टेभ्यः प्रजा रक्षेयुरिति लोहशिल्पं, चित्राङ्गेषु कल्पद्रुमेषु हीयमानेषु चित्रकृच्छिल्पं, वस्त्रकल्पं द्रुमेषु हीयमानेषु तन्तुवायशिल्पं, बहुले युग्मिधर्मे पूर्वमवर्द्धिष्णु रोमनखं मा मनुजान्तुदत्विति नापितशिल्पमिति । श्रीहेमाचार्यकृतऋषभचरित्रे तु गृहादिनिमित्तं वर्द्धकयस्कारयुग्मरूपं द्वितीयं शिल्पमुक्तं शेषं तत्तथैवेति । ननु भोग्यसत्कर्माण एवार्हन्तो भगवन्तः समुत्पन्नव्याधिप्रतीकारकल्पस्त्र्यादिपरिग्रहं कुर्वते नेतरत्ततः किमसौ निरवद्यैकरुचिर्भगवान् सावद्यानुसंबन्धिकलाद्युपदर्शने प्रवृत्ते ? उच्यते समयानुभावतो वृत्तिहीनेषु दीनेषु मनुजेषु दुःस्थाविभाव्यसंजातकरुणैकरसत्वात् । समुत्पन्नाविवक्षितरसो हि नान्यरससापेक्षो भवतीति वीर इव द्विजस्य चीवरदाने । अथैवं तर्हि कथमधिकालिप्सोस्तस्य सति सकलेऽशुके शकलकदानं सत्यं भगवतश्चतुर्ज्ञानधारकत्वेन तस्य तावन्मात्रस्यैव लाभस्यावधारणेनाधिकयोगस्य क्षेमनिर्वाहकत्वदर्शनात् । कथमन्यथा भगवदंशस्थलस्तच्छकलग्रहणेऽपि तदुच्छारितकृतार्द्धविभाजकस्तन्तुवायः समजायत । किं च फलाद्युपायेन प्राप्तसुखवृत्तिकस्य चौर्यादिव्यसनाशक्तिरपि न स्यात् । ननु भवतु नामोक्तसुखहेतोर्जगद्भर्तुः कलाद्युपदर्शकत्वं परं राजधर्मप्रवर्तकत्वं कथमुचितमुच्यते । शिष्टानुग्रहाय दुष्टनिग्रहाय धर्मस्थितिसंग्रहाय च। ते च राज्यस्थितिनिश्रयाः सम्यक्प्रवर्त्तमानाः क्रमेण परेषां महापुरुषमार्गोपदर्शकतया चौर्यादिव्यसननिवर्तनतो नारकातिथेयीनिवारकतया ऐहिकामुष्मिकसुखसाधकतया च प्रशस्ता एवेति ।

महापुरुषप्रवृत्तिरपि सर्वत्र परार्थत्वसाधकताबहुगुणाल्पदोषकार्यकारणविचारणापूर्विकैवेति । युगादौ जगद्व्यवस्था प्रथमेनैव पार्थिवेन विधेयेति । ज्ञातमपीति स्थानाङ्गपञ्चमाध्ययनेऽपि " धम्मणं चरमाणस्स पंचणिस्सा ठाणा पसत्ता तं जहा छक्काया १ गणो २ राया ३ गाहावई ४ सरीर" ५ मित्याद्यावश्यकवृत्तौ राज्ञो निश्रामाश्रित्य राजा नरपतिस्तस्य धर्मसहायत्वं दुष्टेभ्यः साधुरक्षणादीत्युक्तमस्तीति परमकरुणापरीतचेतसः परमधर्मप्रवर्तकस्य ज्ञानत्रययुक्तस्य भगवतो राजधर्मप्रवर्तकत्वे न काप्यनौचिती चेतसि चिन्तनीया युक्त्युपपन्नत्वात् तद्विस्तरस्तु जिनभगवत्पञ्चाशकसूत्रवृत्त्योर्यतनाद्वारे व्यक्त्या दर्शितोऽस्तीति तत एवावसेयो ग्रन्थगौरवभयादत्र न लिख्यते इति । एतेन " राज्यं हि नरकान्तं स्याद् यदि राजा न धार्मिकः " इत्युक्तिरपि दृढबद्धमूला न कम्पत इति । किं चात्र तृतीयारकप्रान्ते राज्यस्थित्युत्पादे धर्मस्थित्युत्पादः पञ्चमारकप्रान्ते " वसुअरुरीसंघधम्मो, पुव्वण्हे विच्छही अगणिसंघं । निवविमलवाहणसुहुम-मतिनयधम्ममज्झण्हे " ? इति वचनात् धर्मस्थितिविच्छेदे राज्यस्थितिविच्छेद इत्यपि राज्यस्थितिहेतुत्वाभिव्यञ्जकमेवेति सर्वं सुस्थमित्यलं विस्तरेणेति । जं० २ वक्ष० । कल्प० । स० ।

(१४) पुत्राणां राज्याभिषेकस्तदनु च भगवान् किं चक्रे इत्याह ।

उवदिसित्ता पुत्तसयं, रज्जसए अभिसिंचइ ।

उपदिश्य कलादिकं पुत्रशतं भरतबाहुबलिप्रमुखं कोशलातक्षशिलादिराज्यशतेऽभिषिञ्चति स्थापयति । अत्र शङ्खादिप्रभञ्जनावसानानि भरताद्यनवति भ्रातृनामानि अन्तर्वाच्यादिषु सुप्रसिद्धानीति न लिखितानि देशनामानि बहून्यप्रतीतानीति । जं २ वक्ष० । कल्पसुबोधिकाकारेण तु दर्शितानि । नन्दननामानि तानि चेमानि । भरतः । १ । बाहुबलिः । २ । शङ्खः ३ विश्वकर्मा ४ विमलः ५ सुभक्षणः ६ अमलः ७ चित्राङ्गः ८ ख्यातकीर्तिः ९ वरदत्तः १० सागरः ११ यशोधरः १२ अमरः १३ रथवरः १४ कामदेवः १५ ध्रुवः १६ वत्सः १७ नन्दः १८ सुरः १९ सुनन्दः २० कुरुः २१ अङ्गः २२ वङ्गः २३ कोशलः २४ वीरः २५ कलिङ्गः २६ मागधः २७ विदेहः २८ संगमः २९ दशार्णः ३० गम्भीरः ३१ वसुवर्मा ३२ सुवर्मा ३३ राष्ट्रः ३४ सुराष्ट्रः ३५ बुद्धिकरः ३६ विविधकरः ३७ सुयशाः ३८ यशःकीर्तिः ३९ यशस्करः ४० कीर्तिकरः ४१ सूरणः ४२ ब्रह्मसेनः ४३ विक्रान्तः ४४ नरोत्तमः ४५ पुरुषोत्तमः ४६ चन्द्रसेनः ४७ महासेनः ४८ नभस्सेनः ४९ भानुः ५० सुकान्तः ५१ पुष्पयुतः ५२ श्रीधरः ५३ दुर्धर्षः ५४ सुसुमारः ५५ दुर्जयः ५६ अजेयमानः ५७ सुधर्मा ५८ धर्मसेनः ५९ आनन्दनः ६० आनन्दः ६१ नन्दः ६२ अपराजितः ६३ विश्वसेनः ६४ हरिषेणः ६५ जयः ६६ विजयः ६७ विजयन्तः ६८ प्रभाकरः ६९ अरिदमनः ७० मानः ७१ महाबाहुः ७२ दीर्घबाहुः ७३ मेघः ७४ सुघोषः ७५ विश्वः ७६ वराहः ७७ सुसेनः ७८ सेनापतिः ७९ कपिलः ८० शैलविचारी ८१ अरिञ्जयः ८२ कुञ्जरबलः ८३ जयदेवः ८४ नागदत्तः ८५ काश्यपः ८६ बलः ८७ धीरः ८८ शुभमतिः ८९ सुमतिः ९० पद्मनाभः ९१ सिंहः ९२ सुजातिः ९३ संजयः ९४ सुनाभः ९५ नरदेवः ९६ चित्तहरः ९७ सुरवरः ९८ दृढरथः ९९ प्रभञ्जनः १००॥ इति । राज्यदेशनामानि तु अङ्गः १ । वङ्गः २ । कलिङ्गः ३ । गौडः ४ । गौडः ५ । कर्णाटकः । ६ कार्णाटः ७ । लाटः ८ सौराष्ट्रः ९ काश्मीरः १० सौवीरः ११ आभीरः १२ चीणः १३ महाचीणः । १४ गूर्जरः १५ वङ्गलः ॥ १६ श्रीमालः १७ नेपालः १८ जहालः १९ कौशलः २० मालवः २१ सिंहलः २२ मरुस्थलादीनि २३ ज्ञेयानि लब्धवर्णैः कल्प० । (राज्यादिप्रधानस्य किं फलमित्यन्यत्र)

(१५) अथ भगवतो दीक्षाकल्याणकमाह ।

अभिसिंचित्ता तेसीइं पुव्वसयसहस्साइं महारायवासमज्झे वसइ वसइत्ता जे से गिम्हाणं पढमे मासे पढमे पक्खे चित्तबहुले तस्स णं चित्तबहुलस्स णवमीपक्खे णं दिवसस्स पच्छिमे भागे चइत्ता हिरण्णं चइत्ता सुवण्णं चइत्ता कोसं कोट्ठागारं चइत्ता बलं चइत्ता वाहणं चइत्ता पुरं चइत्ता अंतेउरं चइत्ता विउलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालरयणरत्तसतसारस्सा वइएज्जं विच्छड्डयित्ता विगोवइत्ता दाणं दाइ आणं परिभाएत्ता सुदंसणाए सीए सीआए स देवमणुअसुराए परिसाए समणुगम्ममाणमग्गे संखिअचक्किअणंगलिअमुहमंगलिअपूसमाणवद्धमाणगआइक्खगलंखमंखघंटिअगणेहिं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पीयाहिं मणुण्णाहिं मणामाहिं उरालाहिं कल्लाणाहिं धण्णाहिं मंगल्लाहिं सस्सिरीआहिं हियगमणिज्जाहिं हिययपल्हायणिज्जाइं कण्णमणनिव्वुइकराहिं अपुणरुत्ताहिं सट्ठसइआहिं वग्गुहिं अणवरयं अभिणंदंताय अभिथुणंताय एवं वयासी जय जय नंदा जय भद्दा धम्मेणं अभीए परीसहोवग्गाणं खंतिखमे भयभेरवाणं धम्मे ते अविग्घं भवउ तिकट्टु अभिणंदंति य अभिथुणंति य तएणं उसभे अरहा कोसलिएण पणमालासहस्सेहिं पि च्छिज्जमाणे २ एवं जाव णिग्गच्छइ जहा उववाए जाव आउलबोलबहुलं णभं करे ते विणीआए रायहाणीए मज्झं मज्झेण णिग्गच्छइ आसिअ संमज्जिअ सितसुत्तसुइकपुप्फोवयारकलिअं सिद्धत्थवणविउलरायमग्गं करेमाणे हयगयरहपहकरेणं पाइक्कचडकरेण य मंदं २ उद्धतरेणुयं करेमाणे २ जेणेव सिद्धत्थवणे उज्जाणे जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता असोगवरपायवस्स अहेसीअं ठावेइ ठावेइत्ता सीआओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहइत्ता सयमेवाभरणालंकारं मुअइ मुअइत्ता सयमेव चउहिं अट्ठाहिं मुट्ठिहिं लोअं करेइ करेइत्ता छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं आसाढाहिं णक्खत्तेणं जोगमुवागएणं उग्गाणं भोगाणं राइन्नाणं खत्तिआणं चउहिं सहस्सेहिं सद्धिं एगं देवदूसमादाय मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारिअं पव्वइए ॥

अभिषिच्य अशीति पूर्वलक्षाणि महान् रागो लौल्यं यत्र स चासौ वासश्च महारागवासो गृहवासस्तन्मध्ये वसति गृहपर्याये तिष्ठतीत्यर्थः । यद्यपि प्रागुक्तव्याधिप्रतीकारन्यायेनैव तीर्थकृतां गृहवासे प्रवर्तनं तथाऽपि समान्यतः स यथोक्त एवेति न दोषः । यद्वा महान् अरागोऽलौल्यं यत्र स चासौ वासश्चेति योजनीयं यतो भगवदपेक्षया स एवंविध एवेति एतेन " ते वर्द्धि

पुव्वसयसहस्साइं मट्टारायवासमज्झे वसइ " इति पूर्वग्रन्थविरोधो नेति उषित्वा (जे से त्ति) यः स (गिम्हाणं ति) आर्षे ग्रीष्मशब्दः स्त्रीलिङ्गबहुवचनान्तश्च ततो ग्रीष्मस्येत्यर्थः प्रथमो मासो यथा ग्रीष्माणामवयवे समुदायोपचारादुष्णकालमासानां मध्ये प्रथमो मासः प्रथमः पक्षश्चैत्रबहुलश्चात्राल्पकारपक्षस्तस्य नवम्यास्तिथेः पक्षो गेहो यस्य तिथिसंपातादिषु दर्शनात् तिथिपाते तत्कृत्यस्याष्टम्यामेव क्रियमाणत्वात् स नवमीपक्षोऽष्टमीदिवसस्तत्रानेन व्याख्यानेन "चित्तबहुलट्ठमीए" इत्याद्यागममविरोधात् । वाचनान्तरेण वा नवमीपक्खे नवमो दिवसः दिवसस्याष्टमीदिवसस्य मध्यन्दिवादुत्तरकाले यद्यपि दिवसशब्दस्याहोरात्रवाचकत्वमन्यत्र प्रसिद्धं तथाऽप्यत्र प्रस्तावाद्दिवसे गतो रजनीरजतिः इत्यादाविव सूर्यचारविशिष्टकालविशेषग्रहणमन्यथा दिवसपाश्चात्यभागस्यानुपपत्तेः । त्यक्त्वा हिरण्यमघटितसुवर्णं रजतं वा सुवर्णं घटितं हैमं हेम वा कोशं भाण्डागारं कोष्ठागारं धान्याश्रयगृहं बलं चतुरङ्गवाहनं वेसरादि पुरान्तः पुरव्यक्ते विपुलं धनं गवादि कनकं सुवर्णं येऽन्यस्तल्लक्षणेऽन्यस्तानि रत्नानि मणयश्च प्राग्वत् मौक्तिकानि शुक्त्याकाशादिप्रभवानि शङ्खाश्च दक्षिणावर्ताः ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः शिलाः पट्टादिरूपाः प्रवालानि विद्रुमाणि रक्तरत्नानि पद्मरागाः पृथग्ग्रहणमेषां प्राधान्यख्यापनार्थमुक्तस्वरूपं यत्ससारं सारातिसारं स्वापतेयं द्रव्यं त्यक्त्वा ममत्वत्यागेन विच्छर्द्य पुनर्ममत्वाकरणेन। कुतो ममत्वत्याग इत्याह । विगोप्यं जुगुप्सनीयमेतत् अस्थिरत्वादिति कथनेन कथं च निश्चात्यजनमित्याह । दायकानां गोत्रिकानां दायधनविभागं परिभाज्य विभागशो दत्त्वा तदाऽवनौ नायकान्थादियाचकानामभावाद्गोत्रिकग्रहणं तेऽपि च भगवत्प्रेरिता निर्ममाः सन्तः शेषमात्रं जगृहुः । इदमेव हि जगद्गुरोर्जीतं यदिच्छावधि दानं दीयते तेषां च इच्छैव इच्छापूर्तेः । ननु यदीच्छावधिकं प्रभोर्दानं तर्हि एकंयुगीनो जन एकदिनदेयं संवत्सरदेयं वा एक एव जिघृक्षेत इच्छाया अपरिमितत्वात् । सत्यं प्रभुप्रभावेणैतादृशेच्छाया असंभवात् । सुदर्शनानाम्न्यां शिबिकायामारूढमिति गम्यं किं विशिष्टं भगवन्तं सदेवमनुजासुरया स्वर्गभूपातालवासिजनसहितया पर्षदा समुदायेन समनुगम्यमानम् अग्रे अग्रतन भागे शाखिकादयोऽभिनन्दयन्तोऽभिष्टुवन्तश्च एवं वक्ष्यमाणमवादिषुरित्यन्वयः। तत्र शाङ्खिकाश्चन्दनगर्भशङ्खहस्ता माङ्गल्यकारिणः शङ्खध्मा वा चाक्रिकाश्च चक्रभ्रामकाः कुम्भकारतैलिकादयो वा लाङ्गलिका गलावलम्बितसुवर्णादिमयहलधारिणो भट्टविशेषाः। मुखमाङ्गलिकाश्चाटुकारिणः पुष्पमाणा वा । मागधा वर्द्धमानकाः स्कन्धारोपितनराः आख्यायकाः शुभाशुभकथकाः लङ्खा वंशाग्रखेलकाः मङ्खाश्चित्रफलकहस्ता भिक्षाका गौरीपुत्रा इति रूढाः। घाण्टिका घण्टावादकास्तेषां गणाः सूत्रे च आर्षत्वाद् प्रथमार्थे तृतीया यथाश्रुतव्याख्याने च शाङ्खिकादिगणैः परिवृतमिति पदं कुलमहत्तरा इति पदं चान्वययोजनार्थमध्याहार्यं स्यात् । मध्याहारव्याख्यातोऽनध्याहारव्याख्यालाघवमिति पञ्चमाङ्गे जमालिचरित्रे निष्क्रमणमहवर्णने शाङ्खिकादीनां प्रथमान्ततया निर्देश एतस्यैवाशयस्य सूचकः। यदि च प्रायः सूत्राणि सोपस्काराणि भवन्तीति न्यायोऽनुश्रियते तदा मध्याहारव्याख्यानेऽप्यदोषः ताभिर्विवक्षिताभिरित्यर्थः। वाग्भिरभिनन्दयन्तश्चाभिष्टुवन्तश्चेति योजना । विवक्षितत्वमेवाह। इष्यन्ते स्मेतीष्टास्ताभिः प्रयोजनवशादिष्टमपि किंचित्स्वरूपतः कान्तं स्यादकान्तं चेत्यत आह कान्ताभिः कमनीयशब्दाभिः प्रियाभिः प्रियार्थाभिः मनसा ज्ञायन्ते सुन्दरतया यास्ता मनोज्ञा भावतः सुन्दरा इत्यर्थस्ताभिर्मनसा अम्यन्ते गम्यन्ते पुनः पुनः याः सुन्दरत्वातिशयात्ताः मनोऽमास्ताभिरुदाराभिः शब्दतोऽर्थतश्च कल्याणाभिसूचिकाभिः । शिवाभिर्निरुपद्रवाभिः शब्दार्थदूषणोज्झिताभिरित्यर्थः धन्याभिर्धनलम्भिकाभिः माङ्गल्याभिः मङ्गलेऽनर्थप्रतिघाते साध्वीभिः सश्रीकाभिः । अनुप्रासाद्यलङ्कारोपेतत्वात् सशोभाभिः । हृदयगमनीयाभिः अर्थप्राकट्यचातुरीसचिवत्वात् सुबोधाभिः। हृदयप्रह्लादनीयाभिः हृदयगतकोपशोकादिग्रन्थिविद्रावणीभिः उभयत्र कर्तर्यनट् प्रत्ययः कर्णमनसोर्निर्वृत्तिकरीभिः अपुनरुक्ताभिरिति च स्पष्टमर्थशतानि यासु सन्ति ता अर्थशतिकास्ताभिःअथवाऽर्थानामिष्टकार्याणां शतानि यान्यस्ता अर्थशतास्ता एवार्थशतिकाः स्वार्थे कप्रत्ययस्ताभिर्वाग्भिर्गीर्भिरेकार्थिकानि वा प्राय इष्टादीनि वाग्विशेषणानीति । अनवरतं विश्रामाभावात् अभिनन्दयन्तश्च जयजयेत्यादिभणनसमृद्धिमन्तं भगवन्तमाचक्षाणाः अभिष्टुवन्तश्च भगवन्तमेवमवादिषुरिति। किमवादिषुरित्याह । जयजयेति भक्तिसंभ्रमे द्विर्वचनं नन्दति समृद्धो भवतीति नन्दः तस्यामन्त्रणमिदमिह च दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् । अथवा जयत्वं जगत्समृद्धिकरत्वाज्जय जय भद्रेति प्राग्वत् । नवरं भद्रः कल्याणवान् कल्याणकारी वा कथं शोभते स्मेत्याह। धर्मेण करणभूतेन न त्वभिमानलज्जादिना अभितो भवपरीषहोपसर्गेभ्यः । प्राकृतत्वात्पञ्चम्यर्थे षष्ठी परीषहोपसर्गाणां जेता भवेत्यर्थः । तथा क्षान्त्या नत्वसामर्थ्यादिना क्षमः सोढा भव भयमाकस्मिकं भैरवंसिंहादिसमुत्थं तयोः प्राकृतत्वात् पदव्यत्यये भैरवभयानां वा भयङ्करभयानां क्षान्ता भवेत्यर्थः । नानावस्तूणां नानाविधवाग्भागीति न पूर्वविशेषणान्तःपातेन पौनरुक्त्यं धर्मे प्रस्तुते चारित्रधर्मे अविघ्नं विघ्नाभावस्ते तव भवतु इति कृत्वा धातूनामनेकार्थत्वादुपचार्य पुनःपुनरभिनन्दयन्ति वाचाऽभिष्टुवन्ति चेति। अथ येन प्रकारेण निर्गच्छति तमेवाह । " त एएणमित्यादि " ततस्तदनन्तरमृषभोऽर्हन् कौशलिको नयनमालासहस्रैः श्रेणिस्थितभगवद्दिदृक्षमाणनागरनेत्रवृन्दैः प्रेक्ष्यमाणः पुनः पुनरवलोक्यमानः। आभीक्ष्ण्याद् द्विर्वचनमेवं सर्वत्र एवं तावद्वक्तव्यं यावन्निर्गच्छति यथोपपातिके यथा प्रथमोपाङ्गे च पाठो भम्भासारसूत्रस्य निर्गमगम उक्तस्तथाऽत्र वाच्यो वाचनान्तरेण यावदाकुलबोलबहुलनभः कुर्वन्निति पूर्यन्त इति। तत्र च यो विशेषस्तमाह। विनीतया राजधान्या मध्यं मध्येन भागेन इत्यर्थः । निर्गच्छति सुखं सुखेनेत्यादिवन्मध्यं मध्येनेति निपातः औपपातिकगमश्चायं "हिययमालासहस्सेहिं अभिणंदिज्जमाणे २ मणोमालासहस्सेहिं विच्छिप्पमाणे २ वयणमालासहस्सेहिं अभिथुव्वमाणे २ कांतिरूवसोहग्गगुणेहिं पिच्छिज्जमाणे २ अंगुलिमालासहस्सेहिं दाइज्जमाणे २ दाहिणहत्थेणं बहूणं णरणारिसहस्साणं अंजलिमालासहस्साइं पडिच्छमाणे २ मंजुमंजुणा घोसेण आपडिपुच्छेमाणे २ भवणपंतिसहस्साइं समइच्छमाणे २ तंतीतलतालतुडियगीयवाइयरवेण महुरेण य मणहरेण जयसद्दुग्घोसविसएणं मंजुणा घोसेणं पडिवुज्झमाणे कंदरगिरिविवरकुहरगिरिवरपासा उद्धघणभवणदेवकुलसिंघाडगतिगचउक्कचच्चरआरामुज्जाणकाणणसहापवापसदेसभागे पडिसुंआसयसंकुलं करेंति हयहेसिअहत्थिगुलगुलाइ अरहघणघणाइ सद्दमीसिएणं महया कलकलरवेण जणस्स महुरेण पूरयंते सुगंधवरकुसुमचुण्णउव्विद्धवासरेणुकविलं नभं करेंति कालागरुकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवनिवहेण जीवलोगमिव वासयंते समंत-

उक्खत्तिअचक्कवालं पउरजणवालवुड्डपमुइअतुरिअपहाविअविउलत्ति " आउलपदमारभ्य निर्गच्छति पदपर्यन्तं तु सूत्रे साक्षादेवास्ति। अत्र व्याख्या हृदयमालासहस्रैर्जनमनःसमूहैरभिनन्द्यमानः २ समृद्धिमुपनीयमानो जयजीवानन्देत्याद्याशीर्दानेन मनोरथमालासहस्रैरेतस्यैवाज्ञापरा भवाम इत्यादिजनविकल्पैर्विशेषेण स्पृश्यमानः २ इत्यर्थः । वदनमालासहस्रैर्वचनमालासहस्रैर्वा अभिष्टूयमानः २ कान्त्यादिगुणैर्हेतुभिः प्रार्थ्यमानः २भर्तृतया स्वामितया वा स्त्रीपुरुषजनैरभिलष्यमाणः २ दक्षिणहस्तेन बहूनां नरनारीसहस्राणामञ्जलिमालासंयुतकरमुद्राविशेषवृन्दानि प्रतीच्छन् २गृह्णन् २किमुक्तं भवति त्रैलोक्यनाथेनापि प्रभुणा पौराणामस्माकमञ्जलिरूपा भक्तिर्मनस्यवतारितेति दक्षिणहस्तदर्शनम् । तथा महाप्रमोदाय भवतीति कुर्वन् मञ्जुमञ्जुनातिकोमलेन घोषेण स्वरेण प्रतिपृच्छन् २प्रश्नयन् प्रणमतां स्वरूपादिवार्ताभवनानां विनीता नगरी गृहाणां पङ्क्त्या समश्रेणिस्थित्या सहस्राणि न तु पुष्पावकीर्णस्थित्या समतिक्रामन् २ तन्त्रीतलतालाः प्रसिद्धाः त्रुटितानि शेषवाद्यानि तेषां वादितं वादनं प्राकृतत्वात्पदव्यत्ययः गीतं च तयोः रवेण । यद्वा तन्त्र्यादीनां त्रुटितान्तानां गीते गीतमध्ये यद्वादितं वादनं तेन यो रवः शब्दस्तेन मधुरेण मनोहरेण तथा जयशब्दस्य उद्घोषः उद्घोषणं विशदं स्पष्टतया प्रतिभासमानं यत्र तेन मञ्जुमञ्जुना घोषेण पौरजनरवेण च प्रतिबुध्यमानः २ सावधानीभवन् कन्दराणि दर्यः गिरीणां विवरकुहराणि गुहापर्वतान्तराणि च गिरिवराः प्रधानपर्वताः प्रासादाः सप्तभूमिकादयः ऊर्ध्वघनभवनानि ऊर्ध्वविस्तृतगृहाणि देवकुलानि प्रतीतानि शृङ्गाटकं त्रिकोणस्थानं त्रिकं यत्र रथ्यात्रयं मिलति चतुष्कं यत्र रथ्याचतुष्टयं चत्वरं बहुमार्गा आरामाः पुष्पजातिप्रधानवनखण्डाः उद्यानानि पुष्पादिमद्वृक्षयुक्तानि काननानि नगरासन्नानि सभा आस्थायिकाः प्रपा जलदानस्थानमेतेषां ये प्रदेशरूपा भागास्तान् तत्र प्रदेशा लघुतरा भागा देशास्तु लघवः प्रतिश्रुताः प्रतिशब्दास्तेषां शतसहस्राणि लक्षास्तैः संकुलान् कुर्वन् अत्र बहुवचनार्थे एकवचनं प्राकृतत्वात् हयानां हेषितेन हेषारवरूपेण हस्तिनां गुलगुलायितेन गुलगुलायितरूपेण रथानां घनघनायितेन घणघणायितरूपेण शब्देन मिश्रितेन जनस्य महता कलकलरवेण आनन्दशब्दत्वान्मधुरेणाक्रूरेण पूरयन् २ अत्र नभ इति उत्तरग्रन्थवर्तिना पदेन योगः सुगन्धानां वरकुसुमानां च उद्धूय ऊर्ध्वं गतो वासरेणुर्वासकरजस्तेन कपिलं नभः कुर्वन् कालागुरुः कुन्दुरुक्कश्चीडाभिधं द्रव्यं तुरुष्कं सिह्लकं धूपश्च दशाङ्गादिर्गन्धद्रव्यसंयोगजः एषां निवहेन जीवलोकं वासयन्निव अत्रोत्प्रेक्षा तु जीवलोकवासनस्यावास्तवत्वेन सर्वतः क्षुभितानि ताश्च तया ससंभ्रमाणि चक्रवालानि जनमण्डलानि यत्र निर्गमे तद्यथा भवतीत्येवं निर्गच्छन्तीति। प्रचुरजनाश्च अथवा पौरजनाश्च बालवृद्धाश्च ये प्रमुदितास्त्वरितप्रधाविताश्च शीघ्रं गच्छन्तस्तेषां व्याकुलाकुलानां यो बोलः शब्दः स बहुलो यत्र तत्तथा एवं भूतं नभः कुर्वन् विशेषणानां व्यस्ततया निपातः प्राकृतत्वादिति निर्गत्य च यत्रागच्छति तदाह । आसी इत्यादि आसिक्तमीषत्सिक्तं गन्धोदकानि प्रमार्जितं कचवरशोधनेन सिक्तं तेनैव विशेषतोऽत एव शुचिकं पवित्रं पुष्पैर्य उपचारः पूजा तेन कलितं युक्तमिदं च विशेषणं प्रमार्जितासिक्तशुचिकमित्येवं दृश्यं प्रमार्जितानन्तरनावित्वाच्छुचिकत्वस्य एवंविधसिद्धार्थवनविपुलराजमार्गं कुर्वन् तथा हयगजरथानां (पइकरात्ति) देशीशब्दोऽयं समूहवाची तेन हयादिसेनयेत्यर्थः । तथा पदातीनां च टंकारेण वृन्देन च मन्दं च यथा भवति तथा क्रियाविशेषणं यथा हयादिसेना पाश्चात्यसमेति तथा बहुतरबहुतमकमित्यर्थः । उद्धतरेणुकमूर्ध्वगतरजस्कं कुर्वन् यत्रैव सिद्धार्थवनमुद्यानं यत्रैवाशोकवरपादपस्तत्रैवोपागच्छतीति उपागत्य यत्करोति तदाह उपागत्याशोकवरपादपस्याधः शिविकां स्थापयति स्थापयित्वा च शिविकायाः प्रत्यारोहति अवतरतीत्यर्थः। प्रत्यवरुह्य च स्वयमेवाभरणालङ्कारान् तत्राभरणानि मुकुटानि अलङ्कारान् वस्त्रादीन् सूत्रे एकवचनं प्राकृतत्वात् आभरणानि च अलङ्काराश्चेति समाहारद्वन्द्वकरणाद्वा अवमुञ्चति त्यजति कुलमहत्तरिकायां हंसलक्षणपटे अवमुच्य च स्वयमेव चतसृभिः (अट्ठाहिंति) मुष्टिभिः करणभूताभिर्लुञ्चनीयकेशानां पञ्चमभागलुञ्चिकाभिरित्यर्थः लोचं करोति अपराङ्गालङ्कारादिमोचनपूर्वकमेव शिरोऽलङ्कारादिमोचनं विधिक्रमायेति पर्यन्ते मस्तकालङ्कारकेशविमोचनं तीर्थकृतः पञ्चमुष्टिकलोचसंभवेऽपि अस्य भगवतश्चतुर्मुष्टिकलोचगोचरः श्रीहेमाचार्यकृतऋषभदेवचरित्राभिप्रायोऽयं प्रथममेकया मुष्ट्या श्मश्रुकूर्चयोः लोचे तिसृभिश्च शिरोलोचे कृते एकां मुष्टिमवशिष्यमाणां पवनान्दोलितां कनकावदातयोः प्रभुस्कन्धयोरुपरि लुठन्तीं मरकतोपमानमाबिभ्रतीं परमरमणीयां वीक्ष्य प्रमोदमानेन शक्रेण भगवन्मय्यनुग्रहं विधाय ध्रियतामेवमित्थमेवेति विज्ञप्ते भगवताऽपि सा तथैव रक्षितेति न ह्येकान्तभक्तानां याञ्चामनुग्रहीतारः खण्डयन्तीत्येवेदानीमपि श्रीऋषभमूर्तौ स्कन्धोपरि वेल्लरिकाः क्रियन्ते इति लुञ्चिताश्च केशाः शक्रेण हंसलक्षणपटे क्षीरोदधौ क्षिप्ता इति । षष्ठेन भक्तेन उपवासत्रयरूपेण अपानके चतुर्विधाहारेण आषाढाभिरित्यत्र " ते लुग्वे " त्यनेन उत्तरापदलोपे उत्तराषाढाभिर्वचनवैषम्यमार्षत्वात् नक्षत्रेण योगमुपागतेनाथीचन्द्रेणेति गम्यम् । उग्राणामनेनैव प्रभुणा आरक्षकत्वेन नियुक्तानां भोगानां गुरुत्वेन व्यवहृतानां राजन्यानां क्षत्रियाणां शेषप्रकृतितया विकल्पितानां चतुर्भिः पुरुषसहस्रैः सार्द्धमेते च बन्धुभिः सुहृद्भिः भरतेन च निषिद्धा अपि कृतज्ञत्वेन स्वाम्युपकारं स्मरन्तः स्वामिविरहभीरवो वान्तान्न इव राज्यसुखे विमुखा यत्स्वामिनाऽनुष्ठेयं तदस्माभिरपीतिकृतनिश्चयाः स्वामिनमनुगच्छन्ति स्म । एकं देवदूष्यं शक्रेण वामस्कन्धे जीतमित्यर्पितमुपादाय न तु रजोहरणादिकं लिङ्गं कल्पातीतत्वाज्जिनेन्द्राणाम् । मुण्डो द्रव्यतः शिरःकूर्चलोचेन भावतः कोपाद्यपासनेन भूत्वा अगाराद् गृहवासान्निष्क्रम्येति गम्यमनगारितामग्राहीत्। गृही असंयतस्तत्प्रतिषेधादनगारी संयतस्तद्भावस्तत्ता तां साधुतामित्यर्थः । प्रव्रजितः प्रगतः प्राप्तः इति यावत् । अथ वा विभक्तिपरिणामादनगारितया निर्ग्रन्थतया प्रव्रजितः प्रव्रज्यां प्रतिपन्नः। जं० २ वक्ष०।

अत्रैव वक्तव्यशेषं चूर्णिकृदाह ।

" से य उसभे कोसलिए पढमराया पढमभिक्खायरिए पढमतित्थयरे वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासे वसित्ता तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं रज्जमणुपालेमाणे लेहादयातो सउणरुतपज्जवसाणातो बावत्तरिं कलातो चोसट्ठिं महिलागुणे सिप्पाण सतं सयमेव तिण्णि पयाहियट्ठाए उवदिसइ उवदिसित्ता पुत्तसयं रज्जे सए अभिसिंचइ ततो लोगंतिएहिं देवेहिं जीयम्मि निरुद्धु संबोहिए संवच्छरियं दाणं दाऊण भरहं विणीयाए बाहुबलिं बहलीए कच्छमहाकच्छाणं सहस्सपरिवारा भयवया सह अणु-

पव्वइया अन्ने भणंति एए वि कच्छमहाकच्छे रज्जे ठवेइ ठवेइत्ता चेत्तबहुलट्ठमीए दिवसस्स पच्छिमे भागे सुदंसणाए सिवियाए सदेवमणुयासुराए परिसाए समणुगम्ममाणे विणीयाए रायहाणीए मज्झं मज्झेणं निग्गच्छमाणे जेणेव सिद्धत्थवणे जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता असोगवरपायवस्स हेट्ठा भयवया सयमेव कतो चउमुट्ठिओ लोचो पंचमुट्ठिगहणेहिं भगवतो कणगावदाते सरीरे अंजणरेहाओ इव रेहंतीओ सक्को उवरुभिन्नऊणं भणिया इतो भयवं पयातो एवमेव चिट्ठंतु तहेव वियातो तेण भगवतो चउमुट्ठिओ लोओ । लोयं काऊण छट्ठेण भत्तेण अपाणएणं आसाढानक्खत्तेणं उग्गाणं भोगाणं रायण्णाणं खत्तियाणं चउहिं सहस्सेहिं सद्धिं तेसिं पंचमुट्ठितो लोओ आसि । एगं देवदूसमादाय पव्वइतो । सव्वातित्थयरा विणयं सामइयं करेमाणा एवं भणंति करेमि सामाइयं सव्वं सावज्जं जोगं पच्चक्खामि जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं जाव वोसिरामि भदंत इति न भणंति तथा कल्पत्वादत ऊर्ध्वमेतदेशोपसंहरणाहेत्यादिवक्तव्यम् । एवं भगवं कयसामाइओ नाणाभिग्गहं परमं घोरं घेत्तूण वोसट्ठचत्तदेहो विहरइ भगवं अरहा उसभे कोसलिए साहियं संवच्छरं चीवरधारी होत्था । एवं जाव विहरइ । ताहे पुव्वमणिप्पगारेण दुवे कच्छमहाकच्छाणं पुत्ता णमिविणमिनो उवट्ठिया भयवं विणवेंति जहा भयवं अह्मं तुह्मेहिं संविभागो ण केवइ वत्थुणा कत्तो त्ति ततो ते सन्नद्धबद्धकवया करवालवग्गहत्थाओ लग्गंति विण्णवेंति यति सज्झं ताव तुब्भेहिं सव्वेसिं तोगा दिन्ना ता अम्ह वि देह एवं तिसज्झं विण्णवेंताणं मोलग्गंताणय कालो वच्चइ । अन्नया धरणो नागकुमारिंदो भयवतो वंदेतो आगतो इमेहि य विन्नवियं ततो सो ते तहा जायमाणे भवइ भो सुणह भयवं चत्तसंगो गयरोसतोसो सरीरे वि निम्ममत्तो अकिंचणो परमजोगी निरुद्धासवो कमलपत्तनिरुवलेवचित्तो मा एयं जायह अहं तु भगवतो भत्तीए मा तुब्भं सामिसेवा अफला होउत्ति काउं पढियसिद्धाइं अडयालीसं विज्जासहस्साइं देमि ताण इमातो चत्तारि महाविज्जातो । तं जहा । गोरी गंधारी रोहिणी पन्नत्ती तं गच्छह तुब्भे विज्जारिद्धीए सऊणं जणवयं उल्लोभेऊण दाहिणिल्लाए उत्तरिल्लाए विज्जाहरसेढीए गगणवल्लहपामोक्खे रहनेउरचक्कवालपामोक्खे य पण्णासं सट्ठिं च विज्जाहरनगरे निवेसिऊणं विहरह । ते वि तं सव्वमाणत्तियं पडिच्छिऊण लद्धपसाया कामियं पुप्फगविमाणं विउव्विऊणं भगवं तित्थयरं नागरायं च वंदिऊण पुप्फगविमाणमारूढा कच्छमहाकच्छाणं भगवप्पसायं उवदंसेमाणा विणीयनगरिमतिगम्म भरहस्स रण्णो तमत्थं निवेइत्ता सयणं परियणं च गहाय वेयड्ढे उत्तरसेढीए विनमी सट्ठि नगराइं गगणवल्लभपमुहाइं निवेसइ नमी दाहिणसेढीए रहनेउरचक्कवालाईणि पन्नासं नगराणि निवेसइ । जइ जतो जणवयातो नीया मणुया तेसिं तण्णामा वेयड्ढे जणवया जाया । विज्जाहराणं च एगेगस्स अट्ठट्ठनिकाया सव्वे मिलिया सोलस ते पि इमे गोरीणं विज्जाणं मणुया गोरिया १ मणूणं मणूया २ गंधारीणं गंधारा ३ माणवीणं माणवा ४ केसिगाणं केसिगा ५ भूमितुंडिगाणं भूमितुंडिगा । ६। ७ । मूलवीरियाणं मूलवीरिया ८ संबुक्काणं संबुक्का ९ कालीणं कालिया १० समकाणं समका ११ मायंगीणं मायंगा । १२ पव्वइणं पव्वया १३ वंसालयाणं वंसालया १४ पंसुमूलियाणं पंसुमूलिया । १५ रुक्खमूलियाणं रुक्खमूलिया १६ एवं ते नमिविनमीसोलसविज्जाहरनिकाए विभइऊणं देवा इव विज्जाबलेण गगणवासिणो सयणपरियणसहिया मणुयदेवभोए भुंजंति । पुरेसु भगवतो उसभसामिस्स रज्जमणुपालेमाणस्स वयपडिमा ठविया विज्जाहिवइणो य धरणस्स नागरायस्स । (आ० म० प्र०) चतुर्भिः सहस्रैः समन्वित इत्युक्तम् । तत्र तेषां दीक्षां किं भगवान् प्रदत्तवान् उत नेति तत्राह ।

चउरो य सहस्सीओ लोयं काऊण अप्पणा चेव ।
जं एस जहा काही, तं तह अम्हे वि काहामो ॥

चत्वारि सहस्राणि सूत्रे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् लोचमात्मनैव पञ्चमुष्टिकं कृत्वा इत्थं प्रतिज्ञां कृतवन्तो यत्क्रियानुष्ठानमेष भगवान् यथा येन प्रकारेण करिष्यति तत्तथा (अम्हे वि) वयमपि करिष्याम इति । भगवानपि भुवनगुरुत्वात्स्वयमेव सामायिकं प्रतिपद्य विजहार । तथा चाह " उसभो वरवसभगई, घेत्तूण अभिग्गहं परमघोरं । वोसट्ठचत्तदेहो, विहरइ गामाणुगामं तु " ॥

(१६) अथ भगवतश्चीवरधारित्वकालमाह ।

उसभेणं अरहा कोसलिए संवच्छरं साहियं चीवरधारी होत्था तेणं परं अचेलए ॥

ऋषभोऽर्हन् कौशलिकः साधिकं समासमित्यर्थः (संवच्छरं) वर्षं यावद्वस्त्रधारी अभवत्ततः परमचेलकः । अत्रायं केचन लिपिप्रमादादावेंष्विदमधिकमित्याहुरेतरादश्यक्चूर्णिगतश्रीऋषभदेववक्तव्याधिकारे अयमेवालापको द्रष्टव्यः । जं० २ वक्ष० ।

(१७) अथ भगवतो विहारमाह ।

उसभो वरवसभगई, घेत्तूण अभिग्गहं परमघोरं ।
वोसट्ठचत्तदेहो, विहरइ गामाणुगामं तु ॥

ऋषभो वरवृषभगतिरभिग्रहं परमघोरं परमः परमसुखहेतुत्वात् घोरः प्राकृतपुरुषैः कर्तुमशक्यत्वात् व्युत्सृष्टत्यक्तदेहो ग्रामानुग्रामं विहरति । व्युत्सृष्टो निष्प्रतिकर्मशरीरतया तथा चोक्तम् । " अच्छिं पि नोपमज्जिय नो वि य कंडूइ यामुणी गायं " इत्युक्तः खलु उपसर्गसहिष्णुतया स एवं भगवान् तैरात्मीयैः परिवृतो विजहार न तदा अद्यापि भिक्षादानं प्रवर्तते लोकस्य परिपूर्णत्वेनार्थित्वाभावात्तथाचाह ।

न वि ताव जणो जाणइ, का भिक्खा केरिसा य भिक्खयरा ।
ते भिक्खमलभमाणा, वणमज्झे तावसा जाता ॥

नापि तावज्जनो जानाति यथा का भिक्षा कीदृशा वा भिक्षाचरा इति ततस्ते भगवत्परिवारभूता भिक्षामलभमानाः क्षुत्परीषहार्ताः भगवतो मौनव्रतावस्थितादुपदेशमनाकर्णयन्तः कच्छमहाकच्छाविदमुक्तवन्तः । अस्माकमनाथानां भवन्तौ नेतारावतः कियन्तं कालमस्माभिरेवं क्षुत्पिपासोपगतैरासितव्यं तावाहतुः वयमपि तावन्न विद्मः यदि भगवाननागतमेव पृष्टोऽभवत् किमस्माभिः कर्तव्यं किं वा नेति ततः शोभनं भवेत् । इदानीं त्वेतावदुच्यते भरतलज्जया गृहगमनमयुक्तमाहारमन्तरेण चाशितुं न शक्यते ततो वन वासो नः श्रेयान् तत्रोपवासरताः परिशटितपरिणतपत्राद्युपभोगिनो भगवन्तमेव ध्यायन्तस्तिष्ठाम इत्येवं संप्रधार्य सर्वसम्मतेनैवं गङ्गानदीदक्षिणकूलेषु रम्येषु वनेषु वल्कलचीवरधारिणः फलाश्रमिणः संवृत्तास्तथा चाह । वनमध्ये तापसा जातास्तयोश्च कच्छमहाकच्छयोः सुतौ नमिविनमी पित्रनुरागात्ताभ्यां सह विहृतवन्तौ तौ च घनश्रेयकाले ताभ्यामुक्तौ दारुणः खल्विदानीमस्माभिर्वनवासविधिरङ्गीकृत-

स्तद्यात यूयं स्वगृहाणि। यदि वा भगवन्तमेवमुपसर्पत स चानुकम्पया अभिलषितफलदो भविष्यति तावपि च पित्रोः प्रणामं कृत्वा पित्रादेशं तथैव कृतवन्तौ भगवत्समीपमागत्य च प्रतिमास्थिते भगवति जलाशयेभ्यो नलिनीपत्रेषूदकमानीय सर्वतो जलप्रवर्षणं कृत्वा आजानोच्छ्रायप्रमाणसुगन्धि कुसुमप्रकरं च कृत्वा अवनतोत्तमाङ्गक्षितिनिहितजानुकरतलौ प्रतिदिवसं त्रिसन्ध्यं राज्यसंविभागप्रदानेन भगवन्तं विज्ञप्य पुनस्तदुभयपार्श्वे खड्गव्यग्रहस्तौ तस्थतुः। तथा चाह।

नमिविनमीणं जयणा, नागिंदो वेज्जदाणवेयड्ढे ।
उत्तरदाहिणसेढी, सट्ठिपन्नासनगराइं ॥

नमिविनम्योर्याचना नागेन्द्रो भगवद्वन्दनायागतस्तेन विद्यादानमनुष्ठितं वैताढ्ये पर्वते उत्तरदक्षिणश्रेण्योर्यथाक्रमं षष्टिपञ्चाशन्नगराणि निवेशितानि। भावार्थः कथानकादवसेयः। तच्चेदम्।

एवं भयवं कयसा-माइओ जाव नागरायस्स ।
भयवं अदीणमणसो, संवच्छरमणसिओ विहरमाणो ॥
कन्नाहिं निमंतिज्जइ, वत्थाभरणासणेहिं च ॥

भगवानपि अदीनमना निष्प्रकम्पचित्तः संवत्सरं वर्षं न अशितोऽनशितो विहरन् भिक्षाप्रदानानभिज्ञेन लोकेनाभ्यर्हितत्वात् कन्याभिर्निमन्त्र्यते वस्त्राणि पट्टदेवाङ्गादीनि आभरणानि कटककेयूरादीनि आसनानि सिंहासनानि तैश्च निमन्त्र्यते वर्त्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राग्वत्।

(१७) अथैवं विहरता भगवता कियत्कालेन भिक्षा लब्धेत्यत आह।

संवच्छरेण भिक्खा, लद्धा उसभेण लोगनाहेण ।
सेसेहिं बीयदिवसे, लद्धाओ पढमभिक्खाओ ॥

संवत्सरेण भिक्षा ऋषभेण लोकनाथेन प्रथमतीर्थकृता लब्धा शेषैरजितजिनादिभिर्द्वितीयदिवसे प्रथमभिक्षा लब्धा।

संप्रति यद्यस्य पारणकमासीत्तदभिधित्सुराह ॥

उसभस्स उ पारणए, इक्खुरसो आसि लोगनाहस्स ।
सेसाणं परमन्नं, अमियरसरसोवमं आसी ॥

ऋषभस्य लोकनाथस्य पारणके इक्षुरस आसीत् शेषाणामजितस्वाम्यादीनां परमान्नं पायसममृतरसेन रसस्योपमा यत्र तदमृतरसरसोपममासीत्।

तीर्थकृतां प्रथमपारणके यद्वृत्तं तदभिधित्सुराह।

घुट्ठं च अहो दाणं, दिव्वाणि य आहयाणि तूराणि ।
देवा य संनिवइया, वसुहारा चेव वुट्ठा य ।

देवैराकाशस्थितैर्घुष्टं यथा अहो दानमिति। अहो शब्दो विस्मये अहो दानमहो दानमस्यायमर्थः। एवं हि दीयते एवं दत्तं भवतीति। तथा दिव्यानि तूराणि त्रिदशैराहतानि देवाश्च तद्देश सन्निपतिता वसुधारानिपातार्थमाकाशे जृम्भका देवाः समागतास्ततो वसुधारा वृष्टा द्रव्यवृष्टिरभूदित्यर्थः। एवं सामान्येन पारणककालभाव्युक्तमिदानीं यत्र यथा च यच्चादितीर्थकरस्य पारणकमासीत्तदभिधित्सुराह।

गयपुरसेज्जंसिक्खु-रसदाण वसुहारपीढगुरुपूया ।
तक्खसिलायलगमणं, बाहुबलीनिवेयणं चेव ॥

अस्या भावार्थः कथानकादवसेयस्तच्चेदम् (आ० म० प्र०)

आकरस्सर्ववस्तूनां, देशोऽस्ति कुरुनामकः ।
समुद्र इव रत्नानां, गुणानामिव सज्जनः ॥ १ ॥
पुरं गजपुरं तत्र, करद्गजमदोर्मिभिः ।
तदैव नर्मदा जज्ञे, नूनं या दृश्यतेऽधुना ॥ २ ॥
तत्र बाहुबलेः पुत्रः, सोमयस्सोमप्रभो नृपः ।
चित्रं पद्माहितानन्दः, सूरस्तीव्रप्रतापवान् ॥ ३ ॥
श्रेयांसस्तनयस्तस्य, यौवराज्यपदास्पदम् ।
क्रीडत्यद्यापि विश्वश्री-क्रोडान्तर्यद्यशः शिशुः ॥ ४ ॥
स स्वप्ने मन्दरं शैलं, श्यामवर्णं निरैक्षत ।
तदैवामृतकुम्भेना-भ्यषिञ्चत् शुशुभेऽधिकम् ॥ ५ ॥
राज्ञा दृष्टो भटः स्वप्ने, युध्यमानः सहारिभिः ।
श्रेयांसकृतसाहाय्यो, भगवान् सोऽपि तद्बलम् ॥ ६ ॥
श्रेष्ठी सुबुद्धिरद्राक्षी-त्स्वप्ने सूर्यमरश्मिकम् ।
श्रेयांसोऽशौ न्यधाद्रश्मी-स्ततस्स द्विगुणं बभौ ॥ ७ ॥
राजस्थानेऽथ मिलिताः, सर्वे स्वप्नान्यवेदयन् ।
असंभाव्याः परं स्वप्न-फलमायाति तन्मतौ ॥ ८ ॥
श्रेयांसस्य महालाभो, भावीत्युक्त्वा महीपतिः ।
आस्थानीतः समुत्तस्थौ, श्रेयांसोऽपि ययौ गृहम् ॥ ९ ॥
तत्र वातायनासीनः, प्रभुमायान्तमैक्षत ।
सोऽथ दध्यौ मयेदृक्षं, नेपथ्यं क्वाप्यदृश्यत ॥ १० ॥
पितामहस्य मे यादृक्, जातिस्मृतिरथाभवत् ।
प्राग्भवश्रुतमज्ञासीद्, दृष्टं सस्मार चाखिलम् ॥ ११ ॥
तत्रेक्षुरसकुम्भं को-ऽप्यानयत्प्राभृतेऽस्य च ।
तमेव कुम्भमादायो-पस्थितः स प्रभुं प्रति ॥ १२ ॥
प्रभुणाऽपि शुध्यतीति, पाणिपात्रं प्रसारितम् ।
रसः सर्वोऽपि निक्षिप्तः, प्रभुरच्छिद्रपाणिकः ॥ १३ ॥
न गच्छते बिन्दुरपि, शिखाभिश्शिखेव वर्द्धते ।
स्वामी युगाग्रिमस्तेन, वर्षान्ते पारणं व्यधात् ॥ १४ ॥
प्रादुर्भूतानि दिव्यानि, वसुधाराऽपतद्गृहे ।
चेलोत्क्षेपः कृतो देवै-र्देवदुन्दुभयो हताः ॥ १५ ॥
पञ्चवर्णा पुष्पवृष्टि-र्वृष्टिर्गन्धोदकस्य च ।
अहो दानमहो दान-मुद्घोष्यम्बरे सुरैः ॥ १६ ॥
तद्देवागमनं वीक्ष्य, श्रेयांसगृहमाययुः ।
लोकाः सर्वेऽपि राजानो-ऽन्ये च ते च तपस्विनः ॥ १७ ॥
श्रेयांसोऽचीकथदथ, भिक्षेदृग् दीयते जनाः ! ।
सुगतिर्लभ्यतेऽमुत्र, दत्ते चैषां सुचेतसाम् ॥ १८ ॥
सर्वेऽपि तमथ प्रोचु-र्ज्ञातमेतत्कथं त्वया ।
यथा भगवतो भिक्षा, दीयतेऽन्नजलादिका ॥ १९ ॥
श्रेयांसः स्माह विज्ञातं, जातिस्मरणतो मया ।
अष्टौ भवान् भगवता, सहाहं भ्रान्तवान् यतः ॥ २० ॥
पृष्टस्तैः कथयामास, प्राग्वदेव भवाष्टकम्। आ० क० ॥

(१८) ऋषभस्वामिनः श्रेयांसेन भवाष्टककथनम् ॥

" अट्ठभवग्गहणाणि वसुदेवहिंडीए तहा विट्ठाणा सुत्तत्थं संखेवतो भण्णइ सेज्जंसो भणइ। इओ य छट्ठभवे उत्तरकुराए अहं मिहुणा इत्थिया भयवं मिहुणपुरिसो आसि। ततो वयं तम्मि देवलोकनृए दसविहकप्परुक्खप्पभावसंपज्जमाणभोगोवभोगा कइयाइ। उत्तरकुरुद्दहतीरदेसे असोगपायवच्छायाए वेरुलियमणिसिलायले णवणीयसरिसफासे सुहनिसण्णा अत्थामो। देवो य तम्मि हरए मज्जिउं उप्पइतो गगणदेसेण। ततो तेण नियगप्पभाए पभासियातो दसदिसातो ततो सो मिहुणपुरिसो तं तारिसं पस्समाणो किं वि चिंतेऊण मोहं उवगतो कहमवि लद्धसण्णो भणइ। हा सयंपभे ! कत्थासि देहि मे पडिवयणं

तं च तस्स वयणं सोऊण इत्थिया वि कयमन्ने मए सयंपभा-
भिहाणं अणुभूय पुव्वंति चिंतेमाणी तहेव मोहमुवगया। पच्चा-
गयचेयणा भणइ। अहो अज्ज अहं सयंपभाजीवे तुज्झेहिं नामं
गहियं ति ततो पुरिसो परं तुट्ठिमुव्वहंतो भणइ अज्जे कहेहिं
कहं तुमं सयंपभा। ततो सा भणइ कहेमि जं सुयमणुसुयं च
अत्थि ईसाणो कप्पो तस्स मज्झदेसातो उत्तरपुरच्छिमे दिसी-
भागे सिरिप्पभं नाम विमाणं तत्थ ललियंगतो नाम देवो अहि-
वई। तस्स सयंपभा अग्गमहिसी बहुमया आसिमा अहं तस्स
य देवस्स तीए सह दिव्वविसयसुहसागरगयस्स बहुकालो
दिवसो इव गतो। कया चित्तावरा पमलायमल्लदामो अहो दिट्ठि-
ज्झायमाणो मए सचरिसाए विण्णवितो। देव! कीस विमणो
दीससि। को ते माणसो संतावो। ततो सो देवो भणई।
मए पुव्वभवे तवो थोवो कतो ततो अहं तुब्भेहिं विप्पजुज्जी-
हामित्ति परो संतावो ततो अम्हेहिं पुणरवि पुच्छितो। कहेह
कहं तुब्भेहिं थोवो तवो कतो। ततो भणति जंबुद्दीवे दीवे अवर-
विदेहे गंधिलावइविजए गंधमायणवक्खारगिरिवरासण्णवेयड्ढ-
पव्वए गंधारा नाम जणवओ। तत्थ समिद्धजणासेवियं गंधस-
मिद्धं नाम नयरं। तत्थ राया जणवयहितो सयबलस्स रण्णो
नत्तुओ अइबलस्स सुतो महाबलो नाम। सो अहं पिउपिया-
महपरंपरागयं रज्जसिरिं अणुभवामि। मम य बालमित्तो ख-
त्तियकुमारो सयंबुद्धो नाम सो य जिणसासणभावियमई वि-
इतो संभिन्नसोतो सो पुण मंती बहुसु कज्जेसु पुच्छणिज्जो परं
नाहियवाई एवं तेहिं समं रज्जमणुपालेमाणो समं इत्थिए बहु-
म्मि काले। कया विगीयपडिरत्तो नच्चमाणिं नट्टियं पस्सामि सयं-
बुद्धेण विण्णवितो देव! "सव्वं गीयं विलवियं सव्वं नट्टं विडंबणा।
सव्वा आभरणा भारा कामा पुण, दुहावहा" ता परलोग-
हिए चित्तं निवेसियव्वं असासयं जीवियं अहितो विसयपडि-
बंधो। ततो मए भणियं कहं गीयं सवणामयं विलासे कहं नयणु-
ब्भुदयं नट्टं विडंबणा कहं वा देहविभूसणाणि आभरणाणि
भारो लोगसारभूया पीइकरा कामा कहं दुहावहा। ततो संभं-
तेण सयंबुद्धेण भणियं। सुणह सामी पसन्नचित्ता जहा गीयं
विलावो जहा काइ वि इत्थिया पवित्थपइगा पइणो सुमरमाणी
तस्स समागममभिलसंती भत्तुणो गुणे विकप्पेमाणी पदोसे
पच्चूसे य विलवमाणी चिट्ठइ। जहा वा को वि भिच्चो पहुस्स
कुवियस्स पसायणानिमित्तं दासभावे अप्पाणं ठवेऊण पणत्तो
जाणि वयणाणि भासइ ताणि विलावो तहा इत्थी पुरिसो वा
सरागमणोमाभिलासी कुवियपसायणानिमित्तं वा जातो का-
यमणवाइयातो किरियातो पउंजइ ताओ कुसलनिबद्धाओ गी-
यंति वुच्चइ तं पुण सामी चिंतेइ किं विलावपक्खे वट्टइ न वा
होति। नट्टं जहा विडंबणा तथा भन्नइ। इत्थी पुरिसो वा ज-
क्खाइट्ठो पीयमज्जो वा जातो कायविक्खेवकिरिया तो दंसेइ
सा विडंबणा एवं। जा इत्थी पुरिसो वा पहुणो परितोसणनि-
मित्तं विदुसजणनिबद्धविधिमणुसरंतो जे पाणिपायसिरनयणा-
धराई सा जइ वि परमत्थतो विडंबणा। इयाणि आभरणाणि
भारो भाविज्जइ। कोइ पुरिसो सामिणो नियोगेण पडागयाणि
मउडाईणि आभरणाणि वहेज्जा जहा सो अवस्सं भारेण पीडि-
ज्जइ एवं जो परविम्हयनिमित्तं ताणि चेव आभरणाणि जोग्गेसु
सरीरट्ठाणेसु सन्निवेसियाणि वहइ सो वि भारेण पीडिज्जइ
नयरं सो रागेण भारं न गणइ। कामा पुण एवं दुहावहा जहा स-
द्दमुच्छितो मिगो, रूवमुच्छितो पयंगो, गंधमुच्छितो महुयरो, रस-
मुच्छितो मच्छो, फरिसमुच्छितो गइंदो, वहबंधणमारणाणि पावइ।
एवं जीवा वि सोइंदिया इव सगया सद्दाइसंरक्खणपरा तदव-
रोधकारिसु परुणीएसु कलुसहियया इह लोगे वि मारणादीणि
पावेंति परलोगे नरगाइदुक्खभायणं ततो दुहावहा कामा।
एवं भणंतो सयंबुद्धो मए भणितो नूणं तुमं मम अहितोसि जो
मं संसइयपरलोयसुहेण लोभंतो संपइ सुहं च निंदतो दुहे
पाडेतुमिच्छसि। ततो संभिन्नसोएण भणितो सामि! सयंबुद्धो
जहा जंबुको मच्छकंखी मंसपेसिं चइत्ता णं मच्छं पइ धावितो
मच्छो जले निमग्गो मंसपेसी सउणियाए गहियत्ति निरासो
जातो तहा संदिद्धपरलोयसुहासाए दिट्ठं सुहं परिच्चयंतो
उभयो विमुक्को सोइहिइ। सयंबुद्धो भणइ जं तुमं तुच्छक-
सुहमोहिओ भणसि को तं सवेयणोपमाणं करेइ को कुसलज-
णपसंसियं रयणं सुहागयं कायम्मि पसत्तो न इच्छइ तं केरिसं
मन्नसि। तं संभिन्नसोयधीरा सरीर विभवाईण माणिव्वयाइ
जाणिऊण कामभोगे परिच्चज्ज तवसि संजमे य निव्वाणसुहका-
रणे जुत्तंत्ति। संभिन्नसोयो भणइ सयंबुद्ध! मरणं होहित्ति किं
सक्का पढममेव मुसाणे ठाइउं नूणं तुमं टिट्टिभीसरिसो। जहा
टिट्टिभी गगणपडणसंकिया धरेउकामा उद्धपाया सुवइ तहा
तुमं मरणं करि होहित्ति अइपयत्तकारी संपइकालियं सुहं
परिच्चाय अणागयकालियं सुहं पत्थेसि णणु पत्ते मरणसमए
परलोगहियमायरिस्सामो। सयंबुद्धेण भणियं मुद्ध? जुद्धे
संपलग्गे कुंजरतुरगदमणं कज्जसाहगं न हवइ। न वा गेहे
पज्जलित्ते कूवखणणं कज्जकरं। जइ पुण दमणं खणणं वा
पुव्वकयं होंतं तो परबलमहणं जलणविज्झावणं च सुहेण होंतं।
एवं जो अणागयमेव परलोगहिए न उज्जमइ सो उक्कमंतेसु
पाणेसु परमदुक्खाभिभूतो किह परलोगमणुट्ठेहित्ति। एत्थ
सुणेहि वियक्खणकहियं उवएसं। कोइ किल हत्थी जरापरिण-
तो गिम्हकाले कंचि गिरिनइं समुत्तरंतो विसमे तीरे पडितो
सो सरीरगरुयत्तणेण दुब्बलत्तेण य उट्ठिउमसत्तो तत्थेव
कालगतो सो अपाणदेसे सियालेण परिक्खइतो तेण मग्गेण
एगो वायसो अतिगतो उदगं च उवजीवंतो चिट्ठइ उण्हेण य रुज्झ-
माणे कलेवरे सो पएसो संकुचितो वायसो तुट्ठो अहो निरावाहं
जायं पाउसकाले य तं मयकलेवरं गिरिनईपूरेण वुज्झमाणं महानयं
सो य पडियं समुद्दमतिगयं। तत्थ मच्छमगरेहिं भिन्नं ततो जलपू-
रियातो कलेवरातो वायसो निग्गतो तीरं अपस्समाणो तत्थेव
निहणमुवगतो जइ पुण अणागयमेव निग्गतो होंतो तो दीह-
कालं सच्छंदप्पयारं विविहाणि य मंसोदगाणि य आहारेंतो।
एयस्स दिट्ठंतस्स अयमुवसंहारो। जहा वायसो तहा संसारि-
णो सत्ता, जहा हत्थिकलेवरप्पवेसो तहा मणुस्सबोंदिलाभो.
जहा कलेवरब्भंतरे मंसमुदगं च तहा विसयसंपत्ती, जहा मग्ग-
निरोधो तहा तब्भवपडिबंधो, जहा उदकसोयविच्छोभो तहा-
मरणकालो जहा विवरानिग्गमो तहा परभवसंकमो। तं जाणा-
हि संभिन्नसो य सो जो तुच्छए निस्सारे थोवकालिए कामभो-
गे परिच्चइऊण तवसंजमुज्जोगं करेइ सो सुग्गइगतो न सोहिइ
जो पुण विसएसु गिद्धो मरणसमयमुदिक्खइ सो सरीरभेए अ-
गहियपाहेइयो चिरं दुही होहिइ तं मा जंबुक इव तुच्छकप्प-
णामेत्तसुहपडिबद्धो विउलकालियं सुहमवमन्नसु। संभिन्नसो-
एण भणिअं। को सो जंबुकदिट्ठंतो। सयंबुद्धेण भणियं सुणा-
हि। कोइ किर वणयरो वणे संचरमाणो विसमे पएसे ठितो
दिट्ठो एगो गइंदो। सो एगेण कंडेण आहतो निट्ठुरं मम्मप्पदे-

सल्लगकंरूप्पहारेण पडितो परंतेण एगो महाकाओ सप्पो अक्क-
मितो अद्धनिग्गतो अत्थइ ततो पडियं गयं जाणिऊण सजीवं धणु-
मत्रकिरिय परेसु गहाय दंतमोत्तियगइंदं संलयमाणो तेण स
प्पेण खइतो मतो । ततो एगेण जंबुगेण परिब्भंतेण सो
हत्थी सो य मणुस्सो दिट्ठो । भीरुत्तणयेण अवसरितो मंसलो-
लुयाए पुणो अल्लीयइ । ततो निज्जीवंति निस्संसयो मुणिऊण
तुट्ठो अवलोएइ चिंतेइ य हत्थी जावज्जीवयं भत्तं मणुस्सो प-
प्पो य कंचि कालं होहिइ । जीवा बंधणं ताव खाएमि त्ति तुट्ठो
मंदबुद्धी धणुकोडीए छिन्नपडिबंधाए तालुदोसभिन्नो मतो । जइ
सो पुण अप्पसारं तुच्छंति जीवा बंधणं परिहरिऊण हत्थी म-
णुस्सोरगकलेवरेसु लग्गंतो ताणि य अत्थाणि चिरं खायंतो ।
एवं तुमं पि जाणाहि । जो माणुससोक्खपडिबद्धो परलोगसाह-
णनिरवेक्खो सो जंबुको इव विणस्सिहिइ जं पि सामी तुब्भे भ
णह । संदिट्ठो परलोगो इति तं पि न जुत्तं जतो तुब्भे मए सह
कुमारकाले नंदण उज्जाणमुवगया तत्थ एगो देवो आगासातो
उवेइ तं दट्ठूण अम्हे अवसरिया देवो य दिव्वाए गतीए खणेण
अम्ह समीवं पत्तो । भणिया य अम्हे तेणं अहो महाबल ! अहं
तव पियामहो सयंबलो रज्जसिरिं पयहिऊण विक्खवितो लंतगे
कप्पे अहिवई जातो । ता तुब्भे वि मा पमायह । भावह अप्पा-
णं जिणवयणेणं ततो सुगइगामिणो भवेस्सह । एवं वोत्तूण देवो
गतो । तं जइ सामि तुब्भे सुमरह तत्थो अत्थि परलोगोत्ति ।
सद्दहह । मया भणियं सुमरामि सयं ततो लद्धावगासो सयं-
बुद्धो भणइ सुणह सामि ! पुव्ववुत्तंतं । तुब्भं पुव्वजो कुरुचंदो
नाम राया आसी तस्स य देवी कुरुमई हरिचंदो कुमारो सो य
राया नत्थिकवाई बहूणं सत्ताणं वहाय समुट्ठितो निस्सीलो
निव्वतो एवं तस्स बहु कालो अतीतो मरणकालो अस्सायवेय-
णीयबहुलयाए नरगपडिरूवगो पोग्गलपरिणामो संवुत्तो गीयं
सुइमहुरं अक्कोसंति मन्नइ मणोहराणि रूवाणि विकतानि पास-
ति खीरं खंडसक्करोवणीयं पूइं मन्नइ चंदणाणुलेवणं मुंमुरं वे-
एइ हंसतूलमउफासं कंटकिसाहासत्थयं पडिसेवइ तस्स तहा-
विहमसुभकम्मोदयातो विवरीयभावं जाणिऊण कुरुमई देवी
हरिचंदेण सह पच्छन्नं पडियरइ । एवं सो कुरुचंदो राया
परमदुक्खितो कालगतो तस्स नीहरणं काऊण सजणवयं गंधस-
मिद्धं नाएण पालेइ पिउणो य तहाभूयं मरणमणुचिंतियस्स एवं
मती समुप्पन्ना । अत्थि सुकयदुक्कयफलंति ततो अणेण एगो
खत्तियकुमारो बालवयंसो सुबुद्धी संदिट्ठो । भद्द ! तुमं पंडियज-
णोवइट्ठं धम्मकहं पइदिणं मे कहेसु एसा चेव ते सेवत्ति । ततो
सो एवं निउत्तो जं जं धम्मसंसियं वयणं सुणेइ तं तं राइणो
निवेएइ राया सद्दहइ तहेव पडिवज्जइ । कयाइं च नगरस्स
नाइदूरे तहारूवस्स साहुणो केवलनाणुप्पत्तिमहिमं काउं देवा
उवागया एवं सुबुद्धिणा खत्तियकुमारेण जाणिऊण हरिचंदस्स
रण्णो निवेइयं । सो वि देवागमणविम्हितो तुरियं पवरतुरंगा-
रूढो साहुसमीवमागतो वंदिऊण विणएण निसण्णो केवलिमुह-
विणिग्गयं वयणामयं सुणेइ । सोऊण संसारमोक्खसरूवं अत्थि
परभवसंकमोत्ति निस्संकिय जायए पुच्छइ । भयवं ! मम पिया
कं गइं गतो । भगवया भणियं हरिचंद ! तव पिया अनियारिय-
पावासवो बहूणं सत्ताणं पीडाकरो पावकम्मगरुयत्ताए इह य
विवरीयविसयोवलंभणं पाविऊण अहे सत्तमपुढवीए नेरइओ
जातो । सो तत्थ परमनिव्विसहं निरुवमं निप्पडियारं दुक्खम-
णुभवइ । ततो कम्मविवागं पिउणा सोऊण हरिचंदो राया

संसारभयभीतो वंदिऊण केवलिनाणिं सनगरमइगतो ततो पु-
त्तस्स रायसिरिं समप्पेऊण सुबुद्धिं संदिसइ । तुमं मम पुत्त-
स्स भवएसं देज्जासि त्ति । तेण विन्नवितो सामि ! अहं केव-
लिणो वयणं सोऊण सह तुब्भेहिं न करेमि तवं तो मए न सुयं
परमत्थतो केवलिवयणं तम्हा अहं पि तुब्भेहिं समं पव्वइस्सामि ।
ज पुण उवदेसो दायव्वोत्ति संदिसह तं मम पुत्तो काहिइ ।
ततो राया पुत्तं संदिसइ तुमे सुबुद्धिसुयोवएसो कायव्वो ।
ततो पलित्तगिरिकंदरातो सीहो इव राया विणिग्गतो पव्व-
इतो केवलिसमीवे सह सुबुद्धिणा । ततो परमसंवेगो
सज्झायपसत्थचिंतणपरो परिक्खवियकिलेसजालो समुप्प-
न्नकेवलनाणदंसणो परिनिव्वतो तस्स हरिचंदस्स रायरिसि-
णो वंसे संखाईएसु नरवईसु धम्मपरायणेसु अतिक्कंतेसु तुब्भे
संपयं सामी । अहं पुण सुबुद्धिवंसे तं एस अम्हं नियोगो
बहुसु पुरिसपरंपरागतो धम्मदेसणाहिगारो जं पुण एत्थ मया
अकंडे विन्नविया तं कारणं सुणह । अज्ज अहं नंदणवणं
गतो आसी तत्थ मए दुवे चारणसमणा दिट्ठा आइच्चजसे
अमियतेओ य । ते य वंदिऊण पुच्छिया भयवं महाबलस्स
रण्णो केवइयमाउयं चिट्ठइ तेहिं कहियं मासो सेसो ततो सं-
भंतो आगतो एस परमत्थो । ततो जं जाणह से यं तमकाल-
हणिं करेहत्ति । एवं सयंबुद्धवयणं सोऊण अहं धम्माभि-
मुहो जाओ । आउपरिक्खयसवणे य आभट्ठियभायणमिव ।
सलिलपूरिज्जमाणमेव सुण्णहियओ भीतो सहसा उट्ठितो कयं-
जली सयंबुद्धं सरणमुवगतो वयस्स ! किमियाणिं माससेसजी-
वितो परलोगहियं करेस्सामि । तेण समासासितो सोम्म !
दिवसो वि बहुओ परिचत्तसव्वसावज्जस्स किमंग ! पुण मासो
ततो तस्स वयणेण पुत्तसंकामियपयापालणव्वावारो गतो
सिद्धायणं कतो भत्तपरिच्चातो सयंबुद्धोवदिट्ठजिणमहिमा-
संपायणनिरतो सुमणसो संथारगसमणो जातो निरंतरं च
संसारस्स अणिव्वयवेरग्गजणणिं धम्मकहं च सुणमाणो स-
माहिपत्तो कालगतो इहागतो । एवं मए थोवो तवो चिण्णत्ति
एयं च अज्ज मम सपरिवारा य ललियंगएण देवेण कहियं ।
इच्छंतरे ईसाणदेवसयसमीवातो दढधम्मो नामदेवो आगतो
भणइ अहो ललियंगय ईसाणदेवराया नंदीसरदीवं जिणम-
हिमं काउं वच्चइत्ति गच्छामि अहंपि त्ति सो गतो ततो अज्ज
ललियंगदेवसहिता इंदाणत्ताए अवस्सगमणं होहित्ति इयाणिं
चेव वच्चामित्ति गयामो खणेण नंदीसरदीवं कया जिणायणेसु
महिमा । ततो तिरियलोए सासयचेइयाण पूयं तित्थयरवंदणं
च कुणमाणो चुतो ललियंगतो ततो अहं परमसोगाभिहुज्झ-
माणा विवसा सपरिवारा गया सिरिप्पभं विमाणं । ततो सयं-
बुद्धदेवो आगतो परिगलमाणसरीरसोभं संदट्ठूण भणइ सयं-
पभे पच्चासन्नो ते चवणकालो तो जिणमहिमं करेहि जेण भ-
वंतरे वि बोहिलाभो भवइत्ति ! ततो हं तस्स वयणेण पुणरवि
नंदिस्सरदीवे समयक्खेत्ते य कयजिणवंदणपूया वुत्ता समाणा ।
जंबुद्दीवे दीवे पुव्वविदेहे पुक्खलावइविजए पुंडरिगिणीए न-
गरीए वइरसेणचक्कवट्टिस्स गुणवतीए देवीए दुहिया सिरि-
मई नाम जाया । धाईजणपरिग्गहिया सुहेण वड्ढिया कलातो
गहियातो अन्नया कयाइ पदोसे सव्वतोभद्दगं पासायमधिरूढा
पस्सामि नगरबाहिं देवसंपायं । ततो मए देवजाइसु मरियासु
मरिऊण य दुक्खेणाहयपरिचारिगाहिं जलकणगासित्ता पव्वा-
गयवेयणा चिंतेमि । कत्थ मे पिया ललियंगतो देवो त्ति तेण य

विणा किं अणेण आलावेणं ति मूकत्तणं पवन्ना परियणो भणइ इमी से वाया जंभगेहिं निरुद्धा ततो तिगिच्छगेहिं होममंतररक्खाविहाणेहिं कतो महंतो पयत्तो अहं पि मूकत्तणं न मुयामि। परिचारियाणं पुण लहिऊण माणत्तिं देमि। अन्नया पमयवणगयं ममं पंडिया नाम अम्मधाई विरहे भणइ। अहं ते धाई तो मे कहेहि सब्भूयं। ततो मया भणियं अम्मो अत्थि कारणं जेणाहं मूयत्तणं पवन्ना ततो सा तुट्ठा भणइ पुत्ति ! साहसु मे कारणं ततो जहा भणसि तहा चेट्ठिस्सामि। ततो मया भणिया सुणाहि। अत्थि धायकीखंडे दीवे पुव्वविदेहे मंगलावइविजए नंदिग्गामो नाम सन्निवेसो तत्थ अहं इत्तो तइयभवे दरिद्दकुले सुलक्खणसुमंगलाईणं छण्हं भगिणीणं कणिट्ठा जाया न कयं च मे अम्मापिऊहिं नामं ततो निन्नामियत्ति पसिद्धिं गया। से कम्मपडिबद्धा य जीवामि। अन्नया कयाइ ऊसवे इब्भगहिभाणि माणाविहभक्खहत्थगयाणि सगिहेहिंतो निग्गयाणि पासम्मित्ताणि दट्ठूण मए माया जाइया अम्मे देहि मे मोयगं अन्नं वा भक्खं जेण डिंभेहिं समं रमामित्ति। तीए रुट्ठाए आहया निच्छूढा य गिहातो कतो ते इहं भक्खा वच्चसु अंबरातिलकं पव्वयं तत्थ फलाणि खायसु मरसु वत्ति। ततो रोयंती निग्गया दिट्ठो मया जणो अंबरतिलगाभिमुहं वच्चतो गया तेण सहिया दिट्ठो मया सिहरकरेहिं गगणतलमिव मिणिउं समुज्जुत्तो अंबरतिलको नाम पव्वतो तत्थ जणो फलाणि गेण्हइ मए वि य पक्कपडियाणि साहूणि भक्खियाणि रमणिज्जयाए य गिरिवरस्स सह जणेण संचरमाणी सद्दं सुइमणोहरं सुणामि सद्दमणुसरंती गया पदेसं दिट्ठा जुगंधरा नाम आयरिया विविहनियमधरचउद्दसपुव्वी चउणाणोवगया तत्थ बहवो समागया देवा मणुया य तेसिं बंधमोक्खविहाणं कहेंति। अहं पि पाएसु णिवडिऊण एगदेसे निसन्ना धम्मकहं सुणामि पुच्छिया मए भयवं अत्थि मम मतो को वि दुक्खिओ जीवो जीवलोगे। ततो तेहिं भगवंतेहिं भणियं निन्नामिगे तुहं सद्दा सुहासुहा सुइपहमागच्छंति रुवाणि वि सुंदरमंगुलाणि पाससि गंधे सुभासुभे अग्घायसि रसे वि मणुन्नामणुन्ने आसाएसि फासे वि इट्ठाणिट्ठे पडिसंवेदेसि। अत्थि य तो सीउण्हवुहाणं पडिकारो निद्दं सुहागयं सेविसि तमसि जोए पगासेण कज्जं कुणसि नरए पुण नेरइयाणं निच्चमसुभा सद्दरूवरसगंधफासा निप्पडियाराणि य परमदारुणाणि सीउण्हाणि तहा छुहापिवासातो य न य खणं पि निद्दासुहं तेसिं। ते य निच्चंधयारेसु चिट्ठमाणा दुक्खसयाणि विवसा अणुहवमाणा बहुं कालं गमंति। तिरिया वि सपक्खपरपक्खजाणियाणि दुक्खाणि सीउण्हखुहापिवासादीयाणि य अणुहवंति। तव पुण साहारणं सुहदुक्खं केवलमन्नेसिं रिद्धिं पस्समाणा दुहियमप्पाणं तक्केसि। ततो मए पणयाए जह भणह तहत्ति पडिस्सुयं। तत्थ य धम्मं सोऊण केइ पव्वइया केइ गिहिवासजोग्गाइं सीलव्वयाइं पडिवन्ना। ततो मए विन्नवियं भयवं जस्स नियमस्स पालणे हं सत्ता तं मे उवइसह। ततो मे तेहिं पंचअणुव्वयाइं उवदिट्ठाणि परितुट्ठा वंदिऊण जणेण सह नंदिग्गाममागता पालेमि ताणि अणुव्वयाणि परियायसती चउत्थछट्ठट्ठमेहिं खमामि। एवं काले गते कयभत्तपच्चक्खाणा एतो देवं परमदंसणीयं पस्सामि सो भणइ निन्नामिगे चिंतेहि होमि एयस्स भारियत्ति। ततो देवी मे भविस्ससि मया सह दिव्वे भोगे भुंजसि। एवं वोत्तूण अदंसणं गतो अहमवि परितोसवसविसप्पमाणहियया देवदंसणेण लभिज्ज देवत्तंति चिंतेऊण समाहीए कालगया ईसाणे कप्पे सिरिप्पभविमाणे ललियंगयस्स देवस्स अग्गमहिसी सयंपभा नाम जाया। ओहिणाणोवओगविण्णाय देवभवकारणा जहा एस ललियंगो अहुणोववन्नो समाणो नियपरियणं पभाविंतो देवीसु मज्झे सयंपभाए देवीए अज्झोववन्नो सा आउक्खए चुया देवो य ललिअंगमाढंतो सयंबुद्धो य महाबले कालगए गहियसामण्णो चिरकालं संजमं परिपालिऊण समाहिपत्तो कालगतो इहेव ईसाणे कप्पे इंदसामाणितो जातो तेण वि ललंतो संबोहितो भणितो य। जहा धायइसंडे दीवे अवरविदेहे नंदिग्गामे निन्नामिगा कयभत्तपच्चक्खाणा चिट्ठइ तं नियदंसणेण पलोभेहि जेण कयनियाणा ते अग्गमहिसी सयंपभा जायइ। ततो अणेण नियदंसणेण पलोभिया कयनियाणा इह मागयत्ति सहरिसं सह ललियंगएणं सहिया निरुस्सुका बहुकालं अणुहवामि देवो य सो ललियंगतो आउक्खएण चुतो अम्मो न जाणामि कत्थ गतो। अहमवि तस्स वियोगदुहिया वुत्ता समाणी इहमागया। देवुज्जोयदरिसणेण समुप्पन्नजाइस्सरणा तं देवं य मणसा परिवहंती मूअत्तणं पवन्ना। किं तेण विणा कएण संलावेण त्ति एस परमत्थो। तं सोऊण अम्मधाई ममं भणंति। पुत्ति ! सुट्ठु ते कहियं एयं पुण पुव्वभवचरियं पडिलेहिज्जउ ततो अहं हेरुविहामि सो य ललियंगतो जइ मणुस्सेसु आयातो होहिइ तो सचरियं दट्ठूण जाइं सुमरिहिइ तेण य सह निव्वुया विसयसुहमणुभवेसु। ततो साल्लितो पडो ततो विविहवण्णाहिं वट्टिगाहिं दोहिं वि जणीहिं पढमं तत्थ नंदिग्गामो लिहितो ततो अंबरतिलगगिरियरसंसियकुसुमिया सोगतरुतलसंन्निसन्ना गुरवो देवमेहुणगं च वंदणागयं ईसाणो कप्पो सिरिप्पभं विमाणं संदेवमिहुणं महाबलो राया सयंबुद्धसंभिन्नसोयसहितो निन्नामिगा य तवसोसियसरीरा सव्वत्थ ललियंगयसयंपभाणं नामाणि लेहियाणि। ततो निप्फन्ने पडे धातीपट्टगं गहेऊण धायइसंडदीवं वच्चामित्ति गयणेण य नियत्ता पुच्छिया मया कीस अम्मो लहुं नियत्तासि सा भणइ पुत्ति ! सुणह कारणं इह अम्ह सामिणो तव पिउणो वरिसवद्धावणनिमित्तं विजयवासिणो बहुगा रायाणो समागया तं जइ इहेव तव हिययदइतो होहिइ तो लद्धमेवोति चेतिऊण नियत्ता। जइ इत्थ न होहिइ तो परिमग्गणं करेस्सामि गया भणिया सुट्ठु कयंति। ततो वीयदिवसे पडं गहाय अवरण्हे आगया पसन्नमुही भणइ पुत्ति ! निव्वुया होह दिट्ठो मया ते ललियंगतो पुच्छिया मया अम्मो साहसु कहंति। सा भणति पुत्ति ! मया रायमग्गे पसारितो पडो पडं केइ आभिक्खकुसला आगमं पमाणं करेता पसंसंति जे अकुसला ते वण्णरुवाईणि पसंसंति तत्थ दुम्मरिसणरायसुतो दुद्दंतो कुमारो सपरिवारो आगतो सो मुहुत्तमेत्तं पासिऊण मुच्छितो पडितो खणेण आसत्थो मणुस्सेहिं पुच्छितो सामि ! किं मुच्छितो। सो भणइ नियचरियं पडयलिहियं दट्ठूण जाती मए सुमरिया अहं ललियंगतो देवो आसि सयंपभा मे देवी मया पुच्छितो पुत्त ! साहसु को एसो संनिवेसो। भणइ पुंडरिगिणी नगरी पव्वयं मेरुं कहइ अणगारो को वि एस साहू वीसरियं से नामं कप्पं सोहम्मं साहइ महाबलं राया को वि एसो मंतिसहितो त्ति जंपइ। निन्नामिगं का वि एसा तवस्सिणी न याणं से नामंति ततो विप्पावणा एसो त्ति मुणिऊण मया भणितो पुत्त संवदति सव्वं जं पुण वीसरियं तेण किं सव्वं तुमं ललियंगतो सा पुण ते सयंपभा

धायइसंडे दीवे नंदिग्गामे कम्मदोसेण पंगुलिया जाया । सुमरिया नियजाती ततो तीए आगमकुसलाए तव मग्गणहेतुं नियचरियं लिहियं । मम धायइसंडे गयाए एसो समप्पितो कहिओ नियवुत्तंतो ततो मए तीसे अणुकंपाए तव परिमग्गणं कयं ता पुत्त ! एहि नेमिधायइसंडं संतोसेहि नियदंसणेणं पंगुलियं एवं भणिए उवहसितो मित्तेहिं गम्मउत्तो सिज्जउत्तो पंगुलिया । ततो सो अहो गीवं काऊण अवक्कंतो मुहुत्तमेत्तेण लोइग्गाओ धणो नाम कुमारो लंघणपवणादिसु अतीव समत्थोत्ति संजायवइरजंघोत्ति बीयाभिहाणो आगतो पटं दट्ठूण मं भणइ । केणयं लिहियं चित्तं मया भणियं । किं निमित्तं पुच्छसि सो भणइ मम एवं चरियं अहं ललियंगतो नामासि सयंपभा मे देवी असंसयं तीए लिहियं जइ वा अन्नेणं वि तीए उवएसेणंति तक्केमि ततो मए पुच्छितो जइ ते चरियं साहसु को एस संनिवेसो । सो भणइ नंदिग्गामो एसो पव्वतो अंबरतिलको जुगंधरा आयरिया एसा समणकिलंता निन्नामिया महब्बलो राया सयंबुद्धसंभिन्नसोएहि सह लिहितो एस ईसाणो कप्पो सिरिप्पभं विमाणं एवं सव्वं सपच्चयं कहियं । ततो मए भणितो जा एसा सिरिमती कुमारी तो तपिउआए दुहिया सा सयंपभा तेण रन्नो निवेएमि जेण सा ते भवइ । एवं सोऊण सो समणसो गतो अहं कयकज्जा आगया ता गच्छामि पुत्ति ! रन्नो निवेएमि जेण ते पि सयं कामो भवइ । गया रायसमीवं सद्दाविया अहं रन्ना माउसाहिया गया रायसमीवं रायाए कहितो वसुमइ ! जो सिरिमइए ललियंगतो देवो आसि तं जहा अहं जाणं न तहा सिरिमई अत्थि । अवरविदेहे सलिलावइविजए वीयसोगा नाम नगरी जियसत्तू राया तस्स मणोहरी केकई दुवे देवीओ । तासिं जहक्कमं अयलो विभीसणो य पुत्ता बलदेववासुदेवा पिउंमि उवरते विजयद्धं भुंजंति । मणोहरी बलदेवमाया कम्मि काले पुत्तमापुच्छति अयल ! अणुभूया मे भत्तुणो सिरी पुत्तसिरी य संपइ पव्वयामि करेमि परलोगहियं विसज्जेहि मंति सो नेहेण न विसज्जेइ निब्बंधे कए भणइ अम्मो जइ ते निच्छतो ता देवलोगं गया मं वसणपडियं पडिबोहिज्जासि तीए पडिवन्नं पव्वइया । परमधिइबलेण अहीयाणि एक्कारस अंगाणि वरिसकोडी तवमणुचरिऊण अपडिवडियवेरग्गा समाहीए कालगया लंतगे कप्पे देवो जातो ताव मं जाण बलदेववासुदेवा य बहुकालं समुदिता भोगे भुंजंति । कयाइ निग्गइ अणुजत्तं आसेहिं अवहिया अडविं पविसिया दूरं गंतूण आसाविवन्ना विभीसणो कालगतो अयलो नेहेण न जाणइ ! परिस्समेण मुच्छितो एसो नेमिसोयवाणि वलगहणानि अहं च लंतगकप्पगतो पुत्तसिणेहेण संगरं सुमरिऊण खणेणागतो विभीसणरूवं विउव्विऊण अयलो भणितो भाय ! अहं विज्जाहरेहिं समं जुज्झिउं गतो ते मए पसाहिया तुज्झे पुण अंतरं जाणिऊणं केण वि मम रूवेण मोहिया । ता छड्डेहि एयं कलेवरं सक्कारेसु अग्गिणा ततो सक्कारेऊण स नगरमागया । पुइज्जमाणा जणेण सगिहं पविट्ठा एक्कासणनिसण्णा विया ततो मया मणोहरीरूवं दंसियं संभंतो अयलो भणइ अम्मो ! तुब्भेत्थ कतो त्ति ततो मए पव्वयाकालो संगरो य कहितो विभीसणमरणं च । अहं लंतगातो इह गतो तं च पडिबोहणनिमित्तं अणिच्चं मणुयरिद्धिं जाणिऊण करेहि परलोगहियं । एवं वोत्तूण गता अहं सगं कप्पं । अयलो वि पुत्तसंकामियरज्जसिरी निव्विण्णकामभोगो पव्वइतो तवमणुचरिऊण ललियंगतो देवो जातो अहं पुण तं सदेवीगं जाहे जाहे सुमरामि ताहे ताहे लंतगं कप्पं नेमि सो सागरोवमस्स सत्तनवभागे देवसुहं भोत्तूण चुत्तो तत्थ नो उववन्नो । तं पि ललियंगयं एस मे पुत्तो जत्थ तिलामि एएण कमेण गया सत्तरसललियंगतो सो अट्ठारसमो एसो वि मे पुत्तसिणेहेण बहुसो लंतगं कप्पं नीतो तं जाणामि सिरिमईए भत्ता ललियंगतो जातो वइरजंघो त्ति आणत्तो कंचुकी सद्दावेह वइरजंघं सद्दावितो आगतो दिट्ठो मया परितोसवियसियच्छीए अच्छेरयभूतो पणतो राइणो भणितो राइणा पुत्त ! वइरजंघ पुव्वभवसयंपभं सिरिमइं ति अवलोइया तेण अहं कलहंसेणेव कमलिणी विहिणा पाणिग्गाहितो दिन्नं ताएण विपुलं धणं परिवारिगा तो य विसज्जियाणि अम्हे गयाणि लोहग्गलं भुंजामो निरुवसग्गं भोगे । वइरसेणो वि राया लोगंतियदेवपडिबोहितो संवच्छरियं दाणं दाऊण पोक्खलपालस्स नियपुत्तस्स रज्जं दाऊण नियगसुएहिं नरवईहिं सहितो पव्वइतो । उप्पन्नकेवलणाणो धम्मं दिसइ । मम वि कालेण पुत्तो जातो सो सुहेण वड्ढितो कयाइ पोक्खलपालस्स केइ सामंता विसंवइया । ततो तेण अम्हं पेसियं एउ वइरजंघो सिरिमई य अम्हे पुत्तं नगरे ठवेऊणं विउलेण खंधावारेण पत्थिया सरवणस्स मज्झेणं जाणजणेण पंथो पडिसिद्धो ! जहा दिट्ठिविसो सरवणे सप्पो चिट्ठइ तो न जाइ तेण पहेण गंतुं ति । ततो तं सरवणं परिहरंता कमेण पत्ता पंडरिगिणिं सुहं च तेहिं वइरजंघागमणे ततो ते संकिया सेवामागया अम्हे वि पोक्खलपालेण रन्ना पूइऊण विसज्जिया पत्थिया सनगरं । भणइ य जणो सरवणुज्जाणमज्झेण गंतव्वं जतो तत्थ ठियस्स साहुणो केवलनाणमुप्पन्नं । ततो देवाओ वइया देवुज्जोएण परिहयं विसं सप्पो निव्विसो जातो । ततो अम्हे कमेण पत्ता सरवणं तत्थ आवासिया दिट्ठा नियभायरो मए सागरसेणमुणिसेणा सगणा वंदिया भत्तिबहुमाणेणं पडिलाभिया असणपाणखाइमसाइमेण । ततो अम्हे ते गुणे अणुमोयंता कया अम्हे वि निस्संगा सामन्ने विहरिस्सामो । रागमग्गमोत्तिण्णा पत्ता कमेण सनगरं पुत्तेण अम्हं विहरकाले भिच्चवग्गो दाणमाणेहिं रंजितो दासघरे वि स धूमो पउंजितो अम्हे वि विसज्जियपरियणा वासहरं रयणीए पविट्ठा । धूमधूलियधातू कालगया इहागया उत्तरकुराए त्ति । तं जाणामि अज्ज ! जा निन्नामिगा सा सयंपभा जा सिरिमई सा अहं । जो सो महाबलो राया सो य ललियंगतो देवो जो य वइरजंघो राया ते तुब्भे एवं जीवं से नामं गहियं सा अहं सयंपभा ततो सामिणो भणियं । अज्जे देवुज्जोएण जाईसंभरिऊण मए एवं चिंतियं देवभवे वट्टामि ततो सयंपभा आभट्ठा तं सव्वमेयं कहियंति परितुट्ठमाणसाणि पुव्वभवसुमरणपज्जालियसिणेहाणि तिन्नि पलिओवमाइं जीविऊणं कालगयाणि सोहम्मे कप्पे देवा जाया । तत्थ चिरराणारोति आसि पलितोवमट्ठिइं पालेऊण चुया बुक्खलावइविजए पहंकराए नगरीए सामी सुविहिविज्जणपुत्तो केसवो नाम जातो । अहं पुण सेट्ठिसुतो तत्थ विणअभिधगो सिणेहो तत्थेव नगरे रायसुता मंतिसुतो सेट्ठिसुतो सत्थवाहसुतो य तेहिं विसयमती जाया कयाइ साहू महप्पा किमिकुट्ठेण गहितो पडियरिओ एयं जहा पुव्वं जाव समाहीए कालगया अच्चुए कप्पे इंदसमाणा देवा जाया ततो वि इकवए हुइत्ता केसवो वइरसेणस्स रन्नो मंगलावईए देवीए धारिणी वीलनामाए पुत्तो जातो वइरनामो रायसुयाई कमणे क-

णगनाभरुप्पनाभपीढमहापीढा जाया। कणगनाभरुप्पनाभा वीयनामेण बाहुसुबाहू अहं पुण नगरे तत्थेव रायसुतो जातो बालो चेव वइरनाभसमल्लीणो सारही सुजसो नाम वइरनाभेण सममणुपव्वइतो भगवया य वइरसेणेण वइरनाभो भरहे पढमतित्थयरो उसभो नाम आदिट्ठो कणगनाभो चक्कवट्टी भरहो इति सेसं जहा पुव्वं जाव सव्वट्ठे देवा जाया ततो चुया इहागया मया य वइरसेणतित्थयरो परिसेण नेवत्थेण दिट्ठोत्ति य पियामहलिंगदरिसणेण पोराणतो जाईतो सरियातो विन्नायं च अन्नपाणाइ दायव्वं तवस्सीणं । तेसिं च तिण्णि वि सुविणाण्णमेतदेव फलं जं भयवतो भिक्खा दिन्ना । एयं च कहं सोऊण नरनइमाईहिं पहट्ठमाणसेहिं सेज्जंसो पूजितो" आ० म० प्र०॥

स्वप्नानां च फलमिदं, यत्प्रभुः प्रतिलाभितः ॥ २२ ॥
तदाकर्ण्य जनः सर्वः, श्रेयांसमभिनन्द्य च ।
अमन्दानन्दमेदस्वी, स्थानं निजनिजं ययौ ॥ २३ ॥
श्रेयांसोऽपि प्रभुर्यत्रा-वस्थितः प्रतिलाभितः ।
रत्नपीठं व्यधात्तत्र--माऽसौ भूः क्रम्यतां जनैः ॥ २४ ॥
तच्च त्रिसंध्यमानर्च, लोकोऽप्राक्षीदिदं हि किम् ।
श्रेयांसः कथयामास, युगादिजिनमण्डलम् ॥ २५ ॥
लोकेनापि ततो यत्र, यत्र श्रीभगवान् स्थितः ।
तत्र तत्र कृतं पीठं, सूर्यपीठं क्रमादभूत् ॥ २६ ॥ आ० क० ।

प्रस्तुतमाह ।

तक्खसिलायलगमणं, बाहुबलिनिवेअणं चेव ।

अक्षरगमनिका क्रियाध्याहारतः कार्या । तथा गजपुरं नाम नगरमासीत् श्रेयांसस्तत्र राजा तेनेक्षुरसदानं भगवन्तमधिकृत्य प्रवर्तितम् । तत्रार्द्धत्रयोदशहिरण्यकोटीपरिमाणा वसुधारा निपातिता । पीठमिति श्रेयांसेन यत्र भगवता पारितं तत्र तत्पादयोर्मा कश्चिदाक्रमणं करिष्यतीति भक्त्या रत्नमयं पीठं कारितं गुरुपूजेति तदर्च्चनं चक्रे। अत्रान्तरे भगवतः तक्षशिलातलगमनं बभूव भगवतः प्रवृत्तिनियुक्तपुरुषैर्बाहुबलिनिवेदनं कृतमित्यक्षरगमनिका । एवमन्यासामपि संग्रहगाथानां स्वबुद्ध्या गमनिका कार्येति गाथार्थः । आ० म० प्र० ।

अथ पुनः कथाशेषमुच्यते ॥

ज्ञात्वा स्वामिनमायान्तं, हर्षोत्कर्षेण पूरितः ।
अचिन्तयद्बाहुबलिः, स्वसर्वर्द्ध्या प्रभोः पदौ ॥ १ ॥
नंस्यामीत्यागतस्तत्र, यावत्प्रातः स नागरः ।
विजहार प्रभुस्ताव-द्वायुवन्मुनयोऽममाः ॥ २ ॥
अदृष्ट्वा स्वामिनं बाहु-र्विनिर्मायाधृतिं पराम् ।
यत्रास्थाद्भगवांस्तत्र, धर्मचक्रं मणीमयम् ॥ ३ ॥
अष्टयोजनविस्तार-मेकयोजनमुच्छ्रितम् ।
सहस्रारं सहस्रांशो-रिव बिम्बं न्यवेशयत् ॥ ४ ॥
पूजयामास पुष्पैस्त-च्चक्रे चाष्टाह्निकोत्सवम् ।
संस्थाप्य पूजकांस्तत्र, ययौ बाहुर्निजां पुरीम् ॥ ५ ॥
ततश्च विहरन् स्वामी, समीरण इवास्पृहः ।
यवनारूम्बयल्लादि-म्लेच्छदेशेषु मौनभाक् ॥ ६ ॥
उपसर्गैरसन्तुष्टः, सहमानः परीषहान् । आ० क० ॥

(१९) श्रामण्यानन्तरं कथं प्रभुः प्रववृते इत्याह ॥

जप्पभिइं च णं उसभे अरहा कोसलिए मुंडे भवित्ताणं अगाराओ अणगारिअं पव्वइए तप्पभिइं च णं उसभे अरहा कोसलिए णिच्चं वोसट्ठकाए वि अत्तदेहे जे केइ उवसग्गा उववज्जंति तं दिव्वा वा जाव पडिलोमा वा तत्थ पडिलोमा वेत्तेण वा जाव कसेण वा काए आउट्टेज्जा अणुलोमा वंदेज्ज वा जाव पज्जुवासेज्ज वा ते सव्वे सम्मं साहई जाव अणुहिआो सेज्जई ॥

यतः प्रभृति ऋषभोऽर्हन् कौशलिकः प्रव्राजितस्ततः प्रभृति नित्यं व्युत्सृष्टकायः गृहकर्मवर्जनात् त्यक्तदेहः परीषहादिसहनात् ये केचिदुपसर्गा उत्पद्यन्ते तद्यथा दिव्या देवकृताः वाशब्दः समुच्चये यावत् करणात् " माणुसा वा तिरिक्खजोणिआ वा इति" पदग्रहप्रतिलोमाः प्रतिकूलतया वेद्यमाना अनुलोमाः अनुकूलतया वेद्यमानाः वा शब्दः पूर्ववत् । तत्र प्रतिलोमा वेत्रेण जलवंशेन यावच्छब्दात् "तयाए वा छियाए वा लयाए वा" इति । तत्र तपयाऽसनादिकया छिवया श्लक्ष्णया लोहकुशयया लतया कम्बया कर्षेण चर्मदण्डेन वाशब्दः प्राग्वत् । कश्चिद्दुष्टात्मा काये विवक्षातः कारकाणां त्याधारविवक्षायां सप्तमी । आकुट्टयेत् ताडयेदित्यर्थः । अनुलोमास्तु " वंदेज्ज वा यावत्करणात् पूएज्जा वा सक्कारेज्जा वा सम्माणेज्जा वा कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं इति" वन्देत वा स्तुतिकरणेन पूजयेद्वा पुष्पादिभिः सत्कुर्याद्वा वस्त्रादिभिः सन्मानयेद्वा अभ्युत्थानादिभिः कल्याणं भद्रकारित्वात् मङ्गलमनर्थप्रतिघातत्वात् देवतामिष्टदेवतामिव चैत्यमिष्टदेवताप्रतिमामिव पर्युपासीत वा सेवेतेति तान् प्रतिलोमानुलोमभेदभिन्नान् उपसर्गान् सम्यक् सहते भयाभावेन यावत्करणात् खमइ तितिक्खइत्ति क्षमते क्रोधाभावेन तितिक्षते दैन्यावलम्बनेन अध्यासयति अविचलकायतयेति ।

अथ भगवतः श्रमणावस्थां वर्णयन्नाह ॥

तएणं से भगवं समणे जाए इरिआसमिए जाव पारिट्ठावणिआसमिए मणसमिए वयसमिए कायसमिए मणगुत्ते वयगुत्ते कायगुत्ते जाव गुत्तबंभयारी अकोहे अमाणे अमाए अलोहे संते पसंते उवसंते परिणिव्वुडे छिन्नसोए निरुवलेवे संखमिव निरंजणे जच्चकणगं व जायरूवे आदरिसपडिभागे इव पागडभावे कुम्मो इव गुत्तिंदिए पुक्खरपत्तमिव निरुवलेवे गगणमिव निरालंबणे अणिले इव णिरालए चंदो इव सोमदंसणे सूरो तेयंसि विहग इव अप्पडिबद्धगामी सागरो इव गंभीरे मंदरो इव अकंपे पुढवि इव सव्वफासविसहे जीवो विव अप्पडिहयगई णत्थि णं तस्स भगवंतस्स कत्थइ पडिबंधे से पडिबंधे चउव्विहे भवति तंजहा दव्वओ खित्तओ कालओ भावओ। दव्वओ इह खलु माया मे पिया मे भाया मे भगिणी मे जाव संगंथसंथुआ मे हिरण्णं मे सुवण्णं मे जाव उवगरणं मे अहवा से समासओ सचित्ते वा अचित्ते वा मीसए वा दव्वजाए एवं तस्स णं भवइ खित्तओ गामे वा णगरे वा अरण्णे वा खेत्ते वा खले वा गिहे वा अंगणे वा एवं तस्स ण भवइ कालओ थोवे वा लवे वा मुहुत्ते वा अहोरत्ते वा पक्खे वा मासे वा उऊ वा अयणे वा संवच्छरे वा अन्नयरे वा दीहकालपडिबंधे एवं तस्स ण भवइ भावओ कोहे वा जाव लोहे वा भए वा हासे

वा एवं तस्स ण भवइ । से णं भगवं वासावासवज्जं हेमंतं गिम्हाणुसु गामे एगराइए णगरे पंचराइए ववगयहाससोगअरइरइभयपरित्ता से णिम्ममे णिरहंकारे लहुभूए अगंथे वासी तत्थ णं अदुट्ठे चंदणाणुलेवणे अरत्ते लेट्ठुम्मि कंचणम्मि अ समे । इह लोए परलोए अपडिबद्धे जीविअमरणे निरवकंखे संसारगामी कम्मसंघणिग्घायणट्ठाए अब्भुट्ठिए विहरइ । तस्स णं भगवंतस्स एतेणं विहारेणं विहरमाणस्स एगे वाससहस्से विइक्कंते समाणे पुरिमतालस्स नगरस्स बहिआ सगडमुहंसि उ जाणंसि णग्गोहवरपायवस्स अहे झाणंतरिआए वट्टमाणस्स फग्गुणबहुलस्स एक्कारसीए पुव्वण्हकालसमयंसि अट्ठमेणं भत्तेणं अपाणएणं उत्तरासाढाणक्खत्तेणं जोगमुवागएणं अणुत्तरेणं नाणेणं जाव चरित्तेणं अणुत्तरेणं तवेणं बलेणं वीरिएणं आलएणं विहारेणं भावणाए खंतीए गुत्तीए मुत्तीए तुट्ठीए अज्जवेणं मद्दवेणं लाघवेणं सुचरिअसोवचिअफलनिव्वाणमग्गेणं अप्पाणं भावेमाणस्स अणंते अणुत्तरे णिव्वाघाए णिरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे जिणे जाए केवली सव्वन्नू सव्वदरिसी स णेरइअतिरिअनरामरस्स लोगस्स पज्जवे जाणइ पासइ तं जहा आगइं गइं ठिइं उववायं भुत्तं कडं पडिसेविअं आवीकम्मं रहोकम्मं तं तं कालं मणवयकाए जोगे एवमादी जीवाण वि सव्वभावे अजीवाण वि सव्वभावे मोक्खमग्गस्स विसुद्धतराए भावे जाणमाणे पासमाणे एस खलु मोक्खमग्गसममण्णेसिं च जीवाणं हियसुहणिस्से असकरे सव्वदुक्खविमोक्खणे परमसुहसमाणणे भविस्सइ ॥

अथ कथं नु भगवान् विहरति स्मेत्याह (सेणमित्यादि) स भगवान् वर्षासु प्रावृट्काले वासोऽवस्थानं तद्वर्जं वर्ज्जनेनेत्यर्थः । हेमन्ताः शीतकालमासाः ग्रीष्मा उष्णकालमासास्तेषु ग्रामेऽल्पीयसि सन्निवेशे एका रात्रिर्वासमानतया यस्य स एकरात्रिकः एकदिनवासीत्यर्थः । नगरे गरीयसि सन्निवेशे पञ्च रात्रयो वासमानतया यस्य स तथा पञ्चदिनवासीति भावः । यथा दिनशब्दोऽहोरात्रवाची तथा रात्रिशब्दोऽप्यहोरात्रवाचीति । ननु तर्हि दिनशब्द एव कथं नोपात्त उच्यते । निशाविहारस्यासंयमहेतुत्वेन चतुर्ज्ञानिनोऽपि तीर्थङ्करा अवगृहीतायां वसतावेवावासिषुः वत्स्यन्ति वसन्तीति वृद्धाम्नायः । व्यपगतहास्यशोकारतिरतिभयपरित्रासः । तत्रारतिर्मानसौत्सुक्यमुद्वेगफलकरं रतिस्तद्भावः । परित्रास आकस्मिकं भयं शेषं व्यक्तम् । निर्गतो ममेति शब्दो यस्मात् स तथा । किमुक्तं भवति प्रभोर्ममेत्यभिमानो नास्तीति षष्ठ्येकवचनान्तस्यास्मच्छब्दस्यानुकरणशब्दत्वान्ममेत्यस्य साधुता । निरहङ्कारः अहमिति करणमहङ्कारः स निर्गतो यस्मात् स तथा लघुभूत ऊर्द्ध्वगतिकत्वात् । अत एवाग्रन्थो बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहरहितः । वास्या सूत्रधारशस्त्रविशेषेण यत्तक्षणं त्वचोत्खननं तत्राद्विष्टोऽद्वेषवान् । चन्दनानुलेपनेऽरक्तोऽरागत्वात् । लेष्टौ दृषदि काञ्चने च समः उपेक्षणीयत्वेनोभयत्र साम्यभाक् । इह लोके वर्तमाने भवे मनुष्यलोके परलोके देवभवादौ तत्राऽप्रतिबद्धस्तत्रत्यसुखनिष्पिपासित्वात् जीवितमरणयोर्निरवकाङ्क्षमिन्द्रनरेन्द्रादिपूजाप्राप्तौ जीविते दुर्विषहपरीषहप्राप्तौ च मरणे निस्पृहः । संसारपारगामीति व्यक्तम् । कर्मणां सङ्गोऽनादिकालीनो जीवप्रदेशैः सह संबन्धस्तस्य निर्घातनं विश्लेषणं तदर्थमभ्युत्थित उद्यतो विहरति । अथ ज्ञानकल्याणकवर्णनायाह (तस्सणमित्यादि) तस्य भगवतः एतेनानन्तरोक्तेन विहारेण विहरत एकस्मिन् वर्षसहस्रे व्यतिक्रान्ते सति पुरिमतालस्य नगरबहिः शकटमुखे उद्याने न्यग्रोधवरपादपस्याधो ध्यानान्तरिकेति । अन्तस्य विच्छेदस्य करणमन्तरिका स्त्रीलिङ्गशब्दः अथवा अन्तरमेवान्तर्यं भेषजादित्वात् स्वार्थे यण्प्रत्ययस्ततः स्त्रीत्वविवक्षायां ङीपि प्रत्यये आन्तरी आन्तर्येवान्तरिका आरब्धध्यानस्य समाप्तिरपूर्वस्यानारम्भणमित्यर्थः । अतस्तस्यां वर्तमानस्य कोऽर्थः पृथक्त्ववितर्कं सविचारम् १ एकत्ववितर्कमविचारम् २ सूक्ष्मक्रियमनिवर्ति ३ समुच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति ४ इति चतुश्चरणात्मकस्य शुक्लध्यानस्य चरणद्वये ध्याते चरमचरणद्वयमप्रतिपन्नस्येति योगनिरोधरूपध्यानस्य चतुर्दशगुणस्थानवर्तिनि केवलिन्येव संभवात् । फाल्गुनबहुलस्यैकादश्यां पूर्वाह्णकालरूपो यः समयोऽवसरस्तस्मिन् अष्टमेन भक्तेनागमभाषयोपवासलक्षणेनापानकेन जलवर्जितेनोत्तराषाढानक्षत्रे चन्द्रेण सहेति गम्यं योगमुपागते सति । उभयत्र णं वाक्यालङ्कारे । अथ वा आर्षत्वात्सप्तम्यर्थे तृतीया अनुत्तरेणेति क्षपकश्रेणिप्रतिपन्नत्वेन केवलासन्नत्वेन परमविशुद्धिपदप्राप्तत्वेन न विद्यते उत्तरं प्रधानमग्रवर्ति वा छाद्मस्थिकज्ञानं यस्मात्तथा तेन ज्ञानेन तत्वावबोधरूपेण एवं यावच्छब्दात् दर्शनेन क्षायिकभावापन्नेन सम्यक्त्वेन चारित्रेण विरतिपरिणामरूपेण क्षायिकभावापन्नेनैव तपसेति व्यक्तम् । बलेन संहननोत्थप्राणेन वीर्येण मानसोत्साहेन आलयेन निर्दोषवसत्या विहारेण गोचरचर्यादिहिण्डनलक्षणेन भावनया महाव्रतसंबन्धिन्या मनोगुप्त्यादिरूपतया पदार्थानामनित्यत्वादिचिन्तनरूपया वा क्षान्त्या क्रोधनिग्रहेण गुप्त्या प्राग्व्याख्यातस्वरूपया मुक्त्या निर्लोभतया तुष्ट्या इच्छानिवृत्त्या आर्जवेन मायानिग्रहेण मार्दवेन माननिग्रहेण लाघवेन क्रियासु दक्षभावेन क्रियोक्तप्रत्यनिधानात् सोपचितं सोपचयं पुष्टमिति यावत् एतादृशेन समुत्पन्नोऽयमित्यन्वयः । एवमनन्तमविनाशित्वात् अनुत्तरं सर्वोत्तमत्वात्, निर्व्याघातं कटकुड्यादिभिरप्रतिहतत्वात् निरावरणं क्षायिकत्वात् कृत्स्नं सकलार्थग्राहकत्वात् प्रतिपूर्णं सकलस्वांशकलितत्वात् पूर्णचन्द्रवत् । केवलमसहायं "णट्ठम्मि छाउमत्थिए णाणे" इति वचनात् परं प्रधानं ज्ञानं च दर्शनं समाहारद्वन्द्वे एकवद्भावः ततः पूर्वपदाभ्यां कर्मधारयः । तत्र सामान्यविशेषोभयात्मके ज्ञेयवस्तुनि ज्ञानं विशेषावबोधरूपं दर्शनं सामान्यावबोधरूपमिति । अत्रायमाशयः दूरादेव तालतमालादिकं तरुनिकरं विशिष्टव्यक्तिरूपतयाऽनवधारितमवलोकयतः पुरुषस्य सामान्येन वृक्षमात्रप्रतीतिजनकं यदपरिस्फुटं किमपि रूपं चकास्ति तद्दर्शनं निर्विशेषं विशेषाणामग्रहो दर्शनमिति वचनात् । पुनस्तस्यैव प्रत्यासीदतस्तालतमालादिव्यक्तिरूपतयाऽवधारितं तमेव तरुसमूहमुत्पश्यतो विशिष्टव्यक्तिप्रतीतिजनकं परिस्फुटं रूपमाभाति तज्ज्ञानम् । ननु भवतु नाम इत्थमनुभवसिद्धे ज्ञाने छद्मस्थानां विशेषग्राहकता दर्शने च सामान्यग्राहकता परं केवलिनो ज्ञानस्ये

सामान्यांशाग्रहणाद्दर्शनेन विशेषांशग्रहणाभावाद् द्वयोरपि सर्वार्थविषयत्वं विरुध्यति उच्यते ज्ञानक्षणे हि केवलिनां ज्ञाने यावद्विशेषान् गृह्णति सति सामान्यं प्रतिभातमेवाशेषराशिरूपत्वात् सामान्यस्य । दर्शनक्षणे च दर्शने सामान्यं गृह्णति सति यावद् विशेषाः प्रतिभाता एव विशेषानालिङ्गितस्य सामान्यस्याभावात् अत एव निर्विशेषं विशेषाणामग्रहो दर्शनमित्युक्तमनन्तरोक्तग्रन्थे एकार्थः । ज्ञानप्रधानभावेन विशेषा गौणभावेन सामान्या दर्शनं प्रधानभावेन सामान्यं गौणभावेन इति विशेषः । समुत्पन्नसम्यक्क्षायिकत्वेनावरणदेशस्याप्यभावात् । उत्पन्नकेवलस्य यद्भगवतः स्वरूपं तत् प्रकटयति (जिणे जाए इत्यादि) जिनो रागादिजेता । केवलं श्रुतज्ञानाद्यसहायकं ज्ञानमस्यास्तीति केवली अत एव सर्वतो विशेषांशपुरस्कारेण ज्ञाता सर्वज्ञाता सर्वदर्शी सामान्यांशपुरस्कारेण । नन्वर्हतां केवलज्ञानकेवलदर्शनावरणयोः क्षीणमोहान्तसमय एव क्षीणत्वेन युगपदुत्पत्तिकत्वे उपयोगस्वभावात् क्रमप्रवृत्तौ च सिद्धायां " सव्वन्नू सव्वदरिसि " इति सूत्रं यथा ज्ञानप्राथम्यसूचकमुपन्यस्तम् तथा " सव्वदरिसी सव्वन्नू " इत्येवं दर्शनप्राथम्यसूचकं किं न तुल्यन्यायत्वात् नैवं "सव्वाउ लद्धीओ, सागरोवउत्तस्स उववज्जंति णो अणागारोवउत्तस्स " इत्यागमादुत्पत्तिक्रमेण सर्वदा जिनानां प्रथमे समये ज्ञानं ततो द्वितीये दर्शनं भवतीति ज्ञापनार्थत्वादित्थमुपन्यासस्येति छद्मस्थानां प्रथमे समये दर्शनं द्वितीये ज्ञानमिति प्रसङ्गाद्बोध्यम उक्तविशेषणवशाद् द्वयमेव विशिनष्टि सनैरयिकतिर्यग्नरामरस्य लोकस्य पञ्चास्तिकायात्मकक्षेत्रखण्डस्य उपलक्षणादलोकस्यापि नभःप्रदेशमात्रात्मकक्षेत्रविशेषस्य पर्यायान् क्रमभाविस्वरूपविशेषान् जानाति केवलज्ञानेन पश्यति केवलदर्शनेन पर्यायानित्युक्ते द्वयमपि ग्राह्यम् । न हि पर्याया द्रव्यवियुता भवेयुर्द्रव्यं वा पर्यायवियुतं तेनाधेयमाधारमाक्षिपतीति अन्यथा आधेयत्वस्यैवानुपपत्तेः यथाकाशस्य न हि आकाशः क्वाप्यवतिष्ठते तस्याधारमात्ररूपस्यैव सिद्धान्ते भणनात् । अथवा सामान्यत उक्तपर्यायाणां ज्ञानं व्यक्त्या निरूपयन्नाह । तद्यथा आगतिं यतः स्थानादागच्छन्ति विवक्षितस्थानं जीवाः गतिं यत्र मृत्वोत्पद्यन्ते स्थितिं कायस्थितिभवस्थितिरूपां च्यवनं देवलोकाद्देवानाम मनुष्यतिर्यक्ष्ववतरणम् । उपपातं देवनारकजन्मस्थानं भुक्तमशनादि कृतं चौर्यादि प्रतिसेवितं मैथुनादि आविःकर्म प्रकटकार्यं कर्म प्रच्छन्नकृतं तं तं (कालंति) प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे द्वितीया तस्मिन् २ काले वीप्सायां द्विर्वचनं मनोवचःकायान् योगान् करणत्रयव्यापारान् एवमादीन् जीवानामपि सर्वभावान् जीवधर्मानित्यर्थः । अजीवानामपि सर्वभावान् मोक्षमार्गस्य रत्नत्रयस्य विशुद्धतरकान् प्रकर्षकोटीप्राप्तान् कर्मक्षयहेतून् भावान् ज्ञानाचारादीन् जानन् पश्यन् विहरतीति गम्यम् । कथं च जानन् पश्यन् विचरतीत्याह एषोऽनन्तरवक्ष्यमाणो धर्मः खलुरवधारणे मोक्षमार्गः सिद्धिसाधकत्वेन समदेशकस्यान्येषां च श्रोतृणां हितं कल्याणं पथ्यभोजनवदित्यर्थः । सुखमनुकूलवेद्यं पिपासोः शीतलजलपानवत् निःश्रेयसं मोक्षस्तत्करः भक्तानां हितादीनां कारक इति । सर्वदुःखविमोक्षण इति व्यक्तं परमसुखमात्यन्तिकसुखं समापयतीति व्युत्पत्तिवशात्परमसुखसमाननः "समापः समानः" इति प्राकृतसूत्रेण समानादेशेऽनटि प्रत्यये रूपसिद्धिः । निःश्रेयसेत्यत्र एकारलोपः प्राकृतत्वात् भविष्यतीति ॥ जं० २ वक्ष० ।

आव० ॥ आ० म० प्र० ।

(२१) अथ उत्पन्नकेवलज्ञानो भगवान् यथा धर्मं प्रादुश्चकार तथाह ।

तते णं से भगवं समणाणं णिग्गंथाणं णिग्गंथीण य पंचमहव्वयाइं सभावणागाइं छच्च जीवणिकाए धम्मं देसमाणे विहरति तं जहा पुढविकाए भावणागमेणं पंचमहव्वयाइं सभावणागाइं भाणिअव्वाइं ॥

ततः स भगवान् श्रमणानां निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां च पञ्चमहाव्रतानि सर्वप्राणातिपातविरमणादीनि सभावनाकानि ईर्यासमित्यादिस्वभावेनोपेतानि षट् च जीवनिकायान् पृथिव्यादित्रसान्तान् इत्येवंरूपं धर्ममुपदिशन् विहरतीति संबन्धः । तत्र धर्मे प्रक्रान्तव्ये षड्जीवनिकायकथनमुपक्रान्तं तज्जीवपरिज्ञानमन्तरेण व्रतपालनासंभव इति ज्ञापनार्थम् । नन्वनियमः प्रथमव्रते संभवेत् मृषावादविरमणादीनां तु भाषाविभागादिज्ञानाधीनत्वात् न संभवेदित्युच्यते शेषव्रतानामपि प्राणातिपातविरमणव्रतस्य रक्षकत्वेन नियुक्तत्वात् महावृक्षस्य वृक्षवत् तथा हि मृषाभाषामभाषमाणो ह्यभ्याख्यानादिविरतो न कुलवध्वादीन् अदत्तमनाददानो धनस्वामिनं सचित्तजलफलादिकं च मैथुनविरतो नवलक्षपञ्चेन्द्रियादीन् परिग्रहविरतः शुक्तिकस्तूरीमृगादींश्च नातिपातयेदिति । अथैतदेव किंचिद्व्यक्त्या विवृणोति तद्यथा पृथिवीकायिकान् जीवान् उपदिशन् विहरतीति संबन्धः । लाघवार्थकत्वेन सूत्रप्रवृत्तेर्देशग्रहणात्पूर्णोऽप्यालापको वाच्यः स चायं "आउकाइए तेउकाइए वाउकाइए वणस्सइकाइए तसकाइएत्ति" व्यक्तम् तथा पञ्चमहाव्रतानि सभावनाकानि भावनागमेन श्रीआचाराङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धगतभावनाख्याध्ययनगतपाठेन भणितव्यानि अत्र च सूत्रे यदुद्देशे प्रथमं "पंचमहव्वयाइं" इत्याद्युक्तं निर्देशे तु व्यत्ययेन "तं जहा पुढविकाइए" इत्यादि तत्कथमिति नाशङ्कनीयम् । यतः पश्चादुद्दिष्टानामपि षड्जीवनिकायानां प्रस्तरतो वाङ्ग स्वल्पवक्तव्यतया प्रथमं प्ररूपणाया युक्त्युपपन्नत्वात् सूचीकटाहन्यायोऽत्रानुसरणीयो विचित्रा सूत्राणां कृतिराचार्यस्येति न्यायेन वा स्वत एवेति ज्ञेयम् । ननु गृहिधर्मसंविग्नपाक्षिकधर्मावपि भगवता देशनीयौ मोक्षाङ्गत्वात् यदुक्तम् । "सावज्जजोगपरिव-ज्जणा उ सव्वुत्तमो जईधम्मो । बीओ सावगधम्मो, तइओ संविग्गपक्खपहो ॥ १ ॥ " इति तत्कथमत्र तौ नोक्तौ उच्यते सर्वसावद्यवर्जकत्वेन देशनायां यतिधर्मस्य प्रथमं देशनीयत्वादत्यासन्नमोक्षपथत्वात् श्रमणसंघस्य प्रथमं व्यवस्थापनीयत्वाच्च प्राधान्यख्यापनार्थं प्रथममुपन्यासस्ततो व्याख्यातो विशेषार्थप्रतिपत्तिरिति न्यायादेतत्पुच्छभूतौ तावपि धर्मौ भगवता प्ररूपिताविति ज्ञेयम् । भगवत्प्ररूपणामन्तरेणाऽन्येषां तत्तद्ग्रन्थेषु तयोः प्ररूपणानुपपत्तेरित्यलं प्रसङ्गेनेति । जं० २ वक्ष० ॥

उसभेणं अरहा कोसलिएणं इमीसे उस्सप्पिणीए नवहिं सागरोवमकोडाकोडीहिं वीइक्कंताहिं तित्थे पवत्तिए । स्था० १० ठा० ॥

उज्जाणपुरिमताले, पुरीविणीयाइ तत्थ नाणवरं ।
चक्कुप्पयायभरहे, निवेयणं चेव दोण्हं पि ॥

तथा तस्मिन्नेवाहनि भरतनृपतेरायुधशालायां चक्रोत्पादश्च बभूव (भरहे निवेयणं चेव दोण्हंपित्ति) भरताय निवेदनं च द्वयोरपि ज्ञानरत्नचक्ररत्नयोः तन्नियुक्तपुरुषैः कृतमित्यध्याहार इति

गाथार्थः। अत्रान्तरे भरतश्चिन्तयामास पूजा तावद् द्वयोरपि कार्या। कस्य प्रथमं कर्तुं युज्यते। किं चक्ररत्नस्य उत तातस्येति तत्र

तातम्मि पूइए चक्क–पूइयं पूअणारिहो ताओ ।
इह लोइयं तु चक्कं, परलोअसुहावहो ताओ ॥२४॥

ताते त्रैलोक्यगुरौ पूजिते सति चक्रं पूजितमेव तत्पूजानिबन्धनत्वाच्चक्रस्य। तथा पूजामर्हतीति पूजार्हस्तातो वर्तते देवेन्द्रादितुल्यत्वात्। तथा इह लौकिकं चक्रं तुरेवकारार्थः स चावधारणे किमवधारयति। ऐहिकमेव चक्रं सांसारिकसुखहेतुत्वात् परलोकसुखावहस्तातः शिवसुखहेतुत्वादिति गाथार्थः । तस्मात्तिष्ठतु तावच्चक्रं तातस्य पूजा कर्तुं युज्यत इति संप्रधार्य तत्पूजाकरणसंदेशव्यापृतो बभूव॥ इदानीं कथानकम् "भरहो सव्वड्ढीए भगवंतं वंदं उपयट्टो। मरुदेवी सामिणी य भगवंते पव्वइए भरहरज्जसिरिं पासिऊण भणिया इयो मम पुत्तस्स एरिसी रज्जसिरी आसि संपयं सो खुहापिवासापरिगओ नग्गओ हिंडइत्ति। उव्वेयं करिया इयो भरहस्स तित्थगरविभूइं वन्नेतस्स विन्नपत्तिज्जिया इयो पुत्तसोगेण य किलेसब्भामंतचक्खु जायं रुवंती एत्तो भरहेण गच्छंतेण विन्नत्ता। अम्मो एहि जेण भगवओ विभूतिं दंसेमि ताहे भरहो हत्थिखंधे पुरओ काऊण निग्गओ। समोसरणदेसे य गयणतलं सुरसमूहेण विमाणारूढेणोवरंतेण विरायंतधयवरं पहयदेवदुंदुहिनिनायापूरियदिसामंडलं पासिऊण भरहो भणिया ईओ पेच्छ जइ एरिसी रिद्धी मम कोडिसयसहस्सभागेण वि । ततो तीए भगवओ उच्छवा इत्थ तं पासंतीए चेव केवलमुप्पन्नं। अन्ने भणंति भगवओ धम्मकहासद्दं सुणंतीए तक्कालं च तिकट्टुमाउयं। ततो सिद्धा। इह भरहे ओसप्पिणीए पढमसिद्धोत्ति काऊण देवेहिं पूजा कया सरीरं च खीरोए बूढं। भगवं च समोसरणमज्झत्थो सदेवमणुयासुराए सहाए धम्मं कहेइ । तत्थ उसभसेणो नाम भरहपुत्तो पुव्वनवबद्धगणहरनामगुत्तो जायसंवेगो पव्वइओ बंभी य पव्वइया। भरहो सावगो जाओ। सुंदरी पव्वयंती भरहेण इत्थीरयणं भविस्सइत्ति रुद्धा सा वि साविया जाया। एस चउव्विहो समणसंघो । ते य तापसा भगवओ नाणमुप्पन्नं ति कच्छसुकच्छवज्जा भगवओ सगासमागंतूण भवणवतिवाणमंतरजोइसियवेमाणियदेवागिन्नं परिसं दट्ठूण भगवओ सगासे पव्वइया एत्थ समोसरणे मरीचिमाइया बहवे कुमारा पव्वइया आ० म० प्र० ।

(२२) सांप्रतमभिहितार्थसंग्रहपरमिदं गाथाचतुष्टयमाह ।

सहमरुदेवीइ निग्गओ–कहणं पव्वज्जमुसभसेणस्स।
बंभीमरीइदिक्खा, सुंदरिओरोहसु अदिक्खा ॥२५॥
पंच य पुत्तसयाइं, भरहस्स य सत्तनत्तुअसयाइं ।
सयराहं पव्वइआ, तम्मि कुमारा समोसरणे ॥ २६ ॥
भवणवइवाणमंतर–जोइसवासी विमाणवासी अ ।
सव्विड्ढिसपरिसा का–सी नाऊणुप्पया महिमं ॥२७ ॥
दट्ठूण कीरमाणिं, महिमं देवेहिं खत्तिओ मरिई ।
संमत्तलद्धबुद्धी, धम्मं सोऊण पव्वइओ ॥ २८ ॥

कथनं धर्मकथा परिगृह्यते। मरुदेव्यै भगवद्विभूतिकथनम्। तथा नप्तृशतानीति पौत्रकशतानि । तथा " सयराहमिति " देसीवचनं युगपदर्थाभिधायकं त्वरिताभिधायकं चेति । मरीचिरिति जातमात्रो मरीचिं मुक्तवानित्यतो मरीचिमान् मरीचिरभेदोपचारान्मतुब्लोपाद्वेति । अस्य च प्रकृतोपयोगित्वात् कुमारसामान्याभिधाने सत्यपि भेदेनोपन्यासः । सम्यक्त्वेन लब्धा प्राप्ता बुद्धिर्यस्य स तथाविधः शेषं सुगममिति गाथाचतुष्टयार्थः। आ० म० प्र०। आव० १ अ० । (भरतविजयवक्तव्यता भरहशब्दे)भगवद्वन्दनार्थं सह मरुदेव्या निर्गतः (कहणं) भगवद्विभूतिकथनं ऋषभसेनस्य पुण्डरीकापरनाम्नः प्रव्रज्या ब्राह्म्यादिदीक्षा सुन्दर्या अवरोधार्थं धारणं (सयराहं) समकालं सामान्येन कुमारदीक्षाभिधानेऽपि मरीचेर्विशेषेणाभिधानं प्रकृतोपयोगित्वात् (सम्मत्तलद्धबुद्धित्ति)लब्धा सम्यक्त्वबुद्धिर्येन स लब्धसम्यक्त्वबुद्धिः शेषं स्पष्टम्। अथ भरतः किं चकारेत्याह "अथोत्थाय प्रभोः पूजां, विधाय भरतेश्वरः। चकार चक्ररत्नस्या–ष्टाह्निकामहिमोत्सवम्" (आ०क०)वारसवासाणि महारायाभिसेओ वुत्तो राइणो विसज्जिया ताहे नियय–वग्गं सारिउमारद्धो ताहे दाइज्जंति सव्वे निपल्लया एवं परिवाडीए सुंदरी दाइया सा पंडुल्लुगितमुही सा य जद्दिवसं रुद्धा तद्दिवसमारब्भ आयंबिलाणि करेति तं पासित्ता रुट्ठो ते कुडुंबिए भणइ। किं मम नत्थि भोयणं जं एसा य रिसीरूवेण जाया वेज्जा वा नत्थि तेहिं सिट्ठं जहा आयंबिलाणि करेइ ताहे तस्स तस्सोवरिं पयणुओ रागो जाओ। सा य भणिया जइ रुच्चति तो मए समं भोगे भुंजाहि ण वि तो पव्वयाहि त्ति। ताहे पाएसु पडिया विसज्जिया पव्वइया। अन्नया भरहो तेसिं भाउयाणं दूयं पट्ठवेइ। जहा मम रज्जं आयणह ते भणंति अम्हं वि रज्जं ताएण दिन्नं तुब्भं वि एतु ताव ताओ पुच्छिज्जिहित्ति। जं भणिहित्ति तं करिहामो तेण समएण भगवं अट्ठावयमागओ विहरमाणे एत्थ सव्वे समोसरिया कुमारा ताहे भणंति तुब्भेहिं दिन्नानि रज्जाइं हरति भाया तो किं करेमो किं जुज्झामो उदाहु आयणामो ताहे सामी भोगेसु नियत्तावेमाणो तेसिं धम्मं कहेइ न मुत्तिसरिसं सुहमत्थि ताहे इंगालदाहकदिट्ठंतं कहेइ । " जहा एगो इंगालदाहओ एगं भाणं पाणियस्स भरेऊणं गओ तं तेण उदगं निट्ठवियं उवरिं आइच्चो पासे अग्गी पुणो परिस्समो दारुगाणि कुट्टितस्स घरं गतो पाणियं पीयं । मुच्छितो सुमिणं पासइ। एवं असब्भावपट्ठवणा कूवतलागनदीदहसमुद्दा य सव्वे पीया। न य छिज्जइ तण्हा। ताहे अन्नम्मि जिन्नरुवे तणपुल्लियं गहाय उस्सिंचइ। जं पडियसेसं तं जीहाए लिहइ एवं तुब्भेहिं वि अणुत्तरा सव्वलोगे सव्वपुरिसा सव्वट्ठसिद्धे अणुभूया तह वि तत्ति न गया। एवं वेयालियं नाम अज्झयणं भासइ संबुज्झह किन्न बुज्झह । एवं अट्ठाणउई वि तेहिं अट्ठाणउई कुमारा पव्वइयत्ति कोइ पढमिल्लुएण संबुद्धो कोइ बितिएण कोइ ततिएण। जाहे ते पव्वइया " आ० म० प्र० ।

अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह।

मागहमाई विजओ, सुंदरिपव्वज्जबारसाभिसेओ ।
आणावण भाउआणं, समुसरणे पुच्छदिट्ठंतो ॥

मागधमादौ यस्य स मागधादिः कोऽसौ विजयो भरतेन कृत इति पुनरागतेन सुन्दर्यवस्थिता दृष्टा क्षीणत्वान्मुक्ता चेति द्वादश वर्षाण्यभिषेकः कृतो भरताय आज्ञापनं भ्रातृणां चकार तेऽपि च समवसरणे भगवन्त पृच्छन्तः पृष्टवन्तः भगवता चाङ्गारदाहकदृष्टान्तो गदित इति गाथाक्षरार्थः॥ आ० म प्र० ॥
एवं षष्टिसहस्राब्दा, सर्वं निर्जित्य भारतम् ॥ ३० ॥

राजधान्यां विनीतायां, प्रत्यगाद्भरतेश्वरः ।
महाराजाभिषेको भू-त्तत्र द्वादशवार्षिकः ॥ ३१ ॥
सर्वान् विसृज्य नृपाद्या-नारेभे स्वजनेक्षणम् ।
दर्श्यमानेष्वथ स्वेषु, सुन्दरी दर्शिता यदा ॥ ३२ ॥
दृष्ट्वा पाण्डुमुखीं क्षामां, क्रुद्धः कौटुम्बिकानवक् ।
अस्ति मे भोजनं किं न, रूपेणेयं यदीदृशी ॥ ३३ ॥
वैद्यो वा नास्ति शिष्टं तैः, सर्वमप्यस्ति ते प्रभो ! ।
परं व्रतायाचामाम्लैः, कटकाद्यदिनात् स्थिता ॥ ३४ ॥
अथ विज्ञाय तद्भावं, मुदितो भरताधिपः ।
श्रुत्वा च समवसृतं, प्रभुमष्टापदाचले ॥ ३५ ॥
चिरादुत्कण्ठितस्तत्र, ततो गत्वा यमी मुदा ।
प्रभुं प्रणम्य सुन्दर्यै, दापयामास संयमम् ॥ ३६ ॥
अथ प्रत्यागतोऽयोध्यां, नगरीं भरतेश्वरः ।
व्यज्ञप्यत युधागार-नियुक्तेनैत्य केनचित् ॥ ३७ ॥
चक्रं न चक्रशालायां-मद्यापि विशति प्रभो ! ।
विना त्वदाज्ञां कुर्वन्तु, राज्यानि तव बन्धुषु ॥ ३८ ॥
चक्रवर्ती ततः सद्यो, दूतैस्तानूचिवानदः ।
राज्येष्वस्ति यदीच्छा व-स्तत्सेवाक्रियतां मम ॥ ३९ ॥
प्रत्यूचिरेऽष्टानवतिः, कुमारास्तानहंयवः ।
राज्यं तातेन दत्तं न--स्तत्किं भरतसेवया ॥ ४० ॥
यूयं व्रजत हे दूता ! वयं त्वत्स्वामिना सह ।
तातं पृष्ट्वा करिष्यामः, सख्यं वाऽसख्यमेव वा ॥ ४१ ॥
ततस्तेऽष्टापदे गत्वा, प्रभुं नत्वाऽवदन्निदः ।
राज्यं तावत्त्वया दत्तं, भ्राता हरति तद्वयम् ॥ ४२ ॥
युध्यामहे किमथवा, तदाज्ञामनुमन्महे ।
धर्मं तेषामथार्योऽवक्, लोभेभ्यस्तान्न्यवर्त्तयत् ॥ ४३ ॥
निःश्रेयससमं सौख्यं, संसारे क्वापि नास्त्यहो ।
अङ्गारदाहकस्यात्र, दृष्टान्तं शृणुताधुना ॥ ४४ ॥
इहैकोऽङ्गारकृद्यातो, गृहीत्वाम्भोघटं वने ।
पीतं तेनाम्बु तत्सर्वं, तृष्णयार्त्तेन कुम्भतः ॥ ४५ ॥
उपर्यादित्यतापेन, पार्श्वेऽग्नेर्ज्वलनात्तथा ।
काष्ठकुट्टनखेदाच्च, पीडितस्तृष्णया पुनः ॥ ४६ ॥
सोऽथ गाढं गतो मूर्च्छां, सुप्तः स्वप्ने तदा जलम् ।
सर्वं गेहसरः कूप-नदीह्रदसमुद्भजम् ॥ ४७ ॥
सर्वं पपौ परं तस्य, तृष्णा छिन्ना तथाऽपि न ।
ततो मरौ जीर्णकूपे, गृहीत्वा तृणपूलकम् ॥ ४८ ॥
तेनाहृतं पयःशेषं, पतितालेढि जिह्वया ।
न छिन्ना या समुद्रान्ते, सा तृट् छेत्स्यति तेन किम् ॥ ४९ ॥
अन्वभुवन् भवन्तोऽपि, सुखं भवसुखावधि ।
विमाने सर्वार्थसिद्धे, तृप्तिस्तदपि नाभवत् ॥ ५० ॥
ततो वैतालिकं नामा-ध्ययनं स्वाम्यभाषत ।
बुध्यध्वं किं न बुध्यध्व-मित्यष्टानवतिध्रुवाः ॥ ५१ ॥
कोऽपि प्रथमया बुद्धः, कश्चनापि द्वितीयया ।
बुद्धाः सर्वेऽपि सर्वाभिः, कुमाराः प्राव्रजंस्तदा ॥ ५२ ॥
ज्ञात्वा चरेभ्यस्तद्वृत्तं, भरतो भरतादिभूः ।
तेजांसीवांशुमाली नां, तेषां राज्यान्यपाहरत् ॥ ५३ ॥
विज्ञाय लघुबन्धूनां, तद्राज्यहरणं तदा ।
आयान्तं भारतं दूत-मूचे बाहुबली बली ॥ ५४ ॥
अथ तृप्तिर्न ते भर्तु-र्वृहत्कुक्षिरिवैष कः ।
बन्धूनामपि राज्यान्या-च्छिनत्ति स्मातिलोभतः ॥ ५५ ॥
मदीयमपि किं तद्व-द्राज्यमेष जिहीर्षति ।
मरिचान्यप्यधीर्वाञ्छ-त्यत्तुं चणकलीलया ॥ ५६ ॥
आयातोऽहं तदेषोऽस्मि, राज्याय स्वं प्रभुं युधि ।
इत्युक्त्वा दूतमुत्सृज्य, बाहुबल्यप्यषेणयत् ॥ ५७ ॥
ज्ञात्वाऽऽयान्तं च भरतं, सर्वौघेण तमभ्यगात् ।
ततस्तद्बलयोरासी-त्संग्रामो द्वादशाब्दकः ॥ ५८ ॥
अथ बाहुबलिः स्माह, किमेतैः कीटकुट्टनैः ।
आवयोरेव यद्वैर-मावयोरेव यद्रणः ॥ ५९ ॥
अथाङ्गाङ्गिरणे देव-प्रार्थनात्स्वीकृते शुभे ।
दृग्युद्धं प्रथमं चक्रे, भरतस्तत्र निर्जितः ॥ ६० ॥
एवं वाग्युन्मुष्टीमुष्टि-दण्डादण्डिरणैर्जितः ।
भरतोऽचिन्तयच्चक्री, एष एवास्म्यहं न किम् ॥ ६१ ॥
तस्यैवं खिन्नचित्तस्य, चक्रं देवतयाऽर्पितम् ।
सगर्वस्तेन सोऽधावत्, हन्तुं बाहुबलिं प्रति ॥ ६२ ॥
तमायान्तं समालोक्या--चिन्तयद्बाहुबल्यपि ।
एतं सचक्रमप्येक-मुष्टिघातेन चूर्णये ॥ ६३ ॥
किं पुनः कामभोगानां, तुच्छानां कारणे मम ।
भ्रातुर्भ्रष्टप्रतिज्ञस्य, वधः कर्तुं न युज्यते ॥ ६४ ॥
भव्यं मे भ्रातृभिश्चक्रे, तत्करोम्यहमप्यतः ।
अथोचेऽधर्मयुद्धेच्छो ! धिक्ते भरत ! पौरुषम् ॥ ६५ ॥
अलं भोगैर्ममेत्युक्त्वा, तदैव व्रतमाददे ।
भरतस्तनयं बाहो, राज्ये सोमप्रभं न्यधात् ॥ ६६ ॥
अग्रे केवलिनः सन्ति, तातोपान्ते ममानुजाः ।
ततोऽहमपि यास्यामि, संजाते तत्र केवले ॥ ६७ ॥
तत्रैवास्थात्प्रतिमये-त्युपलस्तम्भनिश्चलः ।
पादयोर्जातवल्मीको, लतापह्नुतविग्रहः ॥ ६८ ॥
वत्सरान्ते बोधकालं, ज्ञात्वा ब्राह्मी च सुन्दरी ।
स्वामिना प्रेषिते गत्वा, दृष्ट्वा तं वल्लिवेष्टितम् ॥ ६९ ॥
नत्वोचतुरिदं बन्धो, हस्तिनोऽवतराधुना ।
द्विस्त्रिर्वचनमित्युक्त्वा, गते साध्व्यौ यथा गतम् ॥ ७० ॥
बाहुर्दध्यौ क्व हस्ती मे, मृषा चैते न जल्पतः ।
हुं ज्ञातं मानहस्त्यस्ति, को मानो मे विवेकिनः ॥ ७१ ॥
तद्यामि स्वामिनं वन्दे, तान् स्वभ्रातृन् मुनीनपि ।
उत्क्षिप्ते चरणे जातं, केवलज्ञानमुज्ज्वलम् ॥ ७२ ॥
ततो गत्वा प्रभुं प्रेक्ष्य, तस्थौ केवलिपर्षदि ।
भरतः कुरुते राज्यं, मरीचिः श्रुतवानभूत् ॥ ७३ ॥ आ० क० ।

अथ किमभूदित्याह अन्यदा ।

बाहुबलिकोवकरणं, निवेअणं चक्किदेवया कहणं ।
नाहम्मेणं जुज्झे, दिक्खा पभिमायइनायं ॥ ३१ ॥
पढमं दिट्ठीजुद्धं, वायाजुद्धं तहेव बाहाहिं ।
मुट्ठीहि य दंडेहि य, सव्वत्थ विजिप्पए भरहो ॥ ३२ ॥
सो एव जिप्पमाणो, विहुरो अ नरवई विचिंतेइ ।
किं मन्नि एस चक्की, जह दाणिं दुब्बलो अहयं ॥ ३३ ॥
ताहे चक्कं मणसी, करेइ पत्ते अ चक्करयणम्मि !
बाहुबलिणा य भणिअं, धिरत्थु रज्जस्स तो तुब्भं ॥ ३४ ॥
चिंतेइ अ सो मज्झं, सहोयरा पुव्वदिक्खिया नाणी ।
अह य केवली होउं, वच्चहामी तिओ पमिमं ॥ ३५ ॥

संवच्छरेण धूअं, अमूढलक्खो उ पेसए अरहा।
हत्थीओ ओअर त्तिअ, वुत्ते चिंता पए नाणं ॥ ३६ ॥
उप्पन्ननाणरयणा, तिन्नपइन्नो जिणस्स पामूले ।
गंतुं तित्थं नमिउं, केवलिपरिसाइ आसीणो ॥ ३७ ॥
काऊण एगछत्तं, भरहो वि अ भुंजए विउलभोए ।
मरिई वि सामिपासे, विहरइ तवसंजमसमग्गो ॥ ३८ ॥
सामाइअमाईअं, इक्कारसमाउ जाव अंगाओ ।
उज्जुत्तो भत्तिगओ, अहिज्जिओ सो गुरुसगासे ॥ ३९ ॥

भरतसंदेशाकर्णने सति बाहुबलिनः कोपकरणं तन्निवेदनं चक्रवर्तिभरताय दूतेन कृतं (देवयत्ति) युद्धे जीयमानेन किमयं चक्रवर्ती न त्वहमिति चिन्तिते । देवता आगतेति (कहणंति) बाहुबलिना परिणामदारुणान् भोगान् पर्यालोच्य कथनं कृतमलं मे राज्येनेति । तथा चाह । नाधर्म्मेण युध्यामीति । दीक्षा तेन गृहीता अनुत्पन्नज्ञानः कथमहं ज्यायान् लघीयसो द्रक्ष्यामीत्यभिधानात् प्रतिमा अङ्गीकृता प्रतिज्ञा च कृता । नास्मादनुपपन्नज्ञानो यास्यामीति निर्युक्तिगाथा । शेषास्तु भाष्यगाथाः । तयोश्च भरतबाहुबलिनोः प्रथमं दृष्टियुद्धं, पुनर्वाग्युद्धं, तथैव बाहुभ्यां मुष्टिभिश्च दण्डैश्च सर्वत्रापि सर्वेषु जीयते भरतः । स एवं जीयमानो विधुरोऽथ नरपतिर्विचिन्तितवान् अर्हन्नादितीर्थकरः हस्तिनः अवतर इति चोक्ते चिन्ता तस्य जाता यामीति संप्रधार्य (पए) इति पदोत्क्षेपे ज्ञानमुत्पन्नमिति । उत्पन्नज्ञानस्तीर्णप्रतिज्ञो जिनस्य पादमूले गत्वा केवलिपर्षदं गत्वा तीर्थं नत्वा आसीनः । अत्रान्तरे कृत्वा एकच्छत्रं भुवनमिति वाक्यशेषः भरतोऽपि च भुङ्क्ते विपुलभोगान् । मरीचिरपि स्वामिपार्श्वे विहरति तपःसंयमसमग्रः स च सामायिकादिकमेकादशमङ्गं यावत् । उद्युक्तः क्रियायां भक्तिगतो भगवति श्रुते वा अधीतवान् । स गुरुसकाश इत्युपन्यस्तगाथार्थः ।

अह अन्नया कयाई, गिम्हे उण्हेण परिगयसरीरो ।
अण्हाणएण चइओ, इमं कुलिंगं विचिंतेइ ॥ ४० ॥

गमनिका । अथेत्यानन्तर्ये कदाचिदेकस्मिन् काले ग्रीष्मे उष्णेन परिगतशरीरः । अस्नानेनेत्यस्नानपरीषहेण त्याजितः संयमात् एतत्कुलिङ्गं वक्ष्यमाणं विचिन्तयतीति गाथार्थः ।

मेरुगिरीसमभारे, न हु मि समत्थो मुहुत्तमवि वोढुं ।
सामन्नए गुणे गुण–रहिओ संसारमणुकंखी ॥ ४१ ॥

कान् श्रमणानामेते श्रमणाः के ते गुणाः विशिष्टक्षान्त्यादयस्तान् कुतो यतो धृत्यादिगुणरहितोऽहं संसारानुकाङ्क्षीति गाथार्थः । ततश्च किं मम युज्यते । गृहस्थत्वं तावदनुचितं श्रमणगुणानुपालनमप्यशक्यम् ॥

एवमणुचिंतयंतस्स, तस्स नियया मई समुप्पन्ना ।
लद्धो मए उवाओ, जाया मे सासया बुद्धी ॥ ४२ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेणानुचिन्तयतस्तस्य निजा मतिः समुत्पन्ना न परोपदेशेन स ह्येवं चिन्तयामास । लब्धो मया वर्तमानकालोचितः खलूपायो जाता मम शाश्वती बुद्धिः शाश्वतीत्याकालिकी प्रायो निरवद्यजीविकाहेतुत्वादिति गाथार्थः ॥

यदुक्तमिदं कुलिङ्गमचिन्तयत् तत्प्रदर्शनायाह ।

समणा तिदंडविरया, भगवंतो निहुअसंकुचिअगत्ता ।
अजिइंदिअ दंडस्स, ओहो उ तिदंडं ममं चिन्हं ॥ ४३ ॥

गमनिका । श्रमणा मनोवाक्कायलक्षणात्रिदण्डविरताः ऐश्वर्यादिभगयोगाद्भगवन्तः निभृतान्यन्तःकरणाशुभव्यापारपरित्यागात् संकुचितान्यशुभाकायव्यापारपरित्यागादङ्गानि येषां ते तथोच्यन्ते अहं तु नैवंविधो यतः अजितेन्द्रियेत्यादि न जितानीन्द्रियाणि चक्षुरादीनि दण्डाश्च मनोवाक्कायलक्षणा येन स तथोच्यते । तस्याजितेन्द्रियदण्डस्य तु त्रिदण्डं मम चिह्नमविस्मरणार्थमिति ॥

लोइंदियमुंडा सं–जया उ अह यं खुरेण ससिहाओ ।
थूलगपाणिवहाओ, विरमणं मे सया होउ ॥ ४४ ॥

मुण्डो हि द्विधा भवति द्रव्यतो भावतश्च । तत्रैते श्रमणा द्रव्यभावमुण्डाः कथं लोचनेन्द्रियैश्च मुण्डाः संयताः सन्ति अहं पुनर्नेन्द्रियमुण्डो यतः अतोऽलं द्रव्यमुण्डतया तस्मादहं क्षुरेण मुण्डः सशिखश्च भवामि । तथा सर्वप्राणिवधविरताः श्रमणा वर्तन्ते अहं तु नैवंविधो यतः अतः स्थूलप्राणातिपाताद्विरमणं मे सदा भवत्विति गाथार्थः ॥

निक्किंचणा य समणा, अकिंचणा मज्झ किंचणा होउ ।
सीलसुगंधा समणा, अहयं सीलेण दुग्गंधो ॥ ४५ ॥

गमनिका । निर्गतं किंचनं हिरण्यादि येभ्यस्ते निष्किंचनाश्च श्रमणास्तथाऽविद्यमानं किंचनमल्पमपि येषां ते अकिञ्चना जिनकल्पिकादयः अहं तु नैवंविधो यतो मार्गाविस्मृत्यर्थं मम किंचन भवतु पवित्रिकादि । तथा शीलेन शोभना गन्धो येषां ते तथाविधाः । अहं तु शीलेन दुर्गन्धः अतो गन्धचन्दनग्रहणं मे युक्तमिति गाथार्थः ।

ववगयमोहा समणा, मोहच्छन्नस्स छत्तयं होउ ।
अणुवाणहा य समणा, मज्झं च उवाणहा हुंतु ॥ ४६ ॥

गमनिका । व्यपगतो मोहो येषां ते व्यपगतमोहाः श्रमणाः अहं तु नेत्थं यतः अतो मोहाच्छादितस्य छत्रकं भवतु अनुपानत्काश्च श्रमणाः मम चोपानहौ भवतामिति गाथाक्षरार्थः ॥

सुक्कंबरा य समणा, निरंबरा मज्झ धाउरत्ताइं ।
हुंतु अ मे वत्थाइं, अरिहोमि कसायकलुसमई ॥ ४७ ॥

गमनिका । शुक्लाम्बराः श्रमणास्तथा निर्गतमम्बरं येभ्यस्ते निरम्बरा जिनकल्पिकादयः (मज्झत्ति) मम य एते श्रमणा इत्यनेन तत्कालोत्पन्नतापसश्रमणव्युदासः धातुरक्तानि भवन्तु मम वस्त्राणि किमित्यर्हो योग्योऽस्मि तेषामेव कषायैः कलुषा मतिर्यस्यासावहं कषायकलुषमतिरिति गाथार्थः ॥

वज्जंति वज्जभीरुओ, बहुजीवसमाउलं जलारंभं ।
होउ मम परिमिएणं, जलेण ण्हाणं च पियणं च ॥ ४८ ॥

गमनिका वर्जयन्त्यवद्यभीरवो बहुजीवावद्यभीरवो बहुजीवसमाकुलं जलारम्भं तत्रैव वनस्पतेरवस्थानात् । अवद्यं पापं अहं तु नेत्थं यतः अतो भवतु मे परिमितेन जलेन स्नानं च पानं चेति गाथार्थः ।

एवं सो रुइअमई, निहगमइविगप्पिअं इमं लिंगं ।
तद्धियहेउसु जुत्तं, परिवज्जं पवत्तेइ ॥ ४९ ॥

स्थूलमृषावादादिनिवृत्तः एवमसौ रुचिता मतिर्यस्य असौ रुचितमतिः अतो निजमत्या विकल्पिकं निजमतिविकल्पितमिदं

लिङ्गं विशिष्टम् । तस्य हितास्ताद्धिताः तद्धिताश्च हेतवश्चेति समासः तैः सुष्ठु युक्त श्लिष्टमित्यर्थः । परिव्राजामिदं पारिव्राजं प्रवर्तयति शास्त्रकारवचनात् वर्तमाननिर्देशोऽप्यविरुद्ध एव पाठान्तरं वा (पारिव्वज्जं ततो कारिन्ति) पारिव्राजं ततः कृतवानिति गाथार्थः ॥ भगवता च सह विजहार । तं च साधुमध्ये विजातीयं दृष्ट्वा कौतुकाल्लोकः पृष्टवान् । तथा चाह ।

अह तं पागडरूवं, दट्ठुं पुच्छेइ बहुजणो धम्मं ।
कहेइ जईणं तो सो, वियालणे तस्स परिकहणा ॥५०॥

गमनिका । अथ तं प्रकटरूपं विजातीयत्वात् दृष्ट्वा पृच्छति बहुजनो धर्म्मं कथयति यतीनां संबन्धिभूतं क्षान्त्यादिलक्षणं ततोऽसाविति लोका भणन्ति यद्ययं श्रेष्ठो भवता किं नाङ्गीकृत इति विचारेण तस्य परि समन्तात्कथना परिकथना श्रमणास्त्रिदण्डविरता इत्यादिलक्षणा पृच्छतीति त्रिकालगोचरस्तत्र प्रदर्शनार्थत्वादेवं निर्देशः । पाठान्तरम् । "अह तं पागडरूवं, दट्ठुं पुच्छिसु बहुजणो धम्मं । कहती सुजतीणं सो, वियालणे तस्स परिकहणा " प्रवर्तत इति गाथार्थः । आ० म० प्र० । आव० १ अ० ।

(२३) ब्राह्मणानामुत्पत्तिप्रकारमाह ।

धम्मकहा अक्खित्ते, उवट्ठिए देइ सामिणो सीसे ।
गामनगराई विह-रइ सो सामिणा सद्धं ॥५१॥

धर्म्मकथाक्षिप्तान् उपस्थितान् ददाति भगवतः शिष्यान् ग्रामनगरादीन् विहरति स स्वामिना सार्द्धम् । भावार्थः सुगम इत्थं निर्देशप्रयोजनं पूर्ववद्ग्रन्थकारवचनत्वाद्वा अदोष इति गाथार्थः ॥ अन्यदा भगवान्विहरमाणोऽष्टापदमनुप्राप्तवांस्तत्र च समवसृतः भरतोऽपि भ्रातृप्रव्रज्याकर्णनात्संजातमनस्तापोऽधृतिं चक्रे । कदाचिद्भोगान् दीयमानान् पुनरपि गृह्णन्तीत्यालोच्य भगवत्समीपं चागम्य निमन्त्रयंश्च तान् भोगैर्निराकृतश्च चिन्तयामास । एतेषामेवेदानीं परित्यक्तसङ्गानामाहारदानेनापि तावद्धर्मानुष्ठानं करोमीति पञ्चभिः शकटैर्विचित्रमाहारमानाय्योपनिमन्त्र्य आधाकर्माहृतं च न कल्पते यतीनामिति प्रतिषिद्धेऽकृतकारितेनान्येन निमन्त्रितवान् राजपिण्डोऽप्यकल्पनीय इति प्रतिषिद्धः सर्वप्रकारैरहं भगवता परित्यक्त इति सुतरामुन्माथितो बभूव । तमुन्माथितं विज्ञाय देवराट् तच्छोकोपशान्तये भगवन्तमवग्रहं पप्रच्छ । कतिविधोऽवग्रह इति भगवानाह । पञ्चविधोऽवग्रहस्तद्यथा । देवेन्द्रावग्रहो राजावग्रहो गृहपत्यवग्रहः सागारिकावग्रहः साधर्म्मिकावग्रहश्च । राजावग्रहो भरताधिपो गृह्यते । गृहपतिर्माण्डलिको राजा । सागारिकः शय्यातरः साधर्म्मिकः संयत इत्येतेषां चोत्तरोत्तरेण पूर्वः पूर्वो बाधितो द्रष्टव्य इति । यथा राजावग्रहेण देवेन्द्रावग्रहो बाधित इत्यादिप्ररूपिते देवराडहं भगवन् ! य एते श्रमणा मदीयावग्रहे विहरन्ति तेषां मयाऽवग्रहोऽनुज्ञात इत्येवमभिधायाभिवन्द्य च भगवन्तं तस्थौ । भरतोऽचिन्तयदहमपि स्वकीयमवग्रहमनुजानामीत्येतावताऽपि नः कृतार्थता भवतु भगवत्समीपेऽनुज्ञातावग्रहः शक्रं पृष्टवान् भक्तपानमिदमानीतमनेन किं कार्यमिति देवराडाह । गुणोत्तरान् पूजयस्व सोऽचिन्तयत् के मम साधुव्यतिरेकेण जात्यादिभिरुत्तराः पर्यालोचयता ज्ञातं श्रावका विरता विरतत्वाद्गुणोत्तरास्तेभ्यो दत्तमिति । पुनर्भरतो देवेन्द्ररूपं भास्वरमाकृतिमत् दृष्ट्वा पृष्टवान् किं यूयमेवंभूतेन रूपेण देवलोके तिष्ठत उत नेति देवराडाह नेति । तस्मात्तुनैर्द्रष्टुमपि न पार्यते भास्वरत्वात् । पुनरप्याह भरतस्तस्याकृतिमात्रेणास्माकं कौतुकं तन्निदर्श्यताम् । देवराज आह । त्वमुत्तमपुरुष इति कृत्वैकमङ्गावयवं दर्शयामीत्यभिधाय योग्यालङ्कारविभूषितामङ्गुलीमत्यन्तभास्वरामदर्शयत् । दृष्ट्वा च तां भरतोऽतीव मुमुदे शक्राङ्गुलीं च स्थापयित्वा महिमामष्टाह्निकां चक्रे । ततः प्रभृति शक्रोत्सवः प्रवृत्त इति । भरतश्च श्रावकानाहूयोक्तवान् । भवद्भिः प्रतिदिनं मदीयं भोक्तव्यं कृष्यादि च न कार्यं स्वाध्यायपरैरासितव्यं भुक्ते च मदीयगृहद्वारासन्नव्यवस्थितैर्वक्तव्यम् । जितो भवान् वर्द्धते भयं तस्मान्माहनेति । ते तथैव कृतवन्तः । भरतश्च रतिसागरावगाढत्वात्प्रमत्तत्वात्तच्छब्दाकर्णनोत्तरकालमेव केनाहं जित इति । आम् ज्ञातं कषायैस्तेभ्य एव वर्द्धते भयमित्यालोचनापूर्वकं संवेगं यातवानिति । अत्रान्तरे लोकबाहुल्यात् सूपकाराः पाकं कर्तुमशक्नुवन्तो भरताय निवेदितवन्तः नेह ज्ञायते कः श्रावकः को वा नेतीति लोकस्य प्रचुरत्वात् । आह भरतः पृच्छापूर्वकं देयमिति । ततस्तान् पृष्टवन्तस्ते को भवान् श्रावकाणां कति व्रतानि स आह श्रावकाणां न सन्ति व्रतानि किं त्वस्माकं पञ्चाणुव्रतानि । कति शिक्षाव्रतानि ते उक्तवन्तः सप्त शिक्षाव्रतानि । य एवंभूतास्ते राज्ञो निवेदिताः स च काकणीरत्नेन तान् लाञ्छितवान् । पुनः षण्मासेन ये योग्या भवन्ति तानपि लाञ्छितवान् षण्मासकालादनुयोगं कृतवानेवं ब्राह्मणाः संजाता इति । ते च स्वसुतान् साधुभ्यो दत्तवन्तस्ते च प्रव्रज्यां जगृहुः । परीषहभीरवस्तु श्रावका एवासन्निति । इयं च भरतराज्यस्थितिः । आदित्ययशसस्तु काकणीरत्नं नासीत् । सुवर्णमयानि यज्ञोपवीतानि कृतवान्महायशःप्रभृतयस्तु केचन रूप्यमयानि केचन विचित्रपट्टसूत्रमयानीत्येवं यज्ञोपवीतप्रसिद्धिः

अमुमेवार्थं समुसरणेत्यादिगाथया प्रतिपादयति ।

समुसरणभत्तउग्गह-मंगुलिझयसक्कसावया अहिया ।
जेया वड्ढइ कागिणि-लंछणअणुसज्जणा अट्ठ ॥ ५२ ॥

गमनिका । समवसरणं भगवतोऽष्टापदे कृत्वासीत् । भक्तं भरतेनानीतं तद्ग्रहणोन्माथिते सति भरते देवेशो भगवन्तमवग्रहं पृष्टवान् भगवांश्च तस्मै प्रतिपादितवान् (अंगुलियत्ति) भरतनृपतिना देवलोकनिवासिरूपपृच्छायां कृतायामिन्द्रेणाङ्गुलिर्दर्शिता । तत एवारभ्य ध्वजोत्सवः प्रवृत्तः (सक्कुत्ति) भरतनृपतिना किमनेनाहारेण कार्यमिति पृष्टः शक्रोऽभिहितवान् । त्वदधिकेभ्यो दीयतामिति पर्यालोचयता ज्ञातं श्रावका अधिका इति (जेया वड्ढइत्ति) प्राकृतशैल्या जितो भवान् वर्द्धते भयं भुक्त्वोत्तरकालं च ते उक्तवन्तः (कागणिलंछणत्ति) प्रचुरत्वात् काकणीरत्नेन लाञ्छनं चिह्नं तेषां कृतमासीत् (अणुसज्जण अट्ठत्ति) अष्टौ पुरुषान् यावदयं धर्म्मः प्रवृत्तः अष्टौ वा तीर्थकरान् यावदिति गाथार्थः । अत ऊर्द्ध्वं मिथ्यात्वमुपगता इति ।

राया आइच्चजसे, महाबले अइबले अ बलभद्दे ।
बलवीरियकत्तविरिए, जलविरिए दंडविरिए अ ॥५३॥

अस्या भावार्थः सुगम एवेति गाथार्थः ।

एएहि अद्धभरहं, सयलं भुत्तं सिरेण धरिओ अ ।
जिणसत्तिओ अमउडो, सेसेहिं चाइओ वोढुं ५४ ॥

गमनिका । एभिरर्द्धभरतं सकलं भुक्तं शिरसा धृतश्च । कोऽसावित्याह । प्रवरो जिनेन्द्रमुकुटो देवेन्द्रोपनीतः शेषैर्नरपतिभिर्न शकितो वोढुं महाप्रमाणत्वादिति गाथार्थः ।

असावगपडिसेहो, छट्ठे अ मासि अणुओगो ।
कालेण य मिच्छत्तं, जिणंतरे साहुवुच्छेओ ॥ ५५ ॥

गमनिका अश्रावकाणां प्रतिषेधः कृत ऊर्ध्वमपि षष्ठे मासेऽनुयोगो बभूव । अनुयोगः परीक्षा कालेन गच्छता मिथ्यात्वमुपगता । कदा नवमजिनान्तरे किमिति यतस्तत्र साधुव्यवच्छेद आसीदिति गाथार्थः ।

साम्प्रतमुक्तार्थप्रतिपादनापरसंग्रहगाथामाह ।

दाणं च माहणाणं, वेया कासी अ पुच्छ निव्वाणं ।
कुंडाथूभजिणघरे, भरहो कविलस्स दिक्खा य ॥ ५६ ॥

दानं च माहनानां लोको दातुं प्रवृत्तो भरतपूजितत्वात् (वेया कासी य त्ति) आयान् वेदान् कृतवांश्च भरत एव तत्स्वाध्यायनिमित्तमिति । तीर्थकरस्तुतिरूपान् श्रावकधर्मप्रतिपादकांश्च । आचार्यास्तु पश्चात्सुलसा याज्ञवल्क्यादिभिः कृता इति (पुच्छत्ति) भरतो भगवन्तमष्टापदसमवसृतमेव पृष्टवान् यादृग्भूता यूयमेवंविधाः तीर्थकृतः कियन्तः खल्विह भविष्यन्तीत्यादि (निव्वाणं ति) भगवानष्टापदे निर्वाणं प्राप्तो देवैरग्निकुण्डानि कृतानि स्तूपाः कृताः जिनगृहं भरतश्चकार कपिलो मरीचिसकाशे निष्क्रान्तो भरतस्य दीक्षा च संवृत्तेति समुदायार्थः । अवयवार्थ उच्यते । आद्यावयवद्वयं व्याख्यातमेव । पृच्छावयवार्थं " पुणरवि य" गाथेत्यादिनाऽऽह ॥

पुणरवि अ समोसरणे, पुच्छा अ जिणं तु चक्किणो भरहे ।
अप्पुट्ठो अ दसारे, तित्थयरो को इहं भरहे ॥ ५७ ॥

गमनिका पुनरपि च समवसरणे पृष्टवांश्च जिनं तु चक्रवर्ती भरतश्चक्रवर्तिन इत्युपलक्षणं तीर्थकृतश्चेति भरतविशेषणं वा चक्री भरतस्तीर्थकरादीन् पृष्टवान् । पाठान्तरं वा " पुच्छी य जिणे य चक्किणो भरहे " पृष्टवान् जिनांश्चक्रवर्तिनश्च भरतः चशब्दस्य व्यवहितः संबन्धः भगवानपि तान् कथितवान् तथा अपृष्टश्च दशारान् तथा तीर्थकरः क इह भरतेऽस्यां परिषदीति पृष्टवान् भगवानपि मरीचिं कथितवानिति गाथाक्षरार्थः । तथा चाह । निर्युक्तिकारः ॥

जिणचक्किदसाराणं, वन्नपमाणाइँ नामगुत्ताइं ।
आउपुरमाइपियरो,परियायगइं च साही य ॥ ५८ ॥

गमनिका जिनचक्रवर्तिवासुदेवानामित्यर्थः । वर्णप्रमाणानि तथा नामगोत्राणि तथा आयुः पुराणि मातापितरौ यथासंभवं पर्यायं गतिं च । चशब्दाज्जिनानामन्तराणि च पृष्टवानिति द्वारगाथासमासार्थः । अवयवार्थं तु वक्ष्यामः ॥

जारिसया लोगगुरुओ, भरहे वासम्मि केवली तुब्भे ।
एरिसया कइ अन्ने, ताया होहिंति तित्थयरा ॥ ५९ ॥

यादृशा लोकगुरवो भारते वर्षे केवलिनो यूयमीदृशाः कियन्तोऽन्येऽत्रैवं तात ! भविष्यन्ति तीर्थकरा इति गाथार्थः ॥

अह भणइ जिणवरिंदो, भरहे वासम्मि जारिसो उ अहं ।
एरिसया तेवीसं, अन्ने होहिंति तित्थयरा ॥ ६० ॥
होही अजिओ संभव-मभिनंदणसुमइसुप्पभसुपासो ।
ससिपुप्फदंतसीयल-सिज्जंसो वासुपुज्जो अ ॥ ६१ ॥
विमलमणंत य धम्मो, संती कुंथू अरो अ मल्ली अ ।
मुणिसुव्वयनमिनेमी, पासो तह वद्धमाणो अ ॥६२॥

अह भणइ नरवरिंदो, भरहे वासम्मि जारिसो उ अहं ।
एरिसया कइ अन्ने, ताया होहिंति रायाणो ॥ ६३ ॥

गमनिका अथ भणति नरवरेन्द्रो भरतः भारते वर्षे यादृशस्त्वहं तादृशाः कत्यन्ये तात ! भविष्यन्ति राजान इति गाथार्थः ॥

अह भणइ जिणवरिंदो, जारिसओ तं नरिंदसद्दूलो ।
एरिसया इक्कारस, अन्ने होहिंति रायाणो ॥ ६४ ॥
होही सगरो मघवं, सणंकुमारो अ रायसद्दूलो ।
संती कुंथू अ अरो, हवइ सुभूमो अ कोरव्वो ॥ ६५ ॥
नवमो अ महापउमो, हरिसेणो चेव रायसद्दूलो ।
जयनामो अ नरवई, बारसमो बंभदत्तो अ ॥ ६६ ॥
होहिंति वासुदेवा, नव अन्ने नीलपीअकोसिज्जा ।
हलमुसलचक्कजोही, सतालगरुडज्झया दो दो ॥ ६७ ॥

अथ भणति जिनवरेन्द्रो यादृशस्त्वं नरेन्द्रशार्दूलः सिंहपर्यायः ईदृशाः एकादश अन्ये भविष्यन्ति राजानस्ते चैते । (होहिंति) गाथाद्वयं निगदसिद्धमेव यदुक्तमपृष्टश्च दशारान् कथितवान् । तदभिधित्सयाह भाष्यकारः (होहिंति) भविष्यन्ति वासुदेवा नव बलदेवाश्चानुक्ता अप्यत्र तत्सहचरत्वात् द्रष्टव्याः यतो वक्ष्यति " स तालगरुडज्झया दो दो " ते च सर्वे बलदेवा वासुदेवा यथासंख्यं नीलानि पीतानि च कौशेयानि वस्त्राणि येषां ते तथाविधाः । यथासंख्यमेवाह हलमुशलचक्रयोधिनः । हलमुशलयोधिनो बलदेवाः चक्रयोधिनो वासुदेवा इति । सतालगरुडध्वजाभ्यां वर्तन्त इति सतालगरुडध्वजाः एते च भगवन्तो युगपद् द्वौ द्वौ भविष्यतः । बलदेववासुदेवाविति गाथार्थः । आ०म०प्र०। आव० १ अ० ।

"तित्थगरो को इहं भरहेत्ति" तद्व्याचिख्यासयाऽऽह ।

अह भणइ नरवरिंदो, ताय इमीसित्तियाइ परिसाए ।
अन्नो वि को वि होही,भरहे वासम्मि तित्थयरो ॥४१॥

अत्रान्तरे अथ भणति नरवरेन्द्रः तात ! अस्याः एतावत्याः परिषदः अन्योऽपि कश्चिद्भविष्यति तीर्थकरः अस्मिन् भारते वर्षे भावार्थस्तु सुगम एवेति गाथार्थः ॥

तत्थ मरीई नामं, आइपरिव्वायगो उसभनत्ता ।
सज्झायज्झाणजुत्तो, एगंते झायइ महप्पा ॥ ४२॥

गमनिका तत्र भगवतः प्रत्यासन्नभूभागे मरीचिनामा आदौ परिव्राजक आदिपरिव्राजकः प्रवर्तकत्वात् ऋषभनप्ता पौत्रक इत्यर्थः । स्वाध्याय एव ध्यानं तेन युक्तः एकान्ते ध्यायति महात्मेति गाथार्थः । भरतपृष्टो भगवान् तं मरीचिं दर्शयति ।

तं दाएइ जिणिंदो, एव नरिंदेण पुच्छिओ संतो ।
धम्मवरचक्कवट्टी, अपच्छिमो वीरनामुत्ति ॥४३॥

जिनेन्द्रः एवं नरेन्द्रेण पृष्टः सन् धर्मवरचक्रवर्ती अपश्चिमो वीरनामा भविष्यतीति गाथार्थः ॥

आइगरदसाराणं, तिविट्ठु नामेण पोअणाहिवई ।
पियमित्तचक्कवट्टी, मूआइ विदेहवासम्मि ॥ ४४॥

गमनिका आदिकरः (दसाराणंति) पृष्टनामा पोतना नाम नगरी । तस्या अधिपतिर्भविष्यतीति क्रिया । तथा प्रियमित्रनामा चक्रवर्त्ती मूकायां नगर्यां (विदेहवासम्मित्ति) महाविदेहे भविष्यतीति गाथार्थः ।

तं वयणं सोऊणं, राया अंचियतणूरुहसरीरो ।
अभिवंदिऊण पिअरं, मरीइ अभिवंदओ जाइ ॥४५॥

गमनिका । तद्वचनं तीर्थकरवदनविनिर्गतं श्रुत्वा राजा आञ्चितानि तनूरुहाणि शरीरे यस्य स तथाविधः अभिवन्द्य पितरं तीर्थकरं मरीचिम् " अभिवंदओ " इत्यभिवन्दको याति । पाठान्तरं वा । " मरीइं अभिवंदिउं जाइ त्ति " मरीचिं याति किमर्थमभिवन्दितुमभिवन्दनायेत्यर्थः यातीति वर्तमानकालनिर्देशस्त्रिकालगोचरत्वप्रदर्शनार्थ इति गाथार्थः ।

सो विणएण उवगओ, काऊण पयाहिणं च तिक्खुत्तो ।
वंदइ अभित्थुणंतो, इमाहिं महुराहिं वग्गूहिं ॥४६॥
लाभा हु ते सुलद्धा, जंसि तुमं धम्मचक्कवट्टीणं ।
होहिसि दसचउदसमो, अपच्छिमो वीरनामु त्ति ॥
आइगरदसाराणं, तिविट्ठुना० (४५)—॥ ४८॥

स भरतो विनयेन करणभूतेन मरीचिसकाशमुपगतः सन् कृत्वा प्रदक्षिणां च (तिक्खुत्तो त्ति) त्रिःकृत्वास्तिस्रो वारा इत्यर्थः वन्दते अभिष्टुते एताभिर्मधुराभिर्वल्गुभिर्वाग्भिरिति गाथार्थः । (लाभेत्ति) गमनिका लाभा अभ्युदयप्राप्तिविशेषा हुकारो निपातः स चैवकारार्थः । तस्य व्यवहितः संबन्धः तव सुलब्धा एव यस्मात् त्वं धर्म्मचक्रवर्तिनां भविष्यति दशचतुर्दशः चतुर्विंशतितम इत्यर्थः । अपश्चिमो वीरनामेति गाथार्थः । (आइगरइत्ति) व्याख्या पूर्ववज्ज्ञेया एकान्तप्रदर्शनानुरञ्जितहृदयो भावितीर्थकरभक्त्या च तमभिवन्दनायोद्यते भरत एवाह ॥

न वि ते पारिव्वज्जं, वंदामि अहं इमं च ते जम्मं ।
जं होहिसि तित्थयरो, अपच्छिमो तेण वंदामि ॥४९॥

गमनिका नापि च परिव्राजकमिदं पारिव्राज्यं वन्दामि अहमिदं च ते जन्म किं तु यद्भविष्यति तीर्थकरः अपश्चिमस्तेन वन्दामीति गाथार्थः ।

एव एहं थोऊणं, काऊण पयाहिणं च तिक्खुत्तो ।
आपुच्छिऊण पियरं, विणीयनयरिं अह पविट्ठो ५० ॥

एवं स्तुत्वा एहमिति निपातः पूरणार्थो वर्तते कृत्वा प्रदक्षिणां च त्रिःकृत्वः आपृच्छ्य पितरं ऋषभदेवं विनीतनगरीमयोध्यामथानन्तरं प्रविष्टो भरत इति गाथार्थः । अत्रान्तरे ।

तं वयणं सोऊणं, तिवइं अप्फोडिऊण तिक्खुत्तो ।
अब्भहियजायहरिसो, तत्थ मरीई इमं भणइ ॥ ५१ ॥

गमनिका । तस्य भरतस्य वचनं तद्वचनं श्रुत्वा तत्र मरीचिः इदं भणतीति योगः । कथमित्यत आह । त्रिपदीं दत्वा रङ्गमध्यगतमल्लवत् । तथा आस्फोट्य त्रिःकृत्वः तिस्रो वारा इत्यर्थः । किं विशिष्टः संस्तत आह । अभ्यधिको जातो हर्षो यस्येति समासः तत्र स्थाने मरीचिरिदं वक्ष्यमाणलक्षणं भणति । वर्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राग्वदिति गाथार्थः ।

जइ वासुदेवपढमो, मूआइविदेहचक्कवट्टित्तं ।
चरमो तित्थयराणं, होउ अलं इति य मज्झ ॥ ५२ ॥

गमनिका यदि वासुदेवः प्रथमोऽहं मूकायां विदेहे चक्रवर्तित्वं प्राप्स्यामि । तथा चरमः पश्चिमस्तीर्थकराणां भविष्यामि एवं तर्हि भवतु एतावन्मम एतावतैव कृतार्थ इत्यर्थः । अलं पर्याप्तमन्येनेति ॥

अह यं च दसाराणं, पिया य मे चक्कवट्टिवंसस्स ।
अज्जो तित्थयराणं, अहो कुलं उत्तमं मज्झ ॥ ५३ ॥

गमनिका । अहमेव चशब्दस्यैवकारार्थत्वात् किं दशाराणं प्रथमो भविष्यामीति वाक्यशेषः । पिता च मे मम चक्रवर्तिवंशस्य प्रथम इति क्रियाध्याहारः । तथा आर्यकः पितामहः स तीर्थकराणां प्रथमः यत एवमत अहो विस्मये कुलमुत्तमं ममेति गाथार्थः । आव० १ अ० । आ० म० प्र० ।

(२४) अथाऽवन्ध्यशक्तिवचनगुणप्रातिभरूस्य प्रभुपरिकरभूतस्य सङ्घस्य सङ्ख्यामाह ।

उसभस्स णं अरहओ कोसलिअस्स चउरासी गणहरा होत्था । उसभस्स णं अरहओ कोसलिअस्स उसभसेण पामोक्खाओ चुलसीइं समणसाहस्सीओ उक्कोसिआ समणसंपया होत्था । उसहस्स णं बंभी सुंदरी पामोक्खाओ तिण्णि अज्जिआसयसाहस्सीओ उक्कोसिअज्जिआसंपया होत्था । उसभस्स णं सेजंसपामोक्खाओ तिण्णि समणोवासगसयसाहस्सीओ पंचसयसाहस्सीओ उक्कोसिआ समणोवासगसंपया होत्था । उसभस्स णं सुभद्दापामोक्खाओ पंचसमणोवासिआसयसाहस्सीओ चउप्पण्णं च सहस्सा उक्कोसिआ समणोवासिआसंपया होत्था । उसभस्स णं अरहओ कोसलिअस्स अजिणाणं जिणसंकासाणं सव्वक्खरसन्निवाईणं जिणो विव अवितहं वागरमाणाणं चत्तारि चउद्दसपुव्वीसहस्सा अद्धट्ठमायसया उक्कोसिआ चउद्दसपुव्वी संपया होत्था । उसभस्स णं णवओहिणाणिसहस्सा उक्कोसिआ संपया होत्था । उसभस्स णं वीसं जिणसहस्सा वीसं वेउव्विअसहस्सा सया उक्कोसिआ चउद्दसपुव्वी संपया होत्था । उसभस्स णं णवओहिणाणिसहस्सा उक्कोसिआ संपया होत्था । उसभस्स णं वीसं जिणसहस्सा वीसं वेउव्वि सया उक्कोसिया आवारस्स विउलमइसहस्सा छच्च सया पण्णासा बारसवाइसहस्सा छच्च सया पण्णासा उसभस्स णं गइकल्लाणाणं ठिइकल्लाणाणं आगमेसिभद्दाणं वा वीसअणुत्तरोववाइआणं सहस्सा णव य सया उक्कोसिया उसभस्स णं वीसं समणसहस्सा सिद्धा चत्तालीसं अज्जिआसहस्सा सिद्धा सट्ठिं अंतेवासीसहस्सा सिद्धा ॥

सुगमं नवरं "जस्स जावइआ गणहरा तस्स तावइआ गणा" इति वचनाद्गणाः सूत्रे साक्षादनिर्दिष्टा अपि तावन्त एव बोध्याः । क्वचिच्छ्रीप्रस्तुतसूत्रादर्शे "चउरासीति गणा गणहरा होत्था" इत्यपि पाठो दृश्यते तत्र चतुरसीतिपदस्योभयत्र योजनेन व्याख्या सुबोधैवेति । गणश्चैकवाचनाचारयतिसमुदायस्तं धरन्तीति गणधराः वाचनादिभिर्ज्ञानादिसंपादकत्वेन गणाधारभूता इति भावः (होत्था इति) अभवन् (उसभस्सणमित्यादि) ऋषभसेनप्रमुखानि चतुरशीतिः श्रमणसहस्राणि एष उत्कर्ष उत्कृष्टभागस्तत्र भवा औत्कर्षिका "प्रत्यये डीर्वा" इत्यनेन ङीविकल्पे रूपसिद्धिः । ऋषभस्य श्रमणसंपदभवत् । अत्र वाक्यान्तरत्वेन श्रमणशब्दस्य न पौनरुक्त्यमेवं सर्वत्र

योज्यम् "उसहस्स णमित्यादि" प्रायः कण्ठ्यानि नवरं चतुर्दशपूर्विसूत्रे अजिनानां छद्मस्थानां (सव्वक्खरसन्निवाईणंति) सर्वेषामक्षराणामकारादीनां सन्निपाता द्व्यादिसंयोगा अनन्तत्वादनन्ता अपि ज्ञेयतया विद्यन्ते येषां ते तथा । जिनतुल्यत्वे हेतुमाह "जिणो विव अवितहमित्यादि" जिन इवावितथं यथार्थं व्यागृणतां व्याकुर्वाणानां केवलिश्रुतकेवलिनोः प्रज्ञापनायां तुल्यत्वात् । चत्वारि सहस्राणि अर्द्धाष्टमानि च शतानि एषा औत्कर्षिकी चतुर्दशपूर्विसंपदभवत् (विउव्विअत्ति) वैक्रियलब्धिमन्तः शेषं स्पष्टम् । विपुलमतयो मनःपर्यवज्ञानविशेषवन्तः द्वादशविपुलमतिसहस्राणि अधिकारात्तेषामेव षट्शतानि पञ्चाशच्चेत्येवं सर्वत्र योज्यम् । वादिनो वादिलब्धिमन्तः परप्रवादकृतनिग्रहसमर्थाः (उसभस्स णमित्यादि) देवगतिरूपायां कल्याणं येषां प्रायःसातोदयत्वात्तेषां तथा स्थितौ देवायूरूपायां कल्याणं येषां ते तथा अप्रविचारसुखस्वामिकत्वात् । आगामिष्यद्भद्रं येषामागामिभवे सेत्स्यमानत्वात् ते तथा तेषामनुत्तरोपपातिकानां पञ्चानुत्तरलवसप्तमदेवविशेषाणां द्वाविंशतिसहस्राणि नवशतानि "उसभस्सणमित्यादि" सुगमं नवरं श्रमणार्यिकासंख्याद्वयमीलने अन्तेवासिसंख्या संपद्यते ।

(२५) अथ भगवतः श्रमणवर्णकसूत्रमाह ।

उसभस्स णं वहवे अंतेवासी अणगारा भगवंतो अप्पेगइया मासपरियाया जहा उववाइए सव्वो अणगारवस्रओ जाव उड्ढंजाणु अहोसिरज्झाणकोट्ठोवगया संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति ॥

अर्हतः ऋषभस्य बहवो अन्तेवासिनः शिष्यास्ते च गृहिणोऽपि स्युरित्यनगाराः भगवन्तः पूज्याः अपिः समुच्चये एकका एके अन्ये केचिदपीत्यर्थः । मासं यावत् पर्यायश्चारित्रपालनं येषां ते तथा । यथोपपातिके सर्वोऽनगारवर्णकस्तथाऽत्रापि वाच्यः । कियद्यावदित्याह ऊर्ध्वे जानुनी येषां ते ऊर्ध्वजानवः शुद्धपृथिव्यासनवर्जनादौपग्रहिकनिषद्याया अभावाच्चोत्कुटुकासना इत्यर्थः । अधःशिरसोऽधोमुखा नोर्ध्वतिर्यग्वा विक्षिप्तदृष्टयः ध्यानरूपो यः कोष्ठः कुसूलस्तमुपागतास्तत्र प्रविष्टाः यथा हि कोष्ठके धान्यं प्रक्षिप्तं न विप्रसृतं भवति एवं तेऽनगारा विषयेष्वपि प्रसृतेन्द्रिया न स्युरिति । संयमेन संवररूपेण तपसाऽनशनादिना समुच्चयार्थो गम्यः । संयमतपोग्रहणं चानयोः प्रधानमोक्षाङ्गत्वख्यापनार्थं प्रधानत्वं च संयमनवकर्मानुपादानहेतुत्वेन तपसश्च पुराणकर्मनिर्जरणहेतुत्वेन भवति चाभिनवकर्मानुपादानात् पुराणकर्मक्षपणाच्च सकलकर्मक्षयलक्षणो मोक्ष इति आत्मानं भावयन्तो विहरन्ति तिष्ठन्तीत्यर्थः । अत्र यावत्पदसंग्राह्यः "अप्पेगइआ दो मासपरिआया" इत्यादिकः औपपातिकग्रन्थो विस्तरभयान्न लिखित इत्यवसेयम् ।

(२६) अथ ऋषभस्वामिनः केवलोत्पत्त्यनन्तरं भव्यानां कियता कालेन सिद्धिगमनं प्रवृत्तं कियन्तं कालं यावदनुवृत्तं चेत्याह ॥

अरहओ णं उसभस्स दुविहा अंतकरभूमी होत्था तं जहा जुगंतकरभूमी जाव असंखेज्जाइं पुरिसजुगाइं परिआयंतकरभूमी अंतोमुहुत्तपरिआए अंतमकासी ॥

ऋषभस्य द्विविधा अन्तं भवस्य कुर्वन्तीति अन्तकरा मुक्तिगामिनस्तेषां भूमिः कालः कालस्य चाधारत्वेन कारणत्वाद्भूमित्वेन व्यपदेशः तद्यथा युगानि पञ्चवर्षमानानि कालविशेषाः लोकप्रसिद्धानि वा कृतयुगादीनि तानि च क्रमवर्तीनि तत्साधर्म्याद्ये क्रमवर्तिनो गुरुशिष्यादिरूपाः पुरुषास्तेऽपि साम्यावसानलक्षणयाऽभेदप्रतिपत्त्या युगानि पदपद्धतिपुरुषा इत्यर्थस्तैः प्रमितान्तकरभूमिर्युगान्तकरभूमिरिति पर्यायस्तीर्थकृतः केवलित्वकालस्तदपेक्षयान्तकरभूमिः कोऽर्थः ऋषभस्य इयति केवलपर्यायकालेऽतिक्रान्ते मुक्तिगमनं प्रवृत्तमिति तत्र युगान्तकरभूमिर्यावदसंख्यातानि पुरुषाः पट्टाधिरूढास्ते युगानि पूर्वोक्तयुक्त्या पुरुषयुगानि समर्थपदत्वात् समासः । नैरन्तर्ये द्वितीया । ऋषभात्प्रभृति श्रीअजितदेवतीर्थं यावत् । श्रीऋषभपट्टपरम्परारूढा असंख्याताः सिद्धाः न तावन्तं कालं मुक्तिगमनविरह इत्यर्थः । यस्तु आदित्ययशःप्रभृतीनां ऋषभदेववंशजानां नृपाणां चतुर्दशलक्षप्रमितानां क्रमेण प्रथमतः सिद्धिगमनं तत एकस्य सर्वार्थसिद्धप्रस्तटगमनमित्याद्यनेकरीत्या अजितजिनपितरं मर्यादीकृत्य नन्दीसूत्रवृत्तिचूर्णिसिद्धदण्डिकादिषु सर्वार्थसिद्धप्रस्तटगमनव्यवहितः सिद्धिगम उक्तः स कोशलापट्टपतीनप्रतिपत्त्यावसातव्योऽयं पुण्डरीकगणधरादीन् प्रतीत्येति विशेषस्तथा पर्यायान्तकरभूमिरेषा अन्तर्मुहूर्तं यावत् केवलज्ञानस्य पर्यायो यस्य स तथा एवंविधे ऋषभे सति अन्तं भवान्तमकार्षीदकरोन्न वा कश्चिदपीति । यतो भगवदम्बा मरुदेवी प्रथमसिद्धा सा तु भगवत्केवलोत्पत्त्यनन्तरमन्तर्मुहूर्त्तेनैव सिद्धेति ॥

(२७) अथ जन्मकल्याणकादिनक्षत्राण्याह ॥

उसभेणं अरहा कोसलिए पंच उत्तरासाढे अभीइछट्ठे होत्था तं जहा उत्तरासाढाहिं चुए चुइत्ता गब्भं वक्कंते उत्तरासाढाहिं जाए उत्तरासाढाहिं रायाभिसेअं पत्ते उत्तरासाढाहिं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारिअं पव्वइए । उत्तरासाढाहिं अणंते जाव समुप्पन्ने अभीइणा परिणिव्वुए ॥

ऋषभोऽर्हन् पञ्चसु च्यवनजन्मराज्याभिषेकदीक्षाज्ञानलक्षणेषु वस्तुषु उत्तराषाढानक्षत्रं चन्द्रेण भुज्यमानं यस्य स तथा । अभिजिन्नक्षत्रं षष्ठे निर्वाणलक्षणे वस्तुनि यस्य स यद्वा अभिजिति नक्षत्रे षष्ठं निर्वाणलक्षणं वस्तु यस्य स तथा उक्तमेवार्थं भावयति । तद्यथा उत्तराषाढाभिर्युतेन चन्द्रेणेति शेषः । सूत्रे बहुवचनं प्राकृतशैल्या एवमग्रेऽपि च्युतः सर्वार्थसिद्धनाम्नो महाविमानान्निर्गत इत्यर्थः । च्युत्वा गर्भव्युत्क्रान्तमरुदेव्याः कुक्षावतीर्णवानित्यर्थः । १ । जातो गर्भवासान्निष्क्रान्तः । २ । राज्याभिषेकं प्राप्तः । ३ । मुण्डो भूत्वा अगारं मुक्त्वा अनगारितां साधुतां प्रव्रजितः प्राप्त इत्यर्थः । पञ्चमी चात्र ल्यब्लोपजन्या । ४ । अनन्तरं यावत् केवलज्ञानं समुत्पन्नम् । ५ । यावत्पदसंग्रहः पूर्ववत् अभिजिता युते चन्द्रे परिनिर्वृतः सिद्धिगतः । ननु अस्मादेव विभागसूत्रबलादादिदेवस्य षट्कल्याणकाः समापद्यमाना दुर्निवारा इति चेन्न तदेव हि कल्याणकं यत्रासनप्रकम्पप्रयुक्तावधयः सकलसुरासुरेन्द्रा जातमिति विधित्सवो युगपत्ससंभ्रमा उपतिष्ठन्ते न ह्ययं षष्ठकल्याणकत्वेन भवता निरूप्यमाणो राज्याभिषेकस्तादृशस्तेन वीरस्य गर्भापहार इव नायं कल्याणकः अनन्तरोक्तलक्षणायोगात् । न च तर्हि निरर्थकमस्य कल्याणकाधिकारे पठनमिति वाच्यं प्रथमतीर्थेशराज्याभिषेकस्य जातमिति शक्रेण क्रियमाणस्य देवकार्यत्वलक्षणसाधर्म्येण समाननक्षत्रजाततया च प्रसङ्गेन तत्पठनस्यापि सार्थकत्वात् तेन समाननक्षत्रजातत्वे सत्यपि कल्याणकत्वाभावेनानियतवक्तव्यतया क-

चिद्राज्याभिषेकस्याकथनेऽपि न दोषः। अत एव श्रुतस्कन्धाष्टमाध्ययने पर्युषणाकल्पेन श्रीभद्रबाहुस्वामिपादाः "तेणं समएणं उसभे अरहा कोसलिए चउ उत्तरासाढे अभिइ पंचमे होत्था" इति पञ्चकल्याणकनक्षत्रप्रतिपादकमेव सूत्रं बबन्धिरे न तु राज्याभिषेकनक्षत्राभिधायकमपीति । न च प्रस्तुतव्याख्यानस्यानागमिकत्वं भावनीयम् आचाराङ्गभावनाध्ययने श्रीवीरकल्याणसूत्रस्यैव व्याख्यातत्वात् ।

(२८) अथ भगवतः शरीरसंपदं शरीरप्रमाणं च वर्णयन्नाह ।

उसभेणं अरहा कोसलिए वज्जरिसहनारायसंघयणे समचउरंससंठाणसंठिए पंचधणुसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं होत्था ॥

उसभेणमित्यादि कण्ठ्यम् ।

अथ भगवतः ऋषभस्य कौमारे राज्ये गृहित्वे च यावान् कालः प्रागुक्तस्तं संग्रहरूपतयाऽभिधातुमाह ।

उसभेणं अरहा वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्झे वसित्ता तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं रज्जवासमज्झे वसित्ता तेसिइं पुव्वसयसहस्साइं अगारवासमज्झे वसित्ता मुंडे भवित्ता आगाराओ अणगारिअं पव्वइए उसभेणं अरहा एगं वाससहस्सं छउमत्थपरिआयं पाउणित्ता एगं पुव्वसयसहस्सं वाससहस्सूणं केवलिपरिआयं पाउणित्ता एगं पुव्वसयसहस्सं बहुपडिपुण्णं सामण्णपरिआयं पाउणित्ता चउरासीइं पुव्वसहस्साइं सव्वाउअं पालइ पालइत्ता जे से हेमंताणं तच्चे मासे पंचमे पक्खे माहबहुले तस्स णं माहबहुलस्स तेरसीपक्खेणं दसहिं अणगारसहस्सेहिं सद्धिं संपरिवुडे अट्ठावयसेलसिहरंसि चोद्दसमेणं भत्तेणं अपाणएणं संपलिअंकणिसण्णे पुव्वण्हकालसमयंसि अभिइणा णक्खत्तेणं जोगमुवागएणं सुसमदूसमाए एगूणणउइए पक्खेहिं सेसेहिं कालगए वीइक्कंते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥

'उसभेणमित्यादि' व्यक्तमथ छाद्मस्थ्यादिपर्यायाभिधानपुरस्सरं निर्वाणकल्याणकमाह। (उसभेणं इत्यादि) ऋषभोऽर्हन् एकं वर्षसहस्रं छद्मस्थपर्यायं प्राप्य पूरयित्वेत्यर्थः। एकं पूर्वलक्षं वर्षसहस्रोनं केवलिपर्यायं प्राप्य एकं पूर्वलक्षं बहुप्रतिपूर्णं देशेनापि न्यूनमिति यावत् श्रामण्यपर्यायं प्राप्य चतुरशीतिपूर्वलक्षाणि सर्वायुः पालयित्वा उपभुज्य हेमन्तानां शीतकालमासानां मध्ये यस्तृतीयो मासः पञ्चमः पक्षो माघबहुलो माघमासकृष्णपक्षः तस्य माघबहुलस्य त्रयोदशीपक्षे त्रयोदशीदिने विभक्तिव्यत्ययः प्राकृतत्वात् दशभिरनगारसहस्रैः सार्द्धं संपरिवृतः अष्टापदशैलशिखरे चतुर्दशेन भक्तेनोपवासषट्केनापानकेन पानीयाहाररहितेन संपर्यङ्कनिषण्णः सम्यक् पर्यङ्केन पद्मासनेन निषण्णः उपविष्टः न तु क्ष्मादिरिति भावः । पूर्वाह्णकालसमये अभिजिता नक्षत्रेण योगमुपागतेनार्थाच्चन्द्रेण सुषमदुःषमायामेकोननवत्यां पक्षेषु शेषेषु अत्रापि विभक्तिव्यत्ययः पूर्ववत् प्राकृतत्वात् । सप्तम्यर्थे तृतीया कालं गतो मरणधर्मं प्राप्तः व्यतिक्रान्तः संसारात् । यावच्छब्दात् "समुज्जाए छिन्नजाइजरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे मुत्ते अंतगडे परिनिव्वुडे इति" संग्रहः। तत्र सम्यगपुनरावृत्त्या ऊर्ध्वलोकाग्रलक्षणं स्थानं यातः प्राप्तो न पुनः सुगतादिवदवतारी यतस्तद्वचः "ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्त्तारः परमं पदम् । गत्वा गच्छन्ति भूयोऽपि, भवतीर्थनिकारतः ॥ १ ॥" इति छिन्नं जात्यादीनां बन्धन हेतुभूतं कर्म्म येन स तथा । सिद्धो निष्ठितार्थः बुद्धो ज्ञाततत्वः । मुक्तो भवोपग्राहिकर्मांशेभ्यः अन्तकृत् सर्वदुःखानां परिनिर्वृतः समन्ताच्छीतीभूतः कर्मकृतसकलसन्तापविरहात् सर्वाणि शारीरादीनि दुःखानि प्रहीणानि यस्य स तथा । जं०२ वक्ष० । आ० म० प्र० । स० ॥

उसभेणं अरहा कोसलिए इमीसे ओसप्पिणीए ततियाए सुसमदुस्समाए समए पच्छिमे भागे एगूणणउए अद्धमासेहिं सेसेहिं कालगए जाव सव्वदुक्खप्पहीणो ॥ स० ॥ २६ ॥

(२९) इदानीं निर्वाणद्वारावयवार्थाभिधित्सयाऽऽह ।

अह भगवं भवमहणो, पुव्वाण अणूणगं सयसहस्सं ।
आपुव्वि विहरिऊणं, पत्तो अट्ठावयं सेलं ॥ ५४ ॥
अट्ठावयम्मि सेले, चउदसभत्तेण सो महरिसीणं ।
दसहि सहस्सेहि समं, निव्वाणमणुत्तरं पत्तो ५५ ॥

गमनिका । अथ भगवान् भवमथनः पूर्वाणामन्यूनं शतसहस्रमानुपूर्व्या विहृत्य प्राप्तोऽष्टापदं शैलं भावार्थः सुगम एवेति गाथार्थः । अष्टापदगाहा गमनिका । अष्टापदशैले चतुर्दशभक्तेन स महर्षीणां दशभिः सहस्रैः समं निर्वाणमनुत्तरं,प्राप्तः अस्या अपि भावार्थः सुगम एव । नवरं चतुर्दशभक्तं षड्रात्रोपवासः भगवन्तं चाष्टापदप्राप्तमपवर्गजिगमिषुं श्रुत्वा भरतो दुःखसंतप्तमानसः पद्भ्यामेवाष्टापदं ययौ । देवा अपि भगवन्तं मोक्षजिगमिषुं ज्ञात्वाऽष्टापदशैलं दिव्यविमानानारूढाः खल्वागतवन्तः । उक्तं च । भगवति मोक्षगमनायोद्यते "जाव य देवावासो, जाव य अट्ठावओ नगवरिंदो । देवेहि देवीहि य, अविरहियं संचरंतेहि" तत्र भगवान् त्रिदशनरेन्द्रैः स्तूयमानो मोक्षं गत इति गाथार्थः ॥

अथ भगवति निर्वृते यद्देवकृत्यं तदाह ॥

जं समयं च णं उसभे अरहा कोसलिए कालगए वीइक्कंते समुज्जाए छिन्नजाइजरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे जाव सव्वदुक्खप्पहीणे तं समयं च णं सक्कस्स देविंदस्स देवरण्णो आसणे चलिए तएणं से सक्के देविंदे देवराया आसणं चलिअं पासइ पासित्ता ओहिं पउंजइ पउंजइत्ता भयवं तित्थयरं ओहिणा आभोएइ आभोएइत्ता एवं वयासी परिणिव्वुए खलु जंबुद्दीवे दीवे भरहे वासे उसहे अरहा कोसलिए एवं जीअमेअं तीअपच्चुप्पन्नमणागयाणं सक्काणं देविंदाणं देवराईणं तित्थगराणं परिणिव्वाणमहिमं करेत्तए तं गच्छामि णं अहं पि भगवतो तित्थगरस्स परिणिव्वाणमहिमं करेमि तिकट्टु वंदइ णमंसइ वंदइत्ता णमंसइत्ता चउरासीईए सामाणिअसाहस्सीहिं तायत्तीसए तायत्तीसएहिं चउहिं लोगपालेहिं जाव चउहिं चउरासीईहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अण्णेहिं अ बहूहिं सोहम्मकप्पवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं देवीहिं अ सद्धिं संपरिवुडे ताए उक्किट्ठाए जाव तिरिअमसंखेज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झं मज्झेणं जेणेव अट्ठावए पव्वए भगवओ तित्थगरस्स सरीरए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता विमणे णिराणंदे सुपुण्णणयरतित्थय-

रसरीरयं तिक्खुत्तो आयाहीणं पयाहीणं करेइ करेइत्ता णच्चासणे णाइदूरे सुस्सूसमाणे जाव पज्जुवासइ तेणं कालेणं तेणं समएणं ईसाणे देविंदे देवराया उत्तरड्ढलोगाहिवई अट्ठावीसविमाणसयसहस्साहिवई सूलपाणी वसहवाहणे सुरिंदे अयरंबरवत्थधरे जाव विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ । तएणं तस्स ईसाणस्स देविंदस्स देवरण्णो आसणे चलइ । तएणं से ईसाणे जाव देवराया आसणं चलिअं पासइ पासइत्ता ओहिं पउंजइ पउंजइत्ता भगवं तित्थगरं ओहिणा आभोए आभोएत्ता जहा सक्के निअगपरिवारेणं आणेअव्वा जाव पज्जुवासइ । एवं सव्वे देविंदा जाव अच्चुए णिअगपरिवारेणं आणेअव्वो एवं जाव भवणवासीणं इंदा वाणमंतराणं सोलस जोइसिआणं दोण्णि निअगपरिवारा णेअव्वा । तएणं सक्के देविंदे देवराया ते बहवे भवणवइवाणमंतरजोइसवेमाणिए देवे एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ णंदणवणाओ सरसाइं गोसीसवरचंदणकट्ठाइं साहरइ साहरइत्ता तओ चिइगाइओ रएह एगं भगवओ तित्थगरस्स एगं गणधराणं एगं अवसेसाणं अणगाराणं तएणं ते भवणवइ जाव वेमाणिया देवा णंदणवणाओ सरसाइं गोसीसवरचंदणकट्ठाइं साहरंति साहरंतित्ता तओ चिइगाओ रएहंति एगं भगवओ तित्थगरस्स एगं गणहराणं अवसेसाणं अणगाराणं से सक्के देविंदे देवराया आभिओगे देवे सद्दावेइ सद्दावेइत्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ खीरोदगसमुद्दाओ खीरोदगं साहरत्ति तएणं ते आभिओगा देवा खीरोदगं साहरंति ।

(जं समयं चणमित्यादि) यस्मिन् समये सप्तम्यर्थे द्वितीया एवं तच्छब्दवाक्येऽपि अवधिना ज्ञानेनाभोगयति उपयुनक्ति शेषं सुगममुपयुज्य एवमवादीत् किमित्याह । परिनिर्वृतः खल्विति वाक्यालङ्कारे जम्बूद्वीपे भारते वर्षे ऋषभोऽर्हन् कौशलिकस्तत्तस्माद्धेतोः जीतं कल्पः आचार एतद्वक्ष्यमाणं वर्तते अतीतप्रत्युत्पन्नानागतानामतीतवर्तमानानागतानां शक्राणामासनविशेषाधिष्ठातॄणां देवानां मध्ये इन्द्राणां परमैश्वर्ययुक्तानां देवेषु राज्ञां कान्त्यादिगुणैरधिकं राजमानानां तीर्थकराणां परिनिर्वाणमहिमां कर्त्तुं तद्गच्छामि । णमिति प्राग्वत् अहमपि भगवतस्तीर्थकरस्य परिनिर्वाणमहिमां करोमीति कृत्वा भगवन्तं निर्वृतं वन्दते स्तुतिं करोति नमस्यति प्रणमति । यच्च जीवरहितमपि तीर्थकरशरीरमिन्द्रवन्द्यं तदिन्द्रस्य सम्यग्दृष्टित्वेन नामस्थापनाद्रव्यभावार्हतां वन्दनीयत्वेन श्रद्धानादिति तत्त्वम् । वन्दित्वा नत्वा च किं चक्रे इत्याह (चउरासीई इत्यादि) चतुरशीत्या सामानिकानां प्रभुत्वमन्तरेण वपुर्विभवद्युतिस्थित्यादिभिः शक्रतुल्यानां सहस्रैस्त्रयस्त्रिंशता त्रयस्त्रिंशकैर्गुरुस्थानीयैर्देवैश्चतुर्भिर्लोकपालैः सोमयमवरुणकुबेरसंज्ञैः यावत्पदात् " अट्ठहिं अग्गमहिसीहिं सपरिवाराहिं तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणिएहिं सत्तहिं अणिआहिवईहिंति" अत्र व्याख्या अग्रमहिष्योऽष्टौ पद्मा १ शिवा २ शची-३ अञ्जू ४ अमला-५ अप्सरा ६ नवमिका ७ रोहिणी ८ एताभिः षोडशसहस्रदेवदेवीपरिवारयुताभिः तिसृभिः पर्षद्भिर्बाह्यमध्याभ्यन्तररूपाभिः सप्तभिरनीकैर्हय १ गज २ रथ ३ सुभट ४ वृषभ ५ गन्धर्व ६ नाट्य ७ रूपैः सप्तभिरनीकानामधिपतिभिः चतसृभिश्चतुरशीतिभिश्चतुर्दिशं प्रत्येकं चतुरशीतिसहस्राङ्गरक्षकसद्भावात् षट्त्रिंशत्सहस्राधिकलक्षत्रयप्रमितैरङ्गरक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिः सौधर्मकल्पवासिभिर्देवैर्देवीभिश्च सार्द्धं सपरिवृतस्तया देवजनप्रसिद्धया उत्कृष्टया प्रशस्तविहायोगतिषूत्कृष्टतमत्वात् यावत्पदात् "तुरिआए चवलाए चंडाए जयणाए उद्धूआए सिग्घाए दिव्वाए देवगईए विईवयमाणे २त्ति " अत्र व्याख्या त्वरितया मानसौत्सुक्यात् चपलया कायतः चण्डया क्रोधाविष्टयेव श्रमासंवेदनात् । जवनया परमोत्कृष्टवेगत्वात् । अत्र च समयप्रसिद्धाश्चण्डादिगतयो न ग्राह्याः । तासां प्रतिक्रमं संख्यातयोजनप्रमाणक्षेत्रातिक्रमणात् तेनैतानि पदानि देवगतिविशेषणतया योज्यानि देवास्तु तथा भवस्वभावादचिन्त्यसामर्थ्यतोऽत्यन्तशीघ्रा एव चलन्तीति अन्यथा जिनजन्मादिषु महिमानिमित्तं तत्रैव झटित्येवात्यन्तदूरकल्पादिभ्यः सुराः कथमागच्छेयुरिति । उद्धतया उद्धतस्य दिगन्तव्यापिनो रजस इव या गतिः सा तया अत एव निरन्तरं शीघ्रत्वयोगाच्छीघ्रया दिव्यया देवोचितया देवगत्या व्यतिव्रजन् २ संभ्रमे द्विर्वचनं तिर्यगसंख्येयानां द्वीपसमुद्राणां मध्यं मध्येन मध्यभागेन यत्रैवाष्टापदः पर्वतः यत्रैव भगवतस्तीर्थकरस्य शरीरकं तत्रैवोपागच्छति । अत्र सर्वत्रातीतनिर्देशे कर्त्तव्ये वर्त्तमाननिर्देशस्त्रिकालभाविष्वपि तीर्थकरेष्वेतन्न्यायप्रदर्शनार्थ इति न हि निर्हेतुका ग्रन्थकाराणां प्रवृत्तिरिति । उपागत्य च तत्र यत् करोति तदाह (उवागच्छित्ता इत्यादि) उपागत्य विमनाः शोकाकुलमनाः अश्रुपूर्णनयनस्तीर्थकरशरीरकं त्रिःकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं करोतीति प्राग्वत् । प्रत्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषन्निव तस्मिन्नप्यवसरे भक्त्याविष्टतया भगवद्वचनश्रवणेच्छया अनिवृत्तेर्यावत् पदात् " णमंसमाणे अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे पज्जुवासइत्ति " परिग्रहः । अत्र व्याख्या नमस्यन् पञ्चाङ्गप्रणामादिना अभि भगवन्तं लक्षीकृत्य मुखं यस्य स तथा । विनयेनान्तरबहुमानेन प्राञ्जलीकृत इति प्राग्वत् । पर्युपास्ते सेवते इति । अथ द्वितीयेन्द्रवक्तव्यतामाह (तेणं कालेणमित्यादि) सर्वं स्पष्टं नवरम् अरजांसि निर्मलानि यान्यम्बरवस्त्राणि स्वच्छतया आकाशकल्पानि वसनानि धरतीति । यावत् करणात् " आलइअमालमउडे णव हेमचारुचित्तचंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगल्ले महिड्ढीए महज्जुईए महाबले महायसे महाणुभावे महासुक्खे भासुरबोंदीपलंबवणमालधरे ईसाणकप्पे ईसाणवडेंसए विमाणे सुहम्माए सभाए ईसाणंसि सिंहासणंसि से णं अट्ठावीसाए विमाणावाससयसाहस्साणं असीईए सामाणिअसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणीआणं सत्तण्हं अणीआहिवईणं चउण्हं असीईणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अण्णेसिं च ईसाणकप्पवासीणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणा ईसरसेणवच्चं कारेमाणे पालेमाणे महया हयनट्टगीयवाइअ तंतीतलतालतुडिअघणमुअंगपडुपडहवाइअरवेण इति " संग्रहः । सर्वं स्पष्टं नवरम् आलिङ्गितौ यथास्थानं स्थापितौ मालामुकुटौ येन स तथा । नवाभ्यामिव हेम-

मयाभ्यां चामराभ्यां चित्रकनकाभ्यां चञ्चलाभ्यामितस्ततश्चलद्भ्यां कुमाराभ्यां विक्षिप्यमाणौ गल्लौ यस्य स तथेति (तएणमित्यादि) यथा शक्रः सौधर्मेन्द्रो निजकपरिवारेण सह तथा भणितव्य ईशानेन्द्रः यावत्पर्युपास्ते इत्यन्तं वाच्य इत्यर्थः । (एवं सव्वे इत्यादि) एवं शक्रन्यायेन सर्वदेवेन्द्रा वैमानिकाः अत एव यावदच्युत इत्युत्तरसूत्रं संवदति । निजकपरिवारेणात्मीयात्मीयसामानिकादिपरिवारेण सहानेतव्या भगवच्छरीरान्तिकं प्रापणीया ग्रन्थवाचकेनेत्यर्थः । ग्रन्थपेक्षया चेदं सूत्रं योजनीयमेवं वैमानिकप्रकारेण यावद्भवनवासिनां दक्षिणोत्तरभवनपतीनामिन्द्रा विंशतिरित्यर्थः । अत्र यावच्छब्दो न गम्भंगतसंग्रहसूचकः संग्राह्यपदाभावात् किं तु सजातीयभवनपतिसूचकः षाडसल्लगाणां व्यन्तराणां षोडशेन्द्राः कालादयः । ननु स्थानाङ्गादिषु द्वात्रिंशद्व्यन्तरेन्द्रा अभिहिताः इह तु कथं षोडश उच्यते मूलभेदभूतास्तु षोडश महार्धिकाः कालादय उपात्तास्तद्देवान्तरभेदभूतास्तु षोडश अणपन्नीन्द्रादयोऽल्पर्द्धिकत्वान्नेह विवक्षिताः अस्ति ह्येषाऽपि सूत्रकृत्प्रवृत्तिर्वैचित्री यदन्यत्र प्रसिद्धा अपि भावाः कुतश्चिदाशयविशेषात् स्वसूत्रे सूत्रकारो न निबध्नाति यथा प्रतिवासुदेवाः अन्यत्रावश्यकनिर्युक्त्यादिषूत्तमपुरुषत्वेन प्रसिद्धा अपि चतुर्थाङ्गे चतुःपञ्चाशत्तमसमवाये नोक्ताः । "भरहेरवएसु णं वासेसु एगमेगाए ओसप्पिणीए चउवण्णं २ उत्तमपुरिसा उप्पज्जिंसु ३ तं चउवीसं तित्थयरा वारस चक्कवट्टी णव बलदेवा णव वासुदेवा" इतिपरमुपलक्षणात्तेऽपि ग्राह्याः । ज्योतिष्काणां द्वौ चन्द्रसूर्यौ जात्याश्रयणात् व्यक्त्या तु तेऽसंख्याता निजकपरिवाराः सहवर्तिस्वपरिकरा नेतव्याः । ततः शक्रः किं करोतीत्याह (तएणमित्यादि) ततः शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्तान् बहून् भवनपत्यादीन् देवानेवमवादीत् क्षिप्रमेव निर्विलम्बमेव भो ! देवानांप्रिया ! देवान् स्वस्वामिनोऽनुकूलाचरणेनानुप्रीणन्तीति देवानुप्रिया नन्दनवनात् रसानि स्निग्धानि न तु रूक्षाणि गोशीर्षं नाम्ना वरचन्दनं तस्य काष्ठानि संहरत प्रापयत संहृत्य च तिस्रश्चितिका रचयत। एकां भगवतस्तीर्थंकरस्य एकां गणधराणामेकामवशेषाणामनगाराणामिति (तएणमित्यादि) स्पष्टम् । अत्रायमावश्यकवृत्त्याद्युक्तश्चितारचनादिविभागः । नन्दनवनानीतचन्दनदारुभिर्भगवतः प्राच्यां वृत्तां चितां गणधराणामपाच्यां त्र्यस्रां शेषसाधूनां प्रतीच्यां चतुरस्रां सुराश्चक्रुरिति । नन्वावश्यकादाविक्ष्वाकूणां द्वितीया चितोक्ता इह तु गणधराणां कथमिति उच्यते । अत्र प्रधानतया गणधराणामुपादानेऽप्युपलक्षणाद् गणधरप्रभृतीनामिक्ष्वाकूणां द्वितीया चिता ज्ञेयेति न काऽप्याशङ्का । जं० २ वक्ष० । अत्रान्तरे च देवाः सर्वं एवाग्रपदमागताश्चितिकाकृतिरिति ॥ ते तिस्रश्चिताः वृत्तत्र्यस्रचतुरस्राकृतीः कृतवन्त इति । एकां पूर्वेण अपरां दक्षिणेन तृतीयामपरेणेति । तत्र पूर्वा तीर्थकृतः दक्षिणा इक्ष्वाकूणामपरा शेषाणामिति । ततोऽग्निकुमारा वदनैः स्वस्वाग्निं प्रक्षिप्तवन्तः एत एव निबन्धनाल्लोके " अग्निमुखा वै देवा " इति प्रसिद्धम् । वायुकुमारास्तु वातमुक्तवन्त इति । मांसशोणिते च ध्यामिते सति मेघकुमाराः सुरभिणा क्षीरोदजलेन निर्वापितवन्तः (स कथेति) सकथा हनुरुच्यते । तत्र दक्षिणां हनुमां भगवतः संबन्धिनीं शक्रो जग्राह वामामीशानः अधस्त्यदक्षिणां पुनश्चमरः अधस्त्योत्तरां तु बलिः । अवशेषास्तु त्रिदशाः । शेषाङ्गानि गृहीतवन्तः नरेश्वरादयस्तु भस्म गृहीतवन्तः । शेषा लोकास्तु तद्भस्मना पुण्ड्रकाणि चक्रुः तत एव च प्रसिद्धिमभ्युपगतानि स्तूपानि जिनगृहं चेति । भरतो भगवन्तमुद्दिश्य वर्द्धकिरत्नेन योजनायामं त्रिगव्यूतोच्छ्रितं सिंहनिषद्यायतनं कारितवान् निजवर्णप्रमाणयुक्ताश्चतुर्विंशतिजीवाभिगमोक्तपरिवारयुक्तास्तीर्थकरप्रतिमास्तथा भ्रातृशतप्रतिमाः आत्मप्रतिमां च स्तूपशतं च मा कश्चिदाक्रमणं करिष्यतीति तत्रैकं भगवतः शेषाण्येकोनशतस्य भ्रातृणामिति । तथा लोहमयान् यन्त्रपुरुषांस्तद्द्वारपालांश्चकार दण्डरत्नेनाष्टापदं च सर्वत्र छिन्नवान् योजने योजनेऽष्टौ पदानि कृतवान् । सगरसुतैस्तु वंशानुरागाद्यथा परिखां कृत्वा गङ्गाऽवतारिता तथा ग्रन्थान्तरतो विज्ञेयमिति । याचकास्तेनाहिताग्नयः इत्यस्य व्याख्या देवैर्भगवत्सकथादौ गृहीते सति श्रावका देवानतिशयभक्त्या याचितवन्तः देवा अपि तेषां प्रचुरत्वान्महता यत्नेन याचनाभिहता आहुः । अहो याचका इति । तत एव याचका रूढाः ततः अग्निं गृहीत्वा स्थापितवन्तस्तेन कारणेनाहिताग्नयः इति तत एव च प्रसिद्धास्तेषां चाग्नीनां परस्परतः कुण्डसंक्रान्तावयं विधिर्भगवतः संबन्धिभूतः सर्वकुण्डेषु सञ्चरति । इक्ष्वाकुकुण्डाग्निस्तु शेषकुण्डाग्नौ सञ्चरति । न भगवत्कुण्डाग्नाविति शेषानगारकुण्डाग्निस्तु नान्यत्र संक्रम इति गाथार्थः । आ० म० प्र० ।

(३०) ततश्चिताऽनन्तरं शक्रः किं करोतीत्याह ।

तए णं से सक्के देविंदे देवराया तित्थगरसरीरगं खीरोदगेणं ण्हाणेत्ति ण्हाणेतित्ता सरसेणं गोसीसवरचंदणेणं अणुलिंपइ अणुलिंपइत्ता हंसलक्खणं पडसाडयं णिअंसेइ णिअंसेइत्ता सव्वालंकारविभूसिअं करेति । तए णं ते भवणवई जाव वेमाणिआ गणहरसरीरगाइं अणगारसरीरगाइं पि खीरोदगेणं ण्हावेंति ण्हावेंतित्ता सरसेणं गोसीसवरचंदणेणं अणुलिंपंति अणुलिंपंतित्ता अह ताइं दिव्वाइं देवदूसजुअलाइं णिअंसंति णिअंसंतित्ता सव्वालंकारविभूसिआइं करेंति तए णं से सक्के देविंदे देवराया ते बहवे भवणवई जाव वेमाणिए देवे एवं वयासी । खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ ! ईहामिगउसभतुरयजावणलयभत्तिचित्ताओ तओ सिविआओ विउव्वहइ एगं भगवओ तित्थगरस्स एगं गणहराणं एगं अवसेसाणं अणगाराणं । तए णं बहवे भवणवई जाव वेमाणिआ तओ सिविआओ विउव्वंति एगं भगवओ तित्थगरस्स एगं गणहराणं एगं अवसेसाणं अणगाराणं तए णं से सक्के देविंदे देवराया विमणे णिराणंदे अंसुपुण्णणयणे भगवओ तित्थगरस्स विणट्ठजम्मजरामरणस्स सरीरगं सीअं आरुहेइ आरुहेइत्ता चिइगाए ठवेइ तए णं ते बहवे भवणवई जाव वेमाणिआ देवा गणहराणं अणगाराणं य विणट्ठजम्मजरामरणाणं सरीरगाइं सीअं आरुहेंति आरुहेंतित्ता चिइगाए ठवेंति । तए णं से सक्के देविंदे देवराया अग्गिकुमारे देवे सद्दावेइ सद्दावेइत्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ ! तित्थगरचिइगाए जाव अणगारचिइगाए अ अगणिकायं विउव्वहइ विउव्वहइत्ता एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणह । तए णं ते अग्गिकुमारा देवा विमणा णिराणंदा अंसुपुण्णणयणा

तित्थगरचिइगाए जाव अणगारचिइगाए अ अगणिकायं विउव्वंति ॥

तएणमित्यादि स्पष्टम् क्षीरोदकसंहरणानन्तरं स शक्रः किं करोतीति दर्शयति (तएणमित्यादि) ततः शक्रस्तीर्थकरशरीरकं क्षीरोदकेन स्नपयति स्नपयित्वा गोशीर्षवरचन्दनेनानुलिम्पति अनुलिप्य हंसलक्षणो हंसविशदत्वात् शाटको वस्त्रमात्रं स च पृथुलः पट्ट इत्यभिधीयते । तं हंसनामकं पट्टशाटकं निवासयति परिधापयतीत्यर्थः । परिधाप्य च सर्वालङ्कारविभूषितं करोति (तएणमित्यादि) ततस्ते भवनपत्यादयो देवा गणधराणामनगाराणां च शरीराणि तथैव चक्रुः अहतान्यखण्डितानि दिव्यानि वर्याणि देवदूष्ययुगलानि निवासयन्ति शेषं व्यक्तम् (तएणमित्यादि) ततः शक्रो भवनपत्यादीनेवमवादीत् क्षिप्रमेव भो देवानुप्रिया ! ईहामृगादिभक्तिचित्रास्तिस्रः शिबिका विकुर्वत विकुर्व्व इति सौत्रो धातुस्तस्माद्रूपसिद्धिः शेषं स्पष्टम् । (तएणमित्यादि) ततः शक्रो भगवच्छरीरं शिबिकायामारोहयति महर्द्ध्या च चितिकास्थाने नीत्वा चितिकायां स्थापयति शेषं स्पष्टम् (तएणमित्यादि) स्पष्टम् (तएणमित्यादि) ततः स शक्रोऽग्निकुमारान् शब्दापयति आमन्त्रयति शब्दापयित्वा एवमवादीत् भो अग्निकुमारा ! देवास्तीर्थकरचितिकायां गणधरचितिकायामनगारचितिकायां चाग्निकायं विकुर्वत विकुर्वित्वा एतामाज्ञप्तिकामाज्ञां प्रत्यर्पयत । शेषं व्यक्तम् (तएणं अग्गिकुमारा देवा इत्यादि) व्याख्यातप्रायमेव (तएणं से सक्के इत्यादि) एतत् सूत्रद्वयमपि व्यक्तम् उज्ज्वालयत दीपयत तीर्थकरशरीरकं यावदनगारशरीरकाणि च ध्यामयत स्ववर्णत्याजनेन वर्णान्तरमापादयत अग्निसंस्कृतानि कुरुतेति । (तएणमित्यादि) ततः स शक्रो भवनपत्यादिदेवानेवमवादीत् भो देवानुप्रियाः! तीर्थकरचितिकायां यावदनगारचितिकायां च अगुरुं तुरुष्कं सिह्लकं घृतं मधु च एतानि द्रव्याणि कुम्भाग्रशोऽनेककुम्भपरिमाणानि भाराग्रशोऽनेकविंशतितुलापरिमाणानि । अथ वा पुरुषोत्क्षेपणीयो भारः सोऽग्रं परिमाणं येषां ते भाराग्रास्ते बहुशो भाराग्रशः संहरतेति प्राग्वत् । अथ मांसादिषु ध्यामितेषु अस्थिष्ववशिष्टेषु शक्रः किं चक्रे इत्याह "तएणमित्यादि" स्पष्टं नवरं क्षीरोदकेन क्षीरसमुद्रानीतजलेन निर्वापयत विध्मापयतेत्यर्थः । अथास्थिवक्तव्यतामाह "तएणमित्यादि" ततश्चितिकानिर्वापणादनु भगवतस्तीर्थकरस्योपरितनं दाक्षिणं सक्थि दाढामित्यर्थः । शक्रो गृह्णाति ऊर्ध्वलोकवासित्वात् दक्षिणश्रेणिपतित्वाच्च । वलिः दाक्षिणात्यासुरेभ्यः सकाशाद् वी इति विशिष्टं रोचनं दीपनं दीप्तिरिति यावत् येषामस्तीति वैरोचनाः स्वार्थेऽण् उदीच्याः सुराः दाक्षिणात्येभ्यः उत्तराणामधिकपुण्यप्रकृतिकत्वात् तेषामिन्द्र एवं वैरोचनराजोऽपि अधस्तनं वामं सक्थि गृह्णाति अधोलोकवासित्वादुत्तरश्रेण्यधिपत्वाच्च अवशेषा भवनपतयो वत्करणात् व्यन्तरा ज्योतिष्काश्च ग्राह्या वैमानिका देवा यथाऽर्हं यथा महर्द्धिकम् । अवशेषाणि अङ्गानि भुजाद्यस्थीनि उपाङ्गानि अङ्गसमीपवर्त्तीनि अङ्गुल्याद्यस्थीनि गृह्णातीति योगः । अयं भावः सनत्कुमाराद्यष्टाविंशतिरिन्द्रा अवशिष्टानष्टाविंशतिदन्तान् अन्येऽवशिष्टा इन्द्रा अङ्गोपाङ्गास्थीनीति । ननु देवानां तद्ग्रहणे क आशय इत्याह । केचिज्जिनभक्त्या जिने निर्वृते जिनसक्थि जिनवदाराध्यमिति केचिज्जीतमिति पुरातनैरिदमाचीर्णमित्यस्माभिरपीदं कर्तव्यमिति केऽपि धर्म्मः पुण्यमिति कृत्वा । अत्र ग्रन्थान्तरप्रसिद्धोऽयमपि हेतुः "पूअंति अपइदिअहं, अह कोइ पगाभवं जइ करेज्जा । तो परकाभविऊता उ, सलिलेण करेंति निअक्खं" १ । सौधर्म्मेन्द्रेशानेन्द्रयोः परस्परं सवैरयोस्तच्छदादानेन वैरोपशमोऽपि इत्यादिको ज्ञेयस्तद्यथा व्याख्यातो विशेषार्थप्रतिपत्तिरतो विद्याधरनराश्रितास्भस्मशेषामिव गृह्णन्ति सर्वोपद्रवविद्रावणमिति कृत्वा आस्तां त्रिजगदाराध्यानां तीर्थकृतां योगभृच्चक्रवर्तिनामपि देवाः सक्थिग्रहणं कुर्वन्तीति । अथ तत्र विद्याधरादिभिरहंपूर्विकया भस्मनि गृहीते अखातायामेव गर्तायां जातायां मा भूत्तत्र पामरजनकृताशातनाप्रसङ्गः सातत्येन तीर्थप्रवृत्तिश्च भूयादिति स्तूपविधिमाह (तएणमित्यादि) सर्वं स्पष्टं नवरं सर्वात्मना रत्नमयानन्तर्बहिरपि रत्नखचितान् (महत्ति) महतोऽतिविस्तीर्णान् आलप्रत्ययः स्वार्थिकः प्राकृतप्रभवः त्रीन् चैत्यस्तूपान् चैत्याश्चित्ताह्लादकाः स्तूपाश्चैत्यस्तूपास्तान् कुरुत । चितात्रयभूतिष्वित्यर्थः आज्ञाकरणसूत्रे ततस्ते बहवो भवनपत्यादयो देवास्तथैव कुर्वन्ति । ननु यथाज्ञाकरणसूत्रे यावत् करणेन सूत्रकृतो लाघवसूचा तथा पूर्वसूत्रेऽपि कथं न लाघवचिन्ता कृता उच्यते विचित्रत्वात् सूत्रप्रवृत्तेरिति (तएणमित्यादि) ततस्ते बहवो भवनपत्यादयो देवास्तेषु स्तूपेषु यथोचितं तीर्थकरस्य परिनिर्वाणमहिमां कुर्वन्ति कृत्वा च यत्रैवाकाशखण्डे नन्दीश्वरवरो द्वीपस्तत्रैवोपागच्छन्ति तत स शक्रः पौरस्त्याञ्जनकपर्वते अष्टाह्निकामष्टानामह्नां दिवसानां समाहारोऽष्टाहं तदस्ति यस्यां महिमायां सा अष्टाह्निका तां महामहिमां करोति । ततः शक्रस्य चत्वारो लोकपालाः सोमयमवरुणवैश्रमणनामानस्तत्पार्श्ववर्तिषु चतुर्षु दधिमुखकपर्वतेषु अष्टाह्निकां महामहिमां कुर्वन्ति न चात्र नन्दीश्वरवरादिशब्दानां कोऽन्वर्थ इत्युच्यते नन्द्यापर्वतपुष्करिणीप्रमुखपदार्थसमुद्भूता समृद्धा ईश्वरः स्फीतिमान्नन्दीश्वरस्य एवामनुष्यद्वीपापेक्षया बहुतरसिद्धायतनादिसमुद्भावेन वरो नन्दीश्वरवरः । तथा अञ्जनरत्नमयत्वादञ्जनास्ततः स्वार्थे कप्रत्ययः । यद्वा कृष्णवर्णत्वेनाञ्जनतुल्या इत्यञ्जनकाः उपमाने कप्रत्ययः । तथा दधिवदुज्ज्वलवर्णं मुखं शिखरं रजतमयत्वाद् येषां ते तथा बहुव्रीहौ कप्रत्ययः । अथेशानेन्द्रस्य नन्दीश्वरावतारवक्तव्यमाह (ईसाणेत्ति) ईशानो देवेन्द्र उत्तराहे अञ्जनके अष्टाह्निकां तस्य लोकपाला उत्तराहाञ्जनकस्योपरिवारकेषु चतुर्षु दधिमुखकेषु अष्टाह्निकां चमरश्च दाक्षिणात्याञ्जनके तस्य लोकपाला दधिमुखकपर्वतेषु बलीन्द्रः पाश्चात्याञ्जनके तस्य लोकपाला दधिमुखकेषु ततस्ते बहवो भवनपत्यादयो देवा अष्टाह्निकाः महामहिमामहोत्सवभूताः कुर्वन्तीति । बहुवचनं चात्राष्टाह्निकानां सौधर्मेन्द्रादिभिः पृथक् पृथक् क्रियमाणत्वात् (करित्ता इत्यादि) अथाष्टाह्निका महामहिमाः कृत्वा यत्रैव लोकदेशे स्वानि स्वानि स्वसंबन्धीनि विमानानि यत्रैव स्वानि स्वानि भवनानि वासप्रासादाः यत्रैव स्वाः स्वाः सभाः सुधर्माः यत्रैव स्वकाः स्वकाः स्वस्वसंबन्धिनो माणवकनामानश्चैत्यस्तम्भाश्चैत्यशब्दार्थः प्राग्वत् तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य च वज्रमयेषु गोलसमुद्गकेषु भाजनविशेषेषु जिनसक्थीनि प्रक्षिपन्तीति । सक्थिपदमुपलक्षणपरं तेन दशनाद्यपि यथार्हं प्रक्षिपन्तीति । अथ ज्ञाताधर्मकथाङ्गोक्तमल्लिनाथनिर्वेश्यतन्मध्यवर्तिजिनसक्थीन्यपूजन् वृषभजिनसक्थि च तत्र प्राक्षिपन्निति ज्ञेयं प्रक्षिप्य च अग्र्यैः प्रत्यग्रैर्वरैर्माल्यैश्च गन्धैश्चार्चयन्ति अर्चयित्वा च विपुलान् भोगोचितान् भोगान् भुञ्जाना विहरन्त्यासत इति । अत्राह परः ननु चारित्रादिगुणात्मकस्य भगवच्छरीरस्य पूज-

नादिकं पूर्वमपि ममान्तर्व्रणमिव बाधते तदनु इदं जिनसक्थ्यादिपूजनं कृते क्षार इव सुतरां बाधते मैवं वादीः नामस्थापनाद्रव्यजिनानां भावजिनस्येव वन्दनीयत्वात्, तदा भगवच्छरीरस्य च द्रव्यजिनरूपत्वात् सक्थ्यादीनां च तदवयवत्वाद् भावजिनादभेदेन वन्दनीयत्वमेव अन्यथा गर्भतयोत्पन्नमात्रस्य भगवतः "समणे भगवं महावीरे" इत्याद्यभिलापेन सूत्रकृतां सूत्ररचना शक्राणां शक्रस्तवप्रयोगादिकं च नौचितीमवेदिति । अत एव जिनसक्थ्याद्याशातनाभीरवो हि देवास्तत्र कामसेवनादौ न प्रवर्तन्ते इति जं० २ वक्ष० ।

(३१) अथेक्ष्वाकूणां द्वितीयां चितिकां वर्णयति ॥

थूभसयभाउआणं, चउवीसं चेव जिणहरे कासी ।
सव्वजिणाणं पडिमा, वन्नपमाणेहिं निअगेहिं ॥

स्तूपशतं भ्रातृणां भरतः कारितवानिति । तथा चतुर्विंशतिश्चैव जिनगृहे जिनायतने (कासित्ति) कृतवान् का इत्याह । सर्वजिनानां प्रतिमा वर्णप्रमाणैर्निजैरात्मीयैरिति गाथार्थः । आ० म० प्र० । श्रीऋषभदेवेन साकं यैर्दशसहस्रमुनिभिर्भक्तं प्रत्याख्यातं ते कियता कालेन सिद्धास्सन्तीति प्रश्ने ऋषभदेवेन साकं दशसहस्रमुनयोऽभिजिन्नक्षत्रे सिद्धास्सन्तीत्येतदक्षराणि वसुदेवहिण्ड्यादौ वर्तन्ते इति बोध्यम् । श्वेन ४ उल्ला० ३१ प्र० । परिवेष्टनपट्टे, प्रव० २१६ द्वा० । जी० । " वइरसंघयणे " लोहादिमयपट्टबद्धकाष्ठसम्पुटोपमसामर्थ्यान्वितत्वाद्वज्रर्षभः ॥ भ० १ श० १ उ० । उत्त० । वृषभे, जी० ३ प्रति । रा० । जं० । औ० । अनु० । ज्ञा० । ओषधिभेदे, कर्णच्छिद्रे, कुम्भीरपुच्छे, मेदि० । पर्वतभेदे च धरणि० । वराहपुच्छे, हेम० । "नाभिमूलात् यदा वर्ण, उत्थितः कुरुते ध्वनिम् । वृषभस्येव निर्वाति, हेलया ऋषभः स्मृतः" इति सङ्गीतशास्त्रोक्ते स्वरभेदे, राजकर्तव्ये, वाच० कात्यायनगोत्रायाः शिवानाम्न्याः कन्यकायाः पितरि, तत्कथा ब्रह्मदत्तहिण्ड्यां दर्शिता तत एवाऽवधार्य्या । उत्त० १ अ० । ऋषभकूटाधिपदेवे च । स्था० ८ ठा० ।

उसभ-(ह) कंठ-ऋषभकण्ठ-पुं० ६ त० वृषभस्य कण्ठे, वृषभकण्ठप्रमाणे रत्नविशेषे, रा० " उसभकंठाण अट्ठसयं " जी० ३ प्रति० ।

उसभकूड-ऋषभकूट-न० जम्बूद्वीप उत्तरार्द्धभरते वर्षे स्वनामख्याते पर्वते, ॥

कहि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे उत्तरभरहे वासे उसभकूडे णामं पव्वए पण्णत्ते गोअमा ! गंगाकुंडस्स पच्चच्छिमेणं सिंधुकुंडस्स पुरच्छिमेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिल्ले णितंबे एत्थ णं जंबुद्दीवे दीवे उत्तरड्ढे भरहे वासे उसहकूडे णामं पव्वए पण्णत्ते अट्ठजोअणाइं उड्ढं उच्चत्तेणं दो जोअणाइं उव्वेहेणं मूले अट्ठजोअणाइं विक्खंभेणं मज्झे छ जोअणाइं विक्खंभेणं उप्पिं च चत्तारि जोअणाइं विक्खंभेणं मूले साइरेगाइं पणवीसं जोअणाइं परिक्खेवेणं मज्झे साइरेगाइं अट्ठारसजोअणाइं परिक्खेवेणं उवरिं साइरेगाइं दुवालसजोअणाइं परिक्खेवेणं (पाठान्तरं) मूले बारसजोअणाइं विक्खंभेणं मज्झे अट्ठ जोअणाइं विक्खंभेणं उप्पिं चत्तारि जोअणाइं विक्खंभेणं मूले साइरेगाइं सत्ततीसं जोअणाइं परिक्खेवेणं मज्झे साइरेगाइं पणवीसं जोअणाइं परिक्खेवेणं उप्पिं साइरेगाइं बारसजोअणाइं परिक्खेवेणं मूले विच्छिण्णे मज्झे संखित्ते उप्पिं तणुए गोपुच्छसंठाणसंठिए सव्वजंबूणयामए अच्छे सण्हे जाव पडिरूवे से णं एगाए पउमवरवेइआए तहेव जाव भवणं कोसं आयामेणं अद्धकोसं विक्खंभेणं देसूणं कोसं उड्ढं उच्चत्तेणं अट्ठो तहेव उप्पलाणि पउमाणि जाव उसभे अ एत्थ देवे महिड्ढिए जाव दाहिणेणं रायहाणी तहेव मंदरस्स पव्वयस्स जहा विजयस्स अविसेसियं ॥

क भदन्त ! जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धभरते वर्षे ऋषभकूटो नाम्ना पर्वतः प्रज्ञप्तः भगवानाह गौतम ! गङ्गाकुण्डस्य यत्र हिमवतो गङ्गा निपतति तद्गङ्गाकुण्डं तस्य पश्चिमायां यत्र तु सिन्धुर्निपतति सिन्धुकुण्डं तस्य पूर्वस्यां चुल्लहिमवतो वर्षधरस्य दाक्षिणात्यनितम्बे सामीप्यकसतम्या नितम्बासन्ने इत्यर्थः । अत्र प्रदेशे जम्बूद्वीपे द्वीपे उत्तरार्द्धभरते वर्षे ऋषभकूटो नाम्ना पर्वतः प्रज्ञप्तः अष्टयोजनान्यूर्ध्वोच्चत्वेन द्वे योजने उद्वेधेन भूमिप्रवेशेन उच्चत्वचतुर्थांशस्य भूम्यवगाढत्वात् अष्टानां चतुर्थांशे द्वयोरेव लाभात् । मूलमध्यान्तेषु क्रमादष्ट षट् चत्वारि योजनानि विष्कम्भेन विस्तारेण उपलक्षणत्वादायामेनापि समवृत्तस्यायामविष्कम्भयोस्तुल्यत्वादिति । तथा मूलमध्यान्तेषु पञ्चविंशतिरष्टादश द्वादश च योजनानि सातिरेकाणि परिक्षेपेण परिधिना । अथास्य पाठान्तरं वाचनाभेदस्तत्कृतं परिमाणान्तरमाह । मूले द्वादश योजनानि विष्कम्भेन मध्येऽष्टयोजनानि तूपरि चत्वारि योजनानि विष्कम्भेन अत्रापि विष्कम्भायामतः साधिकत्रिगुणं मूलमध्यान्तपरिधिमानं सूत्रोक्तं सुबोधम् । अत्रापरः एकस्य वस्तुनो विष्कम्भादिपरिमाणे द्वैरूप्यासंभवेन प्रस्तुतग्रन्थस्यासातिशयस्थविरप्रणीतत्वेन कथं नान्यतरनिर्णयः यदेकस्यापि ऋषभकूटपर्वतस्य मूलादावष्टादियोजनविस्तृतत्वादि पुनस्तत्रैवास्य द्वादशादियोजनविस्तृतत्वादीति सत्यं जिनभट्टारकाणां सर्वेषां क्षायिकज्ञानवतामेकमेव मतं मूलतः पश्चात्तु कालान्तरेण विस्मृत्यादिनाऽयं वाचनाभेदः ॥ यदुक्तं श्रीमलयगिरिसूरिभिर्ज्योतिष्करण्डवृत्तौ " इह स्कन्दिलाचार्यप्रवृत्तौ दुःषमानुभावतो दुर्भिक्षप्रवृत्त्या साधूनां पठनगुणनादिकं सर्वमप्यनेशत् । ततो दुर्भिक्षातिक्रमे सुभिक्षप्रवृत्तौ द्वयोः सङ्घमेलापकोऽभवत् तद्यथा एको वलभ्यामेको मथुरायां तत्र च सूत्रार्थसंघटने परस्परं वाचनाभेदो जातः विस्मृतयोर्हि सूत्रार्थयोः स्मृत्वा स्मृत्वा संघटने भवत्यवश्यं वाचनाभेद इत्यादि ततोऽत्रापि दुष्करोऽन्यतरनिर्णयः द्वयोः पक्षयोरुपस्थितयोरनतिशायिज्ञानिभिरनभिनिविष्टमतिभिः प्रवचनाशातनाभीरुभिः पुण्यपुरुषैरिति न काचिदनुपपत्तिः । किं च सैद्धान्तिकशिरोमणिपूज्यश्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणप्रणीतक्षेत्रसमाससूत्रे उत्तरमतमेवं दर्शितं यथा "सव्वे वि उसहकूडा, उव्विद्धा अट्ठ जोअणे हुंति । बारस अट्ठ य चउरो, मूले मज्झुवरि विच्छिण्णा ॥१॥ मूले विच्छिण्णे इत्यादि शेषवर्णकः प्राग्वत् । अथास्य पद्मवरवेदिकाद्याह । (से णं एगाए इत्यादि) स ऋषभकूटाद्रिरेकया पद्मवरवेदिकया तथैवेति । यथा सिद्धायतनकूटवर्णकः प्रागुक्तस्तथाऽत्रापि वक्तव्य इत्यर्थः कियत्पर्यन्त इत्याह । यावद्भगवत ऋषभाख्यदेवस्थानं स चायं "एगेण य वणसंडेणं सव्वओ समंता संप-

रिक्खित्ते उसहकूडस्स णं उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते से जहा णामए आलिंगपुक्खरेइ वा जाव वाणमंतरा जाव विहरंति तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमध्यदेशभागे महं एगे भवणे पण्णत्ते" इति अत्र व्याख्या पूर्ववत् । भवनमानं साक्षादेव सूत्रे दर्शयति । क्रोशमायामेनार्द्धक्रोशं विष्कम्भेन देशोनक्रोशं चत्वारिंशदधिकचतुर्दशधनुःशतरूपमूर्द्ध्वोच्चत्वेन । यद्यपि भवनायामापेक्षया किंचिन्न्यूनोच्छ्रायमानं भवति प्रासादस्तु आयामद्विगुणोच्छ्राय इति श्रीज्ञाताधर्मकथाङ्गवृत्त्यादौ भवनप्रासादयोर्विशेषो दृश्यते तथाऽप्यत्र तयोरेकार्थकत्वं ज्ञेयम । श्रीमलयगिरिसूरिभिः क्षेत्रसमासवृत्तौ एतेषां ऋषभकूटानामुपरि प्रत्येकमेकैकः प्रासादावतंसकः ते च प्रासादाः प्रत्येकमेकं क्रोशमायामतोऽर्द्धक्रोशं विष्कम्भतो देशोनं क्रोशमुच्चैस्त्वेनेत्यत्रोक्तं भवनतुल्यप्रमाणतया ऋषभकूटेषु प्रासादानामभिधानादिति । अर्थो नामान्वर्थ ऋषभकूटस्य तथैवेति यथा जीवाभिगमादौ यमकादीनां पर्वतानामुक्तस्तथाऽत्रापि औचित्येन वक्तव्यः तदभिलापसूत्रं तु उत्पलानीत्यादिना सूचितं तदनुसारेणेदं " सेकेणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ उसहकूडपव्वए २ गोअमा ! उसहकूडपव्वए खुड्डासु खुड्डियासु वावीसु पुक्खरिणीसु जाव विलपंतीसु बहूइं उप्पलाइं पउमाइं जाव सहस्सपत्ताइं उसहकूडप्पभाइं उसहकूडवण्णाइं उसहकूडवण्णाभाइं इति " अत्र व्याख्या प्रश्नसूत्रं सुगमम । उत्तरसूत्रे ऋषभकूटपर्वते क्षुल्लासु क्षुल्लिकासु वापीषु पुष्करिणीषु यावद्बिलपङ्क्तिषु बहून्युत्पलानि पद्मानि यावत्सहस्रपत्राणि ऋषभकूटप्रभाणि ऋषभकूटाकाराणि ऋषभकूटवर्णानि तथा ऋषभकूटवर्णस्येव आभा प्रतिभासो येषां तानि ऋषभकूटवर्णाभानि ततस्तानि तदाकारत्वात्तद्वर्णत्वात्तद्वर्णसादृश्याच्च ऋषभकूटानीति प्रसिद्धानि तद्योगादेव पर्वतोऽपि ऋषभकूटः । उभयेषामपि नाम्नामनादिकालप्रवृत्तोऽयं व्यवहार इति नेतरेतराश्रयदोषप्रसङ्गः एवमन्यत्रापि परिभावनीयम । प्रकारान्तरेणापि नामनिमित्तमाह " उसभे अ एत्थ देवे " इत्यादि ऋषभश्चात्र देवो महर्द्धिकः अत्र यावत्करणात् " महज्जुईए जाव उसहकूडस्स उसहाए रायहाणीए अण्णेसिं च बहूणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं जाव दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ से एएणट्ठेणं एवं वुच्चइ उसहकूडपव्वए २" इति पर्यन्तः सूत्रपाठो ज्ञेयः । अत्र व्याख्या प्राग्वत् " दाहिणेणं " इत्यादि राजधानी ऋषभदेवस्य ऋषभनाम्नी मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणतस्तथैव वाच्या यथा विजया देवस्य प्रागुक्ता अविशेषितं विशेषरहितं क्रियाविशेषणमेतत् । अस्या विजयायाः राजधान्याश्च नामतोऽन्तरं तत्त्वस्मिन् वर्णके इति भावः । जं० ४ वक्ष० ॥

जंबूमंदरपुरच्छिमेणं सीयाए महाणईए उत्तरेणं अट्ठ उसभकूडा पण्णत्ता ॥

अष्टौ ऋषभकूटपर्वता अष्टास्वपि विजयेषु तद्भावात् ते च वर्षधरपर्वतप्रत्यासन्ना म्लेच्छखण्डत्रयमध्यखण्डवर्तिनः सर्वविजयभरतैरावतेषु भवन्ति तत्प्रमाणं चेदम् । "सव्वे वि उसहकूडा, उव्विद्धा अट्ठ जोयणा होंति । बारस अठ य चउरो, मूले मज्झुवरि विच्छिन्ना " त्ति ॥ १ ॥

उसभ(ह)कूडदेव-ऋषभकूटदेव-पुं० ऋषभकूटनिवासिनि देवे, "जंबूमंदरपुरच्छिमेणं सीयाए महाणईए अठ उसभकूडदेवा पण्णत्ता " स्था० ८ ठा० ।

उसभ (ह) णाराय-ऋषभनाराच-न० यत् कीलिकारहित संहननं तदृषभनाराचम । द्वितीये संहनने, पं०सं० । क०। स्था०

उसभणाह-ऋषभनाथ-पुं० श्रीऋषभदेवे, आ० म० प्र० ।

उसभ (ह) दत्त-ऋषभदत्त- पुं० ब्राह्मणकुण्डग्रामवास्तव्ये कोडालसगोत्रे स्वनामख्याते ब्राह्मणवर्य्ये, आचा०२श्रु०। आव०। कल्प० (यस्य देवानन्दानाम्न्या भार्य्यायाः कुक्षौ प्रथमं श्रीवीरजिनः पुत्रत्वेनोपपन्नस्ततो हरिणेगमेषिणा संकर्षितस्त्रिशलायां सिद्धार्थनरेन्द्रमहिष्यां संजज्ञे इति वीरशब्दे स्पष्टीभविष्यति)

तस्य शेषवक्तव्यता चैवम ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं माहणं कुंडग्गामे णामं णयरे होत्था वण्णओ बहुसालए चेइयवण्णओ तत्थ णं माहणकुंडग्गामे णयरे उसभदत्ते णामं माहणे परिवसइ । अड्ढे दित्ते वित्ते जाव अपरिभूए रिउव्वेय जउव्वेय सामवेय अथव्वणवेय जहा खंदओ जाव अण्णेसु य बहुसु य बंभणएसु य नएसु परिनिट्ठिए समणोवासए अभिगयजीवाजीवे उवलद्धपुण्णपावे जाव अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥

तेणमित्यादि सुगमम (अड्ढेत्ति) समृद्धः (दित्तेत्ति) दीप्तस्तेजस्वी दृप्तो वा दर्पवान् । (वित्तेत्ति) प्रसिद्धो यावत्करणात् "विच्छिन्नविउलभवणसयणासणजाणवाहणे " इत्यादि दृश्यम् ॥ भ० ९ श० ३३ उ० ॥

तस्स णं उसभदत्तस्स माहणस्स देवाणंदा णामं माहणी होत्था सुकुमालपाणिपाया जाव पियदंसणा सुरूवा समणोवासिया अभिगयजीवाजीवा उवलद्धपुण्णपावा जाव विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे परिसा पज्जुवासइ तए णं से उसभदत्ते माहणे इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठ जाव हियए जेणेव देवाणंदा माहणी तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता देवाणंदा माहणिं एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया समणे भगवं महावीरे आदिगरे जाव सव्वण्णू सव्वदरिसी आगासगएणं चक्केणं जाव सुहं सुहेणं विहरमाणे बहुसालए चेइए अहापडिरूवं उग्गहं जाव विहरइ तं महप्फलं खलु देवाणुप्पिए तहारूवाणं अरहंताणं भगवंताणं णामगोयस्स वि सवणयाए किमंग पुण अभिगमणवंदणणमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासणयाए एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवयणस्स सवणयाए किमंग ! पुण विपुलस्स अट्ठस्स गहणयाए तं गच्छामो णं देवाणुप्पिए समणं भगवं महावीरं वंदामो णमंसामो जाव पज्जुवासामो एयं णो इह भवे परभवे य हियाए सुहाए खमाए आणुगामियत्ताए भविस्सइ तए णं सा देवाणंदा माहणी उसभदत्तेणं माहणेणं एवं वुत्ता समाणी हट्ठ जाव हिययाकरयल जाव कट्टु उसभदत्तस्स माहणस्स एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ ॥

(हियाएत्ति) हिताय पथ्यान्नवत (सुहाएत्ति) सुखाय शर्म्मणे (खमाएत्ति) क्षमत्वाय सङ्गतत्वायेत्यर्थः (आणुगामिय-

त्ताए त्ति) अनुगामिकत्वाय शुभानुबन्धायेत्यर्थः (हट्ठ) इह यावत्करणादेवं दृश्यं (हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिया) हृष्टं तुष्टमत्यर्थं तुष्टं हृष्टं वा विस्मितं तुष्टं च तोषवच्चित्तं यत्र तत्तथा । तद्यथा भवत्येवमानन्दिता ईषन्मुखसौम्यतादिभावैः समृद्धिमुपगता ततश्च नन्दिता समृद्धतरतामुपगता (पीइमणा) प्रीतिः प्रीणनमाप्यायनं मनसि यस्याः सा प्रीतिमनाः (परमसोमनसिया) परमसौमनस्यं सुष्ठु समनस्कता संजाता यस्याः सा परमसौमनस्यिता (हरिसवसविसप्पमाणहियया) हर्षवशेन विसर्पद्विस्तारयायि हृदयं यस्याः सा तथा ।

तए णं से उसभदत्ते माहणे कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावेइत्ता एवं वयासी खिप्पामेव भो ! देवाणुप्पिया ! लहुकरणजुत्तजोइयसमखुरवालिहाणसमलिहियसिंगेहिं जंबूणयमयकलावजुत्तपरिविसिट्ठेहिं रययमयघंटसुत्तरज्जुपवरकंचणणत्थपग्गहोग्गहियएहिं णीलुप्पलकयामेलएहिं पवरगोणजुवाणएहिं णाणामणिमयघंटियाजालपरिगतसुजातजुगजुत्तरज्जुयजुगपसत्थसुविरचियनिम्मियपवरलक्खणोववेयंधम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्ठवेह मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह । तए णं से कोडुंबियपुरिसा उसभदत्तेणं माहणेणं एवं वुत्ता समाणा हट्ठ जाव हियया करयल जाव एवं सामी तहत्ता णाए विणएणं वयणं जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव लहुकरणजुत्त जाव धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्ठवेत्ता जाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति तए णं से उसभदत्ते माहणे एहाए जाव अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे सयाओ गिहाओ पडिणिक्खमइ पडिणिक्खमइत्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता धम्मियं जाणप्पवरं दुरूढे ।

(लहुकरणजुत्तजोइए इत्यादि) लघुकरणं शीघ्रक्रियादक्षत्वं तेन युक्तौ यौगिकौ च प्रशस्तयोगवन्तौ प्रशस्तसदृशरूपत्वाद्यौ तौ तथा समाः खुराश्च प्रतीताः (वालिहाणत्ति) वालिधाने च पुच्छौ ययोस्तौ तथा समानि लिखितान्युल्लिखितानि शृङ्गाणि ययोस्तौ तथा ततः कर्मधारयोऽतस्ताभ्यां लघुकरणयुक्तयौगिकसमखुरवालिधानसमलिखितशृङ्गकाभ्यां गोयुवभ्यां युक्तमेव यानप्रवरमुपस्थापयतेति सम्बन्धः । पुनः किंभूताभ्यामित्याह । जाम्बूनदमयौ सुवर्णनिर्वृतौ यौ कलापौ कण्ठाभरणविशेषौ ताभ्यां युक्तौ प्रतिविशिष्टकौ च प्रधानौ जवादिभिर्यौ तौ तथा ताभ्यां जाम्बूनदमयकलापयुक्तप्रतिविशिष्टकाभ्यां रजतमय्यौ रूप्यविकारे घण्टे ययोस्तौ तथा सूत्ररज्जुके कार्पासिकसूत्रदवरकमय्यौ वरकाञ्चने प्रवरसुवर्णमण्डितत्वेन प्रधानसुवर्णे ये नस्ते नासिकारज्जू तयोः प्रग्रहेण रश्मिना अवगृहीतकौ बद्धौ यौ तौ तथा ततः कर्मधारयोऽतस्ताभ्यां रजतमयघण्टसूत्ररज्जुकवरकाञ्चननस्ताःप्रग्रहावगृहीतकाभ्यां नीलोत्पलैरुज्ज्वलजातिविशेषैः कृतो विहितः । (आमेलत्ति) आपीडः शेखरो ययोस्तौ ताभ्यां नीलोत्पलकृतापीडकाभ्याम (पवरगोणजुवाणएहिं इति) प्रवरगोयुवभ्यां नानामणिरत्नानां सत्कं यद्घण्टिकाप्रधानं जालं जालकं तेन परिगतं परिक्षिप्तं यत्तत्तथा सुजातं सुजातदारुमयं यद्युगं यूपस्तत्सुजातयुगं तच्च योक्त्ररज्जुकायुगञ्च योक्त्राभिधानरज्जुकायुगं सुजातयुगयोक्त्ररज्जुकायुगे ते प्रशस्ते अतिशुभे सुविरचिते सुघटिते निर्मिते निवेशिते यत्र तत् सुजातयुगयोक्त्ररज्जुकायुगप्रशस्तसुविरचितनिर्मितम (एवमित्यादि) एवं स्वामिन् (तथेति) आज्ञया इत्येवं ब्रुवाण इत्यर्थः । विनयेनाञ्जलिकरणादिना ।

तए णं सा देवाणंदा माहणी अंतो अंतेउरंसि एहाया कयबलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता किंते वरपादपत्तनेउरमणिमेहलाहाररइयउचियकडयखड्डुगएगावलीकंठसुत्तउरत्थगेवेज्जसोणिसुत्तगणाणामणिरयणभूसणविराइयंगी चीणंसुयवत्थपवरपरिहिया दुगुल्लसुकुमालउत्तरिज्जा सव्वोउयसुरभिकुसुमवरियसिरया वरचंदणवंदिया वराभूसणभूसियंगी कालागुरुधूमधूविया सिरिसमाणवेसा जाव अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा बहूहिं खुज्जाहिं चिलाइयाहिं वामणियाहिं वडहियाहिं बब्बरियाहिं बउसियाहिं इसिगणियाहिं वारुगणियाहिं जोणियाहिं पल्हवियाहिं ल्हासियाहिं लउसियाहिं आरबीहिं दमिलाहिं सिंघलीहिं पुलिंदीहिं पक्कणीहिं बहलीहिं मुरुंडीहिं सबरीहिं पारसीहिं णाणादेसीविदेसपरिपिंडियाहिं सदेसनेवत्थगहियवेसाहिं इंगियचिंतियपत्थियवियाणियाहिं कुसलाहिं विणीयाहिं चेडियाचक्कवालवरिसधरथेरकंचुइज्जमहत्तरगविंदपरिक्खित्ता जाव अंतेउराओ णिग्गच्छइ णिग्गच्छइत्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता जाव धम्मियं जाणप्पवरं दुरूढा ।

(तए णं सा देवाणंदामाहणीत्यादि) । इह च स्थाने वाचनान्तरे देवानन्दावर्णक एवं दृश्यते (अंतो अंतेउरंसि एहाया) अन्तर्मध्येऽन्तःपुरस्य स्नाता अनेन च कुलीनाः स्त्रियः प्रच्छन्नाः स्नान्तीति दर्शितम । (कयबलिकम्मा) गृहदेवताः प्रतीत्य (कयकोउयमंगलपायच्छित्ता) कृतानि कौतुकमङ्गलान्येव प्रायश्चित्तान्यवश्यं कार्यत्वाद्यया सा तथा तत्र कौतुकानि मषीतिलकादीनि मङ्गलानि सिद्धार्थकदूर्वादीनि (किंते) किञ्चान्यत् (वरपादपत्तनेउरमणिमेहलाहाररइयउचियकडयखड्डुयएगावलीकंठसुत्तउरत्थगेवेज्जसोणिसुत्तगनाणामणिरयणभूसणविराइयंगी) वराभ्यां पादप्राप्तनूपुराभ्यां मणिमेखलया हारेण च रचितैः रतिदैर्वा सुखदैरुचितैर्युक्तैः कटकैश्च (खड्डुगत्ति) अङ्गुलीयकैश्च एकावल्या च विचित्रमणिमय्या कण्ठसूत्रेण च उरःस्थेन च रूढिगम्येन ग्रैवेयकेण च प्रतीतेन उरःस्थग्रैवेयकेण वा श्रोणिसूत्रकेण च कटीसूत्रेण नानामणिरत्नानां भूषणैश्च विराजितमङ्गं शरीरं यस्याः सा तथा (चीणंसुयवत्थपवरपरिहिया) चीनांशुकं नाम यद्वस्त्राणां मध्ये प्रवरं तत्परिहितं निवसनीकृतं यया सा तथा (दुगुल्लसुकुमालउत्तरिज्जा) दुकूलो वृक्षविशेषस्तद्वल्कलाज्जातं दुकूलं वस्त्रविशेषस्तत्सुकुमारमुत्तरीयमुपरिकायाच्छादनं यस्याः सा तथा (सव्वोउयसुरभिकुसुमवरियसिरया) सर्वर्तुकसुरभिकुसुमैर्वृत्ता वेष्टिताः शिरोजा यस्याः सा तथा (वरचंदणवंदिया) वरचन्दनं वन्दितं ललाटे निवेशितं यया सा तथा (वराभरणभूसियंगीति) व्यक्तम । (कालागुरुधूमधूविया) इत्यपि व्य-

कम । (सिरिसमाणवेसा) श्रीर्देवता तया समाननेपथ्या इतः प्रकृतवाचनानुश्रियते (खुज्जाहिंति) कुब्जिकाभिर्वक्रजङ्घाभिरित्यर्थः (चिलाइयाहिंति) चिलातदेशोत्पन्नाभिः यावत्करणादिदं दृश्यम् (वामणियाहिं) ह्रस्वशरीराभिः (वडहियाहिं) मडहकोष्ठाभिः (बव्वरियाहिं पओसियाहिं इसिगणियाहिं थासगणियाहिं जोणियाहिं पल्हवियाहिं ल्हासियाहिं लओसियाहिं आरवीहिं दमिलाहिं सिंहलीहिं पुलिंदीहिं पक्कणीहिं बहलीहिं मुरुंडीहिं सवरीहिं पारसीहिं नाणादेसीविदेसपरिपिंडियाहिं) नानादेशीभ्यो बहुविधजनपदेभ्यो विदेशे तद्देशापेक्षया देशान्तरे परिपिण्डिता यास्तास्तथा (सदेसनेवत्थगहियवेसाहिं) स्वदेशनेपथ्यमिव गृहीतो वेषो यकाभिस्तास्तथा ताभिः (इंगियचिंतियपत्थियवियाणियाहिं) इङ्गितेन नयनादिचेष्टया चिन्तितञ्च परेण प्रार्थितं चाभिलषितं विजानन्ति यास्तास्तथा ताभिः (कुसलाहिं विणीयाहिं) युक्ता इति गम्यते (चेडियाचक्कवालवरिसधरथेरकंचुइज्जमहत्तरयविंदपरिक्खित्ता) चेटीचक्रवालेनार्थात्स्वदेशसम्भवेन वर्षधराणां वर्द्धितकरणेन नपुंसकीकृतानामन्तःपुरमहल्लकानाम् । (थेरकंचुइज्ज त्ति) स्थविरकञ्चुकिनामन्तःपुरप्रयोजननिवेदकानां प्रतीहाराणां वा महत्तरकानां चान्तःपुरकार्यचिन्तकानां वृन्देन परिक्षिप्ता या सा तथा । इदं च सर्वं वाचनान्तरे साक्षादेवास्ति ॥

तए णं से उसभदत्ते माहणे देवाणंदामाहणीए सद्धिं धम्मियं जाणप्पवरं दुरूढेमाणे णियगपरियालसंपरिवुडे माहणकुंडग्गामं णयरं मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ निग्गच्छइत्ता जेणेव बहुसालए चेइए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता छत्ताइए तित्थकराइसए पासइ पासइत्ता धम्मियं जाणप्पवरं ठवेइ ठवेइत्ता धम्मियाओ जाणप्पवराओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहइत्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अभिसमागच्छइ तं सचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए एवं जहा बिइए सए जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासइ । तए णं सा देवाणंदा माहणी धम्मियाओ जाणप्पवराओ पच्चोरुभइ पच्चोरुभइत्ता बहूहिं खुज्जाहिं जाव महत्तरगपरिक्खित्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अभिसमागच्छइ तं सचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए अचित्ताणं दव्वाणं विमोयणयाए विणओणयाए गायलट्ठीए चक्खुप्फासे अंजलिपग्गहेणं मणसो एगत्तीभावकरणेणं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ करेइत्ता वंदइ णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता उसभदत्तं माहणं पुरओ व कट्टु ठिया चेव सपरिवारा सुस्सूसमाणी णमंसमाणी अभिमुहा विणएणं पंजलिउडा पज्जुवासइ ॥

(सचित्ताणं दव्वाणं विओसरणयाएत्ति) पुष्पताम्बूलादिद्रव्याणां व्युत्सर्जनतया त्यागेनेत्यर्थः (अचित्ताणं दव्वाणं अविमोयणयाएत्ति) वस्त्रादीनामत्यागेनेत्यर्थः (मणसो एगत्तीभावकरणेणंति) अनेकस्य सत एकतालक्षणभावकरणेन (ठियाचेवत्ति) उर्द्धस्थानस्थितैव अनुपविष्टेत्यर्थः ।

तए णं सा देवाणंदा माहणी आगयपण्हया पप्पुयलोयणा संवरियवलियबाहा कंचुकयपरिक्खित्तिया धाराहतकलंबपुप्फगं पिव समूससियरोमकूवा समणं भगवं महावीरं अणिमिसाए दिट्ठीए देहमाणी २ चिट्ठइ भंतेति ? भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी किं णं भंते ! एसा देवाणंदा माहणी आगयपण्हया तं चेव जाव रोमकूवा देवाणुप्पिए अणिमिसाए दिट्ठीए देहमाणी २ चिट्ठइ गोयमादि समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी एवं खलु गोयमा ! देवाणंदा माहणी मम अम्मगा अहं णं देवाणंदाए माहणीए अत्तए तए णं सा देवाणंदा माहणी तेणं पुव्वपुत्तसिणेहाणुरागेणं आगयपण्हया जाव समूससियरोमकूवा ममं अणिमिसाए दिट्ठीए देहमाणी २ चिट्ठइ तए णं समणे भगवं महावीरे उसभदत्तस्स माहणस्स देवाणंदाए माहणीए तीसयं महइ महालियाए इसिपरिसाए जाव परिसा पडिगया तए णं से उसभदत्ते माहणे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठे उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठेइत्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो जाव णमंसित्ता एवं वयासी एयमेयं भंते ! तहमेयं भंते ! जहा खंदओ जाव से जहेयं तुब्भे वदह तिकट्टु उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्कमइ अवक्कमइत्ता सयमेव आभरणमल्लालंकारं उमुयइ उमुयइत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ करेइत्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव णमंसित्ता एवं वयासी आलित्तेणं भंते ! लोए पलित्तेणं भंते ! लोए जराए मरणेण य एवं एएणं कमेणं जहा खंदओ तहेव पव्वइए जाव सामाइयमाइयाइं एक्कारस अंगाइं अहिज्जइ जाव बहूहिं चउत्थछट्ठट्ठमदसम जाव विचित्तेहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे बहूइं वासाइं सामण्णपरियागं पाउणइ पाउणइत्ता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेइ झूसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अणसणाइं छेदेइ छेदेइत्ता जस्स ट्ठाए कीरइ नग्गभावे जाव तमट्ठं आराहेत्ता जाव सव्वदुक्खप्पहीणे तए णं सा देवाणंदा माहणी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठा समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव णमंसित्ता एवं वयासी एवमेयं भंते ! तहमेयं भंते ! एवं जहा उसभदत्तो तहेव जाव धम्ममाइक्खइ तए णं समणे भगवं महावीरे देवाणंदा माहणिं सयमेव पव्वावेइ पव्वावेइत्ता सयमेव अज्जचंदणाए

अज्जाए सीसिणित्ताए दलयति२त्ता तए णं सा अज्जचंदणा अज्जा देवाणंदा माहणिं सयमेव मुंडावेइ२त्ता सयमेव सेहावेइ२त्ता एवं जहा उसभदत्तनेमहेव अज्जचंदणाए अज्जाए इमं एयाणुरूवं धम्मियं उवदेसं सम्मं पडिवज्जइ२त्ता तमा णाए तह गच्छइ २त्ता जाव संजमेणं संजमइ। तए णं सा देवाणंदा अज्जा अज्जचंदणाए अज्जाए अंतियं सामाइयमाइयाइं एक्कारस अंगाइं अहिज्जइ सेसं तं चेव जाव सव्वदुक्खप्पहीणा॥ (आगयपण्हयत्ति) आयातप्रस्नवा पुत्रस्नेहादागतस्तनमुखस्तन्येत्यर्थः (पप्फुयलोयणा) प्रप्लुतलोचना पुत्रदर्शनप्रवर्तितानन्दजलेन (संवरियवालयवाहा) संवृतौ हर्षातिरेकादतिस्थूरीभवन्तौ निषिद्धौ वलयैः कटकैर्बाहू भुजौ यस्याः सा तथा। (कंचुयपरिक्खित्तिया) कञ्चुको वारवाणः परिक्षिप्तो विक्षिप्तो विस्तारितो हर्षातिरेकस्थूरीभूतशरीरतया यया सा तथा (धाराहयकदंबपुप्फगमिवसमूससियरोमकूवा) मेघधाराभ्याहतकदम्बपुष्पमिव समुच्छ्वसितानि रोमाणि कूपेषु रोमरन्ध्रेषु यस्याः सा तथा (पेहमाणत्ति) प्रेक्षमाणा आभीक्ष्ण्ये चात्र द्विरुक्तिः (भंतेत्ति) भदन्त ! इत्येवमामन्त्रणवचसाऽऽमन्त्र्येत्यर्थः (गोयम ! इति) एवमामन्त्र्येत्यर्थः। अथवा गौतम इति नामोच्चारणम् (अयीति) आमन्त्रणार्थे निपातो हे भो इत्यादिवत् (अत्तयत्ति) आत्मजः पुत्रः (पुव्वपुत्तसिणेहाणुराएणंति) पूर्वं प्रथमगर्भाधानकालसम्भवो यः पुत्रस्नेहलक्षणोऽनुरागः स पूर्वपुत्रस्नेहानुरागस्तेन (महइमहालियाएत्ति) महती चासावतिमहती चेति महातिमहती तस्यै आलप्रत्ययश्चेह प्राकृतप्रभवः (इसिपरिसाएत्ति) पश्यन्तीति ऋषयो ज्ञानिनस्तद्रूपा पर्षत्परिवार ऋषिपर्षत्तस्यै यावत्करणादिदं दृश्यम्– "मुणिपरिसाए जइपरिसाए अणेगसयाए अणेगसयविंदपरिवाराए इत्यादि" तत्र मुनयो वाचंयमा यतयस्तु धर्मक्रियासु प्रयतमानाः अनेकानि शतानि यस्याः सा तथा तस्यै अनेकशतप्रमाणानि वृन्दानि परिवारो यस्याः सा तथा तस्यै (तए णं सा अज्जचंदणा अज्जेत्यादि) इह च देवानन्दाया भगवता प्रव्राजनकरणेऽपि यदार्यचन्दनया पुनस्तत्करणं तत्तत्रैवानवगतावगमकरणादिना विशेषाधानमित्यवगन्तव्यमिति (तमाणाएत्ति) तदाज्ञया आर्यचन्दनाज्ञया। भ० ए श० ३३ उ०। विपाकदशानां तृतीयदुःखविपाकोक्तसुजातकुमारस्य पूर्वभवे जीवे च। "उसुयारणयरे उसभदत्ते गाहावई" वि० ४ अ०॥

उसभ (ह) पुर–ऋषभपुर– न० राजगृहनगरप्रस्थापकराजपूर्वजेन प्रस्थापिते पुरभेदे, "तत्थ एगो वसतो असेहिं परहा एक्कगिरणे अत्थति न तीरति असेहिं वसतेहिं पराइणेतुं" आ० चू० ४ अ०। आव०। "क्षीणवास्तुनि तत्रापि,चरन्तं वृषभं वने। दृष्ट्वाऽन्याजप्यमृषभं, पुरं तत्र व्यधात्पुनः॥" आ० म०। आ० क०। यत्र जीवप्रादेशिकाख्या द्वितीयनिह्नवा उत्पन्नास्तस्मिन् नगरे, विशे०। आ० क०। स्था०। "उसहपुरे णयरे थूभकरंडउज्जाणे" विपा० २ श्रु० २ अ०।

उसभ (ह) पुरी–ऋषभपुरी–स्त्री० जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वेणः शीतोदाया महानद्या दक्षिणतःस्थे राजधानीभेदे, स्था० ८ ठा०।

उसभ (ह) सेण–ऋषभसेन– पुं० भगवत ऋषभदेवस्य प्रथमगणधरे, "उसभसेणो नाम भरहस्स रण्णो पुत्तो सो धम्मं सोऊण पव्वइतो तेण तिहिं पुव्वाइं गहिताइं उप्पन्ने विगते धुवे" आ० चू० १ अ०। कल्प०। स०। (अस्य ऋषभशब्दे वक्तव्यतोक्ता) "आइगरपुरिमताले पव्वत्तिया उसभसेणस्स" नं०॥

उसा–उषा– स्त्री० ओषत्यन्धकारम्–उष्–क– प्रातरादिसन्ध्यासु, "तेजःपरिहानिरुषा, भानोरर्द्धोदयं यावत्" बृहत्संहितोक्ते काले, नक्षत्रप्रभाक्षयः काल उषा तेन पञ्चाशद्घटिकोत्तरमारभ्य सूर्यार्द्धोदयपर्यन्तः। स कालः। रुद्राभ्यलाभे उषाकाले यात्राशस्ता अन्धकारेण सन्तापकारिण्यां रात्रौ, मेदि०। बाणपत्न्याम्, तत्र क्वचित् गौरादित्वाङ्ङीष् स्त्री०। गव्याम्, हेम०। स्थाल्याम्, रमानाथः। प्रातःकाले, अव्य० मेदि०। अव्ययत्वात् ततो भवार्थे ट्युल्तुट् च उषातनः। तद्भवे, त्रि० स्त्रियां ङीप्। वाच०॥

उसिंचित्ता–अपसिञ्चयितृ– त्रि० उपतापयितरि, "उसिणोदगवियडेण कायं उसिंचित्ता भवति" उष्णोदकविकटेन कायं शरीरमपसिञ्चयिता भवति। तत्र विकटग्रहणादुष्णतैलेन काञ्जिकादिना कायमुपतापयिता भवति दशा० ३ अ०॥

उसिक्क–मुच्–धा० तुदा० सक० अनि० मुचेश्छड्डावहेडमेल्लोसिक्करे अवणिलुञ्छधंसाडाः ८। ४। ९१। इति मुचेरुसिक्कादेशः। उसिक्कइ मुअइ मुञ्चति। प्रा०।

उसिक्किया–अपष्वष्क्य–अव्य० प्रज्वाल्येत्यर्थे, आचा० २ श्रु०।

उसिण–उष्ण–पुं०न० ओषति दहति जन्तूनित्युष्णम् उत्त० १ अ०। आहारपरिपाकादिकारणे वह्न्याद्यनुगते स्पर्शभेदे, अनु०। स्था० (उष्णनिक्षेपः सीउण्हशब्दे वक्ष्यते) उष्णयुक्ते, त्रि० अमरः। उष्णस्पर्शपरिमाणे, 'उसिणं वेयणं वेयंति' उष्णां वेदनां वेदयन्ते उष्णस्पर्शपरिणामा उष्णा प्रज्ञा० ८ पद०। उष्णा प्रथमादिषु उष्णस्पर्शजनिता वेदना। स्था० १० ठा०। "उसिणपरितावेहिं विसु" आ० चू० १ अ०।

उसिणजोणिय–उष्णयोनिक–पुं० उष्णमेव योनिर्येषान्ते उष्णयोनिकाः। उष्णोत्पन्नेषु जीवेषु, । भ० ७ श० २ उ०।

उसिणपरि (री) सह–उष्णपरि (री) षह–पुं० उषदाहे इत्यस्यौणादिकनक्प्रत्ययान्तस्य उष्णं निदाघादितापात्मकं तदेव परीषहः। परीषहभेदे, उत्त० २ अ०। सूत्र०। तद्वक्तव्यता (उण्हपरीसहप्रकरणे उक्ता)

उसिणभूय–उष्णीभूत– त्रि० अस्वाभाविकमौष्ण्यं प्राप्ते, "उसिणे उसिणब्भूए यावि होत्था", भ० ३ श० २ उ०। अनन्तरपि नरकगतजाड्यापगमाज्जातोत्साहे, जी० ३ प्रति० १ उ०।

उसिणोदग–उष्णोदक–न० स्वभावत एव क्वचिन्निर्झरादावुष्णपरिणामेऽप्कायभेदे, जी० १ प्रति०। प्रज्ञा०। क्वथितोदके, "उसिणोदगं तत्तफासुयं पडिगाहेज्ज संजए" द० ८ अ०। तच्च त्रिभिर्दण्डैरुत्कलितमावृतं यदुष्णोदकम् प्रव० १३५ द्वा०। पिं०। कल्प०।

उसिणोदगतत्तभोइ (ण्)–उष्णोदकतप्तभोजिन्–पुं० त्रिदण्डोत्कृतोष्णोदकभोजिनि, ॥

> उसिणोदगतत्तभोइणो, धम्मट्ठियस्स मुणिस्स हीमतो।
> संसग्गिअ साहुराईहिं, असमाही उ तहागयस्स वि॥१८॥

(उसिणोदगेत्यादि) मुनेरुष्णोदकतप्तभोजिनः त्रिदण्डोत्कृतोष्णोदकभोजिनः। यदि वा उष्णं सन्न शीतीकुर्यादिति तप्तग्रहणम्। तथा श्रुतचारित्राख्ये धर्मे स्थितस्य (हीमतोत्ति) हीरसं-

यमं प्रति लज्जा तद्धतोऽसंयमजुगुप्सावत इत्यर्थः । तस्यैवंभूतस्य मुने राजादिभिः सार्द्धं यः संसर्गः संबन्धोऽसावसाधुरनर्थोदयहेतुत्वात्तथा गतस्यापि यथोक्तानुष्ठायिनोऽपि राजादिसंसर्गवशादसमाधिरेवाऽपध्यानमेव स्यात् न कदाचित् स्वाध्यायादिकं भवेदिति ॥ १८ ॥

उसिणोदगनियड--उष्णोदकनिकट--न० अप्रासुके त्रिदण्डोद्वृत्ते पश्चाद् वा सचित्तीभूते उष्णोदके, आचा०२ श्रु०१अ०६ उ०

उसिणोसिण-उष्णोष्ण- त्रि० अत्युष्णे, प्रश्न० १ द्वा० ॥

उसिय-उषित- त्रि० वस्-इण्-क्त-व्यवस्थिते, "उसिया वि इत्थियासेसु पुरिसा " सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । वस-क्त पर्युषिते, कृतवासे, च । उष दाहे-क्त । दग्धे, मेदि०। क्षरिते, धरणिः । भावे क्त । वासे, न० वाच० । आचा० २ श्रु० ।

उसि(स्सि)(ऊसि)य-उच्छ्रित- त्रि० ऊर्द्धं नीते, ज्ञा० १ अ० । उच्चैः कृते, उत्त०२२ अ०। प्रख्याते, सूत्र०२ श्रु०७ अ०। ज्ञा०। प्रज्ञा० उत्सृत-त्रि० प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृते, चं० प्र०१ पाहु०। विपा० । लम्बमाने, " मुत्तजालंतरूसियहेमजालगवक्खं " रा०।

असियफलिअ-उच्छ्रितस्फटिक- त्रि० उच्छ्रितं प्रख्यातं स्फटिकवन्निर्मलं यशो यस्याऽसौ उच्छ्रितस्फटिकः । प्रख्यातनिर्मलयशसि, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । उच्छ्रितानि स्फटिकानीव स्फटिकानि अन्तःकरणानि येषां ते तथा । शुद्धान्तःकरणेषु, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

उसीणर-उशीनर- पुं० वृष्णिवंशोद्भवे क्षत्रियभेदे, "उशीनरश्च विक्रान्तो, वृष्णयस्ते प्रकीर्तिताः" पौरवे नृपभेदे, "उशीनरं च धर्मज्ञं,तितिक्षुञ्च महाव्रतम्। हरिवंशे कपोतार्थे स्वशरीरमांसदानं प्रसिद्धम् वाच० । त्रिशङ्कुपुत्रे सुतारादेव्याः पत्यौ, ती०।

उसीर-उ (षी) शीर- पुं० न० वश-ईरन् किच्च वीरणमूले सूत्र० १ श्रु० ४ अ० । ज्ञा० । जी० । आ० म० प्र० । रा० । प्रश्न० । चं०। आचा०। उत्त० । तस्य गुणाः "उशीरं पाचनं शीतं, स्तम्भनं लघु तिक्तकम् । मधुरं ज्वरहृद्वान्तिमदनुत्कफपित्तनुत् । तृष्णास्त्रविषवीसर्पदाहकृच्छ्रव्रणापहम् । भाव०प्र० ।

उसु-इषु- पुं० इष्यते हिंस्यते अनेन ईष-उ-ह्रस्वश्च । शरे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रतोदे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ०२उ०। शरपत्रफलादिसमुदाये, "अहेणं से उसू" भ० ५ श० ६ उ०। कामस्य पञ्चवाणत्वात्तद्तुल्या पञ्चसंख्यान्विते वृत्तक्षेत्रान्तर्गते जीवावधिपरिच्छिन्नपर्यन्तकृतसरलरेखायां च । वाच० ॥

तत्र इषोरानयनाय करणमाह ।

धणुवग्गाओ नियमा, जीवावग्गं विसोहइत्ताणं ।
सेसस्स छट्ठभागे, जं मूलं तं उसू होइ ॥

नियमादवश्यतया धनुःपृष्ठवर्गात् जीवावर्गे विशोध्यापनीय शेषस्य षड्भागे षड्भिर्भागे हृते यन्मूलमागच्छति तदिषुरिषुपरिमाणं भवति तत्र भरतक्षेत्रस्य धनुःपृष्ठवर्गः सप्तकः षट्को द्विकोऽष्टौ च शून्याः । तस्मात् जीवावर्गः सप्तकः पञ्चकः षट्कोऽष्टौ शून्यानि । ७५६०००००००० तस्य षड्भिर्भागे हृते जातं एककोऽष्टौ शून्यानि १०००००००० एतस्य वर्गमूलनयने लब्धानि दशसहस्राणि फलानां तासामेकोनविंशत्या भागे हृते लब्धानि योजनानां पञ्चशतानि षड्विंशत्यधिकानि षट् कलाः एतावान् भरतक्षेत्रस्येषुः । एवं सर्वेषामपि क्षेत्राणामिषव आनेतव्याः । जं० १० पाहु० ।

उसुकाल-उसुकाल- पुं० देशी० उदूखले, नि० चू० १३ उ० ।

उसुग-इषुक- पुं० इषु-स्थूला कन् शरप्रकारे, वाच० । इषुकाकारे, आभरणे, तिलके च । " उसुपाइएहिं मंडेहिं नावएं अहवणं विभूसेमि " पिं० ।

उसुचोइय-इषुचोदित- त्रि० शराभिघातप्रेरिते, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

उसुमट्टिया-इषुमृत्तिका- स्त्री० मुष्ठादिभिः सह कुट्टितमृत्तिकायाम्,"सा इसियाइपिट्ठिव्वन होति उसुमट्टिया य तम्मिरसा। सरसच्छल्लोईसिगित्ति तस्सेव उवरि तस्स छल्ली सो य मुंजो दब्भो वा एते विप्पितत्तिकुट्टिया पुणो मट्टियाए सह कुट्टिज्जंति एसा उसुमट्टिया कुसुमट्टिया वा" नि०चू०१८ उ० ।

उसुयार-इषुकार- पुं० इषुं करोति-कृ-अण् । वाणकारके शिल्पिभेदे, वाच० ।

अस्य निक्षेपः ।

उसुयारे निक्खेवो, चउव्विहो दुविहो होइ दव्वम्मि ।
आगम नोआगमओ, नोआगमतो य सो तिविहो ॥९४॥
जाणगसरीरभविए, तव्वइरित्ते य से पुणो तिविहो ।
एगभवियबद्धाओ, अभिमुहओ नामगोए य ॥९५॥
उसुयारनामगोयं, वेदेंतो भावओ य उसुयारो ।
तत्तो समुट्ठियमिणं, उसुयारिज्जंति अज्झयणं ॥९६॥

गाथात्रयं स्पष्टमेव नवरमिषुकाराभिलापेन नेयं तथा यदिषुकारात्समुत्थितं तत्तस्मै प्रायो हितमेव भवतीति इषुकाराय हितमिषुकारीयमुच्यते प्राधान्याच्च राज्ञा निर्देशोऽन्यथा षड्भ्योऽप्येतत्समुत्थानं तुल्यमेवेति ।

संप्रति कोऽयमिषुकार इति तद्वक्तव्यतामाह निर्युक्तिकृत् ।

पुव्वभवे संघडिया उ, संपीया अन्नमन्नमणुरत्ता ।
भोत्तूण भोगभोगे, निग्गंथा पव्वए समणा ॥९७॥
काऊण य सामन्नं, पउमगुम्मे विमाणे उववन्ना ।
पलिओवमाइ चउरो, ठिई उक्कोसया तेसिं ॥९८॥
तत्तो य चुया संता, कुरुजणवयपुरम्मि उसुयारे ।
छा वि जणा उववन्ना, चरिमसरीरा विगयमोहा ॥९९॥
राया उसुयारो य, कमलावइ देवि अग्गमहिसी से ।
भिगुनामे य पुरोहिए, वासिट्ठी भारिया तस्स ॥४००॥
उसुयारपुरे नयरे, उसुयारपुरोहिओ उ अणवच्चो ।
पुत्तस्स कए बहुसो, परितप्पंतो दुयग्गावि ॥ १ ॥
काऊण समणरूवं, तहियं देवो पुरोहिओ भणइ ।
होहिंति तुब्भ पुत्ता, दोन्नि जणा देवलोगचुया ॥ २ ॥
तेहि य पव्वइयव्वं, जहा य न करेह अंतरायएहे ।
ते पव्वइया संता, बोहेहिंती जणं बहुगं च ॥ ३ ॥
तं वयणं सोऊणं, नगराओ निंति ते वयग्गामं ।
वड्ढंति य ते जहियं, गाहंति य णं असब्भावं ॥ ४ ॥
एए समणा धुत्ता, पेयपिसायपोरुसादा य ।
मा तेसिं अल्लियहा, मा भे पुत्ता विणासेज्जा ॥ ५ ॥

दट्ठूण तहिं समणे, जाइ पोराणियं च सरिऊण ।
बोहिं तम्मापियरो, उसुयारं रायपत्तिं च ॥ ६ ॥
सीमंधरो य राया, भिग्गू य वासिट्ठरायपत्तियं ।
बंभणी दारगा चेव, छप्पेए परिनिव्वुया ॥ ७ ॥

आसामक्षरार्थः स्पष्ट एव नवरं (संघडियत्ति) सम्यग् घटिताः परस्परं स्नेहेन संबद्धा वयस्या इति यावत् तेऽपि कदाचिद्विगलितान्तरप्रीतयोऽपि दाक्षिण्यजनलज्जास्तेस्तथा स्युरत आह । संप्रीताः सम्यगान्तरप्रीतिभाजस्तथाऽन्योन्यमनुरक्ता अतिशयख्यापनफलत्वादस्यात्यन्तस्नेहभाजः । अथवा (संघाडियात्ति) देशीपदमव्युत्पन्नमेव । मित्राभिधायि प्रीतिर्बाह्यानुरागः स्वभावतः प्रतिबन्धः पठ्यते च (घडियाउत्ति) घटिता मिलितास्तथा (भोगभोगेत्ति) भोक्तुं योग्या ये भोग्या भोगास्तान् भोग्यभोगान् भोगभोगान्वाऽतिशायिनो भोगान्भोगान्तरतः कामभोगान्वा (णिग्गंथापव्वए समणत्ति) निर्ग्रन्थास्त्यक्तग्रन्थाः प्राव्रजन् प्रव्रज्यां गृहीतवन्तस्ततश्च श्रमणतपस्विनोऽपि अभूवन्निति शेषः [चुयग्गावित्ति] देशीपदं प्रक्रमाच्च्युत्वा द्वावपि दम्पती तथा अन्तरायं विघ्नं (एहेत्ति) अनयोस्तथा (णितित्ति) निर्यान्त्याधिक्येन गच्छन्ति कं व्रजग्रामं गोकुलप्रायग्रामं प्रत्यन्तग्राममित्यर्थः (गाहेति असब्भावंति) ग्राहयतो ऽसद्भावमसन्तमसुन्दरं चार्थं साधुप्रेतत्वादिलक्षणं प्रेता भूताः पिशाचाः पिशाचनिकायोत्पन्नाः पौरुषादाश्च प्रस्तावतः पुरुषसंबन्धिमांसभक्षका राक्षसा इति यावत् (तेसिंति) सूत्रत्वात् तान् श्रमणान् [अल्लियइत्ति] आलीयेतामाश्रयेताम् । किमित्यत आह मा [भे] भवन्तौ पुत्रौ विनश्येतामिति । अत्र चेषुकारमिति राज्यकालनाम्ना सीमन्धरश्चेति मौलिकनाम्ना इति संभावयाम इति गाथैकादशावयवार्थः भावार्थस्तु संप्रदायादवसेयः स चायं 'जे ते दोन्नि गोवदारया साहु अणुकंपाए लद्धसम्मत्ता कालं काऊण देवलोगे उववन्ना ते तओ देवलोगाओ चइउ खिइप्पइट्ठणयरे इब्भकुले दो वि भायरा जाया । तत्थ तेसिं अन्ने वि चत्तारि इब्भदारगा वयंसया जाया तत्थ वि भोगे भुंजिउं तहारूवाणं थेराणं अंतिए धम्मं सोऊण पव्वइया सुचिरकालं संजमं अणुपालेऊण भत्तपच्चक्खाणं कालं काऊण सोहम्मे कप्पे पउमगुम्मविमाणे छ वि जणा चउपलिउओवमठितिया देवा उववन्ना । तत्थ जे ते गोवयक्खादेवा ते चइऊण कुरुजणवए उसुयारपुरे एगो उसुयारो णाम राया जाओ बीओ तस्सेव महादेवी कमलावती नामं संवुत्ता तइओ तस्स चेव राइणो भिगू नाम पुरोहिओ संवुत्तो चउत्थो तस्स चेव पुरोहियस्स भारिया संवुत्ता । वसिट्ठगोत्तेण जसा नाम सो य भिगू अणवच्चो गाढं तप्पए अवच्चनिमित्तं उवायणए देवयाणि पुच्छइ नेमित्तिए । ते य दो वि पुव्वभवगोवा देवभवे वट्टमाणा ओहिणा जाणिउ जहा अम्हे एयस्स भिगुस्स पुरोहियस्स पुत्ता भविस्सामो तओ समणरूवं काऊण उवागया भिगुसमीवं भिगुणा सभारियएण य वंदिया सुहासणत्था य धम्मं कहेंति दोहिं वि सावगवयाणि गहियाणि । पुरोहिएण भणइ भगवं अम्हं अवच्चं होज्जति साहू हिं भणइ भविस्संति दुवे दारगा ते य डहरगा चेव पव्वइस्संति तेसिं तुब्भेहिं वाघातो न कायव्वो पव्वयंताणं तेसु बहुजणं संबोहिस्संति भणिऊण पडिगया देवा णाइचिरेण य चइऊण य तस्स पुरोहियस्स भारियाए वासिट्ठीए दुवे उदरे पच्चायाया । तओ सो पुरोहिओ सभारिओ णयरविणिग्गओ पच्चंतगामे ठिओ य तत्थेव सा माहणी पसूया दारगा जाया ततो मा पव्वइस्संतित्ति का मायावित्तेहिं वुग्गाहिज्जंति जहा एए पव्वइयगा डिंभरूवाइं घेत्तुमारेंति पच्छा तेसिं मंसं खायंति तं मा तुब्भे कयाइं एएसिं अल्लिइस्सह । अन्नया ते तम्मि गामे रमंता बाहिं निग्गया । इओ य अद्धाणपडिवन्नया साहू आगच्छंति ततो ते दारगा साहुं दट्ठूण भयभीया पलायंता एगम्मि वडपायवे आरूढा साहुणो समावत्तीए गहियभत्तपाणा तम्मि चेव वडपायवबहिट्ठे ठिया मुहुत्तं च वीसामिऊणं भुंजिउं पयत्ता ते वडारूढा पासंति साभाविर्य भत्तपाणं णत्थि मंसंति । तओ चिंतिउं पयत्ता कत्थ अम्हेहिं एयारिसाणि रूवाणि दिट्ठपुव्वाणि त्ति जाइं संभरिया संबुद्धा साहुणो वंदिउं गया अम्मापिउसमीवं मायावित्तं संबोहिऊण सह मायावित्तेण पव्वत्तिया देवी संबुद्धा देवीए राया संबोहिओ ताणि वि पव्वइयाणि । एवं ताणि छ वि केवलनाणं पाविऊण निव्वाणमुवगयाणि त्ति" । इह तु सूत्रोक्तस्यार्थस्याभिधानं प्रसङ्गत इत्यदोषः । उक्तो नाम निष्पन्ननिक्षेपः ।

संप्रति सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयं तच्चेदम् ॥

देवा भवित्ताण पुरे भवम्मि, केई चुया एगविमाणवासी ।
पुरे पुराणे उसुयारणामे, खाए समिद्धे सुरलोयरम्मे ॥ १ ॥
सकम्मसेसेण पुरा कएणं, कुलेसु दग्गेसु य ते पसूया ।
निव्विण्णसंसारभया जहाय, जिणिंदमग्गं सरणं पवन्ना ॥ २ ॥

देवाः सुरा भूत्वोत्पद्य पुरे (भवम्मित्ति) अनन्तरातीतजन्मनि केचिदित्यनिर्दिष्टनामानश्च ता च्युता एकस्मिन् पद्मगुल्मनाम्नि विमाने वसन्तीत्येवंशीला एकविमानवासिनः पुरे नगरे पुराणे चिरन्तने इषुकारनाम्नि ख्याते प्रथिते समृद्धे ऋद्धिमत्यत एव सुरलोकरम्ये देवलोकवद्रमणीये ते च किं सर्वथोपभुक्तपुण्या एव ततश्च्युता उतान्यथेत्याह । स्वमात्मीयं कर्म पुण्यप्रकृतिलक्षणं तस्य शेषमुद्धरितं स्वकर्मशेषस्तेन लक्षणे तृतीया पुराकृतेन पूर्वजन्मान्तरोपार्जितेन कुलेष्वन्दयेषु उदारेषु दक्षेषु च पूरणे त इति ये देवा भूत्वा च्युताः प्रसूता उत्पन्नाः (निव्विणत्ति) आर्षत्वान्निर्विण्णा उद्विग्नाः कुतः संसारभयात् यान्ति परित्यज्य भोगादीनिति गम्यते । किमित्याह जिनेन्द्रमार्गं तीर्थकृदुपदर्शितं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकं मुक्तिपथं शरणमपायरक्षाक्षममाश्रयं प्रपन्ना अभ्युपगता इत्यध्ययनार्थसूचनम् ।

कश्च किं रूपः सन् जिनेन्द्रमार्गं प्रतिपन्न इत्याह ।

पुमत्तमागम्म कुमारदेवी, पुरोहिओ तस्स जसा य पत्ती ।
विसालकित्ती य तहोसुयारो, रायत्थदेवी कमलावई य ॥ ३ ॥

पुंस्त्वं पुरुषत्वमागम्य प्राप्य कुमारावकृतपाणिग्रहणौ द्वौ अपि पूर्णे सुलभबोधिकत्वेन प्राधान्यख्यापनार्थं चाऽनयोः पूर्वमुपादानं पुरोहितस्तृतीयः तस्य जसा च नाम्ना पत्नी चतुर्थः विशालकीर्तिश्च विस्तीर्णयशाश्च तेष्विषुकारो नाम राजा पञ्चमः अत्रैतस्मिन् भवे देवीति प्रधानपत्नी प्रक्रमात्तस्यैव राज्ञः कमलावती च नाम्ना षष्ठ इति सूत्रत्रयार्थः । संप्रति यथैतेषु जिनेन्द्रमार्गप्रतिपत्तिः कुमारयोर्जाता तथा दर्शयितुमाह ।

जाईजरामच्चुभयाभिभूए, बहिं विहाराभिनिविट्ठचित्ता ।
संसारचक्कस्स विमोक्खणट्ठा, दट्ठूण ते कामगुणे विरत्ता ॥ ४ ॥
पियपुत्तगा दोन्नि वि माहणस्स, सकम्मसीलस्स पुरोहियस्स ।
सरित्तु पोराणि य तत्थ जाई, तहा सुचिण्णं तव संजमं च ॥ ५ ॥

जातिर्जन्म जरा विश्रसा मृत्युः प्राणत्यागलक्षणस्तेभ्यो भयं साध्वसं तेनाभिभूतौ वाधितौ जातिजरामृत्युभयाभिभूतौ पाठान्तरतश्च जातिजरामृत्युभयाभिभूते सत्यर्थात्संसारिजने बहिः संसाराद्विहारः स चार्थान्मोक्षस्तस्मिन्नभिनिविष्टं बद्धाग्रहं चित्तमन्तःकरणं ययोस्तौ तथा संसारश्चक्रमिव चक्रं भ्रमणोपलक्षितत्वात्संसारचक्रं तस्य विमोक्षणार्थं परित्यागनिमित्तं दृष्ट्वा निरीक्ष्य साधूनिति शेषः यद्वा दृष्ट्वेति प्रेक्ष्य मुक्तिपरिपन्थिनोऽमी कामगुणा इति पर्यालोच्य तावनन्तरोक्तौ (कामगुणेत्ति) सुब्व्यत्ययात् कामगुणेभ्यः शब्दादिभ्यो विषयसप्तमी वा विरक्तौ प्राक्सुलीभूतौ प्रियौ वल्लभौ तौ च तौ पुत्राविव पुत्रकौ च प्रियपुत्रौ द्वावपि नैक एव इत्यपि शब्दार्थौ माहनस्य ब्राह्मणस्य स्वकर्मशीलस्य यजनयाजनादिस्वक्रियानुष्ठाननिरतस्य पुरोहितस्य शान्तिकर्तुः (सुमरित्ति) स्मृत्वा (पोराणयत्ति) सूत्रत्वात् पुराणेव पौराणिकीं चिरंतनीं तत्रेति सन्निवेशे कुमारभावे वा वर्तमानाविति शेषः जातिजन्म तथा (सुचिण्णंति) सुचीर्णं सुचरितं वा निदानादिनाऽनुपहतत्वात् तपोऽनशनादि प्राकृतत्वाद्विन्दुलोपः संयमं च तपःसंयममिति समाहारद्वन्द्वो वाऽत्र कामगुणविरक्तिरेव जिनेन्द्रमार्गप्रतिपत्तिरिति सूत्रद्वयार्थः ॥

तततौ किमकार्ष्टामित्याह ॥

ते कामभोगेसु असज्जमाणा, माणुस्सएसुं जे यावि दिव्वा ।
मोक्खाभिकंखी अभिजायसड्ढा,तायं उवागम्म इमं उदाहु ।६।

तौ पुरोहितपुत्रौ कामभोगेषूक्तरूपेषु (असज्जमाणत्ति) असंयतौ सङ्गमकुर्वन्तौ मानुष्यकेषु मनुजसंबन्धिषु ये चापि दिव्या देवसंबन्धिनः कामभोगास्तेषु चेति प्रक्रमः मोक्षाभिकाङ्क्षिणौ मुक्त्यभिलाषिणावभिजातश्रद्धावुत्पन्नतत्त्वरुची तातं पितरमुपागम्येदं वक्ष्यमाणं (उदाहुत्ति) उदाहरतां तयोर्हि साधुदर्शनानन्तरं क अस्माभिरित्थंभूतानि रूपाणि पुराऽपि दृष्टानीति चिन्तयतोर्जातिस्मरणमुत्पन्नं ततो जातवैराग्यौ प्रव्रज्याभिमुखावात्ममुत्कलीकरणाय तयोश्च प्रतिबोधोत्पादनाय वक्ष्यमाणमुक्तवन्ताविति सूत्रार्थः ।

यच्च तावुक्तवन्तौ तदाह ।

असासयं दट्ठु इमं विहारं, बहु अंतरायं ण य दीहमाउं ।
तम्हा गिहम्मी न रइं लहामो, आमंतयामो चरिसामो मोणं ॥

अशाश्वतमनित्यं दृष्ट्वेमं प्रत्यक्षं विहरणं विहारं मनुष्यत्वेनावस्थानमित्यर्थः । भण्यते हि (भोगाइं भुंजमाणे विहरतीति) किमित्येवमत आह । बहवः प्रभूता अन्तराया विघ्ना व्याध्यादयो यस्य तद्बह्वन्तरायं बह्वन्तरायमपि दीर्घत्वावस्थायि स्यादित्याह । न च नैव दीर्घं दीर्घकालस्थित्यायुर्जीवितं संप्रति पल्योपमायुष्कताया अप्यभावात् यत एवं सर्वमनित्यं तस्मात् (गिहम्मित्ति) गृहे वेश्मनि न रतिं धृतिं (लभामोत्ति) लभावहे प्राप्नुवः अतश्चामन्त्रयावः पृच्छाव आवां यथा चरिष्यावः आसेविष्यावहे मौनं मुनिभावं संयममिति सूत्रार्थः ।

एवं च ताभ्यामुक्ते ।

अह तायगो तत्थ मुणीण तेसिं,तवस्स वाघायकरं वयासी ।
इमं वयं वेयविओ वयंति, जहा ण होइ असुयाण लोगो ।८।
अहिज्ज वेए परिविस्स विप्पे, पुत्ते परिट्ठप्प गिहंसि जाया ।
भुत्ताण भोगे सह इत्थियाहिं,आरण्णगा होहिमुणी पसत्था ॥

अथानन्तरं तायते सन्तानं करोति पालयति च सर्वापद्भ्य इति तातः स एव तातकस्तत्र तस्मिन्निवेशेऽवसरे वा मुन्योर्भावतः प्रतिपन्नमुनिभावयोः तयोः कुमारयोस्तपसोऽनशनादेरुपलक्षणत्वादुपसद्धर्मानुष्ठानस्य च व्याघातकरं बाधाविधायिवचनमिति शेषः (वयासित्ति) अवादीत् यदवादीत्तदाहेमां वाचं वेदविदो वदन्ति प्रतिपादयन्ति यथा न भवति जायते असुतानामविद्यमानपुत्राणां लोकः तं विना पिण्डप्रदानाद्यभावे गत्याद्यभावात् तथा वेदवचः अनपत्यस्य लोका न सन्ति तथाऽन्यैरप्युक्तं "पुत्रेण जायते लोक" इत्येषा वैदिकी श्रुतिः । "अथ पुत्रस्य पुत्रेण, स्वर्गलोके महीयते " तथा " अपुत्रस्य गतिर्नास्ति, स्वर्गो नैव च नैव च । गृहिधर्ममनुष्ठाय, तेन स्वर्गं गमिष्यति " यत एवं तस्मादधीत्य पठित्वा वेदानृग्वेदादीन् परिवेश्य भोजयित्वा विप्रान् ब्राह्मणान् तथा पुत्रान् प्रतिष्ठाप्य कलाकलत्रग्रहणादिना गृहस्थधर्मे निवेश्य कीदृशः पुत्रान् गृहे जातान्न तु गृहीतप्रतिपन्नकादीन्पाठान्तरं च पुत्रान्परिष्ठाप्य स्वामित्वे निवेश्य गृहे [जायत्ति] गृहे जातौ पुत्रौ भुक्त्वा णमिति वाक्यालङ्कारे भोगान् शब्दादीन् सह स्त्रीभिर्नारीभिस्ततोऽरण्ये भवौ आरण्यौ "आरण्याण्णो वक्तव्य इति ण प्रत्ययः" आरण्यावेवारण्यकावारण्यकव्रतधारिणौ [होहित्ति] भवतः संपद्येथां युवां मुनी तपस्विनौ प्रशस्तौ श्लाघ्यावित्थमेव ब्रह्मचर्याद्याश्रमव्यवस्थानादुक्तं हि "ब्रह्मचारी गृहस्थश्च, वाणप्रस्थो यतिस्तथेति" इह चाधीत्य वेदानित्यनेन ब्रह्मचर्याश्रम उक्तः परिवेश्येत्यादिना च गृहाश्रम आरण्यकावित्यनेन च वाणप्रस्थाश्रमः मुनिग्रहणेन च सत्याश्रम इति सूत्रद्वयार्थः ।

इत्थं तेनोक्तौ कुमारकौ यदकार्ष्टां तदाह ॥

सो अग्गिणा आयगुणिंधणेणं,मोहानिला पज्जलणाहिएणं
संतत्तभावं परितप्पमाणं, लोलुप्पमाणं बहुहा बहुं च ।१०
पुरोहियं तक्कमसो णुणंतं, णिमंतयंतं च सुए धणेणं ।
जहक्कमं कामगुणेसु चेव, कुमारगा ते पसमिक्ख वक्कं ।११

वेया अहीया ण हवंति ताणं,
भुत्ता दिया णिंति तमं तमेणं ।
जाया य पुत्ता ण भवंति ताणं,
को णाम ते अणुमन्नेज्ज एयं ॥ १२ ॥
खणमत्तसोक्खा बहुकालदुक्खा,
पकामदुक्खा अणिकामसोक्खा ।
संसारमोक्खस्स विपक्खभूया,
खाणी अणत्थाण उ कामभोगा ॥ १३ ॥

परिव्वयंते अणियत्तकामे, अहो य राओ परितप्पमाणे ।
अन्नप्पमत्ते धणमेसमाणे,पप्पोति मच्चुं पुरिसो जरं च ।१४।
इमं च मे अत्थि इमं च नत्थि, इमं च मे किच्च इमं अकिच्चं
तं एवमेवं लालुप्पमाणे, हरा हरंति त्ति कहं पमाए ।१५।

सुतवियोगसंभावनाजनितं मनोदुःखमिह शोकः स चाग्निरिव शोकाग्निस्तेन आत्मनो गुणा आत्मगुणाः कर्मक्षयोपशमादिसमुद्भूताः सम्यग्दर्शनादयस्ते इन्धनं दाह्यतया यस्य स तथा तेनानादिकालसहचरितत्वेन रागादयो वात्मगुणास्ते इन्धनमुद्दीपकतया यस्य स तथा तेन । मोहो मूढता अज्ञानमिति यावत् सोऽनिल इव मोहानिलस्तस्मादधिकं महानगरदाहादिभ्योऽप्यनर्गलं प्रज्वलनं प्रकर्षेण दीपनमस्येति अधिकप्रज्वलनो यद्वा प्रज्वलने-

माधिक इतराभ्यधिकतया यस्तेन पूर्वत्र प्राकृतत्वादधिकशब्दस्य परनिपातस्तथा समिति समन्तात्तप्त इव तप्तोऽनिर्वृत्तत्वेन भावोऽन्तःकरणमस्येति सन्तप्तभावस्तमत एव च परितप्यमानं समन्ताद्दह्यमानमर्थाच्छरीरे तद्दाहस्यापि शोकावेशत उत्पत्तेर्लोलुप्यमानं तद्वियोगशङ्कावशोत्पन्नदुःखपरशुभिरतिशयेन हृदि छिद्यमानम् । वृद्धास्तु व्याचक्षते [लोलुप्पमाणंति] लोलुप्यमानं " नरणपोसणकुञ्रसंताणसु य तुब्भ नविस्सहत्ति " बहुधा अनेकप्रकारं बहु च प्रभूतं यथा भवत्येवं लोलुप्यमानं वेति संबन्धः । पुरोहितं पुरो वसन्तमिति प्रक्रान्तं (कमसोत्ति) क्रमेण परिपाट्या तु नयन्तः स्वाभिप्रायेण प्रज्ञापयन्तं निमन्त्रयन्तं च भोगैरुपच्छन्दयन्तं सुतौ पुत्रौ धनेन द्रव्येण यथाक्रमं क्रमानतिक्रमेण कामगुणैरभिलषणीयशब्दादिविषयैः पाठान्तरतः कामगुणेषु वा चः समुच्चये एवेति पूरणे कुमारकौ तावनन्तरप्रक्रान्तौ प्रसमीक्ष्य प्रकर्षेण ज्ञानाच्छादितमतिमालोच्य वाक्यं वक्ष्यमाणमुक्तवन्ताविति गम्यते । किं तदित्याह । वेदा ऋग्वेदादयोऽधीताः पठिता न भवन्ति जायन्ते त्राणं शरणं तदध्ययनमात्रतो दुर्गतिपतनरक्षणासिद्धेः । उक्तं हि तैरपि " अकारणमधीयानो, ब्राह्मणस्तु युधिष्ठिर! । दुष्कलेनाप्यधीयन्ते, शीलं तु मम रोचते " तथा " शिल्पमध्ययनं नाम, वृत्तं ब्राह्मणलक्षणम् । वृत्तस्थं ब्राह्मणं प्राहु-र्नेतरान् वेदजीवकान् " तथा (भुज्जुत्ति) अन्तर्भावितण्यर्थत्वाद्भोजिता द्विजा ब्राह्मणा नयन्ति प्रापयन्ति तमो रूपत्वात्तमो नरकस्तमसा ज्ञानेन यद्वा तमसोऽपि यत्तमस्तस्मिन्नतिरौद्ररौरवादिनरके णमिति वाक्यालङ्कारे ते हि भोजिता कुमार्गप्ररूपणपशुवधादावेव कर्मोपचयनिबन्धने असद्व्यापारे प्रवर्तन्त इति तत्प्रवर्तनतस्तद्भोजनस्य नरकगतिहेतुत्वमेवानेन च तेषां निस्तारकत्वं दूरापास्तमित्यर्थादुक्तम् । तथा जाताश्चोत्पन्ना पुत्राः सुता न भवन्ति त्राणं शरणं नरकादिकुगतौ निपततामिति गम्यते । उक्तं हि तन्मतानुसारिभिरपि "यदि पुत्राद्भवेत्स्वर्गो, दानधर्मो न विद्यते । मुषितस्तत्र लोकोऽयं, दानधर्मो, निरर्थकः । बहुपुत्रा दुली गोधा, ताम्रचूडस्तथैव च । तेषां च प्रथमं स्वर्गः, पश्चाल्लोको गमिष्यति " यतश्चैवं ततः को नाम न कश्चित्संभाव्येत यस्ते तव अनुमन्येत शोभनमिदमित्यनुजानीयात्स विवेक इति गम्यते । एतदनन्तरमुक्तं वेदाध्ययनादित्रितयमिति भुक्त्वा भोगानिति चतुर्थोपदेशप्रतिवचनमाह । क्षणमात्रं सौख्यं येषु ते तथा बहुकालं नरकादिषु दुःखं शारीरं मानसं च येभ्यस्ते तथाविधाः कदाचित् स्वल्पकालमपि सुखमतिशायि स्यात् दुःखं त्वन्यथेति स्वल्पकालमपि तद्बहुकालभाविनोऽपि दुःखस्योपहन्तृ स्यादत आह । प्रकाममतिशयेन दुःखं येभ्यस्ते तथा अनिकामसौख्या अप्रकृष्टसुखाः । ईदृशेऽप्यायतौ शुभफलाः स्युरत आह । संसारमोक्षो विश्लेषः संसारमोक्षो निर्वृतिरित्यर्थः तस्य विपक्षभूतास्तत्प्रतिबन्धकतयाऽत्यन्तप्रतिकूलाः किमित्येवंविधास्त इत्याह । खनिरिव खनिराकरोऽनर्थानामिहपरत्राक दुःखावाप्तिरूपाणां तुशब्दोऽवधारणे भिन्नक्रमश्च ततः खनिरेव क एवंविधाः कामभोगा उक्तरूपाः । अनर्थखनित्वमेव स्पष्टयितुमाह । परिव्रजन् विषयसुखलाभार्थमितस्ततो भ्राम्यन् न निवृत्तकामोऽनुपरतेच्छः सन् (अहो य रायत्ति) आर्षत्वाच्चस्य च भिन्नक्रमत्वादह्नि रात्रौ च अहर्निशमिति यावत् परितप्यमानस्तत्तदप्राप्तौ समन्ताच्चिन्ताग्निना दह्यमानः अन्ये सुहृदः स्वजनादयोऽथवाऽन्नं भोजनं तदर्थं प्रमत्तस्तत्कृत्यासक्तचेता अन्यप्रमत्तः अन्नप्रमत्तो वा धनं वित्तम् (एसमाणित्ति) एषयन् विविधोपायैर्गवेषयमाणः [पप्पोतित्ति] प्राप्नोति मृत्युं प्राणत्यागं कोऽसौ पुरुषो जरां च वयोहानिलक्षणां किं च इदं च मे मम अस्ति रजतरूप्यादि इदं च नास्ति पद्मरागादि इदं च मे मम कृत्यं कर्त्तव्यं गृहप्राकारादि इदमकृत्यं प्रारब्धमपि वणिजादिना न कर्तुमुचितं तमिति पुरुषमेवमेव वृथैव लोलुप्यमानमत्यर्थं व्यक्तवाचा वदन्ति हरन्त्यपनयन्ति आयुरिति हरादिरजन्याख्यो व्याधिविशेषा वा हरन्ति जन्मान्तरं नयन्ति उपसंहर्तुमाह । इतीत्यस्माद्धेतोः कथं केन प्रकारेण प्रमादो उद्यमः प्रक्रमारम्भे कर्तुमुचित इति शेष इति सूत्रषट्कार्थः ।

संप्रति तौ धनादिर्लोभयितुं पुरोहितः प्राह ।

धणं पभूयं सह इत्थियाहिं, सयणा तहा कामगुणा पकामा ।
तवं कए तप्पइ जस्स लोगो, तं सव्वसाहीणमिहेव तुब्भं ॥ १६ ॥

धनं द्रव्यं प्रभूतं प्रचुरं सह स्त्रीभिः समं नारीभिः स्वजनाः पितृपितृव्यादयः तथा कामगुणाः शब्दादयः [पगामत्ति] प्रकामा अतिशायिनस्तपः कष्टानुष्ठानं कृते निमित्तं तप्यते अनुतिष्ठति यस्य धनादेर्लोको जनस्तत्सर्वमशेषं स्वाधीनमात्मायत्तमिहैवास्मिन्नेव गृहे [तुब्भत्ति] सूत्रत्वाद्युवयोर्यद्यपि तयोः स्त्रियस्तदा न सन्ति तथाऽपि तदवाप्तियोग्यताऽस्तीति तासामभिधानमिति सूत्रार्थः ।

तत्र हेतुः ।

धणेण किं धम्मधुराहिगारे,
सयणेहिं वा कामगुणेहि चेव ।
समणा भविस्साम गुणोघधारी,
बहिं विहारो अभिगम्म भिक्खू ॥ १७ ॥

धनेन द्रव्येण किं न किञ्चिदपीत्यर्थः । धर्म एवातिसात्त्विकैरुह्यमानतया धूरिव धूर्धर्मधुरा तदधिकारे तत्प्रस्तावे स्वजनेन वा कामगुणैश्चैव तथा च वेदेऽप्युक्तम् । " न प्रजया न धनेन न त्यागेनैके नामृतत्वमानसु " रित्यादि ततः श्रमणौ तपस्विनौ भविष्यावो गुणौघं सम्यग्दर्शनादिगुणसमूहं धारयतः इत्येवंशीलौ गुणौघधारिणौ बहिर्ग्रामनगरादिभ्यो बहिर्वर्तित्वाद् द्रव्यतो भावतश्च क्वचिदप्यप्रतिबद्धत्वात् विहारो विहरणं ययोस्तौ बहिर्विहारावप्रतिबद्धविहाराविति यावत् अभिगम्याश्रित्य भिक्षां शुद्धोञ्छतामवाहारयन्ताविति भाव इति सूत्रार्थः । आत्माऽस्तित्वमूलत्वात्सकलधर्मानुष्ठानस्येति तन्निराकरणायाह पुरोहितः ।

जहा य अग्गी अरणी असंतो, खीरे घयं तिल्लमहा तिलेसु ।
एमेव जाया सरीरम्मि सत्ता, संमुच्छई णासइ णावचिट्ठे ॥ १८ ॥

यथेत्यौपम्ये चशब्दोऽवधारणे यथैवाग्निर्वैश्वानरो [अरणीति] अरणितोऽग्निमन्थनकाष्ठादसन्नविद्यमान एव संमूर्च्छति तथा क्षीरे घृतं तैलमथ तिलेषु एवमेव हे जातौ पुत्रौ [सरीरम्मित्ति] शरीरे काये सत्वाः प्राणिनः [संमुच्छइत्ति] समूर्च्छयन्ति पूर्वमसत एव शरीराकारपरिणतभूतसमुदायत उत्पद्यन्ते तथा चाहुः पृथिव्यप्तेजोवायुरिति तत्वानि एतेभ्यश्चैतन्यं मद्याङ्गेभ्यो मदशक्तिवत् तथा [णासइत्ति] नश्यन्त्यभ्रपटलवत्प्रलयमुपयान्ति [नावचिट्ठित्ति] न पुनरवतिष्ठन्ते शरीरनाशे सति क्षणमप्यवस्थितिभाजो भवन्ति । यद्वा शरीरे सत्यप्यमी सत्वा न सन्ति नावतिष्ठन्ते जलबुद्बुदवज्जीवः अत्र च प्रत्यक्षतोऽनुपलम्भ एव प्रमाणं न ह्यसौ शरीरे शरीरव्यतिरिक्तो वा भवान्तर-

प्राप्तौ प्रत्यक्षत उपलभ्यत इति नास्ति शशिविषाणवदिति भाव इति सूत्रार्थः । कुमारकावाहतुः ।

णो इंदियग्गिज्झ अमुत्तभावा,
अमुत्तभावो वि य होइ निच्चो ।
अज्झत्थहेउं नियतस्स बंधो,
संसारहेउं च वयंति बंधं ॥ १६ ॥

नो इति निषेधे इन्द्रियैः श्रोत्रादिभिर्ग्राह्यः सत्त्व इति प्रक्रमात्सत्त्वादयमिन्द्रियग्राह्य इत्याशङ्क्याह । अमूर्तभावादिन्द्रियग्राह्यरूपाद्यभावात् अयमाशयः यदिन्द्रियग्राह्यं सन्नोपलभ्यते तदसदिति निश्चीयते यथा प्रदेशविशेषे घटो यत्तु तद्ग्राह्यमेव न भवति न तस्यानुपलम्भेऽप्यभावनिश्चयः पिशाचादिवत्तद्विषयानुपलम्भस्य संशयहेतुत्वात् । न च साधकप्रमाणाभावात्संशयविषयतैवास्त्विति वाच्यं तत्साधकस्यानुमानस्य सद्भावात् तथा ह्यस्त्यात्मा अहं पश्यामि जिघ्रामीत्याद्यनुगत्य प्रत्ययान्यथानुपपत्तेरात्माभावे हीन्द्रियाण्येव द्रष्टॄणि स्युस्तेषु च परस्परं भिन्नेष्वहं पश्यामि जिघ्रामीत्यादिरनुगतोऽहमिति प्रत्ययोऽनेकेष्विव प्रतिपन्नेषु न स्यात् । उक्तं हि । "अहं शृणोमि पश्यामि, जिघ्राम्यास्वादयामि च । चेतयाम्यध्यवस्यामि, बुध्यामीत्येवमस्ति सः" ॥१॥ वृद्धास्तु व्याचक्षते अमूर्तत्वान्नोइन्द्रियग्राह्यो नोइन्द्रियं च मनो मनसश्चात्मैवातः स्वप्रत्यक्ष एवायमात्मा कस्मादुच्यते त्रैकाल्यकार्यव्यपदेशत्वात्तद्यथा ॥ कृतवानहं करोम्यहं करिष्याम्यहम्, उक्तवानहं ब्रवीम्यहं वक्ष्याम्यहं, ज्ञातवानहं जानेऽहं ज्ञास्येऽहमिति । योऽयं त्रिकालकार्यव्यपदेशहेतुरहं प्रत्ययो नायमानुमानिको न चागमिकः किं तर्हि प्रत्यक्षकृत एवमनेनैव आत्मानं प्रतिपद्यस्व नायमनात्मके घटादावुपलभ्यत इति । तथा अमूर्तभावादपि च भवति नित्यः तथा हि यद्द्रव्यत्वे सत्यमूर्तं तन्नित्यं यथा व्योम अमूर्तश्चायं द्रव्यत्वे सत्यनेन विनाशानवस्थाने प्रत्युक्ते । न चैवममूर्तत्वादेव तस्य बन्धासंभवे वा सर्वस्य सर्वदा तत्प्रसङ्ग इति वाच्यं यतः "अज्झत्थहेउं नियतस्स बंधे" अध्यात्मशब्देन आत्मस्था मिथ्यात्वादय इहोच्यन्ते ततस्तद्धेतुस्तन्निमित्तः परस्थहेतुकत्वेऽतिप्रसङ्गादिदोषसंभवान्नियतो निश्चितो न संदिग्धो जगद्वैचित्र्यान्यथानुपपत्तेरस्य जन्तोर्बन्धः कर्मभिः संश्लेषो यथा ह्यमूर्तस्यापि व्योम्नो मूर्तैरपि घटादिभिः संबन्ध एवमस्याप्यमूर्तस्यापि मूर्तैरपि कर्मभिरसौ न विरुध्यते । तथा चाह " अरूपं हि यथाकाशं, रूपद्रव्यादिभाजनम् " तथा रूपी जीवोऽपि कर्म्मादिभाजनमिति मिथ्यात्वादिहेतुत्वाच्च न सर्वदा तत्प्रसक्त इत्यदोषः । एवं हि येषामेव मिथ्यात्वादितद्धेतुसंभवस्तेषामेवासौ न तु तद्विरहितानां सिद्धानामपि । तथा संसारश्चतुर्गतिपर्यटनरूपस्तद्धेतुं च तत्कारणं वदन्ति बन्धं कर्म्मबन्धम् । एतेनामूर्तत्वाद् व्योम इव निष्क्रियत्वमपि निराकृतमिति सूत्रार्थः । यत एवमस्यात्मा नित्योऽत एव च भवान्तरयायी तस्य च बन्धो बन्धादेव मोक्ष इत्यतः ।

जहा वयं धम्ममयाणमाणा, पावं पुरा कम्ममकासि मोहा ।
ओरुज्झमाणा परिरक्खयंता, तं नेव भुज्जो वि समायरामो ॥

यथा येन प्रकारेण वयं धर्म्मं सम्यग्दर्शनादिकमजानाना अनुबुध्यमाना पापं पापहेतुं पुरा पूर्वं कर्म क्रियाम् [अकासिति] अकार्ष्म कृतवन्तो मोहात्तत्त्वानवबोधात् अवरुध्यमाना गृहान्निर्गममलभमानाः परिरक्ष्यमाणा अनुजीविभिरनुपाल्यमानाः [तदिति] पापकर्म [नेवत्ति] नैव भूयोऽपि पुनरपि समाचरामोऽनुतिष्ठामो यतः संप्रत्युपलब्धमेवास्माभिर्वस्तुतत्त्वमिति भावः । सर्वत्र च । अस्मदो द्वयोश्च १ । २ । ५९ इति द्वित्वेऽपि बहुवचनमिति सूत्रार्थः ॥

अब्भाहयम्मि लोगम्मि, सव्वओ परिवारिए ।
अमोहाहिं पडंतीहिं, गिहंसि न रइं लभे ॥ २१ ॥

अभ्याहते आभिमुख्येन पीडिते लोके जने सर्वतः सर्वासु दिक्षु परिवारिते परिवेष्टितेऽमोघाभिरवन्ध्यप्रहरणोपमाभिः पतन्तीभिरागच्छन्तीभिः [गिहंसित्ति] गृहे तस्य चोपलक्षणत्वात् गृहवासे न रतिमासक्तिं लभामि लभावहे । यथा हि वागुरया परिवेष्टितो मृगोऽमोघैश्च प्रहरणैर्व्याधेनाभ्याहतो न रतिं लभते एवमावामपीति सूत्रार्थः

भृगुराह ।

केण अब्भाहतो लोगो, केण वा परियारिओ ।
को वा अमोहा वोत्ता, जाया चिंतावरो हुमि ॥ २२ ॥

केन व्याधतुल्येनाभ्याहतो लोकः केन वा वागुरास्थानीयेन परिवारितः का वा अमोघा अमोघप्रहरणोपमा अभ्याहतिं क्रियां प्रति करणतयोक्ता जातौ ! पुत्रौ ! चिन्तापरो [हुमिति] भवामि ततो ममावेदयतामयमर्थ इति भाव इति सूत्रार्थः ।

तावाहतुः

मच्चुणाब्भाहतो लोगो, जराए परियारिओ ।
अमोहा रयणी वोत्ता, एवं तात वियाणह ॥ २३ ॥

मृत्युनाऽन्तकेनाभ्याहतो लोकस्तस्य सर्वत्राप्रतिहतप्रसरत्वात् जरया परिवारितः तस्या एव तदभिघातयोग्यतापादनपटीयस्त्वात् (अमोघारयणित्ति) रजन्य उक्ता दिवसाविनाभावित्वात् तासां दिवसाश्च तत्पतने ह्यवश्यंभावी जनस्याभिघातः एवं तात ! विजानीतावगच्छतेति सूत्रार्थः । किं च ।

जा जा वच्चइ रयणी, ण सा पडिनियत्तई ।
अधम्मं कुणमाणस्स, अफला होंति राइओ ॥ २४ ॥
जा जा वच्चइ रयणी, ण सा पडिणियत्तइ ।
धम्मं च कुणमाणस्स, सफला जंति राइओ ॥ २५ ॥

या या (वच्चइत्ति) व्रजति रजनी रात्रिरुपलक्षणत्वाद्दिनं च न सा प्रतिनिवर्तते पुनरागच्छति तदागमने हि सर्वदा सैवैका जन्मरात्रिः स्यात्ततो न द्वितीया मरणरात्रिः कदाचित्प्रादुःस्यात्ताश्चाधर्म्मं कुर्वतो जन्तोरिति गम्यते अफला यान्ति रात्रयोऽधर्म्मं निबन्धनं च गृहस्थनेत्यायुषोऽनित्यत्वादधर्मकरणे तस्य निष्फलत्वात्तत्परित्याग एव श्रेयानिति भावः । इत्थं व्यतिरेकद्वारेण प्रव्रज्याप्रतिपत्तिहेतुत्वमभिधाय तमेवान्वयमुखेनाह । (जाजेत्यादि) पूर्ववत् नवरं (धम्मं चत्ति) चशब्दः पुनरर्थे धर्म्मं पुनः कुर्वतः सफला धर्म्मलक्षणफलोपार्जनतो न च व्रतप्रतिपत्तिं विना धर्म्म इत्यतो व्रतं प्रतिपत्स्यावहे इत्यभिप्राय इति सूत्रद्वयार्थः ।

इत्थं कुमारवचनादाविर्भूतसम्यक्त्वस्तद्वचनमेव पुरस्कुर्वन् भृगुराह ॥

एगओ संवसित्ताणं, दुहओ सम्मत्तसंजुया ।
पच्छा जाया गमिस्सामो, भिक्खमाणा कुले कुले ॥२६॥

एकत एकस्मिन् स्थाने समुष्य सहैवोषित्वा (दुहओत्ति) द्वय

च त्वयं च त्वये आवां युवां च व्यक्त्यपेक्षया बहुवचनं पुरुषप्राधान्याच्च पुंल्लिङ्गता सम्यक्त्वेन संयुताः सहिता उपलक्षणत्वादेशविरत्या च पश्चाद्यौवनावस्थोत्तरकालं कोऽर्थः पश्चिमे वयसि जातौ ! पुत्रौ ! गमिष्यामो व्रजिष्यामो वयं ग्रामनगरादिषु मासकल्पेन क्रमेणेति शेषोऽर्थाच्च प्रव्रज्यां प्रतिपद्य निष्क्रमाणा याचमानाः पिण्डादिकमिति गम्यते क्व कुले कुले गृहे गृहे न त्वेकस्मिन्नेव वेश्मनि । किमुक्तं भवत्यज्ञातोञ्छवृत्त्येति सूत्रार्थः ।

कुमारावाहतुः ।

जस्सऽत्थि मच्चुणा सक्खं, जस्स वऽत्थि पलायणं ।
जो जाणइ न मरिस्सामि, सो हु कंखे सुए सिया ॥ २७ ॥
अज्जेव धम्मं पडिवज्जयामो,
जहिं पवन्ना ण पुणब्भवामो ।
अणागयं नेव य अत्थि किंचि,
सद्धाखमं णो विणइत्तु रागं ॥ २८ ॥

यस्येत्यनिर्दिष्टस्वरूपस्यास्ति विद्यते मृत्युना कृतान्तेन सख्यं मित्रत्वं, यस्य चास्ति पलायनं मृत्योरिति प्रक्रमः । तथा यो (जाणत्ति] जानीते यथाऽहं न मरिष्यामि [सो हु कंखेसुएसियत्ति] स एव काङ्क्षति प्रार्थयते श्व आगामिनि दिने स्यादिदमिति गम्यते न च कस्यचित् मृत्युना सह सख्यं ततो वा पलायनं तदभावज्ञानं वा अतोऽद्यैव धर्मे प्रक्रमाद्याति धर्म्मं [पडिवज्जयामोत्ति } प्रतिपद्यामहे । तमेव फलोपदर्शनद्वारेण विशिनष्टि [जहेत्ति] आर्यत्वाद्यं धर्म्मं प्रपन्ना आश्रिताः [न पुणब्भवामोत्ति] न पुनर्भविष्यामो न पुनर्जन्मानुभविष्यामस्तन्निबन्धनभूतकर्मापगमात् परणाद्यभावोपलक्षणं चैतत् कथमनागतमप्राप्तं नैव चास्ति किञ्चिदतिमनोरममपि विषयसौख्याद्यनादौ संसारे सर्वस्य प्राप्तपूर्वत्वात्ततो न तदर्थमपि गृहावस्थानं युक्तमिति भावः । यद्वा ऽनागतमागतिविरहितं नैव चास्ति किंचित् किं तु सर्वमागामिनेव जरामरणादिव्यसनजातं ध्रुवं भावित्वादस्य प्रवस्थानम् । यद्वा अनागतं यत्र मृत्योरागतिर्नास्ति तन्न किंचित् स्थानमस्ति यतश्चैवमतः श्रद्धाऽभिलाषः क्षमं युक्तमिह लोकपरलोकयोः श्रेयःप्राप्तिनिमित्तमनुष्ठानं कर्तुमिति शेषः [णोऽनि] नो अस्माकं विनयोपसाहाय्यकं रागं स्वजनाभिष्वङ्गलक्षणं तत्त्वतो हि कः कस्य स्वजनो न वा स्वजन इति । उक्तं च । " अयणं भंते जीवस्स सामाइत्ताए धूयत्ताए सुण्हत्ताए भज्जत्ताए स हि सयणसंबंधसंबुयत्ताए उववन्नपुव्वे हंता गोयमा ! असइ त अदुवा अणंतखुत्तोत्ति " सूत्रद्वयार्थः । ततस्तयोर्वचनमाकर्ण्य पुरोहित उत्पन्नव्रतग्रहणपरिणामो ब्राह्मणीं धर्म्मविघ्नकारिणीं मत्वेदमाह ॥

पहीणपुत्तस्स हु नत्थि वासो,
वासिट्ठि भिक्खायरियाए कालो ।
साहाहि रुक्खो लहई समाहिं,
छिन्नाहि साहाहिं तमेव खाणुं ॥ २९ ॥
पंखाविहूणो व्व जहेव पक्खी,
भिच्चविहीणो व्व रणे नरिंदो ।
विवन्नसारो वणिओ व्व पोते,
पहीणपुत्तो म्हि तहा अहं पि ॥ ३० ॥

प्रहीणौ प्रभ्रष्टौ पुत्रौ यस्मात्स प्रहीणपुत्रः । अथवा प्राकृते पूर्वापरनिपातस्यातन्त्रत्वात्पुत्राभ्यां प्रहीणस्त्यक्तः पुत्रप्रहीणस्तस्य हुः पूरणे नास्ति न विद्यते वासोऽवस्थानं मम गृह इति गम्यते वाशिष्ठि ! वशिष्ठगोत्रोद्भवे ! गौरवख्यापनार्थं गोत्राभिधानं तच्च कथं नु नाम धर्माभिमुख्यमस्याः स्यादिति भिक्षाचर्याया भिक्षाटनस्योपलक्षणं चैतद्व्रतग्रहणस्य कालः प्रस्तावो वर्तत इति शेषः । किमित्येवमत आह । शाखाभिः प्रतीताभिर्वृक्षो द्रुमो लभते प्राप्नोति समाधिं स्वास्थ्यं छिन्नाभिर्द्विधाकृताभिः शाखाभिस्तमेव वृक्षं यस्ताभिः समाधिमवाप्तवान् [खाणुं ति] स्थाणुं जनो व्यपदिशतीति उपस्कारः । यथा हि तास्तस्य शोभासंरक्षणसहायकृत्यकरणादिना समाधिहेतव एवं ममाप्येतौ सुतावतस्तद्विरहितोऽहमपि स्थाणुकल्प एवेति किं ममैवंविधस्य स्वपरयोः किञ्चिदुपकारकमनवसृतमेव गृहवासेनेत्यभिप्रायः । किं च पक्षाभ्यां पतत्राभ्यां विहीनो विरहितः पक्षविहीनो वा दृष्टान्तान्तरसमुच्चये यथेहास्मिन् लोके पक्षी विहङ्गमः पलायितुमप्यशक्त इति मार्जारादिभिरभिभूयते यथा भृत्याः पदातयस्तद्विहीनो वा प्राग्वद्रणे संग्रामे नरेन्द्रो राजा शत्रुजनपराजयस्थानमेव जायते यथा विपन्नो विनष्टसारो हिरण्यरत्नादिरस्येति विपन्नसारो वणिक् सांयात्रिको वेति प्राग्वत् पोते प्रवहणे भिन्न इति गम्यते नार्वाग् न च परत इत्युदधिमध्यवर्ती विषीदति पुत्रप्रहीणोऽस्मि तथा अहमपि कोऽर्थः परकृत्यार्थसहाय सुताभ्यां विरहितोऽहमप्येवंविध एवेति सूत्रद्वयार्थः ॥

वाशिष्ठयाह ।

सुसंहिता कामगुणा इमीते, संपिंडिया अग्गरसा पभूया ।
भुंजामु ता कामगुणे पकामं,पच्छा गमिस्सामो पहाणमग्गं ॥

अतिशयेन संभृताः संस्कृताः सुसंभृताः के ते कामगुणा वेणुवीणाकलितकाकलीगीतादय इमे इति स्वगृहवर्तिनस्तान् प्रत्यक्षतया निर्दिशति ते तत्र तथा संपिण्डिताः सम्यक् पुञ्जीकृताः (अग्गरसात्ति) चशब्दस्य गम्यमानत्वात् अग्रा रसाश्च प्रधाना मधुरादयश्च प्रभूताः प्रचुराः कामगुणान्तर्गतत्वेऽपि रसनापृथगुपादानमतिगृद्धिहेतुत्वाद्गन्धादिष्वपि चैषामेव प्रवर्तकत्वात् । कामगुणविशेषणं वा अग्रा रसास्त एव शृङ्गारादयो वा येषु तथा । वृद्धास्त्वाहुः रसानां सुखानामग्रं रसाग्रं ये कामगुणाः सूत्रे च प्राकृतत्वादग्रशब्दस्य पूर्वनिपातः (भोजामोत्ति) भुञ्जीमहि तत्तस्माद्यस्मादमी सुसंभृतादिविशेषणविशिष्टा स्वाधीनाः सन्ति कामगुणाननुरूपान् प्रकाममतिशयेन ततो भुक्तभोगौ पश्चादिति वृद्धावस्थायां गमिष्यावः प्रतिपत्स्यावहे प्रधानमार्गमहापुरुषसेवितं प्रव्रज्यारूपं मुक्तिपथमिति सूत्रार्थः ।

पुरोहितः प्राह ।

भुत्ता रसा भोइ जहाति णेवओ,
ण जीवियट्ठा पयहामि भोए ।
लाभं अलाभं च सुहं च दोक्खं,
संचिक्खमाणो चरिस्सामि मोणं ॥

भुक्ताः सेविता रसा मधुरादय उपलक्षणत्वाच्छेषकामगुणाश्च यद्वा रसा इह सामान्येनैवास्वाद्यमानत्वाद्भोगा भण्यन्ते । (भोइत्ति) हे भवति ! आमन्त्रणवचनमेतत् जहाति त्यजति न इत्यस्मान् वयः शरीरावस्था कालकृतोच्यते सा चेहाभिमतक्रियाकरणक्षमा गृह्यते ततश्च यदुक्ता एवानेकशो भोगा वयश्चाभिमतक्रियाकरणक्षमं जहाति अपलक्षणल्याज्जीवितं च

मतो यावन्नैतत्त्यजति तावद्दीक्षां प्रतिपद्यामहे इत्यभिप्रायस्तत् किं वयःस्थैर्याद्यर्थं दीक्षां प्रतिपद्यसे उच्यते कैश्चिद्दीक्षा वयःस्थैर्यादिविधायिनीत्याशङ्कयाह नेति निषेधे जीवितमसंयमजीवितमुपलक्षणत्वाद्वयश्च तदर्थं प्रजहामि प्रकर्षेण त्यजामि भोगान् शब्दान् किं तु लाभमभिमतवस्त्ववाप्तिरूपमलाभं च तदभावरूपं सुखमभिलषणीयं विषयसंभोगजं चस्य भिन्नक्रमत्वात् दुःखं च बाधाऽऽत्मकं (संचिक्खमाणोत्ति) समतया ईक्षमाणः पश्यन् किमुक्तं भवति लाभालाभयोस्तथा सुखदुःखयोरुपलक्षणत्वाज्जीवितमरणादीनां च समतामेव भावयंश्चरिष्याम्यासेविष्ये किं तत् मौनं मुनिभावं ततो मुक्त्यर्थमेव मम दीक्षाप्रतिपत्तिरिति भाव इति सूत्रार्थः । वासिष्ठ्याह ।

मा हू तुमे सोयरियाण संहर,
जिण्णो व हंसो पडिसोयगामी ।
भुंजाहि भोगाइँ मए समाणं,
दुक्खं खु भिक्खाचरियाविहारो ॥ ३३ ॥

मा इति निषेधे हुरिति वाक्यालंकारे त्वं सोदरे शयिताः सोदर्याः सोदराद्य इति यः प्रत्ययः ते च समानकुक्षिभवा भ्रातरस्तेषामुपलक्षणत्वाच्छेषस्वजनानां भोगानां च (संभरिहित्ति) अस्मार्षीः क इव (जिण्णो व हंसोत्ति) इव शब्दस्य भिन्नक्रमत्वात् जीर्णो वयोहानिमुपगतो हंस इव प्रधानपक्षीव प्रतिकूलः श्रोतः प्रतिश्रोतस्तद्गामी सन् किमुक्तं भवति यथाऽसौ नदीश्रोतस्यतिकष्टं प्रतिकूलगमनमारभ्यापि तत्राशक्तः पुनरनुश्रोत एवानुधावत्येवं भवानपि दुस्तरं संयमभारं वोढुमसमर्थः पुनः सहोदरान् सह भोगान् वा स्मरिष्यति तदिदमेवास्तु भुङ्क्ष्व भोगान्मया (समाणंति) सुखदुःखहेतु (खु इति) खलु निश्चितं भिक्षाचर्या भिक्षाटनं विहारो ग्रामादिष्वनियतविहारो दीक्षोपलक्षणं चैतदिति सूत्रार्थः ।

पुरोहित आह ।

जहा य भोई तणुयं भुजंगे, निम्मोयणं हेच पलेइ मुत्तो ।
एमेय जाया पयहंति भोए, तेहं कहं नाणुगमिस्सएगो ।३४।
छिंदित्तु जालं अबलं वरो हिया, मच्छा जहा कामगुणे पहाय ।
धोरेय सीला तवसा उदारा, धीरा हु भिक्खायरियं चरंति ३५

यथा च हे भवति ! पठ्यते चाहे भोगिनि तनुः शरीरं तत्र जातां तनुजां भुजंगमः सर्पो निर्मोचनीयं निर्मोकं हित्वा पर्येति समन्तादृच्छति मुक्त इति निरपेक्षो नाभिष्वक्त इत्यर्थः (समेतित्ति) एवमेतौ पठ्यते च (इमेनित्ति) अत्र च तथेति गम्यते तत्तथैतौ ते तव जातौ पुत्रौ प्रजहीतः प्रकर्षेण त्यजतो भोगान् ततः किमित्याह तौ भोगांस्त्यजन्तौ जातौ अहं कथम् नानुगमिष्यामि प्रव्रज्याग्रहणेनानुसरिष्याम्येको द्वितीयो यदि तावदनयोः कुमारकयोरपीयान् विवेको यन्निर्मोकवदत्यन्तसहचरितानपि भोगान् भुजङ्गवत् त्यजतस्ततः किमिति भुक्तभोगोऽप्यहमेनान्न त्यजामि किं वा ममासहायस्य गृहवासेनेति भावः । तथा छित्वा द्विधा कृत्वा तीक्ष्णपुच्छादिना जालमानायमबलमिव जीर्णत्वादिना निःसारमिव वर्त्मायोऽपीति गम्यते । रोहिता रोहितजातीया मत्स्या मीनाश्चरन्तीति संबन्धः । यथेति दृष्टान्तोपदर्शने यत्तदोश्च नित्यसंबन्धात्तथेति गम्यते ततस्तथा जालप्रायान् कामगुणान् प्रहाय परित्यज्य धुरि वहन्ति धौरेयास्तेषामिव शीलमुत्क्षिप्तभारवाहिताख्यलक्षणः स्वभावो येषां ते धौरेयशीलास्तपसाऽनशनादिनोदाराः प्रधाना धीराः सत्त्ववन्तो हुरिति यस्माद्भिक्षाचर्यां चरन्त्यासेवन्ते व्रतग्रहणोपलक्षणमेतत्ततोऽहमपीत्थं व्रतमेव ग्रहीष्य इति भावः इति सूत्रद्वयार्थः ॥

इत्थं तत्प्रतिबोधिता ब्राह्मण्याह ।

तहेव कोंचा समइक्कमंता, तयाणि जालाणि दलित्तु हंसा ।
पलेंति पुत्ता य पई य मज्झं, तेहं कहं नाणुगमिस्सइक्का ३६

नभसीवाकाश इव क्रौञ्चाः पक्षिविशेषाः समतिक्रामन्तस्तान् तान् देशानुल्लङ्घयन्तस्ततानि विस्तीर्णानि जालानि बन्धनविशेषरूपाण्यात्मनोऽनर्थहेतून्दारित्वा (हंसात्ति) चशब्दस्य गम्यमानत्वाद्धंसाश्च (पलेंतित्ति) परियन्ति समन्ताद् गच्छन्ति पुत्रौ च सुतौ च पतिश्च भर्त्ता मम संबन्धिनो गम्यमानत्वात्ते ते जालोपमविषयाभिष्वङ्गं भित्वा नभः कल्पे निरुपलेपतया संयमाध्वनि तानि संयमस्थानान्यतिक्रामन्तस्तानहं कथं नानुगमिष्याम्येका सती किं त्वनुगमिष्याम्येव । एवंविधं वचनं हि स्त्रीणां पतिः पुत्रो वा गतिरिति । यदि वा जालानि भित्त्वेति हंसानामेव संबध्यते । समतिक्रामन्तः स्वातन्त्र्येण गच्छन्त इति तु क्रौञ्चोदाहरणमजातकलत्रादिबन्धनसुतापेक्षं हंसोदाहरणं तु तद्विपरीतपत्यपेक्षमिति भावनीयमिति सूत्रार्थः । इत्थं चतुर्णामप्येकवाक्यतायां प्रव्रज्याप्रतिपत्तौ यद्भूत्तदाह ।

पुरोहियं तं ससुयं सदारं, सोच्चाभिनिक्खंत पहाय भोगे ।
कुडुंबसारं विउलुत्तमं तं, रायं अभिक्खं समुवाय देवी ।३७।
वंतासी पुरिसो रायं, न सो होइ पसंसितो ।
माहणेणं परिच्चत्तं, धणं आइउमिच्छसि ॥ ३८ ॥
सव्वं जगं जइ तुहं, सव्वं वा वि धणं भवे ।
सव्वं पि ते अपज्जत्तं, नो वा ताणाइ ते तव ॥ ३९ ॥
मरिहसि रायं जया तया वा, मणोरमे कामगुणे पहाय ।
एक्को हु धम्मो नरदेवयाणं, न विज्जए अन्नमिहेह किंचि ४०

पुरोहितं पुरो वसन्तमिति च भृगुनामानं सपुत्रं पुत्रद्वयान्वितं सदारं सपत्नीकं श्रुत्वाऽऽकर्ण्य अभिनिष्क्रम्य गृहान्निर्गत्य प्रहाय प्रकर्षेण त्यक्त्वा भोगान् शब्दादीन् प्रव्रजितमिति गम्यते । कुटुम्बसारं धनधान्यादि विपुलं च विस्तीर्णतया उत्तमं च प्रधानतया विपुलोत्तमं (यदिति) यत्पुरोहितेन त्यक्तं गृहस्तमिति शेषः (रायं) राजानं नृपतिमभीक्ष्णं पुनः पुनः समुवाच सम्यगुक्तवती देवी कमलावती नाम तदग्रमहिषी । किमुक्तवतीत्याह वान्तमुद्गीर्णमशितुं भोक्तुं शीलमस्येति वान्ताशी पुरुषः पुमान् य इति गम्यते राजन् ! नृपते ! स न प्रशंसितः श्लाघितो विद्वद्भिरिति शेषः । स्यादेतत्कथमहं वान्ताशीत्यत आह । ब्राह्मणेन परित्यक्तं परिहृतं धनं द्रव्यमादातुं ग्रहीतुमिच्छसि परिहृतं धनं हि गृहीतोज्झितत्वाद्वान्तमिव ततस्तदादातुमिच्छंस्त्वमपि वान्ताशीव न चेदमुचितं भवादृशामित्यभिप्रायः । अथवा काक्वा नीयते राजन् ! वान्ताशी यः स प्रशस्यो न भवस्यतो ब्राह्मणेन परित्यक्तं धनमादातुमिच्छसि न चैतद्भवत उचितं यतस्त्वमप्येवं वान्ताशितया अश्लाघ्य एव भविष्यसीति काक्वर्थः । किं च सर्वं निरवशेषं जगद् भुवनं भवेदिति संबन्धो यदीत्यस्यायमर्थो न संभवत्येवैतत्कथञ्चित्संभवे वा (तुहंति) तव सर्वंस्यापि धनं रजतरूप्यादिद्रव्यं भवेद्यदि तवेतीहापि योज्यते तथा सर्वमपि ते नव पर्याप्तमशक्तमिच्छापरिपूर्त्तिं प्रतीति शेषः ।

आकाशसमत्वेन तस्या अपर्यवसितत्वात्तथा नैव त्राणाय जरामरणाद्यपनोदाय तदिति सर्व्वं जगद्धनं वा तवेति ते । इह च पुनः पुनः सर्व्वशब्दस्य युष्मदस्मदोश्चोपादानं भिन्नवाक्यत्वादपुनरुक्तमिति भावनीयं पूर्वेण गर्हितत्वमनेन चानुपकारितां पुरोहितधनाढ्यग्रहणहेतुमादर्श्य संप्रत्यनित्यतां तद्धेतुमाह । मरिष्यसि प्राणांस्त्यक्ष्यसि राजन् ! नृप ! यदा तदा वा यस्मिंस्तस्मिन्वा काले अवश्यमेव मर्त्तव्यम् " जातस्य हि ध्रुवं मृत्यु " रित्युक्तं हि " कश्चित्तावत्त्वया दृष्टः, श्रुतो वा शङ्कितोऽपि वा । क्षितौ वा यदि वा स्वर्गे, यो जातो न मरिष्यति " तत्रापि च कदाचिदभिलषितवस्तु आदायैव मरिष्यामीत्यत आह । मनोरमांश्चित्ताह्लादकान् कामगुणानुक्तरूपान् प्रहाय प्रकर्षेण त्यक्त्वा त्वमेकाक्येव मरिष्यसि न किंचिदन्यस्त्वया सह यास्यतीत्यभिप्रायः। तथा एके (हुत्ति) एक एवाद्वितीय एव धर्म्मः सम्यग्दर्शनादिरूपो नरदेव ! नृप ! त्राणं शरणमापत्परिरक्षणाक्षमं न विद्यते नास्त्यन्यदपरमिह इहेति वेत्यभिधानं संयमस्थापनार्थं किंचिदिति स्वजनधनादिकं यदि वा इहेति लोके इहेत्यस्मिन् मृत्यौ धर्म्म एवैकस्त्राणं मुक्तिहेतुत्वेन नान्यत् किंचित्ततः स एवानुष्ठेय इति सूत्रचतुष्टयार्थः ।

यतश्च धर्म्मादृते नान्यत्त्राणमतो ।

नाहं रमे पक्खिणि पंजरे वा,
संताणछिन्ना चरिसामि मोणं ।
अकिंचणा उज्जुकडा निरामिसा,
परिग्गहारंभनियत्तदोसा ॥ ४१ ॥
दव्वग्गिणा जहा रण्णे, डज्झमाणेसु जंतुसु ।
अन्ने सत्ता पमोयंति, रागद्दोसवसंगया ॥ ४२ ॥
एवमेवं वयं मूढा, कामभोगेसु मुच्छिया ।
डज्झमाणं न बुज्झामो, रागदोसग्गिणा जयं ॥४३॥
भोगे भोच्चा वमित्ता य, लहुभूयविहारिणो ।
आमोयमाणा गच्छंति, दिया कामकमा इव ॥४४॥
इमे य बद्धा फंदंति, मम हत्थज्जमागया ।
वयं च सत्ता कामेसु, भविस्सामो जहा इमे ॥४५॥
सामिसं कुललं दिस्सा, वज्झमाणं निरामिसं ।
आमिसं सव्वमुज्झित्ता, विहरिस्सामो निरामिसा ॥४६॥
गिद्धोवमेइ नच्चा णं, कामे संसारवड्ढणे ।
उरगो सुवण्णपासे वा, संकमाणो तणु चरे ॥ ४७॥
णागो व्व बंधणं छित्ता, अप्पणो वसहिं वए ।
इति पच्छं महारायं, इसुयारे त्ति मे सुयं ॥ ४८ ॥

नेति निषेधे अहमित्यात्मनिर्देशो रमे इति रतिमवाप्नोमि [पक्खिणो पंजरेवत्ति] वाशब्द औपम्ये भिन्नक्रमश्च ततः पक्षिणीव शकुनिकेव शारिकादिः पञ्जरे प्रतीत एव । किमुक्तं भवति यथाऽसौ दुःखोत्पादिनि पञ्जरे न रतिं प्राप्नोत्येवमहमपि जरामरणाद्युपद्रवविद्रुते भवपञ्जरे न रमे । अतश्छिन्नसन्ताना प्रक्रमात् विनाशितस्नेहसन्ततिः सती छिन्नशब्दस्य सूत्रे परनिपातःप्राग्वत् चरिष्याम्यनुष्ठास्यामि मौनं मुनिभावम् । न विद्यमानं किञ्चन द्रव्यतो हिरण्यादि भावतः कषायादिरूपमस्या इत्यकिञ्चना ऋजु एव ऋजु मायाविरहितं कृतमनुष्ठितमस्या इति ऋजुकृता । कथं चैवंभूतेत्याह । निष्क्रान्ता आमिषाद् गृद्धिहेतोरभिलषितविषयादेर्निर्गतं वा आमिषमस्या इति निरामिषा (परिग्गहारम्भनियत्तदोसेत्ति) प्राकृतत्वात् पूर्वपरनिपातोऽतश्चमिति परिग्रहारम्भदोषा अभिष्वङ्गनिस्त्रिंशतादयस्तेभ्यो निवृत्तोपरता परिग्रहारम्भदोषनिवृत्ता । यद्वा परिग्रहारम्भनिवृत्ता अत एव चादोषा विकृतिविरहिता । अनयोर्विशेषणसमासः । अपरं च दावाग्निना दावानलेन यथाऽरण्ये वने दह्यमानेषु भस्मसात्क्रियमाणेषु जन्तुषु प्राणिष्वन्येऽपरे सत्वाः प्राणिनो ह्यविवेकिनः प्रमोदन्ति प्रकर्षेण हृष्यन्ते । किमित्येवंविधास्त इत्याह । रागद्वेषयोर्वश आयत्तता रागद्वेषवशस्तं गताः प्राप्ताः (एवमेवंति) विन्दोरलाक्षणिकत्वादेवमेवत्ति वयं (मूढत्ति) मूढानि मोहवशगा निकामभोगेषूक्तरूपेषु (मुच्छियत्ति) मूर्च्छितानि गृद्धानि दह्यमानमिव दह्यमानं न बुद्ध्यामहे नावगच्छामो रागद्वेषावग्निरिव रागद्वेषाग्निस्तेन किं तज्जगत्प्राणिसमूहं यो हि सविवेको रागादिमांश्च न भवति स दावानलेन दह्यमानानन्यसत्वानवलोक्याहमप्येवमनेन दहनीय इति तद्रक्षणोपायतत्पर एव भवति न तु प्रमादवशगः सन् प्रमोदते । यस्त्वत्यन्तमज्ञो रागादिमांश्च स आय तमाचिन्तयन् हृष्यति न तु तदुपशमापाये प्रवर्तते ततो वयमपि भोगापरित्यागादेवं विधा एवेति भावः । ये त्वेवंविधा न भवन्ति ते किं कुर्व्वन्तीत्याह भोगान् मनोज्ञशब्दादीन् (भोच्चेति) भुक्त्वाऽऽसेव्य पुनरुत्तरकालं वान्त्वा चापहाय विपाकदारुणत्वाल्लघुर्वायुस्तद्वद् भूतं भवनमेषां लघुभूताः कोऽर्थो वायूपमास्तथाविधाः सन्तो विहरन्तीत्येवंशीला लघुभूतविहारिणोऽप्रतिबद्धविहारिण इत्यर्थः । यद्वा लघुभूतः संयमस्तेन विहर्तुं शीलं येषां ते तथा आ समन्तान्मोदमाना हृष्यन्त आमोदमानास्तथाविधानुष्ठानेनेति गम्यते । गच्छन्ति विवक्षितस्थानमिति शेषः । क इव (दियाकामकमाइवत्ति) इवशब्दो भिन्नक्रमस्ततो द्विजा इव कामो ऽभिलाषस्तेन क्रामन्तीति कामक्रमाः यथा पक्षिणः स्वेच्छं । यत्र यत्राभिलाषस्तत्र तत्रामोदमाना भ्राम्यन्ते एवमेतेऽप्यभिष्वङ्गस्य परतन्त्रताहेतोरभावाद्यत्र यत्र संयमयात्रानिर्वहणं तत्र तत्र यान्तीत्याशयः। पुनर्बहिरास्थां निराकुर्वन्तीत्याह इमे इत्यनुभूयमानतया प्रत्यक्षाः शब्दादयश्चः समुच्चये बद्धा नियन्त्रिता अनेकधोपायै रक्षिता इत्यर्थः एते किमित्याह । स्पन्दन्त इव स्पन्दन्ते अस्थितिधर्म्मतया ये । कीदृशा इत्याह (मम हत्थज्जमागयत्ति) ममेत्यात्मनिर्देश उपलक्षणत्वात्तव च हस्तं करमार्य्ये अग्र वा आगताः प्राप्ताः कोऽर्थः स्ववशा आत्मनोऽङ्कितो दर्शयितुमाह । (वयं च सत्तत्ति) वयं पुनः शक्तानि संबद्धान्यभिष्वङ्गवन्तीत्यर्थः अबहुत्वेऽप्यस्मदो द्वयोश्चेति बहुवचनं कामेष्वभिलषणीयशब्दादिषु एवंविधेष्वपि चामीष्वभिष्वङ्ग इति मोहविलसितमिति भावः । यद्वा इमे च चेति चशब्दाद्वयं च स्पन्दामहे इव स्पन्दामहे आयुषश्चञ्चलतया परलोकगमनाय शेषं तथैव यत एवमतो भविष्यामो यथेमे पुरोहितादयः। किमुक्तं भवति यथाऽमीभिश्चञ्चलत्वमवलोक्यते परित्यक्तास्तथा वयमपि त्यक्ष्याम इति । स्यादेतदस्थिरत्वेऽपि सुखहेतुत्वात् किमित्यमी स्पन्दन्ते इत्याह । सह मिषेण पिशितरूपेण वर्तत इति सामिषस्तं कललमिह गृध्र शकुनिकं वा दृष्ट्वाऽवलोक्य बाध्यमानं पीड्यमानं पक्षान्तरैरिति गम्यते निरामिषमामिषविरहितमन्यथाभूतं दृष्टेति गम्यते आमिषमभिष्वङ्गहेतुं धान्यादि सर्व्वं निरवशेषमुज्झित्वा त्यक्त्वा (विहरिस्सामोत्ति) विहरिष्याम्यप्रतिबद्धविहारितया चरिष्यामीत्यर्थः । निरामिषा परित्यक्ताभिष्वङ्गहेतुः एकाकुमारे

नोपदेष्टुमाह गृध्रेण उपमा येषान्ते गृध्रोपमास्तानुक्तन्यायेन तुः समुच्चये भिन्नक्रमश्च योक्ष्यते ज्ञात्वाऽवबुध्य णमिति प्राग्वत् कान् प्रक्रमाद्विषयामिषवतो लोकान् कामांश्च विषयांश्च संसारवर्द्धनात् संसारवृद्धिहेतून् ज्ञात्वेति संबन्धः । अथवा कामयन्त इति कामा इति व्युत्पत्त्या कामयोगाद्वात्यन्तवृद्धिस्थापनार्थं कामा विषयिण एवोक्ता अतस्तान् गृध्रोपमान् संसारवर्द्धकांश्च ज्ञात्वा किमित्याह (उरगो व्व सुवन्नपासेवत्ति) इवशब्दस्य भिन्नक्रमत्वादार्षत्वाच्चोरग इव भुजग इव सौपर्णेयपार्श्वे गरुडसमीपे शङ्कमानो भयत्रस्तमिति स्तोकं मन्दयतनयेति यावत् ! चरेः क्रियासु प्रवर्त्तेथ । अस्यायमाशयो यथा सौपर्णेयोपमैर्विषयैर्न बाध्यते तथा संयममासेवस्व । ततश्च किमित्याह (नागोव्व) अर्थः स्पष्टः आशयश्चायं यथा नागो बन्धनं वरत्राद्रज्वादि छित्वा द्विधा विहायात्मनो वसतिं विन्ध्याटवीं व्रजत्येवं त्वमपि कर्मबन्धनमुपहत्यात्मनो वसतिं कर्मविगतः शुद्धो यत्रात्मावतिष्ठते सा च मुक्तिरेव तां व्रजेरेतेन दीक्षायाः प्रसङ्गतः फलमुक्तम् । एवं चोपदिश्य निगमयितुमाह । एतद् यन्मयोक्तं पथ्यं हितं महाराज ! प्रशास्य नृपते ! इषुकारनामन् ! एतच्च न मया स्वमनीषिकयैवोच्यते किं त्वित्येतन्मया श्रुतमवधारितं साधुसकाशादिति गम्यते इति सूत्राष्टकार्थः । एवं च तद्वचनमाकर्ण्य प्रतिबुद्धो नृपस्ततश्च यत्तौ द्वावपि चक्रतुस्तदाह ।

चइत्ता विउलं रज्जं, कामभोगे य दुच्चए ।
निव्विसया निरामिसा, निन्नेहा निप्परिग्गहा ॥ ४६ ॥
सम्मं धम्मं वियाणित्ता, चिच्चा कामगुणे वरे ।
तवं पगिज्जहक्खायं, घोरं घोरपरक्कमा ॥ ५० ॥

त्यक्त्वाऽपहाय विपुलं विस्तीर्णं राष्ट्रं मण्डलं ग्रामान्तरतो राज्यं वा कामभोगांश्चोक्तरूपान् दुस्त्यजान् दुष्परिहारान्निर्विषयौ शब्दादिविषयविरहितावत एव निरामिषौ । यद्वा विषयो देशस्तद्विरहितौ राष्ट्रपरित्यागतः कामभोगत्यागतश्च निरामिषावभिष्वङ्गहेतुविरहितौ कुतः पुनरेवंविधौ यतो निःस्नेहौ निष्प्रतिबन्धौ निष्परिग्रहौ क्वचिदविद्यमानस्वीकारौ सम्यगविपरीतं धर्मं श्रुतचारित्रात्मकं विज्ञाय विशेषतो ऽवबुध्य (चिच्चत्ति) त्यक्त्वा कामगुणान् शब्दादीन् वरान् प्रधानान् पूर्वविशेषणैर्गतार्थत्वेऽपि पुनरभिधानमतिशयख्यापकं तपोऽनशनादि प्रगृह्याऽभ्युपगम्य यथाख्यातं येन प्रकारेण तीर्थकरादिभिः कथितं घोरमत्यन्तदुरनुचरं घोरः कर्मवैरिणः प्रति रौद्रः पराक्रमो धर्म्मानुष्ठानविषयसामर्थ्यात्मको ययोस्तौ । तथा देवीनृपौ तथैव कृतवन्ताविति शेष इति सूत्रद्वयार्थः ॥

संप्रति समस्तोपसंहारमाह ।

एवं ते कमसो बुद्धा, सव्वे धम्मपरायणा ।
जम्ममच्चुभयोव्विग्गा, दुक्खस्संतगवेसिणो ॥ ५१ ॥
सासणे विगयमोहाणं, पुव्विं भावणभाविया ।
अचिरेणेव कालेन, दुक्खस्संतमुवागया ॥ ५२ ॥
राया सह देवीए, माहणो य पुरोहिओ ।
माहणी दारगा चेव, सव्वे ते परिनिव्वुडे त्ति बेमि ॥ ५३ ॥

एवममुना प्रकारेण तान्यनन्तरमुक्तरूपाणि षडपि क्रमशोऽभिहितपरिपाट्या बुद्धान्यवगततत्वानि सर्वाण्यशेषाणि धर्मपरायणानि धर्मैकनिष्ठानि पठ्यते च (धम्मपरंपरात्ति) परम्परया धर्म्मो येषां तानि परम्पराधर्म्माणि प्राकृतत्वाच्च परंपराशब्दस्य परनिपातस्तथाहि साधुदर्शनात् कुमारकयोः कुमारवचनात्तत्पित्रोस्तदवलोकनात् कमलादेव्यास्ततोऽपि च राज्ञ इति परम्परयैव धर्मप्राप्तिर्जन्ममृत्युभयेभ्यः उक्तरूपेभ्य एवोद्विग्नानि त्रस्तानीति जन्ममृत्युभयोद्विग्नानि दुःखस्यासातस्यान्तः पर्यन्तस्तद्गवेषकाणि तदन्वेषकाणि सापेक्षस्यापि समासो यथा देवदत्तस्य गुरुकुलमिति । पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाह । शासने दर्शने विगतमोहानामर्हतामन्यजन्मनि भावनयाऽभ्यासरूपया भावितानि वासितानि भावनाभावितानि । यद्वा भाविता भावना यैस्तानि भावितभावनानि पूर्वोत्तरनिपातस्यातन्त्रत्वादत एवाचिरेणैव स्वल्पेनैव कालेन दुःखस्यान्तं मोक्षमुपगतानि प्राप्तानि । सर्वत्र च प्राकृतत्वात् पुल्लिङ्गनिर्देशः । अन्त्यमतिसरणायाध्ययनार्थमुपसंहर्तुमाह । राजेषुकारः सह देव्या कमलावत्या ब्राह्मणश्च पुरोहितो भृगुनामा ब्राह्मणी तत्पत्नी यौ च दारकौ तत्पुत्रौ चेति पूर्ववत् सर्वाणि तानि परिनिर्वृतानि कर्म्माण्युपशमतः शीतीभूतानि मुक्तिं गतानीति यावत् सूत्रत्रयार्थः । इति परिसमाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत् । उक्तोऽनुगमः । उत्त० १४ अ० । स्वनामख्याते नगरभेदे, "उसुगारे णयरे उसभदत्ते गाहावई" विपा० १ श्रु० १ अ० ।

उसुयारपव्वय-इषुकारपर्वत-पुं० धातकीखण्डविभागकारिणि पर्वते. "दो उसुगारपव्वया" इषुकारौ दक्षिणोत्तरयोर्दिशोर्धातकीखण्डविभागकारिणाविति । स्था० २ ठा० ३ उ० । "समयक्खेत्ते चत्तारि उसुकारा" इषुकारा धातकीखण्डपुष्करार्द्धयोः पूर्वोत्तरविभागकारिणश्चत्वारः स० । स्था० ।

उसुयारिज्ज-इषुकारीय-न० "उसुयार णाम गोयं, वेदंतो भावओ य उसुयारो । तत्तो समुट्ठियमिणं, उसुयारिज्जंति अज्झयणं" यदिषुकारात् समुत्थितं तत्तस्मै प्रायो हितमेव भवतीति इषुकाराय हितमिषुकारीयमुच्यते । प्राधान्याच्च राज्ञो निर्देशोऽन्यथा षड्भ्योऽप्येतत्समुत्थानं तुल्यमेवेति । चतुर्दशे उत्तराध्ययने, उत्त० १४ अ० । स० ।

उसुपाल-देशी०-न० उदूखले, " उसुयालंसि वा कामजलंसि वा " आचा० २ श्रु० ।

उसुलक्खकिरिओवम-इषुलक्ष्यक्रियोपम-त्रि० शरलक्ष्यक्रियासदृशे, " श्रुतः समाधिरव्यक्त इषुलक्ष्यक्रियोपमः " । द्वा० २१ द्वा० ।

उसूलग-इसूलक-पुं० खातिकायां परबलपातार्थमुपरिच्छादितगर्तायाम् " उसूलगसयग्घीओ " उत्त० ९ अ० ।

उस्स (ण्) (ऊ)ष्मन्-त्रि० उष् आधारे मनिन् वा न्हस्वः । शषोः संयोगे सोऽग्रीष्मे ८ । ४ । ७८ । इति षस्थाने सकारो मागध्याम् । ग्रीष्मर्तौ, प्रा० ।

उस्स-अवश्याय-पुं० स्नेहे, " अप्पहरिएसु अप्पुस्सेसु " बृ० ४ उ० । नि० चू० ।

उस्र-पुं० वसन्ति रसा अत्र-वस रक्-निपातनात्र षत्वम् । किरणे, सूर्यकिरणानां बहुवाकर्षकत्वेन रसवत्त्वात्तथात्वम् । वृषे, सुरभ्याम, लतायाम, पृथिव्याम, स्त्री० । वाच० ।

उस्संकलिय-उत्संकलित-त्रि० निसृष्टे, आचा० २ श्रु० ।

उस्सक्कइत्ता उत्ष्वष्क्य-अव्य० उत्सृत्येत्यर्थे, लब्धावसरतयोत्सुकीभूयेति यावत् । स्था० ६ ठा० ॥

उस्सक्कण–उत्ष्वष्कण–न० स्वयोगप्रवृत्तकालावधेरूर्ध्वं पुरतः ष्वष्कणमारम्भकरणमुत्ष्वष्कणम् । ध०३ अ ध०। स्वयोगप्रवृत्ते-र्नियतकालावधिपरतः करणे, । यथा काचिन्मराहकादिप्रार्थ-नया रुदन्तं बालमाश्वासयति यद्गुत मा रोदीः समीपगृहागतो मुनिरस्मद्गृहे आयास्यति तदा तदर्थमुत्थिताऽहं तवापि दा-स्यामीति । ततश्च साधावागते तस्य भिक्षादानायोत्थिता वा-लस्यापि ददातीति उत्ष्वष्कणम् । ध०३अधि० (पाहुडिया श-ब्दे स्पष्टीभविष्यति). " उस्सक्कणं अहिसक्कणं परसुहोलंकिए अरोवा बि भावत्तपरेण कुओ अह भावाभिग्गहो नाम अवस-र्पन् " । ध० १ अधि० ।

उस्सक्काविइत्ता–अपसर्प्य–अव्य० अपसृतं कृत्वेत्यर्थे, " उस्स-क्काविइत्ता " विवादे प्रतिपन्थिनं केनापि व्याजेनापसर्प्यापसृतं कृत्वा पुनरवसरमवाप्य विवदते स्था ६ ठा० ।

उस्सग्ग–उत्सर्ग–पुं० सृज विसर्गे उत्पूर्वात् सृजेर्घञ् । उज्झने, आ.व० ५ अ० । अस्य निक्षेपः ।

नामं १ ठवणा२ दविए, ३ खित्त ४ काले ५ तहेव भावे य६
एसो उस्सग्गस्स तु, निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ ३६ ॥

अर्थमधिकृत्य निगदसिद्धा विशेषार्थं तु प्रतिद्वारं ग्रपञ्चेन व-क्ष्यामः । तत्रापि नामस्थापने गतार्थे ।

द्रव्योत्सर्गादिरभिधित्सया पुनराह ॥

दव्वुज्झणा उ जं जेण, जत्थ अवकिरइ दव्वभूओ वा ।
जं जत्थ वा वि खित्ते, जं जच्चिर जम्मि वा काले ॥३७॥

वितिरित्तो दव्वुस्सग्गो अकिंचिक्करं सदोसं च कत्तुं जो जं द-व्वेति तत्थ अकिंचिकरं जहा भिण्णं भिक्खभायणं सदोसं जहा विसकतमभियोगकतं वा एवमादि । अहवा जेण दव्वेण जत्थ वा दव्वे दव्वभूतो छड्डेति एस दव्वुस्सग्गो जहा भरहादी-हिं चक्कवट्टीहिं भारहं वासं पव्वयंतेहिं छड्डितं । जो वा जं खेत्तयं चयति जम्मि वा खेत्ते वयति किंचि जम्मि वा खेत्ते उस्सग्गो व-णिज्जत्ति एवमादिको उस्सग्गो जो जं कालं उज्झति । जहा उज्झातो वसंतो मेहणो ण वाहत्ति छड्डितो वा सिरो एवमादि । अहवा खित्तकाले पण्ण ण रीयिज्जति वासारत्ते वा ण विहरिज्ज-ति । जच्चिरं व कालं उस्सग्गे जम्मि काले उस्सग्गे वणिज्जति । [आ० चू० ५ अ०] द्रव्योज्झना तु द्रव्योत्सर्गः स्वयं (जंति) यद्द्रव्यमनेषणीयमवाकिरतीति योगः [अवकीरइत्ति] उ-त्सृजति (जेणेत्ति) येन करणभूतेन पात्रादिनोत्सृजति [जत्थत्ति] यत्र द्रव्यं व्युत्सृजति द्रव्यभूतो वा अनुपयुक्तो वा उत्सृजति एष द्रव्योत्सर्गोऽभिधीयते । इदानीं क्षेत्रोत्सर्ग उच्यते [जं जत्थ वा-वि खेत्तेत्ति] यत् क्षेत्रं ऊषरादिदेशादुत्सृजति यत्र वाऽपि क्षेत्रे उत्स-र्गो व्यावर्ण्यते एष क्षेत्रोत्सर्गः। कालोत्सर्ग उच्यते [जं जच्चिर ज-म्मि वा कालेत्ति] यं कालमुत्सृजति यथा भोजनमधिकृत्य रजनि साधवः [जच्चिरं वत्ति] यावन्तं कालमुत्सर्गो यस्मिन् वा काले उत्सर्गो वर्ण्यते एष कालोत्सर्ग इति गाथार्थः । आव० ५ अ० ।

भावोत्सर्गान् प्रतिपादयन्नाह ॥

भावे पसत्थमिअरं, जेण व भावेण अवकिरइ जं तु ।
असंजमं पसत्थे, अपसत्थे संजमं चयइ ॥ ३८॥

एवमादिणो आगमतो उस्सग्गो पसत्थो अपसत्थो अन्नाणादीणं जातिमदादीण य अप्पसत्थो णाणादीण उज्झणा जेण वा भावेण चयति एवमादि [आ० चू०] भाव इति द्वारपरामर्श भावोत्सर्गो द्विधा प्रशस्तं शोभनं वस्त्वधिकृत्य [इतरत्ति] अप्रशस्तमशोभनं तथा येन वा भावेन उत्सर्जनीयवस्तुगतेन खरादिना अवकिरति जं तु उत्सृजति यस्तत्र भावेनोत्सर्ग इति तृतीयासमासः। तत्रासंयमं प्रशस्ते भावोत्सर्गे त्यजति अप्रशस्ते तु संयमं त्यजतीति गाथार्थः॥

यदुक्तं येन वा भावेनोत्सृजति तत्प्रकटयन्नाह ।

खरफरुसाइसचेअण–मचेअणं दुरभिगंधविरसाई ।
दव्विअमवि चयइ दोसेण, जेण भावुज्झणा सा उ ॥३९॥

खरपरुषादि सचेतनं खरं कठिनं परुषं दुर्भाषिणोपनीतमचे-तनं दुरभिगन्धविरसादि यद्द्रव्यमपि त्यजति दोषेण येन खरादि-ना वा भावोज्झना सा उक्ता येनोत्सर्ग इति गाथार्थः । ३९ गतं मूलद्वारगाथायामुत्सर्गमधिकृत्य निक्षेपद्वारम् ॥

अधुनैकार्थिकान्युच्यते ॥

उस्सग्ग १ विउस्सरणा, २
उज्झणा य ३ अवकिरण ४ छड्डण ५ विवेगो ६ ।
वज्जण ७ चयणु ८ म्मुअणा ९,
परिसाडण १० साडणा चेव ११ ॥ ४० ॥

उत्सर्गः व्युत्सर्जना उज्झना च अवाकिरणं छर्दनं विवेकः वर्जनं त्य-जनम् उन्मोचना परिशातना शातना चैवेति गाथार्थः।आव०५ अ० उत्सर्जनीयस्य त्यागरूपे आभ्यन्तरतपोभेदे, तद्भेदः स द्वि-विधो बाह्य आभ्यन्तरश्च। तत्र बाह्यो द्वादशादिभेदस्योपधेरति-रिक्तस्यानेषणीयस्य संसक्तस्यान्नपानादेर्वा त्यागः। आभ्यन्तरः कषायाणां मृत्युकाले शरीरस्य च त्यागः। ननु उत्सर्गप्रायश्चि-त्तमध्य एवोक्तस्तत्किं पुनरत्र भणनेन सत्यं सोऽतिचारविशु-द्ध्यर्थमुक्तः अयं तु सामान्येन निर्जरार्थं इत्यपौनरुक्त्यम् ।प्रव० ६द्वा०। ध०। स०। नं० ।पञ्चा०।यथा भामेत्युक्ते सत्यभामेति ग-म्यते तथाऽत्राप्येकदेशेन समुदायावगमात् कायोत्सर्गे, प्रव०१ द्वा० । (काउस्सग्गशब्देऽशेषवक्तव्यता) " उस्सग्गंति " ई-र्यापथनिमित्तं पञ्चविंशत्युच्छ्वासप्रमाणं कायोत्सर्गं करोति । ओ० । सामान्योक्तौ, ध० २ अधि० । दर्श० । सामान्योक्तो वि-धिरुत्सर्गः यथा त्रिविधं त्रिविधेन प्राणातिपातविरतिः । दर्श० । पञ्चा० । इह विधित्सितस्य वस्तुनः कारणनिरपेक्षं सामान्य-स्वरूपमुत्सर्ग उच्यते। बृ० ४ उ०। अभिप्रेतवस्तुस्वरूपनिर्वाच्यं कारणनिरपेक्षमुत्सर्गः । नि० चू० ११ उ०। "उस्सग्गो ओहो" उस्सग्गो पडिसेहो । नि० चू० १ उ० । अथोत्सर्गापवादयो-र्बाधविचारः। अथ योऽयं " न हिंस्यात्सर्वाभूतानी " त्यादिना हिंसानिषेधः औत्सर्गिको मार्गः सामान्यतो विधिरित्यर्थः वेद-विहिता तु हिंसाऽपवादपदं विशेषतो विधिरित्यर्थः। ततश्चाप-वादेनोत्सर्गस्य बाधितत्वाच्छ्रौतो हिंसाविधिर्दोषायोत्सर्गा-पवादयोरपवादो विधिर्बलीयानिति न्यायात् । भवतामपि हि न खल्वेकान्तेन हिंसानिषेधः तत्तत्कारणे जाते पृथिव्यादिप्र-तिसेवनानामनुज्ञानात् ग्लानाद्यसंस्तरे आधाकर्मादिग्रहणभ-णनाच्च । अपवादपदं च याज्ञिकी हिंसा देवतादिप्रीतेः पुष्टाल-म्बनत्वादिति परमाशङ्क्य स्तुतिकार आह नोत्सृष्टमित्यादि अन्यार्थमिति मध्यवर्त्ति पदं डमरुकमणिन्यायेनोभयत्रापि संब-न्धनीयम् । अन्यार्थमुत्सृष्टमन्यस्मै कार्याय प्रयुक्तमुत्सर्गवाक्य-मन्यार्थप्रयुक्तेन वाक्येन नापोद्यते नापवादगोचरीक्रियते यमे-वार्थमाश्रित्यापवादोऽपि प्रवर्तते तयोर्निम्नोन्नतादिव्यवहारव-त्परस्परसापेक्षत्वेनैकार्थसाधनविषयत्वात् यथा जैनानां संय-

मपरिपालनार्थं नवकोटिविशुद्धाहारग्रहणमुत्सर्गस्तथाविधद्रव्यक्षेत्रकालभावापत्सु च निपतितस्य गत्यन्तराभावे पञ्चकादियतनयाऽनेषणीयादिग्रहणमपवादः सोऽपि च संयमपरिपालनार्थमेव । न च मरणैकशरणस्य गत्यन्तराभावोऽसिद्ध इति वाच्यं " सव्वत्थ संजमं सं-जमाउ अप्पाणमेव रक्खिज्जा । मुच्चइ अइवायाओ, पुणो विसोही नया विरई " इत्यागमात् तथा आयुर्वेदेऽपि यमेवैकं रोगमाधिकृत्य कस्याञ्चिदवस्थायां किञ्चिद्वस्त्वपथ्यं तदेवावस्थान्तरे तत्रैव रोगे पथ्यमुत्पद्यते हिंसावस्था देशकालामयान्प्रति " यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्कर्म कार्यं तु वर्जयेत् " इति वचनात् यथा बलवदादेर्ज्वरिणो लङ्घनं क्षीणधातोस्तु तद्विपर्यय एवं देशाद्यपेक्षया ज्वरिणोऽपि दधिपानादि योज्यम्।तथा च वैद्याः "कालाविरोधि निर्दिष्टं,ज्वरादौ लङ्घनं हितम्। ऋतेऽनिलश्रमक्रोध-शोककामकृतज्वरात् " एवं च यः पूर्वमपथ्यपरिहारो यश्च तत्रैवावस्थान्तरे तस्यैव परिभोगः स खलु उभयोरपि तस्यैव रोगस्य शमनार्थं इति सिद्धमेकविषयत्वमुत्सर्गापवादयोरिति । भवतां चोत्सर्गोऽपवादश्चान्यार्थः । " न हिंस्यात्सर्वाभूत्यानी "त्युत्सर्गो हि दुर्गतिगतिनिषेधार्थः अपवादस्तु वैदिकहिंसाविधिर्देवताऽतिथिपितृप्रीतिसंपादनार्थः अतश्च परस्परनिरपेक्षत्वे कथमुत्सर्गोऽपवादेन वाध्यते तुल्यबलयोर्विरोध इति न्यायात् भिन्नार्थत्वेऽपि तेन तद्बाधनेऽतिप्रसङ्गात् । न च वाच्यं वैदिकहिंसाविधिरपि स्वर्गहेतुतया दुर्गतिनिषेधार्थं एवेति तस्योक्तयुक्त्या स्वर्गहेतुत्वनिर्लोठनात् तन्मन्तरेणापि च प्रकारान्तरैरपि तत्सिद्धिभावाद्गत्यन्तराभावे ह्यपवादे पक्षकक्षीकारः । स्या० । संप्रति किमुत्सर्गा अल्पे उतापवादास्तथा उत्सर्गोऽपवादो वा स्वस्थाने श्रेयान् बलवांश्च । परस्थाने बलवानपि श्रेयांश्च इत्याह । (सूत्रम्) "नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा आमे ताल पलंबे अभिन्ने पडिगाहित्तए अववाइयं जहा कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पक्के तालपलंबे भिन्ने वा पडिगाहित्तए " अथवा त्रिविधं सूत्रमुत्सर्गसूत्रमपवादसूत्रमुत्सर्गापवादसूत्रं च। तत्रौत्सर्गिकमापवादिकं चोक्तमुत्सर्गापवादसूत्रं पुनरिदम् । नो कप्पइ निग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा अन्नमन्नस्स मोयं आदित्तए वा आयमित्तए वा अन्नत्थ गाढेहिं रोगाइयंकेहिं,, अथवा चतुर्विधं सूत्रमौत्सर्गिकमापवादिकमुत्सर्गापवादमपवादौत्सर्गिकं, तत्राद्यानि त्रीण्युक्तानि चतुर्थमपवादौत्सार्गिकमिदं यथा " चम्मं मंसं च दलाहि मा अट्ठियाणि " आह उत्सर्ग इत्यपवाद इति वा कोऽर्थ उच्यते ॥

उज्जयसग्गुस्सग्गो, अववाओ तस्स चेव पडिवक्खो ।
उस्सग्गा वि निवतियं, धरेइ सालंबमववाओ ।

उद्यतः सर्गोऽविहार उत्सर्गस्तस्य चोत्सर्गस्य प्रतिपक्षोऽपवादः कथमिति चेदत आह उत्सर्गादवमौदर्यादिषु विनिपतितं प्रच्युतं ज्ञानादिसालम्बमपवादो धारयति । ननु स उत्सर्गोऽपवादं गतः सन् कथं न भग्नव्रतो भवति उच्यते ।

धावंतो उव्वाओ, मग्गन्नू किं न गच्छइ कमेणं ।
किं वा मउई किरिया, न कीरए असहओतिक्खं ॥

सर्वोऽप्यस्माकं प्रयासो मोक्षसाधननिमित्तं स च मोक्षं तथा साधयति नेतरत् दृष्टान्तोऽयं यथा कोऽपि पाटलिपुत्रं गच्छन् धावन् उद्वातः श्रान्तो भवति तथा न क्रमेण स्वभावगत्या मार्गज्ञः सन् गच्छति गच्छत्येवेति भावः केवलं चिरेण तत्पाटलिपुत्रमवाप्नोति यदि पुनः श्रान्तोऽपि धावति तदा अपान्तराल एव म्रियते एवमत्राप्यध्वादौ तादृशे कार्येऽगाढमप्रतिपद्यमानो विनश्यति । किं च रोगिणस्तीक्ष्णां क्रियामसहमानस्य मृद्वी क्रिया न क्रियते क्रियत एवेत्यर्थः यथैतदेवमत्राप्युत्सर्गापरिभ्रष्टस्यापवादगमनम् । ननु किमुत्सर्गादपवादप्रसिद्धिरुतापवादादुत्सर्गस्य तत आह ।

उन्नयमविक्खनिन्नय,पसिद्धि उन्नयस्स निन्नाउ ।
इय अन्नुन्नपसिद्धा, उस्सग्गववायणातुल्ला ॥

यथोन्नतमां प्रेक्ष्य निम्नस्य प्रसिद्धिर्निम्ना चोन्नतस्य प्रसिद्धिरित्येवमन्योऽन्यप्रसिद्धावुत्सर्गादपवादोऽपवादादुत्सर्गः प्रसिद्ध इति द्वावप्युत्सर्गापवादौ तुल्यौ । तदेवमुत्सर्गापवादद्वारमुक्तम् । इदानीमल्पद्वारमुच्यते । शिष्यः पृच्छति भगवन् किमुत्सर्गा अल्पे उतापवादा उच्यते तुल्या यत आह ।

जावइया उस्सग्गा, तावइया चेव हुंति अववाया ।
जावइया अववाया, उस्सग्गा तेत्तिया चेव ॥

यावन्त उत्सर्गास्तावन्तोऽपवादाः यावन्तोऽपवादास्तावन्त उत्सर्गाः कथमिति चेदुच्यते सर्वस्यापि प्रतिषेधस्यानुज्ञाभावात् द्वयेऽपितुल्याः । संप्रति सेयवलवंते इति द्वारद्वयं व्याचिख्यासुराह ।

सट्ठाणे सट्ठाणे, सेयावलिणो व हुंति खलु एए ।
सट्ठाणपरट्ठाणे, पहुंति वत्थूण निप्फन्ना ॥

शिष्यः पृच्छति किमुत्सर्गः श्रेयान् बलवांश्च उतापवादः । सूरिराह । एते खलु उत्सर्गा अपवादाश्च स्वस्वस्थाने श्रेयांसो बलिन इव भवन्ति । परस्थानेऽश्रेयांसो दुर्बलाश्च । अथ किं स्वस्थानं किं वा परस्थानमत आह । स्वस्थानपरस्थाने वस्तुनो निष्पन्ने । अथ वस्त्वेव न जानामि किं तद्वस्त्विति । उच्यते पुरुषो वस्तु तथा चाह ।

संथरओ सट्ठाणं, उस्सग्गो असहुणो परट्ठाणं ।
इय सट्ठाण परं वा, न होइ व वत्थू विणा किंचि ॥

संस्तरतो निस्तरत उत्सर्गः स्वस्थानमपवादः परस्थानमसहस्यासमर्थस्य यः संस्तरीतुं न शक्नोति तस्यापवादः स्वस्थानमुत्सर्गः परस्थानमिति एवममुना प्रकारेण पुरुषलक्षणं वस्तु विना न किंचित् स्वस्थानं परस्थानं वा किं तु पुरुषो वस्तु संस्तरति नवेत्यतः पुरुषात् स्वस्थानं परस्थानं वा निष्पद्यते तत उक्तं प्राक् स्वस्थानपरस्थाने वस्तुनो निष्पन्ने गतं सूत्रद्वारम् । बृ० १ उ० । प्रकीर्णकथायाम्, "उस्सग्गो पइन्नकहा अववाओ णिच्छयकहा" नि०चू०५उ० । अपानवायोर्व्यापारे, विष्ठोत्सर्गत्यागे, दाने, समाप्तौ, व्रतोत्सर्गः वार्षिकवेदपाठसमाप्तौ च वाच० ।

उस्सग्गट्ठिइ–उत्सर्गस्थिति–स्त्री० उत्सर्गस्थाने, " उत्सग्गठिइसुद्धं जह दव्वं विवज्जयं लभइ " नि० चू० १६ उ० ।

उस्सग्गववाइयकुसल–उत्सर्गापवादिककुशल–पुं० उत्सर्गश्च अपवादे भवमापवादिकं च तस्मिन् कुशलः । उत्सर्गापवादविषयविभागवेदिनि, दर्श० । अपवादे भवमापवादिकं तस्मिन्नुत्सर्गापवादिके कुशला विषयविभागवेदिन इत्यर्थः । ते ह्युत्सर्गापवादवेदितया समयानुरूपप्रवर्तमाना लोभगृहमस्तसिंहकेसरिकक्षपकसाधोरकालेऽपि दानदातृश्रावकवन्निर्जराभाजो जायन्त इति । दर्श० ॥

उस्सग्गववाय–उत्सर्गापवाद–पुं० द्वि० व० इतरेतरद्वन्द्वः । सामान्योक्तविशेषोक्तविध्योः, "उस्सग्गववायाणं वियाणगा सेवगा" उत्सर्गापवादयोः सामान्योक्तविशेषोक्तविध्योर्विज्ञापकाः । पञ्चा०

११ विव०। "उस्सग्गववायाणं विसयविभागम्मि दक्खाणं । बहु वयणेण दुवयणमिति " प्राकृतलक्षणवशादुत्सर्गापवादयोः सामान्योक्तविशेषोक्तलक्षणयोः विषयविभागे गोचरविविक्तौ दक्षाणां छेकानाम् । जीवा० १ अधि० । (पादप्रोञ्छनस्यौत्सर्गिकत्वापवादिकत्वविचारः पायपुंछणशब्दे)

उस्सग्गववायकुसल–उत्सर्गापवादकुशल–पुं० सामान्योक्तो विधिरुत्सर्गः यथा त्रिविधं त्रिविधेन प्राणातिपातविरतिर्विशेषोक्तो विधिरपवादः यथा " पुढवाइसु आसेवा, उप्पण्णे कारणम्मि जयणाए। मिगरहियस्स ठियस्स, अववाओ होइ नायव्वो" । तत्र कुशलः दर्श० । प्रवचनकुशलभेदे, । सांप्रतमुत्सर्गापवादकुशलाभिधानौ तृतीयचतुर्थभेदौ युगपदभिधित्सुर्गाथोत्तरार्द्धमाह

उस्सग्गववायाणं, विसयविभागं वियाणाइ ॥ ५३ ॥

उत्सर्गापवादयोर्जिनप्रवचनप्रतीतयोर्विषयविभागं करणाकरणप्रस्तावं विशेषेण जानाति अवगच्छति । अयमत्राभिप्रायः नोत्सर्गमेव केवलमालम्बते नाप्यपवादमेव प्रमाणीकरोति किं तर्ह्युचलपुरश्रावकसमुदायवत् तयोरवसरमवबुध्यते । उक्तं च । "उस्सयमविक्खमिन्नस्स, पसिद्धि उन्नयस्स इयराओ । इय अन्नुन्नपसिद्धा, उस्सग्गववायगा तुल्ला" ज्ञात्वा च यथाऽवसरं तयोर्विषये स्वल्पव्ययां बहुलाभां प्रवृत्तिमातनोतीति ध० र० । (अयलपुरशब्दे तद्वक्तव्यतोक्ता)

उस्सग्गववायधम्मता–उत्सर्गापवादधर्मता–स्त्री० प्रतिषेधानुज्ञालक्षणतायाम्, । "कामं सव्वपदेसु वि, उस्सग्गववायधम्मता जुत्ता । मोत्तुं मेहुणभावं, ण विणा तं रागदोसेहिं । उस्सग्गो पडिसेहो अववातो अणुण्णाधम्मतालक्खणता जुत्ता जुज्जते घटत इत्यर्थः । " नि० चू० १ उ० ।

उस्सग्गसुत्त–उत्सर्गसूत्र–न० औत्सर्गिकार्थप्रतिपादके सूत्रभेदे, बृ० १ उ० । [सुत्तशब्दे इदं व्याख्यास्यते]

उस्सग्गिय–औत्सर्गिक–त्रि० उत्सर्गं सामान्यविधिमर्हति ठञ् सामान्यविधियोग्ये, स्त्रियां ङीप् स्या० ।

उस्सण्ण–उत्सन्न–त्रि० उद्–सद्–क्त–प्रवृत्साहोत्सहोत्सच्छे ८।१।१४ इत्युत्सन्नपर्युदासात्सादेरत उत्वम् प्रा० उच्छिन्ने, नष्टे च । वाच० । वसन्तपुरवास्तव्यः, कश्चिदुत्सन्नवंशकः । देशान्तरं व्रजन् सोऽथ, प्राप्तोऽगाद् शीतपल्लिकाम् । आ० क० ।

उस्सण्ण–देशी०–बाहुल्ये, " उस्सण्णं देवासायं वेयणं वेदेन्ति उस्सण्णं बाहुल्येन प्रायेणेत्यर्थः । कर्म० । व्य० । " उसण्णमंसाहारा० जं० ७ श० ७ उ० । एकान्ते, " उस्सण्णलक्खणसंजुया " नि० चू० ३ उ० । उस्सण्णं नाम कोतिवाघारं वहति प्रमितमित्यर्थः । अहणं स च लोगो आयरति । नि० चू० १० उ० ।

उस्सण्णदोस– उत्सन्नदोष– पुं० उत्सन्नमनुपरतं बाहुल्येन प्रवर्तेत इत्युत्सन्नदोषः। रौद्रध्यानस्य प्रथमे लिङ्गे, आव० ४ अ० ।

उस्सप्पिणी– उत्सर्पिणी– स्त्री० उत्सर्पन्ति शुभा भावा अस्यामित्युत्सर्पिणी ज्यो० २ पाहु० । उत्सर्पति वर्द्धते अरकापेक्षया वर्द्धयति वा क्रमेण पुद्गलादीन् भावानित्युत्सर्पिणी । जं० २ वक्ष० । । भ० । दशसागरोपमकोटाकोटीपरिमाणे, शुभभाववर्द्धकेऽशुभभावहानिकारके कालभेदे, स्था० म० प्र० । अनु० । विशे० । दससागरोवमकोडाकोडीओ कालो उस्सप्पिणीए स्था० १० ठा० । आ० म० द्वि० । जं० । उत्सर्पिण्यां च क्रमेण शुभा भावा अनन्तगुणतया परिवर्द्धन्ते अशुभाश्च हानिमुपगच्छन्तीति ज्यो० २ पाहु० ।

अत्र षडरकाः ।

उस्सप्पिणी कालेणं भंते ! कतिविहे पण्णत्ते गोयमा ! छव्विहे पण्णत्ते ? तं जहा दुस्समदुस्समाकाले १ जाव सुसमसुसमाकाले ॥

एवमुत्सर्पिणीसूत्रमपि भाव्यं परं षडपि काला व्यत्ययेन भाव्या यथाऽवसर्पिण्यां षष्ठः कालो दुःषमाख्यः स एवात्र प्रथमो यावत् सुषमसुषमाकालः षष्ठ इति । जं० २ वक्ष० । स्था० । भ० । आ० चू० (सुषमसुषमाद्यानां वर्णकः ओसप्पिणीशब्दे वक्ष्यते) एवमत्रापि ज्ञेयः केवलमरकविपर्ययः कर्तव्यः । "ओसप्पिणीए एसो कालविभागो जिणेहिं निद्दिट्ठो एसो च्चिय पडिलोमं विन्नेओ उस्सप्पिणीए वि" नं० । य एवं प्रागवसर्पिण्यां सुषमसुषमादयः कालविभागा उक्ता एत एवोत्सर्पिण्यामपि भवन्ति ज्ञातव्याः नवरं विभागेषु परिपाटिः प्रातिलोम्येन ज्ञातव्या तद्यथा प्रथमः कालविभागो दुःषमदुःषमा द्वितीयो दुःषमा, तृतीयो दुःषमसुषमा, चतुर्थः सुषमदुःषमा, पञ्चमः सुषमा, षष्ठः सुषमसुषमेति (ज्यो० २ पाहु०) सांप्रतं प्रागुद्दिष्टामुत्सर्पिणीं निरूपयितुकामस्तत्प्रतिपादनपूर्वकं ततः प्रथमारकस्वरूपमाह ॥

तीसे णं समाए इक्कवीसमाए वाससहस्सेहिं काले वीइक्कंते आगमीसाए उस्सप्पिणीए सावणबहुलपाडिवए बालवकरणंसि अभीइणक्खत्ते चोद्दसपढमसमये अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं जाव अणंतगुणपरिवुड्ढीए परिवड्ढमाणे परिवड्ढमाणे एत्थ णं दूसमदूसमा णामं समा काले पडिवज्जिस्सइ समणाउसो । तीसे णं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आगारभावपडोआरे भविस्सइ गोअमा ! काले भविस्सइ हाहाभूए भंभाभूए एवं सो चेव दूसमदूसमावेढओ णेअव्वो ॥

तस्यां समायामवसर्पिण्यां दुःषमानाम्न्यामेकविंशत्या वर्षसहस्रैः प्रमिते काले व्यतिक्रान्ते आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां श्रावणमासस्य बहुलप्रतिपदि कृष्णप्रतिपदि पूर्वावसर्पिण्याः आषाढपूर्णिमापर्यन्तसमये पर्यवसानत्वात् बालवनाम्नि करणे कृष्णप्रतिपत्तिथ्यादिमार्द्धेऽस्यैव सद्भावात् । अभीचिनक्षत्रे चन्द्रेण योगमुपागते चतुर्दशानां कालविशेषाणां प्रथमसमये प्रारम्भक्षणेऽनन्तैर्वर्णपर्यवैर्यावदनन्तगुणपरिवृद्ध्या परिवर्द्धमानः । अत्रान्तरे दुःषमदुःषमानाम्ना समः कालः प्रतिपत्स्यते हे श्रमण ! आयुष्मन् ! इति वर्णादीनां वृद्धिश्च येनैव क्रमेण पूर्वमवसर्पिण्यरकेषु हानिरुक्ता तथैवात्र वाच्या चतुर्दशकालविशेषा पुनः निःश्वासादुच्छ्वासाद्वा गण्यते समयस्य निर्विभागकालत्वेनाद्यन्तव्यवहाराभावादावलिकायाश्चाव्यवहार्यत्वेनोपेक्षा । तत्र निःश्वासः उच्छ्वासो वा १ प्राणः २ स्तोकः ३ भवः ४ मुहूर्त्तः ५ अहोरात्रं ६ पक्षः ७ मासः ८ ऋतुः ९ अयनं १० संवत्सरं ११ युगं १२ करणं १३ नक्षत्रम् १४ इति एतेषां चतुर्दशानां मध्ये पञ्चसूत्रसत्कादुक्तानामपरेषां चोपलक्षणं संगृहीतानां प्रथमसमये कोऽर्थः य एव हि एतेषां चतुर्दशानां कालविशेषाणां प्रथमः समयः स एवोत्सर्पिणीप्रथमारकप्रथमसमयः । अवसर्पिणीसत्कानामेषां द्वितीयाऽऽषाढपौर्णमासीचरमसमयः एवं पर्यवसा-

मात इदमुक्तं भवति अवसर्पिण्यादौ महाकाले प्रथमतः प्रवर्त्तमाने सर्वेऽपि तदवान्तरभूताः कालविशेषाः प्रथमत एव युगपत् प्रवर्त्तन्ते तदनु स्वस्वप्रमाणसमाप्तौ समाप्नुवन्ति तथैव पुनः प्रवर्त्तन्ते पुनः परिसमाप्नुवन्ति यावन्महाकालपरिसमाप्तिरिति । यद्यपि ग्रन्थान्तरे ऋतोराषाढादित्वेन कथनादुत्सर्पिण्याश्च श्रावणादित्वे अस्य प्रथमसमयो न संगच्छते ऋतुवर्षस्य गतत्वात् तथापि प्रावृट् श्रावणादिर्वर्षारात्रोऽश्वयुजादिः शरन्मार्गशीर्षादिर्हेमन्तो माघादिर्वसन्तश्चैत्रादिर्ग्रीष्मो ज्येष्ठादिर्भगवतीवृत्तिवचनात् श्रावणादित्वपक्षाश्रयणेन समाधेयमिति न दोषः। किं चेदं सूत्रं गम्भीरग्रन्थान्तरे च व्यक्तानुपलभ्यमानभावार्थं कण्ठेनान्यथाप्यागमाविरोधेन मध्यस्थैर्बहुश्रुतैः परिभावनीयमिति । अथात्र कालस्वरूपं पृच्छति "तीसेणमित्यादि" सर्वं सुगमं नवरं दुष्षमदुष्षमायाःअवसर्पिणिषष्ठारकस्य वेष्टको वर्णको नेतव्यः प्रापणीयस्तन्मानत्वादस्याः गतः उत्सर्पिण्याः प्रथमोऽरः

अथ द्वितीयारकस्वरूपं वर्णयति ।

तीसे णं समाए एकवीसाए वाससहस्सेहिं काले वीइक्कंते अणंतेहिं वस्रपज्जवेहिं जाव अणंतगुणपरिवुड्ढीए परिवुड्ढेमाणे परिवुड्ढेमाणे एत्थ णं दूसमा णामं समा काले पडिवज्जिस्सइ समणाउसो ॥

तीसेणमित्यादि सर्वं सुगमं नवरमुत्सर्पिणीद्वितीयारक इत्यर्थः

अथाऽवसर्पिणीदुष्षमातोऽस्या विशेषमाह ।

ते णं काले णं ते णं समए णं पुक्खलसंवट्टए णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं तदणुरूवं च णं विक्खंभबाहल्लेणं तए णं से पुक्खले संवट्टए महामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ खिप्पामेव पतणतणाइत्ता खिप्पामेव पविज्जुआइस्सइ खिप्पामेव पविज्जुआइत्ता खिप्पामेव जुगमुसलमुट्ठिप्पमाणमित्ताहिं धाराहिं उघमेघं सत्तरत्तं वासं वासिस्सइ जे णं भरहस्स वासभूमिभागं इंगालभूअं मुम्मुरभूअं छारीअभूवं तत्तकवेल्लुगभूअं तत्तसमजोइभूतं णिव्वाविस्सइ तंसि च णं पुक्खलसंवट्टगंसि महामेहंसि सत्तरत्तं णिवतितंसि समाणंसि एत्थ णं खीरमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमेत्ते आयामेणं तदणुरूवं च णं विक्खंभबाहल्लेणं तए णं से खीरमेहे णामं महामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ जाव खिप्पामेव जुगमुसलमुट्ठि जाव सत्तरत्तं वासं वासिस्सइ । जे णं भरहेवासस्स भूमीए वस्रं गंधं रसं फासं च जणइस्सइ तंसि च णं खीरमेहंसि सत्तरत्तणिवतितं समाणंसि इत्थणं घयमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ । भरहप्पमाणमेत्ते आयामेणं तदणुरूवं च णं विक्खंभबाहल्लेणं तए णं सेघयमेहमहामेहे खिप्पामेव पतणतणाइस्सइ जाव वासं वासिस्सइ। जे णं भरहस्स वासस्स भूमीए सिणेहभावं जणइस्सइ तंसि च णं घयमेहंसि सत्तरत्ता णिवतितंसि समाणंसि एत्थ णं अयमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं जाव वासं वासिस्सइ भरहे वासे रुक्खगुच्छगुम्मलयवल्लितणपव्वयहरितगओसहिपवालंकुरमाईए तस्स वणप्फइकाइए जणइस्सइ तंसि च णं अयमेहंसि सत्तरत्तं णिवत्तितंसि समाणंसि एत्थ णं रसमेहे णामं महामेहे पाउब्भविस्सइ । भरहप्पमाणमित्ते आयामेणं जाव वासं वासिस्सइ जे णं तेसिं बहूणं रुक्खगुच्छगुम्मलयवल्लितणपव्वयहरितओसहिपवालंकुरमादीणं तित्तकडुअकसायअंबिलमहुरे पंचविहे रसविसेसे जणइस्सइ तए णं भरहे वासे भविस्सइ परूढरुक्खगुच्छगुम्मलयावल्लीतणपव्वयहरिअओसहिए उवचिअतयपत्तपवालंकुरपुप्फफलसमुइए सुहोवभोगे आविभविस्सइ ।

'ते णमित्यादि' तस्मिन् काले उत्सर्पिण्यां द्वितीयारकलक्षणे तस्मिन् समये तस्यैव प्रथमसमये पुष्कलं सर्वमशुभानुभावरूपं भरतभूरौक्ष्यदाहिकं प्रशस्तोदकेन संवर्त्तयति नाशयतीति पुष्कलसंवर्तकः स च पर्जन्यप्रभृतिमेघत्रयापेक्षया महान् मेघो दशवर्षसहस्राणि एकेन वर्षणेन भूमेर्भावकत्वात् महामेघः प्रादुर्भविष्यति प्रकटीभविष्यति भरतक्षेत्रप्रमाणेन साधिकैकसप्ततिचतुःशताधिकचतुर्दशयोजनसहस्ररूपेण मात्रा प्रमाणं यस्य स तथा । केनायामेन दैर्घ्यभावेन। अयं भावः पूर्वसमुद्रादारभ्य पश्चिमसमुद्रं यावत् वार्दलकं व्याप्तं भविष्यतीत्यर्थः तदनुरूपश्च तस्य भरतक्षेत्रस्याऽनुरूपः सदृशः सूत्रे च लिङ्गव्यत्ययः प्राकृतत्वात् क्रियाविशेषणं वा केनेत्याह विष्कम्भबाहल्येन अत्र समाहारद्वन्द्ववशादेकवद्भावः कोऽर्थः यावान् व्यासो भरतक्षेत्रस्य इषुस्थाने पञ्चशतयोजनानि षड्विंशतिर्योजनानि षट्कला योजनैकोनविंशतिभागरूपास्तदतिरिक्तस्थाने तु अनियततया तथाऽस्यापि विष्कम्भः बाहल्यं तु यावता जलभारेण यावदवगाढभरतक्षेत्रतप्तभूमिमार्द्रीकृत्य तापः उपशाम्यते तावज्जलदनिष्पन्नमेव ग्राह्यमिति । अथ स प्रादुर्भूतः सन् यत्करिष्यति तदाह "तएण-मित्यादि" ततश्च स पुष्कलसंवर्तकमेघः क्षिप्रमेवाक्षमकाल एव 'पतणतणाइस्सत्ति' अनुकरणवचनमेतत् प्रकर्षेण स्तनितं करिष्यति गर्जिष्यतीत्यर्थः । तथा च कृत्वा 'पविज्जुत्ताइस्सत्ति' प्रकर्षेण विद्युतं करिष्यति तथा च कृत्वा क्षिप्रमेव युगं रथावयवविशेषः मुसलं प्रतीतं मुष्टिः पिण्डिताङ्गुलिकः पाणिः येषां यत् प्रमाणमायामबाहल्यादिभिस्तेन मात्रा यासां ताभिः इयता प्रमाणेन दीर्घाभिः स्थूलाभिरित्यर्थः धाराभिः ओघेन सामान्येन सर्वत्र निर्विशेषेण मेघो यत्र तं तथाविधं सप्ताहोरात्रान् वर्षं वर्षिष्यति वर्षा करिष्यतीत्यर्थः । जे णमिति पूर्ववत् भरतस्य वर्षस्य क्षेत्रस्य भूमिभागमङ्गारभूतं मुर्मुरभूतं क्षारिकभूतं तप्तकवेल्लुकभूतं तप्तसमज्योतिर्भूतं निर्वापयिष्यति स पुष्करसंवर्तको महामेघः । अथ द्वितीयमेघवक्तव्यमाह । तंसि च णमित्यादि तस्मिंश्च चशब्दो वाक्यान्तरप्रारम्भार्थः पुष्कलसंवर्तके महामेघे सप्तरात्रं यावन्निपतिते सति निर्भरं वृष्टे सति। अत्रान्तरे क्षीरमेघो नाम महामेघः प्रादुर्भविष्यति शेषं भरतेत्यादि प्राग्वत् । अथ स प्रादुर्भवन् किं करिष्यतीत्याह 'तएणमित्यादि' अत्र वासिस्सइ पर्यन्तं प्राग्वत् यो मेघो भरतस्य वर्षस्य भूम्या वर्णं गन्धं रसं स्पर्शं च जनयिष्यति । अत्र वर्णादयः शुभा एव ग्राह्याः येभ्यो लोकोऽनुकूलं वेदयते अशुभवर्णादयः प्राक्कालानुभावे जनिता वर्तन्त एवेति ननु यदि शुभवर्णादीन् जनयति तदा तरुपत्रादिषु नीलो वर्णो जम्बूफलादिषु कृष्णः मरिचादिषु कटुको रसः का-

श्वेल्लादिषु तिक्तः चणकादिषु रूक्षः स्पर्शः सुवर्णादिषु गुरुः क-कचादिषु खरः इत्यादयोऽशुभवर्णादयः कथं संभवेयुरित्युच्यते अशुभपरिणामा अप्येते अनुकूलवेद्यतया शुभा एव यथा मरि-चादिगतः कटुकरसादिः प्रतिकूलवेद्यतया शुभा अप्यशुभा एव यथा कुष्ठादिगतः श्वेतवर्णादिरिति। अथ तृतीयमेघवक्तव्यमाह "तंसि इत्यादि" तस्मिन् क्षीरमेघे सप्तरात्रं निपतिते सति अत्रान्तरे घृतवत् स्निग्धो मेघो घृतमेघो नाम्ना महामेघः प्रा-दुर्भविष्यतीत्यादि सर्वं प्राग्वत् । अथ स प्रादुर्भूतः किं करि-ष्यतीत्याह (तएणमित्यादि) सर्वं प्राग्वत् नवरं यो घृतमेघो भरतभूमेः स्नेहभावं स्निग्धतां जनयिष्यतीति । अथ चतुर्थमेघ-वक्तव्यमाह "तंसि इत्यादि" तस्मिंश्च घृतमेघे सप्तरात्रं नि-पतिते सति अत्र प्रस्तावे अमृतमेघो यथार्थनामा महामेघः प्रा-दुर्भविष्यति यो वर्षिष्यति इति पर्यन्तं पूर्ववत् । यो मेघो भरते वर्षे वृक्षा गुच्छा गुल्मा लता वल्ल्यः तृणानि प्रतीतानि पर्वजा इक्ष्वादयः हरितानि दूर्वादीनि औषध्यः शाल्यादयः प्रवाला प-ल्लवाः अङ्कुराः शाल्यादिबीजसूचयः इत्यादीन् तृणवनस्पतिका-यिकान् बादरवनस्पतिकायिकान् जनयिष्यतीति । अथ पञ्चम-मेघस्वरूपवक्तव्यमाह "तंसि च णमित्यादि" व्यक्तं परं रसज-नको मेघो रसमेघः यो रसमेघस्तेषाममृतमेघोत्पन्नानां बहूनां वृक्षाद्यङ्कुरान्तानां वनस्पतीनां तिक्तो निम्बादिगतः कटुको म-रिचादिगतः कषायो बिभीतकामलकादिगतः अम्लोऽम्लका-द्याश्रितः मधुरः शर्कराद्याश्रितः एतान् पञ्चविधान् रसविशे-षान् जनयिष्यति । लवणरसस्य मधुरादिसंसर्गत्वादेतद्भेदेन विवक्षणात् संभाव्यते च तत्र माधुर्यादिसंसर्गः सर्व-रसानां लवणप्रक्षेप एव स्वादुत्वोत्पत्तेः तेन पृथग् निर्देशः । एषां च पञ्चानां मेघानां क्रमेणेदं प्रयोजनसूत्रमुक्तमपि स्पष्टी-करणाय पुनर्लिख्यते । आद्यस्य भरतभूमेर्दाहोपशमः द्वितीय-स्य तस्या एव शुभवर्णगन्धादिजनकत्वं तृतीयस्य तस्या एव स्निग्धताजनकत्वम् । न चात्र क्षीरमेघेनैव शुभवर्णगन्धरसस्पर्श-संपत्तौ भूमिस्निग्धतासंपत्तिरिति वाच्यं स्निग्धताविषयसंपा-दकत्वात्तस्य न हि यादृशी घृते स्निग्धता तादृशी क्षीरे दृ-श्यत इत्यनुभव एवात्र साक्षी । चतुर्थस्य तस्यां वनस्पतिजन-कत्वं पञ्चमस्य वनस्पतिषु स्वस्वयोग्यरसविशेषजनकत्वं यद्य-प्यमृतमेघतो वनस्पतिसंभवे वर्णादिसंपत्तौ तत्सहचारित्वात् रसस्य संपत्तिस्तस्मादेव युक्तिमती तथाऽपि स्वस्वयोग्यरस-विशेषान् संपादयितुं रसमेघ एव प्रभुरिति तदा च यादृशं भ-रतं तादृशं तथा चाह । 'तए णं भरहे वासे' इत्यादि तत उक्त-स्वरूपपञ्चमेघवर्षणानन्तरं णमिति पूर्ववत् । भरतं वर्षं भविष्य-ति कीदृशमित्याह । प्ररूढा उद्गता वृक्षा गुच्छा गुल्मा लता व-ल्ल्यस्तृणानि पर्वजा हरितौषधयश्च यत्र तत्तथा । अत्र समा-से क्तप्रत्ययः एतेन वनस्पतिसत्ताऽभिहिता । उपचितानि पुष्टिमु-पगतानि त्वक्पत्रप्रवालपल्लवाङ्कुरपुष्पफलानि समुदितानि सम्य-क् प्रकारेण उदयं प्राप्तानि यत्र तत्तथा क्तान्तस्य परनिपातः प्राकृ-तत्वात् । एतेन वनस्पतिषु पुष्पफलान्ता रीतिर्दर्शिता । अत एव सुखोपभोग्यं सुखेनासेवनीयं भविष्यति अत्र वाक्यान्तरयोजना-र्थमुपात्तस्य भविष्यति पदस्य न पौनरुक्त्यं भावनीयमिति ।

अथ तत्कालीना मनुजास्तादृशं भरतं दृष्ट्वा यत् करिष्यन्ति तदाह ।

तए णं ते मणुआ भरहं वासं परूढरुक्खगुच्छगुम्मलयव-ल्लितणपव्वयहरिअओसहिए उवचिअतयपत्तपवालपल्लवं-कुरपुप्फफलसमुइअं सुहोवभोगं जायं चावि पासिहिंति पासित्ता बिलेहिंतो णिद्धाइस्संति णिद्धाइत्ता हट्ठतुट्ठा अ-ण्णमण्णं सद्दाविस्संति सद्दाविस्संतित्ता एवं वदिस्संति जातं णं देवाणुप्पिआ भरहे वासे परूढरुक्खगुच्छगुम्मलयवल्लितण-पव्वयहरिअ जाव सुहोवभोगं जेणं देवाणुप्पिया अम्हं केइ अज्जप्पभिइं असुभं कुणिमं आहारिस्सइ से णं अणे-गाहिं छायाहिं वज्जणिज्जे तिकट्टु संठिइं ठवेस्संति ठवे-स्संतित्ता भरहे वासे सुहं सुहेण अभिरममाणा अभिरम-माणा विहरिस्संति ॥

'तएणमित्यादि' ततस्ते मनुजा भरतवर्षं यावत् सुखोपभोग्यं चापि द्रक्ष्यन्ति दृष्ट्वा विलोक्य निर्धाविष्यन्ति निर्गमिष्यन्ति नि-र्धाव्य हृष्टा आनन्दितास्तुष्टाः सन्तोषमुपगताः पश्चात्कर्मधारयः । अन्योन्यं शब्दायिष्यन्ति शब्दायित्वा च एवं वदिष्यन्तीति । अथ ते किं वदिष्यन्तीत्याह । "जातं णमित्यादि" जातं भो ! देवानुप्रिया ! भरतं वर्षं प्ररूढवृक्षं यावत्सुखोपभोग्यं तस्माद्भो ! देवानुप्रिया ! अ-स्माकमस्मज्जातीयानां कश्चिदद्य प्रभृति अशुभं कुणिमं मांस-माहारमाहारयिष्यति स पुरुषोऽनेकाभिश्छायाभिः इत्थं भावे तृतीया सहभोजनादिपङ्क्तिनिषण्णा याश्छायाः शरीरसंबन्धिन्य-स्ताभिर्वर्जनीयः । अयमर्थः आस्तां तेषामस्पृश्यानां शरीरस्पर्शः तच्छरीरच्छायास्पर्शोऽपि वर्जनीयः क्वचिद् 'वज्जे' इति सूत्रपाठे तु वर्ज्यो वर्जनीय इत्यर्थ इति कृत्वा संस्थितिं मर्यादां स्थापयिष्य-न्ति स्थापयित्वा च भरतवर्षे सुखं सुखेनाभिरममाणा अभिरममा-णा सुखेन क्रीडन्तः क्रीडन्तो विहरिष्यन्ति प्रवर्तिष्यन्त इति ॥

अथ भरतभूमिस्वरूपं पृच्छति ।

से णं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आया-रभावपडोआरे भविस्सइ गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे भू-मिभागे भविस्सइ जाव कत्तिमेहिं चेव अकत्तिमेहिं चेव । तीसे णं भंते ! समाए मणुआणं केरिसए आयारभावपडो-आरे भविस्सइ गोअमा ! तेसि णं मणुआणं छव्विहे सं-घयणे छव्विहे संठाणे बहूईओ रयणीओ उड्ढं उच्चत्तेणं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं साइरेगं वाससयं आउअं पालेहिंति पालेहिंतित्ता अप्पेगइआ णिरयगामी जाव अप्पे-गइआ देवगामी ण सिज्झंति ।

'तीसे णमित्यादि' सर्वं पूर्ववत् ननु कृत्रिममण्यादिकरणं तदा-नीन्तनमनुजानामसंभवि शिल्पोपदेशकाचार्याभावादुच्यते द्विती-यारे पुरादिनिवेशराजनीतिव्यवस्थादिकृज्जातिस्मारकादि पुरुष-विशेषद्वारा वा क्षेत्राधिष्ठायकदेवप्रयोगेण वा कालानुभावज-नितनैपुण्येन वा तस्य सुसंभवत्वात् कथमन्यथाऽत्रैव ग्रन्थे प्र-स्तुतारकमाश्रित्य पुष्करसंवर्तकादिपञ्चमहामेघवृष्ट्यनन्तरं वृ-क्षादिभिरौषध्यादिभिश्च भारायां संजातायां भरतभूम्यां तत्का-लीनमनुजा बिलेभ्यो निर्गत्य मांसादिभक्षणनियममर्यादां वि-धास्यन्ति तल्लोपकं च पङ्क्तिबहिः करिष्यन्तीत्यर्थाभिधायकं प्रा-गुक्तं सूत्रं संगच्छत इति । अथ मनुजस्वरूपमाह । 'तीसेणमि-त्यादि' सर्वं अवसर्पिणीदुष्षमारकमनुजस्वरूपवद्भावनीयं नवरं (सिज्झंति) सकलकर्मक्षयलक्षणां सिद्धिं न प्राप्नुवन्ति चर-णधर्मप्रवृत्त्यभावात् । अत्र भविष्यन्निर्देशप्राप्तेर्वर्तमाननिर्देशः प्र-

वैयुक्तितः समाधेयः इत्युत्सर्पिण्यां द्वितीयारके " तीसे णं समाए एक्कवीसाए वास इत्यादि" तस्यां समायां दुष्षमानाम्न्यामेकविंशत्या वर्षसहस्रैः काले व्यतिक्रान्ते अनन्तैर्वर्णपर्यवैर्यावत् परिवर्द्धमानः । अत्रावसरे दुष्षमसुषमा नाम्ना समः काल उत्सर्पिणीतृतीयारकः प्रतिपत्स्यते हे श्रमणेत्यादि प्राग्वत् । तीसेणमित्यादि सर्वं प्राग्वत् । अवसर्पिणीचतुर्थारकसदृशत्वमुत्सर्पिणीतृतीयारकस्येति तत् सादृश्यं प्रकटयन्नाह । तीसेणमित्यादि प्रायः प्राग्व्याख्यातार्थम् । तीर्थकरास्त्रयोविंशतिः पद्मनाभादयश्चतुर्विंशतिमस्य भद्रकृन्नाम्नश्चतुर्थारके उत्पत्स्यमानत्वात् एकादश चक्रवर्तिनो भरतादयो वीरचरित्रे तु दीर्घदन्तादयः द्वादशस्यारिष्टनाम्नश्चतुर्थारके एव भावित्वात् । नव बलदेवा जयन्तादयः नव वासुदेवा आनन्द्यादयः समुत्पत्स्यन्ते यत्तु तिलकादयः प्रतिविष्णवो वा नेहोक्तास्तत्र पूर्वोक्त एव हेतुरवसातव्यः । गतस्तृतीयार उत्सर्पिण्याः ॥

अथ चतुर्थः ।

तीसे णं समाए एक्कवीसाए वाससहस्से काले वीइक्कंते अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं जाव परिवड्ढमाणे परिवड्ढमाणे एत्थ णं दुस्समसुसमा णामं समा काले पडिवज्जिस्सइ समणाउसो । तीसे णं भंते ! समाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोआरे भविस्सइ गोअमा ! बहुसमरमणिज्जे जाव अकत्तिमेहिं चेव तेसि णं भंते ! मणुआणं केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सइ गोअमा तेसि णं मणुआणं छव्विहे संघयणे छव्विहे संठाणे बहूइं धणूहिं उद्धं उच्चत्तेणं जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउं अयालिहिंति अयालिहिंतित्ता अप्पेगइआ णिरयगामी जाव अंतं करेहिंति । तीसे णं समाए तओ वंसा समुप्पज्जिस्संति तं जहा तित्थगरवंसे चक्कवट्टिवंसे दसारवंसे । तीसे णं समाए तेवीसं तित्थगरा एक्कारस चक्कवट्टी णव बलदेवा णव वासुदेवा समुप्पज्जिस्संति ॥

'तीसे णमित्यादि' तस्यां समायां सागरोपमकोटाकोट्या द्विचत्वारिंशता वर्षसहस्रैरनियता कालव्यतिक्रान्ते अनन्तैर्वर्णपर्यवैर्यावद्वर्द्धमानोऽत्र प्रस्तावे सुषमदुष्षमा नाम्ना समः कालः उत्सर्पिणीचतुर्थारकलक्षणः प्रतिपत्स्यते ।

अथ पञ्चमषष्ठावतिदेशत आह ।

तीसे णं समाए सागरोवमकोडीए बायालीसाए वाससहस्सेहिं ऊणिआए काले वीइक्कंता अणंतेहिं वण्णपज्जवेहिं जाव अणंतगुणपरिवुड्ढीए परिवुड्ढमाणे परिवुड्ढमाणे एत्थ णं सुसमदूसमा णामं समा काले पडिवज्जिस्सइ समणाउसो । सा णं समा तिहा विभज्जिस्सई पढमे तिभागे मज्झिमे तिभागे पच्छिमे तिभागे । तीसे णं भंते ! समाए पढमे तिभाए भरहस्स वासस्स केरिसए आयारभावपडोआरे भविस्सइ गोयमा ! बहुसमरमणिज्जे जाव भविस्सई । मणुआणं जाव उसप्पिणीए पच्छिमे तिभागे वत्तव्वया सा भाणिअव्वा कुलगरवज्जा उसभसामिवज्जा । अण्णे पढंति तीसे णं समाए पढमे तिभाए इमे पण्णरस कुलगरा समुप्पज्जिस्संति तं जहा सुमई जाव उसभे सेसं तं चेव दंडणीइओ पडिलोमाओ णेअव्वाओ । तीसे णं समाए पढमे तिभाए रायधम्मे जाव धम्मचरणे अ वोच्छिज्जिस्सइ । तीसे णं समाए मज्झिमपच्छिमेसु तिभागेसु जाव पढममज्झिमेसु वत्तव्वया ओसप्पिणी एसा भाणिअव्वा सुसमा तहेव सुसमसुसमा वि तहेव जाव छव्विहा मणुस्सा अणुसज्जिस्संति जाव सणिचारी ॥

सुषमा पञ्चसमालक्षणः कालस्तथैवाऽवसर्पिणीद्वितीयारकवदिति । सुषमसुषमा षष्ठारकः सोऽपि तथैव अवसर्पिणीप्रथमारकसदृश इत्यर्थः । कियत्पर्यन्तमत्र ज्ञेयमित्याह यावत् षड्विधा मनुष्या अनुसंदयन्ति संतत्या अनुवर्तिष्यन्ते यावच्छनैश्चारिणः । यावत् पदात् पद्मगन्धादयः पूर्वोक्ता एव ग्राह्याः गतौ पञ्चमषष्ठौ तत्क्रमेण चोत्सर्पिणी गता तस्यां च गतायामवसर्पिण्युत्सर्पिणीरूपं कालचक्रमपि गतम् जं० २ वक्ष० ।

एवं छट्ठे अरए उस्सप्पिणीए समत्ते वि पढमे अरए एसा चेव वत्तव्वया तम्मि वोलीणे बीयारपयारंभे मत्ताहं पंचमहाजलहरे वासे वासिस्संति कमेणं तं जहा पढमो पुक्खलावत्तो तावं निव्वावेहिइ बीओ खीरोदो वन्नकारी तइओ घओदओ नेहकारओ चउत्थो अभिओदओ ओसहिकरो पंचमो रसोदओ भूमीए सरसजणणो ते य बिलवासिणो पइसमयं वड्ढमाणसरीराउ पुढहविसुहं दट्ठूण विणिग्गंता निस्सरंति धन्नं फलाइं भुंजंता मंसाहारं निवारइस्संति तओ मज्झदोससुत्तकुलगरा भविस्संति तत्थ पढमो विमलवाहणो बीओ सुदामो तइओ संगओ चउत्थो सुपासो पंचमो दत्तो छट्ठो सुमुहो सत्तमो सम्मुची जाइसमरणेणं विमलवाहणेणं विमलवाहणो नगराइ निवेसं काही अग्गिम्मि उप्पन्ने अन्नं पाणगं सिप्पाइं कालाउ लोगववहारं च सव्वं पवत्तेहि तइओ गुणनवइपक्खसमज्झिए हिए उस्सप्पिणीअरयदुगे वइक्कंते पुंडवद्धणदेसे सयदारे पुरे संमुइनरवइणे भद्दाए देवीए चउद्दसमहासुमिणसूइओ सेणिवरायजीवो रयणप्पभाए लोलुयच्चयपच्छडाओ चुलसीइं वाससहस्साइं आउं पालित्ता उव्वट्टो समाणो कुच्छिंसि पुत्तत्ताए उववज्जिहिइ वद्धप्पमाणलंबणआउणिगब्भावहारवज्जं पंचकल्लाणयाणं मासतिहिं नक्खत्ताणि जहा मम तहेव भविस्संति नवरं नामेणं पउमनाहो देवसेणो विमलवाहणो अ । तओ बीयतित्थयरो सुपासजीवो सूरदेवो तइओ उदाइजीवो सुपासो चउत्थो पोट्टिलजीवो सयंपभो पंचमो दयजीवो सव्वाणुभूई छट्ठो कित्तियजीवो देवसुओ सत्तमो संखजीवो उदयो अट्ठमो आणंदजीवो पेढालो नवमो सुनंदजीवो पोट्टिलो दसमो सयगजीवो सयकित्ती एक्कारसमो देवइजीवो मुणिसुव्वओ बारसमो कण्हजीवो अममा ते-

रसमो सव्वइजीवो निक्कसाओ चउद्दसमो बलदेवजीवो निप्पुलाओ पन्नरसो सुलसा जीवो निम्ममो सोलसमो रोहिणीजीवो चित्तगुत्तो कइ पुण भणंति कक्किपुत्तो दत्त- नामो पन्नरसउत्ति उत्तरं विक्कमवरिसे सेत्तुंजे उद्धारं का- रित्ता जिणभवणमंडियं च वसुहं काउ अजियतित्थ- यरनामो सग्गं गंतुं चित्तगुत्तो नाम जिणवरो होहिंति । इत्थ य बहुस्सुअसंसयं पमाणं सत्तरमो रेवइजीवो समाही अट्ठारसो सयालिजीवो संवरो एगूणवीसो दीवायण- जीवो जसोहरो वीसइमो कण्हजीवो विजओ एकवीसो नारयजीवो मल्ली बावीसयमो अंवडजीवो देवो तेवीसय- मो अमरजीवो अणंतवीरिओ चउवीसयमो सायं बुद्धजी- वो जइकरो अंतरालाइ पच्छाणुपुव्वीए जहा वट्टमाणजि- णाणं भाविचक्कवट्टिणो दुवालस होहिंति तं जहा दीह- दंतो १ गूढदंतो २ सिरिचंदो ३ सिरिभूई ४ सिरिसोमो ५ पउमो ६ नायगो ७ महापउमो ८ विमलो ९ अमल- वाहणो १० विलो ११ अरिट्ठो १२ अ । नव भाविवा- सुदेवा तं जहा नन्दो १ नन्दिमित्तो २ सुन्दरबाहुः ३ महा बाहू ४ अइबलो ५ महाबलो ६ बलभद्दो ७ दुविट्ठो ८ तिविट्ठो य ९ । नव भाविपडिवासुदेवा जहा तिलओ १ लोहजंघो २ वइरजंघो ३ केसरी ४ बली ५ पहाए ६ अपराजिओ ७ भीमो ८ सुग्गीवो ९ नव भाविबलदेवा तंजहा जयंतो १ अजिओ २ धम्मो ३ सुप्पभो ४ सुदंसणो ५ आणंदो ६ नंदणो ७ पउमो ८ संकरिसणो ९ य । इगसट्ठीसलागा पुरिसा उस्स प्पिणीए तइए अरए भविस्संति अपच्छिम जिणचक्कवट्टि- णो अट्ठासिचउत्थे अरए होहिंति तओ दसप्पगाई कप्परु- क्खा उप्पि जहिं ते अट्ठारसकोडाकोडीओ सागरोवमा णं निरंतरं जुगलधम्मो भविस्सइत्ति २१ ती० ।

एगमगाए उसप्पिणीए पढमबीयाओ समाओ बायालीसं वाससहस्साइं कालेणं पन्नता ॥

(पढमबीयाउत्ति) एकान्तदुष्षमा दुःषमा चेति ॥४२॥ त्रि- चत्वारिंशत्स्थानकेऽपि किंचिल्लिख्यते [कम्मविवागज्झयणात्ति] कर्मणः पुण्यपापात्मकस्य विपाकस्य फलं तत्प्रतिपादकान्यध्यय- नानि कर्मविपाकाध्ययनानि एतानि च एकादशाङ्गद्वितीयाङ्गयोः सम्भाव्यन्त इति "जंबूदीवस्सणमित्यादि" जम्बूद्वीपपौरस्त्यान्ता- द्गोस्तुभपर्वतो द्विचत्वारिंशद्योजनानां सहस्राणि तद्विष्कम्भश्च सहस्रं नदधिकाया द्वाविंशतेरल्पत्वेनाविवक्षणादेवं त्रिचत्वारिंश- त्सहस्राणि भवन्तीति एवं [चउद्दिसिंपित्ति] उक्तदिगन्तर्भावेन चतसृषु दिक्षु उक्ता अन्यथा एवं (निद्दिसिंपित्ति) वाच्यं स्यात् तत्र चैवमभिलापाः "जंबूदीवस्स णं दीवस्स दाहिणिल्लाओ दआओ आ- समस्स णं आवासपव्वयस्स दाहिणिल्ले चरिमंते एसिणं तेयालीसं- जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पन्नत्ते" एवमन्यत्सूत्रद्वयं नवरं पश्चिमायां संखा आवासपर्वत उत्तरस्यामुदकसीम इति ॥४३॥ चतुश्चत्वारिंशत्स्थानकेऽपि किंचिल्लिख्यते चतुश्चत्वारिंशतं

(इसिभासियत्ति) ऋषिभाषिताध्ययनानि कालिकश्रुतविशेष- भूतानि (दियालोयचुयाभासियत्ति) देवलोकच्युतैः ऋषीभू- तैराभाषितानि देवलोकच्युताभासितानि । क्वचित्पाठः देवलोय- चुयाणं चायालीसं इसिभासियज्झयणा पन्नत्ता (पुरिसजुगाइंति) पुरुषाः शिष्यप्रशिष्यादिक्रमव्यवस्थिता युगानीव कालविशेषा इव क्रमसाधर्म्यात्पुरुषयुगानि (अणुपिट्ठित्ति) आनुपूर्व्या (अ- णुबंधंति) पाठान्तरे तृतीयादर्शनादनुबन्धेन सातत्येन सिद्धा- नि जावंति करणेन बुद्धाइं सव्वदुक्खप्पहीणा इति दृश्यम । स० टी० समवायाङ्गे प्रतिवासुदेवेषु बलीस्थाने महाभीम इति ।

अहवा तिविहा उस्सप्पिणी पन्नत्ता तं जहा उक्कोसा म- ज्झिमा जहन्ना एवं छप्पि य समाओ भाणियव्वाओ जाव दुसमदुसमा तिविहा उस्सप्पिणी पन्नत्ता तं जहा उक्कोसा मज्झिमा जहन्ना । एवं छप्पि य समाओ भाणियव्वाओ जाव सुसमसुसमा ॥

उत्सर्पिण्यां दुष्षमदुष्षमादि तद्भेदानां चोक्तविपर्ययेणोत्कृष्ट- त्वं योज्यमिति । षष्ठेऽरके उत्कृष्टा चतुर्थे मध्यमा प्रथमे जघन्या ॥ स्था० ३ ठा० १ उ० ।

उस्सप्पिणीगंडिया-उत्सर्पिणीगण्डिका- स्त्री० उत्सर्पिणी- विषयैकवक्तव्यतार्थाधिकारानुगतायां गण्डिकायाम, स० ॥

उस्सप्पिणीसमय-उत्सर्पिणीसमय- पुं० उत्सर्पिणीशब्देनाव- सर्पिण्युपलक्ष्यते दिनग्रहणेन राज्युपलक्षणवत् तयोः समयाः परमनिकृष्टाः कालविशेषाः उत्सर्पिणीसमयाः । अवसर्पिण्युत्स- र्पिण्योः समयेषु, कर्म० ॥

उस्सय-उच्छ्रय- पुं० शरीरे, आव० ५ अ० । स्वभावोन्नतत्वे तद्रूपे पञ्चचत्वारिंशत्तमे गौणाहिंसालक्षणेऽर्थे, प्रश्न० २ श्रु० १ अ० । ऊर्ध्वत्वमात्रे, "उच्छ्रायेण गुणितं चितेः फलम्" वाच०।

उस्सयण-उच्छ्राय- पुं० यस्मिंश्च सति ऊर्ध्वं श्रयति जात्यादि- ना दर्पाध्मातः पुरुष उत्तानी भवति स उच्छ्रायः । माने, "थंडि- लुस्सयणाणि य" जात्यादीनिमित्तस्थानानां बहुत्वात् तत्कार्य- स्यापि मानस्य बहुत्वमतो बहुवचनम् । छान्दसत्वान्नपुंसक- लिङ्गता । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ॥

उस्सव-उत्सव- पुं० उद्-सू-अप् । आनन्दजनकव्यापारे, शक्रोत्स- वादौ, प्रश्न० २ श्रु० ५ द्वा० । इन्द्रमहादौ, आ० चू० १ अ० ॥

उस्सविय-उच्छ्राप्य- अव्य० ऊर्ध्वं व्यवस्थाप्येत्यर्थे, "अवहट्टु उस्सविय दुरुहेज्जा" आचा० २ श्रु० १ अ० । "आमंतिय उस्सविय भिक्खु आयसा निमंतंति" संस्थाप्योच्चावचैर्विश्रम्भजनकैरालापै- र्विश्रम्भे पातयित्वा सूत्र० १ श्रु० ४ अ० ॥

उस्ससिय-उच्छ्वसित- त्रि० उच्छ्वसिते, उत्त० २० अ० ॥

उस्ससियरोमकूव-उच्छ्वसितरोमकूप- पुं० साधोर्दर्शनाद् वाक्य- श्रवणादुच्छ्वसितरोमकूपे, उत्त० २० अ० ॥

उस्ससेज्जमाण-उच्छ्वस्यमान- त्रि० उच्छ्वसिते क्रियमाणे "उ- च्छ्वस्ससेज्जमाणे वा अच्छिन्नं पुग्गले चलेज्जा" उच्छ्वस्यमान उच्छ्वा- सवायुपुद्गलः " स्था० १० ठा० ॥

उस्सा-अवश्याय- पुं० कृपाजले, (स्था० ४ ठा०) यो गगना- त्पतति । कल्प० । धेनुपर्याये, देशी० ॥

उस्साचारण-अवश्यायचारण- पुं० अवश्यायमवष्टभ्याप्काय-

जीवपीडामजनयति गतिमसङ्गं कुर्वाणे चारणभेदे, प्रव. ६८ द्वा. ।

उस्सारकप्प-उत्सारकल्प- पुं० यत्रैकस्मिन् दिने बहुदिवसयोग्यसूत्रस्य वाचना दीयते तस्मिन्, आ० चू० १ अ० ॥

उत्सारकल्पस्य दोषादिवक्तव्यता। अथानुषङ्गिकमुत्सारकल्पिकद्वारमभिधित्सुः प्रस्तावनामाह ॥

चोयगपुच्छा उस्सार-कप्पिओ नत्थि तस्स विह नामं।
उस्सारे चउगुरुगा, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥

कल्पिकद्वारे व्याख्याते सति लब्धावकाशो नोदकः पृच्छां करोति भगवन्नमीषां कल्पिकानां मध्ये किमित्युत्सारकल्पिको नोपन्यस्तः। सूरिराह नास्त्युत्सारकल्पिक इति । भूयोऽपि परः प्राह । यद्युत्सारकल्पिको नास्ति ततः कथं तस्य नाम श्रूयते गुरुराह यद्यस्त्युत्सारकल्पो नास्त्याव्यवह्रियते तथाऽपि न कल्पते उत्सारयितुं यद्युत्सारयति तदा चत्वारो गुरुकाः तत्राप्याज्ञादयो दोषा द्रष्टव्याः । तानेवाह ।

आणाणवत्थमिच्छा-विराहणा संजमे य जोगे य ।
अप्पा परो पवयणं, जीवनिकाया परिच्चत्ता ॥

आज्ञा भगवतां तीर्थकृतामुत्सारकल्पकृता न कृता भवति तमाचार्यमुत्सारयन्तं दृष्ट्वा अन्येऽप्याचार्या उत्सारयिष्यन्ति तदीया अन्यदीया वा शिष्या विवक्षितशिष्यस्पर्द्धानुबन्धादुत्सारापयिष्यन्ति वेत्यनवस्था। मिथ्यात्वं वा प्रतिपन्ना अभिनवधर्माणः सत्वा व्रजेयुः। विराधना संयमे च संयमविषया योगे च योगविषया भवति । तथा तेनोत्सारकेण आत्मा स्वजीवः पर उत्सारकल्पविषयः शिष्यः प्रवचनं तीर्थं जीवनिकायाः पृथिव्यादयः एतानि परित्यक्तानि भवन्तीति द्वारगाथासमासार्थः। सांप्रतमेनामेव विवरीषुः राज्ञाऽनवस्थे क्षुल्लत्वादनादृत्य मिथ्यात्वं दर्शयितुं दृष्टान्तमाह ।

पुव्वमलियउस्सार-वायए आगए पमिमिलिंति ।
पडिलेहपुग्गलि वि य, बहुजणओभावणा तित्थे ॥

तत्र तावत्प्रथमं कथानकमुच्यते । इह पुरा केचिदाचार्याः पूर्वान्तर्गतसूत्रार्थधारकतया लब्धवाचकनामधेयाः सर्वज्ञशासनसरसीरुहविकाशनैकसहस्ररश्मयः प्रावृषेण्यपयोमुच इव सरसदेशनाधाराधरनिपातै महीमण्डलमेकार्णवधर्मकमादधाना गन्धहस्तिन इव कलयूथेन सातिशयगुणवता निजशिष्यवर्गेण परिकलिता एकं कंचिद्ग्राममुपागमन् । तत्र चाधिगतजीवाजीवादिविशेषणविशिष्टा बहवः श्रमणोपासकाः परिवसन्ति । ते च गुरूणामागमनमाकर्ण्य प्रमोदमेदुरमानसाः स्वस्वपरिवारपरिवृताः सर्वेऽप्यागम्य तदीयं पादारविन्दमभिवन्द्य योजितकरकुड्मला यथावत्पुरतः आसाञ्चक्रिरे । ततः सूरिभिरपि रचिता यथोचिता धर्मदेशना । तदाकर्णनेन संजातसंवेगसुधासिन्धौ नान्तरमलः सकलोऽपि श्रावकलोको गतः परमपरितोषपरवशः सूरीणां गुणग्रामोपवर्णनं कुर्वन् स्वं स्वं स्थानम्, तैश्च वाचकनभोमणिभिस्तत्रायातैः प्रतिहतः खद्योतपोतकल्पानामन्ययूथिनां प्रभाप्रसरः। ततो न शक्नुवन्ति तेऽन्ययूथिका आचार्याणां व्याख्यानादिभिर्गुणैर्जायमानं निरुपमानं महिमानं द्रष्टुमिति संभूय सर्वेऽप्युपमाचार्यं वादे पराजित्य तृणादपि लघूकरिष्याम इत्येकवाक्यतया चेतसि व्यवस्थाप्य समाजग्मुः सूरीणामन्तिकम् । सूरिभिरपि निष्प्रतिमप्रतिभाप्राग्भारप्रतनवचादलब्धिसंपन्नैर्निपुणहेतुदृष्टान्तोपन्यासपुरस्सरं मध्ये विद्वज्जनसभं कृतास्ते निष्पृष्टप्रश्नव्याकरणाः । ततः समुच्छलितः पारमेश्वरप्रवचनगोचरः कीर्तिकोलाहलः प्रादुर्भूतः परतीर्थिकानामपि परमः पराभवः निमग्नः प्रमोदपीयूषपयोनिधावस्तोकः श्रमणोपासकलोकः संपादिता सपदि विशेषतस्तेन महती तीर्थस्य प्रभावना । ततस्ते वाचकाः कियन्तमपि कालमलङ्कृतं ग्रामं प्रबोध्य मिथ्यात्वनिद्राविद्रावणचैतन्यं भव्यजन्तुजातमन्यत्र कुत्राऽपि व्यहार्षुः तेषु च दिनकरवदन्यत्र प्रतापलक्ष्मीमुद्वहमानेषु परतीर्थिका उलूका इवाप्तप्रसरतया घोरघूत्कारकल्पं प्रवचनावर्णवादं कर्तुमारब्धाः । वदन्ति च श्रावकान् प्रति भोः श्वेताम्बरोपासका ! यद्यस्ति भवतां कोऽपि कण्डूलमुखो वादी स प्रयच्छतु सांप्रतमस्माकं वादमिति । श्रावकैरुक्तम । अहो विस्मृतमधुनैव भवतां भवान्तरानुभूतमिव तत्तादृशमद्यश्वीनमपि लाघवं यदेवमनात्मज्ञा असमञ्जसं प्रलपत भवत्वेवं तथाऽप्यायान्तु तावत्केचिद्वाचका वा गणिनो वा पश्चाच्च भणिष्यन्ति भवन्तः तत्करिष्याम इति । अथैकदा कदाचिन्निजपाण्डित्याभिमानेन तु भुवनमपि तृणवन्मन्यमानस्तुण्डताण्डवाडम्बरेण वाचस्पतिमपि मूकमाकल्पयन् समागतः कतिपयशिष्यकलितः औत्सारकल्पिकवाचकः । ततः प्रमुदिताः श्रावकाः गताः अन्ययूथिकानामभ्यर्णे निवेदितं तत्पुरतः युष्माभिस्तदानीमस्माकं समीपे वादः प्रार्थित आसीत् । अस्माभिश्च भणितमभूत् यदा वाचका अत्रागमिष्यन्ति तदा सर्वमपि युष्मदभिप्रेतं विधास्याम इति तदिदानीमागताः सन्ति वाचकाः कुरुत तैः सह वादगोष्ठीं पूरयत स्वप्रतिज्ञामित्यभिधाय गताः श्रावकाः स्वस्वस्थानम् । तैश्चान्ययूथिकैः प्राचीनपराभवप्रभवभयभ्रान्तैरेकः प्रच्छन्नवेषधारी प्रत्युपेक्षकः किं सहृदयः शास्त्रपरिकर्मितमतिर्वाऽयमी वाचकः किं वा नेति ज्ञानाय प्रेषितः स चागम्योत्सारकल्पिकवाचकं प्रश्नयति परमाणुपुद्गलस्य कतीन्द्रियाणि भवन्तीति ततः स एवं पृष्टः सन् किंचिन्मात्रपल्लवत्वरितग्राहितया यथोक्ताव्यभिचारिविचारबहिर्मुखत्वात् चिन्तयति यः परमाणुपुद्गलः एकस्माल्लोकचरमान्तादपरं लोकचरमान्तमेकेनैव समयेन गच्छति स निश्चितं पञ्चेन्द्रियः कुतोऽनीदृशस्यैवंविधा गमनवीर्यलब्धिरित्यभिसन्धाय प्रतिवचनमाभिधत्ते भद्र ! परमाणुपुद्गलस्य पञ्चापीन्द्रियाणि भवन्ति तत एवंविधं निर्वचनमवधार्य स पुरुषः प्रत्यावृत्य गतः अन्ययूथिकानां संनिधौ कथितं सर्वमपि स्वरूपं तदग्रतस्ततः चिन्तितं स्वचेतसि तैर्नूनमयं शारदवारिद इव बहिरेव केवलं गर्जति अन्तस्तुच्छ एवेति विमृश्य समागतः संभूय भूयांसं लोकमीलं कृत्वा वाचकान्तिकं क्षुभितोऽसौ स्वतुच्छतया तावन्तं समुदायमवलोक्य सञ्जातः स्वेदबिन्दुसुचकितशरीरः आक्षिप्तः साटोपमन्यतीर्थिको ग्राहितो यथाऽभिमतं पक्षविशेषं न शक्नोति निर्वोढुं प्रगलितो दुस्तराणि प्रश्नोत्तराणि न जानीते लेशतोऽपि प्रतिवक्तुं ततः कृतो मिथ्यादृष्टिभिर्जितं जितमस्माभिरित्युत्कृष्टकलकलः प्रादुर्भूतं प्रवचनमालिन्यं मुकुलितानि श्रमणोपासकवदनकमलानि विप्रतिपन्ना यथा भद्रकादय इति । अथ गाथाक्षरार्थः पूर्वं केश्चिद्वाचकैरन्ययूथिका (मलिअत्ति) मानमर्दनेन गर्दितस्तत उत्सारवाचके आगते सति प्रतिमर्दयन्ति प्रत्यावृत्या मानमर्दनं कुर्वन्ति कथमित्याह " पडिलेह " इत्यादि तैरन्यतीर्थिकैः प्रत्युपेक्षकः पुरुषः प्रेक्षितस्ततः स आगत्य पृष्टवान् पुद्गलस्य परमाणोः कतीन्द्रियाणि तेन प्रत्युक्तं पञ्चेति । ततस्तैर्बहुजनमध्ये स वाचको वादे निरुत्तरीकृतः एवमपभ्राजना लाघवं तीर्थस्य प्र-

वति तत्र चाभिनवधर्मणां चेतसि विकल्प उपजायते यदि नाम वाचकोऽप्येनं न शक्नोति निर्वचनमर्पयितुं तन्नूनमेतेषां तीर्थकरैरेव न सम्यग्वस्तुतत्त्वं परिज्ञातमन्यथा कथमेष एवंविधे अर्थे व्यामुह्यते इति विपरिणामतो मिथ्यात्वगमनं भवेत् । भावितं मिथ्यात्वद्वारम् ।

अथ संयमविराधनां भावयति ।

जीवाजीवे न मुणइ, अलियभया कहेइ दगमिगाई ।
करणे अविवचासं, करेइ आगाढणागाढे ॥

जीवाश्चाजीवाश्च जीवाजीवास्तानसौ वाचनामात्ररूपेणोत्सारकल्पेनानुयोगमवगाह्यमानो विविक्तेन न मुणति न जानीते तत्परिज्ञामात्राच्च कुतः संयमसद्भावस्तदुक्तं परमर्षिभिः । " जो जीवे वि न याणइ, अजीवे वि न जाणइ । जीवाजीवे अजाणंतो, कह सो नाहिइ संजमं " तथा अलीकमत्यन्तभयादुदकमृगादीन् कथयति किमुक्तं भवति स उत्सारकल्पिकपल्लवमात्रग्राहितया सत्यमेव भाषितव्यं नासत्यमिति कृत्वा उदकार्थिना नदीतडागादौ पानीयमस्ति नास्ति वेति पृच्छतामलीकं मा भूदिति कृत्वा विद्यते नद्यादौ जलमिति कथयति मृगया प्रस्थितानां च व्याधानां दृष्टं मृगच्छदं न वेति पृच्छतामलीकभयादेव दृष्टमिति प्रयच्छति आदिशब्दात् शूकरादिपरिग्रहः न पुनर्जानीते यथा । " सच्चा वि सा न वत्तव्वा जओ पावस्स आगमो त्ति " ततः स जलगतसूक्ष्मजन्तुजातस्य मृगादीनां वा यद् व्यपरोपणं ते करिष्यन्ति तत्सर्वमुत्सारकल्पकारकः प्राप्नोति । तथा करणे चारित्रे उत्सर्गापवादविधिमजानन् व्यत्ययं करोति तद्यथा आगाढे ज्ञानादिकार्ये अनागाढं त्रिः कृत्वः परिभ्रमणादिलक्षणमनागाढे वा आगाढं सद्यः प्रतिसेवनात्मकं करोति । एषा सर्वाऽपि संयमविराधना ॥

अथ योगविराधनामाह ।

तुरियं नाहिज्जंते, नेव चिरं जोगजंति ता हे ति ।
लद्धो महंतसद्दो त्ति, केई पासाइ गेण्हंति ॥
कमजोगं न विजाणइ, विगईओ का य कत्थ जोगम्मि ।
अस्सस वि देंति तहा, परंपरा घंटदिट्ठंतो ॥

अनुज्ञातोऽस्माकं गुरुभिः सकलोऽपि श्रुतस्कन्धः ततः किमनेन पठितेन कार्यमिति कृत्वा ते शिष्यास्त्वरितं शीघ्रं नाधीयन्ते नैव च ते चिरं योगैः श्रुताध्ययननिबन्धनतपोविशेषैः यन्त्रिता नियमिता भवन्ति एकाहेनापि प्रभूतसूत्रार्थे वाचनानुज्ञाप्रदानात् । तथा लब्धोऽस्माभिर्गणिरयं वाचकोऽयमिति महान् शब्दस्ततः कुतो हेतोर्वयमत्राचार्यसन्निधौ निष्फलं तिष्ठाम इति परिभाव्य केचिद्गुरुचरणपर्युपासनापरिभग्नाः पार्श्वानि गृह्णन्ति पार्श्वतो ग्रामेषु यथास्वेच्छं विहरन्तीति भावः [कमजोगमिति] योगक्रमं नापि नैव जानन्ति यथा अस्मिन् योगे एतावन्त्याचाम्लानि इयन्ति निर्विकृतिकानि इत्थं चानुद्देशादयः क्रियन्ते तथाऽधिकृतयः काः कुत्र योगे कल्पन्ते न वेत्येवमपि न जानाति यथा कल्पिकाकल्पिकनिशीथादियोगेषु न विसृज्यन्ते काश्चनापि विकृतयः व्याख्याप्रज्ञप्तियोगेषु पुनरवगाहिमाविकृतिर्विसृज्यते दृष्टिवादयोगेषु तु मोदकः तथा चाह स एव कल्पाध्ययनस्य चूर्णिकृत् । " जहा कप्पियाकप्पियनिसीहाईणं विगईओ न विसज्जिज्जंति । पन्नत्तीए ओगाहिमगविगई विसज्जिज्जइ दिट्ठीवाए मोदगो त्ति " । निशीथचूर्णिकृत्पुनराह "जोगो दुविहो आगाढो अणागाढो वा आगाढतरा जम्मि जोगे जयणा सो आगाढो यथा भगवतीत्यादि । इतरो अणागाढो यथा उत्तराध्ययनादि । आगाढे ओगाहिमगवज्जाओ नव विगईओ वज्जिज्जंति दसमाए भयणमहाकप्पसुए एक्को परं मोदकाविगई कप्पइ सेसा आगाढेसु सव्वविगईओ न कप्पंति अणागाढे पुण दस वि विगईओ भइयाओ जओ गुरुअणुण्णाए न कप्पंति त्ति "

एवंविधां योगव्यवस्थामजानन् यदाऽसौ विराधयति सा योगविराधना । तथा (अन्नस्स वि दिंति तहत्ति) ते उत्सारकल्पिका अन्यस्यापि स्वशिष्यादेः तथा चोत्सारकल्पेनैव वाचनां प्रयच्छन्ति सोऽप्यपरेषां तथैवेत्येवमुत्सारकल्पे प्रवाहतः क्रियमाणे परम्परया सूत्रार्थव्यवच्छेदः प्राप्नोति घण्टादृष्टान्तश्चात्र वक्तव्यः । तमेवोपनययुक्तं गाथात्रयेणाह ।

उच्छुकरणोवकुडुग, पडणं घंटासियालनासणया ।
विगमाई पुच्छपरं-पराए नासंति जा सीहो ॥
पडियरिउं साहेणं, स हओ आसासिया मिगगणा य ।
इय कइ वयाइ जाणइ, पयाणि पढमिल्लुगुस्सारी ॥
किं पि त्ति अन्न वुड्डा, पच्चं तुस्सारणे अवोच्छत्ती ।
गीतामणखरंटण-पच्छित्तं किंत्तिया चेव ॥

अत्र कथानकम् । एगस्स महावइयस्स उच्छुवाडो बहुसइओ निप्फन्नो तं सियालो पइसरित्ता खाइत्ति । ताहे सो उच्छुसामी सियालगहणनिमित्तं तस्स उच्छुवाडस्स परिपेरंतेसु चउदिसिं खाइयं खणावेइ तत्थ एगो सियालो परिओसो वराओ गिहित्ता कन्ने पुच्छं च कप्पित्ता दीवियचम्मेण वेढित्ता घंटं आबंधित्ता विसज्जिओ नासंतो सियालेहिं दिट्ठो दूरओ ते सियाला अन्नारिसो त्ति काउं चपण पलाया तो विडूएहिं दिट्ठा पुच्छिया किं नासहत्ति तेहिं कहियं अपुव्वं सरे करेमाणे किं पि अपुव्वं भूयं एत्ति । ते वि भएण पलायंता तरच्छूहिं दिट्ठा पुच्छिया तेहिं कहियं किं पि किर एत्ति सिग्घं नासह ते पलायंता चित्तएहिं दिट्ठा पुच्छिया कहियं किं पि किर एत्ति तुरियं पलायह ते वि पलायंता सीहेण पुच्छिया कहियं तेहिं सीहो चिंतेइ मो पाणियसद्देन ओवाहणाओ मुयामि गवेसामि ताव तेण सणियं पडियरियत्ता सियालो वि हओ घंटासीयालो कीस आओ लीकयामोत्ति रोसेणं ते अ सियालादयो मिया आसमो भीयह हओ सो वराओ मए दीवियं चम्मो णट्ठो घंटासीयओ केण वि अवराहेण इत्तुं तहा कओ एस दिट्ठंतो । अयमत्थो वक्खाओ जस्स न उस्सारिज्जति सो जावतिएहिं दिवसेहिं जोगो समप्पइ तावति दिवसे कति वयाणं आलावगाणं किंचि पुत्तफासियम्मि खित्ता पच्चत्तं गंतूण गच्छागहित्तणं करेंति अन्नेसिं च उस्सारेति ते वि उस्सारा पत्ता पत्तेयं गच्छपागड्डित्तणेणं ठीएत्ता सिस्साणं पडिच्छयाण य उस्सारकप्पं करेंति । अम्हे किर सुत्तत्थाणं अवोच्छित्तिं करेमो तत्थ जो सो पमिल्लुगउस्सारी सो जहा ते सियाला तस्स घंटासियालस्स आकिंत्ति घंटासद्दं च जाणति तओण को एस किं वा एयस्स गब्भएयस्स गलएकस्स वा एस सद्दो एवं सो पढमिल्लुगुस्सारी किंचि वि जाणइ न सव्वं सब्भावं जो एयस्स पासे उस्सारकप्पं करेंति सो कइवि आलावए जाणेत्ति न पुण अत्थं सो सिस्सेणं पुच्छिओ भणति किं पि केरिसो वि अत्थि एयस्स अत्थो सेसा कतिवए वि आलावए न कट्टंति ते सिस्सेहिं पुच्छिज्जंता भणंति ण याणामो पुण किंपि एयं तस्स तुब्भे जोगं वहह । एवं ते अप्पाणं च परं च नासिता विहरंति । अह अन्नया गीयत्था

आयरिया आगया तेहिं ते उवालद्धा गच्छाय अहिक्त्ता गच्छेसु य पवेसिया सव्वे जहा एते दोसा तम्हा न उस्सारियव्वा कत्तिया ते भविस्संति जे एवं निहोमिहिंति। गाथात्रयस्याप्यक्षरगमनिका इत्येवं क्रियते । यत्र तद्दिगुरुकरणमिक्षुवादस्तस्य रक्षणार्थम् वराको गताख्यानिकेत्यर्थः साख्यानिका तत्र क्रोष्टुः शृगालस्य पतनं ततो गृहपतिना गलके घण्टां बध्वा मुक्तस्य दर्शनं शृगालानां नाशनं ततो वृकादीनां पृच्छा ततः सर्वेऽपि परम्परया नश्यन्ति यावत् सिंहः समागतस्तेन प्रतिजागर्य निरूप्य स घण्टाशृगालो हतः । शेषा मृगगणाः शृगालवृकादय आश्वासिताः । अयं दृष्टान्तः । अथ दार्ष्टान्तिकयोजनामाह " इयकइवयाइं इत्यादि " इत्थमुनैव प्रकारेण प्रथमिल्लुकोत्सारी शिष्यः कतिपयानि सूत्रालापकरूपाणि किञ्चिन्मात्रसूत्रस्पर्शकनिर्युक्तिमिश्रितानि जानीते अस्य च समीपे योऽन्योऽधीते स कतिपयान् सूत्रालापकान् जानीते न पुनरर्थं तस्यापि पार्श्वे यः पठति स सूत्रालापकानपि नाकर्षति । अन्येन पृष्टः प्रतिभणति अस्ति किमप्येतदङ्गोपाङ्गादिकं श्रुतं तद् यूयमेतस्य योगमुद्वहतेति । एते च दुरधीतविद्यत्वात्प्रायः प्रत्यन्तग्राम एवार्थं लभन्ते । यत उक्तम् । "पाएण खीणदव्वा, भणियपरछा कयावए हाय । पच्चंतं सेवंती, पुरिसा दुरहीयविज्जाया" । अतः प्रत्यन्तं गत्वा सूत्रार्थयोरुत्सारणं कुर्वन्ति वदन्ति च वयं सूत्रार्थयोरव्यवच्छित्ति कर्म इति अन्यदा च यत्र प्रत्यन्तग्रामे गीतार्थानामागमनं तदुत्सारकल्पिकानां खण्डनं यथा आः किमेवं सूत्रार्थयोः परिपाटिवाचनां परित्यज्य सकलश्रुतधर्मधूमकेतुकल्पमुत्सारकल्पमाचरन्तः आत्मानं च परं च नाशयतेत्यादि । ततश्च गच्छान्नावच्छिद्यते तेषामपुनःकरणेन प्रतिक्रान्तानां प्रायश्चित्तं दत्तम् [कित्तिय त्ति] कियन्त एतादृशा गीतार्था भविष्यन्ति य एवं शिक्षयिष्यन्ति तस्मात्प्रथमत एव नोत्सारणीयम् भाविता सप्रपञ्चं योगविराधना।

अथात्मा परश्च परित्यक्त इति पदद्वयं भावयति ।

अप्पत्ताण उ दिंतेण, अप्पओ इह परत्य वि य चत्ते ।
सो वि अ हु तेण चत्तो, जं न पढइ तेण गव्वेणं ॥

अपात्राणामयोग्यानां यद्वा अप्राप्तानां विवक्षितानुयोगभूमिमनुपागतानां श्रुतं ददतोत्सारकल्पकृता आत्मा इह परत्रापि चत्यक्तस्तत्रेह तद्वाचनादानसमुद्भूतापयशः वादादिना परत्र बोधिदुर्लभत्वादिना तथा सोऽपि शिष्यो हु निश्चितं तेनाचार्येण परित्यक्तो यत् तेन गणिवाचकत्वादिगर्वेणाधिष्ठितः सन्न पठति पठनाभावे हि कुतो यथावच्चरणपरिपालनम् । किं च-

अज्जस्स हीलणा ल-ज्जणा य गारविअकारणमणज्जे ।
आयरिए परिवाओ, वोच्छेदो सुत्तस्स तित्थस्स ॥

आर्यः सुजनः सुमानुष इत्येकोऽर्थः । तस्य यथावदागमार्थबोधविकलस्य वाचकनाम्ना हीलना भवति । अहो हीलेयं मम यदहं वाचकेत्यभिधीये तथा (लज्जणत्ति) वाचकमिश्रा अयमालापकः सिद्धान्ते विद्यते को वा अस्यालापकस्यार्थ इति केनापि पृष्टस्य व्याकरणं दातुमशक्नुवतो भृशं लज्जा भवति ततश्च श्यामवदनकुब्जीकृतकन्धरश्चिन्तया विमनायमानोऽवतिष्ठते अनार्ये अनार्यस्य पुनस्तदेव गौरव्यकारणं गर्वनिबन्धनं जायते अहो वयमेव निस्सीमप्रतिष्ठापात्रं जगति वर्तामहे यदेवं वाचकपदवीमध्यारोहाम इति इत्थं परः परित्यक्तो मन्तव्य एव । आचार्ये च परिवादो भवति तथा हि स बहुश्रुताचार्यपार्श्वादुत्सारकल्पं कारयित्वा गतः क्वापि नगरादौ पृष्टश्च कैश्चिद्भिक्षुणातैः किमर्थय एवं यावत् न किञ्चित् अयं जानीते ततस्ते ब्रुवते यैरेष सूत्रार्थमगृहीतमध्यवलम्बितेरेष आचार्यपदभाजनमाकारि तेऽप्याचार्या एवंविधा भविष्यन्तीत्यात्मा परित्यक्तः । तथा प्रवचनमपि तेनाचार्येण परित्यक्तं कथमित्याह श्रुतस्योत्सारकल्पवशादनधीयमानस्य व्यवच्छेदः प्राप्नोति श्रुते च व्यवच्छिद्यमाने ज्ञानाभावे च दर्शनचारित्रयोरप्यभावात्तीर्थस्यापि व्यवच्छेदः प्राप्नोति । यदि नाम तीर्थं व्यवच्छिद्यते ततः को दोष इत्याह ।

पवयणवोच्छेयवट्ट-माणो जिणवयणबाहिरमईओ ।
वंधइ कम्मरयमलं, जरमरणमणंतयं घोरं ॥

प्रवचनं तीर्थं तस्य व्यवच्छेदे हेतुरूपतया वर्तमानः कथंभूतोऽसावित्याह । जिनवचनबाह्यमतिकः सर्वज्ञशासनबहिर्मुखशेमुषीको न खल्वनीदृशस्य प्रवचनव्यवच्छेदं कर्तुं मतिरुत्सहते स एवंभूतो बध्नाति कर्मरजोमलं रजःशब्देन बद्धावस्थं मलशब्देन निकाचितावस्थं कर्म परिगृह्यते रजश्च मलश्चेति रजोमलं कर्मैव रजोमलं कर्मरजोमलं निकाचिताऽनिकाचितावस्थं कर्म यथाध्यवसायस्थानमनुबध्नातीत्यर्थः । कथंभूतमनन्तानि जरामरणानि यस्मात् तदनन्तजरामरणं गाथायां प्राकृतत्वादनन्तशब्दस्य परनिपातः । घोरं रौद्रं शारीरमानसदुःखोपनिपातनिबन्धनत्वात् इति । तथा षड्जीवनिकायानप्यगीतार्थतयाऽसौ विराधयतीति जीवनिकाया अपि तेनोत्सारकेण परित्यक्ता अवसातव्याः । यत एते दोषास्ततो नोत्सारणीयम् ॥

अथ क्रमेणैवाधीयमाने सूत्रे के गुणा उच्यन्ते ।

आणा विकोवणा णुओग-
बुज्झण उवओग निज्जरागहणं ।
गुरुवागजोगसुस्सू-
सणा य कमसो अहिज्जंते ॥

क्रमशः क्रमेणाधीयमाने अध्याप्यमाने च सन्ति एते गुणास्तद्यथा आज्ञा तीर्थकृतां शिष्येणाचार्येण चाराधिता भवति [विकोवणत्ति) योगोद्वहनविधौ गच्छसामाचार्यां च विकोपना व्युत्पादना च शिष्यस्य कृता भवति ततश्च स्वयं सामाचारीवैतथ्यं न करोति अपरान् कुर्वतो निवारयति । तथा गच्छमध्ये द्वितीयपौरुष्यामनुयोगः प्रवर्तते तदाकर्णनान्मन्दबुद्धेरपि बोधनं जीवाजीवादितत्वेषु प्रवृत्ता संपद्यते बुध्यमानस्य च श्रुते निरन्तरमुपयोगो जायते निरन्तरोपयुक्तस्य च महती निर्जरा प्रतिसमयसंख्येयभवोपात्तकर्मपरमाणुपटलापगमादुक्तं च । " कम्ममसंखेज्जभवं, वेइ अणुसमयमेव आउत्तो । अन्नयरम्मि वि जोगे सज्झायं मा विसंसेणं " नित्योपयुक्तस्य च शीघ्रं सूत्रार्थयोर्ग्रहणं भवति तथा हि गुरुवासेन गुरुकुलवासेन सार्द्धं योगः संबन्धो भवति अन्यथा क्रमेण सूत्रार्थाध्ययनायोगात् । यद्वा पदद्वयमिदं पार्थक्येन व्याख्यायेत गुरूणामन्तिके वासो गुरुवासः स सेवितो भवति योगाश्च विधिवदाराधिता भवन्ति । आचार्यादीनां शुश्रूषा विनयवैयावृत्यादिना कृता भवति । यत एते गुणास्ततः क्रमेणैवाध्येतव्यः । उपसंहरन्नाह—

इअ दोसगुणे नाउं, उक्कमकमओ अहिज्जमाणाणं ।
उभयविसेसविहिन्नू , को वयणमभुवेज्जाहि ॥

इतिशब्दः एवमर्थे एवमुत्क्रमतः क्रमतश्चाधीयानानामुपलक्षणत्वादध्यापयतां च यथाक्रमं दोषान् गुणांश्च ज्ञात्वोभयविशे-

यविधिज्ञः क्रमाध्ययनगुणदोषविभागविधिवेदी आचार्यः शिष्यो वा को नामोत्सारकल्पस्य करणेन कारापणेन वा आत्मनो वचनमभ्युपेयादङ्गीकुर्यात न कश्चिदित्यर्थः । यतश्चैवमतोऽनुपयोगित्वान्नास्त्युत्सारकल्पिक इति । बृ० १ उ० । पं० चू० ॥

कारणेऽस्तीति निश्चाययन्पुनरपि परः प्राह ।

जइ नत्थि कश्रो नामं,अतह हु अत्थे न होइ अभिहाणं।
तम्हा तस्स पसिद्धी, अभिहाणपसिद्धिओ सिद्धा ॥

यदि नास्त्युत्सारकल्पिकस्ततः कुतोऽस्य नामाभिधानमिदमायातं न कुतश्चिदित्यर्थः । अनेन प्रतिज्ञातार्थः सूचितः। कुत इत्याह। असत्यविद्यमानेऽर्थे अभिधेये हुशब्दस्य हेत्वर्थवाचकत्वात् यस्मान्न भवत्यभिधानं किं तु सत्येवेति अनेन च हेत्वर्थ उपात्तः। यतश्चैवं तस्मात्तस्यार्थस्य प्रसिद्धिरभिधानप्रसिद्धित एव सिद्धा प्रतिष्ठितेति निगमनार्थः । दृष्टान्तोपनयौ स्वयमेवाऽभ्यूह्य वाच्योऽत्र प्रयोगः । अस्त्युत्सारकल्पिकः अभिधानवत्त्वात् घटादिवत् यद्यदभिधानवत् तत्तदस्ति यथा घटपटादि अभिधानवच्चेदं तस्मादस्तीति । इत्थं परेण स्वपक्षे समर्थिते सति प्रतिविधीयते भो भद्र ! सुष्ठु प्रमाणानिकोऽनैकान्तिकोऽयं भवता हेतुरुपन्यस्तस्तथा चाह ।

जइ सव्वं वि य नामं, सअत्थगं होज्ज तो भवे दोसा।
जम्हा स अत्थगत्ते, नजिवं तम्हा अणेगंतो ॥

यदि सर्वमपि नाम सार्थकं भवेत् ततो भवेदस्माकं दोषः । उत्सारकल्पिकस्यास्तित्वापत्तिलक्षणो यस्मात्पुनः सार्थकत्वे नाम भक्तं विकल्पितं स्यात् सार्थकं स्यान्निरर्थकमिति भावः। तत्र सार्थकं जीवाजीवादिकं निरर्थकं खरविषाणाकाशकुसुमकूर्मरोमबन्ध्यापुत्रादिकं यत एवं तस्मादनेकान्तोऽयं यदसद्भूतेऽर्थे न भवत्यभिधानम्। इदमत्र तात्पर्यम्। अभिधानस्य वा भावाभावयोरपि सद्भावादभिधानवत्त्वलक्षणो हेतुर्यथा उत्सारकल्पिकस्याऽस्तित्वं साधयति तथा नास्तित्वमपि साधयति उभयत्रापि साधारणत्वात् अतः साधारणरूपोऽनैकान्तिकदोषदुष्टोऽयं हेतुरिति । इत्थं व्यभिचारिपक्षतया विलक्षीभूतः परः परित्यज्य यदृच्छाजल्पमाचार्यवचनमेव प्रमाणीकुर्वन्नित्याह । भगवन्नभ्युपगतं मयाऽनन्तरोक्तयुक्तितोऽभिधानस्य सार्थकत्वमनर्थकत्वं चेति । यदिदमुत्सारकल्पिकाभिधानं सार्थकमाहोस्विन्निरर्थकमिति विवर्तते संशयावर्तगर्तीयमस्माकं चेतस्तदिदानीमुद्ध्रियतां निजवाग्वरत्रयेति । उच्यते ।

निक्कारणम्मि नामं पि, निच्छिमो इच्छिमो अकज्जम्मि।
उस्सारकप्पियस्स उ, चोअगसुणुकारणं तं तु ॥

वत्स ! निष्कारणे कारणाभावे नामापि नेच्छामो वयं किं पुनरर्थं कार्ये प्रयोजने प्राप्ते इच्छाम उत्सारकल्पिकेनाप्यर्थमपि तत्तु कारणं हे नोदक ! शृणु निशमय। तत्र निष्ठुतु तावत् कारणं कर्तुरधीनाः सर्वा अपि क्रिया इति ज्ञापनार्थं प्रथमतः उत्सारकमाह।

आयारदिट्ठिवायत्थं, जाणए पुरिसकारणविहिन्नू ।
संविग्गपरित्तंते, अरिहइ उस्सारणं काउ ॥

आचारः प्रथममङ्गं दृष्टिवादश्चरमं तयोरर्थं जानातीत्याचारदृष्टिवादार्थः । इहाचारदृष्टिवादग्रहणं वक्ष्यमाणकारणैरनयोरेवोत्सारणीयत्वात् । इत्येवमर्थम (पुरिसकारणविहिन्नू इति) पुरुषकारणविधिज्ञो नाम किमयं पुरुष उत्सारकल्पमर्हति न वा येन कारणेनोत्सार्यते तदस्ति न वेत्येवंविधविधिवेदी। तथा संविग्नो मोक्षाभिलाषी अपरितान्तः सूत्रार्थग्रहणायामहोरात्रमप्यपरिश्रान्तः एवंविध उत्सारणं कर्तुमर्हति एवं गुणोपेत एवोत्सारकल्पं करोतीत्यर्थः ॥

अथ यस्योत्सारकल्पः क्रियते तस्य गुणानाह ।

अभिगए पडिबद्धे, संविग्गे अ सलद्धिए।
अवट्ठिए य मेहावी, पडिबुज्झी जोअकारए ॥

अभिगतः प्रतिबद्धसंविग्नश्च सलब्धिकः अवस्थितश्च मेधावी प्रतिबोधी योगकारकः ईदृग्गुणोपेतः उत्सारकल्पयोग्य इति निर्युक्तिश्लोकसमासार्थः ॥

अथैनमेव विवृणोति ॥

सम्मत्तम्मि अभिगओ, विजाणओ वावि अब्भुवगओ वा।
सज्झाए अ पडिबद्धे, गुरुसु निएल्लएसुं वा॥

सम्यक्त्वे आभिमुख्येन गतः प्रविष्टः सोऽभिगत उच्यते यो वा जीवादिपदार्थानां विज्ञापको विशेषेण ज्ञाता सोऽभिगतः। यद्वा योऽभ्युपगतो यावज्जीवं मया गुरुपादमूलं न मोक्तव्यमिति कृताभ्युपगमः सोऽभिगतः। यः पुनः स्वाध्याये परावर्तनानुप्रेक्षादौ सततमायुक्तो गुरुषु वा स्थिरममत्वानुबन्धः निजकेषु वा संबन्धिषु प्रव्रज्याप्रतिपन्नेषु संजातप्रेमस्थेमा एष त्रिविधोऽपि प्रतिबद्ध उच्यते ॥

संविग्गो दव्वम्मि उ, भावे मूलुत्तरेसु उज्जुयंतो !
लद्धी आहाराइसु, अणुओगे धम्मकहणे य ॥

संविग्नो द्विधा। द्रव्यतो भावतश्च। द्रव्ये द्रव्यसंविग्नो मृगः सदैव सर्वतोऽपि चकितत्वात् । भावे भावसंविग्नो मूलोत्तरेषु तु मूलगुणोत्तरगुणेषु पुनर्यतमानः उद्यमं संविदधानः साधुर्मन्तव्यः सदैव संसारापायचकितत्वात् । तथा लब्धिराहारादिषूत्पादयितव्येष्वनुयोगे दातव्ये धर्मकथने च विधेये यः स सलब्धिक इति ।

लिंगविहारे वट्ठिओ, मेरा मेहावि गहणओ भइओ ।
पडिबुज्झइ जं कत्थइ, कुणइ अजोगं तदट्ठस्स ॥

अवस्थितो द्विधा लिङ्गे विहारे च । लिङ्गावस्थितः स्वलिङ्गं न परित्यजति विहारावस्थितः संविग्नविहारं विहाय न पार्श्वस्थादिविहारमाद्रियते। मेधावी द्विधा ग्रहणमेधावी मर्यादामेधावी च उभावपि वक्ष्यमाणस्वरूपौ तत्र मर्यादामेधाविनः उत्सारकल्पः क्रियते स पुनर्ग्रहणे मेधावी वा स्यादमेधावी वा । द्विविधस्यापि कारणविशेषे उत्सार्यत इति ग्रहणतो मेधावी भक्तो विकल्पितः। तथा यत्कथ्यते अभिधीयते तत्सर्वं यः प्रतिबुध्यते स प्रतिबोद्धुं शीलमस्येति प्रतिबोधी यत्तस्य तत्र उत्सार्यते तदर्थस्य ग्रहणे योगं व्यापारं यः करोति कदाचित्प्रमाद्यति स योगकारक इति तदेवं व्याख्याता " अभिगए" इत्य द्विगाथा ।

अथोत्सारकल्पिकस्यैवापराचार्यपरिपाट्या गुणानाह।

अभिगयथिरसंविग्गे, गुरुअमुई जोगकारए चेव ।
दुम्महमलद्धीए, पडिबुज्झी परिणयविणीए ॥
आयरियवसवाई, अणुकूले धम्मसद्धिए चेव ॥
एयारिसे महाभागे, उस्सारं काउमरिहइ ॥

अभिगतः प्रतिबुद्धः स्थिरःसम्यग्दर्शनादक्षोभ्यः संविग्नः को गुरुमोची निष्ठुरं निर्भर्त्सितोऽपि गुरूणाममोचनशीलः

योगकारकः पूर्ववत् । दुर्मेधा अपि यः सलब्धिकः परिपक्व-
वयाः परिणामको विनीतः अभ्युत्थानादिविनययोगतः आचा-
र्यवर्णवादी गुरूणां गुणोत्कीर्तनकारी अनुकूलः आचार्याणाम-
न्येषां वा पूज्यानां वैयावृत्त्यादिना हितकारी धर्मे तपःसंय-
मात्मके चारित्रधर्मे श्राद्धिकः श्रद्धावान् एतादृश एवंविधगु-
णोपेतो महाभागः शिष्यः उत्सारं कर्तुमर्हति उत्सारकल्पस्य
योग्यो भवतीत्यर्थः ।

अनीदृशानुत्सारयितुः प्रायश्चित्तमाह ।

अणिगयमाइयाणं, उस्सारिंतस्स चउगुरू होंति ।
उग्गहणम्मि वि गुरुगा, कालमसज्झाय वक्खेवे ॥

आदेशद्वयेनापि ये गुणा उक्तास्तद्विपरीता ये अनभिगतादय-
स्तद्यथा अनभिगतः अप्रतिबद्धः असंविग्नः अलब्धिकः अनव-
स्थितः अमर्यादोऽमेधावी अप्रतिबोद्धा अयोगकारकः अपरिणतः
अविनीतः आचार्यावर्णवादी अननुकूलः अधर्मश्रद्धालुः एतेषा-
मुत्सारयतः उत्सारकल्पं कुर्वतः आचार्यस्य प्रत्येकं चतुर्गुरवः
प्रायश्चित्तम् । (उग्गहणम्मि वि गुरुगत्ति) सूत्रमर्थं वा झगि-
त्यवावगृह्णातीत्यवग्रहणः नन्द्यादित्वाऽनट् इति कर्तर्यनट्प्रत्य-
यः ग्रहणमेधावीत्यर्थः । तस्य यदि निष्कारणमुत्सारयति तदापि
चत्वारो गुरुकाः । अथ किमर्थं मेधाविनो नोत्सार्यन्ते उच्यते
यतोऽसौ प्रज्ञावत्त्वादेवानुपूर्व्येव पाठ्यमानो झगित्येव विवक्षि-
तमुत्सारणीयं श्रुतं प्राप्स्यति ततः को नाम तस्योत्सारकल्पकर-
णेऽभ्यधिको गुणः । अथवा (उग्गहणम्मि वि त्ति) यस्याचारा-
न्तर्गतवस्त्रैषणाध्ययनस्योपक्रमणनिमित्तमुत्सार्यते तस्य यद्यप्यु-
त्सारकल्पसमकालमेव सर्वमपि सूत्रमर्थं वा अवगृह्णाति अपिश-
ब्दान्मन्दमेधस्तया यद्यपि नावगृह्णाति तथाप्यवग्रहणे अनवग्रहणे
वाऽकालेऽस्वाध्यायिकं व्याक्षेपश्च न कर्तव्यः यदि करोति तदा
चत्वारो गुरुकाः । एतच्चाकालादिकमुपरिष्टाद्भावयिष्यते । अ-
थवा (उग्गहणम्मि वि गुरुगत्ति) अन्यथा व्याख्यायते योऽवग्र-
हणे समर्थ उत्तममेधावी अपिशब्दः संभावनायां किं संभा-
वयति यावन्मात्रं सूत्रं तस्योद्दिश्यते तावदशेषमप्यर्थेन युक्तम-
वगृह्णाति यो वा वैरस्वामिवत् पदानुसारिप्रतिभो भूयस्तरमप्य-
नुसरति तस्योत्सारणीयम् । अथ नोत्सारयति तदा चतुर्गुरुकाः
तत्रापि यावदुत्सारकल्पः क्रियते तावदकालेऽस्वाध्यायिकं व्या-
क्षेपश्च न कर्तव्यः यदि करोति तदापि चतुर्गुरुकाः ।

अथोत्सारकल्पकरणे यत् प्राक् कारणं संन्यासिकीकृतं तद्द-
र्शयति ॥

गच्छे अ अलद्धीओ, ओमाणं चेव अणहिसहाय ।
गिहिणो उ मंदधम्मा, सुद्धं च गवेसए उवहिं ॥

कस्याप्याचार्यस्य गच्छः सर्वोऽपि वस्त्रपात्रशय्योत्पादने अल-
ब्धिकः तत्र च क्षेत्रे स्वपक्षतः परपक्षतो वा अवमानं विद्यते ते
च साधवोऽनधिसहाः शीतादिपरीषहान् सोढुमसमर्थाः गृह-
स्थाश्च मन्दधर्माणः तुच्छधर्मश्रद्धकाः अप्रज्ञापिताः सन्तो न व-
स्त्रादि प्रयच्छन्ति शुद्धं चोपधिं साधवो गवेषयेयुरिति भगवता-
मुपदेशः स च दुर्लभत्वात् यादृशेन साधुना न लभ्यते अत ईदृशे
कार्ये लब्धिवान् दुर्मेधा अप्युत्सारकल्पं कृत्वा वस्त्रैषणाध्ययनमुद्दि-
श्य कल्पिकः क्रियते ततश्च कल्पिकीकृतः सन् किं करोति इत्याह ।

हिंडइ गीयसहाओ, सलद्धिआ उवहणंति से लद्धिं ।
तो एक्कओ वि हिंडइ, आयरुसरियसुत्तत्थो ॥

गीतसहायो गीतार्थसाधुसहितो वस्त्राद्युत्पादनार्थं हिण्डता-
म । अथ गीतार्थास्तस्य लब्धिमुपघ्नन्ति तत एककोऽप्यसहायोऽ
प्याचारोत्सारितसूत्रार्थः आचारान्तर्गतवस्त्रैषणादिसूत्रार्थमु-
त्सारकल्पकरणेन ग्राहितः सन् हिण्डते । ननु च किं कोऽपि
कस्यापि लाभान्तरायकर्मक्षयोपशमसमुत्थां लब्धिमुपहन्ति ये-
नैवमुच्यते ते गीतार्थास्तस्योपलब्धिमुपघ्नन्ति इत्यत आह ॥

भिक्खू विहतणुवद्दल–अन्नागधेज्जो जहिं तहिं न पडे ।
दुग्गतिगमाइभेदे, पडइ तहिं तत्थ सो नत्थि ॥

" कोइ किर परं वसईओ सत्थो अडविं पवन्नो, तत्थ य एगो
रत्तपडो निब्भग्गसिरसेहरो पंचण्ह वि सयाणं पुण्णे उवहणइ
सो असत्थो तण्हाए पारद्धो दूरे अ अब्भवद्दलयं वासइ तेसिं
उवरिं न पडइ ते दुहा तिसा इयरो रत्तपडो पुव्विल्ले णं मज्झे
मेल्लिओ सव्वत्थ पडइ जत्थ सा तत्थ न पडइ जाव निव्वेडिओ
एक्कओ जाओ जत्थ सो तत्थ पडइ एवं एयारिसा परस्स पुत्ते
उवहणंति " अथ गाथाक्षरार्थः भिक्षुरेकः सार्थेन सार्द्धं विहम-
ध्वानं प्रविष्ट इति शेषः । ततस्तृष्णया सार्थः प्रारब्धः वार्दलं
च वर्षितुमारब्धं यत्र येषां मध्ये सोऽभागधेयो यो भिक्षुस्तत्र वर्षं
न पतति ततो द्विकत्रिकादिना द्विधा त्रिधादिना प्रकारेण सार्थ-
स्य भेदः कृतस्तस्मिंश्च कृते यत्र स भिक्षुर्नास्ति तत्र सर्वत्र वर्षं
पतति तस्योपरि न पततीत्येयं दृष्टान्तः । अथार्थोपनयः यथा
स भिक्षुः पञ्चविंशतिकस्यापि सार्थस्य पुण्यान्युपहतवानेवम-
न्येऽप्येवंविधाः परेषां लब्धिमतामपि स्वस्वकर्मक्षयोपशमसमु-
त्थां लब्धिमुपघ्नन्तीति ।

अथासौ कथं च वस्त्राण्युत्पादयतीत्युच्यते ॥

भिक्खं वा वि अडंतो, बिइआ पढमा य अहव सव्वासु ।
सहिओ व असहिओ वा, उप्पायवायजावे वा ॥

भिक्षामटन् वस्त्राण्युत्पादयति वाशब्दो वक्ष्यमाणपक्षापेक्षायां
विभाषायामपिशब्दः संभावनायां संभाव्यते । अयमपि प्रकार
इति । अथ न शक्नोति युगपत् भिक्षामभ्यटितुं वस्त्राण्युत्पाद-
यितुं व्यतिक्रामति वा वेला भैक्षस्य वस्त्राण्युत्पादयतः । भिक्षां
वाऽटद्भिर्न प्राप्यन्ते वस्त्राणीत्यादिना कारणेन द्वितीयायां पौरु-
ष्यामनुयोगग्रहणं हापयित्वा वस्त्राण्युत्पादयेत् । अथ तदा न
लभते बह्वी वा हिण्डिः कर्तव्या ततः प्रथमायामप्युत्पादयेत् ।
अथ बहवो गृहस्था द्रष्टव्या महता च कष्टेन ते अर्थं ग्राह्यन्ते
ततः द्वयोरपि पौरुष्योः सर्वासु वा पौरुषीषु पर्यटति । यद्यपरे गी-
तार्थास्तस्य लब्धिं नोपघ्नन्ति तदा स तैः सहितोऽप्युत्पादयेद्वा व-
स्त्राणि प्रभावयेद्वा दानधर्मं गृहिणां पुरतो यथा ईदृशः साधूनां
धर्मो न कल्पतेऽमीषां भगवतामुद्गमोत्पादनैषणादोषदुष्टं पि-
ण्डशय्यावस्त्रपात्रचतुष्टयं गृहीतुं तदमीषां वस्त्रादावनुपयोज्य-
मानो महती कर्मनिर्जरेत्यादि । अथ ते गीतार्थास्तस्य लब्धि-
मुपहन्युस्ततस्तैरसहितोऽप्येकाकी उत्पादयितुं वा प्रभावयितुं
वा प्रभुर्न कश्चिद्दोषः । इत्थं तावद्वस्त्रादीनां कल्पिको भवत्विति
कृत्वा यथा आचारः उत्सार्यते तथा प्रतिपादितम् ।

अथ दृष्टिवादो येन कारणेनोत्सार्यते तत्प्रतिपादयति ।

कालियसुआणुओगम्मि, गंडियाणं समोयरणहेउं ।
उस्सारिंति सुविहिया, भूयवायं न अन्नेणं ॥

इह यो धर्मकथालब्धिसंपन्नः परमद्यापि स्वल्पपर्यायत्वात् दृष्टि-
वादं पठितुमप्राप्तस्तस्य कालिकश्रुतानुयोगेन धर्मकथां कुर्वाण-
स्य गण्डिकाः कुलकरतीर्थकरगण्डिकादयो दृष्टिवादान्तर्गता

उपयुज्यन्त इति तासां गणिकानां कालिकश्रुतानुयोगे समव-तारणहेतोरुद्देशसमुद्देशादिविधिना न कल्पते तासामध्ययना-दिकमिति कृत्वा सुविहिताः शास्त्रविहितानुष्ठाना आचार्या भूत-वादं दृष्टिवादमुत्सारयन्ति तान्येव वाचको भूयादित्यादिना कारणेन । अथ "कालमसज्झायवक्खेवेत्ति" यत्प्राक् पदत्रयमुक्तं तत्राद्यं पदद्वयं तावद्विवृणोति ।

सज्झायमसज्झाए, सुच्छासुच्छे व उद्दिसे काले ।
दो दो अ अणोएसुं, एसुं तू अंतिमं एकं ॥
एगंतरमायंबिल-विगईए रक्खियं पि वज्जेत्ति ।
जावइअ य आहिज्जइ, तावइअं उद्दिसे केइ ॥

तस्योत्सारकल्पे क्रियमाणे स्वाध्यायिके अस्वाध्यायिके वा शुद्धे अशुद्धे वा काले विवक्षितश्रुतमुद्दिशेत् सर्वं वाक्यं सावधारणं भवतीति न्यायादुद्दिशेदेव न व्याघातं कुर्यात् । केन विधिनेत्यत आह (दो दो अ अणोएसुंति) ओजःशब्देन विषयमुच्यते तद्विपरीतः अनोजाः समा द्विचतुःप्रभृतय उद्देशका यत्राध्ययने तत्रानोजस्सु उद्देशकेषु दिने दिने द्वौ द्वौ उद्देशकावुद्दिशेत् । कथमिति चेदुच्यते प्रथमायां पौरुष्यां प्रथममुद्देशकमुद्दिश्य च द्वितीय उद्दिश्यते द्वितीयमुभयोरप्युद्देशकयोस्तस्यानुयोगो दीयते ततश्चरमपौरुष्यां प्रथममुद्देशकमनुज्ञाय द्वितीयोद्देशकः समुद्दिश्यतेऽनुज्ञायते चेति चूर्णिलिखिता सामाचारी । तथा (ओजस्सत्ति) पञ्चसप्तादिसंख्याकेषु विषमेषूद्देशकमेकमेवोद्दिशेत् । यथा शस्त्रपरिज्ञाध्ययने तथाहि तत्र सप्तोद्देशकास्तेषु च त्रिभिर्दिवसैः षडुद्देशकानुद्दिश्य चतुर्थे दिवसे एक एवावशिष्यमाणः सप्तम उद्देशक उद्दिश्यते स च प्रथमपौरुष्यामुद्दिश्य चरमायामनुज्ञायते तथैकान्तरमेकदिवसान्तरितमाचाम्लमसौ करोति एकस्मिन् दिवसे आचाम्लमपरस्मिन् निर्विकृतिकं करोतीति भावः । तथा विकृत्यां रक्षितमपि खरण्टितमप्यसौ वर्जयति केचित्पुनराचार्या ब्रुवते यावत् यत्परिमाणं श्रुतमसावधीते तावदुद्दिशेत् यदि मेधावितया द्वे त्रीणि चत्वारि भूरितराणि वा अध्ययनान्यागमयति ततस्तानि सर्वाण्युद्दिश्यन्ते न कश्चिद्दोष इति भावः । व्याख्यातं " कालमसज्झाएत्ति " पदद्वयम् ।

अथ "अवक्खेवेति" पदं विवृण्वन्नाह ।

आहारे उवकरणे, पडिलेहणलेवखित्तपडिलेहो ।
अप्पाहारो परिहा-रगो अ जह अप्पनिद्दो अ ॥

तस्योत्सारकल्पे कर्तुमारब्धे आहारग्रहणे उपकरणस्य प्रत्युपेक्षणे लेपग्रहणे क्षेत्रप्रत्युपेक्षणायां च व्याक्षेपो न कर्त्तव्यः । अल्पाहारश्च यथा स भवति तथा कार्यं परिहारः संज्ञा एककायिकी तयोः स्वल्पता अल्पाहारतो भवति यथा वाऽसावल्पनिद्रो भवति तत्कर्तव्यमित्येषा संग्रहगाथा ॥

अथैनामेव प्रतिपदं विवृणोति ।

हिंडाविंति न वा णं, अहवा अप्पट्ठया न सो अडइ ।
एहिंति वसे उवहिं, पेहेइ न सो अन्नेसिं ॥

वसतिमिति । तमुत्सारकल्पिकमाचार्या भिक्षां न हिण्डापयन्ति वाशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् संस्तरणे सतीति द्रष्टव्यं यदि पुनरसंस्तरणं तदा ' अहवेति ' संस्तरणस्य प्रकारान्तरताद्योतकः अन्यार्थमन्येषामाचार्यग्लानबालवृद्धादीनामर्थाय नासावुत्सारकल्पिकः पर्यटति यावन्मात्रमाहारमात्मना भुङ्क्ते तावन्मात्रमेवानयतीत्यर्थः । तथा प्रेक्षन्ते वा प्रत्युपेक्षन्ते स तस्योत्सारकल्पिकस्योपधिं विशेषसाधवः स वा उत्सारककल्पिको नान्येषामाचार्यक्षपकादीनामुपधिं प्रत्युपेक्षते सर्वत्र मा भूदध्ययनव्याघात इति योज्यम् ।

एमेव लेवगहणं, लिंपइ वा अप्पणो न अन्नस्स ।
खेत्तं व न पेहावे, न यावि ते सोवहिं पेहे ॥

एवमेव लेपग्रहणमुपलक्षणत्वात् लेपनमपि पात्रस्य तस्य निमित्तमन्यैः साधुभिः कर्तव्यम् । अथ शेषसाधवः कुतोऽपि हेतोरक्षणिकास्तत स आत्मन एव पात्राणि लिम्पति नान्यस्य साधोः । क्षेत्रं च तं न प्रेक्षापयेत् क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं तं न प्रहिणुयादित्यर्थः । न चाप्यसावुत्सारकल्पिकस्तेषां क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाणामुपधिं प्रत्युपेक्षेत ।

दिंति पणीयाहारं, न य बहुगं मा हु जग्गतो जिम्मं ।
मोआइ निसग्गेसुं, बहुसो मा होज्ज पलिमंथो ॥

प्रणीतं स्निग्धमधुरमाहारं परमान्नं शर्करादिकं तस्य गुरवः प्रयच्छन्ति सुखेनैवाहर्निशमपि दृष्टिवादादिसूत्रार्थान् प्रेक्षानिमित्तमिति भावः । तमपि प्रणीतं न च नैव बहुकं किं तु स्वल्पं कुत इत्याह मा भूत्सूत्रार्थनिमित्तं रजन्यामपि जाग्रतोऽजीर्णमिति रूक्षाहारभोजिनश्च बहुशो मात्रकादिनिसर्गेषु प्रस्रवणसंज्ञादिकव्युत्सर्गेषु विधीयमानेषु परिमन्थः सूत्रार्थव्याघातो मा भूदिति कृत्वा प्रणीतं दीयते । अल्पा च निद्रा स्वल्पप्रणीताहारभोजिनो भवतीत्यल्पनिद्राद्वारमपि व्याख्यानमवसातव्यम् । इत्थमुत्सारकल्पे समापिते सति विवक्षितं वस्त्रोत्पादनादिकार्यं पूर्वोक्तविधिना कार्यते तदेवं व्याख्यातमानुषङ्गिकमुत्सारकल्पिकद्वारम् । बृ० १ उ० ।

उस्सारग-उत्सारक-पुं० । उत्सारकल्पार्हे, बृ० १ उ० । (तल्लक्षणमुत्सारकप्पशब्देऽनन्तरमेव दर्शितम्) द्वारपाले, हेम० तेन हि प्रभुद्वारतो जना दूरीक्रियन्ते इति तस्य तथात्वम् अपसारके, वाच० ॥

उस्सारण-उत्सारण-न० उद्-सृ-णिच् । ल्युट् । दूरीकरणे स्थानान्तरनयने, अपसारके, चालने, वाच० । उत्सारकल्पकरणे, " अरिहइ उस्सारणं काउं " बृ० १ उ० ।

उस्सारित-उत्सारयत्-त्रि० उत्सारकल्पं कुर्वति, बृ० १ उ० ।

उस्सारिय-उत्सारित- त्रि० उद्-सृ-णिच्-क्त-दूरीकृते चालिते, वाच० । पातिते, " सहसा उस्सारिओ य नावाए " संथा०

उस्सास-उच्छ्वास-पुं० ऊर्ध्वं प्रबलः श्वासः उच्छ्वासः । आव० ५ अ० । उच्छ्वासने, प्रश्न० १ श्रु० १ अ० । "समयं उस्सासनीसासो " । प्रज्ञा० १ पद । प्रज्ञापनासप्तमोच्छ्वासपदोक्तवक्तव्यताऽऽन शब्दे उक्ता) (समोच्छ्वासनिश्श्वासप्रश्नः समशब्दे)

उस्सासग-उच्छ्वासक-पुं० उच्छ्वसन्तीत्युच्छ्वासकाः । उच्छ्वासपर्याप्तिपर्याप्तकेषु नैरयिकादिवैमानिकान्तेषु जीवेषु, स्था० २ ठा० २ उ० । उच्छ्वासयति वर्द्धयतीति उच्छ्वासः स एवोच्छ्वासकः जीवितादेर्वर्द्धके, " जीविउस्सासए " । जीवितोच्छ्वासकः जीवितमस्माकमुच्छ्वासयति वर्द्धयतीति जीवितोच्छ्वासः स एव जीवितोच्छ्वासकः । ज्ञा० १ अ० ॥

उस्सिओदग-उच्छ्रितोदक- त्रि० ६ ब० ऊर्ध्वं वृद्धिगतजले, ' लवणेणं समुद्दे उस्सिओदए ' उच्छ्रितोदकः ऊर्ध्वं वृद्धिगतजलः साधिकषोडशयोजनसहस्राणि । जं० ६ श० ८ उ० ॥

उस्सिओसिय–उत्सृतोत्सृत– पुं० द्रव्यतः ऊर्ध्वस्थानस्थे भावतो धर्मशुक्लध्यायिनि, तादृशावस्थस्य कायोत्सर्गे च। आव०५अ० (काउस्सग्गशब्दे स्पष्टीभविष्यति)

उस्सिंचण–उत्सिञ्चन–न०वायूपयोगभेदे, आचा०१श्रु०१अ०७उ०।

उस्सिंचइत्त–उत्सिञ्चत्– त्रि० उत्सेचनं कुर्वति, " उस्सिंगादिणा वापचिइसु इगअग्गयरेण कडादिणा उस्सिंचणं उस्सिंचति " । नि० चू० १८ उ० । आचा० ॥

उस्सिंचण–उत्सेचन–न० ऊर्ध्वं सेचनमुत्सेचनम्। कूपादेः कोशादिनोत्क्षेपणे। आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । उद्–सिच्–करणे–ल्युट् । उत्सेचनोपकरणे काष्ठादौ, आचा० २ श्रु० । उत्क्रम्य आधारमतिक्रम्य सेचनमुत्सेचनम् । आधारातिक्रमेण सेचने, वाच० ।

उस्सिंचमाण–उत्सिञ्चत्– त्रि० आसिंचति, । ' भिक्खुवडियाए उस्सिंचमाणे णिस्सिंचमाणे वा'। आचा० २ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

उस्सिंचिय–उत्सिच्य–अव्य० उत्सेचनं कृत्वेत्यर्थे, 'उस्सिंचियाणं उप्पत्तियाणं गिण्हाहि' । आचा० २ श्रु० ।

उस्सिक्क–उत्क्षिप्–धा० तुदा-सक-ऊर्ध्वं क्षेपे, उत्क्षिपेर्गुलुगुञ्छोत्थंघाल्लत्थोब्भुत्तोस्सिक्कहक्खुप्पाः ।८।४।१४३। इति उस्सिक्कादेशः । उस्सिक्कइ । उक्खिवइ । उत्क्षिपति । प्रा० ॥

उस्सिट्ठ–उत्सृष्ट–त्रि० उत्सर्गविषयीकृते सूत्रे, सद्धेतुनोत्सृष्टमपि क्वचिदपोद्यते । द्वा० ३ द्वा० । त्यक्ते, दत्ते च । वाच० ।

उस्सिण्ण–उत्स्विन्न–न० उण्डेरकादौ, बृ० १ उ० ।

उस्सिय–उत्सृत–त्रि० । ऊर्ध्वीकृते, आ०म० प्र० । द्रव्यतः ऊर्ध्वस्थानस्थे भावतः ध्यानचतुष्टयरहिते कृष्णादिलेश्यां गते परिणामे, तादृशावस्थस्य कायोत्सर्गे च, आव० ५ अ० (काउस्सग्गशब्दे स्पष्टीभविष्यति)

उच्छ्रिक–त्रि० उत्कटे, " वंभचेराइं उस्सिताइ भवंति " सू० प्र० १८ पाहु० ।

उस्त्रिक–पुं० उस्र अल्पार्थे स्वार्थे वा ठन् (घ) अल्पवाहके जीर्णवृषभे, अल्पक्षीरस्राविण्यां गव्याम्, स्त्री० । वाच० ।

उस्सियणिसण्णय–उत्सृतनिषण्णक–पुं० द्रव्यत ऊर्ध्वस्थानस्थे भावतः आर्त्तरौद्रध्यातरि तादृशावस्थस्य कायोत्सर्गे च । " अट्टं रुद्दं च दुवे, झायइ झाणाइ जो ठिओ संतो। एसो काउस्सग्गो,दव्वुसितो भावव णिसण्णो" आव० ५ अ० (काउस्सग्गशब्दे स्पष्टीभविष्यति)

उस्सुक्क–उच्छुल्क–त्रि० उन्मुक्तं शुल्कं विक्रेतव्यभाण्डं प्रतिराजदेयं द्रव्यं यस्याः सा तथा । यस्मिंस्तत्तथा तस्मिन् । जं० ३ वक्ष० । भ० । कल्प० । अविद्यमानशुल्कग्रहणे, विपा० १ श्रु० ३ अ० । अर्थाभावे, अव्य० " उस्सुक्कं वियरइ " ज्ञा० ८ अ० । उत्कण्ठायाम्, इच्छामात्रे, वाच० । इतराभिलाषातिरेके, षो० ३ विव० । " औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठां, क्लिश्नाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव । नातिश्रमापगमनाय यथा श्रमाय, राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम् " अष्ट० १ अष्ट०

उस्सुक्कणिवित्ति–औत्सुक्यविनिवृत्ति– स्त्री० अभिलाषव्यावृत्तौ, आ० ।

उस्सुक्कावइत्ता–उत्सुकय्य–अव्य० उत्सुकीकृत्येत्यर्थे, " उस्सुक्कावइत्ता " विवादे, परमुत्सुकीकृत्य लब्धावसरो जयार्थी विवदते स्था० ६ ठा० ।

उस्सुत्त–उत्सूत्र–त्रि० सूत्रादूर्ध्वमुत्तीर्णं परिभ्रष्टमित्यर्थः । प्रश्न० १ द्वा० । सूत्रोत्तीर्णे, व्य० ३ उ० । " उस्सुत्तमणुवइट्ठं " उत्सूत्रं नाम यत्तीर्थकरादिभिरनुपदिष्टम् । व्य० १ उ० । " उस्सुत्तं सुत्तादवेयं " " उस्सुत्तमणुवइट्ठं " नि० चू० ११ उ० । " उस्सुत्तमायरंतो उस्सुत्तं चेव पण्णवेमाणे " इति यथाच्छन्दो लक्षणम् । आव० ३ अ० । आ० चू० । ऊर्ध्वं सूत्रादुत्क्रान्तः उत्सूत्रः। सूत्रमतिक्रम्य कृते, " उस्सुत्तो धम्मणो ध० २ अधि० । सूत्रातितिक्रान्ते, पंचा० १४ विव० । सूत्ररहिते, " उस्सुत्तो खलु न विज्जते अत्थो " व्य० ५ उ० । संघा० । सूत्रानुक्तकृते, सूत्रानुक्ते, आव० ४ अ० । " उस्सुत्ता पुण वाहइ समइ विगप्प सुद्धविमियमेणं " प्रति० । तथोत्सूत्रप्ररूपका महाव्रतपालनतपश्चरणादिकां क्रियां कुर्वन्तः कर्मलघुका भवन्ति नवेति प्रश्ने उत्सूत्रप्ररूपका महाव्रतपालनादिक्रियासहिता निह्नवादय उत्कर्षतो नवमग्रैवेयकं यावद्यान्ति तेन महाव्रतपालनादिक्रियावतां तज्जन्यं शुभं फलं भवतु परं तेषां कर्मणां लघुकता गुरुकता च सर्वविद्वेद्येति । १८ प्र० ॥

उस्सुत्तपरूवणा–उत्सूत्रप्ररूपणा– स्त्री० सूत्रानुपदिष्टार्थप्रज्ञापनायाम्, व्य० १ उ० । नि० चू० । (सा च यथाच्छन्दस इति यथाच्छन्दसशब्दे) (अहाछन्दशब्दे उक्ता) नवरमुत्सूत्रभाषणफलम् । मरीचिना एष मम योग्यः शिष्य इति विचिन्त्य उक्तम् । "कपिला इत्थं पि इहयं पि" कपिल ! जैनेऽपि धर्मोऽस्ति मम मार्गेऽपि विद्यते तच्छ्रुत्वा च कपिलस्तत्पार्श्वे प्रव्रजितः मरीचिरपि अनेन उत्सूत्रवचनेन कोटाकोटिसागरप्रमाणं संसारमुपार्जयामास । यत्तु किरणावलीकारेण प्रोक्तं "कपिला इत्थं पि इहयं पि त्ति वचनम् " उत्सूत्रमिश्रितमिति । तदुत्सूत्रभाषिणां नियमादनन्त एव संसार इति स्वमतस्वारसिकतया ज्ञेयम् इदं हि तन्मतं ये उत्सूत्रभाषिणस्तेषां नियमादनन्त एव संसारः स्यात् । यदि च इदं मरीचिवचनमुत्सूत्रमित्युच्यते तदा अस्यापि अनन्तसंसारः प्रसज्यते न त्वसौ संपन्नस्तदिदमुत्सूत्रमिति। तच्चायुक्तम् । उत्सूत्रभाषिणः नियमात् अनन्त एव संसार इति नियमाभावात् । श्रीभगवत्यादिबहुग्रन्थानुसारेण उत्सूत्रभाषिशिरोमणिर्जमालिनिह्नवस्यापि परिमितभवस्य दर्शनात् स चोत्सूत्रमिश्रकथनेऽपि अस्य मरीचिवचनस्य उत्सूत्रत्वमपगच्छति विषमिश्रितान्नस्य विषत्वमिवेत्यलं प्रसङ्गेन । कल्प० ;

उस्सुय–उत्सुक–त्रि० उत्सुवति षु-प्रेरणे मितद्वादित्वात् कन् इष्टार्थोद्युक्ते, च । " अप्पुस्सुओ उराले सुज्झयमाणो परिव्वय" सूत्र० १ श्रु० १० अ० । अल्पोत्सुकोऽविमनस्कः । आचा० २ श्रु० ।

उस्सुयत्त–उत्सुकत्व–न० पीडोत्पत्तौ यदि म्रियेऽहं तदा वरमित्येवमादिरूपे औत्सुक्ये, आतु० ।

छद्मस्थ एव उत्सुकायते न केवली ।

छउमत्थेणं भंते ! मणूसे हसेज्जा वा उस्सुयाएज्ज वा ! हंता हसेज्ज वा उस्सुयाएज्ज वा जहा णं भंते ! छउमत्थे मणूसे हसेज्ज वा उस्सुआएज्ज वा तहा णं केवली वि हसेज्ज वा उस्सुयाएज्ज वा ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं जाव नो णं तहा केवली हसेज्ज वा उस्सुआ-

एज्ज वा ? गोयमा । जण्णं जीवा चरित्तमोहणिज्जकम्मस्स उदएणं हसंति वा उस्सुयायंति वा से णं केवलिस्स नत्थि से तेणट्ठेणं जाव नो णं तहा केवली हसेज्ज वा उस्सुयाएज्ज वा । भ० ५ श० ४ उ० ।

उस्सुयभूय-उत्सुकीभूत-त्रि० उत्प्रव्रजिते, वृ० १ उ० । "उस्सुयभूएणं अप्पाणेणं " आचा० २ श्रु० ।

उस्सेइम-उत्स्वेदिम- न० उत्स्वेदेन निर्वृत्तमुत्स्वेदिमम् । येन व्रीह्यादिपिष्टं सुराद्यर्थमुत्स्वेदते [स्था० ३ ठा०] तादृशे पिष्टोत्स्वेदनार्थमुदके, आचा० २ श्रु० । पिष्टभृतहस्तादिक्षालनजले, कल्प० । " तं उसिणं चेव पाणयं जं सीतोदगेण चेव संसि चियं उस्सेइमस्स इमं वक्खाणं " ॥

सीतोदगम्मि वुज्झति, दीवगमादी उ से इमं पिट्ठं ।
संसेइ मं पुण विला-सिणा वुज्झंति जत्युदए ॥ ६२ ॥

मरहट्ठविसए उस्सेइ आदीवगा सीओदगे वुज्झंति उस्सेइमे उदाहरणं जहा पिट्ठं । अहवा पिट्ठस्स उस्सेज्जमाणस्स हेट्ठा जं पाणिअं तं उस्सेइमं पच्छद्धं गतार्थम् ॥

पढमुस्सेतिसमुदयं, अकप्पकप्पं च होति केसिं चि ।
तं तु ण दुज्जति जम्हा, उसिणं वीसंति जा दएवो ॥ ६ ॥

तं दीवगादि उस्सेति मा एक्कं पि पाणिए दोसु वि तिसु वा णिव्वविज्जंति तत्थ वितियततिज्जा य सव्वेसिं वेअकप्पा पढमं पाणियं तं पि अकप्पं चेव केसिं चि आयारियाणं कप्पं तं ण घरुति कम्हा जम्हा उसिणोदगमवि अणुवत्ते दंडेमि संभवति तं पुण कहिं उस्सेति मे सुच्चूढेसु अचित्तं भविष्यतीत्यर्थः । नि० चू० १७ उ० ॥

उस्सेतिमपिट्ठादी, निलाति मीसेति मतिनायव्वं ।
कंकडुगादि उवक्खड, अतिपक्करसं तु पलियाम ॥२१॥

उस्सेतिमं णाम जहा पिट्ठं पुढविकायभायणं आउक्कायस्स भरेता मीसए अद्धहिज्जंति सुहं सेवत्थेणं उहाडिज्जति ताहे पिढपयणयं रोट्टस्स भरेता ताहे तीसे थालीए जलभरियाए उवरि ठविज्जति ताहे अहोछिड्डेणं तं पि ओसिज्जति हेट्ठा डु तं वा ठविज्जति । नि० चू० १५ उ० ।

उस्सेग-उत्सेक-पुं० उद्-सि-घञ्-गर्वे, उद्रेके, उद्धृत्य बहिःसेचने, च । वाच० । न सुखदुःखयोरुत्सेकविषादौ विधेयौ आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

उस्सेह-उत्सेध-पुं० उत्सेधति कारणमतिक्रम्य वर्द्धते उत्-सिध गत्याम्-अच् । देहे तस्य शुक्रशोणितरूपसूक्ष्मकारणातिक्रमेण वर्द्धनात्तथात्वम् । वाच० । उच्छ्राये, स्था० १० ठा० । जं० । कर्तरि-अच्-उच्चे, त्रि० वाच० । शिखरे, " रययमए उस्सेहे " रजतमय उत्सेधः शिखरमाह च जीवाभिगममूलटीकाकारः " कूटो माडभागः । उच्छ्रयः शिखरमिति । शिखरमत्र माडभागस्य संबन्धि द्रष्टव्यम् । तद् द्वारस्य तस्य प्रागेवोक्तत्वात् । जीवा० ३ प्रति० ।

उस्सेहंगुल-उत्सेधाङ्गुल-न० उत्सेधः "अणंताणं सुहुमपरमाणुपोग्गलाणमित्यादि " क्रमेणोच्छ्रयो वृद्धिनयनं तस्माज्जातमङ्गुलमुत्सेधाङ्गुलम् । अथवा उत्सेधो नारकादिशरीराणामुच्चैस्त्वं तत्स्वरूपनिर्णयार्थमङ्गुलमुत्सेधाङ्गुलम् । अङ्गुलप्रमाणभेदे, अनु० (तद्भेदः अंगुलशब्दे उक्तः)

उहार-उहार-पुं० मत्स्यविशेषे, स किल नावमधस्तले जलस्य नयति । वृ० ४ उ० ।

उद्दट्टु-उद्धृत्य-अव्य० उपरिकृत्वेत्यर्थे, " उद्दट्टुउद्दट्टु णिक्खिवे सिया " आचा० २ श्रु० ७ अ० ।

---:****:---

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ-
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री १००८
श्री विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अभि-
धानराजेन्द्रे उकारादिशब्द-
सङ्कलनं समाप्तम् ॥

ऊकार

ऊ-ऊ-अव्य०वेञ्-क्विप्-संबोधने, वाक्यारम्भे, दयायां, रक्षायां च । मेदि० । अवसाने, वितर्के, वञ्चनायां, व्यसरे निषेधे, एका० । प्राकृतेऽपि । ऊ गर्हाऽऽक्षेपविस्मयसूचने । ८ । २ । १९९। ऊ इति गर्हादिषु प्रयोक्तव्यम् । गर्हा । ऊ णिल्लज्ज ! प्रक्रान्तस्य वाक्यस्य विपर्यासाशङ्कया विनिवर्तनलक्षण आक्षेपः । ऊ किं मए भणिश्रं । विस्मये ऊ कह मुणिणा अह आ । सूचने ऊ केण न विण्णाअं । प्रा० ।

ऊ-पुं० अवति रक्षति । अव-क्विप्-ऊष्-ऊठ्-महादेवे, चन्द्रे, वाच० । तोये, तोयधौ, धरणीधरे, रक्षणकृति, पुरुषे, राजपुत्रके, उपकारे, अपाङ्गणे, कचिदर्थे, यत्रे, मङ्गलकुम्भे, दैवे, वणिजरक्षणे च । "ऊकारो रजनीनाथे, पुरुषे राजपुत्रके । उपकारेऽपाङ्गणे च, कचिदर्थे प्रवर्तते । ४ गले मङ्गलकुम्भे च दैवे वणिजरक्षणे" । एका० ।

ऊआस-उपवास-पुं० उप वस्-घञ् ।ऊत्वोपे । ८ । १ । १७३ । इति उपस्य स्थाने ऊत । अभोजने, प्रा० ।

ऊज्झाय-उपाध्याय-पुं० । प्राकृते ऊच्चोपे । ८ । १ । १७३ । इति उपेत्यस्य स्थाने ऊत । पाठयितरि, प्रा० ।

ऊण-ऊन-त्रि० ऊन-हानौ-अच्-स्वप्रमाणाद्धीने, स्था० ९ ठा० । अवमे, स्था० ६ ठा० । स्वतोऽवमे, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० असंपूर्णे, ऊनार्थशब्दयोगे तृतीया एकेनोनः । ऊनार्थकशब्देन वा तृतीया । माषेण ऊनः माषोनः । वाच० । व्यञ्जनाभिलापावश्यकैरसंपूर्णे अष्टाविंशे वन्दनकदोषे, ध० २ अधि० । "वयणक्खरेण हि ऊणं जहण्णकालव्वसेसेहिं" । अष्टाविंशदोषमाह-वचनैराज्ञापकैः करणैर्वा अवनादिभिरावश्यकैर्न्यूनं हीनं यद्वन्दते यद्वा कश्चिदत्युत्सुकतया जघन्येनैव कालेन वन्दनं समापयति शेषैर्वा साधुभिर्वन्दिते सति पश्चाद्वन्दते तन्मूलं नाम वन्दनकम् । वृ० ३ उ० । अक्षरमात्रापदादिभिर्हेतूदाहरणाभ्यां वा हीनरूपे सूत्रदोषे, यथा अनित्यः शब्दो घटवदिति हेतूनम् । अनित्यः शब्दः कृतकत्वादिति उदाहरणहीनमित्यादि विशे० । अनु० । आ० म० द्वि० ।

ऊणत्त-ऊनत्व-न० हीनत्वे, " ऊणत्तं न कयाइवि इमाणसंखं इमं तु अहिगिच्च " दर्श० ।

ऊणसयभाग-ऊनशतभाग-पुं० ऊनश्चासौ शतभागश्चोनशतभागः । शतभागेऽप्यपूर्यमाणे, । आव० ३ अ० ।

ऊणाइतिरित्तमिच्छादंसणवत्तिय-ऊनातिरिक्तमिथ्यादर्शनप्रत्यय-त्रि० ऊनं स्वप्रमाणाद्धीनमतिरिक्तं ततोऽधिकमात्मादि वस्तु तद्विषयं मिथ्यादर्शनं तदेव प्रत्ययो यस्य सः । ऊनातिरिक्तमिथ्यादर्शनप्रत्ययवति, । तथा हि कोऽपि मिथ्यादृष्टिरात्मानं शरीरव्यापकमपि अङ्गुष्ठपर्वमात्रं यवमात्रं श्यामाकतन्दुलमात्रं चेति हीनतया चेति तथाऽन्यः पञ्चधनुःशतिकं सर्वव्यापकं चेत्यधिकतयाऽभिमन्यते । स्था० २ ठा० ।

ऊणिय-ऊनित-त्रि० ऊनीकृते, "वायालीसं वासाइं ऊणिया-ए" जं० २ वक्ष० ।

ऊणोयर-ऊनोदर-न० ऊ-स-ऊने उदरे, प्रव० ६ द्वा० । ऊनमवममुदरं यस्य स ऊनोदरः । ध० ३ अधि० । स्तोकाऽऽहाराभ्यवहारादपूर्णोदरे, पञ्चा० १८ विव० ।

ऊणोयरिया-ऊनोदरिका-(ता) स्त्री० ऊनमुदरमूनोदरं तस्य करणं भावे-वुञ्-ऊनोदरिका । प्रव० ६ द्वा० । ऊनमवममुदरं यस्य स ऊनोदरस्तस्य भाव ऊनोदरता । व्युत्पत्तिरेवेयमस्य प्रवृत्तिस्तूनतामात्रे । बाह्यतपोभेदे, ध० ३ अधि० । स० । पञ्चा० । ऊनोदरिका ऊणोयरिया इति अवमोदरिका ओमोयरिया इति च समानार्थका इति तद्भेदानाह ।

से किं तं ओमोदरिया ओमोदरिया दुविहा पण्णत्ता तं जहा दव्वोमोयरिया य भावोमोयरिया य भ० २५ श० ७ उ० ।

सा द्विधा द्रव्यतो भावतश्च । प्रव० ६ द्वा० । अथवा ।

ओमोयरियं पंचहा, समासेण विहाहियं ।
दव्वओ खित्तकालेण, भावेणं पज्जवेहि य ॥ १४ ॥

अवममूनमुदरं यस्मिन् तत् अवमोदरं तत्र भवमवमोदरिकं तत्तपः समासेन संक्षेपेण पञ्चधा व्याख्यातं द्रव्यतो द्रव्येण क्षेत्रेण कालेन भावेन च पुनः पर्यायैः । उत्त० ३० अ० ।

तत्र द्रव्यतोऽवमोदरिकामाह—

से किं तं दव्वोमोयरिया य दव्वोमोयरिया दुविहा पण्णत्ता तं जहा उवगरणदव्वोमोयरिया य भत्तपाणदव्वोमोयरिया य । से किं तं उवगरणदव्वोमोयरिया उवगरणदव्वोमोयरिया । एगे वत्थे एगे पादे वियत्तोवगरणसाइज्जणया सेत्तं उवगरणदव्वोमोयरिया । भ० २५ श० ७ उ० ॥

द्रव्यत उपकरणभक्तपानविषया तत्र उपकरणविषयोनोदरिका जिनकल्पिकादीनां न तदभ्यासपरायणानां वा बोद्धव्या न पुनरन्येषां तेषां समुपध्यभावे समग्रसंयमपालनाभावात् । अथवा अन्येषामप्यतिरिक्तोपकरणाग्रहणतो भवत्येवोनोदरता ।

यदुक्तम् ।

जं वट्टइ उवगारे, उवगरणं तं च होइ उवगरणं ।
अइरित्तं अहिगरणं, अजओ य जयं परिहरंतो " इति ।

(परिहरंतोत्ति) आसेवमानः परिहारोऽपरिभोग इति वचनात् । ततोऽयतश्च यत्परिभुञ्जानो भवतीत्यर्थः । प्रव० ६ द्वा० । द० । म० ।

से किं तं भत्तपाणदव्वोमोयरिया भत्तपाण दव्वोमोयरिया अट्ठकुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणे अप्पाहारे दुवालस जहा सत्तमसए पढमुद्देसए (भ. २५ श. ७ उ.) तद्यथा अट्ठकुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारमाहारेमाणे अवड्ढोमोयरिया सोलस कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते

कवले आहारमाहारेमाणे दुभागपत्ते चउव्वीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणे जाव आहारेमाणे ओमोयरिया बत्तीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारमाहारेमाणे पमाणपत्ते एत्तो एक्केण वि घासेण ऊणगं आहारमाहारेमाणे समणे णिग्गंथे नो पकामरसभोइत्ति वत्तव्वंसिया (भ० ७ श० १ उ०) सेत्तं भत्तपाणदव्वोमोयरिया सेत्तं दव्वोमोयरिया भ० २५ श० ७ उ० ॥

भक्तपानोनोदरिका पुनरात्मीयात्मीयाहारमानपरित्यागतो विज्ञाय आहारमानं च " बत्तीसं किर कवला, आहारो कुच्छिपूरओ भणिओ । पुरिसस्स महिलियाए, अट्ठावीसं भवे कवला । कवलस्स य परिमाणं, कुक्कुडिअंडप्पमाणमेत्तं तु । जं वा अविगिय वयणं, वयणं मिच्छु-त्तिजत्तीसतो " इत्यादि । सा च अल्पाहारादिभेदतः पञ्चविधा भवति । यदाहुः ।

अप्पाहारअवड्ढा, दुभागपत्ता तहेव किं दुभा ।
अट्ठ दुवालस सोलस, चउवीस तहेक्कतीसा य ।

अयमत्र भावार्थः । अल्पाहारोनोदरिका नाम एककवलादारभ्य यावदष्टौ कवला इति अत्र चैककवलमाना जघन्या अष्टकवलमाना पुनरुत्कृष्टा द्व्यादिकवलमानभेदा मध्यमा एवं नवभ्यः कवलेभ्यः आरभ्य यावद् द्वादश कवलास्तावदपार्धोनोदरिका अत्रापि नव कवला जघन्या द्वादश कवलोत्कृष्टा शेषा तु मध्यमा । एवं त्रयोदशभ्य आरभ्य यावत् षोडश कवलास्तावद्विभागोनोदरिका जघन्यादिभेदत्रयभावना पूर्ववत् एवं सप्तदशभ्यो यावच्चतुर्विंशतिकवलास्तावत्प्राप्तोनोदरिका एवं पञ्चविंशतेरारभ्य यावदेकत्रिंशत्कवलास्तावत्किञ्चिदूनोदरिका जघन्यादिभेदत्रयं पूर्ववत् भावनीयम् । एवमनेनानुसारेण पानेऽपि भणनीया तथा स्त्रीणामप्येवं पुरुषानुसारेण द्रष्टव्या । प्रव० ६द्वा० ।

विशेषव्याख्या ।

अट्ठकुक्कुडिअंडगप्पमाणमित्ते कवले आहारं आहारेमाणे निग्गंथे अप्पाहारे दुवालसकुक्कुडिअंडगप्पमाणमित्ते कवले आहारं आहारेमाणे अवड्ढोमोयरिया सोलस कुक्कुडिअंडगप्पमाणमित्ते कवले आहारं आहारेमाणे दुभागपत्ते चउव्वीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणमित्ते कवले आहारं आहारेमाणे ओमोदरियातिवत्तव्वंसिया बत्तीसं कुक्कुडिअंडगप्पमाणमित्ते कवले आहारं आहारेमाणे समणे निग्गंथे पमाणपत्ते इतो एकेणवि कवलेणं ऊणग आहारं आहारेमाणे समणे णिग्गंथे णो पगामरसभोगीति वत्तव्वंसिया ॥ १२ ॥

अस्य संबन्धप्रतिपादनार्थमाह ॥

लक्खणमतिप्पसत्तं, अइरेगो वि खलु कप्पते उवही ।
इइ आहारेमाणं, अतिप्पमाणे बहु दोसा ॥

अतिरेकोऽपि खलु कल्पते उपधिरित्युच्यमाने लक्षणमतिप्रसक्तं ततो मानेनैव प्रसङ्गेनाहारमप्यतिप्रमाणं कुर्यादिति हेतोराहारे मानमधिकृतसूत्रेणोच्यते यतोऽतिप्रमाणे गृह्यमाणे आहारे बहवो दोषाः " हादिज्ज व वामिज्ज व इत्यादि " रूपाः ॥

प्रकारान्तरेण संबन्धमाह ॥

अहवा विपडिग्गहगं, भत्तं गेण्हंति तस्स किं माणं ।
जं जं उवग्गहे वा, चरणस्स तगं तगं भणइ ॥

अथवेति प्रकारान्तरोपदर्शनेन अपिशब्दः संबन्धस्यैव समुच्चये पूर्वसूत्रेण प्रतिग्रहक उक्तः तस्मिंश्च प्रतिग्रहके साधवो भक्तं गृह्णन्ति तस्य भक्तस्य किं प्रमाणमित्यनेन प्रमाणमभिधीयते । अथवा किं संबन्धेन यत् चरणस्य चारित्रस्योपग्रहे वर्तते तत्तत्सूत्रकारो वदति । अनेन संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या । अष्टौ कुक्कुट्यण्डकप्रमाणमात्रान् कवलान् आहारमाहरयन् निर्ग्रन्थोऽल्पाहारो भण्यते द्वादश कुक्कुट्यण्डकप्रमाणमात्रान्कवलानाहारमाहारयन् अपार्धावमौदर्यः द्वात्रिंशतं कुक्कुट्यण्डकप्रमाणमात्रान्कवलानाहारमाहारयन् किञ्चिदूनावमौदर्यः द्वात्रिंशतं कुक्कुट्यण्डकप्रमाणमात्रान्कवलानाहारमाहारयन् श्रमणो निर्ग्रन्थः प्रमाणप्राप्तः । इत एकेनापि कवलेन ऊनमाहारमाहारयन् श्रमणो निर्ग्रन्थो न प्रकामभोजीति वक्तव्यः स्यात् । एष सूत्राक्षरार्थः ॥

अथ भाष्यप्रपञ्चमाह ॥

नियआहारस्स सया, बत्तीसइमे उ जो भवे भागो ।
तं कुक्कुडिप्पमाणं, नायव्वं बुद्धिमंतेहिं ॥

निजकस्याहारस्य सदा यो द्वात्रिंशत्तमो भवति भागस्तत्कुक्कुटीप्रमाणं पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् । कुक्कुट्यण्डकप्रमाणं ज्ञातव्यं बुद्धिमद्भिः ॥

अत्रैव व्याख्यानान्तरमाह ॥

कुच्छिय कुडी य कुक्कुडि-सरीरगं अंडगं मुहं तीए ।
जायइ देहस्स जओ, पुव्वं वयणं ततो सेसं ॥

कुत्सिता कुटी कुक्कुटीशरीरमित्यर्थः । तस्याः शरीररूपायाः कुक्कुट्या अण्डकमिवाण्डकं मुखं केन पुनः कारणेनाण्डकं मुखमुच्यते । तत आह यत् यस्मात् चित्रकर्मणि गर्भे उत्पाते वा पूर्वं देहस्य वदनं मुखं निष्पद्यते पश्चाच्छेषं ततः प्रथमभावितया मुखमण्डकमुच्यते ।

थलकुक्कुडिप्पमाणं, जं वा नायासिए मुहे खिवति ।
अयमन्नो उ विगप्पो, कुक्कुडिअंडं न वा कवले ॥

इह कवलप्रक्षेपणाय मुखे विडम्बिते यदाकाशं भवति तत्स्थलं भण्यते । स्थलमेव कुक्कुट्यण्डकं स्थलकुक्कुट्यण्डकं तस्य प्रमाणं यदि नायासि ते मुखे कवलं प्रक्षिपति । किमुक्तं भवति यावत्प्रमाणमात्रेण कवलेन मुखे प्रक्षिप्यमाणेन मुखं न विकृतं भवति तत्स्थलकुक्कुट्यण्डकप्रमाणम् । गाथायामण्डकशब्दलोपः प्राकृतत्वात् । अयमन्यः कुक्कुट्यण्डकोपमे कवले विकल्पः । अयमन्योऽर्थः कुक्कुट्यण्डकप्रमाणमात्रशब्दस्येत्यर्थः । एतेन कवलमात्रेणादिना संख्या द्रष्टव्या । तदेवं कृता विषमपदव्याख्या भाष्यकृता ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः ।

अट्ठ त्ति आणिऊणं, छम्मासा हावए उ बत्तीसा ।
नामं चोदगवयणं, पामाए होंति दिट्ठंता ॥

अष्टाविति भणित्वा यावदवमौदर्यं तावदेतत्संस्तरतो मध्यं भणितमसंस्तरतः पुनः द्वात्रिंशत्कं प्रमाणं भणितमुत्सर्गः । पुनरयमुपदेशः षण्मासादारभ्य तावत् हापयेत यावत् द्वात्रिंशत्कवलाः । इयमत्र भावना । यदि योगानां न हानिरुपजायते तदा षण्मासान् उपवासं कृत्वा पारणके एकं सिक्थमाहारयेत् । अथ तेन न संस्तरति ततः पारणके द्वे सिक्थे आहारयेत् । एवमेकैकसिक्थपरिवृद्ध्या तावन्नेयं यावदेकं लम्बनं कवल-

मित्यर्थः। तेनाप्यसंस्तरणे कवलपरिवृद्धिर्वक्तव्या। सा च तावत् यावदेकत्रिंशत्कवलाः षण्मासमुपवासकर्तुमशक्नुवन् एकेन दिवसेनोनं षण्मासक्षपणं कृत्वा एवमेव सिक्थकवलपरिवृद्ध्या पारणकं कुर्यात् । एवमेकाद्यहान्या षण्मासक्षपणं तावत् वक्तव्यं यावच्चार्थं कृत्वा पूर्वप्रकारेण सिक्थककवलपरिवर्द्धनेन पारणकं परिभावयेत् । अथ न संस्तरति ततो दिने दिने भुक्त्वा मात्राप्येवमेव सिक्थादारभ्य यावत् द्वात्रिंशत् कवला इति । अत्र चोदकवचनं यद्येवमष्टावित्यादिसूत्रोपनिबद्धं नाममात्रं वचनमात्रमाचार्य आह । सिद्धिप्रासादनिर्मापणाय योगानां संधारणनिमित्तमेतन्मध्यमुपात्तं सूत्रेण ततो न कश्चिद्दोषस्तथा चात्र प्रासादो भवति दृष्टान्तः। स चाग्रे भावयिष्यते।

संप्रति यदुक्तं " छम्मासा होवते उ वत्तीसा " इति तद्भावनार्थमाह ।

छम्मासक्खवणंतम्मि, सित्थमेगादि लंवणं ।
ततो लंवणवड्ढी जा–वक्तीसमसंथरे ॥
एक्कमेक्कं तु हावेत्ता, दिणं पुव्वकमेण उ ।
दिणे दिणे उ सित्थादी, पावे जुत्तीमसंथरे ॥

षण्मासक्षपणान्ते सिक्थमेकमादिशब्दात् असंस्तरणे द्वे त्रीणि चत्वारि इत्यादिपरिग्रहोऽथान्तचुक्तमत्रमे संस्तरणे च सिक्थपरिवृद्धिस्तावत्कर्तव्या यावदवमकवलो भवति । तेनाप्यसंस्तरणे द्वात्रिंशदपि द्रष्टव्याः परमेतत्कस्याऽपि कदाचित् अन्यथा प्रकामभोजित्वदोषप्रसक्तेर्यत आह । " एतो एगेण वि कवलेण ऊणगमाहारेमाणे समणे णिग्गंथ पगामरसभोइत्ति वत्तव्वं सिया " इह प्रकामग्रहणेन निकाममपि सूचितमतो द्वे अपि व्याख्यानयति ।

पगामं होइ वत्तीसा, निकामं होइ निच्चसो ।
दुयवि जहथा ते उ, गिद्धी हवति वज्जिया ॥

द्वात्रिंशत्कवलाः प्रकामं भवति त एव यन्नित्यशः सर्वकालं भुज्यते तन्निकामम् । एते द्वे अपि द्वात्रिंशत्कवलेभ्यः एकेनापि कवलेनोनमाहारमाहारयतो ऽपरिक्ते गृद्धिश्च वर्जिते भवति । " अधुनावमोयणमिति " व्याख्यानार्थमाह ।

अप्पावड्ढ दुभागो–मदेसणं नाममेत्तगं नाम ।
एइ दिणमेयतीसं, आहारेउ त्ति जं भणह ॥

यदि नाम प्रतिदिनमेकत्रिंशमपि कवलानाहारायेदिति भणथ यूयं प्रतिपादयथ तर्हि यत् अल्पार्द्धद्विभागावमौदर्यदेशनं तन्नाममात्रकमेकत्रिंशतोऽपि कवलानां प्रतिदिवसमाहारानुज्ञानात् ।

आचार्य आह ।

भण्णति अप्पाहारा–दओ समत्थस्स भिग्गह विसेसा ।
चंदायणादयो विव, सुत्तनिवातो पगामम्मि ॥

भण्यते उत्तरं दीयते अल्पाहारादयः समर्थस्य सतोऽभिग्रहविशेषाश्चान्द्रायणादय इव । सूत्रनिपातः पुनरन्तिमोऽसमर्थस्य प्रकामनिकामनिषेधपर इत्यदोषः । ये चाल्पाहारादयोऽभिग्रहविशेषास्ते बहूनां संयतसंयतीनां साधारणार्थं तथा चाह ।

अप्पाहारग्गहणं, जण य आवस्सयाण परिहाणी ।
न वि जायइ तम्मत्तं, आहारेयव्वं तयं नियमा ।

अल्पाहारग्रहणमल्पार्द्धाद्युपलक्षणं तत इदमल्पार्द्धाद्याहारग्रहणमेतत् ज्ञापयति सिद्धिप्रासादनिर्मापणाय व्यापार्यमाणानामावश्यकानां योगानां यावन्मात्रेणाहारेण परिहानिर्नोपजायते तावन्मात्रं तमभिग्रहविशेषमभिगृह्याहारयितव्यम् ।

अत्रैव दृष्टान्तमभिधित्सुराह ।

दिट्ठंतो (अ) मच्चेणं, पासादेणं तु रायसंदिट्ठे ।
दव्वे खेत्ते काले, भावे ण य संकिलेसेइ ॥

इयं गाथाक्षरयोजना । भावार्थस्तु केनापि राज्ञा अमात्य आज्ञप्तः शीघ्रं प्रासादः कारयितव्यः स चामात्यो द्रव्ये लुब्धस्तान् कर्मकरान् द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च संक्लेशयति कथमित्याह ।

अलोणेण य सुक्कयं, सुक्खं नो पगामं दव्वतो ।
खेत्ताणुचियं उण्हे, काले उस्सूरभोयणं ॥
भावे न देति विस्सामं, निट्ठुरेहिं य खिंसइ ।
जेयं वित्तिं च नो देइ, नट्ठा अकयदंसणा ॥

द्रव्यतोऽलवणसंस्कृतं विशिष्टसंस्काररहितं शुष्कं वातादिना शोषं नीतं वल्लचनकादि तदपि न प्रकामं न परिपूर्णं ददाति । क्षेत्रतो यत्तस्मिन् क्षेत्रे अनुचितं भक्तं वा पानं वा तद्ददाति । तथा उष्णे कर्म कारयति काले उत्सूरे भोजनं दापयति भावतो न ददाति विश्रामम्। निष्ठुरैश्च वचनैः खिंसयति। जितामपि च कर्मकरतो लभ्यामपि वृत्तिं मूल्यं न ददाति । एवं च सति ते कर्मकराः प्रासादमकृत्वापि नष्टाः पलायिताः। स्थितः प्रासादोऽकृतो राज्ञा चैतज्ज्ञातं ततोऽमात्यस्य दारुणा कृता अमात्यपदाच्च्यावयित्वा तस्य सर्वस्वापहरणं कृतमिति । एष दृष्टान्तः ।

सांप्रतमुपनयमाह ॥

अकरणे य पसायस्स उ, जह सो मच्चो उ दंडितो रन्ना ।
एमेवय आयरिए, उवणयणं होति कायव्वं ॥

यथा प्रासादस्याकरणे सोऽमात्यो राज्ञा दण्डित एवमेवाचार्ये उपनयनं भवति कर्तव्यं तथैव राजस्थानीयेन तीर्थकरेण अमात्यस्थानीयस्याचार्यस्य सिद्धिप्रासादसाधूनामर्थमादेशो दत्तः । स च कर्मकरस्थानीयानां साधूनां द्रव्यादिषु तत्करोति । येथा ते सर्वे पलायन्ते । तथा चाह ।

कज्जम्मि वि नो विगतिं, भत्तं न तं च पज्जत्तं ।
खेत्तं खलु खेत्तादी, कुवसहि ऊज्जामगे चेव ॥
तइयाए देति काले, आमे वुस्सग्गवादिगो निच्चं ।
संगहउवग्गहे वि य, न कुणइ भावे पयंडो य ॥

द्रव्यतः कार्येऽपि समापतिते विकृतिं घृतादिकां न ददाति । भक्तमपि प्रान्तं दापयति । तदपि च न पर्याप्तम् । क्षेत्रतः खलु क्षेत्रादीन् प्रेषयति खलु क्षेत्रं नाम यत्र तु किमपि प्रायोग्यं लभ्येत आदिशब्दादत्र स्वपक्षतः परपक्षतो वाऽपभ्राजना तदादिपरिग्रहः । कुवसतौ वा स्थापयति उद्भ्रामके वा ग्रामे यदा तदा वा प्रेषयति कालतः सदैव तृतीयायां भोजनं ददाति । अवमेऽपि दुर्भिक्षेऽप्युत्सर्गे वादिको नित्यं भावतः संग्रहं ज्ञानादिभिरुपग्रहं वस्त्रपात्रादिभिर्न करोति । प्रचण्डश्च प्रकोपनशीलः ॥

लोए लोउत्तरे चेव, दो वि एए असाहगा ।
विवरीयत्ति व णो सिद्धी, अन्ने दो वि व साहगा ॥

लोके लोकोत्तरेऽपि च एतावनन्तरोक्तौ ह्यवश्यसाधकौ

द्रव्यतो भावतश्च प्रासादस्य विपरीतवर्तिनः पुनरुभयथापि सिद्धिरिति कृत्वा अन्यौ द्वावपि द्रव्यतो भावतश्च प्रासादस्य साधकौ ॥

सिद्धी पासायवडिं-सगस्स करणं चउव्विहं होइ ।
दव्वे खेत्ते काले, भावे य न संकिलेसेइ ॥

सिद्धिः प्रासादावतंसकरणं चतुर्विधं भवति तद्यथा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । ततो गीतार्थो द्रव्यादिषु साधून् न संक्लेशयति ॥

एवं तु निम्मवंति, ते वि अचिरेण सिद्धिपासाया ।
तेसिं पि इमो उ विही, आहारेयव्वए होति ॥

एवं द्रव्यादिषु संक्लेशाकरणतस्ते साधवोऽचिरेण स्तोकेन कालेन सिद्धिप्रासादं निर्मापयन्ति तेषामपि सिद्धिप्रासादनिर्मापकानामाहारयितव्ये अयं वक्ष्यमाणो विधिस्तमेवाह ॥

अद्धमसणस्स सव्वं, जणस्स कुज्जा दवस्स दो भागं ।
वायपवियारणट्ठा, छब्भागं कुणइ यं कुज्जा ॥

अर्द्धमुदरस्य दधितक्रते मनादिसहितस्याशनस्य योग्यं कुर्यात् द्वौ भागौ द्रव्यस्य पानीयस्य योग्यौ षष्ठं तु भागं वातप्रविचरणार्थमूनकं कुर्यात् । इयमत्र भावना । उदरस्य षड् भागाः कल्पन्ते तत्र ये भागा अशनस्य सव्यञ्जनस्य द्वौ भागौ पानीयस्य षष्ठो वातप्रविचरणाय । एतच्च साधारणे प्रावृट्काले चत्वारो भागाः । सव्यञ्जनस्याशनस्य पञ्चमः षष्ठो वातप्रविचरणाय । उष्णकाले द्वौ भागावशनस्य सव्यञ्जनस्य त्रयः पानीयस्य षष्ठो वातप्रविचरणायेति ।

एसो आहारविही, जह भणितो सव्वभावदंसीहिं ।
धम्मवसगाय जोगा, जेण न हीयंति तं कुज्जा ॥

एष आहारविधिर्यथा सर्वभावदर्शिभिः सर्वज्ञैर्भणिता येन च प्रकारेण धर्मनिमित्ता अवश्यकर्तव्या योगा न हीयन्ते तं कुर्यात्नान्यदिति । व्य० द्वि० ८ उ० ।

अथ क्षेत्रावमौदर्यमाह ।

गामे नगरे तहा य, रायहाणि निगमे य आगरपल्ली ।
खेडे कव्वडदोणमुह-पट्टणमडंबसंबाहे ॥ १६ ॥
आसमपए विहारे, सन्निवेसे समायघोसे य ।
थलसेणाखंधारे, सत्थे संवट्टकोट्टे य ॥१७॥
वाडेसु य रत्थासु य, घरेसु वा एवमित्तियं खित्तं ।
कप्पइ उ एवमाइ, एवं खित्तेणओ भवे ॥१८॥

तिसृभिर्गाथाभिः कुलकम् । एवमिति अमुना प्रकारेण इदमित्थप्रकारेण एतावन्नियतमानं क्षेत्रं पर्यटितुं मम वर्तते इति एवमादिर्गृहशालादिपरिग्रहः । अथ एतावत्प्रमाणं भिक्षार्थं भ्रमितव्यमिति निर्द्धारणं क्षेत्रेण अवमौदर्यं भवेत् । तदेव भिक्षाभ्रमणक्षेत्रमाह । कुत्र कुत्र भिक्षार्थं साधुर्भ्रमति ग्रामे गुणान् ग्रसतीति ग्रामस्तस्मिन् ग्रामे । अथवा ग्रसति सहते अष्टादशविधं करम् इति ग्रामस्तस्मिन् । अथवा कण्टकवाटकावृतो जनानां निवासो ग्रामस्तस्मिन् ग्रामे । पुनर्नगरे नाऽत्र कराः सन्ति इति नगरं तस्मिन् । तथा राजधान्यां राजा धीयते यस्यां सा राजधानी तस्यां राजधान्यां राजपीठस्थाने निगमे प्रभूतवणिग्निवासे आकरः स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानं तस्मिन् आकरे पल्ली वृक्षवंशादिगहनाश्रिता प्रान्तजनस्थानं तस्यां पल्ल्याम् । खेटं धूलिप्रकारपरिक्षिप्तं तस्मिन् खेटे । पुनः खर्वटं कुनगरं द्रोणमुखं जलस्थलनिर्गमप्रवेशं तत् भृगुकच्छादिकम् । पत्तनं तु यत्र सर्वदिग्भ्यो जनाः पतन्ति आगच्छन्ति इति पत्तनम् । अथवा पत्तनं रत्नखानिरिति लक्षणं तदपि द्विविधं जलमध्यवर्ति स्थलमध्यवर्ति च । मडम्बं यस्य सर्वदिक्षु सार्द्धतृतीययोजनान्तर्ग्रामो न स्यात् तत्र । तथा संबाधः प्रभूतचातुर्वर्ण्यनिवासः खर्वटशब्दादारभ्य संबाधशब्दं यावद् द्वन्द्वः समासः कर्तव्यः । खर्वटश्च द्रोणमुखं च पत्तनं च मडम्बं च संबाधश्च खर्वटद्रोणमुखपत्तनमडम्बसंबाधास्तेषां समाहारः खर्वटद्रोणमुखपत्तनमडम्बसंबाधं तस्मिन् खर्वटद्रोणमुखपत्तनमडम्बसंबाधे एतेषु स्थानेषु इत्यर्थः (१६) पुनः कुत्र कुत्र इत्याह । आश्रमपदे तापसाश्रमोपलक्षिते स्थाने विहारे देवगृहे पुनः सन्निवेसे यात्राद्यर्थसमागतजनावासे समाजः परिषत् घोषः आभीरपल्ली समाजश्च घोषश्च समाजघोषं तस्मिन् समाजघोषे । स्थलं च सेना च स्कन्धावारश्च स्थलसेनास्कन्धावारं तस्मिन् स्थलसेनास्कन्धावारे । तत्र स्थलं उच्चभूमिभागः सेना चतुरङ्गकटकसमूहः स्कन्धावारः कटकोत्तरणनिवासः सार्थः क्रयाणकभृतां समूहः प्रतीत एव तत्र संवर्तो भयत्रस्तजनसमवायः कोट्टो दुर्गः संवर्तश्च कोट्टश्च संवर्तकोट्टं तस्मिन् संवर्तकोट्टे (१७) पुनर्वाटेषु वृत्त्यादिपरिक्षिप्तगृहसमूहेषु रथ्यासु सेरिकासु च गृहेषु प्रसिद्धेषु च एतेषु च स्थानेषु अवमौदर्यं कृतं क्षेत्रतो भवति । अथ पुनः प्रकारान्तरेण क्षेत्रावमौदर्यमाह ।

पेडा य अद्धपेडा, गोमुत्तियपतंगवीहिया चेव ।
संबुक्कावट्टा य, गंतुं पच्चागया छट्ठा ॥ १९ ॥

षड्विधा क्षेत्रावमोदरिका वर्तते पेटा पेटाकारा चतुष्कोणा पेटाकारेण गोचर्या कृत्वा अवमोदरीकरणमेवमर्द्धपेटाकारेण गोचरीकरणं गोमूत्रिकाकारेण पतङ्गवीथिका पतङ्गः शलभस्तस्य वीथिका उड्डयनं पतङ्गवीथिका अनियता निश्चयरहिता शलभोड्डयनसदृशीत्यर्थः । पुनः शम्बूकावर्तः शम्बूकः शङ्खस्तद्वत् आवर्तो भ्रमणं यस्यां सा शम्बूकावर्ता साऽपि द्विविधा अभ्यन्तरशम्बूका बहिःशम्बूका च । शङ्खनाभिरूपक्षेत्रे मध्याद्बहिर्गम्यते सा अभ्यन्तरशम्बूकावर्ता विपरीता बाह्यात् मध्ये आगमनरूपा बहिःशम्बूकावर्ता पञ्चमी । पुनः षष्ठी आयतं गन्तुं प्रत्यागमा ज्ञेया आदित एव आयतं सरलं गत्वा यस्यां प्रत्यागमो भवति सा षष्ठी ज्ञेया इत्यर्थः । एतासां भिक्षाचर्याणामपि अवमोदर्यत्वं ज्ञेयं यतो हि अवमोदर्यार्थमेव ईदृक्प्रकारेणैव साधुराहारार्थं भ्रमति तस्मान्नात्र दोषः ।१९।

दिवसस्स पोरिसीणं, चउण्हं पि जत्तिओ भवे कालो ।
एवं चरमाणो खलु, कालोमाणं मुणेयव्वो ॥ २० ॥

दिवसस्य चतसृणां पौरुषीणां प्रहराणां यावद् घटिकाचतुष्टयादिकोऽभिग्रहविषयः कालो भवति एवममुना प्रकारेण कालेन चरमाण इति गोचर्यां चरतः साधोः खलु निश्चयेन कालावम इति कालेन अवमं कालावमं मन्तव्यः ॥

पुनः कालावमौदर्यमेव प्रकारान्तरेणाह ॥

अहव तइयपोरिसीए, ऊणाए घासमेसंते ।
चउभागूणाए वा, एवं कालेणओ भवे ॥ २१ ॥

अथवा तृतीयायां पौरुष्यामूनायां किञ्चिद्धीनायां ग्रासमाहारमेषयन् गवेषणां कुर्वन् वा अथवा चतुर्भागेन ऊनायां तृतीयपौरु-

ष्यां भिक्षा चर्या साधोरुक्तास्ति कालेन अवमोदर्यं भवेत् । उत्त०३ अ० ॥

अथ भावावमोदर्यमाह ॥

से किं तं भावोमोयरिया ? अणेगविहा पण्णत्ता ? तं जहा अप्पकोहे जाव अप्पलोभे अप्पसद्दे अप्पझंझे अप्पतुमं तुमे सेत्तं भावोमोयरिया सेत्तं ऊनोमोयरिया ॥

अल्पक्रोधः पुरुषः अवमोदरिका भवत्यभेदोपचारादिति (अप्पसद्देत्ति) अल्पशब्दो रात्र्यादावसंयतजागरणभयात् (अप्पझंझत्ति) इह झञ्झा विप्रकीर्णा कोपविशेषाद्वचनपद्धतिः चूर्ण्यां तूक्तम् । " झंझा अणत्थ य बहुप्पला वित्तं अप्पतुमं तुमेति " तुमतुमो हृदयस्थः कोपविशेष एव । भ० २५ श० ७ उ० । भावादूनोदरिका क्रोधादिपरित्यागो यत उक्तम् । " कोहाईणमणुदिणं, चाओ जिणवयणभावणाओ य । भावेणोणोदरिया, पण्णत्ता वीयरागेहिं ॥ " प्रव० ६ द्वा० । द० । ग० । स्था० औ०॥

इत्थी वा पुरिसो वा, अलंकिओ वा णलंकिओ वा वि ।
अन्नयरवयत्थो वा, अन्नयरेणं च वत्थेणं ॥ २२ ॥
अन्नेणं विसेसेणं, वन्नेणं भावमणुमुयंते उ ।
एवं चरमाणो खलु, भावोवमाणं मुणेयव्वं ॥ २३ ॥

युग्मम् एवमनुना प्रकारेण चरमाणः इति प्राकृतत्वाच्चरमाणस्य भिक्षायां भ्रममाणस्य साधोः खलु निश्चयेन (भावोवमाणं इति) भावोऽवमत्वं भावावमोदर्यं (मुणितव्यं) ज्ञेयमित्यर्थः । भावेन अवमोदर्यं भावावमोदर्यं कोऽर्थः । यदा कश्चित्साधुरिति चिन्तयति अथ कश्चिद्दाता भावमेतादृशं स्वरूपम् (अणुमुयंते इति) अनुन्मुञ्चन् अत्यजन् एतादृशस्वरूपं भजन् मह्यम् आहारं दास्यति तदाऽहं ग्रहीष्यामि नान्यथेति भावः । को दाता कीदृशं च भावमत्यजन् तदाह (इत्थी) स्त्री वा पुरुषो वा अलंकृतः आभरणादिसहितोऽथवाऽनलंकृतोऽलङ्कारै रहितः (अन्नयरवयत्थो) अन्यतरवयस्थो बालतरुणस्थविरादिकानां त्रयाणां वयसां मध्ये अन्यतरस्मिन् एकस्मिन् वयसि स्थितः अन्यतरेण पट्टदुकूलादिवस्त्रेण उपलक्षितः । २२ । अन्येन विशेषेण कुपितप्रहसितादिनाऽवस्थाभेदेन उपलक्षितः वर्णेन श्वेतरक्तादिना उपलक्षितः भावं पर्यायमुक्तरूपमलङ्कारादिकम् (अणुमुयंते) अनुन्मुञ्चन् एतादृशः सन् मह्यं आहारं दास्यति तदा लास्यामि इत्यभिग्रहधारणेन भावावमोदर्यं ज्ञेयम् ॥

अथ पर्यायावमोदर्यमाह ।

दव्वे खित्ते काले, भावम्मि आहियाउ जे भावा ।
एएहिं ओमचरओ, पज्जवचरओ भवे भिक्खू ॥ २४ ॥

द्रव्ये अशनपानादौ क्षेत्रे पूर्वोक्ते ग्रामनगरादौ काले पौरुष्यादौ भावे स्त्रीत्वादौ आख्याताः कथिता ये भावाः पर्यायास्तैः सर्वैरपि द्रव्यादिपर्यायैः अवममवमोदर्यं चरति सेवति यः सोऽवमचरो भिक्षुः पर्यवचरको भवेत् । पर्यायावमोदर्यचरको भवतीत्यर्थः । एकसिक्थकाद्यल्पाहारेण द्रव्यतोऽवमोदर्यं स्यादेव परं ग्रामादौ क्षेत्रतः पौरुष्यादौ कालतः स्त्रीपुरुषादिषु भावतः कथमवमोदर्यं स्यात् उत्तरं क्षेत्रकालभावादिष्वपि विशिष्टाऽभिग्रहवशादवमोदर्यं स्यादेव । इह पुनः पर्यायग्रहणेन पर्यवप्राधान्यविवक्षया पर्यवावमोदर्यं ज्ञेयम् । २४ ।उत्त० ३० अ० ।

ऊधारिता–अवधारयितृ–त्रि० निश्चितं वक्तरि, " अभिक्खणं अभिक्खणं ऊधारिता " । अभीक्ष्णमवधारयिता । शङ्कितस्याप्यस्य निःशङ्कितस्यैवमेवायमित्येवं वक्ता । अथवा अवहारयिता परगुणानामपहारकारी यथा तथा हासादिकमपि परं भणति दासचोरस्त्वमित्याद्येकादशमसमाधिस्थानम् । दशा० १ अ० ।

ऊमिणण–अवमान–न० । लोकशास्त्रप्रसिद्धे प्रोङ्खणके, " चउणारी ऊमिणणं अहिगासु नत्थि उ विरोहो " ध० २ अधि० ।

ऊरण–ऊरण–पुं० उरभ्रे, रा० । मेषे, विशे० ।

ऊरस–ऊरस–पुं० उरसा वर्तत इति ऊरसः । बलवति बाहुबलिनीव पुत्रभेदे, स्था० १० ठा० ।

ऊरुघंटा–ऊरुघण्टा–स्त्री० जङ्घाघण्टायाम्, ज्ञा० १८ अ० ।

ऊरुयाबल–ऊरुकाबल–पुं० ऊरुकयोराबलनमूरुकाबलः । शारीरदण्डभेदे, । प्रश्न० १ सं० ३ द्वा० ।

ऊरुयाल–ऊरुदार–पुं०ऊर्वोर्जङ्घयोर्दारो दारणं ज्वालो वा ज्वालनं यः स तथा । शारीरदण्डभेदे, प्रश्न० १ सं० ३ द्वा० ।

ऊस–उस्र–पुं० वसन्ति रसा अत्र वस-रक्-नि-न पत्वम् स्त्रोपे " लुप्तयरवशषसां दीर्घः । ८ । १ । ४३ । इति लुप्ताधःस्थरेफस्य सकारस्यादेः स्वरस्य दीर्घः । किरणे, प्रा० ।

ऊष–पुं० ऊष रुजायाम्, क०। पांशुक्षारे, द० ५ अ०। ऊषरादिक्षेत्रोद्भवे लवणिमनि, लवणसंमिश्ररजोविशेषे, पिं० । यद्वशादूषरं क्षेत्रम् प्रज्ञा० १ पद । जीवा० । मानुषनगप्रथमकूटवदूर्यपल्योपमस्थितिके नागदेवे, द्वी० । कर्णरन्ध्रे चन्दनाद्रौ, तत्र चन्दनाढेर्विरहितापकत्वात्कर्णच्छिद्रस्य अल्पजलादिप्रवेशेनोद्वेगहेतुत्वात् क्षारमृत्तिकाया मलापहारकत्वात्तथात्वमिति भेदः । ऊषति अन्धकारं मेचकं वा । प्रभाते, रेतसि, न० तस्य क्षारवत्त्वात्तीव्रत्वादुष्णत्वाच्च तथात्वम् । क्षारमृत्तिकायाम्,स्त्री० वाच० ।

ऊसट्ठ–उत्सृष्ट–न० उद् सृज्-क्त । उत्सर्जने, उच्चारादेस्त्यागे, आचा० २ श्रु० ।

ऊसढ–उत्सृत– त्रि० उच्चे, जी० ३ प्रति० । जं० । उत्कृष्टे, व्य० ६ उ० । " ऊसढाति वा गब्भियाति वा" आचा०२ श्रु० । "वण्णाइ उययमूसढमित्याद्युक्ते शुभवर्णगन्धादियुक्ते प्रव०२द्वा०। दशा०। आचा० । "रसियं रसियं ऊसढं ऊसढं मणुण्णं मणुण्णं" सम० ।

ऊसण–उषण–न० उष-ल्युट् मरिचौ, पिप्पलीमूले, शुण्ठ्यां, च । चित्रके, पुं० । पिप्पल्यां, चव्ये च स्त्री० । मरीच्यादीनां जिह्वोद्वेजकतया तथात्वम् वाच० ।

ऊसण्हसण्हिया–उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका–स्त्री० । उत् प्राबल्येन श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका अनन्तेषु परमाणुषु, अनन्तैः परमाणुभिरेकस्या उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाया अभिधानात् ॥ प्रव० २५४ द्वा० । " अणंताणं परमाणुपोग्गलाणं समुदयसमितिसमागमेणं सा एगा उसण्हसण्हिया' अनन्तानां व्यवहारिकपरमाणुपुद्गलानां समुदयाद्यादिसमुदयास्तेषां समितयो मिलनानि तासां समागमपरिणामवशादेकीभावनं समुदयसमितिः समागमस्तेन या परिमाणमात्रेति गम्यते । सा एका अत्यन्तं श्लक्ष्णश्लक्ष्णा सैव श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका । उत्प्राबल्येन श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाः भ० ६ श० ७ उ० ।

ऊसत्त–उत्सक्त–त्रि० ऊर्ध्वं सक्त उत्सक्तः । उल्लोचतले उपरिसंबद्धे, " आसत्तो सत्त विउलवट्टमल्लदामकलावं" आ० म० प्र० ।

ऊसर–ऊषर–न० ऊष मत्वर्थीयो रः ऊषं क्षारमृत्तिकां राति द-

याति क-चा । क्षारमृत्तिकायुक्ते देशे, यस्मिन्नुप्तं बीजं न प्ररोहति । यत्र तृणादेरसम्भवः । श्रा० । प्र० । यो० ।

ऊसरण-उत्सरण-न० उद्-सृ-ल्युट् । अनुत्साहोत्सन्नेत्सच्छे ८।१।१४। इति त्स परस्यादेरुत ऊत् प्रा० । आरोहणे, "थाणू सरणं तओ समुप्पयणं" विशे० ।

ऊसरदेस-ऊपरदेश- पुं० ऊषरविभागे, श्रा० ॥

ऊसल-उल्लस-उद्-लस्-धा० उल्लासे, उल्लसो ऊसलूसुम्भ णिल्लसपुलआअगुञ्जोल्लारोआः । ८ । ४ । २०२ । इत्युल्लसेरूसलादेशः । ऊसलइ उल्लसइ उल्लसति । प्रा० ॥

ऊसव-उत्सव-उद्-सू-अप् अनुत्साहोत्सन्ने त्सच्छे । ८।१।१४ इत्यादेरुत ऊत्वम् । प्रा० । आनन्दजनकव्यापारे,"उसवो जत्थ जत्तपाणं विसिट्ठं ऊसवा विजति" नि०चू०१६उ०। इंदाय महा पायं पइनियया ऊसवा हुंति" उत्सवाः प्रायः प्रतिनियता वर्षमध्ये प्रतिनियतदिवसभाविन इन्द्रादिमहाः एते च भरतकाले प्रवृत्ताः "अन्नया कयाइं ऊसवे इन्दमहे"आ०म०प्र०।"ऊसवे जहा एगंति पव्वंतियगब्भे आभीराणि ताणि साहूणं पासे धम्मं सुणंति ताहे देवलोगे वसंति एवं ते सिं अत्थधम्मे वुद्धी । अन्नया कयाइ इंदमहे वा उन्नम्मि वा ऊसवे नगरिं गयाणि जारिसा बारवती तत्थ लोगं पेच्छंति मंडियपसाहियसुगंधविविलेनवत्थं ताणि तं दट्ठूण भणंति । एस देवलोगो जो सो तया साहूहिं वन्नितो एत्ताहे जइ वच्चमो तो सुंदरतरं करेमो जेण अम्ह वि देवलोगे उववज्जामो। ताहे ताणि गंतूण साहूण साहिति जो तुब्भेहिं अम्हं कहितो देवलोगो सो पच्चक्खो अम्हेहिं दिट्ठो । साहू भणंति न तारिसो देवलोगो अतो अणारिसो अणंतगुणो ततो ताणि अब्भहियजायविम्हयाणि पव्वइयाणि । एवं ऊसवेण सामायलंभो। आ० म० द्वि० । (पार्श्वस्थानामुत्सवा अन्यत्र)

ऊसववज्ज-उत्सववर्ज- न० उत्सवाभावे, "ऊसववज्जकयाइ वि, लहुओ लहुया अजिक्खगहणम्मि" व्य० १ उ० ॥

ऊसविय-उच्छ्राय्य- अव्य० ऊर्ध्वस्थं कृत्वेत्यर्थे, "तणाइं ऊसविय अमणिणिसिरंति" तृणानि कुशवीरकादीनि पौनःपुन्येनोर्ध्वाधःस्थानि कृत्वा सूत्र० २ श्रु० २ अ० ॥

उच्छ्रित- त्रि० ऊर्ध्वीकृते, ज्ञा० ८ अ० । आ० म० प्र० ॥

उच्छ्रयित त्रि० ऊर्ध्वीकृते, ज्ञा० ८ अ० ॥

ऊसवियरोमकूव-उच्छ्रितरोमकूप- त्रि० उच्छ्रितानि रोमाणि कूपेषु तद्रन्ध्रेषु यस्य स तथा जातरोमाञ्चे, भ० ११ श० ११ उ० कल्प० "ऊसवियरोमकूवा उप्पिय अणगारे णिदाए दिट्ठे।" आ० म० द्वि० ॥

ऊससण-उच्छ्वसन- त्रि० उच्छ्वसितं कुर्वति, "ऊससमाणे नीससमाणे वा कासमाणे वा छायमाणे वा" आचा० २ श्रु० ॥

ऊससिय-उच्छ्वसित-न०उच्छ्वसनमुच्छ्वसितं भावे निष्ठा क्तप्रत्ययः। अनक्षरश्रुतभेदे, नं० । आ० म० प्र० । विशे० । ऊर्ध्वं प्रबलं श्वसितमुच्छ्वसितम् । ऊर्ध्वश्वासग्रहणे , "अन्नत्थ ऊससिएणं" अन्यत्रोच्छ्वसितात् ऊर्ध्वश्वासग्रहणात् । उत् ऊर्ध्वं प्रबलं वा श्वसितमुच्छ्वसितमिति व्युत्पत्तेः । ध० २ अधि० । आव० ।

ऊससिर-उच्छ्वसितृ-त्रि० शीलार्थे तृन्-तत्स्थाने, । शीलाद्यर्थस्येरः ८।२।४५ । इति तृन इरादेशः । उच्छ्वसनशीले, प्रा० ।

ऊसारिय-उत्सारित-त्रि० प्रलम्बीकृते, ज्ञा० १८ अ० ।

ऊसास-उच्छ्वास-पुं० उत ऊर्ध्वं श्वास उच्छ्वासः । आ० चू० ४ अ० । अनुत्साहोत्सन्ने त्सच्छे ८।१।१४ । इतिच्छपरस्य उत ऊत । प्रा० । ऊर्ध्वगमनस्वभावे श्वासे, जो० १ पाहु० । अहोरात्रादिषूच्छ्वासमानम् इह अहोरात्रे मासे वर्षे वर्षशते वोच्छ्वासपरिमाणमेवं पूर्वसूरिभिः संकलितम्। "एगं च सयसहस्सं, ऊसासाणं तु तेरस सहस्सा । नउयसणमब्भहिया, दिवसनिसि होंति विन्नेया । मासचियऊसासा, लक्खा तेतीससहस्स पणनउई। सत्त य सयाइं नाणसु, कहियाइं पुव्वसूरिहिं। चत्तारि उ कोडी उ, लक्खा सत्ते व होंति नायव्वा । अडयालिससहस्सा, वारिसया होंति वरिसेणं " जीवा० ३ प्रति० । संख्येयावलिकात्मके काले, "संखेज्जा आवलियाओ ऊसासो " किल षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयेनावलिकानां क्षुल्लकभवग्रहणं भवति तानि च सप्तदश सातिरेकाणि उच्छ्वासनिःश्वासकालः । एवञ्च सङ्ख्याताः आवलिका उच्छ्वासकालो भवति भ० ६ श० ७ उ० । अनु० । कर्म० (एकेन्द्रियादीनामुच्छ्वासवक्तव्यता आण शब्दे उक्ता) उत्पचने, मरणे, " छेदण ऊसास अणाहियासे य " बृ० १ उ० ।

ऊसासग-उच्छ्वासक-पुं० उच्छ्वसितीत्युच्छ्वासकः । आनपर्याप्तिपरिनिष्पन्ने, विशे० । आ०म०द्वि० ।

ऊसासणाम-उच्छ्वासनामन्-न० यदुदयवशादात्मन उच्छ्वासनिःश्वासलब्धिरुपजायते तस्मिन्नामकर्मभेदे, कर्म० । प्रव० । आ० । पं०सं० । "ऊससणलद्धिजुत्तो,हवेइ ऊसासणामवसा" उच्छ्वासनामवशादुच्छ्वासनामकर्मोदयेन उच्छ्वसनलब्धियुक्तो भवति उच्छ्वासनिःश्वासलब्धितो जायते । यदुदयादुच्छ्वसनलब्धिरात्मनो भवति स उच्छ्वासनाम सर्वलब्धीनां क्षायोपशमिकत्वादौदयिकी लब्धिर्न संभवतीति चेत नैतदस्ति वैक्रियाहारकलब्धीनामौदयिकीनामपि संभवाद्वीर्यान्तरायक्षायोपशमैरपि चात्र निमित्तीभवतीति सत्यप्यौदयिकत्वे क्षायोपशमिकव्यपदेशोऽपि न विरुध्यते । कर्म० ।

ऊसासणिरोह-उच्छ्वासनिरोध-पुं० बालमरणसाधके प्राणनिरोधे, व्य० १० उ० ।

ऊसासणीसास-उच्छ्वासनिःश्वास-पुं० उच्छ्वासेन सह निःश्वासः प्राणसञ्ज्ञके कालभेदे, "एगे ऊसासनीसासे एस पाणुत्ति वुच्चइ " भ० ६ श० ७ उ० ।

ऊसासद्धा-उच्छ्वासाद्धा-स्त्री० उच्छ्वासप्रमितकालविशेषे, भ० ६ श० ७ उ० ।

ऊसासपज्जत्ति-उच्छ्वासपर्याप्ति-स्त्री० पर्याप्तिभेदे, यया पुनरुच्छ्वासप्रायोग्यवर्गणा दलिकमादायोच्छ्वासरूपतया परिणमय्यालम्ब्य च मुञ्चति सा उच्छ्वासपर्याप्तिः । कर्म० ।

ऊसित्त-उत्सिक्त-न० उत्सेचनमुत्सिक्तम भावे क्तः । अनुत्साहोत्सन्नेत्सच्छे ८ । १ । १४ । इति उत ऊत् प्रा० । सौवीरस्य उत्सेचने, बृ० २ उ० । किट्टमुत्सिक्तं ग्राह्यम् ।

अथोत्सिक्तपदं भावयति ।

समणत्थसघरपासंडे, जावंतिय अत्तणो य मुत्तणं ।
उद्धो नत्थि वि कप्पो, उसिंसवाणमो जयट्टाए ॥

काञ्जिकस्य सौवीरिणीतः यन्निष्काशनं तदुत्सिक्तं तच्च पञ्चधा श्रमणार्थं साधूनामर्थायेत्यर्थः । स्वगृहपतिमिश्रं २ पाष-

ऽतिमिश्रं ३ यावदर्थिकमिश्रम् ४ आत्मार्थकृतम् ५ । एतान् पञ्च-भेदान् मुक्त्वा अपरः षष्ठो विकल्पो नास्ति यदर्थमुत्सेचनं भवेत् । अत्र चात्मार्थे यद् गृहिभिरुत्सिक्तं तदेव ग्रहीतुं कल्पते न शेषाणीति । दूषिताऽऽख्यनपुंसकभेदे, " दूसी दुविहो ऊसितो जो सावच्चो ऊसित्तो जो अणवच्चो " पं० भा० ।

ऊसिय–उच्छ्रित–त्रि० उद्–श्रि–क्त–। उन्नते, कल्प० । औ० । ज्ञा० । उच्चैः कृते, उत्त० २२ अ० । उच्चे, विपा० १ श्रु० ६ अ० । ऊर्द्धीकृते, औ० । उत्तुङ्गे, कल्प० । प्रख्याते, सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । पङ्कजन्ने, अतिलङ्घ्य परिव्यवस्थिते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । प्रासादादौ वास्तुभेदे, नि०चू०१ उ० "ऊसियं जं उच्छ्रयेण कयं " आ० चू० ४ अ० । आव० ।

उत्सृत–त्रि० प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृते, चं० १८ पाहु० । स० । उन्मयमाने, मुत्तजालतरुसियहेमजालगावक्खं " रा० ।

ऊसियज्झय–उच्छ्रितध्वज–पुं० ऊर्ध्वीकृतजयपताकायाम्, विपा० १ श्रु० २ अ० ।

ऊसियपडाग–उच्छ्रितपताक–त्रि० ऊर्ध्वीकृतपताकायुक्ते, "जहा पमिताहे ऊसियपडागं णयरं कयं " आ० म० द्वि० । " ऊसियपडागगगणतलमणुलिहंता " रा० ।

ऊसियफलिह–उच्छ्रि (त्सृ) तस्फटिक (परिघ)–पुं० उच्छ्रितं स्फटिकमिव स्फटिकमन्तःकरणं यस्य स तथा । मौनीन्द्रप्रवचनावाप्त्यापरितुष्टमनसि, इति वृद्धव्याख्या केचित्त्वाहुः उच्छ्रितः अर्गला स्थानादपनीय ऊर्ध्वीकृतो न तिरश्चीनः कपाटपश्चाद्भागादपनीत इत्यर्थः । उत्सृतो वाऽपगतः परिघोऽर्गला गृहद्वारे यस्यासौ उत्सृतपरिघः । उच्छ्रितपरिघो वा औदार्यातिरेकादतिशयदानदायित्वेन भिक्षुकप्रवेशार्थमनर्गलितगृहद्वारे, "ऊसियफलिहे अवंगुयदुवारे चिय तंते उरपरघरप्पवेसे " ज्ञा० ५ अ० । दशा० । औ० ।

ऊसुअ–उत्सुक–त्रि० उद्गताः शुकाः यस्मात्सः । अनुत्साहोत्सन्ने त्सच्छे ८ । १ । १४ इति च उ भागस्यादेरुत ऊत्वम्, ॥ उत्कण्ठायुक्ते, प्रा० ।

ऊसुम्भ–उल्लस–धा० व्या–पर–अक–सेट्–उल्लासे, उल्लसेरूसलोसुम्भणिल्लसपुलआअगुंजोल्लारोआः ८।४।२०१ इत्युल्लसेरूसुम्भादेशः ऊसुंभइ उल्लसइ उल्लसति प्रा० ।

ऊह–ऊह–पुं० ऊह–घञ् । पृथिव्यादिसम्बन्धिन्यामोघमात्रसंज्ञायाम्, विशे० । मन्दमन्दप्रकाशे स्थाणुपुरुषोचितदेशे किमयं स्थाणुरुत पुरुष इत्येवमात्मके तर्के, सूत्र० २ श्रु० ४ अ० बुद्धिगुणभेदे, स च विज्ञातमर्थमवलम्ब्यान्येषु तथाविधेषु व्याप्त्या वितर्कणम् (ध० १ अधि०) स्वरूपप्रतिपादनं स तर्कः कीर्त्यते ऊह इति च संज्ञान्तरं लभते र० ३ परि० । (तत्प्रामाण्यादिनिरूपणं तक्कशब्दे) चतुरशीत्यूहाङ्गशतसहस्रेषु, जो० २ पाहु० ॥ आगमाविरोधिना तर्केण आगमार्थस्य संशयपूर्वपक्षनिवारणपूर्वकोत्तरपक्षव्यवस्थापनेन निर्णयरूपे परीक्षणे, अनन्वितार्थकविभक्त्यादिकल्पने पदान्तरेण आकाङ्क्षापूरणार्थे ऽध्याहारे, सांख्योक्ते ताराख्ये भेदे, आरोपे, समूहे च । वाच० ।

ऊहंग–ऊहाङ्ग–न० चतुरशीतिमहाऽऽरूरूशतसहस्रेषु, जो० । २ पाहु० ॥

ऊहा–ऊहा–स्त्री–ऊह–अ० स्त्रीत्वात्. टाप् । अध्याहारे, वाच० । वितर्कात्मिकायां तर्कबुद्धौ, उत्त० ३ अ० । आ० म० द्वि० ॥

ऊहापन्नत्त–ऊहाप्रज्ञप्त–त्रि० तर्कबुद्ध्या प्रणीते, " ऊहापन्नत्तं घोरियसिवभूउत्तराहिं इमं " आ० म० द्वि० ।

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय–कलिकालसर्वज्ञ–

श्रीमद्भट्टारक–जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री १००८ श्री

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अभिधानराजेन्द्रे

ऊकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तं–

समाप्तश्चायं द्वितीयो भागः ॥

॥ श्री ॥

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-
कलिकाल-सर्वज्ञ-श्रीमद्भट्टारक
जैनश्वेताम्बराचार्य श्रीश्री
१००८ श्रीविजयराजेन्द्र-
सूरिविरचिते अभिधान
राजेन्द्रे शब्दसङ्कलने

द्वितीयो भागः समाप्तः